SYNOPSIS
CRITICORUM
ALIORUMQUE
S. SCRIPTURÆ
INTERPRETUM

Voluminis primi

PARS PRIOR.

Catalogus Auctorum, cum Abbreviaturis quibus exprimuntur.

ABen Ezra AE.
Ainſworthus A.
Bon. Corn. Bertram. de repub. Judæorum Bert. de rep.
Ejuſd. Lucubrationes Franktallenſes Bert. Luc. Frank.
Bonartius Bon.
Biblia Maxima BL.
Bocharti Hierozoicon, ſive de Animalibus ſacræ Scripturæ BA.
ubi primus numerus *partem*, ſecundus *librum*, tertius *caput*, quartus *paginam*, quintus, quando occurrit, *lineam* denotat.
Bocharti Geographiæ pars prima, ſive Phaleg BP.
pars ſecunda, ſive Canaan BC.
ubi etiam primus numerus *librum*, ſecundus *caput*, tertius *paginam* denotat.
Edw. Brerewood de Ponderibus & pretiis veterum nummorum Brerew.
Bonfrerius Bo.
Brugenſis in variantia SS. Bib. loca Bru.
Buteo But.
Buxtorfius Buxt.
Caſtalio Ca.
Chald. paraph. Chald. *vel* Targ.
Targum Onkeli Onk.
Targum Jonathæ Jon.
Targum alterum incerti Authoris Chald. *vel* Targ.
Clarius Cl.
Cajetanus Caj.
Lud. Cappellus Cap.
Carverus Carv.
Cartwrighti Mellificium Hebraicum Cm. vel Cartw.
Pet. Cunæi de Repub. Heb. Cun. de rep.
Lud. de Dieu Di.
Druſius D.
Druſii Animadverſa D. an.
Obſervationes ſacræ D. obſ.
Miſcellanea D. miſc.
de Quæſitis per epiſt. D. qu.
Eſtius E.
Paulus Fagius F.
Fagii Tranſlationum præcipuarum V. T. collatio Fco.
Fulleri miſcellanea Ful. miſc.
Gataker Ga.
Gerundenſis Ge.
Glaſſius Glaſ.
Grotius G.
Hebræi He.
Hebraiſmus Hs.
Helvicus Helv.
Hieronymus Hi.
Matthæus Hoſtus Hoſt.
Joſephus Jo.
Junius Jun.
R. David Kimhi K.
Corn. à Lapide La.
Lightfoot Li.
Lorinus Lo.
Lyra L.
Pet. Martyr Mart.
Malvenda Ma.
Mariana Mar.
Maſius Maſ.
Menochius Me.
Joſ. Medus Med.
Mercerus Merc.
Mendoza Mend.
Arias Montanus Mont.
Munſterus M.
Nebriſſenſis Neb.
Oleaſter O.
Oſiander Oſ.
Philo Ph.
Piſcator Pi.
Quidam Q.
Rabbini RR.
Rabbi Salomon, qui & Jarchi RS.
Rivetus Riv.
Sanctius San.
Emanuel Sà Sà
Serarius Ser.
Strigelius Strig.
Tirinus T.
Notæ Vat. ad Tigurina Biblia Tig. not.
Toſtatus, qui & Abulenſis, To.
Vatablus V.
Waſerus Waſ.
Willet Wil.
Wolphius Wolp.

Verſiones.

ANglicana Ang.
Aquilæ Aq.
Arabica Ar.
Belgica Belg.
Chaldaica Chald. *vel* Targ.
Chald. Onk. Onk.
Chald. Jon. Jon.
Chald. altera Chald. *vel* Targ.
Caſtalionis Ca.
Gallica *ſive* Genevenſis Gal. *vel* Genev.
Junii & Tremellii JT.
Junii Jun.
Malvendæ Ma.
Ariæ Montani Mo.
Munſteri M.
Oſiandri Oſ.
Pagnini P.
Piſcatoris Pi.
Samaritana, *vel* Samarit. Textus Sa.
Samaritana verſio Sa. verſ.
Septuaginta o'.
Strigelii Strig.
Symmachi Sym.
Syriaca Sy.
Theodotionis Th.
Tigurina Ti.
Vulgata Latina Vulg.

SYNOP-

CAROLUS R.

CAROLUS Secundus, Dei gratia, Magnæ Britanniæ, Franciæ & Hiberniæ Rex, Fidei Defensor, &c. Omnibus & singulis has præsentes Literas inspecturis, Salutem. Quum *Matthæus Poole*, Artium Magister, quoddam Opus, cui Titulus, *Synopsis Criticorum aliorumque S. Scripturæ Interpretum*, ingenti suo labore ac diligentia compositum, & quamplurimis è Clero Nostro doctissimis Viris approbatum, ut omnibus Sacrorum Codicum studiosis apprime utile, in lucem jam emissurus, ne tale inceptum, sumptibus haud mediocribus constiturum, ipsi in damnum ac detrimentum vertat, si alii citra ejus voluntatem idem Opus imprimant vel imitentur, Nobis humillime supplicaverit, ut ipsius industriæ & impensis Regali Nostro Privilegio consultum vellemus: Nos quidem, pro affectu quo Literas & rem Literariam (præsertim Deo dicatam) amplecti & promovere cupimus, æquis ipsius precibus annuere dignati sumus; Ac proinde vetamus, cautumque esse volumus, Ne quis è Subditis Nostris Typographus, Bibliopola, vel quivis alius, prædictum Opus intra Regna & Dominia Nostra in toto vel in parte, pro termino Quatuordecim Annorum à primo Editionis die computandorum, typis excudere, vel alibi impressum vendere, ausit, inscio aut invito præfato *Matthæo Poole*, vel Hæredibus, Executoribus, Administratoribus aut Assignatis suis. Qui secus fecerit, Regiæ Nostræ Authoritatis contemptum alias haud impunè feret: Librorum vero contra tenorem præsentium vel excusorum vel invectorum Confiscatione mulctabitur; una eorum dimidia parte Fisco Nostro reddenda, altera eidem *Matthæo Poole*, vel Hæredibus aut Mandatariis suis, ad resarciendam jacturam, tribuenda. Dabantur in Palatio Nostro de *Whitehall* 14. die *Octobris* Anno Domini 1667. Regnique Nostri Decimo nono.

Ad Mandatum Sacræ Regiæ MAJESTATIS.

Gulielmus Morice.

SYNOPSIS
CRITICORUM
ALIORUMQUE
S. SCRIPTURÆ
INTERPRETUM.

Volumen I.

Complectens Libros omnes à GENESI *ad* JOBUM,

Divisum in duas Partes.

Operâ *MATTHÆI POLI Londinensis.*

LONDINI,

Typis *J. Flesher* [usque ad I. SAM. deinde à II. REG. inclusive ad finem Voluminis] & *T. Roycroft.* Prostat apud *Cornelium Bee* in vico Little-Britain.

Anno Dom. MDCLXIX.

SERENISSIMO AUGUSTISSIMOQUE

CAROLO II.

DEI GRATIA,

Magnæ *BRITANNIÆ, FRANCIÆ* & *HIBERNIÆ* REGI,

FIDEI DEFENSORI, &c.

Serenissime Rex,

COmmentaria in Sacrum Codicem apud Illustres multos Authores late diffusa cum delectu colligere, & modicis voluminibus concludere, institui. Cui cœpto Patronum Majestatem Tuam humillime invoco. Opus revera molior, Authoris obscuritate tenue, Argumento tamen gravissimum; quodque & Regi, & maxime CAROLO Regi, dedicari par est. Rege certe digna est Interpretatio Verbi istius Dei per quem Reges regnant: & inprimis illo Rege, cujus in Vita multa quæ illic legimus Miracula vidimus renovata. Humano generi Divina voluntas duplici ratione ostentatur: tum *Providentia*, qua regit omnia; tum *Scriptis*, quibus homines docet. Providentiæ cœlestis Majestas Tua clarissimum exstitit Documentum: Sacrarum Literarum Custos divinitus constitutus es. Faxit Deus Optimus Maximus, ut quo Providentiæ favore regnare cœpisti, eodem diutissime regnes; utque Sacer iste Liber, sub Coronæ Tuæ Auspiciis in Terris defensus & custoditus, Coronam tibi, sed serò, in Cœlis rependat sempiternam.

Quod enixissime orat

MAJESTATIS Tuæ

humillimus & addictissimus

Subditus & Servus,

Matthæus Polus.

PRÆFATIO ad LECTOREM.

Religionis sensum omnes homines mentibus suis altè insculptum gerunt, etiam illi qui eum vel excutere [illegible] *nituntur, vel se excussisse simulant. Religionum genera in orbe varia sunt, quorum pleraque sunt ipsâ vanitate vaniora. Sola Religio Christiana* Religionis *nomen meretur; sola hæc & morbos & miserias humanæ naturæ plenè planéque detegit, & solidum utrisque remedium luculenter monstrat. Hæc autem Religio non ex lutulentis Philosophorum lacunis petenda est, sed ex Divinis Oraculis, & fonte limpidissimo Sacræ Scripturæ: de cujus præstantia fusè hoc loco disserere, quid esset nisi millies actum agere? Sufficiat omnibus, qui & Christianum & hominem non penitùs exuerunt, unum illud Servatoris nostri elogium, (quo certè augustius vix excogitari potest,) quòd in ea scrutanda æternam, eámque beatissimam, vitam nos reperturos meritò confidimus. Hanc qui contemnit æternâ morte perire dignus est; qui verò eam pro dignitate sua æstimat, non potest Sacras Literas non omnibus vanissimi hujus mundi thesauris longè anteponere. Cùm autem Divinus ille Liber velut in Arca linguarum vulgò ignotarum inclusus jaceat, difficultatibus insuper nec paucis nec exiguis abundet, nec diffitendum sit plurima, tum in verbis, tum in sensu, obscura esse & ambigua, quæ homines aut perplexo perversóque ingenio præditi, aut moribus corrupti, in sententias non tantùm falsas, sed etiam perniciosas, facilè detorqueant; nihil optabilius esse potest iis omnibus quibus sempiterna salus curæ cordíque est, quàm reseratum habere hunc librum, qui plerisque mortalium, sive inscitiâ sive socordiâ suâ, obsignatus manet, & fidum ducem, sive interpretem, nancisci, qui palantibus per devia errorum animis veram tutámque viam in Sacris Voluminibus indicatam patefaciat. Porrò, intelligentia S. Scripturarum ut Christianis omnibus utilissima est, & quodammodo necessaria, ità inprimis Theologis & Ecclesiæ Ministris; in quibus harum ignorantia peccatum est gravissimum, & planè pudendum; è quo velut fonte proruperunt omnes ferè vel opinionum, vel morum, portenta ac pestes, quæ hodiernum & Ecclesiæ & Ministerii statum labefactârunt atque pessumdederunt. Hæc sanè una est, & fortè præcipua, saltem in hominibus non malis, errorum origo, quòd plurimi animarum Duces Sacra Biblia integra intelligere adeò non satagant, ut nonnullas eorum particulas (prout vel studiorum vel concionum methodus postulat) percipere contenti, reliquas insalutatas libenter prætereant: Quasi aut Deus quidpiam exarâsset quod non opus esset intelligi; aut ullum esset hominum genus quibus magìs incumberet S. Scripturam, & quidem universam, quantum per imbecillitatem humani ingenii & muneris sui occupationes fieri potest, tum intelligere, tum explicare, quàm illis quos Divina Majestas mentis suæ Interpretes constituit. Et si verum sit (quod est verissimum) Sacrum textum esse optimum sui interpretem, & collationem locorum cumprimis conducere ad mutuum eorum intellectum; vix fieri potest quin in multos labantur errores qui, pulcherrimâ Scripturæ compage insuper habitâ, aliquas tantùm illius partes, à reliquis divulsas, inspiciunt. Hinc tot, in opprobrium Ministerii, & plebis Christianæ perniciem, quorundam Concionatorum in exercitio muneris sui* [illegible]*, commata sacra in alienum sensum detorta, & dogmata eis malìfidè inædificata, hominum somnia pro Divinis oraculis venditata, conscientiæ Auditorum vel scrupulis non necessariis impeditæ, vel vanis terroribus exagitatæ, vel falsâ spe delusæ, vel à justis ac necessariis solidæ pietatis vinculis solutæ. His aliisque innumeris malis ut iretur obviàm, Viri docti ac pii in præteritis Ecclesiæ seculis huic operi manus mentésque suas applicuerunt, ut Sacram Scripturam, vel aliquam ejus partem, lucubrationibus suis explicatam darent. Hinc tanta Commentatorum turba, præsertim in posterioribus hisce Ecclesiæ ætatibus, quibus, inter multas calamitates, hæc ex singulari clementia Divina obtigit felicitas, ut luculentius cœlestis veritatis jubar effulgeret, & verba sensúsque Spiritûs Sancti in libris Biblicis penitiùs investigarentur, & solidiùs explicarentur, quàm plerisque antecedentibus ævis indultum fuerit. Nec tamen diffitendum est, inter eruditissimas atque elaboratissimas quorundam Commentationes, vel cedro & marmore dignissimas, plurimas irrepsisse aliorum quisquilias, otio & suo & lectorum abutentium, dignas quæ non tam manibus studiosorum tererentur, quàm tineis in prædam cederent. Et fortassis non minùs pestifera Ecclesiæ, vel saltem Theologorum studiis, est multitudo Interpretum, quàm Adriano olim fuit multitudo Medicorum. Porrò, cùm multi Theologiæ candidati destituantur vel notitiâ quâ optimos Interpretes dignoscant, vel judicio quo seligant, vel censu quo emant, vel tempore, sive animo, quo illos diligenter ac fructuosè legant; magni sanè molìminis summæque difficultatis esse, solidam S. Textûs integri intelligentiam consequi, necesse est. Commentatorum insuper genios methodósque expendens, non pauca in multis eorum errata deprehendisse visus sum, dum hi prolixitate suâ lectores fatigant & obruunt; illi brevitate suâ sensum involvunt atque abscondunt: hi verborum & phrasium incuriosi; illi rerum (præsertim difficilium ac abstrusarum, quæ inprimis Interpretis operam postulant,) negligentes: hi redundant in superfluis; illi in necessariis deficiunt: plerique non tam suis cogitatis, quàm aliorum Interpretamentis millies repetitis, utramque librorum suorum paginam infarciunt.*

Hæc & alia id genus mecum sæpenumero reputans, & si quod his malis adhiberi possit remedium anxiè disquirens; in hanc tandem cogitationem incidi, aliquam hujus morbi medicinam & studiorum quoddam levamentum fore, si quis par negotio melioris notæ Interpretes (tum Criticos, qui verba & phrases ac idiotismos sagaciùs indagant, tum alios, qui materias ac sensus Scripturæ enucleatiùs tractant,) attentè perlegeret, &, resectis superfluis, reliqua prudenter & cum judicio seligeret, eáque, in compendium redacta, congruâ methodo digereret, additis insuper, ubi opus esset, ad supplendas ipsorum lacunas, doctis variorum Sacri Textûs locorum Interpretationibus, quæ sparsim in gravissimis quibusdam Authoribus reperiuntur. Id sæpe in votis habui, ut aliquis Authorum rerúmque peritus, & acri judicio præditus, opus

hoc

hoc aggrederetur. Quâ spe diu frustratus, & ardentissimo istiusmodi subsidii desiderio flagrans, cùm alii omnes provinciam adeò difficilem detrectarent, eam, quantumvis impar, in me suscipere malui, quàm à nemine obiri. Precatus igitur eum à quo est πᾶσα δόσις ἀγαθὴ καὶ πᾶν δώρημα τέλειον, & rem denuo revolvens, animúmque nunc huc nunc illuc dividens, hinc tanti molíminis difficultate deterritus, illinc utilitate Operis & necessitate commotus; cogitationes tandem meas cum viris Doctis, nec paucis, nec infimi subsellii, communicavi. Iis mentem meam plenius aperui, Authores ex quibus præcipuè Opus meum contexere vellem indicavi, simúlque rudem quandam Instituti mei delineationem exhibui. Quam cùm illis non parùm probatam senseram, eorum consiliis atque hortatibus fretus, manum bono cum Deo Operi adhibui, ejúsque Specimen prælo mandavi, & in lucem emisi. De hoc Specimine quàm benigna & candida essent Professorum aliorúmque Theologorum, tum nostratium tum exterorum, judicia, non pauci suis ipsorum Testimoniis, longè supra meritum & spem meam, honorificis significárunt; alii etiam literis benevolentiæ plenissimis ad me datis suffragia sua addiderunt, méque ad susceptionem Operis strenuè hortati sunt, opem suam, si quando usui foret, liberaliter pollicentes. Horum authoritate incitatus, & Divino auxilio fretus, ad institutum meum me alacriter accinxi, & post varios casus (quos hîc referre non lubet) Primum tandem Volumen, seriùs licèt quàm volui & speravi, ad finem perduxi.

Hi autem sunt Libri & Authores ex quibus præcipuè hanc Synopsin composui. 1. Novem Criticorum in S. Scripturam Interpretum, nuper Londini excusorum, volumina; in quibus, inter multas minutias, quas sine ullo dispendio ignorare licet, & inutiles, non modò ejusdem rei, sed & eorundem verborum, repetitiones, aliáque à nostro instituto aliena, plurima sunt & præclara Doctissimorum virorum cogitata ad explicationem Sacrarum Literarum spectantia, quæ omnia breviter, & quàm potui perspicuè & fideliter, exhibere conatus sum. Et cùm non pauca Sacri Codicis commata & capita in Tractatibus qui in duobus postremis Criticorum voluminibus continentur ingeniosè & solidè, sparsim tamen & confusè, explicata sint; Annotata illa in congruum ordinem, locúmque singulis proprium, redegi, & ad capita sua versúsque, quò spectant, amandavi. Scriptores porrò in istis Criticorum Tomis quibus in Primo hoc Synopseos Volumine usi sumus sunt: In omnes vel plerosque hujus partis S. Scripturæ libros Sebastianus Munsterus, Fran. Vatablus, Seb. Castalio, Joan. Drusius, & Hugo Grotius. Ignavum illum manifestúmque plagiarium, Isidorum Clarium, lubens prætereo, qui ex Munstero plerumque non modò sententias, sed & verba ferè singula, descripsit; qui si in illa Republica vixisset ubi, ingeniosis furibus impunitate concessâ, imperitis tantùm & segnibus pœna capitis statuebatur, ad furcam proculdubio damnatus fuisset. Præterea, Tractatus nonnulli ad hanc partem spectantes; videlicet, Joan. Drusii de Mandragoris, Jos. Scaligeri & Sixt. Amamæ de Decimis, Lud. Cappelli de Voto Jephthæ, ejusdémque excerpta ex Villalpando. Deinde, Andreas Masius Jurisconsultus in Josuam; vir longiore vitâ & immortali memoriâ dignus; Interpres cui parem ingenio, judicio, rerum ac linguarum peritiâ, candore & modestiâ, haud facilè reperies. Denique, in duobus postremis Criticorum Tomis varii Tractatus de rebus vel locis Biblicis, è quibus non pauca decerpsimus, quorum nomina sequuntur. Christ. Helvici Desiderium matris Evæ, ad Gen. 4. 1. Ejusdem Protevangelium Paradisiacum, ad Gen. 3. 15. Jo. Buteonis de Arca Noæ libellus. Matthæi Hosti in fabricam Arcæ Noæ. Mart. Helvici de Vaticinio Jacobi, Gen. 49. 10. P. Pithæi collatio Legum Mosaicarum & Romanarum. Georg. Rittershusius de Jure Asylorum. Mat. Hosti in Monomachiam Davidis & Goliathi, 1 Sam. 17. Mich. Rothardi Samuel redivivus, & Saul αὐτόχειρ. Leonis Allatii de Engastrimytho Syntagma. Gasp. Varreris de Ophira regione Disputatio. Guil. Schickardus de festo Purim. Ben. Ariæ Montani Antiquitatum Judaicarum liber. Bon. Corn. Bertramus de Repub. Judæorum. Ejusdem Lucubrationes Franktallenses, sive Specimen Expositionum in difficillima utriusque Testamenti loca. Pet. Cunæus de Repub. Hebræorum. Gasp. Waserus de antiquis Nummis & Mensuris Hebræorum. Edov. Brerewood de Ponderibus & pretiis veterum nummorum. Anton. Nebrissensis Quinquagena, sive Quinquaginta S. Scripturæ locorum Explanatio. Joan. Drusii varia; nimirum, Animadversa, Notæ in Parallela sacra, Observationes sacræ, Quæstiones Ebraicæ, Proverbia, Miscellanea locutionum sacrarum, de Quæsitis per Epistolam, de Nomine Elohim. Hæc in priore Tomo. In posteriore Tractatuum Criticorum Tomo, Nicolai Fulleri Miscellanea sacra. Sam. Petiti Variæ lectiones in S. Scripturam. Sim. de Muis Varia sacra variis è Rabbinis contexta. Joh. Gregorii in aliquot S. Scripturæ loca Notæ & Observationes. Pauli Fagii Translationum præcipuarum Vet. Test. collatio. Christ. Cartwrighti Mellificium Hebraicum, sive Observationes ex Hebræorum antiquorum monumentis desumptæ. Lucæ Brugensis in variantia SS. Bibl. loca Notationes. Lud. Cappelli Templi Hierosolymitani Delineatio triplex. Joh. Cloppenburg. Collationes Criticæ sacræ per Epistolas cum Lud. de Dieu. Francisci Moncæii Aaron purgatus, sive de Vitulo aureo. Hugo Grotius de Veritate Religionis Christianæ. Quinetiam excerpta è Græcis Scriptoribus, inprimis quæ apud Grotium occurrunt, Græcè tantùm exhibita, Latinitate donavi, non tam verba numerans, quàm sensum reddens, memor illius præcepti. Nec verbum verbò curabit reddere fidus Interpres. 2. Biblia Maxima novendecim voluminibus distincta, Parisiis An. D. 1660. edita, concinnante Joanne de la Haye, ex variis Versionibus perperàm suo more coactis, & Annotationibus Literalium Interpretum, Lyræ, Estii, Menochii, Tirini, &c. consarcinata. In hoc Scriptore aliquæ occurrunt S. Scripturæ Interpretationes minimè contemnendæ, quanquam, ut quod res est dicam, Apparent raræ nantes in gurgite vasto. Eas igitur ex immensa illa ruderum mole eruere placuit, &, posthabitis nugis, (hoc est, integris ferè voluminibus,) seligere quæ momentum aliquod afferrent, & lucem aliqualem Sacris Literis fœnerarentur. 3. Commentaria in S. Scripturam à Genesi ad Ezechielem Thomæ Malvendæ Hispani, qui magnâ sanè industriâ (utinam & pari judicio) varias, difficilium inprimis locorum, Versiones & Interpretationes ex diversis Authoribus, dissimulatis tamen plerumque ipsorum nominibus, contexuit. Suam etiam Versionem addidit, literalem quidem, sed verbis affectatis & absurdis; quorum in locum alia ejusdem aptiora verba, sive in margine sive in Commentariis exstantia, substituit. 4. Francisci Junii Scholia, brevia quidem, sed eruditione multifariâ & summo judicio limata, cujus vel pauca

verba

verba ingentia æquant aliorum volumina. *Junii* labores non spernendos *dixit Hugo Grotius: Rectè sanè; at addere potuisset, & addent quotquot Junii labores æquis oculis usurpaverint, plurimi æstimandos, & in primis Interpretum subselliis collocandos.* 5. *Joannis Piscatoris Scholia Critica, acuta sæpe & solida, in quibus & Junii Tremelliique Versionem ad examen revocat, & verborum ac phrasium Sacrorum Librorum vim & sensum eruit.* 6. *Joannis Mariana Scholia, exigua quidem mole, sed usu non contemnenda, & cum judicio exarata.* 7. *Lucæ Osiandri Explicationes, &c. Author hic non prolixus, sed solidus.* 8. *Corn. à Lapide; in cujus Commentariis, inter multa à re aliena, non pauca reperi doctrinâ atque acumine plusquam vulgari conscripta, quæ, ubi opus fuit, decerpsi, & Operi meo subindè inserui.* 9. *Tostati ingentia volumina; opus immensi moliminis, neque exigui usûs. Ex hoc Scriptore non pauci sequentes plurima mutuati sunt, qui tamen aliquod nobis spicilegium reliquerunt.*

His addidi plurimas & præcellentes diversorum, ac præcipuè difficilium, locorum Expositiones, in Operibus quorundam virorum illustrium sparsas maximâ parte atque disjectas, à me in proprias sedes restitutas. Authorum autem illorum atque Operum nomina hîc subjunguntur. Lud. de Dieu Animadversiones in Loca difficiliora V.T. Samuelis Bocharti Geographia Sacra. Ejusdem Hierozoicon, sive de Animalibus Sacræ Scripturæ. Ludovici Cappelli Critica sacra. Joannis Buxtorfii Anticritica, sive Vindiciæ veritatis Hebraicæ adversùs Cappellum. Salomonis Glassii Philologia sacra, inprimis illius ea pars quæ Grammatica sacra nuncupatur. Josephi Medi Angli insigniter docti Opera eruditione non vulgari refertissima, Anglicè utplurimum scripta. Joannis Lightfooti S. Th. P. varia, partim Anglicè, partim Latinè, edita, singulari doctrinâ conscripta; qui etiam opem suam huic Operi humanissimè obtulit. Thomæ Gatakeri Angli Opera doctissima; Cinnus, Adversaria, aliáque, tum impressa, tum ἀνέκδοτα*, præsertim Annotationes manuscriptæ ex multis Authoribus depromptæ, multæ etiam de suo additæ, quas mihi communicavit Reverendus illius Filius, cui plurimas eo nomine gratias debent, solvéntque, uti spero, quotquot his fruentur Eruditi.*

Et cùm in prædictis Commentatoribus non pauca desiderentur ad plenam solidámque plurimorum Sacri Textûs locorum intelligentiam necessaria; Auctores alios, veluti subsidiarios, tres vel quatuor, Criticos cumprimis, aliósve primæ notæ ad singulos Libros Sacros Interpretes, consului; eos nempe qui ex professo & fusiùs illos Commentariis suis elucidârunt, & difficultatibus enodandis maximè insudârunt. Nominatim, in Notis ad Pentateuchum, Hieronymi ab Oleastro Commentaria; ubi multa acutè dicuntur, multa eruditè ex Hebraicæ linguæ penetralibus eruuntur. Ainsworthi Angli Annotata Anglicano sermone scripta, & quidem tanto acumine & judicio, tantâ fide & peritiâ, exarata, ut digna ausim pronunciare quæ in exteras linguas transfundantur. Idcirco ex eo plura & accuratiùs decerpsi in gratiam Theologorum inprimis exterarum. Bonfrerii Commentaria, prolixa satìs, sed erudita & solida, peritiâ linguarum ac rerum non mediocri elaborata; in quibus difficilia loca à reliquis ferè prætermissa diligenter investigantur, sæpe etiam feliciter explicantur.

His multa addidi ex Commentariis Merceri in Genesin, Riveti in Genesin & Exodum, Willeti Angli in Genesin, Exodum & Leviticum, desumpta. Præterea, ex P. Picherelli Annotatis ad tria prima capita Geneseos; qui utinam sagax illud ingenium, & grave judicii pondus, & penitiorem linguarum notitiam, ad plura in S. Scripturam commentanda adhibuisset. Non pauca etiam de loco Paradisi Genes. 2. desumpsi ex Carvero nostrate, qui de eo eruditum Tractatulum Anglicano sermone conscripsit. In Josuam & Judices adhibui Serarium, Bonfrerium, & Ariam Montanum; è quibus duo priores libellum Ruth Commentationibus suis explicatum dederunt. Quibus in librum Judicum P. Martyrem addidi. In libros Samuelis, Regum, & Chronicorum, consului Serarium, Gasparem Sanctium, P. Martyrem, Strigelium: Mendozam quoque ad partem lib. 1. Samuelis. In libros Esdræ & Nehemiæ, Gasp. Sanctium, & Joannem Wolphium. In librum Esthera, Serarium, Sanctium, & Bonartium. Et hîc Primum Volumen desinit.

Mirentur forsan nonnulli, in Auctorum catalogo non comparere Joannem Calvinum, Interpretem, vel adversariorum judicio, acutum, doctum, & solidum. Sunt qui hoc mihi vitio vertent, & dicam mihi scribent injuriæ tanto nomini illatæ: alii gratulabuntur, quòd illum præterierim, quem cane pejus & angue oderint. Hoc ergò utrique sciant velim, me nec ut quorumvis gratiam captarem quenquam huic Operi Scriptorem inseruisse, nec ut aliorum odium vitarem quenquam declinâsse; sed judicium meum, quale quale sit, ab omni partium studio, quàm maximè potui, defæcatum adhibuisse. Calvinum quod spectat; 1. Ex eo nonnulla, ubi opus fuerat, subindè delibavi; alia deinceps in progressu Operis ex eodem decerpturus, siquando alii Interpretes defecerint, vel usus postulaverit. 2. Calvini Commentaria non tam Critica sunt, (qualia inprimis respicit præsens institutum,) quàm Practica; nec tam verba & phrases enucleant, (in quibus præcipuè versatur Synopsis,) quàm materias Theologicas solidè tractant, & ad praxin accommodant. 3. Ex Calvino pleraque decerpserunt qui post eum scripserunt, ejúsque interpretationibus libros suos ornant, etiam qui Autorem & Magistrum suum conviciis incessunt; ut facilè esset designatis nominibus ostendere. Hi ergò ipsius inventa nonnullis additamentis suis interpolârunt, &, quod non difficile erat, in meliorem atque accuratiorem formam effinxerunt. Ex iis igitur multa decerpens, Calvinum nequaquam prætermitto, sed ipsum, & quidem aliorum auctariis amplificatum atque illustratum, ubivis produco. 4. Calvinum ferè omnes in manibus & bibliothecis habent; ipsum adibunt qui nomini illi favent, eúmque cum Criticis forsan Interpretibus in lectione conjungent. Illi verò quibus displicet Calvinus libertate suâ uti possunt, eúmque, si velint, præterire. Ità neutri mihi irasci debent. Qui enim eum absentem vellent, ejus præsentiâ non multùm gravabuntur; qui verò præsentem mallent, meminerint dulciùs ex ipso fonte, *neque me velle Calvinum cujuslibet manibus excutere.*

Denique, ad supplenda reliquorum omnium παραλειπόμενα, *varias Versiones, seu (ut vulgò vocantur) Translationes, consulendas, &, ubi expediret, apponendas, duxi. Id in splendido titulo ac præfatione Bibliorum Maximorum liberaliter pollicitus erat Johannes de la Haye; eóque præcipuè illecebrâ allectus sum*

sum ad comparanda non exiguo pretio immensa ejus volumina; & ex iis non pauca ejus generis initio avidè arripui, atque in sua loca digessi. Verùm in progressu Operis me non parùm spe falsum esse deprehendi: Adeò nullo cum judicio ista congessit, levicula plerumque cumulans, majora, eáque in quibus latet difficultas, ascitanter omittens; ex uno Authore initium versûs, ex altero medium, ex tertio ultimum comma nobis exhibens, ex reliquis (quorum tamen Versiones non rarò appositissimas animadverti) planè nihil. Unde inutilis penè redditus est omnis iste labor ad id quod præcipuum esse debet in tali instituto, nempe, ad collationem diversorum Interpretum, variarúmque, ejusdem scilicet sive verbi sive phraseos, versionum. Rem itaque ab ovo, quod aiunt, repetendam censui, singuláque (prout usus exigeret) ex ipsis fontibus hauriendа; nimirum ex optimis atque accuratissimis Doctorum virorum, tum antiquorum tum recentiorum, Sacræ Scripturæ Versionibus. E quibus has imprimis consului, & inter se contuli, suísque locis apposui; nempe, Vulgatam, Ariæ Montani, LXX Interpretum, Chaldaicam, Samaritanam, Syriacam, & Arabicam; quas omnes in Bibliis Polyglottis collectas reperi. His adjungendas duxi elaboratissimas recentiarum Versiones; nempe, Pagnini, Munsteri, Leonis Judæ, sive Tigurinam, Junii & Tremellii, Piscatoris, Malvendæ, Castalionis, Anglicanam, Belgicam, Gallicam, aliorúmque Versiones Librorum aliquot; v. g. Pentateuchi per Oleastrum & Ainsworthum; librorum Samuelis, Regum & Paralipomenωn, per Strigelium.

Sed hîc pes paulisper sigendus est. De his Versionibus earúmque Authoribus nonnulla præfari nec inutile erit, nec injucundum, nec certè ἀπροσδιόνυσον· ut sciant lectores omnes singularem ipsarum usum maximúmque momentum, & ad Hebraicæ linguæ studium accendantur, sine cujus peritia nullum omnino de istarum varietate judicium ferre poterint. Agam itaque, sed paucis. Antiquæ Versiones quibus in Synopsi mea utor sunt sex. 1. Vulgata Latina Versio, eadem ferè quæ Hieronymi, sed variè immutata atque interpolata, & decreto Romani Pontificis firmata; quam alii miris laudibus extollunt, nec alii minùs vituperant; alii verò eam Sacrum Textum modò optimè, modò etiam pessimè, plerumque verò mediocriter, reddere sentiunt. 2. Græca Septuaginta Interpretum, sic dicta, quòd à 72, vel, ut numero rotundo loquuntur, à 70, Viris doctis elaborata fuisse dicatur. Utrùm verò Pentateuchum tantùm, an universum Veteris Testamentum, verterint illi Interpretes; utrùm etiam vera sit illorum soboles quam in manibus habemus, an potiùs adulterina, adhuc contendunt Theologi: nec nostrum est tantas componere lites. Hoc tamen ausim dicere, Versionem Græcam Pentateuchi non parùm limatiorem esse, quàm librorum sequentium, & veritati Hebraicæ magìs consentaneam. 3. Chaldaica, in Pentateuchum, Onkeloso Authore gloriatur, quæ certè istius Versionis pars est nobilissima. Prophetas priores & posteriores transtulit Jonathan Ben Uzziel. Ut autem hoc obiter annotem; Prophetarum priorum nomine Hebræis veniunt libri Josuæ, Judicum, Samuelis, & Regum: Prophetarum autem posteriorum alii majores appellantur, nempe Esaias, Jeremias, & Ezechiel; alii minores, qui duodecim & sunt & nuncupantur. Jonathan porrò & Onkelos vixerunt circa tempora Christi. Hagiographa (quo nomine veniunt reliqui omnes libri Veteris Testamenti) quis verterit, inter Doctos adhuc ambigitur. Josepho tamen Cæco Versio ista à plerisque adscribitur. 4. Syriaca V. T. Versio, illa nimirum quæ ex Hebræa traducta, (nam alteram ex Græco non moror,) quæque in Bibliis Polyglottis comparet, antiquissima proculdubio est, sub Apostolorum tempora facta, ut constans est Orientalium traditio; vel etiam tempore Salomonis, si Gabrielis Sionitæ fides, referenti hanc esse receptissimam Chaldæorum atque Syrorum traditionem. Quinetiam nonnullam ejus partem Apostolis ipsis antiquiorem fuisse docet, quòd Paulus eâ usus videatur, eámque sequatur Eph. 4. ubi ex Psal. 68. hæc verba producit, dedit dona hominibus, quomodo in Syriaca Psalmorum versione habetur, cùm in Hebræo & Græca sit, accepisti dona, &c. Translatio hæc in locis multis accurata est, & docta, ac Hebræo textui conformis; non rarò tamen ab eo discrepat, Græcúmque sequitur; & in libris Paralipomenωn atque Proverbiorum longè infra se subsidit. 5. Arabica, quam quidem nullius esse pretii, nec textum Hebræum, sed Græcum, eúmque corruptum, exprimere, asserit Vir doctissimus Arnoldus Bootius; in utroque certè falsus. Versionem enim illam non rarò accuratam & fidam deprehendi, nec tam Græcum quàm Syrum sequi, quem ad verbum plerumque exprimit, etiam in erroribus & ineptiis. Antiquitatem illius Versionis facilè astruunt & Veterum de ea testimonia, & rei natura, magnáque Virorum doctorum, tum Christianorum tum Judæorum, multitudo, qui eâ linguâ usi sunt; quósque non minore studia transferenda in suam linguam S. Scripturæ flagrâsse quàm cæteras gentes, omnino verisimile est. Exemplar autem quo in hoc Opere usus sum est Antiochenum illud à Gabriele Sionita editum, quod in Bibliis Polyglottis legitur. Porrò, Latina Syriacæ atque Arabicæ Versionis traductio eundem Gabrielem Sionitam Authorem habet. 6. Samaritana Versio, quæ est solius Pentateuchi, (nam reliquos libros Sacros Samaritani non recipiunt,) antiquitate suâ veneranda est, quippe quæ ante Christum nata creditur; & textum sæpe feliciter reddit, usúmque habet non contemnendum. Notandum præterea hanc in plurimis locis duplicem esse; quarum unam Samaritanum Textum nuncupant, alteram Samaritanam Versionem. Utramque Bibl. Polyglotta nobis exhibent. Hæc de antiquis sufficere possunt.

Recentiores sunt, 1. Santis Pagnini, quæ primas jure vendicat, cæteris omnibus antiquior, utpote An. D. 1523. vel, ut alii volunt, 1528. primò edita. In qua elaboranda Vir ille magnus (hortatu & impensis Leonis 10.) 25 plùs minùs annos sudavit. Versionem hanc maximè literalem, cùm commodè fieri potuerit, fidam, singulari judicio atque peritiâ concinnatam, Docti ferè omnes consentiunt. Editio quâ usus sum impressa est Tiguri An. D. 1579. 2. Sebastiani Munsteri, (viri quanti & qualis! in illa præsertim temporum & literarum caligine.) Qui, præter ipsius Annotationes, quas in Criticis Londinensibus habemus, Versionem ex Hebræo textu adornavit, doctrinâ non vulgari & summo acumine; in qua Hebraica plerisque in locis fideliter admodum, nec minùs perspicuè, reddit. Exemplar meum Tiguri impressum est An. D. 1539. Non possum hîc subdolam Joannis de la Haye fidem non stigmate meritissimo notare, qui hanc quidem Versionem in Bib. Maximis sæpe producit, sed Venetam semper vocat, veritus, credo, nè Munsteri, hæretici, nomen celebratissimum illud Opus temeraret. 3. Ariæ Montani, qui Pagnini Versionem passim interpolavit, eámque (ubi à verbis Hebraicis recedit) in marginem rejecit, ejúsque

loco

loco suam substituit, quæ Hebraica ad verbum exprimit. Illum itaque, nec immeritò, Viri docti hâc censurâ perstringunt, quòd Pagnini Versionem temere loco movit, & pro bonis Pagnini, sua prava, inepta ac barbara, vocabula reposuit. 4. Tigurina, sive Leonis Judæ Tigurini, à qua Veteris Testamenti Versio facta est. & An. C. 1543. edita. Versio hæc, summâ eruditione & magno judicio confecta, Hebraici textûs licèt verba non semper exprimat, at sensum in plerisque, ac maximè in difficillimis, locis ingeniosè simul & fideliter reddit. Porrò, proprietate & puritate sermonis, perspicuitate atque elegantiâ styli, reliquisque bonæ traductionis virtutibus, vel cum primis contendere potest. Quò facit quòd ipsi Romanenses, qui alias Versiones (nominatim Munsteri, Castalionis, Junii) damnant, earumque usum prohibent, in Indice Expurgatorio, hanc tamen quodammodo probare videntur; eámque Hispanienses Theologi Salmanticæ recusam dederunt, quatuor tantùm in locis, & quidem leviter, immutatam, ut ex Viro doctissimo, qui utramque inter se contulit, didici. Editio autem mea Hanoviæ prodiit An. C. 1605. Cui in margine apponuntur variæ Annotationes Francisci Vatabli, à discipulis ipsius ab ejus ore exscriptæ, quæ, quia Tigurinis Bibliis annexæ sunt, Tigurinas notas in Synopsi ubique appello, ex iisque non pauca desumo quæ in majoribus Vatabli Notis in Criticis Londinensibus excusis non comparent. 5. Sebastiani Castalionis, edita primò Basileæ An. D. 1551. quam per multos annos, continenter, summo otio, prosperâ valetudine, summâ alacritate usum, se elaborâsse affirmat in Præfatione. In qua de textu Hebraico ad verbum reddendo non admodum laborat; at sensum plurimis in locis perspicuè, purè, eleganter & fideliter, exprimit, & magnam non rarò difficultates Versione suâ feliciter solvit. 6. Lucæ Osiandri, Theologi Tubingensis, & Ecclesiastis aulici Principis Wittembergici; qui Versionem Vulgatam exhibet, sed eam variè supplet ac corrigit; & cùm Vulgatus Interpres ab Hebraica textu recedit, suam addit, vel potiùs, ut ipsemet in Epistola profitetur, Lutheri Germanicam, quam optimam & maximè perspicuam Versionem, incredibili labore, exquisitissimo judicio & admirandâ dexteritate elaboratam, asserit, & tale opus esse, quo nihil in hoc genere absolutius Sol vidit. Huic Versioni intexuit Osiander Annotationes, breves quidem, sed minimè spernendas. De eo hæc inter alia dicunt Decanus & Facultas Theologica Tubingensis; Multa ipse summâ industriâ excogitata, elaborata ingenio, pro sua excellenti doctrina, ad illustrandos textus Biblicos affert. Et quod Flaccus summa cum difficultate conjunctum existimavit, D.D. Osiander feliciter admodum est assecutus; ut in brevitate copia, & in copia brevitas, cernatur. 7. Francisci Junii & Emanuelis Tremellii, quæ primò circa annum 1575. prodiit, postea à Junio recognita An. D. 1587. quam magno cum Reformatarum Ecclesiarum plausu exceptam fuisse, & consentientia de ejus præstantia Cl. virorum judicia, & editiones ipsius pluries repetitæ, satis docent. Et licèt nonnullæ Versiones propriùs in quibusdam locis ab Hebræis absint, nonnullæ etiam sensum & dilucidiùs & elegantiùs reddunt; consideratis tamen & compositis omnibus ad accuratam Versionem requisitis, congruentiâ cum Textu authentico usque ad ipsos accentus, quos alii plerumque negligunt, sensu non sine magno acumine eruto, & maximâ fide reddito, verbis, si non semper politissimis, at plerumque propriis & commodis, difficilibus locis diligentiùs expensis, doctiùs ac solidiùs expeditis; hæc Versio primas forsan sibi vendicabit, & apud æquos Judices reportabit. 8. Joannis Piscatoris, quæ Junianam plerisque in locis sequitur; in ea tamen plurima non sine judicio sæpe corrigit, & suam Versionem, eámque non rarò magis accuratam & Hebraicæ veritati consentaneam, & majori perspicuitate traditam, illius loca surrogat. Sciendum autem est, Piscatorem priùs versione Junianâ usum, eique Analyses, Scholia & Observationes suas apposuisse; postea verò novam adornâsse, Herbornæ Nassoviorum impressam An. D. 1646. 9. Thomæ Malvendæ Hispani, qui Hebraica ad verbum superstitiosè exprimit, & quidem verbis utplurimùm absurdis, obsoletis, fictis, pro quibus tamen meliora sæpius in margine, vel etiam inter Annotata, reponit. Suam hæc habet laudem, usúmque minimè spernendum. Prodiit Lugduni An. D. 1650. 10. Gallica, quæ etiam Genevensis dicta à Ludovico de Dieu aliisque, quòd à Pastoribus Genevensibus facta circa annum D. (ni fallor) 1560. Versio autem ista non exiguam doctrinæ, judicii ac fidei laudem habet. 11. Anglicana: Eam hîc intelligo & sequor quæ jussu Serenissimi atque Doctissimi Regis JACOBI, consilio autem & laboribus Episcoporum atque aliorum Virorum doctorum, ad hoc Opus delectorum, concinnata est An. D. 1611. in qua plurima occurrunt magnæ eruditionis, peritiæque in linguis Originariis, acuminis & judicii plusquam vulgaris, specimina; quæque mihi haud rarò in difficillimis textibus maximo erant adjumento & usui. 12. Belgica, quæ in Synodo Dordracena decreta erat An. D. 1618. & postea, jussu Ordinum Generalium Belgii, à Viris doctis, collatis per multos annos operis, elaborata est, & tandem prodiit An. D. 1637. adjunctis etiam brevibus Annotatiunculis. Versio verò illa Hebraico textui non mediocriter respondet, sensum autem plerisque in locis perspicuè, fideliter & solidè exhibet; & licèt postremo loco nominetur, non tamen inter postremas numeranda est.

Nec tamen has omnes Versiones integras repræsentare animus erat, (quod immensæ molis esset, & magnam partem inutilis operæ:) sed in verbis tantùm & phrasibus vel dubiis, vel obscuris, vel quæ semel aut rarò occurrunt; vel ubi rei momentum curiosiorem indaginem postulet. Porrò, de maxima harum Versionum usu mallem Lectorem experientiâ suâ, quàm præloquio meo, edoceri. Hoc tamen dicere ausim, non pauca Scripturæ commata [illegible] mihi occurrisse, quibus clarior indè lux affulserit quàm ab omnibus quæ quidem consului Commentariis.

Quam autem methodum in hoc Opere tractando mihimet proposui, & quid à me Lector exspectare possit, quidque ego vicissim ab illo, paucis accipiat.

1. Quæ in Authoribus, cùm ratione Instituti mei, tum ob promissam brevitatem, prætermittenda duxi, ferè sunt hujusmodi: 1. Inanes atque infructuosæ ejusdem rei repetitiones. 2. Fabulæ Judaicæ. 3. Vulgaria quæque se textum legentibus offerentia, qualia Vatablus & alii sæpe non sine fastidio ingerunt. 4. Privata Doctorum litigia & de lana caprina altercationes, quæ nos nec doctiores efficiunt, nec meliores. 5. Controversiæ Theologicæ, quibus prolixiores sæpe Interpretes Commentaria sua planè obruunt. Illas, quantum licèt, ad forum contentiosum & scriptores Polemicos non invitus amando;

contentus

contentus varias de sensu Scripturæ sententias nudè & fideliter proponere, inter quas quæ vera est cordato Lectori non difficulter patebit: nec magis audiri vellem in hoc Opere fabrilium instrumentorum strepitum, quàm olim (absit invidia dicto) in structura Salomonica. 6. κενοφωνίαι, sive tritvilitia nullius ponderis vel usûs; qualia plurima in Drusii operibus occurrunt, admixtis tamen (nè debitis eum laudibus fraudem) non paucis Annotationibus minimè spernendis, quas decerpere studui. Tot certè mihi occurrebant res seriæ atque gravissimæ, quibus impleri paginæ nostræ ornarique poterant, ut eas minutiis vacare haud expediret. 2. Quanquam integrum Textum Biblicum, quò potui, quàque opus erat, illustratum dare studui, nonnullis tamen locis diligentiùs incubui & invigilavi. Qualia erant, 1. Loca dubia & obscura, sive intellectu difficilia, eàque inprimis quæ à Commentatorum turba vel omnino neglecta, vel leviter tantùm salutata, non sine indignatione animadverti. 2. Loca illa quæ Scripturæ & Religionis hostibus cavillandi ansam præbere viderentur; qualia non pauca, uti spero, elucidata satis & vindicata æqui Lectores reperient. Ab istis autem veritatis adversariis unicum, meo judicio æquissimum, postulatum concedi vellem; ut siquæ hîc occurrent difficultates in quibus hactenus hæserint, quibùsque in hoc Opere satis viderint solutum, idem de reliquis fieri posse existiment, nec ea statim insolubilia pronuncient quæ ipsi solvere nequeunt. Et cùm multa S. Scripturæ loca anteactis ætatibus ejusmodi visa sunt, quæ tamen feliciter expedivit sequentium seculorum diligentia; idem, uti par est, de cæteris sperari debet; quæ, licèt nobis adhuc impedita atque intricata videantur, à sera fortasse posteritate (cujus industriæ aliqua relinqui æquissimum erat) extricata erunt atque enodata. 3. Illa etiam loca quibus conscientia in justitiæ ac pietatis officiis regitur, & praxis nostra dirigitur ad vitam æternam. Siquidem finis S. Scripturæ non est θεωρία, sed πρᾶξις nec tam ut nos doctiores reddat, quàm ut meliores. Ignoscet ergò mihi pius & prudens Lector, si ista interdum paulò uberiùs tractem; in quo tamen limites à me initio constitutos nec sæpe, nec multùm, transilio. 3. Nollem pro veris haberi sententias locorúmque interpretationes quæ hîc occurrunt universas. Opus meum, instar sagenæ Evangelicæ, pisces omnigenos complectitur, à sagaci tandem Lectore discriminandos, ut pro suo arbitrio tum bonis utatur, tum inutiles rejiciat. Nec meum qualecunque judicium interpono, sed pugnantes Interpretum sententias singulas suis momentis & rationibus plerumque fultas fideliter exhibeo, ut ex Auctorum conflictu & collatione veritas elucescat. Hoc sanè inprimis negotii mihi datum credidi, ut & animum & Opus ab animi partium studiis integrum ac incorruptum servarem; útque non sensus meos in Scripturam inferrem, sed aliorum tantùm sententias exponerem. 4. In eo potiùs studium collocavi, nè necessaria deficerent, quàm nè redundarent quæ nonnulli forsan superflua judicent. Nec diffiteor me non pauca subindè inseruisse, quæ, si judicio meo penitùs obsecutus essem, planè omisissem. Reputavi enim mecum, judicia hominum non minùs varia esse quàm vultus & linguas; & quod aliqui superfluum putarent, aliorum forsan sententiâ necessarium videri posse. Illis quidem paratum & facile adesse remedium, nempe, ut eo currente oculo transeant quæ superflua duxerint; sin prætermissa essent quæ aliis forsan utilissima viderentur, remedium difficilius esse, & longiùs petendum, nec illa sine improbo labore, magnóque temporis, fortè & nummorum, dispendio, restitui posse. 5. Siqua in Authoribus occurrebant vel ingeniosiùs excogitata, vel eruditione non vulgari referta, quamvis ad explicationem Sacri Textûs strictè ac propriè non pertinentia, ex illis quamplurima excerpsi, eàque Synopsi meæ intexui, nè Lectori perirent quæ eum, licèt alio nomine, & delectare & erudire poterant. 6. Authorum non modò sensus, sed ipsa utplurimum verba, produxi; ut Lector non tantùm ipsorum sententias disceret, sed diversos etiam stylos ac genios perciperet. Quo de causa eorum interdum barbara, & Latinis auribus insueta, vocabula melioribus, quæ facilè substitui possent, prætuli; hâc solùm libertate verba mutandi mihi reservatâ, cùm eo compendia plurimùm inserviret. 7. Ubi plures Authores in eadem sententia consentiunt, illum plerumque reliquis antepono à quo cæteri mutuati sunt; interdum tamen illum qui eam vel pleniore sensu, vel luculentioribus verbis, exprimit. 8. Ubi Authorum nuda nomina occurrunt, (quæ in libri marginem utplurimum rejiciuntur,) intelligat Lector, eos ad locum sive textum Scripturæ appositum ista scripsisse: secus si fiat, cum nomine Authoris locum specialem (libri, vel capitis, &c.) unde illa desumpsi indigito. 9. Siquo notatu digniora in Synopsi mea non statim deprehenderit Lector, eodem saltem capite vel versu quo ab Authore collocantur, nollem eum temere credere ista à me omissa esse, quin potiùs in locum magis commodum ac proprium reposita; quod non semel factum legenti atque conferenti facilè patebit. 10. Si quis nonnulla hîc Auctoribus adscripta in illis non comperiet, nè existimet à me esse conficta, ipsísque affuta; sed diversas potiùs ipsorum editiones consulat, quarum aliquibus ea inseri solenne est quæ in aliis planè desiderantur: quod facile esset designatis earum & nominibus & locis ostendere. 11. Quæ in Synopsi obscuriùs dicta fuerint, nollem mihi omnia adscribi, sed plurima Auctoribus ipsis, qui sensum suum sæpe involvunt. Eorum igitur verba in locis ejusmodi fusiùs, nec rarò integra, exhibui. Cæteroqui, curam operámque non indiligentem adhibui, ut (quantum pateretur natura Operis) Scriptorum sensus plenè & perspicuè repræsentarem; & nè brevitas mea (ut fieri solet) obscuritatem pareret. 12. Cùm Sacra Scriptura sit optima sui Interpres, & collatio Textuum præstantissimum sit ad ejus intelligentiam adjumentum, eò diligentiùs curavi ut illas ex Auctoribus (gravissimis præcipuè & Sacrarum Literarum peritissimis, quique eas pondere, non numero, exhibent) colligerem, & majori copia producerem. In quibus plurimos capitum versuúmque textûs Biblici numeros, typographorum incuriâ in Authoribus depravatos, non exiguo labore restitutos Lector sedulus deprehendet. 13. Hebræis vocabulis, in gratiam Lectoris minùs in illa lingua exercitati, puncta apposui, secùs quàm fit in Criticis Londinensibus, & plerisque aliis libris è quibus mea descripsi. De his Lectorem meum monendum duxi; reliqua usus facilè docebit.

Cùm autem Opus hoc ingentes sumptus curásque postularet; æquissimum est ut eos gratâ mente recolam qui vel consiliis, vel sumptibus, vel aliis modis, mihi adjumento fuerunt. Primò autem honoris gratiâ nominandi sunt Reverendi illi & doctissimi Theologi, nostrates atque exteri, qui Specimen à me editum Testimoniis suis candore & benevolentiâ plenissimis ornârunt, aliísque fautoribus meis exemplo suo atque auctoritate præiverunt. Quorum nomina sequuntur.

Reverendissimi

Reverendissimi Episcopi;

Georgius *Wintoniensis*,
Joannes *Lichfieldensis & Coventrensis*,
Edvardus *Norvicensis*,
Sethus *Sarisburiensis*,
Edvardus *Carleolensis*,
Gualterus *Oxoniensis*,
Johannes *Roffensis*,
Robertus *Bangoriensis*,
Johannes *Wilkins*, *S. T. P. nunc Reverendus Episcopus Cestriensis.*
Gul. Sancroft, *Decanus D. P. Lon.*

Ric. Allestry, *S. T. Professor Regius Oxon.*
Johannes Lightfoot, *S. T. P.*
Thomas Barlow, *S. T. P. & Col. Reg. Oxon. Præpositus.*
Radulphus Cudworth, *S. T. P.*
Ric. Perinchief, *S. T. P.*
Johannes Owen, *S. T. P.*
Edmundus Castell. *S. T. P.*
Gul. Lloyd, *S. T. P.*
Johannes Tillotson, *S. T. P.*
Edvardus Stillingfleet, *S. T. P.*
Simon Patrick, *S. T. P.*
Ric. Baxter.
Gul. Bates, *S. T. P.*
Thomas Jacomb, *S. T. P.*

Tho. Horton, *S. T. P.*
Tho. Manton, *S. T. P.*
Benjamin Whitchcot, *S. T. P.*
Rad. Bathurst, *Præses Col. Trin. Oxon.*
Johannes Wallis, *S. T. P. & Professor Geometriæ Oxon.*

Professores autem Exteri;

Abrahamus Heydanus, *S. T. P. Senior Lugd.*
Johannes Cocceius, *S. T. P. & p. t. Academiæ Lugd. Rector.*
Gisbertus Voetius, *S. T. P.*
Andreas Essenius, *S. T. P.*
Fran. Burmannus, *S. T. P.* } *Ultraject.*

His adjungendi sunt doctissimi atque dignissimi Viri, qui rei pecuniariæ, illorum fidei meo & Subscriptorum nomine concreditæ, procurationem summâ fide & diligentiâ administrârunt; è quibus tres jam numerati sunt, in quorum laudem eorum vel nomina proferre sufficiet:

Simon Patrick, *S. Th. D.* | Joan. Tillotson, *S. Th. D.* | Edv. Stillingfleet, *S. Th. D.*

Quibuscum in eo munere conjuncti sunt,

Vir eruditissimus atque humanissimus, Jacobus Langham, *Eques auratus.*
Joan. Micklethwhait,
Thomas Wharton, *Doctores Medicinæ Londinenses merito suo celeberrimi.*
Joan. King, *Armiger, ex hospitio Interioris Templi, Juris peritiâ aliarúmque bonarum Artium Clarissimus, cui, ob prudens consilium, & indefessos labores meâ Operisque causâ exantlatos, plurimum me debere profiteor.*

Illos etiam grato animo agnoscere oportet, justisque laudibus prosequi, qui benevolentiam suam ergo hoc Opus gratuitis ac munificis donis testatissimam fecerunt. In quibus agmen meritò ducat Cl. Petrus Wentworthus, *Eques honorabilis Ordinis Balnei. Tibi inprimis, Vir Inclyte, & à me, & ab omnibus quibus labores nostri usui fuerint, ob insignem tuam munificentiam, æterna debetur memoria. Tu priscis illis Heroicæ liberalitatis exemplis, quæ per sordes præsentis seculi penè in fabulas abierant, fidem reddidisti: Tu posteris omnibus perenne monumentum tuæ virtutis reliquisti; ut Anglia nostra duobus jam* Wentworthis *gloriari possit, uno politicis Artibus, altero eximiâ in bonas literas Munificentiâ, in omne ævum celebrandis. Sequitur nobilis benefactorum corona, quibus Patronis gloriari possum & debeo.*

Orlandus Bridgman, *Eques Auratus & Baronettus, Regi à Sanctioribus Consiliis, & Magni Angliæ sigilli Custos.*
Edvardus *Comes* Mancestriæ, *Regi à Sanctioribus Consiliis, & Hospitii Regis summus Camerarius.*
Johannes *Comes de* Bridgwater, *Regi à Sanctioribus Consiliis.*
Arthurus *Comes de* Donegal, *Regi à Sanctioribus Consiliis in Regno Hiberniæ.*
Johannes Hacket, *admodum Reverendus Episcopus Lichfieldensis & Coventrensis.*
Johannes Robarts, *Baro de Truro, Regi à Sanctioribus Consiliis, & Prorex Hiberniæ.*
Robertus *Baro* Brooke.
Thomas *Dominus* Fairfax, *Baro de Cameron.*
Gulielmus Morice, *Eques Auratus, Regi à Sanctioribus Consiliis.*
Gualterus Saint John, *Baronettus.*
Gilbertus Gerhard, *Baronettus.*
Johannes Barnard, *Eques Auratus.*
Thomas Grove, *Armiger.*
Gul. Corteene, *Armiger.*
Samuel Smith, *Armiger.*
Henricus Spurstow, *Armiger.*
Simon Patrick, *S. T. P.*
Richardus Colinge, *Armiger.*
Johannes Cooke, *Armiger.*

His subjungendi sunt, qui meâ Operisque gratiâ pecunias ad plura exemplaria imprimenda contulerunt.

Jonathan Keate, *Eques Auratus & Baronettus.*
Andr. Rickard, *Eques Auratus.*
Johan. Hewly, *Eques Auratus.*
Franciscus Rolle, *Eques Auratus.*
Daniel Farington, *Armiger.*
Johannes Davy, *Mercator.*

Præter alios, quos mihi nondum nôsse contigit, eósque omnes qui indefessis laboribus aliorum subsidia procurârunt; à quibus nominandis supersedere cogor, nè in immensum crescat hæc Præfatio. Nec tamen prætereundi sunt illi Viri clarissimi, qui nonnullo cogitato vel collectaneo sua mecum humanissimè communicârunt.

1. Joannes Wilkinsius, *S. T. P. nunc Reverendissimus Episcopus Cestriensis, cujus meritissimas laudes celebrare planè esset Soli lucernam accendere.* 2. Thomas Brogrove *Hartfordiensis, Baronettus, qui Ordinem suum bonis literis & moribus optimis non mediocriter ornat.* 3. Joannes Lightfoot, *S. T. P. clarissimis suis Operibus & reconditâ doctrinâ refertissimis Orbi notissimus.* 4. *Eruditissimus* Johannes Palmer, *Archidiaconus* Northamptoniensis. 5. Thomas Guidott, *Medicus apud Bathonienses doctissimus & celeberrimus. Quid singuli præstiterint, cùm suis propriisque Synopseωs locis doceatur, hîc recensere supervacaneum judicavi.*

Ut verò plures mihi Patronos conciliavit Divina clementia, aliósque viros suscitavit, in toto Anglia &

orbe erudito celeberrimos, qui conatibus meis obstetricantem manum humanissimè commodarent; ità non paucos nec segnes expertus sum adversarios, qui & me mille probris & calumniis lacerârunt, & institutum meum in ipsis incunabulis penitus opprimere conati sunt. Sed nolo procellas illas, quas feliciter dissipavit gratiosa Dei providentia, in memoriam revocare. Prævisi sanè mihi erant isti ictus, individui hujusmodi operum comites; quos etiam denuo repetendos exspecto. Non deerunt forsan qui Synopsin meam eum in finem legent in quem Julianus Sacra Biblia, ut habeant quod sugillare possent. Hi verba culpabunt, illi sententias, alii methodum: alii nimiam brevitatem incusabunt, alii forsan & nimiam diligentiam: hic non pauca omissa querentur, illic multa superflua, quæque discentem varietate suâ onerare & obruere possint. Quod unum paulò accuratiùs considerandum est. Verebuntur forsan nonnulli, nè animi Lectorum tantâ tum Versionum, tum Interpretationum, varietate distrahantur, & veritas, ut fieri solet, in magna altercantium turba periclitetur. Quibus non pauca reponi possunt. 1. Repræsentatio diversarum Expositionum non solùm à me designata atque proposita, sed etiam in hoc Opere quodammodo necessaria, erat: alioqui, si integrum ex Authoribus nominatis Commentarium concinnâssem, rejectis quæ & Textui & veritati minùs congrua viderentur, selectis & annotatis quæ cum iis meliùs convenire sentirem, (cujus consilii Auctores non deerant;) gravissimo laborâssem præjudicio, quòd Dictaturam quandam in Auctores atque Lectores meos exercuissem. 2. Varietas hæc non modò delectationi inservit, (quod minimè contemnendum est, ut utilia Lectores cum voluptate hauriant,) sed usum præstat egregium; ut discordibus sententiis, cum rationum momentis, plenè & fideliter exhibitis, ac patienter & tranquillè expensis, facilior esset Lectori & solidior Veritatis investigatio. Ea autem est Veritatis evidentia, ea vis atque majestas, ut, si nativo splendore effulgeat, nec falso lumine conspicienda præbeatur, humanis se oculis & mentibus facilè ingerat; neque enim eam tam reperimus difficilem, quàm facimus. Nec sanè Veritati illud oberit, quòd errores juxta eam collocentur; quin potiùs ex talium collatione clariùs ipsa elucescet. 3. Expendant hi velim, Opus hoc non indoctis incultisque ingeniis fuisse destinatum, (quorum imbecilla judicia hâc varietate turbari facilè possent,) sed viris doctis, iisque qui sensus habent ad judicandum exercitatos; nec me lac infantibus, sed solidum adultioribus cibum, parare, quibus ex varietate alimentorum non multum subest periculi, nec parùm usûs ac emolumenti. Accedit & aliud commodum, quòd hæc sententiarum discrepantia & Lectoris ingenium non mediocriter exercebit, & illum ad liberum judicii sui exercitium provocabit. Neque enim quicquam viro Christiano, inprimis autem Theologo, indignius est, quàm intellectum suum aliorum sive opinioni, sive libidini, mancipare, & cæco impetu quócunque illis libuerit agendum permittere. 4. Ista Versionum atque Expositionum varietas & repugnantia in iis plerumque vel locis vel rebus occurrit, in quibus sine magno periculo sententiam vel hanc, vel illam, amplecti liceat. In differentiis autem majoris momenti, Deum ardenter invocemus, promissúmque piis omnibus qui ipsum quærunt ducem, nempe Spiritum Sanctum, fidenter petamus; qui nos, si modò verbo ipsius morigeri simus, in omnem, quæ quidem ad salutem necessaria est, veritatem certissimè perducet. Atque hæc hactenus dixisse sufficiat.

Ego interea Secundo Synopseos Volumini manum mentémque applico, quod etiam sub duplici prælo sudare incipit, & (si clementissimus Deus vitam viréſque mihi suffecerit) sudare perget, donec ad umbilicum perductum fuerit. Tu autem, Christiane Lector, contentissimis precibus compelles mei causâ Patrem luminum, ut dona omnia atque auxilia tanto Operi necessaria impertire dignetur, & labores hos, alióſque omnes qui Sacræ Scripturæ explicandæ inserviunt, optatissimis coronet successibus; ut, discussis tandem errorum omnium & ignorantiæ tenebris, Verbum Dei majestati ac puritati suæ reddatur, ritéque intellectum, vivâ fide ac constanti obedientiâ à singulis Christianis in succum & sanguinem convertatur.

SYNOP-

SYNOPSIS
Criticorum & aliorum Commentatorum
IN
GENESIN.

CAP. I.

1. IN *principio*] Proponit initio rem totam, ut author mundi agnoscatur, & quòd mundus non fuit ab æterno, ut existimârunt Philosophi, deinde, ex nihilo Deum aliquid creâsse. Hinc ὁ Γένεσις vocant, quòd in eo ostendatur mundum à Deo conditum fuisse, aut ortus omnium in terra hîc comprehendi [a]. Bene autem Legibus præposuit Moses historiam à mundo condito. *Mundus enim Legi, Lex mundo concinit*, ut ait Philo. Vide de tota creatione quæ à nobis congesta sunt ad lib. 1. de Ver. Rel. C. [b]. ¶ *In principio*, בְּרֵאשִׁית] Hæc vox vel tempus respicit, vel ordinem [c]. 1. Q. ad Ordinem referunt [d]. *Primùm omnium* (subaudiendum הַכֹּל; frequens enim Hebræis est in rebus non ambiguis aliquid reticere; ut Job. 3. 10. Isa. 8. 4. *Accipiet opes Damasci*, non dicit quis faciet [e]) *creavit cœlum & terram*; deinde quæ ex illis producta fuerunt [f]. *In principio*, i. e. ante omnia: Nihil ante illa creavit. Confer Joh. 1. 1 [g]. *Primum quod creavit Deus fuit*, &c. Ar. Si de Angelis quæstio movebitur, dicetur, Propositum fuisse Mosi tantùm de visibili fabrica disserere [h]. *In principio*, scil. *temporis*, L. E. Me. T. Pi. vel, *productionis rerum*, sive *creationis*, L. Pi. vel, *universitatis rerum*, T. *mundi*, Pi. *creaturæ*, ut Christus explicat, Marc. 13. 19 [a]. In, vel cum, primo instanti †. Verto *primò*, vel *primitùs*. ב hîc addititium putant Q. Hebræi: Et quomodo בָּרִאשֹׁנָה, Num. 10. 13, 14. sine ב legitur רִאשֹׁנָה, Num. 2. 9. ità pro בְּרֵאשִׁית habetur רֵאשִׁית, Deut. 33. 21. quod sic reddo, Prospexit *primitùs* sibi, scil. ad primum ingressum in terræ promissæ fines [a]. Petrus Picherellus, vir doctissimus, locum sic vertit, *Quo exstiterunt initio cælum & terra, eo Deus illa creavit.* Heb. *In principio creavit Deus cælum & terram*, i. e. In principio cœli & terræ, Deus creavit illa. Idiotismus est non infrequens. Psal. 2. 7. *Narrabo præceptum. JOVAS enim dixit ad me*; i. e. Narrabo præceptum Jovæ; Ille enim dixit, &c. Sic Prov. 31. 30. —*vana pulchritudo: mulier timens*, &c. i. e. Mulieris pulchritudo vana; quæ autem timet, &c. Sic Gen. 3. 22. *Ne mittat manum, & sumat de arbore*, &c. i. e. mittat manum ad arborem, & sumat. Joh. 4. 54. *Hoc secundum signum fecit Jesus, quum venisset ex Judæa in Galilæam*; i. e. Hoc secundum signum fecit Jesus in Galilæa, quum ex Judæa in illam venisset. Hæc Picherellus in Cosinopœia, inter Opuscula ipsius. 2. Alii ad Tempus referunt, sic, *In principio creandi* (ità בְּרֹא est quasi בְּרֹא) *Deum*; vel, *quo creavit Deus*; vel clarius, *quum primùm creavit Deus*, &c. *tum terra erat inanis*, &c. ut refeatur ad sequentem versum. Ità ו vel reddenda est *tum*, vel redundat [i]. *Priusquam crearet vel formaret cælum & terram*, i. e. universum hoc quale nunc est, *tunc terra*, &c [k]. Ch. vertit, *In sapientia*, i. e. sapientissimè, V. Alii *In principio* de Christo capiunt. Ità multi Christiani [l]. Aquila vertit, ἐν κεφαλαίῳ, *in capite*, i. e. summatim. q. d. Deus creans cœlum & terram, in iis simul quasi reliqua omnia creavit summatim [m]. Verti potest, *In capite*, seu, *in capitulo*; q. d. anacephalæosis seu summa rerum creatarum est creatio cœli & terræ; nam iis reliqua creata continentur [n]. רֵאשִׁית est à רֹאשׁ, *caput*: nec simplex principium denotat, sed primum illud capitale & admirandum rerum omnium principium [o]. Dicunt Hebræi ante mundum septem fuisse creata; *Paradisum, Legem, Justos, Israel, Solium majestatis, Jerusalem, & Messiam* [p].

[a] V. [b] G. [c] F. [d] F. et K. [e] V. [f] F. [g] Lu. Ph. in D. [h] Cl. [a] A. † E. [a] Ga. Cinni l. 2. c. 1. p. 153. [i] V. G. [k] G. [l] A. [m] Lu. [n] Ms. [o] F. [p] M.

¶ *Creavit*, בָּרָא] Bifariàm sumitur: 1. pro *creare ex nihilo* [q], ut convincitur ex illis verbis, *In principio*, quia (scil.) nihil ante illa factum fuit [r]: 2. pro *ex præjacente materia eximium quid producere*; sic dicitur postea, *creavit cetos, hominem* [s]. ¶ *Deus*, אֱלֹהִים] Hoc solo Dei nomine utitur Moses in Creationis descriptione [t]. Hæc vox (ut Aben Ezra monet) non est nomen Dei substantivum; non substantiam Dei indicat, sed potentiam, quæ hîc maximè elucet [u]. Deum sic dictum volunt, quòd sit Dominus & Judex omnium [x]. Cabalistæ notant יְהוָה *misericordiam Dei* significare, אֱלֹהִים *judicium* [y]. ¶ בָּרָא אֱלֹהִים] Ad verbum, *creavit Dii*. Insinuatur hîc pluralitas in Deo cum unitate; (licèt Judæi conentur frivolè refellere [a].) Agnoscunt & veteres Hebræi. *Veni, & vide mysterium verbi ELOHIM: sunt tres gradus, & quilibet gradus per se solus*, i. e. distinctus; *veruntamen sunt unum, & in unum conjunguntur, nec unus ab altero dividitur*, ait R. Simeon Ben Jochai in Zoar ad 6. Levitici sectionem [b]. Triplici expositione Judæi vocem *Elohim* obscurare conantur. 1. Dicunt *Elohim* tam voce quàm significatione singulare esse, unde & pro *Deo*, & non pro *Diis*, exponunt. Sed falsò & contra Linguæ sanctæ naturam loquitur, quisquis est qui dicit vocem *Elohim* singularem esse; & singulariter exponendam; cùm ejus singulare usitatum sit אֵל, vel אֱלוֹהַּ. Quodcunque enim nomen terminatione multitudinis suum singulare habet usitatum à quo formatur, id pro singulari re nunquam accipitur nisi figuratè. 2. Contendunt *Elohim* ideo pluraliter efferri, quòd significet Dei virtutes ac qualitates, quæ multæ sunt. At si cujusq; rei vocabulum ob plures ejus virtutes pluraliter efferre velis, quæ, obsecro, erit confusio sermonis! 3. Alii *Elohim* honoris causâ de Deo pluraliter dici aiunt, idque humano more, quomodo אֲדֹנִים de *uno Domino* dicitur Gen. 42. & Isa. 19. Et hæc est consuetudo linguæ Ilinachiticæ, inquit Aben Ezra, ut Reges de se loquantur numero plurali. Resp. Sit ità in exteris & barbaris linguis: quid hoc ad linguam sanctam, cui puritas & simplicitas peculiaris est, & fucus omnis displicet [a]? Sed multis non validum videtur hoc argumentum. Ità Drusio. Item Bel. Caj. & Mercero; quos citat Drusius in Qu. epist. 66. Nam *Elohim*, cùm de uno dicitur, sensum habet singularem; & dicitur de *uno vitulo*, Exod. 32. *angelo*, Jud. 13. 22. *idolo*, Jud. 16. 17. Tria vocabula notant Hebræi quæ terminatione plurali sensum continent singularem; nempe, *Elohim*, *Adonim*, & *Baalim*; (quibus addi potest שַׁדַּי, *Saddai*.) Cuique linguæ sua est proprietas. Quis colliget plures esse *Athenas*, *Thebas*, *tenebras*, &c. quia pluraliter exprimuntor [b]? Sic Hebræis חַיִּים est *vita*, & מַיִם *aqua* [c]. In versu 6. est *spiritus Elohim*. Si hoc vi numeri pluralitatem insinuat, ergò Spiritus S. est suipsius Spiritus [d]. [Qui plura de hac controversia scire velit, adeat authores Polemicos.] ¶ *Cælum & terram*, אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ] i. e. Universum hoc quale nunc est. Unde mundus futurus sic vocatur 2 Pet. 3. 13 [f]. *Cælum & terram* alii sic intelligunt: quòd Deus hæc primùm ex nihilo creavit, dein reliqua ex illis tanquam ex præjacente materia [g]. Materiam cœli & terræ [h]. Alii omnes cœlestes & terrestres creaturas intelligunt [i]. Sic enim exponitur Act. 20. 11 [k]. Et hoc probant Hebræi ex particula אֵת, quæ non tantùm est simplex casuum nota, sed substantiam rei significat [l]. (Itaque Angeli cum his creati sunt [m].) Corpora cœlestia & terrestria [n], in suis

[q] F. D. E. [r] E. [s] F. D. [t] V. [u] F. [x] V. [y] F. [a] M. F. Pi. A. [b] A. [a] F. co. [d] D. epist. 66. [e] D. ad v. 2. [f] G. [g] Ità K. ex F. co. [h] Pa. [i] F. V. L. F. A. [k] F. [l] R. & AE. in F. A. [m] G. [n] V. L.

formis

formis substantialibus, non autem accidentalibus [a]. Et ה in השמים vocant He הידיעה, i. e. He *notificationis* seu *demonstrationis*, q. d. hoc cœlum, hanc terram [b]. Videtur Moses mentem suam satis explicuisse, ubi cap. 2. narrationis antegressæ [illegible] instituens, *Ità*, inquit, *consummata sunt cælum & terra, cum—instructura eorum*: & rursus, *Hi natales cæli & terræ—quo die fecit—cælum & terram.* Quibus verbis non aliud cœlum vel terram aliam designat, quàm quæ videmus. *Cælum* autem tres regiones continet; 1. ubi aves, 2. ubi nubes, 3. ubi sidera. *Terræ* autem nomine comprehenditur aqua, ut patet ex Psal. 121. 2. & 124. 8. Jer. 10. 11. collat. cum Psal. 46. 6. Act. 4. 24. & 14. 14. item ex Gen. 1. 15. *illuminent terram*, quod etiam ad mare pertinet Act. 27. 30, 33. Ga. Cin. p. 158. *Cælum* & *terra* hic mundum universum significant. Confer Gen. 2. 1. Psal. 33. 6. & 124. 6. & 146. 6. Vide Act. 14. 15. & 17. 24. Picherel. ¶ *Cælum*] scil. Empyreum [c]. Ità Theodoretus, Alcuinus, Rabanus & Beda apud T. Creavit autem non vacuum, sed Angelis plenum [r]. Nam firmamentum, i. e. cœlum octavum, & vicini orbes, secundo die creabantur [s]. Non placet Pi. Nam ordinem hunc observat Deus, ut progrediatur subindè ab imperfectioribus ad perfectiora: Nec convenit *cælum* hic intelligi perfectum, cùm *terra* significat materiam tantùm terræ [t].

2. *Terra autem*] Heb. *Et terra.* Verto, *Nam terra*, (*&* pro *nam* frequenter occurrit, ut Psal. 1. 2. collat. cum Psal. 128. 2.) Declaravit enim Moses partium enumeratione, quare propositione generali dixit creatum à Deo fuisse mundum. Quia, inquit, quæ sunt in mundo singula creavit, nempe lucem & reliqua. *Pichevellus in Annotatis suis ad Cosmopœiam.* ¶ *Terra*] Ità vocatur per præoccupationem, quia postea sic dicta est, cùm aquis nudata [v]. ¶ *Erat inanis & vacua*] Rectè, ut apparet ex Jer. 4. 23 [x]. תהו ובהו ferè unum & idem significant [y]. *Tohu* est materia informis, *Bohu* est ipsa forma: Ità K. & Nachmanni [z]. Ad verbum, *desolatio & inanitas*, i. e. desolata & inanis, V. Mo. *deserta*, Ch. Sy. *& vacua*, Ch. *& inculta*, Sy. *inculta & vacua*, Ti. *vacua plantis & animalibus*, E. *Erat stupor & inanitas, vasta* à filiis hominis, & *vacua* ab omni jumento, TJ. *Terra erat res quædam stupenda, idque propter vastitatem & vacuitatem.* Horrore animi percelluntur qui vasta & deserta loca subeunt. R. S. תהו deducit à [illegible] *admirari, stupere* [a]. Fullerus vertit, *Res stupenda & pudenda*, ([illegible] enim est *stupere*, & [illegible], quod à [illegible] est, nam ה in ח sæpissime migrat, Chaldæis & Syris sign. *erubescere* & *pudere*) non per se, sed comparatè ad sequentem pulchritudinem; quomodo membra quædam ἀσχήμονα dicuntur 1 Cor. 12. 23. Ful. misc. l. 3. c. 3. οἱ ό vertunt, ἀόρατος (*invisibilis*) καὶ ἀκατασκεύαστος (*incomposita.*) Aq. κένωμα καὶ οὐδέν. Th. κενὸν καὶ οὐθέν. D. *TOHU* est *inanitas*, i. e. inanis, q. d. sine incolis: *BOHU* est *vacua*, sine ornamentis [c]. *TOHU* est *inordinatio* & *indigestio*, ubi omnia confusa: *BOHU vacua*, scil. cultoribus & domibus [d]. *Informis* erat, i. e. nondum ab aquis secreta, nec consolidata, nec plantis & animalibus vestita; & *inanis*, i. e. inefficax ad producendum plantas [e]. *TOHU* importat respectum ad finem; *vana* erat, quia habitatoribus carebat, quibus facta est, adeóque fine suo destituta erat. Sic Isa. 49. *laboravi* (*LATHOHU*) *in vanum*, & Isa. 45. *BOHU* respectum habet ad locatum; *vacua erat* incolis suis [f]. ¶ *Tenebræ super abyssum*] *Tenebræ*, supple *erant*, ex usu Scripturæ: ut, *verum verbum*, 2 Par. 9. 5. pro *verum erat verbum*, 1 Reg. 10. 6. Sic 2 Sam. 23. 18. *primus*, 1 Par. 11. 23. *primus erat* [g]. תהום significat *aquas*, quæ, ut leviores, obtegebant terram [h]. *Terra, Abyssus, Aqua*, pro eadem re sumuntur; ut mollem, obscuram & incompositam intelligeremus [i]. *Abyssus* aquarum immensam vim ac multitudinem significat [k], simul & earum locum [l]. Sic vocat potiùs totam molem ex terra & aqua constantem [m].

Et spiritus Dei] Plerique Hebræorum ventum elementalem intelligunt, ob vehementiam dictum *ventum Dei*; ut *montes Dei*, & Ninive dicitur *civitas magna Deo* [n]. (Nam quod Deo magnum, id sanè magnum sit oportet *.) In hoc missum volunt à Deo, ut exsiccaret aquas [o]. Chald. *Ventus à conspectu Dei*, i. e. à Deo excitatus, juxta Psal. 147. 18 [p]. *Et venti Dei*, Ar. sed coactum hoc videtur. Quomodo potuit flare ventus, cùm nondum erat ventus [q]? Ventus enim nihil aliud est quàm aeris impulsus [r]. Adde quòd vox מרחפת non simplicem motionem, sed agitationem (qualem jamjam describemus) significat [s]. Alii ergò de spiritu sancto accipiunt. Sic doctiores [t], & penè omnes Patres & recentiores Rabbini, ait *Tirinus.* ἡ δύναμις [illegible], (*potentia formativa*) vel ἐνέργεια ζωτική, (*vis vivifica*) ut Chrys. vocat [v]. Dei consilium, mens, voluntas [x]: sicut voluntas artificis fertur super materiam quam formare parat [y]. Sic Targum Jeros. *spiritus misericordiarum à domino* [z]. Vide quæ ad V. R. C. l. 1. & adde Job. 26. 13 [a]. ἐν τῇ ἀρχῇ [illegible], h. e. *In ea res erant permixta (& simul macerata,) mens autem ingrediens eas in ordinem redegit*, ait Anaxagoras apud Euseb. præpar. 10 [b]. ¶ *Ferebatur* מרחפת] Vertunt *Supervolitabat.* Ità Interpres Deut. 32. 11. ἐπιφέρεσθαι dixit Numenius, G. *Superferebatur*, οἱ ό. *Motabat*, Mo. Ti. *Flabat*, vel *Insufflabat*, Ar. Ch. O. Sa. vers. *Incubabat.* JT. Sy. *Agitabat sese*, P. velut *involitabat*, quasi Chaos ipsum ad erumpendum, emergendum, & formam sumendam provocans. Metaphora à volucribus pullos ad volandum provocantibus. Vide Deut. 32. 11. *Picherellus in Cosmopœia.* Q. aiunt τὸ [illegible] sign. *ovis incubare*; sed nondum protulerunt exemplum illius significatûs. Bis tantùm occurrit extra hunc locum, in codicibus sacris; nempe Deut. 32. 11. & Jer. 23. 9. & in utroque loco *motionis* & *agitationis* notionem habet: Ga. Cin. p. 161. Sicut volucres (columba vel gallina) ovis incubant [c]. Ut volucres primùm pendulæ volitans super ova & pullos; deinde iis incubant, calorem aspirant, fovent, animant: Ità Sp. S. vitali infuso calore prolificam vim aquis largiebatur [d], fovebat arcanâ virtute, ut stabilis permaneret ad tempus [e]. Vel, sicut milvus prædæ incumbens, ait Capnio, vel, ut aquila dum excitat nidum, & super pullos volitans eos ad volitandum provocat [f]. *MERACHEPETH, movens*, pro *movebat*: ut *regina audiens*, 1 Reg. 10. 1. pro *audiebat*, 2 Par. 9. 1. Confer 1 Sam. 31. 1. cum 1 Paral. 10. 1. Vel pro, *movens erat*; ut *expandentes alas*, 1 Reg. 8. 7. pro *expandentes erant alas*, 2 Par. 5. 8 [g].

3. *Et dixit*, &c.] De his verbis vide Dionysii Longini locum in Annotatis ad V. R. C [h]. Novies ad hoc capite occurrit. Decimum includi volunt in primis verbis, *In principio creavit Deus cælum & terram.* Hunc decem verbis mundum à Deo conditum asserunt Hebræi [i]. ¶ *Dixit*] i.e. Jussit, V. Pi. Bo. A. Al. *Voluit*, Ar. Q. in V. ¶ *Fiat* יהי] Alii, *Existat*, V. ¶ *Lux*] Hebræi de Sole accipiunt; quòd autem quarto die creatus, per repetitionem dici volunt. Doctioribus est, lux subobscura, nec absoluta, quæ postea creato Sole illustrior reddita sit [k]. Junius vult eam ab igne elementari in sua sede locato profectam. Non probat Fullerus. 1. Ignis hic nondum conditus erat, quippe pars expansi die secundo creati. 2. Ignis in orbe suo non lucet, quia nimis tenuis est, nec coactus. 3. Sic nulla esset distinctio inter lucem & tenebras, quia hic ignis undique luxisset. Ful. misc. l. 1. c. 12. Videtur fuisse ipsa qualitas lucis magnâ cœli parte diffusa, ex qua veluti materia condensata Sol & stellæ factæ fuerunt [l]. Lux illa fuit uniformiter difformiter diffusa per abyssum, sicut nunc à Sole per aerem; non ab aliquo agente naturali, sed in ipsis aquis immediatè à Deo producta; & spatio 24 horarum circulum confecit, Deo in diversis partibus successivè producente. Ità Molina [m]. Videtur fuisse corpus lucidum. Fortasse nubes lucida, ut Exod. 14. 19. Deut. 1. 33 [n]. quæ motu circulari diem noctémque confecit, ex qua condensata Sol formatus est. Ità Zanch. in Ful. & Ful. Non placet Bo. 1. Quæ, obsecro, nubes totam illam aquarum profunditatem usque ad terram pervaderet, cùm nec Sol id posset? 2. Quid factum illo corpore? 3. Ubi collocatum erat [o]?

Multi

Marginal notes (left column): a L. b F. q Ità Bo. La. Me. r T. s La. t Pi. v V. x G. y M. V. z F. a F. c A. d Me. e Pi. f O. g A. h G. i Ch. k V. L. E. l K. in F. m E. Me.

Marginal notes (right column): n F. D. V. o D. p Onk. in F. q V. r M. s D. t F. v V. Sic M. L. F. co. La. Bo. Me. T. A. Pi. D. G. E. x G. y L. F. z L. E. a F. b G. c Ga. d M. V. B S. in F. e Me. f V. g F. A. Pi. h A. i G. k Di. l V. m E. n Bo. o Me. p B.

Line numbers in the gutter: 10, 20, 30, 40, 50, 60, 70

Multi putant fuisse Solem informem adhuc & imperfectum [p].

4. *Et vidit*] Verto *viderat*, vel, *praeviderat* : instar optimi & providentissimi architecti, deliberavit & praevidit quae facturus esset : Picherel. ¶ *Et vidit Deus lucem, quòd esset bona*] Antiptosis est : qualis illa, *Scin' me in quibus sim gaudiis ?* Agnosco etiam trajectionem verborum, pro, *Et vidit Deus quòd lux bona* : Drusius. Sic Virgil. *Urbem quam statuo, vestra est.* Ità Marc. 6. 16. *quem decollaveram Joannem, ille est* : & Rom. 6. 17. *in quam traditi estis formam doctrinae* [q]. Vel sic vertas, *vidit*, i. e. approbavit, *eò quòd bona* [r]. ¶ *Vidit*] *Intellexit, sensit, agnovit*, V. Pi. *Cùm cognovisset*, Ar. ¶ *Quòd bona*] *Amoena, utilis, commoda*, V. L. Me. D. proposito suo congruens, G. ¶ *Et divisit*] Alii, *Et distinxit*, i. e. *separationem fecit*, V. *separavit*, Sa. Ma. *distinctionem fecit*,] T. Divisit, 1. Loco : Nam nobis lux est, cùm tenebrae apud Antipodes. 2. Tempore : Quia sibi succedunt. 3. Causâ [s]. Primùm autem confusa quodammodo ac permixta haec erant, ac si in caligine lumen accendas [t]. ¶ *Inter lucem & tenebras*] Heb. *Inter lucem & inter tenebras.* Pleonasmus Hebraicus [u]. Sic Gen. 32. 16. *inter gregem & inter gregem.* Sic Livius 3.2. *inter cives Romanos & inter peregrinos.* Horat. serm. 1.7. —*inter Hectora Priamiden animosum atque inter Achillem Ira fuit capitalis* [v].

5. *Et appellavit*] I. e. Sancivit ut Adam sic vocaret, & posteri ejus [x]. ¶ *Lucem, Diem*] Nam ferebatur illa lux ut nunc Sol [y]. Hinc *dies* pro *luce* ponitur. *Dies declarabit*, 1 Cor. 3. 13. i. e. *lux*, Eph. 5. 13 [z]. ¶ *Factum est vespera & manè dies unus*] Vide Annotata ad V. R. C [a]. ערב *vespera*, à ערב *ligavit, obligavit*; quòd liget diem cum nocte : & בקר *manè*, à בקר *discernere*, quòd tunc res ab invicem discernuntur [b]. *JOM dies* videtur dici à tumultu & operibus ejus : *LAILAH nox*, ex ululatu ferarum [*]. Sensus est, Ex vespera & manè completus est primus dies [c]. Hîc enim pars pro toto ponitur, ut apud Dan. *vesperomatutina*, pro diebus; & 4 *autumni*, Poetis, pro 4 annis [d]. Alii sic, *Fuit vesp. & manè diei primo* : V. A. E. in F.] T. q. d. Ità transactus est primus dies [e]. *Cùmque praeteriisset nox & dies*, &c. Ar. Picherellus sic vertit, *Atque ità primi vespertinum diei & matutinum extiterunt.* Potest & sic verti, *Atque ità vespertino constans & matutino extitit primus dies*, i. e. nocte & die. Pars initium constituens pro toto. Sic Dan. 8. 14. Isa. 34. 10, 4. Esdr. 9. 44. Quod tamen perpetuum non est; ut Levit. 8. 35. Nehem. 1. 6 [*]. *Fuit vespera & manè dies unus*, Ti. vel *primus*, Pi. *Vespertinum & matutinum fuerunt dies primus*, h. e. diem primum constituebant [†]. *Vespera* hîc noctem significat, *manè* diem [f]. Aliter sentire videtur L. Praeponit *vespere* ut completionem diei (artificialis,) & ponit *manè* ut completionem noctis [g]. Meminit priùs vesperae, quòd Hebraei (sicut Galli olim & Germani, Ca.) diem à vespera incipiunt [h]. Quintus Gymnosophistarum interrogatus, utrùm existimaret diem an noctem priùs extitisse, respondit, τὴν νύκτα ἡμέρᾳ μιᾷ, i. e. *noctem uno die*; τῶν γὰρ ἀπόρων ἐρωτήσεων, ἀνάγκη καὶ τὰς ἀποκρίσεις ἀπόρους εἶναι [i] Clemens Strom. 6. & Plutarch. Alexandro. Ἀρχαίη νύξ, (*Antiqua nox*,) Arat. 38. *est enim Hesiodo antiquissima deorum* : Theon [l]. Tenebras luce priores, ex veteri disciplina docuit Thales apud Laertium : Is autem erat Phoenix origine, testibus Herodoto & Leandro. Orphica carmina, Νύκτα θεῶν γενέτειραν ἀείσομαι, ἠδὲ καὶ ἀνδρῶν, i. e. *Noctem concelebro genitricem hominumque deûmque* [*]. Ideo David à vespera incipit, Psal. 55. 18. *Vespere & manè*, &c [k]. Fortè à vespera incipit, quia in ea finitur prima diei pars, sicut in manè pars secunda & postrema [l]. Sabbata aliáque festa à vespera incipiebant; Levit. 23. & alibi [m]. A vespera dies numerare incipiebant olim Athenienses, teste Macrobio, & Gellio [n]. ¶ *Dies unus*] i. e. *Primus*. Cardinalis pro ordinali [o]. Sic Gen. 2. 11. *unius Pison*; Exod. 18. 4. Marc. 16. μία σαββάτων. Confer Exod. 12. 2. Hag. 1. 1. μία τοῦ μηνὸς. Exod. 2. 18. Gen. 18. 13. Sic Cicero dicit, *Uno & octogesimo anno mortuus est* [p]. יום אחד apertè sign. *diem primum*, Ezra 10. 16, 17. & Nehem. 8. 2 [*]. Suetonius in Augusto —— *mandata tribus voluminibus : uno*, (i. primo,) *de funere*, *altero, indicem rerum à se gestarum*; *tertio*, *breviarium totius imper.* [q]. Simplicissima est Nehemanidis sententia, *unum* non *primum* rectè dici, cùm nondum *secundus* dies extiterit, respectu cujus *primus* diceretur [r].

6. *Fiat firmamentum*, ο΄. Sa. Ar. O. M. רקיע Alii non *firmamentum* vertunt, sed *expansionem*, Mo. P. Ti. JT. M. F. V. (*extensionem, distensionem, diffusionem*, V.) *rem expansam* seu *extensam*, A E. in F. eo modo quo aulaea expanduntur; (ut tentorium quod funibus sustinetur nè decidat [s],) vel sicut argentum malleo diducitur & attenuatur [t]. Indè Deus dicitur *extendere caelos*, Isa. 40. 22. & 42. 5. & Psal. 104. 2 [v]. Grot. reddit τόνον, (quae vox Platonis est.) רקע est *expandere*. Laminae expansae appellantur רקעי פחים Num. 16. 38 [x]. *Expansum firmamentum*, vertit A. Expansio haec est diffusum corpus aeris [y]. Nam quid, nisi aer, dividit aquas inferiores, i. e. mare, à superioribus ? Nec aliud aeri nomen est Hebraeis quàm רקיע & שמים [z]. Hoc nomen aeri tribui testantur Chald. par. in Psal. 19. & K. in Psal. 77 [a]. *Quid mirabilius aquis in caelo stantibus?* ait Plinius, l. 31 [b]. *Aves caeli* vocantur, Jer. 7. Os. 2. Matt. 8. & 13 [c]. Alii exponunt *firmamentum*, & accipiunt de orbibus coelestibus [d]. Complectitur tamen haec vox etiam aerem vicinum, à coelo in terram expansum, & suo loco quasi firmatum [e]. ο΄. vertunt στερέωμα vel quia רקע est στερεῶ, i. e. *firmo*, *stabilio*; ità vertunt ο΄. Psal. 136. 6. Isa. 42. 5. & 44. 24 [f]. vel quia coelum saepe tentorio confertur, quod dicitur στερεοῦσθαι, (i. e. funibus ad paxillos in terram depactos firmari) quatenus expanditur, Esa. 47. 5. vel potiùs à Syriaco usu רקע, quod significat πιέζειν, *comprimere*, Luc. 6. 38. Et fortè רקע Heb. primò significat *comprimere*, undèque *extendere*; nam premendo res extenduntur, ut laminae aeris [g]. ¶ *In medio*] Non mathematico, sed rudi Minervâ sumpto [h]. תוך & בתוך aliquando est *in*, vel *intra*, aliquando *in medio* rei. Hinc colligunt Hebraei aquas quas supra firmamentum non sine magno miraculo in sublimi suspensas ac pendulas esse statuunt, aequali distantiâ supra firmamentum esse, quâ hae infra firm. Et notat R. S. non dici על *super*, sed מעל *supra*, vel *desuper* [i]. ¶ *Super firmamentum*] Quod *super caelos* dicitur Psal. 148. 4. Hinc *cataracta caeli*, infrà 7. 11 [k]. ¶ *Et dividat aquas ab aquis*, בין מים למים] *Separans inter aquas ad aquas*, Mo. *inter aquas & aquas*, Ch. Sy. M. T. ο΄. Sic solent Hebraei separationem designare per τὸ בין *inter*, cui ל *ad* respondeat. Sic בין קדוש לחול, *inter sacrum ad profanum*, Ezec. 22. 26. & 42. 20. & 44. 23. Similiter Esa. 59. 2. *iniquitates vestrae separationem fecerunt* בינכם לבין אלהיכם, *inter vos & inter Deum vestrum* [*]. מים duale esse volunt ob has aquas duplices. At est plur. ut apparet ex Aethiopica voce מי *aqua*, unde plurale nisi מים esse nequit [l]. Qu. Quid sunt aquae supra coelum ? Nonnulli intelligunt aquas veras & naturales, sed alterius, h. e. coelestis, naturae [m]; quae sunt proximè sub coelo Empyreo. Ità Patres & alii [n]; & Gregorius in notis & observ. c. 23. qui sic astruit. 1. רקיע de tota machina sumendum est; nec aliter מעל reddi potest, quicquid dixerint Pareus, Jun. & alii. 2. In Cantico Psal. & 3 puerorum, *aquae supra caelos*, quae ad Deum laudandum vocantur, non possunt esse illae in nubibus, quia *pluviae & roces* apertè ab iis distinguuntur. 3. Immensae illae aquae in magno diluvio aliunde non poterant venire quàm ex hac magna abysso, Gen. 7. 11. & 8. 2. 4. Hinc dicitur Deus *posuisse trabes cubiculorum* (nempe *superiorum*, ut rectè vertit Saxon.) *in aquis*, Psal. 104. 3. & (quod idem) *super aquas multas*, Psal. 29. 3 [o]. 5. Aquae hae non sunt nubes, quia illae nondum sunt creatae [p]. Si quaeras cui usui hae sunt : Inter ea quae adferuntur plus probabilitatis habet, ibi asservatas esse in terrorem hominibus, quos indè se punire posse ostendit Deus. Quare & ignem ibi asservatum aiunt ad futurum mundi incendium [q]. Serviunt hae aquae partim ad ornatum universi; partim ad praeripiendum nobis prospectum coeli Empyrei, caeteroquin splendidissimi, & Sole nostro lucidioris [r]. Alii

Marginal notes (left): [p] Me. L. ad v. 4. [q] Gr. Can. p. 161. [r] D. observ. 15. 4. [s] Me. et La. [t] F. [u] Jun. [v] Ga. [x] Me. [y] Me. [z] A. [a] G. [b] G. [*] A. [c] V. L. E. Me. Ca. [d] Ca. [e] V. [*] Pisc. [†] Gr. Cann. p. 167. [f] D. Pi. A. Ca. [g] L. [h] V. D. observ. 8. 9. [l] Ga. [*] G. de V. R. C. [k] D. Pi. Ca. Bo. E. [l] D. observ. ib. [m] Me. [n] Bo. [o] F. V. D. [p] D.

Marginal notes (right): [*] Gr. Can. p. 167. [q] Gr. ex Casaub. [r] F. [s] C? [t] F. D. [v] V. [x] Bo. [y] V. D. Ca. G. E. [z] Ca. [a] G. D. obs. 8. 18. [b] G. [c] E. [d] L. Me. T. [e] Me. [f] D. [g] Ful. Misc. 1. 6. [h] Me. [i] F. [k] G. [*] Gr. Can. p. 166. [l] Di. [m] L. [n] Sic L. F. cal. La. Bo. O. Me. [o] Greg. c. 23. [p] La. [q] F. ca. [r] T. et Bo.

autem per *aquas ſuperas* intelligunt aquas nubium[v]. Ità Rambam, Tilbon, & alii Hebræorum in Mu. Ità A E. qui ſapiens diei meruit[f]. Non eſt credibile Moſen de aquis loquentem *pluviæ* nullam mentionem facere, cujus meminit & Joſephus, & Sibylla in creatione. Hinc aqua *de cœlo ſtillare* dicitur, 2 Reg. 21[v]. Sic omiſiſſet Moſes ſingulare Dei beneficium[x]. Super cœlum ſunt nubes, i. e. ſuper ejus partem infimam[y]. Quanquam ſupra totum liquidum (cœlum) non ſit, ſufficit ſi habet infra ſe liquidum[z]. Duplices tantùm aquas agnoſcit Moſes: at nubes etiam ſunt aquæ, Pſal. 104. 3*. Sicut quælibet pars aquæ dicitur *aqua*, ità quælibet pars cœli totius nomine vocatur[a].

7. *Et fecit*] Quare *feciſſe* dicitur Deus quod priùs factum eſt? Nam elementa & principia primo die creata ſunt. Ità Abarb[b]. Reſp. *Fecit* ſecundùm quid, i. e. *aptavit*[e]. Sic עָשָׂה ſumitur Deut. 21. 12. *faciet* (i. e. præcidet) *ungues*; & 1 Sam. 12. 6[f]. Fecit ergò dando ei qualitatem accidentalem, non formam ſubſtantialem[g]. ¶ *Et factum eſt ità*, וַיְהִי כֵן] Hoc dicitur (inquit Nachmann.) ad innuendum quòd ſic durare debent; q. d. factum eſt firmum, ſtabile. Nam כֵן à כוּן[h].

8. *Cœlum*] Quo intelligo quicquid eo nomine Scriptura ſolet intelligere[i]: nempe cœlum *aereum*, ut infrà 30. Levit. 26. 19. Deut. 28. 23[h]. Dan. 7. 2, 13. Pſal. 8. 9[l]. & *ſtellatum*, Gen. 1. 16, 17. & *tertium*, 2 Cor. 12. 2. Matt. 22. 30[m]. Eph. 4. 10[n]. Cum hoc cœlo ejus incolas, Angelos, creatos puto, non die primo; quia hoc cœlum, angelorum domicilium, paratum demum eſt [illegible], *à fundatione mundi*, ſeu, *poſt fundationem mundi*[o]. ¶ *Et factum eſt ità.*] Eodem modo exponunt quo priùs. [Vide ad v. 5.] Quærit Raſi, (i.e. *R. Solomon Jarchi*) Cur ad finem hujus diei non dicitur, ut in cæteris, *Vidit quòd bonum?* Reſp. 1. Quia Angeli illo die ceciderunt. Sed hoc de Scriptura non habetur[p]. 2. Quòd aquarum opus, cœptum ſecundo die, non fuit abſolutum niſi tertio die; ideóque in opere tertii diei bis repetitur, *Et vidit quòd bonum*; 1. ob aquarum opus, 2. ob terræ fœcundationem[q]. Fecit Deus quod boni artifices; opera non approbat, nec de manibus deponit, niſi perfecta[r]. Non placet hæc ratio; de terra enim nondum ornata dicit, *Vidit quòd bonum*. Hic non exprimit, (quemadmodum nec ſuprà, cùm *cœlum, terram, abyſſum*, nec infrà, cùm *hominem* creâſſe dicitur) quòd ex aliis diebus id ſatis intelligi daretur[s]. Quidam non improbabiliter exiſtimant, uno continuo motu factum, ut aquæ ſubtiliores ſurſum ferrentur, & craſſiores ad cavernas terræ, & valles, & maria[t]. Alio modo nodum ſolvit Cl. Picherellus. Exiſtimat ille intra diem ſecundum, (ut ſtatuunt R R. & Chriſtiani quidam) non autem tertio, (ut pleroſque ſentire fatetur) peractum, quod v. 9, & 10. factum narratur. Itaque illud יֹאמֶר, v. 9. vertit per pluſquam perfectum, ſicut Gen. 12. 1. collat. cum Act. 7. 2, 3, 4. & locum [illegible] reddit, *Sed tamen poſtquam Deus dixiſſet, in unum congregarent ſe locum*——*præviderat autem illud fore bonum.* Et ſic ſuum cuilibet diei adſcribitur, *præviderat fore bonum.* Adde quòd tale Hyſteron proteron habetur v. 24. (ut illic annotabitur) item Gen. 2. 8, 9. *Et collocavit ibi hominem*——*& fecit ut è terra progerminaret arbor quævis*——h. e. *Antè autem ſeverat, ut progerminaret*——Nam ante hominem conditum Deus ſtirpes produxerat. Et v. 17. ubi poſt interdictum fructûs, &c. dicitur, *Et formavit Deus*——*beſtias*, h. e. *antè formaverat.* Hæc Picherel.

9. *Dixit verò*] i. e. *Dixerat*, V. *Cùm dixiſſet*, He. in G. ut ſit [illegible], G. factum enim erat die ſecundo*. Idem præteritum Hebræis modò præter. modò imperf. modò pluſquam perf. notat. Sic Gen. 2. 2. *Complevit*, i. e. *compleverat* †. Vide ad Pſal. 1. 1. V. ¶ *Congregentur*, יִקָּווּ] Ità ferè omnes. Soli Ca. & Jun. vertunt *confluant*; reliqui omnes *congregentur*[v], [At A. & Pi. vertunt *confluant*,] tanquam ad locum exſpectatum*. Magna eſt vocis emphaſis; q. d. Deus vagum illud & fluxum elementum, tanquam ad amuſſim & regulam, קָו, in unum locum coegit[x]. Propriè eſt, *recto curſu impetúque contendant.* (Nam קָו eſt *perpendiculum, linea recta.*) Videmus vim recti motûs (utpote breviſſimi) elementis, aquæ imprimis, inditam[y]. Aq. & Sym. vertunt [illegible], *conſtituatur, oreat, conſiſtat.* D. Al. *extendantur*, vel expandant ſe ſuper unum locum. *Linea* קָו dicitur, quòd extenſa ſit[z]. Qu. Quomodo hoc factum, cùm aquæ antea totam terram tegerent? Reſp. 1. Aqua, antea dulcis, ſalſior jam facta & craſſior, minorem locum occupabat[a]. 2. Ingens abyſſus & vorago aquarum eſt in viſceribus terræ[b]. 3. Hoc die fecit Deus terram aſſurgere in montes, & ſubſidere in valles & ingentes alveos, &c[c]. ¶ *Arida*] Sic vocatur terra Jon. 1. 9. & 2. 10. Matt. 23. [illegible], & mare [illegible] Poetis[d].

10. *Et vocavit*] *Vocaveritque*, V. ¶ *Terram*, אֶרֶץ] à רוּץ *currere*, quòd animalia ſuper eam currant*. ¶ *Congregationes*, מִקְוֵה] Non tam *aquarum collectionem*, quàm *alveum*, ſignificat[e]. Chald. vocat *domum congregationis aquarum*, i. e. alveum maris. Ità 1. chirothecam *manûs*, 2. agrum *ſementis*, 3. pharetram *ſagittæ*, 4. eccleſiam *congregationis*, domum vocant[f]. Verto *exſpectationes aquarum*, quòd ibi Geometricâ quadam ratione exſpectent, detineantur, & ſuſtineant lineas & terminos quos illis præfixit Deus*. ¶ *Maria*, יַמִּים] Quaſi יָם *fundum*, מַיִם *aquarum*[g]. *Maria* dicit plur. numero: vel, 1. ob amplitudinem[h]; vel, 2. ob diverſitatem naturæ Oceani in diverſis locis[i]; vel, 3. quòd non unum mare terram ambit[k]. Hebræi quamlibet congregationem magnam aquarum vocant *Oceanum*; ut mare, i. e. ſtagnum, *Galilææ*[l].

11. *Germinet*, ó. Ch. Ar. Mo. P. A. Ti. תַּדְשֵׁא] Propriè *Herbificet herbas*, Mo. V. O. Sic dicimus *vivere vitam, peccare peccatum*, &c[m]. *Germinet*, i. e. germinandi virtutem accipiat[n], aut materiam ſuppeditet. Deus ſolus activè germina produxit[o]. ¶ *Herbam*, &c.] Singularia pro pluralibus, V. *Herbam, herbam ſemin.* &c. per appoſitionem dictum, i. e. quæ tandem evadant in herbas: aut ſubaudi *ET*, *& herbas producentes ſemen*, i. e. herbas, & tenellas, quæ necdum ſemen habent, & adultas[p]. ¶ דֶּשֶׁא עֵשֶׂב] *Germen herbam*, Ch. Sy. Ar. Mo. P. A. Ti. *herbam pabuli*, ó. ſive *virentem*, Sa. M. Vulg. *herbulas herbas*, J T. דֶּשֶׁא eſt *herba tenella*; עֵשֶׂב, *robuſtior*, *quæ jam adolevit*[q]. דֶּשֶׁא etiam eſt generale nomen[r]: eſt *Berbage*, ſive complexus multarum herbarum[s]. עֵשֶׂב eſt ſpeciale nomen[t]: de quovis ſingulari germine rectè dicitur[v]. ¶ דֶּשֶׁא עֵשֶׂב] Quidam accipiunt adjectivè, *herbam virentem*. Ita Vulg. & Me. Et colorem & vigorem notat[x]. Alii verò (quod melius) ſubſtantivè, *gramen & herbam*, ו more linguæ omiſſo: ſicut Hab. 3. *Sol, luna ſtetit*, i. e. Sol & luna[y]. ¶ *Et facientem ſemen*, מַזְרִיעַ] Vertendum eſt, *Cujus ſemen ſeipſum ſeminet*. De ſponte naſcentibus maximè eſt intelligendum[z]. *Sementantem*, (ſic J T. A.) ut loquitur Plinius, G. Chald. vertit, *cujus filius ſeminis ejus ſeminari poſſit*. Per filium *grana* intelligit, F. *Quæ ſerendo ſeratur*, Sy. ¶ *Lignum pomiferum faciens fructum*, עֵץ פְּרִי] *Lignum fructûs*, i. e. *fructiferum*. Genit. pro adject. uſurpat Hebraiſmus[a]. Sic explicat ſe ipſe Moſes, addens עֵץ עֹשֶׂה פְּרִי[b]. Alii, *arbores cum fructibus*, i. jam onuſtas iis[c]. Unde Hebræi (communiter & rationabiliter, ait L.) mundum in Septembri conditum dicunt, cùm omnia matura ſunt[d]. Sic ſtatuit R. Eliezer & ſequaces, quia ſcribitur Deut. 32. *opera Dei ſunt perfecta*. Ut ergò homo factus eſt in ſtatu perfecto, potens generare; ità dicendum de terræ naſcentibus[e]. At R. Joſue, & ſui ſequaces, vult mundum factum in Martio menſe, cùm terra incipit germinare herbas: unde & Martius *primus menſis* dicitur Exod. 12[f]. ¶ *Juxta genus ſuum*, לְמִינוֹ] *Genus* vertunt ó. Ch. Sy. *Speciem*, Sa. Mo. Ma. J T. A. *Genus* & *ſpecies* Hebræis confunduntur[g]. ¶ *Cujus ſemen in ſemetipſo*] Signanter hoc dicitur de plantis, quia hæ non egent (ut animalia) diverſo ſexu ad producendum ſibi ſimile, ſed ad eam rem ſufficit eis ſuum ſemen[h]. *Cujus filius ſementis* (Planta, Sy.) *in ipſo*, Ch. *Quarum planta eſſet ex ſemetipſis*, Ar. His verbis fœtifica vis datur ſtirpibus momento creationis, quæ ſeparatim data eſt animalibus[i].

14. *Fiant luminaria*] Sol quarto die conditus eſt,

(juxta

(juxta Græcorum & Latinorum opinionem,) & ante eum, lux, herbæ & arbores; nè homines sibi persuaderent Solem esse causam lucis & herbarum, atque ità acciperent ansam idololatriæ [k]. Hebræi verò dicunt Solem primo die creatum, ut dictum v. 3. Mosemque narrationem quam cœperat de Creatione cœlestium omisisse, & descendisse ad terrestria; utpote magis nota nobis; postea quarto die repetiisse omissa, ornatum nempe earum rerum cœlestium. Tunc vertendum, *Dixerat*, &c. Ex Sacris literis non possis dicere quo tempore creata sunt, sed tantùm quòd intra quartum diem creata [l]. Substantia luminarium facta est primo die; sed quæ informis antea fuerat, quarto die formata est, & tunc accepit virtutem influendi in hæc inferiora [m]. ¶ יְהִי מְאֹרֹת] *Sit*, (i. e. *sint*, sing. pro plur.) *luminaria*, V. Distributivè accipiendum, q. d. *Sit unumquodque luminarium.* Sic Gen. 49. 22. *Filiæ* (i. e. unaquæque ex filius) *incedebat*: Jos. 2. 4. Eccles. 10. 1 [n]. Vel, *Erit*, nempe, *Lux erit luminaria*, i. e. in ea distinguetur, Caj. Nehemanides sic, Lux primo die creata per extensionem firmamenti impedita fuit: Idcirco Deus in firmamento loca quædam, per quæ lux illa prima tanquam per instrumenta radios suos in terram funderet, paravit. Et notat מָאוֹר dici instrumentum per quod אוֹר, lux illa prima, splendorem suum demittit. Hinc Sol & luna מְאוֹרוֹת dicuntur. Et certè מ verbo additum solet instrumentum denotare: ut מָגֵן est *instrumentum quo defenditur*, i. e. clypeus, sic מַפְתֵּחַ, *clavis, quo aperitur*; מַפֻּחַ, *follis*, &c [o]. ¶ *In signa & tempora*] Rotunda temporis divisio in dies, menses, quatuor anni tempestates, & annos: Scal. Can. Isag. Chron. [p] ¶ *In signa*, לְאֹתֹת] Quo alii *momenta* intelligunt [q]. Alii *miracula & prodigia*; ut Jos. 10. 12. & Isa. 38. 7 [r]. Alii, 1. Non vana judiciariorum, (quos Patres damnant) sed *naturalia prognostica* [s], serenitatis aut tempestatis, pluviæ, gelu, &c [t]. 2. Signa serendi, metendi, navigandi, &c [v]. 3. Signa temporum, scil. dierum, annorum, mensium [x], vel signa quatuor tempestatum anni [y]. In signa prognostica quæ malum orbi portendunt, juxta Jer. 10. *A signis nè timete*, &c [z]. אוֹתוֹת sunt mensium *Conversiones*, Sirac. 43. 6. non *eclipses & cometæ*, ut stultè Judæi: Scalig. ubi suprà. ¶ *Et tempora*, &c. Ch. Sy. Sa. Ar. Mo. P. O. וּלְמוֹעֲדִים] Quidam Judæorum sic, *In status Judæorum solennitates*, Q. in F. *stata tempora*, A. Pi. Ti. *horas*, A E. in F. Alii, quatuor partes anni, *brumam, ver, æstatem, autumnum*; sic Nehemanides [a]. Nec non *tempora messis*, *vindemiæ*, &c [b]. Item *tempora sicca, calida, humida*, &c [c]. Vide quæ ad Job. 9. 9 [d]. Al. *menses*. Alioquin Moses eorum non meminisset: Q. in Ma. Significare videtur & *menses*, Psal. 104. 19. *Fecit lunam* לְמוֹעֲדִים [e]. Al. *Sint in signa tempestatibus, diebus*, &c. i. e. significent tempestates, &c [f]. Non placet. Tum dixisset לְאוֹתוֹת לְמוֹעֲדִים. Nec dies & annos *significant* hæc luminaria, sed *efficiunt* [g]. ¶ *Et annos*] h. e. *Et in annos*. Verbum sæpe omittunt; ut Hos. 3. 4. Eph. 4. 11. Gal. 3. 28 [h]. שָׁנִים, annos tum solares 365 dierum, tum lunares 30 dierum [i]. ¶ *Dies*, יָמִים] Ut numerentur per ea dies & anni [k]. Facta erant luminaria etiam, 1. propter gloriam Dei; 2. ad utilitatem hominum. Secundam tantùm causam tangit Moses, quia Judæi proni erant ad idololatriam. Unde Deut. 4. *Nè fortè adores quæ Deus creavit in ministerium* [l].

16. *Duo magna*] Magna vocantur non mole, (nam Luna minor est omnibus astris, excepto Mercurio [m],) sed claritate, seu lumine; ità Abarbanel & alii [n]: & quia majore vi & efficacitate pollent quàm Stellæ [o]. ¶ *Ut præessent diei*, לְמֶמְשֶׁלֶת הַיּוֹם] *Ad dominium diei*: ità plerique. Sed Ar. *ad illuminandum in die.*

17. *Et posuit*] Heb. *dedit*. Sic, *dedi spiritum*, Isa. 42. 1. pro *posui*, Matt. 12. 18. Sic, *dedisti*, 1 Par. 17. 22. est *constituisti*, 2 Sam. 7. 24 [p]. Non priùs fecit alibi, & postea posuit, &c. sed fecit in ipso cœli firmamento [q].

18. *Et præessent*] Lucis principatu; quia nihil illis splendidius [r].

19. *Et factum vesp.*] Arab. sic legit, *Et cùm præteriisset ex nocte & die dies quartus.*

[k] V. [l] V. [m] L. [n] Ma. [o] F. [p] Ga. [q] V. AE. in F. [r] V. [s] La. Bo. Me. A. [t] L. V. Me. [v] F. L. Me. [x] Me. [y] O. [z] F. A. [a] In F. sic Ma. M. Bo. [b] A. Pi. La. [c] Bo. [d] La. [e] Pi. A. [f] Pi. [g] Jun. [h] Pi. [i] A. [k] F. [k] F. Onk. in F. [l] L. [m] Me. [n] Me. E. [o] Me. [p] Me. [q] Me. [r] Me.

20. *Producant aquæ*] Aquæ pro aere hic sumuntur, (quia ex aquis attenuatis fit aer.) *ἀερώδης ὑγρὸς ἢ ὑέλιος*, *aer humidus & pluviosus*, ait Josephus [q]. ¶ יִשְׁרְצוּ] שֶׁרֶץ est *producere in magna abundantia*, V. more reptilium, Di. *Scaturiant*, Sy. Ti. In Æthiopica lingua etiam de herbis dicitur, Di. *Voluit Deus ut ambularet ex aqua*, Ar. ¶ *Reptile*, שֶׁרֶץ] *Natile*, (*natatile*,) G. *Reptilia* dicuntur, quibus pedes aut nulli sunt, aut brevissimi [r]. שֶׁרֶץ est omne animal non altè à terra assurgens, ait R S. ut muscæ, vermes, mures, omnésque pisces [s]. Nec de talibus tantùm dicitur שֶׁרֶץ, ut vult R S. sed de omnibus animantibus sensitivis, & se moventibus; etiam de hominibus, Gen. 9.—*Vos autem prolificate.* Targum semper vertit per רְחַשׁ, quod *agitari & in sese moveri* significat [t]. ¶ *Reptile animæ viventis*] Sing. pro plur. i. e. *reptilia animata viventia*, V. Pi. Appositio, *reptile, animam*, Pi. ¶ *Et volatile*, &c. *super terram*, וְעוֹף יְעוֹפֵף] Alii sic, *Et volatilia* (sing. pro plur.) *volent*, V. F. E. Sy. Sa. Ti. Ma. Pi. T J. A. *Et volatilia volantia*, Ar. c. Alii autem sic legunt, *volatile (quod) volitet.* Et hinc inferunt ex aqua ortas aves [v]. Natantium & volatilium unam originem ponit Moses. 1. Quia aer, (locus avium) & aqua, (locus piscium) elementa cognata sunt. 2. Utrisque inest levitas & agilitas. Et quod avibus alæ, id piscibus pinnæ [x]. 3. Multæ aves & volant & natant. 4. Similis est utrisque motus [y]. Huic sententiæ favet, quòd שֶׁרֶץ de avibus dicitur Levit. 11. 20 [z]. At alii hoc negant, & statuunt aves ex humo formatas, non ex aqua [a]. Probant 1. ex Gen. 2. 19. *Formatis—de humo cunctis animantibus terræ, & volatilibus*, &c. [*de quo vide ad illum locum*,] & ex eo quòd jubeat eos *volare super terram*; (ibi nimirum illis & quies & victus est.) Si ex aquis emersissent, eas in primo illo ortu jussisset Deus *evolare super aquas*. Hebræi aliter conciliant hunc locum cum Gen. 2. nempe aves ex utroque elemento produsse, cùm factæ sint ex molli luto. Chiskuni aves aquaticas ex aquis, reliquas è terra vult produsse. Frustrà: utrobique agit de toto genere avium [b]. 2. Probant ex eo quòd v. 21. Volucres à reptilibus, quæ ab aquis producta fuerunt, expressè distinguuntur. Causæ autem cur aves cum piscibus creatæ sint videntur esse duæ: 1. quòd utraque sunt *ovipara*; 2. quòd aves in aere volitant, ubi pendent nubes, i. e. *aquæ superiores* [c]. Alii sic, Non ex sola aqua creata sunt volatilia, (imò partim ex aqua, partim ex terra; nam Gen. 2. 19. *finxit ex terra*,) sed aqua erat (eorum) præcipua causa materialis [d]. ¶ *Sub firmamento cœli*, עַל פְּנֵי רְקִיעַ] *In superficie expansionis*, vel, *coram expansione*, vel, *ante conspectum expansionis cœli*, i. e. in parte altissima aeris [e]. *Superficies* (vel *facies*) *cœli* dicitur, quæ patet nostro aspectui [f]. Alii Hebræorum volunt עַל pro עִם poni, & vertendum *juxta cœlum* [g].

21. *Creavit cete grandia*, הַתַּנִּינִם] Significat omnia ingentia animalia, tam terrestria, ut dracones, quàm aquatica, ut balænas [h]. Hæc vox propriè significat animalia illa oblonga super terram quæ præ se ferunt formam Serpentis; hîc tamen de aquatilibus intelligenda [i]; de *Draconibus*, O. Ma. Sy. Cetum 600 pedes longum memorat Plin. 32. 1 [k]. At quomodo dicitur Deus *creare*, cùm sequitur, *produxerant aquæ*? Respondeo; Produxerunt aquæ, materiam & dispositiones subministrando; Deus creavit efficienter [l]. ¶ *Viventem atque motabilem*] Tò, *atque*, ponitur pro *id est*; explicat quod præcessit. Significat se vocâsse *animam viventem* quodvis animal quod naturâ seu ab intrinseco præditum est vi se movendi [m].

22. *Benedixit eis*] Heb. *eas*, casu accusat. Sic Eph. 1. 3. *εὐλογήσας ἡμᾶς* [n]. Dei benedicere, est benefacere [o]. Seipsum explicat, cùm dicit, *Crescite*, &c [p]. *Benedixit*, i. e. dedit illis fœcunditatem, potentiam & appetitum generandi sibi simile [q]. Benedictio in multiplicatione solet maximè & propriè intelligi, quia de fœcundis tantùm dicitur, v. 22 & 28: non autem dicitur, *Benedixit Deus luci*, vel *firmamento*, &c. Ruffin. ad Psal. 66. Benedixit animalibus, non plantis; quia istis pro nutu terram ipse repleverat; illa bina tantùm creaverat: Theodor. quæst. 1. 17 [r]. ¶ *Crescite*] Non mole, sed numero: Piscium sanè summa est copia [s]. Hebræi dicunt

[q] G. ad v. 2. [r] L. V. Ma. [s] Di. [t] F. [v] Ità Ca. I. Me. La. Bo. [x] La. Ma. [y] La. [z] Pi. A. [a] Ità E. Caj. Pi. BA. [b] BA. 1. 2. 9. 51. [c] Pi. [d] V. [e] V. [f] F. [g] F. [h] Me. K. Ja. F. O. Pi. A. BA. La. [i] V. [k] A. [l] Bo. [m] Me. ex L. 1. [n] Pi. [o] Me. [p] F. V. [q] F. Pi. E. Me. A. [r] Ge. [s] Me.

dicunt esse imperativa pro futuris, *Crescetis*, &c[l].

24. *Dixit quoque*] At Picherellus sic vertit, v. 24, & 25. *Sed postquam tamen Deus dixisset, Terra—animantia producere—Et omnia—reptantia juxta etiam suas species fecerat Deus; cùm hoc quoque bonum fore prævidisset.* Hîc quoque Hysteron proteron intelligo, ut v. 8. [ad quem Annotata vide] & ad diem quintum hæc rejicio. 1. Cùm uno die, nempe tertio, creârit Deus herbas & arbores, vegetante prædıtas animâ, par est, ut animâ præditas sentiente, volatilia & animalia terrestria, uno die, nempe quinto, fecerit. 2. Par etiam erat, ut Adamo & Evæ (quibus anima rationalis erat,) suus seorsim dicaretur dies. 3. Dubitandum non est hîc subaudiendam illam benedictionem natatilibus & volucribus datam vers. 22. Nisi enim subaudias, ut diversis brutis eodem die benedixerit Deus, majori negotio subintelligetur die sexto, (licèt tunc creata essent.) Eadem enim una benedictio (ver. 28.) brutis & rationalibus ægrè conveniet: Ergò die quinto, non sexto; creata hæc erant. Obj. At sic die quinto erunt duo τὰ *Præviderat—fore bonum.* Resp. 1. Ità factum, quia duo diversa extiterant genera, ut amborum bonitas elucesceret. 2. Non minori erunt offendiculo duo in uno sexto die, si hoc terrestres respiciat animantes. Hæc Picherel. ¶ *Producat jumenta*, &c.] בְּהֵמוֹת sunt animalia domestica, ut equi, boves, &c[x]. Non placet. *BEHEMOTH* de *feris* dicitur, Deut. 32. Mich. 5[y]. Item Esa. 18. 6. Jer. 27. 33. Vide & Deut. 14. 6, 7[z]. At cùm *BEHEMAH* & *CHAJAH* opponuntur, illud *domestica pecora* sign. hoc *agrestia*. Ideo observat R.S. Goliathum impropriè loqui 1 Sam. 17. 44. *dabo te in cibum*, לִבְהֵמַת, pro quo David reponit לְחַיַּת, v. 46[a]. Aliis ergò *Behemoth* sunt omnia herbis vescentia, cùm domestica tum sylvestria[b]. Aliis sunt animalia majoris staturæ[c], aliquantæ molis; non mures, talpæ, &c. At lepores ponuntur inter בְּהֵמוֹת, Levit. 11. 5, 6[d]. ¶ *Reptilia*, רֶמֶשׂ] R.S. dicit esse *animalcula humi reptantia*[e], vel *saltitantia*[f]. At Neheman. contendit dici de omnibus animantibus, idque probat Scripturæ locis. Nam רֶמֶשׂ *gradationem*, non *quantitatem*, denotat; & idem est cum רָמַס *calcare*, mutato ס in שׂ per communem symbolismum[g]. ¶ *Bestias*, חַיַּת] Sunt feræ quæ in campis & desertis degunt, carnibúsque vescuntur, ut lupi, &c[h]. Nomen habent à *vita* vel *vivacitate*, quæ in his maximè conspicitur[i].

26. *Faciamus*] Non dicit, (ut in reliquis) *Producat terra*: Intellectiva enim, quæ est forma hominis, non est ex semine per generationem, sed à Deo[k]. Trinitatem Personarum in Deo hinc colligunt Patres, Hilar. Aug. Fulgent. apud E. & post eos alii[l]. Ità loquitur *ad domum judicii sui*, inquiunt antiquissimi Hebræorum. Quid hoc est, nisi Filius & S. Sanctus[m]? Videtur cum Filio loqui, ut Sibylla canit, lib. 8. *Hujus consilio*, &c. Judæi varia fingunt ut eludant hunc locum[n]. Alii volunt eum Angelos alloqui[o], per τιμήν, nè zelotypiâ erga hominem laborarent, quem in illorum similitudine formare statuerat[p]. At illos Creatores appellare prorsus ἀνάλογον est[q]. Iis in creatione nec eguit nec usus est Deus[r]. Quomodo deliberaret de creando homine cum iis qui ipsi creati fuerunt[s]? Alii volunt Deum loqui more magnatum[t]. Hic enim est mos Hebræis, ut 1 Reg. 22. 20[v]. Quòd autem pluralem numerum honoris causâ adhiberi contendunt, id Hebræi quidem in secunda & tertia persona receperunt: sed in prima persona nullum usquam exemplum legitur, ubi singulare aliquod individuum de se loquitur in prima persona plurali numero, prout AE. in Gen. 1. 30. doctissimè observavit. Junius in *Analysi in Genesin*. Alii vertunt נַעֲשֶׂה (non, *faciamus*, sed) *fiat*, seu *factus est, homo*. Sed hos ridet & impugnat AE. ut illos etiam qui dicunt hæc verba, *in imagine nostra*, &c. esse Mosis, non Dei, verba[x]. Alii volunt Deum quodammodo quatuor elementa alloqui & exhortari; q. d. *Vos date corpus, Ego dabo animam*[y]. A E. pluraliter dici vult, ad exprimendam hominis præstantiam: q. d. *Non terra, non aqua in condendo homine sint occupata, verùm nos ipsi*, i. e. Deus & Angeli[z].

Marginal notes: [l] V. — [x] AE. in F. Me. — [y] O. — [z] BA. — [a] BA. r. r. 2. 5. — [b] F. Ge. in M. — [c] A. — [d] BA. 1. 1. 2. 4. — [e] AE. in F. — [f] Me. — [g] F. K. — [h] F. V. AE. & Nehem. in F. A. Pi. Me. — [i] A. — [k] L. — [l] Sic M. F. V. D. L. E. Me. T. La. Bo. O. Ma. Pi. A. — [m] D. — [n] M. F. — [o] M. F. — [p] F. — [q] D. — [r] Me. L. — [s] D. — [t] M. F. sic G. — [v] G. — [x] F. — [y] F. co. — [z] F. co.

Hebræi tradunt LXX vertisse ποιήσω, nè Ptolemæus eliceret pluralitatem in Divinis[a]. Discamus ex hoc loco nostram dignitatem, quâ dignatus nos est Deus, ut eum solum colamus, &c[b]. Hîc est *faciamus*; alibi *creavit*: unde patet differentiam inter בָּרָא & עָשָׂה non esse perpetuam[c]. ¶ *Hominem*, אָדָם] Est nomen speciei, (non proprium) & sing. pro plur. nam mox sequitur, *dominentur*[d]. ¶ *Ad imaginem & similitudinem*] Alii distinguunt; *imago* est in naturalibus, *similitudo* in gratuitis[e]. Alii confundunt. Est hendyadis, i.e. *ad imaginem nobis simillimam*[f]. Frequens est Hebræis jungere voces idem significantes; sic & Homerus, πλάζεται ἠδ' ἀλᾶται[g]. Vocibus *imag. & similit.* maximam similitudinem significat[h]. Promiscuè usurpantur hæ voces[i], & conjunctim, ut Gen. 5. 3. de humana generatione[*], & seorsim, Gen. 5. 1. & 9. 6. & Col. 3. 10[k]. צֶלֶם sign. *umbram* seu *adumbrationem*[l]; *similitudinem umbraticam*: ut patet ex Psal. 38. 7. & 101. 12. & 108. 23. *Faciamus eum in umbra nostra.* Innuit in homine esse *imaginem Dei*, sed *imperfectam*, & qualem umbræ[m]; item *evanidam*, non solidam & constantem[n]. Ar. habet *formatione nostrâ.* ¶ דְּמוּת] Vertunt *similitudinem*, A. Pi. O. Al. *secundùm imaginem nostram*, i. e. secundùm ideam quam mente formavimus. Q. in Ma. Ar. vertit, *figuratione nostrâ.* Imaginem hanc Judæi in his ponunt: quòd ut anima replet corpus, ità Deus cœlum; ut Deus unicus, sic anima una in corpore; (vel, homo unus primùm factus erat;) ut Deus, sic anima, non inquinatur sordibus corporis; ut Deus, sic anima, videt omnia, sed non videtur; ut Deus, ità anima, non dormit; & ut Deo nemo similis, ità nullus hominum alteri similis. Alii ponunt in anima immortali. Alii in dominio[o]. Intelligit similitudinem non corporis, sed animi[p]. In corpore tamen relucet quodammodo, quatenus corpus est imago mentis[q]: v. g. in vultu, erectâ staturâ[r]. Consistit in immortalitate, innocentia, sanctitate, reliquisque animi dotibus[s]. Confer 2 Cor. 3. 18. Col. 3. 10. Eph. 4. 23[t]. Imago duplex est: 1. naturalis, in intellectu & libero arbitrio; 2. supernaturalis, in gratia & justificatione[v]; quâ, teste D. Petro, *anima consors fit divinæ naturæ*[x]. Alii in ratione ponunt: sic Aug. & Prosper. Alii in libero arbitrio: sic Basil. Ambros. Hi. Alii in dominio: sic Chrys.[y] ——*quod dominari in cætera posset*, (ut habet Ovidius;) nimirum διὰ τὸ ἐξουσιαστικόν[z]. Sed hæ declarationes facilè conciliantur[a]. R. Moses notat צֶלֶם esse imaginem substantialem, εἶδος sive ἰδέαν: corpoream autem vocari תֹּאַר. Idem sentit & K[b]. ¶ *Et præsit*, יִרְדּוּ] Compositum creditur ex Kal & Piel: Indè R. S. exponit & activè & passivè, q. d. Si benè vixerint homines, dominabuntur eis; sin, illa in eos dominium habebunt[c]. Al. vertit *extendant se*, &c. quia potentia domini extenditur super servos[d]. ¶ *Et toti terræ*] i. e. Feris, bestiis terræ; ut sit continens pro contento; h. e. ut profligatis feris, inhabitent homines quamcunque voluerint terram[e]. Vel, *toti terræ*, i. e. colant terram, & veluti cogant reddere sibi fructum[f].

27. *Illum*, אֹתוֹ] i.e. *Unumquemque eorum*[g]. ¶ *Ad imaginem Dei*] vel, *In imagine Dei*: [ità plerique.] *In imagine quam nobilitavit Deus*, &c. Ar. ¶ *Masculum & fœminam*] Non simul, sed successivè. Non ergò Adam Hermaphroditus, ut fingunt Hebræi[h]. Hoc dicitur per anticipationem, sive πρόληψιν ejus quod infrà dicitur, 2. 21. quæ figura, ut aliis, ità bis libris frequens[i]; quia locuturus erat de multiplicatione hominum[k]. Quæritur in Talmud, *Quare creatus sit homo vesperâ Sabbati.* Respondetur, *Nè dicant hæretici fuisse hominem Deo adjutorem in opere creationis: Deinde, ut, si efferret se animus ejus, dici ei posset, Musca antecessit te in opere creationis: Denique, ut protinus intraret in præceptum, scil. sanctificandi Sabbatum*[l].

28. *Benedixit*] Benedictio significat fœcunditatem, omnémque favorem & copiam, ut v. 22[m]. Vel potiùs, inquit Neheman. bonam precationem, quâ Deus illis omnia læta & fausta precatus fuit[n]. ¶ *Illis*] Igitur vir & mulier sexto die creati sunt[o]. Quomodo autem creati sunt, dicitur à Mose sequenti capite per repetitionem[p].

Marginal notes: [a] D. — [b] F. — [c] D. — [d] F. V. — [e] L. — [f] T. — [g] G. — [h] V. — [i] Me. — [*] G. — [k] Me. G. — [l] La. O. Me. — [m] O. — [n] La. — [o] F. co. — [p] V. Me. — [q] Me. — [r] T. — [s] V. E. — [t] V. — [v] Me. — [x] T. — [y] E. sic G. — [z] G. — [a] E. — [b] F. co. — [c] F. — [d] O. — [e] V. — [f] F. V. Pi. — [g] V. — [h] Me. — [i] G. — [k] L. — [l] Di. — [m] V. — [n] F. — [o] V.

onem [p]. ¶ *Crescite*] Veteres Hebræi faciunt hoc generale præceptum omnibus hominibus positum contrahendi matrimonii, quod vocant מצוה פריה ורביה. *Quod præceptum qui non confirmat* (inquiunt) *non habet partem in futuro seculo.* Sed ego dictum hoc puto in scortatores & contemptores matrimonii [q]. Non est hoc præceptum singulis datum [r]. Vide ad ver. 21. Probatur, 1. Quia idem dicitur brutis, quæ non sunt præcepti capacia. 2. Alioquin præceptum esset singulis dare operam ut piscibus, &c. dominentur: Dicit enim non minùs *Dominamini*, quàm *Fructificate* [s]. 3. Tum Christus ipse peccâsset*, si quod hîc præceptum est, id non singulis hominibus, sed toti speciei, i. e. omnibus hominibus in communi, datur, nè sinant speciem humanam interimi †. Non est præceptum, sed permissio: sicut Gen. 2. *Ex omni ligno comedes*; & Deut. 14. *Omnes mundas aves comeditis* ‖. ¶ *Et subjicite eam*] Reddite vobis habitabilem, subjugatis feris [t]: vel, *Domate illam*, i. e. colite, & quasi cogite vobis reddere fructum [u]. Respicit ad hoc, quòd terra nihil edit nisi probè exercita. כבש est subjicere cum vi & violentia [x]. *Roboramini super eam*, Ch. *Domate*, Sy. *Possidete*, At. ¶ *Et dominamini piscibus, &c.*] Non addit *cœlo* etiam & *stellis*, ut semper meminisset homo aliquem supra se majorem esse, ut illum revereretur [y]. Piscium meminit, nè quis eos minùs subesse putet, quòd neque brutorum illi conventui interfuerint, neque ab homine nomen acceperint [z].

29. *Ecce*, הנה] Apud Hebræos pro *sanè* vel *utique* ponitur [a]. ¶ *Dedi*] i. e. *Do, permitto, attribuo* [b]. Non ergò animantibus adhuc vescebantur, sed postquam viam suam corruperant [c]. Ideo carnibus & vino abstinuerunt, non quia prohibebantur, sed nonnullâ religione indè natâ, quòd eorum usum Deus nondum disertè concessisset, ut Gen. 9. 2 [d]. Carnes ante diluvium non comedisse videntur [e]. Ità Patres communiter [f]. Nec eas desiderârunt, nec iis eguerunt; quia tum herbæ erant sapidiores & plùs nutriebant [g]. Dices, quorsum pascebant oves? Gen. 4. Resp. 1. propter sacrificia, vellera, lac & caseum. Vel 2. cibus ille ægris ac debilibus concessus est [h]. At Bochartus existimat pecudum esum diluvio antiquiorem fuisse. 1. Neque enim id Abel obtulisset Deo, quo vesci nefas credidisset. 2. Frustrà pavisset agnos, quibus non licuisset uti. 3. Distinctio animalium in munda & immunda docet alia permissa fuisse, alia prohibita. Non enim naturâ quicquid immundum, sed ex Lege. Itaque hoc, *Vobis erit in cibum*, non solùm ad plantas refero, sed etiam ad animalia, de quibus præcedenti versu actum fuerat [i]. ¶ *Ut habeant, &c.* [כל ירק עשב] *Omne olus herba*, At. Mo. P. *Virorem herbæ*, vel, *virentem herbam*, M. O. Ma. ó. Ch. Sy. Ti. JT. à ירק *spuere*, scil. viridem exscreationem, O. ירק *olus* est quod terra quasi exspuit, Ma.

31. *Et vidit*] Notat Nachmanni, per *dicere Dei*, productionem rerum creatarum significari; per *videre Dei*, complacentiam & approbationem ejus, quâ eis subsistentiam & durationem tribuit, voluntate enim Dei (ut inquit) vel uno momento cessante, omnia iterum in nihilum redigerentur [k]. ¶ *Vidit cuncta quæ fecerat, & erant valde bona*] Similiter reliqui omnes. At Picherellus aliter versum reddit, (*Præviderat autem Deus, quicquid âie circa hominem fecit, proculdubiò perbonum fore.*) Cùm enim unicuique diei suum additum est proprium τὸ *Præviderat ——— fore bonum*, æquum est ut & sextus, tam insignem plasmationem continens, suum itidem habeat peculiare. Obj. At universalis particula hîc additur. Resp. 1. Vox hæc universalis sæpe restringenda est. Gen. 3. 20. Eva est *mater omnium viventium*, non tamen brutorum, sed *filiorum hominis*, ut addit Chaldæus. Sic *Charitas omnia suffert*, 1 Cor. 13. 7. non tamen scelera. 2. In Hebræo non est plur. *omnia quæ*, sed singulare, *omne quod*, ut patet ex adjectivo טוב ejusdem numeri. 3. Si huc afferas quæ cap. 2. de Adami, & post eum Evæ, creatione, hîc prætermissa, tandem narrantur, eisque à Deo dicuntur & donantur, mirum non est si vel *omnia* plur. num. intelligas *. ¶ *Valde bona*] i. e. *Optima*. Carent enim Hebræi superlativo [l]. Ex universis enim partibus universi ordinatis ad se invicem, & ulteriùs ad Deum, sicut ad ducem, admirabilis pulchritudo consurgit [m]. ¶ *Dies sextus*] Heb. *Dies ille sextus*; ה emphaticum est [n]: in quo scil. omnia perfecta sunt [o], prout Deus sibi proposuerat intra sex dies creare mundum [p].

CAP: II.

1. **E**T *omnis ornatus*] Ità ó. צבאם, *Exercitus eorum*, Ch. Sy. Ar. M. P. Ti. JT. Ca. O. Bo. A. Ma. Pi. *ornatum* vocat, quòd in exercitu servetur ordo. i. e. Omnia quæ sunt in cœlis & in terra perfecta fuerunt transacto illo sexto die. Significat mundum suis omnibus ornamentis instructum esse [a]. Alii, *virtus, copia eorum*, quia iis declarat Deus (sicut rex copiis suis) potentiam & sapientiam [b]. צבא שמים modò sunt *stellæ*, Deut. 4. 19. Esa. 7. 26 [c]; item Deut. 17. 3. & 23. 5 [d]. modò *Angeli*, ut 1 Reg. 22. 9 [e]. & 2 Paral. 18. & Luc. 2. 13 [f]. Significat hoc loco, 1. *Stellas* [g]; quia Mosen non nisi de rerum quas conspicimus conditu agere probabilius est [h]. Astra vocantur *exercitus*, 1. ob multitudinem; 2. ob summum ordinem & concordiam; 3. quia per ea Deus hostes debellat [i]. 2. *Angelos & sidera* [k], *& animas hominum* [l]. 3. *Omnes res cœlestes & terrestres* [m].

2. *Complevitque die septimo*] Torquent hîc se Hebræi: Si complevit, fecit opus; nam completio operis est opus: ergò non quievit [o]. Alii ergò legunt, *die sexto* [o]. Hujus mentio in Talmude. 1. Factum ab iis putant de industria, nè videretur Deus eo die operatus [p]. 2. Veteres Hebræi (quos sequitur R.S.) dicunt Deum in ipso momento quo Sabbatum intravit opus suum consummâsse. Soli Deo momenta nota sunt, secùs homini, cui idcirco *de profano ad sacrum* (מחול על הקודש) addere necesse est [q]. 3. Complevit die 7mo, scil. exclusivè [r]. Alii volunt ב in ביום idem significare quod קודם, *ante* [s]. 4. At omnia hæc corruunt, si vertas, *compleverat* [t]; *cùm complevisset*, Pi. Præteritum Hebræis tantùm unum est, quod modò per imperfectum, modò per plusquamperfectum redditur [u]. Possit & clariùs verti, & cessavit *die septimo* [x]. ¶ *Requievit*,] i. e. Ab opere creationis, V. Me. L. AE. in F. non gubernationis & conservationis, Bo. F. La. Solùm cessationem notat, non defatigationem *. Sic non dicitur quòd quievit *in opere*, sed *ab opere*, scil. cessans, & in se beatificè requiescens, non indigens Creaturis [y]. Ch. vertit, *Et delectatus est Deus opere suo.* Sabbatum Dei erat ejus delectatio in opere suo, Psal. 104. 31 [z].

3. *Et benedixit*] i. e. Laudavit, approbavit, Ph. in Bo. F. E. celebrem, faustum, augustum reddidit. Explicat se sequenti verbo, *& sanctificavit* [a]. Multas illi prærogativas contulit, (nam Dei benedicere, est benefacere,) ut esset dedicatus cultui Dei, & dies optatus servis, &c [b]. ut esset dies quietis, & sanctitatis, & gaudii: ideòque non describitur per *vesperam, manè*, sed totum dies est [c]. Cùm diebus cæteris aliquod creâsset, in creationis locum benedictionem posuit; nè honore carere videretur hic dies, & nè quis de septimo deteriùs existimaret, ut de feriatis solemus: Theodoret. q. 1. 21 [d]. Otio septimi diei docuit Deus creationem perfectam fuisse; unde 7 diebus circulum conclusit, cùm sex potuisset; ut sex dies creationem significent, septimus ejusdem perfectionem. Ib. De die septimo sic loquitur Aristobulus, Epistolâ ad Ptolemæum apud Euseb. Præpar. 13. 12. [illegible] (*Sabbatum quietem significat.*) *Septimum autem diem sanctum esse docent & Hesiodus*, καὶ ἕβδομον ἱερὸν ἦμαρ· *& Homerus*, Ἑβδόματον δ' ἔπειτα κατήλυθεν ἱερὸν ἦμαρ, (*h. e. Venit septimus sanctus dies*;) *& alibi*, Ἑβδόμη ἦμαρ ἔην, καὶ τῷ τετέλεστο ἅπαντα, (*i. e. Septimus dies erat, in quo omnia perfecta sunt*;) *& Linus*, Ἑβδομάτῃ δ' ἠοῖ (*lege* δ' ἐπὶ) τετελεσμένα πάντα τέτυκται· *& rursus*, Ἑβδόμη εἰν ἀγαθοῖς, καὶ ἑβδόμη ἐστὶ γενέθλη, Ἑβδόμη ἐν πρώτοισι, καὶ ἑβδόμη ἐστὶ τελείη [e]. *Benedicere* hîc Hebræis notat additionem boni. Bonum hoc in eo collocant, quòd Sabbato corpus plùs vigeat, & anima plùs sapiat [f]. ¶ *Et sanctificavit*] A profano usu segregavit, *& divino cultui dedicavit* [g]. Segregavit ex vulgi numero; solennem, ac sanctum, & venerabilem haberi voluit [h].

voluit [h]. ו in וַיְקַדֵּשׁ ponitur pro *id est*; *benedixit*, *i. e. sanctificavit* [i]. Benedictionem, & sanctificationem etiam, quidam Hebræi ad hominem potiùs quàm ad sabbatum referunt, indè dicunt, *Sabbati benedictio & sanctificatio ad cultores ejus redit*, qui indè benedicti & sanctificati erunt. Hoc sanctius est Sabbatum, quò nos illo die sanctiores. Hebræi dicunt, *Sabbatum datum est ad intelligendum opera Dei, & meditandum in lege ejus* [k]. ¶ *Sanctificavit*] Non actu & reipsâ, sed decreto, & destinatione suâ, Joan. 7. 22 [l]. Cœpit sanctius & celebris haberi datâ lege, non priùs [m]. Ergò hoc dicitur per anticipationem *. [Alii contrà sentiunt.] Sabbatum fuit Festum institutum & sanctum primitùs, non à Mose, Exod. 20. 8. sed ab origine mundi. Idem colligitur Exod. 16. 23. & Heb. 4. 3. Ità Ph. Ribera & Cathar.[o] Non dubito primos homines populi Dei hunc diem coluisse jam indè ab Adamo [n]. ¶ *Creavit ut faceret*. Ità Ch. Sa. Mo. O. בָּרָא לַעֲשׂוֹת] i. e. Ut perficeret, & ad certum suum usum aptaret & destinaret. Hoc *facere* significat [p]. *Creaverat ut perficeret*, Belg. ut opus illud eo quo nunc est ordine disponeret [q]; ut aptaret & ornaret. Id עָשָׂה sign. 2 Sam. 19. 24 [r]. *Creavit*, scil. die primo ex nihilo, ut *faceret* ex eo opera sequentium dierum. Ità Neheman [s]. Heb. est, *creavit facere*, i. e. existere, idque perfectè & gloriosè; vel potiùs, *creavit facere*, pro *creavit & fecit* perfectè: sic *sustinere*, 1 Par. 13. 9. pro *& sustinebat*, 1 Sam. 6. 6 *. *Creaverat & fecerat*, *creavit ad facere*, i. e. ut creaturæ operarentur, generarent, nec otiosæ essent †. *Quæ inchoavit facere*, o'. Pichetellus longè aliter exponit, & τὸ לַעֲשׂוֹת refert non ad *creâsset*, sed ad *cessâsset*, *quievisset*; (quod docet, inquit, accentus Tarhaharona præcedens, qui sæpe distinguit) locúmque totum sic vertit: *nempe quòd in eo, ut à suis quoque conquiescerent homines operibus, & ipsum Deo consecrarent, ab omnibus quæ iste creâsset operibus quievisset*. Heb. *ad faciendum*, vel, *ut facerent*, i. e. observarent, supple, *ipsum*, vel, *hoc*, vel, *idem*. Simile relativum subauditur post לַעֲשׂוֹת Prov. 3. 23, & 27. Eccles. 2. 11. Vide Exod. 31. 14. Deut. 5. 12. & Deut. 5. 15. Hieron. cum Græcis vertit, *ut observares diem Sabbati*, quod in Hebræo est, *ut faceres diem Sabbati*, quódque Exod. 31. 16. reddit, *celebrent Sabbatum*. τὸ *facere* tam Hebraicè quàm Græcè sexcentos pro re subjecta habet significatus. Antè, cùm dixisset Moses, imò repetiisset, τὸ, *Opera suà quæ fecerat*, & *ab omnibus operibus suis quæ fecerat*, non subdidit ipsum, *ad faciendum*; ut hic facilè possit non pertinere ad ipsum, *Creaverat*, positum loco τὸ *fecerat*. At. sic, *Quæ creaverat & facturus erat*, T J. Alius Hebraismus est, pro *creavit faciendo*. Sic nostri [t]. q. d. Studiosè & optimè fecit: Hoc geminatio vocum sæpe sign [v]. ἐξηγητικῶς additur *faciendo*. Sæpe enim עָשָׂה ponitur pro בָּרָא. Sic ποιήσας Act. 4. 24 [x]. Tales multi Hebraismi: ut Jud. 13. 19. וּמַפְלִא לַעֲשׂוֹת, *& mirabiliter egit faciendo*; & 1 Reg. 14. 9. & 2 Reg. 21. 6. præcipuè Eccles. 2. 11. (qui huic parallelus est) *in opere quod operatus sum* (לַעֲשׂוֹת) *faciendo*, i.e. simpliciter, quod feci. *Creavit faciendo*, est, effecit per modum creationis. Similes phrases sunt 1 Sam. 14. 13. מֵיטִיב נַגֵּן, *bene faciens pulsando*, i. e. bene pulsans; & Psal. 113. 6 [y]. ל sæpe gerundium facit, ut in לְאַהֲבָה, *amando*, 2 Reg. 19. Duo verba ejusdem notionis hic ponuntur, sicut in 1 Cor. 12. ὑμῶν ἀγαπώμενος, pro ὑμῶν καὶ ἀγαπῶν. Quale illud Ciceronis, —*de manibus delapsa arma ceciderunt* [z].

4. *Ista*, אֵלֶּה] *Illa*, i. e. illa quæ cap. 1. narrata sunt. Ità R.S. Malim ad sequentia referri, ut solet, Gen. 36. 1, 9. & 37. 2 [a]. ¶ *Generationes*, תוֹלְדוֹת] Hìc tantùm & Ruth 4. 18. integrè ponitur; quia hæ tantùm generationes, nempe mundi & Messiæ, (de cujus familia liber Ruth agit) sunt perfectæ [b]. *Generat.* i.e. eventa cœli & terræ, quæ cum iis gesta sunt [c]. Sic dicuntur, quòd ea sint quasi procreationes temporum. Vide Prov. 27. 1 [d]. *Natales*, *ortus* [e]. Vel activè sumitur, i.e. *hæ sunt quæ genuerunt cœlum & terram*. ¶ תוֹלְדוֹת] Vertunt, *liber generationis*, o'. *narratio productionum*, Ar. ¶ *In die*] In diebus, sing. pro plurali [g]; ut Exod. 8. *venit musca*, &c. *Die*, i. e. sex dierum spatio [h]. Vel *dies* pro tempore [i]; ut Luc. 19. 42. & 2 Cor. 6. 2 [k]. & Psal. 50 [l]. Sic בְּיוֹם, Num. 8. 17. dicitur *de tempore nocturno* [m]. יְהוָה hìc primùm scribi notant Hebræi, quia cùm perfectum esset opus Dei, perfecta Dei adhibetur appellatio [n].

5. *Et omne virgultum*] Mo. O. P. Virgultum est virgarum multitudo, ex præcedenti radice [o]. ¶ שִׂיחַ] Vertunt *arbores*, Ch. Sy. Ar. K. & A E. in F. G. Ità infrà 21. 15. V. *herbam*, vel *plantam*, Sa. A. M. *stirpem*, J T. *fruticem*, Ma. ¶ *Antequam oriretur*, &c.] Nostri jungunt cum præcedentibus, hoc modo, *In die quo fecit cœlum & terram, arbores etiam, antequam germinarent*. Et volunt hanc esse recapitulationem [p]. טֶרֶם vertunt *antequam*, K. in F. Ch. Sa. Ar. Mo. A. M. P. T. o'. Ità semper significare, sequente ב, volunt AE. etiam & Rambam. Sed coguntur vim inferre Exod. 9. 30. & 1 Sam. 3. 7. ubi *nondum* planè significat. Quod si per *antequam* vertendum, sic accipio, *Illa generat. cœli, &c.——quo die fecit cœlum, &c. antequam ullum virgultum agri esset*: & ו in וְכֹל שִׂיחַ otiosum reddo [q]. Notat hæc omnia à solo Deo producta, non pluviæ, hominis, &c. operâ [b]. *Quâ die fecit cœlum & terram, & omnem stirpem agri, qui nondum fuisset in terra, omnémque herbam agri, quæ nondum fuisset oriunda, cùm non demisisset Deus pluviam,———& nullus homo fuisset ad colendam terram*: J T. *Et stirpem*, itémque res omnes compositas quas exinde fecit: synecdoche est. *Stirpium* verò præ aliis meminit, tum quia hæ primæ fuerant formæ ex materia simplici elementorum tertio die constitutæ; suprà 1. 11. tum quia illustrissimum exstitit in creandis illis potentiæ divinæ testimonium. Non enim provenire solent illæ, nisi pluviæ & humana cultura accesserint: hæc autem omnia disertè Moses ante procreationem stirpium etiam insativarum negat exstitisse, ut solo Dei verbo prognatos fuisse agnoscamus. Verto *nondum fuisset*, &c. i. e. Quamvis justissimis naturæ temporibus descendissent pluviæ, vapores ascendissent, homines coluissent, &c. frustrà fuissent omnia, nisi Deus creavisset stirpes verbo suo, & adhuc eâdem suâ vi recrearet foverétque, non has solùm formas, sed etiam apta his continendis & propagandis media [q]. Hæc versio (& expositio) minùs placet quàm vulgata [r]. τὸ, *nondum*, ad illud tempus refert in quo Moses ista scripto consignavit; quod omnino nihil est necesse, nec ad illud pertinet quod hìc Moses sibi proposuerat [s]. Ego sic locum reddo simpliciter, *Isti sunt natales cœli & terræ, cùm creabantur ista, in die facere Deum* (i. e. quo tempore faciebat) *terram & cœlum, & stirpem agri omnem, cùm nondum* (vel *antequam*, nam utrovis modo reddideris eòdem deveniet) *esset in terra, & herbam quamque, cùm nondum germinâsset*. Id temporis spatium duntaxat designat quod stirpium, &c. die tertio productionem præcesserat, Dei solius nutu peractam, absque ullis aliis adminiculis, de quorum usu futuro nihil in verbis hisce Mosis, nisi quod aliunde per vim apertam contextui infercitur [t]. Et quod sequitur, sic verto, non, *quia non fecerat*, sed, *neque enim fecerat*, (quo modo particula hæc sumitur Psal. 12. 1. Esa. 28. 27. Jer. 4. 3. & 14. 31. & 51. 5.) sive, *cùm* (prout Psal. 75. 2. Job. 3. 22. & 5. 21.) *non fecisset Jova ut super terram plueret*, (neque enim hoc vult, ideo priùs hæc non exstitisse, quia adminicula istiusmodi defuerunt; sed ideo solo nutu verbóve condita, quandoquidem istiusmodi nihil suppetebat) *nec homo ullus esset qui tellurem coleret, aut vapor* (sive *nec vapor*) *ascendisset* qui terram rigaret, &c [v]. Hebræi hìc novæ sententiæ initium faciunt, hoc modo, *Arbores nondum erant*. Nullæ arbores, scil. justæ magnitudinis, nullæ Solis, pluviæ, hominisque operâ productæ. Nam de iis solùm hìc agi volunt. Ità Nehemanides. Nam tertio die enata tenella erant, & post pluviam tantùm succreverunt. Confirmant sententiam suam, quòd שָׂדֶה & חַקְלָא cultum agrum significat *. טֶרֶם per עַד לָא, *nondum*, exponunt Sy. Onk. & M. RS. F. TJ. A. quod *nondum erat*, nec futurum erat, nisi Deus produxisset *. Existimo טֶרֶם per se semper significare *nondum*, (& בְּטֶרֶם *antequam*, i. e. *in nondum*, *cùm nondum*,) ut Exod. 9. 30. 1 Sam. 3. 7. ità hoc loco. Et ו in וְכָל verto per *tum*, (sicut Gen. 3. 5. *In die quo comederitis*, וְנִפְקְחוּ, *tum aperientur*) hoc

[Marginal notes, left: h V. · i V. · k F. · l Bo. sic Me. · E. V. · m V. · * Bo. · o In La. & La. · n Ma. · p F. · q V. · r Ma. · s F. · * A. · † Q. in Ma. · t M Me Sy. T. J T. Ca. G. Dr. Bo. · x Bo. · v G. · y Di. · z Ci. · a Dr. · b F. · c F. · d Ma. A. · e V. · f V. · g L. · h Me. ex La. Br. · i G. A. · k A.]

[Marginal notes, right: l Pi. · m Ma. · n M. V. · o Di. · p Ità F. La. Bo. Pi. A. · q Di. · b F. · q Jun. · r Di. Gr. · s Gatak. Cinni l. 2. c. 2. p. 174. · t Ga. Cin. ib. · v Ga. ib. p. 179. · * F. · * A.]

hoc modo, *Illa funt gener. cœli & terræ*. Ibi punctum pono. q. d. Hujusmodi fuit ratio productionis rerum qualis jam sequitur, *Cùm crearentur, alla stirps agri nondum erat* [e]. Quòd טֶרֶם interdum vertunt *antequam*, fit ex Hebraismo, quando influit in sequens membrum: ut Psal. 119. 67. *nondum* (טֶרֶם) *humiliabar, ego errabam*, Esa. 65. 24. *nondum clamabunt*, וַאֲנִי, *& ego respondebo*. Sed ↄ tum otiosum fit [f]. Sed non opus est syntaxi illâ peculiari. Notandum verò ב particulam subaudiri, ut sit טֶרֶם, *nondum*, pro בְּטֶרֶם, *in nondum*, vel, *cùm nondum*, sive, *cùm adhuc non*; quod idem prorsus cum *antequam*. Ità cùm ב reperitur, Gen. 37. 18. Lev. 14. 39. 1 Reg. 2. 15. Hag. 2. 16. sine ב autem, Gen. 16. 4. טֶרֶם יִשְׁכָּבוּ, *antequam cubitum issent*, Psal. 119. 67. טֶרֶם אֶעֱנֶה, *cùm nondum*, sive *antequam, affligerer*; & hoc loco pariter, טֶרֶם יִהְיֶה, *cùm nondum*, seu *antequam, esset* [*]. Difficultas interpretandi hinc nata, quòd *bustopsiosis* videbatur interpretibus; cùm hic nulla dicatur fuisse stirps, quia nulla pluvia, &c. at cap. 1. Deus illa verbo effecit. Sic autem solvitur: Quòd tria hic sunt verba quæ attentionem requirunt, quorum nullum cap. 1. extat: שִׂיחַ est *virgarum multitudo*, ex radice; & שָׂדֶה est *ager cultus*, & צָמַח est *germinare* & *pullulare*, scil. ex semine & radice. Tale nihil in prima creatione [a], שָׂדֶה est terræ pars culta arvis, pascuis, herbis, &c. quare frutices, & arbores, & herbas hic intelligo, quæ, culturâ & ornatu accedente, in agros & hortos amœnos evadunt. q. d. Tametsi Deus die tertio terram arboribus, herbis, &c. compleverat; nulla tamen tunc erat amœnitas agrorum, & hortorum, quia *nondum imber*, &c. *nec homo qui coleret*, &c. Hic sensus mirè quadrat sequentibus, ubi formatio hominis, & plantatio Paradisi describitur. Sic verto, (nam est novus versus, & *Sophpasuc* distinguit à superiori,) *Et omnem fruticem agri nondum erit*, (erat,) *& omnis herba agri nondum germinabit*, *progerminaverat* [*]. [Hactenus BA. cum Di. ferè paria faciens. Sed audiamus de his judicium Cl. Gataheri.] Ambæ, inquit, versiones Ludovici de Dieu [*quas jam ex eo exhibui*] mihi certè multò minùs arrident quàm aut Juniana, aut Vulgata, quæ maxima ex parte est proba satis. Multa sunt quæ minùs probare possum. 1. Quòd אֵלֶּה vertit *illæ*, non *istæ*; nec cum plerisque refert ad superiora, de quibus cap. 1. sed ad sequentia, quibus ratio modúsque productionis rerum quarundam repetitus pleniùsque explicatur. 1. Etiamsi enim de *plantis, homine, muliere*, &c. fusiùs paulò quædam hic enarrantur quàm superiùs; at de *cœlo terrâque* nihil amplius dicitur. 2. Etiamsi hoc illi concederetur, non tamen evinceret, non fuisse intra dies sex cap. 1. condita quæcunque hic narrantur. 3. Quorsum quæso diceretur, *ante cœlum & terram condita, nec stirpem ullam nec herbam extitisse?* Ecquis suspicari poterat stirpem extitisse sine fundo? Aut quorsum cœlum & terram condita perhiberet ante stirpes? quasi illæ ad cœli terræve fabricam conducere aliquid, si exstiterant, potuissent. 3. Quòd ideo stirpes nondum extitisse dicit, quia pluvia non erat, nec homo qui coleret, sed vapor tantùm, &c. quasi verò aut citra pluviæ hominisve opem non potuerit Deus stirpes quaslibet producere; aut vapor solus sine pluvia hominisque cultura hisce non producendis, sed ad perfectionem suam uno quasi momento perducendis, sufficeret. 4. Nec probo quòd ad hortum in Edene consitum periochen hanc refert. Verba coim ambitûs latiores esse multò videntur. 5. Quæ argutatur vir doctissimus de vocibus שִׂיחַ, שָׂדֶה & צָמַח, sunt meræ subtilitates; ut de arista ille (dixit,) *nil nihil acutius, ità fragilius nihil*. צָמַח in genere sign. *produci*, sive *prodire*, Esa. 42. 9. etiamsi ad ea plerumque accommodatur quæ ratione naturali jam proveniunt, quia de iis solis plerumque sermo habetur: quod idem & de הוֹצִיא, *producere*, quod Gen. 1. 2. & de הִדְשִׁיא, *germinare*, quod tantùm Gen. 1. 11. & Joel. 2. 22. usurpatur, dici potest. Sed & שָׂדֶה laxiùs patet, ut constat ex Gen. 2. 19, 20. (nisi *feras agrestes*, quæ à *pecudibus* ibi distinguuntur, aut à Deo conditas, aut ad Adam adductas, negaveris,) & ex Gen. 3. 1. Tandem שִׂיחַ pro *frutice* seu *arbuscula* plerumque sumitur, ut

[e] Di. Me. [f] Di. [*] Ga. Cin. p. 173. [a] Di. [*] Ba. 1. 3. 27. 955. Ma.

Job. 30. 4, 7. & Job. 12. 8. ubi Pagn. reddit *virgultum*, Oecolampadius, *fruticem*, quomodo & hic usurpatum eò magis videtur, quò significaretur, nè *fruticem* quidem aut *suffruticem agri*, vel *agrestem*, sive, ut Junius loquitur, *insativum*, (*ager* enim hic *horto septo* opponitur, Cant. 4. 12. & 5. 1.) nedum *sativum*, aut *hortensem*, aut arborem proceram aliquam extitisse, cùm Deus crearet, &c. Cæterùm futile est argumentum viri docti: *Herbæ & arbores, quas tertio die Deus creavit, non ex semine & radicibus pullularunt, sed ipsa fuerunt prima omnium semina*: Ergò non fuerunt tunc plantæ consummatæ. Pari modo dicam, animantia, die quinto vel sexto creata, non fuerunt ex semine, ergò non tunc erant integra & consummata. Præterea, si ejus notationem שִׂיחַ admittimus, *arbores* sine virgis *conditas* nemo facilè concesserit [*].

6. *Sed fons*, וְאֵד] Pro וְאֵד, V. i. e. *Fons*. Ità *o'*. Sa. Sy. Bo. *Scaturigo*, Aq. in Bo. *Inundatio*, i. e. inundationes seu fontes, O. Bo. ex Aug. Hic fons est abyssus aquarum quæ videbatur è terra emergere, & ascendere, & irrigabat totam terram. Verto ergò, *In die quo fecit cœlum*, (h. e. primo die,) *omne virgultum nondum erat, sed fons*, &c [c]. Alii, *nubes*. Ita Ch. M. D. Alii, *vapor*. Ità P. Pi. Ar. JT. D. V. F. Declarat creationem pluviæ ex vapore [d]. Exhalavit vapor, videlicet die tertio, cùm jussit Deus stirpes nasci [e]. Non placet; quia hoc esset primis illis diebus describere pluviam, quæ hic negatur fuisse [f]. ¶ *Sed fons*] q. d. Herbæ & plantæ, licèt tertio die non sunt productæ per pluviam, &c. sic tamen jam producentur [g]. ¶ וְאֵד] ו, Di. Pi. & plerique vertunt, *sed*. Volunt enim, etiamsi non pluvias, at *vapores* saltem fuisse stirpium productioni præcedaneos; quasi Deus (scil.) ullo adminiculo in rebus creandis usus fuerit; saltem *vaporum*, in his quæ ante luminaria (quorum ministerio vapores educi constat) condita die tertio sunt producta [*]. Rectiùs ergò Jun. ו, *&*, reddit *aut*, *aut vapor ascendens è terra*. Sic solet copulativa notionem inducere disjunctivam; ut Exod. 21. 15. Jun. Cui addi possunt Exod. 21. 17. Est. 4. 11. Nehem. 5. 8. Job. 6. 22. & 8. 3 [†]. Alii legunt cum negativa particula, אֵין. Ità Saadias, (quem הַגָּאוֹן, i. e. *excellentem*, vocat AE. in D.) qui in antiquissimo codice sic reperit: quod non improbem, si adsit plurium codicum consensus, ut rationem reddat Moses, cur illum hortum inter magna flumina Deus constitueret, nempe, quia de cœlo non cadebant imbres [h]. [At Fagius paulò aliter.] Contendit Saadias, אֵין non solùm ad hominem, sed etiam ad vaporem referendum esse, hoc modo; *Nec homo erat* (supple, *nec*) *vapor*, sed Deus omnia creavit, &c. Et certè negativa in principio sententiæ posita in Hebraismo non rarò ad plura refertur [i]. Ego sic censeo; ubi dubitatio est, nihil mutandum in textu. Dubito an negatio repeti potest ab uno versu ad alium. Exemplo caret, (licèt eodem versu fiat) D. Ma. Frequenter sunt (particulæ) *negativæ* ellipses; idque vel cum particula copulativa, ut Psal. 1. 5. *Non consistent improbi in judicio, &* (i. e. *neque*) *peccatores*, &c. Sic Psal. 44. 19. & 50. 8. & Prov. 31. 3. Esa. 41. 28. Vel, sine copulativa, ut Psal. 9. 17. *Non in æternum oblivioni habebitur egenus*, (neque) *afflictorum expectatio in perpetuum peribit*. Psal. 91. 4, 5. Esa. 23. 4. & 28. 27, 28 [*]. [De quo insigni loco vel consule authorem, vel à nobis, *Cui Quj*, ad eum locum annotanda.]

7. *Et formavit*, וַיִּיצֶר]. Duplex hic est י, ad significandum (inquit R. S.) duplicem hominis formationem, hujus, & futuri seculi post resurrectionem. Infrà, ubi de animantibus sermo est, י unicum est [k]. De aliis dixit, *Et protulit terra*, vel *aqua*, &c. at hîc, *formavit*, i. e. diligentiùs ac nobiliùs disposuit [l]; instar figuli, (cui confertur Deus Jer. 18. 2. & Me.) imaginem mente divinâ conceptam quasi manu format [m]. ¶ יְהוָה אֱלֹהִים] Nomen Dei hîc plenum est, (ait Nachmann.) propter hominis dignitatem [n]. ¶ *De limo terræ*, עָפָר מִן הָאֲדָמָה] Non dicit, *ex pulvere*, sed, *pulverem*, h. e. tenuissimum & vilissimum quod in terra est, ad domandum superbiam [o]. *Pulverem*, i. e. *è pulvere terræ*, A. V. Præpositio (מִן) postposita, quæ priori

[*] Ga. Cin. l. 2. p. 173. &c. [c] L. [d] F. V. [e] Ca. [f] O. B. [g] L. [*] Ga. Cin. l. 2. c. 2. p. 182. [†] Ga. ibi. [h] O. [i] F. K. in R. AE. in D. [*] Ga. ibid. [k] F. [l] L. [m] F. [n] F. [o] F.

priori dictioni inservire debet; quod satis frequens est Hebræis [p]. Vel est simplex ellipsis præp. מ pro מֵעָפָר, *è pulvere* macerato vapore, vel imbre, qui jam deciderat [r]. ¶ *Et inspiravit*] *Exsufflavit*, O. *flavit*, A. *sufflavit*, Pi. ad ostendendum animam hominis ab extrinseco esse per creationem [s], simúlque creando corpori infusam [t]. ¶ *In faciem ejus*, ità Me. G. s'. בְּאַפָּיו] *In nares ejus*, ità Aq. & Sym. in Bo. & O. A. Pi. Ma. V. nam per nares insufflatio penetravit, Ma. Hinc spiritus vitalis maximè in naribus relucet [v]. In *nares*, vel *faciem*, dicitur Deus *inspiràsse*, quia in his maximè anima, per respirationem & vitales sensuum actiones, se prodit [x]. Facies est mentis index, & loquendi capax [y]. ¶ *Spiraculum vitæ*, נִשְׁמַת] De omnibus animantibus hanc vocem usurpari vult K. & idem esse quod נפש. At AE. rectiùs contendit ad solum hominem referri. Multi Hebræorum, teste etiam K. à שָׁמַיִם derivant, quòd sit flatus cœlitus proficiscens [z]. ¶ *Vitæ*, חַיִּים] *Vitarum*: vel, quia singulari caret vox [a]; vel, quia rationalis anima est etiam sensitiva & vegetativa [b]; vel, quia unius animæ plures sunt facultates & operationes [c]; vel, ad significandam duplicem vitam, & animæ immortalitatem [d]. Quæ ulteriùs probatur ex insufflatione. *Qui insufflat, de suo aliquid contribuit.* Sic Christus Spiritum communicavit. Notat ergò divinum aliquid insufflatum [e]. Quanquam & aliorum animantium spiritus à Deo sint, non tamen sine causa speciatim hoc dixit de hominis spiritu diviniore Moses; & Job. 33. 4 [f]. Veruntamen de immortalitate hìc agi negat G. ex collatione locorum, Job. 34. 14. Psal. 10. 4, 29. Act. 17. 25. Eccles. 12. 7. Nimirum hoc non primæ, sed novæ creationis [g]. [Alii aliter statuunt.] Non est dubitandum ex his paucis verbis, quibus Moses creationem animæ rationalis indicavit, demonstrari & probari posse animam esse immortalem; quod etiam multifariàm, & hoc libro, & aliis suis libris, Moses indicavit *. Sed de primi hominis immortalitate fusè disputat hoc loco Rivetus. ¶ *In animam viventem*] h. e. Factus est anima vivens. Sic, *ero in spiritum mendacem*, 2 Par. 18. 21. est, *ero spiritus mendax*, 1 Reg. 22. 22 [h]. *Factus est animatus, & vitâ præditus* [i]. Factus est homo animatus, cum suis conditionibus, ut edere, sentire, bibere, generare, &c [k]. Confer 1 Cor. 15. 45. Ch. vertit, *in spiritum loquentem*; quia sermo soli homini proprius est [l]. Significat Adamum non se ut puerum habuisse; sed, statim atque creatus esset, ambulare & loqui potuisse [m]. *Et factus est anima rationalis*, Ar.

8. *Plantaverat*] Ità L. V. E. AE. & R S. in F. Pi. Ma. videlicet die tertio, Pi. Cl. Picherellus (in Cosmopœia) omnem hanc capite secundo comprehensam historiam intra hebdomadem primam conclusit, & capitis primi contextui ipsi in Paraphrasi sua inseruit: in quo, opinor, non est reprehensione dignus, nec de re ipsa quenquam ferè dissentientem habere poterit [n]. Hunc versum 8. & sequentes usque ad 15. inserit versui 12. capitis primi, ante illa verba, *Et vidit Deus quòd bonum. Nominatim verò* (inquit) *hortum amœnissimum plantans Jova*, &c. Picher. Alii vertunt, *plantavit*, F. Mo. Ti. A. ¶ *Paradisum voluptatis*, גַּן בְּעֵדֶן] Aliis est nomen proprium. Ità Caj. Mo. s'. Sy. Ch. in F. co. La. V. AE. in F. Hujus loci Eden mentio facta est Esa. 37. 12. M. F. Bo. & Gen. 4. 16. maximè verò Ezec. 27. 23. Bo. & 2 Reg. 19. 12. Pi. Locus hic videtur fuisse circa Mesopotamiam & Armeniam [o], ubi Tigris & Euphrates in unum alveum confluunt [p], in finibus Arabiæ & Mesopotamiæ [q]. Suadet hunc sensum ב servile additum [r]. Alii appellativè accipiunt, pro *voluptate, deliciis*, &c. Ità Catena Græca in Me. *in loco voluptatis*, Ch. Sym. Ma. *Hortum delicatissimum*, Ti. Paradisus hortus est diligenter consitus omnis generis plantis [s]. עֵדֶן, cum quinque punctis, (ut hoc loco) appellativum esse constat ex 2 Sam. 1. 24. Jer. 51. 34. At עֶדֶן, cum sex punctis, est nomen proprium loci [t]. ¶ *A principio*, מִקֶּדֶם] Variè exponunt: 1. Ut Tempus designet, idque duplici sensu. 1. *Ab antea*, ut ante mundum fuisse dicatur. *Plantatus est — hortus ex Eden justis ante creationem mundi* [v]. Nam septem fuisse ante mundum statuunt veteres

Margin notes (left column):

- [p] V.
- [q] Glass. gram. p. 664.
- [r] F. V. Ma.
- [s] L. Bo.
- [t] L. E. Me. T.
- [v] AE. in F.
- [x] Bo.
- [y] O.
- [z] F.
- [a] Bo.
- [b] L. Me. T. Ma.
- [c] A.
- [d] Hicroni in F.
- [e] F.
- [f] G.
- [g] G.
- * Perer.
- [h] A.
- [i] Pich. for. Me.
- [k] V. F. A. Ma.
- [l] F.
- [m] AE. in F.
- [n] Gs. Cin. p. 219.
- [o] La. Bo.
- [p] La. E.
- [q] V.
- [r] F. co. Bo.
- [s] Me.
- [t] Ma.
- [v] TJ.

Hebræi, inter quæ Paradisum. Sed multa illi tectè & ænigmaticè dixerunt, quæ posteri crassissimè intellexerunt. Mihi videntur significâsse cœlum ab æterno electis præparatum, juxta Eph. 3 [x]. 2. *A principio*. Ità Onk. Aq. F. ut ab exordio mundi fuisse statuatur [y]; scilicet, die tertio mundi, cùm terra plantis ornata erat [z]. Paravit hunc hortum (indubiè) antequam hominem fingeret; quæ simplicissima est sententia. Explicatur autem hìc demum, propter sequentem hominis historiam [a]. 2. Ut Locum designet. *Ab Oriente*, vel, *ad Orientem*, F. A. Pi. Mo. Ti. s'. O. Ma. Bo. Sa. Ar. (vel, *ab anteriori parte*, Sy.) Nempe vel, 1. respectu Edenis, q. d. in tractu orientali Edenis, Pi. vel, 2. respectu deserti, ubi scripsit Moses, Q. in Ma. vel, 3. respectu Judæorum, La. Bo. Me. T. *Eden* cum *Charan* jungitur Ezec. 37. (quæ in Mesopotamia fuit; Gen. 12.) ideóque ei vicina erat. Et istum locum Græci celebrant à nobilissimis Paradisis [b]. Locum Paradisi voluit Deus hominem latere in pœnam peccati *. Qu. Ubi Paradisus? Resp. 1. Q. allegoricè hæc exponunt, eúmque statuunt extra hunc mundum; quos refellunt historiæ fides & diserta Mosis verba [c]. 2. Alii Paradisum statuunt, vel, 1. locum in orbe Lunæ; vel, 2. totum Mundum; vel, 3. sub Æquinoctiali; vel, 4. in Syria [d]. 3. Videtur fuisse circa Mesopotamiam & Armeniam [e]. Probatur, 1. Quia erat *in Oriente*, scil. respectu Judææ. Nec tamen *Orientis* nomine designat Scriptura quamvis regionem orientalem respectu Judææ, sed tantùm ei propinquiores & vulgò notas [f]. 2. Homines è Paradiso ejecti hanc primùm regionem incoluerunt, Gen. 4. & 8. & 11. 3. *Eden* fuit juxta *Haran*, (seu *Carras*) Mesopotamiæ oppidum, Isa. 37. 12. Ezec. 27. 23. 4. Ibi est Paradisus, ubi sunt Euphrates & Tigris. 5. A fertilitate loci [g]. 4. Q. includunt Mesopotamiâ, & quidem eâ ejus parte quæ *Babylonia* seu *Chaldæa* dicitur, sed dimotos ex diluvio fluvios & mutatam regionem fuisse volunt. At sic incerta erit sedes Hedenis & fluviorum, quas tamen Sp. Sanctus voluit circumscribere [h]. 5. Statuo *Hedenem* esse summam Babyloniæ partem, quæ Ptolemæo *Auranitis* (fortè legendum *Audanitis*) vocatur. Probatur, 1. ex nomine, ut dictum: 2. ex loci fertilitate, quam celebrant Plin. 18. 17. & Solin. cap. 50. 3. ex collatione variorum Scripturæ locorum, ubi laudatur *Hedenis* & amœnitas, ut Isa. 51. 3. & potentia, Ezec. 27. 23. & præcipuè 2 Reg. 19. 12. & inter Mesopotamienses numeratur: 4. ex fluentis hìc descriptis [i]; [*de quibus consule sequentes versus.*] Hæc sententia probatur plurimis tum Protestantibus, tum Pontificiis. Mihi tamen non satisfacit. 1. *Auranitis* non potuit facilè poni pro *Audanitis*, quia ρ & δ sunt literæ contrariis ductûs. 2. Non convenit ortui fluvii, qui est *ex Eden*, מֵעֵדֶן. Et licèt מן interdum significat *motum ad locum*, [de quo vide quæ ad Gen. 13. 11.] ubi loca hoc exigunt; rarò tamen ità usurpatur Hebræis, ait Fullerus. 3. Alvei à Junio recensiti non erant antiqui illi Paradisiaci, sed longè post illa tempora manu facti. [Vide quæ diximus ad ver. 11, 13, 14.] 4. Fertilitatem quod spectat; 1. Ea multis locis communis est. 2. Quis docebit fertilitatem hujus loci à diluvio mansisse? Hæc *Carverus* nostrâs in dissertatione Auglicana *de Paradiso*. 6. Inter Armenios eam collocat Carverus, unde & Tigris & Euphrates, quos constat duos fuisse Paradisi fluvios [k]. Sed quis probabit *Tigrim & Euphratem* ex eodem fonte manare? Resp. Hæc est summa difficultas: Ad hunc lapidem impegerunt multi Theologi. Et diversos ei fontes assignant Geographi, qui tamen inter se dissentiunt. Horum enim fontes à se invicem distare 312 M.P. ait Strabo; tantùm 180, Ptolemæus. At Procopius (de Bel. Pers. l. 1.) eos deducit ex eodem *Armeniorum* monte, prope *Theodosiam*, quæ *Theodosii urbs*, vocatur Eustathio in Dionys. *Periegesin*. Idem Salustium asseruisse affirmat Isidor. Orig. 13. 21. Lucanus autem disertè affirmat, Pharsal. l. 3. *Quâque caput rapido tollit cum* TIGRIDE *magnus* EUPHRATES, *quos non diversis fontibus edit Persis* —— i. e. Armenia. Nam *Persidis* nomine id ætatis Scriptores significâsse omnes sub *Persico* sive *Parthico* Imperio regiones vulgatissimum est. Et Boethius

Margin notes (right column):

- [x] F.
- [y] F.
- [z] Ità L. La. Me.
- [a] F.
- [b] F. co.
- * T.
- [c] Jun.
- [d] Jun. La.
- [e] La. Bo.
- [f] Bo. La.
- [g] La.
- [h] Jun.
- [i] Jun.
- [k] Carv. La. Bo.

Boethius de Consol. Philos. l. 5. carm. 1. ait,

Tigris & Euphrates uno se fonte resolvunt, &c.

Tigridis autem fons est in regione *Sophene*, ab Austro montis Tauri, teste Ptolem[l]. Et in eo loco *Edenem* fuisse sentio, inter montes *Masium* & *Antitaurum*. Quem locum Cl. Marius Victor vocat, *Armeniae saltus & Medica Tempe*; quibus verbis *Edenem* luculenter περιφράζει: & D. Marius Niger *Regionem felicem* appellat. Idémque situs erat *Anthemusia*, ubi *Batnae* municipium, ob amœnitatem à Juliano Apostata celebratissimum. Hæc regio *Adena* vocatur Ethnico, (sub cujus nomine *hortum Edenis* pari mutatione fictitiè repræsentabant Poetæ,) eámque supra *Mesopotamiam* collocat; & Sexto Rufo, in victoriis Luculli, *Adena*, quam vocat *optimam Armeniorum regionem*[m]. [*Pro Coloph. hæc tantum ex Authoribus meis addo.*] 1. Non, quia locus Paradisi adhuc controvertitur, indè colligi potest talem locum non fuisse: Quemadmodum nemo negat fuisse *Persepolin, Cambodunum, Lindum*, &c. licèt de eorum locis ambigunt Geographi. 2. Non est mirum hunc locum non accuratiùs compertum esse, cùm horum locorum Tabulas unus Ptolemæus nobis exhibuit, eásque imperfectas[n]. 3. Verisimile est hos fluvios tempore Mosis magis fuisse divisos, &c. quemadmodum à tempore Mosis multa alia flumina & maria locum & alveum mutârunt, uti annotavit Tornellus[o]. [Plura de hac materia habet Carv. quæ videsis ad versus sequentes.] ¶ *In quo posuit*] Adam ergò fuit formatus extra Paradisum, ut ostendatur eum locum non deberi sibi ex natura, sed ex gratia[p].

9. *Lignum vitæ*] i. e. Vitale, sicut *vir mendacii*, mendax, &c. Hebræi denominata non habent, sed pro iis denominationibus utuntur[q]. Cujus esu (non quidem semel, sed sæpius[r],) vita diutissimè (fortè in æternum, Bo. T.) prorogaretur[s]; idque sine morbis[t]. Conservâsset in homine perpetuam juventam & vires integras, donec tandem translatus fuisset ex corporali vita ad spiritualem & immortalem[u]. Symbolum erat & memoriale vitæ divinitus acceptæ; ut quoties fructum illum gustaret, se agnosceret non propriâ virtute, sed Dei unius beneficio, vivere, & perpetuò victurum, si obediret, &c[x]. Sic dictum patet ex cap. 3. (*ne comedat, & vivat in æternum*) quòd immortalitatem donâsset illius esus[y]. Alii symbolicè sic dictum volunt, *Arbor vitæ*, i. e. Symbolum vel sacramentum vitæ æternæ, si obediret, &c[z]. ¶ *In medio*] Vel situm designat, ità Mc. Fi. vide Gen. 3. 23. Vel arboris excellentiam, Mc. T. In medio esse dicitur, quod eximium est, Gen. 23. 10. Mc. Vel *in medio*, i. e. intra hortum. Sic *in medio civitatis*, Gen. 41. 48. i. e. intra eam; & *in medio spinarum*, Luc. 8. 7. est *inter spinas*, Matt. 4. 7[a]. ¶ *Arbor scientiæ boni & mali*] Sic dicta, vel 1. quòd daret ἐξαίρετον δύναμιν, i. e. *augmentum mentis*, teste Jos[b]. Sed hoc falsum, quia ad hoc se non extendit virtus corporalis[c]. Vel 2. ironicè, q. d. Arbor illa egregia, scilicet, quam mendax dæmon promiserat daturam scientiam quasi divinam omnis boni & mali[d]. Vel 3. à miserabili eventu[e]; quòd ex eo cognovit bonum, cujus jacturam fecerat, & malum, in quod inciderat[f]; bonum obedientiæ, & malum inobedientiæ[g]. Scil. *arbor experientiæ*, quia experturus erat quid amisisset, &c[h]. Vel 4. quòd Lex Dei, quæ interdixit arboris hujus esum, doceret quid bonum & malum, & homini ostenderet & justitiam & peccatum suum[i]. Boni & mali cognitionem, nisi Deo revelante, habere nemo potest[k]. *Arbor quam manducantes discernunt inter bonum & malum*[l]. Telemachus apud Homerum, ——— ἤδη νοέω, Ἐσθλά τε καὶ τὰ χέρεια· πάρος δ' ἔτι νήπιος ἦα, ——— *omnia nosi, Quæ bona, quæ mala sunt; nec sum jam parvus, ut antè.* Zenoni Cittiensi prudentia, *Scientia bonorum & malorum & mediorum.* Plutarchus de communibus notitiis, εἰ δ' ἀναιρεῖ, &c. *Quid noceat, si, ablatis malis, nulla erit prudentia, pro ea autem aliam habeamus virtutem, quæ non bonorum ac malorum, sed solorum bonorum, sit scientia*[m]? Scientiam homo secum non adfert, nec ideo miser est. Quin dicere ausus Euripides,

Ἐν τῷ φρονεῖν γὰρ μηδὲν ἥδιστος βίος,
Ἕως τὸ χαίρειν καὶ τὸ λυπεῖσθαι μάθῃς.

Nihil discendo suavissimè transigitur vita,
Donec gaudere ac dolere discas.

Qui & alibi,

Ὦ μακάριος ὅστις ἀμαθίαν...,
Qui nihil novit, nil ut faciat perperam.

Cicero, de *Nat. Deorum*, 3. prudentiam constare ait ex scientia rerum bonarum & malarum, & nec bonarum, nec malarum; cui autem mali nihil est, ei nihil opus delectu bonorum & malorum. Et postea dicit, calliditate perpaucos bene uti, qui tamen ipsi sæpe à malè utentibus opprimuntur; innumerabiles autem malè uti: ut donum hoc ad fraudem hominibus, non ad bonitatem, impertitum esse videatur. At naturaliter homo, sicut sciens non est, ità omnis etiam non necessariæ, sæpe nec utilis, scientiæ est appetens. Illo igitur tempore, rebus cæteris affluentibus, nulla potuit homini adferri tentatio efficacior[n]. Qu. Cujus generis fructus erat? Resp. *Malum*, Cant. 8. 5. sed à nostris omnibus diversum[o]: vel *Ficus*[p]. Nihil certò asseri potest. Ab hac jussus est abstinere. Admonebatur, nè plùs sapere appeteret quàm decebat, &, nè proprio sensûs consilio, excusso Dei jugo, arbitrum se boni ac mali & judicem constitueret, nec hoc vel illud tentando suæ prudentiæ periculum faceret[q]: Nè sua consilia amplecteretur, nè sibi hæreret[r]. Requirit Deus ab homine in hac arbore obedientiam, & quasi exercitium cultûs sui. Et si Adam non peccâsset, fuisset hæc arbor ceu templum quoddam, ad quod homines confluxissent[s].

10. *Et fluvius*, ונהר] *Fluvius* hìc ponitur pro *magna aquarum copia*. Sunt enim alioqui amnes quatuor. Apparet ex duobus non dubiis amnibus, Euphrate & Tigride, hos hortos illis in locis fuisse[t]. Ubertatem ejus soli maximam prædicant Curtius lib. 5. (*Inter Tigrim*, &c.) & Plinius lib. 5. c. 26. & lib. 18. c. 17. (*Babylone tamen*, &c.) Hieron. notat in Melopoe. oves bis parere. Indè toti illi Tractui nomen *Heden*, i. e. *ἡδονή*, 2 Reg. 19. 12. Ezec. 17. 23[u]. Q. volunt Enallagen numeri esse, & *fluvius*, pro *fluvii*, positum. Ità V. in suis Prælectionibus, [quod frustrà quæres in iis Vatabli notis quæ habentur in libris Criticorum, sed in Annotatis suis ad Biblia Tigurina reperies. Hunc sequitur Picherellus, antea sæpe nominatus.] Neque enim, inquit, fluviis tam insignis, si unicus erat, nomen tacuisset Moses, aut certè articulum ה ei præposuisset, qui nec apud Græcos est. Non solùm autem hìc Enallage valebit, sed & in verbis insequentibus, *Dividebatur*, & *Erat*. Ità in regionem Edenicam, & diversos ejus tractus, ex variis terris commeabant suis originibus distantes, seorsimque fluentes, fluvii, qui hàc, illàc, hortum permeabant & circumfluebant, non in unum quidem locum seu alveum collapsi, sed per varios horti tractus & fines. Illi præterlapsi hortum fluvii, si rursus aliorsum se jungebant, qui quatuor illarum erant præcipui regionum. Hæc Pichetellus. De fluviis & geminis magna inter authores discrepantia[x]. In Paradiso verè extitit origo quatuor illorum amnium, licèt nunc longè dissiti sint: Potuerunt enim post longos annorum terrarúmque tractus se alicubi sub terris abdere, & postea suis locis emergere[y]. ¶ *Egrediebatur de loco*, [יצא מ] *Egrediens ex Eden*, Mo. Intelligunt vel, 1. de prima origine, q. d. oriebatur ex Paradiso, vel (ut alii) ex *Eden* regione in qua erat Paradisus[z]. Ità Danæus in Antiq. & Alsted. Encycloped. l. 20. Hist. cap. 11. Carverus noster in dissertatione de Paradiso, c. 3. Origo autem Euphratis est in Boreali parte Armeniæ majoris: ibi ergò Paradisus[a]. Vel, 2. de progressu: *procedit ex Hedene*, quanquam non oritur indè, verùm delapsus *Edenem*, usque indè procedit quatuor alveis[b]. Non placet Carvero. Nam יצא propriè signat *exire, tanquam liberos ex matrice*; & illud מן *motum à loco, non decursum per*, vel *ad locum*, denotat[c]. ¶ *Qui indè dividebatur in quatuor capita*] *Indè*, i. e. cùm incipiebat influere in hortum. Tà *Capita* significat & *principia* ex quibus nascuntur fluvii, & *ostia* in mare[d]. Pichetellus sic locum vertit, *Qui* [nempe *fluvii*] *ex eo dividebantur, primaris, bequam, quatuor* illarum regionum fluvii. Heb. *Et erat fluvius*, i. e. Et erant fluvii, *in quatuor capita*. Sic quod,

in carnem unam, Gen. 2. 24. est *una caro*, Matt. 19. 6. Disjungo autem hæc à præcedentibus *mis, & dividebatur*, i.e. dividebantur; ut iidem quatuor sint fluvii qui ex Edena egressi, postquam in Paradisum confluxissent, ex Paradiso rursus iidem egredientes dividebantur. Nec enim in Hebræo est, *Qui indè dividitur in quatuor*; sed, *Et indè dividebatur, & erat in quatuor*. Facit ad meam disjunctionem accentus Zachephquaton super רָאשִׁ, unus ex accentibus regiis & distinguentibus. *Caput* autem *principem, primarium*, &c. sæpe notat. Addo *vi fluvii*, ex paulò posterioribus revocans, ubi est articulus, velut antè expressam fluviorum mentionem indicans. Addo & voces *illarum regionum*. Sunt enim & alii fluvii illustres, ut Ganges & Nilus, qui illàc non fluunt [a].

11. *Pison*] Dictus à fertilitate piscium, vel terræ, significat enim abundantiam*, à פּוּשׁ, *crescere, diffundi*, R.S. in F. ab aquarum incremento, O.A.Ma. & multitudine, A. Alius *Nilus* est: sic R.S.F.Ar. Aliis *Ganges*: sic Hi.& Euseb. apud F. sic L.Me.T. in v.8. Bo.Ma. Aliis est alveus Euphratis, qui *Basilius* dicitur, vel *Nabarmalca*, Jun. Βασίλει@ πόταμος, Pi. Non placet *Carvero*. Quia hic alveus longè infra ætatem Moses subsidit, arte & opere Regum ductus, & quidem *Gobare* præfecto, (scil. *Persarum regis*,) teste Plinio, Hist. 6. 26. cui fidem adhibet Scaliger *. Aliis est *Pasitigris*, Plinio dictus, (pro *Phisitigris*, Carv. p. 119.) quia Tigridi jungitur: accolæ vocant *Phasin*. Ejus meminit Curtius lib. 5 †. Vide Plin. l. 6. c. 19. & Strab. l. 15. Xenophonti *Physcus* dicitur, facili lapsu ‖. Ejus meminit Ecclesiasticus, cap. 24 *. Ex eo dictus ager illi adjacens *Phison*, Procop. de Ædif. Justin. l. 1. *Martyropoli* (non procul à fonte Tigridis) *ad occidentem locus adjacet Phison dictus* [a]. ¶ *Qui circuit*] Vel, 1. longo viarum flexu per totam regionis longitudinem delabitur [b]; vel, 2. alluit [c]. Sign. non *ambire*, sed *perlabi* & *peragrare* [d]. Ità Jos. 15. 3. & 16. 6 [e]. & Matt. 23. 15. Heb. 11. 7 [f]. ¶ *Havilah*] Havilah duplex est; una in Africa, quam putant Getuliam; alia in India [g]. Regio est Persidi vicina, ut doctis quibusdam placet: vide Gen. 25. 18. (& 1 Sam. 15. 7. Carv.) *Ab Havilah ad Shur* [h]. *Susiane*, Pi. Jun. vide Gen. 10. 7. Jun. vel regio ei vicina, La. Carv. In via inter Petram Nabathææ & Babylonem Strabo ponit *Chaulotaeos*, (non dubito esse posteros *Havilah*) & Agræos, i.e. Hagarenos [i]. Vide etiam 1 Reg. 15. 7 [k]. Strabo eam collocat in confiniis Arabiæ & Mesopot [l]. Et quis non audivit de auro Arabico? quod optimum est, teste Diod. Sicul. Biblioth. l. 3. cap. 12. *Non igni decoquitur, ut apud alios consuevit—colore est ità lucido, ut pretiosos lapides ab artificibus auro inclusos splendidiores reddat* [m]. Nearchus Alexandri Thalassiarcha de Persica ora testatur, *ibi esse multos & pretiosos uniones, & claros & pellucidos lapillos, & arbores thus redolentes*: Strabo Geog. l. 16. Inter eas arbores *Bdellium* abfuisse non est credibile [n]. Aurum in Susiane fuisse, testantur Plin. 6. 27. Solin. c. 68. & Strabo [o]. Est regio Indiæ (ab Havilah filio Joctan dicta [p].) Auro India abundat, ait Plin [q].

12. *Ibi Bdellium*] Ità Ch. Sa. Mo. JT. M. P. Ti. A. *Bdellium* aliis est *arbor*, V. Pi. JT. aliis *gummi pretiosum*; ità Carv. p. 133. De *Bdellio* gummi vide Plin. l. 12. c. 9. Me. Aliis בְּדֹלַח est *Crystallus*; sic Davidi de Pomis [r]. Aliis *Carbunculus*. (Ità ο'. in Me. at Num. 11. 7. *crystallum* vertunt: Me.) Rectiùs *Margarita* est, (vel gemma) O. G. Di. BA. [Vide quæ ex eo aliisque congessimus ad Num. 11. 7.] Sic Benjamin in Itiner. & Kimhi, quorum verba vide in Di. vel D. Aliis *unio* est, ait M. sic Sy. Ar. Q. *lapidem* intelligunt. Non placet Junio, quia nomen lapidis ei non præponitur. Verùm non vocatur *lapis*, ut sequens *Soham*, quia non est lapis in terrà editus, quomodo gemmæ propriè dictæ. Jurisconsultus *Margaritam* eximit ex gemmarum & lapillorum censu; *Cùm aurum*—19 Sect. *Margaritas* [s]. ¶ *Lapis Onychinus*] Sic Ch. Sa. Mo. Ma. שֹׁהַם. Etiam Hebræi quales sint hi lapides se nescire fatentur [t]. Josephus *Sardonychas* vocat, cum Hebræo Aquilâque consentiens [v]. *Lapis prasinus*, ο. *Lapides Crystalli*, Sy. Ar. *Beryllus*, TJ.A. Vide ad Exod. 28. 20. A.

[a] Pacherel. * L. * Carv. † G. V. Carv. c. 13. ‖ Carv. p. 117. * E. 4. [a] Carv. c. 13. [b] Jun. [c] Pi. [d] La. A. [e] A. [f] La. [g] M. [h] V. [i] Carv. c. 14. [k] Me. E. ad v. 8. [l] E. ad v. 8. [m] Carv. c. 14. [n] Carv. [o] Jun. [p] L. Jun. Bo. Ma. [q] L. [r] D. He. in M. [s] BA. 2. 5. 8. 714. [t] F. [v] Hi. in D. Itd Jun. Pi.

13. *Gibon*] Non uno loco reperitur hoc nomen: Vide 1 Reg. 1. 33. 2 Par. 32. 30. & 33. 14. Significat ἐκβολὴν, i.e. divertigium fluminis [a]. Est autem *Armalca* Plinii; (qui rectiùs *Naaemalcha* dicitur Am. Marcell. & Straboni Βασίλει@ πόταμος,) aut (si id minùs placet) *Chaboras*, quem cum Euphrate conjungi Ptolemæus testatur. Flumen *Giehon* nomine cum Tigride nominat Persica historia: vide Teixeram [y]. Alii *Nilum* faciunt [z], quem etiamnum Abissini vocant *Guyon* [a]. Putatur doctis quibusdam esse tractus inferior Euphratis illabens in sinum Persicum [b]. Aben Ezra eum facit qui proximus terræ Israel. 1 Reg. 1 [c]. Fluvius hic Arabiam desertam petit. Ejus meminit Ecclesiasticus cap. 24 [d]. Circuit Æthiopiam, non quidem Africanam, sed Midianitidem. Vide Num. 12. & Habak. & 2 Par. 14. & 21. & Psal. 72. & 86 [e]. Est fluvius *Nabarsares*, primus nempe Euphratis alveus, Hedenam à Chaldæa reliqua disterminans occidentem versùs, & in Chaldaica palude dispertiens [f]. Carverus nostràs statuit hunc *Gibonem* esse alveum illum *Tigridis* qui *Assyriam* sive *Adiabenem* à Septentrione terminat, ut testatur Plin. 6. 9. & 15. (quique in se recipit *Choaspem* & *Eulaeum*, fluvios ex *Media*, & ex *Susiana* alium Tigridis alveum, teste Strabone) quem *Cydnum* vocant Justin. Hist. l. 11. & *Diotimus* in Strabone, l. 1. (sed alium ab illo *Cydno* in Cilicia;) Alii *Gyndem*, (quem *Assyriorum fluvium maximum secundùm Euphratem* vocat Stephanus) & *Indum*, teste Plutarcho, & Dionysio Periegete—χωὶς ἢ χθόνας Ἔλαον Ἰνδὸν ὕδωρ, ὅς ῥά τι φοῖνον χεῦσα Σίνα, (quemadmodum *Adiabenen* Indicam regionem vocat Nicephorus, Hist. Eccles. 9. 18. & *Theophilus Indus* dicitur, qui *Assyrius* fuit.) Imò & *Nilum* vocârunt, teste Vadiano. De quo Pausanias in Corinthiacis l. 2. *Quin & Nilum fama est Euphratem esse, qui, ubi Paludi immersus diu latuerit, supra Æthiopas Nilus evadit*. Quo nullus Theologus meliùs egit Mosis interpretem. Hic enim *Nilus*, i. e. stylo antiquiorum *Gibon*, idem esse dicitur cum Euphrate, & alluit terram Æthiopum. Præterea, Geographus Nubiensis *Cydnum* fluvium expressè vocat *Gibon*, observante Scaligero [g]. Fluentum orientale גִּיחוֹן vocat, i.e. παταμοφόρον, ob paludes ingentes quas efficit, cujusmodi *Padusa*, quam *Padus* facit: alterum, quod occidentem spectat, גִּיחוֹן, i.e. *emissarium*, est enim altero porrectius, dictum, quòd illud magnus ille alveus ex se emittit, ut Mincium lacus Benacus, Rhodanum Lemanus, &c. eâdem causâ rivus quem piscina Hierosolymitana emittebat גִּיחוֹן Hebraicè, qu. idiotismo Hierosolymitano שִׁילוֹחָא, i.e. *emissarium*. Duo enim fluvii Euphrates & Tigris commiscentur, & ingenti alveo in mare Persicum exonerantur, quo antequam excipiantur, iterum in duo ingentia fluenta scinduntur, instar Padi, & Rhodani. Ipsa fluenta multas paludes efficiunt, ut Arrianus scribit, & mercatores testantur: Jos. Scaliger Emend. temporum, 5 [h]. Sed quomodo hic dicitur alluere *Æthiopiam*? Resp. 1. Q. hoc argumento *Nilum* esse contendunt [i]. 2. *Æthiopia* hic est Arabia deserta, Chaldææ juncta. *Chushi* enim appellatione tres Arabiæ, Æthiopia utraque, & totus meridianus tractus continentur [k]. 3. Est & alia *Æthiopia*, quæ ex parte Indiæ adhæret, ait Aug. de Mirabilibus S. Scripturæ. Et ex iis partibus venerunt Æthiopes Africani, (Vide Chron. Euseb. ad An. 3580. & Nicephorum Hist. Eccles. 9. 18.) ut ex horum lingua constat, quam eandem esse cum antiqua *Chaldæorum* lingua ipsi affirmant, & Scaliger pro certo habet. (Eadem autem erat & Assyriorum lingua, ut satis constat.) *Phœniciam* quibusdam dictam fuisse *Æthiopiam* notat Strabo l. 1. Unde meliùs intelligere potuit illum Homeri versum, Odyss. δ'. 81. de Menelao, Αἰθίοπας, &c. *Æthiopas adii, tum Sidonios & Erembos*. *Erembi* sunt *Aramæi*, seu *Syri*. Imò potior terræ habitatæ pars *Æthiopia* nomine insigniebatur, ait Strabo, ib. *Fluvius Tigris*, inquit Æthicus,—*desuper Æthiopiam currit*, &c. Σάρχου (qui juxta Tigridem) ποθ (lege ποθ) Αἰθίοπες. Provinciam *Elymæorum* in *Æthiopia* collocat Epiphan. in Anchor. num. 58. Et *Memnon*, qui è *Susa* venit ad bellum Trojanum, *Æthiops* dicitur Pindaro, Olymp. Od. 2. & *Æthiopum rex* Hesiodo in Theogon. Τιθωνῷ δ' Ἠώς, &c. & Pausaniæ

Phoc.

[a] G. [y] G. [z] Itd L. Bo. Me. Ma. [a] Me. [b] V. [c] F. [d] E. ad v. 8. [e] E. ad v. 8. [f] Jun. [g] Carv. de Paradiso, c. 9. & 10. [h] Ga. [i] Bo. [k] Jun. Pi.

Phoc. five l. 10. Et (quod mirè turbavit Pausaniam, qui Æthiopes tantùm in Africa fuisse existimavit) Persæ à Miltiade victi habitu Æthiopum picti erant; Pausan. Attic. five l. 1. *Memnonis* hujus matrem Κισσίαν vocat Strab. l. 15. Κισσίαν ἢ λέγεσθαι τὰ Σοῦσα, *Susii etiam Cissii fuat*, vel potiùs *Cossæi*, ut ipse l. 11. & alii Geographi vocant, Plin. 6. 27. ità Dionysius Afer, ἀνδρῶν ὑπὲρ Βαβυλῶνος —— Κισσίοι. Sed & *Chuthæi* dicti sunt, *S* & *T* literis facilè permutatis. Et Chald.Par. illud Zeph. 3. 10. *trans flumina* כוש vertit —— *ultra flumina Indiæ*. Æthiopes orientales & occidentales clarè distinguit Herod. Polyhym. five l. 7. (& illos cum Indis jungit;) item Homerus: inter quos terminum potiùs ponerem fluvium Tigrim, quàm mare rubrum five Arabicum, (quanquam & hoc nomen multi sinui Persico adscribunt.) De Æthiopibus occidentalibus seu Arabicis multi doctè scripserunt, qui, si orientales indagâssent, feliciùs multa Scripturæ loca interpretati essent: v. g. quando *Chus* conjungitur cum *Elam*, Esa. 11. 11. cum *Paras* & *Phut*, Ezec. 38. 5. Confer Ezec. 27. 10. & Judith 2. 23. Fortè & lucem fœneraret illi obscuro loco Esa. 18. 1 [l].

14. *Tigris*, חדקל] *Tigridem* omnes exponunt [m]. Sic dictus est, quòd aquæ ejus sunt חדים וקלים, i. e. *claræ ac leves* [n], à חד *acutus*, & קל *levis*. *Tigris* dicitur à velocitate [o]. Ex eo cum additamento Syriaco fit חדקלתא, & primâ gutturali, quæ facilè perit, extritâ, *Diglito*; quod nomen est apud Plinium, l. 5. 27. Indè Græci *Tigridem* fecere. Vide ad 2 Reg. 15. 29 [p]. [Targ. Jon. habet *Digleth*.] *Hiddekel* propriè sign. *Tigrim*: hic autem synecdochicè denotat superiorem *Naharmalca* vel *Basilii* alveum, qui supra Seleuciam influit in Tigrin, & nomen ejus mutuatur: quem alveum prisci Geographi, manufactum fuisse rati, non retulerunt inter Euphratis alveos; sed potiùs insulam quam Euphrates cum Tigri efficit à Seleucia Apameam usque, Mesopotamiæ, ac non Babyloniæ, tribuerant [a]. Non placet Carv. Nam 1. hic alveus non erat unus ex fluviis Paradisi, cùm diu infra illa tempora manufactum esse ipse Junius innuit, & satis testatur Ammianus, (qui à Trajano sectum docet) & Ptolemæus, qui idcirco tres tantùm Euphratis alveos agnoscit, hunc quasi pro nullo habens. At *Hiddekel*, si idem hic cum illo Dan. 10. 4. (quod omnino probabile) *magnus fluvius* dicitur. 2. Huic non convenit illud, קדמת אשור; quod Junius perperàm reddit, *ad orientem Assyriam versus*; cùm nec præpositio hic sit, nec ה locale: sed neque generalis hæc & ambigua nota quicquam consonat exactæ Mosis descriptioni. Vertendum autem vel, *ante Assyriam*, vel, (ut Ang.) *ad orientem Assyriæ*. Assyriam autem pro *Adiabene*, five *regione circa Niniven*, accipit & sacra & profana historia, (ità Plin. 5. 12. & Strabo l. 16.) [b]. *Hiddekel* ergò est alveus superior *Tigridis*. TIGRIS *enim circa* APAMIAM *Mesenes oppidum, citra Seleuciam* —— *divisus in alveos duos, altero* MERIDIEM *ac* SELEUCIAM *petit*, MESENEN *perfundens; altero ad septentrionem flexus, ejusdem gentis tergo Campos* CAUCHAS *fecat*: Plin. 6. 27. Eandem divisionem agnoscit Stephanus [illegible], ejúsque [i. e. *Tigridis*] Borealem alveum *Tigrim minorem* vocat; in cujus ripa est oppidum *Babytace*, quod abest à *Susis* 135 M. passuum, & à *Seleucia* 315 M. passuum: Plin. ib. Et hic alveus *Susam* præterluit, cúmque *Tigrin* vocant & Benjamin in Itinerario, & Diodorus Siculus, (qui refert Antigoni milites tutò unum *Tigrin* prætergressos, diu postea in transitu alterius *Tigridis* ab Eumene fusos esse. Nec Diodorus sibi contradicit, ut fingunt, sed duplicem Tigrin agnoscit.) Hic autem fluvius, cùm *ad septentrionem flexus* à Plinio dicitur, necesse est ut cursum vertat *ad orientem Assyriæ* antiquæ. His adde quòd Daniel tempore visionis, Dan. 10. erat præses *Susianæ*, & in metropoli *Susan* sedem habuit, (ut colligi potest ex Dan. 8. 2. & probatur à Scaligero in Proleg. ad Emendat. temporum) adeóque fluvius ille *Hiddekel* idem est cum hoc *Tigri* quem per Susianam fluere perhibent profani authores *. ¶ *Contra Assyrios*, קדמת אשור] *Ante Assur*, Mo. Ma. *in conspectu Assyriæ*, G. *ad orientem Assyriæ*, RS. AE. Hizkuni in F. A. Ch. Sa. M. P. Ti. ¶ *Ipse Pherath*, הוא פרת] His in unum (corruptè) copulatis fit *Euphrates* [c]. Ille eximius amnis Perath. Nam sunt & alibi amnes eo nomine, à *fœcunditate* [d]. ¶ *Euphrates*] Quartus fluvius nominatur per Synecdochen Integri [e]. Medianus Euphratis alveus, qui Babylonem & Otrin permeat [f]. Non placet Carv. Nam & hic alveus non erat antiquus ille Paradisiacus, sed arte factus. Semiramidi adscribunt Mela 1. 11. & Propertius Eleg. 3. 10. quòd & Babylona constituit, & siccis olim regionibus Euphratem (cum Tigri, Mela) immisit. Est ergò hic *Perath* magnus ille & notissimus fluvius, ejúsque primarius alveus, qui fortè Naharsares est [g].

15. *Tulit*] Non corporali gestatione [h], sed suasione [i]. Ità Matt. 4. 1. ἀνήχθη [k]. Hinc & ex c. 3. 23. patet eum extra Paradisum creatum, ut sciret se Paradisi non filium, sed colonum esse, nec naturæ suæ, sed gratiæ Dei tribueret [l]. ¶ *Ut operaretur*, לעבדה] *Ut coleret ipsum*, F. Operatus autem fuisset agriculturâ, non laboriosâ, sed deliciosâ [m], ad voluptatem & experientiam [n], irrigando, &c [p]. ¶ *Et custodiret illum*] A feris [q], & ab animalibus in Paradiso, nè ejus pulchritudini nocerent [r]. Veteres Rabbini referunt ad spiritualem cultum, h. e. ad קרבנות, i. sacrificia, quæ statuunt causam esse pluviarum, & ut omnia sidera ritè influant in inferiora; & Adamum aiunt in Paradiso sacrificaturum fuisse, ut pluviam obtineret. Et dicunt, *Super tribus rebus mundus consistit; lege, cultu, pietate*. Ansam his dedit quòd עבד & שמר alicubi de cultu Dei usurpantur [s].

16. *Præcepit ei*, ויצו על האדם] *Et præcepit Adæ*, Ch. Sa. Sy. Ar. o. vel, *ipsi Adam*, M. vel, *homini*, Ti. P. *Præcepit ad* (vel *super*, Ma.) *hominem*, Mo. Pi. *interdixitque homini*, JT. *Præcepit contra hominem*. Sic Amos 2. 12. *Præcepistis super*, vel *contra*, *prophetas*, i. interdixistis prophetis. Ratio phraseos est, quòd interdictum rei delectabilis contrarium est naturæ hominis. Rursus utrumque intelligit, Adamum & Evam *. [Ergò sing. hic pro plurali ponitur. Ità in sequenti versu.] ¶ *Comede*] Heb. *comedendo comedes*, q. d. Plenariam potestatem tibi do †.

17. *De ligno autem*, ומעץ] *Et de ligno*, Ma. *Et* sæpe vertitur *Sed*, Esa. 10. 20. item 1 Pet. 1. 25. ex Esa 40. 8. & Heb. 1. 11, 12. ex Psal. 102. 27, 28 ‡. ¶ *Nè comedas*] Pro, *Nè comedatis* [t]. Præceptum datum Evæ, patet ex cap. 3. 2, 3 [v]. & ex cap. 1. ubi dicitur *eis* permisisse esum stirpium [x], & ex pœna Evæ [y]. Sic Lotus respicere vetatur, cùm tamen ad uxorem quoque pertinebat, ut patet ex pœna [z]. Erat autem formatio Evæ ante hoc præceptum, licèt postea narretur [a]. An verò Adæ vocabulum est appellativum, fœminam comprehendens? Ità vertunt quidam, *præcepit homini*. Fortè meliùs Augustinus, viro præcepit, ut per eum ad fœminam perveniret; juxta illud Apostoli, *mulier discat domi* [b]. ¶ *Ne comedas* ממנו] *De eo*. Videtur hoc verbum redundare. Potest esse diminutivum [c], q. d. nec parùm ex ea, i. e. ejus fructu, comedes [f]. ¶ *Morte morieris*] Notat certitudinem, vehementiam & accelerationem [g]. Quidam Hebræi sic, *Tunc incipies esse mortalis*; & statuunt hominem non moriturum fuisse, si non peccâsset, (licèt naturæ lege mortalis erat [h], ex Gen. 3. 22. *nè vivat* לעולם. Sed AE. dicit hoc non sempiternitatem, sed longum tantùm tempus, significare [i]. *Mortalis eris*; ità Sym. (quod probant Hi. in D. & Sy. in G.) *Certò & statim morieris*, si non morte naturali, at morte peccatorum & calamitatum. Vita misera mors est [k]. Vires tuæ sustentatæ antè per arborem vitæ deficient, quæ via est ad mortem [l]. *Mortis* nomine Scriptura vocat plagas mortiferas, Exod. 10. 17. & diros terrores, 1 Sam. 25. 37. & gravissima pericula, 2 Cor. 11. 23. & mortem in peccatis, Eph. 2. 1. & dissolutionem animæ & corporis, Gen. 35. 18. & æternam perditionem, Matt. 10. 28. Apoc. 20. 6. 14 [m]. Alii, *Reus eris mortis* [n], *mereberis mori*, Ar. *statim morieris*: dicúntque eum mox fuisse moriturum, nisi pœnitentiam egisset [o]. Nachmanni sic, *Citiùs morieris quàm aliàs*; quomodo 1 Reg. 2. 36, 37. —— *eo die morte morieris*, non significat eum statim morte plectendum, sed quocunque tempore placeret Salomoni [p]. *Obnoxius eris morti*, tum corporis, tum animæ [q]. Nec hanc duplicem mortem negant Hebræi [r]. Agitur de morte corporis, (ut patet cap. 3. *donec reverteris in pulverem*) quæ hìc exprimitur in terrorem majorem, (quamvis & mors ani-

[l] Carv. c. 11. [m] V. [n] F. [o] A. Ma. [p] G. [a] Jun. [b] Carv. c. 4. * Carv. c. 12.

[c] F. G. [d] G. [e] Pi. ex Jun. [f] Jun. [g] Carv. [h] F. [i] RS. in F. G. [k] G. [l] La. [m] L. Ma. [n] La. [p] AE. in F. [q] AE. in F. La. [r] La. Me. [s] F. * Pi. † F. V. Pi. A. ‡ A. [t] Me. [v] Bo. Pi. A. La. Ca. Me. [x] Ca. [y] Me. [z] Ca. [a] Ca. Me. [b] D. quæst. 3. 30. [c] AE. in F. [f] F. [g] F. [h] Me. T. [i] F. [k] D. [l] G. T. [m] A. [n] F. Targ. J. [o] He. in F. [p] F. [q] V. [r] F.

mæ erat pœna hujus peccati, juxta Rom. 6. ult.) Pelagiani dicebant non mortem corporis, sed animæ, ex peccato processisse [s]. Illud, *morieris*, non significat actum moriendi, sed necessitatem & debitum [t]. Vel dicas eum tunc incepisse mori; nempe longâ illâ phrhisços seu internæ corruptionis morte [v]. בְּיוֹם pro *si* ponitur, (*si ea vesceris*) ut alibi sæpe, & 4. Ruth, & 2 Reg. 2 [x].

18. *Dixit*] *Dixerat*, scil. die sexto, quo creata mulier [y]. ¶ *Non est bonum*] *Non aptum, conveniens, rectum* [z]. Nec jucundum individuo, nec utile speciei [a]. Hinc Hebræi dicunt, *Nihil est bonum nisi mulier*; item, *Cuicunque non est uxor, is non est homo*; item, *Quisquis habitat (vel manet) absque uxore, manet sine bono, sine gaudio, sine benedictione, sine habitatione, sine lege, sine muro, sine pace*, &c. Et hoc respexisse putant Salomonem, Prov. 18. 22. [b]. ¶ *Esse hominem solum*, לְבַדּוֹ] *Ipsum solum*, i. solum; ità c'. Sic, *ipse solus*, 1 Reg. 19. 10. est *solus*, Rom. 11. 3. *Ad singulum* (vel *solitarium*) *eum*, quasi viduum & derelictum, Ma. ¶ *Faciamus ad jutorium*, &c.] Omnia sunt mirè emphatica [c]. ¶ עֵזֶר] *Adjutorium* vertunt e. Ch. Aq. Mo. V. O. *Adjutorii* voce & Cicero de uxore utitur ex Oeconomicis Xenophontis; *Maritale conjugium—adjutorium senectutis* [d]. Alii, *Sustentaculum*, Ma. Quæ sit adjumento ad sobolem & omnes vitæ necessitates *. ¶ *Simile sibi*, sic Sa. Sy. כְּנֶגְדּוֹ] Existimant כ esse nutam similitudinis [e]. Hebræi Doctores sæpe utuntur voce כְּנֶגֶד ad exprimendam similitudinem: *loquitur Lex more* (כְּנֶגֶד) *filiorum hominum* [f]. Quod ex adverso ei respondet, *ὁ ἀντίστοιχος αὐτῷ* [g]. Ità planè R. Levi in 1 Sam. 17. 4. *Duces non pugnent nisi cum ducibus*—אֲשֶׁר כְּנֶגְדָּם *qui sibi respondent*, i. e. sui similibus [h]. Alii sic, *juxta eum, penes eum*, vel *proximè coram eo*. כ hic est *secundum*, & propinquitatem notat; cujus contrarium est מִנֶּגֶד, quod procul abest [i]. Vox נֶגֶד duo notat. 1. Præsentiam. Præstò esse debet, ut auscultet [k]: semper & ubique debet esse coram marito [l]. 2. Auxilium [m]. Onk. sic, *Faciam ei fulcrum*, seu *sustentaculum*, *è regione illi*, ut cùm duo levant unum onus. Ita est vicarium auxilium marito [n]. Alii, *tanquam coram eo*, Mo. *quod sit coram eo*, M.P. Ti. *coram ipso*, i. e. ut ministret ei; sic K. in F. G. Pi. Ità Dan. 1. 5. *ut starent coram rege*, scil. ad ministrandum: quod perfectè exprimitur, Ezec. 44. 11. *stabunt in conspectu eorum, ut ministrent eis* [o]. Ità ponitur, 1 Sam. 29. 8. 1 Reg. 10. 8 [p]. Doctores Hebræi dicunt esse Caph non similitudinis, (ut Vulg. vertit) sed verificationis, q. d. Faciam homini auxilium, non vacuum, sed verum, certum, ac solidum [q], *quod sit verè coram eo* [r], Di. Aliter, *Faciam ei auxilium secundùm anteriora ejus*, i. e. quod anterioribus ejus respondeat. Videtur usum matrimonii respicere; ideóq; postea enarratâ brutorum creatione, dicit, *homini non invenit auxilium*. כְּנֶגְדּוֹ, quod anterioribus ejus respondeat. נֶגֶד propriè *anterius*, vel *partem anteriorem*, denotat, 2 Reg. 1. 13. Psal. 38. 12. Ità Onk. transtulit, *secundùm anterius ipsius*: & Jon. *Faciam ei uxorem quæ erit incumbens in anteriori ejus*. Et Arabs vertit, (aut non intelligo eum) *secundùm anterius ejus*. Et ab Hebræo נָגְבָה (quod idem est cum נֶגֶד) fecerunt Arabes נגבה, *matrimonium inire, coire*; & מנגבוחה, *eam cum qua habetur coitus* [s]. Argutatur RS. in voce כְּנֶגְדּוֹ, *Si vir innocenter vixerit, adjutorium erit sui, contra illum stabit ad præliandum* [t]. ... vertunt, *κατ' αὐτὸ*, *secundùm ipsum*, i. e. qu. alter ipse [v], similis naturâ, conjunctus amore, &c [x]. ejusdem naturæ, & animi, & voluntatis, morum & studiorum eorundem. *ἀντίστοιχον*, seu *ἀντίστοιχον*, aut *ἀντίστοιχον* correspondens [y]. *Tanquam secundùm præsentiam ejus*, nempe formâ, specie, & muneribus, qu. alter homo [a]. נֶגֶד est *coram*, vel *contra*, נֶגְדּוֹ *coram*, vel *ex adversâ sui*: כְּנֶגְדּוֹ, ad verbum, *secundùm coram ipsum*, i. e. juxta correspondentiam ejus; ipsi, tanquam alter ipse, specie & formâ conveniens [b]. Dictio hæc כְּנֶגְדּוֹ perelegantèr composita est; (sunt enim Hebræis suæ compositiones, ut בְּשֶׁכְּבָר, *ex eo quod jam*, Eccles. 2. 16. Sic Galli, *Hersoir*, id est, Heri seró:) si in partes resolvatur, erit כְּמוֹהוּ נֶגְדּוֹ, *sicut ille, coram illo*, id est, sicut ille & coram illo; (copula enim sæpe subauditur) vel *sibi simile & sibi præstò*. *Sibi simile*, i. e. naturâ conformis; & *sibi præstò*, coram eo, prope eum, apud eum. Quod familiaritatem, & promptitudinem ad inserviendum, denotat. Hæc P. Picherel.

19. *Formatis*, וַיִּצֶר] *Et formavit*, Mo. Sa. *collegit* [qu. ex צרר] *de terra, & adduxit, &c.* Ar. ¶ *De humo cunctis animalibus terræ, & volatilibus cœli*] Dices, aves ex aqua productæ sunt. Resp. 1. Vox *volatilibus* conjungenda est cum *formatis*, non cum voce, *de humo* [c]. Vel, 2. aves ex luto, vel lutulenta aqua, exstiterunt; sexti autem diei animantia ex terra sicciori. Vel, 3. ex utrisque, i. aquis & terra, aves factæ sunt; quòd quædam in aquis & terris simul degunt, quædam tantùm in terris [d]. ¶ *Adduxit*] Vel occulto motu, & sponte, ut subjectionem profiterentur; vel per Angelos [e]. Non opus est quærere quomodo hæc in unum locum deducta sunt; sive per ventos, ut coturnices, &c. sive per Angelos, sive arcano Dei impulsu, quo fit ut haleces & thunni quotannis ingenti turbâ sedes mutent, & ciconiæ gruésque ex boreali plaga in Ægyptum, &c. certâ anni tempestate volant. Convocavit ea Deus, 1. ut hominem recrearet, & ad creatoris sui laudes invitaret: 2. ut ex paribus eorum adductis sentiret Adam quid sibi deesset; 3. ut hominis dominium agnoscerent. Lucretius, l. 5. ait absurdè credi unum hominem nomina rebus imposuisse, quia alios in assensum trahere non potuisset. Sed facile erat Adamo, vocabula sua per liberos propagare [f]. ¶ *Adduxit*] Nempe extra Paradisum. Minime probabile est ea in hortum intromissa [g]. Adduxit vel per Angelos, vel per affectum & impulsum phantasiæ & affectui animalium impressum [h]. Adduxit, & quidem paria, inquiunt Hebræi; ut indè agnosceret non esse bonum esse solum, (ex hac inopia desiderium excitavit Deus) & ut magis suspiceret Dei beneficium in uxore data [i]. ¶ *Quod vocavit Adam animæ viventis, ipsum est nomen ejus*; sic Ch. וְכֹל אֲשֶׁר יִקְרָא לוֹ הָאָדָם נֶפֶשׁ חַיָּה הוּא שְׁמוֹ] Variè reddunt. *Quod*, vel *quodcunque*, *vocavit illud* (*illi*, O.) *Adam*, vel, *homo, animæ viventis*, &c. Mo. Sa. O. vel, *in* (vel *ex*, Ar.) *anima vivente*, &c. M. vel, *animam vivam*, &c. 1. A. *Quocunque nomine vocavit illa Adam, animantem quamque*, &c. JT. *Quodcunque nomen imposuit eis Adam, cuilibet animæ viventi*, &c. Sy. *Quicquid vocaret illis homo, illi, inquam, animæ viventi esset nomen ejus*. Ti. RS. sic collocat, כָּל נֶפֶשׁ חַיָּה אֲשֶׁר יִקְרָא לוֹ הָאָדָם שֵׁם הוּא שְׁמוֹ, i. *Omnis anima vivens, cui vocabat ei homo nomen, ipsum nomen ejus*, &c [k]. *Quod nomen inderet homo ipsis*, i. e. animalibus, *id nomen*, &c [l]. AE. scribit, ל in לוֹ ad נֶפֶשׁ referendum esse, *Et omne quod vocavit ei, scilicet viventi, erat nomen ejus* [m]. לוֹ sing. pro plur. *unumquodque illorum* [n]. Hæc impositio nominum erat signum, 1. Dominii; ut rectè notavit Chrysost. & patet ex Psal. 147. 4 [o]. Imponere solemus nomina iis quæ juris sunt nostri [p]. 2. Summæ scientiæ, quòd naturas omnium perfectè calluerit [q]. Hinc colligunt Hebræi, eum fuisse insignem philosophum [r]. Dixit Plato, *videri sibi eam naturam quæ rebus nomina imp suerit fuisse celsiorem hâc humanâ* [s]. Cicero 1. Tusculanarum, *Aut quis primus, quod summa sapientia Pythagoræ visum est, omnibus rebus imposuit nomina* [t]? *Hæc impositio nominum ὀ φαύλων ἀνδρῶν, non est futilium hominum*, ait Plato in Cratylo. Quod hîc maximè apparet, ubi nomina pleraque ex natura rei petita sunt: v. g. quòd *brutum* vocatur בְּעִיר, à *stupore*, בְּהֵמָה, à *silentio*; quia bruta cum homine collata & *stupida* esse & *muta* constat; & *Camelus* גָּמָל, à *rependendo*, quòd est *injuriarum memor*. *Milvus* vocatur & רָאָה, à *visu* acutissimo, & דָּאָה, à *volatu* & altissimo & diutissimo; *Ciconia* חֲסִידָה, propter *ἀντιπελαργίαν*. *Pelicanus* קָאַת, à *vomitu*, quia conchas jam absorptas revomit, postquam calore ventris apertæ sunt, ut ex iis esculenta legat; & *Formica* נְמָלָה, quia *abscindit* spicarum capita, ut grana eliciat [v]. [Hoc loco Bochartus multa alia exempla producit, ex quibus, inquit, primi nostri parentis sapientia clarè elucescit.]

20. *Cuncta animantia*] Præter pisces, qui extra aquas sine miraculo adduci non potuerunt [x]. ¶ *Et Adæ non inveniit*] scil. Adam, i. *sibi non invenit*. Hebraismus elegans, de se loquitur in tertia persona [y]. *Cùm Deus adduxit paria*, &c. *dixit Adam, Cuique est sua conjux, mihi verò non est conjux* [z]. Et post indigentiam agnitam Deus statim uxorem dat [a]. Pro, *non invenit*, Græci habent, *non inventus est*. Tertia persona act. sæpe impersonaliter sumitur [b]. Ita *imputavit*, Gen. 15. 6. pro quo, *imputatum* est, Rom. 4. 3. Vide & Gen. 6. 20. & 16. 14 [c].

dem

21. *Soporem*, תַּרְדֵּמָה] Notat profundum soporem, F. V. Aq. vertit ἔκστασιν, Sym. κάρον. Plus esse quàm שֵׁנָה notant Hebræi[a]. *i. extasin*. Cum somno in extasin raptus est, ut videret quæ gerebantur, & spiritu prophetico cognosceret mysterium significatum, matrimonium naturale suum in Eva, & mysticum Christi cum Ecclesia[e]. Hinc expergefactus propheticum illud eructat, *Hæc est os*, &c. *Somnum immisit Deus*, 1. ut divinitùs tantum donum non animadvertenti contigisse agnosceret; 2. nè ablatione costæ dolorem sentiret[f]. ¶ *Tulit unam de costis ejus*, מִצַּלְעֹתָיו] Vertunt, *ex lateribus*, He. in F. V. O. ut Exod. 26. צֶלַע est *latus tabernaculi*. *Unum ex lateribus*, i. massam quandam carnis ex uno laterum; *unam* portionem, *ex uno laterum ejus*[g]: vel *unum*, unam costam accepit ab utroque latere, nè homo plures costas haberet in uno latere quàm in altero. Et hinc eam vocat *os de ossibus suis*[h]. Hebræi imaginantur hominem initio factum, masculum & fœmellam fuisse[i]. Quod colligunt ex cap. 1. *Masculum & fœmellam creavit eos*. Verùm tu noveris צֶלַע propriè *costam* notare; (& indè *latus*, quia ibi sunt costæ.) Hinc צֶלַע de trabibus dicitur, quæ id sunt domui quod costæ corpori[k]. Ægyptii costas in somniis ad uxores referebant[a]. R. Josua inquit, ex ea parte desumptam quæ stanti viro brachiis operitur, quò admoneatur verecundiæ, atque animi latere cupientis. Docent etiam, quomodo se domi continere testudinis more, & marito adhærescere, debeat[b]. Formatio mulieris de latere hominis dormientis, erat figura, quod Ecclesia formanda erat de latere Christi dormientis in cruce[c]. ¶ *De costis*] Dices, aut ergò illa superflua erat, aut Adam jam imperfectus. Resp. Ut semen superfluum est respectu individui, sed necessarium respectu speciei; ità hæc costa superflua erat ratione individui, sed necessaria in quantum mulier de ipsa erat formanda[d]. Alii aliter: tulit costam non superfluam, sed requisitam ad individui integritatem[e]. Qu. Quomodo ex una costa fit mulier? Resp. eo modo quo panes aucti, Matt. 14[f]. Non ex sola costa fecit, sed suppletâ aliunde materiâ[g]. Potest & sic verti, *unum ex lateribus*[h]; i. massam quandam carnis ex altero laterum ejus; ut sit Hebraismus, qualis ille, *Sepultus in urbibus* (i. una urbium) *Judæ*[i]. ¶ *Et replevit carnem*] Costam non sine carne abstulerat, ità nunc carnem reponit non sine costa[k]. Nam dixit Adam, *Hæc os de ossibus, & caro de carne*[l]. Non vult Deus innocentem detrimentum ullum accipere[m]. ¶ *Replevit*] q. d. Locum hiantem costæ carne obturavit[n]. יִסְגֹּר] *Infarsit*, c. *Posuitque*, Sa. *Applicuit*, Sy. *Obturavit*, Ar. *Clausit*, Mo. P. M. Ti. A.

22. *Et ædificavit*] Utitur hoc verbo ad notandum singulare Dei studium & conatum in paranda muliere. Alii ad intelligentiam & prudentiam referunt. Colligunt hinc Hebræi, *mulierem esse fundamentum domus*[o]. Non dicit, *creavit*, (quia non erat ex nihilo) nec *formavit*, quia illius forma non erat nova, sed hominis forma; sed, *ædificavit*, quasi opus Divinæ artis mulier fuit: Abarb[p]. Varietate verborum sign. Moses, singularem Dei artem[q]. ¶ *In mulierem* לְאִשָּׁה] *Ut esset mulier*. Sic Jud. 8. 27. *in Ephod*, i. ut esset Ephod. Vocant hoc ל, הַתַּכְלִית, i. quod finem rei significat. Sic postea, *in carnem unam*[r]. *In viram*, per anticipationem, nam paulò post primùm *vira* appellatur. Sic cap. 1. 2. *terra* dicta est, quæ nondum ità fuerat appellata, imò nondum extiterat[s]. ¶ *Et adduxit*] Vel reverá, (volunt enim eam extra paradisum ædificatam) ut agnosceret donum Dei, vel sic videbatur ei, putabat eam aliunde adductam, Sic Jos. 2. 7. *persecuti sunt*, quia putabant se eos persequi. Heb. est וַיְבִאֶהָ: non fuit simplex adductio, sed ità ut ex ea liberos susciperet, ejúsque operâ in aliis uteretur[t]. Adduxit ut esset vitæ socia & conjux[u]. ¶ *Et dixit*] Vel sapientiæ suæ vi, vel ex revelatione Sp. nam Deo hæc verba tribuuntur Matt. 19. 5[x]. *Et dixit* refero ad τὸν ποιήσαντα, (*Creatorem*) *Dixit* hujus legislator Deus, non Adamus. Nam quamvis Adamus legem fixerit, quia id Dei afflatu fecerit, non malè dicetur Deus ipse tulisse: quemadmodum *lex Dei* dicitur & *Mosis*, ministerio Mosis lata[z].

23. *Hoc nunc*, זֹאת הַפַּעַם] *Hâc vice*. Sic ferè omnes nostri legunt, F. V. A. Pi. O. i. nunc, O. *Hâc vice*, sub. deprehendo & video Deum etiam mihi auxilium fecisse[a]. R. Bechai sic, *Hâc vice* tantummodo assumpta est mulier *os ex ossibus meis*,—deinceps nascetur mulier more mundi[b]. Hebræi referunt זֹאת ad mulierem, *Hæc, hâc vice os*, &c. q. d. Mihi tandem adjutorium reperi[c]. q. d. Apage à me animantia priùs adducta; non placent, non congruunt: hæc mihi simillima est[d]. *Hâc ictu*, vel *pulsu*, quo scil. Deus me ferit, abstrahendo mihi carnem cum costa[e]. Hinc patet Adam cognovisse supernaturaliter formationem mulieris de costa sua[f]. ¶ *Et caro*] Quia costa non fuit sublata nuda, sed cum aliqua carne[g]. ¶ *Os ex ossibus*] Velut de me genita. Servius ad 4. Æneid. *Exoriare aliquis de nostris ossibus ultor*. Sanè Punici ex ossibus dicunt oriri posteros. Punica autem lingua Hebrææ proxima. Adde 1 Cor. 11. 8[h]. Verto, *os ex ossibus, quia de costa*. At poteram vertere, (ut priùs) *membrum de membris, & corpus de corpore*. Nam עֶצֶם & בָּשָׂר sæpe membrum & corpus significant; ut Psal. 6. & 37. Et Paulus, 1 Cor. 6. facit ἓν σῶμα idem quod σὰρξ μία[i]. ¶ *Virago*, אִשָּׁה] *Vira*, à *viro* אִשָּׁה ab אִישׁ. Sicut igitur mulier à viro sumpta est, ità & nomen illius. Hinc colligunt linguam Hebræam fuisse primam. Significat אִשָּׁה eam mulierem quæ jam est uxor[k]. ¶ *Hæc vocabitur*, Ita o. Ch. Sy. JT. לְזֹאת יִקָּרֵא] Vel, *Huic*, sive *ad hanc, vocabitur*, M. Mo. Ca. Ma. i. huic erit appellatio, *vira*[l]; vel, *propter hoc*, Ti. simil. P. Sa. propter hanc rem vocabitur[m]. q. d. Substantiam à me habet, nomen etiam accipiet[n]. *Decétque ut vocetur virago*, Ar.

24. *Quamobrem*] Sunt verba Adami, non Mosis. Obj. At Deo tribuuntur Matt. 19. Resp. Nempe quòd instinctu Spiritûs sancti dicta sunt ab Adamo[o]. ¶ *Relinquet*] Verba sunt Dei[p]. Ità Christus, Matt. 19. 4[q]. Relinquet non dilectione, sed cohabitatione, & vitæ consortio, si res exigat[r]. ¶ *Patrem*] Chald. *lectulum patris sui*. Alludit ad hoc, quòd virgines in parentum cubiculis cubarent donec elocarentur, tunc autem novam domum instituerunt. Hebræi *domum* vocant omnia vasa & instrumenta, &c[s]. ¶ *Et adhærebit*] Non loquitur de carnis libidine, sed conjugali affectu[t]. Græci & Matt. 19. 5. verterunt, προσκολληθήσεται, *adglutinabitur*. Verto, *Quasi conglutinatus adhæreto*[u]. ¶ *Uxori suæ*, בְּאִשְׁתּוֹ] Est ב quod Heb. Grammatici vocant בית הדבוק או הנגיעה *Beth adhæsionis sive accessionis*[x]. Hebræi judicant eum *effusorem sanguinis, qui maturus uxorem non duxerit*[y]. Lege Dei ac naturæ unus uni tantùm copulandus uxori decernitur[z]. ¶ *Et erunt duo in carne una*] Heb. *Et erunt in carnem unam*. Alii autem supplent *duo*, vel *ambo*. Ità Sa. Sy. Ar. Piches. Hanc vocem addo ex Matt. 19. 5. Sic ex Græcis, Deut. 6. 13. & 10. 20. addit (Matthæus) τὸ *soli* Matt. 4. 10. allatum ex 1 Sam. 7. 3. quæ illic intelligitur ex versu proximo. Hinc damnatur Polygamia: ut quum dictum est, *Uxori suæ*, num. sing[a]. *Caro una* dicuntur, vel, quia sunt una persona civilis[b], vel, quia unam carnem, sub. prolem, generant[c]; vel, quia conjux est dominus corporis sui comparis, & sic unius caro est alterius caro, 1 Cor. 7. 3[*]. *Caro* hîc est arctissima consuetudo & necessitudo, ut Esa. 58. 7[f]. ἵνα δύο ὄντες ἓν γένωνται, (*ut duo cùm sint, unum fiant*,) Plutarchus in Sympos[g]. Non ampliùs discedet ab uxore sua, sicut faciunt bruta animantia post conceptum: Nchemann[h]. *In carnem unam*. Verto, *Unum corpus sunto*. Ità intellexit Paulus, 1 Cor. 6. 16. Vide Matt. 19. 6. & Eph. 5. 28, &c. ubi ex hoc loco Deus dicitur maritum & uxorem conjugâsse. Sic Servius ad Æneid. 4. *Nè cui me vellem vinclo sociare jugali*: *Jugali*, inquit, *propter jugum quod imponebatur matrimonio conjungendis; unde etiam Juno jugalis dicitur*[i].

25. *Erat uterque nudus*, עֲרוּמִּים] TJ. vertit *Sapientes*. Heb. *Ambo nudi*. Ità o. Ch. Sa. Sy. Ar. Verùm עֲרוּמִים sine Dagesh significat *callidos* at cum Dagesh, ut hîc, *nudi*[k]. ¶ *Non erubescebant*] Quia carebant יֵצֶר הָרָע, i. affectione pravâ, quæ in eos post esum arboris intravit[l]. Targ. Jon. sic legit, *Sapientes erant, sed non moram fecerunt in gloria sua*. Hinc hausisse videtur Plato in Politico suam, illam nuditatem quam omnibus hominibus aurei seculi attribuit[m]. ¶ לֹא יִתְבֹּשָׁשׁוּ] *Non erubescebant*. Significatio enim conjugationis Hithpahel aliquando intransitiva est & neutralis[n].

Margin notes (left column): a F. — e Me. — f F. La. — g V. — h O. — i F. — k Y. & alii in F. — a G. — b F. — c L. E. — d L. simil. Abarb. in Mun. — e Me. E. — f E. — g Bo. — h V. — i F. — k Me. E. Pi. — l Pi. E. — m F. — n Ms. — o F. — p Mun. — q A. — r F. — s Pichecl. — t F. — u Pi. — x simil. Bo. — z Pi. — z Pichet.

Margin notes (right column): a V. Pi. — b Mun. TJ. — c F. — d La. Bo. Me. — e Ms. — f E. — g E. — h G. — i Ca. — k F. — l F. — m AE. in F. — n Me. — o Pi. — p He. in F. Me. — q F. Me. — r Me. — s F. — t F. — u Pichet. — x F. — y M. — z Ch. — a Pichet. — b Me. La. — c Me. ex La. RS. in F. A. — * Me. ex La. — f F. — g G. — h F. — i Pichet. — k TJ. — l F. — m La. — n Glass. gram. p. 316.

CAP. III.

* 1. SErpens, נחש] *Ille Serpens*, ut intelligamus Mosen loqui de serpente noto [a]. Hebræorum quidam serpentem simpliciter accipiunt pro bestia cujus linguam (sicut & aliorum animalium) Eva intellexisse creditur. (Serpentem habuisse vim loquendi volunt [b].) Alii per Serpentem intelligunt Satanam [c], & simulachrum serpentis à Dæmone assumptum volunt. Ità Cyrillus [d]. Alii de vero serpente intelligunt, sic tamen, ut Satan per eum tanquam per organum locutus sit. Sic veteres Hebræi Cabalistæ [e]. Solet Scriptura sub instrumento authorem intelligere [f], & utrumque pro eodem accipere [g]. Non solus erat serpens, sed à Diabolo agitatus, ut liquet ex Joh. 8. 44. Apoc. 12. 9. & 20. 2, 10 [h]. & ex Sap. 2. 24. Rom. 16. 20 *. Per serpentem locutus est, ut olim per pythonissas [i]; & in idolis deorúmque Ethnicorum oraculis †; & ut Angelus per Bileami asinam [k]. Mirum est quòd Julianus absurdum putârit serpentem loqui, cùm ipse credebat & Ethnici narrabant serpentem in morem canis latrâsse; (Plin. 8. 41.) & simulachrum Junonis monetæ locutum fuisse; (Valer. Max. l. 1. de Miraculis, tit. 8.) necnon simulachrum Fortunæ bis locutum fuisse, his verbis, *Ritè me matrona vidistis, ritèque dedicâstis*, (Valer. ib.) Julius Obsequens de prodigiis c. 38. & bovem Priverni locutum fuisse; & c. 40. idem accidisse in agro Romano, & cap. 53. ubi verba etiam exprimit, *Roma, tibi cave*: & Arimini canem locutum [l]; & arborem Apollonium allocutam esse; item quercum Dodonæam locutam esse [m]. Qu. Quomodo serpens cum muliere loqui potuit? Quidam volunt serpentem initio habuisse & intellectûs & sermonis usum, quo propter peccatum destitutus erat. Si ità esset, cur in Serpentis exsecrationibus nulla horum mentio? Alii volunt Satanam locutum esse, atque ementitum speciem serpentis. At in Satanam non convenit exsecratio serpentis. Alii volunt Satanam locutum serpentis ore. Sed cur ergò serpens, si innocens, pœnas luisset? Nec decuit Angelum ità facere. Alii volunt Evam nôsse bestiarum linguas, &c. Sed quid induxit serpentem ut Evam falleret? Et quis eum artem fallendi docuit? Et qui sciret serpens quid Deus vetuit? Acutissimè omnium sensisse mihi videtur Abarbanel, qui negat Serpentem allocutum esse mulierem, (neque enim dicitur, ut de Balaami asina, *aperuit Deus os Serpentis*;) sed prosopopœia est, qualia multa sunt: ut Psal. 148. 7. *Laudate Dominum, dracones*, &c. Job. 28. 14. *Abyssus dicit, Non est in me*; & Gen. 3. 14. Deus dicitur allocutus Serpentem: Quasi verò mutum & brutum animal allocutus esset. Quòd dicatur v. 6. *Vidit mulier quòd bona esset ad vescendum*, &c. non autem, *Audivit vocem Serpentis*, indè probari evidenter ait Abarb. eum non allocutum esse mulierem, sed hoc dici, quòd cùm Serpens in illam arborem sæpius ascendisset, & inspectante Evâ comedisset, nec tamen mortuus esset, cœpit ea cogitare illos fructus non esse lethales, idq; perinde fuisse ac si Serpens dixisset, *Non moriemini*. Si quæras, Cur ergò Serpens punitus est? Respondet Abarb. quòd Serpens, herbis, &c. non contentus, ascendit in arborem ut fructus comederet [n]. De Serpente duo disquirenda sunt, ait doctissimus Medus. 1. Quis fuit reverà; 2. quis opinione Evæ. Qu. 1. Quis reapse fuit? Respondeo, Indubiè Diabolus fuit, qui bruto serpente abusus est, vel eum insidendo, vel (quod malim) in ejus specie comparendo. Qu. 2. Quid existimavit Eva Serpentem fuisse? num serpentem, an verò Satanam? Si prius dicatur, detrahit de perfectione illius statûs, quandoquidem illud ignoravit quod omnes scimus, scil. serpentem non potuisse loqui. Si posterius, 1. Cur cum Apostata Angelo consuesceret? 2. Quorsum dicitur *Serpens callidior*, nisi ut innuatur eum fuisse fraudis occasionem? Resp. Difficultatem hanc his propositionibus expedio. 1. Suppono *legem esse* in commerciis spirituum cum hominibus, ut spiritus visibili aliquâ specie seipsum exhibeat. Quod adeò verum est, ut *conversatio spirituum* dicatur *Visio*, seu *Apparitio*. Etiam Deus & boni Angeli hoc modo versantur cum hominibus. Et hoc novit Eva. 2. Suppono & hanc legem Spiritibus datam, ut sub ea specie compareant quæ aliquo modo conditionem suam exprimit. Sicut in Rep. diversi status ex diversitate vestium dignoscuntur. Neque hoc ignoravit Eva. Hinc sequitur bonos Angelos aliâ quàm humanâ specie apparere non posse, nec malos Angelos potuisse humanâ specie se exhibere in statu innocentiæ, (aliàs fœmininâ potiùs quàm serpentinâ specie se ostendisset:) secùs se res habet post lapsum; nec mirum, cùm una stella cadens aliam jure repræsentare potest. His positis, non erat cur Eva miraretur spiritum secum locutum: Et ex eo, quòd apparuit specie serpentis callidissimi, (qui naturam ejus indicabat) eámque speciem assumpserat, ut mulieri opinionem suæ sagacitatis injiceret, facilè collegit eum sagacissimum fuisse, & mentem Dei clariùs quàm se intelligere potuisse [o]. Non scivit Eva malos Angelos extitisse, sed hunc pro bono Angelo habuit, cognoscens talium custodiam sibi & marito à Deo assignatam [p]. Qu. Cur non horruerit mulier Serpentem loquentem? Resp. Eva putavit, non assentiendo, sed cogitando secum, num fortè Serpens haberet vim loquendi. Ità Cyrillus. Recenter enim creata erat, & quidem postquam Adam nomina bestiis indiderat, nec harum rerum experientiam habebat. Nec perfectio mulieris hoc exegit, ut congenitam haberet omnium rerum naturalium scientiam, sicut viri perfectio exigebat [q]. Ignorantia hæc erat puræ negationis, & potuit esse in statu innocentiæ, sicut in pueris, &c [r]. Admirata erat Eva, & suspicata id quod erat, altiori nimirum vi id fieri. sed metus aberat, quia necdum peccârat, & sciebat se Deo curæ esse [s]. Nulla tum erat causa horroris. Erat homo tum bestiarum dominus, & illæ eum reverebantur [t]. Non latebat Evam has voces supernaturali virtute formari, sed non satis attendit, ut debebat, ad se tentandum confictas esse [v]. Intravit Dæmon serpentem non suâ electione, sed Divinâ dispensatione, quæ non permisit hominem tentari per Diabolum in specie gratiosa & nobili, sed horribili, in qua fallacia Dæmonis citiùs poterat deprehendi [u]. *Orgia Bacchi perficiunt* ὄφεσιν ἀνεστεμμένοι, &c. i. e. *serpentibus coronati, exclamantes*, Εὐὰν, Εὐὰν, i. e. *Evam, Evam, & signum Orgiorum est serpens.* Clemens in Hortator. [y] ¶ *Serpens*] Hinc, puto, ille serpens malorum aureorum custos apud poetas [z]. ¶ *Callidior*] *Sapiens ad malum*, TJ. Qu. Quo sensu hoc dictum? Resp. duplici: 1. Ut serpenti tribuatur hæc calliditas [a]; cujus hæc indicia proferuntur: quòd petitus caput statim occultat, vel terræ inserens, vel spiris sui corporis circumvolvens [b]; quòd aurem obthurat à voce incantatoris [c]; quòd certis temporibus veterem pellem exuat, & novam induat [d]; quòd bibiturus priùs venenum exspuat ac deponat, teste Epiphanio in hæresi Ophitarum [e]. Cavillantur nonnulli, exstare in multis animalibus plus solertiæ. Sed nihil absurdi foret, si dicamus detractum fuisse serpenti donum quod homini exitiale erat [f]. Putat Epiphanius calliditatem ejus maledictione imminutam. Si neque hoc verum esset, rectè dicitur cæteris prudentior, non quoad omnia, sed quoad naturales instinctus, &, ut ità dicam, artes vitæ adversùs pericula conservandæ: Quod sanè præcipuum est prudentiæ genus. Cui accedit, quòd naturaliter valet ad occultè & insidiosè homini nocendum [g]; quòd in via stans, & in iis quibus concolor est arenis latens, ungulas equi mordet, Gen. 49. 17. & solis exsertis corniculis, quæ frumenti granis similia sunt, aviculas quasi ad escam advolantes intercipit. Proinde, serpentes Philosophus tradit esse [illegible], *maximè insidiosos*, Hist. 1. 1. Et apud Æsopum cancer, societate cum serpente initâ, eum hortabatur [illegible], *ut mutaret calliditatem suam*: ille autem minimè se præbebat obsequentem. His ex Plinio addi queat, serpentem, hybernâ latebrâ visu obscurato, oculos marathro inungere & refovere; si verò squamæ obtorpuerunt, spinis juniperi scabere: & draconem vernam nauseam lactucæ succo restinguere [h]. Subter supráque sese revolvit, ut dolosiùs agat, suæque vitæ consulat cautiùs. Nam convolutionem hanc pertinere ad versutiam, testatur Æsopi fabula *de serpente & cancro* *. Quidam putant appellari prudentes, quòd longissimè cernant. Hebræorum quidam dicunt serpentem primùm humanis affectibus præditum fuisse, indéque callidiorem †. Alii volunt serpenti calliditatem tribui propter Diabolum in illo loquentem; ut linguam hominis

[a] V.
[b] Jos. Pisc. & Basil. in T.
[c] F.
[d] Riv.
[e] In F. ità M. F. L. E. Me. Riv. Par.
[f] M. in v. 8.
[g] F.
[h] Par.
* Picher.
[i] Riv.
† Pich.
[k] L. Me.
[l] Riv.
[m] Par.
[n] Mus in Variis sacris.
[o] Medus in dissertat. 37.
[p] Lightf. in Gen.
[q] Estius in Sent. l. 2. distinct. 21. §. 4.
[r] Riv.
[s] Me.
[t] Est. in Sent. ib.
[v] T.
[u] L.
[y] G.
[z] Ga.
[a] Est. in Sent.
[b] Est. in Sent. F.
[c] E. F.
[d] F.
[e] E.
[f] Calv.
[g] E. Sent.
[h] BA. 1. 1. 4. 22.
* Picher.
† F.

hominis *dolosam* dicimus, (non quòd ei dolus insit, sed) quòd eam moveat mens dolosa[i]; & linguam *eruditam*, quam prudenter movet intellectus[k]. Alii utrumque conjungunt; ità Augustinus. Verisimile est Mosen ad posteriorem sensum respexisse, hoc significans, quòd vafer Diabolus usus est instrumento callido, sibique accommodo[l]. Principaliter ad Dæmonem referenda est hæc calliditas[m]. עֲרוּמִּים, *nudus*, c. 2. v. 25. hic עָרוּם, *callidus*. Elegantia est linguæ Hebrææ, idem vocabulum repeti in diversa significatione. Sic Jud. 10. 4. עֲיָרִים, & Jud. 15. 16. חֲמוֹר[n]. ¶ *Ad mulierem*] Utpote faciliùs deceptibilem[o]. ¶ *Cur præcepit*] Interrogativè accipit. Ità F. ὁ'. *Τί ὅτι εἶπεν*, (*Cur dixit*, vel, *Quid est quod dixit?*) *Cúrnam vetuit?* Ca. אַף כִּי, *Verè?* O. *Verène?* Sy. Ar. *Etiamne, si?* M. *Numquid* dixit? Sa. *Verumne est quòd Deus*, &c? Ch. in F. Hunc doctiores sequuntur, vertentes, *Itáne?* V. sic Tr. *Etiámne?* P. *Etiámne edixisse Deum?* JT. Sed tunc dixisset הַאַף, ut Gen. 18. 13. Pi. Alii, *Etiam quia*, Pi. Ma. A. Mo. P. Picherellus sic *μυθολογεῖ*, Serpens——inter alia, verba hæc fecit, *Etiam Deum vobis——interdixisse?* Concisâ sententiâ quædam antè dixisse subintelligit. Vide Ruth. 2. 21. in Hebræo[p]. Alii affirmativè legunt, *Quantò magis?* F. vel, *Multò magis*, V. Videtur truncata fuisse sententia, & alia præcessisse volunt[q]; cúmque sic ferè dixisse putant Hebræi: Certè Deus odit vos, quòd non facit vobis talem & talem dignitatem: Alia animalia vobis præstant, idque per invidiam Dei[r]. Post quæ subjungit, *Etiámne est verum quod dicit*[s]*?* Aliis hoc non placet. Noluisset mulier tam longum & malignum sermonem adversùs Deum patienter audire[*]. Non accusavit (Serpens) Deum inclementiæ, hanc enim blasphemiam statim exhorruisset Eva; sed subdolè, quasi commendans Deum, ità loquitur: q.d. Non credo Deum, qui tam liberalis est & summè bonus, hanc arborem ità seriò & absolutè vetuisse. Astutè Serpens hîc conatur evertere finem Præcepti, ut evertat ipsum Præceptum; q. d. Non apparet justa ratio cur vetuerit; non ergò seriò vetuit, sed joco & ludens dixit[t]. Mos est Scripturæ comprehendere finem verborum, unde intelligas principium eorum. Sic Jos. 2. 24. exploratores reversi dicunt, *Quoniam dedit*, &c. quod non erat principium sermonis[u]. Hæc K. (meo judicio) non ineptè[x]. אַף כִּי nunquam ponitur in principio orationis[y]. Communiter putant esse paralepsin, quòd Moses ex longiore Serpentis sermone id tantùm commemorare voluerit quod instituto erat necessarium, nimirum illud quo Serpens obtinuit quod moliebatur[†]. Verti potest, *Multò magis*, &c. q. d. Miror Deum vos privâsse magnis bonis, sed multò magis miror, quòd prohibuerit nè, &c[z]. ¶ *Cur præcepit*] Non potuit tunc esse Deordinatio in viribus inferioribus, nisi priùs fuisset in ratione, ideo non tentavit primò de comestione Ligni, sed de restrictione Præcepti, *Cur præcepit*, &c? q. d. Præceptum hoc non erat conveniens, cùm sitis liberæ conditionis, & superiores omnibus Lignis[a]. ¶ *De omni*] Sic dixit, ut eam in Colloquium pertrahat[b]. Ambiguum est an de *ullo*, an verò de *aliquo* tantùm, neget; sic verba temperans, ut posset deprehensus dicere se tantùm de una arbore sensisse, &c[c]. Dæmonis ingenium est ambiguè loqui: hinc Apollo *Λοξίας* dictus, quòd *λοξὴν φωνὴν*, h. e. *obliquam vocem*, seu oracula perplexa, ederet[d]. Involvit hîc Diabolus mendacium sub specie veri[e]. ¶ אֱלֹהִים] Studiosè utitur eâ voce, quæ ad severitatem & judicium Dei refertur[f].

2. *De fructu lignorum*, מִפְּרִי עֵץ] *De fructu ligni*, Caj. ὁ'. Me. Vel *arboris*, pro *arborum*, ut *lancea*, 2 Reg. 11. 10. pro *lanceis*, 2 Par. 23. 9. & *navis*, 1 Reg. 10. 22. pro *navibus*, 2 Par. 9. 21. sic v. 7. *folium*, pro *foliis*. Vide Gen. 4. 20[g]. ¶ *Vescimur*] i. e. Vesci licet[h].

3. *Præcepit nobis*] Non malè addit, *nobis*. Nam quarovis cùm Adamo Deus interdixit, Gen. 2. 16. nondum erat Eva; per Adamum tamen, Spiritu Sancto afflatum, Deus ipsam edocuit[i]. ¶ *Nè comederemus, & nè tangeremus*] Verto, *Nè comesturi attingitis*. In Hebræo est Hysteron proteron, quale Colos. 2. 5. & in Virg. Æneid. 7.——*semno vinóque sepulti*, pro *vino somnóque*, ut ibi sequitur recto vocum ordine. Deinde, *Nè attingite, nec edite*, i. e. Nè attingite ut comedatis. Sic Exod. 20. 4, 5. *Non facies sculptile*, &c. *non adorabis*, pro quo dicitur Levit. 26. 1. *Non facietis idola*, &c. *ut adoretis*. Attactûs autem meminit tantùm quia esum præcedit, ut per quem perveniatur ad esum. Vide vers. 22[k]. ¶ *Nè tangeremus*, &c.] Et addit mulier verbis Dei, (de tactu enim nihil dixerat Deus,) & demit, *nè fortè moriamur*[l]. ¶ פֶּן] *Nè*,] T. A. *Nè quando*, Ma. Ex displicentia præcepti[m], ex tædio & odio præcepti[n], addens de suo invidiosè exaggerat[o]. Vel potiùs ex religione & reverentia præcepti hoc dixit, quasi nè tangendum quidem pomum, quo vesci non liceret[p]. Ità nonnulli volunt etiam tactum prohibitum, ut magis elongaretur à gustu: sed hoc non habetur ex litera[q]. Mox tactum experta innoxium, idem de gustu speravit[*]. ¶ *De fructu illo*] Pretiosissimo. Articulus enim additur, ut videas jam nonnihil commotam[†]. ¶ *Nè fortè moriamur*] Deus absolutè affirmârat; Mulier dubitat, Diabolus negat. Ità Rupertus[‖]. פֶּן est adverbium dubitantis: Propterea mendacium suum confirmat Serpens geminatione verbi, *Non moriendo moriemini*[*]. Dubitanter loquitur, & quasi extenuando Præceptum[†]. פֶּן est dubitantis, à פּוּן *hæsitare*[‖]: sed potest esse ex פָּנָה *respicere*, q. d. respectu hujus rei, &c. Nec semper פֶּן est dubitantis[*], ut constat ex Psal. 2. 12. *nè irascatur*, & Esa. 27. 3. *nè quis invisat*[†]. Sed sæpe simpliciter negantis; (Confer Psal. 90. 12. cum Matt. 4. 6.) interdum asserentis[‖]; (Confer Esa. 36. 18. cum 2 Reg. 18. 3. & Matt. 15. 32. *nè deficiant*, in Mar. 8. 3. est *deficient*[*].) Ex responso Diaboli patet Evam dixisse, *Moriendo morieris*, &c[r]. Nam ea adhuc integra erat[s].

4. *Nequaquam moriemini*] Non dicit, *Moriendo non moriemini*, sed, *Non moriendo moriemini*: Ità negat tantùm mortis certitudinem[t]. Quod illa dubitavit, hic negat[v]. Quidam Hebræorum dicunt eum primùm mulierem impulisse ad tactum, quem prohibitum dixerat; &, eâ ad tactum illæsâ, ad esum solicitâsse[x].

5. *Scit enim Deus*] כִּי vertendum *sed*, G. Pi. כִּי pro כִּי אִם, Pi. q. d. Scit Deus hoc vobis utilissimum fore: cùm ergò bonus sit, & vestri curam gerat, non est putandus voluisse vos hoc bono privare[y]. ¶ *In die*] Præsenti malo, quod minatus erat Deus, præsens bonum opponit[z]. ¶ *Aperientur*, וְנִפְקְחוּ] *Et aperientur*. *Et* pro *tunc*[a]. Sic *&*, Marc. 14. 34. pro *tunc*, Matt. 26. 38. Quod Marc. 15. 27. *& crucifigebant*, Matt. 27. 38. est, *tunc crucifigebant*[b]. ¶ *Oculi*] scil. Mentis. Adeò perspicaces eritis, ut meritò existimaturi sitis vos hactenus nihil scivisse, & quasi cæcos fuisse[c]. Ludit homonymiâ. Promittit *cogituros*, sed intelligit *experturos* bonum & malum[d]. ¶ *Eritis sicut Dii*] ὁ'. Mo. Ma. JT. A. O. כֵּאלֹהִים, *sicut Deus*, Sy. D. *Deo pares*, F. Vox est communis numeri[e]. Divinum est scire quamplurima. Homerus de Jove, *πλείονα οἶδε*, (*plura novit*;) & alibi, *Θεοὶ δέ τε πάντα ἴσασι*, (*Dii omnia sciunt.*) Scientia, *Deorum vita*, Ciceroni in Hortensio. Hoc donum, quantum opus erat, à Deo precibus impetrare debuerant ad usum imperii sibi divinitùs dati, non autem id per se sumere. Pro hac arbore ignem substituerunt Poëtæ, instrumentum quippe artium propè omnium & victûs delicationis. Conjunxit utrumq; Claudius Neapolitanus apud Porphyrium, libro *de Abstinentia* primo. Adde Moschionis carmen apud Stobæum titulo de Tempore[f]. ¶ *Ut Dii*] Non restricti aliquâ inhibitione, nec alicui subjecti[g]. Alii, *sicut Magnates, Principes*, Onk. qui debent discernere inter bonum & malum[h]. Ideóque magiam didicerunt, ut de Magis judicarent[i]. Alii, *sicut Angeli*, sic He. in F. D. V. T J. Ar. Potuit intelligere Angelos malos, qui & bonum & malum experti essent[k]. Ità Deum invidiæ insimulat[l]. Videns mulier quòd arbor bona erat ad vescendum, i. e. quòd Serpens de ejus fructu impunè comedisset, credebat Deum vetuisse esum, nè illi similes fierent, scilicet, scientiâ, quod colligebat ex nomine, cùm à Deo ipso *arbor scientiæ* vocaretur[m].

6. *Et vidit*] Oculis & mente in arborem tota intenta fuit[n]. Curiosè & attentè pomum considerans, cupi-

cupida gustandi [q]. *Visus est principium transgressionis* [r]. ¶ *Quòd bonum ad vescendum*, לְמַאֲכָל] *Ad esum*. Nomen verbale pro verbo [s]. ¶ *Et pulchrum oculis*, תַאֲוָה־הוּא לָעֵינַיִם] *Desiderium oculorum*, Mo. i. e. concupiscibile oculis. *Concupiscentia* in abstracto, q.d. summè desiderabile [t]. *Quòd sanitas esset oculis*, Onk. i. e. sanaret oculos. Est autem *sanare oculos* Chaldaicum adagium, pro, *pascere oculos* [u]. ¶ *Aspectu delectabile*, וְנֶחְמָד לְהַשְׂכִּיל] *Expetibile ad prudentiam conferendam*: sic Hebræi, quos sequuntur doctiores [x]. Ità Onk. & T J. V. O. Ma. Sa. Ar. Caj. Pi. A. Picherel. לְהַשְׂכִּיל hic transitivè sumitur. Ità & Psal. 32. 8. Aliàs ferè intransitivè [y]. Alii ad aspectum externum referunt; sic Vulg. Sy. Græci, ὡραῖον τοῦ κατανοῆσαι, i.e. salubre quantum ex aspectu conjectari poterat [z]. Dignam esse arborem attentâ consideratione [y]. Mulier, repudiato jam verbo Domini, longè aliter sentit & judicat quàm antea [a]. ¶ *Dedit viro suo*, עִמָּהּ] *Secum*, i. e. ut unà cum ipsa ederet, V. La. Ità Picherel. ut sicut ederat ipsa, sic & ipse comederet. Vide Eccl. 10. 14. 2 Cor. 11. 3. 1 Tim. 2. 14. Præp. *Cum* aliquando servit similitudini: *sentire cum aliquo*, est sentire sicut ille sentit. Sic Eccles. 2. 16. Heb. est *cum*, quod Hi. vertit *similiter ut*. Sic Gal. 3. 9. — *benedicuntur cum Abraham*, i. e. instar Abrahami: & Rom. 8. 17. συμπάσχομεν & συνδοξασθῶμεν [a]. Alii vertunt, *qui erat secum*, F. Pi. O. Hoc est, quamprimùm ille ad ipsam venisset, sermocinatione Serpentis jam absolutâ, & (ut videtur) Serpente jam elapso. Quem tamen Deus postea in conspectum primorum parentum retraxit [b]. Absente viro, mulierem adortum esse Satanam, nostri, quos viderim, consentiunt universi. Sed vix credam, aut mulierem à viro eodem, non dic, sed horâ ferè, sese subducere sustinuisse; aut virum eam, à latere suo non dico divelli, sed, è conspectu suo longiùs discedere atque exspatiari pati voluisse. Certè non tam exilis languidúsque affectus in pares lubentiâ pari recèns junctos hodie etiam reperitur; nedum in illis esse potuit, quos in tam arctam consuetudinem, tanta cum solennitate, adstrinxerat Deus ipse; præsertim cùm nemo quisquam exstaret, quocum possent à se invicem dissiti familiariter conversari [c]. Ex verbo עִמָּהּ colligunt Hebræi Adamum in colloquio præsentem fuisse, taxántque ejus negligentiam, quòd eam à malo non avocavit [d]. ¶ *Et comedit*] Magnam habet emphasin. Nam mulieris prævaricatio nihil ad posteros attinuisset [e]. Comedit, quia credidit post transgressionem consequi veniam, & sic in statu suo remanere [f].

7. *Aperti sunt oculi*] scil. Mentis & animi; sic R.S. Ità פִּקְחִים vocantur, i. e. *videntes*, qui causas ritè discernunt, Exod. 23. 8 [a]. Malum suum cœperunt sentire [b]. ¶ *Cognoverunt quòd nudi essent*] Et animâ, & corpore [i]. Adeóque nuditatem jam pudendam esse [h]. *Se nudos esse cognôrunt*: supple, *& erubuerunt* [l]. Didicerunt quis maris, quis fœminæ usus. Nuditas Hebræis τὰ ἀσχήμονα, (*partes generationi dicatæ*.) Vide 1 Cor. 12. 23 [m]. Tunc cognoscebant suam nuditatem esse confusibilem [n]. Jam demum cœpit illis displicere sua nuditas, quæ antea non erat turpis, sed decora innocentibus [o]. Ità sentiunt se delusos à Satana [p]. Senserunt motus concupiscentiæ rebelles per membra ipsorum se exserentes [q]. ¶ עֵירֻמִּם] Accedit י litera, (quæ deerat Gen. 2. ult.) per Epitasin & Auxesin, ut volunt Hebræi, ad significandam turpitudinem quæ nuditati post peccatum accessit [r]. ¶ *Consuerunt folia ficûs*] Ità o'. Ch. Sa. Ar. M. P. Ti. Non placet. Unde illis tum acus, & filum quo consuerent? Dicit Oleast. hoc factum *aut manu ligando unum alteri, aut sepribus consuendo*: quasi, scilicet, ex veprium spinis aciculas confecerint. Equidem vix otii tantum erat aut curiositatis etiam, in tanta animorum consternatione, ut operam navarent supervacaneam. Verto itaque, *& frondibus complicatis*, seu *contextis*, fecerunt subligacula. תָּפַר sign. *applicare*, *aptare*, *complicare*, *affigere*. Job. 16. 15. *Saccum applicavi* (תָּפַרְתִּי) *cuti meæ*. Ezek. 13. 18. *Applicantes*, sive *accommodantes* (non certè consuentes) *pulvillos axillis*. Et עָלֶה, non tantùm *folium*, sed & *ramum*, *palmitem*, *termitem*, sign. sic Gen. 8. 11. & Prov. 11. 28. & clarissimè Nehem. 8. 15 [s]. [Quod autem reliqui *consuerunt*, Syrus vertit *coaptârunt*.] Ramusculos teneriores circum latera plectebant [t]. *Consuerunt*, i. e. complicârunt, vel contexuerunt folia & termites [v]. ¶ *Folia ficûs*] Heb. *folium*. Vide quæ ad v. 2. Hinc quidam conjiciunt arborem scientiæ, &c. *ficum* fuisse: sed improbat hoc AE [x]. Quæsiverunt folia ficûs propter latitudinem [y]. ¶ *Perizomata*] Ità Sy. זְרָזָא, *cingulos*, Sa. P. Mu. O. *Cinctoria*, Ch. M. Ti. *Succinctoria*, o'. Ma. *Velamina*, Ar. *Ἀπρῶνας*, A. *Subligacula*, J T. V. ad tegendum pudenda [z]. Argumentum est corruptionis naturæ, quæ per illa membra propagatur [a].

8. *Et audierunt*] Prosequitur Moses ordinem redeuntis gratiæ Dei. Primùm terretur Adam, & adigitur ad cognitionem peccati, & dejicitur falsâ ipsius confidentiâ [a]. ¶ *Vocem Domini*] Aut hanc vocem primùm appellantis Adamum, licèt non scribatur, ad quam se Adamus absconderit: aut per vocem hanc, verba quædam intelligo quæ secum Deus locutus sit ambulans, de eo quod contra ejus interdictum acciderat [c]. *Vox* hæc, vel illa fuit, *Adam*, *ubi es tu?* vel strepitus ex concussione arborum, quasi ad vestigia Dei gradientis, ad peccatores terrefaciendos [†]; vel tonitru, quod *vox Dei* vocatur Psal. 29. 3. Ventus cum tonitru ferè conjungitur. Introducitur Deus hic ut judex. Confer Job. 38. 1 [‖]. ¶ *Vocem Domini deambulantis*, מִתְהַלֵּךְ] Referunt ad ventum, aut ad vocem. Vide Jer. 46. Abenmelech [d]. Q. ad vocem referunt [e], *Vocem Dei perambulantem* in horto; ut dicatur delatam fuisse vocem Dei per ventum in aures primorum parentum [f]. *Vox ambulare* dicitur, i. e. intendi, Exod. 19. 19. sicut & *aquæ ire* dicuntur, Gen. 8 [g]. Junius & Tremel. reddunt, *vocem Dei itantem*, & sic exponunt, levem quendam sonum ac velut strepitum advenientis Dei. Omnino non placet. 1. Tum non vocâsset *vocem*, sed *sonum pedum*, ut 1 Reg. 14. 6. 2. Vox מִתְהַלֵּךְ nunquam tribuatur *voci* aut *rei*, sed semper personæ. 3. Non ל, sed ב fuisset additum ad רוּחַ, ad ostendendum causam quæ vocem reportaret ad aures. 4. Videtur hæc vox procul audiri, (non sic tenuia ille sonus quasi deambulantis in gramine) unde spatium habebant subducendi se [h]. Alii ad Deum referunt, *vocem Dei ambulantis*. Sic Onk. in F. o'. Sa. Mo. O. Pi. Sy. Ar. *vocem sermonis* vel *verbi Dei deambulantis* [i]. Innuit quòd non simplex vox fuit, sed ejusmodi quâ conscientiam Legis annunciatione percellit, rursúmque Evangelii prædicatione erigit. Prosequitur vocem redeuntis gratiæ: Quemadmodum enim excusso verbo Dei mors ingressa est, ità redeunte illo, atque in animum admisso, vita reparatur [k]. Fortè tunc apparuit Deus in forma viri, ut Gen. 18 [l]. Alii ad ipsum Adamum referunt; q.d. cùm in horto obambularet [l]. Ambulabat Deus in aliqua similitudine creata [m]. Verisimile est Angelico ministerio & corpus & vocem formata fuisse [n]. ¶ *Ad auram post meridiem*, לְרוּחַ הַיּוֹם] *Ad ventum diei*; sic Aq. R S. in Di. M. F. A. JT. i. e. sub vesperam, quando ventus solet se attollere [a]. Vespere spirant Zephyri [b], quod & Aristoteles observat [c]. Alii, *Ad quietem diei*; sic Onk. F. (Credo eum נוּחַ accepisse pro רוּחַ, quod admittere nolim, quia supponit Biblia olim punctis caruisse [d].) h. e. postquam efferbuisset æstus diei [e]. Onk. opinor, intelligit vesperam; quia tunc ut quiescere solent venti, ità & homines fessi laboribus; æstus quoque tunc se remittit [f]. *Ad vesperam*, o'. *Retrocedente die*, Sy. *In motu diei*, Ar. *Ad spiritum diei*, Ma. Alii, *Ad ventum illum diei*, J T. Pi. Picher. q. d. Vox Dei per ventum illo die flantem delata fuit ad aures Adami [a]. Ad ventum illo die exortum, signum & testem Indignationis Dei, certè præsentiæ ejus [b]. Sonus tanquam venti violenti, testis est adventus Spiritûs Sancti, Act. 2. 2. Alii, *Ad respirationem diei*; sic R. Jonah: i. e. tempore quo est respiratio & refrigerium diei, h. e. refrigerium aeris [i]. Sic לְרוּחַ הַיּוֹם opponitur τῷ, כְּחֹם הַיּוֹם, *cùm incalescit dies*, Gen. 18. 1 [h]. R S. sic, *Ad ventum diei*, scil. eum unde Sol occidit, qui est Occidentalis [i]. Genundensis sic, Ventus qui spirabat in Paradiso erat suavis & lenis, tunc autem violentior inhorrescere cœpit [m]. Significatur

Marginal notes (left): [q] Me. [r] He. in F. [s] V. [t] Mo. [u] F. [x] V. [y] Pi. [z] G. [y] Me. [a] F. [a] Picher. [b] Pi. [c] Gr. Cin. l. 2. c. 2. p. 194. [d] F. [e] F. [f] L. [a] F. L. [b] V. [i] Pi. A. [h] Pi. [l] Picher. [m] G. [n] L. [o] F. [p] F. T. [q] F. Me. [r] F.

Marginal notes (right): [s] Gr. Cin. p. 200. [t] Me. [v] A. [x] F. [z] Pi. [z] V. Pi. [a] Pi. A. [a] F. [c] Picher. [†] Me. Pi. [‖] Ma. Bo. Pi. [d] D. [e] F. D. A. Q. He. in Ma. [f] D. in obs. 16. 15. [g] F. A. [h] Ful. misc. 3. 5. [i] F. TJ. [k] F. [l] Pi. O. [l] Q. in F. [m] L. [n] E. [a] Ful. misc. 3. 5. F. V. [b] F. Me. [c] Ful. [d] Ful. [e] F. [f] D. obs. 16. 15. [a] Pi. ex. Jun. [b] Picher. [i] E. [h] Ful. ib. [i] Di. [m] F.

10 20 30 40 50 60 70

catur motus quidam insolitus, qui signum Divinæ præscotiæ [n], ut 1 Reg. 19. 12. Act. 2. 2 [o]. Verto, *ad auram*, & היום est *post meridiem*, vel *meridie* [p]. Solet pars potissima totius nomen induere. Eo tempore visa & Græci exspectabant. Theocrit. Idyl. 1. Οὐ θέμις, ὦ ποιμὰν, τὸ μεσαμβρινὸν, οὐ θέμις ἄμμιν Συρίσδεν· τὸν Πᾶνα δεδοίκαμες, (*Haud fas est, O pastor, jam circa meridiem, haud fas est nobis Fistulâ canere: Veremur Pana.*) Ovid. Fastor. 4. *Nec Dryadas, nec nos videamus labra Dianæ, Nec Faunum, medio cùm premit arva die* [q]. Dicunt Hebræi, quòd horâ diei decimâ (ea nobis est quarta post meridiem [r]) hoc accidit; (sicut eâ etiam horâ rebellârunt, inquit Rascha, i. e. R S.) [s]. Fullerus sic exponit, *Vocem Dei ambulantis ad ventum* (vel *versùs ventum*) *illius diei*, vel, *ad auram*, intelligo, *captandam*, ut solebant homines. Ità non tam tempus, quàm motum ad locum denotat. Ἀνθρωποπαθῶς hæc tribuuntur Christo, qui hîc humanâ formâ apparuit [t]. Theodotio vertit, ἐν τῷ πνεύματι πρὸς ψύξιν τῆς ἡμέρας, (de quo interpretamento vide Ful. ib.) i. e. *in aura spirante ad refrigerationem illius diei* [v]. Non caret mysterio, quòd Deus revelat se per vocem cum vento, & sub vesperam, ut adumbret adventum Christi (qui est Vox cœlestis) in vespera diei, i. e. novissimis temporibus, cujus est refrigerare conscientiam. Ad vesperam quoque columba ad Noah reversa est [x]. Ità pavidi sunt, ut in clara luce metuerint à sonito venti. Quid si in tenebris & nocte venisset? Amiserunt fiduciam in Deo [y]. Studitè fugiunt quem effugere non possunt [z], imò, ad quem confugere debuerunt [a]. ¶ *In medio ligni*, בתוך עץ] Quidam referunt ad *arborem* in qua delinquerat, quasi sub eadem se abdiderit [b]. Sed *arbor* ponitur pro *arbores*, per Enallagen numeri [c].

9. *Clamavit*] Non, *Dixit*, sed, *Vocavit*. Emphasin habet, juxta Hebræos, ad significandum hominem longissimè à Deo alienatum, & clamoribus vocandum [d]. ¶ *Ubi es?*] Rogat, non quòd ignoret, sed ut increpet [e], ut eum sic ad agnitionem & confessionem peccati adigat [f]. Sunt qui Sarcasmum esse volunt, ut indè agnosceret quantâ felicitate decidisset. Sic enim adclamare solemus eos qui, res ultra vires temerè adgressi, aut pudore desistunt, aut se in periculum injiciunt [g]. S. Ambrosius lib. de Parad. cap. 14. Ubi est (inquit) tua bene tibi conscia confidentia? Timor iste culpam fatetur, latebra prævaricationem. Ubi es ergò? Non in quo loco, quæro, sed in quo statu; quò te deduxerunt peccata tua, ut fugias Deum tuum, quem antè quærebas [h]? *Ubi es? Annon totus mundus manifestus est coram me, tenebræ sicut lux? Et quomodo tu cogitas — abscondere te à facie mea?* T J. Heb. est איכה. Videtur compositum ex אי *heu*, & כה *tu*, q. d. *hei tibi*, aut, *hei, ubi tu* [i]? *Ubi es tu?* Pronomen habet emphasin: *Tu*, tot & tantis à me cumulate beneficiis [k].

10. *Audivi*] Quæ patent agnoscit, sed causam supprimit, nempe peccatum, ut notant Hebræi [l]. ¶ *Et abscondi*, ואחבא] ו & pro *ideo* positum [m].

11. *Nudus*] Toto corpore, (præter sola pudenda,) quod pudorem adfert in conspectu vel viri honorati [n]. ¶ *Quis indicavit*] scil. Quòd nuditas tua est erubescibilis [o]. Non ignorabat antè se nudum esse, sed non experiebatur id quod facit nuditatem pudendam, scil. pudendum motum membrorum genitalium [p]. ¶ *De quo præceperam*] Objicit præceptum, ut agnoscat peccatum. Nam hic usus præcepti Dei erga prævaricatores [q]. ¶ *Ne comederes*, לבלתי אכל] לבלתי idem valet quod שלא, *ut non*, quod notant Hebræi [r]. Ante condemnationem interrogat. Nemo condemnandus ante inquisitionem. Serpentem non interrogavit, quia Diabolus, qui in Serpente loquebatur, jam pro peccato damnatus fuerit [s].

12. *Mulier*] Justus in principio est accusator sui: Nobis Adami pravis quærere excusationes in peccatis [t]. ¶ *Quam dedisti mihi sociam*, עמדי] *Mecum*, ο'. Ch. M. P. Mu. *Ut mecum esset*, Sy. F. O. A. Emphasin habet, à עמד, *stare*, (scil. ad ministrandum, quo sensu Abraham *stabat sub arbore* Gen. 18. & *coram Domino*,) q. d. ut adstaret, juvaret, obsecundaret; *coastiturem mihi* [v]. De viro autem dicitur עמה, (non עמדי) *dedit viro qui secum erat*, suprà v. 6. Aliter enim Adam uxori adesse debebat, nempe tanquam caput; aliter ipsa viro, nempe tanquam ministra & serva. Sed hunc ordinem uterque perverterunt [x]. Τὸ עמדי notat 1. comitatum & adjunctionem. Respicit matrimonii societatem & vinculum, q. d. Quam mihi matrimonio insolubili junxisti. 2. Potestatem in aliquem: ut Psal. 50. 11. est עמדי, quod paulò antè ידעתי, *novi*, & ver. 10. לי, *mihi est*; q. d. Omnia illa mea sunt, Potestatem in illa habeo. Sic potest verti, *Mecum* & *Coram me*, *Apud me*, tanquam respiciat vocem כנגדו, Gen. 2. 20 [y]. In Deum transfert peccatum, quasi aut malignus esset, aut parùm providus [z]. Non fecisses adeò pellacem conjugem: debebas prævidere [a]. Sic peccatum pondere suo semper trahit ad peccatum, ut Deum potiùs accuset peccatur, quàm agnoscat peccatum [a].

13. *Dixit*] Adæ excusationem, ut frivolam & pœnâ dignam, præterit [b]. ¶ *Quare hoc fecisti?*] Sic M. P. Ti. quasi מה pro למה, Pi. *Quid fecisti?* Ar. *Quid hoc fecisti?* Mu. ο'. Ch. Sa. *Quid hoc est quod fecisti?* J T. Sy. suppleto pronomine אשר. Non rejicio [c]. Verto, *Quid est quod fecisti?* Et quare faciebas? Hoc addo, quia ad hanc partem respondet mulier, non ad illam, *Quid fecisti?* q. d. Quam gravissimum scelus admisisti! Sed cur admittebas [d]? Quale facinus perpetrâsti! Admirativè legendum [e]. ¶ *Hoc*] Quòd & tu transgressa es Legem, & maritum pertraxisti [f]. זאת, *hæc*, scil. *res*, absolutè; ut Psal. 27. 4. אחת, *unam*, i. e. unum, petii [g]. Qu. Cur ad Evam loquitur, cùm non Eva, sed Adam Legem acceperat? Respondent Hebræi, Etiam Evæ Legem datam, quia erat *os de ossibus*, &c. Et quia eam velit agnoscere culpam, nec in alium rejicere [h]. ¶ *Serpens*] Quem tu (& quidem versutum) creâsti, & sinis eos hîc degere permisisti [i]. ¶ *Decepit me*, השיאני] *Incitavit*, *persuasit*, F. D. *Errare me fecit*, P. Onk. T J. in F. *Seduxit*, Ma. *Abduxit me*, P. scil. à vero & recto, Ma. Alii, *Sublevavit me*, in vanitatem & appetitum sciendi bonum & malum. Al. *Oppressit*, vel, *desolavit me*, qu. à שאה. Al. *Profecit in me*, obtinuit quod volebat. Al. *Illusit mihi* [k]. ¶ *Et comedi*, ואכל] Participium præsens masculinum, non sine mysterio; ut doceat, 1. animum mulieris masculum & superbum ad peccandum: 2. unum idemque peccatum esse viri & mulieris, quod præcipue masculum erat, nam si sola Heva peccasset, non nocuisset generi [k].

14. *Dixit ad Serpentem*,] i. e. Ad Satanam. Est enim usitata Synecdoche, ut sub instrumento intelligamus authorem [l]. Per metonymiam rem alloquitur continentem, pro contenta; alloquitus enim Diabolum, qui in Serpente erat. q. d. *Diabole — maximè maledicte — verba faciens in Serpente maledicto.* Serpentem *maledictum* vocat propter Diabolum, ut in quo protoplastos decepisset. Sic *maledictæ aquæ*, Num. 5. 18, 19. propter eventum, & *maledicta terra*, propter Adamum, v. 17. & Gen. 8. 21. Diabolum *maledictum* suâ culpâ. Ità significatio maledictionis Serpentis paululùm à significatione deflectit maledictionis Diaboli; utraque maledictio est, sed non eadem, nec similis. Similes deflexiones alibi occurrunt. Job. 1. 21. *Egressus sum ex utero matris*, i. e. propriæ & peculiaris, *& revertar illuc*, nempe in uterum matris meæ, scil. communis, nempe terræ. Prætereà, illud ארור אתה, verto per vocandi casum usque ad finem versûs, (totúmque versum sic reddo, *Quia hoc fecisti, maximè omnium animantium, etiam ferarum, maledicte, per omne vitæ tuæ tempus humi serpiture, & pulverem esure:* deinde sequitur, v. 15. *Ob id inimicitias*, &c.) Sic Gen. 49. 8. יהודה אתה, *Juda tu, celebrabunt*, &c. quod alii vertunt, *Juda, te laudabunt*. Ità σὺ per vocandi casum reddendum Act. 4. 24, Δέσποτα, σὺ ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας, &c. *Domine Deus, tu qui fecisti*; & Luc. 1. 28. cùm eam salutâsset, χαῖρε, κεχαριτωμένη, aliis verbis salutationem geminat, Ὁ Κύριος μετὰ σοῦ, εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶ, *Dominus sit tecum, maximè mulierum benedicta*. Sic Psal. 2. 7. potest verti, *Fili mi, quem hodie genui, postula à me*. Nam quòd aliter citatur Act. 13. 33. & Heb. 1. 5. in eo sequuntur Græcos (interpretes,) qui

Marginal notes (left): n Me. G. — o G. — p Vulgat. & G. — q G. — r D. obs. — s Dr. — t Ful. ubi suprà. — v Ful. simil. D. — x F. — y M. — z M. F. — a F. — b F. — c Me. Sic F. V. D. — d F. — e L. — f F. — g F. — h Mr. — i O. — k Picher. — l F. Pi. A. — m V. — n Bo. — o L. — p E. — q F. — r F. — s L. ad v. 13. — t Me. ex Lu. — v Mu.

Marginal notes (right): x F. — y Picherel. — z F. — a Me. — a M. — b Me. — c Pi. — d Pich. — e V. — f P. — g Pi. — h F. — i Me. — k Ma. — k Ma. — l M.

addunt ἕ, ει. Hæc in sensu allegorico, sed præcipuè intento à Spiritu Sancto, accommodantur Dæmoni: literaliter Serpenti, quem punit, ut pius parens & judex sicam, quâ filium occidit latro, exurit; ut judex falsarium cum calamo damnat, & jumentum cum homine, Levit. 20. 15. & bovem cornupetam cum domino, Exod. 21. 28, 29. ¶ *Quia fecisti*] Serpenti statim maledicit, quòd malum illud ex sese per invidiam & malitiam, nemine instigante, fecerit. Hinc Hebræi colligunt מסית, i. e. incitanti alios ad idololatriam non esse daudum excusationis locum, juxta Deut. 13. Dicunt Hebræi, *in venturo seculo omnia medelam & restitutionem receptura, excepto Serpente & Gabaonitis.* Per *Gabaonitas* hypocritas intelligunt, quia illi dolo se ingerebant in populum Israeliticum. Dicunt quoque, *Tres sectæ non vident faciem Dei; Hypocritæ, illusores, & mendaces seu impostores.* ¶ *Maledictus*] In eo collocant Hebræi, quòd tardiùs parturit, & septem annis uterum gerere affirmant. Potiùs in eo est, quòd humi repit, qui antea sublimis erat, *super pectus gradieris*, agilitate repressâ; quòd pulveres edit, qui antè herbas, & arborum poma. Vide Esa. 65. 25. Ista priùs erant Serpenti naturalia, (nec enim naturalia Serpenti tolleret, qui nec hominibus nec Dæmonibus peccantibus naturalia sustulit;) jam autem illi in pœnam & infamiam versa. Sic Iris antè naturalis, postea signum pacti. Sic Adamo & Evæ pœna fiunt quæ naturalia erant; ut uxorem subdi marito, herbis vesci, terram germinare spinas, & alia. Alii volunt Serpentem antea pedibus præditum. In Papho serpens bipes conspectus est; Apollon. ex Arist. Non placet, BA. Neque id satis certum est, draconem ullum esse bipedem. Aristot. lib. de Incessu animalium multis probat, neque duos, neque quatuor pedes posse serpenti sufficere, propter enormem corporis longitudinem; neque posse plures habere: unde necessarium esse concludit in serpente τὸ ἄποδον. Serpens priùs erat pulcherrimus, & gratus homini; nunc invisus &, exsecrabilis homini. Hinc Hyperides dixit, *odio dignos esse serpentes omnes*; Suidas in Παροιμίαις. &, *odisse æquè ac angues*, proverbium est in Plauto, Mercat. Act. 4. Vide Theocritum Idyl. 15. Et Artemidor. Onirocrit. 2. *Serpens* in somnis visus *inimicitias adfert*. Allegoricum sensum vide Mic. 7. 17. Psal. 72. 9. Esa. 49. 23. Satanam quod spectat, denotat eum consternatum & dejectum, & pulverem tantùm, i. e. homines terrenos, consumere: terrena tantùm & humilia cogitare, non cœlestia, ut olim. ¶ *Inter omnia animantia*] Ergò & alia omnia maledicta sunt, juxta Rom. 8. 23. Magna est pœna superbo, quòd inferiora & vilia ei præponantur. ¶ *Super pectus*, על גחנך] *Super ventrem*, Caj.] T. Pi. A. Ma. O. Ch. Sa. Sy. vel *pectus*, A. Pi. Ar. O. *pectus & ventrem*, ὁ. in A. i. e. cum difficultate gradieris. ¶ *Terram*] Heb. *pulverem*, ut priùs herbas comedit. Pulverem, i. e. viles & immundos cibos: statum etiam vilissimum denotat, & difficultatem comparandi victûs, quæ tanta erit, ut cogatur famem pulvere explere. Alioquin vescitur ranis & piscibus. Cibo decepit primos parentes, cibo punitur. Non quòd vescatur solo pulvere; sed quia, cùm humi repat, non potest quin pulverem in os cum aliis cibis simul ingerat, (confer Psal. 102. 10.) quia pronus in cinere jacens, pane in terram projecto vescebatur. Chersydrus tamen, deficiente aquâ, aridos sulcos depascitur, teste Nicandro, Ther. ver. 372. Et serpens quidam Indiæ *solo vivit pulvere*, inquit Phile, cap. 59. Eodem cibo alia vescuntur animalia: *lumbrici*, Plaut. in Casina, Act. 1. *cicindela*, Algiahid. & *scorpiones*, teste Bardisane in Euseb. Præpar. l. 6. & Plin. 11. 72. & *talpa*, in Porta cœli, fol. 22. & *lupi*, teste Pisidâ in Hexamero, nempe esurientes, Aristot. Hist. 8. 5. ¶ *Cunctis diebus vitæ tuæ*] Dies vitæ Satanæ sunt tempus usque ad consummationem seculi.

15. *Inimicitias ponam*] Versus 14. loquitur de pœna Serpentis, instrumenti; versus hic 15. de Satana, architecto sceleris, ejúsque pœna †. Hebræi de nudo & naturali odio inter hominem & serpentem crassè intelligunt. [Contra hos duo probanda suscipit *Helvicus*; 1. *Serpentem, cujus mentio hoc capite, non fuisse nudum serpentem, sed Diabolum per serpentem tanquam organum operatum fuisse.*] Probatur, 1. Quia Serpens hic loquitur, & exquisitè ratiocinatur. Exc. Serpens initio intelligens fuit. Ita Aben Ezra. Resp. Somnia hæc sunt. Nam v. 1. & 4. *bestia agri* vocatur, & *brutum*: Intellectum autem homini proprium esse, non brutis communem, agnoverunt multi ex Rabbinis; Rabbi Saadias, Gaon, R. Moses Ben Jacob, & R. Bechai; [quorum verba vide in *Helvico*.] 2. Si Serpens hic ex insita δυνάμει sermocinatus esset, nulla fuisset proportio inter peccatum & pœnam: Nam Anima evasit inprimis; Contritio capitis, &c. Corpus tantùm respicit, & paucissimis contingit; plurimi autem nec ab homine conspiciuntur. Tunc & graviùs puniretur homo, qui deceptus peccavit, quàm Serpens, qui decepit, & ex malitia peccavit; (quod absurdum.) Nam mors æterna homini inflicta est: Quid ad hoc vel amissio rationis si Serpenti inflicta fuisset? 3. Agnoscunt hoc multi insignes Hebræi (veteres, reliquis longè sinceriores in interpretatione Scripturarum,) inprimis Cabalistæ, qui asserunt Serpentem hunc esse Satanam, & Angelum mortis. Ità R. Judah, R. Samuel, R. Bechai, [quorum verba vide in *Helvico*;] & R. Moses Ægyptius, qui sic scribit in More Nevochim par. 2. c. 30. *In Midrasch* (Commentariis vetustis. Intelligit haud dubiè Mosen Haddarsan) *commemorant quòd Serpens ille Gen. 3. inequitatus fuerit, quódque fuerit magnitudine Cameli; & quòd insessor is fuit qui Evam decepit, videlicet Samael, hoc est, Satanas.* 2. [Probandum suscipit Helvicus, *Inimicitiam hanc, &c. non esse naturale odium inter homines & serpentes, sed ipsius Messiæ victoriam de Satana.*] Probat. 1. Aliàs Satanas, architectus sceleris, nullam reportâsset pœnam: quod absurdissimum. 2. Conterere caput (i. e. potentiam) Serpentis (i. e. Satanæ) solus Christus potest. 3. Constat hæc verba ver. 15. ad consolationem Adæ & Evæ, & vindictam Serpentis, prolata esse. At neutrum præstitissent, si in eo tantùm ponatur inimicitia, ut homo & serpens sibi invicem lædant; nec ullum tum Adæ & Evæ (sed neque eorum posteris ante Mosen) relictum fuisset solatium & remedium adversus iram Dei. 4. Ipse Deus sic exponit, & Messiam esse semen illud benedictum docet, Gen. 22. & 26. & 28. & Psal. 72. 17. 5. LXX vertunt αὐτὸς ipse, ad individuum referentes. Quis ille nisi Messias? 6. Pugnam hanc non corporalem fore liquet; Nam serpentem invasurus, non pedibus, sed telo aut clavâ, invadit. 7. De Remedio à Messia parando utramque Targum accipit. [*Hæc Helvicus ubi suprà. Quæ addit, Calvinum & Paræum i autem spectant, non causam, ideóque lubens prætereo. Audiamus tandem Dominum* Medum *de his sic disserentem*:] Quatuor (inquit) sunt sententiæ de objecto hujus maledictionis. 1. Quidam statuunt maledictionem latam in Serpentem solùm, (quia hic confertur cum aliis bestiis,) non in Diabolum, quia is antea maledictus erat. 2. Alii in Diabolum solùm, quia brutus serpens non poterat jure puniri. 3. Alii applicant v. 14. ad Serpentem, 15. ad Diabolum. At verò *Tu* & *Te* idem sunt in utroque versu. 4. Alii existimant eam in utrumque latam. Quam sententiam verissimam judico. Nam 1. Diabolus non ut nudus spiritus, sed in figura serpentis, hominem seduxit, sub eadem igitur figura pœnam accepit, & ejus stylus ad statum serpentis accommodatur: solet enim Deus pœnæ peccati notam inurere, sicut Jud. 1. 7. ut peccator sciret & *quid*, & *quare* patitur. 2. Quia Diabolus specie sagacissimi animalis mulierem fascinaverat, voluit Deus mutare exemplar, & infelicem illum characterem obliterare, & serpentem de gradu dejicere; ut, quod velum fuisset quo Diabolus nequitiam suam texisset, speculum fieret in quo homo ejus malitiam perpetuò intueretur. His de causis de utroque intelligo hanc maledictionem, ut in literali sensu serpenti applicetur, sed ità, ut Diaboli etiam maledictionem verè includat. Sed hic ampliùs quærendum est: Qu. 1. Quomodo justum erat Deo punire Serpentem, qui fuit Instrumentum ἀπροαίρετον, quod nec scientiam rei habuit, nec voluntatem

Left-column margin references: Piches in Cosmop. — T. — BA. 1.1. 4. 30. 40. — F. — F. — F. M. — G. — F. — G. — T. — Mo. T. — BA. 1. 1. 4. 3. — Me. — T. — Pi. — Me. — BA. 1. 1. 4. 23. 52. — M. Pi. — F. E. Me. T. — BA. 1. 1. 4. 30. 50. — G. — F. — L. F. — Me. — F. — L. — A. — O. — A. — Pi. A. — Pi. — Ma. — BA. 1. 1. 4. 27. — F. — † Helvic. in Hexapl. p. 64.

Right-column margin references: F. Helv. ibid. — F. — Helvicus ibid.

tem peccandi; præsertim si Diabolus tantùm serpentis speciem assumplit? Hoc argumentatum quosdam movit ut de solo Diabolo hic agi putarent. Sed hæc ratio non sufficit. Nam & *terra* maledicitur, v. 17. & *bestiæ* propter hominis peccatum deletæ, Gen. 6. 5, 7. Et justa certè erat illa lex Levit. 20. 15. quâ bestia cum homine interficienda erat. Aliter ergò solvenda est difficultas. 1. Scimus omnes creaturas in usum hominis factas fuisse. 2. Iste usus creaturarum præstantior fuisset & dignior, si homo in innocentia perstitisset; at peccato nostro deterior & vilior factus est. Jam igitur creaturæ homini serviunt, interdum ad pœnam, (dum eum nonnunquam invadunt & occidunt;) quin etiam in remedium miseriæ, ut sint documenta iræ Dei, (adeòque incitamenta pœnitentiæ) simul & conditionis Diaboli, ut ab eo abhorreant homines, & spem de eo vincendo concipiant. Ità & *factus est* serpens & *punitus* in hominis usum. Qu. 2. Utrùm hæc pœna denunciata erat adversùs 1. serpentem unum, vel 2. omnes serpentes, vel 3. aliquam serpentum speciem? Primum dici nequit, quia *feminis* mentio fit, & quia hoc monumentum esse debuit omnibus Adami posteris. 2. Nec secundum, quia non minor ferè est serpentum quàm quadrupedum diversitas. Nec dubito plurimos serpentes ante lapsum super ventrem gressos esse. 3. De uno igitur serpentum genere intelligo, eóque longè nobilissimo, quod & pulchritudine & sagacitate non serpentes solùm alios, sed etiam reliqua omnia animantia, superavit, licèt jam reliquis vilius factum est. Non ergò potuit esse *basiliscus*, (ut nonnulli volunt) quem velut regem inter serpentes esse aiunt: Nam hic adhuc erectus à medio incedit, teste Plinio, Nat. hist. l. 8. cap. 21. & Solino, cap. 27. cùm de hoc serpente contrarium Scriptura disertè affirmat. Sed jam veniamus ad maledictionem. In genere maledictus est Serpens, & quidem præ reliquis, quia & inhærentium ejus perfectionum respectu vilior omnibus factus est, & externis vitæ conservandæ subsidiis maximè destitutus. In specie autem de eo dicitur, Primò, *Gradieris* על גחנך, quod vertunt, *super ventrem*. Et ex hac interpretatione locus hic difficilis redditur. Nam si serpenti eadem fuisset quæ hodie est figura, aliter non potuit incedere, nisi super ventrem. Hinc quidam affirmârunt, eum antea quidem sic incessisse, sed jam in pœnam hoc versum esse: quod, ut à textu remotissimum, nunquam credere potui. Mallem Hieronymi aut Vulgatam versionem sequi, *Super pectus tuum gradieris.* Pectus est superior corporis pars ab umbilico ad caput: Hoc igitur erecto antea incedebant. Et hoc fortè LXX insinuare volebant, sic reddentes eam vocem, *ἐπὶ τῷ στήθει ϗ τῇ κοιλίᾳ σε.* Hinc sensui favere videtur vox גחן, quod est à Chaldæo גחן *incurvatus fuit*, quod denotat inclinationem capitis & pectoris ad terram, 1 Reg. 18. 42. ubi Targum habet גחן. Et Marc. 1. 7. pro *κύψας*, Syriaca versio habet גחן, quod idem est. Præterea, non impossibile hoc esse constat, 1. Quia serpentes sæpe se erigunt, & dum hominem petunt, & cùm in aqua natant. 2. Et basiliscus hodie ità incedit. Et fortè voluit Deus hunc unum ità incedere, ut monumentum esset veritatis hujus maledictionis. Quomodo quosdam Gigantes esse voluit post Diluvium, in testimonium majoris staturæ hominum antediluvianorum. Et hoc credibilius erit, si affirmemus cum Basilio, Ephrem Syro, Mose Bar-cepha, & aliis, serpenti olim fuisse pedes, qui certè neutiquam pertinent ad essentiam. Et qui possunt miraculosam mutationem & hominis & terræ post lapsum credere, cur hoc incredibile existiment in serpente factum, præsertim cùm Deus in eo perenne monumentum relinquere statuerat? Denique, non possibile tantùm, sed probabile hoc erit, si perpendamus, 1. Quòd in creaturis, quò quid nobilius est, eò magis sursum vergit & se erigit; quò quid ignobilius, deorsum vergit. Videmus hoc in elementis. Nam ignis ascendit, &c. Hinc *Os homini sublime dedit*, &c. Etiam heroici homines erectiores aliis gradiuntur. Ità leo ambulat erecto capite & pectore. In serpente igitur singularis calliditas corpus erexit, & mutatâ naturâ etiam gestum corporis mutari probabile est. Etiam hominem lapsus suus adeò debilitavit, ut, nisi obstaret educatio, creditur (& ab experientia confirmatur) quòd velut quadrupes super manus pedésque ambularet. Hanc ergò maledictionis partem sic intelligo, quòd Scriptura hîc, ut solet, causam insinuet ex sensibili effectu, & Serpentis lapsum ex prostratione corporis; quemadmodum detractio perfectionum humanarum *nuditas* dicitur. Secunda maledictionis pars est, *Pulverem comedes*. Hoc arguit & vilitatem naturæ, quæ tali cibo sustentari potuit, & ejus perseverantiam in eo vilissimo statu, nam cibus, prout vel melior vel deterior est, temperiem corporis sibi similem reddit. Sequitur tertia pars, *Ponam inimicitiam*. Hæc pars, sine dubio, Diabolum magis directè respicit: veruntamen & de bruto serpente exponi debet. Quod etiam testatur experientia. Felicitas est creaturæ frui favore & gratiâ domini sui, i. e. hominis. At serpens maximè exosus est homini. Horret etiam serpens hominem visum, inprimis nudum, (ut Physiologi affirmant:) quasi in memoriam ei revocaret naturalis instinctus tempus maledictionis, cùm ipse & nudus homo starent coram Deo ad accipiendam inimicitiæ sententiam. Fel serpentis homini venenum est, sicut sputum hominis serpenti. Adde quòd vehementior est hæc inimicitia in sexu fœmineo. Rupertus affirmat, si nudus mulieris pes serpentis caput vel minimè premat, eum statim moriturum. Tandem nota eventum imparem: Serpens enim non prævalet in hominem, nisi clanculùm & ex inopinato, & infimâ parte; (vide Gen. 49. 17.) at homo caput conterit. Et serpens (cùm homo eum percussurus est) statim corpus capiti circumvolvit, velut hujus maledicti memor. Sed jam videamus quomodo hæc in Diabolo impleta sunt. *Super pectus gradiri* notat abjectionem naturæ Diabolorum. *Pulverem comedere* hoc denotat, quòd, sicut bonis Angelis cibus, quo eorum vita spiritualis conservatur, est gaudium illud ex contemplatione Dei, &c. ortum, (vide Luc. 15. 7. 10.) ità Diabolis cibus est gaudium in iis quæ Deo ejúsque gloriæ contraria sunt: Hæc sunt ejus præda quam insectatur, 1 Pet. 5. 8. Per *semen Serpentis* intelligo, 1. omnes Diabolos, quos in sceleris sui societatem pellexit Satan, super quos idcirco principatum meretur; 2. impios homines, Job. 8. 44. & 1 Joh. 3. 10. Vide Joh. 6. 70. Act. 13. 10. His adversantur *mulier & ejus Semen. Mulier* nominatur, licèt homo non excludatur. Et ratio inusitati hujus tropi, quo species à deteriori sexu vocatur, est in verbis sequentibus, de *semine*, in quo continetur magnum Incarnationis mysterium. Dux enim noster futurus erat semen tantùm *mulieris*, Esa. 7. 14. Unde & quidam *semen* de solo Christo accipiunt, quia Paulus ità accipit *semen* Gal. 3. 16. At dispar est ratio. Hic enim *semen mulieris* opponitur *semini serpentis*, quod collectivè sumitur. Semen ergò mulieris pariter est *Christus mysticus*, caput cum membris. Christus est semen mulieris *κατὰ φύσιν*, *naturâ*, illi, *κατ' ἐμφύτευσιν*, i. e. *per insitionem* in eum, & modo spirituali. *Serpentis caput* est dominium Diaboli, quod vocatur *principatus mortis*, & objectivè, (quia sub eo tantùm sunt qui morti & temporali & æternæ obnoxii sunt) & effectivè. Hujus sceptrum est peccatum. At semen mulieris *destruit opera Diaboli*, 1 Joh. 3. 8. Et Michael (i. e. Christus) eum pessumdedit, Revel. 12. Sed quid intelligendum est per illud, *conteres ei calcaneum*? Possem dicere, leve vulnus innui, & quòd Diabolus invadat corpus Christi ex insidiis. At hoc, licèt verum, non est sufficiens. Videri posset significare hypocritas inter Christianos, adversùs quos prævalet Diabolus. Quòd si venia mihi detur, quidni, sicut animæ in cœlo sunt superior pars corporis Christi mystici, & sancti in terra pars inferior, etiam sanctorum corpora (quæ rectè ad hoc corpus pertinent, licèt ab animis separata) pro calcaneo habeantur? Hoc admisso, statim apparebit quid erat hæc calcanei contritio, postquam Diabolo caput contritum esset, (nam tunc factam esse textus insinuat.) Legito cap. 13. Apoc. Ibi post Michaelis victoriam Diabolus format novum organum Romani Imperii vulnerati, cujus

auxilio,

auxilio, sub prætextu honoris reliquiis martyrum exhibiti, venenum infudit cultûs & invocationis sanctorum; quo calcanei vulnere Ecclesia adhuc claudicat. [Hæc Medus differt. 37, 38, & 39. *Quæ placuit potiùs authoris methodo ubique intuitu exhibere, quam in frusta divellere, & singulis textûs partibus applicare.*] ¶ *Ponam inimicitias,* וְאֵיבָה] *Et inimicitiam.* Sed quia hoc refero ad superiora, τὸ, *Quia hoc fecisti,* verto *Vau, propterea,* sicut Psal. 116. 2. & Gen. 2. 3. collat. cum Exod. 20. 11. Nisi mavis vertere *etiam*, vel *sic*, subaudito τὸ *propterea.* Placet autem hoc ad illa superiora potiùs referre; quia nunc primùm videtur propriè & commodè pœna Diabolo denunciari. q.d. Nunc bene tibi convenit cum muliere, at posthac non bene conveniet. Inimicitias inter me & mulierem excitâsti; & ego inimicitias quoque inter te & mulierem excitabo. Quòd si quis *humi serpere,* & *pulverem comedere,* ad pœnarum initium Diabolo prædictarum malit pertineant, atque hîc vertere, *Et inimicitias*, non admodum refragabor. Figuratè autem Deus Diabolum in his inimicitiis non alloquitur, sed apertè. Quomodo Paulus Rom. 9. 33. & Petrus 1. 2. 6. transeunt derepente à lapide Christum significante, ad Christum significatum; & Daniel 4. 13. ab arbore significante, ad Nebuchadn. significatum. Talis est transitus Luc. 2. 34. & cap. 9. 62 [b]. ¶ *Ponam inimicitias*] Implacabiles, [Greek, illegible] [c]. apertas & in nocendi actum erumpentes [d]. Derogat Jehovah Diabolo jus dominii & mancipii, quod in hominem affectavit, & jam quasi adeptus triumphavit; & hominem loco mancipii constituit in hostem capitalem [e]. *Inimicitia* est perpetua pugna carnis & spiritûs, atque insidiæ Satanæ quibus nos adoritur [f]. ¶ *Inter te & mulierem*, הָאִשָּׁה] Licèt infirmum vasculum †. Fit hoc ob ægritudinem Diaboli [g]. Hebræi dicunt, מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, *Mensura pro mensura: Per quæ quis peccat, per ea & punitur*: Per mulierem ut seduxit, ità perditur [h]. Mulier ad talia viro magis meticulosa. Sensum allegoricum vide Apoc. 12 [i]. ¶ הָאִשָּׁה] Est ה demonstrationis: *Hæc ipsa mulier quâ tu abusus es* [k]. Potest referri ad Mariam Virginem [l], ex qua natus est qui conculcavit [m]. Potiùs ad Evam, non excluso tamen Adamo, nec posteritate [n]. הָאִשָּׁה, *Illa mulier*, diversa est ab illa הָאִשָּׁה quæ antè sic dicta est, quasi ipsa Adami uxor. Maria ἡ γυνὴ *mulier* dicitur Gal. 4. 4. Jucunda autem est antithesis: ut sicut per priorem הָאִשָּׁה prodiit mors, ità per alteram vita. Prædicitur autem odium adversùs mulierem, non propriè propter eam, sed propter ejus filium. Ità dicitur *Maria beata propter filium*, Luc. 11. 27 *. ¶ *Et inter semen tuum & semen illius*] Hîc ו declarat, *& semen illius*, pro, *id est semen illius* [o]. ¶ *Semen tuum,*] i. e. Omne serpentum genus. Allegoricè impios, Act. 13. 10. 1 Joh. 3. 8 [p]. Intelligit alios angelos malos, illi similes naturâ & malitiâ [q]. Progeniem Diaboli [r]. Qui Diabolo obediunt, Joh. 8. 44 [s]. Filii vocantur qui alicui addicti & obstricti sunt, quique eum imitantur [t]. ¶ *Et semen ejus*] Semen hoc Christus & omnes credentes [v]. *Semen mulieris*, sive nati ex muliere, sunt homines extra Adamum omnes, Job. 14. 1. & 15. 14. & 25. 4. Matt. 11. 11. Luc. 7. 28. Allegoricè mulier est Ecclesia, & illius semen qui ad Ecclesiam pertinent, Gal. 4. 26 [x]. Non caret emphasi quòd singulare est *Semen.* Nam hæc verè & propriè in solum Christum competunt, qui rectè & verè *filius mulieris* erat (non *viri*) *virginis*. Serpentis autem filius est Antichristus cum omnibus membris suis [y]. *Semen mulieris* hîc accipiendum est, non collectivè & [Greek, illegible], de omnibus hominibus, sed [Greek, illegible] & [Greek, illegible], de uno Christo [a]. Nam 1. הוּא sequens (quod de solo Christo accipiendum monstrabimus,) refertur ad hoc זַרְעָהּ. Ergò idem utrobique semen est [a]. 2. Si collectivè sumitur, tum omnes homines cum illo serpente pugnabunt, (dicitur enim, *conteret tibi*, non, *semini tuo*,) ejúsque caput conterent, vel (si de Diabolo accipias) omnes homines Diabolum vincent [b]. 3. Solus Christus potuit conterere caput Serpentis, eique soli hoc adscribitur, Psal. 2. 9. Psal. 110. 1, 6. Psal. 68. 19. 4. Hic ipse locus allegatur, & de Messia exponitur, 2 Cor. 11. 3. 1 Tim. 2. 14. Apoc. 12. 9. & 20. 2, 3. 1 Joh. 3. 8. Rom. 5. 11, 12, 15, &c. Heb. 2. 14, 15 [c]. Inquies, Annon fideles omnes gerunt inimicitias cum semine Satanæ? Resp. 1. Sanè; sed non sequitur illas ad literam his verbis exprimi. 2. Idcirco nihil absurdi est in Eva comprehendi & Adamum & posteritatem. Sic itaque pugna prioris membri est inter Protoplastos cum posteris & Satanam cum semine suo. Posterioris membri pugna est inter Christum solum & Satanam cum universo suo regno. Nolumus tamen damnare alteram sententiam, quæ Semen mulieris priore loco collectivè accipiat, modò posteriori loco individuè de Messia accipiatur [d]. ¶ *Et illius semen*] i. e. Filium, nempe Christum. *Semen* loco priore plures, sive posteros, sign. loco posteriore unum, seu Messiam. Sic vox *filii* iis tribuitur qui filii sunt vel creatione, ut Adamo, Luc. 3. 38. vel generatione, ut reliquis; imò de genero dicitur, vers. 23. Nec novum est זֶרַע accipi pro uno filio. Sic ponitur Gen. 4. 25. & 21. 13. Et quod Deuter. 25. 5. est בֵּן, Græcis est σπέρμα, quemadmodum & Matt. 22. 24, 25. & Marc. 12. 19, 20, 22. Et Gen. 27. 29. *filii matris* dicitur de uno Esauo, ex vers. 37. & *sorores*, Hos. 2. 1. de una sorore †. ¶ *Ipsa conteret*, הוּא] Vulg. habet *Ipsa*, quasi de muliere ageretur, sensu non malo [e]. Refertur ad Evam, vel ad virginem Mariam, quòd utraque per Christum ex eis nascendum id factura sit [f]. Præcipuè Mariam designat [a]; quæ, pariendo Christum, caput contrivit [b]. At inepta est hæc palliatio: Nam hoc sensu *Eva, Sara, Rebecca*, caput conterunt, &c. cùm tamen soli Mariæ hæc accommodant, & in Antiphona blasphemè canunt, *Hæc est mulier virtutis, quæ contrivit caput Serpentis*, &c. & hinc sumunt argumentum adorationis Mariæ. At toto cœlo hæc distant, *Maria contrivit caput Serpentis*; &, *Maria peperit eum qui contrivit.* Adde quòd ה in הָאִשָּׁה digitum intendit *ad Evam*, & ad eam potiùs referretur. [Contra illam Vulgati Versionem sic disputant:] 1. Vetustissima exemplaria Latina legunt *Ipse*; sic duo exemplaria [i]. Testatus idem Rob. Stephanus. Ideóque in exemplari recentiori, quod jussu Sexti 5. & Clementis 8. editum est, restitutum est *Ipse* [b]. 2. *Ipse* legunt omnes veteres interpretes, Onk. & Jon. & Targ. Jerof. Et Hebræi reliqui [vide Helvicum] & LXX vertunt αὐτὸς, (licèt σπέρμα præcedat, constructione πρὸς τὸ σημαινόμενον, *sensu congruâ, non voce* [l].) Ità Hi. & Iren [m]. & Cyprianus [n]. Ità Malvenda. Fœmineæ lectioni (inquit) præfero masculinam vel neutram, ut gloria redemptionis in solidum Christo servetur [o]. Sic Leo Papa in Nativ. Dom. *Denuncians*, inquit, Serpenti *futurum semen mulieris, quod noxii capitis elationem suâ virtute contereret.* Facilis autem fuit lapsus ab *Ipse* ad *Ipsa*, maximè cùm primo intuitu non appareret quò referendum esset masc. *Ipse*, cùm fœm. *mulier* præcessisset. Sed convenientia hîc est, ut apud Græcos, cum re, non cum voce; ut apud Terentium, *Ubi est scelus, qui me perdidit?* & Matt. 28. 19. μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτούς. In Hebræo nulla est difficultas. Nam & זֶרַע & הוּא sunt masculina. Quanquam & αὐτὸς, *ipse*, potest referri ad *semen*, si modò σπόρος subintelligas loco τοῦ σπέρμα. Quomodo Luc. 8. 5. è contrario, *Sator exiit ad serendum* τὸν σπόρον αὐτοῦ, *semen suum*; mox addit ὃ μὲν, quasi antè dixisset τὸ σπέρμα· & tandem v. 11. redit ad suum masculinum, ὁ σπόρος. Sic Prov. 4. 13. est נִצְּרֶהָ, *custodi eam*, pro נִצְּרוֹ, *custodi eum*: nam מוּסָר est gen. masc. Hæc P. Picherellus [& ipse Pontificius.] Alii vertunt, *Ipsum*: ità P. V. Ti. Sy. O. Ma. Sa.] T. M. A. quos sequuntur multi Pontificii, Andradius, Canus, Cajetanus, &c [p]. scil. semen mulieris, O. 3. Omnia masculina sunt; יְשׁוּפְךָ, non תְּשׁוּפְךָ, & Affixum est masculinum, תְּשׁוּפֶנּוּ. Hæc sunt ἀναντίῤῥητα. 4. Masorethæ hic nullam diversitatem lectionis notârunt [q]. Exc. 1. Bell. reperit in uno codice הִיא. Resp. Hoc est contra fidem & consensum omnium exemplarium quæ visa sunt. Ipse procul dubio vel alius falsarius sic corruperat [r]. Exc. 2. Frequens est enallage masc. pro fœmin. Bel. Resp. Quæ causa est ut הוּא mutem in הִיא; & deinde, יְשׁוּפְךָ in תְּשׁוּפְךָ, & deinde, תְּשׁוּפֶנּוּ in

[b] Picherel. [c] Helv. [d] Me. [e] Helvic. rum. 64, & 170. [f] F. † F. [g] Helv. [h] F. ex M. [i] G. [k] F. [l] L. F. [m] F. [n] Helv. * Picher. [o] V. [p] G. [q] L. [r] Helv. [s] F. [t] Helv. [v] F. [x] G. [y] F. [a] Helv. [a] Helv. n. 67. [b] Helv. n. 27, 18.

[c] Helv. ib. [d] Helv. † Pichet. [e] G. [f] E. [a] T. [b] T. Bergensis in Notat. in Sac. Bibl. [i] Brug. [b] Helv. [l] G. [m] Helv. [n] G. [o] Ma. [p] Helv. [q] Helv. [r] Helv.

in תְּשׁוּפֶנּוּ. Si tesseris luderet Bellarm. fortassis tolerari possent hujusmodi illusiones, non autem in Theologia, &c [a]. ¶ *Conteret*] Sic Sa. Mo. M. P. O. A. יְשׁוּפְךָ] *Conteret te*, F. V. Helvicus; *τηρήσει*, *servabit*, *s*. vel fortè vertendum, *observabit*. At in Complutensi editione τῶν LXX est *τρίψει*, *conteret*, Nobil. *Ipse afflabit te caput*, Ma. *conculcabit*, Sy. Ti. *contundet*, *percutiet*, *franget*, F. ¶ *Caput tuum*, ראשׁ] Est ellipsis τοῦ ב, pro בְּראשׁ, *in capite* [t]; sicut 2 Par. 34. 30. בֵּית pro בְּבֵית, *in domo*. Non malè. Talis est & Hab. 3. 15 [v]. Alia exempla ostendunt affixum hic à verbo regi in casu accusativo; ut יְשׁוּפֵנִי Job 9. 17. Psal. 139. 11 [x]. Vel, *conteret te caput*, i. e. *secundùm caput*, κατὰ κεφαλήν. Græcis hoc familiare est. Sic Hab. 3. 9. *disrupisti terram flumina*, i. e. secundùm fluvios [y]. *Caput* autem est potentia, excellentia, & authoritas [z]; Diaboli potentia, quæ in peccato & morte consistit [a]. *Caput calcare* est contemptûs nota, Eccc. 34. 18. Sic *aspidem calcare*, Psal 91. 13. sic Luc. 10. 19. In capite serpentis vis maxima mali [b]. Capite illæso rarò succumbit serpens; quapropter in pugna ferè in eo totus est, ut caput à periculo eximat: Tzetzes chil. 9. c. 263. Epiphan. &c [c]. Onkelos alio planè modo exponit, *Ipse observabit tibi* (vel, *erit memor tibi*) *istum quod fecisti ei à principio, ab antiquo*: Tempus non obliterabit hoc malum. Pariter exponit quod sequitur, *& tu observabis ei in* (vel, *ad*) *finem*. Sensus duplex esse potest: vel sc., sine intermissione ad finem usque seculi, scilicet durabit odium tuum adversùs Christum ejúsque membra; vel ut referatur ad finem dierum quo Christus venit, 1. Cor. 11. Tunc enim Christum in crucem adegit [d]. Sic Targum & Jonathæ & Hierof. *Ipsis* (i. e. filiis mulieris) *erit remedium*, (*non tibi*) *& amovebunt morsum in calcaneo, in fine dierum*; *scil. diebus Messiæ* [e]. *Dies Messiæ* passim appellantur *postremi*; Heb. 1. 2. 1 Joh. 2. 18 [f]. ¶ *Tu insidiaberis calcaneo ejus*, תְּשׁוּפֶנּוּ עָקֵב] *Tu conteres*, P. 1 in La. A. Pi. O. (*contundes*, RS. in La. *feries*, Sy. R. Abraham in La. O. *conculcabis*, Ti.) *ei calcaneum*, P. Ti. *Tu afflabis*, vel *sufflabis*, *illum calcaneo*, sub. ב ante עָקֵב, *in calcaneo*, V. Serpens morsurus sufflat, i. e. sibilat [g]. Aiunt שׁוּף, ex agnatis verbis שָׁאַף & שָׁפַף, esse, *festinanter obruere afflatu*, seu *anhelitu*. Quo hoc verbo alludere Deum volunt ad nomen שְׁפִיפֹן, quod est serpentis genus virulentissimum, quòd flatu opprimat, uti basiliscus; ac proinde suspicantur hunc esse qui Evam seduxit. q. d. Tu es *Schephiphon*, *flatu obruens*: sed semen mulieris *afflatu obruet* tibi caput; & tu *afflatu obrues calcaneum* [h]. Aptè dicitur, *calcaneo ejus*, nam pede proculcatus serpens nihil habet proclivius quàm, si possit, ut calcaneum mordeat, & venenum, quod in dentibus habeat, parti à qua læditur effundat [c]. Significat vulnus non esse Christo & electis letale, & afflictionem non perpetuò duraturam [d]. Christi *caput* est Divinitas, *calcaneum* Humanitas, quam dum offendit & occidit Dæmon, occisus est [e]. Per *calcaneum* vel *pedem contritum* intelligit Christi *vitam*, quas Satan supprimere conatur per afflictiones; & *mortem* pro nostris peccatis hic prædictam, ut patet ex respectu quem alia Scripturæ loca habent ad hanc prophetiam, Psal. 56. 7. & 89. 52. & 49. 6. & 22. 17. 2 Cor. 13. 4. 1 Pet. 3. 18 [f]. Τὸ שׁוּף, quod hic utrobique ponitur, (*Ipsum conteret caput, & tu contriveris calcaneum*) non eodem modo sumitur. In priori sign. *conterere*, vel *conculcare*, idque pedibus, ex Rom. 16. 20. Luc. 10. 19. At hoc secundo loco significare non potest, quòd calcaneus pedibus non conculcetur, nec supponatur. Significat autem hic potiùs, *allidere*, vel *illidere*, & *atterere*, *percutere*, *vulnerare*, *mordere*; ut *pede* fiat *contritio morsibus* vel *sibilis* colubri venenatis, *attritio*, *illisio*. Hæc Picherellus. [Qui tandem loca similia producit, in quibus eadem verba diversimodè accipiuntur.] Sic הַכֵּלִים *vasa* geminatur, 1 Sam. 17. 22. & priore loco sign. sarcinam Davidis, quam humeris gestabat; altero, impedimenta bellica. Ità *νεκροὺς* *mortuus*, Matt. 8. 22. & ὁ θερισμός *messis*, Joh. 4. 35. Imò unicum verbum non repetitum αἴρω variè accipitur, Joh. 11. 48. *Tollent nostrum & locum & gentem*, i. e. delebunt, desolabunt *locum*, deportabunt *gentem*. Sic Hebraicum פָּתַח & Græcum ἀνοίγω, Luc. 1. 64. sign. & *aperiri* & *solvi*. Unde uni surdo & muto dixit Jesus, Ἐφφαθά, (in Chaldæo אֶפְּתַח) h. e. διανοίχθητι, i. e. *adaperitor*, Marc. 7. 35. Redit autem Deus his verbis ad allegoriam: q. d. Faciet tibi, Diabole, semen illud quod colubro fieri solet, ut necetur, nempe ut conculcetur caput ejus, aut amputetur: contrà autem, facies semini quod coluber, qui incauti calcaneum ex insidiis adoritur; affliges, &c. sed plaga lethalis non erit [g]. Targum Hierof. necnon Jonathæ hæc habent: *Quum filii mulieris operam dabunt Legi, & fecerint præcepta, tunc studebunt tibi caput conterere, & occident te: & quando deserent verba Legis, operam dabis ut mordeas (vel percutias) eos in calcaneo ipsorum* [h]. *Alii alio contritionem facient in calcaneo in fine dierum* [i].

16. הַרְבָּה אַרְבֶּה] Scribitur irregulariter הַרְבָּה, pro הַרְבֵּה, teste Buxt. *Multiplicabo*, &c. *Multiplicando multiplicabo*, P. V. *Admodum*, vel *valde*, *multiplicabo*, JT. Pi. Repetitio notat certitudinem & frequentiam. Ità venit Infinitivus ad fortificandam actionem, ut loquuntur Hebræi [k]. Multis vicibus afficiam te dolore, nempe quoties paries [l]. Malim vertere, *augendo augebo*, ad eum & הַרְבֵּה sign. & tam *magnitudinis* quàm *multitudinis* notionem habet [m]. ¶ *Ærumnas tuas & conceptus tuos*, עִצְּבוֹנֵךְ וְהֵרֹנֵךְ] *Dolorem tuum & conceptum tuum*, P. *Dolorem tuum, etiam conceptûs tui*, JT. Duo substantiva copulata, quorum alterum Latinis esset genitivi casûs sine copula, sing. item pro plur. *dolores conceptuum* [n]. Est igitur ἓν διὰ δυοῖν [o]. Sic Matt. 4. 16. *in regione & umbra mortis*, i. e. in regione umbræ mortis, ex Job. 10. 20. Sic quod Gen. 2. 7. est πνοὴ ζωῆς Act. 17. 25. legitur ζωὴ καὶ πνοή. Sic quod sæpe est *judicium & justitia*, Deut. 16. 18. est *judicium justitiæ*, i. e. justum. Sic Virgil. *In brevia & syrtes*, *Molémque & montes*, &c. interpretatur Servius, In brevia syrtium, Molem montium [p]. *Aurum frænósque momordit*, i. e. frænos aureos [q]. Vide quæ notavimus ad Joh. 3. 5 [r]. Cæterùm quòd τὸ הֵרוֹן *conceptum* ferè omnes vertunt, haud probo. Etenim *conceptûs dolores* quis unquam fando accepit? In conceptu lubentia magis consuevit esse, in gestatione & parturitione anxietas. Nec per Synecdochen totum uteri ferendi tempus *conceptûs* nomine intelligo, quia is est alter intervalli terminus; neque enim à conceptu statim, sed decimo pòst die, teste Plin. 7. 6. incommoda prægnantium mulieres invadunt. Sed nec *conceptûs* nomine prolem, sive rem conceptam, intelligo, licèt הֵרָיוֹן sic usurpetur Ruth 4. 13. & vox *conceptus* Latinis, unde *mortuus conceptus*, Plin. 20. 22. Neque enim conceptæ prolis, sed gestantis parientísque, dolores hi. Itaque Oleaster haud absurdè *gravidationem* vertit: mallem *prægnationem*. τὸ הָרָה propriè est *prægnantem esse*, Gen. 16. 4, 11. Jud. 13. 3. Quod הָרָה, Esa. 7. 14. est ἐν γαστρὶ ἕξει, Matt. 1. 23. Proinde de *prægnationis* sive *gestationis* doloribus hæc accipio, qui diuturniores sunt, sed lentiores; quibus parturitionis breviores, sed acerbiores, succedunt [s]. הֵרוֹן Hebræis non tam significat *conceptum*, quàm *uteri gestationem*, h. e. angustiam illam quam experitur mulier à conceptu usque ad partum [t]. Seipsum statim declarat, cùm dicit, *in dolore paries*. Complectitur quicquid molestiæ sustinent mulieres ex quo gravidæ esse incipiunt, fastidium cibi, deliquia, lassitudines, &c. usque ad partum [v]. Prægnantium scilicet mala [x]. Tu observa עִצָּבוֹן genus esse, cujus species sunt conceptus & partus. Enutritionem verò & educationem Hebræi etiam ad parturitionem referunt. Porrò terminatio *On* [in עִצָּבוֹן] licèt formam diminutivorum constituit, aliquando tamen auxesin facit [y]. Hebræi notant has pœnas respondere voluptati in esu arboris [z]. Oleast. vertit, *multiplicabo angustias*, seu *compressiones*. Id עצב [a]. Inter omnia animantia mulier maximè in partu vexatur, teste Aristot. de hist. anim. 7. 9 [b]. ¶ *Sub viri potestate eris*] Heb. *Ad virum*. ¶ תְּשׁוּקָתֵךְ] *Desiderium*, Ch. M. P. Mo. O. A. JT. D. G. K. in Ful. He. in D. *Accursio*, *excursio tua*, Ma. *Conversio*, *s*. Sa. Sy. *Impetus*, Hi. in Nobil. Alii accipiunt de appetitu conjunctionis ad procreationem; Desiderabis congressum ejus, licèt doloris tibi causam. Hinc *amor mulierum* excedit reliquos amores, 2 Sam. 1. 26. Diligere eum qui tibi malum facit, est præter naturam [c]. Non placet *Vatablo*; nec

[a] Helv. [t] Pi. Helv. [v] F. V. AE. & K. in Helv. [x] Helv. [y] Pi. [y] Helv. [z] Helv. F. [a] Helv. [b] G. [c] BA. r. 1. 4. 24. [d] F. [e] F. Helv. [f] Helv. [g] Ma. ex V. [h] Ma. [c] Bo. [d] Pi. [e] La. [f] A.

[g] Picher. in Cosmop. [h] F. Helv. [i] Sic F. ex Targ. Jerof. [k] F. [l] V. [m] Ga. Circ. p. 207. [n] V. [o] F. V. Pi. G. La. Picher. [p] Picher. [q] La. [r] G. [s] Ga. Circ. l. 1. c. 3. [t] F. ex K. [v] V. [x] V. simul M. F. [y] G. [y] F. [z] F. [a] O. [b] O. [c] F.

nec *Fullero*. Cùm hic appetitus utrisque communis est, nihil vel ad virilem eminentiam attinet, vel ad muliebrem submissionem [d]. Alii de obedientiâ accipiunt [e]. Tibi nihil appetendum nisi quod volet maritus: ab ejus nutu pendebis, non eris tui juris [f]. ut Gen. 4. 7. *illi desiderium tuum*, supple *subditum erit* [g]. Sæpe imperabunt quæ vobis displicent, tamen parendum erit [a]. Marito vel iniquiori animo adhærebis; ejúsque imperium nolens patieris. *Eris ad virum*. Quod sub potestate alterius est, ad ipsum semper spectat, id semper exoptat [i]. Quidam sic; *Appetitus uxoris erit penes maritum, eique subditum*. Absurda (nisi fallor) sententia. Alii appetitum intelligunt quo fœmina maritale expetit dominium. Atqui non appeteret hoc jugum. Et si hæc phrasis appetitum dominii declaret, Christus Ecclesiam sibi dominam asciscerет. Nam sic Ecclesia de Christo, Cant. 7. 10. וְעָלַי תְּשׁוּקָתוֹ, *& erga me est appetitus ejus*; ubi maritale duntaxat studium & cura indicatur. Mihi ergò semper placuit versio LXX, *ad virum erit ἀποστροφή, recursus*, h. e. receptus aut perfugium, præsertim in periculis; in ipsius tutela latebis, ejus fidem, consilium, auxilium implorabis. *Tutela virile est officium*, ut aiunt Jurisconsulti. Huic pulchrè quadrat quod sequitur, *Ipse tibi dominabitur*. Debetur namque viro, tutelæ illius nomine, potestas hæc seu authoritas. Solent verba duplicantia & quiescentia in media sæpenumero ejusdem planè esse significatûs. Ut ergò שקק significat *jugem ambulationem aut discursum*, ità & שוק. Hinc תְּשׁוּקָה modò *cursum* significat, (cùm est validioris ad infirmiorem) modò *receptum*, (cùm est infirmioris ad validiorem) ut hoc loco [h]. Al. *Ad virum erit decursus tuus*, O. vel, *accursio tua*, Ma. Omnes discursus, negotia, actiones referes ad virum tuum, nihil sine illo ages [l]. Alii sic exponunt, *Pendebis à viro & ejus ope in omnibus* [m]. *Pendebit ex marito voluntas tua*, Heb. *Et ad maritum tuum*, supple *erit*: absque eo nihil ages [n].

17. *Quia audivisti vocem*, &c. לְקוֹל] Aliud est, *audire vocem*, aliud, *audire in vocem*. Hoc per Hebraismum est *adsentiri, obedire* [o]. ¶ *Terra maledicta in opere tuo*, בַּעֲבוּרֶךָ] *Propter te*, Ch. Aq. i. propter peccatum tuum [p], vel, *quod ad te attinet* [q]: tibi molesta erit. Græci vertunt ἐν τοῖς ἔργοις σου [r]. Decepti erant similitudine literarum, & acceperunt pro בַּעֲבֹדֶךָ [s]. At hoc pernegat Buxtorf. & Græca sic reddit, *in operibus tuis*, i. peccatis, inquit Hieron. ad Genes. *in transgressione tua*, Th. Legebant cum *Resch*, non cum *Daleth*. עֲבֵירָה est *peccatum*, à עָבַר. Ità בַּעֲבִירָךְ potest significare, vel, *Propter transgredi tuum*, vel, *propter te* *. Proverbium est Judæorum, *Si quis pessimus sit, maledicunt* (homines) *uberibus quæ suxit*. Meritò itaque terræ maledixit Deus, (cujus uberibus alitur homo) ob summam hominis malitiam [t]. Mundus totus tantùm propter hominem creatus est, ergò propter hominem maledictus [v]. ¶ *Comedes ex ea*, תֹּאכְלֶנָּה] *Comedes eam*, i. e. fructus ejus: Metonymia [x]. Laconismus est linguæ Hebraicæ, sicut 2 Reg. 2. 7. *comedentes mensam tuam*, i. e. cibum [y].

18. *Spinas*, וְקוֹץ] קוֹץ est *spina major*, דַּרְדַּר *spina minor*, (teste Aben Ezrâ) à דור *habitando* dicta, quòd sparsim inter bonas herbas nascatur [z]. ¶ *Spinas & tribulos*] Non, ut antea, paucos & paucis locis, sed copiosè & passim [a]. Formula *Hiphil* magnam copiam notat [b]. *Spinam & cardumm*, Di. Et nihil præter has protulisset terra, nisi Deus de novo benedixisset inquit Eliezer [c]. ¶ *Et comedes herbam terræ*] Significter dictum; cum jumentis & bestiis, ad quorum ingenium accesserat, herbas communes habet [d], viliores herbas [e], loco fructuum Paradisi [f]. עֵשֶׂב hîc est panis qui ex frumentis conficitur [g]. עֵשֶׂב frumentum in se comprehendit [h]. Hinc videtur evinci posse homines ante diluvium non butyro, ovis, carne, &c. sed oleribus usos [i].

19. *In sudore vultûs*] Ibi copiosiùs sudor erumpit [k]. Heb. *Nasi tui sudore*, &c. *Sudorem Nasi* appellat maximum laborem, quo in fronte conceptus sudor, guttatim per nasum defluit. Vide Psal. 128. 2 [l]. ¶ בְּזֵעַת] Putant esse à יָזַע *sudare*, Ezec. 44. Alii vertunt, *in commotione* magna *faciei* & spirituum, à זוּעַ *commovere* [m]. ¶ *Vesceris pane*] *Panis* quemvis cibum significat [n]. Præceptum est generale, quo nemo se eximere debet qui Deum timet. Væ ergo ignavis & pigris ventribus [o]. Verùm *interminatio* hæc est, non *interdictum*. Non hîc *labor necessarius* sedulitásve *injungitur*, quæ & ante lapsum obtinebat; sed labori necessario comes jam familiaris futura, *ærumna, lassitudo*, tædium *adjungitur*. Quocirca qui hanc periocham intorquent in homines ignavos, censuræ justissimæ fundum infirmum substernunt *. Plerumque pœna peccato respondet. In cibo ut peccavit homo, ità punitur [p]. ¶ *Donec revertaris*] i. e. Ad mortem usque [q]. ¶ *Pulvis es*] Ità K. in F. Licèt habeat in se quatuor elementa, principalis tamen ejus pars humus est [r]. *Pulvis es*, nempe quoad *corpus*, Gen. 2. 7. non *spiritum*, Eccles. 12. 7 [s]. En, pœna peccati mors, Sap. 2. 23 [t]. Targ. J. hæc habet, *Quia pulvis es, & in pulvere suscitandus es, ut reddas judicium & rationem omnium quæ feceris, in die judicii magni*. ¶ *Pulvis es*] Gen. 18. 27. Psal. 103. 14. Eccles. 12. 7. ¶ *Et reverteris in pulverem*] Psal. 104. 29. & 146. 4. & 22. 15. Sic Euripides in Supplicibus—πνεῦμα μὲν πρὸς αἰθέρα, τὸ σῶμα δ' εἰς γῆν, (*Spiritus ad æthera, corpus ad terram*:) Eadem ferè verba quæ Eccles. 12 [v].

20. *Vocavit*] Quòd Adam nomen ei imponit, docet plus ei potestatis datum [x]. ¶ *Evam* חַוָּה] Græci vertunt ζωή. Bene, quòd nomen muliebre hoc apud Græcos [y]. Alii sic dictam volunt à חַוָּא, quod Chald. est *annunciare*, quòd cum Serpente locuta est verba inutilia, indéque דַּבְּרָנִית, i. e. *loquacem*, nominant. Sed certiùs Scriptura à vita dictam refert, quia *mater erat omnium viventium*, scil. hominum, (est enim synecdochica locutio [z].) Se & uxorem à Deo ad mortem damnatos solatur Adam, quòd per Evam gignat posteros viventes, in quibus ipsi, quasi parentes in filiis, victuri sunt perenniter [a]. Non dubium est quin ad *promissum semen* respexerit, idcóque חַוָּה vocat, q. d. *vivificatricem* [b], quòd mortuum genus hominum per ipsius partum vivificandum foret [c]. ¶ *Esset*, הָיְתָה] i. e. *Futura esset*. Præter. pro futuro [d].

21. *Fecit quoque Dominus*] Vel angelorum ministerio, vel de nihilo creavit, vel Adam detraxit animantibus [e]. Ipse Deus fecit, nempe solo nutu, has vestes [f]. ¶ *Tunicas pelliceas*, כָּתְנוֹת עוֹר] *Tunicas pellis, tunicas pelli adhærentes*, Onk. *super cutem carnis suæ*. Alii, *tunicas de pelle sumptas*, i. e. laneas, vel de pellibus factas [g]. Nempe bestiarum Dei jussu mactatarum in sacrificiis. Vide Gen. 4. 3, 4. & 8. 20 [h]. *De bestiarum pellibus*. Sic eos bruta animantibus, quorum vestiebantur exuviis, quàm divino numini, cujus imaginem jam exuerant, similiores propioreśque pronunciat [i]. De pellibus animalium mortuorum, in signum suæ mortalitatis, & contra intemperiem aeris [k]. Alii vertunt, *vestes honoris*, (ità Ch.) nempe quò tegerent nuditatem, quæ jam turpis facta erat [l]. ¶ *Et induit eos*] Duo hîc consideremus. 1. Hominem tegoribus pecorum indui ad significandum quantâ felicitate exciderit, quomodóque ad brutorum indolem & naturam accesserit. 2. Immensam Dei bonitatem, quæ homini peccatori non tantùm de cibo, sed & de vestitu, prospicit. Sic providentia divina necessaria nobis vel incogitantibus in tempore tribuit [m].

22. *Et ait*] Angelis [n]. Alii, reliquis Divinitatis personis [o]. ¶ *Ecce Adam*, &c.] Homo, vir & fœmina. Superbam eorum spem increpat, ad medicinam morbi & futuri cautelam [p]. ¶ *En homo*, הָאָדָם] Appellativum est, propter articulum ה, quod & hîc & v. 24. significat *hominem* communis generis, Adamum & Evam: q. d. *En homines*. Nam & cap. 5. 2. uterque dicitur *Adam*, & ambobus hoc prædixerat Serpens, v. 5 [q]. ¶ *Factus quasi unus ex nobis*, &c.] Ironia est, quâ Deus hominem ad considerandum damnum commovet [r]. q. d. Aliter se res habet [s]. Vide quàm vera promiserit Serpens, quàm factus sis par Deo [t]. Alii interrogativè legunt, hoc sensu, scil. Quàm diversus est ejus status ab illo in quo eum condidimus [v]? Non placet, propter adverbium הֵן *ecce*, quod affirmantis est [u]. ¶ *Unus ex nobis*, מִמֶּנּוּ] Reddi potest vel, *ex eo*, (ut sit 3. pers. sing.) vel, *ex nobis*, (ut sit 1. persona plur.) [y].

Nostri

[Marginal notes, left column: G. — Ainsw. — F. Pi. A. — O. — G. — F. — Ful. Misc. — Ma. — P. — F. cher. — F. — L. F. Pi. — M. — Pi. G. — G. — F. col. — Buxtorf. vind. verit. Heb. part. 2. cap. 11. p. 784. — Di. ex RS. — He. in F. — Pi. Bo. — F. — F. — Me. — Ma. — F. — F. La. — Mr — F. G. Pi. — O. A. — AE. in F. — G. — M. — Me. — Picher.]

[Marginal notes, right column: O. — F. A. Me. — F. — Ga. Cin. l. 2. c. 3. p. 114. — G. — F. — F. — Pi. — Me. — O. — F. — G. — F. — Me. — F. Pi. — F. — V. — Me. — Pi. — Pi. O. A. F. — A. — Ga. Cin. p. 201. — L. — F. — F. — G. — La. Bo. ex Aug. — Pi. A. — Me. — Picher. — F. — V. — F. — Ma. — Pi. — F.]

Nostri omnes legunt, *ex nobis*; q. d. par Deo, sciens bonum & malum [a]. Scire multa est divinum & Angelicum [a]. Onk. legit, *ab eo*, vel *ex se*, ut habet Complutensis: Cujus versionis sensus duplex esse potest. Prior sic, *Ecce Adam solus est in mundo ex eo* (i. e. Deo) *factus ut sciat bonum & malum.* RS. sic, *Ut ego solus sum in cœlestibus sciens bonum & malum, ità homo in terris solus simili cognitione præditus est.* Alter sensus est talis, *Ex se*, vel *ex eo*, scil. Adam, vel homine, est, ut sciat bonum & malum. Hinc colligunt & statuunt Hebræi liberum arbitrium, (qui & eis præcipuus locus est.) Quòd si hoc peccato accessisset, prævaricatio illi bono fuisset [b]. ¶ *Nunc ergò*, ועתה] Nunquam hæc vox ponitur, nisi ubi pœnitentia proponitur, inquiunt Hebræi. Probant ex Deut. 10. 12. ועתה [c]. ¶ *Nè fortè*] Hebræi quidam putant concisum esse sermonem, sic absolvendum, *Et nunc dignus est ut expellatur, nè fortè*, &c [d]. Reticentia est, sicut Matt. 25. *μήποτε οὐκ ἀρκέσῃ*, & Rom. 15. *μήποτε ἰδὲ ου ποιῶ* [e]. Apostopesis properantis est [f]. Subintellige vel, *Cavendum nobis erit* [g]; sic infrà 22. 12. Exod. 4. 4 [h]. vel, *Cavete, O vos Angeli, nè mittat manum*, &c [i]. vel, *Expellendus est ex paradiso* [k], vel, *Videndum*, JT. vel, *Periculum est*, Ti. Ca. vel, *Et modò oportet ut exeat ex horto*, &c. Ar. Ellipsis, qualis Gen. 11. 4. videamus *nè dispergamur*, & 42. 4. Matt. 25. 9. Act. 5. 39 [l]. ¶ *Nè mittat manum, & comedat, & vivat*] Pro, *ut comedat, & vivat.* Et sæpe ponitur pro *ut*, & finem actionis denotat. Ità 2 Sam. 21. 3. 2 Reg. 3. 11. Lam. 1. 19 [m]. Verisimile est Adamum (etiam & Diabolum) adhuc ignoràsse ubi sita erat arbor vitæ; quâ ignoratione Deus misericorditer illi consuluit, nè qui miser futurus, in æternum miser fieret [n]. Notandum hoc esse verbum Dei ad Angelos [o]. ¶ *Et vivat in æternum*] Sic ο'. Ch. Sa. Sy. A. לעולם, *in seculum*, Ar. M. P. O. JT. i. e. *multo tempore.* Sic Hebræi & Latini. Nam si non peccâsset, per esum ligni vitæ continuâsset vitam in multos annos, donec sensim transformatus fuisset in immortalitatem. Sed post lapsum bonum erat homini citò mori. Ità misericordia Dei erat, quòd hominem Paradiso expulit. Hoc enim (ut aiunt Hebræi) ostendit ei vias pœnitentiæ. Sic ademit homini occasionem peccandi, & peccati cum admonuit, & pœnitentiæ meditandæ [p]. *Vivat in æternum.* Quam illi vim fructus arboris largiri poterant [q]. Pergit ironicè loqui: q. d. Nè videatur sibi suâ stultâ persuasione in æternum ex esu hujus ligni victurus [r]. Cùm morti illum adjudicavit, abstulit promissionis vitæque immortalis symbolum, quod ei poterat esse fiduciæ materia, nè vanâ fiduciâ frueretur [s].

23. *Et emisit*, וישלחהו] *Expulit ignominiosè*, (Ità שלח sequente מ significat, teste AE.) *& violenter* [t]; ut Jer. 15. 1. Significat *sic emittere, ut nunquam sit recipiendus.* Nam hoc verbo lex repudii utitur [u]. Probabile hoc factum eodem quo peccavit die. Quàm diu fuit in Paradiso, non constat. Videtur opus fuisse aliquot dierum intervallo, ut beatum illum statum nonnihil experiretur [x]. Non possum communi sententiæ acquiescere, quâ statuitur hominem eodem die quo conditus erat à Deo defecisse, hortóque ejectum fuisse. Mitto quærere, an animantia alia eo die creata sint. Ad hominem me astringo, de quo hæc ante ejectionem facta refert Moses: Die sexto conditus extra hortum, in hortum deducitur; arbor vitæ & scientiæ ei indicantur; Lex datur, animalia coram eo sistuntur, ut de singulis seorsim dispiceret, & pro speciei cujusque natura appellationem imponeret; Homo in somnum incidit, eíque dormienti costa eximitur; Mulier construitur, & ad maritum adducitur, & ab eo agnoscitur. Hæc omnia sexto die. Ab his, novo quasi sumpto exordio, narrantur quæ ad hominem destituendum, &c. pertinent. Mulierem adoritur Satanas, disceptationes variæ habitæ inter mulierem & Satanam, nec non inter mulierem & virum. Adjiciantur his quæ secuta sunt; perizomata confecta, latibula conquisita, evocatio majestatica, quæstio & censura judiciaria, amictus novitius utrique inductus, utriusque denique expulsio. Hæc adeò me constringunt, ut non possim non hominis defectionem in tempus ab ortu primo longiùs dissitum protollere, & moram in primævo statu saltem quàm diecul æ unius diuturniorem adscribere [*]. ¶ *Ut operaretur terram*] Ut perpetuâ cruce admoneretur peccati, & damni accepti [y]. ¶ *De qua sumptus*] Igitur extra Paradisum creatus, quia extra eum in terram missus [z].

24. *Ejecit*, ויגרש] Propriè hoc est *repudiare* sicut maritus uxorem rejicit. Deus enim hominem sibi associaverat tanquam sponsam. Ità mutat Deus æternam mortem in temporalem, & promittit liberatorem: & verè dicunt Hebræi, quòd *semper major & amplior est* מדת הרחמים, *mensura gratiæ*, quàm מדת הדין, *mensura judicii* [a]. Memoria hujus facti apud Gentiles conservata est: Nam inter Chaldæorum oracula erat, *Quære paradisum, gloriosam animæ patriam* [b]. ¶ *Et collocavit ante paradisum*, מקדם לגן] Onk. sic vertit, *priusquam hortus Eden esset.* Angeli secundo die, Paradisus tertio creabantur [c]. At simplicissima versio est, *ad orientem horti*, F. Sic RS. & AE. in F. Mo. Ti. Sy. Ar. *è parte horti Edenis anteriore*, Targ. Jerosl. ¶ *Cherubim*, הכרובים] Verto, *delectos Cherubinos*, propter articulum ה [e]. τὸ *Cherubim* Ab. Ezra dicit vocem esse generalem ad omnem figuram, hic autem notos Angelos significari [f], Alii Arabicum faciunt, ex כ *sicut*, & רביא *puer*, quòd puerorum formam habeant [g]. Sed inepta est hæc conjectura, neque analogiæ Grammaticæ quadrans [h]. RS. Cherubim exponit angelos devastatores [i]. Angelos intelligi nemo dubitat, inquit L. de Dieu. [At G. videtur dubitare, ut videbimus.] Hebræi omnes Cherubinis apud Mosen puerorum formam tribuunt: quod receptum apud doctos. Unde dicti sunt, non liquet. Nobis כרוב idem est quod רכוב, *vehiculum currûs.* Probo, 1. quia כרוב ponitur pro *nubibus*, quatenus Deus illis ut curru utitur; ut Psal. 18. 11. *vectus est super* כרוב; quod dicitur Psal. 140. 30. *qui ponis nubes* רכובו. 2. Angeli passim vocantur *vehiculum Dei*, ut Psal. 68. 18. & Ezec. 10. 1. & 5. 17. idcóque cum rotis describuntur, quia sunt currus Dei. Vide & Zac. 6. 1. 3. Quia כרוב Arabibus est *navis vectoria*, à vehendo. 4. Ideo Ezec. 10. 14. illud animal quod bovis faciem habuit dicitur habuisse faciem *Cherub*: quòd inter quatuor illa animalia solus bos vehiculi loco esse possit [k]. כרוב cum רכב conferunt, ut sint quasi *volucres, penniger, equitantes, vehentes* [*]. ¶ *Cherubim*] Angelos, à scientia excellenti dictos. Hos facit vindices omniscientiæ Dei, quam Adam & Eva ambierant [l]. Per Cherubim ministerium verbi significatur, (ut colligitur ex Ezec. 3.) quo ostenderetur homini aditum ad arborem vitæ præclusum esse, nec reditum ad eam esse nisi per Christum [m]. ¶ *Et gladium*, &c.] Alibi quoque tales Angelis gladii tribuuntur, Num. 22. 23. & 1 Paral. 21. 16, & 27 [n]. ¶ *Et flammeum*, &c. ואת להט החרב] *Flammam* (*cuspidem*, Sy. *aciem*, Mo. P. *coruscationem*, Ar.) *gladii*, Ma. A. JT. (ità plerique) i. e. *gladium flammæ*, i. e. flammantem. Sic *ἐν φλογὶ πυρὸς, in flamma ignis*, Act. 7. 30. & *ἐν πυρὶ φλογὸς, in igne flammæ*, 2 Thes. 1. 8. ignem flammantem significant. Singularem autem accipio pro plurali, quia Cherubini plures erant [o]. *Gladium flammeum* vertunt Vulg. ο'. F. G. Me. T. Alii, *laminam gladii*, M. F. i. e. laminam politam quæ flammam ejicere videtur, quia להט & *flamma* est & *lamina* [p]. Gladius ille flammeus vel, 1. propriè capiendus est, pro materiali gladio ex ferro, vel ære, &c [q]. Sic *enses flammicomi* Poetis dicuntur [r]. Sic Maro Æneid. 8. *Terribilem cristis galeam flammásque vomentem*, & l. 4. — *vaginâque eripit ensem Fulmineum* [s]. Vel, 2. Metaphoricè, nempe pro potentia & viribus Angelicis [t]. Vel, 3. pro flamma in figuram gladii conformata [u]. ¶ *Flammeum*] Adeò splendens & acutus, ut vibratus flammas & fulmina vomere videatur [x]. ¶ *Cherubim & flammeum gladium*] Est ἓν διὰ δυοῖν, pro *Cherub, i. e. flammeum gladium* [y]; vel, pro *Cherub cum flamma gladii* [z]. (Mos Hebræis omnia Dei extra ordinem opera appellare *Angelos*; ut *ventos & ignem*, Psal. 104. 4.) Heb. est *flamma machæra*, i. e. divisionis; *machæra* enim Matt. 10. 34. vertitur *divisio*, Luc. 12. 51. Sensus est, igne impervio obseptam Paradisum. Est in Babylonia tractus naphthæ (cui magna ignium cognatio) seu bituminis plenus, (de quo Plinius, *Campus est* (ait) *in Bab. interdum flagrans*, &c.

l. 2. c. 109. Plutarchus in vita Alexandri, Strabo lib. 15. & Curtius.) In illis igitur locis Paradisus fuit. Estque bitumen ibi non minùs quàm apud Sodoma, ignis divinitùs immissi reliquiæ[a]. Gladius hic flammeus & acutus duplicem typum gerit Verbi Dei; *ignis*, Luc. 12. 49. & *gladii*, Heb. 4. 12. Juxta Rabbinos, adumbravit æternas impiorum pœnas[b]. Quidam putant sing. poni pro plur. & plures fuisse Angelos, qui humanâ formâ apparebant, & plures strictos enses vibrabant & agitabant, more militum custodientes[c]. Cùm enim plures fuerint *Cherubim*, probabile est singulos gladium tenuisse[d]. Hebræi tradunt summum Sacerdotem sub Lege, si non rectè administravit, flammeo gladio è medio Cherubim prodeunte absumptum fuisse, itàque periisse. Constat certè ex scriptis Hebræorum aliquot Pontifices (maximè qui ex Sadducæis erant) in Sanctuario periisse[e]. ¶ *Versatilem*, ità Cap. V. Sa. O. &c. המתהפכת] *Vertentem se*, Chald. quæ citissimè versaretur & celerrimè (quod forma *Hithpahel* notat) rotaretur à Cherubinis[f]. Alii, *Ancipitem*; & utramque partem acutum intelligunt[g]. Alii utrumque conjungunt, scil. *aptum verti in omnem partem, quia anceps*[h]. המתהפכת non rectè construitur cum *Lahat*, *flamma*, quod masculeum est, sed cum *Chereb*, *gladius*, quod est fœm. Verte, *flammam gladii versatilis*, non, ut alii minùs aptè, *& aciem gladii versatilem*, (quomodo P.) vel, *versam*, seu *vertentem se*[i]. Gladii *vibrantis se*, J T. *vertentis*, sive *versantis se*, A. Ma. J T. *Qui gladius se vertebat*, i. e. se circumvertebat. Tribuitur instrumento, quod est instrumento utentis[k]. ¶ *Ad custodiendum*] Ad arcendum & homines & dæmones, nè ibi ingressi decerperent, & homini darent; & tali amuleto & spe immortalis vitæ vecordes homines ad sui obsequium & idololatriam pellicerent[l]. Per Christum fidelibus datur facultas edendi de arbore vitæ, Apoc. 2. 7. & 22. 14[m].

[a] G. [b] F. [c] V. simil. Pi. Ms. Picher. [d] Pi. J. [e] F. [f] Ms. [g] F. ex AE. M. Bo. [h] Me. T. [i] Ms. [k] Picher. [l] Bo. Me. T. [m] Picher.

CAP. IV.

1. **C**Ognovit] i. e. Concubuit. Sic dictum, vel, 1. quia coitus debet fieri animo sobrio & bene constituto[a]; vel, 2. quòd semen virile à capite descendat[b]; vel, 3. In oppositionem ad עלמה, virginem, sic dictam, quasi *absconditam* sive *incognitam*[c]; vel, 4. quòd in nullo tam planè cognoscatur fœmineus sexus quàm in congressu[d]. Hanc phrasin imitati sunt alii: Plutarch. in Alex. *Neque aliam cognoscebat mulierem*; Cæsar l. 6. Belli Gallici, *Intra annum vigesimum fœminæ notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus*; Horatius,——*Ignara mariti*; Menander apud Hermogenem, Tom. 5. de Inventione. Vide Notas Xylandri in Plutarchi Romulum[e]. *Ex Mithridatis pellicibus neminem novit*, Plut. de Pompeio. *Pythagoras jussit hominibus, ut eas solùm mulieres cognoscerent quæ spuriæ non essent*: Iambl. de vit. Pythag. c. 9. *Turpiter illa virum cognovit adultera virgo*, Ovid. Epist. heroic. 6. Bisciolus Hor. subsecivis 10. 3. *Pudicitia est unum scientia viri*, Donat. in Ter. Phorm. *Puella quædam interrogata, quo modo vitiata esset, honestè (ἐμφατικῶς) expressit rem turpem, ἔγνω με, cognovit me*: Hermog. de Invent. tom. 4. περὶ σχημ. λόγου[f]. Lingua Hebræa honestis vocabulis res obscœnas exprimit, ideòque *sanctam linguam* appellari asserunt. R S. exponit, *cognoverat*, scil. ante prævaricationem, quod hic per recapitulationem dici volunt[g]. Confirmant veteres Judæi, qui sic sentiunt, ex eo quòd præceptum est, *Crescite & multiplicamini*, quod intelligitur de actu generationis. Aliàs Adamus fuisset transgressor Præcepti illius, Et *adhærebit uxori*[h]. Sed hic Judaicus error est[i]. Doctores Catholici statuunt eos è Paradiso egressos virgines. Præceptum autem exspectabat determinationem Dei in specie quoad tempus debitum, &c[k]. ¶ *Quæ concepit & peperit*] ותהר, *concepit*, Hebræis non id tantùm quod Latinis & Græcis, verùm omnem gravidarum molestiam denotat; ut ותלד, *peperit*, non tam parturitionem, quàm fovendi educandique curam, significat[l]. *Concepit*, scil. semen, tum mariti, tum suum, in utero[m]. ¶ *Cain, dicens, Possedi*] *Cain* est Possessio. q. d. Natus est mihi filius, qui erit *possessio* & hæreditas mea[n]. In *Cain* putabant redemptionem esse in foribus, ergò lætum ei nomen imposuerunt, & pro magno thesauro habebant, quòd esset primogenitus rex & sacerdos. De *Habel* nulla spes erat, ideo *vanum* appellabant. Sed fallitur plurimùm judicium humanum: Deus abjicit Cain, eligit Habel[o]. *Cain*, *Invidiam* exponit Cedrenus. Malè. קנאה est *invidia*, unde קנא, non קין. Verto, *lamentationem*, vel *lamentatorem*, à forma קין, unde קינה, *lamentatio*, Ecc. 2. 10[p]. Hæc mystica & pia nominum impositio insinuat parentum curam ut liberos à peccato expedirent[q]. ¶ *Hominem*] i. e. Marem, ut Gen. 7. 2. Gaudebant maximè de sexu virili[r]. ¶ *Per Deum*, את יהוה] Vocabulum את variè sumitur[s]. Reddi potest, vel *virum Domini*, vel *Dominum*, vel *Domino*, vel *per Dominum*, vel *cum*, *à*, vel *coram*, *Domino*[t]. Quidam, *per Deum*, vel *Dominum*. Sic Græci, διὰ Θεὸν[v], i. e. divino munere & beneficio[x]. Dei enim beneficium singulare est fœcunditas[y]. Alii sic, *coram Domino*, i. e. qui, cùm nos moriemur, erit loco nostri ad colendum Deum. Sic, non malus author, *Nehemanides*, [qui Drusio *Gerundensis*[z].] Ipse se rectiùs geret, quàm nos in Paradiso[a]. Minùs se mihi probat illud Ge. ut sit את pro ל, quasi ליהוה, *Domino*[b]. Sperabat Eva Cain esse per quem, vel per cujus semen, Deus finem imponeret calamitatibus suis[c]. Alii legunt, *à Domino*, A. O. *Emi virum à Domino*, scil. precibus meis[d]. Al. *cum Domino*, Par. Pi. J T. D. V. A. i. e. auxiliante Domino, ut R S. (qui sic exponit, *Nos Deus solus creavit, verùm in condendo Cain nos adhibuit cooperatores*[e],) Domino velut duce præeunte. Deus infudit animam, nos corpus[f]. Deo volente, vel, si placet, opitulante. Græci dicerent, σὺν Θεῷ. Sic 1 Sam. 14. 45. *cum Deo fecit*, i. e. Dei ope usus[g]; favente Deo, vel, ex Dei dono[h]. את pro עם accipitur, ut in Prov. 13. 20. *Qui ambulat cum sapientibus*. Sed hoc exemplis probare, est candelam accendere in meridie. את pro מן notant Grammatici. Ego dixerim defectum esse ex pleno מאת[i]. Alii legunt *virum Dominum*, scil. quem pollicitus mihi est Deus. Quia enim credidit Eva promissioni seminis, &c. sine dubio existimavit hunc esse illud semen, &c[m]. Sic Jonathan Uzielides (qui, si titulum sequimur, longè vetustior est Onkeloso[n],) in Targ. vertit, *virum Angelum Domini*[o]; i. e. Messiam, qui sic vocatur Esa. 63. 9. Mal. 3. 1. Sic Pellicanus, qui ex Cabalistis hoc confirmavit, & Lutherus[p]. Sic Marinus, Avenarius, & Schindlerus[q]. Et sanè accentus *Tiphca* non videtur obstare appositioni; nam in appositione reperitur Jon. 2. 2[r]. Et sic est validum argumentum pro divinitate Messiæ[s]. [Sed de hoc litigant Interpretes, dum nimis subtile hoc esse & infirmum, post Calvinum, asserunt Par. Pi. D. & ut solidum vindicat Helvicus.] Quæstio est, an vocula את sit hic articulus accusativi casûs. Nos affirmamus; illi negant[t]. Particula את aut est ἄρθρον ἐμφατικὸν, & cum verbis transitivis, seu activis, constructa est articulus accusativi casûs, cum passivis verò & intransitivis, seu neutralibus, nominativi casûs; aut est præpositio *cum*. Atqui hic non est præpositio *cum*: Quod probatur. 1. Illud, σὺν Θεῷ, Hebræa lingua nusquam effert per את יהוה, sed per has voces, ביהוה, באלהים, Psal. 60. ult. 108. ult. Jer. 3. 23. Hos. 1. 7. Esa. 45. 17. Deut. 33. 28. 2. Fatentur significationem illam *cum* esse extraordinariam τοῦ את. Ergò ordinaria saltem valere tantisper debet, dum necessitas extraordinariæ demonstretur, quæ hic nulla est. 3. Novies reperitur את in hoc & antecedente & sequente versiculis, ubi octies significat indubitatò articulum accusativi casûs, constructa quippe cum verbis activis. 4. Sic Jonathan accipit, ut dictum. Ubivis accusativum exprimit, ut Jer. 17. 13. *reliquerunt fontem aquarum*, את יהוה, *Jehovam*: quod exemplum planè cum præsenti congruit. Ità Helvicus, [qui 25 alia exempla profert.] Videamus jam quid ex adverso producant. 1. Ellipsis est τοῦ מ, pro מאת, & vertendum, *à Jehovah*, sicut Gen.

[a] He. in F. [b] Al. in F. [c] Me. [d] O. Ms. [e] Ms. [f] Gl. [g] P. [h] L. [i] F. [k] L.

[l] F. [m] Pi. [n] Me. [o] M. F. [p] Di. [q] T. [r] D. [s] F. [t] Helvicus in Diatrib. ad Gen. 4. 1 [v] D. [x] Me. [y] G. [z] M. F. [a] M. F. ex Onk. [b] D. [c] M. [d] O. [e] F. [f] R. Judas in D. [g] D. [h] V. [i] D. [m] R. [n] Helvic. cum. 16. [o] F. [p] Helvic. n. 15. [q] Ms. [r] Pi. [s] F. Helv. [t] Helv.

44. 4. & Deut. 34. 1[x]. Resp. 1. Si ellipsis in iis locis sit, ideóne hic deserenda est planissima significatio, & conformanda ad detortam & ellipticam? Hoc certè est ἄνω ποταμῶν[x]. Resp. 2. Nego ellipsin esse in locis citatis. Non est in Gen. 44. 4. Sed sicut Latini dicunt, *exire limen*, Terentius, *exire campum*, Statius, *egredi leges*, Tacitus: ità etiam Hebræi ibi, יָצְאוּ אֶת הָעִיר, *exierunt urbem*. Nec est ellipsis in Deut. 34. 1. & אֶת הַגִּלְעָד vertendum, (non, *à Gileade*, ut JT. sed) *Gileadem*. Sic interpretes cæteri, quotquot à me visi[y]. Alius allegat 1 Reg. 18. 32. Sed nec ibi ellipsis, sed geminus accusativus Hebræo more, *ædificavit* אֶת *lapides illos altare*; sicut Latini dicunt, *Celo te hanc rem, Rogo te vestem*[z]. 2. Sunt multa loca in quibus אֶת est nota ablativi casûs; ut Gen. 5. 22. & 6. 9. & 12. 5. & 31. 25. & Levit. 16. 15. & Exod. 1. 1. *Venerunt in Ægyptum*, אֶת, i. e. *cum Jacobo*[a]. Resp. 1. Si in his locis est extraordinaria significatio, hæc non præjudicat ordinariæ. Quæ quæso hic necessitas? 2. Levit. 16. 15. sic reddi potest, *tractabit sanguinem ejus*. 3. Messias futurus erat semen mulieris (virginis.) An hoc ignoravit Eva[b]? At novit Cainum esse semen viri[c]. Resp. Sciebat semen hoc fore Messiam, &c. Virginitatis hic nulla fuit consideratio apud Evam[d]. 4. Si hoc voluisset Deus, duplicâsset אֶת, & dixisset, אֶת אִישׁ אֶת יְהוָה, ut v. 2. duplicatur. Pariter Zach. 11. 10[e]. K. annotat אֶת pro אֶל sumi, & varia exempla profert. Sed 1. hæc sententia nihil juvat adversarios, (planum enim est hic non posse accipi pro אֶל.) Levit. 13. 49. וְהָרְאָה אֶת הַכֹּהֵן, vertendum (non, ut Junius, *ostendetur sacerdoti*, sed) in Hophal, *factum est videre sacerdos*. Gen. 49. 25. מֵאֵל אָבִיךָ וְיַעְזְרֶךָּ וְאֵת שַׁדַּי וִיבָרְכֶךָּ. Resp. 1. In poetico sermone multa sunt irregularia: at hic alius planè dicendi character. 2. An anomalia supplenda est per ellipsin τῶ מ, adhuc disquisitionis est. 3. Si est ellipsis τῶ מ, ea suppletur ex מֵאֵל[f]. [*De reliquis locis (quæ faciliùs solvuntur) consule, si vis, Helvicum.*] If. Karus dicit Adamum post pœnitentiam statuisse ut primus filius divino cultui, secundus rebus domesticis, quæ ad Dei cultum mera vanitas sunt, applicaretur; ideóque *Cainum* vocâsse primum, q. d. *acquisitum Deo*, (& sic vertendum, *acquisivi virum Domino*, ut Ramban accipit, qui & probat אֶת interdum pro ל & pro אֶל usurpari) & secundum *Vanitatem*[g].

2. *Peperit*] Non dicit, *Concepit*. Ergò Cain & Abel gemelli erant[h]. ¶ *Abel*, הֶבֶל] Sign. vel, 1. *luctum*, quòd cum primùm & diu luxerunt parentes[i]. Verùm tum fuisset אֵבֶל[k]. Vel, 2. *vanitatem*[l]; sive quòd Eva nato suo celerem necem præsagiit; sive vanitatem mortalitatis, cui omnes subjecti erant, denotavit[m], sive quòd experta esset se non in Cain possidere promissum semen, adeóque suas cogitationes esse vanitatem; sive quasi ex superabundanti datum, quia rata est se satis habere in Cain[n]. ¶ *Abel pastor, & Cain agricola*] Describit quo pacto discernit Deus pios à reprobis, & ut formet vitam eorum. Cain attentus erat ad rem & lucrum: Abel Deo liberiùs vacare voluit, (ad quod accommodatior erat vita pastoralis.) Et opiliones mitioris ingenio esse creduntur, & pascendi munere vivaciùs admonentur Dei & beneficiorum illius[o].

3. *Factum est post multos dies*, מִקֵּץ יָמִים] *In* (vel *de*, vel *à*) *fine*, sive *post finem*, *dierum*, M. P. Mo. Ma. O. A. *post dies*, O. *post numerum dierum*, Sa. *post aliquot dies*, Ch. Sy. Ar. Ti. *In fine*, pro *post finem*, sicut Latinis *à funere* est post funus[p]. Vel מ pro ב positum[q]. ¶ *Dies*] יָמִים sumitur pro *anno*, maximè si absolutè ponitur, inquiunt Hebræi, & inprimis A E. qui citat hos locos, Levit. 25. יָמִים, *per dies anni erit redemptio ejus*, 1 Sam. 1. מִיָּמִים, *ascendit ab anno in annum*. Sensus ergò est, post annum, revoluto anno. Et omninò mihi placet, ut certum & statutum tempus cultûs intelligatur. Fortè annua erat solennitas. קֵץ præcisum & certum finem denotat. Semper fuit ordo in Ecclesia[r]. Alii paulò aliter, *post aliquot annos*, V. *Dies* pro *annis* (non pro *anno*) hic ponuntur, ex sententia Hebræorum[s]: sic *dies* pro *annus*, Jud. 17. *dabo tibi per annos* (Heb. יָמִים) 10 *argenteos*. *Dies* ex breviloquentia Hebraica ponuntur pro *anno dierum*, sic dicto propter certos dies qui in anno sunt, præter menses. Ità *dies*, Levit. 25. 29. est *integer annus*, v. 30. & *circuitus dierum*, 1 Sam. 1. 20. est idem quod *circuitus anni*, Exod. 34. 22. Et Num. 9. 22. *aut biduo, aut mense, aut diebus*, i. e. anno. Et in Amos 4. 4. *post tres dies*, i. e. tres annos, ut habetur Deut. 14. 28. & in Exod. 13. 10. 1 Sam. 1. 3. *à diebus ad dies*, i. e. ab anno ad annum. Et *sacrificium dierum*, 1 Sam. 2. 19. erat sacrificium annuum. Plena locutio est, *annus dierum*, Gen. 41. 1. 2 Sam. 14. 28. Quapropter in Prophetiis *dies* pro *annis* ponuntur, Rev. 11. 2, 11. In fine anni, cùm fructus collegissent, sacrificiis & laudibus Deum celebrabant & Patres ab initio, & Gentiles, Aristot. Ethic. l. 8. qui fructus terræ offerebant. Vide Homer. Iliad. 1. Plin. 18. 2. Duodecim tabulas de Religione, tit. 1. leg. 4[t]. Aliter Leinfeld; *In fine dierum*, i. e. die Sabbati, qui hebdomadem claudit: alia enim distinctio dierum quàm quæ septimanam concluderet nondum facrat memorata[v]. *Post dies*, &c. Sed cur non *statim*? Primis vitæ diebus paternæ prævaricationis institutionibus tenebatur; post illos verò dies resipuit—& hostiam obtulit[x]. ¶ *Ut offerret*] Heb. *adduxit*, O. V. scil. ad locum destinatum orationi, inquit AE. Hinc colligitur eos in certo loco convenisse, & Deum coluisse. Vides semper fuisse celebres & solennes conventus piorum. Hinc Hebræi dicunt, *Qui contemnit solennes Ecclesiæ cœtus non habebit partem futuri seculi*[y]. *Adduxit*, i. e. obtulit, ut sæpe in Scripturis[z]. Sed unde habuerunt, quòd sacrificiis Deum honorarent? Resp. vel 1. à patre suo[a], qui eos instituit, & sacerdos erat, ad quem eos attulisse sacrificia Hebræorum quidam sentiunt[b]. Credibile est ex Dei instinctu aut verbo primos parentes obtulisse, &c[c]. Vel 2. non ullo Dei jussu, sed dictante ratione, honorem Deo etiam conspicuum habendum, idque optimè fieri posse datis Deo quæ homini charissima sunt[d]. ¶ *De fructibus terræ*] Secundos & viliores fructus, qui vocantur in Scriptura *fructus terræ*[e]. Obiter, & ut ad manum venerint; non de adipibus, nec de primitiis frugum, sed de reliquiis anno completo; ut colligunt Hebræi ex vocibus מִקֵּץ יָמִים & מִפְּרִי. Ità Cainum peccâsse negligentiâ, & non rectâ justâque legem dispositione sacrificii, Hebræi arbitrantur. At ex nostris quidam sentiunt Caini sacrificium in speciem splendidius fuisse quàm Abelis, quia erat *Mincha*, & ipse primogenitus[f]. ¶ *Munera*, מִנְחָה] De quo vide Levit. 2[g]. Ità vocatur omne munus honorificum, etiam homini oblatum[h].

4. *Obtulit de primogenitis*, מִבְּכֹרוֹת]. Quidam per *primogenita* optima quæque intelligunt[i]: ea quæ eximiæ magnitudinis & formæ, ut בְּכוֹר מָוֶת est *morbus maximè lethalis*, בִּכּוּרִים *ficus maximè fructifera*, בִּכְרָה *camelus velocissimus*[k]. ¶ *Et de adipibus*] Non sine causa dici hoc videtur. Alius quæ offerret elegerat, alius quæ viliora habuit offerebat[l]. ¶ [מֵחֶלְבֵהֶן] *De pinguedine ejus*, sub. gregis, vel *earum ovium*. Quædam exemplaria habent מֵחֶלְבֵיהֶן, *de pinguedinibus*; q. d. etiam pinguissimas oves obtulit. Ità pro adjectivo accipiunt[m]; quasi ex pinguibus pinguiores acceperit. Ex optimis optima elegit, Chrys. Magnus Deus erat in corde Abelis, magna igitur Deo & optima obtulit[n]. Optimum cujusque rei Hebræi vocant *adipem*: Sic *adeps frumenti*, *medulla tritici*, &c. Vide Gen. 45. 18. Num. 18. 12. Psal. 147. 14[o]. Hinc colligunt Hebræi fuisse sacrificium pacificatorium. Nec obstat quòd vocatur etiam מִנְחָה. Nam in fine sacrificii fiebat libatio, sicut in Mincha[p]. Alii legunt substantivè, quasi adeps concremata esset, sicut postea sub Lege[q]. [Grotius aliter.] Cùm Deo nihil sacrari soleat nisi quod in usu sit hominum, animantibus autem vesci ante diluvium probabile est non fuisse permissum, dici posset oblatam lanam & lac pinguissimum, quæ vetustissimè oblata fuisse docent Porphyrius & Virgilius. De lana locus est Sophoclis Polyid. Ἦν μὲν γὰρ οἰὸς μαλλὸς, &c. i. e. *Erat vellus ovis & libamentum ex vitibus*, &c. Pausanias de Cerere Phygaliensi, Ἔθυσαν τῇ θεῷ, καὶ πρὸς οἱ ἐπιχώριοι ἐπιφάζουσιν ἔλαιον, &c. [Ità describit Grotius, sed locus ex Authore, in cujus Arcadicis, sive lib. 8. versùs finem occurrit, sic corrigendus, Θύουσι τῇ θεῷ, πρὸς δὲ καὶ οἱ ἐπιχώριοι ἐπιφάζουσιν ἔλαιον, &c.

Margin notes (left column): [x] Jun. [x] Helv. [y] Helv. [z] Helv. [a] Pis. [b] Q. in Helv. [c] D. Par. [d] Helv. [e] D. [f] Helv. [g] Mun. [h] RR. in A. [i] Q. in L. Cedren. in D. [k] Di. [l] L. F. Pi. O. A. Dr. Me. [m] Me. [n] F. [o] F. [p] F. [q] He. in V. [r] F. [s] V.

Margin notes (right column): [t] A. [v] Ge. [x] Orig. in Ge. [y] F. [z] V. [a] F. L. [b] F. [c] O. [d] G. [e] Me. L. [f] F. [g] F. [h] Pi. A. Ma. [i] Chrysost. in F. [k] G. [l] g. [m] V. [n] F. [o] Pi. [p] F. [q] F. Pi.

h. e. *Dea quidem (more apud indigenas recepto) nullam hostiam immolavi, sed è consitis arboribus, & inprimis è vite, fructus obtuli, favos praeterea, & lanas,* &c.] Simile quid habet Plato, 6. de Legibus, Θύματα δ' ἦν οὐ τὰ ζῷα, &c. i. e. *Oblationes diis factæ non erant animalia, sed placenta & fructus melle madefacti.* Empedocles de temporibus antiquissimis, Ταύρων δ' ἀκρίτοισι φόνοις οὐ δεύετο βωμός, (*Taurorum cæde immeritâ non ara madebat.*) At Thalmudistæ omnino illis primis temporibus, antequam homines carnibus vescerentur, holocausta in usu fuisse putant, unde nihil ad homines perveniret, & per quæ Deus rerum omnium vitæque ac necis Dominus agnosceretur. Itaq; & post Legem ab alienigenis incircumcisis victimas ad holocausta tantùm accipiebant, non ad sacra alia per Legem instituta. חֵלֶב per γάλα sæpe transferunt [s]. ut Gen. 18. 8. & 49. 12. Exod. 3. 8, 17. & 23. 19. Levit. 20. 24. Num. 13. 27. & 14. 8. Deut. 6. 3. & 14. 21 [r]. Quæstio hic movetur, An ante diluvium licuit vesci carnibus, scilicet, unâ parte sacrificii. Negant Hieron. contra Jovin. l. 2. c. 10. & Thomas, 1. 2. qu. 102. art. 6. ad 2. & ad Rom. 14. Affirmat (& bonis argumentis probat) Soto de Justitia & jure, l. 5. qu. 2. art. 1. Vide & Pererium. Nec tamen id ex hoc loco sequitur, cùm sit holocaustum, i. e. totum absumptum [s]. [*Vide de hac quæstione ad* Gen. 1. 29.] ¶ *Et respexit*, ità plerique, וַיִּשַׁע] *Et convertit se.* Quæ grata sunt nobis, ad ea nos convertimus, eáque libenter aspicimus. q. d. Placuit Domino [t]. *Requievit in Abel* [v]. *Odoratus est*, Sa. vers. *Oblectatus est*, Sy. *Acceptavit*, Sa. *Consolatus est*, Sym. & Procop. Aq. vertit ἐπεκλίθη, *delinitus fuit*, à κηλέω, *demulceor, delector.* Qui sensus verbi est in שַׁעֲשַׁע, quod à שָׁעָה. Sanè Psal. 119. 117. וְאֶשְׁעָה. Hieron. vertit, *& oblectabor* [x]. Th. vertit ἐνεπύρισεν, *inflammavit*, i. e. igne de cœlo consumpsit, & sic grata esse probavit [y]. Sic Patres ferè omnes sentiunt [z]. Probabilis sanè interpretatio, quæ & Juliano placuit [a]. Placet & aliis [b]. Ità testari solebat Deus favorem suum; ut Lev. 9. 24. 2 Par. 21. 26. 2 Par. 7. 1. 1 Reg. 18. 38. vide Psal. 20. 4 [c]. Visibilis hæc erat approbatio, quam & Cain vidit, & Deus ei *testimonium perhibuisse* dicitur, Heb. 11 [d]. Confer Levit. 9. 24. Jud. 6. 21. 1 Reg. 18. 38. 2 Paral. 7. 1. & Heb. 11. 4. μαρτυροῦντος τοῦ Θεοῦ. (Majores ignem divinum precibus eliciebant, qui incendebat altaria, ait Servius ad 12 Æneid [e].) Idem statuunt A E. & post eum Author Fasciculi myrrhæ, *Ignis à Domino consumpsit pinguedinem.* Nec desunt Hebræi qui dicunt in illo igne sacrificia absumente semper apparuisse Leonis faciem. Quod si verum, erat typus illustris Christi Leonis tribûs Judæ [f]. At ignis hic sacrificium Caini reliquit intactum [g]. Nisi hæc interpretatio vera esset, unde sciret Cain fratrem acceptum, & se repudiatum [h]? *Respexit Deus* favendo & probando, & pecora terrásque illius fœcundando [i]. ¶ *Ad Abel & munera*] Primum fuit causa secundi. Placuerunt munera, quia placuit Abel [k]. Nota quòd persona priùs respicitur, deinde sacrificium. Oportet ergò nos per fidem antè justificatos, quàm opera Deo grata sint [l]. Dio Prusæensis de pio Rege, [Greek illegible], i. e. *Nec donum accipiet à viris nequam, nec Deum existimat gaudere sacrificiis impiorum.* Porphyr. de Abstinentia, l. 2. [Greek illegible], h. e. *Deus magis respicit offerentis mores, quàm oblationum numerum* [m].

5. *Ad Cain*, &c.] Causam vide ad vers. 3. ¶ *Iratúsque est*, וַיִּחַר] Octo vocabula Hebræis *iram* significant, inter quæ חָרָה est vehementissimum [n]: sign. *inflammari*, vel *irâ*, vel *dolore* [o]. ¶ וַיִּחַר לְקַיִן] Mirabilis constructio [p]. Ellipsis est τοῦ אַף, *accensa est*, sive *exarsit*, supple *ira*, vel *nasus*, (nam irari per nasum spirant) *Kain.* Similis ellipsis Gen. 18. 30. Alibi exprimitur, ubi *accensa* dicitur *ira* Dei, Exod. 32. 11. Deut. 6. 15. Zach. 10. 3 [q]. Latet חָרוֹן, *ira*, in voce conjugata וַיִּחַר, sicuti sæpe in Scriptura occurrit ellipsis vocis ex voce conjugata eruenda [r]. ¶ *Concidit vultus*] Ut solet invidis & iis quos mala conscientia lancinat [s], & ignominiâ affectis [t]. Signum pudoris [t], & mœstitiæ [v]. Huic opponitur infrà v. 7. שְׂאֵת, vultus erectus, bonæ conscientiæ signum [x]. Confer Job. 11. 15. cum Job. 29. 24 [y]. At qui livore contabescunt, & malum machinantur, frontem caperant: & oculos in terram demittunt [z]. Vultus animi index: & quæ simulata, diuturna non sunt. Hinc iram signis prodidit [a].

6. *Quare*] Deus ad pœnitentiam eum invitat [b]; nec delectatur peccatis nostris [c]. ¶ *Et cur*] Cùm deberes esse hilaris fratris causâ [d].

7. *Nónne*, הֲלוֹא] Vertendum, *Certè*; nec semper est interrogantis [e]. Reliqui autem vertunt, *Nónne.* ¶ *Si bene egeris*, &c.] Ità Sa. Sy. Ar. Mo. Ch. JT. אִם תֵּיטִיב, *si bene egeris*, vitámque emendaveris [f]. Docet Deus τὸ, *bene agere*, non consistere in sacrificiis, quæ Cain attulit, sed in Fide, quâ caruit [g]. q. d. Nihil moror externa illa sacrificia, si desint Fides, Pietas [h]. Alii referunt ad sacrificium [i]. Si pura & legitima fuerit oblatio tua [k]. οἱ sic vertunt, Οὐκ ἐὰν ὀρθῶς προσενέγκῃς, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλῃς, ἥμαρτες; ἡσύχασον· (quos ferè sequitur Julianus [l]) *Nónne si rectè offeras, non rectè autem dividas, peccâsti? quiesce.* Rectè offert, qui Deo soli offert; non rectè dividit, qui meliora sibi retinet, deteriora Deo offert [m]. Hæc versio ex eo nata, quòd pro לַפֶּתַח, *ad ostium*, legerunt, לְנַתֵּחַ [n], vel, לִפְתֹּחַ, *ad dividendum*, nam פָּתַח est *dividere, frangere, in frusta concidere*; sic igitur verterunt, *& si non bene egeris ad dividendum*, חָטָאתָ, *peccâsti? quiesce*, רֹבֵץ [o]. Sensisse videntur eum vel non optima obtulisse, vel minus decimâ, quæ Dei portio, Gen. 14. 20. & 28. 22. Vestigia manent etiam in Græcis & Latinis historiis passim [p]. ¶ *Recipies*, שְׂאֵת] Æquivocum est [q]. Infinitivum est, ut liquet ex Deut. 1. 9. pro quo alibi dicitur לָשֵׂאת, ut Gen. 36. 7. sed hic, ut alibi passim, induit vim Nominis [r]. Hebraicè octo significat [s]. Hinc variant. 1. *Nónne recipies*, scil. præmium, (quia נָשָׂא est *auferre præmium* [t]:) vel, favorem meum, & benedictionem simili signo, i. e. igne, testatam, quietem & gaudium [v]? 2. *Nónne remissio erit peccati?* sic T J. Onk. P. A. J T. K. M. (Remissio peccati erat finis sacrificiorum, Levit. 6. 2, 6, 7 [x].) נֹשֵׂא עָוֹן, Exod. 34. 6. est, *tollens iniquitatem* [y]. Hoc non probo, quia Cain non confessus erat peccatum [z]. 3. *Nónne elevatio erit?* attolles vultum tuum, quem jam demittis [a]. 4. *Nónne acceptatio erit?* (scil. coram Deo) sic Th. V. P. *Accipiam faciem tuam*, Merc. Vel sic, Acceptior erit oblatio tua quàm fratris, nam tu es primogenitus [b]. נָשָׂא פָנִים, *accipere facies*, est ex favore alicui benefacere, Gen. 19. 21 [b]. 5. *Nónne superior eris?* q. d. Adhuc manebit tibi jus primogenituræ, quod adimendum metuens de fratre necando cogitas. Eo certè sensu שְׂאֵת sumitur Gen. 49. 3 [c]. & Psal. 62. 5 [d]. *Excellentia tibi erit*, h. e. recuperabis jus primogenit. נְשׂוּא פָנִים, *elatus facie*, Esa. 33. est excellens auctoritate [e]. 6. *Exaltatio erit*, vel *gloria*, tibi, non minùs quàm fratri [f]. *Nónne elevare*, vel *elevatio*, erit tibi [g]? Mo. Ma. ¶ *In foribus peccatum aderit*, לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ] Valde emphatica oratio. Non modò refellit injustam querimoniam, sed etiam ostendit nihil fore illi magis adversum quàm proprium peccatum: q. d. Nihil tuâ obstinatione proficis; peccatum enim (licèt dissimules) te persequetur, nec patietur elabi. Cùm ad exitum venies, illic peccatum tuum tibi occurret, suas excubias agens: tunc deprehendetur conscientia, quæ se priùs solutum putabat, & duplices more pœnas solvet [g]. Bertramus exponit חַטָּאת, *aberrationem*, scil. à scopo, ut Jud. 20. 16. q. d. Nisi vitam emendes, aberrabis à scopo tuo, quo tibi ex primogenituræ jure populi Dei regendi dignitatem obventuram & cessuram proponis [h]. Peccatum ponitur pro pœna peccati, juxta Hebræos [i]. Ità accipitur Gen. 19. 15. Levit. 20. 20. 2 Reg. 7. 9. Zach. 14. 19 [k]. Sensus est, Prope te est punitio peccati; *Et ad te desiderium ejus*, i. e. cupit te tenere pœna peccati tui, ut solet post peccatum admissum; sed *tu*, si vis, *dominaberis illi*, i. e. potes declinare pœnam. q. d. Pœna hæc qu. canis est, qui ad ostium cubat, cupiens ingredi; sed in potestate domini est, vel claudere januam, nè ingrediatur, vel aperire, ut intret. Probatur hic sensus, 1. Prius

mem-

Marginal notes (left column): [r] G. [s] E. [t] F. [v] O. [x] D. [y] F. L. [z] Mc. T. [a] G. [b] O. Pi. A. La. Bo. BA. 1. 2. 49. [c] A. [d] A. Mc. [e] G. [f] F. [g] Mc. T. [h] He. in D. [i] T. [k] F. simil. [l] L. La. Mc. T. [l] F. [m] Ga. [n] F. [o] A. [p] Ma. [q] Pi. [r] Glass. gram. pag. 711. [s] Bo. [t] F.

Marginal notes (right column): [v] V. O. [x] V. [y] G. sim. Mc. [z] A. [a] Me. [a] F. [b] F. L. [c] F. [d] L. [e] Ca. [f] F. Bertram. Lucubrat. [g] A. [h] F. [i] F. [k] V. [l] G. [m] Bo. [n] BA. 1, 2. 33. 134. [o] Bo. [p] G. [q] F [r] Pi. [s] Merc. [t] O. [v] Me. Pi. [x] A [y] Pi. [z] Merc. [a] M. G. Merc. F. AE. [b] Q. in M. [b] Pi. [c] F. [d] Bertram. Lucub. Frankel. cap. 1. [e] Pi. [f] V. [g] V. [h] Luc. Frankr. cap. 1. [i] F. O. La. Pi. G. D. [k] A.

membrum de præmio loquitur,—*reportabis*, scil. præmium: ergò posterius loquitur de pœna. 2. Peccatum jam merat ipsi *Cain*, punitio verò nondum, sed ad fores erat, & statim punitus erat [l]. ¶ *Ad fores*] i. e. Mox pœnas lues [o]. *Præstò est* [p]. Statim enim à Domino in exilium relegatus est [q]. *Ad fores* esse dicuntur (v. g. Viatores) qui imminent & in propinquo sunt; Matt. 24. 33. ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις, sic Jac. 5. 9[r]. Adagium est in Plutarcho, πυρετῷ ἐπὶ θύραις ὄντι, *Febri ad fores existente* [s]. *Culpam pœna premit* comes; Horatius [t]. Vel significat peccatum ei insidiari, ut feræ egredientem hominem ante fores exspectant [u]. Nostri sic, *Cubat ad fores*, i. e. loco non quieto, (nam per fores ingredimur & egredimur;) q. d. Non quiescet peccatum, ut putant impii, sed tandem producetur in publicum. *Cubabis ad fores*, ut in nullo itinere non sis offensurus [x]. *Quocunque perrexeris, peccatum tuum cubans est*, Ar. Ità patens mihi erit, sicut ea quæ ponuntur in ostio [y]. Etiamsi nemo sit qui pœnam à te sumet, (nam nondum erat usus gladii [z],) non impunè abibis. Erit tempus quo pœnas solves, nempe in die Judicii, quo peccatum, etiamsi occultum sit, revelabitur [a]. Alii, *Ad ostium sepulchri*, ubi accubat peccatum ad diem Judicii [b]. *In diem judicii peccatum tuum servatum est*, Ch. R. Menahen sic, *Ad ostium justitiæ, unde judicium venit in transgressores, & Angelus mortis potestatem habet* [c]. Alii de ipso peccato exponunt; q.d. Desiderium occidendi fratrem propè est, & cupit ad te ingredi, scil. ad exsequendum homicidium. Sed alterum sensum præfero [d]. Al. sic, *Ad peccati fores tu excubas*, i.e. servus es peccati: hoc enim servorum est, 2 Sam. 11. 9[e]. Hoc refellit pausarum ratio, quæ sic distinguunt, *Ad fores, peccatum cubans* [f]. [Li. planè aliter vertit hunc locum,] *Si bene egeris, acceptaberis; sin malè, nihilominus* חַטָּאת, i. e. *sacrificium expiatorium pro peccato*, (sic sumitur ea vox Hos. 4. 8. 2 Cor. 5. 21.) *ad ostium cubat*. Solebant enim sacrificia poni ad ostium Sanctuarii in Levitico. i. e. Tibi pœnitenti est spes veniæ. Hic verus sensus videtur. Nam, 1. scopus Dei est Cainum erigere, (non ulteriùs dejicere,) ut patet tum ex oraculo gratiosè illi exhibito, tum ex initio verborum [g]. ¶ *Sub te appetitus*, &c.] [*Vide de hac phrasi ad* Gen. 3. 16.] Hoc ad peccatum referunt quidam [h], imò ferè omnes [i]; sed non eodem modo. Hebræi, & quidam alii, hinc colligunt libertatem arbitrii [k]. *In manum tuam tradidi potestatem concupiscentiæ malæ*, T J. Invitare te possunt passiones & appetitus tui ad culpam, sed cogere non possunt [l]. A te consensum petere & impetrare debet [m]. *Peccatum à tuo pendebit arbitrio*. Nam rectè faciendo superabis, ut frater tuus, qui ab eo non læditur; pravè autem faciendo, superaberis. Quare si vis fraternæ socius esse felicitatis, esto & virtutis. Ut enim qui peccat est servus peccati, ità qui rectè vivit est peccati dominus. Hujusmodi locutio est Num. 32. *peccatum vos inveniet*, i. e. pœnas dabitis [n]. Alii sic, Admonitio est ad cohibendas pravas libidines; q. d. *Si peccatum insurgit, cur non cohibes?* tuum est domare [o]. Appetitus peccati ad te est peccatum in membris; caro concupiscit adversùs spiritum; sed tu dominare ei per fidem, nè pereas [p]. *Ad te appetitus*, &c. q. d. tui vincendi desiderio tenetur, (eleganti prosopopœiâ) sed tuum est vincere [q]. Utcunque hæc mala concupiscentia te solicitat ad fratricidium, cave illi des locum, resiste, vince [r]. Alii autem ad peccatum referri nolunt, sed ad Abelem, quia חַטָּאת est fœm. & רֹבֵץ masc[s]. Sed hæc synthesis est Hebræis frequens; ut, cap. 2. cùm לָהּ (*harum*) præcessit, sequitur לְעַבְדָהּ fœm. Potest intelligi דְּבַר חַטָּאת *negotium peccati*, vel מַעֲשֵׂה *opus*, vel עָוֹן *pœna* [t]. Differentiæ in generibus frequenter occurrunt. Sic pro *Jabo* & *Jabi*, 1 Par. 18. 2, 5, 6. & 21. 5. sunt *Tabo* & *Tabi*, 2 Sam. 8. 2, 5, 6. & 24. 9. Ità pro *Labem* & *Babem*, 1 Reg. 22. 17. sunt *Laben* & *baben*, 2 Par. 18. 16. 1 Sam. 13. 7. vide & Exod. 1. 21[v]. In Beresith Rabba notant fœm. hic præcedere, & sequi masculinum, quòd *initio peccatum sit tanquam fœmina, cui facilè resisti potest; sed tandem fit mas, & hominem vincit. Initio est ut filum pili vel aranei, tandem evadit ut velum navis. Initio tanquam viator, tandem ut dominus domûs* [x]. Esse חַטָּאת masculini generis patet ex adjectivo רֹבֵץ [y]. Alii ad Abelem referunt, ut Chrysost [z]. Non est quòd in fratrem infensus sis, quem tibi subjectum habes. Sed hoc fingere mihi videtur, & à sensu totius loci alienum esse. Nam Caini potiùs odium accenderet [a]. Aliter visum aliis, & ad Abelem referunt [b]. Nulla tibi invidiæ causa est; nam licèt ejus sacrificia tuis sint acceptiora, remanebit tamen tibi jus primogenituræ [c]. Alii sic, *Num Abelis desiderium ad te erit? Num tu eris ejus dominus?* Minimè [d]. Repetendum est ex eo quod præcessit, *Si bene egeris*, Abelis voluntas tuo imperio subjecta erit [e]; pristinam illam tuam dignitatem recuperabis [f]. Ità illa, *sin autem malè, statim præ foribus peccatum aderit*, erunt dicta ὑπερβατικῶς, qualia & in his libris multa occurrunt. Vide Exod. 35. 29. Num. 4. 7. Psal. 99. 6, 7. Primogeniti jus potuisse per peccatum amitti constat ex Gen. 49. 3, 4. 1 Paralip. 5. 1. 1 Reg. 1. 25. & seq [g]. Perplacent quæ Mercerus annotavit. Sed libet novam sententiam addere. Quum indignè ferret Cain fratris sacrificium suo esse prælatum, licet suo non erat melius, nec quoad rem oblatam, nec quoad externam offerendi rationem ac ceremoniam, sic dicit Deus, *Annon, sive bene offeras, sive non bene* (secundùm legales ritus) *offeras*, (nihil enim illud refert, nam) *ad ostium peccatum cubat*, peccatum perpetuò circumfers, illúdque in procinctu habes? vel optima tua oblatio à peccato vitiabitur. Ità monet Deus, non esse hîc ipsam oblationem respiciendam, sed personam offerentem. Non debebat appetitus tuus ferri ad peccatum, sed peccati appetitus ad te, sicut mulieris ad maritum cui subest, túque ei dominari. Est autem תֵּיטִיב שְׂאֵת phrasis sicut מֵיטִיבֵי לָכֶת, Prov. 30. 29. מֵטִיב נַגֵּן, Ezec. 33. 33. & alibi. Posset etiam verti, *sive pulchrum quid adferas, sive non pulchrum* [h], &c.

8. *Dixitque*] Verba vel *amica*, utì eum incautum opprimeret [i]; vel *dura*, ut haberet occasionem insurgendi in fratrem [k]: אֶל hîc est, *contra fratrem* [l]. Narravit ei omnes objurgationes Dei ad illum [m]. אָמַר hîc absolutè positum est pro דִּבֵּר *loqui*, quomodo Psal. 4. 5. & 139. 20 [n]. Alii addunt, *egrediamur foras*. Ità Jonathan filius Uzielis, (vel, si ità vis, Pseudo-Jonathan, ut eum vocat Drusius) & Hierosolymitanus; item Sy. Sa. οἱ. & Vulgatus. Non temerè [o]. In Hebræo est pausa extraordinaria, aliquid ulteriùs innuens [p]. Hoc ferè semper deprehendo, si quando ab Hebræo dissentit Latinus, eum vel οἱ. vel aliquem ex Rabbinis secutum fuisse. Non est ergò temerè nata Vulgata editio, ut quidam scioli stultè & impudenter clamitant [*]. R S. referendum putat ad sequentia, *Et cùm essent in agro* [q], scil. ad instinctum ipsius Cain [r]. Targum, h. e. editio Chaldaica, dictum ait à Caino, *Non est judex, non judicium, neque seculum aliud, non merces justis, nec pœna improbis, nec in miserationibus conditus est mundus, nec per miserationes gubernatur, quid oblationem tuam accipit, non meam* [s]. ¶ *Consurrexit*] Hebræis *surgere* dicitur qui ad opus se accingit, & contra aliquem insurgit [t]. Ità Deut. 33. 11. Psal. 3. 2 [v]. ¶ *Interfecit*] Non, præfocavit, ut vox *sanguinis* docet [x], nec mandibulâ, ut fingunt pictores [y]; sed quodam lapide aut telo [z]. *Fixit lapidem in fronte ejus*, ait Targum Jonathæ. Rusticâ furcâ, quam de more ferre solebat [a]. Non opus est in ea quæstione laborare, quo instrumento hoc fecit, cùm agriculturæ jam antè operam dedisset Kain, quæ sine ferramentis non potuit exerceri [b]. Interfectus videtur anno ætatis 129. Mundi 130. Nam natum anno 2. Mundi, & occisum eodem anno quo natus est Seth, ex Scripturis deducunt Caj. Perer. Torniel. & alii [c].

9. *Ubi frater*] Non quòd ignoraret, sed *ut fortè resipisceret, & diceret, Ego occidi, & peccavi; & sic misericordiam inveniret* [d]. Adeò non vult perire hominem Deus. Sed quia impudenter negat, nec in tempore resipiscit, ad desperationem adigitur. In tempore ergò desistendum à malo [e]. *Frater*. Innuit & justitiam inquisitionis, & atrocitatem sceleris [f]. ¶ *Num custos*] i. e. παιδαγωγὸς [g]. Sic Horatius, *imberbis juvenis custode remoto*. Cum indignatione loquitur, & quasi subsannans Deum [h]. Dicunt Hebræi Cainum, *eò quòd negârit pec-*

Marginal notes (left column): [l] O. [o] F. G. [p] V. Merc. [q] F. [r] D. Prov. 3. 3. 37. 3 [s] Bo. [t] G. [u] D. Ib. [x] M. [y] I. [z] F. [a] F. [c] A. [d] O. [e] Leifeld in Gi. [f] Ga. [g] Li. [h] F. [i] V. [k] Li. E. Bo. Ti. [l] T. [m] Me. sic Ca. [n] Ca. [o] F. V. [p] M. [q] Mer. [r] F. [s] F. [t] Merc. [v] A.

Marginal notes (right column): [x] Merc. [y] Ca. [z] Merc. [a] Merc. [b] Pi. Riv. [c] F. V. [d] F. [e] G. [f] Bertram. [g] G. [h] Di. [i] F. [k] F. V. [l] F. [m] A E. in F. M. [n] Pi. [o] F. [p] A. [*] F. [q] M. [r] Hi. in L. [s] F. D. [t] F. [v] Pi. [x] Me. [y] T. [z] Fl. Me. [a] T. [b] Ma. v. 11. [c] T. [d] Hi. in F. [e] P. [f] Pi. [g] Me. G. [h] Me. F.

catum,

catum, in duplo peccasse. *Et visum est* (inquiunt) *tanquam is qui negat providentiam Dei* [i]. At custos ejus erat ex lege naturæ [k].

10. *Quid fecisti?*] Quòd admonitionem meam contempsisti, pœnam quam comminatus sum non horruisti, nec fratrem reveritus es, nec tibi dolet; quòd celas, quasi ipse ignorem [l]? ¶ *Vox sanguinis*] Ad pœnam moveor quadam quasi sanguinis querelâ. Vide Hab. 2. 12. Ezec. 24. 9 [m]. Sanguis effusus testatur te illum occidisse. Consoletur hoc pios, qui propter justitiam occiduntur, se adhuc vivere apud Deum, illique maximè curæ esse [n]. Heb. *sanguinum*, quod homicidium usitatè sign [o]. Plurale est, vel ad majorem emphasin, & incutiendum horrorem homicidii [p]; vel propter sanguinis effusi copiam [q]. In cæde sanguis hinc indè erumpens in varias partes dissilit [r]. Vel quòd reus erat sanguinis non tantùm Abelis, sed etiam omnium quos genuisset, si vixisset [s]. [Hinc T]. legit, *sanguis generationum* (Onk. *familiarum*, Jeros. *justorum*) *ex Abele nasciturarum.*] Alludit ad id quòd vox *sanguinum* sign. naturalem generationem, Johan. 1. 13 [t]. ¶ *Clamat*] Non me latet, ut putabas [v].

11. *Maledictus es super terram*] *E terra*, O. Ma. ex parte terræ, respectu terræ [x]. q. d. Terra ipsa testabitur te maledictum esse [y]. Quomodo maledicta est terra docet; *non dabit tibi vim suam:* etiam optimè culta malignè votis respondebit [z]; ampliùs maledicta quàm priùs erat [a]. Ad Adam dixerat, *Maledicta terra propter te:* ad Cain dicit, *Maledictus tu è terra.* Longe major est hæc pœna illâ: ibi terra maledicitur relata ad hominem, hic Cain maledictus à terra [b]. Vel potiùs est ellipsis τοῦ *exsul*, & sic legendum, *Maledictus esto exsul ab ista terra*, &c [c]. omnes maledicent tibi ob homicidium [d]. ¶ *Maledicta terra quæ aperuit*, &c.] Sensus est, Te homicidam debebat devorare [e]. Humus, quam tu sanguine polluisti, te posthac exsecrabitur. Amplificat Caini scelus; q. d. Ipsa terra humaniorem se exhibuit erga fratrem quàm tu, qua sanguinem, quem tu effudisti, in sinum recepit [f].

12. *Vagus & profugus*, sic Mo. P. Ti. נָע וָנָד] *Pœna homicidarum exsilium*, inquit Nehemann. Idem significant, sed נָד vehementius putant quàm נָע. Alii vertunt נָד, *luctuosus eris*, semper mœrens fratris cædem [g]. Græci vertunt σαλευόμενος (*fluctuans*) καὶ ἀστατῶν (*instabilis, & sedis incertæ*) [h]. ο'. habent *gemens & tremens*, (ità verbum sign. Esa. 7. 2 [i].) significantes Cain animo consternatum, & corpore tremulum [k]. Inquietudo hæc ad conscientiam referenda [l]: omnibus odiosus eris, & nullibi securus [m]. *Eris tremulus*, aut *commotus*, scil. intus, i. e. timidus & *vagus*, seu *motus* extrà; hinc indè discurres [n]. *Eris latitans & absconditus*, Sa. vers. *tremens & vacillans*, Sy. *perturbatus & profugus*, Ar. *movens & divagans*, sive *infestatus agitationibus*, Ma.

13. *Major*, &c. גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְּשֹׂא] *Major est iniquitas quàm ut mihi remittatur*, vel *demittatur*, M. F. Ch. Sy. Ar. P. Ti. vel, *quàm ut veniam merear*, Vulg. i. e. impetrem [o]; *quàm ut parcat*, sub. *Deus mihi* [p]; vel, *major quàm ut ferre eam*, scil. *possit Deus* [q]. Ità doctores Catholici exponunt desperativè [r]. Vox desperantis est, non pœnitentis [s]. Magna hæc est peccati confessio, sed inutilis, quia coacta & intempestiva. Dicunt Hebræi, *Cùm tempus præteriit, inutilis est oblatio.* Rectèque monent, *Resipisce uno die ante mortem tuam*, i. e. in tempore. Observa quomodo Cain ad promissiones & minas Dei primùm pervicax & ferox fuerit, consilium Dei contemnit, peccatum negat; modò ubi scelus ejus manifestatur, sentit judicium Dei, illùmque iratum, turpiter concidit & desperat [t]. Hebræi exponunt interrogativè, & negativè; q. d. *Estne peccatum meum tantum, quòd non possim mereri veniam?* Ità innuit Deum punire se ultra condignum [v]. Alii de *pœna* exponunt, (עָוֹן aliquando sumitur pro pœna peccati [x],) *Major est pœna quam ut feram* [y]. Patet ex sequentibus, *Ecce ejicis me*, &c [z].

14. *Ejicis*, &c. גֵּרַשְׁתָּ] Notat expulsionem cum ignominia, qualem adultera à marito sustinet [a]. Heb. *Ejecisti.* Quæ mox & certè futura sunt per præteritum sæpe enunciant [b]. q. d. Meritò despero, cùm video te curam mei abjicere [c]. ¶ *A facie terræ*] Hujus, scilicet, à solo paterno, ubi Ecclesiæ conventus [d]; ubi parentum & fratrum frui possim consortio [e]: à patria mea [f], amœnissima & fertilissima; quin & à tota terra, dum nusquam consistere permittis [g]. Vel *terra* pro *hominibus* sumitur; q. d. Facis me hominum odium, ut nec illi me visu dignentur, nec ego illos ausim aspicere [h]. ¶ *A facie tua abscondar*] i. e. A loco ubi Deus gratiam & potentiam imprimis exserebat [i]. q. d. Non sentiam gratiam & favorem Dei; Deum habebo iratum, conscientiam trepidantem [k]. Sensus (& absconsio) duplex esse potest. 1. A parte Dei, *Abscondes faciem tuam a me* [l]; favore, curâ & tutelâ tuâ destituar [m]. 2. A parte Caini, quod magis probo, *Abscondam me*, &c. Semper pavidus latebras quæram [n]: præsentiam irati judicis horrebo, & fugiam [o]. ¶ *Eróque vagus*, &c.] Non apparebo posthac in conspectu tuo offerens aliquid [p]. ¶ *Et omnis qui invenerit me occidet me*] Quidam de hominibus accipiunt [q], sive natis, (hinc colligimus multiplicatum jam fuisse humanum genus [r],) sive nasciturus [s]. De hominibus agi, non feris, patet ex vindicta ejus occisori denunciata, & signo posito ut homines monerentur [t]. Alii de hominibus & feris [v]. Sic loquitur quasi petens à Deo conservari. Alii contrario sensu exponunt, quasi desiderâsset mori, ut tanta miseria terminaretur. q. d. *Omnis igitur*, &c. *occidat me.* Et concordare videtur quod sequitur, *Non*, seu *nequaquam*, ità fiet, sed, &c [x]. [Ità & Lt. accipit יְהִי, *Nunc igitur ità fiat.*] ¶ *Occidet*] Nec iram Dei, nec animæ mortem timet, sed solam vitæ hujus & corporis jacturam veretur [y]. Sentit omnem creaturam sibi adversam esse [z]. Loquitur ex naturæ dictato, Εἴ κε πάθοι τά κ' ἔρεξε, δίκη κ' ἰθεῖα γένοιτο, (*Æquum est ut patiatur quisque quod fecit.*) Vide quæ nos de J. B. & P. 1. 2, 5 [a]. Apud Romanos antiquos, *maledictum ob scelus* aliquod admissum impunè quisquam occidere potuit: Dion. Halicarn. l. 2. Vide Sophocl. Oedip [b]. Discamus, 1. Malos in Ecclesia non ferendos: 2. Quantis in periculis sunt qui extra Ecclesiam sunt constituti [c].

15. *Nequaquam*, לָכֵן] Variè exponitur: Quidam sic, *Non ita fiet*, ο'. Th. & Sym. in D. quasi esset ex לֹא כֵן, *non sic.* Per reticentiam dictum volunt, q. d. Non sic erit ut putas, non mox peribis, ut times, sed, &c. Nullus te impune feriet [d]. Alii vertunt, *propterea*, (quasi ex ל servili & כֵן [e].) Ità Sa. O. Mo. P. Onk. A. Pi. J T. Ar. in Di. Aq. in D. F. Constat ל in hac voce usitatissimè valere *propter*, adeóque verti, *propterea*; ad verbum, *propter sic.* Sed certum est multa dari loca ubi ea significatio non quadrat. Sed neque satis convenit (huic loco,) quia nulla antecessit causa, unde inferri queat septuplò vindicandum Cainum, si quis eum interfecerit [f]. *Propterea*, nempe ut videas quantopere detestor homicidium [g]. Alii, *profectò, utique*, Pi. F. sicut Jer. 2. 32. & 5. 2. Ose. 2. 16. Zach. 11. 7. ut idem sit quod אָכֵן [h]. *Imò*, F. *In veritate, certè*, V. Ego ל sumo pro *de*, quod usitatum: ut Gen. 20. *dic* לִי *de me*; & Psal. 91. 11. *præcipiet* לָךְ *de te.* Ità לָכֵן enarro בַּעֲבוּר כֵּן *de sic*, i. e. de ea re; quod ad hanc rem attinet. Ità ל non rarò valet *quantum ad*, quod docet Drusius, citans inter alia Psal. 17. 4. לִפְעֻלּוֹת אָדָם, *Quantum ad opera hominis, per verbum labiorum tuorum ego cavi*, &c. Quum ergò Gen. 4. Cain desperabundus conquereretur se nusquam tutum fore, Deus quodammodo consolatur eum, dicens, לָכֵן, *quantum ad hoc*, si ullus occiderit Cain, septuplò vindicabitur, &c [i]. ¶ *Septuplùm punietur*, שִׁבְעָתַיִם יֻקָּם] *Septuplicìter*: i. e. multas & gravissimas pœnas dabit (numerus finitus pro infinito [k], & septem pro multis usurpat Scriptura, Job. 5. 19. Psal. 12. 7. Prov. 26. 25 [l]. eò quòd omnes dies seculi in hebdomadas distribuuntur [m].) qui Cainum occiderit [n]. Graviùs autem puniendus erat, vel quia exemplo Caini deterritus non erat [o]; vel quia præcepto Dei de non occidendo, tam graviter, tam seriò iterato, rebellis [p]. Porrò Cainum diutiùs voluit Deus superesse, tum ut aliis exemplum ac terror esset [q]; tum in delicti sui pœnam [r], ut & vitam pro supplicio, & mortem pro solatio haberet [s]. Veteres Hebræi aliter exponunt; Septimâ gene-

generatione ad ultionem vocabitur Cain: Et septimâ generatione Cainum à Lamech jaculo occisum esse aiunt. Quos Onk. secutus est, ait Fagius. Sed eum perperàm acceperunt Hebræi, inquit L. de Dieu. Voluit enim ille *ultionem Caini* (nempe, in occisorem Caini) per 7 generationes duraturam [t]. Observa, non licere privato parricidam occidere [v]. Quæritur, cum quo construi debet verbum יֻקַּם an cum הֹרֵג, an cum קַיִן. Prius amplectuntur plerique. Pertinere tamen ad קַיִן patet ex v. 24. *Si Cain vindicabitur*, &c. At, inquies, sic non constabit sibi constructio, quia nominativus כל הרג קין non habebit verbum. Id scilicet viros doctos intricavit, non tamen satis justâ causâ. Solent Hebræi participium præcedente nomine ità usurpare, sicut Latini ablativos absolutos. Sic 1 Sam. 2. 13. כל איש זבח, *omni viro sacrificante*, i. e. si ullus vir sacrificaret. Sic 2 Sam. 19. 8. אֵינְךָ יוֹצֵא, *te non exeunte*, i. e. si non exieris. Ità 2 Reg. 7. 2. Sic hoc loco: *ullo occidente*, i. e. si quis occiderit Cainum, *septuplò vindicabitur*, scil. *Cainus*. Sensus non est, occisorem septuplùm puniendum. Intelligitur proculdubio pœna talionis. At is *semel* tantùm, non *septies*, occidi poterat. Sed sensus est, Cainum septuplò vindicandum, i. e. per 7 generationes, scil. in occisoris posteris. Ità accipio Onkelum. Vox נִקַּם passivè ubique tribui videbis personæ quæ injuriam accepit, (sive pro qua ultio sumitur) non personæ quæ injuriam intulit, (sive de qua sumitur ultio.) Hic non comminationem, sed consolationem, Caino proponit Deus [x]. Verbum הֻקַּם, *vindicari*, dicitur & de eo in cujus gratiam alius punitur, ut infrà 24. Exod. 21. 20, 21. 1 Sam 24. 13. & de eo qui in alterius gratiam punitur, Jos. 10. 13. Ità hoc loco sumitur: *Septuplò vindicator*, vel *vindicabitur* [y], sub. *Cainus* [z], i. e. gravissimè punietur interfector Caini, ad vindicandum Cainum [a]. ¶ *Posuit signum*] R S. exponit fuisse literam de nomine (vel *Jehovæ*, vel *Caini*) fronti insculptam [b]: vel torvus erat & truculentus aspectus; vel mania, vel tremor horribilis membrorum omnium, (præcipuè capitis) cum vultûs consternatione, ut Patres communiter sentiunt [c]. Tremor corporis & mentis. Quod conjiciunt ex verbis *vagus & profugus*, quæ o'. reddiderunt, *suspirans & tremens* super terram [d]. Alii temporarium hoc signum, alii perpetuum esse volunt. Utrumque voluit Deus, hunc sceleratum agnosci, & reliquos ejus exemplo cavere. Benignitatem interim suam erga maledictos, declarat Deus [e]. ¶ *Ut non interficeret*, לְבִלְתִּי הַכּוֹת] *Ut non percuteret*, O. Ma. nedum occideret [f]. At *percutere* ponitur pro *interficere*. Hinc pro *percussit*, 2 Reg. 14. 5. est *interfecit*, 2 Par. 25. 3. Plenè dicitur, *percutere in anima*, ut Gen. 37. 21 [g].

16. *Et egressus est Cain a facie Domini*, מִלִּפְנֵי יְהוָה] Hæc vox habet duas serviles literas, *Mem elongationis*, (ut vocant) & *Lamed approximationis*. Ad verbum est, *Ab ad faciem*, vel *ab ad coram*, i. e. à loco præsentiæ Divinæ, h. e. à loco Ecclesiæ congregatæ. *Exire* (inquit Helias Orientalis) ejus est qui à loco clauso & communito exit. Ecclesia est talis locus, adversùs quem nullæ inferorum portæ prævalebunt *. ¶ *Et habitavit profugus in terra* נוד] [Quidam נוד appellativè accipiunt, & vertunt] *profugus*, Vulg. *vagus & mobilis*, Ch. in M. F. *fluctuans*, *instabilis*, *& sedis incertæ*, Hi. in Nobil. Neheman. Non quasi oberrârit in toto mundo; sed quòd in ea ipsa terra jugiter ultro citróque migravit, & nullibi quietem habuerit; à quo & *Nod* dicta est terra. Quidam aiunt, quócunque venerit, terram tremuisse; quo conspecto, homines dixisse, *Fugite, is est crudelis ille homicida qui fratrem suum occidit* †. *In terra perfugii*, i. e. ubi erat perfugium profugis [h]: *in terra commotionis, vagationis, fugæ, exsilii* [i]. Alii *Nod* pro nomine proprio loci sumunt: Ità M. V. Mo. o'. Sy. Joseph. Ma. Pi. O. Locus à perfugio Cain sic dictus [k]. Prolepsis historica est [l]. Probatur hoc mihi, quia sequitur, *versùs orientem*. Adstipulatur Targum editionis Complutensis [m]. ¶ *Ad orientem Eden*, קִדְמַת עֵדֶן] Ante קִדְמַת deficit ב, vel ל, vel מִן, ut Gen. 2. 8. [n]. Hoc non caret mysterio. Typus erat ab oriente, i. e. summo throno cœli, adventurum homicidarum, i. e. peccatorum, asylum Christum, qui *Oriens ab alto*, Luc. 1. Civitates etiam refugii pro homicidis erant ea de causa ab oriente [o]. ¶ *Eden*] In pœnam, ut inde haberet materiam doloris, quia pater indè expulsus erat, nec ipse eò accedere valebat [p]. *Ante Eden*, E. Factum hoc postquam mutavit Deus perpetuam fugam in exsilium sedentarium; sed adscriptus illi locis durioribus, qualis Arabia deserta, ubi latrocinari cœpisse primus omnium dicitur Josepho [q]. [Historiam hanc Mosis de *Caino* & *Abele* sarcasticè traducit Vir doctus, & his machinis (quamvis aliud se agere fingens,) eam subruere conatur;] *Fuit*, inquit, *Cainus agricola, Abelus pastor ovium. Qui hæc dicit, multas supponit artes, & innumeros artifices. At si nulli præter Cainum fuere tunc temporis artifices, maximus sanè fuit artifex Cainus. Ergò sibi solus fodit ferrarias, fornaces excitavit, &c. molas construxit, &c. & solus fuit arator, messor, & pistor. Eas ergò artes solus Cain exercuit, ad quas innumeri penè & servi & artifices requirebantur, quæ non nisi longo usu reperiri potuerunt. Præterea, scriptum est Abelem fuisse pastorem ovium. Ergò eas custodiebat. Sed quæro? Quos fures timere debuerat, præter patrem & matrem & fratrem, si nulli præterea fuissent homines in terris?* Postea sic pergit: *Quid est, quòd Cainus fratrem in agro occiderit? nempe illud more latronum, cautè, nè à quopiam arbitro proderetur. A quibus latronibus ensem accepit? Quos timuit Cain, cùm dixit, Omnis qui invenerit occidet me? Nulli alii memorantur vel formati vel nati homines præter Adamum, Evam & Cainum.* Hæc ille; ex quibus colligit alios ante Adamum homines, eúmque patrem tantùm Judæorum fuisse. [Cui quæ sequuntur reponit *Marsius*, in Refutatione fabulæ Præadamiticæ.] 1. Eadem hæc argumenta contra Præadamitas suos vetustissimos militatura sunt, à quibus semel debuerunt & Agricultura & Pastoritia incepisse. Ut hominum, sic artium ætates distinctæ fuerunt, nec in primo repertore perfectæ. Vel ergò concipias has ártes, uti nunc se habent, ità fuisse exercitas ab æterno, quod nè ipse dixerit Aristoteles; cùm etiam quotidie aliquid perfectionis nanciscantur: vel concedas Agriculturæ in Adamo & Caino auspicia adhuc rudia fuisse. Imò nec opus tum fuit tot subsidiis; tunc enim & cœlum mollius erat, & necdum exhausta erat vis primævæ illius benedictionis in terram collatæ, ideóque cultura facilior. 2. Adamus multa adhuc retinuit rudera primævæ sapientiæ, unde Cainum facilè docere potuit instrumentorum fabricam & usum: Abelem item mysteria Pastoritiæ. 3. Quidni sine ferro procedere potuit prima agricultura, ejus vicem subministrantibus vel cancrorum securigerorum chelis, (de quibus Bochartus Phœnic. l. 1. c. 4.) vel silicibus præacutis, quibus in usum similem plurimi populi etiam hodie utuntur, quibúsque multi volunt Circumcisionem peractam esse, Exod. 4. 25. & Jos. 5. 3. [Vide Collectanea nostra ad ea loca.] 4. Non omnis custodia ovium furibus destinatur. Nam custodiri debent adversùs feras. Obj. Ab iis plus Abeli quàm ovibus timendum erat. Resp. Non tutiores ab iis erant Moses aut David in deserto, per quod ductabant greges suos, quàm Abel. 2. Nè aberrent ab ovili. 5. Perperàm negatur jam tum plures homines extitisse. Et elucidandæ huic controversiæ nonnulla supponimus, de quorum veritate nulla sana ratio dubitabit. 1. Supponimus Adamum & Evam liberis operam dedisse & parentes factos fuisse ipso primo anno creationis. Illico post peccatum dicitur uxorem cognovisse, Gen. 4. 1. 2. Valde probabile est quolibet partu gemellos ab Eva editos, quod ordinarium ferè apud gentes fœcundiores, & speciali benedictione concurrebat Deus iis per quos humanum genus multiplicandum erat. Idem sensêre generaliter Judæi, Mahumetani & Christiani, ut docet Seld. de Jure nat. & gent. l. 5. c. 8. 3. Indubitatum est, liberos Adami, statim ac puberes fuerunt, operam dedisse liberis, idque ex oraculo illo, *Crescite & multiplicamini*. Obj. At Moses Gen. 5. nulli Patriarcharum procreationem liberorum tribuit, nisi post annum 70. 90. 100. Resp. Credibile est eos tantùm à Mose recenseri ex

quibus per rectam lineam gentis suæ conditor Abraham descenderat: August. de Civitate Dei lib. 15. cap. 15. 6. Notandum, non contigisse cædem Abelis ante 129. annum Adami: Erat enim *post multos dies*, Gen. 4. 3. nempe en quo facti fuerant, Cain agricola, & Abel pastor ovium. Et Sethus (quem in locum Abelis nactam se dicit Eva, adeòque recenti vulnere fratricidii matri inflicto natum oportuit) anno Adami 130. natus est, Gen. 5. 3. Non est autem verisimile Adamum & Evam per 120 annos post natalia Caini & Abelis nullos genuisse liberos. 7. Supponimus Cainum & Abelem jamdiu maritos fuisse & patresfamilias; siquidem Cain jam erat annorum 129, Abel circiter 128. Res enim suas seorsim à patre habebant, ille agros, hic greges; & parentes deseruerant, conjugibus adhærentes, juxta Gen. 2. 24. 8. Poterant ergò illo spatio non centuriæ, sed myriades, hominum esse. Anno Mundi 30. potuerant esse plus quàm decem familiæ ex Adamo & Eva enatæ & constitutæ, quæ quantopere potuerint multiplicari spatio 100 annorum in illa naturæ adolescentis fœcunditate, sub qua nulla funera visa ante cædem Abelis, facilè docebit Arithmetica. Et ex 70 capitibus in Jacobi familia spatio 210 annorum orti sunt 600 armatorum millia, &, nisi multos en iis mors demessuerat, numerum illum facilè triplicâssent. [Vide quæ nos ad Enod. 1.] Adeò non erat cur solicitè inquireret, quorum usu vel subsidio, &c. hæc Cain & Abel fecerint, vel quinam erant à quibus timeret Cain nè se occiderent, vel quibus architectis & fabris urbem illam posuit Cainus. 9. Non dicitur Cain *ense* fratrem peremisse, nec opus erat, cùm furor arma ministraret. Præterea, potuit Cain telum sibi ad id parâsse eâdem arte quâ ligones & rastros ad agriculturam jam antea sibi comparaverat. 10. Quòd dicit, *nullos alios hoc loco nominatos*, ipse sibi respondeat, cujus hæc sunt verba: *Negatur sequi illud, nullos fuisse ante Adamum homines, quia nulli ante Adamum nominatim leguntur in Genesi; constat enim neque omnia scripsisse Genesim, neque omnia negari debere quæ suppressit Genesis.* Hæc Maresl. in Refut. fab. Præadam. Qu. 3. à p. 65. ad 88.

17. *Cognovit autem Cain*] Mos est Scripturæ primùm impios, dein electos, prosequi. Et eleganter hîc Moses perstringit studia hominum mundanorum, in liberis, artibus, urbibus, armis, voluptatibus[r]. Recensetur hæc genealogia, non propter septimam generationem in qua punitus est Cain, (ut Hebræi adferunt;) sed ut videamus quomodo filii hujus seculi primùm emineant[s]; & ut perveniatur ad Lamechum[t]. ¶ *Uxorem suam*] Quæ & soror ejus[v]. Initio mundi necesse fuit sorores fratribus nubere[x]. ¶ *Peperit* חֲנוֹךְ] Sic dictum, quòd paternis moribus egregiè imbutus erat[y]. ¶ *Ædificavit*] Heb. *Erat ædificans.* Hoc modo difficultatem significari volunt Hebræi[z]. Hoc fecit en metu ferarum[a]; ad sui defensionem, quia semper erat in timore & tremore positus[b]. Sic prodidit mundanos affectus; aliter quàm Abraham, Heb. 11. 10[c]. ¶ *Vocavit Hanoch*] Non *Cain*, quia nomen ipsius omnibus invisum erat[d].

18. *Henoch genuit Irad*, וַיִּוָּלֵד לַחֲנוֹךְ אֶת עִירָד] Ellipsis pleonastica; q. d. *Et genitus est Hanocho filius*, quippe qui genuit *Hiradum*[e]. ¶ *Irad* יָלַד *genuit Mehuiael*] Hinc apparet verbum ילד in Kal *viro* tribui: sic Psal. 2. 7. sic Æthiopicus, Act. 7. 8. ולד *genuit Isaacum*[f]. ¶ מְחוּיָאֵל] Sign. *qui à Deo deletus est*, ab אֵל, *Deus*, & מָחָה, quod est, *pulverem vel sordes aquis abstergere.* Et hinc (& ex nomine *Methusael*) colligunt Hebræi ante generale diluvium fuisse aliud, quo tertia pars hominum absumpta est. q. d. Immundus pulvis factus est homo, & sordes ob peccata; sed ego eum aquis abstergam[g].

19. *Accepit duas uxores*] Ipse sibi accepit, neglectâ voluntate parentum[h]. Primus legem Gen. 2. 24. latam violavit[i]. Post diluvium, cùm vita brevior, & Noe solus cum suis superesset, nè nimis lentè propagarentur homines, indulsit Deus polygamiam, ut Abr. &c. Eam rursus Christus sustulit[k]. At Lamech sine divina dispensatione plures simul uxores habuit. Porrò vocem נָשִׁים, *mulieres*, quidam notant factam ab אֲנָשִׁים, detractâ capitali literâ א, quòd mulier caput esse non debet. Al. à נָשָׁה, qu. *obliviosa*; sive quòd minùs valent memoriâ quàm viri, sive quòd in illis oblivioni detur paterna familia[m]. ¶ *Adah*, & *Zillah*] Ferunt morem fuisse eo tempore, ut qui duas haberent uxores, alterâ ad progignendos liberos, alterâ ad carnis voluptatem uterentur. Illa erat *Ada*, quasi *separata*, vel *vidua*, quia cum ea, postquam gravida fuit, non haberet commercium. Hæc *Zillah*, à צֵל, *umbra*, quòd sub umbra mariti, vel penès eum, semper fuerit; unde adornabatur plurimùm, &, nè gravida fieret, potabatur poculo sterilitatis[n]. *Adah* sign. *ornamentum*; *Zillah*, *umbram ejus*[o].

20. *Pater*] Pro *Authore*, *Institutore*, & *Inventore*, accipitur[p]. ¶ *Habitantium in tentoriis, atque pastorum*] Heb. *Habitantis* (sing. pro plur[q].) *tabernaculum.* ¶ *Et peculii*, וּמִקְנֶה] Vertunt, *& pecoris*, h.e. artis curandi pecus. Metonymia subjecti[r]. Vel, *& possessionis*, Mo. supple *pecoris*. Talia verborum supplementa sæpe in ipso textu fiunt; ut *mille*, 2 Sam. 8. 4. sunt *mille currus*, 1 Paral. 18. 4. *Uzzah extendit ad arcam*, 2 Sam. 6. 6. pro, *extendit manum suam ad arcam*, 1 Par. 13. 9. Vide & Gen. 5. 3[s]. Alii vertunt, *& peculii*, M. Ti. Ma. *& jumenti*, O. *& possidentium* (*pascentium*, P. *vel habentium*, A.) *pecora*, Ch. *vel utentium armentis*, Ar. Hic primus habitavit in tabernaculis, ut pasceret gregem; q. d. primus adinvenit artem pastoritiam: Principio enim pastores tabernacula habitabant, & locum subindè mutabant[t]. Unde *Scenitæ* dicti[v]. Ante diluvium opes erant in pecuaria. Putant quidam Scripturam hîc indicare, quòd en pessimis parentibus filius interdum non malus nascitur[x].

21. *Pater canentium*, &c.] Heb. *apprehendentis*, h. e. tractantis, pulsantis[y]. Al. *comprehendentis*, vel *amplexantis*, instrumentum quod pulsans complectitur[z]. Inventor Musices. Partis opibus ad deliniendas aures animum transferimus[a]. Hebræi dicunt quòd *Jabel* fecit tentoria ad ponendum idola; & *Jubal* canebat instrumentis musicis coram idolis[b]. ¶ *Citharâ & organo*] Sic Mo. Ma. כִּנּוֹר *citharam* vertunt Sy. Ar. Ti. ¶ עוּגָב] *Fides*, Sy. Ti. *Tympanum*, Ar. His duobus generibus synecdochicè comprehendi volunt omnia instrumenta musica, tum quæ fidibus extenduntur, &c. tum pneumatica[c]. *Cithara* est ἐν τῷ ψαλτηρίων & ἐντατῶν· *Organum*, ἐν τῶν ἐμφυσωμένων ἢ ἐμπνευστῶν[d].

22. *Tubal-cain*, תּוּבַל קַיִן] A תָּבַל, quod sign. *condire*, *parare*, & *disponere*[e]. Sic dictus, quia id quod adhuc deerat paternæ ferocitati adinvenerit, nempe usum armorum. En divitiis & voluptatibus æmulationes & odia nascuntur[f]. ¶ *Malleator & faber*, לֹטֵשׁ כָּל־חֹרֵשׁ] Variant: 1. *Acuentem* (*expolientem*, F. V. Caj. Ga.) *omne opificium*, P. O. Caj. M. Mo. Ma. V. F. At חרש non rectè vertitur *opificium*, cùm sit *Benoni*, & hîc induat naturam Nominis[g]. 2. *Acuentem*, i. e. acutè docentem; q. d. *acutorem omnis fabri*[h]. Sic שָׁנַן usurpatur Deut. 6. 7[i]. i. e. Artem (*priùs*) inventam excoluit[k]. Gentem *Thubal* in hujus nomen transiisse nemo non videt: Cujus non leve vestigium est, quòd *Arabes* gentis illius prisco nomine *Thubal* vocant *squamam ferri & æris*: Avicen. l. 2[l]. ¶ *Hujus soror Naamah*] Pulchra. Formæ studium & fœda libido martiales animos comitantur[m]. Hæc adinvenit lanificium ad vestes[n]. *Ipsa erat domina lamentationum & cantionum*, ait T].

23. *Uxores Lamech*] i. e. *Meæ*: Hebraismus[o]. Lamech, qui bigamiam introduxerat, in uxoribus fuit punitus, ab iis malè tractatus: quia *per quæ quis peccat, per hæc & torquetur*[p]. Scribunt Hebræi, uxores Lamech ejus consuetudinem devitâsse, vel ob interfectum Cain; vel, quòd jam instaret septima generatio, quâ semen Caini delendum erat[q]; vel, quòd primus arma adinvenit, & sic occasionem ad homicidia præbuit[r]. Quibus respondet Lamech, *Num occidi virum, ut Cainum?* &c. q. d. Gladius non est causa cædis, sine quo potest aliquis interfici; ideòque ob hanc artem inventam non sum puniendus. Hæc Bechai satis probabiliter, nisi repugnaret Sacer Textus, qui docet, non à Lamecho, sed à filiis, has artes inventas[s]. Terrebat eas mariti violentia hominibus intolerabilis, nè

in

Marginal notes (col. 63): [r] F. [s] F. ad v. 18. [t] L. [v] G. M. v. 16. [x] L. Me. [y] F. [z] F. [a] Me. [b] L. [c] A. [d] Me. [e] Pi. [f] Di. [g] F. [h] Pi. [i] L. Me. [k] Me. I a [l] Bo.

Marginal notes (col. 64): [m] Ma. [n] F. [o] A. [p] F. Me. [q] V. [r] Pi. [s] A. [t] Ca. V. [v] Ca. [x] F. [y] P. V. A. [z] O. [a] P. [b] L. [c] Ma. [d] Pi. [e] He. in F. [f] P. [g] Pi. [h] Jun. Pi. [i] A. [k] Pi. [l] Jun. Pi. [l] BP. 3. ra. 311. [m] F. [n] L. [o] F. V. [p] L. [q] P. [r] M. F. R. Bechai in Mus. [s] Mus.

in eum omnes conspirarent. Sanguinarii homines, ut aliis terrori sunt, ità passim omnibus sunt exosi: quare admonent maritum, qui adeò non mitigaretur, ut se potiùs ad crudelitatem armaret [l]. Lamech ergò, ut uxores placet, addit quæ sequuntur [v]. ¶ *Quoniam occidi virum*, כִּי אִישׁ הָרַגְתִּי] Variè exponitur. Onk. sic, (quo nemo meliùs, meo judicio, locum hunc obscurissimum exponit [x],) *Non occidi* (Heb. כִּי accepit interrogativè, *num?* & negativè vertit) *virum*, לְפִצְעִי, *in vulnus meum*, (i. e. ut ejus causâ portarem reatum, sive metuerem pœnam; ל effectum denotat, vel eventum, jure metuendum, ut 1 Sam. 20. 30. *in ignominiam tuam*) *neque juvenem, cujus causâ perderetur semen meum*. Heb. est לְחַבֻּרָתִי, *in livorem meum*, i. e. quo mihi jure talionis de tali vulnere vel cicatrice sit metuendum [y]. *Num occidi?* Ar. Non est ergò quòd mihi timeatis. Non feci ut Cain, (qui Abelem interfecit.) Graviùs ergò Deus puniet occisorem mei quàm istius homicidæ [z]. כִּי interdum interrogativè sumitur, pro *quid?* vel *num?* vel *forsan?* Isa. 29. 6. & 36. 29. Interdum sign. *non, nec*, Isa. 30. 21. & 43. 22. q. d. *Nec virum vulnere, nec puerum contusione unquam occidi* [a]. Alii sic, Jactat suum robur & violentiam [b]; q. d. Si à quoquam viro, licèt fortissimo, vulnus acciperem, illum interficerem. Ne ergò timete [c]. Hæc mihi simplicissima constructio videtur. Ità כִּי ponitur pro אִם, *si*, (ut notat P.) & præt. *occidi* ponitur pro fut. *occidero*, (Ità Pi.) & לְפִצְעִי vertendum, *in vulnere meo*. Vel כִּי verti potest *sanè, certè*, & sic explicandum; *Sanè virum occidero*, vel, *occiderim, in vulnere meo*; i. e. si conaretur mihi vulnus infligere. Qui me vel leviter attigerit, morte luet. Ità est Thrasonica virium jactatio. Et in hoc exemplo voluit Moses exhibere specimen ingenii filiorum hominum [d]. Vel, *propter vulnus meum*, i. e. si quis vulneraverit me. Vel, *in vulnus meum*, i. e. etiamsi ex ejusmodi cæde metuendum sit mihi vulnus. Est enim Mars anceps [e]. Q. vertunt, *occidero in vulnus meum*, hoc sensu, Ego in caput meum securè recipio, si quod est periculi, mihi in promptu ratio est quâ evadam [f]. Alii referunt ad homicidium à Lamecho patratum. Ab uxoribus reprehensus ob cædem Caini, &c. contemptim respondet, *Occidi virum*, sed quid ad vos? Est in meum vulnus, non vestrum: Ego plectar, non vos [g]. Interim fingit sibi justam fuisse cædis causam, ideòque se graviùs vindicandum quàm Cain [h]. Duplex homicidium suum designat: Ità nostri [i]. Distinguuntur enim vir & adolescens [k].. Quos occiderit Scriptura non exprimit. Istud jam confitetur conscientiâ adigente, & magnitudinem peccati & pœnæ significat, quòd exemplo Cain sibi non caverit à cæde & homicidio. Posteriorum enim peccata semper graviora sunt [l]. q. d. Quo vulnere virum confodi, eodem me cruentavi,—& animo meo livorem induxi, notam, scilicet, homicidii, ac reatum. Vide 2 Sam. 12 [m]. Probabile est hæc verba esse aut pœnitentis de facto, aut metuentis, aut solantis uxores, quæ mariti cædem metuebant [n]. Hebræi hæc narrant ex traditione; Lamechum, tum cæcum, venantem feras occidisse Cainum, qui in sylvis reptabat (quia semper in timore erat) quem feram esse dixerat puer dux itineris, (quem Tubal-Cain fuisse Rasi dicit.) Cognito autem Cainum fuisse, & puerum percussit. Sic ergò dicit, & hi sic vertunt & exponunt, *Putatisne, uxores meæ, me virum occidisse eâ mente, ut vulnus illud meum diceretur, puerúmque eâ mente, ut meus livor diceretur?* nequaquam; quia per errorem commisi utramque cædem, non datâ operâ, nec vulnera mea dicenda sunt [o]. כִּי accipiendum admirativè, sive per interrogationem [p]. Vel sic, *Virum*, i. e. Cainum, *occidi in vulnus meum*, i. e. inflicto à me ei vulnere; & *adolescentulum* (armigerum venationis comitem) *in livorem meum*, i. e. ex livore contusionis ei meo verbere illato, è quo malè curato mortuus [q]. At hi deberent exempla proferre, in quibus *vulnus suum* vocat aliquis vulnus à se inflictum: Nusquam autem activè sumitur [r]. Et hæc narratio fabulam olet [s]. Li. sic; Deus illi horrorem incussit ob peccatum polygamiæ, voluitq; eum testem fore adversùs peccatum quod introduxerat: q. d. Cain unum tantùm interfecit, & quidem corpore; ego innumeros,

[l] V. [v] L. [x] Di. [y] Di. [z] F. [a] Ma. [b] Pi. A. [c] F. V. M. Riv. [d] Riv. [e] Pi. [f] V. [g] M. Abarb. & plerisque He. in Mass. [h] M. [i] F. Bo. [k] Bo. [l] F. [m] Q. in La. [n] Bo. [o] RS. in D. Tanchuma in Mu. [p] R. S. in Di. [q] Me. [r] Riv. [s] Ma.

& quidem eorum animos, pessimo exemplo, quod jam adeò in universum sequebantur, ut ruinam mundi accelerarent [b]. [Castalio planè aliter hæc omnia vertit, & vocat hoc nobile Lamechi documentum, quòd homicidium admodum nefarium habetur Deo, & sic exponit:] *Si ego* (i. e. *si quis*, ut 1 Cor. 13. *si loquerer*, &c.) *interficerem* (sic verto הָרַגְתִּי, Hebræi enim præterito utuntur pro conjunctivo) *hominem plagis, & mortalem vulneribus*; (geminata est sententia, ut sæpe solet fieri.) יֶלֶד verto, non *juvenem*, sed *mortalem*, nam hîc non habetur ratio ætatis, sed nascendi conditionis. Sic יֶלֶד accipitur Gen. 16. יָלַד Abr. & Num. 13. 29. & Esa. 2. 6 [c]. [Pariter accipit quod sequitur.] Cùm Cain ità vindicatur, ejúsque occisor ità punitur, לָכֵן, *profectò* (sic ו verto, quod sæpe est concludentis) *in Lamecho*, i.e. in eo qui hominem quempiam, non homicidam, occideret, pœna longè gravior esset [d].

24. *Septuplùm ultio dabitur de Cain*, כִּי שִׁבְעָתַיִם יֻקַּם קָיִן] *Nam septuplùm rependetur Caino*, Sy. *Si multùm animadversum est in Cain*, Ca. Alii, *Quia* (vel *si*, A. T. vel *nam*, Sa. Sy. vel *cùm*, J T.) *septemplicìter vindicabitur Cain*, Mo. M. P. O. Ma. Ti A. JT. *Septies vindicatum est de Cain*, ο'. Alii sic; Si in septimam ætatem pœna dilata est Caino, Lamecho (qui neminem interfecit) in 77. est rejicienda. Volebat iis persuadere irritum factum esse de Caino decretum [e]. Ne quis scelus Caini imitaretur, dixerat Deus septuplò puniendum qui eum occiderit. Hanc sententiam pervertens, illudit severitati Dei, sibique impunitatem promittit, & indè arripit majorem peccandi licentiam, ac si Deus homicidas aliquo privilegio donâsset: non quòd seriò ità sentiat, sed quasi per jocum [f]. Al. sic; Magnitudinem peccati, & pœnæ homicidio suo debitæ, innuit [g]. Heb. est, *vindicabitur*, i. e. punietur ipse *Cain, & Lamech*; q. d. Si Cain ità punitus est, qui unum occidit, quantò graviùs ego, qui duos occidi, quique pœnam Caini vidi, nec abstinui [h]? [Non placet Bo.] *Vindicari* dicitur etiam is cujus cædes vindicatur. Deus vindicat Martyres, &c. *Cain* ergò & *Lamech* idem sunt quod Caini & Lamechi cædes, ut patet, quòd manifestè alludit ad vers. 15. ubi loquitur de ultione ab occisore Caini repetenda [i]. Cain sponte occidit, nec pœnituit eum facti; ego invitus & ignarus; & me pœnitet. Graviùs ergò mei occisor punietur [k]. [Hæc non placent Riveto.] Non loquitur de vindictâ à *Deo*, sed à *se*, sumenda, q. d. *Si Cain septies*, &c. ego longè graviùs vindicabo, si quis me attingat. Sic solent tales homines dicere, Si quis me leviter pungat, ego eum confodiam [l].

25. *Cognovit uxorem*] Referunt Hebræi eum ob expulsionem è Paradiso, & occisum Abel, per aliquot annos in luctu fuisse, sic ut parùm rei cum uxore habuerit. Jam coït cum ea, non libidinis causâ, sed procreationis liberorum, qui in cultu Dei succedant [m]. ¶ *Et vocavit*] Scilicet, *Mater* [n]. Verbum enim וַתִּקְרָא est fœm. gen [o]. Sed cum consensu patris, qui & ipse eum sic vocâsse dicitur, Gen. 5. 3 [p]. Notate morem imponendi nomina filiis per matres, quo nescio an ullus sit antiquior [q]. ¶ *Seth*] i. e. *Fundamentum*; tum quia futurus fundamentum civitatis Dei pro *Abel*; tum quia figura Christi, qui fundamentum Ecclesiæ vocatur, Isa. 28. 16. 1 Cor. 3. 11 [r]. *Justus est fundamentum seculi* [s]. *A ponendo* dictus est, quòd datus & positus esset loco Abelis [t]. *Dare* & *ponere* se invicem explicant, ut Jos. 7. 19. Isa. 42. 12. Psal. 8. 1 [v]. Isa. 42. 1 est נָתַתִּי. Id vertunt [illegible] Matthæus cap. 12. 18. [illegible] [x]. Esra 10. 44. *posuerunt filios*, i. e. genuerunt [y]. Nomina imponebant, quibus se admonebant beneficiorum Dei, & fidem exercebant [z]. ¶ *Posuit*] ο'. vertunt, *suscitavit*, Sy. *substituit*, Ar. *concessit*. Non malè quidam שִׁית exponunt, *reposuit*; notum enim ut simplex Hebræi pro composito usurpent: sic קוּם est *surgere*, & *resurgere*; קָרָא *vocare*, & *invocare* [a]. ¶ *Semen*] Nota *semen* hîc de uno usurpari; quod robur addit Apostoli argumento, Gal. 3 [b]. Ità & Gen. 21. 13. & 38. 8 [c]. & 28. 3 [*]. Al. aliter; *Semen* apud Hebræos designat seriem quandam perpetuam in qua privilegium aliquod perduret, ut patet ex Esa. 59. 21. & aliunde. Ità hîc est series filiorum Dei [d].

[b] Li. [c] Ca. [d] Ca. [e] Al. in Mu. [f] V. simil. Pi. A. [g] F. [h] La. [i] Bo. [k] Me. [l] Riv. [m] F. [n] D. G. [o] D. [p] Pi. [q] D. [r] Me. [s] D. [t] F. D. Pi. [v] D. [y] D. in quæst. Ebr. [z] D. [a] D. quæst. Ebr. ib. [b] D. Pi. A. [c] Pi. [*] Ma. [d] Bertram. L. c. Fund.

26. Et

26. *Et vocavis* אנוש] Miserum & damnatum significat. Sic vocat propter exulceratum illud seculum, quòd homines, tanquam bruta, sine Deo, & sine cultu Dei, vixerint[e]; & quòd miseram futuram noverat suorum, nempe justorum, in hac vita conditionem; & quia tunc *profanari cœptum nomen Domini*, ut sequitur[f]. ¶ *Iste cœpit invocare*, &c. אז הוחל לקרא בשם יהוה] Diu me torsit hic locus, & etiamnum torquet: video quos fugiam, non video quos sequar[g]. Variant. 1. Tunc cœperunt orare in nomine Domini, cultus Dei publicus restauratus est[h]. Cùm antea tantummodo in cujusque familia hoc præstitetunt[i]. *Cœptum est invocare*, vel *invocari nomen*, vel *in nomine, Domini*, ità P. O. Caj. Lippom. Interpretatio auro contrà non cara[k]. *Cœperunt orare*, &c. Chald. edit. Complut. *Invocandi* verbum totum cultum Dei complectitur[l]. Tunc ritus certi colendi Deum instituti sunt[m]. Significat certas precandi formulas tunc conceptas fuisse[n]. לקרא passivè sumo: ut Psal. 51. 6. בשפטך est, *cùm tu judicaris*; & Prov. 25. 5. *bonum est dici*. Sic ἀναιρεῖν pro ἀναιρεῖσθαι[o]. Cœperunt commemorare Creatorem, & ad nomen seu gloriam ejus opera & orationes dirigere[p]. 2. Alii sic, *Tunc cœpit cultus Dei prostitui & profanari*. Sic Par. Chald. *Tunc cœperunt, sive profanati sunt, ut non invocarent ampliùs nomen Dei*. הוחל potest reddi & *profanatum est*, & *cœpium est*. Sic K. *Tunc profanatum est invocando nomen Domini*. Tunc inceperunt vocare idola nomine Dei[q]. Ità Hebræi. Quod vel hinc constat, quòd in antiquis Hebræorum commentariis *seculum Enosch* passim ut impium commemoratur[r]. *Tunc cœperunt profanè invocare nomen Domini*, vel *profanitas cœpit in invocando nomine Domini*[s]. [Drusius ipse alibi huc vergit, & vertit, *tunc profanatum est*, &c.] Hoc (inquit) mallem, quàm *invocari*, &c. 1. quia non credibile est tunc primùm institutum fuisse cultum divinum, 2. quòd dicitur, Gen. 5. 22. *ambulavit cum Deo*, innuit alios non perseverâsse in eo cultu[t]. [Hic sensus non probatur Bertramo,] qui has opponit rationes. 1. Non verisimile est Sethi posteros ex Cainitarum consuetudine cultum Dei profanâsse, cùm illi & pauci erant, & infimæ ætatis inter homines qui tunc vivebant. 2. Moses corruptionem filiorum Dei arcessit à connubiis cum impiis, Gen. 6. 3. Nec inter causas diluvii numerat Moses cultum corruptum. 4. Lamechus primus videtur pudoris omnes fines excessisse[v]. [Nec placet Pi.] חלל, cùm sign. *profanare*, regit post se nomen aliquod, ut Num. 30. 3. Ezech. 39. 7. At quando regit verbum infinitivum sig. *incipere*, ut Gen. 6. 1. & 41. 54. & 2 Par. 3. 1[x]. 3. Alii sic, *Tunc inceperunt homines qui vocari nomine Domini*, h. e. *filii Dei*; i. e. *Cœperunt* Seth ejúsque posteri *vocare se de nomine Jehovæ*, i. e. denominare se Dei coltores, seu filios[y]. Ità exponit Bertramus, & sic confirmat. 1. In verbis illis, Gen. 4. 7. *Si bene egeris, erit tibi excellentia*, i. e. præcellens dignitas, innuitur Abelem futurum Adami successorem in Ecclesiæ ministerio. [De quo vide Annotata ad istum locum.] Sensus hujus loci est, quòd nato Enocho, Sethus à Deo & Adamo præfectus erat regendis filiis Dei & sacris ordinandis, eóque munere perfunctus erat cùm Adamus per ætatem, vel valetudinem, vel occupationes, illud obire non poterat; & post ejus mortem. Et nisi Deus hoc jus præfecturæ, &c. *Abeli* contulisset, (ut dictum) diceretur *Sethum* in locum *Caini* (non *Abelis*) constitutum fuisse. Nam jure naturæ hoc jus ad primogenitos spectabat, nisi Deus aliter prospexerit. 2. Hinc est quòd alios Adami liberos interea natos & ante Sethum prætermittit Moses, quia præfectos tantùm Ecclesiæ, & veræ & falsæ, exprimere voluit. 3. Vox קרא tum activè tum passivè eo sensu alibi sumitur, [eadémque phrasis quæ hoc loco?] ut Psal. 49. 12. *appellârunt in*, i. e. *de*, *nominibus suis terras*. Confer Job. 37. 14. & Num. 32. 42. & præsertim Isa. 44. 5. & Isa. 43. 7. & 65. 1. Innuit ergò Sethum & Enoschum præpositos fuisse, cùm in Ecclesiastica politia, tum in civili, illis qui *filii Dei* appellarentur. 4. *Semen* illud notat seriem quandam in qua tale privilegium perdurat, ut dictum. (Vide ad v. 25. 5. Aliàs abruptissimè, & contra omnes & docendi & historiæ leges inseruisset Moses illa Gen. 6. 2. de filiis Dei, nisi priùs quinam fuissent indicâsset[z]. Hanc expositionem probarem, si esset in Ebraico לקרא שם יהוה, nempe בארם, ut loquitur Gen. 48. 16. At verba diversa diversum sensum pariunt[a]. 4. Alii referunt ad Enoschum, sed non uno modo. 1. sic, *Hic speravit* (id יחל significat) *invocare nomen Dei*, i. e. speravit per invocationem à malis omnibus liberari. Verùm הוחל non significat unquam *sperare*, sed הוחיל, à יחל *speravit*. Eusebius tamen vertit, *speravit*[b]. Grotius sic, *Cœpit iste appellari nomine Dei*. Sic Cyrillus. Nempe velut Dei ad homines legatus: ut Angeli solent. Favet huic sensui Irenæus, 4. 30. Aquila sic accepisse videtur, τότε ἤρχθη τοῦ καλεῖσθαι ἐν ὀνόματι Κυρίου[c]: quem tamen Drusius de invocatione intelligit.

CAP. V.

CUM historia hujus capitis lege 1 Chron. 1. 1, 2, 3, 4. quod ejus Epitome est[a].

1. *Liber*, ספר] *Catalogus*, *Enumeratio*, vel, ut alii, *Enarratio*[b]. *Hæc est recensio*, Pi. (*numeratio*, O. vel *narratio*, O. A. vel *repetitio*, A.) *generationis*, i. e. *liberorum*, A. V. Me. *generatorum*, Pi. (Vox γενέσεως hic passivè sumitur; at Matt. 1. ubi eadem phrasis, activè, pro eis qui genuerunt[c]) & *eventuum* qui eis acciderunt; ut Gen. 2. 4. & 6. 9. & 25. 19[d]. ¶ *In die quò*] Hinc Hebræi colligunt Adamum in ipso die creationis, & in Paradiso, filios genuisse: sed quia Doctores Catholici tenent contrarium, dicendum, quòd *dies* sumitur pro *diebus*, ut Gen. 2. *in die quo fecit cælum — & omne virgultum*, &c[e]. Dies hic pro tempore; nam uno die non potuit tot filios generare[f]. ¶ *Ad similitudinem Dei*] i. e. *suam*. Antecedens pro relativo[g]. q. d. Adam iste caruit patre & matre, sed Deus creavit eum; nullúmque habuit patrem in similitudine præter Deum solum[h].

2. *Benedixit illis*] Dedit vim procreandi[i]. ¶ *Vocavit nomen eorum Adam*] Individuam mariti & uxoris societatem commendat; q. d. erant instar unius hominis[k]. Hinc arguunt Hebræi, *Omnis homo cui non est uxor, non est* אדם *homo*[l]. Nomen *Adam* est appellativum[m], ità ut Evæ etiam conveniat, quod satis ostendunt relativa *eos*, *illos*, &c. Est nomen speciei, non individui[n].

3. *Vixit 130 annis*] Secundùm Methodium, & aliquos alios Doctores, hic tacentur centum anni vitæ Adæ, quibus luxit Abel[p]. Notant שנה sing. dici quando cum numeris cardinalibus ultra denarium numerum construitur; at שנים quando cum numeris intra denarium. Prius semper obtinet, posterius plerumque[q]. ¶ *Et genuit*] Supple, *filium*[r]. Talia multa omittuntur. Sic *David posuit in Syria*, 1 Par. 18. 6. i. e. *posuit præsidia in Syria*, 2 Sam. 8. 6. Vide ad Gen. 4. 20[s]. ¶ *Ad imaginem & similitudinem suam*] Notat peccatum originis[t]: dicit *suam*, non *Dei*. Est enim notanda antithesis inter hæc verba & illa v. 1. *in similitudinem Dei*[x]. Alii aliter: sibi per omnia similem, in natura, corpore, anima, &c[v]; perfectum in cognitione & timore Dei, sicut eum docuit Adam. (Si de peccato orig. dictum esset, magis dici debuisset *in generatione Cain*[z].) Dicitur hic eandem similitudinem Dei (quam pater acceperat) retinuisse, quia venire poterat in mentem, primum hominem non potuisse tantum támque excellens opus efficere. Nec de Caino, nec de *Abele* hoc dicitur, qui excisi sunt, sed de Setho, ex quo constitutus est mundus[y]. *Similitudo* ad originem naturæ refertur, *Imago* notat corruptionem[z].

4. *Genuit*] Certum est fuisse ei saltem unam filiam, Caini uxorem[a]. Non omnes hic recensiti erant primogeniti, aliàs non tanta esset in generationum annis inæqualitas: Lot autem tantummodo recensuit Scriptura ex quibus omnes post diluvium homines sunt propagati[b].

5. 930

5. *930 anni*] Nugati sunt quidam (nè tantam longævitatem fateri cogerentur, Bo.) annos hos fuisse vel menstruos, sive *Ægyptios*, seu 30 dierum; vel *Arabicos*, sex mensium [c]. Sed, 1. tum Henoch genuisset anno sexto ætatis [d]. 2. Ex diluvio refutantur [e]; nam decimo anni mense apparuerunt cacumina montium [f]. 3. Reclamat Moses in Exodo & alibi. 4. Copernicus, l. 3. c. 6. ostendit annum Mathematicum apud Ægyptios item fuisse 365 dierum & 6 horarum, ut apud nos [g]. 5. Quæro, Quando desitum est per illos breves annos numerare? Nam cap. 11. decrescit paulatim annorum numerus, & *Thare* (in quo videtur Stropha illa apud ο'. desinere) vixit 205, & Abraham 175 annis, hoc est, non totis 18 annis, si de brevibus illis annis accipiamus [h]. Adde quòd primi homines syderalem habuerunt scientiam, teste Jo. Antiq. 1. 2. nec deerat illis scientia, ut annum ad solis cursum ordinarent [i]. De ætate primorum hominum, vide Pamelium in lib. Cypr. ad Demet [k]. Vide quos profanos auctores citat Jo. Antiq. 1. 3. in fine. Quæritur, Unde homines tam longævi tum erant? Respondeo. 1. Ex voluntate Dei, ut homines citiùs propagarentur [l], & scientias artésque citiùs perdiscerent, & posteris etiam remotissimis cognitionem & cultum Dei commodiùs inculcarent [m]. 2. Ex meliore constitutione corporis. 3. Ex sobrietate [n]. Creduntur vino & carnibus abstinuisse [o]. 4. Ex vigore terræ, cujus fructus eo tempore succulentiores [p]. Aquæ enim salsæ inducunt sterilitatem, & reddunt terræ nascentia pejora [q]. 5. Ex benigno syderum aspectu [r]. 6. Ex peritia Adami, qui optimè scivit, & posteris communicavit, rationem tuendæ valetudinis, & vires stirpium, herbarum, & metallorum [s].

9. *Cainan*] Hic magnus Rex fuisse fertur, cujus sepulchrum Alexandro M. in India monstratum esse docet Juchasin, f. 6. 6 [t].

21. *Methusalem*, [מְתוּשֶׁלַח] Significat, *Moriuntur ex telo*; vel, *Moritur, & tunc est telum*; vel, *Moritur, & tunc missum est* [v]: vel sign. illo mortuo futuram emissionem, scil. aquarum, &c [x]. Ità ante mille annos Enos prædixit diluvium in hujus nomine. Durante tantùm ejus vitâ duraturus erat mundus [y]. Neque hoc Ethnicos latuit, nisi quòd *Enochi* & *Methusala* historias permiscent. *Annacus* enim, i. e. Enochus, (qui *Cannacas* in Erasmo, i. e. חֲנוֹךְ *Chanochus*, pro quo in Suida perperàm scribitur *Nannacus*) *antiquus rex ante Deucalionem, qui vixit supra trecentos annos*, (nempe 365,) *cùm prævidisset eventurum diluvium, convocatis omnibus ad templum, diis cum lacrymis supplicabat, ut id malum averterent. Hinc proverbium*, τὰ Καννάκου, i. e. *RES* aut *MALA CANNACÆ, vel de lamentis, vel de rebus vetustissimis.* Hæc Suidas, & Erasmus ex Hermogene, in Chil. 2. 8. 19. Hic erat Enochus, quem homines ad pœnitentiam & luctum invitâsse constat, ex nomine filii, & ex Judæ epistola. *Aiunt Iconium fuisse Annaci urbem, de quo prædixit oraculum, fore ut, cùm obiisset, omnes perirent. Quo audito, Phryges magnum luctum ediderunt*: Stephanus in voce Ἰκόνιον. Quæ falsa sunt, nisi de filio ipsius intelligantur. Eupolemus, in Euseb. præpar. l. 9. Græcos ait *Atlanti tribuere inventionem Astrologiæ: Eundem autem esse Atlantem cum Enocho, Enochi porrò filium esse Methusalam, quo ab Angelis Dei omnia edocto, nos deinceps ità didicisse* [z].

24. *Ambulavit cum Deo*] i. e. Inculpatè, & consentienter voluntati divinæ [a]. Deum præsentem præ oculis ac familiarem habuit, Deique placito se ità accommodavit, ut videretur perpetuò cum Deo ambulare, illúmque tanquam summo amico & Domino ubique deferre [b]. ¶ [וַיִּתְהַלֵּךְ אֶת־הָאֱלֹהִים] Potest verti, *ambulavit*, vel *ambulare se fecit*, ivit, ad Deum, ad locum illi à Deo destinatum. Al. sic, *ambulavit cum*, vel *coram, Deo*; i. e. fungebatur publico ministerio & sacerdotio. Confer 1 Sam. 2. 30, 35. Al. *deduxit se* (i. e. sanctè se gessit) *cum Deo*, vel, *deduxit se ad Deum*, vel *Deo*: i. e. se totum Deo tradidit; vel, cùm alii tum erant sancti & pii, sign. eum rebus divinis vacâsse, arctiùs & familiariùs Deo inhæsisse, sanctissimum & absolutissimum fuisse [c]. *Ambulavit in timore* (*obedientiæ*, Ar.) *Dei*, Ch. *Ambulavit indefigenter secundùm Deum*, J T. Nè hominum corruptelis abduceretur, habuit unius Dei respectum, &, tanquam sub ejus oculis, piè & inculpatè vixit. Simile est illi loco, Deut. 13. 3. *Post dominum ambulabitis* [d]. *Ambulare cum Deo* est vivere cum Deo. Quod Persius dixit, *vivere cum Jove*, i. e. sanctè. Qui vivit aliter, vivit cum Diabolo [e]. Al. vertunt, *Placuit Deo*: sic Græci & Sy. & Heb. 11. 5 [f]. ¶ *Et non apparuit*, ità Ch. Sa. [וְאֵינֶנּוּ] *Et non ipse*, V. Mo. P. Ma. Tr. M. supple *ERAT*, A. i. e. nunquam comparuit [g]. *Non fuit*, scil. in vivis [h]: *non inveniebatur*, ο'. A. Pi. non visus est ampliùs, Bo. Pi. *defunctus est*, Ar. Hinc colligunt Judæi Henochum adhuc vivere. Quod miror; nam esto verum, at hinc non colligitur: nam *non esse* dicitur etiam qui mortuus est. Rachel plorans, &c. quia *non sunt*, & Joseph *non est*, cùm mortuus creditur. Et *tolli* dicitur qui moritur; *Tolle animam meam à me*, ait Jonah [i]. ¶ *Tulit*, [לָקַח] *Rapuit*, transtulit in cœlum [k]: exhibens nobis argumentum futuræ resurrectionis & immortalitatis [l]. *Accepit eum Angelus ejus*, Sa. *non occidit*, Onk. i. e. non passus est eum mori, Heb. 11. *translatus est in paradisum*, Ar. in A. *in cælum*, Pi. A. ἀνεχώρησε πρὸς τὸ θεὸν, (*reversus est ad Deum*) Jo. in G. *subductus est & ascendit in cælum in sermone* (vel, *ex mandato*, ut vertit Gro.) *coram Domino*, T J. Hæc phrasis interdum intelligitur de sola receptione animæ, ut Ezec. 24. 16. Jon. 4. 3 [n]. Verùm tunc verbum *tollo* non simpliciter ponitur, sed cum adjuncto nomine *desiderii*, vel *animæ* [o]. Dicunt Judæi, quòd licèt bonus esset, habuit tamen magnas pronitates ad malum, quibus difficulter resistebat, (quòd inconstanter vixit, modò bene, modò malè) ideòque raptum citiùs esse, *nè malitia mutaret intellectum ejus*, ut habetur Sapient. 4. 10. Sic enim retulit Philo iste autor Sapient. quod Heb. 11 *nè videret mortem*. Siquidem improbi *mortui sunt dum vivunt*, scil. in peccatis. Fortè de hac morte locutus est Apostolus [p]. At exsibilandum est hoc Hebræorum mendacium; nam *Hithpahel* denotat conversationem cum Deo magnam, & intimam, & continuam; & bisde eo hoc pronunciat [q].

27. *Methusala 969 anni*] Præter testimonia hujus longævitatis quæ apud Josephum extant, etiam Varro ex historiis notavit antiquos ad mille annos victitâsse: sed malè ipse pro *annis* accepit menses: in quo nihil est mirandum. Vide Lactant. Instit. lib. 2. c. 13 [r]. [Quibus addi possit quod notat If. Vossius, in *De ætate mundi*, de fabulis Chaldæorum, qui cùm de longævitate primorum hominum aliquid inaudivissent, omnia in immensum augebant, & finxerunt decem Reges ante diluvium regnâsse 432 millibus annorum.] Mortuus est *Muthusalah* sex annis ante diluvium, ait Aug. ipso anno diluvii, ut dicunt Hi. & L. D. A. Capellus, Bo. Usser. & Judæus autor libri Johasin, qui dicit eum 7 diebus ante diluvium defunctum. Confirmat illud ex Bereshit Rabba ad locum, *Et fuit post septem dies*. Docet (hic locus) Deum suspendisse illis septem dies luctûs Mathusalæ justi, quò agerent pœnitentiam [s]. Nemo Patriarcharum complevit millenarium, quia hic numerus typum habet perfectionis, ad quam in hac vita nemo pervenit [t].

29. *Noe, dicens, Iste consolabitur nos*, ità V. [נֹחַ לֵאמֹר זֶה יְנַחֲמֵנוּ] Etymologia nomini non respondet. Itaque rectiùs Græci legerunt יְנִיחֵנוּ, & verterunt, διαναπαύσει. Sic & Philo citat [u]. Non est ratio nominis ex Etymo petita, sed allusio duntaxat [v], quales multæ in prophetis: nam נוּחַ *quiescere*, & נחם *consolari*, sunt diversæ radices, etsi consolatio & quies cordis ferè idem sunt [x]. Vel ם est supervacuum, ut interdum in compositione literæ redundant [y]. In nominibus propriis sæpe litera additur, vel transponitur, neque accurata Etymologiæ Grammaticæ ratio observari solet. Sic שְׁמוּאֵל dicitur à שָׁאַל, inserto *Mem*; קַיִן, à קָנָה, & עָקֵב à יַעֲקֹב, per transpositionem ע & ק. Vide R. Bechai & K. ad Jos. 5. 9. Audax ergò est Capelli κρίσις, qui vocem ait depravatam in textu Hebræo, pro יְנִיחֵנוּ. Atqui omnes codices legunt יְנַחֲמֵנוּ [a]. Hebræi sensum, non verba, observant, inquit alter Hebræorum [a], ut apparet in יְרֻבַּעַל יְרֻבֶּשֶׁת, quòd *Baal* nihil aliud sit quàm *Boscheth* confusio [b].

Idem

Marginal notes: [c] E. T. [d] Bo. T. [e] E. [f] T. [g] E. [h] Bo. ad v. 3. [i] Bo. [k] E. [l] L. Me. T. [m] T. [n] L. Me. T. [o] T. [p] Me. T. [q] L. v. 29. [r] Me. [s] Ls. Me. T. [t] Di. [v] Li. [x] B P. 2. 13. [y] Li. [z] B P. 2. 12. 101. [a] Me. [b] T. [c] Ma. [d] V. [e] D. [f] G. [g] V. L. [h] D. [i] D. [k] V. [l] M. [m] G. [n] Pi. [o] Ma. [p] D. [q] Ma. [r] G. [s] D. [t] Pi. [u] G. [v] Merc. simil. M. V. [x] M. [y] V. [a] Buxtorf. Vindic. veritatis Hebraicæ, p. 2. c. 8. p. 427. [a] V. [b] Merc.

Idem est *consolatio & requies ab opere & dolore*[d]. Porrò nomen hoc ei imposuerunt, quòd sperabant per eum liberationem à maledictionibus peccati[e]; levationem aut solatium à laboribus[f]. Vel, 1. quia inventor erat instrumentorum colendi (seu arandi) terram[g]. Sic dedit *requiem* hominibus, & laborem arandi posuit super animalia. Et indè vocatur *vir agricola*, Gen. 9. Sa. vertit, *Sustentabit opera nostra, & oppressionem manuum nostrarum*; i. e. erit ad ruris opera vicarius noster[h]. Vel, 2. quòd reparaturus erat seculum post diluvium[i]. Vel, 3. quia omnia peccata quieverunt per *Noe*, qui ea diluvio obruit. 4. Propter ejus sanctitatem, & sacrificium, *benedixit terra*, cap. 8. 2. & 9. 1. 5. Quia invenit vinum *lætificans cor*. 6. Quia mundo Deum conciliavit; &, 7. ex eo Messias nasciturus, qui est *quies & consolatio nostra*[k]. 8. Quia ei, &, in eo, mundo, concederet Deus licentiam comedendæ carnis, cùm priùs victum non nisi duro labore & terræ culturâ comparâssent[l]. Chrysostomus ait hunc *Lamech* fuisse infidelem, divinitus tamen factum ut tale nomen imponeret. Sed hîc videtur alius fuisse Lamech, quia per hunc religio vera est propagata[m]. ¶ *Et laboribus manuum*] Synecdoche, q. d. de misero nostro statu[n]: *à lassitudine*, Ch. Sic עצב sumitur Prov. 10. 22. & 14. 23[o]. ¶ *In terra, cui maledixit,* [מן האדמה אשר אררה יהוה] *De maledictione quâ maledixit Jehova terræ*, JT. Sic statuitur trajectio. Mallem, Qui exsistit (vel, provenit, A.) *ex humo, cui Deus maledixit*, Pi. A. Ante מן האדמה suppleo אשר, quod omissum erat euphoniæ gratiâ, quia mox exprimendum fuit ibi אשר אררה[p]. Vel, *propter terram, cui maledixit*. Terra enim maledicta fructus non edit sine magno labore, Gen. 3. 17, 18[q]. אררה, *maledixit ei*. Pleonasmus affixi[r].

32. *Erat filius 500 annorum*] Qu. Quare tantùm tardavit à generando? Resp. Deus sic disposuit, quia statuerat eum cum sua posteritate salvare: quòd si centesimo anno (ut reliqui) generare cœpisset, fuissent ex eo tot liberi, ut non potuissent cum necessariis competenter in arca servari, & multi ex iis mali essent, quos non esset dignum salvari[s]. Vel, alios antea genuit filios, qui mortui sunt ante diluvium. Post annum 500 *genuit*, i. e. generare cœpit, Sem, Cham, & Japhet, successivè[t]. Vel, singulari Dei providentiâ sterilis fuit (licèt maritatus) ad id tempus[v]. Qu. Noah fabricaturus arcam erat 500 annorum, Gen. 6. 3: Mundo concessi sunt anni pœnitentiæ 120: Noah tamen ingreditur arcam Anno 600. Gen. 7. 3. Quomodo concordant? Resp. 1. Quidam aiunt Deum 20 annos propter impœnitentiam eorum decurtâsse: Ità Hi. in lib. 1. in Dan. 9. & Chrysost. hom. 25. in Gen. 2. Alii meliùs respondent, Noah non completè fuisse 500, sed tantùm 480 annorum, cùm oraculum prolatum est, Gen. 5. 32. Notandus autem est Canon Augustini, qu. 47. in Exod. *Divina Scriptura solet tempora ità numerare, ut quod de summa perfectionis numeri paululùm excrescit, aut infrà est, non computetur*[u]. Hæc (viz. *Et fuit Noah filius 500 annor.* &c.) dicta sunt per Hysteron proteron; evenerunt enim post latam sententiam de diluvio[y]. ¶ *Genuit Sem*] h. e. Gignere cœpit, Pi. A. ut Gen. 11. 26. Primogenitus ex his erat, 1. non *Sem*; nam is erat centum annorum biennio post diluvium, (quod cœpit anno Noe 600, Gen. 7. 6.) ideóque genitus anno Noe 502[z]. 2. Non *Cham*, quia hic minimus dicitur, Gen. 9. 24. Ergò *Japhet* maximus est[a]. Triplex ordo est capitum numerandorum. 1. Naturalis, juxta nascendi ordinem. 2. Personalis, juxta dignitatem, ut hîc, & Gen. 48. 20. 3. Historicus, cùm is postremò ponitur à quo historia proximè inceptura est[b]. [*Nodos hic nectunt Scripturæ hostes, &, ut fidem illi adimant, Hebræorum Græcorúmque calculos in annis antiquorum Patrum numerandis inter se committunt. De qua quæstione doctissimi etiam Chronographi & Theologi inter se digladiantur. Non meum est tantam litem dirimere, sed breviter tantùm, & velut in tabella, quæstionis statum, & argumentorum pondera hinc & indè, proponere, ut utrovis modo definiatur, constet S. Scripturæ certitudo & veritas, & impiorum ora obstruantur*] De annis primorum patrum quæritur. Hebræorum supputatio nota est, juxta quam ab ortu rerum ad Diluvium sunt anni 1656.

[d] V. [e] M. [f] V. [g] He. in V. [h] G. [i] L. Me. [k] Me. [l] Li. ad Gen. 9. [m] E. [n] V. [o] G. [p] Pi. [q] A. [r] Pi. [s] L. [t] Me. [v] Riv. [u] Walth. [y] V. Riv. [z] Pi. He. in L. A. [a] Pi. [b] Jun.

LXX autem, in sex Patriarchis antediluvianis, Gen. 5. (nimirum, *Adamo, Setho, Enoso, Kaianu, Maleleele & Enocho*) ante παιδογονίας (*liberorum generationem*) centum singulis annos addunt, quos iidem eis post παιδογονίας adimunt. Pariter & Gen. 11. in sex aliis Patriarchis postdiluvianis, (nempe, *Arphaxad, Sala, Eber, Phaleg, Ragau & Saruch*) centum singulis annos adjiciunt. Ità in annis totius vitæ Patriarcharum antediluvianorum Græcos habemus cum Hebræis consentientes; de annis autem generationem antecedentibus tota quæstio est. Discriminis ratio est, quòd annorum non integræ vitæ, sed generationis, Patrum rationem hîc esse habendam monet Josephus Antiq. 1. 4. *Obitus eorum nemo exquirat, sed natales tantum.* LXX ergò 600 hîc annos Hebraico calculo addunt, & ab ortu mundi ad diluvium numerant annos 2242. Et à diluvio ad Abrahamum Hebræi tantùm numerant annos 292, Græci autem 1171, juxta Prolegom. in Bib. Polyglott. vel 1072, juxta Usser. in Chronol. Nam præter 600 dictos annos, *Cainan* interserunt, [de quo alibi quærendum] & alios in aliis annos addunt. [*Atque hæc sufficiat de controversiæ statu* ex Usser. Chronol. & Prolegom. Bibl. Polyglot. 9. de vers. LXXII.] Pro Hebræorum calculo, & adversùs Græcos, has rationes proponunt. 1. Summus est Hebraicorum codicum consensus, nec ullam lectionis varietatem agnovêre Masorethæ[c]. 2. Constat ex Gen 7. 7, 23. & 8. 16, 18. necnon ex 1 Pet. 3. 20. octo tantùm animas servatas fuisse, nimirum, *Noachum, Semum, Chamum & Japhetum*, cum eorum uxoribus: At secundùm Græcos Methusalem diluvio supervixit vel 14, vel saltem 8 annos[d]; qui tamen juxta calculum Hebraicum ipso diluvii anno defunctus est[e]. 3. Hanc annorum additionem & detractionem non casûs, sed industriæ fuisse, non dubitamus[f]. Consultò & deditâ operâ facta est, idque non ab ipsis LXX, sed ab exscriptore primo. Mutationis ratio duplex reddi potest à veri specie non aliena. 1. Existimare potuit Patriarchas non fuisse tam longævos, annósque eorum fuisse lunares, non solares. Hoc posito, cùm videret sibi objici posse sex illos Patriarchas, qui juxta illam computationem anno 5. 6. 7. &c. genuissent, centum alios annos adjecit, ut sic anno 14. 17. 20. &c. genuisse invenirentur. 2. Vel si anni isti solares essent, existimare potuit eandem tum fuisse proportionem annorum pubertatis ad totum vitæ curriculum quæ hodie est. Jam verò decimus quartus annus (qui primus pubertatis annus censetur, quo mares primùm apti ad gignendum existimantur) non est nisi quinta aut sexta pars longissimæ vitæ hominum curriculi, h. e. 70 vel 80 annorum. Centum ergò alios annos adjecit illis quatuor qui ante centesimum annum generâsse dicuntur, necnon Adamo & Setho, ut eadem servaretur proportio, & circa quadrantem, aut quintam aut sextam vitæ partem, genuisse dicerentur[g]. Hellenistam autem hunc, sub nomine LXX interpretum, datâ operâ à textu Originali recessisse, veritatis ratione omni insuper habitâ, ex annis Mathusalæ & Lamecho assignatis satis apparet[h]: In iis nempe aliquid mutavit, ne techna appareret[i]. Ut enim priùs Patrum ætati ante παιδογονίαν annos 100 addidit, totidem post eam eidem detraxit: ità nunc, vice versâ, Mathusalæ ætati ante Lamechum natum annos 20 detraxit, totidémque post illum natum eidem addidit: Usser. de LXX, ubi plura videre est; necnon in Capel. & in Usser. Chronolog. His & aliis argumentis freti Græcum calculum rejiciunt, & Hebraicum amplectuntur, Aug. Hieron. & Beda in Usser. de LXX cap. 2. & plerique hujus seculi Chronologi: Proleg. Bib. Aliis tamen placet Græcorum calculus; nempe Josepho Antiq. 1. 4. & 2. 7. & Historicis Græcis ante Jo. qui ex Judæis rerum illarum notitiam hauserunt, (vide Clement. Strom. 1. & Euseb.) & omnibus veteribus Patribus, exceptis Hieron. & Aug. Prolegom. in Bib. Polyglot. Eorum rationes sunt, 1. Consensus summus Græcorum codicum. 2. Et quis exscriptor auderet ἀντίγραφον pro libitu corrumpere, cùm ex aliis codicibus, qui in multorum manibus erant, falsati textûs sacri convinci posset? 3. Cùm Hebræi à diluvio ad ortum Abrahæ annos

[c] Prolegom. in Biblia num. 58. [d] Bo. Prolog. in Pentateuch. c. 16. sect. 1. Usser. de editione LXX Interp. c. 2. p. 15. [e] Bo. ibid. [f] Capel. Chronolog. in Prolegom. in Bib. Polyglot. [f] Usser. de LXX. [g] Capel. ib. [h] Usser. de LXX. [i] Bo. ad Gen. 5. 3.

annos tantùm 292 numerant, tot & tanta in tantillo spatio facta esse, planè incredibile videtur. Nam intra illud temporis spatium imperavit Ninus ad Indos usque, consentientibus omnibus. Divisa erat terra anno nativitatis *Phaleg*, qui erat circiter centesimus à Diluvio, & tunc facta illa confusio & dispersio Gen. 11. nec ante illud tempus multùm creverat humanum genus, cùm omnes simul convixerint. Abrahami tempore plures & potentes reges erant, & Noe cum ejúsque filii in vivis erant, de quibus tamen altum & in Scriptura & apud omnes exteros Historicos silentium. Quid autem? nullâne erat Noe authoritas, ut filios pugnantes conciliare posset? Nec jam mirum Israelitas adeò in Ægypto crevisse, cùm multò minori spatio infinitæ myriades hominum orbem repleverint. Nec erat, cur Sara 90 annorum diffideret se liberos habituram, cùm oculis suis eum viderat avos & abavos annorum 200, 300, vel 400, filios generantes. Hæc omnia, nisi concedatur calculus LXX, prudentioribus *ἄνεω* videntur. Walton in Prolegom. Morin. Exercit. Bib. 7. 2. [*Quibus quid reponit Cl. Usserius, in Chronologia sacra nuper edita, audiamus.*] 1. Non in *ortu*, sed in *diebus* P H A L E G I terram divisam fuisse dicit Scriptura, & coloniarum deductio in ortu Phalegi cœpta tantummodo fuit, non autem nisi gradatim & successivè ad exitum perducta est. 2. Non omnes Noachi posteri Babylonicum opus aggressi sunt, sed tantùm *filii hominum*, Gen. 6. 2. Vide Gen. 10. 5, 32. Sap. 10. 5. 3. Singulari Dei providentiâ factum, ut ad incrementum sobolis humanæ, & orbis vastitatem instaurandam, præcipua quædam in illis fœcunditas inesset, ut rectè monet Petavius de Doct. temp. 9. 14. Bis à Deo dictum, *Crescite*, &c. Gen. 9. 1, 7. Et si admittatur eos statim cum pubertate (quæ Romanis erat an. 14.) liberis operam dedisse, geminósque sæpe & tergeminos suscepisse, de numero hominum in colonias deducendorum non est quòd magnopere simus soliciti. 4. Iniquè cum Israelitis in Ægypto comparantur patres illi primi, qui multò diutiùs illis & vixerint & genuerint. 5. A nato Phalego ad Abrahamum, ex tot hominum myriadibus qui urbi & turri Babylonicæ extruendæ operam dederunt, immensam procreari posse multitudinem, nemo qui Logisticæ aliquem usum habuerit dubitare poterit. 6. Reges illius temporis plerumque urbium, non regionum, Reguli erant. Et Abrahami tempore vel antea *ad Indos usque omnium calculo imperavisse Ninum* nimis audax est assertio, quum Herodotum ad longè posteriora tempora Nini imperium retulisse constet. De quo vide Annal. nostros ad An. M. 2737. & Th. Lydiat. in Defensione sua adversùs Scaligerum, l. 1. & N. Abramum in Pharu V.T. l. 6. 7. Iniquè etiam instituitur comparatio inter Abrahamum Sarámque, & eorum proavos, &c. cùm post Phalegi ortum dimidio quàm antè breviores vitæ Patrum effectæ fuerint. Et mirum certè erat ut eâ ætate prolem haberent, quum sexagenarius ex eadem sexagenaria suscipere non poterat. 8. Babylonici illi homines à *Noacho*, *Semo*, &c. secessionem fecerant, & in Deum conjuraverant, & in totam terram dispersi erant. Absentia autem parentum & distantia (nam remotiores, non proximi, parentes erant *Noah*, *Semus*, &c.) in posterorum pectoribus *στοργὴν* & naturalem affectum plurimùm imminuit & debilitavit. Hæc Usser. Chronol. sac. cap. 5. [*Utramvis sententiam sequatur lector, veritatem & αὐθεντίαν S. Scripturæ sartam tectam esse, & ademptam Atheis omnem cavillandi ansam, facilè perspiciet. Nam si Hebraicum calculum sequatur, ex dictis satis constabit & rebus gestis (quas referunt historici) fides & Scripturæ veritas: Si Græcum præferat, & corruptionis arguat Hebraicos codices, non idcirco vacillabit fides nostra aut certitudo Scripturæ in rebus majoris momenti, (quibus tutandis curatius invigilavit Divina providentia, ut ex summo inter omnigenos codices in illis consensu satis patet,) quid in rebus minoris ponderis, chronologicis v. g. & historicis, ad exercitium fidei nostræ passus sit Deus nonnulla καινόμενα irrepere, quæ exacuentibus nostrum animum, verùmque primæ mundi ætatis infundam ignaris, adhuc indissolubilia videntur.*] De his discrepantiis inter Græcos & Hebræos nihil melius quod dicam habeo, quàm quæ dixit in Critico Sacro eruditissimus Capellus *. [*Hic tandem subjicere libet quæ habet Isaacus Vossius in nupera Dissertatione de Ætate mundi.*] Ostendam (inquit) Græcam translationem, ut innumeris aliis in locis, ità quoque in annorum supputatione, longè Hebraicorum voluminum calculo esse anteponendam. [Argumenta ejus hæc sunt.] 1. Non leve argumentum est Numeros in Hebræis codicibus esse vitiatos, quòd nulla in iis justa sit proportio inter vitæ & pubertatis annos, sed quantò diutiùs vixerint, tantò quoque tardiùs liberis operam dederunt, nec genuerunt nisi quartâ aut quintâ ætatis parte peractâ. Decrescente hominum vitâ, eadem tamen mansit proportio, breviórque ætas maturiorem semper sortita est pubertatem. Græca autem versio longè justiùs & ordini naturæ convenientiùs Patriarcharum annos distribuit, ut patebit ex sequenti Tabella.

* G. ad Gen. 5. 18.

	Anno ætatis	Supervixerunt	Vixerunt
Adam genuit Seth	230	700	930
Seth genuit Enos	205	707	912
Enos genuit Cainan	190	715	905
Cainan genuit Maleleel	170	740	910
Maleleel genuit Jared	165	730	895
Jared genuit Enoch	162	800	962
Enoch genuit Mathusalem	165	ano	365
Mathusalem genuit Lamech	187	782	969
Lamech genuit Noah	188	565	753
Anno Noachi Diluvium	600		

Sic anni & tempora concipiuntur in melioribus libris: Sic enim habet codex ille antiquissimus, quem Alexandrinum vocant; sic in suis exemplaribus reperit Africanus, cùm annos 2262 ad Diluvium numerat. Error tamen hîc est in Noachi natali. Is enim non est natus anno 188. Lamechi, sed 182. Sic Hebræus & Samaritanus codices, sic quoque Josephus. Itaque indubiè sic priùs fuit in ο'. Si itaque demas illos 6 annos de tota summa, habebit verum Diluvii tempus, annum nempe mundi 2256. ut rectè statuit Josephus. Porrò idem vitium est in Patriarchis postdiluvianis. Nimis enim brevem, pro ratione ætatis, pueritiam in iis statuunt Hebræi, cùm longam vitam necessariò longa præcedat pueritia. Tempus pubertatis ut plurimùm tertia aut quarta pars est vitæ humanæ, rarò quinta vel sexta. Juxta Hebræos autem Arphaxad genuit anno 35. Sala an. 30. Heber 34. Phaleg 30. Rehu 32. Serug 30. Nahor 29. Thare 70. Ità Arphaxad, Sala & Eber potuissent 15. imò 20. generationem videre; quod absurdum. Præterea, mirum istos anno 30. genuisse, cùm Isaaci seculo quadragesimus annus pro juvenili habitus fuit. Deinde, sic Noachus vixisset ad annum Abrahami 58. ante quem varia regna in orbe fundata sunt. Id si verum esset, non prætermisissent, vel Moses, vel alii Annalium scriptores. At Græci intervalla longè æquabiliùs signant. Nam juxta illos Arphaxad genuit anno 135. Cainan 130. Sala 130. Eber 134. Phaleg 130. Ragau 132. Serug 130. Nachor 79. Thara 70. Cainanem hîc absurdè expungunt viri eruditi. [Sed de eo opportunior alibi erit, dante Deo, dicendi locus.] Voss. Dissert. cap. 3, 4, 5, 6. 2. Disputat Vossius ex authoritate Josephi, qui annis ante diluvium elapsis cum Græcis conspirat, [ut antè notatum.] Dissert. cap. 3. In annis post diluvium Josephus varius videtur, dum in genere ait Abrahamum natum anno post diluvium 292. (quod cum Hebræis convenit) at singulorum rationes subducens spatium hoc extendit ad annos 983. In hoc computo certum est Cainanem expunctum esse, illum si addideris, vera erit & manifesta mensura temporum, & tibi conveniens. Sic enim scribit in præfat. Antiquit. Historiam 5000 annorum Sacris comprehendi voluminibus. Illos annos sic apud eum numeratos legere est: A principio mundi ad Diluvium anni sunt 2256, indè ad genitum Abrahamum 1173; (Tharam enim eum genuisse, non 75. sed 130. anno, ex Josepho colligi potest;) indè ad Mosis obitum anni 545; indè ad Cyrum anni 1092; indè ad Alexandrum plùs minùs 200. Ità à mundi creatione usque ad Alexandrum sunt anni 5266. Porrò ex hac Josephi computatione colligo Hebraicos codi-

ecs olim cum Græca tralatione conspirâsse. Absurdum enim maximè est, credere Josephum, sacerdotem, & legum apud Judæos interpretem, neglectis Hebræis codicibus, Græcam secutum esse versionem. Dissert. c. 8. 3. Consentit codex Samariticus cum Græcis, nisi quòd Cainan in eo expunctus est, ubi tamen apparet librariorum culpa; non enim Arphaxad, (ut jam habet Samaritanus) sed Cainan, gignere cœpit anno 130. 4. Confirmat sententiam suam Vossius ex originibus eruditarum gentium, quarum antiquitates ad evertendam Mosaicæ historiæ veritatem multi abutuntur. Dissert. c. 9. init. Cum nostra temporis mensura omnes ipsorum scriptores conveniunt: cap. 11. in fine. 1. Incipiam à Chaldæis, quos Græculi habuisse dixerunt observationes Astronomicas 470 millium annorum. Sed falsò, ut ex eo constat, quòd cùm Callisthenem rogâsset Aristoteles, ut in antiquitates Chaldæorum inquireret; respondit ille, nullas se apud Babylonios reperire potuisse observationes antiquiores annis 1903, usque ad captam ab Alexandro urbem. Refert Simplicius ex Porphyrio ad lib. 2. Aristot. de Cœlo. Annus iste 1903. juxta vulgarem supputationem, erat 60. annus à diluvio, (cùm nulli erant Chaldæi, nullus rex, non ipsa Babylon:) at juxta nostram computandi rationem erit annus ferè millesimus à diluvio. Porrò quod ad immensas illas annorum myriadas spectat, hoc sciendum, Chaldæos accuratè cognovisse ea quæ post dispersionem Gentium contigêre, (illinc namque eorum Annales incipiunt,) diluvii quoque haud levem habuisse notitiam, ut ex Beroso & aliis constat, majorem etiam quàm aliæ gentes habuisse notitiam eorum quæ ante diluvium contigissent. Nimirum primis Patriarchis & familiares erant & cognatione junctissimi. Cùm ergò nonnihil intellexissent de longævitate antediluvianorum, nec tamen eam exactè nôssent, diuturnius illis spatium tribuebânt. Decem enim reges ab Aloro primo [is eis Adamus] usque ad Xisuthrum (qui est Noachus, vel potiùs Semus, eóque regnante supervenisse diluvium scribunt) regnâsse fabulabantur 120 Saris, i. e. annis 432000. Nam Sarum conficiunt anni 3600. Alii pro annis dies substituunt, Saro tribuentes decennium. Ità 120 Sari efficient annos 1200. Dissert. cap. 9. Chaldæi, teste Beroso, ab exordio rerum usque ad Abrahamum 20 tantùm ætates numerant, decem nempe ante, & decem post diluvium: cap. 10. in initio. 2. Veniamus ad Ægyptios, quorum certè res longè recentiores sunt quàm Chaldæorum, utpote apud quos nulla diluvii exstiterit memoria. Multa tamen finxerunt, nè Chaldæis generis antiquitate cedere viderentur. A rege Mene eorum initia petunt & Manetho & Eratosthenes & Diodorus Siculus. Hunc Menem Adamo æqualem facit Manethos, ad Psammetichum (qui Manassis & Josiæ tempore floruit) supra 5000 annis numerans. Eum numerum fortasse hausit ex translatione LXX, quæ ejus ætate facta est, quámque proculdubio vidit. Scribit se antiquitates suas hausisse è columnis in terra Seriadica à primo Mercurio exstructis. Hic igitur longam contexit regum seriem. At Manethon fallaci fundamento nixus est. Nam ab excessu Menis regis varias dynastias in Ægypto ortas, diversósque regulos in diversis nomis sive præfecturis (nomi autem circiter 12 erant) simul regnâsse, ex eo facilè colligitur, quòd cùm antiquissimæ dynastiæ suos quæque numerent reges, ad unum tamen Menem pleræque initia sua referunt: quod ex eo quoque constat, quòd in nomine Athothis filii, qui Meni successit, conveniunt Manethos & Eratosthenes. (Sequentium autem dynastiarum omnium capita præcîdit Manethos, nè unum idémque principium habuisse viderentur.) Illi igitur reguli qui à Manethone memorantur non simplici ordine sibi invicem successerunt, sed plures simul in diversis nomis regnârunt. Manethos autem singulorum spatia separavit, & annos implicitos in solidos permutavit. Neglectis ergò Flaminis Heliopolitani commentis, alios duces sequamur. Eratosthenes Cyrenæus, & fermè æqualis Manethoni, seriem regum Thebanorum Ægyptiorum, ex archivis Templi depromptam, à se verò Græcè versam, Chronographiæ suæ inseruit. Ex eo descripsit Africanus, ex quo Eusebius & Syncellus. Illic à Mene rege ad Amuthantæum sunt anni 1075. Africano verò finis regni Amuthantæi incidit in annum 7. vel 8. Ahodi Judicis, h. e. annum Mundi 4000. quo Phaleg annum agebat 138. Diodorus Siculus Græcus quidem erat, quemadmodum & Eratosthenes, sed uterque secuti sunt Ægyptios. Scribit Diodorus lib. 1. Menæ regis posteros fuisse 52, iisque Busiridem successisse: A Mene autem rege ad Busiridem effluxisse annos plusquam 1040, prout habent castigatiora Diodori exemplaria. Busirides autem, ut ex Isocrate colligimus, centum annos post Josuam vixit. Ità ad unguem conspirant Eratosthenes & Diodorus, & uterque cum nostro calculo convenit. Dissert. cap. 10. Veniamus nunc ad Seres, vulgò Sinenses dictos, genus hominum omnium longè literatissimum. Continuam 4500 annorum historiam monumentis & annalibus suis conditam servant. Scriptores habent ipso Mose antiquiores. Eorum tempus historicum incipit annis ante natum Christum 2847, quando septem simul reges habuêre, quorum posteritas per annos 640 duravit. Exin ad alias aliásque successivè familias devolutum est eorum regnum. A principio regni Serum ad annum hunc, qui est 1658. post Christum natum, colliguntur anni 4505. Si Hebræos sequamur, jam numerus hic seculis aliquot anticipabit diluvium, sed si nostram computandi rationem, exactissimè hîc habemus tempus dispersionis gentium, quam factam esse diximus ante & post nativitatem Phalegi, annis post diluvium 531. Antiquiorum temporum, quæ præcessêre & mox subsecuta sunt diluvium, meminêre quidem Seres, ipsi tamen nihil certi de iis affirmare audent, libentérque hîc suam agnoscunt ignorantiam. Voss. cap. 11. Possem his addere Persas, Arabes, Æthiopes, aliósque, qui omnes à principio creationis ad præsens tempus 7 annorum millia numerant. Sed eos mitto, quia eorum incertior est Chronologia. Quis jam non videt, ad obtundendam eorum impudentiam qui ex profanarum gentium antiquitate Sacrarum Literarum fidem impugnant, efficacissimum & unum penè esse remedium, ex ipsis gentium Annalibus veritatem Divinæ historiæ ostendisse? Et hâc solâ adsertione corruit conatus scriptoris Præadamitæ, cui falsa ista de gentium antiquitate opinio præcipua fuit scribendi causa. Vos. cap. 12. Si autem tempora subducamus juxta receptam Hebraici codicis scripturam, non gentium tantùm historiis, sed & ipsis Sacris Literis, meram noctem inferamus. Id. c. 5. Et id certè est quod improbis de Sacrorum librorum veritate præcipuam dubitandi dedit occasionem; Vos. cap. 9. p. 32. quódque illis latissimam portam aperit ad impugnandam eorum fidem, ac vel apud æquos judices de bonis & piis triumphandi. Unum hoc adjiciam, nos non hîc novam condere Chronologiam, sed veterem temerè abrogatam reducere. Vos. cap. 12. in fine. Sed adversùs nostram sententiam opponunt sinceritatem codicis Hebræi, de qua sanè opinio ità omnium animos præoccupavit, ut pro impiis habeantur quotquot ab ea vel minimùm audent recedere. Vos. cap. 5. Hebraicum codicem omnibus præferendum esse clamitant. Bene sanè, si Mosis haberemus autographum. An verò Deus semper adfuit Judæis librariis, eorúmque manus & calamos direxit? In Evangeliis & Apostolicis scriptis varietatem vident & fatentur, idque salvâ regulâ fidei fieri potuisse agnoscunt: cur negant ipsum hoc contigisse in Mosaicis & Prophetarum libris? Maximam ante Masoretarum tempus & studium in exemplaribus lectionum varietatem Rabbini ipsi fatentur: Et Masoretæ in eo plurimùm reprehendendi sunt, quòd in difficili isto opere non consulerent alias versiones, præsertim illam LXX Interpretum, quæ omnium optima & antiquissima est. Voss. Dissert. de Ætate mundi cap. 2. [*Quàm certè hæc statuat Vossius, non meum est judicium ferre. Videat, cui lubet, quid his argumentis respondent Hulsius, Hornius, aliique, & quid regerit Vossius, inter quos hæc serra prolixè satis reciprocatur. Mihi tantùm visum fuit breviter & uno in loco sententiam istius viri docti suis nixam fulcris hîc exhibere. Quod eò libentiùs feci, ut hodierni Athei, qui mundum ab æterno exstitisse somniant, ex congestu pri-*

marum

marum gentium testimoniis discant, stultissimam illam sententiam non tantùm Scripturæ, sed (quibus illi facilius credunt) exoticis etiam scriptoribus, & communi omnium gentium primorúmque seculorum sensui, apertè repugnare.]

C A P. VI.

1. CUM *cœpissent homines*, הָאָדָם] *Homo.* Collectivè ponitur, ad notandum universum genus. Porrò per homines hîc intelliguntur vel, 1. humanum genus indistinctè consideratum [a]; vel, 2. posteri Caini [b], (à Deo & Ecclesia ejus alieni [c],) ut percipitur ex antithesi sequentis versûs. *Homines* κατ' ἐξοχὴν nominantur, quòd nihil in illis esset præter humanam naturam, eámque corruptam; quippe qui non erant renati per Spiritum Sanctum [d]. ¶ *Cùm cœpissent multiplicari*] Nempe in immensum, quocum pari passu nequitia glilcebat [e]. ¶ *Et filias procreâssent*] Nempe plures masculis: vel quòd libidine vis generatrix debilitata; vel quòd medicamentis id curarent, ut singuli pluribus fœminis fruerentur; vel demum divino consilio, ad uberiorem hominum proventum [f]. [Vel sic dicit, ut viam sterneret sequenti narrationi.]

2. *Videntes*, וַיִּרְאוּ] *Consideraverunt, contemplati sunt* [g]. ¶ *Filii Dei*, בְנֵי הָאֱלֹהִים] Ità Sy. M. P. JT. Ti. Variè exponunt. 1. *Angeli*: vel boni, in custodiam hominum delegati, sic Lactantius [h]; vel mali, seu dæmones incubi [i]. At verò 1. Angeli *boni* non ducunt uxores, Matt. 22. 30 [k]. & *mali* nunquam vocantur *filii Dei* [l]. 2. Angeli sunt incorporei, nec venereo congressu uti possunt [m]. 3. Exprimitur hoc ut causa Diluvii: At Diluvium erat in pœnam hominum, non dæmonum [n]. 2. *Filii judicum vel potentum*: Ità accipiunt Ch. Sa. vers. Ar. O. RS. in L. TJ. Sym. in D. Judices enim *Elohim* dicuntur [o]. Ut sit sensus, adeò increvisse malitiam, ut honestas etiam apud Judices, quorum erat animadvertere in flagitia hominum, interierit, qui & ipsi facti sunt scortatores, raptores, &c [p]. & *filias hominum*, i. plebeiorum, uxores duxerunt [q]. *Hominum potentissimi.* *Filii* idem quod *homines*: ut *filii Israel*, i. viri Israelitæ; & *filii hominum*, i. homines; & ἰατρῶν παῖδες, pro medicis. In Hebræo est *filii deorum*, pro *divinis*, i. præstantibus; ut Job. 41. Psal. 82 [r]. quibus plus erat ingenii ad perpetranda mala [s]. Non placet, quia sic causa Diluvii particularis esset, quæ universalis erat, quòd *omnis caro corruperat viam* [t]. 3. *Gigantes*: Nam magna, fortia, præclara, nomine *Dei* sæpe veniunt; ut *cedri Dei*, &c [v]. *Filii Dei*, i. homines proceri, eligebant sibi similes uxores, ut ex iis nascerentur magni, qui alios subjicere possent. Dices eos elegisse *bonas*, non *magnas*. Resp. טוב etiam *magnum* sign. ut patet ex 1 Sam. 9. non erat Saul aliis melior, sed altior [x]. 4. *Filii piorum*, sive profitentes veram religionem [y]. Qui *filii Dei* sæpe vocantur in V. & N. T [z]. Vide Deut. 14. 1. 1 Joh. 3. 1 [a]. Quales erant filii sanctorum Patriarcharum, maximè qui orti erant ex Setho & Enosho [b], qui se vocabant de nomine Jehovæ, ut habetur in fine capitis quarti, quò nimirum hîc respicit Moses [c]. [Vide quæ ad illum locum congessimus.] Filii Seth dicti sunt *filii Dei*, 1. ratione fœderis externi & professionis Religionis veræ [d]; 2. ob sanctitatem, aliásque virtutes [e]; 3. quia formâ, viribus & staturâ eximii erant: talia *Dei* esse dicuntur [f], [*ut jam notatum.*] Contrà, filii Cain vocantur *filii hominum*, 1. quia Deo nomen non dederant [g], adeóque erant extra Ecclesiam Dei; 2. quia non erant renati ex Deo, sed manebant adhuc filii veteris Adami, & homines merè naturales [h]; 3. quia terrena tantùm sapiebant [i]; 4. quia enervârunt corporis robur libidine & luxu. Horum filias, contra prohibitionem Sethi, ducebant [k]. ¶ *Quòd pulchræ essent*, Ità plerique, טֹבֹת] *Bonæ*, o. Sa. Pi. h. e. bonâ formâ: synecdoche generis. Vel subauditur מַרְאֶה, quod exprimitur Gen. 24. 16. Rebecca erat טֹבַת מַרְאֶה *bona aspectu.* Confer Gen. 12. 11 [a]. ¶ *Acceperunt*, וַיִּקְחוּ] Oculis magis quàm auribus de uxore judicantes [b], uxores accipiebant ex progenie Cain, aliisque profanis gentibus, contra Dei præceptum [c]; item pellices quot & quas volebant [d]. At accipere uxorem ex plebe, aut diversæ religionis, videtur leve crimen esse, præsertim cùm hujusmodi matrimonia nondum prohibita essent. An ergò vertendum, *rapuerunt eas per vim?* Id significat Gen. 34. 2. & Job. 5. 5. fortè & 1 Sam. 8. 11. Job. 40. 19. Gravissimum crimen hoc erat, & postea vocatur חָמָס *violentia*, propter quam Diluvium immissum. Ebræi tradunt Gentes non puniri nisi ob tale crimen [e]. ¶ *Quas elegerant*] i. Amaverant & probaverant. Ità *eligere* sumitur Psal. 25. 12. & 119. 173. Esa. 1. 29. & 42. 1. collat. cum Matt. 12. 28 [f]. מִכֹּל verto, *ex quibusvis*, sive piis, sive impiis [g]. Horat. carm. 3. 6.

> *Fœcunda culpæ secula nuptias*
> *Primùm inquinavêre & genus & domos:*
> *Hoc fonte derivata clades*
> *In patriam populúmque fluxit* [h].

3. *Et dixit*] Apud se; i. statuit ac decrevit [i]. *Dixit*, supple, *in corde*, ut integrè dicitur Psal. 14. 1 [k]. ¶ *Non permanebit*, לֹא יָדוֹן] *Variè vertunt & exponunt.* 1. *De spiritu hominis.* *Non permanebit generatio hæc pessima coram me in æternum*, Ch. *Non permanebit* [l] spiritus à me datus homini, non manebit diu inclusus velut in vagina, quippe nulli bono usui, non magis quàm ensis tectus [m]; non vivet diutiùs [n]; non vivent quamdiu majores vixêre [o]. Et *spiritus* est anima homini à Deo inspirata, Gen. 2. 7. Eccles. 12 [p]. נָדָן est *vagina*, 2 Par. 21. 27. & corpus Chaldaicè sic dicitur Dan. 7. 15. (Hinc interpretari licet illud, *spiritibus in carcere*, 1 Pet. 3. 19 [q].) Sic R. Joseph Kimhi, *Spiritus meus*, i. *quem spiravi in homine, non diu erit in illa rixa quam habet cum corpore, cùm non delectetur voluptatibus illis quas quærit corpus* [r]. Suspicatur Kimhi Chaldæum reddidisse, *non stabilietur*, i. non firmus manebit; quod planè est *non permanebit.* Censuit enim יָדוֹן esse à נָדָן. At in hoc fallitur, tunc enim fuisset יִדּוֹן, cùm sit יָדוֹן. Potiùs mutuatus est à Syriaco דוּר, quod est *durare* [s]. Alii putant eos יָדוּר pro יָדוֹן legisse [t]. Hæc expositio detorta est [v], nec Fullero placet. 1. Quia anima hominis nuspiam in Scriptura vocatur *spiritus Dei.* 2. Sensus inanis videtur, *Non permanebit perpetuò*, nam statim post primum peccatum decretum erat nè permaneret *. 2. *De spiritu Dei.* Sed hîc variant. 1. *Spiritus meus non rixabitur*, M. (*contendet*, Ti. Mo. K. O. Ful. *disceptabit*, Sa. P.) *non habitabit* (vel *permanebit*, o'.) *spiritus meus*, Sy. Ar. *non tumultuabitur*, vel *commovebitur*, *spiritus meus apud me*, &c. Ful. *in seculum* propter hominem, utrùm perdam an servem [x]. i. Non anxio semper animo disceptare pergam mecum, nec libet diutiùs, ut consuevi, Thren. 3. 33. differre pœnam: tandem discernam quid facturus sim. Ità doctiores ferè omnes [y]. Quasi defessus mundi pervicaciâ & tædio affectus hoc dicit, *Non contendet—in æternum*, i. longo tempore; non possum diutiùs ferre, non litigabo ampliùs; præsentem vindictam exsequar. Quantisper enim pœnam suspendit Deus, quodammodo disceptat cum hominibus, præsertim si minis, vel levium castigationum exemplis, ad resipiscentiam solicitet [a]. Non perpetuò digladiabitur spiritus meus docendo & admonendo; semel funditùs perdam, idque brevè [b]. Cùm frustrà doceantur, non judicabuntur neque arguentur spiritu doctrinæ meæ: mittam famem Verbi [c]. Verbum דִּין sign. non solùm *judicare*, sed *litigare* [d], sive *judicio experiri*; ut Prov. 15. 18. Cohel. 6. 10 [e]. 2. Alii sic, *Non judicabit spiritus meus homines in sempiternum*, Sym. in Nobil. Non severitatem, sed clementiam, hîc notari vult Hieron. *Quia caro est*, i. fragilis, non igitur eos ad æternos servabo cruciatus, sed hîc puniam. Nam דִּין sæpe est *exercere judicium* & ב sign. *in*, vel *adversus*, aliquem, Psal. 110. 6. Non placet Fullero. Quasi verò (inquit) unum peccatum, nedum tot gravissima, temporalibus pœnis expiari pro meritis posset *. 3. *Spiritus meus non judicabit*, i. Ego non judicabo; sic, —*quem credidit esse meum cor*, i. quem ego credo [f]. 4. *Spiritus meus non judicabit*, sive *non exercebit judicium in homines illos in sempiternum*, (scilicet illicò, seu repentè, prout meriti sunt) *quamvis ipsi sunt caro*, sed spatium resipiscendi dabitur, 120

E 2 annorum;

Marginal notes (left column): [a] Ità Merc. & alii. [b] Pi. A. [c] Jun. [d] Pi. [e] Me. [f] Me. [g] V. [h] E. [i] L.E. [k] E.D. [l] misc. 1. 25. E. [m] D. misc. [n] L. D. [o] F. co. [p] F. co. [q] E. [r] Ca. [s] Cl. [t] L. [v] O.F. co. [x] O. [y] JT. Riv. [z] L. [a] A. [b] Pi. simil. [c] L. E. Me. T. A. La. Bo. V. E. K. in F. co. [d] Pi. [e] Riv. [f] Me. T. [g] T. [h] Riv. [i] A. [k] Me. T. Riv. T. [a] Pi. [b] G.

Marginal notes (right column): [c] V. [d] M. [e] D. [f] A. [g] Pi. [h] Gl. [i] V. [k] Pi. [l] o'. Ch. Ar. D. Me. T. [m] O. [n] V. [o] Me. [p] F. co. [q] G. [r] M. [s] Ful. misc. l. 5. 5. [t] La. [v] V. * Ful. ib. [x] F. co. Ful. [y] Ful. [a] V. [b] F. co. Hec in F. co. [c] M. [d] V. [e] D. * Ful. [f] D. T

annorum; si tunc non resipiscent, in æternum puniam. Et sic tandem evenit, 2 Pet. 2. 5 [a]. ¶ *In homine*, sic ό. M. בָאָדָם] *Cum homine*, P. Ti. *In his*, vel *istis*, *hominibus*, Sy. Ar. Græci in G. Nec contendet *in eis*, internè, per Spiritum suum, nec *cum eis*, externâ prophetarum prædicatione [b]. *Pro hominibus istis*. Malim, *propter homines istos*, ut ב valeat בַּעֲבוּר. Porrò בָאָדָם ponitur pro בְּהָאָדָם: vestigium τοῦ ה articuli est in Kametz sub ב [l]. ¶ *In æternum*] i. Longo tempore [n], ut sibi imaginantur & promittunt [o]; quamdiu majores eorum vixerunt [p]. ¶ *Quia caro est*, sic ό. Ch. Sy. Ar. *& opera eorum pessima*, addit Ch. בְּשַׁגָּם בָּשָׂר הוּא] *In eo quod* (vel, *Eò quod sit*, M. P. O. vel, *In quo*, O. Ma. JT.) *etiam ipse caro*, Mo. JT. M. P. O. *Etiam isti caro sunt*, JT. הוּא refertur ad אָדָם, quod hic notat *multos*, Pi. Tacita antithesis; q. d. non Kainitæ tantùm, sed etiam filii Dei [q]. *Caro* non naturâ, sed culpâ & vitæ instituto. Perinde vivunt ac si mens illis non ut rectrix, sed pro sale, nè putrescant, data esset [r]. *Carnem* vocat rationis non capacem, Psal. 78. 39 [s]. Carni pascendæ & oblectandæ studet, sine Dei timore. Hoc de humano genere illius ætatis, paucis valde exceptis, dicitur. Vide Matt. 24. 38 [t]. Nimis implicatus peccatis carnalibus [u]. *Carnalis est, non habens spiritum*, Jud. v. 19. *Caro* & *spiritus* opponuntur Rom. 7. & 8. Gal. 5 [y]. Ductum rationis carnalia & carnalium affectuum sequuntur, non Verbi & Spiritûs Dei [z]. ¶ *Eruntque dies illius* 120 *anni*] 1. Vulgò interpretantur de curtato vitæ humanæ spatio: Et hinc fama etiam inter Gentes prodita, Mosi à Deo id patefactum, neminem ultra id temporis spatium provicturum. Vide Jos. Antiq. 7. 1. & Vitam Cæsaris Claudii ejus qui post Gallienum imperavit [a]. Ità Josephus, Lactant. & Procop [b]. Castalio sic totum versum exponit: Indignum existimavit se, qui esset animus & Deus, cum hominibus, qui essent corporei & mortales, tamdiu rixari: Propterea statuit horum vitam decurtare. Dicitur autem cum hominibus contendere & pugnare Deus, cùm eorum sceleribus irritatur. Homines vita longa (cum viribus, &c.) deteriores fecerat. Agit ergò Deus sicut Civitates quæ Magistratuum suorum tyrannidem brevitate aut infirmitate potestatis impedire solent [c]. Aliis hic sensus non placet, quia plurimi post Diluvium longè diutiùs supervixerunt [d]. Resp. Loquitur de vulgari modo, sicut Psal. 90. 80 annos vitæ humanæ modum statuit, licèt multi tum eos superabant [e]. Ægyptii & Chaldæi mensem intercalabant post 120 annos, quem Persæ *magnum mensem* vocabant. Hebræis id erat seculum & spatium vitæ humanæ h. l. Jos. Scaliger Emendat. temp. 3. Habuerunt igitur Judæi suam magnam periodum, & 120 annis definiebant seculum, ut vitam humanam h. l. Hoc spatium Hebræi vocant חֶלֶד, i. durationem vitæ humanæ. Id Hebræis erat, ut Romanis seculum. Ibid. 4 [f]. 2. Alii accipiunt de spatio pœnitentiæ isti ætati concesso, quòd tot annos dilaturus erat *ἐπικλυσμὸν per Diluvium*. Ità Græci [g].

4. *Gigantes* הַנְּפִלִים] Quales Græcorum Gigantes aut Titanes [h]; qui reliquos excederent & staturâ, & viribus [i], & scelere [k]. Alibi scio proceritatem hâc voce notari; sed hìc eos Moses non tam corporis mole à reliquis discernit, quàm grassandi libidine [l]. Sic dicti sunt, vel quòd cæteri homines *caderent* terrore magnitudinis eorum [m]: vel quòd reliqui propter eorum proceritatem coram illis quasi *cadere* videbantur; sic doctiores Hebræi [n]: vel à tyrannide & oppressione [o], q. d. *cadere alios facientes* [p]: vel potiùs, quòd sicut labes vel tempestas violenter cadens agros vastat ac perdit, ità hi irruptionibus suis vastationem mundo intulerunt [q]: vel quasi *defectores*; sic enim נָפַל sumitur Jer. 37. 13. & 38. 19. & הַנֹּפְלִים *defectores*, 2 Reg. 25. 11 [r]. at hoc nimis generale est, nam omnes præter Noam defecerant [s]: vel ab *irruendo*; sic Aquila (qui origines addictè sequitur [t]) vertit *ἐπιπίπτοντες*, *irruentes*; sic Psal. 10. 10. *cadit*, i. irruit, *validis suis*. Sym. *βίαιοι* [v], non malè; sic de iis Lucianus in Dea Syria, *ὑβρισταὶ κάρτα ἦσαν*, &c. [*]. ¶ *Postquam enim*, וְגַם אַחֲרֵי כֵן אֲשֶׁר] Vertunt, *Et etiam postquam*, Ch. M. Ti. O. A. vel, *Postea sic*, O. Ma. In diebus illis, *& post eos*, Ar. sive, *ac etiam in posterum*, Sy. *Atque etiam post hac*, Sa. *Atque etiam ex quo*, P. *Ac etiam fuerunt postea*, JT. Pi. i. sicut priùs. q. d. Comminationes Dei illos non meliores effecerant [a]. *Quinetiam adeò*. q. d. Gigantes priùs erant, nonnulli quoque ex sobole illa promiscua [b], post illa matrimonia longè plures erant [c]. At satis hoc versu innuit Moses eos antea non fuisse, nam ut rem novam eorum originem exponit [*]. Sic punivit Deus humanum genus, ut nascerentur oppressores [d]. Ratio cur Gigantes geniti; Filii Seth erant integerrimis viribus, & præ ardore libidinis erga uxores natura omnem suam vim exseruit; indè homines vastissimi & validissimi prognati sunt [e]. ¶ *Postquam ingressi sunt*, אֲשֶׁר יָבֹאוּ] Vertunt, *ex quo*, P. (vel *quia*, Ar. vel *cùm*, ό. Sa. vel *quando*, A: אֲשֶׁר pro כַּאֲשֶׁר, Pi.) *ingressi sunt*, Sa. ό. Ar. nempe in thalamum, ut Jud. 15. 1. Ellipsis verecunda; q. d. cum illis rem habebant, A. Pi. *Quibus* diebus *congrediebantur*, JT. יָמִים *diebus* repetitur ex membro præcedente, Pi. ¶ *Itaque genuerunt*, וְיָלְדוּ לָהֶם] Variant. *Genuerunt eis*, Sa. Sy. Ar. Mo. P. vel, *ex eis*, Ch. *Illæ genuerunt eis*, M. Ti. A. *Illæ*, i. mulieres, *pariebant illis*, nempe Gigantibus, V. vel, *Illi*, i. e. homines, *genuerunt* liberos *sibi*, A. Pi. i. e. Tunc omnia plena Gigantum rapinâ, V. ¶ *Potentes*] Ità plerique: *gigantes*, ό. Sy. Ar. *heroes*, V. Ma. *hi* vel *illi fortes*, M. V. ¶ הַגִּבֹּרִים] Levi mutatione הַכַּבִּירִים, *οἱ κάβειροι*, *dii magni* Virgilio, ut Servius notat, Græcis *θεοὶ δυνατοὶ*, (i. *dii potentes*) repertores navigationis, & ob id culti; piratæ, haud dubiè [o]. ¶ *A seculo*] Ità plerique. [Q. ad antecedentia referunt,] *Potentes*, *fortes*, vel *gigantes à seculo*; ità ό. P. M. vel, *qui à seculo*, Ch. Sa. *gigantes æternos*, Sy. Ar. ¶ מֵעוֹלָם] i. Antiqui; q. d. primi hi exercuerunt tyrannidem [q]: ab initio mundi [r], *de olim*, q. d. quos prisca tulit ætas [s]. Proverbium est, quæ posterior ætas tales non tulit [t]. Cùm post Diluvium viderent hominem vasto corpore, dicebant, *In seculis præteritis fuerunt robustiores* [v]. Al. vertunt, *coram mundo*, qui עוֹלָם dicitur [†]. Al. *de mundo*, vel *seculo*, i. qui in seculo vel mundo plurimum poterant [x]. [Al. conjungunt cum sequentibus,] *Qui à seculo viri nominis sunt*, Mo. O. *Qui fuerunt jam olim viri celeberrimi*, JT. i. e. famosi a principio mundi [y]. ¶ *Viri famosi*] Ità P. *nominati*, M. ό. *nominatissimi*, Sy. Ar. *viri excellentiæ*, Sa. vers. ¶ אַנְשֵׁי הַשֵּׁם] *Viri nominis* [a], q. d. nominati, celeberrimi [a]. His contrarium *homines sine nomine*, Job. 30. 8 [b]. אֱנוֹשׁ ab ærumnis & miseriis dicitur [c].

Ver. 5. *Quòd multa malitia*] Continua, varia, vehemens [d]. ¶ *Cuncta cogitatio*, וְכָל יֵצֶר מַחְשְׁבֹת] *Et omnis formatio* (vel *imaginatio*, Mo. O. P. vel *sensus*, Ch. vel *affectus*, Sy. vel *voluntas*, Ar. vel *figmentum*, Ti. F. O. Procop. vel *desiderium*, *concupiscentia*, V.) *cogitationum*, Ma. Mo. &c. *omne secretum negotium*, Sa. vers. *figmentum ac cogitationes*, JT. Aptissimè significat cordis malitiam, quod mirabilis artifex ac figulus est varii generis ollas & vanissima quæque effingens. Nota יֵצֶר accipi & in bonam partem & malam. Illud יֵצֶר הַטּוֹב hoc יֵצֶר הָרַע [e]. ¶ *Ad malum intenta*] Heb. *tantummodo mala* [b]. Q. *accipiunt de actuali malitia*. Verum est de hominibus pessimis illius ævi; vel etiam Hyperbole est, ut cùm dicimus, Hic homo nihil cogitat, nisi de ventre [c]. *Alii de peccata originali*, seu peccati fomite [d]; quia hæc erat causa Diluvii, quo perierunt & infantes, in quos actualis malitia non cadit, nec tamen sine culpa puniti sunt [e].

6. *Pœnituit eum*, ità plerique, וַיִּנָּחֶם] *Et displicuit Domino*, Sy. *aversatus est*, Sym. *Abominatus est Deus creationem filiorum Adæ*, Ar. Dicitur more hominum [f], quia instar pœnitentis voluit dissipare quod fecerat [g]. Onk. & Jon. וְתָב בְּמֵימְרֵיהּ, quod G. vertit, *reversus est ad verbum suum*, i. in sese. At D. *pœnituit eum* (nam תָּב sign. & *pœnitere*) *cum filio suo*, qui est Sermo Patris. Hoc pono, non statuo [h]. LXX, *Cogitavit & recogitavit*; quia is quem facti pœniteret sæpe illud versat & reversat, dicens, Ecce, cur hoc feci? utinam non fecissem [i]. Al. sic, *Pœnitere* non dicitur de Deo in se, sed de Spiritu Sancto in cordibus piorum gemitus excitante; sensúsque hic est,

Pœnituit

[a] Pol. Mosc. [b] A. [l] Pi. [n] V. G. [o] T. [p] Me. [q] A. Pi. [r] Me. [s] V. [t] G. [u] L. [y] A. [z] Pi. [a] G. [b] T. Ita Ca. [c] Ca. [d] Me. T. [e] Ca. [f] Ga. [g] In G. Ità G. V. L. Me. T. Bo. La. Pi. A. Riv. [h] G. [i] L. Ma. [k] L. V. [l] V. [m] M. V. Pi. A. [n] F. [o] M. [p] E. [q] V. [r] Q. in D. A. Pi. [s] D. [t] G. [v] D. [*] G.

[a] A. Ità fere RS. in M. [b] V. [c] Le. [*] Me. [d] E. [e] La. Ma. [o] G. [q] V. [r] L. [s] Ma. [t] Q. in V. [v] Ge. in M. [†] Q. in V. [x] Q. in Ma. [y] O. [a] A. Ma. O. Mo. Ch. Pi. [b] Pi. [b] Bo. [c] Ma. [d] Me. [e] F. [b] Ma. [c] Me. [d] He. in Ma. Quistorpius. [e] Quist. [f] L. M. Ma. [g] L. [h] D. [i] La.

Pænituit eum, i. Noah, qui habuit Spiritum Dei, à quo ad dolorem concitatus est. Sic Eph. 4. 10. Spiritus S. in piis contristatur propter malitiam hominum. Sic Noah dolet, & optat hominem potiùs non esse, quàm sic malum esse. ¶ *Et tactus dolore*, &c. וַיִּתְעַצֵּב אֶל לִבּוֹ] *Indoluit* (*ærstavit se*, Sa. vers.) *apud cor*, seu *animum, suum*, Mo.] T. Sa. vers. *Doluit in corde suo*, Sa. Sy. sic, *Dixit in verbo suo ut contereret fortitudinem eorum juxta beneplacitum suum*. Ch. *Et dolore sauciavit seipsum*. *Hithpahel* auget significatum.

7. *Ad animantia*] Quæ habitant in terra, quæque delentur ad detestationem criminis. Quia propter hominem facta erant, eo deleto perire debebant, ejúsque peccatis vanitati sunt obnoxia, Gen. 3. 17. Rom. 8. 20. Pisces non pereunt, quia peccata hominum non sunt facta in aquis.

8. *Invenit gratiam*] H'. i. Deum habuit propitium & faventem. Hæ literæ פפפ sign. Parascham, sive magnam Legis Sectionem, qualem legebant in Sabbatis, Act. 15. 21. cui addebant aliam Sectionem ex Prophetis, Act. 13. 15. Sunt in Lege 54 Sectiones, quas 52 Sabbatis perlegunt, duas breviores bis conjungentes. Prima Sectio est à principio hucusque. Cuique Sectioni Legis nomen dant Hebræi à primo aut rariore verbo primi versûs. Hanc hujus Libri secundam Sectionem vocant נֹחַ.

9. *Hæ sunt generationes*, אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת] Variant. 1. *Hæc sunt gesta*, sive *quæ contigerunt Noæ*. Sic Gen. 37. 2. *generationes Jacobi*, & Prov. 27.1. *Ignoras quid* (יֵלֶד) *pariat dies*, i. e. quid eventurum sit in die. 2. *Ista sunt prosapia*, &c †. vel *generationes*; [ità ferè omnes:] *Isti sunt quos genuit*, h.e. filii Noachi, ut exponitur versu sequenti. Ità תּוֹלְדוֹת accipitur Gen. 10. 1. & 25. 12. Et hæc clausula, *Noah vir justus*, &c. per parenthesin ponitur. ¶ *Justus & perfectus*, צַדִּיק תָּמִים] *Justus* (sub. *&*, Pi.) *integer*,] T. Pi. *Justitia* refertur ad actiones, *Integritas* ad animum. *Justitia* respicit fidem, quâ justus vivit, Rom. 1. 17. quæque Noæ adscribitur Heb. 11. 7. *Perfectio* vitam. Perfectus dicitur, perfectione vitæ, non patriæ, quæ excludit mortalia peccata. Perfectus opponitur perverso & impio, Job. 9. 20, 22. ¶ *In generationibus suis*, בְּדֹרֹתָיו] i. e. *In ætatibus illis* in quibus vixit, sive inter homines seculi sui corruptissimi. Q. ad laudem dictum volunt. Emphaticum est. Mirabile constantiæ exemplum. Martial. de Nerva, 12.6.

Nunc licet & fas est; sed tu sub Principe duro
Temporibúsque malis ausus es esse bonus.

Et Seneca Benef.3.25. *Quanti viri est invenire in publica perfidia fidelem*' &c. Perfectus erat inter malos, qui eum nitebantur verbis & exemplis trahere ad malum. Quantò magis fuisset justus, si fuisset in generatione Mosis vel Samuelis? ut rectè dixit R. Nehemiah in Bereschit Rabba, sect. 30. Alii exponunt ad diminutionem laudis, q. d. justus erat in comparatione ad homines illius ætatis, præ hominibus qui tunc vivebant. *Generatio* hic sumitur pro *hominibus generationis*, ut Matt. 11. 16. collat. cum Luc. 7. 31. Alii explicant *in actionibus*, hæ enim sunt quasi liberi quos parit homo totius vitæ suæ spatio. ¶ *Ambulavit cum Deo*] i.e. Placuit Deo, vel administravit officium (scil. Concionatoris) ad quod illum vocavit Deus, 2 Pet. 2. 5. *Vide quæ ad Gen.* 5. 24.

11. *Corrupta est terra*] i. Incolæ terræ. *Corruptio* respicit cultum Dei, cujus depravatio, & inprimis Idololatria, *corruptio* vocatur, Exod. 32. 7. Deut. 32. 5. Jud. 2. 19. 2 Par. 27. 2. ¶ *Coram Deo*] i.e. Verè; per impudentiam & contemptum Dei, vidente & sciente Deo. Ità commendat tolerantiam Dei. ¶ *Repleta est iniquitate*, ità Sy. Ar. Mo. P. O. חָמָס] *Injustitia*, o'. *rapina*, Ch. *oppressione*, Sa. *violentiâ*,] T. Ti. T J. Ma. *vi, fraude, calumniis*, V. M. Me. *injuriâ vi lunâ*, A. *subversione*, quâ unus alium opprimebat, O. Respicit officia hominibus debita. Ita corruptionem crevisse docet in statu tum ecclesiastico, tum politico, uti cœpit in domestico. Vel, per *injuriam* sign. homines injustos, sicut per *superbiam* Jer. 50. 31, 32. superbum, per *paupertatem* Prov. 13. 6. pauperes, 2 Reg. 24. 14 †.

12. *Vidisset*] *Contemplatus est, consideravit*. ¶ *Omnis caro*], i. Omnis homo, ut Isa. 40. 5. *omnis caro videbit*. Alii referunt ad bruta, quæ & ipsa commiscuerant se cum diversis speciebus. ¶ *Corruperat viam suam*] i. e. Vel, 1. *viam ejus*, i. Dei, Ambros. in Bi. Vel, 2. *viam suam*, i.e. suam vivendi rationem, fœdis libidinibus; vitam, consilia, studia, ut Psalm. 1. & fidem, (quæ *via* vocatur Actor. 18. 25, 26. & 22. 4. 2 Pet. 2. 2.) & mores, (ut sumitur Jud. v. 11. 2 Pet. 2. 15.) Vel, 3. *corruperant viam*, i. e. consuetudinem naturalem, promiscuis congressibus. Sed universaliùs intelligendum est.

13. *Finis carnis venit*] *Caro* hîc latiùs sumitur quàm antè. q. d. Instat dies decreta excidio: Decrevi me deleturum: Jam ante me repræsento qualiter finiam eos. ¶ *Repleta iniquitate à facie eorum*, M. P. A. מִפְּנֵיהֶם] *A conspectu eorum*, Sy. Ar. *coram illis*, Ti. *ab ipsis*, o'.] T. *per eos*, i.e. iis authoribus, V. A. Pi. *propter ipsos*, Sa. i. e. operâ eorum, V. Pi. A. *à facie operum pessimorum*, Ch. Ipsi repleverunt terram rapinis, &c. ¶ *Disperdam*] Heb. *Disperdo*, præsens pro futuro; i. e. paratus sum perdere. *Corruptio* priùs de peccato, hîc de pœna dicitur. ¶ *Cum terra*] Ità Ch. Sa. M. P. Ti. O. A. Ma. i. e. Cum ornatu terræ, arboribus, plantis, &c. ¶ אֶת־הָאָרֶץ] *Et terram*, o'. *Ipsam terram*, Mo. [At Pers. habet, *corrumpam eis terram*.] Ipsa terra salsedine pejorata fuit. Hebræi dicunt, quòd tres palmi de superficie terræ fuerunt labefactati, & in aquam conversi. Al. vertunt, *de terra*, ut sit אֶת pro מִן †, vel pro מֵאֵת, quod motum de loco sign. ut Gen. 44. 4. egressi sunt אֶת הָעִיר *ex urbe*. Confirmant ex collatione ver. 7. מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה. *Consumpturus sum super terram*. Al. *cum* reliqua *terra* intelligunt cum posteris Caini. Sed coactum videtur, quia per *eos* jam intellexerat omnes homines.

14. *Fac tibi arcam*, תֵּבַת] Significatur eâ voce formam Arcæ fuisse non illam navigii, sed capsæ suprà & infrà latæ. Κιβωτὸς dicitur τοῖς ο'. & Matt. 24. 38. & Luc. 17.27. Josepho λάρναξ, (h.e. *arca, capsa*,) quod nomen eodem sensu usurpant Lucianus, Simonides, Apollodorus, & Alexander Polyhistor. Beroso *navis*, sed instar Arcæ cooperta, Matt. Hostus. *Arca* erat antiquissimum navium nomen, ex similitudine ad quam factæ erant. ¶ *De lignis lævigatis*, גֹּפֶר] Vox alio loco non reperitur. Diversimodè accipiunt. 1. Generaliter. Neque enim unum genus aut debitâ copiâ suppeditari poterat ex una regione; aut satis commodè diversis Arcæ partibus, trabibus, tectis, &c. adhiberetur. *De lignis bituminatis*. Confundit גֹּפֶר cum כֹּפֶר. Intelligi possunt arbores bituminosæ & resinosæ, quales pinus & cedrus. Al. *quadratis*, scilicet ad ædificium; *lævigatis*, Vulg. i.e. dolatis ac politis ad aptiorem & firmiorem compaginem. Schol. ἐκ ξύλων ἀσήπτων, i. e. *imputribilibus*. 2. Particulariter. Genus est ligni levissimi, & ad fluitandum aptissimi, & quod nunquam putrescit. Vel, 1. *Cedrus*. Ità Patres aliqui, & Ch. Firmissima enim erat, & inopiâ abietis ad classes usitata. Et in Syria frequens erat, & longissimas dat tabulas, & incorruptibilis est. At *Cedri* nomen est אֶרֶז tum Hebræis, tum Chaldæis, non גֹּפֶר. Vel, 2. *Pinus*, quæ *nautica* dicitur Virgilio, quasi navibus aptissima. Vel, 3. *Buxus*, †. At spissima hæc est & gravissima, nec fluitat in aquis. Vel, 4. *Abies*: una ex quatuor speciebus abietis. Vel, 5. *Cedrelate*: Quod accommodatius est Heb. voci quam *cedrus*. Vel, 6. *Terebinthus*. Non tamen prorsus affirmo. Ea materie est lentâ & fideli ad vetustatem, In Syria procera, quæ sola ungi velit, meliórque oleo fiat, & ejus baccæ sunt sulphurosæ; *sulphur* autem *Gophrith* dicitur. Vel, 7. *Cupressus*, tum ob firmitatem, (nec teredines parit, utpote amara, hinc cupressinis tabulis inscribuntur duratura;) tum ob similitudinem nominis. Nam quid aliud *Cupar* vel *Cuper*, Græcis etiam κυπάρισσος, quàm *Gopher*? Nam mutationem *G* in *C*, *Ph* in *P*, *O* in *U*, nihil moror. Adde quòd Cretenses ex Cupresso & domorum trabes & naves struunt, teste Pet. Mart. Legat. Bab.

l. 2. p. 338. Et materie rarâ est, ait Plinius, ideòque aquis supernatat. Testatissimæ Cupressi perpetuitati competit quod refert Epiphanius Hæres. l. 1. p. 23. *Arcæ reliquias ad suam ætatem visenda perdurâsse.* Et hinc arbor illa Diti sacra; & in arcas cupressinas mortuorum corpora condebant, quia in diluvio erat velut commune omnium hominum sepulchrum [a], & *διὰ τὸ ἄσηπτον εἶναι, quia est expers putredinis*, ait Scholiastes ad lib. 2. Thucydidis. *Arborum maximè diuturna est cupressus, ex qua fabricatæ Ephesini templi valvæ per 4 generationes incorrupta durârunt*: Theophrast. Hist. plant. 5. 5. & Plin. 16. 40. *Opera ex cupresso permanent ad æternam diuturnitatem*, Vitruv. 2. 9.—*perpetuò nunquam moritura cupresso*, Martial. Epigr. 6. 73 [h]. Vix tamen probat Fullerus hanc materiam ad navigia commodam, &c. ait Bochartus: *Qui idcirco illi succurrit, & probat* ex Plut. Sympos. l. 1. probl. 2. *Neque naupegus primò collocat—pinum, aut—cupressum*; & Veget. 4. 34. *Ex cupresso & pinu—præcipuè liburna contexitur.* Et cupressos ad naves struendas cæsi jubet Theodoricus Rex: Cassiod. Var. l. 5. epist. 16. Inter arbores *ναυπηγίας* utiles *cupressum* nominat Plato l. 4. Legum, & Diodorus l. 19. p. 702. His adde, quòd in Assyria vel Babylonia (ubi primos homines habitâsse constat ex Paradisi descriptione, & montibus *Ararat*, ubi Arca substitit) nulla est alia materies unde fabricentur naves. Hinc classis ingens quam Babylone construxit Alexander constitit ex sola cupresso: Arrian. in Alex. l. 7. p. 161. & Strabo l. 16. p. 741. Quid si *Gopher* sit loci nomen à *cupressis* ità dicti, ut à quercubus *Elon*, &c? Fortasse erat idem locus quem Strabo *Cupressetum* vocat, quémque in Adiabene sive Assyria collocat [i]. ¶ *Mansiunculas in arca facies*, ità Ch. קִנִּים תַּעֲשֶׂה אֶת־הַתֵּבָה] *Nidos facies arcam*, Mo. [k]. Ma. q. d. Totam Arcam distribues in mansiunculas [k]. *Nidus* pro *mansione*, Num. 24. 21. Obed. 4 [l]. *Nidos facies arca*, O. vel, *in arca*, S2. M. A. vel, *intra arca*, P. *Fac illam tabulatam*, Ar. *In mansiunculas compone* (vel *distingues*, Ta.) *arcam*, Sy. *Mansionum* multarum *facito arcam*, J T. ¶ *Bitumine linies*] Sive *operies*, Ch. vel, *bituminabis*. [Ità plerique.] ¶ וְכָפַרְתָּ] *Et illines*, Ma. Ar. Ambros. in Nob. *lineeam*, Sy. *picato*, J T. Pi. A. sic M. כֹּפֶר *bitumen* vertunt [m]. Quod ibi erat loco picis [n], & odoriferum est; ideo opportunè adhibitum, (ut etiam *cedrus*;) nam in Arca graveolentia ex fimo animantium [o]. *Bitumen* hoc August. est *ferventissimum gluten*, quo oblita ligna nec à vermibus exeduntur, nec vel Sole, vel vento, vel aquâ fatiscunt & dissolvuntur. Vide Plin. l. 35. 5 [p]. Fortasse est ea bituminis species quæ *Kaphura* sive *Camphora* Arab. dicitur, & est resina odorata frigidissima [q]. Al. חֵמָר *cæmentum* exponunt [r]. Vide quæ de Arca & Diluvio congessimus ad l. 1. V. R. C [s]. ¶ *Intrinsecus*, מִבַּיִת] *A domo* [t]. H [u]. quia quæ in domo sunt intus sunt [a].

15. *Sic facies eam*, ità ο'. Ch. Sa. וְזֶה אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה אֹתָהּ] *Et hoc quod* (*quo*, Mo.) *facies eam*, Ma. Et *hoc* modo *facies*, P. O. Ti. *Hæc* forma *quâ facies*, M. J T. A. Pi. *Hæc* mensura *secundùm quam* facies, Ar. V. ex He. ¶ 300 *cubitorum*] Cubitus triplex erat juxta quosdam: 1. Communis, sesquipede definitus; 2. Sacer, qui constabat cubito communi & palmâ, ut patet ex Ezec. 43. 13. 3. Geometricus, qui continet novem usitales cubitos, inquit L. sed fallitur, vel *pedes* intelligendi sunt; constabat enim 9 pedibus. But. Host. Hic cubitus ab Origene malè intellecto profectus est: De quo vide But. Cubitum Geometricum nonnulli hîc intelligunt. Hæc obtinuit in universum opinio, nemine, quem viderim, contradicente, ait But. At quomodo poterat tantum ædificium contignari [a]? nec navigationis onerúmque patiens fuisset. Sic & Arca suprà ducenties major esset quàm oporteat. Tali etiam mensuræ repugnat S. Scriptura. Sic Goliah 54 pedes altus, & caput novem pedum fuisset. Quomodo etiam David caput abscissum in manu tenuisset? Sic altare in Exodo *trium cubitorum* fuisset 27 pedum, cujus nullus esset usus, nisi scalis admotis; quod à ritu sacrorum abhorret omnino. But. Alii ergò intelligunt cubitos communes [b]: Sic אַמָּה vulgò sumitur. Nec distinguit Moses cubitos. Et tales cubitos abunde sufficere omnibus in Arca continendis Geometricè docet Buteo; quod hoc ordine & modo præstat. 1. Omnia animalia ad tria genera reducit, respectu ad magnitudinem habito; *majora* ad magnitudinem *Bovis*, *minora* ad magnitudinem *Ovis*, *carnivora* ad magnitudinem *Lupi*. 2. Majora quod spectat, recenset omnia eorum genera, Elephantos, Equos, &c. & institutâ magnitudinis comparatione, reducit ad 91 Boves: Ut liberaliter agat, supponit fuisse 120 boves. 3. Minora animantia recenset, Capras, Ibices, Simias, &c. & habitâ magnitudinis ratione, reducit ad Oves 80. 4. Carnivora exhibet, Leones, Dracones, Tigrides, &c. & ea reducit ad Lupos 64; vel, si vis, sint 80. 5. Concedit singulis lupis ovem unam ad victum octiduí. Ità pro 80 lupis erunt quotidie decem oves: quæ, multiplicando in anni dies 365, fiunt annuo cibatu 3650. 6. His igitur 3650 ovibus, & 80 aliis, & 120 bobus, & 80 lupis, locum sufficientem dat in ima contignatione, ubi reliquis ritè dispositis relinquitur pro dictis 3650 ovibus spatium 228 cubitorum in longitudine, & 44 in latitudine. Ità singulis eorum paribus relinquitur ferè quadratura 5 cubitorum cum semisse. 7. Victum quod attinet, licèt commeatus frugum, v. g. viciæ, hordei, &c. multò angustiùs condatur quàm fœni, demonstrat tamen etiam satis fœni in Arca potuisse reponi. 8. Supponit oves cibarias quotidie decrescere, ideóque 3650, hoc considerato, non plus impendere in annum quàm numero semper eodem oves 1820. Addit his alias oves 80: Ità oves fiunt 1900. Æquat 7 oves uni bovi, (ut calculus expeditiùs ineatur:) Ità sunt circa 390 boves; sed sint 400. 9. Concedit cubum cubitalem compressi fœni (quem curiosè dimensus invenisse se ait plus continere quàm 40 fœni pondo, vel libras unciarum 12,) singulis bobus quotidie; quod plùs quàm sufficeret, præsertim otiosis. 10. Concedit huic fœno secundam contignationem, quæ continebat 300 cubitos longitudine, 50 latitudine, 10. altitudine: Ità summa fit cubitalium cuborum 150 millium, (cùm tamen 146 millia prædicto fœno sufficerent) & tota capacitas Arcæ fuit cubitorum solidorum 450 millium. Hæc Buteo in peculiari libello de Arca Noæ inter Tractatus Criticos.

Quæ homini cordato facilè satis possent Facere. Sed ad pleniorem hujus sibi difficultatis enodationem, & ad retundendam Atheorum audaciam, subjungere placuit contractiorem de ea dissertationem Cl. D. D. Wilkinsi, quam mecum pro humanitate sua communicavit. Ea breviter sic se habet.

Illud inprimis animadversum velim, ut rem observatu dignissimam, quantum nimirum intersit inter opiniones illas & sententias quæ oriuntur è generaliori, vago & confuso rerum intuitu, & eas quæ resultant à distinctiori & deliberata earum consideratione, cùm jam in ordinem redactæ sunt. Qui vago oculo Stellas obiter aut perfunctoriè spectabit, prout confusè hîc illîc in cœlesti solo sparguntur, eas proculdubiò illicò existimabit innumeras esse, nec summam adeò immensam humanis calculis unquam confici posse sibi facilè persuadebit. Cùm verò Stellæ hæ distinctæ fuerint in Asterismos, & suis singulæ locis, magnitudinibus, nominibus definitæ, patebit tandem, non multò plures millenis nudo oculo visibiles in toto cœlesti firmamento existere; nec ultra dimidiam partem istius summæ in quovis Hemisphærio simul conspici. Perinde se habet & in aliis rebus. Si quis quæreret etiam ab eruditorum vulgo, quot essent Avium, Quadrupedum, &c. in terra species; hujusmodi puto ab illis responsum auferret, tot esse earum centurias, ut non facilè possint omnes enumerari: cùm si distinctè rem arbitremur, & ad calculos revocemus, quotquot jam cognitæ, & ab authoribus fide dignis descriptæ sunt, constabit multò pauciores eas esse quàm vulgò creditur, nè centum quidem quadrupedum species observatas, nec ducentas avium. Ex hoc præjudicio, & malè concepta opinione, nonnulli tum Hæretici olim, tum Athei Religionis irrisores nuperis hisce temporibus, objectiones elicuerunt (ut sibi videbantur insolubiles) contra veritatem & authoritatem S. Scripturæ, & speciatim quoad descriptionem *Arcæ Noachi*, *Gen.* 6. 15. à

Mose

[a] Fab. str. [h] B P. l. 4. [i] B P. lb. [k] V. [l] A. [m] S. L. Mo. [n] V. Me. [o] Me. [p] Hist. [q] Di. [r] M. [s] G. [t] O. Ma. [u] O. [a] L. [b] L. P. Me. A. But. Host. Jo. S.

Mose traditam; ubi ejus dimensiones 300 cubitis longitudinis, 50 latitudinis, & 30 altitudinis, finiuntur. Quæ si conferantur cum rebus quibus continendis destinata fuit, videbitur primâ facie (& consequenter illi magnâ fiduciâ asseverârunt) prorsus impossibile fuisse Arcam hanc adeò ingentem animalium multitudinem, cum commeatu qui singulis in annum integrum sufficeret, capere potuisse. Hæc objectio tanti momenti visa est nonnullis, tum ex antiquis Ecclesiæ Patribus, tum ex recentioribus Theologis, aliàs summæ eruditionis & judicii viris, at in Philosophia & Disciplinis Mathematicis minùs versatis, ut ad incitas redacti, nescio quas machinas, quæ commenta ei dissolvendæ adhibuerunt. *Origenes* & S. *Augustinus*, aliíque authores minimè contemnendi, ad vim hujus difficultatis evitandam, affirmant *Mosen*, utpote omni *Ægyptiorum* sapientiâ eruditum, nomine cubiti in hoc negotio, prout Arcæ applicatur, intellectum velle *cubitum Ægyptiacum Geometricum*, sex (ut inquiunt) cubitis vulgaribus, h. e. novem pedibus, æqualem. At hoc rationi minimè consentaneum videtur multis de causis. Nec enim satis constat, ejusmodi *cubitum Geometricum* dictum in usu unquam fuisse, vel inter *Ægyptios*, vel inter *Judæos*. Dato tamen quòd fuerit, nulla ratio assignabilis est, cur hoc in loco sensus iste voci cubiti attribueretur potiùs quàm in aliis. De *Golia* refert Historia Sacra, altitudinem ipsius fuisse sex cubitorum & unius spithamæ: quod si de *cubito Geometrico* accipiatur, quinquaginta quatuor pedes altus fuerit oportet, & proinde caput abscissum novem pedes altitudinis seu diametri habuerit; onus certè cui gestando Davidis non duæ manus, sed vix humeri quidem, sufficerent. Alii ergò, hâc solutione non contenti, commodiorem se invenisse arbitrantur, asserendo sic; Staturam humanam primis illis & antiquissimis mundi seculis longè ampliorem fuisse, adeóque & cubitum pariter majorem, & fortasse duplum hodierni; unde & area seu capacitas Arcæ multùm augebitur. At neque hoc nodum solvit. Nam si homines velint tunc temporis prorceriores majorésve, idem & de aliis animalibus supponi æquum est. Quo in casu responsum isthoc in nihilum valebit. Alii Sacrum cubitum hîc intellectum volunt, cujus mentio Ezek. 43. 13. palmi unius latitudine civili longiorem. Verùm nec necessitas cogit, nec ratio ulla huic sententiæ astipulatur. Quin & apud omnes ferè eruditos in confesso est, Sacrum cubitum Sacris duntaxat fabricis, Templo, scil. Tabernaculo, &c. mensurandis adhibitum fuisse. Imaginaria hæc difficultas multò rectiùs & meliùs solvitur à *Joh. Buteone*, in tractatu de *Arca Noe*, in quo, dato cubitum non majorem fuisse pede unico & dimidio, Mathematicè demonstrat, satis fuisse loci seu spatii in Arca rebus omnibus quibus destinata fuit capiendis. At verò quoniam in Philosophica istius tractatûs parte nonnulla occurrunt justæ exceptioni & reprehensioni obnoxia, & speciatim in enumeratione specierum animalium, quarum paucæ fabulosæ sunt, aliæ accidentaliter potiùs quàm specificè distinctæ, omissis interim aliquibus veris speciebus; nec à proposito valde alienum, nec omnino inutile esse censeo, aliam, & commodiorem, harum rerum explicationem in medium proferre. Liquet ex descriptione Arcæ à Mose exhibita, divisam eam fuisse in tria tabulata, singula 10 cubitos, seu 15 pedes, alta, dempto uni. o cubito ad declivitatem tecti in suprema mansione. Convenit quoq; inter interpretes, infimam mansionem, ut commodissimam, Quadrupedum speciebus attributam fuisse, mediam eorum pabulo, & supremam partim Avibus & eorum escæ, partim *Noacho* ipsiúsque familiæ & utensilibus. Jam luculenter demonstrari potest singulas mansiones satis spatiosas fuisse rebus omnibus quibus destinatæ fuerant excipiendis. Quod ut clariùs & distinctiùs patescat, primo in loco Tabellas quasdam exhibebo, complectentes species omnes Quadrupedum in Arcam excipiendorum. Secundùm, diversa ciborum genera quibus vulgò aluntur, tum numerum singularum seu individuorum in qualibet specie, nimirum ex immundis binarum, ex mundis septenarum. Deinde (ut calculus expeditiùs ineatur) quatenus conjecturâ assequi licet, adjiciam quam rationem, seu proportionem, eorum singula habeant seu ad bovem seu ad ovem, sive ad lupum. Tandem, quantum spatii assignandum sit stabulis iis excipiendis idoneis.

Bestiæ quæ fœno vescuntur.

[illegible]	Nomen.	[illegible]	[illegible]
2	Equus	3	20
2	Asinus	2	12
2	Camelus	4	20
2	Elephas	8	36
7	Bos	7	40
7	Urus	7	40
7	Bisons	7	40
7	Bonasus	7	40
7	Bubalus	7	40
7	Ovis	1	
7	Strepsiceros	1	30
7	Ovis laticauda	1	
7	Caper	1	
7	Ibex	1	30
7	Rupicapra	1	
7	Gazellus	1	
7	Alcis	7	30
7	Cervus	4	30
7	Dama	3	20
7	Rangifer	3	20
7	Caprea	2	36
2	Rhinoceros	8	
2	Camelopardalis	6	
2	Lepus		3[illegible]
2	Cuniculus	[illegible]	
2	Mus Alpinus Ang. Marmotto		
		92	514

Bestiæ quæ fructibus, radicibus & insectis vescuntur.

[illegible]	Nomen.	[illegible]	[illegible]
2	Porcus	4	
2	Papio Ang. Baboon	2	
2	Simia	2	
2	Cercopithecus		
2	Pigritia		
2	Histrix		
2	Erinaceus		
2	Sciurus	7	20
2	Porcellus Indicus Ang. Guiney-pig		
2	Tamandua Ang. Ant-bear	2	
2	Tatu, *sive* Armadillo	2	
2	Testudo	2	
		21	20

Carnivora animalia.

[illegible]	Nomen.	[illegible]	[illegible]
2	Leo	4	10
2	Ursus	4	10
2	Tigris	3	8
2	Pardus	3	8
2	Lynx Ang. Ounce	2	6
2	Catus		
2	Zibetta Ang. Civet-cat	2	6
2	Viverra		
2	Putorius Ang. Polecat		
2	Martes		
2	Mus Indicus Ang. [illegible]	3	6
2	Mustela		
2	Castor		
2	Lutra Ang. Otter		
2	Canis	2	[illegible]
2	Lupus	2	[illegible]
2	Vulpes		
2	Taxus Ang. Badger	2	[illegible]
2	Lupus Aureus Ang. Jackall		
	Cuguya	27	72

Huic Catalogo Mulum non adnumero, quia spuria quædam proles est, non distincta species. Et quamvis verisimile sit Boves illos sylvestres, Urum, Bisontem, Bonasum, & Bubalum, dictos, aliásque differentias sub Ove & Capra recensitas, non esse species à Bove, Ove, & Capra distinctas, (cùm major sit inter Canes quàm inter illas diversitas, & experientiâ constat, quàm insignes in iisdem speciebus mutationes regio, victus, aliáque accidentia frequenter afferant:) Eas tamen ex abundantia, ut omnem tergiversandi ansam præripiam, pro distinctis speciebus admitto; & cùm omnes mundæ sint, ex singulis speciebus septem in Arcam recipio. Quod ad *Phocam*, *Morsum*, *Crocodilum*, *Senembi*, & *Testudinem marinam* attinet; cùm hæc probatissimorum Authorum testimonio in aquis diu durare possint, in Arcam non admitto; quamvis, si illud necessarium foret, satis mihi spatii superesset, ut brevi innotescet. *Serpentino generi*, *Angui*, *Viperæ*, *Cæciliæ*, *Lacertæ*, *Ranæ*, *Bufoni*, eorúmque victui, conveniens spatium reliquum erit in imo seu sentina Arcæ, cùm illam ad altitudinem trium saltem vel quatuor pedum infra pavimentum, cui Quadrupeda insistebant, versùs carinam descendisse verisimile sit. Minores animantes quod spectat, (qualia Mus, Sorex, Talpa, & Insectorum genera) in variis Arcæ locis stabulari poterant; nec opus est ut particularia illis habitacula assignentur, cùm hoc genus animalcula sibimetipsis de loco facilè prospiciant. Jam quamvis probabile sit, tam Bruta quàm Homines ante diluvium solis Plantis victitâsse, ut apparet ex collatione Gen. 1. 29, 30. *Et dixit Deus, Ecce dedi vobis omnes herbas sementantes semen, quæ sunt in superficie totius terræ: omnésque arbores, in quibus est fructus arborem, sementantes semen, vestræ ad comedendum erunt. Omnibus autem bestiis terræ, & omnibus volucribus cæli, omnibúsque reptantibus super terram,*

in quibus est anima vivens, dedi omnes herbas virides ad comedendum; cum capitis 9. versu 3. ubi post diluvium, cùm terræ proventus minoris essent efficaciæ, proindéque corpori alendo minùs idonei, Deus Noachum alloquens sic inquit, *Fœtificate & augescite*, &c. & paulò pòst, *Omne reptile quod quidem vivum est vobis ad comedendum esto; ut viridem herbam, sic illa omnia dedi vobis.* Quoniam tamen hæc argumentatio convincendo adversario litigioso haud ità sufficit, ut in dubium vocare nequeat, rapacia ferarum & volucrum genera (quæ natura ipsa armâsse videtur unguibus, dentibus, aliisque organis corporis, ad prædam duntaxat & lanienam comparatis) herbis & fructibus victitâsse; idcirco litigii tollendi gratiâ largiar, inpræsentiarum, animalia quæ nunc sunt rapacia etiam ab initio ejusmodi fuisse; & deinde inquiram quod genus cibi illis conveniat, quantúmque sufficiat singulis toto illo temporis spatio quo in Arca manserant. Jam satis notum est, animalia ruminantia rapacibus plerumque in prædam & escam cedere. Ex Tabulis præcedentibus liquet, animalium rapacium carnivororum in Arcam introducendorum viginti duntaxat omnino paria fuisse, quæ ab æquis rerum æstimatoribus, quoad corporum & victûs modum, 27 Lupis æqualia censeri possunt; majoris verò certitudinis ergò, utcunque 30 Lupis æquiparentur: & supponamus porrò sex Lupos in singulos dies singulas Oves vorare integras; quas iis ad victum necessarium satis superque esse, omnes facilè concedent. Cui calculo si insistamus, sequetur, quinque oves dietim, per unius anni curriculum, rapacibus in escam attribuendas; quarum summa 1825. His positis & concessis, spatium abunde suppetet in inferiore Arcæ contignatione prædictis omnibus animalibus excipiendis quæ in Arca speciei propagandæ gratiâ conservanda erant; & 1825 insuper ovibus, quæ rapacibus in escam destinarentur. Et licèt nihil objici posset, si modò quadrupedibus istis angustos limites præscriberemus, quemadmodum in navigiis ad longinquas oras destinatis fieri solet; magis tamen liberales erimus, iisque de stabulis seu cellulis amplis & commodis prospiciemus, quæ ipsis in quacunque positura, tum stantibus, tum jacentibus, tum etiam circumversantibus, fæcibúsque insuper alvinis, toto anno excipiendis cumulatè sufficiant. Arcam omnibus hisce usibus parem fuisse ex sequenti Diagrammate patebit, in quo partitio est in utraque Arcæ extremitate, designata literis *A A*, 15 pedes lata: cúmque Arca 75 pedes in latitudine obtinuerit, partitiones istæ necessariò continebunt 5 areas quindecim pedum in quadrum; quarum singulæ 36 oves capient, (nam 4 ovibus sufficit area quadrata 5 pedum:) & proinde cùm utraque Arcæ extremitas 5 ejusmodi areas obtinuerit, quintuplum istius summæ continebit. At quoniam cochleæ seu scalæ spatium in utraque extremitate concedendum est, duas areas (in utraque nempe unam) ei attribuam: reliquæ autem octo areæ (utrinque scilicet quatuor) oves 288 continebunt. Præter has partitiones, in extremitate sunt quinque spatia signata *B B*, 7 pedes lata, per quæ ad singula stabula commodè accedi possit. Quatuor areæ in lateribus, signatæ *C C*, in stabula designatæ, sunt singulæ 18 pedes latæ, & circiter 200 pedes longæ. Mediæ duæ, notatæ literis *D D*, singulæ 25 pedes latæ sunt, & 200 itidem circiter pedes longæ. Jam medias duas areas ovibus attribuamus: cúmque area quadrata viginti quinque pedum centum ovibus excipiendis idonea sit, sintque 16 ejusmodi areæ, omnes simul excipient oves 1600; quibus si addantur priores 288, efficiant summam 1888: quæ nonnihil excedit 1825, numerum ovium quem paulò antè carnivoris in escam assignavimus. Quatuor areæ laterales, signatæ *C C*, (cùm singulæ sint 18 pedes latæ, & 200 longæ) reliquas omnes bestias facilè continebunt; quarum stabulis, in præcedentibus Tabellis, 606 tantùm pedes longitudinis assignantur: ut taceam latitudinem stabulorum singulis attributorum. Ità supererit adhuc spatium propè 200 pedum, in quo aliæ item bestiæ, sive non numeratæ, sive nondum cognitæ, locari possint. Figura carinæ strictior, quâ hodie in exstruendis navibus utimur, quâque fit ut mare expeditiùs sulcent, & fluctuum impetus commodiùs ferant, huic proposito nihil emolumenti attulisset. Nam cùm Arca aquis solummodo innatare debuerit, alvi illius laxitate & planitie pluribus animalibus excipiendis consulebatur. Et quamvis sub diluvii finem, subsidentibus jam aquis, Deus dicatur immisisse ventum, quo aquarum moles imminueretur: haud tamen verisimile est, manente etiamnum diluvio, quo tempore tota terra inundabatur, tempestatem aliquam obortam fuisse, ob quam Arca periclitaretur; cùm ejusmodi turbines è terra sicca exoriuntur. Unde liquidò constat, in inferiori Arcæ contignatione, excipiendis commodè omnibus Quadrupedibus hactenus cognitis, & verisimiliter incognitis quoque, satis superque spatii exstitisse. Proximo loco ostendendum, secundam contignationem alimento seu pabulo unius anni capiendo suffecisse. In quem finem observandum est, animalia quæ fœno vescuntur, æquâ comparatione institutâ, 92 bobus paria fuisse. Sint tamen (ut omnem cavillandi ansam tollamus) centum bobus æqualia, præter oves 1825 victui destinatas. Jam verò quoniam oves quotidie 5 absumendæ sunt, dimidio tantùm earum numero de pabulo providendum est, nimirum 912; vel, quod eòdem recidit, (cùm 7 oves unum bovem æquent) bobus 180; quibus si adnumeres superiores 100, habebis 280. Sed demus esse 300 boves, quibus de sufficienti fœno prospici oporteat; huic tamen satis loci erit in secunda contignatione. Nam, ut observat (teste Buteone) Columella, in experimentis agriculturæ & rei rusticæ versatissimus, 30 vel 40 ad summum fœni pondo bovi uni in diem sufficiunt: sunt autem libræ hæ 12 tantùm unciarum. Nos verò singulis 40 libras Anglicas fœni largiemur. Asserit autem Buteo, sibi compertum esse, cubum solidum compressi fœni, quemadmodum solet esse cùm jam aliquandiu repositum fuerit, 40 pondo, vel libras unciarum 12, pendere; adeò ut 300 bobus in integrum annum reponendi sint 109500 ejusmodi cubi fœni, summâ productâ ex multiplicatione 365 in 300. Jam secunda contignatio, cùm 10 cubitos alta fuerit, 300 longa, 50 lata, continebit 150000 cubitos solidos, h. e. 40500 supra 109500 illos qui fœno compresso reponendo sufficiant. Quare satis spatii supererit tignis, trabibus & columnis quibuscunque ad fabricam necessariis, ut & apothecis fructuum, radicum, frugum aut seminum, aliis quibuscunque animalibus, quæ fœno non vescuntur, alendis idoneorum; simul etiam ad necessarios transitus & aperturas tabulati, per quas fœnum in stabula imæ mansionis demitti debeat. Hinc & mediam contignationem rebus omnibus in ea recondendis parem fuisse constat. Jam quoad tertiam contignationem, luce clarius est, dimidiam illius partem omnibus avium speciebus abunde sufficere, (quamvis duplò plures sint quàm in præcedentibus Tabulis enumerantur) unà cum victu iis alendis necessario; quoniam maximam partem exiguæ molis sunt, & satis commodè in privatis cellulis seu caveis (aliâ alii superimpositâ) includi possunt. Certúmque est, reliquum spatii Noacho unà cum familia & utensilibus necessariis capiendis suffecisse. Omnibus tandem ritè pensitatis, difficilius certè videtur numerum & magnitudinem rerum tantæ capacitati sufficientem, quàm spatium animalium generibus hactenus cognitis idoneum, reperire. At quoniam minimè dubitandum est, alias adhuc quadrupedum & avium species à superiùs dictis diversas in regionibus terræ nobis incognitis reperiri; quod reliquum erit spatii animalibus nondum compertis assignari poterit. Quæ cùm ità sint, fidenter affirmamus; Si Philosophi & Mathematici peritissimi navigio alicui, usibus hîc traditis maximè idoneo, justas mensurarum proportiones & terminos sibi præscribendos proponerent, non posse eos, omnibus ritè expensis, alios hîc positis magis congruos & accuratos exhibere. Ex hactenus dictis liquet mensuras Arcæ, quo argumento Athei nonnulli & profani Religionis hostes S. Scripturam impugnatum eunt, veritatem ejus maximè Divinámque authoritatem constabilire; præsertim si probè æstimetur

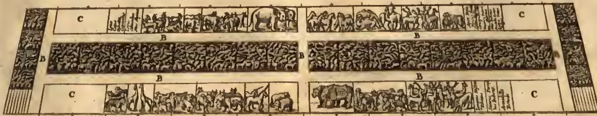
tur

tur status primorum illorum & rudiorum temporum, cùm homines in Artibus & Philosophia minùs versati essent, & proinde magis obnoxii vulgaribus præjudiciis quàm nunc sunt; nihilominus arca & dimensiones Arcæ rebus in eadem continendis examussim aptantur. Quòd si inventum merè humanum fuisset, verisimillimum est, eam ad enormes illas ideas, quæ (ut antea dixi) naturaliter oriuntur è confuso, & generali rerum intuitu conformatam, tantò majorem justo faciendam fuisse, quantò nunc minorem factam esse falsò sibi imaginantur & contendunt hi quibuscum nobis res est. [*Si cui adhuc nimis angustum videatur recipiendis tot animantibus, tum conservandis tum comedendis, Arcæ spatium, expendat quæ hic ex Cl. Berchorto sequuntur.*] Qu. Quo pabulo Noachus in Arca bestias carnivoras sustentavit? Resp. Non carnibus. Nam 1. unde potuerit illi tantum carnis suppetere, cùm animalium certus numerus in Arcam intromissus sit, & pleraq; bina tantùm? 2. Non est verisimile Noachum tamdiu tam assiduo & fœdo ministerio fuisse mancipatum. Proinde malim dicere, quo miraculo factum ut Leones, Pantheræ, Tigrides, &c. feritate depositâ mansuescerent, atque homini se subjicerent, eodem factum, ut, ad tempus neglectâ carne, fœnum & fruges depascerentur, contenti, scil. cibo obvio & parabili *. *Ex prædictis patet, Cubitum de quo hic loquitur vulgarem fuisse, qui sesquipedem continebat.* Pedes autem illius temporis erant (quemadmodum homines) multò majores quàm hodie sunt [a]. אַמָּה non tam *cubitum* sign. quàm *mensuram magnam*, ex qua aliæ tanquam filiæ oriuntur; ab אם, quod & *matrem* sign. à qua multi filii, & *viam*, à qua multæ semitæ. Vide Ezec. 21 [b]. ¶ *Triginta cubitorum altitudo*] Vel cum tecto, vel, ut alii, præter tectum *. Longitudo decupla erat ad altitudinem [c]. Arcæ eadem proportio quæ hominis supini jacentis, ut me quidam Italus docuit [d]. Atque adeò proportione & figurâ similis erat Arcæ sive loculo funebri, longior sextuplò quàm lata, decuplò quàm alta. Accommoda hæc erat navigationi, & firma adversùs ventos, & ad significandam Christi (nostrámque cum eo) mortem & sepulturam idonea. Vide 1 Pet. 3. 20. Rom. 6. 3, 4, 6 [e].

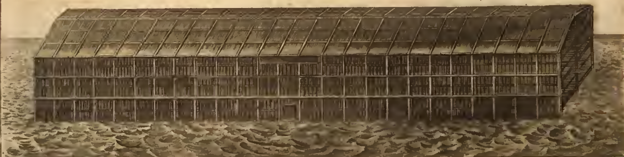
* BA. 1. 1. 3. 9.
[a] L.
[b] O.
[c] L.
[d] Me.
[e] D.
[f] A.

16. Fene-

STABULA SIVE CELLULÆ QVÆ SINGULIS ANIMANTIBUS EORUMQVE CIBO ASSIGNANTVR.

EXTERNA FACIES ARCÆ.

16. *Fenestram*, ità Ch. Sa. Mo. M. P. Tr. O. A. Ma. צֹהַר] Alii vertunt, *clarum lumen*, JT. A. *διαφανῆ*, (*pellucidam*,) Sym. in Nob. *μεσημβρινὸν*, *meridianum*, Aq. & Hi. in Nob. à צֹהַר est צָהֳרַיִם *meridies*, Pi. *speculum*, Sy. *lumina*, Ar. *lucernam*, O. [at 70. habet *συναγαγὼν ποιήσεις*, *Colligens facies arcam*] seu *splendorem*, i. fenestras, vel potiùs fenestram. Meton. effecti destinati [f]. Vel erat lapis pretiosus lumine illustrans Arcam [g]. Hoc mendacium arguit quod sequitur, *& Noah aperuit fenestram* *. Vel facta est èx Crystallo [h], ut lumen reciperet & aquam prohiberet [i], vel è speculari lapide [k], vel ex vitro [l]. Q. plures fenestras fuisse volunt, cùm una non sufficienter illuminaret totum ædificium; sed unam majorem [m]; quod non prohibet alias minores fuisse [n]. Non placet. Magnâ rerum imperitiâ & temeritate fingunt plures fenestras, contra Domini præceptum. Pariter possent dicere plures arculas fuisse fabricatas, sed unam nominari ut maximam. Prætereà, lumen tantùm eâ parte necessarium erat in qua habitabant homines. Nam feræ, reptilia & volucres tenebras non refugiunt [o]. ¶ *Consummabis summitatem ejus*, תְּכַלֶּנָּה] *Consummabis eam*, i. e. fenestram [p], cujus longitudinem hic describit, non latitudinem, quam minimam esse oportuit [q]. Alii ad Arcam referunt: sic But. *& alii ab eo edocti* [r]. q. d. Tectum sit penè planum, ità, videlicet, ut sensim & lentè assurgat (ab extremitatibus medium versùs) ad altitudinem cubiti [s]: Ità fastigiatum sit, ut aqua ex omni parte defluat [t]. Probant. 1. תְּכַלֶּנָּה, cùm sit fœm. non convenit cum צֹהַר masc. 2. Verbum *consummabis* docet eum loqui de aliquo jam inchoato, non autem completo, quod quidem Arca est. 3. Tectum necessariò habuit propter tantam pluviam. Quod etiam indè apparet, *Aperiens tectum Arcæ*. Hinc & illud, *in Arca*, additur, nè quis putaret fenestram in tecto collocari, ut quidam opinati sunt, & nunc in domorum tegulis videre est. Cubitum ergò istum, præter cæteros omnes, intelligo de altitudine culminis per totam longitudinem ad profluvium aquæ [v]. *Buteoni autem præivit Lyra.* Ab angulis (inquit) Arcæ superioribus tectum procedebat se constringendo, ità quòd in summitate latera non distabant nisi per cubitum; & hoc erat ut pluvia deflueret *. Vel sensus est, Mensuram cubiti semper ad manum habe, & adhibe, donec Arcam perfeceris, omnia ad præscriptum modulum & mensuram cubitorum præscriptorum exigendo †. ¶ *Deorsum, cœnacula, tristega*, תַּחְתִּיִּם שְׁנִיִּם וּשְׁלִשִׁים] *Inferiora, secunda, & tertia*, Mo. P. O. A. Ma. *Inferiora, bicamerata, & tricamerata*, 70. Sa. *Infima, media, & suprema*, Ar. *Cum interstitiis inferioribus, mediis, & tertiis*, M. Ti. Alii subintelligunt *mansiones*; ità Ch. Sy. JT. ¶ *Deorsum*] Hoc cum sequentibus (non præcedentibus, ut alii malè construunt) nectendum est [x]. Vertunt, *inferiora* [y], vel *infimarum*, supple *mansionum*, sacitucam [z]. Infima tabulata, quæ erat sentina & stercoraria [a], unde sordes postea per antlias vel sportas vel funes in altum reductæ per fenestram superiorem ejiciebantur [b]. Sym. vertit κατ' [*nisi fortè legendum κάτω, quod deorsum sign.*] *διστέγα καὶ τριστέγα*, *per duo & tria tecta*, vel *per binas ternásque contignationes* [c]. ¶ *Cœnacula*] Est hoc nomen generis. Id hic Interpres posuit pro contignatione sub tabulato navis [d], i. e. media tabulata [e]. ¶ *Tristega*] Tertia seu suprema tabulata [f]. At G. sumit pro infimo: Incipit enim à summo. Sed Act. 20. 9. est ab imo tertia contignatio [g]. Confusè & nullo sensu hæc vertunt, adjectiva sine substantivis, *secunda & tertia*. Vertè, *duorum tabulatorum & trium tabulatorum* [h]. In infimo tabulato erat locus saburræ ad librandam Arcam, & sentina. In secundo locus animalium. In tertio annona, & dolia aquæ dulcis ad potum & lotionem. In quarto locus & hominum & avium. In singulis contignationibus erant ambulacra media, & in his scalæ. In pavimentis foramina & tubi, quibus pabulum & sordes demittebant. In latere Arcæ, à medio circiter usque ad verticem, erant passim foricæ seu foramina, tum ad respirationem, tum ad lumen, tum ad sordes egerendas [i].

[f] Pi. [g] He. in But. [h] But. [i] L. Me. But. [k] L. [l] Me. But. [m] Me. [n] L. [o] Me. [o] But. [p] V. O. [q] V. [r] D. Ca. La. Bo. Pi. A. [s] La. Me. [t] Pi. [v] But. [x] L. † Me. [x] L. [y] Ch. S. Mo. V. G. [z] Pi. A. [a] L. Me. T. [b] T. [c] D. [d] G. [e] L. Me. T. [f] L. Me. T. [g] G. [h] But. [i] T.

17. *Ego*] Heb. *Ego, ecce ego*: q. d. Quod ad me attinet, ego adducam [k]. ¶ *Diluvii*, מַבּוּל] Nomen huic Diluvio peculiare, in quo omnia marcescunt & moriuntur [l].

18. *Ponam*] Vel, *Stabiliam* pactum meum [m], nimirum Iridem [n]: vel q. d. Paciscar tecum tuam & tuorum incolumitatem [o]; & à te vicissim stipulor ut Arcam fabrices, & ingrediaris, mihique fidas [p]. Conservabo te ab illis qui tum dicebant, quòd si viderent eum velle intrare Arcam, ipsum interficerent. Sequitur enim, *Et ingredieris*, scil. salvus [q]. Non morieris aquis Diluvii, doctus He. Hoc autem promisisse Deum non refertur à Mose. Verùm non omnia referuntur. Quia difficillima erat Arcæ fabrica, & obstaculis exposita, confirmat servum suum Deus [r]. Vel, significat pactum promissi seminis cum Noa firmatum, ut certò statuat Christum ex se nasciturum, & Deum in tanta ira relicturum seminarium Ecclesiæ [s].

19. *Ex cunctis animantibus*] Nempe terrestribus [s] [t] non pisces, nec amphibia, nisi siqua terrâ diu carere non poterant [v]. Species animantium pauciores sunt quàm videri possent. Reptilium vix 30 species, animalium terrestrium sive quadrupedum 130, avium 150, recensent Zoographi. Vide Gesner. & Aldrov †. Ex animalibus terrestribus sex tantùm sunt majora equo, pauca æqualia, multa minora etiam ovibus. Omnia terrestria Pererius æquat 250 bobus. Avium paucæ majores sunt cygnis, pleræque iis minores. Potuit ergò facilè Arca omnia hæc capere [x]. ¶ *Bina*] Scil. de immundis, nam de mundis septena [y]. Aliter, *Bina*, i. e. conjugata, h. e. marem & fœminam. Non pertinet hoc ad numerum animalium [z]. ¶ *Ut vivant tecum*] Heb. *Ad vivere facere* [a], i. ut in vita conserves [b]. Verba indefinita sæpe includunt personam. Sic Eccles. 4. 17. vel 5. 1. *nesciunt facere malum*, h. e. nesciunt quòd faciant malum. Sic Zach. 12. 10. *esse in amaritudine*, pro *erunt*. Sic 1 Par. 17. 4. *ad habitandum*, in 2 Sam. 7. 5. est, *pro me ad habitandum* [c].

20. *Ingredientur tecum*] Heb. *Venient ad te* suâ sponte & jussu Divino [d], vel Angelorum impulsu [e], ut olim ad Adamum Gen. 2. 19 [f]. q. d. Non opus erit venatione aut aucupio [g].

21. *Comportabis apud te*] *Colliges* vel recipies *ad te* in Arcam. Sic אָסַף accipitur Num. 11. 30. & Jud. 19. 15 [h]. ¶ *Ex omnibus escis*] Itaque & carnes pro feris carnivoris [i]. At hoc negat Bonfrer. tunc, non *bina* tantùm vel *septem*, sed longè plura essent inducenda [k]. Tempore necessitatis bene vivunt homines & animalia de cibis quos aliàs non comederent [l].

22. *Et fecit*] Qu. Quando cœpta est construi Arca? Resp. 1. Centum annis ante Diluvium. Ità Patres. Obj. Dicitur v. 18. *Ingredieris tu, filii, & uxores*, &c. At nondum Noacho erant filii vel uxores eorum. Resp. 1. Fortè alios habuit, quos non nominat, quia perierunt. 2. Non necesse est omnia quæ hic Noæ à Deo præscribuntur eidem tempori adscribere [m]. Resp. 2. Alii volunt Noam 120 annos in Arca facienda consumpsisse [n]. Probant, 1. Quia id temporis spatium erat prisci illi mundo concessum ad pœnitentiam, ver. 3. 2. Ex 1 Pet. 3. 20. ubi tempus quo *expectabat Dei longanimitas*, & tempus quo *construebatur arca*, pro eodem habentur [o].

[k] V. Pi. [l] A. [m] V. [n] Me. [o] Me. Pi. A. [p] Pi. A. [q] L. [r] V. [s] M. [t] La. Pi. [v] La. † Bo. [x] La. & ferè Bo. [y] M. [z] Pi. Bo. [a] A. Me. [b] A. Pi. [c] A. [d] M. T. [e] T. TJ. [f] Me. T. [g] Pi. A. [h] D. [i] Me. [k] Bo. [l] L. [m] Bo. [n] Ità Mer. Wil. [o] Wil.

CAP. VII.

1. INgredere] i. e. Præpara te ad ingressum, qui post septem dies futurus erat [a]. ¶ *In arcam*] Sic vocatur à figura, non *navis*, quia remis caruerit [b]. ¶ *Justum*] Retinentem veri cultûs, & viventem in timore Dei. Fuit justus, fide credens verbo Dei de mundo perdendo, & servanda sua posteritate, & de semine mulieris [c]. ¶ *Coram me*] i. e. Sincerè justum, Pi. A. tum quoad actiones externas, tum quoad animi affectum [e].

2. *Ex animantibus*, הַבְּהֵמָה] Quod vel hinc constat dici de omni terrestri quadrupede, sive fero sive cicure,

[a] L. [b] M. [c] M. [e] Pi.

cicure. Ad verb. *Pecuda* vel *Bestia*. Sing. pro plur[f]. ¶ *Munda & immunda*] Quidam *per anticipationem* sic dicta volunt, & *materialiter*, i. e. ut quæ postea in Lege habita sunt munda & immunda [g]. At Noah non potuisset distinguere, nisi jam tunc horum distinctio facta fuisset [h]. Rectiùs dicitur, ante Legem Levit. 11. fuisse hoc discrimen [i], maximè ad sacrificium & oblationem [k], (non ad esum, quia probabile est pios non edisse carnes ante diluvium [l]:) Nam c. 8. dicitur Noah *obtulisse de mundis*. Et aliqua legalia observata sunt ante Legem, ut *sabbatum*, Gen. 2. *abstinentia à sanguine*, c. 9. *circumcisio*, c. 17[m]. Videtur hæc distinctio fuisse in lege naturæ. Adamus (ut verisimile est) à Deo accepit, & posteris tradidit [n]. A Deo hoc didicerunt ante diluvium [o]. Vel à Divino instinctu erat, vel à positiva Dei ordinatione [p]. Ad sacrificia mundæ erant tantùm tres species inter quadrupedes, i. e. boves, oves, & capræ, Lev. 1. 2. & 22. 19. & volucrium duæ tantùm species, videlicet turtures, & pulli columbæ, Levit. 1. 14. præter aviculam, Levit. 14. 50, &c [q]. *Immunda* vocat, non ea Lege Mosis, quæ nondum data; sed ex iis quæ carne pasci cœperant. Sic animalia fœda *profana* vocat Tacitus, Hist. 4[r]. ¶ *Septena & septena*] Sex pro multiplicatione, septimum pro oblatione [s]. Par unum ad speciei conservationem, alterum ad sacrificium, tertium ad esum post diluvium; denique septimus mas pro sacrificio offerendus statim à diluvio, Gen. 8. 20[t]. At, inquit Andreas, non opus erat septimo ad oblationem, sciebat enim Noe, quòd tamdiu starent in Arca animalia & aves, quòd ibi poterant prolificare, & sic de pullis sacrificare poterat. Resp. In Arca non fuit coitus, neque hominum, neque bestiarum, propter universalem tribulationem mundi [v]. Alii volunt 14 fuisse munda: Ità Orig. Justin. & Dionys [x]. Nam tollere debuit septem paria, textus dicit, *virum & uxorem ejus*: at numerus septenarius est impar. Dicit etiam, *septem & septem* [y]. Alii septem tantùm fuisse statuunt [z]. Alioquin Arca fuisset nimis occupata de tot animalibus & eorum cibis. Nec fuerunt servata, nisi ad multiplicationem & oblationem: Ad illud sufficiebant sex, cùm octo tantùm homines servati sunt [a]. Cessavit in Arca inimicitia animalium [b].

3. *De volatilibus septena*] Nullàne hîc mundorum & immundorum distinctio? Ità aliqui putant: alii, meliùs, fuisse, ità volunt [c]: sed Mosen compendio usum, & ex præcedenti versu id cognoscendum reliquisse [c].

4. *Post dies septem*, לְיָמִים עוֹד שִׁבְעָה] Variè reddunt. *Ante dies adhuc septem*, JT. scil. desinentes, vel finitos [d]; i. e. *Ad dies* (vel *diebus*, o'. Ma.) *adhuc septem*, Ma. A. Mo. o'. Ch. Sa. i. e. *septimo die* post hunc, ut v. 10. Sic, *adhuc tres dies*, 2 Par. 10. 5. est, *in tertio die*, v. 12. Ità Gen. 40. 13. Hebræum *ad* sæpe sumitur pro *post*, ut Exod. 16. 1. Num. 33. 38. Ezra 3. 8. Psal. 19. 3. Jer. 41. 4[e]. *Secundùm*, i. e. *Post dies adhuc septem*, scil. finitos & exactos; septimo post hunc die [f]. *Post septem dies*, Ar. *Hinc ad dies septem*, Sy. Hi additi sunt, vel pro luctu Mathusalæ jam mortui, (quem Deus honorare voluit) ut volunt Hebræi [g]; vel ut homines pœniteret [h]; vel ut in iis animalia in Arcam induceret [i]. ¶ *Ego pluam*] q. d. Non vi sydcrum, nec ex causis naturalibus, sed absolutâ meâ potentiâ & voluntate [k]. Heb. *pluere faciens*, quasi jam tum faceret, propter certitudinem. Sic *coacervans*, Prov. 25. 22. vertitur *coacervabis*, Rom. 12. 20 *. ¶ *Delebo*] Ex terra viventium, seu seculi futuri, He. in A. ¶ *Delebo omnem substantiam*] Ità plerique. יְקוּם significat quicquid vivit [l], nempe *super terram* [m]. *Quod se erigit*. Græci vertunt ἀνάστημα, alibi ὑπόστασιν [n]. Quod vivit, & potest in pedes erigi [o]. *Corpus vivens*,] T. quod vi animæ seipsum huc illuc sistit [p].

6. *Erat 600 annorum*] Inchoaverat, non compleverat, illum annum [q]. Hinc patet ædificationem Arcæ durâsse per centum ferè annos, ad ostendendum Dei patientiam, &c [r]. ¶ *Diluvii aquæ inundaverant super terram*, הָיָה מַיִם עַל הָאָרֶץ] *Et diluvium fuit aqua super terram*, Mo. A. *Et diluvium aquæ* (vel *aquarum*, Sa.) *fuit super terram*, [plerique.] Alii aliter; *Quando diluvium accidit, videlicet, aquæ super terram*, Sy. *Cùm diluvium illud fuit, aquis exundantibus super terram*, JT.

[Marginal notes, col. 95: f Pi. — g E. L. — h E. — i Hr. in L. E. T. — k L. E. T. Pi. A. O. La. — l T. — m L. O. — n T. — o O. Pi. A. — p E. — q Pi. — r G. — s L. — t Me. ex La. — v L. ex He. — x La. O. — y O. — z Ità Pi. La. Bo. A. To. Caj. J. Amin. 1. 2. Aug. & Hieron. in Bo. — a L. — b La. — c Bo. — d Pi. — e A. — f Pi. — g L. — h Me. — i Bo. — k Me. — * A — l Af. & K. in G — m M. ex K. — n G. — o Ho. — p Pi. — q L. A. — r L.]

7. *Et ingressus est*, וַיָּבֹא] *Accessit itaque*, i. e. appropinquavit Arcæ, cùm videret futurum propediem diluvium, nam eo die non est ingressus [s].

9. *Ingressa sunt*] Heb. *Venerunt* ultrò. Vide ad 15[t]. [& quæ Gen. 6. 20.] Qu. Quomodo ad Arcam venerunt ista animalia, quorum quædam certum regionis tractum incolunt, nec alibi vivere commodè possunt; alia in insulis & locis remotissimis, & novo orbe, fuerant [v]? Resp. 1. Indè venire poterant vel pedibus, per freta septentrionalia, quæ tota congelascunt, vel enatatione, vel etiam Angelorum ministerio [x]. [*Nec est quòd rideat Atheus, cùm nullum aliud huic sententiæ incommodum impingere possit, quàm quòd ad miracula confugimus, qualia certè multa præteritis seculis patrata agnoverunt Christianæ religionis & Sacræ Scripturæ hostes infensissimi, ut impudens planè sit vel stupidus qui hæc perneget.*] 2. Non necesse est statuere diluvium fuisse universale respectu totius terræ, sed tantùm respectu totius humani generis: Totam autem terram spatio annorum 1656 ante diluvium ab hominibus cultam fuisse nullo modo probabile est, cùm tantò longiori spatio à diluvio nondum occupata sit. Si ergò supponamus animalia ampliùs & diffusiùs in orbe propagata fuisse quàm homines, (quod mihi verisimillimum est, cùm productio *animalium* eodem modo fiat quo piscium, utriusque productivâ seu prolificâ virtute & terræ & aquæ à Deo donatâ, Gen. 1. 20, 21, 24.) dici potest non omnia animantia deleta fuisse; sed ea tantùm quæ easdem quas homines terræ partes incolebant. Obj. At omnia animalia periisse dicuntur. Resp. Nimirum quousque se porrigebat diluvium: Minimè autem opus est perditionem eorum ultra fines illius spatii terræ quod homines coluerant extendere. Cùm enim occasio hujus diluvii fuerit peccatum hominum, qui in animalibus, suâ tantùm causâ deletis, puniti sunt, illud ulteriùs ampliare supervacaneum erat. Inst. At quorsum præciperet Deus tantâ curâ omnia animalia in Arcam introducenda, nisi omnia in diluvio interierint? Resp. Ponamus diluvium totam Asiam, vel etiam totum orbem olim notum & habitabilem, (non autem Americam) occupâsse: annon hæc erat idonea ratio cur bestiæ in Arca servarentur, nempe in usum hominum tum viventium, cui nullo modo inservirent animalia & tam procul dissita, & effera jam facta [y]? ¶ *Duo & duo*] i. e. Per paria, seu bina [z]. Alii quatuor fuisse volunt [a]. ¶ *In arcam*] Etsi ingressus animalium posteriùs narratur, sicut & infrà v. 13, & 14. tamen probabile est illa priùs ingressa, operâ Noachi, spatio sex dierum intercedentium inter mandatum Dei & ingressum Noachi [b].

11. *Anno sexcentesimo*] Vel exacto [c], vel currente [d], vel inchoato [e]. Alioquin si jam decurrisset annus 601. vixisset post diluvium non tantùm 350, (ut habetur Gen. 9. ult.) sed 351[f]. ¶ *Mense secundo*] scil. Anni [g]. Hebræi statuunt duplex initium anni. In profanis inchoant à Tisri, in sacris à Nisan [h]. Apud Hebræos duæ sunt opiniones. R. Eliezer & sequaces dicunt, quòd secundus mensis est *Marchesuan*, sive *Octobris*, ut primus *Tisri*, sive *September*, in quo mundus est conditus. At R. Josua & sequaces dicunt, quòd secundus mensis est *Jard*, (M. vocat *Jiar*,) i. e. *Aprilis*; quia Martius vocatur primus mensis Exod. 12. *Mensis primus erit*, &c. At prior sententia est probabilior. Et Martius Exod. 12. nominatur *primus*, ob exitum ex Ægypto; q. d. licèt de præterito non erat *primus*, de cætero tamen erit [i]. [Secundus hic mensis quibusdam est Aprilis, vel Maius [k].] Annum sacrum hîc intelligi probatur, quòd hîc narratur res sacra, scil. miraculum conservatæ Ecclesiæ. Sic miraculum illud transitûs per Jordanem refertur ad annum sacrum. Vide Jos. 3. 15, 19. & 5. 9[l]. Tum cœpit, 1. ut ostenderet Deus causam diluvii non fuisse naturalem ex imbribus hyemalibus, &c. 2. ut impios perderet tempore amœnissimo [m]. [Aliis hic mensis est *October* [n],] Jos. Ità Jos. Scaliger ad fragmenta, &c [o]. Qui annum diluvii inchoant à Martio, novum & aliud miraculum fingunt sine Scriptura vel ratione, nempe aquas fervente æstate crevisse, & frigidâ

[Marginal notes, col. 96: s V. — t V. — v Bo. — x Bo. — y Stillingfl. in Orig. Sac. 3. 4. — z Me. — a Ità O. — b Pi. — c Per in La. — d Bo. — e La. — f Bo. La. — g V. L. A. — h M. — i L. — k Ità Pi. La. V. M. Bo. ad Gen. 1. 11. — l Pi. — m La. — n Ità O. L. La. A. TJ. D. ex Ge. — o Gr.]

dà hyeme decrevisse. Rectiùs ergò alii in Septembri inchoant, & sic aquis exsiccandis inservüit calor æstatis. Ità mense primo, *Tisri*, Noah sedulò collegit fructus terræ, & in Arca reposuit. Item hyeme exivit, & ex Arca, non ex terra, victum habuit [y]. ¶ *Fontes abyssi magnæ*] Intellige vel de mari *, quod *profundum* vocatur Job. 38. 16, 30. & 41. 31. Psal. 106. 9 †, vel de immensa illa & profunda aquarum copia quæ est subter terram ‖. Sub terra sunt multæ abyssi seu voragines aquarum, (vocantur autem *una abyssus*, quia aquæ illæ inter se per venas saltem aliquas communicant [q].) Fontes, &c. sunt omnia ostia voraginis illius subterraneæ profundissimæ, & aquis initio mundi in ea à Deo reconditis plenissimæ, unde & maria quædam & flumina omnia & fontes scaturiunt [r]. *Magnam vim aquarum in subterraneis occuli, & ibi amnes esse vasta magnitudinis*, affirmat Seneca, Nat. Quæst. 3. 17 [s]. Aquas has Providentia Dei posuit in his thesauris, Deut. 8. 7. Job. 28. 4, 10. Psal. 33. 7 [t]. ¶ *Rupti sunt*] Vi aquarum [v]. Ostendit ea vox causam diluvii fuisse supernaturalem [w]. Heb. est נבקעו. Vertunt, *diffiderunt se*, J T. Niphal significatione reciprocâ, ut sæpe [y]. Vel, *diffisi, disrupti sunt*, Pi. La. Ma. scil. à Deo, Pi. *Fontes rupti*, i. e. obturacula fontium, vel foramina fontium angustiora, disrupta, atque ità dilatata, sunt [z]. ¶ *Cataractæ cœli*; ità ó. Sa. Sy. Ar. Mo. J T. וארבת] *Fenestræ*, Ch. Aq. & Sym. in Nobil. M. P. Ti. O. Pi A. vel, *foramina*, Ma. Pi. vel, *emissaria sive cataractæ cœli*, i. e. aeris, ut Gen. 1. 7. Esa. 24. 18 [a]. i. e. nubes densæ & copiosæ [b]. Cœlum dicitur *aperiri*, quando pluit; claudi, quando negat imbrem, Luc. 4. 25 [c]. Non per poros, ut priùs, sed veluti per fenestras. Deus vapores & aerem assiduè in aquam convertit, vel etiam aliquas de novo producit [d]. [Aliqui accipiunt de cœlis supernis, quasi aquæ indè in terras delapsæ sunt. Sic Gregorius Oxoniensis accipere videtur. Vide quæ ad Gen. 1.] Sunt aquæ super nos & super cœlum, quæ, si pro natura sua descenderent, in momento extinguerent omnia. Sed verbo Dei retinentur [e]. De his accipit O. & Eugub. in La. Non est locus hic Metaphoris. Taxandi sunt qui potiùs volunt Sacram Scripturam Philosophiæ regulis subdere, quàm, ut magis decet, Philosophiam, tanquam ancillam, illi deservire *. Propter diluvium aquas ibi repositas fuisse censent †. Non dissimilis apud Senecam *dœnimm*, Nat. quæst. q. 3. c. 27. *Sed monet me locus*, &c [f].

12. *Facta est pluvia*, הגשם] *Nimbus*, seu *pluvia vehemens*, Ma. Pi. A. ¶ *Quadraginta diebus*] In quibus solenne jejunium observârunt, comedendo semel tantùm in die. Ità invenio in traditionibus orientalibus, inquit Gregorius Oxoniensis, qui & hinc arcessit originem Jejunii quadragesimalis [g].

13. *In articulo diei*] i. e. In principio, sive aurora. Ità sumitur phrasis Hebræa Exod. 12. 41 [h]. ¶ בעצם היום] *In ipsomet die*, V. & plerique; vel, *in substantia diei*, V. Pi. i. e. hoc ipso die, V. Fecit eum ingredi die clarâ, ad ostendendum, quòd poterat illum à malis defendere [i]. *In corpore diei*, Mo. A. Pi. i. e. *in esse diei*, Ma. Pi. La. i. e. in subsistentia (quia ossa dant subsistentiam firmam corpori) diei, i. e. illo die [k]. *In robore diei*, O. A. i. e. prope meridiem, cùm lux fortior est [l]: *in essentia diei*, Ar. ¶ *Ingressus est*] Ultimatè & completè [m].

14. *Omne animal*] *Omnis bestia*, i. e. omnis generis bestiæ. חיה in Scriptura ferè usurpatur ad significandum *feras bestias*; ut Gen. 37. 33. Psal. 50. 10. Esa. 40. 16 [n]. ¶ *Aves & volucres*] *Aves* sunt quæ pennas habent; *volucres*, quæ alas sive pennis instructas, sive ex membranis formatas, ut vespertilio [o]. Vel עוף sign. *aves grandiores*, & צפור *aviculas*; ut Gen. 15. 9, 10. Levit. 14. 4. Psal. 104. 17 [p]. In Hebr. additur ¶ כל־כנף] Quod vertunt, *omne alatum*, Sa. Sy. Mo. O. vel *pennatum*, M. Ti. *omnis ala*, Ma. *cujuscunque alæ*, A. Pi. J T. quomodocunque alatæ sint, membranis aut pennis [q]. Sic Ezec. 17. 23 [r].

15. *Venerunt ergò*] Suâ sponte, ità volente Deo, & velut de manu in manum Noæ porrigente [s]. ¶ *In qua spiritus vitæ*] Vide Gen. 6. 17 [t]. *Spiritus vitalis*, Pi.

16. *Et inclusit eum*, ויסגר בעדו] Variè reddunt. *Inclusit eum*, A. *clausit* (vel *occlusit*, nempe *ostium*) *post eum*, V. Pi. Ma. Ti. i. e. illo ingresso, V. q. d. Noacho vixdum ingresso, & adhuc tergum vertente ostio Arcæ [a]. Al. *super eum*, A. Ma. O. Ar. Mo. ut Joel. 2. & Jer. 11. O. Al. *pro eo*. L. Me. T. Ma. Intellige, non, *loco ejus*, id esset תחתיו, sed, *in ejus commodum*, ut Gen. 20. 7. *orabit pro te*. בעדך, & Levit. 16. 17 [x]. Al. *circa eum*, Q. in F. eo. O. M. Al. *ante eum*, Ma. Al. *in usque ad ipsum*, O. Ma. i. e. post ipsum: vide 2 Reg. 4. *claudens ostium* בעדו [y]. Al. *adversùs eum*, Q. in Ma. Clausit ostium Deus, vel immediatè [z], vel potiùs ope Angeli [a].

17. *Diluvium*, המבול] *Diluvium hoc*, i. e. imber hic, de quo v. 12. Alioquin impetus aquarum duravit 150 dies [b]. ¶ *Quadraginta diebus*] i. e. Cùm durâsset diluvium 40 diebus, elevata est Arca supra terram [c]. ¶ *A terra*, מעל הארץ] *Desuper terram*, h. e. ex eo loco qui est super terram, vel qui attingit terram [d]. Vel, *de terra*, ó. in A. מעל pro *de*; ut Exod. 10. 28. & 2 Reg. 21. 8. collat. cum 2 Par. 33. 8. Vide & Gen. 13. 9 [e].

18. *Vehementer inundaverunt*, ויגברו] *Prævaluerunt*, V. O. *fortificaverunt se*, O. Prævaluerunt, arbores, ædificia, &c. dejicientes [f].

19. *Omnes montes*] Qu. Unde tanta aquarum copia? [*Hic triumphant Athei, & Scripturæ fidem sugillant, summámque montium altitudinem deprædicant.*] Si dicas ex mari hos vapores evocatos esse, tantundem aquæ detraxeris mari, quantum addis nubibus [g]. Diluvium longè majus erat toto mari, quod respectu terræ exiguum est, & successit duntaxat in locum fossarum & scrobum, &c [h]. Si aerem statuas in aquam condensari, vix aeris tota regio sufficeret, cùm aeris materia in decuplum (ad aquam) assumenda erat [i]. Quid hic dicendum? Resp. Montes quod spectat, longè subsidunt infra decantatam nonnullis altitudinem. Celebratissimus *Olympus* altus tantùm erat sesquimilliari ad perpendiculum, ut mensurando comperit Xenocrates in Plut. Æmilian. Nec altior *Pelion*, teste Dicæarcho in Plin. 2. 65. nec *Athos*, judice Is. Vos. in Pomp. Melam. *Caucasus* altus tantùm duobus milliaribus, ait Is. Vos. vel quatuor mil. ait Gassend. Mons iste Tenariffæ dictus *Pico de Terraria*, quo nullum in mundo altiorem existimat, est quatuor tantùm milliaribus altus, inquit Varenius. Nam quòd *Alpes* Plinius dicat 50 mil. altas, respectu obliqui ascensûs intelligendum est [k]. [*Jam videamus unde tanta aquæ moles, quæ montes tam altos contegeret.*] 1. Q. aquas petunt ex locis supercœlestibus, ubi ad hoc à Deo repositæ fuerant. Indè facilè descendere poterant, Deo earum motum accelerante, præsertim cùm cœlos non solidos, sed liquidos & fissiles, multi statuunt [l]. 2. E mari sublati sunt copiosi vapores, qui in aquam pluviam & dulcem conversi majorem occupabant locum, quòd aquâ salsâ levior est & rarior [m]. Ex terra etiam, cui immixtum est mare, copiosæ erant exhalationes [n]. Aer etiam in aquam conversus est [o]. Et pluvias potuit Deus rarefacere & extendere [p]. 3. Aquas has facilè suppeditare potuit *Abyssus illa maxima subterranearum aquarum*, (de qua vide ad Gen. 7. 9.) qualem ex Homero Plato in Phædro sic describit: *[Greek text, illegible]*, i. e. *In hanc cavitatem omnes fluvii confluunt, & indè rursus effluunt*. Talem abyssum dari probatur, 1. ex origine fontium & fluminum, quæ tanta sunt, ut una *Volga* existimatur tantam aquarum copiam in mare Caspium quotannis effundere, quæ totam terram facilè obtegere posset. Unde luculenter constat dari tales subterraneos meatus in mari, (in quos suas aquas mare transmittit) alioquin immensa aquarum copia quæ ex fluviis in mare influit mundum omninò inundaret & obrueret. Tantæ aquarum massæ non suffecit aut aqua pluvialis, aut aer condensatus in cavernis terræ, quibus duabus causis alii Philosophi originem fontium adscribunt, quæ potiori jure huic abysso assignatur. Atque hinc reddi potest ratio, quomodo ex aqua maris salsa evadit dulcis aqua fontium. Nam *fixum* salem auferre potest percolatio, & *vola-*

I *tilem*

tilem evaporatio quædam; ut ex eo constat, quòd ex nubibus à vaporibus marinis elevatis profluunt aquæ dulces. Insuper hi vapores cum aliis dulcibus vaporibus ex pluvia vel aliunde immixti suam perdunt acrimoniam. Salsi autem illi fontes (quales multi sunt) oriri possunt ex salsis maris aquis, quæ continuâ quadam circulatione ex Oceano transeunt in subterraneas has cavernas, indéque ad montes, unde tandem redeunt in mare, quod idcirco nunquam turget aquâ à fluviis immissâ [q]. 4. Non putandum est totum terræ globum aquis tectum fuisse. Quid opus erat illas mergere terras ubi homines non erant? Stultum est putare, ante diluvium homines ità multiplicatos fuisse, ut omnes terræ angulos pervaserint, cùm nè Syriæ quidem & Mesopotamiæ fines forsan excesserant. Absurdum autem est dicere, ubi nullæ hominum sedes, illic etiam viguisse effectus pœnæ solis hominibus inflictæ. Licèt ergò credamus nè centesimam quidem orbis partem aquis fuisse obrutam, erit nihilominus diluvium universale, quia clades totum orbem habitatum oppressit. Sic si statuerimus, jam cessabunt ineptæ illæ & futiles quæstiones quas nonnulli de diluvio moverunt, & simul improbis de Sacrarum Literarum veritate dubitandi omnis præripietur occasio [r].

20. *Quindecim cubitis*] Mensura idonea, ut nec gigantes nec ullum animal in vertice montium servari posset [s]; itaque vasta Arcæ moles inoffensa in aquis fluitaret [t]. [*De diluvio clara sunt Ethnicorum testimonia.*] Factum esse diluvium inter omnes constat, inquit Lactant. l. 2. c. 10. de Ethnicis scriptoribus agens. Legitur quoque, lib. 6. Hist. Indiæ cap. 5. quòd *Rex quidam Nicaragua quærebat ex Christianis, num haberent notitiam aliquam diluvii, quo tota terra inundata fuit, & submersi homines ac bestiæ; & an exspectandum esset adhuc aliud* [v]. De diluvio multa est apud Sinicos scriptores mentio, ait Martinius, Histor. Sinicæ l. 1. p. 12. *Puoncuum* solùm cum familia sua ex diluvio evasisse narrant Chinenses, ait If. Vossius epistolâ ad Colvium, p. 409. Inter Indos in *nova Francia* & *Peruvia*, &c. constans est de diluvio traditio, ex Lescharboto inquit Johannes de Laet, de Orig. gentium American. l. 1. p. 115. Vide plura in Grot. de V. R. C. l. 1. in Annotatis, Voss. Isagog. Chronol. dissert. 4. c. 2, & 3. Aug. de Civitate Dei, l. 18. c. 12. & ibi Lud. Viv. Euseb. Chronic. p. 5. edit. 2. Scalig [*]. [*Plura etiam occurrent in sequentibus.*]

21. *Volucrum, animantium,* בְּעוֹף וּבַבְּהֵמָה] *In volatili, & in jumento,* Mo. M. Ma. *à volatili ad jumentum,* Ar. *tam de volatili, quàm de jumento,* O. P.

22. *In terra*] Heb. *in sicco.* Ità pisces excipit, quia in humido degunt [x]. Ineptè finxerunt R R. pisces mortuos, ac proinde aquas ferventes fuisse [y].

23. *Delevit omnem substantiam,* וַיִּמַּח אֶת־כָּל־הַיְקוּם] Variant. *Et deletum est,* J T. O. A. Ti. Sy. M. *omne corpus vivens,* J T. *quod stabat,* O. *quod subsistebat,* Ti. Sy. M. Ità יִמַּח pro יִמָּחֶה *jimmaheh.* Ellipsis est pleonastica, Hebræis propria. Ad verb. *Et deletum est omnem substantiam,* pro, *Et deleta est omnis substantia ab eo qui delevit eam,* videlicet, à Deo [z]. Al. *Et delevit,* Ma. Ar. ο'. supple *Deus,* pro יִמְחֶה *jimheh* in Kal [a].

24. *Centum quinquaginta diebus*] Scil. computando vel à 40 diebus, sive à fine descensus pluviarum [b]; vel ab initio diluvii [c], includendo 40 illos dies: ut constat, quia aquæ cœperunt die 17. mensis 2. & imminutæ sunt die 17. mensis 7. Gen. 8. 3, 4. inter quos dies sunt præcisè quinque menses, sive 150 dies [d].

[q] Stillingfl. Orig. 3. 4. [r] · [s] Is. Voss. de Ætate mundi. [t] Me. L. a. Bo. [u] Me. [v] g. [*] Stillingfl. Orig. [x] Pi. [y] Pi. M. [z] · [a] Pi. [b] Pi. [b] Ità R S. in L. Jo. & To. & Cij. in Lo. [c] L. Lo. Pi. Bo. [d] Pi. Lo. Bo.

CAP. VIII.

1. Recordatus est] Oblivio quædam erat, quòd eum tamdiu passus est cruciari [e]. *Oblivisci* videtur, qui amicum non liberat à præsentibus (malis,) cùm possit [f]: & *recordatur,* cùm à malis liberat [g]. *Recordatus est Noachi,* i. e. promissionis et datæ, Gen. 7. 18, &c. [h].

[e] V. [f] L. [g] V. [h] Pi.

¶ Et *animantium*] Deus servat etiam bestias propter justum [i]. ¶ *Adduxitque,* וַיַּעֲבֵר] *Induxit,* V. *transire fecit,* P. Pi. A. ¶ *Spiritum*] i. e. Ventum validum, & exsiccantem, & urentem; ut Exod. 14. 21 [k]. Hic ventus non tam naturali quàm Divinâ vi siccavit aquas [l].

2. *Clausi fontes*] Qui ad vindictam recclusi erant, non qui ad potum, &c [m]. ¶ *Et pluvia de cælo*] *Pluvia è cælo,* i. e. *cælestis,* ut *panis è cælo,* i. e. aëre; vel, *è cælo,* i. e. cœlitùs, vel divinitùs. Sic dicunt, *Venit ut se mundet, adjuvant eum cælitùs.* Sic *metus à Domino,* Sirac. 19. 18. & Lucretius, *fulgur ab auro,* i. e. auri [n]. Qu. Quando cœpit hæc remotio aquarum? Resp. 1. Post 150 dies, ut seq. vers. 3 [o]. nam per illos nec pluvia cessavit, nec fontium eruptio. Obj. cap. 7. 12. dicitur, *fuit diluvium 40 diebus.* Resp. Significat tantùm inundationem tantam fuisse, ut post 40 dies Arcam elevaret; nam postea sequitur, *roboraverunt se aquæ* [p]. 2. Potiùs post 40 dies [q], & illud, *clausi sunt,* vertendum, *clausi fuerant.* Jam antè, post illos 40 dies, pluere desierat, sed & in posterum Deus pluvias prohibuit, ut totis mensibus undecim nihil pluviæ deciderit [r]. Decrescente diluvio post 150 dies Deus omnes pluvias, etiam ordinarias, prohibuit [s]. ¶ וַיִּכָּלֵא הַגֶּשֶׁם] Vertendum, *Et cohibitus est imber ille,* de quo Gen. 7. 12 [t].

3. *Euntes & redeuntes,* sic Ch. A. Sy. הָלוֹךְ וָשׁוֹב] *Eundo & redeundo,* Mo. O. *Aquis indesinenter recedentibus,* J T. *Quò magis ibat, recedebat,* Ar. i. e. Cœperunt decrescere [v]; notantes imminutæ sunt, dilabentes ad subterraneam abyssum [x], vel in mare, ut Eccles. 4 [y]. q. d. Continuò redeuntes [z]. Fluentes & refluentes, huc illuc vento agitatæ [a]. ¶ *Post centum quinquaginta dies*] Tot dies numerat Sp. S. à 17. die mensis 2. ad 17. mensis 7. sic cuilibet mensi tribuens 30 dies. Ità Liveley, Chronol [b]. Annus priscorum Hebræorum fuit Chaldaicus, seu Ægyptiacus, constans 365 diebus. Vocabant *annum dierum,* i. e. ἰσημερινόν, *æquabilem*; constabat enim ex æquali tributione dierum, sine scrupulis: similiter mensem æquabilem, & ἰσημερινόν, *mensem dierum,* qui perpetuò & constanter diebus 30 constaret. Jos. Scaliger Emendat. temp. 3. Gen. 29. 14. Dan. 10. 2 [c].

4. *Mense septimo*] A tempore cohibitæ pluviæ [d]: non ab initio diluvii, sed anni, ut patet ex ver. 13, & 14 [e]. ¶ *Vigesimo septimo die*] Ità ο'. in Bo. & Patres omnes, La. At constanter Hebræa habent *decimo septimo die.* Ingens hîc pugna certantium pro nostro, aliis contranitentibus. Nos abstinebimus. Tantùm notabimus Hebraica cum Gen. 7. 11, 24. congruere [f]. ¶ *Super montes Ararat*] i. e. Super unum aliquem montium Ararat, (*super uno montium,* &c. Pi.) Sic, *Sepultus est in urbibus Galaad,* i. e. unâ quapiam urbe: Sic, *pullum asinarum,* i. e. asinæ unius [g]. *Ararat Armeniam* ferè omnes interpretantur [h]; sic constans semper fama fuit, & sic ο'. vertunt, Isai. 37. 38 [i]. Sic Berosus & Nicolaus Damascenus, quos citat Josephus [k]. Apud Abydenum *Xisuthrus,* i. e. Noe, ut diluvium effugeret, *ex Assyria ad Armenios navigavit*: Euseb. præpar. l. 9. Et Melo, vetus author, qui scripsit contra Judæos, narrat, *post diluvium ex Armenia excessisse hominem qui cum filiis suis evaserat.* Et *Ariarathes* nomen in Armenia minori notissimum fuit [l]. *Inter Armenios & Cardyæos consedit Arca Noa,* ait Epiphanius, *in monte quodam Λουβὰρ Lubar vocato* [m]. Montes hi *Gordiæi* dicti, quos memorant Strabo, Curtius, Plinius: vide ad V. R. C [n]. *Montes Cardu,* Chald. in M. קַרְדוּ pro קַרְדוּחַ, (unde *Carduchi*) ח per Apocopen abscisso, ut solet [o]. *Cardu,* Me. Stephano *Gordechi,* Xenophonti *Garduchi* [p]. Nomen ipsum *Ararat* ad sua tempora apud Armenios mansisse, ait Philostorgius [q]. Consentaneum est Scripturæ. Nam filii Sennacherib fugerunt in *Ararat,* 2 Reg. 19. 37. ubi receptus erat & expeditissimus, & tutissimus, quia montes editissimi, & gens bellicosa, jugúmque servile nunquam passa. Geographi locum depingunt longit. 79. latitud. 41. prope oppidum *Chiagri.* Satis patet montem cui Arca insedit *Barim,* vel *Imbarum,* vel *Lubarum,* (vel *Cubatum,* ut addit vir doctus apud D.) appellatum. Eodem ferme loci commemorat Strabo Baridis templum

[i] V. [k] Me. T. L. Bo. [l] La. T. [m] M. [n] D. [o] O. La. [p] O. [q] Bo. Pi. [r] Bo. [s] La. [t] Pi. [v] V. [x] Me. [y] E. [z] A. [a] Bo. [b] Ga. [c] Ga. [d] M. [e] Me. [f] Me. [g] D. [h] V. Ità O. Pi. La. Bo. [i] A. BP. 1. 3. [k] Ful. misc. 1. 4. [l] D. [l] B P. 1. 3. [m] D. [n] G. [o] Ful. lib. [p] D. [q] G.

plum. Fortè mons à templo, templum à navigio dictum. *Bàris* est navis Hesychio, & sic olim Ægyptiis dicta est, teste Herodoto in Euterpe [r]. *Hic ingens mons Baris est super Minyadem*, ait Nic. Damasc. Fallor, aut ibi *Minyas* est Hebræorum מני *Mini*, vel *Minni*, regio, quam cum *Ararat* conjungit Jeremias, c. 51. 27. Pro מני Ch. habet הַרְמִינִי *Armeniam*, non malè. Videtur enim *Armenia* vox conflata esse ex הַר־מִנִּי, i. *Mons Mini*, seu montana Minyadis [s]. Hi montes, juxta quorundam sententiam, sunt pars montis Tauri [t]. Elmacinus, in historia Saracenica, (l. 1. c. 1. inquit BP. ibid.) describens res gestas Heraclii, vivente Muhammede, ait cum diversatum esse in pago cui nomen *Themanim*, quem Noah incoluerit cùm ex Arca exivisset, (dictus proculdubio pagus est ab octonario, Ful. ità BP. est enim Arabibus תמניה (vel תמאן, BP.) Syris תמניא, *octo*, ab Heb. שמנה) atque ascendisse Imperatorem in montem *Gordium*, ac vidisse locum Arcæ. His addantur quæ Benjamin habet in Itinerario. *In medio flumine Tigridis est insula filii Omaris ad pedes montium Ararat, unde iter est quatuor milliarium ad locum ubi quievit Arca Noæ: Sed Omar filius Alcitabi Arcam è cacumine duorum montium desumpsit, atque indè Muhammedanorum synagogam struxit.* Vides *Ararat* non procul esse à Tigride, ubi & Gordiæos montes Ptolemæus statuit [v]. Vide plura apud Jo. Antiq. 1. 4 [x]. Geographus Arabs, Clim. 4. 6. ea loca describens, ait, ibi *mons Jemanin*, (lege *Themanin*) idem qui *Godi*, (*Gordi*) *in quo requieverit navis illa, navis Noæ, cui pax* [y]. At Sibylla tradit montem hunc in Phrygia esse [z], prope Celænas. Erroris fons est, quòd urbs *Apamia* (in quam migrârunt Celænarum incolæ) dicta sit *κιβωτὸς* Strab. & Ptolemæo [a]. [*ubi plura de eo videat, cui vacat.*]

5. *Ad decimum mensem*] Non à cœpto diluvio, sed à cœpto anno 600. vitæ Noæ, (ut patet ex v. 13, 14. & ex Gen. 7. 11 [b]. vel potiùs ab anni initio, juxta modum supputandi illo mundi primordio, [de quo vide ad Gen. 1. 11 [c].] ¶ *Ibant & decrescebant*, הָלוֹךְ וְחָסוֹר] *Eundo & deficiendo*, i. e. euntes & deficientes. Pergebant deficere. Infinitivus pro participio sæpe ponitur [d]. ¶ *Cacumina montium*] Dices, Arca antè quievit. Resp. Arcæ moles aquas penetravit [e]; cacumen illius montis (multò magis inferiorum montium) sub aquis erat [f].

6. *Fenestram*, [חַלּוֹן] In Græcis aliis vertitur, *θύραν*, sed in vetustioribus, *θυρίδα*, *fenestram*, quod indubiè rectiùs; nam sic ο'. transferunt Gen. 26. 8 [g].

7. *Emisit corvum*] Corvus enim cicuratus stationis suæ non facilè obliviscitur, sed eam solet repetere [h]. Vesceretur etiam cadaveribus, siqua apparerent, Prov. 30. 17 [i]. Corvum sciebat odore cadaverum allici posse ut longiùs evolaret, si jam animalibus patuisset terra [k]. ¶ *Qui egrediebatur, & non revertebatur*, ità ο'. Sy. D. Ca. at Hebraica sunt, יָצוֹא וָשׁוֹב] *Egrediens & revertens*, V. *ultro citròque volitans*, F. Pi. A. Bo. *egrediendo & redeundo*, Mo. O. Sa. Ità Ar. & Jo. Antiq. 1. 4. & *Bereshith Rabba* & *Agudda*, qui Hebræorum libri sunt vetustissimi; & sic legebat Hi. in Quæst. Heb. (in quo perperàm hodie est, *non revertens*) ut ex sensu constat [l]. Hic digladiantur, utrùm Hebræi an Latini Codices præferendi. [De quo vide Brug. not.] Latina exemplaria variant. Nonnullis abest negatio [m], ut probat Bru. Nondum scimus utrùm negatio addita erat ab *interpretibus*, an *scribis*. Ab illis magis credo [n]. Facilè conciliantur. Revertebatur ad Arcam, non in Arcam [o]. Olim placebat, nunc displicet: Si enim non erat in Arca, quis pascebat [p]? Hæc solutio inanis est; non sic conciliantur Hebræi & Græci, cùm neutra lectio dicat corvum *in arcam* vel *super arcam rediisse*; sed una corvum rediisse ait, altera negat. Præterea, in Hebræo textu corvum in Arcam rediisse palàm subintelligitur; *Egressus est egrediendo & redeundo, donec*, &c. i. e. sæpe egressus est ex Arca, & sæpe rediit. Porrò, ut sæpe egrederetur, necesse illi fuit in eandem sæpe regredi [q]. Reversus est à cadaveribus ad Arcæ culmen, non autem ad Noe: vel, revertebatur ad loca in quibus degere priùs consueverat, jam liber revolans quò libuit [r]. Corvus modò longiùs avolavit ab Arca,

[r] Ful. ubi suprà. [s] BP. 1. 3. [t] Mc. [v] Di. [x] D. [y] BP. [z] Ca. [a] B.P. ib. [b] La. Me. [c] Bo. [d] Glas. gram. p. 363. [e] La. [f] Bo. [g] D. [h] Pi. Ma. [i] A. [k] BA. 1. 2. 12. 209. [l] BA. 2. 2. 22. 111. [m] D. [n] D. [o] D. A. La. Bo. Ma. [p] D. [q] BA. ubi suprà. [r] Ma.

modò propiùs advolavit, sic tamen ut in Arcam non intraret [s]. In montibus cadavera reperiebat. Aliqui ad verbum ex Hebræo, *Egressus est egrediendo & recedendo*, i. e. & magis semper magisque recessit, i. (ut noster interpres) *non revertebatur*, hoc est, porrò semper recedendo pergebat [t]. שׁוּב sæpe sign. *recedere*; ut Gen. 8. 3. Ruth 1. 16. Ezec. 18. 26 [v]. Sed nescit vim Hebraismi, Ma. nam שׁוּב eo sensu construitur cum מ [x]. Deinde, non cohæret, recessisse *donec siccarentur aquæ*, h. e. diebus 50. An toto illo tempore corvus semper ex Arca recessit [y]? Quamvis Hebraicam lectionem ità venerari soleam, ut ab ea nunquam discedam nisi valde invitus; Græcam tamen hîc præfero; quæ perperàm errori scribarum adscribitur; cùm si negatio tollatur, verba erunt sine ullo sensu, *Egressus rediit, donec exaruissent*, &c. Græcos autem pro יָצוֹא וָשׁוֹב, conjicio legisse וְלֹא יָשׁוּב, *& non revertetur*, i. non reversus est, fut. pro præter. ut in Psal. 117. vigesies. ו & ו, nec non ל & ב, facilè permutantur, cùm literæ similes sint, præsertim in RR. & veteribus MSS. Græcorum lectioni favet Ethnica fabula de corvo, qui ab Apolline aquatum missus non rediit, nisi post ficus maturas. De quo Ovid. Fast. Hyginus Astronom. l. 2. in Hydra, Ælian. Hist. 1. 47. Quid, quòd ex Heb. lectione non facile est se expedire? Nam, 1. illud, *Exiit exeundo*, est Ἐμφατικώτερον. 2. *Exiit redeundo* videtur esse oppositum in apposito. 3. Quorsum corvum in Arcam semel regressum toties emitteret, per 50 dies, nullo successu, maximè postquam ex columba didicit quod scire avebat? Obj. At si non rediit corvus, quid de illo factum est? Resp. 1. Fortè mortuus est in aquis: *Aug.* & *Cyrill.* Inst. Sic periisset corvorum species. R. Poterat fœminam antè inivisse quàm emitteretur. Resp. 2. Poterat corvus adhuc vivere, & vel cadaveribus vel montium verticibus insedisse. Inst. Cur ergò columba septiduo pòst emissa pedem in iis figere non poterat? R. 1. Gratis dicitur post septiduum emitti. Non dicunt Hebræa corvum emissum *post eum*, sed *à se*; & si post corvum emissa erat, poterat sequenti die emitti. 2. Corvus *oblectatur humidis*, ait Theon ad Arat. vers. 963, &c. utpote temperamenti siccissimi. At columba in uliginosis non libenter pedem figit [z]. ¶ *Donec siccarentur*, עַד יְבֹשֶׁת] *Usque ad siccitatem aquarum*, vel, *ad siccari*. Habet formam & infinit. & nominis; ut יְכֹלֶת Num. 14. 16. *posse*, vel *potentia* [*]. Sed neque postea rediit. Phrasis est, qualis Matt. 1. ult. *donec peperit* [a].

8. *Columbam*] Die septimo ab emisso corvo, ut patet ex v. 10 [b]. *Columbam* elegit, quia non leviter fallit fidem conjugii, sed maturè studiosèque ad nidum & communem domum revertitur [c]; & quia avis docilis est, & homini amica, quæque diu & procul volat, Psal. 55. 7. & libenter humi pascitur, & hoc habet à natura insitum, ut ad nidum redeat etiam à locis remotissimis [d]. Hujus historiæ vestigia sunt in Abydeni Chaldaicis apud Euseb. Præpar. l. 9. & Cyrill. l. 1. contra Julianum. *Tertio die postquam pluere desiit, aliquas aves dimisit Xisuthrus, (sic ille Noam vocat) visurus si terra ex aquis emergeret. Quæ quidem, excipiente semper eas immenso pelago, retrò ad eum redière, & post istas aliæ. Ut verò tertiis emissis successit illi, (redierant enim pedibus lutosis) Dii illum ex hominum medio sustulerunt* [*]. Idem ferè habet ex Beroso Alexander Polyhistor; Γενομένου δὲ τοῦ κατακλυσμοῦ, καὶ εὐθέως λήξαντος, &c. h. e. *Facto diluvio, & statim cessante, Xisuthrus aves emisit: hæ autem nec cibum reperientes, nec locum quietis, ad navem redibant: & post paucos dies rursum emissas, pedibus lutosis rediisse*: (quod de columba dicunt Eutychius p. 40. & Jo. BA.) *tertiò autem emissas, nunquam rediisse* [†]. Et Plutarchus in libro de Solertia animalium; Οἱ μὲν οὖν μυθολόγοι, &c. *Columbam ex Arca emissam tempestatem Deucalioni significâsse Mythologi dicunt, cùm intus remeavit; & serenitatem, cùm avolavit* [*]. ¶ *Si cessâssent*, ità ο'. הַקַלּוּ] *An mitescerent, sedarentur, minuerentur*, V. sic Sy. Ti. *an allevatæ*, vel *levatæ, essent aquæ*, [ità ferè omnes;] vel, *an allevarent aquæ terram*, O. *an aquis levata esset terra*, Ca.

9. *Non invenisset*, &c.] Dices, jam apparuerant cacumina montium [e]. Resp. Omnia tamen adhuc erant

[s] G. [t] Ma. [v] La. [x] Ma. BA. [y] BA. p. 211. [z] BA. 2. 2. 12. [*] Ma. [a] Me. L. La. [b] A. Ma. [c] Pi. Ma. [d] BA. 2. 1. 6. 27. [*] BA. 2. 2. 6. [†] Gt. [*] BA. ib. [e] La.

limo oblita [f], in quo columba non libenter quiescit [g]. ¶ *Ubi requiesceret*, מָנוֹחַ] *Consistentiam*, Sy. *requiem*, O. A. *quiescendi locum*, Ar. JT. ¶ *Super universam terram*, [כָל־הָאָרֶץ] *Totius terræ illius*, nempe adjacentis, JT. non enim solent columbæ longè volare [h]. Sed potiùs vertendum, *totius terræ*, Pi. A.

11. *Portans ramum olivæ virentibus foliis*, עֲלֵה־זַיִת טָרָף] *Frons oleæ decerpta*, H[i]. i. e. quam decerpserat, V. *folium olivæ confractum*, F. co. ex Ch. vel *decerptum*, D. misc. vel *raptum*, O. Mo. BA. Sa. Ar. JT. Potest & sic verti, *folium olivæ frondosæ*. Quò magis cogito, magis probo. Alii dictum volunt ἐν [illegible] (ut solet S. S. duobus nominibus rem unam declarare) ut *terra pulveris*, *lutum cœni*, &c. ut si dicas, *ramus olivæ termes*. *Termes* autem est ramus ab arbore direptus. *Taraph* substantivè accipitur, Ezec. 17. 9 [l]. Potest verti, *ramum*, ut Neh. 8. 15 [k]. scil. surculum tenuiorem, quem columba rostro potuit defringere [l]. At *folium* vertunt A. Pi. Ma. Bo. [o]. Qu. Unde hic ramus viventibus foliis, cùm arbores omnes per diluvium eradicatæ essent *? Resp. 1. Licèt diluvium straverit arbores omnes in planitie sitas, arbores tamen quædam inter montium petras, quæ aquarum vim refrangebant, servari poterant †. 2. Sub aquis vivunt & virent oleæ aliæque arbores. *In mari Rubro* (mirum est) *sylvæ vivunt*, *laurus maximè & oliva ferens baccas*, ait Plin. 13. 25. ex Theophrast. Hist. plant. 4. 8. *In mari vicino* (scil. *Gedrosiæ*, &c.) *maximæ plantæ nascuntur*, *& ex profundo pullulant——oleæ, lauri——*Plut. *de Facie in orbe lunæ*. Quod puto eum habuisse ex Agatharcide, l. 5. c. 53. Quidni ergò olea folia sua, aut saltem eorum unum aliquod, sub aquis per aliquot menses retinuerit, cujus folia nunquam decidunt?——*ramum semper-frondentis olivæ*. Maximè cùm oleæ folia aquis & imbribus diu obsistere ex eo colligatur, quòd his *Ichthyophagi tuguria sua obtegunt*, teste Strab. l. 16. & Agatharcide 5. 17. & Diodor. l. 3. p. 109. qui ex Strab. & Agath. corrigendus, & in eo pro ἐλάτη, *abietes*, (cujus folia angustiora sunt quàm ut continuam umbram possint facere) legendum ἐλαῖαι, *oleæ* †. *Olea* etiam hyeme virorem servat. 3. Quid si, ut dixi, etiam æstas fuit, & jam recenter enata folia, cùm jam diu detecta essent cacumina montium? Alioquin, qui ramusculum defringere columba potuisset, nisi tenerum & recens *? 4. *Hebræi non astruunt virere eum*, &c. sed solùm folium oleæ decerptum. Ex hoc oleæ folio collegit Noachus, 1. Non montes tantùm aquis levatos, sed & loca plana, saltem colles, quibus oleæ maximè gaudent, teste Columel. 6. 6. & Pallad. 3. 18. 2. Terram non ità vastatam esse, quin superessent aliquot frugiferæ arbores quibus vescerentur. Mythicum sensum quod attinet; Columba oleæ termitem ferens referre videtur Sp. Sanctum columbæ formâ descendentem, &c. Matt. 3. qui in sola Arca, i. e. Ecclesia, requiescit. Olivæ folium, pacis, & reconciliationis, & fœderis Dei cum Noacho, symbolum. Hinc olivarum ramos manibus gestabant, & in signum pacis porrigebant Barbari (in Polyb. l. 3.) Hannibali Alpes transeunti, & Locrenses Græcique apud Liv. l. 29. & Americani Columbo, cap. 103. Navigat. * ¶ *Oleæ*] Olea siccum amat & humile [m]. Nugantur Hebræi, quòd hanc frondem ex Paradiso attulit; vel ex monte olivarum: & diluvium terram Israel non alluisse fingunt. Id si verum sit, quomodo illo indicio nosceret terram siccatam? [n] ¶ *Ad vesperam*] Toto pasta die ad comparem in hospitium notum redit, vel nocturno frigori vitando [o]; vel ex inopia ciborum; vel desiderio conjugis & pullorum; vel quia quies in arborum ramis non visa est satis commoda [p].

12. *Exspectavit*, Heb. וַיִּיָּחֶל] Nisum denotat & anxietatem, q. d. vix moram patiebatur. Vel est fut. Niphal [q], vel Hithpahel, quod majorem vim habet [r].

13. *Sexcentesimo primo anno*] Scil. vitæ Noe [s]. Cœpit diluvium mensis 2. die 17. finitur mensis 2. die 27. [vel 17. vide quæ priùs.] Ità duravit annum integrum solarem; lunarem verò integrum & decem dies [t]. Ità egressus est eâdem die quâ intravit. Judæi enim lunarem annum intelligunt, (quem excedit solaris 11 diebus:) faciunt enim Judæi menses per lunationes. [u] ¶ *Primo mense*, בָּרִאשׁוֹן] *In primo*, Ma. A. sub. *mense*. Hebræi, brevitatem affectantes, talia sæpe omittunt: sic, *primus festi*, Matt. 26. 17. est *primus dies festi*, Marc. 14. 12. [y] ¶ *Tectum*] Non totum, sed partem, tot tabulis remotis, ut posset ex tecto omnia latè circumspicere [z]; quod ex fenestra non posset [a]. Forsan erat in tecto Arcæ aliquod velamentum ex pellibus, &c. quod fenestram Arcæ operiret, & adversùs imbres defenderet. Nam totum tectum, quod longissimum erat & crassissimum, & validè compactum, non puto potuisse revellere. Nisi dicamus tectum totum non nisi unico cubito patuisse, ex Gen. 6. 6. [b] ¶ *Exsiccata*] Non plenè, ut mense altero; sed ità ut virgulta conspici possint [c]. Nudata jam aquis, sed limosa adhuc, nec pedibus pervia [d]. Græci hìc, ἐξέλιπε τὸ ὕδωρ [e], (*defecit aqua*.)

14. *Septimo & vigesimo die mensis, arefacta*] Perfectè, ad egressum animalium [f]. Græci, ἐξηράνθη [g], (*exaruit*.)

15. *Locutus est*] Ex mandato Dei, ut ingrediebatur, ità egreditur [h].

16. *Tu & uxor*] In ingressu dixit, *tu & filii*, separando viros à mulieribus, ut ostenderet concubitum tunc prohibitum, (quòd tempus esset luctûs & pœnitentiæ [i];) in exitu conjungit *uxorem cum viro* [k].

17. *Reptilibus quæ repunt*, וּבְכָל־הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ] *Et in omni reptili repente*, Mo. V. vel, *calcatili calcante*, Ms. O. ¶ *Crescite*, וּפָרוּ] *Et fructificabunt*, Ma. O. A. *fructificent*, JT. Qu. Quomodo post diluvium lupi, vulpes, leones, tigrides, &c. de Asia, in qua Arcâ egressus est Noe, ad insulas & Americam pervenire possent? Resp. 1. Natatione. Experientia enim docet feras per integros dies & noctes, necessitate urgente, natare & enatare. Indicio est, quòd in insulis à continente itinere quatridui dissitis (v. g. Cuba, Hispanica, &c.) nequaquam reperiantur, prout in America diligenter observavit Jos. Acosta, l. 1. *de Novo orbe*, c. 21. perinde ut ante adventum Hispanorum in iisdem insulis nulli erant boves, equi, canes, &c. America autem vel nostro orbi continens est, aut ab eo non valde disjuncta, ad quam scaphis aut parvis navigiis trajici possit, cùm Indi isti nec magnarum navium usum, nec magnetis, astrolabii & quadrantis peritiam habuerunt. 2. Quædam feræ (*maximè in ætate adhuc tenera*) ab hominibus, vel lucri, vel novitatis, vel venationis, vel magnificentiæ, vel alia de causa, eò delatæ sunt, uti huc in caveis spectandæ deferuntur; quarum quædam ex caveis elapsæ ad montes & sylvas fugerunt, ibique generando multiplicârunt. 3. Si cui hæc non sufficiant, is ad Dei providentiam recurrat, dicátque, sicut cuncta animalia ab Angelis in diluvio perducta sunt in Arcam, ità post diluvium eorundem operâ per varias terras & insulas fuisse dispersa. Ità Torniellus, Anno mundi 1931. n. 49 [l].

19. *Secundùm genus suum*, לְמִשְׁפְּחֹתֵיהֶם] Ad verbum, *Secundùm familias*, i. e. genera sua, V. i. e. *speciem suam*, Mc. M. *Familias* hìc brutis adscribit, ut priùs, *virum & uxorem ejus* [m]. *Familia* hìc sign. marem & fœminam [n], cum pullis suis. Fortè animalia in Arca multiplicata sunt [o].

20. *Altare*] Primum hoc est quod legitur in Scriptura: sed dubium non est alia priùs extitisse, ut illud Abelis, cap. 4 [p].

21. *Odorem suavitatis*] Vel, *quietis*, O. A. Mo. i. e. quiescere facientem iram Dei [q]. *Suscepit cum beneplacito oblationem*, Ch. in V. & M. Placuit Deo. Dictum more hominum, qui delectantur nidore assarum carnium [r]. Priùs fœtore impietatis offensus, nunc recreatur gratitudine Noæ, & cultu suo, ejúsque externis indiciis [s]. Vel, *Odorem suavitatis*, i. e. suavem, V. A. Racanati exponit, *odorem descensûs*; (nam נָחַת est descendere:) q. d. descendit Deus ad odorem, &c. At ח hìc non habet locum radicis, sed נִיחֹחַ est à נוּחַ. ¶ *Et ait*, וַיֹּאמֶר אֶל־לִבּוֹ] [Variè exponitur.] Onk. & Jon. *in sermone suo*. Quod quidam sic explicant, *per Christum*. Mallem exponere, *in seipso*. Ità alibi accipiunt: ut Gen. 9. 12. *inter me* (Jon. *sermonem meum*) & *vos*; Num. 15. *dixit in sermone suo*,

i. e.

Marginal notes (left column): f Me. g L. h O. i D. Misc. 5. 13. k A. l Me. * M. † La. † Di. 2. 5. 6. * Bo. * BA. ib. m G. in n. 7. n M. o Me. La. p BA. 5. 1. 6. 31. q Ma. r O. He. in Me. s T. Ità Pi. A. o. in A. t T.

Marginal notes (right column): u L. y A. z Me. Pi. a La. b Ma. c G. d T. e G. f L. g G. h L. i La. k L. Cajet. La. l La. m A. n A. O. o O. p Me. q V. M. r Me. s M. t M.

i.e. *apud se.* Sic Cohel. 1. 3. & 2. 1. Ut Sermo Dei aliquando dicitur Deus, ità sermo hominis, homo [v]. Theod. vertit, *ad cor suum,* (ità & Mo.Ma.Ti.) *in corde suo,* Sy. M. P. O. A. *cum animo suo,* J T. Decrevit apud se, V. O. Bo. *ad secretum suum,* Sa. vers. Nemini tunc propositum patefecit, Maimon. in G. *Dixit recogitans*[x]. *Locutus est ad cor suum,* i. e. ad Noe, quem amabat tanquam cor suum. Sic quidam accipiunt Cant. 5. 2. *Cor meum vigilat* [z]. [Favet huic Arab. *Dixit Prophetæ suo, nempe sibi dilectissimo.*] Vel sic, *Locutus est ad cor ejus,* h. e. consolatus est Noe. Sic sumitur *loqui ad cor* [y]. Vel sic, *Locutus est in corde suo,* A. La. vel, *ex corde suo,* q.d. seriò & ex intimo corde [a], hoc statuens. אֶל sæpe sign. *in,* ut Gen. 6. 6. 1 Sam. 27. 1[a]. vel *ex* [b]. ¶ *Nequaquam ultrà maledicam*] i. e. Malefaciam terræ diluvio [c], tali, scilicet, vindictâ, quæ deleat orbem terrarum [d]. Heb. *Non addam* לְקַלֵּל, h. c. *despicere,* O. *vilipendere, exsecrari,* vel potiùs *alleviare,* terram, scil. hominibus & jumentis [e]. ¶ *Propter homines*] i. e. Propter peccata hominum [f]. ¶ *Sensus enim & imaginatio,* &c. כִּי יֵצֶר] כִּי vertunt *quia,* ο. Sy. Caj. Mo. Ch. Ar. V. O. Ma. A. Bo. Me. q.d. Cùm homo infirmus sit & proclivis ad malum, si mihi toties diluvium immittendum foret, quoties homines peccabunt, nunquam finis esset diluviorum [g]. Vide Gen. 6. 5. ubi ex hominum demeritis contrarium concluditur [h]. Ideo humanæ infirmitatis miserebor [i]. Alii sic, Non, ob id quòd corrupti sunt homines, posthac puniam universos, sed tantùm sceleratiores. Bene fert hunc sensum Hebraica constructio [k]. Peccantes quosque propriis pœnis castigabo; volo enim humanum genus conservare & propagare [l]. Al. vertunt כִּי *quamvis,* Pi. A. *Quamvis figmentum malum sit:* q.d. Etsi ob peccatum possim, &c. tamen non faciam. Causalis *quia* pro Adversativa sæpe ponitur [m]. Vel, si vertas *quia,* possunt hæc verba ἐξηγητικῶς esse illius, *propter hominem:* q. d. Non maledicam ampliùs terræ propter hominem, videlicet, quia figmentum cordis malum, & c. non, inquam, propter hanc causam maledicam, &c [n]. Porrò figmentum hoc exponunt Hebræi de concupiscentia, sive ea bona sit, sive mala. Locus iste describit peccatum originis in omnibus, nemo excipitur. Philosophia nescit unde hi impetus ad peccatum in pueris, &c. existant, & vocat *affectus* seu *passiones,* non *corruptionem naturæ* [o]. Porrò יֵצֶר vertunt *figmentum,* O. Pi. La. *formatio,* Ma. Caj. i. e. cogitationes, ut exponitur Gen. 6. 5. Pi. *imaginatio,* A. Potiùs *figmentum* hic est figulina, seu officina, cordis humani, (nempe concupiscentia, vel, ut ο. διάνοια, i. e. mens cogitabunda malorum) quæ prona est ad malum, ut illud formet & effingat, tanquam figulus, &c. La. ¶ *Ab adolescentia sua,* ità Sa. Ti. M. A. מִנְּעֻרָיו] *A pueritia,* Græci in D. Ar. Sy. Mo. Pi. O. JT. quâ & infantia comprehenditur, ut Jud. 13. *Nazaræus Domini erit puer ab utero.* נְעוּרִים est ætas puerorum à tempore quo primùm moventur in utero, quod est נֵעוֹר [p]. Ouk. מִזְּעֵירוּתֵיהּ, *à parvitate.* R S. *ex quo exceptus est è visceribus matris suæ* [q]. In *Bereshit Rabba,* quærenti cuidam, *quando hoc malum figmentum in hominem infunditur,* respondet Rab. *ex porta formationis* [r]. *Exercetur & aperitur opere nequitia, non incipit:* Senec. Benef. 5. 14. Οὐχ ἅμα γεγνῆται ὁ πονηρὸς τῷ πονηρῷ ἐγένετο, &c. *Non simul fit quisquam impius, & patefit. habet ab initio malitiam, ostendit autem, occasionem nactus & potentiam. Neque enim scorpius ingenerari aculeum cùm perimiant, aut viperis venenum cùm mordent, rectè existimant,* &c. Plut. de Sera vindicta. Vide Gen. 40. 23. 1 Joh. 3. 15[s]. Aliis hyperbole est, qualis Psal. 58. 3. & 71. 5. Job. 31. 18. Esa. 48. 8[t].

22. *Sementis*] Secundùm Hebræos hic dividuntur sex tempora, & cuilibet tempori duo menses attribuuntur [u]. Ea vocant *Floritionis, Maturationis, Caloris, Seminationis, Frigoris,* & *Hyemis.* Frigus appellant id quod gravius est hyeme [x], & æstum, qui gravior est in calore quàm æstas [y]. ¶ *Cunctis diebus terræ*] Quamdiu terra erit [z]. At terra stat in æternum. Potiùs ergò, quamdiu in terra erunt generatio & corruptio, & animalia, propter quæ hæc temporum varietas inducta est [a]. Quamdiu in terra homines erunt [b]. Cessantibus autem diebus terræ, cessabunt omnia ista, & sequentur dies cœli, qui erunt Sabbatum ex Sabbato, &c [c]. ¶ *Et dies, & nox*] Indicat hoc diem & noctem cessâsse. Nox & tenebræ mundum tum involverunt, (ut in pluviis extraordinariis heri videmus.) Et impii in tenebras mittuntur, ante extremas illas tenebras. Sic Ægyptii, Exod. 10. & Judæi, Matt. 27. & Sodomitæ, Gen. 19. 11 [d]. ¶ *Non requiescent*] Non desinent sibi mutuò succedere [e].

CAP. IX.

1. **B***Enedixit*] *Benedicere* pro fœcundos reddere ponitur [f]. Quid vult, declarat quod sequitur, *Crescite,* &c. Maledictio in S. Scriptura sterilitatem significat. Quia Deus horribile iræ exemplum propter peccatum libidinis ostenderat, necesse fuit docere, quòd legitimam conjunctionem maris & fœminæ non oderit, nec damnet, &c [g]. ¶ *Benedixit*] Scil. in spiritualibus, gratiam in iis augmentando. Deinde in temporalibus [h]. ¶ *Crescite,* &c.] Eadem verba de brutis, cap. 1. & cap. 8 non habent vim præcepti, sed imperat. est pro futuro, *Crescetis,* &c [i].

2. *Et terror vester,* וּמוֹרַאֲכֶם] Activam habet significationem, *territatio vestra:* q. d. Volo vos incutere terrorem animantibus, licèt truculentis, & dominium habere in illa [k]. Nam ea vobis subjeci usque ad mortem; nec ad opera tantùm, ut ante diluvium, sed etiam ad cibum. Ideo metuunt & fugiunt hominem ob hanc novam ordinationem [l]. Aliquod, & quasi semiplenum, in bestias dominium, peccato amissum, restituit Deus [m]. Dominium quod Adam cum amore & amicitia habuit, Noah obtinet cum terrore: Tantum discrimen invexit peccatum [n].

3. *Omne quod movetur,* רֶמֶשׂ] *Omne reptile,* Mo. Ar. V. *calcatile,* Ma. O. i. e. Omne animantium genus — Glas. Quod graditur, vel movetur, idémque vivit, illud erit in cibum. q. d. Permitto vobis esum carnium, sicut priùs herbarum [o]. Bestias illi concedit Deus ad sustentationem vitæ suæ, quia ipse bestiarum vitam conservaverat [p]. Reptile hic sign. quodvis gressile [q], omnia animantia præter hominem [r]. *Omne,* scil. comestibile, vel omne, i. e. quodlibet; non quidem præcipio, sed permitto vobis edere [s]: etiam immunda, quæ nondum prohibita erant [t]. Addit, *quod vivit.* Sic excipitur morticinum, & discerptum [v]. Videtur ostendere hic locus, & exceptio de sanguine, ante diluvium jus quidem fuisse homini in animantia, ut lanâ, lacte, & mortuorum suo fato exuviis, uteretur, non ut in cibum verteret [x]. Sic omnes ferè interpretes sentiunt [y]. Ante diluvium religiosiores saltem carnibus abstinuerant [z]. Fuisset tum pio homini abominatio vel aviculam occidere [a]. Jam carnes concedit, quæ pleniùs nutriunt, cùm terræ vis eluvione hebetior facta esset [b], & abstulisset Deus bonitatem fructuum & herbarum [c]; & natura humana facta est fragilior; ideóque concessus est eis victus lautior [d]. Quibusdam magis placet Deum hic non plus largiri quàm dederat, sed tantùm reddere quod fuerat ablatum [e]. [*Vide quæ ad Gen. 1. 29.*] Nam cùm priùs mactarent Deo victimas, ex quarum pellibus vestes sibi & tabernacula conficerent, non vident quænam eos ab esu carnium religio impedierit. Quia tamen non magni refert utrum sentias, nihil affirmant [f]. Esum carnium nec licitum, nec usitatum, fuisse censent L. To. & Carthus. Et licitum & usitatum, Caj. Soto, & Victoria. Licitum, sed non usitatum, rectiùs, Chrys. Theod. Perer. & alii [g]. ¶ *Quasi olera virentia,* כְּיֶרֶק עֵשֶׂב] *Ut viridem herbam,* [ità plerique,] vel *virorem herbæ,* Ma. O. *ut olus* (*germen,* O. P.) *herbæ,* Mo. Sa. Ar. *ut herbam,* supple, *illam,* JT. Glas. quod subintelligendum ex Gen. 1. 29. Ellipsis relativi *ille, ipse,* frequens est [h]. *Ut viridem herbam, dedi vobis omnia.* i. e. Sicut dedi vobis viridem herbam, sic etiam dedi vobis brutas animantes; nempe in cibum. Dices, sermonem hic esse non simpliciter de עֵשֶׂב, sed de יֶרֶק עֵשֶׂב. Resp. Nomen יֶרֶק, *jerek,* additum non obstat quò minùs intelligi

possit cibus hominis, quippe cùm nomine cognato יָרָק, *jarák*, significetur olus[i], 1 Reg. 21. 2.

4. *Excepto quòd carnem cum sanguine non comedetis*, אַךְ בָּשָׂר בְּנַפְשׁוֹ דָמוֹ לֹא תֹאכֵלוּ] Hunc locum explicatum videbis in Notis meis ad Sulpitium Severum[k]. Magna hic est variatio[l]. Quidam legunt בְּנַפְשׁוֹ בְּדָמוֹ, *in* (vel *cum*, nam ב utrumque significat) *anima* & *in* (vel *cum*) *sanguine*, [ità A.] & duo prohiberi volunt, 1. esum membri rapti de animali vivo, 2. esum sanguinis pecudum[m]. q. d. Quòd vobis concessi esum carnium, &c. non debetis esse crudeles in bestias ipsas, ut comedatis membrum de vivo animali[n]. Sic Hebræi recentiores accipiunt, credo Christianorum odio. Talia olim comesta erant, (teste Arnobio) & Americanis placuisse video[o]. Sensus simplicissimus est, *Nè comedatote carnem* dum est *in anima sua*, i. e. *sanguine suo*, h. e. dum adhuc prædita est animâ & sanguine, h.e. dum adhuc vivit & palpitat. Probatur. 1. Quia hæc lex moralis est, & omnes obligans. At lex de sanguine non comedendo est ceremonialis, ut percipitur ex Levit. 17. 14. 2. Quia cum hac lege cohæret lex sequens, de homicidio vitando: q. d. Ne vescamini carne crudâ & cruentâ, quia sic evaderetis crudeles[p]. [Hebræi duo prohiberi volunt, ut jam dictum.] At mihi unicum præceptum videtur, nè sanguinem comedant, quia in textu nulla est conjunctio inter *animam* & *sanguinem*, sed pro eodem reputantur & hoc & sequenti versu[q]. Unum & idem per *animam* & *sanguinem* intelligi volunt per appositionem[r]. *Carnem in anima, quæ est sanguis*, vel *in sanguine, qui est anima*, Ti. J T. P. Bo. A. Pi. Ma. La. O. Sa. AE. in F. co. *Carnem in anima ejus, sanguine ejus*, Mo. *in sanguine anima*, οἱ. *cum anima sua, sanguineque suo*, Ch. M. *cum anima ejus, sanguinem ejus*, O. Aq. sic, *in anima ejus sanguinem ejus*, Sym. ità, *cujus cum anima sanguis est*, Nobil. Significat sæpe *anima* Hebræis eam vitam quæ sanguine & halitu continetur[s]: atque hæc est anima vegetativa & sensitiva[t]. *Anima*, *vita* & *sanguis* idem significant, sic vetustiores Hebræorum: quod satis docet Josephus, qui ait, χωρὶς αἵματος, ἐν τούτῳ γάρ ἐστιν ἡ ψυχή, (*sine sanguine, in eo enim anima est.*) Sic R. Saadias & alii, *carnem cum anima*, i. e. *cum sanguine*[u]. Non quòd sanguis per se anima seu vita sit, sed quia in eo præcipuè vigent spiritus vitales, quoad sensum nostrum, quasi tessera, vitam repræsentat[x]. Sanguis aut *anima* est, aut *animæ sedes*, inquit Servius. Id animæ est, quod oleum lychno. Non sinit nos de sensu dubitare Deut. 23. ubi *sanguinem comedere* explicatur *animam comedere cum carnibus*. Deut. 12. quoque apertè hoc significatur, הַדָּם הוּא הַנָּפֶשׁ[y]. Ità Virgil. Æneid. 9. *Purpuream vomit ille animam*— & Aristoph. in *Nubibus*. τὴν ψυχὴν *animam* (i. e. *sanguinem*) ἐκπίονται *ebibunt*. Sic dicitur quòd sanguis sit animæ & alimentum proximum, quo fovetur & conservatur, & instrumentum ad functiones vitales[z]. *Anima* hic pro *vita* sumitur, ut Job. 2. 6. Joh. 10. 15, 17[a]. Sic intellexère Apostoli, Act. 15. 29. ubi sanguini æquant τὰ πνικτὰ (*suffocata*,) & meritò; in iis enim sanguis omnis studiosè asservabatur, & in carne elinabatur. Vide Athenæum. Sanguine simul cum lacte usi Troglodytæ, Scythæ, Comani, aliique Barbari[b]. Variis interpretationibus libet hanc addere, *Carnem, in cujus cadavere sanguis ejus est, non comedetis*. נֶפֶשׁ cadaver est, Lev. 19. 28. & 21. 1. Hag. 2. 14. Posset & sic verti, *Carnem, pro cujus vita sanguis ejus est, non comedetis*; i. e. quæ sanguinem suum, qui loco vitæ ejus est, adhuc in se habet. Id præ cæteris placet, quia sic est in loco parallelo, Levit. 17. 14. כִּי נֶפֶשׁ כָּל בָּשָׂר דָּמוֹ בְנַפְשׁוֹ הוּא, quod Tigurini sic vertunt, *Nam anima omnis carnis sanguis ejus est, pro anima ejus est.* Ibi ego כִּי נֶפֶשׁ accipio pro nominativo absoluto, & sic verto, *Nam ad vitam omnis carnis quod attinet, sanguis ejus pro vita ejus est*, (ut idem sit quod eodem versu absque ב repetitur:) quódque me magis confirmat, est accentus distinctivus major Reviah, qui in בָּשָׂר in pausa retinet, nè cum sequentibus cohæreat. Quid si dicamus in utroque loco ב in בְּנַפְשׁוֹ facere nominativum, ut non tantùm in Arabica, sed & in Hebræa lingua sæpe fieri ostendimus ad Jud. 18. 1? Sic locus Gen. 9. 4. verteretur, *carnem, cujus anima* (vita) *sanguis ejus* (est,) *non comedetis*[c]. Causa præcepti partim physica est, partim moralis, significans vitandam ultionis cupiditatem, quæ sanguine se pascit[d]. Abstinere eos voluit à sanguine bestiarum, 1. Nè gradus fieret ad hominis sanguinem sitiendum[e]. 2. Sanguinem (qui est vita) sibi vitæ auctori offerri voluit in sacrificiis, Levit. 17. 11. 3. Quia sanguis brutorum est gravis, & ægritudinum causa[f]. 4. Ut mortales tum intelligerent se dominum habere, qui pro arbitrio jubere aut vetare possit[g]. 5. Sic voluit homines ad mansuetudinem adsuefacere[h]. 6. Sic voluit Deus experiri & exercere hominis obedientiam[i]. Quæritur an hoc præceptum nos obliget, maximè cùm repetatur Act. 15. [Grotius ità sensisse videtur,] idcóque hæc citat ex Tertul. lib. de Monogamia, *In Christo omnia revocantur ad initium, ut & fides reversa sit à circumcisione ad integritatem carnis illius, sicut ab initio fuit, & libertas ciborum, & sanguinis solius abstinentia, sicut ab initio fuit*, &c. De botulis illis, i. e. de sanguine intestinis, tanquam tunicis, infarcto, vide Leonem Novellâ 58[k]. Alii alites. Præceptum hoc non est juris naturalis, sed positivi[l]. Necessarium hoc fuit apud primos feroces illos homines, nè gustatâ acrimoniâ sanguinis bestiarum ferociores redderentur, & tandem anthropophagi, aut saltem homicidæ[m]. [Sed de hac quæstione plura suo loco, si Deus dederit.] Prohibet omnem sanguinis sumptionem, sive potabilis sit, sive farctus & coagulatus, ut in farciminibus; sive adhuc in animali exsistat, ut in morticinis & suffocatis[n].

5. *Enim*, וְאַךְ] [Variè reddunt.] *Etenim*, οἱ Sa. V. ut sit causa prioris prohibitionis[o]. q. d. Ideo vetui sanguinis esum, nè assuescendo sanguini bestiarum, sitirent etiam sanguinem humanum[p]. *Veruntamen*, O. Bo. ex Caj. *Sanè*, V. *Et profectò*, Mo. A. *Quinetiam*, Pi. ¶ *Sanguinem*, &c.] Testatur se non animalium, sed hominum, respectu vetare sanguinis usum, ut humanitatem commendet: q. d. Nec, quia animalia occidere permitto, credite vobis permitti & homines occidere[q]. ¶ *Sanguinem animarum vestrarum*, ità Ch. Sy. Ti. O. J T. A. οἱ. אֶת דִּמְכֶם לְנַפְשֹׁתֵיכֶם] Q. sic legunt, *Sanguinem vestrum & animas vestras*, & duo vetari volunt: 1. nè quis suum sanguinem fundat, 2. nè quis seipsum strangulet, putans sibi id licere, cùm fiat citra sanguinis effusionem[r]. Al. sic, *Sanguinem vestrum de animabus vestris requiram*, M. Ma. Ar. Prohibet nè quis seipsum interficiat[s]. Al. sic, *Sanguinem animarum vestrarum*, i. e. vitæ vestræ. Alii, *qui est in animas vestras*, vel, *in animabus vestris*; aut, *qui vobis est in animas*, h.e. qui vos vivificat & vegetat, quantum ad corpus[t], qui est *ad animas vestras*, scil. in corpore fovendas. Animam à sanguine distinguit: At de bruto agens appositione nititur, *In anima ejus, sanguine ejus*[u]. Sanguinem vitalem, quâ vita conservatur, vel *sanguinem animarum*, i. e. vestrum: q.d. Qui seipsum occiderit, &c[y]. Alii vertunt, *animalium vestrum*, Mo. Ma. *pro animabus vestris*, Sa. *Cædem animarum vestrarum*, P. ¶ *Requiram*] Et consequenter puniam; ut Gen. 42. 22. Psal. 9. 13. *Requiram*, Deut. 18. 19. est *perdam*, Act. 3. 23[z]. ¶ *De manu bestiarum*] Quas Deus puniri jussit, Exod 21. 28[a]. Levit. 17. 11[b]. Ità Levit. 20. *Qui cum jumento coierit*, &c[c]. Hebræi sic, Puniam eos qui homines bestiis objecère[d], ut illum devorent[e]. q. d. Quòd si à bestiis, &c. vos igitur multò graviores pœnas daturi estis, si cædem admiseritis[f]. ¶ *De manu hominis*, &c. וּמִיַּד הָאָדָם] *Tum etiam* (al. *Quantò magis*) *de manu hominis*, &c. V. ¶ *De manu hominis, viri, fratris*] Ter inculcat: *Hominis*, quem nomen & natura humanitatis memorem esse docet, *Viri*, quem decet iræ dominari, nec potentiâ abuti; *Fratris*, cui frater amandus, non perdendus, erat[g]. Prohibet, nè quis aut per alium aut per seipsum aliquem interficiat[h]. *De manu hominis*, (vel *viri*, ut habet L.) Quidam distinguunt, & prius hoc membrum accipiunt de eo qui temerè & datâ operâ, posterius, *de manu viri fratris*, de eo qui casu aliquem interficit[i]. De manu ejus, qui occisum diligebat tanquam fratrem[k]. Aliis posterius tantùm est prioris explicatio; q. d. Nè alter alterum interficiat[l]. מִיַּד אִישׁ אָחִיו. Q. sic, *De manu uniuscujusque re, virum proximum ejus*: vel *de manu— etiamsi*

unsi frater fuerit qui interfecit [m]; cui fortè, utpote consanguineo, parentes occisi cædem condonare vellent [n]. *Frater* pro *proximo*, & *vir* pro *unoquoque*, frequentia sunt Hebræis [o]. Voce *fratris* quemvis signat, quia omnes Deus ex uno sanguine fecit, Act. 17. 26 [p]. Omnes inter se fratres sunt, ergò nefas est tales occidere [q]. Cognationem quandam inter nos Natura constituit [r]. Et repetitio Hebraica, De manu hominis requiram animam hominis. Alii, *de manu hominis*, i. e. hominum, q. d. si plures occiderint — Ch. sic, *De manu viri qui effuderit sanguinem fratris sui requiram* [s]. Dicitur de eo qui conducit alios ad occidendum proximum [t]. *De manu viri*, i. e. fortis & audacis, *fratris*, i. e. propinqui: q. d. Non evadet Divinam ultionem, nec propter fortitudinem, nec propinquitatem [u]. ¶ *Requiram*] i. e. Supplicio extremo afficiam [x].

6 *Quicunque effuderit sanguinem hominis*] Hoc Hebræi intelligunt de eo qui per seipsum aliquem occidit [y]. ¶ *Fundetur*, &c. בָּאָדָם] Variè accipitur. *In homine*, sic vertunt Sy. Ar. P. Mo. O. Ma. i. e. per hominem, operâ ac testimonio hominis, si testes adfuerint [z]. *Per hominem*, vel *homines*: intelligunt Magistratum [a]. *Cum testibus, sententia Judicum*, Ch. in V. Alii, *propter hominem*, scil. interfectum, F. co. ex [a]. V. *pro homine*, Sa. Alii, *coram hominibus*, palàm: in exemplum & terrorem aliis [b]. ב hæc omnia significat, *per*, *pro*, *propter*, *coram*, & *cum* [c]. Al. *in hominem*, i. e. in injuriam hominis, vel humani generis [d]. Rectiùs alii, *in homine*, sceleris atrocitatem exprimi volunt, quòd quisquis hominem occidit, sanguinem & vitam fratris hauriat in ipso [e]. *In homine*, i. e. intra hominem, sanguinem hominis qui est in homine [f], ut sit pleonasmus [g]: nempe hominem ipsum sanguine proprio perfundens & cruentans [h]. Illud, *per hominem*, intellige, ut morti devotus sit & qui perpetravit homicidium, & qui mandavit [i]. ¶ *Fundetur*] i. e. Æquum est ut fundatur [k]. Mortem homicidis denunciat sive à Magistratu, sive aliunde à Deo misso carnifice [l]. Magistratus hîc à Deo institutus, eique gladius datur in manus. Deus, qui priùs totum judicium sibi sumpserat, nec vel Cain ab homine occidi voluit, post diluvium communicat potestatem cum homine, & tribuit ei potestatem vitæ & necis [m]. [Sed hoc negat Grotius.] Cùm enim lex hæc lata est, nondum constituta sunt judicia. Itaque naturale jus talionis hîc indicatur, quod aucto humano genere, & in gentes distributo, meritò legis judicibus permissum fuit, extra casus quosdam exceptos, in quibus mansit jus illud primævum. Vide quæ nos de Jure B. & P. 1. 2. 5. & 2. 20. 8 [n]. ¶ *Ad imaginem Dei*] q. d. Moveat te (si non natura communis, saltem) imago mea [o]. Imaginem meam exterminat, & crimen læsæ majestatis admisit. *Capitale erat circa Augusti simulachrum servum cecidisse*. Sueton. in Tiber. cap. 58 [p]. Nomine est *androphonia*, *homicidium*, reverà autem *hierosylia*, *sacrilegium*. Καὶ ἱεροσυλεῖ ὁ κτείνων, ὅτι τὸ ἐν ἀνθρώπῳ ἀγαλμάτων ἁγιώτατον ἱεροπρεπέστατον ἐστιν Θεοῦ εἰκόνος. Philo de Legibus in specie [q]. ¶ *Ad imaginem Dei factus est homo*] *Fecit hominem*, Ma. R S. ait esse defectivam lectionem, plenam sic, *fecit qui fecit*. Alii volunt bis sumi אֱלֹהִים. Neutrum necessarium. Sensus ex more linguæ simpliciter est, *Ad imaginem suam fecit Deus hominem*, ut Psal. 10. 2. *In superbia impius persequitur*, i. e. impius in superbia [r].

7. *Crescite*, &c.] *Procreate*, *Propagate*, scil. genus vestrum [s]. q. d. Videtis me hâc prohibitione velle consulere generis humani propagationi; quin ergò illi incumbitis [t]? ¶ *Ingredimini*, שִׁרְצוּ] *Conculcate*, Sa. vers. *procedite in terra*, Ar. *repullulate*, Ma. *pullificate*, M. Ti. simil. Ch. *progignite abunde*, J T. *Multiplicamini*, ut quam citissimè per universam terram ingredi, eamque occupare & replere, possitis [u].

9. *Statuam*, מֵקִים] Heb. *Statuo*. Paratus sum ratum habere pactum quod inii vobiscum, ut servemini [x].

10. *In volucribus*, בָּעוֹף] *In volatili*, &c. i. e. *de volatili*. ב pro מִן *de* [y].

11. *Nequaquam ultrà interficietur*] Heb. *Non excindetur*, &c. Ma. Excinditur propriè qui moritur ante tempus, quod finiunt alii 50. alii 60. anno, alii inter utrunque. *Mortem excidii* hanc vocant. Ea duplex, animæ, & corporis. Moses de Cotti lib. Mandatorum 35. scribit 7 genera incestûs incurrere excisionem [z]. ¶ *Non diluvium erit*] Scil. universale [a].

12. *Quod do*] i. e. Pono. Ità *dare*, Esa. 42. 1. & 2 Par. 9. 8. est *ponere*, Matt. 12. 18. 1 Reg. 10. 9 [b]. ¶ *Inter me & vos*] Ch. habet, *inter vos & Verbum meum*, quo nomine Christus vocatur Joh. 1. 1. in quo omnes promissiones sunt Amen [c]. ¶ *In generationes sempiternas*, לְדֹרֹת] *Per ætates*, V. *Per generationes*, vel *in peregrinationes*, quia vita hominis est peregrinatio super terram [d].

13. *Arcum meum*] Iris naturaliter signum est pluviæ, at sacramentaliter fit signum conservationis à pluvia [e]. *Suum* vocat, vel, quia ab eo institutus in signum sacramentale [f], vel, quia Iris est pulcherrima, & opificis magnificentiam repræsentat. Vide Eccles. 43. 12 [g]. Etiam apud Poetas *Iris deorum nuncia*. Tres in Iride colores significant Dei severitatem, clementiam, & beneficentiam [h]. ¶ *Ponam*] Heb. *Dedi*, i. e. dare decrevi [i]. Vel, *dedi*, i. e. do, pono, non absolutè ut existat, (sic antea fuit,) sed ut sit signum fœderis [k]. ¶ *In nubibus*] Heb. *In nube*, scil. rorida [l]. Hoc signum Deus aptissimè posuit in nubibus, quia è nubibus aquæ delapsæ fuerant, & indè rursus metuendum erat diluvium [m]. ¶ *Et erit*] Alii volunt Iridem ante diluvium non fuisse, sed neque pluviam: quorum neutrum verisimile est, cùm utriusque causa fuerat [n]. Antea fuit signum naturale pluviæ, nunc supernaturale fœderis [o]. Sicut lapis, qui antea nihil significabat, de novo statuitur in limitem hæreditatum [p].

14. *Cùmque obduxero nubibus cœlum*, בְּעַנְנִי עָנָן] Ad verb. *Cùm nubificabo nubem*, i. e. cùm congregabo nubes [q].

15. *Et recordabor*] Recordatur Deus quando subvenit [r]. Par est etiam homines conspectâ Iride diluvii recordari, & causæ ejus, scilicet peccatorum [s]; & pacti divini, ut gratias ei agamus [t]. Judæi cùm vident Iridem benedicunt Deo, qui recordatur fœderis, & fidelis est in promissis: Maimon. Ità Eccles. 43. 11 [u]. Per Iridem Deus quasi vivâ voce toti mundo concionatur de ira sua in diluvio, & in futurum consolatur [x].

18. *Canaan*] A quo Cananæi, qui destruendi [y]. Ideo hîc exprimitur [z]; & ut viam sibi sterneret Moses ad maledictionem Canaan [a]. Canaan filii Cham solius meminit, quia non genere tantùm erat ejus filius, (ut reliqui erant) sed etiam moribus. Theodor. qu. 1. 57 [b].

19. *Et ab his disseminatum est*, &c. מֵאֵלֶּה נָפְצָה כָל־הָאָרֶץ] *Ab istis dispersa* (vel *divisa*, O. vel *disseminata*, Ch. Sa. vel *respersa incolis*, J T.) est *omnis terra*. [Ità ferè omnes.] *Ab his disseminati sunt super omnem terram*, o'. Sy. *Ab his divisi sunt homines in terra*, Ar. Sensus est, aut quòd eam invicem diviserint, aut quòd isti divisi sunt per terram [c]. Terra hîc pro habitatoribus terræ; continens pro contento: q. d. ex illis nati & geniti sunt per universam terram dispersi [d]. Non ergò plures quàm tres erant Noæ filii [e]. Cajet. tamen & Tornellus contrarium statuunt, (ità & Berosus & Chronica Germaniæ,) sed hos tres solos nominari, quòd capita essent primariarum gentium [f]. Plures autem non fuisse suadent, 1. Ætas ipsius & uxoris provectior. Erat supra 600 annorum. 2. Quòd Gen. 9. 29. non attexitur solennis illa clausula, *& genuit filios & filias*, ut in Gen. 5. 3. Saturno tres liberi assignati. 4. Orbis divisio in tres partes [*]. [Sed de his fusiùs disserentem audiamus Cl. Bochartum.] Cùm verum sit quodcunque primum, ut rectè monet Tertull. & veritas prior sit mendacio, inter doctrinæ cœlestis characteres meritò censetur illius antiquitas, quæ non aliunde potest meliùs adstrui, quàm si doceamus in gentibus quicquid sint antiquissimum, id ex Scripturis nostris aut petitum esse aut detortum. Exemplo sit prisca fabula de Saturno & tribus liberis orbem inter se partientibus, in qua haud

de Noe historiam latere docti pridem viderunt, sed nos accuratiùs ista conferemus. *Noam* esse *Saturnum* multa docent, ut vix sit dubitandi locus. Saturnus enim statuitur 1. communis omnium parens, *πασ-γενέτωρ* & *γενάρχης* in Orphei hymnis: & uxor ejus Rhea, *mater deorum hominúmque*. 2. Rex justissimus fuit, & *homines ex agresti vita ad humaniorem cultum traduxit, & omnes ad justitiam animique simplicitatem induxit*: Diod. l. 5. & Aurel. Victor de orig. Rom. & Virg. Æneid. 8. 3. Inter diluvium & Phalegum, per annos centum, orbe nondum diviso, Noe in omnes homines, ut pater in liberos, naturale habuit imperium. Hæc Poetarum *ætas aurea*, cùm omnia in commune possidebant; Virg. 1. Georg. *Illa summa pax, nullus labor erat*, Hesiod. quod sumptum videtur ex Gen. 5. 29. 4. Sub Noe unus erat omnibus sermo, Gen. 11. 1. Quod hi extendunt usque ad bestias, quibus cum homine communem linguam fuisse fabulatur Plato in Politico: *οἱ τρόφιμοι τοῦ Κρόνου*, &c. 5. Noe *vir terræ* dicitur, Gen. 9. 20. Sed isti sic sumpserunt, acsi *Tellurem* (sive *Rheam*) deam duxisset in uxorem. 6. Saturno agrorum & vitium cultus tribuerunt Aur. Victor, Plutarch. in Rom. quæst. 42. Macrob. Saturnal. 1. 6. 7. Quia Noah vino semel succubuit, in Saturnalibus mero se ingurgitabant, & Saturnus ebrietati præesse credebatur. 8. Eodem Saturni festo servis suis domini ministrabant & Romæ & in Græcia, & Babylone: Athen. l. 14. *Scilicet* Chami posteri (quos Græci postmodùm & Romani imitati sunt) istiam maledictionem (*Servus servorum erit*) convertere conati sunt in rem ludicram, quasi oraculum impleturi, aut elusuri veriùs, hâc servitutis imagine. 9. Quòd patris verenda aspexisset *Cham*, à Saturno latam legem ferunt, nè quis Deos nudos impunè contempletur: Callim. Hym. 10. *Saturnus* & *Rhea* ex Oceano & Thetide nati dicuntur, quia Noe cum suis ex aquis emersit. Itaque navis erat Saturni symbolum, quo significabant non navim illam quâ in Italiam advectus est, ut voluerunt Ovid. & Macrob. (quod non probat Plut. in Rom. quæst. quia multis id commune erat, quippe *Janus* & *Evander* & *Æneas* mari in Italiam appulerunt) sed Arcam Noe. 11. Saturnum volunt omnes liberos devorâsse præter tres illos, &c. Noe, nimirum, quatenus Propheta & Pastor, aliquomodo pater erat mundi prioris, quem damnâsse legitur Heb. 11. 7. Et ex Scripturæ phrasi Prophetæ dicuntur id facere quod futurum prænunciant, & Gen. 49. 7. Ezec. 43. 3. Ose. 6. 5. Ex filius Noæ *Cham* in Africam ablegatus est, ubi cultus erat sub nomine *Jovis Ham*, seu *Hammonis*, testibus Herod. & Plut. Et Jer. 46. 25. *Amon de No*, i.e. Deum *Amon*, cujus fanum erat in urbe *No*. (Idcirco Thebæ Ægyptiæ, Græcis *Διόσπολις*, Hebræis dictæ sunt *Amon No*, vel *No Amon*, Ezec. 30. 15. Nah. 3. 8.) *Ammonis* nomen in tota *Africa* & *Arabia* notum fuisse docent Arabiæ fluvius *Ammon*, & *Ammonii* populi, Plin. 6. 28. *Ammonium* promontorium, Ptol. 6. 7. *Ammonis* urbs, Ptol. 4. 3. & alia urbs *Ammonia*, Strab. l. 17. & in insula *Meroe* delubrum *Ammonis*, & *Ammoniaca* regio, Ptol. 4. 5. ubi *Ammonis* oraculum celeberrimum, & Africa tota *Ammonia* dicta, Stephan. ex Alex. Polyhistore, qui in Ægypto vixit sub Ptolemæo Lathyro. A *Chamo* Ægyptus dicta *Chemia*, (Plut. in Iside) vel *Chomia*, & à Cophtitis (qui vetusta nomina pertinacissimè retinent) hodie *Chemi*. Hinc & in Ægypto pagi vel urbes (vel nomi, B P. 4. 1. 230) *Chemmis*, *Psochemmis*, *Psittachemmis*. Præterea, *Chamum* esse Poetarum *Jovem* probant; 1. Nomen *Hammon*, Jovi datum. 2. Ut חָם sign. *fervidum*, ità *Ζεὺς* à *fervendo*. 3. Ut *Cham Noæ*, Gen. 9. 4. ità *Jupiter* erat *Saturni* filius natu minimus. 4. Fingitur esse cœli dominus, quia illi obtigit Africa, quæ inter Tropicos est, & cœlo proxima putatur. 5. Jupiter patrem exsecuit, ex Gen. 9. 22. וַיַּגֵּד, *& nunciavit*, quod, cùm puncta aberant, legi potuit *Vejaggod*, *& abscidit*. Et hoc factum à Jove dicunt in *Corcyra*, insula Phæacum: Lycophron in Cassand. v. 76. Ità Poetæ nominis æquivocatione delusi. Montes autem *Gordiæi*, ubi Arca subsistit, *Corcyræi* dicti sunt Alex. Polyhist. in Euseb. Chron. p. 8. *Japhet* idem qui Neptunus, quem mari præfecerunt, quia ejus portio magnâ parte constat ex insulis & peninsulis, Hispan. Ital. Græcia, Asia minori, &c. De quo sic *Ennius ex antiquo authore Euhemero*, *Jupiter imperium Neptuno dat maris, ut insulis omnibus & quæ secundùm mare loca sunt omnibus regnaret*. Lactant. de Falsa relig. 1. 11. Et ut *Japhet* à dilatatione dictus, ità *Ποσειδῶν* (quod Africum verbum est, ait Herod. in Euterpe) est Punicum פשיטן *Pesitan*, quod *latum* & *expansum* sonat. Hinc & Neptunus *εὐρυσθενὴς* dictus [g]. Iapetum, i.e. Japhetum, Græci generis sui authorem agnoscunt, nec putant quicquam eo antiquius. Hinc decrepiti & deliri senes per convitium *Iapeti* vocitabantur, testibus Hesychio & Aristophane. Et proverbium est, *Iapeto vetustior*, pro valde sene, Lucian. *Dialog. Cupid. & Jovis* [h]. Sed illos prorsus latuit Iapetum cum Neptuno eundem esse. Quin Saturni fratrem eum faciunt. *Semum* tandem, cujus nomen (quòd cultui Dei adhæserit) Idololatris invisum, Deum quidem fecerunt, sed Inferorum, (quò & *Saturnum*, i.e. *Noam*, in odium pietatis, detruserunt) *Ἄδου* vel *Plutonis* nomine. שָׁמַם autem Græcè est *ἀφανίζειν*. Hinc & *Typhonem* (quo nomine intelligebant quicquid noxium erat) cognominabant *Σμυ*, manifestâ allusione ad *Sem*) & *Seth*, ut eorum memoriam traducerent qui præcipui fuerunt divini cultûs assertores [i]. *Canaan* idem qui *Mercurius*. 1. Uterque erat *Jovis* i.e. *Hami*, filius, & uterque à *Mercibus* & *Mercatura* dictus. 2. *Mercurius* deorum servus, ut *Canaan* fratrum. 3. Viis ideo præficitur, quia ab illo orti Cananæi seu Phœnices in remotissimas terras navigabant. 4. Ejus furacitas *Phœnicum* in commerciis vafritiem exprimit, de qua Odyss. ξ. 5. Idem eloquentiæ pater, quia literas in Græciam Phœnices invexerunt. Id ità explicat Sanchuniathon, qui Mercurium invenisse dicit *τὴν τῶν πρώτων στοιχείων γραφὴν*, (i.e. *primorum elementorum scripturam*.) 6. Eidem *lyra* tribuitur, quam *Phœnicam* esse inventum docet nomen כִּנּוֹר *κινύρα*. 7. Astronomiæ repertor est Manilio, quia ex Phœnicibus Astronomia venit ad Græcos, Strab. l. 16. per quam & navigationes suas dirigebant. 8. Quia cum *Chamo* patre creditur *Canaan* obscœno spectaculo se oblectasse, *Mercurius* fingitur esse Jovi lascivìæ minister; &, tanquam in admissi criminis memoriam, pingebatur *ὀρθὰ ἔχων τὰ αἰδοῖα*, teste Herod. in *Euterpe*. 9. Adde, *Mercurio* veteres ideo libâsse lac & mel, quia illi obtigerat terra lacte & melle fluens. Et quis non videt *Nimrodum*, Gen. 10. esse *Bacchum*? 1. *Bacchus* est בַּר כּוּשׁ, (i.e. *filius Chusi*) ut idem דַּמֶּשֶׂק & דַּרְמֶשֶׂק. 2. *Jovis*, i.e. Chami, filius vel nepos fuit. 3. נִמְרָא, *Nimra*, Chaldæis *tigris* est. Hinc tigres in curru Bacchi, & amictus è pelle tigridis. 4. Alii ex nebride malunt, & *Nebrodem* Bacchum appellant, *νεβρώδεα* Anthol. 1. 38. i.e. quasi vestitum pelle hinnuli; ignari hoc ipsissimum esse Nimrodi nomen apud Græcos. Vide o'. & Jo. &c. 5. Bacchi nomen antiquissimum *Ζαγρεὺς*, i.e. *robustus venator*. 6. Bacchus in *Arabiæ Nysa* natus, quia *Nimrod* Chusæus erat, & in ea ipsa Arabiæ parte natus, quam Homerus describit, quæ *Ægypto* propior quàm *Phœniciæ*. 7. Nec immeritò vitibus præsidere creditus, qui Babylone primus imperavit, ubi vinum optimum, nectaris nomine celebratum ab Athenæo. Bacchi porrò expeditiones in Orientem & Indiam usque non gesta Nimrodi solius, sed & successorum, continent. Videtur & *Magog* esse Prometheus. [*Vide quæ ad Gen.* 10. 2.] Non tamen sperandum est cætera omnia pari successu posse erui. Nam, 1. gentium conditores plerique Græcis ignoti erant. 2. Multos Moses non appellat vero nomine, sed nomine gentis sive regionis, cujus conditores fuerunt. Quædam non tam hominum quàm locorum sunt nomina. In genealogiis etiam loca & populi in filiorum censum veniunt. Ac si quis *Agenorem* dicat genuisse *Thebas*, quia *Cadmum* genuit, *Thebarum* conditorem [k].

20. *Cœpitque*, &c. וַיָּחֶל] *Cœpit & plantavit*, H[l]. i.e. cœpit plantare [l]. *Incepit*, A. E. Di. sic derivatur à וַיָּחֶל. *Incepit esse vir humi*, vel *terræ*, Sa. Pi. Mo. Ma. vel, *vir agricola*, o'. seu *operarius*, Ch. *vir cultor terræ*, M. h.e. deditus humo colendæ, ut miles est *vir belli*,

[g] B P. 1. 1.
[h] B P. 3. 1. 16.
[i] B P. 1. 1.
[k] B P. 1.
[l] V.

belli, & pastor *vir pecoris*, 2 Sam. 16. 7. &, eloquens *vir verborum*, Exod. 4. 10. *Incepit esse*, i.e. fuit talis. Phrasis non necessariò sign. eum antea talem non fuisse. Christus *cœpit dicere*, Luc. 12. 1. id est, *dixit*, Matt. 16. 6. *Cœpit ejicere*, Marc. 11. 15. est, *ejecit*, Matt. 21. 12. Vel sic vertendum, *Noah agricola cœpit plantare*. *Cùm cœpisset Noah culturam terræ, plantavit vineam*, Ar. Potest derivari à חלל, ac verti, *Et permansit Noah vir terræ*; q.d. in eodem munere quod habuit ante diluvium postea perstitit. Non tunc primùm cœpit colere agros, sed tunc, collecto animo, rediit, quamvis senex, ad culturam agrorum. R.S. vertit, *profanavit seipsum*, à חלל, in eo sensu, quia debuerant initio occupari in plantatione alia. Al. *profanavit, violavit, communem fecit, terram.* Videtur hoc fieri, cùm primùm terra proscinditur. Vide Deut. 20. 6. ¶ *Agricola*, איש האדמה] *Vir terræ*, i.e. agricola; ut *vir sanguinum* est effusor sanguinis. Terra enim pejorata erat, & culturâ indigebat. RS. vertit, *Dominus terræ*. A E. rectiùs, *Peritus culturæ terræ*. Antea forsan sarculo, ligone, &c. colebant terram; Noah primus aratra excogitâsse videtur. ¶ *Vineam*] Replantansque disjecta per diluvium. Ante Noachum erant vites, ab initio creatæ; sed seorsim coluisse: At Noachus ex surculis vitium (quos secum in Arcam tulerat) conseruit vineam in ordines dispositam. Vineta constituit, & succum expressit, quod antea non factum. Hinc corpus vocari Janus, à יין vinum.

21. *Bibitque vinum*, [מן היין] *De vino illo*, i.e. de vino illius. Sic Matt. 9. 10. *in tῇ οἰκίᾳ*, i.e. *in domo illius*, scil. Matthæi; & ib. 28. *εἰς τὴν οἰκίαν*, i.e. *domum suam*, Matt. 17. 25. ¶ *Inebriatus*] Quia vini vis illi ignota. Ergò citra peccatum erat, saltem lethale. Ebrietas interdum pro largiori qualibet potatione sumitur, ut Gen. 43. Non fuit lapsus malitiæ, sed infirmitatis, veniâ, non exagitatione, dignus. Fortè labore fessus avidiùs hausit ad se refocillandum. Ebrietas Noæ accidit idoneo post diluvium spatio, (sed tempus incertum est) nam *Canaan* (qui post diluvium natus est) ætatem habuit, & rerum gerendarum facultatem, & servituti mancipatus est. ¶ *Nudatus*] Ut solent dormientes & ebrii, qui præ æstu tegumenta disjiciunt.

22. *Verenda*] Heb. vocat *nuditatem*, pudicè. Fortè per antiphrasin, quia illas partes natura tectas esse voluit. Hinc patet homines nondum usos femoralibus. ¶ *Cham, pater Canaan*] Hic nominatur, secundùm alios, quia primus ipse vidit, & patri indicavit; vel, ut alii, quia secutus est patris malos mores, scil. irreverentiam erga parentes. ¶ *Nunciavit*] Ut incitaret ad derisionem. ¶ *Foras*, בחוץ] *In platea*: egressus est foras ut narraret fratribus. Legi potest, *qui in foro erant*. Palàm ac publico loco patrem traduxit.

23. *Sem & Japhet*] Ex vocum ordine hic & in benedictione videtur Semus fuisse auctor hujus consilii. ¶ *Imposuerunt*, &c. ויקח] i.e. *Acceperunt*. Sing. pro plur. ¶ *Suum*, שניהם] *Amborum ipsorum*.

24. *Quæ fecerat illi filius minor*] Id est, *minor*, *minimus*. Nam Cham erat senior Japheto. Alii de *Canaan* accipiunt. *Cham* enim non erat minimus, sed semper medius in Scriptura nominatur. At Canaan rectè *filius minor* dicitur, quia filius filii; sicut Jud. 1. Othoniel dicitur *frater Caleb minor*, scil. quia filius fratris. Et hinc maledictus est *Canaan*. Exc. At v. 22. *Cham vidit*. Respondent Hebræi, per traditionem constare, quòd *Canaan* primus vidit, & patri indicavit. Vide Theodor. qu. 57. Nec ulla alia hinc potest causa, cur *Canaan* hic exprimatur, cùm Chamo plures & majores tum erant filii, ut patet cap. seq. Neque enim hæc contigerunt nisi diu post diluvium. ¶ *Ex vino*] Excussâ crapulâ. ¶ *Cùm didicisset*] Vidit se alieno pallio tectum, quid factum esset quæsivit, & ex filiis cognovit.

25. *Maledictus*, ארור] At O. vertit, *maledictus*, quòd sequitur, *Dilatet Japheto*, &c. & quia *Arab* (quod ejusdem videtur significationis cum *Arar*) Cant. 5. est, *collegi myrrham*, &c. ¶ *Canaan*] [Q. subaudiunt אבי, *pater*.] Pater Canaan, V. ità Ar. (*Cham*, ut habent v. in A.) quod paulò antè bis expressum est. Sic *Goliah* ponitur pro *Goliæ fratre*, 2 Sam. 21. 19. coll. cum 1 Par. 20. 5. [Alii accipiunt de *Canaan*,] O. La. A. Pi. Ma. Hunc populum maledictioni subjectum fuisse eventus docuit. Hunc probabiliter colligitur eum fuisse paternæ iniquitatis socium. Nec tamen *Cham* immunis est à maledictione, quia filius ejus nominatur; sicut *Semo* benedicitur vers. seq. quamvis *Deus* nominetur; & Jacob dicitur *benedicere Josepho*, Gen. 48. 15. quia liberis ipsius benedixit, v. 16. Punitur parens in filio, sceleris consciο, forsan & auctore & indice, ut volunt Hebræi & Theodoretus. Vel, ut alii, (quia Canaan solus maledicitur, licèt Chamo erant quatuor filii,) ei maledicit, non odio personæ, sed Spiritu prophetico quid futurum esset prænunciante: nempe Cananæos ab Israelitis expellendos, idque justè, (ut hic docet Moses, ideòque hæc scripsit) quia & illi erant paternæ impietatis hæredes. Q. observant maledixisse Noe posteritati *Cham*, sed omnis reliquis filiis *Cham*, singulariter de *Canaan* expressisse Mosen, quia tantùm ea commemorâsse voluit quæ Israelitas confirmare & alacriores reddere possent ad capessendam terram promissam *Canaan*. ¶ *Servus servorum*] i.e. Servus infimus & vilissimus. H. Ut *Rex regum* est *summus Rex*; *Sanctum sanctorum*, pro sanctissimo; & *perversi perversorum*, i.e. perversissimi, Jer. 6. 28. Servitus est pœna peccati. Ethnicis ille status miserabilis erat. Et S. Scriptura nomine *servorum* impios designat, Joh. 8. 34. 35. Gal. 4. 30, 31. Nomen *Canaanis* servitutem præsignificavit, à כנע, *deprimere, humiliare*. Jure naturæ servitus pœna peccati gravioris.

26. *Benedictus Deus Sem*] Prævidit enim Spiritu, quòd cultus unius Dei remansurus erat in filiis Semi, aliis ad idololatriam declinantibus; quod non potest fieri sine gratia Dei speciali: ideo in benedictione Semi benedicit Domino. Non tam Semum, quàm Deum ingentium illorum bonorum in Semum effundendorum auctorem, benedicit. Reo in propria persona maledixit, quia mali fomes est in homine: At Semi pietate delectatus, maluit Deo benedicere authori omnis boni, sic Psal. 115. 1. *Non nobis*, & Matt. 5. 16. *ut glorificent*, non *vos*, sed *patrem*. Eâdem tamen operâ Noah benedicit *Semo*; & quibus verbis gratias agit pro acceptis beneficiis, etiam implorat futura; & Dei benedictiones familiæ Semi annectit, Deum appellans *Deum Semi*, scil. modo peculiari. Idem hoc est acsi Noe spem fecerit Semo & suis, fore ut cœli & terræ bona Deus illis impertiatur. Vide Gen. 17. & 26. & 28. Psal. 133. 12. Jer. 31. 33. Matt. 22. 32. Apoc. 21. 3, 4. ¶ *Gratus Jova Deo Semi*] Semus Jovam habeat propitium ac benignum, ut ei grates agantur, Ca. Ex consequente, h. e. benedictione Dei, intelligitur antecedens, h. e. benedictio Semi. Sensus est, q. d. Deus adeò benedicet Semo ejúsque posteris, ut quisquis eos viderit, dicat, Benedictus sit Deus, qui semper ostendit se esse Deum & tutorem Semi. Benedicitur his verbis & Semo; nam *beatus est populus cujus Jehovah est*, Psal. 144. 15. Vel *Deus Sem* hic est Christus, ex *Semo* oriundus, Rom. 9. 5. Sic etiam verti posset, *Benedictus à Domino Deo sit Sem*. ¶ *Sit servus ejus*, למו] *Illis*, A. Pi. fratribus suis, Pi. Vel *illi*, A. sing. pronomen, quod Hebræi dicunt poni pro לו, *ei*. [Alter Di.] Sciendum למו plerumque esse plur. interdum sing. ut Psalm. 53. ult. פניו, *vultus ejus*, i.e. Dei; Esa. 53. 8. *plaga* למו, ei, i.e. Christo. Occurrunt verba & v. 27. & utrobique verti solent, *sit servus ei*, vel *ejus*, quia Noah distinctè agit de utroque, & distinctè utrique eum subjicit. Onkelos in utroque habet להון, *illis*, ut & Arabs. Jonathan in 26. singul. in 27. plural. habet.

27. *Dilatet*, &c. [יפת אלהים ליפת] Loci hujus tres sunt interpretationes, D. 1. *Condecoret*, qu. à יפה: sic Aug. Steuchus, M. & R. Nathan. in Fuller. Misc. l. 2. c. 4. T J. sic, *Pulchros reddat Dominus termines Japhet, & proselyti fiant filii ejus, & habitent in scholis Sem*. Quod pugnat cum Grammatica, D. Ful. quia

quia tunc esset in futuro, יַפְתְּ, vel יַפְתְּ, D. 2. *Alliciet*; sic J T. A. Pi. Blandè reducet Japhet suavi voce Evangelii. Prædicit dissidium fore temporale, & Japheti posteros à tabernaculis Semi (ubi Ecclesiam Deus sibi delegerat) remotos fore; sed propiùs tandem accessuros, & simul habitaturos [h]. Ità in multis Proverbiorum locis accipitur pro *persuadere* [l]. Sed hoc mihi non probatur. 1. Quia פָּתָה in Hiphil pro *allicere* insolens est [m]. Non frustrà mutavit Noah conjug. *Piel* in *Hiphil*, quod apud solos Chaldæos occurrit, quibus אַפְתֵּי est *dilatare* [n]. פַּתֵּה, cùm *allicere* denotat, accusativum postulat: at hîc dativus est, ut patet ex לְ, ejus nota. 2. Hoc non erat peculiare Japheto, nam & Chamus erat attrahendus ad Evangelium [o]. 3. Alii ergò exponunt, *dilatet*, vel *dilatabit*; i. e. det ei amplissimas regiones, vel numerosam progeniem [p]. Ità omnes ferè interpretes inquiunt, V. & Ful. sic D. Me. L. Ch. & alii A. Mo. Sa. Sy. M. P. Ti. O. BP. Ar. in BP. Ebraicè diceretur יַרְחִיב, sed elegit יַפְתְּ, verbum Chaldaicum, ob paronomasiam [q]. Talibus paronomasiis nihil frequentius: Gen. 49. 8, 16, 19. Jer. 1. 11, 12. Sophon. 2. 4. *Accaron teacer*, i. e. eradicabitur [r]. Utuntur verbo פָּתָה significatione rarâ apud Hebræos, sed apud Syros (quorum lingua est Hebraicæ dialectus) usitatissimâ [s]. Subintelligitur *locum*, D. Ful. Dilatet Japh. *locum*, (vel *terminum*, ut R. Jonathan supplet:) sicut Psal. 4. 1. *Dilatâsti mihi*, scil. locum; Gen. 26. 22. *Dilatavit nobis*, scil. locum [t]. Abundè hoc præstitit Deus; nam ad Japheti portionem pertinebant tota Europa, Asia minor, Media, Iberia, Albania, pars Armeniæ, & vastissimæ illæ regiones ad Boream (quas Jornandes meritò vocat officinas gentium, & veluti vaginas nationum) quas olim Scythæ, hodie Tartari obtinent: ut de novo orbe taceam, in quem per fretum Anianis migrâsse Scythas vero non est absimile [v]. ¶ *Et habitet*] Vel, 1. *Japhetus*: sic V. E. T. A. P. Ma. La. Sic intelligi potest vel, 1. de temporali felicitate. Romani enim ex Japheto oriundi Judæam occupârunt, pullis Judæis [x]. Græci & Romani Semi & Cananæorum portionem invaserunt. Vide Num. 24. 24 [y]. Vel, 2. spiritualiter, idque bifariàm: vel, 1. ut eos significet cum Judæis in unam Ecclesiam coalituros, juxta Eph. 2. & 3 [z]. quod per Apostolos effectum erat [a]; vel, 2. ut sign. eos in tabernacula Semi successuros, exclusis Semi posteris [b]. Sic Reubenitæ *habitare* dicuntur *in tabernaculis Hagaronorum*, 1 Par. 5. 10. post illos subjugatos [c]. Vel, 2. *Habitet* Deus, Ch. in V. Theod. & To. in La. L. *Habitet gloria ejus*, V. שְׁכִינְתֵּיהּ, *quies ejus*, (à שָׁכַן, quiescere.) *Divinitas ejus*; sic præsentiam Dei juxta Arcam appellabant Hebræi [d]: & tum ו vertendum, *sed*: q. d. *Dilatabit quidem Japheto*, &c. *sed habitabit Deus apud Sem* [e]; scil. in eorum carne patefiet Christus. Ità insignis hæc est prophetia de Incarnatione Christi. שְׁכִינָה id dicitur quo præsentiam suam peculiari modo exhibet Deus. Hoc ergò nomen humana Christi natura suo jure vendicat: In eo Deitas *σωματικῶς*, (שָׁכַן) Colos. 2. 9. & Christus *ἐσκήνωσεν* (שָׁכַן) *inter nos*, Joh. 1. 14. i. e. inter Israelitas. Ità duplex est in Christo שְׁכִינָה, Deus per se habitat in Christo homine, per Christum verò in Israelitis: Et sic probatur Jehovam esse Deum Semi [f]. [Aliis non placet hic sensus,] quia non *Semum*, sed *Japhetum*, hoc loco benedicit [g]. Ut totus versus præcedens refertur ad *Semum*, ità hic totus ad *Japhetum*: & illa verba, *Canaan sit servus*, ad *Japhetum* spectant, (alioquin frustrà repeterentur,) ideóque ad eum referendum quod proximè præcedit [h]. ¶ *In tabernaculis*] Dictum pro ratione illorum temporum [i]. Sic significatur Ecclesia per *tentoria Juda*, Zach. 12. 7. & *Jacobi*, Mal. 2. 12. & *Sanctorum*, Apoc. 20. 9 [k]. Voce *tabernaculi* statum Ecclesiæ rectè exprimit, quia Fideles hîc peregrini sunt [l]. Prophetiam hanc de filiis Noæ comprobavit rerum eventus. *Chamus* omni dignitate filiifamiliâs excidit, (quæ triplex erat;) & Sacerdotii, (quod Semo obtigit,) & duplæ portionis, (quæ Japheto,) & principatûs [m]. Et Semus Japhetum, & Japhetus Semum subjugavit: at neutrum Chamus; nec quisquam adhuc de filiis Chami Japheto imperitavit [n]. Nimrodi principatus cum Imperiis Assyriorum, Chald. Græc. Romanorum, neutiquam comparandus est, nec multitudine, nec amplitudine, nec diuturnitate. Deus est Deus Semi, qui non sine afflatu Divino dictus est שֵׁם, quia שָׁם הַשֵּׁם, *Ibi nomen illud*, Exod. 23. 20, 21. Japheto attributa est Europa tota & major (nempe Septentrionalior) Asiæ pars, etiam & America, quam ab illo primò occupatam fuisse credibile est. *Chamus*, à חָם *calore* dictus, regionem æstuosam nactus est. Tota Africa olim Ἀμμωνὶς vel Ἀμμωνία dicta, ait Stephanus, ab *Ammone*. Hic *Ammon* erat Jupiter, nempe Sol, (Hebræis חַמָּה dictus.) Et si Assyrios Nimrodum, hominem extraneum, verisimile est consecrâsse nomine Jovis Beli, quidni & Libyes *Hamum*, suæ stirpis authorem, nomine *Jovis Hammonis* dedicarent? Ægyptus olim Χημία dicta (teste Plutarcho de Iside & Osiride) à peritissimis Sacerdotum [o].

28. *Trecentos quinquaginta annos*] Vidit ergò turrem Babel, & invalescentem idololatriam, & horrenda filiorum bella inter Ninum & Zoroastrem [p]. Vixit usque ad 58. annum vitæ Abrahæ, ut notant Hebræi [q]: quo præclaro magistro usus Abraham potuit plurimùm proficere [r]. Adverte hîc fidem & cultum Dei, ab initio mundi ad Abrahami tempora, per annos 2008, propagari & tradi potuisse per manus trium hominum, scil. *Adam*, *Methusalem*, & *Sem* [s].

29. *Et mortuus est*] Non attexitur hîc solennis clausula, *Et genuit filios & filias*; unde colligitur ei non nisi tres liberos fuisse, quot & Poetæ Saturno assignârunt. Præterea, ab his tribus totum humanum genus propagatum esse dicitur, Gen. 10. 19. His adde ætatem Noæ uxorisque ipsius provectiorem, & silentium Scripturæ [t].

h V. — l M. — m Ful. — n BP. 2. — o Ful. ib. & ex eo BP. 3. — p V. He. in M. — q D. — r BP. 3. 1. 168. — s Ful. — t D. sic & B. G. X. — v BP. 3. 1. 170. — x Bo. — y BP. 3. 1. 171. — z A. Bo. — a Bo. — b Bo. A. L. E. — c A. — d F. — e Ed. — f Ful. i. — g La. — h BP. 3. 1. 170. — i Pi. — k A. — l A. BP. 3. 1. 171. — m Ful. — n Mel La. dissert. 48. — o Ful. ib. — p T. — q Cl. — r M. — s La. — t BP. 4. 38. 352.

CAP. X.

CUM hoc decimo capite lege 1 Chron. 1. à vers. 5. ad 24 [a].

1. *Hæ sunt generationes*, תּוֹלְדֹת] Activè, i. e. Hi sunt quos Sem, &c. genuerunt [b]. Hinc redarguitur Ægyptiorum & Chaldæorum mendacitas, qui se vetustissimos jactant. Successu temporis omnia ferè nomina mutata sunt [c]. Difficultas est, quæ nationes nunc respondent his nominibus: sectabimur probabiliora, nam nihil certi habemus [d]. Gentium conditores plerique fuerunt Græcis prorsus ignoti: Multos eorum Moses non appellat vero nomine, sed nomine gentis cujus conditores sunt. Ut in filiis *Javan*, *Cithim*, & *Rhodanim*, & *Misraim*, &c. In *Joctanis* filiis, *Hatsarmaveth* est loci nomen, & sign. *mortis atrium*, seu regionem [e]. Putant nonnulli curiositatem in hac materia esse planè superfluam & frivolam. Utinam meminissent, sine horum cognitione complementa benedictionum & prædictionum propheticarum non posse intelligi. Quomodo enim sciamus aut Japhetum habitâsse in tentoriis Semi, aut Chamum fuisse servum servorum, aut quænam illæ naves Chittim, Num. 24. & Dan. 11. aut quis ille Gog, Ezek. 39. 1. si quinam sint, aut ubinam siti, ignoremus [f]? [Proponit Medus generales quasdam regulas ad investigandas singulorum ex Japheti posteris sedes.] Harum 5 præcipuæ (inquit) sunt hæ. 1. Quærendi sunt in *Gentium insulis*, v. 5. sive in locis à Judæa mari divisis. 2. Quærendi sunt in mediocri telluris spatio, (non per totum orbem;) quia in diebus Pelegi (cùm hæc divisio facta esset) homines pauci erant, nec ultra septem millia esse poterant, ut ex hoc capite colligere est. 3. Quærendi sunt in locis Judææ vicinis, ideo enim istorum familias Moses nominat. 4. Ubi nationes invenimus, ibi quærendæ familiæ; & 5. Ubi familia quævis, ibi tota natio quærenda est [g]. Sunt & quinque aliæ regulæ, sed minoris notæ, quæ sequuntur. 1. Ubi Prophetæ aliquos junctim nominant, illi simul quærendi sunt; ut *Meshech* & *Tubal*. Et 2. Ubi impletio prophetiarum per nationes prædicitur sub nomine fundatorum. 3. Credibile est ità prudenter distributas esse terras, ut quandocunque coloniæ deducendæ erant, non

a Li. — b V. — c M. — d Mo. — e BP. 1. 2. 14. — f Med. dissert. 47. — g Med. ib.

opus

opus esset aliorum sortes pervadere, sed aut mare aut terram incultam reliquisse in terminis suis. 4. Consulenda testimonia antiquorum, inprimis Judæorum. 5. Considerandæ sunt & reliquiæ antiquorum nominum [h]. De omnium nominum in hoc Capite vestigiis veteribus, vide quæ ad l. 1. de V. R. C. [*Unde decerpam quæ huc spectant.*] [i].

2. *Filii Japhet*] *Iapetos* dictus Græcis, (qui de eo multa fabulantur,) & posteri ejus *Iapetionides* Hesiodo & aliis [k]. ¶ *Gomer*] A quo *Galatæ* [l], quos *Gomeræos* dictos (sive Γομαρεῖς, G.) affirmat Josephus [m], inter quos oppidum *Comara* Plinio, G. de V. R. C. Non placet, nisi *Galatarum* nomine *Phryges* intellexerit, quorum sedem Galatæ invaserunt. Nam ante Galatarum invasionem in Asiam sunt Ezekieli Gomeritæ ad Aquilonem Judeæ. Terra *Gomer* mihi videtur *Phrygia*, cujus portio est regio κατακεκαυμένη, i. *combusta*, testibus Hesych. & Stephano in voce φρύγια. & Diodor. l. 3. p. 142. Ex hac parte tota regio dicta est *Gomer*. Nam Heb. גמר *gamar* sign. *consumere*. Ità Chaldæus Num. 21. 1. & Syrus Psal. 37. 20. Et *Phrygia* à φρύγειν, *torrere*. Et אפריקי, quod hic habet Chald. non puto esse *Africam*, sed Phrygiam, א initiali addito [n], [*ut sæpe fit.*] A Gomer *Gomari*, seu *Cimbri*, vel *Cimmerii* [o], populus ultra Thraciam [p]. Siti hi erant ab Aquilonari parte Judææ, ut patet ex Ezek. 38. 6. *Gomer & Togarmah in lateribus Aquilonis* [q], h. e. in minore Asia, quæ *Aquilo* Judæis dicitur, Dan. 11. *Reges Aquilonis*. His assignare possumus Phrygiam, Pontum, Bithyniam, & Galatiæ partem. Hic *Cimmerii*, teste Herodoto, lib. 4. Oppidum Phrygiæ est *Cimmeris* dictum Plinio, l. 5. c. 32 [r]. *Cimmeris* montes super Albaniam, & *Cimmerius* Bosphorus [s]. κιμμέριοι, ὁ. κιμμέριοι, Broughton in Ga. ¶ *Magog*] In Septentrione sedem habuit omnium consensu, Ezec. 38. 15. & vicinus erat *Meshech* & *Thubal*, Ezec. 38. 2, 3 [t]. Ab hoc *Scythæ* [v], quos antè *Magogas* dictos scribis Jo. in Jun. nempe illi qui ab Oriente & Septentrione ponti Euxini. Argumento est, quòd Hierapolis à Scythis capta, cùm Syriam devicerint, dicta est ab iis *Magog*, teste Plinio, lib. 5. c. 23. *Cælesyria habet*, &c [x]. Colligitur ex Ezec. 38. vers. 2. *Gog in terra Magog, principem capitis* (vel *Ros*) *Meshech & Thubal*: Cujus sensus est, *Gog* incolam terræ *Magog* in illis imperare locis unde incipit terra *Meshech* & *Tubal*, i. Moschica & Tibarenia. Sic terra *Gog* vel *Magog* erit Scythiæ pars circa Caucasum, quam Colchi & Armenii, quorum dialectus semi-Chaldæa erat, גוג חסן *Gog-hasan* vocaverint, i. Gogi munimentum: indè Καύκασον, sono molliore, ut pro סגר, σιγάνδαρ. Et pars Iberiæ *Gogarene* dicitur Strab. l. 11. Et ib. v. 3, 4, 15. eos equis insidentes producit, quod Scythis in more fuisse notatum, (Hippoc. de Aquis & locis) adeò ut ab equitatione arthritici facti sint. Et Ezec. 39. 3. *Excutiam arcum*, &c. Scytharum arma perpetua sagittæ & arcus, in quibus tractandis peritissimi erant, test. Herod. l. 1. c. 73. & l. 4. c. 46. & Lucian. in Toxari, & Plut. in Sympos [y]. Videtur hic *Magog Prometheus* esse, 1. quia *Prometheus* erat filius *Iapeti*. 2. & affigitur *Caucaso*, ubi sedes ipsius & *Scytharum*. 3. Fabula de aquila hepar ejus erodente videtur niti nomine *Magog*, quod est à מוג vel מגג, quod sign. *animâ & corde dissolvi & frangi*, Psal. 107. 26. & Ezec. 21. 15. 4. *Promethei* filius *Deucalion* Scytha urbem Hierapolin in Syria condidisse putatur, & in ea consecrasse templum Deæ Syriæ, ait Lucian. *de Dea Syria*. Ea *Magog* dicta est vel ab ipso conditore, vel ab ejus filio, vel à Syris in conditoris memoriam [a]. Ab hoc *Magog Getæ* & *Massagetæ* (dicti Ptolem. Str. & Pomp.) Scythicæ gentes, & Tartari, de quibus Ezec. 38. & 39 [b]. ¶ *Madai*] Medos esse apparet [c]. Apud omnes in confesso est. Quippe pro *Medis* passim habent *Madai* Dan. 5. 28. & 6. 8, 12, 15. Est. 1. 3, 14, &c [d]. Vide & 2 Reg. 17. 6. & 18. 11. Jer. 13. 17. & 21. 2 [e]. [Non probat Med.] 1. Cur *Madai* tam longè à fratribus poneretur? Nam *Tiras Thraciam* habuit. An ergò *Macedonia* vacua erat? nam reliquis assignari nequit sine magna inæqualitate. 2. An *Media* pars erat Insularum gentium? 3. Quid agit filius *Japhet* inter filios *Sem*? Obj. At *Medi* Josepho & Hebræis dicentur *Madai*, Μαδαῖοι. Resp. Non magis probat hanc fuisse originariam sedem *Madai*, quàm illam *Tarshish*, quò Salomonis naves itabant, fuisse primam sedem hujus *Tarshish*. Fortè nomina habuerunt vel ex colonis, (quod minùs probabile,) vel affinitate nominum, quà Judæi tandem deflexerunt hoc nomen in aliud sibi notius, ut solenne est fieri. *Macedoniam* ergò assignat *Madai*; quæ olim *Æmathia* dicta, Æ autem additum, ut *Eu* in *Euphrates*, (qui *Perath* Heb.) aut Æ in *Ægyptum*, quam ipsi & Arabes *Cupht* vocant. Fortè ex Heb. אי, *regio*, Græci formârunt αἶα, & sic *Æmathia* est quasi αἶα Madai. Præterea, legimus in hoc tractu populum dictum Μαίδοι vel Μαιδικοί, & χώραν Μαιδικὴν in finibus Pæoniæ apud Aristotelem περὶ θαυμασίων. Hic & *Medus* Rex Isocrati, antequam ad Græcos devenerit [f]. ¶ *Javan*] Græcis *Prometheus* dictus, (qui erat—υἱὸς αἰνὰ Ἰαπετοῖο, Hesiodo in Ἔργ. l. 1 a.) & *Janus*, (quasi *Javanus*, ut planissimum est) quem frustrà Munsterus *Noam* facit [h]. Certum est hunc esse patrem Græcorum, quorum regiones porriguntur ad mare Mediterraneum. Ibi invenimus unam familiam, nempe *Tarshish*, in *Cilicia* [i]. Ab hoc *Iones* [k]. *Javones*, *Iaones*, *Iones*, G. Patet ex librorum sede, v. 4 [l]. יון sine punctis legi potest & *Javan* יָוָן, & *Jon* יוֹן. Iones Homero *Iaones* Iliad. N. 685 [m]. Ἰάων Græcus Æschylo, Ἰάονες, Dionys [n]. *Ionum* nomine non intelligo solos Athenienses, quamvis ità accipiant Herod. Aristot. Strab. Plut. & alii. Nomen illud latiùs patuit. Achæis & Bœotiis tribuitur in Hesych. in Ἰάονες. Hinc in *Bœotia* campus *Ionicus* Strab. Et Delii sunt *Iaones* Homer. hym. in Apol. Et mare Macedonum *Ionium* dicitur. Neque ex solis Athenis educi potuit tam numerosa colonia, quæ in Asia 12 urbes condidit, in his Ephesum, Miletum & Phocæam, urbes maximas, præter insulas *Samum* & *Chium*. Præterea, Asiatici hi *Iones* quatuor linguæ characteres habebant, teste Herod. *Quin omnes Græcos barbari* Ἰάονας *Iaones appellabant*, ait Schol. Aristoph. in Acharn. Præcipuè tamen Hebræis sic dicti qui è Thracia habitârunt usque ad Isthmum. Hinc Alex. rex *Javan*, Dan. 8. 21. Et in columna Thesei in Isthmo quâ spectabat *Megaram* inscriptum erat; *Hæc non sunt Peloponnesus, sed Ionia*; & quâ *Peloponnesum*, *Hæc sunt Peloponnesus, non Ionia*: Plut. in Thes. Strab. l. 9 [o]. In Hebræo Græcia adhuc nominatur *Javan*, & Græci *Jevanim* [p]. Sic Esa. 65. 19. Ezec. 27. 13. Dan. 8. 21. & 10. 21. & Joel. 3. 6 [q]. ¶ *Tubal*] A quo *Iberi*, inquit Josephus [r], (& *Albani* & *Chalybes*, Med.) juxta Mæotidem [s], ad Pontum Euxinum [t], & quidem à parte *Australi* & *Orientali*, ait Med. p. 374. at p. 378. à parte *Boreali* & *Occidentali*, probabiliter ex Oriente Muscoviæ versùs Boream, [nescio quomodo secum conciliandus.] Olim Iberi *Thobeli* dicti, inquit Jos. Antiq. l. 1. c. 7 [v]. Et hic urbs *Thabilaca* Ptolemæo [x]. *Hispani* hi erant [x]. Non concedo, nisi hi ex Iberis Asiæ fuerant [y]. Hispani, Iberi tam in Europa, quàm in Asia, sive hi ex illis, sive illi ex his oriundi sint [a]. At *Caucasios Iberos* in Hispaniam venisse, & regioni dedisse nomen, meræ nugæ sunt [a]. ¶ *Meshech*] *Moschi* Pomponio, hodie *Moscovitæ* [b], *Moschos* nominant Strabo & Mela; Plinius 6. 9. *Moschenos* & *Moschicos montes* [c]. At recepta opinio est fuisse *Cappadoces* [d]. Olim dicti *Meschini*, *Moschi*, *Mossyni*, & *Mosynæci*, testibus Jos. Antiq. 1. 7. Epiphanio, hær. 39. Plinio, 6. 4. & Argonaut. carmine, l. 2. Urbs primaria Cappadociæ dicta est *Mazaca* ad tempora Tiberii, qui eam Cæsaream vocavit. A *Meshech* & *Muscovita* colonia [e]. [*Tandem audiamus de his Cl. Bochartum sic disserentem*:] De *Tubal* & *Meshech* conjunctim agam, quia eos Moses & Esdras & Ezechiel ubique conjungunt, tanquam cognatos populos. Mihi *Meshech* sunt *Moschi*, & (quod miror nulli in mentem venisse) *Tubal Tibareni*, vel *Tibari*, Strab. l. 11. & Τιβαρηνῶν χώρα, Diod. l. 4. p. 413. Græcis enim hi populi conjunguntur; eadem arma iidémque duces utrisque tribuuntur Herod. in Thal. c. 49. & in Polyhym. c. 78. Nec mirum ex *Thubal* eos fecisse *Tibar*, cùm scribant Φιχόλ pro *Phicol*, & Σαλὲδ pro *Saled*, & Βελίαρ pro *Belial*. *Moschi* Scythis sunt *Mossyni* vel *Mossynæci*. Hos tamen veteres omnes distinguunt. Moschi habitant montes Moschicos, qui *Iberiam* dividunt ab *Armenia*, & utramque à *Colchide*: Strab. l. 11. Vide Plin. l. 6. c. 4. & 10. Soli Ptol. & Strabo hos montes producunt

Margin notes (left): [h] Med. [i] G. [k] A. [l] L. Jo. in G. [m] Med. [n] B. P. 3. 8. [o] Me. A. Jun. & plerique apud BP. 3. 8. [p] A. [q] Jun. Med. A. [r] Med. [s] Jun. Broughton in Ga. [t] Med. differt. ab. [v] Me. G. Jun. A. BP. 3. 13. Hh in L. [x] Med. G. [y] BP. 3. 13. [a] BP. 1. 2. [b] Mo. in Phal. g. [c] G. Me. L. Me. A. plerique in Med. Jo. Hi. La. Be. Pi. et Jun. [d] BP. 1. 14. 219. [e] Jun.

Margin notes (right): [f] Med. [g] Med. p. 371. [h] Med. p. 376. [i] Med. [k] L. Me. Jun. Mo. Be. La. omnésque Græci, G. A. [l] Jun. [m] BP. 3. 3. 174. [n] Broughton in Ga. [o] BP. 3. 3. [p] Id. [q] A. [r] G. Me. Mo. Med. [s] Mo. [t] Mo. [v] Med. A. [x] Med. G. Jun. L. A. [y] Med. [z] Me. La. [a] BP. 3. 7. 191. [b] Mo. Me. [c] G. [d] Med. & Jo. Antiq. 1. 7. L. [e] Med.

eunt ab *Iberia* ad *Pontum Cappadocium*. Tamen ne sic quidem *Moschi Mossynœcos* attingunt, quos Xenoph. l. 5. Diod. l. 14. Plin. 6. 4. ponunt inter *Cerasuntem* & *Cotyorum*, Ptolemæo *Cytœorum*, urbes in ora *Ponti* notissimas. Indè difficultas non levis. In eo ipso intervallo, sed *Cotyoro* propiores, fuêre post *Chalybes Tibareni*, inter quos & *Moschos* (qui ad *Phasin* erant) multi fuerunt populi, iique feri admodum. Sed resp. 1. Fortè alii hi erant *Tibareni* prope Moschicam, sicut alios ibi Chalybes agnoscit Xenophon, teste *αὐτόπτης*, l. 4. Et hi juxta Josephum erant *Iberi Moschis* vicini. 2. Vel Hebraica nomina *Mesech* & *Tubal* latiùs patebant quàm Græca *Moschorum* & *Tibarenorum*. Hinc Moschici montes tam longè extensi, ut dictum. Et Strabo, (qui, Amasiæ natus in Ponto Galatico, horum locorum apprimè gnarus fuit) Tibarenorum fines extendit ad *Pharnaciam* & *Trapezuntem*, *Moschicósque* & *Colchicos* montes, l. 7. p. 309. & l. 11. p. 527. & l. 12. p. 548 [f]. ¶ *Thiras*] A quo Thraces orti sunt, consensu omnium [g]. Parùm immutatum est nomen [h]. Græcum ξ respondet Syr. ס, quod ordo indicat [i]. *Thirax*, *Thrax* [k]. Colebant etiam Thraces Odrysum, qui non alius erat quàm hic *Tiras* [l]. Apud Thraces & vicinos multa supersunt vestigia hujus nominis: *Athyras*, portus, & sinus, & fluvius circa *Byzantium*, in Plin. Mel. & Ptol. *Thrasus*, tractus *Thraciæ*, Procop. l. 5. Ædificiorum; *Trausi*, Thraciæ populus, Herod. 5. Liv. 38. *Tyras*, Mysiæ urbs, & amnis, Herod. Strab. Plin. Ptol. *Teraus*, amnis *Thraciæ*; Θοῦρος (aliis Θοῦρος, & Θοῦρις) nomen Martis [m].

3. *Et filii Gomer Ascenaz*] Ar. legit *Sclavones*, Ch. *Asia*, h. e. Asia minor, Pontus, & Bithynia [n]. Phrygia minor, sive Troas, (ubi Troja [o];) pars Phrygiæ & Mysiæ, Straboni & Plinio, & *Ascanius lacus*, & *Ascanius portus* [p]. E terra *Gomer*, i. e. Phrygia majore, colonos duxit *Ascenaz* in minorem Troadémque, usque ad Pontum [q]. *Ascenaz* vertunt Græci in Ἀσκάνιος, sicut *Coresh* in Κῦρος, & *Darivesh* in Δαρεῖος [r]. Ab hoc dictus est pontus Ἄξενος [s]; licèt Græci Græcum nomen putarent, q. d. *inhospitalis* [t], à feritate accolarum. Immeritò, nam ab hac eos & Scythas reliquos absolvunt Homer. Il. 5. & Æschyl. εὔνομοι Σκύθαι, Strabo, & alii [v]. Aliis Germania est [u]; ridiculè. Nam *Ascenaz* in Babylonem convocat Deus, Jer. 51. 27 [x]. Videntur Asiatici populi fuisse [y]. Hujus autem posteri in Europam fortè transierunt, indéque *Ascanii*, seu *Tuiscones*, i. e. Germani [z]. Hi omnes in Asia sedes primas habuerunt, unde ad Muscoviam, Germaniam, & nostras usque regiones, se contulerunt [b]. *Germani* fortè colonia erant ab Ascenaz. Nam, teste Diod. Siculo, originem habuerunt à *Cimmerii*, (sive *Gomerai*) unde & *Cimmerius Bosphorus*. Et *Judæi* (scilicet *Germani*) se vocant *Germen*, quasi *Gemren*, à *Gomer* [c]. Ab his pontus Ἄξενος [d]. ¶ *Riphath*] In 1 Chron. 1. 6. vocatur *Diphath*. ד interdum pro ר ponitur. Vide ad Gen. 4. 18 [f]. *Paphlagones* [g]; aliis dicti *Riphatai*. Habitabant in Ponto & Bithynia [h]. *Riphaces* hic ponit Mela, l. 1 [i]. *Riphæi* hîc & *Arimphæi* sunt, Plin. 6. 6. Solin. c. 27 [k]. Ab hoc *Riphæi* supra pontum Euxinum, deinde *Rußeni* (Russians,) & *Prutheni* (Prussians [l],) & *Riphæi montes* [m]. De hoc nihil postea occurrit, quia vixit ad pontum Ἄξενον dictum, quia à Græcis (pariter & Judæis) inaccessum [n]. ¶ *Thogarmah*] *Thurgæ* Melæ, [o]. *Turcæ* [p]. Sed hoc est Judaicum figmentum [q]. Junius eum collocat in *Armenia* minore, contra quartam regulam nostram. Pono in *Phrygia majore & parte Galatiæ*. Sic & Jo. Unde Phryges dicti *Tygrammenes*, inquit idem Jo [r]. Ch. reddit *Germaniam*, ob similitudinem nominum. Malè, nisi fortè indè colonia ducta [s]. Ab hoc antiqui Galli, dicti Γαλάται, & contractè Κελτοί, *Cimbri*. Ità tres filii Gomer simul collocantur [t]. *Germaniam* vertunt Ch. & Talmudici; *Turcomanniam* in Tartaria & Scythia alii: sed hæc remotiora erant, nec ibi erant muli, teste Herodoto, qui à *Togarma* veniebant, Ezec. 27. *Iberiam*, Ar. & *Armeniam*, Eusèb. Juxta alios *Cappadoces & Galatæ* [v]. Nam *Togarma* regio erat respectu Judææ Aquilonaris, non remota à terra *Gomer*, equorum & mulorum præstantiâ nobilis, quos ad Tyriorum nundinas Thogarmæi deducebant, Ezec. 38. 6. & 27. 14. Pariter Cappadocia erat 1. vicina *Phrygiæ* 2. & respectu Judææ Aquilonaris; 3. equis mulisque nobilissimis celebrata, testibus Solino, Dion. Perieget. v. 973. Oppian. Cyneg. l. 1. v. 197. Et Philostorgius, Cappadox Historicus vetustissimus, (quem nuper edidit doctissimus Jac. Gothofredus) *Tanta* (inquit) *Cappadocum equorum nobilitas fuit, ut Imperatorum ferme usibus servarentur; unde & divina animalia vocantur*, &c. Hic & muli, qui ex *Heneta urbe* ait Homerus, Ἐξ Ἐνετῶν, ὅθεν ἡμιόνων γένος. Et Plut. ἐν φιλοπλουτίᾳ, in divitum jumentis censet *mulos Galaticos*, quia inter *Galatas* & *Cappadoces* medii sunt *Heneti*. Et Cappadoces Persis tributum quotannis pendebant mulorum 2000. Et asinus in Apul. Metam. l. 8. gloriatus se Cappadocium esse: Muli autem ex equa & asino. Pro *Togarma* Græci habent Θοργαμά, Τυργαμά. Indè fortè *Trocmi* Strab. l. 12. qui *Trogmi* Cic. de Divin. l. 2. *Trocmeni* apud Stephanum, aliis *Trocmades*, vel *Trogmades*. Obiter nota Japheti posteros è *Cappadocia*, ut verisimile est, in Ciliciam sa diffudisse. *Cilices* autem Iapetum pro conditore agnoscunt; Stephanus in Ἀγχιάλη [x]. Jerosf. vertit *Barbariam*. Intellige *Phrygiam*. *Barbaricum* pro Phrygio sæpe sumi docet Turneb. Advers. 5. 15. & 9. 18 [y].

4. *Filii Javan, Elisa*] *Elis*, unde Græci Ἕλληνες dicti [a]. Αἰολεῖς [a]. At hi erant colonia Achæorum. Pono igitur eum in Achaia & parte Peloponnesi: Hîc *Elis* tractus, fluvius *Elissus* vel *Ilissus*, *Elysii Campi*, *Eleusis urbs*, (unde Ceres *Eleusina*) *Elissus* urbs Arcadiæ, *Elis* urbs in Peloponn. & *Æoles* colonia Achæorum [b]. [Al. aliter.] *Itali*, (inquit) vel Fortunatarum Insularum incolæ, quæ *Elysiæ* dictæ sunt [c]. Mihi *Peloponnesus*. Ibi *Elis*, vetustissima regio, cujus pars Homero *Alisium*. Ibi purpuræ piscatu celebratissima, juxta Ezec. 27. 7. *ad quem locum plura vide* [d]. ¶ *Tharsis*] *Tharsenses*, Mc. Ab hoc *Cilices*, Jun. L. ex Jo. Ch. & Ar. in BP. G. A. Med. Probant. 1. Ex urbe *Tarso*, (quæ in Heb. est *Tarshish*, Med.) Multis in locis evenit, ut quæ populorum fuerant, urbium fiant nomina [e]. 2. Quòd nominatur in singulis prophetiis de *Tyro*, cui Tharsish vicina erat. 3. Quòd mare illud dictum est *Tarshish*, quia filii *Tarshish* erant domini illius. Et Cilices piratas cecinit Lucanus. Totum Mediterraneum vocant *Tarshish*, (& Chaldæus vertit *Tarshish* יַמָּא, i. e. *mare*, quem sequitur Tremel [f].) Psal. 48. 8. quia in Tharsensi tantùm mari Hebræi negotiati sunt [g]. Aliis est *Carthago* in Africa. Sic LXX sæpe vertunt, Med. sic Mn. Hi. Theod. in BP. Non placet. Nam *Carthago* erat non *Cilicum*, sed *Tyriorum*, colonia. Fortè ab hoc erant *Etrusci*, quasi *Etarshishi*. Certè ab Asia erant, & Græca natio [h]. Alii ad *Venetos* & ad *Phœnices* quoque referunt, Mo. *Tarshish* existimo initio fuisse insulæ nomen; in Scriptura tamen nunquam poni pro speciali ullo loco, sed nomen commune esse omnibus insulis & locis transmarinis, &c [i]. Aliter Euseb. *Tarsis, ex quo Iberi, seu Hispani*. Rectè quidem. 1. Phœnices, Hercule Tyrio duce, in Hispaniam & usque Gades navigâsse creduntur; ut patet ex Phœnicia inscriptione in columnis Tingitanis, *Fugimus à facie Josue prædonis filii Nave*: Procop. Vandal. l. 2. Græcos (qui hoc suo Herculi tribuunt) refutat templum vetus Gaditanum, in quo colebatur Hercules ritu *Phœnicio*, non *Græco*, test. Appian. in Ibericis, Arrian. l. 2. ἀναβάσ. & Diodor. Et Strabo ait Phœnices pleraque *Hispaniæ* loca circa Tartessum, &c. nec non *Balearides* insulas, tenuisse & condidisse, *Gadira*, & *Malacam*, & *Carthaginem novam*, quorum nomina merè Phœnicia sunt. *Gadira sepem* explicant Plin. Solin. &c. Id גָּדֵר Heb. גדיר Syr. & Ar. *Malaca* nomen à salsamentis, quæ ibi abundant, teste Strab. Jam מָלַח Heb. est *sale condire*. *Carthago*, Græcè Καρχηδών, de quo Solin. *Carthadam dixit, quòd Phœnicum ore exprimit novam civitatem*. Ità Eustath. & Steph. Id Ch. & Sy. est קַרְתָּא חֲדַתָּא *Kartha-hadath*. Et *Hispaniæ* nomen, vel *Spania*, Heb. est שפניה *Spanija*, à שָׁפָן *cuniculus*. Cuniculi ibi frequentissimi erant. *Iberia* item ab עִבְרָא, Ch. עֵבֶר, *ebra* vel *ibra*, quod sign. *transitum*, & *quicquid est ulterius*: nempe terræ finis esse credebatur: Strab. l. 3. p. 169. Pindar. Olymp. 3. in fine. *Tarsis* ergò erat

Gades

Marginal notes (left column): f BP. 3. 12. g Med. sic Jo. L. Mc. A. Mo. JT. La. Bc. Ma. BP. 3. 1. h Hi. in Med. i G. k Mo. in Phaleg. l Med. m BP. 3. 6. n A. o Med. BP. 3. 9. p G. q BP. r Med. s Jun. BP. t Broughe. in G. v BP. 38. u Sic He. in A. L. O. Mc. x BP. 4. 38. 356. y A. z Bo. La. a La. b Broughe. Anglus in G. c Med. d A. f A. BP. g A. h Jo. G. Me. BP. 3. 10. Jun. i Med. k G. l Med. Jun. m Med. n A. o Med. p Mc. q Mc. r Med. s M. d. t Mc. v M. d. BP. et Gen. Schol.

Marginal notes (right column): x BP. 3. 12. y BP. ib. a Mo. a Jo. in G. Jun. b Med. c Mc. d BP. 3. 4. e G. f Med. g A. h Med. i Bo.

Gades & *Tartessus*, ubi *argenti, ferri*, &c. copia erat, Ezec. 27. 12. *Hispaniam* autem scatere metallis ferri, æris, argenti & auri, testantur Plin. 3. 3. & 33. 4. Strab. 3. Diod. l. 5. Phœnices autem, genus hominum callidissimum, hâc illecebrâ pellecti Hispaniam frequentabant. *Tarsis* potuit mutari in *Tartessum*, vel primâ geminatâ per pleonasmum, vel altero ש in תַּרְשִׁישׁ in ת mutato; ut אַתּוּר *Aturia*, pro *Assyria*. Atque hinc Chrysolithus Heb. תַּרְשִׁישׁ dicitur, à loco ubi eruebatur, teste Plin. 37. 9. Tandem in Polyb. lib. 3. p. 179. est *Ταρσήϊον*, quod Stephano est urbs ad Herculis columnas[k]. At alia sunt *Tarsis* in Oceano Indico, de qua 2 Par. 20. ¶ *Cittim*] *Cretenses*, Mc. Mo. *Cittii*, Mc. *Cyprii*, Jo. Mc. Ar. A. quia in Cypro est urbs Kition[l]. Nec dubito quin *Cyprios* vel *Citiæos* intelligit Menander apud Jo. Antiq. 9. 14. Alii *Chios* malunt. Multi *Ciliciam*, ubi *Cetis* regio. Chald. est אכזיא, sed legendum אכיא, *Achaia*. Autor primi libri Maccab. haudquaquam contemnendus Scriptor, putavit esse *Macedones*. Est tamen cur credam *Chittim* potiùs esse Italos. [*Italiam* vertit & T J.] 1. Quòd Alex. Danieli dicitur rex *Javan*; non ergò erat rex *Chittim*, nam *Javan* & *Chittim* manifestò distinxit Moses. 2. Ex Dan. 11. 29, 30. & ex Num. 24. 24. [*ad quem locum plura videsis*][m]. Nomen est plur. numeri, adeóque non regionis, sed populi; (quorum fundator esset *Ceth*, vel *Citti*.) His obtigit *Caria*, *Lycia*, & *pars Pamphyliæ*. Probatur, 1. quia *Cetis* hic regio Ptolemæo: 2. & populus *Cetii* Homero in Odys. δ'. à fluvio *Cetio* dicti. 3. Nulla alia portio in tractu *Javan* illis assignari potest. 4. Frequens eorum mentio in Scriptura ostendit eos non procul fuisse à Palæstina. Ab hoc coloniæ erant, 1. *Creta* & insulæ maris Ægei. 2. *Romani*, (vel *Magna Græcia*, vel, quod malim, *Aborigines & Latini*, quos Ionicè locutos affirmat Varro; & *Ionum* coloniæ fuisse videntur, quia servabant inter se nomen patris *Javan*, quem *Janum* vocabant, quasi *Javanum*) quia *naves Chittim* adversùs Antiochum magnum venturæ prædicuntur, Dan. 11. 30. quod à Romanis impletum. Romanos etiam fuisse *Græcos* probari mihi videtur ex Rom. 10. 12. *Nullum discrimen inter Judæum & Græcum*, (sub quo Romani continentur.) Contendit Junius naves Romanorum vocari *naves Cittim*, quia ab eo littore venirent, & in *Cilicum* portubus residerent. At, 1. *Cittim* est nomen populi, non regionis. 2. Num omnes naves quæ ab eo venirent illorum erant? 3. *Cilicia* erat portio *Tarshish*, non *Cittim*; nam *Cetii* erant ab Occidente Ciliciæ, teste Strabone. 3. Alia colonia *Cittim* erat *Macedonia*, olim *Μακέτα*, teste Hesychio; & *Macedones Macetæ* olim, teste Gellio, l. 9. cap. 3. fortè ex mixtura filiorum *Madai* & *Cittim*: Legimus enim Num. 24. 24. *naves venturas à littore Cittim*, &c. quod ab Alexandro impletum, & Perseus rex Macedoniæ vocatur *Rex Citim*, 1 Maccab. 8. 5. sic Alexander venire dicitur *è Cetiim*, 1 Maccab. 1. 1[n]. ¶ *Dodanim*] Quasi *Rodanim*, Mc. sic scribitur 1 Chron. 1. 7. At hoc proculdubio erat error Scribæ nunquam emendatus[o]. Prisca lectio est *Rhodanim*, 1 Par. 1. 7. & in Pentat. Samar[p]. *Rhodii*, Mc. Mo. (רדי idem quod *ῥόδον* Græcis[q].) [Hoc non probatur Medo.] 1. Quia *Rhodus* Insula erat. At continens priùs habitata est quàm insulæ, &c. 2. Parva insula erat, & impar reliquorum portionibus. 3. Vicina erat Judæis. At de *Dodanim* nihil occurrit in Scriptura, quia à Judæis remoti erant iisque incogniti[r]. 4. *Rhodus* olim multò aliter vocitata erat, Plin. 5. 31. & Dion. v. 505. 5. *Rhodum* ex mari emersisse tradunt Ammian. Pindar. Plin. quia non statim nota fuit. *Rhodanim* igitur pono circa ostia *Rhodani*, quem de suo nomine nuncupaverunt. Obj. *Rhodanus* à *Rhoda* oppido dicitur, Plin. 3. 4. & Hi. præf. ad Galat. Resp. 1. Amnis à *Rhoda Rhodius* dictus esset. 2. Obest distantia *Rhodæ*: quæ in *Hispania* est, aiunt Strab. l. 14. Mela 2. 6. Ptol. & Liv. l. 34. hodie *Roses* vocant, (itque in Catalonia) à *Rhodano*[s]. Eum potiùs in *Epiro* & parte *Peloponnesi* colloco. 1. Quia hæc loca à Judæis remota erant. 2. Hic urbs *Dodona*, & Jupiter *Dodonæus*, qui alius non erat quàm hic quartus Javani filius. *Javan* erat *Saturnus* Græcorum, & omnes ejus filii *Joves* suarum familiarum[t].

5. *Ab his divisæ sunt insulæ gentium*, נִפְרְדוּ] Al. *Divisi sunt* (habitatores) *insularum gentium*. Alii, *Ab istis dispersi sunt in insulas gentium*, V. *divisæ sunt regiones*, &c.] T. Hoc dicitur per anticipationem, quia factum postea, cap. 11[v]. Repugnant hæc iis qui juxta Pseudo-Berosum ponunt adhuc alios Noæ filios, quos genuit post diluvium: (inter quos Nauclerus.) Sed non temerè fingendi sunt alii filii Noæ. Tempore diluvii totis centum annis cessavit à gignendis liberis. Nam *Shem*, *Cham* & *Japhet* geniti sunt anno ejus 500. & diluvium venit anno 600. c. 7. Nec credibile est iterum ad gignendos liberos se contulisse. Objiciunt, Gen. 9. *Noe & filiis dictum, Crescite*, &c. Resp. Pater censetur crescere cùm filii ejus generant[x]. Numerum nationum ex *Japheto* facilè discimus, nempe septem fuisse, pro numero filiorum. At difficilius est scire numerum familiarum: Nam in generationibus & *Japheti* & *Chami* Moses quasdam tantùm familias nominat, quibuscum præcipuè Judæi commercium habituri erant. Magnam hanc terræ divisionem non confusè, sed ordine, factam multa demonstrant. 1. Vox נִפְרְדוּ, quæ distinctam partitionem significat. 2. Consuetudo & veluti proprietas Dei in hujusmodi actionibus; Hîc certè, si ullibi, providentia Dei conspicua erat, cùm hæc actio erat quasi secunda humani generis propagatio. 3. Videtur Deus eo fine linguas multiplicâsse, ut in plures societates distribuerentur, nè familiæ & generationes cohabitatione confunderentur. In hunc igitur finem curavit singulas familias & nationes seorsim habitare. 4. Sapientia Patriarcharum qui tunc in vivis erant, & quasi Reges in generationibus suis. Vel igitur sorte, vel nascendi ordine, dividebant terras[y]. ¶ *Insulæ gentium*] *Insulæ* propriè dictæ, scil. *Ægæi*, *Ionii* & *Carpathii* maris[z]. [Alii contrà.] 1. Quia illæ paucæ erant juxta locum divisionis; nempe *Creta* & *Cyprus*, quæ familiis *Japheti* non sufficerent. 2. Non est credibile homines Continentem transituros, ut in Insulis sedem figerent. 3. Nec navium copia illis erat ad transvectionem. 4. Scimus aliquos ex Japheti posteris in Continente sitos. Nec *Insulæ* hîc dicuntur regiones multis insulis circumdatæ; nam & aliæ regiones hoc nomine appellantur[a]. *Insulas* ergò Hebræi vocant omnes (& solas Med.) regiones ad quas ex Judæa navibus itur, Jer. 25. 22. Sophon. 2. 11[b]. *Græcia* & *Italia* illis insulæ dicuntur, propter mare interpositum[c]. Probatur hic sensus ex multis locis. Esa. 11. 10, 11. ubi prædicit vocationem Gentium, sive *Insularum* gentium. Neutiquam autem omitteret loca ubi laboravit Apostolus Gentium. In his præcipuè locis, à Judæa mari divisis, est Christianismus. Sic Esa. 40. 15. *Insulas tanquam rem exiguam*: Ità reverâ sunt *Insulæ* propriè dictæ. Ità Jer. 2. 10. *ad insulas Chittim*, i. e. Macedoniæ. Tyrus in Ezec. 27. 3. est *mercatrix populorum multarum insularum*, & 1 Maccab. 14. 5. Et Græci *νῆσον* impropriè usurpabant, ut videmus in *Peloponneso* & *Chersoneso*[d]. ¶ *Secundùm linguam suam*] *Κατὰ πρόληψιν* seu anticipationem hoc dictum, (ut Gen. 12. 8. & 13. 3.) Quod non animadvertens Philastrius finxit diversitatem linguarum ante conditam turrim Babel, ità tamen ut se mutuò intelligerent[e]. Videmus hîc providentiam Dei, qui linguas disposuit juxta familias & gentes. Et hinc constat *confusionem linguarum* nec fuisse sermonis privationem, (ut patet ex Gen. 11. 7.) nec depravationem linguæ originalis; sed Deum illis diversas linguas inspirâsse: Alioquin quomodo disponerentur *linguæ* secundùm *familias & gentes*[f]? ¶ *Secundùm familias in nationibus*] Hoc levamenti concessit Deus, quòd eadem lingua in unaquaque familia, vel etiam in pluribus, remanserit[g]. Familiæ sunt partes nationum. Quælibet natio, & in singulis nationibus quælibet familiæ, sortem suam seorsim habuerunt. Porrò *Gens* vel *Natio* interdum absolutè talis est, quæ nullam habet majorem generationem; interdum respectivè tantùm, quæ *gens* est respectu familiarum sub se comprehensarum, at *familia* respectu majoris generationis, cujus familia est. Hujusmodi autem gentes propriè vocantur *tribus*. Moses loquitur hîc de Genti-

G bus

[k] B P. 3. 7. [l] A. [m] B P. 3. 5. [n] Med. dis. 47. [o] Med. [p] B P. 3. 6. [q] Mo. [r] Med. [s] B P. 3. 6.

[t] Med. [v] L. J T. [x] R. [y] Med. lib. 1. dissertat. 47. [z] Me. [a] Med. dissert. 47. [b] Me. V. [c] Med. La. Bo. [d] V. [e] Med. [e] D. disput. 31. [f] Med. [g] Jun.

bus absolutis: quia divisio hæc facta est nato *Pheleg*, intra centum annos à diluvio, intra quod spatium familiæ non ità creverant, ut *tribus* vel *nationes* vocarentur [h].

6. *Chus*] *Æthiopes*, L. Mo. Mc. G. *Chusæi* & sibi & vicinis dicti, ut Josephi tempore, ità nunc [i]. *Chush* Arabibus Æthiopibúsque nomen dedit, ut patet ex sede posterorum ejus [k]. Duplex in Scriptura est *Æthiopia*. 1. Orientalis, in *Arabia*; (vide Melam 1. 2.) & 2. Occidentalis, in Africa [l]. Qu. Quæ sit terra *Chus*? Resp. 1. Æthiopia. Ità He. Græci, Vulg. Ph. Jo. Hi. Eustath. & Patres omnes. 2. *Arabia*. Ita solus Jonathan, quod sciam: quod tamen verius est, ait BP. 4. 2. [*Cujus argumenta videsis in Collectaneis nostris ad* Num. 12. 1.] Est & alia *Chus* in locis magis Orientalibus; [si fides *Carvero nostro, ex quo qua decerpsimus vide ad* Gen. 2. 13.] In Eupolemo apud Euseb. Præpar. 9. est insigne fragmentum ex Babyloniorum monimentis depromptum: *Babylonios dicere, primum fuisse Belum, eúmque esse Saturnum*, (i. e. Noam.) *Ex illo natos esse Belum & Chamum*, (Belum, i. Nimrodum, conditorem suæ gentis, quem, ratione ὑπεροχῆς, Noæ faciunt filium primogenitum, cùm fuerit tantùm pronepos.) *Hunc autem* (Chamom) *genuisse Chanaanem, patrem Phœnicum. Ejusdem* etiam filium esse Χοῦμ *Chum*, (i. e. Χοῦς, ex quo in accus. est Χοῦμ· peregrina enim nomina Græci solent sic declinare) *quem Græci* Ἀσβόλον *dicunt*, (ut חוּם sign. *nigrum*, ità *Asbolum fuliginem*) *& fratrem* τοῦ Μεστραΐμ, *Mestraimi*, πατέρα (lege πατρὸς) *patris Ægyptiorum* [m].

¶ *Misraim*] *Ægypti*, L. Mo. Mc. G. *Ægyptus Masra* Arabibus dictus [n]; *Misor* Philoni Byblio. *Ægyptii Mesori* sibi & accolis dicuntur, & mensis apud eos *Mesori* [o]. *Misraim* non est nomen hominis, (id non patitur forma dualis) sed populi: Et *pater Misraim* est pater incolarum terræ *Misrajim*, i. e. Ægypti, cujus metropolim *Alcairo* Arabes hodiéque מִצְר *Meser* vocant. Et primi mensis priscum nomen erat *Mesori*. *Misrajim* puto factum per compendium ex *Meserajim*, nam sing. est מָצוֹר Esa. 19. 6, ubi K. *Masor idem quod Misraim*, & Mic. 7. 12. Id sign. *locum munitum*. Talis erat Ægyptus naturali situ, test. Diod l. 1. p. 18. & Strab. l. 16. p. 819. Vel מָצוֹר ab *angustia*, quia terra angusta erat. Vox dualis docet duplicem esse Ægyptum, superiorem, & inferiorem [p].

¶ *Phut*] A quo *Libyes* & *Mauritani*, L. Mo. Mc. G. Ibi *Phut* (*Phuth*, L. *Fut*, BP.) *fluvius* Plinio, l. 5. 1. & juxta eum regio *Phutensis* apud Hi. Est non longè à Fesa, manente adhuc vocabulo [q]. Africam inter se diviserunt *Put* & *Misraim*. Huic Ægyptus obtigit, & pleraque Africæ, ad *Tritonidem* usque paludem, quæ Africam dividit in duas partes penè æquales. Illi quicquid trans Tritonidem usque ad Oceanum Atlanticum. Ità tamen ut Phutæorum nonnulli prope Ægyptum fuisse patet ex Jer. 46. 9. Ezec. 30. 5. Nahum. 3. 9. ubi Ægyptiacis bellis implicantur. Adde quòd Phutæorum *clypei* notantur Jer. 46. 9. scil. maximi, quæ præcipua erat Ægyptiorum armatura, Xenoph. Cyrop. l. 6. *Phut* idem quod פּוּץ, *sparsit*, ט & צ permutatis, ut solet fieri. *Phutæis* ergò nomen à dispersione, quia propter sterilitatem habitationes ibi non sunt continuæ, sed dispersæ [r]. *Put* est *Apollo Pythius*, quem in Africa vixisse constat ex cæso dracone; cùm dracones magni sint tantùm in *Africa* & *India*, India verò primis seculis ignota fuisse videtur [s].

¶ *Et Canaan*] *Cananæi*, L. Mt. G. Mo. Ex *Cananæis* ortos esse *Phœnices*, ex *Phœnicia* nomine & situ, & ex priscorum *Phœnicum* lingua, instituto, moribus & artibus, facilè constat. Hinc *Phœnicum* & *Cananæorum* nomen promiscuè usurpant LXX. Filius τῆς Φοινίσσης, Exod. 6. 15. est τῆς Χαναανίτιδος, Gen. 46. 10. Ità Exod. 16. 35. Jos. 5. 12. Hinc pro *Cananæa*, Matth. 15. 22. Matthæi fidus interpres Marcus habet Syrophœnissam, Marc. 7. 26. Sed neque hoc Græcos latuit. Eupolemus enim, in Euseb. Præp. l. 9. ait *ex Saturno Belum ortum & Canaan, hunc verò Canaan genuisse Phœnicum patrem*. Et Philo Byblius ibid. Sanchoniatonis interpres, Phœnicii Scriptoris longè vetustissimi, meminit cujusdam Χνᾶ, (quod ex *Canaan* decurtato natum est) *qui Phœnicis cognomine insignis* fuit. Itáque apud Stephanum Byzantinum *de Urbibus* Phœnice vocatur Χνᾶ. Obj. 1. Herod. Trog. Diod. &c. *Phœnices* vocari aiunt à puniceo colore maris Rubri, cujus accolæ fuerunt. Resp. 1. Mare Rubrum vel Erythræum à colore non dici jam sciunt docti, (vide Ful. misc. 4. 20.) sed ab *Erythra* Rege, qui *Edom*, cujus posteri non *Phœnices*, sed *Idumæi*. 2. Vel si qui Phœnices à mari Rubro venisse dicendi sunt, hi sunt Israelitæ, &c. quos Phœnicas ab Herodoto dictos rectè colligit Jo. Antiq. 8. 4. quòd is scribit in Palæstina circumcidi quosdam *Phœnicum*. Obj. 2. Cur ergò Phœnices nusquam apud Græcos *Cananæi* vocantur? Resp. *Cananæos* puduit sui nominis, propter anathema in patrem suum, maximè cùm à Judæis bello peterentur internecino, quòd *Cananæi* essent. Vocari igitur maluerunt vel *Syri*, à *Tyro*, quod Heb. צוֹר *Sor*, vel צוּר *Sur*, indè *Surim*, i. e. Σύροι vel *Assyrii*, (qu. *Hassurim*, præfixo ה) quo nomine *Tyrii* seu *Phœnices* sæpe designantur. *Apud Assyrios seu Phœnices*, &c. ait Macrob. Saturn. 1. 27; & *Assyrium venenum*, Virg. Georg. 2. pro purpura Tyria; & *Assyrium libanum*, in Nonn. Dionys. l. 41. pro *Phœnicio* [t].

7. *Filii Chus, Saba*] *Sabæi* Josepho, quorum urbs *Saba* Straboni, l. 16 [v]. *Sabæi*, regio thurifera [x]. Abissini sive Arabes, *Sabæi* [y]. *Chusi* filios, quos veteres in Africa ponunt, habitâsse statuo circa mare Persicum, præter Nimrodum, qui Babylonem migravit [z]. *Saba* סְבָא Æthiopia Abissinorum [a]; quippe *Meroes* nomen vetus asserit fuisse *Saba* [b]. Arabia deserta, Psal. 72. 10. Esa. 13. 3 [c]. Ab hoc Jemamitæ, (sic à Regina quadam celeberrima dicti) teste Alcamo apud Giggeium. Hi ex Occidente terræ *Oman*, ait Nubiensis. Hi *Sabæi* veteribus ideo parùm noti, quia eorum nomen aboleverunt *Gerrhæi*. Sic tamen Agatharcides c. 50. *Nulli Sabæis & Gerrhæis opulentiores sunt*: quod Diod. l. 3. p. 126. solis Sabæis tribuit. Hi *Sabæi* sunt viri proceri, Esa. 45. 14. Quod de Sabæis in genere dicit Agatharc. ib [d].

¶ *Et Havilah*] A quo vel *Getuli* [e], in Africa; vel gentes quædam juxta sinum Persicum & juxta Amalecitas, 1 Reg. 15. 7 [f]. *India omnis & Gangetica regiones*, Mo. Ora maritima Susianæ inferioris in Perside, de qua Gen. 2. 11 [g].

¶ *Havilah*] Ab hoc *Chavelæi*, Plin. 5. 11. (quod Scribarum imperitia mutavit in *Canchleos*;) qui Eratostheni in Strab. l. 16. *Chaulotæi*, (à *Chavilot*) Dionys. v. 656. *Chablasii*, Prisciano *Chalbasii*, Festo Avieno *Chaulasii*. Felici Arabiæ adjacebant versùs Babylonem, ait Eratosth. versùs mare Persicum, Dionys. ab Oriente *Scenitarum*, (qui *Agræi* seu *Ismaelitæ*) Plin. In Scriptura *Sur* desertum prope *Ægyptum* & *Havilah* opponuntur, tanquam Arabiæ termini ab invicem remotissimi, Gen. 25. 18. & 1 Sam. 15. 7 [h].

¶ *Sabthah*] *Sabateni* Josepho. Ibi urbs *Sobotale* Plinio, l. 6. c. 28. *Stabæi* Ptolemæo, & *Messabathi*, ex *Stabæis* oriundi super sinum Persicum [i]. In Arabia Felici cum pono [k], in ima ejus regione [l], ad mare Persicum [m]. Sed indè colonias transmisisse in Persidem argumento sunt, 1. *Sopsha*, Persica insula Ptolemæo. 2. *Messabata*, vel *Messabatha*, Plinio. *Mesobatene* circa *Media*, *Persidis* & *Elymæorum* confinia. 3. In Perside prope *Carmaniam* sunt *Stabæi*, i. e. *Sabtæi*, unius literæ trajectione, quod Persis solenne est. Sic *Cardaces* militum genus, à καρδα, (*quod virile sonat*) ait Strabo: At Arabibus, à quibus Persæ vocem mutuati sunt, *virtus* non dicitur *Karda*, sed קוּדְרָה *Kadra*. Sic *Sagartii* dicti qui restibus & retibus hostes in pugna implicabant, pro *Saragtii*, à שָׂרַג vel שְׂרַג, quod Heb. Syr. Chald. & Arab. est *implicare* [o].

¶ *Et Regma*, [רַעְמָה] *Regema* Ptolemæo in Africa, ע in γ mutato, ut in *Gomorrha* [o], & in *Gaza* [p]. In Ptol. l. 6. c. 7. supra ostium Persici maris & sinum Ichthyophagorum est *Rhegama*, (sed in Græco textu est Ῥέγμα,) item in Stephano. De eo Ezec. 27. 22 [q].

¶ *Sabathaca*, [סַבְתְּכָא] Is ex Arabia (unde oriundus erat) navigavit per mare Persicum in *Carmaniam*, ubi fluvius *Samydochus* (qui & *Samyraces*) Ptol. & *Samydace* urbs Stephano, & Marciano Heracleotæ Perieg. p. 31. (pro qua depravatè in Ptol. est *Samyeade*.) *Samydace* factum ex *Sabthaca* vel *Sabithace*, mutatione *B* in *M*, quod frequentissimum; ut constat in *Merodach* & *Berodach Baladan*. In Chald. *Basan* redditur

[h] Mal. [i] G. [k] Jun. [l] Fo. [m] BP. 4. 1. 237. [n] Mo. [o] G. [p] BP. 4. 24. [q] G. [r] BP. 33. [s] BP. 2. 1. 32. [t] BP. 4. 34. [v] G. [x] Mo. [y] Mc. [z] BP. 4. 5. [a] Mo. Lu. [b] Bo. Ju. [c] Jun. [d] BP. 4. 7. 245. [e] Jun. [e] BP. 4. 8. [f] L. Mc. Jo. & Hi. in Bo. [f] Mc. Lu. [g] Pi. [h] BP. 4. 11. [i] Mo. [k] Jun. BP. [l] Pi. [m] BP. [o] BP. 4. 10. [o] G. [p] Jun. [q] BP. 4. 8.

tur *Bathra* & *Mathnin*, & *Abana* amnis Damasci *Amana*; & Arab. idem *Bagdad* & *Magdad*, *Meccha* & *Beccha*; & Græcis idem *Libas* & *Lemnus*, *Jabne* & *Jamnia*[x]. ¶ *Saba*, שְׁבָא] Ex hoc *Sabæa*, Arabiæ Felicis regio thurifera & myrrhifera prope sinum Persicum[z]. Ibi *Sabai* Melæ 3. 8. Sic prope illum sunt *Dedan* & *Regma*. Vestigia nominis *Saba* manent in montibus *Sabo* Arriano dictis, (qui Ptol. *Asabo*, Marc. *Pasabo*) in ostio maris Persici Carmanis proximo. Est & *Sabis* urbs Carmaniæ Ptol. & *Sabis* fluvius Plin. & *Saba* populi vicini *Pasargadis* Dionys. Perieg. In Carmaniam trajicere poterant per freti angustias. De hoc *Sheba* agi puto, quoties conjungitur cum *Seba*, aut *Rhegma*, aut *Dedan*, aut alio de stirpe *Chus*: sic Psal. 72. Ezec. 27. & 38[v]. Alius *Seba* est Æthiopia sub Ægypto, Q. in Ma[x]. Vocabulum *Seba* & *Sabæorum* non caret homonymiâ[y]. [*Est & alius Seba* v. 28.] ¶ *Dadan*] Heb. *Dedan*. Palmyrena regio Ptol. ubi *Alsadanus*, vel *Aldadanus*, mons[z]. Haud dubiè sunt populi *Arabiæ*[a], vel *Felicis*, ut ex mercibus eorum patet, Ezec. 27. 15. & 38. 13. & ex propinquitate *Regmæ*[b]; vel *Desertæ* sive *Petreæ*[c]. In littore Persici maris prope *Rhegmam* fuit urbs *Dedan*, hodie *Daden*, unde regio *Daden*. Hic Dedan pono ex Ezec. 27. 15. unde constat Ezec. loqui de urbe maritima, quæ vicinas habuit multas insulas, unde in Indiam commoda fuit navigatio. Indicæ quippe merces *ebur* & *ebenus*. Talis urbs erat *Dedan*. Hic etiam vicinus *Sheba*, (quem cum *Dedane* jungit Ezec. c. 38. 13.) & *Rhegma*. Distinguenda est hæc *Dedan* ab illa *Dedan*, urbe Idumææ, de qua Jer. 25. 23. & 49. 7. ubi *Dedanim*, Esa. 21. 13. quam condidit alius Dedan, Gen. 25. 3. de qua & Ezec. 27. 20. quæ *Tyrum* mittebat tantùm *stragulas*. Græci pro *filiis Dedan* habent *filii Rhodiorum*, pro דְּדָן legebant רֹדָן, qui error illis frequentissimus[d]. [*De his in genere sic* Brought.] Horum nomina Ethnica monumenta ità retinent, ut vix propria nomina tam accuratè versa è lingua primogenia reperias, sèque revocant ad Mosen, à quo discant, ut ab uno homine terra repleta sit: ab his tanquam diis tota Gentilium fluxit eruditio[e].

8. *Cœpit esse potens in terra*, ità JT. Pi. BP. p. 257. Heb. הֵחֵל לִהְיוֹת גִּבֹּר בָּאָרֶץ] Vertunt, *Cœpit esse gigas in terra*: ità Græci, Onk. & Baalhatturim in BP. Sy. & Ar. Non placet. 1. Quid est *gigas in terra*, aut *super terram*? 2. Nec tam corporis quàm animi vires notat. 3. Reddendum, *potens in terra*: sic גִּבּוֹר sumitur vers. seq. Nam *gigas venatione* non rectè diceretur[f]. q. d. Cœpit affectare & usurpare tyrannidem[g]. Verti potest, *Ipse profanavit* (*violavit*, *vim intulit*) *ad esse prævalidus* (*superior*, *heros*) *in terra*; i. e. omnia polluit, miscuit sacra profanis, ut imperaret. Sic חִלֵּל sumitur Ezec. 39. 7. Vide ad Gen. 4. 26. & 9. 20[h].

9. *Robustus venator*, גִּבּוֹר צַיִד] Ad verbum, *fortis venatione*, sive *in rapienda præda*, nam צַיִד sæpe accipitur pro *cibo*, q. d. truculentus erat, feris propior quàm hominibus[i]. Venator erat non tam ferarum quàm hominum, i. e. *latro*[k]. Tyranni solent venatores vocari, Psal. 90. 3. Ezec. 32. 30[l]. *Prævalidus fuit venatione*, i. e. gnarus venandi, Q. in Ma. Docet Moses quâ viâ gradum sibi fecerit ad Monarchiam; nempe venationum prætextu juvenum manum collegit, quam talibus exercitiis ad labores induravit. Ab omni ævo creditum militiæ rudimentum & quasi præludium ferarum venationes. Xenoph. Cyrop. l. 2. in fine, Athen. 1. 19. Jul. Pollux præfat. l. 5. Notantur veteres heroes, *Nestor*, *Theseus*, *Castor*, &c. fuisse *discipuli venationum*, &c. In majori autem pretio erat venatio primis hominibus, qui pauci vagique erant, sub dio degentes, & feris obnoxii, quibus illæ regiones, *Babylon* putà & *Arabia*, plurimùm scatebant. His se opponens Nimrod magnam apud illos gratiam iniit, quâ fretus imperium usurpavit[m]. ¶ *Coram Domino*] Ità vertunt M. P. Ti. O. A. JT. Ch. Sa. Sy. Ar. Variè accipitur. 1. In malam partem. Sic nostri omnes, & Ge. & RS. inquit F. co. *Contra dominum*, o'. Quasi Nimrod se eximere conatus sit è numero hominum[n]. q. d. Nec Deum reveritus est[o]. Per summam impudentiam & contemptum Dei[p]. Dicitur ad crimen augendum. Crimen gravius est (inquit Cajet.) commissum inspectante prætore. An verò hoc dictum, quòd religionem simularet, quò faciliùs populo imponeret[q]? Non voluit tantùm venator esse in terris, sed etiam *coram Domino*; voluit quoque regnare in religione; erexit novos cultus coram Domino; usurpavit sacerdotium vi & ferro, persecutor Prophetarum & sanctorum & populi Dei, lineæque ex qua Christus oriturus erat[r]. 2. Alii in bonam partem accipiunt. Sic AE. & K in F. co. Holocausta ex feris quas venatu ceperat obtulit[s]: partem prædæ Deo dabat[t]. Dicunt Hebræi primùm hunc cœpisse uti potestate humano generi datâ, in feras videlicet, & ex illis obtulisse sacrificia, &c[u]. Illa phrasis, *coram Domino*, accipitur alibi & in bonam partem, ut Gen. 27. *benedicam tibi coram Domino*; & in malam, ut Gen. 6. *corrupta coram Domino*[x]. Coram Deo fieri dicuntur aut quæ Deo pergrata sunt, aut quæ ei displicent[y]. 3. Alii quasi medio modo exponunt. *Coram Domino* est H[e]. pro *sub cœlo*, i. fortissimus erat omnium sub cœlo[z], Ge. in M. Vel, sic *reverà*, & *eximiè* talis erat: sic Baptista *magnus coram Domino*, judicio Domini, qui falli non potest[a]. Sic, *Ninive civitas magna Deo*[b]. Hic *Nimrod* fuit Jupiter, seu Belus, Saturni filius[c]. Nam utrumque faciunt Euseb. Hi. Aug. & alii scriptores primum Assyriorum Monarcham, primum regem & conditorem *Babel*, & primum auctorem idololatriæ, & utrique 65 annos regni attribuunt[d]. ¶ *Exivit proverbium*, יֵאָמַר] *Dicetur*. q. d. Ut dicere liceat, quemlibet fortem tyrannum esse alterum *Nimrod*. Placet tamen Vulg. versio, *Ob hoc exivit proverbium*, &c. de fortibus & violentis, illos esse similes *Nimrod*. Voluit Deus authorem tyrannidis odiosè per omnium ora traduci[e]. Proverbium hoc accepit Moses ex usu vulgi, ad confirmandam veritatem suæ narrationis. Tale quid vide Num. 21. 27. & 1 Sam. 10. 12. Hoc agit Deus, quia infirmi sumus; ut omnem dubitandi ansam præcidat[f].

10. *Principium regni ejus Babylon*] Sensus duplex: vel, quòd *caput regni erat Babel*; vel, *ab ea initium regnandi captum*, indè alia occupata[g]. Sive has urbes Nimrod condiderit, sive pulsis dominis eas occupârit[h]. Conditæ Babylonis gloriam Semiramidi tribuunt Theocr. Diod. Strab. Trogus, Mela, &c. Sed hi omnes unius *Ctesiæ* fide nituntur, quæ doctis pridem cœpit esse suspecta. Illum saltem nemo cum Beroso conferet, sacerdote Babylonio, viro magni nominis, cui statuam inauratâ linguâ Athenienses erexisse ait Plin. Sed neque cum Abydeno, qui æquè ac Berosus historiam hausit ex vetustissimis Chaldæorum archivis & monumentis. Berosus autem apud Jo. contra App. l. 1. & Abydenus in Euseb. præpar. l. 9. & Herodotus Ctesiâ, Diodoro, &c. antiquior, Belo hoc adscribunt. Hinc Curtius l. 5. *Semiramis eam condiderat, vel, ut plerique credidêre, Belus*. Doroth. item Sidon. vetustissimus Poeta, ait à Belo conditam, quamvis Belo Tyrum perperàm tribuat. Hi ergò Mosi concinunt, in quo *Nimrodum* eundem esse cum *Belo*, *Nini* patre, ratio temporum palàm arguit. Is ut à rebellione *Nimrod*, ità à dominio *Baal*, vel *Bel*, dictus est. Dices, Nebuchad. ait se condidisse, Dan. 4. 30. Resp. 1. Nempe, quia mœnia collapsa restituit, ut ait Abydenus. Id *ædificare* in 2 Reg. 14. 22. & 2 Par. 11. 6. 2. Is Babyloni veteri novam alteram adjecit, teste Beroso in Appion. l. 1. & muro triplici utramque cinxit[i]. Hinc fabula de Saturno à Jove ex regno ejecto. *Jupiter enim*, i. e. Jovis seu Chami nepos Nimrod, *Saturni*, i. e. Noachi, jugum excussit, &c. Porrò, cùm scriptores Ethnicos constet gesta Nimrodi patris referre ad Ninum filium, ejúsque uxorem Semiramidem, non temerè prætereundum est quod in Diodoro habetur l. 2. p. 64. *Ninum Arabum exercitum sibi comparâsse, & ope regis Arabiæ Babylonios subegisse*. Nempe Nimrod erat *Chusæus*, i. e. Arabs, & concivium ope evectus est, quibus proinde indulsit regionem *Transtigritanam*, quæ ex illorum nomine כּוּשׁ Heb. כּוּתָא Ch. *Kissia* Græcis, & Persis חוזסתאן *Chuzestan*, dicta est, i. e. *provincia Chus*[k]. A Nimrodo cœpit tertia ætas, nempe ferrea, venatione & Martis amore celebrata Virgil. Ovid. Hesiod.

Marginal notes (left column): [x] BP. 4. 4. — [z] Ma. Bo. BP. — [v] BP. 4. 7. — [x] Jun. — [y] BP. 2. 36. 147. — [z] Ma. — [a] B. Ma. — [b] Jun. — [c] Ma. — [d] BP. 4. 6. — [e] Ge. — [f] BP. 4. 11. — [g] Ma. Bo. L. — [h] Ma. — [i] V. — [k] Me. Jun. — [l] Pi. — Bo. — [m] B. P. 4. 12. — [n] V. — [o] F. — [p] Ma.

Marginal notes (right column): [q] D. Pran. 1. 1. 16. — [r] M. — [s] F. — [t] G. — [u] Cl. — [x] F. — [y] Gl. — [z] V. — [a] Me. T. — Bo. L. BP. — [c] D. — [d] Me. T. — [e] T. — [e] V. — [f] BP. 4. 12. 152. — [g] Me. — [h] Ma. — [i] BP. 4. 14. — [k] BP. 4. 12. 157.

Hesiod. In prima seu aurea regnavit Saturnus, i.e. Noe, arvis nondum divisis: Tibul. l. 1. eleg. 3. Virg. Georg. 1 [l]. ¶ *Arach*, ארך] Hæc est vel, 1. *Edessa*, urbs Mesopotamiæ [m]; nempe illa ad Euphratem, non mediterranea, postea dicta Antiochia, Jun. Non placet, ea enim versùs Armeniam est, à Babylone multùm dissita. Vel, 2. *Erec*, Susianæ urbs ad Tigrim, (non probo, ait Jun.) *Arecca* Ptolem. *Areca* Ammiano l. 23. unde *campi Areccæi* (*Arbicai*, mendosè, legit Scaliger, inquit Salmasius) in Tibullo, l. 4 [n]. Sic habet Scal. in Ga. Straboni Ἀρτακηνοὶ dicuntur, mendosè, pro Ἀρεχηνοί. Erec idem videtur locus qui Herod. l. 1. & l. 6. *Arderica*, vel *Anderica*. Uterque est, 1. pagus celebris in Cissia, i. e. Susiana; 2. ad *Euphratem*, i.e. Tigrim cum Euphrate commixtum; 3. infra Apamiam. 4. Uterque in vicinia habet puteum liquidi bituminis & fœtentis olei. Nomen habet ex ארד *Ard*, quod Persis *magnum* sonat, (ut in ארדשיר, *Artaxerxes*, *A R D-W A N*, *Artabanus*. Ἄρτας, μέγας, ait Hesych. & Herod [o].) & ארך *E R E C H*, *longum*. Oppidum ad oram Tigridis longissimo tractu protensum docet Herod. l. 1 [p]. Sapientes & philosophos Babyloniæ alios Ὀρχηνοὺς, alios Βορσιππηνοὺς, dictos monuit Strabo, à locis nempe; aliâ terminatione essent Ὀρχαῖοι & Βορσιππαῖοι. Illi à loco ארך indubitatè dicti: sed Chaldæis videtur fuisse אֹרֶךְ, unde אֹרְכָיא, non אֶרֶךְ, unde אַרְכָיא dicendum fuerit, Ἀρχαῖοι quinetiam Ὀρχόη, non Ἀρχόη, dicitur Ptolemæo. Jos. Scal. ad fragmenta Græca [q]. ¶ *Achad*] Hæc est Nisibis, urbs Mesopotamiæ [r]. At o'. scribunt Ἀρχάδ, more Chaldæorum, qui *Dagesch* resolvunt in *Resch*, ut דַּרְמֶשֶׂק pro דַּמֶּשֶׂק. Hujus vestigium in *Argade*, fluvio Sittacenes, Ælian. anim. 16. 42. χ & γ sunt literæ permutabiles; ut pro *Chobares*, *Gobares* Plinio, & ex χαλβάνη *galbanum*. Hic autem fluvius videtur ex oppido *Arcbad* vel *Argad* nomen accepisse, ut moris erat, teste Herod. 1. 179. & Stephano in vocibus Κίσσια & Βάγχαι. Eadem urbs *Sitace* vel *Psitace* erat, urbs magna & populosa. Nota *Sitacenam*, licèt trans *Tigrim* esset, terræ *Sinaar* adscribi à Strab. l. 15. Et regio circa *Arbelam* Straboni dicitur *Artacena*, fortasse pro *Arcatena*, ab *Arcad*, i.e. Sitacene; nam ad hanc pertinebat *Arbelitis*. Plin. 6. 26 [s]. ¶ *Chalanne*, כַּלְנֵה] Variè scribitur. *Chalne* hîc & Amos 6. 2. כַּלְנוֹ, Esa. 10. 9. כַּנֵּה, Ezec. 27. 23. Confertur magnis urbibus, Amos 6. & Esa. 10. Nonne *ut Charchemis est Calne* [t]? Hæc est vel, 1. *Seleucia* [v]; vel, 2. *Callinisum* Ammiani [u]. Non placet. 1. Scribendum *Callinicum*, ut in Procop. & libro Notitiarum, quod ex *Chalne* nemo deduxerit, cùm vox Græca sit. 2. *Callinicum* erat prope *Carrhas* in Osroena, quousque nullus veterum produxit Babyloniam [y]. Vel, 3. *Ctesiphon*, regia Persarum [z]. Pagus erat ad Tigrim celeberrimus, tertio milliari à Seleucia Babyloniæ, caput *Chalonitidis* & *Parthorum*: Strab. l. 16. Dion. l. 40. *Chalonitidis* autem nomen (de qua Plin. 6. 27. & 16. Polyb. 5.) factum ex *Chalom*, i. e. *Chalne*, in *Ctesiphonem* mutatum à *Pacoro* Rege Persarum. Vide Ammian. l. 23 [a]. ¶ *In terra Sennaar*] Chald. vertit, *in terra Babylonis*. Additum ad discrimen ejus à *Babylone Ægypti*, quam *Cairum* hodie vocant [b]. Dictus est שִׁנְעָר (ait RS. ad Gen. 6. 17) שננערו שם, quòd *excitati & pulsi fuerint* eò versùs omnes mortui in diluvio. Diluvium enim asportâsse mortuos *Babelem*, quòd ea admodum depressa fuit & profunda [c]. [Alter BP.] A נער *excutere*. Job. 38. 13. *impius è terra excutit*; q.d. terra, cujus incolæ judicio Dei in omnes mundi oras excussi sunt & dissipati, Gen. 11. l. 1. c. 5. Terra *Sinaar* fuit circa Babylonem [d]: ut constat ex Gen. 11. 2, 9. Dan. 1. 2. Ità Onk. & Jon [e]. Videtur complecti Mesopotamiam, (sub qua olim continebatur *Chaldæa* [f],) aliquid Arabiæ, Persidis, Syriæ [g]. Multis persuasum *Sinhar* esse *Singaram* & *Singarenam*, ע mutato in ג, *Sinhar* in *Singar*, ut עַזָּה *Gaza*, עֲמֹרָה *Gomorrha*. *Singara* urbs est in Mesopot. Plin. Ptol. Ammian. &c. mons *Singaras* Ptol. *Singarene* regio Sex. Ruso & Pomponio Læto, ad quam pertinuisse videtur, præter Babylonis agrum, omnis ora Tigridis occidentalis, usque ad montana Armeniæ [h]. Qu. Quomodo Nimrod fuit Babylonius tyrannus, quum cap. 11.

[l] Ibid. [m] Ms. Bo. La. Jun. [n] BP. 4. 16. [o] BP. 4. 10. 253. [p] BP. 4. 16. [q] Ga. [r] La. Bo. Ms. Jun. [s] BP. 4. 17. [t] BP. 4. 18. [v] La. Hi. in Jun. [u] Jun. [y] BP. ib. [z] La. Bo. Hi. in La. BP. ex Ch. & Euseb. [a] BP. 18. [b] V. La. [c] Dr. [d] BP. 1. 5. La. Bo. [e] BP. [f] Jun. [g] Bo. [h] BP. 1. 5.

incepta est turris? R. Vel est ὕστερον πρότερον, & quod de turri postea dicitur, fuit tempore prius. Hoc non improbant doctiores, quia sic solent Hebræi, quæ breviter attigerunt, postea fusiùs persequi. Addunt, quia malè cesserat turris structura, mutatum consilium, ut urbem condarent. Vel (ut alii) πρόληψις est, quia jam tunc multos fuisse ejus loci incolas probabile est, qui tantum opus aggressi sunt. Fieri etiam potest ut *Nimrod*, famæ & potentiæ suæ consulens, hoc prætextu insanam eorum cupidinem accenderit, exstruendum esse præclarum monumentum, quo æterna illorum memoria exstaret [i].

11. *Egressus est Assur*, אַשּׁוּר] Unus ex posteris Sem, ut credibile est. Per occasionem hoc narratur: vel quòd hinc violenter pulsus erat à Nimrodo; vel quia, pius cùm esset, noluit cum impio habitare [k], & quia nolebat in Deum rebellare ædificando Babylonem [l]. Non placet. 1. Alienum hoc foret, quia agit de filiis Chami, non Semi [m]. An ejus gesta referret Moses v. 11. & nativitatem v. 22? 2. Non ipse tantùm egressus est ex terra *Sinaar*, sed omnes homines. 3. Sic hiulca erit & pendula Mosis oratio; nec poterat ex textu colligi cur Babylonem diceret *principium regni Nimrod*, cujus non alia erat causa, quàm quòd priori regno aliud adjunxit, nempe Assyriam. 4. Assyria vocatur *terra Nimrod*, Mic. 5. 6. 5. Ex *Ctesia Diodorus* & alii docent *Ninum* & *Babylonem* statim ab initio eosdem habuisse dominos [n]. Vel Ninus, filius Nimrodi, *Assur* vocatur per anticipationem, quia postea fuit Rex *Assyriorum* [o]. Non quasi id nomen ejus proprium esset, sed quia sic ipse & posteri à sede imperii vocati sunt [p]. Aliis Assur est nomen *terræ*, non *viri*; & sic vertunt, *egressus est* (scil. Nimrodus) *in Assyriam* [q], ut eam subjugaret, & imperii fines protogaret [r]; ut sit אשור pro לְאַשּׁוּר [s], quomodo בירת, 2 Sam. 6. 10. pro לְבִירַת, 1 Par. 13. 13. & אֶרֶץ, 2 Sam. 10. 2. pro אַרְצָה, 1 Par. 19. 2. Persuasissimum habeo *Assur* hic hominis nomen non esse, sed loci, i. e. *Assyriæ*, quam, cùm jure non poterat sibi arrogare, (cùm Semi filius obtigisset) per vim usurpavit [t]. Terra dicitur אַשּׁוּר, i.e. *beata*. Talis erat judicio Jo. Antiq. 1. 7. & Ch. qui Ezech. 27. 23. pro *Edene* habet *Assyriam*. Vide 2 Reg. 18. 20 [v]. Vel, אַשּׁוּר pro אַשּׁוּרָה, *Assur* est pro *Assyria*, Num. 24. 22. Porrò, *egredi* dicitur, vel, 1. ad bellum [x]; ità Jud. 2. 15. & 11. 3. 2 Sam. 11. 3. Isa. 42. 13. Zach. 14. 3. & alibi [*]. & Psal. 60. 12. Ea locutio Arabibus frequens [y]. Vel, 2. ad quærendas novas sedes [z]. ¶ *Et plateas civitatis*, וְאֶת רְחֹבֹת עִיר] Accipitur vel, 1. pro nomine proprio; *Rohoboth*, J. vel *Rohoboth civitatem*, V. T. JT. Græci, Onk. & Ar. in BP. 4. 21. & O. *Rohoboth* etiam Vulg. alibi retinet, & pro civitate ponit, Gen. 36. 1 Paral. 1. 48 [a]. Addit Moses *Rohoboth urbem*, ad vitandam homonymiam [b]. Vel, 2. appellativè, Mc. & confirmatur, quòd vox Chaldaica רְחוֹבֵי formam regiminis habet [c]. Non placet; tum dixisset רְחוֹבוֹת הָעִיר. Et impropriè dicerentur *plateæ* ædificari, (cùm *domus*, non plateæ, ædificentur,) & frustrà, (cùm plateæ simul cum urbe ædificentur [d].) Alii reddunt, *Et latitudines, amplitudines civitatis*, quòd Nineveh amplissima fuit [e]. Trium harum urbium memoria simul cum Ninive deleta est. Conjecturas tantùm afferre possumus [f]. ¶ *Nineveh*] Sic dicta est & Ammiano l. 18. q.d. נִין נָוֶה, *Nin-nave*, i. e. *Nini habitatio*. Ptol. & Νῖνος & Νινίοι [g]. Νινύη, o'. Νινίας nomen regis à Nino tertii; eâdem formâ quâ Ναβὰς, quod Heb. esset נבור [h]. De Nineves situ mira apud Authores est levitas & inconstantia: Nihil hic certi scimus. Ἀσύμφωνα planè scribunt, nisi duplex dicatur fuisse, ut videtur ex Philost. 1. 13, 14 [i]. [*De his consule, si vis, & vacat*, Ful. miscel. 3. 6. & cum eo manum conferentem B P. 4. 20. *quæ non invitus omitto, cùm ad Scripturæ intelligentiam nihil conferant: si quæ autem eò spectent, in Notis ad prophetias Jonæ & Nahumi* [illegible] *reperies.*] Sufficiat dicere hanc urbem ad Tigrim fuisse [k]. Ità Plin. Ptol. Herod. Arrian. Eustath. Geog. Nub. & Benj. Jud [l]. ¶ *Rehoboth*] Alia cognominis erat Gen. 36. 37. ad *Euphratem*. At hæc erat circa Niniven [m]. *Oroba* est ad Tigrim [o]. Sed cùm *plateæ*, unde *Rehoboth* dicta est, Chald. dicantur בריתא,

[i] V. [k] V. [l] L. in v. 8. [m] BP. La. [n] BP. 4. 12. [o] Me. Ità La. Bo. [p] Bo. [q] V. BP. Jun. [r] V [s] D. BP. Jun. [t] BP. 4. 12. [v] BP. 4. 19. 272. [x] D. Hi. & RS. & R. Levi in BP. [*] D. [y] BP. 4. 12. [z] D. [a] T. [b] Jun. BP. [c] F. [d] BP. 4. 21. [e] Ms. [f] BP. 4. 21. [g] BP. 4. 20. 281. [h] Scalig. in Ga. [i] BP. [k] Jun. BP. [l] BP. p. 283. [m] BP. 4. 21. [o] Jun.

בריתא, fortè erit *Birtha* Ptol. quæ *Virta* Ammiano[o]. ¶ *Chalach*, כָּלַח] Caput fuit regionis *Calachenes*, (Ptol. *Calacines*) de qua Strabo l. 11. p. 503, & 530. & l. 16[p]. Ità Jun. Eadem urbs חֲלַח, 2 Reg. 17. 6. & 18. 11. ח & כ (ut fæpe) permutatis. Sic Arab. כנו & חנו fign. *recondere*. Et Ch. חִלְנִי fcribunt pro כַּלְנֵה[q].

12. *Refen*] Q. *Refaina* Ammiani, (quæ *Rhæfena* Ptol[r].) Eft & *Rhifina* Ptol. Sed neutra eft hæc *Rhefen*, quia illa in *Mefopotamia*, hæc in Affyria[s]. Al. *Arfiane* in *Sufiane*. Jerof. *Thelaffar*, 2 Reg. 19. 12. Mallem *Beffaram*, aut *Befciamem*, quam in eo fitu ponit Ptol[t]. Fortè eft Xenophontis *Lariffa* ad *Tigrim*. 1. Situs convenit. 2. Magna urbs erat, ambitu 8000 paffuum, Xen. Anab. 3. 3. Vox videtur à Xenophonte interpolata. Fortaffe Græcis rogantibus cujus urbis effent rudera, Affyrii refponderunt לְרֶסֶן, cum ל, gen. notâ, unde *Lariffa*. Simile mendum in Vulg. 1 Par. 5. 26. *Labela* pro *in Hela*, & Ch. ad Can. 5. 4. לְחִלַּח, i. e. *in Challach*, ex coll. 2 Reg. 17. 6. & 18. 11. cum 1 Par. 5. 26[v]. ¶ *Hæc eft civitas magna*] Non *Refen*, nec *Chalah*, (licèt ad illa referri poffit,) fed Nineve[x]. Habebat in ambitu 60 mil. tefte Diodoro[y]. Itaque eft Hyfteron proteron, & verba fic ordinanda funt; *Inter Chale & Niniven — hæc eft*, &c[z]. Relativum ad antecedens longinquius pertinet[a]. Vide Jon. 3. & 4. Sic Gen. 19. 13. 1 Sam. 7. 17. Matt. 2. 13. 2 Thef. 2. 9[b]. At hoc durum eft & infolens. *Refen* ergò, vel *Lariffam*, magnam vocat, non comparatè refpectu *Ninives*, &c. fed ut minùs notam hoc κεὶ... defignaret, cùm Babylonem & Ninivem fatis erat nominaffe[c]; q. d. etfi *Refen* fita eft inter duas ingentes & populofas urbes, non tamen exigua eft, aut infrequens[d].

13. *Ludim, Anamim*, &c.] Hi non erant filii Mifraim, fed populi ab illis denominati[e]. ¶ *Ludim*] Non quibus Crœfus imperabat, fed alii juxta Ægyptum, de quibus Efa. 46. 9. Ezec. 30. 5[f]. De his feptem filiis Mifraim, exceptis *Laabim*, nihil fe fcire profitetur Jo. Ant. 1. 6. (& ex eo Hi. in Gen. 10.) quia fex illæ gentes bello Æthiopico deletæ funt. Sed hoc figmentum eft[g]. ¶ *Ludim*] Hi funt Mareoticæ præfecturæ in Ægypto incolæ[h]. [Aliter BP.] Probavimus *Chus* non effe *Æthiopiam*. [Vide ad Num. 12. 1.] Unum objici poterat, nullum aliud nomen Æthiopiæ in Scriptura edi, nec verifimile effe gentem celeberrimam & Ægyptus conterminam Judæis fuiffe ignotam. Refpondeo ergò, Æthiopiam dici לוּד *Lud*. Probo, 1. ex nomine. לוּד Arab. fign. *flexuofum* vel *finuofum effe*, ex Heb. לוּז, *declinare, obliquare*. Arabes fæpe inter fe permutant *Z* & *D*. Sic dicta eft, quòd Nilus, qui *Ægyptum in rectum permeat*, *Æthiopiam non in rectum*, &c. ait Strabo. Tortuofum ibi effe Nilum notant Herod. 2. 29. Diod. l. 1. Strab. l. 17. Confirmatur ex eo quòd לוּד dicitur (vide ad v. 22.) *Lydia*, regio ad Mæandrum, Plin. 5. 29. Et hos fluvios fic confert Herod. *Tortuofus eft Nilus* (in Æthiopia) *ficut Mæander*. 2. *Ludæi* arcubus infignes erant, Efa. 66. 19. Jer. 46. 9. Pariter Æthiopes, Strab. 17. *Maurufii arcu utuntur inftar Æthiopum*, Heliod. l. 9. Arcus illis vafti erant, nempe quatuor cubitorum, Herod. l. 7. Diod. 3. Strab. 17. Ictus fagittarum certiffimè deftinabant, Heliod. Diod. 3. Solin. 30. Plin. 6. 30. ubi *Æthiopes Nifícaftes* vocat, quod corruptum videtur pro משך קשתא, *trahens arcum*, ut Efa. 66. 19. licet Plin. aliò trahat. 3. *Lud* conjungitur cum *Phul*, Efa. 66. h. e. *Philæ*, urbe ad Nilum inter Ægyptios & Æthiopes, Strab. 1. & 17. Ariftid. in orat. Ægyptiaca. Ch. ibid. habet פִּלְאֵי *Phulæ*. Efa. habet *Phul* pro *Phil*, mutatis י & ו, ut fæpe. Sic *Pau*, Gen. 36. 39. eft *Pai*, 1 Par. 49. & *Thou*, 1 Par. 18. 9. eft *Thoi*, 2 Sam. 8. 9. Præterea, agit Efaias de gentibus vocandis, quod impletum, cùm Eunuchus ille Act. 8. tanto fucceffu prædicavit iis, ut adhuc in fide Chrifti perfeverent. 4. *Mifraim* genuit *Ludim*. *Ægyptiorum* coloni erant *Æthiopes*. Cognati enim populi erant, & multa utrifque communia, ut Hieroglyphicæ literæ, circumcifio, cultus regum pro diis, necnon *Hammonis*, *Herculis*, *Panis*, *Ifidis*, ater color, crifpi capilli, & cura fepulchrorum. 5. Jerof. ait effe ארץ מריטאי *Mareotas*. At legendum מרויטאי, י & ו tranfpofitis, i. e. *Meroitas*, i. e. incolas Meroes, quæ eft infula Æthiopica. Sic in Lucan. l. 10. —*ebenus quamvis Mareotica*, pro qua legendum *Meroitica* monet doctrinæ portentum, Salmafius, in Solin. p. 387. Sic & Elias explicat, *ex regione Pretegiani*. 6. Baal Aruch dicit Ludæos effe Anthropophagos, quales nulli in Africa præter Æthiopes, Philoft. 6. 12. Plin. 6. 30. Solin. c. 30. Ptol. 4. 9. 7. Talmudici dicunt Ludæos *bor i primâ*, i. e. primo quoque tempore, prandere. Ità Diod. 3. p. 107. obfoniis femper patatis indefinenter utuntur[i]. ¶ *Anamim*, עֲנָמִים] *Pentapolitæ* five *Cyrenæi*[k]; vel *Troglodytæ*[l], vel Νέῶν Νομάδων[m], vel *Ammonii*, feu *Amonii*, dicti pro *Anamii*, facili lapfu, (quos Ægypt. & Æthiop. colonos facit Herod.) Nomades circa *Amonem*. ענם putu Ægyptiis olim, ut Arabibus hodie, *ovem* vel *pecudem* fignificare. Sic dicti ex pattu ovium, & quòd ex iis victum veftéfque haberent, Herod. l. 4. & ex idolo Ammonis κριοπροσώπου, (*arietiformi*,) ibi culto. Ejufdem originis effe crediderim *Nafamones*, q. d. נשי אמון, *Homines Amon*, & *Amantes* Solin. & *Hammanientes* Plin. & *Garamantes*, q. d. *Amantum habitatio*, vel *advenæ*, utrumque גר fonat. Saltem ex Herod. conftat Libyes ufque ad Tritonidem Ægyptius ufos moribus, cùm multò aliter viverent qui trans Tritonidem degebant[n]. ¶ *Laabim*] Libyes in Africa[o]. Obj. At maxima pars Africæ dicitur *Libya*, & *Libyes* alibi in Scriptura funt *Phut* & *Lubim*. Refp. Hi ergò funt tantùm *Libyes Ægyptii* dicti, Mel. 1. 4. Plin. 5. 8. Ptol. 4. 5. Ægypto proximi, qui in folo arenofo & exufto degunt: indè *Lehabei*, à לְהָבִים, *flamma, æftus*[p]. *Libyes Cyrenaici*[q], & *Marmarici*[r]. ¶ *Nephtuim*] Iudè vel *Numidæ*[s], & *Africa minor*[t]; vel *Æthiopes* fub *Ægypto*, ubi *Napata* Ptol. & Plin. 6. 29[v]; vel populi παραθαλάσσιοι circa Ægyptum. Νέφθυς (idem quod *Nephtuah*, ut *Jefus* pro *Jefua*) Ægyptiis fign. *terræ extrema & montium abrupta quæ mare attingunt*, tefte Plut. in *Ifide*. (Sufpicor indè dictum *Neptunum*, qui Libycus Deus fuit, tefte Herod. 2. 50.) His affignari poffunt duo loca: 1. *Litora maris rubri in Ichthyophagis & Troglodytis*. 2. *Marmarica*, versùs occafum Ægypti Delta, ad mare Mediterraneum, à qua non procul *Aptuchi fanum* in Ptol. fervat veftigia *Naphtuchæorum*. Et hoc, non illud, iis affigno; 1. quòd Ichthyoph. & Troglod. Scriptura vocat סכיים, 2 Chron. 12. 3. & ציים, Pfal. 74. 14. [*Vide quæ ibi congerenda.*] 2. Illæ gentes barbaræ erant, & ab Ægyptiorum genio cultúque alienæ, & *Arabicæ* juxta omnes veteres. Homeri *Erembi*, ab עָרָב, *Arab*, dicti. *Erembi* funt *Troglodytæ Arabes*, ait Strab. l. 1[x].

14. *Phetrufim*] Vel *Arabes Petræi*[y], ubi urbs *Petra*. At *Petræa* dicitur à *Petra*, quod Heb. eft סֶלַע, & Arab. חגר[z]. Vel *Pelufiotæ*[a]. Non placet Jun. & BP. 1. propter hiftoriam Exodi[b]; 2. quia diverfa loca funt *Pathros*, & *Sin*, i. e. *Pelufium*, Ezec. 30. 14, 15[c]. [*Ut ibi docebitur bono cum Deo.*] Vel *Pharufii* Plin. (*Phaurufii* Ptol[d].) Braught. in Ga. ab auctore *Pathros*, de quo Ifa. 11. 11[e]. Libyæ feu Æthiopiæ populi[f]. Brocardo & Adrichomio *Pathros* (vel *Patures*) eft villa ad oftium Nili Pathmeticum: At in Scriptura eft terræ nomen, quæ mihi *Thebaidem* denotat. Id fic colligo. 1. Ut terra *Pathros* ad Ægyptum pertinet, Ezec. 29. 14. ità ab ea diftinguitur, Efa. 11. 11. Jer. 44. 1, 15. Pariter *Thebaidem* modò Ægypto attribuunt, ut plerumque, ità Ptol. & Strabo, (qui idcirco tres partes Ægypti numerant:) modò ab illa diftinguunt, Caffiod. 1. 3. Plin. 18. 18. Ità Hebræis Ægyptum tantùm bipartitam fuiffe docet nomen מִצְרַיִם, quod duale eft. 2. Ægyptii reducendi funt in terram *Pathros*, Ezec. 29. 14. i. e. in *Thebaidem*, quam præcipuè afflixerat Nebuchadnetfar, ut conftat ex Nahum. 3. 10. ubi *No-Ammon* Thebas effe probabitur. 3. Ex Jer. 44. 1. ubi Propheta incipiens à locis Judææ proximis, paulatim ad ulteriora progreditur. [*Vide ibi dicenda.*] 4. Veftigium τοῦ *Pathros* manet in *Pathyri* vico Ptol. (pro quo corruptè legitur Ταθύρις, Π & Τ in MSS. ut folet fieri, permutatis,) & *Phaturite*, (fic legendum, non *Phanturite*,) nomo Thebaidis Plin. *Pathros* Græcis eft Παθούρης vel Φαθωρῆς[g]. ¶ *Cafluim*] Vel *Saraceni* in Ifthmo inter mare Mediterraneum & Arabicum[h], vel

Marginal notes (p. 129): [o] BP. 4. 21. [p] BP. 4. 22. [q] BP. ib. [r] Jun. [s] BP. 4. 23. [t] Jun. [v] BP. 4. 23. [x] F. V. Me. Jun. La. Bo. [y] Bo. La. [z] Me. [a] La. Jun. [b] Jun. [c] BP. 4. 23. [d] Q. in Ma. [e] V. Ma. [f] Me. La. Bo. [g] BP. 4. 25. [h] Jun. ex Jerof.

Marginal notes (p. 130): [i] BP. 4. 26. [k] Jerofam. Jun. [l] Mo. in Bo. [m] Boughe. in Ge. [n] BP. 4. 30. [o] La. Jo. & Hi. in Bo. A. L. Jun. [p] BP. 4. 28. [q] Mo. in Bo. Ma. [r] Ma. [s] La. Mo. in Bo. [t] Mo. in Bo. [v] Jun. [x] BP. [y] La. Mo. in Bo. plerique in Ma. [z] BP. [a] Jerof. [b] Jun. [c] BP. [d] Jun. [e] Jun. [f] Ma. [g] BP. 4. 27. [h] Mo. in Bo.

vel *Casiotidis* incolæ ad ingressum Ægypti [i]. Non placet. Nominis allusio (quæ sola eum movisse videtur) in Heb. nulla est: nam *Casiotæ* à *Casio* monte, Syris קצף, *Casi*, q. d. *terminalis*, quia Ægyptum Syriámque disterminat, teste Herod. l. 3 [k]. Vel *Pentapolitani*, sive *Cyrenæi* [l]. Sed hoc divellit hos à Capthoræis. [*Vide sequentia.*] Mihi sunt *Colchi*. Nam hos ex Ægyptiis ortos esse tradunt Herod. 2. 104. Diod. 1. p. 35. Ammian. l. 22. Agathias l. 2. Dionys. Periegetes v. 689. Cujus multa indicia sunt: Quòd perinde atque Ægyptii, 1. sunt atri coloris, Herod. & Schol. ad Pind. Pyth. 4. v. 376. (unde Colchis *Æthiopia* dicitur Hieronymo in Catal. de Apost. *Matthia* & Sophronio:) 2. sunt etiam crispi capillitii, teste Herod. 3. circumciduntur, non quòd ab Abrahamo hoc acceperint, cùm ante illum in Palæstina erant *Philistini* ex his orti; sed postea, Ægyptiorum imitatione, ut patrissarent: 4. linum eodem modo elaborant, testibus Herod. & Strab. l. 11. p. 498. (qui hoc argumento quosdam persuaderi ait *Colchos Ægyptiis cognatos esse*) & lineis vestibus utuntur; Eustathius in Dionysium: 5. imò *vita omnis & lingua apud utrosque similis est*, ait Herodotus; iidem dii culti, *Sol* & *Diana* & *Isis*, (unde *Isis* ibi fluvius Arriano;) utrobique in usu Magicæ artes, (ibi *Circe* & *Medea*;) utrobique etiam floret Geographiæ studium. Obj. At Poetæ multa narrant de *Colchorum* immanitate, quæ ab Ægyptiis maximè aliena. Resp. 1. Non minùs acerbè in *Ægyptios* invehuntur. Hinc *Busiridis aræ*, Virg. Georg. 2. 2. Ut scias quanta Poetis mentiendi licentia, ut à ξενοκτονία *Busiridem* Isocrates, ità *Medeam* à παιδοκτονία absolvit Ælianus. 3. *Phasianos* (i. e. hos qui ad *Phasin* fluvium) ab hospitalitate commendat Heraclides de Politiis; & à morum elegantia Agathias l. 3. Hæc de Casluchis, quæ robur accipient ex sequentibus [m]. ¶ *De quibus egressi sunt Philistiim & Capthorim*, אֲשֶׁר יָצְאוּ] *Unde*, i. e. ex quo, (populo, vel viro, scil. *Casluhim*,) egressi sunt, nempe *de femore* [n]; *ex quibus orti sunt*, quasi essent colonia eorum, & ab illis sponte migrâssent [o]. *Casluchos* dicit esse *Philistæorum* πρόγονος, i. e. *progenitores* [p], à quibus coloni migraverunt [q]. Non significat à quibus hi orti essent, sed potiùs, quòd promiscua è pluribus filiis *Mesraim* multitudo orta se conjunxerint, & egressi fuerint ad alias terras conquirendas, nomenque aliud sibi assumpserint [r]. Q. trajectionem hîc esse volunt. Istud *Philistiim* non refero ad antecedens Casluhim, sed ad subsequens Capthorim, propter Jer. 47. 4. & Amos. 9. 7. ubi *Philist. ex Caphtor*, &c. esse dicuntur: i. e. *Et Capthorim, ex quibus exierunt Phelisthiim* [s]. Ità olim judicavi, sed nunc videtur esse durior, nec necessaria; hæc enim synecdochicè dicuntur, meo judicio; q. d. *Capthoræi ad Casluchæos*, i. e. Casiotas, venerunt: nam illàc iter est petentibus *Palæstinam*. Indè utrique conjunctis viribus, sed principibus authoribúsque Caphtoræis, in Palæstinam proximam irruperant [t]. [Sed considerandus de hoc loco Glassius.] *Et Pathrusim & Casluchim, ex quibus egressi sunt Pelischtim; & Capthorim.* Hæc ultima (inquit) verba, *& Capthorim*, pertinent ante ea quæ præcedunt, *ex quibus egressi sunt Pelischtim*, uti patet ex Deut. 2. 23. Jer. 47. 4. Amos. 9. 7. Est ergò hoc loco synchysis, seu verborum trajectio, & quasi commixtio. Rabbini vocant מוקדם ומאוחר, *anticipatum & posterioratum*; item *textum transpositum vel inversum*: alii, verborum ὑπερβατόν, seu ἀναστροφήν, seu ὑστερολογίαν [v]. [Ubi exemplum profert hujusmodi trajectionum, quorum nonnulla non pigebit hîc inserere, quia lucem plurimis S.S. locis non mediocrem fœnerabuntur.] Sic Exod. 22. 20. *Qui sacrificat aliis diis*, יָחֳרָם, *ut anathema perditor, præterquam Domini soli*: vox יָחֳרָם ad finem versûs pertinet. Levit. 1. 2. *Homo cùm obtulerit ex vobis*, pro, *ex vobis cùm obtulerit*. 2 Sam. 3. 27. *Et percussit eum ibi —— & mortuus est, propter sanguinem Asahel*: ubi *mortuus est* ad finem pertinet; nam illis verbis, *propter sanguinem*, ostendit causam cur percussit [x]. *Casluchi* Jon. sunt Cyrenæi, *Capthoræi* Cappadoces. Sic eos divellit, quos constat conjunctos fuisse populos, quia Philistæi hîc è *Casluchis*, alibi à *Capthoræis*, prodiisse leguntur, Jer. 47. Amos. 9 [y]. *Capthoræi* sunt Sethroitidis nomi incolæ [z]. Ea nomus erat

Marginal notes: [i] Jun. [k] BP. [l] Jon. an BP. [m] BP. [n] D. [o] V. Ma. [p] BP. 4. 31. 313. [q] Jun. [r] Bo. [s] Ma. [t] Jun. [v] Glas. Gram. l. 4. tract. 2. p. 744. [x] Glas. p. 744. & 745. [y] BP. 4. 32. [z] Jon.

prope montem *Casium*, ad orientem Bubastici fluminis. Non placet. 1. Mirum esset *Casluchos* & *Capthoræos*, siquidem erant tam obvii, nè semel quidem nominari cùm de Ægypto res est, maximè Ezec. 30. 2. Sic Amos. 9. 7. componerentur ἀντιχάστως, quod absit; aut *Philistæi* advenæ erant in *Caphtor*, (ut Isr. in Ægypto, &c.) idcóque terra *Capthor* fuit extra Ægyptum; neque enim Philistæi filii Mesraim potuerunt in Ægypto haberi pro advenis [a]. *Caphtoræi* Cappadoces sunt [b]. Sic accipiunt Græci, & Euseb. & Hi. & omnes veteres, & Chaldæi tres in BP. Intellige hîc *Cappadoces Tauricos*, sive ad Taurum, ut à *Mesech*, v. 2. i. e. Cappadocibus Ponticis, distinguantur [c]. *Cappadociam* intellige, non omnem, (quam aliis jam ex parte assignavimus) sed partem ejus *Colchis* proximam. Ibi enim urbs *Side*, (à qua *Sidene* regio) Strab. l. 12. p. 548. Ptol. 5. 6. & Plin. 6. 4. Hæc est urbs *Capthor*, velata nomine diversæ linguæ. Nam *Capthor* Heb. & *Side* Græcis sign. *malum Punicum*. Quæres, cur *Casluchi* & *Capthoræi* in loca tam remota secesserint? Resp. Multæ poterant subesse causæ, quas nostrum non est divinare. Opes illius regionis Straboni notatæ, lib. 1. p. 45. illos (non minùs quàm Phrixum, Jasonem, & Persas Medósque) pellicere potuerint. Sed post exantlatas itineris tam tædiosi molestias, seu res famæ non responderet, sive ob frigus regionis, sive ob vicinorum ferociam, eorum pars cùm decrevisset in patriam reverti, devenerit in Palæstinam, ibique hæserit, pulsis Auvæis, Deut. 2. 23. Hanc expeditionem Poetæ, more suo, fabulis involverunt, dum ejus ducem *Typhonem* (qui gigas Ægyptius erat, Plut. de Iside, Diod. l. 1. p. 12.) fingunt, bellum in Superos moturum, ad Caucasum usq; penetrâsse, & post multa prælia fugatum à Jove, fugisse in *Palæstinam*, ibique exspirâsse [d].

15. *Canaan genuit Tzidonum*] Intellige vel *Sidonis* conditorem [e], vel patrem Sidoniorum [f]. *Sidon* à piscium ubertate dicta, ait Trogus. Rectè: hodie enim dicitur *Said*, i. e. piscatio; unde *Bethsaida*, q. d. domus piscationis [g]. ¶ *Hethæum*, חֵת] Unde *Cittai* [h], *Hittæi* [i], ab Oriente Euphratem versùs, Jos. 1. 4 [k]. juxta Sidonem [l]. Hi tam terribiles erant, ut חִתִּית *pavorem* sign. Vide Num. 13. Jos. 15. 2 Reg. 7. 6 [†].

16. *Amorrhæum*] Hi Judææ montana insederant [m]; vel magis ad Austrum & mediterranea loca [n]; [*Vide quæ Num.* 21. 13.] partim cis Jordanem, partim trans Jord. [o] ¶ *Gergesæum*] Circa *Gerasa* vel *Gadara*, Matt. 8. 28 [p].

17. *Hevæum*] In Hermone monte [q], Jos. 11. 3 [r]. Cum his, חִוִּים, video confundi passim עַוִּים etiam ab Hebræis: sed nec nomen convenit, nec sedes; quæ his Palæstina erat, Jos. 13. 3. Deut. 2. 23 [s]. ¶ *Aracæum*, הָעַרְקִי] Incolam *Arcæ* vel *Arces*, urbis ad Libanum [t]. Ibi templum Veneris *Architidis*. Vide Macrob. Saturn. 1. 27 [v]. ¶ *Sinæum*] In *Caparorsa*, quæ non procul à *Jebuso* Ptolemæo [x]; vel, in deserto & monte Sina [y]. Pelusiotas intelligo, quorum urbs *Sin* dicitur. De his Sinæis agitur Esa. 49. 12 [z].

18. *Aradium*] Ab hoc *Aradus* insula (& urbs juxta Sidonem [a]) in ora Phœnices, & *Antaradus* in vicino continente [b]. Hi navali peritiâ nobiles & virtute bellicâ, Ezec. 27. 8, 11 [c]. ¶ *Samaræum*, הַצְּמָרִי] Incolam *Tzemarajima*, Jos. 18. 22. & 2 Chron. 13. 4 [d]. Poterat & *Simyram* in littore *Phœnices* prope *Orthosiam* condidisse. Huc facit illud Eusebii, *Samaræus*, ex quo *Orthosita* [e]. ¶ *Hamathæum*] Incolam terræ *Hamath* [f]. *Hemath* duplex est; 1. major, sive *Antiochia*; 2. minor, sive *Epiphania* [g]. Antiochiam intelligit Jeros. in Jun. & R S. & Jon. & Olympiod. in BP. Sed obstat, quòd *Hemath* est septentrionalis terræ Sanctæ limes, Num. 13. 22. & 34. 8. quam *Antiochia* minimè attingit [h]. Est ergò *Epiphania*, quam *Amath* ad sua tempora vocatam testantur Jo. Hi. & Benj. in Itiner. in Ma. ità BP. & *Hams* Arabicè dicitur in Nubiensi. Ea non longè dissita erat à Judææ finibus [i]. Notandum hos omnes Canaanis filios recenseri 1 Par. 1. 15. Ex iis quidam ibi tantùm & hoc loco numerantur, nempe *Aracæus*, *Sinæus*, *Samaræus* & *Amathæus*. Fortè ex iis aliqui sine liberis decesserunt, & diversa nomina habuisse videntur. Vide Gen. 15 [h]. Plures quàm undecim

Marginal notes: [a] BP. 4. 32. [b] La. Ma. V. [c] Ma. [d] BP. 4. 32. [e] Jun. BP. [f] Jun. [g] BP. ib. [h] Jun. [i] BP. [k] Jun. [l] Ma. [†] BP. 4. 36. [m] BP. [n] Ma. [o] Bo. [p] Bo. Jun. Ma. BP. [q] BP. 4. 36. [r] Bo. [s] BP. [t] Jun. Ma. BP. [x] BP. [y] Jun. [z] La. Ma. [z] BP. 4. 36. [a] Mr. La. [b] BP. ib. La. Jun. [d] Jun. BP. [e] Jun. [e] BP. 4. 36. [f] BP. Jun. [g] Ma. [h] BP. [i] BP. [h] Bo.

undecim filios Canaanem habuisse non legitur. Huc ergò referendi sunt, 1. *Pherezæi*, qui habitârant in montanis & sylvestribus locis, Jos. 11. 3. & 17. 15. q. d. *Pagani*, à פְּרָזוֹת, *pagus*, agreste hominum genus, procul ab urbibus, in solis pagis degens. Vel fortè *Pherezæus* erat præcipuus *Aracæi* filius. 2. *Cananæi* specialiter sic dicti. Hi partim habitabant ad mare, partim ad ripam Jordanis, Num. 13. 30. Deut. 1. 7. & 11. 30. q. d. *Mercatores*. Vel fortè hi reliquorum principes olim fuerant. 3. *Cinæi*, & 4. *Cenizæi*, Gen. 15. 19. Horum nomen inter Abrahami & Mosis ævum deletum puto.

19. *Terminus*] Iique intrinseci. *Tzidon* & *Gaza* designant occidentales angulos à septentrione ad meridiem; *Sidon*, &c. & *Lescha*, orientales angulos à meridie ad septentrionem. ¶ *A Sidone*] Intellige non urbem solùm, sed regionem Sidoniorum, quæ ab urbe ad Orientem patebat prope ad Jordanis fines. ¶ *Venientibus*, &c. בֹּאֲכָה גְּרָרָה] *Venientis (ingredientis*, P.*) is in Gerar*, O. Sic Aratus, Οὐχ ὁρᾶας, &c. *Nonne vides*, &c. non quòd aliquem alloquatur, sed Poetarum more secundâ personâ utitur, quomodo Homerus, [Greek], &c. Theon. ità Virg. eclog. ——*videas & flumina sicca*. *Gaza* est urbs notissima. ¶ *Lesa*] Vel *Lasa*. Hæc est vel, 1. *Cæsarea Philippi*, i. e. לַיִשׁ *Lais*, qu. *Laisa*, pro *Lasa*: vel, 2. *Callirhoe*, trans Jordanem & lacum Asphaltitem, ubi aquæ calidæ, Plin. 5. 16. Est tamen cur subdubitem: nam *Lesa* fuit in termino meridionali, *Callirhoe* non item; ad cujus Austrum non pauca Judæi possederint. Vel, 3. חלוץ *Chalus*, Ar. i. e. *Elusa* Ptol. urbs *Idumææ*, Stephano olim *Arabiæ*, dein tertiæ Palæstinæ. Est & aliud אָלוּשׁ, deserti locus, Num. 33. 13. Vel fortè, 4. [Greek] *Lysa*, Ptol. inter mare mortuum & Erythræum. Ea Josepho [Greek], Antiq. 14. 2.

21. *De Sem quoque nati sunt, patre omnium filiorum Heber, fratre Japheth majore*, וּלְשֵׁם יֻלַּד גַּם הוּא אֲבִי וגו׳] *Et ipsi Sem natus est: etiam ipse pater*, (vel, *etiam ipsi patri*, &c.) &c. Mo. P. *Natus*, pro *nati sunt*, V. *Et Semo natum est etiam*, Sa. Indefinitè, pro, nati sunt liberi, Pi. *De Sem*, vel *ipsi Semo, nati sunt*, Ch. *nati sunt filii*, Ar. M. Ti. vel, *nati sunt*——*Elamus*, &c. Ca. *Semo nata*, vel edita, *est proles*,] T. V. A. O. quæ postea recensetur. Vide ad Gen. 4. 20. ¶ *Eber*] Alii sumunt appellativè, pro *trans*, vel *ultrà*, Scal. & Orig. & Theodor. & Chrys. Erat pater eorum qui erant ultra flumen, scil. ultra Euphratem & Tigrin. Hinc & Abraham dicitur *Hebræus*, qu. *trajector*, [Greek]. Non placet. 1. Quia in Scriptura Transeuphratenses non dicuntur עִבְרִים, sed אַנְשֵׁי עֵבֶר נָהָר. Vide 2 Sam. 10. 16. Esd. 4. 10, 11, &c. 2. Tunc *Hebræi* nomen Abrahæ peculiare esset, qui solus erat Transeuphratensis; non commune cum posteris. 3. Hebræorum gens vocatur *Eber* Num. 24. 24. & *filii Eber* hoc loco. Alii, pro nomine proprio. Erat pater *omnium filiorum Eber*, i. e. *Ebræorum*. Obj. At alii ab *Eber* propagati sunt. Resp. 1. Ergò istum hoc nomen restringitur ad *Hebræos*; sicut *Israelitæ* vocantur *Isaacidæ*, licèt ab Isaco & *Idumæi*. Sic Eva mater *viventium*, i. e. hominum, licèt vivant & alia. 2. Reliqui filii Eber non vocantur *Ebræi*, quia linguam *Eberi* sive Hebraicam ad posteros non transmiserunt incorruptam. *Hebræi* speciali modo censentur *Semi* filii, respectu fidei & promissionis, ut Rom. 9. 8. Quemadmodum *Cham* dicitur pater *Canaan*, Gen. 9. 18. licèt alios habuit filios, quia in illum cecidit maledictio, Gen. 9. 25. sicut in *Heberi posteros* Semi benedictio, Gen. 14. 13, 19. 3. Non *Sem*, sed *Heber*, hìc dicitur *pater omnium filiorum Eber*, & verba sic ordinanda sunt, *Ipsi Semo*——*natus est ipse, qui fuit pater omnium filiorum, Eber*, ut illud *natus est* de abnepote dicatur, sicut v. 24. de nepote. *Pater filiorum Eber*, h. e. Ecclesiæ. Insigni hoc elogio illum evehit supra fratres. Neque id temerè prætereundum, quòd Semum Moses non aliunde commendat, quàm quòd pater erat *Ebræorum*, qui licèt tum despectissimi essent, & in Ægypto servi, tamen humani generis erant pars nobilissima, Rom. 3. 1. & 9. 4. Ecclesiâ nihil est melius. Alius in Semo observasset vitam longam 600 annorum, & quòd vidisset utrumque mundum, & Noæ ex trientе hæredem fuisse, & ex eo tot reges, &c. At Mosi satìs hoc fuit, *pater Ebræorum*. Qui Gentile nomen esse negant, hoc uno loco satis superque refelluntur, V. ¶ *Fratre Japhet*] Non dicitur *frater Cham*, quia hic abdicatus fuit, sed *frater Japhet*; quia, licèt divisi erant, in se receperat Deus ut rursus coirent. Respicit Moses & promissionem, v. 27. & pietatem erga patrem. *Frater* dicitur morum similitudine. Vide Gen. 49. 5. ¶ *Fratre Japhet majore*, הַגָּדוֹל] *Magni*, nempe natu. Ità *major*, pro seniore, Gen. 27. 1, 15. Potest legi vel *majoris*, vel *majore*. Alii volunt *Sem* fuisse *majorem*. Alii, *Japhet*. Probatur. Maximus non erat *Cham*, Gen. 9. 24. Nec *Sem*: nam *Noah* cœpit gignere anno vitæ 500, Gen. 5. 32. *Sem* biennio post diluvium erat centum annorum; ergò anno Noæ 602. genitus. Resp. *Noa* cœpit generare anno 500. i. e. 502; minutos numeros Scriptura subticet, ut solet. Sed hæc responsio non satisfacit. Ratio accentuum & fides historiæ docet legendum *majoris*, vel *maximi*.

22. *Ælam*] Ab hoc *Elamitæ*, seu *Persæ*; de quibus Act. 2. 9. Seu *Elymæi*, in superiore parte Persidis, Isa. 21. 2. Dan. 8. 2. *Elymaitica Mediæ conjungitur*, ait Strab. Hinc in Scriptura *Elam* & *Madai* passim junguntur, Esa. 21. 2. Jer. 25. 25. Conveniunt mores & arma. Truces erant & bellicosi, Esa. 21. 2. & 22. 6. ità Straboni l. 11. Arma illis erant arcus & pharetra, Esa. 22. 6. Jer. 4. 9, 35. ità Strab. Ab Oriente hìc incipit Moses, (ut Act. 2. 9.) & in Occidentem desiturus esset, nisi *Aram* connexurus esset cum sequentibus. ¶ *Assur*] Assyria. Ab hoc primo *Assurii*, mox *Assyrii*, dicti, teste Eustath. in Dionys. *Assyria* sumitur, 1. Latè, tam latè quàm Imperium. Hinc *Assyria arbor* eadem quæ *Medica* & *Persica*; & *Assyrium amomum*, Virg. est *Medicum* vel *Armeniacum*. Hinc *Assyrios* & *Syros* promiscuè usurpant Herod. Musâ 7. Just. l. 1. Strab. l. 11, & 16. Virg. Georg. 2.——*Assyrio fucatur lana veneno*, i. e. Tyrio seu Phœnicio. 2. Strictè. Usus tandem voluit ut Syros ab Assyriis Euphrates distingueret, aut certè Tigris; Hesych. in [Greek]. Eadem quæ *Adiabene* Ammian. l. 23. & *Aturia* Ch. *S* in *T* mutato. Hinc *Thuras* (idem scil. qui *Athur* vel *Athura*) Rex Assyriorum antiquissimus, *Zamis* (i. e. Semi) *filius*, *Nini successor*, *qui bella gessit in Caucasum filium Iapeti*, (i. e. in Gogum, seu Magogum, Japheti filium,) *ab Assyriis pro Marte cultus*, *& Baal*, *sive Belus*, *dictus*, test. Suidâ, & Joh. Antiocheno apud Cl. Salmas. in Solin. p. 1235. & alio [Greek], ib. Si his fides, Belus Assyriorum non fuit *Nimrod*, sed *Assur*. ¶ *Arphaxad*, אַרְפַּכְשַׁד] *A quo Chaldæi*: Al. *Susiani*. Sunt qui existimant *Chasdim* vel *Chaldæos* ab eo denominatos, quia vocantur כַּשְׂדִּים, Gen. 15. 7. ante natum *Chesed*, Gen. 22. 22. qui aliàs nomen illis dedisse videretur. Sed prolepsis hæc est, quâ nihil in Scriptura frequentius. *Ura Chaldæorum* dicitur Gen. 11. 31. quia ex ea Chaldæi erant orituri. Ab hoc potiùs Assyriæ pars *Arphaxitis*, Ptolemæo *Arrapachitis*. ¶ *Lud*] A quo Lydi, populi Asiæ minoris, ubi imperavit Crœsus. Non placet hos tam procul à fratribus sedem suam habuisse. Et Montanus eos ponit juxta Euphratis & Tigridis concursum. Nec *Lydi* olim & *Lydia*, sed *Mæones* vel *Meones* & *Mæonia*, dicebantur, teste Plin. 5. 29. Herod. Strab. l. 13. à *Mæone* rege, qui ante *Lydum* regnavit, Diod. l. 3. At hos reges commentitios esse puto; & conveniunt hæc nomina: לוּד Heb. & לוּז Arab. (Z & D, more Syrorum Phœnicumque, permutatis) est *declinare*, *obliquare*, *flexuosum esse*. Sic נְלוֹזִים, Prov. 2. 15. *flexuosi* vel *distorti* vertunt. Ch. & RS. in BP. Indè Phœnicibus *Lud* sunt duo loca ad fluvios maximè anfractuosos, Nilum [*de quo vide quæ ad v. 13.*] & Mæandrum. Ad Mæandrum sita erat *Lydia*, teste Plin. 5. 29. Dionys. Perieg. v. 837. Strab. l. 12. Eúmque fluvium maximè sinuosum fuisse notant Ovid. Met. 8. 2. Plin. Strab. &c. Quòd ergò *Lud* hìc filius Semi dicatur, *Ludi* nomine intelligit patrem eorum qui *Ludi* vel *Lydi* dicti sunt; ut 1 Par. 2. 54. *Filii Salma Bethlehem*, i. e. Salma pater *Bethlehemitarum*. Jam

docebo huc pertinere nomina *Mæandri* & *Mæonia*. לודים Hi. & alii *natos* explicant, qu. ילודים, (initiali י deficiente, ut sæpe fit, ut in לִדֹי, *pa tus*, à יָלַד:) ילד autem sign. *parere*, & ילד *obstetricari*, quod o'. reddunt μαιῦσθαι, Exod. 1. 16. & Gen. 35. 17. Nec veteres latuit *Mæoniæ* nomen non à rege, sed à fluvio *Mæone*, fuisse, teste Stephano. Præterea, *Lydos* rectè dici *Ludos* patet ex vocibus *Ludo*, *Ludus*, &c. quia ludorum originem ad Lydos referunt Herod. l. 1. Hesych. Dion. Halic. 2. p. 97. Gentis antiquitas ex fabulis patet; nam Attis, Tantalus, Pelops, Niobe, &c. *Lydi* erant: Amplitudo ex coloniis: Fortitudo ex rebus gestis q. ¶ *Aram*] Indè vel *Armenii* r; vel *Syri* s, qui *Aramæi* dicti sunt & à seipsis, Strab. l. 1. p. 42. & l. 13. p. 627, & 784. & à Græcis, Strab. l. 16. necnon *Arimi* t, Hom. Il. β. v. 783. Hesiod. Theog. v. 304. test. Strab. l. 13, & 16. & Posidonio in Strab. l. 13 t. *Scythæ* ex Asia Syriaque reversi in suas sedes *Aramæi* dicti sunt, Plin. 6. 17 v. Et *Syri* se hodie Aramæos vocant. Apud Chaldæos *Aramæus* ponitur pro *idololatra*, quia illi primi idololatræ, *Thare*, *Nachor*, &c. Gen. 31. 19. Jos. 24. 2. Notandum *Syros* ad *Aramum* Nachoris nepotem referri à Græc. & Vulg. Gen. 21. 22. Quod verum esse potest de Syrorum tribu, non de gente universa: Nam ante eum natum populosa erat *Syria* x. [*Quousque Syriæ nomen extenditur, vide in iis quæ de Assur dicta sunt.*] *Syria* ab Arabibus dicta est שאם, à patre Semo †.

23. *Filii Aram, Us*, &c.] Hi 1 Par. 1. 17. dicuntur *Semi filii*, i. e. nepotes, nempe ex Aramo: quomodo Laban *filius Nachor*, Gen. 29. 5, & Mephibosheth *filius Saul*, 2 Sam. 19. 24 y. ¶ *Us*, עוץ] Habitator Trachonitidis z. Hinc *Ausanitis* regio sub *Palmyrene* a. Is conditor Damasci. Ità veteres magno consensu b. Hinc Damascena vallis hodie Arabibus dicitur עוט *Gaut*, & עוטה *Gauta*, &, articulo præfixo, אלעוטה *Algauta*, *Tzade* mutato in *Teth*: ut in *Tyro* & *Tani*, ex צור & צען, & in Syris vocibus טביא *capra*, טופר *unguis*, טלל *tegere*. Arabs Parisiis nuper editus pro *Uts* habet *Algauta*, pro quo Jeros. habet *Gautha*, Gen. 14. 15. & Jon. *Algautha*, Num. 34. 6. *Algauta* autem, ut discimus ex Arab. Geog. clim. 3. part. 5. est, qui *campus concavus* Strab. l. 16. inter *Libanum* & *Anti-libanum*. Præter hunc *Utz*, erant alii duo: 1. filius *Nachor*, Gen. 22. 21. cujus regio *Ausitis*, Job. 1. 1. *Ausita*, Ptol. populus in Arabia deserta prope Chaldæam: 2. in posteris Edom, Gen. 36. 28. à quo *Idumæa* nominatur *terra Utz*, Lam. 4. 21. Hos tres Hi. & alii passim promiscuè sumunt, unde oritur mira confusio c. ¶ *Hul*, חוּל] A quo Armeni d. Ab hoc fortè pars Armeniæ *Cholobetene* dicta Strab. Armeniis חולבית, *Choli domus*, vocibus transpositis, ut *Tigranocerta*, pro urbe Tigranis. Sunt & in Armenia urbes aliæ in Ptol. *Cholua*, *Cholvata*, *Colsa*, *Cholimna*, *Colana*. Armeni imitabantur linguam *Phrygum*, ait Steph. vel, *Syrorum* & *Arabum*, inquit Strab. l. 1. Videntur ex utraque lingua tertiam conflavisse. At Syriacè scripsisse innuit Polyænus de Eumene e. At Junius huic *Hul* adscribit Palmyrenas solitudines ad Euphratem usque, ubi *Cholle* oppidum Ptolemæi f. ¶ *Gether*] Huic assignant vel, 1. *Bactrianam* g, quo jure nescio, nisi *Bactra* (vel *Bagtra*, BP.) pro *Begatra* (vel *Begethera*, BP.) acceperint h: vel, 2. Casiotida & Seleucidem, medium, scil. Syriæ tractum, ubi *Gindarus* Ptol. & *Gindareni* Plin. 5. 23 i. 3. Aut ab hoc גתרי, *Getri*, dictus est amnis inter Carduchos & Armenos medius, quem Græci *Centritem* vocant k? ¶ *Mas*, מַשׁ] Idem qui *Mesech*, 1 Par. 1. 17. Occupavit is Mesopotamiæ montem *Masium* l, משי ex מש, & ex eo profluentem fluvium *Saocoram*, qui Xenophonti lib. 1. Anab. Μασκᾶς, משכנא ex משך. Jo. pro *Mas* scribit *Mesan*, ut ab eo derivet *Mesanæos* circa ostia Tigridis. Nempe ignorabat *Mesanæos* eosdem esse cum *Mesenis*, seu incolis *Mesenes*, i. e. Mesopotamiæ m. Et nimis procul ab Aramo eum ponit n.

24. *Arphaxad genuit Sale*, שֶׁלַח] Sign. *emissionem*, scil. aquarum, ut Job. 5. 10. Hoc nomine pius Arphaxad, natus biennio post diluvium, Gen. 11. 10. retricare voluit diluvii memoriam; quomodo *Enoch*, prævidens illam cladem, vocavit filium *Methusala* o. [*De quo vide quæ ad Gen. 5. 21.*] *Genuit* cum per interjectum *Kainan* p. [*De quo vide quæ ad Lucam Cui ...... congerenda sunt.*] A *Sela* vel *Sala* *Susiani*, Eustath. vel, (qui iidem) *Cossæi*, Euseb. Confirmatur ex eo, quòd urbs præcipua *Susianæ* *Sela* vocatur Ammian. l. 23. Ptol. Σέλα q. ¶ *De quo Heber*] A quo *Phaleg*, ab hoc *Reu*, &c. De singulis frustrà quæratur quibus populis nomen fecerint, quia omnes Ebræi fuerunt. Majorum Abrahæ duplex erat prærogativa: 1. quòd linguam Hebræam servaverunt incorruptam, cùm reliqui omnes, etiam in Eberi familia, eam mutaverint, &c. 2. quòd non, ut alii, post confusionem linguarum in remotissimas terras disjecti sunt, quia plerique circa Assyriam habitârunt r.

25. *Phaleg*] Sign. *divisionem*. [Vide quæ ad Gen. 11 s.] ¶ *In diebus ejus divisa terra*] Linguis & habitationibus *. Q. 1. An hæc divisio linguarum & gentium contigerit in ortu, an in medio vel fine vitæ Phalegi? Resp. 1. In ortu Phalegi, sive quo tempore natus est t. Probatur. Quia aliàs nulla ratio erat, cur hoc nomen *Phalego* potiùs quàm *Joctani* fratri inditum esset, nisi quòd uno nascente id contigerit, non autem nascente altero. Nam utriusque vitæ tempore pariter accidit u. 2. Alii post nativitatem Phalegi divisionem hanc factam fuisse malunt x; volúntque nomen à patre propheticè inditum fuisse, ex eventu quem futurum esse prævidit y. Verùm, 1. non necesse est novas Prophetias sine fundamento fingere. 2. Nec minùs *Joctanem* sic appellâsset, ut dictum z. Probant autem isti sententiam suam. 1. Quòd non *in ortu*, sed *in diebus ejus*, hoc factum dicitur. Resp. Nempe, quòd in ortu cœpta, in diebus ejus gradatim ad finem perducta erat a. 2. Anno 101 post diluvium (quando natus est Phaleg) non videntur homines ità propagati fuisse, ut dividi possent in 70 gentes & linguas b. Resp. Si tres Noachi filios, similitérque posteros, 20. ætatis anno (vel fortè 14. anno, à quo pubertatem ordiebantur Romani) liberis operam dedisse, geminósque sæpe suscepisse, censeamus, (quod facilè suadet benedictio illa, *Crescite*, &c. bis repetita Gen. 9. 1, 7.) ex illis per progressionem Arithmeticam prognati tum esse poterant circa 400000 mares & totidem fœminæ c: [Ex quo plura decerpta vide ad Gen. 5.] 3. Si hoc in ortu Phalegi factum, non potuit Joctan 13 filios habere, & quidem grandævos d, (quales hos esse oportet, cùm inter coloniarum duces recenseantur e:) vel enim minor Phalegi frater erat †, vel non multis annis senior; nam Phaleg natus est anno Heberi tantùm 34 f. Resp. Illa coloniarum deductio in ortu Phalegi cœpta tantummodo fuit, non autem ad exitum perducta g. Terra enim centum annis inculta, partim putrescentibus graminibus palustris effecta, partim dumetis obsita, colonos quousque vellent currere non sinebat h. Nec omnes Noachi posteri illud opus Gen. 11. aggressi sunt; sed tantùm *filii hominum* dicti i. Etsi verò linguarum confusio gentium dispersioni initium dederit, Moses tamen coloniarum deductionem c. 10. ante linguarum confusionem c. 11. enarrans, non tantùm ab iis qui turris ædificationi interfuerant, sed & universim ab omnibus Noachi filiis ante ortum Abrami, deductas colonias traditas à se significat, v. 32 k. 4. Regnum Nimrodi cœpit circa annum 270. à diluvio, quo tempore facta est linguarum confusio l. Resp. Hoc non habetur ex Scriptura; nec simul contigisse sequitur, quia eorum narratio hic conjungitur m. Nimrod non videtur fuisse inter turris conditores, tunc enim ei cum cæteris aliò migrandum esset; nec diceretur *principium regni ejus Babylon*, cùm ea nondum exstructa esset. A Nimrodo autem postea resumpta est urbis ædificatio n.

26. *Qui Joctan genuit Elmodad*, &c.] Ab his Indi & variæ Indorum gentes o. Aliis non placet, quia nulla ibi *Mesa*, nullus *Sephar*, de quo v. 30. nullus populus vel *Joctan*, vel uni filiorum ejus cognominis p. At *Mesin* in India lego in Plin. l. 20. & in Ptol. *Saparum* locum & *Sabaram* civitatem q. Sunt & Σίβαι in India, in Dionys. Perieg. Resp Legendum (ut monet Salmas.) *Siba*, quorum n. eminêre Strab.

q BP. 1. 11. r Bo. Ar. in BP. s Jun. La. Bo. A. BP. t BP. 2. 5. v Jun. x BP. ib. † Di. y BP. 2. 7. z Jo. & Hi. in Ma. Jun. a Jun. b BP. 8. Jo. & Hi. in Ma. c BP. 2. 8. d Jun. & Hi. in Ma. e BP. 2. 9. f Jun. g Jo. in Jun. h Jun. i Jun. k BP. 2. 10. l BP. Jun. m BP. 2. 11. n Jun.

o BP. 2. 13. 100. p Ms. q BP. 2. 13. r BP. 2. 14. 103. s Ms. * V. t Ita Jo. & Aug. in Usser. Chronol. c. 5. Perer. in La. Bo. BP. 1. 10. u Ea. x Q. in Usser. Chron. c. 5. p. 79. Ita Torniellius in Bo. L. To. Hi. & He. in La. & Lar. y La. z Bo. a Usser. b La. c Usser. ib. d La. e Usser. † BP. f La. g Usser. Bo. h Usser. pag. 80. i Bo. Usser. BP. 1. 10. k Usser. l Torniel. in Bo. m Bo. n BP. 1. 40. o La. Bo. &c. p BP. 1. 15. q Bo.

Strab. Diod. Arrian. &c. Nam *Saba* in India nemo alius nominavit. Et *Ophira* regio Indica ab hoc *Ophir* nomen accepit. Alii ex eo deducunt Indos, Bactros, Arabes, Scythas, Armenos, &c. & in regiones remotissimas distrahunt unius viri familiam, quæ conjunctim habitavit, v. 30 [r]. *Elmodad*, Ἐλμωδὰδ, Ἠλμωδὰδ· *Shaleph*, Σαλὲφ, Σαλέφαι· *Hatzarmaveth*, Σαρμώθ· *Jarach*, Ἰαράχ· *Hadoram*, Ἰεδὼ, Ὀδόρρα, Ῥάμμας· *Uzal*, vel *Auzal*, Αὐξαλία, Ὠζὴλ, Ὠζὰλ· *Diklah*, Δεκλαὰ Herod. Ὀξέας Ptol. *Obal*, *Ghobal*, Οὐβαρῖ, Καβαλαν, Ptol. *Abimael*, Ἀβιμαὴλ· *Sheba*, Σαβὰ, Σαβαί· *Ophir*, Ὠφὶρ, Ὠφείρα, Plin. *Jobab*, Ἰωβὰβ, Ἰωβαρῖται, μ pro β; & Ἰωβαρῖται. Hæc omnia præter Chavilam in antiquis reperi ethnicis monumentis: Indos, aut iis propinquos. Arabs Geog. habet חצרמות [s]. Mihi certum est hos Arabiæ Felicis intima insedisse. Nam, 1. nisi aliud obstet, unicuique genti suos natales referenti credi par est. Apud Arabes autem pridem invaluit opinio *Jectanem*, sive קחטאן, *Cahtanem*, (ut habetur in Arab. paraph. Parisiensi, est enim binomius) esse Arabum parentem, & repertorem linguæ Arabicæ. Vide Gab. Sionit. de Orient. cap. 1. Porrò à *Cahtane* Catanitæ, populi Arabiæ Felicis, Ptol. 2. Nomen *Jectanis* incorruptum servatur in urbe territorii Mecchensis, ביישת יקטן, *Baisath-Jektan*. 3. Ex Jectane oriundos Amanitas, sive Homeritas, populum in interiori parte Arabiæ Felicis, ad ejus πόλιν, Oceanum versùs, ab Arabico sinu ad Persicum, statuunt Theophanes Chronographus non incelebris in Bib. Pat. Græcu-lat. to. 2. p. 283. & Anastasius in Chronico ibid. & Euthymius in Maomethicis suis [t]. 4. Colligitur ex v. 30. [*ubi dicenda vide.*] 5. Videbimus hoc ex speciali disquisitione de filiis Joctan. ¶ *Almodad*] Hinc Almodæi, qui Græcis Allumæotæ, in medio Arab. Fel. Ptol. ¶ *Saleph*] Vel *Salep*. Ab hoc Σαλαπηνοὶ Ptol. pro quo in Tabulis perperàm scribunt Alapeni [v]. ¶ *Asarmoth*, חֲצַרְמָוֶת] *Hatsarmaveth*. Hoc nomen variè flectitur propter ambiguum sonum literarum ח & צ. Apud Arabes sonat *Hadhramauth*, vel *Chadramauth*: apud Patres, &c. *Asarmoth*, vel *Sarmoth*, vel *Armoth*. Regio Theophrasto Ἀδραμύτα, Dionys. *Chatramis*, Strab. *Chatramitis*. Incolæ Plin. *Chatramotitæ*, Ptol. *Chatrimmitæ* & *Chatrimmitæ*. *Hadramauth* (vel *Chatramus*) est nomen regionis (cui urbs est cognominis, ait Arabs Geogr. clim. 1. p. 6.) Arabum myrrhiferæ & thuriferæ, testibus Plin. 12. 15. & Arriano in Periplo. Indè nomen *Hatsarmaveth*, i. e. *atrium mortis* & *Hadramauth*, i.e. *regio mortis*: vel, 1. quòd regio insalubris erat, & thurilegis sæpe lethalis, ideóque colligebatur thus à servis regiis, & aliis qui supplicio addicti sunt, teste Arrian. Peripl. p. 7: vel, 2. quòd in odoriferis illis locis frequentissimi sunt serpentes, quorum morsus sunt lethiferi, Agatharc. c. 50. Plin. 12. 17 [u]. ¶ *Jare*, יָרַח] *Jerach*. Hinc *Jerachæi*, qui sunt Agatharcidi, c. 49. *Alilæi*, (qui & *Cassandres* eidem, Diodoro *Gasandes*, aliis *Cassanitæ*,) sic dicti ob cultum *Alila* vel *Alilat*, i.e. Uraniæ, Herod. l. 3. quam multis probat Scaliger esse Lunam, quæ in noviluniis hodiéque vocatur הלאל, *Hilal*, quámque Arabes impensissimè colebant. Horum reliquiæ circa Meccham בני הלאל (*filii Hilal*, q.d. filii Lunæ, quæ ירח Hebræis) memorantur à Nubiensi, cl. 2. p. 5. Prope Cassanitas est Ἱεράκων νῆσος Ptol. dicta quasi ab accipitribus, cùm à Phœnicibus, qui hoc mare frequentabant, dicta esset Ἱεραχῶν vel Ἱεραχαίων, *Ierachæorum* [x].

27. *Aduram*] Heb. *Hadoram*. Unde *Drimatæ* Plin. ad fretum maris Persici. Hinc & *Corodamum* ibi promontorium, ex Hadoramo, trajectis *D* & *R*. Insuper ה tanquam χ vel κ Persæ, &c. efferre solent [z]. ¶ *Uzal*] *Sanaa*, metropolis regni *Aliemen* in Arab. Felici. Eam hodiéque Judæi vocant *Uzal* (teste Ab. Zacuth. apud Drus. ad Matt. 12. 42.) Arabibus *Ausal*, unde *Ausara* (*L* & *R*, ut sæpe, permutatis) Gebanitarum, Plin. 12. 14, & 19 [a]. ¶ *Decla*, דִּקְלָה] *Dicla*. Ea Chaldæis & Syris *palmam* aut *palmetum* sonat. Palmetum hic intelligo, non (ut plerique) illud in Arabiæ Felicis aditu, ad Mare Rubrum, de quo Diod. l. 16. sed aliud in *Minæis*, quorum agri palmetis fertiles erant, test. Strab. l. 16. Plin. 6. 28 [b].

28. *Ebal*, עוֹבָל] *Obal*. Arabicè esset *Aubal*; quemadmodum illis stella *Caucab*, pro Heb. *Cocab*; ut lilium *Sausan*, pro Heb. *Sosan*. Vel Arabes *O* in *A* mutant: Quod Hebræis *Obed serviens*, Arabicè est *Abid*. Videtur ergò hic migrâsse ex Arabia in Africæ partem Troglodyticam, & ab hoc ibi emporium, & sinus *Abalites*, Plin. 6. 29. & Arrian. sive *Avalites*, Ptol. 4. 7. ubi & populus *Avalitæ*, Ptol. 4. 8. Huic trajectioni commodè inservit angustia freti quod patebat paulò supra 4. (non supra 3. inquit Vartomannus αὐτόπτης testis, Navigat. 2. 3.) mill. passuum. Pariter *Abasenos* (vel *Abissinos*) Æthiopiæ ex Arabia (ubi eos describit Uranius) venisse fama est. Vide Plin. 6. 29. & 3. 9. Quò facit, quòd eos Theophanes Byzantius in Photio & Stephanus *Homeritas* vocant, de Arabicæ gentis nomine [c]. ¶ *Abimael*, אֲבִימָאֵל] *Abimael*. Arabes legerent *Abimâl*, i. e. pater Mali, seu Malitarum. Sic patres sæpe à filiis nominantur 1 Chron. 2. 49. & 4. 3. *Mali* autem una est ex quatuor provinciis Arabiæ aromatiferæ, Theophrasto Hist. Plant. 9. 4. Pro qua *Minæos* habet Eratosthenes in Strabone. Nempe à *Mali Malita*, & Ptol. *Manitæ*, (qui pars erant *Minæorum*) *N* & *L* permutatis; ut *Labonidus* idem qui *Nabonides*, & לְתֵּן quod נָתַן *dare*, & נִשְׁכָּה quod לִשְׁכָּה. Quid si *Mali* contractè dicatur pro *Abimali*, ut *Sittim*, Num. 25. 1. pro *Abel-Sittim*, Num. 33. 49. *Hermon*, pro *Baal-Hermon*, Jud. 3. 3. &c [d]? ¶ *Saba*, שְׁבָא] Sunt duo alii *Seba* שְׁבָא nomine, Gen. 10. 7. & 25. 3. & alius *Seba* סְבָא, Chusi filius, Gen. 10. 7. [*De quibus vide suis locis.*] *Sabæi* Arabici sumuntur vel latè, pro quatuor illis populis qui Arabiæ πόλιν occupaverunt, nempe *Sabæis*, *Minæis*, *Catabanis* & *Chatramotis*; vel strictè, quo sensu eos ad Maris Rubri littora ponunt, post Eratosthenem, Dionys. Priscian. & Festus Avienus; sic etiam Agatharcides, Artemid. Diod. & Strabo. Horum metropolis erat *Saba* vel *Sabæ*, Agatharcid. c. 50. vel *Saba*, Diod. Eadem est quæ Eratostheni in Strab. l. 16. & Artemidoro & Plin. *Mariaba* dicitur, ut patet ex situ & descriptione. Artemidorus etiam Agatharcidem in his κατ' ἄλλα sequitur; nisi quòd pro *Saba* habet *Meriaba*. Et ut *Saba* dicitur ab Arab. שבא vel שבו, quod *eminere* significat, respectu & situs urbis, & fastus & proceritatis Sabæorum: ità מרב dicitur, i. e. sedes dominantium, i. e. Metropolis. Nomen *Mariaba* Plinius *dominos omnium* interpretatur [e].

29. *Et Ophir*, אוֹפִר] Arabicè *Auphar*; q. d. uberrimus & opulentissimus locus, auro affluens. Terra *Ophir* duplex, una in India, de qua 1 Reg. 9. & 10. alia in Arabia, prope Sabæos, de qua Job. 22. 24. & 28. 16. Nam ætate Jobi ad Indicum *Ophir* non patebat accessus. Hæc in Cassanitis, vel Gasandis, quorum nomen à חָסַן, *thesauros recondere*, & חֹסֶן, i. e. *gaza*, *Ch* & *G* permutatis, ut in *galbanum*, pro חלבנה χαλβάνη. His locis aurum est magnâ copiâ, quod facilè effoditur, testibus Agatharc. Artemid. Diodor. quod & incolæ cum ære & ferro pari pondere permutabant. Indè tanta auri copia apud Sabæos, qui his confines erant, ait Strabo. Inter eos tamen Agath. & Diod. Carbos interponunt, gentem obscuram, & unico portu notam [f]. ¶ *Hevila*, Heb. *Chavilah*] Hujus sedes terra *Chaulan*, in Geog. Arab. clim. 2. part. 5. in extremis Cassanitis prope Sabæos [g]. ¶ *Et Jobab*] Ab hoc Ἰωβαρῖται Ptol. Sed legendum Ἰωβαβῖται, ait Salmasius, qui β & ρ à librariis passim confundi notat probátque [h].

30. *De Messa*, &c. מֵמֵּשָׁא] *Mesa*. His verbis, velut intento digito, designat Moses eam Arabiæ partem quam diximus. *Mesa* (aliis *Musa*, quomodo posset legi, si liceret per Masurethas, vel *Muza*) fuit emporium & portus celeberrimus ad Mare Rubrum, Ptol. Vide & Plin. 6. 23. Indè iter erat ad *Saphar* regiam urbem & *Sapharitas* populos, Plin. ib. & Arrian. ubi pro Ἀφαρ legendum Σάφαρ, ut liquet. Ab hac urbe hic mons *Saphar* dictus est, vel urbs à monte: ut *Nebo*, *Ziph*, *Hebron*, *Pharan*, &c. Dicitur autem *mons Orientis*, i. e. Orientalis, respectu (non Judææ, cui ad Austrum erat, sed) *Mesæ* urbis, ad cujus Orientem est montium longa series, Κλίμαξ dicta Ptol. at Mosi *Saphar*, de nomine urbis. Hæc duo loca nominat Moses, quæ Ægypti &

[r] BP. [s] Brough. in Gen. [t] BP. 2. 15. [v] BP. 2. 16. [u] BP. 2. 17. [x] BP. 2. 19. [z] BP. 2. 20. [a] BP. 2. 21. [b] BP. 2. 22. [c] BP. 2. 13. [d] BP. 2. 14. [e] BP. 2. 16. [f] BP. 2. 27. [g] BP. 2. 18. [h] BP. 2. 29.

docebo huc pertinere nomina *Meandri* & *Meonia*. לודים Hi. & alii *natos* explicant, qu. ילודים, (initiali י deficiente, ut sæpe fit, ut in לִדֹת, *partus*, à יָלַד:) יָלַד autem sign. *parere*, & ילד *obstetricari*, quod o'. reddunt μαιοῦσθαι, Exod. 1. 16. & Gen. 35. 17. Nec veteres latuit *Meoniæ* nomen non à rege, sed à fluvio *Meone*, fuisse, teste Stephano. Præterea, *Lydes* rectè dici *Ludos* patet ex vocibus *Ludo, Ludus*, &c. quia ludorum originem ad Lydos referunt Herod. l. 1. Hesych. Dion. Halic. 2. p. 97. Gentis antiquitas ex fabulis patet; nam Attis, Tantalus, Pelops, Niobe, &c. *Lydi* erant: Amplitudo ex coloniis: Fortitudo ex rebus gestis [q]. ¶ *Aram*] Indè vel *Armenii* [r]; vel *Syri* [s]; qui *Aramæi* dicti sunt & à seipsis, Strab. l. 1. p. 42. & l. 13. p. 627, & 784. & à Græcis, Strab. l. 16. necnon *Arimi*, Hom. Il. β. v. 783. Hesiod. Theog. v. 304. test. Strab. l. 13, & 16. & Posidonio in Strab. l. 13 [t]. *Scytha* ex Asia Syriâque reversi in suas sedes *Aramæi* dicti sunt, Plin. 6. 17 [v]. Et *Syri* se hodie Aramæos vocant. Apud Chaldæos *Aramæum* ponitur pro *idololatra*, quia illi primi idololatræ, *Thare, Nachor*, &c. Gen. 31. 29. Jos. 24. 2. Notandum *Syros* ad *Aramum* Nachoris nepotem referri à Græc. & Vulg. Gen. 21. 22. Quod verum esse potest de Syrorum tribu, non de gente universa: Nam ante eum natum populosa erat *Syria* [x]. [*Quousque Syriæ nomen extenditur, vide in iis quæ de Assur dicta sunt.*] *Syria* ab Arabibus dicta est שאם, à patre Semo †.

23. *Filii Aram, Us*, &c.] Hi 1 Par. 1. 17. dicuntur *Semi filii*, i. e. nepotes, nempe ex Aramo: quomodo Laban *filius Nachor*, Gen. 29. 5. & Mephibosheth *filius Saul*, 2 Sam. 19. 24 [y]. ¶ *Us*, עוץ] Habitator Trachonitidis [z]. Hinc *Ausanitis* regio sub *Palmyrene* [a]. Is conditor Damasci. Ità veteres magno consensu [b]. Hinc Damascena vallis hodie Arabibus dicitur עוט *Gaut*, & עוטה *Gauta*, &, articulo præfixo, אלעוטה *Alganta*, *Tzade* mutato in *Teth*: ut in *Tyro* & *Tani*, ex צור & צען, & in Syris vocibus טביא *capra*, טופר *unguis*, טלל *tegere*. Arabs Parisiis nuper editus pro *Us* habet *Alganta*, pro quo Jerof. habet *Gautha*, Gen. 14. 15. & Jon. *Algautha*, Num. 34. 6. *Alganta* autem, ut discimus ex Arab. Geog. clim. 3. part. 5. est, qui *campus concavus* Strab. l. 16. inter *Libanum* & *Anti-libanum*. Præter hunc *Uz*, erant alii duo: 1. filius *Nachor*, Gen. 22. 21. cujus regio *Ausitis*, Job. 1. 1. *Ausita*, Ptol. populus in Arabia deserta prope Chaldæam: 2. in posteris Edom, Gen. 36. 28. à quo *Idumæa* nominatur *terra Uz*, Lam. 4. 21. Hos tres Hi. & alii passim promiscuè sumunt, unde oritur mira confusio [c]. ¶ *Hul*, חול] A quo Armeni [d]. Ab hoc fortè pars Armeniæ *Cholobetene* dicta Strab. Armeniis חולבית, *Choli domus*, vocibus transpositis, ut *Tigranocerta*, pro urbe Tigranis. Sunt & in Armenia urbes aliæ in Ptol. *Cholua, Cholvata, Colsa, Cholimna, Colana*. Armeni imitabantur linguam *Phrygum*, ait Steph. vel, *Syrorum & Arabum*, inquit Strab. l. 1. Videntur ex utraque lingua tertiam conflavisse. At Syriacè scripsisse innuit Polyænus de Eumene [e]. At Junius huic *Hul* adscribit Palmyrenas solitudines ad Euphratem usque, ubi *Cholle* oppidum Ptolemæi [f]. ¶ *Gether*] Huic assignant vel, 1. *Bactrianam* [g], quo jure nescio, nisi *Bolitra* (vel *Bagtra*, BP.) pro *Begatra* (vel *Begethera*, BP.) acceperint [h]: vel, 2. Cassiotida & Seleucidem, medium, scil. Syriæ tractum, ubi *Gindarus* Ptol. & *Gindareni* Plin. 5. 23 [i]. 3. An ab hoc גתרי, *Getri*, dictus est amnis inter Carduchos & Armenos medius, quem Græci *Centritem* vocant [k]? ¶ *Mas*, מַשׁ] Idem qui *Mesech*, 1 Par. 1. 17. Occupavit is Mesopotamiæ montem *Masium* [l], משי ex מש; & ex eo profluentem fluvium *Saocoram*, qui Xenophonti lib. 1. Anab. Μασκᾶς, משכנא ex משך. Jo. pro *Mas* scribit *Mesan*, ut ab eo derivet *Mesanæos* circa ostia Tigridis. Nempe ignorabat *Mesanæos* eosdem esse cum *Mesenis*, seu incolis *Mesenes*, i. e. Mesopotamiæ [m]. Et nimis procul ab Aramo eum ponit [n].

24. *Arphaxad genuit Sale*, שֶׁלַח] Sign. *emissionem*, scil. aquarum, ut Job. 5. 10. Hoc nomine pius Arphaxad, natus biennio post diluvium, Gen. 11. 10. retinere voluit diluvii memoriam; quomodo *Enoch*, prævidens illam cladem, vocavit filium *Methusala* [o]. [*De quo vide quæ ad Gen. 5. 21.*] *Genuit* eum per interjectum *Kainan* [p]. [*De quo vide quæ ad Lucam (cui ista congerenda sunt.*] A *Sela* vel *Sala Susiani*, Eustath. vel, (qui iidem) *Cossæi*, Eusch. Confirmatur ex eo, quòd urbs præcipua *Susiana Sela* vocatur Ammian. l. 23. Ptol. Σίλα [q]. ¶ *De quo Heber*] A quo *Phaleg*, ab hoc *Reu*, &c. De singulis frustrà quæratur quibus populis nomen fecerint, quia omnes Ebræi fuerunt. Majorum Abrahæ duplex erat prærogativa: 1. quòd linguam Hebræam servaverunt incorruptam, cùm reliqui omnes, etiam in Eberi familia, eam mutaverint, &c. 2. quòd non, ut alii, post confusionem linguarum in remotissimas terras disjecti sunt, quin plerique circa Assyriam habitârunt [r].

25. *Phaleg*] Sign. *divisionem*. [Vide quæ ad Gen. 11 [s].] ¶ *In diebus ejus divisa terra*] Linguis & habitationibus [*]. Qu. An hæc divisio linguarum & gentium contigerit in ortu, an in medio vel fine vitæ Phalegi? Resp. 1. In ortu Phalegi, sive quo tempore natus est [t]. Probatur. Quia aliàs nulla ratio erat, cur hoc nomen *Phalego* potiùs quàm *Joctani* fratri inditum esset, nisi quòd uno nascente id contigerit, non autem nascente altero. Nam utriusque vitæ tempore pariter accidit [u]. 2. Alii post nativitatem Phalegi divisionem hanc factam fuisse malunt [x]; voluntque nomen à patre propheticè inditum fuisse, ex eventu quem futurum esse prævidit [y]. Verùm, 1. non necesse est novas Prophetias sine fundamento fingere. 2. Nec minùs *Joctanem* sic appellâsset, ut dictum [z]. Probant autem illi sententiam suam. 1. Quòd non *in ortu*, sed *in diebus ejus*, hoc factum dicitur. Resp. Nempe, quòd in ortu cœpta, in diebus ejus gradatim ad finem perducta erat [a]. 2. Anno 101. post diluvium (quando natus est Phaleg) non videntur homines ità propagati fuisse, ut dividi possent in 70 gentes & linguas [b]. Resp. Si tres Noachi filios, similitèrque posteros, 20. ætatis anno (vel fortè 14. anno, à quo pubertatem ordiebantur Romani) liberis operam dedisse, geminósque sæpe suscepisse, censeamus, (quod facilè suadet benedictio illa, *Crescite*, &c. bis repetita Gen. 9. 1, 7.) ex illis per progressionem Aritbmeticam prognati tum esse poterant circa 400000 mares & totidem fœminæ [c]: [Ex quo plura decerpta vide ad Gen. 5.] 3. Si hoc in ortu Phalegi factum, non potuit Joctan 13 filios habere, & quidem grandævos [d], (quales hos esse oportet, cùm inter coloniarum duces recenseantur [e]:) vel enim minor Phalegi frater erat †, vel non multis annis senior; nam Phaleg natus est anno Heberi tantùm 34 [f]. Resp. Illa coloniarum deductio in ortu Phalegi cœpta tantummodo fuit, non autem ad exitum perducta [g]. Terra enim centum annis inculta, partim putrescentibus graminibus palustris effecta, partim dumetis obsita, colonos quousque vellent currere non sinebat [h]. Nec omnes Noachi posteri illud opus Gen. 11. aggressi sunt; sed tantùm *filii hominum* dicti [i]. Etsi verò linguarum confusio gentium dispersioni initium dederit, Moses tamen coloniarum deductionem c. 10. ante linguarum confusionem c. 11. enarrans, non tantùm ab iis qui turris ædificationi interfuerant, sed & universim ab omnibus Noachi filiis ante ortum Abrami, deductas colonias traditas à se significat, v. 32 [k]. 4. Regnum Nimrodi cœpit circa annum 270. à diluvio, quo tempore facta est linguarum confusio [l]. Resp. Hoc non habetur ex Scriptura; nec simul contigisse sequitur, quia eorum narratio hîc conjungitur [m]. Nimrod non videtur fuisse inter turris conditores, tunc enim ei cum cæteris aliò migrandum esset; nec diceretur *principium regni ejus Babylon*, cùm ea nondum exstructa esset. A Nimrodo autem postea resumpta est urbis ædificatio [n].

26. *Qui Joctan genuit Elmodad*, &c.] Ab his Indi & variæ Indorum gentes [o]. Aliis non placet, quia nulla ibi *Mesa*, nullus *Sephar*, de quo v. 30. nullus populus vel *Joctan*, vel uni filiorum ejus cognominis [p]. At *Mesa* in India lego in Plin. l. 20. & in Ptol. *Saparum* locum & *Sabaram* civitatem [q]. Sunt & Σάβαι in India, in Dionys. Perieg. Resp. Legendum (ut monet Salmas.) *Siba*, quorum meminère Strab.

[q] BP. 2. 13. [r] Bo. Ar. in BP. [s] Jun. La. Bo. A. BP. [t] BP. 2. 5. [v] Jun. [x] BP. ib. † Di. [y] BP. 2. 7. [z] Jo. & Hi. in Ma. Jun. [a] Jun. [b] BP. 2. Jo. & Hi. in Ma. [c] BP. 2. 8. [d] Jun. & Hi. in Ma. [e] BP. 2. 9. [f] Jun. [g] Jo. in Jun. [h] Jun. [i] Jun. [k] BP. 2. 10. [l] BP. Jun. [m] BP. 2. 11. [n] Jun.

[o] BP. 2. 13. 100. [p] Ma. [q] BP. 2. 13. [r] BP. 2. 14. 105. [s] Ma. [*] V. [t] Jo. Jo. & Aug. in Usser. Chronol. c. 5. Pe-rer. in L. Bo. BP. 2. 10. [x] Bo. [y] Q. in Usser. Chron. c. 5. p. 79. [z] Id. Tornellius in Bo. L. To. Hi. & He. in La. & La. [a] La. [b] Bo. [c] Usser. [d] La. [c] Usser. ibi. [d] La. [e] Usser. † BP. [f] La. [g] Usser. Bo. [h] Usser. pag. 80. [i] Bo. Usser. BP. 1. 10. [k] Usser. [l] Tornell. in Bo. [m] Bo. [n] BP. 1. 20. [o] La. Bo. A. [p] BP. 2. 15. [q] Bo.

Strab. Diod. Arrian. &c. Nam *Sabæ* in India nemo alius nominavit. Et *Ophira* regio Indica ab hoc *Ophir* nomen accepit. Alii ex eo deducunt Indos, Bactros, Arabes, Scythas, Armenos, &c. & in regiones remotissimas distrahunt unius viri familiam, quæ conjunctim habitavit, v. 30 [r]. *Elmodad*, Ἐλμωδάδ, Ἁλλουμαιῶται· *Shaleph*, Σαλεφ, Σαλαπηνοί· *Hatzarmaveth*, Χατραμῶται· *Jerach*, Ἰαραχαῖοι· *Hadoram*, Ἀδωρ, Ὠρεῖται, Ῥαμμανῖται· *Uzal*, vel *Auzal*, Αὐζανία, Ὀζηλ, Ὀζηλ· *Diklah*, Δικλά, Herod. Θῆβαι Ptol. *Obal*, *Ghebal*, Ἀβαλῖται, Καδαῖοι, Ptol. *Abimael*, Ἀβιμαήλ, Ἰουμαι· *Sheba*, Σαβά, Σαβαῖοι· *Ophir*, Ὤφειρ, Ὠφειρῖται, Plin. *Jobab*, Ἰωβάβ, Ἰωβαρῖται, μ pro β; & Ἰωβαρῖται Ptol. Hæc omnia præter Chavilam in antiquis reperi ethnicis monumentis: Indos, aut iis propinquos. Arabs Geog. habet חצרמות [s]. Mihi certum est hos Arabiæ Felicis intima insedisse. Nam, 1. nisi aliud obstet, unicuique genti suos natales referenti credi par est. Apud Arabes autem pridem invaluit opinio *Jectanem*, sive קחטאן, *Cahtanem*, (ut habetur in Arab. paraph. Pariticuli, est enim binomius) esse Arabum parentem, & repertorem linguæ Arabicæ. Vide Gab. Sionit. de Orient. cap. 1. Porrò à *Cahtane* Catanitæ, populi Arabiæ Felicis, Ptol. 2. Nomen *Jectanis* incorruptum servatur in urbe territorii Mecchensis, בישרת יקטן, *Baisath-Jektan*. 3. Ex Jectane oriundos Amanitas, sive Homeritas, populum in interiori parte Arabiæ Felicis, ad ejus πέζαν, Oceanum versùs, ab Arabico sinu ad Persicum, statuunt Theophanes Chronographus non incelebris in Bib. Pat. Græco-lat. to. 2. p. 283. & Anastasius in Chronico ibid. & Euthymius in Maomethicis suis [t]. 4. Colligitur ex v. 30. [*ubi dicenda vide.*] 5. Videbimus hoc ex speciali disquisitione de filiis Joctan. ¶ *Almodad*] Hinc Almodæi, qui Græcis Allumæotæ, in medio Arab. Fel. Ptol. ¶ *Saleph*] Vel *Salep*. Ab hoc Σαλαπηνοὶ Ptol. pro quo in Tabulis perperàm scribunt Alapeni [v]. ¶ *Asarmoth*, חֲצַרְמָוֶת] *Hatsarmaveth*. Hoc nomen variè flectitur propter ambiguum sonum literarum ח & צ. Apud Arabes sonat *Hadhramauth*, vel *Chadramauth*: apud Patres, &c. *Asarmoth*, vel *Sarmoth*, vel *Armoth*. Regio Theophrasto Ἀδραμύτα, Dionys. *Chatramis*, Strab. *Chatramitæ*. Incolæ Plin. *Chatramotitæ*, Ptol. *Chatrimmitæ* & *Chatrimmititæ*. *Hadramauth* (vel *Chatramis*) est nomen regionis (cui urbs est cognominis, ait Arabs Geogr. clim. 1. p. 6.) Arabum myrrhiferæ & thuriferæ, testibus Plin. 12. 15. & Arriano in Periplo. Indè nomen *Hatsarmaveth*, i. e. *atrium mortis* & *Hadramauth*, i. e. *regio mortis*: vel, 1. quòd regio insalubris erat, & thurilegis sæpe lethalis, ideóque colligebatur thus à servis regiis, & ab iis qui supplicio addicti sunt, teste Arrian. Peripl. 9. 7: vel, 2. quòd in odoriferis illis locis frequentissimi sunt serpentes, quorum morsus sunt lethiferi, Agatharc. c. 50. Plin. 12. 17 [u]. ¶ *Jare*, יָרַח] *Jerach*. Hinc *Jerachæi*, qui sunt Agatharcidi, c. 49. *Alilæi*, qui & *Casandres* eidem, Diodoro *Gasandes*, aliis *Cassanitæ*,) sic dicti ob cultum *Alila* vel *Alilat*, i. e. Uraniæ, Herod. l. 3. quam multis probat Scaliger esse Lunam, quæ in noviluniis hodiéque vocatur הלאל, *Hilal*, quamque Arabes impensissimè colebant. Horum reliquiæ circa Mecham בני הלאל (*filii Hilal*, q. d. filii Lunæ, quæ יָרֵחַ Hebræis) memorantur à Nubiensi, cl. 2. p. 5. Prope Cassanitas est Ἱεράκων νῆσος Ptol. dicta quasi ab accipitribus; cùm à Phœnicibus, qui hoc mare frequentabant, dicta esset Ἱεράχων vel Ἱεραχαίων, *Ieracheorum* [y].

27. *Aduram*] Heb. *Hadoram*. Unde *Drimata* Plin. ad fretum maris Persici. Hinc & *Corodamum* ibi promontorium, ex Hadoramo, trajectis *D* & *R*. Insuper ה tanquam χ vel κ Persæ, &c. efferre solent [z]. ¶ *Uzal*] *Sanaa*, metropolis regni *Aliemau* in Arab. Felici. Eam hodieque Judæi vocant *Uzal* (teste Ab. Zacuth. apud Drus. ad Matt. 12. 42.) Arabibus *Ausal*, unde *Ausaritæ* (*L* & *R*, ut sæpe, permutatis) Gebanitarum, Plin. 12. 14, & 19 [a]. ¶ *Decla*, דִּקְלָה] *Dicla*. Ea Chaldæis & Syris *palmam* aut *palmetum* sonat. Palmetum hîc intelligo, non (ut plerique) illud in Arabiæ Felicis aditu, ad Mare Rubrum, de quo Diod. l. 26. sed aliud in *Minæis*, quorum agri palmetis fertiles erant, test. Strab. l. 16. Plin. 6. 28 [b].

r BP. — s Broughton in Ge. — t BP. 1. 15. — v BP. 2. 16. — u BP. 2. 17. — y BP. 2. 19. — z BP. 1. 20. — a BP. 1. 21. — b BP. 2. 22.

28. *Ebal*, עוֹבָל] *Obal*. Arabicè esset *Aubal*, quemadmodum illis stella *Caucab*, pro Heb. *Cocab*; ut lilium *Sausan*, pro Heb. *Sosan*. Vel Arabes *O* in *A* mutant: Quod Hebræis *Obed serviens*, Arabicè est *Abid*. Videtur ergò hic migrâsse ex Arabia in Africæ partem Troglodyticam; & ab hoc ibi emporium, & sinus *Abalites*, Plin. 6. 29. & Arrian. sive *Aualites*, Ptol. 4. 7. ubi & populus *Aualitæ*, Ptol. 4. 8. Huic trajectioni commodè inservìit angustia freti quod patebat paulò supra 4. (non supra 3. inquit Vartomannus αὐτόπτης testis, Navigat. 2. 3.) mill. passuum. Pariter *Abasenos* (vel *Abissinos*) Æthiopiæ ex Arabia (ubi eos describit Uranius) venisse fama est. Vide Plin. 6. 29. & 3. 9. Quò facit, quòd eos Theophanes Byzantius in Photio & Stephanus *Homeritas* vocant, de Arabicæ gentis nomine [c]. ¶ *Abimael*, אֲבִימָאֵל] *Abimael*. Arabes legerent *Abimal*, i. e. pater Mali, seu Malitarum. Sic patres sæpe à filiis nominantur, 1 Chron. 2. 49. & 4. 3. *Mali* autem una est ex quatuor provinciis Arabiæ aromatiferæ, Theophrasto Hist. Plant. 9. 4. Pro qua *Minæos* habet Eratosthenes in Strabone. Nempe à *Mali Malitæ*, & Ptol. *Manitæ*, (qui pars erant *Minæorum*) *N* & *L* permutatis; ut *Labonidus* idem qui *Nabonidus*, & לָתֵת quod נָתַן *dare*, & לִשְׁכָּה quod נִשְׁכָּה. Quid si *Mali* contractè dicatur pro *Abimali*, ut *Sittim*, Num. 25. 1. pro *Abel-Sittim*, Num. 33. 49. *Hermon*, pro *Baal-Hermon*, Jud. 3. 3. &c [d]? *Saba*, שְׁבָא] Sunt duo alii *Seba* שְׁבָא nomine, Gen. 10. 7. & 25. 3. & alius *Seba* סְבָא, Chusi filius, Gen. 10. 7. [*De quibus vide suo loco.*] *Sabæi* Arabici sumuntur vel latè, pro quatuor illis populis qui Arabiæ πέζαν occupaverunt, nempe *Sabæis*, *Minæis*, *Catabanis* & *Chatramotis*; vel strictè, quo sensu eos ad Maris Rubri littora ponunt, post Eratosthenem, Dionys. Priscian. & Festus Avienus; sic etiam Agatharcides, Artemid. Diod. & Strabo. Horum metropolis erat *Saba* vel *Sabæ*, Agatharcid. c. 50. vel *Saba*, Diod. Eadem est quæ Eratostheni in Strab. l. 16. & Artemidoro & Plin. *Mariaba* dicitur, ut patet ex situ & descriptione. Artemidorus etiam Agatharcidem in his κατὰ λέξιν sequitur; nisi quòd pro *Saba* habet Μαρίαβα. Et ut *Saba* dicitur ab Arab. שבא vel שבו, quod *eminere* significat, respectu & sitûs urbis, & fastûs & proceritatis Sabæorum: ità מרב dicitur, i. e. sedes dominantium, i. e. Metropolis. Nomen *Mariaba* Plinius *dominos omnium* interpretatur [e].

29. *Et Ophir*, אוֹפִר] Arabicè *Aupbar*, q. d. ubernimus & opulentissimus locus, auro affluens. Terra *Ophir* duplex, una in India, de qua 1 Reg. 9. & 10. alia in Arabia, prope Sabæos, de qua Job. 22. 24. & 28. 16. Nam ætate Jobi ad Indicum *Ophir* non patebat accessus. Hæc in Cassanitis, vel Gasandis, quorum nomen à חָזַן, *thesauros recondere*, & חזן, i. e. *gaza*, *Ch* & *G* permutatis, ut in *galbanum*, pro חֶלְבְּנָה χαλβάνη. His locis aurum est magnâ copiâ, quod facilè effoditur, testibus Agatharc. Artemid. Diodor. quod & incolæ cum ære & ferro pari pondere permutabant. Indè tanta auri copia apud Sabæos, qui his confines erant, ait Strabo. Inter eos tamen Agath. & Diod. Carbos interponunt, gentem obscuram, & unico portu notam [f]. ¶ *Hevila*, Heb. *Chavilah*] Hujus sedes terra *Chaulan*, in Geog. Arab. clim. 2. part. 5. in extremis Cassanitis prope Sabæos [g]. ¶ *Et Jobab*] Ab hoc Ἰωβαρῖται Ptol. Sed legendum Ἰωβαβῖται, ait Salmasius, qui β & ρ à librariis passim confundi notat probátque [h].

30. *De Messa*, &c. מֵשָׁא] *Mesa*. His verbis, velut intento digito, designat Moses eam Arabiæ partem quam diximus. *Mesa* (aliis *Musa*, quomodo posset legi, si liceret per Masorethas, vel *Muza*) fuit emporium & portus celeberrimus ad Mare Rubrum, Ptol. Vide & Plin. 6. 23. Indè iter erat ad *Saphar* regiam urbem & *Sapharitas* populos, Plin. ib. & Arrian. ubi pro Ἀφαρ legendum Σάφαρ, ut liquet. Ab hac urbe hic mons *Saphar* dictus est, vel urbs à monte: ut *Nebo*, *Ziph*, *Hebron*, *Pharan*, &c. Dicitur autem *mons Orientis*, i. e. Orientalis, respectu (non Judææ, cui ad Austrum erat, sed) *Mesa* urbis, ad cujus Orientem est montium longa series, Κλίμαξ dicta Ptol. at Mosi *Saphar*, de nomine urbis. Hæc duo loca nominat Moses, quæ Ægypti

&

c BP. 4. 13. — d BP. 2. 14. — e BP. 1. 26. — f BP. 2. 27. — g BP. 2. 28. — h BP. 2. 29.

& Æthiopes aromata comparaturi maximè noverant & frequentabant; *Musam* portum in quem appellebant, & *montana Sapharitarum*, ubi urbs regia. Porrò, soli Jectanis posteri pro genuinis Arabibus haberi volunt, aliósque *Arabes falsos* esse pertendunt [i]. *Sephar* mons est in Arabia [k].

[i] BP. 2. 30. [k] O. ex Eugubino.

CAP. XI.

1. *Erat autem terra labii unius*] Omnibus unum idioma erat [n]. *Terra*, i. e. incolæ terræ; ut *terra*, 1 Reg. 10. 24. pro *Reges terra*, 2 Par. 9. 23 [o]. Et *labium* pro sermone [p], ut 1 Cor. 14. 21 [q]. sic Psal. 12. 4. 140. 4 [r]. Ante turrim Babel conditam, agnoscunt etiam Ethnici unam fuisse linguam; (ità Abydenus in Euseb. & Sibylla in Josepho [s]) eámque & belluis communem fuisse Saturni tempore fabulantur: Plato in Politico [t]. Eadem fuit phrasis (idem stylus) omnibus; non alia doctis, alia indoctis [u]. ¶ *Una erat lingua*] Eam *Hebræi* suam dicunt, *Syri* suam [x]. Hebræa fuit [y], consensione omnium; quod & probat Augustinus de Civ. Dei, 16. 11 [z]. Patet ex propriis nominibus primorum hominum [a], & aliarum rerum [b]. Sic עֵדֶן, *hortus voluptatis*; נוֹד, *terra exsilii*, &c. Sic Gen. 2. 23. אִשָּׁה, ex אִישׁ, ad quod nihil habent quod regerant Maronitæ, qui Syram vel (quod idem est) Chaldaicam linguam volunt esse omnium matricem. Illis enim *mulier* est אִתְּתָא, & *vir* גְּבַר vel בְּעַל, adeóque perit allusio. Adde quòd lingua Hebræa multò purior sit Syrâ vel Chaldæâ, quia hæ multas peregrinas voces admixtas habent. Hanc linguam servabant Judæi ad captivitatem usque Babylonicam. Eadem Babylon, ubi cæteræ linguæ natæ sunt, semper Hebraicæ fuit fatalis; semel in confusione linguarum, & rursus, cùm Judæi ibi captivi patrium sermonem dedidicerunt [c]. [Alii aliter.] Hebræa lingua est עִבְרִים, i. e. *advenarum è Chaldæa*. Hæc enim origo nominis Hebræorum, non ab Hebero. Vide Jos. 24. 2, 3. Hebræa illa lingua, eorum incolatu in Cananæa, ad Cananæam propiùs accessit; nec differt à Punica, nisi dialecto. Quare verius, primævam linguam nullibi exstare puram, sed reliquias ejus esse in linguis omnibus, nomina autem propria Adami, Evæ, &c. Hebraicè à Mose expressa Hebræorum causâ. Quomodo milites quidam Persis dicti *immortales*, ut ait Curtius; & Venus Afris *Urania*, teste Herodiano. Ità Persarum *Chiliarchi*, & Ciliceum *Pylæ*; & plura id genus [d]. ¶ *Et sermonum eorundem*] Vel *rerum*. Fortè significatur negotiorum simplicitas, & morum similitudo. Alii sic, Illa una lingua nullam habebat dialectorum differentiam [e]. Sermo unus erat vinculum societatis, concordiæ, religionis: ex divisione mutati animi, mores & studia; abrumpuntur commercia, odium nascitur [f].

2. *Cùm proficiscerentur*] Qu. Quinam? Omnésne qui tum erant homines? Negat Caj. in La. Affirmant La. Bo. Aliàs Hebræa lingua remansisset in iis qui non essent profecti. Porrò *Heberum*, &c. profectum esse constat, cùm post confusionem linguarum in Chaldæa consederit [g]. ¶ *De oriente*, מִקֶּדֶם] i. e. De Armenia, quæ erat in Oriente [h] respectu Babyloniæ [i]. At repugnat Geographia, & dici potiùs debuit *à septentrione*; talis enim erat situs. Dicat aliquis, מִקֶּדֶם fuisse saltem respectu *Judææ*, vel *deserti*, ubi Moses scripsit. Sed, 1. repugnat hoc usui Scripturæ, quæ illa loca *septentrionem* appellare solet, Jer. 25. 9, 26, &c. 2. In describendo itinere solent (*Scriptores*) ejusdem terminos inter se conferre. Potiùs dicerem, quòd omnia ibi erant montosa & aspera, teste Strabone, l. 11. Ex montibus ergò Araratæis seu Carduenis facilior erat descensus in partes Mediæ proximas. Hinc per Assyriæ campos ad Tigridem pertendisse probabile est. Sic iter majori parte ab Oriente erat [k]. Ex Ararat Assyriam primùm petebant, unde regressus fuit in Babyloniam, Occidentem versùs [l]. Ex horum mente, *Orientis* nomine non intelligentur montes *Ararat*, sed *Assyria* & *Susiana*; quousque fuisse progressos, antequam cogitarent de profectione in terram Sinhar, Propheta nobis divinandum reliquerit [m]. Sed duo obstare videntur. 1. Quòd Nimrod יָצָא *exivit in Assyriam*, Gen. 10. 11; non dicit, שָׁב, *rediit*, quod oportuit, si locus antea notus fuit. Resp. יָצָא dicitur de locis notis & ignotis, & expeditionem tantùm bellicam significat, ut 2 Sam. 11. 1. 2. Quòd periculosus esset trajectus fluminis. Resp. At illi fabricandi navigii periti erant. Et alia tum fuêre subsidia trajiciendorum fluminum [n]. [De quibus consule authorem.] Et circa Gordyæam, quæ non procul à fontibus, etiam sine cymbis & scaphis Tigris trajici potuit. Nam & circa Ninum & Arbelam, ubi, multis amnibus receptis, rapidior est, Alexander cum toto exercitu, reperto vado, transivit [o]. Si cui placet illa altera sententia, (licèt parum probabilis ob molestissimum iter) nempe illos transiisse prope fontes Tigridis, מִקֶּדֶם interpretabitur *ad orientem*. Sic certè accipiendum מִקֶּדֶם Gen. 13. 11. ut patet; (ibat enim à Canaan ad Sodomam) & J T. vertunt *Orientem versùs*. Sic 2 Sam. 6. 2. מִבַּעֲלֵי יְהוּדָה, est, *ad Baalyudah*, prout habetur in loco parallelo, 1 Par. 13. 6. בַּעֲלָתָה. ה autem in fine denotat motum ad locum. מִנֶּגֶב Gen. 13. 3. ο'. exponunt εἰς τὴν ἔρημον. Et Arabes מִן crebrò hoc sensu usurpant [p]. Sic מִצָּפוֹן, 1 Sam. 14. 5. vertit Hi. *ad aquilonem*, & מִנֶּגֶב, *ad meridiem*. [Plura vide ad Gen. 13. 3.] Contrà, קֵדְמָה, *ad orientem*, ponitur pro מִקֶּדֶם, & נֶגְבָּה est *à meridie* [q]. Babylonem observant ad meridiem montium Ararat ità sitam, ut ad Orientem nonnihil inclinet [r]. Cui hæc non arrident, vertat, *à principio*. Sic Aq. Hi. in Ful. Onk. & Jerosol. in BP. Sic מִקֶּדֶם sumitur Hab. 1. 12. Frigidum tamen hoc videtur, & illud, *ab initio*, alieno loco ponitur. Rectiùs vertitur, *ab oriente*, ut duo termini profectionis sibi mutuò opponantur [s]. Syri ἀπ' ἀρχῆς, 1 Joh. 2. 24. vertunt, מִן קֳדָם, ut sensus sit, *Cùm olim*, vel *initio*, proficiscerentur homines, invenirent convallem, &c. Et locus ex historia præcedenti subintelligendus est. Sic indicatur hanc fuisse antiquissimam & celeberrimam profectionem, nempe omnium hominum [t]. Capellus in MSS. nodum sic solvit; מִקֶּדֶם vertit, *ex Kedemo*, regione ità dicta à *Kedma* illo, Gen. 25. 15. cui sedes erat prope *Kedar*, Jer. 49. 28. Ego conjecto hic loqui scriptorem more recepto apud Assyrios, (quorum ditionem dividebat Tigris in duas partes fere æquales) qui Orientales vocabant imperii sui partes trans Tigrim, & partes cis Tigrim vocabant *Occidentales*. עֶרֶב, *Ereb*, Hebræis & *Occasum* sign. & *Arabiam*; quo nomine Mesopotamiam & quicquid erat cis Tigrim appellabant veteres: Plin. 6. 9. & 27 [v]. Verisimile est, transacto diluvio, posteros Noæ aliquot annos mansisse in Armenia; deduxerant verò colonias, cùm supra modum crevissent [x]; vel, melius solum quærebant [y]. ¶ *Campum in terra Sennaar*, בִּקְעָה] *Convallem*, J T. Ma. O. à בָּקַע, q. d. *discissa à montibus*. *Babylon sita est in planitie ingenti*, ait Herod [a]. [*De Sennaar, vide Annotata ad Gen.* 10. 10.]

3. *Venite*, הָבָה] Est vox hortandi, K. in M. A. Hebræi utuntur imperativis pro notis adhortandi [a]. Vel adverbium est, *Eja*, *Agedum*, J T. Q. in Ma. Vel vertendum, *Da, cedo*, Ma. *Affer*, O. *Præbe*, (à יָהַב, *dedit*, M.) ut liquet ex Prov. 30. 15. Pi. O. Ellipsis hîc est, Pi. q. d. Præbe auxilium, Pi. M. F. Non placet, quia idem de Deo dicitur, v. 7 [b]. Resp. Sermo ibi impropriùs est & ἀνθρωποπαθῶς dictus [c]. ¶ *Faciamus lateres*, נִלְבְּנָה] *Laterificemus*, Pi. Ma. Lateres sic dicuntur ab albedine: vel quòd ibi ex argilla seu terra subalba fierent [d], vel ex luto mixto paleis, ut Exod. 5 [e]. vel quòd lateres cocti in fornace albefiant [f]. Babylonis muros lateritios fuisse tradunt omnes; Herod. l. 1. Just. l. 1. Ovid. Metam. 4. 4. (ubi dicitur—*altam Coctilibus muris cinxisse Semiramis urbem*,) Martial. 9. 77. Lucan. l. 6 [g]. ¶ *Et coquamus igni*, ità ο'. Ch. P. נִשְׂרְפָה לִשְׂרֵפָה] *Comburamus ad* (vel *in*, Ma. vel *secundùm*, Pi.) *combustionem*, Mo. M. O. JT. A. i. e. penitùs, A. *Excoquamus optimè*, J T. vel, *Comburamus combustione*, A. Sa. vel *in combustione*, i. e. in *ustrina*, Q. in Ma. vel *igne*, Sy. *Incendamus incendium*, Ti. ¶ *Lateres*

[n] V. Mc. [o] A. BP. [p] Jun. Pi. BP. [q] A. [r] BP. 1. 15. [s] BP. 2. 15. 57. [t] BP. 1. 1. 1. [u] AE. in F. [x] Ful. [y] Jun. Pi. Br. La. Mi. BP. A. Hi. TJ. RS. & AE. in BP. [a] Jun. [b] Pi. Ma. BP. [c] BP. 1. 15. [d] G. [e] Ci. [f] M. [g] Bo. [h] V. [i] Mc. La. [k] Ful. misc. 1. 4. [l] Jun. [m] BP. 1. 7. [n] Ful. ib. [o] BP. 1. 7. [p] Ful. ib. Ità D. [q] D. [r] BP. 1. 7. [s] BP. ib. [t] Ful. [v] BP. ib. [x] V. [y] Mc. [a] Ma. [a] V. Ma. [b] V. [c] Pi. [d] Ma. [e] O. [f] Ma. [g] BP. 1. 11. 44.

teres pro saxis] Vel, 1. quòd ibi saxorum penuria, teste Curtio l. 5 [h]. Ista terra campestris erat, non habens lapidicinas [i]. Sic pertinacia cum inopia luctatur [k]. Vel, 2. ad firmitudinem & stabilitatem operis [l], quòd mundi conflagrationem jam fama vulgaverat [m]. ¶ *Et bitumen pro cæmento*] i. e. Calx naturalis, in puteis aut rivis reperta, pro artificiali [n]. חֵמָר vertunt *lutum*, Mo. O. item Jun. & Ar. & RS. & V. & K. inquit BP. quod ex arena & calce constabat, K. & Aquinas in BP. *Argillam*, Tr. *picem*, Ar. [*prout transfertur in Bibliis Polyglottis*] *calcem vivam*, Sy. & He. inquit Græcus Scholiastes in BP. Ità Diodorus Tarsensis, magnum illud Ecclesiæ lumen [o]. *Lutum rubrum*, AE. O. Alii *bitumen*, JT. Pi. Ma. Bo. BP. Ch. Sa. . . M. V. הַחֵמָר, *Bitumen illius*, scil. convallis, i. e. Babylonicum, Pi. ex Jun. Ità חֵמָר sumitur Gen. 14. 10. *putei bituminis*; ut constat ex Heu, qui à bitumine Asphaltites dicitur: & Exod. 2. 3. *Et bituminavit illam bitumine & pice*, quæ rectè junguntur, quia bitumen est pici simile, test. Suida & Avicennâ. At *mire mear* non minùs absurdè diceretur, quàm *mira mare, picare calce*. Si autem *Chemar* sit calx, *Chamar* erit *mereÿ*. Ch. & Ar. non calcem, sed bitumen, significabant nomine *luti*, vel *limi*, (quia illud *calci* opponunt:) *nec immeritò*, quia ex aquis eruitur, teste Plin. 35. 15. Hoc *lutum rubrum* meritò vocat AE. Bitumen optimum rubrum erat vel purpureum, inquiunt Avicen. Serapio & Dioscorides. Bitumen illius regionis liquidum est, ait Plin. Erat etiam glutinosum, Plin. 7. 15. Jo. Bell. 5. 5. Solin. Ideóque ad Arcam usurpatum, Gen. 6. 14. Scribunt Berosus & Alexander Polyhistor, nonnullos in Gordyæo monte ex Arcæ reliquiis bitumen abrasisse, quo ad amuleta uterentur. At bitumen est ad ædificandum inutile, inquit Diodorus Tarsensis. *Resp.* Ex laterum fragmentis apparebat bitumen fuisse substratum; & Assyrii eò adacti sunt lapidum & calcis penuriâ, quod ab iis qui indè veniebant se didicisse ait Theodor. Bitumen autem ad ædificia commendant Pollux 7. 28. maximè Babylonicum, Strab. l. 16. Dion in Trajano. Et murum structum scribit Xenophon, Anabas. l. 2. lateribus coctis in bitumine stratis. Sed quod ad rem maximè facit, exteri scriptores cum Mose miré congruunt; Babylonis mœnia non calce, sed bitumine, ferruminata fuisse. Ità Herod. l. 1. —χρεώμενοι ἀσφάλτῳ— Ctesias in Diod. l. 2. Theocritus Idyll. 16. Dion in Trajano, Trogus l. 1. Curtius l. 5. Plin. 35. 15. Vitruv. 1. 5. Et Beli templum ex bitumine & latere structum referunt Arrian. l. 7. & Diod. l. 2. Quinetiam bitumen adhibebant qui postea muros Babylonis repararunt; Aristæus in Euseb. Præp. l. 10. & Beros. in Jo. Antiq. 10 [p]. *Babylonis mœnia bitumine struxit*; Am. Marc. 23. 10. Oros. 2. 6. *Bitumen hoc cum lateribus parvisque lapidibus commistum quovis ferro firmius fit*; Suidas in voce Adiabene [q]. ¶ *Pro cæmento*, ità M. P. Mo. Ti. O. cap. 11. לַחֹמֶר] *Erat illis lutum*, vel, *pro luto*, . . Ch. Sa. Ar. Ma. vel, *pro linimento*, Sy. *intrito*, JT. חוֹמֶר significat *illitum* quod fit ex *terra aquâ macerata*, vel *ex arena & calce*, i. e. *cæmentum*, aut aliquid simile pici [r]. Est *calx* Mc. Ebræis חֵמָר est *lutum calcis*, חֹמֶר *lutum terræ*, vel *pulveris*. Est illic lapidum penuria, ut non poterant cæmentum ex calce parare [s].

4. *Civitatem & turrim*] Vel est ἓν διὰ δυοῖν, q. d. urbem turritam: (in ejus muro erant turres 360, ait Ctesias in Diod [t].) vel potiùs turris singularis designatur, v. 2. & 5. quæ in ipsa urbe esset instar Acropolis, sic Jud. 8. & 9. *turris Penuel, Sichem, & Thebes*, sunt propugnacula [u]. ¶ *Cujus culmen pertingat ad cœlum*, וְרֹאשׁוֹ בַשָּׁמַיִם] *Et caput* (*fastigium*, JT. *vertex*, BP.) *ejus*, Ma. A. *ad cœlum*, supple *pertingat*, A. Tales ellipses, 1 Par. 17. 1. *Arca sub cortinis*, pro, *arca manens sub cortinis*, 2 Sam. 7. 1. *Miles noctu*, 2 Reg. 25. 4. pro, *qui fugit noctu*, Jer. 52. 7 [x]. Hyperbole hæc erat, q. d. altissima [y]; ut Deut. 1. 28. & 9. 1 [z]. Sic Homer. Odyss. ε'. v. 239. abies erat οὐρανομήκης, i. e. *in cœlum usque sublimis*: in Aristophane, ὁμιλεῖν γ᾽ ἴσον, i. e. *malè ij μέγα* [y]. *Ad cœlum extruxit villam*, &c. Cic. pro Domo. *It clamor cœlo*, Virg. *Sublimi feriam sydera vertice*, Horat. Carm. 1. *Parvarum rerum cumulo cœlo aquatam*, Valer. Max. 2. 4 [a]. Causa hujus conatûs erat, vel, 1. ut eò fugerent veniente rursus diluvio; *nè dispergamur*, i. e. nè diluvium dispergat cadavera nostra, sicut fecit parentibus [a]. Sed obstat, quòd pauci in cacumine possent servari; & quod sequitur, *antequam dispergamur*, &c. scil. parùm profuisset turris tam longè posita [b]; nec lateres nec petræ aquarum vim sustinere poterant: & ab hoc metu immunes eos præstabat promissio Dei juramento, Esa. 54. 9. & sacramento, Gen. 9. 12. firmata; cui si diffidebant, quorsum, relictis montibus, in plana descendebant [c]? Vel, 2. ut Nimrodo esset arx tyrannidis atque inopietatis suæ [d]. Vel, 3. quia *Deus illos discedere jussit*. Vel, 4. ob inanem gloriam, ut nomen suum æternarent [e], quamvis dispersi forent, quod prævidebant futurum crescente numero [f]. Ità Moses, ut *faciamus nomen*, scil. *magnum*. Confer 1 Par. 17. 8. cum 2 Sam. 7. 9 [g]. Sic Esa. 63. 12, 14. Dan. 9. 15 [h]. At He. aliter explicant, *Faciamus nomen*, i. e. Deum, qui *nomen* vocatur Lev. 24. 11. h. e. idolum. Hæc enim turris Belo consecrata erat. Sed 1. Belus, h. e. Nimrod, vixdum natus, nec ante obitum cultus erat. 2. Nomen pro idolo nusquam sumitur: 3. & cùm pro Deo, est הַשֵּׁם [i]. Vel, 5. ut ad illam recurrerent, si postea dispergerentur [k], ibique certissimum perfugium haberent [l]. Vel, 6. metu futuri orbis incendii. Sed sic paucis consuli posset, nec sic ab igne cœlitùs delapso tuti essent [m]. ¶ *Antequam dividamur*] Subaudi, nondum ullo memoriæ, nominis & gloriæ nostræ relicto monumento [n]. Animus sibi malè conscius dispersionem præsagit [o]: quam, dum vitare volunt, accersunt. Tam malè subducunt calculos qui mediis humanis potiùs quàm Deo fidunt [p]. Qu. Quodnam in hoc facto malum erat? *Resp.* Vanitas & superbia [q]. Malum erat hoc sine Deo aggredi. Malum adorare opus manuum suarum, quod hi faciunt qui ex successu operis non Deo gloriam quærunt, sed sibi famam. Malum his fidere [r]. De turri Herod. l. 1. sic scribit: *In medio templi turris est longa & alta stadium*, καὶ τὸ μῆκος καὶ τὸ εὖρος, (at εὖρος vertendum *latitudo*, non *altitudo*) *cui alia rursus turris imposita est, & huic subindè alia, ad octavam usque*; in qua fuit fanum ingens Belo sacrum. Ità alta erat 8 stadia, i. e. mille passus. At Hi. extendit ad 4 mill. pass [s]. Diodor. l. 1. *De templo Beli, cùm vetustate collapsum sit, nihil est quod certò asseratur. Summæ tamen altitudinis fuisse constat* [t]. De eadem turri Sibylla in Jo. contra Appion. l. 1. Euseb. Præp. l. 9. *Cùm omnes unâ linguâ loquerentur, altissimam turrim ædificârunt, tanquam in cœlum per eam ascensuri. Dii autem ventis immissis turrim everterunt, & linguas divisêrunt; unde Babelis nomen.* Eadem ferè habent Eupolemus & Abydenus ibid. ex Chaldæorum monumentis, in quibus multæ sunt veritatis vestigia. 1. *Gigantes è terra editos* scribunt, quia Nimrod, qui גִּבֹּר, i. γίγας, (ut Græci vertunt) dicitur, *è terra illa prodiit*, Gen. 10. 11. 2. Eos in Deos bella movisse, quia *venator* dicitur *coram Domino*, i. e. bellator contra Dominum, ait RS. 3. Deum ventis immissis & opus & opifices dissipâsse, quia Chald. dissipati dicebantur per quatuor ventos cœlorum, Gen. 11. 8, 9. Hinc & origo fabulæ de gigantibus θεομαχίας, Ovid. Fastorum l. 5 [v].

5. *Descendit*] Non loco [x], sed effectu ostendens se propinquiorem [y], quem absentem esse judicabant [z]. Ut *ascendere* dicitur Deus *ab aliquo*, quando disparet; ità *descendere*, quando apparet, aut se verbo vel facto revelat [a]. Hoc dicit, ut instruat judices nè procedant ad sententiam, antequam causam examinaverint [b]. *Descendit*, i. e. patefecit sibi cognitum esse quid tentarent [c]. ¶ *Filii hominum*] i. e. *Homines*, V. Vel sic, *Filii hominum*, non *Dei*; h. e. posteri Cain, qui terrena tantùm sapiunt [d]: Impii [e]. Sic insinuat Moses solos infideles isti operi se mancipâsse. Unde factum, ut fœderis participes, i. e. Abrami proavi usque ad Noam, (Heberi familia [f]) à pœna immunes fuerint, & linguam suam sartam & tectam retinuerunt [g]: aliis item dispersis, hi pristinas sedes obtinebant. Nam *Ur*, Gen. 11. 28. non procul erat à Corduena, (teste Ammian. Marcel. l. 5.) in qua Arca substitit [h]. Tunc *filii Seth* non interfuerunt [i]. Alii eos interfuisse volunt, & opus juvâsse; ut esset in speculam, & locum commercii, & commu-

[Marginal notes, left column:] h Jun. i Theod. in L. k L. l Mc. m Ms. n Mc. Ls. o A. p BP. v. 11. p BP. ib. q Ms. r V. s M. t Q. in BP. u AB. ibid. x A. y Mc. V. Jun. z Jun. y BP. 1. 13. a D. Pro. 2. 3. 141.

[Marginal notes, right column:] a L. Jun. in BP. b E. c BP. d Ms. Ls. e Ms. E. L. f V. G. g A. h BP. 1. 14. i BP. ibi k V. l Ms. m BP. n La. o BP. 4. p BP. q Ls. r BP. 4. 14. s BP. ib. t Ms. v BP. 1. 13. x V. M. y Ms. z M. a Ms. b L. c V. d Aug. in D. e Jun. Pi. BP. f Pi. g BP. 1. 10. Pi. h BP. ibi i D.

nem

nem memoriam & ornatum[k]. Vel *filii Adam*, (qui ab Adama *terra* dictus:) sic perstringit eorum temeritatem, qui se Deo opponerent, h. e. *testa figulo*[l]. *Terrigenæ*, Me. La. *Imitatores Adami*, h. e. rebellantes Deo, sicut iste, &c[m].

6. *Populus unus est*] Et unâ linguâ utuntur. Quid facient si multi fuerint? Aliis ironia est, q. d. Quâ ratione frangi poterunt[n]? ¶ *Cœperüntque hoc facere*, הַחִלָּם לַעֲשׂוֹת וְזֶה] *Et hoc incipere eorum ad faciendum*, Mo. P. O. *Hoc incipiunt* (*inchoaverunt*, ό. *meditati sunt*, Sy. *proposuerunt sibi*, M.) *facere*, Sa. M. A. *Hoc tùm cœperunt facere*, Ti. *Hoc est quod cœperunt facere*, Ch. JT. *Et hoc quod facere cœperunt*, V. ¶ *Non desistent*, ità Sy. לֹא יִבָּצֵר מֵהֶם] *Non prohibebitur*, Ch. Sa. Ma. Non *deficient*, ό. nisi prohibeantur virtute superiori[o].

7. *Descendamus*] v. 5. *Descenderat ut videret*; tunc descendit ulteriùs, ut confundat[p]. Qu. Quosnam alloquitur Deus? Resp. 1. Angelos[q]. *Domum judicii sui*, i. e. septem Angelos ministrantes coram eo[r]. Non placet. 1. Sic loqueretur Deus acsi unus esset ex iis. 2. Solus Deus potuit linguam uno momento vertere in multas, & inductâ priore alias statim in animum infundere[s]. 2. Pater alloquitur Filium & Sp. Sanctum[t]. Confer Gen. 1. 26[v]. Magno populo sapientiam suam & virtutem opponit: q. d. Non opus est alienis auxiliis[x]. LXX nunc habent *descendamus*, &c. olim habuerunt *descendam*, &c. (inquit Chronicon templi secundi) nè Gentes existimarent Judæis plures fuisse Deos. Aut ergò corrupta Græca exemplaria, aut Judæi non optimâ fide illa citant[y]. ¶ *Et confundamus*, וְנָבְלָה] *Et confundatur*. Nam aliis est præteritum Niphal, aliis fut. plur[z]. ¶ *Linguam*] Heb. *labium*, i. e. sermonem, V. Hinc homines Græcis poetis μέροπες vocantur[a]. ¶ *Ut non audiat*] i. e. Non intelligant[b]. Sic Gen. 42. 23. Esa. 36. 11. 1 Cor. 14. 2. Quamvis potuit Deus illos surditate percutere[c]. Non quidem singuli homines, (sic enim nulla fuisset societas) sed singulæ cognationes: tot enim fuerunt linguæ quot familiæ seu cognationes[d]. Linguarum hîc natarum numerus definiri nequit. 70 fuisse, & totidem esse gentes, totidémque Angelos his præfectos, volunt He. in BP. 72 numerant Patres Græci & Latini. Idiomata certè longè plura exstant. Vide Val. Max. 8. 7. & Plin. 6. 5. Qu. Cur ergò tam paucarum linguarum meminit Moses? Resp. 1. Satis illi fuit insigniorum meminisse, maximè in Judæorum vicinia, in quorum gratiam scribebat. 2. Plerasque linguas certum est non esse primigenias. Ex Latina natæ sunt Gallica, Italica, Hispanica; & sic in cæteris. Nec momentanea erat hæc maledictio, sed hodie durat, indéque linguæ sunt in perpetuo fluxu. Non rectè colligebant Patres 72 linguas ex 72 Noæ posteris qui Gen. 10. recensentur. Excipiendi enim hîc sunt 1. *Heberi* posteri, ab hac pœna immunes; 2. *Jectan*, cum liberis 13 nondum natis; 3. consentientes in eadem lingua: in Cananæa, plerique filii *Canaan*; in Græca, *Javan* & *Elisa*; in Ægyptia, *Misraim* & *Pathrusim*; in Arabica, cum *Jectanen* filii *Chus*; in Aramæa, *Aram*, *Hus*, *Mas*, *Nimrod*, *Assur*. Ità ut jam vix supersint 30 linguæ[e]. 70 quidem erant tum gentium capita, non autem tot linguæ, nam variis gentibus constat unam fuisse linguam, verbi gratiâ, *Chaldæam* Assur, Arphaxad & Aram, & eandem plerisque, si non omnibus, Canaan filiis[f]. Quindecim linguæ numeratæ Act. 2. abundè sufficerent ad operarum confusionem, & bene supponi possunt constituisse integrum earum numerum: Li. in *paucis & novis observationibus in Genesin*. Cum lingua Hebræa periit vera religio in mundo, donec linguarum donum Sione confusioni linguarum Babeli mederetur, & tunc Gentibus vera religio redditur, etiam ipsi Babeli: Psal. 87. 4. 1 Pet. 5. 13[h]. Necesse est Deum illis diversas inspirâsse linguas, quomodo aliter dispositæ fuissent linguæ secundùm familias & nationes? Med. dissertat. 47. in fine. Fuit hoc miraculum simul & pœna, ut plerique subitò prioris linguæ oblivíscerentur[i].

8. *Divisit*] Efficacissima hæc erat via ad expugnandum eos; etiam regnum divisum stare nequit[k]. Ignoratio linguæ alterius cognationis eos diduxit, & varias regiones petere suasit[l].

9. בָּבֶל] Ex בָּא *venit*, & בַּל *confusio*, ait AE. Sed בַּל hoc significatu nusquam exstat. Chaldæis בַּלְבֵּל est quod Ebræis בָּלַל *confudit*, unde בִּלְבּוּל *confusio*: & pro *Balbel* est *Babel*, ut *Golgotha* pro *Golgoltha cranium*, extritâ literâ, (ad faciliorem prolationem[m].) Senes vertunt, Σύγχυσις[n]. Videtur hæc vox servata è lingua primitiva[o]. Celebratum est Babylonis nomen[p]. Ubi autem fuerit Babylon, vide in BP. c. 8. Numerant Hebræi à diluvio ad hanc divisionem annos 340. Ergò Noah vixit decem annos post eam, (nec potuit rebelles filios coercere[q];) & Abraham 48 annis ante eam[r]. Ità Deus nunquam deseruit Ecclesiam à principio ad finem mundi. Noah enim cum Sem & nepotibus gubernârunt Ecclesiam[s]. Græcorum fabulas, qui Babylonis fabricam Semiramidi adscribunt, bene refutat ex Beroso Josephus contra Appionem, & ex Philone Byblio & Dorotheo Sidonio Julius Firmicus[†].

11. *Filios & filias*] Quos tacet, quia extra lineam Messiæ erant[t].

12. *Arphaxad genuit Sale*, שָׁלַח] Sign. *emissionem*, nempe aquarum super terram. Ità pius Arphaxad refricare voluit Diluvii memoriam. Vide ad Gen. 10. 25[v]. Lucas interserit *Kainan*. At auctor Tarich, quem edidit Cl. Schickardus, collocat inter *Selah* & *Heber Hud* Prophetam, qui (inquit) Καϊνᾶν esse possit. Sed annon potiùs idem qui *Heber*, (quem Prophetam fuisse tradunt Rabbini, ut antea dictum?) Nam *Hud* Arab. est *Judæum esse*, ab הוּדָה, unde יְהוּדָה[x].

13. *Trecentis tribus annis*] At in Hebræo est 403 annis. *Quid hîc Romanenses?* Magis fidendum est nostris codicibus, quàm Hebræis[y]. [*Alii modestiùs.*] 403 magis consentit cum ætate istius ævi[z]. Cur hic locus in nostris non sit restitutus, divinare nequeo[a].

18. *Et genuit Reu*, רְעוּ] *Ragau*. A quo campus magnus *Ragau*, de quo Judith. c. 6. quo campum Nisæum in Mediæ & Armeniæ confiniis intelligo. In eo tractu est urbs *Raga* vel *Ragia* Straboni (i. e. רְעוּ *Ragau*) & Arrian. l. 3[b].

20. *Sarug*] A quo nepotum aliquis *Sarug* vocavit urbem Carrhis vicinam in Arabe Geographo, clim. 4. p. 6[c].

26. *Septuaginta annos, & genuit Abram, & Nachor, & Haran*] i. e. Unum eorum genuit; quemadmodum Gen. 5. 32. *Noah erat 500 ann. & genuit Sem, Ham & Japhet*. Et ut Haran Tharæ, ità Japhet Noe erat filius natu maximus, licèt uterque postremus nominetur. Abraham erat 75 annorum cùm ex Haran migravit, patre jam mortuo: Ergò natus erat 130. anno patris. Res plana est, nisi quòd homines eam intricant. Deus primò vocat Abraham ex Idololatrica illa gente, Act. 7. 2. & Abram erat sub auspiciis Tharæ. Ab Ur ergò Haranem migravit. Post mortem patris secundò eum Deus vocat, & jubet eum sequi. Ità discessit ab Haran: Li. in Harmonia Vet. Testamenti. Gravissima est inter Chronologos controversia, quo patris anno natus esset Abraham, sive 70. anno, (ut sit natu maximus) sive 130. anno, (ut sit minimus.) Prius affirmant Scaliger, Pererius, Calvisius, (qui ex Scaligero sua desumpsit:) Posterius Paræus in Gen. 11. Junius, Capellus[e]. Fortè alios genuit, sed horum trium meminit propter Lot, ac uxores Isaac & Jacob[f]. *Abram* primus ponitur, non *ætatis*, sed *dignitatis*, privilegio, ut Sem[g], & ut *Moses Aaroni* præponitur[h]; & quia caput erat & stipes sequentis generationis[i]. *Abraham* non erat primogenitus[k]. Probatur. Nam *Sarah* (quæ & *Iscah*, filia Haran & uxor Abrahami) erat 90 annorum cùm Abram erat 100 ann. Gen. 17. Ergò *Haran* (si junior fuisset *Abrahamo*) eam genuisset nondum decem (imò nec octo) annos natus[l]. Haran etiam erat major natu quàm Nachor, quia Milca Haranis filia Nachori nupsit[m]. *Haran* creditur fuisse natu maximus. Abramum genitum arbitrantur ann. 130. Tharæ, ut necessariò sequitur ex Act. 7. Nam Thare vixit 205 annis, v. 32. Abram cùm egrederetur ex Haran erat annorum 75, Gen. 12. 4. Antè pater obierat, Act. 7. 4. Deme 75 de 205, remanent 130.

Sed

Marginal notes (left column): k Idã T. — l D. — m L. — n V. — o L. — p E. La. Bo. — q L. — r He. in D. — s BP. 1. 15. — t V. E. Me. La. Bo. BP. JT. Pi. — v E. — x V. — y D. — z V. ex Calv. — a Gen. v. 9. — b L. Me. A. — c A. — d Me. BP. 1. 15. 60. — e BP. 1. 15. — f L. — h Li. ibid. — i E.

Marginal notes (right column): k M. — l Me. — m D. BP. 1. 15. 69. Onk. in BP. Pi. — n D. — o G. — p Ma. — q M. — r Cl. — s M. — † G. — t Me. V. — v BP. 1. 15. 100. — x D. — y Bo. — z La. — a Ma. — b BP 1. 14. 106. — c BP. 1. 14. 107. — e Riv. Usser. in Chronol. cap. 7. p. 105, &c. — f V. — g G. L. Ma. A. — h E. — i L. — k V. — l L. ità Pi. Bo. — m Pi.

Line numbers in the central gutter: 10, 20, 30, 40, 50, 60, 70

Sed de hoc certant inter se Chronologi [p].

28. *Ante Tharae,* [עַל פְּנֵי תֶרַח] *In facie,* vel *super faciem, patris Terah,* Mo. Sa. i. e. vivente & praesente & superstite patre [q]. *Coram Therah,* Ch. P. Ti. O. A. o'. Sic Exod. 20. *Non tibi dii erunt coram me,* i. e. me vivente & praesente; i. e. quamdiu ego vivo [r]. Vel, *ipso vidente & procurante.* Dicunt enim Hebraei Therah idololatram fuisse, & filios Nimrodo accusasse quòd ignem non colerent, & Haranem in ignem conjectum fuisse, ibique consumptum [s].

29. *Et patris Jescha*] *Jesca* alio nomine vocatur *Sarai,* suitque buromia [t]. Sic Mc. He. in A. Bo. La. Jun. plerique in Bo. & Ma. Hoc cùm Sacris Literis non sit expressum, quaerendum qua de causa sic senserint. Reperitur in Scholiis Ebraicis, quae titulum praeferunt *Baal Haturim,* quia *Sarah* in numeris efficit 95, nempe per Gematriam, eam scilicet quam vocant per *Aleph Than, Beth Sin,* quâ literae ità permutantur, ut א sit pro ת, & ב pro ש, & ג pro ר, &c. Igitur pro ה ר ש sunt ב ג ז, & faciunt 95, quot facit יִסְכָּה [u]. Ante conjugium vocabatur *Jescha,* postea *Sarai,* i. e. domina mea, quia uxor; ut illa Abr. vocat *dominum suum* [x]. [Alias haec non placent.] 1. Cur enim noluerit Moses nomen *Sarae* exprimere, vel suo more dicere, *patris Jescae, illa est Sara,* ut Gen. 14. 2. 7. & 35. 6? 2. Tum eam vocâsset *filiam fratris,* non *matris suae,* quomodo eam vocat Gen. 20. 12 [y].

31. *De Ur Chaldaeorum*] Q. vertunt, *de igne Chaldaeorum,* in quem injectus Abram Divino beneficio servatus est [z]. Nugae, inquit Bo. Vulgatus noster ità vertit, 2 Esd. 9. 7. *de igne Chaldaeorum,* scil. vel ex igne propriè dicto, vel ex *igne tribulationum* [a]. Alias *Ur* est proprium nomen urbis [b]. Mansit loco nomen ad Ammiani Marcellini tempora, quem vide lib. 25 [c]. (ad cap. 26. Ma.) Prope Corduenam erat *Ur nomine Persicum castellum* Ammian [d]. *Ur Chaldaeorum* vocatur per prolepsin, è qua deinceps orituri erant *Chaldaei* [e], (qui & *Chasdim* dicti, à *Chesed* Gen. 22. 22. ut ex *'Οδυσσεὺς* fit *Ulysses* [f].) Ur olim *Camarina* dicta est, Eupolemus in Euseb. à כֹּמֶר, qu. *ustrina, focus*: fortasse quòd in ea aeditui seu sacerdotes (Hebraeis & Chaldaeis *Camarim*) ignem perpetuum servarent, & colerent. Chaldaei & Persae, cùm vidissent olim, igne coelitùs delapso Patriarcharum sacrificia consumi, putârunt esse Deum. [g] Vide Am. Marcell. 23. 22. *Uram* locum ad Euphratem memorat Plin. 5. 24. Q. volunt esse *Orchoen* Ptol. vel *Orchen* Strab [h]. ¶ *Ut irent in Canaan*] Haec fuit eorum intentio, sed aliquâ occasione manserunt in Charran [i]. ¶ *Haran*] *Charran* Act. 7. M. *Carrae* Romanis [k]. Arabes hodie [חרן] *Charan,* vel *Charras,* vocant, BP. 2. 14. 107. Non est Edessa Mesopotamiae, sed prope Edessam. Eundem ferè situm ei tribuunt & Benjamin in Itinerario, & Geographus Nubiensis [l]. Locum nunc honorant Saraceni, quòd ab Abrahamo sit honoratus [m]; eòque precandi causâ accedunt, ait Benjamin: at nullum ibi exstat aedificium ubi fuit domus Abrahami [n].

Cum posteriori parte hujus Capitis lege 1 Chron. 1. 24, 25, 26, 27 [o].

C A P. XII.

1. **D**ixit, ità o'. Ch. Sa. Sy. וַיֹּאמֶר] Scilicet post mortem Thare [p]. Q. Quomodo hoc dicitur, cùm priùs egressus fuerat? Resp. Sensus ergò est, Vade longiùs à terra [q]. Penitus exi, ità ut ad eam nunquam sit animus redeundi [r]. Alii prolepsis est, *dixit* pro *dixerat* [s]; nempe cùm esset in Ur Chaldaeorum, ut ex collatione Gen. 11. 31. cum Act. 7. 3, 4 [t]. Object. At vocatus erat in *Mesopotamia,* Act. 7. 2. Resp. 1. Stephanus se exponit de *terra Chaldaeorum.* 2. Mesopot. latè sumit, quomodo Plin. 6. 26. ubi Babylonem in Mesopotamia ponit [u]. [*Vide quae ad Actor.* 7. 2, 3, 4. *opportuniùs dicenda sunt.*] Dixit autem Deus, ut puto, per Sem gubernatorem Ecclesiae per quem & Rebeccam allocutus est [x]. ¶ *Egredere,* sic Sa. M. Ti. o'. לֶךְ לְךָ] *Vade tibi,* Mo. Pi. Mi. Belg. (Hinc incipit tertia hujus libri sectio, quam לך לך vocant [y].) Est [מִשְׁפַּט הַלָּשׁוֹן], i. e. *proprietas linguae* [z], sicut alibi, *Transite vobis torrentem* [a]. Redundat *tibi,* V. D. Pi. Sic Graeci, *γράφε μοι, scribe tibi,* & Jos. 20. 2. *date vobis* [b]. Vel, *tibi,* i. e. tuo bono, ut Gen. 22. 2, 43 [c]. ¶ *De cognatione tua,* sic o'. Ch. Sa. J T. מִמּוֹלַדְתְּךָ] *De loco ubi natus es,* Sy. Ma. vel, *ubi educatus,* Ar. *de natione tua,* M. ¶ *De domo patris*] i. e. de familia [e]. Si malint manere, deserere etiam domesticos [d]. Patre mortuo, ejus domus & Nachor ad idololatriam relapsi sunt, Gen. 31. 30. Jos. 24. 2 [e]. Nimrodica Ecclesia penè absorpserat Abrahamum, sed voce Domini revocatus est [f]. Egredi eum voluit Deus, ne inficeretur idololatriâ, quae tum in Chaldaea regnabat [g]. ¶ *Veni*] Pythagoricum dictum est, *ἕπου θεῷ,* (*Deum sequere*) [h]. ¶ *Quam monstrabo*] Non determinat. In eo erat obedientia Abrami & fides, Heb. 11. 8 [i]. Alii terram *Canaan* ei revelatam fuisse volunt, La. ex Peter. O. Qu. Qui factum ut in Charran consisterit? Resp. Vel, 1. de Canaan nihil revelatum ei ante mortem patris. Vel, 2. Thare laborum itineris impatiens ibi substitit, permittente Deo [k].

2. *Benedicam tibi*] Congestis in te naturae, gratiae, externisque bonis [m]; rebus temporalibus & spiritualibus [o]: & prolem dando, quod facilè praestare potest mea benedictio, licèt uxor sterilis sit. Ne ergò desperes. Benedicere hîc est *felicem reddere,* atque etiam *prolem dare*: de quo cap. 1. 22 †. ¶ *Erisque benedictus,* sic o'. Ch. Sy. [וֶהְיֵה בְּרָכָה] *Et esto* (vel, *& eris,* P. vel, *tàque sis,* Ti. vel, *ut sis,* M.) *benedictio,* Mo. Ma. P. Ti. M. Pi. vel, *esto in benedictionem,* J T. vel, *esto in benedictione,* h. e. benedictus, Pi. *Eris benedictio,* Antonomasticè, & excellenter, ut valde liberalem dicimus *liberalitatem* [e], scelestum, *scelus* [f]. Hebraea sic, *Eris benedictio,* quia futurum erat ut benedictio Sacerdotum fieret secundùm hunc modum, *Deus Abr. Is. & Jac. benedicat tibi* [g]. *Tu eris benedictio illa quâ reliqui sibi benedicent, dicentes, Ponat te Deus sicut Abraham* [i]. Quomodo Romani principibus optabant felicitatem Augusti, &c [k]. Vel sic, Reddam nomen tuum tam celebre, ut tibi omnes bene precentur [l].

3. *Benedicam benedicentibus,* &c.] Mira Dei benignitas, quòd tam familiariter paciscitur cum Abrahamo: Haec enim solennis est foederum inter Reges & alios formula, ut communes habeant amicos & hostes [m]. ¶ *Maledicam maledicentibus,* sic ferè omnes, [וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר] *Et levi-facientes te,* Ma. O. (vel, *malè de te loquentes cum contemptu,* A. vel, *detestatores tuos,* Ca.) *exsecrabor,* Ma. *detestabor,* Ca. vel, *contrahuntur,* i. e. non extendantur in prole, nec in bonis, O. ¶ *Et benedicentur in te,* &c.] Q. activè legunt, *Benedicent sibi invicem,* vel *aliis, dicendo, Benedicat nobis,* vel *vobis, sicut benedixit Abrahae* [n]. Vel sic, De hoc se benedicent, tibique gratulabuntur. Alias non placet. Nam 1. נִבְרְכוּ purè passivum est. 2. Passivè exponitur *benedicentur in te,* Gal. 3. 10 [r]. 3. Passivè vertunt o'. Ch. Sa. Sy. Ar. M. Ti. Ca. J T. & O. [etiam ipse Pagn. *cui, nescio quo errore, activam versionem & La. & B. attribuunt.*] Melius de Christo exponitur [s]: & sic Paulus exponit, Gal. 3. 16 [a]. *In te,* i. e. semine tuo [b]. Nam pro *in te,* Gen. 22. 18. est *in semine tuo* [c]. Semen autem est Christus, ut patet Act. 3. 25. Gal. 3. 9, 16 [d]. Saepe alicui tribuuntur in Scriptura quae ei tantùm ratione posterorum conveniunt: sic illae benedictiones Gen. 49 [e]. Vel, *propter te,* i. e. propter semen tuum [f], ב pro בַּעֲבוּר. Sic Ch. *propter te.* *In te,* i. e. *per te,* benedicentur, i. e. summa bona accipient. Hoc ideo, quia ex eo Christus futurus erat. Vide Gen. 22. 18. & 26. 4 [g]. *Per te* vertit Ar. ¶ *Cognationes,* מִשְׁפְּחֹת] *Familiae,* Mo. Ma. Pi. & plerique. *tribus,* o'. *nationes,* Ca. nempe, quotquot ex iis in Christum credituri sunt [h].

5. *Substantiam,* ità o'. Mo. Ti. P. O. [רְכוּשָׁם] *Possessionem,* Ch. Sy. *opes,* Sa. *facultates,* J T. sim. Ar. ¶ *Quam possederant,* ità o'. Ch. Sy. [רָכָשׁוּ] *Comparaverant,* J T. Ti. ¶ *Et animas*] o'. Mo. Ma. &c. animas, sing. pro plur [i]. *Animas* vertunt Ch. Sa. Sy. Ar. J T. Ang. i. e. personas, V. Mc. homines, Pi. sicut Gen. 14. 21. *da mihi animas,* & Job. 12. 25. *qui amat animam,* &c [k]. & Gen. 36. 6. *omnes animas,* ubi o'.

habent

habent *ψυχάς* [l]. Servos emptitios, aut certè vernaculos, h. e. domi suæ natos [m]. Sic Apocal. 18. 13 [n]. *Servi ψυχαὶ* Græcis. Filios & servos [o], cum animantibus. ¶ *Quas fecerant*] Ca. sic Sa. Sy. Ar. M. Mo. Ma. i. e. *quas sibi comparaverant*, Ca. G. P. Ti. Belg. *quas possederant*, ό. *quas procreaverant*, Pi. i.e. quas *genuerant*, *educârant*, vel *emerant*, Me. vel quas de idololatria converterant, L. F. ex Ch. quas legi subjecerant, F. quas instituerant in religione. Sic, *qui fecit Mosen & Aaronem* [p]. Tenent Hebræi Abram viros, Saram mulieres, in Dei cultu instituisse; atque ità eos Deo procreâsse [q]. Non enim alios servos habere voluerunt præter cultores Dei [r]. Hic primùm fit servitutis mentio, V. ¶ *Egressi sunt, ut irent*, sic ferè omnes, וַיֵּצְאוּ לָלֶכֶת] *Et exiverunt ad eundum*, Mo, vel, *ut pergerent*, P.

6. *Ad locum Sichem*] i. e. Urbem *Sichemi*, ut vocatur Gen. 34. 24. & hîc per anticipationem, nam *Sichem* nondum natus. Fateor tamen & civitatem *Sichem* alibi nominari [s]. ¶ *Usque ad convallem illustrem*, [אֵלוֹן] *Vallem* vertit Sa. Aliis est *planities*: sic Onk. & omnes Hebræi, F. co. M. Ca. J T. Aliis est *quercus*: sic ό. Sy. Ar. Mo. Ti. P. Utroque modo verti posse ait unus A E [t]. At *quercus Allon* est, *Elon* autem *planities* [v]. Aliis est *quercetum*: sic Hi. & Mas. cap. 8. & ult. Josuæ, & Ti. ¶ *Illustris*, מוֹרֶה] Vel sumitur appellativè, nec uno modo. *Spectabilis*, Caj. proceris nempe quercubus [x]; vel, quòd hîc Deus Abrahæ apparuit [y], unde alii, *convallis ostendentis*, vel *monstratoris*; vel, quia indè Deus monstravit ei terram Canaan [z]. *Convallis timoris*, Caj. quia Deus, timendus, hic visus est. *Vallis visionis*, Sa. Aliis est nomen proprium, vel viri Cananæi, vel loci, sic G. in M. F.co. Ch. Sa. Sy. Ar. Mo. P. Ti. Ca. Ma. Quibusdam *idem locus est cum eo qui Mamre dicitur*, V. Ità Sy. & Ar. vertunt, *quercum Mamre*. ¶ *Cananæus tunc erat in terra*] Qu. Quorsum hoc inseritur huic loco? Et si Moses hoc scripsit, annon & eo scribente Cananæus erat in terra? Resp. 1. Ibi quidem erat, sed statim exterminandus; adeóque tanquam in terra non existens, more prophetarum, appositè innuitur: Non sic tempore Abrahami. 2. Notat hoc Moses ut insigne documentum fidei Abrahæ, licèt se à Deo evocatum veluti è fumo in ignem incidisse cerneret, & terram sibi à Deo promissam videret incoli ab hominibus impiissimis & idololatris, quorum cultui altare suum (v. 7.) opposuit [a].

8. *Et indè transgrediens*, וַיַּעְתֵּק מִשָּׁם] *Et evulsit inde*. Mo. (*transtulit de ibi*, M. *eradicavit*, O.) vel *se*, ità D. P. Pi. Mo. vel *tentorium suum*, M. V. D. O. refigens *indè*, scil. tentorium, J T. Alii sic, *digressus est*, Sy. *recessit*, ό. *ascendit indè*, Ch. Nam verbum (quorundam opinione) potest esse transitivum vel intransitivum [b]. ¶ *Habens Bethel ab occidente*, ità Sa. Sy. Ar. M. P. Ti. J T. מִיָּם] *A mari*, Mo. Ma. Pi. Intelligitur mare mediterraneum [c], quod Judææ est ab occidente [d]. *Bethel* per prolepsin dicitur [e], si eadem sit quæ Gen. 28 [f]. Ad eum locum versùs Deum orabat, ut quàm longissimè discederet à more Chaldæorum, qui Solem orientem venerabantur. Contrà, Christiani versùs Orientem orabant, tum ad exprimenda loca quædam Scripturæ de Christo agentia, tum ut à Judæis se discernerent [g]. ¶ *Altare*] Ubivis professus est (non sine gravi invidia) purum Dei cultum, tum ne communes haberet ritus cum impiis, vel Gentibus, tum ut familiam suam in pietate retineret [h]. ¶ *Invocavit nomen ejus*] Sic Sa. Sy. P. vel, *in nomine Domini*, ό. Ti. A. i. e. oravit, Ch. M. ut Joel. 2. 32. A. ¶ *Et invocavit nomen ejus*, וַיִּקְרָא בְּשֵׁם יְהוָה] *Et vocavit in nomine Domini*, i. e. professus est verum Dei cultum. Vide Gen. 4. 26 [i]. *Vocavit eum nomine ipsius*, Ar. Potest sic verti, *Prædicavit de nomine Jehovæ*, A. Pi. ut Esa. 40. 3, 6. *vocare*, vel *clamare*, ad Deum, est *orare*, ad homines, est *prædicare* [k].

9. *Ad meridiem*] Ità ferè omnes; sic Aq. Sym. Notant Hebræi, ה in הַנֶּגְבָּה habere vim τοῦ ל. *Auster* נֶגֶב dicitur à *siccitate*, quia pars illa siccior reliquis [l]. *In meridianum tractum*, J T. scil. Cananææ, versùs Ægyptum [m]. *In deserto*, ό. In Scriptura *Meridies*, *Auster*, *Desertum*, quod ad situm, idem significant [n].

[Margin: l D. m V. n G. o Me. p D. q F. r Bo. s D. in Gen. 33. 18. t M. v M. F.co. x M. y F.co. z Munst. in La. a Ità ferè Par. b V. c Pi. d AE. M. Mo. e M. G. Bo. f Bo. g G. h V. i Ms. k A. l D. m Ma. n Me.]

10. *Fames*] Missa ad exercendam ejus fidem: Ab ea enim terra exire cogitur in qua Deus eum multiplicare promisit, nec tamen diffidit [o]. ¶ *Descendit*] Rectè, nam terra Canaan altior Ægypto [p]. ¶ *In Ægyptum*] Quia ibi fertilitas; & quia propinqua erat [q]. Vel, quia in Mesopot. redire prohibitus est à Deo [r]. *Misraim* hîc ponitur pro *terra Misraim*, ut 2 Par. 5. 10. collat. cum 1 Reg. 8. 9 [s]. ¶ *Ut peregrinaretur ibi*] Sic ό. Ch. Sa. Ang. non, *ut habitaret*; spem promissæ terræ nunquam abjecit [t]. ¶ לָגוּר] *Ut habitaret*, Sy. Ar. M. *Ad trahendum ibi* & se, & res suas, vel vitam, vel tempus [v].

11. *Cùm propè esset*, &c. כַּאֲשֶׁר הִקְרִיב] *Quum jam ingressurus erat*, V. Ità Sy. Ar. Alii, *quum admovisset*, sub. tentorium, V. Ma. *cum appropinquare fecisset*, scil. familiam, M. ¶ *Novi quòd*, &c.] Omisit noster הִנֵּה נָא, quæ vertunt, *jam nunc*, q. d. quum has meridianas fœminas contemplor, & te cum illis comparo [x]. At tum dixisset, הַפַּעַם וְאַתְּ, ut Gen. 2. 23 [y]. *Jam quidem, sanè, profectò*, V. Est tantùm audientiam conciliantis. Hinc & Vulg. & Græc. omittunt. Malè ergò hinc colligunt Hebræi, Saram ante id tempus intactam Abrahamo. Rectiùs notes, molestam peregrinanti sarcinam formosam mulierem [z]. נָא est obsecrantis vel adhortantis [a]. ¶ *Quòd pulchra*] Noverat audaciam & incontinentiam illius populi. Non vana suspicio [b]. Qu. Quomodo tam pulchra tum 65 annos nata [c]? Resp. 1. Pulchra erat comparatè ad Ægyptias. Non placet; nam pulchra visa est & Palæstinis [d]. 2. Senibus illo ævo senectus lentiebatur [e]. Major tunc erat vigor & vivacitas. 3. Ad hoc profuit & sterilitas, cùm aliorum succus nativus frequenti liberorum gestatione & lactatione exhauriatur. 4. Est quædam venustas quæ ætate & senio non tollitur. 5. His adde providentiam Dei, qui voluit eam vetulam matrem fore, & fidem interim Abrahæ hoc modo exercere [f].

12. *Interficient*] Minus crimen reputabant homicidium quàm adulterium [g].

13. *Dic quòd soror*] Non mentitus est [h], sed veritatem cautè occultavit [i]. Nam soror erat, Gen. 20 [k]. & *nepotes neptésque* Hebræis *fratres* & *sorores* vocantur, Gen. 13. 8, 11 [l]. Fortassis hoc fecit Dei instinctu, quod graves Auctores affirmant [m]. Qu. An licuit ei exponere Saram periculo adulterii? Resp. Non licuit formaliter, & id intendendo; nec fecit; materialiter, permittendo si vis inferretur, potuit: sed debebat Deo & castitati uxoris [n]. Periculum famis gravissimum erat, & proximum, ideóque vitari debuit: Periculum de uxore non ità propinquum erat [o]. Hoc factum Abrahæ infirmitate non videtur carere [p]. ¶ *Ut bene sit mihi propter te*, ità ό. Ch. Sa. Mo. M. Sy. Ti. לְמַעַן יִיטַב לִי בַעֲבוּרֵךְ] *Propterea quòd*, vel, *ad correspondentiam*, (q. d. si huic dicto tuo, nempe quòd *soror mea es*, correspondebit *bene mihi esse*,) *bene erit mihi in transitione tua*, i. e. si hoc transigens; vel, ad te transibit gratia hujus facti. בַּעֲבוּר vertunt *propter*, &c. Significare notant transitionem à causa ad effectum, & contrà [q]. ¶ *Vivátque anima mea*] i. e. *Vivam ego*. Sic, *moriatur anima mea* (i. e. *moriar ego*) *morte justorum*. Sic Ennius de Hannibale, *quem credidit esse meum cor*, i. e. quem ego credidi esse. Alii, *vita mea conservetur*: *anima* pro *vita* [r]. ¶ *Ob gratiam tui*] Vel, *gratiâ tui*, Ti. Si. M. Ma. V. *tui causâ atque operâ*, Ca. ¶ בִּגְלָלֵךְ] *Propter te*, ό. Sa. Ar. Mo. P. *in devolutione*, vel *revolutione*, tua, h. e. occasione tui. Occasio facilè volvitur. Vel, si devolveris in me hoc beneficium. *In involutione tua*, i. e. secreto tuo, aut *fictione tua*, quâ me fratrem vocabis [s].

14. *Et viderunt*] Ità V. & omnes. Ut solent aulici etiam lenocinio gratiam Regum quærere [t].

15. *Et nunciaverunt*, וַיִּרְאוּ] Alii omnes, *Et viderunt*. ¶ *Pharaoni*] Id nomen Regibus Ægypti commune mansit ad tempora Ezec [v]. Fortè hinc insula *Pharos* [x]. *Pharao* (à פרע) sign. liberum & immunem esse [y] ab operibus & oneribus [z]: item *ulcisci* seu *vindicare subditos* [a]. ¶ *Et laudaverunt eam*] Ità plerique; *celebrârunt*, Ar. propriè *extulerunt*, scil. laudibus, O. Ma. ¶ *Et sublata est*, וַתֻּקַּח] *Ducta*, Sy. *abducta*, P. *capta*, J T. A. Glas. *rapta fuit*, Ar. Ti. *accepta*,

[Margin: o L. p L. Ms. q La. r L. s Me. t A. v L. x Ms. y Jun. z P. a G. b Ms. c Me. M. Riv. d Riv. e Me. f Riv. g L. h L. E. Ms. i Ti. k L. l E. m T. n Ms. o T. Ms. p L. q A. r Ms. s D. t O. v G. x G. L. y G. z A. Ms. a Ms. A.]

capta, Ma. *accersita* est, Ca. h. e. capta, in domum perducta est. Sic לָקַח accipitur cap. 15. 9, 10. Exod. 18. 2. & 27. 20. Num. 19. 2. & Ester. 2. 16. Metalepsis hæc est, vel Synthesis, quâ brevitatis causâ unum quandoque verbum pro duobus ponitur [b]. ¶ *In domum*] Qu. Num eam cognoverit Pharao? Resp. Videtur quòd non. 1. Sic cap. 20. evenit. 2. Reges non ad se statim admittebant, nisi priùs purgatas & præparatas, ut patet ex libro Ester. 3. Plagæ immissæ ardorem ejus represserunt [c]. ¶ *In domum*] Non ad stuprum, sed ut esset uxor saltem secundaria [d].

16. *Abram bene usi sunt*] Etiam quia illos tunc docuit Astronomiam, ut ait Josephus [e]. ¶ *Fuerunt ei, &c.*] i. e. Habuit, ut Luc. 9. 13. collat. cum Matt. 14. 17 [f]. Nempe ex dono Pharaonis, ut sit expositio illius quod dixerat, *benefecit*, &c [g]. ¶ *Asina*] Ità ferè omnes. [At ο'. ἡμίονοι, *muli.*]

17. *Flagellavit plagis*, simil. omnes, [וַיְנַגַּע נְגָעִים] Fecit Abraham quod poterat, & residuum, scilicet castitatem uxoris, Deo commisit, protectori omnium sperantium in se, qui eam hoc modo conservavit [h]. ¶ *Plagis*] Non ut adulterum, sed ut tyrannum, quia invitam rapuisset [i]. Qu. Quibus plagis eum affecit? Resp. Peste & seditione [k]. Morbis & cruciatibus insolentibus [l]. Fluxu seminis, ut concubitus gravis esset, vel impossibilis [m]. Conclusione vulvæ, (sic nostri, ait L.) ut parere non possent, & sterilitate (ut Gen. 20. ult. [n]) tam hominum quàm animalium [o]. ¶ *Propter Sarai*, ità Ch. Sy. Ar. M. Ti. AE. in M. [עַל־דְּבַר שָׂרַי] Heb. *super verbum Sarai*, i. e. rem, seu causam [p]. *Verbum* pro Re frequens est, 1 Reg. 15. 5. Luc. 2 [q]. Hebræi dicunt Sarai habuisse Angelum custodem corporis, & cùm diceret ei ut percuteret Pharaonem, tunc percutiebat, ut eam cognoscere non poterat [r]. ¶ *Et domum ejus*] Aulicos, quorum indicio abducta Sarah, quia hi participes sceleris [s].

18. *Quòd uxor esset*] Qu. Unde hoc scivit? Resp. Vel ipse suspicatus est [t]; vel revelavit Deus [v]; vel ex ipsa Sarai [x]; vel ex plagis [y].

19. *Ut tollerem, &c.* [וָאֶקַּח] *Et tuli*, vel *sumpsi*, vel *accepi*, plerique. (Et pro *nam*, ut Esa. 39. 1. coll. cùm 2 Reg. 20. 12 [z].) *Ut acceperim*, Ar. *ut duxerim fuerim*, J T. *ità ut potuerim accepisse*, Belg. Ang. Posset verti, *propterea non dubitavi eam ducere*; nam plures uxores permissæ [a]. ¶ *Vade*] Non dicit, *terra coram te*, ut Gen. 20. Sciebat enim Ægyptios esse luxuriosos [b].

20. *Præcepit*] Pharao plagis affectus propter Abrahamum, qui erat pastor Hebræus, legem tulit, nè in posterum cum Hebræis vel exteris pastoribus familiariter versarentur, ità ut cum iis comederent & biberent: quod Ægyptii strictè observârunt, Gen. 42. 32. & 46. 34 [c]. *Præcepit super eum*, vel *de eo*, ità plerique; i. e. commisit curam illius certis hominibus, Ar. P. ¶ *Et deduxerunt*, [וַיְשַׁלְּחוּ] *Et dimiserunt*, Mo. P. Ma. *& comitati sunt*, Ch. Belg. *ut comitantes dimitterent*, ο'. Sa.

[b] Glass. Gram. p. 119. [c] E. [d] La. Bo. [e] L. [f] A. [g] Ma. [h] L. [i] Me. La. [k] Jo. in T. [l] Ph. in T. [m] He. in L. [n] T. [o] Mr. [p] O. Pi. [q] Ma. [r] L. [s] Me. L. [t] Me. La. [v] L. Me. Chrys. in La. [x] Me. La. [y] Ly. [z] A. [a] V. [b] L. [c] La. in harm. vet. test.

C A P. XIII.

1. **E**T *omnia quæ habebat*, [וְכָל־אֲשֶׁר לוֹ] *Et omne quod ei*, Mo. vel, *quicunque erant ipsi*, i. e. omnes domestici ejus. Si verò simul intelligantur facultates, tum earum respectu metaphora συλληπτικὴ erit in verbo *ascendendi* [d]. ¶ *Ad australem plagam*] Quomodo hoc verum, cùm ex Ægypto tenderet in Septentrionem? Resp. Locus ille *Australis* dicitur non respectu Ægypti, (sic enim ad Aquilonem erat [e],) sed respectu terræ *Israel*, vel *Canaan* [f]. Ad Judæam enim semper mundi plagas accommodat Scriptura, utpote Judæis scripta [a]. *In meridianum tractum*, J T. scil. *Canana*, ex quo antè descenderat in Ægyptum [h]. [At ο'. vertunt, *in desertum*.]

2. *Dives*, ità ο'. M. P. Sim. Sy. [כָּבֵד] *Gravis*: nam divites multa secum trahunt onera & impedimenta [i]. *Gravis*, i. e. plenus opibus, licèt descenderat in Ægyptum pauper [k]. *Gravis*, 1. rebus antè partis, Gen. 12. 5 [l]. 2. rebus donatis à Rege [m]. ¶ *In possessione, &c.*] Heb. *In possessione, argento, auro*. Vel Hendiadis est, pro possessione argenti, &c. vel possessio ab argento, &c. secernitur [o]. ¶ [בַּמִּקְנֶה] Vertunt, *in pecore*, ο'. Ch. Sa. Mo. J T. M. P.

3. *Reversus est per iter quo venerat*, [לְמַסָּעָיו] *Per profectiones*, vel *mansiones, suas*, V. Ch. per eadem hospitia quibus usus esset cùm Ægyptum intraverat [o]; per *stationes suas*, Sy. vel *diversoria*, Ar. *Ivit suis itineribus*, i. e. sibi cognitis & commodis, in quibus antè descenderat [p]. *Ivit ad profectiones suas*, Mo. Ti. Ma. Alii sic, *Incessit secundùm turmas suas*, h. e. prout copiæ & turmæ quas secum habebat progredi poterant, illis videlicet se accommodando. A E. sentit multitudinem turmarum cum quibus reversus fuerat significari [q]. ¶ *Prius*, [בַּתְּחִלָּה] *In principio*, Sa. Ar. Mo. vel, *in initio*, quum scilicet nuper primùm in Cananæam venisset [r]. ¶ *Bethel*] Sic omnes. [At Ar. *Inter domum Ail*, & Sa. *Beth-Hallah*.]

4. *In loco altaris*] Fortasse post discessum ejus à *Chaldæis* [diceret, opinor, à *Cananæis*] destructi; vel ab ipsomet Abram, nè idololatræ illud contaminarent [s]. ¶ *Et invocavit*] Gratias Deo agens pro conservatione [t]. *Oravit*, Ch.

6. *Nec poterat capere, &c.*] Nempe, ob penuriam pascui ad tam numerosos greges [v]. ¶ [וְלֹא נָשָׂא] *Et non ferebat*, Mo. J T. i. e. non poterat ferre. Sic, *Quis judicabit?* 2 Chronic. 1. 10. pro, *Quis judicare potest?* 1 Reg. 3. 9. &, *Non exit*, Matt. 17. 21. pro, *Non potest exire*, Marc. 9. 29 [x].

7. *Rixa*] Quia sibi quilibet ex aquis & pascuis optima vendicabat [y]. ¶ *Cananæus & Pherezæus*] Qu. 1. Quis Cananæus? Resp. [Cananæi hi erant specialiùs sic dicti. Vide quæ ad Gen. 10. & B P. l. 4. c. 36.] Qu. 2. Quis Perizæus? Nulla enim hujus populi mentio Gen. 10. Resp. Cananæorum familia esse videtur [a]. פְּרִזִּי dicti vel quasi *villici* & *pagani*, agreste hominum genus, qui in solis pagis (Heb. פְּרָזוֹת) & procul ab urbibus degerent [a]: vel quasi *irrumpentes*, quòd latrociniis infames essent [b]. Qu. 3. Quorsum isti hic memorantur? Resp. Ut gentes illi loco contermine, vel, ut redderet rationem cur terra illos capere non posset, quia illi populi meliorem pascuorum partem occupâssent [c], vel, ut periculum innueret, nè efferis illis gentibus aut prædæ essent, aut scandalo [d]. ¶ *In terra illa*] Ita ferè omnes. [בָּאָרֶץ, [pro בָּהָאָרֶץ. Kametz sub ב & ante א indicat ה exclusum esse.]

8. *Ni sis, &c.*] Nota modestiam Abrami, & parùm gratum Loti animum, quòd ei non reliquerit optionem [e]. *Iratum Aristippus adversùs Æschinem, cum convenit, &, Memento (inquit) me seniorem te primùm compellâsse. Rectè, (ait Æschines) quia me multò melior es. Ego quidem inimicitiæ, tu amicitiæ author es*: Laert [f]. ¶ *Et inter pastores*] Et pro *aut*, ut Exod. 21. 17. collat. cum Matt. 15. 14. Sic Psalm. 8. 5. collat. cum Heb. 2. 6 [g]. ¶ *Fratres*] Naturâ, A. cognati, La. Bo. Pi. & fide, A. Heb. *viri fratres*. Redundat *viri*, ut Matt. 13. 28. Luc. 24. 7. Confer 1 Sam. 31. 3. & 1 Chron. 10. 3. item Exod. 2. 14. cum Act. 7. 27 [h].

9. *Coram te est*] Habitatores parati sunt vendere, vel locare [i]. Vel, eligere potes quamvis partem; nempe tanquam conductor, ad inhabitandum, non tanquam possessor [k]. ¶ *Si ad sinistram*] i. Septentrionem. *Dextram*, i. meridiem [l]. Sic erant Ægyptiis, teste Plutarcho in Iside. Conversi enim ad Orientem vultu, tanquam præcipuam orbis partem, remanet meridies à dextris, &c [m]. *Hinc* קֶדֶם *antè* Hebræis est *oriens*, & אָחוֹר *retrò* est *occidens*. Non illi erant Aristotelici, quibus Ortus dextrum, Occasus sinistrum, &c [n]. ¶ Heb. [אִם הַשְּׂמֹאל] *Si ad sinistram*, ο'. Ar. Mo. Deest verbum, ut 2 Chron. 10. 11. *Ego scorpionibus*, supple ex 1 Reg. 12. 11. *castigabo*. Confer 2 Sam. 23. 8. cum 1 Chron. 11. 11 [o]. Ità hic supplendum vel, *si elegeris*, ex v. 11. Pi. A. vel, *si sinistram versùs discesseris*, J T. vel, *si sinistra placuerit*. Sic, *si dextra*, scil. placuerit. Ma. [*Ità* ה *ante* dextram *&* sinistram *erit amphatic*um,

[d] Pi. [e] Bo. La. [f] R Sal. M. V. l. Me. La. Bo. [g] Me. La. [h] Pi. [i] Me. [k] V. [l] Me. [m] M. Bo. [o] Bo. [o] Sic R S. M. L. [p] Jun. Pi. Belg. [q] F. [r] Pi. [s] L. F. [t] Ma. [v] Jun. [x] A. [y] Me. post L. La. [a] A. [a] Ma. B P. 4. 36. 348. [b] Ma. [c] Cl. M. [d] Ma. Me. La. [e] B. [f] Ge. [g] A. [h] A. [i] Me. La. [k] Mi. [l] V. G. [m] Bo. La. [n] G. [o] A.

ticum, non locale, ut plerique sumunt.] *Major dividat, minor eligat*, lex vetus [p], (in hereiscunda familia [q]) quam laudant Ambros. & Aug [r].

10. *Elevatis oculis*, &c.] i. Circumspexit. Confer Matt. 17. 8. cum Marc. 9. 8 [s]. ¶ *Vidit omnem circà regionem Jordanis*, ità [s]. [כִּכַּר] Vertunt *planitiem*, Ch. Sa. Mo. M. P. *pratum*, Ar. *orbem*. Al. reducunt ad כּוּר, Ma. Et כִּכָּר sign. vel *partem, frustum*, ità O. quòd sit veluti fossa & circumcisa ex toto; vel orbicularem aliquam portionem, seu regionem, quæ sit veluti circumcisa [t]. ¶ *Universa irrigabatur*, [כֻּלָּהּ מַשְׁקֶה] *Tota rigans*, Mo. quasi esset participium Hiphil. At participium malè. non convenit cum fœm. כִּכָּר. Est ergò substantivum [v]. *Totum ejus irrigatio erat*; Met. adjuncti [x]. ¶ *Sicut paradisus Domini*] i. Sicut Mesopotamia. Hæc enim & Ægyptus terræ fœcunditatis eximiæ [y]. Sicut hortus ille, Gen. 2. 8 [z]. Vel, sicut hortus vel locus amœnissimus. Omnia in suo genere excellentissima *divina*, seu *Dei*, esse dicuntur [a]. ¶ *Sicut Ægyptus venientibus in Segor*] i. Ut erat pars illa Ægypti quà itur in Segor [b]. Non placet. 1. Quia Sodomam potiùs aut Gomorrham nominâsset, (utpote celebriores) quas non minùs quàm *Segor* hæc pars Ægypti respicit [c]. 2. *Segor* remotior erat ab Ægypto, &c [d]. Referendum ergò ad illud, *irrigua erat venientibus (veniendo) in Segor*; i. à loco in quo Abram erat [e], vel à reliqua parte Judææ [f], eundo versùs Segor [g]; seu, incipiendo à Segor, & ulteriùs deinceps ad Jordanis ripam progrediendo [h]. ¶ [בֹּאֲכָה] *Veniente (ingrediente*, Mo. P.) *te in Zoar*, M. A. *usque dum venias in Segora* [i], ό. Notandum Jordanem exundare solitum ut Nilum, Jos. 3. 15. Ecclesi. 24. 36. & 1 Paral. 12. 15 [k].

11. *Elegitque*] Non sine culpa, quòd elegit locum cujus habitatores pessimi; nisi fortè aut nondum erant adeò mali, aut hoc ipse ignorâsset [l]. Permisit Deus eum decipi, ut bono exemplo Lothi Sodomitæ ad virtutem provocarentur, & promissio Abrahæ facta impleretur, & moneremur amœniora non præferre salutaribus [m]. Videtur enim punitus captivitate, &c [n]. ¶ *Recessit ab oriente*] Ità vertunt מִקֶּדֶם Mo. & ferè omnes. Ità Græci, G. Obj. At Pentapolis Loto & Betheli erat *ad orientem*. Resp. 1. Sensus est, abiit è loco qui dictus erat *Oriens* [o], (vide Gen. 12. 8. & 13. 3. La.) quique magis directè versùs Orientem respiciebatur à Palæstina, quæ Pentapolin potiùs à meridie respexit [p]. 2. Ellipsis est, *ab oriente*, pro, *in regionem sitam ab oriente*, scil. respectu terræ Canaan [q]. 3. Alii vertunt, *ad (vel versùs) orientem*, Ar. JT. Belg. Ang. BP. 1. 9. [Notandum מִן Hebræis sæpe significare *versùs*, ut suprà 2. 8. 1 Sam. 14. 15. 2 Sam. 2. 2. collat. cum 1 Par. 13. 6. ubi plura de eo annotata reperies.]

12. *In Canaan*]. h. e. Ubi habitabant Cananæi strictè sic dicti [r]. ¶ *Habitavit in Sodomis*, [וַיֶּאֱהַל עַד סְדֹם] *Extetendit* (sive *exposuit*, Sa. P. Ti.) *tabernaculum*, Mo. Ch. vel, *movit tentoria*, JT. *usque ad Sodom*, omnes: ibique tandem sedem fixit [s].

13. *Coram Domino*, [לַיהוָה] i. *Contra Jehovam*, vel *coram Jehovah*, V. A. i. eximii peccatores, non solùm judicio hominum, sed Dei, qui falli nequit [t]. Vide ad Gen. 10. 9 [v]. *In Dominum*, Sa. Ar. *Domino*, Mo. P. in injuriam Dei, Bo. vel, palàm & inverecundè, ipso Deo, & Sole inspectante [x].

14. *Dixit*] Sic approbans separationem. Rixæ erant causa perturbationis: At Divinæ revelationes solent fieri mentibus sedatis & quietis [y].

15. *Quam conspicis*] At exiguum erat quod conspicere posset. Aug. respondet, promisisse totam illam terram, sed non solam. Alii volunt è monte excelso ostensam totam terram; vel speciem totius terræ objecit Abræ, sicut Mosi Deut. 34. 1. & Christo Matt. 4. 8 [z]. ¶ *Tibi & semini tuo*] i. Tibi in semine tuo. Et est explicativum. Dabo tuis in tui gratiam [a]. Et pro *id est*, A. La. ut 1 Chron. 21. 12. coll. cum 2 Sam. 24. 13 [b]. ¶ *In sempiternum*] Quamdiu durabit Hebræorum respublica: vel promissio conditionem habet, nempe, si officium fecerint; vel respexit ad terram viventium, & spirituale semen Abrahæ [c]; vel עוֹלָם est *longum tempus*, i. donec Messias natus fuerit, &c [d].

17. *Perambula*) Non præcipit, sed offert: q. d. si vis scire quanta & qualis sit, perambula; miraberis, & gaudebis *. Dicis causâ possessionem sume. Possessio *ambulando* significatur, L. possideri, §. de acquis. possess †.

18. *Juxta convallem*, [בְּאֵלֹנֵי] *In quercubus*, i. in querceto, V. A. Mo. P. Ma. vel, *juxta quercum*, ό. Sy. Ti. vel, *in planitie*, Ch. apud V. *in convalle*, M. vel *planitie* roboreis sylvis consita, (ut mons erat ante mœnia civitatum [e].) Dicta est *Mambre*, vel ab urbe Hebron, quæ *Mambre* Gen. 23. in fine, vel à viro [f]. Hæc vallis erat viri Amorrhæi Mambre [g]. *In Hebron*] Non in urbe, sed vicinia [h]. Dices, Hebronis nomen Mose posterius fuisse. Hinc conjectant quidam, (nec levis est suspicio) Pentateuchum, ut modò exstat, non esse à Mose conscriptum; putántque Esdram, aut alium divinum Scriptorem, interjectis hinc illinc clausulis opus illustrâsse, & explicatius reddidisse [i]. ¶ *Ædificavit altare*] Abraham religiosus ubique Deo erigit altaria, dicitque Domino, *A te principium, tibi desinet* [k].

CAP. XIV.

1. F*Actum est*, &c.] Jo. hoc bellum vocat Assyriorum, qui & Chaldæorum dynastias sibi conjunxerunt. Et quatuor hi Reges fortè erant præfecti aut satrapæ Assyriorum [l], qui & Reges dicuntur, vide Esa. 10. 8. & sub aliis Monarchis Reges fuerant [m]. ¶ *Rex Sennaar*, [שִׁנְעָר] *Babylonis*, Ch. in V. Me. O. La. Bo. A. ¶ *Rex Ponti*] Ità Aq. Sym. & Procop. in D. Me. Non Ponti Euxini, sed alterius vicinioris [n]. Pontum quidam volunt esse civitatem Cœlesyriæ, quæ *Hellas* dicitur [o]. Sed hæc mera est conjectura [p]. Existimant Syriam esse [q]. LXX & Oncelos retinent *Ellasar* [r]. Videntur esse *Elisari* in *Arabia* Ptolemæo nominati [s]. ¶ *Elam*] i. e. *Persarum*, Me. Vide suprà 11. 22. & V. R. C [t]. ¶ *Thadal rex Gentium*] Urbis aut provinciæ sic dictæ [v]. In Genesi magn. גּוֹיִם *locus ità dictus, quòd eò convenissent plurimæ nationes, quæ Regem constituerunt super se nomine Thadal* [x]. *Terram Gentium* Hebræi putant esse provinciam in Oriente [y]. Alii sic, *Rex Gentium*, i. e. *convenarum*, nempe in Galilæa, ut puto argumento Jos. 12. 23. Adde quæ ad Matt. 4. 15 [z]. *Rex Galilææ gentium*, ità Masius in Jos. 12. 9. Me. Ea sic dicta erat, quòd à vicinis gentibus fertilitatis & mercaturæ causâ incoleretur [a]. Hoc aliquando suspicatus fui. Nam גְּלִיל, quod reddunt *Galilæa*, significat *limitem* vel *terminum*, i. e. regionem, Gentium. *Terminus* enim pro *regione* poni amat. Magìs placeret, si antiquitùs sic vocata esset. Nam imbibi *Galilæam gentium* dictam (quæ inferior erat) respectu superioris, quam Israelitæ habitabant. Quidam legunt, *Rex gentium*, scil. *aliarum* à memoratis. Cave spernas; nam *alius* interdum desideratur, ut Gen. 36. 6. *ivit in terram*, i. *aliam*. Contrà, *alius* valet *Deus alius*, Psal. 16. 4 [b]. Vel *gentes* hìc accipiuntur pro erronibus ac profugis ex variis gentibus, quibus asylum dederit hic Thadal [c]. Sym. legit Rex παμφύλων, q. d. *convenarum* [d]. Fortè in mente habuit quòd φύλον est *gens*, ut Pamphylia sit regio à variis gentibus culta; expende. Vers. 9. vocat Regem Σκυθῶν. Notum ut populus ille variarum gentium multitudine semper abundaverit [e]. Vide quàm vetus sit, Reges majores minoribus negotium facere [f]. Reges hìc vocat Moses qui in oppido aliquo aut mediocri hominum cœtu primatum tenebant [g].

3. *Convenerunt*, ità plerique, [חָבְרוּ] *Conjunxerunt*, sub. *copias*, JT. V. *consenserunt*, ό. ¶ *In vallem sylvestrem*] Val *salsam*, ό. vel *campestrem*, Ch. Sa. Ti. vel *Siddim*, Mo. M. P. Ti. h. e. camporum, M. vel *Siddimorum*, JT. vel *Sodomitarum*, Sy. vel *devastatam*, Eugubinus in M. At tunc fuisset שְׂדִים, M. ¶ [אֶל עֵמֶק הַשִּׂדִּים] Aliis est nomen proprium, *in Emec hasiddim*, V. Alii vertunt, *in valle amœnissimorum agrorum*, M. Alii, *in planitie*

nitie agrorum, quæ ſic appellata à multis agris ibi aratis. *In prato agrorum*, Ar. AE. ſolus ſic, *Locus ubi* סד vel שיד, (quod *calcem* & *bitumen* ſignificat;) quòd hîc multum bituminis. ¶ *Mare ſalis*] Sic dictum juxta quoſdam Hebræorum à ſale qui mixtus erat pluviæ cœleſti. Vel quia tunc ſalſugine & bitumine plena fuit aliquâ parte, (ut ex puteis v. 10. conſtat) licèt alibi regio amœniſſima fuit. Vel quia poſtea ſalis facta eſt. ¶ *Mare ſalis*] Confer Deut. 29. 23.

4. *Chedorlaomer*] Hic erat hæres *Canaanis*, juxta Noæ prophetiam: Erat enim ex *Elam*, filio natu maximo Semi, (cui hæc terra data eſt.)

5. *Raphaim*] *Gigantes*, Me. ο'. Ch. Sy. Sa. Mo. Sic dicti vel à רפא *ſanare*, q. d. *ſani*, *validi*, vel à רפה *diſſolvere*, quòd aſpectu ſuo vires hominum diſſolvebant. [Vide Gen. 6. 4.] Erant hi homines latrocinantes, quales illi Job. 1. Habitârunt hi in Baſan, quæ ideò dicta *terra gigantum*, Deut. 3. 13. Aliis eſt nomen urbis, vel populi, ex poſteris Canaan, qui *Raphaei* Gen. 15. 20. ¶ *In Aſtaroth Carnaim*] Sic dicta erat, vel 1. à bicipiti monte, vel 2. à ſitu ejus, arietis cornibus ſimili. Nomen erat urbis in Baſane, Joſ. 13. 31. Vel 3. ab idolo Dianæ, ſeu Lunæ, (quæ bicornis pingi ſolebat) quod ibi colebatur. Hæc eſt celebris illa *Aſtaroth*, ſeu *Aſtarte*, de qua vide Jud. 2. 13. & 1 Reg. 11. 5. Vel 4. à gregibus *ovium* (עשתרות *oves* ſign.) eximiè cornutis, quæ ibi erant. ¶ *Zuzim*, ità G. D. M. P. Mo. Ti. זוזים] Alii vertunt *robuſtos*, vel *fortes illos*. Sic ο'. Ch. Sa. Sy. LXX legebant עזוזים, ἔθνη ἰσχυρά vel putabant עז ex eadem radice ortum *robur* conſignificare. ¶ *Cum eis*] Ità ο'. Sa. Sy. Ma. quaſi eſſet, בהם. Quæ lectio reperitur in Geneſi magn. D. obſ. 15. 3. ¶ בהם] *In Ham*; ſic Ch. & Sy. teſte G. ſic Ful. ib. Omnia exemplaria legunt בהם, D. obſ. ib. ¶ *Emim*, ità plerique, האימים] *Et accola*, Sy. & *horrendi*, Ch. Populus gigantum erant, Deut. 2. 10, 11. ¶ *In Save*, ità Mo. Me. ο'. & plerique, בשוה] Vertunt, *in planitie*, nempe urbis Charisthaim, Ti. Sy. A. O. à שוה *æquare*, O.

6. *Chorræos*] Qui ſe receperant in montem ſuum *Seir*. ¶ *In montibus Seir*, ità ο'. Sa. Sy. Ar. בהררם שעיר] *In monte eorum* (vel *ſuo*, JT.) *Seir*, Mo. P. Ma. JT. ¶ *Uſque ad campeſtria Paran*, ità Ti. [עד איל פארן] *Ad planitiem Paran*, Ch. Sa. Mo. P. M. *Paran* nomen civitatis & montis, Num. 13. 1. Deut. 32. 2. 1 Sam. 25. 1. Hab. 3. 3. & deſerti: vide Gen. 21. 21. & Num. 10. 12. *Ad arietem*, (id איל *aial* ſign.) figuratè ſic dictum, *frontiſpicium Paran*, Ma. Alii, *ad terebinthum Paran*, ο'. Sy. Sedes poſtea Jobi fuiſſe creditur. Ità Scholion habet. Hinc Heſychium illuſtrabis: Τερέβινθος, ὅπου Ἰώβ. Alii legunt *El-paran*, V. ſic RS. Non admodum diſplicet.

7. *Ad fontem Miſphat*] Sic Sa. ſive *judicii*, ο'. Sy. Ar. *Oculus* vel *fons judicii*: ſic dictus, vel quòd ibi judicia inter vicinos exercebantur, Ch. & RS. in F. vel quòd Judæi ibi murmurarent, & veluti judicio expoſtularent cum Moſe, & Deus miraculo litem diremit; vel quòd Moſes & Aaron ob incredulitatem damnati. ¶ *Omnem regionem*, ità Ch. M. Ti. שדה] *Agrum*, Sa. Mo. P. Mo. Ager pro regione ſumitur, Gen. 32. 3. & 36. 35. & Pſal. 78. 12. & Hoſ. 12. 12. [Ar. ο. & Sy. habent *principes*: videntur legiſſe שרי *principes*.] ¶ *Amalecitarum*] Per anticipationem; nam *Amaleck* nondum natus. Senſus eſt, percuſſerunt incolas illius regionis, quam poſtea occupaverunt *Amalecitæ*, inter Ægyptum & terram Canaan, Glaſ. Gram. p. 799. ¶ *Aſaſon-thamar*] Ità ο'. Sa. M. P. Ti. Mo. Alii, *in urbe palmarum*, La. quæ *Engaddi* dicitur, Me. Ità Belg. *In denſitate palmarum*, Ar. *in Engadi*, Ch. *in fonte* (vel *valle*, Sa.) *Gadi*, Sy.

10. *Habebat puteos multos*] Heb. *Putei putei*, Mo. Ch. Sy. V. i. e. ſcatebat puteis. Sic Pſal. 122. 4. *tribus tribus* denotat omnes tribus. Vide Exod. 8. 10. Jud. 5. 30. Jer. 2. 13. 2 Reg. 3. 16. ¶ *Bituminis*] Indè extrahebant bitumen, quod eſt genus cæmenti fortiſſimi. Hujus fortè meminit Moſes, quaſi hi putei paraſceue eſſent futuri lacûs *Aſphaltitis*, qui ſic dictus eſt à bituminis glebis, quas magnâ copiâ evomit, teſtibus Juſt. l. 36. Diod. l. 19. Tac. hiſt. l. 5. Plin. 5. 16. & 35. 15. Galen. Simpl. l. 4. c. 20. Quinque reges elegerunt hunc locum, quòd periculoſus erat hoſtibus ignaris locorum. Sed Dei judicio ſecùs factum eſt, ut ipſi in puteos caderent. ¶ *Ceciderunt ibi*] Non ipſi reges, (ut patet ex v. 17.) ſed eorum milites. *Ceciderunt in puteos*, Me. At hoc veriſimile non eſt, quum locorum ignari non eſſent. Alii dicunt, ſervandæ vitæ causâ eò delapſos eſſe; vel præcipites ſe conjecerunt in foveas, itàque perierunt. Ceciderunt in puteis illis. Potiùs *cadere* hîc ſign. occiſos eſſe, ſicut Joſ. 8. 24, 35. Jud. 8. 10. & 12. 6.

12. *Et Lot*] Pœna moræ inter improbos.

13. *Abram Hebræo*, עברי] Sic dictus eſt ab Hebero. [Verùm negat hoc G.] quia tot alii parentes interceſſiſſent. Potiùs quòd ex locis Transeuphratenſibus veniſſet ità dictus eſt Cananæis. Benè ergò Græci περάτης, vel περαίτης. At tunc fuiſſet עבר. ¶ *Pepigerant fœdus*, ità Sa. M. Ti. בעלי ברית] *Viri* (*domini*, Ma. *ſuperiores*, vel *autores*, O. *poſſeſſores*, Belg.) *fœderis*, Mo. Quamvis ſuperiores, timebant tamen Abram. Verbum בעל ſign. vel *ſuperiorem eſſe*, *ſupergredi*, aut *conjungi*: vel *eſſe in poſſeſſione alicujus rei*, ſive *illâ uti*, vel *ad eam inclinationem habere*; ut, *dominum ſomniorum*, Gen. 37. 19. & *ſagittarum*, Gen. 49. 23. & *crinis*, 2 Reg. 1. 8. & *caloris* vel *iræ*, Prov. 29. 22. cui multum eſt ſomniorum, ſagittarum, crinis, iræ. Nomen בעל non ſolùm ſign. *rei poſſeſſorem*, ſed *rei ſubjectum*, quocunque ſe modo habeat. Sic *dominus iræ*, eſt iracundus. Ità hîc *viri*, vel *domini*, *fœderis*, i. confœderati. Eodem ſenſu Neh. 6. 18. dicuntur בעלי שבועה *viri juramenti*, h. e. conjurati.

14. *Numeravit*, ità ο. & Ar. in D. Sy. P. וירק] *Expedivit*, Me. M. Mo. Ti. ריק eſt *evaginare*. Malim, & *produxit*, nempe ex ædibus, hoc modo evacuatis. Sic perpetuò ſignificat. Mal. 3. 10. הריקותי, *proferam vobis benedictionem*, quaſi evacuaturus meum theſaurum: Levit. 26. 33. *proferam gladium*, evacuatâ vaginâ. *Armavit*, Ch. Sy. *evacuavit*, O. Ma. i. e. fecit expeditos, viz. onere, & impedimentis, & negotiis ordinariis. *Fecit ut evaginarent*, Jun. Cui obſtat, quòd exemplum deeſt & illius Synecdoches, (nam cùm ſign. *evaginare*, ſemper additur *gladium*, &c.) & ſignificationis tranſitivæ. Eduxit, emiſit leves, expeditos, &c. inſtruxit aciem levis armaturæ. *Eduxit*, ſcil. ex domo. ¶ *Expeditos ſuos*, חניכיו] *Incipientes ſuos*, quos domi nutrierat & docuerat. *Pueros*, Ch. *fidos*, Ar. *initiatos*, Mo. *inſtructos*, Sa. A. Vox ſign. aliquem inſtructum in re quavis, civili, vel militari, vel religioſâ. q. d. Quos inſtruxerat, 1. arte bellicâ, (neque hoc alienum ab Abræ moribus,) 2. & Lege divinâ. *Inſtructos à ſe*; cùm de jure hujus expeditionis, tum de religione, informatos. ¶ *Uſque Dan*] At nondum ſic dicta eſt. Vel ergò Moſes ſic ſcripſit ſpiritu prophetico: vel qui Moſis diaria degeſſit pro *Lais* ſubſtituit *Dan*. Vide quæ ad Gen. 13. 18. Qu. An juſtum erat hoc bellum pro rebellibus? Reſp. Non erat juſta illorum ſervitus, ſed per tyrannidem impoſita.

15. *Et diviſit ſocios*, vel *copias*, Ti. ויחלק] *Et diviſit* (*diſtribuit*) *ſe*, Sa. Sy. Ar. Mo. JT. i. copias tum ſuas, tum ſociorum. In duas vel tres partes; quia hoſtes à ſe invicem dividerentur: ut undique eos adoriens magis percelleret, opinantes ſe à magno exercitu cingi, & ut omnes effugii vias hoſti præcluderet. Fœderatos reliquit ad cuſtodiendas ſarcinas, & ut ſuccurrerent, ſi indigeret. *Diviſit ſe*, i. ſubduxit ſe à ſociis, & cum ſolis ſuis ipſe hoſtes adortus eſt. Quod firmant verba illa, *ipſe*, & *ſervi ejus*. ¶ *Irruit in eos*] Somno vinóque ſepultos.

17. *In valle Save, quæ eſt vallis regis*] Sic dicebatur, quòd apta eſſet & deputata regiis exercitiis, vel ludicris, vel etiam militaribus. Alii ſic dictam volunt à Melchiſedeco, qui fortè ibi habitavit, vel campos habuit. Vel ſic dicta, quòd amœniſſima & quæ excellunt *regia* vocamus; vel ob hunc occurſum Regis. שוה etiam [illegible] vertitur.

18. *Melchiſedek*] Hunc alii Sem faciunt. Ità Hebræorum vetuſtiſſimi & optimi. Quod Hebræos in

hunc

hanc traxit sententiam fuit, quòd hominem tam in Scripturis laudatum, & ipsi Abræ prælatum, noluit à suo genere extraneum facere [a]. Et concordant anni [b]. Noah constituit Sem dominum terræ Canaan, Gen. 9. speciali titulo. Huc ergò venit Sem, & urbem Salem ædificavit, & hic regnavit [c]. [Alii contra hanc sententiam disputant his argumentis.] 1. *Sine patre & matre* dicitur; quod de Sem falsum est [x]. Respondent, eum patrem, &c. habuisse, sed non sub nomine *Melchisedek* [y]. 2. Quis credat Sem inter filios Cham Regem & Sacerdotem fuisse [z]? Fuit hic aliquis ex Regulis Cananæorum, (Divinâ providentiâ factus & fidelis, & fidelis populi Rex, &c [a].) Idem statuunt apud Hieronymum Hippolytus, Irenæus, Eusebius, & alii [b]. Qui inter impios piè & justè vixit [c]. Dubitatur an hoc nomen sit ei proprium, (ut multi Patres tenent;) an honorificum ejus epithetum, quale *Augustus* [d]. ¶ *Rex Salem*] Ipsa est Jerusalem [e]; quæ *Salem* dicta Psal. 76.3. A. & profanis authoribus *Salyma*, Bo. At Hieron. hic intelligit *Salim* in tribu *Ephraim* [f]. ¶ *Proferens panem & vinum*] Nempe ad sacrificium pacificum; panem sacrificavit cremando, vinum libavit, deinde reliqua militibus comedenda distribuit pro more [g]. [Alii aliter.] Alimenta dedit Abrahamo & exercitui ejus [h]. Id enim facere mos finitimis, Deut. 23. 4. Jud. 8. 5, 6, 15. Sic Epiphanius & Ambrosius, referúntque illud de Sacerdotio Melchisedeci ad sequentia, non ad præcedentia [i]. Confer Deut. 23. 3, 4. cum 25. 18. & 2 Sam. 17. 27, &c [k]. Observans Sem (seu Melchisedech) Deum singulari suâ providentiâ terram hanc devolvisse in Abrahamum & ejus posteros, (eámque non solùm ex promisso, sed etiam jure belli, ei cessisse) profert panem & vinum, optimos terræ fructus, & sic in eum transfert possessionem terræ [l]. Non exponendum est, quasi obtulit Deo, quia Sacerdos erat. Nam duo dicit quæ distinguenda sunt: ipsum fuisse, 1. *Regem*, & sic eos aluit *pane*, quo intelligit cibi omne genus, 2. *Sacerdotem*, & sic *benedixit*, &c. Vetus hic mos erat, ut Reges Sacerdotio fungerentur [m]. [Sed de his consule Polemicos authores.] Nec tamen improbabile est præcessisse sacrificium. ἐποίησε θεῷ, ait Philo. Nam & è simila oblatio θυσία dicitur, Levit. 2. Vide quæ nos ad Marc. 9. 49. Et *vinum libare* Deo mos erat. ¶ *Erat enim sacerdos Dei altissimi*] Virgil. 3. Æneid. *Rex Anius, Rex idem hominum, Phœbique sacerdos.* Ubi Servius, *Sanè majorum hæc erat consuetudo, ut Rex esset Sacerdos vel Pontifex.* Hinc domus in qua Pontifex habitabat *regia* dicebatur, docente eodem Servio ad 8. Æneid. Qui & sæpe notat à Virgilio omnia jura sacerdotalia tribui Æneæ [n]. [*Nimirum Ethnici sunt furunculi Scripturarum, & ad suos sæpe transferunt quæ de viris sacris dicuntur, & Diabolus est Dei simia, & hoc Melchisedeci exemplo idem inter suos cultores instituisse existimari potest.*]

19. *Benedictus Abraham Deo*, לְאֵל] *A Deo*, A. O. La. vel, *apud Deum*, V. La. Sic eum vocat respectu æterni fœderis, & vocationis Divinæ, quam hic ratam facit Melchisedec [o]. ¶ *Qui creavit*, קֹנֵה] *Possessori*, Mo. Ma. ut v. 22. V. [Et sic ad sensum ferè omnes.] At ο'. & Vulg. *qui creavit*, quod malim, vel *operatori*, Di. קָנָה propriè est *facere ut possideas*, sive pretio, tum est *emere*; sive *opere & labore*, tum est *creare* vel *facere*. In lingua Æthiopica verbum hoc *operari* sæpe declarat, ut Matt. 9. 38. & 20. 7, 12 [p]. Interpretes confundunt *possidere* & *creare*: Prov. 8. 22. *possedit*, LXX ἔκτισε [q]. Ex effectu causam intelligunt: Dominium enim Dei in creaturas ex creatione nascitur [r].

20. *Qua protegente*] Quasi מִגֵּן esset ex גָּנַן, Ma. [Reliqui aliter.] *Qui tradidit*, M. P. Cas. Mo. &c. Nam radix est מָגַן, non גָּנַן, M. *Qui conclusit, compegit*, Ma. ¶ *Et dedit ei decimas*] Quis cui? nam verba ambigua sunt [s]. Quidam volunt Melch. dedisse decimas Abrahamo. Ità Hebræi nonnulli [t]. Qui hinc refutantur, quòd negat Abram se ex recuperatis quicquam accepturum [v]. Dedit ergò Abram Melchisedeco, ut patet ex Heb. 4. 7 [x]. Qu. De quibus dedit decimas? Resp. Non de recuperatis bonis sociorum, sed spoliis hostium [y].

22. *Levo manum*] Gestus & jurantis & precantis [z]. Onk. ad orationem refert, reliqui ad juramentum. Jurantis gestus est [a]. Vide Exod. 6. 8. Num. 14. 30. Deut. 32. 40. Ezec. 20. 5, 6. Rev. 10. 5, 6 [b]. ¶ הֲרִמֹתִי] *Levavi*, Mo. *extuli*, Ma. i.e. juravi: nempe ante pugnam Deum invocans sic juravit [c]; vel, præsente jam Melchisedeco juravit [d]. *Levavi*, pro *levo*, V. G.

23. *Quòd à filo*, &c.] Elliptica jurandi formula. Plenè exprimitur 1 Sam. 14. 44. *Faciat mihi Dominus hoc, vel illud*, &c. Quò major in juramentis colatur religio, abrupta ista locutio homines admonet, ut secum reputent quid agant; perinde enim est acsi manum sibi injicerent, ac resisterent in medio sermonis cursu [f]. Sic tacitè pœnam sibi imprecantur, & ostendunt se nullum pœnæ genus excipere, sed justo Dei judicio se illud penitus relinquere [f]. *A filo*, quo sartores vestimenta consuunt, *ad corrigiam*, quæ est pellis calceamentum constringens [g]; vel, *à filo*, sive *vitta, capitis, ad corrigiam*, i. e. à capite ad pedes [h]: i. e. ne minimum quidem [i]. ¶ שְׂרוֹךְ נַעַל] Vertunt, *corrigiam* (*nodum*, Sa. *ligaturam*, Ma.) *calceamenti*, Mo. Ch. M. P. vel, *corii*, Ar. *usque ad detritionem calcei*, i. e. ad calceum detritum, O. ¶ *Ne dicas*] i. e. Ut soli Deo (non tibi) tribuatur mei ditatio, quàm ipse promisit [k]. Ne jactes me ex tuis incommodis mea quæsivisse commoda, aut amore munerum tibi suppetias tulisse. Et quia nihil tale erat in muneribus Pharaonis, ea accepit [l]. Similis animus Catoni in Plutarcho, & Timoleonti, (qui censuit, *ὁ τὸ λαβεῖν ἐν καλῷ αἰσχρὸν, ἀλλὰ τὸ μὴ λαβεῖν κάλλιον*, *non tam turpe fuisse accipere, quàm magis honorificum respuere*,) & Pittaco, Valer. Max. 6. 1. & Paulo Æmilio in Plut [m]. Vide de beneficiis accipiendis Senecam, l. 2. 18, 21, 22 [n].

24. *Exceptis his*, בִּלְעָדַי] Ad majorem exceptionem utitur duabus dictionibus idem significantibus [o]. Ad verbum est, *præter me*, h.e. removeo à me: sic & Gen. 41. 16. Ità Galli, *Excusez moy* [p]. Q. sic, *non erit mecum*, al. *procul à me sit* [q]. Reddunt, *præter me*. Sed cùm absolutè in oratione ponatur, & à sequentibus per accentum distinctivum *Rebhiah* sejungatur, commodiùs redditur à JT. *penes me nihil; tantùm quod comederunt*, &c. Videtur enim vox composita ex בַּל *non*, & עַד *usque*. Q. cum רַק *tantùm* conjungunt, ut duæ exclusivæ significationem intendant, *præter duntaxat*. Sed per accentum *Rebia* à particula ista sejungitur [r]. Non ergò in talibus erat jus postliminii. An in hominibus id jus tum fuerit, dubitari potest ob comma v. 21. suprà [s]. Non vult suam liberalitatem sociis damnosam esse [t]. Jus hoc habebant socii, etiamsi tantùm sarcinas custodirent. Et hinc accepit illud David, 1 Reg. 30. qui statuit hoc ex regia potestate [v]. ¶ *Et partibus virorum*, וְחֵלֶק הָאֲנָשִׁים] *Et partem*, vel *portionem, virorum*, Sa. Sy. Ar. Mo. A. [At] T. totum sic reddunt, *Quod isti pueri comederunt, & pars horum virorum qui profecti sunt mecum*, ipsorum esto.] Qu. Quomodo potuit Abraham hæc spolia sociis suis distribuere, quæ prioribus dominis, à quibus injustè erepta sunt, restituenda erant? Resp. 1. Pentapolitani hic jure suo cesserunt. 2. Potuit pars spoliorum in compensationem sumptuum, industriæ, &c. ab illis jure postulari [x].

CAP. XV.

1. **H**IS *transactis*] Heb. *Post verba hæc*, i. e. post res illas. *Verbum* Hebraicè pro Re, vel Facto in sermone aut scriptura memorato. Sic Gen. 19. 22. & 24. 40. Levit. 5. 2. Deut. 17. 5 [y]. Estque metonymia adjuncti [z]. ¶ *Per visionem*] Heb. *in visione*, Mo. [ità reliqui,] sub. *nocturna*, V. s. sub lucem, V. Quod confirmat ver. 5 [a]. At constat eam in vigilia accidisse [b]. Visio fiebat vel internè, mente elevatâ ut videret & intelligeret; vel externè, repræsentando aliquid, &c [c]. Apparuit Dominus sensibili formâ [d]. Propheta dicitur *visio*, Esa. 1. 1. vide Num. 12. 6. & Prophetæ *videntes*, 1 Sam. 9. 9. 2 Sam. 24. 11 [e]. *Visio* plus est quàm afflatus [f]. Q. vertunt, *per prophetiam*: ità Ch. Sa. Diversos revelationis modos statuunt Hebræi.

2. *Pro-*

[a] Bo. [b] L. E. [c] Li. in novis observ. [x] Me. Bo. D. misc. 1. 33. [y] L. [z] Bo. [a] Bo. [b] Ità La. Bo. Ma. [c] Me. [d] Bo. [e] Ità Ch. M. Me. Pi. Jun. [f] D. [g] Me. et La. [h] L. E. T. [& reliqui Pontificii] [i] Ità Jo. & BS. in G. M. F. V. A. [k] G. [l] A. [l] Li. in nov. observ. [m] V. [n] G. [o] V. [p] Di. [q] D. [r] Bo. [s] Bo. [t] La. [v] L. E. [x] Bo. ex ο'. & Jo. & Ph. [y] E. [z] D.

[a] F. V. D. Me. G. [b] Belg. [c] F. Jun. [d] P. [f] V. [f] Belg. [g] Ab. in M. [h] Q. in Cl. [i] Me. [k] L. [l] Me. [m] G. [n] Ga. [o] V. [p] Di. [q] A. [r] Glas. Gram. p. 567. [s] G. [t] V. [v] L. [x] Bo. [y] A. [z] Pi. [a] A. [b] Bo. [c] Belg. [d] O. [e] A. [f] O.

1. *Prophetiam*, quæ fit per *visiones*, ut in Jerem. & Ezek. 2. רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, *Spiritum Sanctum* si: vocant revelationem quæ fit *sine spectaculis*; ut in Job. David. &c. ¶ *Ego protector tuus*, מָגֵן] *Clypeus*, Ar. Tr. Ma. JT. Defensor tuus ab hostium odio & violentia. *Verbum meum fortitudo erit tibi*, Ch. ¶ *Noli timere*] Nè, scil. propinqui occisorum contra te veniant cum multis legionibus, TJ. ¶ *Ego merces*] Ex victoria tam solenni timuit Abraham, nè fortè mercedem in hoc seculo recepisset: Sic ergò dicit Deus, *Ero merces tua*; victoria hæc non erit tibi merces, sed majorem tibi reservo, etiam in futuro seculo. Mercedem facti egregii, quam ex præda accipere noluisti, à me habebis. Fortiter te, sapienter & piè gessisti, ero merces tua. In his verbis comprehenditur omnis beatitudo, quæ hìc incipit, & in futura vita completur.

2. *Domine Deus*, אֲדֹנָי יְהֹוִה] *Domine Jehovah*, P. i.e. Jehovah: sed illud patheticum est, eóque tanquam singultiens usus est Abraham. Sic Deut. 3. 24. & 9. 26. יְהֹוִה scribitur cum punctis אֱלֹהִים, *Elohim*, nè bis efferatur *Adonai*. Nam veteres pro *Jehovah* pronunciabant *Adonai*. Atque hinc colligo puncta non esse à Mose aut Prophetis adjecta. [*Sed de hac quæstione consule hinc Capellum, illinc Buxtorfium*.] אֲדֹנָי *Dominus*, ab אֶדֶן, q. d. columen & sustentator familiæ, &c; qui Abramum sustentabat. ¶ *Quid dabis?*] q.d. Credo te multa mihi bona daturum, sed cujus tandem erunt? Quid, vel quorsum, dares? quid mihi proderit? Quodnam donum oblectationi aut consolationi mihi erit, quamdiu non video promissionem tuam completam de semine meo, ex quo Messias est procreandus? ¶ *Ego vadam*, הוֹלֵךְ] *Ego persevero*. Alii, *Ego abeo*; i. e. consenesco, provectæ sum ætatis. Vitæ *stadium* est, dicit se propè ad metam pervenisse. Orbus moriar; cùm ego incedam, vitam transigam, ad mortem properans. Vel, ego abeo, i.e. morior, vel jam morior. Ità Bo. & Targ. Jerosl. in A. *Abire* pro *mori* dicunt Latini. Sic & Job. 10. 21. *priusquam abeam, nec revertar*. Ita Job. 14. 20. Psal. 125. 5. Sic, *abiit ad plures, ad patres, ad locum*, Act. 1. 25. Sic Luc. 22. *Filius hominis vadit*. Sic *vadere*, 1 Chron. 17. 11. est *dormire*, 2 Sam. 7. 12. ¶ *Absque liberis*, sic Mo. & plerique, עֲרִירִי] *Sterilis*, Ar. Ma. Ti. *solitarium*, seu *nudatum*, scil. hærede, O. *solitarium*, *destitutum*, Ma. ¶ *Et filius procuratoris*, וּבֶן מֶשֶׁק] Variè vertunt. 1. *Filius discursationis domûs meæ*, vel, *itationis*, Ful. à שָׁקַק *discursare*, (ut מֶכֶס *vectigal*, à כָּסַס, מֶמֶר *amaritudo*, à מָרַר) nam is discursat per domum, dum necessariis consulit: quia ad hunc etiam reliqui in familia recurrunt, rationes ei redditum, vel aliquid petituri. Deducit à שׁוּק *discurrere*. Filius exiens, aut discurrens domum meam, (quod filii officium erat, patre senio confecto.) Sive radix sit *massac*, sive *sacbac*, sive *suc*, significant propriè *currere*, *discurrere*. 2. *Filius derelictionis meæ*, à נָטַשׁ *derelinquere*. Is cui omnem curam rei familiaris reliqui ac commisi *œconomum*. Vel, *filius derelictum domûs meæ*, Caj. Vel hoc sensu, *filius orbitatis*, quia hoc sterilis & desertæ domûs testimonium erat, hæreditatem ad extraneum devolvi, qui locum derelictum occupet. Hæc opinio propiùs vero accedit, vertendúmque, Et *filius derelictionis meæ* (i. e. cui relinquam omnia administranda tanquam hæredi) erit Eliezer. Vel sic, *filius derelictionis*, i. e. hæres non suus, sive extraneus. Vel hoc sensu, *filius relictus*, *relictitium*, qui ex antiquis domûs meæ vernulis hic superest: vel, cui domum relinquam post mortem meam. 3. *Filius curæ domûs meæ*, i.e. curator. Sic Arabibus מִשְׁקָה *curam* significat. 4. *Filius procuratoris*, quasi hic filium haberet hæredem futurum. Sic Theodot. in F. co. & Vulg. Sic ferè & Aq. *filius τοῦ ποτίζοντος οἰκίαν*, *potum dantis familiæ*; ut sit מֶשֶׁק pro מַשְׁקֶה, ut alibi דְּבַר pro דָּבָר. Sed Benoni exemplo caret; futurum ità contractum frequens est. At verò Hebraismus est, *filius dispensationis*, seu *procurationis*, est *dispensator*, *procurator*; sicut *filius mendacii*, *veritatis*, &c. mendax, verax, &c. Sic Onk. בַּר פַּרְנָסָא *filius cibationis*, (*cibator*) vel *gubernationis*, (nam פרנס utrumque significat.) *Et filius procurator*, Mo. *gubernator*, Ar. *dispensator*, Tr. 5. *Filius eductionis domûs meæ*, i.e. qui educit ex penu necessaria. 6. Aliis מֶשֶׁק est proprium nomen (ità.) vel *viri*, patris aut progenitoris Eliezeris, (ità Julianus apud Cyrillum) vel *mulieris*. Filius *Meseck*, quæ est ancilla mea oriunda Damasco. Sic Græci sæpe vertunt, ubi Hebræa non satis manifesta fuere. ¶ *Iste Damascenus Eliezer*, הוּא דַּמֶּשֶׂק אֱלִיעֶזֶר] *Servus hic Damascus filius Eliezer*, (à quo Damascus urbs condita & dicta, ut notant Hieron. Tostatus, alii.) Eliezer erat procurator, & Damascus ejus filius. Vel, hic Damascenus, (Eliezer,) ità Ch. Sa. Sy. Ar. M. Ti. JF. quia matre Damascenâ natus. In Hebræo litera ד videtur præfixa loco ה demonstrativæ, (quod Syri solent) & nihil aliud significare quàm *iste procurator*. Hic versus exponitur dupliciter. 1. Procuratoris mei melior est conditio quàm mea, quia ille habet *filium*, ego non item. 2. Cùm dicitur, *& filius procuratoris*, &c. subintelligitur, *erit hæres meus*. Sic in sequenti versu orationem perficit, quæ hic imperfecta & abrupta est. Duo conqueritur Abraham: 1. filium sibi non esse cui curam domûs demandet; & 2. quem hæredem constituat. De primo agit hic versus, *& filius dispensationis domûs meæ est Damasc.* &c. De secundo, vers. sequ. *ille hæres meus est*.

3. *Semen*, זֶרַע] i. e. Filium, Sy. Pi. Belg. Ar. A. Ubi nota contra Judæos, vocem זֶרַע interdum unicum hominem significare, nec semper collectivè sumi. ¶ *Vernaculus meus*] Sic & o. בֶּן בֵּיתִי, *filius domûs meæ*, Mo. [& reliqui; etiam Sa. & Sy. *si ipsos, non interpretem, consulas*.] Vernæ vocantur *filii domûs* hic & Eccles. 2. 7. ut distinguantur à *filiis uteri*, Job. 19. 17. Prov. 31. 2. Qui præest domui meæ. ¶ *Hæres meus erit*, יוֹרֵשׁ אֹתִי] *Hæreditans me*, Mo. *hæreditabit* (*possidebit*, Tr. V.) *me*, i. e. res meas, vel bona mea; (sic *hæreditare Gad*, Jer. 49. 1. est urbes ejus possidere) nempe ex testamento, cùm alium chariorem non habeam. Vetustissimum fuisse testandi morem, vide de J. B. & P. 2. 6. ad finem. Descendit *Eleazar ex Aramo*, filio natu minimo Semi; ad quem hæreditas ideo devoluta fuisset, si Abraham sine liberis mortuus esset.

4. *De utero tuo*, sic M. Ti. ineptè & ridiculè, ait Pi. מִמֵּעֶיךָ] De *visceribus* (*intraneis*, Ma.) *tuis*, Ma. Sa. P. JT. *è dorso tuo*, Sy. Ar. sive ex lumbis & renibus tuis. Synecdoche integri.

5. *Eduxit eum*] Spiritu agente, ut Matt. 4. 1. ¶ *Foras*] Extra tentorium. Ergò visio hæc in vigilia, non in somnio, facta est. ¶ *Numera stellas*] Hinc patet visionem hanc noctu factam. Sunt stellæ innumerabiles. Illæ 1022 quas numerant Astrologi sunt illæ tantùm quæ visu distinctè & facilè percipi possunt. Dioptra longè plures ostendit. ¶ *Sic semen*] Carnale, sed multò magis spirituale. Erunt ut stellæ innumerabiles, æterni, famosi. Non temporalia tantùm hic promittit Abrahamo, sed principaliter beatam vitam in gloria: 1 Cor. 15. *ut stella differt*, &c. Merces enim, ut finis, melior est iis quæ ad finem. At bona temporalia sunt minora quàm justitiæ opera: Et Abraham ipse cœlestia comprehendi intellexit, Joh. 8. *vidit diem meum*. Priùs promiserat semen tanquam *pulverem terræ*, hic sicut *stellas cæli*: Illud potuit filios *naturales*, hoc *spirituales*, significare.

6. *Credidit Abraham Deo*, וְהֶאֱמִן בַּיהֹוָה] *Credidítque Domino*, Sa. M. P. vel *in Dominum*, Ma. Pi. pro לַיהֹוָה, ut Exod. 14. ult. *Stabilivit se in Deo*, O. *credidit in verbo* (vel potiùs *verbum*) *Domini*. Ch. dicunt, הֶאֱמִין excludere omnem hæsitationem, & cum *Beth* constructum vim majorem habere: q. d. firmiter, fideliter innixus est, q. d. verba Dei certa, fidelia, stabilia judicavit. Confer 1 Par. 17. 14. & 23. cum 2 Sam. 7. 16. & 25. Q. sic, *credere facis*, &c. nempe seipsum, Ma. ¶ *Et reputatum est illi ad justitiam*] Sic Rom. 4. 3. Et solent Hebræi verba activa sine supposito posita passivè explicare. ¶ וַיַּחְשְׁבֶהָ לּוֹ צְדָקָה] *Et imputavit illud ei* (*reputavit illi*, M. Ti. *recogitavit eam ei*, Ma.) *justitiam*, Mo. Ma. vel *ad*, sive *in*, *justitiam*, M. Ti. Pi. A. (צְדָקָה pro לִצְדָקָה, Pi.) *Ad* vel *in* suppletur ex Psal. 106. 31. & Rom. 4. 3. & Gal. 3. 6. & Jac. 2. 23. Talia verba sæpe desunt.

Sic *beith* 2 Reg. 25. 13. pro *lebeith* Jer. 52. 17[b]. Qu. 1. Quis imputavit? Resp. 1. Abraham; q.d. Cogitavit sibi esse justitiam, aut justum esse, quòd potiùs in promissione Dei quàm in sua dispositione vel cogitatione vel opinione fideret[c]. *Cogitavit quia Dominus in justitia daret sibi semen*[d]. 2. Alii ad Deum referunt. Ità omnes Christiani[e]. Quod docent contextus & Paulus[f]. Qu. 2. Quid imputavit ei? Resp. In Heb. est, *reputavit eam*, scil. *fidem*[g]; vel *hoc*, scil. factum vel opus, nempe, *quòd credidit Deo*. Fœmineis enim pro neutris utuntur Hebræi, ut Psal. 26. 4[h]. Quòd credebat promissionibus Dei[i], de liberis ei futuris[k], & præcipuè de Christo, tanquam expiatore peccatorum & servatore æterno. De quo vide ad Rom. 4[l]. Qu. 3. Quomodo ad justitiam imputavit? Resp. 1. Reputavit pro merito ac justitia[m]: *scripsit id ei in opus bonum*, Ar. 2. Ad justitiam, majorem scil. ut eiram Deo justior appareret[n]. Non enim (inquiunt) nunc Abram ex impio justus effectus est[o]. 3. Habuit illum pro justo & peccati experte, propter fidem in promissionem ejus & in promissum mediatorem[p]. Vide Rom. 4. ubi Abrahamum in se impium facit, eique gloriam operum coram Deo adimit[q]. [*Sed de his consule Polemicos, & Interpretes tum nostros tum Pontificios ad Rom. 4. Nobis enim statutum est controversias Theologicas, quantum fido Interpreti fas est, aliorsum rejicere.*]

8. *Unde scire possum*] Excusatur hæc interrogatio, sicut illa Luc. 1. *quomodo fiet?* Naturale est intellectui in talibus quærere modum[r]. Non dubitat, sed rei modum scire vult; vel promissionem ità confirmari, ut nullis posterorum demeritis illam irritet: vel petit signum, non tam sibi, quàm posteris[s]. Non diffidit, sed fidem confirmari petit; sicut Jud. 6. 7. & 2 Reg. 20. 8[t].

9. *Sume mihi*] Vel, *accipe mihi*. Metalepsis est, sive ellipsis verbi affinis, pro, *sumens offer mihi*, ut Gen. 12. 12, 15[v]. *Offer coram me*, Ch. in A. *Accipere* est pro *afferre*, Exod. 25. 2. & pro *dare*, Psal. 68. 19. collat. cum Eph. 4. 8[x]. *Sume mihi*, 1. in usum fœderis, 2. ad sacrificium, 3. in symbolum rerum futurarum[y]. ¶ *Vaccam triennem*, עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת] Vertunt *triennem* Græci in G. Sy. Ar. Mo. L. E. Me. T. Ità Targ. Jerof. & AE. & Abarb. & K. sui oblitus, qui alibi aliter accipit[*]. Quia tertio ætatis anno perfecta sunt statura & robore[z]. Illa ætate maximè præstant, inquit Abarb. Hinc in Luciano Ganymedes promittit arietem triennem[a]. Obj. At cùm *triennis* est פָּרָה vocatur, non עֶגְלָה, ait K. Resp. Sæpe hæc in Prophetis confunduntur[b]. מְשֻׁלֶּשֶׁת ad verbum est *tertians*, (à שׁלשׁ *tertiare*, 1 Reg. 18. 34.) vel *tertiana*, vel *tertiata*, Ma. Alii, *vitulam triplicatam*, sive *tres vaccas*. Sic Onk. RS. M. G. K. in BA. Est enim verbum *Paul* in *Piel*[c]. Et certè vox illa pro *trimo* non reperitur alibi, sed pro *triplici*; ut Eccles. 4. 12. Ezec. 5. 2[d]. Gerundensis dicit Abraham repræsentâsse tria genera sacrificiorum, nempe *holocaustum*, *oblationem pro peccato*, & *sacrificium pacificorum*, & de tribus illis speciebus unum duntaxat adductum fuisse individuum, quod *triplicatum* vocatur, quòd singula simul juncta fuerint[e]. ¶ *Turturem & columbam*] Quia ex his solis futura erant sacrificia[f]. תּוֹר dicitur vel à sono quem edit; vel à gyrando sive circumrotando; vel ab indagando & inquirendo comparem suum[g]; vel à meditando, quòd videatur intùs loqui, sicut meditantes[h]. ¶ *Columbam*, ità omnes, vel *pullum columbæ*, גּוֹזָל] *Pipionem*, Mo. גוזל significat non solùm pullum *columbæ* propriè dictæ, sed & *turturum*, & *palumbi*, & *liviæ*, & *vinaginis*, & avis aliæ, si qua est, quæ ad columbinum genus referatur. Ità enim *Gauzal* (idem quod Heb. *Gozal*) Arabibus sign[i]. Sign. & *pullum aquilæ*, Ma. גוזל dicitur, vel, 1. à גָּזַל *rapere*[k]; vel activè, quòd rapiat, ut *pullus aquilæ*[l], quòd cibum à rostro matris rapere videatur[m], vel passivè, quòd expositus sit rapinæ, ut *pullus columbæ*, quem hîc aptè intelligimus, cùm de sacrificio agitur[†]: vel, 2. à *pipiendo*; ab Arabico *ALGEZEL*, *pipium*, est *gauzal* vel *gozal*[n].

10. *Divisit per medium*] In partes æquales, quas sibi respondentes altrinsecùs posuit[o]. Ritus feriendi fœderis[p]; (etiam & lustrandi exercitûs[q].) Hæc dissectio erat pro diris in fœdifragos, ut ità dividerentur[r]: dignum morte decernebant qui fœdus transgrederetur[s]. Retentus postea hic mos, Jer. 34. 18[t]. Transibant per medias partes, ut sanctiùs in unum corpus coalescerent, sacrificio simul juncti. Ostendit Abrahæ, 1. servitutem & quasi lacerationem filiorum suorum; 2. redemptionem, quam indicant partes inter se è regione coaptatæ, quia ex dissipatione rursus colligendæ erant[v]. Hinc Hebræi in precibus *Recordare* (inquiunt) *fœderis inter segmenta initi*. Et hinc Arabicum *Chaschama* significat & *partiri*, & *jurare*[x]. ¶ *Divisit*] Significat disparationem Judæorum in Canan. Arab. Ægypt. &c[y]. ¶ *Et utrasque partes contra se altrinsecùs posuit*, וַיִּתֵּן אִישׁ בִּתְרוֹ לִקְרַאת רֵעֵהוּ] *Et dedit*, Mo. Ma. Pi. (vel *posuit*, ό. Sy. Ch. Sa. Ar.) *unumquodque partis sua*, Mo. *viri* (i.e. cujusque) *partem ejus*, Ma. *unamquamque partem*, Sa. *dimidiatam cujusque partem*, JT. *quamlibet partem divisionis suæ*, Ti. *viri partem*, JT. *virum partis suæ*, i. e. unamquamque partem, Belg. *virum partem suam*, A. *virum divisionem ejus*, i. e. partem alteram, O. אִישׁ ponitur pro *unoquoque*, ut Heb. 8. 11. collato cum Jer. 31. 34. Nec de hominibus tantùm dicitur, sed etiam de bestiis, & diis Ethnicorum[z]. *Ad occursum socia ejus*, Mo. (*ex adverso* vel *è regione alterius socii, comparis, amici*, Ch. Sa. Ti. vel *alterius*, JT. vel *partis correspondentis*, P.) Posuit humerum adversùs humerum, &c[a]. dextrum latus contra sinistrum, &c. frusta ad se invicem pertinentia[b]. ¶ *Aves non divisit*] Quia non faciebant ad fœdus, sed tantùm ad sacrificium[c]. Accommodavit se Deus mori illorum temporum, cujus vestigia seriùs mansère. Peleus enim, occisâ uxore Acasti, διελὼν τὰ μέλη διήγαγε τὸ στρατόν, (*dividens partes traduxit exercitum*,) ut ex veteri historia docet Apollodorus. Sic Chaldæi, ut notat Cyrill. 10. contra Julianum. Vide & 1 Sam. 11. Zenobius, Οἱ Μολοσσοὶ ἐν ταῖς ὁρκωμοσίαις κατακόπτοντες εἰς μικρὰ τοὺς βοῦς τὰς συνθήκας ἐποιοῦντο, (*Molossi in fœderibus pangendis boves in frusta secabant.*) Liv. lib. 29. *Caput mediæ canis præcisa: & prior pars ad dextram, posterior ad lævam viæ ponitur. Inter hanc divisam hostiam copia armata traducuntur.* Plutarchus Quæstionibus Romanis, Βοιωτοῖς δημοσίᾳ καθαρμός ἐστι, κυνὸς διχοτομηθέντος τῶν μερῶν διεξελθεῖν, (*Bœotis modus lustrandi est, transire per partes canis in duas partes dissecti.*) Nimirum à Phœnicibus hoc hauserunt nam ab ipsis Bœoti[d].

11. *Descenderuntque volucres*] Nempe carnivoræ[e]. ¶ עַיִט] *Volatile*, Mo. Sy. *avis rapax*, BA. 1. 3. 18. 839. [*ubi plura de voce videre est.*] Nomen collectivum esse notant, ferarum & rapacium avium[f]. ¶ *Abigebat*] Scilicet, sufflando[g]. *Exsufflabat eas*, Mo. *proturbabat*, Ti. *difflaverat*, i. e. ventulo facto propulerat, Jun. *amovit*, Ar. Difflavit flatu oris, i. e. boatu ac voce, vel velo aut terriculo, vel sonitu, &c[i]. Al. *fecit avolare*, à נָשַׁב. Sic Abenmelech & Onk. D. At ό. habent συνεκάθισεν αὐτοῖς, [*consedit eis*, quasi à יָשַׁב *sedere*:] quod non improbandum, ut indicet moram Abrahamidarum in Ægypto. Auctores enim generis pro genere sumuntur[k]. *Volucres infestantes cadavera* denotant Ægyptios, & Ogum, & alios hostes: *Abraham abigens* significat Deum tutelarem, & liberatorem Judæorum[l].

12. *Cùmque Sol occumberet*] Heb. *Et fuit Sol ad ingrediendum*, (*inclinante Sole*, JT.) nempe in thalamum suum, juxta Psal. 19. 6[m]. Sol subit terras, aut oceanum, juxta vulgi opinionem[n]. ¶ *Sopor*, תַּרְדֵּמָה] Ἔκστασις, Aq. ὕπνος, Sym. ἔκστασις, ό. quibus consentit Maimonides, Ductore dubitantium 2. 41, & 45. Confer Act. 10. 10. & 11. 5. & 22. 17[o]. Eadem vox & res Gen. 2. 21. Sopor hic partim naturalis erat, ex labore diurno occidendi, sacrificandi, &c. partim à Deo immissus[p]. ¶ *Et horror*] Ex prævisione servitutis posterorum[q]. Significat postremam & gravissimam in Ægypto vexationem[r].

13. *In terra non sua*, לֹא לָהֶם] *Non sibi*, Mo. *non iis*, Ma. *non propria*, ό. i. e. in Cananæa & in Ægypto[s]. Obj. At Cananæa erat *terra sua*, h. e. illis promissa & destinata, ideòq; de Ægypto tantùm accipi debet[t]. Resp. Licèt Cananæa illis promissa esset, in ea tamen peregrini erant, Gen. 17. 8. Psal. 105. 11, 12[v]. nec pedes

Marginal notes (left column): [b] A. [c] He. in O. [d] Ge. in M. [e] O. sic Ms. A. RS. in F. ce. [f] O. Ms. [g] A. [h] Ms. [i] Pi. [k] Tig. not. [l] Pi. [m] RS. in F. ce. [n] Me. La. [o] Ms. [p] Belg. Pi. [q] A. [r] E. [s] Ms. La. Bo. [t] Jun. [v] Jun. Pi. Ms. A. [x] A. [y] La. Bo. [z] BA. 1. 2. 27. 275. [*] Me. La. [a] BA. 1. 2. 46. 515. 50. [b] BA. p. 275. [c] M. [d] G. [e] M. [f] L. [g] Ms. [h] O. [i] BA. 1. 1. 1. 6. [k] O. Ms. [l] Ms. [m] O. [†] Ms. [n] BA. ib. [o] V.

Marginal notes (right column): [p] V. Me. [q] V. [r] Me. [s] L. [t] V. Ms. [v] V. [x] Di. [y] O. [z] A. [a] A. [b] Belg. [c] Me. [d] G. in ver. 17. [e] Pi. [f] Ms. [g] G. A. [i] Q. in Ms. [k] G. [l] T. in v. 9. [m] Pi. [n] Ms. [o] G. [p] Me. [q] Me. [r] O. [s] Ms. A. La. Jun. [t] Genebrard. in E. Pi. [v] A.

dis passum ibi habebant, Act. 7[x]. ¶ *Annis quadringentis*] Ab hoc tempore[y], à nativitate Isaac[z], in quo vocatum est semen Abrahæ, cap. 21[a], à fœdere Dei cum Abr. confirmato; ab exitu Abr. ex Ure vel Charanc[b]: ab illusione Ismaelis; ea accidit 30 annis post illam promissionem, Gen. 12. 3. quæ 430 annis Legem antecessit[c]. In Ægypto tantùm erant 215 (vel 210, ut dicunt Hebræi in suis Chronicis[d],) annis[e]. Quare sentit Augustinus hyperbaton esse, quod sic aptetur, *Peregrinum erit semen tuum*, &c. 400 *annis : & subjicient*, &c[f]. Hi 400 anni partim referendi sunt ad illud, *Affligent*, partim ad illud, *Peregrinum erit*[g]. Annorum summa sic colligitur: A nativitate Isaaci ad nativitatem Jacobi anni 60, Gen. 25. 26. indè ad Jacobi adventum in Ægyptum, 130, Gen. 47. 9. indè ad mortem ejus, 17, Gen. 47. 28. indè ad mortem Josephi, 53, Gen. 50. indè ad nativitatem Mosis, 90, indè ad exitum ex Ægypto, 80, Exod. 7. 10. Summa est annorum 430, Exod. 12. 40. & 30 anni hîc prætereuntur ad numeri rotundationem[h]. [*Sed de hac quæstione consulendi sunt Chronologi*, Usserius, Vossius, &c. *Et plura vide ad* Exod. 12. 40. & Act. 13.]

14. *Ego judicabo*] h. e. Puniam, ulciscar. Synecdoche generis[i]. *Judicare* frequenter significat determinare causam alicujus, vel in damnum ejus, puniendo, ut hîc, & Psal. 51. 6. vel in commodum ejus, protegendo, ut cap. 30. 6. Psal. 7. 9. Jer. 5. 28. & 22. 16[k].

15. *Ibis*] Sic ό, & ferè omnes vertunt τὸ תָּבוֹא, quasi fuisset תֵּלֵךְ. Sic Jonah 1. 3. *navem* בָּאָה, *venientem*, i. e. *euntem*. Et in Terentio, *Ego ad mercatum venio*, i. e. eo. Contrà, *ibam ad te*, i. e. veniebam, Terent[l]. Anima tua ad pios patres colligetur[m]. ¶ [*Ibis ad patres*] Pro, *morientur majores tui*, H[o]. q. d. Longa tibi erit & placida senectus, cui mors læta & pacata respondeat[n]. ¶ *In pace*] Non afflictus sub alieno imperio, ut posteri[o]. ¶ *Sepultus*, תִּקָּבֵר] *Sepelieris*, plerique. [*At* ό. τραφεὶς, *nutritus*, nisi fortè error sit scribæ, pro ταφεὶς, ut habet Græc. Schol. in D.] ¶ *In senectute bona*, בְּשֵׂיבָה] *In canitie*, Mo. & omnes. Dicitur de *senectute ultima*, ut זָקֵן de prima & media[p]. Notat & longam & placidam ejus senectutem, V. robustam & vegetam[q].

16. *Generatione quartâ*] Nempe Amorrhæorum, quod ex sequentibus intelligendum[r]. Alii de Israelitis exponunt. Vel, 1. ut generatio sumatur pro filiorum procreatione in Ægypto[s]. Heb. *ætatem verò quartam*. Met. adjuncti, i. e. ipsos quartos ab ingredientibus in Ægyptum, prout factum est; nam Caleb quartus erat à Jehudah, & filii Mosis & Aaronis quarti à *Cahath*, qui cum Jehudah descenderat in Ægyptum[t]. Vel, 2. ut *ætatis* nomen referatur ad successionem temporum, sitque ætas hominis annorum 70, juxta Psal. 89. 10. Ità tribus ætatibus, h. e. 210 annis, in Ægypto erant, & quartâ desertum emensi sunt. Vel, 3. ut ætas seu sæculum sit 100 annorum, (quod & profani homines tenuerunt, ut Solon in Herodoto[u].) *Ætate quartâ*, scil. *exactâ*, i. e. post ætatem quartam, h. e. post 400 annos, de quibus v. 13. Hinc apparet ætatem hominis tunc fuisse circiter centum annorum, licèt tempore Mosis numerus ille diminutus esset, Psal. 90[x]. ¶ *Nondum completæ iniquitates*] עָוֹן accipiunt vel, 1. de peccato; q. d. nondum compleverunt mensuram peccatorum[y]. Mensuram Deus cuique nationi, familiæ, forsan & capiti, priusquam insigne aliquod supplicium irroget, ab æterno præfixit: Matt. 23. *Implete mensuram patrum*[a]. Deus exspectat in talibus mensuram sui judicii[a]. Fuisse tunc pios viros docent Melchisedek, & Abimelech, & illi Gen. 23. 6[b]. Nondum tempus quo punientur ob consummatam iniquitatem, nec finem sceleribus facient, donec ultimum excidium sibi accersant[c]. Vel, 2. de pœna. Nondum tempus est pœnæ[d]. Vel, 3. de culpa & pœna simul, quod aptius[e]. ¶ *Amorrhæorum*] Horum meminit, 1. ut *maximi* inter septem populos; ut Propheta dicit—*Amorrhæum, cujus altitudo erat quasi—cedrorum, & fortis erat tanquam quercus*[f]. 2. Quòd in eorum ditione tunc habitaret Abram, nempe in querceto Mamre, suprà 13. 18. & 14. 13[g].

17. *Cùm occubuisset sol*] Occubitus Solis calamitates significat, Esa. 5. 30. & 8. 22. & 9. 1, 2[h]. ¶ *Caligo tenebrosa*, sic ferè omnes, עֲלָטָה] *Cæca nox*, JT. *Nox crepera*, crepusculum, cùm res obteguntur, à עָטָה, inserto Lamed[i]. ¶ *Et apparuit*, &c. וַיְהִי] Est adverbium & *loci* & *temporis*. Utroque modo ponitur hoc versu[k]. ¶ *Clibanus fumans, & lampas ignis*] Symbolum liberationis, juxta doctiores. Duæ res in speciem contrariæ. Innuit quòd *lux è tenebris emergeret*. Non potuit magìs ad vivum depingi Ecclesiæ conditio, nè afflictionum caligo nos obruat[l]. Significat ardentem Dei vindictam in Ægyptios[m]. *Clibanus fumans* imago Ægyptiacæ servitutis, in luto, & lateribus, quos in fornacibus igni durabant, Deut. 4. 20†. ¶ *Lampas ignis*] i. e. Fax ardens, quæ transiit inter partes, (easque forsan incendit & consumpsit, ad sacrificium complendum.) Significat justitiam Divinam, quâ & puniti Ægyptii, & Israelitæ servati: itidem columnam ignis, Exod. 13. 21[o]. ¶ *Lampas*] Deus, cujus imago est lampas illa, per divisiones transit; transit & Abraham. Ità fœdus firmatum[o]. Lampas Deum repræsentat, qui passim in igne apparet in Vet. Test[p]. ¶ לַפִּיד אֵשׁ] *Fax ardens*, Ti. Significat præsentiam Dei, & futuram liberationem. Vide Jud. 6. 21. Isa. 62. 1. Zach. 12. 6[q].

18. *Pepigit*, Mo. P. Ti. כָּרַת] *Scidit*, vel *cecidit, fœdus*. Met. adjuncti; quia pecudem scindebant in duo segmenta. Vide ad v. 10. & Jer. 34. 18[r]. ¶ *Dabo*] Ità ό Sy. & Ar. M. Ti. Heb. *dedi*, h. e. decreto adjudicavi[s], & promisi[t]. Optimus acquirendi titulus, donum à Domino rerum omnium[t]. ¶ *A fluvio Ægypti*] Vel à Nilo[x]; à *fluvio*, vel *rivo, Nili*[y], *Pelusiaco* dicto, quia ad *Pelusium*, hodie *Damiatam*[z]: vel à Sichore fluvio, qui dividit Ægyptum à Cananæa & Arabia, & in Sirbonidem paludem influit[a]. Vide Amos. 6. ult[b]. *Ad Euphratem*] Implenda fuisset promissio nisi eorum peccata obstitissent. Eò etiam regnum se porrexit sub Davide & Salomone[c]. Heb. *flumen Euphratis*. Sic *urbs Jerosolyma*, & *Roma*, & *herba Lapathi* Horat. *Lex Posthumæa jubet magistra*, Catul. i. e. Posthumia[d].

19. *Cinæos*] Aliter *Salmæos* dictos, teste Chald. *Salma* in Arabia tres Ptolemæo. *Salmani Arabes*, Plinio 6. 26[e]. ¶ *Cinæos, Cenezæos, & Cadmonæos*] Variæ familiæ Cananæi, qui undecim habuit filios[f]. Cadmonim, i. e. *Orientales*. Hi sunt *Hevæi*, qui sic dicti sunt quòd occupâssent montem *Hermonem*, qui pars erat terræ Canaan maximè Orientalis. Unde *Hermon* pro Oriente, sicut *Tabor* pro Occidente, ponitur Psal. 87. 13. Cadmonæus idem qui Hermonæus. Hinc fabulæ & nomina Cadmi, (q. d. Cadmonæi,) & uxoris ejus Harmoniæ, vel Hermiones, à monte Hermone, ex quo erant oriundi. Et Hevæos fuisse constat, quòd utrumque fabulantur in serpentem fuisse mutatum: Nempe Hevæorum nomen serpentes sonat; חויא Syris est *serpens*[g]. Cadmonæi, q. d. *filii Orientis*, Mo. [Vide quæ ad Gen. 10. 16.] Undecim gentium hîc terra promittitur; quam tamen non possiderunt, quia leges & conditiones pacti cum Deo non servârunt[h].

Margin notes (left column): x L. y G E. z L. M. Mu. Ls. Bo. Jun. a L. A. b Belg. c A. d L. e Me. Cl. f C. g Me. Ls. h Pi. i Pi. k Belg. l D. m Belg. n V. o Jun. p D. q Ms. r G. s Id. Bo. Perer. in Ls. t Ms. ind A. u Ms. ex Jun. x Pi. y F. co. a T. a L. b Theod. in Gn. c V. d Sic O. K. in F. co. e Me. f K. in F. co. g Ms.

Margin notes (right column): h A. i Ms. k M. l V. m G. † Me. T. in 4. 9. o T. o Ms. p Ls. Bo. q Belg. r Pi. Belg. A. s M. Bel. Jun. t Belg. x G. y Sic TJ. & AE. in D. Ms. z D. Me. a D. b Jun. Belg. Bo. c Bo. d Me. Bo. e D. obs. g. 21. e G. f M. g BP. 4. 36. 345. & BC. 1. 19. h Me. Ls.

CAP. XVI.

1. **H***Agar*] Hanc fuisse *Pharaonis filiam* dicunt Hebræi[i]. Ab *Agar Agra* urbs Arabiæ Plinio, Ἀγραῖοι ἔθνος Ἀγραῖων Straboni & Stephano[k].

2. *Conclusit me*] i. e. Vulvam meam[l]. ¶ עֲצָרַנִי] *Prævaluit me* [lege *mihi*] de pariendo, vel, nè gignam, i. e. prævalidè conclusit me[m]. ¶ *Ingredere mecum*] Scil. cubiculum, nempe concumbendi causâ: q. d. Concumbe[n]. Vide ad cap. 6. 4[o]. At—נָא vertendum *quæso*[p]. ¶ *Si fortè ex illa suscipiam filios*, אִבָּנֶה] *Ædificer*. Hinc בֵּן *filius*, quia filii sunt veluti ædificium seu ædificatio patris & matris; vel quia sunt generis fulturæ[q]. Sic Plautus Mostellariâ,—*Vos homines ædium esse similes arbitremini, Primùm dum parentes fabri liberûm sunt, & fundamentum liberorum substruunt*[r]. Hagaris filium pro suo habet, quippe natum ab

Margin notes: i L. TJ. k G. l V. Pi. Jun. m Ms. n Pi. o Belg. p Pi. q V. r Ms.

ab ancilla sua, & in domo sua. Vide Gen. 30. 3, 6, 8. & Exod. 21. 4[s]. ¶ *Cùmque acquiesceret*] Excusat hoc non consuetudo gentium, (ut vult August.) sed inspiratio Divina. Polygamia erat contra jus naturæ[t]. Dispensabat tunc Deus in jure naturæ, (sicut in occisione Isaac, & spoliatione Ægyptiorum[v].) Polygamia tum non erat illicita[x]. [Alii aliter.] Licèt communiter tum usurpata fuit, contraria tamen erat primæ Dei institutioni[y]. ¶ *Deprecanti*] Non ergò libidine motus, ut Lamech, hoc fecit[z]. Ægrè castitatis amor ad polygamiam inducitur[a].

3. *Post decem annos*] Ex quo habitare cœperat in illis locis[b]. Traditio Patrum est, *Si mulier non pepererit intra decem annos, tenetur ejus maritus ad primam, secundam ducere uxorem*[c].

4. *Despexit eam*] Tanquam à Divino promisso repudiatam[d]. Non cujusvis est meliorem benè ferre fortunam[e]. ¶ וַתֵּקַל] Hîc Tzere ponitur pro Hirek, & Dagesh in ק, est enim passivæ vocis[f], [*& despecta fuit.*]

5. *Iniquè agis contra me,* חֲמָסִי עָלֶיךָ] *Injuria mea tibi imputanda est.* Justè possum de te conqueri[g]. Mea injuria est tuum debitum, à te præstandum. Sicut Gen. 27. 13. עָלַי קִלְלָתְךָ, *mihi incumbet maledictio tua*; meum erit debitum, ego præstabo. Particula עלי apud Hebræos & Arabes solet exprimere, non tantùm quod *officii* est & *muneris*, sed etiam quod *debiti* est: sic Luc. 11. 7.—*qui nobis debet*, Arabes vertunt, *super quem nobis est*[h]. חָמָס, Græcis ἄδικος, Chald. *querela*. Cloppenburg. pro קְלוֹן accipit. Non sperno, inquit, Di[i]. *Iniquitas* (*injuria*, sive *oppressio*, *mea*, Sa. Sy. Ar. M.P. sive, *violentia mea*, Ma. i. e. quæ mihi fit, Jun. Ma. quâ ego deprimor, Ma.) *super te*, Mo. & reliqui. In te cecidit, vel veniet: vide Jer. 51. 35[k]. *Judicium habeo contra te*, Ch. vel *super te*: sign. pro te, tui gratiâ[l]. Vel, *Injuria mea* (i. e. pœna injuriæ meæ) *super te* veniat. Imprecatio qualis Matt. 27. 25[m]. Tu dabis pœnas oppressionis meæ. Vel, *Punitio mea*, i. e. mei causâ, *super te*, seu, mei gratiâ punieris[n]. ¶ *Judicet*] [Ità plerique.] Vox imprecantis & stomachantis, ut Exod. 5. 21. Jud. 11. 29[o]. Alii, *judicabit*, JT. Sic verba erunt non imprecantis, sed consolantis se spe defensionis Divinæ, ut 1 Sam. 24. 13, 16[p].

6. *In manu tua*] i. e Sub potestate tua, à qua eam non liberavi accipiendo in uxorem secundariam[q]. ¶ *Utere ut libet*] Non permittit sævire, (maximè in gravidam[r],) sed compescere[s]. Jus vitæ & necis tum habebant domini & dominæ[t]. ¶ *Affligente*] Contumeliis, Sy. aut verberibus, Pi. A. ¶ *Fugam iniit*] Ità locum deserens, contra Eccles. 10. 4. & Abramo filium eripiens[v].

7. *Angelus*] Nempe Christus, quia Jehovah dicitur hîc, & v. 13. & v. 10. pro auctoritate loquitur[x]. Hoc loco primùm occurrit mentio Angelorum[y]. ¶ *In via Sur*] h. e. Quâ itur *Shurem*. Ea urbs erat sita ad desertum, è regione Ægypti, Gen. 25. 18. 1 Sam. 15. 7[z]. *In via regionis Meccanæ*, Ar. Ità fugiens patriam petit[a]; ex Ægypto enim oriunda erat, Exod. 15. 22[b]. שׁוּר vocatur ab eventu, quia ibi Deus eam vidit[c].

8. *Ancilla Sarai*] Conditionis admonet, ut agnoscat errorem[d]. ¶ *Unde venis?* [Sic omnes.] אֵי מִזֶּה בָאת] *Ubi*, V. Mo. (scil. locus est, V.) *unde*, V. (*à quo*, Mo. *de isto*, Ma.) *venisti?* Quærit, vel ut confessionem peccati eliciat[e], vel ut occasionem ei præbeat proponendi querelam suam, eámque instituendi & consolandi[f].

9. *Humiliare*, וְהִתְעַנִּי] *Humilia te*, Mo. Sa. M. P. Idem verbum quod priùs verterunt *affligente eam*, &c[g]. Patere te affligi. Vid. 1 Pet. 5. 6. Conjugatio Hithpahel magnam humiliationem significat[h]. *Subde te*, Sy. Ti.

10. *Multiplicans multiplicabo*] *Et certè* (vel, *& plurimùm*, La. JT.) *multiplicabo*, Ar. A.

11. *Concepisti*, הָרָה] *Prægnans es*, V. Mo. Sa. M. P Ti. ¶ *Et paries*, וְיֹלַדְתְּ] *Propediem paritura es.* Vox componitur ex duobus temporibus, nempe, participio præsenti יוֹלֶדֶת *pariens*, & præterito יָלַדְתְּ *peperisti*, adeóque tempus paulò pòst futurum signific & Jud. 13. 7[i]. Vel est ex conjugatione Pohel, ut certitudinem partûs firmiùs exprimeret[k].

s A. Belg. — t E. — v T. — x T. Me. — y Belg. — z L. — a M. — b A. O. — c G. RS & AF. in M. — d L. — e Mo. — f M. — g F. V. G. Belg. Me. — h Di. — i Cloppenb. collat. crit. num. 11. — k Ma. — l Belg. — m Pi. — n O. — o Pi. — p Pi. — q Belg. — r L. — s Me. — t G. — v A. — x Pi. Belg. A. — y Ma. — z Jun. Pi. Belg. — a Me. La. — b Jun. — c F. — d Me et L. — e La. — f Pi. — g O. — h Ma. — i Jun. Pi. Ma. A. — k ...

12. *Hic erit ferus*, &c. פֶּרֶא] *Onager* (asinus sylvestris) hominum inter homines[l]. Erit ferus, & agrestis, & indomitus[m]; bellicosus, & (hostibus, V.) formidabilis[n]; solivagus, incertis sedibus errans[o]. *Erit solitarius*, Ar. Fortè à פרא Æthiopico, quod est *exivit*, Marc. 4. 3. i. e. qui tanquam onager nequit se domi continere, sed in sylvas agrósque exire amat[p]. Sylvester erit, diligens nemora & venationes[q]. Et de Ismaele hæc vera sunt, & de ejus posteris, Saracenis Arabibúsque[r]. Aliis פרא est חָפְשִׁי *liber*, qui nemini subjici dignetur[s]. ¶ *Contra omnes*, &c. בַּכֹּל] h. e. Invadet omnes, & ab omnibus invadetur[t]. ¶ *Et è regione universorum fratrum*, עַל פְּנֵי כָל] *Super facies*, V. Mo. Sa. *juxta terminum*, Sy. *in conspectu*, Ar. [Variè exponunt. Quidam sic,] Licèt ferus, cum fratribus tamen pacem habiturus erit[v]. (In magna hostium copia non deerunt amici & fratres[x].) Alienissimum hoc est; nihil enim hîc quod ejus humanitatem commendet[y]. [Alii sic,] *E regione fratrum*, seu *contra fratres, habitabit*[z]; fratribus videntibus, nec impedire valentibus[a], licèt obstare conentur[b]. Tantus erit gentis & progeniei ipsius numerus & potentia, ut latissimam regionem occupent, & terminos suos ad omnium fratrum fines producant[c]. *Ex adverso fratrum*, scil. in deserto Paran, quod erat directè contra habitationes fratrum[d]. Prope fratres, & in eorum conspectu. Vide Gen. 25. 18[e]. At potiùs significat Angelus, populum hunc à reliquis separatum fore: acsi diceret, Non erit pars vel membrum unius gentis, sed totum corpus efficiet, ut habeat distinctum & speciale nomen[f]. ¶ *Figet tabernacula*] Egregiè, q. d. *tabernaculabit*, tunc enim in scenis seu tabernaculis habitabant[g]. Arabes plerumque degunt in tentoriis. Hæc sunt tabernacula Cedar Cantic. 1. 5[h].

13. *Vocavit*, וַתִּקְרָא] *Invocavit nomen Domini*, La. Bo. ità Ch. ¶ *Qui loquebatur*, הַדֹּבֵר] Differunt דָּבַר & אָמַר, ut Latinis *loqui* & *dicere*. Nam דָּבַר 1. est generalius; 2. magis reale & externum; 3. absolutum & sine respectu ad alterum. In אָמַר omnia sunt contraria[i]. ¶ *Deus qui vidisti me*, אֵל רֳאִי] רֳאִי est vel participium cum affixo, *videns me*[k]: vel Thoar sive adjectivum sine affixo, *Tu Deus videns*[l], *videns omnia*, Ch. i. e. summè providens, (sic Prophetæ vocantur *videntes:*) vel nomen substantivum, *Tu Deus visionis*, i. e. qui videri soles & te patefacere; vel, qui vides omnia, & me præcipuè; qui te ostendere soles afflictis; vel, *Tu Deus visionis*, vel *visi*, i. e. ostenti, prodigii, ut Virg. 3. Æneid. *Talibus attonitus visis & voce deorum*, & rursum, *Monstra Deûm refero.* Reputabat Hagar visum illud Angeli ostentum sive prodigium. Sic רֹאִי capitur Nahum. 3. 6[m]. *Tu es Deus in visione*, Sy. Docti inter Hebræos sic exponunt, *quem pii homines aliquando vident*, V. Misertus es mei[n]. Hagar, antea fera & indocilis, nunc tandem Dei providentiam agnoscere incipit[o]. ¶ *Profectò hic vidi posteriora videntis me*, הֲגַם הֲלֹם רָאִיתִי אַחֲרֵי רֹאִי] [Variè reddunt.] *Num etiam hic vidi post videntem me?* Sa. M. Mo. Ti. A. *etiámne jam video post videntem me?* JT. Pi. *Quòd ecce visionem vidi, postquam vidit me*, Sy. Vidi hîc misericordiam tuam, postquam vidi tribulationem, Ar. *Nonne etiam hîc video posteriora videntis me?* O. Variæ sunt hujus loci expositiones. Vel, 1. objurgat seipsam, q. d. Nimis cæcutivi in domo Abrahæ, & contempsi providentiam Dei, quam sæpe experta sum, nec ad eum respexi, nisi coacta, quum prior me respexisset, & nunc etiam in deserto, ubi malis afflicta saltem expergefieri debueram, meo more obstupui, nec in cœlum sustulissem oculos, nisi priùs fuissem à Domino respecta. Hæc expositio vera esse videtur[p]. Sic Onk. *An utique hic incepi* רְאִיתִי, (ità enim punctatur in Veneta editione & Hanoviensi, & rectè) *videre post eum qui revelatus est mihi?* q. d. jamdudum providentiam Dei agnoscere debuissem. Miratur stuporem suum. Vel, 2. cum admiratione gratulatur sibi: vel hoc modo, (si הֲלֹם rectè vertitur à Junio per *jam*) *An huc usque vidi post videntem me?* q. d. hactenus mihi non contigit videre eum qui videt me; novum hoc est beneficium: vel (quia הֲלֹם) nusquam *tempus* signi-

l V. — m V. F. Me. — n V. Jun. Pi. — o Me. — p Di. — q L. — r Me. G. Ha. in Ma. — s AE. in M. — t Tig. not. — v M. — x V. — y F. — z F. — a G. — b V. — c Jun. — d Me. — e A. — f V. Em. La. — g Ma. — h Me. La. — i Ma. — k Ma. ità M. P. — l Ma. et Sa. — m Ma. — n Ma. Sa. — o V. — p V.

significat, sed propriè *locum*, interdum & *rem*, ut Jud. 20. 7. *huc*, i.e. *ad hanc rem*, & Psal. 73. 10. *huc*, i. e. *ad hac verba, ut dicant, An cognovit*, &c.) potiùs hoc modo, *An etiam hucusque?* (ut sit aposiopesis, quæ frequens est in admiratione & elegans,) *vidi post videntem me*; q. d. hui! etiam hucusque favore me complexus est Deus? datum mihi est videre eum qui me respicit; ingens est beneficium. Vel, 3. increpat se, quòd tamdiu ibi hæreat, & non statim se ad familiam heri sui conferat: *Etiam ego mansi* הֲלֹם? (sic enim punctat Buxtorfius;) vel, *an hic mansero videns post eum qui revelatus est mihi?* Vel, 4. *Etiam ego incepi* (הֲלֹם) *videre?* i. e. non alii tantùm, (non tantùm Saræ, ait Targ. Jeros.) sed mihi ancillæ vilissimæ, hoc concessum, videre Deum. Vel, 5. *Annon vidi* (h. e. *vivo*) *post videntem me*, i.e. post visionem Divinam, vel *post visionem videntis me*? Quem genuinum sensum esse, licèt à nemine ante Junium animadversum, non dubito: Rivet. Vitæ una functio, tanquam signum evidens, pro vita sumitur: ut Exod. 24. 11. *quamvis vidissent Deum, comederunt*. Vide & 1 Sam. 14. 28. Ità *visio solis* videtur vitam significare, Eccles. 11. 7, 8. & 7. 13. Psal. 35. 10. Qui Deum videbant, putârunt se statim morituros, Jud. 13. 22. & 6. 22. Gen. 32. 30. Vel, 6. *Vidi posteriora videntis me*: sic Vulg. Quod omnium maxime probatur; & communis est opinio. *Vidi ea quæ sunt post videntem me*, vel posteriora, i.e. terga abeuntis, seu disparentis, pro more Divinarum apparitionum, ut Jud. 13. 20. Sic vidit Moses tantùm *posteriora Dei*, Exod. 33. Videmus nunc per speculum, non palàm, sicut non perspicuè agnoscimus hominem à tergo. Non faciem, sed dorsum ei obvertit, quia & heram & Deum lugeret, needum reversa est. Vel sic, *Dorsum Dei* est sensus ejus; sicut lucet facies eùm propitius est. q. d. Putavi me elapsam esse Dei ferulis, sed hîc quoque eum mihi infensum sentio. Vel, 7. *Num & hic* (nempe in *deserto*) *vidi post videntem me*; i. e. postquam ego vidi, (vel videre consueta sum) scil. in domo Abrahami? Vidi Angelum hîc, postquam videram eum in domo Abrahæ, cujus custos erat, & propterea non fui territa ad visionem Angeli, sicut Jud. 13. Vel, 8. *Numquid hic vidi, postquam fui videns?* q. d. Non cùm loqueretur, sed postquam evanuit, cognovi esse Angelum Dei. Sic K. Vel sic, *Vidine illum abeuntem* (solemus abeuntes prosequi quamdiu videre possumus) *qui apparuit mihi?* q. d. Non vidi, citò disparuit, ideóque novi illum esse Angelum, missum ut me consolaretur. Alii vertunt, *An ego vidi post visionem meam?* h. e. adeò tardè, ut videndo cæcutirem? Ita duplex erat visio Hagar: prior erronea, cùm in Angelo nihil cœleste apprehenderet; altera vera, postquam tacta est Divinitatis sensu. Vel, 9. *Annon vidi Angelum Dei, postquam Deus vidit afflictionem meam?* Vel, 10. *Vidi post videntem me* idem est quod *vidi videntem me*. Ità Græci omittunt illud *post*. Vis autem illius particulæ *post* hæc est, quòd viderit posteriùs eum à quo prior visa fuerit. Vel, 11. *Coram vidi eum qui apparuit mihi*, ό. in Bo. Quo sensu gratiam Dei extollit, qui ei hoc indulsit, ut Deum non solùm audiret, sed etiam videret, Job. 42. 5. Chaldæus sic, *Etiam ego cœpi videre* (i. e. miseriam meam cernere) *postquam apparuit mihi*.

14. *Appellavit*] Sub. vel *is cui nomen hoc dedit*, (satis tritum est Hebræis, verbum sic indefinite accipi:) vel *ipsa Hagar*, quæ, unâ simplici confessione non contenta, testatam in futurum tempus voluit Dei gratiam. At קָרָא masc. non convenit cum Hagare. Vel Angelus, vel Abraham. Vel *vocavit quisquis*, credens Agar affirmanti hoc nomen ab Angelo inditum. Tertia persona præteriti seu futuri activi Hebræis plerumque passivè, seu impersonaliter, sumitur; *vocavit*, pro *vocatum est*: sic *vocavit*, 2 Sam. 5. 20. pro *vocârunt*, 1 Chron. 14. 11. *unxerant*, 2 Sam. 15. 17. pro *unctus est*, 1 Chron. 14. 8. Confer etiam Marc. 10. 13. cum Matt. 19. 13. ¶ *Viventis, videntis me*, sic ferè omnes, לַחַי רֹאִי] q. d. A Deo vivo, vel authore vitæ, respectu sui. *Viventis*, i.e. victuri in annum alterum. לַחַי refertur ad *fœtum*, רֹאִי ad *Angelum*. Rectiùs sic, *puteum viventis* (i. Angeli, qui *Deum viventem* hîc refert) *videntis me*, i. quem ego vidi, Cl. vel sic, *viventis*, i. e. Angeli qui semper vivit, cùm sit immortalis. Puteum *viventis* vocat respectu sui, quia viva remansit post conspectum Angeli; *videntis* respectu Angeli, propter beneficium sibi in ea apparitione collatum. Alii utrumque ad Deum referunt, qui vivit, & videt omnia. *Puteum viventi videnti me*; cum Lamed enim construuntur. Vel, *Puteum ad vivum* (i. qui vivas & scaturientes aquas haberet) *videntis* me, i. Dei. ¶ *Inter Cades & Barad*] Onk. sic, *inter Rekam & Petram*. Absurdum; nam *Petra* eadem quæ *Rekam*, vel *Arecemе*, & per Apocopen *Arce*, ut constat ex Jo. Euseb. Hi. & Epiph. Pro *Petra* ergò substitue ex Jon. *Elusam*, oppidum Idumææ notissimum.

15. *Peperit*] Postquam domum reversa veniam à dominis impetravit.

C A P. XVII.

1. *APparuit*] Nè putaret promissionem seminis in Ismael completam. ¶ *Omnipotens*, sic ferè omnes, אֵל שַׁדַּי] *Potentissimus, sufficientissimus*, Ar. *fortis, omnipotens*. q. d. Bona amplissima quæ tibi promissurus sum præstare possum. Beatissimi ergò erunt qui mecum fœderati sunt. *Ego fortis, beneficus*, (*liberalis*, vel *exuberans*.) Vox Deum significat quatenus est benefactor. Triplex etymon est τῷ שַׁדַּי: 1. qu. שׁוֹדֵד, à שָׁדַד *vastavit*, q. d. qui, ut creavit omnia, ità ea potest annihilare: 2. qu. *mammosus*, à שַׁד *mamma*, quòd omnia alat: (sic Diana *mammosa*, quia omnium viventium nutrix, sic Isis, item Ceres *mammosa*.) 3. (quæ verior est originatio) à שֶׁ *qui*, & דַּי *sufficiens* αὐτάρκης, ἀνενδεής Platoni. Malim referre ad Arab. שָׁדַד, quod est *confortare, constringere*; q. d. παντοκράτωρ, *tenens omnia*. Sanchuniatho, compositor historiæ Phœnicum, Deum quendam memorat, quem interpres ejus Græcus Philo Byblius ἀγρὸν & ἀγρότην nominat. Videtur mihi in mente habuisse hoc nomen, nam שָׂדֶה *ager*; sed tunc esset *Sadai*. Sic *Dagon*, quem à pisce dictum putant, ab eo redditur Ζεὺς ἀρότριος, tanquam à דָּגָן, quod *frumentum* denotat. Aq. vertit & ἱκανὸς, & (alibi) ἀλκιμος. Fatetur Elias in Thisbi plerosque exponere *fortem & victorem*, q. d. qui volo & possum: possum te protegere. Non jactat potentiam Deus quæ penès ipsum suppressa lateat, sed quam erga filios explicet. ¶ *Ambula coram me*] Sic ferè omnes. *In obedientia mea*, Ar. Quod *ambulare coram me*, 1 Reg. 8. 25. est *ambulare in Lege mea*, 2 Chron. 6. 16. Ambula coram me, ut servus coram domino, &c. illi per omnia præstò, obsequens, fidelis: me semper intuere præsentem: te curæ meæ committe; ac statue actionum cogitationúmque omnium me esse arbitrum. Vide ad Gen. 5. 22. ¶ הִתְהַלֵּךְ] *Ambulare te fac*; i. e. indesinenter ambula coram me. εὐαρέστει, i. *complace coram me*, *ambula placenter*. Complectitur & fidem, Heb. 11. 5, 6. & obedientiam. ¶ *Esto perfectus*] Tendens ad perfectionem: Non enim erat perfectus, sed proficiens. Enitere ad culmen virtutum omnium. *Esto inculpabilis*, ό. *sine macula*, Sy. *integer*, Ar. Esto sine simulatione, & fiduciam sinceram in me habeas, & persistas in mei reverentia.

2. *Pondámque fœdus*] Circumcisionem, ut infrà v. 10. nempe externam τὴν τύπος, internam πνευματ. ¶ *Et dabo pactum meum*, &c.] Mo. P. *testamentum meum*, ό. Amicitiam & fœdus tecum sanciam; fœdus ratum habebo & exsequar; renovabo, & sacramento confirmabo, vide v. 10.

3. *Cecidit*] Adorans, & gratias agens. Advertendum hîc est, quòd sicut Natura & Ars in operibus suis procedunt de imperfecto ad perfectum; ità est in processu Divinarum revelationum & promissionum, quæ expressiores indies fiunt & majores.

4. *Ego sum*, אֲנִי הִנֵּה] *Ecce ego*, sic plerique. *Ego* absolutè ponitur, i. quod ad me attinet. Notat antithesin, cujus ἀπόδοσις habetur vers. 9. describitur enim

hîc

hic fœdus inter Deum & Abrahamum[k]. *Ego* vice præfationis seorsim legendum est, ut quieto animo sit Abram, & sine dubitatione fœdus suscipiat[l]. ¶ *Pater multarum gentium,* [לְאַב הֲמוֹן גּוֹיִם] *In patrem multitudinis* (vel *nobilitatis*, Ar.) *gentium*, Mo. Jun. omnes; vel *patrem*, &c. (nam *ero in spiritum*, 2 Chron. 18. 21. est *ero spiritus*, 1 Reg. 22. 22[m].) i. e. pater multarum gentium: sic exponit Paulus, Rom. 4. 17. adductus verbis sequentis versûs[n]. Talis erat secundùm carnem, sed præcipuè secundùm spiritum, respectu fidelium[o]. Dicitur à tumultu, vel strepitu, quem multitudo excitat; imò pro tumultu ponitur, ut ὄχλος sign. & *turbam*, & *tumultum*[p].

5. *Abraham*] Pro *Abram hamon*, ob euphoniam[q], ה ex הָמוֹן addito[r].

6. *Reges ex te*] Hebræi, Idumæi, Africani, Saraceni, Hispani, & Messias Rex regum. Ab omni ævo nullus in hoc cum Abrahamo comparandus[s].

7. *Et semen tuum*] Sunt fœdera quædam personalia; alia, ut hoc, ad successores transeuntia[t]. ¶ *Ut sim Deus tuus*] Ut tui curam geram, & tu me adores, & à me pendeas[v]. Hæc formula comprehendit omnia beneficia salutaria[u].

8. *Terram peregrinationis*] Heb. *peregrinationum*, plur. ut sign. eum diu peregrinum fuisse & futurum esse[x]. ¶ *In possessionem æternam*] Vel *perpetuam*, [ità plerique.] Sic Esa. 60. 21. *in æternum possidebunt*, cùm tamen non diu possederint, Esa. 63. 18[z]. Quomodò hoc verum? Resp. 1. Secundùm spiritualem promissionem & rem sacramenti æterna erat, Aug. in Ga. Jun. 2. Æternum dicitur cujus finis non constituitur, Aug. in Ga. Possessio indefinita, donec symbolorum veritas advenerit. Nobis illud est perpetuum quod non possumus infringere. Sic Horat. *Serviet æternùm qui parvo nesciet uti*, & Terent. in Eunucho, *spero debinc æternam inter nos gratiam fore*, & Virgil. Æneid. 11.—*æternum telorum & virginitatis amorem.* Æterna hæc dicuntur κατά τι, rerum creatarum respectu[b]. Sic Tibullus 2. 5. *Vescar, & æternùm sit mihi virginitas*[c]. [Mo. vertit, *in possessionem seculi.*]

9. *Et tu ergò*, &c.] Hactenus protasis, de promissionibus Dei: sequitur hîc apodosis, stipulatio officiorum Abrahami, quæ est altera pars fœderis[d]. ¶ *Custodies*] Retinebis & asservabis, nè amittatur vel elabatur: etiam opere complebis. Hæc שָׁמַר sign[e].

10. *Pactum*] h. e. Signum pacti vel fœderis[f]: hoc est, pignus promissionum mearum & vestri officii[g]. ¶ *Circumcidetur*, sic. ό. Sa. [הִמּוֹל] *Ut circumcidatur*, Ch. Ar. JT. O. A. *circumcidi*, Mo. Cohæret cum pronomine, *ipsum circumcidi*. τὸ *[illegible]* est fœdus, h. e. signum fœderis[h]. ¶ *Omne masculinum*] *Cur non & fœmina*, cùm utriusque sexûs fœdus esset, ut constat ex Gen. 34. 14. Exod. 12. 3, 4. Joel. 2. 15, 16[i]? Resp. 1. Quia vir est caput mulieris, à quo generatio pendet, eique tribuitur[k]. Viri sunt causa progeniei præcipua, ac proinde propagandi hanc impuritatem[l]. 2. Ut admonerentur peccati originalis, nempe omnes semine virili propagatos peccatores esse. Ideo parsum fœminis, quòd ex fœmina sine virili semine Christus nasciturus esset[m]. 3. Quia populi distinctio (ad quam data est circumcisio) petitur à maribus, non à fœminis[n]. 4. Effusio sanguinis marium in circumcisione respectum habuit ad sanguinem Christi, Heb. 9. 22, 23, 24[o].

11. *Carnem præputii*] Præputium est pellis glandem tegens[p]. Ea pars delecta, 1. Quia hîc se effectus peccati primùm manifestavit. 2. Ut signum fidei quâ credebat Christum ex se nasciturum[q]. 3. Quia hoc membro transfunditur peccatum originale[r]. 4. Item in detestationem idololatriæ, quia Gentiles in Sacris Priapi partem illam honorabant[s]. עָרְלָה significat *rem quamvis superfluam*[t]; vel *obstructionem*, quæ rei alicujus operationem impedit[v]. ¶ *In signum fœderis*] Data circumcisio ut sit signum, 1. memorativum pacti Abrami cum Deo; 2. repræsentativum fidei Abrahæ, (fidei & religionis, propriæ in adultis, alienæ in infantibus[x],) & justitiæ per eam adeptæ, Rom. 4. 3. distinctivum fidelium ab infidelibus; 4. purgativum simul & demonstrativum[y] peccati originalis; 5. præfigurativum Baptismi[z]. Nota Circumcisionem institutam in *Hebron*, mense *Abib* vel *Nisan*, quo loco & tempore Johannes Baptista natus est, qui Circumcisioni Baptismum substituit[a]. ¶ *Inter me & vos*] Chald. habet, *inter verbum meum & vos.*

12. *Infans octo dierum*] Non antea, quia infans infirmior, nec par dolori, ut notat Maimonides[b]. Nec antea certitudo ulla est vitalem fore[c]. *[Greek text, illegible]* (*Pleraque* (scil. animalia) *ante diem septimum moriuntur; tunc igitur nomina imponunt, magìs credentes ea vitalia fore,*) ait Arist. l. 7. c. 7. de Hist. anim. Hinc & pecudum partus ante octavum diem Deo non consecrantur, Exod. 22. 30[d]. Ante 8. diem vix in animantium censu æstimantur. Necdum spurcities diffluxit, quæ à partu credita ibi adhærescere. Ingratum autem Deo quod semiperfectum aut impurum[e]. Diebus septem omnis partus impurus erat ex sanguine. Vide Exod. 22. 30. Levit. 12. 3[f]. *Lustricus dies quo infantes lustrantur & nomen accipiunt, maribus nonus, octavus fœminis*, Macrob. Saturn. 1. 16[g]. Non autem ultra 8. diem differenda erat, nè supinitate hominum quotidie res in deterius iret. Nec sabbati dies exceptus erat, si octavus[h]. Fiebat de die, ut res foret notior. Præputium in pulverem projiciebatur. Poterat fieri circumcisio per Sacerdotes, per Levitas, per privatos, etiam per mulieres, non tamen per exleges. ¶ *Tam vernaculus quàm empititius*] Incircumcisus in terra Hebræorum vivere poterat sub bonis legibus; non item in domo Hebræi, nè mores exemplo confunderentur[i]. ¶ *Circumcidetur*] Qu. An servi emptitii ad circumcisionem cogi poterant? Affirmant multi ex hoc loco[a]. Nam, 1. Servus est possessio domini. 2. Illud τὸ *circumcidetur* præceptum est, quod elides, si subaudias *si velit.* 3. Aliàs nulla distinctio esset inter mercenarium & servum: Nam mercenariis permissa erat (non præcepta) circumcisio, Exod. 12. 44[b]. Negant alii[c]. Existimant nullum adultum servum obligari ad circumcisionem sui aut prolis, nisi sponte consentiat[d]. Nam sic sumenti (circumcisionem) imponeretur peccandi necessitas, & juberetur hypocrisis. Nec talis circumcisio sacramentum esset Dei fœderis, quod non nisi volentes amplectimur. Denique, vera religio suaderi debet, non imperari. Adde quòd Maimonides sic explicat, de Circumcisione cap. 1. sect. 6. *Si quis* (inquit) *servum jam adultum à Cuthæis comparavit, qui circumcidi nolit*—debet Cuthæis iterum venundari[e].

13. *Pactum in carne*] Seu *fœdus*. Homerus victimas ipsas fœdera vocat, Iliad. γ'. —*[Greek text, illegible]*, i. e. τὰ σφάγια, *pecudes mactandas*, Eustath. Beza ad Westfal. de Cœna Dom. Ibid. *[Greek text, illegible]*—i. e. *ferebant deorum fœdera*, nempe *agnos duos.* Unde & ibidem *[Greek text, illegible]*, quod Hesych. *[Greek text, illegible]*, victimam in fœdere ineundo mactare, & *[Greek text, illegible]* jurare, fœdùsque ferire: Heins. ad Sil. 1[f].

14. *Cui præputii caro circumcisa non fuerit*, [אֲשֶׁר לֹא יִמּוֹל וגו׳] Q. activè reddunt, *Qui non circumciderit*, vel *circumcidi curaverit*; יִמּוֹל enim est fut. Kal, ex נָמַל, quæ habetur v. 11. Activè sumendum probat ratio addita, *Irritum fecit fœdus*[g]. Al. passivè, *Cui non circumcisa*, &c. Pi. *Cùm non circumcidetur*, Mo. ut sit fut. Niphal, ex מוּל, quæ habetur v. 13[h]. ¶ *Delebitur*, [וְנִכְרְתָה] *Exterminabitur*: non erit particeps promissionum aut beneficiorum meorum[i]; non ampliùs censebitur in populo Dei[k]; excommunicatus erit à communione populi Dei[l]; excludetur à sanctorum consortio & hîc & in futuro seculo[m]. Sensus est, morte plectitor, quomodo passim accipitur Exod. 30. 33, 38. & 31. 14. Levit. 17. 4, 9, &c. & 20. 18. Num. 9. 13. & 15. 30, 31. Metaphora ab arboribus quæ è terra exscinduntur, Deut. 20. 20. Esa. 9. 14[n]. Sed pauciores de supplicio capitali accipere dicit Cl. Constant. l'Empereur in notis ad Bertram. de Repub. Jud. cap. 2. qui quatuor Ebræorum sententias recitat. 1. *Morietur morte immatura*, sive ante terminum naturalem, ait Abrabanel. Terminus ille censetur annus 60. aliis 50. aliis 52. aliis est tempus quod quadrabat illi secundùm propriam naturam. 2. *Abs-*

videtur erit, i.e. *morietur sine liberis.* (*Delebitur nomen & posteritas ejus*, M.) 3. Alii ad *mortem æternam* assurgunt: sed hoc sensu *peribit anima*, nec vivet vel subsistet ampliùs, inquit Maimonides. 4. Alii (ut Abrabaniel) rectiùs, *Pœnas post mortem luent in gehenna.* Theologi nostri ut plurimùm intelligunt ejectionem ex Ecclesia. Ego ex his minimè absurdam puto sententiam de morte præmatura; 1. ob *excindendi* vocem, quæ isti, non verò sterilitati, optimè quadrat. 2. Infantiæ majores illas pœnas competere clementia Dei prohibere videtur. Consule quæ vir longè doctissimus, H. Ainsworth, ad Num. 15. 30, 31. Neque omittendum, *exterminium* minus esse *supplicio capitali*, Exod. 31. 14. (versu ritè intellecto) Deique opus esse, non hominum, Levit. 17. 10. & 20. 6. & confer diligenter ver. 4. cum 5 [o]. Chaldæus, *Qui non præciderit*, &c. i.e. cùm adultus fuerit, anno 13. ut Hebræi volunt; quia tum ipse obligari incipit, si parentes & magistratus neglexerint [p]. Si adultus circumcisionem neglexerit [q]. ¶ *Irritum fecit*] Quia adultus negligentiam parentum supplere debuit [r]; vel, irritum fecit in infantia, vel casu, vel parentum vitio [s]. ¶ הֵפַר] *Fregit*, Mo. Sa. *violavit*, Ar. *dissolvit*, M. *dissipavit* [t]. quantum in se est, privando se gratiâ promissâ [u]. הֵפַר opponitur τῷ הָקִים, *statuere, firmare* [v].

15. *Non Sarai*] Quod est, *domina mea*, sed *Sarah*, quod est *princeps* absolutè, non tantùm unius familiæ [x]. Loco י substituitur ה ex הָמוֹן, ut v. 5 [y].

16. *Ex eo*, sic *. & Sy. nempe filio, *orientur*, &c. מִמֶּנָּה] *Ex illa*, plerique, [nempe, ex Sarah.]

17. *Et risit*] Non dubitans, (licèt ità censent Hieron. & Chrys.) tunc enim reprehensus fuisset à Deo, (sicut Sara, Gen. 18. 12. Jun.) sed quasi ad rem novam obstupescens & gratulans [y]. Risus erat lætitiæ & admirationis [z]: vel potiùs dubitationis, ut liquet tum ex ipsius, tum ex Domini verbis quibus contradicit, quare promissionem Dominus cum asseveratione repetit, quo facto Abraham acquievit, juxta Rom. 4. 18 [a]. Putant Christum, Joh. 8. 56. ad hunc locum respexisse [b]. ¶ *Centenario*] Non tunc erat centenarius, sed in nativitate Isaac talis futurus erat [c]. ¶ *Et Sarah*, וְאִם שָׂרָה] Ad verbum, *Et si Sarah? an filia 90 annorum*, &c? Duæ interrogationes vice unius [d].

18. *Vivat coram te*] Honestè & sanctè vivat: hoc significat *coram te* [e]; tibi placeat & obediat [f]. Alii sic, *Utinam vita ejus conservetur tuo præsidio* [g]. Alii sic, *Utinam facias ut propagetur Ismael.* Sic *vivere* sumi patet ex responsione Dei. *Coram* aut *in conspectu* esse dicitur, quod est in potestate, & ab aliquo efficitur, efficive potest: ut Gen. 13. *terra est in conspectu tuo*, tibi patet, exposita est, item 2 Paralip. 6. *Non deerit tibi homo de meo conspectu qui sedeat*, h.e. efficiam ut nunquam desit [h]. Utinam non penitus eum rejicias, sed ei benedicas [i], eum serves, & in promissa felicitate fratri conjungas. Hanc fuisse ipsius mentem ex Dei responso constat [k].

19. *Sarah*, אֲבָל שָׂרָה] *Verè, certè. In veritate*, Ch. in V. *sed &*, K. in M. Non tantùm vivet Ismael, *sed etiam*, aut *imò*, Sara, &c [l]. ¶ *Isaac*] A risu Abrahæ: Nam Sarah nondum riserat [m]. ¶ *Pactum*] Nempe gentilitium, non merè personale, aut exigui temporis [n]. Quæ pacto promissi pergent ad posteros tuos per Isaac, non per Ismaelem [o].

20. *Exaudivi te*] Ex hoc dicunt Hebræi, & verum videtur, quòd Ismael finivit vitam suam in bono, quia de hoc Abraham rogaverat Deum [p]. ¶ *Benedicam ei*, בֵּרַכְתִּי] Præt. pro fut. quia promissa Dei certa sunt [q]. ¶ *Multiplicabo eum valde*, בִּמְאֹד מְאֹד] *In valde valde*, vel potiùs, *in vehementia vehementia*; vel, *in viribus viribus.* Nam מְאֹד nomen esse colligitur è syntaxi, quà regitur à præp. ב; & ipsum regit pronomen affixum personæ, Deut. 6. 5. בְּכָל מְאֹדֶךָ, quod Luc. 10. 27 redditur, ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου [r]. ¶ *Duodecim duces*] Ab his sunt 12 Arabum φύλαρχοι apud Strabonem. Iidem Saracenorum Phylarchi apud Menandrum Protectorem [s].

21. *Pactum verò*] Quicquid optabile est terrenæ vitæ respectu promisit Ismaeli, & tamen nihili æsti-mat comparatione fœderis [t]. *Pactum*, i.e. fœdus spirituale [u]; promissio Christi & salutis. Vide Rom. 9. 5, 7, 8. Luc. 1. 55, 72, &c. Gal. 3. 29 [v]. ¶ *Anno altero*] i.e. Sequente; q. d. anno elapso [x].

22. *Ascendit Deus*] Sic Mo. M. P. Ti. JT. Sy. *Angelus Dei*, Ar. Sa. *fulgor vel gloria Dei*, Ch. in G. *Ascendit*, nempe in corpore in quo apparuit, v. 1 [y]. Vel, *ascendit*, pro, ascendendo disparuit, quia res spirituales & cœlestes, cùm è conspectu nostro subducuntur, sursum ferri videntur [z].

23. *Statim in ipso die*, ità & Ch. & Sa. & plerique, בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה] Ad verb. *in substantia* (vel *essentia*, aut *corpore*) *ipsius diei*, i.e. ipsomet die, V. Mo. Promptè obediens Deo [a], licèt senex. Et patet hinc obedientia Ismaelis & totius familiæ [b]. In circumcisione mandant Judæi cutis retractionem: Porrò post sanatam circumcisionem aiunt etiam adhibendam in stagno mersionem [c].

24. *Tredecim annos impleverit*] Hinc Saraceni anno ætatis 13. suos circumcidunt [d].

27. *Empititii & alienigenæ*, וּמִקְנַת כֶּסֶף מֵאֵת בֶּן נֵכָר] *Acquisitio argenti*, vel *emptus argento à filio alienigenæ*, Sa. Mo. simil. [e], Ch. JT. [At Sy. sic punctat,—*emptus argento*; etiam *filius peregrinorum.*]

CAP. XVIII.

1. A*pparuit*, וַיֵּרָא] Sic vocant quartam hujus libri Sectionem, quæ hic incipit. Confirmat Deus servorum fidem, quæ adminiculis opus habet. Fortè in gratiam Saræ repetita est promissio. ¶ *In convalle Mamre*] Vide ad Gen. 13. 18 [e]. ¶ *Sedenti*] More suo præstolanti peregrinos, & veluti expandenti laqueum hospitalitatis [f]. ¶ *Fervore diei*] Quando viatores languescunt, & esuriunt [g], & ad hospitia divertere solent [h]. Hoc tempus jam olim fuisse constat prandio & quieti datum. Unde *meridianari* Latinis erat, aut cibum aut somnum capere, & in Terent. Adelph. Νεανίσκος ille Demea sic loquitur, *Præter hoc, meridie ipso faciam ut stipulam colligas* [i].

2. *Tres viri*] Non quòd tales erant, sed putabantur [k]. Sentiunt Hebræi unicuique Angelo suum esse ministerium, nec uni multa committi, ideóque tres missos: 1[um], ut annunciaret filium nasciturum; 2[um], ut eriperet Lot, (atque etiam, juxta alios, ut Abrahamum è dolore recentis circumcisionis laborantem curaret [l];) 3[um], ut everteret Sodomam [m]. ¶ *Adoravit*] Civili adoratione [n].

3. *Domine*] Unum alloquitur qui honoratior videbatur [o], (ideóque in medio ambulabat [a],) & legationis princeps [b]. Scimus Angelos ut plurimùm cum Christo apparuisse [c]. *Dominum* salutare sing. num. solent Hebræi, etsi plures sint [d]. Heb. est אֲדֹנָי cum Kametz; quod vertunt, *Domini mei*, Mo. Sa. JT. Ma. Eâdem voce duos Angelos alloquitur, Gen. 19. 2 [e]. Omnes simul appellat primùm, tanquam è longinquo; tandem singulos prensat & invitat: nisi forte speciatim eum compellaverit quem herum fuisse ex specie judicabat [f]. Videtur legendum אֲדֹנִי. Unum enim alloquitur, qui Jehovah erat, (licèt Abraham hoc nesciret, Heb. 13. 2.) ideóque qui puncta addiderunt punctabant אֲדֹנָי [g]. Quidam tamen אֲדֹנָי censent non sacrum esse, sed profanum, quasi maximum ac digniorem inter tres illos viros sit allocutus [h].

4. *Lavate pedes*] Tum ad sordes, tum ad lassitudinem, tollendum, La. post Jun. pro more loci & temporis, quia ob nimium calorem solebant ibi ambulare cum soleis tantùm pedibus alligatis, aut penitus discalceati. Vide Gen. cap. 19. 2. & 24. 32. Joh. 13. 4, 5 [h]. ¶ *Et requiescite*, Sa. *refrigerate*, &c. וְהִשָּׁעֲנוּ] *Innitimini*, Mo. JT. Ma. *reclinate*, Ma. *recumbite*, vel *incumbite*, Sy. Ar. P. Ti. ¶ *Et fulcite vos*] Baculis aut aliâ re: h. e. requiescite sub arbore [i].

5. *Buccellam panis*] Τὸ פַּת K. vertit *segmentum panis*, ὁ ἄρτος, rectè: פַּת est *panis integer*, quia est pars totius massæ. Maimonides *panem* vocat פַּת [m]. *Panis* nomine omnes cibi in Scriptura comprehenduntur [n].

Abr. ut vir bonus paulùm pollicetur, dat multa [a]. ¶ *Et confortate cor vestrum,* [וְסַעֲדוּ] *Et fulcite,* Mo. Ch. Sy. P. *reficite,* JT. Ti. *confirmate,* vel *roborate.* De hac phrasi vide Jud. 19. 5 8. Psal. 104. 15 [p]. ¶ *Idcirco,* [כִּי עַל כֵּן] Non consultò ait venisse, sed opportunè accidisse, q. d. Dei consilio & providentiâ, ut huc venirent [q]. Ubique sumitur pro אֲשֶׁר : *eò quòd,* ait RS. q. d. quia meâ causâ venistis [r]; ut scilicet honoretis me, utendo meâ hospitalitate [s]. Quando huc divertistis, æquum est ut cibum sumatis meum [t], & ut vos honore prosequar [v].

6. *Tria sata*] A סְאָה Syri סאתא, indè σάτον, quod Græcis μέτρον, Exod. 16. 36 [x]. Tres erant modii Syriaci, vel Attici, aut unum Ephah, quod semel usitatò pinsebatur, indéque ab אָפָה *pinsere* videtur dicta. Hoc Sarah (licèt nonagenaria, nobilissima & opulentissima) depsit, sed ancillarum operâ [y]. ¶ *Simile,* [סֹלֶת] *Farinæ purgatissimæ,* V. Mc. Ti. à סָלָה, quasi conculcationem seu expressionem farinæ dixeris [z]. ¶ *Commisce,* M. P. Ti. [לוּשִׁי] *Consperge,* Mo. o'. Ch. nempe aquâ; more pistorum *depsito,* Sa. JT. ¶ *Subcinericios panes*] Mo. Sa. M. P. [עֻגוֹת] *Placentas,* Ch. Sy. Ar. Ti. JT. Tales nimirum quæ in foco calido super vel infra carbones, vel in cineribus calidis, coquuntur. Vide Exod. 12. 39. Num. 11. 8. 1 Reg. 17. 3. & 19. 6 [a]. Ut Hebræi olim, ità hodie Saraceni, & Mauritani penè omnes, (qui Hebræis, uti linguâ, ità habitu & ritibus, sunt similes) quotidie in fictili vase & concha farinam subigunt, indéque panem in dies singulos coquunt, vel in clibanis, vel in carbonibus, &c. tum ut recentior sit panis, tum ut extempore parabilis sit, cùm hospites adventant [b].

7. *Et coxit illum*] Heb. *ad faciendum eum,* Mo. o'. *ut præpararet,* Sa. Ar. M. P. Ti. JT. A. Sic *facere pascha,* Exod. 12. 48. Matt. 26. 18. est *apparare.* Vel, *ut jugularet* [c].

8. *Stabat*] Ch. *& ministrabat eis.* Sic *stare* sumitur Neh. 12. 44. Jer. 52. 12 [d]. ¶ *Comedissent*] i. e. Visi sunt comedere. Ità Jo. & Talmud, & author Tobiæ c. 12. v. 23 [e]. Non comederunt actione vitali, sed cibo in corpus assumptum transmisso, & in aerem tenuissimum resoluto [f].

9. *Dixerunt*] Ità ferè omnes. *Dixit verò,* o'. Unus ex illis loquebatur, qui Jehovah dicitur v. 13, 14. Synecdoche integri [g]. ¶ *Ubi est Sarah?*] Ut fidem Ab. & Saræ obsignent, ostendunt Angeli sibi notum esse uxoris nomen [h]. ¶ *In tabernaculo,* [בָאֹהֶל] *In tentorio illo,* [בְּאֹהֶל pro בָּאֹהֶל] nempe Saræ, ut apparet vers. seq [i]. Hoc Abraham indigitabat. Habebant viri & mulieres separatim sua tabernacula, Gen. 23. 2. & 24. 67 [k].

10. *Revertens,* &c.] Heb. *Revertar,* non formâ visibili, sed præsentiâ efficaci [l]. Complemento promissionis [m]. ¶ *Ad te, vitâ comite,* [כָּעֵת חַיָּה] [Variè reddunt.] *Secundùm tempus vitæ,* Sa. M. P. Mo. Ma. *in tempore hoc in horas,* o'. *in tempore isto quo vos eritis vivi,* Chald. *circa tempus hoc, ipsâ superstite,* Sy. *in tempore huic simili in anno sequente,* Ar. *circiter tempus viventis,* Ti. *circa hoc tempus, & vivente,* sub. *Sarâ,* V. in Tig. not. *hoc ipso tempore vigente,* Jun. *secundùm hoc tempus vivens,* Pi. vel *vivum,* seu *cùm hoc tempus vixeris,* Ma. *cùm revisam te, anno vertente,* Ca. Variè exponitur. 1. *Vivente,* scil. Sarah, (vel etiam Abrahamo, K. in F. co.) h. e. tuâ incolumi existente [n]. *Quo vos eritis vivi incolumes,* Ch. RS. & Ge. In F. co. vivos vos reperiam [o]. *Te superstite.* [Ità vitam promittit, & fœtum.] 2. Alii ad *fœtum* referunt, (quod rectius P.) q. d. Veniam justo pariendi tempore, ut Sarah mater *vitalis fœtus* fiat [q]. Vel, adero postquam iste in lucem editus fuerit. Eadem enim loquendi formula, in eodem sensu, usurpatur 2 Reg. 4. כָּעֵת חַיָּה, *amplexaberis filium*: h. e. ut Hebræi exponunt, post certum tempus quo fœtus in utero vivificabitur, tandem & in lucem edetur. Et mox sequitur, *Et concepit, & peperit filium — juxta tempus vitæ* [r]. 3. Alii ad Angelum referunt: q. d. *vitâ comite* [s]; *si vixero* [t]. Loquitur humano more [v]: maximè cùm necdum nôsset Abr. eos esse Angelos [x]. 4. Alii sic, *cùm tempus, vel annus, reviviscat*; hoc tempore sequentis anni, ut ex complicatione apparet, Gen. 21. 2, 5.

- [a] G.
- [p] Belg.
- [q] V. Pi.
- [r] F.
- [s] La.
- [t] G.
- [v] F.
- [x] D.
- [y] Wal. Antiq. mensur. 1. 4.
- [z] Mi.
- [a] Belg.
- [b] La.
- [c] F. Ca.
- [d] A.
- [e] D. obs. 14. 5.
- [f] Me. et La.
- [g] Pi.
- [h] Jun.
- [i] Jun.
- [k] Belg.
- [l] Riv.
- [m] Belg. 8.
- [n] V.
- [o] O.
- [p] F. co. V.
- [q] V.
- [r] F. co.
- [s] V. L. Mi.
- [t] F. co.
- [v] Me.
- [x] Bo.

cùm Abram erat 100 annorum, qui nunc erat 99 annorum, Gen. 17. 24. Confirmat hunc sensum Apostolus, Rom. 9. 9. *Hoc tempore veniam.* Potest verti, hoc *tempore vitæ.* Τὸ *hoc* sæpe subauditur, Exod. 9. 18. 1 Sam. 9. 16. & 20. 12. Anno vertente res redeunt ad pristinum statum & vitam. Urbs *reviviscere* dicitur cùm reædificatur, 1 Chron. 11. 8. & lapides *reviviscere,* Nehem. 4. 2 [y]. Præcipuè verno tempore (quo hæc gesta videntur ex æstu, & umbrâ, & comestione sub dio) reviviscunt omnia [z]. Hæc sententia simplicissima est [a]. Confirmatur ex v. 14. ubi eam repetit, *Ad tempus revertar ad te, secundùm tempus vitæ,* i. e. ad hoc ipsum tempus quod jam viget [b]. *Anno vertente,* Heb. *tempore vitæ,* seu *vitali*: quod (ut arbitror) significat *anno proximo,* quoniam vita, i. e. ætas, annis, non diebus aut mensibus, numeratur. Nam & superiore capite dixerat, Hoc proximi anni tempore [c]. [Alii aliter.] Videtur Apostolus legisse כָּעֵת הַזֶּה, κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον [*]. Verùm Apostolus (ut alibi sæpe) sensum spectavit, non verba numeravit [†]. *In tempore huic simili, in anno sequente,* Ar. Vel sic, Circa hoc tempus vitæ hominum, vel hominum viventium [d]. ¶ *Post ostium tabernaculi,* [וְהוּא אַחֲרָיו] *Et ipsum post eum,* Mo. Ch. Sy. Ar. i. e. *ostium ipsum erat post Angelum*; ad tergum Angeli loquentis [e]. Ut sciças Angelum non ignorasse ejus risum, licèt non viderit [f]. Al. sic, *Angelus erat post tabernaculum Abr.* [g]. Alii sic, *Ostium tabernaculi Saræ fuit post tabernaculum Abr.* [h]. Alii sic, *Et ipsum,* scil. ostium, erat post Abrahamum [i]: Nempe prout ibi stabat [k].

11. *Desierant Saræ fieri muliebria*] Heb. *consuetudo mulierum,* Ti. vel, *secundùm mulieres,* M. JT. אֹרַח כַּנָּשִׁים, pro כְּאֹרַח נָשִׁים, *secundùm viam mulierum*: Multoties enim transponuntur particulæ [l]. אֹרַח propriè *viam* seu *semitam* sign. Hic autem ponitur pro more, usu, & consuetudine aliqua [m]. Desierant fluere menstrua ad conceptionem necessaria [n]. Observant medici tunc cessare partum cùm cessat fluxus menstrui [o]. Alii sic, Desiit esse moribus ineptis & juvenilibus. Alii sic, Coitûs minimè appetens erat [p].

12. *Risit occultè*] *Intra se,* Caj. Mo. בְּקִרְבָּהּ *in intimo suo,* Ma. *in corde suo,* Jon. & Jeros. *Medium* & *cor* se invicem explicant, Isa. 16. 11. & 26. 9 [q]. Quod verbis non ausa, risu refellit. Nam quidam risus est genus confutationis [r]. ¶ *Postquam consenui, voluptati operam dabo?* [הָיְתָה לִּי עֶדְנָה] Aq. ἐγένετό μοι τρυφερία, D. *erit mihi voluptas?* Mo. & plerique. Sym. sic, *facta est mihi adolescentia,* ἀκμή, *vigor ætatis,* D. Ch. sic, *erit mihi juventus*: quo nomine actum conjugalem honestè exprimit, quia juvenes ad eum magis proclives sunt. Quæ tam speciosa fuit mulier, ut Reges eam arderent, putat indecens ut voluptati operam det [s]. An ex liberis conceptis, in lucem editis, atque educatis, recrearet [t]? In Heb. præteritum est, *fuit mihi voluptas,* q. d. Jam diu nuntium voluptati remisi, quia diu est quod consenui [v].

13. *Dominus*] Qui hâc occulti risûs Saræ revelatione se prodit plusquam hominem esse [x]. יְהוָה hîc dicitur qui v. 9. *vir* [y]. ¶ *Quare,* [לָמָּה זֶּה צָחֲקָה] *Quid hoc risit?* i. e. *Quid hoc est quòd risit?* τὸ זֶה pleonasticè additum τῷ מָה indignationem indicat, ut Gen. 25. 22 [z].

14. *Numquid Deo quidquam difficile?* הֲיִפָּלֵא מֵיְהוָה [דָּבָר] פָּלָא in sign. *absconditum esse,* vel *separare,* O. Ma. (quo sensu conferunt cum פָּלָה, Ma.) *mirificum, difficile esse.* Quæ à nobis abscondita sunt, nobisque ignota, videntur mira, eadémque separata sunt à nostra vel cognitione, vel actione, & viribus [a]. Hinc variè reddunt. *An Deo aliquid difficile?* Mo. Ti. vel *impossibile?* o'. A. (ità vertit Angelus, Luc. 1. 37. Pi.) vel *mirabile?* M. A. Ti. *An separabitur,* vel *prohibebitur, a Domino verbum?* ut scil. non posset facere, Ma. post M. F. *Verbum,* i. e. quicquid dici potest [c]; vel *verbum* pro *re* [d]. Non debet ex hominum censurâ æstimari Dei facultas [e]. Aliter, *An potest occultari?* q. d. Non potest Sarah risum suum celare Deum, licèt tantùm internus esset [f].

15. *Timore*] Hujus causæ erant, 1. Transgressio contra Deum revelata. 2. Ingratitudo erga maritum.

- [y] A. sic Jun.
- [z] Wil.
- [a] Riv. sim. Pi. Ma.
- [b] Riv.
- [c] Ca.
- [*] Capel.
- [†] Buxt. vind. 1. 3. 441.
- [d] Belg.
- [e] Ità RS in F. co. V. Mo. Pi.
- [f] F. co.
- [g] A E. in F. co.
- [h] F. co. ità Jun.
- [i] F. co.
- [k] Belg.
- [l] Glass. p. 747.
- [m] Pi. Ma. Belg.
- [n] Mc F V. L. Pi. Ma.
- [o] Bo.
- [p] F. co.
- [q] D.
- [r] Me.
- [s] F.
- [t] Jun.
- [v] Ma.
- [x] Ma.
- [y] Jun.
- [z] Glass.
- [a] Ma.
- [c] A.
- [d] A. Pi.
- [e] V.
- [f] Jun. O.

tum. 3. Pudor coram hospitibus [g], quorum sermonibus irrisisse turpe habebatur [h].

16. *Contra Sodomam*] Heb. *Contra facies Sodomæ*, Mo. P. *ad id Sodomæ quod patebat*, Ar. ¶ *Deducens eos*] De quo more vide Act. 20. 38. & 21. 5. Rom. 15. 24. 1 Cor. 16. 11. Tit. 3. 13 [i].

17. *Num celare potero?*] Dat ei Deus materiam exercendæ charitatis. Hoc postulat lex amicitiæ, ut secreta communicentur [k]. Tales interrogationes negationem implicant. Confer 2 Sam. 7. 5. cum 1 Chron. 17. 4. & Matt. 7. 16. cum Luc. 6. 44 [l].

18. *Cùm futurum sit*, &c. [וְאַבְרָהָם] *Quum Abraham*. Copulativa in causalem resolvenda est [m]. Majora hæc ei promisi, cui, quod minus est, secretum hoc tegam? [n] ¶ *In gentem magnam ac robustissimam*, [עָצוּם] *Osseam*, Aq. Mc. *amplam & copiosam*, Ar. *magnam & multam*, ο'. *validam & potentem*, Sym. in D. i. e. *numerosam*. עָצוּם quandoque ad numerum refertur. Sic viduæ *validiores* erant arenâ maris, i. e. plures [o]. ¶ *In illo*] i. e. *Per eum*, i. e. semen ejus, Christum, ut c. 26. 4 [p]. {*Vide quæ ad* Gen. 12. 3.} Ab ipso posterisque ejus discent unum esse Deum [q].

19. *Scio*, &c. [כִּי יְדַעְתִּיו לְמַעַן אֲשֶׁר יְצַוֶּה אֶת בָּנָיו] *Scio quoque quòd præcipiet filiis suis*, Sa. simil. ο'. Chald. Ar. *Novi eum hortaturum esse*, &c. Sy. {quasi legissent יָדַעְתִּי.} *Hoc quoque scio, quòd mandaturus sit*, &c. Ta. {quasi affixum in יְדַעְתִּיו de re, non de persona, accepisset.} Affixum nimis negligunt interpretes. Verto, *novi eum*, viz. pium & justum esse. Alii vertunt, *Notum faciam hoc quod* facturus sum Abrahamo, *quia præcipiet*, &c [r]. *Quia novi eum, propterea quòd præcipiet*, &c. Mo. *Sic enim novi eum, quòd præcipiet*, &c. M. *Novi enim eum*, P. Tig. not. *propterea præcipiet*, &c. P. vel, *ut præcipiat*, &c. Tig. not. Ang. to the end that he may command, A. Belg. Ità לְמַעַן אֲשֶׁר passim sign. ut Levit. 17. 5. Deut. 20. 18. & 27. 3, &c. Belg. Vel לְמַעַן idem est quod עַל, *super*, vel *de*; *quia novi eum, de eo quòd præcipiet*, &c. q. d. Super hac re me non fallet; probè de hac re eum cognitum habeo †. Q. referunt ad antecedentia. *Quia novi eum, non occultabo*, Pi. *Novi*, i. e. elegi & dilexi, *eum*, ut Psal. 1. 6. Jer. 1. 5. & 24. 5. Hos. 13. 5. Amos. 3. 2. Joh. 10. 27. 2 Tim. 2. 19 [s]. ¶ *Quòd præcepturus sit*] Non celabo, quia non frustrà illi revelabo [t]. Nam quæ didicit ipse, ea docere solet suos [v]. Hoc exemplo suos abducet à sceleribus [x]: Nè scilicet eodem pœnæ genere mulctentur [y]. Vel sic, *Novi eum*, scil. esse pium, &c. *non celabo*. Et sequitur ratio, *ut præcipias* [z]. Ratio cur hoc ei revelabat est, ut discant Abraham & posteri Deum veracem esse, & promissa servaturum [b]. ¶ *Post se*] i. e. Ipso mortuo. Solicitus erit ut post mortem suam sancti sint [c]. ¶ *Ut custodiant viam Domini*] i. e. Deum ritè colant, ejusque mandatis pareant [d]. ¶ *Judicium & justitiam*] *Justitia* cùm à judicio distinguitur *beneficentiam* significat. His verbis comprehenditur lex illa ante Legem Mosis [e]. *Judicium & justitia* pro eodem ponuntur [f]; & utrumque significat id quod Dei sapientiumque judicio rectum est & justum [g]. *Justitiam & judicium*, h. e. officia primæ & secundæ Tabulæ [h]. Quicquid rectum sit & bonum, ad privatam vel publicam vitam spectans, (confer Psal. 119. 121 [i].) & civile & spirituale [k]. ¶ *Ut adducat*] De se loquitur in tertia persona [l]. Observa *Ut*, more Scripturæ, hic *consequentiam* magis notare quàm *causam* [m]. ¶ *Propter Abraham*, [עַל אַבְרָהָם] *Super Abraham*. Mo. Ch. q. d. Abraham compos erit promissæ gratiæ, si suos erudiat, &c [n]. ¶ *Ad eum*, [עָלָיו] *De eo*, i. e. ut adimpleat illi promissa [o]. Vel, *super eum*, Mo.

20. *Clamor—multiplicatus est*, [צַעֲקַת סְדֹם כִּי רָבָּה] *Clamor Sodomæ, &c. quia multiplicatum fuit*, &c. Ma. Τὸ כִּי quidam vertunt *certè*, vel *utique*, ut sæpe accipitur. Potiùs est, *Quia clamor multiplicatus est*, &c. *descendam*; & hic versus cum sequenti jungendus est [p]. ¶ *Clamor*] Est prosopopœia [q]. Clamare dicuntur, quia peccata erant patentia & manifesta [r]; propalam & impudenter commissa [s]. *Clamor*, i. e. scelera, clamoris causa. Metalepsis in hac voce frequens, ut Isa. 5. 7 [t]. ¶ *Sodoma & Gomorrha*] Hos tantùm nominat, quia ut opibus & nobilitate, sic flagitiis, cæteris antestabant [v]. Synecdoche, nam & reliquas urbes comprehendit [x].

21. *Descendam*] Per Angelos [y]. Scil. ut certiùs cognoscam. Aptum judicibus monitum, nè priùs pronuncient quàm omnia circumspiciant [z]. ¶ *Utrùm clamorem*, [הַכְּצַעֲקָתָהּ] *An juxta clamorem ejus*, scil. urbis *eorum*, Ch. Ar. ¶ *Qui ad me*] Homerus, Τῶν ὕβρις τε βίη τε σιδήρεον οὐρανὸν ἵκει, (*Horum injuria & violentia usque ad cœlos pervenit* [a].) ¶ *Utrùm clamorem—opere compleverint*, [עָשׂוּ כָּלָה] Non uno modo exponunt. 1. An perpetraverint peccata summâ & extremâ animadversione digna; ut Gen. 15. 16. *nondum completæ*, &c. Sintne prorsus deplorati [b]. Heb. *fecerint consumptionem*, i. e. scelera digna propter quæ consumantur: Met. effecti. Sic Neh. 9. 31. & Jer. 46. ult [c]. Deest nomen מַעֲשֶׂה *facta*, quod, pro more, latet in voce conjugata עָשׂוּ. *Fecerint facta consumptione digna* [d]. Vel, *num omnino faciant*, (vel *fecerint*, A.) Heb. *consummationem fecerint*. Sic Ezec. 11. 13 [e]. Vel, num peccata plenè perfecerint, quod mortem parit, Jac. 1. 15 [f]. 2. Videbo num *omnia* fecerint, ut כָּלָה sit idem quod כֹּל: sic ο'. & Vulg [g]. 3. An fecerint כֻּלָּם *omnes*, scil. istud malum [h]. 4. Alii כָּלָה ad Deum referunt; Videbo utrùm fecerint—Si ità est, *consummationem faciam*; (vel, *consummatio*, sub. *erit eis* [i]:) Sin, cognoscam, ut misericorditer illos castigem. (Vel, novi quid facturus sim [k].) 5. *Num cessare fecerint*, i. e. pœnitentiam ostenderint. Ità Ch. non malè. כָּלָה sæpe est ἀπέχειν, παύειν, (*abstinere, cessare.*) Vide Num. 17. 10 [l]. 6. An fecerint consummatum & certò deliberatum in peccatis pergendi consilium. Sic Esa. 10. 22. *Quia rem consummato consilio decretam & decisam faciet Dominus*: sic 1 Sam. 20. 33. *Et cognovit quòd* כָּלָה *consummatio* (i. e. consummatum consilium) *esset à patre interficere Davidem* [m]. 7. Si extremum fecerint. Heb. *Si fecerint consummationem*, i. e. si impleverint mensuram peccatorum suorum. Vide Gen. 15. 17. & 1 Sam. 20. 7, 9 [n]. Decimâ generatione diluvium, decimâ post id punita Sodoma. Signa longanimitatis [o].

22. *Converterúntque*] Nempe stipatores Angeli [p]. ¶ *Stabat*] Adhuc post duorum discessum [q]. *Stabat*, i. e. manebat. Non displicet, quia sequitur, *accessit ad Dominum*, juxta quem postea stabat [r]. Alii, *orabat*; sic Ch. Ità accipitur Jer. 15. 1 [s]. *Non est statio, nisi precatio*, inquit Manachem Racinensis, 52. 3 [t]. Vide quæ nos ad Matt. 6. 5 [v]. ¶ *Coram Domino*, [יְהוָה] Qui majestate vultûs & auctoritate spectabilior erat reliquis [x]. *Coram Deo*, L. Non dicit eum stetisse *coram hominibus*, (licèt tales eos appellaverat in itinere,) sed *Deo*, quia tametsi oculis cernebat hominum species, fide tamen Deum intuebatur [y]. Alii de Angelo accipiunt [z]. *Apud Angelum* qui Dei personam referebat: sic v. 26, & 33. & Gen. 32. 30. Jud. 6. 14 [a].

23. *Numquid perdes*, &c? [הַאַף תִּסְפֶּה] *Numquid disperdes?* Mu. & plerique. *An abstrahes?* Ma. *Num deficere, vel finire, facies?* O. סָפָה dicunt contraria sign. 1. *addere, colligere*, &c. (—*sæpe Diespiter Neglectum incesto addidit integrum*, Horat. carm. 2. 30 [b].) 2. *adimere, absumere*, &c. sed ferè est *attrahere*, seu *colligere, ad perdendum* [c].

24. *Si quinquaginta in civitate*] i. e. In civitatibus quinque: sic Exod. 8. *musca* est multitudo muscarum. Vel in Sodoma, sub qua reliquas comprehendit, quæ erant sub Rege Sodomorum, Gen. 14 [d]. De Sodoma sola loquitur, quæ caput reliquarum, & magis criminosa, & ubi Lot [e]. Sub una civitate Sodom reliquas comprehendit [f]. ¶ *Non parces loco?* [הֲלֹא תִשָּׂא] *Non sustinebis, tolerabis?* Ma. A. Ità Job. 21. 3. Psal. 67. (sive 68.) 8. Ma. *non remittes?* A. *non levabis*, scil. punitionem, *à loco?* Q. in Ma.

25. *Absit*, [חָלִלָה] *Vetat tibi facere*, Caj. Significat *rem absurdam & profanam, rem inconvenientem* [g]. *Pollutio*, supple *erit*, *tibi*; si feceris hoc, blasphemabitur & polluetur nomen tuum, quòd sis injustus [h]. *Prophanum sit tibi hoc facere*, T J. Est nomen substantivum: *Profanatio*, vel *prohibitio*, *sit tibi* [i]. ¶ *Qui judicas—nequaquam facias judicium hoc*, [הֲלֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט]

Non facies judicium? ό. & Vulg. in F.co. & omnes alii, inquit M. [*In quo fallitur, nam ferè omnes vertunt,* NON FACIET JUDICIUM?] Ità Mo. Ti. Ar. Est enim tertiæ personæ[k]. Qu. An hoc semper verum, Deum non perditurum justum cum injusto? Resp. Necessariò verum est de perditione spirituali & æterna, non item de temporali, (de qua loquitur Abraham,) pios enim cum impiis non rarò perire constat. Duo ergò notanda sunt. 1. Nullos homines tam justos esse, quin Deus illos justè perdere posset. 2. Deum in iisdem pœnis externis diverso fine atque effectu pios ab impiis discernere. Illis enim in laudem & emendationem cedunt, &c. Interim, quia videbat Abraham Deum præparare extraordinarium vindictæ genus, quo etiam æternâ ignominiâ notaret perditos illos, potuit in tali causa judicare, Deum non perditurum justos cum injustis [*]. [*Cui addi potest, quòd Deus in veteri illo & infantili Ecclesiæ statu præsentis seculi bona viris piis & expressiùs promisit, & uberiùs contulit, quàm sub Novo Testamento; ut rectiùs & pro genio illorum temporum accommodatiùs hoc argumento uti posset.*] Civiliter sermonem suum temperat, & juxta Rhetorum præcepta personam mutat. Durius fuisset vel coram terreno judice sic loqui, *Non justè judicabis*[l]? Mitiùs te agere oportet, cùm sis supremus judex, à quo nulla provocatio, & qui es & haberis justi judicii norma. Nimis severus videberis[m]. Nota Abrahamum personam secum colloquentem agnovisse pro Judice mundi, qui est Christus, Joh. 5. 22. 27. Act. 10. 42. & 17. 31[n].

27. *Cœpi, loquar,* [הוֹאַלְתִּי לְדַבֵּר] *Cœpi loqui,* sic plerique, *cupio* vel *gestio loqui,* JT. Ti. La. Præt. pro præs. V. *ausus fui,* M. *tentavi,* Q. in Ma. *lubenter cœpi,* ut Jos. 17. 12. Jud. 17. 11. Deut. 1. 5[o]. *Complacuit mihi,* ità RR. omnes in M. *Stultus fui loqui,* ut sit vox venerationis plena: quasi cum Deo, qui est summa Sapientia, homo non nisi stultè loqui possit[p]. *Volui loqui,* O.

28. *Quid si minus 50 justis quinque fuerint?* [אוּלַי יַחְסְרוּן חֲמִשִּׁים הַצַּדִּיקִם חֲמִשָּׁה] *Fortè deficient* 50 *illos justos,* JT. vel *justis,* Sa. vel *de* 50 *justis* 5, Ch. vel, *deficient* 50 *justi in* 5, M. vel, *si* 50 *justis* 5 *defecerint,* Ti. vel, *fortè* 50 *illi justi carebunt* 5, Belg. *Defuerint* 50, vel *de* 50, *justi quinque,* Sy. Ar. A. Ma. ¶ *Propter* 45, [בַּחֲמִשָּׁה] *In* vel *propter quinque,* Mo. & omnes; i. e. propter defectum quinque, ut habet Ar. ità Pi. A. Met. subjecti, Pi. Sic *pinguedo* pro *defectu pinguedinis,* Psal. 109. 24. & *fructus,* Lam. 4. 9. pro *defectu fructuum*[q].

29. *Non percutiam*] Heb. *Non faciam,* subaudi *consumptionem,* V. [Quod exprimit Chald. *non percutiam,* ex eo quod præcessit[r].

30. *Nè indigneris,* &c. [אַל־נָא יִחַר לַאדֹנָי] *Nè nunc sit ira Domino meo,* Mo. *Nè displiceat,* Ar. *Nè molestum sit Domino,* Sy. *Nè succendatur* (scil. ira) *Domino,* V. *Nè accendat Dominum,* i. e. iram ejus. Vide Gen. 4. 5, 6. & 32. 36[s].

32. *Decem*] Hic substitit, clementiam Dei admirans, & ultrà progredi veritus[t]. Et putabat decem justos facilè in Pentapoli inveniendos[v]. Qu. Cur Loti non meminit? An ut rem elatam Moses prætermisit? An quòd justum nôrat, liberandum confidebat[x]? Sat sciens cum Deo cordi esse, & illius providentiæ fidens[y]. Contrà Estius: Specialiter eum pro Loto exorâsse ostendunt quæ sequuntur postea, *Et recordatus est Abraha, & liberavit Lot.* Maluit Moses charitatem Abrahami in eo ostendere, quòd de omnibus qui civitates illas inhabitabant tam fuerit solicitus[z].

CAP. XIX.

1. DUO *Angeli*] Heb. *Duo illi Angeli,* de quibus Gen. 18. 22[a] tertio cum Abr. remanente[b]. Peculiaris gratiæ loco concessum est (à Deo) ut cum Angelis Filium (suum) mitteret. Magis autem obscurè patefactus est Christus mediator Loto quàm Abrahæ, ideo duo tantùm Angeli huc venerunt[c]. ¶ *Vespere*] Ejusdem diei quo cum Abrahamo prandérant[d]. Sub noctem[e]. Tardaverunt hi boni Angeli, ut viderent si parceret terræ propter preces Abrahæ[f]. ¶ *Sedente*] Ut hospitalitatis, quam ab Abrahamo didicerat, occasionem captaret. ¶ *In foribus*] Ut peregrinos primus exciperet, & nè qua vis illis inferretur, aut nè in commerciis, quæ juxta portas exercebantur, circumvenirentur[g].

2. *Domini,* [אֲדֹנָי] Aliter scribitur quàm cùm Deum significat, Gen. 18. 3[h]. ¶ *Minimè*] Videntur mentiri, quia intendebant eò declinare. Resp. Intendebant finaliter, sed non immediatè, & ad primam petitionem, (ut appareret ejus pietas & hospitalitas in exemplum[i].) Negant ad primam invitationem honestatis causâ, non negaturi si ampliùs urgeantur[k]. Hominum more civiliter agunt, non præcisè negando, sed honestè recusando[l]. ¶ *Nequaquam*] Non est prædictio rei futuræ, sed præsentis intentionis suæ significatio. Ità nullum hîc mendacium. Cùm aliquid affirmamus & negamus secundùm præsentem rei statum, si postea res mutetur, possumus ex veritate aliter de ea loqui; ut liquet ex loco parallelo, Luc. 24. 28, 29. Negatio eò tendebat, ut manifestarent cùm Sodomitarum impudentiam, cùm Loti sinceram hospitalitatem[m].

3. *Compulit*] Ità Ch. & K. in M. O. h. e. flagitavit multis precibus[n]. *Ursit vehementer,* Sy. rogando, Me. Peregrini non sunt invitandi superficialiter, sed cum magna instantia[o]. *Coegit,* ό. ¶ *Convivium*] Heb. [מִשְׁתֶּה] dicitur, *vinum (potum)*[*]. Denominatio fit à parte principaliori, vini scil. potu[p]. Hinc vocatur *convivium vini,* Est. 5. 6[q]. ¶ *Azyma*] Ut in magna festinatione, non sufficientibus qui familiæ parati erant panibus[r]. ¶ [מַצּוֹת] *Infermentatos,* sub. vel *panes,* JT. qui citiùs parantur quàm fermentati[s], ut scil. maturè comederent, & se ad quietem componerent[t]: vel potiùs *placentas,* quod exprimitur Exod. 12. 39[v]. E contrario, *placentæ* exprimuntur Gen. 18. 6. ubi *azyma* subintelliguntur[x]. [מַצָּה] dicitur à [מָצַץ] *exprimere,* q. d. tortas ex puriore farina quasi expressa & educta è viliore[y].

4. *A puero*] Quibus necdum vires ad ista suppeterent. ¶ *Ad senem*] Quibus jam vires ad libidinem effœtæ. Sic indicat supremam corruptionem[z]. ¶ *Omnis populus simul,* [מִקָּצֶה] *Ab extremo,* Mo. Sa. Pi. *termino,* A. Belg. *ab extremitate civitatis,* M. O. Ti. JT. *unà ad alteram,* JT. Belg. At Sy. *à primo ad ultimum.* Hebræi sæpe omittunt verborum repetitiones, ut 1 Chron. 17. 5[a]. Hoc notat, ut doceat ibi non fuisse decem justos[b].

5. *Ut cognoscamus*] Turpiter; ut coëamus. Ità ό. Ar. Ma. ex Jun. Pi. sic Belg. A. Rem fœdissimam honestissimè exprimunt Sacræ Literæ[c]. Abominationis genus patet ex Loti responsione. Vide Levit. 18. 22. & 20. 13. Rom. 1. 26, 27. & 1 Cor. 6. 9. & Judæ v. 7[d]. Tale flagitium palàm profitentur, Ma. ex Jun. Vide Isa. 3. 9. Alii sic, Volumus scire quosnam tu hospites in urbem introducas. Alioqui petulantiùs de nefando concubitu locuti essent Sodomitæ: verùm tegendæ nequitiæ causâ expostulant cum eo, quòd ignotos reciperet[e].

8. *Abutimini eis,* [עֲשׂוּ] *ποιήσατε αὐταῖς,* ό. Sic *facere* Latinis sumitur. Erat in Loto bonitas laudabilis, sed fides tenuis. Ideo Philoni dicitur *ἀβέβαιος ὑπόμονος,* (*instabilis*[f].) Qu. An Lot in hoc peccavit? Resp. Ità est, licèt peccatum elevet perturbatio, & hospitum cura[g]. *Non enim sunt facienda mala, ut eveniant bona,* Rom. 3. 8[i]. Peccavit contra paternum ejus officium[k]. Nec Lot erat dominus filiarum suarum[l]. Loti verba sunt amolientis, ut hâc tam iniquâ oblatione civium animos emolliret, Ma. ex Jun. Nota quanta olim fuit apud bonos hospitalitatis reverentia[m]. ¶ *Sub umbra culminis mei,* [קֹרָתִי] *Tegmi mei,* Mo. F. V. i. *tecti mei,* (ut habet Ar.) Pars pro toto[n]. *Venire sub umbram* alicujus, est recipere se in præsidium & tutamen ejus. Confer Jud. 9. 15. Ps. 36. 8. Jer. 48. 44[p].

9. *Recede illuc,* [גֶּשׁ־הָלְאָה] *Accede illuc,* vel *ultrà,* V. Mo. *Concede huc,* Ti. *Propinqua ultrà,* i. e. Recede à facie

facie nostra ad alium locum[q]. Abi ab ostio, nè nos impedias[r]. ¶ *Ut judices*] Heb. *& judicando judicavit*, Mo. P. *judicem indefinenter agit*, JT. Ma. q.d. Perpetuus est morum censor[s]. Hoc verbi repetitio sign. potest[t].

11. *Percusserunt cæcitate*, בַּסַּנְוֵרִים] *Cæcitatibus*. Vox quadrata & pluralis indicat crassissimam cæcitatem[u]. Cæcitatem sign. & mentis & corporis[x]; tanquam si oculos spinæ injectæ persoderent; à סנה *rubus*[y]. i.e. Magnâ cæcitate[z], scotomate, ut 2 Reg. 6. 18. Non planè cæci facti sunt, sed effusa caligo, ut fores Lot non invenirent, imò nec suas, ut dicitur Sap. ult. v. 16[a]. Erat hæc *ἀορασία*, quam *ἀορασίαν* vocant, quâ quis, licèt alia videat, hæc tamen hic & nunc non videt, aut saltem non distinctè discernit. Deus non concurrit cum oculis ad actum visionis. Ità Josephus, Ambros. Chrys. Aug[b]. Loco ostii Deus illis objecit speciem solidi parietis. Hoc facere potuit immutando vel speciem objecti, vel aerem medium, vel potentiam visivam, vel sensum communem[c]. Potuit vel aerem condensare, vel aliud corpus interjicere: vel Deus non concurrit sive cum ostio ad emissionem, sive cum oculis ad receptionem, specierum[d]. Cæcitas erat & corporalis & spiritualis. Excæcati erant præcipuè in judicio mentis, non poterant distinguere quæ viderunt[e]. [Vide quæ ad 2 Reg. 6. 17.]

12. *Habes hic quempiam tuorum*? עֹד מִי לְךָ פֹה] *Adhuc quis tibi hic?* Mo. & plerique. At Sy. *Quid agis hic?* Loquuntur Angeli ut peregrini & ignari[f]. Eripiemus tui gratiâ[g].

13. *Delebimus*] Heb. *perdentes*, nempe erimus, scil. mox. Participium præsens sæpe sign. mox futurum[h]. ¶ *Clamor*] Quem scil. ipsi efficiunt in oppressis[i].

14. *Qui accepturi erant*] Sic Ch. Belg. Ti. Heb. *Accipientes*, Mo. Sy. *Qui acceperant*, ο'. Sa. M. Sy. Ar. P. Vel hoc sensu, *Qui desponsârant*, Pi. Virgines erant, sed desponsatæ, quas adhuc secum domi habebat[k]. Vel hoc sensu, *Qui duxerant*, sub. *in uxores*, & ad se abduxerant[l]. Ex hoc dicunt Hebræi, quòd Lot habebat duas alias filias maritatas, (quæ perierunt[m].) Sic AE. in M. F. & Bereshith rabba sec. 48. Hoc innui videtur v. 15. Sed hoc non videtur verum, quia sequitur, Lot ivit *ad generos*, ad salvandum eos; tunc autem ivisset ad salvandum filias, &c[n]. ¶ *Egredimini*, צְאוּ] Nempe, cum festinatione, quod indicat punctum extraordinarium[o]. ¶ *Quasi ludens*] Joco, non seriò, loqui[p]. Peccant & qui Dei misericordiam ultrà quàm rectum est extendunt[q].

15. *Cogebant*, וַיָּאִיצוּ] *Et vim faciebant*, P. *cogere cœperunt*, V. *urgebant*, ο'. Sa. M. Sy. Potiùs, instabant & festinabant Angeli cum Lot[r]. *Angustabant*, sive *stringebant*, ut scilic. exiret: sic Jos. 16. *Si angustum est mons*[s]. ¶ *Duas filias quas habes* הַנִּמְצָאֹת] *Quas in promptu habes*, V. non elocatas, sed quæ virgines sunt in tuo lare[t]. *Inventas*, A. Mo. i. e. præsentes, ut Ar. M. Sic sumitur vox 1 Chron. 29. 17. & 2 Chron. 5. 11. & 20. 31. & 31. 1[v]. *Quæ inventæ sunt fideles tecum*, Ch. & Loto Angelóque crediderunt[x]. Hinc AE. non malè colligit plures ei fuisse filias, quæ perierunt[y]. Hebræi vocant id quod coràm versatur נִמְצָא *inventum*. Hinc Grammatici vocant *secundam personam* הַנִּמְצָא *. Mos est Judæis, ut salutanti peregrè advenientem his verbis, בָּרוּךְ הַבָּא, *benedictus qui venit*, respondeatur, בָּרוּךְ הַנִּמְצָא, i. *benedictus qui inventus est*, i.e. qui adhuc præsens salvus est. Discamus hinc quantum referat cum quibus consuescamus, & quibus filios filiásque elocemus. Reliquæ enim maritorum conversatione ad impietatem pertractæ erant, & patris monitum contempserant; ut patris cohabitatio illis ad pietatem occasio fuit[z]. ¶ *Nè pereas in scelere*, בַּעֲוֹן] *In iniquitate*, Mo. Sa. *in peccatis*, Ch. Sy. *propter culpam urbis*, Ar. Potiùs, *in pœna*, JT. Pi. A. V. Vide ad Gen. 4. 13. Jun.

16. *Dissimulante illo*, וַיִּתְמַהְמָהּ] *Et tardabat*, Mo. P. [sim. reliqui.] vel, ut res suas colligeret[a]; vel, ut generis suis persuaderet discessum[b]; vel, orans Deum ut urbi parceret[c]; vel, præ trepidatione, quâ homines immobiles fiunt[d]. Potest verti, *& obstupuit* (quasi à תָּמַהּ *obstupescere præ admiratione*.) Propriè, *Interturbare se fecit*. Maximam turbationem & distractionem Loti significat. Quadratura & conjugatio verbi significatum plurimùm intendit[e]. ¶ *Eò quòd parceret*, בְּחֶמְלַת] *In indulgentia Domini*, &c. Mo. *pro misericordia*, &c. JT. *ob misericordiam*, Ar. ¶ *Eduxerunt eum*, &c. sic omnes, וַיֹּצִאֻהוּ] At Sa. *eduxit eum*, [quasi legisset וַיֹּצִאֵהוּ, quod sanè congruit cum verb. seq. *Et dixit*.]

17. *Dicentes*] Heb. *Et dixit*, Ma. vel unus ex Angelis, nam alter subvertere cœpit civitates[f]; vel Jehovah, (ut constat ex Gen. 18. 24.) qui nunc Sodomam venisse videtur[g]. Eum enim appellat אֲדֹנָי, quod, cùm de persona una intelligitur, soli Deo tribuitur[h]. ¶ *Salva animam tuam*, הִמָּלֵט עַל נַפְשֶׁךָ] *Erue te* (*salvare*, imper. M.) *in anima tua*; Mo. vel, *super anima tua*, M. *pro anima tua*, P. *Eripe te ad vitam tuam* attendens, JT. q. d. domum & cætera omnia neglige[i]. Sis contentus teipsum liberare[k]. *Anima* pro vita, hîc, ut Exod. 4. 19. Job. 2. 6. Matt. 2. 20[l]. & in Juvenali, *Summum crede nefas animam præferre pudori* *. Est Met. efficientis[m]. ¶ *Noli respicere*] Nolite; nam uxori & filiabus etiam mandatum erat, ut constat ex eventu[n]. Mandatum hoc erat ad exercendam obedientiam; ad detestationem pereuntium, quibus neminem compati volebat; & nè ullum daret signum pœnitentiæ quòd indè egressus fuerit[o]; & præcipuè ad festinationem[p]. Retrospicere solent qui habitationis pristinæ recordatione desideriòque commoventur[q]. In dictis Pythagoricis, Ἀποδημῶν τῆς οἰκίας μὴ ἐπιστρέφου, (*Peregrè proficiscens domum nè respicias.*) Eòdem spectat de Orpheo fabula. Annibal quoque à spectro vetitus respicere; Cicero de Divinat. 1[r]. ¶ *In monte*, הָהָרָה הִמָּלֵט] *Ad montem erue te*, Mo. *Ad montem illum fugâ te eripe*, JT. Simile illud Metam. 8.—*relinquite tecta, Ac nostros comitate gradus, & in ardua montis Ite simul*—[s].

18. *Domine*] Ità ο'. Ti. &c. Duo erant Angeli, sed unus Loth & uxorem manu ducebat; hunc compellat Lot: alter eum sequens ponè, inter duas filias medius, eas pariter ducebat[t]. Vel Jehovam alloquitur, qui jam videtur cum duobus Angelis adfuisse[v]. Alii vertunt, *Domini mei*; ità Ch. Sy. Mo. *O duo Apostoli Dei*, Ar.

19. *Ut salvares animam*, לְהַחֲיוֹת] *Ad vivificandam animam meam*, V. Græci τοῦ ζῆν. Activo utuntur, quia Hiphil non habent Græci: sic βασιλεύειν pro *facere regnare*[x]. ¶ *Nec possum in monte salvari*, הָהָרָה] Fugiendo *in montana*, V. Timebat ruinam montis, aut frigus[y]. Timebat, nè senem se & tardigradum assequeretur incendium antequam clivum superâsset[z]. Prætextus, non vera necessitas, nam postea ivit in montem[a].

20. *Modica est*] [*Plerique referunt ad oppidulum.*] Pauci incolæ, quare & pauciora & leviora crimina[b]. Non magna peto, Ca. [*Alii ad rem.*] *Nonne res hæc perexigua est?* Ità JT. Belg.

21. *Suscepi preces tuas*] Ità Ar. Heb. *suscepi* (vel *levavi*, vel *honoravi*, M.) *faciem tuam*, i. rationem habeo tui[c]. Volo tibi gratificari[d]. ¶ *Ut non subvertam*] Statuerat Deus ei parcere, quare in animum ejus immisit ut deprecaretur[e].

22. *Non potero*] Stante promisso. (Deus enim per sua promissa debitor fit[f].) Vel, juxta Divinum decretum[g].

23. *Ingressus est Segor*] Nempe territorium *Segor*, non urbem; quod indicat uxoris Lot retrospectio, & punitio[h].

24. *Pluit Dominus à Domino*] [Variè exponunt.] 1. *A Domino*, h. e. *à seipso*, vel cœlitùs, ut Hebræi exponunt, dicentes esse לְשׁוֹן צַחוּת elegantiam linguæ, sicut Gen. 4. 23. *uxores Lamech*, i. meæ, 1 Reg. 1. 33. *servos domini vestri*, i. mei, Ester. 8. 8. *in nomine regis*, i. mei, F. V. T. Ità Ti. Pi. *A Domino* emphaticè dicitur, *à seipso* pluit, vi & potentiâ propriâ, non usitato naturæ ordine[i]. Vel ad auxesin pertinet, *Pluit pluviam* (in verbo inclusum est verbale) à *Domino*, i. magnam, copiosam, ut *flamma Domini*, i. e. luculenta[k]. 2. Al. sic, *Pluit* (*pluere fecit* est in Heb.) יְהוָה, i. Angelus personam Dei sustinens, *à Domino*, i. potestate sibi divinitùs concessâ. *De cœlo*; sic Luc. 17. 29[l]. *de aere*[m]. 3. Nostri hinc Trinitatem colliguot, collatis Psal. 110. 1. *Dixit Dominus Domino meo*, & Psal. 45. 6, 7.

Sedes tua, Deus, in seculum; propterea unxit te Deus, Deus tuus[o]. Sic ergò exponunt; Pluit Filius (cui Pater omne judicium commisit, Joh. 5.22.) à Patre, qui per Filium operatur, Joh. 5. 19[o]. Urbes has *igne cœlesti flagrâsse*, ait Tacitus, Hist. 5. Antè dixerat, *fulminum jactu*. Fulmen habet vim sulphuris, & inde Græcis sulphur θεῖον dicitur: ὕδατα ἀσφαλτώδη καὶ θειώδη, (*aquas bituminosas & sulphureas*,) dixit Strabo[p]. ¶ *Super Sodomam & Gomorrham*] *Admah* item & *Zebojim*, Deut. 29.23. Vide Hos. 11. 5. Synecdoche membri[q]. ¶ *Sulfur & ignem*] Cur sulfur addidit igni? An quia ignem levem sulfur gravitate suâ deorsum pellit[r]? Vel potiùs, ad incrementum ignis, juxta Esa. 30. 33[s]? Æterni judicii typus quidam, Rev. 19. 20[t]. גפרית incertum an significet *sulfur*, *picem*, an *bitumen*. Vide quæ ad Gen. 6[u]. Sulphur peccati fœtorem, ignis libidinis ardorem, significat[x]. *Sulphur & ignem*, h. e. sulfur ignitum, vel ignem sulphureum[y].

26. *Respiciens*] Verbis Angeli non credens, Sap. 10.7. Relictorum desiderio, & cognoscendi studio, undenam strepitus ille crepitantium flammarum, quarum, quamvis aversæ, fulgor perstrinxit oculos[z]. Ut videret quidnam futurum esset de domo patria sui: Erat enim de filiabus Sodomæ[a]. ¶ *Post se*, מֵאַחֲרָיו] *Post eum*, Mo. M. Ti. P. O. *de post eum*, F. Nam ו est relativum masculinum[b]. *Retro eum*, P. V. i. e. quæ erat à tergo illius, quum sequeretur eum, & aspexit post se[c]. ¶ *In statuam salis*, נְצִיב מֶלַח] *Acervum*, seu *massam*, *salis*, He. in V. i. e. columnam[d]; & quidem effigie muliebri[e]. Hanc columnam suo tempore exstitisse ait Jo[f]. Burchardus p. 1. c. 7. (qui ibi fuit a,) & Adrichomius aiunt adhuc exstare inter montem Engaddi, in quem Lot confugit, & Mare mortuum[h]. Imò *duratura est usque ad tempus resurrectionis*[i]. ¶ *Salis*] Hoc dicitur, vel quòd igne periit qui salem admixtum habuit, ut videtur ex Deut. 29.23[k]. Sal cum igne de cœlo deciderat: vide Gen. 14. 3[l]. Vel, ut alii, ad saporem non respicit, sed *statua salis* dicitur, quia incorruptibilis & perpetuò mansura, sicut *pactum salis* dicitur quod perpetuum est, Num. 18. 19. Alludit ad salem metallicum[m]. Imò sal hoc videtur fuisse metallicum[n], quod pluviæ resistit, & soliditate suâ ædificiis utile est, teste Plinio 31. 7. & ex montibus instar marmoris exscindi solitum, ut testantur etiam Solinus, Isidorus, A. Gellius, Olaus Magnus, & alii[o]. Hinc docentur posteri Dei mandatis parere, & in bene cœptis pergere, nec retrospicere[p]. Exusta sunt, secundùm Hebræos, per sulphur ossa ejus, & sic redacta in salis statuam[q].

28. *Favillam*, קִיטֹר] *Fumum*, M. Mo. Ch. Sa. Sy. Ar. P. ¶ *Quasi fornacis*] Nempe calcariæ[r].

29. *Recordatus Abrahæ*] i.e. Vel petitionis illius Abrahæ, *Ne perdas justum cum impio*[s]; vel promissionis ei factæ, *se beneficum fore in benedicentes eum*[t]. ¶ *In quibus habitaverat*, אֲשֶׁר יָשַׁב בָּהֵן] *Quibus habitabat in illis*, pro, in quarum una habitabat[v]. Vide ad Gen. 46. 23[x].

30. *Timuerat manere*] Contemplatus vim incendii. In via tantùm prohibitus est respicere[y]. Vel quòd nôsset illam sæpius terræmotu fuisse subrutam, & fortè etiam tunc urbs illa ex vicina clade contremuerat[a]. Timebat nè Deus subverteret, quia videbat eadem vitia regnare[a].

31. *Dixit primogenita*] Non simpliciter talis erat, sed natu major juniore[b]. ¶ *Nullus in terra*] Crediderant omnes mortales extinctos incendio[c]. Audiverant à patre & omnes priùs periisse diluvio, & postea perituros incendio. Ità habuerunt piam intentionem[d]. At debuissent & poterant hoc ex Lotho quærere[e]. [Al. aliter.] *In terra*, nempe Canaan, A. *in regione*, Sy. *in hac terra*, T. בְּאַרְעָא, [*pro* בְּאַרְעָא,] viros enim alibi, nempe in Zoar, superesse noverant; sed illis, utpote impiis, nubere nolebant[f]. Hoc ergò vult, Nullus pius superest cui nubamus[g]. ¶ *Juxta morem terræ*] Incolarum terræ, q.d. viam quam terunt omnes homines[h]. Heb. *secundùm viam*, i. e. consuetudinem, quæ videtur esse instar viæ, res detrita†. *Coitum* designat hæc phrasis. Et hoc sensu RS. dixit *separare se à via terræ*, i.e. ab actu venereo. Alibi *mortem* significat. Apud Doctores est *vita civilis & politica*; item *id quo victum paramus*. In libro Aboth c. 2. *Pulchrum est studium Legis cum via terræ*. Nam qui Legi studet, nec habet unde vivat, miser est. Ideo antiqui sapientes cum illo studio conjungebant opificium aliquod[i].

32. *Veni*, לְכָה] Imperativum pro adverbio, Eja, age[k]. ¶ *Vino*] Qu. Unde habuerant? Resp. Prospexerat Lotus de commeatu cibi & potûs ad illud tempus quo in spelunca futuri erant[l].

33. *Dederunt*] Lot ab ebrietate excusari nequit, (præsertim secundâ vice) quasi vim vini ignorâsset, pater, vir dives & hospitalis, quam (ut videmus) bene nôrant filiæ[m]. ¶ *Bibere vinum*] Nox & vinum nihil suadent moderabile. ¶ *Dormivit cum patre*] Licitum id arbitrata, quòd moris erat inter Persas vicinásque gentes, (ut testantur Clemens & Bardesanes) etiam inter Arabas vicinos[n]. ¶ *Non sensit*] Non, quasi concubitum commiserit dormiens, [ut stultè fingit Clarius, hoc ferè unum è Munstero non suffuratus,] sed ebrietate victus coivit cum præsente fœmina, quam uxorem fuisse sibi accubantem putabat, immemor illam mortuam[o]. Sic aliqui qui homicidium committunt ex ebrietate, postridie nesciunt se id fecisse. Sic Bonav. in 2. dist. 22. *Non sensit*, i. non discrevit[p]. Fuit in Loto sensus, sed confusus & perturbatus[q]. Non dicitur eum non cognovisse cùm concubuit, sed propter ebrietatem non discrevit an uxor esset, an filia[r].

37. *Moab*] Quasi מֵאָב *ex patre*, M. vel, מִן אָב. Non verita incestum manifestare, minore impudentior[s]. ¶ *Pater Moab*] i.e. Moabitarum: sic *Jacob* pro Israelitis, Gen. 34. 7. & 49. 7. *Ismael* pro Ismaelitis, Gen. 28. 9. *Edom* pro Edomitis, Gen. 36. 9. & *Aaron* pro Aaronitis, 1 Chron. 12. 27. & 27. 17[t]. Pudentiùs altera, *Ben-ammon*, vel *Ben-ammi*, *filius populi*, vel *generis mei*: i. e. non ex Sodomitis genitus est, sed ex gente mea[v]. Voluit Deus in detestationem hujus incestûs manere æternam ejus memoriam, & ut Hebræos deterreret à connubiis cum Moabitis & Ammonitis[x].

CAP. XX.

1. PRofectus inde] Vel, quia deerat hospitalitatis materia, subversis populis[y]; vel, quia advertebat virulentas Maris mortui exhalationes vicina loca sterilia & pestilentia reddituras[z]; vel, quia voluit Deus cura assiduè peregrinari, Heb. 11. 10. vel, ut variis locis & gentibus prodesset[a]. ¶ *Australem*] Respectu convallis Mambre[b]. *Australem* partem terræ Canaan[c]. ¶ *Geraris*] *Gerara* metropolis Palæstinæ erat in tribu Simeon[d].

2. *Dixit*] De more suo, interrogantibus[e]. ¶ *De Sarah*, sic o'. Ch. Sy. Ar. M. P. A. אֶל שָׂרָה] *Saræ*, Sa. *ad Saram*, Pi. A. Sa. Mo. Ma. i. e. unà cum illa, h. e. & ipse, & illa dixit; (vide v. 5[f].) vel, *præter Sarah*, h.e. præterquam quòd Sarah dicebat hunc fratrem suum esse, (*etiam ipse dixit*[g].) *De Sara*, D. ex o'. Nam Hebræi notant אֶל, *ad*, hoc loco poni pro בַּעֲבוּר, *de*, *ob*. Sic אִמְרִי לִי, *dic de me*. Tollit dubitationem הִוא, quod legitur quasi הִיא *ipsa*[h]. Sarah erat pulchra, licèt nonagenaria: Dominus enim cum fœcunditate pulchritudinem reddidit. Alii dicunt 90. annum tunc parem fuisse nostro 40. præterea continentiam, & quòd nunquam peperisset, juvâsse[i]. Ad finem vitæ remansit teneritudo carnis & vivacitas coloris, inquiunt Hebræi: sicut de Mose dictum Deut. ult. *non obscuratus est color*; & de Caleb Jos. 14. *adeò fortis sum*, &c[k]. {Vide quæ ad Gen. 12. 11. } ¶ *Tulit eam*] Non auso resistere Abraham[l].

3. *En morieris*] Non prædicentis est, sed monentis[m]. *Morieris*: subintellige conditionem, nisi reddas[n]. Sic Ezec. 33. 14, 15[o]. Peccavit Abimelech, ut liquet ex istis verbis, *Et orabit pro te*, &, *Induxisti peccatum*[p]; quatenus mulierem sine conjugio sibi sociare voluit, & quòd non satis diligenter inquisierit[q]: reus erat injuriæ, (tollendo invitam,) licèt non adulterii[r].

Marginal notes (left column): [o] F. — [o] Belg. Ma. — [p] G. — [q] Pi. — [r] D. — [s] A. — [t] Belg. — [u] O. — [x] Me. ex L. L. — [y] Gloss. Gram. p. 24. — [z] Me. — [a] TJ. in F. — [b] M. — [c] V. — [d] G. — [e] Me. — [f] G. — [g] G. — [h] T. — [i] T. Jerus. in Bi. — [k] AE. in F. — [l] G. — [m] V. — [n] Me. T. — [o] T. — [p] Me. — [q] M. — [r] M. Me. Jun. — [s] Me. — [t] Jun. — [v] V. BA. — [x] A. — [y] Me. — [z] Bo. ex He. — [a] V. — [b] Me. — [c] Me. — [d] L. — [e] E. Me. — [f] Pi. — [g] A. — [h] A. — †, D.

Marginal notes (right column): [i] D. — [k] V. — [l] Bo. ex Jun. — [m] E. — [n] G. — [o] E. Me. — [p] E. — [q] La. — [r] O. — [s] M. Me. — [t] A. — [v] Me. L. — [x] T. — [y] L. — [z] Me. — [a] La. — [b] Me. — [c] A. — [d] Me. — [e] V. — [f] A. — [g] Jun. — [h] D. — [i] Me. Bo. La. — [k] L. — [l] Me. — [m] E. — [n] A. La. — [o] A. — [p] E. — [q] L.

tis[l]. ¶ *Habet virum,* בְּעֻלַת בָּעַל] *Maritata,* vel *juncta marito,* [ità plerique:] *ipsa enim possessio mariti,* Sa. vers. Hebræi quidam interpretantur, *concubuit cum marito.* Ità ante Legem Gentium jure nuptiæ perficiebantur[s].

4. *Non tetigerat*] Ità o'. sive, *non appropinquaverat,* i. e. non concubuerat cum ea[t]. Sic *tangere* sumitur Prov. 6. 29. 1 Cor. 7. 1[v]. ¶ *Gentem*] Licèt de uno. Sic Virgil. *vigilásne Deûm gens, Ænea*[x]? Vel, *gentem,* i. e. familiam meam[y]; vel etiam subditos meos, v. 9. quos ob peccatum Principis puniendum metuebat[a]. ¶ *Justam?*] Alii volunt eum tacitè se cum Sodomitis conferre. Sed hoc nimis argutum est[a].

5. *In simplicitate cordis*] Simplici ac sincero animo[b]: sic vocat ignorantiam, quæ malæ conscientiæ opponitur[c]. Non ad libidinem, sed ad matrimonium[d]. Nè cogitavi malè agere, nedum opere commisi[e]. ¶ *Et munditiâ manuum*] i. e. Non vi & injuriâ abstuli[f]; sed cum consensu amborum[g]. Nec animum habui malum, nec factum (quod synecdochicè manibus tribuitur) turpe existimavi[h]. Hæc ideo expressa sunt, nè dubia maneret Isaaci origo, de cujus conceptione jam agendum erat[i]. Heb. בְּנִקְיֹן, *in vacuitate manuum,* Ma.

6. *Custodivi te*] Morbo impedivi, ut patet ex ver. 17[k]. [*Vide quæ ad* v. 3.]

7. *Propheta,* נָבִיא] Dictus vel à בוא *venire,* quia Deus ad talem venit afflatu suo, (sive quòd ventura prædicat[l];) vel à נוב *fari & loqui,* quòd mentem Dei aliis exponat. Is, scilicet, qui *Prædicator* dicitur[m]. q. d. Mecum familiaris est[n]; ideóque preces ejus facilè recipio[o]. Novit etiam te Saram non commaculâsse, ideóque eam recipiet[p]. *Propheta est,* ac proinde mihi charus; quem si offendas, me offendes[q]. ¶ *Et orabit*] Quod Prophetarum munus erat, Jer. 14. 11. & 15. 1[r]. Exorabit, ut cesset plaga[s]. ¶ וְיִתְפַּלֵּל] פָּלַל signif. 1. *judicare,* 2. *orare*[t]; quia orans seipsum judicat[a]; & quia causam vel personam proponat Deo, tanquam judici[b]. ¶ *Vives,* וֶחְיֵה] *Et vive.* Cum imperio loquitur Deus, ut Amos. 5. 4. Psal. 37. 27[c]. q. d. Mortis sententiam rescindens, remitto te in vitæ possessionem. Vel imperativus pro futuro indicativi, ut sæpe occurrit[d].

9. *Peccatum grande*] Adulterium; quod Naturæ dictato turpe erat gentibus: non sic scortari. Ideo de eo admonentur Act. 15. 29[e]. Alii, *gravem ultionem & pœnam peccati*[f]. ¶ *Quæ non debuisti facere,* אֲשֶׁר לֹא יֵעָשׂוּ] *Quæ non fiunt,* i.e. non facienda[g]; quæ te pium minimè decent[h]. Verba quæ actionem seu effectum notant de jure & debito quandoque intelligenda sunt: sic Levit. 4. 2, 13. 22. 27. similiter Malac. 1. 6. *honorat,* i. e. honorare debet, & Malac. 2. 7. *custodient,* i. e. custodire debent[i].

10. *Quid vidisti?*] *Quid considerâsti?* V. Quæ signa injustitiæ aut libidinis? Me.

11. *Forsitan,* רַק] *Verè,* ità plerique in Riv. A. ἄρα, o'. quæ dubitativa particula est[k]. *Tantummodo;* q.d. Hoc uno carere videtur. Hic locus elegantissimus[l]. ¶ *Non timor Dei*] Qui ubi non est, ibi regnant omnia vitia[m]. Verum Dei cultum denotat[n].

12. *Verè soror, filia patris, non matris*] *Soror* dicitur more Hebræorum, cùm esset ἀδελφιδῆ, (*neptis*[o].) *Neptis Thara* erat, & *filia Haran*[p]. *Soror* erat, sicut Lot *frater,* h. e. nepos. Hinc colligunt Hebræi *Saram* eandem fuisse quæ *Jisca,* Gen. 11. 29[q]. Quorsum alitèr post mentionem duarum uxorum Abr. & Nachoris, adderet nomen duarum filiarum Haranis, quarum una nupserat Nachoro; & post illud, *& Sara sterilis*[r]? Obj. Si hæc sententia vera sit, quomodò erat *filia patris,* non *matris*[s]? Resp. Nempe, quia Haran pater Sarai erat filius Terachi ex alia uxore[t]. Vel, Sara erat *filia Thara,* sed ex alia uxore. Ità plerique Hebræi[v]. At sic Abrahem duxisset sororem uterinam[x]; quod quis de tam probo & prudente viro credat[y]? Nec tum Sarai *nurum Thara* vocâsset Moses, Gen. 11. sed *filiam*[a]. Sed utramvis sententiam eligamus recurrendum hic ad dispensationem Divinam, Riv. ad Gen. 12. Apud Gentes in vitandis nuptiis magis attendebatur genus maternum, ut certius. Athenjensibus

l Me. s G. t Pi. A. v A. x Ca. y V. Pi. a Pi. A. a V. b Me. c V. d F. e RS. in M. f F. V. g F. h Jun. i Riv. k Pi. A. Me. La. l Ma. m F. n E. Me. o P. p L. F. Jun. q Jun. r A. s La. t O. A. a A. O. b A. c A. d Glass. Gram. p. 317. e G. f Me. g Jun. h Belg. i Glass. Gram. p. 347. k Riv. l V. m G. n F. o G. p L. E. Me. Jun. T. F. Ca. Pi. La. q A. r Riv. s Caj. t Riv. A. v G. x Riv. La. y La. a Riv.

licebat ὁμοπατρίους (*ex eodem patre natos*) ducere, non ὁμομητρίους (*ex eadem matre,*) testibus Philone de Specialibus legibus, & Scholiaste Aristophanis ad Nubes, & Scriptore Latino vitæ Cimonis. Vide Deut. 13. 6. Hunc morem Phœnicibus (à quibus multa ad Athenienses venêre) tribuit Achilles Tatius, lib. 1. Et moribus Noæ liberûm prohibita volunt Hebræi hæc, non ista, matrimonia[b]. Qu. An Abr. hic excusandus? Resp. Veritatem non negavit, sed dissimulavit[c]; & errandi occasionem præbuit[d]. *Soror* erat, i.e. *agnata,* sed non sic intelligi volebat Abr. verùm *germana,* quæ, scil. non potuit esse uxor ejus: ideóque hæc non valent ad excusandum ejus mendacium[e].

13. *Postquam eduxit me Deus,* הִתְעוּ אֹתִי אֱלֹהִים] *Errare me fecit Deus,* V. Ità Græci in D. A. Mo. Sa. Pa. Ti. Ar. Quia dixit, *Egredere*—non dicit *in hanc* vel *illam terram,* sed in terram incognitam[f]. Verbum plurale est pro sing[g]. Ità & Gen. 35. & 1 Reg. 28. *vidi divos ascendentes,* licèt de uno loquatur[h]. Nomen & verbum plur. Trinitatem indicant[i]: sic Gen. 35. 7. & 2 Sam. 7. 23. *illi* etiam *dii iverunt,* quod in 1 Chron. 17. 21. sic exprimitur, *ibat Deus.* Itaque pluralitas Deorum minimè significatur. Sic Josh. 24. 19. *Elohim sancti ille*[k]. Sedium frequentem mutationem meritò vocat errorem[l]. Alii de Angelis accipiunt: quod verius videtur, quia verbum est plurale. Non conqueritur de Angelis, sed conditionem suam notat[m]. Alii sic, *Cùm errare me fecerunt idola Chaldæorum;* propter quæ coactus est Ure excedere[n]. Alii sic, *Cùm errarent populi post opera manuum,* Ma. i. e. idola, F. Occasionem præbuit huic sensui, quòd הִתְעָה alicubi post alienos deos errare significat[o]. *Misericordiam*] i. e. Opus misericordiæ. Sic *amor,* 1 Joh. 3. 1. & *ira,* Mic. 7. 9. pro operibus vel effectis ipsorum[p]. ¶ *Mecum,* לִי] *Propter me,* i. e. in gratiam mei[q].

15. *Coram vobis*] Tota tibi conspicua est: ubi libet delige sedem[r]. Optioni tuæ relinquitur[s].

16. *Mille argenteos*] Scil. siclos, Ch. Nam cùm in Scriptura ponitur *argenteus* vel *aureus,* intelligitur *siclus*[t]. Ità Num. 7. 13, 85. 2 Sam. 18. 12. 2 Reg. 6. 25[v]. Siclum communem intellige[x], qui valet circiter solidum Anglicanum[y]. Mille sicli erant 56 libræ Anglicanæ, vel 250 thaleri regii[z]. ¶ *Fratri*] Est ironia; ei quem tu vocas fratrem[a]. Sic pungit eam, notando mendacium[b]. Non dedi tibi, nè videar pretium dedisse pudoris; sed viro, qui non accepisset si te corruptam putâsset, nè suæ conjugis pudorem vendidisse putaretur[c]. ¶ *Hic erit,* הוּא] [*Alii referunt ad ABRAHAMUM.*] *Ipse est tibi velamen oculorum,* i. e. propugnator pudoris tui: dum eum virum tuum esse noverint, oculos à te avertent. Docet maritum esse instar veli, nè sit exposita alienis. Decuit te latere sub isto velo: cur te sponte nudâsti, in mariti potestate esse dissimulans[d]? *Velamen faciei* signum erat subjectionis fœminæ, Gen. 24. 65. 1 Cor. 11. 3, 6, 7, 10[e]. Vel, *Sit ille tibi velamen,* &c. Profitere posthac liberè eum esse maritum tuum, & faciem velato, ut sciant te nuptam esse[f]. Vult Pineda in Prov. l. 5. c. 3. n. 10. solitas virgines nudo esse capite, ac nuptas vel desponsatas velis usas. Non improbabile hoc[g]. Sponsæ, cùm nuptui dabantur, obnubebant se velo, Gen. 24. 65. Vide Alex. ab Alex. 2. 5. Hinc *Nuptiæ* dictæ à capitis opertione, ait Festus; & *nupta,* i. e. operta, quia flammeo (h.e. velo) caput nubenti obvolvatur, quod antiqui *obnubere* vocaverunt. Al. sic, Ipsum mariti nomen velabit oculos omnium[h]. [*Alii referunt ad DONUM.*] Ità Vulg. Ch. o'. Bo. La. *Hoc erit tibi velamen;* nam operient oculos, nè te aspiciant, dicentes, Per hoc redemit Abimelech animam suam[i]. Exemplo meo discant te non aspicere, nè cogantur his aut talibus donis vitam suam redimere; nam dicent, Haud parvi stetit Abimelecho sua libido[k]. Vel, hoc argumentum est tuæ pudicitiæ, quòd à me tam honorificè dimissa es[m]. Vel, *hoc* velamen tibi comparabit, quo velare te potes, ut solent nuptæ & pudicæ[n]. Velabatur Rebecca, Gen. 24. *Tegumentum oculorum* dicitur, pro defensione pudoris, si quis te vituperet[o]. Vel sic, *Hoc argentum erit tibi velamen,* &c. h. e. hoc munere tegam tibi oculos, nè quid in me criminis

b G. c Riv. ad Gen. 12. d Riv. e Pi. f F. co. g V. h Ca. i Jun. Pi. A. k A. l D. m V. n D. TJ. o F. co. p A. q V. r V. s A. t Me. v A. x Belg. y A. z Belg. a Me. b Pi. c Ca. d F. co. e A. Jun. Pi. f Belg. g Bo. h Ma. i Oc. in M. k Q. in Ma. l F. m Me. L. n Ma. T. o Ca.

videas; q. d. Placabo te & tuos. Similis phrasis Gen. 32. 20. *Placabo* (Heb. אכפר *tegam*, &c.) *facies ejus munere*. Hanc interpretationem necessariò aliis antefeceras, ait Ma. [Alii ad *utrumque* referunt, & ad *omnia quæ hic acciderunt*.] *Hæc omnia erunt certissimum tuæ pudicitiæ signum*[p]. Quibusdam כְּסוּת עֵינַיִם est *vestis pretiosa & honorifica, quam omnes appetunt*[q]. Ità LXX. *Hæ tibi erunt in honorem* (vel *pretium*, τιμὴν) *faciei tuæ*, ut ornatior & potentior appareas, & liberè possis eloqui te conjugatam, nec quisquam audeat viro potenti uxorem eripere[r]. ¶ *Et quòcunque perrexeris*, וְאֵת כֹּל] [Quidam referunt ad *præcedentia*[s].] *Erit pudicitiæ defensio apud tuos, & apud omnes*, in universum[t]. *Apud omnes*, sub. *alienos*, quia jam dixerat *tuos*. Sic, *Israel non erit inter gentes*, sub. *cæteras*; &, *ea facite hominibus*, scil. *aliis*, Matt. 7[u]. Alii reddunt, *ubique*[x]. [Alii ad *sequentia* referunt,] quod distinctio Hebraica videtur innuere, cùm in אִתָּךְ sit athnach. Sed nolim me per omnia obstringere distinctionibus Hebræorum[y]. *In* (vel *cum*) *omnibus his*, vel *per*, vel *propter*, *hæc omnia*, *erudita fuit*, (nè se diceret sororem) vel *correpta*[z]. Sic Amama & Scindl. in Di. M. ex K. Ti. Ch. Ar. P. JT. A. ¶ *Memento que te deprehensam*, וְנֹכָחַת] Hic ו superfluum putant omnes qui וְאֵת כֹּל huc referunt, (ut dictum[a].) Sed nimiùm audaces sunt, licèt ו pro linguæ idiomate aut *abundare* aut *deesse* passim videas[b]. Præfixum ו quandoque deest, quandoq; redundat. Utriusq; exempla vide Glass. 693. Al. hæc sunt verba Mosis[d]; *Sic erudita fuit*, scil. nè sororem se diceret, &c[e]. Sic *correpta* vel *reprehensa fuit*[f]. Sic Genuenses ו vertunt *ità*, *ainsi*[g]. Probat & Riv. Sic legi potest, *Et totum* hoc erat *ut reprehensa* foret; vel, *& totum* hoc est *ut reprehensa sis*, A. *Et super omnia quæ dixit reprehensa est*, Ch. *Et sic cum omnibus reprehensa est*, M. *Et in omnibus erudita fuit*, P. Videtur vertendum, Et *apud omnes: itaque correpta esto*, Pi. Aliis sunt verba Abimelechi[h]: Atque hæc omnia (quæ hactenus gesta sunt, quæque tibi dico) huc spectant, ut erudita sis, seu in posterum caveas[i]. Verba Onkeli ambigua sunt, prout variè punctantur. Fagius punctat אִתּוֹכַחַתְּ, & legit, *In omni eo quod locuta es verax inventa es*. At Buxtorf. punctavit per tertiam personam, אִתּוֹכַחַת, vertitque, *Et propter omnia quæ dixit reprehensa fuit*. Malim, Et *propter omnia quæ locuta es reprehensa es*. Sic וְנֹכָחַתְּ ponitur pro וְנֹכַחַתְּ, (Kamets pro Pathach ob Silluk;) ut לָקַחַתְּ *accepisti*, 1 Reg. 14. 3. יָדַעַתְּ *nôsti*, Jer. 50. 24. Sed וְנֹכַחַתְּ aliter velim interpretari, *Ille est tibi tegumentum oculorum, & omnibus qui tecum sunt, & apud omnes; & in certo argumento ea de re edocta*, vel *erudita*, vel *convicta*, *es*, cùm me Deus increpaverit. Sic הוֹכַחְתָּ sumitur Gen. 24. 14. *eam arguerit*, i. e. argumento demonstraveris, Isaaci esse: item ver. 44. At verò (quia ת non habet Dagesch, notam secundæ personæ fœm. præt.) malim וְנֹכַחַת accipere in Benoni, ut sit pro נוֹכַחַת, sicut בֹּרַחַת pro בּוֹרַחַת, Gen. 16. 8. ac vertere, *& id argumento constat*, vel *demonstratum est*. Ità Gen. 31. 42. *vidit*, &c. וַיּוֹכַח, *ideo redarguit*, malim vertere, *& ostendit*, vel *demonstravit*, vel *arguit*, nempe, *se vidisse*, &c. Ità nec ו per *ideo* reddere, nec pronomen *se* addere, opus est. Vide quæ nos ad 2 Reg. 19. 4. Quin & נֹכַחַת Buxtorfius substantivè accipit, Epist. Heb. 9. *in argumentum*[k]. Quibusdam *nomen* est, & vertunt, *evidens argumentum*[l]. *Evidens argumentum coram omnibus*, Ti. Chaldæus vertit נְכִיחַת *recta*, & supplet *fuisti*. LXX. verò πάντα ἀλήθευσον. Hoc malim*; *per omnia deinceps verax esto*. Sic Græci faciunt נ in נְכִיחַת radicale: Sed id durius est; nam נְכוֹחָה dixisset[m]. Vulg. sic, *Memento te deprehensam esse*, ac proinde pudefactam[n]. Quod mihi præ aliis omnibus probatur, ut quod ad Hebræa proximè accessisse videtur[o]. Addidit hic interpres illud *memento*, ad sensum explendum[p]. [Sy. totum sic vertit, *Ecce etiam tibi ipsi sum concessi*, (nempe *argentei*,) *eò quòd velaverit oculos omnium qui tecum sunt, & super omnia me corripuerit*.]

17. *Et pepererunt*, וַיֵּלֵדוּ] *Ut parerent*, scil. uxor ejus & ancillæ[q]. Rectiùs, *conceperunt*, aut *gravidæ factæ sunt*, ut Chaldæus[r].

18. *Concluserat*, עָצֹר עָצַר] *Claudendo clauserat*, ό. Ch. Sa. Sy. Mo. *Prævalescendo prævaluit*, i. e. prævalidè occlusit, Ma. *Minitatus fueras conclusionem*, Ar. Steriles reddiderat[s], ut non potuerint eniti prolem maturam[t]; nec mulieres à viris cognosci[v]: nec fœtum concipere poterant, nec antè conceptum edere[x]. Gerundensis ait Regem in veretro percussum, quia dicitur, *Non permisi ut tangeres eam*[y]. Sed refellit hoc AE. quia plaga mulieribus tantùm inflicta est[z]. Ad sterilitatem referunt interpretes. Sed quomodo ea tam citò deprehenderetur, cùm inter conceptum & natum Isaac hæc acciderunt? Existimo plagam fuisse talem, ut viri & mulieres inhabiles essent ad concubitum, illúdque fuisse omnibus manifestum. Notum est etiam dæmones ligamine conjuges sæpe fraudâsse, ut se mutuò potiri non possent. Fortè muliebria loca obserata erant aut coarctata[a].

Margin (col. 183): p Merc. — q F. co. — r E. — s Ità RS. Mo. Merc. Pi. — t Merc. — u Ca. — x F. co. — y Merc. — z V. — a Di. — b Merc. — d AE. & K. in M. — e V. Merc. — f Ge. in M. — g Di. — h Ità ό. Vulg. Di. Pi. JT. RS. in Merc. A. — i Jun. — k Di. — l Q. in M. — * G. — m Merc. — n Me. — o F. co. — p Merc. — q Pi. et Jun. — r G.

Margin (col. 184): s V. — t M. F. Me. — v Me. — x La. — y M. — z F. — a Riv.

CAP. XXI.

1. *Visitavit*, פָּקַד] *Numeravit*, nempe tempus promissum Saræ, & fecit quod & quando pollicitus est[b]. *Recordatus est*, Ch. Sy. O. *visitavit*, ό. Vulg. Mo. V. D. A. *Visitare* sumitur vel in *bonum*, ut Psal. 8. 4. Ruth 1. vel in *malum*, Exod. 20. 5. 1 Sam. 15. 2. Cùm in bonum, tribuitur personis; cùm in malum, rebus. Sed dubito an hoc perpetuum sit[c].

2. *In senectute sua*, h. e. Saræ, Hi. in Bo. לִזְקֻנָיו] *In senectute ejus*, i. e. Abrahæ, quia affixum est masc[d]. *Pro senectute sua*, i.e. solatium illi seni[e].

6. *Corridebit mihi*, sic Sa. Mo. יִצְחַק לִי] *Congaudebit mihi*, ό. *gratulabitur*, Sy. Ar. Ch. *ridebit de me*, i.e. propter me, quia peperi[f]. Plerique de risu gaudentium exponunt. Sed malim vertere, *deridebit me*. Ad verb. *ridebit ad me*, (scil. quòd adeò vetula peperissem;) צחק enim *irrisionem* sign. vel subsannationem ob rem incredibilem & absurdam; ut Gen. 17. 17. & 18. 12, 13, 15. & Ezec. 23. 32[g]. q. d. Profani deridebunt, &c. quod fecit Ismael, v. 9[h]. Risus ex gaudio שְׂחוֹק dicitur Eccles. 2. 2. & 7. 4. & Psal. 126. 2[i]. Nihilominus de risu gaudii accipiendum videtur, juxta Esa. 54. 1. & 51. 2, 3. Gal. 4. 22, &c[k]. Isaac sic dictus, quia Abraham gavisus est non solùm de filio, sed etiam de Christo, quem pariter supernaturali modo nasciturum cum gaudio prævidebat, Joh. 8. 56[l].

7. *Quis audituras crederet*, &c? מִי מִלֵּל] *Quis dixisset*, vel *diceret*? [ità plerique.] q.d. Non habita fuisset illi fides[m]. Ità Deum solum authorem esse docet, & se ingratitudinis damnat, quòd tardè crediderit[n]. Alii, *Quis curret ad Ab. & dicet*, &c? F. co. Hebræi autem referunt ad Deum, (cui occasionem præbuit, quòd מי interrogationem denotat non simplicem, sed cum laude, ut alibi cum vituperio, conjunctam,) q. d. Quantus ille est qui tanta & promisit & præstitit! Non displicet hic sensus; sed priorem præfero[o]. Quis prædixit hoc Abrahæ? q. d. oportet Deum fuisse, non hominem[p]. Nec in Heb. nec Chald. est verbum proprium quod *promittere* significat, sed ejus loco utuntur אָמַר vel דִּבֵּר[q]. *Verax seu fidelis fuit qui dixit Abrahæ, quòd lactaret*, &c. Ar. Ch. ¶ *Filium*] Heb. *filios*. At unum tantùm lactavit. Rectè Caius, *Non est sine liberis cui vel unus filius*. Sic Gen. 46. 15. *& filiarum ejus*, licèt Dinah illi unica erat; Gen. 36. 25. *filii Anæ*, *Dison*; & 46. 23. *filii Dan*, *Husim*[r]. Plur. pro sing. ut Num. 26. 8[s].

8. *Ablactatus est*, ità plerique, וַיִּגָּמַל] *Et retributus est*, i. e. tributus est curatricibus, solidioribus cibis nutriendus, depulsus à lacte: vel, *retributus fuit*, viz. pro lacte illi tributus est solidior cibus[t].

9. *Ludentem*, &c. מְצַחֵק] *Irridentem*, V. & plerique; *subsannantem*, Mo. *deridentem*, scil. celebritatem convivii, Ma. *facientem irridere*, Q. in Ma. Rectiùs, *irrisui exponentem*. Est enim nominis allusio[v]. Fuit maligna subsannatio, quâ fratrem præ se contempsit[x]. Apparet altercationem fuisse de hæreditate, quisnam potior hæres Abræ esset, ut patet ex sequentibus, *Non erit hæres*[y]. Videtur irrisisse pietatem Isaaci[z]. Vox *ludere*

Margin: b O. — c D. — d La. Mo. — e V. — f V. — g Pi. — h A. — i Pi. — k A. — l Li. harm. — m F. co. — n V. — o F. co. — p V. in Tag. nos. — q F. — r D. — s Belg. BA. 2. 5. 3. 669. — t Ma. — v G. — x V. — y F. & Pi. Belg. — z He. in G.

ludere significat, nunc *idola colere*, sic Exod. 32. *Sederunt manducare — & surrexerunt ludere*, nunc *pugnare*, 2 Sam. 2. 14. nunc *coire*, Gen. 26 [a]. Hinc variè sumitur: vel, quòd eum idola colere (quasi joco [b]) doceret [c], vel, ut turpis sermonem induceret, [*lascivientem vetit* Ti] vel, cum vexaret, aut sibi primogenituram vendicaret [d], tam verbis quàm verberibus malè sæpe mulctaret [e], & Isaacum cautè occidere quæreret [f]. *Persecutionem* hoc vocat Apostolus, Gal. 4 [g]. quia ex invidia profluxit & vehementi animi tumidine [h]. Potest reddi, *velitantem, insolenter se gerentem*, Ma. Hic per Ægyptiæ mulieris filium incipit afflictio illa 400 annorum, Gen. 15. 13 [i].

10. *Ejice ancillam*] Divinitùs mota hoc dixit, ut patet ex v. 12. In matrem excanduit, quòd filii petulantiam non coerceret [k]. Ismael affectavit hæreditatem non suo instinctu, sed à matre (*edoctus* [l].) Verita est Sarah, nè occasione illius jurgii, & pravo exemplo Ismaelis, efferaretur animus Isaaci, & hæreditas, saltem ex parte, ei eriperetur [m].

11. *Durè accepit*] Heb. *Et malum fuit*, i. e. ei videbatur, tum quòd eum summè diligeret, Gen. 17. 18 [n]. tum quòd promissiones Deus illi dederat [o], tum quòd ex proprio Saræ affectu hoc profluere putavit. Non ità affectus erat circa Isaac, Gen. 22. 2,3. quòd à Deo id mandatum [p]. ¶ *Pro filio suo*, עַל אוֹדֹת בְּנוֹ] *Pro causis filii*, Ch. Sa. Ar. אוֹדוֹת pro דְּבַר & בַּעֲבוּר, i.e. *pro re & propter* [q]. Unde dictum nemo explicat. Credo ex Æthiopica lingua, (quæ hic, ut alibi sæpe, succurrit) in qua אוד *obambulare*, Matt 12. 43. & אוד *circum*, Marc. 3. 34. Ad verbum est, *ob id quod est circum* (vel, *quod obambulat*) *me & te*, i. e. mei & tui gratiâ [r].

12. *Audi vocem ejus*. שְׁמַע בְּקֹלָהּ] *Audi in voce ejus*, acquiesce voci ejus. Nam שָׁמַע cum ב constructum id significat [s]. ¶ *In Isaac vocabitur*] Paulus exponit λογίζεται, Rom. 9. *censebitur* vel *reputabitur*, V. Propagatio generis, hæreditas, religio, nomen familiæ, semen illud benedictum, ac Divinæ promissiones, per Isaac derivabuntur [t]. Isaac erit legitimus tuus hæres [u]. *In Isaaco*, h. e. per Isaacum, *vocabitur*, h. e. existet, *tibi semen*; nempe illud *numerosissimum* quod tibi promisi, & præcipuè Christus [x]. *Semen* tibi, h. e. semen tuum; ut *discipuli tibi*, Mar. 2. 18. pro *discipuli tui*, Matt. 9. 14 [y]. Illud, *Isaac tibi semen*, significat *meum quoque filium* [z].

13. *In gentem magnam*, ο'. Sa. Sy. לְגוֹי] *In gentem*, Mo. Ma. V. At Jon. vertit, *in populum prædatorem*. Non malè: nam גוי de nationibus barbaris magis dicitur, de bene moratis עַם. Sic λαὸς populus sanctus, cæteri ἔθνη, unde ἐθνικοί. Ità, quod præcedit, גַּם erit adversativa [a].

14. *Et tollens panem*, &c.] Heb. *Accepit panem — & dedit Agar, & posuit super humerum ejus, & puerum*, supple, *dedit illi* [b]; non humeris portandum, (erat enim 17 vel 18 annorum [c], sed manu ducendum [d]. Hyperbaton est ac involuta oratio. Hebræa sunt ambigua, an panis, an verò puer, humeris impositus. Illud, *posuit super humerum*, debet referri ad *priora*, & cùm verba tria antecesserint, *accepit, dedit, posuit*, illud, *& puerum*, ad duo priora referendum [e]. Ebræa sic non incommodè vertes, *Accepit panem — & dedit Hagari, ponens super humerum ejus, & puerum*; ut שָׂם sit participium, non verbum præteritum [f]. Malè Græci, *Posuit puerulum super humerum ejus* [g]. ¶ *Et dimisit eam*] id est divortium cum Agar, jussu Dei [h]. ¶ *Beersabe*] Per anticipationem ita dicitur [i]. Qu. Sed cur Abraham, vir prædives, & in exteros etiam liberalis, erga suos adeò parcus, ut nec asinum nec servum iis det? Resp. 1. Quidam volunt eum & servos & jumenta & omnia cum iis misisse; quæ omnia, *panis* & *aquæ* nomine significata, imposita aiunt *humeris* Hagaris, i.e. ejus *curæ* & potestati commissa [k]. Sed non opus est figuris in historica narratione [l]. 2. Alii referunt ad Saræ indignationem. Sed hæc vindicta eâ indigna [m]. Hoc commerita est utriusque insolentia. Quidam Hebræi inquiunt servum illudentem heri vel heræ capite plectendum [n]. 3. Alii referunt ad promptam Abrahami obedientiam, (quod melius est [o],) quòd repentè summo manè vellet obedire Deo, & hæc illis tumultuariò dedit [p]. 4. Alii (quod probabilissimum est) volunt eum exiguum primò dedisse commeatum, & locum illis assignasse quò irent, & promisisse se postea curaturum, &c. [q] quod & postea fecit [r]: Sed Hagar, locorum ignara, aberravit [s]. 5. Alii dicunt hoc factum arcano Dei consilio, ut essent mysteria rerum magnarum, ut Paulus docet Gal. 4. Multa fecerunt Patres quæ tum non intellexerunt, sed postea intellecta sunt mysteria rerum futurarum acta fuisse [t]. Hanc Deus occasionem disposuit, ut ejus & filii elationem deprimeret & impetum coerceret, & eos præpararet ad agnoscendum Divinum auxilium [u].

15. *Abjecit*] De illius vita desperans, nec sustinens videre eum animam agentem [x]. *Abjecit*, non tam brachiis, quàm animo [y]; eum tanquam moribundum deserens [z]. ¶ *Subter unam arborum*, ità Ch. הַשִּׂיחִם] *Fruticum*, JT. A. *virgultorum*, Ma. Ti. nè scil. Solis ardore consumeretur, sed quietiùs vitam in umbra finiret [a].

16. *Sedit è regione*. sic Græcus, G. מִנֶּגֶד] Rectè vertas, *eminus*. Vide Psal. 38. 11. cum Matt. 26 58. & 27. 55. Marc. 14. 54. & 15. 40. Luc. 22. 54. & 23. 49. sic & 2 Reg. 2. 7. & 4. 25 [b]. ¶ *Quantum potest arcus jacere*, sic Ch. simil. plerique, הַרְחֵק כִּמְטַחֲוֵי קֶשֶׁת] *Elongando se sicut jaculatores arcus*, M. JT. Pi. quantum distant jacientes sagittam (h. e. sagittarii) à sagitta jam emissa; vel, quantum à scopo abesse solent [c], vel, *quantum est unus jactuum arcus*, i. e. quantum arcus emittere potest sagittam [d]. Quibusdam מְטַחֲוֵי est particip. constructum, aliis nomen participiale [e]. ¶ *Et flevit*, וַתֵּבְךְּ] Scil. vel Agar, (quia est fœm. [f]) vel puer. Attendit Deus pœnitentiam quam nunc agit (de malis præteritis,) non malitiam quam exercuit in aliis locis [g].

17. *De loco in quo est*, בַּאֲשֶׁר הוּא שָׁם] Hebræi exponunt, בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר הוּא שָׁם. Redundat שָׁם. Quidam vertunt, *ex eo loco in quo jacet* [h]. מָקוֹם *locus* sæpe subintelligitur. Sic Gen. 37. 17. Num. 22. 19. Jud. 17. 8. Ruth 1. 16,17. 2 Sam. 7. 7. 1 Reg. 18. 2 [i].

18. *Et tene manum illius*, וְהַחֲזִיקִי אֶת יָדֵךְ בּוֹ] *Et fortifica manum tuam in eo*, Mo. vel, *cum eo*, O. *Apprehende manu tuâ eum*, M. Ti. JT. P. V. Ch. Sustenta eum, est enim debilis præ languore [k]. *Tene eripsum manu tuâ ad ipsum*, ut scil. robores eum fortiter [l]. Validè apprehendere fac manum tuam in eo [m].

20. *Et fuit cum eo*] Supple *Deus*. Ità Heb. Ch. & ο'. in La. ¶ *Juvenis sagittarius*, רֹבֶה קַשָּׁת] i.e. *Jaculans* (sagittans) *arcu*, L. V. Me. Mo. ut *Cassath* sit nomen substant. pro *Cesith* [n]. Vel, *magister arcus*, i.e. peritus sagittandi. Hinc Doctorem *Rabbi* vocant [o]. Venator erat, L. V. Me. Belg. La. Bo. & bellicosus [p]. Bellatores jaculabantur arcubus, Gen. 49. 23, 24. & 48. 22. Ità oraculum impletum, Gen. 16. 12 [q]. Vertè, *elevans arcum*, ut solent jaculatores; vel potiùs, *multiplicans arcum*, i. e. frequentans [r]. קַשָּׁת aliis Toar est, *arcitenens*, aliis nomen substantivum [s]. Hebræi dicunt, *exercens latrocinia*; quia dicitur cap. 16. *manus ejus contra omnes*. Licèt enim pœnituerit in infirmitate, postea tamen rediit ad vomitum, ut dicunt Hebræi [t].

21. *Accepit illi mater uxorem*] Observa jus & authoritatem parentum, idque etiam in matre sola, in disponendis liberis. Confer Gen. 24. 3,4 [v].

22. *Deus tecum*] Deus tibi favet & successum largitur, ideo amicitiam tuam expetimus [x]. Ch. vertit, *Verbum Dei tibi est in adjutorium*, te alit & defendit. Nota, ubi in Hebræo est *Deus*, vel *Dominus*, ibi ferè semper Paraphrastes Chaldæus habet *verbum Domini*. Respexit enim 1. ad hoc, quòd Deus per verbum suum omnia agit nobiscum; cui si credimus, auxilium Dei experiemur: 2. ad mysterium, i. e. Christum, quo omnia condidit & sustentat, Heb. 1. 2, 3 [y].

23. *Jura ergò per Deum*, &c. הִשָּׁבְעָה לִּי בֵאלֹהִים הֵנָּה] *Jura mihi per Deum hic*, P. τὸ הֵנָּה vertunt *ecce*, Mo. Sa. *hoc*, Ma. *h. e.* plerique; *hoc loco*, priusquam hinc discedas [z]. ¶ *Nè noceas mihi*, &c. ità ο'. in Bo. אִם תִּשְׁקֹר לִי] *Si mentiaris mihi*: Ellipsis, q. d. Deus sit judex, & ultor perjurii [a]. *Mentiri* hic est iniquè & fraudulenter agere [b]. Quòd nec mihi, nec

meis

meis eris inimicus: nam injuria nonnunquam *mendacium* vocatur in Scriptura[c]. *Si dolosè agas mecum*, Sa. vers. Sy. Ti. *Non fraudabis me*, Ar. *Si falsus eris mihi*, Ma. *Si mentiaris*, pro, quòd non mentieris, ut Psal. 89. 36[d]. Aposiopesis est, ut Gen. 14. 23[e]. Imprecatio hic subintelligitur, at Ruth 1. 17. exprimitur[f]. ¶ *Et posteris meis*, ità Sa. וּלְנִינִי] *Filio meo*, T. Mo. A. O. P. Ch. *semini meo*, ο'. ¶ *Stirpique meæ*, וּלְנֶכְדִּי] *Nepoti meo*, plerique; *nomini meo*, ο'. *ducibus meis*, Sa. *familiæ meæ*, Sy. *qui coram me*, Sa. vers. [*Videtur legisse* לְנֶגְדִּי.] ¶ *Juxta misericordiam*, &c.] Hebraismus, pro, Sicut de te bene merui, sic tu de meis merearis[g]. *Misericordiam facere* Hebræis significat clementer & benignè tractare. Neque enim supplex Abim. implorat misericordiam[h].

25. *Propter puteum*] Non debet hoc leviculum videri in illa regione siticulosa[i]. Græcus vertit *puteos*. Et plures certè erant, Gen. 26. 15, 18. & unum pro multis sæpe ponitur. Vide ad Gen. 3. 2. & 4. 20[k].

27. *Et dedit Abimelech*] Vel, in agnitionem beneficiorum acceptorum[l]; vel, in munerationem, quæ utrinque fieri solebat in fœderibus ineundis[m]; vel, ad sacrificium, & ut per sectas eorum partes transirent. Vide ad Gen. 15. 18[n].

28. *Seorsum*, לְבַדְּהֶן] *Solas ipsas*, Mo. *Secundum solitudinem ipsarum*, i. e. solas. Nam negotium hoc de puteo diversum erat à priore[o].

30. *Ut sint mihi*, ità Mo. & alii, בַּעֲבוּר תִּהְיֶה לִּי] *In transitione*, &c. nempe per partes victimæ cæsæ, h. e. in fœdere, vel, q. d. In hac transactione nullà erit mihi[p]. Hæc cura Abrahæ non erat frustranea. Vide Gen. 26. 15[q].

31. *Vocatus est*] Heb. *vocavit*, sub. *is qui nomen indidit*, V. vel, *quisque*, Pi. vel, *vocatus fuit*, al. in V. ¶ *Bersabee*, בְּאֵר שָׁבַע] Alii vertunt, *puteum septem*, quas dedit, Tig. not. scil. agnarum; ità M.L. Alii, *Puteum jurisjurandi*, Jun. Pi. A. ο'. in A. Indè Moses apertè deducit: nec refert quòd à ratione Grammatica paulùm discedit pronunciatio, quæ in nominibus propriis adeò curiosè non observatur. Vide infrà, cap. 26. 33[r]. ¶ *Juravit*, נִשְׁבְּעוּ] Vox est passiva, *Juratum est*, quia est passio animi, & ab alio nata[s]. Deducitur à שֶׁבַע septem, quia non debet suscipi nisi septem, i. e. multis, de causis[t]; & coram septem, i.e. multis, testibus[v].

33. *Plantavit nemus*] Quia statuerat ibi diu commorari[x]. Aliquam quietem fesso huic peregrino Deus indulsit[y]. Jonathan ait hortum fuisse arbore densum, & plenum optimis fructibus, solitúmque peregrinos in hoc horto excipere & recreare, ac pro mercede pacisci, ut creatorem cœli & terræ colerent ac timerent[z]. Hic erat oratorium, ubi egit cum Deo & de Deo[a]. ¶ אֵשֶׁל] *Arborem*, Ch. O. Mo. A. Ità sumitur 1 Sam. 22. 6. & 31. 13. Et unum pro multis poni solenne est. Vide ad Gen. 3. 2[b]. *Arbores*, M. *arboretum*, Ma. *nemus*, vel *lucum*, P. JT. A. Ang. *agrum*, ο'. *paradisum*, Sa. Vel quia sub earum umbra in calidis regionibus se reficiebant; vel potiùs, ex verbis seq. in usum religiosum. Id ante Legem Mosis licitum, Deut. 12. 2. posteà prohibitum[c]. ¶ *Dei æterni*, עוֹלָם] *Æternitatis*, vel *mundi*, A.

34. *In terram Palæstinorum*] Heb. At ibi jam erant. [Vide seq.] Intellige ergò, In urbem regiam Palæstinæ, nempe Geraram, (quæ non procul ab hoc loco erat[d].) Suprà 20. 2. Est Synecdoche integri[e].

CAP. XXII.

1. QUÆ *postquam gesta sunt*] q. d. Post tot promissiones & benedictiones, nunc demum ei proponitur, quòd promissiones omnes uno velut ictu rescinderet[f]. ¶ *Tentavit*] Ità ο'. Mo. h. e. eum ejúsque fidem & obedientiam examini subjecit[g]. *Tentare* propriè est accipere experimentum de iis quæ ignoras. Non ergò propriè tentat Deus ut ipse sciat, sed ut hominibus manifestaret, quantum Abram timeret Deum[h]. נִסָּה sign. *levare* instar vexilli, vel *petere sive affectare altiora*[i]: q. d. *Extulit eum ad altiora* & majora, scilicet, insigne experimentum fidei, amoris, &c. postulavit ab eo[k]. *Elevavit*, Ma. ἐδόξασε, *glorificavit*, Sym. in Nobil. ¶ *Adsum*, הִנֵּנִי] *Ecce ego*, sub. *hic sum*. Promptitudinem & attentionem maximam innuit, ut vers. 7, 11. 1 Sam. 3. 4, 6[l]. Sic solent respondere Hebræi accersentibus ipsos[m].

2. *Tolle* נָא] נָא est adhortantis, ut sæpe τῶ apud Græcos[n]. Hebræa sunt valde pathetica[o]. ¶ *Unigenitum*, יְחִידְךָ] *Unicum*, vel *unigenitum*, *tuum*, ità Aqu. Sym. & Theod. apud D. nempe ex Sarah uxore primaria[p]. LXX vertunt ἀγαπητόν, (sic & Aq. ait G.) Unici semper chariores[q]. Salomon unicus dicitur, i. e. dilectissimus, 1 Par. 29. 1. Vide quæ nos ad Joh. 1. 14[r]. *Unicum*, scil. non genitura, sed successione & promissione: sic Prov. 5. 3[s]. Unum legitimè ex uxore natum[t]. Unicum repromissionis filium, &c, Ismaele jam expulso, unicum domi relictum[v]. Hujus versûs vox unaquæque satis & nimiùm efficax ad lacerandum paternum cor[x]. 1. *Filium*; non ovem[y], non filiam[z]: 2. *Unicum*[a]: 3. *Quem diligis*, scil. præ Ismaele[b]; *quem dilexisti* continuò hucusque[c]: 4. *Isaac*, tibi causa risûs, nunc luctûs, nunc *Benoni*[d]: 5. *Offeres* tuis manibus[e]: 6. *Mihi*, qui humanas victimas detestor: 7. *In holocaustum*, ut totus in cineres redigatur, nec ulla corporis pars patri relinquatur: 8. *Tolle nunc*, non cras[f]. Hujus historiæ lacinias, sed de more interpolatas, Græci suis fabulis immiscuerant. Iphigeniam narrant à patre Agamemnone Dianæ fuisse oblatam; & cùm à Calchante jam mactanda esset, vocem è luco emissam, *aspernari numen sacrificii genus*, &c. *itaque curarent, id quod in vicem virginis oblatum animadverterent immolari. Interim deliberantibus cunctis quidnam & ubi esset quod immolarent, cerva* (aut taurus, aut ursus, aut anus, aut cervus, &c. ait Tzetzes ter Lycoph. p. 40.) *—ante aram intrepida constitit —eam igitur immolabant.* Hæc Dictys Cretensis, vel quisquis nomine illius abutitur, l. 1. sub finem. Virginem immolatam asserunt Lucret. & Propert. & Virgil. Æneid. 2. *Sanguine placâstis ventos & virgine cæsâ*; sed ubi Servius, *Virgine cæsâ, non verè, sed ut videbatur. Et sciendum, in sacris simulata pro veris accipi.* Et Calchas sensit se à numine deceptum, & pro virgine cervam suppositam. Ità refert Nuntius qui huic sacro interfuerat, in Eurip. Aulide, v. 1587. Sic in Plut. Parallelis, c. 35. similes fabulæ duæ de duabus virginibus, quæ cùm jam immolandæ essent in remedium grassantis pestis, arreptum gladium aquila in juvencam injecit, &c[g]. Post loca ex Sanchoniathone profert Eusebius Porphyrii locum ex libro de Judæis, in quo Saturnus, à Phœnicibus dictus *Israel*, (sic Abrahamum appellârunt nomine populi à scortis) ex nympha *Anobret*, (חֵן עֻבֶּרֶת, h.e. *ex gratia concipiente*, juxta Heb. 11. 11.) scil. *Sara*, filium habuisse unigenitum, quem Ἰεοὺδ *Jeud* (h. e. יָחִיד *Jehid*, Isaaci epithetum) vocabant, sicut & hodie unigenitus à Phœnicibus ità appellatur, cúmque à patre immolatum fuisse, dicitur. Hoc Sanchuniath. & Porphyr. scribunt. Nempe ità credi voluit Diabolus, ut res cederet in exemplum, prout evenit. Nam pravâ μιμήσει Abrahami filios suos immolârunt[h]. ¶ *Et vade*, וְלֶךְ לְךָ] *Vade tibi*. Redundat *tibi*[i]. ¶ *In terram visionis*, ità Ch. Sym. in Nob. Sa. vers. אֶל אֶרֶץ הַמֹּרִיָּה] Ut longè eundo posset deliberare de facto, & indè ejus constantia eluceret[k]. Magno consensu tradunt Hebræi, quòd in hoc loco Cain & Habel & Noah sacrificabant, & templum exstructum est[l]. Sed valde timeo mendacia S. Scripturis adjungere, quod non verentur Hebræorum multi[m]. Est nomen collis ad latus montis Sion, ubi templum fuit posteà ædificatum[n]. Mons Moria in plures colles dissectus erat. In una parte erat Sion, in qua arx David, juxta quam templum exstructum. Alia pars extra urbem mansit, posteàque dicta est mons Calvariæ, in quo tam Isaac quàm Christum immolatos fuisse docet Hieron. ex traditione Hebræorum[o]. Unde hoc nomen, ambigitur. Alii, à מוֹר *myrrha*[p]. Indè Cant. 4. 6. *Ibo ad montem myrrhæ*, quæ nempe ibi crevit[q]. Non placet. Nam sensus parabolicus, quo totus Canticorum liber conscriptus est, longè distat ab historico. Imò probabilius est, הַמּוֹר ibi ænigmaticè expressum per Apocopen esse, qu. הַמֹּרִיָּה,

sedem

ſedem templi, 2 Par. 3. 1. quam eo loquendi genere ſignificari periτiſſimi interpretes arbitrantur[c]. Aliis idem eſt quod מוֹרָא, *pavor, timor*, quòd ibi Dominus timeri & coli debebat[d]. Indè Onk. & Jon. vertunt, *in terram cultûs*, h. e. religioſam[e]. At S. Scriptura aliam nobis vocis originem indicat[v]. K. ſic dictam vult totam terram Iſraelis, quia à יָרָה *irrigari, inebriari*, quòd terra irrigua eſſet. Sed 1. talis erat ante ulla gloriæ Dei ſymbola: 2. in eo plurimùm cedebat Ægypto, Deut. 11.10,11. Tractus ille Hieroſolymitanus ſiccus erat & ſterilis, teſte Hi. qui ibi vixit[x]. Alii vertunt, *terram excelſam*, ſic[o]. Alii, *terram* [illegible], *lucidam* vel *conſpicuam*, ità Aq. i. e. הַמַּרְאָה. Sic adjectivum facit, cùm ſubſtantivum ſit, ut vel ipſa conſtructio indicat[y]. Præterea, ו ſive *Holem* omnino refragatur, docétque non eſſe ex רָאָה. Sym. [non Aq. *ut perperàm habet* Grotius] vertit, *terram illuſtrem, viſionis*[z] Sic & Vulg. (Sic vocat, vel quaſi *conſpicuam*, vel quia Deus ibi ſe *videndam* præbuit[a].) Rectè. Oſtendit id alluſio ad id nomen intrà 14[b]. Sic vocat per anticipationem, nam poſtea ſic dicta, v. 14[c]. Veteres Hebræi, teſte R.S. deduxerunt ex יָרָה *docere, erudire*: hinc מוֹרֶה *lex, doctrina*, quòd indè egreſſura eſſet doctrina pro Iſrael[d]. Ego compoſitum nomen exiſtimo, quaſi מַרְאֶה־יָהּ, h. c. *φανερωθεὶς Θεὸς*, (*Deus manifeſtatus*,) nempe *Chriſtus*, qui in illa regione Moriæ (quæ propriè eſt tractus Hieroſolymitanus) natus eſt & exceptus, & prædicavit, & paſſus eſt, & reſurrexit[e]. Al. deducit ex מָרַר, q. d. *amarum*, propter amaritudinem Abrahæ[f]. ¶ *In holocauſtum*] Heb. *in aſcenſionem*, quia totum in igne aſcendebat[g]. ¶ *Super unum montium*] Nam montoſa eſt regio, Pſal. 125. 2[h]. ¶ *Quem monſtravero tibi*] Signo columnæ ignis deſuper appariτuræ, inquiunt Rabbini[i].

3. *Conſurgens de nocte*] Heb. *Maniceavit manè*; i. e. primo vel ſummo manè ſurrexit[k]. Vide ad Gen. 19. 2. Præceptum hoc illi de nocte, tunc enim revelationes fiebant[l]. ¶ *Stravit*, וַיַּחֲבֹשׁ] *Ligavit, cinxit*, M. Ipſe, non expectavit ſervum, ex deſiderio implendi mandatum[m]. ¶ *Aſinum*] Ad portandum ligna[n]. ¶ *Duos juvenes*] Saræ nulla mentio, cui non videtur indicâſſe, Me. ex Chryſ. & Perer. Vel ea etiam conſenſit, ut volunt Aug. Nyſſen. & Procop[p].

4. *Die autem tertio*] Ut eſſet typus Chriſti *die tertio perficiendi*, juxta Luc. 13. 32. Numerus ternarius in Scriptura celebratiſſimus. Vide Matt. 15. 25. Exod. 19.11. Joſ. 1. 11. 2 Reg. 20. 5. Hoſ. 6. 2. Num. 19. 12. Et de eo ſic RR. in Breſhit Rabba, *Multi ſunt tres Dies in Scriptura, inter quos dies reſurrectionis Meſſiæ*[q]. In Geraris degebat, (ſcil. in ea regione, non urbe; nam in *Beerſabe* habitabat, Gen. 21. 31. & huc reverſus eſt, c. 22. 19.) indè ad montem Moriah erat tantùm iter unius diei[r]. Diſtabat 20 leucis, vel circiter[s]. Lentè ergò proceſſit: vel quia rebus ad ſacrificium neceſſariis impeditus[t]; vel Deo ſic ordinante, ut ex longa deliberatione appareret ejus obedientia[u]. Tridui itinere abfuiſſe teſtantur Jo. Hi. & Adrichomius, nempe 20 leucis horariis à Beerſabe[x]. ¶ *Vidit locum*] Quem cognovit ex ſigno aliquo ei à Deo dato[y].

5. *Exſpectate hic*, שְׁבוּ לָכֶם] *Sedete vobis. Vobis* eleganter *πλεονάζει*[z], ut Joſ. 20.2. *date vobis*, & 22.5. *ite vobis*. Deinde, *ſedete* eſt pro *manete*; ſicut Gen. 24. 55. & 34. 10. Joſ. 1. 14. & 2. 22. Jud. 6. 18. & 17. 10. Cicero lib. 9. Epiſt. *Si venti eſſent, nos hic Corcyræ conſederemus*, h. e. maneremus. Alibi *ſedere* eſt judicum, ut Exod. 18. 13, 14[a]. Timebat nè præſentes impedirent eum[b]. ¶ *Et puer*] Vox נַעַר etiam adultis tribuitur, Gen. 14. 14. & 34. 19. & 41. 12. Exod. 33. 11. 2 Sam. 18. 29[c]. ¶ *Revertemur*] Canus temerè ait eum mentitum fuiſſe[d]. Alii ſic, credidit filium à Deo ſuſcitandum, juxta Heb. 11. 19[e]. At hoc ſi illi certum fuiſſet, non tanta fidei & obedientiæ laus fuiſſet, ut rectè arguit Cajet[f]. Vel de ſe loquitur numero plurali, more Hebræorum[g]. Solet Scriptura quid in vel ab uno factum pluribus in ejus comitatu tribuere. Dictum à Juda Joh. 12. 4. diſcipulis tribuitur Matt. 26. 8. & Marc. 14. 3. Dictum unius latronis Luc. 23. 39. utrique adſcribitur Matt. 27. 44. Hæc ſyllepſis eſt, ſub qua potuit diſſimulare quod tum ſervis non erat retegendum[h]. Vel hoc propheticè dixit, non advertens (vel neſciens[i]) quid diceret[k]. Vel ſubintellexit conditionem, ut ſolet fieri in omnibus futuris actionibus, nempe, vitâ comite[l].

6. *Impoſuit*] Cerne figuram Chriſti crucem ſuam bajulantis[m]. ¶ *Et gladium*] Ità ο'. Mo. M. P. O. & Ch. [licèt Latina verſio perperàm transfert, *gladium*.] ¶ [הַמַּאֲכֶלֶת] *Cultrum*, J T. Ti. Ma. Sy. Ar. Sa. cædendis victimis comparatum[n]. Non rectè igitur pingitur Abraham cum gladio ſtricto[o].

7. *Pater mi*] Mirè hoc ſauciavit animum Abrahæ[p]. Oſtendit ejus conſtantiam[q]. ¶ *Ecce ignis*] Vas, intellige, in quo ſit ignis[r].

8. *Providebit victimam*, הַשֶּׂה] *Pecus*, P. *agnum*, V. Quamvis modum neſciret[s]. Et Chriſtus agnus dicitur[t]. Heb. *videbit*, i. e. proſpiciet ſibi de pecude[v]. Non ſimul & ſemel rem totam Iſaaco pateſecit[x].

9. *Venerunt ad locum*] Vide quæ ad v. 2. ¶ *Ædificavit altare*] Obiter ceſpite ſuſſo, & ſaxis aliquot coacervatis[y]. ¶ *Cùmque alligâſſet*] Non certè invitum: hoc non poterat, cùm Iſaac erat 25 (vel 35[z]) annorum[a]; & portavit ligna, quæ erant onus aſini[b]. Nec enim parùm lignorum ſufficeret ut eum, more holocauſtorum, in cineres redigeret[c]. Parebat igitur Iſaac mandato Dei quod pater declaravit[d]. Probabile eſt Iſaacum, cujus oblatio illuſtris erat typus oblationis Chriſti, in eo etiam cum antitypo conveniſſe, ut circa annum 33. ætatis offerretur. In iis etiam erat typus Chriſti, 1. quòd in monte Moria oblatus, 2. quòd tertio die, 3. quòd primò portavit lignum, deinde lignum portavit ipſum; 4. quòd ligatus eſſet manibus pedibúſque[e]. *Ligavit*, non quia timeret nè fugeret, aut rebellaret; ſed ut ſignificaret ligationem Chriſti in cruce[f]; & quia mos erat antiquiſſimus ligari victimas[g]. Monet Servius ad illud Æneid. *—& vincula rupi*, & Ovid. 3. de Ponto Eleg. 2. *Protinus immitem*, &c[h]. Huic actioni tanquam benedictionum fundamento innitentes Judæi precantur, תֵּרָאֶה לְפָנֶיךָ עֲקֵידַת יָחִיד, *Aſpiciatur coram te conſtrictio unigeniti tui*[i].

11. *Abraham, Abraham*] Vocem geminat, nè animo incitato pater præveniret[k].

12. *Nunc cognovi*] Decimo hoc, & maximo omnium, experimento[l]. Decem ejus tentationes numerant[m]. [*Verùm illæ cuilibet inter legendum ſponte occurrunt.*] More hominum loquitur, qui, cujus rei periculum fecerunt, id ſe perfectè noviſſe putant[n]. Sic Pſal. 139.23. *cognoſce cogitationes*, licèt v. 2. dixerat *Deum noſſe è longinquo*[o]. Vel, *cognovi*, i. e. *alios cognoſcere feci*[p]: vel, *te cognoſcere feci*. Ità exponunt hæc & hujuſmodi Aug. de Trin. l. 1. c. 12. Ambroſ. Hil. & alii[q]. ¶ *Propter me*, מִמֶּנִּי] *A me*, M. [& omnes.] Hinc patet Deum ipſum ad Abrahamum locutum eſſe[r]. ¶ *Non pepercisti*, לֹא חָשַׂכְתָּ] ο'. Ti. P. M. Alii, *non denegâſti*, vel *ſubtraxiſti*, Sa. Sy. Ar. *non prohibuiſti*, Mo. Ch. V.

13. *Inter vepres*, ità Sa. בַּסְּבַךְ] *In perplexitate*, vel *denſitate*, Mo. V. BA. Ma. J T. V. M. ſupple *ſylvæ, fruticum*, aut *arborum*, ex Pſal. 74. 5. Eſa. 9. 18. & 10. 34[s]. *In perplexo veprium*[t]. Accipitur pro ramo denſo & implicato[v]. Vel, *in rete*, Sym. Vel *Sabech* erat virgulti nomen; ità ο'. & Eucherius & Theod[x]. *In arbore*, Ch. *in dumo*, P. ¶ *Arietem*] A vicino grege (more ovium) aberrantem, Deóque ſic dirigente, nè re inſectâ diſcederet, & ut Abraham jam annis gravis nullo labore caperet. Dices, de ſuo debuit offerri, non de alieno, Prov. 3. 9. Reſp. Noſtra ſunt quæ in loco publico inveniuntur, quamdiu ignoratur prior dominus, ut ſi quis crumenam in via reperiat[y]. [*Vel dici poſſit, Deum, rerum omnium Dominum, jus illi in hunc arietem dediſſe, ut Iſraelitis in Ægyptiorum bona.*] In memoriam hujus obſervant Muhammedani magno gaudio decimum diem menſis ultimi; quem *diem*, ſive *feſtum*, *ſacrificiorum* vocant, quia tum plurimi oves, arietes & capræ mactantur, pauperibúſque diſtribuuntur. Die hunc præcedente terminatur *peregrinationis* luctus, & ſevera vivendi ratio[z]. ¶ *Arietem poſt tergum*, אַיִל אַחַר] *Arietem poſt*, Mo. Ma. O.

Marginal notes (left column): [c] Pul. [d] M. P. [e] D. [v] Pul. miſc. 1. 14. [x] Full. ibid. [y] Full. ibid. [z] D. [a] P. [b] G. [c] Me. [d] F. [e] Pul. ubi ſuprà. [f] O. [g] A. [h] Jun. Pi. [i] T. [k] Mu. Me. [l] L. [m] L. [n] L. Jun. Pi. [p] T. in c. 9. [q] A. [r] Me. [s] L. [t] Me. [u] L. [x] Bo. [y] L. [z] V. D. [a] D. [b] L. [c] Belg. [d] Riv. [e] Me. T. [f] Riv. [g] M.

Marginal notes (right column): [h] Riv. [i] Jun. Pi. [k] L. [l] Bo. [m] Me. [n] Jun. [o] Pi. [p] Le. [q] Jun. Pi. [r] Pi. [s] Me. [t] Riv. [v] Pi. [x] A. [y] Me. [z] L. [a] Me. ad v. 3. T. [b] L. [c] A. [d] M. [e] Li. harmon. [f] L. [g] G. L. [h] O. [i] Di. [k] Me. [l] G. [m] F. & O. [n] Me. Jun. [o] Belg. [p] L. [q] B. [r] Belg. [s] BA. 1. 2. 44. 542. [t] M. Jun. [v] V. [x] D. [y] BA. ubi ſuprà. [z] D.

Ma. O. scil. *post se*, O. vel *retrò*, Ma. Ti. M. JT. Videtur enim vox Angeli à tergo Abrahæ insonuisse, ad quam cùm se convertisset, aries ille oculis ejus oblatus est [a]. Hæc versio non placet aliis. Nam, 1. *à tergo* Hebraicè esset אחור, non אַחַר, & אַחַר solitarium potiùs est *temporis* adverbium quàm *loci*. 2. Tum non *sublatis oculis* vidisset, sed *reflexis*, &c. Magis arridet quòd אֶחָד, i. e. *Daleth* pro *Resch*, legunt, vertúntque, *arietem unum*. Ità Græci, Onk. Jon. Sa. & Sy. Signanter dictum, q. d. solus hic fuit, nec ulli gregi adjunctus. Ità locus parallelus erit Dan. 8. 3. *Ecce* איל־אחד *arietem unum* [b]. ¶ *Cornibus*] In memoriam arietis hujus Judæi clangunt cornibus festo Tubarum [c].

14. *Dominus videt*, יְהוָה יִרְאֶה] *Jehovah videbit*, P. Mo. & ferè omnes; *vidit*, ό. [Fut. pro præt.] *Videre* pro *providere*, vel *curare*. Cicero Trebatio, *mea negotia videbit*. Idem ad Atticum, *ut prandium nobis videret* [d]. Alii, *providebit*, V. JT. scil. victimam [e], quia sic filio responderat, v. 8. Et indè, non à vocabulo Moriæ, nomen montis [f]. Nam מוריה sign. *visionem Dei* [g]. Sensus est, Etiamnum, cùm montem illum significare volumus, dicimus hoc factum in monte illo cui nomen, *Dominus videt* [h]. Optimè vertas, *In monte Domini prospicietur*. --- τῶν ἀδοκήτων πόρον εὗρε θεός, (*Res nec opinatas efficiendi viam invenit Deus*,) Eurip [i]. ¶ *Unde usque hodie dicitur*, אשר יאמר] *Idcirco dicitur*, ità V. P. vel, *sicuti dicitur*, Ar. M. Ti. vel, *de quo dici solet hodie*, i. e. tempore Mosis [k], vel, *ex quo*, Jun. apud Di. vel, *quod dici solet*, Di. *quod* (*quia*, Sy.) *hodie dicitur*, Mo. Sy. Qui (scil. locus) hodie dicetur [l]. ¶ *Dominum videbit*, יֵרָאֶה] *Videbitur*, Mo. M. P. Ti. &c. Successu temporis mutatum erat loci nomen, datâ operâ, non errore [m], à *providebit*, in *providebitur* [n]: ut docerent Deum non tantùm suis prospicere, sed manifestum etiam auxilium illis ostendere, ut vicissim conspicuus sit [o]. Respicit templum hic postea constructum, ubi Deus colebatur [p]. Quidam vertunt, *Jehovah apparuit*, ità ό. vel *apparebit*; tunc enim apparuit Abrahæ [q]. ¶ *In monte*] i. e. In angustiis, & extremo periculo [r]: q. d. suo tempore & loco providebitur; ut Abrahæ factum [s]. Aliqui legunt, *Dominus videbitur*; quasi sit prophetia de Christo [t]. Prius membrum, *Jehovah videbit*, refero ad Deum Patrem, qui misit Filium, posterius, *In monte Jehova videbitur*, scil. *Jehovah*, ad Christum incarnatum [v].

16. *Per memet*] Sic Jer. 22. Quia per majorem non poterat, Heb. 6. 13 [x]. Hinc patet Angelum hunc esse Deum, quia per seipsum jurare soli Deo convenit, Heb 6. 13 [y]. Vide etiam Jer. 22. 5 [z]. ¶ *Dicit Dominus*, ità plerique, נאם] *Dictum*, JT. *pro certo affirmat*, A. *sermo certus, vel fidelis*, Ma. Vox hæc soli Deo & viris θεοπνεύστοις adscribitur. Huic respondet τὸ האמין, quod est *fide & certâ persuasione inniti* verbo Dei [a]. ¶ *Quia fecisti*, כִּי יַעַן אֲשֶׁר עָשִׂיתָ] *Quia, pro eo quòd, fecisti*, Mo. Tres particulæ causales junguntur ad exaggerandum heroicum hoc factum, &c [b]. Non autem significant causam meritoriam promissionis, (quæ jam antea facta fuit) sed fructum & finem obedientiæ, &c [c].

17. *Benedicam tibi*, כִּי בָרֵךְ וגו׳] Aut redundat כי, aut jungendum verbo præcedenti *juro*, *Juro quòd benedicendo*, &c [d]. ¶ *Portas*] i. e. Urbes munitissimas [e]. *Civitates*, ό. Ch. Sa. vers. Ar. Hebraismus, q. d. hostibus superiores erunt. In portis erant & propugnacula; vide Jud. 5. 8. Psal. 147. 13. Isa. 22. 7. Ezec. 22. & judicia; vide Deut. 21. 19. & 22. 15. Amos. 5. 12, 15. Zach. 18. 6 [f]. Ipsa terra vel regio sæpe dicitur *porta* synecdochicè, ob ejus ingressum, qui est veluti porta terræ. Vide Nah. 3. 13. Deut. 5. 14 [g].

18. *Benedicentur*] Cùm bona precantur alicui, dicunt, *Benefaciat tibi Deus, sicut fecit Isaac* [h]. Verùm non videmus gentes omnes illo modo se benedicere in Abrahamo [i]. Meliùs de Christo exponitur [k]; *in quo beabunt se*, i. e. beatificandos se verissimè dicent [l]. Heb. *benedicere se facient*. Beatos se prædicabunt & profitebuntur, & de eo sibi gratulabuntur invicem [m]. (Vide quæ ad Gen. 12. 3.) ¶ *Quia obedisti*, עֵקֶב אשר וגו׳] *Eò quòd*, Ma. ità plerique, *finaliter, postremò*, Ma. Potest verti sic, *Merces*, supple, *erit tibi*, quòd obedisti, O.

20. *Quòd Melcha*] Sequens genealogia texitur propter Rebeccam [n]; ut constaret meritò illam Isaaco uxorem quæsitam [o]; & ut viam muniret ad narrationem, cap. 24 [p].

21. *Patrem Syrorum*] Heb. *Aram*, à quo genus duxerunt Syri [q]: sic Græci. At Syri, qui Ἀραμαῖοι veteribus, Homero Ἐρεμβοί, sunt ab Aramo vetustiore, Gen. 10. 22 [r]. filio Semi, ut docent Josephus & Hieron. de Qu. Eb. Hoc me vexabat. Non ergò *Aram* hic *Syros* significat; sed hic erat illi *Aram* ἐπώνυμος [s], sic dictus, quòd natus inter Syros, ut Jacobus *Aram* dicitur, quòd ibi habitâsset, Deut. 26. 5. Ab hoc & *Remam*, ibidem, omisso א, (ut solent Syri רם ponere pro אָרָם, vide Job. 32. 2. 2 Par. 26. 6. Luc. 3. 33. coll. cum Ruth 4. 19. & 1 Par. 2. 9.) & addito in fine ן, ut in Busan [t]. ¶ *Buz*] A quo *Elihu* Buzites [v], & à quo *Busan* castellum in Ammian. Marcellino, l. 18 [x].

24. *Concubina illius*, וּפִילַגְשׁוֹ] Ponitur pro פִּלֶגֶשׁ לוֹ, *concubina erat illi* [y].

CAP. XXIII.

1. *Vixit Sarah*, וַיִּהְיוּ חַיֵּי שָׂרָה] Sic vocant quintam hujus libri Sectionem, quæ hic incipit [z]. Peculiaris est hic honor Saræ matris fidelium, 1 Pet. 3. 6. quòd anni hujus unius mulieris à Deo numerantur [a].

2. *In civitate Arbee*, בְּקִרְיַת אַרְבַּע] Prior vox, Syris קִרְיְתָא, *urbem* significat. Hinc *Tigranocerta*, i. e. urbs Tigrania, *Vologesocerta* apud Plinium, *Arcesicerta* apud Stephanum, *Carteia* in Hispania [b]. *Arba* dicitur, vel à 4 gigantibus, (ità Sy. vertit, *in civitate gigantum*;) vel à 4 conjugibus (nempe Adam & Eva, Abr. & Sar. If. & Reb. Jacob & Lea) ibi sepultis [c]; vel à quatuor Regibus quos Abraham ex ea urbe egressus fudit [d]. Hos juvat articulus Gen. 35. 27. הָאַרְבַּע: non enim dicimus, הָאַבְרָהָם [e]. At sic potiùs vocatur ab *Arbe* viro qui hic cum imperio præfuit, Jos. 14. 15 [f]. Hinc Jon. (& Onk. D.) habet *Kariatharba*. Ità Aben Ezra & Abenmelech nomen immutatum relinquunt [g]. ¶ *Quæ est Hebron*] Sic postea appellata. Potiùs dicendum prophetice hoc dictum à Mose, quàm à quoquam postea libris ejus insertum [h]. Appellari videtur à societate (id חָבַר sign.) quam iniit Abram cum viris illius loci [i]. ¶ *Venitque*] i. e. Accingebat se ad hoc opus, Me. *cœpit plangere* [k]. Ità verbum *venire* sæpe sumitur *. Hinc tamen alii colligunt eam mortuam absente Abrahamo [l]. Abr. *venit*, sive *ingressus est*, nempe in tentorium Saræ, ubi habitavit & mortua est [m]. *Venit* ad locum ubi jacebat cadaver [n]. ¶ *Ut fleret*, וְלִבְכֹּתָהּ] Τὸ כ litera parva est, ut significet luctum Abrahæ fuisse moderatum [o].

3. *Ab officio funeris*, מֵעַל פְּנֵי מֵתוֹ] *A facie* (*à conspectu*, Ch. Sa. Sy. P. *à præsentia*, Ar.) *mortui sui*, JT. ubi consedisse videtur super terram, lugentium more, Job. 2. 12, 13. Esa. 47. 1 [p].

4. *Advena*] Sinite inter vos quiescere mortuam, quam viventem non estis dedignati [q]. Non inhio vestris prædiis, mihi sufficit sepulturæ locus [r]. ¶ *Jus sepulchri*, אֲחֻזַּת] *Possessionem*, Mo. ό. Ch. JT. M. *hæreditatem*, Sy. *apprehensionem*, aliquid quod quasi proprium apprehendam [s]. ¶ *Mortuum meum*: in Hebræo additur, מִלְּפָנָי] *A facie mea*, Mo. Ch. P. scil. nè posthac videam cadaver [t].

6. *Audi nos, Domine mi*] Numerum permutant Hittæi, quia & sigillatim privato nomine, & communiter publico, respondebant [v]. ¶ *Princeps Dei*] i. e. Magnus, eximius [x], more Hebræorum [y]; ut *arbores Dei*, i. e. proceræ, &c. Sic & Latini, *divini opus Alcimedontis*, Virg. Ecl. 3. & Homerus vocat Ἀλεξάνδρου θεῖον [z]. Sic Deo suo se adscribere testantur omnia laude digna. Vel, ut alii, Te habemus pro justo, & sancto, & dilecto unicè à Deo [a]. *Senes* vertunt, *rex à Deo*, pro *rex Dei*.

Dei sicut *imber à Domino*, pro *imber Domini*[b]. ¶ *In electis*, &c. בְּמִבְחַר]וגו׳ *In electione sepulchrorum*, i. e. in sepulchro electo, sive optimo[c]. Hebræi plerumque usurpant denominationem pro denominato. Ità *templum sanctitatis*, i.e. sanctum[d]. Hypallage est, ut Exod. 15.4. *electio ducum*, pro *selecti duces*[e]. Confer Jer. 22.7[f].

7. *Adoravit populum*] i. e. Primores populi, qui cum eo agebant. Sic Levit. 20. *populus lapidabit*, i. e. majores *judicando*, minores *exsequendo*[g]. Civilem honorem notat[h].

8. *Si placet animæ vestræ*, אִם־יֵשׁ אֶת־נַפְשְׁכֶם] *Si est cum animo vestro*, i.e. si sedeat animo vestro, si vobis placeat[i]. Vox *anima* sæpe significat voluntatem, consensum, &c. ut Deut. 21.14 Psal. 27.12. & 41.3. & 105.22[k].

9. *Speluncam duplicem*, הַמַּכְפֵּלָה] Quidam vertunt, *speluncam duplicem*, vel *duplicitatis*, M. Sic dicta, vel quia spelunca erat intra speluncam[l]; vel quòd duo cadavera ibi sepeliri poterant[m]. Duplex erat concameratio & crypta, altera fortè pro viris, altera pro mulieribus[n]. Vel quòd habuerit superstructum ædificium quoddam instar conclavis, seu cœnaculi[o]. Vel quia duæ speluncæ erant mutuò sibi vicinæ. Hinc & ager ipse *duplex* vocatur, Gen. 49. 29, 30[p]. Aliis est nomen loci[q], ut constat ex v. 17, & 19[r]: quod apparet ex constructione Hebræa[s]; [*est enim hic & 19. cum præfixo* ה *demonstrativo*, q. d. *in spelunca illa dicta Machpelah.*] ¶ *Pecuniâ dignâ*] Heb. *argento pleno*, nempe pleni ponderis, v. 16. tunc enim appendebantur nummi[t].

10. *Habitabat Ephron*, ità Ar. M. P. Ti. יֹשֵׁב] *Sedebat*, Mo. ό. JT. item Ch. & Sy. [licèt interpres perperàm vertat:] i.e. Unus erat ex illo consessu apud quem agebat Abraham[v]; unus ex præcipuis eorum. Verbum *sedendi* passim sumitur pro statu, sive loco, quem publici consiliarii tenent, Psal. 119.23, &c[x]. ¶ *Portam*, שַׁעַר] Quia hoc actum in porta, ubi judicia & commercia exercebantur[y]. שַׁעַר non dicitur ab Heb. שָׁעַר *æstimare*, sed ab Æthiop. שׁער, quod est *solvere*, *liberare*, *dimittere*, Luc. 2.29. & 13.12. q.d. per quam populus, intra mœnia antè detentus & conclusus, liber ac solutus dimittitur[z]. Vel dicitur ab *horrore*, quòd porta propter amplitudinem, custodiam militarem, propugnacula, judicia & magistratus, horrenda sit & formidabilis[a].

12. *Adoravit*] Hebræis multi honoris gradus, *flectere caput*, quod est קָדַד, *flectere tibiam*, *corpus totum*, *in genua se ponere*, *prosternere se humi*. Hic est הִשְׁתַּחֲוָה *flexio corporis*, honor nec familiaris nimiùm, nec planè submissus. Vide infrà 33.3. Erat enim Abraham sui juris, & *Rex* dicitur Nicolao Damasc. & Justino l. 36. Nota, Regna antiquissima ejusmodi fuisse, ut *populo* aliquod jus maneret, ut notat Aristot. Pol. 3.14. Vid Od. θ'. de Alcinoo[b].

13. *Quæso*, &c. אַךְ אִם־אַתָּה וגו׳] Oratio manca, & multa subaudienda. *Verùm*, vel *sed*, non accipiam gratis, *si tu* facturus es quod dicis, vel, *si tu* facis mecum bonitatem: (ità Onk. in M.) Alii sic, *si tu* mihi gratis dederis, non accipiam[c]. Al. *quoniam apud me es*, vel potiùs, *quia ades mihi*, i. e. quia adeò mihi faves[d]. Al. *si tu vis*, M. O. vel, *si tu meus es*, Sa. [*qui pro* לו *legisset* לִי,] vel, *si tu*, sub. *is es*, sive *vir ille*, *de quo loquor*, Jun. A. Videtur enim quòd Abraham, etsi viri nomen audiverat, ipsum tamen neque de facie noverat, neque adesse putabat[e]. *Si tu* mihi auscultares, Ti. vel, *si tu dabis*: sic, *ecce boves*, 2 Sam. 24.22. pro, *ecce dedi boves*, 1 Chron. 21.23[f]. Maluit emere quàm gratis accipere, nè posteri eum revendicarent. Sic David aream Araunæ maluit emere, &c[g].

15. *Quadringentis siclis*] Scil. communibus, qui erant duarum drachmarum; unde *didrachma* hic vocantur à Senibus[h]. Siclus sacer erat 20 *gerarum*, Exod. 30.13. Ezec. 45.12. *Gera* 16 granorum hordei. Siclus ergò communis (de quo hic agitur) continet 10 geras, i. e. 160 grana hordei, h. e. circa 160 grana, sive drachmas duas & grana 16, sive circiter quadrantem thaleri. Sic 400 sicli efficiunt circa 111 uncias[i], vel (cùm justum thaleri pondus unciale sit) aliquantò plus quàm centum thaleros[k], seu 22 libras Anglicanas[l]. [*Sed de his & reliquis nummis vide tractatum in fine addendum, si Deus vitam & vires dederit.*] ¶ *Inter me & te*] Amicos & divites[m].

16. *Probata moneta*, עֹבֵר לַסֹּחֵר] *Transeuntis ad* (vel *per*, P.) *mercatorem*, Mo. M. Ma. q. d. quod inter ipsos mercatores (qui in expendendo numismatum pretio sunt diligentissimi) translatitium & receptum esse possit[n].

17. *Confirmatusque est*] Ità Ch. Sa. M. P. He. in V. A. *Et stetit*, Mo. P. *cessit*, Sy. Ti. *Surgere* Hebræis sumitur pro confirmari, ut in Hiphil הֵקִים est *confirmare*[o]. [Vide Gen. 17.7, 21.] Obj. In Act. 7.16. dicitur *Abrahamus* emisse à *filiis Hemor filii Sichem*; non ergò ab *Ephron*. Resp. multi multa. Dici potest, *Ephronem*, natu maximum ex filiis *Hemor*, suo & fratrum nomine agrum vendidisse. *Hemor* autem binominem fuisse, & *Soar* etiam, ut hic vers. 8. fuisse appellatum[p].

CAP. XXIV.

2. *AD servum seniorem*] Eliezerem[q]. ¶ *Pone manum subter femur*] Mos jurandi tum receptus, ait Josephus. Vide Gen. 47.29[r]. Et hodie in Oriente usurpatus[s]. Vel homagii signum erat, sedenti dextram supponere, ut vult Aben Ezra: sic Romanis *possidere* à *sedendo*[t]. Significabat potestatem superioris, & promptum in inferiore obsequendi animum[v]. Vel, sub femore & genitali parte posita erat manus, quòd indè posteritas esset futura, atq; ideo velut res sacra haberetur[x]: vel, quòd illic esset signum fœderis, nempe circumcisio[y]: quasi dicat jurans, tam firmum fore id pactum quàm circumcisionis: vel, qu. diceret, *Si fallam*, *ensi tuo peream*, femur locus ensis, Jud. 3.16, 21. Psal. 45.3[z]. Hi & alii referunt ad Christum futurum ex semine Abrahæ, per quem eo tempore tacitè jurarent[a]. Et Messiam hic agnoscit *Dominum*, *Deum cœli ac terræ*[b]. [Targ. Jon. sic legit, *Jurare faciam te in nomine Sermonis Domini, cujus habitatio est in cœlis excelsis: ille est Deus, cujus dominium est super terram.*]

3. *Ut non accipias*, &c.] Non quasi Laban non esset idololatra, aut Teraphim non fuissent idola, ut quidam hinc colligit. Sed Laban melior erat Cananæis, (quòd cultum summi Dei, licèt admixtis aliis, retinebat, infrà 31.49, 53, 54.) & filiæ ejus sanabilioris ingenii. Cananæi etiam flagitiis multis vitam inquinaverant. De malis minimum[c]. Adde, quòd Cananæi erant expellendi de terra à filiis Israel †. Horum genus vile erat & ignobile, propter maledictionem Chami, & passim ob improbitatem malè audiebant[d].

4. *Sed ad cognationem meam*, ità Mo. P. JT. i.e. cognatos meos, Pi. אֶל־מוֹלַדְתִּי] *Ad natalia mea*, ό. Sy. Ti. Non quidem ad *Ur Chaldæorum*, sed *Charan* & *Mesopotamiam*[e]. Hanc vocat *terram suam*, quia ibi multis annis moratus fuerat[f]. Ad familiam *Nachor*, quæ Deum colebat, sed cum idolis[g].

5. *Si noluerit*, &c.] Prudentissima servi interrogatio, qui, reveritus jusjurandum, claras volebat esse nuptiarum pactiones. Theod. qu. 1.73[h].

6. *Cave nè reducas*, &c.] Qu. 1. Quomodo indè reduci poterat, ubi nunquam fuerat? Resp. Ibi erat in lumbis parentum[i]. Qu. 2. Cur non reducendus erat? Resp. 1. Quia Deus Abrahamum & suos ex Mesopotamia in perpetuum exire voluit[k]. 2. Voluit filium suo exemplo manere in terra promissa[l]. 3. Ut vitaret periculum idololatriæ[m]. Mirum hoc videri posset, quòd tam arctè servum prohibeat, quasi in illius potestate fuisset Isaacum (jam quadragenarium) ducere quò vellet. Intellige igitur de suasione & conatu servi: vel potiùs sensus est, ut caveret in contrahendo, nè Isaacum ad id obligaret, ut, si non consentiret puella venire in terram Canaan, promitteret Isaacum ad eam venturum[n]. Non hæc egit Abraham absq; consensu filii, qui res totas suas parenti commiserat[o].

7. *Angelum suum*] Etiam Hebræi credebant custodes Angelos à Deo dari hominibus[p].

8. *Sin autem*, &c.] Tanta erat veterum in juramentis religio, ut etiam quæ tacitè excepta intelligi debebant, nominatim exciperent. Vide simile in Iphigenia Taurica Euripidis[q].

9. *Domini sui*, אֲדֹנָיו] Plur. pro sing. sic sequ. cap[r].

10. *Ex omnibus bonis ejus portans secum*] Ità Græci, rectè, ut videtur ex v. 53[s]. ¶ וְכָל־טוּב] *Et omnia*

omnia bona domini in manu, i. e. ex omnibus aliqua, Bo. *Pretiosa quaque*, P. *omnia optima*, Ch. Ex omni genere bonorum præcipua[t]. Munera secum deferebat de pretiosissimis quibusque domini sui[v]. RS. intelligit de tota possessione Abraham, quæ erat in scheda signata[x]. Aliis est causæ redditio cur decem camelos acceperat, quia præerat rebus omnibus domini sui[y]. ¶ *In Mesopotamiam*] Heb. *in Aram* נַהֲרַיִם, h.e. inter duos fluvios, Euphratem & Tigrim, sitam[z].

11. *Fecit accumbere*, וַיַּבְרֵךְ] *Et flectere genu fecit*, Mo. ut solent cameli dum requiescere volunt[a]. בָּרַךְ est *benedicere*; indè *genua flectere*, quia genua flectunt ad accipiendum benedictionem[b]. ¶ *Mulieres ad hauriendum aquam*, הַשֹּׁאֲבֹת] *Haustrices*. Nomen *mulieris* intelligitur ex forma vocis fœminina[c].

12. *Occurre mihi*] Fac ut se mihi offerat quod peto[d]. ¶ הַקְרֵה] *Occurrere fac*, Mo. P. Sy. supple vel, *puellam*, Pi vel, *quod cupio*, O. *id quod peto, talem filiam*, &c. La. *Prosperum fac mihi occursum*, ο'. h. e. fac me voti compotem. Alii intransitivè legunt, *Occurrere quaso*, sub. *mihi*, i. e. votis meis. ¶ *Fac misericordiam*] Significat, non alio jure fretum hoc audere, nisi quia Deus gratiam suam Abrahæ pollicitus fuerat[e].

13. *Ecce ego sto*] Non tentat Deum, à cujus instinctu ad hoc motus fuerat[f]. Nec nisi devotâ ad Deum oratione hoc statuit[g]; & totus providentiæ & promissis Dei innititur[h]. Notandum etiam, cum Chrysostomo & aliis, signum quod statuit congruum fuisse; erat enim signum bonæ uxoris, & indolis affabilis, hospitalis, providæ, & strenuæ[i], qualem noverat placituram & Isaaco & Abrahamo[k].

14. *Quam præparâsti*] Ità Ch. Sy. Ar. M.P.K.D. nempe educando & castigando[l]. ¶ הֹכַחְתָּ] *Demonstraveris*, Sa. *certissimè explorâsti*, Ti. *præstituisti*, JT. *indicâsti*, O. *dignam fecisti*, Ge. in M. *evidenter vel certis argumentis designâsti*, A. *arguisti*, Mo. h. e. quam educaveris. Synecdoche membri, Pi. quam instituisti disciplinâ[m].

15. *Necdum*, ità Sy. טֶרֶם] *Antequam*, [ità plerique.] ¶ *Hydriam*] Munus id virginum eo temporis; vide Exod. 2. 16. Homerus, Κούρῃ τε ξύμβλητο πρὸ ἄστεος ὑδρευούσῃ, (*Puellæ verò obvii facti sunt ante urbem aquam petenti*[o].) ¶ כַּד] *Cadum*, Ma.

16. *Virgo, & incognita viro*] Non quasi quædam virgines essent viris cognitæ, sed posterius explicat prius[o]. Pleonasmus est, ad commendationem virginitatis: vel virgo nomen ætatis, non integritatis, Ita Aug. loquitur[p]. Casta, & incorrupta corpore & mente[q]. Vox בְּתוּלָה quandoque *puellam* notat, non virginem, Ezec. 23. Joel. 1. 8. Ergò meritò subdit, *& incognita viro*, D. Qu. cp. 21.

17. *Ad bibendum præbe mihi*, simil. ο'. Sy. Ar. P. Ti. A. O. הַגְמִיאִינִי] *Da mihi sorbendum*, Sa. JT. BA. Ità servus se explicat vers. 53. *fac me bibere*[s]. *Refrigera me*, Ma. *sitim restingue*, A.

20. *Effundensque*, &c. וַתְּעַר] *Et evacuavit*, seu aquâ nudavit, hydriam, O.

21. *Contemplabatur tacitus*, &c. מִשְׁתָּאֵה לָהּ] *Stupebat in ea*, P. *admirabatur eam*, vel *propter eam*, V. à שָׁאָה *devastare*, q. d. Devastatus & attonitus erat[t].

22. *Protulit inaures*] Ità ο'. Sing. pro plurali ponitur in Hebræo[v]. ¶ וַיִּקַּח נֶזֶם] *Et accepit inaurem*, A. Ch. P. supple, vel, *imponens naso ejus*, JT. G. vel potiùs, *& dedit*, A. Pi. Sic *accipere*, Psal. 68. 19. exponitur per *dare*, Eph. 4. 8[x]. Similem ellipsin vide Gen. 12. 12. & 15. 9, 10. & 27. 11. & 43. 34. Exod. 18. 12. & 27. 20[y]. Ab. Ezræ est *ornamentum vultûs, vel aurium, suspensum per vittam in fronte*[z]. *Monile impositum naso*, G. ad v. 47. vel fronti, A. Sunt adhuc talia apud Indos[a]. ¶ *Appendentes siclos duos*] Sed cur noster (i. Vulg.) ità vertit, ipse non eruo. Nam Heb. est, בֶּקַע מִשְׁקָלוֹ, i. *dimidium sicli*, ut constat ex collatione Exod. 30. 13, 15. cum Exod. 38. 26. Quod hic *Bekah*, illic est *dimidium sicli*[b]. ¶ *Armillas*, צְמִידִים] Sunt *ornamento manûs*, M. q. d. quæ colligari solent ad manus, nam צָמִיד propriè *colligaturam* sign. Num. 19. 15[c]. ¶ *Siclorum decem*] Heb. *decem auri*, vel *aurei*, ο'. Sa. Sy. M. P. supple, *siclos*, Pi. A. Nam ubicunque auro & argento numeralia nomina juncta leguntur, pro siclis usurpantur[d]. Talia verba sæpe omittuntur. Sic *mille*, 2 Sam. 8. 4. pro *mille currus*, 1 Chron. 18. 4. Confer & 1 Chron. 11. 18. cum 2 Sam. 23. 16[e].

25. *Et fœni*, &c. מִסְפּוֹא] *Pabulum*. Id omne est quo vescuntur jumenta, præter paleam[f].

26. *Inclinavit se*, וַיִּקֹּד] *Et genua flexit*, Ch. Sy. *inclinans verticem*, JT. A. Ma.

27. *Misericordiam & veritatem*] Misericors pollicendo, verax præstando[g]. Vel est hendiadis, quia idem loquitur ad fratres Rebeccæ, v. 49. *si facitis misericor. & veris*. i. e. si vultis verum beneficium dare. Ità hìc Deus se verè misericordem & beneficum ostendit[h]. Non jactat secundam fortunam, sed clementiam Dei[i]. ¶ *Me perduxit*, &c.] Ad verbum, *Ego in via, deduxit me*, V. Mo. *ego in via*, supple, *eram*, O. Illud *ego* expletiva particula est, q. d. Me, me inquam[k]. Verto, *Ad me quod attinet*: nominativus absolute ponitur, more Hebræorum[l]. *Me cùm essem in via*, &c. Sa. Ti. P.

28. *In domum matris*] Non dicit, *patris*, vel quia ipse mortuus erat, inquit Josephus, & Bathuel, qui postea memoratur, erat *frater* (non *pater*) *Rebeccæ*, & quidem junior, ideòque post Labanem nominatur, vel quia puellæ priùs nunciant aliquid matribus suis, ait RS[m]. vel quia tunc mulieres cum puellis habuerunt, pro more omnium orientalium, distinctas in domo habitationes[n].

30. *Cumque vidisset*] *Viderat enim*, La. ex V.

31. *Præparavi domum*] Vel, *verti domum*, O. Ità פנה sumitur Deut. 3. *vertit se ad deos alienos*. Domus mundata veluti *versa est* in aliam, &, ut mundetur, vertuntur quæ in ea sunt[o]. *Expedivi, purgavi, removi* è conspectu obstacula omnia[p]. Sic sumitur Levit. 14. 36[q]. Ut tibi vacua & libera maneat domus, *faciavi*, i. e. faciem, seu ornatum, ei dedi[r].

33. *Et appositus est panis*, וַיּוּשַׂם] *Positum est*, Mo. *posuit*, vel *appositum*, &c. ο'. Sa. Sy. Ar. M. Ti. *& posuerunt*, Ch. subintellige, *cibum & panem*. Sic, *posuit in Syria*, 1 Chron. 18. 6. pro, *posuit præsidia in Syria*, 2 Sam. 8. 6. vide Exod. 34. 7[s].

36. *Dedit ei omnia*] i. Constituit, vel cogitavit, vel voluit, dare, sicut Gen. 37. 21. *& liberavit eum*, i. e. nitebatur liberare, sed non successit; Exod. 12. 48. *& fecerit Pascha*, i. e. voluerit facere. Sic Aben Ezra enarrat, ut Isa. 53. 9. *dedit* cogitatione aut voto, non re[t]. Destinavit dare: notat actum inchoatum, non completum[v]. Aut *dedit*, i. e. dixit vel promisit dare, ut Jonah 1. *sacrificaverunt*, i. e. dixerunt vel decreverunt se sacrificaturos. Nam in navi qui poterant sacrificare? Sic 1 Macc. 1. 7. *divisit*, i. e. dividere cogitavit[x].

38. *Sed ad domum*, &c. אִם לֹא] *Si non*, Ma. Quidam subaudiunt, *Dira tibi imprecor* nisi, &c. D. *Deus sic tibi faciat*, vel, *Væ tibi*, Belg. Simplex sensus est, *Sed ibis*. Ità vertunt Ch. & ο'. & Hi. in D. Propriè est *nisi*. Id valet *sed etiam* Latinis. Cicero, *De re nihil possum judicare, nisi illud mihi certè persuadeo, te talem virum nihil temerè fecisse*. Pro eo suprà Moses dixerat כִּי *sed*; & pleniùs legitur כִּי אִם Psal. 1. 4. Sic εἰ μὴ pro ἀλλά, *non ex operibus, sed* (εἰ μὴ) *ex fide*[y].

40. *In cujus conspectu ambulo*] Alii ad probitatem referunt, alii ad fiduciam in Deum[z].

41. *Innocens eris à maledictione mea*, מֵאָלָתִי] Quidam vertunt, *à juramento*, vel *adjuratione*, M. ex Hc. V. P. TJ. *à sacramento*, Sa. Ab. *ob exsecrationem*, sic AE. in M. A. *à maledicto*, ο'. M. O. Me. Promiscuè usurpantur *juramentum & maledictio*, quia in fine jurisjurandi additur imprecatio[a]. Priùs *juramentum* vocabatur, v. 8. hìc *exsecratio*. Utrumque simul ponitur Num. 5. 2. *juramentum exsecrationis*[b].

42. *Si direxisti*] Precatio erat, ut docet v. 12. Ut juramenta, ità precationes, hâc formâ exprimebantur ut Psal. 139. 19. Luc. 12. 49[c]. ¶ *Viam in qua nunc ambulo*, אֲשֶׁר אָנֹכִי הֹלֵךְ עָלֶיהָ] *Per quam ego ambulo*, JT. & plerique. At Sy. *per qua venio*, vel *pergo*, Ar.

46. *Bibi*, וָאֵשְׁתְּ] Ejusdem formæ cum וַיֵּבְךְּ, *& flevit*[d].

47. *Suspendi*] Dedi ad suspendendum cùm vellet[e]. ¶ *Inaures*] *Vide quæ ad v. 22.* ¶ *Ad ornandam faciem ejus*, עַל אַפָּהּ] *Super nasum ejus*, Pi. A. BA. 1. p. 704.

פנה. vel *faciem ejus*, Mo. A. vel *frontem*, A. ut impenderet naso, Pi.

48. *Recto itinere*, בְּדֶרֶךְ אֱמֶת] *Per viam veritatis*, o'. Sa. Ar. P. Mo. vel *veram*, JT. V. *rectam*, Ch. V. ¶ *Filiam fratris domini*] i.e. Neptem: quomodo & Romani sæpe loquuntur, L. *Filii*, D. de verborum significatione [f]. Vel *frater* pro cognato ponitur [g].

49. *Si facitis*, &c. אִם יֶשְׁכֶם עֹשִׂים] Ad verbum, *si est vobis facere*, vel, *si estis facientes*, misericordiam, M. *Facere bonitatem & veritatem* Hebraismus est, pro, *collocare beneficium in aliquem* [*]; vel pro, *humanitatem præstare, & bonâ fide cum aliquo agere* [h]. Si liberaliter & ex animo daturi estis filiam [i]. [*Vide suprà ad v.* 26.] ¶ *Ut vadam*, וְאֶפְנֶה] *Et respiciam*, Mo. *ut vertam me*, Sy. A. *divertam*, Ch. *ut redeam*, o'. Sa. *pergam*, Ar. ¶ *Ad dextram*] Ubi Ismaelitæ: *Ad sinistram*, ubi Loth cum suis [k]. Ut alio deflectam. Proverbium est, Num. 20. 17. & 22. 26. Deut. 2. 27 [l]. Vel sic, ut hinc discedens, ubi potero, aliam uxorem quæram [m]. Potuit ex aliis filiis Nachor (habuit enim undecim, c. 22. 22.) uxorem petere [n].

50. *Responderunt Laban & Bathuel*] Matris & puellæ nulla mentio. Tantum valebat jus paternum eo tempore. Vide 1 Cor. 7. 36 [o]. Præponitur *Laban*, quia prævenit promittendo. Et fortè pater senex & valetudinarius erat, utpote prudens, ut patet ex Gen. 28. curam familiæ commiserat [p]. Vel, quia *Bathuel*, licet priùs consenserat, postea voluit impedire. At Josepho hic Bathuel est frater junior Labanis [q]. ¶ *A Domino*] Voluntas Dei est [r]. Hoc ex signo quod Eliezer narravit colligebant [s]. Tota ista res geritur nutu Divino [t]. ¶ *Non possumus*] i. e. Non licitum est: sponte acquiescimus. Verbum potestatis non rarò pro verbo juris ac debiti accipitur [v].

51. *Coram te*] i. e. Præsto est, ac in tua potestate [x].

53. *Vasis*, כְּלֵי] Sic Hebræi vocant instrumenta artificis & militis [y]. Ità *vasa musica & vasa mortis*. Ipsa quoque corpora & eorum membra *vasa* vocantur [z]. ¶ *Dona*, ità o'. Sy. M. מִגְדָּנֹת] *Pretiosa*, Sa. Mo. JT. scil. munera, P. Sign. pretiosos vel dulces fructus terræ [a]. (Occurrit in Deut. 33. 13, &c. Cant. 4. 13. 2 Chron. 21. 3. & 32. 23. Ezra 1. 6 [b].) At hoc non convenit cum 2 Par. 21. 3 [c]. Sign. quicquid pretiosum est & selectissimum, Ma. Belg. K. in M. Heroicis temporibus viri nuptis dotem dabant, non nuptæ viris, Notat ad Euripidis Medeam Scholiastes [e].

55. *Maneat saltem decem dies*, יָמִים אוֹ עָשׂוֹר] *Dies vel decadem*, Mo. [illegible], *dies quasi decem*, o'. *mense dierum*, Sy. aliquot *dies*, *saltem decem*, JT. P. Belg. O. Pi. Ma. *aliquo tempore, aut decem mensibus*, Ch. Particula אוֹ *aut* interdum sumitur pro *saltem* [f]. Alii aliter, *annum*, vel *decem menses*. Ità Onk. & RS. in M. F. Ar. Jo. in G. A. Scal. in Can. Isag. Chron. l. 3. Ga. *Dies* pro Anno apud Hebræos sæpe accipitur [g], quia annus est veluti orbis dierum [h]. Dicitur *annus dierum*, i. e. annus quem non æquabili tributione mensium describere possis, sed dierum tantùm numero complecti, nam præter 12 menses continet quinque dies. Sic loquitur Laban, homo Chaldæus, (Chaldæis autem eadem anni forma quæ veteribus Hebræis.) Sic Arabes annum Romanorum Julianum *dies Romanos* dicunt. Et Græci [illegible] nomine periodum Solarem, aut [illegible], intelligebant: sciscitantibus enim oraculum de more placandi deos, respondit Pythius, *Sacrificaretur* [illegible], h. e. [illegible] [l]. Sic etiam vox *dies* sumitur Levit. 25. 29. & Amos. 4. 4. & per *Annus* vertitur 2 Reg. 20. 6. Job. 38. 21 [k]. Referunt Hebræi (& inter eos RS. in F. co.) *integrum annum vel decem menses* datos fuisse virgini desponsatæ, ut interea temporis sese ad nuptias pararet atque adornaret [l]. Sed mirum nostros tam facilè sequi mendacia Hebræorum. Quomodo enim servus Abrahæ tamdiu exspectaturus erat, qui festinabat ad dominum ire [m]?

57. *Quæramus ipsius voluntatem*, אֶת פִּיהָ] *Os ejus*, plerique; *ex ore ejus*, Sy. Ti. quid dictura sit, A. ex Ch. *Os* ponitur pro eo quod ex ore exit, h. e. sermone [n], ut Gen. 41. 40. & 45. 21 [o]. Non de nuptiis, nam in has eam consensisse colligitur ex v. 51. (& ex receptione munerum [p]:) sed de discessu subito à parentibus, & profectione ad Isaacum [q].

59. *Nutricem illius*, sic Aq. & Sym. מֵנִקְתָּהּ] A יָנַק, unde יוֹנֵק Job. 20. 16. quod Aq. Sym. & Theod. transferunt [illegible], *sugere* [r]. LXX vertunt [illegible], *substantiam, sive dotem*: videntur legisse *menaktab*, Bi.

60. *Soror nostra es*, ità V. אֲחֹתֵנוּ אַתְּ] *O soror nostra*, G. Ar. Est enim Hebræis secunda persona vice vocativi, G. *Soror* ponitur pro *consanguinea*, V. Me. L. Nam ad convivium cognati multi vocati fuerunt [t]. ¶ *Possideat portas*] Plerique. *Civitates*, o'. Ch. Sa. vers. Ar. *terras*, Sy.

61. *Puellæ illius*] Ancillæ in dotem datæ, ut tunc moris, sicut & postea cap. 29. 24, 29 [v]. ¶ *Secutæ sunt virum*] Heb. *post virum*, Ma. A. *cum viro*, o'. in A.

62. *Deambulabat per viam quæ ducit ad puteum*, &c. בָּא מִבּוֹא בְּאֵר] *Veniebat à veniendo* (vel *veniens veniebat*, Sy. *revertebatur à veniendo*, P.) *à puteo*, O. *ab itinere putei*, M. vel *ad puteum*, Ar. *ex ambulatione ad puteum*, JT. *veniebat eâ viâ quâ itur ad puteum*, Ti. Secessus ex more precibus quæsitus [x]. ¶ *In terra australi*] i.e. In Bersabe, quæ est pars australis terræ promissionis [y]. Ibi erat ille puteus. Hinc patet Abraham à morte Saræ rediisse rursum in Bersabe [z].

63. *Ad meditandum*, ità Mo. Sa. Ti. JT. Me. לָשׂוּחַ] Significat *loqui apud se*, V. *unà versari*, *secum loqui vel cum alio*, *cum Deo*, Psal. 77. 4. Aq. vertit [illegible], *colloqui*, *seu confabulari*, Sym. [illegible] [a]. Alii vertunt, *ad orandum*; sic Ch. TJ. V. P. He. in M. Hi. F. co. non malè: vide Psal. 102. 1 [b]. (Secessus precibus quæsitus [c].) Solebant Judæi circa vesperam orare [d]. Sive meditaretur, sive oraret, Dominus læto illo occursu præsentiæ suæ signum dedit [e]. Quidam per *meditationem* intelligunt contemplationem siderum, quam Hebræi tradunt Abrahamum, ut Ægyptios, sic filium, docuisse [f]. Aliqui legunt, *ad philosophandum*, Bo. A. *ut exerceret se*, o'. nempe meditando & orando [f]. *Ad deambulandum*, Sy. nempe, *inter virgulta*, sic AE. in M. Nam שִׂיחַ & *precatio* est, & *virgultum* [h]. ¶ *Inclinatâ jam die*, לִפְנוֹת עָרֶב] *Ad respiciendum* (vel *secundùm aspicere*, vel *prospicere*, Pi.) *vesperam*, Mo. *ad* vel *sub vesperam*, o'. Ti. (sic, *tùm prospectaret aurora*, Exod. 14. 27. A.) Cùm Sol respiceret vesperam, dum ingrederetur thalamum. Vel, *ad vertere se vesperam*, i. e. cùm vespera se verteret, & terras aspiceret. Alii ad Isaac referunt, quòd exierit ad aspiciendum cœlum & stellas sub vesperam, quia gnarus fuit astrologiæ [i].

64. *Descendit*] Honoris sponso deferendi gratiâ [k].

65. *Et ait*, וַתֹּאמֶר] Vertendum, *dixerat*; nam non descendisset, nisi hoc priùs cognovisset [l]. Non omnia scripta sunt eo ordine quo facta [m]. ¶ *Pallium*, צָּעִיף] *Velum, peplum*, quo faciem tegere solent mulieres [n]. Honestatis & pudoris causâ nova nupta se tegit [o]. Operuit vultum more matronarum, 1 Cor. 11. 10. Vide suprà 20. 16. & quæ Hi. ad Esa. 3. & Alcoranus Azoarâ 24. editionis Latinæ. Ex hoc more dictas *nuptas* & *nuptias* tradit apud Festum Cincius [p]. Aliis *pallium* est quo tota mulier tegitur. Genus est vestimenti quo fœminæ in Arabia & Mesopotamia corpora velabant, sive obvolvebant, inquit Hi. ad Isa. 3. & in quæst. in Gen [q]. Græci vertunt [illegible] [r], quod in [illegible], æstate, usurpatum corpus tegebat, non calefaciebat [s].

67. *In tabernaculum Saræ*] Habebant enim fœminæ tentoria sua seorsim [t], quasi [illegible]. Vide suprà 18. 10. & 23. 2 [v]. ¶ *Ex morte matris*) Quæ triennio circiter antè defuncta erat [x]. Hinc patet magna affectio ejus ad matrem [y]. ¶ אַחֲרֵי אִמּוֹ] *Post matrem suam*, plerique, i. e. post obitum matris. Est metonymia subjecti, qualis Jud. 20. 1, 3. non ellipsis [z]. *De matre sua*, o'. *loco matris suæ*, Ar. *post obitum matris suæ*, JT. Ch. in A.

CAP. XXV.

1. *Duxit uxorem*] Non libidine motus, sed amore prolis [a], & ex Divino instinctu, ut ex eo semen inter gentes quoque multiplicaretur; mortuâ Sarâ, & Agar dimissâ, fortè & defunctâ [b]. ¶ *Ceturam*] Videtur fuisse ancilla Abræ: Nam si ingenua fuisset, non appellata esset *concubina* [c]. Multi ex Hebræis putant hanc fuisse *Hagar* [d]. Sed errant. Nam, 1. illam longè antè duxit [e]. 2. Mox sequitur, v. 6. *filiis concubinarum*. Ergò plures erant, nempe *Hagar* & *Ceturah* [f]. 3. Junior hæc erat, quæ de sene potuit faciliùs concipere [g]. At Agar jam erat 80 annorum [h]. 4. Hic dicitur *aliam accepisse uxorem*. At Agar nec alia erat, nec ducenda. 5. Hoc capite recensentur filii Hagar & Ceturæ tanquam diversarum [i].

2. *Quæ peperit ei, &c.*] Miraculosum vigorem antea concessum adhuc retinuit [k]. ¶ *Zimran, &c.*] Omnes Arabiæ (Felicis minirum) & Troglodytidos ad maris Rubri terminos [l] fuerunt incolæ, & Syriæ huic conterminæ, unde vestigia eorum extant apud Geographos, sed corruptis (*ut ferè fieri solet*) vocibus: à *Zimrane* regio *Zaaram*, at potiùs *Zamran*, à *Medane Mediama* oppidum, pro *Madana*, à *Midiane Madianitæ*, à *Schuacho Saccai* circa Batanæam, à *Scheba Sabe* in Arabia Deserta, à *Dedane Adada* in Palmyrene Syriæ: & sic deinceps [m].

3. *Saba, &c.*] Ex hoc *Scheba* erant *Sabai* in ipso aditu Arabiæ Felicis, non procul à Syria, & Nabatæis (teste Strabone) ex Nebaioth v. 13. oriundis. De his vide Job. 1. Ab hoc *Dedan* est *Dedan* urbs Idumææ, Jer. 25. 23. & 49. 7. cujus incolæ *Dedanim*, Esai. 21. 13 [n]. ¶ *Assurim & Latusim & Laommim*] Chald. sic vertit, *Filii Dedan fuerunt, in castris, in tabernaculis, in insulis* [o]: & TJ. *fuerunt mercatores, & Scenitæ, & capita populorum*. Sunt ista nomina gentium & populorum [p], vel capitum gentium [q]. Nomina hæc, etsi pluralia terminatione, numero tamen singularia, & significatione sunt propria; ut *Muppim, Chuppim*, & *Chushim*, infrà 46. 21, & 23 [r].

4. *Opher*] A quo *Afri* & *Africa* [s]. Vide quæ nos ad lib. 1. de V. R. C [t].

5. *Dedit*] Obj. At antè *dederat*, Gen. 24. 36. Resp. Vel hic vertendum, *dederat* [u]; vel donationem hoc loco confirmat [x], vel ibi *dedit* ponitur pro *dixit*, aut *decrevit, dare* [y].

6. *Concubinarum*] *Hagara & Cetura* [z]. Concubinæ erant uxores, sed secundariæ & illegitimæ [a]. Imò legitimæ erant, & uxores vocantur c. 16. 3 [b]. Concubina *uxor* vocatur Jud. 19. 24, 29 [c]. *Uxor* fit cum scriptura, &c. *Concubina* sine scriptura, sine קדושין, i. e. *subarratione*, (sive *arrhis*,) sine ritibus ac legitimis ceremoniis, M. G. in v. 1. F. sed non sine pactis dotalibus [e]. Earum proles non succedit in hæreditate, sed dona tantùm accipit [f]. Quale apud Germanos matrimonium impar ad Morgangabicam. Vide quæ nos de J. B. & P. 2. 5 [g]. Obj. At filii ancillarum Jacobi acceperunt possessionem. Resp. 1. Hîc specialiter dictum, *In Isaac vocabitur semen*. 2. Sara reclamavit, non sic uxores Jacobi. 3. Etsi non deberetur talibus hæreditas, tamen poterat dari [h]. Cavebatur pactis dotalibus, nè filii eorum jus haberent ad hæreditatem [i]. Manebant hæ ancillæ & servilis conditionis etiam post nuptias, nec matresfamiliâs erant [a]. פילגש *concubina* est à פלג *divisio* & איש *vir*, quia uxorem quasi dividit à viro [l]. ¶ *Separavit*] 1. Ne cum eo de possessione terræ promissæ contenderent, 2. nè idololatriâ & vitiis Isaacidas inficerent eorum posteri [m]. ¶ *Ad plagam orientalem*] i. e. Arabiam utramque [n], & Asiam majorem [o]. Nota, Posteri Ismael proximè contingebant posteros Isaac, Orientem versùs: nati verò ex Ketura post Ismaelitas ulteriùs ad Orientem habitârunt, ideóque hi semper in Scriptura vocantur *filii Orientis* [p]. Vide Job. 1. 3. Videtur Job ex his oriundus [q]. ¶ *Ad orient. &c.*] i. e. In Arabiam, quam devicerat Chedorlaomer, & eo devicto Abrahamus jure belli possedit [r].

[margin: a L. b Me. c Me. d M. sic TJ. e E. f AE. in M. Bo. E. g L. h Bo. i Bo. k Belg. l Hu. in Gs. m Jun. n BP. 4. 6. 248. & 251. o F. p La. V. q L. r Jun. s G. A. La. t G. u D. x Me. y D. z A. La. a D. b Me. T. La. c D. e G. f M. F. G. g G. h E. i T. a Me. l Ma. m Ma. ex La. n Jun. Pi. Belg. o Belg. p La. q A. r Li.]

8. *Et deficiens mortuus est*] Nempe, non vi, non morbo, sed humido naturali deficiente [s]. *Defecit*, (i. e. leviter moriebatur, non longâ ægritudine tabescens,) & *mortuum est*. Sic Psal. 88. *Pauper ego Vegovea*, i. e. *deficiens* [t]. Rectè notant dici de morte sine dolore & morbo & mora [u]. Εὐθανασίᾳ usus est [x]. ¶ *In senectute bona*] Juxta promissionem, Gen. 15. 15 [y]. *Bona*, nempe quæ aliena erat à malis senectutis [z]; sine ægritudine [a]. In Divina gratia [b]. Maturè, & tempore suo, sive spectes ætatem, sive gratiam [c]. ¶ *Et plenus dierum*] Heb. *& satur*, scil. *dierum*; quod explicandi causa addidêre Samaritæ & Syri [d], ut plenè occurrit c. 35. 29. 1 Paral. 23. 1 [e]. & 1 Par. 29. 28. Job. 42. 17 [f]. Sic, *plenus dierum*, Jer. 6. 11. Talia verba sæpe subintelliguntur, sic *plenum*, Psal. 73. 10. pro *plenum calix*. Vide Gen. 4. 20. & 5. 3 [g]. Vivendi satur, & cupiens dissolvi [h]. Fatigatus laboribus hujus vitæ, & sitiens post requiem futuræ [i]. Vel *satur*, scil. bonorum hujus vitæ, q. d. obiit opulentus [k]. *Satur omni bono*, TJ. ¶ *Ad populum suum*] Variant. 1. Ad justos in limbo. Ità Pontificii quidam. 2. Transiit à statu viventium ad statum mortuorum [l]: q. d. mortuus est, quemadmodum & majores sui [m]. At hoc non potest intelligi de corpore [n]: 1. quia sepulturæ corporis mox distinctè fit mentio [o]: 2. ex seipsa, cùm corpus ejus non erat sepultum cum reliquis sanctis, (nec in patria sua,) sed in terra Canaan, ubi solius Saræ corpus situm erat [q]. Intelligendum ergò de anima, quæ post mortem superstes & immortalis [r]. Per *patres* intellige spiritus justorum perfectos, Heb. 12. 23. Vide ad v. 17 [s]. Act. 13. 36. Pi. Migravit ad cœlum Patriarcharum, &c. [t].

13. *Et hæc nomina filiorum ejus in vocabulis & generationibus suis*, בשמתם לתולדתם] *In nominibus suis*, (vel, *per nomina*, Ch. A.) *secundùm* (vel *ad*, Mo. Ma.) *generationes suas*, Sy. Ar. Ti. A. *de nominibus ipsorum* quæ imposita sunt *generationibus ipsorum*, JT. *secundùm nomina generationum ejus*, οἱ. ¶ *Nabaioth*] Hic *Nabaitæ* Stephani, unde *Nabathæi* Plinio & poetis [v]. Nabathæa regio notissima scriptoribus, Strab. l. 16. p. 534. Plin. Diod. & Ovid. & Ptol. lib. 6. c. 7 [x]. Nebaioth & fratres ejus sedem habuerunt in Arabia, Esa. 20. 13, 14, 16. Ezec. 27. 21 [y]. ¶ *Cedar*] Unde *Cedreni*, Plin. 5. 11. *Cedareni* Lampridio [z]. *Cedareni, Arabes* [a]. Cedræi sunt Arabes Nabathæis confines, inquit Plin. 5. 11 [b].

14. *Masma, & Duma, & Massa*] Bona nomina: significant, 1. *audientiam*, 2. *silentium*, 3. *patientiam* [c]. Inde Hebræi proverbialiter usurpant, משמע ודומה ומשא, quo significare volunt *multa audienda, tacenda, & ferenda esse*. Quale Græcis ἀνέχου καὶ ἀπέχου, (*sustine & abstine* [d].) A *Duma, Dumatha*, urbs Arabiæ Stephano [e]. Inde onus *Duma*, Isa. 21. Vel sunt *Idumæi*, vel illis vicini [f].

15. *Thema*] Urbis nomen Ptolemæo: *Tamna* est Straboni [g]. Ab hoc civitas & regio *Theman*, ad meridiem Idumææ, cujus Rex *Eliphaz* [h]. ¶ *Jethur*] Unde Ituræi, ut apparet 1 Par. 5. 19. Meminit Strabo l. 16. Plinius 5. 23. & alii [i].

16. *Per castella*, בחצריהם] *In oppidis suis*, Mo. *tabernaculis*, οἱ. *habitationibus*, Sy. *villis*, Ch. Sa. M. P. Ti. JT. Per atria, vel prata, (sub dio) in quibus חציר fœnum vel gramen crescit [k]. Cùm enim hi Arabes tuêre, morabantur per prata, seu campos [l]. ¶ *Et oppida eorum*, ובטירתם] *Per castella*, M. Ti. JT. *in arcibus*, Ar. Alii, *per palatia sua*, Sa. P. Mo. Verùm Arabes non solent in palatiis morari [m]. *In mansionibus*, οἱ. *juxta septa sua*, Sy. *Per ordines suos*, quasi esset à TUR *ordines*; q. d. hi in campis suis tentoria ordinatè disposuêre [n]. ¶ *Duodecim principes*] Vide quæ suprà, 17. 20 [o].

17. *Appositus ad populum suum*] Hinc orta Hebræorum opinio de illius pœnitentia & salute [p]. *Et conversus est per pœnitentiam*, TJ. Probabilis est Ismaelis salus ex hac phrasi, & ex oratione Abræ pro eo, Deique responsione, Gen. 17. 18, 20. & ex computatione ætatis, & quòd Esau, ut parentes placaret, in ejus familiam nupsit [q].

18. *Habitavit*] Ità οἱ. Ch. Sy. *Habitaverunt*, V. P, &c. nempe posteri Ismaelis [r]. Sensus est, Occupârunt totam

[margin: s Me D ex L. t L. u O. x RR. in M. Al. & K. in G. F. y O. a Jun. Pi. b V. D. P. c Me. d L. e G. f V. g G. h A. k Me. l O. B. L. F. m M. Pi. n Pi. o Me. q Pi. r Me. La. s A. t Osiand. v G. x Ma. y A. z G. a Me. b Ma. c G. F. d F. e G. f Me. g G. h Me. i G. k O. Ma. l O. m O. n O. Ma. o G. p Me. post L. q Li. r Ma.]

totam illam vastam solitudinem Arabiæ quæ Ægypto & mari Rubro vicina est [t]. ¶ *Quæ respicit Ægyptum introeuntibus Assyrios,* [עַל פְּנֵי מִצְרַיִם בֹּאֲכָה אַשּׁוּרָה] *Super facies* (vel, *ad faciem*, ο'. *è regione*, Ch. Sy. *in prospectu*, M.) *Ægypti*, Mo. (*contra*, vel *versùs*, *Ægyptum*, Sa. Ar.) *ingrediente*, vel *veniente*, *te*, vel, *veniens tibi*, *in Assyriam*, Mo. M. Sa. *itinere Assur versùs*, Ti. *in ingressu ad Assur*, Sy. *pertingens usque ad Assur*, Ch. *usque quod desertum est è regione Ægypti, & indè usque quò venis in Assyriam*, JT. *Quæ* (nempe solitudo *Sur* [u]) est è regione Ægypti, & eam attingit eâ parte quâ ex Ægypto itur in Assyriam. Non est autem sensus, quasi in Assyriam usque habitatione porrecti fuerint, ut visi sunt velle aliqui [v]. ¶ *Coram cunctis fratribus suis obiit,* [עַל פְּנֵי כָל אֶחָיו נָפָל] Variè accipiunt. Vel, 1. Mortuus est superstitibus omnibus fratribus [x]. [Aliis non placet :] 1. quia jam antè eum mortuum dixerat, 2. quia sermo præcedens tractat situm terræ [y]. Vel, 2. Coram fratribus cecidit, supple גוֹרָל *sors ejus*; i.e. non procul à fratribus habitavit: (quasi invitis fratribus sedem ibi fixit, quam vivente Abramo parare cœpit [z].) Respicit ad Gen. 16. 12 [b]. Confirmant hunc sensum ex Jud. 7. *Medianitæ*, &c. נֹפְלִים, *jacebant in valle* [c]. Vide Num. 34. 2. Jos. 23. 4. Jud. 7. 12. Psal. 78. 55 [d]. & 1 Sam. 29. 3 [e]. Vel, 3. Violenter irruit & impetum fecit in fratres [l]. Quod durius est, F. co. Vel, 4. Contra fratres, &c. cecidit; sic est ad verbum, h.e. usque ad casum & mortem perseveravit: ut si dicas, *In hac sententia moriar*, i.e. ad mortem usque perseverabo. Alludit ad illud quod dicitur c. 16. Ismaelem in fraterna simultate perduraturum [h]. Fratribus suis adversus esse cœpit; quod non ausus fuerit vivente Abrahamo [i]. Vel, 5. נָפַל pro *deficere* accipiunt, ut in Jer. *cadu ad Chaldæos*, quasi *cadere* vel *corruere* visi fuerint filii ejus, cùm alias habitationes in diversis regionibus quærere cogerentur [k].

19. *Generationes*, [תּוֹלְדֹת] Sic denominant Hebræi sextam hujus libri Sectionem, quam ab hoc versu incipiunt [l].

20. *Quadraginta annorum*] Aristoteles vult viros ad conjugium se applicare circa annum ætatis 37. Polit. 7. 16 [m]. ¶ *De Mesopotamia*, [מִפַּדַּן אֲרָם] *De Padan Aram*, Sa. Sy. Ar. Mo. P. sive *Syriæ*, JT. *de Mesopotamia Syriæ*, ο'. Ch. Vox *Padan* sola ponitur Gen. 48. 7. alibi semper ei adjungitur *Aram* [n]. פַּדָּן sign. vel, 1. *par*, sive *duo* [o], sive *copulam* [p], *Paddana dethorim* Chald. est par boum [q]; q. d. Aram inter duos fluvios, Tigrin & Euphratem [r]. Vel, 2. sign. *terram & regionem* [s], vel *agrum* [t]. Probatur: 1. quia quod hîc *Padan Aram*, Os. 12. 13. vocatur שְׂדֵה *Sede-Aram*, h.e. ager sativus vel consitus *Mesopotamiæ*, (nam post *Padan Aram* supplendum est *Naharajim*.) 2. פַּדָּן idem esse quod שָׂדֶה, Jo. K. AE. & RS. affirmant. 3. פדאן Arab. sign. & *agrum sativum* & *aratrum*, & פדנא Chald. & Syris *aratrum* est. 4. Mesopotamiæ duæ partes erant, una inculta & aspera, altera fertilis & culta, (testibus Strab. l. 16. Xenoph. in 1. Ἀναβάσ. Polyb. l. 5.) De hac parte loquitur [v]. Vestigium τοῦ *Padan* est in duobus oppidis Mesopotamiæ, 1. *Aphphadana*, 2. *Appadana*, Ptol. 5. 18 [x].

21. *Deprecatúsque est*, [וַיֶּעְתַּר] Vox Hebræa significat precum multiplicationem [y], & vehementiam [z], & perseverantiam [a]. Chrys. notat eum toto vicennio preces continuâsse [b]. ¶ *Pro uxore*, itâ ο'. Ch. Sa. Sy. Ar. P. Ti. M. V. [לְנֹכַח אִשְׁתּוֹ] *E regione uxoris*, Mo. vel, *præsente uxore*, simul cum uxore, cum qua communicabat preces: quo ardentiùs & efficaciùs orâsse innuitur [c]. *Directè pro & coram uxore*. Videtur solennis fuisse & conjuncta precatio [d]. *Secundùm directionem uxoris*, i.e. dirigendo preces ad uxorem, tanquam objectum pro quo precabatur [e]: vel, ut Deus uxorem rectificaret & dirigeret ad pariendum [f]. Vel, *contra uxorem*, i.e. contra sterilitatem uxoris [g]. ¶ *Quòd sterilis*, [כִּי עֲקָרָה] *Quòd eradicata esset*. Et bene, quia erat sine filiis, qui sunt radices parentum [h]. Observa, 1. velle Dominum rogari etiam de iis quæ ipse sit pollicitus [i]. 2. Sanctarum mulierum (ex quibus Christus oriundus erat) pleræque diu steriles fuisse memorantur, Origen. Gen. 12. ut pateret Divinâ gratiâ, non vi naturali, propagatum hoc genus, Theodor. q. 1. 74 [k].

[t] B. [u] V. B. [v] Be. [x] Sic M. Me. La. Bo. P. Osiand. Hi. AE. in F. co. [y] O. [z] Sic Sy. Ar. Ch. ο'. & RS. in F. co. V. O. Pi. Belg. A. Jun. [b] V. [c] F. co. [d] Belg. [e] Ma. [f] Q. in F. co. [h] Ca. [i] F. [k] M. F. co. [l] V. [m] O. [n] Ma. [o] Ma. A. [p] M. O. [q] BP. [r] Ma. ex He. [s] V. [t] M. BP. O. [v] BP. 2. 6. 86. [x] Ma. [y] Me. O. [z] Bo. [a] Belg. [b] Me. [c] Ità M. F. Me. Onk. in F. co. Belg. [d] A. [e] Pi. [f] Ma. [g] O. Me. [h] O. [i] Cl. [k] Gu.

22. *Collidebantur*] Ità Ch. *collidebant se*, Sa. Mo. M. P. V. Ti. ¶ [וַיִּתְרֹצֲצוּ] Ἐσκίρτων, *ludebant, calcitrabant*, ο'. in D. dixit, scilicet, uterque nititur prior in lucem exire [l]. *Opprimebant se — sicut viri ineuntes prælium*, TJ. Deus futura ostendit aliquando verbis, aliquando factis, ut istâ collisione futuram contentionem [m]. Simile aliquid narrat Bibliothecæ 2. Apollodorus, Ἀκρίσιος καὶ Προῖτος ὅτι καὶ κατὰ γαστρὸς μὲν ἔτι ὄντες ἐστασίαζον πρὸς ἀλλήλους, (*Acrisius & Prætus etiam in utero certabant invicem* [n].) ¶ *Si sic mihi futurum erat*] Ità V. ο'. *Si ita est*, Sa. nempe, ut parvuli sese colliderent. Si mihi abortiendum & cum parvulis moriendum. Id timebat Rebecca [o]. *Si tantus gravidæ dolor* [p]. ¶ *Quid necesse fuit concipere?* [לָמָּה זֶּה אָנֹכִי] *Ad quid* (vel, *ut quid*) *hoc ego?* Mo. P. vel, *hoc mihi*, ο'. *ad quid ego concepi?* Ch. V. *quid proderit concepisse?* V. *quare hoc ego*, scil. *desideravi*, aut *volui?* cur prolem petii [q]? *cur ità sum?* Belg. JT. *cur ego hoc?* Ti. *cur ego sum?* Sa. *ad quid viva sum?* Sy. cur non potiùs morior [r]? Si gravida sum, uti nobis persuasum fuit, cur jam hoc mihi evenit, ut intus concutiar? Nam hæc mihi potiùs malè habentis meri, quàm fœtum gestantis, videntur esse [s]. ¶ *Ut consuleret*] Dominum. Nempe, quid hoc rei esset, & quid significaret [t]. *Abiit ad quærendum miserationes à facie Domini*, TJ. *Consuluit Dominum*, vel per preces [v], vel per Prophetam aliquem [x]: sive per *Shem*, filium Noæ, qui tum Sacris præfuit [y]; (at is decennio antè mortuus erat [z]) sive per *Melchisedek*, qui tum superstes erat [a], sive per *Heberum*, qui habebat spiritum prophetiæ [b], (ità Maimonides, RS. & alii [c]) sive per *Abrahamum*, qui vixit 15 annos post hæc [d].

23. *Duæ gentes*] i.e. Capita duarum gentium [e]. ¶ *Populósque*, &c.] *Et regnum regno fortius erit*, Ch. ¶ *Dividentur*] *Separabuntur*, habitatione, moribus, religione contrarii erunt, ideóque discordes [f]. ¶ *Major minori*] Idumæi Judæis. Impletum hoc, 1. sub Davide, 2 Sam. 8 [g]: 2. tempore Hyrcani filii Simonis Macchabæi, ut Josephus & alii describunt [h]. 3. Perfectiùs impletum sub Christo, cui colla gentium & principum terræ subdita sunt, & maximum imperium Romanum, quod Judæi dicunt significari per Esau [i]. 4. Impletum in electis, quibus servit quicquid circa reprobos agitur, 2 Tim. 2 [k]. *Major servus erit minoris, si filii minoris servaverint legem*, TJ.

25. *Rufus*] A rufo pilorum colore, ut posteà à coctione lentis rufæ [l]. Ab hoc mare *Rubrum* sic dictum; ab Erythra ibi regnante, inquiunt Mela 3. 7. & Plin. 6. 23. & Strab. l. 16. p. 523. Hic Erythras, sive Erythrus, idem est qui *Esau* & *Edom*, Græcè Πυῤῥὸς sive Ἐρυθρὸς, Isa. 63. 2. Sic dictus, quòd frequenti pilo, eóque rufo, densissimus ex utero prodiret. Viro huic, quantum ad hoc seculum, summa aderant omnia, fortitudo, genus, forma, copiæ militares, Gen. 33. 1. opes, rerum gestarum gloria, amplum imperium, Gen. 36. 31. 1 Reg. 11. 14. Nec mirum si tantus vir regioni à se subactæ nomen dedit, Jer. 49. 17. Psal. 60. 10. Nomen autem *Erythræi* sive *Rubri* maris tum demum usurpari cœptum est, postquam classe in Edomæi maris portubus *Elanâ* atque *Esione* paratâ, negotiationem Arabicam Indicámque, &c. instituisset Salomon, 1 Reg. 9. 26. 2 Par. 8. 17. Tunc unà cum mercibus, &c. nomen *maris Edom*, seu *Rubri*, divulgari cœpit [*]. ¶ *Hispidus*, [כְּאַדֶּרֶת שֵׂעָר] *Sicut vestis pilosa*, vel *villosa*, Ar. Ch. JT. O. quomodo poetæ Satyros nobis describunt [n]. Signum fortis animi, juxta Aristotelem & physiognomos [o]. Hinc *Seir* dictus [o]. ¶ *Esau*, [עֵשָׂו] Quasi *facturam*, quòd prodiit *perfectus* [p]. Quasi *factus*, *perfectus*, quia qui ad perfectam ætatem pervenerint pilis obsiti sunt [q].

26. *Plantam tenebat*] Ut eum nascendo præverteret, T. Id allegoricè patientiam significat. Protesilai umbra, ut narrat Philostratus, athletæ roganti, πῶς ἂν κρείττων γένοιτο τῶν ἀνταγωνιστῶν, Πατούμενος, ἔφη, (*quomodo superior evaderet colluctantibus secum, Conculcatus, inquit.*) Ille ex eo dicto reperit τὸ ὑποσκελίζειν, (*supplantare*.) עָקַב, unde יַעֲקֹב, ὁ πτερνιστὴς, (*supplantator*,) Philoni; qui exponit, τὴν ἀρετὴν ἐκ ἀκονιτὶ κτώμενος, (*virtutem acquirens non sine pulvere & contentione* [r].)

[l] Me. [m] L. [n] G. [o] Me. post L. [p] RS. in F. co. TJ. [q] O. RS. in F. [r] Ità M. G. F. Ca. [s] Glass. Rhetor. pag. 519. [t] V. F. [v] Pi. A. [x] A. [y] ... in ... [z] A. [a] He. in L. Me. [b] I. [c] G. A. [d] Ità AE. in F. [e] L. Me. [f] T. [g] L. E. T. Riv. [h] T. Riv. [i] L. [k] F. [l] T. [*] Ful. misc. 4. 20. [n] BA. 1. 634. [o] G. [o] T. [p] Ità RS. in M. [q] Me. T. Bo. [r] G.

27. *Agricola,* איש שדה] *Vir agri:* i. e. in agro libenter versabatur, procul ab urbe [v]. *Homo campestris, sylvestris,* qui scil. per arva, montes ac sylvas vagando feras sectatur, sic RS. *aviosus erat, & venabatur feras & aves* [t]. *Vir agrestis,* ο'. Sa. P. *egrediens in agrum,* Ch. Vulg. *agricola,* non rectè: tunc diceretur vel עובד אדמה, ut Gen. 4. vel איש האדמה, ut Gen. 9 [v]. ο'. reddunt ἄγροικος, *agrestis,* quod etiam ad mores refertur [x]. ¶ *Simplex,* ità ο'. P. תם] *Perfectus,* Mo. Ch. nempe *virtutibus,* Ar. *integer,* Sa. Sy. M. Ti. Alibi est *integer & sincerus.* Sed hic spectanda antithesis: Agresti Esavi ingenio opponit Jacobi ingenium mansuetum & simplex; quia domi quietem coleret, ut potuerit ignavus videri [y]. *Perfectus & justus,* Mc. *integer operibus,* TJ. ¶ *Habitabat in tabernaculis,* ישב אהלים] Rarò foras progrediens, nec venationi, ut Esau, intentus, sed rei domesticæ curam gerens [z]. Pastoralem vitam agebat, nunc hic, nunc illuc, se & sua transferens: vel domi erat, vel apud greges, ut Gen. 4. 20 [a]. Tentoria ad rem & pecuariam & domesticam erant necessaria [b]. Ingenia conveniebant vitæ generi: Jacobus bonus, ut pastor, Esavus sævus, ut venator [c]. Chald. vertit, *minister domûs doctrinæ:* sic vocant locum & scholam ubi Legi operam dabant [d]. Dicunt Hebræi quòd hæc tabernacula fuerunt Melchisedeci, ubi vigebat cultus Dei & Heberi, qui fuit Propheta, & docebat ad se venientes in Divinis [e]. Hæc si vera sunt, habes scholarum antiquitatem [f].

28. *Amabat Esau, eò quòd de venationibus illius vesceretur,* sic Ch. כי ציד בפיו] *Quia venatio in ore illius,* V. P. Mo. O. sub *erat,* Q. in V. *quia venatio in ore ejus,* supple ערב, *dulcis,* vel *grata, erat.* Ellipsis verbi, quod in Sacro sermone sæpe deest. Sic Num. 16. 28. *& non ex corde meo,* scil. *confinxi ea;* 2 Sam. 4. 10. *qui* (scil. *venerat*) *ut darem ei præmium:* item 1 Reg. 14. 6. & 2 Reg. 25. 4. collat. cum Jer. 52. 7 [g]. *Quòd ferina gustus ejus,* scil. *grata esset,* Ti. sim. JT. *venatio illius cibus ei,* ο'. *venationem in os ejus,* supple, *afferebat,* vel *dabat,* V. Targ. J. sic vertit, *Dilexit (quia) verbo deceptionis in ore illius,* nempe Esau; i.e. gratiam patris blandis verbis venabatur. Nam aliam dilectionis causam indignam putabant tanto viro. Putarem eum non tam captum dulcedine cibi, quàm ex officio judicâsse de ejus reverentia & amore erga patrem [h]. ¶ *Diligebat Jacob*] Saniore affectu, quia meliùs moratus erat, & propter promissionem Dei [i].

30. *Da mihi,* הלעיטני] *Obtege, obrue, imple me de rufo isto.* Ea vox potentis aviditatem & intemperantiam indicat [k]. ¶ *De coctione hac rufa,* מן האדם] *De rufo:* De coctione lentium, quæ vel naturâ, vel pigmentatione, rufæ erant [l]. Dicitur ver. 34. *coctio lenticularum.* Lenticula autem est naturâ rufa; quæ præterea potuit condimentis rufis, ut croco, aut similibus, misceri [m]. Heb. *De rufo rufo:* Duplicatio indicat aut summam rubedinem, aut aviditatem gulæ in Esauo [o].

31. *Vende* כיום] *Hodie,* ο'. [& plerique,] *sicut hodie,* Mo. vel, *jam hodie,* JT. *juxta hunc diem,* i. e. jamjam, sine mora [*]. כיום pro היום, ut ver. 23. Ità 1 Sam. 2. 16. & 9. 13, 27. 2 Chron. 18. 4. Et כ *Caph* Heb. sæpe affirmat. Vide Gen. 27. 12 [o]. Alii sic, Tam certò & liquidò vende, &c. quàm certus & clarus est dies iste; ut כ sit כף האמתי *Caph verificativum,* quod videlicet veritatem & certitudinem rei importat [p]. ¶ *Primogenita tua*] Jus sacerdotii. Vide Job. 1. 5. & 42. 8. Num. 3. 12, 40. & 8. 16. Quòd jus tam sanctum contemnit, *profanus* dicitur Heb. 12. 16. Jus hoc amitti potuit. Vide quæ ad Gen. 4. 7 [q]. Qu. Quodnam fuit jus primogenituræ? Resp. 1. Quòd patri successit in dignitate & authoritate, ità ut fratres illi consurgerent [r]; ut patet ex Gen. 27. 2, (29. 37. V.) & 32. & 33. 2. (ubi vocavit Esau *dominum,*) & 43. 33 [s]. 2. Quòd accepit ex bonis paternis duas portiones [t]. Colligitur ex Deut. 21. 17. 1 Paral. 5. 1 [v]. 3. Peculiaris benedictio à patre morituro [x]. Patet ex Gen. 27. 4 [y]. 4. Dignitas sacerdotii [z], juxta aliquos [a]. At hoc non constat, nam & Abel secundò-genitus obtulit sacrificia [b]. Dignitas sacerdotii tamdiu primogeniti erat quamdiu fratres illi cohabitabant, sed cùm aliam constaret familiam, erátque caput familiæ, sacerdotium illi adnexum erat [c]. In Bereshit Rabba dicitur, *Ante erectum tabernaculum licita erant excelsa, & liturgia erat penes primogenitos* [d]. 5. Moriente patre, erat reliquorum dominus ac princeps; c. 27. *dominum tuum illum constitui* [e]. 6. Primogenitura etiam ad vitam æternam spectavit [f]. Primogenitura erat res sacrosancta, & typus quidam adoptionis: Primogeniti erant Deo sacri [g]. Qu. An Jacobus hîc erat expers culpæ, qui emit rem sacram, i. e. jus sacerdotii, & pro re tantilla tantum exegit? Resp. 1. Emit Jacob quod suum erat Divinâ destinatione, & poterat pro nihilo accipere: nec intendebat emere rem sacram, sed redimere vexationem suam [h]. [Non placet:] Nam debebat Jacob exspectare executionem ab eo qui destinaverat [i]. 2. Vili emit à volente & sciente [k]. At *volenti non fit injuria.* [Neque hoc placet:] Intelligenda est illa lex comparatè, non absolutè [l]. 3. Emit jus primarium primogenituræ, cui annexum erat sacerdotium, sicuti potest vendi ager cui annexum jus patronatûs [m]. 4. Dicunt Hebræi, quòd cibus ille non fuit pretium emptionis, sed datus ultra pretium. Obj. At Heb. 12. dicitur *propter escam.* Resp. Τὸ *propter* notat tantùm causam motivam [n]. 5. Non habemus regulas communes quibus hoc defendi posset, nisi ab eventu, quia non legimus reprehensum. Sed hoc factum non debet trahi ad exemplum. Quod præcipuum est in hac historia, sufficere nobis debet, Deum hâc ratione utriusque ingenium voluisse detegere, ut omnes intelligerent Esavum tantâ prærogativâ indignum fuisse [o]. Validam fuisse hanc venditionem dubium [p]; non credo [q]. Pater Isaac non agnovit, c. 27. sed Esavum benedicturus erat [r]. Nec in rebus hujus seculi talis venditio rata haberetur [s].

32. *En morior*] Gulæ necessitatem prætexit [†]. Alii sic exponunt, *Moriar fame,* quam jam patior. Ità doctissimus interpres [t]. Tempus idem esse videtur in quo & Esau vendidit primogenita, & Isaac ivit ad Gerar: eadémque videtur fames quæ Esauo primogenituram extorsit, Isaacum etiam coegit alibi victum quærere. Magna videtur fuisse cibi penuria, cùm Jacobus ad tale jusculum adactus esset [v]. Sed nullo modo existimandum est ei omnem cibum defuisse in familia paterna opulentissima [x]. Quia tamen paratam viderat offam, & nidorem senserat, totus in eo est ut potiatur, reliqua non curans [y]. Alii sic; Vita mea brevis est, & variis periculis à feris objicior [z]. In eo graviter peccat, dum primogenituram nihili æstimat, nisi in hac vita prosit; ideòque *profanus* dicitur Heb. 12. 16 [a]. Itaque Targ. Jerosl. inquit, *Abiit & contempsit primogenituram, & floccifecit partem futuri seculi, negavitque resurrectionem mortuorum* [b]. Ità profanum hoc fuisse factum existimabant Judæi, quemadmodum Apostolus Heb. 12. 16. Conferri potest hoc dictum cum eo 1 Cor. 15. 17. ubi brevitatem præsentis vitæ agnoscunt, de futura minimè soliciti [c].

34. *Abiit parvipendens, &c.*] Ventrem virtuti, cibum honori, gulam benedictioni præferens, & fortasse jam tum meditatus, quod jure amiserat vi & ferro retinere [d]. Ideo parvipendit, quia non habebat in animo suum contractum, juramento firmatum, servare [e]. Non cogitavit quid fecit, sed ingratitudini addit obstinationem & impœnitentiam [f].

CAP. XXVI.

1. *AD Abimelech*] Non ille erat de quo Gen. 21. sed ejus fortè filius. Fortè nomen commune erat regibus Geraris, ut *Pharao* Ægyptiacis. Sonat, *pater meus rex.* Reges patriæ patres esse debent [g].

2. *Nè descendas in Ægyptum*] Quare, cùm pater eò perrexerat? An quòd Ægyptiis necessarius fuisset Abrahæ adventus, ut verâ religione eos imbueret; nunc verò id minùs necessarium? An quòd voluerit Deus ostendere, quòd etiam in rerum inopia suos alere possit [h]? An, nè locus placeret, & ampliùs reverteretur [i]? Abrahæ priùs permisit, non quòd aliter alere non posset,

[Marginal notes, col. 203:] v V. t T. ca. v F. ea. x M. y V. z Mo. a Jon. Pi. A. b Belg. c O. d F. ea. e L. f Mc La. g Glass. p. 703. h Riv. i M. k Me. l M. m Riv. o Belg. * M. F. V. O. o A. Simul. Glass. gram. p. 702. p Sic RS. & Onk. in F. ea. q G. r M. V Me. s Me. t M. Me. T. v T. x Me. T. y Me. z T. a Me. b E.

[Marginal notes, col. 204:] c T. d Dr. e T. f V g Riv. h L. i Rie. k Me. l Riv. m Me. n L. o Riv. p E. q Riv. r E. s Riv. † Me. t Riv. v Li. x E. Riv. y Riv. z Riv. E. a V. b Bi. c Riv. d Me. e L. f Riv. g Me. h Me. i O.

set, sed ut Ægyptiis viri pietas innotesceret; filium manere jubet, ut doceat potuisse sic & patrimonia largiri: Theod. quæst. 1. 76[k]. Habuit Deus hujus prohibitionis rationes, quas nostrum non est scrutari, nec conjecturis indulgendum[l]. ¶ *Quam dixero*] Nondum enim pervenerat Gerara[m].

5. *Eò quòd*, sic ferè omnes, עֵקֶב אֲשֶׁר] *Merces quòd*, Mc. O. *in retributionem pro eo*, Ar. ¶ *Et custodierit præcepta*, &c. מִשְׁמַרְתִּי] *Observationes meas*, Sa. Sy. Jun. Ti. JT. *custodiam meam*, Mo. Ch. nempe *verbi mei*, Ch. Vel *stationem meam*, q. d. militum instar suam stationem & munus suum obierit: sic sumitur Isa. 21. 8[n]. Hoc generis nomen est, cujus tres species sequuntur[o]. מִצְוֹת, *Præcepta*, ad moralem Legem spectare dicuntur[p]: חֻקּוֹת, *Statuta*, vel ad Legem ceremonialem[q], vel naturalem, ut, colere unum Deum[r]: תּוֹרוֹת, *Leges*, vel ad doctrinam quam credere tenemur respiciunt[s]; vel ad ceremonias[t]. His alibi adduntur מִשְׁפָּטִים *Judicia*, h. e. politicæ leges[u].

7. *Reputans nè fortè interficerent*, פֶּן־יַהַרְגֻנִי] Multa subaudienda: cujusmodi, *Dicebat enim, Non dicam esse uxorem, nè occidant me*[x]. *Nè occidant me*, supple, vel *inquiens*, &c. JT. vel *providendum*, ellipsis qualis suprà 3. 22. & 11. 4[y]. vel *cogitans*, Ti.

8. *Jocantem*, sic Sy. Ar. מְצַחֵק] *Ludentem*, ο'. Ch. Sa. P. Ti. V. *colludentem*, JT. *genio indulgentem*, R. in M. *attrectantem eam liberiùs* quàm mos ferebat in alienam[z]. De coitu accipiunt salaces Judæi[a]. Sic auctor Scholii qui citatur in editione Romana[b]. Sic *ludere* canes dicimus cùm coeunt. Huc refer illud Sardanapali, ἔσθιε, πῖνε, παῖζε, i. e. *ede & bibe & lude*. Addit Arrianus l. 2. p. 32. illud *lude* molliore quodam lasciviorèque Assyrio vocabulo expressum aiebant. Livius, vetus Poeta Latinus, *Adfatim edi, bibi, lusi*, quod Homerus dixit, [Greek, illegible] ubi τὸ [illegible] pars melior interpretum exponit ἀφροδίσια, i. e. *rebus venereis*. Vide Gen. 39. 24[c]. *Invenit me cum fratre ludentem*, Petron. Arbiter; *cum raptore colludentem*, Senec. Controv. 3. *Honesta periphrasis rei turpicula*, Schol. Petronii. *Ludite ut lubet, & brevi liberos date*, Catul. Epithal. *Ludunt formosæ, casta est quam nemo rogavit*, Ovid. Amor. 1. 8[d]. Sed quis credat Isaac publicè tam inverecundum & Cynicum fuisse[e]?

9. *Cur mentitus?*] Mendacium putabat, quia cognationem ignoravit[f]. ¶ *Timui*] Heb. *dixi*, scil. apud me, i. e. cogitavi[g].

10. *Quispiam de populo*, ità Mo. O. Caj. in Bo. אַחַד הָעָם] *Qui primarius est (sive unicus) in populo*, i. e. ego, Ch. in V. ¶ *Grande peccatum*] Gravem culpam vel pœnam*, *reatum*, Pi. Jun. *delicti pœnam*, O.

11. *Qui tetigerit*] i. e. Læserit, D. Mc. sic Ch. Sy. Ar. *Tangere* pro *lædere*, &c. v. 29. & Jos. 9. 19. Ruth 2. 9. Psal. 105. 15. Zach. 2. 8[h]. Fortè hoc dicit, *qui tetigerit*, i. e. ità ut occiderit; ut Jos. 2. 19. & 9. 19[i]. ¶ *Uxorem*] Hanc *tangere* est *comprimere*, ut Gen. 20. 6. *non sivi te tangere*, & Prov. 6. 29. *quisquis tetigerit eam*. Indè *virgo intacta*, i. e. integra à viro. Ità *tangere* Plauto sumitur[k].

12. *Centuplum*, מֵאָה שְׁעָרִים] *Centum modios*, ità M. P. O. Ti. vel *mensuras*, i. e. *centuplum*; h. e. centies tantum quantum seminaverat[l]. Centesimo fœnore in illis locis messes interdum reddi, suprà ex Plinio ostendimus[m]. Varro de Re rustica 1. 44. *In Syria & in Africa ad Byzacium dicunt ex modio nasci centum*. Sil. Ital. 8. l. 8. —*seu sunt Byzacia* (malè legunt *Bizantia*) *cordi Rura magis, centum Cereri fruticantia culmus*. Idem de Byzacio affirmant Plin. 5. 4. & Solin. c. 27[n]. De Ægypto Ammianus, *Aliquoties jacta sementes in liquore pinguis cespitis cum augmento ferè septuagesimo renascentur*. Quinetiam historiæ Indicæ lib. 3. 39. *qui primi seminârunt in Hispaniola invenerint octies centuplum*[o]. At שְׁעָרִים nusquam alibi significat *mensuras*. Mallem pro בִּשְׁעָרִים poni, q. d. *centum in portis*, i. e. ipsis judicibus, qui in portis sedent, testibus, ubi omnia mensurata erant[p]. Alii vertunt, *centum æstimationes*, i. e. centies tantum quantum æstimaverat[q]. Sic Aq. [Greek, illegible] i. e. *centuplum æstimatam*, quod probat Hi. in D. Al. *centum mensuras*. Mo. Ma. Sa. sive *æstimationes*, Ma. *centuplum quàm æstimaverat*, Ch. Al. *centuplum hordeum*, ο'. Sy. legerunt enim שְׂעֹרִים. Tum facilis esset sensus: hoc enim nomen non tantùm *hordeum*, sed etiam *mensuras hordei*, significat; ut Ruth 3. 15[r]. ¶ *In ipso anno*] Nempe, cùm erat ingens annonæ caritas[s]. ¶ *Benedixitque*] Pro, *Nam benedixerat ei*[t].

14. *Et familiæ plurimum*, עֲבֻדָּה] *Et famulitium*, Sy. M. P. Ti. i. e. servos & ancillas. Significat & *proventum ex cultura terræ*, agros, vineas, hortos, &c. Ità docti inter Hebræos[u]. *Cultura*, Sa. *agricolationes*, ο'. Ar.

16. *Recede à nobis*] Ostracismus. Vide Aristot. Polit. 3. 13[x].

17. *Habitaret*, &c. בְּנַחַל גְּרָר] *In torrente Gerar*. At in torrente non habitatur. An locus sic vocatus erat, ut Quercus Mamre? Vel verte, *ad torrentem*, ut *in Jericho*, pro *ad Jericho*. [Al. *in valle*, Mo. ο'. Sy. P. JT.] Idem utrique nomen, quia torrentes per valles decurrunt[y].

18. *Quos foderant servi*, &c. בִּימֵי אַבְרָהָם אָבִיו] *In diebus Abraham, patris sui*, V. ad ver. 15. sic Mo. Alii vertunt, *servi Abraham, patris sui*. Sic Samar. Syr. sic ο'. Sa. Sy. in G. ità Vulg. Isti pro בִּימֵי videntur legisse עַבְדֵי, quod vel παῖδες vel δοῦλοι vertitur[z]. Maluit puteos veteres erudcrare, quàm novos fodere, 1. quia certum esset ibi aquam esse; 2. faciliùs & minùs invidiosum; 3. justè utebatur paterno labore, 4. patris memoriam renovavit[a].

19. *Aquam vivam*] Quæ jugiter scaturiunt[b]. Tales *vivæ* dicuntur, Levit. 14. 5, 50. & 15. 13. Num. 19. 17. Cant. 4. 15. Vita enim in perpetuo motu consistit[c]. At apud Maimonidem חַי etiam est *purum*, ut יַיִן חַי *vinum purum*. Ità hic fortè *aqua pura & limpida*[d]. *Aquam dulcem* vertunt Ar. Sa. vers.

20. *Nostra est*] Quia in nostro solo. Sed hoc injustè prætexebant, cùm ipsis consentientibus foderint[e]. ¶ *Calumniam*, עֵשֶׂק] Συκοφαντίαν, *calumniam*, Schol. in Nobil. Legit עֹשֶׁק[f]. Apparet discrimen inter שׁ & שׂ olim non fuisse[g]; cùm Sin sinistro semel tantùm in Scriptura extat[h]. Vertunt, *litigium*, Ch. Ma. Ar. A. *jurgium*, *rixam*, V. Hc. in D. *injustitiam*, ο'. *occupationem*, vel *detentionem*, quia occupârunt aut detinuerunt eum[i].

23. *Ascendit*] Propriè: nam ex Palæstina, ubi Gerar, ascenditur in Judæam, cujus terminus Australis hic erat[k].

26. *Cùm venissent*] Ut specularentur, parati ad bellum, si infirmum; ad fœdus, si validum invenirent[l]. ¶ *Ochozath*, &c. וַאֲחֻזַּת מֵרֵעֵהוּ] Quidam Hebræorum & Chald. appellativè vertunt, *& turma, comitatus, societas amicorum ejus*, sic Hi. in Nobil. (qui scilicet Regem stipârunt[m].) Sic dicta ab אָחַז *apprehendit, tenuit*, quòd comites Principis ab eo non discedunt[n]. Et מֵרֵעֵהוּ volunt esse participium Hiphil, quâ formâ invenitur Jud. 14[o]. Alii accipiunt pro *nomine proprio viri*: ità plerique. *Ochozath amicus ejus*, Sa. Sy. JT. A. vel *pronubus*, ο'. vel *conviva*, Ar. Qui sic accipiunt, hos movit quòd מֵרֵעֵהוּ est sing. num. Sed non est rarum Hebræis sing. pro plur. usurpare[p]. ¶ *Phicol*] Ut alius Abimelech, ità alius hic Phicol ab eo Gen. 21[q]. Videtur esse nomen officii, (sicut etiam Abimelech) quale *tribunus*, *imperator*, *dictator*, &c[r]. Significat vel *omnis facies*, quòd omnium militum, quorum dux erat, animi & oculi in eum conversi; vel *os omnium*, q. d. summus consiliarius, per quem os Regis consulebant omnes[s]. Aliàs, si iidem sint qui Gen. 21. ille Rex, hic dux, fuerunt plus annis centum[t].

28. *Inter nos*] Heb. *Inter nos, inter nos*. RS. post Onk. sic explicat; Sit, quæso, juramentum quod fuit *inter nos* à diebus patris tui, & nunc quoque *inter nos & inter te*; ut prius *inter nos* referatur ad patres, alterum ad ipsos. Est רַבִּי אֲשֶׁר רַבִּי plur. post plur. quod emphaticum[v].

29. *Ut non facias nobis quidquam mali*, simil. ο'. Sa. Sy. Ar. M. P. Ti. Ca. אִם תַּעֲשֵׂה עִמָּנוּ] *Si feceris nobiscum malum*, &c. Ch. Mo. Ma. A. Belg. *Dira tibi imprecare si facias*, JT. Difficilis versus, & variè exponitur. Fortè אִם vertendum interrogativè, & כַּאֲשֶׁר est protasis, cujus apodosis, *sic tu nunc benedictus*; (subintellectâ כֵּן redditionis particulâ, quo nihil Hebræis frequen-

frequentius.) Ità hic sensus est, *An facies nobiscum malum? sicut nos non attigimus te*, &c. *sic tu nunc, benedicte Domini*. Aut si אם sit jurandi formula, (quomodo accipit V.) quia jam dixerat, *sit juramentum*, subintellige, pro more, exsecrationis formulam, *sic tibi faciat Deus*: vel sic, *Si feceris nobis malum, cùm nos non tetigerimus te*, &c. *tu nunc sis maledictus Domini*. Hanc versionem omnibus prætero: Eam sensus extorquere videtur. Sic בָּרֵךְ pro *maledicere* exstat, Job. 1. 5, 10. & 2. 5, 9. 1 Reg. 21. 10, 13[z]. ¶ *Auctum benedictione Domini*] Heb. *tu nunc benedictus Domini*, Mo. o'. V. i. e. jam cognoscimus te à Deo diligi[y], vel, *ò benedicte*, &c. vel, *quemadmodum nunc es benedictus Domini*, sic jura, &c[z]. q. d. Cùm Dominus tibi benedixerit per nos, tanquam per instrumenta, non est quòd reminiscaris damni alicujus minimè magni tibi à nobis illati[a].

31. *Surgentes manè*] In juramenti publici & solennis reverentiam, jejuni & sobrii præstant juramentum[b].

33. *Bersabee*, [בְּאֵר שֶׁבַע] Vide suprà c. 21. 31. V. Locus dictus vel, 1. à jurando[c]. Sic Græci, ὅρκιον ὕδωρ, ut suprà 23. Sit nomen κτ' ὀνόματι. Idem nomen ex pari causa loco alteri cessit suprà 21. 33. בְּאֵר *puteus*, unde *Beryto* nomen facit Stephanus, & ex eo Hesychius[d]. Vel, 2. à septem agnis[e]. Alii exponunt, *puteus saturitatis*: sic Hi. Aq. & Sym. in D. Ma. Sy. Me. T. Legerunt שְׁבְעָה, D. ad v. 23. q. d. Hic pacificam & copiosam adaquationem habebimus[f]. Qu. Quomodo nomen hoc urbi impositum hic dicatur, quod antè centum annos habuit? Resp. 1. Non repugnat idem nomen eidem rei vel loco sæpius imponi ob similes rerum eventus[h]. 2. Isaac nomen à patre impositum hic iteravit & renovavit[i]. Videtur enim hoc nomen oblivioni datum, præsertim cùm puteum istum (Gen. 21. 30.) obstruxerant Philistæi, Gen. 26. 15*. 3. Mutavit Isaac nomen & aliquantulùm deflexit, ex שׁ in שׂ literam molliorem, ut deinceps alterutro nomine appellari posset †. 4. Aliud est quod narratur Gen. 21. Hic enim civitatis, illic regionis & totius tractûs agitur appellatio‖. Potest hic puteus alius esse ab isto, sed in viciniа*.

35. *Offenderant animum*, &c. [מֹרַת רוּחַ] *Erant amaritudo animi*, à מָרַר, V. T. Alii, *erant rebelles animo*, qu. à מָרָה, V. Targ. Jeros. sic, *Erant rebelles & inflato animo, colentes idola, nec recipientes doctrinam neque ab Isaaco neque à Rebecca*[k]. Offenderant malis moribus & contumacia[l]. *Excruciabant*, vel *irritabant, spiritum*, P. Sy. Ti. מֹרַת potest esse vel à מָרַר, *amarum fuit*; *amarissimæ erant — animo*, JT. vel à מָרָה, *mutare, rebellem esse*; *erat unaquæque mutans*, i. e. mutabilis, levis & inconstans, vel *rebellans animi*, vel *animo*[m]. *Erant contendentes*, o'. Earum patres Dynastas Hethæorum fuisse tradit Jo. quod est credibile[n]. Unde superbià tumidæ, & quia primogenito nupserant, spernebant & Jacobum & parentes, qui eas subindè monebant[o]. *Offenderant*, &c. quòd abhorrerent à doctrina pietatis[p].

C A P. XXVII.

1. SEnuit] Annum ætatis 137. agebat[q]. ¶ *Caligaverunt*, ità Mo. Ch. M. P. [וַתִּכְהֶיןָ] *Cohibiti sunt*, Sa. *restricti*, O. *debilitati*, Ar. *contracti in rugas*, Ma. *hebetes facti*, o'. ætate & morbis[r].

3. *Sume arma tua*, ità Ch. [כֵּלֶיךָ] *Vasa tua*, i. e. instrumenta, Mo. P. JT. Qualia fuerint, mox declarat[s]. ¶ *Pharetram*, [תֶּלְיְךָ] *Pharetram* vertunt AE. in M. V. Jon. in D. & omnes, quos viderim, interpretes, sive Græci, sive Latini[t]. Solus Chaldæus (nempe Onk. non Jon[v].) reddit, *gladium*[x]: Eum quidam sequuntur[y]. Quod forsan rectius est, licèt תְּלִי, si vocem suspicias, utrumvis significet, (quòd utrumque suspendatur è zona[z].) Sed idiomate Hebræo gladio propriè attribuitur, ut nos vocamus a Hanger, qu. *appensorium*. Ch. vocat סַיִף vel סַפְּסָא, Arabes *Seife*, quod nobis a Falchion, Græcis ξίφος. Hujusmodi instrumentum non minùs erat venatori necessarium quàm arcus ipse. Nam citra arcum sæpe capiebantur feræ, canibus, retibus, fossis, &c. Inter instrumenta venatoria *ensem* inprimis ponont Pollux lib. 5. c. 3. & Oppianus de Venatione 1. 92. Et est certè feras confecturo vel dilaniaturo valde necessarius. Ad hæc, כֵּלִים *instrumenta* primò in genere ponens, statim arma enumerat; non certè *pharetram*, quæ tantùm armorum theca est. Quòd si *sagittas* nomine *pharetræ* intelligi vis, cur non multò magis nomine *arcûs*, cui aptantur, ut sæpe fit in Scripturis? Dein, *pharetram* אַשְׁפָּה ubique vertunt, nec credibile est eum (si pharetram indicaret) voluisse in re notissima vocabulum inusitatum usurpare. Gladius & arcus sunt conjunctissima in S. S. in prælius humanis: quidni in ferinis, quæ belli simulachrum esse dixerunt Oppian. & Xenoph[a]? *Ensis* interpretamentum non improbant magistri Hebræorum AE. & R. uterque sic scribit, תְּלִי est *pharetra*, aut *gladius*. Sic D. [à Fullero hæc edoctus: nam in Miscellaneis *pharetram* vertit, cen. 2. c. 37.]

4. *Pulmentum*, ità Sy. [מַטְעַמִּים] *Pulmenta, fercula* sapida scilicet[b], *cupedias*, JT. Ma. Sa. Gr. ἐδέσματα· mallem legi ἡδέσματα, *escas suaves*, & sic scripsisse credo exquisitos interpretes, Aq. & Sym. Prov. 23. 6. Nam טָעַם est *gustare cum voluptate*, 2 Sam. 19. 35[c]. ¶ *Et benedicat tibi anima mea*] i. e. *Ego tibi benedicam*, vel, *ex animo benedicam*[d], *ut bene precer tibi ex animo*: sic נֶפֶשׁ sumitur c. 23. pro bona affectione[e]. Ergò Rebecca non revelavit illi prophetiam, *Major serviet minori*. Ut paternarum benedictionum & promissionum hæreditatem in te, ut primogenitum, transmittam[f]. Qu. Cur hoc requisivit Isaac, ut ferinam pararet antequam ipsi benediceret? Resp. vel, 1. Quia mos erat, ut filius non benediceretur nisi præstito aliquo officio[h]. vel, 2. (quod potius est) Voluit cibo aliquo delicatiori recreari, ut postea alacriori animo benedictionem enunciaret, sicut Prophetæ eodem fine instrumentum musicum petebant, 2 Reg. 3. 15[i]. vel, 3. Hoc experimento discere voluit utrùm ei benediceret necne: Nam ut defectus ferinæ (quam scil. illâ venatione non obtinuerat, Gen. 25. 29, &c.) ei occasio fuit perditæ primogenituræ, ità si iterum eam non acquireret, Isaaco signum foret, voluisse Deum & benedictione illum privare[k]. Isaac nescius movebatur à Deo ad emittendum Esavum, ut interim Jacob benedictionem præriperet; quamvis nihil minùs vel metueret Esau, vel speraret Jaacob. Adeò mirabilis est Deus in implendis promissis[l].

7. *Coram Domino*] i. e. *Annuente ac favente Domino*[m]; ut omnia felicia tibi ab eo dari precer[n]. Vel, *Domino inspectante & vidente*, in præsentia & ex authoritate Dei[o]. Vel, ex animo & verè[p]. *Coram Domino* fieri dicuntur & quæ ei displicent, c. 6. & 13. & quæ placent, ut hoc loco[q].

9. *Gregem*, [הַצֹּאן] Vox hæc generalis est *ovium & caprarum*[r]. ¶ *Duos hædos*] Ut eorum teneriores & delicatiores partes assumerentur[s]. Non difficile fuit Isaaco sic imponere, cui ætas, ut hebetaverat oculos, ità etiam reliquos sensus obstupefecerat. Præterea, ut capra capreæ, sic hœdus capreolo, est persimilis; neque carnes multùm differunt, maximè si condimenta accedant, quibus naturalis sapor ità alteratur, ut vix possit internosci. Memini me vidisse viros rei venatoriæ non imperitos, qui bubulam in artocrea pro cervina comederint[t]. Idem Jacobus, qui patrem per hœdum fefellerat, vicissim à filiis suis per hœdum deceptus fuit, Gen. 37[v].

12. *Nè putet me sibi voluisse illudere*, [כִּמְתַעְתֵּעַ] *Sicut illusor*, vel *illudens*, i. e. impostor, V. Ch. Sy. Ar. Sym. Sa. *quasi serpens*, o'. *videbor ei insidias struere*, Ti. insidiari senectuti & cæcitati[x]: *tanquam qui errare facit*, ità Mo. Ma. Sa. vers. vel impostor; כְּ enim Heb. *sicut* sæpe affirmat, Nehem. 7. 2. Vide & Joh. 1. 14[y]. ¶ *Maledictionem*] Sicut Cham, qui patri illusit[z]. ¶ [קְלָלָה] *Despectionem*, O. *alleviationem, levificationem*, scil. honoris & bonorum[a]. Non sine causa hoc metuit, nam, *maledictus qui cæcum errare facit*, Deut. 27. 18. Vide & Jer. 48. 10. Mal. 1. 14[b]. Et Plato de Legibus apud Euseb. Præpar. 12. 36. Πᾶς δὲ νοῦν ἔχων φοβεῖται καὶ τιμᾷ γονέων [illegible], εἰδὼς πολλοὺς καὶ πολλοῖς ἐπιτελεῖς γενομένας· h. e. *Omnis qui mentis compos est & metuit & honorat patrum preces*,

perere, sciens eas multis & sæpissime ranas fallax esse [c].

3. *In me*] In me recipio cuncta bene cessura [d]. De Divino oraculo confirmata maledictionem audacter in se derivat [e]. At Isaac oraculum illud Gen. 25. 23. potuit intelligere non de personis Jacobi & Esaui, sed de eorum posteris; ideóque benedictionem existimavit Esauo debitam, A. ¶ עָלַי] *Super me*, h. e. contra me. Id עַל sæpe sign [f].

15. *Vestibus valde bonis*] Heb. *Vestes desiderabiles*. Sacerdotales erant, ideóque à primogenitis usurpatæ [g]. Quod probabile est; nam si vestes communes fuissent, cur non Esau vel uxores ipsius servâssent? At cùm sanctæ essent, eas custodivit materfamiliâs in arcis odoratis, v. 27 [h].

19. *Ego sum Esau*] Multùm laborant in excusando Jacobo. *Ego sum Esau*, scil. figuratus ac personatus, primogenitus tuus, etsi non nativitate, at decreto Divino & jure emptionis. Sic de Johanne dicitur, Matt. 11. 14. *ipse est Elias* [i]. Peccâsse tamen Jacobum agnoscunt quidam Pontificii [k]. Videtur Jacob & veste & tactis & verbis mentiri [l]. Tria hîc mendacia: 1. *Ego sum Esau*; 2. *Feci ut præcepisti*; 3. *De venatione mea*. Nec debemus usque adeò esse solliciti, ut omnia sanctorum facta excusemus,—quandoquidem certum sit homines sanctos absq; peccatis non vixisse [m]. ¶ *Sede*, &c] Prisci patres sedendo primùm, non accumbendo, sumebant cibum; ut probat Athenæus, lib. Dipnosophistarum, ex Homero & aliis [n].

20. *Quomodo tam citò*, &c. מַה־זֶּה מִהַרְתָּ לִמְצֹא] *Quid hoc? festinâsti invenire, fili mi*, V. *Quid est hoc, quòd citò invenisti?* Ch. Sy. o'. P. O. *Quàm jam citò invenisti?* JT. ¶ *Occurreret mihi*, לְפָנָי] *Coram me*, i. e. mihi. Voluntate Divinâ occurrit quod optabam, præda ipsa [o].

21. *Utrùm tu sis*, הַאַתָּה זֶה] *An tu ipse*, vel *iste*, Ma. P. V. Aut redundat זה, aut significat *eum qui adest*, i. e. nisne iste qui loqueris [p].

23. *Benedicens*] Benedicere volens [q]. Certus animo mox benedicere [r].

24. *Tu es?*] Interrogat, vel, ut certus fit de persona [s]; vel, non ampliùs dubitans, sed ut præcipiat sibi obsequium [t].

25. *De venatione tua, fili mi*, מִצֵּיד בְּנִי] Potiùs, *de venatione filii mei*: nam צֵיד est in regimine [*].

26. *Da mihi osculum*] Heb. *Osculare mihi*. Hebræus Scholiastes notat, cum dativo significare osculum manui aut humero impressum, cum accusativo, osculum oris [v].

27. *Ecce odor*. רְאֵה רֵיחַ] *V. de* (sub. *quisquis es*) *fragrantis*, V. ¶ *Sicut odor agri pleni*] Illud *pleni* addit Vulg. Ex Hebræis codicibus excidisse videtur: Est enim & in Græco & Samar. & Syriaco veteri, referente Diodoro [x]. *Pleni* floribus [y], & fructibus, quorum odorem fragrâsse vestes referebant. Nam in arcis (ubi vestes) rosarum folia & mala cydonia ad odorem includunt [z]. Plin. l. 17. c. 5. de terra agens, *Et cùm à siccitate continua immaduerit imbre, tunc emittit illum suum halitum divinum ex Sole conceptum, cui comparari suavitas nulla potest* [a]. Sensus est, Vestimenta hæc non redolent pædorem caulæ, in qua hæret Jacob, sed odoramenta agrorum, quos Esau perlustrare solet [b].

28. *Det Deus*] Et precatio est, & prophetia [c]. ¶ *De rore cœli*] Dicit *de rore* potiùs quàm *de pluvia*, vel, 1. quia ros minùs nocet ex terra nascentibus, & magis nutrit ea [d]: vel, 2. quia in Palæstina bis tantùm in anno pluit, 1. in Octobri, cùm seminant, qui *imber temporaneus* dicitur in Scripturis; 2. in Aprili, ut fruges maturescant, qui dicitur *imber serotinus*. Hinc intermedio tempore agri continuo rore indigent [e]. ¶ *Et de pinguedine*, וּמִשְׁמַנֵּי] Non, *de pinguedinibus*, sed, *pinguedines*: מ non est præpositio, (tunc enim perpetuò exigit Dagesch in sequenti litera, nisi sit gutturalis) sed litera denominativa [f]. Sæpe est in Homero & Nicandro οὖθαρ ἀρούρης, i. e. *uber terræ*; h. e. pars terræ pinguissima & fertilissima, interprete Didymo. Sic Virg. Æneid. 3. —*tellus eadem vos ubere læto Accipiet reduces*: Brassicanus ad Salvian. de Prov. 7. Det tibi de cœlo rorido & terra fertili abundantiam, &c [g]. Per ista intelliguntur bona spiritualia & æterna, tanquam principaliter intenta [h].

Margin: [c] Gu. [d] Me. [e] Belg. [f] Glass. gram. 151. [g] He. in Mi. [h] A. [i] L. T. [k] Riv. [l] La. [m] Bo. [n] Jun. [o] V. [p] V. [q] L. [r] Me. [s] Me. [t] L. [*] M. [v] Me. [x] G. [y] V. Me. [z] Me. [a] G. [b] Jun. A. [d] O. [e] La. [f] M. [g] Me. [h] L.

29. *Serviant populi*] Idumæi. ¶ *Tribus*, לְאֻמִּים] *Regna*, Ch. ἄρχοντες, o'. Regna Arabiæ & Syriæ, orta ex Agar, Cethura, Labano [i]. ¶ *Sit maledictus*] Ut Balaam. Heb. *maledicentes tibi maledictum*, i.e. quisque ex eis seorsim [k]. Est enim syntaxis distributiva, Pi. ¶ *Benedictionibus repleatur*] Heb. *benedictus*, ut Moses [l]. Impleta hæc cùm Davidi, Salomoni & Asmonæis subjecti fuerant Idumæi, Philistiim, Moabitæ [m]. Perfectiùs in Christo, cui omnia subdita sunt in cœlo & terra [n].

33. *Expavit stupore*, וַיֶּחֱרַד] *Pavere*, Sa. M. P. *tremore*, Mo. Ma. *commotione*, commotus est, O. *admiratione*, Ch. *in ecstasin incidit*, o'. in qua Deus illi revelavit fraudem Jacob, & voluntatem suam, nè rescindere cogitaret [o]. At hoc non est verosimile, cùm sensus haberet integros, & actorum meminerit, & statim respondet, Riv. Ad iram commotus est, (erroris sui pudore confusus,) simul admiratus est, & anxius [p]. ¶ *Quis igitur ille?* ità o'. Sy. מִי אֵפוֹא הוּא] *Quis*, *ubi* (vel *nunc*, vel *hic*, Ma.) *ille?* Mo. O. Sy. M. Quis est? & ubi est? O. ¶ *Erit benedictus*] Qu. Annon error personæ irritam fecit hanc benedictionem? Resp. Minime. Nam, 1. Non errabat Isaac in primaria intentione, quæ erat, ei benedicere quem Deus voluit primogenitum esse [q]. 2. Non tam benedictio hæc erat, quàm prophetia, & lingua Isaaci à Deo mota est [r]. 3. Benedictio hæc pendebat ab ordinatione Dei, non ab intentione Isaaci [s].

34. *Irrugiit*] Non tristitiam tantùm, sed ferociam, ostendens, & (ut Philo & Euseb. censent) invidentiam fraterni honoris [t]. ¶ *Benedic & mihi*, בָּרְכֵנִי גַם־אָנִי] *Benedic mihi, etiam ego* sum filius tuus [v]. אָנִי pro אוֹתִי [x]. Vel *ego* est expletiva particula, & auget affectum [y]. Affixum & integrum Pronomen quandoque concurrunt cum eleganti emphasi [z].

35. *Benedictionem tuam*] Jure naturæ debitam, nisi tu indignus; vel, quam tecum *tuam* opinabar [a], vel, *tuam dictam* [b].

36. *Justè vocatum est*, &c.] *Rectè vocatum*, &c. Ch. Sa. Sy. ¶ הֲכִי קָרָא שְׁמוֹ] *Num quia vocavit*, vel *vocatum est, nomen ejus?* JT. Mo. Ma. *Annon rectè parentes ejus vocârunt*, &c? Ar. Num verè vocatum est, &c? כִּי est verificativum rei [c]. *Estne hoc quia*, &c? vel, *num hoc fecit quis* [d]? ¶ *Reservâsti?* אָצַלְתָּ] *Reliquisti?* ÆE. in M. *separâsti?* O.

39. *In pinguedine terræ*, מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ יִהְיֶה] i. e. Terrâ pingui & fertili habitabis [e]. Pinguia & fertilia loca erant, super montem Seir, Gen. 36. 6, 8. Esauo à Deo donata, Jos. 24. 4 [f]. Obj. Repugnare huic videtur quod Mal. 1. 3. dicitur, *disposui montes ejus desolationi*. Resp. Vel, 1. non loquitur de terra in prima constitutione, sed postquam à Babyloniis subacta esset. Vel, 2. comparatè loquitur respectu terræ promissæ [g]. Cast. vertit, *A terræ pinguetudine aberis*. Neque enim poterat Esauo dare quod jam dederat Jacobo: Et si eadem dedit, quid ille dolet? Et verba à nobis sunt. Sic enim Psal. 109. corpus tabescit מִשָּׁמֶן, *à pinguedine*, i.e. *à pinguedinis defectu*. Sic מֵגְבוּרָה [sed legendum מִגְּבוּרָה, ut habetur in Castallonis Biblus seorsim editis,] Jer. 48. est, *sine viribus*, & Jer. 10. מִדַּעַת, *sine cognitione*, & Lam. 4. מִתְּנוּבֹת שָׂדָי est, *frugum penuria*. Sic Latinis *à*, aut *ab*, significat *absque* & *abesse*, ut cùm dicimus *ab re*, *amens*, *abesse*, & ἀπὸ τοῦ καιροῦ [h].

40. *Gladio vives*] Fertilem terram occupabis, attamen non tam ex agricolatione, quàm ex rapina & prædatione, vives [i]. Prædicit quod nunquam impletum est in Esau, sed in posteris ejus [k]. Sic tanquam Abrahamo dictum est quod in ejus semine impletur, Gen. 12 3. & 22. 18. & 15. 7, 18 [l]. Porrò, Idumæi rapaces erant & bellicosi, teste Jo. de Bello l. 4 [m]. Sensus est, vel, quòd cinctis hostibus militarem & inquietam vitam acturi sint [n], & fines suos armis tueri cogentur [o]: vel, quòd liberi futuri sint, & sui juris. Nullum enim jus gladii, ubi nulla libertas [p]. ¶ *Cùm excutias*, &c. כַּאֲשֶׁר תָּרִיד] Variè accipitur. *Cùm dominaberis*, (à רָדָה, F. co.) ità Abenmelech in D. K. & RS. in M. Mo. Ar. M. P. Ca. Ang. Belg. *veniet tempus in quo dominaberis ei*. Al. *quando querelam facies*, M. à רוּד. Sic RS. *Cùm Israel prævaricabitur, erit tibi occasio quiescendi super amissa benedictione* [q]. Sunt qui sensum petunt ex Psal. 55. אָרִיד

Margin: [i] G. [k] Jun. A. Ms. [l] G. post Targ. Jer. [m] Me. [n] L. [o] Me. post L. [p] Riv. [q] Perer. in La. [r] La. [s] Riv. [t] Me. La. [v] V. Ma. O. [x] V. [y] Q. in Ma. [z] Glass. gram. pag. 210. [a] Me. [b] Riv. [c] M. [d] A. [e] M. V. Mo. A. [f] A. [g] V. [h] Ca. [i] La. Me. [k] V. [l] A. [m] La. [n] V. [o] Jun. A. [p] V. [q] F. co.

בשירו ,אריד [sed in Psalmo est בְּשִׂיחִי] quod sign. planctum super ægroto, vel super angustia[f]. *Cùm planxeris*, JT. A. (הריד sign. *planxit*: neutralis significatio interdum, licèt rarò, locum in Hiphil obtinet[g],) nempe ob duram servitutem[i]. *Cùm humiliaris*, Ti. *si pœnitentiam egeris*, Sy. *Cùm extenderis*, scil. te, (nempe, multiplicatus fueris) aut *dominium tuum*[k]. *Quando transgredientur filii ejus verbum Legis*, Ch. *Cùm deposueris*, ο΄. vel *excuties, auferes*, quasi à ירד[x]. ¶ *Et solvas*, sic ο΄. Ar. וּפָרַקְתָּ] *Et franges*, Mo. Sa. O. P. *auferes*, Ch. *abrumpes*, M. Ma. JT. *præteribis*, Sy. Implementum vide 2 Reg. 8. 20[y]. Herodes Ascalonita ex Idumæis oriundus (eum suis) annis plus centum Judæis imperavit[z].

41. *Venient dies luctûs patris mei, & occidam*, יקרבו ימי] At ο΄. legunt, *Appropinquent dies luctûs patris*, &c. (quam versionem Hebraica ferent) quasi patris mortem accelerandam optâsset. Quinetiam verba sic accipi possunt, ut innuat & se occisurum fratrem, & patrem ex dolore moriturum. *Luctûs patris*, pro, luctûs ob mortem patris. Vide Jer. 6. 26. Ezec. 24. 17[a]. Patrem nolebat contristare, de matre nihil sollicitus[b].

42. *Nunciata*, &c. וַיֻּגַּד דִּבְרֵי וגו] *Et nunciata sunt verba*, ο΄. Ch. Sa. M. P. *nunciatum est de sermone*, Ar. [*qu. subaudito* על *ante* דברי.] ¶ *Minatur*, sic ο΄. Sy. Ar. מִתְנַחֵם] *Consolatur se*, O. Sa. M. P. Similis phrasis in Isa. 1. *Consolabor super hostibus meis, & vindicabor de inimicis*[c]. Τῇ ὀργῇ ἕπεσθαι ἡδονήν τινα τὴν ἀπὸ τῆς ἐλπίδος τοῦ τιμωρήσασθαι, &c. h. e. *Iram sequitur voluptas quædam à spe ultionis*, &c. Aristot. Rhet 2. 2[d].

43. *Nunc ergò*] Hinc disce, quòd certitudini finis consequendæ non repugnat solicita provisio mediorum, & evitatio contrariorum: Monet enim, licèt certa de oraculo[e]. ¶ *Fuge*] Heb. *fuge tibi*. Redundat tibi[f], ut Gen. 12. 1. Jos. 22. 4[g]. Nisi fortè accelerationem denotet[h].

44. *Dies paucos*, ità V. יָמִים אֲחָדִים] *Dies unos*, Mo. Ma. O. *Unum* (utpote minimum in numeris) pro *modico* sumptum[i]. Sic loquitur, ut faciliùs persuadeat[k]. Malim, *dies aliquot*: sic ο΄. Sa. Sy. P. *Unus* pro *aliquis* sumitur, Jud. 12. 2. Gen. 40. 5. *nocte unâ*, i. e. quadam, Luc. 5. 12, 17. Ruth 2. 13. 2 Sam. 18. 10. AE. vertit *annos*. Valde displicet: Nam יָמִים *annus*, non *anni*. Meliùs Hiscuni, *anno uno*. Sic dicitur אֱלֹהִים אֲחֵרִים, *Deus unus*; ubi habetur ratio sensûs, non terminationis. Pariter יָמִים in terminatione plur. quando *annum* significat, sensum habet singularem[l].

45. *Cur utroque*, לָמָה וגו] Verto, *ne fortè*, &c. Ità sæpe לָמָּה, nec semper est interrogantis, non magis quàm הֲלוֹא, 1 Reg. 20. i. e. Nè ille te interficiat; deinde vel aufugiat, vel capite pœnas det[m]. Timebat nè aut mutuis se vulneribus conficerent[n]; aut occidentem occideret sive lictor[o], ex lege, Gen. 9. 6[p]. sive Deus, ut Gen. 4. 11, 16[q]. Utrique consulit: alterum immunem à periculo, alterum integrum præstat à crimine[r].

46. *Tædet me*, ità Sa. Sy. Ar. M. Ti. קַצְתִּי] *Angustiis sum affecta*, Mo. P. *compuncta fui*, Ma. *defeci*, aut *finivi me*, i. e. vitam meam, O. *pœnitet me*, Ch.

CAP. XXVIII.

2. IN *Mesopotamiam Syriæ*] *Padan Aram*: De quo vide ad Gen. 25. 20. Aug. sensit ei innotuisse conatus Esaui; quod & innuunt ο΄. qui habent, *surgens fuge*[s].

4. *Semini post te*, ità ο΄. Ar. אִתָּךְ] *Tecum*, Mo. Ch. Sa. Sy. M. P. *adtu*, Ma.

5. *Ad Laban filium Bathuel Syri*] Vel *Syrum*, Ma. D. Syria latè sumpta Assyriam & Chaldæam comprehendit. Unde olim *Syriacè loqui* dicuntur Chaldæi, Dan. 2. 4. & Assyrii, Isa. 36. 11. Alii volunt *Syriam* vocari qu. *Assyriam*, per aphæresin, sicut *Choniah* pro *Jechoniah*, & *Spania* pro *Hispania*. Alii, quasi à *Tyro*, (quæ Hebræis *Sor*,) unde *Sur* & *Syria*[t]. Eò pervenit, scil. postquam multa contigerunt. Prolepsis est[u].

6. *Videns*] Fortassè culpam priorum conjugiorum initarum abolere volens, & patri rem gratam facere. Sed inconsultè accipit uxorem de ancillarum stirpe, quæ in partem hæreditatis venire non poterat. Pejùs, si fecit contumaciâ, & parentum contemptu[x].

9. *Ad Ismael*] i. e. Ismaelitas. (Nomina propria pro gentilibus ferè usurpantur[y].) Nam Ismael antè 14 annos mortuus[z]. Hæc enim contigerunt anno Jacobi 77. Ismael autem mortuus est anno ætatis 137. qui fuit Isaaci 123. Jacobi 63[a].

10. *Igitur egressus*, ויצא] Hic incipit septima Sectio Legis. Quæ sectio, quando minùs completa est, *Parasha* dicitur, & tribus פ indicatur: quando plena & perfecta est, vocant *Seder, ordo*, & triplici ס significant, ut hoc loco factum[b].

11. *Post solis occubitum*] Heb. *quia occubuerat sol* Mo. Ch. Sa. *venerat* Sol, seu *pervenerat*, ad terminum vel *ingressus erat* tabernaculum, oppositum scil. hemisphærium, (è quo *egredi* dicitur Psal. 19.) subductus ab oculis hominum[c]. In campis pernoctabat, vel, quia occidente jam Sole non poterat pervenire Luzam[d]; vel, suspectos habens urbium incolas, teste Josepho[e]. ¶ *Tulit de lapidibus*, &c. מֵאַבְנֵי] At lapis unicus erat; ut patet ex ver. 18, & 22. ubi הָאֶבֶן dicitur. Resp. 1. Phrasis distributivè accipienda est, quòd tulerit de lapidibus *unum*[f]. 2. Vel *lapis* ibi pro *lapidibus*, ut Gen. 3. 2. *arbor* pro *arboribus*[g]. ¶ *Supponens capiti suo*, וַיָּשֶׂם מְרַאֲשֹׁתָיו] *Et posuit capitibus suis*, Mo. V. sing. pro plur. V. *Dispositum cervical sibi*, JT. Sy. Sa. *posuit capitalia sibi*, Ma. Delicatissimè à matre educatus lapidem habet pro pulvillo[h].

12. *Vidit scalam*] Literaliter voluit Deus mœsto & anxio Jacobo significare ejus providentiam & opem de cœlo ubique affuturam; & Angelos ipsi speciatim, tum in descensu seu abitu in Mesopotamiam, tum in ascensu seu reditu in Palæstinam, auxilio & solatio futuros; denique, Deum spectatorem & fautorem itineris fore. Ità Theodor. Gennadius, & alii[i]. Juxta Hebræos significat omnia inferiora dependere à superioribus[k]. Potiùs Christum significat, qui cœlum terræ conjungit[l]; qui se *viam* vocat[m]; vide & Joh. 3. 13[n]. qui descendit ab Adamo per varios gradus & genitores[n]; per quem omnia bona cœlestia ad nos fluunt; qui, cùm sit caput Angelorum, efficit ut illi membris suis ministrent post manifestationem suam, & hunc honorem sibi vendicat[p]. ¶ *Angelos Dei*] Significat vel spiritus illos Heb. 1. 4[q]. vel prædicatores Evangelii[r]. Et omnes fideles (qui erunt sicut Angeli, Matt. 22.) accessum habent ad Deum[s]. ¶ *Ascendentes & descendentes*] Mandata accipientes & exsequentes. Confer Joh. 1. 51[t]. Judæi volunt cuique populo & provinciæ suos Angelos deputatos, qui illius curam gerunt. Ascendisse ergò eos quibus Canaan, unde Jacob deduxerant, commissa erat; descendisse verò quibus cura Mesopotamiæ, quam ingressurus erat Jacob, demandata erat[v].

13. *Et Dominum*] Insigniorem Angelum, qui Dei personam referebat[x]. ¶ *Tibi & semini tuo*] *Et*, pro *id est*, D. Me. La. sic Gen. 35. 12. Jacobo enim non erat data. Tale illud, *Judicium Paridis spretæque injuria formæ*[y].

14. *Dilataberis*, ità ο΄. Sa. וּפָרַצְתָּ] *Et crisces*, Mo. Ar. *& prævalebis*, Ch. *ut erumpas*, JT. sic Ti. Ma. A. *multiplicaberis*, Sy. P. V. O. AE. in M. A. valde & citò, sic accipitur Gen. 30. 30, 43. Exod. 1. 12. 1 Chron. 4. 38[z]. ¶ *Ad occidentem*] Ità Mo. Ch. Sa. O. P. *ad* (vel *super*) *mare*, ο΄. Ma. quia mare Mediterraneum erat Canaani ad occidentem[a]. ¶ *Quasi pulvis*] Gentem Judæorum vocat Hecatæus πολυανθρωποτάτην, (q. d. *multihominem*,) meritò[b]. ¶ *In te*] Onk. *propter te*. Sed cur *in te*? An *propter te* corporaliter, & in hoc seculo; propter Christum spiritualiter, & in futuro? Aut, *in te*, omnes tribus Israel, *in semine tuo*, omnes gentes[c]. *In te*, quasi in origine & parente; *in semine tuo*, i. e. per Christum, proximè & immediatè[d]. Vel, *in te, & semine*, pro, *in te, id est, in semine tuo*. Explicat enim priorem promissionem. Vide ad Gen. 13. 15[e]. [*Vide quæ jam dicta ad v. 13.*]

15. *Ecce*

15. *Quocunque perrexeris,* בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ] *In omni* (supple *via,* ο'. quod exprimitur Gen. 35.3.) *quâ ambulabis*[f]. ¶ *Nisi complevero,* עַד אֲשֶׁר אִם עָשִׂיתִי] *Usquedum perfecero,* JT. ο'. Ch. Sa.

16. *Dominus est*] Singulari quadam ratione hic se esse declarat[g]. ¶ *Et ego nesciebam*] i.e. Non putavi revelationem adeò gloriosam hic manifestari potuisse[h]. Imò videbar mihi, in hoc exsilio meo, à Deo desertus[i].

17. *Quàm terribilis!*] Quàm venerandus! quàm religiosus[k]! ¶ *Porta cœli*] Propter Dei manifestationem sic dicitur: nam quia Deo in cœlis locatur quasi regia sedes, verè prædicat Jacob se, viso Deo, in cœlum penetrâsse. Sic Evangelii prædicatio vocatur *Regnum cœlorum*[l]: q.d. Deus hic se præsentem & familiarem exhibet: hic facilis per ipsum, seu ipsius opem & providentiam, (allegoricè, per Christum) quasi per apertam portam, aditus patet in cœlum[m]. *Curia cœli,* nempe propter Angelos: Nam in porta erat locus ubi judicia exercebantur, & Reges sedebant militibus suis & ministris stipati[n].

18. *In titulum,* sic ο'. Ch. Sy. Ar. P. מַצֵּבָה] *Vice metæ,* V. P. *in statuam,* Mo. JT. Ti. Sa. M. O. *in signum,* Lippom. & præteritorum & futurorum[o]. Non fecit ex lapide idolum, nec lapidem venerabatur; sed tantùm erexit in monimentum & memoriam tanti beneficii, i.e. visionis[p]; ut in reditu hujus rei memoriam recoleret, quod fecit c. 35. v. 3[q]. ¶ *Erexit*] Columnæ in morem. Tales lapides erecti, vel congesti, tunc erant pro altari: Vide infrà 31. 46[r]. ¶ *Fundens oleum*] Veluti consecrationis signum[s]. Non fuit libatio aut sacrificium; nusquam enim solum oleum Deo libatum aut sacrificatum legimus[t]. Hujusmodi columnæ erant ut signa religiosa, quemadmodum & altaria, Esa. 19. 19. At post Legem Mosis nec columnæ erigendæ erant, Levit. 26. 1. Hos. 10. 1. & quæ ab Ethnicis erectæ diruendæ, Deut. 7. 5. & 12. 3[v]. Hanc historiam depravârunt Ethnici. *Betul,* בֵּית אֵל, vel *Βαίτυλα,* vocabant λίθους ἐμψύχους, *lapides vivos,* sive deos quos specie lapidis adorabant, ait Philo Byblienfis. Hinc Poetæ *Βαίτυλον* vocant lapidem quem fasciis involutum pro filio Saturnus devoraverit; Jos. Scaliger ad Fragmenta vet. Græc. & Pausan. Phoc. p. 34. de Delphis. Vide Photium 557. 23[x]. Mos illorum locorum, qui & ad Græcos devenit; Clemens Strom. 7. & 1. Florid. Apuleii, & Arnob. l. 1. *Si quando conspexeram lubricatum lapidem, & ex olivi unguine ordinatum, tanquam inesset vis præsens, adulabar,* Minutius. *In lapides impingere, effigiatos sanè, unctos & coronatos*[y]. *Lapis erat non magnus, super hunc oleum quotidie fundunt,* ait Pausanias Phoc. p.34. de Delphis. *Nullas illa suis contemnet fletibus aras, Et quicunque sacer, qualis ubique, lapis,* Propert. 1. 4[z]. Ut Deo honorem exhiberet, & ei creaturam suam libaret, & lapidem, Divinæ gratiæ indicem, quodammodo honoraret[a].

19. *Bethel, quæ priùs Luza,* אוּלָם לוּז] Aliis est pars nominis, ut sit *Ulomluz*; ità ο'. Sa. Ma. & alii, i.e. *porticus nucum*[b], à nucum vel amygdalarum copia[†]. Aliis est adverbium, *certè, utique*; sic D. Mo. *verùm,* Sy. *veruntamen,* M. *etenim,* Ti. *sanè,* V. P. vel *priùs, antè,* sic Aq. Infrà *Luza* tantùm dicitur, 35. 6[c]. Sed mirum hic urbem poni, cùm priùs sub cœlo dormivisse ponitur. Verùm urbs nondum exstructa, nec statim hoc nomen Bethelis obtinuit. Quid si Bethel fuit locus contiguus Luzæ, imò ager Luzæ[d]?

20. *Vovit votum,—Si fuerit Deus mecum,* &c.] Quid ergò? si hæc conditio defutura esset, an Jacob Deum deseruisset[e]? Quomodo hoc vovet, quod antea debitum erat? Resp. 1. Votum fieri potest etiam de rebus præceptis, quod Greg. de Valentia aliique Pontificii nobiscum affirmant. Et in talibus votum præcepto addit novam obligationem sine primæ præjudicio. Excitat autem additio (*voti*) nostram tarditatem, & officii nostri refricat memoriam[f]. 2. Non promittit hic cultum internum & communem, sed specialiorem, nempe, consecrationem loci, & Decimas, &c[g]. 3. Alii hæc verba referunt ad conditiones voti, non ad ipsam voti substantiam, *Si fuerit Deus mecum—denique, si fuerit mihi Jehovah in Deum, tunc hæc strues lapidum,* &c[2].

Rectè: videtur enim Jacob allusisse ad illam promissionem, *Deum fore Abrahami,* &c. *in Deum*[i]. Possunt hæc verba respicere promissiones factas v. 13, 14[k].

22. *Vocabitur Domus Dei*] Heb. *Lapis—erit domus,* i.e. locus in quo statuam erexi erit domus. Contentum pro continente & locatum pro loco sæpe ponitur[l]. Locus ubi invocabitur nomen Dei. Talia multa habebant successivè; ut *Gilgal, Bethel, Silo,* Amos. 5. Nostri *Moriah* esse volunt; [sic L.] Sed errare convincuntur ex Jos. 18. ubi in tribu Benjamin *Bethel,* & *Jebus* (i.e. Jerusalem,) separatim describuntur[m]. Locus in quo lapis hic erit mihi sanctus; & super lapide hoc, quasi super altari, sacrificabo[n]. ¶ *Decimas offeram tibi*] Qu. Cui hoc præstitit? Resp. vel, 1. Melchisedeco, Q. in O. vel, 2. Domino in sacrificiis; vel, 3. vovit danda sacerdotibus tempore Legis, O.

CAP. XXIX.

1. P*Rofectus,* &c.] Heb. *Levavit pedes.* Exprimit gestum ambulantis; q.d. Pedes profectus est, non eques[o]. Maturavit gressum[p]. Non invitus, ac quasi pedes trahens, sed alacris, iter confecit, Divino oraculo confirmatus[q]. Solus domo egressus, ut colligitur ex cap. 32. 10[r]. Mirum videri posset, Jacobum sine ullo apparatu vel comitatu missum, cùm Abrahamus misisset servum cum magno comitatu. Sed, 1. Dispar est ratio: Nec servus ille (*Eliezer*) notus erat iis, nec status familiæ Abræ, ut tali specimine opus esset; at Jacobus satis notus & *filius* erat. 2. Ex speciali Dei providentia hoc factum, ut curam Dei experiretur. 3. Ex consilio matris, quæ, cùm videret ipsi manendum, non judicavit è re ut famulitium secum duceret. 4. Hoc (etsi probabile est ei potestatem datam asportandi quod vellet, tamen) factum, nè fratris invidiam augeret, sed potiùs occultaret discessum, & præcaveret insidias[s]. Hebræi dicunt Jacobum à patre recessisse cum bona comitiva & copia argenti & auri; sed ab Eliphazo filio Esavi (qui cum armatis eum insecutus erat) spoliatum omnibus, sed non occisum. Et hæc erat causa fletûs v. 11[t].

2. *Adaquabantur,* יַשְׁקוּ] *Adaquabant,* scil. incolæ. Locutio impersonalis[v]. ¶ *Claudebatur*] Cautio necessaria erat, ut greges salubriùs, puriùs & copiosiùs potarentur; neque enim erant copiosi latices[x].

4. *Fratres*] Nomen amoris, officii, & societatis, ut pastor pastores alloquitur[y].

5. *Filium Nachor*] i.e. *Nepotem.* Ejus nomen celebrius erat quàm *Bathuelis,* quia caput erat & princeps familiæ[z].

6. *Sanúsne est?* ità V. Sy. הֲשָׁלוֹם לוֹ] *Num pax* (*integritas,* O.) *illi?* ο'. Ch. Sa. M. P. *Rectène habet?* V. Verùm Hebræi *pacis* nomine omnia prospera complectuntur. Hinc, ut Græci in epistolis dicunt ὑγιαίνειν, εὐπράττειν, quod omnem successum bonámque fortunam significat, Hebræi scribunt שָׁלוֹם, i.e. *pacem*; unde & Christi salutatio erat, *Pax vobis*[a]. ¶ *Ecce Rachel*] Ævo illo pudicitia cum simplicitate vigebat. Puella dives, speciosa, nubilis, sine periculo & suspicione inter pastores versabatur[b].

8. *Non possumus*] Vel ob lapidis magnitudinem[c]; vel propter morem[d], aut legem[e]; non jure possumus: sic verbum accipitur in Gen. 34. 14. & 43. 32. & 44. 26[f].

9. *Rachel veniebat,* &c.] Sive hoc ab ipsa ordinariè fuit factum, sive hoc tempore mandatum[g]. Ego prius verisimilius puto, considerata patris avaritiâ[h].

10. *Amovit*] Vel cum pastoribus[i], vel suo robore[k], quod ipse auxit continuâ castitate & temperantiâ[l]. Amovit, quia intellexerat solam exspectari, & in futuram conjugem officiosus[m].

12. *Et indicavit,* וַיַּגֵּד] Verte, *Et renuntiaverat,* scil. antequam oscularetur[o]. ¶ *Frater*] i.e. Cognatus[o], ut v. 15. & Gen. 13.8. & 24.27[p].

13. Cùm

13. *Cùm audiſſet*, &c.] Heb. *cùm audiviſſet auditionem*, i. e. famam, vel rem auditam. Sic *auditio* ſumitur Marc. 1. 28. Rom. 10. 16 [q].

14. *Os meum*, &c.] Ex oſſibus meis; ex eodem oſſe, & carne, ex quibus ego; nempe ex Teracho [r]. q. d. Quid multis opus eſt? miſſa fac iſta, obſecro; hoc enim commune vinculum tanti eſt apud me, ut alia omnia de quibus videris laborare aut eſſe nihil, aut nihil ad me pertinere, putem [s]. Cùm ad me tutelæ atque conjugii causâ confugeris, apud me ſecurus eſto, & uxorem delige [t]. Non poſſum non annuere tuis deſideriis [u]. ¶ *Dies menſis*, חֹדֶשׁ יָמִים] *Menſem dierum*, ο'. Ch. Sa. Sy. Mo. A. i. e. menſem integrum, vel totum [x]. (Sicut *annus dierum*, 2 Sam. 14. 28. eſt integer annus [y].) Hypallage eſt, pro, *dies menſis* [z].

15. *Num quia frater meus es, gratis ſervies mihi?* ſic V. Jun. P. Calv. aliique, הֲכִי אָחִי אַתָּה וַעֲבַדְתַּנִי חִנָּם] Senſus duplex eſſe poteſt: vel, quòd nimis abſurdum ſit & injurium, fraudare juſtà mercede propinquum, cujus major habenda eſt ratio quàm extranei; vel, quòd ſub colore propinquitatis nolis gratuitas operas exigere. Hæc ſecunda expoſitio meliùs quadrat, & ferè omnium conſenſu recepta eſt [a]. [At eam non probat Di.] Quæ enim cauſa interrogationis? An fratrem gratis ſervire aut mos, aut lex, aut natura ſuadebant? Imò mancipiorum erat gratis, non liberorum, multò minùs fratrum. Ideóque ſic verto, *Annon frater meus es? & ſervires mihi gratis?* q. d. Cùm frater ſis, adeò injurius eſſem, ut gratis ſervitium exigam? Sic ο'. quoad ſenſum. Ità הֲכִי idem eſt quod הֲלֹא: כִּי vero non ſignificat *quia*, ſed eſt particula completiva, ut דְּ Syris, & ὅτι Græcis. Vide Matt. 19. 17, & 25. Luc. 18. 8. & paſſim [b].

17. *Lippi oculi*, רַכּוֹת] Teneri, P. Caj. Mo. F. V. A. Sa. Sy. M. P. i. e. debiles, F. V. molles, O. i. e. volubiles erant, ac proni ad lacrymas [c]. *Pulchri*, Ch. Ar. q. d. Lea tantùm oculis formoſa erat, Rachel toto corpore [d]. Aliis רַכּוֹת eſt pro אֲרֻכּוֹת, quòd habuerit *longos & deformes oculos* [e]. ¶ *Decora facie*, &c. יְפַת תֹּאַר] *Pulchra formâ*, Mo. O. M. P. A. Ar. vel *ſpecie*, ο'. vel *aſpectu*, Sy. ¶ *Et venuſto aſpectu*, וִיפַת מַרְאֶה] *Et pulchra aſpectu*, M. P. Mo. O. A. ο'. Ch. תֹּאַר notat corporis conſtitutionem & proportionem, מַרְאֶה coloris gratiam [f].

18. *Serviam*] More priſco uxores emebant [g]: David Michalem centum præputiis, & Hoſea 15 argenteis, &c. Ità apud Græcos & Romanos, ut fusè declarat Briſſonius [h]. Jacob inops erat, nec emere poterat; itaque pro pretio ſeptennium ſervit [i]. ¶ *Septem annis*] Quidam ſervitutis tempus præcurriſſe conjugio negant [k]. Ideóque ſeptennium illud perbreve ei viſum erat, cùm Rachele uxore potiretur [l]. Reliqui affirmant [m].

20. *Pauci dies*] Obj. At contrà, amantibus omnis mora longa & gravis eſt. Reſp. *Dies* hic accipitur pro opera & labore dierum, qui parvus videbatur [n]. Illis 7 annis operam non aliter navavit, acſi ad paucos tantùm dies ſe obſtrinxiſſet. Ità Abarb. & Iſ. Arama & R. Bechai [o]. Quare & Jacob dicit v. 21. Impleti ſunt *dies*, non, *anni*, quò extenuaret ſeptennii laborem [p]. Videbatur ſibi vili pretio illam acquirere [q]. Nihil enim durum eſt quod fit libenter [r]. Præterea, brevis & levis videbatur collatus cum rei comparatæ excellentia [s].

21. *Da uxorem*] Jam enim verbis de præſenti matrimonium contractum [t]. ¶ *Uxorem*] Nempe deſponſatam: ſic Matt. 1. 18, 19. & Luc. 2. 5 [v]. ¶ *Tempus impletum*] Vel *tempus ætatis*, q. d. uxori maturus ſum plùs ſatis; (agebat enim annum quaſi 76 [x]. vel 84 [y].) vel *tempus ſervitii* [z], nempe ſeptem anni, v. 18 [a]. ¶ *Ut ingrediar*] Ut *fruar illâ*, ſive *operam dem proli* [b].

23. *Veſpere*] Virgines, dum nubebant, verecundiæ causâ in tenebris viri thalamum adibant [c], & quidem obvelatâ facie. Unde *nuptiæ* à *nubendo*, i. e. velando [d]. Peccavit Lia obtemperando parenti; conſenſit enim in ſtuprum, imò adulterium [e].

24. *Ancillam*] Modica dos, & pro nulla poſtea reputata, infrà 31. 15 [f].

25. *Quare impoſuiſti mihi?* ità Ti. רִמִּיתָנִי] *Decepiſti me?* Mo. ο'. Sa. Sy. M. P. A. *mentitus es mihi?* Ch. *deſpexiſti me*, aut *projeciſti?* O. *fraudâſti me?* Ar. Jacob decepit patrem, ſubornatâ fratris perſonâ, & jam deceptus eſt à Lia, ſubornatâ Rachelis perſonâ [g].

26. *Non eſt — conſuetudinis, non eſt mos*, Ti. לֹא יֵעָשֶׂה כֵן] *Non fiet ſic*, Mo. *non fieri ſolet*, JT. Ch. *aut poteſt*, A. Videtur fingere conſuetudinem: nam ſi hæc obſtaret, quomodo publicè nuptias celebrat, quaſi daturus Rachelem, quam omnes ſciebant eſſe natu minorem [h]?

27. *Imple hebdomadam dierum hujus*, שַׁבַּע זֹאת] *Hebdomadam illius*, ſcil. *Leæ*, ità M. F. V. Dies ſeptem nuptiali lætitiæ dicatos ex more illarum regionum, Jud. 14. 12, 15, 17 [i]. ¶ *Et hanc dabo*] Sed ſub lege operarum ſeptennii [k] alterius [l]. Alii tamen ſic intelligunt, quaſi Jacob adhuc ſeptem annos alios implere debeat pro Rachel, & tum eam ducere, &c. referentes זֹאת ad hebdomadam hoc ſenſu, *Imple ſeptenarium iſtud, annorum* ſcilicet [m]: Sed malè [n]. Nam זֹאת eſt fœm. non ergò refertur ad שָׁבוּעַ, quod maſc [o]. Nec anni (non plures quàm viginti) quibus manſit apud Labanem patiuntur tantas moras [p]. Vide Gen. 30. 24. & 41. 46. & 47. 9 [q]. ¶ *Dabo*] Heb. *Dabimus*, ego, uxor & amici [r].

31. *Quòd deſpiceret Leam*] Heb. *odioſa erat*; comparatè, i. e. minùs dilecta. Sic Deut. 21. 15. Matt. 6. 24. Luc. 14. 26 [s]. Ità Iſrael *juſtus* dicitur, comparatè ad Chaldæos [t]. ¶ *Aperuit*] Nota quomodo Deus dona ſua diſtribuit, ut omnibus quidem det aliqua, ſed nulli omnia [u].

32. *Reuben*] *Videte filium*, quem Deus dedit mei miſertus [x]. *Filius viſionis*, ſeu providentiæ Divinæ, quâ Deus providit mihi de filio. Ità grata in Deum mater voluit etiam in ipſo nomine filiî perennem beneficii Divini memoriam exſtare [y].

33. *Quoniam audivit*, כִּי שָׁמַע] *Certè*, vel, *Novi quòd*, *exaudivit* me, vel preces meas, *quòd* haberer odio [z]. *Audivit*, pro, *exaudivit*, ſimplex pro compoſito, ut mos eſt Ebræis. Sed tunc dixiſſet, *audivit me*. Potiùs expono, *intellexit*, ut Gen. 42. 23. *neſciebant Joſ. audire*, i. e. intelligere; & Gen. 11. 7. *ut non audiat vir*, i. e. non intelligat; & alibi, *gens, cujus linguam non audietis* [a].

34. *Copulabitur*, [illegible]] Ità Mo. Ch. O. M. *ſociabitur*, V. i. e. *adhærebit mihi*, pro, unicè me diliget [b]. *Mutuabit ſe mihi*, O. *applicabitur mihi*, Aq. in D. *adjungetur*, A. Ma. *propenſus erit*, Ar.

35. *Confitebor*] q. d. Planè fatebor Deum authorem eſſe omnium bonorum, unde eum collaudabo. Jam priùs gratias egerat, ſed quia uberior laudis materia ſuppetit, fatetur non ſemel, ſed ſæpius, ſe Dei gratiâ adjutam eſſe [c].

Marginal notes (first column): [q] A. — [r] Pi. — [s] Jun. — [t] La. — [u] Bo. — [x] P. Ti. A. Jun. — [y] A. — [z] Pi. et Jun. — [a] Calv. — [b] Di. — [c] Me. — [d] V. F. — [e] M. — [f] F A. — [g] Me. T. — [h] T. — [i] Me. — [k] Ità Q. in A & Jun. — [l] Jun. — [m] Ità Pi. & Pirkei Eliez. in A. Belg. &c. — [n] Hi. in L. — [o] Muis in Var. ſac. — [p] R. Bechai in Muis. — [q] Ibid. — [r] Ca. — [s] T. poſt L. Ca. — [t] Me. — [v] Belg. — [x] Jun. — [y] He. in L. — [z] V. A. Belg. Pi. — [a] Pi. — [b] V. — [c] Me. — [d] E. — [e] Me. in v. 24. La. — [f] Me.

Marginal notes (second column): [g] Li. — [h] Me. — [i] G. — [m] A. La. — [o] G. — [p] Me. — [q] T. — [r] M. — [s] T. A. Jun. — [t] A. Jun. — [u] D. — [x] La. — [y] Me. V. — [z] T. — [a] V. — [b] D. — [c] V. — V.

CAP. XXX.

1. INvidit, ità ο'. Ch. Sa. A. P. וַתְּקַנֵּא] *Æmulata eſt*, M. Ti. JT. *Fœmineum* genus eſt φθονερὸν καὶ μεμψίμοιρον, (*invidum & querulum*,) Eurip [d]. ¶ *Da liberos*] h. e. ut Hebræi exponunt, Effice & impetra filios precibus tuis, ut pater tuus impetravit Rebeccæ [e]. Verba impatientiæ, & ſpeciem habentia blaſphemiæ [f]. ¶ *Alioquin moriar*] Senſus eſt, vel, 1. Enecabit me, cauſa erit ut citiùs moriar [g]: perii, actum eſt de me [h]. Invidia tabeſcere facit oſſa, Prov. 14. 30 [i]. Vel, 2. Memoria mei planè morietur. Parentes in liberis quaſi vivunt. Hebræi dicunt, *Cui non ſunt liberi, perinde eſt acſi mortuus ſit* [k]. Vel, 3. Vita mihi acerbior erit morte [l]. Vel, 4. Violentas manus mihi inferam [m]. Vel, 5. *Ecce ſicut mortua reputor ego* [n].

2. *Num pro Deo*, &c?] Sic plerique. *Num ſupra Deum ego?* Ar. At Ch. *Nonne à facie Domini debuiſſes petere, qui prohibuit te*, &c? Pulchrè Hebræi notant Dominum ſibi reſervâſſe tres claves, *quas nec Angelo nec Serapho tradit*, loquit Par. Jeroſ [o]. 1. *Vitæ*, (*fœcunditatis* [p], ſive *generationis*, ut ex hoc loco patet, & ex 1 Sam. 2. 5, 6. Pſal. 113. 9. & 127. 3 [q].) 2. *Pluviarum*, Deut. 28. 12. 3. *Sepulchrorum*, ſeu *reſurrectionis*, Ezec. 37. 12 [r]. [His quartam addit T. nempe *alimoniæ*, Pſal.

Marginal notes (Cap. XXX): [d] Ca. — [e] F. — [f] Me. — [g] R. — [h] V. — [i] A. — [k] F. — [l] Me. — [m] Chryſoſt. apud Me. — [n] TJ. — [o] F. — [p] G. — [q] A. — [r] T. poſt M. G.

144. 16.] Has quatuor claves excitat Paraph. Hieros. in Gen. 30. 22 [a].

3. *Pariat super genua mea*] Videtur esse ellipsis, *ut pariat* liberos ponendos *super genua mea* [b]. Ut filium ex ea, utpote ancilla mea, natum, excipiam pro meo, & (ut solent matres, Isa. 66. 12.) super genua statuam [c]. Ut tanquam meum bajulem, & in sinu reponam [d]. *Ut pariat in sinu meo*, Ar. *Et ego ero nutrix*, Ch. Honchala scribit morem fuisse, ut quæ alterius prolem voluit adoptare, puerperam gremio insidentem inter pariendum genibus fulciret, & infantulum recens natum super genua sua statueret [e]. ¶ *Et habeam ex illa filios*, ita P. JT. &c. אִבָּנֶה] *Ædificer*, F. O. Posteritas in filiis quodammodo ædificatur, i. e. restauratur & conservatur. Unde Hebræi dicunt, *Qui non habet liberos, non est ædificatus, sed quasi dissipatus*. Sic etiam vocant, quia, ut ædificium, ità liberorum procreatio & educatio, magnam curam & diligentiam requirit [f]. *Ædificabitur domus mea ex ipsa*, Ar. *& filiabor*, V. *& consolabor per eam*, Sy.

6. *Judicavit me*, דָּנַנִּי] *Causam meam egit* instar patroni [g]. *Adjudicavit mihi*, Ar. i. e. Pronunciavit pro me. Non tam Dei bonitatem celebrat Rachel, quam sibi ipsa p'audit; more hypocritarum, qui, ubi prosperior afflavit fortuna, insolescunt, acsi omnibus eorum factis ac dictis faveret Deus [h].

8. *Comparavit me cum sorore Deus, & invalui*, נַפְתּוּלֵי אֱלֹהִים נִפְתַּלְתִּי] Varie exponitur. 1. *Luctationibus Dei*, i. e. magnis & præclaris, *luctata sum*, sub. ut superarem illum [c]. Luctabatur autem precibus, inquit Chaldæus [d]. *Luctationibus Dei*, i. e. precibus Deo directis, colluctata sum, & favore ipsius superavi [e]. *Luctationes Dei* dicuntur, non tamquia vehementissimæ erant, quàm quia divinitùs perficiebantur, iisque Deus ipse intererat & præerat [f]. *Misericordiam à Deo consequuta sum*, Ar. *Summâ contentione contendi*, vel, conatibus multis conata sum, cum sorore [g]. At AE. & K. vertunt, *pervertere, obliquare*, scil. corpus; quod faciunt luctatores, qui quærunt alterum subvertere [h]. 2. *Conversionibus* (vel *vicissitudinibus*) *Dei conversa sum*: ità Aq. D. Quod rectius est: Nam פתל est & *versio*; ubicunque autem versio fit, ibi est vicissitudo: q. d. Rachel, Ut soror mea primò fœcunda, nunc sterilis; ità ego nunc fœcunda, & ipsa sterilis [i]. 3. *Additione*, vel *conjunctione*, vel *conjunctionibus*, *Dei conjuncta sum cum sorore mea*; non est cur quicquam sibi proprium arroget [k]. i. e. Recuperavi quod perdidi; sorori æquata sum [l]; imò excellui eam [m]. פתל enim est *addere*, vel *conjungere*; unde פָּתִיל *filum*, & *ligamen*, quo aliquid conjungitur [n]. 4. *Duplicata sum duplicationibus Dei*; quia פָּתִיל est *filum retortum* [o]. i. e. Duplici partu æquata sum cum sorore mea; vel, duplò major & superior evasi [*]. 5. *Calliditatibus Dei callidè egi cum sorore*, O. *Callidè colluctata sum*, & vici, dum pro me sterili ingeniosè & astutè ancillam meam subrogavi [p]. Vel potiùs, *Involutionibus Dei* (i. e. magnis, aut à Deo concessis [q], non à malo Spiritu [r],) *involuta sum*: q. d. Calliditatibus sorori absconditis, & mihi à Deo detectis, vici, &c [s].

11. *Feliciter*, supple, *mibi res evenit* [t], בָּגָד] οἱ. vertunt ἐν τύχῃ, i. e. *cum bona fortuna*. (In al. libris ἐγένετο, *bonâ fortunâ usus sum* [u].) Sed ב non potest esse præpositio, quia tunc sub ב esset [:] vel [-] [x]. [At ipse D. in quæst. epist. 100. notat veteres legisse בְּגָד, licèt nunc בָּגָד: de qua lectione, inquit, monent nos Masoritæ.] Alii, *Venit felicitas*, vel *prosperitas*; ità Ch. V. P. Mo. i. e. Bene mihi cessit, quòd ancillam viro tradiderim [y]. *Venit fortuna*, quasi duæ essent voces, בָּא גָד: (multa hic exemplaria describunt cum א † :) ità Ch. quem plerique Hebræorum sequuntur. Exclamatio est, ut solet in subito aliquo prospero eventu [z]. q. d. Affulsit mihi benignum astrum [a]. *Stellam Jovis* Hebræi צדק, Cedrem Arabes גד, vocant, quòd ea felicissima ab astrologis crederetur [b]. Notat Abarbaniel: & adde Esa. 65. 11. & Rabbini sic eam vocant ex Arabismo, teste AE. Huic mirè congruunt Liæ mores gentilitii, superstitiosissimâ Chaldæorum stirpe prognati. Aq. (accuratus interpres) vertit, *Venit accinctio*. Malim, *accinctus*, (ut Hi. vertit, & Aq. alibi.) Forsan hoc natum ex Syriaco גדוד *juvenis*; sunt enim juvenes plerumque εὔζωνοι, *gnavi, strenui*. Fortè spectavit Aq. Jos. 1. & 4. ubi Gaditæ εὔζωνοι [c]. Alii exponunt *turmam*, (à גְּדוּד *turma*, F.) *Venit turma*, Sa. JT. Belg. vel, *cum turma*, A. vel, *in exercitum*, O. q. d. *Jam turmam filiorum nacta sum* [d]. Et huc nos ducit Moses infrà, c. 49. 19. Quæ allusio non quadraret, nisi consilium Liæ fuisset de turma sibi gratulari. Ut mirum sit quosdam pro fortuna accepisse. Alii, *Venit coactor*, sive *dux*, *copiarum*; ut idem sit quod גְּדוּד. Iste erit imperator inter fratres [e].

13. *Hoc pro beatitudine mea*, ità O. בְּאָשְׁרִי] *Ad felicitatem meam*, V. vel, *in* (sive *cum*) *beatitudine mea*; V. Ar. M. Sa. Ma. Mo. Ti. A. i. e. Mihi feliciter cessit quòd viro ancillam dederim [f]. i. e. *O me beatam!* ut rectè Græcus [g]. *Beatè est mihi*, JT. *Pro gloria mea*, Sy. *E laude mea est*, Ar. *Laus erit mihi*, Ch. *Cum beatitate mea*, sub. *natus est hic*, Pi. Quod faustum sit & felix, &c. Jun. AE. exponit ב pro בַּעֲבוּר. *Propter felicitatem meam natus est hic filius*, M. P.

14. *Mandragoras*, דּוּדָאִים] Quæritur quid hoc. Resp. *Mandragoræ*, sive, ut οἱ. μῆλα μανδραγορῶν. Mala autem iis inter folia sunt, ait Dioscor [h]. Hominis effigiem præ se fert, habet figuram capitis & manuum [i]. Non omnino vanum est, si rectè intelligatur. (Nam quod agyrtæ circumferunt humanâ effigie impostura est, ut notat Matthiolus.) Pythagoras eam ἀνθρωπόμορφον appellat, (q. d. *hominiformem*,) & Columella *semihominem*: credo, quia à medio ad imum bifurcata hominem repræsentat, saltem umbilicotenus [k]. Radices hujus sunt binæ vel ternæ cujuscunque caulis, eæque mutuis complexibus junguntur, non puero dissimiles. Paucis illis locis S. S. ubi דּוּדָאִים est, satis convenit. i. e. *Mandragora* φίλτρον, vel amoris illecebris, idonea habita fuit, teste Dioscoride [m], item Theophrasto, Epiphanio, & aliis: hinc *Circæa* dicta, & *pomum amoris* [n]. Dicunt eam libidinem excitare [o]; menstrua ciere [p]; conceptum promovere [q]: quod præstat, & quia ὑγρόνομος est, ideóque retinendo semini confert; & quia purgat [r]. (*Semen mandragoræ potum vulvam purgat*, Plin. l. 26. c. 15 [s].) Hinc Venus dicta *Mandragoritis* [t]. At objicitur 1. quòd est frigidæ qualitatis. Sic AE. Resp. Hoc non obstat; nam in calidis regionibus vulvæ constitutio frigidis temperatur [u]. Obj. 2. *Dudaim* habent odorem suavem & gratum, Cant. 7. quo caret Mandragoras. Resp. 1. Dicitur Cant. 7. tantùm *odorem dare*, non, *odorem suavem*. 2. Eam jucundè cum gravitate quadam olere testis est Dioscor. August. ait suaveolentem esse; quod expertum se dicit, contra Faustum Manichæum l. 22. c. 56 [x]. Idem affirmant Levinus Lemnius, de herbis medicis, & Cass. in Cant [y]. Obj. 3. Mandragoræ tum non erant maturæ. Resp. 1. Messis tritici erat post messem hordei [z]. Vide Exod. 9. 32. Mandragoræ Vere exeunte florent, Cant. 7. 13. fructum ferunt demum Autumno [a]. 2. Non dicit has fuisse maturas. 3. Citiùs fructus maturescunt in calidis regionibus [b]. Qu. Cur eas tantopere appetivit? Resp. vel, 1. ut philtrum, & ad conceptum, sed frustrá: nam tres adhuc annos sterilis mansit, postea fœcunda facta, non virtute mandragoræ, sed beneficio Dei [c]. Vel, 2. cibi causâ [d]. A pastoribus (qualis erat Jacob cum suis) esitari solita mala mandragoræ testatur Dioscorides [e]. Vel, 3. ob pulchritudinem [f]. Erant enim colore aurea, vel crocea, teste Diosc [g]. Vel, 4. ob raritatem. Vel, 5. quia præcoces erant: solent enim primi fructus gratiores esse [h]. At דּוּדָאִים alii aliter vertunt: Q. *Jesminum*, (quod nonnullis *alba viola* est, cujus flos spectatissimus, & odor optimus [i];) ità RS. in Ful. sed nullam probabilem rationem adfert. Alii vertunt, *lilia*; sic Francicus Georgius Venetus, [sic & O.] At *lilia* *sosannim* appellantur. Tremellius & Junius (qui viri! & quales!) vertunt, *flores omnes amabiles*; [probat & Pi.] quod vel nomen suadet, ab amore ductum. At omnes qui adferre potuit? Et etymologiam testem fallacem esse quis nescit [k]? Vox exstat solùm hic & Cant. 7. 13 [l].

15. *Dormiat tecum*] Solebat Jacob, pacis & æquitatis causâ, noctes partiri uxoribus [m].

18. *Dedit mercedem mibi*] i. e. Mercedem quam dedi Racheli abundè compensavit [n]; vel, simplicius,

L Remune-

[a] F. in Gen. 32. 22. [b] Pi. [c] La. [d] Bo. ità F. V. L. Mc. [e] Mc. [f] P. [g] M. [h] V. [c] Ità V. Mc. F. co. D. M. et K. & AE. P. A JT. Sa. Mo. [d] F. co. [e] Belg. [f] Glass. gram. p. 422. [g] Q. in V. [h] M. F. co. V. [i] F. co. [k] P. co. [l] V. [m] F. co. [n] M. F. co. [o] V. [*] Ma. [p] Mc. [q] O. [r] Ma. [s] O. [t] Ful. misc. 5. 17. [u] Nobil. [x] D. [y] V. [†] Ma. [z] F. co. [a] D. epist. 100. [b] G.

[c] Ful. [d] F. ità Riv. Jun. Pi. O. [e] V. [f] V. [g] A. [h] F. co. sic Ch. AE. & K. in Ful. misc. item Ju. & Aq. in D. Sy. Ar. L. & M. T. Sa. P. M. Ma. O. A. Ma. Ti. [i] Ge. in M. K. in D. [k] D. [l] F. co. [m] Ful. [n] T. [o] M. [p] P. [q] M. F. [r] Ful. [s] G. [t] Ful. 6. 62. [u] D. T. [x] D. [y] La. [z] D. L. Mc. [a] Mc. [b] D. [c] T. [d] Jo. in D. [e] Ful. [f] D. [g] Ful. [h] D. [i] Ful. [k] D. [l] Pi. [m] La. Mo. [n] J. ...

Remuneratus est me, propterea quòd dedi ancillam, &c [o]. ¶ *Quia dedi*, &c. ità Pi. אֲשֶׁר נָתַתִּי] *Postquam dedi*: i. e. etiam tum filium largiens, quum, de partu desperans, ancillam meam viro exposueram [p]. ¶ *Issachar*] Sonat, *Est merces*, vel, *vir mercedis*, vel, *merces viri*, Ma.

20. *Dotavit me*] Vel, *donavit*: ità omnes, V. Duo verba זְבָדַנִי & זֶבֶד non reperiuntur nisi hîc [q]. Extraordinarium & præstantissimum donum his verbis designat [r]. Donavit mihi munus bonum [s]. ¶ *Dote bonâ*] Matrimonio quasi dirempto redintegrando, Deus mihi fœcunditatem reddidit [t].

23. *Opprobrium meum*] Scil. sterilitatis, quia scriptum Deut. 7. *Non erit sterilis* [v]. Vide etiam 1 Sam. 1. 6. Isa. 3. 28. sive 4. 1. & Luc. 1. 21 [x]. Sterilitas tunc magno dedecori erat [y]. 1. Quia fœcunditas erat ex benedictione Dei: *Crescite*, &c [z]. 2. Steriles videbantur excludi à promissionibus Dei Abrahamo factis de semine ejus multiplicando. 3. Nec Messias poterat esse ex talium posteris [a]. ¶ *Abstulit*, ità Ch. Sa. Sy. οἱ. A. P. אָסַף] *Collegit*, Ar. O. A. M. Ma. Nota phrasin *colligere*, pro *adimere*; prius pro posteriore. Quæ enim ablata volumus, priùs colligimus: unde dicimus, *sarcinas collegit*, i. e. abiturus est [b]. *Colligere* est *auferre*, ait Nonius c. 4. & Lucilius l. 30 — *ruis hæc & colligis omnia furtim*. Plautus Aulularià, *Quin ipse pridem tonsor ungues dempserat: Collegit omnia, abstulit præsegmina* [c].

24. *Addat*, יֹסֵף] Votum ejus hoc erat [d]. Alii, *Addet*; sic F. V. D. Pariam adhuc alium [e], vel plures [f]. Sic *Jareb* nomen est ex futuro יָרֵב. Alii vertunt, *addens*. Sed hoc refellit plenior scriptura יְהוֹסֵף, Psal. 81. 5. unde constat ex futuro (Hiphil, Ma.) factum nomen [g]. Nomen Joseph notat *Filium auferentis probrum, & alterum addituri* [h]. Ità ex duobus verbis cognatis, *Asaph* & *Jasaph*, nomen filio conflavit [i]. Conjugatio Hiphil hîc magnum & certum incrementum significat [k].

27. *Inveniam gratiam*] Heb. *Si inveni gratiam*; si tibi charus sum [l]. Et quæ sequuntur ad finem versûs concludi debent parenthesi [m]. Alii subaudiunt, *mane mecum*, *nam expertus*, &c [n]. ¶ *Experimento didici*] Ità נִחַשׁ sumitur Gen. 44. 5, 15. 1 Reg. 20. 33 [o]. Alii sic, *Compertum à me est divinatione* per Teraphim [p]. Nam נִחֵשׁ est *divinare & augurari* [q]. Vel sic, Non secùs mihi hoc perspectum, quàm si vaticinio, vel augurio compertum esset [r]. ¶ *Propter te*, בִּגְלָלֶךָ] *In devolutione tua*, quâ ex domo paterna ad nos devolutus es; tuo adventu. Vide Gen. 12. 13. Vel, causâ, occasione tui: tu enim es qui tot bona in me devolvisti [s].

28. *Constitue*, ità Ch. M. P. נָקְבָה] *Distingue*, οἱ. i. e. distinctè pronuncia, Nobil. *Explica*, vel *declara*, O. Cas. Ar. Sa. *tecum*, *defini*, Sym. *nomina*, A. ut οἱ. sæpius vertunt, D. *Defige*, *praefige*, *transfige*, sive *perfora*, *excava*, &c. *mercedem tuam super me*: Tropus obscurus [t]. Impone mihi quamcunque mercedem [v].

29. *Et quanta in manibus meis fuerit possessio tua*, וְאֵת אֲשֶׁר הָיָה מִקְנְךָ אִתִּי] *Et quæ fuit acquisitio tua mecum*, Mo. Ma. *& quale fuerit pecus tuum*, JT. *& quomodo fuerit armentum tuum apud me*, Ar. *& quanta erant pecora tua mecum*, οἱ. Ch.

30. *Modicum habuisti antequam venirem ad te*] Confirmant hunc sensum quæ sequuntur. *Quod erat tibi* לְפָנַי, *in conspectu meo*; i. e. quæ pecora fidei meæ commisisti [x]. *Ante me*, P. M. h. e. ante adventum meum [y]. Metonymia subjecti [z]. ¶ *Ad introitum meum*, לְרַגְלִי; *Ad pedem meum*, Mo. Ma. *ad illatum pedem meum*, JT. P. *ad adventum meum*, M. V. Me. A. Ità *pes* sumitur Hab. 3. 5 [a]. Vel, *in pede meo*, οἱ. Sa. *propter me*, Ch. Sy. Ar. Ti. *per auxilium meum*, Sa. vers. Labore meo; sic pes accipitur Deut. 11. 10 [b]. *Per pedem meum*, me hinc indè discurrente [c]. Ad ministerium meum, qui pascendo greges obambulavi hàc illàc, (dies noctésque discurrens, tuásque res sedulò curans [d].) Meton. efficientis [e]. ¶ *Provideam domui meæ*, אֶעֱשֶׂה גַם] *Faciam*, Ch. Sy. Sa. O. A. h. c. *provideam*, A. *proficiam*, Ti. *operabor*, Ar. P. *Rem facere* est, divitias acquirere, *opus facere* est, laborare. Verbum Heb. sign. *agere* [f].

[o] Pi. [p] Jun. Belg. [q] Ma. [r] Belg. [s] V. [t] Ma. [v] L. [x] Jun. Pi. [y] Me. V. [z] F. V. [a] Belg. [b] F. [c] Mi. [d] Ma. [e] V. [f] F. [g] D. [h] Jun. [i] Ma. [k] Ma. [l] V. F. [m] V. [n] Q. in V. sic F. [o] Jun. Pi. [p] M F. [q] F. [r] V. [s] Ma. [t] Pi. [v] Belg. [x] V. [y] Jun. [z] Pi. [a] A. [b] A. [c] Ma. [d] Ol. [e] Pi. Belg. [f] Pi.

32. *Gyra*] i. e. Coge in gyrum, ut simul lustremus [g]. ¶ אֶעֱבֹר] *Transeam* per greges tecum, V. *transibo*, P. Caj. Alii, *transeant* oves: ità οἱ. ¶ *Et separa*, הָסֵר] *Removendo*, Mo. *ad auferendum*, ut separem, V. *& separabo*, Q. in V. Sy. Ar. Potest verti, *auferendo*, vel, *aufer*. Est enim vel imper. vel infinit [h]. ¶ *Oves varias*, נָקֹד] *Punctatum*, Mo. Ma. Sa. BA. t. 2. 45. 47 [i]. M. Ti. *fuscum*, οἱ. *varium*, Ch. Schol. in Nobil. ¶ *Et sparso vellere*, טָלוּא] *Maculosum*, Mo. M. Ar. Sa. Quod maculas habet aspersas, aut tanquam assutas, ut in centone assumenta. Nam טָלָא propriè est, *consuere ex multis pannis & coloribus*. Vide Ezec. 16. 16. Jos. 9. 5. Plerique veterum maculas albas intelligunt, Onk. Ar. & οἱ [i]. ¶ *Furvum*, חוּם] *Nigrum*, Ch. M. Mo. O. *fuscum*, JT. A. Sa. *adustum*, Ma. *sparsum*, οἱ. *rufum*, P. *fulvum*, Ti. *versicolorem*, Ar. *nigrum cum albedine*, Sy. נָקֹד est *punctatum maculis parvis*, טָלוּא est *maculosum*, *variegatum*, i. e. majoribus maculis diversi coloris sparsum חוּם est *nigrum*, (quia חֹם *calor* gignit nigredinem [k],) i. e. subrufum: sic distinguit Abenmelech [l]. ¶ *Erit merces mea*, sic οἱ. Sy. Mo. וְהָיָה שְׂכָרִי] *Istudque erit merces mea*: ità Ch. Sa. Ar. A. Intricata est historia, & locus difficilis [m]: quia breviter & succinctè loquitur, & plurima subintelliguntur [n]. Conventum erat, ut Jacobi essent omnes maculosæ, &c. quæ pauciores erant, albæ verò, quæ plures, essent Labanis. Hunc ergò dolum adhibuit Laban: ut Jacobum fraudaret, semovit omnes mares variegatos & punctatos, filiis suis eos committens; putans nimirum sic fieri ut nullæ essent maculosæ [o]. Nam secundùm cursum naturæ fœtus nigri nascerentur ex nigris, & albi ex albis [p]. Ex his versicoloribus & fuscis nihil Jacobo in mercedem cessisse constat ex v. 34. & 37. Item ex c. 31. 8, 9, 10, 11, 12 [q]. Unde Junius (in Di.) vertit וְהָיָה *ut talium posthac sit merces mea*. *Erit*, *ut merces*, &c. Subaudienda multa; scil. *illud quod nascetur tale* [r]. Verto, *& tunc erit merces mea*, (sæpè ו redditur *tum*.) Quomodo autem erit, docet versu sequenti, *Testabitur justitia*, &c. Et mirum erat plurimas natas esse versicolores & fuscas, quum nullæ tales Jacobo relictæ essent [s].

33. *Respondebitque mihi cras justitia mea*, &c. וְעָנְתָה בִּי צִדְקָתִי] *Respondebit in me*, i. e. pro me, V. F. co. *Testificabitur in me*, vel, *de me*, vel, *mihi*, Ch. Sa. Sy. Ar. Mo. A. Contrarium habetur Esa. 59. 12 [t]. *Exaudiet me*, οἱ. Sed quid respondebit? Vel, *justitia mea*; ità accipiunt Vu. Mo. οἱ. Sy. Ar. E. T. Apparebit me justum esse [v]. q. d. Tecum facit natura pecorum, quæ alba ex albis, nigra ex nigris, procreare solet: mecum erit justitia mea, dum Deus humilitatem meam & laborem respiciet [x]. Nihil Jacobo dedit Laban, sed Deus & justitia mercedem tribuerunt [y]. Prosperum successum non nisi ex fide & integritate sua exspectat [z]. Vel sic, *Respondebit mihi cras*. Quàm fideliter tibi servierim, futura dies ostendet; spero enim ut vel præter naturæ ordinem me Deus ditet [a]. Al. aliter. Notant עָנָה interdum sign. *reddere*, *rependere*, ut Os. 2. 22. Sic *respondere* Latinis. Virgil. 1. Georg. *Illa seges demum votis respondet avari Agricolæ*. Servius, *Respondet*, *aut satisfaciet*, *aut consentiet*, ut, *— dictis respondent cætera matris*. Ità hîc, Justitia mea reddet mihi meritam mercedem [b]. ¶ *Quando placiti tempus advenerit*] i. e. Quando juxta placitum tuum & pacta conventa in hunc anni fœtus dividendi erunt [c]. ¶ כִּי תָבוֹא עַל שְׂכָרִי לְפָנֶיךָ] תָבוֹא potest esse vel 2. pers. fut. mascul. vel 3. pers. fut. fœm [d]. Hinc variant. 1. *Cùm veneris*, vel, *quia* (vel, *nam*) *veniet*, Mo. P. M. Sa. A. O. Ti. scil. justitia mea, A. O. E. *ad*, vel *super*, *mercedem meam*, Sa. Ti. Mo. P. vel, *pro mercede mea*, A. O. M. *Quum supervenerit mercedi meæ coram te*, i. e. te vidente & inspiciente, V. *in conspectu tuo*, Sa. 2. *Cùm* (*quia*, *quando*) *veneris* (*ingrederis*, Sy.) *ad*, vel *super*, *mercedem meam*, Ch. *ad inspiciendam mercedem meam*, JT. A. Ità עַל sumitur pro אֶל. *Ante te*, i. e. tibi præsenti, justitia testificabitur [e]. Videbis me nihil tuum habere [f].

34. *Gratum habeo*, &c. הֵן לוּ יְהִי כִדְבָרֶךָ] *Ecce utinam sit*, &c. Mo. A. JT. Tria sunt membra. *En* est hominis rem expendentis; ô *utinam*, apud seipsum probantis; *sit*, &c. consentientis & contrahentis [f].

35. *Et separavit — capras — & hircos — varios*, וְהַנְּקֻדּוֹת

[g] Ma. [h] P. co. [i] BA. t. 2. 45. 4 [k] M. [l] sic M. [m] P. [n] Ma. Jun. P. [n] Ma. L. [n] Ba. [n] Di. [o] L. [p] F. co. [q] L. [r] Di. [s] V. [t] Di. [v] A. [x] F. co. [y] Hi. in Jun. T. [z] Di. [a] V. [a] Me. [b] Mi. [c] T. Me. [d] Ma. [e] V. F. co. ex A B. [f] F. co. [f] Jun.

וְעֲקֻדִּים] *Colligatos*, V. *fasciatos*, Mo. *sparsos*, o'. *varios*, Sa. *coloratos*, Ar. *notis respersos*, M. *circulatos*, Ti. *lineis distinctos*, P. A. V. *circumligatos*, h. e. maculis cingentibus corpus circumdatos, Ma. Alii sic; quorum crura vel pedes diverso colore quasi revincta erant: Ità Onk. (*varii pedibus*,) Sym. (λευκόποδας, *albis pedibus*,) & uterque Ar. & K. & Pomarius, & Hebræi alii [g]. Verbum עָקַד (unde עָקֹד) sign. *ligare*, non quidvis, sed *ovem tondendam* aut *mallandam*, Gen. 22.9. 2 Reg. 10.12. Tales autem pedibus vincire moris erat [h]. ¶ *Unicolorem*, &c.] Notat hîc Ma. versionem Vulgatam affirmare quòd unicoloria cesserint Labano, contra Hebraicam veritatem, (quæ sic se habet, *omne quod albedo in eo*) contra seipsam, v. 32, 33. contra ipsa pacta, & contra rei veritatem. Explanatores non se extricant. Ego ingenuè ignorantiam meam profiteor [i]. ¶ *Tradidit in manu filiorum*] Ex pacto [k]. Totum gregem credidit Jacobo: huic additi filii Laban, titulo tenùs ut ei subessent, eúmque juvarent; sed reverà ut inspectores & exploratores, num fideliter præstaret Jacobus quod promiserat [l].

36. *Trium dierum*] Quale spatium ambulando greges conficiant [m]. Nè commisceret Jacob greges, & sic maculosas procuraret [n]. Nè maculosas inspiciendo similes parerent [o]. ¶ *Greges ejus*] Heb. לָבָן, h. e. vel *Labanu*, vel potiùs *pecudes albas*; ut intelligamus unicolores albas cessisse Jacobo [p].

37. *Virgas populeas*, ità V. P. M. O. Sa. Ti. Mo. מַקַּל לִבְנֶה] *Virgas candidas*, Sy. A. JT. *Populus* dicitur לִבְנֶה (Græcis λεύκη) ab albedine corticis, vel, quòd detracto cortice humidum sit alba. Virg. Eclog. 9. —*hic candida populus antro Imminet* [q]. *Virgam styracinam*, o'. ¶ *Virides*, ità ferè omnes, לַח] *Humidas*, Sy. A. Ar. ¶ *Amygdalinas*] Ità Sy. P. Schol. in Nobil. V. ¶ וְלוּז] *Corylo*, Mo. M. JT. *nuce*, o'. Ar. *avellanâ*, Ti. ¶ *Et ex platanis*, ità Ch. Sa. o'. A. JT. וְעַרְמוֹן] *Et castaneas*, K. in D. Mo. M. P. Ti. O. *& populeam*, Sy. Ar. Onk. (magni nominis interpres) edidit דוליב, quod F. vertit *castaneas*. Malè; דוליב enim est *platanus*; hæc enim Arabicè dicitur *Dulb*; & in lingua Magistrorum vocatur דופלי, (teste R S.) quod literis inversis idem videtur cum דליב, ב in פ verso [r]. ¶ *Decorticavit*, &c. ויפצל] *Et decorticavit illis decorticationes*, Sa. o'. Ma. P. vel *cortices*, Sy. M. Mo. *incidit in illis incisuras albas, denudationem candoris*. Per appositionem dictum. Detractâ summâ parte corticis multis in locis, ibi candor apparuit [s]. ¶ *In his quæ spoliata sunt candor apparuit*, מַחְשֹׂף הַלָּבָן וגו'] *Denudans albedinem*, Sa M. P. Ti. *denudatione alburni*, JT. Pi. *Et deglubit eas, ut albedo appareret*, Q. in Ma.

38. *Posuit in canalibus*] Conchis vel aquæductibus [t]. *In potatoriis*, (i. e. vasis in quibus bibebant pecora [v],) Mo. Ma. P. Ar. ¶ *Cùm venissent*, וַתָּבֹאנָה] *Veniebant, venire solebant*, vel, *venturæ erant*, V.

39. *In calore coitûs*] Heb. *incalescebant*, i. e. calore coitûs excitatæ concipiebant [x], & pariebant maculosa, &c. Factum hoc virtute imaginativæ potentiæ [y]. Quædam hujus generis habet Hieronymus ad hunc locum [z]. Sic solebant Hispani (inquit Hi.) ponere pulchros equos ante equas tempore conceptûs. Et mulier quædam accusata adulterii, quòd Æthiopem peperisset, repertâ Æthiopis picturâ in cubiculo liberata est [*]. Simile de equis & columbis apud Oppianum de Venatione 1. Ὦ πόσον ἔνεστιν, πόσον ὀμφὴ ... &c. Eadem habet Isidorus Etymol. l. 12. c. 1 [a]. Ad *miraculum* Græci Patres hoc referunt; ad *naturam* Latini Patres, quod rectius est; sed ità, ut Deum putemus naturalibus mediis extraordinariè benedixisse. *Uxor cujusdam, in ipso complexu formosum puerum in tabella pictum defixis intuens oculis, infantem non patri, sed picto, similem peperit.* Galen. lib. de Theriaca. Pariter & Laconum uxores, &c. Oppian. Cynegeticon l. 1. v. 357. Historia in recentiorum scriptis vulgatissima est de muliere quæ hirsutum puerum peperit, quia Johannis Baptistæ imago ei in conceptu obversabatur. *Sunt qui asinum aut equum—hujus coloris vestimento conteguni quem futuram pullationem referre volunt*, &c. Ablyctus. Et quâ ratione hæc fiunt, docet Avicenna l. 5. de Animalibus. *Fortis imaginatio spiritus aereos, & naturâ suâ mobiles, statim movet, iisque optatæ rei speciem insculpit, & spiritus sanguini, proximo fœtûs alimento, permisti eandem figuram imprimunt.* Et hæc multò magis obtinent in brutis, quia ut horum animus est humano minùs mobilis, & quasi in unum defixus, (cùm in congressu hominis animus variè afficiatur, adeóque varient fœtus, Arist. probl. 10. 12. Plin. 7. 12.) ità in embryone notas humidùs atque altiùs imprimit [b]. Q. An rectè hoc factum? Certè Jacobus simpliciter proposuerat, se pro mercede accepturum quod *fuscum*, &c. nasceretur. Id intellexit Laban secundùm communem naturæ ordinem. *Dolo* ergò usus est. Quæritur, num *malo*, num *bono* [c]? Astus hic licitus fuit, quia id tantùm consecutus est quod sibi jure debebatur ut merces [d]. Avarus erat Laban; deerant æqui judices; nec aliter poterat mercedem extorquere. Sed hæc non est justa excusatio coram Deo: non licet singulis ulcisci vel sarcire proprias injurias; sed oportet bonum malo vincere, Rom. 12. 12 [e]. Verior defensio est, quòd ab Angelo hæc edoctus est, c. 31. 11 [f]. Justè Deus transtulit opes Labanis in Jacobum. Huic non malè comparatur, quòd ex mandato Dei Hebræi abstulerint Ægyptiorum bona [g]. Adde quòd primus Laban pactum violavit [h].

40. *Posuit virgas*, &c.] Heb. *posuit versùs colligatum*. Dolum Labanis Jacob triplici arte propulsat. 1. Decorticat virgas. 2. Maculosos agnos jam natos in unum redegit gregem, quem antecedere fecit gregem Labanis, ut sequentes earum contemplatione parerent maculosas, (de quo hic loquitur textus.) 3. Quòd robustioribus virgas præposuit [i]. In Hebræo textu difficultas est, quia dicitur *posuisse facies pecudum ad maculosa & nigra pecudes in ovibus Laban*. Sed resp. Illud, *in ovibus Laban*, non referendum est ad illud quod immediatè præcedit, *ad maculosum & nigrum*, sed ad illud, *posuit facies pecudum* [k]. Ejusmodi hyperbata & trajectiones verborum non sunt inusitata in Sacris libris [l].

41. *Quando primo tempore*, &c.] De fœtura duplici hic agi volunt [m]. Aliud artificium Jacobi memoratur, quòd certâ temporis discretione usus sit, & distinxerit inter eas quæ *maturiùs*, & quæ *seriùs*, concipiebant. Quæ distinctio non intelligi debet de conceptu matutino & vespertino, (ut otiosè disputat Vallesius [n];) sed de diversis anni tempestatibus [o]. Notum est, in regionibus calidioribus & fertilioribus pecudes bis in anno parere & concipere. Hinc Virgil. de Italia, *bis gravidæ pecudes* [p]. Prudens & callidus Jacob dolum cum justitia & æquitate temperavit [q]; & partes anni distribuit, unam sibi, alteram Labani [r]; nè Laban penitus spoliaretur, & nè doli suspicio foret [s]. Sibi acquisivit Jacob fœtus robustiores, &c [t]. [*Sed quæritur, quænam fœturæ erant robustiores. Nec idem statuunt interpretes.*] 1. Fortiores sunt quæ Septembri concipiebant, & pariebant mense Martio [v]. Ità Hebræi & Chaldæi [x]. Ratio est, quia tunc Vere pecudes enituntur, quando animalium natura fortior existit, & Solis virtus major, & pabulum succi plenum [y]. *Melior est agnus Autumnalis verno, sicut ait verissimè Celsus, quia magis ad rem pertinet ut ante æstivum, quàm hybernum, solstitium convalescat, solúsque ex omnibus animalibus brumâ commodè nascitur*, ait Columella 8. 3. & Plin. 8. 47 [z]. 2. Fortiores sunt quæ Vere concipiebant, & in Septembri pariebant [a]. Ratio est, quia hæ propter clementiam subsequentis æstatis validiores, sicut serotinæ, quæ Septembri concipiebant, ob sequens frigus debiliores, redduntur [b]. In fine æstatis non ità validæ sunt ad generandum [c]. Verùm, ut dicam quod res est, nullum hic fœturæ duplicis vestigium reperio, sed vertendum, *debiles oves & robustas* [d]. ¶ Heb. הַמְקֻשָּׁרוֹת] Quod variè vertunt: *ligata*, Ma. *colligata*, Mo. O. h. e. maculis cinctæ, O. de quibus v. 35. Ma. *primitivæ*, Ch. Sa. Sy. *vernæ*, Ar. πρώιμα, Aq. & πρωτότοκα, Sym. ut suspicor [e]; *robustæ*, M. P. A. Ti. F. co. BA. ib. Sic dictæ, vel, 1. quòd membra illarum robustiùs fuerint colligata & consolidata [f]; (*compactæ corpore*, JT. A.) vel, 2. quòd conspirationem inierint mares & fœminæ,

Marginal notes (left column): [g] BA. & V. Jun. — [h] BA. t. 2. 45. 479. — [i] Ma. — [k] M. — [l] Me. T. in v. 33. — [m] Me. — [n] F. co. Me. — [o] Me. — [p] Ma. — [q] Me. — [r] D. — [s] V. — [t] Me. — [v] V. — [x] V. — [y] L. Riv. — [z] G. — [*] L. — [a] G.

Marginal notes (right column): [b] BA. t. 2. 49. 544. — [c] Riv. — [d] E. Me. — [e] Riv. ità BA. ib. — [f] Me. Riv. — [g] Riv. — [h] Me. — [i] M. F. co. — [k] Bo. Ma. — [l] Ma. — [m] BA. — [n] Riv. — [o] Bo. Riv. &c. — [p] Bo. — [q] Hi. in Gi. — [r] Riv. — [s] Hi. in Gi. — [t] Riv. — [v] V. Bo. — [x] Ma. — [y] Bo. — [z] BA. t. 2. 46. 514. — [a] Ità M. F. Me. Riv. A. ità K. & AE. & He. in BA. — [b] M. P. — [c] A. — [d] BA. ib. — [e] BA. p. 514. — [f] G. in M.

minæ, A. ad generandum[g]; vel, 3. quòd ligari solent animalia pinguia & saginata[h]; vel, 4. quasi natæ tempore ligandi seu tondendi oves, h. e. vere[i]. *Ligandi* verbum Arabicè sign. corporis & animi vigorem. A verbo Arab. *SCADDA*, *ligare*, est *SCADID*, *robustum*, & nomen Dei שדי[k]. ¶ *Ut in earum contemplatione conciperent*, [לְיַחְמֵנָּה בַּמַּקְלוֹת] *Ut incalescerent* (vel *conciperent*, ο'. A. *concipere faceret*, M.) *in virgis*, Mo. Ma. *ad virgas*, Sa. sim. JT. *ad virgarum aspectum*, P. *secundùm virgas*, ο'. *ante virgas*, Ch. M. *inter virgas*, A. *per virgas*, Sy.

42. *Quando serotina admissura erant*, ità Ch. Sa. Sy. [בְּהַעֲטִיף] Variè reddunt. *In serotinando*, Mo. *Cùm serotinabant oves*, i. e. dabant operam serotino conceptui[l]: *quum serò coïbant*, JT. *quum autumnum agerent*, Ar. Verbum sign. *obtegere*, A. Ma. vel *obruere*, Ma. Vel sic, Quando lanâ obtegebantur; h. e. in fine æstatis, quum debiliores sunt ad generationem[m]. Vel sic, *Cùm obrueretur grex*, i. e. in altera admissura; quòd tum fœminæ à maribus operiantur & quasi obruantur, fœtarum viribus tunc exhaustis & debilibus[n]. Al. vertunt, *In attenuatione*, seu *tenuitate*, *ovium*; i. e. quando tenues erant[o]. *Cùm infirmæ*, vel *debiles*, *essent*, A. M. Ti. V. BA. A. quia עָטַף sign. *languere* & *deficere*[*]. Exempla vide Psal. 61. 3. & 77. 4. & 107. 5. & 142. 4. & 143. 4. & Thren. 2. 11, 12, 19[p].

[Margin: g A. M. F. eo. — h BA. ib. — i Mi. — k BA. ib. — l V. — m A. — n O. — o O. — * V. BA. — p BA. 1. 2. 46. 514.]

CAP. XXXI.

1. **F***Actum est inclytus*] Heb. *fecit hanc gloriam*, [ità ferè omnes,] i. e. *divitias*; has enim sequitur gloria[q]. Accipitur vox *gloria* pro *divitiis*, Gen. 45. 13. Psal. 49. 16. Et Jes. 66. 12. *gloria gentium* vocatur, quæ Jes. 61. 6. *divitiæ gentium*[r]. Alii vertunt, *gravitatem*, Ma. Pi. quia divitiæ quasi gravant possessorem[s]. *Substantiam*, Ch. *opes*, Ar. *possessionum*, Sy.

2. *Quòd non esset erga se*, [וְהִנֵּה אֵינֶנּוּ] Q. sic, *non erat ipse*, &c. i. e. Laban. Alii commodiùs referunt ad פָּנִים quod præcessit, (*vultum ejus*.) Τὸ פָּנִים unum est eorum quæ terminatione plurali sensum habent singularem; qualia *Elohim*, *Adonim*, &c. Constructio est sensu, non voce, congrua[t]. ¶ *Sicut heri & nudiustertius*] Pars temporis pro toto[v]. Sign. *omne tempus* præteritum, quemadmodum *cras* sign. *omne tempus futurum*; Gen. 30. 33. & hic v. 5. & Exod. 4. 10. & 5. 7, 14[x]. Discessûs Jacobi tres causæ: 1. Calumniæ fratrum, 2. Odium Labanis, 3. Dei jussio[y].

4. *Rachel & Lia*] Præponitur Rachel hic, (sicut etiam Ruth 4. 11. à Lææ posteris, tales enim erant Boos & Seniores, scil. ex tribu Judæ) quòd esset fundamentum familiæ; & propter eam Labani junctus est. Et hinc Rachel sola *uxor Jacobi* nominatur, Gen. 46. 19. aliæ verò nunquam[z]. ¶ *In agrum*] Ut secretiùs (& liberiùs, Pi.) loqueretur cum eis[a]; & nè gregis curam relinqueret[b].

6. *Totis viribus meis*] Vox כֹּחַ sign. succum nativum corporis animalis, quo viget; ut percipitur ex Psal. 22. *Arescit ut testa vigor meus*, & Gen. 49. 3[c].

7. *Circumvenit me*, ità Sa. M. [הֵתֶל בִּי] *Mentitus est mihi*, Ch. P. *fefellit*, Sy. Mo. O. A. Ma. *illusit mihi*, JT. *imposuit mihi*, V. *irrisit*, O. παρακρούσατο, *decepit me*. Aq. & Sym. in Nobil. ¶ *Decem vicibus*, ità plerique, [עֲשֶׂרֶת מֹנִים] *Decem partibus*, Mo. Ma. vel *numeris*, Aq. in Nobil. δέκα ἀμνῶν, *centum agnis*, ο'. i. e. decem temporibus quibus agnæ nascebantur[d]; vel, *decem nummis* agni imagine signatis[e]. Sed legendum, δεκάκις μνῶν, i. e. *decem* (h. e. multis, La.) *minis* anni[f]. Vel numerus certus pro incerto, i. e. *pluries*[g]. Bene Eusebius, ὁ Σύρος δεκάκις, ἀντὶ τοῦ πολλάκις, i. e. *Syrus decies* accipit *pro pluries*. Exempla vide Levit. 26. 26. Ecclef. 7. 19. Zach. 8. 23. Apoc. 2. 10[h]. Vel, verè *decem vicibus*, ut expostulat num. 41[i]. Per denos ovium partus pactum mutavit. Oves autem Me-

[Margin: q F. V. D. Belg. — r D. ad v. 16. — s Pi. — t D. — v Belg. — x A. — y Ma. — z Mercer. et F. S. — a Me. — b Pi. et Jun. — c R. — d Q. in La. — e Q. in BA. — f La. BA. 1. 2. 43. 430-46. — g Ità V. Me. G. BA. — h G. — i Me. ità L.]

sopotamiæ bis parere docet Hieron. sicut & Italiæ; *bis gravidæ pecudes*, Virgil[k].

8. *Omnes oves*] i. e. Pleræque, ut cæterarum vix habenda ratio præ paucitate[l].

10. *Mares*, [הָעַתֻּדִים] *Hirci*, Sa. Ar. M. P. Mo. Ti. At hirci non solent super oves ascendere[m]. Alii ergò vertunt, *arietes*, Ch. Sy. *hirci & arietes*, ο'. A. *duces gregis*, O. עַתּוּד generale nomen est ad תַּיִשׁ & אַיִל[n]: & צֹאן *oves* comprehendit, & *capras*[o]. ¶ *Diversorum colorum*, [בְּרֻדִּים] *Varii*, Ar. *maculosi*, Sy. scil. maculis albis, M. P. Ti. *grandinati*, Sa. O. Mo. Ma. V. BA. i. e. maculis albis instar grandinis aspersi, He. in V. A. BA. Hæc vox ponitur pro טְלוּאִים Gen. 30. 35, 39[p].

11. *Angelus Dei*] Nempe Filius Dei, quippe Deus ipse, ut patet ex v. 5, 13[q].

13. *Ubi unxisti*, ità ο'. Ch. M. P. A. [אֲשֶׁר מָשַׁחְתָּ] *Qui unxisti*, pro, *ubi unxisti*. Redundat אֲשֶׁר[r]. *Quo* (*cui*, Sa. Sy.) *unxisti*, Mo. Ma. ¶ *Votum*] Voti meminit, ut sibi illud placuisse ostendat, & ad perficiendum excitet[s].

14. *Numquid residui?*] q. d. *Non*: totum dedit fratribus[t]. Pater nos quasi exhæredes fecit: Non tam, ut pater, nos in matrimonio, attributâ dote, collocavit, quàm quasi mango vendidisse videtur[v].

15. *Nonne quasi alienas?*] Nam liberi, siu hæredes[x]. Nos tibi tradidit pro pretio, sicut traduntur ancillæ[y]; cùm homines soleant filias dotare[z]. ¶ *Vendidit nos*] Elocavit, non nostrum, sed suum, respiciens commodum[a]. ¶ *Comeditque pretium nostrum*] Pecuniam nostram, i. e. cibos comparatos pecuniâ nostrâ. Pecuniam conflavit ex pecudibus quæ ei per servitutem Jacobi, &c. natæ sunt[b]; quæ nobis debebatur pro mariti labore[c]. Alii sic, *An exederit*, vel *exederet?* q. d. cùm talem expertæ sumus, an sinemus eum pergere, donec exederit quod habemus[d]?

19. *Ierat ad tondendas oves*] Quia viris illis πολυμήλοις tonsio erat altera messis, solebant tonsionis dies solennes esse & convivales. Vide Genes. 38. 12. & 1 Sam. 25. 2[e]. ¶ *Idola*, ità Sa. Sy. O. P. [תְּרָפִים] *Imagines*, Ch. Ar. M. Ti. μορφώματα, Aq. i. e. *figuras*, vel *imagines*, inquit Hi. in Nobil. Dei penates Labanis erant, ut patet ex v. 30[f]. Θεραφὶν habent Græci Jud. 17. unde Ethnici Græci formârunt verbum θεραπεύειν[g]. Quærendum 1. de *nomine*; 2. de *re*. 1. Quod ad *nomen*; venit à רָפָה *dissolvere*, *cessare*; quia juxta harum imaginum inspectionem gentes faciebant vel omittebant opus[h]. Fortè *Teraphim* dii *qui rem familiarem abundare faciunt*; ut referatur ad תרף, quod & Arabicè & Æthiopicè significat *uberem & affluentem reddere*. לב תרף est *abundantia cordis*, Matt. 12. 34[i]. Vel, idem est quod שְׂרָפִים, mutato, ex Syrorum more, ש in ת. Hinc constat תְּרָפִים è Syria ortum ducere. Aliquis fortè referet ad Chald. תורפא *turpitudinem*[k]. Videntur autem (ut ad *rem* veniam) ex hoc loco, & ex 1 Sam. 19. 13. fuisse dii penates qui ad tuendam amplificandámque rem domesticam colerentur[l]. Fortè Angelorum imagines erant, vel Angelis dicatæ, unde spiritus Angelicus eas subibat, ac consultatus oracula per eas edebat[m]. Imagines erant ad certum stellarum positum factæ cum stellarum figuris, ex veteri Syrorum & Arabum superstitione[n]. Imagines erant ad similitudinem hominis factæ, ut patet ex 1 Sam. 19. 13[o]. Responsa consulentibus dabant, ut patet ex Ezec. 21. 21. & Zach. 10. 2[p]. Per has futura cognoscebant[q]. Quidam putant instrumenta ærea fuisse, quibus partes horarum cognovissent. Ex textu apparet Labanem his Divinum honorem tribuisse, nam idololatra erat[r]. Dicuntur *Dii Labanis* v. 30. τύποι θεῶν, (*imagines*, vel *typi*, *deorum*) Josepho[s]. Non quòd putavit Deitatem illis inclusam, sed quia in honorem deorum imagines illas colebat, vel potiùs, quòd Deo sacra facturus vertebat se ad illas imagines[t]. R. Bechai sic scribit: *Quomodo fiebat Teraphim?* & sic respondet: *Adducebatur primogenitus quispiam, jugulabatur, condiebatúrque sale & aromatibus; inscribebatur nomen spiritûs immundi in lamina aurea, quæ arte quadam magicâ ejus linguæ supponebatur, ipso autem affigebatur parieti, accensísque coram eo lucernis adora-*

[Margin: k L. — l L. — m O. — n Ge. in M. — o V. — p O. BA. 1. 1. 4. 410. 1. — q Jun. Pi. — r V. — s Me. — t L. — v Me. — x G. — y L. — z RS. in Mus. — a G. — b Pi. — c F. V. M. — d Jun. A. — e BA. 1. 2. 45-480. — f Jun. Pi. — g A. — h M. — i Dr. — k Mas. — l Dr. Q. A. F. — m Di. — n G. — o AE. in F. — p Bs. A. O. — q K. in F. — r F. — s G. — t V.]

admirabatur, ac tunc mussando loquebatur. Sed fides harum rerum sit penès authores[v]. Qu. Cur eas abstulit Rachel? Respond. Vel, 1. pro mercede, ad dotem compensandam. Erant enim ex auro argentóve, aut pretiosa aliqua materia[x]. Vel, 2. nè pater, illarum inspectione, per quod iter abiissent cognosceret[y], aut consilium fugæ disceret[z]. Vel, 3. ut patrem ab idololatria revocaret[a]. Sed hoc non placet: 1. quia tum defodisset, non asportâsset; 2. facilè poterat Laban similia fabricare[b]. Vel, 4. quia ipsa cum Deo colebat idola, (more & vitio gentis) quæ Jacob in Cananæa demum sustulit, cap. 35. v. 5[c]. & ex iis secum ablatis felix iter omnéque bonum speravit[d]. Vel, 5. ut perfugium haberet contra patris iram, si fortè in fuga deprehenderetur[e]. Vel, 6. ut patri daret occasionem resipiscendi, q.d. Deus non est qui furto obnoxius. Confer Jud. 6. 31. & Ezek. 28. 9. Sic Chananeel[f]. Vel, 7. ut conservaret memoriam majorum, quorum picturæ hæ erant, quibus Laban abusus est ad idololatriam[g].

20. *Noluitque confiteri,* &c. [וַיִּגְנֹב אֶת־לֵב לָבָן] *Furatus est cor Labanis:* inscio & ignorante Labane[h]: clanculùm aufugit, quasi *cor*, i. e. scientiam & conscientiam, Labanis secum abstulisset[i]. *Fefellit animum,* JT. *celavit Laban,* ο'. Ch. Ar. *furatus est à corde,* A. Pi. Ellipsis, qualis v. 1. (*nempe* אֵת *pro* מֵאֵת *,) & 1 Reg. 8. 43. collat. cum 2 Chron. 6. 33[k]. Furtim se surripuit. Ità sumi patet ex v. 26, 27. & 2 Sam. 19. 3. Sic verbum *furandi* sumitur: Plautus in Bacchidibus, *Ædepol—fecisti furtum in ætate malum, cùm istbac flagitia me celavisti & patrem*[l]. At ο'. vertunt, *abscondit.* Seneca in Agamemn. *Germane, vultus veste furabor tuos,* i. e. abscondam[m]. *Furatus est cor Labanis,* i. e. meâ sententiâ, fefellit Labanem, subducendo se ab eo furtim. Conjecturæ huic favet v. 27. ubi pro לֵב habetur אֹתִי, *& fefellisti me*: sic Neh. 5. 7. וַיִּמָּלֵךְ לִבִּי עָלַי, *Cùmque consilium iniisset cor meum apud me,* i. e. cùm ego mecum consilium iniissem. Sic Absalom dicitur fuisse בְּלֵב אֵלָה, *in corde quercûs*, nec tamen erat in meditullio quercûs, sed tantùm à quercu pendebat. Ità hîc, *cor Labanis* est Laban. Anima enim, cujus sedes olim cor putabatur, cujusq; est quisque. [Hæc cum nonnullis aliis doctissimus Guidotius, Medicinæ Doctor inter Bathonenses, ad me transmisit. Synecdoche hîc est partis pro toto, *cor* pro homine. Videtur autem quædam in hac phrasi esse Hypallage, *furari aliquem,* i. e. *furari se ab aliquo*, quod est, clam eo se subducere[n]. Vide quæ de hoc notavimus ad Joh. 10. 24. *Quousque animam tollis,* i. e. fallis, *nos*? Verti potest, *Et fefellit mentem Labanis*: sic κλέπτειν sæpe sumitur. Homer. Il. ξ de cesto Veneris, ὅ τ' ἔκλεψε νόον πύκα περ φρονεόντων, i. e. *quæ fefellit,* &c. Aristot. Rhet. 3. Sic κλέπτεται, *fallitur auditor*: Sophocles, *Vocémne Æmonis intelligo, an à diis κλέπτομαι, decipior?* Suidas, *Qui, re accuratè non perspectâ,* τῷ πρώτῳ κλαπέντες ὄψει, *primo decepti aspectu.* Sic *furari* mentem usurpat Maimonides in דֵּעוֹת cap. 2. par. 6. *Vetitum est fallere* (לִגְנוֹב דַּעַת) *etiam Samaritanos*[o]. Al. sic, *Furatus est cor,* i. e. eas opes quas tanquam cor amabat[p]. Abstulit, & fefellit illum in eo quod cor ipsius sperabat & affectabat, nempe, oves Jacobi labore comparandas. Ità phrasis Syriaca est, ut 2 Cor. 12. 16. ubi Syrus habet, *furatus sum vos.* Et *furari,* pro auferre, Job. 21. 18[q].

21. *Amne transmisso*] Scil. Euphrate, Ar. V. Me. qui medius est inter Mesopotamiam & Cananæam[r]. ¶ [*Contra montem Gilead,* sic Ch. הַר] *Montem,* Mo. *versus* (*in,* ο'. *ad,*) JT. V. *montem Gilead,* Sa. Sy. A. Mons ille post Phœniciam trans Jordanem situs erat[s]. Monti Libano conterminus erat, & ad ejus radicem ampla & fertilis regio erat, quæ *Gilead* vocatur, Deut. 34. 1. Jer. 22. 6[t].

24. *Nè asperè loquaris*] Heb. *à bono ad malum.* Variè explicatur. 1. *Nihil omnino loquaris,* M. F. V. 2. *Nihil præter bonum,* ut sit Synecdoche, utramque partem exprimens, sed alteram tantùm intelligens[v]. Vult & verbis & verberibus eum interdicere[x]. 3. Nec bonum, ut eum reducas, scil. blanditiis; nec malum, scil. minis, ut ei noceas, ut eum reverti facias[y]. Sumenda est phrasis κατὰ τί, h. e. respectu finis propter quem Laban eum persequebatur. Ideo de eo reducendo nullam mentionem facit Laban[z].

25. *Cum fratribus suis, fixit tentorium,* &c. תָּקַע אֶת־אֶחָיו] *Fixit,* vel *tetendit,* (nempe *tentoria sua,* Ti.) *cum fratribus,* Mo. M. P. Ti. JT. *statuit,* vel *collocavit, fratres suos,* ο'. Ch. simil. Sa. Ar.

28. *Ut osculater*] Atque ità valedicerem. Mos Ebræis, (ut Anglis) ut congredientes & discedentes se mutuò deoscularentur[a]; Gen. 29. 21. & 31. 55. Exod. 4. 27. Ruth 1. 14[b]. Indè *osculari,* pro, *osculo valedicere,* 1 Reg. 19. 20[c]. ¶ *Stultè operatus es,* simil. ο'. Ch. Sa. JT. Tr. [הִסְכַּלְתָּ עֲשׂוֹ] *Stultè egisti facere,* Mo. Ma. *stultè te gessisti in eo quod egisti,* Sy. simil. Ar. *stultè fecisti faciendo sic,* A. M. vel, *faciendo hoc,* P.

29. *Valet manus mea,* ità Sy. ο'. [יֶשׁ לְאֵל יָדִי] Ad verbum, *Est in facultate* (vel *potentia*) *manus mea*: Inversio verborum, pro, *Est potentia in manu mea.* Et ità Ch. [& A. M. Ar.] Hebraismus, possum vobis nocere[d]: sic Prov. 3. 27. *cùm sit* לְאֵל *in potestate manûs tuæ.* אֵל, inquit Eusebius, κατ' ἀρχήν est ἰσχὺς καὶ δύναμις. Potest & sic explicari, Cum Dei auxilio manu meâ vobis nocere possum[e].

30. *Cur furatus es deos?*] Summa cæcitas, Deos vocat quos furtim auferri posse agnovit[f]. ¶ *Desiderio erat,* [נִכְסֹף] Voce passivâ significat *desidero,* sicut & Psal. 48. 2. Sic Cicero, *epistolam quam eram elucubratus,* i. e. *elucubravi,* ad Attic. l. 7. sic in Augusto Suetonii, *punitus est,* pro, *punivit*; *spectatus est senem,* in Varrone; *peragratus est regionem,* in Velleio[g].

32. *Necetur*] Heb. *non vivat,* i. e. moriatur[h]: i. e. statim, D. immaturè, Jon. Sic, *non gaudet stulti pater,* i. e. vehementer dolet[i]. *Ego interficiam*[k]. *Necetur,* ut in sacrilegio secundùm opinionem Labanis. Multi enim eo tempore vivebant eo jure de quo Homerus, —θεμιστεύει δὲ ἕκαστος Παίδων ἠδ' ἀλόχων, (*jura dat unusquisque liberis atque uxoribus suis*[l].) [De Cyclopibus loquitur Poeta.] Magistri (ait Abarbanel) imprecationem faciunt, q. d. Interficiat illum Deus quando se ad alios deos convertat: Et hujus vi Rachelem mortuam in itinere, Gen. 35, 18. Sed hos refellit Esra, quòd Phineis uxor ex partu est mortua, 1 Sam. 4. sine tali imprecatione. Nec tamen abnuo posse imprecativè sumi[m].

33. *Tabernaculum*] Fœminarum: non vocat *tabernacula,* quia harum tabernacula patebant invicem, quò mutuis se officiis juvare possent[n].

34. *Subter stramenta,* sic ο'. Ch. [בְּכַר] *In clitella,* Sa. Sy. Ar. Mo. V. P. A. O. ¶ *Scrutantique,* [וַיְמַשֵּׁשׁ] *Et contrectavit,* [plerique] *scrutatus est,* ο'. simil. Ar. Sa. vers.

35. *Juxta consuetudinem,* &c. [דֶּרֶךְ נָשִׁים] *Consuetudo mulierum*, i. e. fluunt mihi menses[o]. Sic Aristot. Hist. Animal. l. 6. c. 21. mensium in animalibus tributa τὰς ἀποκαθάρσεις vocat, καθαρμοῦ. Vide & suprà 18. 11[p]. Ideóque præ infirmitate surgere non possum[q]. Laban destitit ampliùs inquirere, vel, quòd crederet (inquit Jo. Ant. 1. 19.) sic affectam non fuisse sacris (in quibus educata fuerat) accessuram; vel, quòd ei religio esset, illis temporibus, sic laborantem accedere[r]. Sed quid, inquit Rambam, num menses obstant mulieribus quò minùs surgere possint? Respondet, 1. In plerisque mulierum menses dolorem capitis, stomachi, &c. producere, ut decumbere cogantur in lecto, vel strato. 2. Magis abominationi erant apud illos veteres, quàm apud nos, mulieres menstruatæ, ut nec commercio nec alloquio eos dignarentur. Hinc vox נִדָּה, quod sonat *elongationem*[s]. ¶ *Sic delusa,* &c. [וַיְחַפֵּשׂ] *Et nudavit,* Ma. *scrutatus est,* V. & plerique, sub. *omnia alia,* V. *prostravit,* Sa.

36. *Quam ob culpam?* [מַה־פִּשְׁעִי] Quid est quod amoverim? Heb. *Qua amotis mea?* Ità reddunt Exod. 22, 9[t]. Malim, *Qua transgressio mea?* Pi. A. *iniquitas,* vel *rebellio?* O. ¶ *Sic exarsisti,* [דָלַקְתָּ] *Insectatus es me fervidè,* JT. A.

37. *Et scrutatus es,* &c. [כִּי מִשַּׁשְׁתָּ] *Quandoquidem contrectâsti,* JT. A. כִּי pro כַּאֲשֶׁר, He. in V. ¶ *Et judicent,* &c. [וְיוֹכִיחוּ] Vel, *& disceptent,* h. e. in disceptatione nostra judicent[v]. *Increpent inter duos,* i. e. dijudicent, & reum increpent, O.

38. *Steriles non fuerunt,* [לֹא שִׁכֵּלוּ] *Non fuerunt*

runt orba, Ma. vel *orbata*, Ch. non abortiverunt, Sa. JT. A. Ti. BA. Mo. Sed quid hoc ad Jacobum? Resp. 1. Hoc fuit à benedictione Dei, quam Jacobo Laban debuit, Gen. 30. 27. 2. Quia admissuram commodè adhibuit, unde pecudes utplurimùm subolescunt. ¶ *Non comedi*] More malorum pastorum, Ezec. 34. 2. 3, &c. Malui lenticulis & tenui victu contentus esse.

39. *Captum*] Heb. *Raptum*, sub. *à bestia*, i.e. partem ovis raptæ. Dura lex, ut pro custodia non aliam recipiens mercedem quàm fœtuum partem, casus omnes præstaret. Voluisti me & culpam præstare & casum: quod injustum erat, & contra legem pastoritiam, Exod. 22. 10, 13. ¶ *Ego damnum reddebam*, אֲחַטֶּנָּה] *Peccabam*, pro pœnas dabam, O. *expiabam*, præstando satisfactionem. ¶ *Quicquid furto peribat*, גְּנֻבְתִי] *Furto mihi sublatum*, JT. V. י non est affixum, sed otiosè superadditur, ut solet.

40. *Die noctúque*, &c.] Heb. *Et fui, in die comedit*, &c. *Fui*, sub. vel, *in campo*, vel, *in eo statu*, O. Ità *fui*, P. *Eâ fui conditione*, Ca. *Fui cùm interdiu*, &c. JT. *Substiti interdiu*, &c. Sa. ¶ *Æstu urebar, & gelu*] Ità Græci in BA. Ar. Ti. Qu. An frigus adurit? Respond. 1. Ità est a. Tacitus l. 15. Annal. *Ambusti multorum artus vi frigoris*: Lucanus, *Urebant montana nives*: Cic. Tusc. l. 2. *Pernoctant venatores in nive, in montibus se uri patiuntur*. Sic *Luna adurere* dicitur in Psal. 121. 6. i.e. nocturnum frigus, cujus non minima causa est Luna. 2. Aliud hic verbum subaudiendum, *Æstu adurebar, & gelu*, supple, *obrigescebam*. Sic, *Sol non aduret, nec Luna*, supple, *refrigerabit*: sic 1 Tim. 4. 3. *prohibentium nubere, & abstinere cibis*, supple, *jubentium*. *In die consumebat me æstus, & glacies super me descendebat nocte.* Sed Jacobum noctis frigus pati quid necesse fuit, aut à somno abstinere? Resp. Solebant pastores (ovibus inter crates conclusis) ἀγραυλεῖν, hoc est, *in agris pernoctare*, ut vertunt Hesych. Strabo, Xenophon, Thucyd. Hinc pastores ἄγραυλοι dicuntur Homero & Hesiodo, & Nicandro v. 403. & ἀγραυλοῦντες Luc. 2. 8.

42. *Deus Abram, & timor Isaac*] Est metonymia, actus potentiæ pro objecto; i. e. Deus, quem timebat Isaac. Patet ex v. 53. *juravit per timorem Isaac*. Deus Rabbinis יראה *timor* vocatur. Et Θεὸς Græcis, quasi δέος, *timor*. Non dicit, *Deus Isaaci*, quia vivebat adhuc Isaac: Non cognominatur autem Deus à quoquam mortalem adhuc agente vitam; ut Sapientes Hebræorum notant. Nam Isaac in vivis erat, ideóque peccare potuit, & necesse erat ut in timore Dei viveret; juxta illud, —*dicíque beatus Ante obitum nemo*. Alii aliter; vult timorem & pietatem patris sibi profuisse, quò minùs à Labano læderetur. ¶ *Nudum me dimisisses*] Supple, vel, nisi *respexisset*, JT. vel, sed *respexit*, Pi. *afflictionem meam*, Pi. JT. [ut sequitur in versu.] ¶ *Et arguit te*, וַיּוֹכַח] *Et increpavit*, V. O. *& arguit*, V. P. & omnes nostri, ait Di. Sed tunc ellipsis est, (& addendum te, *redarguit te*;) quæ nunquam sine necessitate est statuenda. Ideo & Chald. vertit, sine ullo supplemento, ואוכח. At te addendum est, A. Et addunt plerique, vertúntque, *reprehendit te*, ό. Ch. Sy. P. Ti. JT. Ar. Tales ellipses alibi sunt: *verba*, 1 Reg. 10. 7. pro, *verba illorum*, 2 Chron. 9. 6. *irritare*, 2 Reg. 21. 6. pro, *irritare eum*, 2 Chron. 33. 6. sic *calx*, Psal. 41. 10. pro, *calx ejus*, Joh. 13. 18. *horreum*, Matt. 3. 12. pro, *horreum ejus*, Luc. 8. 17. vide Gen. 2. 19. Malim, *probavit*, nempe, se vidisse afflictionem meam. Vide Lexicon R. Mardochai, & quæ nos ad Gen. 20. 16. Fateor RSJ. nobis contradicere, sed nullum profert argumentum. [Sic ferè Sa. *Et judicavit*.]

43. *Mea sunt*, &c.] Heb. *mihi ipsum*. [Sequitur, *Et filiabus meis quid faciam*, &c?] Hunc sensum paucæ Hebraicæ exhibent. At Græcus aliter, *mihi & filiabus meis est*. ¶ *Quid possum facere?*] q. d. Non sinit jus naturæ ut lædam filias meas & nepotes. Fingit charitatem, sed à Deo timebat.

47. *Tumulum testis*, יְגַר שָׂהֲדוּתָא] Laban non patrio sermone, sed *Syriacè*, loquitur, cùm habitaret inter *Syros*. Voces puræ *Syriacæ* sunt. Usus est suâ linguâ, quam *Aramæam* appellant, voce ambiguâ ad *Syram* & *Chaldæam*. Hodie distinguuntur hæ duæ linguæ, olim non item: nam Chaldæa *Syra* vocatur Dan. 2. 4. In Bereshit Rabba legitur, *Nè sit lingua Syriaca vilis in oculis tuis, nam invenimus in Lege, in Prophetis, in Hagiographis, Deum ei honorem tribuisse*. Sahadutha Chaldaicè *testimonium*, Ghed Hebraicè *testem* magis propriè significat.

49. *Intueatur*, &c.] הַמִּצְפָּה *speculam* significat. Nam tumulus ille erat veluti specula. A *Sapha* est *Sophe speculator*: unde fortè *Sufetes*, qui erant Ephori Carthaginensium, nisi fortè ab Ebr. *Sophetim*, quod malim. ¶ *Quando recesserimus à nobis*, simul. ό. Ti. Ch. כִּי נִסָּתֵר וגו׳] *Quando* vel *quia*, Mo. *absconderemur*, &c. M. P. JT. A. *quandoquidem separandi sumus*, Sy. *nam latemus alter alteri*, Sa. *ut tutus sit unusquisque ab amico suo*, Ar. *Quando latebimus*, i. e. cùm alter alterum non videbimus. Alii sic, *quia absconditur*, h. e. quia occultè & vafrè solent agere homines inter se: q. d. Deum non possunt latere nostræ rationes & actes, quantumvis inter nos lateant.

50. *Nullus testis*] Si iniquus fueris, nemo est qui mihi indicet. Fortè sic dicit, quòd familia quæ aderat testimonium hìc ferre non potest. Nullus idoneus testis, nam qui aderant erant domestici & cognati. Vel sic, Non ab hominibus, sed à Deo, cognoscitor transgressi fœderis culpa, & supplicium sumitor. Vel sic; Non equidem est vir nobiscum qui sit ὑπόγυιος, & agnoscat rem utrinque à nobis agi seriam; veruntamen vide, Deus testis est, &c. Vel, ipsi duo soli inter sese pactum & conditiones constituerunt, absentibus arbitris. Alii aliter: Pacta sine teste negari possunt: Dicit ergò, *Si filias afflixeris, hæc pacta perinde fore acsi nemo adesset*, i. e. irrita. Non absimile illud, *Quod scis nescias*, i. e. perinde age acsi nescias.

51. *Erexi*, יָרִיתִי] *Jeci, congessi lapidibus castruxi*.

52. *Malum*, &c.] לְרָעָה] *Ad malum*, sc. inferendum. Elegans in hoc versu ellipsis, *Sive ego*, (supple *prætergrediar*,) *non prætergrediar ad te; sive tu*, (supple *prætergrediaris*,) *non prætergredieris ad me*,—*ad malum*.

53. *Deus Nachor*] בַּעַל שֶׁמֶשׁ Sol maximo apud Syros in honore. Perperàm idola vero Deo commiscet. Et nè recens videatur sua religio, eam antiquitatis fuco colorat, & defectionem Abrahæ obliquè perstringere videtur. Hoc exemplo docent Theologi, licere fidelibus excipere juramentum, imò in necessitate etiam exigere, ab infidelibus, licèt sciant juraturos per falsos deos; quia non nisi permissivè id excipiunt.

54. *Victimas*, זֶבַח] *Victimam*, vel *sacrificium*, Mo. ό. Ch. Sa. Sy. Ar. pro pace, ac fœdere cum Laban. Non placet, Pi. A. nec bonâ fide potuit Jacob tales ad sacrum epulum invitare. Al. vertunt, *mactationem*, A. nempe ad epulum, ut solebant in fœderibus faciendis, Gen. 26. 30. זָבַח autem sign. *mactare*, 1 Sam. 28. 24. 1 Reg. 19. 21. item 1 Reg. 1. 9. & Num. 22. 40. quomodo θύειν Græcorum, Matt. 22. 4. & Joh. 10. 10.

CAP. XXXII.

2. *Mahanaim*] *Duo castra, seu duas turmas*, F. At dualis numerus sæpe ponitur pro plurali, ut in *Mitzrajim, Schamajim*, &c. Sic dictum locum Hebræi putant, vel, 1. propter duo castra Angelorum; quorum alii erant præsides & custodes Mesopotamiæ, unde eum deduxerant; alii Cananææ, qui eum redeuntem excipiebant. Cuique provinciæ & regioni suos Angelos deputatos sentiunt Hebræi. Vel, 2. propter sua (i.e. Jacobi) castra, & Angelorum. Ibi enim conjuncti erant ipsius & Angelorum exercitus. Hic postea civitas *Mahanaim*, Jos. 13. 26. & 21. 38. Vertendum potiùs, puto, *Castra Dei*.

3. *Misit*, &c. וַיִּשְׁלַח] Hæc est octava Sectio, eo nomine appellata. Timebat Jacob, nè cohabitationa cum

cum idololatra Deum offendiſſet, quia Divinæ promiſſiones communiter intelligendæ ſunt ſub conditione, ſcil. ſi facias debitum tuum erga Deum[o]. ¶ *In terram Seir*] Quò migraverat Eſau, (indignatus parentum voluntatem in Jacob) non ſine providentia Dei, ut Jacobi liberis Cananæa cederet[p]. Heb. *in agrum Edom*, Mo. vel *Edomæorum*, JT. i. e. in Idumæam auſtralem, nempe terminum terræ Canaan[q]. Non placet Bo. Si enim tam remotus habitâſſet Eſau, non erat cur Jacob, rediens ex Meſopotamia, & jam deſcendens à monte Galaad, ab eo timeret; nec aut Eſau poterat tam citò venire, aut Jacob ad eum tam citò nuncios mittere. Neceſſe ergò eſt diſtinguere duplicem Idumæam & duplicem montem Seir. Sic diſtinguunt Borchardus & Adrichomius & Dominicus Marius Niger in ſuis Geographicis, & Tornellus in Annalibus. Eſt Idumæa una orientalis, (de qua hoc loco agitur,) alia auſtralis. Has regiones non ſimul, ſed viciſſim, Idumæi habitârunt: primò quidem orientalem, ubi eſt mons *Seir*, qui pars eſt montis Galaad ſeptentrionalior, & ad Libanum vergens; hîc Eſau & poſteri diu habitârunt. Tandem orientalem deſeruerunt, & auſtralem occupârunt, Horræis pulſis, ante exitum Iſraelitarum ex Ægypto; ut conſtat tum ex Deut. 2. 12, 22. & Num. 20. 14. & Joſ. 15. 21. tum ex eo, quòd ingreſſis Iſraelitis in terram promiſſam, non ibi erant Idumæi, ſed Sehon & Og, &c. His adde, quòd Job fuit Idumæus, & de ſtirpe Eſau, habitavitque in terra *Hus*, quæ erat trans Jordanem, non procul à monte Galaad, teſtibus Borch. Adrich. & Hieron. Ergò tum ibi habitârunt Idumæi, indéque poſtea migrârunt, ut jam probatum. Tantùm difficultas eſſe poteſt ex Thren. 4. 21. *Edom, quæ habitas in terra Hus*. Sed veriſimile eſt Idumæos, mutatâ habitatione, nomina priorum locorum multis locis indidiſſe[r].

4. *Domino meo*] Non cedit primogeniturâ, ſed blandè compellat, ut ferociam leniat[s]. Præterea, illud, *Dominum eum conſtitui*, Gen. 27. prædictum eſt non tam in perſonis Jacob & Eſau, quàm in poſteris[t]. Hâc demiſſione collatum in ſe divinitùs honorem non rejicit, ſed patienter expectans Divinæ voluntatis exſequutionem, intra naturæ fines ſe continet, & fratrem tanquam majorem reveretur, quod item erga Saulem fecit David, 1 Sam. 24, & 25[v]. ¶ *In præſentem diem*] Quaſi exſul & mercenarius. Miſereri te par eſt, & fratrem domo non arcere[x].

5. *Mitto legationem*, וָאֶשְׁלְחָה לְהַגִּיד] Multa ſubaudienda. q. d. *Mitto nuncios, ut annunciem—adventum, ut inveniam gratiam*. Alii ſic ſupplent, *Ut annunciem domino meo quæcunque mihi præcepit Dominus*[y]. *Miſi ad annunciandum*, ſcil. adventum meum, O. ¶ *Habeo boves*] q. d. Nec oneri tibi ero, nec dedecori, nec reditu paternas opes imminuam[z].

6. *Cum quadringentis viris*] Qui honoris causâ eum comitabantur[a]. Ut fratrem captivum duceret, ſi ſibi expedire videretur[b]: vel, ad oſtendendam ſuam potentiam[c]; vel, ut fratrem honoraret; vel, ut ſe ſecurum redderet; nam multos timet, quem multi timent[d].

8. *Alia turma ſalvabitur*] Effugio, vel cædis ſaturitate[e].

9. *Dixiſti*, ità M. הָאֹמֵר] *Qui dicens*, præſ. pro præt. V. Incertæ eſt perſonæ. Onk. legit in 3. perſ. ſed poteſt reddi in ſecunda[f].

10. *Minor ſum*] *Minora ſunt merita mea miſericordiis tuis*, &c. Ch. ¶ *In baculo meo*] Vel *paſtorali*, ſic dicto Zach. 11. 10. q. d. Nihil præter pedum paſtorale habebam, nullas ante me pecudes: vel, (quod malim) *viatorio*[g]. Alii exponunt, *ſolus*, i. e. incomitatus[h]. ¶ *Jordanem iſtum*] Quem ex edito loco à longè conſpicio, &c. te favente, cogito tranſmittere[i]. Hinc apparet eum non procul à Jordane abfuiſſe[k].

11. *Matrem cum filiis*] Proverbialis locutio, i.e. internecionem faciat[l], promiſcuè, ſine ullo ſexûs ætatiſve diſcrimine[m]. Summam crudelitatem indicat, ſicut Hoſ. 10. 14[n].

13. *De his quæ habebat*] Heb. *de eo quod veniebat ſibi ad manum*: h. e. vel, quæ in poteſtate ſua habuit[o], vel, quæ in promptu habebat[p]; vel, *ex eo quod venerat ſibi in manum*, i. e. quod comparaverat[q], vel, quod manui occurrebat, non deligebat, &c[r]. quia nox & antevertendi fratrem ſtudium habere delectum non permittebant; vel, quod ſequebatur ipſum, dominum & ducem. Nam ductus & paſtoritia adminiſtratio interdum pede, Gen. 30. 30. interdum manu, ut infrà v. 16. & Gen. 30. 35. interdum virgâ, ut Levit. 27. 32. & Pſal. 23. 4. figurantur. Hoc poſtremum probo[s].

15. *Camelos fœtas*] Quæ recèns pepererant, & pullos lactabant[t].

16. *Sit ſpatium*, רֶוַח] Sign. *reſpirationem*, & proinde ſpatium, ſine quo nulla poteſt eſſe reſpiratio[v]; vel per quod flatus poſſit tranſire ab una in aliam partem[x]. Hoc præcepit, ut occaſione Eſauo datâ muneris recognoſcendi, ſervos interrogandi, & Jacobi ſubmiſſionem audiendi, paulatim ejus ferocia mitigaretur[y].

20. *Placabo illum*, פָּנָיו] *Faciem ejus*, vel, *iram ejus*, quæ ex facie hominis dignoſcitur[z]. ¶ *Propitiabitur mihi*, יִשָּׂא פָנָי] *Me latâ fronte ſuſcipiet*, F. V. Hinc nata locutio, quòd qui videt ſe gratum & charum eſſe, exhilaratus quodammodo exporrectâque fronte incedit[a]. Ad verbum eſt, *ſi fortè ſuſcipiat*, vel *elevet, faciem meam*. Qui alterum offendit oculos dejicit, nec audet offenſum intueri, & cùm offenſus parcit, facit eum levare faciem[b]. Sunt autem hæc verba ſcriptoris referentis quid Jacob ſecum proloqueretur, non Jacobi aut ſervorum ejus ad Eſau[c].

22. *Vadum Jabok*] Jordanem influit, ubi Jordanes è ſtagno Genezareth erumpit[d]. Initium eſt terræ decem Tribuum. Complebantur jam promiſſiones Dei: Ingrediebatur ipſe & ſemen ejus. Ideo precatur totâ nocte, ut felix ſibi & ſuis ſit hic introitus[e].

24. *Et manſit ſolus*, וַיִּוָּתֵר] *Et relictus eſt*, nempe ultra Jordanem[f], trans Jabbok, cùm jam omnia præmiſiſſet[g]. ¶ *Luctabatur*, ità P. A. O. JT. וַיֵּאָבֵק] *Decertavit*, Sy. A. ἐκυλίετο, (i. e. *verſabat ſeſe* more luctantium,) Aq. & Sim. in Nobil. *pulverizatus eſt*, Ma. R. Menahem; q. d. in arenam cum eo deſcendit: luctantes pulverem excitare ſolent[g]. Vel אָבַק accipitur pro חָבַק, *amplexatus eſt*, ut luctatores faciunt[h]. Chriſtus cum eo luctatur, eúmque quærit occidere, (ob diffidentiam, & quia tot pecora ad Eſavum miſerat, nondum ſolutis decimis quas Deo voverat:) ſed Jacob flet & orat, & ſalvus evadit[i]. ¶ *Vir*] ἄνθρωπος, Joſepho[k]. Angelus ſpecie & habitu viri, ut patet Oſe. 12. 3[l]. ſed qui Deum repræſentaret, & *Deus* vocatur v. 28[m]. Quidam putant fuiſſe Angelum cuſtodem Eſaui, qui Jacobo ſe opponeret[n]. Sed Angelus ſanctus non repugnaret decreto Divino[o]. Fuit ergò Angelus cuſtos Jacobi[p]. Imò hic Angelus erat Chriſtus Angelus fœderis[q]. Ità non pauci Patres, teſte Bo. veteres RR. in A. Patet ex ſequentibus, & ex Hoſ. 12. 3, 4, 5[r]. Qu. 1. Cur lucta inſtituta eſt? Reſp. 1. Ut ſpem Jacob conciperet de Eſauo ſuperando[s]; nam nihil illi metuendum ab homine qui Deum ſuperare poſſet[t]. 2. Ut ſignificaret futura ſuorum adverſa, quæ tamen eſſent ſuperanda[v]. Qu. 2. Qualis erat lucta? Reſp. *Spiritualis*, inquiunt Hi. & Gloſſ. interlinearis; *imaginaria*, aiunt Thomas & Rupertus, *vera & corporalis*, ità reliqui Patres[x], & poſt eos alii[y]. Et verbum *luctandi* & *claudicatio* Jacobi evincunt[z]. Et ſpiritualis & corporalis[a].

25. *Quod ſuperare non poſſet*] Vel victus eſt Angelus volens, vel aſſumpſit Angelus corpus cujus vires erant Jacobo inferiores[b], vel Deus concurſum Angelo ſubtraxit[c], vel *non poſſet*, i. e. noluit, ſicut Matt. 13. *Non poterat Chriſtus* (i. e. nolebat) *ibi virtutem facere, propter incredulitatem*[d]. ¶ *Tetigit*] Heb. *percuſſit*, ſeu læſit. 1. Ut Jacob intelligeret ſe non ſuis viribus, ſed Dei auxilio, prævaluiſſe[e]: 2. ut ipsâ læſione certus redderetur de veritate luctæ & victoriæ[f]: 3. ad puniendum ejus diffidentiam, & docendum quomodo claudicabat in confidentia[g]. ¶ *Nervum femoris ejus*, ità M. בְּכַף יְרֵכוֹ] *In curvaturam*, ſeu *in cavitate, femoris*, Mo. O. A. Ma. In vertebra, ſeu cotyle, h. e. in cavitate illa in quam os femoris ingreditur[h]. Ea כַּף dicitur, vel, quòd recurvata eſt inſtar manûs recurvatæ[i], vel, quòd caro quæ eſt circa os cotylæ ſuperioris formam habet manûs recurvatæ[k]. Eſt cavum femoris ad inguen, ut mihi docuit Judæus quidam.

Marginal notes (left column): [o] L. [p] Me. [q] Jun. Pi. Belg. [r] Bo. [s] Me. [t] E. [v] Jun. Pi. Belg. [x] Me. [y] V. [z] Me. [a] V. [b] L. [c] L. Me. [d] Me. [e] Me. L. [f] M. [g] D. obſ. 16. 1. [h] Ch. in F. Ju. in D. obſ. [i] Me. E. [k] B. [l] Jun. O. [m] Jun. [n] A. [o] V. Jun. [p] F. V. [q] B. Iu.

Marginal notes (right column): [r] O. [s] Jun. [t] Me. [v] Belg. [x] O. [y] Jun. Pi. [z] V. [a] F. [b] O. [c] Bo. Aug. in Ge. [d] Bo. [e] Cl. [f] V. [g] Jun. [g] K. in M. [h] M. [i] Li. in harm. & in nov. obſ. [k] G. [l] L. Me. T. [m] Li. Bo. [n] Me. T. [o] He. in L. [p] T. [q] Me. T. [r] Jun. Pi. Belg. A. [s] Jun. A. [t] Jun. Pi. Me. T. [v] T. [x] Cl. [y] T. [z] Ità Bo. Lu. Me. T. [a] T. [b] L. in v. 30. [c] E. [d] Me. [e] L. [f] Me. T. [g] T. [h] L. in v. 30. [i] F. in. 4. K. [k] M. [l] K. in F. 60.

quidam. *Ischium*, Ar. *latitudinem femoris*, ο'. Ch. in F. co. Intelligit latum os coxæ. Sensus est, quòd vir ille manum curvam impressit coxæ Jacob. *In acetabulo*, V. Sa. JT. Pi. (i.e. commissura sive compage ossis sacri & coxendicis.) Vel potiùs sign. os rotundum, sive caput femoris, quod inseritur in ἰσχίον, sive in acetabulum, vel cotylen, & cum ea nervo ligatur. *Coxendicem femoris*, Sy. Hoc læsionis genus, cùm nullis humanorum lacertorum viribus inter luctandum fieri possit, optimè sensit Jacob Divinum aliquid esse. ¶ *Emarcuit*, ותקע] *Obtorpuit*, ο'. *amotum est*, vel *recessit à loco*, M. Ch. O. F. co. vel, *transtulit se*, F. co. *movit se*, Mo. P. *luxata fuit*, Sa. Sy. Ti. A. Ma. F. co. *extendit se* plus solito, O. *pendebat*, JT.

26. *Ascendit aurora*] Nolebat Angelus specie humanâ à quoquam videri. In aurora Jacobus ad suos ire debuit, vel servi ad eum accedere; non debuit autem tale mysterium oculis quorumvis patere. Jupiter Plautinus, *Exire ex urbe priusquam lucescat volo*. Sic Anchises, Æneid. 5. summo manè abscedit, *Jámque vale*, &c. & Achilles ad galli cantum abit, apud Philostratum vitâ Apollonii, Chrysis apud Lucianum. Et generale hoc in nocturnis visis observat Æneas Gazæus Theophrasto. Alios indignos judicavit qui eum viderent in humana effigie. ¶ *Nisi benedixeris*] i.e. Bene precatus fueris mihi. Cognovit Deum esse, quia ab eo benedictionem petit, quam à mortali petere non licebat. Et hoc lacrymis petiit, Os. 12. 3. Et flevit cùm vidit Angelum recedentem.

28. *Nequaquam Jacob*] h.e. Non tantummodo *Jacob*, ait Esra ad Gen. 35. 10. nam & postea *Jacob* vocatur. Simile Jer. 23. 7. & 1 Sam. 8. 7. Vel sic intelligi potest, In posteris tuis non appellaberis *Jacob*, sed *Israel*. Quidam sic, *Non Jacob*, i. e. *supplantator*: Non enim insidiis, aut malis artibus, aut supplantatione, mecum egisti, ut luctantes solent; sed aperto & æquo Marte. Non dicetur quòd ex supplantatione & fraude obtineas benedictiones. ¶ *Israel*, ישראל] Id est, *princeps Dei*, vel, *princeps Dei fortis*, principalem potentiam à Deo consequutus. Deducunt à שרה *dominari, prævalere*, & אל *Deo*; ut י sit formativum proprii nominis. י est una ex literis Tetragrammati addita *Jaacob, Israel*, &c. ut adumbraret ex illo eum proditurum qui verus Deus & Salvator esset. ¶ *Fortis fuisti*, שרית] *Et prævaluisti*, [sic in præterito vertunt Mo. Ca. V. Sy.] *excelluisti*, Ar. Strenuus fuisti apud Deum & homines, luctando cum Angelo, qui personam hominis sustinebat. [Alii in futuro ponunt,] *prævalebis*; sic ο'. & Ch. q. d. Cùm prævalueris Deo, quantò magis contra homines? contra Esau & alios? Consilium Dei erat Jacobum hâc velitatione exercere, nè fratrem metueret, néve in posterum vacillaret in variis pugnis; non enim hominum more nomen imponit, sed rem ipsam simul confert. Ego שרית verterem, *de principatu contendisti*, & Israel, *de principatu contendens cum Deo*, & prævalens: quod ferè addi solet. Mysticè precum vis significatur. Vide Luc. 18. 6, &c.

29. *Cur quæris nomen?*] Noluit indicare nomen, nè Judæi illum adorarent ut Deum, quia illi ad superstitionem proclives erant; vel, quia nondum maturum erat tempus plenæ revelationis, & Dominus gradatim se patefecit; vel, curiositatem interdicere voluit: q. d. Contine te intra tuos limites; Dei nomen grandius est quàm ut ab homine capi posset. ¶ *Et benedixit ei*] Facto, cùm nomen mutavit; nunc etiam verbo.

30. *Et salva facta est anima*] Dupliciter intelligi potest: vel sic, *Mortuus non sum*, ex hoc enim & aliis locis colligebant Deum nulli apparere citra mortis discrimen, Exod. 33. Judic. 13. Vel sic, *Liberatus sum metu fratris*, unde Os. 12. habet, *confortatus sum*.

31. *Claudicabat*] Abulensis & alii passim docent Jacob illicò ab Angelo sanatum, antequam ad Esau perveniret.

32. *Nervum qui emarcuit*, vel, qui *obtorpuit*, ο'. *torporis*, Sa. *obstupefactum*, Ti. גיד הנשה] Non uno modo accipiunt. Alii sic, *nervum contractionis*, sive *contrahentem*, P. Mo. O. Propter nervum breviorem factum femur extendere non posset. Quidam ex nostris *nervum* accipiunt pro *musculo contrahente se* & movente femur. Hebræi, teste Kimhi, vocant *nervum oblivionis*, quòd quasi oblitus fuerit loci, & recesserit ab eo; contraxit se, & loco dimovit. Alii נשה idem est quod נשיה *dissipatum*, Jer. 51. q. d. *nervum dissipatum*. *Nervum muliebrem*, Sy. Ar. *nervum enervatum*, M. *nervum obrutionis*, vel *oppressionis*, Ma. *nervum mutuationis*, h.e. nervos mutuatos, i. quos cotyla vel acetabulum ossis sacri transmittit in coxam, tanquam si mutuos illi concederet. Hanc interpretationem maximè probamus; 1. quia acetabulum ipsum præ duritie (nam osseum est) nullis lacertis lædi potest, ac nè ipsi quidem nervi, qui profundè sub acetabulo (maximè autem ad femina) in carne latent: 2. quia fieri vix potest, ut unus aliquis nervus solus in ea parte lacertorum impressione contundatur: 3. quia brevi post Jacob incolumis erat, Gen. 33. 18. 4. quia sic adhuc est Judæorum usus, qui animalium coxam gustare non solent, sed Christianis divendunt. Videtur esse lex à Deo constituta; ut sicut claudicatio femoris nostras infirmitates, ità abstinentia ab ejus esu nostram mortificationem, significaret. Non abstinebant à carne ovis vel bovis, &c. ubi ille nervus erat, sed tantùm à nervo, idque tantùm honoris ergò. Hanc partem (in qua ille nervus) à Samuele Sauli servatam 1 Sam. 9. 24. & ab Elkana Hannæ datam, verisimile est.

CAP. XXXIII.

1. DIvisit, ità Ch. Mo. M. ויחץ] *Et partitus est*, distribuit eos in tres ordines. *ἐμέρισεν*, *dimidiavit*, Aq. in D. ¶ *Lia*, על לאה] *Ad*, vel *juxta*, vel *apud*, *Leam*, M. V. Jacob, quamvis Dei auxilio & promissis fretus alacer fratri occurreret, nihil tamen omittit de providentia humana, &, quos maximè dilexit, longiùs à periculo removit.

3. *Ipse progrediens*] Ut decebat patremfamiliâs, pro charissimis pignoribus se primùm periculo offerens. ¶ *Adoravit*] Civilem fratri, ut natu majori, honorem exhibens. ¶ *Septies*] Vel definitè, vel pro *sæpius*.

4. *Et osculans*, וישקהו] Vox hæc extraordinariè punctatur, ut sign. rem probè notandam, q. d. diu multúmque, & ex animo, osculatus.

5. *Quid sibi volunt isti?* מי אלה לך] *Quinam sunt isti tibi?* Ch. JT. Aut tibi redundat, aut significat, *qui tecum sunt*. *Quid hi tibi sunt?* ο'. *Quid hæc sunt tibi?* Sa. *Unde tibi isti?* Sy. *Qui pertinent isti ad te?* Ar. ¶ *Parvuli sunt*] Qu. Cur respondet de filiis, non de mulieribus? Abarb. ait, quia puderet eum fateri quatuor uxores, &c. At hoc certè non potuit eum celare. Et sine dubio eas indicaverat, licèt, brevitatis causâ, ut multa, taceat Scriptura. De filiis solùm respondet, quia hi Esavum propiùs cognatione attingerent.

6. *Et appropinquantes*, ותגשן] Vel passivè sumitur, tum verte, *adductus est*; vel activè in Piel, tum verte, *& penetravit* Joseph.

7. *Joseph & Rachel*] Qu. Cur Josephus matrem præcedit, cùm reliqui suas sequerentur? Resp. Fortè quia tenellus erat (7 aut 8 tantùm annorum) & unicus. Solent matres tales præmittere, nè quid mali illis à tergo contingat.

8. *Quænam sunt istæ turmæ?* מי לך כל המחנה הזה] *Quis est ille ad quem mittis totam illam turmam?* & לך redundat; vel, *Quis tibi* (Quem habes) ad quem mittis? Aut ut מ positum sit pro למי vel אל מי, *ad quem mittis?* Alii, *Cujus?* tuáne universa? Simplicius videtur, *Quid sibi vult?* Audierat à pastoribus, sed iterum rogat, ut occasionem habeat ex fratris responso non acceptandi munus. ¶ *Ut gratiam*, &c.] Ut essem tibi gratiosus & charus. Ad contestandum observantiam meam, & ut præterita obliviscaris.

9. *Habeo plurima*] Heb. *Est mihi multum*: satis superque. ¶ *Sint tua tibi*, יהי לך] Sint tibi, nec his egeo, nec opus est ad condonationem, nam placatus sum.

10. *Noli*

10. *Noli ità obsecro,* אַל־נָא] *Nè quæso,* scil. *recuses munus meum* [a]. Ellipsis est vocis contrariæ: sic infrà, v. 15. & Gen. 49. 4. Prov. 28. 16. Jer. 8. 15. 1 Tim. 4. 3. [Ita Jun. Ma. Glaff. gram. lib. 4. tract. 2. observ. 6. ubi plura exempla congesta videre est.] Alii, *nè quæso id dicas, sed accipe* [a]. ¶ *Munusculum,* מִנְחָתִי] Propriè significat munus quod vel Deo, vel homini superiori, ad contestandam eorum excellentiam, & offerentis subjectionem, offertur [b]. ¶ *Sic enim,* &c. כִּי עַל] *Idcirco,* vel, *quia,* &c. A. si acceperis —— tam libenter te videbo quàm Deum, adeò placebis mihi [c]. ¶ *Quasi vultum Dei,* אֱלֹהִים] *Principis magnatis,* Ch. in V. Ar. Vox Chald. est רַבְרְבַיָּא. Sic Hebræi vocant potestates tum terrenas tum cœlestes [d]. Vel, *Angeli,* Sy. Confer suprà 32. 30. & 2 Sam. 14. 17 [e]. *Acsi aspicerem faciem Angeli tui,* TJ. vel *Dei,* ità V. Ma. L. E. Me. T. i. e. Visus est mihi vultus tuus inclytus, augustus, veneratione dignus, & quædam imago Dei [f]: speciosissimus longéque gratissimus [g]. *Homo homini DEUS dicitur,* ob beneficentiam; & Moses Pharaoni *Deus,* ob potentiam. Ità Esau Jacobo quasi *Deus,* ob benignitatem [h]. Non est adulatus Jacobus, sed ex animo hæc dicit: Nam, 1. *divinum* appellat Scriptura quod est excellens, &c [i]. 2. vidit in Esau facie signum gratiæ & protectionis Divinæ [k]. ¶ *Esto mihi propitius,* וַתִּרְצֵנִי] *Et complacuisti mihi,* o'. Mo. A. Ch. simil. JT. Sy. Ma. *& complacebis mihi,* Sa. *placare mihi,* *& accepta benedictionem,* &c. Ar. i. e. Hâc ratione deprehendam te mihi propitium esse [l].

11. *Benedictionem*] i. e. Beneficium, seu munus [m], ex benevolentia profectum, ut 1 Sam. 25. 27 [n]. vel, munus de benedictione quâ Deus mihi benedixit [o]. ¶ *Deus tribuens mihi omnia*] Heb. *Sunt mihi omnia:* [sic plerique.] *Omnia* (i. e. quamplurima) *mihi suppetunt, ut nullâ re indigeo,* V. *Est mihi tam satis acsi haberem omnia,* He. in M. *hæc omnia mea sunt,* Sa. *& habeo plus hìs,* Ar. *cùmque sit mihi ex omnibus,* JT.

12. *Eámque socius,* &c.] Unà tecum iter faciam, Sym. in Nobil. Ità accipiunt Sy. Ar. F. V. Heb. *ambulabo.* ¶ לְנֶגְדֶּךָ] *E regione tui,* Ch. Mo. Ma. Schol. in Nobil. h. e. æquis passibus, F. V. *ante te,* Sa. M. P. Ti. O. A. JT. Græcus Scholiastes in D.

13. *Boves fœtas,* ità vertunt o'. Sa. M. P. Ti. A. עָלוֹת] Variè reddunt. 1. *Pregnantes,* vel *gravidas:* ità AE. & Aq. & Sym. & multi veteres [p]; tanquam à עָלָה, *conscendere,* quia in grege mares inituri *fœminas gregis conscendunt,* ut loquitur Moses Gen. 30. 10, 12 [q]. 2. *Parientes,* vel, *nuper enixas;* ità o'. & Jo. in BA. quasi עָלוֹת esset pro חָלוֹת, (à חוּל *parere,*) ע & ח permutatis, quod apud Hebræos tralatitium. Sic עוּשׁ pro חוּשׁ, *festinate,* RS. ex Menahem; & יִשְׁפֹּט 2 Reg. 20. 13. pro יִשְׂמַח Esa. 39. 2. Vide D. ad Gen. 13 [r]. 3. *Lactantes:* ità Jon. Onk. Sy. Arabs uterque in BA. item Mo. V. Me. Ma. A. & BA. & Rabbini omnes, ait M. ità RS. K. Pom. & Aq. in BA. Sic enim vox sumitur 1 Sam. 6. 7. Tales etiam Latinis *fœta* vocantur. Ità *fœta mater,* Stat. Theb. l. 9. *fœta lupa,* Virgil. Æneid. 8. & *fœta vacca,* 3. Georg. *fœta panthera,* Plin. 8. 17 [s]. Tales dictæ עָלוֹת, vel, quia lac in earum ubera ascendit, vel, quòd iis sive ubera, sive uteri, ascenderent, i. e. intumescerent; vel, quòd eas mares ascenderent, ut dicitur Gen. 31. 10. Quid si vertas, *ascendentes super me,* i. e. curæ & deductioni meæ impositæ? Vide Esa. 40. 11. & Luc. 15 [t]. Alii vertunt, *ascendentes:* sic Steuchus in M. & Lippom. in Bi. ¶ *Mecum,* Heb. *sunt* עָלָי] *Super me,* Mo. V. i. e. in cura mea, vel, *apud me* [v]. ¶ *Si plùs laborare fecero,* וּדְפָקוּם] *Pulsabunt eas,* Mo. Ma. *si pulsavero,* O. JT. *urgeam,* o'. Sa. *impulero,* Sy. Ti. *vexavero,* Ar. *si fatigarent,* Ch. *impulerim,* M. P. ¶ *Morientur*] Nimiâ lassitudine, V. ex nimio labore, & lactis inopiâ indè in fœminis ortâ [x].

14. *Sequar,* אֶתְנַהֲלָה] *Incedam,* P. Sy. M. Ti. *ducam me,* Mo. A. *deducam me,* vel, *deducar,* V. *ducam,* Ch. O. ¶ *Paulatim,* ità Ch. לְאִטִּי] *Pedetentim,* P. Mo. A. *sensim,* Sa. Sy. *suaviter,* M. *leniter,* JT. A. *lentè,* Ar. A. AE. & K. in BA. 1. 2. 44. 449. *ad quietem,* seu *quietè,* O. *ad lenitatem,* vel *lentitudinem, meam,* h. e. lentè pro commoditate mea, Ma. ¶ *Sequar vestigia ejus.* לְרֶגֶל הַמְּלָאכָה] *Ad pedem gregis,* &c. G. Caj. P. Ubi *pes* pro *pedato,* ut Latini veteres dicebant [z]. *Ad pedem,* vel *gressum, ipsius operis,* Sa. Mo. A. Ma. i. e. gregis ac pecudum: in iis enim occupatus erat. *Juxta passum pecudum,* V. Sy. *quatenus ferunt pecora,* Ti. מְלָאכָה & *opus* significat, & *ea quæ possidentur,* in quibus tunc præcipuum erant pecora [a]. *Opus* vocat universam familiam, præsertim greges & armenta [a]. *Juxta gressum familiæ,* Ch. M. *Opus* ponitur pro re circa quam aliquis operatur, vel occupatur: Meton. adjuncti. Sic Exod. 22. 8. & 36. 6, &c [b]. Ità includit omnia quæ erant Jacobo [c]. ¶ *Donec veniam in Seir*] Qu. Quomodo à mendacio excusetur, cùm eò venisse non legitur? Variè respondent. 1. Non est mendacium, si aliquid promittatur quod postea, ob causam justam mutato consilio, non præstetur [d]. Eò ire proponebat, sed postea mentem mutavit, Esau veritus ingenium [e]. Non placet; quia non erat cur aut Deo aut fratri diffideret. Periculum potiùs erat nè hoc modo fratrem alienâsset, qui facilè cum armata manu eum opprimere potuit [f]. 2. Hæc dicuntur οἰκονομικῶς [g]: promissio conditionata fuit [h]: subintellige, *si Deus voluerit, si commodè fieri poterit,* &c [i]. 3. Non constat eum non ivisse ad fratrem, licèt hoc taceat Scriptura [k]. Sic non memorat eum ivisse ad parentes, nisi decennio post hoc tempus: At quis credet eum tamdiu distulisse parentes visitare? Sed quia non diu apud eos hæsit, illud præterit Scriptura. Ità quòd hoc loco *Succoth* & *Sichem* memorat, id fit, quia fuerunt stationes fixæ Jacobo [l]. 4. Alii mendacium fuisse concedunt, quomodo suprà in Jacobo, c. 27. admisimus [m].

15. *Remaneant,* אַצִּיגָה] *Dimittam, statuam, stare faciam, relinquam,* V. *constituam,* JT. *ponam, collocabo,* &c. Ma. ¶ *Inveniam gratiam*] q. d. Dum gratus tibi sim, satis est mihi [n]. *Satis est quòd inveni gratiam,* o'. *Inveniam gratiam* —— nè constituas quenquam, JT.

17. *Succoth*] Anticipatio, ut liquet ex fine versûs [o].

18. *Transivit in Salem, urbem Sichimorum,* Heb. *Et venit Jacob* שָׁלֵם עִיר שְׁכֶם] Alii accipiunt pro nomine *civitatis:* Sic nostri expositores ferè omnes [p]. Nomen urbis est, quæ etiam *Sichem* & *Sychar* dicta est, Johan. 4. 5 [q]. & *Salem* dicitur Johan. 3 [r]. Mallem *Sichem* esse nomen *viri,* non *urbis.* Vide quæ ad Gen. 12. 6 *. Aliis *Salem* est nomen appellativum; *salvus* & *incolumis.* Ità omnes He. ait F. co. ità Onk. & Jon. D. L. Caj. Lipp. P. JT. A. Sed non uno modo exponunt. 1. Salvus & pacificus eò venit, quia nondum illi quicquam acciderat adversi: nunc incipit narrare casum Dinæ [s]. 2. *Sanus corpore,* quia convaluerit à claudicatione [t]. 3. *Plenus opum,* quia nihil ei deerat [v]: *Venit salvus unà cum omnibus quæ habebat,* Targ. J. *venit integer,* (id שָׁלֵם) sine alicujus rei defectu [x]. 4. Venit salvus in terram peregrinationis patris sui; nam in Succoth metuebat Esau, nec animum quietum habebat [y]. 5. *Perfectus in lege sua,* quam in domo Labanis non tradiderat oblivioni, nihil infidelitatis aut superstitionis ibi contraxit [z]. ¶ *Juxta oppidum*] Noluit intra habitare, quia erant idololatræ [a]. Habitationem suam castrorum vallo circumdedit [b].

19. *Filius Hemor*] Sic subditi ejus vocantur, quia Princeps patriæ pater esse debet [c]. ¶ *Centum agnis*] Ità vertunt o'. Ch. Sa. Sy. Ar. P. Mo. A. Hi. AE. in La. O. Solebant illo ævo negotiationem pecudum permutatione exercere [d]. ¶ מֵאָה קְשִׂיטָה] Occurrit hæc vox tantùm hîc, & Jos. 24. 32. & Job. 42. 11. Alii vertunt, *centum nummis.* Ità He. (præter unum Onk. M. & AE. in BA.) testibus M. F. G. & BA. 1. 2. 43. & Was. Pro ἑκατὸν ἀμνῶν, in o'. (*centum agnis,*) legendum est, ἑκατὸν μνῶν, *centum minis* [e]. Si vox *agnum* significet, non parva superest quæstio, an agni nomen propriè, an pro specie nummi sic dicta, sumendum sit [f]. *Agnus* erat nomen pecuniæ agnum valentis, & ob id agni habentis figuram [g]. Sic *Bos,* nummus *bovis* imagine signatus, & *corvus,* apud Basileenses [h]: & *Ludovici* in Gallia, & *Jacobi* in Anglia; à Regum effigie sic dicti [i]. Sic *pecunia* à *pecu;* & *opes* olim *oves,* ut *opilio* pro *ovilio* [k]. Sic Corinthiorum πῶλοι, *pulli,* Peloponn. χελῶναι,

[a] V. Ma. E. Jun. [a] V. [b] Me. [c] V. [d] F. [e] G. [f] Me. [g] JT. ex Te. A. [h] E. [i] Walth. [k] Walther. Jun. [l] V. [m] V. [n] Jun. [o] Me. Pi. [p] BA. sic A. [q] BA. 1. 2. 30. 297. [r] BA. ib. [s] BA. ubi suprà. [t] Ma. [v] V. [x] Jun.

[z] G. [a] G. [a] M. [b] Pi. [c] Ma. [d] Aug. in E. [e] La. Me. L. [f] Riv. [g] Jun. [h] Bo. [i] Walth. in harm. Bib. [k] E. Riv. [l] Riv. Bo. [m] Bo. [n] V. [o] Pi. [p] F. co. [q] Me. [r] L. [s] D. [s] AB. R. Levi in D. F. co. [t] RS. & Hi. in D. [v] RS. in D. [x] O. [y] Ge. in D. [z] RS. in D. F. co. [a] L. [b] Me. [c] Me. [d] Waser. de antiquis nummis, 2, 15. [e] Eugub. in Bo. & Bi. [f] Bo. [g] G. Ità Waser. ib. [h] D. [i] Bi. [k] G.

χελῶναι, testudines; Athen. *κόραι, puellæ*. Solenne erat apud gentes nummos à figura quam repræsentabant cognominare; ut *templa argentea Dianæ*, Act. 19. 24. Credibile est Jacobum, pastorem, imaginem pecoris sui nummis impressisse. Mihi persuasissimum קְשִׂיטָה non esse *ovem* vel *agnum*, sed nummum. 1. Quia in libris Propheticis oves vel agni nusquam sic vocantur: Nec in aliis linguis Orientis ullum exstat, quod sciam, hujus vocis vestigium. 2. Vox קְשִׂיטָה potest esse à קשט *veritas*, Psal. 60. 6. (unde קשׁוט pro *vero* & *sincero* sæpe habetur in Paraphrastis, & est attributum ponderum.) Ità sign. *veram*, aut *sinceram*; quod non *ovis*, sed *probæ monetæ*, attributum est, sive materiæ ratione, sive ponderis. Et potuit generale hoc monetæ attributum ad unam speciem transferri, vel, quia in illa fortè aut materia purior, aut pondus exactissimum, erat; vel peculiari aliqua de causa, quæ nos lateat, quomodo כֶּסֶף & זָהָב sunt certæ nummi species. 3. קְשִׂיטָה est fœmin. generis, ergò non *agnum* sign. 4. Ante Jacobi ævum desierant res permutari, & nummi in usu erant, ut patet ex Gen. 17. 12, 13. & 23. 16. & 47. 16. 5. Hic ipse *ager* emptus dicitur *argenti pretio*, Act. 7. 16. At ibi agitur de alia emptione, nempe ab Abrahamo facta. Respond. *Vide quæ* Riv. ad Gen. 23. & BA. *hoc loco*. [*Hunc autem nodum, si Divina benignitas filum Operis nostri ad Novum Fœdus perduxerit, in loco proprio solvendum curabo.*] Ad valorem nummi quod attinet, Ebræi omnes quos vidi exponunt, *obolos*. Sed non persuadent. Ridiculum videtur. Et amici Jobi minutam illi stipem contulerint, singuli nempe unum assem; quod fuerit contumeliæ genus. Et quis credat adeò vili venisse agrum illum? Nam centum oboli faciunt tantùm quinque siclos. Verùm hoc non est incredibile: Nam illo ævo vilissimè omnia vel emi, vel permutari, poterant. Emit modum agri non ità magnum, eò quòd Sichimitæ non alià lege permittebant eum in suis finibus habitare, nisi quid proprium possideret. Si in Græco legendum sit *ἑκατὸν μνῶν*, summa erit centum minarum: Ità Kesitarum pondus erit librarum 500. At Jon. & Jeros. vertunt, *centum margaritis*: Quod non eget refutatione. Qui fundamento nituntur, nescio. Respexerunt ad nomen קשׁט, quod in Paraphrastis quandoque pro ornatu sumitur, margaritæ verò inter ornamenta primas tenent.

20. *Invocavit super illud*, וַיִּקְרָא לוֹ] *Sacrificavit super illud*, Ch. לו pro עָלָיו, accipit Onk. *Vocavit illud*, Sa. Sy. Mn. P. A. O. scil. *altare* fortis Dei, &c ‖. *Vocavit ipsi*, Caj. *invocavit super*, vel *juxta*, *illud*, V. vel *ante ipsum*, Ar. vel *ibi*, Ti. *invocavit Deum*, &c. ι'. M. Hebræi sic legunt, *vocavit ipsum*, scil. altare, fortem Deum Israel. Non quòd altare fuerit Deus Israel, ut Gerundensis locum explicat; sed quòd Deo inscriptum & dedicatum esset, & fuisset signum, quòd fortissimus ille fuit Deus Israelis qui eum liberavit ex cunctis necessitatibus. Sic nos Lusitani dicimus, *Eamus ad S. Andream*, i. e. ad domum S. Andreæ. Construxit altare quod esset memoriale perpetuum, quòd fortis Deus Israel liberâsset illum*. Videtur aliquibus inscriptio hæc aræ addita, *Ara Dei fortis Israel* †. [T]. sic legit, *Et erexit ibi altare*; *& ibi dedit decimas*, Bi.

CAP. XXXIV.

1. *EGressa est Dinah*] De domo paterna, ubi tanquam verecunda juvencula deberet stare clausa. Vide Tit. 2. 8. Tum fortè erat annorum 15, vel 14. ¶ *Ut videret mulieres*] Quæ tunc ad festum convenerant, inquit Josephus Antiq. l. 1. c. 27.

2. *Filius Hemor Hevæi, princeps*, &c. הַחִוִּי נְשִׂיא] *Hivæus princeps*, vel, *Hivæi principis*, V. ¶ *Vi opprimens*, וַיְעַנֶּהָ] *Violavit, stupravit*, V. *humiliavit*, ι'. O. Sa. *afflixit*, P.

3. *Tristem delinivit blanditiis*] Heb. *locutus ad cor puellæ*, i. e. juxta mentem & animum, h. e. grata & placentia; q. d. verbis blandis pellexit eam in suam sententiam. Ut eam ad consensum conjugii inclinaret. Sic Isa. 40. *loquimini ad cor Jerusalem*, est, consolamini.

4. *Ad patrem suum*] Observatum erat inter Ethnicos, quòd liberi de conjugio statuere debeant secundùm consensum parentum.

5. *Cùm audisset*] A comitibus Dinæ qui effugerant. ¶ *Siluit*, ità V. Mo. וְהֶחֱרִשׁ] *Surduit*, O. Ità tacuit acsi nihil audivisset. *Dissimulavit*, Ti. Dissimulavit prudenter quod corrigere non poterat, Deo totum permittens.

6. *Hemor patre Sichem*] Indulget filio, qui debebat corripere. ¶ *Ut loqueretur*] De futuris nuptiis.

7. *Irati sunt*, &c. וַיִּחַר לָהֶם] *Incaluit* (sub. furor eorum) *ipsis*, V. *indignati sunt, succensuerunt*, Ar. Ch. Caj. *doluerunt vehementer*, Sy. ι'. ¶ *Rem fœdam*] Ità V. O. seu *turpem*, ι'. Sa. Ar. O. seu *absurdam*, M. ¶ נְבָלָה] *Pravitatem*, V. P. *abjectionem*, O. Mo. *flagitium*, JT. *fatuitatem*, O. A. *ignominiam*, Ch. *nefas*, Sy. Ti. Ma. נבל est *cadere*, & quia res quæ cadit fœdatur, hinc est *fœdare*. ¶ *In Israel*] Contra Israel, patrem Dinæ; vel, contra domum seu familiam Israelis; Met. efficientis: vel, contra Ecclesiam, ad ejus ignominiam. Loquitur Moses sermone suo tempore recepto. Vide Deut. 21. 21. Jos. 7. 15. Jud. 20. 6. ¶ *Rem illicitam*, וְכֵן לֹא יֵעָשֶׂה] Ad verb. *& sic non fiet*, H'. *quum non liceret sic fieri*, V. Ch. *non solet sic fieri*, O. Futura apud Hebræos sæpe debitum indicant ac decorum: Mal. 1. 6. *honorabit*, i. e. honorare debet; Gen. 20. 9. *quæ non fient*, i. e. non digna fieri; Mal. 2. 7. *custodient*, i. e. custodire debent: Ribera in Mal. 1. 16, 17.

8. *Sichem, filii mei, anima*, &c.] Ità JT. Malim sic, *Schechemus, filius meus*, &c. h. e. *Quod attinet ad Shechemum, anima ejus*, &c. Nominativus absolutè ponitur. *Quod confirmari potest ex accentu distinguente, sive pausa majore Rebia, supra vocem* בְּנִי, *filius meus*. ¶ *Filiæ vestræ*] Fratres innuit, quorum tamen filia non erat, quia potior patris persona. Synecdoche qualis Gen. 35. 26. *Filiam* dicunt, quia nomine parentis egerunt.

10. *Terra in potestate vestra*, לִפְנֵיכֶם] *Coram vobis*, *in conspectu vestro*, V. [ità plerique;] *vobis patet*, Sy. *inter manus vestras*, Ar. Hebraismus, pro, *in potestate vestra*, ut habitetis ubi libet. ¶ *Est*, תִּהְיֶה] *Sit*, F. *erit*, V. ¶ *Possidete*, וְהֵאָחֲזוּ] *Possessionem capite in ea*, V. M. Date operam ut sitis possessores. *Circuite*, Mo. Pi. scil. negotiandi causâ. Vel sic, *Negotiamini eam*, i. e. pascuis & culturis exercete.

11. *Inveniam gratiam*] Sim vobis gratiosus, & annuite precibus meis. ¶ *Dabo*] In compensationem injuriæ, & donationem propter nuptias.

12. *Augete dotem & munera*, הַרְבּוּ מֹהַר וּמַתָּן] *Multiplicate dotem & donum*, O. Ma. Vel sic, *Multiplicate festinanter*, aut *festinanda*, *donum*; i. e. injungite quòd festinè solvam. מֹהַר sign. 1. *festinationem*, 2. *dotem*: vel, quia hæc festinanter, i. e. celeriter, promittatur desponsatis, & detur nuptis; vel, quòd homines festinare facit ad nuptias. Vetustissimus hic mos, & ferè omnium gentium, fuit, ut dos à viris mulieribus daretur. Vide quæ noto ad 1 Sam. 28. vel 24. & Salmas. de Modo usur. c. 4. p. 138. Uxorem de more comparabo, vos quod vultis pretium statuite. ¶ *Munera postulate*] Etiam amplissima vobis dari, ut mos sponsæ fratribus dare.

13. *Responderunt in dolo*, &c. בְּמִרְמָה וַיְדַבֵּרוּ אֲשֶׁר טִמֵּא תַּר] *In dolo, & locuti sunt*; ordo inversus, pro, *& locuti sunt in dolo*, V. sic ferè alii; *Locuti sunt sapienter*, Ch. vel, *dolosè*, Sy. Ar. *eò quòd violâssent*, &c. Alii aliter; *Responderunt per fraudem, cùm alloquerentur eos*, JT. *sic loquentes, eò quòd*, &c. Sa. *apud se loquentes*, &c. M. *expostulantes super eo quòd*, &c. Ti. Jacob filiis permisit ut responderent quod ipsis videretur: Illi capita contulerunt, &, dolum meditati, crudelitati pietatem prætexunt.

14. *Non incircumciso*] At nulla Scriptura hoc significat. Poterat Abraham; & ipse Jacob incircumcisi filias accepit. Verisimile tamen est paulatim tanquam illicitum habitum, & postmodum per Moysen lege

lege firmatum, cùm Circumcisio cœpit esse gentis Judaicæ signum & protestatio[o].

15. *In hoc valebimus fœderari,* בְּזֹאת נֵאוֹת] *Complacebimus in hoc,* P. Mo. *acquiescemus hâc lege, seu conditione,* V. Sy. Sa. *hac in re consentiemus,* M. A. Ar. Vide infrà v. 22. V. *Obsignati, securi erimus,* Tr. *pulchrè conveniemus,* Ma. Ch. reddit per vocem נִתְּשׁוּם, (quod est passivum Ithpeal, arbitror pro נִתְתְּשׁוּם, ת, suo more, abjecto ob sequens ט. Hoc editionis Complutensis authores vertunt, *conveniemus vobiscum.* Mallem sic reddere, *formabimur,* aut *conformabimur,* (à טשׁ, quod Ch. & Sy. sign. *formare,* & *conformare.*) Ita τοὶ ό. imitati sunt, qui vertunt, ὁμοιωθησόμεθα, i. e. *assimilabimur,* sive *conformabimur, vobis.* Proinde suspicor & ό. & Ch. censuisse נֵאוֹת non esse à אוּת, ut plerique omnes statuunt, sed ab אוֹת, i. e. *signum,* quemadmodum ab אוֹר *lumen* est נָאִיר *illuminabimur.* Ità ad verbum erit, *signabimur,* vel *consignabimur, vobis,* q. d. tanquam signo utrisque communiter impresso, similes efficiemur vobis. Vel poterit reddi, *obsignabimur,* h. e. firmum assensum pollicemur. Vide ad 2 Reg. 12. 8[p].

17. *Tollemus*] Discedentes dehonestatam abducemus, vos Deo puniendos relinquentes[q].

19. *Inclytus,* נִכְבָּד מִכֹּל] *Clarus præ totâ,* &c. i. e. *clarissimus,* V. Sic Hebræi comparativum constituunt[r].

20. *Portam*] Ubi prætorium, & judicia concionésque fiebant, forúmque venalitium[s].

21. *Pacifici sunt,* ità TJ. P. V. שְׁלֵמִים] Hebraissimus, hactenus pacificè vixerunt nobiscum[t]. Sic fert origo vocis[v]. (*Sunt concordes,* Sy. *sunt nobis confœderati,* Ar.) At Aquila, solitus alioqui origines anxiè exprimere, maluit ἀπηρτισμένοι, quia sæpe ea vox id quod in suo genere perfectum est significat, ideóque verti solet ὁλόκληρος, ἀκέραιος, τέλειος, etiam ἄμωμος, qui hujus loci videtur esse sensus[u]. *Integri sunt,* O. M. Plurale venit à sing. שָׁלֵם, *perfectum,* seu *integrum*; & non à שָׁלוֹם *pax*[y]. ¶ *Et volunt habitare,* וְיֵשְׁבוּ] *Et habitabunt,* P. i. e. ut habitare eis liceat in hac regione, & negotiari[z]. ¶ *Spatiosa & lata,* רַחֲבַת יָדַיִם] *Spatiosa manibus,* i. e. locis; יָד pro מָקוֹם[a]. q. d. Regio nostra spatiosior est quàm ut eam possimus colere soli[b]. *Lata manibus,* i. e. spatiis, &c. Ma. Mar. Vel, limitibus, terminis; solebant enim in limitibus collocare manum, quæ disjungebat ditiones, ac demonstrabat quousque potestas aut ditio alicujus protendebatur[c]. *Manus* pro spatio; quòd sicut manus præbet homini omnia necessaria, sic terra, præsertim lata[d]. Triplex ad persuadendum ratio: 1. Necessitas communis terræ colendæ & inhabitandæ, 2. Conjugium cum mulieribus ex Mesopotamia, quæ Cananæis pulchriores, 3. Lucrum[e].

22. *Ritum gentis imitantes*] Meliùs coalescunt populi rituum paritate[f].

23. *Nostra erunt*] Non proprietate, sed commercio & communicatione civili[g]. Bona enim amicorum sunt communia. Sed Hebræi aliter intelligunt, *Nostra erunt,* nempe per eorum subjectionem in servitutem, quod jam moliтos Hemor & Shechem aiunt, & hinc Jacobi filios excusant, & illud, *in dolo,* exponunt, *cautè, prudenter,* quasi ab eorum dolo moti essent ad tractandum de interfectione ipsorum. Et quòd eos increpat Jacob Gen. 49. accipiunt de dolo eorum contra Josephum, non contra Sichimitas. Hæc illi. Sed obstat, quòd non sic se excusant postea, sed tantùm per violentiam sorori factam[h].

25. *Quando gravissimus vulnerum dolor*] Quod verum esse confirmat Hippocrates, libro de Fracturis, (vide Valesium Sacræ philosophiæ c. 12.) quia eo die sæpe febres nascuntur ex inflammatione[i]. Dicunt Hebræi, tertio die post circumcisionem dolorem semper esse graviorem, שָׁרוּא חֲצִי הָמְרוּבַע, ut loquuntur Medici. Nescio si id Hebræi referant ad quartam Lunæ, aut potiùs sextilem ejus aspectum, qui est medium quadraturæ[k]. ¶ *Duo filii*] Tanquam principes & auctores consilii[l]. Simeon 21, Lev. 20 annorum, Mc. Non sine suorum comitatu[m]. Hi erant fratres Dinæ ex utroque parente, & reliquis seniores, præter Reubenem, qui mitioris ingenii erat, Gen. 37[n]. ¶ *Urbem confidenter,* ità Mo. בֶּטַח] Alii sic, *ad urbem quæ habitabat confidenter,* securè, nihil tale exspectans[o]. ¶ *Interfectis omnibus masculis*] Obj. At v. 29. captivos duxerunt טַפָּם. Resp. 1. vel טַף *parvulas* hìc sign. 2. vel, non omnes masculi aut interfecti aut circumcisi erant, sed ii tantùm qui per portam egrediebantur, ac nubiles erant[p]. 3. טַפָּם *supellectilem* vertunt ό. Sy.

26. *Necaverunt,* &c. לְפִי חָרֶב] *Ore gladii,* i. e. gladio, V. חַד, aciem gladii, Heb. vocant פִּי. Multiplex hìc peccatum: 1. Mendacium[r]; 2. Perfidia[s], cùm ulciscuntur injuriam jam à se condonatam, & justâ satisfactione abolitam, mutuóque fœdere, quin & connubio, extersam[t]; 3. erga parentem Inobedientia, quem illa non probaturum satis intelligebant[v]; 4. Injustitia belli, cùm penès patrem, non illos, summa potestas esset[x], 5. Sacrilegium, quòd Circumcisionis sacrâ ceremoniâ ad injustam cædem sunt abusi[y]; 6. Crudelitas, quòd ultra modum sævierint[z]; & tyrannis, cùm graviter læsos, idque ex suggestione sua, & in gratiam sui, jugulârunt[a]; 7. Temeritas[b] & Imprudentia, quòd se & suos in magnum discrimen adduxerunt[c], quòd, adolescentes vix 20 annorum, inscio & invito patre, rem talem aggressi sunt[d]; 8. quòd innoxios cum nocentibus peremerunt[e]. ¶ *Tollentes Dinam*] Quæ à die stupri ibi remansit[f].

27. *Irruerunt super occisos,* [ità ferè omnes,] חֲלָלִים] *Prostratos,* Ar. *violatos,* Ma. חָלַל propriè est *profanum.* Profanum autem est corpus mortuum, ex cujus contactu Judæus immunditiam contrahit[g]. ¶ *In ultionem stupri,* אֲשֶׁר טִמְּאוּ] *Quòd polluissent,* plur. pro sing. D. Synecdoche integri, nam unus polluerat[h]. Quod unus fecit, civibus in genere imputatur, quòd hoc flagitium nec impedirent[i], nec punirent[k], sed de eo potiùs gloriati sunt[l]. Sic alibi factum unius omnibus imputatur, Jos. 7. 1, 11, 12. & 22. 20. & Exod. 2. 14. collat. cum Act. 7. 27, 35[m].

29. *Captivas*] Ex homicidis fiunt prædones, sicut David ex adultero homicida. Sic usu venit iis qui frænum laxant affectibus[n]. Cùm cædes & deprædatio fuerint injustæ, credendus Jacob, ubi rescivit, & potuit, captivos omnes liberos dimisisse, & quæ supererant bona restituisse[o].

30. *Odiosum fecistis me,* לְהַבְאִישֵׁנִי] *Ut fœtere faceretis me,* P. H[p]. Fecistis ut abhorreant à me tanquam à re putida; reddidistis me abominabilem Cananæis[q]. Huic contrarium est illud, 2 Cor. 2. 15. *Christi bonus odor sumus,* pro, *accepti sumus Christo*[r]. Pisistratus filiis suis sævissima meditantibus in raptores sororis, *Quid,* ait, *faciemus hostibus, si hæc amatoribus facimus*[s]? ¶ *Pauci,* ità Ch. Sa. JT. sic RS. & AE in M. מְתֵי מִסְפָּר] *Viri (mortales,* Ma.) *numeri,* Mo. i. e. pauci, qui facilè numerantur. Sic Deut. 4. 27. & 33. 6[t]. Sic *anni numeri,* Job. 16. 22. & *reliquiæ numeri,* Isa. 21. 17[v]. Cui contrarium est, *sine numero,* 2 Chron. 12. 3[u]. Hebræi vocant מֵתִים *mortuos,* מְתִים *viros,* qu. mysterio indicetur vivos à mortuis punctulo uno tantùm distingui: tam prope mortem sumus[x]. ¶ *Percutient*] Qu. Quomodo hic metus consistebat cum fide promissionum ipsi factarum? Resp. 1. Eodem modo ut Abraham, cùm immolaturus erat filium, arbitrans quòd & à mortuis eum suscitare potuit Deus. 2. Non sunt verba metuentis, nec diffidentis, sed objurgantis filios, ut qui temeritate suâ, quantum in ipsis erat, frustrarent Divinas promissiones[z].

31. *Numquid ut scorto*] *Quasi cum vagatrice,* Ch. Sic vocant *scortum,* ab excurrendo & vagando. Mulieres sint οἰκουργοί, ait Apostolus. Tales sunt probæ & castæ. Dinah quia excurrebat & vagabatur, læsa fuit ipsius pudicitia[y]. Iratorum frivola excusatio[a]. ¶ הֲכְזוֹנָה] ז in textu est litera majuscula, fortè ut significet eorum audacia & pervicacia verba ad patrem, ut litera parva Gen. 23. 2. sign. moderationem in luctu[b].

CAP.

CAP. XXXV.

1. S*Urge, & ascende*] i.e. Citò ascende[c]. Dum Jacob pavet, Deus eum consolatur[d]. ¶ *Fac altare*] Ut promisisti, cùm lapidem erigeres[e]. At jam novennium à reditu transegerat; cur tamdiu distulit? Resp. 1. Deerat illi commoditas exsequendi tam solenne sacrificium & decimarum oblationem[f], & idololatriam expurgandi: hanc nunc captat ex metu Chananæorum, &c. 2. Totus à Divino nutu pendebat, nec dubitabat Deum illi significaturum tempus, &c[g].

2. *Deos alienos*, [אֱלֹהֵי נֵכָר] *Deos alieni*, Mo. sub. *populi*, JT. Ma. *idola populorum*, Ch. Teraphim illa, quorum unum Gedalia ait multo pòst tempore erutum cultúmque à Samaritis[h]. Qu. An Jacob talia permiserat in familia? Resp. 1. Rachel priùs furata esset idola Labani[i]; quod fortè tunc audiverat[k]. 2. Aut aliquid adhæsit de præda Sichimorum, idola fortè ex auro vel argento, quæ asportaverant[l]. Ea voluit removeri, nè illorum aspectu & pulchritudine ad colendum ea inducerentur. 3. Fortè nec uxores nec filii erant idololatriæ rei, sed servi & ancillæ ex gentibus idolorum cultoribus: Habuit enim familiam numerosissimam[m]. Potest de captivis Sichemitis intelligi[n]. ¶ *Et mundamini*, &c.] *Et mundate vos*, Jun. scil. abstinendo à concubitu conjugali, ut Exod. 19. 10, 15[o]. ¶ *Et mutate vestimenta*] Exuite sordida, induite munda; ut hoc cultu externo munditiam animi profiteamini[p]: idque non solùm ob idololatricam pollutionem, sed præcipuè ob cædem nuper patratam[q]. Homines Deum accedentes aut *mutabant* vestes, 2 Sam. 12. 20. aut *abluebant*, Exod. 19. 10. Levit. 15. 13[r].

4. *Et inaures*, [נְזָמִים] Vox generalis est, & sign. ornamenta & aurium & frontis, vide Gen. 24. 22[s]. vel nasi, vide Prov. 11. & Isa. 3[t]. Monumenta idololatriæ & superstitionis abolenda sunt, Exod. 32. Deut. 7. & 12. Jud. 8. & Hos. 2[v]. ¶ *Quæ in auribus eorum*] i.e. Vel *deorum*[x], quibus idola, instar hominum, in auribus ornabantur[y]: deorum anathemata suspensa, (neque enim erat cur suas inaures abjicerent[z].) Vel, quæ pendebant ex auribus famulorum[a]. Illis insculptæ erant, more gentilium, effigies, vel signa idolorum[b]. Has removeri jubet, 1. nè eas ut insignia superstitionis gestarent; 2. nè ad novos deos conflandos materia essent aut irritamentum, confer Exod. 32. 2, 3, 4[c]. 3. nè quod superesset vestigium idololatriæ, útque suis ejus exsecrationem ingeneraret. Ideóque noluit eas in alium usum convertere[d]. Insignia hæc erant alicujus superstitionis[e]; dicata, scilicet, alicui fictitio numini: qui mos olim Syrorum per Syros Phœnicas in Africam venit. Ideo Aug. de Doct. Christ. l. 2. inter superstitiosa numerat *inaures in summo aurium singularum*. De quibus latiùs Epistolâ 73. *Inaures——non ad placendum hominibus, sed ad serviendum dæmonibus, adhibentur.* Erant in illis notæ quædam siderales, unde ἀστεροειδεῖς dicebantur. Luctatius ad Statium, *Licèt magis frigidas habent*; sed legendum, *licèt magi sphragidas habent.* Tales & annuli partim ad mira perpetranda (ut ille Gygis, Platone de Rep. 2. Cicer. de Offic. 2. Plin. l. 33.) memorantur; partim valere crediti dæmonibus pellendis, teste Luciano in Philopatride partim contra morbos, testibus Alexandro Tralliano, Marcello Empirico, & aliis. Sic & comas diis dicatas ex poetis discimus, & cirros in comis ex Ammiano Marcellino lib. 22[f]. ¶ *Infodit*] Totâ familiâ locum ignorante[g]. Priùs confracta & liquefacta, sicut Exod. 32. 20. & 2 Reg. 18. 4[h]. Commendatur nobis magna perfectio & zelus Jacob pro religione vera[i]. ¶ *Subter terebinthum*, ità o'. & Ch. in A. [אֵלָה] Al. *quercum* vertunt, A. Ma. Si radix spectetur, sign. arborem exsecrabilem, funestam, quales apud idolorum delubra plantari solent: & fortè hac de causa sub ea exsecrabilia idola recondidit[k]. Vel, *sub quercu*, quia quercus & tales arbores, religioni dicatæ, diu perstiterunt, nec cædebantur, Gen. 21. 33. Deut. 12. 2[l].

5. *Terror Dei*] Ingens, & à Deo missus[m]. Sic *sopor Dei*, 1 Sam. 26. 12. Humanitùs enim nihil timendum erat illis qui numero, potentiâ, &c. superiores erant[n].

6. *Luz in Canaan*] Ad differentiam alterius, Jud. 1. 26[o].

7. *Appellavit*] i.e. Appellationem suprà (c. 28. 19.) inditam confirmavit[p]. ¶ *Apparuit Deus*, [נִגְלוּ אֱלֹהִים] i. e. Angeli, Onk. in M. V. G. Solet cum uno Angelo principe apparere Angelorum aliorum comitatus. Vide Luc. 2. 9, 13[q]. Alii de *Deo* accipiunt, ità A. Pi. BA. t. 2. 34. 347. o'. in A. Docet hoc *revelandi* verbum[r]. Numerus verbi pluralis est, ad significandam Trinitatem in Unitate[s].

8. *Deborah*] Tradunt Hebræi hanc à Rebecca remissam in Haran, ut Jacobum revocaret[t]. Hoc affirmat Rasi (ex Moyse הַדַּרְשָׁן, i. e. Concionatore, & Abarbanel ex Cabala. Sed non est probabile tam grandem natu missam. Nachmanides existimat eam, postquam primò venisset cum Rebecca in Cananæam, redusse ad suos lares, unde deinde cum Jacobo profecta est ad visendam dominam. Huic suffragatur Abarb. Docet etiam Nachman. non abs re esse, si quis hanc dicat non eam fuisse quæ Gen. 24. 59. (non enim ea ibi nominatur) sed aliam quandam quam secum abduxit[v]. ¶ *Ad radices Bethel*] Ad imum montis in quo Bethel[x]. ¶ *Quercus fletûs*] Qu. Cur ità flebant ob senem decrepitam? Respondet Arama, quòd erat fœmina haud parvi pretii. At inibi cum cognovisse de morte matris tradunt veteres Hebræi Doctores, & Ramban & Bechai, & probat Abarbanel, quia scriptum est Gen. 35. 27. *venit ad patrem*: dixisset, *& matrem*, cujus consilio profectus est, si superstes tunc fuisset. Et huc referunt quod sequitur, *Et benedixit*, i. e. benedictione lugentium; h. e. in luctu consolatus est[y].

9. *Benedixit*] Cum nominis novi confirmatione, gratiæ donis & virtutibus animum adauxit[z].

10. *Non Jacob*] Nempe tantummodo, V. Me. Qu. Cur hoc iteratò dicitur? Resp. Quia Jacob hic (ut antea Gen. 32.) anxius erat, & à Cananæis undique timeret[a].

11. *Ego omnipotens*] Ut scias præstare me posse quod promisi. ¶ *Gentes & populi*] Tribus Israel, numero gentibus & nationibus pares[b].

12. *Tibi & semini*] i. e. Tibi, quia semini tuo[c].

14. *Erexit*] *Erexerat*, *statuerat*, V. P. Sic vertenda quæ sequuntur, *insperserat*, *profuderat*, &c. Pi. V. Utrùm bis fecit, an bis commemoratur? Aug. qu. Gen. 116[d]. Hoc priùs fecerat, sed jam repetit[e] aut curavit ampliùs[f]: vel potiùs, eversum ab incolis profanatúmque restituit[g]. [Vide Gen. 28. 18.] ¶ *Titulum*, ità Caj. [מַצֵּבָה] *Statuam*, V. Mo. O. *metam*, V. Qui simul esset & *titulus*, i. e. monumentum apparitionis & promissionis Divinæ, & *altare*[h]. ¶ *Libans*, &c.] Scil. vinum[i], vel *Secbar*[k]. Oleo ac vino lavit[l]. ¶ *Effundens oleum*] Ad consecrationem altaris: vide Gen. 28. 18[m]. *Hunc imitati sunt Gentiles.* Vide Casaub. ad Theophrast. Charact. *de superstitione.* *Homo superstitiosus* [illegible] *(unctum) veneratur. Neque enim justius religiosam moram viatori objecerat aut ara floribus redimita, aut spelunca frondibus inumbrata, aut quercus cornibus onerata, aut fagus pellibus coronata, vel etiam colliculus sepimine consecratus, vel truncus dolamine effigiatus, vel cæspes libamine humigatus, vel lapis unguine delibutus*: Apol. Florid. 1[n].

16. *Verno tempore*, [כִּבְרַת] כ potest esse vel radicale, ut sit à כָּבַר; vel servile, quod plerique Hebræi volunt, *quasi*, vel *ferè*, בִּרַת *berath terra*, à בָּרָה. Hinc variant interpretes[o]. 1. Aliis tempus indicat, *verno tempore*, ità Vulg. & alii, teste RS. in F. co. Nescio quid ei in mentem venerit, nisi legerit כִּפְרִיַּת[p]. [Sed alii sic exponunt.] q. d. Juxta tempus quo terra cibum & segetem effert, à בָּרָה *cibare*, Mr. Vel, secundùm procreationem terræ, à בָּרָא, h. e. quum terra incipit procreare & gignere fructus[q]. Alii derivant à כְּבָרָה *cribrum*, quòd tum terra in morem cribri scissa & excavata rimulis & cavernis apparet[r]. Hinc Qu. Eb. vertit, in

Marginal notes, left column: c V. · d Me. · e Mo. · f Bo. · g La. · h G. · i L. E. Me. · k Me. · l E. L. Me. · m E. · n Ait à TJ. · o Pi. · p Me. Jun. · q Belg. · r A. · s Pi. · t O. · v A. et Hr. · x P. in Bo. · y Me. T. La. et Aug. · z Bo. · a V. San. in l s. · b La. · c Pi. · d La. Me. · e V. · f G. · g Jun. Ma. · h Me. La. · i E. · k O.

Marginal notes, right column: l A. · m Me. · n Jun. · o Me. · p M. ex L. · q G. · r Pi. · s A. Pi. · t L. M. Me. · v Mun. · x Me. · y Mun. · z Me. · a Bo. La. · b Me. · c Me. · d G. · e A. · f Jun. · g Jun. A. · h Me. · i Me. · k A. · l V. · m La. A. · n Gu. · o Ma. · p M. · q Ma. · r F. co.

in electo terræ tempore, i. e. verno [s]. Videtur derivâsse à בָּרַר, vel בָּרִיר, *eligere*; q. d. *secundùm*, vel *circa*, *electionem terræ* [t]. Et aliquando vertit, *tempore viriditatis* [u]. At verò, ב non temporis, sed loci, notationem esse res clamat. 2. Tempus potiùs autumnale erat; fugit enim tonsuræ tempore, Gen. 31. 19. quod est cùm sudare incipiunt: nec nisi 4 mensibus commodè potuit itinerarium hoc conficere [x]. 2. Alii in genere accipiunt pro *portione & segmento terræ*; itá Meir Nethib. Sed hoc nimis vagum est [y]. *Quasi tractus* (*buccea*, Ma.) *terræ*, Sa. Mo. *planum*, vel *campus*, *terræ*, Jun. Pi. Alii, pro *magno vel amplo terræ spatio*, (à כַּבִּיר, *magnum*, *multum*.) itá Q. Hs. in F. co. M. Itá Oleaster, qui rationem ait reddi cur non sepelierit eam in urbe, quia scilicet nimium restabat itineris. At constat esse prope urbem, Gen. 48. 7. 1 Reg. 10. 2. Matt. 2. 18. Itá & Adrichom [z]. Alii, pro *exiguo spatio terræ*; itá A. nimis parcè, Ful. *Modicum terræ*, A. *exiguum spatium itineris conficiendum*. Hic sensus probatur ex 2 Regum 5. 19 [a]. 3. Aqu. sic, κατ' ὁδὸν τῆς γῆς, i. e. juxta viam (nempe regiam & publicam) quæ ducit in Ephrata. Sic ὁδὸς sumitur Luc. 14. 23. & Act. 8. 36. Itá בִּרְת Aquilæ est *iter purum & patens*, à בָּרַר *purgare*, q. d. via quam vepribus & dumetis obstructam purgârunt & aperuerunt. 4. Fortè בִּרְת deducendum à Syriaco בָּרָא, quod *rus* aut *agrum urbi circumjacentem* significat. 5. ο'. ἱππόδρομον transtulerunt, teste Hi. acsi כִּבְרַת accepissent pro דְּבָרַת, (per metathesin) quod est *spatium decursionis equestris*. Unde fortè Mun. *stadium* vertit [b]. Hippodromus autem Alexandrinus erat mille cubitorum, nempe à meta ad metam [c]. 6. Quidam vertunt, *Et erat quasi pastus terræ*; i. e. supererat tantum itineris quantum confici potest ante unum pastum, &c. (puta, à manè ad tempus prandii:) h. e. Itinere alterius partis diei distabant ab Ephrath [d]. *Circiter diætam terræ*, i. e. quantum conficit homo inter refectionem, v. g. à manè ad jentaculum, indè ad prandium, indè ad cœnam †. Hic sensus veritati non congruit: Non ultra milliare distabat à Bethl. ut docet nos αὐτόπτης Hieron [f]. 7. Alii exponunt, *milliare*; itá AE. & RS. & K. in F. co. itá Ar. P. & Schindl. & Buxt. in Ma. A. *Sic Saadias, sed sine teste, sine exemplo*, inquit is qui vulgò audit doctissimus Ebræorum [g]. Sed non tantum distat à Bethlehem, aiunt RS. & Abenmelech in D. & Rambam, qui se ea loca invisisse dicit [h]. 8. Alii ergò *jugerum* vertunt, sic Tr. Sic quidam Onkelt authoritate fretus, qui כִּבְרַת transtulit, tanquam per metathesin à כִּרְבַת. (כרב autem Chald. & Syr. est *arare*:) significàtque quantum terræ boves arando efficiunt. Mea conjectura hæc est, כִּבְרַת esse constructæ formæ, à כִּבְרָה, quod Rabbini dicunt בַּר, Targum בָּרָא, estque idem quod שָׂדֶה: שָׂדֶה autem significat non tantùm *agros*, *rus*, in genere, sed etiam *arvum*, sive tantam agri longitudinem quantam ducendis sulcis arator efficit; ut 1 Sam. 14. 14. Sic Onk. & Targ. Jerof. כְּרוֹב אַרְעָא, ad verbum, *arationem terræ*, i. e. *jugerum*. In Concordantiis Hebraicis חֶבֶל *funis* interdum denotat כִּבְרַת הָאָרֶץ, *tractum terræ*, quantum unius funis dimensio absolvebat, i. e. jugerum. Et Benjamin dicit esse *prope Bethlehem ad dimidium circiter milliare*: nam מִיל est bis mille cubitorum. Addam quod annotat de hoc sepulchro. Ait esse in bivio, & cippum istum factum esse ex undecim (duodecim dicendum fuerat) lapidibus, pro numero filiorum Jacobi —Judæos autem omnes qui prætereunt ibi nomina sua in cippi lapidibus exarare [i]. 9. Quidam *stadium* vertunt; itá Sy. M.

18. *Benoni*] *Filius doloris*, vel *luctûs*, *mei*; sive activè, sive passivè [k]. Vel, *filius laboris*, i. e. in cujus partu laborâsset: vel, *filius roboris*, in quo supremum robur consumpsit; vel, qui matre fortior erat [l]. ¶ *Benjamin*, [בִּנְיָמִין] Alii exponunt, *filium dextræ*; itá Vulg. V. ait, quia robur præcipuum in dextra, ut ostenderet se forti animo hunc casum ferre [m]: aut, quòd ostenderet virtutem generandi apud ipsum adhuc fuisse, *dextra* autem sign. robur [n]: aut, quia patri charissimus [o]; quia dextra honoratior & charior homini sinistrâ, inquit Abenmelech [p]. Sic alibi, *Sit manus tua super virum dextræ* [q]. Dextrâ apprehendimus res aut homines nobis charos: Et chariores sunt filii qui postremi nascuntur [r]. Alii, *filium dierum*, sive *senectutis*, i. e. provecti diebus, vel ætate, sic AE. & Hiscuni; acsi esset בִּנְיָמִים: solet autem ן pro ם poni ex dialecto Syriaca. Grammatici numerant decem voces hujusmodi, ut חִטִּין *frumenta*, אִיִּין *insulæ*, &c. Jacobus autem *Syrus* vocatur, Deut. 26. 5. quia recèns è Syria venerat [s], & Syriaci sermonis multum adhuc retinebat. Convenit optimè cum eo quod infrà est, 44. 20 [t].

19. *In via*] Antiquitùs sepulchra extra civitates erant [u]. ¶ *Quæ ducit Ephratam*] i. e. Bethlehem: ab uxore Caleb sic denominata est, 1 Chron. 4. 4 [x]. Inter *Jerusalem* & *Bethlehem* [y].

20. *Titulum*, itá ο'. [מַצֵּבַת] *Statuam*, Ch. Mo. *erectionem*, O. i. e. columellam, ut Cicero vocat 1. de Leg. κίονα Græci, quos ο'. hic sequuntur [z]. Quæ esset tanquam memoriale mortis Rachel, vel potiùs secundæ vitæ [a], & ad ostendendum quòd haberent fidem resurrectionis [b]. Pyramidem perelegantem fuisse ait Borchardus [c].

21. *Turrem gregis*] Al. vertunt, *turrem Eder*, Sa. Sy. Ar. M. Tr. Mo. Al. *Migdal-eder*, P. Ma. Locus erat pascuis uberrimus, & hîc Patriarcha greges pascere solebat [d]. Mille tantùm passibus distabat à Bethlehem [e]. Hîc Angeli pastoribus apparuerunt [f].

22. *Cum Balah, concubina*] Vide de concubinis ad Gen. 25. 1 [g]. ¶ *Quod illum minimè latuit*] Etsi ad tempus dissimulavit, metuens majora mala, quia Reuben ferox erat; postea tamen eum punivit, Gen. 49 [h]. Hoc narratur, ut appareat quàm justè Reuben primogeniti jure privatus est [i]. In Hebræo spatium hîc relinquitur, cum hoc signo, o ,ut attentionem nostram excitet. Fortè dolor Jacobi tantus erat ut verbis exprimi non posset [k]. ¶ *Filii duodecim*] Justinus lib. 36. *Israelem felix decem filiorum proventus majoribus suis clariorem fecit* [l]. Commodè hoc subjicit, ut constaret cur primogeniti jus ad Josephum & Jehudam translatum sit, nempe tanquam ad primos præcipuarum uxorum filios [m].

26. *Qui nati sunt*, אֲשֶׁר יֻלַּד] *Qui natus est*, h. e. quorum quisque natus est, ri [o]. ¶ *In Mesopotamia*, &c.] Synecdoche est, quia ibi omnes nati, excepto Benjamin, qui in Canaan natus [o]. Similis synecdoche Gen. 46. 15. Exod. 12. 40. Joh. 20. 24 [p].

27. *In Mambre*] In planitie *Mambre*, scil. viri sic dicti [q]. ¶ *Civitatem Arbee*, קִרְיַת הָאַרְבַּע] Sic dicta, quòd vir *Arbe* ibi vel habitavit, (quomodo *civitas Nachor* dicitur ubi habitavit Nachor) vel natus est, (ut *civitas David*, ubi natus est) vel imperitavit. Præponitur ה, licèt nomen sit proprium viri, quia similitudinem habet nominis appellativi. Nam sic vocatus fuit, quoniam ipse & filii ejus erant quatuor. Itá Abenmelech [r].

29. *Consumptus ætate*] Deficiente calore naturali & humido radicali [s]. *Defecit*, scil. morbo levi [t]. ¶ *Populo suo*] Patribus in Limbo [u]. [Non placet illa interpretatio omnibus Romanensibus: Alii enim aliter exponunt.] Sepultus est cum majoribus suis [x]: h. e. mortuus est, ut cæteri [y]. Al. adjunctus est justorum animabus [z]. Vide Genes. 25. 8 [a]. De solis justis dicitur [b]. Isaaci mors (quæ diu postea contigit) hîc describitur à Mose per anticipationem, ut Jacobi historiam plenius persequeretur [c]; & nè historiam Josephi texendam interrumpere cogeretur [d]. ¶ *Plenus dierum*] Satur vitæ [e]. Vide suprà c. 25. 8 [f].

CAP. XXXVI.

1. **G**Enerationes Esau] Hæ enumerantur, ut ostendatur benedictionem patris non irritam fuisse; & quia Idumæos, cum Judæis in unam gentem coalituros, Deus ab illis pro fratribus haberi voluit, Deut. 23. 7 [g]. & ut Israelitæ Idumæorum fines nossent, eisq; abstinerent, exceptis eis quæ erant Ama-

M lech-

[s] Ful. [t] Ma. [u] Me. [x] Ful. misc. 2. 15. [y] Ful. ib. [z] Bo. [a] Jun. [b] Ful. ib. [c] Bo. [d] V. K. F. co. D. † D. [f] Ful. misc. ubi supra. [g] D. [h] D. [i] D. [k] Jun. [l] O. [m] M. post L. [n] O. [o] V. [p] D. V.

[q] D. [r] V. [s] D. [t] G. [u] L. [x] Bo. Lo. Li. [y] Ma. [z] Q. [a] V. [b] L. [c] Me. [d] T. [e] Me. T. [f] M. ut Hi. & To. in Tr. [g] V. [h] E. Me. [i] Jun. Pi. [k] A. [l] G. [m] Jun. [o] K. in M. [o] L. Jun. M. [p] Ma. [q] M. [r] D. [s] Me. [t] V. [u] Ità L. Me. [x] Me. V. [y] V. [z] Mar. A. [a] A. [b] To. in Mar. [c] Jun. Belg. [d] Bo. [e] Me. [f] V. [g] Me.

lecitarum. Vide Exod. 17. 14. & Deuter. 23. 7[h]. ¶ *Ipse est Edom*] Vel cognomento, vel alio nomine, V.

2. *Oolibama, filiam Ana, filiæ Sebeon*] Sic Heb. & Ch. ait Bru. ità TJ. Ar. Mo. M. P. Ti. A. Sed hæc lectio minùs probanda est, Bru. intricata est, E. Constat enim Anam fuisse virum, & filium Zibeon, v. 24[i]. At distinguendum inter hunc Zibeonem, qui erat avus Aholibamæ, pater Anæ, & Anam atque Zibeonem, qui fratres erant, v. 20[k]. Alii sic, *filiam Ana, filii Zibeon:* ità ο'. & 14 codices Vulg. MSS. ait Bru. Ità Sa. Sy. At in Hebræo est fœmininum, E. [Hebrew]. Alii sic, *filiam Ana, filiam Zibeon*, sic Ch. Et hæc lectio præferenda est, Bru. E. Qu. At quomodo erat filia & patris, & filii? Respond. Vel erat filia Anæ *naturalis*, Zibeon *adoptiva*[l]: vel *filia* avi dicitur, pro *nepte*, sicut v. 14[m]. Hæc Gen. 26. 34. vocatur *Judith, filia Beeri*[n]: (nam olim & viri & fœminæ erant multinomines[o].) Dices, quòd illic *Chittæa*, hîc *Chivæa*, dicitur, qui populi diversi sunt, Gen. 10. 5. Exod. 3. 8. Respond. 1. *Chittæorum* fines amplissimi erant, quibus *Chivæi* continebantur[p]: 2. vel, Hi populi contigui erant, adeóque eorum nomina facilè permutari poterant[q]: 3. vel, Avus fuit *Chivæus*, sed, cùm ad Chittæos commigrâsset, filius ejus dictus fuit *Chittæus*[r]. Mira hoc capite nominum mutatio: Quæ *Judith* c. 26. 34. hîc *Aholibamah* dicitur, ab idololatria: *Beeri Hittæus*, c. 26. 34. (sic dictus, quia habitavit inter Hittæos circa Beer-la-hai-roi) hic est *Ana, Hivæus* origine, & v. 30. (collato cum 25.) *Horæus*, quia ibi habitavit: quæ hîc *Adah*, Gen. 26. 34. *Bashemath* vocatur, ut ostenderetur, Deo displicuisse Esaui nuptias: & quæ *Mahalath*, filia Ismael, cap. 28. 9. hîc *Bashemath* dicitur; ut significaretur, in filia Ismaelis fuisse Canaanitarum corruptelas †. Confer genealogiam hujus capitis cum 1 Chron. 1. 34. ad finem. *Timna*, quæ hîc est mulier & concubina Eliphazi, ibi v. 36. est ejus filius. Nam Scriptura compendiis utitur in rebus notis. Ibid. Nota præterea, 1. Esaui uxorem fuisse Aholibama, proneptem Seir, v. 20, 24, 25. Eliphazi (filii Esaui) uxorem, filiam immediatam Seir, v. 20, 22. 2. Fuisse postea ducem Korah ex stirpe Eliphazi, licèt Eliphaz non haberet filium immediatum illius nominis. Confer ver. 11. cum ver. 16[s].

4. *Eliphaz*] Hic ex plurium sententia est ille *Themanites* in Jobo: & sic Hi. Sed potiùs hic est avus illius[t].

6. *Animam* [Hebrew]] i. e. Personas, seu homines[u]; ut Rom. 13. 1[y]. Vide Gen. 12. 5. & 46. 26[z]. ¶ *Et abiit in alteram regionem*, [Hebrew]] *In terram*; i. e. penetravit longiùs in regionem illam[a]. *Abiit è terra Canaan*, ο'. Ità [Hebrew] interdum sign. Sic 1 Reg. 8. 30. [Hebrew], *in habitaculo*, pro quo in 1 Chron. 6. 21. scribitur, *ab habitaculo:* sic [Hebrew], *ad Sion*, Isa. 59. 20. pro quo in Rom. 11. 26. est, *ex Sione*: ità Jud. 17. 2. & 2 Chron. 1. 13[b]. Alii legunt, *abiit in terram aliam*, ità Ch. in V. & TJ. Belg. A. nempe *in Seir*, ut habent Sy. & ο'. ità Jun. Pi. Vide quæ ad Gen. 33. 14, 16. Pi. Qu. Annon hoc repugnat c. 31. & 33. ubi priùs *in Seir* vixisse dicitur? Respond. 1. Eò jam antè abierat, propter parentum offensam[c]. Cæterùm post reditum fratris, reparatâ cum eo amicitiâ, reversus est ad parentes[d]. Sed mortuo patre, cùm pascua tam multis gregibus non sufficerent, eòdem rediit[e]. 2. Verba sic vertenda in plusquam perfecto, *assumpserat*, & *abierat*, &c[f]. Patet ex collat. Gen. 32. 3. & 33. 14, 16[g]. Arcanam Dei providentiam commendat Moses, quâ expulsus Esau in exsilium fuit, ut vacua maneret terræ (Canaan) possessio, uni Jacobo[h]. ¶ *Recessitque à fratre suo Jacob*, [Hebrew]] *A facie* (vel *conspectu*, Jun.) *fratris*, Mo. Pi. *Ante adventum fratris abierat*, &c. *Facies* pro *adventu*, ut Gen. 30. 30. & 32. 3. & 46. 28[i]. Non placet, nec exempla rectè allegantur: Ibi enim est [Hebrew], at hîc [Hebrew][k]. Phrasis, *à facie*, non potest intelligi pro eo quod est *ante faciem*, i. e. ante adventuro[l]. Verto, *propter Jacobum*, i. e. quòd sciebat terram Canaan ei ex promissione Dei cessuram[m].

7. *Terra peregrinationis*] In qua tanquam peregrini habitabant, ut Exod. 6. 4[n]. & Chorræi domini erant: ideo illis non suffecit ea terra, quæ, reliquis expulsis, Israelitis suffecit[o].

9. *Patris Edom*] i. e. Idumæorum[p], celebris & famosi populi. Hoc ei contulit Deus in gratiam Isaaci[q].

14. *Filia*] i. e. Neptis, V. [*Vide quæ ad vers. 2.*]

15. *Hi duces*, [Hebrew]] *Chiliarchi*, Ma. Discrimen inter *Ducem* & *Regem* hoc est, quòd Rex est coronatus, non ità Dux[r]. Idumæi primò amplexi sunt Aristocratiam, in qua Duces ex optimatum sententia rempublicam gubernabant, deinde amplexi sunt Monarchiam; tandem iterum Aristocratiam. Porrò, tam Duces quàm Reges electione, non successione, venerunt ad principatum[s]. Vel imperium à fortiori est usurpatum. Communis sententia est, 1. Duces, 2. Reges, 3. Duces fuisse, Regibus succedentes. *Duces pro Regibus*, inquit Vulgatus, 1 Chron. 1. 51. Sed nihil tale in Ebræo. Vix credibile est, usque ad Mosis tempora (h. e. annis paulò plus ducentis) tot gubernatores successisse. Et Reges illis post Mosen fuisse constat; & si in Ducatum regimen mutatum fuerit, id post Mosis tempora contigit. Scio quid dicant; vel propheticè hæc à Mose dicta, vel ab alio Propheta suppleta. Malim *Ducum* nomen à v. 15. ad 19. accipi tantùm pro capitibus & patriarchis familiarum, at in sequentibus pro regni proceribus & rectoribus provinciarum; ut patet ex circumstantiis vers. 40, &c. quarum nulla mentio in prima ducum enumeratione[t].

18. *Core*] Heb. *Korah*. Hic in filiorum catalogo omissus fuit, fortassè, quia nepos fuit[v]. Distinguendus hic ab alio Korah ex alia matre, v. 14. & 18[u].

20. *Filii Seir Horæi*] Ità V. De quibus vide Gen. 14. 6. Videntur fuisse *Hivitæ*, v. 2. Nam *Zibeon*, ibi *Hivita*, vers. 24. est *Horita*[y]. Recensio horum fit ob affinitatem Esaui & Eliphazi cum iis, ex qua occasione cum iis habitârunt, & iis tandem in imperio successerunt[z].

24. *Iste est Ana*, [Hebrew]] Pronunciatur *Enæ*; ο'. Ἐνάν. Annon hoc didicerat Homerus, cùm scribit, Ἐξ Ἐνετῶν, ὅθεν ἡμιόνων γένος ἀγροτεράων, (i. e. *Ex Henetis, unde mulorum genus*, &c[a].) Qu. Quomodo hîc *Ana* vir statuatur, cùm v. 2, & 14. mulier statuitur? Bo. Respond. Hic *Ana* alius est ab *Ana* v. 2, & 14. quia hîc *Horræus* erat, Ana verò ista *Hivæa*[b]: Vel, unus fuit *frater*, alter *filius*, Zibeonis[c]. ¶ *Invenit aquas calidas*, [Hebrew]] Variè reddunt. 1. *Maria*, Q. in Hi. O. Stagnum reperit, cujus inventio in eremo difficilis. Reperit venam aquæ salsæ[f]. Maximè omnium displicet. Nam, 1. [Hebrew], non [Hebrew], *maria* sign. 2. *Maria* non dicuntur nisi magni lacus, quales in deserto reperisse non tanti est, ut ab illorum inventione quis potuerit insigniri, cùm hi nemini non pateant[e]. 2. *Aquam*, Sy. At hoc non [Hebrew], sed [Hebrew][f]. 3. *Aquas calidas*, thermas calidas & medicinales[g]. Fortè Vulgatus legebat [Hebrew] *calidas*, & supplebat nomen *aquarum*. Non placet, nusquam vox *jamim*, cùm *aquas* sign. adjectivum illud *calidarum* complectitur[h]. 4. Alii vocem Hebræam Græcè exprimunt, Ἰαμείν, ut quam aliter reddi posse desperaverint: ità ο'. Aq. Sym. & Th. in BA. 242. 30. 5. Alii *mulos* vertunt: ità Hc. in F. K. in M. Abenmel. in D. ità TJ. & Bereshith Rabba 5. 8. & R. Juda & RS. & Pomar. Aquin. omnésque Hebræi recentiores, & Persa & Ar. & omnes ferè interpretes & lexicographi: BA. 239. Ità M. F. V. G. P. O. Ti. JT. A. Pi. i. e. Artem excogitavit, quâ ex admissura equi & asinæ muli procrearentur[i]. Probatur ex eo, quòd invenisse dicitur, &c. cùm pasceret asinos[k]. [*Non placet aliis.*] Quasi verò quicquid homo reperit inter pascendum asinos, id omne ad asinos debeat pertinere[l]. Neque ex solis asinis procreantur muli; equorum autem nulla hîc mentio[m]. Præterea, [Hebrew] non significare *mulos* sic probatur. 1. Quia illa vox nusquam *mulos* sign[n]. illi autem [Hebrew] dicuntur[o]. 2. Tum non diceretur *invenisse* mulos, quia [Hebrew], licèt in Scriptura exstet locis plùs 400, nusquam sign. *excogitare id quod non est*, sed, *reperire rem jam exstantem*. 3. Probabile est mulorum

usum

usum in illis locis non fuisse tam vetustum; nam in armentis & gregibus *Ab. If.* & *Jac.* & aliorum, Num. 31. Jos. 6. Jud. 6. & 1 Sam. 15. censentur *cameli, equi,* &c. at *muli* nusquam. Nec ante Davidis tempora leguntur mulis usi [p]. 6. Onk. vertit גבריא, quod tamen Fagius trahit ad mulos [q]; qui ימים dicuntur vel ab איתם *robore,* (quòd onera gravia ferunt,) vel ab אימה *terror* [r]. Sed Chaldæam vocem ubique pro gigantibus usurpat [s]. [BA. vertit *gigantes*;] & eòdem recidit quod Sa. reddit, *Emaos,* quia hi inter gigantes erant, Deut. 2. 10, 11. Illi itaque *jemim* iidem sunt qui *Emim,* quorum nomen Hebræi vel cum Jod, אימים, scribunt, vel אמים, sine *Jod.* Prius si sequamur, dicendum, in ימים excidisse, א, ut יהל *tentorium figit,* pro יאהל, Esa. 13. 20. חלי *& abibus,* pro ואחלי, Jer. 2. 36. וירב *& insidiatus est,* pro ויארב, 1 Sam. 15. 5. ימרוך *dicent tibi,* pro יאמרוך, Psal. 139. 20. & alia multa. Et, ut idem est *Aram* Matt. 1. 3. qui *Ram* Ruth 4. 19. idem locus אפס דמים 1 Sam. 17. 1. & פס דמים 1 Par. 11. 13. idem populi *Aramim* & *Ramim,* 2 Par. 22. 5. ità *Emæi*, vel cum א, האמים, vel sine א, הימים, dici potuisse constat. At si sequamur posterius, ימים erit pro אמים, י & א permutatis; ut תתיפרו, pro תתאמרו, Esa. 61. 6. & ילף Ch. & Sy. idem quod אלף He. *discere*, & יחד idem quod אחד, *adunare*; & יגר, *acervus*; est ab אגר. Adde quòd ואמים hodie legitur in Hebræo exemplari qui Parisiis editus est charactere Samaritano. Si igitur sic intelligas, loci, alioqui obscuri & intricati, sensus apertus erit & percommodus. Hos Emæos *invenisse* dicitur *Ana* phrasi Hebraicâ: h. e. vel in eos incidit, vel etiam irruit in illos ex improviso. Ità verbum *inveniendi* sumitur Jud. 1. 5. 1 Sam. 31. 3. 1 Reg. 13. 24. & Psal. 21. 9. *invenies —inimicos*, & Cant. 5. 7. Esa. 10. 10. Aut igitur paratas insidias virtute suâ clusit, aut magnâ clade illos affecit. Et hoc eò fit verisimilius, quod Emæi Horæis vicini erant, (ut constat ex Gen. 14. 5, 6. & præcipuè ex Deut. 2. 9, 10, 11, 12.) ut nihil tam proclive fuit, quàm hos illorum, aut illos horum, fines invadere [t].

30. *Qui imperaverunt,* לאלופים] *In (per,* vel *secundùm) duces,* seu *principes, eorum*; ità V. Sy. Ar. Mo. P. A. M. Ti. i. e. juxta varios principatus quos exercebant [v]. Similis locutio est suprà, cap. 10. 31 [u]. *In millibus eorum,* O. *per ducatus eorum,* JT. *secundùm principatus eorum,* Ch. Sa. ο'. Sic *Rex,* Esa. 23. 15. pro Regno Babylonis, & *quatuor Reges,* Dan. 7. 17. sunt quatuor Regna; *& thronus Regum,* 2 Chron. 11. 19. est *thronus Regni,* 2 Chron. 23. 20 [y].

31. *Antequam haberent regem filii Israel*] Alii de *Mose* enarrant, qui *Rex* dicitur Deut. 33. 5. sicut Judex vocatur *Rex* Jud. 17. 6. Q. in D. ità A. Jun. Ma. Vide Jud. 17. 6. & 1 Sam. 21. 12 [z]. q. d. Cùm Israel in Ægypto fuit, octo isti in Idumæa regnârunt [a]. Post quos videtur forma regiminis à Regno in Ducatum à Deo mutata, propter inclementiam istius Regis (qui *Hadar* esse videtur) qui Israelitis transitum negavit [b]. Alii de *Saule* intelligunt [c]. Priusquam Cananæam adepti sunt, ante quod tempus Regem illis facere non licebat, Deut. 17. 14 [d]. Hæc Moses, ut & multa alia, dicit prophetico spiritu. Alii putant addita post Mosem ab eo qui Mosis diaria digessit [e]. Hi qui sequuntur *Reges* non ab Esauo sunt, sed gentis alterius: Ità Maimonides. Horum autem Regum gravis memoria documentum erat Israelitis, nè sibi alienigenam imponerent [f].

32. *Nomenque urbis ejus*] Hi omnes Reges ex diversis locis oriundi fuerunt; unde colligitur eos non jure successionis, sed vel electione vel tyrannide, ad gubernationem pervenisse, juxta Isaaci vaticinium, *Gladio tuo vives,* &c [g].

33. *Jobab*] Hic est *Job,* speculum patientiæ [h]. Ità Aug. super locum, & Ambros. ad Rom. Sed Hebræi dicunt contrarium [i]; eúmque ex stirpe Nachor faciunt, Gen. 22. 21. quod mihi magis probatur [k].

34. *De terra Themanorum*, ità Ch. M. O. Ti. A. JT. מארץ התימני] *E terra australi*, Ch. Sy. Sa. vers. P.

37. *De fluvio Rehoboth,* ità Sa. Sy. מרחבות הנהר] Aliis est nomen *urbis*, & sic vertitur, *De Rehoboth quæ est juxta fluvium,* scil. Euphratem; ità Targum utrumque, & ο'. & Eusebius de Locis Ebraicis, ubi hanc urbem distinguit ab illa Gen. 10. 11 [l]. Vide ad Gen. 10. 11. & 1 Par. 1. 48 [m]. Hanc urbem Arabes etiam hodie vocant *Rahabath—melic*, i. e. *Rahabat regis.* Est paulò infrà Cercusium & ostia Chaboræ fluminis [n].

38. *Balánan,* בעל חנן] Planè idem nomen quod *Hannibal,* sed inversum [o].

39. *Filia Matred filia Mezahab,* בת מי זהב] *Neptis Mezahab.* Alii *filia Matred* patris & *Mezahab* matris [p]; vel, filia unius hominis *naturalis*, alterius *adoptiva* [q]. Pro *Mezahab* Ch. habet, *filia conflatoris auri.* Sed hoc rejicit AE. in M.

40. *In locis*] Heb. *Per loca,* nempe sibi assignata; in regionibus in quibus regnaverunt, & quas de nominibus suis appellaverunt [r]. At Jacobi liberi adhuc peregrini erant. Ità Deus priùs Esauo possessionem suam assignavit in hoc seculo, quàm Israeli [s].

42. *Themam*] Unde populus *Themanæi* Herodoto [t].

CAP. XXXVII.

1. H*Abitavit,* וישב] Sic vocant nonam Sectionem, quæ hic incipit [v].

2. *Hæ sunt generationes,* תולדות] Non tam *genealogiam* sic vocat, quàm res gestas [x]. *Eventa,* AE. in F. ità Pi. A. Ità accipitur Gen. 6. 9 [y]. & Num. 3. 1 [z]. Ità *gignendi* vox sumitur Prov. 27. 1. *Nescis quid pariat dies*; i. e. cùm multa occurrere possunt מקרים *impedimenta, & eventus interrumpentes* [a]. Vel sic, *Illæ sunt generationes,* nempe quæ Gen. 35. 23,—26. expositæ sunt [b]. Jam enim prosequitur historicam narrationem stirpis Esaui interruptam [c]. ¶ *Sedecim annorum*] Heb. *septendecim annorum*; sic TJ. ο'. &c. Erat tunc 17 annorum inchoatè, 16 completè [d]. *Filius anni* hujus, vel illius, esse dicitur qui eum annum agit, ut apparet Exod. 12. 5 [e]. ¶ *Pascebat*] Regimini populorum præludens. Ab hoc gradu ad familiam gubernandam perductus est, inde ad regni curam, Deo per gradus hæc disponente [f]. ¶ *Adhuc puer*] Ætate, moribus, & innocentiâ [g]. *Puer,* non tantùm ætate, sed & ministerio: sic *puer* sumitur Exod. 33. 11. & 2 Reg. 4. 12. Et patri & fratribus pro mediastino erat [h]. Non ergò educavit eum pater molliter & otiosè [i]. ¶ *Erat cum filiis,* &c.] *Educabatur, nutriebatur,* Ch. vel, *erat,* i. e. *agebat, manebat.* Alii vertunt, *& erat minister cum eis*; i. e. utebantur eo tanquam famulo, sicque cum contumeliis afficiebant [k]. ¶ *Cum filiis Balæ & Zilphæ*] Cum his Josephum junxit, quia non tam ægrè ferebant isti minorem natu sibi præferri [l]. Reliqui eum despexerunt, & odio habuerunt [m]. Tumebant illi uxore primariâ, & superstite adhuc, & seniore, & ingenuâ, nati. Fortasse gregum curam Jacob diviserat, ità ut partem curarent sex filii Lææ, partem reliqui [n]. ¶ *Accusavit—fratres crimine pessimo,* ויבא דבתם רעה] *Retulit infamiam eorum malam,* M. P. Mo. vel, *famam malam,* Sy. O. A. JT. *murmurationem,* vel *oblocutionem malam,* Ma. *accusationem,* Ch. *crimen malum,* ο'. Sa. *obscœnitatem pessimam,* Ar. *sermonem malum,* V. ψόγον *vituperationem,* Aq. διαβολὴν *criminationem,* Sym. in Nobil. ¶ *Accusavit fratres*] Ut à patre moniti resipiscerent [o]. Qu. Sed cur non eos priùs corripuit? An quia videbat id sine fructu futurum, quia solus erat & junior [p]? Distinguunt Hebræi inter מוציא דבה & מביא דבה. Illud in malam partem sumitur, estque *proferre infamiam,* nempe falsò & mendaciter, ut Prov. 10. 18. hoc in bonam partem, estque *referre infamiam,* i. e. verè, studio emendandi [q]. דבה nomen est μέσον, medium [r]. Exponunt per דבור, *locutionem* [s]. Quidam in genere hæc intelligunt, quòd fratres accusavit de omnibus sceleribus & tota vita [t], ἀσχήμονα ἐπιτηδεύοντας, inquit Diodorus [v]. Alii in specie accipiunt: Q. de concubitu Reubenis cum Bala: & factum unius omnibus imputatur; sicut murmuratio Judæ Joan. 12.

omnibus adscribitur Matt. 26. Ità aliqui. At hoc non est credibile: nam Reuben solus cum studuit liberare [x]. Alii de rixa, contentione & odio accipiunt [y]. At Vulg. vertit, *crimine pessimo*, (ut ἀλλοφῦλοι, *concumbentes cum bestiis* [z],) contra naturam; vel Sodomitico, ut vult Rupertus; vel bestialitatis cum ovibus, ut vult Thomas, & alii [a]. Ut fraterna charitas est quid optimum, ità odium fraternum crimen pessimum nominatur [b]. At ο'. legunt κατήνεγκαν, *detulerunt*, nempe fratres Josephum, & ità legunt veteres: sed corrigendum κατήνεγκεν, ut habent ο'. in editione Regia; & hoc exigunt Hebræa, & historiæ series. Hinc Heb. Ch. Aq. Sym. & Th. habent, *accusavit* [c].

3. *Quòd in senectute genuisset eum*, בֶּן זְקֻנִים] *Filius senectutis* [d]: i. e. quòd eum genuisset in senectute †. Tales parentes impensiùs diligunt, vel, quia alios post hos non sperant; vel, quia per hos parentum nomen & memoria diutiùs conservetur; vel, quia sunt indices bonæ, firmæ & viridis senectæ parentum. His adde in Josepho vitæ innocentiam [f]. Qu. Cur non diligebat Benjamin, natu adhuc juniorem? Resp. 1. Joseph tantùm cum grandioribus comparatur: Benjamin autem adhuc puer erat [g]. 2. Alii sic vertunt, *quia filius sapiens erat* [h], i. e. puer senilem prudentiam referens [i]. Huic interpretationi favet, 1. Quòd si amoris causa fuisset tantùm, quòd in senectute natus esset, tum adamâsset Zebulonem æquè ac Josephum; utriusque enim nativitas circa idem tempus incidisse videtur: tum etiam præ Josepho adamâsset Benjaminum, qui, secundùm elaboratissimum Cl. viri, D. Jo. Lightfoot, computum, post Josephum anno 16. natus est. 2. Quòd versiones Onk. & Pers. & Ar. & Sa. reddunt, בַּר חַכִּים, *filius sapiens & prudens*. 3. Quòd בֶּן זְקֻנִים fortean verti possit, *filius senatorum*; & vocabulum זְקֵנִים priscis temporibus innuisse videtur non tantùm viros provectæ ætatis, sed etiam ordinem virorum, insigni scilicet prudentiâ, doctrinâ & authoritate aliis præstantium, eámque ob causam cæteris præstitutorum, quomodo apud Græcos πρεσβύτεροι, atque etiam γέροντες, (teste Eustath. in Il. β'. p. 130.) accipi solent: unde & ο'. τὸ זְקֵנִים vertunt γερουσίαν Exod. 3. 16. Num. 22. 4. Porrò, בֶּן זְקֻנִים dicitur simili phrasi ut apud Talmudicos בֶּן עֲוִיל, *vir stolidus*, & alia ejusmodi. [Hæc, cum multis aliis, mecum communicavit Cl. Thomas Brograve, Baronettus nostrâs, decus sui ordinis.] Alii sic exponunt; filius quo impensiùs oblectabatur in senectute sua *. ¶ *Tunicam polymitam*, כְּתֹנֶת פַּסִּים] Variè vertunt. *Tunicam sericorum*, Mo. Ar. L. Q. He. in F. *variam*, ο'. Ti. *discolorem*, M. *versicolorem*, O. Sa. JT. K. in M. *fimbriatam*, Sy. *Tunicam varietatum*, nempe in liciis & coloribus [k]. Hujusmodi vestes orientalibus etiam nunc sunt in usu [l]. ποικίλον, ο'. h. e. *multilicem*, sive *multorum liciorum*, La. ità F. V. פַּסִּים dicitur, vel quòd (*hæ particulæ*) in veste identidem desinant, seu deficiant, (פָּסַס autem sign. *deficere, imminui*) non autem continuentur per totam vestem †; vel à Chaldaico פַּס, quod sign. *manum, particulam*, Ma. Ad verb. *tunicam multorum frustorum*, vel *particularum*: i. e. vel, diversis contextam particulis, quæ variis tinctæ erant coloribus [m]; vel, quòd tunica multorum colorum videatur quasi constare diversis particulis [n]. Sym. vertit, *manicatam*, Aq. *talarem*, sive quòd ad talos usque descenderet, & manibus artificis mirâ esset varietate distincta; sive quòd haberet manicas [o]. Primogenituram Reubeni ademptam confert Jacobus in Josephum, & in ejus signum hanc tunicam illi dedit. Hinc in illum odium & invidia fratrum [p]. Cùm Liam amplexatus erat, existimabat se habuisse Rachelem; & sic primogenitura juxta ipsius mentem & cogitata ad Rachelis primogenitum pertinebat [q].

4. *Pacificè loqui*, ità vertunt ο'. Ch. Sa. O. לְשָׁלֹם] *Ad pacem*, A. Ma. *cum*, vel *in*, *pace*, A. Mo. *placidè*, JT. *Non poterant salutare eum*, Ar.

5. *Somnium*] Non videtur Deus ei concessisse somniorum suorum intelligentiam [r].

7. *Ligare manipulos*] Aptè portendebat fratrum in Ægyptum profectionem pro frumento [s]. ¶ *Vestri sque manipulos circumstantes*] Honoris hoc indicium erat à circumstantibus delati: Sic gloriosam Dei præsentiam circumstare leguntur, Exod. 18. 13. Num. 2. 17. Psal. 7. 8. & 142. 8. Rev. 4. 3, 4 [t].

9. *Aliud quoque*] Quod geminatione suâ præcedentis certitudinem adstrueebat [v]. ¶ *Solem & Lunam & stellas*] In priore nulla mentio patris & matris, ut hoc loco. Quam diversitatem somniorum eventus comprobavit. Nam primò soli fratres, tandem & pater, &c. adorârunt [x]. Dices, Non legimus patrem adorâsse Joseph, sed contrà, cap. 46. Resp. Josephum adorârunt filii nomine patris, quem & *servum ejus* vocârunt, c. 44 [y]. Pater ei munera misit, quod subjectionis & reverentiæ signum [z]. Et nihil prohibet patrem Josepho coram Ægyptiis aliquod submissionis signum edidisse. Vide quæ nos ad Gen. 47. ult [a]. Achmes Onirocriticon cap. 168. ex Persarum & Ægyptiorum disciplina, Ἐὰν ἴδῃ τις ὅτι ἐξουσιάζει τῶν ἄστρων πάντων, δεσπόσει πάντων λαῶν, (*Si quis* (scil. in somnio) *viderit se dominari in stellas omnes, dominabitur in omnes populos* [b].) Pb. ait ipsum vidisse venientem ad se Solem & stellas, fortè humano corpore & facie indutas, ut à pictoribus depinguntur. Nam quomodo aliàs vel phantasiâ vel mente conciperet Joseph adorationem sibi ab illis exhiberi [c]? Credibile est visum Solem, Lunam, &c. ad ejus pedes descendere, & mox ad sua se loca recipere [d].

10. *Increpavit*, וַיִּגְעַר בּוֹ] Propriè est, *Et clamavit in eum pater*: nam Æthiopicè גָּעַר est *clamare*. Vide Marc. 9. 26. & 15. 37. Hoc sensu גָּעַר construitur cum בְּ [e]. Hoc pacto livorem fratrum prudenter leniturus [f]. ¶ *Mater tua*] Quænam hæc, variant interpretes. Aliis est *Rachel*, & eâ vivente volunt factam fuisse hanc venditionem, licèt postea scriptam, ut solet. Et sic probant quòd factum hoc erat 13 annis ante mortem Isaaci. Nam Isaac vixit 180 annos, c. 35; genuit Jacobum 60. annos; post quem vixit cum Jacobo annos 120: Jacob descendens in Ægyptum erat 130 annorum, c. 47: Hoc præcessit 23 annis; nam Joseph erat 16 (vel 17) an. cùm venditus, 30 cùm steterit coram Pharaone; deme 16, remanent 14; his adde 7 annos fertilitatis & duos famis, sunt 23. Ergò 13 annis factum hoc ante mortem Isaaci. Sed indè non sequitur Rachelem tum vixisse, quia ex Scriptura non habetur quot annis Jacob steterit cum patre, postquam venit ad eum, nec ex alio loco Scripturæ potest concludi dictum eorum. Et constat Jacobum misisse eum ex Hebron, ubi cum patre Isaac manebat. At Rachel mortua est ante adventum ad patrem. Et v. 9. *vidit stellas* (i. e. fratres) *undecim*. Ergò Benjamin tunc natus, & mater mortua. Aliter exponitur, (etiam de Rachele;) Mater tua mortua est, & non potest te adorare, ideóque somnium frivolum est [g]. Ità arguit ἐξ ἀδυνάτου ἐς ἄτοπον, q. d. Ergò resurrectura est mater tua [h]? Hoc dicit, ut leniret fratrum odium & invidiam. Præterea, Rachel eum adoravit *in prole*, i. e. *Benjamin*, licèt non in persona propria [i]. Alii hoc intelligunt de *Bilhah*, quæ eum nutrivit & educavit [k]. Sic Plauto, *mater quæ mammam dedit* [l]. [At Castalioni hæc mater erat Lia.]

11. *Considerabat*] Suspicans à Deo immissa, eventum exspectabat [m].

12. *In Sichem*, בִּשְׁכֶם] Quidam vertunt, *apud Shechemum*: quod valde probo [n]. Vel, *in Sichem*, i. e. in agro vel territorio urbis Sichem: in ea parte agri quam Jacob emerat ab Hemore, patre Sichem, suprà 33. 19. ut possis vertere, *ad Sichem*. Sic בִּירִיחוֹ valet *ad Jericho*, *in* (pro *ad*) *Kiriathjearim*. Ideo pater solicitus erat, quia locus periculosus ob cædem ibi patratam. Targum Jonathæ, *Metuo ne serpentes deleant illos ob cædem ibi patratam*. Quòd si dixeris locum hunc procul abfuisse ab Hebron, (aberat autem 60 mill. Anglic [o].) respondeo, & locum ubi Laban tondebat oves suas abfuisse ab eo loco ubi Jacob erat itinere tridui [p]. Mirum est eos in hoc loco ausos gregem pascere; sed hoc effecit Jacobi in Deum fiducia, & Dei providentia [q]. ¶ *Mittam te*] Josephum domi retinuerat pater, ut tempus & absentia invidentiæ morbo mederetur: post aliquod tempus jam ratus odia evanuisse, mittit ad eos [r].

14. *Vide*

Marginal notes: [x] L. [y] Ibid. L. [z] G. [a] Me. [b] L. [c] La. [d] V. Ar. † V. [f] Me. [g] E. [h] E. [i] V. * V. [k] A. [l] Mi. † Pi. [m] V. Pi. La. Bo. [n] V. [o] D. [p] Li. ad Gen. 37. [q] Ibid. ad Gen. 30. [r] E. [s] Me. ex La. [t] A. [v] Me. [x] La. [y] E. [z] O. [a] Bo. [b] G. [c] T. Bo. [d] Bo. [e] Di. [f] Me. [g] L. [h] Ju. [i] L. [k] Sic He. in M. & L. E. in v. 7. La. Bo. To. in Le. [l] G. [m] Me. [n] D. [o] A. [p] D. [q] Bo. [r] Me ex La.

14. *Vide si cuncta prospera sunt*, [וּרְאֵה אֶת שְׁלוֹם] *Vide pacem fratrum & gregis*, Mo. *vide salutem*, &c. Sa. *vide si valent frater & oves*, o'. *considera sanitatem*, &c. i. e. quo pacto valeant, V. *Vide integritatem*, an omnia sint integra, an aliquid desit [z].

17. *Recesserunt de isto loco*, [מִזֶּה] *De isto*, M. supple, *loco*. [*Vide quæ ad* Gen. 21. 17.] ¶ *In Dothaim*] De quo 2 Reg. 6. 13 [t]. Abest à Samaria 12 milliaribus contra Aquilonem [v]. Est sub monte Bethuliæ, ait Brochard [x].

18. *Procul*, [מֵרָחוֹק] Ad verb. *è remoto*, sub. *loco*, V. ¶ *Cogitaverunt*, ità Ch. [וַיִּתְנַכְּלוּ] *Machinati sunt*, S'. Sy. Ar. P. Mo. O. A. *insidiabantur ei*, M. *dolum meditati sunt*, Schol. in Nob. *dolosè egerunt*, RS. in M. K. & o'. & Hi. in D. *consummaverunt seipsos*, Ma. Sigo. *malum consilium inire*, V. vel potiùs, *tractare faciendum* [y].

19. *Somniator*] Ità o'. P. Sy. D. Pi. Al. Sic *dominus cornuum*, pro *cornuto*, Dan. 8. 6. *dominus alæ*, pro *alite*, Prov. 1. 17 [z]. ¶ [בַּעַל הַחֲלֹמוֹת] Qui somniare consuevit, O. D. Al. sic, peritus somniandi, vel fingere somnia, sive *magister Somniator* [a]. Sic *magister sagittarum*, pro perito sagittario, Gen. 49. 23. & *magister iræ*, pro furioso, Prov. 22. 24 [b]. Al. sic; *qui dominus* est, non re, sed in *somnio* [c]: vel sic, *dominus* (*dictator*, M.) *somniorum*, Ch. S'. Ti. Mo. A. Josephus relatione somniorum suorum in miseriam conjectus est; interpretatione somniorum aliorum in honorem evectus [d].

20. *Cisternam*, [בּוֹר] *Cisternam* significat hæc vox, in qua aquæ non scaturiunt, ut in puteo sive fonte, sed aliunde colliguntur. Scholiastes Hebræus ait בְּאֵר significare puteum effossum tantùm; בּוֹר, adjectâ ædificiô, & parietibus [e]. Indè eum secretò extrahere cogitabat Reuben [f].

21. *Nitebatur liberare*] Ut amissam incestu gratiam hoc pacto recuperaret [g]. Heb. *liberavit*, Ch. Mo. A. V. scil. *à morte*, M. A. Vel, *eripuit*, i. e. eripere conatus est, ut vers. 22. exponitur. Sæpe, fieri dicitur quod fieri tentatur [h]. ¶ *Et dixit*] Scil. apud se, ut suprà, 11. 3 [i]. ¶ *Non interficiatis animam ejus*, [לֹא נַכֶּנּוּ נָפֶשׁ] *Nè percutiamus*, vel *occidamus*, *animam*, Sa. Sy. Ar. O. i. e. vitam, O. Ti. Vel, *animâ*, Mo. *in animâ*, M. P. vel, *in animam*, o'. Alii, *percussione animæ*, vel *vitæ*, vulnere lethali, h. e. plagâ quâ cogatur anima egredi è corpore [k]. Similis phrasis est Jer. 40. 14. Deut. 19. 6, 11. pro quo in Num. 35. 11, 15. est, *percutere animam*. Sic Levit. 24. 17, 18. ubi *anima* pro *vita* ponitur. *Percussio* sumitur pro *occisione* Gen. 4. 15 [l]. Tam citò de tanto scelere perpetrando concludunt, quia aliis aliorum animi ex præcedentibus colloquiis erant cogniti [m].

23. *Tunicâ talari & polymitâ*] Ità duplici tunicâ spoliatus est [n], & penitus denudatus in foveam projectus est [o]. [Cur tunicam exuerint, vide ver. 31, &c.]

25. *Et sedentes*] Docet hic locus veteres Ebræos in mensa sedisse, non discubuisse. Idem probatur ex Gen. 27. 19. Jud. 19. 6. 1 Sam. 20. 18. & 25. 34. & 1 Reg. 13. 20 [p]. & ex Gen. 43. 33. Exod. 32. 6. Ruth 2. 14. 1 Sam. 28. 23. Nehem. 2. 6. Prov. 23. 1. Jer. 16. 8. & Ezec. 44. 3 [q]. ¶ *Ismaelitas viatores*, [אֹרְחַת] *Turma*, vel *turba*, *Ismaelitarum*, Sa. M. P. *vel Arabum*, Ch. Sy. Hi *Midianitæ* vocantur v. 28. Ità Chald. paraph. quem cæteri expositores sequuntur [r]. Qui & *Medanitæ* vocantur v. 36 [s]. At Mercerus putat eos alios fuisse: nam *Madan* & *Midian* erant diversi filii Abrahæ. Qu. Quomodo venditus dicitur & *Ismaelitis*, (qui erant ex *Agar*) & *Midianitis*, (qui ex *Ketura*?) Resp. 1. Hebræorum quidam, ut veteres, quos Rasi (h. e. RS.) sequitur, cum ter aut quater venditum aiunt, *mercatoribus*, *Ismaelitis*, *Madianitis*, *Potiphari*. Dicendum potiùs esset, ter venditum: 1. à fratribus ipsis Ismaelitis; 2. ab Ismaelitis Midianitis; 3. ab his Potiphari. At ego duplicem tantùm venditionem agnosco [t]. 2. Alii volunt eosdem fuisse *Ismaelitas* & *Midianitas*, & *Keturam* fuisse *Agar* [v]. Forsitan firmatur ex Jud. 7. & 8. de *Mid.* & *Amal* [x]. Sed hoc priùs confutatum est [y]. 3. Promiscuè appellantur, ob societatem commercii tunc initam [z]; quia in eodem comitatu tunc proficiscebantur [a]. Erat *συνοδία*, sive, ut nunc loquuntur, Caravana, ex variis Arabum populis. Unde mox *Madianitæ* vocantur [b]. Onk. vertit, *Saracenos*, & rectè [c]. Itaque aut aliis exemplaribus usus est *Scaliger*, aut est *σφάλμα μνημονικόν*: nam *Onkelos* appellat eos עַרְבָאֵי *Arabes*. Onkelum videtur citâsse pro Targ. Jeros. quod habet *Saracenos* [d]. In vicinis hi habitârunt locis, & communites emerunt eum [e]. Erant mixtus populus, & Arabiam incolebant [f]. *Midianitæ* erant genere, *Ismaelitæ* habitatione, quia cum his confusè habitabant. Ideo *Ismaelitæ* vocantur hîc & Jud. 8. 14. quomodo *Cherethæi*, 2 Sam. 9. 4. Urijah *Chittæus*, 2 Sam. 11. 3. Ittai *Gittæus*, 2 Sam. 15. 19 [g]. ¶ *De Galaad*] Ubi celebre erat mercatorum emporium, Jer. 8. 22. & 22. 6 [h]. ¶ *Aromata, resinam*, &c.] Aromatica hæc fuisse colligitur ex eo, quòd iis regio Gilead abundaret, & quia horum usus fuit in medicina & in cadaveribus condiendis, quorum præcipua apud Ægyptios cura [i]. ¶ *Aromata*, [נְכֹאת] Omnes consentiunt ת esse radicale, non notam pluralis numeri, & א poni pro ו, ut docet Kimhi [k]. [Variè reddunt.] *Pretiosa quæque*, O. *resinam*, Sy. *siliquas*, Ar. *odoramenta*, o'. *balsamum*, Sa. *opobalsamum*, V. *theriacam*, Q. in V. *Myxaria*, quæ Arabicè dicuntur *Nukgta*, voce proximè ad *Necoth* accedente [l]. Verùm *myxaria* Arabicè *Mucchaat* constanter scribunt, ubi nè una literula cum *Necoth* communis est [m]. Al. *aromata* vertunt; ità Ch. Sa. M. P. Mo. Ti. A. Ma. (A contusione in usum sic dicta putant [n].) Quod vix stare posse patebit attentè legenti hunc locum & Gen. 43. 2. ubi constabit non *aromata*, &c. in genere, sed peculiare aliquid, ut *mel*, *resinam*, &c. eâ voce significari. Aq. vertit, *storacem*. Quod mihi probatur. 1. In Syria sturax abundè provenit; Plin. 12. 25. Dioscor. 2. Joseph. Antiq. 15. 23. & ab Arabibus indè revehitur; Plin. 12. 17. 2. Storacem inter aromata maximè commendant medici. 3. Benè jungitur cum resina, melle, & myrrhæ stacte, cùm ad illorum naturam accedat, testibus Dioscor. & Isid. 17. 8. 4. Convenit origo, quæ mihi videtur esse ex Arab. *nachatha*, quod est, *hastâ terram verberare*. Στύραξ autem non *arborem* solùm, aut *aroma*, sed & *lanceam*, significat, testibus Polluce, Hesych. Suid. Athen. Lanceæ autem ex styrace arbore factæ sunt, ait Strabo 12 [o]. Alii, *ceram*, sic Onk. & Jon. (& Arabs Herpenianus, & Bereshit Rabba in BA.) & R. Nathan Mardochai; qui tamen alibi vertunt, *rem*, seu *thesaurum*, *desiderabilem* [p]. Significare potest, vel *collectionem pretiosorum aromatum*, ut apud Esa. 39. 2 [*]. vel *speciale aroma* magni pretii [q]. Apud Arabes נכאת est è numero dentifriciorum quibus quotidiè utuntur; & inter ea maximè æstimantur aromata quædam, quibus non tantùm dentes mundantur, sed præcipuè fragrantia halitui oris conciliatur. Verisimile est id fuisse נכאת, quia ex Gilead regione thurifera adferebatur, & unà cum *opobalsamo* & *stacte* conjungitur [r]. Aquilæ est *styrax*, (vel *storax*,) arbor Syriæ, & lacryma ejus arboris [s]. ¶ *Et resinam*] Ità o'. Ch. Sa. M. P. Mo. Ti. A. Ma. BA. 1. 2. 51. 618. Resina autem est humor tenax ex arbore defluens, eique adhærens [t]. *S E K I* est à *Sacar*, *strinxit*, *ligavit*. *Resina* ligamen esse videtur [v]. Vulnera sanat, Jer. 8. 22. & 46. 11. & 51. 8 [x]. Al. *balsamum* vertunt; ità Jun. Pi. Di. K. in BA. Sed hoc est prorsus *ἀπρόσφορον*. Balsamum enim solùm cis Jordanem crevisse prope Engaddi & Hierichuntem, non trans Jordanem in terra Galaad, testes sunt Strab. 16. Diodor. p. 724. Trogus 36. Jo. Antiq. 4. 3. Hegesip. 4. 17. & ipse K. nec non R. Levi ad 2 Reg. 20. 13. Quibus adde, quòd balsamum in Judæa natum non fuit ante Salomonis tempora, quibus eò translatum est ex Arabia Felici à Regina Sabæorum: Jo. Antiq. 8. 2 [y]. *Theriacam* vertit Ar. Vide ad Jer. 8. 22. & 46. 11 [z]. *Stacten*, seu *mastichen*, Q. in Di. Fortè pro quibuslibet gummis ex arboribus, sive scissis, sive sponte fluentibus, accipiendum [a]. ¶ *Et stacten*] Ità o'. Ch. Sa. Mo. M. P. Ti. Bereshit Rabba in Di. E. Est *gutta*, vel *lacryma*, *myrrhæ*, (vel *myrti*, V.) ab ea defluens, V. Me. *Castaneas* vertunt Ar. & Q. in K. apud Di. *terebinthum*, Sy. *myrrham*, A. *ledam*, vel *ladanum*, Jun. *Lot* enim Hebræis Chaldæi *Letum*, & Arabes *Laten* vel *Laden*, nominant [b]. *Ladanum* dicitur à *lada*, frutice ex cisti generibus, quæ Vere pingue quoddam & tostidum contrahit, quod caprarum barbis adhærescit, indéque

[Margin notes, left column:] z O. — t Jun. — v Hi. & Euseb. in Mo. — x Ms. — y O. — z Pi. — a A. D. — b A. — c O. Me. — d Li. in nov. obs. — e Me. — f Ly. — g Me. — h Glass. p. 250. — i Jun. — k V. — l A. — m Jun. Belg. — n L. Me. — o M. — p D. — q BA. 1. 2. 50. 598. — r M. itâ Jun. A. D. — s A. — t Merc. Riv. — v Merc. sic August. — x E. — y Merc. — z Me. Riv. ex Perer. Merc. — a Me. — b G. — c G. itâ Scaliger.

[Margin notes, right column:] d Riv. — e Riv. — f Jun. A. — g Jun. in vers. 28. — h Jun. A. Pi. — i Riv. — k Di. — l Jun. — m BA. — n Ms. — o BA. 2. 4. 12. 532. — p Di. — q RS. in M. — r Riv. — s Di. — t D. — v Ms. — x O. — y A. — z B. — a Ms. — b Riv. — c Jun.

que depexum colatur, cogitúrque in offas. Id *ladanum* dicitur. Quid si hic frutex sit propriè לוט? Maimonides certè refert inter ea quibus jumenta vescuntur [c].

26. *Quid nobis prodest?* מַה־בֶּצַע] *Quid lucri?* Ch. Sy. Sa. Ti. JT. *Quæ concisio, vulneratio*, hæc erit? q.d. Quàm atrox hoc parricidium [d]! *Quæ aviditas?* Ar. *Quæ impletio*, seu *satietas*, scil. voluntatis, erit fratrem occidere †? Sensus est, Sine cæde & cum lucro potestis hæc mala vitare, si venum detis, &c. Sic enim à patre, apud quem nos accusabat, & cui præ cæteris dilectus est, abstrahetur, & servitutem subibit loco sperati dominatûs [f]. ¶ *Et celaverimus sanguinem ejus*] i.e. *Cædem*, V. M. Hebraismus est [g].

27. *Melius est*, &c. לְכוּ] Heb. *Venite*. Imperat. pro adverbio hortantis, *Agite*; ut & *Da*, suprà 11. 3. V. ad v. 20.

28. *Extrahentes*, וַיַּעֲלוּ] Quidam ad *mercatores* referunt: malim ad *fratres*, (quicquid nonnulli Ebræorum velint,) ut mox sequitur, quòd vendiderint; quamvis fortè mercatores operam illis impenderint in illo extrahendo [h]. Ità accipit Jun. & sic locum vertit, *Itaque transeuntibus ——Midianitis mercatoribus, extrahentes sustulerunt Josephum——vendideruntque Ismaelitis*——De hoc facto sic Justin. 36. *Joseph minimus ætate inter fratres, cujus excellens ingenium veriti fratres, clàm interceptum peregrinis mercatoribus vendiderunt, à quibus deportatus in Ægyptum* [i]. ¶ *Viginti argenteis*] Scil. *siclis*, ità Ch. in V. & Mc. Decem minùs quàm Christum, &c [k].

29. *Reversus Ruben*] Qui discesserat Josepho in puteum demisso, (ut narrat Josephus historicus,) nec venditioni adfuerat [l]. Deinde noctu reversus, ut fratrem subduceret [m]. Ruben abierat pascua quæsiturus [n]: vel, ut fratres elongaret à fovea, & meliùs Josephum extrahere posset [o].

30. *Puer non comparet*] Heb. *non ipse*, scil. in vivis: sic Gen. 42. 13. *non ipse*, quod ità explicatur 44. 20. *mortuus est*, Job. 7. 21. Jer. 31. 15. Ità Plautus, *Nunc me fuisse quàm esse nimio mavelim*, i.e. mori quàm vivere [p]. ¶ *Quò ibo?*] Ut eum inveniam [q]. Quò fugiam? q.d. Peru [r]. Præ aliis metuit, tum quia illi, tanquam seniori, major cura pueri incumbebat; tum nè patrem, quem jam offenderat, infensiorem redderet [s]. *Quo ivi?* scil. ut me absente aliquid de puero fieret †.

33. *Fera*] Talibus Palæstina abundabat [t].

34. *Cilicio*] Primus hoc fecit Jacob, quem Israelitæ imitati sunt [v]. *Cilicium*, i.e. vestem vilem & lugubrem: Metaphora [x]. ¶ *Multo tempore*] Nempe 22 (vel 23, Mc.) annis [y]: donec ei nunciatum Josephum vivere [z].

35. *Descendam ad filium*, אֶל־בְּנִי] *Propter filium*, G. ità RS. & Hunnius in G. & Quistorp. & Glass. gram. p. 529. Sic אֶל alibi sumitur, ut 2 Sam. 21. 2 [a]. Et 1 Sam. 1. Anna orabat אֶל הַנַּעַר, non, *ad puerum*, sed, *propter puerum* [b]. ¶ *In infernum*] Accipiunt Pontificii nonnulli de Limbo patrum [c]. Significat locum ad quem migrant animæ: neque enim ad illum cujus corpus sepulchro non condebatur, sed *à feris dilaniari* credebatur, se descensurum sperabat [d]. Regerunt alii, Sepulchra corporis dici posse loca quælibet in quæ dispersum sit. Didymus à Cyclope voratos *sepultos* dicit. Andreas Cæsar. in Apoc. 16. à canibus devoratos viva sepulchra consecutos ait. Plin. 7. 54. Sepultus dicitur quoquo modo conditus [e]. Reliqui de sepulchro intelligunt [f]. Mœrebo donec moriar [g]. Non possum ampliùs vivere [h]. Morior præ dolore; sicut illud, *Tristis est anima usque ad mortem* [i]. At hic sensus non est commodus, nisi legas, *propter filium meum* [k]. Vide quæ nos ad Luc. 16. 23 [l]. ¶ *In fletu*] Heb. *Et flevit eum pater ejus*, viz. Isaac etiam, pater Jacobi, Josephum flevit; nam à vendito Josepho quasi 12 annis vixit: vide suprà 35. 29 [m]. At simplicius mihi videtur de Jacobo hoc per epilogum dici [n].

36. *Eunucho*, סְרִיס] Talis non fuit propriè, nam habuit uxorem, & filiam, quæ postea Josepho nupsit [o]. Sed eunuchi vocantur qui officiis in aula præfici solebant [p], quia plerique fortasse eunuchi erant [q]. Apud Orientales satrapæ sic vocati sunt [r]. ¶ *Magistro militum*, שַׂר הַטַּבָּחִים] *Princeps coquorum*, ... Mc. vel, *lanionum*, P. Mo. V. M. Mc. & RS. in B. eo quòd præfectus esset coquis & pecorum mactatoribus [s]. Non placet, quia *Nabuzaradan* hoc nomine vocatur 2 Reg. 24 [t]. Alii, *præfecto*, vel *principi, militum*, sic Ch. Ar. Sy. *Præfecto satellitum*, Di. post V. Colligitur ex cap. 40. Vide Jer. 39. 9 [v]. *Custodi domûs*, seu *personæ*, *regiæ*, O. *magistro militiæ illius*, T. Non totius, sed satellitum [x]. A *mactando* vocatur, fortè quòd supplicia sontibus irrogabat [y]. *Capitulum rerum præfecto*, Ti.

C A P. XXXVIII.

1. Eodem tempore, &c.] Voluit Spiritus Sanctus hæc, alioquin pudenda, chartis consignare, 1. ut institueretur Messiæ genealogia; 2. ut indicaret summam Filii Dei exinanitionem [a]. Qu. Quonam tempore hæc gesta sunt? Nonnullis videtur inextricabilis difficultas [b]. A venditione Josephi ad Jacobi adventum in Ægyptum annos tantùm 22, vel ad summum 23, fuisse patet [c]. Joseph enim venditus erat anno ætatis 16. vel 17; anno 30. stetit coram Pharaone; ex eo fluxerunt 7 anni ubertatis, & duo sterilitatis, ante Jacobi adventum: tunc ergò Joseph erat 39 annos natus. Quæritur ergò, quomodo 23 annorum spatio fieri potuerit ut Judas uxorem duceret, tres liberos susciperet, quorum duobus successivè uxorem daret, tertius etiam triennio post aliorum mortem nuptiis aptus esset, deinde Judas postea duos filios genuerit. Sed difficultatem auget maximè, quòd filii Pharez, nempe Esrom & Hamul, in Ægyptum venisse memorantur, cap. 46. 12 [d]. Resp. 2. Historiæ hujus pars aliqua accidit ante Josephi venditionem [e]. Ità hysterologiam, sive anticipationem, hîc statuunt; & quatuor illi viri, (nempe, Judas, Er, Onan & Pharez,) successivè anno ætatis suæ 14. liberis operam dabant [f]. Nec mirum tam præcoces fuisse ad generationem, quia id etiam memoriâ suâ accidisse testatus Scaliger in civitate Lactoratensi Novem-populanâ, in qua puer minor ann. 12 genuit ex puella minori ann. 10. Quam historiam habet & Laur. Joubertus, l. 2. c. 2 [e]. [*Hæc responsio aliis non placet*.] 1. Verba Mosis anticipationem non ferunt: Quomodo tunc *eodem tempore* hæc facta dicuntur [h]? [Respondet tamen vir doctissimus,] Illa verba, *eo tempore*, non sunt referenda ad proximè præcedentia de venditione Josephi, quæ diu post Judæ nuptias acciderunt, sed longiùs se extendunt, quemadmodum similis ista phrasis, *in illis diebus*, usurpari solet in S. Scriptura. Bene autem conjungit scriptor venditionem Josephi & peccata Judæ, ut ostenderetur quomodo is, qui naturam exuerat adversùs fratrem, puniretur in liberis. Judæ peccatum cum nuru, & Josephi abstinentia à peccato cum hera, mutuò se illustrant [i]. 2. Quæ ratio mutati ordinis? cùm præstaret hæc ante Josephi venditionem referre, (si antea gesta fuissent,) quàm inchoatam de Josepho historiam interrumpere [k]. 3. Judas erat tantùm 4 annis Josepho provectior, non ergò diu ante ejus venditionem fieri hæc poterant [l]. 4. Constat usque ad venditionem Josephi Judam unà cum fratribus habitâsse, occasionem verò hic narrari, quâ factum fuit ut à fratribus discederet [m]. Resp. 2. Facta hæc erant paulò post venditionem Josephi, eodem ipso anno, & intra spatium 23 annorum omnia ista peragi poterant [n]. Erat tum *Judas* 19 vel 20 annorum [o]. Tribus primis annis genuit tres filios. Potuit *Er* uxorem ducere anno 17. & *Onan* 18. & post tres annos (qui reverà *multi dies* dici possunt [p]) *Tamar* (ex *Juda*) concipere, &c. & parere, &c. anno 21. post venditionem Josephi [q]. Quod spectat ad filios Pharez, dicendum natos eos (quemadmodum & decem filios Benjaminis) in Ægypto, nempe intra annos 17 quibus Jacob in Ægypto vixit; ideóque in Ægyptum ingressi dicuntur [r]. Sed de ea difficultate vide à nobis dicenda ad Gen. 46 [s]. ¶ *Ad Odollamitem*] Contrahit cum aliis amicitiam, declinans à fratribus, quia hi

hi (ut dicunt Hebræi) cœperunt esse ei molesti, quòd consilium vendendi dedisset[k].

2. *Hominis Chananæi*, כנעני] Alii vertunt, *mercatoris*, ità He. in L. Ch. in V. Malim, *Cananæi*, ut improbet Moses factum Judæ ducentis Canaanitidem[x]. Vide Gen. 24. 3. & 27. 46. & 28. 1[z]. ¶ *Sue*] Non est nomen *filiæ*, sed *patris*[y], viri scil. Cananæi, ex collatione v. 12[a]. [*Affixum etiam in hoc versu est masculinum*, שמו.]

3. *Et vocavit*] Nempe *Jehuda*, est enim masc. ויקרא: at v. 4. est ותקרא, fœm. *vocavit*, sc. mater, sive uxor, Judæ. Pater primogenito, mater duobus reliquis nomen dedit[a].

5. *Parere ultrà cessavit*, ità Sy. והיה בכזיב בלדתו אתו] *Mentiebatur in partu*, Aq. in D. כזב est *mentiri*. *Mentiri*, vel *deficere*, dicitur, quod non respondet spei: sic, *mentietur opus olivæ*, i. e. fructum non feret[b]. Vide & Jer. 15. *Eris sicut Achsib*. *Erat in mentiendo*, vel, *in mendacio*, i. e. desinebat parere postquam peperisset[c]. כזב, inter alia, *cessare* significat, ut Esa. 58[d]. Quidam ex nostris sic legunt, *Nam fuit in fallendo*, *dum ipsa pareret eum*; h. e. parùm abfuit ut partus tetellisset, aut periclitata esset mater in partu. Fallebat puer, quia non consueto more venit, sed obliquo[e]. *Et fuit defectus*, i. e. defecit à pariendo[f]. Aliis est nomen proprium loci, *Fuit in Chesib*: ità Ch. & omnes He. in F. co. F. Sa. Ar. M. P. Ti. o'. JT. Mo. Verbum *fuit* referendum non ad uxorem, sed ad Judam, est enim verbum masc[g]. [היה, non היתה.] At masc. & fœm. pro se invicem usurpari constat; & præterea, verbum hoc potest esse impersonale[h]. Locum esse apparet, Jos. 15. 44. Mich. 1. 14. ubi preponitur א, quod in nominibus propriis frequens[i]. Locus autem sic dictus per ἀντίφρασιν, quòd ibi *Sue* parere cessaverit[k]. Sic Jonathan Uzielides & Targum Jeros. & RS[l].

7. *Nequam*, רע] Pulchra metathesis nominis ipsius ער. ער, *vigil*, per peccatum conversus est in רע, *perversum*[m]. ¶ *In conspectu Domini*] i. e. *Insigniter*, *intolerabiliter*, *malus*[n]. Idem cum eo Onanis peccatum fuisse ferunt auctores, nempe immunditiæ, eò quòd in actu matrimonii se retraherent, & sic semine extra vas fuso generationem impedirent. Non hoc fecit ex invidia, ut Onan, sed ex libidine[p]: nè puerperio & lactatione liberorum pulchritudo uxoris minueretur[q], & nè ejus concubitu ad tempus privaretur[r]. Quæ fuerit Er nequitia, vide 1 Par. 2. 3[s]. ¶ *Occisus est*] Ut & frater, plagâ insolitâ, & hominibus manifestâ, fortè ab Angelo malo[t].

8. *Sociare illi*, ויבם] Significat, *fratris defuncti sine liberis uxorem ducere*[v]. Jam jure (vel consuetudine[x]) positum, quod postea lege sancitum, Deut. 25. 5. Ruth ult. v. 10[y].

9. *Sciens non sibi nasci*] *Quòd non nomine suo vocaretur semen*, Ch. in V. Hoc sciebat, aut quia mos erat jamdiu receptus; aut quia sic inter partes in ineundo priore conjugio convenerat[z]. ¶ *Fundebat in terram*, ושחת ארצה] *Corrumpebat in* (vel *super*) *terram*, P. Mo. *corrumpebat se in* (vel *super*) *terram*, Sy. Sa. *corrumpebat* (vel *disperdidit*, M. Ti. vel *effundebat*, o'. A.) *illud in* (vel *ad*, vel *super*,) *terram*, Ar. M. Ti. A. V. o'. i. e. perdebat semen projiciendo in terram[a]. *Corrumpebat viam suam*, Ch. *Viam* vocat seminis effusionem, &c[b]. Turpissima audacia, quæ nè inter Gentes quidem facilè nominata est, sed a Gnosticis olim usurpata, teste Epiphan[c]. Idem quodammodo erat flagitium, acsi fœtum ex utero materno evulserat & interfecerat[d]. Idem Ethnicorum de eo judicium. Martial. 9. 42.—*Veneri servit amica manus. Hoc nihil esse putas? scelus est, mihi crede; sed ingens, Quantum vix animo concipis ipse tuo.*——*Ipsam crede tibi naturam dicere rerum*, *Istud quod digitis*, *Pontice*, *perdis*, *homo est*. Et 11. 73.—*inguina saltem Parce*—*sollicitare manu*. *Levibus in pueris plus hæc quàm*——*peccat*†. Si autem hoc seculo tam rudi, inculto & projecto, Deus ità punivit *Er* & *Onan*, quomodo puniet in luce hac & lege Evangelii Christianos qui se polluunt[f]?

10. *Faceret*, עשה] Vertendum, *faciebat*, vel, *facere solebat*[g].

11. *Esto vidua*] Moris fuisse videtur, ut quæ alicui familiæ nupserat, illi addicta maneret, quamdiu superesset consanguineus qui defuncto semen suscitare vellet. Non ergò licebat ei, sine soceri consensu, conditionem aliàs sibi quærere[h]. ¶ *Timebat*, אמר] *Dicebat*, sub. *apud se*: i. e. Cogitabat non daturum, nè fortè, &c[i]. Nè Selæ simile quid ac fratribus accideret, variis promissis viduam frustrari statuerat[k].

12. *Consolatione susceptâ*] Elapso tempore luctûs, pro more patriæ[l]. ¶ *Opilio*] Vel *pastor*; ità o'. Pro רעהו legisse videntur רעיהו[m]. Alii, *socius* (vel *amicus*, V.) *ejus*, Ch. Mo.

13. *Ascenderet in Thamnas*] At Jud. 4. dicitur, *descendit in Thamna*. Resp. 1. Sita est in pendulo montis, ideòque ex una parte ascenditur, ex alia descenditur[n]. 2. Hebræis *ascendere* & *descendere* subindè pro *ire* ponuntur[n]. 3. Veriùs respondetur, duo oppida fuisse, *Thimna* in tribu Judæ, Jos. 15. 57. & *Thimnatha* in tribu Dan, Jos. 19. 43[o]. Ad illud *ascendebatur*, quia monti incumbebat, ad hoc *descendebatur*, quia situm erat in valle[p].

14. *Assumpsit theristrum*, ità o'. ותכס בצעיף] *Et operuit* (*texit*, *celavit*,) *in theristro*, Ma. (vide Gen. 24. 65. Ma. V.) vel *velamine*, Sa. Ar. P. Mo. Ti. V. O. A. vel *peplo*, Sy. M. JT. vel *pallio*, Ch. vel *flabello*, Schol. in Nobil. Vestis tenuis erat & linea, quâ æstate utebantur, & quâ tegebant caput & faciem[q]. Pro capitis tegmine viduis usitato sumpsit matronale[r]. ¶ *Et mutato habitu*, &c. ותתעלף] *Et involvit se*, M. A. Mo. vel *involuta est*, Mo. Non placet, quia jam dixerat, *operuit se velo*. *Mutavit se*, Sa. vers. *obscuravit sese*, Ma. *adornavit se*, o'. Ch. Sy. *velavit se*, Ar. *celavit se*, Sa. Pi. *obtexit se*, i. e. faciem suam, O. Jun. Pi. nè facilè cognosceretur[s]; & *strinxit se*, supple, illo velamine, quod apud nos fœminæ faciunt cùm cognosci nollent[t]. ¶ *In bivio itineris*, ità Ch. בפתח עינים] Aliis est nomen proprium loci, *In porta*, *ostio*, vel *apertura*, *Enaim*; ità Sa. o'. Mo. O. P. A. Ità AE. qui ait locum dictum à duobus fontibus qui ibi fuerunt, quique portarum similitudinem habuerunt[x]. Alii, *in propatulo*, seu *loco publico*, K. in F. co. M. Ti. in quo oculorum intuitus huc illuc variè se diffundit[y], ubi frequens est ultrò citróque euntium transitus[z]. *In loco perspicuo*, Ar. Alii, *in bivio*; quæ receptior est expositio; quia tunc janua aperitur oculis, ut in duas partes exeant[a]. *In divisione viarum*, F. *in bivio viarum*, Sy. Extra urbem solitas se habere victimas publicæ libidinis & Hebræi notant, & Chrysippus in Isagoge bonorum & malorum, Πρὸ τῶν ὁδῶν καθῆσθαι, &c. Hinc Chaldæis meretrix *vagatrix* dicitur; & *devium scortum* Horatio[b]; & *scorta* Latinis *mœchæ semitariæ* dicta[c]. Vide Jer. 3. 2. Ezec. 16. 25[d]. Alii vertunt, *in ostio*, seu *porta*, *oculorum*, ità Caj. F. co. M. Per *ostium* Hebræi intelligunt principium & introitum alicujus rei; per *oculos*, quod patet & publicum est[e]. *Porta oculorum* periphrasis est bivii, quo oculis quodammodo aperitur janua, ut illorum intuitus huc illuc ferri possit[f]. Probabile est locum fuisse unde conspici posset, sed cui propinquus esset recessus, nè publicè scortaretur[g]. *Sedit in apertione oculorum*, i. e. loco publico, in quo oculi versùs omnem partem poterant aperiri. Vel sic, *Sedit in ostio fontium*, i. e. in porta quâ erat ingressus ad fontem, quem claudere solebant[h]. Qu. putant fuisse fontem in duos rivos diductum[i]. Chald. vertit, *in divisione oculorum*; quòd in bivio ferè dividatur aspectus noster[k]. Non absurdum erit עינים accipere pro Mercuriali statua, vel aliquo signo quod viam monstrabat; nam alicubi sumitur pro eo qui viam monstrat, & dux est, ut Num. 10. *eris nobis pro oculis*[l].

15. *Operuerat*] Non ergò tam effrænis erat scortandi licentia quàm hodie grassatur[m]. Vidi Venetiis meretrices incedere per urbem opertâ facie nigro velo[n].

16. *Ingrediens*] Judas peccavit fornicatione, quia eam non agnoscebat; Tamar incestu & adulterio, quia erat ligata Selæ[o]. ¶ *Adeam*] Heb. *ad eam in viam*, i. e. In viam quæ ducebat ad illam[p].

17. *Hædum de gregibus*, עזים] i. e. *Capræ*, plur. pro sing. Hœdum nondum ab uberibus avulsum[q].

18. *Annulum tuum,* חֹתָמְךָ] *Sigillum,* Mo. Me. D. Aq. in D. quia antiquitùs annulo signabant literas, Ester. 8[t]. Annulum signatorium, G. ¶ *Armillam,* ità Sa. A. פְּתִילְךָ] Videtur fuisse aliquid ex auro ad modum fili contorti, id enim propriè significat, Exod. 39. 3. Jud. 16. 9. Ezec. 40. 3[u]. ὁρμίσκον, ο'. quod est *humerorum ornamentum;* (nam ὦμος est *humerus.*) Aq. vertit, στρεπτὸν[x]. Credebant Græci de collo suspensum fuisse[y]. Alii vertunt, *sudarium;* ità Ch. juxta Complut. F. eo. sic A. Jun. Alii, *vestem* quâ se tegebat, ità RS. in F. eo. V. *pallium,* P. Alii, *cidarin,* i.e. tegmen capitis, He. in V. K. & Targ. in M. *mitellam,* Sy. *fasciam,* Ti. *tæniam,* Mo. Significat *tortum* quid, aut *involutum,* vel pannum quo caput involvitur, vel ligamen ex tortis filis conflatum, fortè cingulum [z].

21. *Ubi — mulier?* הַקְּדֵשָׁה] *Meretrix,* πόρνη, ità ο'. & omnes; *prostituta,* Mo. Aq. in Nobil. Causa nominis, vel, quòd *præparata* sit (קדש est *præparare,* Jer. 6.) ad prostitutionem[y]; vel, quòd *separata* erat à civitatibus, & manebat in loco semoto[z]; (separari solebant & sacra & immunda[a];) vel, quòd talia perpetrabant sub specie religionis; (vide 2 Reg. 23. 7. Hos. 4. 14[b].) vel ex simili, ut sacra nemini sunt *propria,* usu *communia,* sic illæ fœminæ, sic Plautus, *Non ego sum polluta pago.* *Pollucere* est sacrare. Vide Festum & Macrobium[c].

23. *Habeat sibi*] Vel excusat se præstitisse fidem, ut quidam volunt, quod doctioribus non probatur[d]: vel, quod potius est, innuit se nolle rem vulgari, &c[e]. Heb. *Accipiat sibi,* h. e. jam accepta retineat. Verba inchoativa sæpe completivè intelligenda[f]. ¶ *Mendacii arguere nos non potest*] At in Hebræo aliter se habet, *Ne simus contemptui,* ob levitatem, petulantiam, & turpitudinem, & quòd talia meretrici dederim[g]; & quòd ità me deluserit[h]. Infamis erat scortatio etiam inter homines ignorantes Dei[i].

24. *Producite, ut comburatur*] Heb. *Educite,* viz. in portam ad judices[k]. Vel, ut paterfamiliàs, sententiam profert judicis authoritate, vel sic exponendum, Producite de domo in carcerem, donec pepererit, ut postea rogo tradatur non Judæ, sed legitimi judicis, sententiâ[l]. Qu. Quo jure Juda hanc sententiam pronunciat? Quidam volunt eum fuisse magistratum inter Cananæos: [ità O.] quod non est verisimile. Alii volunt unumquemque in sua familia jus habuisse vitæ & necis in domesticos. Sed obstat, quòd Tamar tunc habitavit apud parentem suum Cananæum, non socerum Judam. Vel, ut accusator, requisivit justitiam ab iis quorum intererat. Obj. At tunc non cessâsset Thamaris periculum, Judâ culpam agnoscente. Resp. Cùm is erat negotii actor & promotor, cessante ejus actione, nemo eam perageret ream. Sed nec necesse est omnia ad exactam juris regulam exigere: confusa erant omnia in istis populis, & consuetudines quædam fuerunt in quibus pro occasione consentiebant, aliquo præeunte qui polleret industriâ aut authoritate. Credo igitur hæc processisse ad nutum Judæ[m]. Judas hic exhibet nobis personam hypocritarum, qui, propria peccata dissimulantes, in aliena graviter animadvertunt[n]. Sed cur comburatur? Ob adulterium; quia desponsata erat Selæ[o]. Illud crimen morte plectendum judicabatur, Deut. 22. 23, 24. etiam apud Ethnicos, Jer. 29. 22, 23[p]. & diu ante Legem[q]. Multæ Mosis leges ex antiquis moribus. Alii putant legem fuisse peculiarem illius familiæ[r]. Hebræi hinc colligunt eam fuisse filiam Sacerdotis illorum locorum[s].

25. *Cujus sunt*] [Dixit Juda, ut refert Targ. J. *Mensura è regione mensuræ: dixi Jacobo, Cognosce nunc tunicam filii tui? propterea coactus sum audire in domo judicii, Cujus sunt annulus,* &c. Bi.]

26. *Justior me est*] Judas enim promissis non steterat, & injustè impedivit nè prolem ex Sela susciperet[t]. Non *castior,* quia Tamar adulterio & incestu peccavit[v]. *Adeò familiare est hominibus omnia sibi ignoscere, nihil aliis remittere, & invidiam rerum non ad causam, sed ad voluntatem personásque, dirigere:* Velleius. *Tibi innocens sit, quisquis est per te nocens;* Sen. Med. 3. 2[u]. ¶ In Heb. est, צָדְקָה מִמֶּנִּי] *Justa præ me,* Mo. Alii aliter; *Justificata est, ex me concepit,* Ch. *Verè dixit, id à me fuit,* Ar. ¶ *Quia,* כִּי עַל כֵּן] Inversæ dictiones, pro, עַל כֵּן כִּי, *propterea quòd*[y]. Alii sic, *Nam propterea quod non dedi eam Sela filio meo,* supple, *fecit hoc*[z].

27. *Instante autem partu*] Heb. *tempore* לִדְתָּהּ, i.e. *partus.* Sæpe hoc modo infinitivus nominascit. דַּעַת *scire,* i.e. *scientia;* sic בִּינָה *intelligere,* h. e. *intelligentia,* Job. 34. 16. *cogitare,* Psal. 17. 3. est *cogitatio:* sic Plautus, *tuum amare,* i.e. tuas amationes[a].

28. *Protulit manum*] Heb. *& dedit manum.* Quis? *Infans,* Sy. *unus eorum,* JT. simil. ο'. Ch. Ar. O. A. ¶ *Ligavit coccinum,* ità ο'. Ch. Ar. Mo. M. P. שָׁנִי] *Duplicatum,* nempe, sive colorem, sive, quod malim, filum[b]. Sed sanè color est intelligendus[c]. *Coccineum filum,* Sy. Ti. JT. שָׁנִי, subintellige תּוֹלַעַת, quod sæpius ei adjungitur[d]; scil. quoad manum[e]. ¶ *Iste egredietur,* זֶה יָצָא] *Egressus est:* præterito utitur ob certitudinem rei futuræ: q. d. Non poterit jam hic primogenituræ jus amittere[f].

29. *Dixitque mulier, Quare divisa est propter te maceria?*] Ità ο'. *Dixit,* vel *obstetrix,* ægrè ferens se deceptam[g], vel *mater*[h]. ¶ מַה פָּרַצְתָּ עָלֶיךָ פָּרֶץ] *Quare rupisti super te rupturam?* V. Ti. Ma. vel, *intersitium?* i. e. Cur membranam quâ operiebaris rupisti, ut primus prodires? vel, Cur prægressus es fratrem, qui instar muri intermedii oppositus erat[i]? *Cur perrupisti? super te perruptio,* P. *Quare divisisti super te divisionem?* M. O. Aq. in Nobil. Ità transferunt, ab eo, quòd infans diviserit membranulam secundinarum[k]. Alii sic, *Quàm perrupisti! tua est eruptio,* JT. A. *Rupisti,* vel *perrupisti,* sub. *secundinas:* *tibi imputabitur illa perruptio.* Alii, *super te maneat ruptura;* ut sit imprecatio[l]. *Cur divisisti? super te sit divisio,* Mo. *Cur roborâsti tibi robur?* Q. Heb. in V. *Quàm magna fortitudo tibi, ut prævaleret?* Ch. in V. *Quantum rupta est propter te ruptura?* Sy. *Cur divisa maceria?* proverbiale, i. e. Quare prævertendo fratrem litem de primogenitura infers in domum[m]? *Quàm violenter erupisti? super te sit eruptio;* i. e. ab ea nomen habeas[n].

30. *Zarah*] i.e. *Refulgentia,* ex fulgentia coccini[o]. *Oriens,* quòd priùs oriri debuit[p].

CAP. XXXIX.

1. EUnuchus, סְרִיס] Græci σπάδων. Fuit ergò aliquis ex exoletis Ægypti Regis, quales promoveri solebant, &c. Vide 2 Reg. 8. 6. 1 Sam. 8. 15. & Jer. 34. 19. Ch. vertit רַבָּא, q. d. *megistana*[q]. Vide suprà c. 37. 36[r].

3. *Ab eo dirigi,* מַצְלִיחַ] *Fortunaret,* P. *Dirigeret,* h. e. successum felicissimum dabat omnibus rebus quas agebat[s].

4. *Præpositus omnibus,* וַיַּפְקִדֵהוּ] *Præposuit eum,* Mo. Qu. Unde tam citò perdiscere potuit linguam Ægyptiacam, quæ Israelitis ignota erat, Psal. 80? Resp. A celeritate ingenii, & summa cura & studio; præsertim cùm adhuc adolescens erat; quæ ætas linguis discendis aptissima[t].

6. *Nec quidquam aliud noverat nisi panem quo vescebatur,* וְלֹא יָדַע אִתּוֹ מְאוּמָה כִּי אִם הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל] *Non cognovit cum eo* (*secum,* Mo.) *quicquam,* &c. Ch. Sy. M. P. Ti. O. A. JT. *non cognoscebat quicquam suum,* &c. Sa. *nec invisebat quicquam ex iis quæ cum ipso erant,* &c. Ar. Dubitatur ad quem הוּא refertur. Alii ad *Josephum* referunt, hoc sensu; quòd nihil ex omnibus sibi concreditis *noverat,* i. e. *ad suos usus converterat,* præter panem. Sed *nosse* nunquam eo sensu sumitur[v]. Alii sic exponunt, Joseph ex omnibus cibis heri nihil *cognoverit,* i. e. comederit, præter panem siccum, & nihilominus erat formâ eleganti, ut sequitur; sicut de Daniele dicitur[x]. Alii ad *herum* referunt, & certum est ità intelligendum[y]: sed non uno modo. Vel sic; Securus rerum omnium, epulis tantùm indulgebat[z]. De nulla alia re solicitus erat, sed omnia ei committebat; nec Joseph domino rationem reddebat[a]. Adagialis loquendi formula est[b]. *Non cognoscebat*

Margin notes, left column: [t] L. [u] G. [x] D. [y] G. [z] O. [y] M. [z] O. [a] Bo. [b] A. [c] G. [d] V. [e] M.F.V. [f] Glas. 236. [g] La. [h] La. A. [i] Jun. [k] Jun. Pi. [l] Me. [m] Riv. [n] E. [o] E. L. A. [p] A. [q] Belg. [r] G. [s] G. F. L. [t] Me. [v] La. [u] Gu.

Margin notes, right column: [y] V. [z] Di. [a] D. [b] O. [c] Ma. [d] Ma. [e] M. [f] Ma Be. [g] Me. V. [h] V. [i] V. [k] Hi. in Nobil. simil. Me. L. T. V. [m] G. [o] L. [p] Mo. [q] G. [r] V. [s] V. [t] E. [v] Riv. [x] Sephata. [y] Riv. [z] G. [a] V. F. M. [b] Mc.

bat quicquam eorum quæ circa se erant, ό. Nihil curabat aut quærebat, nisi an cibus ei paratus fuit [c]. Vel sic, Omnia habuit cum Josepho communia, præter panem, i.e. cibum, cùm Ægyptii horruerint à cibis Hebræorum [d]. Omnia accuratissimè providit Joseph, excepto pane, quia Hebræus erat. Vide c. 43. 32 [e]. Porrò nota Hebraismum, *cognoscere cum aliquo*, pro, *communem curam habere*. Sic v. 8. *non novit quicquam mecum*, i.e. delegavit mihi omnem curam, omnia negotia [f].

9. *Nec quidquam*, &c. אֵינֶנּוּ גָדוֹל בַּבַּיִת הַזֶּה מִמֶּנִּי] Variè reddunt. *Nec ullus est major me in domo ista*, Sa. Sy. M. P. Ti. Loquitur de conservis, O. *Non est in ista domo qui plura me gerat*, Ar. *Non ipse* (scil. *dominus*) *major me in hac domo*, Ch. JT. Ca. Mo. Ma. F. *nisi in hoc, quòd tu mihi prohibita es*, F. ¶ *Præter te, quæ uxor ejus es*, בַּאֲשֶׁר] *In quo*, h. e. quatenus, *uxor ejus es*. In cæteris, sustentationem quod attinebat, ipsa etiam Josepho commissa erat [g].

10. *Per singulos dies*] Nullam occasionem colloquii pellacis malesuadi sibi elabi patiuntur [h].

11. *Quadam die*, ità Ch. Sy. Ar. כְּהַיּוֹם הַזֶּה] *Die quodam ejusmodi*, JT. *certo die*, A. ex ό. vel, *circa hoc tempus*, A. Die quadam consimili huic ac respondente, quâ scilicet cœperat solicitare Joseph [i]. h. e. Temporis successu, cùm non desisteret solicitare [k]. Alii sic, post revolutam hebdomadam, vel lapsum annum; ut eo die quo cœpit tentare, altero anno conaretur evincere [l]. Alii legunt, *opportunâ die*, scil. cùm nemo ex familia esset domi [m]. ¶ *Et operis quippiam*, &c.] Heb. *ad faciendum opus suum*, P. *ut fungeretur officio suo*, V. Solus domi negotia domini procuravit. *Ingressus est ut investigaret scripturas rationum suarum*, inquit Ch. i.e. libellum dati & accepti [n].

12. *Egressus est foras*] Potuisset ei extorquere, sed noluit; 1. ex reverentia, nè vim heræ suæ inferret; 2. quia præsentissimum remedium contra tentationes libidinis est, non colluctatio, sed fuga; 3. nè vel mulierem tangeret, aut ab ea tangeretur [o].

13. *Cùm vidisset*] Facilis mulieri ex amore in odium migratio [p].

14. *En, introduxit*] Scil. maritus meus [q]. Indignationem adversùs maritum fingit, ac propterea nomen ejus reticet [r]. Vel, *introduxit*, pro, introductus est [s]. ¶ *Ut illuderet nobis*] Ità A. vel, *ludere nobiscum*, A. *Illudere, ludificari, ludibrio habere*, turpitudinis & obscœnitatis notam sæpe habent; ut & Græca ὑβρίζειν, ἐμπαίζειν, γελᾶν. Sueton. Tiber. *Fœminarum quoque, & quidem illustrium, capitibus quantopere solitus sit illudere.* Tacitus, *Tradunt plerique, crebris ante exitium diebus illusisse pueritiæ Britannici.* Jud. 19. 25. *Adduxit concubinam suam, & eis tradidit illudendam*: καὶ ἔγνωσαν αὐτήν, καὶ ἐνέπαιζον αὐτῇ. Terent. Eunuch. *Quinetiam insuper postquam ludificatus est virginem*: & Hecyr. *Sed quam decrevi me non posse diutiùs habere, cum ludibrio haberi*: ubi Donatus, *Honesto verbo ac pleno pudoris usus est, & novo, pro vitiari.* Paulus D. de injuriis, *Si quis servum meum vel filium meum ludibrio habeat, licèt consentientem, talem ego injuriam videor accipere*: Muretus Observ. juris 7 [t].

17. *Servus*] Ingratus tuis beneficiis, voluit vituperium tibi afferre [v]. ¶ *Hebræus*] Sic vocat eum contemptu: nam *Hebræi* abominabiles erant Ægyptiis. Vide cap. 43 [x]. ¶ *Quem adduxisti*] Etiam maritum culpæ quodammodo participem facit, ut ità cogat acriùs in Josephum sævire [y].

18. *Reliquit pallium*] Excæcavit eum zelotypia, nec advertit hoc indicium potiùs fuisse violentiæ à muliere profectæ, ut notat Philo [z]. Simile in Hippolyto Senecæ, *pignus reliquit sceleris*: & Juven. sat. 10. *Erubuit nempe hæc*, &c [a].

20. *Ubi vincti regis*] i.e. Rei læsæ majestatis; q.d. in carcerem durissimum. Vide Psal. 105. 18. *Fovea* dicitur Gen. 40. 15. & 41. 14 [b].

21. *Dedit ei gratiam*, sic Ch. Sy. Mo. וַיִּתֵּן חִנּוֹ] *Et dedit* (*Dominus*) *gratiam ejus*, Ma. Sa. Mo. Hypallage, Jun. Pi. Vel, *gratiam suam*, O. ¶ *Principis carceris*] Videtur hic fuisse Potipharis administer, & fideicommissarius, custos: Potiphar autem erat Commentariensis regius [c].

[c] O. [d] M. F. [e] F. ex AE. [f] F. [g] Glos. p. 517. [h] Me. [i] F. V. [k] V. [l] Q. in M. [m] M. F. [n] F. [o] L. [p] Me. [q] Ba. [r] Jun. [s] Bo. [t] Gl. [v] L. [x] E. [y] Me. [z] Me. in v. 19. [a] G. [b] Jun. Ma. Belg. [c] Ma.

22. *Sub ipso erat*] Heb. *ipse fuit faciens*, i.e. ejus jussu factum. Sic Pilatus *dat corpus*, Marc. 15. 45. h.e. *jussit dari*, Matt. 27. 58. Vide Exod. 7. 17 [d].

23. *Nec noverat*, &c. וְאֵין רֹאֶה אֶת־כָּל־מְאוּמָה בְּיָדוֹ] Ad verb. *non videns omne quicquam*, &c. Mo. *non considerabat, vel explorabat, quicquam in manu ejus*, Sa. simil. JT. Sy. *nihil videbat difficile ei*, Ar. *nihil curæ gerebat —— manu suâ*, Ti. Nihil curabat, omnia fidei & prudentiæ Josephi committebat [e]. Non exigebat rationem à Josepho [f]. *Non explorabat* (*non considerabat*, Sa.) *quidquam in manu ejus*, Sy. Sa. Chald. sic, *Nullum delictum videbat in manu ejus: quòd verbum Domini erat in auxilium ejus.* MEVMAH accipit, quemadmodum MEVM Dan. 1. 4. pro *culpa*, &c [a].

[d] A. [e] Me. [f] V. [a] A.

CAP. XL.

1. HIS *gestis*] Heb. *post verba illa*, i.e. post res illas gestas [h]. ¶ *Peccarent*] Quo crimine ignoratur [i]. ¶ *Et pistor*, ità 1 Sam. 8. 13. וְהָאֹפֶה] *Coquus*, JT. At *coquus* est טַבָּח 1 Sam. 9. 23 [k].

3. *Joseph vinctus*] i.e. Captivus; jam enim vincula dempta [l], & præfectus erat captivis, Gen. 39. 22. Ergò hic sign. *vinctum*, non *compedibus*, sed tantùm *carcere*, ut Esa. 22. 3 [m].

4. *Custos carceris*] *Clavicularius, ergastularius*, Me. ¶ *Tradidit eos Joseph*, וַיִּפְקֹד יוֹסֵף אִתָּם] Variè reddunt. *Commisit*, vel, *commendavit*, (vel, *disposuit*, Q. in Ma.) *Josephum cum iis*, Mo. JT. i.e. *ut esset cum eis*, RS. in D. Sic v. 14. *memento me tecum*, i.e. ut sim tecum [n]. *Accensuit Joseph ad eos*, vel, *cum eis*; i.e. inscripsit in albo vinctorum [o]. *Visitavit Josephum cum eis*, i.e. fidei ipsius commisit [p]: vel, *visitare fecit ad me*, i.e. *constituit visitatorem*, curatorem, *eorum* [q]. *Præfecit*, vel, *præposuit, Josephum illis*, Sy. Ar. M. Ts. Pi. O. Fortè legendum וַיַּפְקֵד, ut 41. 34 [r]. *Numeravit eos Josephus*, scil. vinctos: solent enim numerari quæ alterius custodiæ traduntur [s]. *Commisit*, vel, *commendavit, Josepho illos*, D. A. ό. Sa. ut sit אֵת pro אֶל, (quæ enallage non insolens est,) & אִתָּם pro אֹתָם: Nam contrà, אֹתָם, *eos*, ponitur pro אִתָּם, *cum eis* [t]. ¶ *Aliquantulum temporis*, &c. Heb. *Et fuerunt* (ibi) *dies*, יָמִים] Alii vertunt, *per annum*. Ità Hebræi communiter יָמִים absolutè & sine adjectione scriptum accipiunt [v]. Vide suprà ad cap. 4 [x]. Alii, *dies aliquot*, vel *multos*, D. sic V. Belg. Bo. &c. sic Gen. 24. 55. D. *ad tempus*, Ar.

5. *Juxta interpretationem congruam sibi*] Heb. *somnii sui*: i.e. somnium congruum functioni suæ [y]; & juxta id quod singulis eventurum erat [z]. Vel sic, somnium non vanum, sed quod futura significabat [a].

6. *Tristes*, ità Sym. in Nobil. Ch. Sy. Ar. P. JT. A. זֹעֲפִים] Vertunt, *conturbatos*, ό. Sa. Mo. O. *consternatos*, M. Ti. *ferventes, furentes*. זָעַף vehementius est quàm זֹעֲפִים [b]. Sign. *solicitudinem maximam* ab ira, vel metu [c].

7. *Cur tristior facies?* מַדּוּעַ פְּנֵיכֶם רָעִים] *Quare facies vestræ malæ?* Ma. h. e. mœstæ, ό. A. Ità sumitur Cohel. 7. 3. 1 Sam. 1. 8. Contrà, *bonus* pro lætus, Prov. 15. 15 [d]. & Est. 1. 10. Esa. 65. 14 [e]. פָּנִים unum est ex iis quæ terminatione plurali sensum habent singularem, ut Gen. 4. 7 [f].

8. *Non est qui interpretetur*, וּפֹתֵר אֵין אֹתוֹ] Præposterus ordo Hebræis, *& qui interpretetur illud non est* [g]. Quia carcere conclusi sumus, non habemus copiam interpretis [h]. Aliàs Ægyptii auguriis & divinationibus insistebant [i]. ¶ *Referte mihi*] q. d. Spero id à Deo mihi concessum iri [k]. Talis notitia pertinet ad spiritum prophetiæ, quem se à Deo consecutum sciebat; ut de Daniele dicitur Dan. 1 [l].

10. *Propagines*, ità V. L. Me. שָׂרִיגִם] *Palmites*, Ch. Sa. Sy. Ar. JT. Ti. *rami*, Mo. P. Tres palmites, seu tria flagella virium in terram depressa, ad novas vires in solo colligendas, & novos pampinos fundendos [m].

13. *Post quot*] Heb. *In*, vel, *Cùm, adhuc tres dies*, JT. Ma. intra triduum. Vide Gen. 7. 4 [n]. ¶ *Recordabitur*

[h] V. P. [i] Me. [k] Pi. [l] Me. [m] Waldr. [n] D. [o] Q. in Ma. [p] Pi. [q] Ma. [r] Pi. [s] O. [t] D. [v] M. F. [x] F. sic RS. & Levi in D. sic P. Ar. [y] Me. [z] M. F. V. Me. T. A. [a] A. [b] Ma. [c] Belg. [d] D. [e] A. [f] D. [g] V. [h] Jun. Ar. Me. [i] L. [k] Me. [l] L. [m] Me. [n] A.

bitur ministerii tui] Vel, *principatûs tui*, ο'. *recordabitur tui*, Ch. Sy. Ar. ¶ [יִשָּׂא אֶת רֹאשְׁךָ] Variè reddunt. *Extollet*, vel *elevabit*, *caput tuum*, Sa. Ti. Mo. M. A. Mł. P. Te jacentem levabit, & pristinæ dignitati restituet [o]. *Recensebit*, vel *numerabit*, *caput tuum*, i. e. te; sub. inter reliquos ministros [p]. Cùm famuliam & servitia omnia lustrabit, te numerabit quoque in eorum catalogo [q]. Ex prisca numerandi ratione sic interpretor. Olim officiorum nomina in albo seu abaco inscripta erant; secundùm ea fiebant foramina in abaco, in quæ indebantur clavi capitati, seu paxilli, quibus solebat informari, & ante oculos haberi, expedita ratio dierum, mensium, annorum, officiorum, & servitiorum, &c. Hunc clavum Hebræi vocant *caput*, foramen abaci *basin* [r]. Unde sic locum expono; *Tuum caput*, i. e. tuum clavum, in quo nomen tuum inscriptum est, à basi sua *tollet*, ut legat; deinde *restituet te*, i. e. clavum illum *in basin tuam*, i.e. foramen clavo tuo destinatum †. Confirmatur hæc expositio ex ver. 20. *inter servos suos*; unde constat eum omnium servorum capita tulisse [t]. Vide Exod. 30.12. Num. 1.2. & 26.2 [v]. Non ergò de exaltatione accipi potest hæc phrasis, quia eodem sensu accipitur de utroque satrapa, quorum tamen alter evectus non est [x]. Al. aliter; *Subducet rationem tuam*, Sa. *Exputabit rationes tuas*. Sic ראש sumitur Exod. 30.12. Num. 1.49. & sic Græcis κεφάλαιον. Eadem planè locutio quæ infrà v. 19. quare eodem modo utrobique rectè veteris [y]. ¶ *Restituet te in gradum pristinum*, [עַל כַּנֶּךָ] *Super sedem*, vel *consistentiam*, *tuam*, Ma. *in statum tuum*, Sy. JT. *ad ministerium tuum*, Ch. *ad dignitatem tuam*, Ar. *in*, vel *ad*, *locum tuum*, M. P. A. *in gradum tuum*, V. Ti. scil. pristinum, V. ¶ *Sicut antè consueveras*, [כַּמִּשְׁפָּט הָרִי] *Secundùm rationem*, Mo. JT. vel *morem*, sive *consuetudinem*, Sa. Sy. Ar. P. Ti. O. M. sive *judicium primum*, Ma. *juxta principatum priorem*, ο'.

14. *Tantùm memento mei*, [כִּי אִם זְכַרְתַּנִי] *Sed memento mei*, ο'. Sa. Præt. pro fut. & fut. pro optativo. Vel per modum deprecationis accipitur, ut loquuntur Hebræi [a]. כי אם vertunt, *Sed*, [ità plerique:] *Quia*, vel *Quòd si*, M. JT. *Itaque*, Ar. *Tu modò*, Ti.

15. *Furto*] Non fratres, non adulteram accusat; sed suam tantùm innocentiam profitetur [a]. ¶ *De terra Hebræorum*] Sic dicta est Canaan, vel, quòd pater & fratres, Hebræi, ibi degebant [b]; vel, quia à Deo Hebræis data. Hoc malim [c].

16. *Videns*] Spe bonâ plenus [d]. ¶ *Tria canistra farinæ*, ità Sa. vel *pollinis*, Aq. *simila*, Ar. [סַלֵּי חֹרִי] *Canistra alba*, Mo. M. P. Ti. O. A. V. D. K. in F. co. i. e. facta ex virgis quæ decorticatione albæ fiunt †. Sanè חור *candidum*, unde בְּנֵי חוֹרִים, *candidis vestibus induti*, i. e. nobiles: ut vulgus Romanorum *pullati* dicebantur [f]. Al. *canistra perforata*, vel *foraminum*, Q. He. in M. O. Jun. Nam חורי Chald. *foramen* significat [g]. Inter complicationem virgarum videbantur quædam quasi foramina [h]. Al. *canistra tortarum sub prunis decoctarum* [i]. *Canistra candoris*, i. e. plena panis candidi [k]. *Canistra ciborum candidorum*, Sy. *canistra plena pane principali*, vel nobiliori; ità Ch. in F. co. D. q. d. canistra panis nobilis vel heroici: חורים sunt *nobiles*, *heroes*, *ingenui* [l]. In imo & medio canistro soli panes erant; in supremo omne genus cibi pistorii, pastæ, &c [m].

17. *Et in uno canistro*] Simile huic somnio augurium in Hom. Odys. [illegible] &c [n].

19. *Auferet caput tuum*, [יִשָּׂא הָרֹאשְׁךָ מֵעָלֶיךָ] *Levabit* (*auferet*, Mo.) *caput desuper te*, vel *à te*, ο'. Ch. Sa. Sy. Ar. Pi. M. Ti. Non placet; quia non capite truncatus, sed suspensus fuit [o]. *Tollet caput tuum*, removebitque *à te*, Pi. i. e. jubebit nomen tuum è catalogo servorum suorum expungi, & clavum eximi [p]. [*Vide quæ ad vers.* 13.] Al. *tollet caput*, i. e. vitam [q]; quia in capite maximè vivit & viget homo [r]. Non placet, propter rationem indicatam ad v. 13. quia v. 20. *tulit capita omnium servorum*, nec tamen vitam eorum abstulit [s]. [*Sed, cum pace viri tanti, non est eadem phrasis, nec dicitur reliquorum servorum CAPITA TULISSE* מֵעֲלֵיהֶם, *ut hic* מֵעָלֶיךָ.] Eadem hîc verba quæ vers. 13. sed sensu diverso; quod apparet in verbo *desuper te*, quo innuit eum in censum quidem venturum, sed ità, ut officio mulctetur [t]. ¶ [מֵעָלֶיךָ] *A de te*, h.e. *nè de te*, scil. recensio fit deinceps. Præfixum enim מ ante nomina negationem aut privationem innuit: ut מִגּוֹי *à gente*, i. e. nè sit gens; & מֵאַחֲרֵי יְהוָה, Hos. 1.2. *de post Jehovah*, i.e. ne sequatur Jehovam [v]. ¶ *Lacerabunt*] Quod Horatius dixit, *pasces in cruce corvos* [x]. Eos de crucibus pendere sinebant Gentiles, & aves eorum carnibus se pascere [y].

20. *Dies natalitius*] Qui celebratus erat semel quotannis, ait Herodotus Calliopê, in Persarum rebus. Adde Matt. 14. 16 [z].

21. *In locum suum*, [עַל מַשְׁקֵהוּ] *Ad propinationem suam*, Mo. Ma. Sa. sim. Ar. JT. A. *ad ministerium suum*, Ch. *in statum suum*, Sy. [Idem verbum מַשְׁקֶה v. 1. pincernam, hîc officium pincernatûs, sign.]

Margin: [o] V. Me. [p] V. ità Jun. Pi. Belg. Walt. ex Æ. [q] Jun. Belg. [r] Jun. † Pi. [t] Walth. [v] Belg. [x] Pi. [y] G. [a] V. [a] Me. [b] Me. D. [c] D. [d] Me. † V. ex He. [f] D. [g] F. [h] E. [i] TJ. in V. [k] V. [l] D. [m] Me. [n] G. [o] Jun. [p] Jun. Pi. [q] Pi. [r] La. [s] Pi. [t] Belg. [v] Glass. gram. pag. 656. [x] G. [y] Ma. [z] G.

C A P. XLI.

1. POST *duos annos*] Nempe, à liberatione pincernæ [a]: vel, ex quo somnia captivis Joseph interpretatus erat [b]. ¶ [וַיְהִי מִקֵּץ שְׁנָתַיִם יָמִים] Hic decima Sectio incipit, quam מקץ dicunt [c]. i. e. *Post duos annos dierum*, i. e. annos plenos & absolutos [d]. Sic *mensis dierum* est mensis completus, Gen. 29. 14 †. Hebræi dicunt tamdiu dilatam liberationem Josephi, quòd nimis confisus esset auxilio pincernæ [f]. ¶ *Super fluvium*] Vel, *juxta flumen*, Mo. i.e. Nilum, L. Me. M. Ar. in BA. vel, *juxta rivum* ex Nilo ductum [g]; quales multi ex Nilo deducebantur [h]. Dictus est יאר, vel ab אור *luce*, ab aquarum limpiditate [i]; vel, quòd irrigat olera [k]. Rectè ex Nilo ascendere dicuntur boves, quia ab eo provenit Ægypti fertilitas aut sterilitas [l].

2. *Crassæ nimis*, [בְּרִיאֹת] *Pingues*; ità ferè omnes, & rectè, ut patet ex Ezec. 34. 20 [m]. *Electæ carnibus*, ο'. *separatæ*: Separari solent animalia, ut impinguentur [n]. בָּרָא quandoque est *eligere*, æquè ac בָּרָה & בָּרַר [o]. ¶ *Pascebanturque in locis palustribus*, [בָּאָחוּ] *In prato*, Ch. Sy. M. Mo. A. O. *in carecto*, Sa. P. Aq. ad Job. 8. *in ulva*, JT. *in gramine*, Ar. *in loco palustri*, V. T. *in plantario tenui & herboso*, Schol. in Nob. *in carice*, BA. At ο'. vertunt, ἐν τῷ Ἄχει, quasi nomen proprium esset. Vox, haud dubiè Ægyptiaca, (in Ægypto autem ο'. scribebant,) significat campos virentes, stagnante in iis Nilo. Nam & Arabibus אואם *stagna* [p]. Sirach. 40. 16. ubi in Latino *viriditas*, in Græco est ἄχει [q]. Exstat & illa vox Job. 8. 11. ubi Græci vertunt πάπυρος, Lat. *scirpus*. In cipis madentibus nascebatur *papyrus*. Ità סוף Exod. 2. 4. transfert Josephus [r]. In aliis exempl. τῶν ο'. est ὄχθῃ, *ripâ*. Per *vaccas* significari annos, est in Onirocritico Asaph Setha: item in Achmete, cujus hæc sunt verba, cap. 239. ex Ægyptiorum disciplina, [illegible] i. e. *Boves pingues* [scil. in somniis visi] *tempora præsignificant*; *& læta quidem, si fæminæ sint*; *calamitosa verò, si macri sint*. Similia ex Persis habet [s].

3. *Emergebant de flumine*] *Depresso* scil. intra alveum, & non irrigante agros; quod famis signum, Plin. 18. 18. Contrà, [illegible], Achmes cap. 176. Onirocritic. (*Si quis fluvium exundantem viderit, invenient incolæ gaudium & fertilitatem* [t].) ¶ *Pascebantur*] Heb. *stabant*. ¶ [אֵצֶל הַפָּרוֹת] *Juxta* (vel *apud*, Mo. *contra*, Ch.) *vaccas illas*, JT. Ti. M. P. vel *alias*, A. *ad latus illarum*, Ar. ¶ *In ipsa amnis ripa*] Non inundata scilicet [v]. Steriles anni sunt, quando flumen malignè solam vicinam irrigat. At pingues vaccæ visæ pasci remotiùs [x].

5. *Rursum dormivit*] Somnia divinitùs immissa solent rem eandem bis exprimere; ut infrà 32. sic in Dan. Sic de somnio Ptolemæi Tacitus, Hist. 5. *Eadem species terribilior jam & instantior* [y]. ¶ *Septem spicæ*] Per *spicas* anni significantur in somnio apud Josephum &

Antiq.

Margin: [a] L. Me. Riv. La. [b] Jun. [c] V. [d] Merc. A. † A. [f] L. [g] Jun. [h] Me. [i] Me. [k] Jun. Pi. [l] Bo. [m] BA. [n] O. [o] BA. 1. 2. 31. 304. 1 p. [p] G. [q] G. D. [r] G. [s] G. ad v. 5. [t] G. [v] G. [x] Me. La. [y] G.

Antiq. 17. 15. & de Bello Jud. 2. 11. Apud Tacitum Annal. 11. *In somno itidem visæ spicæ retrò eversæ, gravitatem annonæ prædicere creditæ* [a]. Ut de spicis jam taceamus, in auguriis veteres per aves annos designari voluêre. Sic ex 9 passeribus à dracone devoratis Chalcas augur, Il. β'. colligit tot annis eos adversùs Trojam pugnaturos. Et ex 12 vulturibus à Romulo visis collegit Vectius augur, (ut refert Varro apud Censorinum) Romanorum imperium per 12 secula duraturum. Utrumque eventus comprobavit [a]. Nota, cùm fertilitas maximè consistat in frugibus & pecoribus, aptè illam prædici bis somniis [b]. Bos agriculturæ symbolum, quia olim bobus terram subigebant [c].

6. *Percussæ uredine*, שְׁדוּפֹת קָדִים] *Arefactæ* (*crematæ*, Ma. *corruptæ*, vel *tostæ*, D.) *Orientali*, i.e. Euro, O. A. Ma. qui adurit fruges, Ezec. 17. 10. & 19. 12. & Hos. 13. 15 [d]. Eurus calidior est in illis regionibus [e]. Ægypto noxius est, urit, desiccat; flat enim è vasta Arabiæ solitudine [f]. Al. *Euronoto*, Q. in Ma. D. Constat Notum æstuosum esse [g].

7. *Post quietem*, וְהִנֵּה חֲלוֹם] *Et ecce somnium*, Mo. JT. [& alii] scil. *non evanuit*, ut solent somnia naturalia. Vide suprà 40. 6. *Ecce erat somnium* [h]; i.e. intelligebatur esse somnium: Met. subjecti. Non erat res vera, ut sibi videbatur [i]. Vel sic, *Ecce hoc*, vel *tale, erat somnium*, Belg.

8. *Pavore perterritus*, וַתִּפָּעֶם] *Conturbatus est*, V. o'. Ch. Sa. *consternatum*, M. P. JT. A. *exagitatus*, Sy. *trajecta est anima*, Schol. in Nobil. *contritum*, vel *fractum*, *spiritus ejus*, Mo. Caj. *contusus*, quasi multiplicatis ictibus, O. *palpitabat cor ejus*, Ti. ¶ *Conjectores*, חַרְטֻמִּים] *Magos*, plerique; *genethliacos*, Mo. *interpretes*, o'. *novitanis*, *occultorum cognitores*, Aq. in Nob. *magistros*, Ch. *eruditos*, Ar. *ariolos*, Ca. Vox est Ægyptiaca [k]. Scrutatores naturæ erant [l]. ¶ *Sapientes*, חֲכָמֶיהָ] *Sapientes ejus*, sub. *terræ Ægypti*, V. Mos diu in Ægypto retentus. Tacitus Hist. 4. *Ptolemæus, omine & miraculo excitus, sacerdotibus aperit* [m]. ¶ *Narravit somnium*, וַיְסַפֵּר חֲלֹמוֹ] *Et narravit somnium suum*, Mo. nempe utrumque, sequitur enim, אֹתָם *ea* [n]. Utrumque unum fuit, v. 26. vel, unum pro multis ponit, more Hebræorum [o].

9. *Confitebor peccatum meum*, אֶת־חֲטָאַי אֲנִי מַזְכִּיר] *Recordor*; ità Onk. P. V. Quidam per fut. vertunt, *recensebo*, i.e. fatebor. Cogor fateri peccatum meum [p]. Qu. Quodnam hoc peccatum? Resp. Vel ingratitudo, & beneficii oblivio à Josepho accepti [q]; vel potiùs offensa erga Regem. Ità clementiam Regis agnoscit, & captat ejus benevolentiam, more aulicorum [r]. Noluit priùs mentionem facere, nè peccatum suum revocaret in memoriam: nunc, urgente Regis necessitate, videt non sine aliqua gratiæ indicium hoc fieri posse [s].

13. *Ille suspensus est*] Rectè; impersonaliter enim dicitur, ut Gen. 9. 6. Levit. 14. 11. Num. 26. 59 [t]. Heb. *suspendit*, nempe *Pharaoh*, Gen. 40. 20, &c. [v]. Vel, *Joseph suspendit*; i.e. suspendendum præsignificavit [x].

14. *De carcere*, ità P. מִן הַבּוֹר] *E lacu*, vel *fovea*, V. *de cisterna*, Mo. Carcer factus in modum foveæ, vel cisternæ [y]. ¶ *Totonderunt*] Heb. *totondit*, sub. *eum tonsor* [z]. Moris olim erat in luctu, captivitate, servitute, intonsos esse [a]. ¶ *Veste mutatâ*] Lugentes enim aut sordidati Regem adire non poterant. Vide infrà 50. 4. & Est. 4. 4 [b].

15. *Audivi te sapientissimè conjicere*] Heb. *audivi super* (*vel de*) *te dicendo*, vel *dicentem*; i.e. hæc fama de te sparsa est, Ma. ¶ תִּשְׁמַע חֲלוֹם לִפְתֹּר אֹתוֹ] *Audies somnium ad exponendum illud*, i.e. Quamprimùm somnium audis, illud interpreteris; sic Ma. Sim. o'. Sa. Sy. Ar. Ch. accipiunt, *te esse intelligentem somnii, ut interpreteris illud* [c]. *Audire* hîc pro *intelligere*, ut Gen. 11. 7. Deut. 28. 49. Jud. 14. 13 [d].

16. *Absque me Deus respondebit*, בִּלְעָדָי יַעֲנֶה] Variè reddunt. *Non omnino*, Ma. *Non est penès me*, JT. A. *Sine Deo non respondebitur*; ità Græcus, puncta & distinctiones negligens [†]. *Sine me Deus non respondebit pacem*, Sa. *Numquid existimas quòd absque Deo prospera succedent?* Sa. *Absque mea scientia Deus*, &c. Ar. *Deus vel absq; me respondebit*, Ti. *Non ego, sed Deus*, Sym. M. Interpretandum ut illud Matt. 10. 20 [f]. Sunt verba humilitatis; Refundit in Deum authorem. Sic Paulus, 1 Cor. 15. *Non ego, sed gratia Dei* [g]. *Non tam ego, quàm Deus*, Me. *Non ex mea sapientia, sed à facie Domini*, Ch. i.e. Dei opus est, non humanæ sapientiæ. Ità eum ducit in cognitionem veri Dei [h]. q. d. Non est mirum si magi non poterant exponere, quia humanum non est, nec per me possem, &c [i]. *Præter me est Deus qui respondebit*, &c. P. q. d. Alius est qui interpretabitur, nempe Deus [k]. *Præter me est: Deus respondebit*, &c. בִּלְעָדַי esse adverbium, quo quid à nobis removemus, diximus ad Gen. 14. 24. q. d. Non mihi tribuo, à Deo exspectandum est [l]. ¶ *Deus respondebit*, אֱלֹהִים יַעֲנֶה] Vel, 1. vaticinium est [m]: *Ponet tale responsum*. Non placet, quia nondum sciret quid somnium significaret [n]. At intus ità persuasus fuit à Spiritu Dei, qui confidentiam hanc ingeneravit [o]. Vel, 2. est precandi formula, q. d. *Respondeat*: i.e. quem opto responsurum prospera, &c [p]. ¶ *Prospera Pharaoni*] Mallem, *Pharaonis*, i.e. quæ pertinent ad salutem Pharaonis [q]. Quod faustum sit & felix Pharaoni [r].

17. *Putabam me stare*] Repetuntur ipsa verba, &c. quod frequens & Sacris Literis, & Homero. Macrob. lib. 5. Saturn. c. 16. *Nescio quo modo Homerum repetitio illa unicè decet, & est genio antiqui poetæ digna.* Sic suprà 24. 37 [s].

19. *Macilentæ*, ità P. Ti. JT. A. רַקּוֹת] *Diminutæ*, Ch. *imbecillimæ*, Sy. *vacuæ*, vel *vacuatæ carne*, M. Ma. *tenues*, Mo. o'. Sa. BA. Extra Gen. 41. nusquam in usu est; at ex Arabica lingua notissimum, ubi *RAKKA* sign. *tenuem esse*, & *RAKKIK tenuem* [t].

21. *Nullum saturitatis dedere vestigium*] Nihilo obesiores erant. Id in fame sæpe accidit, ut homines, quamlibèt voraces, nunquam tamen exsatientur; quia Deus frangit baculum panis, i.e. sustentandi vim ei adimit [v].

23. *Tenues*, צְנֻמוֹת] Alibi non invenitur [x]. Alii vertunt, *parvæ*, K. in M. P. O. Nam est vulgare apud Hebræos, פַּת צְנוּמָה בִקְעָרָה, i.e. *Buccella exigua in patina, super quam funditur jus* [y]. Alii, *aridæ*, sic Mo. A. quia צְנֻמָא est *petra* apud Magistros [z]. Alii, *marcidæ*, ità TJ. Alii, *inanes*, sic AE. in M. Ch. flores tantùm habentes sine fructu, Ma. Alii, *graciles*; sic V. o'. Sa. Ar. JT. *marcidæ*, M.

25. *Unum*] Significatione [a], licèt duplex quoad imaginariam visionem [b]. At duo erant tempore, & modo significandi [c]. ¶ [*Ostendit Pharaoni*] Providentia Divina speciali modo respicit Principes, quia præsunt communitati; ut patet hic & Dan. 2. Revelata tamen hæc illis per Joseph & Daniel, ut illi exaltarentur. At Nebuch. oblitus erat somnii sui, non ità Pharao. Ratio est, quia illa visio erat de longè pòst futuris, nec aliter Daniel exaltatus fuisset: at hæc erat de futuris in proximo, ut sufficeret pro Josephi exaltatione interpretatio somnii [d].

30. *Quos sequentur*] Heb. *surgent*; *exorientur*, *existent*. Sic, *Non surrexit major Johanne* [e]. ¶ *Ut oblivioni tradatur*] i.e. Nullum ejus vestigium apparebit, sed suâ inopiâ fertilium annorum recordationem adimet fames [†]. Potiùs, *peribit*, *abolebitur*. Neque enim ubertatis oblivio est famis tempore, sed potiùs memoria & desiderium. Vide Psal. 88. 13 [*].

32. *Quòd vidisti secundò*, וְעַל הִשָּׁנוֹת] *Et propterea iteratum est*, V. *Quòd autem iteratum est*, o'. Ch. Sa. Sy. JT. Potest verti, *secundò apparuit*, aut, *mutatum est*, in aliam scil. visionem [f]. ¶ *Firmitatis indicium est*, כִּי נָכוֹן הַדָּבָר] i.e. Quòd firmissimum sit cœleste decretum [g]. *Verbum* pro *re* sumi notissimum [h]. Ex repetitione duo colligit; certitudinem, & celeritatem: tertium verò apud Regem infidelem consultò omittit, quod erat, ut stuporem excuteret [i].

34. *Et quintam*, &c. וְחִמֵּשׁ] *Quintet*, i.e. quintam partem accipiat; ità AE. & K. & o'. in F. co. V. P. Ar. O. Nempe, justo pretio comparet [k]. Ch. vertit, *armet*, *muniat*; ut sumitur Exod. 13. 18 [l]. Sed *armare* metaphoricè accipit, pro, *prospicere*, *providere*; cùm enim terræ frugibus providetur, quodammodo armatur [m]. [Ar. habet, *ut cumulent frugem Ægypti*.] Qu. Cùm tandem

Marginal notes (left): a G. — a BA. 1. 941. — b T. in ver. 16. et L. — c Bo. — d A. — e D. — f Me. — g D. — h Pi. A. — i Pi. — k D. — l M. ad ver. 24. A. — m G. — n Pi. A. — o A. — p V. — q L. Me. La. Bo. — r Merc. Fumi. Jun. — s Riv. — t Gu. — v A. — x Q. in Ge. — y Bl. — z V. — a Me. — b G. Jun. Pi. — c Jun. — d Ms. — † A.

Marginal notes (right): f G. — g E. — h F. — i L. — k V. — l Di. — m 1. 2 Me. T. RS. — n Merc. — o Riv. — p V. sic Merc. — q D. — r Jun. — s G. — t BA. 1. 31. 301. — v BA. 1. 2. 41. 404. — x M. Me. — y M. — z M. — a L. Me. O. — b Me. — c Me. — d Ma. — e D. — † Jun. — * D. quæst. 58. — f M. — g V. — h D. — i Ma. ex Jun. — k Jun. Pi. — l P. — m P. co.

tidem sint anni fertilitatis & sterilitatis, cur *quintam*, non *mediam*, reponunt? Respond. 1. Quinta suffecit, quia famis tempore parciùs vivunt[n]. 2. Tempore sterilitatis fuit aliqua aratio & messio, (nempe prope Nilum) quæ, quia valde exigua erat, reputatur pro nulla Gen. 45. 6[o]. 3. De fertilioribus annis multorum horrea adhuc plena essent[p].

35. *Sub Pharaonis potestate*, [תַּחַת יַד פַּרְעֹה] *Sub manu Pharaonis*, Mo. JT. i. e. in apothecas Regis[q]. Vel, mandato Phar. Ità Exod. 4. 13. & 9. 35. & Num. 7. 8, &c[r].

36. *Et præparetur*, Heb. *Et erit*, [לְפִקָּדוֹן] *In depositum*, P. Mo. O. *vice depositi ipsi regioni*, i. e. ad alendam regionem[s]. Sensus potest esse, *Erit proventus ille terræ tanquam depositum*; erit *res reposita* & recondita[t]. Vel, erit *ad numerum*, seu *numerationem*, *ipsi terræ*; i. e. secundùm numerum locorum terræ[v]; aut, ut suo tempore numeretur & distribuatur terræ. Vel, erit *visitatio*, *in visitatum*, *recensitum*, *requisitum*, *procuratum*; scil. cujus cura & ratio quàm maximè habeatur[u]. Sicut in pace de bello, sic in fœcundis annis de sterilitate, cogitandum[y]. Simile apud Cassiodorum, l. 12. 25. *De veteribus frugibus prudentia tua futuram vincat inopiam*[z].

38. *Qui spiritu Dei plenus sit*] Heb. *in quo spiritus Dei*, Mo. *in quo spiritus prophetiæ à facie Dei*, Ch. vel, *deorum*; nam Pharaoh deorum cultor erat[a].

40. *Ad tui oris imperium*, &c. [וְעַל פִּיךָ יִשַּׁק כָּל־עַמִּי] Variant interpretes. Alii sic; *Super* (vel *supra*, G. vel *ad*, Me.) *os tuum osculabitur cunctus populus*, Mo. G. JT. K. i. e. *te venerabitur*, & *dominum agnoscet*, F. co[b]. [At hoc negat Drusius: *licèt ipse hic notet osculum dignitatis*, seu *magnitudinis*, apud Hebræos Thancumâ 23. 4. ut cùm Regem osculamur, eique quasi homagium præstamus, ut fecit Samuel Sauli 1 Sam. 10. 1.] Dubitandum meritò videtur, an Principes in Oriente soleant plebeios ad osculum oris admittere: Hodie certè non faciunt. Deinde, verbum נָשַׁק semper construitur cum ל, aut cum accusativo, nunquam alibi cum עַל. His argumentis proculdubio moti LXX aliter vertunt[c]. Doctus inter Hebræos sic, *Os tuum osculabitur*, &c. ut ostendant te dominum. Non notatur solenne adorationis symbolum, sed metaphorica est locutio, q. d. Quicquid dixeris, uno populi consensu, quasi osculum omnes porrigerent, excipi volo. Amicè & obedienter excipient quicquid profectum erit ex ore tuo[d]. Oris tui præceptum exosculabitur, venerabitur, eique libenter parebit†. *Ad oris tui imperium obediet*; ità Vulg. post e. sim. Sy. Sa. Sic עַל debet accipi pro ל[f]. עַל פִּיךָ acceperunt ut Job. 39. 30. Verùm *obediet* non convenit cum יִשַּׁק[g]. Alii sic; *Ad sermonem* (vel *os*, vel *imperium*) *tuum armabitur*; ità K. M. P. O. TJ. AE. in F. co. נֶשֶׁק *arma* significat[h]. Est Hebraismus, *Tu eris magister militum*; h. e. Constituo te secundum à me tempore pacis & belli[i]. Verùm Joseph ad pacis, non belli, munia Ægypto præfectus est[k]. Alii sic; *Ad os tuum*, sive *secundùm jussionem tuam*, *cibabitur populus*; sic Ti. F. Sa. vers. Onk. in F. co. RS. in M. Annona erit in tua potestate[l]. Alii sic; *Te jubente*, *osculabitur manum tuam populus*, in signum subjectionis[m]. Perpendant docti annon יִשַּׁק sit fut. Niphal à שָׁקַק, discursitare negotiorum procurandorum causâ, [vide ad Gen. 15. 2. מֶשֶׁק] ut sensus sit, *Secundùm os tuum procurabitur populus*[n]. Omnia quæ opus erunt populo meo per te fient[o]. Alii, *juxta tuum verbum gubernabitur*, F. Ch. Sa. Diversitas hinc orta, quòd נשק significat *armare*, *cibare*, *gubernare*, *osculari*[p]. Quid si, *Ad os tuum*, i. e. sermonem tuum, *osculabitur Regem qui volet è populo*[q]? Alii sic; *Ad os tuum congregabit*, *vel conjunget*, *se populus* ad ea quæ pacis sunt vel belli, quia vox sic sumitur Ezec. 3. *ala Masschoth*, i. e. *conjungentes*[r]. Al. *Ad os*, vel *imperium*, *tuum osculabitur populus*, scil. manum, in signum subjectionis[s]. *Juxta os* idem valet quod juxta mandatum, Exod. 38. 21. Num. 3. 16, 39. Jos. 19. 50[t]. Vide Job. 31. 27. Hos. 13. 2[v]. *Manum ori admotam* in adoratione notant Minut. Felix in Octav. Apul. Apol. primâ, Plin 28. 2[z].

42. *Annulum*] Signatorium, ad sancienda decreta[y]: in signum potestatis sibi concessæ[a]. ¶ *Stolâ byssinâ*] Quæ tunc satraparum & principum in Ægypto propria. *Byssus* tenuissimi lini species est[a]. Summi viri hâc usi; Prov. 31. 22. Ezec. 16. 10. Luc. 16. 19. Rev. 19. 8[b].

43. *Super currum secundum*, ità Mo. [הַמִּשְׁנֶה] Vel, *secundi*, sub. *viri*, *ab illo*, V. curru quo vehi solebat secundus à Rege[c]. Regibus erant duo currus, in honorem & usum; 2 Chron. 35. 24[d]. Confer cum hoc loco Est. 6. 8. & 10. 3[e]. ¶ *Ut genu flecterent*, [אַבְרֵךְ] De hac voce variant[f]. Alii vertunt, *Pater tener*; ità P. Hi. in Nob. R. Judas in M. q. d. sapientiâ pater & senex, licèt tener annis[g]. At hoc parùm congruit[h]. Alii vertunt, *Genuflectite*; ità M. JT. Ca. ut sit אַבְרֵךְ pro הַבְרֵךְ, imper. Hiphil[i], juxta Ægyptiacum pronunciandi modum: quomodo *Egalti*, Esa. 63. 3. pro *Higgalti*; & *Ashcem*, Jerem. 25. 3. pro *Hashcem*[k]. Hæc opinio est probabilior. Vel, est signum futuri; q. d. *Omnis homo clamat ante eum*, *Genu flectam*[l]: *Ad geniculationem*, Aq. Formant à בָּרַךְ, parùm probabiliter[m]. Alii vertunt, *patrem Regis*, (Syris רִיכָא *Rex* est[n]) *Iste pater Regis est*: scil. quòd Regem, tanquam pater, consiliis juverit[o]. Sic Onk. ex Syriaco vertit. Sed alia lingua Ægyptiaca, alia Syriaca[p]. *Pater & præfectus totius terræ Ægypti*, Sy. Vox Ægyptia est, credo *ἀνώνυμος* quidam, ideoque omissus à LXX[q]. ¶ *Et præpositum esse scirent*, [וְנָתוֹן אֹתוֹ עַל כָּל אֶרֶץ וגו׳] *Et dando eum super universam terram*, Mo. *Et clamavit*, vel *clamabant*, *ante eum*, &c. & *constituit* (*posuit*, Sa. *præfecit*, Ar.) *eum*, &c.[r] Jon. M. P. Ti. *Ut proclamarent ante eum flectenda esse genua*, *constituisse enim eum*, &c. JT. *Et clamaverunt ante eum benedicere*, (pro, Benedicite, Plaudite,) & *dari ipsum super*, &c. sub. *sciatis*. Aut hoc modo, *benedicere*, supple dicendo, quod sit pulchrum est; & *dari super omnem terram*, &c*.

44. *Ego sum Pharaoh*] i. e. (inquit Aug.) *Ego sum Rex*. Suadent hunc sensum, 1. quòd Gen. 47. 26. *quinta pars in hodiernum diem solvitur Pharaoni*, i. e. Regi. 2. *Pharaoh Regem* significat, testibus Ambros. & Hi. & Jo. Orig. Jud. 8. 2[r]. Per 400 annos sic dicti sunt Ægypti Reges, Me. *Ego sum Pharaoh*, qui possum dare tibi autoritatem[s]. Sensus est, Mihi quidem reservo dignitatem regiam, tibi verò tantam authoritatem tribuo, &c[t]. Aliis est forma jurandi, ità Me. Pi. Belg. A. q. d. Per majestatem meam regiam. Probatur mihi, 1. quia mos ibi jurare per Regem, Gen. 42. 15, 16. 2. Convenit cum formulis jurandi Divinis, *Vivo ego*. 3. Ad rem facit*. Quàm verè ego sum Pharao, tam verè & irrefragabiliter te in hanc potestatem extollo†. ¶ *Non movebit manum aut pedem*] i. e. Nihil momenti faciet[v]: Nihil audebit aggredi[x]. *Non manum*, i. e. arma; *non pedem*, i. e. nemo expeditionem suscipiet[y]. Nemo procedet ad bellum, &c. A te omnia administrabuntur tempore belli & pacis[z]. Quid si per *manuum pedúmve elevationem* intelligatur potestas quæ à nullius pendet imperio? Nam qui liber est ea membra sustollere cùm vult potest: non ità qui vincti aut alterius potestati subditi. Hoc sensu eandem phrasin usurpat Gorionis filius, Hist. lib. 6. c. 61. de Archelao, *Ab hoc tempore*, inquit, *attollet manum suam & pedem suum in regno*; i. e. plenam potestatem habebit. Ità cap. 66. item cap. 73[a].

45. *Vocavit eum Salvatorem mundi*, [צָפְנַת פַּעְנֵחַ] *Arcanorum interpres*, seu *revelator*; ità Onk. in M. & F. Jon. RS. Ph. & Abenmelech in D. G. Jo. & R. Levi in G. & omnes ferè Hebræi in F. P. Ar. Quare ab hac sententia non est discedendum[b]. Sic Rabbini uno consensu. Judæus quidam Commentaria sua in Pentateuchum inscribit *Tsophnat Paaneah*; alius librum suum vocat *Paaneah Razah*; i. e. *Interpretem secretorum*[c]. LXX transferunt, Ψονθομφανήχ, (sicut habetur in Peutateucho Coptico, ait Gregorius,) quod sermone Ægyptio significat *Salvatorem mundi*, (i. e. ejus plagæ mundi[d],) inquit Hieron. ut habetur in Vulg. Sed quicunque hanc glossam S. Hieronymo revelavit, satis illi imposuit. Nam ab Ægyptiis ipsis diligenter quæsivit R. Moses Ægyptius, & hanc hujus nominis notationem habuit, nempe, *Revelator secretorum*.

cum. Idem affirmat Arabic. Pentateuchum: sic & Græci interpretes, Theodoretus, Zonaras, Philo, &c.[e] *Putatur esse vocabulum Ægyptiacum*, inquit Buxtorf. imò certum est ex authoritate Philonis, Rambani, & aliorum, & Pentateuchi Coptici[f]. Debuit nomen ab Ægyptio Rege imponi non aliud quàm Ægyptiacum. Credamus ergò Hieronymo, qui in Ægypto versatus est, & ibi didicit significationem[g]. Si firma esset hæc interpretatio, pulchrè faceret ad mysterium Christi, cujus Joseph typus fuit[h]. ¶ *Filiam Potipharis, sacerdotis Heliopoleos*, [פוטיפרע כהן און] Qu. An hic idem qui priùs Josephi herus erat? Resp. Affirmant nonnulli, adducti tantùm hâc nominum affinitate[i]. Affirmant Hebræi & Hr. in L. Rupertus & To. in T. Rectiùs alii negant[k]. 1. Quia hic sacerdos, ille præfectus militum[l]. 2. Hic Heliopoli, ille Memphi in aula regia, degebat[m]. 3. Noluit Josephus ducere filiam mulieris impudicæ & calumniatricis[n]. Negant & Aug. Chrysost. Lippom. La. Bo. O. Perer. & alii[o]. ¶ *Sacerdotis*] Ità Sa. Mo. M. Ti. A. E. Me. T. Ma. ὁ. Sy. Ca. Alii vertunt, *principis*, vel *præsidis*; ità Ch. P. JT. Ma. A. V. Riv. & doctiores, ait V. Nam & filii Davidis כהנים sunt dicti, 2 Sam. 8. 18[p]. Confirmatur, 1. à Josephi, ab idololatriæ communione alienissimi, pietate: 2. ab exemplo, quum & ipse minister Regis erat, Gen. 47. 11[q]. Vel, potuit esse & princeps & sacerdos, pro more istorum temporum & locorum: vide Gen. 14. 8. Est autem *ON* eadem urbs quæ *Aven* Ezec. 30. 17. Græcè *Heliopolis*, cujus cives sapientissimos Ægyptiorum fuisse traduntur[r]. Cogebatur Josephus ob præsens ejus munus conjugium hoc accipere[s]. ¶ *Egressus est*] Sic Onk. scil. ad perficiendum Regis mandatum. Confer Job. 1. 12. & 2. 7[t]. ¶ [ויצא יוסף] Emphasin habent, q. d. suâ pompâ procedebat: cum magnificentia quadam & majestate declarabatur esse princeps, &c[u]. Alii sic; *Egressa est fama Joseph*, &c. i. e. notus fuit in tota illa regione[x].

46. *Triginta annorum*] Ergò fuit in servitute & carcere ultra 13 annos[y]. 30. ætatis anno munus suum ingressi sunt Levitæ, Num. 4. 3. & Christus, Luc. 3. 23[z]. ¶ *Quum stetit*, &c.] i. e. Quum præerat Ægypto. Alii sic, *quum eductus è carcere* interpretaretur somnium, & potentiam acciperet[a]. *Stare in conspectu* est, *servire, ministrare*, 1 Reg. 16. 21. Dan. 1. 19[b]. ¶ *Et circuivit*] Ad videndum terram cui præpositus erat, & loca ubi servarentur frumenta[c]. *Peragravit*, ut frumenta colligeret[d].

47. *Vent'que fertilitas*, &c. [ותעש הארץ] *Et fecit* (*produxit*, vel *protulit*, plerique) *terra abundantiam*. [At Ch. *& congregaverunt habitatores terra*; & Sy. *collecta fuit tellus in horrea*.] ¶ *In manipulos*] Vel *pugillos*; ità ὁ. Sa. Mo. Ma. *manipulatim*, JT. A. i. e. abundè, manipulum ex uno grano[†]. ¶ [לקמצים] Alii vertunt, *in horrea*, vel *horreis*; ità Ch. Sy. Ar. Alii, *ad*, vel *in*, *acervos*; ità Ti. P. O. V. aut, *ad collectiones*, sive *congregationes*, q. d. tantum produxit ut repleretur horrea[f] manipulorum acervis[g]. Ideo etiam manipuli conditi, quia sic diutiùs conservatur triticum; & quia quotannis ex manipulis frumentum excutiendo quædam trituræ species exhibebatur[h].

48. *Omnis abundantia*] Heb. *omnem escam*, vel *cibum*: vel, 1. omnem quæ superesset, postquam incolæ habuissent satis[i], vel, 2. omne genus granorum. Intellige de quinta parte, ut v. 34[k].

51. *Laborum & domus*] ἐν διὰ δυοῖν, pro, *laborum à domo patris*, i. e. à fratribus meis[l].

52. *Ephraim*] i. e. *Fructuosus effectus*, vel, *fructuosi effecti filius*, Jun. *Geminus*, vel *duplex fructus*, Pi.

54. *In universo orbe*] Ægypto circumjacente, Syriâ, Cananæâ, &c[m].

56. *Et vendebat*] Ità ferè omnes: nempe *frumentum*[n]. ¶ [וישבר] *Et fregit*, Mo. Ma. Metonym. effecti. Nam venditio facit ut venditor rem venditam de suo toto frangat, seu dividat, emptorique det[o].

57. *Omnes provinciæ*, scil. proximæ[p], [וכל הארץ] i. e. *Universa terra*, i. e. omnes incolæ totius orbis. Hyperbole, pro maxima hominum multitudine[q]. *Omnis terra*, nempe illis vicina: Terra Canaan, Palæstina, & Arabia, inquiunt Hebræi apud Mercerum. Vide Luc. 2. 1. *universum orbem*, scil. Romanum imperium[*]. *Hanc de Josepho historiam ex Ethnicis confirmatam reperies*, licèt fabulis & figmentis suis mirè depravatam[†]. Eam habet Trogus l. 36. ubi cum narrat, à fratribus venditum in Ægyptum, somnia intellexisse, sterilitatem providisse, &c. *& periisset* (inquit) *omnis Ægyptus fame, nisi monito ejus Rex fruges servari jussisset*, &c. Ubi tamen Josephum magicis artibus hoc præstitisse vult; quod in Ethnico non mirandum. Item *Philo* (non *Byblius*, nec *Alexandrinus*, sed alius vetustior) in Euseb. Præpar. l. 9. Josephum vocat *somniorum interpretem, & sceptrigerum in Ægypti soliis*[s]. Josephum hunc sub nomine *Serapidis* & *Osiridis* ab Ægyptiis cultum multi sentiunt, & verisimile est[t]. Nam, 1. *Serapis*, sive *Apis*, vixit eo tempore. Vide Aug. de Civ. 18. 4, 5. 2. Illum colebant, quòd eos fame levâsset. 3. Hinc colebant eum specie bovis, qui symbolum est fertilitatis. 4. *Serapis* pingitur quasi juvenis imberbis cophinum, scilicet frumenti & panum, capite gestans. 5. *Osiridis* nomen fuisse *Arsaphen* (quod ex *Joseph* factum, Bo. La.) docet Plutarch. de *Iside & Osiride*. 6. *Osiris* idem est quod *multi-oculus*, inquit Plut. ib. h. e. multiscius; propter sapientiam Josephi[†]. 7. *Osiridis* statua habuit modium in capite, testib. Suidâ, & Ruffino Eccles. hist. 2. 23. vel calathum, Macrob. Saturn. 1. 20. 8. Creditur *Osirn* agriculturam invexisse: Josephus autem eam collapsam restituisse dici potest[*].

CAP. XLII.

1. A*Udiens*, [וירא] *Vidit*, P. O. Dicunt Hebræi quòd vidit per revelationem Sp. Sancti[v]. *Videre* pro *audire* frequens est Hebræis; sic Exod. 20. *videbat voces*: item pro *intelligere*: estque communicatio sensuum, & translatio ab externis sensibus ad internos[x]. Ità *videre* ponitur pro *tangere*, Joh. 20. 29; pro *odorari*, Exod. 5. 21. (& Genes. 27. *vide odorem filii*, O.) pro *gustare*, Psal. 34. 9[y]. ¶ *Quòd alimenta venderentur*, Heb. *quòd esset* [שבר] *Frumentum*, Sy. M. P. O. *annona*, Sa. Ar. Ti. JT. *venditio*, ὁ. *frumentum vendendum*, A. *fractio*, Mo. sic Pi. Met. adjuncti, Pi. Sic dicitur, vel, 1. quia frumentum molâ frangitur[a]: vel, 2. quòd in fame & venditione fiat horreorum & congesti frumenti disruptio, & fractura, & distributio[†]: vel, 3. quòd frangat famem[*], sic *sitis frangi* dicitur Psal. 104. 11. His adde phrasin *frangendi panem*, i. e. distribuendi, Esa. 58. 7. Act. 2. 46. & 20. 7[a]. Vide Esa. 58. 11. & Lam. 4. 4[b]. ¶ *Quare negligitis?* [למה תתראו] *Quid aspicitis vos ipsos?* ità Mo. M. P. JT. A. O. K. in M. F. V. Me. Habitus est otiosorum & desidum exspectantium dum alter rem expediat[c]. Et inopiâ consilii nemo quicquam tentare audet[d]. Sensus est, Quid differtis, & moras nectitis? Hinc LXX, *Quid pigri estis*[†]? *Nè pigri sitis*, Ar. *Cur desides cunctamini?* Ti. Alii, *Quid aspicitis vos ipsos tanquam saturi?* V. *Cur ostentatis vos quasi saturi sitis, ac sit vobis esca?* ità RS. & AE. & K. in F. co. F. Alii sic, *Quare consideratis vos?* Quare prospicitis vobis tantummodo? cur non & aliis? cur non & toti familiæ alendæ[f]? Alii (quia [התראו] in 2 Reg. 14. est *contendere, pugnare*; *Veni, videamus nos facie tenus*) sic vertunt, *Quid contenditis inter vos?* q. d. Quare non uno consensu descenditis in Ægyptum[g]? Alii, ut notat RS. sic, *Cur negatis*, seu *celatis*, *famem?* vel, *cur tabescitis fame*[h]? *Nè timeatis*, Sy. (quasi ex [ירא].)

4. *Dixerat*] Apud se[i]. ¶ *Quidquam mali*, [אסון] *Casus*, Aq. *periculum*, Sym. Mo. *languor*, ὁ. Sa. Alii, *mors*; ità uterque Chaldæus, & K. in D. *Exitium*, JT. M. *pernicies*, Ti. *infortunium*, Sy. *violentia*, Ma.

6. *Erat princeps*, [השליט] *Imperans*, vel *dominator*; ità plerique. A *Shallet* & *Shilton* fit Arabicum *Sultanus*[k].

7. *Quasi ad alienos*, &c. [ויתנכר אליהם] i. e. *Quasi*

alienus esset, alienum se exhibuit; q. d. quasi ignotus esset. ¶ *Duriter loquebatur*, קָשׁוֹת] *Dura*, sive *dura*, scil. verbis, ut extorqueret ab illis statum patris & fratris[l], atque ut sceleris eos admoneret[m]. Tale quid eos in Benjamin perpetrâsse credebat, &c. unde postea, cùm illum superesse cognovit, omni eos humanitate excepit[n].

8. *Non est cognitus ab eis*] Quia jam ætas adultior barbam induxerat, & aliquam lineamentorum mutationem[o]. Qu. Sed cùm Ægyptus non procul distabat à Canaan, & mercatores utrinque commearent, cur non Josephus citiùs misit ad parentes[p]? Cur non totis 23 annis misit[q]? Resp. Non fuit ἄνευ θεοῦ, sed imputandum speciali Dei providentiæ, & extraordinario instinctui, quo Deus eum revocavit ab hac cura. Interim ad exemplum non debet trahi[r]. Ità voluit Deus, ut virtus & Jacobi & Josephi patefactior esset orbi, & somnia implerentur, & stupenda illa opera de quibus & Gen. & Exod. narrant. Qu. Sed unde Josepho constitit de hac Dei voluntate? Resp. Partim ex circumstantiis somniorum; partim ex instinctu & revelatione interna, ut erat Propheta; partim ex remorsu quæ, cùm tale quid tentaret, injici cœlitùs animadvertit †? Nota hîc, exteros in uno tantùm loco venales habuisse cibos, nempe in regia civitate, & quidem à Josepho. Quæ cura prudens erat & utilis regno; sic enim poterat multa expiscari quæ utilia forent, & multos Regi suo conciliare[r].

9. *Exploratores estis*] Ità ferè omnes vertunt מְרַגְּלִים, q. d. qui migrant de loco in locum; à רָגַל[v]. *Insidiatores*, Aq. in Nob. Qu. An Joseph excusari potest à mendacio? Quidam mendacium veniale agnoscunt[x]. Officiosum fortè erat[y]. Sed possunt verba sic intelligi; Nisi vos legitimè purgaveritis, habebo pro exploratoribus. Confirmatur ex v. 16. *Alioquin exploratores estis*, i. e. nisi deprehendero vos vera dicere[z]. Non *assertivè* eos *exploratores* vocat, ut notant Thomas & Bonaventura; sed solùm *tentativè*. Cujusmodi locutionum formulæ usurpantur à judicibus de crimine aliquo inquirentibus, quæ solùm vim habent interrogationum[a]. Licebat illi à reis pœnam exigere: sed quantò minorem exigit quàm commeriti essent[b]] ¶ *Ut videatis infirmiora*, sic Ch. עֶרְוַת] *Nuditatem terræ*, ità plerique, V. i. e. quâ parte nudi ac minùs muniti sumus[c]. Alii exponunt, *arcanum terræ*[d], *secreta*. Sic dicuntur pudenda, quòd nunquam nuda sint, sed tegi soleant †. *Famam terræ*, Sy. Ar. *turpitudinem*, V. *vituperia*, Sa. vers.

11. *Pacifici*, ità ο'. כֵּנִים] *Recti*, Ch. Aq. in Nob. Mo. M *veraces*, P. O. A. RS. in D. *certi*, O. non vagi, quales exploratores esse solent; ex certo loco & patre[f]. *Probi*, JT. Tr. V. simil. Sy. Ar. *simplices*, Sym. in Nob. *sinceri*, Sa.

13. *Alius non est super*] Heb. *non est*, h. e. mortuus est, ut paret ex v. 22. & ex Gen. 44. 20[g]. Ità sumitur Matt. 2. 16, 18[h]. & Dan. 9. 26. Jer. 31. 15. Gen. 5. 24. Sic in Homer. Il. β'. Οὐ γὰρ ἔτ' Οἰνῆος μεγαλήτορος υἱέες ἦσαν, οὐδ' ἄρ' ἔτ' αὐτὸς ἔην. In Euripide Hecuba mortem filii plangens,—ὦ τέκνον Ἀρχέ σ', ὦ τέκνον, κτᾶν' ἔτ' ὄντα οὐ σε[i]. Amasis Ægyptius filium amissum lugenti; *Si non dolebas cùm non esset, nec nunc doleas cùm non est*: Erasm. Apophthegm. 6[k].

14. *Hoc est*] Ex eo, quòd fingitis vos alium fratrem habere, colligo cætera quoque falsa[l]. Qu. *Cur ità judicat?* Resp. 1. quòd priùs se *decem* fuisse dixerant, v. 11. nunc *duodecim*. 2. Quum exploratio sit capitalis, non fuisset pater eodem momento tot filios in tantum periculum conjecturus[m]. Timebat Joseph, nè machinati fuissent contra eum malum[n].

15. *Per salutem Pharaonis*, חֵי פַרְעֹה] Ad verbum, *Vita Pharaonis*, V. חֵי plur. est, contractum ex חַיֵּי pro חַיִּים[o]. Obtestatio vehemens potiùs est quàm juramentum: Estius ad Decal. & Perk. ad Esa. 64[p]. *Vivat Pharao*, Mo. Non juramentum est, sed precatio pro ejus vita. Vide Levit. 25. 36[q]. Aliis juramentum est; ità La. Bo. O. A. Belg. Vertunt, *Ità vivat Pharaoh*, JT. A. vel, *Vivat Phar.* A. *Per vitam*, Ch. Sy. Ar. *Vivit Phar.* Sa. Aq. in Nob. M. P. Tr. O. Juravit per Deum, qui erat salus Pharaonis effectivè[r], Vel potiùs juramentum est exsecratorium; q. d. Adimat Deus vitam Phar. nisi vos habuero pro exploratoribus, si non fratrem adducatis[s]. Non minùs mihi chara est hac in re veritas, quàm vita Pharaonis[t]. Jurat *per vitam Pharaonis*. Ità solebant Ægyptii; sicut Hebræi, *Vivit Dominus*; quòd vita hominum ab eo pendeat. Scribunt Hebræi, adhuc moris esse in Ægypto, ut si quis juret per caput Regis, & non præstet, morte plectatur, nec vel auro vitam redimere possit[v]. Ità Abenesdra ex scriptoribus Ægyptiacis. Sic Romani per genium Principis jurabant[x]. *Non nisi per nomen Drusillæ dejeravit Caligula*; Suet. 4. 24. *Quòd nunquam per genium suum dejerâsset, punivit Caligula*; ibid. 27[y].

17. *Tradidit illos*, וַיֶּאֱסֹף] *Congregavit*, vel *collegit*, Mo. M. Ma. P. *posuit*, vel *conjecit*, *eos simul*, Sa. A. *conclusit*, Ar. *contraxit*, JT.

18. *Deum timeo*] Nihil injustè faciam. Scio excelso excelsiorem esse alium, cui mea dicta & facta probare debeam[z]. In Heb. est הָאֱלֹהִים, *Deum illum timeo*, scil. verum[a].

19. *Frumenta quæ emistis*, שֶׁבֶר רַעֲבוֹן] *Fractionem famis*, Mo. *annonam famis*, Sa. M. vel, *pro fame*, A. vel, *famelicis*, Sy. vel, *alimenti*, Ar. *alimentum ad expellendam famem*, O. P.

20. *Fecerunt*] i. e. Facere promiserunt. Qu. Cur Joseph tam diu afflixit fratres, non autem statim remisit? Resp. Licèt ut persona singularis hoc facere posset, ut judex tamen non debuit; præsertim cùm injuria redundaret etiam in alterum, nempe parentem[b].

21. *Meritò hæc patimur*, אֲבָל אֲשֵׁמִים] *Verè* (*certè*, ο'. *imò*, JT. *profectò*, Sy. O. Tr.) *delinquentes*, Mo. O. A. *rei*, JT. Sy. *debitores*, Ch. *desolati*, i. e. soli, omnique auxilio destituti[c]. Conscientiæ judicium inevitabile. Refricatur memoria facinoris ante 22 annos admissi[d]. *Oculos quos culpa claudit, pœna aperit*, ait Gregor †.

22. *Et non audistis me*] Sic Latinè dicimus, *Si me audias*[f]. ¶ *Sanguis exquiritur*] Nam mortuum credebant[g], præ afflictione & mœrore in tam dira servitute; nec enim per 23 annos quicquam de eo maudiverant[h]. Vel, Certè in ea pericula conjecimus, unde non speraremus emersurum[i]. Ideo ad mortem poscimur[k].

24. *Et flevit*] Naturali affectu simulationis artificium vincente[l].

25. *Tollens Simeon*] Reubenem excipit, 1. Quia absfuerat, & factum illud improbabat, hîc v. 22. & Gen. 37. 29. 2. Ut, tanquam primogenitus, dux esset fratribus ad suos redeuntibus[m]. Simeon autem eligitur ad pœnam, vel, quia præcipuus auctor erat necis Joseph[n]: vel, quòd, cùm natu proximus erat Reubeno, si se illi adjunxisset, (quia Judas etiam in Josephum propendebat) facilè cæteros autoritate suâ coercuissent[o]: vel, *quia, cùm plures contingit peccare, natu grandiorem graviori pœnâ mulctari oportet*, inquit Esra, cui consentit Abarbanel; qui observat præterea, ex Magistrorum libris, Sim. & Levi fuisse qui dicerent, *Venite, occidamus eum*, Gen. 37. 20. Conjecturam adjuvat, quòd Sim. & Levi, tum adhuc à cæde Sichemitarum recentes, sanguinis fundendi, ut fit, avidiores essent. Addit Rasi, (quem sequitur Bechai) quod mihi magis se probat, studuisse Josephum Simeonem à Levi divellere, nè in suiipsius necem ambo conspirarent. ¶ *Illis præsentibus*] i. e. Videntibus & inspectantibus[p]: ut magis illos terreret[q]. Sed in absentia eorum jussit eum à vinculis absolvi[r]. At repugnat Gen. 43. 23. fratribus redeuntibus *eduxit Simeonem*: unde eduxit eum, nisi ex carcere[s]? ¶ *Qui fecerunt ità*, וַיַּעַשׂ לָהֶם כֵּן] *Et fecit eis sic*, [ità ferè omnes,] nempe Josephus[t]. *Curavit denique agi cum illis rectè*, Jun.

27. *Aperto unus sacco*] Ità omnes alii fecerunt, inquit Andreas, ut dicitur cap. 43. *in diversorio aperuimus, & invenimus*[v]. ¶ *In ore sacculi*] Sive pabularis[x], sive annonarii[y]. Qu. An unus aperuit saccum, an etiam alii? Resp. Nonnulli sentiunt, & in iis Abarbanel, cæteros aperuisse saccos, sed in iis non reperisse

periisse pecuniam, quia illa altiùs in saccos defossa est. At contrà, pecuniam *in ore saccorum* fuisse repertam affirmatur Gen. 43. 11, 21. Adde, si vis, Gen. 44. 8. Quod hic dicam certè non habeo, nisi, quod uni in diversorio accidit, de omnibus affirmari, nec satis singula ut facta fuerant distingui, quòd ferè perinde esset in diversorio & domi id accidisse [z].

28. *Et obstupefacti*, &c. ità F. RS. [וַיֵּצֵא לִבָּם] *Egressum est cor eorum*, Sa. Mo. P. O. A. Similis phrasis Cantic. 5. 6 [a]. *Exanimati sunt*, F. V. Ti. *contremuit cor*, Sy. Ar. *evanuit*, M. *defecit*, JT. *facti sunt quasi insani*, Ch.

29. *Narraverunt*] Ultrò & spontè, nè pater animo penderet ubi mansisset Simeon [b].

30. *Putavit nos exploratores esse*, [וַיִּתֵּן אֹתָנוּ] *Et tradidit nos*, sub. *in carcerem*, V. ità οἱ. ita A. Oratio est concisa & elliptica. Aut exponi debet, *dedit*, seu *tradidit*, pro *habuit*, *reputavit*, (vel *tractavit*, A.) *nos tanquam exploratores* [c]. Similis phrasis 1 Sam. 1. 16 [d]. *Diffusus* nos, i. e. excepit nos, tanquam exploratores †. Verba quæ *esse* vel *facere* significant quandoque pro rei opinione ponuntur, & intelligenda φαινομένως, seu reputativè [f].

33. *Cibaria necessaria*, &c.] *Frumentum ad expellendam famem*, O. ¶ [רַעֲבוֹן] *Famem*, seu *defectum*, *domorum vestrarum tollite*, h. e. alimentum quo destituuntur [g]. Vel, est defectiva locutio, pro, [שֶׁבֶר רַעֲבוֹן], i. e. *Tollite frumentum quod frangit famem* [h]. *Famem*, i. e. *remedium famis*, per metonymiam subjecti [i]. *Pro fame*, hoc est, frumentum pro fame, ut Ch. habet. Tales defectus frequentes sunt; ut *Goliah*, 2 Sam. 21. 19. pro, *fratrem Goliah*, 1 Chron. 20. 5 [k].

35. *Cùm effunderent — repererunt*] Si dicendum ut priùs ad v. 27. hic est recapitulatio, si aliter, quod allegatur in contrarium ex cap. 43. est anticipatio [l]. Simulant se hoc nescire, (quod antea scirent) nè à patre increpentur. Exterriti ergò sunt filii, i. e. simulârunt novum metum [m]. Vel exterriti sunt timore jam antè concepto [n].

36. *In me reciderunt*, [עָלַי] *Super me*, Ar. P. O. *contra me*, Sa. Sy. M. JT. A. Qu. Quare Joseph adeò afflixit patrem? Resp. Fecit hoc tantùm per accidens, dum per se hoc agit, ut fratres pœnas aliquas luerent odii & crudelitatis [o].

37. *Duos filios*] *Hos duos*: Nam quatuor habuit, Gen. 46. 9 [p]. Hyperbolica locutio, significat se certò reducturum [q]. Sed quid hoc solatii fuisset Jacobo, nepotes occidere? Ideò non acquievit ei Jacob [r]. Loquitur consueto more, res charissimas oppignerando [s]. ¶ *Trade illum in manu mea*, [עַל יָדִי] *Super manum*, h. e. inter manus; ut 1 Sam. 17. 22, 46. 1 Reg. 14. 27. Job. 16. 11 [t].

38. *Cum dolore*] Ego senex mœrore contabescam; mortem mihi accelerabitis [v].

[z] Mais. [a] A. [b] Me. [c] Vaeoll F. sim. A. [d] A. † Jun. [f] Glas. p. 282. [g] M. [h] R. in M. [i] Pi. [k] A. [l] L. [m] Me. La. [n] La. [o] E. [p] Jun. Pi. [q] Me. [r] L. [s] E. [t] BA. r. 1. 14. 196. 57. [v] Me.

CAP. XLIII.

2. R*Evertimini & emite*, [שֻׁבוּ שִׁבְרוּ] Duo Imperativa sine copula, ad majorem accelerationem significandam [x]. ¶ *Pauxillum escarum*, [מְעַט אֹכֶל] Quod hujus anni ineduæ depellendæ sufficiat. Nesciebat adhuc quinquennium superesse [y].

3. *Respondit Juda*] Qui inter fratres animo, facundiâ, prudentiâ & auctoritate excellebat [z]. ¶ *Denunciavit*, &c. [הָעֵד הֵעִד] *Contestando contestatus est*, Mo. V. *Dixit*, vel *denunciavit*, *nobis sub attestatione jurisjurandi*, Vu. V. Juraverat enim per salutem Pharaonis [a].

5. *Non ibimus*] i. e. Non possumus sine promissi violatione & periculo descendere [b].

6. *Ut indicaretis ei & alium habere vos fratrem*, [הַעוֹד לָכֶם אָח] Aut הַעוֹד pro אֲשֶׁר עוֹד accipiendum, ut vertit noster interpres; aut nonnulla subaudienda, hoc pacto, *renunciando vos habere fratrem viro illi qui interrogabat vos, An adhuc frater est vobis* [c]?

7. *Juxta id quod fuerat sciscitatus*, [עַל פִּי הַדְּבָרִים] *Juxta os*, i. e. עַל שְׁאֵלוֹת juxta interrogationes, *istorum verborum* [d]. *Secundùm os verborum*, i. e. juxta verba illa: Nam פִּי & פֶּה sæpe redundant †. ¶ *Adducite*, [הוֹרִידוּ] *Descendere facite*. Propriè loquitur: nam Ægyptus erat Canaane depressior respectu poli Arctici [f].

8. *Puerum*] i. e. Natu minimum. Alioquin jam 24 annorum erat, & filios genuisset, c. 46. 21 [g]. imò supra 30 annorum erat [h], septennio tantùm Josepho minor [i]. Vide Genes. 30. 22. & 35. 18. & 41. 46, 56.

9. *Ego suscipio*, [אָנֹכִי אֶעֶרְבֶנּוּ] *Spondeo*, vel, *fidejubebo*, *pro illo*, [ità omnes.] ¶ *Ero peccati reus*, [וְחָטָאתִי לְךָ] Ad verb. *& peccabo tibi*, i. e. reus ero peccati erga te [k]. Vel, *pœnæ obnoxius ero*. Sic *peccatum* 2 Cor. 5. 21. est *pœna peccati* [l]. Quamcunque voles pœnam mihi infligo [m].

11. *De optimis terræ fructibus*, ità Ch. P. [מִזִּמְרַת] *De cantatione*, Mo. Ma. *carmine*, vel *melodia*, vel *psalmo*, *terræ*, Pi. *de laude*, JT. i. e. de iis quæ carmine, &c. laudari solent [n]. *De laudatissimis* (vel *nobilissimis*, Ti.) *fructibus*, JT. Sa. A. M. O. F. ¶ *Modicum resinæ*, &c.] [*De his vide quæ ad* Gen. 37. 25.] ¶ *Et terebinthi*] Ità οἱ. Sa. Ar. Vox alibi non occurrit [o]. ¶ [בָּטְנִים] Variè reddunt. *Nuces*, Ch. M. O. nempe *avellanas*, AE. & R. Nathan, & Pomarius, & Merc. & M. & Mo. in BC. Nec mirum ità illos reddidisse. Ebræos enim בָּטְנִים pro *avellanis* usurpare certum est, cùm aliud pro iis non habeant vocabulum [p]. Al. *pineas*, P. *juglandes*, Ti. Al. *nuces terebinthinas*, JT. A. Nam בטן & Hebraicè & Arabicè sign. *terebinthum*, & *viridem*, qualis est terebinthus arbore & fructu [q]. Al. vertunt, *pistacia*: sic Q. in K. & Rabbi Macchir (Doctor magni nominis) apud RS. & Maimonides in Talmudico tractatu Schiith, tract. 7. Et Arabs Herpenii habet מסתק, quod *masticen* quidam esse volunt; perperàm, cùm legendum sit פסתק. Et οἱ. *terebinthum* explicant, non veram, sed eam quæ fert pistacia. Terebinthos enim pro pistaciis usurpant & Hebræi & Græci. Hinc Syris nomina sunt vicina: Nam בוטנא est *pistacium*, בוטמא *BUTMA*, *terebinthus*. Vide Theoph. Hist. plant. 4. 5. Pistacii enim *arbor terebintho similis est*, inquit Dalechamp. Hist. plant. 3. 27. & Matthiolus. *Probatur hæc expositio*. 1. Ferebant *fructus laudatissimos*. Pistacia autem in nucibus facilè primas obtinent: nihil jecori aut stomacho amicius. Valent contra venena & serpentum ictus. Sapore amygdalis præfert Theoph. Persis *Regiæ nuces* dicuntur, h. e. βασιλικὰ, (quomodo scribunt Posidon. Athen. & Suidas:) βίσαξ enim Persis *Rex*, inquit Hesychius. 2. Pistacium fructus est Judææ & Syris penè peculiaris, testibus Athen. l. 14. Dioscor. l. 1. Plin. 13. 5. Gal. l. 8. simpl. Ideo à pistaciis dicta est urbs בְּטֹנִים in tribu Gad, Jos. 13. 26. & בֶּטֶן in Aser, Jos. 19. 25. & *Batnæ* urbs prope Berrhœam. 3. Consentit origo vocis à בֶּטֶן *ventre*. *Pistacia sunt figura oblonga —— ventre protuberanter*, inquit Dalechamp. Hist. plant. 3. 27. 4. Rectè junguntur בטנים *pistacia*, & שְׁקֵדִים *amygdala*, sunt enim hi fructus congeneres. Theoph. 4. 5. scribit *illa his similia esse*, nempe solo fructu; nam *totâ facie terebintho similis est*, inquit Matthiolus [r].

12. *Pecuniam duplicem*, [וְכֶסֶף מִשְׁנֶה] *Et pecunia duplum*. Invaluerat enim fames, & annonæ pretium auctum erat [s].

14. *Ego autem quasi orbatus*, &c. [וַאֲנִי כַּאֲשֶׁר שָׁכֹלְתִּי שָׁכָלְתִּי] Quidam alterum præt. vertunt in futurum, *Orbatus sum*, *orbabor*; i. e. orbus maneho, sicuti sum; q. d. nunc in totum orbus fio [t]. Alii sic; Quemadmodum orbatus sum Josepho & Simeone, sic orbabor & Benjamin [v]; q. d. ità præsagit mihi animus. Vel sic; Mortuo Joseph puto me omnibus privatum esse. Reputat nihil posse deterius sibi accidere [x]. Fortasse meliùs interpretabimur de omnibus filiis. Video quid agatur mecum: Ego sum miserrimus senex: Domum, quæ nuper populosa erat, ferè desertam video [y]. Alii sic; Dum abestis, videbor mihi prorsus esse sine filiis [z]. Alii sic; quòd reputaret se quasi orbatum, si Benjamin moreretur [a]. Verba sunt viri se & rerum suarum eventum committentis voluntati Divinæ. Simile Est. 4. 16. *Quum periero, periero* [b].

16. *Occide victimas*, ità plerique, [וּטְבֹחַ טֶבַח] *Macta mactationem*, Ma. nempe *bestiarum*, JT. *mactando mactâ*,

[x] V. [y] Me. La. [z] M. L. La. [a] Me. [b] Jun. [c] V. [d] M. O. † Glas. gram. 146. [f] Pi. [g] Me. La. [h] A. Pi. [i] Pi. [k] V. E. [l] F. [m] Me. [n] Pi. [o] A. [p] BC. 1. 12. 422. [q] Jun. [r] BC. 1. 10. 419. [s] Jun. Pi. Ar. [t] V. [v] He. in V. [x] V. F. AE. in M. [y] V. [z] Me. L. [a] L. [b] Jun. Pi. Ar.

malâ, M. ¶ *Meridie*] Hoc priscis ordinarium prandii tempus: Athen. l. 1. Vide ad Dan. 6. 11 *. צָהֳרַיִם est formâ duali, quòd diem in duas partes æquas dividat †.

18. *Ut devolvat in nos calumniam*, ità Sa. & ο'. [לְהִתְגֹּלֵל עָלֵינוּ] Variè reddunt. *Ut dominetur nostri*, Ch. Sa. vers. *ut insultet nobis*, Sy. *ut volvat*, vel *devolvat*, *se* (ut *volutetur*, JT.) *super nos*, Mo. A. O. V. P. q.d. instar molaris lapidis, qui super aliquem jactatur *. Metaphora duplex: à corporibus magnæ molis & ponderosæ, quæ rotando devolvuntur, & à rebus aliis, quæ, quò sunt altiores, eò graviore impetu decidunt: q. d. Hunc prætextum capeat, ut in nos irruat [c]. Ut nos sibi servos reddat [d]. *Ut devolvat hoc in nos*, Ti. ut *circumveniat nos*, M. ¶ *Et violenter subjiciat*, [לְהִתְנַפֵּל] *Ad dejiciendum se super nos*, Mo. O. A. *ut irruat in nos*, M. P. JT. Ti. *ad imponendum nobis*, ο'.

20. *Oramus*, ità Ch. Sy. P. O. [בִּי] *Domine*, Ar. A. Ità illis est verbum *rogandi*; ut Gen. 44. 18. Exod. 4. 10. Jud. 6. 15. Jos. 7. 8 †. *Mi* Domine, O. Vel, *in me*, Mo. O. Ma. sive *ad me*, supple, *attende*, JT. Ma. vel *respice*, A. ut pleniùs exprimitur Job. 6. 28. & 7. 8 [f]. Ellipsis pathetica recepta in orationibus vehementissimis, ut infrà 44. 18. & 2 Sam. 4. 26. & quatuor præterea locis, quos annotant Masoritæ [g].

23. *Deus vester dedit*] Per me, cui, Deo inspirante, jussit Josephus [h]. Sic dicit dispensator à Josepho instructus [i]. ¶ *Thesauros*] Pecuniam arcanam, quæ vos latebat [k].

27. *Salvúsne pater?* [הֲשָׁלוֹם אֲבִיכֶם] Pro לַאֲבִיכֶם, *patri vestro*, M. שָׁלוֹם est *salus*, *integritas*, M. *Essétne sanus*, *& an rectè valeret*, V.

29. *Vidit Benjamin*] Viderat priùs, sed obiter & dissimulanter; nunc ex professo intuetur, & alloquitur [l].

30. *Commota fuerant viscera*, ità Ch. [נִכְמְרוּ רַחֲמָיו] *Revolvebantur*, vel *convolvebantur*, *miserationes ejus*, Mo. vel *viscera*, seu *intestina*, ο'. Pi. *Incaluerunt*, vel *accendebantur*, vel *æstuabant*, *viscera*, Mo. O. Ti. A. Ma. JT. sive *miserationes*. *Concitata erat misericordia ejus*, Ar.

31. *Et continuit sese*] Ità JT. Ma. viz. à lacrymis, ut infrà Gen. 45. 1 [m].

32. *Illicitum est*, [לֹא יוּכְלוּן] *Non possunt*, i. e. non solent [n]. ¶ *Profanum*, [תּוֹעֵבָה] *Abominatio*, Mo. *piaculum*, Sy. Qu. Unde hoc? Resp. 1. *Quoniam pecus Ægyptii colunt*, *Hebræi comedunt* [o]. Vide ad Exod. 8. 26 [p]. Confer Gen. 46. 14 [q]. Oves, hirci, tauri erant eorum numina [r]. Non quidem ista nunc Hebræis apposita, sed sciebant ità vesci solitos [s]. 2. Vel hoc erat ex fastu & supercilio, quo pastores ut viles & ignobiles homines contemnerent [t]: vel etiam immundos eos quadam superstitione judicabant [v]. Quòd Abenesdra putat omni animalium esu abstinuisse Ægyptios, nullum testem habet antiquum. Ab ovillo pecore eos abstinuisse multi docent; excepto, quod Strabo addit, Nomo Nitriote. Hæc verò causa non erat satis gravis, cur Ægyptii omnem mensæ communicationem cum Hebræis defugerent. Obstitêre ergò specialia quædam Ægyptiorum in cibis parandis instituta, ob quæ Ægyptii Græcorum nec ollâ nec cultro utebantur, ut nos docet Herodotus. Erant autem illa instituta ità Ægyptiis propria, ut eadem extraneis apud se habitantibus, qualis erat Josephus, non imponerent [x].

33. *Primogenitus*, &c.] Assederunt pro ratione ætatis: majores natu, licèt ex ancillis nati, ordine præcedunt minores ex ingenuis natos. ¶ *Et mirabantur nimis*, [וַיִּתְמְהוּ הָאֲנָשִׁים אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ] *Mirabantur vir ad socium suum*, i. Alter alterum admirabundi aspiciebant [y]. Brevitatis causâ sæpe unum verbum pro duobus ponitur, quando scil. verba motum non significantia nanciscuntur cum ex præpositione adjuncta, & sic duas quasi significationes accipiunt; ità ut ad eorum plenam explicationem etiam aliud verbum intelligi aut addi necessum sit. Metalepsin vocant, aut Synthesin. Sic v. 34. וַיִּשָּׂא, *& accepit fercula ad eos*, h. e. accipiens misit ad eos. Sic Exod. 18. 12. & 25. 2. & 27. 20 [z]. Duplex causa admirationis. 1. Non ipsi sic sponte sua consederant, sed eo ordine jussu Josephi dispositi fuerant [a]. Sed cur non indè suspicabantur eum fuisse Josephum? Resp. Quia fingebat, ut dicunt Hebræi, se hoc scire per artem divinandi, L. 2. Mirabantur etiam convivatores humanitatem, & excessum erga Benjamin [b].

34. *Sumptis partibus*, [וַיִּשָּׂא מַשְׂאֹת] *Et tulit fercula*, (*munera*, *dona*,) V. *levavit elevationes*, O. i. e. fercula, quæ sic vocantur quia elevatè (elevatis in altum manibus, Mc.) ad mensam deferri soleant [c]. ¶ *Ab eo*] Heb. *à facie sua*, de paropside sua; h. e. de cibis sibi appositis [d]. ¶ *Quinque partibus*, [חָמֵשׁ יָדוֹת] *Quinque manibus*, Mo. i. e. partibus, He. in M. De hujusmodi distributionibus vide 1 Reg. 9. Ità jusserat, quia & frater uterinus erat, & innocens à crimine venditionis Joseph †: & ut videret si per hoc alii fratres Benjamino inviderent, sicut ei priùs, cap. 37 [f]. ¶ *Inebriati sunt*, [וַיִּשְׁכְּרוּ] i. e. Potaverunt liberaliter. Non tamen hîc notatur ulla intemperies, sed quòd vino exhilarati sunt & satiati, sed citra crapulam [g]. Ità alibi sumitur, Cant. 5. *Bibite*, *& inebriamini* [h], & Psal. 64. *Visitâsti terram*, *& inebriâsti* *. Et Esa. 49. dicuntur *sanguine inebriari* qui sanguinem bibunt [i]. Et Hag. 1. 6. Joh. 2. 10 [k]. Idioma est linguæ Hebraicæ, ut *ebrietas* ponatur pro *satietate* [l]. *Saturati sunt*, O.

Marginal notes: [a] Jun. † Ma. [c] O. [c] Jun. [d] V. [f] A. [f] A. [g] Jun. Pi. [h] Me. [i] E. in cap. 42. v. 28. [k] Me. [l] Me. [m] Jun. Pi. [n] V. [o] Ch. ità L. Me. T. [p] E. T. [q] Jun. [r] Me. [s] Me. T. [t] Me. Bo. [v] Me. [x] G. [y] V. [z] Gloss. gram. pag. 229. [a] L. Me. Jun. [b] Me. [c] O Me. [d] V. † E. [f] L. [g] M. V. Me. T. Ca. Ti. [h] L. [i] E. [k] Ca. [l] A. Pi. Hi. & Ling. in Nob.

CAP. XLIV.

2. S*Cyphum meum*, [גְּבִיעַ] LXX, τὸ κόνδυ, quod poculi Attalici genus esse ait Athenæus; Aq. σκύφος, Sym. φιάλην [m]. Vox Hebræa significat poculum in colliculi modum elevatum [n]. Sign. poculum profundum, altum, & rotundum [o]. Simile quid Æsopo factum narrat Scholiastes ad Aristoph. Vespas; & Eumæo ab Ulysse refert Homerus [p]. ¶ *Junioris*] Duplici de causa. 1. Animi eorum explorandi erga Benjaminum; & an invidiâ afflati essent quòd honorificentiùs fuisset exceptus [q], & utrùm illi in periculo constituto succurrerent [r]. 2. Ut Benjamin apud se retineret, dum pater adveniret [s].

5. *In quo augurari solet*, [וְהוּא נַחֵשׁ יְנַחֵשׁ בּוֹ] Variant hîc interpretes. Q. sic, *Pro quo augurando auguratur*: ità M. ex He. O. ut בּוֹ sit pro בַּעֲבוּרוֹ [t]. *Inquirendo inquirit pro eo* [v]. Al. sic, *Pro quo diligentissimè inquireret*: Nam qui in tali loco est constitutus *potuit accuratissimè inquirere*, v. 15 [x]. ¶ *Auguratus est pro eo*] Vel per se, vel augures consuluit, ex quibus totum hoc didicit. Hoc dicit, ne suspicarentur dolum, & mirarentur cur ipsos (inter tot mortales qui eò confluerent) furti accusaret [y]. Alii sic, *Per hunc scyphum vos tentavit, utrùm fures essetis*: ità AE. in M. F. & Samarit. Schol. in Nob. *tentatione tentat*. [Ità & Ar. *Ipse tentavit vos per illum*.] Et בּוֹ verto, *ex quo*. Sic, *Diliges Deum ex toto corde*, quod Hebræis, *in toto corde* [z]. *Per quod*, Belg. נִחֵשׁ נָה est, *tentare*, *probare* [a]. Vel sic, *Ipse probando probat in eo*, i. e. probare solet, ad se venientium fidem. יְנַחֵשׁ futurum est, & notat rem quæ frequenter fieri solet [b]. Alii sic, *Ipse auguratur pro eo*, K. in F. i. e. Reputat amissionem scyphi omen malum sibi esse, eò quòd perierit ab illo vas ex quo bibebat [c]. In eo statuebat felicitatis suæ præsagium; nam ex quo eo calice uti cœpit, prosperè sibi semper fuisse autumat. Ità If. Arama & Abarbanel [d]. Alii, *In quo auguratur*, vel, *augurium facit*: ità ο'. Sa. Sy. O. Mo. Ma. *per quem divinare solet*, V. Hujusmodi κυλικομαντείας meminit Casaubonus ad Spartiani Julianum; *Quis neget* (inquit) *his verbis describi illam speciem κυλικομαντείας quæ cum aqua & cyatho perficiebatur?* Quod in speculo fiebat, idem in cyatho aut vasis aliis aquâ repletis fieri poterat, sed præsertim pellucidis. Scribit Julius Serenus, lib. 9. de Fato, c. 18. *Assyrios, Chaldæos & Ægyptios pelves aquis replere solitos, in quibus argenteas laminas, lapidésque pretiosos certis characteribus figuratos, ponebant, & quibusdam verbis pronunciatis dæmonem advocabant, qui vocem instar sibili in aquis edebat, & ibi responsa reddebat* †. Qu. An ergò Joseph augur erat? Resp. 1. Non augurius usus est

more

Marginal notes: [m] G. [n] Me. O. [o] Jun. Belg. [p] G. [q] Me. [r] L. [s] Me. [t] M. ità sunt Ca. [v] F. [x] Li. [y] Muis. [z] Pi. [a] F. [b] Muis. [c] F. [d] Muis. † Ric.

more gentilium, sed ea quæ ad præsens negotium faciunt locutus fuit [f], &, ut id opinentur, ambiguè loquitur [g]. 2. Non serio, sed joco, hæc dicta, ac proinde non fuisse mendacia, dicunt Aug. & Thomas in 2. 2. quæst. 95. art. 7 [h]. Mendacium erat, sed jocosum; & calumnia, sed sine animo nocendi [i]. 3. Vel, ità loquitur ex opinione vulgi de Josepho. 4. Vel, de conjectatione quavis, etiam licita, accipi potest; vel per Sp. Sanctum, vel ex naturali sagacitate. Sensus ergò esse potest, quòd Josephus hoc scypho conjectare solitus est (ut erat sagacissimus) de indole, prudentia, & arcano mentis, hospitum suorum; nam in vino veritas ultrò se prodit. Et nunc conjectare volebat quis eorum animus erga Benjaminum [k]. Verbum נחש sæpe significat prudenter & diligenter aliquid observare & investigare. Ità sumitur Gen. 30. 27. 1 Reg. 20. 33 [l]. Ità hîc sumendum [m]. Vertunt, *Nonne ipse experimento certo didicerit per illum?* Heb. *experiendo experiens discet*, v. 15. i. e. Hoc demum facto innotescunt domino meo fraudes vestræ [n]. *Per quod observando observabit* aliquid; vel, *certissimè inveniet*, viz. quales viri sitis [o]. 5. Quanquam vox נחש in Lege de superstitiosis augurationibus sumitur; credam tamen olim fuisse vocem mediam, & sumi hîc, & infrà 15. pro immissis divinitùs præsagiis, ad quæ Josephus se sacrificio præparabat: In sacrificiis autem usus *phiala*. Scholiastes notat phialam aurearn usurpatam in libationibus, ad illud Pacis Aristophanicæ, *Δεῦρο δίδου φιάλην, ἵνα σπένδω ἔχων*. In hunc sensum & *σπονδεῖον* Ecclesº 50. 15. quæ cum phialis conjungit scriptor 2 Macc. 1. 23. & Philo in Legatione. Meminerunt *σπονδεῖον* Josephus (sæpe,) Athenæus quoque, Pollux, & Plutarchus Catone. Tale fuit Manio Curio guttum faginum quo sacrificaret; Plinius lib. 16. Statius 1. Thebaidos —— *Iasides pateram* —— *Quâ Danaus libare deis* —— Crateris usum in auspiciis apud Homerum habes, & apud Clem. Alex. Strom. 6. Vide Num. 15. 5, 10. Jud. 9. 13. Joseph. Antiq. 12. 2 [p]. Nodus maximè stringit hoc loco, quòd durum videtur Josephum tali crimine gravare. Verba insinuant se posse divinare. Sed tota difficultas versatur in eo, quòd illud בו, *in eo*, referunt ad instrumentum vaticinandi; unde orta est opinio de professione *κυλικομαντείας*: quod non necessarium est. 1. Quia magi ad id speculis pellucidis usi sunt, non vasis argenteis. 2. Huic non convenit interrogatio œconomi, *Nonne novistis*, &c? cur igitur hoc fecistis? Nam si novissent illum per scyphum divinare, utique conveniens fuit illum surripere, nè per eum divinaret, si quid fraudulenter agerent. 3. Nullam scyphi mentionem facit. Facilis ergò est & obvia solutio, si sic vertamus, ut in Gallica editione, *de quo certò divinabit*. q. d. Putabatisne posse vestrum furtum celare herum meum? an nesciebatis eum posse divinare occulta? Hoc vel nomen ejus, *Zephnath Paaneah*, *Revelator occultorum*, docere vos potuit. Et notum erat populo, eum evectum fuisse quòd prædixerat futura & occulta. Ità hîc de re tantùm agitur, non de ratione quâ divinare potuit. Hanc loci sententiam indicat Rupertus Tuitiensis, l. 9. in Gen. c. 10 [q].

7. *Ut servi tui*, &c. חלילה] *Absit*, [ità omnes.] *Prophanatio*, vel, *prophanares*, vel, *turpitudo*, *sit*, sive *esset*, *servos tuos* hoc *facere* [r]. Vide Gen. 18. 25 [s].

8. *Pecuniam*] Si pecuniæ alienæ cupidi fuissemus, quod licebat clàm retinere non spontè retulissemus [t].

9. *Moriatur*] Confidentes de sua innocentia nimis obtulerant, neque enim pœna furti mors erat [v].

10. *Apud quemcunque*] Mutans pœnam mortis in servitutem, & noxios ob innoxiis separat, leniens dictum illorum [x]. ¶ *Vos autem*] i. e. Reliqui ex vobis; Synecdoche [y]. ¶ *Eritis immunes*, נקים] *Innocentes*, sive *mundi*, h. e. impunes [z]. Meton. efficientis, ut Exod. 20. 7. & 34. 7 [a]. Sic *peccatores* dicuntur 1 Reg. 1. 21. qui tanquam peccatores essent tractantur [b].

12. *A majore*] Hoc ordine procedit, ut meliùs lateant insidiæ structæ Benjamino [c]. ¶ *Invenit scyphum*] Quare non meminit pecuniæ? Quia jam eis suprà dixerat, quod alia pecunia erat à Deo iis data; & sic cum Benjamine & alios accusâsset [d].

13. *Sciss is vestibus*] In signum mœroris & tristitiæ [e]. ¶ *Reversi*] Nihil Benjamini improperantes; parati vel veniam impetrare, vel simul servitutem servire [f].

14. *Primùsque Judas*] Animo & linguâ promptior, & promissi sui quo se patri obstrinxerat memor [g].

15. *Cur sic*, &c?] Heb. *Quale opus? Quantum scelus admisistis* [h]? ¶ *Quòd non similis mei in augurandi scientia?* ità F. [איש אשר כמני] An ignoratis *quòd talis vir qualis ego sum sciat divinare?* sub. si quippiam amiserit. Vel, *quòd homo similis mei soleat augures consulere* [i]? *Virum similem mei*, i. e. me. Sic Plautus, *hominem qualis ego*. Senes, *οἷος ἐγώ*: & auctor Targum, *qui est sicut ego*; alius, *cujusmodi ego sum* [k].

16. *Quid respondebimus?*] Subitæ calamitates etiam disertis sermonem adimunt [l]. ¶ *Deus invenit iniquitatem*, [את עון] Non agnoscunt objectum scelus [m]: sed quia fraudis aliqua suberat suspicio, quòd ipsis injustè gravandis fuisset illud excogitatum, causam in absconditum Dei judicium transcribere malunt [n]. Propter aliquod occultum nostrum crimen [o]. Respicit ad venditionem Josephi [p]. *Deus ipse invenit*; quasi exserto in cœlos digito loqueretur [q]. Deus dicitur *invenire iniquitatem*, cùm eam, quæ antè occulta erat, publicam facit, seu juris, seu facti, evidentiâ [r]. *Invenit*, i. e. ad punitionem deduxit [s]. Potest *peccatum* hîc sumi pro *pœna peccati* [t]. *Invenit mulctam peccati*, i. e. meritò nos punit propter peccata [u]. ¶ *Omnes servi*] Plus offert quàm debebat, ut oblatione tot innoxiorum, uni, qui insimulabatur, veniam obtineat [x].

17. *Absit*] Flagitiosum hoc esset & tyrannicum [y]. ¶ *Ipse servus*] Servitus pœna furti [z].

18. *Accedens*, ויגש] Hæc est undecima Sectio, ויגש dicta [a]. ¶ *Tu es post Pharaonem*, [כמוך כפרעה] Ad verb. *Sicut tu, sicut Pharaoh*: i. e. Pharaoh est sicut tu, & tu sicut Pharaoh, i. e. æqualis es Pharaoni dignitate & authoritate [b]. q. d. Ergò iram tuam meritò deprecamur. Vide Prov. 19. 12 [c].

20. *In senectute natum*, [ילד זקנים] *Puer senectutum*, P. V. i. e. quem genuit in senectute [d]. Sic *uxor* נעורים, *adolescentiæ*, quam adolescens duxit. Nomina ætatum ferè pluraliter efferunt [†]. ¶ *Solùm*, &c.] Heb. *solus matri*; i. e. solus relictus ex illa uxore patris [f]. ¶ [לאמו] *De matre sua*: Mater enim jam tum mortua erat. Præfixum ל interdum sign. *de*; sic Gen. 20. 13. אמרי לי, *dic de me* [g].

21. *Ponam oculos meos super illum*] Nempe *in bonum*, prout addit TJ. Sic Jer. 39. 12. *pone oculos super illum*, nempe in bonum; & Jer. 40. 4. & Psal. 32. 8. *super te oculum meum*, sub. *erit*, & quidem in bonum, & Sirach. 34. 19. Quis jam ambiget de vero sensu hujus phraseos [h]? Et *ponam oculum*, Hebraismus, pro, *ut intuear illum*, scil. cum benevolentia. Hinc LXX legunt, *ἐπιμελοῦμαι αὐτοῦ*, i. e. *curam habebo illius* [i]: *favebo illi*, G. Me. Vel, *ponam oculum*, &c. nempe, ut vos probem [k].

22. *Morietur*, [ומת] Sub. *pater*. ו tantùm convertit præter. in futurum, ut suprà v. 9 [l]. Ratio hæc est, Pater non debet culpari, cùm absens esset, & justus, quia pecuniam remisit [m].

27. *Uxor mea*] Sic vocat *Rachelem*, quia hanc solam propriâ electione duxerat [n]; Liam per deceptionem; reliquas ad petitionem Rachelis & Liæ [o].

30. *Pendeat*, &c.] Heb. *colligata*, *consociata*, & *conjuncta est*, Abenmelech in D. *Tam dilecti quàm anima sua*, ait Ch. quem unicè diligit, V. M. F. *Anima* hîc pro *vita* ponitur; q. d. vita patris à filii vita pendet. Sic 1 Sam. 18 [p].

33. *Manebo servus tuus*] Peculiaris tibi servus sim, qui & aptior futurus; nam & robore & rerum usu potior sum [q]. Judas, se sponsorem offerens, &c. typus est Christi [r].

34. *Quæ oppressura est*, &c.] Heb. *inveniet patrem*, i. e. illi obtinget. Sic *invenire* sumitur 2 Chron. 10. 3. Psal. 116. 3. & 119. 143 [s].

Marginal notes (left): f F.V. — g Me. — h E. — i Me. — k T.La. — l A.Me. — m Belg. — n Jun. — o Pi. — p G. — q Rup. — r O.A.Me. — s A. — t Me. — v L. — x Me. — y Pi. — z Jun. Pi. — a Pi. — b Jun. — c Me.

Marginal notes (right): d L. — e V. Me. — f Me. — g Me. et L. — h V. — i F.V. — k D. — l G. — m V. Me. E. — n V. — o Me. — p L.E.F. — q Jun. — r B. — s L. — t Me. F. — u Q. in V. — x Me. — y Me. — z G. — a V. — b V.F. — c A. — d V. — † D. — f V. — g Glas. gram. p. 678. — h D. — i F.V. — k Jeh. Belg. — l V. — m L. — n Me. — o L. — p D. — q Me. — r A.

CAP. XLV.

1. NON *poterat se cohibere*, vel *continere*, plerique, [ולא־יכל להתאפק] *Fortificare se*, O. ¶ *Coram astantibus*, [לכל] *Coram omnibus*, Sa. JT. A. Vel invito coram cunctis lacrymæ erumpebant[t].

2. *Elevavit vocem*] Quia priùs sibi vim fecerat, ideo vox altior erupit cùm locutus est[v]. ¶ *Omnis domus*] Audierunt qui in proximo erant conclavi, fama ad Pharaonem & reliquos manavit[x].

4. *Accedite*] Confidenter & securè[y]. Jubet accedere, nè delictum fratrum, de quo verba facturus, alienus aliquis auribus acciperet[z].

5. *Nec durum*, &c. [אל־יחר] *Nè sit ira in oculis vestris*; q. d. Ne alter in alterum culpam hujus rei conferte. Non prohibet pœnitentiam; sed iram, & rixas, & exprobrationes, & dolorem mitigat[a]. Nè vobis ipsis irascimini propter hoc factum[b]. ¶ *Pro salute*, &c. [למחיה] *In salutem*, Sym. in Nobil. *in vivificationem*, Mo. D. G. Sa. Aq. in D. Alii, *in conservationem*, ità F. M. Ti. i. e. ut in vita conservem[c]. Alii, *ad sustentationem*, F. V. Ch. Sy. h. e. ut suppeditarem vobis victum[d]. Vel, *pro victu*, V. *victûs causâ*, JT. *propter vitam*, O. P.

6. *Nec arari, aut meti*] Nisi paucissimis locis ad Nili ripam. In aliis regionibus sterilitas erat, propter pluviæ defectum[†].

7. *Ut reservemini*] Heb. *ad ponere vobis reliquiam*, Ma. Vel, *ut ego ponerem*; vel, *ut Deus poneret*[f]. Ut vos & vestri in vita conservemini. ¶ *Et escas ad vivendum habere possitis*] Heb. *Et ut vivificem vos evasione magnâ*, i. e. magnâ liberatione; vel, *magnâ multitudine liberandâ*. Heb. *evasio* sumitur pro iis qui evadent; ut 2 Chron. 30. 6. Esa. 10. 20. ut *captivitas* est multitudo captivorum, Num. 21. 1. Deut. 21. 10[g]. Hebraismus est, pro, *Ut vos eriperem à magno periculo*[h].

8. *Non vestro consilio*] Scilicet, solùm, quia invalidum esset, nisi me Deus misisset, &c[i]. Non refert in Deum peccatum fratrum, sed transitum suum in Ægyptum[k]. ¶ *Patrem*] Rectorem, instructorem, consiliarium[l]. Qui viam exposuit Regi hujus administrationis[m]. Et pater erat autoritate[n].

10. *In terra Gessen*] Est in interiori Ægypto, terra multis fossis irrigua, prope Delta, ab ea parte quæ Arabiam & Palæstinam spectat; & regio eis pascendis pecoribus idonea[o].

11. *Ibique pascam*, [וכלכלתי] *Et alam*, A. *sustentabo te*, Ma. Sign. hæc vox, 1. *mensurare*, deinde *alere ad mensuram*, i. e. secundùm ora comedentium. Ità hic sumitur[p]. ¶ *Nè pereas*, ità Sy. [פן־תורש] *Nè depauperetis*, Ar. Mo. O. A. *Nè in inopiam, vel penuriam, venias*; ità Ch. M. P. *Nè possessione expellaris*; à ירש *possidere*. Sed in Niphal contrarium sign[q]. *Nè exhæredetis*, i. e. hærede priveris[r].

12. *Oculi vestri vident*] Vultum & vocem agnoscitis[s]. ¶ *Os meum loquitur*] *Hebraicè*, & non per Interpretem[t].

16. *Gavisus est Pharaoh, & familia*] Non mirum de Pharaone: Nam major non invidet minori. Mirum de aulicis, quibus ingenium alienæ felicitati invidere. Sed mira omnium propensio in Joseph faciebat ut de ejus honore gauderent: vel externis saltem signis lætitiam simulabant[v].

17. *Onerantes jumenta*, [טענו] *Onerate*, A. [& reliqui;] *jungite*, *stimulate*, O. Ma. scil. ut citiùs gradiantur[x].

18. *Bona Ægypti*, [טוב הארץ] i. e. *Optimam partem regionis*, V. F. Alii sic, *bona terræ*, i. e. omnes opes[y]. ¶ *Medullam terræ*, [חלב] *Pinguedinem*, Mo. *adipem terræ*, Pi. *Adeps* sign. rei cujusque præstantissimam partem. Vide Psal. 63. 6. Num. 18. 12. *Adipem terræ*, i. e. fructuum terræ; q. d. selectissimos fructus, &c[z]. Nam hi sunt argumenta pinguedinis terræ[a]. Terram pinguem & uberem Vopiscus dixit esse *sumen Italiæ*[b].

19. *Præcipe*] Hebr. *jussus es*, sub. *à me*. Nunc tibi mando ut dicas fratribus tuis, *Facite*, &c[c]. Tu à me habes authoritatem & plenariam potestatem[d].

20. *Nec dimittatis*, &c.] Heb. *Oculus nè parcat vasis*. Dupliciter exponitur. Vel sic; Adducite omnem supellectilem; nihil in terra Canaan relinquite[e]. Vel sic; Nolite velle satisfacere desiderio oculorum, ut solent qui aliò migrant, omnia volentes secum vehere, & nihil post se relinquere: Vos non sic: satis vasorum satisque supellectilis est in Ægypto[f]. *Parcere oculis* hic est, *satisfacere oculis*[g]; ut Latini dicunt, *parcere iræ*, *parcere ingenio*[h]. *Nè tædeat*, vel *pœniteat*, *propter supellectilia*, JT. Ti. *Nè ægritudine afficiatur oculus*, Pi. A. ¶ [אל־תחס] *Nè parcat oculus*, i. e. nè respiciat. Occurrit hæc phrasis Deut. 7. 16. & 19. 13, 21. Ezec. 7. 4, 9. & 16. 5[i]. *Nè utatur clementiâ*; Met. effecti metaphorica; nam cùm ægritudine afficimur propter alicujus miseriam, movemur ad clementiam, &c[k]. Oculis (ut signo) præcipuè tribuitur quòd parcant; quia scil. animum ad veniam pronum ostendunt, vel lacrymis, vel aliâ ratione. *Nè parcat*, &c. i. e. Nè tædeat vos propter supellectilia vestra; nè vos tædeat illa relinquere[l].

22. *Binas stolas*] Heb. *mutationes vestium*, i. e. vestes novas ac elegantiores. Vide Jud. 14. 12, 19[m]. Duas vestes, alteram viliorem, alteram pretiosiorem[n].

23. *Tantundem*, [כזאת] Alii referunt ad præcedentia; q. d. Eadem dona patri misit quæ dederat fratribus, (Benjamino[o];) i. e. quinque vestes, & 300 argenteos: præterea decem asinos, &c.[p] Alii ad sequentia referunt; Misit ea quæ sequuntur, nempe, 10 asinos, &c. & כזאת est pro כחשבון הזה, *juxta hunc numerum*[q].

24. *Nè irascamini*, ità ο'. Sa. [אל־תרגזו] *Nè expavescatis*, Q. in V. *Nè tumultuamini*, V. P. Ti. *Nè contendatis*, Ch. Ar. Sy. M. Me. nempe crimen in me commissum invicem improperantes[r]. Timendum erat, nè quisque, se purgando, crimen transferre in alios studeret[s]. *Nè commoveamini*, O. A. Ma.

26. *Quasi de gravi somno evigilans*, [ויפג לבו] Variè reddunt. *Debilitatum est cor ejus*, Mo. P. *immutatum est*, Q. He. in M. *remissum fuit*, Ma. *dissolutum est*, vel *elanguit*, M. ex K. V. Lippom. *defecit*, Sa. A. JT. *abreptum est*, Sa. vers. *vacillavit*, Ti. Caj. F. co. *erant verba hæc vacillantia in corde suo*, Ch. *hæsitavit*, Ar. *obstupuit mente*, ο'. Attonitus, stupens, ad intelligendum ineptus, & ad respondendum hebes[t]. *Neglexit in corde suo*, Sy. *Cessavit cor ejus*, scil. *à motu suo*, & non pulsabat, quia conturbatus erat: unde inferiùs dicitur *spiritum ejus revixisse*[v]. Alii, *suffocatum*, quòd velut ecstatico stupore correptus fuerit. Sed Moses aliam causam assignat; quòd iidem non habens filiis, inter spem & metum constrictus fuerit. Scimus autem tales torpere quasi exanimes. Fuit ergò mista quædam perturbatio quæ concussit mentem Jacobi. Ideo *revixisse* dicitur, ubi ad seipsum reversus, composito animo, verum esse credidit[x]. ¶ *Non credebat*] Nam magnis rebus rata fides solet adesse; quod verissimum in miseris[y].

27. *Revixit spiritus ejus*, [ותחי רוח יעקב] i. e. Cœpit esse bono animo, atque recreatus est. Vide ver. 26[z]. Recepit vires, tanquam ex mortis angustiis in vitam rediens[a]. Ch. sic, *Requievit Spiritus Sanctus super Jacob*. Tradunt Hebræi Jacobum, ex quo cœpit tristari de amisso Josepho, non ampliùs afflatum spiritu prophetico. Causam dant, quòd Spiritus Sanctus non agat in tristibus & ignavis, (ignavum autem reddit dolor) sed in alacribus, strenuis & expeditis. Vulgò dicunt, *Spiritus Sanctus non quiescit nisi super hominem alacrem*: Quod convenit cum illo, *Nescit tarda molimina Spiritûs Sancti gratia*. Hinc factum dicunt, quòd omnes ferè Prophetæ juvenes fuerint, (exceptis Mose & Aarone, in quibus peculiare quiddam erat;) quia senes plerumque sunt difficiles, morosi, pigri & ignavi[b].

28. *Sufficit*, [רב] *Satis est*, O. V. *Multum est*, Mo. Q. in V. q. d. Abundans est mihi gaudium quòd, &c[c]. Superat vota & spes; nihil amplius est quod optem[d]. *Magnum gaudium est mihi*, Ch. Non tanti æstimo gloriam

Marginal notes (left column): t Me. v Me. x Me. E. L. y L. z Me. a E. b Me. c F. d F. † Me. f F. g A. h V. i L. k E. l Me. E. m Jun. n Bo. o Me. Bo. p O. q Ma. r O. s T. t V. F. Me. T. v Me. x O. y F. z Pi. a Jun. b D. quæst. l. 42.

Marginal notes (right column): c V. O. d A. e Ità M. f V. g V. F. h F. i A. k Pi. l Glas. gram. p. 197. m V. n Me. o Sic AE. &c. in F. co. p V. q Ità M. F. co. r Me. s V. t Me. v O. x V. y Me. z F. a Jun. b F. c V. d Me.

tiam ejus aut munera, quanti vitam: hunc unum nuncium rebus omnibus reliquis anteponot†.

CAP. XLVI.

1. **D***EO patris*] Jam mortui. Vide Gen. 35.29[f]. 3. *Ait ei,* &c.] Angelus nempe, G. V. ¶ *Ego Deus*] Ubi ἔλλειψιν agnoscit Maimonides, q. d. *Hæc Deus mandavit dicenda tibi, Ego Deus,* &c[a]. ¶ *Noli timere*] Eximit metum quo teneri poterat, 1. nè liberi idololatriâ & aliis Ægyptiorum vitiis imbuerentur: 2. nè illecti Ægypti amœnitate & fertilitate terram à Deo promissam negligerent: 3. nè quid adversi pateretur in itinere: 4. nè moreretur in via antequam filium cerneret[b].

4. *Indè adducam te revertentem*] Heb. *Et ascendere te faciam.* Obj. At Jacob in Ægypto mortuus est. Respond. Hoc dupliciter intelligi potest[i]. 1. Curabo ut in Terra promissâ sepeliaris[k]. Jacob mortuus reducebatur, Gen. 50. 5, 13[l]. 2. Te reducam in posteris tuis[m]. Posteri cum progenitore iidem censentur[n]. ¶ *Ponet manus super oculos tuos*] Tibi morienti oculos claudet[o]. Hoc præstabant parentibus liberi[p]; & charissimi charissimis[q]. Hoc *suggillare oculos* dicunt Latini[r]. Vetustissimus hic fuit ritus apud Hebræos[s]. Etiam apud Græcos & Latinos. Penelope de Telemacho, *Comprimat ille tuos, comprimat ille meos.* Plut. de Consol. ad Apollon. *De peregrè moriente exclamant, Ah miser! haud illi genitor venerandáque mater Compressêre oculos*[t]. *Ponet manum,* &c. q. d. Illic relinques Joseph superstitem; tu ante illum morieris, quod maximè desideras[v].

7. *Filia*] Videtur esse enallage numeri, nam unicam habuit *Dinam*[a]. Sic v. 23. *filii,* pro *uno filio.* Alibi etiam plur. pro sing. ponuntur. Ità, *tribus Benjamin,* 1 Sam. 9. 21. *sepulchra,* 2 Chronic. 16. 14. *filii,* Gen. 21. 7. Num. 26. 42. 2 Chron. 24. 25. *latrones,* Matth. 27. 44. Luc. 23. 39, 43. *asini,* Zach. 9. 9. collat. cum Matt. 21. 5. Ità Matth. 25. 7. coll. cum Marc. 11. 7[y]. Vel *Dina* & *neptes* hic intelliguntur[z].

8. *Hæc nomina sunt*] Recensentur, ut in exitu ab Ægypto manifestum sit quantopere fuerint multiplicati tam paucis annis[a]. Annumerandi Jacobus, Josephus, & filii ejus duo. Est ergò πανάρχη[b].

10. *Filii Simeon*] Exod. 6. 15. totidem, & iisdem nominibus, recensentur: At Num. 26. 12. & 1 Chron. 4. 24. sunt quinque tantùm, & nomina differunt: quod nec mirum, nec novum[c]. Qui hic *Jemuel,* ibi *Nemuel* dicitur, hic *Jachin,* ibi *Jarib;* hic *Sohar,* ibi, per metathesin literarum, *Zerah*[d]. *Ohad* in illis locis omittitur, quòd absque liberis mortuus sit†. ¶ *Filius Cananitidis*] Talem duxerat Simeon[f].

15. *Quos genuit in Mesopotamia*] At filii Judæ non erant ibi geniti, Gen. 38. Dici ergò potest eos ibi genitos fuisse in parente Juda ibi genito[g]. ¶ *Omnes animæ*] Animæ pro personis, sive hominibus, hic & alibi[h]. Sic Lucan. *Vos quoque qui fortes animas belloque peremptas,* i. e. viros strenuos[i]. Ità Homer. Il. α'. Πολλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς ἄϊδι προΐαψεν & Juven. 4. *Clarus quibus abstulit urbi Illustrésque animas impunè & vindice nullo*[k]. ¶ *Triginta tres*] Vel, computatis *Er* & *Onan,* non autem *Dinâ*[l]; quam tamen mirum omitti, cùm *Sarah* filia *Aser* nominetur; (nisi ideo factum dicas, quòd *Dina* erat extra (at *Sarah* intra) numerum 12 tribuum[m]:) Vel, computatâ *Liâ,* aut potiùs Jacobo, & filiâ Dinâ, exclusis tamen *Er* & *Onan*[n]: Vel, annumeratâ Jochebed, matre Mosis, quæ in Ægypto nata[o]. Annumerandus est Jacob, cum filiis[p].

21. *Echi, & Ros, & Mophim,* אחי וראש מפים] Vetus in libris error, ut ex Græco apparet. Confer Num. 26. 38, 39. videbis olim scriptum fuisse אחירם שפופם[q]. Faciles tales lapsus in nominibus propriis[q]. [Verùm, pace Grotii dictum sit, nullus error ex Græca hujus loci versione apparet, nam exemplar Græcum in Bib. Polygl. sic habet, καὶ ἀγχὶς, καὶ ῥὼς, καὶ μαμφίμ. Porrò, nullum hic errorem agnoscunt veteres interpretes, legunt enim, *Achi, & Ros, & Mupim,* Onk. sic Sy. Sa. Ar. M. P. Ti. &c. Desumpsit hoc Grotius ex Capello, quem idcirco corripit Buxtorfius.] Quòd nomina quædam aliter legantur in locis diversis, temerarium est librariorum vitio id adscribere, cum iidem sæpe diversis in locis diversimodè appellentur, quod & hic factum notant Hebræi; *Echi* idem qui *Achiram,* Num. 26. & *Muppim* idem qui *Schephupham,* ibi testibus AE. & RS. & Abarb[a]. Numerantur hic aliquot in Ægypto geniti: Jam enim Benj. erat tantùm 24 annorum[r]. Illorum trium, Judæ, Josephi & Benjaminis, genealogia ulteriùs extenditur quàm reliquorum, quòd hæ tres tribus honoratissimæ fuerint, & ex iis Reges processerint[s]. ¶ *Gera*] Græci hic addunt, *Filii Bala erant Gera,* &c. quod desumpsisse videntur ex 1 Chron. 18. 3. ubi unus nomine *Gera* est filius *Bala*[t].

22. *Quos genuit,* אשר ילד] *Qui natus est,* Mo. Ma. *qui nati sunt,* Ch. Ar. A.

26. *Quæ ingressæ sunt cum Jacob,* (ità ferè omnes vertunt,) ליעקב] *Ad Jacob,* Mc. Ar. vertit, *venientes de stirpe Jacob.* ¶ *Animæ egressæ de femore illius*] *Animæ,* i.e. homines: ut ineptè hinc deducere conentur animas esse ex traduce[v]. Vel, *Femur hic sumitur pro partibus inter femora*[x]; ex more castissimæ Scripturarum locutionis[y]. Vel, *de femore* propriè, quia verè in femore sunt tres venæ seminales, quæ, ortæ ex lumborum venis, antequam in crura descendant, viris per femora in scrotum, mulieribus in uterum, recurrunt, & fœcundiorem seminis partem subministrant[z]. Hinc nata fabula de Baccho *ex femore Jovis* nato; quod, juxta phrasin orientalem, (unde devenit) nihil aliud erat quàm ejus filium esse. Hoc non intelligentes Græci istam fabulam commenti sunt[a]. יצאי masc. est: Concordat in sensu, non in voce[b]. ¶ *Sexaginta sex*] In hoc numero non continentur Jacob & Joseph, & hujus filii[c]. His numeratis, 70 dicuntur (vers. 27.) *ingressæ Ægyptum*[d]. Non dicit, *ingressæ cum Jacobo,* sed absolutè, *ingressæ*†: vel *ante Jacobum,* vel *cum Jacobo;* vel *per se,* vel *in lumbis parentum*[f]. *Ingressi cum Jacob* dicuntur qui vivente adhuc Jacobo in Ægypto nati sunt, & capita familiarum fuerunt[z]. Non dicitur vers. 27. *quæ egressæ sunt ex femore,* 70, quia Jacob non fuit egressus de seipso; sed, *quæ ingressæ sunt Ægyptum*[h]. At LXX aiunt animas fuisse 75: ità & Lucas Act. 7. Quomodo hæc concordant? Alicubi erratum est: quid dicemus? Resp. 1. Nulla est discrepantia. Nam o'. & Lucas addunt numero 4 uxores filiorum Jacobi nominatas in præcedentibus, nec non *Er* & *Onan;* Jacobum autem omittunt, ut familiæ principem. Ità ut describant non qualis erat *cùm descendit* in Ægyptum; sed qualis *quæ descendit,* nempe familia constitutæ ex animabus 75. Aliàs ipsi LXX tantùm numerant 70, Deut. 10. 22. ubi hæc enumeratio repetitur[i]. 2. Alii sic conciliant: Quòd LXX addunt quinque nepotes & pronepotes Josephi, quos & nominant vers. 20. Filius Manasse, *Machir;* hic genuit *Galaad:* Filii Ephraim, *Sutelam* & *Taam:* Filii autem Sutelam, *Edom*[k]. Hos desumpserunt partim ex Num. 26. partim ex 1 Paral. 7[l]. Hi autem hic numerantur per anticipationem, propter honorem Josephi[m]; & quia nati sunt vivente Josepho avo, Gen. 50. 22[n]. Obj. At duo plures in Paral. recensentur. Resp. Fortè illi omittuntur, vel quia ignobiles erant, vel quia sine liberis mortui. 3. Certum est τοὺς LXX nimiùm sibi indulsisse in Chronologia & Genealogiis; nec in iis multum laborandum est: Nam & Vulg. ab iis dissentit, & codicem Ebræum semper sequitur. 4. Vel dicendum, Lucam in hoc mutatum ab exscriptoribus, qui eum ex Bibliis Græcis (ubi 75 repererant) corrigere ausi sunt[o]. 5. Vel dicendum, Lucam fideliter referre (ut decebat) quæ Stephanus locutus est: Stephanum autem aut Hebraicè nescivisse; aut noluisse versioni adeò probatæ & receptæ contradicere; aut etiam errâsse in recitatione. Quod non adeò periculosum ut multi existimant. Nam licèt Stephanus dicitur *plenus Spiritu Sancto;* illud & ab omnibus Diaconis requirebatur, Act. 6. 3. Non erat amanuensis Sp. Sancti. Sed nec ipsi Apostoli æqualiter semper illuminati erant. Vide Actor. 10. 14: &

Marginal notes (left column): † Jun. — f G. — a V. — b M. — i Pa. — k F. M. Mc. L. — l A. — m F. G. — n G. — o F. V. Mc. O. — p G. — q Me. — r G. — s F. V. Ab. in D. — t D. misc. 2. 3. — v F. V. — a Me. — y A. ad vers. 23. — z L. — a Mc. — b G. — c Bo. — d A. — † Bo. A. — f AE. in M. — g L. — h V. — i La. — k Ge. — l Ità E. Bo. — m Ità E. — n Ità Me. A. — o Ità M. — p O. — q O.

Marginal notes (right column): a Buxt. vind. 2. 13. — r Me. — s Bo. — t A. — v E. — x E. Riv. — y Riv. — z Valef. sac. philos. cap. 13. in L. — a Med. discurs. 4. in Gen. 49. 10. — b V. — c Mc. T. — d T. — † L. — f T. ex L. — g Riv. — h L. — i Riv. et Jun. — k Mc. T. Riv. — l T. — m L. — n Me. — o Riv.

Gal. 2. 10, 11[p]. 6. Vel scriptura τῶν LXX adulterata est, & πέντε additum. Nam & Josephus tantùm 70 fuisse dicit, Antiq. lib. 2[q].

28. *Misit Judam*] Qui erat reliquis honorabilior & rationabilior[r]. ¶ *Et occurreret in Gessen*, לְהוֹרֹת לְפָנָיו גֹּשְׁנָה] Variant. *Ad præparandum ante se ad*, vel *in*, *Goshen*, Mo. P. ità Ch. & Targ. Jerof. in A. Rogat Jacob, ut locum paratum adveniens reperiat[s]. *Ut doceret*, vel, *præsignificaret*, *ante eum ad Goshen*, i. e. antequam veniret *ad Goshen*. Sic phrasis interdum sign. ut Gen. 30. 30[t]. Vel, לְפָנָיו *ad faciem ejus*, h. e. *ut ei occurreret*[u]. *Qui præmoneret eum, ut veniret sibi obviàm in Goshene*, JT. *ut faciem dirigeret in Goshen*, M. *ut dirigeret ante se in Goshen*, Ti. *ut doceret ante eum Goshenah*, i. e. ut doceret ubi esset Goshen; vel, ut *jaceret*, seu *mitteret*, *se ante eum*, &c[x]. *Ut indicaret ei*, &c. Ar. Ut indicaret adventum suum antequam veniret in Goshen[y]. Verba significare possunt, vel, quòd Judas Josephum moneret de adventu patris; vel, ut Joseph doceret ubi maneret Jacob[z]. *Ut videndum se præberet* (*ut appareret*, Sy.) *coram eo in Gosen*, Sa. [Pro *Gosen* o'. habent *urbem Heroum in terra Ramesses*, & Ar. *regionem Satir*.]

29. *Flevit*] In Heb. sequitur עוֹד, *adhuc*, Mo. *aliquantisper*, V. *diu*, Ch.

32. *Viri pastores*, ità Mo. Me. אַנְשֵׁי מִקְנֶה] *Viri pecoris*, i. e. qui solent alere pecora[a]. Notanda Josephi 1. *Modestia*; quòd sciri cupit in aula se esse fratrem pastorum. 2. *Prudentia*; quia fratres in aulam non introduxit, nè aulicorum moribus corrumperentur[b]. Voluit eos pastores se profiteri, 1. nè ipsi à se invicem separarentur: 2. nè à Pharaone ad munia pacis vel belli cooptarentur, aliorúmque Ægyptiorum invidiam hâc ratione incurrerent: 3. ut terram Gessen, pascuis optimam, & ad reditum in Cananæam peropportunam, habitationis loco obtinere possent[c]. 3. *Simplicitas*; quia fratres ad sublimiorem statum non evehit, sed in arte patria ac pastoritia sinit hærere[d].

34. *Quia detestantur pastores*] Heb. *Abominatio Ægyptus*. Quia mactant & comedunt animalia †, à quorum esu abstinent Ægyptii[f]: vel, ut alii, quæ Ægyptii colunt, nempe ovem, sive arietem[g]; ut patet Exod. 8. 26[h]. Vide quæ ad Exod. 8. Ex hac diversitate vitæ inter pastores, qui *Hycsos* dicebantur, & Ægyptios alios, gravissima olim bella inter eos extitisse ex Manethone apud Josephum, discas[i]. Ex Manethonis Dynastiis, quarum excerpta sunt in Africano, didici pastores Phœnices sex in Ægypto regnâsse diu ante Cadmum, quod & ipsa Regum nomina docent. 1. *Sais*, à *candore* dictus; Phœnicibus enim שַׁיִשׁ *marmor Parium*, seu *candidum*, sonat. 2. *Anon*, חַנּוּן, *misericors*. 3. *Pachnan*, i. e. פאה כנעני, i. e. *dux Cananæus*, &c. Pastorum item fuêre duæ sequentes Dynastiæ. Ægyptii uno verbo ὑκσὼς *hycsos* nominabant, i. e. *Reges pastores*. Porrò hi (teste Jos. in App. l. 1.) Ægypti urbes incenderunt, templa diruerunt, Ægyptiorum alios peremerunt, alios oppresserunt: nullum denique immanitatis genus ab iis prætermissum fuit. Josephi autem ævo tot scelerum memoria erat recens. Fortasse horum reliquiæ erant Phœnices Tyrii, qui circa Protei templum habitabant in urbe Memphi, teste Herod. Musâ 2. Et addit, *Vocatur ille locus CASTRA TYRIORUM*. Fortè eòdem pertinet pagus *Syrus* apud Achillem Tatium, quem, ni fallor, Arabs Geographus, clim. 3. p. 3. appellat *oppidum Syrorum*, ad Nili ripam orientalem. Sic dici videtur ab incolis Syris, qui iidem sunt cum Phœnicibus[k]. Hæc ergò odii causa, qualis Juvenalis tempore inter Copton & Tentyram. De Judæis Tacitus, ubi ipsorum instituta Ægyptiis opponit, *Cæso ariete, velut in contumeliam Ammonis. Bos quoque immolatur, quem Ægyptii Apin colunt*. Manethon de Mose, quem & *Osarphiphum* vocat, Ὁ δὲ πρῶτον αὐτοῖς νόμον ἔθετο, μήτε ... ζώων ἀπέχεσθαι μηδενός, (i. e. *legem constituit, nè abstinerent ab esu ullius animalis lege prohibiti*.) Abstinentiam ab esu animalium juris veterum fuisse non miror. Idololatriæ tamen nulla adhuc, Josephi seculo, in Ægypto quidem, certa vestigia reperio. A Syris cœpit is morbus, paulatimque propagatus est. Habebant autem Ægyptii pecora[l], oves & boves, ut patet ex cap. 47. 17. sed lanæ & lactis causâ, infrà 47. 6[m]. Non ad esum, sed ad oblectationem, ad stercorationem etiam agrorum, & ut aliis gentibus venderent[n]. AE. scribit in India homines abstinere ab esu carnium, & ab omni eo quod ab animalibus provenit[o]. [Vide ad Gen. 12. 20.]

CAP. XLVII.

1. N*Untiavit Pharaoni*] Reverentiâ in Regem, & metu nè animo mutatus esset Pharao; itaque non rectà introduxit[p]. ¶ *In Gessen*] Insinuat bonum esse ut remanerent illic, quia labor esset illos aliò transferre[q].

2. *Extremos quoque fratrum*, ità Ch. וּמִקְצֵה אֶחָיו לָקַח] *Et partem fratrum suorum tulit*, P. G. JT. Sa. Græci rectè, ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν· nam קָצֶה Hebræis sæpe μέρος (*pars*) est[r]. *Quosdam de fratribus*, Sy. Ar. Ti. A. M. Abutuntur Hebræi hâc voce pro *quidam*, & *quædam*; eo quòd קָצֶה *extremitas* sit pars in integro seu toto aliquo[s]. *De extremis*, vel, *de extremitate*, *fratrum*, ità M. P. O. Mo. Ma. i. e. aliquot ex fratribus accepit[t]. Ratio varietatis est, quòd מִקְצֵה quibusdam est nomen, *extremum*, vel *extremitas*; aliis מ est præpositio, *de extremo*, &c. i. e. quosdam[v]. Alii sic, *De tota summa fratrum tulit quinque*; ut sit metalepsis, *finis* pro *summa*, rationis enim finis est summa[x]. Eadem ferè hæc sententia cum priore[y]. Alii sic, *abjectiores aspectu & personâ*; nè, si robustiores adduxisset, Pharao illos in militiam traxisset[z], vel eos in aulam inducere tentaret, unde mores eorum corrumperentur, & incommodis aliis paterent. Satius judicavit, ut seorsim quietè agerent. Alii contrà, *præstantiores staturâ & viribus*, quomodo מִקְצוֹתָם accipitur Jud. 18. 2[a]. Nonnulli, quoniam Hebræis קָצֶה utramque extremitatem significat, principii & finis, assumptos fuisse ex primis & ultimis arbitrantur, ut illorum intuitu de omnium ætate judicium Rex faceret[b]. Non selegit, sed maximè obvios accepit[c].

3. *Pastores*, &c. רֹעֵה צֹאן עֲבָדֶיךָ] *Pastor gregis*, sive *pecoris*, (supple, *sunt*, Pi.) *servi tui*; scil. singuli, sive unusquisque eorum[d]. Vis vocis *unusquisque* continetur in forma loquendi †. ¶ *Et nos & patres nostri*, גַּם אֲנַחְנוּ גַּם אֲבוֹתֵינוּ] *Etiam nos*, &c. H[e]. *Erant patres nostri pastores, nos quoque pastores sumus*; vel, *sicut nos*, &c. *sic illi*. Sic Gen. 44. 16. *servi domini mei sumus, etiam nos, etiam ille*. Vide Jer. 51. 12[f].

4. *Non est herba*, אֵין מִרְעֶה] *Non est pascuum*, P. Citiùs Cananæam herba defecerat quàm Ægyptum, quia Cananæa altior, terra verò *Gosen* humilior est pars Ægypti, & multis fossis irrigua ex Nilo[g].

6. *In conspectu tuo*] Vel, *coram te*, H. *in potestate & arbitrio tuo est*: q. d. Offero tibi totam Ægyptum; elige quam partem voles[h]. ¶ *Gosen*] An huc pertinet illud in Manethonis historia, ἐπὶ τοῖν τῶν ποιμένων ἐπιμελοῦντος Ἄβαριν κατεχόμενος, (*tunc à Pastoribus collectam Abarim concessit*[i]? ¶ *Viros industrios*, אַנְשֵׁי חַיִל] *Viros virtutis*, vel *roboris*, tum corporis, tum animi; peritos pecoris alendi[k]. ¶ *Magistros pecorum*, &c. שָׂרֵי מִקְנֶה עַל־אֲשֶׁר לִי] *Principes pecudis*, vel *pecuaria*, *super quod mihi*, Mo. vel, *super illos qui sunt mihi*, JT. h. e. Vel, super illas pecudes, ut habet Græc. vel, super illos magistros sive pastores, quos jam habeo[l].

7. *Benedicens illi*] *Benedicere* hîc latè accipitur, pro *salutare*, *salutem imprecari*, *collaudare*, *gratias agere* Pharaoni, quòd suos tantoperè diligeret & extulisset[m]. Non autem quasi ex authoritate & officio benedixit, prout major minori benedicit[n]. *Benedixit*, i. e. salutavit eum precando, & gratias agendo. Sic *benedictio* sumitur pro *salutatione*, 2 Reg. 4. 29. pro *precatione*, Num. 6. 23, 24. pro *gratiarum actione*, Matt. 26. 26. collat. cum Luc. 22. 19[o]. Vide & 1 Sam. 13. 10. & 5. 5. & 25. 14. & 2 Sam. 8. 10[p].

8. *Quot*

8. *Quot sunt dies?*] Admirabundus quærit, quia neminem unquam vidit tantæ ætatis[q].

9. *Dies peregrinationis meæ*] Jacob multùm peregrinatus est; & omnes in hac vita peregrinamur à Domino[r].

11. *Ramesses*] In regione illa provinciæ Gosen ubi postea *Ramesse* oppidum extructum ab Israelitis[s]. Ità anticipatio est. Alus *Rameses* est pars terræ *Gosen*, sed melior & uberior cæteris[t].

12. *Et alebat eos—præbens ciboria singulis*, [לְפִי הַטָּף] Vertunt, *secundùm*, vel *ad, os parvuli*, Mo. O. Ma. H[u]. q. d. *pro ratione parvulorum*, secundùm numerum eorum, vel familiarum[v]. Ità alus plus, alus minus, suppeditavit[x]. *Juxta familiam uniuscujusque*, Ch. Sy. *pro numero capitum*, Ca. *juxta numerum parvulorum*, Ar. *secundùm corpus*, ο'. Alii sic, *juxta morem puerorum*, vel *parvulorum*, M. *Cibo quasi in os parvulorum indito*, JT. V. q. d. In fame non magis soliciti fuerunt de comparando victu quàm pueri, qui nè manum quidem ad cibum extendunt[y]. Non minore studio alut patrem, &c. quàm infantes ali solent[z]. Omnes, à maximo usque ad minimum, pavcrit[a]. *Usque ad os parvuli*, P. לְפִי, *ad os*, &c. vel לְפִי ponitur pro כְּפִי, *sicut parvulos* nutrivit eos[b]. Vel sic accipi potest q. d. saturavit eos; Tantum dedit, ut possent frequenter comedere, ut solent parvuli[c]. Vel, *dare cibum in*, vel *ad, os familiæ* est, dare quantum quisque vellet: *Os* enim in Scriptura sæpe ponitur pro voluntate; significat enim locutionem, quâ homines manifestant quod volunt. Ità dicere solemus, *faciam quod dixeris*, i. e. quod volueris. Indè אָמַר *dicere*, pro *jubere*, Psal. 148. 5. & Matt. 4. 3. & *os* pro *voluntate*, Gen. 24. 57. Isa. 30. 2. Hos. 10. 12. טַף sign. & *parvulum*, & *familiam*, ponitúrque pro filius, qui sunt tota familia, vel potissima ejus pars, Gen. 47. 24. Ribera ad Hos.[d].

13. *In toto orbe*] Magnâ orbis parte. Est Hyperbole †. ¶ *Oppresserat*, &c. [וַתֵּלַהּ] Varie reddunt. *Laboravit terra*, O. Mo. h. e. populus terræ, Ch. Ar. F. *defecit*, Ch. ο'. Sa. P. A. *defessa fuit*, Ma. R. Saadias in M. *vastata*, Sy. *in paupertatem redacta*, Ar. *contabuit*, Ti. *furebat*, JT. vel acta fuit in rabiem, præ nimia fame, V. ex K. Verbum occurrit hic tantùm & in Prov. 26. 18[f]. Sensus est, Ægyptii tumultuabantur, mentem illis adimente fame[g].

14. *Omnem pecuniam*] Per venditionem bladi justam; quia tantum valet res quanti vendi potest[h]. Nulla hic injuria vel tyrannis. Frumentum collegerat tempore fertilitatis pecuniâ regiâ redemptum, non ab invitis vi extortum. Unicuique liberum erat servare quod necessarium esset, vel ab aliis emere. Præsens autem necessitas fuit justa socordiæ populi pœna, qui annonam non reposuerat. Mirandum hic, cur non tumultuarentur, & vi irrumperent in horrea singularum urbium. Sed, 1. credibile est Josephum loca munivisse. 2. Singulari Dei dispensationi tribuendum est[i].

15. *Quare morimur*, &c. [נָמוּת נֶגְדֶּךָ כִּי אָפֵס כָּסֶף] *Cur moriemur coram te? quia defecit pecunia*, Mo. Vel, Dato, *nam deficit pecunia*, JT. Vel, *Cur moreremur coram te*, (i. e. te inspectante, qui potes nos in vita conservare) *propterea quòd deficit pecunia?* i. e. Non æquum est ut sinas nos mori propter defectum pecuniæ[k]. Cur hoc permittis, cùm nobis succurrere possis[l]?

17. *Sustentavitque eos*, &c. ità Sa. M. O. P. [וַיְנַהֲלֵם] *Alebat eos*, Ch. Sy. A. ο'. Sa. vers. *compensabat eos cibo*, Ar. *fecit ut transigerent cum cibo isto pro pecoribus*, JT. *duxit eos pro pane*, Mo. *deduxit eos pane*, h. e. sustentavit, Pi. נָהַל propriè est *commodè, leniter, ducere*; indè metaphoricè ponitur pro *educare*, quomodo Latinis *educere*. Terent. Adelph. *eduxi à parvulo*: Tacitus de Caligula, *in contubernio legionum eductum*[m]. Imò verò נָהַל non tam propriè sign. *ducere*, quàm *sustentare*; ut patet ex Psal. 31. *Propter nomen tuum duces*, *UTENAHALENI*, i. e. *& sustentabis me*: ubi si vertas, *duces*, inutiliter repetitur[n].

18. *Anno secundo*] Ab addictis & venditis pecoribus, qui fuit quartus vel quintus ab inchoata fame[o]. Imò sextus erat annus famis, vel septimus iniens[p]. Non certè anno secundo famis: *Qui enim fieri potest, ut pecunia simul cum pecoribus anno uno sit exhausta?* ait R. Bechah. Etiam horrea in septem annis fertilitatis impleverant. Confirmatur ex v. 23. *En vobis semen*, cùm antea, nempe Gen. 45. 6. exacto jam famis biennio, affirmet Josephus adhuc restare *quinque annos quibus neque sementis fieret neque messis*. At RS. exponit, *anno famis secundo*, & dicit illud famis septennium à Jacobi adventu brevius factum esse. Sed sic Josephus mentitus esset, qui septem annos sterilitatis prædixerat[q]. ¶ *Deficiente pecunia*, [אִם־תַּם הַכֶּסֶף] *Verè consumptum est argentum*, P. vel, *integro pecunia*, V. Alii sic vertunt; *Non celabimus dominum meum, quòd si* (i. e. *quum*) *defecerit pecunia, & possessio jumentorum, quæ tradamus domino meo; nihil est relictum*, &c[r]. Particula אִם *si* hic occurrit pro *verè*; & est particula confirmantis, tanquam si fieret ab אָמֵן, deficiente *Nun*; ut אֱמֶת, pro אֱמֶנֶת. Ità sumitur & Num. 16. 30. Job. 22. 20. Psal. 59. 16. & 63. 7. &c[s].

19. *Cur moriemur*, &c?] Varie accipiunt. *Cur moriemur? nos & terra nostra tui erimus*: ità Vulg. *Nos & terra sumus superstites*: Belg. *Nos & terram nostram eme*: Mo. *Tum nos tum agros nostros* exponimus. Alii, *Quare moreremur nos & terra nostra?* ità Ch. Sa. Sy. Ar. O. A. BA. Terra *mori* dicitur, cùm inculta jacet & desolata[t]. Hinc Martial. 13. 12.—*suburbanus ne moriatur ager*; & Horat. l. 1. epist. 12. *Verùm seu pisces, seu porrum & cæpe trucidas*, & Seneca Epist. 58. *Sata—& vivere & mori dicimus*. Confer Job. 14. 8[v]. ¶ *Eme nos*] Potest quis seipsum & liberos vendere famis vitandæ causâ[x]. ¶ *Præbe semina*] Vide ad v. 24.

21. *Et cunctos populos*, &c. [וְאֶת הָעָם הֶעֱבִיר אֹתוֹ לֶעָרִים] Ad verb. *Et populum transire fecit ipsum ad urbes*; i. e. Transtulit populum in diversas urbes, de una urbe in aliam[y]. Singulos coëgit sedes mutare, & aliò migrare; in signum quòd nihil proprii ampliùs haberent in terra[z]. Longè à natali solo eos transtulit, ac inter se cognatos notósque segregavit; ut seditionibus, quæ gravissimæ fuerant, materiam subtraheret, veterísque dominii memoriam, & ex memoria dolorem, aboleret. In Africa Vandalorum fœminæ atrocissimam seditionem commoverunt, quòd hærere permissæ essent in fundis quorum jus bello amiserant[a]. Sic seditionibus obviàm itum est, si fortè aliquæ existerent, dolore stimulante, quòd suis possessionibus excidissent[b]. Hoc facto non tantùm subditos, sed & servos, Regis se profitebantur; & Rex in plenam agrorum possessionem venit[c]. Tradunt autem Hebræorum Commentatores hanc populi translationem ideo à Josepho factam, ut opprobrium quoque à fratribus suis, quos Ægyptii tanquam peregrinos & exsules aspernabantur, tolleret, quum jam universus populus quasi extorris, exsul & peregrinus factus esset[d]. Quidam ex nostris *transire fecit* verbum forense faciunt, pro, *in potestatem venire*, seu *redigere*; q. d. Non solùm tellus, sed & populus, de suo jure in jus Pharaonis transivit. Quidam legunt הֶעֱבִיד, *servire fecit*, pro הֶעֱבִיר. LXX rectè vertunt κατεδουλώσατο †.

22. *Præter terram sacerdotum*] Quæ libera erat à conditione vectigali, sive emphyteuticâ. Meminit ejus immunitatis Diodorus Siculus. *Sacerdotum* nomine comprehendebantur omnes qui astrologiæ, medicinæ, rerum naturalium cognitioni, mensoriæ, numerariæ, historiis, operam dabant. Vide Diod. & Clem. Alex[f]. Sacerdotum erat cultui Divino, & virtutum ac sapientiæ studio, unicè vacare[g]. Crediderim hoc factum voluntate potiùs Pharaonis, quàm studio Josephi[h]. Hi oneribus publicis eximebantur, & à Principe ex publico alebantur, testibus Herodoto, Hieronymo, & Diod. Quantò magis sacerdotibus N. T. hoc præstandum? inquiunt Chrys. & Theod[i]. Alii vertunt, *agros præsidum*, JT. Pi. Mar. i. e. officialium apud Regem, quibus ex Regis promptuariis prospectum fuisse docet vel Josephi exemplum. Sacerdotes tamen communi jure cum officialibus regni utebantur, teste Diod. l. 1[k]. [Verùm *terram sacerdotum* vertunt ο'. Ch. Sa. Sy. Ar.]

23. *Dixit Joseph*] Anno famis septimo & ultimo, cùm jam spes futuræ fertilitatis affulgeret[l].

24. *Ut fruges habere possitis*, [וְהָיָה בַּתְּבוּאֹת] *Et erit in*

in proventibus, Mo. Ma. V. vel, *è frugibus*, M. P. *ex proventu verò ejus*, Ti. *Sed quod erit in proventibus*, ejus *dabitis quintam*, JT. [quasi deficeret אשר ante יהיה:] simil. V. ¶ *In sementem*] Vult Philo speculatores positos, qui viderent ut sationi ea pars impenderetur [m]. *At nihil tum serebatur*, Gen. 45. 6. Resp. 1. Poterat aliquid seri juxta Nilum [n]. [2. Hæc postremo anno famis contigerunt, *ut antè notatum.*]

25. *Salus nostra*, &c. החיתנו] i. e. *Vivificâsti*, vel Reservâsti, vel Restituisti, *nos* in vitam, V. ¶ *Respiciat nos*, &c.] Heb. *inveniamus*, &c. H[p]. Reputabimus pro magno beneficio, si Pharao receperit nos in servitutem suam [o]; &, consequenter, in curam & providentiam [p]. q. d. Quòd ad locationem agrorum quam proponis, oramus ut id nostrâ causâ efficias apud Pharaonem, quò ejus *emphyteutæ*, i.e. perpetuarii coloni, esse possimus [s].

28. *Et vixit*, ויחי] Sic vocant posteriorem hujus libri Sectionem, quæ hîc incipit [t].

29. *Pone manum*] [*Vide quæ ad* Gen. 24. 2. *congessimus.*] ¶ *Misericordiam & veritatem*] i. e. Beneficium certum, seu bonâ fide: *misericordiam*, promittendo; *veritatem*, in rem deducendo †.

30. *Dormiam cum patribus*] Hoc petit, 1. non suâ, sed suorum, causâ; ut etiam mortuus doceat non esse animum eorum Ægypto affigendum, sed intendendum ad Promissam terram, ut cœlestis hæreditatis symbolum, & ut patrum sepulturam posteris allectamentum, & certum possessionis pignus, esse confirmaret. Eódem spectavit Joseph Gen. 50. 21, 25[t]. [*Alii has causas assignant.*] 1. Optavit in Terra sanctâ, in qua sola futurus Dei cultus, cum piis parentibus sepeliri. 2. Ut posteros securos faceret de reditu in Canaan, atque ità à deliciis Ægypti eorum animum averteret. 3. Ut reversi in Cananæam posteri haberent præ oculis sepulchrum suum, monumentum & incitamentum virtutis. 4. Quia non ignorabat Christum ibi versaturum, moriturum, & resurrecturum cum multis, ex quorum numero esse cupiebat [v]. ¶ *In sepulchro majorum*] In *Hebron* terræ Canaan, ubi *Abrah. Sarah, Isaac*, — *sepulti*, &, ut verosimile est, reliqui 12 Patriarchæ; quod Josephus scribit. S. Hieron. *in Sichimis*; & hoc insinuatur Act. 7. 16[x].

31. *Jura mihi*] Non diffidit filio, sed præbet excusationis ansam cum Pharaone [y]. ¶ *Adoravit — conversus ad lectuli caput*, sim. M. V. Ch. Sa. Sym. & Aq. in Nob. Mo. O. Ma. A. [וישתחו על־ראש המטה] *Ad cervical lectuli*, JT. Pi. ubi scilicet sedebat [z]: quia præ infirmitate non poterat surgere, ut oraret stando, vel in genua procumbendo [a]. Quidam ad *Deum* referunt: *Adoravit Deum*, &c [b]. Gratias Deo egit pro beneficio sibi concesso [c]; pro sepultura promissa [d]: quam pro singulari beneficio accipit †. Ità jacebat Jacob ut esset capite erecto: Cùm planè assurgere non posset tam debile corpus è lecto in quo jacebat, se tamen in formam precantis prono vultu componit [f]. Idem habetur de Davide 1 Reg. 1. 47. *adoravit in lecto suo*; ubi similiter subauditur *Deum* [g]. Cùm supremi voti compos factus, Dei gratiam celebrat [h]. Quidam putant hanc adorationem factam in honorem Joseph, utpote Principis, &c [i]. Et hîc completum volunt somnium Josephi, de adoratione Solis, i.e. patris [k]. Alii, in reverentiam שכינה, i. e. *præsentiæ Divinitatis*, quam ad caput ægroti assistere Judæorum tenet opinio. Nonnulli (quod mihi probatur) illam adorationem ob religionem juramenti à Joseph præstiti (in quo Dei contestatio ac invocatio fiebat) à Jacob factam arbitrantur [l]. At LXX planè aliter vertunt, *Adoravit ad summitatem virgæ*, (legebant מטה *matteh.*) Et Apostulus, Heb. 11. 21. sibi permisit locum citari qualis tunc erat in communi usu, nè rudea de nihilo offenderet [m]. [*Hic etiam variant.*] Hæc versio innuit eum adorâsse *summitatem sceptri regii* Josephi [n], quod, tanquam muneris sui insigne, manu de more tenebat [o]. [Sy. vertit, *ad summitatem sceptri.*] At hoc nimis insulsum est [p]. Alii volunt quòd non virgam Josephi, sed regnum Christi, (quod intelligebat ejus sceptro designari,) adoraverit [q]. Alii utrumque conjungunt: Exteriùs potestatem ejus honoravit, sed spiritualiter simul Christi regiam potestatem in typo adoravit [r]. Alii sentiunt senem baculo suo innixum adorâsse Dominum. Ità August. qui pro αὐτοῦ, αὐτῷ, vel ἑαυτῷ, legendum putat [s]. Hæc expositio saltem tolerabilis est [t]. Nec desunt qui illud וישתחו vertunt, *incurvavit*, vel *inclinavit*, *se*, hoc sensu; Quòd Jacob, jam longâ oratione cum Josepho defatigatus, morbóque degravatus, se rursum ad caput lectuli requiem capturus reclinârit [v].

CAP. XLVIII.

1. N*Unciatum est*] Ità O. Ti. simil. plerique Heb. *Et dixit*; sub. *aliquis*, V. JT.

2. *Confortatus*] Gaudio quasi roboratus ob charissimi filii conspectum, & simul spiritu prophetico illum implente [x].

4. *Faciam te*, ונתתיך] *Ponámque te*, i. e. *faciam te*, *in congregationem populorum*, i. e. plurimos nepotes relinques [y]. ¶ *Dabo tibi terram*] Ità commemorat, ut præsentes intelligerent jus ipsi competere ejus dividendæ, & filios Josephi in partem adsciscendi [z]. ¶ *In possessionem sempiternam*, אחזת עולם] *Perpetuam*, ad verbum, *seculi*, i. e. sempiternam Israelitis, usque ad Christi adventum, quo mundus est renovatus. Et quia gratiam olim Patribus adumbratam Christus usque ad finem mundi continuat, *possessio seculi* doctiorum judicio tantundem valet atque *æterna*. Nam Israelitis ad Christi adventum promissa est: nunc, ex quo totum orbem Dominus populo suo dicavit, plenior nobis constat hæreditatis fruitio [a]. Hebraicè est, *in apprehensionem* (vel *comprehensionem*, V.) *seculi*, M. *In possessionem seculi*, vel *æternam*, i. e. ad longum tempus [b]. עולם non semper *quod æternum est* significat, sed plerumque durationem juxta subjectam materiam de qua agitur [c].

5. *Qui nati sunt antequam huc venirem*, sic ferè omnes vertunt, עד באי] *Usque ad veniendum me*, Mo. *usquequò venissem*, At. ¶ *Mei erunt*] Per adoptionem [d]. Hæredes mei erunt †. Sortem sortientur [f]. ¶ *Sicut Reuben & Simeon*] i.e. Sicut filii mei naturales [g]. Hos nominat, ut natu maximos: q. d. tantò magis etiam cæteris in eo jure æquabuntur [h]. Instituere videtur senex filios Joseph primogenitos loco Reuben [i].

6. *Quos genueris*] Si quos genueris. Nec legimus ullos postea genuisse [k]. ¶ *Nomine fratrum*] Comprehendentur sub Ephraim & Manasse; non habebunt hæreditatem sejunctam à fratribus suis [l]. Accensentor Ephraimo & Manassi, tribubúsque Ephr. & Man. quasi appendices alterutrius populi commiscentor *.

7. *Sepelivi eam juxta viam*] Hæc dicit, nè Joseph miretur eum tantopere solicitum ut in *Mambre* seu *Hebron* sepeliatur, cùm Rachelem alibi sepeliverit: Docet se id non spontè, sed necessitate, fecisse [m]. ¶ *Erátque verum tempus*] Quod hoc loco addit Vulg. quo tempore facilè putrescunt cadavera; ideo non potui illud deferre usque in Hebron [n]; præsertim quia, tot greges agens, iter accelerare non poteram [o]. Solicitus fuit Jacob de honore Joseph, cujus mater cùm non esset sepulta cum majoribus, &c. timuit minoris existimandam Josephi posteritatem [p]. In hoc versu duo exponuntur: 1. Causa benedictionis præsentis, vir. quòd primogenitus ex justa uxore esset; 2. Designatio primariæ hæreditatis ad Ephraimum perventuræ, quam jam olim fecisse Rachel morte & sepulturâ suâ videbatur. *Juxta viam* autem, potiùs quàm in oppido, sepelivit, cavens nè cum idololatris commisceretur [q]. [*De voce* CHIBRATH *vide quæ ad* Gen. 35. 16.]

8. *Qui isti?*] Vidit, sed non satis discernebat, quia caligaverant oculi [r]. Præsentes non perceperat, sed de iis tanquam absentibus loquebatur [s].

9. *In hoc loco*, ità M. Ti. A. בזה] *In hoc*, Mo. *hîc*, o'. Ch. Sa. Sy. At. P. JT. ¶ *Adduc eos ad me*] Ità

s. Sa.

ο'. Sa. *Cape* (*applica*, Ch. *admove*, V. Sy. Ar.) *ad me*, Mo. *Cape* & *affer ad me*. Vide Gen. 15. 9[a].

11. *Non ſum fraudatus affectu tuo*, ità ο'. לֹא פִלָּלְתִּי] *Non putabam*, Ch. Sa. M. P. A. Mo. V. *non judicavi*, vel *judicaverom*, V. O. JT. Ma. *non ſperabam*, Ar. Sy. *non putabar*, Sa. verſ.

12. *Cumque tuliſſet*, וַיּוֹצֵא] i. e. *Removit à ſe filios, & patri admovit*. Alii, *Jam verò abſtulerat filios ſuos à gremio ſuo*. Eos è gremio ſuo ad patris genua admovit, non modò honoris causâ, ſed ut Dei Prophetæ benedicendos offerret[b]. ¶ *De gremio patris*] Nè avum gravarent; & ut illis commodiùs benedictionem impertiretur[c]; & ut eos alio ordine collocaret[d]. ¶ *Adoravit*] Joſeph tum patrem, tum propriè Deum; gratias agens pro hoc beneficio†.

14. *Extendens dextram*] *Dextra manus* ubique in Scriptura proſperitatis, fortitudinis & honoris ſignum & typus; & apud Gentiles boni ferè ominis erant auguria à dextra, &c[f]. ¶ *Super caput Ephraim*] Ille præfertur, 1. Quia ex eo Reges naſcituri, & Joſue, dux Iſraelis, & typus Chriſti. 2. Quia hic tribus & gloriâ & numero ſuperavit Manaſſeh[g]. ¶ *Commutans manus*, ità ο'. Ar. שִׂכֵּל אֶת־יָדָיו] Variè reddunt. *Docuit manus*, Ch. *docens manibus ſuis*, Sa. *pervertit manus ſuas*, Ar. *cognoſcebat* palpando *manibus ſuis*, JT. *prudenter dirigens*, vel *advertens*, *manus ſuas*, M. Tr. A. Prudenter egit manibus; ſciens & prudens ſic diſpoſuit manus[h]. *Intelligere fecit manus ſuas*, Mo. O. P. Hebraiſmus. Non temerè, ſed doctè, ſcitè & peritè, impoſuit illis manus[i]. Quaſi manus illæ eſſent conſciæ rerum futurarum[k], vel *intelligerent* quod ipſe facere volebat[l]. Niſi hoc diceret Moſes, errore cæcutientis contigiſſe alicui videri potuiſſet. R. Kimhi doctè ſic explicat: *R. Jonah* (inquit) *ſic exponit: Intellexit Jacob ex manibus ejus, h. e. Joſephi, quòd Manaſſe primogenitus eſſet, quia ad dextram ſuam adduxit. Sed magis convenit* שכל *eſſe activum, q. d.* Dedit prudentiam, ſeu intellectum, manibus ſuis, (*ità Chald. reddit*, Sapientificavit manus,) *quaſi ſapienter fecerint, quoniam ſpiritu prophetico vidit Manaſſe minorem futurum: Et hæc fuit prudentia. Nam ſi dextram ſuper caput Manaſſeh collocâſſet, quæ fuiſſet ſapientia? cùm iſtud ipſum in communi more fieri ſolet.* Poteſt & ſic legi, *Et prudenter egit cum manibus ſuis*, ut אֶת idem ſit quod עִם, ut ſæpe fit in Hebraiſmo[m]. Comprobavit eventus: Nam & ager Sichemiticus, quem extra ordinem ceſſit Joſepho, obvenit Ephraim, & ab eo Joſua & Jeroboam. Allegoricè notat Gentiles Judæis præpoſitos, ait Rupertus. Solet Divina providentia ferè ſemper juniores, quia viliores in oculis hominum, præponere ſenioribus: verbi gratiâ, hominem Angelo, Abelum Caino, Iſaacum Iſmaeli, Jacobum Eſau, Phares Zaræ, Joſephum Reubeno, Ephraim Manaſſe, Moſen Aaroni, Davidem ſeptem fratribus[n].

15. *Benedixit filiis Joſeph*] Ità ο'. A. Heb. eſt, *benedixit Joſepho*, nempe in filiis ejus[o]. Sic Chamus maledictus eſt in filio Canaan, Gen. 9. 25. & in 1 Chron. 4. 31. *dum regnaret David*, i. e. Davidis liberi[p]. ¶ *Qui paſcit*, הָרֹעֶה] Præſ. pro præter. ¶ *Ab adoleſcentia mea*, מֵעוֹדִי] *Ab adhuc me*, Mo. *à nativitate mea*, Ch. vel *pueritia*, Sy. *juventute*, ο'. *ex quo ſum*, vel *fui*, Sa. Ar. A. V. Subaudi in fine verſûs, *benedicat tibi, ô fili mi Joſeph*[q].

16. *Angelus*, הַמַּלְאָךְ] Radix eſt לאך Æthiopicum, quod ſignificat *mittere* Matt. 27. 19. (in Æthiopica verſione;) & תלאך eſt *ſervire*, Matt. 4. 11. & לאך *ſervus*, Matt. 20. 26. Eſt ergò מַלְאָךְ *qui ad ſervitium miſſus eſt*. Tales Angeli ſunt, Heb. 1. 14. Æthiopicè & *Angelum* ſignificat, & *præfectum*, ſive *principem*. Sic Angelus mortis eſt ὁ θανάτου κράτος ἔχων, Heb. 2. 14[r]. Qu. Sed quinam hic Angelus? Reſp. Angelus *cuſtos meus*, ſub. *quoque*: q. d. Deus benedicat, Angelus quoque meus benedicat†. Poſt Deum, Angelum nominat, ut Dei miniſtrum. *Angelus qui eruit me*, גֹּאֵל. Sic Meſſias dicitur Eſa. 59. 20[t]. Schol. vertit, ἀγχιστεύς ſic interpretantur & ο'. Ruth. 4. 8. Ἀγχιστεὺς propriè eſt cognatus qui relictam à proximo cognato uxorem duxit, & hæreditatem redemit, jure propinquitatis[v]. Alii hunc Angelum Deum fuiſſe ſtatuunt*. Probatur, 1. ex verbo communi ſing. יְבָרֵךְ *benedicat*: 2. ex ה emphatico, ſive notificativo, quod additur הַמַּלְאָךְ; h. e. *Angelus ille*, nempe princeps Angelorum & dominus. 3. Huic Angelo Jacobus tribuit & *honorem Divinum*, (quem Angelus creatus recipere noluiſſet,) & *opera Deo propria*, nempe, *liberationem ab omni malo*: quod à ſolo Deo petendum docet Chriſtus Matt. 6. & auctor Sapient. c. 16. v. 18. Inter mala autem præcipuum eſt peccatum. Vocatur *Jacobi redemptor*, qui titulus eſt Dei, Pſal. 19. 15. Eſa. 43. 14. & 47. 4[a]. 4. Volebat Jacob benedicere filiis benedictione non vulgari, ſed propheticâ & patriarchali: Ab eo igitur petit benedictionem, non verbalem, (quam creatura creaturæ poteſt impertiri) ſed realem. Noverat ſe tantùm verba poſſe proferre, effectum autem ab alio pendere. Petit ergò benedictionem ab eo cujus idem eſt *dicere* & *facere*, h. e. à ſolo Deo. 5. Ità accipiunt Cyrillus lib. 3. Theſauri, Athanaſius orat. 4. contra Arrianos, & Procopius in locum. 6. Deum appellari *Angelum* non eſt inſuetum in Scriptura, ut agnoverunt LXX, qui Eccleſ. 5. 5. לִפְנֵי הַמַּלְאָךְ, *coram Angelo*, vertunt, *in conſpectu Dei*. Rectè, nam ſequitur, *Ut quid iraſcetur Deus?*[?] ¶ *Invocetur ſuper eos nomen meum*] Quidam hinc colligunt invocationem Sanctorum[z]. At hic ſenſus eſt alius. Quanquam nepotes ſint, vocabuntur filii mei, (& filii majorum[a]) adoptionis jure; ac perinde ut filii ſingulas partes ferent, in capita ſuccedent, non ſtirpis nomine[b]. Senſus eſt, *Mei erunt*: ſunt enim verba adoptionis[c]. *Dicantur filii mei*, &c. E. Mc. V. F. *Nomen Dei vocari* dicitur *ſuper nos*, Deut. 28. 10. 2 Chron. 7. 14. Jer. 14. 9. hoc eſt, *nos vocamur filii Dei*, 1 Joh. 3. 1. *Invocetur* בָּהֶם, *in iis*, vel *ſuper eos*. Sic *BAMMEH* in 2 Chron. 7. 21. idem eſt cum *GNAL MEH* 1 Reg. 9. 8. Confer & Neh. 2. 12. cum Num. 13. 28†. Phraſis innuit *cenſeri ſub nomine*. Sic Eſa. 4. 1. *invocetur nomen mariti ſuper uxorem*, quia uxor à capite cui ſubeſt nomen mutuatur[f]. Magnum erat ex tribu Iſrael eſſe, & nominibus Patrum nominari. Nam hoc teſtamentum & promiſſionem Dei reſpicit. Vocati erant, non, *filii Joſeph*, ſed, *filii Iſrael*: At qui ex *Judah*, vocabantur *filii Judah*, ex *Levi*, *filii Levi*, &c. Pertinet hoc ad magnificentiam Joſeph[g].

18. *Non ità, pater*] Joſeph habebat ſpiritum prophetiæ, ſed revelatur aliquando aliquid uni Prophetæ quod celatur alteri, ſicut patet in multis locis Vet. & Novi Teſtamenti[h].

19. *Semen illius creſcet in gentes*, Heb. *erit* מְלֹא הַגּוֹיִם] *Erit plenitudo gentium*, vel *impletio*, [ità ferè omnes.] *Erit in multitudinem gentium*, ο'. JT. *implebit nationes*, M. *filii ejus erunt multi inter populos*, TJ. His favet, quòd מלא Arabicè *cœtum* ſigo[i]. *Variæ gentes, ſive multi populi, ex eo naſcentur*[k]. At ex Ephraimo varias gentes ortas eſſe non conſtat ex hiſtoria Sacra vel profana[l]. Vel ſic accipiendum; Ephraim decem tribubus imperavit, quæ ſingulæ quaſi gentem unam conficiunt[m]. Vel ſenſus eſt, Ejus poſteritas replebitur multis ac variis gentibus. *Gentes* autem vocat familias; ut contrà *familiæ* vocantur gentes: ſic *familia Ægypti*, gens Ægyptia. Sic *plenitudo dierum* eſt ætas exacta; *plenitudo peccatorum* dicitur quando impleta eſt iniquitas peccantium[n]. Mallem ſic; *Erit quantum*, vel *quicquid*, *gens ulla eſſe poteſt*; vel, *quicquid gentes continent*: Nihil deerit Ephraimo ex iis quæ gentem ullam beatam reddunt. Hæc, ni fallor, ubique eſt hujus phraſeos vis: ut Pſal. 24. 1. *Domini eſt terra*, וּמְלוֹאָהּ *& plenitudo ejus*, i. e. quicquid in ea eſt; ſic Eſa. 31. 4. מְלֹא רֹעִים eſt, *multitudo* (mallem, *plenitudo*) *paſtorum*, i. e. quotquot paſtores adſunt, vel convocari poſſunt; & מְלֹא הָעֹמֶר, Exod. 16. 33. eſt, *quantum capere poteſt Homer*, & מְלֹא בֵיתוֹ, Num. 22. eſt, *quantum capere poteſt domus*[o]. *Filii ejus erunt potentes in populis*, Ch. in V. Nam ex Ephraim erant qui 10 tribubus imperârunt. Huic favet, quòd מלא Arabicè ſignificet quoque *primores*, ſeu *nobiliores*, *populi*. Vide Suratam Joſephi v. 44. cum notis Erpenii. Neque impertinens cenſendum, ut per גוים Iſraelitæ intelligantur: nam & tota gens iſta גוי dicitur Joſ. 3. 17. & 4. 1. & *tribus ejus ac familiæ* גוים, Gen. 17. 4. Ezec. 2. 3. & עַמִּים, Jud. 5. 14. λαοί, Act. 4. 27[p].

20. *In*

Marginal notes (left column): [a] A. ſim. Pi. — [b] V. — [c] Mo. — [d] Jun. — † Me. — [f] Bo. La. — [g] Me. — [h] F. M. — [i] V. — [k] F. V. — [l] AE. in F. co. — [m] F. co. — [n] Theodor. in T. — [o] Jun. Pi. A. — [p] A. — [q] V. — [r] Di. — † Itâ Me. — [s] G. — [t] D. — [v] Ità Jun. Pi. A. Riv. Cyril. & auctor Catenæ in Bo. — * R. Menahem in A.

Marginal notes (right column): [a] A. — [z] Riv. — [a] E. — [a] F. — [b] G. — [c] Med. diſſ. 2. ſuper Luc. 11. 2. — † A. — [f] V. — [g] F. — [h] L. — [i] V. Di. — [k] V. — [l] Di. — [m] Bo. — [n] Di. — [o] Di. — [p] Di.

20. *In te benedicetur Israel*, ità Ch. Sa. Sy. Ar. בְּךָ יְבָרֵךְ] *In te benedicet Israel*, Mo. Ma. P. A. nempe *filios suos*, M. V. te proposito *benedicent*, JT. i. e. Dum populus Israel volet suis filiis benedicere, dicent, *Multiplicaris ut multiplicatus est Ephraim & Manasseh* [q]. Hinc postea mos in Israel, (qui adhuc durat,) ut adducerentur pueri ad viros conspicuos pietate, (ut iis benedicerent ac bene precarentur.) Hinc pueri illi ad Christum adducti. Qui verò eis manus imponit & benedicit, dicit, si filius est, *Ponat te Deus sicut Ephraim & sicut Manasseh*; si filia, *Ponat te Deus sicut Saram & sicut Rebeccam* [r].

22. *Partem unam*, ità omnes, שְׁכֶם אַחַד] *Humerum unum*, Ma. *Humerus*, pro *parte*, quæ in humero portatur [s]. *Partem unam extra fratres*; i. e. *Do tibi hoc præcipuum* [t]. Alius est nomen loci; [ità ο'. *Do tibi Sicimam*.] Sed non convenit addi *unam*, quasi duæ vel plures essent urbes Sichem. Meliùs redditur, *dedi partem*, quanquam per eam urbem Sichem intellexerit [v]. De Sichem loquitur, nam *Sychar* (quæ olim *Sichima* fuerat) dicitur Jacob donâsse Josepho, Joh. 4. 5. & Jos. 24. 32. dicitur venisse in possessionem duobus filiis Joseph [x]. Vox שְׁכֶם simul ipsum locum ænigmaticè significat [y]. ¶ *Extra fratres*] Futuræ divisioni eximens, jam nunc tibi illam concedo ut eximiam [z]. ¶ *Quam tuli de manu Emorræi in gladio & arcu meo*] Locus hic ab interpretibus vexatissimus est. 1. Q. per anticipationem dici volunt, *quam accepi*, i. e. quam capiam per posteros meos jure bellico [a]. *Amorrhæum* nominat, ut fortissimum eorum quos devicerint [b]. Terram illam, licèt nunc abesset, pro sua habet, ac ut suam dat Josepho. Adeò certus est de terræ possessione & divisione, &c. ut jam nunc assignet [c]. Mos Prophetarum, verbis præs. aut præt. futura, tanquam non minùs certa, enunciare. Servius ad illud 2. Æneid. *Video concurrere*, pro, *concursurum esse*: *licèt quasi dea bene præsenti usa sit tempore, quæ etiam futura cernebat.* Dicuntur autem patres facere quod liberi faciunt, ob sanguinis nominisque communionem, suprà 46. 4. Id rectiùs quàm referre ad perfidum factum Simeonis & Levi, quod detestatus est, Gen. 34. 30. & 49. 5 [*]. [*Non placet hæc expositio* Fagio.] Non dubium est quin ad jam factum, non ad futurum, respexerit. F. co. [*Nec Riveto.*] Nam, 1. neque hanc gloriam Deo præriperet, quam ejus posteri ei reddunt, Psal. 43. 4. *non in gladio suo*. 2. Voluit aliquid dare Josepho quod possideret alio titulo quàm communi illo [d]. 2. Alii referunt ad facinus filiorum: *Gladio meo*, i.e. jure belli. Nota Hebraismum, *in gladio & arcu*, pro, *jure belli* [†]. Vide Jos. 24. 12. 2 Reg. 6. 22. Psal. 44. 4. Ità plerique nostrorum accipiunt [f]. Quod Simeon & Levi fecerunt contra Sichimitas, ad se transfert. Etsi ab eorum scelere abhorruit, quia tamen armaverant totam ejus domum, quasi sub ejus auspiciis militârunt. Quod libenter fecisset, consequi non potuit, ut salvi essent cives Sichimæ; agrum tamen, eorum interitu vacuum & desertum, ideo suum facit, quia in ejus gratiam homicidis Deus pepercerat [g]. Erant illi ministri ultionis Divinæ, licèt modum excesserint: Et illum locum possessoribus jam vacuum concessit ei Deus, in compensationem justi doloris de stupro Dinæ concepti. Hunc locum habet ut suo arcu & industriâ quæsitum, quia paratus erat defendere adversùs invasores; nec quisquam ausus est eò irruere, non filiorum, sed suâ causâ, metu Jacobi divinitùs injecto [h]. [Hoc non placet G. ut dictum; nec Riv. nec Augustino apud Riv.] Difficultatem non solvit. Nam, vel per *arcum* & *gladium* intelligit arma filiorum; vel, terrorem à Deo immissum, &c. Si hoc, sibi tribueret quod Scriptura soli Deo adscribit: si illud, sibi adscriberet quod ubique detestatur; illa etiam *arma iniquitatis* appellat, & eis succenset post multos elapsos annos. Et si tali bello fuisset legitimè acquisita, debebatur potiùs bellatoribus illis, quàm Josepho [i]. 3. Alii sic; Jacob agrum hunc emit, cap. 33. 19. sed cùm, post stragem Sichimitis à filiis illatam, metuens nè Cananæi in se vicissim irruerent, abiisset, tunc agrum hunc Sichimensem occupârunt vicini Amorrhæi, quos rediens Jacob vi & armis expulit, suúmque agrum in gladio & arcu recepit. Hoc enim hic clarè dicitur, licèt alibi res gesta non narretur [k]. Hanc rationem excogitavit Masius in Jos. ult [l]. Ità Perer. & alii [m]. Ità BA. L. Quis nescit à Sacris scriptoribus obiter multa referri, loci & temporis circumstantiis planè suppressis? Ità Gen. 36. 24. Deut. 2. 9, 10, 11. Jos. 24. 11 [n]. Non improbabilis est hæc sententia; nec improbabile est remissas fuisse in urbem captivas fœminas, cum liberis & idonea parte prædæ, licèt hoc non referatur [†]. [Aliis non placet hæc sententia.] Multa habet incerta fundamenta, quæ si quis neget, aut in dubium revocet, ei nullâ ratione posset satisfieri [o]. 4. Alii per gladium & arcum intelligunt *preces Jacobi*. Ch. vertit, *Oratione & deprecatione meâ*. Nusquam certè legimus quòd Jacob armis & externâ vi contra hostes pugnârit; fugit enim à Laban & Esau, & hic sibi valdè timet ab hoste. Preces ergò ejus semper arma fuerunt, quibus hostes suos prostravit. Et quis dubitat eum precibus à Deo impetrâsse terrorem immissum [p]? [Non placet Riv.] Tunc enim nihil esset peculiare in hoc agro donato, quia quæcunque habebat à Deo, precibus obtinuerat. 5. Alii volunt *gladium & arcum* dici pecuniam quâ emerat ab Emor, &c. Hanc sententiam profert Hieronymus; refert Masios, nec improbat. [Probatur etiam ab Anglicis interpretibus ad Gen. 34. 30.] Ego sanè minoribus incommodis hanc sententiam esse obnoxiam judico. Convenit lenitati Jacobi, qui animo erat ab armis alieno. Jactat alibi *scipionem suum*, *arma & tela* nusquam. Non ineptè existimant eum filios perstringere; q. d. Arma mea erant quæ labore meo parta, non quibus filii usi sunt. Etiam Latini quod propriâ operâ effecerint dicere solent *meis copiis*, aut *meo Marte partum*. Ità Cicero l. 3. de Officiis, *Hanc igitur partem relictam explebimus, nullis adminiculis, sed, ut dicitur, Marte nostro.* Sic Plautus ait *suis copiis* factum quod nullis auxiliis adjutus peragit quispiam. Potuit distinguere inter ea quæ immediatè habebat à Deo, sive promissa sive data; & ea quæ emebat propriis impensis, nempe, eam terræ portionem quæ sola hoc tempore sua erat [q]. Non inusitatum est id vocare *arcum* aut *gladium* quod eis respondet: Jam pecunia omnibus respondet, Eccles. 10. 19. *defensio est*, Eccles. 7. 12. Argentum vocari posset *hamus ad capiendos pisces*; & qui emit, *argenteo hamo capere* dici potest [r]. Obj. At quomodo tulit de manu *Amorrhæi*, cùm Emor *Hevæus* fuerit? Resp. 1. *Amorrhæorum* (utpote potentiorum) nomen commune erat earum gentium, Gen. 15. 16. sicut Galli *Flandros* vocant omnes Belgas, & *Hollandos* omnes Fœderatarum provinciarum incolas [s]. *Amorrhæus* dicitur vocabulo latè sumpto [t]. 2. *Hevæi* cum *Amorrhæis* ità permixti erant, ut unam & eandem gentem fecerint [v]. Potuit esse Amorrhæus *origine*, Hivæus *possessione*, sive *habitatione* [x].

Margin notes (left column): [q] F. V. — [r] F & ex m G. — [s] M. F. — [t] G. — [v] F. co. — [x] V. — [y] G. — [z] Me. — [a] Q. in F. co. ità A. G. — [b] F. — [c] Merc. — [*] G. — [d] Riv. — [†] F. co. — [f] Riv. ità V. Merc. F. — [g] V. — [h] Ità Merc. — [i] Riv.

Margin notes (right column): [k] Me. — [l] Riv. — [m] Me. — [n] BA. 4. 13. 136. — [†] Ang. in annot. in Gen. 34. 30. — [o] Riv. — [p] F. co. — [q] Riv. — [r] Angl. in terp. ad Gen. 34. 30. — [s] Riv. — [t] Me. — [v] Riv. — [x] Ang. annot. ib.

CAP. XLIX.

1. **V**Ocavit] More Hebræorum, ut salutaria illis monita daret, & bene precaretur, &c [y]. ¶ *Quæ ventura sunt vobis*, ità ferè omnes vertunt, אֲשֶׁר יִקְרָא] [*Quasi* א *in* יִקְרָא *pro* ה *posito*.] *Quod vobis occurret*, ο'. O. vel, *quæ vos vocant*, nam occurrentia, tam bona quàm mala, videntur nos ad se vocare [z]. ¶ *Diebus novissimis*] Futuris temporibus [a]. i. e. Vobis & nepotibus vestris [b]. Secuturis temporibus multùm remotis ab ætate mea. Ità אַחֲרִית non per ἔσχατον tantùm, sed & per ὕστερον, vertitur. Et Exod. 4. 9. alii Græcè vertunt ἀλλ᾽ ἔτι, alii ἔσχατον, alii ἐπιγενόμενον [c]. *In novissimis*, i. e. postquam filii vestri reversi fuerint ad Terram promissionis, & quia aliqua dixit eis tunc de adventu Christi [d]. Targ. Jerof. sic, *Docebo vos finem reconditum, arcana abscondita; & præmium mercedis quod manet justos; pœnam item impiorum, atque felicitatem horti Eden, quænam illa sit.* Hæc propterea notavi, ut videas veteres illos Hebræos sensisse Jacobum etiam ad spiritualia respexisse [†].

3. *Reuben—tu fortitudo mea*, כֹּחִי] *Vis mea*, i. e. primus effectus naturalium virium mearum [f]. Sive

vires

Margin notes: [y] Me. — [z] O. — [a] Me. A. Jun. Pi. — [b] V. — [c] G. — [d] L. — [†] F. — [f] Jun.

vires meæ: sic Virg. *Nate, mea vires*——i. e. proles mea prima [g]. ¶ *Principium doloris*, [וְרֵאשִׁית אוֹנִי] Sensus non unus. Alii, *principium roboris*, sive *fortitudinis*; ità Ch. Sa. Sy. M. P. O. A. F. V. Sic dictus, vel, quòd pater in eo primùm exserit masculam suam virtutem, & declarat se virum esse [h]: vel, ut alii, quòd nascitur dum adbuc pater fortis est & in florenti ætate [i]. Cùm homines in filiis quodammodo revigescant, meritò *vigoris principium* vocatur primogenitus [k]. Vel, quia est velut columen familiæ: Fortis enim & potens habebatur pater cui liberi multi, Psal. 127. 3, 4. Talis fortitudinis primogenitus est principium. *Principium temporis mei*, Sa. vers. *prima impetratio mea*, Ar. Alii vertunt, *principium doloris*: ita Vulg. L. Me. Aq. & Sym. in D. T. Sic dictum volunt, vel respectu incestûs [l]: (at quomodo hoc *principium doloris*, cùm antea factum Simeonis & Levi acciderat [m]?) vel, quia nati liberi multum anxietatis & laboris parentibus afferunt [n]. Et certè אוֹן sæpe *dolorem* vel *luctum* significat, Gen. 35. 18. Deut. 26. 14 [o]. At hic *robur* significat, (prout alibi sumitur, ut Hos. 12. 4. & אוֹנִים *vires* reperitur Jes. 40. & Prov. 11 [p].) Probatur, 1. ex circumstantiis [q]; quia uno contextu Jaacob dignitatis elogia recenset quæ in primogenitum competunt; ea autem ponit ante oculos Reubenis, quia utile erat probè sentire unde exciderit [r]. 2. Ex concordantibus Scripturæ locis. Deut. 21. 17. רֵאשִׁית אוֹנוֹ vertitur & à οἱ. & à Vulg. *principium liberorum* †. Pariter Psal. 105. 36. *Percussit primogenitos*——*principium potentiæ* [t]. 3. Ex versione Chald. & LXX [v]. LXX vertunt, *principium liberorum*, ad sensum non malè: & אוֹן de *semine* aut *filiis* dici notavit non nemo [x]. ¶ *Prior in donis*, [יֶתֶר שְׂאֵת] Variè reddunt. *Durus ad ferendum*, οἱ. *præcipuus ferendo*, Ti. *reliquiæ oneris*, Sy. *Residuum*, seu *permanentiæ*, *elevationis*, sive *honoris mei*, esse debuisses, in quo mea dignitas remaueret [y]. *Excellentia dignitatis*, M. P. JT. A. F. co. Vel, *excellens* (nam יֶתֶר & substantivè & adjectivè reddi potest [z]) *superbiâ*, Sa. vel *nobilitate*, Ar. vel *dignitate* †. Intelligitur primogenituræ jus & sacerdotium, quod שְׂאֵת dicitur, ab offerendis scil. sacrificiis, & expansione vel elevatione manuum, quæ Hebræis נְשִׂיאַת כַּפַּיִם dicitur, quià populo sacerdotes benedicebant, & peccata remittebant. Nam hæc duo præcipua munia erant officii sacerdotalis [a]. Vulg. vertit, *prior in donis*, scil. fuisses, nisi deliquisses [b]. Nam duplex ejus portio [c]. ¶ *Major in imperio*, [וְיֶתֶר עָז] *Excellentia fortis*, Mo. *excellentia roboris*, vel *fortitudinis*, M. P. A. JT. F. co. *præcipuus robore*, Ti. Belg. *excellente impudentia*, Sa. *reliquia magnanimitatis*, Sy. *excellens magnificentiâ*, Ar. *major robore*, Hi. in Nob. *abundans potentia*, Aq. in Nob. Ad regnum hoc referunt [d]. Tria ergò notat Jacobus quæ Reuben, tanquam primogenito, jure debebantur, nempe, 1. Primogenitura, 2. Sacerdotium, 3. Regnum: quæ jam ad alios transferuntur, duplex portio ad Josephum, sacerdotium ad Levi, regnum ad Judam †, necnon ad Ephraim [f]. At simpliciùs accipiendum, ut dictum est; si in suo gradu stetisset Reuben, primatum omnis excellentiæ futurum fuisse penès eum [g]. [At Li. aliter exponit.] Hæc, (inquit) ut reliqua omnia, respiciunt futurum Tribuum statum, ut patet ex v. 1. Reperienda etiam in his est benedictio, cùm Jacob omnibus Tribubus benedixisse dicitur v. 28. Sensus ergò est, *Reuben habiturum residuum & dignitatis & roboris*. Impletum in eo, quòd hæc Tribus exercitum duxit in bellis Cananæis, Jos. 4. 12. & quòd victoriam adversùs Hagarenos reportavit, 1 Chron. 5. 10 [h]. Verùm ut hæ dicantur *benedictiones*, non necesse est id omnibus convenire, sed sufficit, 1. quòd paratus erat illos benedicere, nisi se indignos præstitissent: 2. & benedictio illis debita ex voluntate Dei ad minores natu devolvebatur [i].

4. *Effusus es sicut aqua*, [פַּחַז כַּמַּיִם] Quidam referunt ad *culpam*, alii ad *pœnam* [k]. 1. Ad *culpam*. *Fuisti tam mobilis & levis ac aqua, quæ se intra suos terminos continere non valet* [l]. Sic ferè omnes nostri commentatores. q. d. Fortis esse debebas; sed abusus es tuâ fortitudine, indulgendo pravis affectibus tuis ad libidinem te solicitantibus, quibus non restitisti, sed te ab illis vinci passus es; atque ità turpiter diffluxisti, more aquarum erumpentium, quæ ruptis aggeribus erumpunt, atque celeriter labuntur; ità diffluentes, ut nemo eas cohibere possit [m]. Præceps in scelus ruisti [n]. Ad verbum, *Festinatio*, *levitas*, *velocitas*, sive *motus*, *tanquam aquarum* [o]. Ut aqua celerrimè effluit facto foramine, ità tibi ingenium leve & proclive ad libidinem [p]. Instabilis eras sicut aqua in affectatione sacerdotii & rejectione terræ, Num. 16. 1, 2. & 32. 1 [q]. *Instabilis ut aqua*, A. *Præceps*, &c. Ma. *Rapidus fuisti*, Sa. *Diffluxisti*, Sy. *Secutus es voluntatem tuam, sicut aqua effusa*, Ch. *Diffluens velut aqua*, Ti. *levis sicut aqua*, F. Ità Jud. 9. 4. פֹּחֲזִים sunt *homines leves & instabiles* [r]. ὑπερζέσας ὡς ὕδωρ, Symmachus, h. e. *vehementer effervescebas*. 2. Alii ad *pœnam* referunt. *Rapiditate aquarum instar ruens ne excellas*, JT. h. e. Ut aquæ in sublimi non consistunt, sed rapidè ad inferiora feruntur, & spontè diffluunt; ità tu ad inferiorem & communem sortem descendes †. Alii sic; *Effusus es sicut aqua*, h. e. Evanuisti, ad nihilum redactus es, contemptibilis factus es [t]. Sicut aquæ effunduntur tanquam inutiles, sic tu vilis & contemptibilis. Ast effusio aquæ vilitatem & contemptum notat, Psal. 78. 3. *Effuderunt sanguinem ut aquam* [v]. Prædicta bona totaliter perdes. Cùm oleum effunditur de vase in vas, manet pinguedo; cùm vinum, sapor, sed cùm aqua effunditur, nullum manet vestigium [x]. *Eris festinans sicut aqua*, i. e. citò perdes dignitatem tuam [y]. Vel sic, Qui robore excellebas, *effusus es sicut aqua*, factus es debilis atque attenuatus, viribus destitutus. Sic Jos. 7. 5. *Cor instar aquæ liquefactum est*, & Psal. 22. 15. *Sicut aqua effusus sum*: i. e. animi corporisque vires debilitatæ, & velut dissolutæ [z]. ¶ *Non cresces*] Quia peccâsti incestu, hinc Deus te puniet sterilitate [a]. ¶ [אַל תּוֹתַר] *Non excelles*, F. P. Ti. M. *ne te excellentem existimet*, οἱ. *ne excellas*, V. JT. A. Mo. *non abundabis*, Ar. *non proficies*, Ch. *non subsistes*, Sy. q. d. Privaberis excellentiâ primogenito debitâ [b]. *Non cresces*: Tribus tua erit exigua numero [c]. Hoc prædicit Moses Deut. 33. *erit numero paucus* [d]. Malim, *non cresces*, dignitate scilicet. Nam numero nonnullas ex reliquis superabat, Num. 1. 20. & 26. 7 †. Al. sic; *Ne sit in te residuum instabilitatis*, ut sit consilium patris [f]. *Non residuus eris*, scil. in honore patris: Non ages personam meam [g]. ¶ *Quia ascendisti cubile*, &c. [כִּי עָלִיתָ מִשְׁכְּבֵי] *Cubile*, plur. Heb. pro sing. V. Mo. *stratum*, *lectum*, V. ¶ *Maculâsti stratum*] Me, novercam, te, prosapiam universam, dehonestâsti [h]. ¶ *Et maculâsti*, &c. [אָז חִלַּלְתָּ יְצוּעִי עָלָה] Variè accipiunt. Quidam referunt ad stratum; q. d. *Ex quo contaminâsti stratum meum, ascendit*, i. e. desiit esse meum stratum: abstinui posthac à congressu cum Bilha [i]. *Stratum meum evanuit*, P. *discessit à me*: עָלָה nonnunquam est *recedere* [k]. Alii referunt ad Reubenem [l]: vel hoc sensu; ut sit Apostrophe ætiologica, causam reddens cur hæc adversùs Reubenem pronunciaret, *Stratum meum ascendit*, ut eos à similibus peccatis averteret. Frequens est mutatio ab una persona in aliam, maximè ubi agitur de aliquo indigno facto; quasi à secunda persona tanquam aversis oculis converteret se loquens ad alios auditores vel spectatores [m]. Tales personarum mutationes habemus Deut. 5. 10. *Amantes me, & servant præcepta ejus*; Dan. 9. 4. & Marc. 11. 32. collat. cum Matt. 21. 26 [n]. Sy. vertit, *& ascendisti*. *Tunc polluisti stratum, quò ascendisti*, οἱ. Ch. Sa. [At Ti. vertit, *profanâsti ascendendo*, quasi legisset עָלֹה.] Vel hoc sensu, *Ascendit*, i. e. *abiit*, *evanuit*, veluti fumus ascendens discutitur. Sensus est, Dilapsa est & extincta Reuben excellentia [o]. Sic *ascendere* sumitur pro *evanescere*, Exod. 14. 16. Jer. 48. 15 [p]. Credibile est Reubenem pœnitentiam egisse, quem vidimus erga fratrem moderatiùs se gessisse. Ad aliorum tamen exemplum Deus tales pœnas infligi voluit [q].

5. *Fratres*] Conjunctissimi dolo, furore, crudelitate [r]. Socii in scelere perpetrando [s]. Non tam germanitatem respicit, quàm simile ingenium [t]. Ità Horat. Serm. 2. 3. *Quinti progenies Arri, par nobile fratrum, Nequitiâ, & nugis, pravorum & amore gemellum* [v]. ¶ *Vasa iniquitatis bellantia*, [כְּלֵי חָמָס מְכֵרֹתֵיהֶם] *Vasa*, vel *instrumenta*, vel *arma*, *furoris*, Sy. vel *iniquitatis*, P. Mo. Ti. vel *violentiæ*, JT. A. Ma. M. vel *destructionis*

onis, seu *succisionis*, O. *Instrumenta*, supple, *isti erant*. Vide Rom. 6. 13[a]. Instrumentum ponitur pro causa principali[?]. [Variatio est de voce postrema.] *In terra peregrinationis suæ*, ut idem sit quod מְגוּרֹתֵיהֶם, mutato ג in כ, quod frequens[z]. Ibi cùm peregrini essent, se & suos excidio objecerunt[a]. Alii vertunt, *habitacula*, vel, *in habitaculis*; deficiente scil. ב servili[b]. *Vasa rapinæ*, i. e. supellex violenter rapta, (nempe à Sichemitis) *in habitaculis* eorum; ea enim diripuerant. Nam כְּלִי est generale nomen ad omnia *vasa*, *instrumenta*, *supellectilia*. מְכוּרֹת alibi etiam *habitationem* significat, ut Ezec. 16. & 21. & 29[c]. Injusta vis penes eos habitat; quia adeò sanguinarii fuerunt[d]. *In habitaculis peregrinationis suæ*, A. Alii vertunt, *ex pactis*, ut מ sit præpositio †. *Conventiones*, seu *pactiones*, *eorum*, JT. aptissimè, his enim Sichemitas circumvenerunt. Vel accipi potest pro conventionibus matrimonialibus, (quibus abusi sunt:) nam Chald. מְכַר *mecar* est *spondere*, *despondere*; & מְכִירְתָּא, *sponsa*[f]. *Vasa——commutationes eorum*, Ma. *Consummaverunt iniquitatem conventionum suarum*, Sa. vel, *fallaciam confœderationum*, Sa. vers. *In instrumentis tyrannidis rupturæ eorum*, Ar. Alii vertunt, *machæræ eorum*; ità Mo. Ti. *Instrumenta iniquitatis erant*, nempe, ob patrata cap. 34[g]. q. d. Armis temerè abusi sunt ad rapinam & violentiam[h]. Polluti erant gladii ipsorum sanguine innoxio[i]. Maximè probabile est vocem esse Persicam, quæ à Persis in Græciam venerit, μάχαιρα· gladios enim Persicos Xenophon *machæras* vocat[k]. Citat Buxtorf. ex Pirke R. Eliezer c. 38. *quòd Jacob maledixerit gladiis filiorum Græcâ linguâ*, i. e. voce Græcâ[l]. Verti posset ex Arabico, *fraudes eorum*, (nam מכר Arab. est *fallere*) ex Æthiopico, *consilia eorum*, sunt *arma violentiæ*: i. e. *fraudibus*, vel *consiliis*, eos interemerunt[m].

6. *In consilium eorum non veniat anima mea*, בְּסֹדָם אַל־תָּבֹא נַפְשִׁי] *In secretum eorum*, vel *arcanum*, vel *consilium*: ità plerique. סוד à יָסַד *fundare*; q. d. fundamentum rerum agendarum. Sign. & *arcanum*, & *cœtum consiliantium*, Ma. Ità *secretum* ponitur pro cœtu, Psal. 64. 3. Jer. 15. 17[n]. q. d. Animus meus abhorret à consilio eorum[o]. *Secretum* hîc pro *consilio*. *Non veniat anima*, vel, *nè venias*, *ô anima*: nam תָּבֹא est & 2. & 3. personæ[p]. q. d. Eorum arcanum ingredi videreris, si illorum factum silentio & impunitum præterires[q]. Al. sic; *Nolim vitam meam committere eorum arcano*, (i. e. fidei, nam quibus fidimus, in eorum arcana & penetralia intrare non dubitamus:) nam mihi facerent ut Sichemitis, quos contra datam fidem peremerunt. Loquitur autem per primam personam pro quavis; q. d. Non est tutum eis fidere. Quomodo Virgilius, *Nè mihi tum molles sub dio carpere somnos, Neu dorso libeat nemoris jacuisse per herbam*: i.e. Periculosum est tunc sub dio dormire aut jacere[r]. Quod ad sensum: Quidam referunt ad præteritum, q. d. Non consensi in consilium eorum, *non fuit in secreto*, &c. Sic Sy. Ar. Onk. G. F. q. d. Clam me fecerunt. Alii ad futurum, quasi Jacob, videns quomodo abusi sunt consiliis suis, significet se abhorrere à cœtu & consiliis eorum adeò, ut posthac nihil vellet eum eis habere commune †. ¶ *In cœtu illorum non sit gloria mea*, *non uniat se*, [ità plerique;] *non conveniat*, Ch. *non ardeat*, Sa. בִּקְהָלָם אַל־תֵּחַד כְּבֹדִי] Idem bis dicit diversis verbis*. Ut Hebræi dicunt, כָּפֵל עִנְיָן בְּמִלּוֹת הַשּׁוֹנוֹת, repetitio ejusdem rei, aliis tamen verbis[t]. *Cœtus* sumitur pro *communione*: *Gloria* pro *anima* ponitur[v], quæ est pars hominis nobilissima, vel, pro *bona fama*[x]. תֵּחַד fœmininum est, referri ergò aiunt, non ad כְּבֹדִי, expressum, sed ad aliud nomen subintellectum, nempe נֶפֶשׁ, quod per *gloriam* intelligitur hîc, & Psal. 16. 9. & 30. 13[y]. q. d. Recede longiùs à cœtu ipsorum[z]. Ch. sic; *Cùm illi inter se coirent*, *non descendit gloria mea*. (Legit תֵּרֵד [*descendit*,] non תֵּחַד.) Sensus est, Non contaminavi famam meam consentiendo ipsorum coitioni[a]. Onk. sic, *Non descendi de gloria mea*. Cujus sensus varius esse potest: Vel sic, Non consensi, &c. nè amitterem gloriam & bonam famam quam habui: vel sic, Non reliqui Deum, qui est gloria mea, ut impium tale quoddam designarem: vel sic, Non deserui statum meum honorificum, memor fui quid deceret gloriam meam, v.g. quid æquum, justum & gloriosum esset[b]. Alii *gloriam* pro *lingua* sumunt, quæ *gloria hominis* dicitur Psal. 16. 9. collat. cum Act. 2. 26[c]. & Psal. 30. 13[d]. Sic dicitur, quia gloriationis est instrumentum, & hominem gloriosum reddit, sermone scil. articulato eum discernens à brutis, &c. vel quia illâ Deum glorificamus †. Sermo (si bonus sit) est gloria hominis, Jac. 3. 5[f]. Repetitio gradatim detestationem auget: Nam *cœtum* plus est quàm *arcanum*; & *adunari*, quàm *ingredi*, & *linguâ prædicare*, quàm *animi studium dissimulare*, & impudentiæ majoris est argumentum[g]. q. d. Ex animo detestor hoc scelus, nec ullum assensum lingua præbeat[h]. Alii sic; Nolim honorem meum eorum societati concredere, h. e. Non est tutum eis fidem habere vel vitæ (animæ) vel honoris[i]. Ità O. Cupio quòd non tractent *in consilio suo*, &c. de vita, aut gloria, sive substantia, mea; quoniam sic mihi facerent quemadmodum Sichimitis[k]. Al. sic; *non sit gloria mea*: q. d. Illi in hac strage, quasi judice fortitudinis, gloriati sunt, absit à me tale decus & gloria; olim detestatus sum, & nunc detestor[l]. ¶ *Occiderunt virum*] Sing. pro plur. i. e. Sichimitas[m]. Ut Exod. 8. *venit musca*, i.e. multitudo muscarum[n]. Sic, *vir Israel fugit*, 1 Chron. 10. 1. pro *viri*, &c. 1 Sam. 31. 1. Vide & Gen. 3. 2[o]. ¶ *Et in voluntate sua suffoderunt murum*, וּבִרְצֹנָם עִקְּרוּ שׁוֹר] Tò שׁוּר *murum* vertunt Ch. M. P. Mo. Ti. Ar. Sy. Ca. F. co. Ità Hebræi (præter RS.) omnes, M. q. d. Nec ædificiis pepercerunt[p]. Mœnia urbis devastârunt[q]: vel *suffoderunt*, aliqua saltem ex parte. Scholiastes, *eradicârunt murum*. Fundamenta in muris sunt quod radices in arboribus. Vel, *murus* metaphoricè sumitur, pro principibus civitatis, qui suâ potentiâ illam muniebant[r]. Non placet hæc versio BA. Nam, 1. non שׁוֹר, sed שׁוּר, *murus* est. 2. *Subvertere* mœnia nec poterant sine machinis, &c. nec opus erat, cùm liberum aditum habuissent in Sichem[s]. Alii vertunt, *Enervârunt taurum*, vel *bovem*: ità c. Sa. & Hierosol. G. K. in BA. O. A. Ma. JT. Sed diversimodè intelligunt. Alii de Dominatore; *qui Bos vocatur*, *ut alibi Principes vocantur Arietes & Hirci. Sic Tauri Basan.* Ità R. Jacob[t]. Sichem *taurus* dicitur, quia in fœminas ruebat, & quia in civitate potens[v]. Alii de *Josepho* accipiunt: ità Targ. Jerosl. in G. RS. in M. & Judæi volgò sic exponunt[x]. Bos erat in vexillo Ephraimi, ideo quòd Josephus agriculturam restituerat. Præterea, Ταῦρος ὁ ἐπίσημος, (*Taurum non quemlibet*, sed eximium aliquem, *significat*,) ait Artemidorus: nimirum, quia principatum habet inter mansueta animantia, ut ait Macarius. Præterea, in Hieroglyphicis Ægyptiorum virum simul fortem & temperantem, qualis eximiè fuit Josephus, *Tauri* imagine designari notat Horapollon. Et quidam Apidis venerationem apud Ægyptios hinc ortam putant. Vide Theophilum Antiochenum, & lib. 1. de Mirabilibus Scripturæ cap. 15. in operibus Augustini[y]. Simeoni & Levi præcipuè adscribunt Hebræi machinationem contra Joseph: nam Reuben nitebatur liberare, & Judas suasit ut eriperent eum, &c. Reliqui erant aut juniores, aut ancillarum filii, quos non credibile est principaliter tale negotium assumpsisse[z]. Sed hîc variant Hebræi. Quidam enim de Josepho totum accipiunt, hoc modo, *In consilio eorum*, quod inter se primò tractaverunt occultè, & *in cœtu illorum*, quia alios ad hoc induxerunt & congregaverunt—*Quia in furore occiderunt virum*, i. e. Josephum, juvenem ætate, sed virum moribus & sapientia,—*& subnervârunt taurum*, nempe Josephum, qui tauro comparatur Deut. 33. 6. Alii Hebræorum partem priorem (scil. *occiderunt virum*) de Sichemitis exponunt, posteriorem, (*subnervârunt taurum*) de Josepho[a]. Non probat Rivetus per *taurum* vel *Sichemum* intelligi, vel *Josephum*. Josephum non eradicârunt, etsi id tentaverunt, fratres: nec certum est Simeonem & Levi fuisse hujus facti authores. Malim per *virum* Sichemitas, per *bovem* collectivè greges intelligi. Rectè Jun. & Trem. *Pro ira sua occiderunt viros*, *& pro arbitrio suo avulserunt boves*, vel *diripuerunt*. Ità A. Pi. *Avulserunt*, scil. à præsepibus abegerunt*. *Bis* pro *bovem*,

Margin notes, left column: a A. · y Bo. · z Ità Ch. A. · a A. · b Sic AE. in F. co. O. P. M. A. · c F. co. · d V. · † G. · f Riv. · g G. · h F. co. V. · i V. · k G. · l Riv. · m Di. · n A. · o V. · p F. co. · q Jun. · r Ca. · † F. co. · * V. E. · t F. co. · v F. co. Pi. Belg. · x Belg. · y Glas. gram. pag. 4 … · z V. · a O.

Margin notes, right column: b F. · c A. · d Jun. · † Pi. · f A. · g Jun. · h F. · i Ca. · k O. · l Me. · m V. · n L. · o A. · p V. · q F. c … · r Me. · s BA. 1. … 11. 179. · t D. · v Ma. · x F. co. in G. · y G. · z L. · a L. · * Pi.

hm, ut Gen. 32.5[†]. Huic facit, quòd non iræ hoc tribuit, sed cupiditati: & ὁ'. habent, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ αὐτῶν, *in concupiscentia sua*. Ità eos arguit parens, quòd crudeles essent & avari raptores [b]. At Me. exponit *in voluntate sua*, in libidine sæviendi [c]. Al. sic, Usi sunt circumcisione tanquam instrumento quo homines occiderent, quasi nervos bovis inciderent, ut eum voluntati suæ subjicerent [d].

7. *Maledictus furor eorum, quia pertinax*, כִּי עָז] *Quia fortis*, ὁ'. Mo. Ar. V. O. scil. *ad destruendum* [†]. ¶ *Et indignatio eorum*, וְעֶבְרָתָם] *Et ira*, vel *furor*, *eorum*, [ità ferè omnes.] ¶ *Quia dura*, קָשָׁתָה] *Difficilis*, Targ. Jeros. & Ar. Al. sic, *& impetus*, seu *transitus*, *eorum*, *quia durus* ad retinendum: Nihil illos à malo divertere potuit [f]. Potest verti, *& transgressio*, seu *transitio*, eorum; i.e. gravissimum eorum peccatum [g]. Iram eorum eò magis detestabilem pronunciat, quia & initio violenta, & ad finem implacabilis, fuerit: quòd iracundia tenax & flecti nescia, vindictæ amor insatiabilis [h]. ¶ *Dividam*] Aptissima pœna, malos consultores disgregandi, & conspirationem disturbandi, nè rursus in aliorum perniciem capita conferant [i]. *Per quæ peccat quis, per hæc & punitur*, Sap. 11 [k]. Mala coitio divisione punitur [l]. Sunt inter alios dispergendi, ut minùs possint ad nocendum coire. Modus est loquendi, cùm quis dicitur aliquid fecisse aut facturus esse, quod factum aut futurum dicit. Ut Virgilius de Sileno, *Tunc Phaethontiadas musco circumdat amaræ Corticis, atque solo proceras erigit alnos*. Neq; enim id faciebat Silenus, sed factum canebat [m]. Eadem figura Ezec. 43.3[n]. & Hos. 6.5[o]. In Simeone hoc impletum, quando data ei sorte portio in medio tribûs Judæ, Jos. 19.1, 2, 9. Quæ portio exigua fuit; & cùm numerosior facta est tribus, exierunt in desertum ad quærendas sibi sedes, pars in *Gador*, pars in montem *Seir*. Vide 1 Paral. 4. 27, 39, & 42[p]. Tradunt quoque Hebræi, Scribas & pædagogos ferè omnes ex hac tribu fuisse, qui, ut haberent unde viverent, sparsim & oppidatim pueros informare cogebantur. Ità Targ. Jeros. *Dividam tribum Simeonis, ut sint Scribæ & Doctores Legis in Jacob* [q]. Levitis autem nulla sors propria obtigit, sed per omnes tribus dispersi sunt, Jos. 18.7[r]. Hæc maledictio prophetica erat temporaria & conditionalis, nisi scelus novis meritis expiarent. Sublata ergò est à Levitis ob zelum, Num. 25. & Deut. 33. In Simeone verò mansit maledictio propter peccatum Zamri, ducis ejus tribûs, Num. 25. Unde solus Simeon à Mose non fuit benedictus Deut. 33[s].

8. *Juda, te laudabunt fratres tui*, יְהוּדָה אַתָּה יוֹדוּךָ אַחֶיךָ] Elegans est allusio ad nomen *Juda*. Sic à matre vocatus est, quòd materia esset laudandi Dei. Novam etymologiam affert pater [t], quòd tribus Juda à cæteris fratribus sit laudanda [u]. Celebre erit ejus nomen, & ab omnibus instar primogeniti coletur [x]. Hebræorum quidam sic explicant; quasi *Judah*, ubi patrem vidit fratres Reuben, Simeon & Levi duriùs alloqui, timens sibi, cœpit retrocedere. Quod pater animadvertens eum blandè compellavit, dicens, *Jehudah tu*, q. d. Non est, Jehodah, ut tu tibi timeas, sicut cæteri. AE. sic exponit, *Jehudah tu*, h.e. tu reverà es quod præ se fert nomen tuum: Tu eris laus & gloria fratrum tuorum. Nam à *Juda* omnes *Judæi* appellati [y]. Onk. vertit, *Tu confessus es, & non erubuisti*: ידה enim significat & *confiteri*. Diversæ sunt expositiones. Quidam referunt ad factum cum Thamar, quod confessus est, Gen. 38. 26. Alii ad Gen. 37. 26, 27. *Quæ utilitas, si occiderimus*, &c? Alii ad illud Gen. 44. *Quid dicemus? Deus invenit iniquitatem servorum*. Alii sic, Tu *confessus es*, scil. Deum tuum, *& non te puduit*; vel, ut legatur in futuro, —*Tu confiteberis, & non confunderis*. In prophetiis enim præterita pro futuris, propter certitudinem, ponuntur. Jam eligat lector quod vero propius est. Onk. sic pergit; *In te confitebuntur fratres tui*. Potest legi, *in te*, vel *per te*, vel *propter te*, vel simpliciter *te*, *confitebuntur*, seu *laudabunt*, &c [z]. ¶ *Manus tua in cervicibus inimicorum*] Scil. ad dejiciendum eos. Ponimus manus super collum eorum quos prosternere volumus [a]. Vel, Tu eos vertes in fugam, & expugnabis [b]. Impletum hoc in Davide [c]. Victoriam ei promittit, non quòd semper prævaluerit, sed hac saltem in parte superior fuit, quòd in illa tribu semper steterit Regia sedes quam Deus probabat [d]. ¶ *Adorabunt te*] In Rege vel Messia ex te nasciturо [†]. Transfert hic jus primogenituræ à *Reuben* ad *Juda*: nec dicit, *filii matris tuæ*, (nam diversæ illis erant matres,) sed, *patris tui*, q.d. omnes fratres [f]. Ch. sic, *Præveniéntque te pacem petituri* fratres. Hæc phrasis לִשְׁאֹל בְּשָׁלוֹם significat & *salutare aliquem*, h.e. pacem, salutem, & omnia fausta, alicui precari, & *ambire pacem alienjus*, i.e. cupere cum aliquo in pace esse [g].

9. *Catulus leonis*, [ità ferè omnes,] גּוּר אַרְיֵה] Refert ad generosum ejus animum, qui apparuit Genes. 37. 26. & alibi. Hoc initium est excellentiæ ipsius [h]. Ad posteros Judæ hoc referendum est [i]. Sicut Judas inter fratres, ità Tribus Juda inter alias erit instar leonis, impavida, fortis, bellicosa, victrix [k]; formidabilis hostibus [l]. A leonibus pulchrè similitudinem traxit, quia sicut leo per gradus quosdam crescit in robore, ità hoc regnum incrementa sumpsit [m]. ¶ *Ad prædam ascendisti*, מִטֶּרֶף] *A præda*, [plerique.] *A discerptione*, i.e. acceptâ parte animalis [n]. *De cæde*, vel *cædibus*, Sy. Sa. vers. *Ascendere* dicitur, quia leones (ut & reliquæ feræ) in montibus degunt, ut notant Homer. Pollux, &c. Et Virgil. *Optat aprum aut fulvum descendere monte leonem*. Hi ergò, postquam in planis prædati sunt, saturi ad montes redeunt, teste Xenoph. de Venat [o]. Hoc refer ad incrementum tribûs Judæ, Jud. 1. Davidis maximè temporibus. Ità L. Me. Vide Num. 24. 17. Psal. 2. & 60. 7. 2 Sam. 8. & 10. & 12. De viris fortibus vide 2 Sam. 23 [p]. *Ex germine ascendisti*, ὁ'. i. e. Instar germinis paulatim ac sursum altiùs succresces, & superior evades [q]. Ch. sic; *Dominium*, vel *potestas*, *erit in principio*, (q. d. Erit primùm magnificentia quædam, & imperium quoddam, quod tandem in justum Regnum assurget) *eò quòd à judicio occisionis, mi fili, animam tuam abstinuisti*. Referunt vel ad Thamar, vel ad Josephum, quos à morte eripuit [r]. *E nece eripuisti filium meum*, Ar. ¶ *Requiescens accubuisti ut leo*] Præt. pro fut. i. e. Si semel recubuerit, nemo audebit eum excitare, q. d. erit fortissimo audentíque animo. Chald. *quiescet, habitabit in fortitudine, sicut leo & sicut leæna* [s]. Leæna catulos lactans sævior & fortior est leone [t]. Non est regnum quod commovere eum possit [u]. In Heb. non est *leæna*, sed *leo major*, quo tertius gradus excellentiæ significatur impletus [x]. Alludit ad Davidem & Salomonem, qui prædarum saturi quiescentes erant, nihilominus terrori omnibus, ut leo, etiam quiescens, est [y]. לָבִיא hic sign. *cordatum*, vel *fortissimum*, *leonem*, à לֵב [z]. In ætate leonis hos assignant gradus: גּוּר *catulus*; כְּפִיר *leunculus*, *leo juvenis*; אַרְיֵה *leo major & adultior*; לָבִיא *leo annosus*, לַיִשׁ *leo decrepitus* [a]. Ex his nominibus tria hic Judæ dantur, nempe, *Gur*, *Arieh*, & *Labi*: quibus significat tribûs Judæ 1. infantiam, sub Josua; 2. robur virile, sub Davide; 3. robur confirmatum, sub Salomone [b]. ¶ *Quis suscitabit?*] Quis eum bello audeat lacessere [c]?

10. *Non auferetur sceptrum*, ità Sa. V. Sym. in D. לֹא יָסוּר שֵׁבֶט] *Non deficiet*, ὁ'. Sy. G. Jon. (vel, *recedet*, M. P. A. Ti. Mo. O. V. vel, *præteribit*, Ar.) *virga*, Mo. O. (vel, *princeps*, ὁ'. Ch. *sceptrum*, Aq. in Nob. M. P. Ti. A.) Sic Zach. 10. 11. יָסוּר שֵׁבֶט, quod ὁ'. vertunt, καὶ σκῆπτρον Αἰγύπτου περιαιρεθήσεται, *sceptrum* (i.e. regnum) *Ægypti auferetur* [d]. Qui locus hunc egregiè illustrat, & Judæorum recentiorum cavillationes refellit. Chald. יָסוּר per עֲדֵי bene expressit [*]. Aq. vertit, οὐκ ἀναστήσεται, *non exsurget*, לֹא יָקוּם. Sensus est, *Non discedet*, (sic ex Thucydide citatur, ἀνίστασθαι ἀπὸ Αἰγίνης, pro, *discede ab Ægina*) vel, *non migrabit* [f]. [Τὸ שֵׁבֶט non uno modo accipiunt.] Q. sic; *Non desistet tribus*, i. e. certa series gentis, ejúsque perscriptio accurata [g]. Id שֵׁבֶט sign. 1 Sam. 10, 19, 20, 21. 1 Reg. 11. 32, &c. Prædicit Judæ tribum distinctam fore usque ad Messiæ adventum, cùm reliquæ tribus dispersæ & confusæ essent. Vide 2 Reg. 17. & Esr. 1. 5[h]. [Al. *sceptrum* vertunt, *ut jam dictum*.]

illum.] Sensus est, Et tribulis ratio, & regia atque judicialis authoritas, ibi erit, &c[i]. *Sceptrum*, scil. regium, i.e. dignitas regalis, esse non desinet usque ad Christum[k]. Inter Judæos, à Juda dictos, mansit imperium ad Christi tempora. Judæ hoc potiùs tribuitur quàm tribubus aliis; quia decem tribus abductæ à Chaldæis non rediêre, redut *Judah* cum *Benjamine*, qui *Juda* accessio fuit; unde terra *Judæa* dicta, gens *Judæi*[l]. Sceptrum hoc non restringendum est ad Regium dominium, sed quamlibet potestatem vel formam regiminis significat, cujus *Virga* insigne erat: unde quælibet Tribus dicitur שבט, quia unita sub una virga, sub uno regimine. Sensus ergò est, Non desinet Juda esse respublica habens jurisdictionem in se. Hinc ὁ. vertunt, ἄρχων. Neque enim tamdiu mansit regia potestas in Juda, nec Reges ibi erant maximâ parte illius temporis, nec ante Davidem, nec post Zedeciam, nisi per 80 circiter annos, cùm Maccabæi & Herodes regnabant[m]. At Judæi contendunt שבט hic significare *virgam*, & quidem *castigationis*, (prout sumitur Prov. 22. 15.) *afflictionem, oppressionem*: Sceptrum notat, sed tyrannicum. Et sensum aiunt esse hunc, *Non desinent exactores affligere Israelem, donec veniat Messias*, qui illos liberabit[n]. At contrà, 1. Messias jam venit, à cujus tempore auctæ, non imminutæ, sunt eorum calamitates[o]. 2. Cum hoc *sceptro* conjungit *Mechokek*, i.e. *leges scribens*, vel *sanciens*. Sic Homerus conjungit cum sceptro leges, Iliad. β. v. 204. [illegible][p]. Quid legislatori cum virga hujusmodi[q]? 3. Contradicunt omnes veteres interpretes. Aq. [illegible] vertit; ὁ. ἄρχων· Sym. ἐξουσία· Chaldæi שלטן: sensu planè eodem[r]. *Non cessabunt Reges*, habent Jonathan & Jerosolymitanus. De principatu & dominio hunc locum explicant Talmud Massecheth Sanhedrim p. 5. col. 1. & R. Sal. Bib. Mas. fol. 53. & Bereschit Rabba f. 110. & Ramban l. ult. Jad. cap. 4. & R. Bechai in Pentateuch. fol. 73. & R D K. in voce שבט, & R. Salomo Urbinas[s]. 4. Confirmatur nostra interpretatio ex Deut. 33. 7. *Reduc eum* (i. e. Judam) *ad populum suum*, scil. è bello, (ut Onkelos explicat:) *manus ejus prælientur pro eo, & esto ipsi auxilium*[t]. R. Sal. hoc transfert ad Davidem & alios Reges Judæ[v]. 5. Solent Reges sceptrum gerere. Hinc eos appellant σκηπτοῦχοι, *sceptrigeros*[x]. 6. Patriarcha non vaticinatus est de pœnis Judæ, sed de benedictionibus, ut liquet[y]. Hæc manifestissimè pugnant cum præcedentibus, in quibus Judæ promissa est victoria, & honoris inter fratres prærogativa, leonis item robur, & prædæ pacifica possessio. 7. Cùm castigationis virga erat omnibus tribubus communis, nulla esset ratio cur hic de sola tribu Juda ageretur. 8. Falsum est, nunquam cessâsse oppressionem, &c. cùm à Davide ad Sedechiam floruerit per multas generationes[z]. ¶ *Et dux*, מחקק] Vertunt, *Scriba*, Ch. M. *dux*, ὁ. Sa. *expositor*, Sy. *legislator*, Ar. Mo. JT. A. חקק est *limitare, scribere, decreta facere*, sive scribendo, sive condendo[a]. Accipitur vel de Scribis & Doctoribus Legis, ità Talmud Babyl. Sanhed. cap. 1. fol. 1. col. 2. ità RS. & Chaldæi paraphrastæ[b]. Optimè explicant, *Scribæ*, i. e. Doctores. Tales *duces populi* rectè dicuntur, ad scientiam scilicet[c]. Vel potiùs est Dominator. Ità R. Kimhi, מחקק *est Dominator, quia leges sancit*: Abenmelech, *Aut Scriba, aut Rex ipse, vocatur sic, quia ponit statuta in terra*[d]. Ità Græci, ἡγούμενος[†]. Ità auctor libri Nizahon, מושל, i. e. *dominator*[*]. Significat non tantùm eum qui leges condit, sed qui jus dicit, & jurisdictionem exercet; & sic à priori non multùm discrepat, si non sint planè synonyma[f]. Ità vox sæpe sumitur in Scriptura. Jud. 5. 14. *Ex Machir descenderunt Mechokekim*; i. e. *magni principes, qui subjugârunt Emorræos*, ait RS. *magnates & principes*, ait K. Targum sic [illegible], *Ex domo Ephraim surrexit Joseph*[g]. Sic Psal. 108. 9. *Juda Mechokek*, ubi Vulg. *Rex meus*; nostri, *legifer*[h]. Est titulus regiminis, datus Deo Esa. 33. 22. & gubernatoribus Num. 21. 18. Vide & Psal. 60. 9[i]. Majoris est authoritatis quàm ספר[k]. חקק est *condere leges, præcipere, instituere*: Hinc מחקק *præceptor, Scriba, legislator, vel rerum agendarum descriptor*. חקק Græci vertunt [illegible][l]. Benè conjungit sceptro legislatores, quia potentia sine prudentibus consiliariis & legibus stabilis esse non potest[m]. Aq. vertit, ἀκριβαστής, ait G. ἀκριβαζόμενος, ait D. h. e. vel *legislator*, ab accurata examinatione legum; vel *Scriba probatus*[n]. Significat, in adventu Messiæ ablatum iri potestatem tum *civilem*, designatam per *sceptrum*, tum *ecclesiasticam & legalem*, ritus potà & ceremonias, חקים: Lud. Capellus exerc. in librum Zohar[o]. ¶ *De femore ejus*, מבין רגליו] *De inter pedes ejus*, Mo. Ma. *è pedibus*, P. Ti. *è medio pedum*, M. JT. A. h. e. aliquis ex posteris Judæ genitus & educatus[p]. Educantur liberi *ad pedes* parentum, sicut ad *genua* Gen. 50. 23[q]. *E medio pedum*, i.e. à progenie ejus: Sic enim τὰ αἰδοῖα, *verenda*, sive partes corporis obscœnæ, periphrasticè & modestè exprimuntur. Notandum vocem רגל passim significare *pedem*; interdum tamen *crus* & *femora*. Sic Ezec. 16. 25. cum respectu habito ad pudenda, *divaricans pedes tuos*, רגליך. Sic Homer. Il. γ'. vers 110. [illegible], *Quisquis hoc dio ceciderit intra pedes mulieris*: Euphemismo non absimili illi Moysis. [illegible] est, inquit Eustath. Sic *pedem* usurpat Martial. l. 10. ep. 81. *Promisit pariter se Phyllis utrique daturam: Et dedit: ille pedem sustulit, hic tunicam*. Imò *pedum* nomine interdum pudenda ipsa veniunt. Ità Isa. 7. 20. *abradet Dominus pilum capitis & pedum*, i. e. (ut intelligo) pubis. Etenim si pes, ut vulgò, hoc in loco accipiatur pro ima parte corporis, & sensus foret, Deum omnia à summo ad imum abradere, præterquam quòd pili in istis partibus rarissimè generentur, non opus erat illo quod sequitur, *Et barbam ipsam consumet*, quod abrasione generali comprehensum esset. Verùm *caput, barba* & *pubes*, ut hirsutæ corporis partes insigniores, hoc in loco memorari videntur. Sic & 2 Reg. 18. 27. urina vocatur *aqua pedum*, Heb. *Shenehem*. Legunt autem Masorethæ מימי רגליהם, *aquas pedum*, & vocem שיניהם, ut obscœnam, expungunt; vocalibus tamen duarum vocum, *meme raglehem*, uni *shenehem* subjectis, hunc in modum, שִׁינֵיהֶם. Ità etiam transtulit interpres Chaldæus. Eadem phrasis iterum occurrit Esa. 36. 12. Eandem forsan interpretationem subire possit & iste loquendi modus, Jud. 3. 24. 1 Sam. 24. 4. & alibi commemoratus, *tegendi pedes*, pro vesicam & alvum excrementis suis liberando. Cavebant enim sedulo Judæi, quum alvum exonerarent, nè pudenda ac femora in conspectum venirent. [Hæc doctissimus Guidotius antea memoratus.] Plerique referunt ad consuetudinem Principum, quorum ad pedes solent sedere Scribæ[r]. Alii rectiùs, *ex lumbis & prosapia Judæ*: ità Paraphrastæ omnes, Onk, &c. *De semine, vel filiis, ejus*: ità & K[*]. Est honesta circumlocutio genitalium, ut Deut. 28. 57[t]. Indè *aqua pedum*[v]. Latini eandem partem *interfœmineum* vocant, & operam ipsam, *pedes tollere*, in Martiale & Cicerone. Sensus est, Doctores ex Judæ posteritate præituros populo ad tempora Messiæ, qui summus & Imperator & Doctor futurus sit Judæorum & Gentium[a]. De semine ejus, quod egreditur de inter pedes. Alludit ad situm pudendorum[y]. *Pes significat totum crus*: Sic menstrua *inter pedes fluere* dicuntur, Deut. 28[z]. Non desunt qui רגליו pro *exercitu pedestri* accipiunt; q. d. *Non auferetur dux de exercitu ejus*[a]. [Sa. vertit, *de vexillis ejus*, & Ar. *de sub imperio ejus*.] ¶ *Donec veniat*, עד כי יבא] Rabbini malitiosè discerpunt illa כי & עד, (de qua subtilitate tripudiat R. Bechai, eámque R. Salomoni attribuit) & sic exponunt, *Non auferetur sceptrum* עד, i. e. *in æternum*, ut hic sit comma: Alterum, כי, referunt ad sequentia, & vertunt, *postquam*, In æternum, postquam venerit Messias. Sed, 1. hoc commentum refellit doctrina accentuum, prout Elias proponit. Nam Athnach (qui post Silluk omnium accentuum est maximus, & colon facit, sicut Silluk periodum) immediatè antegreditur voculam עד, quæ habet Jethibh, accentum longè minoris virtutis[b]. 2. עד constructum cum כי nunquam seorsum significat, sed ambæ conjunctim *donec, usque*; ut Gen. 26. 13. & 41. 49. Pro quibus alias עד אשר. 3. Et alibi עד Jethibh affecta post Athnach

nach non poteſt niſi ad alterum verſûs colon referri; ut Judic. 4. 24. 4. עַד כִּי conjungunt, & vertunt, *donec, uſquedum,* &c. Onk. & Jon. & Jeroſ. item AE. & RS. & K. Et ipſe R. Bechai hanc expoſitionem adduxit, עַד אֲשֶׁר, *uſquedum deſtruatur arca Silo*[c]. ¶ *Qui mittendus eſt,* שִׁילֹה] *Silo,* M. P. Tr. Mo. O. A. Al. *qui mittendus eſt,* ità La. G. poſt Vulg. quaſi legiſſent שָׁלוּחַ, vel שִׁלּוּחַ[d], decepti ſimilitudine literarum *. Mihi hæc verſio maximè probatur. Eſt ergò *Siloh,* ἀπεσταλμένος, nomen maximè Meſſiæ proprium, qui ſumma cum poteſtate à Deo miſſus eſt. Vide Matt. 9. 38. & 10. 16, 40. Joh. 3. 17, 34. & 5. 36. & 6. 57. & 7. 29. & 10. 36. & 11. 42. & 17. 3, 8, 18, &c. Act. 9. 17. 1 Joh. 4. 9, 10, 14. Heb. 3. 1. item Joh. 4. 34. & 5. 23, 24, 30, 37. & 6. 38, 40, 44. & 7. 16, 18, 28, 33. & 8. 16, 18, 26, 29. & 9. 4. & 12. 44, 45, 49. & 13. 20. & 14. 24. & 15. 21. & 16. 5. Rom. 8. 3. Quæ omnia loca, ſed maximè illud de *Siloa,* Joh. 9. 7. hoc vaticinium reſpicere videntur. Quid autem facilius quàm, aut variante dialecto, aut ſcripturâ aberrante, mutari inter ſe literas tam vicinas & ſoni & figuræ, [nempe ה & ח[f]?] Quidam putant שִׁילוֹחַ olim fuiſſe, & à Judæis corruptum in שִׁילֹה[g]. Græci vertunt, τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ: alii clariùs, ᾧ ἀπόκειται, (prout codices ſui temporis LXX habuiſſe affirmat Juſtinus, quod de quibuſdam credo) *cui ſervantur,* nempe πάντα, *omnia*. *cujus eſt regni jus,* ut RS. poſt Jeroſ[h]. Placet hoc admodum Caninio[i]. Quaſi ex שֶׁ, i. e. *quod,* vel *quæ,* & לוֹ, *ei,* i. e. poſitu ה pro ו, ſunt enim literæ permutabiles[k]. Valde placeret hic ſenſus, ſi dictio poſſet dividi. Sic Ezec. 20. *donec veniat cui eſt judicium.* Judicium autem Chriſto datum eſt, Johan. 5[l]. [Sy. vertit, *cujus illud eſt.*] Alii ex שַׁי *munera,* & לוֹ *ei,* ſed adſerent, juxta Pſal. 76. 11[m]. Alii vertunt, *filius ejus*; ità JT. K. Galatin. in F. ut ſit שִׁלְיָה pro שִׁלְיוֹ, *ſecundina ejus*[n]. *Secundæ ejus,* i. e. Chriſtus proditurus ex ſecundis virginis[o]. *Filius ejus qui naſcetur* מִשִּׁלְיָהּ *ex ſecundina mulieris, more omnium qui naſcuntur,* ait R. Bechai. Placet Luthero & nobis[p]. (Sed nimis ambiguum hoc eſt[q].) Innuit Meſſiam futurum verum hominem, & de matre ſine patre naſciturum, ait Galatinus. Forma vocis Hebraicæ ἀνώμαλος eſt[r]. Mos ſcribendi inuſitatus eſt[s]. Nam ה affixum ex uſu linguæ fœmininum eſt[t], & dicendum erat *Scbilah*: at pronunciatione & punctatione maſculinum eſt, *Schiloh*[x]; ut ſignificet cum & ex Juda futurum, & ex Maria virgine[y], vel, cum exiſtimandum filium Joſeph, ſed reverà filium fore duntaxat virginis[z]. Alii deducunt à שָׁלָה, *proſperè & feliciter agere.* Hæc ſententia omnium ſimpliciſſima & veriſſima eſt, quòd per illum vera ſalus ac felicitas orbi allata eſt[a]. Quaſi *heros felix.* Innuit proſperum ſucceſſum Chriſti in deſtruenda potentia Satanæ, mortis, peccati, & inferni, conſervandâque & protegendâ Eccleſiâ[b]. *Siloh,* i. e. Felicitas, ſeu Author felicitatis, & abundantiæ rerum omnium[c]. *Donec veniat Soſpitator,* Ca. *pacificus,* Sa. O. & *quietus.* Talem Meſſiam futurum eſſe conſtat ex Zach. 9[d]. Vertendum, *Pacificator, Salvator.* Senior Judæ filius dictus eſt שֵׁלָה. Annon Spiritus Sanctus, ſive Jacobus, hoc nomen elegerit reſpectu alluſionis ad eum, expendendum relinquo *. [Non probat hanc etymologiam L. de Dieu.] Ipſa vocis forma & conſonantes evincunt, non tam commodè ex quieſcentibus ultima, quàm ex quieſcentibus ſecundâ, radicem peti. Omnes fatentur inſolitum hoc eſſe in lingua Hebræa. Maliin ex Arabica lingua petere, ubi שֵׁיל eſt *profluvium ſanguinis*, & שִׁילָה cum affixo (ſolent enim Arabes ה adhibere pro Heb. ו, quod Hebraiſmus ſæpe mutatur) ſic verto, *Donec veniat fluxus,* vel *profluvium, ejus,* i. e. ſemen quod ex eo fluxerit[f]. ¶ *Et ipſi erit exſpectatio gentium,* ità s'. וְלוֹ יִקְּהַת עַמִּים] Diverſimodè accipiunt יִקְּהַת. Bis tantùm legitur in Scriptura, hîc, & Prov. 30. 17[g]. *Ei aggregatio,* vel *collectio, populorum, ſive gentium, erit*: ità M. P. Tr. Ar. Sa. V. RS. in Helv. Ità Prov. 30. 17. יִקְּהַת Ch. (necnon s'. apud D.) vertit, *ſenectutem matris.* quod Gloſſa marginalis RS. Bibl. Maſor. fol. 781. exponit *collectionem,* ſeu *contractionem, rugarum,* ſcil. in facie matris[h]. Putant radicem eſſe vel קָוָה[i], vel קְהָה[k]. Aquila vertit, σύστασις λαῶν[l]. Alii, *Ei erit obedientia,* ſive *auſcultatio, populorum*: ità Onk. K. in F. co. Helv. Mo. JT. O. A. Pi. item Aben Ezra (qui ſic exponit Prov. 30. *obedientiam matris*) & R. Mardoch. in Concordantiis[m]. A יָקַהּ *audire, obtemperare.* Confirmatur hæc interpretatio ex Prov. 30. 17[n]. Senſus eſt, Meſſiam eximium futurum & Regem & Doctorem, Judæorum & Gentium. Vide Dan. 7. 14. Eſa. 11. 10. & 49. 6. & 55. 4. & 60. 3[o]. Alii vertunt, *Exſpectatio gentium*: ità Græci in Helv. & Th. in D. Confundunt יִקְּהַת cum קָוָה[p]. Legerunt יִקְוַת, à קָוָה *exſpectavit*[q]. Sic Agg. 2. 8. *deſideratus eſt cunctis gentibus*[r]. Plerique ſtatuunt literam י eſſe radicalem, ſicut in יִפְעָה *. L. de Dieu derivat ex וָקָה, radice Hebræis inuſitata, at Arabibus uſitatiſſima, quod in prima conjugatione eſt, *cuſtodire, defendere*; & ſic verti poſſet, *Ejus erit defenſio populorum*: at in quinta eſt, *timere, revereri*; hinc verto, *Ipſi reverentia,* vel *cultus, populorum.* Nam ſic Prov. 30. 17. contemnens לִיקְּהַת *timorem matris*[s]. Alii vertunt, *debilitatio gentium,* q. d. Is gentes contundet & debilitabit; ut ſit à קָהָה *obſtupeſcere, & contundere*[t]. At tunc dicendum fuiſſet קְהוּת. Et procedit hoc ex ſomnio temporalis regni Meſſiæ[u]. ¶ *Gentium,* עַמִּים] R. Bechai intelligit *populum Iſraeliticum*: ita R. Hiskia Chaskuni[y]. Sed contrà, 1. de Gentibus accipiunt Rabbini. Ità Rabba in Gen. fol. 113. *Ad eum (Meſſiam) aggregabuntur populi, quia dicitur,* Eſa. 11. *Ipſum inquirent gentes*[z]. Quem locum citat & R. Sal. Bibl. Maſor. fol. 53. indéque explicat hunc locum[a]. Ità Jon. & Jeroſ. & Bereſſit Rabba hoc loco, *Futurum eſt ut gentes ſeculi deferant munera Meſſiæ*[b]. 2. עַמִּים eſt vox generaliſſima: etiam de *cicadis,* Joel. 2. de *formicis* & *cuniculis,* Prov. 30. dicitur[c]. 3. Iſraelitæ non ſunt עַמִּים *populi,* ſed *populus*[d]. Ex hoc loco ſic explicato deducitur hoc argumentum pro noſtro Meſſia: Eo tempore quo receſſurum erat ſceptrum de Juda, debuit venire Meſſias. Atqui his annis 1600 receſſit; nam Judæi non habent ampliùs Reges aut Principes. Ergò venit Meſſias, qui eſt Chriſtus *. [*Multa ad hunc locum & hoc argumentum reſpondent Judæi. Non paucis eorum cavillationibus obviam itum eſt in explicatione textûs. Pergam ad reliqua. Tria inprimis obtendunt.* 1. Negant de *Meſſia* hîc agi. 2. Negant hoc dici, *Sceptrum non auferendum ante adventum Meſſiæ*, & priùs ablatum aiunt. 3. *Sceptrum* apud Judæos adhuc durare fingunt. De his ordine agendum.] Primò, Negant de *Meſſia* hîc agi, aut hunc *Silo* eſſe Meſſiam, ſed alium quemvis eſſe fingunt. Et inconſtantiæ eorum teſtimonium eſt, & malæ fidei, quòd huc illuc ſe verſent, incerti quid eligant[f]. 1. Fingunt *Shilo* hîc eſſe nomen loci; q. d. Donec veniat finis Shiloh: vel, quaſi ſcriptum eſſet, עַד כִּי יָבוֹא קֵץ שִׁילוֹה[g], vel, יָבֹא reddunt, *interire, deſtrui*, ità hunc ſenſum faciunt, *Donec devaſtetur Shiloh.* Quod impletum dicunt Arcâ reductâ à Philiſtæis, tunc enim *deſeruit Deus Silo & tribum Ephraim, & elegit Juda,* ut dicitur Pſal. 78. & tunc *David* inauguratus eſt. Ità AE. & R. Bechai. Reſp. 1. Devaſtatio urbis Silo non poteſt probari. Imò poſt captivitatem Babyl. ſuperfuiſſe colligitur ex Jer. 41. 5. 2. Non convenit cum Grammatica: tunc non ſequeretur maſc. לוֹ, ſed fœm. לָהּ, nec eſſet יָבֹא maſc. ſed תָּבֹא[h]. 3. Iſtà ratione nihil deceſſit tribui Judæ, (de quo Jacobus dicit,) ſed potiùs acceſſit[i]. 2. *Moſen* eſſe hunc *Shiloh* aiunt. Ità R. Bechai, *Nec enim credibile eſt* (inquit) *Moſen non meminiſſe primæ & proximæ redemptionis.* Reſp. 1. De illa liberatione promiſſionem antea habebant, Gen. 15. repetitam à Joſepho Gen. 50. 2. Apud Judam nondum fuiſſet Regia poteſtas: Qui ergò potuit à Juda ad Moſen transferri[k]? 3. Alii de *Saule* accipiunt, Donec veniat *Shiloh,* i. e. *Saul,* ungendus in Shiloh. Tunc enim ſceptrum amotum fuit ex tribu Judæ ad tribum Benjamin. Reſp. 1. *Saul* non fuit unctus in *Silo,* ſed in *Cariathjearim,* (ubi erat Arca, 1 Sam. 7. in qua unctio ſervabatur[l].) Saul unctus erat in *Ramah,* ſolenniter renunciatus in *Miſpah,* & denuo confirmatus in *Gilgal*, 1 Sam. 9. 10. 11. 2. Ante Saulem nondum fuit ſceptrum regium in Juda[m]; imò nondum conſtitu-

[Marginal notes, left column: c Helv. memb. 1. n. 2. — d F. co. — e Helv. — f G. — g F. co. — h G. — i Helv. — k F. — l O. — m F. — n Mod. — o Pi. — p Helv. — q Mod. — r F. — s Pi. — t A. — u Ma. Pi. — x Ma. — y A. — z Ma. — a F. — b Helv. — c V. — d O. — e Mod. — f Di. — g Helv. — h Helv. — i M.]

[Marginal notes, right column: k Riv. — l D. — m Helv. — n Pi. — o G. — p D. — q Helv. — r Me. — s Helv. — t Di. — u F. co. — x Helv. memb. 2. n. 5. — y Helv. ibid. n. 6. — z Helv. ibid. — a Helv. memb. 1. n. 14. — b G. — c Helv. memb. 1. n. 11. — d Helv. memb. 2. n. 6. — * Helv. — f Riv. — g F. — h Helv. — i F. — k Helv. n. 4. — l F. Riv. — m Helv.]

ctum.] Sensus est, Et tribulis ratio, & regia atque judicialis authoritas, ibi erit, &c [i]. *Sceptrum*, scil. regium, i.e. dignitas regalis, esse non desinet usque ad Christum [k]. Inter Judæos, à Juda dictos, mansit imperium ad Christi tempora. Judæ hoc potiùs tribuitur quàm tribubus aliis; quia decem tribus abductæ à Chaldæis non redière, redut *Judah* cum *Benjamine*, qui *Juda* accessio fuit; unde terra *Judæa* dicta, gens *Judæi* [l]. Sceptrum hoc non restringendum est ad Regium dominium, sed quamlibet potestatem vel formam regiminis significat, cujus *Virga* insigne erat: unde quælibet Tribus dicitur שבט, quia unita sub una virga, sub uno regimine. Sensus ergò est, Non desinet Juda esse respublica habens jurisdictionem in se. Hinc ο', vertunt, ἄρχων. Neque enim tamdiu mansit regia potestas in Juda; nec Reges ibi erant maximâ parte illius temporis, nec ante Davidem, nec post Zedeciam, nisi per 80 circiter annos, cùm Maccabæi & Herodes regnabant [m]. At Judæi contendunt שבט hîc significare *virgam*, & quidem *castigationis*, (prout sumitur Prov. 22. 15.) *afflictionem, oppressionem*: Sceptrum notat, sed tyrannicum. Et sensum aiunt esse hunc, *Non desinent exactores affligere Israelem, donec veniat Messias*, qui illos liberabit [n]. At contrà, 1. Messias jam venit, à cujus tempore auctæ, non imminutæ, sunt eorum calamitates [o]. 2. Cum hoc *sceptro* conjungit *Mechokek*, i.e. *leges scribens*, vel *sanciens*. Sic Homerus conjungit cum sceptro leges, Iliad. β. v. 204. *Εἷς βασιλεύς, ᾧ ἔδωκε Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω Σκῆπτρόν τ' ἠδὲ θέμιστας* [p]. Quid legislatori cum virga hujusmodi [q]? 3. Contradicunt omnes veteres interpretes. Aq. *ἀρχὴν* vertit, ο', ἄρχων· Sym. ἐξουσία· Chaldæi שׁלטן: sensu planè eodem [r]. *Non cessabunt Reges*, habent Jonathan & Jerosolymitanus. De principatu & dominio hunc locum explicant Talmud Massechoth Sanhedrim p. 5. col. 1. & R. Sal. Bab. Mas. fol. 53. & Bereschit Rabba f. 110. & Ramban l. ult. Jad. cap. 4. & R. Bechai in Pentateuch. fol. 73. & R D K. in voce שבט, & R. Salomo Urbinas [s]. 4. Confirmatur nostra interpretatio ex Deut. 33. 7. *Reduc eum* (i. e. Judam) *ad populum suum*, scil. è bello, (ut Onkelos explicat:) *manus ejus prælientur pro eo, & ista ipsi auxilium* [t]. R. Sal. hoc transfert ad Davidem & alios Reges Judæ [v]. 5. Solent Reges sceptrum gerere. Hinc eos appellant *σκηπτοῦχους*, *sceptrigeros* [x]. 6. Patriarcha non vaticinatus est de pœnis Judæ, sed de benedictionibus, ut liquet [y]. Hæc manifestissimè pugnant cum præcedentibus, in quibus Judæ promissa est victoria, & honoris inter fratres prærogativa, leonis item robur, & prædæ pacifica possessio. 7. Cùm castigationis virga erat omnibus tribubus communis, nulla esset ratio cur hîc de sola tribu Juda ageretur. 8. Falsum est, nunquam cessâsse oppressionem, &c. cùm à Davide ad Sedechiam floruerit per multas generationes [z]. ¶ *Et dux*, מחקק] Vertunt, *Scriba*, Ch. M. *dux*, ο'. Sa. *expositor*, Sy. *legislator*, Ar. Mo. JT. A. חקק est *limitare, scribere, decreta facere*, sive scribendo, sive condendo [a]. Accipitur vel de Scribis & Doctoribus Legis, ità Talmud Babyl. Sanhed. cap. 1. fol. 5. col. 2. ità RS. & Chaldæi paraphrastæ [b]. Optimè explicant, *Scriba*, i. e. Doctores. Tales *duces populi* rectè dicuntur, ad scientiam scilicet [c]. Vel potiùs est Dominator. Ità R. Kimhi, מחקק *est Dominator, quia leges sancit*: Abenmelech, *Aut Scriba, aut Rex ipse, vocatur sic, quia ponit statuta in terra* [d]. Ità Græci, ἡγούμενος [†]. Ità auctor libri Nizahon, מושל, i. e. *dominator* [*]. Significat non tantùm eum qui leges condit, sed qui jus dicit, & jurisdictionem exercet, & sic à priori non multùm discrepat, si non sint planè synonyma [f]. Ità vox sæpe sumitur in Scriptura. Jud. 5. 14. *Ex Machir descenderunt Mechokekim*; i. e. *magni principes, qui subjugârunt Emorræos*, ait RS. *magnates & principes*, ait K. Targum sic παραφράζει, *Ex domo Ephraim surrexit Joseph* [g]. Sic Psal. 108. 9. *Juda Mechokek*, ubi Vulg. *Rex meus*; nostri, *legifer* [h]. Est titulus regiminis, datus Deo Esa. 33. 22. & gubernatoribus Num. 21. 18. Vide & Psal. 60. 9 [i]. Majoris est authoritatis quàm ספר [k]. חקק est *condere leges, præcipere, instituere*: Hinc מחקק *præceptor, Scriba, legislator, vel rerum agendarum descriptor.*

[i] Jun. [k] V. Mc. T. [l] O. [m] ● [n] M. l. diss. sect. 8. super Gen. 49. 10. [n] Helv. [o] D. [p] Helv. [q] D. [r] O. [s] Helv. in explicat. & vindic. vaticinii Jacobæi. [t] Helv. ib. [v] Helv. in colloquio. [x] Helv. ibid. [y] Helv. eo. [z] Riv. [a] O. [b] Helv. thes. 1. p. 5. [c] G. [d] D. [†] G. [*] M. [f] Med. dissert. 8. [g] Helv. [h] Riv. [i] A. [k] M.

ptor. חקק Græci vertunt *ἀφορίζειν, γράφειν, διαγράφειν, ἐξηγεῖσθαι, διατάσσειν* [l]. Bene conjungit sceptro legislatores, quia potentia sine prudentibus consiliariis & legibus stabilis esse non potest [m]. Aq. vertit, *ἀκριβαστής*, ait G. *ἀκριβαζόμενος*, ait D. i. e. vel *legislator*, ab accurata examinatione legum; vel *Scriba probatus* [n]. Significat, in adventu Messiæ ablatum iri potestatem tum *civilem*, designatam per *sceptrum*, tum *ecclesiasticam & legalem*, ritus putà & ceremonias, חקים: Lud. Capellus exerc. in librum Zohar [o]. ¶ *De femore ejus*, מבין רגליו] *De inter pedes ejus*, Mo. Ma. *è pedibus*, P. Ti. *è medio pedum*, M. JT. A. h. e. aliquis ex posteris Judæ genitus & educatus [p]. Educantur liberi *ad pedes parentum*, sicut ad *genua* Gen. 50. 23 [q]. *E medio pedum*, i. e. à progenie ejus: Sic enim τὰ αἰδοῖα, *verenda*, sive partes corporis obscœnæ, periphrasticè & modestè exprimuntur. Notandum vocem רגל passim significare *pedem*; interdum tamen *crus* & *femora*. Sic Ezec. 16. 25. cum respectu habito ad pudenda, *divaricans pedes tuos*, רגליך. Sic Homer. Il. τ'. vers. 110. *Ὅς κεν ἐπ' ἤματι τῷδε πέσῃ μετὰ ποσσὶ γυναικός*, *Quisquis hoc die ceciderit intra pedes mulieris*: Euphemismo non absimili isti Moysis. *Περίφρασις σεμνή* est, inquit Eustath. Sic *pedem* usurpat Martial. l. 10. ep. 81. *Promisit pariter se Phyllis utrique daturam. Et dedit: ille pedem sustulit, hic tunicam.* Imò *pedum* nomine interdum pudenda ipsa veniunt. Ità Isa. 7. 20. *abradet Dominus pilum capitis & pedum*, i. e. (ut intelligo) pubis. Etenim si pes, ut vulgò, hoc in loco accipiatur pro ima parte corporis, & sensus foret, Deum omnia a summo ad imum abradere, præterquam quòd pili in illis partibus rarissimè generentur, non opus erat illo quod sequitur, *Et barbam ipsam consumes*, quod abrasione generali comprehensum esset. Verùm *caput*, *barba* & *pubes*, ut hirsutæ corporis partes insigniores, hoc in loco memorari videntur. Sic & 2 Reg. 18. 27. urina vocatur *aqua pedum*, Heb. *Shenehem*. Legunt autem Masorethæ מימי רגליהם, *aquas pedum*, & vocem שיניהם, ut obscœnam, expungunt; vocalibus tamen duarum vocum, *meme raglehem*, uni *shenehem* subjectis, hunc in modum, שֵׁינֵיהֶם. Ità etiam transtulit interpres Chaldæus. Eadem phrasis iterum occurrit Esa. 36. 12. Eandem forsan interpretationem subire possit & iste loquendi modus, Jud. 3. 24. 1 Sam. 24. 4. & alibi commemoratus, *tegendi pedes*, pro vesicam & alvum excrementis suis liberando. Cavebant enim sedulo Judæi, quum alvum exonerarent, nè pudenda ac femora in conspectum venirent. [Hæc doctissimus Guidotius antea memoratus.] Plerique referunt ad consuetudinem Principum, quorum ad pedes solent sedere Scribæ [r]. Alii rectiùs, *ex lumbis & prosapia Judæ*: ità Paraphrastæ omnes, Onk, &c. *De semine*, vel *filiis, ejus*: ità & K [*]. Est honesta circumlocutio genitalium, ut Deut. 28. 57 [t]. Indè *aqua pedum* [v]. Latini eandem partem *interfæmineum* vocant, & operam ipsam, *pedes tollere*, in Martiale & Cicerone. Sensus est, Doctores ex Judæ posteritate præituros populo ad tempora Messiæ, qui summus & Imperator & Doctor futurus sit Judæorum & Gentium [x]. De semine ejus, quod egreditur de inter pedes. Alludit ad situm pudendorum [y]. *Pes* significat totum crus: Sic menstrua *inter pedes fluere* dicuntur, Deut. 28 [z]. Non desunt qui רגליו pro *exercitu pedestri* accipiunt; q. d. *Non auferetur dux de exercitu ejus* [a]. [Sa. vertit, *de vexillis ejus*; & Ar. *de sub imperio ejus.*] ¶ *Donec veniat*, עד כי יבא] Rabbini malitiosè discerpunt illa כי & עד, (de qua subtilitate tripudiat R. Bechai, eámque R. Salomoni attribuit) & sic exponunt, *Non auferetur sceptrum* עד, i. e. *in æternum*, ut hîc sit comma: Alterum, כי, referunt ad sequentia, & vertunt, *postquam*, In æternum, postquam venerit Messias. Sed, 1. hoc commentum refellit doctrina accentuum, prout Elias proponit. Nam Athnachta (qui post Silluk omnium accentuum est maximus, & colon facit, sicut Silluk periodum) immediatè antegreditur voculam עד, quæ habet Jethibh, accentum longè minoris virtutis [b]. 2. עד constructum cum כי nunquam seorsum significat, sed ambæ conjunctim *donec*, *usque*; ut Gen. 26. 13. & 41. 49. Pro quibus aliàs עד אשר. 3. Et alibi עד Jethibh affecta post Athnach

[l] G. [m] Helv. [n] D. [o] Gr. [p] Jun. A. [q] Jun. [r] AF. in Heb. Abenm. in D. [*] Helv. [t] G. & Mal. BA. 1. 1. 56 677. [v] D. [x] G. [y] Ve. [z] Ca. [a] Fab. [b] Helv. ...

10 20 30 40 50 60 70

nach non potest nisi ad alterum versûs colon referri; ut Judic. 4. 24. 4. עַד כִּי conjungunt, & vertunt, *donec, usquedum*, &c. Onk. & Jon. & Jerof. item AE. & RS. & K. Et ipse R. Bechai hanc expositionem adduxit, עַד אֲשֶׁר, *usquedum destruatur arca Silo*[c]. ¶ *Qui mittendus est*, שִׁילֹה] *Silo*, M. P. Ti. Mo. O. A. Al, *qui mittendus est*, ità La. G. post Vulg. quasi legissent שִׁילוּחַ, vel שָׁלוּחַ[d], decepti similitudine literarum *. Mihi hæc versio maximè probatur. Est ergò *Siloh*, ..., nomen maximè Messiæ proprium, qui summa cum potestate à Deo missus est. Vide Matt. 9. 38. & 10. 16, 40. Joh. 3. 17, 34. & 5. 36. & 6. 57. & 7. 29. & 10. 36. & 11. 42. & 17. 3, 8, 18, &c. Act. 9. 17. 1 Joh. 4. 9, 10, 14. Heb. 3. 1. item Joh. 4. 34. & 5. 23, 24, 30, 37. & 6. 38, 40, 44. & 7. 16, 18, 28, 33. & 8. 16, 18, 26, 29. & 9. 4. & 12. 44, 45, 49. & 13. 20. & 14. 24. & 15. 21. & 16. 5. Rom. 8. 3. Quæ omnia loca, sed maximè illud de *Siloa*, Joh. 9. 7. hoc vaticinium respicere videntur. Quid autem facilius quàm, aut variante dialecto, aut scripturâ aberrante, mutare inter se literas tam vicinas & sono & figuræ, [nempe ה & ח[f]?] Quidam putant שִׁילוּחַ olim fuisse, & à Judæis corruptum in שִׁילֹה[g]. Græci vertunt, ... alii clariùs, ..., (prout codices sui temporis LXX habuisse affirmat Justinus, quod de quibusdam credo) *cui servantur*, nempe ..., *omnia: cujus est regni jus*, ut RS. post Jerof.[h]. Placet hoc admodum Caninio[i]. Quasi ex שֶׁ, i. e. *quod*, vel *quæ*, & לוֹ, *ei*, i. e. posito ה pro ו, sunt enim literæ permutabiles[k]. Valde placeret hic sensus, si dictio posset dividi. Sic Ezec. 20. *donec veniat cui est judicium*. Judicium autem Christo datum est, Johan. 5[l]. [Sy. vertit, *cujus illud est*.] Alii ex שַׁי *munera*, & לוֹ *ei*, scil. adferent, juxta Psal. 76. 12[m]. Alii vertunt, *filius ejus*; ità JT. K. Galatin. io F. ut sit שִׁילֹה pro שִׁלְיָה, *secundina ejus*[n]. *Secunda ejus*, i. e. Christus proditurus ex secundis virginis[o]. *Filius ejus qui nascetur* מִשִּׁלְיָה *ex secundinis mulieris, more omnium qui nascuntur*, ait R. Bechai. Placet Luthero & nobis[p]. (Sed nimis ambiguum hoc est[q].) Innuit Messiam futurum verum hominem, & de matre sine patre nasciturum, ait Galatinus. Forma vocis Hebraicæ ... est *. Mos scribendi inusitatus est[r]. Nam ה affixum ex usu linguæ fœmineum est[s]; & dicendum erat *Schilah*: at pronunciatione & punctatione masculeum est, *Schiloh*[x], ut significet eum & ex Juda futurum, & ex Maria virgine[t]; vel, eum existimandum filium Joseph, sed reverà filium fore duntaxat virginis[z]. Alii deducunt à שָׁלָה, *prosperè & feliciter agere*. Hæc sententia omnium simplicissima & verissima est, quòd per illum vera salus ac felicitas orbi allata est[a]. Quasi *heros felix*. Innuit prosperum successum Christi in destruenda potentia Satanæ, mortis, peccati, & inferni, conservandâque & protegendâ Ecclesiâ[b]. *Siloh*, i. e. Felicitas, seu Author felicitatis, & abundantiæ rerum omnium[c]. *Donec veniat Sospitator*, Ca. *pacificus*, Sa. O. & *quietus*. Talem Messiam futurum esse constat ex Zach. 9[d]. Vertendum, *Pacificator*, *Salvator*. Senior Judæ filius dictus est שֵׁלָה. Annon Spiritus Sanctus, sive Jacobus, hoc nomen elegerit respectu allusionis ad eum, expendendum relinquo *. [Non probat hanc etymologiam L. de Dieu.] Ipsa vocis forma & consonantes evincunt, non tam commode ex quiescentibus ultimâ, quàm ex quiescentibus secundâ, radicem peti. Omnes fatentur insolitum hoc esse in lingua Hebræa. Malim ex Arabica lingua petere, ubi שִׁיל est *profluvium sanguinis*, & שִׁילֹה cum affixo (solent enim Arabes ה adhibere pro Heb. ו, quod Hebraismus sæpe imitatur) sic verto, *Donec veniat fluxus*, vel *profluvium, ejus*, i. e. semen quod ex eo fluxerit[f]. ¶ *Et ipse erit exspectatio gentium*, ità i. וְלוֹ יִקְּהַת עַמִּים] Diversimodè accipiunt יִקְּהַת. Bis tantùm legitur in Scriptura, hic, & Prov. 30. 17[g]. Hic *aggregatio*, vel *collectio, populorum, sive gentium, erit*: ità M. P. Ti. Ar. Sa. V. RS. in Helv. Ità Prov. 30. 17. יִקְּהַת Ch. (necnon s. apud D.) vertit, *senectutem matris*: quod Glossa marginalis RS. Bibl. Masor. fol. 781. exponit *collectionem*, seu *contractionem, rugarum*, scil. in facie matris[h]. Putant radicem esse vel קָהָה, vel יָקַהּ[k]. Aquila vertit, ...[l]. Alii, *Ei erit obedientia*, sive *auscultatio, populorum*: ità Onk. K. in F. co. Helv. Mo. JT. O. A. Pi. item Aben Ezra (qui sic exponit Prov. 30. *obedientiam matris*) & R. Mardoch. in Concordantiis[m]. A יָקַהּ *audire, obtemperare*. Confirmatur hæc interpretatio ex Prov. 30. 17[n]. Sensus est, Messiam eximium futurum & Regem & Doctorem, Judæorum & Gentium. Vide Dan. 7. 14. Esa. 11. 10. & 49. 6. & 55. 4. & 60. 3[o]. Alii vertunt, *Exspectatio gentium*: ità Græci in Helv. & Th. in D. Confundunt יָקַהּ cum קָוָה[p]. Legerunt יִקְוַת, à קָוָה *exspectavit*[q]. Sic Agg. 2. 8. *desideratus est cunctis gentibus*[r]. Plerique statuunt literam י esse radicalem, sicut in יִפְעָה *. L. de Dieu derivat ex וָקָה, radice Hebræis inusitata, at Arabibus usitatissima, quod in prima conjugatione est, *custodire, defendere*; & sic verti posset, *Ejus erit defensio populorum*: at in quinta est, *timere, revereri*; hinc verto, *Ipsi reverentia*, vel *cultus, populorum*. Nam sic Prov. 30. 17. contemnens לִיקְּהַת *timorem matris*[s]. Alii vertunt, *debilitatio gentium*, q. d. Is gentes contundet & debilitabit; ut sit à קָהָה *obstupescere, & contundere*[u]. At tunc dicendum fuisset קְהוּת. Et procedit hoc ex somnio temporalis regni Messiæ[x]. ¶ *Gentium*, עַמִּים] R. Bechai intelligit *populum Israeliticum*: ità R. Hiskia Chaskuni[y]. Sed contrà; 1. de Gentibus accipiunt Rabbini. Ità Rabba in Gen. fol. 113. *Ad eum* (Messiam) *aggregabuntur populi, quia dicitur*, Esa. 11. *Ipsum inquirent gentes*[z]. Quem locum citat & R. Sal. Bibl. Masor. fol. 53. indéque explicat hunc locum[a]. Ità Jon. & Jerof. & Beresllit Rabba hoc loco, *Futurum est ut gentes seculi deferant munera Messiæ*[b]. 2. עַמִּים est vox generalissima: etiam de *cicadis*, Joel. 2. de *formicis* & *cuniculis*, Prov. 30. dicitur[c]. 3. Israelitæ non sunt עַמִּים *populi*, sed *populus*[d]. Ex hoc loco sic explicato deducitur hoc argumentum pro nostro Messia: Eo tempore quo recessurum erat sceptrum de Juda, debuit venire Messias. Atqui his annis 1600 recessit; nam Judæi non habent ampliùs Reges aut Principes. Ergò venit Messias, qui est Christus *. [*Multa ad hunc locum & hoc argumentum respondent Judæi. Non paucis eorum cavillationibus obviam itum est in explicatione textus. Pergam ad reliqua. Tria inprimis obtendunt.* 1. Negant de *Messia* hîc agi. 2. Negant hoc dici, *Sceptrum non auferendum ante adventum Messiæ*, & priùs ablatum aiunt. 3. *Sceptrum* apud Judæos adhuc durare fingunt. De his ordine agendum.] Primò, Negant de *Messia* hîc agi, aut hunc *Silo* esse Messiam, sed alium quemvis esse fingunt. Et inconstantiæ eorum testimonium est, & malæ fidei, quòd huc illuc se versent, incerti quid eligant[f]. 1. Fingunt *Shilo* hîc esse nomen loci; q. d. Donec veniat finis Shiloh: vel, quasi scriptum esset, עַד כִּי יָבוֹא קֵץ שִׁילוֹה[g], vel, יָבֹא reddunt, *interire, destrui*. Ità hunc sensum faciunt, *Donec devastetur Shiloh*. Quod impletum dicunt Arcâ reductâ à Philistæis, tunc enim *deseruit* Deus *Silo & tribum Ephraim, & elegit Juda*, ut dicitur Psal. 78. & tunc *David* inauguratus est. Ità AE. & R. Bechai. Resp. 1. Devastatio urbis Silo non potest probari. Imò post captivitatem Babyl. superfuisse colligitur ex Jer. 41. 5. 2. Non convenit cum Grammatica: tunc non sequeretur masc. לוֹ, sed fœm. לָהּ; nec esset יָבֹא masc. sed תָּבֹא[h]. 3. Illâ ratione nihil decessit tribui Judæ, (de quo Jacobus dicit,) sed potiùs accessit[i]. 2. *Mosen* esse hunc *Shiloh* aiunt. Ità R. Bechai; *Nec enim credibile est* (inquit) *Mosen non meminisse primæ & proximæ redemptionis*. Resp. 1. De illa liberatione promissionem antea habebant, Gen. 15. repetitam à Josepho Gen. 50. 2. Apud Judam nondum fuisset Regia potestas: Qui ergò potuit à Juda ad Mosen transferri[k]? 3. Alii de *Saule* accipiunt, Donec veniat *Shiloh*, i. e. *Saul*, ungendus in Shiloh. Tunc enim sceptrum amotum fuit ex tribu Judæ ad tribum Benjamin. Resp. 1. *Saul* non fuit unctus in *Silo*, sed in *Cariathjearim*, (ubi erat Arca, 1 Sam. 7. in qua unctio servabatur[l].) Saul unctus erat in *Ramah*, solenniter renunciatus in *Mispah*, & denuo confirmatus in *Gilgal*; 1 Sam. 9. 10. 11. 2. Ante Saulem nondum fuit sceptrum regium in Juda[m], imò nondum constitu-

tum erat regnum aut regimen populi in certa aliqua tribu. 3. Saule regnante translatum est sceptrum ad Jehudam & Davidem [n]. An sceptrum ablatum diceretur, cùm ea tribus ad regni perfectionem propinquissima erat [o]? 4. An Sauli erat vel *obedientia*, vel *exspectatio populorum* [p]? 4. Alii de *Davide* intelligunt. Hæc exceptio una est ex præcipuis, quia erat opinio Ab. Ezræ [q]. Ità hunc volunt esse sensum: Sceptrum non transferendum donec veniat Shiloh, i.e. David; tunc autem illam minorem *dignitatem*, *prælaturam*, *magnificentiam* tribûs Judæ in Regiam dignitatem transferendam esse [r]. Respond. 1. Non dicit Jacob *transferendum* tunc sceptrum, sed *auferendum* [s]. 2. Non ibi desiit sceptrum, ubi primùm incepit [t]. Nihil tum Judæ derogatum [v]. Exc. Particula עַד hic notat, non *ablationem* sceptri, sed *continuationem*. ut in illis locutionibus, *Illi non deerit victus, donec habuerit agros & vineas*; & Gen. 28. *Non deseram te, donec fecero omnia quæ dixi tibi* [u]. Respond. Dispar est ratio. Nam in priori instantia, antequam possideret agros habebat panem: Ergo & Juda habuit sceptrum ante Davidem. Atqui ubi fuit? Inst. Prærogativam aliquam habuit. Resp. Hoc nimis dilutum est: nam de sceptro Regio agit, ut probavimus [y]. In Gen. 28. est עַד אֲשֶׁר, at hîc est עַד כִּי [z]. 5. Alii exponunt de *Jeroboam*, *Donec veniat Silo*, i.e. Jeroboam, coronandus in *Silo*. Vel sic, *Donec venerit Abia Silonites, qui discidit vestem Jeroboam in 12 partes*. Ità R. Hiskias, auctor libri Chaskum, apud Helvicum. Resp. 1. Jeroboam unctus fuit in urbe *Sechem*, non *Silo*, 1 Reg. 12 [a]. 2. Tunc regnum minimè amotum erat à Juda, imò ibi per 492 annos continuabatur: & illi etiam soli veri Reges censebantur [b]. 3 Manifesta est & longè petita detorsio, per *Silo* primùm intelligere *Silonitem* ibi natum, deinde *Jeroboam* ibi coronatum [c]. 4. *Abia* non competit *obedientia populorum*. 6. Alii ad *Nebuchadnezarem* referunt: Donec veniat *Shiloh*, i.e. *mittendus*, (à שָׁלַח *mittere*,) nempe is qui propter peccata populi à Deo missus fuit ad ablationem regni & populi. Respond. 1. Impingit hoc in Grammaticam. Omnia exemplaria legunt שִׁילֹה cum ה [d]. 2. Omnia Jacobi verba in hac prophetia de Juda ad benedictionem referuntur [e]. At illa transportatio erat pœna, non benedictio [f]. 3. Falsum est sceptrum tunc amotum. Certum est multos ex primoribus in Babyloniam deportatos, & ibi Judæos juxta suas leges & mores ex Regis consensu vixisse, & suum habuisse αἰχμαλωτάρχην, רֵאשׁ גָּלוּת, *caput*, sive *principem captivitatis*, ex tribu Juda electum [g]. Agnoscunt hæc & Rabbini in libro Sanhedrim, in Breschit Rabba super hunc locum, item in Commentariis super Cantica, item in Targum. Et *mansurum sceptrum usque ad Messiam* affirmant Onk. & Targum Jerof. Judæi redeuntes in terram suam habuerunt *ductores* ex tribu Juda. Talis erat *Zorobabel*, Zach. 4. & Hag. 1. & alii usque ad *Macchabæos*. Imò & ipsi *Macchabæi* de tribu Judæ censebantur per matres, quia tribus regia & sacerdotalis commixtæ erant, ut patet 2 Par. 22. 11 [h]. 4. Probari non potest per [*mittendum*,] vel [*missum*,] intelligi externum aliquem Principem & populi persecutorem, maximè si attendatur ad ea quæ sequuntur de voluntaria populorum sive exspectatione, sive obedientia, cùm & *Juda* hic vocetur *Leo fortissimus*, hostium cervicibus incubiturus [i]. Denique, hæc omnia uno ictu dissipantur [k]. Nam de Messia hunc locum accipiunt Judæi veteres. Ità Paraphrastæ Onk. Jon. & Jeros [l]. Pugnat contra Judæos auctoritas, 1. Targumica; nempe Paraphrastæ, ut dictum. 2. Talmudica: Sanhedrim cap. 12. fol. 98. col. 2. *Messiæ quid est nomen? Domus R. Shelah docet, Shiloh nomen ejus; sicut scriptum est, Donec veniat Shiloh*. 3. Rabbinica: Rabba in Gen. fol. 100. 113. *Donec veniat Schiloh, Iste est Rex Messias*. Idem habet Raschi, (i.e. R. Salomon) & R. Bechai, (qui antea de Mose exposuit. Sic solent temulenti huc illuc vacillare. Imò id artis est inter eos, varias expositiones afferre. Vulgò jactare solent שִׁבְעִים פָּנִים, 70 *modos* interpretandi Legem.) Redak, (i.e. R. D. Kimhi) *Est vaticinium*, inquit, *de Davide, aut de Messia*. Baal Turim in Bibl. Maior. fol. 53. יָבֹא שִׁילֹה, *per Gematriam* מָשִׁיחַ, *efficiunt numero* 358.

Et certè absurdum foret in tam illustri vaticinio non fieri mentionem Messiæ [m]. [Sed hoc misso, progredior ad secundam Judæorum Objectionem.] Objiciunt, Sceptrum in tribu Juda non perseverâsse usque ad Messiæ adventum. In qua præcipua difficultate explicanda multorum ingenia sudârunt [n]. [*Multis multa respondent, quæ hic ordine repræsentanda.*] 1. Promisit hoc Deus, ergò præstitit. Promisit, inquam, tum Gen. 49. (Quod fortiùs Judæos constringit, cùm ità ipsi accipiant, ut jam dictum. Rambam hæc habet lib. ult. Jad. c. 4. *Æchmalotarcha Babylonii jus Regis obtinent in populum, velint nolint, quia dicitur, Non auferetur sceptrum*, &c. Et Chaskuni, *Postquam semel regnaverit Judah, non recedet regnum*, &c.) tum Jer. 33. 17, 18. *Non interibit de Davide vir qui sedeat super thronum Israel*. Quibus pondus addit, quòd *Salomon* & *Joram* ideo non erant rejecti, *ut David lumen haberet è filiis suis perpetuò*, 1 Reg. 11. 36. & 2 Reg. 8. 19. Quare non tantùm de regno *Messiæ*, & *spiritualiter*, hæc sunt accipienda; [sed de aliis quoque Regibus Judæ.] Si ergò ex historiis exactè hæc demonstrare non possemus, satisfacere nobis debet autoritas verbi Divini. Helvic. 2. Demonstrari potest continuatio sceptri in tribu Judæ, 1. à Davide ad captivitatem Babylonicam, per annos 470. Hoc caret omni difficultate. 2. In captivitate Babyl. Quod ostenditur 1. in *Jechonia*, cujus caput extulit *Evilmerodachus*, (i.e. cum ad illustrem dignitatis gradum evexit,) *& thronum ejus antepofuit aliorum Regum soliis*. 2. In *Daniele*, qui erat ex filiis Juda, Dan. 2. 25. & 5. 13. & 6. 13. Imò Josephus Antiq. l. 10. c. 11. facit Danielem & socios *cognatos Zedeciæ*: Ità exprimit quod in textu Danielis legitur, *è semine regio*. Si objicitus Danielem Belthazari incognitum fuisse: dicendum, aut cum Principum invidiâ depressum postea emersisse, aut quod verius, cùm sub ipso officium gessit, Dan. 8. 27. id inde accidit, quòd latum esset imperium, nec Daniel in aula viveret. 3. In *Æchmalotarchis* Rabbini ex familia *Jechoniæ* sceptrum continuant. Affirmant enim *Sealthiel*, filium Jechoniæ, successisse patri in regimine exsulum, idque statuunt ex vaticinio Jacobæo: ut patet ex Seder Olam, tum etiam ex R. Sal. in Sanhedrim fol. 5. In glossis Talmudicis, *Non auferetur sceptrum; Isti sunt capita exsilii——qui gubernant populum indultu Regum Persiæ*. Et Ramban, *Æchmalotarchæ Regis locum obtinent, quia dicitur, Non auferetur*, &c. 3. A captivitate *Babylonica* ad *Nehemiam*, per annos 155. 1. *Zorobabel*, nepos Jechoniæ, juxta præstantissimorum Chronologorum calculum, ultra 110 annos præfuisse demonstratur. Nec desunt exempla longævorum hominum. Si objicias sterilitatem Jechoniæ, Jer. 22. 30. Resp. Sensus est, non quòd prorsus nullos haberet liberos, (cùm mentio sit *seminis illius*, Jer. 22. & 1 Paral. 3. 17.) sed nullos prosperè agentes & in regno succedentes. Inst. At dicitur Jer. 22. *Non erunt ex eo duces*. Respondet Kimhius Bibl. Mas. fol. 538. *Accipiendum sub conditione resipiscentiæ, quam egit Zorobabel*. Et affert dictum Talmudistarum, *Magnam oportuit esse pœnitentiam quæ rupit decretum judicii Divini super hominem*. 2. Duces inter *Zorobabelem* & *Nehemiam*, quorum implicita mentio fit Neh. 5. 15. *priores duces ante me*. 3. Nehemias. Probandum est hunc fuisse à tribu Judæ. Contra Judæos sufficere posset ipsorum regula, ex Gen. 49. 10. exstructa, *Principes exsulum* (ראשי גליות) *genus suum referunt ad Davidem*. Sed eum *ex tribu Juda fuisse* affirmat Eusebius in Chronico p. 156. imò & *ex familia David*, ait Cedrenus p. 14. Quòd itaque Nehemias c. 10. 1, 8. refertur ad *sacerdotes*, Scaliger statuit alium fuisse *Nehemiam*, ideòque dictum *Hattirschatha*. Et duos fuisse Nehemias liquet ex Nehemia 7, v. 5, 7. 4. A *Nehemia* ad *Herodem*, per annos 335. Hujus probatio difficilior, quia hic Canon Scripturæ desinit. Hic triplex mihi potest ratio demonstrationis, ut sceptrum continuetur, 1. in *Maccabæis*, 2. in *Æchmalotarchis*, 3. in *Synedrio* [o]. 1. Quidam in *Maccabæis* illud collocant. Si objiciatur eos fuisse ex tribu *Levi*: Respondent, tribus *illas* sæpe fuisse invicem permixtas, ut liquet ex 2 Par. 22. 12. Eos igitur quod ad maternam

[n] Riv. [o] F. [p] Riv. [q] Helv. [r] F. [s] F. Riv. [t] Helv. Riv. [v] Riv. [u] Æ. [y] Helv. [z] Hoornbek. contra Judæos. [a] Helv. [b] F. [c] Helv. [d] Helv. [e] Riv. [f] Helv. [g] Riv. F. [h] F. [i] Riv. [k] Helv. [l] G.

[m] Helv. [n] Riv. [o] Helv.

ternam stirpem fuisse ex Juda [p]. [Non placet Helv. nec Riv.] Nam *familia matris non vocatur familia*, inquiunt Judæi [q]. Et in Talmude sæpe dicitur, *In eo genus consummatum esse qui masculum non habet*. Et licèt quidam extra tribum suam uxores duxerint, affirmari tamen idem non potest de omnibus [r]. Utcunque, historia *Maccabæorum* ultra 120 annos non complectitur. 2. Quidam in *Æchmalotarchis* sceptrum quærunt. Sciendum est, post captivitatem Babylonicam duplex sceptrum fuisse. Erat *Caput exsulum*, eorum nimirum qui adhuc in Babylonia remanebant; & *Princeps terræ Israel*, sive Israelitarum reducum in terram suam. Utrumque tradunt fuisse è familia regia Davidis, sed illum duntaxat ex stirpe masculina, hunc etiam è fœminis. Quæ causa est quòd dicunt, *Æchmalotarcha Babylonis excellit Principem terræ Israel*. [Non placet hoc Helv.] Nam ad vaticinium Jacobi magis accommodum est, si in Terra sancta sceptrum continuemus [s]. 3. Quærendum ergò est in *Synedrio* sceptrum. [De quo statim fusiùs agendum. Grotius continuationem sceptri sic deducit:] Imperii vis primùm in ductu militari, Jud. 1. quo loco Josephus, Ἰούδα φυλῇ ἡγεμονίαν παρέχουσι, (*tribui Judæ principatum tribuunt*,) deinde in nomine Regio, pòst Ethnarcharum, iterúmq; Regio, donec Archelao ereptum regnum, ac Judæa, provincia Romanorum facta, nunquam postea sceptrum recuperavit. Sub Asmonæis & Herode imperium penès Judam fuit, non minùs quàm penès Romanos, Gallis aut Thracibus in imperium electis. Intercisiones fuêre breves, (& quod modicum est pro nihilo reputatur [t],) si ad spatium annorum propè 1500 comparentur, sub tyrannis externis in Judicum historia memoratis, sub Saule, 70 annis exsilii vix computandis, quia Prophetæ restituendi imperii Judæ spem certam fecerant. Illo autem quod diximus spatio teverunt quidem Judæi interdum magnitudinem Persicam, Macedonicam, Ægyptiam, Romanam, sed salvo ipsis manente Imperio: quod non malè ostendit Chrysostomus oratione *Christum esse Deum* [v]. Al. sic; Dicit regnum permansurum in Juda ad Christum: Nam quamvis affligeretur, servandum tamen erat, donec in manus Christi veniret, Ezec. 21. 26. & restituendum prædicitur Amos. 9. 11. Continuationem sceptri sic ostendunt docti. Post exsilium erat principatus (loco Regni sceptri) usque ad Macchabæos. Deinde regimen 70, quos ex genere Regio delectos fuisse ex historiis constat. Quamvis igitur non resplenduerit Regnum, mansit aliquis Principatus, atque ità impletum fuit oraculum. Deus enim non astringebatur visibilem Regni gloriam è sublimi semper ostendere. Tenendum autem est, dum Jaacob usque ad Messiæ adventum sustinere vult suorum animos, nè longioris moræ tædio deficiant, specimen in temporali regno proponere: q. d. non esse cur Israelitæ, collapso Davidis regno, spes suas huc illuc inclinent; quia non alia succedet mutatio quæ Dei benedictioni respondeat, donec appareat Redemptor. Quòd duriter aliquot ante Christum annis gens ista vexata fuit, mirabili Dei consilio factum fuit, ut continuis stimulis ad optandum Redemptionem pungerentur. Interea stare oportuit aliquod gentis corpus in quo vigeret promissio [a]. Probè notandum, sensum non esse, Judæ nunquam defuturum *Regem*, aut *regimen*; (neque enim *Reges* habebant ex Juda ultra tertiam partem hujus temporis à Jacobo ad Messiam) sed *potestatem regiminis*, sive *jurisdictionem*: q. d. nunquam desinet esse respublica, sive corpus politicum: unde LXX vertunt שֵׁבֶט per ἀρχὴν [a]. Tametsi sceptrum visum sit sublatum, semper tamen manserunt *Mechokekim*, quos repræsentavit Synedrium [b]. 3. [*Aliter* respondent Pererius & Casaubonus post Eusebium & alios veteres, *quibus quodammodo calculum adjicit* Rivetus. Eorum sententia his velut cancellis finiri potest.] Quæ hic dicuntur de *Juda* ad universum populum Hebræorum spectant. Licèt soli *Juda* videatur dari hoc oraculum, eventus tamen pertinet ad omnes tribus. Quod hinc probat Casaubonus, quia adventus Messiæ, vocatio Gentium, & Judaicæ politiæ cessatio, cujus tum jaciebantur fundamenta, ad omnes tribus in commune spectabant. [At eum sic corrigit Rivetus:] 1. Etsi prædictio hæc spectet ad omnes tribus, id tamen intelligendum est ratione fructûs eventuri ex benedictione *Judæ*; *Judæ* autem tribum fuisse proprium benedictionis illius subjectum, & ad eam ità pertinere quod hic dicitur, ut de aliis tribubus dici nequit. 2. De *Juda* hæc dicuntur per appropriationem quandam, & ejus nomine hæc prædicta erant multis de causis. 1. Prævidit Jacob principatum diutiùs mansuram in tribu *Juda*: 2. & totum populum à *Juda* denominandum *Judæos*. 3. Hoc oraculo significat ex tribu *Juda* oriturum Messiam. 4. Adde quòd primogenituram in Judam hic transfert. 5. Quia post captivitatem Babyl. regnum aut respublica fuit in tribu Juda, & ex tribu Juda; nam rediit tantùm ex captivitate tribus Judæ [c]. *Judæ* hoc potiùs tribuitur quàm tribubus aliis, quia decem tribus abductæ à Chaldæis non rediêre; rediit *Juda* cum *Benjamine*, quæ tribus *Benjamin Judæ* fuit accessio, unde terra *Judæa* dicta, gens *Judæi* [d]. Ex aliis tribubus pauci redierunt, pars major semper fuit verorum Judæorum, & qui redierunt cum ea tribu permixti erant [e]. Nec regno, aut loco, ut antè, distincti, sed uni regno & tribui Judæ adscripti, & quasi insiti; imperium verò in omnes uni soli tribui Judæ cessit. Unde licèt in ea Reges erant Leviticæ tribûs, quia tamen sceptrum acceperunt à *tribu Judæ & in ea*, & nomine ejusdem tribûs, verè dici poterat sceptrum teneri à *Juda* [f]. Sicut olim Romani dicebantur imperare, licet non rarò exteri, verbi gratiâ Trajanus Hispanus, regnum obtinerent. Et sceptrum Poloniæ dicitur teneri à Polonis, & gente Polonica, licèt elegarint *Stephanum Batoreum Transylvanum* [g]. His adde, quòd Cornelius à Lapide supponit, & valde probabile mihi videtur, coronam regni semper mansisse in potestate tribûs *Judæ*, & penès eam fuisse Regis aut Ducis electionem: & hinc Judæi Maccabæos elegerunt ob zelum, &c. Ità sensus loci est, Quòd regnum Judæorum, ex quo semel ex tribu Judæ Reges habere cœperit, (existimo enim sceptrum Judæ non intelligi nisi de Republica Judæorum post divisionem decem tribuum,) nunquam decisurum esset in potestatem Regum qui aliunde illud acciperent quàm à tribu Judæ, quæ semper retinere debebat suum jus ad creandum sibi Reges ac Duces, donec veniret Messias, & habitura etiam erat ex suo genere Judices & Senatores; atque adeò statum reipublicæ suæ distinctum, & propriam πολιτείαν, usque ad Christi adventum [h]. 4. Alii respondent, Mansisse, si non *sceptrum* Judæ, at saltem *Mechokekim*, in *Synedrio* illo, vel *Sanhedrim*, cujus descriptionem habemus Num. 11. 16. Deut. 17. 8, &c. 2 Par. 19. 8, 11. Psal. 122. 5. ubi illis committitur summum judicium graviorum causarum, ut sunt criminales. Magna certè fuit hujus Senatûs potestas [i], & summa authoritas, ut videre est apud Josephum l. 14. c. 17. & Joseph. Ben Gorion l. 5. c. 4. Cùm enim Herodes cædis accusatus esset, & à Consistorio citatus ad dicendam causam, ità locutus est R. Sameas, Ἄνδρες σύνεδροι, καὶ βασιλεῦ· ubi observandum, quòd Regem (tum *Hyrcanum*) postponit Senatoribus [k]. Et Zemach David scribit, *Hyrcanum liberâsse Herodem à supplicio capitali Synedrii*. Idem confirmat R. Abraham in Cabala Harabad fol. 98 [l]. Huic senatorum collegio tribuitur *thronus Regius*, Psal. 122. 5. 2 Par. 19. 8. Præses ejus appellatur נָשִׂיא, & in Judæorum libris passim vocatur נָשִׂיא, fuitque semper ex tribu Juda, ut testatur Chronologia Judaica. Vide Zemach David fol. 35 [m]. Eumque *Principem ex domo* vel *familia David* vocant R. Ab. in Cabala & RD. Gans in Zemach David [n]. Potestas Regis quodammodo dependet à Synedrio. Talmud Sanh. cap. 3. dicit, *bella suscepta fuêre pro nutu atque arbitrio Synedrii* [o]. Probabilis esset hæc conciliatio, si probare possent magnum illud concilium ex sola tribu *Juda* fuisse conflatum, vel ex Davidis familia; quod nunquam probabunt: cùm potiùs vel è Sacerdotibus ac Levitis, si fieri posset, vel ex omnibus tribubus, constitueretur hic Senatus [p]. *At quomodo ex omnibus tribubus constitui posset, cùm unica tantùm tribus Judæ redierit, cum accessione aliqua Benjaminæ, ut antè notatum*

[p] L. & T. & Gl. in Hier. [q] Helv. [r] Riv. [s] Helv. [a] Mel. [c] Rivet. [d] G. [e] Riv. T. [f] T. [g] T. post Riv. [h] Riv. [i] Helv. Riv. [k] Helv. memb. 1 n. 5. [l] Helv. memb. 3. versus finem. [m] Helv. memb. 1. n. 1. [n] Helv. memb. 3. [o] Ibidem. [p] Riv. in Gen. exerc. 178.

adeòque

ideóque ex tribu Judæ, majori saltem ex parte, conflatum erat hoc concilium: quod sufficit ad veritatem hujus oraculi.] Sed adhuc instant Judæi, *Herodes* alienigena regnavit Hierosolymis ante Messiæ adventum. Resp. 1. *Herodes* non erat Rex, sed tyrannus [q]. Vivebant initio *Aristobulus* & *Hyrcanus*, legitimi regni hæredes; & his ab eo occisis, repugnabant nihilominus Herodi primores Judæorum, & suæ genti sceptrum vendicabant, & quod reapse non poterant, saltem jure retinebant, donec tædio & malis artibus victi, tandem ultimo Herodis anno manus illi dedêre, accepto fidei juramento. Ità Philo libro 2. de Tempore, & Josephus Antiq. 17. 3. Sed jam paucis antè mensibus (ferè biennio antè, ait Me.) Christus natus fuerat [r]. 2. Intelligenda prophetia de regno libero & à nemine dependente. At Herodis regnum à Romanis pendebat [s]. 3. Non uno momento abolitus est Judæ principatus: Regna, quorum fatales sunt periodi, non uno momento corruunt, sed varias priùs subeunt mutationes, ut liquet [t]. Oraculi complementum (inquit Casaubonus) non in eo articulo ponitur quo Herodes à Romanis Rex declaratus est: quia interitus Reip. Judæorum alio tempore incepit, (nempe, anno 60. ante Christum sub Pompeio;) alio promotus est, (nempe, anno post Christum 10. cùm, Archelao Viennam relegato, Judæa in provinciæ formam est redacta;) alio consummatus est, (nempe, destructo templo, & urbe dirutâ [v].) [Medus hunc locum sic vertit;] *Sceptrum non recedet à Juda, &c. donec Shilo venerit, & ei sit aggregatio, vel obedientia, populorum, sive Gentilium.* Ità עַד כִּי *construit cum utroque, quasi commune utriusque sententiæ, Donec Shilo venerit, & donec Gentes ad eum aggregentur.* Ità prædictio hæc impleta nec sub Pompeio, (tunc Silo nondum venerat,) nec sub Herode, neque Archelao filio, (tunc gentes nondum aggregatæ ad eum,) sed sub Tito, in excidio reip. Judaicæ. Hanc veram esse applicationem hujus prædictionis non solùm ostendit eventus, sed docet Christus in prædictione ruinæ Judaicæ Reipublicæ, Matt. 24. 14. ubi inter signa antecedentia hoc recenset, *Evangelium prædicabitur in toto mundo*, (& Gentes prædicatione Apostolorum convertentur,) *& tunc erit finis*, nempe Reipublicæ & politiæ Judæorum [x]. Nobis non est opus disputare num Herodes fuerit Judæus vel alienigena, quâ in re nonnulli valde se torquent; quia sive hoc, sive illud, certum est, Herode vivente nondum abolitam fuisse Judæorum Rempublicam: at nunc ità dissipata est, ut nec emineat illa tribus, nec discerni potest quinam sint ex illa tribu: ideóque satis liquet impletam esse hanc prophetiam [y]. [Atque hæc sufficiant de hoc gravissimo nodo, & secunda Judæorum exceptione ad argumentum nostrum. Restat tertia.] Obtendunt Judæi, Sceptrum non illis ablatum esse, sed adhuc durare; vel, 1. in Babylonia, in iis qui populo illic existenti præsunt, vel, 2. esse ultra amnem Sabbaticum penès decem tribus, ut alii fingunt. Quibus respondetur 1. in genere. Oppono illis ipsorum Rabbinos. R. Rachmon, Talmud Hierosl. lib. Sanhedrim, *Væ nobis, quia ablatum est sceptrum de Juda, & filius David nondum venit.* Bachai in Gen. fol. 73. *Nos hodie habemus neque Regem neque Principes.* Idem dicit Kimhi ad Hos. 3. 4. & Zemach David in præfat. ad Chronologiam [z]. 2. In particulari respondetur ad primum, Ridiculum vanissimúmque cavillum est [a]. 1. Loquitur Jacob de præclaro illo regimine politico in terra Israel [b]. Itaque nullo modo spectavit aliquod regimen extra possessionem illius terræ. 2. Imaginarii sunt illi Principes, quia nulla jam est tribuum distinctio, & impossibile est scire quinam sint ex tribu *Juda* [c]. Cùm hodie per totum terrarum orbem dispersi sint Judæi, amissæ genealogiæ, confusæ familiæ, quis credat illis, si affirment illos Æchmalotarchas esse ex *tribu Juda*? 3. Si tales sint, potestatem non habent nisi in rebus parvi momenti, in decidendis liticulis [d]. Ad secundum respondetur, 1. Si tales sint, cur non hactenus inventi à mercatoribus? Proverbium est, *Qui vult mentiri, procul ponet testes.* 2. Vaticinium hoc spectat tribum *Juda*: Quid hæc ad decem tribus, quas & damnatas esse docet Talmud tractatu Sanhedrim cap. 11. & quarum locum inc[...] Kimhi?

[q] Me. [r] T. Me. [s] Me. [t] Helvic. mem. 3. [v] Riv. [x] Medus dissert. 8. [y] Riv. [z] Helv. memals. 2. quæst. 6. [a] F. [b] Riv. P. [c] Riv. [d] Helv. in fine.

11. *Ligans ad vineam, &c.*] Vel *vitem*, [ità ferè omnes.] Quæritur de quo hæc dicantur, de *Juda*, an de *Silo* [e]. Ad *Christum* referunt Targ. J. & Patres, Ambros. Aug. &c [f]. Christus *ligavit* funiculo fidei, &c. ad *vineam*, i. e. Ecclesiam primævam ex Judæis collectam, *pullum suum*, i. e. Gentes, quæ nondum jugum Legis tulerant; & *ad vitem*, i.e. ad seipsum, (Christus enim *vitis* est, Joh. 15. 1.) *ligabit asinam suam*, i. e. Judæos, Legi assuetos & attritos. *Lavabit in vino* sanguinis sui *stolam suam*, i. e. carnem; *& in sanguine suo pallium suum*, i. e. Ecclesiam suam sanguine suo mundabit. Sed rectiùs hoc ad *Juda* referendum est [h]. Significat tantam fore in ejus sorte vitium abundantiam [i], ut passim obviæ prostent, (non secùs atque vepres vel sepes,) ad quas ligari possent asini [k]. Potest aliquis ligare asinum suum ad vitem unam, & ex ejus fructu onerare asinum [l]. Tanta etiam erit racemorum copia, ut ab eorum esu ne asini quidem prohibendi essent, ipsis vitibus alligati dum onus eorum pararetur [m]. אֹסְרִי: י finale vel est otiosum, sicut alibi [n]; vel auget significatum, q. d. valide vinciens [o]. ¶ *Pullum suum*] Ità Sy. Ar. M. P. Ti. O. Mo. [...] ad onerandum illum ex ea vite [p]. Vel, *asinum suum*, (à עָיַר *undare, evacuare* scil. canistrum, O. [At Sy. vertit, *Ligata est ad vitem civitas ejus*, Ch. sic, *Habitabit Israel in circuitu civitatis ejus, populus ædificabit templum, & justi circum illud habitabunt*: A.] ¶ *Et ad vitem, ò fili mi, asinam suam*, sim. Mo. בְּנִי אֲתֹנוֹ *Filium* [vel *pullum*, o'. V. vel *filios*, Ar. qui legit בְּנֵי] *asinæ suæ*. Sy. M. P. V. י in בְּנִי redundat. Non est igitur vertendum, *filium meum*, neque, *fili mi* [q]. [At Ti. vertit, *& ad Sorek filium meum asinum suum.*] Porrò ad שֹׂרֵקָה vertunt, *vitem optimam*, Mo. P. *generosam*, JT. Ma. *perplexam*, O. *selectissimam*, A. *palmitem*, Sy. Ar. M. *ad Sorek*, Ti. ¶ *Lavabit in vino*] Adagium, sicut Deut. 33. 24. *tingat in oleo pedes*, & Job. 29. 6. *lavabam pedes butyro* [r]. Tanta erit copia, ut promiscuè ad lotiones, perinde ut aqua, effundi queat sine magno dispendio [s]. Hyperbole [t]. Rem ità se habuisse testantur qui ea loca perlustrârunt. Nam in tribu Judæ erat Hebron, & (non procul ab ea) ager Damascenus, quem nonnulli pro *paradiso terrestri* acceperint, convallis Mambre; mons Carmeli, feracissimus & fructuum & vini, test. Hieron. & Brochardo. Si dicas, non fuit fertilior aliis tribubus: Respondeo, 1. Uberrimum erat *Juda* solum. 2. Nec tamen necesse est hæc comparatè enarrari, sed absolutè [v]. [Ch. sic totum vertit, *Purpura optima erit vestimentum ejus, & operimentum ejus erit sericum tinctum coccino variisque coloribus.*] ¶ *Et in sanguine uvæ*] Ità succum uvæ vocârunt. Plin. 14. 5. *multis sang. uva*, &c. Cassiodor. 12. *uvarum frigidus sanguis.* Eustath. ad vocem μελανόχροος Iliad. 8. *Sanguinem autem uvæ vocârunt vinum.* Hesiod. bucol. —— βοτρύων δ᾽ αἱμάτων, i.e. *uvarum bene calcatarum sanguineo rore.* Ità Sirac. 50. 16. 1 Mac. 6. 34. Sic oleum Callimachus vocat *olivæ sanguinem*: Casaub. ad Suet. 2. 67 [x].

12. *Pulchriores oculi vino*, ità o'. Ar. חַכְלִילִי עֵינַיִם מִיָּיִן] *Rubicundior oculis vino*, Mo. A. *Rutilantiores oculis vino*, Sy. Al. *rubens*, vel *rubedo oculorum, ex vino*, ità M. F. V. Ca. G. O. JT. A. Vini copiam describit [a], & præstantiam [b]; ab effectu, scil. rubedine oculorum, Prov. 23. 29 [c]. ¶ *Et dentes lacte candidiores*] Ità Sa. Sy. Ar. Alii, *albus dentibus à lacte*, M. O. JT. Ti. q. d. Et vineis & pascuis abundabunt [d]. Tanta erit lactis & vini copia [e]. [Ch. sic, *Montes rubicundiores erunt in vineis suis, destillabunt colles ejus vinum, dealbabuntur campi ejus frumento.*]

13. *Zabulon in littore maris*] Juxta Mare mediterraneum, & mare Galileæ, sive stagnum Genezareth [f]. Agnosce hic Divinam dispensationem, quæ definit hominibus terminos habitationis eorum, juxta Act. 17. 26. Ante tot secula prædicit & promittit quæ singulis eventura erant [g]. Regionem maritimam sorte post 200 annos adepta est [h]. ¶ *Et in statione navium*, Heb. *ipse ad portum navium*, [ità plerique,] לְחוֹף] Verto potiùs, *ad sinum*, seu locum quo naves teguntur, à חָפָה

[e] col. qui [f] T. M. L. B. [h] Riv. [i] M. [k] O. [l] G. V. [m] J. [n] Pa. [o] M. F. [p] R. [q] M. F. [q] V. [r] Ri. [s] V. O. [t] Jun. [v] Riv. [x] Ge. [a] A. [b] Jun. [c] Jun. [d] G. [e] V. Fea. [f] Mol. [g] Riv. [h] V.

חוֹף *tegere*[l]. ¶ *Pertingens usque ad Sidonem*, ità Ch. Sy. simil. Ar. M. P. Ti. [וְיַרְכָתוֹ עַל צִידֹן] *Et latus* (*femur*, Ma. *stipes*, i. e. limes, *ejus*, O.) *super Sidon*, O. Mo. *ad Sidon*, Sa. A. At eò non pervenit. In terminis *Zabulon* in libro *Josuæ* nulla mentio *Sidonis*. Imò tribus *Aser* videtur propiùs accessisse, ut notat Masius in Jos. Respondetur, 1. *Sidon* non de urbe accipiendum, sed de terminis Phœniciæ & Sidoniæ[k]. Sumitur pro regione Phœnices. Ità LXX pro *Sidone Phœnicem* habent, Esa. 23. 2. & pro *Sidoniis Phœnices*, Deut. 3. 9. & Hesychius *Sidonios* interpretatur *Phœnices*[l]. 2. Innuit tantùm eos ex tractu suo maritimo facilè Sidonem adnavigare posse, ibique commercia exercere, juxta Deut. 33. 18. *Lætare, Zabulon, in egressu tuo*[m]. Prædicit eos versaturos in portubus ac navalibus, atque mercaturam facturos apud Zidonios, mercatores celeberrimos. Hinc ait *femur*, seu *bastile*, eorum (ut alludat ad malos navium) futurum usque ad Sidonem, & quòd remigatio in navigando fiat sedendo, & nixu femoris. Vide Deut. 33. 18[n]. 3. Vertendum, *versùs Sidonem*, spectat scilicet[o].

14. *Issachar asinus fortis*, ità Sa. M. P. [חֲמֹר גָּרֶם] *Asinus ossis*, i. e. *osseus*, Mo. Ti. Ma. Quod variè exponunt. Vel, *fortissimus*, ità V. L. *laboris patiens*, M. *asinus dorsi*, vel *dorsens*, O. *vir gigas*, Sy. *asinus peregrinationis*, Sa. vers. *dives in substantia*, Ch. *ossibus valens*, JT. A. Talis à robore firmus est[p]. Robustus ad agriculturæ opera[q]. *Robustus*, quòd in labore corporis se potissimùm exerceret[r]. R. Jonah sic, *asinus fractus*, qui se loco movere non potest. Nam גָּרַם est *ossa frangere*. Alii sic, *asinus macer*, qui tantùm ex ossibus constet, nihil carnis habeat[s]. At LXX vertunt τὸ καλὸν ἐπεθύμησεν. Legisse חָמַד [pro חֲמֹר] satis apparet. Alteram vocem quomodo legerint, non expedio. Fortè גֵּרֶשׁ, *fenilius*[t]. ¶ *Accubans*, &c. [רֹבֵץ בֵּין הַמִּשְׁפְּתָיִם] Vox bis tantùm reperitur, hîc & Jud. 5. [Variant interpretes.] *Accubans*, (*requiescens*) vel *cubans*, *inter terminos*, ità Vulg. Ch. *inter duos terminos*, vel *fines*, Mo. A. Ti. A שָׁפַת *posuit*, *constituit*; quòd in limitibus regionum constituerentur præsidia[v]. *Inter feminas*, Sy. *Inter duos ordines*: i. e. vel, inter duas sarcinas ordinatas, vel, *inter cacabos*, qui ordinari solent in culina, vide Psal. 68[x]. *Inter ordines*, scil. ovium, inter caulas, &c. q. d. asinus pastoritius, servitio & oneribus gregis destinatus[y]. *Inter duos choros*, At. *inter sortes*, ... F. Sensus potest esse, Inter regiones, provincias, confinia & terminos populorum, unde affatim habere potuit necessaria. Habuit enim in circuitu Zebulun, Napthalim, Aser, Ephraim, &c. Alii sic intelligunt, Quia inter populos habitabat, timens ne continuis bellis attereretur, voluit in pace vivere[z]. *Accubans inter terminos* aliarum tribuum, ideo procul à navigationis sorte, & intra suo se pascens[a]. Alii vertunt, *inter sarcinas*, ex utroque latere sibi impositas, sive *duo onera*, ità M. He. in V. Sa. P. JT. Asinus adeò fortis, ut etiamsi jaceat inter duas sarcinas, resurget tamen cum illis[b]: & cubare & surgere valet[c]. Alii sic, *qui ultrò succumbit sarcinis*, h. e. renuit ferre sarcinam magnam, fortis, sed piger. Servili erunt ingenio, non secùs atque latera sua clitellis muli accommodant. Quieti magis quàm cordati erunt[d]. *Inter duo onera*, i. e. hinc regnum Phœniciæ, illinc Samariæ †.

15. *Vidi requiem*, ità plerique, [מְנֻחָה] *Partem suam*, Ch. *habitationem suam*, Sy. *Vidit*, i. e. consideravit[f]. ¶ *Quòd esset bona*, [נָעֵמָה] *Pulchra*, *amœna*. Bonum esse in quiete, & regionem suam esse jucundam ob fructuum suavitatem, ideo maluit ferre, &c[g]. ¶ *Et supposuit humerum*, ità c. [וַיֵּט שִׁכְמוֹ] *Et inclinavit humerum*, P. Targ. Jerof. V. Alii, *& extendet*, V. At. ¶ *Ad portandum*] Ut asinus robustus onera rustica[h]. Ex hoc & aliis locis constat שְׁכֶם *humerum* significare. Fit ab Æthiopico שכם, *imponere onera in humeros*, Matt. 23. 4[i]. *Supposuit humerum ad portandum*, i. e. ad portanda arma[k]. ¶ *Factusque est tributis serviens*] Vel, *tributarius*, vel, *sub tributo*; ità Sa. Sy. Mo. ... JT. A. Ma. *Et fiet servus*, Ar. ¶ [וַיְהִי לְמַס עֹבֵד] Ch. sic *subjiciet provincias*, & *disperdet habitatores*, & *qui relicti fuerint erunt ei tributarii*. Reliquias Cananæorum sibi subegit. Hæc Hebræi præferunt, ut gloriosum. מַס potest significare *liquefactos*, *consumptos*[l]; Alii sic, *& factus est agricola*; ità *c*. Aq. & Sym. Ideo non habebant aliud facere cum aliis, nisi reddere censum Regi & decimas Sacerdotibus[m]. Agricolæ ferè plùs cæteris tributis gravantur, à quibus milites sunt immunes[n].

16. *Dan, judicabit populum*, [דָּן יָדִין] *Judicabit*, i. e. reget ac moderabitur. Allusio ad nomen[o]. Rachel nomen imposuerat, quòd Deum haberet causæ suæ jurisque vindicem. Nunc aliò convertit Jacob; quòd licèt *Dan* ex concubina sit natus, unum tamen fore ex judicibus Israel; quia penes ejus sobolem in communi politia pars gubernationis & imperii erit, ut tribus ista caput unum efficiat[p]. Quod de Dane dicitur, (quia primus inter eos recensetur) de reliquis ancillarum filiis intelligendum est; quia omnes spiritu prophetico natalibus restitutos volebat, discrimine sublato inter filios ancillarum & herarum[q]. De *Samsone* hæc & sequentia accipiunt Hebræi, Hieron. Procop. Tostatus, Perer. Delrio, & alii[r]. Qui dolo Philisthæos aggressus est, ut patet in 300 vulpibus, & concussione columnarum[s]: quando dejecit & interfecit omnes qui sedebant super domum illam, haud secùs quàm cùm serpens morsu suo ascensorem ab equo dejicit[t]. Hoc enim est *cerastæ* serpentis ingenium, calcaneum equi petere, &c[v]. *Coluber is erat in via*: Non audebant eum venire super Israel per vias & semitas quas custodiebat[x]. At verò ad unum virum hæc non sunt restringenda; sed *Dan* accipiendum pro *tribu Dan*[y]. Alii referunt ad *Antichristum*. Ità ferè omnes antiqui Patres[z]. At hanc sententiam non esse *certam* concedit Bell. Abulensis *incertam* agnoscit, Oleaster, *fabulosam*[a]. ¶ *Sicut & alia tribus*] q. d. Si quæ tribus Israeli judicem dabit, & hæc dabit; non deerit illi hoc decus[b]. Ità loquitur, quia singulis tribubus erant capita & principes, Num. 1. 4, 16. & ex multis *Judices* erant[c].

17. *Fiat coluber in via*] Pariter Ammianus de Arbilione, 15. *Ut subterraneus serpens subsidens occultàm*, *adsultu subito singulos transeuntes observans incessit*[d]. ¶ *Cerastes*, [שְׁפִיפֹן] Variè reddunt. Græci, ἐγκαθήμενος, *sedens*, & Sa. *insidiatur*. Quare, non capio, BA *Serpens*, At. *præcipuus serpentum*, Jon. in BA. *basiliscus*, Sy. *aspis*, M. Ti. *aconitas*, JT. Potiùs *cerastes* est, BA. O. P. vel *hæmorrhous*. Videtur שְׁפִיפֹן nomen esse ad utrumque commune, nam perquam similes sunt. Uterque 1. est viperæ species, 2. arenoso colore; 3. eâdem longitudine; 4. cornutus; 5. ambiguo gressu fertur: de quo postea. Probatur hæc versio, 1. quia *Sipphon*, vel *Supphon*, Arabibus est serpens arenosus, albo & nigro distinctus, qualis est hæmorrhous, teste Ætio. 2. Solet cerastes latere in arenis quibus concolor est, prope viam, ut indè viatoribus insidietur. Testis Nicand. v. 262. 3. Convenit nomen, à *claudicatione*: Nam apud Magistros שָׁפַף est *claudicare*, & שָׁפוּף *claudus*. Cùm cæteri serpentes rectà proserpant, soli cerastes & hæmorrhous dubio gressu feruntur, & quasi titubantes vel claudicantes. Causa est in dorsi spinis, quæ non sunt osseæ, sed cartilagineæ, & in utramque partem flexiles, ut in incessu nulla possit esse firmitas. Sensus loci est, Danitas potiùs astu quàm aperto Marte rem gesturos. Exemplum habemus Jud. 18. 27 †. ¶ *Ut cadat ascensor*, [רֹכְבוֹ] *Eques*, c. Sa. A. *sessor*, JT. *currus*, O.

18. *Salutare tuum exspectabo*,] Heb. *Salutem tuam exspectavi*. Dissentiunt interpretes. Alii sic, Velut anhelans auxilium Divinum implorat: sic solent ægroti testamentum condentes, aut de rebus suis loquentes[f]. Non displicet[g]. Alii referunt ad *Samsonem*[h]. *Salutem*, i. e. auxilium, (ità Matt. 1. *servaturus populum*, i. e. defensurus & vindicaturus; *incipiet servare*, i. e. defendere aut vindicare, Jud. 13.) *à te exspecto*, *Jova*; i. e. à Samsone illo[i]. Alii dicta volunt ad *Dan*, (vel *filium*, vel *tribum*) quem prævidit cum potentioribus conflictaturum, adversùs quos astutiâ usurus esset. Indicat se non fidere his artibus ut ab iis exspectaret posterorum suorum salutem; sed eam à Deo expectaret[k]. Alii sic; Exclamatio est Jacobi prævidentis molestias, discrimina, clades suorum, iisque condolentis, & de iis soliciti. Turbatus quidem erat, sed victrice

trice constantiâ contra tentationes insurgit, & se ad Dominum transfert, qui pollicitus fuerat se illius populi fore præsidem per filium suum Messiam. Testatur fidem suam de conservatione posteritatis suæ. Filios etiam exemplo suo fiduciam docet in angustiis suis. Vel, indicat hanc tribum graviter opprimendam, (& ab inimicis, & à suis infirmitatibus,) ut non nisi divinitùs servari possit. Vide Jud. 1. 34. & 18. 1,30.& 16.16, 17,21.Jos.10.47. Alii referunt ad Christum, *Salutem tuam exspecto*, ut hæc omnia per Messiam impleantur. Prævidens exiguam & temporaneam fore liberationem Israelis per Sampsonem,(*addi potest*, & per alios sequentes liberatores,) exclamat, Non Sampsonem, sed Christum,mundi Salvatorem verum & perpetuum,exspecto. Ità duo Ch. Paraphrastæ, *Non exspecto salutem vel liberationem Gideonis,quæ temporanea est,nec Sampsonis,quæ brevis est, sed Christi*,&c. Vides quàm sincerius & dexteriùs veteres Hebræi Scripturas intellexerint quàm recentiores. Christi typus Sampson erat Jud. 13.5.Matt.1.22. Christus *salutare Dei* vocatur Luc. 2.30. Mos est Sp. Sancti, cùm mentionem facit magni alicujus auxilii & salutis conferendæ populo Dei per aliquos, sermonem indè dirigere ad præclaram illam salutem per Christum conferendam. Postquam prædixit *Sampſ.* oriturum, &c. vertit sermonem ad *Christum* : q.d.Plausibilia sunt quæ de *Sampsone* prædixi,sed longè plausibiliora quæ per *Christum* efficies.

19.*Gad,accinctus præliabitur ante eum*] Ità Aq. *ἐζωνός, accinctus,expeditus*. Valde obscurus est hic locus, quia concisus est. ¶ גְּדוּד יְגוּדֶנּוּ] *Exercitus (turma*, Sa. JT. A. *cuneus*, M. *cuneus latronum*,Ti. λόχος, *agmen insidiatorum*, Sym.in Nob.) *superabit eum*, Mo. P.M.*turmatim superabit*, A. vel,*populabitur eum*, JT. *exercitabit*, i.e. exercitus congregabit se contra illum, O. *succidet*, P. in Bo. Id גָּדַד sign. 1 Reg. 18. O. *Cuneabit*,i.e. aciem in cunei formam instruet, Ca. *Tentatio tentabit eum*, ϛ'.*Contemptor contemnet eum*, Sa. vers. Variè exponunt; sed omnes conspirant Gad commendari à virtute bellica. Alii referunt ad historiam Num. 32. ità Vulg. *Tribus Gad*, juxta suum nomen, *accincta erit*, armata & bellicosa, idque patebit, quando armata ante Israelem ibit, quasi dux, in Cananæam,*&*, fratribus in sorte sua collocatis, *accingetur retrorsum*, spoliis onusta domum redibit. Hoc dicitur,quia redierunt omnes, & nemo cecidit in prælio. [Non placet hic sensus Riveto.] Nam quare prædicentur tanquam peculiaria tribui Gad, quæ communia erant Reub. & Manasse? Alii referunt ad crebras irruptiones vicinorum suorum, scil. *Ammon* & *Moab*: qua de causa bellis assueti hostes suos tandem profligaturi sunt. Vide Deut.33.20. 1 Chron. 5†. & Jud. 10. 7,8†. Admonet pater, etiamsi nomen habeat à multitudine, tot tamen habiturum hostes,ut ad tempus opprimendus sit. Hoc prædicit, nè posteri, viribus suis confisi, superbiant, sed comparent se ad subeundas ærumnas; simul etiam erigat ad sperandam victoriam. ¶ *Et ipse accingetur retrorsum*, וְהוּא יָגֻד עָקֵב] [Et hic variant.] *Et ipse superabit*, vel *devincet*, (vel *populabitur*, Sa. JT.) *tandem*, Mo. Sa.M.P. JT. G. *demum*,vel, *in fine*, V. K.in M. AE. in F. co. *Ipse truncabit eum secùs pedes*, ϛ'.*trahet calcaneum*, Sy. *Et ipse* exercitus *devincetur ab eo postea*,vel, *in fine*, vel, *à tergo*, O. *confringet posteriora*, Ar. Impletum hoc 1 Chron.5. 18, &c. Docet tribum illam & passuram simul, & illaturam, multas incursiones alternante Marte. Vide Jud. 10. & 11. quò alludere videtur Jacob.

20. *Aser, pinguis panis ejus*, מֵאָשֵׁר שְׁמֵנָה לַחְמוֹ] *De Aser, pinguis panis illius*, M. Ti. *De Ashero*, i.e. quod attinet ad Asherum. Al. sic; *Aser*, ϛ'. Sy. Ar. *panis (esca*, Ar.) *ejus pinguis*, ϛ'. *optima terra ejus*, Sy. Al. sic; *Ex Aser pinguedo panis*, Sa. שְׁמֵנָה est fœm. ergò non potest referri ad לֶחֶם. [At contrarium sentiunt AE. in M. & Riv.] לֶחֶם masc. jungitur fœminino, ut Ebraicè reperiuntur multa nomina utriusque generis. At potiùs refert אֶרֶץ fœm. quod deest, ut sit, *De terra pingui Aser erit panis ejus*, seu *cibus*: nomine *panis* omnem cibum comprehendit. Ità doctiores Hebræi. Suavissimi tritici ferax erit, nec alieno subsidio indigebit quoad victum, qui domi suppetet. *Panis* (i. e. cibus) *ejus pinguis erit*, h. e. optimus. Ità *pingue* sumitur Gen. 4.4.& 27.28. שֶׁמֶן propriè sign. *pinguedinem olei*. Ità sign. abundantiam olei hîc futuram,juxta Deut. 33. *Panis pinguis erit*,i.e. multo oleo mixtus. ¶ *Delicias regibus*] i.e.Regias,sive dignas Regibus, i. e. exquisitas, quæ indè deportabuntur ad alias nationes. Ex topographia constat fuisse terram vino, oleo, ac præsertim optimo tritico, fœcundissimam. Dabit oleum ad unguenta, quibus Reges utuntur.

21. *Naphthali cervus emissus*] Est prophetia de *Barac* ex hac tribu, qui priùs, ut cervus, pavidus, quamvis ad bellum emissus, noluit ire nisi Deborâ comite; sed post victoriam *dedit eloquia pulchritudinis*, carmen nimirum eucharisticum. Hæc sententia ineptissima est. Præstat ad totam tribum referre. ¶ אַיָּלָה שְׁלֻחָה] Vertunt,*cerva dimissa*, ità V.Mo.P.M.Sa.A. i.e. quæ venatione capta non occiditur, sed potiùs fovetur in deliciis. Vel *dimissa*, adeòque celer, tum ad periculum vitandum, tum ad hostes persequendos*. *Est animal dimissum*, scil. à jugo, ideòque *dans eloquia sonora*, quòd se liberum à jugo videat. q. d. Hæc tribus maximè gaudebit libertate†. Alii, *cerva emissa*,Ar. JT. vel *missa*,O.Ma.sub. ad aliquem Principem, quæ solet esse pulcherrima. Putant quidam laudari *celeritatem*, [ità Ti. *cerva celeris*, & Sy. *nuncius velox*.] Alii etiam *fortitudinem*. At doctioribus alius sensus magis probatur, quòd humanitati, suavibus verbis & pacis artibus, magis studebunt, quàm ut se armorum præsidio muniant. ¶ *Dans eloquia pulchritudinis*] Sive *verba eloquentiæ*, V. Accipitur vel effectivè, q. d. Humano blandóque sermone mulcebit etiam feroces animos†; vel objectivè, idque dupliciter: 1. Erit causa objectiva eloquiorum, adeò amœna & pulchra erit: 2. Ibi priùs maturescebant fructus, unde fiebant oblationes primitivorum, & Levitæ Deo laudes reddebant. [Quòd vertunt, *cerva emissa, dans eloquia pulchritudinis*, non placet BA.] Sensus difficilis est & obscurus. 1. Nihil constat de facundia sive viri, sive tribûs, Nepthali; nullæ ibi vel Scholæ celebres, vel urbs illustris, nec quisquam Prophetarum indè ortus. *At allegant* carmen illud Jud. 5. Resp. Illius auctor erat *Deborah* ex Ephraim oriunda. 2. Sic duo hemistichia non cohærent, cùm cervæ proprium non sit pulchrè eloqui. 3. Quid est *cerva emissa*? nam cerva semel capta non solet emitti. Si ergò puncta demas à Masorethis, non semper commodè addita, diversissimus posset ex iis sensus hîc erui, putà, *Nepthali est ut arbor surculosa, edens ramos pulchritudinis*. Arbor dicitur אֵלָה,vel אִילָה inserto *Jod*,ut in plur. אֵילִים, Esa. 1. 29. & 61. 3. Et שְׁלוּחָה est *surculus*, ut Esa. 16. 8. *arbor surculi*, i. e. surculosa. Et אִמְרֵי erunt *rami*, pro אֲמִירֵי, suppresso י quiescente; ut in שְׁלִשִׁים pro שְׁלִישִׁים, Gen. 6. 16. גְּוִיָּה pro גְּוִיָּה, Levit. 25. 11. סְרִסִים pro סָרִיסִים, Jer. 41.16. Ità cum arbore ramosa confertur, (ut Joseph v. seq. & fideles sæpe, Psal. 1. 3. & 92. 13.) vel, 1. propter fœcunditatem, nam,cùm non nisi 4 liberos in Ægyptum deduxit, Gen. 46. 24. in exitu, post annos duntaxat 215, ex iis erant plùs 50 millia, Num. 1. 41, 42. vel, 2. propter solum fertilissimum. Vide Deut. 33. 23. & Jo. Bel. Jud. 3. 2. de Galilæa, cujus magna pars Nepthalitis obtigerat. Nec nova est hæc interpretatio; nam ο'. sic vertunt, στέλεχος, &c. hoc est, juxta Hi. *virgultum resolutum, dans in generatione pulchritudinem*. Arabum unus MSS. in Suecia, *Ut arbor egregia quæ bonum fructum fert*: & Onk. *In terra optima cadet sors ejus, & possessio ejus erit fructifera*.

22. *Filius accrescens Joseph*,בֵּן פֹּרָת] בֵּן hic fœm. est, quod ostendit פֹּרָת. פֹּרָת vel est à פָּרָה *crescere*, filius *fructifer*,vel *fructificationis*, sic Mo. Sa. Ar. O. M. Ma. V. ex He. Hoc maximè convenit & nomini *Josephi*, ad quod respicere videtur, (sicut penè in omnibus benedictionibus alludit Jacob ad nomina singulorum propria, quæ olim propheticè imposita erant,) & sequenti similitudini arboris. *Ramus crescens*, P. vel, *fœcundus*, JT. *Filius fœcunda*, seu *fructifera*, scil. *vitis*, Pi. A. quod Ch. & Targ. Jeros. exprimit. Talia autem sæpe intelliguntur, ut Gen. 4. 20. & 25. 8. Ramus *filius* dicitur, quia ex arbore procedit. Sic sagittæ *filii arcûs*, Job 41. 28. & scintillæ *filii prunæ*,

prunæ, Job. 5. 7[n]. פֹּרָת pro *ramo* sumitur Isa. 10. & Ezec. 31[o]. *Filius fœcundæ*, scil. *arboris*, h. e. ramus fœcundus. פֹּרָת pro פֹּרָה, à פָּרָה *fructuosus fuit*[o]. Filius accrescens sanè erat, nam duas tribus obtinuit, quarum una fœcundissima[p]. Quare cum bifido ramo comparatur, i. e. geminam ex se propaginem emittente[q]. Aliis est à פָּאַר *decoravit*; *filius decoris*, vel *decorus*[r]. q. d. Filius elegans & formosus Joseph, quantò magis videtur, tantò formosior & dignior apparet. In hac prophetia quædam sunt personalia, quædam communia[†]. Persona Joseph cum posteris miscetur[t]. Refero hæc ad Joseph, non ad posteritatem ejus. Est enim hic initio, non futurarum rerum prædictio, sed præteritarum narratio, laûsque Josephi. Ch. tamen ad futuram multiplicationem refert[v]. ¶ *Filius accrescens, & decorus aspectu*, [בֵּן פֹּרָת עֲלֵי עָיִן] Illud עֲלֵי עָיִן vertunt, *super* (vel *juxta*, vel *ad*) *oculum*; q. d. ità pulcher, ut dominaretur oculis. Indè noster, *decorus aspectu*, & ο'. ζηλωτὸς, i. e. desiderabilis[x]. Videntur pro עֲלֵי עָיִן legisse עָלַי וִין[y]. At alii vertunt, *secus*, *juxta*, vel *super*, *fontem*; ità Mo. JT. Sa. M. O. Ar. Ti. P. A. Arbor juxta fontem plantata gratissima est[z], & meliùs crescit[a]. Vide Ezec. 19. 10[b]. Tam fructuosus erit ut arbor juxta fontem plantata[c]. Quia Josephus ramo comparatur, hanc versionem præfero[d]. [Sy. vertit, *ascende fons*.] ¶ *Filiæ discurrerunt super murum*, [בָּנוֹת צָעֲדָה עֲלֵי שׁוּר] Ità O. M. Ad verbum, *Filia* (i. e. *unaquæque filiarum*) *deambulavit*, vel *incessit*, *super*, vel *circa*, *murum*; ità Mo. A. V. Aut sing. est pro plur. & præt. pro fut[†]. Verbum singulare sæpe in Heb. lingua ad plur. nomen adstruitur, ad includendum distributivum[f]. Q. referunt ad filias Ægyptiorum, quæ muros conscenderant (ut fieri solet cùm plenæ spectatoribus viæ sint) ut Josephi pulchritudinem contemplarentur[g]. Non probatur doctioribus[h]. Alii ramusculi *filiæ* vocantur[i], ut rami majores, *filii*[k]: quæ discurrere super murum dicuntur, quum altè se diffundunt[l]. i. e. Utraque Josephi tribus sese longè latéque diffundet[m]. Ità doctiores, & continuam metaphoram esse scribunt[n]. Rami ejus latè super mœnia fundebant se, ut in arboris similitudine maneatur[o]. Duobus *ramis suis procedit ultra murum*, JT. *habens radices extensas super murum*, Ar. Alii sic; *Filiæ*, i. e. urbes, *ejus*, nempe in tribu Joseph, incedunt juxta ordinem, q. d. ordinata & bene instituta ibi est politia. שׁוּר est *ordo*, *dispositio*[p].

23. *Jurgati sunt*, [וַיְרֹבּוּ] *Et contenderunt*, Sa. Ti. RS. in M. quasi esset à רִיב[q]. *Ulti sunt in eum*, Ch. *multiplicati fuerunt*, Sy. Ma. *multiplicaverunt*, aut *se*, aut *sagittas*, *contra eum*, O. Alii vertunt, *jaculati sunt*; ità Mo. P. JT. A. K. in M. quod meliùs convenit cum sequentibus[r]. Sic & Græci, ἐτόξευον, *jaculis confoderunt*. Est à רָבַב[s]. Nam Beth dagessatum defectum alterius Beth indicat[t]. ¶ *Habentes jacula*, [בַּעֲלֵי חִצִּים] *Magistri sagittarum*, Mo. M. vel, *sagittarii*, Ar. P. i. e. periti sagittandi. Tam fratres quàm Potiphar & uxorem intelligit[v]. Et jacula erant irrisiones, mendacia, calumniæ[u]. Alii referunt ad tribum, quæ multos inimicos habitura est[y]. *Viri dissensionum*, Ch. *tenaces fallimnum*, Sa. in D. *magistri divisionum*, Sa. vers. *domini turmarum*, Sy.

24. *Sedit in forti arcus ejus*, [וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן] *Sedit in forti*, i. e. in Deo; vel, *in forti*, supple *loco*, V. P. *Permansit in robore*, JT. A. M. *Mansit firmus*, Ti. *Sedebat in fortitudine arcûs sui*, Sa. Defendit illum locus fortis & milites fortes, ope fortis Dei[z]. Per spem in Deo quasi in arce fortissima stetit[a]. Defensio sua in Deo[b]. Constans fuit contra adversa, libidines, factiones[c]. Postquam multa perpessus fuerat, tandem Dei auxilio immobilis permansit[d]. Onk. sic legit, *Posuit fortem*, seu *fortitudinem*, (i. e. Deum) *fiduciam suam*[†]. Alii referunt ad arcum sagittariorum[f]. *Contriti sunt cum potentia arcus eorum*. At obstat affixum in קַשְׁתּוֹ, quod est singulare[g]. At fortè legebant קַשְׁתָּם[h]. [Sic Sy. accipere videtur, *Retortus est in robore arcus ejus*, & Ar. *Mentitus est arcus ejus cum duritie*.] ¶ *Et dissoluta sunt vincula brachiorum*] Ità noster rectè, פָזַז enim propriè sign. non, *roborare*, ut volunt RR. sed, *mollescere*, *lentescere*, & *dissolvi* instar auri optimi[i]. ¶ [וַיָּפֹזּוּ וגו׳] *Dissoluti sunt nervi brachiorum*, ο'. Non ad Joseph, sed fratres ejus, referunt[k]. *Brachia ejus conturbabuntur*, Sa. vers. *dissipata sunt*, Sy. *tremefacta sunt*, Ar. Al. *roboraverunt se*, vel, *roborata sunt*, Mo. O. P. JT. A. Ti. *fortia fuerunt*, V. Firma, fortia, solida facta sunt, instar puri & solidi auri, quod *Phaz* vocatur Psal. 19. 11[l]. Hanc genuinam esse lectionem facilè liquet ex antecedentibus & consequentibus. Commendat enim Jacob Josephum à fortitudine & constantia[m]. Joseph similem facit strenuo jaculatori, cujus arcus non languescit, & cujus brachia non laxantur; nullis, quamlibet duris infestisque, ictibus succubuit[o]. Al. *deaurata sunt brachia*, RS. & K. & Cap. & Ch. in Bo. i. e. auro, seu monilibus aureis, ornatus est cùm exaltaretur[o]. ¶ *Indè pastor egressus est lapis Israel*, [מִשָּׁם רֹעֶה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל] *Indè pastor lapis Israel*, Mo. M. Ti. O. A. Illud *indè* explicant, vel, 1. à Josepho; vel, 2. ex vinculis egressus est[p]; vel, 3. ex ea tribu[q]; vel, 4. ex eo tempore[r]; vel, 5. à Deo ipso exaltatus, ut esset pastor Israelis[s]. Hinc & obscurum est quis sit ille pastor & lapis[t]. 1. Potest referri ad Deum, de quo jam dictum erat, qui est lapis & petra Ecclesiæ, à quo Josephus exaltatus est[v]: ità ο'. in Bo. Ità Ch. — Dei, *cujus verbo gubernantur patres & filii tribuum Israel*: & Sa. A manibus potentis Jacob, *à nomine pascentis lapidem Israel*: & Sy. A nomine robustissimi Jacob, *& à nomine pastoris lapidis Israel*. Ità doctiores, ait V. Deus pastoris munus servo suo injunxit. Unde autem factum est ut gentem suam aleret, nisi quia Divinæ beneficentiæ erat minister[x]? 2. Potest referri ad Josephum[y]; qui erat *pastor* & pater Ægyptiis[z], & aliis gentibus[*], & erat *lapis*, i. e. basis, Israel: q. d. patrem & fratres in Ægypto nutrivit[a]. *Pastor erat*, cibando; & *lapis*, i. e. fortitudo, defendendo, Israel[b]. 3. Alii ad Jacobum referunt; quòd fuerit *lapis* & *basis*, h. e. pater, Israelitarum[c]. *Indè pastor Israel*, q. d. Jacob fuit nutritius, & rupes, vel fultura, domûs suæ[d]. Alii nostrorum (quod mihi valde probatur) Prophetas, Doctores & Rectores populi Israel intelligunt, quos semper insignes & præclaros habuit Israel, quorum plerique ex tribu Joseph fuerunt. Nec te moveat quòd sing. dicitur *lapis* & *pastor*; nam sing. pro plur. poni frequens est[e]. Al. sic, *Lapidem Israel* accipio pro *lapide qui est Israel*, veluti si quis dicat, *offenderunt ad lapidem Christum*, i. e. qui est Christus. Sanè *lapidum* vox ad homines transfertur. Græci vocantur *lapides fundæ*, Zach. 9. 15. Judæi, *lapides coronæ*, ibid. v. 16. fideles, *lapides vivi*, 1 Pet. 2. 5[f].

25. *Deus patris tui erit adjutor tuus*, [מֵאֵל אָבִיךָ וְיַעְזְרֶךָּ] Vertunt, *A Deo patris tui, & adjuvabit te*, Sa. Mo. P. vel, & *adjuvit te*, ο'. vel, *qui adjuvit*, M. Ti. vel, *adjutorium est te*, JT. A. Sic, *& præparabit*, Mal. 3. 1. pro, *qui præparabit*, Marc. 1. 2[g]. *A Deo*, supple vel, *factum est istud*, M. vel, *hæc omnia proveniunt*, V. vel, *erunt tibi bona quæ sequuntur*, O. Vel jungi potest cum præcedentibus, *Indè pastor*, &c. *à Deo patris tui*[h]. *Deus patris tui te adjuvet*, Sy. *Rogo Deum patris tui, ut adjuvet te*, Ar. *Verbum Dei patris tui erit adjutorium tuum*, Ch. ¶ *Benedictionibus cœli*] Pluviâ, rore, nive[i]. ¶ *Abyssi*] i. e. Terræ[k]. Fontes aquarum. Vide Gen. 7. 11. & Deut. 33. 13[l]. Terram dabit tibi irriguam & fertilem[m], ex aquis inferiùs ex abysso prodeuntibus[n]. Vel *abyssum* vocat mare, q. d. Dabit tibi tempestivam pluviam: Alludit ad nubes, quæ excitantur sursum è mari. ¶ *Uberum & vulvæ*] Felicem te faciet gregum & liberorum copiâ[o]. Ubera obstetricum & uteri prægnantium non sunt habitura defectum aut abortum[p].

26. *Benedictiones patris tui confortatæ sunt benedictionibus patrum ejus*, [בִּרְכֹת אָבִיךָ גָּבְרוּ עַל בִּרְכֹת הוֹרַי] *Benedictiones patris tui* (ο'. & Sa. addunt, *& matris tuæ*) *validæ sunt cum benedictionibus progenitorum meorum*, JT. vel, *addentur super benedictiones quibus benedixerunt me patres mei*, Ch. sim. Ar. vel, *invaluerunt*, sive *prævaluerunt*, *super benedictiones patrum meorum*, Pi. Mo. *fortiores fuerunt*, M. V. F. co. vel *erunt*, P. *ampliores sunt*, Ti. *benedictionibus progenitorum meorum*, O. A. M. P. Intelligendum non passivè, pro benedictionibus quibus benedicti sunt; sed activè, pro iis quibus filios benedixerunt[q]. Sensus ergò est, Eris me felicior[r]. Ità loquitur,

[n] A. [o] M. [o] Glas. gram. p. 19. [p] Me. [q] Jun. Pi. [r] M. F. co. [†] Riv. [t] V. [v] Be. [x] La. & ο'. & Vulg. [y] G. [z] M. [a] V. [b] A. [c] O. [d] Riv. [†] V. [f] F. co. [g] F. co. ità Targ. Jeros. & L. [h] Me. T. M. [i] V. [l] A. E. in F. co. [m] A. [n] V. [o] Jun. Pi. [p] V. O. [q] G. [p] F. co. [q] G. [r] G. F. co. [s] M. F. G. [t] F. co. [v] V. A. [u] Me. La. [y] V. [z] V. [a] Me. [b] F. [c] Cl. [d] V. [†] F. [f] Riv. ità ο'. [g] Riv. [h] Bo. [i] L.

[k] Bo. [l] A. [m] F. co. [o] V. [o] Bo. [p] Bo. [q] O. [r] Bo. [s] A. Jun. Pi. [t] Bo. [v] A. [x] V. [y] A. Jun. Pi. O. Me. Bo. [a] M. [a] Jun. [b] F. co. [c] O. [d] F. co. ità V. [e] V. [e] F. co. [f] D. [g] A. [h] O. [i] Me. A. O. [k] L. [l] A. [m] Me. V. [n] Me. [o] V. [p] K. in M. [q] Rio. [r] Me. Rio.

quitur, 1. Quia Joseph erat ipse felicior. Jacobi dies *breves* erant & *mali*: At Joseph, etsi primùm afflictus, diu floruit, & amplam posteritatem in magna authoritate reliquit. 2. Quia ex filiis Jacobi nullus à benedictione excludebatur, quemadmodum Ismael & Esau, &c. 3. Quia hæc bona elatiùs Jacobo patefacta sunt, ità ut singulis suis filiis certam terræ Canaan portionem assignaverit. Jacob & speciatim has benedictiones explicat, & filiis sigillatim applicat. 4. Quia uberiùs communicata sunt hæc bona Jacobi posteris, &c. 5. Quòd citiùs implenda hæc erant, quæ Abr. & Is. quasi eminus ostensa sunt. Notandum o'. & Sa. vertere, *benedictiones montium*: pro הֹרַי, legebant הָרֵי. Quanquam ab initio verax fuit Deus in promissis, effectum tamen perinde distulit, ne si verbis tantùm Abr. & Is. lactaret; immensum enim illud semen non datum fuit illis, sed posteris. ¶ *Donec veniret*, &c. עַד תַּאֲוַת גִּבְעֹת עוֹלָם] Radix תאוה potest esse vel תָּאָה *definire*, vel אָוָה *desiderare*. Hinc bifariàm accipiunt. 1. In sensu *desiderandi*: *Usque ad spem collium æternorum*, Sa. *ad id quod optat collis æternitatis*, Ar. Benedictiones *quas optaverunt principes qui à seculo fuerunt*, Ch. *donec veniret desiderium collium æternorum*, Vulg. & O.Me. i.e. Christus, quem & Angeli & Patriarchæ (qui hîc allegoricè per *colles* significantur) optabant. Huc trahunt *expectationem creaturæ*, Rom. 8. Exc. At verò benedictiones temporales cessabant in Josephi posteris ante Christum, nempe sub Salmanasare. Resp. 1. Promissio hæc erat conditionata. 2. Aliqui eorum cum Juda redierunt ex Babylone. At *colles* hoc sensu sumi sine exemplo dicitur. Al. sic, *ad desiderium*, i.e. ad desiderabiles fructus, *collium*, juxta Deut. 33. 15. Al. sic; *usque ad desiderabiles colles qui jam olim fuerunt*, Ti. 2. Al. accipiunt in sensu *terminandi*, vertúntque, *Usque ad terminum, vel finem, collium æternorum*, (sive *mundi*.) ità P. F. co. V. Mo. M. JT. A. Pi. Ita significat, vel, 1. Amplitudinem harum benedictionum, quæ cum toto orbe communicandæ sunt, sunt enim non tantùm temporales, sed & spirituales, in Christo, quem Joseph & Juda præfigurabant in primogenitura & regimine: vel, 2. Durationem & diuturnitatem, durabunt quamdiu mundus. *Montes* in Scriptura sign. durationem, ut Esa. 54. 10. Durabit quousque stabunt colles seculi, qui sunt firma terræ portio. Frequens est periphrasis perpetuitatis in Scriptura, ut Psal. 52. 5. *quamdiu erit Sol & Luna*. Sed omnibus expensis, & collat. Deut. 33. 13, &c. ubi Moses repetit hanc benedictionem, non videtur hic tam agi de comparatione collium respectu durationis, quàm benedictionis quæ in collibus & montibus sæpe à Deo largiùs effusa videtur; & vertendum, *usque ad desiderium collium æternorum*, i.e. tales erunt, ut etiam pretiosissima quæque quæ in collibus reperiuntur in caput Josephi, &c. liberaliter defluant. Itaque mira terræ & proventuum ejus ubertas Josepho promittitur. Quidam ad locorum distantiam referunt, nec malè: q. d. Felicitas Joseph longè latèque se diffundet, ad extremos usque mundi colles. ¶ *In capite Joseph*] Hoc dicit, nè putetur vota sua in aerem spargere: Nam hâc voce notatur subsistentia, ut ità loquar. ¶ *Et in vertice Nazaræi inter fratres*, נְזִיר אֶחָיו] Vertunt, vel, 1. *coronati inter fratres*, ità V. Caj. in La. sive, quia princeps erat inter fratres; sive, quòd sit fratrum corona, propter communem gloriam quæ ab ipso in omnes redundat. *Super caput coronæ fratrum suorum*, Sy. Sa. vers. *super verticem continentissimi fratrum suorum*, Ar. Vel, 2. *separati*, ità JT. A. Ma. Cl. sive, cùm in Ægyptum venditus esset, sive, quia Joseph aulæ affixus fuit, cùm fratres in Gosen essent, sive, quia propter dignitatem, quâ excellit, ab omnibus sit segregatus. Vel, 3. *Nazaræi*, ità Sa. Mo. M. P. Ti. O. A. i.e. *sancti* inter fratres suos; vel, *eximii* inter fratres. נזיר significat *eximium, & ex aliis propter excellentiam segregatum*, ut positum est Nah. 3. Totum versum sic reddo, *Quæ tui patris ubertates*, *quæ* quidem *montes ubertatis superant*, (quomodo Latinè dicimus *montes auri*,) *& voluptatem collium sempiternorum*, i.e. ditissimorum, (quæ sunt quàm abundantissimæ,) *exundabunt in caput tuum*, i.e. tibi cumulatè contingent, *qui es fratrum excellentissimus*, (ejus enim fuit ætatis prærogativa, ut est 1 Par. 5. Æquum est enim, ut qui alios virtute superas, eosdem etiam felicitate antecedas. Dices, non videri hanc de Josepho ejúsque posteritate prophetiam fuisse impletam: Non ex ejus semine Christus erat, nec cultus Divinus inter eos diu permansit, ut notum est. Resp. 1. Hæ benedictiones erant ferè conditionatæ, si, & quamdiu, in cultu Dei permanserint. 2. Temporales benedictiones habebant usque ad captivitatem sub Salmanassar, & ibi erat regia dignitas.

27. *Benjamin lupus rapax*, ità vertunt o'. Sy. vel, *diripiens*, Ti. זְאֵב יִטְרָף] *Lupus rapiet*, Sa. Mo. *qui discerpit*, JT. *rapiet*, vel *deprædabitur*, ut *lupus*, M. P. A. Ar. Hebræi exponunt de altari sacrificiorum, quod tanquam lupus rapax sacrificia devoravit manè & vesperè. Ità Chaldæi interpretes. Non placet L. E. Riv. Nihil hîc sani; nec *Benjamitarum*, sed *Levitarum*, erant hæ oblationes. Alii prædici aiunt tribum fore fortem & bellicosam, & *venandi studiosam*, & ex præda victuram, ut quidam scribunt. *Rapiet*, i.e. superabit inimicos, lacerabit prædam, & omnia faciet quæ victores facere solent. ¶ *Manè comedet prædam*] Ità עד vertunt Sa. M. P. Ti. JT. A. ¶ יֹאכַל עַד] *Comedet adhuc*, o'. O. *comedet furtim*, Ar. ¶ *Et vespere dividet spolia*] At prædam dividere prius est quàm illâ vesci. Copula ergò ET hîc est ordinativa, & idem valet quod *postquam*. Nec *manè* & *vesperè* hoc loco *totam diem* sign. sed *totam noctem*: & sensus est, *Manè comedendam habet prædam, postquam illam divisit sub vesperam*. Tale Jos. 7. 25. *Combusserunt eos igni, & lapidaverunt*, i.e. postquam lapidavissent, ut habet Ch. Job. 14. 10. *Moritur vir, & debilitatur*; i.e. postquam debilitatus est. Porrò, prædam non dividunt omnes lupi: quidam soli venantur, & soli vorant. At alii ferè gemini venantur, Ælian. 15. 3. sæpe & turmatim. Tum prædam inter se dividunt. Præterea, lupi solent noctu ad prædam divagari, ut notant Poetæ, Virgil. Æneid. 9. Georg. 4. Statius Theb. lib. 3. & 8. Impletum hoc in Saule maximè. Alludit ad victorias & prædas Saulis, Esteris, & Mardochæi, qui ex hac tribu fuerunt. *Manè*, i.e. primis temporibus: *Ehud Benjamita* erat secundus Judex, & *Saul* primus Rex. *Vespere*, i.e. ultimis temporibus: Ester & Mardochæus & suos eripuerunt, & hostes peremerunt. Q. referunt ad Paulum Apostolum, qui manè lupus erat, sed vesperè escam sanæ doctrinæ Ecclesiæ distribuit: La. Bo. ex Patribus. At meliùs refertur ad ingenium tribûs, quàm ad facta quædam singularia. Hæc fortitudo eminuit Jud. 19. & 20.

28. *In tribubus*] Heb. *tribus Israel*, i.e. auctores, seu progenitores, tribuum: Met. effecti. ¶ *Benedictionibus propriis*, כְּבִרְכָתוֹ] *Juxta benedictionem suam*, V. propriam & peculiarem, i.e. juxta id quod eventurum erat. *Cuique prout benedictioni ipsius convenit*, JT. q. d. Non tantùm bene precatus est iis ex paterno voto, sed protulit quod Deus in ore ejus posuerat; quia tandem probavit eventus efficaces fuisse prophetias. Tali benedictione quæ singulis expediebat, prout Spiritus Dei designavit. Quemadmodum conveniebat benedictioni à Deo illis destinatæ. Quidam putant his verbis notari additas benedictiones personales singulis filiis, quæ hîc non narrantur. Verisimile est eum imprecatum iis bona spiritualia & æterna. Alii tamen intelligi malunt de benedictionibus hactenus recitatis. Exc. At quibusdam ex iis potiùs maledixisse videtur; quomodo ergò dicitur, *benedixit singulis*? Resp. 1. Idem est *singuli*, quod *penè singuli*. Nam exceptio tantùm est in uno pari. 2. In eo benedicti erant, quòd hæreditas & habitatio eis inter fratres relicta est, & ipsi quoque in fœdere comprehensi erant. 3. Deus vertit eam maledictionem in benedictionem. Correctiones durioribus verbis denunciatæ cesserunt in bonum Patriarcharum, & profuerunt posterorum emendationi. Temporaliter maledixit, at benedixit filiis *benedictione sua*. Quæ est illa? De Messia.

29. *Sepelite me*] Scopus erat, suorum animos avertere ab Ægypto, & in iis excitare desiderium Terræ promissæ.

promisse[k]. ¶ *In speluncas,* [אֶל־הַמְּעָרָה] *Ad speluncam,* i. e. in spelunca. Præpositiones *ad* & *in* crebrò permutantur, Glass. Gram. 524.

32. [מִקְנֵה הַשָּׂדֶה וגו׳] *Emptio agri——fuit à filiis Heth,* P. Sy. *Acquisitio est agri,* Sa. *Emptus verò est ager,* M. Ti. *In possessione, vel acquisitione, agri,* JT. A. ό.

33. *Collegit pedes*] [Ità plerique vertunt.] Nam priùs in sponda lectuli sedebat, cruribus pendentibus: colligit ergò pedes in lectulum, & sensim exspirat[l]. *Recepit,* JT. *sustollens,* ό. *extendit,* Sy. *aggregavit,* i. e. retraxit. Exprimit placidam ejus quietem: q. d. Tranquillo animi statu membra direxit quò voluit, qualiter sani & vegeti se ad somnum componere solent[m]. ¶ *Ad populum suum*] Vide quæ ad Gen. 25. 8[n]. Seneca ad Martiam, 26. *Cur in tanta veri ignorantia verseris, ut iniquè actum judices cum filio tuo, quòd, in tædium versus vitæ, ipse ad majores se recipit suos*[o]?

CAP. L.

2. *Medicis,* [הָרֹפְאִים] Eos intelligit qui funeribus curandis præerant[p]. Pollinctores, qui corpora condiunt, involvunt, humant[q]. ἐνταφιασταῖς, ό. i. e. sepultoribus; vel potiùs curatoribus humandorum, condiendo, siccando, &c[r]. ¶ *Ut condirent aromatibus,* ità O. Sa. [לַחֲנֹט] Vide quæ ad Matt. 9. 23. Unguentis ex balsamo, myrrha, casia, & similibus, quæ apta ad prohibendam putredinem, & bonum odorem conciliandum[s]. Mos hic erat Ægyptiorum, teste Herod. l. 2. & Plin. 2. 27. Indè manavit ad Israelitas, 2 Chron. 16. 14. & 21. 16. & Joh. 19. 39, 40[t]. *Ad balsamandum,* Mo. A. Ma. *ut sepelirent,* ό. *ut condirent,* Ch. Sy. Ar. vel, ut *aperirent*: Id חָנַט sign. Corpora aperiuntur, exenterantur, &c. & infarciuntur aromatibus[v].

3. *Transierunt quadraginta dies*] Qui conditur impendebantur[x]: ut conditur vis ad omnes cadaveris partes penetraret[y]. Hebraismus, pro, *vacaverunt 40 diebus in condiendo corpore*[z]. ¶ *Flevitque eum septuaginta diebus*] 70 pro 72, numero rotundo. Ità Josephum regiis honoribus prosequuntur, luctus enim Regum in Ægypto erat 72 dierum, Diod. Sic. l. 1. Vel, duos dies demunt, ut inter hunc & Regem discrimen aliquod esset[a]. Fleverunt eum decies septenario dierum numero, qui religiosus olim habebatur; ut infrà v. 10[b]. Ad dies 40 conditur alios 30 luctûs adjecerunt[c]. De luctu 30 dierum legimus etiam Num. 20. 29. & Deut. ult. Sicut Hebræi se accommodârunt mori Ægyptiorum in 40 diebus, ità hi illis in 30 diebus[d]. Judæis conditur & luctûs simul tantùm fuisse dies 30, collegit Procopius ex Num. 20. & Deut. ult[†].

4. *Loquimini in auribus Pharaonis*] Sed cur interpellat proceres, ipse secundus in regno? An hoc modestiæ adscribendum, simúlque nè præsumptione nimiæ authoritatis paternam cognationem odiosam redderet? An fortè paulatim succedente tempore, & cessante administratione cibariorum, quam tempore famis habuerat, decrevit ei potestas apud Regem & proceres, tanquam homini externo, cujus fratres pastores essent[f]? Hujus facti rationes variæ afferuntur. 1. Ut procerum animos sibi conciliaret, quorum non dedignaretur intercessionem. 2. Ut suspicionem tolleret quasi fugam & discessum meditaretur. 3. (quod magis probo) Ex more; quia pullati, & qui in luctu essent, non solebant prodire in publicum, aut coram Rege apparere: sicut Ester. 4. 2[g]. Ità Jun. Pi. Vide ad Gen. 41. 17[h].

5. *In sepulchro meo quod fodi,* [אֲשֶׁר כָּרִיתִי] *Quod fodi mihi,* sic Græci in G. & plerique, A. *Quod emi mihi,* ità unus Onk. ait D. ità A. Qu. Quomodo dicit *sibi fodisse,* cùm avus ejus Abr. *emerat*? Resp. 1. Vertendum potiùs, *quod emi mihi.* Ità כָּרָה sumitur Deut. 2. 6. & Os. 3. 2. & indè מֶכֶר & מִכְרָה *pretium.* Sumendum autem videtur *emi* pro, *ex empto acquisivi.* Emerat enim Abrahamus ab Hemore, Act. 7. 16. Titulus auctoris est titulus hæredis[i]. An verò ut partem Esaui fratris emit[k]? 2. In spelunca illa spatiosa quam Abraham acquisierat Jacob sibi foderat & excavaverat in rupe sepulchrum pro more; 2 Chron. 16. 14. Isa. 22. 16. Matt. 27[l]. Ch. vertit, *quod præparavi mihi.* Probat & Mc. Hoc dicit ad declinandam invidiam, quòd non fecit ex contemptu, vel odio terræ Ægypti[m]; sed potiùs, quòd religione familiaris sepulchri teneretur: quæ religio apud omnes ex jure gentium inviolata mansit quàm diutissimé[n].

7. *Omnes,* &c.] i. e. Plurimi; ut Matt. 3. 5. *omnis Judæa*[o].

9. *Currus & equites*] Milites & falcatos currus, qui funebri pompæ præsidio essent[p]. ¶ *Turba non modica*] Heb. *gravis valde.* Sic, *gravis populus,* 1 Reg. 3. 9. pro, *multus,* 2 Chron. 1. 10[q].

10. *Venerunt ad aream Atad,* [אָטָד] Q. sumunt appellativè, pro קוֹצִים *spinis,* [ità plerique ex Hebræis:] *ad aream rhamni,* vel *spinæ,* Ar. O. *ad aream septam cynosbatis,* JT. sic Belg. Obsidebat enim horreum illud arbor quædam spinosa, quæ locum illum insignem reddidit[r]. Vel, quia spinæ, frequentes in iis locis[s], & aream hanc circumdabant[t]. Alii propriè sumunt, *ad aream Atad,* ità ό. Ch. Sa. Mo. M. A. ut *Atad* sit viri nomen[†]. Ad *Goren Atad,* P. ¶ *Quæ sita,* &c. [אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן] *Quæ sita est trans Jordanem,* ità Vulg. scil. venientibus ex Cananæa, nam venientibus ex Ægypto cis Jordanem erat[v]. Ità non rectà ex Ægypto in Canaan profecti sunt, sed longiore circuitu, & eâdem viâ quam postea Israelitæ, &c[x]. Non venerunt rectâ viâ in Hebron, nam trajiciebant Jordanem, (ut patet ex mentione transitûs & vadi.) Qu. Cur circuibant, & in area *Atad* luctum fecerunt, antequam venirent ad sepulturæ locum? Respondetur, 1. Nè, si diu hærerent in intimis Cananææ, periculum immineret, aut occasio pugnæ oriretur[y]. Verùm securi erant Ægyptii, tum potentissimi, & Cananæis necessarii. 2. Ideo ibi plangebant, quia erat ingressus regionis in quam mortuum deportabant. 3. Circuibant ad vitandas indigenarum suspiciones; ideo iter minùs frequentatum elegerunt. Fortè recta & brevior via non erat commoda curribus[z]. At עֵבֶר sign. vel *cis,* vel *trans*[a]: Ità vertendum, *cis Jordanem,* scil. respectu loci ubi Moses hæc scripsit, Deut. 1. 1[b]. *Trans Jordanem,* in interno Jordanis latere; Moses enim, dum hæc scripsit, erat in externo ejus latere, in deserto[c]. Al. *in transitu Jordanis*; ità Jun. Riv. Potiùs, *circa Jordanem,* in latere Jordanis, non procul ab Hebrone, sita erat, Jer. 22. 20[d]. ¶ *Impleverunt septem dies*] Pro more, Eccles. 22. 15[†]. & 1 Reg. ult[f]. Ità & Herod. l. 4. & Ammian. l. 19[g].

11. *Planctus Ægypti*] Heb. *Abel Mesraim,* à luctu. At Elias Levita vertit, *planitiem*: sic אָבֵל sumitur; ut *Abel mehola,* Jud. 7. & *Abel vinearum,* h. e. interprete Jonathâ, *planities.* c. 11[h]. Qu. Cur adeò plangebant, cùm multis antè diebus decesserat? Resp. Potest intelligi de Ægyptiorum næniis, lamentationibus solemnibus, &c. quas non potuit Josephus sistere, nè videretur eorum humanitatem contemnere[i]. ¶ *In transitu Jordanis,* sic Sa. Ar. Mo. Ma. simul. JT. Belg. [בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן] *Trans Jordanem,* [ità ferè omnes;] *cis Jordanem,* Ti.

15. *Colloquentes, Nè fortè memor injuriæ,* &c. [לוּ יִשְׂטְמֵנוּ] Vertunt, *Fortasse odio habebit nos*; [ità ferè omnes.] Al. *Si,* &c. Ma. vel, *Quid si odio,* &c? Ti. *Nonne odio,* &c? Sa. *Utinam Joseph non minitetur nobis,* Ar.

16. *Mandaverunt ei,* [וַיְצַוּוּ אֶל־יוֹסֵף] Ad verbum, *Et præceperunt ad Joseph,* i. e. cum mandatis miserunt ad Joseph[k]; ut alibi, *præcepit eis ad filios Israel,* h. e. cum mandatis misit ad eos[l]. *Præceptis instruxerunt* aliquos, mittendo eos *ad Joseph,* Pi. Belg. *Præceperunt qui dicerent ad Joseph,* Ar. *Præcipere* est rem faciendam efficaciter procurare. *Præcipit Deus benedictionem suam,* eam mittendo, Lev. 25. 21. Deut. 28. 8. Psal. 133. 3[m]. Primùm mittunt, mox, v. 18. proficiscuntur[n]. ¶ *Pater*] Videntur mentiti. Nam pater, de Josephi clementia certus, nihil mandaverat[o].

17. *Servis Dei patris*] Qui eidem Deo servimus te

Pœnitentiam suam innuunt, & fidem quòd Deus ipsis remitteret, & argumentum suggerunt. Vide Matt.6.12,14,15 [p]. ¶ *Flevit*] Dolens fratres adeò solitos ei diffidere [q].

19. *Num Dei possumus resistere voluntati?* כִּי הֲתַחַת אֱלֹהִים אָנִי] Ad verbum, *Quia an sub Deo?* sub. *ut sic fecerim?* כִּי causalis est particula. q. d. Hoc non factum est consilio meo, sed Divino [r]. Duobus modis præcipuè verti potest †. 1. *An sum vice Dei*, vel, *in loco Dei?* Sa. P. Ti. JT. A. h. e. Num Deus ego sum, ut possim vobis vel detrimentum vel emolumentum adferre? Penès illum, non penès me, est supplicia de hominibus sumere [s]. Significat se Deo minimè parem esse, ut, quod ille in salutem disposuit, in perniciem vertat [t]. Eadem phrasis Gen. 30. 2. *Num pro Deo ego sum?* In utroque loco docet se in providentia Dei penitus acquiescere. q. d. Non debeo à Deo dissentire; hoc enim esset pro Deo me gerere, & ad me rapere autoritatem mutandi providentiæ Dei decreta. Cùm voluit Deus vos servare, annitar adversùs ejus providentiam & bonitatem, ut vos perdam? Absit [u]. *Numquid pro Deo ego?* G. ità Mo. M. O. Aq. & Sym. in Nob. 2. *Annon sub Deo sum?* ità Ma. q. d. Quia Dei imperio subsum, non meum est præire, sed sequi. Eòdem recidit cum priore. Quasi injecto fræno compescit suos affectus, quod nihil magis præstat, quàm se Deo regendum submittere [y]. Alii sic; q. d. Tam abest ut vobis nocere cupiam, ut hactenus vobis loco Dei fuerim, h. e. benefactor, auxiliator, & liberator [z]. Alii vertunt, *Ego Deum timeo*, ità Ch. Sa. Ar. ità Scholiastæ Græci: quod non est cur displiceat [a]. (Scio me non impunè abiturum, si vobis malum rependerem [b].) Olim pro התחת fuit in codicibus Samaritanis vetustioribus quàm quos nunc habemus, הירא, quod Græci verterunt, φοβοῦμαι [c].

20. *Vos cogitâstis*] Quia homines estis, nequivistis perficere: At *Deus vertit*, quia ejus velle efficax est [d]. ¶ *Deus vertit illud in bonum*, חֲשָׁבָהּ לְטֹבָה] *Disposuit bonum*, Ar. *cogitavit illud in bonum*, Mo. Sa. Sy. supple, *vertere*, JT.

21. *Pascam vos*] Plus concedit quàm petebant †. ¶ *Leniter est locutus*] Heb. *locutus ad cor eorum*, i. e. amicè, & quod placebat iis. Sic 2 Chron. 7. 11. coll. cum 1 Regum 9. 1. Vide & ad Genes. 34. 3 [f].

23. *Ad tertiam generationem*, sic ο'. Sa. A. שִׁלֵּשִׁים] *Trinepotes*, Ar. *filios tertios*, Ch. Sy. M. Ti. *tertiorum*, Mo. P. filiorum qui tertiâ generatione nati sunt, q. d. vidit 4. generat. nepotum [g]. Natos *abnepotes*: *Tertii* enim (seu *tertiani*) filii sunt pronepotes [h]. Et hîc incipit apparere Ephraimum fore majorem fratre, juxta Gen. 48. 19 [i]. ¶ *Filii Machir*] Enallage, pro *filius*. nam unicum suscepit [k]. ¶ *Nati sunt in genibus Joseph*, עַל בִּרְכֵּי יוֹסֵף] *Super genua* (*femora*, ο'.) *Joseph*, [ità ferè omnes:] *in gremio*, Ar. *Nati*, i. e. educati, A. *Excepti fuère gremio Joseph*, ut parvuli solent, voluptatis causâ. Vide ad Gen. 3. 16. & 30. 3. & 49. 10 [l]. Simil. Pi. Belg. q. d. In filium adoptavit [m]. [Ch. sic vertit,--*quos nutrivit Joseph*. At Sa. *nati sunt in ducibus Joseph*.] *Excepti sunt gremio Josephi*. Videtur moris fuisse, infantes nuper natos super avi genua, aut proavi, si quis adsit, confestim ponere: quæ impositio quum statim à nativitate facta fuerit, ideo super avi, &c. genua nasci dicuntur. Exemplum occurrit in Homero, ubi *Euryclea* idem facit *Autolyco*, Homer. Odyss. τ'. vers. 400. [Hæc doctissimus Gurdon.]

24. *Visitabit*] Vel, *reminiscetur vestri* [n]. ¶ *Et ascendere faciet*, וְהֶעֱלָה] Hîc ו pro *id est* ponitur; i. e. memor vestri educet vos [o].

25. *Asportate*] Ut cum patre, &c. sepeliar in Canaan [p]. Docet hic locus, quorsum spectaverit tam anxia sepulchri electio; nempe, ut redemptionis sigillum foret. Ossa reliquit velut promissionis pignus. Ossa utiles erant reliquiæ, quarum aspectus clarè personabat bominum morte minimè extinctum esse æternum Dei fœdus, in quo Joseph imò quiescere jubet posteros. Jusjurandum Dei adducit, nè de exitu dubitent [q]. Non adjuravit eos hoc statim post mortem efficere, vel, quia noverat id non tam facilè fieri posse, dum non essent eâ autoritate quâ ille, ut necessaria ad iter obtinerent [r], vel, ut per hoc, quòd corpus ibi remanebat, memoria beneficiorum ejus diutiùs remaneret in Ægypto, & sic suaviùs tractarent filios Israel [s].

26. *Et repositus est*, ità Sa. *positus est*, Ar. P. A. וַיִּישֶׂם] *Et posuit*, Mo. *posuerunt eum*, ο'. Ch. Sy. Ti. O.

SYNOPSIS

Criticorum & aliorum Commentatorum

IN

EXODUM.

CAP. I.

1. HÆC *sunt nomina*, &c. וְאֵלֶּה וגו׳] Hîc ו vel redundat, ut solet in principiis librorum Hebraicorum [a]; vel copulat hunc librum & historiam cum Genesi [b]. ו sæpe ornatui tantùm servit, præsertim initio sententiæ [c]. Hic liber docet quo modo Deus promissa sua facta Gen. 15. 5. præstiterit [d]. Initio texitur catalogus, ut ex comparatione virorum 70 cum tot millibus illustrior fieret veritatis Dei manifestatio †. ¶ *Cum domibus*] i. e. Filiis & nepotibus. Sic *domus* sumitur 2 Sam. 7. 11. & 1 Reg. 21. 29. & Ruth v. 4. Sic in Virg. *Cùm domus Assaraci villis dominabitur Argis* [e].

2,3. *Reuben, Simeon, &c. & Benjamin*] Non est ille ordo nativitatis, sed tori conjugalis. Primi sex sunt filii primæ uxoris, Liæ, septimus secundæ, Rachelis, 8. & 9. tertiæ, Balæ, 10. & 11. quartæ, Zelphæ [g]. Benjamin præponitur filiis ancillarum [h].

5. *Egressi de femore*, יֹצְאֵי יֶרֶךְ] Ad verb. *egressores femoris*, V. Hîc disertè excipit uxores Jacobi & filiorum [i]. Hinc nata fabula de Baccho genito ex femore Jovis, quod, juxta phrasin orientalem, (unde illa narratio devenerat,) ejus filium fuisse significabat. Hoc Græci non intelligentes fabulam indè cuderunt [k]. ¶ *Septuaginta*] [*De quo vide ad* Gen. 46. 26, 27.] ¶ *Joseph autem*, &c. וְיוֹסֵף הָיָה בְמִצְרָיִם] Exceptio est, non ad id quod proximè præcessit, sed ad remotius, more Hebræorum, nempe ad v. 1. *Hæc sunt nomina*, &c. q. d. Inter eos non numeravi Joseph [l]. *Nam Joseph*: q. d. Causa descensûs omnium in Ægyptum fuit Joseph, ejúsq; gratia apud Regem [m]. Al. vertunt, *Cum Josepho, qui erat in Ægypto*, JT. A. ex Ch. He. in V. Subaudi, *& cum filiis Josephi*: Synecdoche [n]. Ut ostendat Josephum & filios esse ex illo numero, ut Gen. 46. 20, 27 [o].

6. *Cognatione illâ*, הַדּוֹר] דור hîc non sign. *cognationem*, sed *seculum*, vel *generationem* [p]. *Universa generatio*, H [p]. pro, *omnes homines illius ætatis*. Hoc dicit,

ficit, ut ostendat afflictionem non accidisse vivente Joseph [q].

7. *Creverunt,* פָּרוּ] Hâc dictione significat augmentum plurimum [r]. Τὸ פָּרָה sign. *germinare* & *fructum facere sicut arbores* [s]. Docet neminem sterilem fuisse, sed omnes instar arboris fructiferæ, & plures quotannis fœtus tulisse [t]. ¶ *Germinantes,* וַיִּשְׁרְצוּ] Significat *producere in morem reptilium* [u], piscium [x]. ¶ *Multiplicati sunt,* וַיִּרְבּוּ] Significat magnâ copiâ multiplicari [y]. q.d. Illa soboles non subitò moriebatur, (ut solent gemelli, debiles cùm sint,) sed ætate processit [z]. *Magni facti sunt,* seu creverunt, i.e. proceram staturam nacti sunt [a]. ¶ *Ac roborati,* וַיַּעַצְמוּ] Significat ingenti fortitudine roborari [b]. q.d. Soboles illa non infirma erat, (ut gemelli solent esse,) sed robusta [c]. ¶ *Nimis,* בִּמְאֹד מְאֹד] *Valde valde.* Nam ב redundat [d]. ¶ *Impleverunt terram*] Heb. *impleta fuit terra ad eos,* Ma. אֹתָם positum est pro מֵהֶם, ab אֵת, quando significat *ex,* & affixo [†]. Qu. Quomodo poterant adeò in immensum multiplicari, ex 70 ad 600000, spatio 210 vel 215 annorum? Resp. Consideranda hîc sunt, 1. fœcunditas Hebræorum [e], eáque extraordinaria, illis à Deo concessa [f], 2. fœcunditas Ægypti prodigiosa, ubi unius partûs 4 vel 5 fœtus esse familiare erat, ut notat Aristot. Hist. animal. 7. 4. (imò septenos uno partu genitos affirmant Plinius 7. 3. & Solinus cap. 2. & Paulus jurisconsultus in Justiniani Pandectas lib. 1. tit. 4.) 3. uxorum multitudo; 4. vitæ diuturnitas. Potiùs mihi mirum videtur non plures exstitisse. Tandem demonstrat Bonfrerius hoc fieri potuisse viâ naturali. Supposito (inquit) annos tantùm fuisse 200, & 50 tantùm qui generârunt, & eos non ante 20. annum generâsse, & cuilibet tantùm tres masculos fuisse, sic exsurget numerus longè major, per decem vicenarios. 1. ex 50 fient 150; 2. ex 150 fient 450; 3. indè 1350, 4. indè 4050; 5. indè 12150; 6. indè 36450; 7. indè 109350, 8. indè 328050, 9. indè 984150; 10. indè 2952450; & quidem masculi liberi. Obj. Tempus distribuis in decem generationes, cùm quatuor tantùm erant, Gen. 15. 14. *Quartâ generatione revertentur.* Aaron erat filius Amram, hic filius Cahath, filii Levi, qui cum parente descendit in Ægyptum. Item Core, princeps seditionis, erat filius Isaar, hic filius Caath; & Naasson, qui egressus est ex Ægypto, erat filius Aminadab, filii Aram, filii Esron, filii Phares, qui puer vel infans cum Juda ingressus est Ægyptum. Resp. Gen. 15. non docet generationes non plures fuisse, neque id verisimile, sed quòd adhuc superfuturi essent aliqui qui ad quartam generationem pertinerent. Erant igitur illi jam nominati ex illis qui parentum postremis annis geniti fuissent, nam eos antea genuisse alios satis constat. Benjamin genuit circa 20. annum; & Joseph vidit posteros ad tertiam generationem: cùm tamen restarent ab ejus morte ad exitum 139 anni. Adde quòd Core & Naasson tum habebant liberos [†]. Frustrà ergò sunt profani & athei, qui hinc occasionem arripiunt detrahendi de authoritate Scripturarum [h].

8. *Surrexit rex novus*] Ἕτερος, ὁ. Sic *dii novi,* qui alii; *canticum novum,* Davidi, i.e. aliud; *nova linguæ,* Marc. 16. 17. quæ ἕτεραι Act. 2. 4 [i]. Rex alterius familiæ, inquit Jo. Frequens Ægypti regiarum familiarum mutatio, ut patet ex dynastiis [k]. Hic Rex erat Amenophis, inquiunt Perer. & Torniellus & alii [l]. Vel potiùs, ejus successor *Armesesmiamm,* sive *Ramesses,* qui regnavit annis 66. Hujus successor, Amenophis plagis percussus est. Itâ Mercator, ex Manethone & Beroso apud Josephum [m]. ¶ *Qui ignorabat Joseph*] Vel ignorans, vel oblitus, ut à Dario factum, Est. 6 [n]. Id non mirum, quia è *regia stirpe* minimè fuit, ut notant Ezra, Jos. & alii [o]. Itâ se gessit, acsi ipsum ignorâsset ejúsque beneficia [p]. Emphasin habet: neque enim corpore nôsse poterat aliquot seculis antea mortuum, sed taxatur hîc Regis ingratitudo & malignitas, stultitia item & imprudentia [q]. At vide porrò, qui hîc ignorat Josephum, Exod. 5. 2. ait se *nescire Dominum.* Hinc Hebræi colligunt in Midras, *Qui ingratus est erga homines, ingratus tandem erit erga Deum, & negabit beneficia à Deo accepta* [r]. Immemor erat eorum quæ præstiterat Joseph, & quæ ei promissa fuerant [s]. Non stabat pacto & fœderi inter Joseph & Regem Ægypti [t]. Verè dicitur, Φεῦ, τῶν θανόντων ὡς ταχεῖ᾽ ἀπόλλυται χάρις; (*Heu, quam citò pereunt,* i.e. memoriâ excidunt, *mortuorum beneficia!*) Quid mirum beneficia humana facilè excidere animis, cùm & Divinis beneficiis idem eveniat? Vide Jud. 2. 10 [v]. Ch. sic vertit, *Non servabat decretum Joseph,* i.e. quæ Joseph bene decreverat, sed novas leges fecit; juxta illud, *Novus Rex, nova lex* [x].

9. *Populus filiorum Israel,* עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל] *Populus filii Israel*; per appositionem [y]. ¶ *Fortior nobis,* עָצוּם מִמֶּנּוּ] *Ossem* (*roboratm, compactus*) *præ nobis.* Sensus duplex. 1. Ex nostris substantiis (opibus) compactus (condensatus) est. 2. Opulentior (compactior) *de à nobis,* i.e. præ nobis [z].

10. *Venite,* הָבָה] *Agite.* Imperativum pro adverbio hortandi. Vide Gen. 11. 3 [a]. ¶ *Sapienter opprimamus eum,* נִתְחַכְּמָה לוֹ] Ad verbum, *sapientes nos ipsos faciamus propter ipsum,* i.e. sapienter consilium capiamus de ipso [b]: vel, *illi. Simus sapientes erga illum.* II[o]. Inveniamus rationem aliquam callidam & subtilem quâ opprimere possimus illum [c]. ὁ. κατασοφισώμεθα αὐτούς, *callidè,* vel *astutè, circumveniamus eos,* F. co. *Sapiamus in illum,* Mo. *sapienter agamus illi,* O. vel, *contra eos,* Ch. Sa. JT. sim. Sy. Ar. ¶ *Nè fortè multiplicetur*] Triplex est metus à peregrinis, ubi multùm increscit eorum multitudo: nè conspiratione indigenas opprimant; nè hostibus se adjungant, nè vi exitum quærant [d]. Tres causæ erant cur Hebræos affligerent: 1. Metus; 2. Invidia, quòd soboles cresceret, 3. Odium ob religionem [†]. Deus permisit Hebræos durè affligi, 1. quia aliqui eorum in idololatriam lapsi sunt, Ezec. 23. 8. (& Ezec. 20. 5, 7, 8. Jos. 24. 14 [f].) 2. ut aversarentur Ægyptum, & de Terra promissa cogitarent; 3. ut justo titulo possent Ægyptios spoliare; 4. ut prodigia patrarentur in Dei gloriam [g]. ¶ *Si ingruerit contra nos bellum,* תִקְרֶאנָה מִלְחָמָה] *Evenerit bellum.* Verbum est plur. Nomen sing. Hinc quidam vertunt, *evenerint bellum & bellum,* i.e. ingruerint crebra bella [h]. *Et erit quia vocabunt bellum:* q.d. Si externum bellum accersant, aut in nos alias gentes vocent, ut Hebræum verbum fœmininum illis tribuat ob contemptum [i]. *Si quando inciderint occasiones belli,* A. Ma. Similem ellipsin conjugati esse volunt Gen. 18. 21 [k]. נָה in תִקְרֶאנָה est affixum Chaldaicum, pro Hebræo נוּ. Chaldaismos enim Hebraismo admisceri non inusitatum est. הֲבִאתָ pro הֲבִאתָה, Gen. 33. 11. Nec mirum נָה poni pro נוּ, quod Chaldaicum est: notum enim est ex Dan. & Esdra, ה pro א passim usurpari in impuriori Chaldaismo [l]. ¶ *De terra*] E regione in qua nunc habitant [m]. Magnum censum Regi reddebant, & multa præclara opera faciebant [n]. Ex his verbis colligitur hanc apud Ægyptios famam fuisse vagatam, quòd Hebræi ad terram Canaan essent reversuri [o].

11. *Præposuit eis magistros operum*] Itâ ὁ. ἐργοδιώκτας, Schol. i.e. *qui operas urgent,* D. *præfectos angariis,* JT. *principes pessimos,* Sy. vel, *malefactores,* Ch. i.e. qui eos vexarent, F. ut vires eorum frangerent, fœcunditatémque imminuerent [p]. ¶ שָׂרֵי מִסִּים] Al. *principes contritionum,* vel *liquefactionum,* Ma. vel *dissolutionum,* i.e. qui eos cogerent terram liquefacere ad conficiendos lateres [q]. *Principes tributorum,* itâ Sa. Ar. M. Mo. P. O. RS. & omnes He. in F. co. i.e. qui tributa & census ab illis exigerent. Voluit Rex eos & labore & tributis gravari, ut nec numero nec divitiis augerentur [r]. *Exactores tributorum,* non pecuniæ, sed laterum [s]. Cogebantur ergò formare lateres, Num. 14. urbes & pyramides ædificare, Nilum per fossas in prata & agros derivare [t]. ¶ *Ut affligerent eos oneribus,* בְּסִבְלֹתָם] i.e. Magnis tributis [v]. *Otiosæ armatorum manus facilè lasciviunt,* ait Tacitus de Germania. Idem Annal. 1. & in vita Agricolæ. *Huic malo remedia quæsita à Principibus: Vallum, fossa,* &c. *fecerant,* Annal. 1. Pari de causa Tarquinius plebem Romanam in fossas cloacásque exhauriendas demersit. Vide Aristot. Polit. l. 5. c. 11. καὶ τὸ πένητας ποιεῖν, &c. Laborabant Israelitæ ἐν ταῖς λατομίαις, (*in lapidicinis,*)

ait Manethos. Pyramidum faciendarum causâ Regibus Ægypti, nè plebs esset otiosa: Plin. 36. 12.

¶ *Ædificârunt*, [וַיִּבֶן] Omnes pluraliter reddunt, at sing. est, *ædificavit*, F. co. Scil. vel *populus Israel*, ut patet ex Gen. 30. 30, 43. vel *Pharaoh*, i.e. Rex sibi ipsi exstruxit. ¶ *Urbes tabernaculorum*, [עָרֵי מִסְכְּנוֹת] Quasi legisset, סוכות *. *Urbes inclusionum*, i.e. muris inclusas, O. *urbes munitas*, ό. i. e. præsidia, arces, F. Caj. Al. *urbes thesaurarias*; ità Ch. & omnes Hebræi, F. co. ità F. V. K. in M. Sa. P. Mo. O. A. i. e. urbes pro thecis & granariis frumentorum. Nam frumenta inter thesauros connumerantur. Ità vox accipitur 2 Par. 17. 12. & 32. 27. Hæc repositoria ab utilitate sic dicuntur, à סָכַן *prodesse, utile esse*. Significat apothecas in quibus annona aut opes regiæ reponerentur. *Civitates, horrea*, Sy. Ar. ¶ *Phitom & Ramesses*] Duæ urbes erant in regni limitibus: Nè aut Israel egredi posset, aut aliquis exterorum ingredi. T. Jer. habet, *Tanis* [leg. *Tanu*] *& Pelusium*. Referunt Hebræi Judæos adeò segniter laborâsse in iis exstruendis, ut in proverbium abiret de ignavis, pigris & segniter laborantibus, *Is est Pisom Veraamsee* †. ¶ *Pithom*] Pathomus ad Bubastim Herodoto. Unde *Pathmeticum* ostium Ptolemæo. Patumon, oppidum Arabiæ Petrææ attributum, in finibus Ægypti, per quod fossa à Nilo ad Rubrum mare ferens perducta est, quæ opus erat Israelitarum, cujus authorem Neconem fuisse falsò statuit Herodot. in Euterp. Consule locum.

12. *Tantò magis crescebant*, [יִפְרֹץ] *Erumpebant*, A. La. Vide Gen. 30. 30, 43. Majori vi, sicut aqua, quæ, quò magis arctatur, eò vehementiùs aggeres perfringit. ¶ *Adeò ut ederet eos propter filios Israel*] i. e. Visâ illorum prosperitate. *Et spinis puncti sunt*, O. *Fuerunt tanquam spinæ in oculis eorum*. Nam קוֹץ *spina*, ait RS. ¶ *Oderuntque*, &c. [וַיָּקֻצוּ מִפְּנֵי יִשְׂרָאֵל] *Et angustiabantur* (*cruciabantur*, Sa. Sy. in Nob.) *propter filios Israel*, Mo. P. O. Sa. *Tribulatio erat Ægyptiis propter filios Israel*, Ch. *Abhorrebant Ægyptii à filiis Israel*, ό. *Fastidiebant fil. Isr.* Ar.

13. *Ædentes*, &c. [בְּפָרֶךְ] *Cum sævitia*, Sy. Ti. JT. vel, *rigore*, A. vel, *tyrannide*, M. *violentiâ*, ό. *ferociâ*, Ma. *cum supercilio*, O. *durè*, Ch. Sa. P. *cum duritia*, Mo. O. V. citra ullam clementiam aut misericordiam.

14. *Omnique famulatu*, &c. [בַּשָּׂדֶה] *In agro*; i.e. agresti & rustico. Indè constat eos ad omnia servitiorum opera, etiam ruralia, compulsos fuisse. Compellebantur etiam fæces & immunditias ex civitatibus exportare. ¶ *Quo—premebantur*, [אֲשֶׁר עָבְדוּ בָהֶם] Variè reddunt. *Opera quibus serviliter premebant eos*, ό. simil. Ch. servitutem *quam exigebant ab eis domi*, JT. *opus quod violenter operati sunt in eos*, Sa. servitus *quam illis serviebant*, M. vel, *quò illos premebant*, Ti. Sy. servitium *ad quod utebantur illis*, Ar. *opere in quo illos servire fecerunt*, Q. in V. *in quo operâ illorum abutebantur*, P. Similis locutio Jer. 25. 14. ubi עָבַד construitur cum ב: quod quoties fit, significat *servitium quod exigunt domini*, (*sævitiam exercere in servum, ejus servitio abuti*, Jer. 25. 14. & 27. 7. & 30. 8. & 34. 10. Ezec. 29. 20.) aliòqui significat *servitium impensum à servo*.

15. *Obstetricibus Hebræorum*, [לַמְיַלְּדֹת הָעִבְרִיֹּת] *Obstetricibus Hebræis*, ità Onk. Targ. Jeros. Muis. Nam ה emphaticum in Pathach sub ל includitur; nomina autem & participia more nominum in regimine usurpata respuunt ה emphaticum. Intelligunt qui Hebraicè sciunt †. Qu. Utrùm hæ obstetrices Hebrææ erant, an Ægyptiæ? Resp. Q. Hebræas fuisse aiunt. Rationes sunt. 1. Hebrææ ante illum diem usurpatæ sunt: Non certè deerant apud illas quæ artem eam callerent. Nec jam Ægyptiæ sunt illis substitutæ, quia id suspectum fuisset. At omnes consentiunt eas clàm à Rege vocatas, qui voluit crudelitatem calliditate obvelare. 2. Dicuntur *timuisse Deum*, scil. verum. 3. Apertè distinguuntur ab obstetricibus Ægyptiarum: alioquin si Ægyptiæ fuissent, communes fuissent & Hebræis & Ægyptiis mulieribus. Alii censent Ægyptias fuisse. (Et hinc laudabilior earum pietas.) Rationes sunt. 1. Non commissurus erat Pharaoh hoc negotium Hebræis, nec speraret sic sævituras. Sed potuit Rex eas, licèt Hebræas, vel promissis vel minis permovere. 2. Quia dicunt, *Non sunt Hebrææ sicut Ægyptiæ*. Poterant tamen Hebrææ sic respondere, quasi ut plurimùm sic accideret, præsertim post auctos labores. ¶ *Sephora, Phuah*] Qu. Quomodo duæ obstetrices sufficerent? Imò nec centum sufficerent †. Respondent, 1. Non de duabus modò obstetricibus hoc intelligi, sed de omnibus, quarum duo scil. essent officia. Solebant parturienti assistere obstetrices duæ; quarum una *Sephra* diceretur, (à שָׁפַר *pulchrum esse*, quòd partum adjuvaret, ejúsque membra & corpus aptaret;) altera *Puah*, (à פָּעָה *clamare*, quòd verbis, voce & precibus opem ferret.) Sed hoc subtilius quàm solidius. 2. Has fuisse obstetrices nobilium Hebræarum. At Ægyptii nullum discrimen fecerant nobilium & ignobilium Hebræorum. 3. Has fuisse *obstetricum principes*, quæ Regi vectigal penderent ex mercedula. Quasi penès illas obstetricatûs summa fuerit, prout Athenis factum narrat Plutarchus. Principes erant inter obstetrices. [Aliis hoc non placet.] 1. Quia tunc vocatæ essent *principes obstetricum*, sicut Gen. 40. 2. *princeps pincernarum*. 2. Quia non solita est inter obstetrices præsidentia. 4. Valde probabile est celebriores has fuisse, quarum operâ alias pertrahere potuit; & per quas mandatum Regis reliquis denunciandum esset. Vel, 5. aggressus est duas, ut, si successisset, longiùs progrederetur, & promiscuè omnibus mandaret; quod statim ab initio pudor prohibebat nè faceret.

16. *Et partus tempus advenerit*, Heb. *& videbitis eas* [עַל הָאָבְנָיִם] Variè reddunt. *Prope partum*, ό. *in partu*, Ti. *ad exedram*, Sy. *in*, vel *super*, *sellam*, Sa. Mo. M. JT. O. A. עַל מַתְבְּרָא, *super sellam*, Ch. in Riv. *super sedem*, P. Intelligunt vel, 1. sedem in qua sedet pariens; vel, 2. sedem in qua recipitur infans. Est locus in quem cadit infans ex utero matris, qui extra uterum esse debuit, quia Rex dicit, *Cùm videritis*. Aliis est *vulva*, quam מַשְׁבֵּר vocant, ità K. in F. V. (à *frangendo*, quòd, cùm fœtus eò pervenerit, rumpantur cardines vulvæ in parturiente.) אָבְנַיִם videntur esse fores uteri, מַשְׁבֵּר. Sign. duos cardines ventris. *Vox derivatur à* בָּנִים, *fœtu vel filiis inde enascentibus*. *Numero duali est, ob duos vulvæ cardines*. Alii sic; *Cùm videritis in procinctu esse fœtum*. אֶבֶן, inquiunt, significat *lapidem*, aut *pondus*, aut *staterum*. Sensus est, Cùm tempus partûs advenerit, h.e. dum in propinquo est, in propendendo scilicet, ut fit in librando; tempore cùm & puer exire, & mulier parere, cogitur. ¶ *Si masculus, interficite*] 1. Quia ab his sibi timebant, non à fœminis, Bo. 2. Quòd à quodam vate intellexit, nasciturum apud Israelitas quendam qui Ægyptios graviter affligeret, Jo. in Bo. Ità T. Jon. ¶ *Si fœmina, reservate*] i.e. Servetur, V. quia imbelles, & his abuti volebant ad libidinem.

17. *Conservabant*, [וַתְּחַיֶּיןָ] *Et vivificabant*, ό. Mo. i. e. vivos conservârunt. Latinè etiam is dicitur *vitam dare*, qui non aufert.

19. *Ipsæ obstetricandi habent scientiam*, [כִּי חָיוֹת הֵנָּה] Q. volunt כִּי redundare. Variè reddunt. *Vividæ*, vel *vivaces*, Sa. M. P. JT. O. A. *vegetæ*, Ti. *vivacissimæ sunt* & robustissimæ, patientes sunt laborum & dolorum; ideòque præveniunt nos, nec indigent ope nostrâ. Al. sic; Ipsæ sunt similes bestiis, (quia חַיָּה *animal & bestiam* significat) quæ, dum pariunt, non indigent obstetricibus †. Non displicet: sic potuerunt loqui odium & despectum Hebræorum simulantes, & illum beneficio quod in illas conferebant prætexentes. *Animalia, bestiæ ipsæ*. Ità חַיּוֹת sumitur Psal. 103. 25. Ezec. 1. 5. Al. *Obstetrices sunt*; ità Onk. in F. co. Sy. Mo. Ità vox חַיְתָא significat in Chaldæo & in commentariis Hebræorum. Sic dictæ, quòd fœtum quasi *vivificant*, cùm juvant ut in lucem veniat: fœtum fovent, animant, formant. q.d. Non opus ergò habent aliis obstetricibus. *Vivificant ipsæ antequam veniat obstetrix, orant—& exaudit eos* Deus, Targ. Jeros. in V. Solertes sunt, vivaci & sagaci ingenio. *Sapientes sunt*, Ch. *perspicaces*, Ar. Si verum respondent, (quod magis probamus) Hebrææ, de mandato Regis certiores factæ, antè pariebant quàm eas vocarent; sin falsum, callidè verum tegunt.

21. *Ædificavit eis domos*, [וַיַּעַשׂ לָהֶם בָּתִּים] *Et fecit*

fecit eis domos, Mo. & plerique. Triplex hîc difficultas: 1. Quis fecit? 2. Quibus? 3. Quid? 1. Quis fecit eis domos? Q. referunt ad Israelitas, quasi illi (gratitudinis ergò [m]) domos munitas eis exstruxerint, ubi ab incursu Ægyptiorum tutæ esse possint [n]. Alii ad Pharaonem referunt, qui proprias & peculiares domos illis exstruxerit, unde exire non licebat, & ubi exspectare cogebantur Hebræas parturientes, quæ eò adducebantur ex Regis mandato, ut Ægyptii unà cum illis cognoscerent num filius aut filia nasceretur [o]. [Alii paulò aliter referunt.] Suspectam habens obstetricum Hebræarum fidem, domos certas eis assignavit, unde exire non possent quin sentirent Ægyptii, qui eas cùm irent obstetricatum comitarentur, &c [p]. [Al. sic,] Cùm obstetrices, Deum magis quàm Regem veritæ, mares conservâssent, custodes Israelitis adhibuit, ac duas inter Israelitarum domos unam esse voluit, nè mares celare possent [q]. Alii (atque ii doctiores) ad Deum referunt, [Deum nempe ædificâsse domos.] 2. Quibus factæ sunt domus? Atq; hæc est secunda difficultas. Q. ad Israelitas referunt [r], quia להם masc. est. Ità Jun. qui vertit, *& domos natis illis statuebat*, nimirum Israelitis [s]. Sensus est, Ex eo obstetricum timore, &c. factum est ut *domus*, i. e. familiæ, Hebræorum in immensum auctæ sint, juxta v. 12. Hæc lectio omnium simplicissima esse videtur [t]. Al. ad obstetrices referunt [u]. Obj. at להם est masc. Resp. Potest esse enallage generum, pro להן, (ut Exod. 15. 21 [x].) ut contrà, Ruth 1. 13. להן pro להם [z]. Ità Ruth 1. 8. עמכם de nuribus Naomi dicitur [a]. Sic Exod. 2. 17. ויגרשום est, *ejecerunt eas*, & statim, צאנם, *oves earum* [b]. Ità להם, 1 Reg. 22. 17. pro להן, 2 Chron. 18. 16. Sic 1 Chron. 10. 7. coll. cum 1 Sam. 31. 7 [c]. Similis enallage Gen. 2. 16. Exod. 11. 6. & 22. 26. & 29. 41. Jud. 19. 24. Zach. 8. 9 [d]. Præterea, R. Bechai ait masc. hîc usurpari *in præmium præcepti, cui operam dederunt conservando mares* †. Vel masc. utitur, ut innuat eas fœcundas fuisse ex viris, à quibus nomen accipiunt familiæ [f]: q. d. Fecit maritis obstetricum domos [g]. Vel, ad indicandum earum virilem & generosum animum, quo atroci Regis edicto restiterunt [h]. Ità vidimus de quibus hoc dicitur. [Tertia difficultas est, Quid fecit? Iterum variant.] 1. *Domos eis fecit*, i. e. protexit eas, abscondit eas; sicut dicitur de Jeremia & Baruch, Jer. 36. 26 [i]. 2. Dedit eis *familiam numerosam, egregiam, longævam, divitem* [k]. *Sobolem earum auxit, quòd Hebræas soboli pepercissent*: ità Ambrosius rectè. Sic בנה sumitur Gen. 16. 2. & 30. 3. ubi Græci habent τεκνοποιῶ [l]. Ità Deut. 25. 9. *qui non ædificaverit domum fratris*, i. e. qui noluerit eam augere prole. Ità Ruth 4. 11. *quæ duæ ædificârunt domum Israel*, i. e. pepererunt multos filios [m]. *Domus* pro *familia* sæpe occurrit. Ità *domus Aaron, Juda, David*, est *familia Aaron, Juda, David* [n]. Nec mirum proles vocari *domos*, cùm בן sit à בנה *ædificavit* [o]. *Fecit eis domos*, i. e. ità fœcundavit, ut plures ex iis domus ortæ sint. Aliud est *domum facere*, 2 Sam. 7. 27. Ità Schol. ἐξ αὐτῶν γένος ἐποίησεν. Explicatio auro contrà non cara. Sic alibi, *Collocat solitarios in domo*. Nam solus nemo domum seu familiam constituit [p]. 3. Alii sic; *Domos construxit*, i. e. rem familiarem earum adauxit. Ità Gen. 30. 30. *Quando faciam domum meam?* i. e. prospiciam mihi de necessariis ad familiam [q]? Sic accipitur Psal. 127. *Nisi Jehovah ædificet domum*, &c [r]. 4. Hieron. *domos* exponit mansiones in cœlo [s]. Qu. Num ergò probavit Deus obstetricum mendacium? Resp. 1. *Factum ad laudem pertinet, mendacium ad veniam*: Aug. qu. ad Exod. *Non est remunerata fallacia, sed benevolentia; benignitas mentis, non iniquitas mentientis*: Aug. de mendac. 2. 15. Consentit & Greg. Moral. 18. 4 [t]. Resp. 2. Illa verba obstetricum tam procul absunt à mendacio, ut sint gloriosa fidei in Deum confessio: q. d. Videmus in earum partu extraordinarium Dei auxilium, cui nolumus resistere [v].

22. *Quicquid natum fuerit*] Nempe Hebræis [x]. Hujus edicti vestigia hodiéque supersunt inter vicinos Arabes, qui quamvis cædem THAGRIK, i. e. *demersionem*, appellant, quia olim *obstetrices in aquis infantes demergebant ut occiderent*. Ità Alcamus [y].

[m] Riv. [n] F. V. [o] Ità F. V. [p] Mas. [q] R. Bechai in Mas. [r] Ità F. Calv. in Riv. [s] Jun. [t] F. [u] Ità Targ. Jeros. & He. in V. Mus., Riv. G. [z] Ma. [a] D. [b] Riv. [c] Mus. [d] A. [d] Quistorp. † Mus. [f] V. [g] D. [h] Ma. A. [i] Ità K. in F. [k] Ità Me. T. Sim. G. Riv. [l] G. [m] Riv. [n] E. [o] Me. [p] D. [q] F. V. [r] Riv. [s] E. [t] E. ità La. Bo. [v] Li. spicil. in Exod. [x] A. ità Ch. & ὁ. in A. [y] BA. 1. 2. 34. 341.

CAP. II.

1. *Egressus est*, וילך] *Perrexit*: ex sua civitate in aliam [a]. ¶ *Vir de domo Levi*] Amram hic fuit [b]. ¶ *Accepit*] Scil. *in uxorem*, Exod. 6. 20 [c]. ¶ *Stirpis suæ*, בת לוי] *Filiam Levi*, nempe Jochabed amitam, seu patris sui sororem [d]. Vide Exod. 6. 18. & Num. 26. 58, 59 †. Talia matrimonia postea interdicta sunt, Lev. 18. 12. [tribubus & familiis tum multiplicatis [f].] At priùs, in sancti generis paucitate, & in publica confusione, tolerata [g]. [Alii negant hanc fuisse Jochabed.] Tunc enim Jochabed fuisset 130 annorum, (quia erat inter descendentes cum Levi in Ægyptum,) ideóque non idonea conceptioni. Resp. 1. Concedunt hoc Hebræi, sed dicunt miraculosè conceptum Mosen. At verò paulò antè Mosen Aaron conceptus erat, pariter & Maria [h]. 2. Responderi potest, illud falsò supponi: nam, vel Levi generavit Jochabed anno 110. ætatis, vel etiam anno 136. (cùm & Abraham post 140 annos generavit, Gen. 25. 2.) & Jochabed Mosen concepit vel anno 70. vel 42. Ità ergò anni expleri possunt. Israelitæ in Ægypto erant 210 annis. Ex iis 80 tribuendi sunt Mosi, reliqui 130 distribuendi sunt inter Levi (qui forsitan erat 50 annorum cùm descendit) & Jochabed [i]. 3. Alii volunt eam dici *filiam Levi*, i. e. neptem; ut Elizabeth *filiis Aaron*, Luc. 1. & hanc Jochabed fuisse aliam ejusdem nominis [k].

2. *Videns eum elegantem*, ità ὁ'. כי טוב] *Quòd pulcher*, Sa. Sy. Ar. *bonus*, Mo. Nob. i. e. bonâ formâ, ut Gen. 6. 2. Synecdoche [l]. Hanc Mosis pulchritudinem notat Justin. l. 36 [m]. ¶ *Tribus mensibus*] i. e. Quamdiu potuit, Act. 7. 20. Sunt qui dicunt edicto regio visitationem faciendam tertio quoque mense [n].

3. *Non posset celare*] Fervente rursus inquisitione & infanticidio [o]: & propter vicinos Ægyptios; mixti namque habitabant, ut infrà 3. 22 [p]. Plures tamen infantes evasisse, remittente se tyrannide, ex Aarone ejúsque coævis liquet [q]. ¶ *Fiscellam*, תבת] Significat κιβωτὸν· quâ voce utitur Strabo, & Simonides [r]. ¶ *Scirpeam*, גמא] *Ex juncis*, Mo. Me. V. Kimhi exponit de ligno levissimo, quale est arundo marina [s]. Aliis (inquit idem) est *alga*, vel *canna*, ex qua fiunt naviculæ. Vide Jes. 18. 2 [t]. *Scirpeam*, Vulg. i. e. ex papyro. Lucan. l. 4. *Conseritur bibulâ Memphitis cymba papyro* [v]. Vide Plinium 7. 56. & 13. 11. & Theoph. Hist. plant. 4 [x]. Ægyptii ex papyro arbore naves & cymbas conficiunt, testibus Herodoto, Plinio, Lucano, Theophrasto [y]. ¶ *Linivit*, &c. ותחמרה בחמר ובזפת] *Et bituminavit*, &c. V. *linivit eam bitumine*, &c. M. *lutavit eam luto* (scil. intus,) *& pice* (foras [z].) [De his vocibus vide quæ ad Gen. 11.] ¶ *In carecto*, ità Ch. Sy. M. Ti. i. e. loco ubi carices nascuntur [a]. בסוף] *In palude*, ὁ'. Sa. *in juncto*, M. P. O. Ma. *alga*, JT. *loco algoso*, Sa. vers. סוף idem est cum גמא [b]. Nè nimis undis & ventis agitaretur: & juxta ripam, ut faciliùs reciperetur [c]. In stagnantis Nili parte, à qua facilè non posset defluentium aquarum impetu rapi per alveum fluminis [d]. Tunc enim eversa fuisset †. A סוף *finire*, & *deficere*, est סוף *juncus, juncetum*; quòd sit terminus inter aquam & terram [f]. Dicitur ab *extremitate*, quia crescit in extremitate fluminum [g]. [*Historiam Mosis referunt Ethnici in fabulis suis*, mutatis nominibus,] ut docet BA. Ex Mose Typhonem fecerunt, quem aiunt fuisse Regis Osiridis fratrem ex eadem matre, (nempe quia Mosen filia Phar. adoptavit, quæ poterat esse mater illius Pharaonis de quo agitur in Exodo;) eúmque in Regem multa machinatum, adscitis in conjurationem viris 72, (nempe, quia Mosi & Aaroni additi sunt 70 seniores,) & reginâ Æthiopiæ: (hæc est uxor Mosis, quam antiquissimæ Scripturæ versiones Æthiopissam, & Judæorum historiæ Regis Æthiopiæ filiam, fuisse asserunt.) Eum, asino vectum, perhibent (sumptum id ex Exod. 4. 20.) per septem dies fugisse: (quomodo Tacitus Hist. 5. de Judæis ex Ægypto profugis, —*Sex dierum iter emensi, septimo, pulsis cultoribus, obtinuêre terras, in quibus urbs & tem-*

[a] V. [b] L. M. R. V. A. La. [c] A. [d] M. Jun. A. Pi. F. V. † Jun. [f] A. [g] Jun. Pi. Belg. [h] L. [i] Mus. [k] L. La. [l] Jun. [m] A. [n] V. L. in v. 3. [o] Me. La. [p] Pi. [q] Me. [r] G. [s] M. [t] V. [v] G. [x] Bo. [y] T. [z] He. in M. [a] Me. [b] K. in M. [c] Jun. Pi. [d] Me. † T. [f] O. [g] Jun.

plum dicata sunt. Utrobique pari errore, ex *lege Sabbatioto.* Præterea, Typhonem faciunt *Ἰουδαῖον τῶν Ἡσαίου, Isaaci filium, qui fuit ex stirpe Herculis*; eúmque fugâ elapsum filios genuisse *Hierosolymum* & *Judæum.* Sed nihil impudentius quàm quòd *Typhoni*, i. e. Mosi, Regis sui scelera imputant. Nam in Plutarcho Typhon Regem Osiridem arcâ inclusum in Nilum conjicit, idque per Taniticum Nili ostium. Nempe Moses quoque creditur prope *Tanim* fuisse expositus, ubi tum erat regia, Psal. 78. 12. & à filia Regis ibi repertus. Huc pertinet, quòd arcam hanc in *Byblum* delatam fabulantur Plut. & Lucian. de *Dea Syria*; nempe, quia latuit בסוף, Exod. 2. 3. i. e. in alga Nilotica, quæ est *papyrus*; quomodo סוף reddunt Græci, vel *βύβλον.* Jo. habet *θῖβιν βύβλινον* & Suidas, *κιβώτιον ἐκ βύβλου.* Fingunt etiam Typhonem in 14 partes Osiridem discerpsisse: nempe, quia *totidem populos*, h. e. 13 tribus, cùm ex Josepho duæ erant, & *mixtam turbam*, è regni corpore avulserat. Ad eundem Typhonem referunt *animalia mala & noxia*; quia Moses iis in perniciem Ægypti usus est. *Nec desunt qui umbram terræ, in quam Lunam illapsam deficere existimant, Typhonem vocant*: quia, scilicet, Moses triduanas tenebras induxit. *Præterea, sacerdotes mare exsecrantur, eósque qui mari utuntur, & salem, quem Typhonis spumam vocant*: memores, nempe, ad Mosis nutum mare Regem ejúsque copias penitus obruisse. Et indè crediderim Mosen *Τυφῶνα* dictum, quia, ut Hebræis *Tsuph*, ità Syris (à quibus Ægyptii multas voces mutuati sunt) *Tuph*, *inundationem* sign. Et quisquis attentè legit Plutarchum de Iside, reperiet multa quæ ad Mosen pertinent[b]. [Plura vide in Collectaneis nostris ad Exod. 12. 12.]

4. *Stante procul*, ותתצב] Verbum irregulare, (pro ותתיצב, vel ותתיצב:) significat puellæ metum, trepidationem. Significat studiosè se statuere, vires, animum colligere, intendere[i]. *Collocata autem fuerat*, sub. à matre[k]. Ea erat 10 vel 12 annorum[l].

5. *Filia Pharaonis*] Josephus & alii passim *Thermuti* appellant[m]; Artapanus *Merin*[n]. ¶ *In flumine*, על היאר] *Ad flumen.* Regitur à præcedenti ותרד. ¶ *Et puellæ ejus*] q. d. Sola remansit cum una ex ancillis in uno loco, ut sese lavaret; reliquæ verò exspatiabantur[o]. ¶ *Per crepidinem*, על יד] *Juxta*, aut *super*, *manum*, Ma. O. i. e. diverticulum: nos vocamus brachium maris. *Manus* hîc est rivus aliquis fluminis[p]. ¶ *Misit unam*, ותשלח את אמתה] *Et misit ancillam*, ità Vulg. ο'. & omnes nostri, & plerique Hebræorum[q]. Alii vertunt, *extendit brachium*, vel *cubitum*, *suum*, Q. in F. co. Non probat AE. quia tunc מ in אמתה dagessatum esset. At cùm raphatum est, (prout hoc loco) *ancillam* significat[r].

6. *Cernensque parvulum*, ותראהו את הילד] Ad verb. *& vidit illum, infantem.* Quod Hebræi exponunt, *vidit eum, quem vidit? puerum.* Sic Zach. 12. 8. vide locum †. Relativum suo substantivo sæpe præponitur, licèt pleonasticè quidem, tamen ad majorem evidentiam[t]. ¶ *De infantibus Hebræorum*] Quod certò cognovit ex circumcisione[v].

9. *Accipe*, &c. הליכי] Vertunt, *Duc*, Mo. *Abduc*, JT. *Conserva*, ο'. הליכי pro הוליכי, est enim verbum Hiphil. Nec semper mutatur י in Vau quiescentem. Sic à ינק *suxit*, est היניק[x]. *Ecce tibi puerulum*, Sy. Ar. [quasi legissent הא לכי.]

10. *Quem adoptavit*, &c. ויהי לה לבן] *Et fuit ei filii loco*, JT. *Ei*, nempe matri pueri[y]. Thermuthis unica erat Pharaonis hæres, & sine prole, licèt diu nupta, teste Philone. Unde Moses regio more educatus[z]. Philo ait eam finxisse se gravidam esse, & genuisse Moysen. Favet Apostolus, Heb. 11. 24. *negavit se esse filium filiæ Pharaonis*[a]. Adoptionem illam contempsit; maluit publicè haberi Hebræus & contemptibilis[b]. Qu. Cur ergò Pharaone extincto Moses non est vocatus ad regnum? Fortasse matris fraus & Mosis adoptatio detecta est[c]. ¶ *Vocavit nomen ejus Moysen*, משה] Qu. Unde nominis origo? Alii Ægyptiacam vocem faciunt, ex *MO* (vel *MOTS*, L. T.) *aqua*, & *IS*, vel *ISES*, (vel *HYSE*, D.) *servatus.* Ità Ph. Jo. Rabanus, Clemens Alex. & Procop[d]. Aliis est vox Hebræa; ità D. Qui Mosis etymon extra Mosen quærit, frustrà quærit †. Illa dedit ei nomen in sua lingua, quod Hebræi postea verterunt in suam linguam; sicut & Græci Hebraica verterunt, *Cepha* in *Petrus*, &c[f]. Significat vox, *eductum ex aquis.* Et quasi prognosticè designabat, filios Israel per hunc Moysen ex aquis miseriarum Ægypti, itémque maris Rubri, olim eductum iri[g]. Orpheus hunc in oriente habuisse videtur, cùm sic caneret, *Ὡς λόγος ἀρχαίων, ὡς ὑδογενὴς διέταξε*, (i. e. *Ut sermo antiquorum, ut genitus in aqua edixit.*) Nam quia ex aqua extractus, ideo in ea genitus existimabatur[h]. Quale nomen illi impositum fuit in circumcisione non constat[i]. Clemens Alex. post Numenium eum vocat *Joachim*, Manetho *Osarseph*, Artabanus *Hermen*, & ab eo Hermenopolin urbem[k].

11. *In diebus illis*] i. e. 40. Mosis anno, inquit Stephanus Act. 7. ¶ *Ad fratres*] Sic vocant Hebræi omnes ejusdem familiæ & gentis[l]. ¶ *Viditque afflictionem eorum*, וירא בסבלתם] *Vidit onera eorum*, V. *laborem eorum*, M. Oppressiones illorum consideravit[m]. ¶ *Virum Ægyptium*] Unum ex præfectis qui eos opprimebant[n].

12. *Percussum*, &c.] Heb. *percussit*, i. e. occidit, T. Quæritur an justè fecit. Resp. 1. Quidam negant, & Mosen culpant. Ità olim Aug. (licèt postea mentem mutavit,) & Hilar. apud Riv. & Quist. 1. Nondum habebat jurisdictionem, &c. nec mandatum affligendi Ægyptios, aut liberandi populum. 2. Circumspiciebat, ex mala conscientia: at Divini zeli non est metus, sed firmum animi robur & constantia. 3. Annos 40 exsulare cogebatur, ut disceret exuere immoderati animi affectum[o]. At verò nunquam Mosi hoc vitio vertitur in Scriptura. 2. Alii justè factum dicunt, ex communi officio defendendi oppressos, maximè in causa inculpatæ tutelæ. Non placet; quia *vindicta* vocatur Act. 7. 24. quæ privatis non conceditur, Rom. 12. 19[p]. 3. Alii ergò hoc factum aiunt jure Divino, & potestate jam tum Moysi à Deo collatâ, à quo vindex & liberator populi constitutus fuit[q]. Favet Stephanus, Act. 7[r]. Factum est ex conscientia vocationis suæ[s]. Id ei satis constabat, sed incertum an externâ revelatione, an verò solâ inspiratione internâ[t]. Josephus ait Mosem Divino oraculo patri Amram reddito eductum[v]. Referendum est hoc homicidium ad facta personalia & heroica, quæ ad imitationem non sunt arripienda[x]. Inst. At injustè ob simplicem percussionem mortem inflixit. Resp. 1. Interfecit eum non tantùm ob percussionem, sed & adulterium, quod ex iis altercantibus novit Moses. Dicunt enim Hebræi, Hebræum percussum ab Ægyptio fuisse maritum Salomith, mulieris pulcherrimæ, quam per fraudem vitiavit[z]. 2. Posset dici, non omnia quæ acciderant hîc narrari. Fortassis Ægyptius Hebræum propè occiderat, nec aliter Moses repellere potuit: vel, Ægyptius etiam in Mosen irruit, qui vim vi repellens eum occidit[a].

13. *Die altera*] Heb. *secundo.* Lucem huic loco fœneratur Act. 7. 24, 25, 26[a]. Ità diligenter prosequitur opus sibi mandatum[b]. ¶ *Rixantes*] Ità ο'. Ch. Verùm נצה est *elevare se*, aut *volare*, Jer. 48. Indè *Notzah*, *pluma.* Quòd autem Hebræi adducunt, in Hiphil & Niphal significare *rixari*, ratione caret. Non libenter fero hujusmodi æquivocationes, cùm propria significatio potest tolerari. Verto, *elevabantur*, scil. alter in alterum[c]. *Involantes* (*insurgentes*, *irruentes*,) more gallorum pugnacium. Hoc primariò significat[d]. *Contendentes*, Sy. Mo. JT. Sa.

14. *Num occidere me tu vis?* ità ο'. Ar. vel, *cogitas?* Sy. הלהרגני אתה אמר] *Numquid ad occidendum me tu dicens*, vel *dicis?* Mo. JT. Pi. A. Ch. supple, *in corde tuo* †, ut Gen. 27. 41. h. e. *Num constituis*, vel *cogitas*, vel *decernis*, *me interficere?* Ità Græcus vertit, & Stephanus allegat, Act. 7. 28. Vide 2 Sam. 21. 16[f]. *An me interfecturum loqueris?* JT. ¶ *Et timuit*] Obj. At Heb. 11. 27. dicitur, *non timuisse Regis iram.* Resp. Ibi loquitur de discessu ejus cum toto populo ex Ægypto[g].

15. *Quærebat occidere*] Tum ob cædem, tum quia audiverat à sacerdote quodam (ut refert Josephus) circa

circa tempus nati Mosis, nasciturum puerum Hebræum qui populum educeret, & Regem humiliaret; & ex hoc facto judicavit eum Mosen esse[a]. ¶ *Sedit juxta puteum,* וַיֵּשֶׁב עַל הַבְּאֵר] Multa subaudienda; cujusmodi, *ubi quum aliquamdiu commoratus esset, quievit, & sedit aliquantum temporis juxta puteum.* Vel, *& profectus est in terram Midian, seditque juxta puteum*[i].

16. *Et sacerdoti,* וּלְכֹהֵן] Quidam volunt eum fuisse *Principem*[k]. Vocantur autem Magistratus כֹּהֲנִים, i. *sacerdotes*, tum quòd olim utrumque officium, sacerdotale & politicum, penès illos erat, etiam apud Ethnicos; tum quòd magistratus inprimis cultum & gloriam Dei promovere debet; quare & *minister Dei* dicitur, Rom. 13. 4[l]. Alii volunt eum fuisse *Sacerdotem*, vel, 1. *idolorum*[m]; sed tum Moses cum eo minimè affinitatem contraxisset[n]: vel, 2. *veri Dei*[o]; qualis & Melchisedech; nondum enim idololatria se tam latè diffuderat[p]. Idem Monceius statuit, & probat, *De apparitione in rubo*, c. 2. Vide annot. infrà cap. 18. Dei notitiam à majoribus accepisse poterat, nam Madian Abrahæ filius ex Ketura[q]. Obj. At cùm vidit miracula, exclamat, *Nunc cognovi quòd magnus Dominus supra omnes Deos*, Exod. 18. 11. Ergò priùs erat idolorum cultor. Resp. Intelligendum hoc de nova cognitione per experientiam; sicut 1 Reg. 17. 24. *Nunc cognovi quòd vir Dei es*, & Psal. 20. 7[r]. Alii volunt hunc fuisse & Principem & Sacerdotem; quomodo tum primarii viri, Melchisedech, Noe, & Abraham[s]. ¶ *Ad hauriendum aquam.*] Nec mirum[t]: Nobilis illo ævo ars pastoritia[v]. In gregibus nempe erant divitiæ antiquorum[x]. ¶ *Impleta canalibus*] *Canales* רְהָטִים vocantur à רָהִיט *trabs*, quia ex trabibus fieri solent[y].

17. *Ejecerunt eas*] Ad haustum à puellis paratúmque potum agentes sua pecora, fruituri inertes alienis laboribus[z]. ¶ וַיְגָרְשׁוּם] Quidam referunt ad רֹעִים, quòd relativum sit masc. Alii volunt ם pro ן positum[a]. Interdum masculinum ם fœminas refert, & ן fœm. masculos, ex proprietate linguæ[b]. [Vide ad Exod. 1. 21.] Alii *eos*, nempe famulos earum pastoritios[c]. ¶ *Oves earum,* צֹאנָם] Et hic ם pro ן, ad vitandum concursum duorum ן[d].

18. *Ad Raguel patrem suum,* אָבִיהֶן] Quidam volunt Raguelem, earum *patrem*, fuisse eundem qui Jethro dicitur[†]. Alii avum faciunt earum, & *patrem Jethronis*[f]. Colligitur ex Num. 10. 29. (coll. cum Gen. 24. 48[g].) *Dixit Moses Hobabo, filio Raguelis, socero Mosis*, ubi quidam *soceri Mosis*: quos refellit Jud. 4. 11. *è filiis Hobab, soceri Mosis*. Omnia liquida sunt, nisi quis evicerit *Hobab* fuisse fratrem uxoris Mosis[h]. At regerit Rivetus, posse ibi suppleri vocem *filii*, ut solet, hoc modo, *è filiis Chobab, filii soceri Mosis*; vel, חֹתֵן cum Hieronymo verti posse *cognatus*, & sic tollitur omnis difficultas[i]. Aiunt חֹתֵן aliquando *fratrem uxoris* denotare. At cùm eadem vox sit quæ dicitur de *Jethro*, Exod. 3. 1. & 4. 18. & de *Hobab*, Num. 10. 29. & de *Kenhab*; non temerè sensus ejus immutandus est[k]. Videtur mihi *Jethro* idem qui *Raguel*, nempe pater Mosis, & *Chobab* ejus filius, & *Zephora* frater. Nam videtur *Jethro* ad suos rediisse, (ut videbimus) nec voluit Moses senem decrepitum per desertum ducere; *Chobab* autem, ut junior, mansit. Et certum est Kenæos ex posteritate *Chobab* inter Israelitas habitâsse[l].

19. *Vir Ægyptius*] Fortè se talem affirmaverat, & ità ex cultu corporis videbatur[m]. ¶ *Hausit*] Heb. *hauriendo hausit*. Geminatio verbi notat diligentiam, fidem, & sudorem[n].

20. *Quare dimisistis hominem?* לָמָּה זֶּה] *Ut quid hoc?* Mo. *Quamobrem jam?* nempe, hâc hora, vel hoc tempore, quum serum sit[o].

21. *Juravit*, &c. i. e. juramento obstrinxit, ità Q. He. in M. וַיּוֹאֶל] Vertunt, *Et voluit*, Ch. P. Mo. O. V. F. co. *resolvit se*, vide Gen. 18. 27. Ma. *acquievit*, JT. A. *placuit*, Sa. *consensit*, Sy. M. Ti. *cœpit*, A. Q. in F. co. Hoc verbum sæpe omittitur à Spiritu Sancto. Pro, *cœpit dicere*, Luc. 12. 1. est *dixit*, Matt. 16. 6. pro, *cœpit ejicere*, Marc. 11. 15. est *ejecit*, Matt. 21. 12. &c[p].

¶ *Accepitque Sephoram, filiam ejus, uxorem*] Patriarchæ ex cognatione sua filiis uxores capiebant, ἵνα μὴ τῶν υἱῶν ἀλλοτριῶσι τῆς ἐκεῖ θρησκείας (*ne filios à religione averterent*:) sed Moses & Joseph, illo metu liberi, ex gentilibus uxores duxerant, nec ab illis aversi sunt à religione, sed eas converterunt[q].

22. *Gersam,* גֵּרְשֹׁם] *Peregrinus ibi*. His nominibus pii se ad gratitudinem & laudem Dei excitabant[r].

23. *Post multum temporis,* בַּיָּמִים הָרַבִּים הָהֵם] *Post dies multos illos*, Hebraismus, i. e. post multos annos[s]. Heb *in*, pro *post*, ut Num. 28. 26. Sic Marc. 13. 24. *in diebus illis*, pro, *post eos*, Matt. 24. 29. & Dan. 2. 44. *in diebus regum*, &c. i. e. post illos[t]. *Fuit autem diebus illis, qui multi fuère*, JT. nempe 40 anni, Exod. 7. 7. & Act. 7. 30[v]. ¶ *Mortuus est rex*] Sub quo Moses natus & quæsitus ad cædem. Item duo alii ejusdem ingenii. ¶ *Vociferati sunt*] Ex morte tyranni aliquod levamen sperantes[x]. Afflictio sensum peccatorum excitat, inprimis idololatriæ suæ[y]. [Vide ad Exod. 1. 10.] ¶ *Ad Deum*] Quem invocare tunc plerique cœperunt, Num. 20. 16. relictis idolis, Ezec. 20. 8[z].

25. *Et respexit Dominus*] Et eorum afflictiones, & cogitationes Ægyptiorum de illis perdendis[a]. ¶ *Et cognovit eos,* וַיֵּדַע אֱלֹהִים] *Et cognovit Deus*, Mo. JT. &c. nempe, *dolores eorum*, Exod. 3. 7. vel, *eos in doloribus*. Notitia hæc cum misericordia juncta est: sic Psal. 1. 6. & 31. 8. Prov. 12. 20[b]. *Et misertus est eis*, Ar. *dixit in verbo ut liberaret eos*, Ch. *innotuit illis*, o. h. e. ostendit se nôsse[†]. *Et advertit Deus*, M.

CAP. III.

1. PAsceebat] Hic creditur scripsisse librum Genesis, & Job ad suorum solatium[c]. ¶ *Jethro soceri sui, sacerdotis Madian*] Hic *Jethro* idem erat qui *Raguel* c. 2[d]. Potiùs erat filius *Raguelis*, (Raguel autem jam mortuus videtur, cùm 40 anni præteriissent, Exod. 2. Actor. 7. 30.) Jethro hic *præses* dicitur, quia patri in ea dignitate successit[†]. ¶ *Ad interiora deserti,* אַחַר הַמִּדְבָּר] *Post desertum*, P. i. e. in partem intimam deserti[f]. ¶ *Ad montem Dei*] Horeb sic dictus est, vel, 1. quia magnus erat & sublimis, ut Psal. 36. 7[g]. vel, 2. propter hanc visionem[h]: vel, 3. per prolepsin, quia ibi Deus daturus erat Legem[i]. ¶ *Horeb*] Qui & *Sinai*, Act. 7. 30[k]. Potiùs *Horeb* & *Sinai* sunt duo juga ejusdem montis[l].

2. *Dominus*] Heb. *Angelus Dei*; nempe, Christus, Angelus consilii magni[m]. Ità Th. Ambrosi. Chrysost. Justin. Tertul. & Hil[n]. Probant ex ver. 4, & 6. & Deut. 33. 16[o]. Qui Angelus vocatur, quòd illa populi redemptio nostram obumbravit, ob quam Christus missus[p]. Alii aliter; Angelus erat Domini personam sustinens[q]. Ità quidam Patres & Scholastici. Filius Dei nunquam dicitur *Angelus* sine addito[r]. *Angelus* vocatur Act. 7. 30[s]. Verùm Angelus non diceretur Jova, nec tantâ authoritate imperaret[†]. ¶ *In flamma ignis*, ità Onk. Sa. Sy. Ar. בְּלַבַּת אֵשׁ] *In corde* (i. e. medio) *ignis*. Vel לַבַּת est pro לַהֶבֶת[t]. ¶ *De medio rubi,* הַסְּנֶה] סְנֶה est arbor sterilis & senticosa[v]. A rubis in eo monte frequentibus *Sinai* dictus est[x]. ¶ *Rubus arderet, & non combureretur*] Imago hæc erat & Mosis afflicti exulis[y], & populi Israelitici, qui illæsi & splendidiores ex igne afflictionum egressuri essent[z]. Concurrebat Deus cum hoc igne ut luceret, non ut arderet[a]; verus autem erat ignis[b]. Citantur versus ex tragœdia Græca de Deo, Οὐκ οἶδας αὐτόν· ποτὲ μὲν ὡς πῦρ φαίνεται, *Non nôsti eum: interdum specie ignis apparet.* Tale visum videnti magnam gloriam portendere gentes tum credebant, ut hic notat Josephus[c]. Apparuit Deus in flamma, quæ non potest imagine figurari, quia Israel pronus ad idololatriam[d].

4. *Moyses, Moyses*] Ostendit Deus, se suos curare, ex

[a] L. [i] V. [k] Ità Onk. L. O. Sa. in Bo. [l] F. V. [m] Ità K. in M. [n] Riv. [o] Ità AE. in F. Riv. G. [p] G. [q] E. [r] Riv. [s] Me. [t] L. [v] Me. [x] L. [y] O. [z] Mo. ex Pi. [a] V. [b] F. co. [c] Ma. ità JT. [d] AE. in F. [†] Ità L. V. O. Caj. Riv. et Cale. Th. in D. [f] Ità AE. & Jun. in D. misc. 1. 69. G. D. A. La. [g] G. [h] D. [i] Riv. [k] D. [l] Riv. [m] M. [n] V. [o] Jun. Pi. Ma. [p] A.

[q] Justin. quæst. et orthod. 90. in Ga. [r] V. [s] V. [t] A. [v] Jun. Pi. A. [x] Mo. [y] Jun. [z] G. [a] V. [b] A. [†] Bo. [c] Me. [d] O. La. [†] Pi. A. [f] V. Riv. [g] A. [h] Jun. Pi. [i] Bo. Me. L. Riv. [k] A. [l] Bo. [m] Ità V. Ca. Ch. Jun. Pa. ex RR. [n] Bo. [o] Belg. A. [p] V. [q] Me. L. E. [r] Bo. [s] La. [†] Ca. [t] M. [v] M. [x] T. M. [y] Jun. Pi. [z] Me. T. [a] T. [b] T. Riv. [c] O. [d] La.

ex nomine noscere, & dirigere. Repetitione nominis acriùs Mosis aures animúmque pulsat, eúmque ad attentionem excitat. ¶ *Adsum*] Præstò sum, ut obsequar †.

5. *Solve calceamentum*] Ut totus in Dei jus & obsequium transeas [f]. Qui jus suum alteri tradidit, id significabat exuendo calceum, Deut. 25. 9. Ruth 4. 7 [g]. At hic ritus post datam Legem incepit [h]. Signum hoc erat luctûs & humiliationis, 2 Sam. 15. 30. Esa. 20. 2, 4. Ezec. 24. 17, 23. & consequenter sanctificationis coram Deo: quod & mutatio & ablutio aliarum vestium significabat, Gen. 35. 2. Exod. 19. 10. Eccles. 4. 7. Psal. 119. 101. Eph. 6. 15 [i]. In loci & Divinæ majestatis reverentiam [k]. Nimis enim audacter & curiosè accesserat Moses [l]. Idem injunctum Josuæ, c. 5 [m]. In signum reverentiæ, & obedientiæ, & humilitatis [n]. Hic ritus descendit à mancipiis, qui nudis pedibus incedebant, in signum subjectionis [o]. Docet & carnales omnes curas & cogitationes seponere, cùm ad Deum accedamus [p]. Hinc emanavit mos ad Judæos, (quorum sacerdotes excalceârunt pedes in ingressu Templi, Exod. 30. & 40 [q]. Persius de Regibus Judaicis, *Exercent ubi festa mero pede sabbata Reges* [r],) & ad Ethnicos. Inde eorum *Nudipedalia sacra*. Calceos exuebant gentes Apollinis templum ingredientes, Solin. l. 15. Ità Turcæ, & Æthiopes Christiani, non nisi nudis pedibus sacros cœtus adeunt. Indè Pythagoras apud Iamblichum, c. 24. 10. Ἀνυπόδητος θῦε καὶ προσκύνει, (*Nudis pedibus sacra facito.*) Ità Proclus, apud Marinum, exutis calceis Deum veocrabatur [s]. Radix τοῦ נָשַׁל est נָשַׁל *extraxit* [t]. Vide de hoc loco Act. 7. 33 [v].

6. *Ego sum*, &c.] Deest hoc in Hebræo, item in Marc. 12. 26. at suppletur Matt. 22. 32 [a]. ¶ *Deus Ab. Is. & Jac.*] i. e. Quem coluerunt illi. Hos nominat, quia auctores erant gentis Hebrææ, & his Deus plurima promisit & præstitit, & virtute his præstabant. Ità se à fictitiis diis discernit, fœderísque cum patribus initi memoriam renovat, unde pendet Israelis liberatio [y]. Ter repetitur; quo significari volunt qualem curam Deus habeat singulorum, & quòd uniuscujusque totus est Deus [z]. ¶ *Abscondit faciem*] Ex reverentia Dei [a], & ex sensu infirmitatis suæ [b], & ex humilitate; non autem curiosè se ingessit: ideóque tum Dominus se ei revelavit [c].

7. *Vidi*] Heb. *Videndo vidi*. Geminatio significat aut vehementiam, aut certitudinem, aut celeritatem [d].

8. *Et descendi*] i. e. Per effectum †. Notat favorem & auxilium Dei: Nam omne auxilium de cœlo est [f]. ¶ *Spatiosam*] Erat tantùm 160 milliaribus longa à Dan ad Bersabe, & 46 lata à Joppe ad Bethlehem. *Spatiosa* tamen dicitur respectu, 1. terræ Gessen, ubi habitabant, 2. gentis (suæ,) quæ tunc minor terrâ; 3. ubertatis soli [g]. Hecatæus (qui æqualis erat Alexandri magni [h]) de Judæis ait, eos 300 myriadas ἀρουρῶν (i. e. *jugerum*) optimæ terræ possidere [i]. ¶ *Fluit lacte & melle*] i. e. Optimis & delicatissimis fructibus [k]. Cum parvo labore magnum facit fructum [l]. Bonitas hujus terræ multis indiciis patet. 1. Ex testimoniis authorum: Jo. Antiq. 5. 1. & Belli 3. 2. (ubi in agro Jerichuntino, nec alibi, balsamum nasci tradit; eique consentiunt Justin. Hist. l. 36. & Plin. 12. 25.) & Hieron. (qui regionis spectator erat) in Isa. 5. & Ezec. 20 [m]. item Aristæ, qui scripsit de translatione S.S. ꝑ LXX, quique eos duxit in Ægyptum. Is sic scribit; *Regio eorum ferax est omnis generis frumenti, abundat olivis, vineis, & mellificio, & palmis*, &c [o]. 2. Ex multitudine hominum quam alebat, licèt exigua esset terræ portio, nec dimidium Belgii attigit. In una Galilæa erant 3 milliones, teste Jo. Belli 7. 17. 3. Ex variis Scripturæ locis, Deut. 8. 7, & 32. & Ezec. 20. ubi cæteris terris anteferetur. [*Talia certè de illa terra nec sapientissimi hi Propheta, nec quisquam sanus, proferre ausi essent, nisi celebrata illa fertilitas hominibus illius ætatis comperta fuisset.*] Obj. At terra illa modò habetur sterilis. Resp. 1. Hanc persuasionem refutant Brochardus & alii oculati spectatores *. Brochardus, (inquam) qui ante 300 annos vixit, & totum decennium consumpsit in ea regione, sic scribit; *Non est credendum quibusdam contraria mentientibus; neque enim eam diligenter consideràrunt. His oculis vidi fertilitatem mirabilem. Agri sunt velut horti*, &c. *Ibi bombyx affluit*, &c. *Ibi cedri, citri, limones*, &c. *& poma paradisi, vinum pretiosum valde & suave, ficus, malogranata, pepones, citrulli*, &c. *Denique, illic exstant omnia mundi bona, & verè terra illa fluit rivis lactis ac mellis* †. Jerosolymitanum quidem solum sterile & aridum faciunt Strabo in Per. & Hi. in Bo. quod tamen Jo. reliquis omnibus præfert. Verùm loquuntur de vicino solo ad paucula stadia [o]. *Regio sterilis est & sicca, & intra 60 stadia petrosa*, ait Strab. l. 16 [p]. 2. Quid mirum si ob peccata tum Judæorum tum Saracenorum terra illa sterilis effecta fuerit *? *Imò verò hinc elucet fides Dei, & veritas Scripturæ; siquidem ità impletum est quod prædixerat Deus, terram fertilem in sterilem convertendam esse propter peccata incolarum.* ¶ *Cananæi*, &c.] Omittuntur *Girgasæi*, vel, quòd cæteris gentibus minor fuerit [q], vel, quòd de terra recesserunt ante ingressum Israel [r]. *Pherezæi* putantur fuisse *Sidonii*. Omnes hi *Cananæi* vocantur, quia à Cananæo propagati [s].

10. *Veni*] q. d. Sis præsens mente & voluntate, (non solùm corpore,) & promptus ad obediendum [t]. Verbum pro adverbio hortantis, de quo vide Genes. 11. 3 [v].

11. *Quis ego?*] Obj. At Moses specimen antea ediderat & propositi sui, & vocationis Divinæ. Cur jam excusat? Resp. Promptitudo illa ante annos 40 tribuenda est fervori cuidam extraordinario, in quo minùs consideravit quæ postea otio & experientiâ didicit. Meminit se à fratribus repulsum, cùm floreret in aula, à qua per multos annos jam aberat. Non ex diffidentia hæc dicit, sed ex modestia [x], & humilitate [y].

12. *Ero tecum*, כִּי אֶהְיֶה עִמָּךְ] *Profectò tecum ero.* Alii vertunt כִּי *quòd*, & subaudiunt, [*Scito*] *quòd ero tecum*: aut כִּי redundat [z]. ¶ *Et hoc signum*, &c.] Quidam referunt ad antecedentia, idque dupliciter: vel, ad visionem in rubo [a]; (sic Chaldæus accepisse videtur [b];) vel, ad hoc, *Ego ero tecum*, i. e. singulari assistentiâ per varia prodigia & miracula, unde constabit te à me missum [c]. Alii referunt ad sequentia, *Coletis Deum in hoc monte*: Ità Catholici [d]. Qu. Quomodo potuit res futura signum esse vocationis præsentis? Resp. Signum erat rememorativum, quemadmodum paschalis victima †. Mosis missionem confirmat promissione: Plus autem est promittere quàm mittere [f]. Signum hoc præsens erat quoad promissionem, licèt futurum quoad executionem [g], quæ pendebat à futuro eventu, quem Deus certissimè futurum prædicit & promittit [h]. Quatenus promittebatur, erat signum voluntatis Divinæ de implendo decreto suo, & vocatione Mosis. Qui enim vult consequens, vult etiam antecedens necessarium; & qui promittit triumphum, promittit victoriam [i]. [Alii sic;] Signum erat perfectæ liberationis, nempe, quòd Deus introduceret eos in Terram promissam [k]. Vel, signum fuit à posteriori missionem suam fuisse à Deo [l]. Esse autem talia signa consequentia quæ rem probant ex eventu, liquet ex 2 Reg. 19. 29. & Esa. 7. 13, 14, &c [m]. & 1 Reg. 16. 13 [n]. ¶ *Immolabis*] Heb. *servietis*. Finem hujus liberationis ostendit, viz. ut Deo serviant [o].

14. *Ego sum qui sum*] Ità οἱ. Sy. Ti. A. JT. Rectè. *Esse Dei non novit præteritum nec futurum*, ait Burgensis [p]. Frequens est Hebræis futurum pro præsenti poni [q]. *Qui est*, Sa. *Æternus qui non præterit*, Ar. ¶ אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה] *Ero qui ero*; αἱ λ Mo. P. O. *Qui ero*, Ch. Scribunt Hebræi (& nostri [r]) istâ locutione æternitatem Dei significari. Futurum enim tria tempora complectitur [s]. Denotat in Deo essendi necessitatem, æternitatem, immutabilitatem, atque plenitudinem [t]; & omnis essentiæ fontem [v]. q. d. Creaturarum *esse* respectu mei est potiùs *non esse* [a]. Sic instruit Mosen, ut vocationis & missionis fidem comparet, prædicando mittentis æternitatem & omnipotentiam.

† Me. [f] Q. in La. A. [g] A. [h] La. [i] A. [k] M. T. E. Bo. [l] La. [m] T. [n] Ris. La. Bo. [o] La. [p] T. [q] T. [r] G. [s] G. [t] M. [v] V. [x] A. [y] Jon. Pi. [z] Me. [a] Me. L. A. [b] A. [c] L. [d] Me. † L. [f] V. [g] Me. [h] Perer. [i] G. [k] F. Me. [l] L. [m] Bo. [o] Perer. in Exod. * Bo.

† Per. [o] Bo. [p] Per. * Bo. [q] Idem M. [r] He. in L. [s] M. [t] L. [v] V. [x] Riv. [y] V. [z] V. [a] Ità He. in L. JT. To. in Me. A. [b] Riv. [c] Ità Me. T. Bo. [d] L. ità Riv. Walth. † Qu. in Bo. [f] La. [g] Me. La. [h] La. [i] Riv. [k] Q. in Bo. [l] O. [m] Walt. [n] Me. [o] Jun. [p] D. [q] V. [r] F. [s] F. V. [t] L. [v] V. [a] T.

tentiam [y]. Nomen hoc exprimitur Apoc. 1. 4. Hinc & *Jehovah* deducitur, (de quo Psal. 1. 2 [z].) ' præposito, (ut in humanis nominibus) & ' inter duo ה mutato in ו, ut sæpe, *euphoniæ* causâ [a]. R. Hiscum locum sic explicat, *Nomen meum est, ERO,* (hoc nomen Dei) *quia ERO in secula seculorum; dein, quòd ERO etiam vobiscum, ut redimam ab Ægyptiis.* Et RS. sic, *Ero cum vobis & in præsenti tribulatione, & in futuris calamitatibus* [b]. Sic distinguit Deum ab idolis, quæ tempore & inceperunt & desinent, Deut. 32. Jer. 10. At ego sum perpetuus Deus. Aut, *Ero qui ero*, qui fui erga vos, in promissionibus implendis, non mutabor, licèt visus sum hucusque dissimulare [c]. Scribit Plutarchus de Iside & Osiride, *Quòd Saï* (urbe Ægypti) *est Minervæ* (*quam eandem cum Iside arbitrantur*) *fanum quod hanc habet inscriptionem, Ego sum omne quod exstitit, est, & erit, meumque peplum nemo adhuc mortalium detexit* [d]. Docet idem inscriptum templo Apollinis Delphici, εἶ, *Tu es.* Affirmat Plato in Timæo, id solum *esse* quod est æternum & immutabile; cætera veriùs *non esse*, quàm *esse* †. Et Numenius de Bono 2. apud Euseb. Præpar. 11. 10, &c. hæc habet, *Entis incorporei nomen proprium dico esse* οὐσίαν *καὶ* ὄν, *i. e. substantiam & essentiam: causa est, quòd nec fiat, nec pereat, nec mutationem ullam sive sponte, sive ab alio necessariò adactum, admittat* [f].

15. *Dominus*] Heb. *Jehovah.* Hoc nomen subjungit præcedenti, ut notius & usitatius. Denotat etiam æternitatem & efficiendi vim [g]. Ampliùs declarat nomen præcedens: q. d. Sicut *essentia* immutabilis est, sic etiam *voluntas*, sive decretum educendi vos, &c [h]. ¶ *Hoc nomen mihi est in æternum*, ità Ch. Sa. Sy. A. Ma. ∴ לְעֹלָם] *In seculum*, Ar. Mo. O. JT. Eris, Maimonides rectè; nam in benedictionibus sacerdotalibus in templo pronunciatum fuit illud יהוה, quod vim continet ejus quod præcessit, (ut jam dictum [i].) Cùm puncta abessent, legi poterat, *ad occultandum:* Admodum enim illud occultant Judæi [k]. In Talmud. dicunt, *Qui exprimit nomen Domini per suas literas non habet partem in futuro seculo* [l]. ¶ *Memoriale meum*] Per quod nomen homines mei recordabuntur [m]. Vel, potiùs, *memoriale mei:* quo scil. in memoriam revocor à populo meo [n].

16. *Seniores Israel*] Nempe officio [o]. Doctores & gubernatores [p]. *Seniores* tribuum, & familiarum capita. Privatam aliquam politiam inter eos continuatam fuisse ex hoc loco apparet [q]. ¶ *Visitavi,* פָּקֹד] i. e. Cognovi statum vestrum [r]. *Rationem habeo vestri*, JT. Alii, *Recordatus sum;* ità V. Ch. He. in M.

17. *Et dixi,* וָאֹמַר] *Propterea dixi*, sub. *apud me;* i. e. decrevi †.

18. *Vocavit nos*, ità ∴ נִקְרָה עָלֵינוּ] *Occurrit*, vel, *obviam factus est, nobis*, M. P. JT. Ti. O. A. V. sive, *super nos*, Mo. Ma. *apparuit nobis*, F. V. Sy. *venit ad nos*, Ar. *Occurrit*, iratus quòd eum non colimus [t]. Al. *invocatus est super nos*, Ch. Sa. [quasi legissent נִקְרָא :] q. d. est noster Deus, ergò ei sacrificemus [v]. ¶ *Ibimus viam trium dierum*] Tantundem est, non plus, ad montem Sinai, ubi sacrificaturi erant, si rectà incedas [x]. Ne, si propiùs Ægyptum immolâssent animalia quæ Ægyptii colerent, ab iis lapidarentur [y]. *Eamus*, i. e. Per te liceat nobis ire [z]. Qu. Annon dolo malo usi sunt, qui hoc petebant, cùm aliud in animo haberent? Resp. 1. Poterant absolutè dimissionem petere, cùm jure hospitii tantùm se ad tempus Pharaoni subjecissent [a]. 2. Non est mendacium, sed silentium integræ veritatis; non dixerunt se hoc tantùm facturos [b]. Partem consilii aperit Deus tyranno, partem celat, quia est liberrimus; ut Deut. 2. 28. & 1 Sam. 16. 2, 3 [c]. Et cùm de eo dubitaret Pharaoh, Exod. 8. 27. Moses mentiri noluit, sed tacuit *. 3. Nullo jure Pharaoni obstricti erant, ut sua ipsi (hosti scilicet) revelarent consilia [d]. 4. Voluerant animum ejus experiri in re faciliori †, ut quantò petitio erat magis rationabilis, tantò Rex esset magis inexcusabilis [f].

19. *Nisi per manum validam*, וְלֹא בְּיָד חֲזָקָה] [Variant interpretes.] 1. Quidam sic, *neque in manu valida.* Etiamsi videret manum potentem, miracula, &c [g]. Videtur esse sententia Chald. Paraphrastis [h]. Deus quidem eduxit eos manu forti, sed Pharao non permisit [i]. q. d. Nec precibus vestris, nec miraculis meis, movebitur obstinatus Regis animus [k]. Refellitur hic sensus ex vers. seq. ubi *dimissurus eos* dicitur, &c [l]. Resp. Hîc sermo est de maxima percussionis parte, viz. novem plagis; at vers. 20. de plaga decima & ultima [m]. Sign. eum non dimissurum illos volentem [n]. [Ar. vertit, *neque per manum* unam *fortem.*] Hâc prædictione præmunit eos, nè repulsam insperatò passi animum abjicerent [o]. 2. Alii sic, *nisi in manu forti*, i. e. nisi manu forti coactus fuerit [p]. Nam sequitur, *Mittam igitur manum meam*, &c [q]. *Et non in manu forti*, pro, *si non*, &c. Ità *Et* ponitur pro *Si*, Exod. 4. 23. Num. 12. 14 [r]. Sic Græci, ἐὰν μὴ. Et sensus id exigit, ut apparet infrà 6. 1. Videtur ergò fuisse in Hebræo בִּלְתִּי, non וְלֹא, quod sensum faceret ab historia alienum. Manus autem valida est occisio primogenitorum, ultio maxima, c. 7. 4 [s]. [Non placet D.] quia וְלֹא pro לֹא אִם non memini legere [t]. 3. Vel sic intelligi potest; *non in manu forti*, i. e. Vos non forti aut armatâ manu exibitis; nam ego ducam vos [v]. 4. Alii ad Pharaonem referunt, & ב in בְּיָד exponunt בַּעֲבוּר *propter*; q. d. Rex—non dimittet vos,—idque propter potentiam suam: Est enim Rex fortis & potens. Ità AE. & Ook. ei videtur favere in sua Paraphrasi [a].

22. *Postulabit*, וְשָׁאֲלָה] *Mutuabitur*, V. L. ¶ *Ab hospita domus sua,* וּמִגָּרַת בֵּיתָהּ] i. e. *Ab hospita sua*, V. *à cohabitatrice*, M. O. *de peregrina domus sua*, Ma. Hinc patet Ægyptios fuisse permistos Hebræis in terra Gessen [y]. Hebrææ ancillæ erant, adeòque habitabant in domibus Ægyptiarum dominarum [z]. ¶ *Spoliabitis*] Justo titulo donationis Dei, qui omnium Dominus [a]. Qui hæc donavit, 1. pro pretio laborum, ut dicitur Sap. 7. 7 [b]. in compensationem violentiæ, & submersionis puerorum, &c [c]. 2. ut castigaret luxum & injustitiam Ægyptiorum: 3. ut eis daret materiam quam postea in tabernaculi fabricam offerrent [d]. 4. Ipsi Ægyptii, abjectâ rerum suarum curâ, Israelitis eas permisisse videntur, cùm eos ut abirent urgebant, nihil reposcentes ab eis, quasi eo pretio vitam suam redimerent, cap. 12. 33 †. [*Plura de his vide ad* Exod. 12.]

CAP. IV.

1. NON *credent*, &c. וְהֵן] *Et ecce:* ו redundat [f]. Vel, *Ecce* ponitur pro *Si*, A. ex ε'. sicut Jer. 3. 1 [g]. *Non credent.* Videtur contradicere Deo, qui dixerat, Exod. 3. 18. *& obedient.* Resp. 1. Non simpliciter vult, eos non credituros, sed, non quamprimùm, non verbis nudis, non sine signis. Ad veritatem dicti Divini sufficiebat, si tandem manum darent. 2. Moses hîc dubium proponere videtur, non planè asserere; q. d. Ecce, ponamus quòd mihi non sint credituri [h].

2. *Quid, &c?* מַזֶּה] Idem hîc est quod מַה זֶּה [i]. Hæc tria portenta primariò missionem Mosis probabant [k], mysticè autem designabant triplicem statum Israelitarum. *Virga* significabat florentem statum, & Josephi dominationem; *Virga dejecta & in colubrum conversa*, dejectionem eorundem & afflictionem, *Virga restitutio*, redivivam libertatem & potentiam [l]. Pariter *leprosa manus* & *aqua sanguinea* hoc figurabant, quòd valetudinem & vires, adeòque & succum & sanguinem, Israelitarum exhauriebant Ægyptii [m]. Vel potiùs, docuerunt tot & tanta miracula non Mosis potentiâ & manu, (quæ impura & leprosa fuit,) sed altiori, patrata fuisse [n]. [Hæc porrò observat doctissimus Li. de his miraculis.] 1. Indicium erat Mosem hæc minimè fecisse ope Diaboli, sed in eum potiùs potestatem accepisse, quòd Serpentem (expressissimum ejus typum) pro lubito tractare potuit. 2. Caudam tantùm apprehendere jussus est, v. 9. nam caput serpentis petere ad Christum spectabat. 3. Quin hic

[Marginal notes, left column: y Jun. z V. G. a G. in v. 15. b F. V. c O. d Ma. † Peter. f Ga. g Jun. h Pi. i O. k D. l M. m V. n Pi. o Jun. Pi. p A. q Riv. r Pi. † V. t O. v O. x Bo. A. y L. z V. a Riv. b Me. c Jun. * Riv. d Walth. † Riv. f L. Riv.]

[Marginal notes, right column: g Ità Ma. M. O. F. D. Jun. h F. i D. k V. l Mi. m Pi. n A. o Jun. Me. p Ità V. G. Riv. A. P. Sa. Vulg. q V. Riv. r A. s G. t D. v V. F. ca a F. ca. y Me. z O. Ma. a Ma. Ma. b Me. Ma. ità L. c L. d Me. † Ma. ex Jun. f V. g A. h Riv. i M. k T. l T. Me. L. m T. n Li. spicil. in Exod. 1.]

תַּנִּין erat, תַּנִּין evadit c. 7. 10. i.e. *crocodilus*, ut videtur. 4. Hæc dum miracula speciali modo magnum illum Prophetam respexerunt cujus ope & Moses jam tum operatus est. Neque enim quisquam ex Prophetis à Mose ad Christum aut Diabolum ejecit, aut lepram manu suâ sanavit [o].

4. *Apprehende caudam*] Ibi periculum erat ab aculeo: Moses tamen credens non læditur [p].

5. *Ut credant*] Subintellige, vel, *Illud facies*, &c. vel, *Hoc feci,——ut credant*. Aut refertur ad illud, *Projice in terram* [q]. Similes ellipses sunt, Marc. 14. 49. *ut Scripturæ impleantur*, pro quo, *hoc factum ut Scripturæ impleantur*, Matt. 26. 56. ità 2 Sam. 5. 8. collat. cum 1 Chron. 11. 6 [r].

6. *Leprosam instar nivis*] i. e. Præ lepra erat alba velut nix †. Est enim quædam species candidæ lepræ [s]. Lepra deterrima est quæ cutem aspergit albis maculis: vide Num. 12. 10 [t].

7. *Et erat similis carni reliquæ*, simil. JT. Ar. שָׁבָה כִּבְשָׂרוֹ] *Reversa erat sicut caro ejus*, [ità plerique:] *restituta est in colorem carnis*, Ar.

8. *Neque audierint sermonem signi prioris*] Prosopopœia est. Loquitur enim nobis Deus per miracula [u], & verbum suum signis addit, ut v. 30. Ezec. 1. 29. Job. 4. 16 [y]. i. e. Si non crediderint sermonibus quos confirmaveris priore miraculo [z]. *Vocem signi*, i. e. vocem signo confirmatam [a].

9. *Quicquid hauseris*, &c. וְהָיוּ הַמַּיִם וְהָיוּ לְדָם] *Et erunt aquæ, erunt, inquam, sanguis*, M. Ti. *Nam convertetur ut fiat sanguis*, Ar. *Convertentur, convertentur, inquam, in sanguinem*, JT. simil. P. A. ¶ *In sanguinem*] Exprobratio infantium aquis suffocatorum, & præsignificatio mortis in mari Rubro [b].

10. *Obsecro*] Vel, *Quæso*: q. d. Parce mihi, noli me mittere [c]. Est adverbium precandi [d]. ¶ בִּי] *Domine*: ad verbum, *pro me*, Riv. vel, *in me*, vel, *mi Domine*, O. *Vide ad* Gen. 43. 20. ¶ *Non eloquens*] Heb. *non vir verborum*: Sym. ἀνεύλαλος, i. e. *non facundus*, D. ità V. F. Quales oportet esse ad Principes verba facturos †. *Non idoneus*, ό. *Non habeo pronunciationem*, Ae. Hinc Mosen βραδύγλωσσον, i. e. *tardiloquum*, vocat Lucianus in Philopatride. *Chaos erat & nox——& Deus hanc confusionem sola verbo sustulit, ὡς ὁ βραδύγλωσσος ἀπεγράψατο, (ut Moses scripsit [f].)* ¶ *Ab heri & nudiustertius*, &c.] i. e. Hactenus. Græci χθὲς καὶ πρώην de re tantùm recenti usurpant [g]. Hoc est, i. e. Nunquam fui eloquens [h]. Hunc esse sensum docent sequentia [i]. ¶ *Et ex quo locutus es*, &c.] i. e. Alloquium tuo non evasi facundior [k]. Licèt soles homines facundiores reddere, & necessariis ad ea ad quæ mittis instruere [l]. Alii sic exponunt, Magis impedita mihi est lingua postquam locutus es mecum; quia homo ex præsentia Divinæ majestatis debilior redditur, ut dicitur Dan. 5. Alii sic; *Ex quo locutus es*, &c. etiam ipse intelligere potuisti me non esse eloquentem [m]. ¶ *Impeditioris & tardioris linguæ*] Heb. *gravis ore*, &c. i. e. Tardus sum ad loquendum, & linguæ impeditæ, ut loquentem me non possint intelligere. Sic Ezec. 3. 5, 6. *Graves linguæ populi* dicuntur illi quos non intelligebant [n]. Voluit Dominus Mosem linguâ impeditum ad magna opera adhibere, ut laus Deo cederet, non eloquentiæ Mosis; ut *portentorum patrator* his vitiis, quæ emendare non poterat, in humilitate contineretur [o].

11. *Quis fecit?*] Heb. *Quis posuit?* i.e. dedit? *Ponere* pro *dare* frequens Hebræis [p]. ¶ *Videntem*, [ità ferè omnes,] פִּקֵּחַ] *Sensibus valentem*, JT. *auditu visûque valentem*, Pi. פִּקֵּחַ enim usurpatur de eo qui aperit vel oculos vel aures [q].

12. *Ero in ore tuo*] Reddam te facundum [r].

13. *Mitte quem missurus es*, ità Ar. שְׁלַח בְּיַד תִּשְׁלָח] *Mitte per manum mittes*, Mo. O. *per manum illius quem mittes*, Ti. Sa. P. *per eum quem missurus es*, Sy. JT. Deest אֲשֶׁר, M. *Manus* hîc ponitur pro ministerio †. i. e. Mitte quemcunque volueris, modò nè me mittas minùs idoneum [s]. Mitte quemlibet me aptiorem [t]. Quidam volunt Mosen his verbis aliquem deinitè respexisse, vel Aaronem, (ut sentiunt Hebræi,) qui tum Propheta erat in Israel; vel Messiam, (ut volunt Latini Commentatores ferè omnes [x].) q. d. Quandoquidem missurus es quem promisisti, jam eundem mitte, is idoneus est. Videmus enim veteres illos Patres in gravioribus causis & negotiis semper ad promissum Christum respexisse [y]. Ità plerique veterum Patrum, & rectè [z]. Apparet hîc modestia Mosis, prædicata infrà Num. 12. 3. *Mitte quem missurus es*: Græci meliùs, *Mitte aliquem qui idoneus sit mitti*. Nam יַד Hebræis sæpe quamvis aptitudinem significat [a].

14. *Iratus*] Sidonius in epist. 5. 20. de quodam, *Quòd defuisti primùm, modestiæ adscribitur, ad ignaviam respicit secunda dilatio* [b]. ¶ *Aaron*, &c.] Mira elegantia Hebraici sermonis, quâ exemplar iratorum & concitatorum pulchrè exprimitur, sic enim commoti loqui solent, verbum, scilicet, quod præcedere debebat postponendo. Quidam hîc *loquendo loqui* per *valde disertum esse* exponunt [c]. Sic magnæ auctoritatis Legatis addi interpretes aut oratores solent. Moses Aarone præstantior, quantum mens sermone [d]. ¶ *Eloquens*] Simil. Sy. Ar. Ti. JT. Heb. *loquendo loquetur*, [ità plerique,] vel, *eloquetur*, h. e. possit eloqui. Futurum notat potentiam, suprà v. 11. *Quis ponet mutum?* pro, quis possit ponere [e]?

15. *Pone verba in ore*] H[f], pro, Omne negotium ei mandabis [f].

16. *Et erit os*, &c. וְהָיָה הוּא יִהְיֶה לְּךָ לְפֶה] *Et erit, etiam erit*, vel, *fietque ut ipse sit, tibi vice oris*, JT. Sa. A. *erit interpres tuus*, Ch. Sy. Ar. ¶ *Tu eris ei in his quæ ad Deum pertinent*] Heb. *tu eris illi in Deum*; ità Sy. Sa. Mo. A. Dans illi verba quæ loquatur, sicut Deus Prophetis [g]. Expones ei voluntatem meam, Exod. 7. 4 [h]. *Inquires doctrinam à Deo*, Targ. Jerosl. in A. Te consulet, tanquam me [i]. *Eris illi dominus*, Ar. vel, *in principem*, Ch. Te illi præficiam [k]: & tibi quasi Deo obediet [l]. Jus gladii habebis in ipsum & alios [m]. Nunquam enim hoc nomen hominibus datum, nisi ad significandum jus vitæ ac necis. Vide infrà 7. 1 [n].

18. *Vadam*] Liceat mihi per te ire & reverti ad, &c [o].

19. *Qui quærebant animam*] Scil. ad auferendum eam [p]; ut 1 Reg. 19. 10. *Animam*, i. e. vitam; ut Gen. 19. 17. Interdum *quærere animam* in bonum sumitur, ut Psalm. 142. 5 [q]. H[o]. Qui insidiabantur animæ tuæ [r]. Nota quòd sæpe judicio Dei accidit, ut qui aliis quærunt vitam eripere, suam amittunt. Ità Reges Ægypti, &c [s]. Nota, Cùm Moses nullam proprii periculi faciat mentionem, Dominus eum sponte certiorem facit de morte hostium [t]. Mirum videri poterat Mosen de fratribus nihil inaudivisse, sed revelatione opus fuisse, cùm non tam procul dissiti erant Midianitæ ab Ægyptiis, cum quibus etiam commercia habuerunt. At, 1. mos non tunc obtinuit mittendi epistolas. 2. Providentiæ Dei deputandum est, qui præcludi voluit vias ordinarias [v].

20. *Super asinum*] Non incredibile est eam cum duobus filiis uno asino esse vectam, quia alter parvulus erat, ver. 25 [x]. Vel, *asinum* ponitur pro *asinos* [y].

21. *Quæ posui in manu tua*] i. e. In facultate vel potestate tua, ut facias cùm voles; vel, quorum authoritatem tibi dedi [z]. *Quæ feci per manus tuas*, Sy. ¶ *Ego*, &c. וַאֲנִי] *Ego autem*. Alii, *ego tamen*. *Et ego* [a]. ¶ *Indurabo*, ità Ch. Sa. Ar. ό. Mo. P. אֲחַזֵּק] *Ego fortificabo*, Onk. in M. *obfirmabo*, JT. Ca. Ma. *magnificabo*, Sy. *tenebo*, M. Ma. *retinebo*, Ti. *apprehendam*, Ma. Aq. vertit, ἰσχυρῶ, *corroborabo*; Sym. θαρσυνῶ, *audax*, seu *confidens*, *reddam*. Hiscum sic exponit; *Obfirmabo*, i. e. *efficiam ne moriatur*, aut *mollescat*, *cor ejus præ timore*, *donec absolutæ fuerint plagæ*. Ità illi *durum cor* quod flecti vel exorari nequit, nec ullo metu terretur. Tales ἀτεράμονες dicuntur; qualis erat Achilles, *Pelidæ stomachum cedere nescium* [b]. Hoc prædicat futurum, ut non miretur Moses quando viderit effectum [c]. [*Quomodo Deus induerat, videri potest in Eristicis scriptoribus; neque enim instituti mei est controversias finire, sed Sacrum textum explicare.*]

22. *Filius primogenitus*] Tam charus & pretiosus mihi quàm primogenitus [d]. Præ cæteris populis dilectus [e]. Hunc ex omnibus peculiariter selegi [f]. Primogeni-

mogenitus erat respectu gentium quas in populum suum adsciscere statuit g. Ostendit hoc & amorem Dei erga illos h, & jus in eos i. Hoc opponit prætextibus Pharaonis: spectat fœdus initum cum Abrahamo. Voluit Deus singulari ratione inter eos regnare; vide 1 Sam. 8. 7. & Jud. 8. & voluit eos ab externa subjectione liberos fore k.

23. *Dixi tibi*] Nempe, cum imperio. Sic *dicere* in Luc. 4. 3. & 9. 54. ponitur pro *jubere*. Confer 1 Chron. 21. 19. cum 2 Sam. 24. 19 l. ¶ *Et noluisti*, וַתְּמָאֵן] *Et renuisti*, P. *quoniam verò renuisti*, V. Propheticè loquitur de re futura tanquam impleta m. Alii, *quòd si renueris*, V. ¶ *Interficiam—primogenitum tuum*, בְּכֹרְךָ] Quidam accipiunt pro electis & pretiosis quibusque rebus n. Verùm primogeniti occisi postea fiet mentio, c. 11 o. Quæ ultima & gravissima plaga erat, quâ emollitum cor Pharaonis ut dimitteret p. Voluit Moses ex illa postrema suæ instructionis parte indicare, se etiam antecedentia omnia in mandatis habuisse q. Ultimam tantùm hoc loco ponit plagam, quâ Pharao emollitus est r.

24. *Occurrit ei Dominus, & volebat occidere eum*] 1. Quæritur, Quem occidere voluit? Quidam aiunt, Eleazarum †. At is non fuit in culpa, quia non adultus, nec puniendus. Vide ad Gen. 17 s. Ad Mosem ergò referendum est v. Nihil de infante præcessit x. De Mose tantùm actum erat y. 2. Quæritur, Quodnam fuit peccatum Mosis? [Discrepant interpretes.] 1. Quibusdam erat, *neglecta circumcisio* z. Nec dubium est, cùm circumciso filio discesserit Angelus a. Sed quærunt ulteriùs, Cur Moses eam neglexit? Justam non fuisse causam ex comminatione patet b. Resp. 1. Nè in offensam soceri aut uxoris incurreret c. [Aliis hoc non placet.] Nam 1. non verisimile est uxorem Mosis ab hoc ritu alienam fuisse, cùm Midianitæ ex Abram essent, & circumcisi; 2. quia alter ejus filius, i. e. Gersom, circumcisus fuit d. Ad (1.) [respondent,] Inter eos qui ab Abrahæ familia separati sunt paulatim intercidit circumcisionis ritus, cùm ejus finem non intelligerent. Ad (2.) Persuadere potuit ei nondum expertæ dolores & pericula infantis in circumcisione, ut primum circumcideret, non autem expertæ, ut secundum. Moses autem non satis fortiter se gessit (cùm mitissimus esset) ut pertinaciam uxoris vinceret, præsertim cùm illa apud suos ageret; aut exspectare voluit, donec vel illam permovere posset, vel, postquam redisset ad Israelitas, id commodiùs exsequeretur. Hinc & eam Deus quodammodo coegit e. Causa 2. neglectæ circumcisionis erat, Quia filiu Eliezer recèns natu timuerit ab itineris agitatione, si illum circumcidisset f. Vel, quia infans in itinere natus est, (nam antequam mitteretur Moses unicus tantùm ejus filius memoratur, scil. Gershom. Quid ità, si Eliezer tum natus esset g?) [Non placet.] Nam 1. peregrinantibus Israelitis pepercit Deus licèt incircumcisis h. Verùm dispar est ratio: Nam necessitas Mosis erat accersita, neque enim uxorem secum ducere necesse erat i. 2. Non est verisimile Mosem uxorem viæ commisisse octavum à partu diem agentem k. Constat eam tum puerperam fuisse, & tanto itineri imparem. 2. Aliàs Jethro, ex Abra oriundus, eum 8. die circumcidisset. 2. Patet ex nomine pueri, quod circumcisionis tempore imponi solebat. Si puer antea natus esset, aut nomine caruisset, aut Eliezer minimè vocatus esset; neque enim Moses à metu Pharaonis liberatus est, nisi cùm jam se ad iter Ægyptiacum accingeret l. Severiùs in Mose hoc castigavit Deus, quòd ipse futurus erat Legislator m; quem in Lege servanda segniorem videri dedecebat n: nè vel ejus tota missio ex hoc ipso facto (scil. circumcisione neglectâ) suspecta esset; vel aliis ea res occasio fuisset temerè violandi Divinas leges o. Indignè ferebat Deus Ecclesiam suam curari ab eo homine qui non benè præesset domui suæ, 1 Tim. 3. 5. vide & Exod. 12. 48. aut Mosem præputium inferre in Ecclesiam p, quod scandalum dedisset Israelitis q. [*Atque hæc de prima sententia.*] 2. Alii peccatum Mosis in eo statuunt, quòd iter non maturaret, sed in diversorio moram traheret, nec strenuè munus suum exsequeretur r. 3. Alii culpam in hoc rejiciunt, quòd, tanquam parùm sollicitus esset in commisso negotio, uxorem & filios secum duceret, qui illi impedimento esse poterant. Ità R. Abraham Sepharadi s. Et verum quidem est eum remisisse uxorem: Vide Exod. 18. in initio. Si eum facti pœnituit, non satis prævidit quid è re foret: At hoc sine peccato accidere poterat. Ducendo secum uxorem, communem legem secutus est, Gen. 2. *& adhærebit uxori*; nec mandatum in contrarium acceperat: sed nec obstabat Divina vocatio, nam & Apostoli circumducebant uxores. Voluit Moses consilium suum probari socero, (cui extraordinariam vocationem nondum indicaverat,) eósque secum duxit, ut tolleret suspicionem quasi familiam suam desereret. Existimabat etiam quòd apud Israelitas multùm promovere potuit negotium suum, cùm viderent eum cum universa familia advenisse, ut eandem cum iis sortem subiret t. Charissima pignora adduxit, ut majorem salutis fiduciam ostenderet u. 4. Alii Diffidentiam culpant, quæ ex his indiciis patet. 1. Ex multis ejus tergiversationibus & repetitis prætextibus. 2. Quòd uxorem & liberos secum duceret, (licèt & ipsa puerpera esset, & infans tenellus, & uterque tanto itineri planè impar:) quod nunquam fecisset si Deo fidem habuisset, qui promisit populum Israeliticum in egressu suo serviturum Deo in illo monte, Exod. 3. 12 x. 3. Quærendum deinceps, Quis ei occurrebat? Resp. Dominus: יְהוָה in Hebræo est, Sym. & Theod. Κύριος y. Alii accipiunt de Angelo z. Dominus per Angelum hoc fecit a. Ipse Deus *Angelus* vocatur, propter externam illam speciem per quam se manifestat a. ¶ Heb. *Quærebat occidere*] Volebat, scil. *voluntate signi* b. Absolutè Deus hoc noluit, sed tantùm minis uxorem terrebat c. Qu. Quomodo hoc quærebat? Resp. Vel, 1. morbo gravissimo & subitaneo immisso d. Sed rationes quæ id probant non audio †. [*At Kimhi hanc rationem profert*,] Quòd præcepit Moses Zipporæ ut circumcideret, cùm ipse non poterat morbo impeditus f. Vel, 2. quod simplicius est, terribili & minitandi specie apparuit g. Fortè stricto gladio imminens, quemadmodum Balaamo & Davidi apparuerunt Angeli h.

25. *Tulit Sephora*, &c.] Intellexit puerum periclitari ex defectu circumcisionis, vel Divinâ inspiratione, vel Angelo docente i, qui fortè designabat non circumcisum puerum k. ¶ *Acutissimam petram*, צֹר] Vertunt, *petram*, Ch. Sa. Aquila in Nobilio, M. Mo. O. ψῆφον *calculum*, LXX. *petram acutam*, A. *silicem*, Sy. Ar. *silicem acutum*, Ti. *acutum gladium*, A. P. *acutum cultrum*, JT. cultrum, seu gladiolum, *petra*, h. e. acutum instar petræ. Confer Jos. 5. 2, 3. צר primò sign. *acumen*, sive *aciem*; deinde *petram*, sive *rupem*, per Met. adjuncti: nam acumen est ubi corpus in angustum abit, צור autem Verbum est *angustari* l. Q. volunt cultrum fuisse sic dictum, quòd petrâ seu cote acuitur m. Pastores destitutos fuisse cultro, tam necessario ad multa instrumento, non est verisimile: quo instructos stultum fuisset uti lapide n. At qui ità dicunt ignorare videntur totam antiquitatem. Herod. l. 2. num. 86. *Dehinc acutissimo lapide —circa ilea conscindunt.* Ità Plin. 35. 12. *Samiâ* (i. e. acutâ, inquit Nonius) *testâ virilitatem amputant.* Vide & Juven. Satyr. 6. & Martial. Epigram. 3. 81. Ità Ovid. de Aty, *—saxo corpus laniavit acuto.* Cultros, novaculas, gladios Mexicanorum quis nescit acutissimos & penetrantissimos o? Alii ergò de silice acuto accipiunt, quo pro more usa est p. Talis enim culter consternatæ & festinanti mulieri primus occurrit, præsertim circa Arabiam Petræam, in qua major petrarum quàm ferri est copia & usus q. In desertis illis locis alia instrumenta non erant parata r. ¶ *Tetigitque pedes ejus*, ità P. וַתַּגַּע לְרַגְלָיו] [Variant.] *Tangere fecit pedes ejus*, Mo. O. *tenuit pedes ejus*, Sy. *obtulit eum in conspectu ejus*, Ar. vel, *coram eo*, Ch. *projecit* (vel *attulit*) *ad pedes ejus*, Sa. A. *admovit*, vel *applicuit*, *pedibus ejus*, M. Ti. JT. Sed Quis? Cujus? Res obscura s. 1. Quidam, *pedes Angeli*: i. e. vel, *cecidit ad pedes Angeli*, quasi eum deprecata, nè sæviret in maritum t, vel, *projecit* (וַתַּגַּע, *fecit ut attingeret.*

g Hu. in Ho. h A. i A. Jun. Pi. k Riv. l A. m Riv. n V. o V. I. Me. p Me. L. q Riv. r La. † Id Tertul. & Aug. in Riv. s I. v L. E Me. M F. V. Riv. A. O. x E. y Riv. z Id K. in F. co. M. E. Me. T F. V. a Riv. b Riv. c Id Riv. post F. in d Med. e Riv. f Me He. in F. co. g Med. differ. 14. h Riv. Li. i Mel. k Riv. l Li. Special. m M. n T. o Bo. p Jun. q Pi. r Id F. co. V.

s M. t Riv. u Abarb. in Mas. x Li. Special. y O. z Id Onk. & c. in F. co. K. in M. G Me. a F. co. V. b Riv. c E. Riv. d Riv. e He. in F. co. † Riv. f K. in F. co. g F. Riv. h Riv. i Me. k E. l Pi. m Riv. n Jun. o Ms. p Riv. q Loc. r Riv. s Bo. t Cf. & in Bo.

ret, D.) præputium *ad pedes Angeli*, nempe, ut eum placaret. 2. Alii, *pedes pueri*, ad cujus pedes manavit sanguis ex incisione. Vel sic, *Pedes*, i. e. membrum genitale, *pueri tetigit*, detracto præputio: Illud enim *pedum* nomine sæpe intelligitur; Isa. 7. 20. *pili pedum*, & 36. 12. *urina pedum*; & Gen. 49. 10. Ità Sanchez in Isa. 6. Cave spernas. Quæ expositio fortasse omnibus præferri debet. נגע *tangere* significat, vel in bonam partem, vel in malam, pro *percutere*. Tangere pro *lædere*, Gen. 26. 29. Isa. 53. 4. Per *pedes* illud membrum intelligit à quo per circumcisionem aliquid detrahitur: Quasi *Zephora* partem illam circumcisam stillantem sanguine tetigisset, ostenditque Mosi marito, inquiens, *Sponsus sanguinis mihi es*; i. e. Vide quàm caro mihi steterit connubium cum Hebræo contractum. 3. Alii, *pedes Mosis*: vel hoc sensu, Deprecata est maritum ut liceret illi redire, (quod & fecit,) vel hoc sensu, *Tangere fecit pedes ejus*, i.e. mariti, i.e. projecit ad illius pedes, aspergens illos sanguine ex filii circumcisione, præ ira & indignatione. Sic Indignata Zippora (ut videtur) propter vulnus filii, non ulterius prosequota est virum suum, & Moses dimisit eam ad parentes. Vide Exod. 18. 2, 3. Relativum *ejus* ad alium referri non potest quàm ad eum cui dicit, *Sponsus sanguinum*, &c. & postea dicitur, *discessit ab eo*, i. e. Mose. Verùm alii & *pedes infantis* hic intelligi volunt, & ad eam Zipporam dixisse, *Sponsus sanguinum es*. ¶ *Sponsus sanguinum tu es mihi*] Dubitatur ad quem loquitur. 1. Alii ad *puerum* referunt. Sic potest exponi, *Dixit ad filium circumcisum, complexans eum materno more, Tu mihi sponsus sanguinis*. Credo eam ad puerum hæc dixisse, tanquam formulam in circumcisione usurpatam. Probatur. 1. Quia mos [illegible] erat, filiuro, cùm circumcisus esset, חתן *sponsum* vocare, quod testantur R. Levi, AE. & K. in D. & in [illegible] & in Med. 2. Sic Onk. *In sanguine circumcisionis istius datus est sponsus nobis*, i.e. infans circumcisus. [illegible] (legendum [illegible]) [illegible], &c. *Sit hic sanguis circumcisionis filii mei*. 3. Maritus nunquam post solennia nuptiarum vocatur *sponsus*. 4. חתן proprie *generum* significat, non *sponsum*. 5. Unde fit quòd Arabibus *Chatan* est *circumcidere*, nisi quòd *Chathan* dicitur infans cùm circumciditur? 6. Huic concordat quod sequitur, *Et dimisit eum*, scil. Angelus, cùm audivit hæc solennia verba circumcisionis, viditque sanguinem circumcisionis, sicut præteriit Angelus vastator domos Israel, Exod. 12. 23. cùm vidit sanguinem. Dupliciter autem verba exponi possunt. 1. Sic; *Tu sponsus*, &c. q. d. *Sis mihi initiatus circumcisione*. Quemadmodum Percussus, vel dignus percussione, dicitur *filius percussionis*, Deut. 25. 2; Damnatus, *filius mortis*; Fœderatus, *filius fœderis*: quidni etiam *Gener sanguinum*, i. e. (ut Spiritus Sanctus exponit) *circumcisionum*, idem sit quod *circumcisus*? &, *Gener sanguinum es*, (prout חתן significat,) idem sit quod, *Pronuncio te circumcisum*? Quasi persona circumcisa, circumcisioni desponsata, fieret circumcidentis gener: q. d. Es, vel sis, mihi in generum, desponsatus circumcisioni. Vel, 2. Si *sanguis* instrumentum denotat, sic accipi possunt; *Tu factus es per me* (ità ל, non *relativè*, sed *efficienter*, sumendum) *gener Deo per circumcisionem*. Sed priorem sensum præfero. Non placet quòd ad *puerum* hoc referatur: licèt K. ait mulieres appellâsse filios, &c. *sponsos*; nullum exemplum profert, probationem nullam. Nec Ebræa mulier fuit Zipporah. Alii sic; *Sponsus sanguinum es*, i. e. ferè propter te sponsus meus interfectus est. Ad filium hæc dici volunt Rasi & Isaac Arama hoc sensu, *Sponsus sanguinum tu mihi es*, nempe, quia propter te (ferè) occisus sit vir meus. At postquam periculum desiisse animadvertisset, sententiam mutat, & dicit, *Sponsus sanguinum es ob circumcisionem*, i. e. conversi sunt illi sanguines in sanguines fœderis circumcisionis. 2. Alii ad *Mosen* referunt. Communiter censent eam voluisse his verbis marito indicare quantum ipsi deberet. q.d. Sanguine filii te redimere ac retinere cogor: aliàs actum esset de vita tua. Ego te morti destinatum redemi sanguine filii.

Atque ità jam secundò te mihi sponsum coemo; nam nuptiæ solebant olim coemptione fieri, tum apud Hebræos, tum apud Romanos. Quidam sic accipiunt; Video me multa tecum & tui causâ passurum. Quibusdam sunt verba indignantis; ità rectè Rabanus, q. d. Tu es causa cur mihi fundendus erat sanguis filii tui, unde meritò indignor, & te voco *sponsum sanguinum*. Quæ phrasis (sicut aliæ consimiles) videtur aliquid odiosi significare. *Sponsus sanguinum* est sanguinarius, quemadmodum *vir sanguinum*. Confirmat hunc sensum quòd repetit, & causam reddit, *Sponsus sanguinum propter circumcisionem*: q. d. Ritus tuæ gentis cogit me fundere sanguinem. Dixit, *Sponsus sanguinum es*, ob morem circumcisionis, qui Madianitidi mirus videbatur. *Parùm abfuit quin sponsus interficeretur*, Ar. Mulier impotentiâ animi ardens Deo & marito obstrepit, quòd sanguinem filii effundere cogatur. Non placet. Non probabile est eam (quæ sat sciebat circumcidendi morem in altero filio jam usurpatum) marito, maximè in iis angustiis constituto, indignatam fuisse. Alii sic; *Num fortè*, ô Moses, *sponsus sanguinum tu* (בְּעָבוּרִי לִי,) *propter me*? an propter dilatam circumcisionem? At peractâ circumcisione dixit, *Tu sponsus*—ob circumcisionem. Alii volunt hæc esse verba gratulandi; q. d. Te perditura eram sponsum, sed sanguine filii recuperavero. [Targ. Jeros. sic; Quàm gratus est sanguis circumcisionis, qui eripuit sponsum meum de manibus Angeli mortis!]

26. *Et dimisit eum*, וַיִּרֶף מִמֶּנּוּ] Verunt, *recessit* (vel *destitit*, Sy. Ti. JT. vel *retraxit se*, Ar.) *ab eo*, Mo. P. [illegible] Sy. Ar. JT. Ti. —*recessit ab ea*, Sa. *tùm dimisisset eum*, Ch. Quidam referunt ad Sephoram, quæ recessit à Mose; vel indignata, vel impetratâ à Mose veniâ. At repugnat וירף, quod masc. est. Hebræi sic, Mosem dimisit morbus: Alii, cum dimisit, vel, ab eo recessit, Angelus qui eum persequebatur. Angelus, i. e. morbus: q. d. Illicò mortis periculo quam illi Angelus intentabat liberatus fuit; statim restituta fuit illi sanitas. ¶ *Postquam dixerat*, אָז] *Tunc dicere cœpit, Sponsus*, &c. V. Bo. אז hic (sicut alibi) sumitur pro מאז *ex tunc*, ab eo tempore, scil. postquam vidit sanguinem circumcisionis. ¶ *Ob circumcisionem*, לַמּוּלֹת] *Ad* (vel *ob*, Ma. A.) *circumcisiones*, Sy. Mo. A. Ms. *Factus est sponsus occidendus circumcisus*, Ar. *Nisi propter sanguinem circumcisionis hujus, condemnatus erat ad mortem sponsus meus*, Ch.

27. *Dixit ad Aaron*] Hinc patet Aaronem tanquam Prophetam habuisse revelationem, quod etiam patet ex 1 Reg. 2. *Revelatus sum domui patris tui in Ægypto*. Heli autem descendit ex Aaron.

28. *Verba Domini quibus miserat eum*, אֲשֶׁר שְׁלָחוֹ] *Qui miserit eum*, Sa. Sy. M. P. Ti. A. vel, *pro quo* Ar. (*pro quibus*, Ch.) *misit*, Ch. Ar. *omnia negotia* ad quæ *mittebat se*, JT. vel, *quos misit*, [illegible]. [Referunt ad *sermones Domini*.]

29. *Seniores*] Numero 70. Exod. 24. 1, 9. Num. 11. 16.

30. *Locutus Aaron*] Qui jam Mosis interpretem agere cœpit. ¶ *Et fecit signa*] Moses scilicet; vel Aaron, non tamen per seipsum, sed per Mosem.

31. *Audieruntque*, וַיִּשְׁמְעוּ] i.e. *Postquam audiverunt*, i. e. intellexerunt: *cùm audivissent*, Ar.

CAP. V.

1. *Moses & Aaron*] Pro Senioribus, quos initio Mosi timido addiderat Deus, Aaronem substituit. Vel, cum Mose & Aarone ingressi sunt Seniores, (licèt hic principales tantùm nominentur.) ¶ *Ut sacrificet*, יָחֹגּוּ] *Ut festa celebrent*: Synecdoche est; per partem enim totum intelligunt; nam *festum celebrare* sacrificium complectitur.

3. *Vocavit nos*, נִקְרָא עָלֵינוּ] [Vide quæ ad c. 3. 18. Variè reddunt.] *Occurrit nobis*, M. P. A. JT. quasi נִקְרָא idem esset quod נִקְרָה c. 3. cum ה & א facilè inter se

se permutentur[z]. *Et hanc ipsam ob causam* illud נִקְרָה c. 3. 18. verti, *invocatus est*, &c. O. Verùm radices non sunt confundendæ[a]. Alii vertunt, *invocatus est super nos*, Sa. Ch. Mo. O. Ma. i. e. cum colimus, ideòque ei sacrificare opus est[b]. *Apparuit nobis*, Sy. *Dei pervenit ad nos imperium*, Ar. ¶ *Trium dierum*] Ut petitio non videretur immoderata, & iniquitas Regis patefieret, qui paulum negando, longius iter non concessisset[c]. [Vide ad 3. 18.] q. d. In eum deserti locum qui itinere tantùm tridui abest[d]. Hinc apparet quòd mons Sina non ulteriùs distaret ab Ægypto†. ¶ *Nè accidat nobis pestis*, [פֶּן־יִפְגָּעֵנוּ בַּדֶּבֶר] *Nè occurrat nobis cum pestilentia*, Mo. Sa. *nè occurrens nos cædat peste*, JT. nimirum, si ei non pareamus[f]. Hebræi de Ægyptiis accipiunt, quos peste perituros significeant si non dimitterent; in se tamen hæc transtulisse modestiæ causâ[g]. Quod verum esse possit si indirectè intelligatur, ut Rex consequenter colligeret, Si Israelitæ plecterentur, &c. multò magis Ægyptii[h].

4. *Quare solicitatis?* [תַּפְרִיעוּ] Vertunt, *cessare* (vel *feriare*) *facitis*, seu *facietis?* Ch. Sy. Mo. P. A. V. *abstrahitis?* V. Mo. JT. Ti. *pervertitis?* o'. *avertitis?* Sa. *distrahitis?* Ar. *denudatis*, vel *spoliatis*, populum ab operibus suis? O.

5. *Populus multus*] Hinc patet infanticidii legem, ut exsecrabilem, jampridem fuisse abrogatam[i]. ¶ *Si dederitis requiem*, [וְהִשְׁבַּתֶּם] *Propterea cessare facitis*; i. e. avertitis ab operibus suis. q. d. Freti multitudine intermittitis opus, & cogitatis de rebellando[k].

6. *Præfectis operum*, [הַנֹּגְשִׂים] *Exactoribus*. Hi Ægyptii fuerunt[l]. ¶ *Populi*, [בָּעָם] *In populo*: non quasi populares fuerint Israelitarum, sed quòd in populo illo versarentur[m]. ¶ *Exactoribus*, ità Ch. Ar. [שֹׁטְרָיו] *Præfectis ejus*, Sa. Mo. M. P. Ti. O. A. *scribis*, o'. Sa. vers. Sy. *stateribus*, Ma. *moderatoribus*, JT. Hi Israelitæ erant, vide v. 14[o].

7. *Non dabitis paleas*] Qu. Quis hic palearum usus? Resp. 1. Concisæ luto admiscebantur, ut lateres solidiores essent; paleæ enim lutum continent, astringunt, & uniunt[o]. Quod verum est, si lateribus usi sint non igne excoctis, sed Sole induratis & exsiccatis[p]; ut Barradius factum vult. Imò verò compertum est multis locis etiam paleas admisceri lateribus qui igne excoquuntur, nempe si fiant ex terra pinguiori minimèque porosa; tunc enim adduntur paleæ comminutæ, ut his per ignem exustis, laterum materia porosior fiat, & vim ignis ferre possit, aliter dissilirent lateres[q]. 2. Cùm lateres coctiles fuisse liquet[r], dicendum, 1. solitos fuisse lateres efformatos & nondum siccos operire paleis, nè Solis ardor eos nimiùm siccaret, & rimosos redderet. 2. Vel, ad coquendos lateres usurpari poterant, ubi non erat lignorum aut cespitum copia. In multis locis culmo furnos incendunt. Adde quòd palea abundabat in Ægypto, fertilissima regione[s].

8. *Vacant enim*] Otio lasciviunt. Vide quæ initio hujus libri[t]. ¶ [נִרְפִּים] *Remissi sunt*, vel, *animo remisso*, V. *dissoluti*, seu *laxati ab opere*, M. *otiosi*, V.

9. *Et expleant eam*, [וְיַעֲשׂוּ בָהּ] *Faciant*, vel *operentur*, *in eo*, scilicet opere; vel, *in ea*, viz. servitute[v]. ¶ *Non acquiescant*, [אַל יִשְׁעוּ] *Nè confidant*, Mo. O. P. *non ponant curam*, o'. *non occupentur*, Ch. Ar. *nè attendant*, Sa. JT. *non respiciant*, M. Ti. A. *nè sint soliciti*, Sa. vers. [Notandum quòd Ch. Sa. Sy. Ar. o'. eodem verbo reddunt יִשְׁעוּ & præcedens יַעֲשׂוּ, *quasi per metathesin facta existimâssent*.]

12. *Ad colligendas paleas*, [לְקֹשֵׁשׁ קַשׁ לַתֶּבֶן] *Ut colligeret stipulam pro palea*. Ad verb. *ad stipulandam stipulam*, si Latinè dici posset; quâ, scilicet, uterentur vice paleæ[x].

13. *Instabant*, ità Ch. Ar. ut sit intransitivum, V. [אָצִים] *Urgebant*, o'. Sa. Sy. Mo. JT. O. sub. populum, V.

14. *Sicut prius*, &c. [גַּם תְּמוֹל גַּם הַיּוֹם] Posterius præcedenti jungendum est; *laterificando sicut heri & nudiustertius, etiam heri, etiam hodie? Cur non perfecistis, etiam heri, etiam hodie?* i. e. Cur non reddidistis numerum laterum[y]?

16. *Et injustè agitur contra populum tuum*, sim. o'. Sa. [וְחָטָאת עַמֶּךָ] Variè exponitur. 1. Quidam intelligunt de Israelitis, quos *populum Regis* vocant, ut eum ad misericordiam flectant, *Peccatur in populum tuum*[z]. *Et peccat in populum tuum*, Sy. *Peccatur in populum tuum*, M. *Et peccatum est in populo tuo*, O. *Et peccat*, (וְחָטָאת, præt. pro præs.) i. e. *dicitur peccare*, aut, *imputatur peccatum populo tuo*, quasi rebelles sint, & nolint parere mandato: ת ponitur pro ה, & א quiescit[a]. Nos Israelitæ, qui populus tuus sumus, tanquam peccatores habemur[b]. Vel sic, *Punitur populus tuus*. Notum ἁμαρτίαν poni pro pœna peccati[c]. *Peccatum imputatur populo tuo*. Alii sic; Nos quidem præfecti cædimur; at *peccatum*, i. e. culpa, *populi est*, i. e. tametsi populus absolvere opus non potest[d]. Ità חַטָּאת est nomen†. 2. Alii de Ægyptiis accipiunt: vel sic; *Peccatur in populum tuum*, h. e. Hæc crudelitas malè cedet populo tuo, qui dabit pœnas istius tyrannidis[f]. Vel sic; *Peccati se reum faciet populus tuus*; ità F. He. in V. Injuriam nobis faciunt Ægyptii tui. Καταχρηστικῶς est[g]. Civilitate quadam, de populo loquentes, de Pharaone intelligunt[h]. q. d. Tu es causa hujus mali atque peccati, tuâ culpâ fit[i]. Sic solemus loqui, ubi de Regibus conquerimur[k]. Injuriæ invidiam in præfectos derivant[l]. [At Sa. vers. habet, *Crimen apud te est*, quasi legissent עִמָּךְ] חָטָאת præt. est loco fut[m]. Vel sic; *Peccatum, sive culpa, est populi tui*, JT. A. *Peccat populus tuus*, Mo. P. Ch. *Ob id in quo peccavit adversus eos populus tuus*, Ar.

19. *Videbant—se in malo*, [וַיִּרְאוּ — אֹתָם בְּרָע] [Variant.] 1. *Videbant* præfecti, vel scribæ, *se in malo*, o'. Sa. Mo. vel, *in loco malo*, JT. Deprehenderunt malè secum agi[n]: se ad magnas angustias redactos[o]. 2. *Intuiti sunt* præfecti *filios Israel cum mœrore*, vel, *malo affectu*, M. *ægrè*, Sy. *vultu tristi*, Ca. Exactores operis malo & torvo vultu aspexerint filios Israel, ut demensum extorquerent[p]. ¶ *Eo quòd diceretur eis*, ità Ch. P. Ti. [לֵאמֹר לֹא] *Dicendo*, Mo. *dicentes*, o'. Intellige, *scribæ*, sive *præfecti*, ex v. 13, & 18[q]. *Dicente Rege*, JT. A. *tùm diceretur*, Belg. *hoc dicto*, Sa. *& dixerunt*, Sy. Ar. *vultu tristi Israelitis renunciaverunt*, Ca.

20. *Qui stabant ex adverso*] Heb. *in occursum* (vel, *è regione*, V.) *eorum*, P. Apparet Mosen & Aaronem se in aliquo loco statuisse, ut dum præfecti filiorum Israel à Pharaone exirent, intelligerent quidnam cum illis actum esset[r].

21. *Fœtere fecistis*] Viles & abominabiles nos reddidistis†. Ità ab ingratis populis excipi solent libertatis auctores, ubi successus non sunt pro voto. Vide c. 14. 11[s]. Nota, cùm Deus aliquid prædicit aut promittit futurum, ferè solet quædam mox subjungere contraria, quæ spem futuri videantur quasi tollere; idque ut nostram probet constantiam, & acuat fiduciam[t].

22. *Ad Dominum*] Odiosè in se jactata tacitus transmittit, quia exasperati animi monitorum capaces non erant. Itaque ad Deum per orationem confugit. ¶ *Cur afflixisti?*] i. e. Cur ei occasionem afflictionis dedisti[x]? ¶ *Quare misisti?*] Hæc non contumaciæ verba sunt, vel indignationis, sed inquisitionis & orationis, ait Aug. quæst. 24. in Exod. Et rectè: ità tamen ut Moses aliquid humani hic passus sit[y]. ¶ [לָמָּה זֶּה] *Quare?* Sy. Ar. M. *ut quid?* o'. Ch. P. *ut quid hoc?* Mo. *quare hoc?* Sa. *quamobrem jam?* JT.

CAP. VI.

1. PER *manum fortem*] Coactus virtute meâ forti[z].

3. *Apparui*, [וָאֵרָא] Sic appellant Hebræi Sectionem secundam Exodi, quam incipiunt à præcedenti versu[a]. ¶ *In Deo omnipotente*, [בְּאֵל שַׁדָּי] אל robur & potentiam Dei significat: שַׁדַּי copiam & sufficientiam Dei denotat; q. d. שֶׁדַּי, vel אֲשֶׁר דַּי, i. e. *cui sufficit & satis est*. Vel potiùs, ut alii volunt, denotat potentiam Dei ultricem in hostes, à שָׁדַד *conturdere, devastare*; & י est loco alterius ד. o'. vertunt alibi, παντοκράτωρ, alibi, ἱκανός[b]. ¶ *Et nomen meum Adonai non indicavi eis*, [וּשְׁמִי יְהוָה לֹא נוֹדַעְתִּי לָהֶם]

qui priùs geniti erant quàm *Levi*[f], 1. Modestiæ causâ, ait Aug. nè suam tribum aliis anteponere videretur: 2. Mysterii causâ, quòd, cùm præcederent *Reuben* & *Simeon*, ex *Levi* tamen elegisset Deus & ductorem populi, & sacerdotem, &c[g]. Porrò, tribus *Reub.* & *Sim.* hic enim *Levi* conjungit, nè quis eas tribus rejectas putaret, tanquam maledictas, Gen. 49. 3, 5[a]. Pessimas ex 12 tribubus recitat, ut ostenderet & earum conversionem, & Dei misericordiam. Et hoc proponit omnibus pœnitentibus, jam Ecclesiæ fundamina ponens, sicut quatuor mulieres simili fine in Matt. 1. nominantur[b].

20. *Amram accepit Jochabed patruelem,* דּוֹדָתוֹ] Voces דוד & דּוֹדָה sumuntur vel *specialiter, proprie, & strictè,* quo modo illa *patruum*, hæc *amitam* sign. vel *generaliter*, & denotant quemvis *cognatum*, Esa. 5. 1. vel etiam *amicum*, Cant. 2. 16. & 5. 1. & 6. 3[c]. [*Hinc varietas in versione.*] Vertunt, *amitam*, JT. O. M. G. Riv. Ca. Ti. A. *materteram*, Ar. *sororem patris*, P. Ità Chald. ut noster vertit, V. Multi vertunt, *patruelem*, sive *filiam patrui*: ità Sa. Sy. ὁ'. Mo. Ma. Walth. Sic Jer. 32. 12. Canameel vocatur Jeremiæ דוד *patruus*, cùm tamen fuerit filius *patrui*, h. e. *patruelis*, ut apparet ex v. 8, 9. Obj. At dicitur Jochebed *filia Levi*, Exod. 2. 1[d]. Resp. Etiam neptes *filiæ* vocantur a Par. 1. 18. Vide & Luc. 1. 5†. Mutârunt nempe *amitam* in *patruelem* qui quod Lege vetitum est semper putârunt nefas fuisse. Vide quæ de J. B. & P. l. 2. c. 4. sect. 14[f]. Conjugium illud non fuit ad regulas Divinarum legum exactum; sed illo tempore, rebus perturbatis, etiam viri sancti abrepti erant communi Gentium more[g]. Nondum illa lex lata Lev. 18. 12. Et *ubi nulla lex, nulla transgressio*, Rom. 4. 5[h]. Verùm cùm lex illa non est merè positiva, sed declaratio honestatis naturalis, ut ex loci circumstantiis patet, nec probabile est Mosen & Aaron ex incestu natos, tutius est credere eam fuisse amitæ filiam[i].

23. *Accepit Aaron Elisabeth*] Speciali privilegio miscebantur tribus Levitica & Regia, ut intelligeretur Christum, qui indè nasciturus erat, & Regem futurum & Sacerdotem[k]. Notanda Mosis modestia, qui Aaronis fratris genealogiam studiosè pertexit, suam penè tacitus præterit[l].

25. *De filiabus Phutiel,* פּוּטִיאֵל] Eam duxit in Ægypto, & nomen Ægyptium videtur. Solebant autem Ægyptii nominibus addere syllabas; vel, 1. in fine. Sic addebant *Phar, Pharah, Pharaoh*: (quarum prima minorem nobilitatem designabat, ut in *Potiphar*, secunda majorem, ut in *Potipherah*, tertia majestatem.) Vel, 2. in principio, *Poti*, vel *Puti*, sive in memoriam avunculi sui *Put*, Gen. 10. 6. sive reverentiâ alicujus numinis cognominis. Hinc videtur *Putiel*, qui fortè Proselyta Ægyptius erat, (& potuit ex Potipheræ posteris esse, in quibus Josephus pietatis semina jecerat,) qui cum religione nomen mutavit, & loco finalis *Pherah* posuit *El*, nomen Dei quem profitebatur[m].

28. *In die,* &c. בְּיוֹם דִּבֶּר] Hic versus quibusdam negotium facit. Aut enim videtur concisus sermo esse, aut non bene cohærere[n]. Sed nihil difficultatis est si sic legas, *Accidit autem* qua (ut subaudiatur אֲשֶׁר, V.) *die locutus est*, &c. [a. Ità sequenti versui jungitur[o].

30. *Incircumcisus,* עֲרַל] Sym. *non purus*, i. e. incircumcisus: nam tales impuri in vet. Lege[p]. Vide suprà v. 12[q].

CAP. VII.

1. ECce constitui te, &c.] Heb. *Vide, dedi te*: i. e. Attende diligenter quæ tibi dico[r]. ¶ *Deum Pharaonis,* אֱלֹהִים לְפַרְעֹה] i. e. *Judicem*, M. ità RS. in G. optimè; scil. Dei mandatu prodigiis testatum[s]. *Deum*, i. e. unum ad quem perveniet verbum Dei, vide Joh. 10. 35. & per eum ad *Aaronem* & ad *Pharaoh*[t]. *Constitui te principem*, Ch. *dominum in negotio Pharaonis*, Ar. Judicia Divina in eum exercebis, velut Rex Regis. Vox *Elohim*, ut notant Hebræi, sive de Deo sumatur, sive de hominibus, sive de Angelis, judiciariam potestatem significat[v]. Jonathan vertit, *timorem Pharaonis*, quem timebit punientem, & demissè obsecrabit ut plagas sistat[x]. Ampliùs timendus eris quàm ejus dii. Hinc *Elohim* ponitur in plurali. Potens eris in eum plagis[y]. Tu eris ei vice Dei; h. e. dic nomine meo & verbis meis Pharaoni quid ego velim fieri †. Onk. vertit רַב, i. e. *principem*, G. D. vel, *magistrum & dominum*, M. R. Abraham sic, Reputaberis ab eo tanquam Angelus[z]. Dominus eris vitæ & necis Pharaonis & populi. Sic Isa. 41. proprietas Dei est *bene vel malè facere*[a]. q. d. Tantum abest ut tibi metuendus sit Pharao, ut te tanquam Deum metuet[b]. ¶ *Aaron erit propheta,* &c.] i. e. *Interpres tuus*; ità M. V. L. Me. T. Sic 1 Cor. 14. *prophetare* est, interpretari & prædicare verbum Dei[c]. Ut majori apud eum sis auctoritate, nolo per te multa illi loquaris, sed per interpretem. Ei—*propheta erit*, nempe, Ei tu revelabis quæ ex me cognoveris[d].

2. *Ut dimittat,* וְשִׁלַּח] *Et dimittet*, i. e. etiam invitus, velit nolit, amandabit †.

3. *Indurabo*, [ità ferè omnes,] אַקְשֶׁה] *Perplexum* (*difficile*, Ar.) *reddam*, Ma.

6. *Ità egerunt*] Hoc redundare videtur: Sed notat eorum studium & diligentiam, quòd omnia fecerint, &c[f].

9. *Ostendite,* &c. תְּנוּ לָכֶם] *Date vobis*, Mo. Sa. i. e. vestro bono, ad probandum vos esse legatos à Jehovah; vel, *pro vobis*[g]. [At ὁ'. habet *nobis*, Sy. & Ar. *mihi*.] ¶ *Dices ad Aaron*] Nam si Moses hoc fecisset, credere possent Ægyptii eum (qui diu absens fuerat) magicis artibus fuisse imbutum, & iis hoc factum imputare[h]. ¶ *Virgam tuam*] Dicitur virga & *Dei*, & *Mosis*, & *Aaronis*, quia omnium instrumentum erat[i]. Vide an hinc ad finitimas primùm gentes, deinde ad Græcos Romanósque, mos venit legatis ferendi caduceum[k]. ¶ *Colubrum*, ità Ch. לְתַנִּין] *Draconem*, ὁ'. Sa. Sy. Ar. P. Mo. JT. O. A. V. Et pro *dracone* in Apocalypsi, Paraphrastæ Sy. & Ar. constanter habent תַּנִּין[l]. Alii, *serpentem*, M. Ti. Ità explicat ipse Moses Exod. 4. 3. ubi habet לְנָחָשׁ, pro quo hic לְתַנִּין. Et ità *Nasrius*, scriptor Arabs[m]. Alii, *crocodilum*, quem Ægyptii adorabant, & cujus faucibus Hebræos infantes objecerant[n].

11. *Sapientes*, ità Ch. Sa. Sym. Ar. M. לַחֲכָמִים] *Philosophos*, L. *astrologos*, M. Riv. vel, occultæ sapientiæ professores[o]. *Sophistas*, ὁ'. *σοφιστάς*, *occultorum cognitores*, vel *patratores*, Aq. in Nob. *magos*, Sam. vers. ¶ *Maleficos*, sic Ch. P. O. לַמְכַשְּׁפִים] Vertunt, *magos*, Sy. Ar. *incantatores*, M. Ti. *divinos*, Sa. vers. *veneficos*, ὁ'. *præstigiatores*, Sa. Mo. JT. Ma. i. e. qui rem sub oculis intuentium mutant[p]. ¶ *Magi,* חַרְטֻמֵּי] *Genethliaci*, Ar. i. e. qui ex secretis naturæ mira agere possunt[q]. Est vox Ægyptia[r]. [Vide quæ ad Gen. 41. 8.] ¶ *Per incantationes,* בְּלַהֲטֵיהֶם] Ità vertunt Sa. Sy. P. Mo. M. JT. O. A. Alii vertunt, *susurrationibus suis*, Onk. in M. Mo. Simil. Apul. lib. 1. Asini, *Magico susurramine amnes reverti*[s]. *Veneficiis*, ὁ'. *per arcana sua*, Ar. Ma. Potest reddi, *involucris suis*; quòd tales celeritate manuum omnia involvant & misceant[t]. Vox deducitur vel à לַהַט, (quæ *flamma*, & subindè *fulgor gladii & lanceæ*, est[v],) fortè quia fulgore gladii fiebant incantationes: vel à לָאַט *occultare*, (quod ex eo fit probabile, quia postea scribitur sine ה) ut sit לָאט *arcanum absconditum*, quod incantatores tantùm nôrunt[x]. Præcipui magorum duces erant Jannes & Jambres, 2 Tim. 3. 8[y].

12. *Projecerunt singuli virgas suas*] Virgis usi sunt Magi. Virg. 4. Æneid. de Mercurio, *Tum virgam capit: hâc animas ille evocat Orco.* Circes virga etiam proverbio nota. Permisit Deus illis hæc facere, (ut discrimen patefieret;) virgas in serpentes mutare, sed ut à Mosaica vorarentur, aquam in sanguinem mutare, non sanguinem in aquam reducere, ranas producere, non amovere; ut & ipsi Ægyptios castigarent, non ultionem sedarent. ¶ *Quæ versæ sunt in dracones*] Qu. Quomodo hoc factum? Resp. Variant hic interpretes. Vel, 1. ministerio dæmonum sensus aspicientium ludificabantur, ut videre se putarent quod non viderent: Inanes serpentum formas pro virgis repræsentabant. Ità Tertul. Justin. Ambros. Hieron. Greg. Nyssen. Rupert. Prosper, &c. & Jos. Antiquit. 2. 5[z]. Sed objicitur contra hanc sententiam, 1. Dicuntur Magi fecisse *sic*. Resp. Illud *sic* est similitudinis, non veritatis: ve-

[f] L. [g] Riv. [a] Me. L. Riv. [b] Li. in harmon. [c] Walth. in harmonia Biblica. [d] A. † Walth. [f] G. [g] Riv. [h] Q. in Walth. [i] Walth. [k] E. [l] Me. [m] Li. [n] F. [o] V. [p] D. [q] V. [r] V. [s] G. [t] A. [v] G. [x] M. [z] M. [a] E. [b] T. [c] T. [d] Me. † V. [f] F. [g] Pu. [h] L. [i] Me. [k] G. [l] BA. t. 14. 409. [m] BA. ib. [n] Li. [o] Riv. [p] M. [q] M. [r] AE. in Mus. [s] Ma. [t] Ma. [v] M. [x] Riv. [y] Me. [z] Ro. sic Me. Riv. A.

mon classem instruxit *in terra Edom*, 1 Reg. 9. 26. i. e. in mari vicino. Exod. 15. 12. *Deglutivit eos terra*, quos mare absorpserat. *Terra vectes*, Jon. 2. 7. quia mare est in abyssis terræ[a]. ¶ *Ranas*, הַצְפַרְדְּעִים] Correspondebat hæc plaga culpæ puerorum ibidem submersorum, ut minore strepitu extinguerentur[b]. Vox Ægyptia est: genus est ranarum, aut ranis simile, Ægypto proprium, ut alibi rubetæ. Manet nomen apud Arabas extritâ r literâ[c]. Pariter in Chald. Sy. & Sa. manifesta sunt priscæ appellationis vestigia[d]. Durior erat hæc plaga quàm plaga sanguinis: nam in illa reliqui liquores relicti erant; at ranæ omnia occupabant, inficiebant, coaxatione obtundebant, & foetore complebant; sedentibus, ambulantibus, cubantibus infestæ[†]. Omnes sensus graviter affixerunt: *visum*, multitudine & deformitate; *auditum*, coaxatione; *odoratum*, foetore, vel vivarum, vel morientium; *gustum*, ciborum conspurcatione; *tactum*, contactu, & ejusdem lecti concubitu[f]. Nocturnam quoque quietem interturbabant tam importunæ αἰγυαλίαι[g]. Plures etiam earum noxiæ erant & venenatæ[h]. ¶ *Quæ ascendent*] Nempe, ex flumine[i]; quod semper est urbe demissius[k]. ¶ *Ingredientur domum tuam*] Instinctu divinitùs insito, aut ab Angelis actæ[l]. Qu. Quomodo potuerunt in ædium intima, clausis ostiis & fenestris, penetrare? 1. Q. volunt fores & fenestras Angelorum ministerio patuisse. 2. Potiùs ingrediebantur per parietum rimas, vel per ostia, quæ semper clausa esse non possunt, cùm variis de causis necesse sit è domo quandoque egredi, atque in eam rursus ingredi[m]. ¶ *Et in reliquias ciborum tuorum*] Ità M. O. Ità sumitur Deut. 28[o]. ¶ וּבְמִשְׁאֲרוֹתֶיךָ] *In cibos tuos*, M. *in conspersiones tuas*, Sa. P. Mo. *in farinam tuam aquis conspersam*, Ti. *in massas* (seu *pastas*) *tuas*, s'. in Mc. Sy. K. in M. A. Id significat Exod. 12. 34[o]. *In panariis tuis*, Ch. i. e. locis ubi panes asservantur[p]. *In mactras tuas*, A. JT. *vasa pistoria*, Ar. Propriè significat locum in quo subigitur massa ad conficiendum panem[q].

4. *Ad te & ad populum*, &c.] q. d. In Israelitas non item[r]. Docet hoc plagarum omnium analogia infrà 21, 22[s]. *In te* primùm, quòd tu primus peccâsti[t]. Sed verisimilius est, in utrosque simul animadversum; Pharao autem primò nominatur, quia dignior. Significat fore ut ranæ, non contentæ domos ingredi, ipsos homines impetant[v]. ¶ *Intrabunt*] Non loca tantùm, sed etiam corpora eorum, ut v. 8. quando dormiebant ore aperto[x].

5. *Dixit*] Scil. arcanâ inspiratione, nam seorsùs coram Rege non fuit commodum[y].

6. *Super aquas*, עַל־מֵימֵי] i. e. Versùs, vel contra, aquas, eminùs ex aula regia[z]. Non singulos adiit fluvios, sed solùm in genere notavit, & virgâ eminùs in eos intentâ designavit[a].

7. *Fecerunt malefici*] [Vide quæ priùs dicta.] Sed non adeò difficile erat Dæmoni ranas è putri materia producere[b]. ¶ חַרְטֻמִּים] *Præstigiatores magici*: propriè genethliaci[c]. Conantur impii fidem Scripturarum elevare, cùm ea legunt quæ communem ordinem excedunt. Ineptè; cùm exempla his similia occurrant in prophanis historiis; de Abderitis, (in Orosio l. 3. hist. c. 23.) de incolis Pæoniæ & Dardaniæ, (in Athen. Dipnos. l. 8. c. 2.) de civitate Gallorum, (in Plin. l. 8. c. 29.) Qui omnes ex multitudine ranarum patriam deserere, & novas sedes quærere, cogebantur[d].

8. *Orate*] Hinc patet hanc plagam priori graviorem fuisse[†]. In illa habebat saltem Rex alios liquores ad potum aptos: At hîc nemo eximebatur[f]. Ideo cogitur eos orare[g]. Quod fuit magna poena, cùm superbissimus esset[h]. Mosem vocavit, quia Magos plagæ addidisse vidit, sed illam minuere non potuisse[i]. Pastoribus Evangelii potestas data *in ædificationem, non destructionem*; at potestas Dæmonis tota est in destructionem: neque enim medicus est, sed carnifex[k].

9. *Constitue mihi*, ità o'. הִתְפָּאֵר עָלַי] Variant. Plerique veteres non tam verborum quàm sensûs rationem habent[l]. *Pete tibi portentum, & constitue mihi tempus*, Onk. *Condicito mihi*, Sa. *Pete tibi tempus*, Sy. *Elige super me*, Ar. *Judicem fac te super me*, Sa. vers. *Gloriare super*, vel *supra, me*, P. Mo. M. O. A. vel, *de me*, Ti. vel, *contra me*, Pi. *Gloriam assume supra me*, JT. Ità phrasis sign. Jud. 7. 2. & Esa. 10. 15[m]. Pungit Pharaonem, qui frustrà in Magis suis gloriatus erat[n]. *Gloriare supra me*, (supple, *dicendo*) *quando intercedam*, &c[o]. Variè exponunt. 1. Quidam sic; Hoc honoris tibi sume, vel, tibi tribuo, ut præfigas mihi tempus quando orem pro te, vel, quando Deus plagam auferet[p]. Rectè. Potest dici *gloriari super aliquem* qui sibi in eum jus sumit imperandi: q. d. Etsi mihi possem hanc gloriam reservare, ut preces fundam quando commodum videbitur; eam tamen tibi defero[q]. *Gloriare super me*, quasi obtinueris quod vis, & quo tempore vis. Vel, *Gratificare super me*, h. e. quod tibi gratum est mihi explica. Utrobique idem sensus, Orabo cùm volueris[r]. 2. Alii sic; Gloriari potes quòd me orante morituræ sunt ranæ; vel, Tunc gloriari poteris atque bono animo esse, cùm me orante auferentur ranæ: Hanc spem de Magis tuis habere non potes[s]. 3. Alii volunt esse concessionem conditionalem; q. d. Si non amoverim ranas, illude & insulta mihi[t]. Vel, Tunc poteris contra me gloriari quòd Magiâ utar, (quod jam suspicaris,) adeóque me ranas producere, non autem auferre, posse[v]. 4. Alii sic; Pharaoh ironicè jussit Mosen experiri quid Deus posset ad tollendas ranas: cui Moses respondet, *Gloriare super me*, exprobra mihi Jehovam; interim constitue diem, &c[x]. 5. Alii; *Indica mihi*; Dic clarè & apertè[y]. ¶ *Quando*] Qu. Annon peccavit Moses tempus determinando? Resp. Minimè. Novit enim se constitutum Deum Pharaonis; itaque Dei vices fungebatur: Noverat Deum non denegaturum quod ad suam gloriam faceret: Habuit fidem miraculorum, & spiritum dirigentem, à quo agebatur[z]. Jubet eum tempus constituere, nè postea causari posset causarum naturalium efficientiâ ranas sublatas[a]; vel artibus magicis, vel virtute alicujus constellationis determinatæ[b]. Astrologia definita quædam tempora observare & exspectare cogitur[c].

10. *Cras*] Qu. Cur adeò distulit? Resp. 1. Voluit experiri an naturaliter & ex se deficerent[d]: An casu illatæ essent, & num præstigium esset[†]. *Sentiebat Pharaoh stellarum constitutionem ranas induxisse, atque id Mosi fuisse perspectum*, (utpote insigni Astrologo;) *& idem credebat jam instare tempus quo ranæ debebant amoveri*. Ità R. Samuel, Chophni filius[f]. 2. Tempus orandi dare voluit[g]. Existimavit concedendum esse Mosi aliquid tempus, quo negotium illud apud Deum perageret[h].

12. *Et clamavit*] Hinc disce quòd certitudo de effectu non repugnat orationi[i]. Clamavit desiderio & affectu[k]. ¶ *Pro sponsione ranarum quam condixerat*] Ità ferè Græci, *pro finitione ranarum, sicut constituerat Pharao*. Quasi hoc petierit, ut ratum haberet verbum quo se Pharaoni obstrinxit, dicens, *Fiat juxta verbum suum*[l]. Non displicet hæc versio[m]. ¶ עַל־דְּבַר הַצְפַרְדְּעִים אֲשֶׁר שָׂם לְפַרְעֹה] *Super verbum*, vel, *propter negotium, ranarum*, (seu, *de ranis*) *quod proposuerat Pharaoni*, BA. 665. ità M. F. V. h. e. pro ranis tollendis, quod se facturum pollicitus erat Pharaoni[n]. Huic sensui favent verba sequentia[o]. Verbum שָׂם passim sign. *proponere*; sic Exod. 15. 25. שָׂם, *posuit ei statutum*, h. e. proposuit[p]. [Aliàliter vertunt.] *Propter verbum ranarum* (*propter ranas*, P. Ti. Sy. Ar. vel, *pro negotio ranarum*, Sa. Ch. דְּבַר enim Hebræis non solùm *verbum*, sed & *rem, negotium, causam*, significat[q],) *quas posuit*, vel *posuerat*, *Pharaoni*, (sive, *propter Pharaonem*,) P. Mo. Ti. M. BA. *quas imposuerat Pharaoni*, Ch. *quas immisit*, Ar. vel *induxerat*, *super Phar.* Sy. Ar. *Ponere* hîc pro *immittere*, vel *edere*; quomodo Psal. 105. 27. & Jer. 32. 20[r].

13. *Et de villis*, ità A. Sa. מִן־הַחֲצֵרֹת] *De habitationibus*, JT. *Ex vivariis*, i. e. tum ex agris seclusis, ubi aluntur bestiæ, tum ex patentibus campis[s]. *Ex atriis*, Mo. Ch. Ar. Sy. O. P. Ità & Græci, *ἐκ τῶν ἐπαύλεων*, Pi.

14. *In aggeres*] Heb. *acervos acervos*, i. e. plurimos acervos[t]. Vide ad Gen. 14. 10[v]. *Coros coros*, Sa. vers.

Non sunt statim ab oculis sublatæ, nè præstigiæ putarentur [z].

15. *Quòd data esset requies,* הָרְוָחָה] Opponitur τῷ צָרָה, [de quo priùs [y].] ¶ *Ingravavit cor,* וְהַכְבֵּד] *Et ingravando cor suum,* Buxtorf. in Lexico; *& aggravavit,* Mo. *aggravare,* Ma. Infinitivus pro præterito: ut Psal. 8. 2. *qui* תְּנָה *dare,* &c. i. e. dedisti, &c. Jer. 14. 5. *Cerva*—יָלְדָה וְעָזוֹב, *peperit & relinquere,* h. e. reliquit [a]. Vel, est ellipsis verbi finiti; ut Ezec. 1. 14. וְהַחַיּוֹת רָצוֹא, *& animalia currere,* pro רָצוּ וְיָצְאוּ [a].

16. *Extende virgam*] Qu. Quare non de hac plaga præmonitus esset Pharao? Resp. 1. Quia sic meruit [b]. At priùs indignus erat. 2. Rectiùs ergò alii præmonitum volunt, licèt hoc non dicitur, quemadmodum & in plaga tenebrarum [c]. ¶ *Sint sciniphes,* כִּנִּים] Qu. Quid sunt? Resp. Genus quoddam exiguarum bestiolarum quæ insensilimæ esse solent, lædentes cutem, & penetrantes per aures atque nares [d]. Quibusdam sunt vermiculi alati similes culicibus †. Græci vocant σκνῖπας. Culicis speciem putabant [f]. Culicum genus arboribus infestum [g]. Animal minutissimum, volitans, & acerbissimè terebrans cùm insederit, ait Orig [h]. Aliis sunt *pediculi.* Ità veteres Hebræi [i]: ut cùm dicunt, *Qui necat pediculum* (כִּנָּה) *in sabbato* [k]. Ità vertunt Chaldæi, Jon. & Onk. & Sy. & Sa. & Arabes quatuor, & Hebræi omnes, nullo excepto, & Jon. in BA. 2. 4. 18. 575. Ità P. M. Mo. Ti. JT. O. A. Riv. BA. Schol. in Nobil. Consentit vox, כִּנִּים à כּוּן *stabile & firmum esse*; est enim stabile hoc animalculum, & δυσαφαίρετον, &c. *quod à corpore non facilè eximitur,* Aristot. Hist. 5. 31. Et cùm v. 17. dicuntur *cinifes fuisse in hominibus & jumentis,* pediculis convenit multò magis quàm culicibus, qui nullibi constanter manent, nec hominibus inesse dicuntur [l]. In memoriam hujus plagæ crediderim sacerdotes Ægyptios *tertio quoque die corpus eradere, nè deos colentibus pediculus aut quid aliud insit immundum,* ut refert Herod. l. 2. c. 37. Et eosdem lineis indui vestibus tradit Plutarchus in Iside, quia linum minimè pediculos gignit [m]. [Al. aliter.] Per ea punivit ipsos Deus quæ superstitiosè aversati sunt [n]. Pediculi inguinales fuisse videntur [o]. Non erant communes pediculi, quia non homines tantùm, sed & reliqua animalia, infestarent [p]. Fortè in his partibus tales non inveniuntur [q].

17. *Pulverem terræ, & facti sunt sciniphes*] At ex pulvere non nascuntur כִּנִּים. Fuit ergò hæc non productio naturalis, sed Divina creatio, qualis hominis ex pulvere, &c [r].

18. *Feceruntque similiter*] i. e. Ità facere conati sunt. Sic Matt. 7. 13. *Intrate,* &c. h. e. ut Luc. 13. 24. *Intrare contendite* [s]. ¶ *Non potuerunt*] Deo illos impediente, ut impotentiæ & mendacii arguerentur [t], & ut se ostenderet *maximum in minimis* [v].

19. *Digitus Dei est*] *Digitus* pro *digiti,* ut Exod. 31. 18.—*scriptas digito Dei,* i. e. digitis; neque enim uno digito scribimus: Et *digiti* pro *manu,* ut Psal. 8. 4. & 144. 1. Fatentur hoc, ut famæ suæ consulant, nè putentur Moses aut Aaron illis esse virtute aut scientiâ superiores [x]. Agnoscunt Divinam virtutem [y]. Sic *digitus Dei,* Luc. 11. 20. est virtus Divina, Matt. 12. 27, 28 [z]. [*Non placet aliis,*] quia tum adhuc non resisterent [a]. Verùm & agnoscunt Deum, & nihilominus obnituntur; quod & Dæmones faciunt [b]. *Videruni meliora,* cum Medea, & *deteriora sequebantur* [c]. Sunt qui Synecdochen esse volunt; q. d. Tam potens est Deus, ut solo digito omnem aliorum potentiam superet [d]. [*Alii aliter.*] Dicunt hanc esse virtutem alicujus Dæmonis superioris impedientis per artem magicam operationem inferioris; sicut dicebant Luc. 11. *Ejicis dæmonas per Beelzebub.* Et sic non confitebantur Mosem Dei servum, sed Magum fuisse innuunt †. Sensus est, q. d. Hic non est digitus *Jehova,* (quem Deum inferiorem esse credebant, qualem singulæ gentes habebant;) sed *Elohim,* supremi Dei, (quem in minoribus diis colebant Ægyptii.) Hoc indè colligebant, 1. Quòd de hac plaga Moses non admonuit illos, quod verum est. 2. Quòd hæc plaga non minùs Israelitas infestavit quàm Ægyptios; quod etiam verum est, nam separatio Gosen & Ægypti incipit ver. 22. justúmq; erat ut, sicut scelerum participes fuerant, ità & pœnas aliquas ferrent. Hunc inter plagas Ægypti Psal. 78. hæc non recensetur, utpote Ægyptiis non peculiaris. *Sanguis* autem & *ranæ* in Gosen non erant reales, nec pœna Israelitis [f].

20. *Egredietur ad aquas*] Quare toties? Resp. vel, causâ spectandi; vel, (ut Hebræi volunt) idololatrandi, (quia Nilum colebat, & Apim, qui ibi aliquando apparebat specie tauri de flumine consurgentis;) vel, purgandi peccata [g].

21. *Omne genus muscarum,* אֶת־הֶעָרֹב] [Variè reddunt.] *Mistionem,* Mo. O. Ma. *mixtam colluviem,* A. *insecta,* M. Ti. nempe *varii generis,* Ti. *omne insectorum noxiorum genus,* P. *sciniphem omnis generis,* Sy. Vox significat turbam, misturam, collectam ex multis speciebus bestiolarum, sive insectorum [h]. [Non placet;] nam speciale aliquod animal significari constat ex ver. 31. *& amovit* עָרֹב—*nè unus quidem remansit,* i. e. *nè unus quidem Arob.* At nemo dixerit, *Sic amovit colluviem, ut nè una quidem superfuerit* [i]. Alii intelligunt serpentes & scorpiones, atque alia venenata animalia [k]. Homines & animalia domestica eos interfecisse volunt [l]. Alii etiam leones, pardos, lupos, serpentes, &c [m]. [JT. vertunt, *colluvies animalium.*] Non placet. 1. Ægyptii moniti facilè poterant eos ex urbibus & domibus arcere, portis aut foribus occlusis, aut si per vim irrupissent, horrendam stragem incolarum edidissent, & pauci superfuissent. 2. His feris inter se non ità convenit, ut in unum agmen coire possint [n]. 3. Domos eorum illis plenas fore dicit. Mallem ergò de animalculis accipere [n]. Alii, κυνόμυιαν, i. e. *caninam muscam,* sic dictam ab insigni audacia & insolentia [p]. Dicitur κυνόμυια, quia canibus maximè infesta est, teste Phil. 11. 34. (& idcirco magis odiosa erat Ægyptiis, qui canem colebant [q].) Potuit עָרֹב dici vel à עֶרֶב *vespera,* quia tunc maximè volat; vel à עֲרָב *Arabia,* ubi scatet; vel à עֹרֵב *corvus,* quia nigri sunt, teste Muffeto; vel ab Arabico *araba, comedit,* seu *consumpsit,* q. d. animalium voracissimum [r]. Muscarum multitudo Megarenses à sedibus suis pepulit; Ælian. 11. 28. pariter apud Eleos pestilentiam afferebat, Plin. 10. 28 [s]. Alii legendum volunt in ο'. κυνόμυιαν. ità Hi. Aq. habet πάμμυιαν, i. e. *omnimodam muscam,* Nob. Quarum aliqui habebant aculeos venenosos [t].

22. *Faciámque mirabilem,* וְהִפְלֵיתִי] [Variè reddunt.] *Et separabo,* Sa. Ar. P. Mo. Ti. O. *dividam,* Ch. *distinguam,* Sy. *excipiam.* JT. *mirabilem reddam,* M. *mirabiliter separabo,* A. sive *distinguam,* Aug. in Nob. BA. c. 16. παραδοξάσω, ο'. *illustrem & mirabilem reddam.* ¶ *Ego Dominus in medio terræ*] *Oman terra,* ο'. *princeps terræ,* Ar. Metaphora à Regibus, qui sedes suas ferè habent in mediis provinciis, ut ex æquo illis prospicere possint. Hac de causa, inquiunt, Deus sedem habuit Hierosolymis, quæ in meditullio terræ, [*Judæa,* addit F. *sed perperàm, quia & falsum est respectu Judææ latè sumpta, de qua loquitur; & ab aliis idem dicitur respectu totius terræ*] ut ex æquo omnibus ad istum locum, ubi cultus Dei erat, aditus pateret [v]. Vel, referendum ad terram Gosen, in cujus medio erat Deus, quia ibi erat Ecclesia; Matt. 18. 20. Quin speciali modo Deus *in medio eorum* esse dicitur quos tuetur, Deut. 7. 21. & 23. 14. Jos. 3. 10. Psal. 46. 6. Contrà, Deus *non esse in medio* aliorum dicitur, Num. 14. 42. Deut. 1. 42. & 31. 17. Confer Exod. 33. 2. cum 34. 9 [x]. *In medio hujus terræ,* JT.

23. *Ponámque divisionem,* פְדֻת] *Distinctionem,* Sy. *interstitium,* σ'. *libertatem,* Ar. *redemptionis indicium,* JT. *redemptionem,* Ch. Sa. M. P. Mo. Ti. O. A. Ma. *Ponam redemptionem,* vel *liberationem*; i. e. liberabo eos, nè à feris lædantur [y]. Nec immeritò *redemptio* appellatur hæc distinctio, cùm per eam liberati sunt Israelitæ [z]. Unà cum causa effectum intelligit; nam redemptio illa discrimen hoc fecit [a]. Notat Baal Harturim, פְדֻת hîc defectivè scribi, at plenè פְדוּת Psal. 111. 9. & 130. 7. quia hîc agitur de redemptione particulari, at in Psalmis de generali ab omni malo †.

24. *Venit musca gravissima,* כָּבֵד] *Gravis,* vel *gravissima,* P. Ch. i. e. plurima, ut Psal. 34. 18 [b]. Sic, *gravis populus,* Num. 11. 14. est multus; & *gravis pecore,* Gen. 13. est, cui multæ sunt pecudes [c]; *exercitus gravis,*

Marginal notes (left column): [z] Me. BA. — [y] M. Riv. — [a] Glass. philol. 3. 3. can. 44. p. 636. — [a] Buxtorf. in Glass. ib. — [b] L. — [c] E. — [d] Ità M. F. ex Ph. V. — † F. V. — [f] Riv. — [g] O. — [h] V. — [i] F. V. — [k] D. — [l] BA. 574. — [m] BA. ib. 579. — [n] A. — [o] F. in D. — [p] Riv. — [q] M. — [r] BA. — [s] A. BA. — [t] Me. — [v] Lu. spicil. — [x] BA. 581. — [y] E. Me. M. F. V. Riv. — [z] F. V. — [a] L. — [b] Me. — [c] BA. — [d] F. V. — † L.

Marginal notes (right column): [f] Li. spicil. — [g] L. — [h] Ità M. F. V. & in F. — [i] BA. 2. 4. 15. — [k] RS. in F. — [l] He. & Je. in L. — [m] F. ità Aben & Sepharads in M. & RS. in A. ità Philo in Sapient. 11. 15, 17. 18. — [n] BA. 2. 4. 15. 155. — [o] A. P. — [p] L. Bo. ità o'. Ph. & alii in G. BA. 2. 4. 15. — [q] BA. c. 16. — [r] BA. 15. — [s] BA. 16. — [t] E. — [v] F. — [x] BA. 2. 4. 15. 558. — [y] F. V. Me. — [z] BA. 16. — [a] Pi. — † BA. ibi. — [b] Me. — [c] D.

nis, Gen. 50. 9. i. e. numerosus; *populus gravis*, 1 Reg. 3. 9. i. e. *multus*, aut *magnus*, 2 Par. 1. 10. Ità Latinis *grave* multum sign. & *graviter* multùm, teste Nonio [d]. Vel, *gravissima*, i. e. molestissima †. Alibi *gravis* est *magnus*; ut, *gravis fames*, Gen. 41. 31. & *gravis petra*, i. e. ingens, Jes. 32. 2 [f]. Quartam hanc plagam sine extensione virgæ à se solo inflixit Deus, nè quis suspicaretur aliquid numinis virgæ inesse, aut non esse Deum qui hoc patraret *. ¶ *Et corrupta est terra*] i. e. Perdebantur omnia quæ erant in terra †. *Terra*, id est, homines & animantes. Hi corrupti, & mirè afflicti, imò & occisi, (hoc תִּשָּׁחֵת significat, multóque magis illud τοῖς ἐξωλοθρεύετο,) venenatis è tergo aculeis, &c. adeò ut videretur tota Ægyptus vastanda [g]. Incolas terræ perdebant, teste Psalm. 78. 45. & Sap. 16. 9. eorum sanguinem exsugendo, &c [h].

26. *Non potest*, ità οἱ Sa. Ar. [לֹא נָכוֹן] *Non decet*, Ch. *Non convenit*, Sy. M. Ti. JT. *Non rectum*, Mo. P. O. Ma. *Non securum*, O. ¶ *Abominationes Ægyptiorum*] Oves & boves, quorum cædem Ægyptii abominandam putant, quia eos ut deos colunt [i]. Quæ occidi, ac proinde Deo sacrari, nefas habent Ægyptii. Vide Gen. 43. 32 [k]. Colebant arietem [l]: Colebant & Apim in specie tauri, & Jovem in specie arietis [m]. De iis sic Juvenal. Satyr. 15.——*lanatis animalibus abstinet omnis Mensa, nefas illic fœtum jugulare capellæ.* Et, ut Cicero lib. 5. Tuscul. refert, *quamvis carnificinam prius subierint, quàm Ibin, aut aspidem, aut felem, aut canem, violent.* Et Diodor. lib. 1. refert, quòd cùm *Romanus quidam* (*licèt imprudens*) *felem occidisset, facto à plebe concursu ad illius domum, nec Principes à Ptolemæo missi, nec Romani nominis timor, hominem poterat à pœna eximere.* Non ergò immeritò hoc metuit Moses [n]. Græci βδελύγματα. Nolo interpretari *Idola*; is sermo neque loco huic nec tempori conveniret [o]. Non verisimile est Mosem cum Rege agentem ejus deos appellâsse contumelioso nomine [p]. ¶ *Quod si mactaverimus*, &c.] *Fortassis sacrificantes sumus.* Verbum dubitantis esse apparet ex v. 27 [q].

[Marg.: [l] BA. ib. † Mc. [f] D. * Ms. † V. [g] Bo. [h] BA. ib. [i] L. E. Mc. T. [k] G. [l] M. F. V. [m] L. [n] BA. c. 16. [o] G. [p] BA. 2. 4. 16. 562. [q] Jun.]

CAP. IX.

2. **R**Etines eos, vel, *detines*, Sy. Ar. [מַחֲזִיק בָּם] *Roboras te in eis*, aut, *animis*, ut scil. non dimittas [a].

3. *Manus mea*] Non dicit, *Manus Mosis*, quia hæc plaga tacta à solo Deo [b]. Flagellum pestis [c]. ¶ [*Boves & oves*] Eos nutriebant propter servitia & lanam, licèt non comedebant, ut dicit sapiens R. Abraham [d].

6. *Omnia animantia*, [כָּל־מִקְנֵה] Obj. Repugnare videtur, quòd jumenta occurrunt v. 19. item c. 14. *equitatus Pharaonis*. Resp. 1. Ad ea tantùm pervenit plaga quæ in agris erant, vers. 3 †. 2. Vel, *omnia* hic sunt *plurima*: sic Gen. 14. *omnia bona domini sui*; & Act. 10. *omnia terrestria quadrupeda* [f].

7. *Et misit Pharaoh*] Qu. Cur non idem antea fecit? Resp. Vel, 1. viæ ob ranas, sciniphes, &c. erant impervæ [g]. Vel, 2. non subiit illum hæc cura [h].

8. *Cineris de camino*, [פִּיחַ כִּבְשָׁן] *Favillæ fornacis*, V. Significat vel cinerem tenuissimum quo operiuntur carbones exstincti [i], vel, albam illam favillam quæ necdum planè versa est in cinerem [k]. *Inflationem*, vel *sufflationem*, *fornacis*; i. e. favillam quæ sufflantibus follibus flatu excitatur è fornace [l]. *Piach* est, quod flatu aut vento pellatur è fornace [m]. Appositè ardentes pustulas demonstrat, quæ instar cineris fiunt ex calore [n]. Aptè, qui Hebræos fornace lateritià torserant, acerbissimè eâdem torquentur. Vide Deuter. 4. 20. ¶ *Et spargat Moses*] Aaron ranas, &c. evocârat; Moysi majora signa reservantur; qui spargit cinerem in cœlum, quia cœlitùs immittebatur plaga [p]. Sed hoc solidum non est. Quæ ab Aarone facta, jussu Mosis directa erant. Cùm autem uterque jussus sit cineres accipere, utrumque sparsisse dicendum est, etsi Mosis tantùm mentio fiat [q].

9. *Et jumentis*] Prius interierunt ea tantùm quæ in agris erant [r]. Super jumenta plurima, non omnia; nam reliqua grandine perierunt [s]. ¶ *Erunt ulcera & vesicæ turgentes*, [לִשְׁחִין פֹּרֵחַ אֲבַעְבֻּעֹת] *In ulcus germinans inflationes*, Mo. P. O. *ulcus tumorum plurimorum*, Sy. *ulcus erumpens*, *ebulliens*, Ar. *ulcus producens pustulas*, Sa. V. sive *inflammationes*, M. *erumpens multas pustulas*, JT. *apostema germinans inflationes*, Ti. *ulcera*, *vesicæ effervescentes*, οἱ. (qu. à בָּעָה *fervere*, Mar.) vel, *erumpentes*, Sym. vel, *extensa*, Ar. in Bo. Scabies urens erat, (ut liquet ex Job. 2. 7, 8.) cum qua & ulcera conjuncta erant; ut scabere se & maximè vellent, & non poterant [t]. Non plus pulveris sparsit quàm manu comprehendisset; sed illum Deus sparsum in aere in morem densæ nivis multiplicavit, & in Ægyptios detulit: indè ulcera [v]. Sed non necessarium est eò recurrere. Sufficiebat pulverem illum habuisse rationem signi, quo sparso Deus alium pulverem excitavit in aere, cui vim igneam & adustivam indidit [x]. Valde probabile est, hinc ortam calumniam Ægyptiorum adversùs Judæos, quos tum scabie tum leprâ immundos ejectos fuisse ex Ægypto calumniabantur: Judæis suam scabiem impudenter affricârunt [y]. Hâc ulcerum & tumoris plagâ vindicata Ægyptiorum superbia [z].

11. *Nec malefici*] Qui adhuc, licèt victi, calumniis, & ut poterant, Moysi obnitebantur [a].

12. *Induravit Dominus*] In quinque præcedentibus plagis obduratio Pharaoni tribuitur, in quinque sequentibus Deo. Justè toties obduratus cor ejus in pœnam, quoties ipse cor suum obduravit [b].

14. *Mittam omnes plagas meas*] Scil. omnes à me decretas [c]. Si non dimittas populum meum, omni genere suppliciorum te puniam [d]. Alii plagam grandinis intelligunt, eò quòd multæ plagæ simul fuerunt, grando, tonitrua, fulgura, ignis, & pluvia, ut AE. dicit; unde ab ea plaga plus timuerunt †. ¶ *Super cor tuum*, [אֶל־לִבְּךָ] Quæ cor tuum saucient [f]; summo dolore & timore [g]. Hactenus enim confidenter se gesserat [h]. Potentiam meam & senties & agnosces, quam & ferre cogêris, quantumvis resistas [i]. q. d. Non leves tantùm erunt miseriæ, quæ latera tantùm feriant, sed quæ lethales futuræ sunt, & cor penetraturæ; q. d. præcedentia te non pupugerunt, &c [k]. Aut, si mavis, *in cor*, i. e. in medium tui. Ità *cor* nonnunquam sumitur [l].

15. *Nunc enim extendens manum percutiam te*, &c. [כִּי עַתָּה שָׁלַחְתִּי אֶת־יָדִי וָאַךְ אוֹתְךָ] Plerique accipiunt pro comminatione futuri mali [m]. q. d. Ità certò te perdere decrevi, ac si jam percussissem te, & jam periisses [n]. Solet præteritum poni pro futuro, cùm prænunciatur res certò futura [o]. Ità Græc. & Ch. *Mittam*, &c. nempe, *nisi te humilies* [p]. Si dicas illos peste non periisse; respondent, *pestis* nomine omne excidium denotari, sicut Hos. 13. 14 [q]. q. d. Plagas plagis addam, donec exscindaris è terra [r]. [Alii aliter,] præterita verba per imperfecta & plusquam perfecta vertunt. Indicat Deus sibi non defuisse potentiam delendi ipsum, si voluisset, sed eum reservâsse majoribus malis, &c. Sic ergò vertendum; *Si nunc extendissem manum meam, & percussissem te & populum tuum peste illâ*, (scilicet, quâ perdidi animantia [s],) *deletus esses de terra* [t]. Hoc dicit, nè putarent Ægyptii quòd tantùm minis secum ageret, nec posset mortem eis inferre [v]. [Alii sic;] *Modò enim cùm extendi manum meam, percussissem* (non tantùm pecus, sed etiam) *te & populum*, &c. *veruntamen feci ut restares*, &c. JT. *Si voluissem, potuissem te occidere.* Suadet hanc versionem id quod proximè sequitur, *ideo autem posui te*, וְאוּלָם, *veruntamen*; quod indicat hanc sententiam pendere ex præcedenti [x].

16. *Posui te*, [הֶעֱמַדְתִּיךָ] *Conservatus es*, οἱ. *feci ut restares*, JT. *sustinui te*, Ch. *subsistere feci*, Sa. *constitui*, Sy. P. Ti. τὸ *stare* sæpe indicat constitutionem, seu exsistentiam, rei. Confer 1 Chron. 21. 15. & 1 Sam. 24. 16 [y]. *Conservavi*, M. *reservavi*, Ar. *excitavi te*, A. ità Paulus, Rom. 9. Riv. *Stare te feci*, Mo. Ma. O. V. vel, *manere*, nolens te illicò exterminare [z]. Ideo te sustentavi †. Excitavi te ad vitam & regnum *. Te Regem constitui, sustinui, conservavi, permisique ut in populum meum tyrannus insurgeres; ut ego vicissim

[Marg.: [a] G. [b] L. Jun. [c] Mc. [d] M. ibid Mc. † E. [f] Ce. [g] Mc. L. [h] Mc. [i] V. [k] Mc. [l] Ms. [m] O. [n] Mc. [o] Mc. L. [p] Mc. [q] Riv. [r] M. [s] Mc. [t] Li. [v] Mc. M. [x] Riv. [y] Riv. [z] Mc. [a] Mc. [b] L. ex spicil. [c] L. [d] Riv. † F. [f] Mc. [g] F. Riv. [h] Riv. [i] F. [k] Riv. [l] M. [m] F. ità Vulg. L. Mc. La. Bo. [n] La. [o] Bo. [p] A. [q] Mc. Riv. [r] Mc. [s] Riv. [t] Ità F. ex RS. G. Riv. ex Onk. A. M. JT. Pi. [v] Rov. [x] Walshi Peret. [y] M. [z] M. V. O. † G. * Bi.]

in te insurgerem, tandémque te mergerem: ut omnes meam justitiam ac potentiam agnoscant ac vereantur‖. ¶ *Ut ostendam in te,* הַרְאֹתְךָ] *Ut videre faciam te,* Mo. Ma. *ut ostenderem tibi,* Ch. Sa. Sy. Ar. M. P. Ti. O. *ut ostendam in te,* ο'. O. JT. A. Pi. Belg. Itâ Paulus explicat, Rom. 9. 17[*]. Itâ ellipsis est τῦ ב. הַרְאֹתְךָ, pro הַרְאוֹת בְּךָ, ut Psal. 5. 5. יְגֻרְךָ, pro יָגוּר עִמְּךָ[†]. In verbis compositis ellipses frequenter occurrunt; ut Gen. 30. 20. *habitamecum,* Psal. 5. 5. *cum te,* Psal. 42. 5. *cum illis; peccaui contra me,* Prov. 8. 36[†]. ¶ *Et narretur,* לְמַעַן סַפֵּר] *Propter enarrare.* In verbis activis quibusdam infinitivi modi passivè significant, sic לִקְרֹא, Gen. 4. 26[*].

17. *Adhuc retines populum,* &c? עוֹדְךָ מִסְתּוֹלֵל בְּעַמִּי] *Adhuc te elevas?* vel, *extollis?* itâ M. P. Mo. F. V. O. JT. A. K. & AE. in M. vel, *extolleris?* V. *adhuc insultas?* ο'. *sternis teipsum?* Ma. *insurgis?* Sa. *detines?* Sy. *subjectum retines?* Ch. *retardas?* Ar. *dolosè agis?* Sa. vers. *Adhuc teris?* vel, *conteris?* vel, *conculcare facis?* Id סָלַל sign. O. Sepharadi in M. Q. in F. *Adhuc tu aggerem ponis?* itâ Ti. Q. in F. ut sit Metaphora ab his qui irrumpentium aquarum impetum opposito aggere cohibent[*].

18. *Cras*] Tempus determinat, ad ostendendum providentiæ certitudinem[†]. ¶ *A die quâ fundata*] Quâ habitari cœpit[a]: quâ gens condita, h. e. à 627 (vel 751[b]) annis[c].

19. *Congrega jumenta,* itâ Mo. M. P. A. הָעֵז] *Corrobora,* Ma. *tuere,* Ar. *festina congregare,* ο'. *mitte, congrega,* Ch. Sa. scil. *cito,* A. *coge,* Sy. Ti. Itain clementia diluit, eâque pœnam temperat, Aug. qu. 33[d].

20. *Qui timuit*] Timore servili[†].

23. *Et fulgura*] Ad percutiendum ea quæ grandinem evadebant[f]. ¶ *Discurrentia super terram*] Quod formidabile erat, & pecora consumebat, Psal. 78. 47, 48. & 105. 32, 33[g].

24. *Et grando & ignis mista,* אֵשׁ מִתְלַקַּחַת בְּתוֹךְ הַבָּרָד] *Ignis mistus* (vel, *recipiens se,* seu *receptus,* Ti. O. vel, *comprehendens se,* Mo. A. *discurrens*—Ch. *flagrans,* ο'. *inflammans se,* Ch. in A. sim. Sa. JT. *exardescebat,* Sy.) *in medio grandinis,* V. P. JT. Sa. Ar. Itâ Sap. 16. 17. pro re memorabili commemoratur, quòd ignis invalesceret in aqua, & quòd grando igne non liquesceret; nempe, mole & crassitie suâ igni resistebat[h]. Dominum se docet esse omnium elementorum: nam alioqui tam Ægyptii quàm Græci alios deos putabant cœlestes, alios terrestres, subterraneos alios; & hos terræ imperare, illos mari, hos montibus, illos agris, 1 Reg. 20. 23. Th. qu. 2. 21[i]. ¶ *Quanta nunquam in Ægypto*] At in Ægypto nullas pluvias vel grandines decidere testantur Claudianus de Nilo, Plin. Joseph. & Philo. Resp. 1. In Ægypto pluere & grandinare, testis est oculatus Andreas Thevetus in Cosmographia, nempe in locis maritimis; item eâ parte quâ in Æthiopiam vergit, Seneca Præfat. in l. 4. Nat. quæst. 2. Raræ admodum ibi sunt pluviæ & grandines, eóque res hæc admirabilior visa est[k].

26. *In terra Gessen*] Nempe in illa ejus parte quæ ad Hebræos pertinebat, nam Ægyptii in ea habitantes plagam communem cum cæteris non evaserunt[l].

28. *Ut desinant tonitrua,* &c. itâ ο'. Ar. וְרַב מִהְיֹת קֹלֹת] [Variè reddunt.] *Et multùm, nè sint voces,* Mo. & *multùm, de esse voces,* Ma. *multùm fuerunt tonitrua,* O. *multum est, ut fuerint tonitrua,* M. *abundè sat, si non fuerint tonitrua,* Ti. & *sufficiat illi, itâ ut non sint* posthac *tonitrua,* P. *Est enim dilatio,* vel *longanimitas, plurima apud eum; non sint fragores,* Sy. Ch. sic, *Multa est coram eo* רְוָח; quod dupliciter vertitur: vel, *respiratio,* sive *dilatatio*; q. d. Licèt hæc plaga magna sit & vehemens, Deus eam auferre potest, quò dilatationem habeamus[m]: vel, *lucrum*; q. d. *Magnum lucrum est, quòd non sint super vos voces illæ exsecrandæ*[n]: q. d. Satis lucratus sum, si effeceris precibus tuis ut desinat grando, &c[o]. vel potiùs sic, Satis lucratus est Dominus his plagis, satis humiliati sumus, agnovimus quid possit[p]. Alii sic, *Nam satis est, nè pergant esse soni*; JT. A. Belg. vel, ut alii, Multum jam pœnarum dedi, ut sit parenthesis[q]. *Plus tonitruorum est quàm belle nunc esse conveniat*: q. d. *Abundè sat est: si non fuerint* *tonitrua, dimittam vos*[r]. [*Accentus distinguens est in* רַב.] Alii sic, *Orate Dominum, ut sit satis coram ipso, neque ultrà sint tonitrua*; TJ. in Bi. Quid si ad orationem referamus? q. d. *Multùm orate*, vel, quantum sufficiet[s]. ¶ *Tonitrua Dei*] i. e. Soni vehementes, ut, *montes, cedri,* &c. *Dei*[t].

29. *Cùm egressus fuero de urbe,* אֶת־הָעִיר] Pro מֵאֵת; deficit præpos. מִן. Quæ exempla ellipseos notanda sunt propter sententiam Gen. 4. 1[v]. ¶ *Extendam palmas*] Mos orantium apud omnes ferme gentes. Lucretius,—*& pandere palmas Ante deûm delubra*— Seneca Oedipode. Confer 1 Tim. 2. 8. Itâ Tertull[x].

30. *Necdum timeatis,* טֶרֶם תִּירְאוּן] [Variant.] Q. vertunt, *nondum,* vel *necdum, timetis,* vel *timebitis*; itâ JT. A. O. M. Riv. *nondum timuistis,* ο'. Sa. Sy. Hoc sign. טֶרֶם cum futuro[y]. *Adhuc non humiliamini,* Ch. [Alii vertunt per *antequam.*] *Antequam timeatis,* vel *timebitis,* Mo. Ma. [Sic Arabs, qui refert ad sequentia hoc modo, *Scitote quòd antequam timeretis Deum, linum & hordeum perierant.* Pariter Ti. *Scio quòd priusquam*—*timeretis, & linum & hordeum percussa sunt.*] [Al. sic:] *Scio quòd*—*antequam* orem *timeatis*; at postea iterum peccabitis[z]. Oratio imperfecta est, quam sic supplent ut dictum[a]. Oratio imperfecta est, quam doctus inter Hebræos sic exponit; *Novi quòd tu & servi tui, antequam orarem pro vobis, timebatis à facie Domini Dei: at postquam oravi, iterum peccatis,* vel *peccâstis,* V.

31. *Linum & hordeum*] Quæ minùs necessaria erant: At pepercit Deus tritico & zeæ in messem futuram[b]. ¶ *Hordeum virens,* itâ Ch. Sa. P. Mo. הַשְּׂעֹרָה אָבִיב] *Hordeum ad vigorem venerat,* ο'. *hordeum spica erat,* O. vel, *in spica,* V. A. i. e. assurrexit in culmum cum spica[c]. *Hordeo spica erat mutica,* JT. *Spica mutica dicitur quæ non habet aristam,* ait Varro[d]. *Hordeum procrescentia,* Ma. *hordeum maturescebat,* M. Ti. sim. Ar. vel, *ediderat firmam basin,* Sy. *Abib* sign. *spicam cum culmo,* (i. e. calamo, Ma.) Levit. 2. 14[e]. ¶ *Et linum jam folliculos germinaret,* itâ Ch. Ar. וְהַפִּשְׁתָּה גִּבְעֹל] *Linum calamus,* O. vel, *in calamo,* Mo. P. vel, *in calamum crescebat,* M. *lino culmus erat,* JT. Ful. *linum semen faciebat,* ο'. Sa. vel, *grana protulerat,* Sy.

32. *Far,* itâ ο'. Ch. Sa. Ti. וְהַכֻּסֶּמֶת] *Zea,* O. P. JT. *spelta,* Mo. Ma. K. in D. He. in M. Nec multum interest, quia hæc omnia ad unum genus referuntur[f]. Th. ὄλυρα· alii, *vicia.* Lexicon vetus, *Far,* ζεὰ, σῖτος, ὄλυρα. Hesych. ζειὰς exponit ὀλύρας[g]. *Panicum,* Sy. *frumentum,* M. Est tritici genus, He. in A. ¶ *Quia serotina erant,* כִּי אֲפִילֹת] [Variant.] 1. Q. vertunt, *caliginosa,* sive *latentia, erant, tenebrosa, & abscondita sub terra*; itâ K. in Ful. AE. in D. Mo. O. Ma. JT. Ti. A. V. Lippom. in D. [Aliis non placet.] Quomodo sub terra latere potuit triticum instante messe hordei? Nam inter triticeam messem & hordeaceam intervallum erat duntaxat unius mensis[h]. *In Ægypto,* inquit Plinius, l. 18. c. 7. *hordeum sexto à satu mense, frumenta septimo, metuntur.* Demus plagam grandinis accidisse mense primo Abib; itâ sanè fateamur oportet. In eum & exitus Israelitarum ex Ægypto incidit. Quare instabat jam messis hordeacea, quam *paulò ante calendas Apriles cœpisse* Plinius ait, 18. 18. Et constat universam messem Ægyptiacam mense Maio fuisse peractam, testib. Plinio, & Leone Afr. descript. Afr. l. 8. c. 4[i]. Mense Nisan, seu primo Vere, messem in Ægypto & Judæa inchoari multa probant. 1. Quia is dicitur *mensis novarum frugum,* Exod. 13. 4. 2. Postridie Paschatis offerebantur novæ fruges, Levit. 23. Deut. 16. Confer Jos. 3. 15. & 5. 11. 3. Idem testantur auctores, Cassianus, Aristophanes, &c[k]. 2. Alii vertunt, *serotina erant*; itâ Vulg. & ο'. Onk. & Jon. & RS. in D. Sa. Sy. Ar. M. P. Ut *præcocia* dicunt חֲרִיפִי, itâ *serotina* אֲפִילֵי. Itâ Lexicon Munsteri, & David Pomarius, & Baal Aruch, h. e. auctor Lexici Talmudici[l]. אֲפִילָה, vel *serum diei,* nihil aliud est quàm ipsius diei אֲפֵלָה *caligo,* seu *obscuritas.* Hinc patet sensus. Hordeo læso incolume mansit triticum: quippe cùm hordei culmus aliquantum arefactus, adeóque induratus, non cederet grandini, sed obniteretur, itáque frangeretur; triticum autem, tenerum adhuc & in herba velut abditum, (licèt non sub terra[m],) lentâ flexilique suâ

Marginal notes: ‖ Ie. Bo. * A. † Pi. † A. * Gl. ſt. rem. pag. 304. * F. † L. a V. Me. b Bo. c Me. d Me. † L. f L. g A. h T. i Ge. k Bo. T. l Me. m Id F. n M. o F. p F. q Riv. r M. s Riv. t Pi. A. v Pi. x Q. y Riv. z Riv. sim. He. in V. a V. b Riv. c Ful. misc. d Ma. e A. He. in Ma. f Riv. g D. h D. Ful. misc. 3. 11. i Ful. ib. k Bo. l D. itâ Ful. m D.

suâ mollitiâ procellæ impetum devitavit. Obj. At agricolæ nostrates serunt hordeum mense Martio, (adeòque messis hordeacea posterior est triticeâ.) Resp. Ità facere coguntur, quia infirmum cùm sit hordei granum tenerimùmque, hyemis asperitatem ferre nequit. At Ægypti & Australium alia est ratio: ibi omnia læta & florentia etiam mediâ hyeme se conspexisse testatur Pet. Martyr, Legat. Bab. l. 2. Consentit vetus Historicus Callimenus. Hinc ob causam quæ nos & separatim & serius, illi & simul & ocyùs serunt. In Cananæa, sicut in Ægypto, priorem fuisse messem hordeaceam triticeâ res ipsa loquitur, & patet ex 2 Sam. 21. 9. *Diebus messis, in principio messis hordeaceæ*, q. d. ineunte messe, quando hordeum incipit meti. Obj. At *festum Pentecostes* vocatur *festum messis*. Resp. Est quidem *festum messis*, sed *absolutæ*, non *inchoatæ*: Messis enim duobus festis, tanquam terminis, conclusa erat. Unde illud *manipulus frugum* significat, velut inchoatum quiddam & tumultuarium; hoc *panes* indicabant, tanquam re tunc perfectâ. Obj. At Hieronymus, *αὐτόπτης*, in Amos. 4. 7. ait, *ab Aprilis fine ad messem frumenti tres menses superesse, idque in Palæstina*. Resp. Quoniam fidem illis non derogabo, omnino statuendum, a civibus Romanis cuncta illic possidentibus antiquatam fuisse jampridem veteris culturæ rationem[n].

33. *Ex urbe*] Quòd plena esset idolis; ità Hebræi. Potiùs secessum quæsivit, ut cum Deo familiariùs ageret[o].

35. *Per manum Mosis*, בְּיַד מֹשֶׁה] *Manu Mosis*, i. e. ministerio: manus enim est organum organorum[p]. Vide Hag. 1. 1. & Mal. 1. 1[q].

[n] Fulanus, l. 3. c. 11. [o] Riv. [p] Riv. [q] A.

CAP. X.

1. INgredere, בֹּא] Sic vocant hanc secundam Sectionem, quæ hic incipit. ¶ *Ut faciam*] i. e. Ut edam in regno ejus, ipso spectante, hæc signa[r]. ¶ *In eo*, בְּקִרְבּוֹ] *In interioribus ejus*, Mo. *in medio ejus*, Pi. h. e. *eorum*, Ch. *inter eos*, Sy. *in* (vel *super*, ο΄.) *eos*, Ar.

2. *Quoties contriverim*, אֲשֶׁר הִתְעַלַּלְתִּי] *Quæ feci*, Ch. Sy. P. Mo. M. A. *quæ tentaverim*, Ti. *quæ præclarè gessero*, JT. *quomodo imposui*, Sa. vers. *quàm durè tractaverim*, Ar. *quæ ludicrè egi*, vel, *pro libito molitus fui*, Q. in Ma. *quæ illusi*, ο΄. Sa. Riv. ex Caj. & Forst. Quia Deus illos ludibrio habuit, retudit superbiam, eósque ignominiæ exposuit[†]. *Quod vindemiavi*, seu *racemavi*, Ægyptios; scil. in terræ nascentibus, jumentis, &c. usque ad novissima destruxi, aut collegi tanquam racemans[t].

4. *Inducam locustam*, אַרְבֶּה] *Locustas*, vel *cicadas*, A. A רָבָה dictæ sunt, quòd locustæ in immensum multiplicantur[v].

5. *Quæ operiat superficiem terræ*] Heb. *oculum terræ*. Met. adjuncti[x], potentia pro objecto. H[y] est, ¶ *Nè quidquam ejus appareat*, וְלֹא יוּכַל לִרְאֹת אֶת הָאָרֶץ] *Et non poterit* (supple, *quisquam*, JT. Ar. vel *homo*, Sy.) *videre terram*, Mo. JT. *non poterit*, &c. ο΄. *& non poterit videri terra*, Sa. *& ut Solis radii non possint ad eam penetrare*, Ch. ¶ *Residuum*, &c. יֶתֶר הַפְּלֵטָה] Ad verb. *residuum evasionis*, Mo. V. i. e. quicquid remansit intactum à grandine, V. *residuum* (vel *reliquum*) *quod evasit*, O. JT. Sa. A. *reliqua quæ reservata*, Ch. ¶ *In agro*, מִן הַשָּׂדֶה] Ex (vel *de*, Mo.) *agro*, JT. A. Sa. Mo. *super terram*, ο΄. *in agro*, Ch. Sy. Ar. M. P. Ti. V. Hic מִן pro בְּ positum est[z].

6. *Non viderunt*] Referendum hoc ad multitudinem & damnum, non ad speciem vel formam. Non erat novum in regionibus orientalibus segetes à locustis absumi. Vide Plin. l. 11. c. 19[a]. ¶ *Avertitque se*, ità Ch. JT. A. וַיִּפֶן] *Vertitque se*, Mo. *respexit*, Ma. *declinavit*, ο΄.

7. *Patiemur scandalum?* ità ο΄. Ch. Mo. מוֹקֵשׁ] *Offendiculum?* Sy. M. Ti. V. Aq. in D. Ità Psal. 69. 22. D. *In laqueum?* Ar. P. O. JT. *in noxas*, vel *damna?* Sa. io D. Quamdiu contra illos impingentes nos ipsos lædemus[b]? ¶ *Nonne vides?* [illegible] הֲטֶרֶם תֵּדַע] *An nondum scis?* ità M. G. Sy. Aq. in G. Sa. JT. *nondum vides periisse Ægyptum?* nempe, si ità agitur. *An huc usque non nosti?* Onk. & Jon. in D. *num adhuc ignoras?* O. *num antè vis scire?* P. Mo. vel, *nonne priùs scies? Priùs*, i. e. antequam dimittas populum[c]. *Visne priùs experiri?* Ti. *Antequam videamus Ægyptum eversam?* Ar. *Numquid antequam cognoscas quoniam periit Ægyptus, peribis?* q. d. priùs peribit quàm tu advertas[d].

[r] V. [†] Riv. [t] O. [v] M. [x] Jun. Pi. [y] O. [z] V. [a] Riv. [b] Riv.

9. *Cum parvulis*] Causa subditur, quia est solennitas, scilicet generalis, in qua omnes interesse debent[†]. Nescimus quoties sacrificaturi sumus, id enim ex Dei jubentis pendet arbitrio[f].

10. *Sic Dominus vobiscum sit*, &c.] Vel *μυκτηρισμός* est, sermo cum sanna[g], & Dei contempto[h]: vel est formula imprecatoria cum quadam irrisione[i]; Sic Deus vos adjuvet, sicut ego dimittam[k]. H[l]. Vellem Dominum non meliori animo esse erga vos, quàm sum ut vos dimittam; q. d. numquam sum dimissurus[l]. Vel sic, q. d. Sicut ego vos non dimittam, ità nec Dominus erit vobiscum[m]. ¶ *Et parvulos vestros*, וְטַפְּכֶם] *Et supellectilem vestram*, ο΄. *familiam*, P. ¶ *Cui dubium est quòd pessimè cogitetis?* רְאוּ כִּי רָעָה נֶגֶד פְּנֵיכֶם] *Videte quia* (vel *quòd*, Sa. P. vel *quomodo*, Ch.) *malum est contra* (vel *ante*, JT.) *facies vestras*, Sa. P. Mo. vel, *coram vobis*, M. A. *Videte nè fortè malum occurrat faciebus vestris*, Sy. De *malo pœnæ* accipiunt, q. d. Videtis quòd malitia quam cogitatis revertetur in vos; vel, quòd malum vobis est proximum. Imper. est loco indicativi[n]. Per me licebit abire; sed advertite malum hoc vobis esse: quo intelligit incommoda & pericula itineris[o]. Verba sunt comminatio mali ipsis à Pharaone inferendi, si abire moliantur. Colligo, 1. ex verbo *Videte*, quo monentur ut sibi caveant à periculo; 2. ex scopo Pharaonis, qui erat ipsos detinere[p]. [Alii de *malo culpæ*, seu de malitia, exponunt.] *Videte annon malum molimini*, Ti. *Videte quia malignitas proposita est vobis*, ο΄. q. d. *Videte* (i. e. quivis videre potest) quòd malum vobis propositum est; quòd aliquid mali moliamini[q], aut seditionem[r], aut fugam[s]. Et hoc ex vultu vestro apparet. Ità Hebræi quidam, (Abraham Hispanus[t],) qui illum primò abitum concessisse aiunt, quando dixit, *Sit ità, sit Dominus vobiscum*, sed intuens Mosen & Aaron, & suspicatus dolum subesse, ideo subjecit, *Videte, malum ex facie vestra dignoscitur—non fiet—fugam meditamini*[v]. Non placet; tum non dixisset, *malum est ante conspectum vestrum*, sed, *malum in vobis latet*[x].

11. *Hoc enim petistis*] Hic Pharao mentitur[y]; sed regiâ potestate, cui nemo contradicere ausit[z]. Illi indefinitè, & absque ulla restrictione, dimitti petierant[a]. Collegit autem Pharao ex iis verbis, *Ibimus ad sacrificandum*, opus fuisse tantùm viris; quia mulieres & pueri non solebant in offerendis sacrificiis adhiberi[b]. ¶ *Ejecti sunt*, וַיְגָרֶשׁ] *Ejecit eos*, scil. *ejector*. Vocatur hæc *locutio truncata*, לָשׁוֹן קָצָר[c]. Activum pro passivo positum est, more Hebraico[d].

12. *Extende manum ad locustam*, בָּאַרְבֶּה] *In locusta*, Mo. *in locustam*, Sa. *locustarum causâ*, Ar. *pro locusta*, Sy. Ti. Pi. viz. adducenda, Pi. *ut veniat locusta*, Ch. Experiuntur indies Africani & Arabes quàm grave sit hoc malum, cùm jam paratis messibus, &c. incumbunt locustarum mille myriades, & paucis horis absumunt omnia. Nec solo morsu nocent (*locustæ*,) sed & contactu adurunt: *saliva earum virus est herbis*, inquit Damir. Mortuæ item tetro odore aerem inficiunt, unde lues gravissima sequitur. *Nullum est animal perniciosius*, ait Damir[†]. ¶ *Et devoret omnem herbam*] Sive quæ tempore grandinis superfuerat, sive quæ post grandinem novo germine erat exorta[f]. Intercessit aliquod tempus inter hanc & illam plagam, ut quæ occulta erant germinarent[g].

13. *Induxit ventum urentem*, קָדִים] Quidam vertunt, *Austrum*, ità ο΄. & Ph. & Eugub. in Bo. non malè[h]. Ità קָדִים interdum sumi, probatum vide ad Num. 11. Est ventus orientalis, sed vergens ad Austrum. Sic ventus qui advexit coturnices, Psal. 78. 26. vocatur simul *orientalis* & *australis*, quia inter utrumque medius. At Num. 11. 31. *ventus avulsit coturnices à mari*. Resp. Intelligendum hoc non de mari

[c] V. ità Riv. [d] O. [†] L. Me. [f] Me. [g] F. [h] Riv. [i] Me. [k] Me. F. [l] V. [m] F. ex. [n] F. V. [o] Q. in Ma. [p] Pi. [q] F. V. [r] L. Me. [s] Me. [t] F. M. [v] F. V. [x] O. [y] L. [z] Me. [a] P. [b] Riv. [c] M. [d] P. [†] BA. 2. 4. 6. 461. [f] Me. [g] Riv. in v. 15. [h] Dr. BA. 463.

mari Rubro, quod illis occidentale erat; sed de mari Arabico, seu Persico, quod illis erat partim orientale, partim australe [i]. Ventus orientalis non nisi ex Arabia locustas potuit advehere, sed Australis ex Æthiopia, quæ hâc peste multò fœcundior, in qua nonnullæ gentes ex solis locustis vixerunt, indè dictæ Acridophagi. A Deo creatæ non dicuntur, sed à vento advectæ [k]. Alii reddunt, *ventum orientalem*; ità O. Caj. P. Forst. in Bo. item Bo. M. F. V. D. Riv. Probatur. 1. Quia sic omnes Hebræi accipiunt. 2. Quia קָדִים est *oriens*, sic dictus, quòd qui Solem respicit ante se habet orientem, unde & occidens אחור dicitur, quòd idem eum habeat post se. 3. Quia locustæ ascenderunt ex mari Rubro [l]. Ventus hic validus & siccus erat [m]; adeòque aptus generationi locustarum [n]. Locustas innumeras à vento & advectas & expulsas referunt Agatharc. de mari Rubro, 5. 27. Diod. l. 3. num. 113. Strabo lib. 16 [o]. ¶ *Totâ die & nocte*] Ut calore suo sotúque locustas produceret, & productas in Ægyptum inferret. ¶ *Manè facto*] Tunc, quæ nocte torpuerant, Solis calore excitatæ, naturali instinctu avolare solent [p].

14. *Innumerabiles*, כָּבֵד] *Gravis*, sing. pro plur. V. *Graves* dicuntur vel damno, seu noxiâ [q]; vel copiâ, seu numero [r]. ¶ *Quales nec antè, nec postea*] Obj. Idem alibi dicitur, Joel. 1. 2. & 2. 2. Resp. 1. Locustæ Joelis sunt allegoricè accipiendæ de Chaldæis: ità facilè se expediunt [*]. 2. Moses loquitur relatè ad terram Ægypti, Joel ad terram Judææ [†]. 3. Vel circumstantiæ utrobique singulares erant. Nunquam tot, & tales, & tam noxiæ, visæ [‖]. Hæ (Mosis) graviores erant intensè, sed modico durârunt; illæ diutiùs, nempe 4 annis continuis [‡].

15. *Operuerunt superficiem terræ*] Cultæ scil. & germine vestitæ [s]. Heb. *Obscurata est terra*. Chald. refert ad solare lumen, *operuerunt terram ità ut Solis radii non possint ad eam penetrare*, nempe volatu. Rectiùs alii de terra accipiunt, quam totam obtegebant [t]. ¶ *Et quicquid pomorum*, &c. אֵת כָּל־פְּרִי הָעֵץ] Qu. Unde fructus illi in arboribus, cùm dictum fuit, omnes arbores à grandine fuisse quasi confractas & imminutas? Resp. Plerique, ut hunc nodum solvant, sibi fingunt multos menses, aut annum, intercessisse inter plagam grandinis, & locustarum, & interea crevisse novas segetes, &c. Non placet. Nam, 1. Grando non dici possit id *reliquum fecisse* quod nondum exstabat. 2. Ab eo tempore quo cœpit Moses patrare miracula, usque ad ejus obitum, fluxerunt anni præcisè 40, collatis Exod. 7. 7. Deut. 34. 1, 5. Jos. 5. 6 [u]. Potiùs ergò Hyperbole est, quod sequens exceptio apertè docet. Vel, omnes læsit, non prorsus corrupit [x]. *Omnes arbores* ibi maximam earum partem significant. Reliqua locustis exposita sunt [y]. *Omnem fructum*, sive maturum, sive in flore vel germine [z].

16. *Festinus Pharao*] Qu. Quomodo tam gravis potuerit esse hæc pœna? Resp. 1. Locustæ maximam perniciem inferre solent, Plin. 8. 29. & 11. 29 [a]. Sæpe vastant integras ditiones, difficulter etiam delentur. [De quo consule, si vis, Auctorem.] 2. Præterea, ex prædictione in v. 6. liquet has locustas non agros tantùm, sed etiam homines, infestâsse, domos, lectos, cibos invasisse, in viis quoque conculcatas, & in saniem conversas, horrorem & fœtorem excitâsse [b]. 3. Adde quòd Sap. 16. 9. dicitur, *locustarum morsus occiderunt eos*, i.e. homines: nisi hoc mediante fame factum intelligitur [c]. Fortè hæ, adurenti veneno armatæ, illud in ipsos homines ejaculatæ sunt [d].

17. *Etiam hâc vice*, אַךְ הַפַּעַם] Tantùm hâc vice parcat, ampliùs non offendam [†]. ¶ *Mortem istam*] *Perniciem*, i.e. multitudinem locustarum [f]. Hanc mortiferam plagam; ut 2 Reg. 4. 40. *mors in olla* [g]. Quia nempe famem inducebant [h]: vel, etiam homines occidebant, ut jam dictum. Rectè *mors* dicitur: nam, 1. Mors est arborum & herbarum, Psal. 78. 47. 2. Locustæ homines & bruta occidunt, saltem *ex consequenti*, consumptis vitæ subsidiis [†].

19. *Flare fecit*, וַיַּהֲפֹךְ] *Et convertit*, &c. i.e. ventum orientalem, qui adduxerat locustas, vertit Dominus in ventum ab occidente flantem [i]. Alii vertunt, *flare fecit ex contraria parte cœli* F. V. ¶ *Ventum ab occidente*, יָם] Ad verb. *maris*. *Mare* mediterraneum pro Occidente accipiunt Heb. quòd illis sit ab Occidente [k]. Steuchus vertit, *Boream*. Non placet. 1. Quia *mare*, i.e. mediterraneum, pro *Occidente* passim sumitur. 2. Quomodo Boreas pelleret locustas, quæ in Ægypto, in mare Rubrum, quum sit ventus adversus [l]? [*Hæc tamen non satisfaciunt* Di.] Respondet ad (1.) *Mare* ità sumitur respectu Canaan, quæ illi orientalis erat, non respectu Ægypti, quæ Australis. Ad (2.) Boreas, quà Occidentem spectat, rectà repulit eas in mare Rubrum [m]. Sic solent regiones hujusmodi plagâ liberari, locustis à ventis in mare dejectis [n]. [Vide Authorem] ¶ *Projecit*, ità. Ch. Sy. וַיִּתְקָעֵהוּ] *Et submersit*, Sa. M. *dejecit*, P. V. scil. cum magna collisione & fragore, V. *percussit eis* mare Rubrum, Ar. *elongavit*, (i.e. longè exterminavit, Ma.) id *Tacha* sign. O. *fixit*, Mo. *defixit*, Ti. JT. A. Ma. *Impressit*, i.e. magno impetu dejecit, ut ibi suffocarentur, & non emergerent [o]; ut cùm tentorium figitur [p]. ¶ *In mare rubrum*, יָם סוּף] [Variè exponunt.] *Mare termini*, (סוּף est *terminus*,) q. d. quod terminos habet non procul à se distantes, cùm Oceanus non videtur habere terminum [*]. Alii, *mare caricosum*, seu *papyrosum*, (vel *fruticosum*;) ità Hebræi, quia ad ejus littora sunt plurima carecta & papyriones [‖]. Alii, *in mare procellosum*: סוּף etiam *procellam* significat [q].

21. *Ut palpari queant*, וְיָמֵשׁ חֹשֶׁךְ] יָמֵשׁ potest esse vel à מוּשׁ *recedere, removere*, vel à מָשַׁשׁ *palpare* [r]. מוּשׁ sign. vel *tangere*, (seu *palpare*, Judic. 16. 26.) vel *auferre*, ut Exod. 13. 22 [s]. [Hinc varietas.] *Et palpabit tenebras*, P. Mo. Ti. JT. sub. *Ægyptius*, V. vel, *quivis*, Ti. JT. *Palpabit palpans*, idem est quod *palpabitur*, quemadmodum *vocabit*, Esa. 9. 6. pro *vocabitur*: Riv. *Palpabuntur*, Sa. i.e. oborientur tenebræ densæ *palpabiles* [t]. Ità vertit οʹ. Vel Hyperbole est [v]: vel aer, humidis & crassis vaporibus condensatus, palpari potuit, aut saltem sentiri [x]. Alii vertunt, *& expellent tenebras*, ità Sa. vers. q. d. Posteriores illæ tenebræ expellent priores, i.e. erunt densiores tenebris nocturnis [y]. Sic Ch. & post eum multi alii. *Et auferat tenebras*, M. *Sint tenebræ etiam postquam recesserit caligo noctis*, ait Ch. i.e. sint his densiores, easque expellant [z]. *Eruntque tenebræ post discessum tenebrarum noctis*, Ar. *Obscurabitur caligo*, Sy. Aptè hæc plaga immissa iis qui Hebræos ergastulorum tenebris vexaverant [b]. Gravissima erat hæc plaga, ideóque primo loco ponitur Psal. 105. Illorum etiam mentes & conscientias attigit [c]. Ex mala conscientia omnia pavebant [d]. Horrifica tum spectra Dæmonum viderunt, quod idcirco memoratur Psal. 78. 49. loco plagæ tenebrarum, quæ ibi non nominantur. Hinc Pharaonem plurimùm commovit hæc plaga, qui ad priora obduruit [†]. In hoc triduo tenebroso circumcisi erant Israelitæ in Ægypto. Hoc indicatur Psal. 105. 28. *Non rebellârunt*, scil. Israelitæ: Innuit eos specialem aliquam obedientiæ partem præstitisse, quæ erat Circumcisio, plurimi enim eorum in Ægypto incircumcisi fuerant, Jos. 5. 9. at nemo incircumcisus ad Pascha admissus est, Exod. 12. 48. Præterea, populus *circumcidi* dicitur secundò, Jos. 5. Antecedebat ergò alia generalis circumcisio, non certè in deserto, ut ibi affirmatur; ergò in Ægypto. Et Ægyptios Deus tenebris triduanis involvit, cùm dolor circumcisionis illos urgeret [f]. Nota has tenebras omnem lucem, etiam ignis & facularum, exclusisse [g], Sapient. 17. 5. ubi etiam addit, *horribiles sonitus circumstrepuisse serpentum, ventorum*, &c [h].

22. *Tenebræ horribiles*, חֹשֶׁךְ אֲפֵלָה] *Obscuritas caliginis*, Mo. *tenebræ caligo*, οʹ. *tenebræ & caligo*, Sy. *tenebræ obscuræ*, Ch. vel, *caliginosæ*, Sa. P. JT. vel, *obscuritatis*, A. vel, *obscurissimæ*, M. Ti. *densissimæ*, Ar.

23. *Non movit se de loco*, מִתַּחְתָּיו] *De sub se*. Attoniti omnia formidabant, ità ut non auderent se loco movere [i]. Ex tam insolitis tenebris putabant totum mundi ordinem perverti & dissolvi [k]. Timore quasi

[i] Di. [k] BA. ib. [l] D. [m] V. Bo. [n] Bo. [o] Ma. [p] Me. [q] Bo. Ma. A. [r] A. BA. 2. 4. 458. [*] Riv. [†] Riv. D. [‖] BA. 2. 4. 4. 463. Riv. [‡] D. [s] Me. [t] Bo. [u] BA. 2. 4. 3. 462. [x] BA. ib. [y] Riv. [z] Me. [a] Bo. [b] Riv. [c] Bo. [d] Riv. [†] Me. [f] V. [g] Pi. [h] Riv. [†] BA. 463.

[i] M. F. V. [k] V. M. Aug. [l] D. [m] D. [n] Bo. [o] Ma. A. [p] A. [*] Ma. [‖] V. [q] M. [r] Li. [s] A. M. [t] V. [v] F. T. [x] L. E. Me. [y] V. [z] R. [b] Me. [c] Li. [d] Li. [†] Li. in Exod. [f] Li. ibid. [g] Ità T. Bo. Riv. [h] T. [i] Riv. [k] La.

quasi exanimati, & stupore immobiles, extremum in horas exitum præstolabantur; quo tempore nec edere, nec bibere, nec dormire poterant [l]. Non placet. 1. Nam hæc tridui fames fuisset insignis plaga, quam Moses nequaquam tacuisset. Alii laxiùs accipiunt; q. d. Nemo longiùs abiit negotia curaturus [m]. Non egressi sunt foras ad opus [n]. Sic Exod. 16. die Sabbati *nemo egredietur de loco suo*, i. e. nè longiùs abeat ad negotia [o]. ¶ *Ubicunque habitabant filii Israel, lux erat*] h. e. Non tantùm in vicis & plateis, sed etiam in eadem domo, in cubiculis suis luce gaudebant [p]. Deo concursum suum, quem Ægyptiis subtrahebat, non denegante oculis Hebræorum [q]. Facile erat Deo separationem efficere, & aërem ità in uno loco condensare, ut alibi lumini non obstaret. Addunt quidam, & oculos eorum cohibitos fuisse instar Sodomitarum [r]. At L. dicit illos Ægyptios qui in Gosen habitabant, ex beneficio illo cohabitationis filiorum Israel, à plagis fuisse immunes, (exceptâ illâ primogenitorum,) ut subintelligere videntur verba illa cap. 9 [s]. Inter has tenebras poterant Israelitæ facilè effugere, sed Deus eos palàm educere voluit [t]. Hebræi dicunt, in hoc triduo percussos esse à Deo Judæos incredulos, (qui de Ægypto recedere noluerunt,) & tunc sepultos, nè Ægyptii videntes dicerent, Percussi sunt illi sicut & nos [v].

24. *Vocavitque Pharao*] Qu. Quomodo poterat, cùm nemo loco suo moveret? Resp. Vel, cum facibus & lucernis [x]; vel, hoc fecit triduo tenebrarum expleto [y]; ut patet, quia Pharao non petit tolli tenebras [z]. Fortè tenebræ tantùm ex parte ablatæ sunt [a]. ¶ *Res remaneant*] Pignoris loco, nè fugiatis, & non redeatis [b]. ¶ *Parvuli vestri*, ità plerique, טַפְּכֶם] *Familia vestra*, Ch. Sy. Mo. *apparatus vester*, *pubes vestra*, Ti.

25. *Holocausta dabis*] Permittes quòd ducamus animalia ad sacrificia [c].

29. *Non videbo faciem*] Spontè ad te non accedam, non urgebo; tu potiùs me videre desiderabis, quando in primogenitorum plaga nos exire compelles, cap. 12. 31 [d]. [Al. sic;] Moses, antequam exivit à facie Pharaonis, prædicit illi occisionem primogenitorum eâ nocte futuram, c. 11. 4 [†]. unde constat tenebras exspirâsse manè diei Paschatis [f].

CAP. XI.

1. **D**ixit] Ità plerique, nempe, antequam recederet à Pharaone [e]; ut patet ex cap. 10. 29 [h]. Benè enim fiunt revelationes Divinæ Prophetis etiam coram hominibus malis. Ità factum 1 Reg. 22. Al. *dixerat*, JT. Pi. A. nempe antequam Moses adiret Pharaonem [i], scil. in rubo. Hi enim tres versus legi debent per parenthesin [k]. ¶ *Pharaonem & Ægyptum*] Regem principaliter, quia principalis erat in peccando; & populum secundariò, quia peccavit Regi consentiendo [l]. ¶ *Dimittet vos, & exire compellet*, כְּשַׁלְּחוֹ כָּלָה גָּרֵשׁ יְגָרֵשׁ] [Illud כָּלָה quidam referunt ad præcedens כְּשַׁלְּחוֹ, vertúntque,] *cùm dimiserit ipse omnino*, Mo. P. Sa. vel, *perfectè*, O. Ma. V. M. vel, *plenè*, Ti. vel, *simul*, Ar. vel, ἐν παντὶ, *cum omni re vestra*, Nob. *cùm dimiserit vos omnes*, Sy. [Al. referunt ad sequens גָּרֵשׁ.] *Quum dimittet, omnino projiciet, vos*, Ch. vel, *expellet*, A. *ad unum celeriter expellet*, JT. *consummatim, sive, in universum, repellet*, F. *ejiciendo ejiciet vos*, F. V. Vi expellet, non permittet vobis moram nectere [m]. Perfectè dimittet, non partem aliquam duntaxat, retinendo vel parvulos vel pecora, ut antè cupiebat [n].

2. *Ut postulet*, &c. וְיִשְׁאֲלוּ] *Et mutuentur*, i. e. ut mutuentur [o]. ¶ *A vicina*] Atqui non simul habitârunt. Resp. 1. In terra Gessen habitabant Ægyptii, etiam ante Jacobi adventum [p]. Habitabant Ægyptii Hebræis permixti [q]. 2. Saltem regiones erant vicinæ [r]. ¶ *Vasa argentea & aurea*] Quasi ad sacrificium necessaria [s].

3. *Moses magnus*] q. d. Ideo eum tam liberè loquentem violare non est ausus Pharaoh: Rursus, Ideo faciliùs Ægyptii vasa sua commodârunt Hebræis [t].

4. *Et ait*] Scilicet, antèquam recederet à Pharaone [v]. Non enim postea reversus erat, cùm ei dixerat Pharao, *Cave ne ulterà videas faciem meam*. Observa verò, tum demum impios consequi supremum interitum, cùm à se viros sanctos ejecerint [x]. Redit ad interruptam historiam quæ est in fine cap. 10 [y]. ¶ *Mediâ nocte*, כַּחֲצֹת הַלַּיְלָה] *Cùm mediaverit nox*, M. *circa divisionem noctis*, F. *circa medium noctis*, V. simil. sapiens R. Abraham in M. Proximâ nocte, quæ scil. secuta est 14. diem mensis. Hæc loquitur Moses. Manè decimæ quartæ diei Nisan, in cujus vespera celebrârunt Pascha. ¶ *Egrediar*] Non locum mutans, sed actionem [z].

5. *Qui sedet in solio*, הַיֹּשֵׁב עַל כִּסְאוֹ] *Qui sedet*, i. e. jam cum patre regnans [a]: vel, qui *sessurus*, sive regnaturus, est [b], ex jure gentium [c]. Vide de J. B. & P. 2. 7. 13 [d]. ¶ *Quæ est ad molam*, אֲשֶׁר אַחַר הָרֵחָיִם] *Quæ est post molas*, V. Me. i. e. quæ in pistrino circumagit molam versatilem [†]. *Molas* intellige trusatiles, quas qui circumagunt, non præcedunt, sed sequuntur, brachiis & toto corpore obnixè trudentes [f]. Cap. 12. v. 29. habetur, *quæ est in carcere*: vel, quia pistrina erant carceres [g], vide Exod. 12. 21. Esa. 47. 1, 2 [h]; vel, quia quos interdiu molere cogebant, eos noctu, nè diffugerent, in carcerem compingebant [*]. Horum miserrima erat conditio. Vide Jud. 16. 21. & Matt. 24. 4 [i]. Alii vertunt, *qui* (scil. primogenitus) *ad molam*, Q. in Ma.

6. *Clamor—qualis nec antè fuit*, צְעָקָה אֲשֶׁר כָּמֹהוּ וגו׳] *Clamor cujusmodi non fuit*, JT. At affixum הו est masc. & convenit cum subintellecto קוֹל. Nam discrepantia generis inter antecedens & relativum per convenientis synonymum concilianda. Vel, est enallage generis [k].

7. *Non mutiet canis*, ità *v*. Ti. לֹא יֶחֱרַץ כֶּלֶב לְשֹׁנוֹ] Variè exponunt. Vel, *non movebit*; sic K. in M. Mo. O. P. Sa. A. JT. Vel, *non acuet linguam*, sic RS. in M. Ma. Vel, *non movebit*; ita Ch. in F. M. Sy. Vel, *non latrabit*, Ar. V. Non latrando exterrebit, AE. in F. *Non dividet linguam*, i. e. os; non aperiet os, O. Proverbiale [*]: ut Jos. 10. 24. *Nè canis*, &c. qui minimo alloqui strepitu excitari solet. Tanta erit quies & tranquillitas. Græcus, ὁ γρύζει, (à γρῦ, unde οὐδὲ γρῦ) nè hiscere, aut mutire, audet [l]. Sensus est, Erit summa pax & tranquillitas [m].

8. *Qui subjectus est tibi*, אֲשֶׁר בְּרַגְלֶיךָ] *Qui in pedibus tuis*, Mo. Ma. *qui tecum sunt*, Ch. Sy. Ar. *quem tu ducis*, *v*. Subjectionem simul innuit Jud. 8. 5. 1 Reg. 20. 10. —*populi qui est in pedibus meis*, i. e. qui sequitur me [n]. *Qui tua vestigia sequitur*. *Pes* pro *vestigio*, μετωνυμικῶς, ut Jud. 4. 10 [o]. *Esse sub pedibus* est, subjici, Psal. 8 [p]. Agrætius, *Circùm pedes sunt officia servorum*. Nisi fortè hìc fuerit, ante literæ unius valde similis factam mutationem, בְּדִגְלֶךָ, *sub vexillis tuis* [q]. ¶ *Exivit iratus*] Moses erat Deus Pharaoni. Jam ergò testabatur iram Dei exacerbatam adversùs Pharaonem [r].

CAP. XII.

1. **D**ixit Dominus] Ante primogenitorum cladem [a], imò ante decimum mensis diem, v. 3 [b]. Ante triduanas tenebras; aliter non intercessisset quatriduum illud, v. 6. collat. cum vers. 3. Vertendum ergò, *dixerat* [c]; nempe, antequam exivisset de Phar. & cædem primogenitorum interminatus esset [d]. Imò primo mensis die, ut probabile est [†]. Hic autem narratur, quia narrationem plagarum simul pertexere voluit [f], pariter & narrationem Paschatis [g].

2. *Mensis*

2. *Mensis iste*] Qui plerumque respondet Martio nostro [h]: vel, partim Martio, partim Aprili [i]. ¶ *Erit vobis principium mensium*, [ראש חדשים] i.e. *Praecipuus inter menses*, Q. in F. O. Explicat quod subobscurè dixerat, ut *esse primum* sit *esse caput* mensium [k]. Alii, *primus erit*, V. F. L. Me. *Principium anni erit*, nempe *sacri*, ad festa, &c. non autem *civilis*, respectu Jubilæi, &c [l]. Hic enim annus adhuc cœpit in Septembri, ut apparet Exod. 23. vers. 16. & 34. 22. & Levit. 25. 9 [m]. Antea annum auspicabantur in Septembri [n]. Itaque *Thisri* Chaldæis *initium* significat, à שרא *incipere*, & ת est servilis litera [o]: sive quòd ab Ægyptiis hanc computandi rationem acceperint [p]; sive quòd mundus tum conditus esset [q]. Quòd sic probatur. 1. Ab Exod. 23. 16. *festum collectionis in fine anni*. 2. A Joel. 2. 23. *pluvia serotina* in *primo mense*. 3. In Autumno fructus parati erant Adamo, non sic in Martio. 4. Si à Martio initium computationis fieret, incideret diluvii incrementum in calorem æstatis. 5. Superfluum fuisset hoc præceptum, si ità ab initio esset [r]. Jam verò *Nisan* fit primus mensis ex hoc notabili beneficio*; quo etiam Redemptio per Christum significabatur [s]; per quem renovatus est mundus, quique hoc mense passurus erat, Joh. 18. 28. Sic igitur monebatur Ecclesia, ut speraret annum illum Domini gratiosum, Luc. 4. 19 [t]. Hoc tempore voluit Deus educere populum, quòd, ob temperiem, valde commodum esset iter facturis*.

3. *Decimâ die mensis hujus*] Heb. *decimâ*, nempe *die*. Ità *primâ*, Matt. 26. 17. h. e. *primâ die*, Marc. 14. 12 †. Factum hoc quinque de causis, juxta Hebræos. 1. Ne fortè negotiorum turbâ, quibus se ad profectionem præparabant, impediti, oblivioni traderent. 2. Ut eò meliùs defectus (si qui essent) in agno observarent. 3. Ut ex ejus aspectu occasionem haberent colloquendi, ac disputandi de redemptione ex Ægypto. Unde tradunt Hebræi, eum in hypocausto ad fulcrum spondæ alligatum fuisse. 4. Ut se ad opus accingerent & præpararent. Dicunt enim Hebræi, מזרז [fortè legendum est, המזרז] למצוה כעושה למצוה, i.e. *Qui strenuè parat se ad præceptum, seu bonum opus, perinde est atque cùm facit* ‖. 5. Quia die 14. ad exitum se comparantes non habuissent otium conquirendi [x]. Christus etiam decimâ die mensis Nisan venit Hierosolymam, Joh. 12. 1, 12 [y]. Censent plerique hoc præceptum ad primum tantùm Pascha pertinere [z]: tum quia ejus causa erat specialis, nè occupati in parando discessu oblivioni traderent †, tum quia ubi de celebratione Paschatis alibi in Scriptura dicitur, & hoc omittitur, & illa dicuntur quæ ei contraria videntur: Nec Christus misit discipulos quatriduo ante Pascha*. Alii tamen volunt hoc perpetuum fuisse ‖. ¶ *Tollat*, ויקחו] *Tollant*: Redundat ו, V. ¶ *Agnum*, שה] Significat fœtum & ovis, & capræ †. *Agnum* tamen frequentiùs & libentiùs pii obtulerunt quàm hœdum. 1. Ità Græci reddiderunt 40 locis, semel tantùm *hædum*; & Chaldæi vix usquam aliter reddunt. 2. Christus proponitur sub typo *agni*, non *hædi* [a]. *Qui ovem habet, eam immolet; & qui ove caret, hædum* [b]. *Agnum* selegit Deus, ad detestationem idololatriæ Ægyptiorum, qui Jovem colebant in specie arietis, vel agni [c]. Ità Tacitus de Judæis, *Caso ariete, velut in contumeliam Hammonis* [d]. ¶ *Per familias*, לבית אבות] *Per domum patrum*, i.e. per singulas familias †. Populus divisus erat in *tribus*, hæ in *familias*, & illæ in *domos*; quarum præcipui *patres* vocati [f]. ¶ *Secundùm familiam*] i. e. Familias, ut patet ex addita voce *patrum*, nam unaquæque familia à certo patre denominabatur. Et hæ ipsæ familiæ distributæ erant in minores. Vide Num. 3. *Pro quaque familia*; nempe minore, & in una domo degente, v. 4 [g]. *Domus patris* accipitur pro patre domûs [h], sive, pro domo in qua est paterfamiliàs*. Et quoniam potuit esse domus viduarum, aut cœlibum, addit in universum, *pecudem per domum* †.

4. *Si minor*] Sub. *numero*. Alii, *paucior fuerit*, V. *Ut sufficere possit ad vescendum agnum*, ità Ch. ¶ מהיות משה] Variè vertunt. *Quàm esse* (vel, *ut sit*, V. vel, *ab esse*, V. Ma.) *de agno*, Mo. V. A. O. *ut non fiat idonei ad pecus*, &c. *quàm ut sit pecudi*, Sa. *quàm ut insumatur in eo agnus*, Sy. *quàm ut sit par edendo parvo pecudi*, JT. Si minor—*ipso agno*, M. *quàm esse super agnum*, A. *quàm ut sit pro pecude*, &c. h. e. superior eâ. Ut eam vincere nequeant absumendo †. Metaphora ‖. Ratio præcepti est, ut tota victima Paschalis consumi posset [g]. Tradunt Rabbini, & Josephus de Bello Jud. l. 7. c. 17. non pauciores quàm decem ad esum unius agni fuisse adhibitos [k]. Extra horum numerum fœminæ & pueri erant, qui plerumque totidem, vel plures [l]. ¶ *Assumet vicinum suum*, ולקח הוא ושכנו] *Et assumet*, vel *accipiet*, *ipse etiam vicinum suum*, Mo. Sa. P. M. simil. &c. *sumatur & vicinus ejus*, Ti. *tollat ipse (paterfamiliàs*, JT. Ar.) *& vicinus ejus*, Ch. Sy. A. JT. Ar. ¶ *Juxta numerum animarum*] i. e. Hominum: q. d. Prout numerosa fuerit familia, ità sibi magnam vel parvam familiam adjunget [m]. ¶ *Quæ sufficere possunt*, לפי אכלו] Vertunt, *secundùm*, vel *ad*, *os comedere ejus*, Mo. O. *quod sufficiat sibi*, &c. simil. Ch. Sy. *ad mensuram* (vel, *pro ratione*, JT.) *cibi sui*, Ar. JT. *ad rationem comedentium*, Sa. ¶ *Ad esum agni*, תכסו על השה] *Numerabitis super agno*, Mo. vel, *ad pecudem*, Ti. supple, *comedendum*, JT. Ch. *numerabit pecudem*, Sa. *numerabitis animas pro agno*, M. P. simil. A. *secundùm comestionem suam*, V. P. M. i. e. habitâ ratione cibi quem edere possint [n].

5. *Absque macula*] Ità Ch. Sa. Sy. *Maculam* intellige, non coloris, sed deformitatis; v. g. claudicationis, scabiei, &c [o]. *Maculam* vocat corporis vitium, aut morbum; ut in ædilitio erat edicto. 50 vitia recensent quæ bestias ad sacrificia ineptas redderent [p]. [De quibus consule Auctores.] ¶ תמים] *Τέλειον*, &c. at alii, [illegible]. [illegible], dixit Lucianus. Explicationem hujus vocis habes Levit. 22. 22, &c. Deut. 15. 21. & 17. 1. Ægyptii, teste Chæremone, non admittebant [illegible], (i.e. *quæ gemina, aut maculosa, aut colore seu formâ variantia*.) Sic Suidas, ex Aristophanis Scholiaste ad Acharnenses; —[illegible], (*in universum quod non est perfectum & sanum diis non offertur*.) Similia habent Porphyrius 2. de Abstinentia, & Lucianus de Sacrificiis: & Athenæus ex Aristotelico Symposio, [illegible]. Hinc mos probandi victimas apud Philonem, Aristotelem, laudante Athenæo lib. 15. apud Ciceronem 2. contra Rullum [q]. Sic Achilles in Homero Apollini offert—[illegible]· ubi Eustathius, *Diis, tanquam perfectis, perfecta sunt offerenda*. Et in Ægypto sacerdos ad id constitutus *singula scrutabatur, pecude tam erectâ & stante, quàm resupinatâ*. Perfectam autem obsignabat; & pecudem *ἀσφράγιστον* (h. e. *sigillo non munitam*) immolare, nefas credebant morte piandum. Notatum & Plinio, *non litare vitulum claudicantem, nec alienâ bostiâ deos placari* [r]. ¶ *Masculus*, זכר] Quia præstantior fœmellâ †, (ideo *mas corrupto* opponitur, Mal. 1. 14 [t].) & perfectior [u]: vel etiam, quia typus Christi [x]. Ideo in holocaustis, quæ erant sacrificia perfectissima, soli mares offerebantur, Levit. 1. 3, 10 [y]. ¶ *Anniculus*] Annum non excedat, quantumvis minor poterat immolari [z]: etiam ab octavo die, Exod. 22. 29 [a]. Agnus *anniculus*, vel primum annum assequutus, incipit esse in pleno vigore. Tum etiam oblatus meliùs expressit vim & vigorem sacrificii Christi [b]. ¶ *Et hædum*, ומן העזים] Duo distincta hic præcipi sacrificia, *agni & hædi*, multi volunt [c]; sed perperàm. *Et* pro *Aut* ponitur [d]; ut Gen. 13. 8. Exod. 21. 17. collat. cum Matt. 15. 4. Psalm. 8. 5. collat. cum Heb. 2. 6 †. Vel, sensus est, *Ex agnis & capris accipietis*, id est, ex communi grege: fuisse enim ovium & caprarum gregem promiscuè junctum, patet ex Gen. 30. 32. & 31. 38, &c [f]. Vulgatus habet, *juxta quem ritum tolletis & hædum*, scilicet, si agnus desit; non enim utrumque, sed alterutrum, jubet immolari [g].

6. *Et*

6. Et *servabitis eum*, ità Ti. Sa. [וְהָיָה לָכֶם לְמִשְׁמֶרֶת] *Erit vobis ad*, vel *in*, *custodiam*, P. Mo. Ch. *in custodia*, O. M. JT. *Eris apud vos repositus*, Ar. *Servabitur*, Sy. ο'. *Custodietis autem illum*, V. ut ejus aspectus homines sacris præpararet [k]. ¶ *Immolabit eum universa multitudo*] Moraliter hoc dictum, quia unus nomine omnium domesticorum hoc faciebat [l]. Quod dicitur, *mactabit eum multitudo*, impletum erat in Christo, Luc. 23. 18 *. Qu. An sacerdotes hoc facerent, an patresfamiliâs? Resp. Videri possit quòd sacerdotes, (nempe in sequentibus, non autem in hoc Paschate,) ex 2 Reg. 23. & 2 Par. 30. & Esræ 3. 1. Adde Exod. 23. & 24. item Deut. 16 [h]. *Jugulent*, i.e. jugulari curanto, nempe, per sacerdotes, nam pecus illa erat sacrificanda, infrà v. 27. Vide 2 Chron. 35. Sacerdotes tunc erant primogeniti [l]. Q. sentiunt agnum à patrefamiliâs domi immolatum [m]: Dixit enim Moses ad omnes Seniores, *Ite, immolate Pascha*, ubi nulla sacerdotum mentio. Adde quòd sacerdotes necdum instituti erant [n]. Paschæ mactatio tam ad populum quàm ad sacerdotes pertinebat, ait Philo [o]. Idem concessum plebeiis in aliis sacrificiis, Levit. 1. 3, 4, 5. & 3. 2. & 4. 24. Consentit Maimon. Ità Talmudici in Zebachin cap. 5. Proinde Abarbanel res decem in sacrificio numerat: quarum quinque (scil. 1. impositio manuum in caput victimæ, 2. mactatio, 3. excoriatio, 4. dissectio, 5. exterorum ablutio,) ad offerentes attinent; quinque ad sacerdotes, (scil. 1. sanguinem in pelvi excipere, 2. eundem aspergere, 3. ignem super altare accendere, 4. ligna digerere, & 5. partes carnium quæ adolentur.) Hæc pluribus refert egregius scriptor *Anglicanus* ignoti nominis, quem hic me sequi ingenuè profiteor. Quòd agni non sint à populo oblati 2 Par. 30. 17. extraordinarium fuit, *propter populi immunditiem* [p]. A patrefamiliâs hoc factum testatur Philo, testis oculatus [q]. Manebant patresfamiliâs *sacerdotes* diminutè quoad hoc unum sacrificium, quod domesticum erat & privatum [r]. ¶ *Ad vesperam*, ità ο'. Ch. [בֵּין הָעַרְבָּיִם] *Inter duas vesperas*, Mo. Ma. JT. A. BA. *inter duos occasus*, Ar. *ad occasus Solis*, Sy. Dupliciter exponunt. 1. *Inter vesperam primam*, nempe, cùm incipit Sol inclinare, i.e. mox à meridie; *& vesperam secundam*, nempe, postquam Sol occidit *. *Inter duos Soles*, i.e. declinantem in puncto meridiei, & occidentem [t]. 2. *Prima vespera* est, cùm Sol occidit & absorbetur sub terram: *secunda vespera* est, quando radii solares post Solis occasum ampliùs in nubibus videri nequeunt [v]. *Inter vesperas duas*, i.e. inter initium & finem, circa horam diei decimam [x]. Aliquantum temporis ante & post Solis occasum complectebatur. Porrò, vespera hæc fuit vespera diei 14. delinentis, & 15. inchoantis: immolatio agni fiebat die 14. comestio 15. ità utriusque diei limes fuit. Itaque Judæi & Christus nunc 14. nunc 15. die Pascha immolâsse dicuntur [y]. Ut Deus ab initio diem fecit ex vespera & manè, sic postea apud Judæos (ut apud nos) antemeridianum tempus *manè*, pomeridianum *vespera*, habetur. Posterior vespera cœpit ad occasum Solis, Jos. 10. 26, 27. Hora nona, (quæ nobis tertia post meridiem) erat hora *precationis*, Act. 3. 1. quia *sacrificii vespertini*, post quod Pascha mactabant. Hoc Christum indigitabat passurum in vespera temporum, Heb. 1. 2. 1 Pet. 1. 19, 20. & quidem horâ nonâ, Matt. 27. 46,–50 [z]. Marc. 15. 25, 33, 34, 37. Juxta veteres duplex erat vespera; *matura*, cujus initium à meridie; & *sera*, circa Solis occasum. Ità Hesych. Eustath. ad lib. 17. Odys. Hinc illud Varronis, *Nescis quid vesper serus vehat*, i.e. δείλη ὀψία, cui πρωΐα opponitur [a]. Incipit עֶרֶב à nona hora, & desinit in undecima, ut nos docet Josephus, cujus finis ὀψία dicitur: quod tempus Lex non vocat בֵּין הַשֶּׁמֶשׁ, i.e. δύσιν ἡλίου, sed כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ, h.e. ἀεὶ ὀ-λίου δυσμαῖς. *Parasceue* festorum propriè à nona hora incepit, nempe ab oblatione *Mincha*, ut habent Canones Hebræorum; licèt ἑορτασμοῦ vel παρασκευῆς tota dies Veneris παρασκευὴ dicitur, saltem ab hora 6. Joan. 19. 14. Augusti decretum in Josepho concedit Judæis ἐγγύας μὴ ὁμολογεῖν vel in Sabbato, vel in Parasceue ab hora nona: Jos. Scalig. Emendat. temp. 6 [b].

[k] G. [l] Bo. * BA. 614. [h] E. [l] Pi. [m] E. ità Me. T. Bo. [n] E. [o] BA. 1. 2. 50. 186. [p] BA. 576. [q] T. E. [r] T. * E. in F. [t] Ch. in F. [v] Ità doctores He. in F. co. AE. in M. P. [x] G. [y] Me. [z] A. [a] BA. 1. 2. 50. 519. [b] G.

7. *Et sument*] Heb. *dabuat*, h.e. aspergent, sive illinent, fasciculo hyssopi. Vide v. 22 [c]. ¶ *Et in superliminaribus*, [מַשְׁקוֹף] [At Ar. vertit, *in propugnaculis*.] ¶ *Domorum in quibus comedent*] Itaq; quicunq; se alteri domui junxerant ut comederent agnum, ii pernoctârunt in eadem domo [d].

8. *Assas igni*] Quia citiùs assatur caro quàm elixatur; Hebræis autem festinandum erat. Potissima ratio videtur petenda à mysterio; nam agnus Christus sacrificabatur amoris igne assatus †. Significat iræ Divinæ ardorem in peccatores, (vide Jer. 4. 4. Thren. 1. 2. & 2. 4.) quo Christum torreri oportuit [f]. Veru mali Punicæ, quæ frequens Ægypto, (Plin. l. 13. c. 19.) in hujus sacri usu mansit [g]. ¶ *Et azymos panes*] Heb. *& azymas*, sub. *placentas*, ex v. 39 [h]. Quia tales expeditiùs fierent [i], nec tam suaves essent atque fermentati [k]. מַצּוֹת à מָצַץ, *comprimendo*, deducunt. Perperàm: nam nec מָצַץ est *comprimere*, sed *exprimere*; & panis azymus non comprimitur, sed manet in naturali statu, cùm fermentatus intumescat [l]. Potiùs Arabicæ est originis, & significat *purum*, *sincerum*, expurgatum ab omni fermento; quod corruptionis genus esse voluerunt multi veteres. Hunc panem putavit Tacitus Judæis fuisse perpetuum. *Raptarum* (inquit) *frugum argumentum, panis Judaicus nullo fermento detinetur.* Quin septem his diebus fermentato pane vesci fuit nefas: sed *azymum* edere nonnisi primo fuit necessarium; sex reliquis liberum. Itaque pro azymis per 6 illos dies *oryzam* edere licuit, aut *panicum*, aut *fruges tostas*, aut *fructus* [m]. ¶ *Cum lactucis agrestibus*, [עַל־מְרֹרִים] *Super amaritudines*, O. Mo. Ma. vel, *cum amaritudinibus*, scil. cordis, seu *animo amaro*, O. vel, *cum amaris herbis*, Ch. O. M. Ti. JT. V. A. BA. Hæ minùs notæ sunt. At paucis conveniunt hæ notæ, in iis requisitæ: 1. ut sint amaræ; 2. edules; 3. vernæ, quia edebantur mense primo, 4. ut sint obviæ, & in usu promiscuo in Ægypto & Judæa; aliàs nec facilè occurrissent, nec tantæ multitudini sufficere potuissent. Herbæ hæ amaræ à Judæis nominantur quinque. 1. חזרת *chazareth*, quod *lactucam* esse omnibus in confesso est. 2. עולשין *ulsin*, quod *intuba* plerique reddunt, & rectè. 3. מרור *meror*: Hæc πικρὶς est; *Picris* autem vocatur tam in *intubis*, quàm in *lactucis*, quæ reliquis est amarior. *CHAZARETH* propriè est *lactuca sativa*; *ULSIN*, *sativa intuba*; at *MEROR* sign. *sylvestrem lactucam*, vel *sylvestre intubum*. 4. תמכא *thamca*. 5. חרחבינין *charcabinin*. Quæ quid sign. incertum est *. [Consule de his Auctorem, si placet.] LXX vertunt, μετὰ πικρίδων, *cum amarulentis*, seu *subacerbis herbis*. Hebræi exponunt de omnibus herbis quæ acres sint & aspero succo. Præcepti ratio erat, ut se eo argumento ab acerba & amarulenta servitute redemptos cognoscerent †. Significabant vitam amaram quam in Ægypto egerant, Exod. 1. 14 [o]. Aliqui *endiviam* esse putârunt, alii *cichorium* [o]. Vulg. *cum lactucis*. At hæ amaræ non sunt, & plurimùm nutriunt [p].

9. *Non comedetis ex eo crudum quid*, [נָא] Quid hoc? Est ὠμὸν κεχλιδὸν. Sy. habet, *adhuc vivum*, (*crudum*;) reliqui, *crudum*. Non placet, jam enim Judæi noverant carnem crudam non esse comedendam [q]. At נָא non sign. *planè crudum*, sed *imperfectè coctum* [r]. Hoc sonat Arabicum נא, vel ני †. Sic Avicenna vocat carnem in stomacho imperfectè digestam vel concoctam. Caro semicocta sæpe comeditur, vel coquorum injuriâ, vel helluonum ingluvie, 1 Sam. 2. 13 [t]. Unus O. vertit; *fractum*, seu *dissectum*, à נוא *frangere & dissecare* † q. d. Non in frusta dividendus est, sed integer assandus, & sic comedendus [v]. ¶ *Caput cum pedibus*, &c. ità ο'. Ar. [עַל־כְּרָעָיו] *Super genua*, Mo. vel *crura*, O. Ma. vel, *cum cruribus*, Ch. Sa. Sy. JT. Ti. M. P. Id exprimit Deus, quia caput, intestina & pedes, utpote ossea & cartilaginosa, vulgò assari non solent [x]. *Caput ejus*, sub. *comedite*: q. dicerit devorandus omnino [y].

10. *Nec remanebit usque ad manè*] Quia festini summo manè discedetis; ne ergò à profanis profanè comedi contingat, planè absumite [z]. Pascha est διαβατήριον Philoni. Id rectè Latinè vertas, *propter viam*, i.e. proficiscendi gratiâ, Festo interprete. In sacris autem *propter viam* etiam gentibus usurpatum, quod hic dicitur. Macrobius Saturnal. l. 2. c. 2. *Sacrifici-*

[c] Pi. A. [d] Me. Ri. La. † M. [f] BA. 615. 16. [g] G. [h] Pi. A. [i] L. [k] F. [l] BA. 603. 38. [m] BA. 5. * BA. 1. 2. 50. 602. † F. M. [o] BA p. 612. ex Maim. [o] Me. [p] T. [q] O. [r] BA. 1. 2. 50. 594. ità Me. Maimon. & K. & Pomarius, & RS & AE. in BA. † RS. & AE. in F. [t] BA. [v] BA. 4. [x] O. [x] Me. [y] V. [z] Me.

um apud veteres fuit, quod vocabatur propter viam. *In eo mos erat, ut si quid ex epulis superfuisset, igne consumeretur. Hinc Catonis jocus est: nam Q. Albidium quendam, qui sua bona comedisset, & novissimè domum, quæ ei reliqua erat, incendio perdidisset,* propter viam *fecisse dicebat; quod comesse non potuerat, id combussisse.* Apparet hinc Pascha naturam habere ἀυχμεκτικῶ, cujus lex est, nè quid manè sit reliquum, Levit. 7. 15. De aliis victimis comburitur, si quid supererit non comesum die tertiâ, Levit. 7. 17ª. ¶ *Nec ad manè,* &c.] Eadem lex in reliquis sacrificiis, Exod. 16. 19. Levit. 22. 30. & Levit. 7. 15. Sed versibus 16, & 17. excipiuntur votiva & voluntaria[b]. Imprudentes huic Legi obsequuti sunt Judæi, cùm Christum è cruce exemerunt propter instans Sabbatum[c]. Ratio legis erat, nè corrumperentur tales cibi, aut in profanos usus cederent. In agno inprimis, nè aut ejus λείψανα Israelitas onerarent, aut Ægyptiis ludibrio essent, aut canibus prædæ; vel, ad vitandam idololatriam, cùm agnus non minora patrâsset quàm serpens æneus[d].

11. *Sic comedetis*] Quæ hîc exprimuntur festinationem indicant, súntque viatorum ad iter longum & laboriosum se accingentium †. Eadem tantùm pro illo tempore imperata sunt, sicut etiam sanguinis aspersio; ideóque in legibus anniversariis Paschatis non repetuntur[f]. Observant sex ritus huic primo Paschati peculiares & proprios, qui temporarium tantùm mandatum & causam habuerunt: 1. Tinctionem sanguinis in postibus, v. 7. 2. ut accincti, & 3. calceati, & 4. cum baculis, &c. & 5. cum festinatione, comederent, & 6. ut ante manè pedem domo non efferrent, ver. 22[g]. Christus enim & Apostoli, non *stantes*, sed *discumbentes*, in signum quietis quam habebant, comederunt[h]; & post esum exiverunt in hortum[i]. [*Istis ritibus alias alii addunt primo Paschati proprios;*] 1. ut stantes comederent[k]; 2. ut agnum decimo die seponerent, nè inter infensos Ægyptios non facilè extremo tempore reperirent. In Judæa id non timebatur: nec facile fuit tantò ante festum sibi de agno prospicere. Plerique non venerunt Hierosolymam nisi festi *μεγαλῶ*, aut ad summum [illegible]; itaque tum demum agnos à vendentibus comparabant, Joh. 2. 13, 14[l]. In sola Ægypto postes sanguine aspergebantur; 1. quia mandati ratio Ægyptum solam respicit, v. 12, 13. 2. Agni in atrio templi cæsi sunt, ibique fusus sanguis, cujus partem in privatas domos delatam non constat[m]. ¶ *Renes accingetis*] Heb. *lumbi succincti*; viatorum habitus, & eorum qui operosum aliquid moliuntur[n]; ut 2 Reg. 4. 29. Jerem. 1. 17. Luc. 12. 35, 36[o]. Orientalium enim vestes, cùm longæ & fluxæ fuerint, impedimento essent[p]. An stantes ederent, lex non dicit; sed multa suadent. 1. Non sedissent calceati, baculis innixi, &c. 2. Itá affirmat Philo lib. de Sacrificio Abel & Cain. 3. Huc respicere videtur Apostolus, Eph. 6. 15[q]. ¶ *Calceamenta in pedibus*] Properè comedendum erat, ut paratiores ad iter essent. Morem calceos exuendi in mensa observat R. Levi. Certè pedes lavari non poterant, nisi exutis calceis. Unde Luc. 7. *non dedisti aquam pedibus*, scil. lavandis. Martialis lib. 5. *Deposui soleas, adfertur protinus ingens, Inter lactucas,* &c. Terentius, in Seipsum cruciante; *Accurrunt servi, soleas detrahunt. Video alios festinare, lectos sternere, cœnam parare.* Qui à mensa recedebat poscebat soleas: unde Horatius, *Et soleas poscit* — Plin. lib. 8. epistol. 7. *Quàm multi, cùm lector aut lyristes aut comœdus inductus est,* (scilicet, ad cœnam) *calceos poscunt?* Christus quoque in ultima cœna lavit pedes Apostolorum. Tunc accumbebant ad mensam. An etiam cùm sederent ad mensam, ut antiquitùs mos erat, nudis pedibus sedebant? Nam pedes iis quoque lavabantur. Patet ex historia Abrahami. Ergò exuti erant calcei[r]. Quæst. Cur jubentur calceati comedere? Resp. 1. Q. referunt ad morem deponendi calceos inter edendum, nè lectos inquinarent in quibus discumbebant. Sed mos *accumbendi* mensæ non tam vetustus erat quàm *sedendi*. Athenæus 1. 14. Gen. 27. 19. & 37. 25. & 43. 33. Resp. 2. Quia Judæorum plurimi in Ægypto encalceati erant. Quod non mirabitur qui perpendet, 1. quàm vulgaris erat apud veteres ἀνυποδησία. Lycurgus hanc præcepit Lacedæmoniis. Sine calceis Nero interdum, teste Suetonio, Cato crebrò, & Phocion semper, incedebant, teste Plutarcho. Etiam David, 2 Sam. 15. Esaias, c. 20. Ezechiel, c. 24. nudipedes ibant. 2. Ægyptum fuisse in fervida plaga. 3. Judæos sub jugo miseræ servitutis oppressos fuisse*. Resp. 3. Signum hoc erat, 1. quòd parati essent ad iter[t], Esa. 5. 27. Act. 12. 8[v]. 2. Libertatis; mancipia enim nudis pedibus ibant[x], Esa. 20. 4. 3. Gaudii; in luctu ibant discalceati, 2 Sam. 15. 30. 4. Evangelii pacis, quo pedes nostri muniendi, Eph. 6. 15[y]. Nota Hypallagen, *calceamenta in pedibus*, pro, *pedes in calceamentis*[z]. ¶ *Festinanter*, בְּחִפָּזוֹן] *Cum festinatione*, Mo. sic JT. Pi. A. BA. *In pavore*, Aq. Non placet. 1. Pavor non jubetur, nec percellit nisi invitos. 2. Præcedentia, viz. *lumbi accincti*, &c. festinationem indicant, non pavorem. 3. Ex collatione cum Deut. 16. 3. & Esa. 52. 12[a]. ¶ *Est enim Phase*, &c. פֶּסַח הוּא וגו׳] Nam *Pesah est Jehova*, i. e. Nam imminet, vel instat, hora quâ Jehovah (vel Angelus[b]) transiturus, sive præteriturus, est vos, percussis Ægyptiis. Sensus loci petendus est ex v. 13. *& transibo*, &c[c]. Jubentur ergò Hebræi comedere festinanter, quia est Phase, h. e. quia hic esus agni significat celerem & properum transitum Angeli ad feriendos Ægyptios[d]. Dicitur etiam *Phase transitus*, quia tunc filii Israel recesserunt de Ægypto, ut transirent ad Terram promissionis †. *Pesach* propriè *saltus* est[f]; vel, *transcensio*[g]. Tunc Dominus quasi saltavit ab una domo Ægyptiorum ad aliam, prætereundo domos Judæorum[h].

12. *Et in cunctis diis judicia faciam*] i. e. Pœnas sumam. *Judicium Dei* sæpe ponitur pro *ultione*, quæ judicium consequitur. Hominum *judicia* sæpe ab effectu sunt separata; Dei autem judicio & decreto conjunctus est eventus rei. Sic ברך de hominibus dictum significat *benevelle*, aut *precari*; at cùm de Deo, significat *fortunare & fœcundare*; quoniam cum Dei voluntate res ipsa conjuncta est[i]. Per *deos* hîc quidam intelligunt magnates, quorum primogeniti occisi fuerunt: Alii, *idola*[k]; ità Onk. & reliqui interpretes[l]. De his pœnas sumpsit, vel, cùm Ægyptios, qui erant in eorum tutela, ipsis invitis occidit[m]: Ità ostendit quàm vani & fallaces essent[n]. Vel, interficiendo primogenita omnium animalium, quorum plurima colebant. Vel, Divinâ virtute prostrata sunt, sicut Dagoni factum[o]. Ità fert traditio Hebræorum[p]. Similia habet Eusebius de Præpar. Evang. l. 9. c. ult. ex Artapano[q]. Dicunt Hebræi, nocte illâ idola lignea subitò putrefacta, & metallica resoluta, & lapidea comminuta: ideo subditur, *Ego Dominus*[r]. Artapanus apud Euseb. l. 9. Præpar. dicit, *motu terræ concidisse pleraque templa.* Hinc petitum crediderim illud Trogi, l. 36. *Dux exsulum factus Moses, sacra Ægyptiorum furto abstulit; quæ repetentes armis Ægyptii, domum redire tempestatibus compulsi sunt.* In multas ætates duravit pœnæ hujus (*in deos*) memoria, quamvis portentosis tabulis obruta, [*ex solemni more Ethnicorum.*] Huc pertinet, quòd Typhonis metu deos in variis animalium formis aliquando latuisse fabulantur; Apollod. l. 1. Plutarch. de Iside, Antonius Liberalis ex Nicandro, Ovid. lib. 10. Metamorph. Diod. l. 1. Quâ fabulâ, si quid video, significatur *Ægyptios* idola sua è templis detracta in pecorum stabulis, &c. Mosis & Israelitarum ex Ægypto turmatim excedentium metu, abscondisse, ut tutiùs laterent. Vide Genes. 31. 34. Esa. 2. 20. Utut sit, Ægyptii à Typhone, seu Mose, tot malis mulctati, tamen eum, servili metu adacti, aliquo modo colebant; sed quomodo Romani *Febrim*, & Græci *Furias*, nè scil. nocerent. Hinc in cultu ejus valde varii erant. *Quandoque eum sacrificiis deliniunt & demulcent; quibusdam autem festis eum deprimunt & contumeliis afficiunt*, inquit Plutarch*.

13. *Erit vobis*] i. e. In vestram utilitatem. ¶ *In signum*] Sub. Angelo percutienti[t]. Quo viso, Angelus vobis parcet. Per hunc ritum implicitè profitebantur Hebræi se liberandos ab æterna morte per Messiæ sanguinem[v]. Vestræ salutis signum erit & tessera.

festa [x]. Ut vos promissi mei admonitos in fide corroboret, & mihi testetur, vos promissiones meas fide amplexos esse [y]. ¶ *Non erit plaga disperdens,* [לְמַשְׁחִית] *Ad perditionem,* Sa. P. Mo. A. Pi. vel, *exitialis,* Ar. JT. mors *disperdens,* Ch. *ad vastationem,* Sy. Vel, *plaga interfectoris,* nam *MASCHITH* significat & *corrumpentem,* ut vers. 23. & *corruptionem,* Pi.

14. *Habebitis hunc diem*] Hoc die & multa alia præclarissima accidisse commemorant Hebræi, &, imprimis, redemptionem per Messiam nunc exspectant. Cabalistarum verba sunt, ובו ביום בחמשה עשר בניסן עתידים ישראל לגאול בימות המשיח בשם שנאמר ואותו יום שנאמר בימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות: h.e. *Et in eadem die, videlicet quintadecima die mensis Nisan, (scil. Martii,) redempturus est Israel in diebus Messiæ, quemadmodum redempti sunt eo die de quo scribitur, In diebus egressionis tuæ ex Ægypto ostendam mirabilia.* Noster autem Messias eâ die redemit orbem [z]. ¶ *In monimentum,* [לְזִכָּרוֹן] *In memoriam,* seu *monumentum,* scilicet tanti beneficii [a]. ¶ *Cultu sempiterno,* [חֻקַּת עוֹלָם] *Statuto seculi,* Mo. vel *mundi,* i.e. sempiterno [b]. Quamdiu, scilicet, Lex duraverit [c]. Absque determinatione temporis [d]. Usque dum Christus factus est Pascha nostrum, in cujus memoriam adhuc observatur, 1 Cor. 5. & 11 †.

15. *Septem diebus azyma comedetis*] Hoc præceptum non habuit locum in prima celebratione Phase [f]. Azymis tunc usi sunt, non autem ex præcepto, sed necessitate ad id cogente [g]. *Septem diebus,* nempe post diem Paschalem. Est enim distinctum hoc festum & præceptum [h]. *Flamines farinam fermentatam contingere non licebat,* Servius ad Æn. 1. Nimirum *azyma* significant & puritatem, 1 Cor. 5. 7. & animum submissum, nam fermentum est [illegible] [i].) Fatentur omnes medici panem azymos sanitati minùs convenire. Quæritur igitur cur præcepti. Resp. 1. Tacitus (falsò existimans fuisse ordinarium Judæorum panem, l. 5 [k]. vult esse *argumentum raptarum frugum* [l]. 2. Primo festo abstinuerunt à fermento, non ex præcepto, sed necessitate adacti [m]. Sic ergò ostendit Deus opus esse festinatione [n]. Postea autem præcepit, ut celeritatis in egressu ex Ægypto, penuriæ, & panis noxii atque insipidi usûs, postmodum meminissent, maximè, quòd beneficiorum essent obliviosi Judæi. Efficacior autem est memoria quæ sensu & experimento efficitur [o]. 3. Addo, voluisse nos docere Deum, in ejus cultu nihil omittendum esse quod ipse exigit, etiamsi valetudo nocumentum esset acceptura, aut vita ipsa ponenda [p]. 4. Erat præterea signum quod Judæos monere debuit Divinæ liberationis, quæ eripuerat eos ab omni amaritudine spiritûs [q]. ¶ *Peribit*] Heb. *excidetur,* i.e. delebitur de catalogo Israëlitarum [r]. Mortem immaturam significat [s]. Occidetur [t], vel à Deo [u], vel à magistratu [x]. Quòd si severior sanctio videtur quàm res postulat, sciendum, 1. Nihil leve est quod fit adversùs authoritatem Divinam. 2. Interpretativè hæc transgressio erat apostasia à vera Religione, & Fœderis [illegible] rejectio: Renunciabat beneficio liberationis præteritæ, & promissioni futuræ de Messia [y]. [*De hac pœna excidii vide Collectanea nostra ad* Gen. 17. 14.] Quibus addendum, quod AE. notat, Deum comminari כָּרֵת, i.e. *excidium,* viginti tribus locis his qui transgrediuntur præcepta negativa, (seu vetantia, ut G. vocat,) bis tantùm iis qui transgrediuntur præcepta affirmativa, nempe, circa præceptum Circumcisionis, Gen. 17. & Paschatis. Nimirum, ut innueret Deus quo loco illas ceremonias haberi vellet, & quanto studio ab omnibus observari. Hinc dictum illud sapientum Hebræorum, *Qui contemnit solennia festa, vel cœtus ecclesiasticos, quique irritum facit fœdus Abrahami patris nostri, non habebit partem futuri seculi* [z]. ¶ *Peribit,* sive *excidetur, anima illa — à die primo,* &c.] Ordo verborum hic inversus est pro *Quicunque comederit* fermentatum *à die primo, &c. excidetur,* &c. [a].

16. *Sancta atque solennis,* [מִקְרָא קֹדֶשׁ] *Convocatio sancta,* Ch. i.e. dies solennis in quo convocari jubetur populus [b]. *Indictio sanctitatis,* i.e. dies solennis & sancta [c]. q.d. Populus à reliquis hujus vitæ negotiis vacans conveniito, ut sacris incumbat [d]. ¶ *Et dies septima*] *Prima* quidem, quòd tunc interfecit primogenita Ægyptiorum; & *septima,* quia tum submersit Ægyptios †. Inter alia facinora 7 dies intercessisse Hebræi uno ore tradunt. Et convenit hoc cum itinerum ratione. Nam *Succotham* venerunt 15. die, *Etham* 17. ad fauces *Chirotharum* 18. (ubi jussu Dei substiterunt exspectantes adventum Pharaonis;) die 20. occurrit Pharao, & nocte sequente submersus est [f]. ¶ *Nihil operis,* [מְלָאכָה] o. vertunt, [illegible], ex Levit. 23. 7. ubi additur עֲבֹדָה. Id vetus Romanorum Jus Pontificium vocabat *opus famulum*: Cicero de Legibus 2. *Feriis jurgia amovento, easque in famulis operibus patratis habento. Opus servile* vertunt Tertull. & Hieron. Vide Servium ad 1. Georg. [g]. ¶ *Facietis,* [יֵעָשֶׂה] *Fiet, parabitur.* i.e. Nullum opus illis diebus fiet, præterquam parare cibum necessarium [h]; & quæ ad hoc necessaria, sicut accendere ignem, &c. Et quantum ad hoc, Sabbatum strictiùs servabatur quàm alia festa [i]. Vide Exod. 16. 5, 23, 29. & 35. 2, 3 [k].

17. *Eodem ipso die,* [בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה] Ad verb. *in corpore diei hujus.* Vide Gen. 7. 13 [l].

19. *Fermentum*] Duo verba hoc significant: 1. שְׂאֹר, sive *vetus fermentum,* ut 1 Cor. 5. 7. q.d. *quod relictum est*: 2. חָמֵץ, (*infectum acidine,* Ma.) nomen habens ab *acerbitate saporis.* Significabant hæc duo spiritualis fermenti genera; unum quidem occultum, viz. *hypocrisin,* Luc. 12. 1. alterum apertum, nempe, pravam doctrinam & malos mores, Matt. 16. 6. 1 Cor. 5. 8 [m]. ¶ *Tam de advenis quam de indigenis terræ*] Ad verb. *in advena,* &c. i.e. sive sit advena, sive indigena [n]. Per *advenas* intellige proselytos [o]. Hebræi vocant uno modo *peregrinum* qui est מְסֻפָּר, *ex obscura & ignota progenie,* & è contrà אֶזְרָח est *indigena* qui est מְעֻלֶּה, *clarus ex sua prosapia,* cujus antecessores longo tempore urbem aliquam incoluerant: Alio modo accipitur גר *peregrinus,* seu *advena,* pro eo qui ex Paganismo ad Judaismum est conversus [p]. *Terram* intelligunt Canaan, quam possidebunt, & in qua nascentur ut liberi [q]. Præcipitur hoc ad confusionem vitandam, ut alienigenæ quoad externam vivendi rationem sese populo Dei accommodent; quare nec Sabbato operari eis licebat [r].

21. *Ite,* &c. [מִשְׁכוּ] *Trahite,* P. Mo. O. Ma. *extrahite,* M. JT. *Ite & accipite vobis ovem.* De hoc usu verbi מָשַׁךְ vide quæ ad Jer. 5. 8 *. Nempe è grege, à quo non spontè separabatur †. *Capite,* Ch. *abducite,* Sa. *cito sumite,* Sy. *abeuntes sumite,* o. *surgite & sumite,* Ar. *ducite ad mactandam,* M.

22. *Fasciculum, ne hyssopi*] Qui fiebat ex tribus caulibus conjunctis [s]. Sed quid hic אֵזוֹב? Resp. Variè reddunt. *Origanum,* Ar. & K in Di. quod hyssopo non multùm dissimile, teste Dioscoride. Alii, *parietariam,* vel *rutam murariam,* moti loco 1 Reg. 4. 32. In lingua Æthiopica אזוב *menthum* sign. ponitur enim pro ἡδύοσμον, Matt. 23. 23. Quæ sanè herba cum loco 1 Reg. 4. 32. meliùs quadrat quàm hyssopus: cùm enim non fruticescat neque lignescat, quorum utrumque contingit hyssopo, rectiùs opponitur cedro, tanquam minima planta altissimæ arbori. Eadem adspergillis est aptissima. Verti solet *hyssopus* ob affinitatem literarum, est tamen *hyssopus* potiùs Syrorum & Arabum זוּפָא [t]. *Museum* vertunt JT. *adiantum* Schindl. ex Levin. Lemn. *libanotidem,* seu *rorem marinum,* Pi. ex Ochino. [Quod sic probat.] 1. Hic ad aspersionis usum inprimis idoneus est. 2. Hic etiam in Terra sancta arborescit, ut authores fide digni testantur; cedróque opponitur, tanquam arborum minima. Hic locis saxosis gaudet, quare nasci dicitur *in pariete,* 1 Reg. 4. 32. 3. Pro ὑσσώπῳ Joh. 19. 29. est *[illegible] arundo* Matt. 27. 48, quo nomine ipsa stirps libanotidis significari videtur, ramusculis undiquaque resectis [u]. Alii *hyssopum* reddunt, ità BA. ex Jo. & Sy. Quod mihi multa persuadent. 1. Vocum similitudo. 2. Hyssopus Chaldaicè dicitur *ezoba,* & Æthiopicè *ezob,* planè ut Hebraicè. 3. ὕσσωπον vertunt o. quos, cùm stante republica

republicâ scripserint, in qua τὸ אזוב quotidianus erat usus, latere non potuit quid fuerit. Nec Josephum, eandem ob causam, latebat. Sed nec in errore tam crasso sequutus esset Paulus, qui πολυγλωττίαν suam jactabat. 4. Huic favent qui *origanum* vertunt, quod Talmudici numerant inter hyssopi genera. Marum quoque & sampsuchum, majoranæ species, sunt herbæ hyssopo congeneres, & Talmudicis, & aliis rei herbariæ peritissimis, Dioscor. Plin. Penæ: [quorum verba vide in Auctore.] Videntur ergò veteres *majoranam* intellexisse, quæ sanè ad aspersiones percommoda erat. Et hactenus omnia bellè procedunt: Sed omnia hæc subvertere videntur duo Scripturæ loca, 1 Reg. 4. 33. & Johan. 19. 29. collat. cum Matt. 27. 48. [De quibus suo loco & tempore σὺν Θεῷ dicendum est: interim, cui placet vel opus est, consulat Auctorem.] ¶ *Tingite in sanguine qui est in limine*] At quomodo sanguis de limine sumeretur, in quo nondum erat? בסף ergò vertunt *in vase*, vel *pelvi*: ità Hebræi omnes. Non humi fusus est, sed, tanquam quid pretiosum, pelvi exceptus. At o'. reddunt, *juxta ostium*. ¶ *Superliminare*] Ità Ch. Sa. Ar. &c. vertunt τὸ משקוף. Vox extra hoc caput non reperitur. A prospectu sic dici puto, propter cancellos summis foribus apponi solitos, ut per eos prospicerentur qui fores pulsaverant. Potest & vestibulum intelligi, ex quo in viam patet prospectus. Græcè πρόθυρον, & προπύλαιον. Græci hic σταθμόν habent, quod autem Hesychio πρόθυρον. Porrò, aspergebant *superliminare*, non *limen*, ob reverentiam sanguinis Christi minimè conculcandi, Heb. 10. 29. Nè sanguinem sacrum transeuntes pedibus conculcarent. Quidni enim in illis vera Religio præstiterit quod in aliis superstitio, 1 Sam. 5. 5. Sophon. 1. 9? ¶ *Et utrumque postem*, המזוזת] Ità dicuntur, non quòd ipsi moverentur, sed à valvarum motu quæ illis innituntur. At Græcis fortasse meliùs σταθμοί, & παραστάδες, quia ipsi sunt immobiles. Arabs quoque, *super stantes* (partes) *ostii*. At alius MS. *super brachia ostii*: & Herpenianus, *super duas maxillas*.

23. *Transcendet*, &c. ופסח] *Et transiliet*, &c. i.e. relinquet domum intactam. ¶ *Et non sinet percussorem ingredi*, ולא יתן המשחית לבא] *Non dabit*, scil. ordinem, vel ordinationem, non ordinabit, vel præscribet. Plus est quàm *permittere*: sign. enim manum providentiámque Dei in omnibus. Hinc patet percussionem factam à Deo per Angelum. Quæritur, an bonus fuit, an malus. Q. malum fuisse putant. Probatur, 1. ex Psal. 77. *immisit Angelos malos*. 2. Ex his verbis, *non sinet ingredi*, quibus innuit, quòd libenter intrâsset, si fuisset à Deo permissus. Alii bonum Angelum fuisse existimant. Probatur: Quia qui submersit Ægyptios bonus erat, ut constat cap. 14. Ergò & qui percussit primogenitos; nam est par ratio.

24. *Custodi verbum istud*, הדבר] *Rem hanc*: Met. adjuncti. Referendum hoc non ad ceremonias illas Paschatis in Ægypto peculiares, de quibus v. 7, 11, & 22. sed ad reliquam institutionem. At La. statuit illas etiam ceremonias postea observandas præscribi: licèt alibi earum expressa mentio non fit, hîc tamen fit, idque sufficit. [*Vide quæ ad v.* 11.]

26. *Et cùm dixerint vobis filii vestri*] Anno 12. filii à parentibus ad Templum ducebantur, Luc. 2. 42. Ab eo tempore incipiebant de Paschate & aliis sacris vesci. Confer quæ infrà c. 13. 8, 14. Hyrcanus apud Josephum, l. 12. c. 4. νόμος ἐστὶ, &c. *Lex prohibet natum comedere de sacrificio, priusquam ad Templum venerit, & Deo offerat*. ¶ *Quæ est ista religio?* מה העבדה הזאת] *Quid sibi vult hic ritus?* V. M. i.e. hæc ceremoniæ, & hæc religio? *hic cultus?* Ch. Sy. Ar. Hinc colligit AE. solùm in terra Israel mactandum agnum paschalem, & non extra *. Sacræ actioni doctrinam annectit, ut cap. 13. nam sine ea actio vana & inutilis esset.

27. *Victima transitus*, זבח פסח] *Sacrificium Pesah*; i.e. victima est transitionis, seu præteritionis. *Immolatio*, vel *sacrificium*, *Paschæ*, [ità plerique.] *Sacrificium propitiationis*, Ar. sive, *pro misericordia coram Domino*, Ch. Pascha nimirum erat sacrificium propriè dictum, Exod. 23. 18. & 34. 25 [*Ad quæ vide annotata.*] Hinc Pascha θῦμα dicitur, Marc. 14. 12. Sed præcipuum est, quòd sanguis agni à sacerdote spargebatur, 2 Par. 30. 16. & 35. 11. in quo *adis seu essentia, sacrificii* est, inquit Canon Judæorum notissimus. Adde quòd in Ægypto, ubi nullum erat altare ad quod sppargeretur sanguis, huic tamen analogum fuit, quòd postes illinebant sanguine agni. Deinde, Pascha in loco sacro mactari oportuit, Deut. 16. 5. ¶ *Victima transitus Domini*, פסח הוא ליהוה] Potiùs *Domino*, i.e. in honorem Domini: ut patet ex הוא interjecto, quod non refertur ad עבודה *cultum*, quia hæc fœm. est, sed ad זבח, quod mascul. est. Nec *cultus* commodè diceretur victima. ¶ *Quando transivit*, ità Sa. אשר פסח] *Qui transiens*, JT. vel, *transivit*, A. *sicut protexit*, o'. *quod misertus est*, Ch. vel, *propitiatus*, Sy. Ar.

29. *In noctis medio*] Cùm homines securi quiescunt, 1 Thess. 5. 2, 3. Confer Job. 34. 20. Matt. 25. 5, 6. Eò terribilior hæc plaga, tunc *ipsa silentia terrent*. ¶ *Omne primogenitum*] Sed quid si plures primogeniti erant in una domo? nam & paterfamilias, & filius, & privignus, fortè primogeniti erant omnes. Resp. In hoc casu omnes occisi sunt. Pharao vel primogenitus non fuit, vel sequenti plagæ reservatus. [Alii hoc negant. Quia, more Scripturæ, *primogenitus* alicujus familiæ vocatur qui in ea est primogenitus, (nempe filios:) Non sic dicuntur vel pater, vel privignus, nec qui jam in aliam familiam commigrassent.] ¶ *A primogenito Pharaonis qui in solio sedebat*, הישב על כסאו] Quidam ad filium referunt, & vertunt, *sedente*, i.e. *sessuro*: Vide c. 11. 5. Alii ad Pharaonem: nam Pharaonem ancillis opponi; & Pharaonis opus, quod est, *in solio sedere*, ancillarum operi, quod est, *molam trudere*: Nec *sedens* pro *sessuro* aptè poneretur. ¶ *Primogenitum captivæ*] Ità Græci. Heb. *captivitatis*: quod rectè intelligas de servis pessimæ conditionis, i.e. in pistrinum datis. Confer suprà 11. 5.

30. *Neque erat domus*] Nempe in qua erat primogenitus. Aliqua potest hîc esse hyperbole. Modica exceptio pro nulla habetur. Deus sic ordinavit, quòd in qualibet domo Ægyptiorum erat aliquis primogenitus. In omnibus vel primogenitus mortuus est, vel primarius loco primogeniti; sive, qui mortuo primogenito in ejus jura successit. Ità nullus pater alii posset esse solatio, cùm clades omnibus communis esset.

31. *Vocatísque*, &c.] Videtur Pharao Mosen adiisse, vel per se, vel saltem per nuncios. ¶ *Egredimini*, צאו] Nempe, festinanter, quod innuit punctum extraordinarium. Vide etiam Gen. 19. 14.

32. *Benedicite mihi*] i.e. Orate pro me *, nè peream in hac peste.

33. *Urgebántque*, ותחזק] *Et invaluit*, Mo. Pi. i.e. Magno numero se congregavit ad urgendum. *Cogebant*, o'. nempe precibus, Exod. 11. 8. *Institerunt*, Sy. Ti. *coarctârunt*, Ar. *prævalescebant*, Ch. Hinc fabulæ & calumniæ Gentilium, Hebræos ob scabiem oraculi monitu ab Ægyptiis Ægypto pulsos fuisse, Tac. Hist. l. 5.

34. *Conspersam farinam*, בצקו] *Conspersionem suam*, Mo. V. O. P. *farinam*, o'. *massam infermentatam*, Ch. Sy. Ar. JT. Ca. *cibos circumvolutos*, V. *pastam subactam*, K. in M. *reliquias ciborum*, M. ex RS. O. vel, *reliquias pastæ*, O. ¶ *Et ligans in palliis*, משארתם צררת בשמלתם] *Cibos suos* (vel, *reliquias*, Ti. *conspersiones*, P. Mo. o'. *escas alias*, Q. in Mar. à שאר *carne*, Mar. *massas eorum*, plerique in Mat.) *circumvolutas*, &c. V. vel, *ligatos in vestibus*, seu *palliis*; sim. o'. Ch. Sa. M. Ti. Mo. Alii, *panaria sua involuta vestibus*, i.e. vasa in quibus servabatur massa illa: ut tamen sit continens pro contento; q. d. conspersiones suas conspersas. Alii subaudiunt præpositionem *in*, vertúntque, *in panariis suis* [ità Ch. vel, *in mactris*, Ca.] *involutis vestibus*. Verti potest, Tulit populus *pastam pro cibis suis*, M. ¶ *Antequam fermentaretur*] טרם pro בטרם. Ellipsis τοῦ ב, quod exprimitur Gen. 37. 18.

36. *Dedit gratiam*] Fecit ut populus gratiâ valeret apud Ægyptios. Non timore inducti, sed spontè, commodârunt. Solebant idololatræ in colendis idolis se gemmis & inauribus decorare. Credebant autem

Ægyptii

Ægyptii hoc petentes Israelitas suis diis sacrificaturos, (prout antea fecerant,) ideóque nec abituros è terra. Nam Moses hactenus itineris tantùm tridui mentionem fecerat [d]. ¶ *Ut commodarent eis*, ità Sa. וַיַּשְׁאִלוּם] Vertunt, *commodaverunt* (*mutuo dederunt*, Sy.) *eis*, ó. Ch. P. Mo. O. *dederunt illis*, Ar. *petita dederunt*, A. Ti. M. Pi. *dederunt eis petentibus*, JT. vel, *adeò ut illa mutua eis dederint*. וַיַּשְׁאִלוּם pro וַיַּשְׁאִילוּ לָהֶם, Ellipsis præpos. ל. Sic 1 Sam. 1. ult. הִשְׁאִלְתִּהוּ, *petitum dedi eum* Jehovæ, h. e. utendum dedi, usibus ejus consecravi, Pi. ¶ *Et spoliaverunt*, ità Sa. Mo. JT. A. וַיְנַצְּלוּ] *Prædati sunt*, ó. *denudârunt*, Sa. vers. *eradicaverunt*, Ar. *vacuos reliquerunt*, Ch. Promissum hoc antea fuit à Deo, Gen. 15. 4. & Exod. 3. 23. Jun. Gerson, conversus Judæus, in suo Germanico Talmud annotat, quòd demum tempore Alexandri Magni hæc spolia per juridicum processum repetere conati fuerint Ægyptii: Quistorp. Qu. Quando hoc factum? Resp. Videtur factum ante decimam plagam, & hic hysterologiam esse †: Et illa, *fecerunt*, *petierunt*, vertenda sunt, *fecerant*, *petierant* [f]. Unicum est quod obstat, quòd tum non habebant discedendi facultatem. Verùm de dimissione jam actum fuit, & rumor sparsus tanquam de re concessa, & servi Pharaonis de ea cum Rege egerunt. Sed præcipua difficultas est de jure. Hinc Manichæi Vet. Test. Deo detraxerunt tanquam fautori fraudum & furtorum. Duo sunt quæ in dubium vocari possunt, nempe res, & modus. De utroque notandum, quòd agnoscere debemus justum esse & æquum quicquid Deus facit. Quod ad primum, nempe Alienæ rei usurpationem, dicendum, 1. Jus conditoris in omnia creata infinitum esse, nec in quenquam transferri posse. 2. Justam fuisse rationem hujus translationis, tum respectu Hebræorum, quibus Deus dare voluit mercedem servitutis & injuriarum, tum respectu Ægyptiorum, ut puniret Deus eorum scelera, idololatriam & contumaciam. Rectè Aug. *Digni erant Ebræi quibus talia juberentur, & Ægyptii, qui talia paterentur* [g]. Quidam aiunt eos pro mercede laborum suorum prædam hanc justè asportâsse [h]. Quæ excusatio opportuna esset, si Pharaonis ipsius ac præfectorum bona abstulissent; cùm autem ab amicis & vicinis hæc accepissent, non sufficit ille prætextus sine Divina jussione [i]. Hæc sibi vendicabant Israelitæ titulo justi belli, quo Ægyptios, hostes suos & tyrannos, invadere possent & spoliare [k]. *Qui hoc exprobrant Israelitis, cogitent quòd Ægyptii erant debitores, non solùm rerum, sed & vita sua, propter Josephi benignitatem. Quid injustum, si illi, qui, licèt non servissent eis, multa auferre poterant, & divites abire, pro magnâ durâque servitute pauca accipiunt?* Iren. contra hæret. l. 4 [l]. Sed altera quæstio plus habere videtur difficultatis, nempe, quòd commodatò peterent; licèt hoc non tam colligatur ex verbis v. 35. & 36. (nam שָׁאַל est simpliciter *petere* vel *postulare*, ideóque negant nonnulli eos *commodatò petiisse*,) quam ex loci circumstantiis: Non enim alius erat prætextus quo peterent, nisi ad celebrationem festi, ideóque pecuniam non petebant. Dicendum ergò, 1. Israelitas hîc (ut antea Moses fecit, cùm peteret iter tridui) petiisse ab Ægyptiis, ut concederent sibi vasa, &c. ad sacrificium, quod Ægyptii restrictè acciperent, intelligeréntque sibi restituenda esse post sacrificium, etsi Ebræi non dicerent se reversuros. In utroque facto fuit dissimulatio, sed tamen nihil dictum fuit contra veritatem [m]. 2. Non mentiti sunt Hebræi, cùm petierunt commodatò, animo non restituendi; nam hæc consistere possunt, ut scilicet quis commodati contractum ineat, & simul restituendi animum habeat tantùm conditionatum, Si tenebor restituere, aut, Nisi alio titulo res mea fiat [n]. Qui aliquid commodatò accipit animo non restituendi, non semper peccat mendacio: v. g. si sibi persuaderet, se facilè effecturum ut dominus illud postea donaret; pariter, si rem suam (quam alius possideret, nec sciret esse alienam) commodatò peteret: nam tacita inest conditio; Restituam, nempe, nisi mea sit, si obliger. Israelitis autem donata hæc erant, vel donanda, à supremo Domino [o].

[d] Li. spicil. † Riv. ex Aug. Bo. [f] Bo. [g] Riv. [h] Ità T. [i] E. [k] T. [l] Lippom. [m] Riv. [n] M. Bo. [o] Bo.

37. *Profectíque sunt de Ramesse*, מֵרַעְמְסֵס] *Raamses*, *Rome-ses*. Videtur nomen habuisse ex celeberrima illorum dea, quæ *Isis* dicta aliis, Ægyptiis *Ses*, vel *Sis*. Solebant aliæ linguæ vocalem addere in initio verborum: Sic, quod ipsi *Cophti*, exteri vocabant *Ecophti*, indéque *Egypti*. Ità quod *mare Goiim* Hebræis erat, alii appellabant *Egoiim*, vel *Ægeum*. Plena sunt omnia id genus exemplorum [p]. ¶ *De Ramese*] Et regio ejus nominis erat, & urbs. Eò convenerant ex omnibus locis; nam probabile est sparsos fuisse latiùs per Ægyptum [q]. ¶ *In Socoth*] Sic dicta est, quòd prima ibi Hebræi, exeuntes ex Ægypto, fixerunt tabernacula [r]: vel potiùs, à nube gloriæ quæ hîc supervenit eis, iisque tegumentum erat, Psal. 105. 39. & cum iis mansit ad Mosis mortem [s]. ¶ *Sexcenta ferè millia*] Non numerantur qui vigesimum ætatis annum nondum expleverant, nec mulieres, nec senes, nec vulgus Ægyptiorum qui Hebræis adhæserant, quos omnes aliqui putant attigisse tricies centena millia [t]. Minùs mirabitur duobus seculis sic auctam Jacobi progeniem, si quis consideret in Ægypto mulieres esse valde εὐτόκους (*fertiles*,) ut Aristot. affirmat, Hist. anim. l. 7. c. 4. ità ut multæ uno partu septenos edant, ut testatur Paulus, L. *Antiqui*, D. *Si pars hæreditatis petatur*. Adde Gellium l. 10. c. 2. [*Sed de his vide quæ ad* Exod. 1. *congessimus*. Valde autem hic numerus convenit cum eo qui est in loco Chæremonis apud Josephum. Is enim priùs ponit 250 millia, deinde 380 millia [v]. ¶ *Absque parvulis*, [ità plerique,] לְבַד מִטָּף] *Tantùm præter familias*, Mo. *præter apparatum*, ó.

38. *Vulgus promiscuum*, ità Sa. עֵרֶב רַב] *Mistio multa*, Sy. P. Mo. O. *promiscua turba*, *copiosa*, Ar. *extranei multi*, Ch.

39. *Coxerúntque*, &c.] Heb. *Coxerunt massam illam in placentas*. Ellipsis τὰ ל [x]. Sensus est, Quia placentæ ob festinationem exitûs fermento mixtæ non fuerant, ideo eas non coxerant Hebræi in exitu; sed ubi Succothas venerunt, addito quod secum attulerant fermento, coxêre eas, ut & cibos alios [y]. ¶ *Farinam dudum conspersam*] Rectè; nam plùs quàm uno die integro conspersa fuerat, nec fermentata [z]. ¶ בָּצֵק] *Pastam*, Onk. M. *conspersionem*, V. P. in G. ¶ *Subcinericios panes*] Est עֻגָה *panis subcinericius*, i. e. super carbones, non in fornace, coctus [a]. ¶ עֻגוֹת] *Placentulas*, Ch. Sy. Ar. Mo. O. M. *subcinericia*, ó. Sa. ¶ *Neque poterat fermentari*] Heb. *non erat fermentata*, sub. *illa conspersio*, V. ¶ *Cogentibus exire Ægyptiis*] Hinc fingebant calumniatores, Appion & alii, Judæos Ægypto pulsos tanquam leprosos & morbidos. Cui calumniæ obviàm ire voluit Psaltes, Psal. 105. 37. *nec infirmus in tribubus* [b]. ¶ *Nec pulmenti quidquam*, &c. צֵדָה לֹא עָשׂוּ] *Escam sibi non fecerant*, P. V.

40. *Habitatio autem — in Ægypto fuit quadringentorum triginta annorum*] At certum est toto illo tempore non habitâsse in Ægypto. Quod patet, 1. ex genealogia Mosis: Nam *Caath*, qui descendit in Ægyptum cum *Levi*, Gen. 46. vixit annis tantùm 133; *Amramus*, ejus filius, annis tantùm 137; *Moses*, ejus filius, erat 80 tantùm annorum in exitu. Ex his demendi sunt & anni quos *Caath* vixit post natum *Amramum*, & quos *Amramus* vixit post natum *Mosen* [c]. 2. Ex Gal. 3. ubi Apostolus à promissione Abrahamo facta usque ad Legem datam numerat tantùm 430 annos [d]. Ultra 210 annos in Ægypto non erant †. Ità Seder Olam, & Chronicon R. Abrahami Levitæ, qui sic ait: *A descensu Jacobi in Ægyptum fuerunt anni 17; hinc ad mortem Joseph, 53; hinc usque ad tempus quo surrexerunt falsi propheta de filiis Ephraim & Gilead, qui seduxerunt filios Israel, & ob id occisi fuerunt, anni 110; hinc ad exitum, 30 anni* [f]. Qu. At quomodo hæc concordant cum textu? Resp. Aliquid hîc interpretamenti vice addendum censuêre interpretes. LXX hîc variant ab Heb. (quod in utroque Talmude notatum) & addunt post, ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ ἐν τῇ γῇ Χαναάν. (Sic & Sa. in G.) Quod probabile est ex Hebræo codice excidisse [g]. Non placet; neque enim tot annis in his duabus terris habitârunt. Nam *Carris* habitavit Abraham, ut doctissimis Ebræorum videtur, 5 annis: illinc venit in terram Canaan, ubi vixit 25 annis ante natum Isaacum: indè ad exitum 400 anni [h]. Alii ergò

[p] Li. in spicil. [q] Riv. [r] Me. [s] Li. spicil. [t] Mo. [v] G. [x] Pi. [y] G. [z] Me. [a] M. [b] Riv. [c] L. Riv. [d] E. Riv. † G. F. He. in M. & F. [f] M. [g] Bo. [h] D.

dicunt Senes hoc addidisse, *& in reliquis terris*, (quod etiam RS. subintelligit[i].) Rectè sanè. Testantur id AE. ad h. l. & liber continens res gestas Regum ac Ducum Templi secundi[k]. In quibusdam libris additur etiam post περιῴκησαν, *(habitaverunt,)* καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν, *(& patres eorum*[l].) Sic edit. Rom. libri antiqui. Hoc additamentum probum est[m]. Sensus non est malus, si intelligas exilium illud Ægyptiacum durâsse ad annum usque 430. ex eo tempore, Gen. 15. 13[n]. Tota mansio denominatur à terra Ægyptiaca, quòd ea reliquis diuturnior & posterior fuerit[o]; & magnis calamitatibus insignis[p]. Illius habitationis & finis, (ut hîc dicitur,) & principium, (ut patet ex Gen. 12. 10.) fuit in Ægypto[q]. Major eorum pars in Ægypto consumpta est. Hæc habitatio, &c. nobilitata est & imperio Josephi, & Hebræorum tum multiplicatione, tum afflictione, in Ægypto, & stupendâ eorum liberatione ex illa[r]. Inchoandus est numerus à tempore vocationis Abrahæ ex Chaldæa, & promissionis ei factæ, Gen. 15[s]. Eugubinus quidem & Genebrardus volunt captivitatem durâsse 430 annos; sed nullis rationibus firmis nituntur[t]. Egressi sunt 25. die Martii, nempe eodem mensis & hebdomadæ die quo ante annos 2543 creatus fuerat mundus, & post annos 1457 incarnatus est Christus, & quo 34 post annis resurrexit à mortuis, & quo putatur in fine mundi venturus ad Judicium extremum; nempe 25. Martii, die Dominicâ[v].

41. *Eâdem die*] Vel, *hoc ipso die*; ità vertunt Ch. Sa. Sy. Ar. M. P. Ti. JT. A. In explicatione variant. 1. Eâdem die quâ ante 430 annos Abraham cœpit peregrinari in Ægyptum[x]. 2. *Eâdem die*, scil. Paschæ, de qua v. 17[y]. 3. Omnes simul, licèt essent tanto numero, eâdem die egressi sunt[z]. Hoc enim miraculi instar fuit[a]. Alii vertunt [בְּעֶצֶם הַיּוֹם] *in osse* (vel, *corpore*, A. Mo. vel, *robore*, O. A.) *diei*, Pi. Ma. Habente adhuc die robur suum[b]. Vide de hac phrasi v. 17. & Gen. 7. 11[c]. h. e. Medio die; quemadmodum percussit Ægyptios mediâ nocte[d]. Factum enim hoc videntibus Ægyptiis, Num. 33. 3 †. Summo manè & diluculo[f]. Alibi noctu exivisse dicuntur, Deut. 16. 1. respectu initii[g], & præparationis, & liberæ abitionis à Pharaone concessæ[h].

42. *Nox observabilis*, ità Ch. Sa. O. [לֵיל שִׁמֻּרִים] *Nox custodiarum*, Mo. F. vel, *observantiarum*, M. F. V. Ma. A. *Nox observationis*, Aq. Schol. Samar. in Nob. vel, *observata*, Sym. i. e. *observabilis*. Sic in N. Fœdere, ὑπόδικος, *condemnabilis*[i]. Ità dicitur, vel, quòd Dominus eâ nocte custodiverit filios Israel, nè læderentur[k]; vel, quòd illi omnibus seculis observare deberent, &c[l]. Noctu ad omnes Hebræos missi sunt nuncii ut egrederentur, ad quod comparârunt se[m].

43. *Hæc est religio Phase*] i. e. Talis debet esse ritus, seu observantia, edendi agni Paschalis[n]. ¶ *Alienigena*, ità P. [בֶּן נֵכָר] *Filius ignoti*, O. Qui est alterius gentis[o]. Extraneus à gente Judæorum & religione[p]. Vel, qui est extra ritum Judæorum, sive Gentilis, sive Judæus baptizatus[q]. *Omnis filius Israel qui fuerit apostata*, Ch. ¶ *Non comedet*] Nisi circumcisus fuerit[r].

44. *Omnis servus circumcidetur*] Qu. An inviti circumcidi poterant? Resp. [Affirmant quidam.] 1. Id disertè exprimitur Gen. 17. 12. 2. Aliàs nulla esset differentia inter servum & mercenarium; nam & hic, si voluit, circumcidi potuit[s]. Nota illis invitis impressa erat, (nec hoc injustum respectu doloris, cùm servi sint possessio dominorum:) at in iis non erat signum profitendæ Judaicæ Legis, sed tantùm politica nota[t]. [*Bocharti mentem & verba videre est in Annotatis ad* Gen. 17. 12.] [Negant alii[v].] Quia cùm circumcisio dicatur *Fœdus Domini*, Deus non vult fœderatos invitos, sed obedientes[x]. Sed hic sensus est; Judæis cavendum, nè servos emerent qui non essent parati suscipere Religionem Judaicam & Circumcisionem; deinde, nè Phase comederent antequam circumcisi essent[y]. Lex de servis circumcidendis intelligi debet sub conditione, *si vellent*: addo etiam, dominum debuisse omnem operam adhibere ut eos volentes adduceret[z]. ¶ *Et sic comedet*] Dupliciter

[i] G. [k] D. qu. epist. 51. [l] G. [m] D. ibid. [n] G. E. [o] F. [p] Me. [q] Walth. La. [r] Walth. [s] Ità L. E. Me. T. ex To. & Caj. F. ex RS. D. G. Riv. Bo. ex Jo. & Euseb. [t] Riv. [v] T. [x] Q. in La. [y] La. [z] L. To. in La. [a] La. [b] O. [c] V. [d] He. in A. † A. [f] Bo. [g] A. [h] Riv. [i] D. [k] F. V. Bo. [l] T. V. L. Me. T. M. A. [m] La. [n] V. [o] Me. [p] V. [q] RS. in L. [r] Me. [s] La. [t] Caj. [v] Ità Bo. Riv. BA. 1. 1. 50. 577. [x] Riv. [y] Bo. [z] Riv.

intelligitur ab Hebræis. 1. Ut domino non liceat edere donec servus sit circumcisus, quia, cùm sit quædam res dominii sui, ei imputari debet defectus Circumcisionis. 2. Ut servo non liceat, q. d. quanquam sit res domini Hebræi, non tamen propterea admittendus est ad comessionem agni Paschalis, nisi fuerit circumcisus[a].

45. *Advena*, תּוֹשָׁב] Gentilis[b]. Verbi gr. Mercator qui inter vos commoratur[c]. ¶ [תּוֹשָׁב וְשָׂכִיר] h. e. *Gentilis, & incircumcisus*. Ità exponunt Hebræi. Alioquin תּוֹשָׁב capitur pro subulato, & qui acquisitus est ad עוֹלָם, i. e. *usque ad jubilæum*. At שָׂכִיר est, qui emptus est ad 6 tantùm annos[d]. ¶ *Non edent*] Nempe nisi spontè velint circumcidi, neque enim eos cogendi jus erat. Intelligitur id tum ex præcedentibus verbis, tum ex Num. 9. 14 †.

46. *In una domo*] In memoriam quòd in Ægypto adeò soliciti erant de exitu, quòd non vacabat eis discurrere de domo in domum[f]. ¶ *Nec efferetis*] Ex præcedentibus hoc consequitur, quia stare in domo jussi sunt[g]. ¶ *Nec os confringetis*] Quippe raptim edere jussi sunt: Neque enim qui properant in emedullandis ossibus tempus terunt[h]. Ossa cum reliquis carnis agni combusta sunt[i].

48. *Quòd si quis peregrinorum*, &c. וְכִי יָגוּר אִתְּךָ גֵּר וְעָשָׂה פֶסַח לַיהוָה] Ἐὰν δέ τις προσέλθῃ πρὸς ὑμᾶς προσήλυτος ποιῆσαι τὸ πάσχα Κυρίῳ, *(Si quis proselytus accedat vobis ut faciat pascha Domino,)* ο'. in G. *Cùm peregrinatus fuit tecum peregrinus, & fecerit transitum Domino*, i. e. Divinæ Legi se subjecerit, factus sit גֵּר צֶדֶק, i. e. *proselyta justitiæ*[k]. *Quando transierit ad vestram Religionem*, Ch. ¶ *Et tunc celebrabit*] Nempe, si omnes masculi ad eum pertinentes circumcidentur. Sic Gen. 17[l]. ¶ [וְעָשָׂה] *Et fecerit*: hic sign. *& facere voluerit*. Nam verbum actionem notans de voluntate & voto agendi non rarò intelligendum[m].

[a] L. [b] L. Me. [c] Me. [d] M. † G. [f] L. [g] BA. 610. 38. [h] BA. 629. [i] He. in A. [k] G. [l] L. [m] Glass. gram. p. 248.

CAP. XIII.

2. *Sanctifica mihi omne primogenitum*, [קַדֶּשׁ־לִי] At huic loco apertè repugnat alter locus, Lev. 27 26. *Primogenitum ex bestiis — nè quis sanctificato* (לֹא יַקְדִּישׁ) *illud; Domini est*. Resp. Conciliatio facilis est, si posterior locus de *consecratione* loquatur, (non enim iterum consecrandum quod Deus semel sibi consecraverat;) prior de *sancto usu*, sanctè enim usurpandum quod Deus semel sibi consecraverat. Si bene observavi, הִקְדִּישׁ est, *Deo addicere*, & *consecrare*, קִדֵּשׁ, *sanctè habere*, vel *uti*. Differentia hæc insignis est, ut minùs sit perpetua; & tamen ex iis quæ haud putares ad eam flectas multa[n]. ¶ *Sanctifica mihi*, [קַדֶּשׁ לִי] h. e. Indica meo nomine populo ut sanctificet, prout Moses fecisse legitur, v. 11, 12. Nam voces reales (scil. realem actionem significantes) pro verbalibus sæpe usurpantur, h. e. pro rei indicatione, quæ ut plurimùm fit verbis[o]. Sanctifica, nempe per oblationem, i. e. *immola*. Et quia hominem immolari nefas esset, jubet pretio redimere[p]. A communi usu separate, ut mihi dicentur & offerantur[q]. Offer mihi, & homines quidem in perpetuum mei servitium: nihilominus Deus Levitas eorum loco sufficit[r]. *Consecra*, scil. mandato: Jubeto mihi consecrari[s]. ¶ *Quod aperit vulvam*, [פֶּטֶר כָּל־רֶחֶם] Ad verb. *apertionem omnis vulvæ*, V. Quod sic intelligendum est: 1. Si mas sit, v. 12. Nec fœmina offerebatur; nec mas qui post partum fœminæ natus erat, quia non aperuit vulvam. 2. Non omne paternum primogenitum erat Deo offerendum; nempe, si ex vidua quæ antè pepererat susceptus filius; aut ex non vidua, sed quæ fœmellam antè pepererat. 3. Omne maternum primogenitum Deo offerendum: si plures quis haberet uxores, singularum primogenitus offerendus erat[t]. *Quod aperit*, scil. primò, idque erumpendo[v]. At פֶּטֶר *PATAR* nunquam sign. *aperire*, sed *discedere*, vel *dimittere*. Fortè ex Arabismo est, ubi *PHATARA* est *incipere*, & *ALPHATRO initium*, & פטר potest esse *initium vulvæ*, i. e. fœtus quem vulva primùm efformavit, &c. Hinc

[n] Med. de Sanctitate relativa. [o] Glass. gram. p. 266. [p] E. [q] Me. O. ità Lo. Bo. A. [r] T. ex Bo. [s] Pi. [t] Bo. T. [v] Pi.

Hinc Ar. *primum ventris* [u]. ¶ *Mea sunt*, לִי הוּא] *Meum* enim *est*, V. Alii generaliter exponunt, q. d. Meritò possum primogenita exigere, cùm omnia sint mea. Alii specialiter, Primogenita mihi obligata sunt [y]. *Mea sunt*, quia illa à strage exemi [z]. Mea esse volo, & hâc lege constituo [a]. In memoriam tanti beneficii [b].

3. *Mementote*, זָכוֹר] Infin. pro imperat [c]. Sic הָלוֹךְ *ire*, 2 Sam. 24. 12. pro, *ito*, 1 Chron. 21. 10; *edere*, Esa. 22. 13. pro, *edamus*, 1 Cor. 15. 32 [d]. Vel indefinitum est, quia perpetuò recordari jubemur [†]. ¶ *Ut non comedatis fermentatum*] Ut memores sitis quàm festinanter ejecti estis [f]. Præceptum non obligat ad comedendum azyma nisi primâ die, quando comedebatur agnus; sed sufficit in aliis diebus abstinere à fermento & fermentato [g].

4. *Mense novarum frugum*, ità Ch. Sa. Mo. אָבִיב] *Spica*, pro *spicarum*, V. h. e. mense quo spicæ exeunt calamis. Nam אָבִיב propriè est *calamus in cujus summitate est spica* [h]. *Est spica recens* [i], vel *viridis*, Exod. 9. 31 [k]. Hoc sensu omnes Hebræi accipiunt [l]. *In mense maturescentis fructûs*, F. M. vel, *granescentis segetis*, Ar. vel, *spicæ viridis*, O. Alii אָבִיב accipiunt pro *tempore florido ac virenti*, quo nempe egressi sunt [m]. *In mense florum*, Sy. & Arab. MSS. in BA. Mensis hic *Nisan* est [n]. נִיסָן autem scribitur pro נִסָּן, ut Josephus vocat *Nissin*, Antiq. 3. 10. vocali longâ supplente defectum τῦ Dages; ut sæpe in נִיסִין pro נִסִּין *Nissin*, i. e. *vexilla*. Ità *Nisan* dicitur à vexillis, quæ illo mense primùm educuntur, 2 Sam. 11. 1 [o]. Eduxit eos Deus tempore ad iter peropportuno, cùm nec æstus nec frigus viget [p].

5. *Cùm introduxerit*, &c.] Hinc patet has leges de Phase & azymis & primogenitis non obligasse eos in deserto. Pariter de sacrificiis. Vide Deut. 12. 1, 9 [q].

8. *In die illo*] Quo, scilicet, comedes azyma [r]. ¶ *Hoc est quod fecit*, בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה] *Propter hoc* quod *fecit*, A. Pi. P. i. e. Propter ea signa quæ fecit Dominus celebramus Paschæ festum [†]. Alii sic, *Propterea hoc fecit*, Sa. Sy. M. Ti. *mihi Jehovah*, sub. *ut essemus memores accepti beneficii* [s]. *Propter hoc fecit*, &c. Ch. Mo. JT. *Propter hoc fecit*, i. e. præcepit mihi hoc [v]. *Propter hoc*, sub. *facio hoc*, Pi. *Illud est* (vel, *hoc factum est*, Ang.) *propter id quod fecit*, Ar. Belg. *Propter hoc fecit Jehovah mihi ista*. Ellipsis est relativi, h. e. In hunc finem omnia hæc beneficia præstitit, ut ipsum tam benefi cum grato animo colam & celebrem [x].

9. *Et erit quasi signum in manu tua*, &c.] Quidnam erit signum? nempe id de quo immediate egerat, solennitas diei illius & azymorum, ut postea v. 16. *Erit signum*, nempe id, quòd primogenita consecrantur. Ubi notandum est, verba esse non Dei, nec Mosis, sed parentum filios ex præscripto Divino sic instituentium, (ut patet ex alio loco sequente:) q. d. Hic ritus tibi, ô fili mi, *erit in signum*. Proverbialis est loquendi modus, cùm voluerint rei memoriam commendare, *signum in manu*, vel, *ad manum*, i. e. quod semper in promptu habeas. Sic Jer. 22. 24. *Si quasi annulus*, scil. cui signaculum insculptum. Confer Cant. 8. 6. Esa. 49. 16. Agg. 2. 24 [y]. Quod in promptu habeas, quasi manu palpandum, manibus, oculis continenter spectandum, & ad omnes usus recolendum [z]. Sensus est, Studebis perpetuò beneficii hujus reminisci, perinde ac si signum posuisses digito, &c [a]. Alludit ad eos qui filum digito alligant, aut signum aliquod sibi faciunt, nè obliviscantur [b]. i. e. Externæ istæ ceremoniæ sint tibi quasi signum, habeas in manu, aut monumentum ante oculos, quod te perpetuò admoneat beneficii accepti. Signa in hoc prosunt, ut spiritualium cœlestiúmque rerum aspectum terreno quodam modo nobis exhibeant; ut sensus nostros exerceant, moneant, ac solentur. Dicit ergò Deus, Ego præcepi tibi hanc ceremoniam observari, ut potentiam ac beneficentiam meam, quâ te liberavi, quasi in oculos & manum dem; nè unquam tibi desit quod carnis infirmitatem adjuvet, & te admoneat potentiæ meæ & gratiæ, &c. & sic cor tuum calefiat, & me benefactorem ames, timeas, colas, &c. & studeas voluntati meæ obtemperare: sicque fiet ut Lex Dei semper sit in ore tuo, ut semper eum laudes, & totâ vitâ Dei virtutem testeris [c]. Pharisæi, qui hæc carnaliter & crasso modo intelligebant, alligabant brachiis & fronti sua phylacteria [d]. Quæ carpit Christus, Matt. 23. 5 [†]. Quæque tanti faciunt miseri Judæi, ut apud eos est hæc sententia, כל המקיים מצות תפילין מעלה עליו כתוב כאשר למד יומם ולילה, h. e. *Quicunque servat præcepta de ponendis Tephillim, huic tribuit Scriptura quasi dictas dies & noctes.* In iis quatuor domunculas faciunt, ubi totidem lectiones reponunt. Si plures vel pauciores sint, gravissimum illis delictum est contra Deut. 12. *Non addes*, &c. Numerum colligunt ex voce טֹטָפֹת. *TOT* enim RS. alicubi in *Caspia duo* significare contendit; similiter & פת in alio quodam loco, nempe *Africa*. Quatuor lectiones sunt hæ: Deut. 6. à 4, ad 9. Exod. 13. à 1. ad 10. tertia ibidem sequitur, *Et futurum est quòd introducet*, &c. quarta, Deut. 11. 13, &c [f]. [*Qui plura de his naniis videre avet, adeat* P. Fagium in v. 16. *En lubens prætereo tanquam extra oleas nostri instituti.*]

10. *A diebus in dies*, ità ο'. O. Mo. Ma. M. V. i. e. omnibus diebus, O. *jugiter*, Ti. מִיָּמִים יָמִימָה] *A tempore in* (vel, *ad*) *tempus*, Ch. Sy. *quotannis in tempore suo*, Sa. *quotannis*, vel, *ab anno in annum*, Ar. P. JT. A. La. Bo. M. F. V. יָמִים *dies* in plurali significat *annum* [g]; quia annus diebus constat [h]. Vide ad Gen. 4. 3 [i].

11. *In terram Cananæi*] Sub quo cæteras gentes comprehendit; harum enim omnium pater erat Canaan [k].

12. *Separabis*] Ità ο'. Sa. Sy. Ar. F. V. Ità hoc verbum ubique significat [l]. ¶ וְהַעֲבַרְתָּ] *Ut emancipes*, JT. *mancipi facies*, Ti. *adduces*, M. *transferes*, P. AE. in F. ad Dominum, ut non commisceatur cum aliis, AE. *Et transire facies*, Ch. O. Mo. Ma. A. scil. *à te*, O. vel, *ad Jehovam*, A. Vel, *transire per ignem*, ut explicatur hæc phrasis Deut. 18. 10. 2 Reg. 16. 3. Vide Exod. 13. 15. & Num. 18. 17. Vel, *transire sub virga*, Levit. 27. 32. & ità Deo consecrare [m]. ¶ *Primitivum in pecoribus*, וְכָל פֶּטֶר שֶׁגֶר בְּהֵמָה] Vox prior Hebræa per Chaldæam alteram explicatur [n]. Hoc membrum præcedenti subjicitur declarandi & amplificandi causâ, nè quis illud intelligat de solis hominibus [o]. *Et omne*, &c. sub. *mundum*; quod docet exceptio *asini* & *hominis* versu seq. Ergò *Et* ponitur pro *Etiam*, vel, *Id est* [p]. Vertunt, *Aperiens ex jumentis*, Sy. *primogenitum fœtûs jumenti*, Ti. *primum partum jumentorum*, Ar. *aperitionem fœtûs animalis*, Ma. F. *adaperiens vulvam de armentis*, ο'. *aperiens vulvam fœtûs bestiæ*, A. *apertionem, emissionem* (*apertionem vel emissionem*, O.) *animalis*, P. Mo. O. *Apertionem*, sub. *vulvæ*; appositivè, *emissionem jumenti*: h. e. quod aperit vulvam bestiæ, & emittit bestiam. Primogenitum innuit [q]. Exponunt Hebræi שֶׁגֶר pro שִׁלּוּחַ, *emissio fœtu* [r]. Per *fœtum* hic intelligi volunt *ejectitium*, h. e. qui ante tempus emittitur, & hunc quoque, si masculus sit, Domino adducendum [s]. *Omnem apertionem & fœtum* (nempe ejectitium) *jumenti*, Ch. in V. Fœtus שגר *Seger* dicitur, quia per partum emittitur; Chaldæis enim שְׁגַר est *emittere*: Targum ad Jer. 13. 17. Et *Sagiara* Arab. est *emissio aquæ*. Quâ ratione שִׁלַּח etiam ad partum referunt, Job. 21. 11. *Emittunt* (i. e. pariunt) *ut oves parvulos suos* [t].

13. *Primogenitum asini mutabis*] Asini tantùm meminit ove redimendi, quia major eorum copia ibi fuit [v]. Jud. 10. 4. & 12. 14 [x]. Confer Num. 18. 15 [y]. Et hinc occasionem nonnulli ceperunt affirmandi, exclusa fuisse primogenita aliorum jumentorum præter asinum [a]. Hinc Gentilium fabulæ, asinos in deserto Judæis aquam ostendisse, & Judæos asinum adorare. Stupidum hoc animal indignum erat quod Deo immolaretur [a]. At quod hic dicitur de asino, existimo de equo, camelo, & quovis jumento, intelligendum [b]. Solius asini meminit, tanquam animalis inter immunda maximi usûs, & ordinarii; ex cujus analogia de aliis voluit judicium fieri [c]. Nam, 1. Id evincit causa, v. 15. *Quia occidit Jehovah in Ægypto primogenitum* בְּהֵמָה, i. e. *jumenti*. 2. In Num. 18. 15. *primogenitum jumenti immundi* redimi jubet. Riv. Quanquam nonnulli Judæi *immundum*, Num. 18. explicant per *asinum* hoc loco [d]. 3. Cùm exceperit Deus *pretium canis*, quod noluerit deferri in sanctuarium, indicavit solum illud animal immundum fuisse exceptum, quod noluerit redimi [†]. Omnia primogenita etiam jumentorum,

u BA. 1. 2. 30. 297. — y L. — z Me. L. Riv. — a Bo. V. — b V. — c V. — d A. — † A. — f V. — g RS. in L. — h F. — i BA. — k A. — l F. V. — m V. F. — n E. Me. — o BA. 1. 2. 30. 557. — p O. — q La. — r V. — † F. V. — s V. — v O. — x Glas. gram. p. 811. — y Riv. — z Jun. Riv. — a Bo. L. — b Bo. V. — c V. — d Bo. — † Me. — f F. — g Me. M. V. — h V. — i A. — k Me. La. — l RS. in F. — m A. — n O. — o Pi. — p A. — q V. — r M. — s M. F. — t BA. 1: 2. 30. 196. — v Jun. Pi. Ma. — x Ma. — y Pi. — a Riv. — a La. — b Bo. Riv. — c Riv. ex Jun. Pi. Ma. A. — d A. — † Riv.

rum, equorum, &c. cæsa sunt in Ægypto: In hujus tamen memoriam pecora tantùm offerri voluit Deus, ut dictum ad vers. 12 [f]. ¶ *Interficies*, ità Ch. Sy. [וַעֲרַפְתּוֹ] *Et decervicabis eum*, Mo. O. M. Ma. *decollabis*, Sa. Ar. JT. malim, *decollato*, Pi. *cervicem*, vel *collum, frangas*, P. Ti. Belg. A. Vel, *incides*, seu *dissecabis*, quomodo transfertur Deut. 21. 4. & Esa. 66. 3 [g].

14. *Cras*] i. e. In posterum [h]. Vide Matt. 6. 34 [i]. ¶ *Eduxit nos*] Quæ patribus facta, commemoranda sunt tanquam liberis præstita essent; ut notant RR. ex Deut. 15. 5. Ità Psalm. 66. 6. Hos. 12. 4. Vide 1 Cor. 10. 6 [k].

15. *Cùm induratus esset*, &c. [כִּי הִקְשָׁה] *Cùm difficilem se redderet*, M. *quum induràsset*, V. K. in M. i. e. quum obfirmàsset vultum suum, se non dimissurum nos [l]. ¶ [הִקְשָׁה לְשַׁלְּחֵנוּ] *Quum durum se præbuisset in dimittendis nobis*, Jun. Pi. *durus fuit* (h. e. pervicax) renuens *dimittere*; vel, *induravit se contra dimissionem*, vel, *à dimittendo*. *Ad* interdum sumitur pro *à* vel *ab*. Vide ad Gen. 36. 6. Sic, *reversi sunt ad eundum*, 1 Reg. 12. 24. pro, *ab eundo*, 2 Chron. 11. 4 [m]. ¶ *Redimo*, [אֶפְדֶּה] *Redimere soleo*; futur. pro præsenti [n].

16. *Quasi appensum quid*] *In appensum*, Ch. εἰς ἀνηρτημένα, i. e. *in appensa quædam*, Aq. in Nob. ¶ [לְטוֹטָפֹת] *In frontalia*, P. Mo. JT. Ca. Belg. Potiùs, *in ocularia*, seu *specilla*, O. *in monumentum*, Sa. O. M. Ti. *expansum*, At. *memoriam*, Sy. sic vocantur v. 9. *in typica monumenta*. Græci habent *ἀσάλευτον*, *immobile* monumentum. RR. vocant *Tephillin*, i. e. *oratoria*, seu *precatoria*, quia precaturi ea induebant. Verto, *in phylacteria*, quia conservabant memoriam Legis, Deut. 6. 8. & 11. 18 [o]. Judæi crassè accipiunt [p]. [Vide ad v. 9.] Quomodo intelligenda sunt docet nos Hieron. ad Matt. 23. *Præcepta*, inquit, *erunt in manu tua, ut compleantur; erunt ante oculos tuos, ut die ac nocte mediteris in eis* [q]. Vocem quod spectat, Scaliger putat esse Ægyptiacam, quæ *amuletum* significet; ut certè significat, prout astruit & nominis notatio, & gentium superstitio. Certum est apud veteres in amuletis fuisse præcipuè *γελοῖά τινα*, (*ridicula quadam*,) atque inter ea maximè pudenda, quæ variis è rebus efformata appensa gestabant *ἐπὶ φθόνου ἀποτροπῇ*, (*ad avertendam invidiam*:) unde factum est ut *fascinum* de *pudendis* dicitur. Hujusmodi Gentium & Ægyptiacis amuletis, quibus assueverant, noluit eos uti, sed eorum loco Decalogum in membranulis descriptum gestare. Sunt ergò טוטפות *pudenda è luto efformata*, à טוט, unde טיט *lutum, limus*, & פות *pudendum*. Et quia talia usitata erant, pro *omnibus amuletis* vox accipitur [r].

17. *Cùm emisisset*, [בְּשַׁלַּח] Hic tertia Sectio incipit, à secunda voce sic dicta †. ¶ *Non per viam Philisthiim*] Philistæi erant inter Cananæos ferocissimi & bellicosissimi [s]. Hi antea occiderant quosdam Israelitas, dum in Ægypto habitàssent, 1 Chron. 7. 21 [t]. Hoc iter ex Ægypto in Canaan, per Philistinos, erat paucorum dierum [u]. Communiter dicitur esse decem dierum [y]. Philo ait esse trium dierum [z]. Juxta Itinerarium Antonini, à Pelusio ad Ascalonem sunt 152 millia passuum: iter septem dierum plùs minùs Tacit. Hist. 5 [a]. ¶ *Ne fortè pœniteret eum*, &c.] Supple, *Videndum*, ne pœniteret, &c. Jun. Pi. Longa enim servitus frangit animos [b]. Noverat Deus meticulosum eorum animum, noluitque eos initio hostibus exponere. Exercendi priùs erant viæ laboribus, & aliquandiu confirmandi: Abducendi præterea longiùs ab eo cui assueverant solo [c]. Etiam altà viâ pugnandum fuit cum Amalec, c. 17. Sed illud prælium unicum fuit, & post 40 dies ab exitu, & Divino auxilio facilè confectum [d]. Et experti antea essent Divinam protectionem in submersione Pharaonis †. Si autem transivissent per Philistæos, statim & assiduè eis pugnandum fuisset cum bellicosissimis [f]. Erant & aliæ causæ cur eos circumduceret, (plures enim unius rei causas esse nihil prohibet:) nempe, Ægyptii submergendi erant, Israelitæ tentandi, & fides eorum in deserto multis miraculis confirmanda, & Cananæis ἀναπλήρωσις iniquitatum concedendum. Dices, At Dominus poterat eos solo nutu defendere, & Philisthæos delere. Resp. 1. Illos servare voluit Deus, ut populum suum exercerent. 2. Deus sæpe vult ordinariis uti mediis, & instrumentis utitur pro sua conditione. Indè non abstulit ab Israelitis omnem timiditatem, nè quis fortitudini eorum tribueret quæ postea gesta sunt. ¶ *Et reverteretur in Ægyptum*] Quod facturi erant Num. 14. sed multò fortiùs fecissent territi à Philistæis [g].

18. *Ascenderunt armati*] Ità Ch. Sy. F. ex He. sic M. Ti. A. M. ex K. V. Me. Ità sumitur Jos. 1. 14. & 4. 12. Jud. 7. 11 [h]. ¶ [חֲמֻשִׁים] *Accincti*, scil. *armis*, à חֹמֶשׁ *quintâ costâ*, (2 Sam. 2. 23. G.) quòd circa eum arma ferè adhiberi solent [i]. Καθωπλισμένοι, quomodo ipsi [o'], Jos. 1. 14. *εὔζωνοι*, & Jos. 4. 12. *διεσκευασμένοι* [k]. q. d. Non egressi sunt ut servi fugitivi, sed palam & armatâ manu [l]. Non placet: Primò, Unde arma illis tam miseris servis [m]? Respondent alii, Honestiores jam antea arma domi suæ habuerant, alii, præmoniti, ante egressum sibi compàrarant [n]. Ægyptii iis commodàrant, ut se & pretiosa sua à prædonibus (vel feris) defenderent [o]. [*Regeris* Ful.] Non tutum hoc erat, & violenti atrocisque incepti suspicionem maximam commovisset; nec usquam apparatum bellicum illis objecit Pharaoh, qui vel levissimas causas quæreret nè eos dimitteret. [*Sed instat* Me.] Eos arma habuisse patet ex bello cum Amalec gesto [p]. [*Respondet* Ful.] Illa arma fuisse ejectamenta maris Rubri, Ægyptiis submersis, prout testatur Josephus Antiq. l. 2. c. ult [q]. Et Josephus & Philo scribunt eos oppressos fuisse inermes, quod etiam verisimile est [r]. Deinde, Quorsum arma nunquam pugnaturis, sed tantùm spectaturis gloriam Dei [s]? Neque illos permitterent Ægyptii arma habere [t]. Adde, quòd apertè hoc pugnat cum revertendi proposito, cujus spem aliquam Pharaoni semper facere videri voluit Deus. Denique, inservire hoc occulto Dei consilio in Pharaonem, ut hâc illecebrâ (quòd inermes essent) eum in imum maris alveum pertraheret [v]. Alii sic, *Militari ordine*, JT. Pi. *quini*, Pi. O. quomodo plerumque procedebant milites [u], quinque & quinque. Sic 2 Sam. 2. quod vertunt nostri, *super quintam costam*, posset verti, *super* (vel *ad*) *quinquies*, O. *Ordinati per quinque in uno ordine*, A. *quintati*, Mo. Ma. Th. Belg. *Ordinato agmine*; q. d. non tumultuario modo atque confuso, non diffidenter & trepidè, fugitivorum instar, sed animis celsis & alacribus. Mihi egressus hic simillimus videtur pompæ vel nuptiarum, vel sacrorum, causâ institutæ. Ordinatus istiusmodi processus maxima solet esse securitatis demonstratio. Ità accipio versionem Theodotionis, *πεμπτάζοντες*, i. e. *πεμπάζοντες*, h. e. *per quinos numerantes* se; numerantes se diligentissimè, ad ipsas usque *πεμπάδας* vel *quiniones*. q. d. Nè unus quidem ex iis desideratus est. Cum hac expositione consentit posterior (eáque, ni fallor, appositior) Kimchii in Lexico suo interpretatio, nempe, ut חֲמֻשִׁים sint *ii qui in ordine collocati procedunt, ordine*, inquam, *quinionum* [y]. *Quini ascenderunt*, i. e. quinque & quinque, O. ita A. Bo. Riv. in quincurias dispositi, Riv. *quintati*, Mo. Ma. LXX sic, *Quintâ generatione ascenderunt*, i. e. quinto seculo, quod jam agi videbatur, quòd jam excurrissent 30 supra 400 annos [z]. At dicitur, Gen. 15. 16. *generatione quartâ revertentur* [a]. Resp. In Gen. 15. soli ingressi in Ægyptum filii indicantur, hic etiam patres annumerantur [b]. Alii sic, *Accincti quinque armorum generibus*, M. Notat & K. in D. *Accincti*, P. Q. in Nob. h. e. instructi & muniti, propter supellectilem quâ spoliaverant Ægyptios [c]. Gestus est itinerantium & abeuntium. *Expediti, festinabundi, soliciti, circumspecti, alacres, parati, robusti, fortes*, Q. in Ma. *instructi*, Ar. *procincti*, Ca. Sepharadi sic, Quinque turmis ascenderunt sub quatuor vexillis: Nam *Moses cum Senioribus Israel in medio quatuor turmarum manebat* [d].

19. *Ossa Joseph*] Quin & cæterorum Patriarcharum. Patet ex Act. 7. 16. *translati sunt in Sichem* †. ¶ *Eò quòd adjuràsset*] Licèt hi nondum nati erant,

[f] Mo. [g] A. [h] F. V. G. [i] G. [k] A. [l] V. [m] A. [n] V. [o] A. [p] Me. La. Bo. [q] Me. ad v. 9. [r] Petit. var. lect. c. 20. † V. [s] Riv. L. [t] A. [u] Bo. [y] M. ità AE. in F. [z] Me. [a] Riv. [b] G. F. [c] Riv. [d] Me. † Riv. [f] Me. Riv. [g] Riv. [h] A. [i] M. ex K. F. V. L. Me. sic Aq. & Sym. [k] G. [l] F. V. [m] Ful. Ca. [n] Me. [o] L. [p] Me. [q] Ful. [r] Riv. [s] Ful. misc. 5. 1. [t] O. [v] Ful. ib. 2. [u] Jun. Pi. [y] Ful. [z] V. Riv. [a] A. [b] Ful. [c] Hi. in Ma. [d] Ma. † Me. Pi. Hi. in D.

in juramento patrum suorum fuerunt obligati.

21. *Ad ostendendam viam*] In illis desertis nulla exstant viarum vestigia, ob arenas levi ventorum flabello mobiles & delebiles: ideóque viatores in illis, ut nautæ in mari, instrumentis quibusdam dirigunt profectiones suas. ¶ *In columna nubis—& columna ignis*] Una eadémque erat columna. Patet ex Num. 9. 15, 16. [Alaliter.] Duplex fuit; una per diem, quæ in vespere recedebat peracto officio, & tunc columna ignis successit. Hæc columna & iter monstrabat, & æstum defendebat. Num. 10. 34. *nubes fuit obumbrans*, Mc. In trajectione Jordanis defecit hæc columna, ut patet, quòd non jubeantur (ut priùs) columnam viæ ducem aspicere, sed Arcam.

22. *Nunquam defuit columna*, לֹא יָמִישׁ עַמּוּד] *Non recedebat* (*defecit*, *ι'*. Ch. *discedet*, Ma.) *columna*, Sa. Sy. Ar. Alii sic, *Non amovit* (*amovebit*, Mo.) *columnam*, JT. A.

CAP. XIV.

2. REversi] Ut Pharaoh credat eos errare in itinere. ¶ *E regione Phihahiroth*, ità Ch. Sa. Mo. M. P. Ti. לִפְנֵי פִּי הַחִירֹת] Ad verb. *super os Hiratha*, F. A. Nam in Num. 33. 8. פ omittitur. *Ante fauces* (h. e. angustias) montium *Chirotharum*. Jun. Pi. A. Per *os* quidam intelligunt vallem inter duas rupes excelsas. Aben Ezræ *super os* idem est quod *super faciem*, i. e. coram, ante. Quidam significare dicunt *os libertatis*. Nescio unde deducunt. At RS. ait חִירֹת *libertatem* significare, & locum sic dictum, quòd ibi Israelitæ liberi facti sunt. Hebræa vox sonat *os foraminum*; erat quippe ingressus inter montes qui erant ab utroque latere. Posset & verti, *os siccitatum*, quòd illic à mari Rubro esset aditus quà ibatur ad solitudinem Etham, siccam nempe & aridam. *Ad ostium fossati*, Sy. *contra ostium Gebelath*, Ar. [illegible], i. e. *è regione suburbii*, *vel villæ*, *ο'*. quasi legissent עֲדָרוֹת, Hi. in Bo. Quarta hæc erat mansio peregrinantis populi. ¶ *Inter Magdalum*, [nomen proprium est omnibus,] בֵּין מִגְדֹּל] *Turrim* significat. Fortasse fuit arx monti imposita. ¶ *Contra Beel-sephon*, לִפְנֵי בַּעַל צְפֹן] Idolum erat (arte magorum comparatum) finibus custodiendis, & ad impediendam fugam (servorum) è regno. Ideo nominatur, ut appareat quàm nihil contra Israelitas potuerit. Sed hæc propiùs accedunt ad figmenta. Hebraicè est, *dominus speculæ*; quod ostendit loca illa edita fuisse & prærupta. ¶ *Super mare*] i. e. *Juxta*, vel *versùs*, *mare*, Mc.

3. *Coarctati sunt*, ità Ch. נְבֻכִים] *Perplexi*, JT. Ti. A. *irretiti*, M. *dubii*, Ar. *extranei*, Sy. *confusi*, vel potiùs *conclusi*, *sunt*, vel *suspensi*, O. *perplexi animo*, M. F. Ab. in M. A. *errant*, *ο'*. *perplexi errant*, Sa. ¶ *Conclusit eos desertum*, הַמִּדְבָּר] Scil. montibus suis. מִדְבָּר non tam à Chald. *ducendi* significatione, quòd in desertum pecora pastum abducantur, ut hactenus docti senserunt; sed ab Æthiopico דבר, *mons*, deductum, puto, nam montosa loca inculta esse solent. Hinc Johannes dicitur fuisse *in desertis*, Luc. 1. 80. quia parentes habitabant in montosa regione Judææ, v. 39.

5. *Nunciatum est quod fugisset*] Magnis itineribus pergebant. Id fugam interpretabantur. Hactenus rectà ibant versùs Horeb, quemadmodum petierant iter triduì ad sacrificandum: sed cùm eos aliorsùm deflexisse ad mare Rubrum intellexerat, ad eos insequendum se parat. Quia viderunt exploratores quòd ultra trium dierum viam procedebant, cognoverunt eos totaliter recedere. ¶ *Immutatum est cor*] i. e. Sententia, voluntas Pharaonis.

7. *Tulit sexcentos currus electos*] Qu. Unde habuerunt equos? hi enim peste consumpti erant. Responsionem vide ad Exod. 9. 6. Mortalitas illa fuit tantùm in campis. Olim curribus falcatis & in curribus depugnabant: currus enim suis falcibus demetebant homines & equos; milites verò de illis bellantes ferebantur in hostem. Distinctio hîc est inter *currus electos*, qui bellici erant, & currus alios, qui erant sarcinarii. ¶ *Duces*, ità K. in M. RS. in D. Riv. Ar. Mo. JT. A. שָׁלִשִׁם] *Tribuni*, Sa. *Dynastæ & principes*, sive *potentes*: ità R. Levi & Onk. & Jon. & Jerof. in D. *Salisim* præerant toti exercitui: vel potiùs, tertiæ parti populi, sive exercitûs. *ο'*. vertunt, [illegible] est *tertius à Rege*; ut מִשְׁנֶה *Mischne* vocatur qui post Regem est in dignitate secunda.

8. *Egressi erant in manu excelsa*, בְּיָד רָמָה] *Sublatâ manu*, i. e. securè, non, ut fugitivi, trepidi, manibus remissis. Potenter, palàm, & confidenter. Quo modo *peccaret manu elatâ*, Num. 15. 30. *Manu elevatâ*, ad quam nemo potest attingere, ut ab ea quod tenet auferat. Magnâ audaciâ, & animo alacri. Qui læti sunt manus elevant, altiúsque incedunt. Chald. vertit, *capite aperto*: i. e. vel palàm, non clàm, ut fugitivi; vel animosè, alacriter, nihil timentes. Tales erecto capite apertáque facie incedunt. Quasi nullius facinoris sibi conscii, & qui jugum Ægyptiorum à se depulerant. Qui clàm fugit caput velat, nè agnoscatur. Non tam metum quam pudorem sign. Erat signum subjectionis.

9. *Equitatus & currus*] Heb. *equus currus*. Deficit conjunctio. Vel, *equus currûs*, pro, *equites curruum*. ¶ *Et universus exercitus*, חֵילוֹ] *Copia ejus*: nè intelligas pedestres, quia celerrimè festinabat Pharaoh; sed membris subjicitur integrum, ut liquet ex v. 17, 18.

10. *Cùmque appropinquâsset*, וְהִקְרִיב] *Admovit*, JT. *propiùs adduxisset*, supple, exercitum suum. ¶ *Timuerunt valde*] Non armis assueti & bello, sed oneribus & jugo. Inermes, & imperiti, &, ut gravi servitute pressi, animo abjecto & timido; impedimentis præterea multis intricati, uxorum, &c. Accedebat locus iniquus, labor viæ, & lassitudo, &c. ¶ *Clamaverunt*] Orantes, & expostulantes.

11. *Forsitan non*, הֲמִבְּלִי אֵין] *An quòd non?* Mo. *Et quòd non?* *ο'*. Sa. *Nunquid quia non?* Ch. Sy. M. V. הַמִבְּלִי pro הֲלֹא, M. Ad verb. *An à non esse nullitatem sepulchrorum?* Gemina negatio fortiùs negans. *Quod nulla prorsus*, &c? JT. A. *Anne præ defectu sepulchrorum?* Ar. O. Duæ dictiones idem significantes. Non rarum est apud Hebræos, ut duæ negationes mox se consequantur, & tamen non efficiant unam affirmationem. Hæc dixerunt impii; sed prudentiores Deum invocârunt.

12. *Nonne iste est sermo?* דָּבָר] *Verbum?* V. res quam loquebamur tecum? Ut locuti sumus, ità nunc accidit. *Verbum*, pro *re*, *causa*, *negotio*, frequens est. Sic Luc. 2. 15. *Videamus verbum hoc*, i. e. rem istam. ¶ *Recede à nobis*, חֲדַל מִמֶּנּוּ] *Discede à nobis*, i. e. Permitte nobis servire, V.

13. *State*, הִתְיַצְּבוּ] *Sistite gradum*, *consistite*, V. ¶ לָכֶם] *Vobis*: capitur pro בַּעֲבוּרְכֶם, *pro vobis*. ¶ *Quos nunc videtis*, ità vertunt Mo. JT. P. Ti. A. כִּי אֲשֶׁר רְאִיתֶם] Non placet; nam illud trajectionis genus in sermone Hebræo videtur insolens, & omnino respuere eam videtur אֶת post verbum רְאִיתֶם. *Qui vidistis*, M. *sicut vidistis*, *ο'*. Ch. Sa. Sy. Ar. Pi. A. אֲשֶׁר pro כַּאֲשֶׁר. Græci, ὃν τρόπον. Erant quidem eos visuri iterum, sed alio modo, nempe, non ut persequentes, sed ut mortuos, vel certè morientes, v. 30. q. d. Non ampliùs videbitis eos armatos, & imminentes vobis.

14. *Tacebitis*, ità *ο'*. Ch. Sa. Mo. A. תַּחֲרִשׁוּן] *Quiescite*, JT. *tranquilli & quieti eritis*, F. V. *silebitis*, i. e. silete, Pi. *nè murmurate*, A. *cessabitis*, Ma. A. à loquendo, & agendo in prælio. Interdum vox sign. cessationem ab actione, ut 2 Sam. 19. 11. Psalm. 50. 3. & 83. 2. Esa. 42. 14, 15.

15. *Quid clamas ad me?*] Intelligendum hoc de cordis desiderio. Non reprehendit Deus, sed se adesse ostendit, & ad miraculum excitat. Moses, etsi securus de auxilio Dei, non prætermittit orationem. Hîc Moses (ut nonnullis placet) populi personam sustinet; q. d. Quare populus, cui præes, clamat ad me?

16. *Per*

16. *Per siccum*, ità ο'. Ch. Sa. Sy. Ar. Mo. P. Ti. D. i. e. siccis pedibus, V. [בַּיַּבָּשָׁה] Al. *in siccum*, M. Græc. Schol. in D. *in ipsa arida*, JT. *in aridam*, Pi. *super aridam* terram, A.

17. *Ut persequantur*] Adimam illis omnem timorem [o].

19. *Angelus*] h. e. Christus, seu Michael, vel, ut alii, Shechinah, seu præsentia, vel majestas, Dei [y]. In hoc versu 19. & 20. & 21. in singulis sunt 72 literæ: unde colligunt Hebræi tot angelos concurrisse in hoc opere [z].

20. *Et erat nubes tenebrosa, & illuminans noctem*, הֶעָנָן וְהַחֹשֶׁךְ וַיָּאֶר אֶת־הַלָּיְלָה] [Diversimodè redduni.] *Et factæ sunt tenebræ & caligo, & venit nox*, ο'. *Fueruntque tenebræ & nubes, velàruntque noctem*, Ar. *Et fuit nubes & obscuritas*, (*nubes illa atque tenebræ*, M. *nubes & tenebræ*, P. Schol. Samarit. in Nobil.) *& illuminavit noctem*, Mo. O. P. (*illuminans noctem*, M. *& apparebat nocte*, Schol. Sa.) *Et nubes facta est tenebræ, & illustratio*, Aq. in D. Illis *quidem fuit tenebræ nubes illa*, his *verò illustravit noctem*, JT. *Et fuit nubes & tenebræ, illuxit autem filiis Israel*, Sy. *Et erat nubes & obscuritas Ægyptiis, Israelitis autem erat lux*, Ch. simil. Ti. Eadem nubes illuminabat Hebræos, Ægyptiis tenebras offundebat [a]. *Illuminavit*, nempe, vel *nubes*, F. co. vel *Angelus*, V. Alii sic explicant; non quòd eadem nubes & tenebrosa esset & lucida, sed quòd tenebræ fuerint Ægyptiis, nubes verò Hebræis [b]. Vel sic, Illa nubes, quæ antè obscura erat, in flammam ignis versa illuminavit noctem [c]. Hujus lucis beneficio iter suum Hebræi prosequebantur per mare Rubrum transeuntes [d]. Ebræi enim semper processerunt versùs mare †.

21. *Abstulit*, ità Ch. [וַיּוֹלֶךְ] *Subduxit*, ο'. *abduxit*, Sy. *abigens*, JT. *abire fecit*, Sa. Mo. M. Pi. ¶ *Vento*, [בְּרוּחַ] Ventus hic immissus est vel, ad alveum maris lutosum exsiccandum [f]; vel, ad exsiccandum mare, quod præstitit, tum propellendo & extrudendo aquas, tum absumendo [g]. At potiùs divisio & suspensio aquarum Angeli ministerio facta est [h]. ¶ *Divisâque est aqua*] Ità ut aquæ à dextra & sinistra consisterent, v. 22. Falsum ergò est quod finxit Porphyrius, nempe, Mosen, peritissimum naturæ, observâsse fluxum & refluxum maris, & refluente illo suos traduxisse, Ægyptios autem, ignorantes, fluctu maris obrutos periisse. Præterea, non est credibile Ægyptios hæc ignorâsse, quorum imperium ad mare Rubrum extendebatur [i]. Traditio est Hebræorum, fuisse 12 divisiones, seu vias, in mari [k]. Hoc colligunt ex Psal. 136. 13. *divisit mare* לִגְזָרִים *in divisiones*. At *divisiones* ibi accipiuntur pro *partibus*, quia mare in duas partes divisum est. Sic Gen. 15. 17. *Lampas transibat inter divisiones*, i. e. duas illas partes dissectarum carnium [l].

22. *Ingressi sunt per medium sicci maris*, [בְּתוֹךְ הַיָּם] Simile quid Alexandro Magno accidisse refert Josephus Antiq. l. 2. c. ult. cùm per eum Persarum imperium destrueret Deus. Quod si verum, docere voluit Deus non stultè hæc credi de mari Rubro [m]. Sed fabula hæc est, ut docet Strabo l. 14. Non mare pervadebat, sed littus obliquavit, & cum suis transivit umbilico tenus [n]. *Medium maris* hîc non mathematicè sumitur, sed pro, *intra mare*. Sic Tyrus est *in corde maris*, i. e. intra mare, licèt non procul à continente; Christus *in corde terræ*, i. e. sepulchro [o]. Ità *promiscuum vulgus* in medio Israelis esse dicitur, h. e. intra castra, cùm tamen non fuerit in medio loco castrorum [p]. Quæritur hîc, an rectà pertransierint per mare Rubrum ex littore Ægypti ad Arabicum; an viâ semicirculari in medio mari factâ, (catenus tantùm ut Pharao submergeretur) in idem littus redierint. Prius verum sentiunt nostri Commentatores [q]. Constans est omnium nostrorum interpretum sententia [r]. Probatur. 1. Quia ubique transivisse dicuntur: At is, quem dicunt, non fuisset transitus, sed circuitus *. Num. 33. *Transierunt per medium maris in solitudinem*. Ità Psal. 77. *Interrupit mare, & perduxit eos*. *Transierunt per mare*, 1 Cor. 10. & Heb. 11. Item Jos. 4. *Per Jordanem transivit*, *sicut priùs in mari Rubro* [s]. 2. Per mare Rubrum transeundum erat ad montem Sinai. Est quidem alia via, sed rupibus undique obsepta atque prærupta [t]. Alii contrarium tenent, nempe, eos in idem littus rediisse, &c [x]. Ità Hebræi, testibus F. & Quistorp. ex Calixto. Eorum rationes sunt hæ. Prima & præcipua, quòd ex deserto *Etham* in mare, indéque iterum in desertum *Etham*, venisse dicuntur, Num. 33. 8 [y]. 2. Quòd non videntur potuisse tam paucis horis in ripam oppositam pertingere [z]. 3. Quòd mare solet cadavera ejicere in propinquius littus, quod submersis illis fuit Ægyptium [a]. Sed hæc non suadent. Respondetur ad (1.) Desertum *Etham* potuit comprehendere totam illam partem solitudinis quæ utrinque erat, sub extremam partem sinûs Arabici, idemque vocatum *Etham* Num. 33. quod Hebræis & Cananæis dictum erat *Sur*, (prout vocatur Exod. 15. 22 [b].) Vel, hoc *Etham* aliud fuit ab illo, licèt ejusdem nominis, ut sæpe fit [c]. Ad (2. Ea parte quâ transiverunt Israelitæ mare non est latius quam trium leucarum horariarum, ait Adrichomius, (si scalam milliariorum ejus attendas:) novem duntaxat millia passuum continet, inquit Joannes de Barros, in suis de Asia Historiis, decad. 2. lib. 8. c. 1 [d]. Præterea, 5 vel 6 horæ dantur iis ad transitum, nempe, à media nocte ad Auroram. Nec mirum si, inter tot alia, miraculum etiam fuit in celeritate transitûs, Angelo eos roborante & incitante; *non enim erat in tribubus infirmus*, Psal. 104. 37 †. Ad (3.) Non constat cui littori propinquiores erant cùm submergerentur [f]. Miraculi autem instar erat, quòd populus, nuper adeò meticulosus, non horruerit iam prodigiosum iter: oportuit enim Deum avertisse ab iis omnem periculi metum, & eorum corda obfirmâsse [g]. Hebræi dicunt tribum Juda, cæteris trepidantibus, primùm iniisse, ideóque primatum postea meruisse [h]. Sed ratio omnis docet Mosem primùm ingressum fuisse, quod Josephus enarrat [i].

23. *Persequentésque Ægyptii*] Cæco impetu ducti, & Deo corda eorum obfirmante. In tenebris ingressi sunt mare, initio putantes (ut videtur) sese littus premere ordinariè exsiccatum per recessum maris, nec videntes montes illos aqueos ab utraque parte. Ità sensim in nassam pertrahebantur [k].

24. *Vigilia matutina*] Quarta & ultima noctis vigilia, quæ Auroram advehebat [l]. Erant & Hebræis & Romanis quatuor in nocte vigiliæ, quarum singulæ erant ternarum horarum [m]. ¶ *Respiciens Dominus*] Angelus, v. 19. Dei personam referens [n]. *Adspicere* indicat vel punitionem, vel præparationem ad puniendum, ut Psal. 24. 19. & 103. 32. Amos. 9. 4. Hab. 3. 6 [o]. Fulgura, tonitrua & ignes in illos immisit Deus. Ità Artapanus apud Euseb. Præp. 9. 4. Vide infrà 15. 10. & Psal. 77. 18, 19 [p]. ¶ *Per columnam*] Emicabant è nube fulmina, fulgura, tonitrua [q]. Et lapides & tela ignita vibrabantur, quibus & rotæ curruum confractæ, & equi dejecti [r]. ¶ *Interfecit*, [וַיָּהָם] *Perterruit*, Ar. *excandnit*, Sa. [*quasi legisset* וַיָּחַם] *summo dolore affecit*, Sa. vers. *tumultuari fecit*, M. A. *fudit*, JT. *cum impetu dejecit*, sic Jud. 4. 15. Pi. *contrivit*, Mo. P. Riv. *Sonando contrivit*, frangebat rotas curruum cum strepitu: הָמַם & הָמַה mihi videntur ejusdem esse significationis [s]. *Conturbavit*, ο'. Ch. Sy. Ti. A. Ma. Riv. Quidam non malè referunt ad consternationem animi [t].

25. *Et subvertit*, [וַיָּסַר] *Et removit*, Mo. Riv. Ma. *transtulit*, *pervertit*, Sym. in Nob. *recedere fecit*, O. *abstulit*, Ch. JT. P. A. Ma. Alii, *colligavit*, [*quasi ab* אסר,] ità Sa. ο'. Sy. *Constrinxit*, Ti. *impedivit*, Aq. *luxavit cochleas*, Ar. ¶ *Ferebantúrque in profundum*, וַיְנַהֲגֵהוּ בִּכְבֵדֻת] Variè reddunt. *Deturbavit* (*cum difficultate ursit*, Sa. vers.) *eos in profundum*, Sa. *Deduxit in gravitatem*, i. e. profundum, quò gravia tendunt: est Metalepsis [v]. Vel, in aquas profundiores [x]; in quas deprimebantur currus, rotis jam excussis [y]. *Duxit eum* (aut currum, aut Ægyptium [z],) *cum gravitate*, O. vel, *graviter*, Ch. P. A. vel, *tardè*, JT. vel, *difficulter*, Ti. V. Fecit ut tardè incederent [a]: nimirum, cùm immissis jam aquis terra fermentesceret [b]. *Duxit* (vel *egit eos*, ο'.) *violenter*, Ar. M. vel, *cum*

cum impetu, Sy. vel, *cum violentia*, ο'. *magno cum impetu jactavit*, Ca. Currus elati per rotas, jam rotis excussis, simul cum rotis deprimebantur in profundum[c]. ¶ *Dominus*, יְהוָה] Ex quo apparet id nomen notum & usitatum fuisse Ægyptiis[d].

27. *Primo diluculo*, לִפְנוֹת בֹּקֶר] [De hac phrasi vide quæ ad Gen. 24. 63.] Potest explicari vel activè, Cùm manè respiceret, & quasi inciperet aperire oculos; vel passivè, Cùm jam dilucesceret, & lux respiceretur, vel, inciperet apparere †. ¶ *Reversum est ad priorem locum*] *Super locum*, ο'. *ad locum suum*, Sy. *in alveum suum*, Ti. ¶ לְאֵיתָנוֹ] *Ad cursum suum*, ab אָתָה *currere*, & *velociter venire*, O. *ad difficultatem suam*, Ar. *ad vigorem*, Ch. V. Me. *ad vim*, JT. *ad profunditatem suam*, Sa. vers. *cum violentia*, Sa. *ad robur*, vel *fortitudinem suam*, Mo. A. F. co. Ità Ch. & omnes He. in M. [At M. hoc refert ad lucem, & sic vertit locum, *cùm lux matutina juxta vim suam luceret*.] ¶ *Fugientibus occurrerunt*, נָסִים לִקְרָאתוֹ] *Fugientes in occursum illius*, scil. maris. Adeò attoniti erant, ut in ipsas aquas occurrentes fugerent[f]. ¶ *Et involvit eos*, וַיְנַעֵר] *Exagitavit*, Sy. *suffocavit*, Ch. *submersit*, Ar. *impulit*, M. *præcipitavit*, Ti. ἐνίσσευσεν, *excussit*, *suffocavit*, Aq. in Nob. *excussit*, Mo. ο'. Sa. P. A. aut à sinu curruum, aut ab equis, in profundum[g]. *Excussit*, h.e. perdidit. Id vox sign. Nehem. 5. 13; Job. 38. 13[h]. Fama hujus miraculi ad Gentiles pervenit. Hoc tamen peritiæ Mosis (qui refluxum maris observavit) adscripserunt Memphitæ, ut refert Artapanus in Euseb. Præp. 9. 4[i]. Diodor. l. 3. p. 122. hæc habet; *Apud vicinos Ichthyophagos veteri famâ, quam à majoribus acceptam tradunt, fertur, magno quondam maris recessu, omnibus locis ejus sinus arefactis, & mari in oppositas partes relabente, fundum colore viridi apparuisse; & rursus immenso æstu mare refluum, in priorem locum esse restitutum*. Quibus verbis nemo non videt describi hoc miraculum, Exod. 14. 21[k].

28. *Currus & equites*] Refert Orosius, lib. 1. Hist. c. 10. remansisse tractus rotarum & curruum (& divinitùs semper reparari[l]) non tantùm in littore, sed etiam in ipso mari, quæ ab omnibus videri possent quousque fundum maris visum admitteret[m]. ¶ *Nec unus*] Ergò & Pharao submersus, & fallit Manethon, dicens eum postea regnâsse. Perierunt (ait Josephus) 50 millia equitum & 200 millia peditum armatorum[n].

29. *Filii autem Israel*] Heb. *Et filii Isr.* Ma. Pi. *Interea filii Isr.* JT. nondum enim omnes transierant, ut docet Exod. 15. 19. Pars ergò aquarum constitit secundùm filios Isr. hoc versu, & pars altera irrupit in Ægyptios, v. 28. quod auget miraculum[o].

31. *Viderunt mortuos*] Et cum iis multa impedimenta, quæ usui illis futura erant, quæque vi Divinâ (tempestate fortè excitatâ) promptiùs ad littus ejecta fuerunt quàm fieri aliàs solet[p]. ¶ *Manum magnam*] i. e. Virtutem (potentiam) magnam: ità Ch. V. Opus manuum, ut Psal. 109. 27[q]. ¶ *Et crediderunt*] i. e. Pleniùs crediderunt, sicut Joh. 2. *Crediderunt in eum discipuli*[r]. ¶ *Crediderunt Moysi*] Distinctio recepta est, *credere Deum*, *Deo*, & *in Deum*. At in Ebraismo idem est *credere Deo* & *credere in Deum* †. Non posuerunt fiduciam in Mose; (quod esset contra Jer. 17. 5.) sed ei, ut servo Dei, crediderunt[s]. *Crediderunt in verbum Domini, & prophetiæ Mosi*, Ch.

c Me. d Me. † Bo. f F. co. g O. h A. i Ma. k P. 4. 19. l La. m Be. n Be. o Jun. Pi. p Riv. q A. r E. † D. obs. 3. s Walth. harm. t Walth.

CAP. XV.

1. TUNC *cecinit Moyses*, אָז יָשִׁיר מֹשֶׁה] Ponuntur ferè omnia verba hujus Cantici in futuro tempore, loco præteriti[v]. יָשִׁיר fut. est; quod, præter sensum, indicat etiam particula אָז; quæ particula hanc vim habet apud Arabas, ut fut. convertat in præt. quod & Hebræi interdum sequuntur, ut Deut. 4. 41. Jos. 10. 12[y]. *Cecinit* sing. est, quod solus Moses composuit Canticum. Alii, *accinuerunt*, V. Me. ¶ *Domino*, לַיהוָה] i. e. In laudem Jehovæ[z]. ¶ *Gloriosè magnificatus est*, גָאֹה גָּאָה] Vertunt, *gloriosè glorificatus est*, ο'. Sa. *extollendo se prævaluit*, Sa. vers. *gloriosè* (vel *admodum*, JT.) *excelluit*, A. *elevando elevavit se*, O. *superbire superbivit*, Ma. *magnificando magnificatus est*, P. Mo. *Mirè magnificatus est*, magnum & fortem strenuùmque se esse ostendit, V. ¶ *Dejecit*, רָמָה] *Dolosè dejecit*, quia latenter abstulit rotas curruum[a].

v V. x V. G. y Gen. P. E. z V.

2. *Fortitudo mea*] q.d. Non nostræ fortitudini, sed Divinæ, hanc victoriam ascribimus[b]. ¶ *Laus mea*] Argumentum & materia laudis meæ[c]. ¶ *Et factus est*] Illud *Et* pro *Nam* ponitur[d]. Sic Esa. 39. 1. collat. cum 2 Reg. 20. 12. & 2 Sam. 22. 28. coll. cum Psal. 18. 28 †. ¶ *Iste Deus meus*, אֵלִי] *Deus fortis*, & verus; cæteri dii infirmi sunt[f]. ¶ *Glorificabo eum*] Sic ο'. Confirmatur hæc expositio ex collatione membri sequentis, ubi est, *exaltabo*[g]. ¶ וְאַנְוֵהוּ] Vertunt, *decorabo*, M. Ti. Ma. *laudabo*, Sa. Sy. *celebro eum*, Ca. *ad eum me recipio*, Ar. *ædificabo ei sanctuarium*, Ch. *habitaculum decorum ponam*, JT. Belg. *tabernaculum* (*habitaculum*, A. Ang. *tugurium*, O.) *faciam ei*, P. Mo. O. Ang. A. V. K. & AE. in M. in quo (scilicet) eum colam[h]. Indignum videbatur populo, Deum habitare in columna illa nubis & ignis; quemadmodum Davidi indignum visum est eum habitare sub pellibus[i]. *Amœnum, decorum, pulchrum, gratiosum faciam*, i. e. prædicabo eum, Ma.

3. *Vir pugnator*, אִישׁ מִלְחָמָה] *Vir belli*, i. e. fortis & gnarus bellator. *Virum* dici Hebræis ferè laudi tribuitur, pro eo quod est, *insignem ac præclarum esse*[k]. Quòd *virum* vocat, ostendit *Jovam* esse Jesum Christum; & *belli*, pro *bellicosus*, ut *vellus ferri*, i. e. ferrea: Hebræi enim adjectiva a substantivis non habent[l].

4. *Projecit*, יָרָה] *Ejaculatus est*, q. d. tam facilè quàm sagittarius sagittam emittit[m]. ¶ *Electi principes*, וּמִבְחַר שָׁלִשָׁיו] Ad verbum, *& electio principum ejus*, i. e. optimi quique principes ejus[n]. Hypallage, qualis Gen. 23. 6[o].

6. *Magnificata est in fortitudine*, simil. ο'. M. Sa. נֶאְדָּרִי בַּכֹּחַ] *Magnificat se mihi*, &c. JT. A. quasi esset pro נֶאְדָּר לִי נֶאְדָּרִי[p]. Alii *Toar* esse volunt cum י paragogico, quod significatum intendit; q. d. *præamplissima*[q]. י finale pro ה ponitur, & verto, *magnificam*, vel *illustrem*, *se præbuit*[r]. Vel, נֶאְדָּרִי pro נֶאְדְּרַת, per apocopen, ת, Chald. *magnifica est*, scil. *dextera tua* †. H[s]. insignis robore admodum[t]. *Fortissima in virtute*, Ch. ¶ *Percussit inimicum*, תִּרְעַץ] *Confregit*, [ità plerique,] *vastavit*, Sa. vers. *tremefecit*, Ar.

7. *In multitudine gloriæ tuæ*, בְּרֹב גְּאוֹנְךָ] *In multitudine* (vel *magnitudine*, P.) *magnificentiæ tuæ*; i. e. magnificentiâ tuâ insigni & multâ, sive excellenti tuâ fortitudine[u]: quâ gloriam consequutus es[x]. ¶ *Deposuisti*, תַּהֲרֹס] *Subvertisti*, *dissipasti*, Me. ¶ *Adversarios tuos*, ità ο'. Ar. P. קָמֶיךָ] *Osores tuos*, Sy. *consurgentes tuos*, Mo. *insurgentes* contra te, M. Ti. JT. A. Sa. vel, *contra populum tuum*, Ch. ¶ *Misisti*, &c.] Heb. *mittes*, fut. pro præt. Refer ad recentem deletionem Ægyptiorum[y].

8. *Et in spiritu furoris tui*, ità ο'. Sa. בְּרוּחַ אַפֶּיךָ] *Flatu* (vel *spiritu*, Pi. P. Mo. V.) *narium tuarum*, M. JT. Ti. A. *vento iræ tuæ*, Ar. A. אַף & *iram*, & *nares*, significat[z]. *Vento vultûs tui*, Sy. *verbo oris tui*, Ch. *vento*, V. Euro vehemente, v. 10. & cap. 14. 21. Pi. ¶ *Congregatæ sunt*, נֶעֶרְמוּ] *Coacervatæ* [ità ferè omnes:] *sapienter congregatæ sunt*, Ch. (עָרוּם nimirum *callidum* sign.) *intumuerunt*, Sy. *divisa est aqua*, ο'. *Involutæ sunt*. Solet ventus aquas revolvere in mari[a]. ¶ *Stetit unda fluens*, כְמוֹ נֵד] *Sicut acervus*, vel *cumulus*, P. Mo. M. JT. Ti. A. Ma. F. co. *constiterunt quasi in utribus*, Sy. At *uter* est נֹאד non נֵד[b]. *Tanquam murus*, ο'. Ch. Sa. *ut montes*, Ar. ¶ *Congregatæ sunt*, קָפְאוּ] *Coagulatæ sunt*, V. Ar. Ma. *Concreverunt*, i. e. ut aquæ congelatæ constiterunt[c]. *Compactæ sunt*, ο'. *condensatæ*, O. Sy. non secùs quàm caseus, ut Job. 10[d]. Potest intelligi de limoso fundo maris, qui induratus est. Alii, de aquis †.

9. *Persequar, & comprehendam*] Heb. *Persequar, assequar*: ἀσύνδετον serviens celeritati sermonis; qualis esse solet iratorum & festinantium[f]. ¶ *Implebitur anima*, תִּמְלָאֵמוֹ נַפְשִׁי] *Explebitur eis anima mea*; i. e. satiabitur divitiis eorum desiderium meum[g]. *Ulciscetur*

a O. b Ma. V. c Ma. L. d La. A. † P. f Me. g Pi. h O. i O. k F. l Ca. m Ma. n V. o Pi. p Pi. q Ma. r Pi. † Glass. gram. pag. 406. s V. sim. t Ar. u V. x Ma. y Pi. z A. a O. b F. co. c Jun. Pi. d O. † A. f Pi. g V.

scetur in eos anima mea, At. *Anima* pro *desiderio*, vel *concupiscentia*[h], ut Psal. 27. 12. & 41. 3. & 78. 18[i]. Hæc cogitabat Pharao; sed vulgariter dicitur, *Multum remanet de cogitatione fatui*[k]. ¶ *Evaginabo gladium*, [ità plerique,] אָרִיק] *Evacuabo*, Mo. Ma. *exteram*, Sy. JT. ¶ *Interficiet*, ità Sa. Sy. vel, *perdet*, M. P. A. Ti. vel, *consumet*, Ch. Ar. תּוֹרִישֵׁמוֹ] *Depauperabit*, Mo. Belg. *dominabitur*, ο'. *exterminabit*, Sa. vers. *hæreditate accipiet* eos & bona eorum, O. *asseret in hæreditatem*, JT. Pi. shall repossess, A. Ang. Ità sumitur Num. 14. 24. Vel, *hæreditate pellet*[l]. Sic Num. 14. 12†.

10. *Flavit*, נָשַׁפְתָּ] *Flavisti*, [ità ferè omnes,] נָשַׁף pro נָשַׁב, h. e. פ pro ב: hæ enim literæ inter se permutantur. Sic גַּף & גַּב, item בּוֹר & פּוֹר[m]. *Misisti spiritum*, ο'. *Reversus es cum spiritu*, Sa. vers. *Dixisti in verbo tuo*, Ch. ¶ *Submersi sunt*, ità ο'. Ch. Sa. Sy. Ar. צָלְלוּ] *Demersi*, vel *absorpti*, *sunt*, V. P. Mo. *profunda petierunt*, JT. *Adumbrari fecisti eos*, *seu obscurari*, *sicut plumbum*: Est enim plumbum obscurum, & obscuratur cùm mergitur[n].

11. *In fortibus*, בָּאֵלִם] Ellipsis est, pro אֵלִים, ut [o]sæpe excidit ex plurali[o]. Vertunt, *in diis*, [ità plerique;] *inter fortissimos*, JT. Malim, *potentes*, ut Psal. 29. 1. & Ezec. 32. 21[p]. ¶ *Magnificus in sanctitate*, ità Sy. Mo. JT. A. נֶאְדָּר בַּקֹּדֶשׁ] *Magnificatus est*, &c. i. e. præditus insigni sanctitate. A secunda ad tertiam personam fit transitus[q]. *Sanctitatem* accipio pro attributo quo Deus purus est ab omni imperfectione, tum morali, tum naturali. LXX habent, *glorificatus in sanctis*, nempe, vel locis, vel hominibus[r]. *Magnificus in justitia*, Sa. *gloriosus*, *sanctus*, Ar. *roboratus* (*fortis*, Ch.) *in sanctitate*; quia robur ejus separatum est à diis aliis, vel à robore eorum. Aliorum robur est ad mala perpetranda, sed robur Domini est sanctum, i. e. separatum ab injuria, vel oppressione aliorum†. ¶ *Terribilis atque laudabilis*, ità Sy. Ar. נוֹרָא תְהִלֹּת] *Terribilis laudibus*, M. F. V. Me. Mo. Ch. Sa. A. Hebraismus; qui cum summo timore & reverentia laudandus est[t]. Et mortales & Angeli ejus laudes exsequi formidant, [v]cùm sciant se non posse pro merito laudare[x]. ¶ *Faciens mirabilia*, עֹשֵׂה פֶלֶא] Sunt velut expositio præcedentium: q. d. Opera tua laudanda vulgaria non sunt, sed admiranda; ideo *terribilis*, i. e. reverendus, es *laudibus*[y].

12. *Devoravit eos terra*, תִּבְלָעֵמוֹ אָרֶץ] Variè accipitur. 1. Non solùm obruti sunt aquis, sed & *terra* aperuit os suum, & eos absorpsit[z]. Ità explicat textus quod non antea explicârat[a]. Sed hoc verum non est, quia ejecti erant in littus[b]. Verùm fortassis pauci eorum fuerunt arenæ cumulis, quos secum mare impetu influens advexit, cooperti & obruti. Hæc explicatio mihi videtur verisimillima[c]. 2. Alii sic; *Devoravit eos terra*, i. e. alveus maris[d]. Sic Jon. 2. 6. Jun. Aliquamdiu hæserunt in limo adhærente fundo maris†. Quid si in genere tantùm interitum eorum significat? q. d. Nunc depascit eos terra, (in cujus fossas conjectos fuisse credibile est, nè fœtore aerem inficerent,) & in pulverem rediguntur[f].

13. *Dux fuisti*, נָחִיתָ] *Duxisti*, Mo. M. Ti. Sa. *deduxisti*, ο'. Ch. Sy. *deducis*, JT. *duces*, P. ¶ *Populo quem redemisti*, עַם זוּ גָּאָלְתָּ] Ad verb. *Populum hunc redemisti*. *Hunc* vertunt omnes in *quem*[g]. Præt. pro fut[h]. ob certitudinem[i]. Est enim prophetia[k]. ¶ *Et portasti*, נֵהַלְתָּ] *Duxisti*, Ar. Sy. Mo. O. *adduxisti*, Ma. *ducis commodè*, JT. vel, *leniè & quietè*, A. ut pastor gregem, Psal. 77. 21. Pi. *advexisti*, ο'. ¶ *Ad habitaculum sanctum*, אֶל נְוֵה קָדְשֶׁךָ] *Ad habitaculum sanctitatis tuæ*, Sy. Mo. O. *ad diversorium sanctum*, ο'. Quidam intelligunt Terram sanctam[l]. Alii, montem Sion, ubi Templum[m]. Orig. sic totum legit; *Consolatus es in virtute tua*, *in requie sancta tua*[n]. Al. sic; *Possedisti in fortitudine tua habitaculum sanctitatis*, Sa. vel, *potentiam laudatissimam*, Sa. v. Primò ponitur beneficium, quod erat ultimum in exsecutione, sed primum in intentione[o].

14. *Ascenderunt*] Ità Vulg. sed scriptoris magis quàm authoris vitium esse credo[p]. ¶ שָׁמְעוּ] *Audierunt*, i. e. audient[q]. ¶ *Irati sunt*, ità ο'. P. יִרְגָּזוּן] *Commovebantur*, V. Ch. Sa. Aq. in Nobil. O. JT. A. Ma. *conturbati sunt*, Schol. in Nob. *ægrè tulerunt*, Sa. vers. *perterriti sunt*, Sy. Ar. Mo. M. Ti. ¶ *Dolores*, חִיל] *Dolores partûs*, Ar. ità Pi.

15. *Obriguerunt*, similes stupentibus facti præ timore[r], נָמֹגוּ] *Tabuerunt*, ο'. *fluctuârunt*, Ar. *contriti sunt*, Ch. *confracti*, Sy. *attenuati*, Sa. vers. *diffluent*, JT. *liquefacti sunt*, Sa. Ma. vel, *dissoluti*, M. Mo. P. *dissolventur*, V. Riv. Erunt animo dissoluto & remisso*. Impletum erat Jos. 2. & 5[t].

16. *In magnitudine brachii tui*, בִּגְדֹל זְרוֹעֲךָ] *Ad magnitudinem brachii tui*, i. e. fortitudinem quam brachio ostendes. Aliis inversio est, pro, *per brachium forte*[v]. ¶ *Fiant immobiles*, ità A. ut se defendere nequeant[x], יִדְּמוּ] *Taceant*, Ch. Sa. Ar. P. Mo. M. *obstupescant*, Ti. *demergantur*, Sy. *conticescent*, *immoti tanquam lapis*, JT. Mosis votum superavit Deus; eos enim & vicerunt, & penè ad internecionem ceciderunt[y].

17. *Et plantabis*] i. e. Habitationem illis stabilem concedes, quasi naturalem, instar plantarum[z]. ¶ *Firmissimo habitaculo tuo quod operatus es*, מָכוֹן לְשִׁבְתְּךָ פָּעַלְתָּ] Ad verbum, *loco ad habitandum te præparasti*. Ordo dictionum inversus, pro, *in basi quam fecisti ut illic sedeas*, i. e. in qua proposuisti habitare, sive quam delegisti tibi[a]. *Loco habitationis tuæ*, O. Sa. *loco firmissimo habitationis tuæ*, Sa. *pro mansione tua*, Sy. *locum præparatum habitationi tuæ*, Ar. ¶ *Firmaverunt manus*, כּוֹנְנוּ יָדֶיךָ] *Firmabunt*, i. e. ædificabunt & extruent. q. d. Nam præcipies tibi ibi ædificari Templum[b]. Qu. Quid intelligitur per *montem hæreditatis*, *locum habitationis*, & *sanctuarium*? Resp. Q. intelligunt de terra Canaan, quæ *sanctuarium* dicitur, quemadmodum & *terra sancta*, quia ibi sancti habitârunt, Ab. If. &c[c]. Quæ insuper erat regio montosa[d]. Alii de *monte Sion* exponunt†. Ità tamen, ut tota terra synecdochicè includatur[f]. Sub hac promissione terræ Canaan & Templi, intelligitur principaliter promissa domus cœlestis[g].

18. *Dominus regnabit*] Semper dicetur Rex & Dominus[h]: i. e. pro Rege agnoscetur & coletur[i]. ¶ *In æternum & ultrà*, לְעֹלָם וָעֶד] An igitur quicquam ultra æternum? Resp. עוֹלָם per se (& sine עֶד addito) non significat æternitatem, sed longum temporis spatium[k]. Potest denotare durationem Templi Jerosolymitani; & *ultrà*, tempus quo postea permansura est Ecclesia & hîc & in cœlo[l]. Vertunt, *in seculum & perpetuò*, M. P. Mo. Ti. *in seculum seculorum*, Sy. *in seculum & in secula seculorum*, Ch. Rex *seculi sempiternus*, Ar. *in omnia secula*, JT. *in seculum & usque*, O. (*usque ad*, Ma.) *in seculum & adhuc*, in hoc mundo & futuro, A.

19. *Equus*, סוּס] *Equus*, Pi. ità ο'. scil. quo Pharao vectus est. Secùs committeretur *ἀδιλογία* in seq. *cum curribus & equitibus*. Vel potiùs, ex collatione Exod. 14. 23. vertendum, *equitatus Pharaonis* positus *in curribus & equitibus ejus*, ut nomen generale declaretur distributione[m]. *Equitatus Phar. cum* (vel *in*, JT.) *curribus & equitibus*, Ch. Sa. JT. Aliter, *equi Phar. & currus & equites*, Ch. Sa. JT.

20. *Maria prophetissa*, *soror Aaron*] Qu. 1. Cur *prophetissa* vocatur? Resp. Vel, quia habuit spiritum prophetiæ, quod patet ex Num. 12. 2. *Nobis fiens Mosi locutus est Deus*[n]. Vel, quia doctrix & magistra[o]. Quia alias mulieres exemplo & hortatu ad laudes Dei celebrandas invitavit[p]. Vel, quia præcentrix[q]. Erat una ex tribus populi ducibus, Mic. 6. 4[r]. Qu. 2. Cur dicitur *soror Aaron*, non *Mosis*? Resp. Hebræi duplicem causam assignant. 1. Quòd ante Mosen natum prophetavit matri, quòd paritura esset filium qui liberaret Israel. 2. Quia Aaron pro ea multùm zelavit, Num. 12*. Alii sic; Vel, quia Aaron erat major natu[t]: Priùs Aaronis soror fuit quàm Mosis[v]. Vel, quia cum illo conjunctiùs vixit[x], in paternis ædibus, à quibus separatus erat Moses[y]. Aaron populo notus erat quòd esset Miriam frater[z]. Forrè ex altera matre erant Aaron & Maria. Ex illa autem phrasi non rectè colligitur eam fuisse virginem, Alioquin (inquiunt) à marito potiùs cognominata esset. At fortè is obscurior erat[a]. [Vide de hac quæstione Bo. & Serar.] Hebræi dicunt fuisse uxorem Hur[b]. ¶ *Et tympanum*] Ità vertunt ο'. Ch. Sa. M. P. Ti.

Ti. Mo. Vide Jud. 21. 21. Jer. 31. 4, 14 [c]. ¶ ובמחלת] *Et saltris*, Sy. Ar. *fistulis*, JT. Ità sign. Psal. 149. 3. & 150. 4 [d].

21. *Quibus præcinebat*, ותען להם] *Et respondit eis*, nempe Mosi & aliis viris præcinentibus †. Mulieres vel eosdem versus quos cecinerant viri repetebant, vel primum illum versum, *Cantemus Domino*, tanquam intercalarem [I]. Alii volunt להם poni pro להן, *præcinebat illis*, i. e. mulieribus. Ponitur hîc initium Cantici, verisimile tamen est totum cecinisse [g].

22. *Tulit*, ויסע] *Tulit* Israelitas, abduxit [h]. Importunitate quadam, quia nimis intenti erant ad spolia Ægyptiorum colligenda [I]. ¶ *Desertum Sur*] Idem quod *Etham*, ut patet ex collat. Num. 33. 8 [m]. ¶ *Et non inveniebant aquam*] Hinc illud Taciti, Hist. 5. & Plutarchi, nempe, asinos aut onagros Judæis (jam ex siti perituris) indicâsse fontes aquarum [n]. Nempe, quòd locus *Elim* אילם dicitur, q.d. *rampos*: Josepho autem, Antiq. 3. 1. *Elin*, quod Syris sign. *asinorum pullos* [o].

23. *Venerunt in Mara*] Dicta ab aquis amaris: Est prolepsis [p]. Hæc quinta mansio [q]. Locus est quem *fontes amaros* vocat Plin. 6. 29 [r]. Non placet: Iste locus est inter Nilum & Rubrum mare, Strab. l. 17. p. 804. Agatharc. de Mari rubro 5. 42. At hi erant in deserto Arabiæ *.

25. *Qui ostendit ei lignum*, ità o'. Ch. Sa. Sy. vel, *arborem*, Ar. Sa. vers. ויורהו] *Docuit eum*, Mo. V. O. aut ostendendo, aut revelando †. Docuit eum vim & naturam ligni [t]. Quidam volunt lignum hoc amarum fuisse, quò magis in effectu contrario virtus Dei appareret [u]. Alii dicunt lignum hoc naturali vi suâ valuisse ad tollendam ex aquis amaritudinem [x]. Quod colligitur ex Ecclesiastic. 38. 5 [y]. Hoc modo potiùs quàm solo verbo sanavit, ne res naturales frustrà fecisse videretur [z]. Hoc exemplo commendare voluit aut comprobare res medicas naturales [a]. Adumbravit virtutem ligni crucis Christi [b], quod etiam tribulationes piorum dulces & jucundas facit [c]. ¶ *In dulcedinem versæ*] Ad præsentem populi necessitatem; non quòd postea dulces remanserint, ut patet ex loco citato Plinii [d]. Sed putaverim mansisse dulces, cùm Dei opera perfecta sint & permanentia †. ¶ *Ibi constituit ei præcepta atque judicia*, שם שם לו חק ומשפט] *Ibi posuit ei statutum & judicium*. Sing. pro plur. *statuta* [f]. *Ibi posuit ei* (h. e. proposuit, BA. 2. 665. 50. *imposuit*, JT. *fecit ei*, Ar. *docuit eum*) *statutum*, Mo. A. (*pactum*, Ch. *legem*, Sa. *leges*, Sy. *constitutiones*, Ar. *justificationes*, o'.) *& judicium*, Mo. A. Ch. Sa. vel *judicia*, o'. Sy. Ar. Variè accipitur. 1. Exponunt Hebræi communiter de illis statutis quæ non habent ullam rationem quare Deus præcepit, ut est esus suillæ carnis [g]. 2. Juxta alios, Hebræi accipiunt de otio Sabbati [h], & de parentum honore, (idque ob verba illa, *sicut præcepit tibi Dominus Deus tuus*, quæ bis repetiuntur Deut. 5. com. 12. & 16 [i].) & de vaccæ rufæ cineribus [k]. 3. Alii etiam judicia tunc aiunt fuisse instituta [l]. Dedit aliquas leges ceremoniales & judiciales [m]. 4. Alii sic, novam quandam politiæ formam constituit, & generalioribus & facilioribus (simul & maximè necessariis) quibusdam legibus, tanquam rudimentis, ad reliqua mandata accipienda populum præparavit. Quidam Decalogum & Septem præcepta data filiis Noachi intelligunt [n]. Verisimile est, fuisse quædam Legis postea datæ præcepta [o]. Non hîc statuta scripta dedit Deus, sed pactum refricavit cum patribus factum, ut bene & rectè cum Deo & proximo viverent. Apparet & istud, ante Legem ferè servâsse Israelitas moribus & consuetudine quæ per Mosen postea sunt scripta [p]. 5. Statutum hoc non est tota Lex, sed specialis admonitio quæ sequitur v. 26. *Si obedieris*, &c. [q] 6. Hoc non est *statutum* secundùm quod Israelem ambulare voluit, sed *decretum*; quomodo חק sumitur Psal. 2. 7. juxta quod ipse Deus cum iis ageret pro operibus suis, nempe, quòd *si audierint vocem*, &c. Et hunc sensum verba sequentia ferunt, *ibi enim eos tentaverat* †. ¶ *Ibi tentavit eum*] Scil. Deus populum, leges ferendo quibus obedientiam experiretur [r]. Vide Deut. 8. 2, 15, 16 [s]. Vel, populus Deum tentavit [t].

26. *Quod rectum est feceris*] Quod per se & ubique rectum ipsa docet sana ratio [v]. ¶ *Et obedieris mandatis ejus*] Datis Noe, Abr. If. Jac. In quibus non erat lex de Sacrificiis quæ suâ sponte homines invenêre [u]. Respicit huc Jer. 7. 22, 23. *Non præcepi eis in die quâ eduxi*, (interpretare, *tùm primùm eduxissem*.) Lex de Sacrificiis (excepto Paschate, quod convivium magis est commemorativum quàm sacrificium legale) data non est, nisi ex occasione idololatriæ à populo commissæ. Non poterat is morbus sanari nisi multo rituum, ad victimas maximè pertinentium, onere [y].

27. *Venerunt in Elim*] Sexta mansio [z]. ¶ *Duodecim fontes*] Pro numero Tribuum, (si Josephi posteros in unum conjungas [a]: nè ex haustu communi inter Tribus dissensio oriretur [b],) & Apostolorum [c]. ¶ *Septuaginta palmæ*] Pro numero Seniorum [d], & Discipulorum Christi †. Palmetum hoc & fontes aquarum, locúmque amœnum & fertilem, describunt Agatharcides Gnidius de Rubro mari 5. 44. & Diodorus l. 3. num. 123. & Strabo lib. 16. p. 776 [f].

CAP. XVI.

1. IN *desertum Sin*] Inter mare Rubrum & montem Sinai. Diversum est ab illo deserto *Sin* quod *Cades* dicitur, de quo Num. 20. & diverso modo scribitur. Est hæc octava mansio: Septima, quæ fuit ad mare Rubrum, Num. 33. 10, omittitur hîc [g], quia nihil peculiare in ea contigit [h]. Statio hæc rectè dicitur octava, si inter stationes numeretur *Raemses*, unde primùm profecti sunt: eâ exclusâ, erit septima [i]. ¶ *Quintodecimo die mensis secundi*] i. e. *Jiar* [k]. 30. die ab egressu ex Ægypto [l]. ¶ *Postquam egressi sunt*, ità Ch. Sa. לצאתם] *A discessu*, pro בצאתם. Sic Exod. 19. 1. Num. 33. 38. Ezr. 3. 8. Sic *Laleketh*, 1 Reg. 12. 24. pro *Milleketh*, 2 Chron. 11. 4 [m]. *Cùm ipsi exivissent*, o'. *ab exitu eorum*, Ar. sim. Sy.

2. *Et murmuravit*] Cùm jam farina subacta, quam ex Ægypto tulerant, deficeret [n].

3. *Utinam mortui essemus*, מי יתן מותנו] Ad verb. *Quis dabit mortuos nos esse? vel, nos mori?* H [o]. ¶ *Super ollas carnium*] Qu. Unde carnium inopia? multa enim illis erant pecora: nisi pepercisse dicantur, vel, quia minùs fœcunda, ob inopiam pascuorum, vel, quòd in sacrificia servarent [p]. Sed verisimile est alios eos carnes desiderâsse, (quales in Ægypto habere poterant [q];) Unde Deus noscens quid desiderarent, eo genere carnium eos satiavit: Aug. quæst. Exod. 62 [r].

4. *Pluam*, ממטיר] i. e. Paratus sum depluere †. ¶ *Panes*, לחם] *Panem*: impropriè dictum, (vide Deut. 8.) sed ejus locum supplebat [s]. *Panem*, i. e. cibum [t]. Manna, ex quo contuso fiebant tortulæ panis, ut patet Num. 11. 8. pro carne verò & ollis dedit eis coturnices, Num. 8. & 13 [u]. ¶ *De cælo*] Infimo, seu aere [y]. ¶ *Per singulos dies*, דבר יום ביומו] Ad verb. *rem diei in die suo: quantum satis erit in singulos dies*, V. Voluit dare illis cibos non per menses, sed per singulos dies, tum ut probaret an crederent verbis ejus, nec plus colligerent quàm illis opus esset per singulos dies; tum ut nullus præteriret dies in quo circa se non sentirent ipsius beneficium, atque ob id semper essent illius memores [z]. Ob hanc causam Christus docuit nos orare pro pane quotidiano [a]. ¶ *Ut tentem eum*] An crederent verbis ejus, ut jam dictum [b].

5. *Die sexto parent*] Colligant, condant, molant; coquant in diem Sabbati. Hinc Parasceue dicta, à præparatione ciborum pro Sabbato [c]. ¶ *Sit duplum*, והיה משנה] i. e. Die sexto colligent duplo amplius [d].

6. *Vespere scietis*, ערב וידעתם] Ad verb. *Vespera*, (supple, *veniet*, V. vel, *erit*, O.) *& scietis*, V. In *vespere, tum scietis*, A.

7. *Et manè videbitis*, ובקר וראיתם] Ad verb. *Et manè apparet, & videbitis*, V. ¶ *Gloriam Domini*] i. e. Gloriosam ejus potentiam & providentiam †. ¶ *Audivit enim*, בשמעו] Ad verb. *in audiendo eum*,

Mo. ᶜ. i. e. *quum audieris*, V. ità Sa. Ar. Vel, *eò quod (sive quoniam) audierit*, V. ità Ch. M. Ti. A. *quia audit*, JT. vers. 9. dicit, *quia audivit*, V. ¶ *Contra Dominum*, עַל־יְהוָה] i. e. Contra se: Antecedens pro relativo ᶠ.

8. *Et ait, Dabit vobis*, &c.] Heb. *Dixit—Cùm dederit Deus.* Concisa oratio ᵍ. Subaudiendum ex versibus 6. & 7. *videbitis gloriam Jehovæ* ʰ. Vel, Hoc erit *quum dederis*, &c. A. vel, Atque hoc quidem, *quia dedit*, Sa. vel, Cognoscetis *cùm dederit*. JT. A. vel, *Cognoscetis quod Deus eduxerit vos*, F. V. ¶ *In saturitate*, לִשְׂבֹּעַ] Ad *explendum*, sub. *desiderium vestrum*, i. e. quo saturemini ᵏ. ¶ *Nec contra nos*] Principaliter: sic negari solet quod minoris est momenti, ut Matt. 9. 13. & 12. 7 ˡ.

9. *Coram Domino*] *Ad columnam nubis* ᵐ. Vel, coram tabernaculo parvo ⁿ. Nam tale factum fuisse antequam majus illud exstruerertur, patet ex Exod. 33. 7, &c ᵒ.

10. *Gloria Domini*] Splendor, & augustum radiánsque jubar, quo se quasi spectandam exhibebat majestas Divina ᵖ.

11. *Locutus est—ad Mosen*] Solum: nam Aaron populum alloquente, Moses ad columnam nubis oraturus accesserat ᑫ. ¶ וַיְדַבֵּר] *Dixerat*, nempe v. 4. licèt illic non ponuntur verba ista, *Audivi murmurationes*; sed tamen dicta fuisse apparet ex v. 7. ubi dicitur, *Audivit enim murmurationes vestras* ʳ.

12. *Murmurationes*, תְּלוּנֹּת] *Expostulationes, querelas*, V. ¶ *Vespere*] Hebr. *Inter vesperas*: vide ad cap. 12. 6. ¶ *Et scietis*] i. e. Ut hâc ratione agnoscatis ᵗ.

13. *Vespere coturnix*] Qu. Cur hoc ordine datæ sunt? Resp. Quia coturnices volatu diurno defatigatæ convenienter vespere descendunt ad terram quasi ad requiem: & manè convenientius erat descensus roris. Prætereà, querebantur primò de defectu carnium, secundò de defectu panum ᵘ. ¶ *Et ascendens*, וַתַּעַל] *Et ascendit*, nempe, in aerem de terra deserto opposita, & hîc descenderunt ᵛ. Advolavit, agente illud vento, Psal. 77. 26. Hæ datæ sunt hoc tantùm vespere ˣ. ¶ שְׂלָו] Sing. pro plur., i. e. earum multitudo. Sed quæritur quænam avis fuit. *Coturnicem* habent Vulg. & O. & Græci ὀρτυγομήτρα, G. ità L. Mc. P. & K. Est genus avis pinguiusculæ quam vulgò *Qualeam* vocant, [*si Fagio referenti credimus*; *aliter, si Grotio.*] Non exploratum satis an ea avis fuerit. Salomo & Kimhi contenti sunt dicere *avem pinguem*. At Jonathan hîc, & Psal. 105. 40. *phasianos* interpretatur. Tales autem aves quales hîc describuntur nullas visi ad Arabicum sinum, notat Josephus, in signum miraculi ʸ. [*Plura de coturnicibus, & an bis datæ, vide ad* Num. 11. 31.] ¶ *Ros jacuit*, ità M. שִׁכְבַת הַטָּל] Fuit *stratum roris*, Sa. A. vel, *effusio*, A. *expansio*, Ar. *descensio*, Ch. in A. P. *cubatio roris*, Mu. *conquiescente rore*, ᵒ. *projectus (stratus*, JT.) *fuit ros*, Ti. Habuit autem manna illud rorem (coogelatum ᶻ) suprà & infrà ᵃ. Ità manna mundè custoditum erat, quasi inter duo stramenta ᵇ. Et manna absconditum erat, quò alluditur Rev. 2. 17 ᶜ.

14. *Cumque operuisset*, &c. וַתַּעַל] *Et evanuit*, vel *disparuit*, V. Sic *ascendere* Jer. 48. 15. pro evanescere ᵈ. ¶ *In solitudine*] Non in castris, quia sordida, nec ibi commodè colligi poterat *. ¶ *Et quasi pilo tusum*, מְחֻסְפָּס] Variant interpretes. Vox alibi non occurrit, est ignotæ significationis †. *Rotundum*, ità AE. & K. in F. O. P. Sa. Ar. A. Ma. JT. Probatur ex v. 31. ubi dicitur fuisse *tanquam semen coriandri* ᶠ. *Orbiculare*, M. Ti. Ità RR. pyxidem מְחֻסְפָּס à rotunditate appellant ᵍ. Alii, *decorticatum*, seu *denudatum*, vel *discoopertum*; ità Ch. in F. L. Ma. RS. in F. co. *decorticabile*, Sy. Hi radicem statuunt חָשַׂף (ש autem & ס sunt literæ permutabiles) *denudare*, Jer. 30 ʰ. *Splendescens*, Sa. vers. *multiplicatum*, vel *extensum*, O. ¶ *Pruinæ*, ita Mo. ᶜ. Sa. Ar. JT. O. M. כְּפֹר] *Gelu*, Ouk. & Jon. & Rb. in D. sicut *favilla*, Sa. vers. *glacies*, Sy.

15. *Manhu*, מָן הוּא] Discrepant interpretes. Q. significat, *Quid est hoc?* ità Vulg. Mo. ᶜ. Ch. Sa. Sy. Ar. Pi. sic Jon. & Josephus, ὡμὶ τὸ ἐρώτημα δια-λέκτου, i. e. *secundum nostram dialectum*, nempe Hierosolymitanam sui temporis, quæ multum à vicinis gentibus iterum traxerat ⁱ. Huic lectioni valde convenit quod sequitur, *ignorabant quid esset*: quasi hæc impatientiæ ac contemptûs verba fuerint, quum viderent sibi non pistum panem (ut fortè exspectaverant) advenire ᵏ. [Non placet hæc versio O. & F.] quia non מָן, sed מָה, Hebræis est *quid*. At מָן pro מָה Ægyptiacum est, ut notat Hiskuni ˡ. Nihil absurdi erit, si dicamus Israelitas, qui tot annos in Ægypto triverant, usos fuisse particula ejus linguæ ᵐ. Alii vertunt, *Donum* Dei hoc est, à מָנָה *pars, donum. Donum* quod pollicitus erat, vel *pars*, seu *portio*, quam dedit, V. Hc. in F. K. in F. co. Al. *Man est*, M. P. Ti. *Man ipsum*, O. Alii, *Præparatum*, à מָנָה *præparare. Cibus præparatus*, Jun. A.V. *Præparatum hoc*, scil. à Deo, L. Quòd cibus in seipso præparatus fuerit, non indigens alia præparatione: fuit enim in seipso bonus & esui aptus ⁿ. Tametsi propter honorem Sabbati in alium usum atque gustum transmutari potuit ᵒ. Sic RS. & moderni Hebræi ᵖ. Al. *Numerosum ipsum*, à מָנָה *numerare*, O. Qu. An Manna hoc ejusdem fuit speciei cum nostro vulgari? Difficultatem facit, quòd nostrum purgat, & conficeret illum qui eo continuè uteretur. Resp. Affirmant Conimbric. Vales. & Lenm. Purgat tantùm leniter: & initio potuit omnem malum humorem qui ex vitiosis Ægypti cibis, cucumeribus, peponibus, &c. collectus esset, expurgare; tandémque etiam paulatim assuetudine naturalis omnino & idoneus cibus fieri. Quidam enim ex consuetudine venenis impunè usi sunt. Adde quòd, cùm Angelorum ministerio generaretur, vulgari longè excellentius fuit sapore, puritate, &c. Testatur Fuchsius Manna in Libano monte depluere, eóque indigenas impunè vesci, etiamsi in copia ab iis sumatur ᑫ. Constat Manna hoc fuisse cibum levissimum, Num. 21. 5. Referunt, ante paucos annos Polonos pretiosius ac dulcius quoddam Mannæ genus invenisse, saccharo simile, quod, butyro modicóque saccharo decoctum, cum delicatissimis ferculis & jusculis facilè posset certare. Adde, quòd in locis calidioribus magis coctum, videri posset ad alendum aptius fieri ʳ. ¶ *Ignorabant quid esset*] Mirabantur 1 literam ei inscriptam: sic Hebræi. Auxit postea miraculum multiplicatio collecti ad satietatem pro quaque familia, corruptio asservati, deliquium ejus in Sabbato, sapor minimè vulgaris, Dei haud dubiè opera. Alioqui Manna in Arabia reperiri omnes testantur. Id Isidorus vocat *mel coagulatum ramis inhærens in similitudinem salis* ˢ.

16. *Præcepit*, צִוָּה] Vel, *præcepit*, Q. in V. ¶ *Quantum sufficit*, &c. לְפִי אָכְלוֹ] Ad verb. *secundum edere suum*. V. *Secundùm os cibi.* *Os* pro postulato sive jussu, i. e. prout cibus ejus postulat ᵗ. ¶ *Gomer per singula capita*, עֹמֶר לַגֻּלְגֹּלֶת] Quæritur quid sit *Gomer*. Resp. Constat fuisse decimam partem Ephæ ᵛ. Respondet chœnici Græcorum ˣ. [Aliter F.] Gomer sunt tres chœnices Atticæ ʸ. Continebat suprà cabum & semis, sive quantum capiunt testæ ovorum 43, ait Waserus, qui reducit ad novem libras Romanas; unde colligit quàm liberaliter Deus egerit cum eis, cùm constet chœnicem (quæ bilibris & erat & dicebatur) olim opilionibus Romanis fuisse demensum diurnum ᶻ. [*Sed de Mensuris earumque agendum in calce Operis, si Deus vitam & vires subministraverit.*] Sunt qui עֹמֶר *usualem* vertunt, à עָמַר *uti alicujus ministerio.* *Pro capite.* Per se constat intelligendum hoc de iis qui pane & solido cibo vescuntur, neque enim lactentes & ubera sugentes manna comedebant ᵃ. גֻּלְגֹּלֶת est *cranium*, seu *caput, hominis*, à volubilitate sive rotunditate dictum. Capitur hîc synecdochicè pro *toto homine.* Alii accipiunt pro *summa*, unde sic legunt, *Gomer pro summa numeri animarum vestrarum* ᵇ.

17. *Alius plus, alius minus*, ità Ch. Sy. וְהַמַּרְבֶּה וְהַמַּמְעִיט] Ad verb. *multiplicans & minuens*, vel, *qui plus & qui minus*: i. e. alius parùm, alius multum, collegit, prout familiam habuit copiosam vel parvam ᶜ. *Hic multum, ille minus*, Sa. Ar. Potiùs vertendum, *& qui plus collegerat & qui minus*, ità 2 Cor. 8. 15 ᵈ. RS. miraculum hîc facit, quòd, quicquid collegissent, cùm postea

---

ᶠ V. ᵍ V. ʰ M. F. V. ᵏ V. ˡ L. ᵐ Mc. L. ⁿ L. T. ᵒ T. ᵖ Mc. ᑫ Mc. ʳ V. ᵗ V. ᵘ L. ᵛ L. ˣ Mc. ʸ G. ᶻ Re. in L. ᵃ He. in M. ᵇ RS. in L. ad v. 14. ᶜ A. ᵈ A. * Mc. † O. ᶠ V. F. ᵍ Mo. c. RS. & P. in D. obs. 14. 19. ʰ F. co.

ⁱ G. ᵏ V. ex F. ˡ G. ex D. ᵐ D. ⁿ V. ità Sepherdi in F. ᵒ M. F. ᵖ L. ᑫ Bo. ʳ Mey. in sacra physiologia. ˢ G. ᵗ Pi. ᵛ Bo. ˣ Mc. ʸ F. ᶻ Hi. ᶻ Riv. ᵃ Riv. ᵇ F. ᶜ Ab. in F. ᵈ A.

postea mensi fuerint, non amplius invenerint quàm Gomer in quemlibet hominem familiæ suæ †. Unusquisque, prout illi promptum erat, vase aliquo, sive majore sive minore, colligebat Manna, quod domi mensuram Gomer implebat [f].

18. *Et mensi sunt*] Q. An ergò una eadémque mensura viro & puero, valido & infirmiori? Resp. Q. affirmant [g]: & hoc Divino miraculo factum, ut & uni sufficeret, & ab alio consumi posset [h]. Alii negant [i]. Censeo talem mensuram cuique concessam fuisse quæ etiam edacioribus sufficere poterat, non tamen singulos debuisse eam totam consumere. Imò aliquid superfuisse indè colligitur, quòd Moses jubet nihil relinqui *ex eo* (utique ex eo quod superetat è mensura eo die collecta) usque ad mané. Quod autem reliquum erat, liberum fuit vel sub noctem abjicere, (atque ità proiiceri ndem in Deum,) vel etiam animalibus dare [k]. Quæ collecta fuerant ab omnibus ejusdem familiæ in unum acervum congesta fuisse videntur, ex quo paterfamiliâs unicuique suum Gomer impertiit [l]. ¶ *Nec qui plus*, &c. לֹא הֶעְדִּיף] *Non abundare fecit*, Mo. Ma. *non abundavit*, Sa. *non superfuit ei*, o'. Ch. Sy. A. Ar. *Non superabundavit ei qui plus, & ei qui minus* collegerat (quod ex præcedentibus & subsequentibus subaudiendum fuit) *non defuit*. q. d. Tametsi alii aliis fuissent agiliores, & plus collegissent, nemo tamen in privatum usum plus sumpsit quàm Omer præscriptum. Confer 2 Cor. 8. 15 [m].

19. *Nullus relinquat*] Ità præceptum, ad cohibendam incredulam & importunam eorum providentiam [n].

20. *Scatere cæpit vermibus*, ità P. Ch. וַיָּרֻם תּוֹלָעִים] *Et vermiculavit*, (*ebullivit*, o. Sa. Ar. *elevavit*, O. Ma. *produxit*, Sy. M. JT. Ti. A.) *vermes*, Mo. יָרֻם est *vermiculor*, i. e. vermes gigno, à רִמָּה *vermis* [o]. Radix hujus est רָמַם [p]. Miraculo hoc non caruit, patet enim Manna naturâ suâ servari potuisse in sequentem diem [q].

21. *Cùm incaluisset Sol, liquefiebat*] Ità voluit Deus, nè putresceret aut calcaretur, atque ita vilipenderetur [r]. Ad ignem tamen indurabatur †. Etiam pilo & molâ tundebatur: Quod mirum [s]. At multa sunt mollia in loco proprio, quæ, ubi aërem non habent, indurantur extra locum suum, sicut ovum, quamdiu est in gallina (inquit Cajet.) tenerum habet corticem, qui statim genito ovo exsiccatur & fit durus. Sic lapides quos *ardosias* appellamus, & quibus utimur in ædium tectis: nam in sua fodina ità molles sunt, ut possint scindi & efformari pro libitu, postea tamen aëri expositi indurescunt [v].

22. *Et narraverunt Mosi*] Nempe, se fecisse ex præcepto, v. 5. vel, Deum duplam mensuram eo die dedisse [x]. Et ut ex eo cognoscerent quorsum hoc fuisset jussum; neque enim adhuc Dominus declaraverat se ob Sabbati religionem id præscripsisse, quod statim Moses explicat [y]. *Narrârunt*, putantes populum peccâsse. Hinc apparet Mosem præceptum illud v. 5. nondum populo proposuisse, sed populum (Sabbato assuetum) ipsâ ratione ductum collegisse duplum. Rectè tamen faciunt, quòd cupiunt aliquid certi hac de re cognoscere [z].

23. *Requies sabbati sanctificata est*, ità Ch. שַׁבָּתוֹן שַׁבַּת קֹדֶשׁ] *Sabbata, requies sancta*, o. *Sabbatum requies est, sanctitas*, Sy. *Cessatem* (*quies*,) T.) est *sabbatum sacrum*, Ar. *Cessatiuncula, cessatio, inquam, sancta*, P. *Sabbatismus, Sabbatum sanctitatis*, A. Geminatio magnitudinem & majorem celebritatem indicat: hinc Sabbatum in quod & festum aliquod incidit [a]. *Quies sabbati sanctitatis*, Mo. vel, *sancti*, M. O. Ti. vel, *sancta*, Sa. i. e. Die crastino cessandum est vobis in honorem Domini [b]. Requies Sabbati hinc in legem ivit. Antea observatum sine otio [c]. Observatio Sabbati vel tum instituta fuit [d]; vel potiùs innovata, & sancita, & miraculo confirmata †. Sabbatum hic renovatum, sed institutum erat Gen. 2. ut ibi probavimus [f]. Verisimile est apud Patres in usu fuisse, sicut & Sacrificia [g]. Philo asserit Hebræos ignoratum à suis majoribus mundi natalem didicisse hoc miraculo [h]. Sabbatum nunc primò memoratum, licèt non primò tum institutum, in Ægypto neglectus habitum, nunc observationi mandatum [i]. ¶ *Cras: quodcumque*] Illud quod cras velletis facere, facite hodie [k]. ¶ *Reliquum reponite*, הָעֹדֵף הַנִּיחוּ לְמִשְׁמֶרֶת] *Superabundans* (*reliquum*, vel *residuum*) *reponite* (ad verbum, *requiescere facite*, V.) *in custodia*, Ch. Sa. *dimittite in custodiam*, Mo. *relinquite in apotheca*, o'. *relinquite illud vobis servatum*, Ar.

25. *Comedite illud*] Sub. *ad satietatem*, ut sequatur, *Quicquid superetit*, &c. V.

26. *Sex diebus colligite*, &c.] Hinc illud in Gemara, *Qui parat in diebus profestis, comedet Sabbato* [l].

27. *Egressi*] Gulositate & curiositate ducti [m].

28. *Dixit Dominus ad Mosen*] [Hic Ar. supplet, *Dic eis — Usquequò*, &c?] *Dixit Dom.* — & Moses populo: Synecdoche membri [n].

29. *Maneat apud semetipsum*, תַּחְתָּיו] *Sub se*, Mo. *apud se*, M. P. *in domibus vestris*, o'. *in loco suo*, Ch. Sa. Sy. Ar. Ti. A. JT. ¶ *Nullus egrediatur de loco*] Scil. ad labores & opera servilia [o]; non ad colligendum Manna [p]. Alioquin exibant ad convocationem sanctam [q], sive ad synagogas, Levit. 23. 3. Act. 15. 21. *Locus* ergò hic cui illos alligat non sunt tentoria privata, sed castra Israelis [r].

31. *Quasi semen coriandri*, ità He. in M. K. & KS. & Chaldæi interpretes in D. כְּזֶרַע גַּד] AE. fatetur se ignorare quid sit גַּד. Quidam *sinapi* exponunt †. Ità simile erat coriandro, non colore, (cùm hoc nigrum sit, at Mannæ color sicut color unionis vel margaritæ, Num. 11. 7 [s].) sed quantitate & figurâ [t]. ¶ *Gustus quasi simila cum melle*, כְּצַפִּיחִת בִּדְבָשׁ] *Sicut lagani*, vel *simile frixæ*, V. *quasi placenta mellita*, K. in M. Talis erat sapor ejus *crudi*, *cocti* autem erat qualis olei, &c. Num. 11. 8 [v]. *Ut favi mellis*, Sy. vel, *artolagani in melle*, Ar. ὡς ἐγκρὶς ἐν μέλιτι, o'. Sunt autem ἐγκρίδες, teste Athenæo l. 14. πεμμάτιον ἑψόμενον ἐν ἐλαίῳ, i. e. *placenta cocta oleo*. Aquil. צַפִּיחִת vertit ἄμυλον. *Oryzam* malunt alii, quæ vox Arabica, ארז. Succi est optimi, ut notat Abenesdra, & nôrunt qui Orientem lustrârunt [y]. Hic sapor ipsi Mannæ erat congenitus & naturalis; ac præterea, si quisquam aliud quid desideraret, mox id Manna sapiebat, (ut disertè dicitur Sap. 16. 20.) nempe piis, ait L. etiam impiis, ait Me. [De hoc commento consule Riv. in locum.]

32. *Dixit*] Omnia hæc usque ad finem capitis dicuntur per anticipationem, quasi dicerentur post conditum Templum & Tabernaculum [z]. ¶ *Imple Gomer*, &c. מְלֹא הָעֹמֶר] Ad verbum, *plenitudo Omer ex eo erit ad custodiam*, i. e. reponetur ad futuram rei memoriam. Quantum Omer capere potest [a]. *Plenitudo Omer*, pro, *Omer plenitudine*, i. e. pleno [b].

33. *Vas unum*, צִנְצֶנֶת] *Urnam*, Sa. P. JT. Ma. nempe *auream*, o. A. ità Heb. 9. 4 [c]. *Cadum*, Ar. *æreum*, Sy. *phialam*, O. M. *pateram*, Mo. *vasculum*, Ti. Vas testaceum erat, RS. AE. vel æreum, AE. in F. ¶ *Repone coram Domino*] i. e. In tabernaculo parvo, de quo prædictum [d]. Coram tabernaculo, & arca, cùm fuerint ædificata †.

34. *Posuitque illud*] Per prolepsin hoc dicitur [f]: ¶ *In tabernaculo*, לִפְנֵי הָעֵדֻת] *Coram testimonio*, [ità plerique,] i. e. arcâ testimonii *. *Coram Domino*, Ch. Sa. [At Sy. *in testimonium*, qu. dixisset, *propter testimonium*.]

35. *Usquequò tangerent fines Canaan*] Obj. Quomodo hoc scriberet Moses, cùm non venerit in terram Canaan? Resp. 1. Quidam volunt eum propheticè scripsisse, & ex Spiritûs Sancti revelatione [g]. 2. Alii rectiùs statuunt hoc à Josua, vel alio Propheta, adjectum, quomodo illud Deut. 34. 5 [h]. Neque Scripturæ authoritati exinde quicquam decedit, quandoquidem omnes qui scripserunt erant θεόπνευστοι, 2 Pet. 1. 21 [i].

CAP. XVII.

1. PER *mansiones suas*, לְמַסְעֵיהֶם] *Per* (vel *juxta*, Sa. A.) *profectiones suas*, Sy. M. Mo. Ti. O. vel, *itinera*, Sa. A. *castra*, o'. *diversoria*, Ar. *motionibus suis*, Ma. Per stationes quas hic enumerare animus

non

non fuit [k]. Habentur Num. 33 [l]. *A Sin in Dophca, indè in Alus, indè in Rephidim* [m]. ¶ *Juxta sermonem*, עַל פִּי] *Ad os*, i. e. de mandato, Jehovæ [n]. *Juxta*, vel *ad, preceptum*, Sa. Ar. M. P. Ti. sive columnæ motione, sive ore, prolatum [o].

2. *Jurgatus*] Ἐλοιδορεῖτο, (*maledixit* Mosi, sive *conviciatus est*,) o'. ¶ *Cur tentatis?* תְּנַסּוּן] *Quid elevatis Dominum?* vel, *Quid majora & altiora exigitis?* Ma. Miraculo discere volebant an adesset illis Dominus, ut patet v. 7 [p].

3. *Præ aquæ penuria*, לַמַּיִם] *Propter aquas*, P. Ad verb. *ab aquis*, i. e. penuriâ aquarum [q].

4. *Adhuc paululum*] H [r]. Si res paulò magis processerit, lapidabunt me [r]. Parùm abest, &c †.

5. *Antecede populum*] Nec time nè populus lapidet te [s]. Tutò ac securè præcede [t]. ¶ *Virgam*] RS. dicit quosdam Israelitas dixisse, ministerium virgæ se tantùm extendisse ad mala infligenda, non pariter ad conferendum bona [u]. ¶ *Quâ percussisti fluvium*] Id est, vel Nilum; vel mare Rubrum, juxta quosdam. Sic Homerus, Odyss. μ'. initio, mare *flumen* vocat [y]. Obj. Aaron eum percussit. Resp. Verùm, sed authoritate & mandato Mosis [z]. ¶ *Et vade*, vel, *Et ibis*, וְהָלָכְתָּ] *Quum eris abiturus*, JT.

6. *Ego stabo ibi coram te*] Vel, *ante te*, Ch. Sa. Sy. M. Ti. O. A. *Ego sto priusquam*, vel *antequam*, tu venias, o'. Paratus implere petitionem tuam [a]. Ut tibi cooperer in productione aquæ [b]. ¶ *Supra petram Horeb*] Obj. At populus nondum eò venerat, sed sequenti mansione ad montem Sinai, c. 19 [c]. Resp. Locus hic est alius (à Sinai, sed) ejusdem nominis [d]. Vel, sensus est, Stabo in columna nubis, quam desigam supra petram Horeb, & ex ea aquam educam †. Signum extraordinarium præsentiæ Dei ibi visum notat [f]. *Horeb* est Sinai. Erat petra in deserto Sinai, vicinior tamen Rephidim quàm monti Sinai [g]. Dici potest, vel, eos ab hac undecima mansione non longè provectos mansione duodecimâ, vel, hîc ad unam extremitatem montis & deserti advenisse, postmodum verò ulteriùs per desertum progressos esse, legendo ferè semper radices montis Sinai, qui longus erat, teste Adrichomio: vel, si Horeb & Sinai erant diversa juga & capita ejusdem montis & radicis, rectè dici possunt ex Horeb venisse ad montem Sinai [h].

7. *Annon?* אִם לֹא] *Si non?* Ma. Græca enallage, *Si* pro *An*. *Estne ea intus? si sit rogat? Idem, Visam si domi est*. Columella, *Animadvertat an pulli rostellis ova proruderint, & auscultetur si pipiant*. Aristoph. Plut. Πλούσιόν τι ἐστιν — [illegible]. Linacer Struct. emend. 6 [i].

8. *Venit Amalek*] Qui, ex Esau prognati, odium parentis fovebant [k]. Timebant jam implendam benedictionem Jacobi [l]. Permisit hoc Deus, ut ex victoria audaciores essent, & ut de spoliis essent muniti armis aliisque necessariis [m].

9. *Ad Josue*] Quem ducem fecit, spiritu prophetico prævidens ipsum fore ducem in Israel. ¶ *Egressus*] Voluit iis ire obviàm, nè terrerent mulieres, &c [n]. Prævertendi hostium conatus, priusquam invalescant [o].

10. *Et pugnavit*, ità o'. לְהִלָּחֵם] *Pugnare*. Vide ad Gen. 2. 3. Similis phrasis Num. 18. 22. Deuter. 2. 16. 1 Regum 12. 33. Sic, *ædificare*, 1 Chron. 14. 1. pro, *ædificarunt*, 2 Sam. 5. 11. *dicere*, 1 Chron. 13. 12. pro, *dixit*, 2 Sam. 6. 9. Ità 1 Chron. 34. 16. collat. cum 2 Reg. 22. 9 [p]. ¶ *Et Hur*] Vir antiquus, sapiens, & expertus [q]; & maritus Mariæ, ut dicunt antiqui Doctores, & Jo. Antiq. l. 5 [r].

11. *Cùm levaret manus*] Plerique hoc referunt ad gestum precantis †. Per hoc ostenditur orationis efficacia [s]. Non placet: *Attollebat manum*, scil. cum baculo. Gestus hic est, non precantis, sed vexilliferi [t]. Potuit vehementior affectus esse, cùm gestus remissior fuit. Elevavit manus suas baculo Dei protenso, quomodo solent vexilliferi, ut cogitaret populus de potentia Divina, & mirabilibus quæ protenso baculo operatus esset Deus [u]. Hoc symbolo protestabatur Moyses, se non ab imbelli suorum turba, sed cœlitùs à Deo, sperare & orare victoriam [y].

12. *Ex utraque parte*] Ad verb. *unus hinc*, *& indè unus*. Ità vulgò intelligunt, ac si Moses junctis manibus precatus esset. Potiùs existimo Mosen mutâsse baculum ex una manu in alteram, & hi alternis ejus manus sustentabant [z]. ¶ *Manus illius non lassarentur*, וַיְהִי יָדָיו אֱמוּנָה] *Et fuit manibus suis fidelitas*, vel *firmitas*, Mo. vel *stabilitas*, O. i. e. Fuerunt manus ejus fideliter & firmiter extensæ, M. ex AE. *Fuerunt manus ejus stabiles*, o'. Sa. vel, *in fidelitate*, Sy. vel, *suffultæ*, Ar. *fuit firmus* (*fidelis*, M.) *manibus*, Ti. *fuerunt manus ejus extensa in oratione*, Ch. Hinc discimus אֱמוּנָה, *fidem*, esse firmam persuasionem in promissis Dei [a].

13. *Fugavitque*, ità o'. A. וַיַּחֲלֹשׁ] *Debilitavit*, Mo. M. Ti. Pi. ut Joel. 3. 10. Pi. *contrivit*, Ch. Sy. P. *fregit* Sa. JT. *divisit*, Sa. vers. *præscidit*, Ar. *succidit*, ut Job. 14. & Isa. 14 [b]. ¶ *In ore gladii*] i. e. Acie [c]. Unde gladius biceps δίστομος vocatur, quasi habens duo ora quibus vulneratos absumebat [d].

14. *Scribe in libro*] In quo libro? *In libro bellorum Domini*: Per anticipationem dictum †. Potiùs, in hoc ipso libro Legis, ubi tam expresè scribitur [f]. ¶ *Scribe in libro, & trade auribus*] [At quæ scribuntur in libro non auribus, sed oculis, objiciuntur, Ar. Ergò sic vertit, *Scribe in libro, & lege in auribus Josuæ*.] ¶ *Delebo*] Qu. Cur tam severam sententiam fert? Resp. Quia immani bello appetierant innoxios & vacillantes Hebræos, (& in sua vocatione novitios [g],) & à Dei ductu in Canaan, quantum in ipsis erat, absterruissent: quódque, ut dicitur Deut. 25. 18. extremos agminis lassos, & fame laboréque confectos, cecidissent [h]. ¶ *Memoriam*] Non quidem absolutè, sed memoriam, sive mentionem, populi tanquam florentis & subsistentis [i]. Implevit Saul, 1 Sam. 15. & David, c. 30. & Mardochæus in Hamane [k].

15. *Et vocavit,—Dominus exaltatio mea*, יְהוָה נִסִּי] Variè exponitur. *Dominus vexillum meum*, Sa. Ar. P. Mc. V. Riv. q. d. Dux meus & vexillum: ipsum secutus victoriam reportavi [l]. Vel, *Domini vexilli mei*, JT. i. e. Hæc ara est Jehovæ, qui per me populo suo in conflictu isto vexillum erexit, & perpetuò eriget; ut alludat ad sublatam virgam instar vexilli [m]. *Miraculum meum*, M. q. d. Miraculo & misericordiâ Domini factum est illud [n]. Quia in nostri gratiam tot miracula patravit [o]. *Coram Domino, qui fecit sibi miracula*, Ch. *Trophæum meum*, quasi statueret altare in trophæum victoriæ [p]. *Exaltatio mea*, ità Vulg. quia isto prælio extulit eorum nomen, al. io Ma. *Elevatio mea*, Mo. O. *Dominus triumphans*, Sa. vers. *Refugium meum*, o'.

16. *Quia manus solii Domini*, כִּי יָד עַל כֵּס יָהּ] [Variant interpretes.] 1. Q. hic nudam prophetiam agnoscunt. Ità sensisse videntur Jo. & o'. qui vertunt, *in manu occulta pugnat*, &c. vel, *bellaturus est*; nempe, quia eos adortus est quo tempore nihil minùs cogitarent [q]. 2. Al. *Quia manus Amalec fuit contra solium Domini*, JT. Pi. *Quia voluit ponere manum suam super Jerusalem, quæ est solium Dei, nè extrueretur*, AE. in M. Quia tam impiè protervéque se gessit, tanquam solium populúmque Dei subruiturus violentiâ suâ [r]; & quidem eo tempore quo populus ad spectandam Dei gloriam erat convocatus †. Plana esset ista sententia, si constaret *Amalec* intelligendum esse [s]. 3. Al. *Quia manus cum vexillo erit extenta super solium Domini, ut faciat bellum cum Amalec*, &c. Dilucidiùs; Deus, in solio sedens, manum exsertam habet, erectúmque vexillum, ad pugnandum contra *Amalecitas in sempiternum* [t]. 4. Vel sic; *Quia manus versùs* (id עַל sæpe significat) *solium Domini*, (i. e. cœlum,) *bellum est Domini contra Amalek à generatione in generat*. Sensus ergò mihi videtur esse, Quòd nuper elatâ manu meâ cum baculo cœlum versùs victoriam concessit, id deinceps fiet,—donec exstirpentur, & in hujus rei signum erexi hoc altare [u]. 5. Al. *Quia Jova manus signo admota est*, nempe ad Amalecitas delendos. Ad verb. *Quia manus ad signum Jova*, &c. Et pro כֵּס legendum נֵס, (ubi facilis erat lapsus;) quia rationem reddit nominis aræ נִסִּי. Adde quòd כֵּס nihil significat [y]. Sed cùm omnia exemplaria legant כֵּס, audacius est quàm ut probem [z]. 6. Al. *Manus solii Domini*, i. e. Divinæ potentiæ. Sic כִּסֵּא sumitur

Marginal references, left column: [k] Me. [l] L. [m] AE in F. V. [n] V. [o] V. [p] Me. [q] V. [r] V. † Me. [t] L. [u] Me. [x] L. [y] Me. [z] L. [a] L. [b] M. [c] Bo. [d] L. † Me. [f] Riv. [g] Me. [h] Bo. [i] Ge. [k] Me. [l] M. [m] L. [n] L. [o] G. [p] A. [q] L. [r] L. ità G. † Riv. ità L. T. [t] L. [u] Pi. [x] Riv. [y] T. Me.

Marginal references, right column: [z] Riv. [a] A. [b] O. [c] Me. V. [d] Me. † V. [f] Riv. [g] Riv. [h] Me. Riv. [i] Riv. Bo. [k] G. [l] Me. V. [m] Ma. [n] V. Ma. [o] Me. [p] Ma. [q] Bo. [r] Jun. Ma. † Ma. [s] Bo. [t] Ma. [u] Riv. [y] Ca. [z] Riv.

mitur Thren. 5. 19 [a]. Quia potentia Divina & *bellum Domini*, h. e. bellum crudelissimum, & per homines Dei jussu & ope gerendum, erit *contra Amal. à gen. ad gen.* Ità עַל superfluit [b]. 7. Alii juramentum esse volunt [c]. Esset quidem hæc, fateor, omnibus præferenda explicatio, si, quod putat Serarius, nostræ versioni adaptari posset [d]. Verba sunt periphrasis juramenti per ejus modum, nempe manûs levationem; sicut Gen. 14. *Levo manum* †. Juravit per thronum suum, nimirum rem sempiternam & immutabilem [f]. *Manus super thronum Jah*, Hebraismus, pro, *Manus Jah super thronum ejus*. Ordo inversus, &, *bellum Jehova*, pro, *bellum sibi* [g]. Juramentum autem est, aut Mosis [h]; aut potiùs Dei [i]. [Porrò locum hunc variè reddunt.] *Manus super thronum Domini*, Mo. P. A. *Manus* (scil. *Domini*) *super solium Dei*, Belg. O. *Quia manus super thronum, bellum Domino*, Sa. *Ecce manus super sedem, bellum Domini*, &c. Sy. *Nunc est mihi quod jurem per solium——quòd erit Deo bellum*, Ar. *Cum juramento dictum est hoc, A facie terribilis, cujus majestas est super solium gloriæ, fore*, &c. Ch. *Sublatâ manu super solium Dei, juro*, Ti. *Jehovah juravit*, Ang.

[a] G. ità L. & Castellio. in Bo. [b] Sic Bo. [c] Ità Bo. V. Fr. Ch. Ti. O. Caj. Mo. RS. Ser. Bo. ex AE. [d] Bo. † F. co. [f] F. V. [g] V. [h] Mar. [i] Bo.

CAP. XVIII.

1. *CUmque audisset Jethro*] Dat nobis egregium exemplum Moses nominandi eos per quos profecimus [k]. ¶ יִתְרוֹ] Sic appellant quintam libri Sectionem, quæ hic incipit [l]. Qu. Quando venit Jethro? Respondent quidam, ante Legem datam, & primo anno [m]. Non placet. Constat historiam esse transpositam: quia v. 12. dicitur *Jethro sacrificia Deo obtulisse*, & v. 16. *populus audit statuta Dei*: nondum autem vel Tabernaculum, vel Altare sacrificiis, exstructum erat, nec Statuta Dei Mosi cognita. Præterea, Moses refert electionem judicum ex Jethronis consilio præstitam post discessionem à Sinai factam, Deut. 1. 7, ad 19. Interserenda autem est hæc historia in 10. Num. inter versum 10. & 11 [n]. Alii ergò censent eum venisse anno secundo post Legem datam, & hîc dictum per anticipationem [o]. Qu. Cur igitur hoc loco ponitur? Resp. Ut scirent omnes eum à maledictione Amalecitarum immunem fuisse, licet promiscuè habitarent Midianitæ cum Amalecitis, & fuerunt quasi unus populus, & inter eos Kenitæ, seu familia Jethronis. Sed quis credet Mosem tam inhumanum, qui totius ferè anni spatio uxorem, &c. non accerseret ei, cùm terra illa non longè erat à monte Sinai, Exod. 3 [p]? Resp. Non inhumanitatis, sed pietatis, hoc erat, cum antè Legem accipere, & Tabernaculum exstruere, quàm hoc faceret. Interea literarum commercium habuisse eos constat ex v. 6, 7. & utriusque consensu hoc factum [q]. ¶ *Sacerdos Madian*] Vide quæ ad c. 2. 16 [r].

2. *Quam remiserat*, אַחַר שִׁלּוּחֶיהָ] *Post dimissionem ejus*, ο. Sa. P. *postquam remiserat eam*, Ch. Ti. M. JT. A. *sub. ex diversorio*. Vide c. 4. 25 [s]. RS. refert hoc factum ex consilio Aaronis. Moses cum Pharaone decertaturus uxori & liberis vacare non potuit, itaque eam, sibi à Pharaone timentem, libentem & volentem cum filiis remisit [t]. Alii autem vertunt, *post munera ejus*. Ità שִׁלּוּחִים interdum significat [v]. Sed hîc variant, & intelligunt, vel munera à Mose missa, ut socer uxorem faciliùs adduceret [x]; vel munera ad Mosen missa [y]. Alii sic, *post*, vel *postea, dotem ejus*, i. e. eam cum bonis dotalibus. שִׁלּוּחִים enim *dotem* reddidit noster, 1 Reg. 9. 16. Vel potest verti, *post missos, emissarios, ejus*, (sic Mich. 1. 14. vertit, *emissarios*,) per quos vel reductionem impetravit, vel eum de reditu suo certiorem faceret [z].

5. *Juxta montem Dei*] Heb. *montem Dei*, pro, *ad montem*. Deficit ב [a].

6. *Et mandavit*, &c. וַיֹּאמֶר] *Dixit*, Ch. Sa. JT. A. V. nempe per nuncios, A. V. (sic centurio *dixit*, Matt. 8. 6, 8. nempe per nuncios, Luc. 7. 3, 6 [b].) vel per epistolas [c]. *Dictum* (vel *nunciatum*, ο.) *est Mosi*, Sa. ο. [quasi legissent וַיֵּאָמֵר] *Et misit qui diceret Mosi*, Ar.

[k] G. [l] V. [m] Sic L. ad v. 5. [n] Li. Spicil. [o] Ità Li. & He. ut L. [p] L. [q] Li. [r] V. [s] V. ità K. & RS. & plerique He. ut F. [t] Me. [v] F. [x] F. V. [y] V. [z] Ms. [a] Pi. [b] A. [c] Li.

7. *Salutaverunt se*, &c.] Heb. *interrogârunt* לְשָׁלוֹם *de pace*, i. e. quomodo valerent [d]. *An pax*, i. e. an salva & prospera essent omnia. Hoc enim significat salutatio, *Pax tecum* †. *Bene precati sunt alter alteri*; Q. in V. *Interrogare* non tantùm quæstionem de salute sign. sed etiam votum proca, ut Psal. 122. 6. Vide 1 Sam. 25. 5. & 10. 4 [f]. Alii, *salutaverunt se mutuò pacificè*, V.

8. *Propter Israel*, [ità plerique,] עַל אוֹדֹת יִשְׂרָאֵל] *Propter* (*super*, Ma. *circa*, Sy.) *occasiones* (vel *negotium*, Sy. *causas*, O.) *Israel*, Mo. *Israelis causâ*, A. ¶ *Laborem qui accidisset eis*] Heb. *invenisset eos*. H. Molestiam quam sustinuissent [g].

9. *Lætatúsque est*, [ità ferè omnes,] וַיִּחַדְּ] חָדָה significat *lucere*, aut *lucidum, politum*, vel *tersum, esse*, Job. 41. Ezec. 21. Prov. 27. & ex consequenti *lætari*, quòd lætus videatur habere faciem lucidam & tersam [h]. ἐξέστη, (*obstupuit*,) ο'.

11. *Nunc cognovi*] Clariùs scil. quàm antea, (ideóque Gentium diis neglectis, verò Deo adhæreo:) clarâ & certâ experientiâ, ut Gen. 22. *Nunc cognovi*, &c [i]. & 1 Reg. 17. *Nunc cognovi quoniam vir Dei es* [k]. Nec satis solidè hinc colligunt K. & To. & Perer. hucusque eum fuisse sacerdotem idolorum [l]. ¶ *Eò quòd superbè egerunt contra illos*, כִּי בַדָּבָר אֲשֶׁר זָדוּ עֲלֵיהֶם] Concisa est oratio [m], & variè expletur. Dubitatur ad quos referendum pronomen *eos*, an ad deos, an ad Ægyptios, an ad Israelitas [n]. [Variant.] 1. *In re quâ superbierunt* (vel, *insolenter egerunt*) *contra illos*, supple, *perierunt*, M. Ti. ità Ma. vel, *puniti sunt*, Mat. Ar. vel, *judicati sunt*, Ch. in V. i. e. In aquis suffocati sunt, sicut aquis Hebræorum infantes submerserunt [o]. Vel, *comparavit sibi nomen*, ex collatione Nehem. 9. 10. Abrumpitur ejus sermo ex læto stupore. Vide ad Exod. 4. 5 [p]. 2. *Quoniam non sustinuit rem quam Ægyptii superbè egerunt contra eos*, i. e. Israelitas: ità O. [Neutrum placet.] Nam sic nec perspicua erit ratio dicti illius, *Nunc cognovi*, &c. quæ hic redditur; & multa adduntur, nempe, *Ægyptii, Hebræos*, & *puniviti*, &c [q]. 3. Alii ad *deos* referunt, ità JT. Pi. Riv. *Magnus est præ omnibus diis, in eo quod superbè egerunt adversùs eos*, Sa. *In re in qua superbiunt* (vel *superbierunt*, Mo. A.) *superior est illis*, Pi. ex Jun. *supra eos est*, vel *erat*, Pi. A. Riv. Ma. Sed quænam est illa res in qua Jehova superat eos? Nempe defensio populi sui, &c [r]. Vel, super eos erat, nempe, in præstigiis suis, quibus se maximè efferebant Dæmones in Ægypto, & Divinitatis opinionem sibi conciliabant. Hîc nulla trajectio, nec magno supplemento opus est, & relativum ad proximum antecedens refertur; ideóque hæc interpretatio aliis est præferenda †. ¶ זָדוּ] Origo *alienationem* significat, sensus, *hostilem animum*: Infrà 21. 14. LXX vertunt ἐπέθεντο [t].

12. *Obtulit Jethro*] Nemini dubium est Jethronem ipsum, tanquam sacerdotem, obtulisse sacrificia illa: Unde constat necdum vel Tabernaculum constructum, vel Sacerdotium constitutum, fuisse [v]. Potiùs obtulit Jethro, non immediatè, sed per Seniores, vel primogenitos, quibus tunc illa cura demandata fuit; unde etiam, pro more in sacrificiis postea usurpato, reliquias sacrificiorum cum Aaron & Senioribus comedit, hoc versu. Sic *David* sacrificâsse fertur, 2 Sam. 24. 25. & *Salomo*, 1 Reg. 8. 63. nempe, mediantibus sacerdotibus [x]. ¶ *Obtulit*] Vero Deo, non, ut antè, idolis [y]. ¶ *Obtulit Deo*, Ch. Sa. Sy. Ar. וַיִּקַּח לֵאלֹהִים] *Et accepit pro Deo*, M. A. vel, *Deo*, Mo. P. Ti. O. ο'. Compendio dictum, pro, *Accepit & obtulit* [z]. Sic, *accepit dona*, Psalm. 68. 19. vertit Apostolus, *dedit dona*, Ephes. 4. 8. sic Exod. 25. 2. Amant Hebræi, uno posito verbo, aliud subintelligere; ut Prov. 25. 22. *capies carbones*, &c. i. e. *capies & pones* [a]. ¶ *Hostias*, &c.] Nempe, pacificas, & gratiarum actionis [b]; prout suppletur interdum, Exod. 24. 5 [c]. Ex quibus pars (maxima [d]) cedebat offerentibus, Levit. 7. 15. (cùm de holocaustis nemo ederet, Levit. 1. 9 †.) Hinc illi apparabant sacrum convivium [f]. ¶ *Coram Deo*] Variè exponunt. 1. Ante tabernaculum fœderis, non longè à tabernaculo Mosis. Sed hoc dicitur per anticipationem, quia illud nondum erat [g]. 2. Coram illo

[d] V. F. M. † Mo. [f] A. [g] V. [h] O. [i] T. [k] L. [l] T. [m] V. F. Ma. [n] Riv. [o] M. et AE. F. V. [p] A. [q] Riv. [r] Pi. † Riv. [t] G. [v] Riv. [x] Walth. [y] Me. [z] D. misc. ità A. Jun. [a] D. misc. 2. 70. [b] Riv. T. A. [c] A. [d] Riv. T. † A. [f] Pi. [g] V. ex F.

parvulo tabernaculo de quo dictum ad cap. 16[b]. 3. Coram altari, ubi obtulerat holocausta[i], quod erexerant ante columnam nubis & ignis[k]. 4. *Coram Deo*, i. e. in honorem Dei[l]: vel, cum gratiarum actione Deo: nam & epulum & sacrificium sacra erant & eucharistica. Simile habes Gen. 31. 54. 5. *Coram Deo*, i. e. tantâ vitæ sanctimoniâ & pietate, quasi in conspectu Dei epulati sunt[m]. 6. Alii *coram Domino* dici sentiunt, propter sanctos & divinos homines ibi præsentes; juxta illud Hebræorum, *Qui fruitur convivio in quo sapientes accumbunt, perinde est acsi fruatur gloriâ Divinæ majestatis*[n].

13. *Alterâ die*, [מִמָּחֳרָת] Ad verb. *in crastinum*. מ pro ב positum. Nempe, post adventum Jethro[o]. ¶ *Sedit Moses*] Nempe, pro tribunali. Sedere est signum authoritatis[p].

14. *Quæ agebat*] i. e. Summum illum laborem quem sustinebat. ¶ [לָעָם] i. e. Propter populum, seu, populi causâ[q].

15. *Quærens sententiam Dei*, [לִדְרֹשׁ אֱלֹהִים] *Ut consulat Deum*, V. M. JT. vel, *ut postulent verbum à Deo*, Sy. *ut petant negotium Dei*, Ar. vel, *ut requirat sententiam Dei*, V. vel, *ad quærendum Deum*, P. Sa. *quærens judicium à Deo*, Mo. ό. *Ut quærat doctrinam à facie Domini*, Ch. in V. Non displicet. Consulebant de rebus publicis cùm ad religionem & cultum Dei, tum ad res civiles, pertinentibus. Sic 1 Sam. 9. 9[r]. Sed cùm nondum Lex scripta fuisset data, justè quærit August. quomodo sic dixerit Moses. Respondet, Mosen & *ad Legem æternam sapienter attendisse*, & *Deum suæ menti præsentem consuluisse*†. [Aliter responderet Ls. nempe Legem tum datam fuisse: vide ad v. 1.]

16. *Cúmque acciderit eis aliqua disceptatio*, [*altercatio*, ό, A.] [דָּבָר] *Verbum*, Mo. i. e. *lis*, Pi. Ar. Synecd. generis[s]. *Causa*, M. Ti. *judicium*, Ch. *negotium*, Sa. Sy. JT. P. A.

17. *Non bonam rem*] Non rectè facis[v].

18. *Stulto labore consumêris*] Quasi verbum נָבֵל deductum sit à נָבָל *stultus*, F. co. ¶ [נָבֹל תִּבּוֹל] *Cadendo cades*, i. e. deficies[x], sub hoc onere[y]. *Marcescendo marcesces*, A. Mo. Ti. M. instar arboris cùm amittit virorem[z]. *Fatigatione fatigaberis*, Ch. Sa. vers. Ar. M. *deficies*, M. V. sim. Sa. *succumbendo succumbes*, P. *proculdubiò dedecore afficieris*, Sy. ¶ *Non poteris sustinere*, [עֲשׂהוּ] *Facere eam*, P. *satisfacere illi*, V.

19. *Audi verba atque consilia*, [אִיעָצְךָ] *Consilium dabo tibi*, [ità plerique.] Ad verb. *sternam tibi*, vel *te*, i. e. disponam, sternam tibi viam, &c. Q. vertunt, *consulam tibi*, quòd consilium sit quasi stratum cui incumbunt actiones nostræ. Pari analogiâ à יָסַד *fundavit* est סוֹד *consilium*; quòd sit actionum fundamentum[a]. ¶ *Et erit Deus tecum*] i. e. Tibi feret opem[b]: i. e. & prosperè ages. Vide Geneseos 39. 2[c]. Bene tibi succedet, Deo juvante[d]. ¶ *Esto tu populo in his quæ ad Deum pertinent*, ità LXX, [הֱיֵה אַתָּה לָעָם מוּל הָאֱלֹהִים] *Esto tu populo*, ό. Ch. Ar. (vel, *pro populo*, Sa. A. *pro hoc populo*, JT.) *à parte Dei*, Ar. Ità sapiens Abraham in M. *Erga* (*circa*, Ma.) *Deum*, JT. A. *ante Deum*, Sa. *quærens doctrinam à facie Dei*, Ch. *coram Domino*, Mo. P. Ti. Non prohibeo. Sic infrà 26. 28. 34. & 39†. *Esto tu doctor populi à Deo*, Sy. *Esto tu divisio ad Deum*, i. e. intermedius inter populum & Deum[f]. Esto advocatus & internuncius populi apud Deum[g].

20. *Ostendásque populo*, [וְהִזְהַרְתָּה אֶתְהֶם] *Docebis*, (vel *doce*, P. Ti. vel *monebis*, Ch. Mo. JT. A.) *eos*, M. *Explicabis*, vel *elucidabis*, *eis*, Sa. Ma. *Hortaberis eos*, Sy. Ar. *Testaberis illis*, ό. *Distingues*, *explicabis*, Aq. in Nob. Sis populi advocatus apud Deum, & vicissim Dei interpres apud populum[h].

21. *Provide*, ità ό. JT. A. [תֶחֱזֶה] *Despicies*, Ma. *prospicies*, Sy. *providebis*, Sa. M. Ma. *considera*, P. Ar. ¶ *Viros potentes*, [אַנְשֵׁי חַיִל] Variant; quia חַיִל æquivocum est[i]. *Viros fortes*, qui labores ferre possunt[k]. Al. *divites*, vel *opulentos**; (& *constantes*, qui in judicio nec minis nec muneribus à recto deflecti possunt[l].) Tales & dignitatem tuentur meliùs, & longiùs absunt ab inhonesti quæstûs suspicione[m]. *Quibus non necesse est ut adulentur*[n]. Al. *viros roboris*, i. e. constantes & magnanimos, qui solo Dei timore feruntur. Alii, *viros valoris*: *valentes* nempe ingenio. Hæc autem nuncupatio communis est valentibus vel ingenio, vel viribus, vel armis, vel divitiis[o]. ¶ *In quibus veritas*] Vitæ, justitiæ, doctrinæ[p]. *Homines fidei*, &c. opponitur fuco & hypocrisi[q]. ¶ *Et qui oderint avaritiam*, [ità plerique,] [בָּצַע] *Superbiam*, ό. *prædam*, Sa. vers. *munus & fraudem*, Sy. *accipere pecuniam*, Ch. *Impletionem*: i. e. qui nolint se divitiis & bonis impleri, sed contenti sunt necessariis[r].

22. *Referant ad te*] Ut Romani præsides de rebus gravioribus referebant ad Imperatorem†. ¶ *Leviúsque sit tibi*, [וְהָקֵל מֵעָלֶיךָ] *Et allevia*, vel *exonera*, *teipsum*, Sa. Sy. Ar. vel, *desuper te*, Mo. Ma. *alleviabunt à te*, ό. Ch. scil. *onus*, Ch. *Ad alleviandum desuper te*: Infin. pro fut[s]. ¶ *Partito in alios onere*, [וְנָשְׂאוּ אִתָּךְ] *Et ferent*, vel *portabunt*, *tecum*, Ch. Sa. Sy. Ar. Mo. M. V. [Totum sic vertit Ti. *Levabúntque te*, *cùm ferent tecum*: sim. P. V.]

23. *Implebis imperium Dei, & præcepta ejus poteris sustentare*] *Implebis*, i. e. implere poteris. Satisfacere potens Dei præceptis circa populi regimen[t]. Vel, gratum habebit Deus[u]. ¶ [וְצִוְּךָ אֱלֹהִים וְיָכָלְתָּ עֲמֹד] Vertunt, *in his quæ Deus præcipiet subsistere* (vel, *perseverare*, Ar. vel, *sustinere*, M.) *potes*, Sa. Ar. Ti. M. *Et præcipiet tibi Deus, & poteris stare*, O. Ca. vel, *consistere*, JT. Poteris audire præcepta Dei, i. e. habebis tempus ad audienda & explicanda præcepta Dei[y]. Al. sic, Si *præceperit*, &c. Ch. Sa. P. A. JT. Belg. Bonus senex consilium suum subjicit approbationi Dei[z]. i. e. Idque mandato Dei, poteris sufficere huic labori[a]. Tria erant præpostera: Populus totâ die manebat prope Mosem, responsum exspectans: deinde, ipse labore consumebatur: tertiò, tempus non supererat ad consulendum Deum. Quæ tria incommoda converso ordine amoventur: Deus præcipiet, h. e. respondebit consultationi tuæ: tu potens laborem sustinere: populus tempestivè domum revertetur[b]. Tum tibi Deus præcipiet quæ populo relaturus es[c]. ¶ Heb. *Et poteris stare*] *Cadendo non cades*, ut priùs dictum[d]. ¶ *Revertetur ad loca sua cum pace*] i. e. Ad domos suas, compositis rixis ac litibus†. Domus cujusquam vocatur *locus ejus*; Jud. 7. 7. & 9. 55. & 19. 28, 29. Vel, *locus* hîc est terra Canaan, quò jam proficiscebantur; ut Num. 10. 29[f]. Et sic poterunt omnes finiri lites, quibus sopiendis unus non sufficit[g]. Al. Maturè domum redibunt, non coacti exspectare à manè ad vesperam, ut suprà v. 14[h]. Nec procul eundum, nec diu exspectandum[i].

25. *Et electis*, &c.] Heb. *delegit Moses*, nempe, cum consensu populi, Deut. 1. 13, 14, &c[k].

26. *Omni tempore*] Nempe, quo interpellati à popularibus fuerint. Al. sic, Etiam cùm Moses apud Deum occupatus fuerit[l]. ¶ *Quicquid gravius*, [הַדָּבָר הַקָּשֶׁה] *Rem duram*, Mo. vel, *difficilem*, JT. Ar. *verbum grave*, ό. vel, *magnum*, Sa. vel, *perplexum*, Ma. *negotium grave*, ό. *arduum*, Sy. *difficile*, Ar.

27. *Dimisit*] Honoris causâ aliquousque deduxit abeuntem. ¶ *Abiit*, [וַיֵּלֶךְ לוֹ] *Abiit sibi*, Mo. Pi. Redundat *sibi*, V. *Abiit ipse*, M. A. ut Gen. 12. 1[m].

CAP. XIX.

1. **M***Ense tertio egressionis*, ità ό. Ch. Sa. [לְצֵאת] *Ad exire*, Ma. *post egressum*, Sy. Ar. A. ¶ *In die hac*] Quid sibi vult? 1. Q. sic; ipso die quo recesserunt ex Raphidim. Hoc autem dicit, quòd esset magna distantia ex Raphidim ad Sinai: q. d. Plus itineris eo die confecerunt quàm aliis diebus[n]. Al. *In die hac*, i. e. eâdem, sive ejusdem numeri, cum mense; i. e. tertiò die tertii mensis[o]. Al. sic; Præmiserat, *in novilunio tertio*, subdit, *ipsâ die*, quâ nimirum incipit novilunium, nempe, primâ mensis tertii[p]. Confirmatur, quia non exprimitur hîc dies certus, ut aliàs fieri solet[q]. חֹדֶשׁ (quod vulgò *mensem* vertunt) propriè est *novilunium*, ab innovatione Lunæ sic dictum; & ex eo

mensis

mensis חדש dicitur; sicut tota hebdomada *Sabbatum* dicitur (*in primo Sabbati*, &c.) à primo ejus die [r]. Fuit hic dies à Paschate 47. Nam dies Paschatis erat 15. *Abib*, indè ad finem ejus dies sedecim, (nam singuli menses constabant 30 diebus;) dies 2. mensis erant 30; his annumeratus dies primus mensis tertii†. Confirmatur, quòd tertio die pòst lata fuit Lex, infrà v. 30. Is autem dies fuit quinquagesimus à Paschate, πεντηκοστὴ, scil. ἡμέρα [t]. Hinc & ex v. 11. colligitur Legem Judæis datam 50 diebus post egressum ex Ægypto [v]. Non repugno [x]. In cujus memoriam celebrabant Judæi festum Pentecostes [y]. [De quo vide Riv.] ¶ *Sinai*] *Montem Synan occupat*, Justinus ex Trogo de Mose. Σιναῖον vocat Strabo l. 16. Appion Mosem, εἰς τὸ μεταξὺ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀραβίας ὄρος, ὃ καλεῖται Σιναῖον, ἀναβάντα, κτλ. [illegible] (i. e. dixit Mosem *ascendisse in montem qui Sinaus vocatur, inter Ægyptum & Arabiam, ibique dies quadraginta latuisse.* Leges Dei discendæ in deserto, i. e. animo purgato ab iis affectibus quos turba gignit ac nutrit; ut Ph. notavit [e].

2. *De Rephidim in Sinai*] Obj. *Rephidim* & *Sinai* (qui & *Horeb*) idem erant: At cùm in Rephidim essent, erant etiam apud Horeb, Exod. 17.1,2. Resp. Unus mons erat *Horeb* & *Sinai*; sed duo erant ejus cacumina & latera, quorum unum *Horeb* dicebatur, à *siccitate*, alterum *Sinai*, à *rubis* eâ parte crescentibus. *Rephidim* autem erat à latere *Horeb* dicto; ibi petra percussa est, & aqua miraculosè eos sequebatur (1 Cor. 10. 4.) indè per transversum montem, sive ad alterum montis latus, nempe *Sinai* [a].

3. *Ad Deum*] Hebræi subaudiunt *montem*, & legunt, *ad montem Dei* [b].

4. *Ægyptiis*, ità Græci & Sa. in G. [לְמִצְרָיִם] Hoc melius quàm quod in aliis libris, בְּמִצְרָיִם [c]. ¶ *Quomodo portaverim vos super alas aquilarum*] Ch. *tanquam super alas aquil.* V. Subaudi similitudinis particulam, quam Hebræi sæpe omittunt, *instar aquilæ* [d]. Ea supplenda est ex Deut. 32.11. *ut aquila excitat nidum*, &c†. Nube vos non minùs obtegebam, quàm aquila alis suam pullitiem [e]. Notat hæc phrasis vel facilitatem quâ Deus eos eduxit, nempe, sine labore & fatigatione: vel celeritatem summam: vel amorem, curam, & defensionem; Ut aquila eum persequitur & lacerat qui nidum suum incendit, ità Deus punivit Ægyptios [f]; vel securitatem; Aquila pullos altissimè & securissimè vectat [g], extra omnis teli jactum [h]. Nec pullos suos transfert unguibus aut pedibus, (sicut reliquæ aves, quòd sibi timeant ab avibus supervolitantibus;) sed super alas & dorsum; ut citiùs se penetret jaculum quàm pullos suos: Ità Deus posuit se in columna inter Ægyptios & Hebræos [i]. Et, ut aquila portat pullos de loco in locum; ità ego vos ex Ægypto transtuli [k]. Dictum hoc Moses ipse exponit Deut. 32.11. *Ut aquila excitat nidum*, &c. Aquila pullos, in nidi sui sordibus torpentes, clangore suo excitat, ut ad volatum provocet: ità Deus, &c. [*Vide annotata ad illum locum.*] ¶ *Et assumpserim mihi*, [וָאָבִא אֶתְכֶם אֵלָי] *Et adduxi vos ad me*, ο'. Sa. Sy. Mo. vel, *ad montem meum hunc*, Ar. *applicavi vos ad servitutem meam*, Ch.

5. *Eritis mihi in peculium*, ità Sa. Mo. M. JT. Ti. [סְגֻלָּה] *Populus peculiaris*, ο'. vel, *electus*, Th. in Nob. *proprietas*, Ar. *thesaurus peculiaris*, A. sive *dilectus*, O. P. F. V. *dilecti*, Ch. *chari*, Sy. Significat *rem charam & pretiosam, quæ ab omnibus expetitur* [l]. Ità Eccles. 2. Psal. 135. 1 Paral. 29 [m]. ¶ *Mea est omnis terra*] q. d. Etsi meo jure possem alium populum deligere, vos tamen leligam [n]. Tametsi mei sunt omnes populi, diligam tamen vos unicè [o].

6. *In regnum sacerdotale*] Variè accipiunt. 1. In regnum inclytum & eximium, ut *sacerdotii* nomen eminentiam significet [p]. Apud omnes populos Reges &. Sacerdotes sunt cæteris honoratiores [q]. 2. Regnum non profanum, quod ex opibus & armis, sed quod ex sacerdotibus, rebus sacris ac Divinis, constat [r]. Nemo dubitet Christum hic respici, qui est verus Rex & Sacerdos ex Judæis proditurus [s]. 3. Populus eritis in quo mihi constituam regnum & sacerdotium [t]. Nec alium Regem habebitis præter me,

Marginal notes (left column): [r] D. † Pi., Jun. [t] Pi. [v] T. [x] Riv. [y] T. [e] G. [a] L. special. [b] V. [c] G. [d] T. BA. † Riv. [e] G. [f] Riv. [g] T. [h] Me. [i] L. F. V. et RS. [k] O. [l] F. V. [m] O. [n] Ma. [o] V. et F. [p] Id. F. Cej. in Me. [q] F. [r] F. V. [s] F. [t] Me.

1 Sam. 8. 7 [v]. 4. Omnes Israelitæ *Reges* aliquatenus ante Reges constitutos; *Sacerdotes* autem *in Paschate*, ait Philo [x]. Omnes quadam animorum colligatione quodammodo Reges sunt in uno Rege, & Sacerdotes in uno Sacerdote. Hinc totus populus sacrificium offerre dicitur, Sacerdote sacrificante [y]. Vos omnes habebo loco sacerdotum, quibus ex meo ærario sumptus exhibebo [z]. Quilibet vestrûm erit quasi Rex, quia Cananæis, &c. dominabitur [a]. Christiani Reges, quòd devicerint carnem, mundum, &c. Sacerdotes, precibus, eleemosynis, martyrio, in re aut proposito [b]. 5. Regnum sacrum, meo cultui & sacrificiis dicatum [c]. 6. Ex vobis erunt & Reges & Sacerdotes [d]. 7. Eritis regnum mundissimum & purissimum, quales Sacerdotes esse volo †. ο'. vertunt, *regale sacerdotium*, ut 1 Pet. 2. 9. Ch. *Reges & Sacerdotes*, ut Apoc. 1. 6. & 5. 10 [f]. ¶ *Gens sancta*] Separata ab aliis gentibus [g]; & Divino cultui deputata [h]; pura etiam & munda [i].

7. *Exposuit*, ità ο'. Ch. [וַיָּשֶׂם] *Et posuit*, Mo. M. A. *proposuit*, JT. Sa. *retulit*, Sy.

9. *Veniam*, [בָּא] *Venio*: præs. pro fut. Mox venturus sum [k]. ¶ *Ad te*] Ut te legislatorem Hebræorum constituam [l]. ¶ *In caligine nubis*, ità Ch. Sa. Sy. [בְּעַב הֶעָנָן] *In densitate nubis*, P. Mo. vel, *nubium*, Ar. *in densa nube*, M. Ti. *In columna nubis*, ο'. Itaque עב idem quod עמוד. A qua interpretatione non longè abeunt Hebræi, cùm עב *trabem* exponunt Ezec. 41. 25 *. ¶ *Ad Dominum*] i. e. *Dixerat* Moses Domino, quòd populus non crederet eum à Deo missum ut eos liberaret [m].

10. *Laventque vestimenta*] Ad spiritualia per corporea manuducit: Hinc colligebant longè magis expurgandum animum: Theod. qu. 1. 36. Vide Porphyr. Abstin. l. 2. δεῖ νίψαι ... &c [n].

11. *Sint parati in diem tertium*] Ingens quæstio, unde hic dies tertius computandus. Q. à primo die mensis tertii, quo venerunt in Sinai. Alii, quod verosimilius, hæc verba dicta volunt quarto ejusdem mensis, postquam triduo mansissent in Sinai [o].

12. *Constituesque terminos*] [Ità ferè omnes.] At Sy. *Adhibe obtestationem populo.* ¶ *Cavete nè ascendatis*, [ità omnes,] עלות pro מעלות. Vide quæ ad 1 Sam. 6. 19 [p]. Quasi curiosi scrutatores præsentiæ & majestatis Divinæ [q].

13. *Non tanget eum manus*] i. e. Abominandus erit tanquam anathema; nulla manus ipsum attingat, nè polluatur [r]. Vel sic; Nemo consequetur eum qui tetigerit montem, ut eripiat eum, nè lapidetur [s]. ¶ *Jaculis confodietur*, [יָרֹה יִיָּרֶה] *Jaculando jaculabitur*, Mo. Ma. aut, *jaciendo jacietur*, i. e. præceps ex alto dejiciatur. Sed prior sensus præferendus est [t]. ¶ *Cùm cœperit clangere buccina*, [בִּמְשֹׁךְ הַיֹּבֵל] *Cùm buccina protraxerit*, O. P. ità Mo. Ma. Ti. A. Pi. sub. *vocem*, vel *sonum*, V. O. Pi. i. e. quum prolixiùs insonuerit [v]. *Quum tractim sonuerit*, i. e. quum audietur ἀπήχημα, sive continens unius toni sonus; quod in extremis ferè cantionibus observatur [x]: & sic desinet tuba clangere [y]. Et tunc religio illius loci esset desitura, discedente Domino, & sacram hanc actionem terminante per signum ejusmodi [z]. Prolixior sonus signum erat Deum deseruisse montem [a]. *Cùm cornu siluerit*, Sy. sive *subtractum fuerit*, Ch. *cùm voces & tuba & nubes discesserint à monte*, ο'. *Jobel* cornu est, aut buccina, aut sonus ipse [b]. יובל propriè *arietem*, deinde *cornu arietinum*, significat [c]. ¶ *Ascendant in montem*] Difficultas hæc est non modica, quomodo hîc permittitur, quod antea universim vetitum esset. Respondetur. 1. Non veto ut in perpetuum (sed tantùm nè præsente Domino) ascendatis: dum ergò sonitus cornu cessaverit, poteritis ascendere [d]. 2. *In montem* hîc est versùs montem, usque ad terminos à Mose Dei jussu præfixos †. Illi autem termini erant aliquantulùm in ascensu montis [f]: nempe ad radices montis, minimè ad cacumen: (hoc soli Mosi permissum [g].)

15. *Ne appropinquetis uxoribus*] *In casta esse* dicerent Romani. Pars hæc sanctificationis, 1 Sam. 21. 5. (sunt tamen qui & hunc & illum locum non de uxoribus, sed mulieribus menstruatis, accipiunt; quod mihi

Marginal notes (right column): [v] Ma. [x] G. [y] Ma. [z] Ma. [a] T. [b] G. [c] T. Ma. [d] T. † O. Ma. [f] G. V. [g] T. [h] Me. T. [i] Ma. [k] V. [l] Me. * BC. 2. 9. 8. 813. [m] V. [n] Ga. [o] Ma. [p] BA. 1. 2. 36. [q] Me. [r] Ma. Riv. [s] V. [t] O. Ma. [v] V. Sa. M. [x] Jun. [y] A. [z] Jun. [a] M. F. V. [b] V. [c] Pi. [d] F. V. † L. E. Ma. [f] L. [g] T. Riv. Bo.

mihi non placet[h]:) 1 Cor. 7. 5. Chæremon Stoicus de Ægyptiis sacerdotibus, ἀπείχοντο καὶ μίξεως γυναικῶν, (*abstinebant à congressu cum uxoribus.*) Vide & Servium in Ecl. 3. Porphyr. de Abstin. 2*. Actus matrimonialis licitus est, hîc tamen prohibetur[i]. Cujus causa duplex. 1. Quòd in eo potuit esse pollutio quædam legalis[k]. Vide ad Levit. 15. 18[l]. 2. Extraordinaria erat Dei patefactio, ad quam necessaria erat exutio omnium affectuum carnis, alioquin licitorum, ut mentes magìs erigerentur in Deum. Huc refer 1 Cor. 7. *ad tempus*, &c[m]. Lampridius de Alex. Severo, *Usus vivendi hic fuit, ut, si facultas esset, i. e. si non cum uxore cubuisset, matutinis horis in lazario suo rem Divinam faciebat.* Sic Ovid. Fast. 4. *Usus abest Veneris*, &c. & Tibullus 2. 1. *Vos quoque abesse procul jubeo, discedite ab aris, Queis tulit hesternâ gaudia nocte Venus. Casta placent Superis*—& Juvenal. 6. *Illa petit veniam quoties non abstinet uxor Concubitu sacris observandisque diebus*[n].

17. *In occursum Dei*] Ut, scilicet, veluti sponsam, populum illum Domino copularet[o].

18. *In igne*] Hinc *Lex ignea* dicta, Deut. 33[p]. ¶ *Eratque mons terribilis*, [וַיֶּחֱרַד הָהָר] *Contremuit*, V. Ch. Sa. Sy. M. Ti. *commotus est*, P. nempe terræ motu, ut patet ex Psal. 68. 9. & 104. 32[q]. Al. sic vertunt, *Populus*, sive *cœtus*, *tremuit*, O. Ar. sive *obstupuit*, o'. [quasi pro הָהָר legissent הָעָם.]

19. *Paulatim crescebat in majus*, [הוֹלֵךְ וְחָזֵק] *Ibat* (*crescebat*, Sa. *intendebatur*, Sy. Ti. *procedens*, P. o'.) & *convalescebat nimis*, Ch. sim. Sa. *invalescebat*, Sy. *fortificans se*, Mo. *vehemens fuit*, Ti. *Quò magìs procedebat, eò magìs invalescebat*, Ar. Strepitus tubæ promovebatur, seu augebatur[r]. ¶ *Moses loquebatur*] Quid loquutus sit habetur Heb. 12. 21. *Expavefactus sum*†. ¶ *Respondebat ei*] Heb. *respondebat ei in voce*, sub. *clara & exaudibili*, V.

21. *Contestare populum*, ità Ch. Sy. M. P. [הָעֵד בָּעָם] *Commone plebem*, Ar. *denuncia populo quasi testibus adhibitis*, V. ¶ *Nè fortè velit transcendere*, &c. [פֶּן יֶהֶרְסוּ אֶל יְהוָה] *Nè fortè destruant* (*diruant*, Ma. *irrumpant*, Sa. Ar. *prorumpant*, Ti.) *ad Dominum*, Mo. V. (*ad lucem Dei*, Ar.) *nè dissipent* terminum, (*nè transgrediantur*, Ch.) *ut videant Dominum*, M. Ch. *nè perrumpant* terminum, ascendendo *ad Jehovam*, JT. *nè animum efferant*, Sa. vers. *nè deserant stationem, ut ascendant*, P. Tò *ascendere* subintelligitur ex v. 24. ubi exprimitur. Ne destructis ordinibus ascendant[s]. Fortasse mons Sinai sepe aut ramis ex opposito castrorum interclusus erat: hîc prohibet diruptionem[t].

22. *Sacerdotes quoque*] At Sacerdotes nondum constituti. Quinam ergò hi? Resp. Vel primogeniti, vide Num. 3. 12[x]. hos enim Deus sibi consecraverat, Exod. 13. 2. Num. 8. 16, &c. & hi sacra administrârunt, Exod. 24. 5[y]. Vel Levitæ, qui sic vocantur per anticipationem[z]. Vel, ut alii, jam tunc à Deo designati fuerant aliqui sacerdotes sacris operandis; nam ante hæc jam aliquot sacrificia oblata constat[a]. ¶ *Nè percutiat eos*, [פֶּן יִפְרֹץ בָּהֶם] *Nè dividat* (*divisionem faciat*, O.) *in eis*, Mo. O. *nè irrumpat in eos*, JT. A. Sa. vers. *nè confringat ex ipsis*, At. *nè interimat de iis*, o'. *nè disperdat* (*interficiat*, Ch. *invadat*, Sy. *dissipet*, M. P. Ti.) *eos*, Sa.

23. *Non poterit ascendere*] Tò לֹא, *non*, pro, *An non poterit populus* (quisquam ex populo) *ascendere?* Est enim locus ille unus ex sedecim locis in quibus Avenarius tradit ה interrogativum deesse. Nam cùm purè interdixisset Deus, *nè ullus*—*ad montem accederet*, quærit Mosch, an se, vel aliquem alium, exceptum velit: cui respondens Deus vers. 24. ipsum eum fratre ex interdicto excipit[b]. ¶ *Dicens, Pone terminos circa montem*, [הַגְבֵּל אֶת הָהָר וְקִדַּשְׁתּוֹ] Ad verbum, *Defini montem, eúmque lustra.* Atqui non montem Deus definiri & lustrari jusserat paulò antè, sed populum: itaque non הָהָר, sed הָעָם, legendum videtur[c]. [Verùm omnes veteres aliique legunt הָהָר.] Videtur hic hujus versûs sensus, Non metuo nè ascendat, cùm tu eis fueris interminatus[d]. Existimavit Moses superfluum esse hoc toties populo inculcare; Deus tamen iterum urget vers. 24. Quo docuit, Legem (ratione peccatorum) excludere potiùs à Deo, quàm vitam dare†.

[h] Riv. · [i] G. · [k] L. · [l] Riv. A. · [m] A. · [n] Riv. A. · [o] Ga. · M. · [p] E. · [q] Riv. · [r] V. sic RS. in M. · † Jun. · [s] V. · [t] M. Ma. · [x] Ità RS. in L. Me. G. Bo. He. & plerique in Ms. · [y] Ms. · [z] E. · [a] Ma. · [b] Glos. gram. p. 645. · [c] Ca. · [d] Cl. · † A.

24. *Nè transeant terminos, nec ascendant*] Græci, μὴ βιαζέσθωσαν ἀναβῆναι, optimè. Et huc respicit quod legimus Matth. 11. 12. Luc. 16. 16. Quod olim in montem non licuit, id nunc in cœlum licet. יֶהֶרְסוּ est *perrumpere*[f]. ¶ *Nè interficiat illos*, [פֶּן יִפְרָץ בָּם] *Nè dividat in eis* Mo. [*Vide ad ver. 22.*] Hoc est, *dividere*, pro *occidere*; quia in morte dividitur homo, & separantur partes antea conjunctæ. Sic 2 Sam. 6. 8. *divisisset divisionem in Uzza*, i. e. animam ejus separâsset: & Matt. 24. 51. διχοτομήσει, i. e. interficiet[g].

25. *Et omnia narravit eis*, ità Ch. [וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם] *Et dixit iis*, sive, *ad eos*, o'. Sy. Mo. *dixit eis hoc*, Ar. vel *illud*, A. *hæc retulit eis*, JT. *& locutus est cum eis*, M. P. Ti.

[f] G. · [g] Riv. ad v. 22.

CAP. XX.

1. **L***Ocutus est Dominus*] Quæritur, utrùm Deus immediatè locutus est, an per Angelum. Deum per Angelum hæc locutum statuunt Pontificii plerique omnes, ait Gerhardus ad Deut. 5. & cum iis Sociniani, ait Riv. ad Exod. 20. ità G. Pi. [*Non est nostri instituti controversias Theologicas huic Operi inserere. Videri possunt hinc Grotius ad Decalogum, illinc Rivet. ad 20. Exod. & ad Hosea 12. 5. & Gerhard. ad Deut. 5.*] Locutus est per Angelum, Act. 7. 38. cui alii minores Angeli aderant: unde *per Angelos data* Lex dicitur Josepho, & Heb. 2. 2. & 2. 2[h]. Locutus est Angelus personam Dei referens*. Non placet Riv. nec Ger. quia Angelo non communicaretur nomen Jehovæ; nec solet legatus sibi tribuere nomen legantis[i]. Hâc præfatione authoritatem Legi conciliat. Varii legislatores leges suas Numini alicui acceptas ferebant. ¶ *Sermones hos*] Heb. *hæc verba*, i. e. mandata. Sic *verbum* accipitur à LXX Deut. 15. 19. & 17. 19. Sic Esth. 1. 12. *renuit venire in verbo* (i. e. mandato) *Regis*[k].

2. *Ego sum Dominus*, &c.] Non sunt hæc verba primum mandatum, (ut nonnullis visum est,) sed præfatio ad omnia mandata[l]. De hoc convenit inter Patres & Doctores[m]. Non Lex est, sed Legis præfatio. Seneca non probat Legem cum prologo; quòd imperare ea nata sit, non suadere. At aliter censuêre Philosophi, Zaleucus, Charondas, Plato, Philo. Media via optima est; ut breve sit quod præmittitur, auctoritatem, non disputationem, præferens[n]. Procemium hoc est juris Divini in imperando fundamentum, nostríque officii[o]. Ideóque, ut hîc præmittitur primo præcepto, ità alibi reliquis. Vide Lev. 18. & 19[p]. ¶ *Dominus*] Unus ac verus ille Deus, creator cœli & terræ[q]. ¶ *Deus tuus*] Ad differentiam deorum fictitiorum aliarum gentium[r]. *Tuus*, per specialem appropriationem†. Per fœdus cum majoribus initum[s]. Dicit Lex, σοῦ *tuus*, & deinceps imperans ac vetans unitatis numero singulos alloquitur, ut ostendat non aliam hîc esse viri principis quàm minimi de plebe Hebræi conditionem. ¶ *Eduxi te*] Magna beneficia auctoritatem conciliare debent præcipienti[t]. Meminit eorum quæ Jacobi posteros propriè spectabant, & quidem maximè recentium, quorum memoria firmiùs & efficaciùs animis inhæret. Confer Deut. 6. 20[x]. ¶ *De domo servitutis*] i. e. Loco in quo eras servus[y]. *Domus* ponitur pro quovis loco. Jud. 16. 21. *domus vinctorum*, est carcer: *domus luctûs*, Eccles. 7. 3[z]. Quidam respici volunt ad maledictum Canaanis, *Servus servorum erit*, quod Chamum attigit, à quo Ægyptus *Ham* dicta[a]. Vide cap. 13. 3[b].

3. *Non habebis*] Ità Riv. Heb. *Non erit tibi*. Sic pro, οὐκ εἰσὶν ἡμῖν, Luc. 9. 13. est, οὐκ ἔχομεν, Matt. 14. 17. *Non erit tibi*, quomodo aliis, *deus alius*, saltem opinione vel æstimatione[c]. οἱ λεγόμενοι θεοί, 1 Cor. 8. 5[d]. Solet Scriptura ἀνθρωποπαθῶς loqui atque humanitùs. Vide Deut. 32. 21. 1 Sam. 12. 21. & 1 Cor. 8. 4, 5†. ¶ *Deos alienos*, [אֱלֹהִים אֲחֵרִים] Potiùs, *Deus alius*, vel, *dii alii*; Ità Riv. o'. Ch. O. Pi. *Nè sint tibi alii*, Sy. *Nè sit tibi adorandum aliud*, Ar. *Nè esto tibi alius deorum aliorum*, JT. *Alienus* Hebraicè est זָר, vel נָכְרִי[f]. ¶ *Co-*

ram

[h] G. · * Me. · [i] Ger. ad Deut. 5. · [k] Riv. · [l] Riv. Gerhard. L. · [m] Bo. · [n] G. · [o] Jun. A. · [p] A. · [q] Gerh. · [r] Riv. · † L. · [s] Riv. Gerh. · [t] G. · [x] G in decal. · [y] O. Riv. · [z] Gerh. · [a] D. · [b] V. · [c] Riv. · [d] G. · † Jun. · [f] Riv.

ram me, עַל פָּנָי] *Præter me*, ο'. Ch. Sy. Ar. Rectè. Quomodo כִּי אִם לְפָנַי, 2 Sam. 3. 13, 35. est, *extra quàm, nisi*. פנים [lege פָּנִים] est *persona*, פני circumlocutio, pro quo simpliciter diceremus *me*, עַל פָּנָי *super me*. Sic Lat. *super* pro *præter*. (Sic Marc. 12. 32. Scriba exponit, πλὴν αὐτοῦ [g].) Est & pleonasmus, *alius præter me*; nam suffecerat, *præter me*. Similis locutio, ἕτερος, εἰ μὴ, 1 Cor. 8. 4. &, ἄλλον πλὴν, *aliud præter*, 1 Cor. 3. 11 [h]. Sensus est, Non modò non pro vero Deo substituendi alii, sed nec assumendi ad eum alii, quod multi faciebant; ut 2 Reg. 17. 33 [i]. Alii, *coram facie mea*, Sa. JT. A. Riv. O. Emphaticos dictum. Gravius est & contumeliosius alicui coràm, & velut ante oculos, honorem suum detrahere, & in alium transferre [k]. Ostendit etiam se ubique præsentem, nè putarent in abscondito hoc facere [l]. Vel sic; *Non—super faciem meam*, i. e. non in præsentia mea, seu mecum; i. e. nullibi, quia sum ubique præsens. Vel sic; *juxta faciem meam*, i. e. mecum, seu in templo meo [m]. Alii, q. d. *præsente*, vel *vivente, me*; i. e. quamdiu ego sum, vel vivo; h. e. in æternum. Ità doctiores Hebræorum exponunt. Confirmant ex Gen. 11. *Mortuum est Haran super faciem Therah*, i. e. vivente & præsente Therah [n]. Includere potest & locum & tempus universum. Tempus, ut Psal. 72. 17. *coram Sole*, i. e. quamdiu Sol durat. Ità hic, *coram me*, i. e. quamdiu vivo. Et locum, Psalm. 139. 7 [o]. Vel sic, *è regione mei*, La. Nec sine me, nec mecum, ut v. 23. Nam si facto vel cogitatione adhibetur deus, ante faciem ejus est, cui intima cordium sunt explicata [p]. Vel sic, *contra me*, sive *faciem meam*, A.

4. *Non facies tibi*] Redundat vox *Tibi*, ut alibi לך לך, *I tibi*, i. e. *I*. Sic *mihi* in Horat. *Quid mihi Celsus agit?* Cicero pro S. Roscio, *Alter tibi descendit de palatio* [q]. *Tibi*; sed neque aliis, Exod. 32. 1, &c. *Non facies*, sive manu, sive corde, Act. 17. 29. nempe, injussu meo. Vide Exod. 25. & Num. 21 *. ¶ *Sculptile, neque similitudinem*, פֶּסֶל וְכָל־תְּמוּנָה] Quidam duo præcepta faciunt, quasi prohibeantur & *sculptura* & *pictura*. Ità Philo accipit. Alii (& eò ivit consensus Hebræorum,) ו [in וְכָל] non est novum præceptum, sed explicationis causâ additum: ut intelligatur non omnia sculptilia prohiberi, ut vitem auream quæ in templo fuit; sed quæ similitudinem animantis alicujus referrent [r]. Nam in Deut. 5. sine conjunctione legitur, פֶּסֶל כָּל־תְּמוּנָה, *Nè facito tibi simulachrum ullius figuræ*, sive *rei adspectabilis* †. Præterea, ו abest in Chaldæo hoc loco [s]. ¶ פֶּסֶל] LXX vertunt, εἴδωλον. Et versioni Pontificii mordicùs adhærent [t], & verti volunt, *idolum*, non, *imaginem*; i. e. imaginem dei falsi & ficti. Tales solùm imagines hìc prohibentur [u]. Sed alii Græci reddunt γλυπτόν [x]. *Sculptile* vertunt Schol. in Nobil. Ar. Mo. M. P. *simulachrum*, Sy. *imaginem*, Ch. פָּסַל est *dolare*, & פֶּסֶל, *pesel*, est *dolatum*, vel *sculptum* [z]. Veteres interpretes פסל *imaginem* verterunt, Esa. 40. 18, 20. Hieron. Esa. 14. vertit, *idolum*, deinde, *sculptile*, deinde, *imaginem* [o]. [*Sed de his consulendi authores polemici.*] *Sculptile* Hebræis notat *imaginem eminentibus figuris expressam* [p]. Non *fusile* solùm, sed etiam *sculptile* & *tornatile*, &c. synecdochicè hìc intelliguntur, ut subjecta ἐξήγησις testatur [q]. Locus totus appositè sic verti potest; *Non facies tibi sculptam, nec ullam aliam, cujuscunque generis aut artificii, imaginem* [r]. *Non facies sculptile*, sive ad me, sive ad falsos deos repræsentandos *. Sed hìc quærendum, an simpliciter prohibitum Judæis eas facere. Q. affirmant †. Nempe, ut longiùs ἀπὸ τῆς πλάνης arcerentur. Probatur ex Deut. 4. 16. Insuper, simulachra abolere jubentur, Exod. 34. 13. Non ferebant Judæi *effigies*, vel *vultus, Cæsarum*; nec *aquilam auream* super portam Templi ab Herode positam [t]. Alii negant. Non absolutè prohibentur facere, sed facere eo fine ut colantur & adorentur [v]. Non εἰκονοποιΐα, sed εἰκονολατρεία, hìc prohibetur; sic enim statim sequitur, *Non adorabis*. Propositio autem posterior est prioris ἐξήγησις, quod patet ex Deut. 4. 15. Patet etiam ex collatione Levit. 26. 1, 2. Quomodo Exod. 20. prohibitum est fieri—*sculptile*, sic Lev. 26. *statuam erigere*, ac *ponere lapidem*. At hæc non simpliciter prohiberi liquet ex Gen. 28. 18. & 31. 14. Jos. 24. 26. sed tantùm ad usum idololatricum [x]. Sic, *imagines quæ fecistis*, Amos. 5. 26. exponitur, *quæ fecistis ut coleretis*, Act. 7. 43 [y]. ¶ וכל] *Et omnem imaginem*: vertere potes, *aut ullam imaginem*, V. Præter cautionem idololatriæ, est & alius egregius usus imaginum interdicti, ut moneamur Deum esse à visu sensibúsque nostris remotissimum. Ideirco Numa simulachra de templis sustulit, inquiunt Halicarnassensis & Plutarchus, *quòd non sanctum ratus assimulare meliora pejoribus; neque ad Deum aliter accedi posse quàm cogitatu*. Scribit Varro, Romanos plùs quàm annos 170 deos sine simulachro coluisse; addens, quòd si adhuc mansisset, castiùs dii observarentur: testem etiam proferens sententiæ suæ gentem Judæam; atque ità eum locum concludens, ut diceret, Qui prima simulachra deorum populis posuerunt, eos civitatibus suis & metum dempsisse, & errorem addidisse [z]. ¶ *Quæ in cœlo*] Ejus exemplum, *astrum Veneris*; item aves, vultur, accipiter [a]. Primos quos homines pro diis venerati sunt Ignes fuisse cœlestes sentiunt doctissimi Hebræorum. Favent eis Job. 30. 26, &c. & Deut. 4. 19. & 17. 3 [b]. ¶ *In terra*] Nempe masculum, & fœminam, & bestiam [c]. Exemplum figuræ terrestris, vitulus, ichneumon, ovis, canis [d]. ¶ *In aquis sub terra*] Ut pisces †. Exempla figuræ aquaticæ, Dagon, phagrus, mœotes, oxyrynchus; de quibus vide Clem. Alex. orat. ad Gentes. Dicuntur aquæ *sub terra*, quia, cùm naturâ suâ aquæ leviores sint terrâ, eique supernatare debuissent, Deus in usum hominis terram excavavit, ut ibi aquæ continerentur, Psal. 104. 6 [f].

5. *Non adorabis ea*, ità ο'. Ch. Sy. Sa. Ar. M. לֹא תִשְׁתַּחְוֶה לָהֶם] *Non incurvabis te eis*, Mo. P. Pi. O. *Non procumbere facies*, Ma. Sub hoc gestu reliquos reverentiam indicantes prohibet, ut, *flectere genu*, 1 Reg. 19. 18. *osculari*, Hos. 13. 2, &c. *Non eis*, sed neque *coram eis*, 2 Chron. 25. 14. Idem est *orate coram Domino*, 1 Chr. 17. 25. &, *Domino*, 2 Sam. 7. 27: *procumbere Diabolo*, Mat. 4. 9. &, *coram Diab.* Luc. 4. 7 [g]. Cautio hæc est in posterum Hebræis qui extra populum suum peregrinaturi erant, ubi impedire non poterant quò minùs exstarent sculptæ imagines. Vox Hebræa gestum honoris indicem significat [h]. Non animi actum designat, sed corporis. Imaginibus ullum signum honoris, quocunque tandem animo id fieret, exhibere prohibentur [i]. ¶ *Non adorabis*] Inclinando, genuflectendo, &c [k]. תִשְׁתַּחְוֶה autem construitur vel cum לָהֶם, ut hoc loco, vel cum על *ad, coram*, ut Lev. 26. 1 [l]; vel cum לִפְנֵי *ad faciem*, i. e. coram [m], ut 2 Par. 25. 14. ¶ *Neque coles*, לֹא תָעָבְדֵם] i. e. Sacrificiis, libamine, suffitu. ¶ *Deus—zelotes*, אֵל קַנָּא] *Zelotes*, consortis impatiens, ut mariti, ut Num. 5 [n]. Populus Dei *sponsa* dicitur, fœdus *conjugium*, idololatria *scortatio* [o]. Non fert corrivalem: q. d. Non possum ferre ut alius ametur colatúrve quàm ego. Notat præterea hæc vox commotionem & ardorem animi, ut Num. 25. 11 [p]. אֵל *fortis, validus*, appositè; quia vindictæ sequitur mentio [q]. *Fortis sum*, qui possim & velim injuriam mihi illatam ulcisci [r]. ¶ *Visitans iniquitatem patrum in filios*, &c. ità Ch. Sa. פּוֹקֵד עוֹן] *Examinans delicta patrum cum fil.* Ar. *reddens peccata patrum in filios*, ο'. Sy. Sensu vindicandi solet accipi [s]. Vel, *in memoriam reducens*, V. O. Memor punire: obliviosus videtur, cùm non punit [t]. Qu. Annon hoc injustum, & aliis Scripturæ locis contrarium, nempe Jer. 31. & Ezek. 18. & Deut. 24? Resp. Minimè. 1. Deus filios punit, nempe, si parentum vitia imitantur [v]. Hoc autem non est severitatis, sed clementiæ, pœnam quam quis meretur differre [x]. 2. Quoniam Deus punit etiam filios innocentes, ut patet in filiis Achanis, Jos. 7. & Davidis filio infante, (vide & 2 Reg. 21.) dicendum, tales temporali tantùm & corporali pœnâ puniri, in exemplum cæterorum [y]. Neque hoc injustum, cùm nullus per se apud Deum sit innocens, Exod. 34. 7 [z]. Et in talibus posteris non habent rationem pœnæ, sed potiùs sunt materia virtutis exercendæ; eásque afflictiones in justis Deus abundè compensabit [a]. Al. sic; In posteris vindicabit, nempe tradendo illos in miseram servitutem, quod ipse, jure dominii, quod in omnes homines habet, facere sine ulla injustitia

[g] Riv. [h] G. [i] G. Riv. [k] Riv. [l] O. Riv. K. in F. co. [m] O. [n] K. in F. co. [o] A. [p] Jun. [q] Ca. [r] G. † Ca. [s] G. [t] Riv. [u] 3. 1. Me. T. [x] Riv. G. [z] O. [o] G. [p] G. [q] Ger. [r] Riv. * Pi. † Ità G. [t] G. [v] Ità E. Cl. Gerh. Riv. O. Vasquez in Riv. A. [x] Ger. ad Deut. 5. [y] A. [z] G. [a] G. [b] G. ad decal. ad v. 3. [c] Riv. [d] G. † Riv. [f] G. [g] A. [h] G. [i] G. Riv. [k] Me. ad Deut. 5. [l] G. [m] Riv. G. [n] G. [o] Riv. [p] V. [q] G. [r] V. [s] G. [t] G. [v] T. et Ch. & Hi. & Aug. ità Me. Bo. A. [x] Bo. T. [y] Me. ad Deut. 5. Bo. in Riv. od. 20. [z] E. [a] Bo.

justitia potest. Sic exponitur Levit. 26. 39. Vide exemplum Thren. 5. 6[b]. [Audiamus tandem Cl. *Gatakerum* de hac quæstione sic disserentem.] Punit Deus sæpenumerò liberos propter peccata parentum, ut constat exemplis, & sanctionibus S. Scripturæ. Vide Exod. 4. 22, 23. & 12. 29. & 34. 7. Num. 14. 18. 2 Sam. 12. 14. 1 Reg. 13. 33. & 14. 1, 17. Rationes hujus facti sunt, 1. Quòd liberi sint *res* atque *possessiones parentum*, teste Thomâ 2. 2. qu. 108. Unde potestas Satanæ data in possessiones Jobi liberos attigit, Job. 1. 12, 18. 2. Liberi præterea sunt partes, sive membra, parentum, & sunt quasi una persona cum parentibus; ut rectè Althus. Dicæolog. l. 1. Punitur ergò pater in malis quæ familiæ suæ obtingunt. Vide Gen. 20. 7, 18. & Matt. 15. 22. Quòd ad loca in contrarium prolata, Deut. 24. Jer. 31. Ezec. 18. sic respondeo. 1. Debent omnes mortem Deo, quocumque loco vel tempore eam postulaverit. 2. Non sunt hæc apud homines semper injusta. Ponamus filium viri nobilis ob crimen aliquod ad mortem damnatum, cui (ob bonam indolem & aliorum intercessionem) Princeps vitam donare decreverat: Interea pater ipsius perduellionis reus fit: quo nunciato, Rex sententiam mutat, filiúmque mulctat coram patre, paterni criminis causâ, & quidem sine ulla injustitiæ labe. 3. In eo errabant impii Judæi, quòd se immerentes ob parentum peccata punitos conquererentur, licèt reverâ æquè mali essent, vel etiam deteriores. 4. Pœnæ interdum habent rationem medicinæ; & nihil est quod non bonis prodesse possit, inquit Seneca de Provid. c. 3. Cùm ergò Deus punit impium parentem in bono filio, quod pœna erat & maledictum patri, filio medicina fit, eíque cedit in bonum. [Hæc Gatak. in Concione habita de illo loco 1 Reg. 14. 17.] 5. Duritia populi ad talia remedia compulerat, ut vel posteritatibus suis prospicientes Legi Divinæ obedirent: quis enim non magis filiorum salutem quàm suam curet? Sed & si benedictio patrum seminis quoque eorum destinabatur sine ullo adhuc merito ejus, cur non & reatus patrum in filios quoque redundaret[c]? ¶ *In tertiam & quartam generationem*] Heb. *in tertianos & quartanos*, nimirum ab ipsis patribus, generationis ordine[d]. *Nepotes & abnepotes*, JT. Imò potiùs *in pronepotes & abnepotes*†. Ad abnepotes usque: Est proverbialis locutio. Etiam Plato, εἰς τετάρτην γενεὰν διαβιβάζει τὴν ποινήν, i. e. *ad quartam generationem pœnam transmittit*. Sic Poeta, *Et nati natorum, & qui nascentur ab illis*[f]. Quousque se ferè patrum extendit vita & memoria[g]. Imitatio non potest ulteriùs procedere. Parentes interdum cousque vivunt, & filiorum calamitates vident[h]. Vel, numerus definitus ponitur pro indefinito, *in tertiam*, &c. h. e. in multas generationes. Ternarius numerus sæpe copiam significat; *ter felix*, i. e. maximè felix. Ità perfecta antithesis est pœnarum & præmiorum[i]. ¶ *Eorum qui oderunt me*, לְשֹׂנְאָי] Q. referunt ad filios; *In eos* (*bis*, Ch. *eis*, &c.) *qui me oderunt*, Sa. JT. *osoribus meis*, Sy. Ar. sive, *odientibus me*, Mo. P. Ti. O. A. Ma. At alii, *eorum qui oderunt me*, ità M. Pi. A. Neque enim hîc est עַל, ut in membris præcedentibus, sed ל, quæ valet genitivum casum quum regitur à nomine præcedente. Ellipsis hîc est verborum עַל בְּנֵי, ut integra oratio sit, *visitans—in filios, in pronepotes*—in filios, inquam, *eorum qui oderunt me*: Agit enim de visitatione iniquitatis patrum[k]. *Deum odisse* in Sacris Literis peculiariter (imò unicè, ait Maimonides,) illi dicuntur, qui falsos deos colunt[l]. Ità hoc loco sumitur. Manet in similitudine amoris conjugalis. Quemadmodum amoris signum est fidelitas conjugalis; sic fidei violatio odii testimonium est[m].

6. *In millia*] Non tantùm *mille* dixit, sed *multa millia*[n]: i. e. usque in perpetuum[o]. Ostendit quantò sit in benefaciendo quàm in puniendo largior. Hoc est quod significant Hebræi, cùm aiunt *Michaelem unâ alâ volare, Gabrielem duabus*. Confer Psal. 103. 17. ¶ *Qui me diligunt*] Colunt, & ob id vocantur חֲסִידִים pii[p]. Dilectio primùm nominatur, tanquam fons obedientiæ, Joh. 14. 15[q]. *Non sufficit Deo servire ex amore præmii in vita futura, vel metu supplicii; sed ex amore Dei hoc faciendum. Id fecit Abrahami, idcirco dictus Amicus Dei*, Esa. 41. 8[r]. ¶ *Et custodiunt præcepta mea*] Omnia; sed illa præcipuè quæ ad arcendas pravas superstitiones pertinent. Hi vocantur צַדִּיקִים *justi*[s]. Hoc additum est, nè quis seducens se dicat, *Diligo Deum*, & non custodiat mandata ejus[t].

Margin: [b] G. [c] Tertul. in Gr. MSS. [d] Jun. Pi. † Pi. [f] G. [g] La. ad Deut. 5. [h] Bo. [i] La. in Deut. 5. [k] Pi. [l] G. [m] Riv. [n] G. [o] V. [p] G. [q] A.

7. *Non assumes*, לֹא תִשָּׂא] Heb. *Non feres*, G. Mo. nempe, in ore tuo[u]: ut Psal. 16. 4. & 50. 16[x]. & Job. 4. 2[y]. Sic, *assumere proverbium*, Esa. 14. 4. & *lamentationem*, Ezec. 26. 17. est, ea efferre[z]. *Non accipies*, Sa. Metaphora est à rebus vel gloriosis, vel necessariis, quas, licèt graves, libenter tollimus; Gen. 29. 7, 8. Exod. 28. 37. Ands. in Decalog. נָשָׂא sign. *efferre*; quasi jurantes nomen Dei super juramento extollant; in eo enim Deum majorem & præstantiorem fatemur, Heb. 6. Martyr ad Gen. 21. 23[a]. *Non levabis nomen*; quia juramentum apud Judæos fieri solebat levando manum, ut patet Gen. 14[b]. ¶ *Nomen Domini*] Pro, *nomen meum*, quod frequens Hebræis. Id autem fit non tantùm proprio Dei nomine expresso, sed etiam quovis vocabulo quo Deus intelligitur[c]. ¶ *In vanum*, ità *o*. Sa. O. M. P. JT. vel, *vanè*, Ti. לַשָּׁוְא] *Incassum*, Aq. in Nobil. *frustrà*, Ch. *falsò*, Ar. *cum mendacio*, Sy. *præcipitantia*, seu *temeritati*, Ma. Q. restringunt ad mendacia[d]. Socinus & qui eum sequuntur volunt Israelitis solum perjurium fuisse prohibitum†. [Sic probat G.] Nam in præcepto nono שָׁוְא in Deuteron. est שֶׁקֶר in Exod. sic explicant Philo & Aben Esdra. Sic Psalm. 12. 2. Græcè ματαιολογοῦσιν, i. e. *mentiti sunt*; sequitur enim, χείλη δόλια, *labia dolosa*. Zach. 10. 2. Psal. 24. 4[f]. [Concedit & Riv. שָׁוְא sæpe accipi pro mendacio.] At aliud est jurare לַשֶּׁקֶר, aliud לַשָּׁוְא, Aboth. *Juramentum vanum est, quando quis jurat non necessaria de causa; falsum, quando quis pejerat*[g]. Alii generaliter accipiunt שָׁוְא, pro *re vana* aut *nihili*, q. d. gratis, frustrà: non frustrà jurandum, nedum falsò[h]. Sic Chald. *frustrà*, h. e. in re non necessaria[i]. Temere, sine necessitate, jurando; aut irrisoriè de Deo loquendo[k]. Omnis Divini nominis usurpatio quæ sine reverentia fit potest censeri hic prohibita, (ut cùm juramus nos illicita facturos, aut sine necessitate,) sed præcipuè perjurium[l]. Vetamus usurpare, &c. vel pejerando, vel quocunque alio modo sancto nomine Dei abutendo irreverenter[m]. Prohibet juramentum temerarium, & quemvis nominis Divini abusum & irreverentiam[n]. שָׁוְא sæpe sumitur pro *frustrà*, & pro *re vana*; Job. 7. 3. & 15. 31. & 35. 13. Psal. 60. 13. & 89. 48. & 115. 37. Esa. 1. 13. & 5. 18. & 30. 29. & 59. 4[o]. Item Jer. 18. 15. & Mal. 3. 16[p]. Credibile non est Deum in V. T. levitatem in jurando permisisse: Aliter docet sanctus Siracides, cap. 23. v. 10, 15, 16, 17[q]. Ità Plato de Legibus 11. Πάντων μὲν δὴ χάριν ἐπιεικὲς ... θεῶν ὀνόματα μὴ χραίνειν ῥᾳδίως, (*Pium, vel probum, omnino institutum est, Deorum nomina non facilè, sive temerè, usurpare*[*].) Alii dicunt, hic prohiberi nè nomen Dei tribuatur idolis, (quæ in Scripturis dicuntur *vanitas*[r];) aut nè per falsos deos juretur[s]. ¶ *Nec habebit insontem*, לֹא יְנַקֶּה] *Non mundificabit*, Mo. &c. *non justificabit*, Ch. ità Sy. Ar. *non insontem faciet*, M. vel, *habebit*, P. *non impunem*, vel *impunitum dimittet*, vel *finet*, Sa. Ti. Ca. G. *non vacuum pœna faciet*, Ma. Non tanquam insontem tractabit. Verba in Hiphil sæpe significant, non, facere talem, sed, tractare quasi talem: sic הִצְדִּיק, *tractare ut justum*; הִרְשִׁיעַ, *tractare ut impium*[t]. *Non innocentem habebis in die Judicii magni*, Targ. J. in Bi. Est μείωσις seu λιπότης; plus intelligitur quàm dicitur[v]. q. d. Gravissimè punietur[x]. Sic 1 Reg. 12. 21. *quæ non proderunt*, i. e. maximè oberunt[y]. Sic exponitur & Deut. 5. 11. Sic Psal. 18. 37. *Non sunt infirmata vestigia mea*, i. e. validissimè sunt confirmata; Psal. 25. 3.—*non confundentur*, i. e. certissimè ac gloriosè liberabuntur; & Prov. 10. 2. Verbum judiciale est, ac in forensi significatione usurpatus 1 Reg. 2. 9[a]. Phrasis est Scripturæ, Ea fieri dicit quæ declarantur[b]. Hoc & gentibus creditum, severè à Deo vindicari perjuria. Hesiod. Ὅρκος δ᾽ ὅς, &c. Herod. Tibul. &c. Quare etiam, ubi excusatio speciosa afferri poterat, veteres omnino religionis suæ duxêre, quæ jurati promiserant implere.

Margin: [r] He. in 1. [s] G. [t] O. [u] G. Riv. [x] A. Riv. [y] Pi. [z] A. [a] Gi. [b] O. [c] O. [d] Ità E. Maldon. & Riv. † Riv. ad & G. [f] G. [g] Q. in Spicil. [h] Riv. [i] Mir. [k] M. [l] Bo. ità M. ad Deut. 5. [m] Ged. Ger. ad Deut. 5. [n] L. [o] Riv. [p] Ger. [q] Riv. [r] Ga. [s] Ità Tertullian Mar. & Clemen. Alex. & Cyril. in Ger. [t] Mar. Bo. [t] G. [v] Ità Riv. Gerh. Me. G. [x] G. Me. [y] M. [a] Ger. ad Deut. 5. [b] Riv.

plere. Vide Jud. 21. 1. 1 Sam. 14. 24, 26, 27, 39. Jos. 9. 15, 19, 20. 2 Sam. 21. 2, 6, 7, 8. Psal. 15. 4 [b].

8. *Memento,* זָכוֹר] Ad verb. *Recordando,* A. Riv. sub. זָכֹר *recordare,* i. e. omnino & solicitè recordare [c]. De qua phrasi vide Exod. 13. 3 [d]. Vel, infinitivus ponitur pro imperativo, per Hebraismum; Jos. 1. 13. Job. 32. 10. Jer. 2. 2 †. Hâc voce utitur, 1. ut nos remittat ad primævam Sabbati institutionem, Gen. 2. 3. cujus memoriam renovare voluit [f]. Ergò additur in Deut 5.—*sicut præcepit tibi Dominus,* nimirum, jam olim ab orbis initio, nempe Gen. 2. Distinguitur enim præceptum pii cultûs à præcepto otii & causis & temporibus. Illud causam habuit mundum conditum, & à conditu rerum fuit, hoc Ægyptiacam servitutem, & post eam incepit: Illud ad genus humanum pertinet; hoc ad Hebræos solos, Exod. 31. 13. Ità & Iren [g]. 2. Accusatur hoc verbo naturæ nostræ corruptio, propter quam pietatis & cultûs Divini oblivio sæpius animis nostris obrepit [h]. 3. Quia, aliàs, lucri cupidus, & suis ministeriis impeditus, vix Sabbatum servabit, nisi ejus antè recordetur [i]. In suis operibus solent homines cupidè immorari, omnibus, licèt potioribus, neglectis. 4. Quòd præceptum hoc sit veluti nervus intelligentiæ & obedientiæ cæterorum præceptorum, & hoc neglecto, cætera omnia excidissent, tunc enim Lex debebat legi & exponi. Nota, verba *memoriæ* connotare affectus, & ex eis officia præstanda [k]. ¶ *Diem Sabbati,* יוֹם הַשַּׁבָּת] Cognitionem aliquam venerationémque Sabbati ad alias etiam pervenisse gentes, & per secula aliqua mansisse, ostendit Clem. Alex. Strom. 5. & in Præp. Eusebius, ex Hesiodi versibus, in quibus ἑβδόμη ἱερὸν ἦμαρ dicitur: súntque Josephi, Philonis, Theophili Antiocheni, ac Lucani, eòdem pertinentes loci [l]. ¶ *Ut sanctifices,* לְקַדְּשׁוֹ] *Ad sanctificandum illum,* sub. *diem,* vel, *illud,* sub. *Sabbatum.* Ut cesses ab operibus tuis, &c [m]. [Bo. licèt fatetur Divinum cultum fuisse finem præcepti de cessatione ab operibus, & solitos Judæos totum Sabbatum valdè religiosè Divino cultui tribuere; contendit tamen totam sanctificationem Sabbati Judæis præceptam fuisse cessationem ab operibus servilibus; quæ cessatio, inquit, apud Judæos habebat rationem cultûs. *Aliter ferè omnes interpretes, tum nostri, tum Pontificii.*] *Ut sanctifices,* i. e. Divino cultui totaliter applices [n]. Ut celebres, habens pro sancto, & consecrato cultui Dei [o]. Ut separes illum ab aliis diebus profanis, abstinendo ab operibus, (vel, ut separes te in eo ab operibus) &c. & cultui Divino applices. Hæc enim duo importat *Chadas* קִדֵּשׁ [p]. Ut sanctè colas. Id fit lætâ gratâque recordatione mundi à Deo conditi [q]. Sanctis operibus vult transigi, & cùm dicit, *Memento ut sanctifices,* insinuat veram Sabbati celebrationem non consistere præcipuè in externa quiete, &c. sed in meditatione sanctificationis, &c [r]. *Ut sanctifices,* vacando ab opere servili, ut otium tibi sit Divinis rebus operam dandi †. Agnoverunt hoc & Judæi. *Sabbatum datum est ad considerandum Dei opera, & meditandum in Lege ejus,* ait Ab. Ezra. Et Kimhi ad Psal. 92. *Dies,* inquit, *Sabbati gratus est Deo præ reliquis septimanæ diebus, quia homo in eo conversus est à negotiis hujus mundi, & anima illius pura est ab occupationibus corporis, & sese exercet in sapientia & servitio Dei.* Certum ergò est Sabbatum non ad otium, sed ad pietatis exercitia, institutum esse. Tunc enim convenire soliti ad legendas & audiendas Scripturas, Luc. 4. 16. Act. 13. 5, 14. Quod à Mose institutum fuisse ex Philonis lib. 1. *de Egressu Jud. ex Ægypto* refert Eusebius de Præpar. Evang. l. 8. cap. 2. (vel, secundùm novam edit. Paris. c. 7. *Septimis, inquit, diebus,* &c. Agnoscunt & Judæi hoc tempore. Sic Manasseh Conciliator, quæst. 35. in Exod. *Notabilis error est, putare otii ergò Sabbatum institutum fuisse. Etenim cùm otium mater sit omnium vitiorum, plus sanè ex Sabbato mali quàm boni proveniret. Quare omnino statuere oportet, Sabbatum institutum esse, ut homo expeditus, ac sepositis tam animi quàm corporis curis, sinceè totum Legis studio applicaret, Synagogas, Academias adiret, de gravibus locis S. Scripturæ, de arduis quas ignorat quæstionibus, suos interrogaret. Unde disertim in Thalmud. Hieros. dicitur, Sabbata & dies festos Israelitis non nisi ad meditandum in Lege datos esse,* &c [s].

[b] G. [c] Riv. [d] A. † Ger. ad Deut. 5. [f] Ger. [g] G. [h] Ger. [i] O. [k] Riv. [l] G. [m] V. [n] L. [o] Ma. [p] O. [q] G. [r] Ger. in Deut. † Me. ad Deut. 5.

9. *Sex diebus operaberis*] Vel, *servies,* nempe Deo, & simul *facies opera tua,* Q. in A. Sed nostra potiùs opera respicit, Exod. 34. 21 [t]. Qu. Utrùm hæc verba *præceptivè,* an *permissivè,* accipienda? Resp. *Permissivè* [u]. Qualia, *I, sequere Italiam ventis,* in Virg. & illud in Terentio, *Si placuerit, facitote: Ubi nos laverimus, si voles, lavato.* Sic in tragœdiâ vetere, *Ἴπερεν,* &c. (*Ure hæc cremáque membra* [y].) Mandatum de operibus servilibus faciendis continetur præcepto octavo [z]. Si præceptum hoc esset, nunquam liceret sex illis diebus otiari [a]. Alii, *præceptivè* [b]. *Operaberis,* i. e. operari debes. Nam, 1. eadem loquendi forma quæ in reliquis præceptis. 2. Labores vocationis cuique impositi sunt, Gen. 3. 19. 2 Thess. 3. 10. 3. Deus, ut quietem septimæ diei, ità labores sex dierum, nobis commendavit, & suo exemplo sanctificavit [c].

10. *Septimo autem die Sabbatum*] Ità Pi. Subaudi præpositionem ב. [*in die,* &c.] Alii, *dies septimus.* Verùm dies septimus non erat propriè Sabbatum, seu quies Jehovæ, sed signum & symbolum ejus [d]. ¶ *Sabbatum Domini tui,* לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ] *Sabbatum erit Domino Deo tuo,* i. e. ei consecrabitur, qui sibi reservavit †. *Jehovæ,* i. e. in honorem Jehovæ [f]. Dies est Deo ab initio dicatus [g]. *Deo tuo,* scil. celebrandum; in ipsius honorem & cultum impendendum [h]. Sic Exod. 32. 5. *Cras solennitas erit Domini,* i. e. solennis dies Domino consecratus. Hoc sensu *Sabbata sua* dixit Deus, Levit. 26. 2. Esa. 56. 4 [i]. quia & à Deo præcepta sunt, ejúsque exemplo commendata [k]. Quies autem hæc non fuit ignavum otium, ut dictum: quod non intelligens Seneca, *inìquè,* ut notat Aug. de Civ. Dei l. 6. c. 11. *reprehendit sacramenta Judæorum, maximè Sabbata, inutiliter id eos facere affirmans, quòd per illos singulos septimos interpositos dies septimam ferè partem ætatis suæ vacando perderent, & multa in tempore urgentia non agendo læderentur* [l]. Optimè distinguunt Hebræi causam cur quies imperata sit, & cur hoc die. Prior causa est liberatio ex Ægypto, &c. posterior, exemplum Dei. ¶ *Non facies omne opus,* כָּל־מְלָאכָה] ἔργον λατρευτὸν (quomodo Græci vertunt Num. 28. 18.) Cicero dixit, *famula opera:* Tertul. *opus servile;* & explicat, quod quisque ex artificio vel negotio suo exsequitur [m]. *Non omne,* hîc, est *nullum:* ut Deut. 27. 21. *cum omni bestia,* i. e. cum ulla; Psal. 43. 2. *non omnis vivens,* i. e. nullus; Exod. 22. 22 [n]. Multis verbis hoc præceptum inculcat Deus, ut perpetuâ ejus observatione imprimeretur omnium animis firma notitia mundum non ab æterno fuisse, (quæ ad impietatem via est,) sed à Deo conditum [o]. ¶ *Et filius, & filia*] Subauditur in singulis negatio præcedens; aut ו convertendum in אוֹ, *aut; tu, aut filius,* &c [p]. Intelligit eos qui ob ætatem Legis intellectum nondum habent, quos arcere ab operis debent parentes. Nam qui provectioris sunt ætatis pro seipsis Lege tenentur. Idem in Lege circumcisionis [q]. ¶ *Filius*] In ea ætate quæ parentum imperiis gubernatur. ¶ *Servus tuus*] Nec labores illis injungas, nec eos laborare patiaris [r]. Intelligitur hoc de iis qui non erant Judæi: nam qui Judæi per præcedentia erant prohibiti †. ¶ *Jumentum*] Sic Tibullus, 2. 1. *Luce sacrâ requiescat humus, requiescat arator, Et grave suspenso vomere cesset opus* [t]. Qu. Quorsum hoc? Resp. 1. Lex aliquam bonitatem in muta animantia voluit exerceri, quò longiùs homines à sævitia in homines removeret [u]. Vide simile Deut. 5. 14 [x]. 2. Non potuissent Israelitæ à laboribus cessare, occupati regendis jumentis [y]. 3. In exemplum, nè ipsi attentarent laborem, quem bestias tum non permitti cernerent [z]. 4. Quia non erat licitum accommodare Gentili, ad opus suum faciendum [a]. ¶ *Et advena,* וְגֵרְךָ] Græcè, ὁ προσήλυτος, nempe, גֵּר תּוֹשָׁב, Levit. 25. 47. ubi Chald. *incola incircumcisus,* qui suscepit præcepta filiorum Noe. (Ità Maimonides interpretatur Idolol. cap. 10.) Qu. Cur hic tenebatur, non item aliis legibus, ut patet Deut. 14. 21? Resp. Causa est, quòd si quo die Hebræi otiabantur, extraneis licuisset sua agere negotia, quæstum avertissent ab indigenis; quod iniquum erat [b]. Clarum

[s] Riv. in decalogo. [t] A. [u] Id. G. Riv. Pi. [y] G. [z] Pi. [a] Riv. [b] Id. Ger. [c] Gerh. [d] Pi. † Riv. [f] V. Pi. [g] G. [h] Ger. in Deut. 5. [i] Riv. [k] Gerh. in Deut. [l] Riv. [m] G. [n] Riv. [o] G. [p] V. [q] G. ità L. [r] G. † L. [t] G. [u] G. Riv. [x] G. [y] Riv. [z] Riv. [a] L. [b] G.

num est inquilinos subjici debuisse legibus populi cum quo habitabant. ¶ *Intra portas tuas*] i.e. Qui habitat in urbibus & oppidis tuis, intra mœnia & portas eorum. Quod 2 Sam. 10. 8. *in introitu portæ*, in 1 Chron. 19. 9. est, *in introitu urbis* †. In tota ditione tua; ut Gen. 22. 17. & 24. 60. & Deut. 24. 24.

11. *Et requievit*] Irridebant Ethnici hanc historiam. Rutilius in Itinerario, *Septima quæque dies turpi damnata veterno, Ut delassati mollis imago Dei.* Cui Judæi apposite respondebant ex Esa. 40. 29. *Deum non fatigari*, & שָׁבַת sumi ὁμωνύμως, ut alibi fit, cùm significetur aliquis finem imponere huic vel illi actioni, ut Job. 32. 1. 1 Sam. 25. 9. Significatur ergò Deus ab actu illo condendi mundi versus ad operis pulcherrimi contemplationem, ut Philo hic observat. Alioqui nunquam à providentia destitit. ¶ *Benedixit, & sanctificavit*] [De his vide Gen. 2. 3.] Voluit nobis esse sacrum. Quidam hîc distinguunt; *Benedixit*, i. e. multas prærogativas illi diei contulit. Illo die beneficentiam suam exercuit; sicut benedicit annis, & *coronat annum*. Quidam referunt ad Exod. 16. quòd tum primùm Manna eorum usibus inservivit, licèt pluisset sexto die. At illo sensu potiùs benedixit diei sextæ, quàm septimæ. Alii posteriorem vocem faciunt prioris exegeticam; *benedixit*, i.e. *sanctificavit*, h. e. sanctificando benedixit. Voluit Deus solennem esse hunc diem, & suo cultui separatum.

12. *Honora*, כַּבֵּד] Potiùs vertendum, *orna*, scil. donis & muneribus. Est totius propè humanæ societatis coagulum hæc Lex. Qua ergò de causa in Romanis legibus crimen majestatis ante cætera crimina ponitur, ob eandem & hæc præceptio cæteris edictis humanam societatem spectantibus præponitur. *Honor* hic comprehendit, 1. reverentiam, 2. amorem, 3. obedientiam, 4. sustentationem. Patet ex Matt. 15. Sic τιμᾶν sumitur 1 Tim. 5. 17. Aiunt Hebræi vel in pistrino laborare filium debere, ut subveniat parentibus. *Honorandus est deus, si habeas; honorandi parentes, etiamsi non habeas, pro iis enim vel mendicandum est.* ¶ *Patrem & matrem*] In Levit. 19. 3. *mater* præponitur *patri*. Leges à viris (Romanis, Græcis, &c.) factæ fermè solis consulunt patribus: At Deus & patri & matri. ¶ *Ut sis longævus*, לְמַעַן [יַאֲרִכוּן] Ut diutissimè vivas. *Ut prolongent*: Vox est activa. Sic ergò exponunt: vel, *ut prolongent dies tuos*, scil. mandata Dei; vel, *ut prolongent*, scil. parentes, favore & precibus apud Deum, & benedictionibus suis †. Quomodo alii alios dicuntur *servare*, Jac. 5. 20. & *recipere in æterna habitacula*, Luc. 16. 9. Sed vereor ne hoc nimis subtile sit. Vox formæ activæ sæpe sumitur sensu passivo, vel reciproco, nim. *ut prolongentur*; ità vertunt Ch. Sa. vel, *ut multiplicentur*, Sy. Et hoc simplicius credo, ut verbum accipiatur impersonaliter, ut Job. 7. 3, &c. Vide exempla ad Luc. 12. 20. Ità *prolongent* referendum ad tres Personas Trinitatis. Sic Latinè sumi solent verba *augere, geminare, movere, pascere*, &c. Riv. Sic Prov. 9. 11. *adjicient tibi annos*, i. e. adjicientur. Ab Ethnicis observatum fuit, iis breve ævum contigisse qui parentes neglexerint. Homer. 4. Iliad. de Simoisio—οὐδὲ τοκεῦσι θρέπτρα φίλοις ἀπέδωκε, μινυνθάδιος δέ οἱ αἰὼν. Sensus est *Quia parentes non honoravit, erat brevis ævi*. ¶ *Ut prolongentur dies tui*] i. e. *Dies vitæ tuæ*. Sic ubique in S. S. licèt *vitæ* nomen subticeatur. ¶ *Super terram*] Vita in exilio vitalis non est. Vide Ezec. 22. 7. ¶ *Quam dabit*, נֹתֵן] Græci, δίδωσι præsens pro futuro, ut Matt. 3. 11. Marc. 9. 31.

13. *Non occides*] At Græci huic præponunt prohibitionem Adulterii, quomodo ponitur in Deut. Matrimonium totius civilis societatis fundamentum est. Variatio illa non est magni momenti: In Matthæo illud præponitur, in Marco hoc. ¶ תִּרְצָח] Etiamne sufforatum [-] post [·] Altum silentium hac de re Grammaticis. In Deut. 5. 17. תִּרְצָח; hîc [·] sub Heth. Esset תִּרְצָח, si plenè scriberetur, & cum accentu in ultima. ¶ *Non occides*] Nempe, illicitè. Vetat item verbera, rixas, iram, &c. *Non occides*, vel opere, vel corde, (irâ, odio, invidiâ;) vel linguâ, ut imprecationibus, &c. In hoc præcepto agitur de omnibus iis quæ sub homicidii nomine in Scriptura veniunt. Nec putandum, non aliter Theologiam agere de homicidio quàm Jurisprudentiam †. *RATSACH* propriè sign. *occisionem injustam*, at *HARAG* sæpe & *justam*. Vetat occisionem hominis, (cui soli competit רָצַח;) non bruti aut plantæ, uti intelligebant *Manichæi*.

14. *Non mœchaberis*, לֹא תִנְאָף] Eâ voce putat AE. omnem Venerem illicitam significari. Sed נָאַף propriè est *adulterari*. Prohibentur quidem postea in Lege Mosis scortatio, incestus, &c. Sed nihil necesse fuit in tam brevi Decalogo omnia crimina memorari, cùm satis esset attingi ea quæ aut pietatem aut humanam societatem maximè læderent. Synecdochicè autem ponitur pro omni illicitarum libidinum specie. Q. volunt נָאַף dici de quovis illicito coitu. Probant ex Job. 24. 15. & Jer. 3. 9. Non placet; semper enim redditur per μοιχεύειν in N. T. Et Job. 24. נוֹאֵף est *adulter*, non *scortator*, quia observat crepusculum, &c. sine quo scortator scorto potiri potest, at adulter non item. Et Jer. 3. tantum abest ut נאף significet *scortationem*, ut זנות, quod propriè est *scortatio*, ibi significet *adulterium*.

15. *Non furtum facies*, לֹא תִגְנֹב] גָּנַב propriè est, *clàm surripere*, 1 Sam. 1. 6. 2 Sam. 19. 3. Gen. 31. 26. Hoc nomine comprehenditur alieni subductio, sive ea vi, sive dolo, fiat †. *Furtum & adulterium naturâ turpe est*, ait Ulpianus. Multi Hebræorum hoc intelligunt de furto hominum seu plagio, cùm infrà proprium præceptum detur de furto rerum aliarum. Sed verbum גָּנַב generale est, Gen. 31. 30, 39.

16. *Non loquèris contra proximum*, לֹא תַעֲנֶה בְרֵעֲךָ] i. e. *Non respondebis in proximum*, interrogatus in judicio nempe. Vide Levit. 19. 16. Solebant enim testes à Judice ὁρκίζεσθαι, *adjurari*, (religione per Dei nomen injectâ,) deinde ei respondere, Lev. 5. 1. Solebant *adjurari* & rei, Jos. 7. 19. & Matt. 26. 63. Vide 1 Reg. 22. 16. עָנָה sæpe est, *quovis modo eloqui*. *Nè proferto*, &c. JT. *Non loquèris*, P. At cum ב constructum, ut hoc loco, est, *testimonium dicere* adversùs aliquem. Vertunt, *Non testificaberis*, Ch. Sa. Sy. Ar. *Non falsò testaberis*, O. Quæritur, quis hic *Proximus*. Resp. 1. Est popularis Israelita, ut apparet expensis locis, Exod. 2. 13. & Levit. 19. 18. cui opponitur ἐχθρὸς Matt. 5. 43. In Evangelio *proximus* est homo quivis, Luc. 10. 29, &c. quomodo & ante Mosis Legem, Gen. 11. 3. [Aliis non placet.] Etsi Judæi restrinxerunt ad notos & familiares, Christus exponit de omnibus hominibus. Et Mercerus notat passim reddi per *alterum*. Sic Matt. 5. 44. & Luc. 10. 36. *Proximus* generatim accipitur pro quolibet, Gen. 11. 3. Ester. 1. 19. & Prov. 18. 17. Nam *ex uno sanguine omnes fecit* Deus, Act. 17. 26. Secundùm naturam omnes *propinqui* sumus. ¶ *Testimonium falsum*] Ità V. Sy. Ar. JT. Ch. Sa. Vel, *mendax*, Mo. O. Ma. *Nè respondeas falsò testimonio*, Ti. At testimonium est עֵדָה, vel עֵדוּת. ¶ עֵד שָׁקֶר] Non respondebis, ὁ *testis falsitatis*, &c. Ità alter ex doctioribus Hebræorum †; & Hebræi communiter. Alii vertunt, *testis falsus*, Rie. Gee. A. Est autem constructio *per appositionem*, ubi ὡς subauditur, frequens & Græcis & Latinis. Verto, tanquam *testis falsus*, Pi. Q. putant hîc falsum tantùm testimonium prohiberi. Aliter Doctores nostri. Sub principaliori crimine falsi testimonii, cætera quæque minora ei affinia intellige; verbi gratiâ, detractionem, contumeliam, irrisionem, &c. Dicitur, *contra proximum*, non quòd liceat *pro proximo* falsum dicere; sed quòd ut plurimùm in proximi nocumentum comparatum est.

17. *Non concupisces*, &c. וְלֹא תַחְמֹד] [Sic habetur in Deuteron. licèt in Exodo sit tantùm לֹא, sine ו.] Hoc præceptum in duo dividunt Pontificii, & Lutherani. Sed unum & idem esse præceptum alii statuunt. Probatur. 1. Præceptum hoc uno verbo comprehendit Paulus, Rom. 7. 7. 2. Patet ex transpositione exemplorum, Deut. 5. ubi, sicut septimum Præceptum præponitur octavo, ità primo loco ponitur *uxor*, tanquam pertinens ad septimum, cùm sequentia exempla ad octavum pertineant: At hic præponitur *domus*, tanquam subjectum generale reliquorum exem-

exemplorum. Jam verò, si hoc præceptum in duo dividas, non constat quodnam sit nonum, quod decimum. Obj. At Deut. 5. in duos versus distinctum est. Resp. Id fit propter diversas concupiscentiæ species, quarum prima ad septimum, reliquæ ad octavum, præceptum pertinent †. ו in ולא conjungit cum præcedentibus; q.d. Non solùm non mœchaberis, sed non concupisces uxorem, &c[f]. Hæc copula *Et*, conjungens quinque posteriora præcepta, [hoc facit in Deuter. non item in Exodo,] monet nos, ut ea observemus tum sigillatim, tum conjunctim, Jac. 2. 10, 11. Quò referendi & duplices accentus in plerisque ex decem Præceptis, qui alibi non occurrunt in Sacro Codice[g]. Peculiari præcepto vetatur concupiscentia uxoris & rei alienæ, quia ex duobus præceptis, de non mœchando, & non furando, in eum errorem quis labi potuisset, ut crederet actus tantùm externos prohiberi[h]. Verbum istud, *Non concupisces*, repetivit Moses, ut magis seipsum exponeret[i]. Quæst. Quidnam hoc Præcepto prohibetur? 1. Judæi dicunt, concupiscentiam non prohiberi, nisi quatenus prorumpat in actus exteriores. Lex prohibebat manum, & non animum[k]. Negant Hebræi plerique, teste AE. peccari solâ voluntate, (nisi ubi de falso deorum cultu agitur.) Eos sequitur Kimhi ad Psal. 66.18. Et Josephus, de Antiochi cogitato sacrilegio, (Antiq. l. 12.) *Non erat*, inquit, *pœnæ obnoxium consilium sine effectu.* Sub talibus magistris institutus Paulus non credidit peccare concupiscendo, Rom. 7. 7, 13. Contrà, 1. Voces חָמַד & הִתְאַוָּה significant & actus dolosos quibus alienum intervertitur, &, sensu sublimiore, appetitus etiam. 2. Quia hunc sensum ferme negligebant Hebræi, ideo Christus ostendit talem appetitum gehennæ obnoxium. 3. Plus vidêre hac in parte Philosophi quàm isti Judæi. [*De qua vide quæ jam sequuntur.*] 2. Alii dicunt consilium, & voluntatis deliberatæ propositum, hîc prohiberi. Ità Grotius: Senserunt hoc meliores Philosophi. Ælianus, Non solùm ὁ ἀδικήσας, i.e. *qui injuriam fecit, malus est*, sed & ὁ ἐννοήσας ἀδικῆσαι, *qui facere voluit.* Seneca pater, *Incesta est, etiam sine stupro, quæ cupit stuprum.* [Seneca] filius, *Non immeritò in numerum peccantium refertur quæ pudicitiam timori præstitit, non sibi:* & alibi, *Fecit quisque quantum voluit.* Dion Prusæensis orat. 67. οὐχ ἧττον, &c. *Etiam ille verum fur est, qui non odio furti, sed metu aliquo, à furto abstinet.* Porphyrius libro de Abstinentia 1. —μετὰ δὲ ἔργων, ἀποστατέον καὶ τῶν περὶ αὐτὰ προσπαθειῶν καὶ τῶν παθῶν, &c. *Postquam autem factis abstinueris, abstinendum & motibus, ac maximè ipsis animi morbis: Quid enim prodest factis absistere, si causis unde ea procedunt adstrictus maneas*[l]? 3. Alii ista non sufficiunt; cùm prohibentur in aliis Legis præceptis, quæ [omnia] spiritualia sunt[m]. Prohibetur hoc Præcepto concupiscentia titillans & alliciens sine consensu voluntatis. Cogitatio sive motio cordis ad malum triplex est. 1. Quæ injecta est animis nostris, sed citò prætervolat, nec recipitur. Hæc non est propriè concupiscentia, quia erat in Christo. 2. Quæ permanet, & pectus interno gaudio titillat tantùm & inescat, cui tamen non accedit consensus voluntatis ad ejus effectionem. Hæc est peccatum hoc loco prohibitum. 3. Quæ voluntatis plenum consensum elicit. Hoc peccatum est, sed aliis præceptis prohibitum, ut jam dictum[n]. At Scholastici hoc tantùm, non secundum, hîc prohiberi contendunt[o]. [Vide auctorem. His favet G.] Video, inquit, in Vet. Fœdere חָמַד & הִתְאַוָּה plerumque non motus solos, sed permanens studium propositúmque, significare. Vide Mich. 2. Quare hoc Præceptum exponit Marcus per ἀποστερήσῃς (*nè fraudes,*) 10. 19. quod & ordo legum ibi memoratarum ostendit, & quia μὴ κλέψῃς (*nè fureris*) jam præcesserat[p]. [Alii aliter sentiunt.] Etiam Ethnici damnabant impiam voluntatem: at Lex Dei perfectior est, & magis spiritualis quàm leges humanæ. Nec credibile est Paulum ignorâsse peccatum fuisse, velle hominem occidere[q]. Prohibetur hîc avaritia, & desiderium alienorum bonorum, etiam citra ejus injuriam, v. g. emendo, &c. ut 1 Reg. 21. 2. Et jubemur sorte nostrâ contentos esse. Antecedentia autem præcepta prohibent desiderium alienorum bonorum cum proximi injuria conjunctum[r]. Decimum præceptum est declaratio præcedentium præceptorum, nè quis Pharisaicè illa intelligat de sola obedientia membrorum externorum. Levissimi animi motus, cogitationes & desideria, quæ felicitati proximi adversantur, hîc prohibentur †. Peccatum autem originis non directè hîc prohibetur, quia quod in nobis & ex natura est vetari non potest; sed prohibetur ejus approbatio & fomentum. His Legis verbis maximè stabilitur *dominium* & *proprietas* rerum quas nè concupiscere licet; *servitus* præterea & herilis potestas[s]. Qu. Cur non datur simile præceptum de prohibendis primis *iræ* (sicut hîc *concupiscentiæ*) motibus? Resp. 1. Quia concupiscentiæ resistere est difficilius, cujus objectum est bonum aliquod apparens, cùm ira moveat ad aliquid triste[v]. Non placet; quia iræ non minùs difficile est resistere quàm cupiditati. 2. Potiùs dicendum, concupiscentiam hîc prohibitam esse involuntariam, & sine assensu voluntatis: At nulla datur ira sine consensu voluntatis, & proposito vindictæ; ideóque non eget speciali mandato[x].

18. *Videbat voces*] i. e. Audiebat. Est communicatio sensuum; alter pro altero usurpatur; quòd sensus conjuncti sunt quodammodo in uno loco[y]. Et sensus visûs certior est auditu[z]. De omni sensu usurpatur vox *videndi*[a]; quia visus inter sensus præcipuus est[b]. Sic Gen. 42. 1. *Vidit Jacob*, pro quo, Act. 7. 12. est, *Audivit Jacob*[c]. Sic Lucret. 4. *Sex etiam aut septem loca vidi reddere voces, Unam cùm jaceres.* Nicand. Theriac. Ἀλλ' ὄπα—αὐδὴν Ἀθρήσῃς· ubi Schol. Sensus pro sensu ponitur; ut in eo, ὁρῶ οἷα λέγεις, *video qualia loqueris.* Et H. Stephanus ad Xenophontem; ἵν' οὔτε φωνὴν οὔτε του μορφὴν βροτῶν ὄψει, Æschyl. Prometh. *ubi sub sensu oculorum includitur aurium sensus.* Sic Joan. 20. *videre* ponitur, pro *tangere*[d]. ¶ *Voces*] Tonitru, quod Ethnicis dicebatur *vox Jovis*. Sic Job. 37. 5. Psal. 29 †. ¶ *Et lampades*, הַלַּפִּידִם] *Et faces & flammas*, V. fulgura & fulgetra in aere[f]. ¶ *Et perterriti*] Ità ό. Ch. Sa. Sy. Ar. Hi ad animum referunt[g]. [Alii ad locum.] וַיָּנֻעוּ, *commoti* (vel *amoti*, M.) *sunt*, P. Ma. JT. Pi. *loco*, JT. Pi. *moverunt se*, Mo. A. Recesserant à monte (ad cujus imum accesserant[h]:) vel, ad tabernacula[i]. *Vacillabant*, Tr.

19. *Non loquatur nobis*] Vide quid faciat servilis timor; aversatur id quod summum est bonorum omnium: At qui in libertatem filiorum Dei vindicatus est dicit, *Loquere, Domine*, &c. *Audiam quid loquatur Dominus*, &c[k].

20. *Terror esset in vobis*, עַל פְּנֵיכֶם] *Ante facies vestras*: Hebraismus, pro, *in vobis*, vel, *inter vos*[l].

22, 23. *Vos vidistis quòd è cœlo loquutus sim vobis. Non facietis deos argenteos*] *E cœlo*, nempe infimo, seu aere, vel, eâ cœli parte quæ erat in vertice montis: Nehem. 9. 13. Deut. 4. 36[m]. Qu. Quænam est vis argumenti? 1. Quidam sic; Cùm Deus non absit à vobis, sed eum vobiscum audivistis loquentem, &c. q. d. Non opus est per imagines repræsentare eos quos præsentes habemus. 2. Alii sic, Prævenire voluit Deus hujusmodi cogitationes, se nempe bene facturos si liberatorem colerent statuis aureis, &c. Sed hæc non satis explicant ἀκολουθίαν. 3. Dicendum ergò, Mosen hîc breviter perstringere quæ fusiùs explicat in Deuteron. 4. 14, &c. nempe, illos vidisse quòd è cœlo loquutus fuit sine ulla figura aut forma: Nè ergò imaginem mihi faciatis[n]. Vel, q. d. Quia ego exhibui vobis verè Divinam majestatem, qualem nullus aliorum deorum exhibuit, vel exhibere potest, consequens est, ut me solum pro vero Deo agnoscatis, repudiatis cæteris omnibus[o].

23. *Deos argenteos, nec aureos*] Nedum alios ex viliori materia[p]. Synecdoche est; quia nobilissimis materiis rejectis, aliæ omnes repudiatæ intelliguntur. Sic Psalm. 115. 12. & 134. 15[q]. ¶ *Mecum*, אִתִּי] *Ad me*, Ma. Ut unà mecum colatis[r]. Volo ut me unicum colatis, nolo habere socium †. Vel potiùs, *mecum*, pro *mihi*, Non facies mihi imagines, &c. Nolo in imagine ulla coli[s]. *Mecum* valet *apud me*. Sic alibi, *cum vultu tuo*, i. e. apud te. Alibi dixit, *coram me*, & sic Chaldæi hîc vertunt[t]. Ità

[Marginal notes, left column: † Pi. — f Ger. — g A. — h Mo. Ger. — i V. — k L. — l G. ad decalogum. — m Riv. — n Riv. ad Wal. — o Riv. — p G. ad decal. — q Wal. & Calv.]

[Marginal notes, right column: r A. — † Pi. — s Riv. — v Wal. ex To. — x Wal. — y E. V. — z L. — a G. — b Mer. — c A. — d Gr. — † Riv. — f Riv. — g Ma. — h Jun. Ma. — i Riv. — k Ch. — l V. — m Pi. — n Riv. — o Pi. — p Riv. — q Ma. Jun. Pi. — r V. Mo. — † V. — s Riv. — t D.]

mecum sumitur Esth. 7. 8. Et, *cum arca*, 2 Sam. 6. 7. est, *coram Deo*, 1 Paral. 13. 10 [a]. Quidam explicant, *Non facietis mecum*, i. e. in æde mea, *nec vobis*, i. e. in ædibus vestris, simulacra *deorum*, h. e. principum ac magnatum; qualia gentes ornatûs causâ ponebant in templis, & in ædibus privatis [y]. De voce *Elohim* versûs initium. ¶ *Deos*] i. e. Imagines, quibus nomen Dei imponant [z]. Refricat memoriam primi Præcepti, quod sæpius inculcandum fuit genti ad idololatriam propensæ [a].

24. *Altare de terra*, מִזְבַּח אֲדָמָה] *Altare terrâ*, sub. ם, *ex terra*; sive, *altare terreum*, ex cespitibus nempe constructum [b]. Ità Romanis *Numæ tempore nulla* (erant) *Capitolia cœlo certantia, sed temeraria de cespite altaria, & vasa adhuc Samia, & Deus ipse nusquam*, inquit Tertull. in Apolog [c]. Quidam intelligunt *altare lateritium*, quia אֲדָמָה est *terra rubra & argillosa*, è qua fiunt lateres [d]. Qu. Cur Deus altare terreum, vel ex infectis lapidibus, fieri præceperit? Respondent. 1. Hoc præcepit in detestationem idololatriæ, quia idololatræ faciebant altaria valde solennia de marmoribus & metallis †, vel, ex lapidibus cæsis. Sic Maimonides in Moreh Nevoc. c. 45. Noluit Deus Israelitas idololatris assimilari. Confer Levit. 26. 1. & Deut. 12. 30 [f]. 2. Voluit Deus Hebræis ad idololatriam pronis omnem occasionem figuras aut idola sculpendi, quæ postea superstitiosè colerent, subtrahere [g]. 3. Ut, post temporarium illius usum, aut laberetur per se, aut destrueretur in deserto; &, nè elegantiæ aut religionis nomine conservatum, gentibus illorum locorum idololatriæ occasio esset [h]. Ut temerè accumulatæ moles potiùs quàm altaria viderentur; nè religionum confusio ex diversis aris oriretur apud posteritatem, unoquoque sibi aliquam deligente, ubi majores sacrificâssent [i]. 4. Ut se victimas potiùs quàm altaria intueri, magisque illarum sanctitate quàm horum pretio aut arte oblectari, monstraret Dominus [k]. 5. Ut altare Christum significavit, Heb. 13. 10. ità quòd *ex terra* factum sit terrestrem seu humanam ejus naturam innuebat [l]. 6. Ut subitò & ubique, cùm voluisset Deus, occasio esset altare ipsi erigendi, cùm minimè operosum artificiosúmque postularet [m]. *Altare de terra: Cespite de viridi*, ut Poetæ loquuntur. Tales aras, utpote subitarias, struere mos iter facientibus [n]. Sed hoc mandatum temporarium tantùm fuit, donec Tabernaculum, & postea Templum, esset ædificatum [o]. Refertur ad aras quæ in peregrinatione sua aut alibi extra ordinem opere tumultuario erigebantur [p]. Quod indicant verba illa, *In omni loco*, &c. nam in deserto subindè mutârunt varia loca. Postea verò, constructo Templo, altare sacrificiorum fuit æneum, 1 Reg. 8. 64. q. d. His tantùm abjectis & vilibus mediis utitor, quócunque vos deducam, donec fixum cultui meo locum designavero [q]. ¶ *Et pacifica vestra*, שְׁלָמֶיךָ] Ea sunt *sacrificia quæ pro pace & incolumitate offeruntur* [r]: pro aliquo beneficio Dei obtento, vel obtinendo †. ¶ *In omni loco in quo memoria fuerit nominis mei*, בְּכָל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַזְכִּיר אֶת־שְׁמִי] Vulg. sic transfert, [ut dictum] quasi Deus gratum habere velit ubicunque locorum illi pro suo arbitrio sibi cultum instituerent. At hoc tum prohibitum, & Deus in certo loco adorari, sibique cultum prout ipse præscripserat exhiberi, volebat [s]. *In omni loco in quo recordari faciam nomen meum*, Pi. Mo. vel, *ubi faciam ut vos recordemini nominis mei*, A. Pi. vel, *ubi recordabitis nominis mei*, Sy. Ar. vel, *ubi jubebo celebrari memoriam nominis mei*, JT. *ubi monimentum constituam nominis mei*, Pi. *ubicunque ἐπονομάσω* *ubi nominatum vero nomen meum*, ό. *ubi habitare fecero gloriam meam*, Ch. i. e. non ubi vos pro vestra libidine mihi cultum institueritis, sed ego vobis cultum præscripsero [t]: putà, in Tabernaculo, Templo, Arca, Altari [u]. In omni loco denominato à nomine meo, i. e. in domo Dei, quæ dicitur *memoria nominis Dei*, quia in ea homines Dei recordantur [x]. Istud jungendum est cum sequentibus: q. d. In quocunque loco ego fecero memoriam nomini meo, veniam ad te, h. e. exaudiam te, & felicem reddam [y]. Præsentiam meam tibi aliquo testimonio exhibebo [z]. Ubi memoriale meum, (i. e. in loco cultui meo destinato) erit Shecinah, vel δόξα. Gentiles præsentiam deorum suorum locis ubi imagines erectæ & consecratæ sunt adscribunt. Tales similitudines prohibet Deus, præsentiam tamen promittit, non in locis quos homines constituunt, sed quos ipse præscribit: sic enim textus per Antithesin construendus est, *Non facies mecum deos aureos*, &c. *nam in omni loco—veniam ad te*. Observa ob hanc causam Tabernaculum Dei dictum esse *Tabernaculum conventûs*, non quia homines ibi conveniunt, (ut vulgò autumant,) sed à Dei congressu cum hominibus. Illam enim rationem Deus ipse exhibet Exod. 29. 42. & 30. 36. Num. 17. 4. & Masius in Jos. c. 18 [a].

25. *Si lapideum*] Hoc permittit, fortè in locis petrosis, & ubi non commodè reperiebantur cespites [b]. ¶ *Non ædificabis illud de sectis lapidibus*, ità Sy. Ar. A. *ex cæsis lapidibus*, ut exprimitur 1 Reg. 5. 17 [c]. ¶ גָּזִית] *Sectione*, Pi. Riv. *excisione*, Mo. *tum excisione*, V. *attonsione*, O. Ante גָּזִית deficit præpositio ב [d]. *Sectos*, o. *cæduos*, Sa. *concinnos*, Ar. non *ex politis lapidibus*, Onk. M. Ti. *Non ex cæsis*, sive figuratis, sive dolatis, quorum alterum ad superstitionem solùm, alterum etiam ad ornatum, utrumque ad durationem, pertinet †. *Non ex iis lapide excis.*, Q. in V. Deducunt ferè omnes à גזז, vel גָּזַז, *avellere, tondere*. Vel, sic potes accipere, *non cæsos*, extractos, avulsos, è lapidicina, sed obvios quosque rudes & jacentes [f]. Tumultuarios tantùm, rudes & incultos lapides comportari voluit Deus [g]. ¶ *Si levaveris cultrum*, ità vertunt ό. Sa. חַרְבְּךָ] *Gladium tuum*, sic Ch. Aq. & Sym. in Nob. *ferrum*, Sy. Ar. sic Deut. 27. 5. A. Kimhi notat generale esse nomen ad omnem rem exscindentem. Hic est *calum* [h], aut aliud instrumentum ferreum, &c [i]. ¶ הֵנַפְתָּ] *Agitâsti gladium*, Ma. נוף est *levare, elevare*, O. ¶. *Polluetur*, וַתְּחַלְלֶהָ] *Et profanâsti, violâsti, fœdâsti, eum*, Ma. Et profanabis illud, nempe, si ex cæsis lapidibus fiat. Cujus ratio nulla dari potest à natura rei desumpta, sed tantùm ex ordinatione Dei, contra quam si quis eat, etiam in levissimis & per se indifferentibus, ea profana fiunt [k]. Deo *pollutio est* quod humanæ sapientiæ ornamentum esset. Confer 1 Cor. 1. 17. & 2. 4, 5 [l]. [Al. aliter,] q. d. Si ad immolandam victimam cultrum levaveris super illud, scil. altare, pollues illud, sc. sanguine jugulatæ victimæ: quoniam altare ex politis lapidibus, cùm sit mundum, facilè fœdatur & maculas sanguinis contrahit; at in altari terreo, aut impolito, maculæ sanguinis non apparebant [m]. Ferrum à sacris amovere vetus lex est, quam sequitur in suis legibus Cicero. Hecatæus de templo Hierosolymitano, *ἐν ᾧ βωμὸς ἦν τετράγωνος, οὐκ ἐκ τμητῶν, ἀλλ' ἐκ τῶν ἀργῶν λίθων οὕτω συγκείμενος*· i. e. *in quo altare quadratum, non ex sectis, sed ex incultis*, sive impolitis, *lapidibus compositum* [n].

26. *Non ascendes per gradus*] Ascensus non erit intercisus per gradus longè distantes, ut cogaris magnos facere passus; sed acclivis & æqualis erit ascensus [o]. ¶ *Nè reveletur turpitudo*] Nè nudentur verenda tua: usus enim femoralium nondum introductus est [p]. Mos tum erat Orientalium, (quod & hodie illis in usu est,) talaribus vestibus uti, sive femoralibus [q]. Aut saltem, nè ipsa subligacula linea sacerdotum conspiciantur [r]. Institutum hoc in detestationem idololatriæ, quia in sacris Priapi exsecrandi illi *Ithyphalli* pudenda sua coram populo denudabant †. Et Idolum illud sub nomine Baal Phegor colebatur apud Moabitas, per quos erant transituri [s]. Præceptum hoc fuit temporale, & accommodatum peregrinationi; nam Salomon, 2 Paral. 4. 1. altare fecit decem cubitos altum, quò nullus homo attingere potuit sine gradibus. Qui volunt non fuisse gradus, sed continuum ascensum è terra, non habent unde probent [t]. [*At alii aliter sentiunt. Vide tractatum de Templo ex variis authoribus σὺν θεῷ musarrinandum, & in fine Operis addendum.*] Alii observant legem hanc honestatis & decentiæ perpetuam fuisse. Sic Flaminiis, sive sacerdotissis dialibus, *scalas—ascendere plùs tribus gradibus religiosum est*, ait Gellius l. 10. c. 15 [u]. *Nè ulla pars pedum ejus crurumve subter conspiceretur*, ut habet Servius ad 4. Æneid [y].

[a] A. [y] R. Levi in D. [z] Riv. [a] Me. et L. [b] Riv. [c] La. [d] Ma. † L. [f] Riv. [g] Me. La. [h] Ma. et Jun. [i] Riv. [k] La. [l] A. [m] Riv. [n] G. [o] Jun. Pi. [p] Riv. [q] Ma. et Jun. [r] M. Me. † L. Riv. [s] F. [t] F. [u] Me. [x] O. [y] V. [z] Riv.

[a] Med. de reverentia erga domum Dei, sect. 1. [b] Riv. [c] A. [d] Pi. † Jun. [f] Ma. [g] Jun. [h] Pi. [i] Riv. Ma. Me. [k] Riv. [l] A. [m] O. [n] G. [o] F. Fonf. Jun. Pi. [p] L. [q] Riv. [r] Me. † Riv. post L. [s] Riv. ex Thom. & Villalp. [t] Riv. [u] Ma. [y] G. Ma.

CAP.

CAP. XXI.

1. **H**ÆC *sunt judicia*] Præcepta judicialia ad populum justè & pacificè gubernandum [a]. Hæc sexta libri partitio, וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים dicta. *Judicia*, i. e. leges quibus lites dirimerent [b].

2. *Si emeris servum Hebræum*] Non famulum, sed mancipium [b], causâ furti addictum [c]. Præterea, paupertate constrictus poterat se vendere, Levit. 25. Et Hebræus potuit servum suum alteri vendere. Exponit Andreas de Hebræo qui jam erat servus hominis Gentilis, à quo eum emerat [d]. ¶ *In septimo*] Septimus hic annus erat ille publicus & sacer, non autem septimus ab inchoata servitute †. Tunc enim debitorum cæterorum & obligationum realium facta est remissio, Deut. 15. Obj. At Deut. 15. 12. dicitur, *serviet tibi sex annis*. Resp. Sensus est, Serviet toto tempore quod de sex annis superest, quod prout majus vel minus fuerat, ità majori vel minori pretio æstimabatur [i]. ¶ *Egredietur liber*, ità vertunt o'. Ch. Sa. Sy. Ar. He. in V. לַחָפְשִׁי] Notant ל redundare. Alii vertunt, *ad liberum*, sub. locum, i. e. locum in quo sit liber, q. d. egredietur è domo domini ad domum suam [h]. Ibit quò volet [i]. Alii volunt י redundare, vertentes, *ad libertatem*; & sic exponit magni nominis vir apud illos [k]. Vide Deut. 15. 12 [l]. *In libertatem*, JT. Alii, *libero*, vel, *pro libero*; ità Ma. *in liberum*, Mo. חָפְשִׁי significat & *solitarium*, 2 Reg. 15. Liberi solent manere in domo seorsim & per se, servi in domibus dominorum [m].

3. *Cum quali veste*, אִם בְּגַפּוֹ] Quidam de veste exponunt. Si *in ala*, vel, *cum ala*, *sua*, (i. e. cum ala vestimenti sui) *venit solus* [n]. גַּף pro כָּנָף, *alâ*, seu *veste* [o]. Talis nihil habet proprii præter vestes & uxorem [p]. Vestis illi exeunti tam honesta detur quàm habuit cùm intraret [q]. Alii de corpore accipiunt. *Si in*, vel *cum*, *corpore suo*, Sa. M. P. O. Mo. A. Ma. solus *corpore suo*, JT. *solus*, o'. Ch. Sy. *cælebs*, Ar. Ca. *solutus*, Ti. non habens uxorem, ità V. G. Riv. Sic fatent videri membra hujus sententiæ meliùs opponi [r]. De *corpore*, non de *veste*, accipiendum, quòd statim sequatur, *Si verò uxorem habuerit* *. ¶ *Si habens uxorem*, sim. V. אִם בַּעַל אִשָּׁה] *Si potiens viræ*, Ma.

4. *Si dominus*, אִם אֲדֹנָיו] Ad verb. *Si domini ejus*, Ma. ¶ *Mulier & liberi erunt domini*] Quia partus sequitur ventrem [t]. Qu. Annon hoc repugnabat vinculo matrimonii? Resp. 1. Minimè, quia poterat ab ea recedere quoad habitationem, salvo matrimonii jure & usu corporis [v]. 2. In talibus solutum erat matrimonium [x]. Fuisset enim nimis grave, si factâ separatione, & viro libertati reddito, matrimonium constitisset [y]. Serviles nuptiæ voluntate domini solvebantur [v]. In Lege veteri non ità indissolubile est matrimonii vinculum atque in nova [a]. Permissus tunc libellus repudii [b]. At difficile videtur jus heri præferri juri mariti, (contra Gen. 2. ult.) quamvis non invito hero contractum esset matrimonium, (nam tunc potuisset illegitimum esse.) Dicendum autem hunc morem, ut & divortii permissionem, locum habuisse apud Judæos civili jure, propter duritiem cordis, qui alioqui non erat consentaneus Legi morali [c]. Præterea, hæc uxor erat ex ancillis extraneis [d], non ex Hebræis, quæ non minùs quàm Hebræi exire debebant, Deut. 15. 12. Tale matrimonium nec legitimum erat, nec Deo gratum; nec mirum si tale conjugium solvebatur †. Vide Deut. 21. 10. Neh. 13. Esræ in *. Hebræi restringunt præterea ad servos à Magistratu venditos [f].

6. *Offeret*, וְהִגִּישׁוֹ] *Adducet*, *appropinquare faciet*, *admovebit*, V. ¶ *Diis*, אֶל הָאֱלֹהִים] *Ad deos*, Aq. & Sym. in Nob. Ti. Mo. A. i. e. ad judices & magistratus †. *Necesse fuit ut eos consuleret* de retinendo servo *à quibus ipsum emerat*, ait Rasi. Hic enim agitur de eo quem Senatus ob furtum vendidit: Exod. 22. 3 [g]. Porrò Judices *dii* dicuntur, quia Divinâ vice Legis judicia exercent. Et qui pecuniâ dignitatem emissent vocantur dicterio *dii aurei & argentei* [h]. Voluit Deus coram *diis* fieri, cavendæ fraudis causâ [i]. *Ut herus palàm faceret apud judices, se nec dolo nec fraude ipsum adversùs Divinam Legem retinere* [k]. Noluit rem tantam inconsultò fieri [l]. *Ad tribunal Dei*, o'. Forsan jubet ut servus sistatur Deo, in loco præsentiæ Divinæ, ubi tunc erat altare [m]. ¶ *Ad ostium & postes*] Scil. *domùs heri* [n]; ut exprimitur Deut. 15. 17 [o]. Nam, 1. porta urbis שַׁעַר dicitur, non דֶּלֶת. 2. Docet hoc ceremoniæ finis, quâ scil. significabatur, servum illum deinceps domui domini sui quasi affixum fore [p]. Alii, *ad portam publicam*, Q. in Ma. Ità To. V. & Eman. Sà in Bo. ¶ *Perforabis*, וְרָצַע] Scilicet dominus, L. Muis. Observant רָצַע esse *prævalere imprimendo*, aut, *prævalidè imprimere*; ut notetur eo verbo tacitè prævalescentia & dominium heri in servos [q]. Moris hujus vestigia in Syria superfuerunt usque ad Juvenalis ævum; Satyr. 1. *Cur timeam dubitémve locum defendere, quamvis Natus ad Euphratem, molles quod in aure fenestræ Arguerint, licèt ipse negem?* — i. e. Pristinam servi conditionem & genus ex Syria frustrà dissimularem, cùm id palàm doceant aures, quæ mihi pertusæ sunt dum in Syria serviebam. Unde vetus Scholiastes, *Pertusis auribus signa libertinorum celare non poterant*. Petronius in Satyrico, *Circumcide nos, ut Judæi videamur; & pertunde aures, ut imitemur Arabes*, supple, *servos*, de quibus ibi agitur [r]. Quidam volunt hoc factum in pœnam & ignominiam neglectæ libertatis *. Dicunt quòd Israelitici generis vir præter Deum dominum haberet neminem, Levit. 25. 55. Hic autem (qui liber esse poterat) Dei dominium ex parte abdicavit. Scribunt in Midras, *Ego, dicebat Deus, recluseram illi ostium domûs, quod ipse sibi clausit. Idcirco plectatur in ostio*. Voluit præterea Deus talem servum ab hero (quem tam impensè diligebat) plecti: etiam herum plecti voluit, (qui eum in servum admitteret qui unius Domini servus esset.) Herum parùm decebat publicè carnificis fungi officio, & supplicium ab amante servo exigere [r]. Hebræi strictè tenent ab ipso domino hoc faciendum [s]. Et perforatur auris, quia per illam intellexit, vel intelligere debuit, legem de libertate [x]. Alii volunt esse notam discretivam: fuit & symbolum rei accommodatum [y]. Signum erat servitutis & renunciationis juris sui [z]. Designavit perpetuam sub domino obedientiam, cúmque ità posti domûs affixum, ut nè extra limen domini pedem proferre posset [a]. ¶ *In seculum*, לְעוֹלָם] i. e. Usque ad jubilæum [b]. In *semiseculum*, Latinè, i. e. annos 50 [c]. Vox hæc non semper significat *æternum tempus*, sed aliquando longum & determinatum tempus [d]. Durationem sign. quantam fert materia subjecta †. Horatius, *Serviet æternùm qui parvo nesciet uti*; h. e. quamdiu vivet [f]. Αἰὼν dicitur tempus quo quisque vivit; Tzetzes ad Lycoph [g]. Liberari præterea poterat servus talis instrumento manumissionis, aut redemptione: Liberabatur & morte domini, quamvis dominus filium reliquisset [h]. Notat Hieron. עוֹלָם cum ו æternitatem sign. at עֹלָם sine ו 50 ann. At hoc falsum: Nam Deut. 15. 17. est עוֹלָם, at Exod. 3. 15. ubi *æternitatem* sign. est עֹלָם [i].

7. *Si quis vendiderit filiam*] Paupertate scil. aut aliâ causâ coactus [k]. Patri id concessum in summa necessitate; & intelligitur hoc de filia adhuc impubere [l]. Ipsa pubertas, non minùs quàm jubilæus, hanc servitutem solvebat: neque auris perforatio ad hanc pertinebat [m]. Eâ autem lege vendebant, ut domini qui eas emerent desponsarent [n]. Ad hoc vendebatur, ut dominus experiretur ejus mores, & sic in uxorem acciperet; vel filio daret, si placerent mores [o]. Hæ utplurimùm non coemptæ sunt ob nudum famulatum, sed ut essent uxores secundariæ; aliàs eadem erat ancillæ ratio quæ servi Hebræi, ut patet ex Deut. 15. & Jer. 34 [p]. ¶ *Non egredietur sicut ancillæ*, ità o', nempe alienigenæ [q], כְּצֵאת הָעֲבָדִים] *Secundùm egressionem servorum*, F. Mu. Ch. & Th. in Bo. Eòdem redit utraque lectio, si comparetur cum servis vel ancillis extraneis; hi enim nisi à se vel aliis redempti à servitute non eximebantur [r]. At si cum servis Judæis fiat comparatio, in eo pono, quòd Servi non ante septimum annum, interdum non ante jubilæum, exibant,

[a] Me. [b] V. [b] Ma. La. [c] G. post L. [d] L. † Bo. La. [i] Bo. [h] V. [i] Ma. [k] V. [l] Ma. [m] O. [n] Ma. [o] Kim M. [p] M. [q] Me. La. [r] Bo. * V. [t] L. Me. [v] E. [x] O. ità Ti. Bo. La. Riv. Wil. G. Me. et Caj. [y] Me. [a] G. [a] O. [b] Bo. [c] Riv. [d] Riv. G. A. † Riv. Wil. Jun. Pi. [e] Riv. [f] A. † Ità Ch. in E. ità L. E. Sa. Sy. Ar. Me. T. O. G. Jun. Pi. A. M. P. Riv. [g] Muis. [h] G.

[i] Riv. [k] Abarb. in Muis. [l] T. [m] Ma. [n] Me. T. Ma. Riv. [o] T. Ma. ità Bo. Caj. Lip. Pi. [p] Pi. [q] Ms. [r] BA. 1. 3. 6. 781. * Ità L. Thom. Caj. To. in T. Me. Muis et RS. & Abarb. &c. [r] Muis. [s] Maimon. in A. [x] L. [y] Riv. [z] Ità Bo. Th. Rupert. & Lippom. in T. [b] T. [c] D. F. [d] G. [e] F. V. † G. M. [f] D. [g] Ga. [h] G. [i] D. obs. 3. 2. [k] F. [l] G. ità RS. in L. He. in A. [m] G. [n] Ità F. O. Me. Riv. [o] L. [p] Bo. [q] Me. L. [r] Bo.

Puellæ verò semper locus se redimendi patebat, inprimis si, minorennis vendita, jam nubilis esse inciperet[a]. Servi, quando libertate donabantur, nudi & sine præmio egrediebantur; Filiæ autem cum mercede[t]. Non utetur dominus ejus operâ extra domum, ut servis fieri solet; sed domi eam honestè pudicèque continebit. Ità scriptor Hiscuni[v].

8. *Cui tradita fuerit*, אשר לא יעדה] [Variè & legunt, & reddunt. Q. negativè legunt.] *Qui* (vel *si*, G.) *non desponsavit eam*; ità Sa. Mo. M. Sym. Th. in D. G. Bo. (nempe, *sibi*, JT. A. G. vel *filio*, G.) *ut non ducat eam*, Sy. *quod non despondet*, Ti. ità Caj. Forll. Marin. Avenar. in Ma. *Si displicuerit domino ducere eam in uxorem*, Ar. Si יעד reddimus *desponsare*, probo lectionem negantem; at si, *constituere, condicere, designare*, affirmantem præfero[x]. Alii legunt affirmativè. *Quam adnominavit sibi*, ο'. *quam sibi despondit*, Ch. *qui eam sibi desponderat*, P. ità F. ex Ch. & Riv. & Vatablus, [*quem pro negante sensu perperàm allegant* Bo. & Ma.] Eâ enim conditione tales emebant, ut sibi matrimonio copularent[y]. Et probatur ex sequentibus, בבגדו בה, *quia perfidè egit cum ea*; nempe, postquam sibi desponsatam, eam rejecit[z]. *Si displicebis —postquam desponsaverit eam sibi.* Scribitur לא, & (à Masoretis, Riv.) legitur לו, ut in quindecim locis factum notant, quorum hic est unus[a]. Differentia est legenti, non audienti. Ità Moses, ex Deo utrumque audiens, utrumque scripsit Spiritûs ductu. Chald. hîc & alibi sequitur eam lectionem quæ est in margine; quod evidens documentum est varias has lectiones non additas fuisse à Masorethis, quia hi illo posteriores erant. Alii tamen negativè legunt; & sensus videtur esse, Si ei displicuerit vel ante vel post desponsationem[b]. ¶ *Dimittet eam*, והפדה] *Redimet eam*, ο'. Sy. M. Ch. *Liberam faciet eam*, h. e. redimendi se potestatem faciat[c]. *Redimi curabit*, Sa. Ar. *redimere faciet eam*, V. Riv. Ma. Mo. O. P. i.e. Dabit pecuniam quâ redimatur; aut saltem remittet illi pecuniam servitii[d]. *Sinet redimi eam*, Ti. Pi. scilicet à suis cognatis †. Alii negationem repetunt; *Nec curet eam redimi*, JT. Si nec desponsavit eam, *nec redimi eam fecit*. Et enim post *Non* Hebræis pro *Nec* ponitur[f]. Non displicet[g]. Puellæ semper jus erat se redimendi, si facultas esset[h]. Redemptio autem ità se habuit; Si pro sex libris eam emisset herus, discessurâ, tot de illa summa decedebant libræ quot servierat annis; quot verò anni usq; ad septimum annum adhuc reliqui erant, tot libras hero numerabat[i]. Tot sextæ de pretio deducebantur quot annos servierat[k]. ¶ *Populo alieno*] Ità Sa. Sy. Mo. O. A. vel, *externo*, Ar. *extraneo*, Pi. L. O. Bo. *genti exteræ*, ο'. alicui *è populo extero*, JT. nempe ob periculum idololatriæ[l]. Non placet. Nam aliis gentibus nè servus quidem Hebræus vendi poterat, ut notat Josephus Antiq. lib. 16[m]. ¶ לעם נכרי] *Viro alii*, ità Ch. etiam Israelitæ[n]. *Populus alienus*, vel *extraneus*, pro re subjecta diversas habet significationes. Hic est, qui non sit de domo emptoris. Ità vox *populi* sumitur Deut. 17. 16[o]. Qui non esset ex puellæ familia, nec jus haberet redimendi[p]. Sic absolutè prohibita erat illius venditio: & nisi ità intelligi deberet, non fuisset dictum absolutè, *dimittet eam*, sed, *vel dimittet*, *vel alteri è sua gente vendet*. Est hoc utcumque probabile, prius tamen præfero. 1. Quia potuit contingere ut venditione non fieret pejor puellæ conditio. 2. Non æquum erat ut dominus pretio suo fraudaretur, neque ut compelleretur eam retinere, postquam expertus esset eam suis vel filii moribus non convenire[q]. ¶ *Vendendi non habebis potestatem*, ità Ch. Sa. Sy. Ar. O. לא ימשל למכרה] *Non est dominans* (seu, *non dominabitur*, Mo. Ma.) *vendere eam*, ο'. *non dimittet, ut vendat*, Sa. vers. ¶ *Si spreverit eam*, בבגדו בה] Variè reddunt. *Quum spernat eam*, V. *quia* (vel *cùm*) *spreverit eam*, O. ο'. simil. M. Ti. *decepit eam*, Sy. *cùm fraudaverit*, Ar. *cùm dominatus fuerit ei*, Ch. in A. Alii, *quum prævaricatus fuerit in eam*, i. e. si corruperit eam[r]. Alii, *quia perfide egit cum ea*, A. Pi. nempe, violando fidem patri datam de illa in uxorem ducenda *; non respondens exspectationi[s]. Fuit enim pecunia quam pro ipsa exposuit quasi *subarrhatio*, atque ideo despondere eam sibi debuit[t]. At alii referunt ad venditionem; *Non poterit vendere, perfidè agendo contra eam*, Sa. sive, *cum ea*, JT. vel, *in prævaricando in eam*, Mo. i. e. legem Dei violando, quâ hoc disertè cavetur.

9. *Sin filio desponderit*] Verti posset, *Si filio constituerit eam*, i. e. tempus desponsandi certum dederit[y]. Hoc enim patri licebat, si ipse nollet ducere eam[z]. ¶ *Juxta morem*, ità Sy. M. P. Ch. Sa. Ar. כמשפט] *Secundum jus*, ο'. sic Ti. JT. *justum morem*, A. h. e. Dotem ei det, ut moris erat in Israel, nihil (videlicet) causans quòd serva sit, quódque filio suo desponsata[a]. Ut ingenuam puellam nuptui det, cum veste, & dote, & consuetudine conjugali observatâ[b]. Al. sic, *Secundùm tempus filiarum faciet ei*. Ità משפט sæpe sumitur. Despondebit eam filio suo eâ ætate quâ patres filiabus de nuptiis prospicere solent; ut nec sit ἄωρος, (*immatura*,) nec ὑπέρακμος, (i. e. *ætatis florem egressa*[c].)

10. *Si alteram ei acceperit*] Ità לו vertunt, *illi*, M. P. Ma. O. A. nempe filio[d]. At alii vertunt, *sibi*; ità ο'. Ch. Sa. Sy. Mo. JT. O. A. & ad patrem referunt †: quia ad eum omnia relativa referuntur[f]. Quidam divortium hîc innui volunt: Ità Vulg. *Si alteram acceperit*, servâ abire jussâ[g]. Favet huic V. & Forst. in Bo. Si alteram uxorem, non autem hanc, duxerit. Hunc sensum præfero, quia alterum conjugium iniri non potuit, quin de maritali consuetudine detrahatur; quod prohibetur sequente versu[h]. Verùm de privatione, non diminutione, istarum rerum sermo est, (ut videbimus[i].) Alii sic, Si alteram præterea uxorem duxerit[k]. ¶ *Providebit puellæ nuptias*, שארה] *Carnem ejus*, Mo. Ma. i. e. maritum, qui est una caro cum uxore[l]. *Alimenta*, G. ità Chald. & Græci, τὰ δέοντα, G. ità M. F. *Victum*, seu *alimentum*, *ejus*, Sa. Sy. Ar. M. P. JT. Ti. A. Antequam amittat eam à se, provideat illi de victu, &c[m]. *Residuum ejus*, i. e. id quod à principali uxore relictum erat, sive cibus esset, sive tempus congressûs. At *victum* hîc intelligo, quia sequitur, *tegumentum ejus*[n]. ¶ *Pretium pudicitiæ*] *Mercedem pudicitiæ*, i. e. *virginitatis corruptæ*. Nam עונה est concubitus, vel tempus concubitûs[o]. Mercedem dandam secundùm arbitrium judicum. Ità explicant Doctores nostri[p]. ¶ עונה] Vox alibi non legitur[q]. Vertunt, *conversationem*, ο'. *compressionem ejus*, Ma. Pi. i.e. concubitum[r]. *Vitæ ejus necessaria*, Sa. vers. *tempus*, (vel, *tempora*, Ar.) *ejus*, P. AE. in BC. עת *tempus*, in plur. עתות, *Nun* latente in *Dages*: Nam Chaldæi dicunt עדנא, Ezræ 4. 10. Indè עונה est tempus statutum quo fit quæque res. Ità apud Talmudicos *. *Concubitum*, sive *debitum conjugale*; ità RS. in L. AE. R. Levi, K. & Moses de Kotzi in G. item M. F. co. Ch. Sy. Ti. A. Græci rectè, τὴν ὁμιλίαν αὐτῆς. Quidam Hebræorum addunt, *suis temporibus*, quod consuetudo interpretata est; ut in Solonis postea lege positum, τρὶς ἑκάστου μηνός, (*ter in mense*.) Ad quam legem Plutarchus, [Greek illegible] &c. Quod huic [Greek illegible], 1 Cor. 7. 3. est [Greek illegible][t]. *Habitationem* (seu *habitaculum*, O.) *ejus*, Sa. Mo. JT. O. *non diminuet*; i.e. locum ad habitandum dabit: aut, *non diminuet cohabitationem*, i. e. tenebitur cum ea ad aliquod tempus habitare ad concubitum[v]. ¶ *Non negabit*, לא יגרע] *Non diminuet*, Sy. Ar. Mo. M. P. Ti. JT. Non placet. De privatione eorum, non diminutione, agi docet versus sequens, ubi huic verbo opponitur verbum faciendi. גרע in genere sign. *trahere*; in specie, plerumque *subtrahere*, vel, *detrahere*; interdum verò *attrahere*, seu *contrahere*, ut Job. 15. 8[x]. Al. reddunt, *non adimet*, Sa. vers. A. Pi. *in ἀποστερήσει*, *non fraudabit*, ο'. *non prohibebit*, Ch.

11. *Si tria ista non fecerit*] i. e. Si eam non desponderit sibi, nec filio, nec redimi sit passus[y]. Alii referunt ad proximè dicta ver. 10. Mo. Bo. To. A. Pi. Jun. ¶ *Egredietur*, ויצאה] At ו non est vertendum, quòd tantùm convertat præt. in fut. i.e. donabitur libertate[z]. ¶ *Egredietur*] Tempore pubertatis, & cum donis ex Lege, Deut. 15. 14[a]. ¶ *Absque pecunia*, אין כסף] Pro באין, *in non argento*, vel, *sine argento*[b].

12. *Qui*

Marginal notes (left column): [a] Bo. F. — [t] V. — [v] O. — [x] M. — [y] V. — [z] Riv. Ma. ità Pi. — [a] F. V. — [b] A. — [c] F. — [d] V. — † Ma. Pi. — [f] G. [g] Ma. — [h] G. — [i] F. V. sim. Riv. RS. in L. — [k] G. — [l] Bo. — [m] G. — [n] F. — [o] G. — [p] Riv. Maimon. in A. — [q] Bo. — [r] V. — * Pi. — [s] A.

Marginal notes (right column): [t] M. — [v] Jun. — [y] O. — [z] T. — [a] V. ex P. — [b] Riv. Ma. — [c] G. — [d] G. Ma. ità He. Græci in G. — † Ità Riv. Pi. — [f] Riv. — [g] Me. — [h] Jun. — [i] Pi. — [k] G. sim. F. He. & Græci in G. Riv. Ca. Pi. — [l] Ma. — [m] V. — [n] O. — [o] V. Bo. — [p] L. — [q] Ma. — [r] Pi. — * BC. 4. 12. 211. — [t] G. — [v] O. — [x] Pi. — [y] G. post F. V. A. Maim. in A. — [z] V. — [a] G. — [b] V.

12. *Qui percusserit*, &c.] Nempe, sciens prudens, ut docet v. 13 [c]. Ità scil. ut moriatur [d]. *Percutere* in libris historicis accipitur in actu consummato †. Cæterùm Lex & mos & æquitas exceptiones legi addidêre. Si vulneratus medicorum potiùs negligentiâ mortuus credi possit quàm ex vulnere [f]. ¶ *Morte moriatur*] Verbum duplicatur, ut juris exsequendi necessitas inviolabilis ostendatur, veniæque dandæ interdictum [g]. Vide Num. 35. 31 [h].

13. *Qui non est insidiatus*, [לא צָדָה] צָדָה propriè est, *venari pro feris* [i]. ¶ *Sed Deus*, &c.] *Deus ipse*, scil. solus, absque concursu voluntatis humanæ. Ellipsis qualis suprà v. 3 [k]. ¶ *Tradidit in manus ejus*, ità ο'. Ch. Sa. Sy. M. [אִנָּה] *Occurrere fecit*, M. O. vel, *objecit*, JT. *causavit*, Ar. *exitio dedit*, Sa. vers. *fuit causa ut veniret*, P. *ex occasione* eum *tradidit*, A. *Occasionavit in manum ejus*, i. e. causam, seu occasionem, præbuit ut incideret in manus ejus [l]. *Impulerit*, sicut scil. navis impellitur, Pi. *destinavit*, Ti. *Fato tradidit*: i.e. Cùm Deus, ob latentem aliquam causam, aliquem tradit ut occidatur [m]. Quod ferè fieri dicunt Hebræi, dum aliquis peccatum seu flagitium perpetravit propter quod non est punitus à magistratu, licèt כָּרֵת *excisionem* meritus fuerit [n]. Castalio vertit, *in eum fortè fortunâ incurrerit*. Sed *Deus* pro fortuna Hebraicè dicitur; quòd, quæ putant homines casu fieri, providentiâ Dei fiunt. Græci *δαίμονα* pro *fortuna* dicunt, indè *εὐδαίμων felix*. Et Cicero testatur Deum Fortunam vocari [o]. ¶ *Constitutam locum*, i. e. asylum [p], [וְשַׂמְתִּי] *Tunc ponam*, i. e. designabo [q]. Ubi est levis culpa. Fugere non tenetur magistratuum apparitor qui reum resistentem, nec magister qui discipulum, aut pater qui filium, castigans occiderit; nec siquis eum qui monitus ad locum, quò accedere ipsi non licebat, accesserit. Incircumcisus advena si quid tale per levem culpam admisisset, à judicibus ad mortem non damnabatur, sed cavendus ei erat vindex sanguinis: asyla enim ei non patebant, nempe si Hebræum occidisset [r].

14. *Si per industriam occiderit*, [כִּי יָזִד] *Si superbè egeris*, vel, *superbieris*, P. Ar. Mo. *arrogaverit*, JT. i. e. per superbiam & arrogantiam interfecerit, V. *Quum superbè insurrexerit*, Pi. *quia intumescet*, Ma. post O. *ausus fuerit*, Sy. *insidiatus fuerit*, ο'. *impiè egerit*, Ch. *præsumptuosè venerit*, A. *machinetur*, M. *si volens machinetur*, Ti. *cùm præparaverit quis*, Sa. vers. ¶ *Proximum*] i. e. Judæum, non ità Gentilem *. ¶ *Et per insidias*, ità Ch. [בְעָרְמָה] *In dolo*, vel *astutia*, [ità omnes.] ¶ *Ab altari*] i. e. A loco sacro. q. d. Nusquam erit tutus [s]. Sic 1 Reg. c. 2. & c. 11 [t]. Ex contrario, intelligunt Hebræi altare pro perfugio fuisse iis qui cædem involuntariam commisissent, ut ferme apud omnes gentes. Verùm apud Hebræos ibi morari non poterant, sed deducendi erant ad urbem perfugii [u]. *Etiamsi sacerdos fuerit & ministrans apud altare meum, indè accipietis eum, & interficietis cum gladio*: Targ. J. in Pi.

15. *Qui percusserit patrem*] Etiamsi non sequatur mors [y], aut gravè corporis damnum [z]. Morietur tamen ob atrocem impietatem [a]. Non autem propter percussionem levem, inquiunt Doctores nostri & Hebræi; nisi ex percussione fiat effusio sanguinis, aut livor [b]. ¶ *Aut matrem*] Heb. *& matrem*, Ma. *Et* pro *Aut*, Pi. Ità Matt. 15. 4. BA. 1. 755. ¶ *Moriatur*] Sententiâ judicum [c]. Strangulatione [d].

16. *Qui furatus fuerit — & vendiderit*, ità vertunt ο'. Ch. Sa. Sy. Ar. M. P. Ti. O. A. [וְגֹנֵב אִישׁ וּמְכָרוֹ] Quidam conjunctim accipiunt, ut ad pœnam requiratur & furtum & venditio: Ità nostri. Juxta alios solum furtum sufficit ad pœnam †. ¶ *Et vendiderit eum, convictus noxa*, [וּמְכָרוֹ וְנִמְצָא בְיָדוֹ] *Et vendiderit, aut inventus fuerit*, &c. Ca. A. *sive vendiderit eum, sive apud eum inventus fuerit*, G. ità JT. Pi. Belg. Sic ו sæpe sumitur. i. e. Sive subreptum alienaverit, sive non [f]. Alii legunt, *& vendens & inventus*, &c. ità Ch. Sy. Ar. Mo. M. P. Ti. O. ο'. Ma. Dupliciter intelligi potest: vel, 1. *furans & vendens*, i. e. ut vendat, & adhuc *in manu ejus est*, nondum traditus emptori; vel, 2. (quod germanius,) *vendens*, *& invenitur in manu ejus*, i. e. emptoris. Sed quid si non fuerit inventus in manibus illius, sed alteri traditus? Credo tunc maximè occidendum, quia magis elongatur à restitutione [g]. [Al. aliter.] *Et inventus*, &c. Hebraismus, Si convincatur hujus facti [h]. Si inventum sit per testes [i]. ¶ *Hominem*] Nempe Israelitam [k]. Patet ex Deut. 24. 7 [l]. Quem Judæus aliquis vi vel fraude pertrahere posset in servitutem, & Gentilibus divendere. Infantes eorum inprimis rapere poterant, &c [m]. ¶ *Moriatur*, [מוֹת יוּמָת] *Mori mori faciet*, Ma. i. e. strangulationis pœnâ afficiatur. *Mortem*, ubi sine additamento dicitur, intellige strangulationem; ubi additur, *sanguis ejus super ipsum*, lapidationem [n]. [*Hic ex Hebræorum scriptis nonnulla refert Fagius de quatuor generibus mortis quibus olim flagitiosi in Israele puniebantur. Ea erant, Lapidatio, Combustio, Decollatio, & Strangulatio. Ubi docet & quinam quoque mortis genere puniti sunt, & quomodo peracta hæc erant. De quibus consule Authorem.*]

17. *Qui maledixerit*, [ità plerique,] [מְקַלֵּל] *Levisaciens*, O. Ma. Vide Gen. 8. 21 [o]. *Qui injuriis* (vel *contumeliis*, Sy.) *affecerit*, Ar.

18. *Pugno*] Ità ο'. Ch. JT. O. A. M. ex Ge. Ma. *baculo*, Sy. *instrumento frangente*, Ar. ¶ [בְּאֶגְרֹף] *Glebâ*, O. Q in M. Sic dicitur à גָּרַף *devolvere*, quòd in aratione revolvatur. Potest & *pugnum* significare; quia *pugnus* nihil aliud est quàm manûs revolutio [p]. *Lapide, vel pugno*, (quia ferè rixantes lapide, quem obvium habent, vel pugno, feriunt) vel, quocunque telo [q]. ¶ *Sed jacuerit in lectulo*, [וְנָפַל לְמִשְׁכָּב] *Sed decubuerit lecto*, V. *decidat in morbo*, Sy. Chald. vertit, *& reciderit in vacationem*, sive *cessationem*, scil. operis; i. e. laboribus vacare cogatur [r].

19. *Innocens erit*, [וְנִקָּה] Sub. *à cæde*. Alii, *tunc insons reputabitur* [s]. *Vacuus erit*, vel *vacabit*, *pœnâ*, Ma. Causa duplex. 1. Videtur quòd non habebat intentionem interficiendi, cùm percusserit non gladio, sed lapide, &c [t]. 2. Quia eo indicio (nempe, quòd surrexerit, &c.) præsumitur mors illi non ex percussione [u], sed ex negligentia sua, vel aliunde, obvenisse [x]. ¶ *Operas ejus*, [שִׁבְתּוֹ] *Cessationem ejus dabit*; ità ο'. Mo. P. JT. O. A. Ma. sub. *ab opere*; i. e. jacturam operis quam fecit cessando [y]. *Sedere*, vel *sessionem*, *ejus*, Me. M. *otium ejus*, Sy. simil. Ch. *mulctam pro otio*, Ar. ¶ *Impensas in medicos restituat*] Vel *solvet*, M. V. O. *sanandum curabit*, Sa. Injuriarum in hominem quinq; ab Hebræis genera referuntur; Amissio membri, Decubitus, Dolor, Medicatio, Contumelia [z].

20. *Qui percusserit servum*] Nempe alienigenam [a]. Nam cum Hebræis fratribus mitiùs agendum erat, Levit. 25. 39 [b]. De Israelitis vix dici poterat, *pecunia ejus sunt*; quia hîc non absolutè vendebantur, nec propriè mancipabantur. ¶ *Virgâ*] Scil. castigandi causâ: præsumitur non eo animo percussisse ut occideret. At si telo vel gladio interfecisset, habitus fuisset homicida [c]. ¶ *Mortui fuerint in manibus ejus*] Hb, pro, *interfecerit percutiendo manu suâ* [d]. *In manibus*, i. e. in ipso plagarum ictu †. ¶ *Criminis reus erit*, [נָקֹם] *Vindicando vindicabitur*, Mo. O. *punitur*, ο'. Ar. M. *judicando judicabitur*, Ch. Sy. Punietur prout judicaverint judices [f]. *Morte moriatur*, Sa. Sed non constat mortis pœnam decretam [g].

21. *Quia pecunia illius est*] Possessio [h]. Comparatus est pecuniâ ejus [i]. Ergò jure moderatè castigare poterat [k]. Consequentia duplex est. Non debet puniri dominus, 1. quia amisit quod suum erat, & in eo satis punitus est, quòd pecuniæ suæ jacturam fecit. 2. Ex eo liquet illum servum suum non occidisse datâ operâ, quòd pecuniæ jacturam nemo libenter facit [l].

22. *Si rixati fuerint viri*, [ità plerique,] [כִּי יִנָּצוּ] *Cùm elevati fuerint*, scil. *in se invicem*. Id נִצָּה. Sic Exod. 2. *duo viri insurgentes*, &c [m]. *Quia involabunt*, Ma. ¶ *Et percusserit*] Heb. *percusserint*, scil. sive ambo, sive unus illorum: Nam indefinitè accipiendum est [n]. ¶ *Mulierem prægnantem*] Quæ inter rixantes intercedere, vel maritum suum adjuvare, voluit [o]. ¶ *Et abortivum quidem fecerit*, [וְיָצְאוּ יְלָדֶיהָ] *Et exibunt nati*, Ma. *& egressi fuerint*, &c. i. e. & fecerit abortivum [p]. ¶ *Sed ipsa vixerit*, [וְלֹא יִהְיֶה אָסוֹן] *Non fuerit*

Marginal notes (left column): [c] Pi. A. [d] Me. G. † Me. L. [f] G. [g] Jun. A. [h] A. [i] M. [k] Pi. [l] Ma. [m] M. [n] F. V. [o] Ca. [p] V. Ma. [q] V. [r] G. * RS. in L. [s] V. [t] Ma. [u] G. [y] Me. Ma. [z] Ma. [a] A e. Ma. [b] RS. in L. [c] V. [d] G post Targ. J. in Bi. † Ità RS. in L. [f] G.

Marginal notes (right column): [g] O. [h] V. [i] RS. in L. [k] Bo. A. Ch. & Græc. in A. [l] A. [m] Bo. [n] G. RS. in F. Hebræi in D. [o] Ma. [p] O. [q] Me. [r] F. [s] V. [t] L. [u] Me. [x] Me. L. [y] V. Ma. ità Ti. Sa. [z] G. [a] L. Bo. Riv. ex He. Jun. A. [b] Jun. [c] Riv. [d] V. † Ma. [f] F. V. Riv. [g] Riv. Me. [h] G. [i] V. [k] Me. [l] Riv. [m] O. [n] Pi. ex Jun. [o] Me. [p] V.

fuerit mors, G. *violentia, exitium*, Ma. mulieris aut prolis [q]. Ambiguum est ad quam refertur; & ità videtur cavisse Legislator, ut de utraque accipiatur, aut de alterutra [r]. De matre tantùm exponunt Hebræorum Magistri *. De infante Græci, qui vertunt, —ἐξεικονισμένον, (*formatum* [s].) Videntur legisse, vel, אישון, i. e. *si virunculus excussus fuerit* [t]; vel, אמטון [u]. De voce אָסוֹן vide Genes. 42. 4 [y]. Distinguunt inter abortum partûs humanam jam figuram habentis, & non habentis, ut ille capital faciat, non hic; secuti ea in re Græcorum leges, quæ tunc in Ægypto vigebant. Abortum, antequam sentiret & viveret embryo, procurare licere sensit Hippocrates, & Aristot. Polit. l. 7. c. 16. At Christianis etiam *conceptum utero —dissolvere non licet: Homicidii festinatio est prohibere nasci*; Tertull. in Apolog [z]. *Milesia mulier, quòd partum medicamentis abegisset, rei capitalis est damnata, neque injuriâ, quia spem parentis, memoriam nominis, —designatum reipublicæ civem, sustulisset*: Cic. pro Cluentio. Partes Ovid. Amor. 2. 14. *Quæ prima instituit teneros avellere fœtus, Militiâ fuerat digna perire suâ.* —*Hæc neque in Armeniis tigres fecêre latebris, Perdere nec fœtus ausa leæna suos. At teneræ faciunt, sed non impunè, puellæ. Sæpe, suos utero quæ necat, ipsa perit.* Ga. ¶ *Quantum maritus*, &c. —*& arbitri judicaverint*, וְנָתַן בִּפְלִלִים] *Et dabit in judicibus*, Mo. Ma. *secundùm*, vel *per, judices*, P. JT. A. At Sa. vers. habet, *cum precibus*; ο'. μετὰ ἀξιώματος, i. e. *cum postulatione*, vel, *cum honore*, ut habet interpres Origenis; Nobil. *Det illi ad rigorem*, Ar. *dabit ex sententia judicum*, vel *arbitrorum*, Ch. Sa. sic O. M. Ti. V. Ma. G. *quantum decernent judices*, Ar. q. d. Mulctabitur eâ mulctâ quam imposuerit maritus sententiâ judicum: i. e. dabit quantum arbitri censuerint [a]. q. d. Mulctam proponet maritus, sed statuent judices [b]. Maritus erit judex; sed non solus arbitrabitur, sed cum judicibus. Alii sic, Pecuniam solvet pro arbitrio mariti, pœnam corporis pro arbitrio judicum. Sed prius præfero [c]. Et hoc quidem pro fœtu solvendum, sed mulieri insuper faciendum erat satis pro damno & dolore, ut colligunt Hc. ex prioribus legibus [d].

23. *Sin fuerit mors*, יִהְיֶה] *Supervenerit*, V. ¶ *Reddet*] *Dabit*, ο'. Ch. Sa. Sy. ¶ וְנָתַתָּה] *Dabis*, Mo. O. Ma. A. scil. vel, *tu transgressor*, A. vel, *tu judex*; ad quem Apostrophe fit †. ¶ *Animam pro anima*] Durum videtur mortem ei infligere qui imprudens & aliud agens hoc fecit. Hic succurrunt Ebræorum interpretes, qui ex praxi apud suos nôrunt quâ ratione id exsecutioni mandaretur. Docent ergò pœnam mortis in quibusdam casibus potuisse redimi, qualis iste fuit [f]. Per *animam* quidam *vitam* intelligunt, alii, pœnam tantùm pecuniariam ereptâ animâ, seu vitâ, dignam scilicet. Horum argumentum est, quòd non videtur consentaneum eandem fuisse pœnam & illius qui sciens, & illius qui imprudens, alium occidisset [g]. [Alii aliter.] Etsi imprudens fecit, habenda tamen est ratio consilii ejus, quod erat, vitam proximi petere: quâ occasione vitâ privavit istam [h]. [*Vide plura ad versum sequentem.*]

24, 25. *Oculum pro oculo*, &c.] Qu. Utrùm secundùm literam hæc sunt accipienda? Resp. Sic Sadducæi existimabant [i]. 1. Quia prima ejus clausula literaliter intelligitur, *animam pro anima*. 2. Sic & aliæ Gentium leges ex Mose [k]. Ità in 12 Tab. *Si membrum rupsit meum, è pacto talio esto.* Vide Arist. 5. Eth. c. 8 [l]. Alii hoc negant. Ità Hebræi, freti Cabalæ authoritate, *Oculum pro oculo* interpretantur, *pretium*, sive *æstimationem pecuniariam, oculi* [m]. Alioqui immanissimum foret [n]. Nec si privatus Consulem percussit, solùm repercutiendus est. Et si Infirmiori idem vulnus infligeretur quod robustiori, id ferre non posset sine dispendio vitæ. Et gravior esset monoculi pœna, qui ob erutum alterius oculum suum perderet [o]. Et qui fieri (ait R. Bechai) adeò rigidè potuit talio? Quomodo vulnus ab alio acceptum posset aliquis eâdem longitudine, latitudine & altitudine redhibere? Quòd si majus fuerit, ab eo qui exegit aliquid pœnæ exigi debet longo & ridiculo circuitu, dum tandem res ad æquilibrium revocetur. Quid si in exsequenda talione pro vulnere mors inferretur? justáne hæc est talio? Obj. At dicitur Levit. 24. *sicut fecit, sic fiet ei.* Resp. Significat, quòd sicuti damnum intulit, ità damno afficiendus est. Sic Jud. 15. 11. *sicut fecerunt mihi, sic feci illis*: i. e. mali quid illis faciam; licèt simile non fuit Philistæorum facto factum Samsonis. Sic Obadiæ v. 15, 16. Ezra tamen censet talioni fuisse locum, si quis eam pœnam pecuniâ nollet redimere. Assentior profectò Ezræ, & minacem existimo fuisse duntaxat talionis legem, si quis scilicet pacisci de redimenda talione nollet. De talione vide Gellium Noct. Attic. l. 20. c. 1 [p]. Hanc talionem non esse Pythagoricam, sed tantùm compensationem damni juxta arbitrium judicis, probant Hebræi, 1. ex vers. 22. ubi percutienti (licèt mors subsequatur) mulcta tantùm à judice imponitur [q]: 2. ex collatione v. 18. & 24, 25. Hic, *livor pro livore*, &c. at vers. 18. percussor cum lapide aut pugno (quod certè sine vulnere aut livore esse non potuit) non tenetur nisi ad compensationem cessationis & ἰατρείων ergò *livor* vers. 25. tantùm pro *pretio livoris* accipi potest, alioquin illæ duæ leges non possunt conciliari [r]. 1. Si enim insuper idem pateretur ex lege talionis, sic plus fieret ei quam fecit *. 2. Cùm Deus districtè prohibet, Num. 35. nè accipiant pretium pro *anima homicidæ*, nempe *superbi*; hinc colligunt & pro homicida leviore, & pro corpus alterius lædente seu mutilante, redemptionis pretium accipi posse [s]. Rationes hæ sunt plus quàm verosimiles, quibus aliæ addi possunt quæ mihi id planè persuadere videntur; ut, quòd Reip. admodum noxia fuisset istiusmodi talio, quia mutilis, cæcis, claudis cicatricosisque, & infamiæ injuriæque illatæ notas circumferentibus, plena esset. Hæc Episcopius, Institut. Theol. l. 3 sect. 2. c. 12. num. 5. [ubi alias addit rationes, sed quæ priùs allegatæ sunt. Existimat idem Episcop. legem hanc judices non obstrinxisse ad vindictam, nisi à læso compellatos, & cum læso rem transigi posse, & ab eo condonari: Ibid.] Hebræi analogicè hanc talionis legem interpretantur, fieri debere compensationem per bona externa, & lædentem teneri ad quinque, ut compenset, 1. Damnum, 2. Sessionem, (vide ad vers. 19.) 3. Dolorem, 4. Medicinam, 5. Confusionem [t]. [*Vide quæ ad* Deut. 19. *de hac lege.*] Licèt literaliter hoc intelligendum puto, commutari tamen potuisse fateor in mulctam pecuniariam, vel pro arbitrio partis læsæ, (ita Josephus) vel (quod verius) judicis [u]. ¶ *Livorem*] Ita omnes. At Sy. *colaphum.*

26. *Dimittet eos liberos*] Intelligitur de servo Gentili; quia si mutilaret servum Hebræum, incurreret pœnam talionis, ex Levitic. 24. 19 [y]. [Alii aliter.] Hæc lex servis circumcisis proderat, non aliis: Alii ex Gentibus non nisi pretio dato, aut per instrumentum manumissionis, liberabantur [a].

28. *Cornu percusserit*] Vel etiam pede, aut dente: sed cornu meminit, quia eo frequentiùs lædunt [a]. Quibusdam Synecdoche est; Si quadrupes quodvis damnum intulerit [b]. ¶ *Lapidibus obruetur*] Non quòd peccare possunt bruta, ut stultè ex his pœnis collegit Socinus [c]; sed propter horrorem facti [d]. Bruta propter hominem creata sunt, & propter hominem destrui possunt, nempe, vel ad hominis pœnam, vel ad emendationem, vel ad præcautionem in futurum. Sic & dominum bovis mulctari voluit, & homines monere se non pasciturum homicidis *. Hæc lex explicat obscurum locum Gen. 9. *de manu bestiæ requiram*, & modum requirendi manifestat †. ¶ *Non comedentur carnes*] Hoc jubetur in detestationem [f]. Qu. Sed quomodo posset comedi bos lapidatus? Resp. Latâ sententiâ hoc vetitum est; etiamsi quis, hanc sententiam præveniens, illum legitimè mactet, &c [g]. ¶ *Innocens erit*] i. e. Impunitus, ut v. 19 [h]. nempe, si vitium non præsciverat, ex vers. seq *.

29. *Ab heri*, &c.] Heb. pro, à multo tempore, vel antea [i]. ¶ *Et contestati sunt*] Ità ο'. Ch. Illi qui viderint [k] dominum bovis periculi admonuerint [l]. ¶ וְהוּעַד בִּבְעָלָיו] *Et contestatum fuerit* (*obtestatum*, Ar. *notificatum*, Sa. *denunciatum*, Ti.) *domino*, Sa. Sy. Ar. vel, *in dominum, ejus*, Mo. *& adhibitis testibus denunciatum*

[q] G. Ma. Jun. Pi. A. [r] Riv. * G. post F. &c. [s] G. [t] M. [u] G. [y] Ma. [z] G. [a] V. [b] Ma. [c] O. [d] A. † Jun. Pi. [f] Riv. [g] Mun. [h] Jun. Pi. [i] A. sic Wil. [k] Wil. [l] Ma. [m] Mun. sic A. [n] Ma. [o] R. v. [p] Mun. [q] Buxt. de decal. [r] Episcop. * Buxt. [s] Episc. & Buxt. in decal. [t] M. [u] Wil. [y] Jun. Pi. A. Ma. [a] G. [a] M. ad v. 31. [b] Ma. [c] Riv. [d] L. * Riv. ex BA. † O. [f] A. Jun. Pi. [g] Maimon. in A. [h] A. * Jun. Pi. [i] V. [k] L. [l] Ms.

tum fuerit, V. JT. Contestatio autem hæc facienda erat tribus vicibus, item coram dominis, & coram magistratu[m]. ¶ *Occideritque*] A iud, si dente aut pede nocuerit; quæ insolita[n]. ¶ *Virum*] Israelitam putà, etiam servum, aut etiam liberum alienigenam, ex antithesi v. 32[o]. ¶ *Dominum occidens*, יוּמָת] *Morietur*. Non dicit, *moriendo morietur*, i. e. omnino morietur: nam, si hæredes velint, permittitur redemptio[p]. *Interimetur*, à Deo scil. inquit Maim. Pessimè, cùm Lex pœnam judiciariam exigit, hic rem soli Deo committit[q].

30. *Si pretium*, כֹּפֶר] *Expiatio*, Mo. Ma. O. *opertorium*, O. Ma. *redemptio*, V. i. e. *pretium redemptionis*, o'. Sa. JT. V. כָּפַר propriè est *linire*, *operire*; & indè (quia postquam peccatum opertum est, non videtur ad punitionem,) significat *parcere*, *expiare*[r]. ¶ *Si pretium impositum*] A judice †; qui, causâ cognitâ, ob levem ejus culpam pecuniâ mulctare satis habuerit[s]. v. g. Si servus negligens (cui hoc mandaverat) non vinxisset; si ruptis vinculis profugisset, si alius provocâsset[v]. In his casibus, permisit Deus judicibus capitalem pœnam in judiciariam commutare[x].

31. *Filium quoque.*] Hoc addit, nè restringatur ad patres, &c. quoniam ut jactura major, ità vita pretiosior est[y]. q. d. Hæc lex intelligitur tam de parvulis quàm de magnis, eidem omnes subjacebunt sententiæ, sive legi[z].

32. *Triginta siclos*] Dimidium æstimationis hominis liberi. Vide quæ ad Matt. 26. 15[a]. ¶ כֶּסֶף שְׁלשִׁים שְׁקָלִים] *Argentum*, nempe 30 *siclos*, V.

33. *Si quis aperuerit cisternam*] Rectè supplent, *in vico*, *aut platea publica*, Jon. *in loco communi*, Maimon. RS. in L. At in proprio fundo hoc licebat[b]. Intelligit de cisterna priùs effossa, quam repletam quis emundaverit, & rursum aperuerit[c]. ¶ *Et foderit*] Aut foderit de novo[d].

34. *Reddet*, ità o'. Ch. Sa. Sy. Ar. יְשַׁלֵּם] *Pacificabit*, *redintegrabit*, *rependet*, Ma. i. e. resarciet damnum summâ quadam pecuniæ †. *Integrabit*, i. e. integrum restituet[f].

35. *Si vulneraverit*, יִגֹּף] *Consternabit*, *caedet*, *percutiet cum læsione*, Ma. ¶ *Divident pretium*] Nempe, si boves æquales sint in valore; aliter, dominus bovis interficientis lucrum indè reportaret[g]. Idem de ariete, equo, &c. dicendum. At si bos vitulum vel ovem occidisset, non æquum esset dividere, sed judices mulctam decernebant[h].

36. *Et cadaver*] Heb. *& mortuum*. Pro quo Jon. *ejusque cadaver & pellis erit illius*, BA. 393. At Sy. *pretium mortui*, Cl. *pecunia mortui*.

[m] Maimon. in BA. p. 390. — [n] G. — [o] Jun. — [p] G. — [q] BA. 393. — [r] O. — † Mr. V. — [s] M. — [v] Riv. BA. — [x] BA. ib. — [y] BA. 390. — [z] V. — [a] G. — [b] BA. 1. 2. 40. 391. — [c] V. M. O. — [d] M. V. O. — † V. — [f] O. — [g] RS. in L. — [h] Me. La.

CAP. XXII.

1. SI *bovem aut ovem*] Non ità mulctabantur ob furtum aliorum animalium[i]. Propter insignem eorum usum tum hominibus, tum Deo in sacrificium[k]. Verùm Jo. extendit legem ad alia, &c[l]. ¶ *Quinque boves pro bove, & quatuor oves pro ove*] Qu. 1. Quæ ratio discriminis? Resp. Vel, quòd bos, cùm major sit ove, non facilè possit abscondi, nisi à fure furtis assueto[m]. Vel, quia bos etiam agriculturæ servit, non ità ovis[n]. In *bove* damnum majus, & audacia major[o]. Vel, fortassè majorem pronitatem ad furandos boves voluit coercere[p]. Vel, quia difficilior fuit eorum custodia[q]. Qu. 2. Quare præcipitur tanta restitutio, cùm in aliis sufficiat duplum reddere? Resp. Vel, ad pronitatem hominum ad talia furta reprimendam: quia faciliùs subtrahi possent quæ pascuntur in campis, quàm ea quæ servantur in domo[r]. Vel, quia boves & oves per se ad multa utiles sunt, aurum tantùm ad commutationem †. Qu. 3. Quid si fur non esset solvendo? Resp. In pelle luebat, aut vendebatur[t].

2. *Si effringens*, בַּמַּחְתֶּרֶת] Vertunt, *in perfossione*, vel *effossione*, o'. Sa. Sy. Ar. Mo. V. A. scil. *nocturnâ*, ex antithesi v. 3[v]. *Suffodiens domum*, Ch. vel, *in foramine effosso*, A. vel, *cum instrumento perfossorio*, Ti. O. Buxtorf. in Concord. Ma. Bis tantùm in Scriptura legitur, hîc, & Jer. 2. 34[x]. ¶ *Non reus sanguinis*, ità Ch. Sa. JT. אֵין לוֹ דָּמִים] *Non illi sanguines*, V. Mo. Ma. Referri potest vel ad percussorem, vel ad furem. 1. Sic, *Non illi*, scil. *percussori*, imputabuntur sanguines percussi. 2. Sic, *Non illi* (scil. *furi*) *sanguines*, (scil. occidentis dabuntur[y].) *Non fundetur sanguis percussoris* propter furem[z]. *Sanguis ejus erit impunitus*, Ar. *Non est ei cædes*, o'. *non habebit actionem capitalem*, Sy. Ti.

3. *Quòd si orto Sole*] Ch. sic habet, *Si oculus testium ceciderit super eum*, si præsentes fuerint testes[a]. Si testes adsint, jam diurno furi æquiparatur, ut notat Maimonides. Vide quæ nos de J.B. & P. 2. 1, 12[b]. Nocturnum furem licebat occidere, non diurnum: 1. Quia illius incerta vis & intentio, an ad furandum tantùm, an etiam ad occidendum, veniat. 2. Quia nocturnus non agnoscitur, atque ideo non posset res ablata judicio repeti. 3. Quia fur nocturnus non potest tam securè apprehendi, aut repelli[c]. Concordat lex 12 Tabularum, *Si nox furtum faxit, & si quis occidit, jure cæsus esto*[d]. Idem statuit Solon apud Demosthenem in Timocrat. μέχρι τὸ ἐγκλημα τῆς νυκτὸς, &c. Ulpian. Leges antiquæ. *Nocturnum furem occidere quoquo modo licet*; *diurnum*, *si cum telo fuerit*: Cic. pro Milone †. ¶ *Si non habuerit—venundabitur*] Intellige, si furtum esset alicujus pretii[f]. *Fur non venditur nisi pro summa capitali. Si furto ablatum æstimetur nummis centum, & fur æstimetur centum & uno, non venditur, quia dicitur*, pro furto suo vendatur; *nempe ità ut pretium ejus furti pretio totum absorbeatur*. Sic emolliunt Hebræi legis severitatem, ut eam propè antiquent[g]. [Aliter alii.] Quid si pretium venditionis excederet furti æstimationem? Resp. Reliquum ei cessit qui vendebatur[h]. Qu. Quomodo restituere potest, aut venundari, qui interfectus est? Resp. 1. Hæc pars cohæret cum versu primo, versus autem secundus & primum hemistichium tertii interseruntur per parenthesin: quomodo Psal. 51. 6. *ut justificeris*, connectitur cum v. 1. *miserere*[i]. 2. *Reddet*, nempe, quando non occidetur. Et hoc simplicissimum est[k]. ¶ *Venundabitur*] Ad servitutem non longiorem sexennio, contractiorem verò, si antè operæ ejus tantum valuissent quantum res furtu sublata. De maribus hoc intelligendum; fœminæ enim ob furtum non addicebantur. Jo. Antiq. 16[l].

4. *Si inventum fuerit, duplum*] Platonis lex erat, Duplum à fure solvendum: si non habuit unde rependat, in carcerem mandari, donec solvat: Eufeb. Præp. 12. 40[m]. Non amplius, vel, quia præsumitur quòd vellet restituere, quòd apud se reservabat[n]; vel, quia faciliùs dominus quod suum est recipit, nec fur, rem distrahendo aut occidendo, eò se redegit, ut restituere non possit[o]. Si autem se defert voluntariâ confessione, neque occidit aut vendidit quod furatus est, non tenetur duplione[p]. ¶ *Vivens,—duplum restituet*, חַיִּים שְׁנַיִם יְשַׁלֵּם] [Illud חַיִּים quidam referunt ad antecedentia, sive rem in manu furis deprehensam, & sic vertunt,] *Si fuerint vivi, duplum restituet*, Ch. simil. Sy. Sa. Ar. M. Ti. JT. A. Alii ad sequentia, & sic reddunt, *Vivos duos reddet*, Mo. Ma. simil. o'. O. P.

5. *Si læserit quispiam*, &c. כִּי יַבְעֶר אִישׁ שָׂדֶה אוֹ כֶרֶם וְשִׁלַּח אֶת בְּעִירֹה וּבִעֵר בִּשְׂדֵה אַחֵר] *Quum depasci* (vel, *pasci*) *fecerit quispiam agrum & vineam, & dimiserit jumentum suum, & pastum fuerit* (sive *pauperiem fecerit*, Sa.) *in agro alterius*, Mo. simil. o'. Ch. Sa. Sy. A. Ma. *Si quis depascens agrum aut vineam immiserit pecus suum, quòd pascat in agro alterius*, JT. *Cùm pasci fecerit quispiam agrum vel vineam*, & explicans qualiter hoc fiat, addit, *& miserit jumentum suum, ut depascatur agrum alterius*, O. Puto ו [in וְשִׁלַּח] positum pro, *id est*, hoc modo, *Si depasci fecerit aliquis agrum & vineam, id est, immiserit jumentum suum & depaverit agrum alterius*, V. At A. [fortassis optimè] sic vertit; *Quum pasci fecerit aliquis agrum, aut vineam*

[i] He. in A. — [k] A. — [l] L. — [m] He. in M. — [n] Id. Th. & Thom. in T. M. — [o] Id. Th. Me. T. — [p] Jun. — [q] Me. — [r] BA. 1. 2. 40. 394. — [t] L. — † E. — [t] E. — [v] Jun. — [x] Ma. — [y] O. — [z] M. V. — [a] F. — [b] G. — [c] Me. — [d] E. — † Gr. — [f] Bo. — [g] BA. 397. — [h] Bo. — [i] F. V. O. Ma. — [k] F. V. Ma. — [l] G. — [m] Gr. — [n] L. — [o] Me. — [p] G.

ncam *suam, ac tum demiserit jumentum suum, ut pascatur in agro alterius*. יַבְעֶר ad verbum, *jumentaverit*, à בְּעִיר *jumento*, i.e. deduxerit jumentum; Q. in V. ¶ *Optimum*, מֵיטַב] *Bonum agri* : Nam מ non est præpositio, sed heemantica litera. Alii legunt, *de bono*. Parvi refert utrum legas.

6. *Si egressus ignis*] Proserpendo usque ad spinas aut segetes †, etiam præter intentionem accendentis. In crimine est qui non observavit nè ignis longiùs procederet, L. *Qui occidit*, Sect. *In hoc*, D. ad L. Aquiliam. ¶ *Qui ignem succenderit*, Heb. *comburens combustionem*, Ma. אֶת־הַבְּעֵרָה] *Succensionem*, i.e. quod igni consumptum fuerit.

7. *Si commendaverit*, כִּי יִתֵּן] *Cùm dederit*, Ar. ό. scil. mutuò, vel commodatò, vel, *deposuerit*.

8. *Ad deos*] *Ad Deum*, Sa. *coram Deo*, ό. *ad judices*, Sy. Ar. *coram judicibus*, Ch. L. Mc. Ità vocantur summi judices, qualis Moses, &, eo absente, Aaron & Hur. Postea Senatores Synedrii; tandem, sed seriùs, tres, quibus impositæ à Synedrio manus, de his causis judicabant. ¶ *Quòd non extenderit manum*] i.e. *Non surripuit, furatus est*. Idiotismus Heb. Aliquid subaudiendum est: vel, *ut sciatur quòd non*, &c. F. Pi. vel, (ut Vulg.) *& jurabit quòd non*, &c. Alii אִם interrogativè legunt, *ut sciatur annon extenderit*, &c. *Miserit manum*, i.e. contrectaverit, h.e. annon apud se retineat. אִם Hebræorum & εἰ (*Si*) Græcum sæpe usurpatur pro *An*. Juramento purgabit se, probabitque suam innocentiam †. ¶ *In rem*, Sa. Sy. M. Ti. JT. Pi. בִּמְלֶאכֶת] *In opus*, Mo. Meton. adjuncti, Pi. *ad dominium*, Ar. *in toto deposito*, ό.

9. *Ad perpetrandam fraudem*, עַל־כָּל־דְּבַר פֶּשַׁע] *Super omni verbo* (seu, *negotio*, V. vel, *re*, Ch. Sy. P. vel, *genere*, Sa.) *transgressionis*, vel, *prævaricationis*, Mo. Sa. *De omni re in qua deliquerit*, Sy. vel, *quam denegavit*, Ar. vel, in qua *quis infideliter agit*, id פֶּשַׁע sign. O. i.e. quodcunque crimen, V. Ma. Q. reddunt, de omni negotio rerum amotarum; quæ quocunque pacto interversæ fuerint, & proprio domino perierint. Sic פֶּשַׁע sumitur Gen. 31. 36. ¶ *Et quicquid damnum*, &c. אֲשֶׁר יֹאמַר כִּי הוּא זֶה] Variè reddunt. Et omni jacturâ—*quicquid igitur illud fit*, ό. *quæ dixerit quòd hæc est*, Ch. scil. res perdita: sic Mo. Ma. *Hoc esse*, P. V. scil. *quod perdiderit*, V. *De qua dixerit, quoniam illud ipsum est*, Sa. *quam dixerit, hæc est*, Sy. *de quo dixerit, hoc est meum*, Ar. *Cùm quispiam dixerit hoc sic esse*, Ti. *De qua quis dixerit, quòd apud illum sit*, M. nempe, quod perditum fuit, F. V. *Perditum quod dixerit, quoniam ipse hoc*, scil. *amisit*, O. Al. *quòd ipsum sit hoc*, vel *istud*, F. *Quem dixerit* ejus dominus *illum ipsum* (scil. *depositarium*, Pi.) *esse*, JT. scil. reum amotarum, Pi. Q. in F. & V. *Si dixerit* testis eum reum esse, V. Ma. ¶ *Duplum restituet proximo*] Nempe *depositarius*, si dolus adfuerit, *depositor*, si iniquam actionem intenderit; *testis*, si falsus. De mero autem casu teneri depositarium iniquum est. Apud omnes gentes depositi religio maxima fuerit habita. Vide Juvenal. Satyr. 13.

10. *Si quis commendaverit proximo suo asinum*—*ad custodiam*, כִּי־יִתֵּן] *Si dederit*. Versu 7, 8. loquitur de deposito simplici. Hic autem agit de iis quæ ad custodiam dantur, non gratis, sed pro mercede: quæ dantur *ex conducto*. Diversam hanc esse legem à præcedente ostendunt pœna, (vide ad v. 12.) & factum Jacobi, Gen. 31. 39. & Gen. 30. 31,—36. & Hebræorum testimonium. ¶ *Et mortuum fuerit, aut debilitatum*] Sub his alii casus violenti continentur; ut, si naufragio periissent, &c †. ¶ *Vel captum*, אוֹ־נִשְׁבָּה] *Aut captivum ductum*, in prædam scilicet. Hostium incursus non præstat is qui rem commodatam accipit; nempe, si re commodatâ ex præscripto fuerit usus; quod hîc addunt Hebræi. Ità & Caius—& Instit. ¶ *Nullusque hoc viderit*] Periisse nimirum animal sine custodientis culpa.

11. *Jusjurandum erit in medio*] Heb. *Juramentum*—*inter ambos*, pro, Jurabit uterque per Jehovam. ¶ *Quòd non extenderit manum ad rem proximi*, בִּמְלֶאכֶת] *In substantiam*, P. *in illud quod tradidit ei proximus*, Chald. לאך est *legavit*, vel *ablegavit*, unde מְלָאכָה, *opus, ministerium, functio delegata* : quod nomen postea sumitur pro quolibet opere, functione, artificio, vel arte, deinde pro re & substantia quavis circa quam opera & industria collocatur, ut hoc loco. ¶ *Suscipietque dominus* (nempe, rei perditæ) *juramentum*] *Admittet, recipiet*, vel *acceptabit, illud*, h.e. juramentum. [Ità omnes.] *Juramento ipsius contentus esto*, O. & sic controversiam finiet, Heb. 6. 16. Vel sic; *Accipiet*, nempe, jumentum confractum, vel, cadaver jumenti, & *non restituet*, scil. custos.

12. *Quòd si furto ablatum fuerit*, אִם־גָּנֹב יִגָּנֵב מֵעִמּוֹ] *Si furando furto ablatum fuerit illi*, JT. P. Ti. vel, *ab eo*, ό. Ch. Sa. Sy. Ar. M. O. A. vel, *de cum ipso*, Mo. Ma. La. Lippom. vel, *per eum*, Belg. Itaque depositarius hîc præstat negligentiæ culpam, quam præstare non debuit v. 7, 8. Quæritur discriminis ratio. 1. Quidam sic, Quia hoc de deposito vivo intelligendum est †. Hæc lex de animalibus agit, illa altera v. 7, 8. de pecunia aut vasis, &c. Non placet, quia in priori lege generali v. 9. mentio fit *bovis*, &c. Pecunia & supellex deponuntur apud aliquem tantùm ut in ejus domo tuta sint, hæc verò de quibus hîc agitur talis sunt naturæ, ut custodiâ & diligentiâ opus sit, ideo si furto pereant, lata culpa est. 2. Quia hîc depositum animal abactum fuerit clàm, salvis animalibus depositarii. Nam de hoc casu tantùm hæc lex loquitur; est enim in Hebræo, *Si ablatum fuerit* מֵעִמּוֹ, *de cum ipso*, h.e. proculdubio, *depositario, ex eo quod apud ipsum erat*, i.e. rebus propriis depositarii salvis. *Si de cum ipso*, i.e. si ipso sciente vel vidente; vel, cùm ipse facilè scire aut videre, & cavere, posset, (sic enim omnes accipiunt τὸ *cum ipso* v. 15.) Opponitur huic illud v. 10. *nullusque viderit*. In quo casu bona fides abesse præsumitur. At si simul cum illo animalia propria depositarii furto sublata essent, non tenebatur restituere. 3. Quia ibi gratis custodiebantur; hîc autem erat pactio mercedis, (*ut dictum*.) ¶ *Restituet*] Nempe, si lata culpa adfuerit, quæ à dolo non longè abest. *Restituet* : Ratio est, quia tenebatur illud custodire.

13. *Si comestum*—*deferat ad eum quod occisum est*, יְבִאֵהוּ עֵד] *Adducet eum testem*, Riv. Mo. Ma. Ti. *Venire faciet eum* (vel, *illud*, vel, aliquid *illius*, JT.) *testem*, vel, *in testimonium*, Ma. Sy. A. Belg. JT. vel, *in testem*, Pi. *Illud*, i.e. partem animalis dilacerati. Nam est Pronomen affixum pro separato. *Afferat quod dilaceratum est*. Vide Amos. 3. 11, 12. Non placet. Potest enim fieri quòd lupus ovem absque ullis reliquiis asportaverit †. *Afferat testes*, Ch. *adducet testem raptus*, Sa. *adducet ipse* (nempe *custos*, O.) *testem*, O. M. Ch. in F. co. *afferet illi testem*, P. [At ό. vertit, *ducet illud ad ostium*.] ¶ *Non restituet*] Nempe, si eam eripere nitatur.

14. *Qui à proximo quidquam mutuò postulaverit*] Ità M. sim. Sy. Ti. Ma. *Qui petierit*, Mo. scil. mutuò, O. A. L. Wil. &, ex consequenti, *acceperit*. *Qui acceperit mutuò*, seu *commodatò*, Ch. Sa. Ar. P. JT. A. Mihi tamen videtur, propter additam causam, legem loqui de rebus conductis, non mutuò traditis. In hac lege conjunguntur duæ actiones, commodati, sive mutuò accepti, & locati; & utriusque par habetur ratio. ¶ *Reddere compelletur*] Obj. At durum hoc videtur & iniquum, cum ad restitutionem teneri qui nullo dolo usus est. Mors item aut debilitatio in animali nullâ humanâ industriâ arceri potest. Resp. Imperatum hoc ad cavendos dolos & acuendam diligentiam in alienis rebus custodiendis. Deinde, cùm utilitas redeat ad commodatarium, æquum est eum damnum quoque præstare, nè commodans propter beneficentiam aut officium præstitum detrimentum patiatur. Tum, ut libentiùs & faciliùs sibi invicem in necessitatibus subvenirent, & ea quibus opus erat commodarent, hanc curam in mutuum accipiente exigit.

15. *Si dominus impræsentiarum fuerit*, עִמּוֹ] *Cum eo*, Lippom. Ma. Præsumit lex conducentem non posse malè animali uti, præsente domino. Damnum enim vel

vel non potuit caveri, (& id dominus ipse videt, adeóque culpam & dolum abesse;) aut averti potuit operâ domini præsentis. At Hebræi hoc intelligunt, ut dominus sit *cum eo* tempore commodationis, non tempore usûs, & damni accepti. ¶ *Maximè, si conductum venerat pro mercede operis sui*, ità P. אם שכיר הוא בא בשכרו] Quibusdam hæc est eadem lex cum priore, & hæc verba sunt ratio cur domino præsente non tenetur ad restituendum. Præsertim si non tam commodatum fuerit, quàm locatum †. *Quoniam mercenarium est*, (scil. jumentum) *& venit pro mercede sua*, O. M. Ejus usum mercede conduxerat, cujus abusum præsens dominus poterat interdicere. Chald. sic vertit, *præsertim si conductitium sit*, (hoc dixisse satis fuit, sed addit) *& venerit pro mercede*: q. d. Si pro mercede ei locatum est, ultra mercedem nihil dabit. Potest & sic intelligi; *Si conductitium (vel mercenarium) sit, venit pro mercede sua*, i. e. ut reciperet mercedem suam: vel, *abibit pro mercede sua*, Ar. vel, *veniat pro mercede sua*, h. e. solvatur merces pro qua conductum est, & nihil ultrà. *Si mercenarius fuerit, erit ei pro mercede ejus*, ο'. vel, *mulctabitur in mercede sua*, Sy. & sic solam mercedem solvet. Pagn. ב in בשכרו interpretatur *propter*, ut ad dominum præsentem referatur, qui propter mercedem suam, & ipse mercenarius, cum jumento suo venerat. Vulgata versio non placet Grotio. Alia hic (inquit) sententia in Hebræo, *Si mercenarius ipse venit propter mercedem suam*: Græcè, Ἐὰν δὲ μισθωτὸς ᾖ, ἔσται αὐτῷ ἀντὶ τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ i. e. Si is qui custodit rem pro custodia mercedem sit stipulatus, jam in damnum veniet propter illam mercedem: tenebitur enim de casu, sive dominus adfuerit, sive non adfuerit. Vide L. 1. Sect. *Sæpe evenit*, D. *Depositi*. Alii faciunt hanc legem à priore diversam. De commissione rei traditæ per *modum mutui* agit v. 14. per *modum locationis*, v. 15. Minùs tenetur de custodia animalis ille cui locatur, quia locans reportat mercedem. Bene Cajetanus, Absque distinctione præsentiæ vel absentiæ domini, non tenebitur conductor ad solvendum animal casu confractum.

16. *Si seduxerit*, וכי יפתה] Si pellexerit sine vi. ο'. ἐὰν ἀπατήσῃ, (*si fallat*,) G. *Si declinare fecerit vir virginem*, scil. à proposito suo, O. ¶ *Dotabit eam, & habebit uxorem*] Q. utrumque hic decretum volunt, nempe dotis constitutionem, & matrimonium †. ¶ מהר ימהרנה לו לאשה] *Dotabit eam sibi in uxorem*, ο'. Sa. Ar M. P. O. A. Alii negare videntur de dote hic agi. Vertunt, *desponsabit eam sibi in uxorem*, Ch. *omnino ducet eam sibi uxorem*, Sy. *accelerando accelerabit* (vel, *festinando festinabit*, O. Ma.) *eam sibi in uxorem*, Mo. Ma. O. Heb. *ducere*, O. Ma. Quod Latini *dotare* dicunt, id Hebræi verbo *festinandi* efferunt, quòd dos & festinanter promittatur desponsatis, & detur nuptæ.

17. *Juxta modum dotis*, &c.] Id est, 50 siclos argenti, Deut. 22. 29. Alii sic, juxta earum statum & conditionem. Differt hæc facti species ab illa quæ est Deut. 22. 28, 29. Ibi matrimonium cum mulcta imponitur; (quæ non puellæ, sed parenti, pendebatur: hic patri virginis optio datur mulctæ aut matrimonii. Hic agitur de virgine quam juvenis pellexerat obtentu futurarum nuptiarum: in Deut. de ea cui quis, occasione arreptâ, vitium intulerit. Qu. 1. Quid si stuprator fuerit conjugatus, & cum libera concubuit? Resp. Vel duxit, polygamiâ tum locum habente, vel aliter, simpliciter dotavit. Qu. 2. Cur pœna tam levis, cùm stuprum sit flagitium furto gravius? Resp. 1. Non hic agitur de criminum & pœnarum exæquatione, nec opus est in legibus politicis eam rigidè observari. 2. Non leve erat, quòd cogebatur eam ducere quam corruperat, eámque domi perpetuò habere. 3. Consulebatur præterea stupratæ, nè se prostitueret, quæ maritum non facilè potuisset invenire. Athenis in usu fuit, ut si quis virginem, civem Atticam, stuprâsset, eam in uxorem duceret. Qu. 3. Cur solus vir punitur, cùm puella consensit? Resp. 1. Non levis pœna erat virginitas amissa. 2. Ætas & muliebris sexus infirmior excusabatur, præsertim in pellectâ. 3. Cùm esset in parentis potestate, non posset mulctari in bonis. Ex hoc loco sequitur, adversùs commune Pontificiorum dogma, Matrimonium à filiis clàm contractum patris authoritate irritum fieri posse, proinde illegitimum esse, & nullum. Non est credibile puellam aliter pellectam quàm matrimonii pactis; aut, non id quæsiisse, ut ei nuberet. Id tamen pater impedire potuit. At idem certè jus habuit in integram, quod in corruptam.

18. *Maleficos*, מכשפה] *Maleficam*, P. Ch. M. Ti. O. Me. *veneficam*, Sa. sic Sy. *Pythonissam*, Sa. vers. *incantatorem*, Ar. *præstigiatricem*, Mo. JT. Ma. A. LXX vertunt, φαρμακούς, G. i. e. *veneficos*, Riv. Hoc arripiunt sagarum patroni, illúdque exponunt de iis quæ propinato veneno aliquem occidunt. Contrà, 1. LXX ubique מכשף vertunt φαρμακόν, etiam Exod. 7. At Magi non erant venefici, sed præstigiatores; nec venenis, sed præstigiis, pugnârunt. 2. Alibi sumitur pro, *uti auspiciis, & curiosè inquirere*, ut 2 Paral. 33. 6. & alibi. Vocavit Nebuchadnezar מכשפים, non certè *veneficos*, sed *incantatores*. 3. Non opus esset novâ lege adversùs veneficos, quos inclusit lex de Cæde. 4. De ariolis, &c. exponitur 1 Sam. 28. 9. & Deut. 18. 10. (Vide quæ ad Exod. 7. 11 †.) Vox φαρμακεία, & φάρμακον, de *præstigiis*, &c. accipitur apud Græcos authores. Dioscor. cap. de Rhamno ait, ejus ramos, si pro foribus ponantur, ἀπελαύνειν τὰς τῶν φαρμακῶν κακουργίας, i. e. *pellere maleficia pharmacorum*, i. e. incantatorum, non certè veneficorum. In Heb. vox est fœm. quia mulieres ad id vitium proniores sunt. Hebræi sic dicunt, דבר הכתוב על ההוה, *Exprimit Scriptura id quod ferè existit*, quod communius est, reliquis simul subintellectis. Vide Pharmaceutriam Theocr. Virg. & quæ de Medea & Circe. Porrò, sic visum Deo ostendere, nè infirmiori quidem sexui in hac causa (utcunque ab hominibus extenuari soleat) parcendum esse ‖. ¶ *Non patieris vivere*] Ità Sa. Sy. JT. A. sim. Ch. Heb. *non vivificabis*, Mo. O. i. e. nè finas vivere: sic 1 Reg. 27. *Nè reserves*, Ar. *non sinetis incolumes*, ο'. Non tantùm si maleficiis læserint, &c. & ob læsam rempublicam; sed absolutè, quia scil. est crimen apostasiæ à Deo, & transfugii ad Diabolum. Ponitur hæc lex post illam de seducendis virginibus, 1. Quia solent maleficæ virgines decipere, & ad concubitum trahere. Et in eum finem sæpe apud Poetas introducuntur præstigiatrices. Vel, 2. quia hæc species est stupri spiritualis.

19. *Qui coierit*, כל שכב] *Cubans*, Mo. Ch. vel, *jacens*, Ma. Congressum *jacentiam* vocant Hebræi, quia jacentibus mare & fœminâ fieri solet.

20. *Qui immolat diis*, זבח לאלהים] *Immolans*, vel *sacrificans, diis*, ο'. Sy. Mo. Ma. Mallem, *deo*, scil. *alio*, (quod sæpe desideratur, Gen. 14. 1. & 36. 6.) nam sequitur, *præterquam Domino soli*. Sic, pro *dii Moab, Ammon*, &c. legerem, *deus Moab, Ammon*, quia unus erat eorum Deus. Aben-Ezra latè exponit אלהים, ut Angelos includat: Quibus addi possent Reges. Hic sumitur pro omni creatura quæ Divino honore colitur. ¶ *Occidetur*, ità Ch. P. יחרם] *Anathematizabitur*, Ma. Schul. in Nobil. D. A. *ut anathema perdiior*, JT. *pereat*, Sy. Ar. *exterminetur*, Sa. M. *succidatur*, O. Anathema sæpe *occisionem* significat. Vide LXX ad Jud. 1. 17. Zach. 14. 11. Vide Act. 23. 12, 14 *. *Interficietur gladio, & opes ejus consumentur*, Targ. J. Hanc interpretationem colligit ex Deut. 13. 15, &c. Quidam hoc intelligunt de iis qui scientes & volentes idololatriam committunt. Vide Num. 15. 27, 30. Ità quidam (non autem omnes) Ebræorum Magistri. Non autem de idololatris ex amore aut timore hominis. Verùm Lex Dei istas exceptiones non patitur.

21. *Advenam*, גר] *Peregrinum*, V. Hebræi de Proselyto exponunt. ¶ *Non contristabis*, לא תונה] *Non opprimes*, V. O. *vim nè facito*, JT. *non decipies*, Ch. *non deprædaberis*, Ma. *non vexabitis*, ο'. Ar. A. *nè lædatis*, Sy. *non affligetis*, Sa. Hebræi ferè תונה referunt ad verba, Nè verbis vexate & exprobrate. *Non dicat aliquis peregrino, Memento operum tuorum priorum*, &c.

ut

Ut לְחַיָּו ad *rem* referunt[e]. עָנָה Hebræis est, aliquem vel verbis vel rebus affligere[b]. *Non expiles*, Heb. *dem-des*, seu *extrahas*, h. e. prives bonis suis[c]. ¶ *Neque affliges*, ità V. לֹא תְלַחֲצֶנּוּ] *Non coarctabis eum*, O. Ma. *non premes, urgebis*, Malv. *non fueris ei molestus*, Q. in V.

22. *Viduæ*, כָּל־אַלְמָנָה] *Omnem viduam*, V. Ma. אלם est *ligare*; indè אַלְמָנָה *vidua*, q. d. ligata, seu muta, quòd nihil loqui vel facere audeat[d]. Nec aliis nocendum; sed viduæ exprimuntur, quia frequentiùs affliguntur[†]. ¶ *Non nocebitis*, לֹא תְעַנּוּן] *Non vexabitis*, ό. *non affligetis*, Mo. V. Ma. *non humiliabis*, O.

23. *Si læseritis*] Aposiopesis, sive reticentia, est; sub. *te postea affligam*[f]. Simile Luc. 13. 9[g]. Vel, dicitur commminatoriè, sub. *puniam gravissimè*[h]. ¶ כִּי אִם צָעֹק יִצְעַק] *Quia si clamabit*, Ma. vel, *certè si*, A. vel, *& si*. כִּי ponitur pro ו. Confer 2 Sam. 22. 28. cum Psal. 18. 28. & Esa. 39. 1. cum 2 Reg. 20. 12[†].

25. *Si pecuniam mutuam dederis*, אִם תַּלְוֶה] *Si mutuaveris*, O. *si mutuum dederis*, ό. Ar. לָוָה est, *mutuò accipere*, &, in Hiphil, *mutuò dare*. Significat primariò, *addi, adjungi*. Qui mutuò accipit & se devincit & fidem alteri[i]. *Si argentum*, vel *argento, obligaveris*, vel *obstrinxeris, populum meum*, Ma. ¶ *Populo meo*] Non Ethnico, sed Judæo[k]. Nam à Gentilibus poterant usuram accipere, Deut. 23. 20[l]. [Alii aliter.] Gentilem non excludit, sed Judæum præfert[m]. ¶ *Populo meo, pauperi*] Per expositionem positum *pauperi*; exponit, quem vocet populum suum, nempe pauperes[n]. *Pauperes* vocantur populus Dei, quia Deus peculiarem eorum curam gerit; aut quia pii ferè pauperes sunt, de opibus comparandis non admodum solliciti[o]. Vox *pauperis* hic non restringit legem, sed exempli causâ est posita, quia plerumq; ità accidit, ut illi magis egeant opis alienæ[p]. ¶ *Qui habitat tecum*] i. e. Primariò, vicino. Sed non excluditur qui habitat in alia civitate[q]. ¶ *Non urgebis eum quasi exactor*, sic Sa. vers. M. Ti. A. לֹא תִהְיֶה לוֹ כְּנֹשֶׁה] *Nec morsum pones super eum*, L. *non eris ei sicut usurarius*, sive *fœnerator*, Ch. P. O. JT. Mo. He. in F. *non quasi creditor*, Ar. vel, *dominus debiti*, Sy. *princeps*, Sa. *urgens*, ό. *Non vi extorqueas ab illo, si non potest restituere; neque exhibeas te erga illum quasi ethnico accommodaviò dederis*; q. d. Non ignominiâ afficias eum. נֹשֶׁה ab *elevando* & *extollendo* dictus, ait AE. q. d. Si mutuum illi dederis, ne extollas te supra illum, ut cogatur propter beneficium à te acceptum tibi supplicare, te venerari & colere, &c. Sic & Nehemanides, *Nè sis illi tanquam usurarius, qui dominium usurpat in eum qui mutuum accipit*, juxta illud Prov. 22. 7. *Quin potiùs exhibeas te erga illum in omni re quasi nihil unquam à te mutuò acceperit: neque ponas super eum usuram nec pecuniæ, nec cibi; sed commodatò illi des ex pietate, non accipiens ab illo utilitatem gloriæ, nec substantiæ*[r]. נֹשֶׁה & activè sumitur, pro eo qui *mutuum dat*, (& tunc plerumque construitur cum præpos. ב, ut Esa. 24. כַּנֹּשֶׁה כַּנֹּשֶׁא בוֹ, *sicut debitor, ità & creditor*, sive *exactor, ejus*;) & passivè, pro eo *qui mutuum accipit*. Distinguit aut constructio, aut circumstantia[†]. ¶ *Nec usuris opprimes*, לֹא תְשִׂימוּן עָלָיו נֶשֶׁךְ] *Non ponetis super eum usuram*; [ità ferè omnes:] *duplicationem*, Sa. vers. *morsum*, Ti. Ma. Usura נֶשֶׁךְ *morsus* dicitur, quia, ut morsus serpentis, ab initio exiguo in immensum procedit[t]: vel, quia mordet & rodit pauperes[v]. Chald. חִבּוּלְיָא *Habuliah* dicitur, q. d. *corruptio, perditio*, quòd perdit ac devastat hominem[x]. *Majores nostri sic habuerunt, & ità in legibus posuerunt, furem dupli condemnari, fœneratorem quadrupli; tantò pejorem civem existimarunt fœneratorem quàm furem*: Cato Rust. Præfat[y]. Dicitur, *nè ponatis*, in plur. ad innuendum quòd non unus tantùm, sed plures peccent & transgrediantur, scil. creditor, scriba, & testes[z]. Sed hoc subtilius quàm solidius[a]. [Al. paulò aliter.] Hoc præceptum non creditorem tantùm, sed & scribam, & fidejussores, & testes contractûs, obligat[b]. Frequens est in Ebraismo mutatio personæ & numeri[c].

26. *Si pignus acceperis*, ità ό. Sa. Sy. Ar. אִם חָבֹל תַּחְבֹּל] Vide Deut. 24. 10[d]. Ad verb. *Si in pignus accipiendo acceperis in pignus*, V. O. *Si pignore ullo acceperis*, &c. Ch. JT. A. Ma. vel, *Si obligando obligaveris*, O. *Si colligando colligabis*. Pignus enim datur tanquam vinculum datæ fidei, vel debiti[†]. ¶ *Vestimentum*] Heb. *vestem sodalis*, Ma. *socii*, O. *vicini*, A. nempe pauperis, ex v. 27. & Deut. 24. 12, 13[f]. Supple, *non habentis aliud quo se operiat*[g]. ¶ *Ante Solis occasum*] Ità ό. in F. co. A. Sic עַד sumitur Gen. 48. 5[h]. ¶ עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ] *Ad* (vel *sub*, Ti.) *occasum Solis*, Sy. Ar. *in occasu*, M. *dum inclinat*, JT. vel, *ingreditur*, nempe in thalamum*. *Sole occidente*, Deut. 24. 13. Alii vertunt, *usque ad occasum Solis*; ità P. Ch. RS. in F. Mo. O. Ma. *Ad occumbere*, V. [Cum versione variatur sensus.] Q. sic exponunt, quòd noctu creditor vestem oppignoratam ad se recipere queat, quam interdiu debitori relinquere debeat, ut eâ se tegere possit, præsertim cùm aliam non habeat[i]. Alii sic, Vestem pro pignore acceptam interdiu apud se retinere possit, ad noctem verò rursum restituere ei debeat, ut eâ se tegere possit[k]. Videtur lex loqui de coopertoriis nocturnis[l]. Quod mihi magis probatur, quia textus disertè loquitur de veste in qua dormit[m]. Si quæras, cur tam frequenter accipiebatur pignus, & restituebatur: Resp. Ad imprimendum cordibus hominum Dei misericordiam, qui quotidie peccantibus relaxat[n]. Vel, nè debitor daret oblivioni, & fieret negligens in solutione debiti[o]. Sed meliùs dici potest, legem non præcipere ut creditor quotidie posset vestem auferre & restituere, ut omnes ferè exponunt; sed statuere, quòd si contingat creditorem vestem talem auferre, statim restituat, nunquam ampliùs accepturus[p]. [Alii aliter.] Sermo non est de pignore ad securitatem dato, (quorsum enim pactionem faceret de pignore dando, simúlque id traderet, quod ante Solis occasum reddere deberet?) sed de captione quæ, pro more Orientalium, fiebat in ipsa exactione, nisi solutio repræsentaretur[q]. Ex analogia vestimenti necessarii de aliis judicandum. Deut. 24. 6. *Nè accipias pignori molam vel catillum*. Abstinendum erat ab instrumentis rustici aut artificis[r].

27. *Ipsum est*, &c. *solum quo operitur indumentum*, כִּי הִוא כְסוּתֹה לְבַדָּהּ] *Quia est* (vel, *si fuerit*, Ar.) *operimentum ejus ipsum solum*, V. P. simul. Sa. Sy. Ar. vel, *unicum*, M. Ti. vel, *tantùm*, Mo. Ordo inversus, i. e. nihil aliud habet quo se operiat[s]. *Coopertimentum ejus solitario ei*, Ma. ¶ *Exaudiam*] i. e. Querelas eorum, & de exactoribus pœnas sumam[t].

28. *Diis*] Ità ό. Sa. Mo. M. Ti. A. Belg. Nec diis falsò creditis convitiari licebat. Ità accipiunt Jo. contra Appion. 2. & Antiq. 4. 8. Ph. lib. *de Monarchia*, Cyrill. super Johan. l. 12. cap. 19[v]. ¶ אֱלֹהִים] *Judices* vertunt L. Mc. M. O. Ma. Ch. Sy. Ar. P. Bo. A. Pi. Ca. JT. Ità Th. & Ebræi ad unum omnes[x]. [Ità Drusius, *qui tamen postea mentem mutavit, in tractatu de Voce Elohim*, & vertit hic & Levit. 24. 15. *Deo suo*, i. e. θεῷ αὐτοῦ.] Quidam legunt, *blasphemaverit Deum suum*. Posset etiam reddi, *Deo non maledices*; q. d. neque Deo, neque Principi: D. de voce Elohim. At *magistratum* intelligi probant sequentia, quæ verba priora videntur planè explicare, cùm additur, *& principi non maledices*[z]. Hebræi *Sacerdotes* hic significari putant. At ibi non erant meri Sacerdotes, sed Judices[a]. *Judices & Sacerdotes*, M. Ma. Mc. ¶ *Non detrahes*, לֹא תְקַלֵּל] *Non maledices*, ό. *non blasphemetis*, M. *non contemnes*, vel *vilipendes*, ità Targ. J. O. Ma. קָלַל est, *levem esse*: quæ levia reputamus, contemnimus[b]. *Non levificabis*. Vide Gen. 8. 21[c].

29. *Decimas tuas*] Clarè expressit noster quod Heb. generatim & confusè dicitur: non enim omnes fruges, sed tantùm earum decimæ & primitiæ, offerendæ erant[d]. ¶ מְלֵאָתְךָ] *Primitias*, Ch. nempe *arca*, ... in A. Sa. Sy. Sic exponitur Exod. 23. 19[†]. *Fruges*, Ca. *plenitudinem tuam*, Mo. O. M. P. Ti. Ma. F. V. seu, *abundantiam*, V. *fructus plenè maturos*, A. *frugum maturarum primitias*, JT. G. Plenitudo hic significat omnes fructus aridos, cùm impletæ fuerint fruges, seu ad maturitatem pervenerint[f]: cùm spicæ impletæ sunt granis[g]: quando manum comprehendentem implent[h]. Alii, *mustum*, V. ità Ar. Sic dictum, quòd magnâ copiâ è torcularibus defluere solet[i]. ¶ *Et primitias tuas*, nempe *torcularium*, Sy. ό. Sa. וְדִמְעֲךָ] *Liquorem*, A. Ca. *liquores tuos*, Ch. *stillam tuam*, Ar. *lacrymam*

Marginal notes (left column): [e] F. V. [b] F. [c] M. [d] O. [†] L. [f] F. V. [g] A. [h] V. [†] A. [i] Riv. [k] L. A. He. in F. [l] A. [m] L. [n] V. sim. He. in F. [o] D. [p] G. [q] L. [r] V. ex F. [†] F. [t] G post RS. in F. [v] Me. [x] F. [y] Gr. [z] AE. in F. [a] Riv. [b] G. [c] Riv. [d] G.

Marginal notes (right column): [†] Ma. [f] A. [g] O. [h] A. [*] P. [i] RS. in F. co. [k] Ità ό. & Vulg. in F. co. [l] La. [m] F. co. Riv. O. [n] Ità RS. [o] Ità Jo. in L. [p] O. [q] Quistorp. [r] Riv. [s] V. O. [t] Riv. [v] Bo. [x] D. [z] Bo. [a] D. [b] O. [c] Ma. [d] La. [†] A. [f] K. in F. [g] Pi. [h] Bo. [i] V. He. in F.

crymam tuam, M. P. Ti. Mo. O. Ma. Lacryma hîc significat liquores omnes, vinum & oleum[k]: vel potiùs, eorum primitias[l]. Sign. oleum, quod guttatim defluit ex lacu[m]. ¶ *Non tardabis*, תְאַחֵר] *Non posteriorabis, differes, moraberis*, Ma. Interdum sumitur pro dilatione ad extremum, adeóque pro neglectu, Deut. 7. 10. & 23. 21. Habak. 2. 3[n].

30. *De bobus quoque*] i. e. Dabis eorum primogenita[o]. ¶ *Et ovibus*] Heb. *ovibus*, pro, *& ovibus*. Ità sæpe suppletur copula: sic, *contra parvum*, *contra magnum*, 2 Par. 18. 30. pro, *contra parvum & contra magnum*, 1 Reg. 22. 31[p]. *Sol, luna*, Hab. 3. 11. pro, *Sol & luna*[q]. ¶ *Die octavo*] Non quòd diutiùs non poterat differri, sed quòd antea non poterat offerri[r]. Ab octavo die offerri potuit agnus usque ad primum annum impletum; at secundo anno non accepit Deus, quia tunc demum puri & intacti esse desinunt, & agnorum libido tum accendi solet: Arist. Animal. 5. 14[s]. Sed cur die octavo? Resp. 1. Quia ante hunc diem nimis tener, & quasi immaturus & imperfectus, nec satis plenè formatus[t]. Et talia non debent offerri Deo[u]. Septem diebus animal mundari poterat à materno sanguine, &c[x]. Incertum adhuc est, an vita illis vitalis sit; ante octavum diem vix in censu animantium æstimantur[y]. 2. Quia oportuit ut Sabbatum super pecus transiret, quia Sabbatum omni rei quæ in mundo est affert perfectionem & robur[z]. Vide ad Gen. 17. 12[a]. Similes ritus observârunt Gentiles, (quod mirabere.) *Suis fœtus sacrificio die quinto purus est; pecoris, die octavo*: Plin. 8. 51[b].

31. *Viri sancti*] Sanctè quæ præcipio servantes; sic cavendo ab omni inquinamento, etiam carnis à bestiis devoratæ, de qua sequitur[c]. ¶ *Carnem*] Heb. *& carnem*. Et pro *ideo*: copulativa vim habens illativæ[d]. ¶ *Quæ à bestiis*, &c. טְרֵפָה] *Raptam*, Mo. P. *captam*, ο'. Ar. nempe *prædâ*, Ar. *quæ fit rapina*, i. e. à fera laniata, V. *dilaceratam*, Sa. A. *dilaceratam à bestia viva*, Ch. *avulsam ex animali vivo*, Sy. carnem *lacerati*, M. Ti. sive de ea aliquid comederit bestia, sive non; vel, si animal ex vulnere à bestia accepto mortuum fuerit[†]. Talis caro ceremonialiter polluta censebatur multas ob causas. 1. Quia sanguis hîc non erat expressus, nec animal legitimè mactatum. 2. Munda animalia ab immundis, à quibus devorata erant, immunditiem aliquam contrahebant. 3. Propter significationem, quia talium esus videbatur aliquam crudelitatem & voracitatem significare[f]. Voluit Deus suos docere, ut vitam ex ratione degerent, quæ nihil feritatis aut barbariei præ se ferat, ait Th. Tandem, ut illos à cæde & furto longiùs arceat[g]. ¶ *Canibus*] Vendere poterant Gentilibus, ait RS. quos Judæi reputant sicut canes[h]. Quod morticinum peregrinis extraneisque dari aut vendi poterat; caro autem bestiæ à fera discerptæ non, sed jubebatur ad canes projici. Hoc indè factum autumo, quòd ruri, ubi potissimùm bestias à feris dilaniari contingit, semper ad manum sint canes, quibus promptum esset ejusmodi carnem projicere[i]. Canibus & cæteris impuris animalibus devoranda permittite[k]. Intellige. potiùs quàm comedetis, si vendere non poteritis Gentibus[l].

k K. in F. l G. A. m F. n A. o L. V. Riv. p A. q BA. 1. 214. r Be. s BA. 1. 2. 50. 581. t Me. et L. u L. x Riv. y BA. p. 581. z Q. in Riv. A. et R. Menahem. a A. b BA. 585. c Me. d Pi. † Ms. f Riv. g Id. Caj. in Me Riv. h L. i Mus. k Lippom. l Caj. in Lippom.

CAP. XXIII.

1. NON *suscipies vocem mendacii*, לֹא תִשָּׂא שֵׁמַע שָׁוְא] [Variant. 1. Q. exponunt de ejus authore.] *Nè efferto*, JT. (scil. in ore, Pi.) vel, *Non assumes*, M. P. *auditionem* (i. e. *famam*, Matt. 4. 24. collat. cum Luc. 4. 37[m].) *mendacii*, Mo. vel, *rumorem vanum*, Sa. A. vel, *falsum*, Sy. Ar. *Vanitas* & *falsitas* promiscuè usurpantur. Vide ad Exod. 20. 16[n]. Nè sis author, vel adjutor, falsi rumoris contra proximum[o]. נָשָׂא propriè est *levare*, & *portare*, maximè *levando*[p]. Sic *levare parabolam* est, ejus authorem esse[q]. *Assumere*, Exod. 20. 7. est *loqui*, aut *quovis modo usurpare*[r]. [Alii accipiunt de susceptore, vel fautore.] Οὐ παραδέξῃ, i. e. *Non suscipies*, ο'. Ch. in Riv. *Non feres*, Mo. O. F. V. sive *sustinebis*, F. V. *Nè confirmes*, Sy. *Nè recipias*, A. *Nè accepter*, Ar. q. d. Nedum non credes, sed, nè admiseris audire, mendacium contra proximum[*]. Nè fidem eis adhibeas. Sic omnes ferè interpretes[t]. Sed prior interpretatio probabilior est; quia de falsitate rumoris non ità constat audienti, ut crescenti[u]. Hebræi dicunt, *Omnis qui malignè traducit aliquem, & quicunque recipit delatorem, omnisque qui falsum testimonium dicit contra proximum suum, dignus est ut canibus projiciatur*, &c[x]. *Negavit se Calig. delatoribus aures habere*, Suet. 4. 15. Levit. 19. 16[y]. *Non portabis rumorem mendacii*, i. e. nè spargas, nè sis falsus delator[z]. ¶ *Nec junges manum tuam, ut pro impio dicas falsum testimonium*, אַל תָּשֶׁת יָדְךָ עִם רָשָׁע לִהְיֹת עֵד חָמָס] *Nè ponas* (vel *extendas*, Sy.) *manum tuam*, &c. Ch. Sa. Mo. M. P. JT. A. F. V. Riv. *Nè tractes penitus cum injusto*, Ar. οὐ Συγκαταθήσῃ, ο'. i. e. *non disponas pactum*. At in Complut. est, οὐ συγκαθήσῃ, *non simul sedebis*, Nobil. Sensus est, vel, 1. *Non adjuvabis causam* (id *ponere manum* significat) *improbi falso tuo testimonio*[a]. Nè conspirator cum improbo, juvando eum ad malum[b]. Non præstabis auxilium impio, ut sis testis, &c[c]. Vel, 2. *Nè pacisceris cum improbo, ut sis testis iniquus*[d]. Non facies pactum, vel promissum, (in pactis jungebantur manus ad confirmationem,) te pro eo falsum testificari. Et sic accipit translatio nostra. Vel, referri potest ad impium, (ut rectè RS.) & refertur ad Judices, q. d. Non assecurabis eum donis vel promissis, ut sis testis falsitatis, sicut fecerunt illi 1 Reg. 21[†]. Vel, 3. *Non jurabis cum impio, ut sis testis iniquus*. *Ponere manum* accipi potest pro *jurare*, quòd juraturi olim Judæi super librum Legis manum ponebant. Et Judæi hodie nullum juramentum alicujus momenti faciunt, nisi hoc quod fit impositâ manu super librum Legis, quem habent in Synagogis suis[f]. Non hîc de quovis mendacio in genere agitur, sed de eo quo jus pervertitur in judicio, respicitque hæc prima lex accusatores, testes, & Judices[g]. Illud, *non suscipies vocem mendacii*, respicit Judices[h]. *Non suscipies*, audiendo calumniatorem conantem te transversum agere, & aut Judicem iniquum facere, aut testem falsum[i]. Et quod sequitur, *non junges manum*, &c. regulat Testes[k]. *Testis* חָמָס, i. e. *conculcationis*, aut *destructionis*, scil. proximi. Id חָמָס significat. Vide ad Gen. 6[l]. *Testis injuriæ*, seu *injustitiæ*, seu *injuriosus*, Ma.

2. *Non sequeris turbam ad faciendum malum*, לֹא תִהְיֶה אַחֲרֵי רַבִּים לְרָעֹת] *Non sequeris plures*, Sa. (vel *multos*, Ch. Sy. Ar. vel, *non eris post multos*, Mo. M. P. Ti. O. A. Ma. Pi. *non cum pluribus*, ο'.) *ad malefaciendum*, Ch. Sy. Ti. *ad mala*, Mo. P. JT. A. Pi. *in malo*, Sa. M. vel, *malitiâ*, ο'. Al. רַבִּים vertunt, *potentiores*, JT. Riv. Non placet, quia רַבִּים non habet articulum præfixum[m]. רַבִּים in prima parte versûs *multos* significat; in posteriori, eos *qui majoris sunt authoritatis*. Ità Hebræi. Et propter hoc statuerunt sapientes Judæorum, ut sententiam primò dicant qui sunt minoris authoritatis, nè formident declinare à sententia majorum, si hi primi dicerent[o]. ¶ *Nec in judicio plurimorum acquiesces*, ità ο'. *non apponeris cum multitudine*, לֹא תַעֲנֶה עַל רִב] *Non respondebis* (*nè loquitor*, JT.) *de*, vel *super*, vel *in*, *lite*, seu *causa*, Sa. Sy. Ar. M. P. O. Mo. Ma. *non affliges aliquem de lite*, Sa. vers. [Legisse videtur תְעַנֶּה.] ¶ *Ut à vero devies*, לִנְטֹת] *Ad declinandum*, O. P. Ma. *ad pervertendum*, Mo. A. scil. *judicium*, M. P. A. *ad deflectendum*, scil. *jus*, Pi. Potest hic versus vel *judices* tantùm instruere[o], vel *omnes*; vel, prior pars *omnes*, secunda *judices*[p].

3. *Non misereberis*, ità ο'. Ch. לֹא תֶהְדַּר] *Non decorabis*, Mo. O. *honorabis*, Sym. P. O. Sa. JT. *ornabis*, M. Ti. Non ornabis causam ejus phaleratis verbis, ut fieri solet[q]. *Nè adjuves*, Sy. *non accipies*, Sa. vers. Bona est misericordia, ità tamen ut judicium non evertat. Vide Psal. 72. 2[r]. Imponit multis species misericordiæ, aut etiam famæ talis aucupatio. Vide Quintil. l. 12. cap. 7. Non pauci judices ait Terentius], *propter misericordiam addunt pauperi*[*]. Propterea Philo ait hîc requiri τὸ ἀνένδοτον πρὸς ἱκετείας καὶ οἴκτους, (*rigorem quendam inflexibilem ad supplicationes & ejulatus*.) *In omni certamine, qui opulentior, etiamsi accipit injuriam*,

* F. V. Mi. t Riv. u Pi. x F. y O. z 1 à O. Mi. a F. V. Riv. b Ms. c O. d M. Ti. † L. f V. F. g Rie. h L. i Me. k L. l O. m Pi. o L. o Ità Riv. p O. q O. r Me. V. * O.

injuriam, tamen quia plus potest, facere videtur: Saluft. Bell. Jugurth[l].

4. *Redue ad eum*] Qu. Quomodo hoc inseritur inter leges de Judicibus? Resp. q. d. Si misereri vis, non miserere in judicio, sed extra judicium, ubi quispiam, licèt inimicus, tuâ operâ indiget[m]. Hoc præcipitur duplici de causa. 1. Nè animal errans à feris devoretur: Ità eos inducere voluit ad pietatem circa bruta animalia, multò magis circa homines. 2. Quia per talem reductionem inducebatur ad amicitiam reducentis[n].

5. *Si videris asinum odientis te jacere sub onere, non pertransibis*, [וַחֲדַלְתָּ מֵעֲזֹב לוֹ] Locus obscurus, quia Hebræi carent notis interrogationis, nec facilè sciri possit utrùm interrogativè, an assertivè, legendum[y]. Variè reddunt. 1. Quidam interrogativè legunt. *Desines? derelinques illi?* O. *& desines auxiliari ei?* P. *num desines sublevare* (vel, *juvare*) *eum?* V. RS. in F. co. q. d. Minimè, F. co. Vel sic, *Num desines*, scil. auxilio illi esse? *relinquendo illi*, nempe osori tuo, onus sublevandi? O. Ma. *An desineres relinquere negotium tuum propter ipsum?* Pi. *Num cessabis, & derelinques eum?* Ti. *Num aversaberis derelinquere eum?* Sa. vers. 2. Al. assertivè. *Abstine*, vel *cave*, *nè relinquas eum*, supple, *sub onere*; vel, *illi*, supple, *onus sub quo jacet*: vel, *desine relinquere id ipsi*, ità Onk[z]. *Desines deserere*, sive *derelinquere, eum*, V. Sensus apertus est; *Cessabis dimittere*, h. e. si hactenus deseruisti eum, jam ab hoc cessabis. Deut. 22. 4. clarior est sententia[a]. *Cessabis à deserendo ei*, Mo. Ma. *Abstine à derelinquendo eum in illo statu*, Ar. Al. *Et velles cessare ab auxiliando ei*, A. Ang. *velles non sublevare cum eo*, Sy. Vel sic, *& velles cessare relinquere negotium tuum propter ipsum*, Ang. *Dum abstines à deponendo* onere *illum*, i. e. dum cessas, aut aliud agis[b]. Vel, *& cessaveris à relinquere ipsi*, h. e. & cessaveris à ferendo ipsi opem, vel, non deponendo onus ab ipso[c]. Alii (nempe qui solam *relinquendi* significationem in עָזַב agnoscunt[d],) passivè accipiunt. *Desines relinqui cum eo?* Riv. vel, *quò minùs relinquaris illi?* i. e. ad opitulandum illi, Ma. At הַעֲזֹב est *relinques*, non, *relinquèris*[†]. ¶ *Sed sublevabis cum eo*, [עָזֹב תַּעֲזֹב עִמּוֹ] Hic etiam variant. Quidam interrogativè legunt. *Relinquendo relinques eum*, i. e. proximum solum, *cum eo*, i. e. asino? vel, *relinques ei*, scil. onus sublevandi? Minimè, O. Ma. Licèt multoties literam hanc revolverim, nullus mihi sensus isto germanior occurrit[f]. Sic posset verti, *Relinquendóne relinqueres cum ipso?* Di. *num desertum deseres?* Ti. Alii sic, *Omnino relinquito*, supple, *rem tuam*: [ità] T. A. Ang. in quo omnes conveniunt, ait Riv.] Relictis aliis negotiis sis cum eo[g]. Vel sic, *Relinque* quod in corde tuo est *contra eum*. עִמּוֹ accipio pro אֲשֶׁר עִמּוֹ, *quod contra ipsum*: relinque litem quæ cum ipso tibi est[h]. Paulò aliter Chald. Relinquas id quod in corde habes contra eum, & solvas cum eo[i]. Vel sic, *Relinquendo* relinque apud ipsum, vel, *cum ipso*: i. e. operam da ut sublevetur, sed ubi sublevatus fuerit, nè tu onus illud tibi auferas, quia inimici tui est, sed relinque apud asinum[k]. Non relinquas ei onus jacenti, sed relinques ei onus erectu jam in pedes; ut jubeat lex nedum sublevare onus jumento, sed etiam, exonerato ut surgat, rursus imponere onus[l]. Alii sic, *Auxiliando auxiliaberis ei*, Sa. vel, *cum eo*, P. עָזַב non solùm est *deserere*, sed contrariam habet significationem[*], & pro עָזַר *auxiliari* sumitur[m]. Ità vox sumitur Neh. 3. 8. & 4. 2. pro *roborare*[n], seu *reparare*, &c. A. *Roboraverunt—ad murum*[o]. Q. τὸ עָזַב sumunt in sensu *sublevandi*, seu *erigendi*: [*Sublevando sublevabis cum eo*, Sy. V. Ma. A.] Quod firmari videtur ex Deut. 22. 4. Ità vocem sumi Hebræi volunt Nehem. 3. 8. וַיַּעַזְבוּ, *& erexerunt*, seu *extruxerunt*, *Jerusalem usque ad murum latum*, quod Græci & O. & Jun. perperam vertunt, *reliquerunt*. [De quo plura vide ad illum locum.] Cui addi potest ex K. Nehem. 4. 2. *Quid faciunt*, &c? הֲיַעַזְבוּ לָהֶם, *num sibi extruxerunt*? (τὸ מַעֲזִיבָה est *suprema in ædificiis contignationum pars*, apud Talmudistas, teste K.) Vel verti potest, *num muniunt sibi?* ut עָזַב sit idem quod עָזַז, *munire, roborare*, unde מָעוֹז *munitio*, &c. Sic ergò totum hunc locum verto; *Num erigere*, sive *opem ferre*, *cessares?* inimicitiæ ratione, &c. adeóne durus & inhumanus existeres? *omnino eriges* (jumentum scilicet,) *cum illo*, jumenti scil. domino, licèt hoste tuo[p]. *Bajulando bajulabis cum eo*, Sa. vers. Alii, *dimittendo dimittes cum illo*, i. e. nullo modo deseres eum, sed exonerabis asinum cum eo[q]. Ligamina *solvendo solves cum eo*, ut cadat onus, & surgat asinus[r]. *Omnino deponito cum eo* onus, JT. *omnino relinquito illud*, (nempe, negotium tuum,) & *cum eo* asinum erigito, Pi. Constat in magnis hic angustiis viros doctos versari, nec puto ullum ex recepta lectione commodum sensum posse elici[s]. Fortè pro לוֹ legendum לֹא[t], distinctione Masoretharum neglectâ. לוֹ & לֹא pro se mutuò poni multis exemplis probat Capell. Crit. 3. 10. Sic ergò vertendum; *A relinquendo* (supple, *illo*) *abstinebis*: *Cum eo* (supple, *inimico illum*) *relinquendo non relinques*, nempe, ut solus asinum erigat, quasi hoc ad te nihil attineret. Ità hæc duo commata idem dicunt: Sed mandatum nostris affectibus tam oppositum ingeminare necesse fuit. Vel, fortè legendum לֹא לוֹ, (ex quibus posterior facilè potuit à Scribis præteriri, quia sunt sono planè similes,) & sic vertendum; *A relinquendo illi* (supple, *asinum sub onere jacentem*) *abstinebis*. *Relinquendo*, inquam, *non relinques cum eo*. Vel, pro עָזַב legendum עָזַר, ב & ר permutatis, ut hr 1 Reg. 22. 32. וַיָּסֻרוּ *& declinaverunt*, pro quo 2 Paral. 18. 31. est וַיָּסֹבּוּ *& circumdederunt*. Quomodo utrobique Græcus legisse constat, quòd utrobique reddunt, ἐκύκλωσαν[v].

6. *Non declinabis*, [לֹא תַטֶּה] *Non pervertes*, P. *Non declinare facies*, V. O. Ma. i. e. Non facies causâ cadere pauperem, quòd pauper sit[x]. Priùs præceperat non honorandum eum in lite, nunc oppositum præcipit[y]. Neq; faveas, neq; adverseris, pauperi in causa[z]. ¶ *Pauperis*, [אֶבְיֹנְךָ] *Mendici tui*, i. e. apud te[a].

7. *Mendacium*] Heb. *A verbo mendacii*, i. e. à judicio falso[b]. Videtur enim Judices alloqui[c]. Verbum falsi nec admittas, nec pronuncies[d]. ¶ *Insontem & justum non occides*] i. e. Nè sententiâ tua morti adjudicaveris[†]. Chald. sic intelligit, *Eum qui justus exierit à judicio non occides*. Sed quorsum hoc? neque enim potestatem habuit Judex innocentem pronunciatum occidere. Meliùs ergò sentiunt qui ex his concludunt, Judicem non posse occidere eum quem scit innocentem, qui tamen in judicio per falsos testes nocens probaretur. Sed præstat in genere interpretari, Nec damnate innocentem, nec reum absolvite[f]. ¶ *Quia impium aversor*] *Non justificabo*, i. e. absolvam, habebo pro justo[g]. Vides hic significationem forensem τοῦ הִצְדִּיק[h]. q. d. Non sinam talem Judicem inultum qui innocentem morti adjudicaverit[i]. Alii sic; Licèt manum tuam exeat talis, (de quo jam dictum) remanet tamen in manu mea ad puniendum[k]. Alii sic, *Ego non justifico impium*: Ergò nec justum condemno. Uno prohibito alterum prohibitum intelligitur, Prov. 17. 15. Et quod ego non facio, Judex non debet facere nomine meo[l].

8. *Excæcant*, [יְעַוֵּר] *Excæcabit*, O. Ma. Mo. Vel sic, *evigilare facit*, scil. ad causam ob quam munera accipiunt, quærentes mille vias ad eam evincendam[m]. ¶ *Prudentes*, [פִּקְחִים] *Videntes*, O. Aq. P. M. *apertos*, Mo. Ma. *oculatos*, JT. Ti. *sapientes*, Onk. & Aq. in D. Sy. Ità ipse Moses, Deut. 16. 19. ubi hanc legem repetit, & pro פִּקְחִים habet חֲכָמִים[n]. *Sagaces*, Ar. in BC. ib. Sapiens dicitur habere oculos in capite, cùm stultus in tenebris ambulat, Eccl. 2. 14. In libro Musar 97. 32. vulpes dicitur פִּקֵּחַ *aperta inter animantes*, quia versutissima. Et lib. 113. 1. *Cur capita Babyloniorum rotunda sunt? Respondet Hillel senex, Quia non habent obstetrices apertas*, i. e. sapientes. Item 114. 1. *Judices Israel sunt apertiores eam*, i. e. prudentiores; &, *inter omnes animantes non est apertior eam*, i. e. prudentior. In Michlol *cæci* & *aperti* opponuntur, fol. 16. col. 3[o]. ¶ *Et subvertunt*, [וִיסַלֵּף] *Pervertet*, [ità plerique;] *corrumpunt*, Sa. *perturbant*, Sa. vers. ¶ *Verba justorum*] [Ità ferè omnes.] Scil. judicum, ità ut falsam sententiam dicant[p]. *Verba justa*, O. *negotia recta*, At. *res*, sive *causas*, *justorum*, vel *justa*, F. V. Justi dicuntur qui tales antea erant, O. vel, qui tales se profitentur;

Marginal notes (left column): [l] Gr. [m] D. [n] L. [y] Bo. O. [z] Dr. sim. Ab. in F. co. [a] M. [b] Jun. [c] Ma. [d] Riv. [†] Bo. [f] O. [g] Ma. [h] Di. [i] V. [k] Dr. post Dan quæst. per epist. 102. [l] Ma. [*] A. [m] Ità K. in M. F. co. A. [n] F. co. A. [o] F. co.

Marginal notes (right column): [p] Gr. adversaria misc. c. 18. p. 182. [q] V. [r] Ma. [s] Bo. [t] La. Bo. [v] BA. 1. 1. 40. [x] V. [y] O. [z] V. Ma. [a] V. [b] F. V. [c] V. [d] Ma. ex Jun. [†] V. [f] Riv. [g] V. [h] Riv. [i] V. Jun. [k] L. [l] Riv. [m] O. [n] BC. 1. 16. 4. 0. [o] D. [p] Pi.

fitentur, vel, qui tales ex officio esse deberent; ut Pharisæi *videre* dicuntur, & *sani*, qui lethaliter laborabant.

9. *Peregrino*] Hic magistratibus fert leges, alibi privatis, Exod. 22. 21. ¶ *Scitis animas*, נֶפֶשׁ] i. e. *Animam, voluntatem, & affectum*, quibus satis est id pœnarum, quòd peregrini sunt. Qui, scil. à suis destituti, dejecto sunt animo, quibus proinde afflictio non est addenda.

11. *Anno septimo*] Nota, sicut septima hebdomadæ dies erat Sabbatum hominum, ità septimus annus erat Sabbatum terræ. Hic annus *sabbaticus* dicebatur. ¶ *Dimittes eam*, sic O. Ch. תִּשְׁמְטֶנָּה] *Intermittito eam*, Jun. Pi. i. e. culturam ejus. Metonymia subjecti. *Remissionem facies*, (vel, *intermissionem*, Sa.) *& requiem dabis illi*, ό. Sa. *dimitte & desiste*, Ar. *arabis eam, & deseres*, Sy. *requiescat*, A. *relinques eam*, Mo. P. Ti. שׁמט & in Hebraismo & in Chald. est *derelinquere, deserere, & negligere*. *Liberam dimittes eam*, M. Ch. in F. Ma. Qu. Utrùm solùm collectio fructuum prohibetur, an etiam aratio & satio? Resp. Prius putavit August. at posterius verius est. Non coles, nec seminabis eam, sed deseres. Expressum hoc Levit. 25. 4? *Septimo anno agrum non seres, & vineam non putabis*. Obj. Quid ergò à pauperibus colligi potuit? Resp. 1. Vitis, oliva, & aliæ arbores, etiam non cultæ, fructum ferunt. 2. Multa terra sponte protulit. Verùm illa vix quidquam profert præter lolium & inutiles herbas. 3. Multa sparsim & temerè per agros delapsa semina caduces agebant. Aliquas fruges tum natas probat manipuli & panum primitiarum oblatio isto anno usurpata. 4. Deus sexto anno promiserat proventum trium annorum, Levit. 25. 20. Qua de causa nec sacerdotes (quamvis decimas non accepissent) habuerunt quod conquererentur. Qu. Cur Deus talem legem sancivit? Resp. 1. Ut Ebræi à nimia hujus vitæ cura abducerentur, & discerent à providentia Dei pendere, & in eo spes suas defigere, dum viderent Deum sibi, etiam non serentibus & metentibus, prospicere potuisse. Hæc ratio indicatur Levit. 25. 20. 2. Ut pauperibus consuleret. Vide Deut. 15. Consuluit etiam servis & animalibus, ut tum quiescerent. Et sic clementiæ eos admonuit. 3. Ne agros assiduè exercendo exsugerent & steriles redderent. 4. Ut esset creationis symbolum & memoriale, redderetur etiam merces pro habitatione, aut potiùs redemptio ei cujus est terra.

12. *Septimo die cessabis*] Hoc præceptum hic repetitur, nè fortè crederet aliquis 7. diem non esse observandam, quia totus ille septimus annus quieti designabatur. Cùm tria fuerint Sabbata, 1. Dierum, 2. Annorum, 3. Septimanarum annorum, ille ordo & quasi gradus quietis adumbravit progressus spiritualis Sabbati. ¶ *Ut requiescat bos & asinus*] Cato *mulis, equis, asinis, nullas esse ferias dixit*: Colum. Rust. 2. 22. ¶ *Et refrigeretur*, sic ό. וְיִנָּפֵשׁ] *Ut respiret*, M. P. O. Ti. *recreetur*, JT. A. *quiescat*, Ch. Sa. Sy. Ar.

13. *Custodite*, תִּשָּׁמֵרוּ] *Cauti estote*, Mo. M. P. A. i. e. magnâ attentione servate. *Observabitis*, Sa. *Cavete vobis*, scil. à transgressione. *Continete* (*observate*, Ma.) *vos*, JT. Ma. ¶ *Non jurabitis*] Quod nimis restrictum est. Heb. est, לֹא תַזְכִּירוּ, *non recordabimini*, Ch. Sa. Ar. O. JT. Ma. scil. ad invocandum eos, O. *nè commemorate*, Pi. *non memorabitis*, Mo. ό. ¶ *Neque audietur*] Nec in juramentis, nec in sermone familiari. Vide Psalm. 16. 4. Ose. 2. 17. Nec dicat nec faciat ea cum Gentilibus propter quæ illi jurant per nomen idolorum. Omnem commemorationem deorum alienorum hic prohibitam sentiunt. q. d. Non tantùm non colatis, sed nè ullam eorum mentionem faciatis. Nè nomen quidem falsorum deorum pronunciare ipsis permissum, quò longiùs à veneratione abessent. Itaque pro בַּעַל שְׁמַיִן, dicebant בְּעַל זְבוּב, pro בֵּית אֵל, dicebant בֵּית אָוֶן, & ità in cæteris. Hinc Israelitæ mutârunt nomina locorum idololatricorum, Num. 32. 38. Jos. 23. 7. Confer Zach. 13. 2. Hos. 2. 17. Psal. 16. 4. Non tamen putandum nullatenus licere idola nominare, (quod sæpe fit in Scriptura;) sed non cum honore, non cum desiderio & delectatione. Vide Eph. 5. 3. Non nisi inhonestè & cum detestatione nominandi. Ex hoc loco colligunt Judæi non pronunciandum nomen יֵשׁוּעַ *Jesu*, & sic fortè faciunt, seipsos mulctant; &c. dicúntque יֵשׁוּ, quod sic blasphemè exponunt, יִמַּח שְׁמוֹ וְזִכְרוֹ, i. e. *Deleatur nomen ejus & memoria ejus*.

14. *Tribus vicibus*, sic plerique, רְגָלִים] *Tribus temporibus*, Ch. ό. A. *tribus ambulationibus*, q. d. ter movendo pedes, O. *Tribus pedibus*, i. e. triplici, sive ter repetitâ, pedum motione, h. e. profectione Hierosolymam. Tribus itineribus pedestribus. Plures enim pedestri itinere profecti sunt. *Pascha* memoria exitûs ab Ægypto; *Pentecoste*, ingressûs in Canaan, *Scenopegia*, commorationis in deserto. Th. Qu. 2. 54.

15. *Tempore mensis novorum*] i. e. Novarum frugum. *Tempore mensis spica*, O. ¶ *Non apparebis in conspectu meo vacuus*, sic ό. Ch. simil. Sa. Sy. JT. לֹא יֵרָאוּ פָנַי רֵיקָם] Ad verb. *Non videbuntur facies meæ inanes*, V. vel, *vacuè*, Mo. vel, *in vacuitate*, Ma. i. e. non sine muneribus; tum ad cultum Divinum, tum ad Levitarum sustentationem. Ut suam fidem animique gratitudinem erga Deum testarentur. Alii sic exponunt, q. d. Nè pigeat vos toties ire Hierosolymam, quia nunquam frustrà venietis, semper aliquid gratiæ reportabitur; non dimittam vos vacuos. Arca fœderis hic vocatur *facies Dei*. *Nè adfueritis sanctuario meo vacui*, Ar.

16. *Et solennitatem messis primitivorum*] Sic ό. Ch. Sa. M. P. Mo. O. Riv. *festum messis primitiarum*, Ar. JT. *festum messis, initium frumenti vestri*, Sy. *festum messis præcocium fructuum*, Ti. ¶ *Operis tui*, מַעֲשֶׂיךָ] *Operum*, vel *laborum*, *tuorum*; tunc enim colligebant quæ seminaverant. Festum hoc Pentecostes, quo incipiebat segetum messis, Deut. 16. 9. Imò (*festum*) messis peractæ, ut Paschâ inchoatæ. Pascha principium, Pentecoste finis: illius indicium manipulus frugum, hujus panes fermentati, Levit. 23. 10, 17. Qu. Quomodo hoc festum dicitur *primitivorum*, cùm in festo Paschatis spicæ offerebantur? Resp. 1. Quia primi panes tum offerebantur, ut antea primæ spicæ. 2. Tunc omnes primitias omnium laborum attulerunt, antea pauculas tantùm. ¶ *In exitu anni*] i. e. Circa exitum. Sic loqui maluit quàm, *in principio anni*, ut causam festi indicaret, quæ erat gratiarum actio pro frugibus anni elapsi. *In reversione anni*, nempe, cùm annus redibat ad principium. ¶ חַג הָאָסִף] *Festum*, vel *solemnitas*, *collectionis*, [ità ferè omnes;] *συγκομιδῆς*, *comportationis*, Sym. in D. *συντελείας*, Sa. i. e. quando fruges simul inferuntur in horrea. Hinc constat Hebræis duplex fuisse anni initium; 1. in Martio, 2. in Autumno. Et hic erat vulgaris & civilis annus. ¶ *Quando congregaveris*] *Festum Tabernaculorum*, cùm colligebantur omnes fructus totius anni. Dicitur *σκηνοπηγία*. Vide Levitic. 23. 34. Num. 29. 12. Deut. 16. 13, &c. & quæ ibi notata.

17. *Omne masculinum*, כָּל־זְכוּר] *Omnis mas*: nempe, qui sui juris erant, adulti, valentes; quique iter facere possent: imò etiam liberi, Luc. 2. 42, 43. Vide Matt. 21. 15. Ità Estius.

18. *Non immolabis super fermento*] Ità ό: Ch. M. vel, *fermentato*, Sy. Ma. O. *cum fermento*, Sa. P. Ti. vel, *fermentoso*, JT. A. Sequitur, *Sanguinem sacrificii mei*, i. e. Paschatis, per Synecd. generis. Ità habent Onk. Jon. item Saadias, & RS. & AE. & omnes He. quod quidem sciam. Probant ex loco parallelo, Exod. 34. 25. ubi legem Paschatis disertè meminit. *Non mactabis*, i. e. Non mactando fundes, (unum verbum sæpe ponitur pro duobus,) sanguinem sacrificii mei. i. e. Antequam immoles victimam Paschalem, removebis fermentum. Ego accipio de omni victima, quòd scil. non jugularetur simul cum pane fermentato. At verò in aliis sacrificiis Ebræi, agitantes convivia ex carnibus sacrificiorum, poterant uti pane fermentato. Dicitur Levit. 2. *omnis oblatio* (scil. ex rebus inanimatis, ea propter מִנְחָה erat,) *absque fermento fiet*. Fermentum symbolum corruptionis etiam Ethnicis. Plutar. hus Quæst. Rom. 109. scribit, non licuisse Flamini Diali fermentum tangere, quòd & ipsum natum ex corruptione, & farinam cui admiscetur

admisceatur corrumpat [k]. ¶ *Nec remanebit*] Heb. *ne pernoctato*; scil. vel apud offerentem, vel apud Sacerdotem [l]. ¶ *Adeps solennitatis meæ*, 'חגי] *Festi mei*, Pi. Jun. A. BA. nempe *Pascha*, ex Exod. 34. 25 [m]. *Victimæ meæ*, V. O. i. e. hostiarum quæ mihi occiduntur [n]. Adeps recens statim adolendus erat, tum quia faciliùs corrumpitur; tum etiam ut promptitudinem suam & alacritatem testarentur; & ne carnes sacrificiorum cum communibus miscerentur [o]. Quia carnes, cùm in alteram diem servantur coctæ, vel assæ, insipidæ sunt & despectæ. Et ne Sacerdotes sibi servarent & comederent quod Dei erat [p]. Multi (ex his etiam qui priorem partem de Paschali victima accipiunt) hanc posteriorem partem de aliis sacrificiis exponunt. Sed meliùs totum refertur ad Pascha, quod *festum* dicitur κατ' ἐξοχὴν [q]. Omnis adeps Deo sacer erat, Levit. 3. 16. 2 Chron. 35. 12, &c [r]. De agno autem Paschali nihil præter adipem Deo offerebatur, quippe quum is totus (excepto adipe) ab offerentibus esset comedendus. Vide 2 Chron. cap. 35. 12, 14 [s].

19. *Primitias frugum*] Sed quid erant hæ primitiæ? Resp. Nusquam Moses indicat. Dico fuisse primam partem frugum & fructuum annuorum. Vide Num. 5. & 18 [t]. Hic repetitur, ut doceret etiam septimo anno hoc præstandum, licèt nec seminarent nec colligerent [v]. Idem fecisse Ægyptios docet nos Diodorus. Plinius de antiquis, *Nè degustabant quidem novas fruges aut vina, antequam sacerdotes primitias libâssent*; l. 18. c. 2. Tantâ autem religione hoc servatum ab Judæis, ait Josephus, ut etiam in fame illa quæ fuit Claudio Romæ imperante, hæ fruges aliæque Deo dicatæ intactæ ab omnibus in Templum pervenerint [x]. ¶ *Non coques hœdum in lacte matris suæ*] Ità vertunt ο'. Sa. Sy. Ar. Dicunt Hebræi, hoc intelligendum nedum de hœdo, verùm & de ove & vitulo [y]. Ità Isaacus Arama & alii [z]. Quidam propriè & ad literam accipiunt. Nè coquas pecudem in lacte matris vice aquæ [a]. Hoc (reliquis expositionibus) simplicius videtur [b]. Ità multi interpretes & Judæi [c]. Hoc autem prohibitum volunt, 1. in detestationem idololatriæ, quia aliqui idololatræ sic coquebant carnes idolis immolatas [d]. Id fieri à vicinis solebat [*]. Ità Rambam, teste R. Bechai, & Abarbanel, (qui ait eos id obtulisse tempore collectionis frugum, sperantes ob id largiorem proventum [†]. Ità Karrasta in Gregor. Notis & observat.) & Maimonides in Gregor. qui refert ad vias Amoritarum; licèt fatetur se nondum hoc in libris Zabiorum (i. e. orientalium idololatrarum) invenisse. At ibi potuit esse, licèt Maimonidem latuerit [f]. Certum est hoc referri ad ritum aliquem idololatrarum: qui aliter sentiunt, locum non interpretantur, sed eludunt. Verùm in hoc inveniendo multum operæ deperditum [g]. Dicit Tostatus, Gentiles solitos fuisse sacrificare hœdum in lacte matris coctum deo agrorum, ad fertilitatem obtinendam: Sed hoc certum esse ipse negat [h]. Verum est, Sylvano, deo sylvarum & agrorum, lac præcipuè oblatum: pariter hœdum & lac oblata in sacrificiis Bacchi. Notat quidem Simlerus Hebræorum aliquos dicere, Ismaelitas solitos hœdum in lacte coquere. Abarbanel quidem ità dicit, eósque hoc facere in hunc usque diem. Sed vide Ab. Ez. ad locum [i]. Hic sensus mihi probaretur, si morem illum probarent; de quo nihil uspiam legitur, quod sciam [k]. Ejus moris vix exemplum dari poterit [l]. Nec verisimile est hunc illis fuisse morem [m]. Incerta hæc esse fateor; sed & æquè incertum est, nihil tale tum in usu fuisse. Et quid mirum in tanta vetustate vestigia talis ritûs non superesse, cùm profani omnes scriptores quos habemus Mose posteriores sunt multis seculis? De solo hœdo vetatur, non de agno; quia vicini populi solùm hœdum ità coquebant. Nec deerant rationes. Nonnisi carnem tenerrimam in lacte posse coqui planum est; quia nisi esset tenerrima, non coqueretur tam citò quàm ipsum lac, quod ferè momento coquitur. Porrò, caro tenerrima non est nisi in animalibus recèns natis. Ex talibus solus hœdus ad cibum est idoneus, quia siccior. At pessimè sibi consuleret qui agnos comederet in lacte coctos, quia humidissimo humidissimum sic admoveret [n]. Docet Maimonides, præcepta hujus generis respicere ad ritus Ethnicos non solùm idololatricos, sed præcipuè magicos & superstitiosos [o]. 2. Alii prohibitum hoc volunt, quia crudele hoc erat, *ut fieret interempti condimentum quod est viventis nutrimentum*, ut ait Clemens Alex. 2. Strom [p]. Ut illud hœdo aut agno in supplicium vertatur, quod erat ad delectationem. Hic sensus germanior & simplicior cæteris videtur [q]. Et quamvis hœdus occisus hoc non sentiat, tamen in decoquentis animo crudelitatis speciem habet, ut rectè Thomas [r]. Docere voluit Deus mansuetudinem etiam erga bruta animantia, multò magis erga homines [†]. 3. Alii prohibitum volunt hic luxum; novámque hanc condiendæ carnis rationem luxum & delicias indicare; proinde jure prohiberi. At nusquam consuetudo hæc fuit. Alii sic exponunt; *in lacte matris*, i. e. *quamdiu lac sugit*, i. e. recentem nimis à partu, (cùm sub ubere matris est, ità Levit. 23. 18.) Tunc substantia magis est lactea quàm carnea [s]. *De Tiburtino veniet pinguissimus agro Hœdulus, & toto grege mollior, inscius herbæ, Qui plus lactis habet quàm sanguinis*, ait Juven. 11. Et Prudentius, de puerulo carnificis manu lacerato, Coron. 10. *Tenerúmque duris ictibus tergum secant, Plus unde lactis quàm cruoris defluat* [v]. Hæc interpretatio aptissima videtur [x]. [Sed hic etiam variatum est.] Q. sic, Nè offeras mihi hœdum, postea coquendum ministerio sacerdotum, dum matris lac sugit [y]. At hoc exsibilat, quòd Samuel, c. 2. 7. obtulit agnum lactentem [z]. Et octavo die poterat offerri, Exod. 22. 30. Levit. 22. 27 [a]. Respondetur, 1. Si ad Paschalem agnum vel hœdum refertur, (ut videri posset ex Exod. 34. ubi repetuntur hæ duæ leges, expressâ mentione Paschatis factâ,) cessat omnis difficultas, & intelligendum hoc de præscripta ætate agni vel hœdi, qui certè ablactatus esse debuit [b], imò anniculus [c]. 2. Agitur hic de usu in cibo ordinario, non de usu sacro, (tum enim necessitas religionis à crudelitate excusabat.) Licuit Deo offerre post 7 dies, non licuit comedere nisi ablactatum [d]. [Non placet Bo. Ma. BA.] Quia quicquid per Legem sacrificare licuit, licuit & comedere. Nihil interdictum (*vel ad sacrificium, vel ad usum*) nisi quod legaliter immundum erat [†]. Alii sic; Ne sacrificiis primitiarúmve nomine offerto ullam pecudem cùm adhuc est lactea & recèns nata, i. e. ante 7 dies: Exod. 22. 30. & 34. 26. Levit. 22. 28 [f]. Qui sic exponunt hoc potissimùm fundamento niti videntur, quòd, ut Exod. 22. 30. legi de primitiis Deo offerendis subjicitur lex de pecore ante 8. diem non offerendo; ità Exod. 23. 19. & 34. 26. eandem legem de primitiis mihi repetitam sequitur lex de *hœdo non coquendo*, &c. Quod Deut. 14. 21. ideo rursus volunt interdici, ut non sacer solùm, sed & privatus, talis hœdi usus prohibeatur [g]. Non placet hic sensus, quia hœdus tam est in lacte matris quamdiu lactatur, quàm primâ hebdomade [h]. Rationes hujus legis hæ erant. 1. Sic consultum mundiciei ciborum, & hominum sanitati [i]. Agni lactentes pessimum dant sanguinem, ait R. Ben. Salomon de Duetis [k]. 2. Sic admonuit Deus parcendum infirmis, & patienter ferendas esse eorum infirmitates [l]. 3. Vult hæc lex, ut in animantibus brutis discamus humanitatem quam debemus proximo exhibere. Nam mater hœdi toleravit duros dolores in partu, post quos nondum à partu confirmata est. Crudele igitur, si mox calamitatem calamitati adderes [m]. Qui sævi sunt in animalia plerumque in homines crudeles sunt: idcóque qui puer Athenis cornicum oculos configebat, judicum sententiâ damnatus fuit, & crudelissimus fuit Domitianus, muscarum interfector [n]. Alii sic intelligunt; *in lacte matris*, i. e. cum matre lactante. Nolo simul coquas hœdum & ejus matrem. Id crudele esset [o]. Sic Deut. 22. 6, 7. pulli tantùm comprehendendi erant, dimissâ matre [p]. Interpretatio hæc dura videtur [q]. Alii sic, *Non comedes carnes cum lacte*. (Per *hœdum* generaliter carnem intelligunt.) Ità Par. Chald. quem Judæi omnes sequuntur [r]. *Popule mi, domus Israel, non potestis coquere nec comedere carnem & lac permixta simul* [†]. Si illicitum est simul coquere, multò magis simul comedere,

Marginal notes (col. 435): [k] Riv. [l] Pi. [m] Ma. [n] V. [o] Riv. [p] O. [q] Bo. ibid. Pi. A. [r] A. [s] Pi. [t] Bo. [v] L. [x] G. [y] M. [z] Mun. [a] Riv. [b] Ma. BA. 1. 2. 52. [c] Riv. [d] L. [*] G. [†] Mun. [f] Greg. obs. c. 19. [g] Greg. ib. [h] Wil. [i] Greg. obs. ib. [k] Muis in var. sacr. [l] Riv. [m] Greg.

Marginal notes (col. 436): [n] BA. ubi suprà. [o] Greg. ubi suprà. [p] Mun. [q] O. Mun. BA. [r] BA. [†] Mun. [s] Riv. [v] Gr. [x] Riv. [y] V. [z] O. [a] Ma. [b] Riv. [c] F. [d] Riv. [†] BA. 636. [f] Jun. Mun. Wil. [g] BA. ib. 635. [h] BA. p. 636. [i] M.F.Riv. [k] Gregor. not. & obs. c. 19. [l] Riv. post M. F. [m] F. Riv. [n] Riv. [o] E. [p] F. [q] O. Wil. [r] F. op. ad Targ. J. [†] Bo.

dere, inquiunt Thalmudistæ [x]. Et sensum hunc praxi suâ universali ultra memoriam confirmârunt Judæi [v]. [Non multùm displicet hic sensus Greg. nec A.] Vel, prohibetur hoc loco mixtura *ciborum*, ut alibi *vestium* & *seminum*, Levit. 19. 19 [x]. vel, crudelitas, qualis Deut. 22. 6, 7 [y]. Eò superstitionis venerunt Judæi, ut carnes & lac in eadem olla non coquant; lac vel caseum post carnes non edant, nisi os antea abluerint; carnes & lac cum eodem cultro non scindant, sed diversos habent [z]. Et habent hac de re justos libros, præsertim librum אסור והיתר *Issur vehether*, in quo nihil aliud tractatur. Et pro his omnibus huic loco obscuro nituntur [a]. Sunt qui sentiunt hujusmodi præceptorum non esse nimis anxiè indagandam rationem; multa quippe sapienter à Deo esse instituta, quorum causæ vel sapientissimos mortalium latent: Nam quid humanæ mentis acies ad immortalis atque æternæ mentis consilium [b]? Qu. Cur oblationi primarum frugum statim subjungitur hæc lex? Resp. Quòd tempore primarum frugum augescant ac recrescant hœdi [c].

20. *Mittam angelum*] Per hunc alii intelligunt *Mosen* [d]; alii *Josuen* †, alii *Michaelem*, Synagogæ præsidem [f]. Hunc, ut docet Nehemanides, Deus post cultum vituli ab Israelitis abstulit, & minorem Angelum illis dedit cum potestate merè Angelica. Vide infrà 33. 2, 3 [g]. Non placet. Quod Jesuitæ voluit, cum Socinianis, fuisse Angelum creatum, nobiscum negant plerique Patres: Athanasius de Communi essent. Pat. & Fil. Hesych. l. 7. in Levit. c. 26. Rupertus in h. l. & alii. Ità Masius in Jos. 5. qui hoc ex Gerundensi citat; *Iste Angelus* (qui in rubo visus est) *idem est qui est Dei facies, ille de quo Vates* Mal. 3. 1. *Angelus fœderis*: quem locum omnes de Messia accipiunt [h]. Et R. Menahem ad hunc locum ex veteribus Rabbinis docet, hunc Angelum esse Angelum Redemptorem, Gen. 48. 16 [i]. Sic & alii statuunt [k]. Christus erat quem Israelitæ tentârunt in deserto, 1 Cor. 10. 9. Vide ad Exod. 14. 19 [l]. Et constat ex eo, quòd judicium occultorum ille tribuitur, *Non parciturus est*; & ex sequente clausula [m].

21. *Nec contemnendum putes*, אל תמר בו] *Nè exacerbes eum*, JT. *nè contradicas ei*, Ar. *nè contendas adversùs eum*, Sy. *nè amaricari facies*, Ma. *nec eum ad amaritudinem provoces*, Mc. *nè irrites eum*, G. Est enim à מרר, Ma. Alii, *nè rebellis sis in eum*, Sa. Mo. M. Ti. simil. Ch. ut sit à מרה [n]. *Nè sis incredulus ei*, *i. e.* G. *acquiesce verbo ejus*, Ch. *non prævaricaberis in eo*, Caj. in Bi. ¶ *Non dimittet cùm peccaveris*, לא ישא לפשעכם] *Non parcet prævaricationi* (*delicto*, Ar. *iniquitati*, Sa. M.) *vestræ*, Mo. P. Sa. Ar. *Non dimittet peccatum vestra*, Ch. A. simil. JT. nempe, cùm peccaveris contumaciter: qualia nec Deus condonat, Jos. 24. 19 [o]. *Non auferet transgressioni vestræ*, subintellige, *reatum*: quæ phrasis passim occurrit, ut Gen. 50. 17. Exod. 34. 7. Num. 14. 19, &c. Quum נשא sign. *ferre*, non regit præp. ל, sed art. את [p]. *Nè fortè non remittat delicta*, Sy. *non feret* (*portabit*) *defectionem vestram*, JT. sim. O. *non impunè feret prævaricationes*, Ti. ¶ *Et est nomen meum in illo*] Ità o. JT. Quod nostri sic exponunt, Divina planè ac æqualis cum Patre authoritas [q]. *Nomen meum cum ipse*, Ar. vel, *super ipsum*, Sy. *Nomen meum in intimo ejus*, ut v. 25 [r]. Pater in ipso, 2 Cor. 5. 19. & ipse in Patre, Joh. 10. 38. Nomen ejus est, *Jehova justitia nostra*, Jer. 23. 6. Vel, *Nomen*, i. e. Lex, vel Doctrina, (confer Esa. 42. 4. cum Matt. 12. 21.) *mea est in eo* [s]. Nomen meum, personam, auctoritatem & voluntatem, præfert [t]. Est legatus meus; & quæ dicet, nomine meo dicet [v], & in potestate mea [x]. Ch. sic, *In nomine meo est verbum ejus*, i. e. loquetur in nomine meo; sensu non incommodo [y]. Non aget propriâ authoritate, sed secundùm voluntatem mittentis [z]. Refertur ad præcedentia, *Cave à facie ejus*, i. e. Cave tibi ab eo, nè coram eo aliquid iniquum designes [a]. Habebit in se, non longè petendam, vindictæ potestatem: nam nomen sæpe ἐξουσίαν significat [b].

22. *Si audiveris*] Schemo Rabba hîc rectè, *Si ab illo acceperitis, à me accipietis*. Vide simile Joh. 5. 23 [c]. *Qui obedit ei, obedit & mihi*, Luc. 10 [d].

23. *Quos ego conteram*, והכחדתיו] *Succidam*, V. Mo. P. O. *disperdam*, Ch. simil. Sa. Sy. Ar. V. *exterminabo*, M. *auferre faciam eum*, Ma. Propriè est *occultare*; q. d. Ità succidam, ut nullum eorum vestigium appareat: quod tandem factum, licèt ad aliquod tempus superfuerint †.

24. *Non adorabis*, לא תשתחוה] Notat exteriorem actum cultûs [f]; incurvationem corporis [g]. *Non procumbere te facies*, Ma. ¶ *Nec coles*, ולא תעבדם] Notat interiorem actum cultûs [h]. Potiùs notat corporis ministeria circa idola, qualia, offerre sacrificia, donaria, &c [i]. ¶ *Non facies opera eorum*] Idola colendo [k]. Neque hoc solùm, sed ad alia eorum opera naturæ adversantia refertur [l]. ¶ *Statuas*] [Ità plerique.] *Altaria*, Ar. *columnas*, A.

25. *Ut benedicam panibus tuis & aquis*] i. e. Cibo & potui [m]. *Omnem speciem cibi vocant panem, & omnem speciem potûs vocant aquam* [n]. i. e. Hæc dabit tibi magnâ abundantiâ [o]. Vel, vilissimus cibus potúsque intelligitur, qui ex benedictione Dei te nutriet; ut Dan. 1. 12, 15 [p].

26. *Non erit infœcunda, non orbata*, Ch. Sy. Ar. משכלה] *Abortiens*, Sa. Mo. P. Ti. JT. O. Ma. A. *abortivum faciens*, M. F. sim. O. Ma. Ità dicitur quæ vel abortivum parit; vel, cujus filii ipsâ superstite moriuntur [q]. At שכל potiùs est *orbare*, ut Gen. 27. & 43. indéque (quia abortus orbat parentes) *abortire*. Sensus est, Non erit qui filios conceptos & natos perdat, sive vulva abortiens, sive pestis, sive hostis [r]. ¶ *Nec sterilis*, ועקרה] *Eradicata*, O. Ma. Filii videntur parentum radices. Ut succisâ arbore manent radices, quæ iterum gignunt: ità parentes manere videntur in filiis †. ¶ *Numerum dierum implebo*] Longævus eris [s]. Ad eos annos pervenies quos fert corporis temperatura; quod multum est [t]. Confer Psal. 55. 24 [v].

27. *Terrorem meum mittam*] i. Terrebo omnes advenientes te [y]. Impletum Jos. 5 [z]. ¶ *Et occidam*, ità Sa. Pi. והמתי] *Destruam*, Sy. *perdam*, O. *frangam*, Mo. O. *conturbabo*, Ch. *obstupefaciam*, Ar. *amentes faciam*, *i. e. tumultuari faciam*, M. Ti. Ut sit ab המם. ¶ *Cunctorumque inimicorum*, &c. ונתתי את כל איביך אליך ערף [*Et dabo* (vel *ponam*, Ch.) *omnes inimicos tuos ad te cervicem*, Mo. *dabo inimicos—tibi*, vel, *ad te*, (vel, *coram te*, Ch. Ar.) *in cervicem*, Ti. vel, *cervicem*, vel, *terga vertentes*, P. Ar. sim. Ti. M. Sy. *dabo—fugitivos*, *i. e. omnium inimicorum exponam tibi cervicem*, JT. *dabo tibi cervicem inimicorum tuorum*, Sa.

28. *Emittens crabrones*, הצרעה] Vectant, *plagam debilitantem*, AE. quia צרעת *lepra* sign. *morbum*, *perniciem*, *calamitatem*, ità Ae. Non placet: Morbus enim Cananæos potiùs detinuisset, quam è sedibus pepulisset [b]. Alii, *crabrones*, sive *vespas*; ità Hebræi recentiores, excepto AE. Utrumque hâc voce significari puto [c]. *Vespas*, Ch. Sy. *i. crabrones*, Sa. Mo. M. P. Ti. O. A. צרעה dici puto per metathesin, pro עצרה, à עצר *perforare*, vel, pro צרה, qu. *pressa & constricta*, quia mirè constricta habet ilia [d]. Quidam figuratè accipiunt, pro timoris aculeis †. Sed terrorem propriis verbis dixerat, cur ergò figuratis repetit [f]? Non explicantur propriè dicta per metaphoram, eámque inusitatam: Et convellentur omnes historiæ, si liceat sic ad libitum metaphoras fingere in simplici narratione [i]. Alii propriè, *crabrones*, sive *vespas*. Ità Theod. & Procop. & Ile. omnes, & plures alii, in BA. p. 536. Hebræi dicunt esse genus reptilis volatilis, quod percutiebat oculos eorum, immittens venenum mortiferum [h]. De his agitur Deut. 7. 20 [i]. ubi vespa eos in angulos pellit, ibique latentes fodicat; quod de terrore animi dici non potest [k]. Impletum hoc Jos. 24. 12. & Sap. 12. 8 [l]. Quamvis Historia Sacra non meminit quo loco & tempore factum [m]. Non dubito fuisse veros crabrones, & hanc plagam similem ei Ægyptiacæ, Exod. 8. 21 [n]. Si ad literam interpreteris, nihil momenti objici potest. Obj. 1. Nusquam narratur quando hoc factum. Resp. 1. In genere impletum narratur, quod satis erat; cùm fortasse in singulis pugnis hoc factum. 2. Quis nesciat multa obiter referri, loci temporisque circumstantiis planè suppres-

Margin notes (left column): [x] A. — [v] Greg. in horis & observ. — [x] A. Greg. — [y] A. — [z] Pi. co. — [a] F. — [b] Mas. — [c] Main. — [d] Ità Caj. in O. — † L. To. in Bo. — [f] Mc. — [g] G. — [h] Riv. — [i] A. — [k] Ità A. Wil. Riv. — [l] A. — [m] Wil. — [n] Ma. — [o] G. — [p] Pi. — [q] Riv. — [r] Ma. Mo. — [s] A. — [t] Mc. — [v] F. V. G. — [x] G. — [y] Riv. — [z] I. — [a] V. — [b] G. — [c] G. — [d] L.

Margin notes (right column): † O. — [f] L. — [g] O. ità P. — [h] L. — [i] O. — [k] Mc. L. — [l] O. — [m] G. post F. V. Mc. L. — [n] Hr. in F. — [o] F. — [p] A. — [q] P. — [r] O. — † O. — [s] Mc. — [t] G. simil. A. Pi. — [v] A. — [y] V. — [z] L. — Mc. — [b] BA. — [c] BA. 2. p. 544. — [d] BA. — † Ità Aug. in E. A. P. Jun. — [f] Riv. — [i] BA. — [h] F. sim. Ge. in M. — [k] Riv. — [l] BA. — [m] Mc. — [n] Riv. — Mc.

sis[?] ut Gen. 36. 24. & 48. 22. Deut. 2. 9, 10, 11. 1 Sam. 6. 5. Obj. 2. At quis credat vespas Cananæos à sedibus suis fugâsse? Resp. Similia in aliis historiis occurrunt. Sic enim varios populos sedibus suis pulsos legimus: *à ranis* populos circa *Pæoniam* & *Dardaniam*, testibus Athen. l. 8. Agatharcide l. 5. Diod. l. 3. Ælian. 17. 41. Plin. 8. 29. Justin. l. 15; *à muribus Chalcidenses* & alios, testibus Heraclid. de Politiis, Plin. 8. 29. Theoph. cap. 57. (qui auctor est mures, cùm incolas fugâssent, rosisse ferrum;) *à scorpionibus Æthiopas* quosdam, Diod. 3. Strabo 16. Plin. 8. 29. Ælian. 17. 40 *à culicibus Myusios*, in Pausaniæ Achaicis. Sed ut pressiùs agamus, non paucis infestæ erant *vespæ*. Sic Herod. *Terpsich.* inquit, *Apes loca trans Istrum obtinent, nec propter illas ulteriùs progredi licet.* Et Iamblichus in *Babylonicis*, *Fugiunt* (inquit) *Babyloniorum copiæ apum insultu divexatæ. In Creta Rhaucios*, (Ælian. 17. 37.) & (quod maximè ad rem facit) *Phaselitas sedibus pepulerunt vespæ*, Ælian. 11. 28. Hos (*Phaselitas*) verosimile est ex eorum fuisse numero quos vespæ tempore Josuæ è patrio solo migrare coegerant, quique in montana Phaselidis coloniam deduxerant. Suadet hoc, quòd Josuâ non multò recentior. Bellerophontes in hos dimicâsse legitur in Homero, (Il. ζ. vers. 184. & 204. BC. p. 389.) *Phaselitæ* hi, id est *Solymi*, (qui Solymos montes occupabant Phaselidi urbi imminentes, teste Strab. l. 14.) Phœniciæ erant originis. Proinde eorum regionem Φοινίκην vocant Plut. in Alex. & Smyrnæus (l. 3. vers. 233. BC.) Et ad tempora Xerxis incolæ Phœnicium sermonem incorruptum servârunt, teste Chœrilo apud Jo. l. 1. contra App.[o] *Solymi* quondam appellati sunt & *Pisidæ*, Plin. 5. 27. & *Cabalenses* in Strabone, & *Termissenses*, (sed lege *Telmissenses*,) Strab. l. 13. in Caria, & *Milyæ*, (qui prope Termessum) Herod. l. 1. Adde quòd *vicini Lyciorum Solymi Saturnum inprimis colebant*, teste Plut. de Defectu oraculorum. Saturnus autem apud Phœnices & Pœnos in maximo fuit cultu[p]. Dicunt Hebræi crabrones pugnantibus Cananæis occurrisse, ac oculos eorum, nè pugnare possent, percussisse[q]. Numerantur hîc tantùm tres gentes, quia hæ solùm videntur hoc incommodum sensisse[r]. צִרְעָה est *lepra*; cum qua hæc musca convenire poterat vel colore, vel fœtore; vel fortè leprosis infesta erat †.

29. *Nè in solitudinem*] Fertilis ergò & ampla Cananæa, cujus fruges tres milliones hominum absumere non poterant[t].

31. *A deserto*] Nempe, Libano & Antilibano; uterque enim mons plenus feris & sylvis, & paucos habet incolas[v]. At *desertum* potiùs est terminus Australis Libano oppositus[x]. Desertum Ægypti[y], vel Arabiæ[z], proculdubio *Sur*. Vide Exod. 15. 22. Gen. 16. 7[a]. ¶ *Ad fluvium*] Sic Ch. Sa. Sy. Euphratem omnes intelligunt, Ma. ità ο'. Ar. A. M. V. D. [De hoc loco & terminis hujus terræ plura vide ad Jos. 1. 4.]

32. *Non inibis fœdus*, לֹא תִכְרֹת] *Non percuties eis*, P. O. Victimas feriebant cùm fœdus inirent[b]. [Vide quæ ad Gen. 15. 18.]

33. *Nè peccare te faciant in me*, ità Sa. לִי] *Mihi*, Mo. *ad me*, ο'. *coram me*, Ch. Sy. Peculiariter *peccare* dicuntur qui falsos deos colunt. *Jeroboam, qui fecit Israel peccare.* Confer Sirach. 49. 1. & Threni. 1. 8[c]. *Nè reum te peragant apud me*, Sa. vers. ¶ *Si servieris*, &c.] Ità A. vel, *quia servies*, Ma. A. ut accidit Jud. 1. & 2[d].

o BA. 1. 4. 13. p BC. 1. 6. q O. r Riv. † O. t Me. L. La. v Quistorp. x Bo. y L. Jun. z Me. a Ma. Jun. Pi. b O. c D. d A.

CAP. XXIV.

1. *Mosi quoque dixit*] Verte, *Ad Moysen autem dixit*, Pi. JT. q. d. Quæ hactenus recitata sunt ad totum populum pertinent; id autem quod sequitur ad Mosen in specie †. ¶ *Ascende*] Nempè, postquam superiora jura populo proposueris, & cum eis fœdus pepigeris: hoc enim mandatum repetitur vers. 12[f]. Præceptum *ascendendi* ante datas Leges fuit[g]. At nostri, contrà, post data decem Præcepta hoc factum volunt[h]. ¶ *Et septuaginta*] Qu. Quinam erant hi 70? Resp. 1. Arbitrio Mosis electi erant[i]. 2. Eosdem illos fuisse qui Num. 11. prophetârunt, quidam volunt[k]. Hi, ex consilio Jethronis electi, Exod. 18. hîc confirmantur in officio revelatione cœlesti[l]. Obj. At illi electi sunt post discessum à monte Sinai, Num. 11. Resp. Imò verò illos jam antea pro Senioribus habitos liquet ex Num. 11. v. 16[m].

2. *Solúsque Moses*] Nempe, cum Josua[n], qui erat minister ejus. Cum domino & artifice semper admittitur minister & instrumentum[o]. Tres hîc gradus notandi: 1. Populus subsistit ad montis radicem; 2. Aaron & reliqui veniunt ad partem medianam; 3. Moses cum famulo accedit ad summum montis[p]. Commendat hoc distinctionem graduum & officiorum in Ecclesia[q].

3. *Venit Moses*] Credo hæc ponenda in principio capitis; frequentissimum autem est in S. S. sententias transponi, & rei gestæ ordinem negligi. ¶ *Et narravit plebi*] ספר sign. *numerare*, & indè, (quia narrans unum post aliud narrat, acsi numerâsset) *narrare*[s]. Ut illi assensum præstarent, & Legem admissam firmiùs retinerent †. ¶ *Judicia*] Jura 4 prioribus capitibus explicata[t]. ¶ *Facimus*] Nondum enim noverant τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου, Rom. 8. 3[v].

4. *Scripsit universos sermones*] Mirum valde quòd hæc omnia mente retineret, & postea scriberet[x]. Decalogum scripsit Deus in Tabulis lapideis, Exod. 31. 18. Reliqua scripsit Moses in librum, Hebr. 9. 19[y]. ¶ *Duodecim titulos*, ità Sy. מַצֵּבָה] *Statuas*, O. Ma. V. Mo. *monumenta*, Ar. *stationes*, V. Ma. *columnas*, Ti. V. Ma. G. *lapides*, ο'. Erant 12 lapides erecti[z]; (ad ostendendam pacti perpetuitatem, quum lapides diu durant[a].) Alii sic; ex 12 illis saxis unum altare constructum est[b]. Alii 12 altaria faciunt[c]. ¶ *Per duodecim tribus*] Vel, *secundùm* (in, ο'.) *duodecim tribus*, Sy. Ar. Mo. A. *Pro 12 tribubus*, i. e. ut essent 12 tribuum symbolum[d].

5. *Misitque juvenes*] Vel *pueros*, [ità plerique,] quibus administris Moses in sacrificio uteretur, cùm solus omnia præstare non poterat †. *Primogenitos*, vertunt Onk. & Jon. & Ar. & AE. & RS. in BA. 1. 2. 50. 575. ità L. Me. Jun. A. Hi ante sacerdotium institutum erant sacrorum administri, Exod. 13. 2[f]. Vide Num. 3. 41[g]. ¶ *Vitulos*] Per appositionem dictum[h]. Hæc ut præcipua nominantur, sed oblata erant & alia, boves & hirci, ut docet Apostolus, Heb. 9. 19 *. & colligitur ex versu 5. hujus capitis, ubi *holocausta offerunt*, in quibus hirci solebant offerri, Levit. 1. 10. Num. 7. 27[l].

6. *Fudit super altare*] Quod Deum repræsentabat fœdus cum populo ineuntem[k]. Atque adeò *super librum*, juxta Heb. 9. 19[l]. quem deposuit vel in altari, vel circa altare[m], ut ex eo sanctificaretur[n]. Pariter *Lucianus*, in libro de *Sacrificiis*, *Sacerdos*, inquit, *sanguinem ara circumfundens*[o]. Ità Deus more prisco fœdus sancit sanguine, & ostendit se cum illis quàm humanissimè agere, ut parem cum pari, nec nisi consentientibus Legem dare velle[p].

7. *Volumen fœderis*] Heb. *librum*, &c. Sed quem librum? nam Tabulam & Legem nondum de monte attulerat. Resp. 1. Librum qui scriptus erat de creatione mundi usque ad dationem Legis[q]. 2. In hoc libro non erant scripta decem Præcepta, sed tantùm illa 57 præcepta priùs memorata: Et hæc quidem dedit Deus, quia ista populus recipere & observare non poterat. Nec credibile est Deum voluisse illos jurare se præstituros eam Legem, quam nec audire ferrent; Nec opus erat ea populo prælegi, quæ ex ore Dei audiverant; nec scribi in Tabulis lapideis, quæ hîc inscripta erant. Perpendant hoc qui existimant Sabbatum (prout in Decalogo habetur) Judaicum esse & ceremoniale[r]. 3. Præcepta Legis intellige quæ Exod. 20. 21. 22. & 23. habentur †. Librum in quo continebantur promissiones Dei, & stipulationes, sive leges, per quas populus officii sui erga Deum ex fœdere monebatur[s]. ¶ *Legis audiente*

† Pi. f Jun. Pi. O. g O. He. in L. h L. i Tr. in Bo. La. k Ità Bo. Riv. Walth. l Walth. m Bo. Riv. n Riv. ad v. 13. o Bo. ad v. 13. p Riv. A. q Riv. s O. † Me. t Ma. & Bo. v Jun. A. x O. y A. z O. Me. a O. b L. Me. c L. d Pi. † O. f Jud. Pi. A. g A. h V. * A. l Walth. k Jun. Pi. l A. m Walth. n A. o BA. 1. 2. 33. 324. p T. q RS. in M. r L. specul. in Exod. † Walth. s Jun. Pi.

dicente populo, ויקרא] *Altè, seu magnâ voce, legit*, O. *clamavit*, O. Ma. Nec sine miraculo potuit à toto populo audiri: sed crediderim eum sæpius in diversis locis, aut eadem diversis auditoribus, legisse [x].

8. *Respersit in populum*] i. e. Super 12 columnas, quæ populum repræsentabant [a]: etiam super duodecim juvenes è primogenitis [y]: vel, super Seniores populi, qui manus loco populi imponunt, Levit. 4. 15. Deut. 21. 2 [z]: vel, super totum populum qui accesserat [a]. At Ch. habet, *aspersit super altare, ut propitiaretur pro populo.* Effusio & aspersio sanguinis significat, 1. Fœdus stabile fore & firmum, etiam cum vitæ discrimine [b]: 2. Transgressorum Legis sanguinem debere effundi [c].

10. *Et viderunt Deum Israel*] *Viderunt gloriam Dei*, Ch. vel, *angelum Dei*, Ar. *locum ubi steterat Deus*, o'. [At Sa. vers. habet, *metuerunt Deum Israel*; quasi à ירא *metuit.*] i. e. Quandam ejus similitudinem [d], humanâ & augustâ specie †. Sed id incertum [f]: & multa obstant. 1. Quòd Deum nemo vidit, 1 Tim. 6. 16 [g]. 2. Noluit se Mosi ostendere effigie humanâ [h]. 3. Quòd dicitur Deut. 4. 15. *Non vidistis ullam similitudinem*, &c [i]. At notat T. non plebem vidisse, ne idolum fingeret, sed tantùm Seniores. Respondetur, Si principes vidissent, non potuit Deus ita loqui [k]. Alii exponunt, *Deum*, i. e. signa præsentiæ Divinæ [l], nempe, nubem splendidam, è v. 15 [m]. Viderunt solùm pedes [n]. Formam quandam valde lucidam, velut hominis tergum obvertentis [o]. ¶ *Quasi opus lapidis sapphirini*, כמעשה לבנת הספיר] *Velut opus lateris* (vel *lateritium*, Sa.) *sapphiri*, sive *sapphirini*, Sy. M. P. Sa. O. Mo. Ma. V. L. Dicunt Hebræi, Deum voluisse illis in memoriam revocare molestias Ægypti in conficiendis lateribus, & quòd ex populo servili liber ac Divinus factus esset; ut lutum illud jam in pretiosissimum lapidem mutatum videretur [p]. *Quasi opus lapidis pretiosi*, Ch. Sapphirus cærulei coloris est, & aureis punctis collucet [q]. Alii legunt, *quasi opus albæ sapphiri*, & sapphirum candidi coloris esse dicunt [r]. *Simile quid candori adamantis*, Ar. Alii, *velut opus mensæ sapphirinæ*; i. e. ex sapphiro lata & complanata in modum mensæ †. ¶ *Et quasi cœlum*, &c. כעצם השמים לטהר] *Quasi color* (*aspectus*, Ch. P.) *cœli cùm serenum est*, Sy. Ch. P. *sicut ipsissimum cœlum in serenitate*, Sa. Ar. *velut substantia* (vel *essentia*, vel *corpus*) *cœli in puritate*, vel, *præ puritate & munditia*, V. *quasi robur cœli*, i. e. cœlum robustum & forte [s]. Cœlum serenum favorem Dei significavit (observantibus mandata sua,) quemadmodum cœlum nubilum iratum Deum exhibet, Jer. 4. 23, 28. Zeph. 1. 15 [t].

11. *Nec super eos qui procul recesserant*] Seniores, qui à plebe recesserant, & cum Mose in montem ascenderant [u]. ¶ ואל אצילי בני] Vertunt, *ad* (*adversùs*, Ar.) *principes*, M. P. Ch. Ar. *ad nobiles*, A. *in laterales*, Sa. vers. *adversùs Seniores*, Sy. *ad separatos*, Mo. O. qu. separatos & segregatos à reliqua turba, q.d. egregios [x]. Optimates [y]. *Super separatos*, i. e. *electos*: ut rectè Græci, Ezec. 42. 6. אצל vertunt ἐχόμενα [z]. Vel, *ad propinquos*; q. d. quamvis appropinquâssent, non læsit illos. Vide Isa. 41. 9. אצל est *apud, juxta*, Gen. 41. Nehem. 2 [b]. ¶ *Misit manum*] [Ita plerique: sed variè intelligunt.] 1. Q. intelligunt afflatum spiritûs prophetici, q. d. Deus illos non tam largiter afflavit sicut Mosen, qui tantam vim Dei in se sentiebat, ut per 40 dies & noctes nihil ederet ac biberet; illi verò *comederunt*, &c. i. e. opus habebant cibo corporali [c]. 2. Non occultavit se eis, sed revelavit. Ità Exod. 33. *Tollam manum, & videbis*, &c. Positio manûs designat occultationem sui, & subtractio manûs, revelationem [d]. 3. Non læsit †. *Non intulit manum*, Ti. *non extendit manum*, Sy. *non misit plagam suam*, Ar. non occidit, aut affecit eos ullo malo [f]. Cùm alioquin recepta erat opinio, eos qui vidissent Deum statim morituros, infra 33. 20. Gen. 16. 13. & 32. 30 [g]. & Jud. 13. 22. *Nihil illis nocuit.* Sic sumitur *mittere manum*, Esther. 2. 21 [h] item Nehem. 13. 21: Psal. 55. 21 [i]: & Gen. 37. 22. 1 Sam. 24. 7. Psal. 138. 7 [k]. *Et nullum illis incommodum fuit*, Ch. in V. Neque enim temerè, sed Dei jussu, ascenderunt [l]. Et eos non fuisse læsos argumentum est quod sequitur [m]. In Græco est, ὁ διαφωνοῦν, *non dissonans ne unus*: [Ità vertit F. co. At G. vertit, *nemo desideratus est*, ex Num. 31. 49. & Ezec. 37. 11. ¶ *Comederunt ac biberunt*] i. e. Vixerunt, sani, incolumes manserunt, quod synecdochicè hic exprimitur [n]. Subaudiri potest nonnihil, sic, *Et viderunt Deum, sed non sunt mortui, imò postea comederunt*, ut antea [o], & alias vitæ functiones exercuerunt [p]. [Ar. habet, *& vixerunt, & comederunt & biberunt.*] Edebant & bibebant, præ se ferentes signa lætitiæ & gaudii [q]. Post visionem illæsi convivium agitabant [r]. Alii sic. Non edebant, sed tanto gaudio affecti fuissent perinde ac si lautissimo convivio quodam refecti fuissent †. Sic in *Elle Shemoth Rabbah* dicunt, *pascebant oculos gloriâ Dei.* Vide Luc. cap. 22. vers. 30 [t].

12. *Esto ibi*] i. e. Mane ibi. Sic 1 Timoth. 4. 15. *in his esto*, i. e. mane [u]. ¶ *Dabo tabulas*] Hæ erant de sapphiro [x]. ¶ *Et legem*, והתורה] A ירה *docere*, & *descendere*; Doctrina à docente in audientem descendit, ut pluvia, Deuter. 32. vel, à תור *explorare, scrutari*, quòd jugiter sit exploranda & meditanda. Dubium est, an Deus cuncta scripsit, an (quod potius crederem) decem tantùm Præcepta [y].

13. *Et Josue*] Qui ivit usque ad terminos montis, & ibi fixit tabernaculum, ibique mansit ad Mosis reditum [z]. Quod patet ex Exod. 32. 17. Quæritur ergò quid fecit; an jejunus mansit, ut Moses? Abulensis censet eum contemplationi vacâsse, ità tamen ut se sustentaret Mannâ cadente, & fonte, Deuter. 9. 21 [a]. ¶ *Ascenditque*] i. e. Ascendere volens. ¶ *In montem*] In altiora montis [b].

14. *Exspectate hic*] Ad verb. *Exspectate nos hic*, Ch. Sy. M. Ti. V. JT. scil. me & Jehovam [c], vel, me & Josuam [d]. *Hic*, nimirum, vel in castris, vel in inferiori parte montis, versamini: non autem illos exspectare voluit in declivi montis, tunc enim frustrà suam illis potestatem delegâsset †. *Sedete*, vel *manete, nobis hic*, Ar. A. vel, *pro nobis*, A. vel redundat *nobis*, O. ¶ *Si quid natum fuerit quæstionis*, מי בעל דברים] *Quis dominus* (*possessor*, Sa.) *verborum*, Mo. O. V. Ma. מי pro אשר, *is qui fuerit dominus verborum*, i. e. qui causas habuerit loquendi, h. e. qui habuerit lites [f]. *Qui habuerit judicium*, Ch. o'. vel, *negotium*, Sa. Sy. Ar. vel, *causam*, O. M. P. Ti. Nomen בעל, inter alia, possessionem indicat; & דבר sæpe pro *negotio*, aut *re*, usurpatur [g]. Alii, *quis superior verborum*, i. e. qui fuerit in lite actor, hic enim reo superior videtur [h].

16. *Et habitavit gloria*, &c.] *Quievit*, Ar. *resedit*, Sa. *descendit gloria Dei*, o'. ¶ *Tegens illum nube*] Tanquam ministrum Dei, ut exponit Maimonides. Solent enim in Synagoga operiri חזנים, qui Epiphanio Ἀζανῖται quibus respondent in Ecclesia Diaconi, ferentes orarium. Nubes hîc significat imbecillitatem intellectûs nostri circa Divina [i]. ¶ *Septimo die*] Non statim: voluit Dominus ostendere gravitatem suam [k], & Mosen præparavit ad Leges recipiendas [l].

17. *Species gloriæ Domini*, ità o'. JT. ומראה כבוד יהוה] *Aspectus* (*visio*, Ch. M. Ma.) *gloriæ*, Mo. P. Ti. *Visa est gloria*, O. *Vidit gloriam*, Sy. *Aspectus angeli Dei*, Ar. ¶ *Quasi ignis*] *Quasi* non similitudinem, sed rei veritatem, significat; ut Joh. 1. 14. *quasi unigenitum* [m].

18. *Ingressus medium nebulæ*, בתוך הענן] Vocat Hebraismus esse intra aliquid, *esse in medio*: In Evangelio, *erat navis in medio maris*, i. e. intra mare; in Psalm. *surgebam mediâ nocte*, i. e. intra noctem; Jos. 3. *in medio Jarden*, i. e. intra Jarden, nam solos pedes intinctos habebant [n]. Dices, Mosen non potuisse ingredi, Exod. 40. 35. Resp. Ibi relictus erat naturalibus suis viribus, hîc autem peculiaris vocatio, v. 16 [o]. ¶ *Quadraginta diebus*] In quibus nec comedit nec bibit, Deut. 9. 9 [p]. In his tamen 40 numerantur

merantur sex illi, v. 16 q. Dum colloquio & præsentiâ Dei frueretur, non indigebat aliis cibis r.

CAP. XXV.

1. LOcutus est] Hic septima est hujus libri Partitio, dicta תְּרוּמָה †.

2. *Ut tollant mihi*, וְיִקְחוּ לִי] *Ut* (vel, *&*) *accipiant mihi*, &c. Ma. Ti. ό. Ar. Sa. P. i. e. ut accipientes offerant mihi oblationem, Ma. A. Notant esse Ellipsin verbi conjugati, quam peregrina constructio indicat. Sic Exod. 18. 12. & 27. 20. Gen. 12. 12. & 43. 33 s. ¶ *Ut separent mihi*, Sy. vel, *coram me*, Ch. ¶ *Primitias*, ità ό. & Ch. *separationem primitiarum*, תְּרוּמָה] *Elevationem*, Mo. M. O. Ma. i. e. oblationem; sic dictam u, vel quia, cùm Deo offerebatur, elevabatur sursum; vel, (quod meliùs) quia ex aliis bonis levabatur & separabatur v. Alii, *separationem*, ità Sy. M. F. Ac. i. e. de bonis suis separata x. Alii, *oblationem*, P. M. Sa. O. JT. A. nempe, spontè factam y. ¶ *Qui offeret ultroneus*, אֲשֶׁר יִדְּבֶנּוּ לִבּוֹ] *Cujus sponte offeret cor ejus*, O. P. A. *quibus visum fuerit cordi*, ό. *quem spontaneum faciet cum cor ejus*, Mo. Ma. A. *qui cor suum ex munificentia appulerit*, Fi. *quod spontè voluerit cor ejus*, Sa. *cujus animus liberalis est*, Ar. *qui voluerit ex corde suo*, Ch. *quod cogitaverit in corde suo*, Sy.

4. *Hyacinthum, & purpuram, coccumque bis tinctum, & byssum*] Quatuor colores in velis quatuor elementorum imagines; coccinum ignis, hyacinthus aeris, purpura maris, byssus telluris. Ut enim intimum adytum mundi supercœlestis, ità Templi pars maxima mundi aspectabilis, tenebat imaginem: Septem lychni, Planetarum, 12 panes, Zodiaci, symbola. Vide quæ ad Matt. 27. 51 z. Ità monebantur ministri tabernaculi continuè pro toto mundo, quem repræsentabant, Deo supplicare a. Hebræi omnium istorum nominum proprias significationes ignorant; unde constat quàm parùm in hujusmodi rebus eis fidendum sit b. ¶ *Hyacinthum*, תְּכֵלֶת] Vel *hyacinthinum*: [ità omnes vertunt, præter Sy. qui *flavum sericum*.] Licèt hic colores tantùm memorentur, non autem materia illis imbuta, *lanam* tamen fuisse sic tinctam docet Paulus, Heb. 9. 19 c. docent & Hebræi d. *Fila*, seu *lanea*, seu *linea* e. Constat hyacinthum fuisse *lanam*, aut *sericum*, quia filari seu neri poterat? Vide Exod. 35 f. Hyacinthinum autem colorem vel rubrum purpureum, vel ei simillimum, plerique faciunt. Quod falsum esse, & hyacinthum cæruleum esse cœlóque concolorem, sic probo. 1. Quia hic color est tùm floris hyacinthi, (unde *hyacinthos cæruleos* vocat Columella de Hortos) tum *lapidis*, quem *fluctuicolorem* vocat Martianus Capella: & sic afferunt Ambros. Andreas Cæsar. Hi. & Aq. & Sym. & Th h. 2. Hyacinthum cum cœlo in colore conferunt Ph. Jo. Antiq. 3. 8. Orig. Hi. Nec credibile est veteres illos ejus colorem ignoràsse. 3. Hyacinthinum colorem à purpureo distinguunt & Xenophon, (qui Abradatæ tribuit *tunicam purpuream & comam hyacinthini coloris*,) & Democritus Ephesius, (*Calasires*, inquit, *αἱ μὲν πορφυραῖ,—αἱ δὲ ὑακίνθιναι*,) & Exod. 26. 31. ubi תְּכֵלֶת distinguitur ab אַרְגָּמָן, quod *purpuram* esse certissimum est. Et sic constanter vertunt Græci, Chaldæi, Syri & Arabes i. Notandum præterea est, plura esse concharum genera ex quibus purpura elicitur, purpuram propriè dictam, conchylium; & muricem, seu buccinum: Et licèt hæc nomina promiscuè usurpantur, & conchylium pro purpura sumunt Lucret. lib. 6. vers. 1072. & Vitruv. 7. 13. aliique; hæc tamen distinguunt Plin. l. 9. cap. 36, 37, 38, 39. & Dioscor. l. 2. cap. *de onyche*. Et conchyliis glaucum colorem, marique similem, tribuit Plin. 9. 36. תְּכֵלֶת ergò ex *conchyliis*, & אַרְגָּמָן ex *purpura* propriè dictæ, sanie factam existimo k. [Plura, si lubet, vide in Auctore.] Hebræi (Judæi Germani hodie, ait V.) interpretantur *lanam blavam*, h. e. cærulei coloris l. Nonnihil confirmatur ex Num. 15. 38. ubi vittæ color cæruleus, sive aereus, eos admonuit (ut notant Hebræi) hæc præcepta cœlitùs à Deo profecta esse m. Alii ex Hebræis *lanam viridem* interpretantur, M. F. ità RS. *Viridem marinum*, sive *cæsium*, intelligo n. Alii Hebræorum *flavum* vertunt, Ma. ità K. in F. Hic color tinctus est sanguine cujusdam vermiculi o. Quibusdam est *genus violæ verum*, *colore obscuræ purpuræ* p. Color convenit cum hyacintho lapillo pretioso, & cum hyacintho flore. Color est violaceus, vel cæruleus q. ¶ *Et purpuram*, [ità omnes reddunt,] וְאַרְגָּמָן] Aiunt esse *colorem rubeum*, sive *igneum*, *scarlatam*: alii, *colorem carmesinum* r. ¶ *Coccumque bis tinctum*, וְתוֹלַעַת שָׁנִי] *Colorem lucidum*, Ch. in F. *colorem pulchrum*, K. in M. q. d. rubricatam rubedinem, significat enim tam תּוֹלַעַת quam שָׁנִי *colorem rubeum* †. Notant *Tolaghat* esse *vermiculum qui ex grano cujusdam fruticis, figurâ lentis aut pisi, nascitur* s. Asserit hoc magnus Salmasius in Solinum. Hinc *κόκκος* (qui *frutex* est Dioscor. l. 4.) in Glossis nostris est *vermiculus*, & in iisdem, *fucus*, *vermiculus* u. Apud nos, in regno Valentino, pauperes his vermibus colligendis & divendendis vitam tolerant. Specie pediculum refert. Ab hoc grano pannos *granam*, *scarlatam*, seu *cochinium*, dicimus x. Colorem *carmesinum* vocant y, seu *scarlatinum*. Lucidior est purpurâ z. Vermem rubri coloris significari constat ex Esa. 1. 18. *si rubra—tanquam vermiculus*, & Thren. 4. *qui alebantur super* תּוֹלָע a. De voce שָׁנִי vide quæ ad Gen. 38. 28. ¶ *TOLAGHATH SHANI*.] Variè reddunt. *Vermiculum cocci*, Mo. Pi. *vermiculum secundarium*, Ma. *coccum*, Sy. *coccinum*, Ch. M. *coccinum dibaphum*, Ma. JT. Ti. seu *duplex*, ό. Sa. dicitur שָׁנִי à duplicatione vel intensione coloris b: vel, à duplicitate filorum c. ¶ *Byssum*, ità Ch. Sa. Sy. Ar. Mo. P. Ti. Ma. שֵׁשׁ] Est lini genus subtilissimum & candidissimum. Ità Hebræi omnes d. Quidam *gossipium* vertunt, vel, *linum xylinum* †. Et verò admodum probabiliter. Hoc *linum* est Plinio 19. 1. at *lanam* vocat Pollux 7. 17. Fortè medium quid est inter linum & lanam. Verùm cùm sacerdotis Ephodem lino & lanâ constitisse, eique soli hoc concessum esse, disertè affirmat Jo. Antiq. 4. 8. mallem materiam hanc laneam fuisse, sed subtilissimam & mollissimam f. *Ex hoc vestes factæ gratissimæ erant sacerdotibus Ægypti*, ait Plin. l. 19. c. 1. At *in ædibus sacris vestes laneas gestare illis profanum erat*, Herod. l. 2. num. 81 g. ¶ *Pilos caprarum*, [ità ferè omnes reddunt,] וְעִזִּים] *Et capras*. Sed omnes intelligunt *pilos*, vel *lanam*, *caprarum* h. Vide Gen. 42. 33. Additur in Græco i. *Molliores pili caprarum*, At.

5. *Pelles ianthinas*] *Hyacinthinas*, ό. Inter hos colores vel nullum, vel exiguum, est discrimen k. ¶ וְעֹרֹת תְּחָשִׁים] *Pelles melium*, sive *taxorum*, *thursorum* l. Congruit sonus vocis. Eorum pellis arcendis injuriis idonea, Plin. 8. 38 m. Duo de his pellibus ex Scripturis venatus sum. 1. Esse crassas & duras, quæque imbres propulsarent, Exod. 39. 2. Ex eis calceos fieri, Ezec. 16 o. Hebræorum alii dicunt fuisse hoc animal tantùm in diebus Mosis, & varii coloris fuisse p. Aliis *bos* erat: ità AE. in F. תַּחַשׁ *animal* est Hebræis, viverræ nimirum, aut martis, aliquod genus; quod docet BA. ex He. & Arab. Aliis (quorum princeps est RS.) *taxus* est. Non placet: Quia taxonis in pellicijs nullus, aut rarus, usus, nihil in ejus pelle magnificum; quod tamen in calceis תַּחַשׁ esse constat, Ezec. 16. 9, &c. At calceis ex pelle taxonum nec lixæ libenter uterentur. Existimo igitur תַּחַשׁ non esse *animalis*, sed *coloris*, nomen. Ità veteres Scripturæ interpretes quotquot fuerunt. *ὑακίνθινα* reddunt ό; *ἰάνθινα*, Aq. & Sym. Nonnulli, *πυρροειδῆ*, tanquam *ignei coloris*; nisi malis, *πορφυροειδῆ*, *pelles nigras*, Ar. & Sa. *Pelles coloris cælestis*, Ar. MSS. At Sy. & Chald. habent *sasgona*, quod nomen est non *animalis*, (ut Hebræi volunt) sed *coloris*; quod sciunt hodierni Syri, & patet ex Exod. cap. 26. 14. & 39. 4. ubi Sy. distinguit inter *pelles arietum rubras*, & *pelles arietum SOSGANNA*. At quis color sit, non liquet. Alii *ianthinum* vertunt, alii *cæruleum*, alii *subnigrum*: mihi videtur esse color *hysginus*, qui color *ianthino* aut *hyacinthino* proximus. (Plin. 20. 26. Nicand. vers. 511. Salmas. ad Solin.

q Me. La. r Riv. † V. s Ma. ex Jun. u Ma. Gen. V. x F. y G. He. in M. z G. a T. b O. c A. d A. ità L. M. T. F. e T. f O. h BA. i BA. 2. 5. 10. k BA. 2. 5. l M. F. ità He. & Græci & Arabes in BA. 2. 5. 10. 731.

m F. n BA. 731. o Ità He. in F. p Ms. q T. r Ms. | M. BA. s Ma. u BA. 1. 4. 27. 624. x Ms. y M. F. T. z M. F. a O. b Ms. c O. d T. ità L. Me. T. O. Ms. † Ità Jun. Pi. Vil. lalp. & Prado in Bo. f Bo. g Ms. h Ms. ità L. Me. O. A. i A. k Bo. l Ità Ti. M. F. V. Ch. Ms. P. JT. A. m A. o O. p F. ex RS. & K. V.

Solin. p. 272.) Et hi tres colores ità inter se differunt, ut ad purpuram proximè accedant. In Ezec. 16. ergò אֶנְעֲלֵךְ תָּחַשׁ rectè redditur, *& calceavi te purpurâ*, i. e. purpureis calceis; quod Regum vel Nobilium gestamen erat. Procop. l. 3. Virgil. &c. ¶ *Et ligna Setim*, sic Ch. Sa. עֲצֵי שִׁטִּים] Occurrit tantùm Esa. 41. 19. & in historia Tabernaculi. *Ligna cedrorum*, K. in M. A. Ca. Ma. JT. *ligna imputribilia*, ἄσηπτα, o'. Jo. in Ca. Quod cedro maximè convenit. Alii, *piceam*, F. Ma. vel, *abietem*, Ma. Alii, *buxum*, F. *ligna ebeni*, Sy. *lignum sanctum*, Ar. Alii, *spinam*: ità & Hi. in Ma. *Est* (inquit Hieron. in Ma.) *genus arboris nascentis in eremo, similis spinæ albæ*, (nempe *colore & foliis*, *non magnitudine*; *alioqui grandes hæ arbores sunt*, ut alibi Hieron. ad Joel. 3. 23 †.) Lignum hoc fortissimum, solidissimum & pulcherrimum, esse dicitur. Erat hoc genus ligni quod in deserto circa montem Sinai crevit. Q. sic dictum volunt à loco, Num. 25. 1. ubi maxima horum lignorum copia.

6. *Oleum ad luminaria*, [sic plerique,] לַמָּאֹר] *Ad accendendum*, Sy. *in illuminationem*, o'. Ar. ¶ *Aromata in unguentum*, בְּשָׂמִים לְשֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה] *Aromata ad oleum unctionis*. Alii, *unguentum odoriferum*, V. Significat בְּשָׂמִים *species odoriferas in hortis crescentes*. ¶ *Et thymiamata boni odoris*, וְלִקְטֹרֶת הַסַּמִּים] Vertunt, *ad suffitum* (vel, *incensum*, Ch. *pro incenso*, M. vel, *thymiamate*, P.) *aromatum*, P. V. sic Sa. Mo. O. (sive *suavium odorum*, V. M. sive *odoratum*, V.) Al. *Aromata* (*odoramenta*, Ma.) *ad suffitum*, Ti. Ma. סַמִּים Hebræis significant *aroma* in genere; sed posset esse *species aromatis*.

7. *Onychinos*, שֹׁהַם] Omnes ferè *Onycham* vertunt, Ma. *Sardonyches*, JT. Lapis est pretiosus candorem habens unguis humani. Alii vertunt, *lapides Sardii*, o'. *Crystalli*, Sy. Ar. *Berylli*, A. ¶ *Et gemmas ad ornandum*, אַבְנֵי מִלֻּאִים] *Lapides in sculpturam*, o'. vel, *ut impleant cælaturas*, Ch. *connexionis*, Ar. *pretiosos*, Sy. *integros*, Sa. vert. O. *non cæsatos*, O. *insititios*, Sa. JT. *qui intrudantur*, M. vel, *includantur*, Ti. *Lapides plenitudinum*, seu *impletionum*: ita P. Mo. O. Ma. Sic vocant, vel, quòd impleant *palas*; capsulas & loca (in auro & argento) pro ipsis includendis fabrefacta: vel, quibus impleri, perfici, ornari debebant Ephod & Rationale. [*De Ephod & Pectorali* vide ad Exod. 28.]

8. *Habitabo in medio eorum*] Indè responsa dabo, infrà v. 22. q. d. Habebunt me semper præsentem. Hæc præcepit Deus, ut eos averteret ab idololatria.

9. *Juxta omnium*, &c. כְּכֹל אֲשֶׁר אֲנִי מַרְאֶה אוֹתְךָ אֵת תַּבְנִית הַ] Ad verb. *Secundùm omnia quæ videre facio te*, &c. Ar. V. Ma. vel, *ad te*, Ma. תַּבְנִית *similitudinem* vertunt Ar. Ch. *exemplar*, M. V. *ædificium*, O. vel, *structuram*, Ma.

10. *Arcam*, &c. אֲרוֹן עֲצֵי שִׁטִּים] *Arcam ligna* (vel, *lignorum*, vel, *de lignis*) *Shittim*, Ma. אֲרוֹן *arca*, in quam res colliguntur asservandæ, est ab Æthiopico אָרָה *colligere*, Matt. 13. 28, 30. Imitati hoc Gentiles deorum mysteria in capsulis portabant: Apul. Asin. aur. 11. & Tibull.

11. *Et deaurabis*, ità o'. וְצִפִּיתָ] *Speculabilem reddes*, tersam, politam, pulchram, Ma. Alii, *operies eum*, Ch. Sy. Ar. JT. O. Sa. Mo. צָפָה in Kal est *speculari*, in Pihel contrà, *abtegere aliquid ne appareat*. ¶ *Intus & foris*, [מִבַּיִת וּמִחוּץ] Ad verb. *ex domo*, seu *à domo*, & *extrà*. Hic quòd ea quæ domi sunt intrà esse videntur. ¶ *Coronam*, ità plerique, זֵר] *Circulum*, Ch. *limbum*, JT. limbum prominentem quadratum. Notant fuisse ab exteriore parte Arcæ, quo tegebatur Propitiatorii cum Arca commissura; ut apparet ex comparatione v. 17.

12. *Quos pones per quatuor arcæ angulos*, פַּעֲמֹתָיו] [Plerique *angulos* reddunt;] *impages*, JT. *pedaturas*, *percussuras*, Ma. Nempe, vel pedes aut bases arcæ, quibus arca sustentabatur: vel commissuras ipsas tabularum ab utroque latere arcæ; ut annuli seu circuli non essent in basi arcæ, sed in medio supernè. Vide 1 Reg. 7. 30.

15. *Semper erunt*] Vide 1 Reg. 8. 8.

16. *Pones que in arca*] Sic Ch. Sa. Sy. Ar. M. P. JT. *Dabis ad arcam*, Mo. *Injicies* (*repones*, Ti.) *ἐμβαλεῖς*, o'. ¶ *Testificationem*, הָעֵדֻת] *Testimonium*, Mo. o'. Ma. *testamentum*, Ch. Tabulas Legis. Decalogum. Vide suprà 16. 34. Sic dicebatur, vel, quia attestationem continet Divinæ voluntatis; quomodo Deus coli voluit: vel, quia erat publicum instrumentum, seu testimonium pacti fœderis inter Deum & populum: vel, quòd testimonium esset adversùs eos, si prævaricati essent. Arca autem vicem præstitit omnium imaginum quas habebant gentes. Verto, *oraculum*; quod est, Dei monitum: עוּד autem non solùm est *testari*, sed & *monere*, Exod. 19. Vid. 2 Tim. 2. διαμαρτυρόμενος.

17. *Facies & propitiatorium*, כַּפֹּרֶת] Q. vertunt, *tegmen*, vel *operimentum*; ità Ar. O. Mo. Tabula quæ superponebatur arcæ. *De hac voce vide quæ ad* Gen. 32. Alii, *propitiatorium*; ità Ch. Sa. Sy. o'. M. P. Ti. O. Qui sic vertunt, potiùs habent rationem verbi à quo deducitur, quàm rei: nam כִּפֶּר est *placare*. כָּפַר est *tegere*, indéque metaphoricè *tegere peccata*. Quia כִּפֶּר sign. & *expiare*, & *linimento tegere*, verto, *operculum propitiatorium*. Propitiatorium fuisse operculum arcæ, nec arcam aliud habuisse, multi volunt. Rationes sunt. 1. Scriptura non meminit alterius operculi. 2. Ejusdem est longitudinis & latitudinis cum arca. 3. Alioqui arca operta fuisset atque hiasset; quod absurdum. Ut hoc operculum tegebat Legem, ità Christus tegit peccata nostra, nè Lex damnet nos. Vide Rom. 3. 25. Alii contendunt Propitiatorium non fuisse arcæ contiguum, sed supra arcam elevatum; & sustentatum fuisse vel alis vel manibus Cherubinorum. Priores autem Propitiatorium faciunt Dei scabellum; sedem verò ejus, alas Cherubim sibi invicem junctas.

18. *Duos Cherubim*] Ambigitur de horum forma, & verbi significatione. 1. Quibusdam est nomen universale ad omnem figuram. 2. Aliis erant formâ avium quarundam, quas nullus unquam viderit, sed Moses earum imagines vidit in monte. 3. Aliis erant formâ humanâ, sed augustiore. Habebant formam puerorum. Erant quasi juvenes alati. Ità Hebræi alii, & Christiani †. Probant, 1. ex vocis compositione, כְּרוּב à כְּמוֹ רַבְיָא, *quasi puer*. Argumentum admodum infirmum. 2. Angeli nusquam aliâ specie apparuisse leguntur. [Aliis non placet.] 1. Nusquam legimus talem eorum formam, sicut alias formas habemus in Ezeciele. 2. Tum brachia impedivissent alarum extensionem. 3. *Facies Cherub* Ezec. 10. condividitur *faciei hominis*. 4. Aliis erant μοσχάρων, (*formâ vitulorum*) sterilitatis & fœcunditatis præsides, idque in Josephi memoriam. Probatur ex Ezec. Quod שׁוֹר est Ezec. 1. 10. est כְּרוּב Ezec. 10. 14. [Vide quæ ad Exo. 32.] Hæc præcipua forma. Sed videtur ei fuisse species 4 animalium. Vultus hominis, alæ aquilinæ, leonia jubæ: quæ sunt quatuor פָּנִים *ὄψεις* Ezec. qui compositam illam formam modò חַיּוֹת vocat, ut c. 1. 5. modò חַיָּה, ut 10. 15. Hæ quatuor formæ significant id quod Deus explicat Exod. 34. 6. Deum nimirum esse celerem ad benefacta, tardum ad vindictam. Homo bonitatis symbolum; aquila, celeritatis; leo, vindictæ; pedes bovini, tarditatis; unde Græcum βοὸς ποδί, (*pede bovino*.) Vide quæ ad Gen. 3. 24. ¶ *Et productiles*, מִקְשָׁה] Vertunt, *tornatiles*, o'. *fusiles*, Sy. *conflatiles*, Ar. *ex auro ductili*, Sa. *Opere ductili*; ità Ch. V. non lusorio; V. Me. Ma. Alii, *opere integro & solido*, M. Ti. ut, scilicet, tam operculum quàm Cherubim fuerint opus unum absque ulla junctura factum †. *Duro & gravi*: q. d. aurum non vacuum erat, sed plenum. *Continenti opere*, i. e. partibus firmiter cohærentibus, non exemptibilibus mobilibúsve. Alii sic, *perplexitatem*, *crispitudinem facies eos*, i. e. opere duro, firmo & denso. Vox significat quidquid est naturâ vel arte perplexum. Sic Jer. 10. 5. Isa. 3. 8. & 3. 24. ¶ *Ex utraque parte*, מִשְּׁנֵי קְצוֹת] *De duabus extremitatibus*, Ma. *In duabus*, &c. non, *à duabus*, &c. מ pro ב positum; ut in fine v. 19. מִן ponitur pro ב, & noster vertit *in duabus*. Qu. Quînam erat Cherubinorum situs? Resp. Stabant supra propitiatorium, illúdque totum, partim alis, partim corpore, tegebant; juxta

longitudinem cum alis, juxta latitudinem cum corpore. Et præterea alis suis sedem præbebant Deo. Ità Jo. Antiq. 3. 6. qui erat sacerdos doctissimus, &c. Atque hinc sedere dicitur Deus, non in Propitiatorio, sed super Cherubim, Psal. 79. 2. Et Arca vocatur *scabellum pedum Dei*, Psal. 98. 5[k].

19. [מִן הַכַּפֹּרֶת] *Ex*, vel *de*, *propitiatorio*: i. e. ex eadem materia quâ tectum erat Propitiatorium[l]. Alii vertunt, *in propitiatorio*: volunt מן pro ב positum[m]. Potest & sensus esse, *à propitiatorio*, quod statim explicat, i. e. *à duabus extremitatibus* ejus, i. e. indè procedant[n].

20. *In propitiatorium*] עַל alii vertunt, *versùs*; sic Sa. JT. A. *ad*, Ar. Mo. O. *contra*, Ch. *super*, Sy. i. e. Erant vultu operculum versùs demisso, ob reverentiam Dei[o].

21. *In qua pones*, &c.] Heb. *& ad arcam pones*, &c. Ma. *postquam in arca posueris testimonium illud*, JT. Non enim postea licebat ei aperire, ideóque antequam operculum fieri juberet, Testimonium in arca poni jussit, suprà v. 16[p].

22. *Indè præcipiam*, [וְנוֹעַדְתִּי לְךָ] *Et testificabor tibi*, M. Ma. q. d. Voluntatem meam verbis & factis testabor[q]. *Et conveniam tibi*, vel, *tecum*, P. O. Sy. Mo. JT. Ti. A. Pacta conventa solenniter transigam[r]. *Constituam tibi*, Nob. i. e. constitutiones edam†. *Adero tibi*, Ar. *statuam tibi verbum meum*, Ch. *Et innotescam tibi*, ό. *cognoscar tibi*, Procop. ¶ *Qui super arcam*] Ità Mo. Ch. Sa. Sy. Ma. Tò אֲשֶׁר referunt ad Cherubim[s]. [Alii vertunt, *quod*, ità P. Ar. referentes ad *operculum*.] ¶ *Mandabo per te filiis Israel*, ità Sa. [אוֹתְךָ אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל] *Tibi* (vel, *ad te*) *ad filios*, [plerique;] vel, *de filiis*, Sy. *pro filiis*, Ar. *Tibi* (supple *referenda*, seu *dicenda*) *filiis Israel*, JT. P.

24. *Labium*, [זֵר] *Cincturam*, Ma. vide v. 11. *Coronam*, Ar. M. F. co. V. Erat hæc supra mensam, ejúsque tabulam ambiebat. Infrà item alius erat ambitus, *clausura* dictus. Et sub illa in quatuor pedibus mensæ erant quatuor circuli[v].

25. *Coronam interrasilem*] Ità Ch. nempe in qua quædam plana, quædam exsculpta[x]. ¶ [מִסְגֶּרֶת] *Coronam*, ό. *cingulum*, Sa. *tæniam*, Sa. vers. *limbum*, Ti. *labium*, Ar. *clausuram*, Mo. M. O. Ma. P. Ne quid à mensa decideret[y]. *Clausuram* accipio cui includebatur tabula mensæ, in superiori parte pedum ejus, quò, amotâ mensâ, pedes cohærerent & subsisterent[z]. ¶ *Alteram coronam*] Submensa, ad labia ejus infernè, nè vacillaret ea, aut de trapezophoro dilaberetur, aut depelleretur[a].

26. *Per singulos pedes*] Heb. *ad*, vel *super*, *quatuor pedes*, Ch. Sa. Sy. A. *in quatuor pedibus*, JT. Ti. *ex adverso quatuor pedum*, Ar.

27. *Subter coronam*, ità Ti. [לְעֻמַּת הַמִּסְגֶּרֶת] *Contra*, (vel *ante*, Ar.) *clausuram*, Ch. Sy. O. vel, *è regione*, &c. Sa. Mo. P. JT. A. V. *ad compunctionem*, &c. Ma. Alii, *circa*, *juxta*, *clausuram*, ità O. Ma. i. e. proximè infra fasciam tæniámve illam. Sic existimant annulos seu circulos illos fuisse in tænia seu fascia illa trapezophori, ut mensa simul cum trapezophoro portari posset[b]. ¶ *Ut mittantur vectes per eos*, [לְבָתִּים לְבַדִּים] *In loca* (*domos*, *sedes*, *thecas*) *vectibus*, [ità omnes.]

29. *Et acetabula*, Ch. Ti. [קְעָרֹתָיו] *Scutellas ejus*, Mo. P. Ca. Sa. vers. F. co. O. *pollubra*, Sy. Ar. *patinas*, Ma. A. *catinos*, ό. Ma. Sa. Vasa quædam erant concava admodum, in quibus ponebantur panes[c]. ¶ *Ac phialas*, Ch. Sa. vers. [וְכַפֹּתָיו] *Et cochlearia ejus*, Sa. Mo. Ti. P. M. F. co. Ang. Ma. O. *& thuribula ejus*, ό. in quibus ponebatur thus[d]. Dicta à כף, quòd volæ cavitatem imitarentur†. *Acerras*, JT. *calices*, Sy. Ar. A. vel, *discos*, Ca. A. In quibus incensum ponerentur, ut liquet ex Num. 7. 14. & incensum fuit cum panibus propositionis, Levit. 24. 7[f]. ¶ *Thuribula*, ità Ch. [קְשׂוֹתָיו] Vertunt, *opercula*, P. A. Ang. Belg. *& crateres quibus tegebatur*, sub. *thus & panes*, V. ità F. co. A. Ità sumitur verbum Num. 4. 7. & Exod. 37. 16. Moses hoc referens verborum ordinem mutat[g]. Alii, *dimidiatas fistulas*, M. Ti. *medios calamos*, Mu. O. Calamos per medium sectos, qui inserebantur inter singulos panes, ut aer inter eos mearet, nè situ aut mucore obducerentur[h]. *Libatoria*, ό. *emundatoria*, Sa. vers. *vasa unguentaria*, Ar. *scutellas*, Sy. JT. ¶ *Et cyathos*, ità ό. Ch. Sa. M. Mo. O. Ma. [מְנַקִּיֹּתָיו] *A vacuitate* dicta volunt, quòd ea vasa intus cava erant & vacua[i]. *Mundatoria*, O. Ma. *scopulas ejus*, JT. *libatoria*, Sy. *cochlearia*, Ar. *crateres*, P. A. Ang. V. Hebræi *furculas* faciunt ad sustinendos panes propositionis[k]. *Furcula* & fulcra erant, quæ קְשׂוֹת *dimidiatas fistulas*, (quibus sustentabantur panes, & à putrefactione servabantur,) utpote mensâ longiores, sustinebant[l], nè pondere panum frangerentur[m]. ¶ *In quibus offerenda*, [אֲשֶׁר יֻסַּךְ בָּהֵן] Variè vertunt. 1. *Quibus libabitur*, vel *fundetur*, *in eis*, Mo. Ti. Ch. Sy. ό. Sa. Ca. Ma. RS. In M. ut sit à נסך *libare*[n]. 2. *Quibus tegetur*, V. O. JT. Ar. nempe *panis*[o], ut sit à סכך *tegere*[p].

30. *Panes propositionis*, ità Ch. Sa. Sym. in Nob. [לֶחֶם פָּנִים] *Panem facierum*, Sy. Aq. in Nob. Ti. P. M. Mo. O. Ma. Sic dicitur, vel, quòd semper esset hic panis in facie & conspectu Domini, unde mox additur, לְפָנַי *coram me*[q]: vel, quòd quatuor angulis esset expressus, quos illi *facies* vocant[r]. Per hos panes 12 Tribus pulchrè significabant se à Deo continuò ali, & gratitudinis ergò perpetuum quasi sacrificium illi offerre, & vicem referre: Nam & thus panibus istis imponebant, Levit. 24. & à solis sacerdotibus edendi erant hi panes†. Al. *panes præsentes*, ό. *panem appositum*, Ar. qui præsens semper & prælibcrat, & Jovæ appositus. פָּנִים *præsentiam* aliquando significat, ut 2 Reg. 17. & Exod. 32[t].

31. *Facies*, [יֵעָשֶׂה] Sic & Græci, subaudito אֶת ante nomen *candelabri*: item Ch. Sy. ό. Ergò י abundat. Puto id natum ex duabus lectionibus, quarum altera habebat תַּעֲשֶׂה, velut ad Mosen loquente Deo; alia יַעֲשֶׂה, velut de fabro, quomodo infrà v. 39. & 26. 31. Nam facit & qui jubet fieri, & qui jussa exsequitur. Candelabri in Templo Hierosf. meminit Hecatæus apud Josephum contra Appionem[v]. ¶ *Candelabrum ductile*] Ex auro scil. non fuso, sed malleo ducto & efformato[x]. [Vide v. 18.] ¶ *Hastile ejus*, ità ό. Ch. Sa. P. O. [יְרֵכָהּ] *Basis ejus*, Sy. *latus*, M. *femur*, Mo. Ma. *scapus*, Ti. JT. Ma. i. e. truncus & crassus stipes, Ma. post V. ¶ *Calamos*, [ità plerique,] [וְקָנֶהָ] *Canna*, Ma. *rami*, JT. A. Ang. *scapi*, Ca. *medius stipes*, M. *scyphi*, Ma. ¶ *Scyphos*, ità Ch. Sa. M. P. [גְּבִיעֶיהָ] *Calices ejus*, Sy. Ar. Mo. Ti. *crateres*, ό. A. Ang. Belg. Partes quædam extensæ in speciem calicis vel scyphi[y]. ¶ *Sphærulas*, ità ό. Ch. Sa. M. P. Ti. O. [כַּפְתֹּרֶיהָ] *Poma ejus*, Ar. Ma. O. Mo. Sy. V. *globuli ejus*, V. Ca. in modum malogranati[z]. Knops, A. Ang. Belg. ¶ *Lilia*, ità ό. Ch. Sy. Ar. Ca. [פְּרָחֶיהָ] *Flores*, Sa. M. P. Ti. Mo. O. A. Ma. *calyculi*, JT. ¶ *Ex ipso*] i. e. Ex eadem materia, malleo formata ex ipso trunco[a]. *Ex ipso fient*, M. Ti. sim. P. JT. *ex ipso exstabunt*, Sa.

33. *In nucis modum*, ità ό. [מְשֻׁקָּדִים] *Amygdalati*, Sa. Mo. i. e. instar amygdalæ, Ar. A. M. JT. Ti. *insferti*, Sy. *figurati*, Ch. ¶ *Hoc erit opus sex*, &c.] Heb. *sic de sex*, sub. *dicendum est*. Alii sic; *in sex illis*, supple, *fiet*[b].

34. *In candelabro*] i. e. In parte inferiore hastilis, sive trunci, candelabri[c].

35. *Sphærula*, &c. [וְכַפְתֹּר תַּחַת שְׁנֵי הַקָּנִים מִמֶּנָּה] *Sub duabus cannis*, vel *calamis*, *ipsius*, Ch. Ar. sive, *ex ipso*, Mo. Ma. ό. Sa. *qui ex eo emergunt*, Sy. Sub singulis duobus calamis erit sphærula una[d]. Inter duos scyphos erat unus pomellus, & unus flos†.

37. *Pones super*, &c. [וְהֶעֱלָה] *Et ascendere facies* (vel *faciet*, Ma.) *lucernas*. Pones in cacumine calamorum[f]. Al. *& incendes*, Ch. Sa. Sy. *accendat sacerdos*, JT. Quà flamma ascendit[g]. ¶ *Ut luceant ex adverso*, [וְהֵאִיר עַל עֵבֶר פָּנֶיהָ] *Et lucere faciet contra faciem ejus*, Ch. O. *versùs faciem*, Ar. *è regione faciei ejus*, P. sive *lateris sui*, Ti. O. *super latus* (*plagam*, Caj.) *faciei*, Mu. Notant faciem candelabri versam fuisse, & lumen sudisse, versùs mensam, nec (ut lampades) æquè diffudisse lumen circumquaque[h]. Alii, *ad transitum faciei ejus*, i. e. ultrà citráque, ad lucem præbendam ex omni parte[i].

38. *Emunctoria*] [ità omnes,] vel, *forcipes*. ¶ *Fumis—*

ubi—emuncta, &c. מְזַמְּרֹתֶיהָ] *Receptacula ejus*, Mo. V. P. O. *vasa emunctoria*, Sy. M. i. e. vasa in quibus reponuntur quæ emuncta sunt[k]. *Suppositoria*, ο'. Sa. *exceptoria*, Ma. *acerra*, V. Ma. *thuribula*, Ch. Ar. in quibus prunæ recipiuntur, ut super illa foveantur, & in eis suffitus fiat[l].

39. *Talentum*] Continebat 120 libras[m]. Talentum Templi duplum erat ad profanum, quod continebat 60 libras[n]. Sed non habetur hujus rei certitudo, quia pondera auri & argenti multùm variantur secundùm tempora & regiones[o]. Continebat 3000 siclorum; 12 aureorum millia appendebat[p]. [*Sed de his consule Tractatum de Nummis, in calce Operis suo loco addendum.*]

40. *Secundum exemplar*, ità Sa. Sy. בְּתַבְנִיתָם] *Juxta* (vel *in*, Mo.) *similitudinem eorum*, Ch. M. P. O. *formam*, Ar. *exemplar*, Ti. *typum*, ο'. Hinc colligitur hæc omnia fuisse typos & exemplaria cœlestium, Heb. 8. 5[q]. *In structura eorum*, Ma. *ex structura istorum*, JT.

CAP. XXVI.

1. DE *bysso retorta*, [ità plerique,] שֵׁשׁ מָשְׁזָר] *Byssum complicatam, conduplicatam, contortam*; i. e. duobus aut pluribus filis in modum chordæ contortis[r]. *De bysso senies retorta*, i. e. in sex fila contorta. Nam שש & *byssum*, & *sex*, significat[†]. *E xylino internexo*, JT. ¶ כְּרֻבִים] *Cherubim*, [plerique,] cum *Cherubinis*, A. *Cherubinis referta*, JT. *figuras*, vel *picturas*, *Cherubini*, Ch. Sa. vers. Ar. M. sic O. F. Me. ¶ *Variatas opere plumario*, מַעֲשֵׂה חֹשֵׁב] *Opere Phrygionico*, Pi. Qualia vel acu, vel texturâ, faciunt Phrygiones[s]. De quo vide Salmas. in notis ad Carinum Fl. Vopisci, p. 511[t]. *Opere textorio*, ο'. Ti. i. e. sicut vestes de serico fiunt[u]. *Opere artificis*, Ch. Sy. M. *opere excogitato*, O. vel, *excogitationis*, vel, *artificii*, i. e. opere artificis peritissimi[y]. Vel, *excogitantis*, Ma. Me. *Picturam artis sagacissimæ*, Ar. Bysso quasi stamini superintexebantur fila varia, hyacinthina, purpurea, &c[z].

3. *Sibi jungentur mutuo*, אִשָּׁה אֶל אֲחֹתָהּ] Ad verb. *mulier cum sorore*, i. e. altera cum altera; Hebraismus, V. Omnia paria vocabant *fratres* aut *sorores*. Martial. ep. 14. 148. *lodices sorores*. Plautus Pœn. 1. 3. *Hanc per dexteram, perque hanc sororem lævam*. Montes septem à similitudine *fratres* appellati: Gruter. & Taubman. in Plautum[a].

4. *Ansulas*] Ità Ch. Sy. Ar. Ti. vel, *ansas*, ο'. Sa. Fuerunt (hi) nexus quidam prominentes, per quos, mediantibus uncinis, seu fibulis, duo magna aulæa conjungebantur[b]. ¶ לֻלְאֹת] *Laqueolos*, Mo. P. M. O. Ma. *fibulas*, Sa. vers. *parmulas*, *ocellos*, V. ¶ *In summitatibus*, מִקָּצָה] *In extremo*, vel *extremitate*, P. V. *In labro*, ם pro ב[c]. *Ex una parte*, ο'. *ab extremo*, O. Ma. ¶ בַּחֹבָרֶת] *In conjunctione*, V. O. *in consociatione*, Ma. *in commissuram*, ο'. Sa. *in commissura*, Ma. i. e. in ea extremitate quæ conjungenda est alterius cortinæ extremitati[d]. ¶ הַקִּיצוֹנָה] *Extrema*, V. Ma. i. e. alterius, sive secundæ, ut habet Ch. Videtur tamen positum pro בִּקְצֵה v. 5. ut idem bis dicat ad majorem expressionem; In ora cortinæ, in extremo, inquam, ipsius cortinæ, quæ secundo loco præcedenti conjungenda est. Et ità de hac secunda cortina idem dicit quod de priore dixerat in principio istius versûs, quódque etiam dicit sequenti versu[†]. ¶ בַּמַּחְבֶּרֶת הַשֵּׁנִית] *In conjunctione secunda*, V. Ma. i. e. quæ fit cum altera cortina[f].

5. *Cortina*] Heb. *in cortina una*. Subintelligendum ex ver. 4. *in extremo*, *in commissione*[g]. ¶ *In utraque parte*, אֲשֶׁר בַּמַּחְבֶּרֶת הַשֵּׁנִית] *Quæ est in conjunctione secunda*, V. vel, *secunda*, Ar. i. e. quæ secundo loco conjungitur priori: sic v. 10[h]. ¶ *Ut ansa contra ansam*, &c. מַקְבִּילֹת] *Excipientes*, vel, *ut excipiant*, *se mutuò*, M. Ti. A n. *opposita*, Sa. Ar. P. *alter è regione alterius*, A. sim. ο'. in G. Alii, *recipientes* erunt, Mo. O. (ità קבל sumitur Ester. 4[i].) vel, *suscipientes*, vel, *accipientes*, Ma. Nimirum, quòd laqueoli primæ cortinarum commissuræ recto ordine correspondeant laqueolis secundæ commissuræ, quasi eos suscipientes, & respicientes, ut in cortinis lectorum apud nos[k]. *Respiciant se mutuò*, V. *rectà se respicient*, Sy. *concurrentes ad invicem*, ο'. *aptatæ mutuò ansulæ*, Ch. Al. sic, *continentia hæc loramenta*, (*unum* aulæum *cum altero*,) JT. Istas autem ansas non receperunt aliæ *ansæ*, sed *uncini*. Potest meliùs dici, unum uncinum ingressum fuisse ansas duas, unam ex altera parte, alteram ex alia[l]. Exponit quomodo cortinæ illæ quinæ, ubi ab itinere cessabatur, connecti debuerint. In Samaritano vetere fuit, ut Græci referunt, *ἀνδηχθεῖσαι συμβολαὶ, μία πρὸς μίαν ἀντιπρόσωπος, ὥστε τὸ συνέχειν ἀλλήλας*, (*Commissuræ, sive ansulæ, excipientes se, una alteram, adversis frontibus, quò possint sibi invicem applicari*,) satis perspicuè[*].

6. *Circulos*, ità Sa. ο'. קְרָסֵי] Fibulas circulares, quibus vela conjungi, & rursum solvi ac disjungi, possint[m]. Alii vertunt, *uncinos*; ità Mo. Ma. P. M. O. nempe, recurvos & repandos; propriè *hamos*[n]. Alii, *fibulas*; V. Ti. Ch. Facilè crediderim hos *mares* fuisse, qui *lalaoth*, fœminis, inserebantur ad conjungendas cortinas[o]. *Globulos*, Sy. *orbiculos*, Ar. *ansulas*, JT.

7. *Tectum*, לְאֹהֶל] *In tentorium*, Ar. i. e. *Faciet tectorium*, seu *tentorium*, *tabernaculo*. H[p]. ¶ *Saga ciliciina*] Ità dicuntur vestes è pilis caprarum[q].

9. *In fronte tecti*, אֶל מוּל פְּנֵי הָאֹהֶל] *E regione faciei tentorii*, Mo. O. Ma. in facie, vel ante faciem, tabernaculi, V. *versùs anteriorem ejus partem*, Sy. Ar. V. simil. JT. *è regione prospectûs*, &c. Ti. *juxta faciem*, seu *introitum*, *tabernaculi*, M. ¶ *Duplices*] i. e. Extremitatem pendentem reducas in tectum, vertendo, ut solent, quæ duplicantur[r].

10. *Ansæ*] *Loramenta*; non xylina, ut illa ver. 4. sed è lana caprina, ut patet ex ansularum analogia[*]. ¶ *In ora sagi unius*, הַקִּיצֹנָה] *In extremo*. Videtur positum pro בִּקְצֵה. Vide ad ver. 4. & 5[s]. *Ad oram aulæi primi ulteriorem*. Citerior enim, sive prior, quâ tabernaculum terminabatur, nullo opus habebat loramento, quia cum nullo erat committenda. Vide suprà ad ver. 3[t].

12. *Quod superfuerit*, ità ο'. Ch. Ar. Sy. סֶרַח הָעֹדֵף] *Superfluitas abundans*, Mo. P. *redundans quod superfluum*, JT. *quod excedit abundàtque*, Ti. ¶ *Ex medietate*, חֲצִי הַיְרִיעָה הָעֹדֶפֶת] *Dimidium cortinæ redundantis*, P. i. e. dimidiam partem latitudinis cortinarum. Sic vocat duos illos cubitos quibus hæ excedebant longitudinem cortinarum Cherubinorum, V. Vide Torniellum tom. 1. An. M. 2544. num. 63[u]. ¶ *Operies*, תִּסְרַח] *Superfluet*, Mo. P. JT. *excedet*, M. Ti. *extendes*, Ch. *dimittes pendulum*, Ar. *rejice*, Sy.

13. *Utrumque latus*, עַל צִדֵּי הַ] *Super*, vel *ad*, vel *per*, *latera*: [ità omnes.]

14. *De pellibus arietum*, &c.] An duo hæc operimenta tectum tabernaculi tantùm texerint, an verò etiam latera, non constat[y]. Prius probabilius est, quia eadem militat ratio, ut scilicet cortinas delicatiores ab imbribus protegerent[z].

15. *Tabulas*] Vel *asseres*; [ità omnes. At ο'. *columnas* vertunt.] ¶ *Stantes*, Ch. Pi. Mo. עֹמְדִים] *Erectas*, Sa. Sy. Ar. *quæ erecta fiant*, M.

17. *In lateribus tabulæ duæ incastraturæ fient*, &c. שְׁתֵּי יָדוֹת לַקֶּרֶשׁ מְשֻׁלָּבֹת] Locus difficilis[a]. Variè reddunt. *Duæ manus asseri dispositæ*, Mo. (vel, *conjunctæ*, O. *transmissæ*, Ar.) *Duo cardines directè oppositi*, Sy. vel, *sibi mutuò cohærentes*, Ca. vel, *incastraturis conjuncta*, Ch. vel, *scalari formâ compositi*, JT. simil. P. Belg. i. e. æqualiter distantes, sicut scalarum gradus, Jun. *Incastratura correspondentes*, Sa. *Exteri limbi singulari*, Ar. *Duo pedes—distinguentùrque*, M. *Duo denticuli fient incisi*, Ti. Sym. vertit, *ὑποχεῖς*, *retinacula*, Nob. [Ang. *two tenons set in order one against another.*] ο'. habent, *ἀγκωνίσκους*, ut *ἀγκῶνες* 2 Par. 9. 18[b]. Manus hic *ansulas* exponunt[c]. *Manus*: i. e. De tabula ipsa eminebant duo *denticuli*, seu duæ partes in serratura relictæ, quæ basibus immissæ tabulam erectam continebant[d]. Patet ex ver. 19[†]. Duos cardines habebit unaquæque tabula, nempe in extremitate inferiori, qui erunt velut duo parvi vectes qui præ se ferent figuram graduum scalarum[f]. Alii volunt in *lateribus*

hnc

has fuisse [g]. *Duæ manus*, i. e. dua frusta quibus altera alteram ingrediebatur ab utraque parte [h]. Utraque tabula incidebatur ad medium crassitudinis (idque) per totam longitudinem, & sic incastrabantur: sic hodie fabri lignarii tabulas committunt [i]. [Aliis non placet.] 1. Illud, *in lateribus*, non est in Hebræo. 2. Sic viginti asseres fecissent tantùm 29 cubitos, nec Tabernaculo (quod 30 cubitorum erat) suffecissent; siquidem in quolibet assere dempta est pollicis latitudo [k]. Q. sic; *Duo clavi*, seu *denticuli*, erunt *unicuique asseri incisi, infixi, insculpti*. Aiunt שִׁלֵּב propriè esse *infigere paxillum per transmissuram*, seu *commissuram*, quemadmodum scalis insculpuntur ligna transversim inducta per quæ scanditur; vel, cùm duæ tabulæ conjunguntur per immissum paxillum [l].

18. *In latere meridiano quod vergit ad Austrum*, לִפְאַת נֶגְבָּה תֵימָנָה] *Ad angulum* (vel *latus*, Ch. Sy. Sa. P. A.) *meridiei* (*meridianum*, Ch. Sa. Sy. P. A.) *ad*, vel *in*, *Austrum*, Mo. P. Ma. A. (*venti Australis*, Sy.) *versùs plagam unde flat Auster*, Ar. i. e. quod opponitur Austro, vel, quod spectabit Austrum [m]. Nomen est à יָמִין *dextra*; qui enim Orientem respicit, is Austrum habet in dextra [n]. [At ο'. habet, *quod respicit ad Aquilonem*.]

19. *Singulis tabulis*, תַּחַת הַקֶּרֶשׁ הָאֶחָד] *Sub tabula una*. Subaudiendum hîc aliquid, cujusmodi, *& sic de singulis dicendum est*: alioqui progrediendum esset usque ad quadraginta: sic v. 21 [o]. ¶ *Per duos angulos*, לִשְׁתֵּי יְדֹתָיו] *Duabus manibus ejus*, Mo. Ma. *pro duabus incastraturis*, ο'. *pro lumbis*, Ar. *pedibus*, M. *denticulis*, Ti. *cardinibus*, Ch. Sy. P. *ad duos cardines ejus*, scil. excipiendos: nam singuli stylobatæ singula habuerunt cava in quæ cardines asserum immitterentur [p]. *In ambas partes ejus*, ο'.

21. *Quadraginta bases*, אַדְנֵיהֶם] אֶדֶן *basis*, ab אָדוֹן *dominus*, quia sicut domino populus innititur & sustentatur, sic domus basibus [q]. Bases hæ acutæ erant inferiùs & oblongæ, ut figerentur intra terram [r]. Non placet: quia, cùm argenteæ essent, frequenti impactione in terram attritæ fuissent. Potiùs quadratæ erant & planæ *.

22. *Ad plagam*, &c. לְיַרְכְּתֵי וגו׳] Vertunt, *ad oras*, Sy. *ad partem posteriorem*, Ch. *in parte posteriori*, Ar. *retrò tabernaculum*, ο'. *angulis ipsis*, J T. i. e. lateri toto ab uno angulo ad alterum [s]. *In latere*, M. P. T. vel, *lateribus*; i. e. in uno ex lateribus: ità vers. 23 [t]. *Ad latera*, P. Ma.

23. *Duas in angulis*, &c. וּשְׁנֵי קְרָשִׁים תַּעֲשֶׂה לִמְקֻצְעֹת וגו׳] *Duos asseres facies angulis*, Ma. vel, *in angulis*, O. vel, *ad angulos*, Ch. Sa. Sy. A. ο'. M. P. Mo. Ma. O. vel, *in antas angulares*, JT. Ma. *In duabus pylis habitaculi, in duobus angulis*, Ar. Sensus hic esse potest, volebat tabulas angulares duplicari, ut angulus fortior esset [u]. Probabile hoc id facit, quòd sic columnæ duplicabantur, & binæ in angulis stabant. Vide quæ ad Exod. 27. 10. Verisimile est hos asseres ex uno factos in binas partes secto, & has partes compactas, unámque alteri additam, ad duplicationem & corroborationem [y].

24. *Eruntque conjuncta*, sic Ch. M. תֹאֲמִם] *Æquales*, ο'. Sy. Ar. *æqualiter juncta*, A. *gemina*, Ti. *geminatæ*, Sa. Mo. O. *quasi gemellæ*, P. *gemelliparæ*, JT. i. e. quasi matres tabulæ. Geminos ex se tabulatorum ordines consocianto, nempe in longitudinem latitudinémq; Tabernaculi. Continebant enim asseres arrectarios Tabernaculi, utrinque summitate transtillorum in annulos suos transmissâ, totúmque aulæorum pondus sustinebant [z]. Sex scilicet tabulæ æquales; nam de duabus reliquis statim [a]. [Al. aliter.] Hoc non intelligendum de omnibus tabulis, sed tantùm de angularibus [b]. Potest sic accipi; *Erunt geminata infernè —— & super caput*, &c. q. d. Et suprà & infrà geminatæ erunt, & totæ duplicatæ erunt, nempe, ut anguli crassiores essent & abstrusiores [c]. Potest & sic sumi; Quòd illæ tabulæ haberent partes alterius tabulæ suprà & infrà assutas, ut hujusmodi frusta essent quasi capita & bases angulorum [d]. *Quasi gemellæ*, V. i. e. tam aptè conjungentur inter se asseres parte unâ, ut videantur gemelli, & ex duobus asseribus unus esse videatur, qui in summitate jungetur circulo uno. תַמִּים sequens pro תֹאֲמִים positum notat Hebræus †.

¶ *Una omnes compago retinebit*; Heb. *erunt*, vel *fient*, תַמִּים] Variant. *Gemellæ*, [ut priùs:] ità Sa. P. Ti. O. Ma. (*qu. pro* תֹאֲמִים.) *Æquales*, ο'. Ar. *conjuncta*, Ch. M. *perfecta*, Mo. *perfectè junctæ*. JT. *simul erumpentes*, Sy. ¶ *Usque sursum*, עַל־רֹאשׁוֹ] *Super caput ejus*, Mo. O. Ma. *ad verticem illius*, JT. utrorum, anguli [f]. Imò potiùs, *scena*, non *anguli*; nam masculeum est, & *angulus* est fœm [g]. [Sequitur in Hebræo, אֶל־הַטַּבַּעַת הָאֶחָת, *ad annulum unum*, Ma. A.] *Inditi annulo uni*, JT. Uno infernè, & uno supernè, in quem insertis suis denticulis, tabulæ antariæ constringebantur [h].

26. *Facies & vectes*, ità Ch. Sa. Sy. Mo. O. בְרִיחִם] Propriè *transcursoria*, *transfugitoria*, quòd motu transfugiant & transcurrant ab una extremitate in aliam [i]. Quòd vectis videatur, dum aperitur ostium, fugere, dum clauditur, accedere [k]. *Seras*, ο'. *transtilla*, Ma. JT. *transversa*, Ar. Quidam existimant hos quinque vectes in eadem linea positos, unum post alium. Non placet: quia unus ordo vectium non potuit simul continere tabulas decem cubitos altas [l]. Alii dicunt, quòd per *quinque vectes* intelliguntur *quinque vectium ordines* [m]. Et Josephus ait vectes fuisse quinque cubitos longos. Ità quatuor erant vectes in uno ordine in latere viginti cubitos longo, & (cùm quinque ordines fuerint) unicuiq; lateri erant 20 vectes, & in occidentali parte (quæ erat tantùm 10 cubitos longa) erant 10 vectes: Sic completur numerus 50 vectium [o]. Hi vectes totam continebant Tabernaculi fabricam, ut moveri suo loco tabulæ non possent [p].

27. *Ad occidentalem plagam*, לְיַרְכָתַיִם יָמָּה] Q. pluraliter exponunt, *ad*, vel *versùs*, *duo latera* (vel, *in oris*, Sy. *in angulis*, Ar.) *ad mare*, Mo. ο'. *ab*, vel *in*, *occidente*, Sy. Ar. Alii singulariter; *posteriori lateri*, vel *parti*, ο'. Ch. *ad occidentem*; Ch. *in latere angulorum occidentis*, M. Ti. *pro latere*, inquam, vergente *ad occidentem*, P. *Pro latere*: Duale pro singulari, ut versu 23 †.

28. *Qui mittentur*, ità Ch. מַבְרִחַ] *Penetrans*, Sy. Ar. Mo. *pertransiens*, ο'. Sa. *transcurrens*, JT. *transitus continget*, Ti. ¶ *Per medias tabulas*, sic Ch. Sy. בְּתוֹךְ הַקְּרָשִׁים] Vertunt, *per concavum tabularum*, Ar. *inter medias columnas*, ο'. *in medio* (vel, *per medium*, Sa. P. Ti.) *tabularum*, Mo. M. Q. sic; Per crassitiem tabularum, per totam illam compagem [p]. Ità Hebræi constanter [q]. Non placet. 1. Quia omnes vectes per annulos transibant; at sic non opus esset annulo pro hoc vecte [r]. 2. Tunc aut nimiùm spissi erant asseres, (quod non credibile est, cùm gestatorium & ambulatorium hoc tabernaculum fuerit, cujus tota compages ab 8 bobus & 4 plaustris vehebatur, Num. 3. 36. & 7. 8.) aut mirè debilitati. 3. Nec opus fuisset istud transtillum inaurari, juxta v. 29. cùm intus occultaretur *. In medio ergò dicitur esse, non respectu *crassitiei*, sed *longitudinis* [t]. Ex reliquis quatuor ordinibus duo suprà erant, & duo infrà, & hic in medio [v].

29. *Per quos*, &c. בָּתִּים] *Domos*, Mo. *sedes*, JT. *locum*, Sy. Ar. *Ut sint loca vectibus*, Ch.

30. *Quod monstratum est tibi*] Ad verb. *quam videre factus es*, ut cap. 25. 40 [x]. sive externo adspectu, sive (quod malim) internâ tantùm & imaginariâ visione [y].

31. *Velum*, vel *velamen*, [omnes;] at Sy. *operculum*: פָּרֹכֶת] *Aulæum*, Ma. Significat *velum durum & forte*, quale ex spisso serico. Venit à פֶּרֶךְ *duritia*, Levit. 25. & Ezec. 34 [z]. Hebræorum magistri tradunt fuisse quatuor digitos spissum, ut nemini potuerit esse perspicuum [a]. ¶ יַעֲשֶׂה] *Faciet*, sub. *artifex*, V. JT.

32. *Capita*, ο'. Ch. M. וָוֵיהֶם] *Capitella*, Sy. Ar. Ma. *uncinos*, Sa. Mo. Ti. A. P. V. O. Ma. Wil. Qui erant formâ literæ ו [b]. Confer v. 33 [c]. item Exod. 27. *Columnas*, וָוֵיהֶם, i. e. *& uncinos earum* [d]. Existimant fuisse clavos, seu paxillos, affixos capitibus columnarum, ex quibus cortinæ pendebant †.

33. *Per circulos*, תַּחַת הַקְּרָסִים] Pones velum *sub uncinis*, V. M. i. e. appendes velum *uncinis*. קְרָסִים nihil aliud significat [f]. *Sub fibulis*, Ch. ¶ *Dividentur*] [g]

Con-

Marginal notes (left column): g Ità Vulg. h Ch. To. i Wil. Ma. O. k O. l Ma. k Wil. l Ma. m V. n D. o V. p Jun. q O. r L. ad v. 21. s Wil. t Jun. u V. x O. y Wil. z Jun. a Me. b Wil. c O. d O.

Marginal notes (right column): q V. f Jun. g Ma. h Ma. et Jun. i Ma. et M. k O. l Wil. m L. ad Wil. ex Tu. & Mo. o Wil. p Me. † Ma. p V. q Ma. & Vulg. L. Mo. Sanlec. & Pelarg. in Wil. r Wil. t Ma. & Wil. ex Jun. v Wil. Ma. x Wil. x V. y E. z Q. a Ma. b Wil. Ma. c V. d O. † Ma. g V.

Confer Hebr. 9. 2, 3. & quæ ad Matth. 27. 51[g].

35. *Contra mensam,* [נֹכַח הַשֻּׁלְחָן] *E regione mensæ,* O. M. *rectitudinem mensæ, rectà, directè ante.* Vide infrà 40. 24. Ma.

36. *Tentorium,* [מָסָךְ] Vertunt, *adductorium,* ό. *pelum,* Ch. Sy. Ti. P. *velamen,* Ar. *tegumentum,* JT. simil. O. Mo. Hoc velum erat oppansum primæ parti Tabernaculi, quæ Sanctum dicebatur; sicut prius velum, de quo Num. 31. erat oppansum Sancto sanctorum[h]. Hoc velum sacrarium sacerdotum ab atrio populi separabat, Ma. Et respectu hujus primi veli Paulus vocavit PAROCHETH *velum secundum,* Heb. 9. Nec erat cur Forsterus impiè lapsum in epistola ad Hebræos coargueret, quod facit in radice פָּרַךְ, p. 393[i]. PAROCHETH & MASACH *materiâ, formâ & quantitate* conveniebant: differebant, quòd *hoc* à quinque columnis pendebat, *illud* à quatuor; *hujus* bases æreæ, *illius* argenteæ, erant; ut rectè Forsterus, & ex eo Merc. Fuit & tertium velum, de quo Exod. 27. 16. & 38. 18[k]. ¶ *Opere plumarii,* ità Ar. [רֹקֵם] *Recamatur,* Mo. Ma. *acupictoris,* Sa. O. P. Ti. M. *opere picturarum,* Sy. *polymitarii,* Ch. Hujus opus est diversorum filorum, seu liciorum[l]. *Variatoris,* ό. nempe, qui varias formas & figuras multis coloribus effigiare novit[m]. *Opere Phrygionico,* JT. quia hæc ars in Phrygia inventa est, teste Plinio[n]. *Plumarii,* i. e. illius qui novit acupingere, seu intexere varia fila diversorumque colorum[o].

CAP. XXVII.

1. FAcies & altare] Duo altaria celebria erant inter Ebræos, 1. *Thymiamatis,* in Sancto; 2. *Holocaustorum,* in Atrio. De posteriori hic agitur[p].

2. *Cornua autem*] Habebant Gentiles & altaria cornuta. Martialis, *Cornibus ara frequens*[q]. Qu. 1. Quæ forma horum cornuum? Resp. 1. Quidam angulos tantùm altaris intelligunt decenter prominentes sine ulla supereminentia[r]. At contrarium constat ex Ezec. 43. 15. nempe ea eminuisse supra altare*. 2. Aliis cornua erant radii quidam elegantes sursum erecti[s]; in modum pyramidum, vel obeliscorum[t]. Sed cur tum cornua dicerentur[u]? 3. Alii volunt ea cornubus boum, &c. similia fuisse. Non necesse est hic recedere à propria significatione[y]. 4. Alii volunt hæc cornua à solo altaris extrinsecùs altitudine pari cum altari assurrexisse[z]. Qu. 2. Quis usus horum cornuum? Resp. 1. Ornatûs causâ[a]. 2. Ut ibi alligarentur animalia mactanda, Psal. 118. 27[b]. 3. Ad sustinendum rete, de quo statim[c]. ¶ *Ex ipso erunt*] i. e. Ex eadem materia[d]: non aliunde assuta †. Cum ipso compacta, non exemptilia[f]. Ipsi solidè hærento sursum versùs, Ezec. 43. 16[g]. ¶ *Operies ære*] Extrinsecùs[a], (tum ad ornatum, tum nè ab igne fortè decidente læderentur ligna Setim, ex quibus altare compactum est[i];) & intrinsecùs, ut nihil lignorum cernatur[k].

3. *Lebetes,* vel *ollas,* [ità omnes,] [סִירֹתָיו] [Ar. ό. *coronam altari.*] ¶ *Ad suscipiendos cineres,* [לְדַשְּׁנוֹ] *Ad excinerandum illud,* Mo. *pro cinere ejus,* Ar. *ad excipiendos* (*colligendos,* Ch. *tollendum,* M. AE. in Riv. *repurgandum,* M.) *cineres,* Ti. Bene conveniunt: Excipiuntur cineres ut auferantur[l]. ¶ *Et forcipes,* ità V. [יָעָיו] Instrumenta sunt quibus removebatur cinis[m]: quibus aliquid accipimus, vel removemus[n]. *Scopas,* Mo. P. Caj. Ti. O. Non placet; quia hæc instrumenta omnia ex ære facta, quod de scopis non est verisimile[o]. Alii, *palas ejus*; ità M. Ma. Os. Sa. Ar. JT. Wil. Ang. fire-shovels. Ità RS. qui sic ejus formam describit, *Simile est operculo lebetis ex ære fusili tenui, habenti manubrium.* Assentior: Nam יָעָה (quod Æthiopicè est ועי) sign. *urere, comburere,* Matt. 3. 12. & 13. 40[p]. *Batilla,* Ch. *cadulas,* Sy. ¶ *Fuscinulas*] Ità ό. V. Caj. Harum usus non erat ad extrahendas carnes ex ollis, (neque enim in altari holocaustorum ollæ erant, aut elixabantur carnes, cùm in Templo etiam culinæ erant ad eam rem destinatæ;) sed ad ligna in altari vel carbones componendos, aut extrahendos[q]. ¶ [מִזְרְקֹתָיו] Alii vertunt, *acetabula,* Ch. *crateres,* Sa. O. P. JT. *scutellas,* Sa. vers. *abena,* Sy. *forcipes,* Ar. *pelves,* M. *pelves sparsorias,* Ti. *aspersoria,* Mo. Ma. ¶ [וּמִזְלְגֹתָיו] [Deest hoc in Vulg. & ό.] Vertunt, *fuscinulas,* [ità ferè omnes;] *tridentes,* Mo. P. O. Vasa in quibus, vel, ex quibus, aliquid spargitur, seu funditur[r]. Instrumentum erat dentes recurvos habens, quo caro ex olla trahitur*. ¶ *Et ignium receptacula,* ità Sa. Ti. [וּמַחְתֹּתָיו] Vertunt, *receptacula,* Mo. O. P. *focum,* ό. Ar. *thuribula,* Ch. Sy. *pateras,* M. *forcipes,* JT. *emunctoria ejus,* vide 25, 38. Ma. Vasa erant in quibus de altari holocausti vivos carbones accipiebant, ut deferrent ad altare incensi ad cremandum thymiama manè & vesperi[t]. Est instrumentum quo prunas ex igne capiebant[u]; vel cineres[a]. *Acerram,* O. sicut Num. 16. Non placet; quia acerræ (censers) non pertinebant ad altare æreum[y]. ¶ *Omnia ex ære*] Vel, *ænea facies.* [Ità omnes.] Abundat ergò ל in, לְכָל, sive in scriptura, aut in sensu, ut v. 19[z]. ¶ [לְכָל כֵּלָיו תַּעֲשֶׂה נְחֹשֶׁת] *Omnibus vasis ejus facies æs,* Mo. Ma. [Fortè מ deficit ante נְחֹשֶׁת, & sic plerique vertunt, *ex ære,* &c.]

4. *Craticulámque,* ità V. [מִכְבָּר] *Cribrum,* Mo. O. Ma. (vide 25. 38. Ma.) A foraminum multitudine dictum. כָּבַר sign. *multum esse*[a]. Q. putant hoc fuisse cancellos æreos circum altare externè ornatûs causâ[b]. Non placet. 1. Quia hoc in medio altaris esse dicitur. 2. Nec foramina ejus isti loco congruunt[c]. Alii aptiùs existimant expansum super cavum ipsum altaris depressum deorsum versùs ad medium usque altaris internè, super quod imponerentur carnes cremandæ & ligna[d]. Hoc modo nullum erat periculum ab igne, asseribus ære inclusis; nam hi parietes altaris intacti erant †. Hæc crates foculi loco erat, inquit Josephus. Probat hunc sensum, 1. Quòd aliter focus deerit. 2. Sic altare cavum erit, ut v. 8. 3. Sic crates in medio erit[f]. Tegebat hæc superiorem altaris partem[g]. ¶ *In modum retis*] Erat lamina ærea pertusa parvis foraminibus, quibus cinis tantùm & sanguis decideret[h]. ¶ *Quatuor annuli—per quatuor angulos,* [עַל אַרְבַּע קְצוֹתָיו] Arbitror hos annulos retis, cornibus altaris innixos, hoc cribrum, seu rete, sustentâsse[i]. Inserviebant vehendo altari, Exod. 38. 5. Hi annuli non erant appositi ad craticulam, sed altari inditi[k]. Extrinsecùs affixi erant[l]; paululùm infra æneum rete. In hos vectes immittebantur, ut craticulam cum altari unà circumferrent[m]. Extrà erant annuli, & intrà eorum fines, sive uncini, ad sustentandam craticulam[n]. עַל hîc non vertendum *super,* sed *secundùm,* reticulum, h. e. ad illam altaris altitudinem[o]; vel, *ad* rete, V. in Wil. Sic sumitur v. 21. עַל עֵדוּת, i. e. *versùs testimonium*[p].

5. *Quos pones subter arulam altaris*] Variè sudant Explanatores[q]. Lyra agnoscit difficultatem, nec potest se expedire, manente hâc versione[r]. Quidam volunt *subter* pro *super* dici †. In Heb. est וְנָתַתָּה אֹתָהּ תַּחַת כַּרְכֹּב *Et pones—subter ambitum,* Sa. Mo. M. P. JT. Ti. A. (*circulum,* Ch. *craticulam,* ό.) h. e. intra quadratum illum altaris ambitum, v. 1[f]. *Sub longitudine,* Ar. *ad margines,* Sy. *subter valturam,* Ma. *In loco prominentiæ,* i. e. ubi inferior altaris pars intùs prominebat, ut vehere posset cribrum; parte superiore eò usque excisâ. Huic expositioni favet vox כַּרְכֹּב, à כָּרָה *excidit,* & רָכַב *vectus est.* Nisi potiùs est statuere, cribrum illud vectum ac sustentatum fuisse anconibus annulorum æreorum in altare inditis, & per densitatem laterum illius impactis, ut Jun. annotat ad v. 7[s]. Relativum אֹתָהּ *illud* referendum ad רֶשֶׁת *rete* ejusdem generis, nempe fœm. non ad *annulos,* ut malè Vulgatus[x]. *Arulam* hanc Lyra dicit esse vas in quo ponitur ignis[y]. Ex craticula per catenulas seu laminas appensa pendebat arula ænea, sive foculus, in medio altaris super lapidum impositorum structuram; in qua arula ponebantur ligna & ignis ad cremandas carnes, quæ in superiori craticula ponebantur[z]. Ego *arulam* pro ambitu ipso superno quadrato altaris simplicissimè accipio[a]. ¶ *Usque ad medium altaris*] Craticula non sola, sed cum arula appensa, ad medi-

um

um usque altaris perveniebat: inter craticulam enim & arulam ferè spatium erat cubiti unius cum dimidio, quod est medium altaris, quod trium cubitorum altitudinem habebat[b]. Ità manebat utrinque cubitus cum dimidio; *suprà*, superponendis carnibus, *infrà*, ad ignem supponendum[c].

6. *Vectes altaris*] Ut craticula, sic altare, suos habebat vectes, ut seorsim portari posset[d].

7. *Inducet*, &c. וְהוּבָא אֶת בַּדָּיו] *Inducet*, &c. Ch. *Inducentur vectes*, Mo. P. JT. A. *immitte*, &c. Sy. Ar.

8. *Non solidum, sed inane & cavum*, ità V. Ma. q.d. Spatium inter tabulas concavum erit †; נְבוּב לֻחֹת] Vertunt, *Cavum*, Mo. Ch. P. A. (vel, *Vacuum*, Ma. M. *cum vacuo*, O.) *tabularum*, Mo. (vel, *ex tabulis*, Ch. Sy. JT. *tabulatum*, ο'. Sa. *intra tabulas*, M. O. *cum tabulis*, A.) *Ex tabulis concavis*, Ar. *Ex tabulis, ut sit intus inanis & vacua*, Ti. *Tabulato cavato*, V. & *farcturâ vacuâ*, Jun. ut levius esset ad ferendum, Malv. Alii, *Vacuum tabulis*, P. V. i.e. carens tabulis; ut quatuor latera non essent constructa ex continuis tabulis compactis, sed ex transversis quatuor lignis cum pedibus, sine tabulis[f].

9. *Facies & atrium*] Ut ambiret tabernaculum & altare, tum ornatûs, tum reverentiæ, causâ[g]; tum ut sacerdotes liberiùs facerent officia circa altare, populo exteriùs existente[h]. ¶ *Tentoria*, ità ο'. i.e. vela, vel aulæa, quæ erant instar parietum atrio[i], קְלָעִים לֶחָצֵר] *Ordines atrii*, Sy. *vela tentarii*, Ar. *tapetes*, Sa. Ti. A. *occlusi atrio*, Sa. *cortina* (vel *funda*, Mo. Ma.) *atrio*, Ch. M. P. O. i.e. Atrium fiet ex cortinis, seu aulæis aut tapetibus, factis ex bysso retorta[k]. קֶלַע *funda*, à קָלַע *fundâ jacere*: vel, quòd fundarum imagines depictas haberent[l], vel, quòd in modum fundarum opere reticulato contexta essent[m]. *Funda*, i.e. cortinæ foraminibus distinctæ, quæ aditum arcerent, non aspectum[n]. Quidam *rotas rotationes* reddunt, nempe à rotulis illis intextis; vel, quòd in profectionibus à Levitis involverentur & circumrotarentur[o]. ¶ *Centum cubitos*, בָּאַמָּה] *In cubito*, V. Mo. Di. i.e. in mensura cubitali, sive in ratione metiendi per cubitos[p]. In Exodo sæpe intervenit ב; at sæpe construitur sine ב, ut 1 Reg. 7. 2. Ezec. 40[q]. ¶ *Unum latus*, &c. אֹרֶךְ לִפְאַת הָאֶחָת] *Longitudo* (sub. *illorum*, V.) *lateri uni*, V. Ma. i.e. in latere uno ac primo[r].

10. *Et columnas*] De quibus vela sive tentoria suspenderentur †. *Statuas*, Mà. ¶ *Capita*, ità ο'. וָוֵי] *Capitella*, Lippom. Ma. *epistylia*, V. Ma. *uncini*, Mo. Vide ad cap. 26. ¶ *Cum cælaturis*, ità Ch. וַחֲשֻׁקֵיהֶם] *Et circuli earum*, Mo. vel, *cincturæ*, M. Ti. *amplexus*, *ambitus*, Ma. *fasciæ*, JT. *arcus*, ο'. Sa. *linimentum*, Sy. Ar. *& fila earum*, V. P. *Fila eas cingentia*, ut sunt circuli doliares[s]. *Et zonæ earum*, V. Lippom. i.e. cælaturæ circulares, sive fila cingentia[t]. Erant laminæ tenues, vel fila, quæ ambiebant capita columnarum[u]. Et ornatui inserviebant & usui, ut iis tapetes affigerentur[x]. Circuli erant & alia ornamenta, quæ per gyrum ambiebant columnas. AE. exponit, *res columnis adhærentes*[y].

11. *In latere Aquilonis*] [At ο'. quod ad Subsolanum.]

13. *Ad orientem*, simul. Ch. Sy. Ar. M. Ti. לִפְאַת קֵדְמָה מִזְרָחָה] *Ad angulum*, (*latus*, P. *partem*, Sa.) *anteriorem* (*orientalem*, Sa. P.) *ad*, vel *versùs*, *orientem*, Sa. Mo. P. JT. [At ο'. *ad Austrum*.]

14. *Lateri uno*] Vel, *in uno latere*, [plerique:] sub. *frontis & ingressûs atrii*, V.

16. *Tentorium*, ità Ch. מָסָךְ] *Velum*, Sy. Ar. M. Ti. A. *operimentum*, Mo. simil. ο'. JT. *aulæum*, Sa. O. P. Quod portæ atrii oppansum quasi januæ vicem impleret[a]. Hinc & indè relinquebatur spatium quindecim cubitorum, quod suas habebat columnas, & tentoria, sive vela[b].

18. *In latitudine quinquaginta*] Heb. *& latitudo quinquaginta in quinquaginta*, i.e. latitudo erit per omnia æqualis in utroque latere[c]. *Quinquaginta ex omni parte*, JT. tam in parte occidentali, quàm orientali[d]. Et idem de longitudine intelligendum; centum ex omni parte, ut Græcus exprimit †. Vel, duplicatio vocis indicat justam latitudinem fuisse 50 cubitorum[f].

19. *Et ceremonias*, בְּכֹל עֲבֹדָתוֹ] *In*, vel *ad*, *omne ministerium ejus*, Ch. Sa. JT. A. *Per omnem cultum ejus*, i.e. ad quemcunque cultum ejus necessaria sint. ¶ *Paxillos*, יְתֵדֹת] Erant veluti quidam clavi, quibus extremitates cortinarum affigebantur, nè à vento dispellerentur[g]. Erant columnis infixi, ad cortinas sustinendas[h].

20. *Præcipe*, תְּצַוֶּה] Sic vocant octavam libri Sectionem, quæ hîc incipit[i]. ¶ *Ut afferant*, *ut offerant tibi*, Ch. וְיִקְחוּ] *Et acceperunt*, Ma. *ut accipiant*, (vel *sumant*, ο'.) V. Ma. i.e. ut capiendo afferant, V. A. Sic Levit. 24. 2. ubi hæc lex repetitur[k]. Ut Psal. 68. *accepit dona*, i.e. *dedit*, Eph. 4. 8. Accepit igitur danda. Phrasis Ebræa est[l]. ¶ *Oleum*, &c. שֶׁמֶן זַיִת] *Oleum oleæ*, vel, *olivæ*, P. Mo. V. Ma. Quidam volunt *olivæ*, pro *olivarum*, V. *Oleum ex olivis*, ο'. Ch. *unguentum olei*, Sy. ¶ *Contusum*] Ità ο'. Sa. Mo. JT. Tudiculâ, ut sit purius[m]. *De olivis contusis*, Ch. Oleum vel fit sponte fluens ex olivis, vel pilo contusum; non prælo aut molâ expressum, quòd amurcâ & fæcibus plenum est[n]. ¶ *Ut ardeat lucerna*, &c. לְמָאוֹר] *Pro luminari*, P. *ad lumen*, sub. *faciendum*, vel *accendendum*, vel, *luminis causâ*, V. Per *lucernam* hîc intelligunt candelabrum instructum lucernis suis[o]. Vel, sing. pro plur. ponitur[p]. ¶ *Semper*] Quidam strictè intelligunt, quasi nunquam extinguerentur[q]. Probatur, 1. ex Jos. Antiqu. 3. 9. ubi refert tres ex 7 lucernas de die arsisse. Is autem Sacerdos erat, & hæc vidisset; nec erat cur mentiretur. 2. Idem affirmat Hecatæus Abderita in Euseb. Præpar. 2. & Philo lib. *de Victimas offerentibus*. 3. Interdiu nullum, vel exiguum, lumen erat in Tabernaculo: nec ullæ fenestræ erant. Indecens autem erat Deum vel ibi habitare, vel continuè quasi convivari, in tenebris. 4. Sic videtur ex Exod. 30. 7[r]. Talis fuit lychnus in templo Ammonis, teste Plutarcho †. Aliis *semper* idem valet quod singulis noctibus[s]. Probant ex versu seq[t]. & ex Levit. 24. 3. *Ponétque eas à vespere usque ad manè*; & ex 1 Sam. 3. 3. *Lucerna Dei antequam extingueretur*; & 2 Paral. 13. 11.——*ut accendatur semper ad vesperam*[u]. Sed hæc sic conciliari possunt, nempe, omnes lucernas noctu arsisse, interdiu aliquas extinctas fuisse, ut dicit Jo[x]. *Jugiter* hîc est, statis temporibus, ut declaratur Exod. 30. 8. Sic panes apponebantur *jugiter*, Exod. 25. 30. & agni offerebantur *jugiter*, Exod. 29. 38. nec tamen continenter, sed statis temporibus[z]. Et Aaron *portat jus fil. Israel super cor JUGITER*, scil. quoties ingreditur tabernaculum. Ità hoc loco *jugiter* est quotidie: Constat enim lucernas à vespera tantùm ad manè accensas mansisse, ut patet ex Exod. 27. 21. & 30. 8. & Levit. 24. 3[a].

21. *In tabernaculo testimonii*, בְּאֹהֶל מוֹעֵד] *In tabernaculo Ecclesiæ*, P. vel, *conventûs*, Ar. Mo. JT. vel, *congregationis*, vel, *conventionis*, (à יָעַד *convenire*,) quòd Israel illuc conveniret, vel, quòd illuc conveniret Deus, ut loqueretur Mosi, ut cap. 25. 22. & Num. 17. 4[b]. Alii, *In tabernaculo*, vel *tentorio*, *testimonii*; ità Vulg. ο'. Sa. O. M. vel, *fœderis*, ut Ch. & quòd in eo Deus de sua voluntate (& fœdere, E.) testari vellet[c]; & quòd in ea Lex erat, quæ *testimonium* dicta[d], quòd justis testimonium sit ad vitam æternam, impiis ad mortem †. יָעַד significat & *convenire*, & *testari*[f]. Al. *In tentorio stationis*, vel, *constitutionis*, Ma. ubi fiebant stationes militiæ ecclesiasticæ, sacra stata, festa, &c. Tabernaculi ministerium *statio* & *militia* vocatur Num. 8. & alibi sæpe. Nobis hoc videtur aptissimum. Al. *In tentorio indictionis*, vel, *condictionis*, ubi indicebantur ritus sacri. *In tabernaculo temporis*, Sy. scil. *statuti*, certi temporis: quòd in eo statuto tempore populus conveniret[h]. *In tentorio constituto* extra velum, Ti. Quidam notant *Moghed* specificare, & quasi discernere, hoc tentorium ab aliis omnibus; q.d. *Illud tent. certum*, *speciale*, &c. Al. *In tentorio concilii*, vel, *adunationis*, quòd illic adunaretur Israel[i]. ¶ *Extra velum*, מִחוּץ לַפָּרֹכֶת] Ad verb. *deforis*, i.e. citrà, V. ¶ *Quod oppansum est testimonio*, sive, *arcæ testimonii*, V. עַל הָעֵדֻת] *Super testimonium*, Mo. Ma. ¶ *Collocabunt eam*, אֹתוֹ] *Illas*, sub. *lucernas*: nam אֹתוֹ singulare refert נֵר sing. pro plur. ut dictum v. 20[k]. ¶ *Usque*

que mane] Heb. *à vespera ad mane.* Supple, ut luceat *à vespera ad manè,* JT. At potiùs illa verba, *à vespera ad manè,* pendent à verbo *aptato,* seu *dispones,* [ita accipiunt Ch. Sa. Sy. Ar.] *Disponet à vespera ad manè.* Nam per totam noctem debuerunt occupari in lucernis aptandis, ut rectè lucerent: cui usui serviebant forcipes quibus lucernas emungebant, & trullæ in quas sordes emunctæ indebantur [l]. ¶ *A filiis Israel*] Sub. *observandum,* V. JT. *à parte filiorum,* &c. A. *filiis,* Ti.

CAP. XXVIII.

1. **A**pplica, הַקְרֵב] *Accedere,* vel *appropinquare, fac,* V. M.

2. *In gloriam & decorem*] Sacerdotum & sacerdotalium munerum [m]. Ad ornamentum, aut, quibus ornabitur [n]. Significabant puram Jesu Christi administrationem [o].

3. *Sapientibus corde*] H[a], pro, *peritissimis artificibus,* V. Tales *sapientes* sæpe vocantur: ut, *architectus sapiens,* 1 Cor. 3. *sapiens nauta,* Psal. 107. 27. Et Homerus fabrum lignarium *sapientem* vocat. *Apud priscum seculum sapientes appellari consueverunt etiam qui sellularias quasdam callebant artes,* ait Politianus [p]. Vide Aristot. Ethic. l. 6. c. 7 [q]. ¶ *Corde*] Non ore tantùm, qui tales dicuntur [r]. Judæi (cum Platone) sapientiam collocant in corde, non in cerebro. Quibus non tam *pectus,* quàm *cor,* sapit. Nam pectus sapit perditis. Comicus, *Mulier cui pectus sapit: nam cor non potest, quod nulla habet.* Improbi *corde carere* dicuntur †. ¶ *Quos replevi,* ità P. & Ch. in V. אֲשֶׁר מִלֵּאתִיו] Ad verb. *quem replevi eum,* i. e. *quemlibet eorum, quorum unumquemque,* &c. ut sit constructio sensu congrua, non voce [t]. *Quorum cor replevi,* V. Ma. vel, *quod implevi,* scil. cor, D. Ità He. in V. ¶ *Replevi*] Videtur eis plenè infudisse artes fabriles [v]. Quod tum necessarium erat: Nam in Ægypto vix operam dare poterant artibus ad ornatum factis, nec desertum commodum erat ad opera illa delicata & subtilia [x].

4. *Hæc vestimenta*] Primò enumerat specialia summo Sacerdoti [y]. ¶ *Rationale*] Ità Ch. Ma. Sic dicitur, quòd per illud, tanquam esset ratione præditum, oracula redderentur [z]. ¶ חֹשֶׁן] *Thoracem,* Ar. *Pectorale,* ο'. Sa. Ti. A. M. V. O. JT. quòd supra pectus Sacerdotis ponebatur [a]. Q. deducunt à חָשָׁה *silere,* quia in eo Dei mysteria & tacita voluntas comprehenderentur [b]: vel, quasi dicat, *oraculum tacitum.* Videndum potiùs in Sacerdotis pectore, quàm audiendum [c]. Vel, à חוּשׁ *sentire, intelligere,* quòd indè Pontifex intellexit quid sciscitantibus respondendum esset [d]. Affinitatem habet cum חָזָה *videre, contemplari,* indicans quâ curâ & consideratione Sacerdos interrogantibus responderet ‡. ¶ *Et superhumerale,* ità Ch. Mo. O. *humerale,* Ti. אֵפֹד] *Ephod,* Sa. Sy. M. P. A. Ma. *pectorale,* Ar. Propriè est *superindumentum cinctum,* Ma. Est *cinctorium,* seu *pallium,* V. אָפַד est *cingere,* V. Riv. aut *constringere,* V. aut *superinduere,* Riv. Fuit, in modum thoracis [f], brevis [g], cum manicis [h]. Ità Jo. & Ribera in Wil. Sed contrarium receptum est [i]. Vestis erat extima brevissima, sine manicis, quæ arctabat laxitatem interiorum vestium [k]. Q. aiunt eam ad pedes pertigisse à parte postica [l]. Ποδήρη, i. e. *talarem,* vertunt ο'. Malè, inquit F. co. Ephod duplex erat: 1. Generale, *lineum,* quo in sacris usi & Levitæ & alii; 1 Sam. 2. 18. & 22. 18. & 2 Sam. 6. 14. 2. Particulare, de quo hîc loquitur. Ità doctus Hebræus [m]. Pertingebat Ephod à lumbis ad summos humeros. Quatuor alas in quatuor extremitatibus habuit: quarum superiores, super humeros flexæ, Pectorale catenulis aureis sustinebant: inferiores verò, ad latera Sacerdotis flexæ, per annulos inferiori Pectoralis parti conjungebantur. Confer hæc cum cap. 39. infrà [n]. ¶ *Tunicam,* מְעִיל] *Pallium,* P. Mo. & plerique; *talare,* ο'. *thoracem,* Sy. *pluviale,* Ar. *interulam,* V. M. *interulam sinuosiorem,* JT. Aiunt esse *summam & extimam vestem,* quæ Romanis *toga,* Græcis *pallium,* dicitur; & eâ non superinduti nudi dicuntur. Deducunt à מָעַל *transcendere,* quòd transcenderet alias vestes, & eis superinduceretur [o]. ¶ *Et lineam strictam,* כְּתֹנֶת תַּשְׁבֵּץ] כְּתֹנֶת *tunica.* Indè, sine dubio, χιτών, Ma. Di. Vestis interior est, Luc. 6. 29. q. d. Tecta & latens, ab Æthiopico כתן, (mutato ת in ד,) *claudere, tegere* [p]. Variè vertunt. *Tunicam ocellatam,* vel, *ocellationis,* Aq. F. V. P. Mo. i. e. opere Phrygionico quibusdam velut ocellis intextam [q]. *Tunicam inclusionis,* vel, *inclusos habentem lapides,* M. Fulgebat variis ornamentis, & præsertim inclusis lapidibus & margaritis; quas sepiebant rosulæ, specula, & ornamenta aureis facta filis. Et hæc interior erat vestis, quam tegebat interula, alia vestis linea: & hanc rursus cingebat Ephod [r]. *Tunicam strictam,* Ch. Ti. ο'. in Ma. i. e. constringentem corpus, Ma. *Tunicam circulati operis,* i. e. textam cum circulis, seu locis cavis, instar oculorum. Hinc idem verbum v. 11. sign. cavitates quibus lapides insiti erant †. *Tunicam tessellatam,* Sa. JT. veluti tessellis seu quadriculis distinctam, Ma. *Tunicam byssinam,* Sy. *vestem duplicatam acupictam,* Ar. ¶ *Cidarin,* [ità plerique,] מִצְנֶפֶת] *Pileum,* Sa. in Nobil. *tiaram,* Sy. Ti. *galerum,* M. *mitram,* P. Aiunt fuisse pileolum rotundum, non acuminatum. Alii volunt fuisse diadematis genus, h. e. vittam, fasciam, vel tæniam, quâ caput redimiretur [s]. *Pileolum,* Hieron. ad Zachariam. Sic, *Flamines in capite pileum habebant, in quo erat brevis virga, desuper habens lanæ aliquid, quod cùm per æstum portare non possent, filo tantùm capita religare cœperunt: nam nudis penitus eos capitibus incedere nefas fuerat.* Ità Servius ad 8. Æneid [t]. ¶ *Et balteum,* [ità plerique,] וְאַבְנֵט] *Zonam,* ο'. Sy. Ti. *cingulum,* Ar. Ut expeditior esset in ministrando, accinctus quasi in militia sua Ecclesiastica [x]. Notandum verò Pontificis maximi ornamenta fuisse ἀντίτυπα Templi ornamentis. Colores quatuor iidem; septem vestimenta, si laminam annumeres, pro septem lychnis; duodecim gemmæ, pro duodecim panibus [y]. ¶ *Vestimenta sancta,* בִּגְדֵי קֹדֶשׁ] *Vestes* (per quas intellige quæcunque ad vestitum quâcunque ratione pertinere videntur) *sanctitatis,* i. e. *sacras* [z].

7. *Duas oras junctas,* שְׁתֵּי כְתֵפֹת חֹבְרֹת] *Duo humeri,* Sy. Ti. M. (*humeculi,* Ch. *scapulæ,* Sa. Mo. Ma. *superhumeralia,* ο'. *humeralia,* JT. A. *oræ,* P. M.) *conjuncti,* Sy. M. Sa. Mo. P. *illi,* M. vel, *cum eo,* Sy. vel, *consuti,* M. *Erunt ei continentia alterum alterum,* ο'. *sibi cohærentes,* Ti. *consociati,* Ma. *conjungentia sunto,* JT. A. Ut per eas commodiùs posset Pontifex caput inserere, & Ephod induere; quo cùm erat indutus, tunc oræ illæ fibulâ nectebantur [a]. ¶ *In utroque latere summitatum*] Quia non sub axillis, sed in summo Ephod super humeros, erant [b]. *Latera* dicuntur, (inquit doctus Hebr.) quòd dependeant ex humeris, vel subjaceant illis: i. e. In parte anteriore superhumerale erit apertum; latera tamen illa conjungi poterunt, & ità clauderentur [c]. *In duabus extremitatibus,* JT. Ma. dextrâ & sinistrâ, JT.

8. *Ipsa quoque textura,* &c. חֵשֶׁב אֲפֻדָּתוֹ] Vertunt, *artificium superhumeralis ejus,* Mo. Riv. (vel, *cincturæ,* M.) *excogitatum Ephod,* Ma. (vel *balthei,* O.) *cingulum sui Ephod,* Sa. P. *vitta* (*zona,* Sy.) *pectoralis,* Ar. *cingula amictus,* JT. *polymita limbi ejus,* Ti. *balteus ornatûs ejus,* Ch. Intelligunt texturam quandam super vestem Ephodi circumcirca firmiorem, ad hoc, ut vestis accommodaretur corpori [d]. Al. *cingulum,* vel *cingulam, ipsius Ephod:* quo intelligunt duas alas *inferiores* Ephod, sicut *superiores* scapolas vocabant †. ¶ *Quod est super illud,* vel *ipsum,* Mo. O. Ch. Sa. Sy. אֲשֶׁר עָלָיו] *Supernè in eo,* Ti. *in summitate ejusdem,* M. Alii, *quod in eo,* vel *ipso,* JT. ο'. *est,* ο'. seu, *erit,* P. Discretionis causâ, nè hæ cingulæ pro baltheo accipiantur. Erat enim baltheus separatus, istæ verò amiculo continentes [f]. ¶ *Operis varietas,* כְּמַעֲשֵׂהוּ] *Secundùm factionem,* ο'. O. *sicut* (*secundùm,* V. *tanquam,* Sa) *opus ipsius,* Mo. Ch. O. Sa. sim. Ti. JT. A. Supple, *Ephod,* V. *Ejusdem artificii,* Sy. sim. Ar. *Simile erit texturæ ipsius,* P. ¶ *Erit,* מִמֶּנּוּ יִהְיֶה] *Ex ipso erit,* Ch. Mo. O. P. Ti. JT. Sy. *Erit sicut ipsum,* Ar. *ab ipso en-*

X *stratu*

ftans, Sa. Erit ex eadem materia, & eodem opere. Sic intelligo; quòd ficut textura Ephodi erit ex auro,&c. ità ejus variegatio, utraque unum erit & idem opus ejufdem artificis. Non autem veftis primò texta erat, & pòft variegata; fed in textura plumarius diverfos colores acu pertexuerat, nec variegatio extra corpus veftis eminebat [b].

9. *Lapides Onychinos*, שֹׁהַם] *Sardonychas*, Aq. Jo. in Bi. Ma. Vide ad Gen. 2. 12. Me. ¶ *Et fculpes*, וּפִתַּחְתָּ] *Et aperies*, M. Mo. O. Quòd fculptura nihil aliud fit quàm apertura ejus in quo fit [i].

10. *Sex—& fex*] Qu. An hîc Levi infcriptus fuit? 1. Q. negant [k]. Sacerdos enim per fe fuam tribum repræfentabat [l]. Et fui ipfius non poterat non meminiffe inter facrificandum [m]. Hi ergò, Levi relicto, Ephraim & Manaffe pro Jofepho fubftituunt [n]. 2. Alii affirmant [o]. Nam fequitur, *juxta ordinem nativitatis*, ut nulla hîc vel fpecialium privilegiorum, vel fortitionis, videatur habita fuiffe ratio [p].

11. *Opere fculptoris*, מַעֲשֵׂה חָרַשׁ אֶבֶן] *Opere fculptoris gemmarii*, Ar. vel, *artificis lapidum*, P. *artis lapidariæ*, o'. Sic vocat gemmarium, V. λίθος fumitur pro lapide pretiofo, & λιθουργὸς eft gemmarius [q]. ¶ *Et cælaturâ*, &c. פִּתּוּחֵי חוֹתָם] *Sculpturis* (*apertionibus*, Mo. *cælaturâ*, Sy.) *annuli*, vel, *figilli*, Ch. Sa. Ar. o'. V. quibus uti folent in annulis [r]: eo modo quo gemmæ annulorum fignatoriorum fculpi folent. *Cælare* propriè ἐκτύπουν, *fculpere* ἐντύπουν: fed folent illa confundi †. ¶ *Sculpes eos nominibus*, ità M. P. Ti. עַל־שְׁמֹת] *In*, vel *fuper*, *nominibus*, o'. Mo. *per*, vel *juxta*, *nomina*, Ch. Sa. Sy. *Super nomina*: Hypallage, pro, *infculpes lapidibus nomina*, JT. ¶ *Inclufos auro atque circumdatos*, ità Ch. מֻסַבֹּת מִשְׁבְּצוֹת] *Circumdatos*, vel *inclufos*, *inclufortis*, O. *ocellaturis*, Mo. fim. Ar. *palis*, P. *fundis*, Ma. *calaturis*, Ch. *auri*. *Inclufos & fixos in auro*, Sy. i.e. Conftringes illos lapillos palis aureis, q. d. Curabis affigendas duas palas aureas [s].

12. *Memoriale filiis Ifrael*, אַבְנֵי זִכָּרֹן] *Lapides* (*gemmæ*, Ti.) *recordationis*, Mo. Ma. fimil. plerique; vel, *monimenti*, Sy. JT. Ti. Hoc μνημόσυνον referri poteft, 1. ad Deum [v]. Confer v. 29[x]. & Levit. 2. 2. Hoc præcipuum. Obj. Dicitur *memoriale filiis Ifrael*. Refp. Nempe, quòd Deus eorum recordabatur. Sic Iris erat quafi *memoriale* Dei, Gen. 9. 13*. 2. Ad Pontificem [y]: 1. Ut meminiffet Pontifex & populus fidei & probæ vitæ Patriarcharum, ut imitarentur. 2. Ut recordaretur Pontifex in orationibus 12 Tribuum. 3. Ut meminiffet populum à fe portandum & pectore, (per amorem,) & humeris, (per tolerantiam moleftiarum [z].) 3. Ad ipfos Ifraelitas: Ut memores effent fe quafi coram Deo fifti, ac proinde ad facra illa effent attenti, &c. Poffunt hæc omnia fimul confiftere [a].

13. *Et uncinos*, ità Ch. מִשְׁבְּצֹת] *Ocellaturas*, Mo. Ar. *fundas*, JT. *palas*, Sa. O. P. aut meliùs, *inclufioria*, O. *afpidifcas*, o'. *fibulas*, Sy. M. *fpinters*, Ti. Referri hoc poteft vel ad præcedentia, ut *inclufioria* fint *palæ* pro lapillis, unde fic vertunt, *facies palas*: vel ad fequentia, & tum vertendum, *facies fibulas*, vel *uncinos* [b], quibus nimirum *catenulæ* (quæ fequuntur) affigi debent [c]. Ut per eos & catenulas *rationale* alligaretur *fuperhumerali*, ipfi nimirum Ephod [d].

14. *Et catenulas*, vel *catenas*, [ità omnes,] *fibi cohærentes*, מִגְבָּלֹת] Variè reddunt. *Duplicatas*, Sy. *admiffas in floribus*, o'. *æquabiles*, JT. *æquales*, Ar. *in extremitatibus*, Ti. *conterminas*, Sa. Mo. *terminos*, O. *terminatas*, five *terminationis*, Ch. P. F. V. Sic vocantur, quòd breves effent, certæ, æqualis & præfinitæ magnitudinis ac longitudinis; vel, (ut alii) quòd conjunctæ effent termino & extremitate Pectoralis. Vide v. 22†. *Quæ terminantur ad pectorale*, M. *fibi cohærentes*, Vulg. Cujus fcilicet circuli, five annuli, ex quibus catenula conflatur, invicem innexi cohæreant [f]. ¶ *Facies eas*, Ma. אֹתָם] *Eos*. Redundat pronomen, & ם pro ן politum [g]. ¶ מַעֲשֵׂה עֲבֹת] *Opere fimbriarum*, Ch. *plicaturæ*, o'. *continuatio*, Sa. verf. *connexionis*, Ar. *plectili*, O. Sa. P. V. *tortili*, JT. *intricato*, M. *complicato*, Ti. *opere funis*, Mo. V. Ma. i. e. intorto inftar funis [h]. ¶ *Quibus inferes*, וְנָתַתָּה] *Et dabis*, Mo. O. i. e. infiges. Sic *dare*, 1 Chron. 17. 22. idem eft quod *confirmare*, 2 Sam. 7. 24. Ità hîc verf. 25 [i]. *Appones*, JT.

15. *Rationale judicii*, fic Ch. Ma. Sa. חֹשֶׁן מִשְׁפָּט] Ar. fic, *Fac thoracem cujus qualitas fit artificii peritiffimi*. Reliqui vertunt, *Pectorale judicii*, P. O. Ma. M. F. Mo. Ti. A. vel, *juris*, JT. Sic dicebatur, 1. Quòd nunquam fine eo facerdos Deum confulebat [k]; aut jus dicebat in re gravi. Vel, 2. Quòd contineret judicium & fententiam Dei, nempe, quòd Pontifex effet & doctrinâ & moribus ornatiffimus [l]. Vel, 3. Quia admonebat & facerdotem & populum *judicii*, nempe *humani*, h. e. officii & debiti fui [m]. Vel, 4. Quia judicium & fententiam Dei in rebus agendis continebat [n]. Vel, 5. Quia *judicium*, h. e. *judicia*, i. e. caufas, filiorum Ifrael fuper cor fuum portavit Aaron [o]. Vel, 6. Quòd eos docuit quo pacto fe gerere deberent tam in bello quàm in republica. Confer infrà ver. 30. מִשְׁפָּט fignificat adminiftrationem rei quà publicæ, quà privatæ [p]. Vel, 7. Quòd effet peculiare infigne dignitatis & officii pontificatûs. Vide v. 30. מִשְׁפָּט fumunt notant pro *officio*, *ordinatione*, *adminiftratione*, &c. ut Pfal. 72. 2. 1 Sam. 2. 13[q]. Vel, 8. Quòd in eo effet *judicium* (i.e. ordo, difpofitio, fpecimen, monumentum, exemplar,) *filiorum Ifrael*; nempe, nomina & memoriæ, infrà v. 29, 30 [r]. Vel, 9. Quòd huic infculpta nomina admonuerunt eos fui juris quod habebant in promiffionibus Dei †. Sunt qui *judicium* hîc interpretantur *jus* [s].

16. *Quadrangulum erit & duplex*] Vel, *quadratum duplicatum*: [ità omnes.] At o'. fic, *quadrangulum*: *duplex fpithamæ longitudo ejus*. [τὸ *duplex* referunt ad fequentia.] Ex duplici tela conftans, ad hoc, ut fuftinere poffit gemmas in eo collocandas [v].

17. *Ponéfque in*, &c. וּמִלֵּאתָ בוֹ מִלֻּאַת אֶבֶן] *Et implebis*, vel, *complebis*, *in eo plenitudinem*, (vel, *impletionem*, Ma. Ch. *impletione*, P.) *lapidis*, Mo. vel, *incifiones lapidum*, Sa. *Implebis impofitione lapidis*, M. *gemmarum infitione*, Ti. fimil. JT. *Apta* (*compone*, Ar.) *in illo ordines gemmarum*, Ar. *confertum lapidum*, Sy. ¶ *Quatuor ordines lapidum*, אַרְבָּעָה טוּרִים אֶבֶן טוּר וגו׳] *Quatuor ordinibus lapidis*: *Ordo*, Mo. *quadriordinem*, *ordo lapidum erit*, o'. *lapides ordinibus quatuor*: *Ordo*, —*hic ordo primus*, JT. vel *unum*, Ti. *quatuor ordinibus*, (vel, *ordines lapidum*, P.) *ordo hic eft*, Sa. vel, *talis erit*, P. Hebræi ignorant fignificationes nominum lapidum, animalium, avium, imò periiffe dicunt apud illos; quare eis nihil hîc fidendum [z]. ¶ *Sardius*] Ità o'. Ch. Sa. Sy. Mo. M. P. O. Di. Sic dictus à *Sardibus*, urbe Afiæ, ubi erant [y]. At *Sardium* rubere negat Danæus; fed affirmat Fr. Rueus de Gemmis l. 2. c. 6. *Color ruber*, (ait) *fed fubobfcurus*, qualis terræ rubricæ. Convenit cum Rubenis conditione, ubi aliquid rubens & fplendidum, fed & obfcurum, & terrenis cupiditatibus fœdatum [a]. Significabat bellicofum iftius Tribûs ftatum. Vide Jof. 4. 12. 1 Chron. 5. 20 [a]. Quidam vertunt, *Rubinum* [b]; (quem *Sardium* effe affirmat Mout.) Etymo mirè convenit: אֹדֶם ab אָדַם *rubere* [c]. Eft lapis rubei coloris, quicunque ille fit [d]. Alii *Sardonychem* vertunt; ità Ti. Ca. Hic lapis eft ex Sardii & ὄνυχος, i. e. unguis, colore mixtus †. Alii, *Pyropum*, Ar. JT. Alii, *Carneolum*; ità Riv. ¶ *Topazium*, [ità ferè omnes;] ità Apocal. 21. 20. A. פִּטְדָה] Sic dictum, quòd in Topazo (infula Troglodytarum in mari Rubro) inventum, tefte Plinio [f]. Eft *gemma virens*, Plin. l. 37. c. 8[g]. Ità K. & Ch. qui vertunt יַרְקָן, à יְרַקָא *viror*. Favent Ar. & Sy. in Di. Sola hæc nobilium gemmarum limam fentit, & ufu atteritur. Convenit Simeoni, cujus gloria multùm quafi limâ attrita fuit patris maledictione, Gen. 49. 7[h]. Ex פִּטְדָה per metathefin fit *Topad*, vel *Topaz* [i]. At alii *Smaragdum* vertunt, ità R. Jonah, Mercer. & Cevallerius, citantes Job. 28. 19[k]. fic & Ar. ¶ *Smaragdus*, [ità plerique,] בָּרֶקֶת] Alii vertunt, *Carbunculum*, ità Sy. P. He. in F. V. Di. Ità Merc. & Cevall. & Danæus in Di. Refpondet nomen, à *fulgore* dictum, quòd ut aurum fplendeat & fulgeat [l]. Lucem tanquam fulgetri procul jaculatur, & in tenebris lucet. Convenit τῷ Levi, in qua tribu fplendor maximus Ifraelis [m]. *Topazium*, Ar. ¶ הַטּוּר הָאֶחָד] *Ordo unus*, i. e. primus, O.

18. *Car-*

18. *Carbunculus*, ità ○. Sa. Mo. M. Ti. Ca. Jo. & Genevens. in Di. Hc. in I. נֹפֶךְ] *Chrysoprasus*, JT. Ma. *Hyacinthus*, Sy. Ar. *Rubinus*, Q. in Di. Rubini species est Carbunculus ᵃ. Lapis niger est ᵃ. Carbunculus igniti carbonis speciem refert ᵖ. Alii vertunt, *Smaragdum*; ità P. Onk. & Jon. & Schindl. & Hutter. & Danæus. Nihil viridiùs micat; & splendorem egregiè retinet, & oculos mirè recreat. Judæ hæc, ob Christum in ea tribu natum, optimè quadrant. Si præcedentem lapidem vertas, *Smaragdum*, hunc verte, *Carbunculum*: sin præcedentem *Carbunculum*, hunc *Smaragdum*. ¶ נֹפֶךְ] Referunt ad פוך *fucum*. At פוך ponitur pro lapide pretioso, 1 Paral. 29. 2. & Esa. 54. 11 ᵠ. ¶ *Sapphirus*] Ità ferè omnes, item Jo. Genev. Schindl. & Buxt. in Di. Gemma cærulei ac cœlestis coloris, sed & aureis punctis collucet, vel etiam purpurascit. Vide Plin. l. 27. (vel 37. ut L. de Dieu habet.) c. 9 ʳ. Confer Job. 28. 6. Thren. 4. 7 †. ¶ יָהֲלֹם] *Iaspis*, O. *Adamas*, Ar. Ma. Q. Hc. in O. Quidam *crystallum* vertunt. De colore hujus gemmæ variant, quis alius *aereus*, alius *ruber*, (ità AE. in Di.) alius *candidus* ˢ. ¶ *Iaspis*] Ità ○. Ch. P. item Jo. & Hi. & M. in Dictionario. At *Iaspis* meliùs convenit יָשְׁפֵה ᵗ. *Iaspis* virens est, affinisque Smaragdo ᵘ. ¶ יַהֲלֹם] *Adamas*, (vel, *Diamas*, Di. Diamond, A.) ità Sa. Mo. M. Ti. JT. Ca. Ma. Di. O. I. AE. in I. Ang. & Merc. Schindl. Buxt. in Di. Convenit, 1. Nomini, ab הָלַם *frangere, conterere, contundere*; quòd lapides omnes frangit ˣ, & frangi non potest. 2. Tribui Napthali. Hic à lucta datus est, Gen. 34. Adamas, si luctetur cum reliquis lapidibus, semper prævalet. Vel *Iaspis* est, vel *Adamas*, inquiunt Genevens. & Pagn. in Thesauro ᵘ. *Lyncurium*, Sy. *Sardonychem*, Ar.

19. *Ligurius*] Vel, *Lyncurius*. Ità ferè omnes, item Jo. & Hi. & Genev. & Danæus, & Schindl ᵃ. Q. putant esse genus Carbunculi. Alii, (quod malim,) *succinum*, seu *electrum*, test. Theophrasto, Plin. l. 37. c. 2. & Strab. l. 4. p. 202 ᵇ. Non placet, quia hæc erat gemma magni pretii ᶜ. ¶ לֶשֶׁם] *Cyanus*, JT. quem lapidem *Azur*, vel *Lazuli*, vocat Rueus de Gemmis, l. 2. c. 21. Iaspidi non absimilis est, (inquit) colore cæruleo, aureo pulvere conspersus. Videtur ergò *Cyanus* non multùm differre à *Lyncurio* ᵈ. [Sy. habet, *Achatem*.] Alii *Turquesam* existimant: ità recentiores Hebræi †. Onk. vertit קַנְכִּירֵי, *cenchron*, de quo Plin. l. 37. c. 11 ᶠ. Lapidi *Leshem* insculptus erat Dan, quod significat urbem *Leshem* illi obventuram. Vide Jos. 19. 47 ᵍ. ¶ *Achates*] Ità omnes; item Di. Riv. Jo. Hi. Genev. Dan. Schindl. Buxt. & Belg. in Di. Dictus ab Achate fluvio Siciliæ, in quo primùm inventus. Gemma est satis vulgaris, & mira in coloribus varietas. Vide Plin. l. 27. c. 10 ʰ. ¶ שְׁבוֹ] Sic dictus à שָׁבָה *captivari* ⁱ: fortè quòd Achates sub manu artificis facilè captivatur, & aliis faciliùs sculpturas admittit ᵏ. Al. *Turcicum*, Di. Onk. in I. *Amethystum*, Sy. ¶ *Et Amethystus*] Ità omnes, item Genev. Jo. Di. Hi. Dan. & Lexica in Di. Purpurea vel violacea gemma, vel potiùs, mixtam habens violam purpuræ. Vide Plin. l. 27. c. 9 ˡ. Rubicunda erat. Signum hoc bellicosum erat, & Gadi accommodum, de cujus bellis vide Gen. 49. 19. 1 Paral. 5. 18, &c ᵐ. ¶ אַחְלָמָה] Sic dicitur à חָלַם *somniare, valere, sanum & fortem esse* ⁿ: Vel, quia qui hunc gestat semper videat somnia ᵒ; vel, quòd lemurum timorem & vana insomnia depellere credatur ᵖ; vel, quòd confortat cor ᵠ. [Ar. vertit, *Sardonychem*.]

20. *Chrysolithus*] Ità plerique; item Jo. Hi. Aq. Genev. Schindl. in Di. Lapis aurei coloris ʳ. ¶ תַּרְשִׁישׁ] *Hyacinthum*, Ti. K. & Sym. & Hutter. in Di. *Beryllum thalassium*; ità JT. Buxt. Dan. in Di. Alii *Turcoidem* reddunt; ità Belg. & Ma. Tres hi lapides referunt vim vocis Hebrææ, & marinum colorem; תַּרְשִׁישׁ enim pro mari sæpe sumitur †. Vide ad Ezec. 1. 16 ˢ. Huic insculptus est *Aser*, qui prope mare habitabat ᵗ. K. dicit esse coloris cærulei. Nomen à *mari*, unde provenit ᵘ. ¶ *Onychinus*] Vel *Onyx*; ità plerique, item Jo. Hi. Genev. Reuchlin. & Schindl. in Di. item F. V. Di. Gemma humani unguis coloris & candoris ʸ. Hebræi dicunt esse candidum lapidem ᶻ. [Vide ad Gen. 2. 12, 21.] ¶ שֹׁהַם] *Sardium* vertit JT. *Beryllum*, ○. Sy. Ar. A. item Onk. & Jon. בּוּרְלָא, i. e. *Beryllus*, ut vocum convenientia indicat ᵃ. *Sardonychem*, Hutter. & Buxtorf. in Di. ¶ *Beryllus*] Ità Ch. P. O. item ○. in F. & Jo. Hi. Genev. in Di. ¶ יָשְׁפֵה] *Iaspis*: ità Sa. Sy. Ar. Mo. M. Ti. JT. Ca. A. Ma. Di. item Dan. Buxt. Schindl. (qui addit Arabicè dici יסף.) Ergò indubiè est *Iaspis* *. Constat ex sono vocis ᵇ. ¶ *Inclusi per ordines suos*, מְשֻׁבָּצִים בְּמִלּוּאֹתָם] *Constricti in plenitudinibus suis*, Mo. P. *inclusi*, Ch. Sy. Ar. Ti. ut *occlusi*, Ar. *fundis*, (*palis*, Ti.) nempe *aureis*, quod supplent JT. Sa. simil. ○. Ar. *Impacti*—*fianto infitionibus suis*, JT. (*per ordines suos*, Ar. ○. *in valvaturis*, Ch.) *Septi in suis impositionibus*, M. *in plenitudinibus*, vel *repletionibus*, *suis*, i. e. in palis quas replent, & quibus continentur ᶜ. Non dubium est istas gemmas præclaram significationem secundùm virtutes suas habuisse, sed de eo nihil est apud Hebræos certi ᵈ.

21. *Nomina*] In singulis lapillis erunt singula nomina filiorum Israel †.

22. *Catenas sibi invicem cohærentes*, ità Ch. [גַּבְלֻת]. *Termini*, vel *terminales*, &c. [plerique;] *connexas*, Aq. in Nobil. *catenam mediocrem*, Ar. [Vide quæ ad v. 14.]

25. *Quod rationale respicit*, אֶל מוּל פָּנָיו] *Ex adverso*, vel, *è regione*, *facierum ejus*, Mo. O. Ma. M. *ad*, vel *contra*, *faciem ejus*, Sa. Ch. *à fronte ipsius*, P. sic v. 27. Ma. *E regione faciei ejus*, quam scil. respiciebat Pectorale ᶠ. *Versùs anteriorem partem ejus*, Sy. Ti. JT. simil. Ar. nempe, summi Sacerdotis, cujus tegebat pectus. A. il, *ejus*, i. e. *Ephodi*; nempe, anterioris partis ejus ᵍ.

26. *In summitatibus*] Heb. *super duas extremitates*, nempe inferiores; nam de superioribus dixit v. 23, 24, 25 ʰ. ¶ *In oris quæ è regione sunt superhumeralis, & posteriora ejus aspiciunt*] *Posteriora*, i. e. interiora: pars anterior exterior erat, & visui patens; posterior verò interior, abscondita ⁱ. ¶ עַל שְׂפָתוֹ אֲשֶׁר אֶל עֵבֶר הָאֵפוֹד בָּיְתָה] *Super*, vel *in*, *labio ejus*, Mo. O. Ma. M. (vel, *in ora ejus*, P. Sa. JT. Ma. seu *margine*, Ar.) *quod ad latus*, vel, *in latere*, Mo. Ar. P. A. (vel, *ad transitum*, O. Ma. *è regione*, Ch. M. *ad oram*, Sy.) *Ephod*, Sy. &c. *intrinsecùs*, P. Ch. Sy. simil. M. Ti. O. Ma. *Ex parte interiori*, Ar. V. quæ, scilicet, contingit Ephod ᵏ. In posteriore Pectoralis parte, ut commissura annulorum lateret sub angulis ejus, & Pectorale sacrum insideret cingulis seu alis amiculi, vel Ephodi, quoties constringeretur, vers. 28 ˡ. Vers. 26. 27, & 28. describunt ligamen Rationalis cum Ephod per quatuor annulos qui erant in extremitatibus Rationalis, per quos trajecta vitta hyacinthina adstringebat Rationale cum Ephod, in quo Ephod pariter aptè respondentes annuli erant inserti ᵐ.

27. *Et facies* וְעָשִׂיתָ] *Et dabis*, Ar. O. Versus subobscurus ⁿ. ¶ *In utroque latere superhumeralis*] עַל שְׁתֵּי כִתְפוֹת] *Super duas scapulas*, Ma. *humeros*, aut *latera*, O. *Duobus humeralibus*, nempe *subaxillaribus*, i. e. duabus cingulis, seu alis inferioribus, quæ etiam *humerales* dicuntur †. ¶ *Deorsum*, ità Ar. M. V. מִלְּמַטָּה] In parte illa quæ subest Pectorali ᵒ. *Infrà*, vel *inferiùs*, P. Ti. Ch. O. Mo. Sa. Sy. JT. Ma. ¶ *Quod respicit contra faciem*, מִמּוּל פָּנָיו] *Contra faciem*, M. Ch. sim. V. *à fronte*, P. *in anteriori ejus parte*, Ar. V. *versùs partem anteriorem*, Sy. JT. ¶ *Juncturæ inferioris*; לְעֻמַּת מַחְבַּרְתּוֹ] *Prope* (*ante*, Ar. *contra*, Mo. *ad*, O.) *juncturam*, seu *conjunctionem*, *ejus*, Sa. Mo. O. Ar. *juxta commissuras ejus*, Ti. i. e. è regione utriusque juncturæ ejus, Ma. *ex opposito comparis sui*, M. Alii, *è regione commissuræ ejus*, Sy. vel, alterius *commissuræ*, JT. vel, *conjunctionis ejus*, P. vel, *juncturæ ejus*, quæ, scilicet, erit in medio ᵖ. ¶ *Ut aptari possit cum superhumerali*, מִמַּעַל לְחֵשֶׁב הָאֵפוֹד] *Supra*, vel *super*, *balteum*, P. Ch. (vel *cingulum*, V. Ma.) *Ephod*, A. *Superiore parte cinguli ipsius*; nam ità commodiùs sub inferiori parte Pectoralis vitta constringebatur, cùm extremitas cingulæ ei subjiceretur, ut versu præcedenti ᵠ.

28. *Et stringatur Rationale*, וְיִרְכְּסוּ] *Et firmiter constringent*, Sa. vers. Ar. A. *Et jungent*, vel *conjungent*, Onk. P. *annectant*, Sa. Ti. *a*[illegible]*ctent*, M. Sa. JT. *levabunt*,

cabant, Mo. O. ex annulis ipsius ad annulos superhumeralis [r]. ¶ *Ut nequeam separari*, ולא יזח] Vertunt, *ne solvatur*, A. ità *ut nulla pars Ephod excurrat*, Sy. *non tollatur*, Mo. seu, *auferatur*, Ch. *& non* (vel *neque*, JT. P.) *separetur*, Sa. Ar. Ti. *& dimoveri non queat*, M.

29. *Super pectus suum*] Ità ο'. in A. Ità *pectus* pro *corde*, Apoc. 15.6. *Super cor*, ità plerique. ¶ *Memoriale*] Heb. *in memoriam*, ut duodecim Patriarcharum memor sit aut Deus, aut ipse Aaron. At hoc ridiculum quibusdam videtur, nec tam obliviosi erant, &c. Referunt ergò ad Christum, ejúsque curam pro Ecclesia. Ostendit autem his gemmis quòd, sicut Aharon gestat in humeris horum nomina, ità ipse potentiâ suâ, quæ per humeros significatur, universam Ecclesiam defendat atque conservet †.

30. *Pones in rationali—Doctrinam & Veritatem*] Ità ferè Græci & Talmudici. Nec simpliciter rejiciendum [s]. ¶ את האורים ואת התמים] *Urim & Thummim*: [ità plerique.] Qu. 1. Quid voces significant? Respond. *Illuminationes* (*inflammationes*, Ma. *demonstrationem*, ο'. *lucidum*, Sy. *claritatem*, Ca. *luces*, seu *splendores*, O. *elucidationes*, Ar. & Sa. in Buxt.) *& perfectiones*, Sa. vers. He. in E. Aq. & Sa. in Buxt. F. V. O. Ma. Riv. Me. Ti. (*perfectum*, Sy. *veritatem*, ο'. *certitudines*, Ar. *integritatem*, Ca.) Sic dicuntur, vel, 1. ut *Urim* denotaret doctrinæ lucem quâ verus Sacerdos Christus fideles irradiat; & *Thummim*, integram solidámque puritatem, quæ in solo Christo quærenda est [v]. Vel, 2. ut significarent in Doctore duo requiri, scientiam, & vitæ puritatem [x]. Hinc Ægyptii sumpsêre morem summo Judici appendendi monile, quod vocabant ἀλήθειαν. Vide ad l. 1. de V. R. C [y]. Vel, 3. à natura sua, quòd lucida fuerint & perfecta [z]. Lapides integri erant, nec ullo vitio notati [a]. Per *splendores* nihil aliud intelligo, quàm pretiosos lapides fulgentes & rutilantes; & per *perfectiones*, sive *completiones*, completos aut perfectos lapides. Hinc vocantur Exod. 25. *lapides completionum*, quòd implerent totum Pectorale [b]. Vel, 4. ab effecto, quod consulentes se illuminârint in rebus dubiis, perfectáque, vera & certa responsa Sacerdoti summo suggesserint & dederint. Ità Talmudici. R. Asarias in Meor Enajim, c. 50. sic; Lapides illi vocabantur *Urim*, tum propter lucem naturalem ex illis emicantem, tum propter lucem Divinam quæ ex illis effulsit tempore beneplaciti; *Thummim* autem, quasi תואמים *THOMIM*, *gemelli*, quia æquales erant & quantitate & pretio, & inscriptis æqualiter nominibus Tribuum [c]. *Urim, quæ illustrant res ipsorum, & manifestant abscondita domûs Israel; & Tummim, quæ perficiuntur opera eorum à Sacerdote magno, qui quærit doctrinam à facie Domini per illa*: Targ. J. in Bi. Per *Urim*, *luces*, revelat Deus consilium & voluntatem suam quid faciendum; per *Thummim*, effectionem & consummationem voluntatis suæ: q. d. *consilium & effectionem* [d]. Qu. 2. Quid erant Urim & Thummim? Resp. 1. Ignotum hoc esse fatetur Kim libro Radicum; *Non constat nobis quid fuerint Urim & Thummim*. R. Abraham Seba in Tseror hammor sic scribit, אנחנו לא ידענו מה הם, *Nescimus quid fuerint*. Eadem verba habet AE. Quid fuerint Scriptura proculdubiò non sine certo consilio reticent †. Resp. 2. Q. sentiunt Urim & Thummim nihil aliud fuisse quàm *lapides* 12 Pectoralis. Ità R. Asarias in Meor Enajim, c. 50. (cujus verba vide in Buxt [f]. In hac sententia olim fui [g].) Ità Josephus, Antiq. 3. 8. cujus eò major est authoritas, quòd vixit stante Templo secundo, & hæc coràm videre potuerit, sectâ Pharisæus, professione Sacerdos, stirpe Regiâ [h]. Rationes hæ sunt. 1. Quòd Moses Exod. 39. accuratè omnia vestimenta describens *Pectoralis* quidem meminit, sed *Urim & Thummim* nullam mentionem facit [i]. [Alii tamen respondent, ideo ibi non memorari, quòd ab artificibus non esset confectum, sed à Deo inditum [k].] Contrà, (unde confirmatur argumentum,) Levit. 8. 8. ubi *Urim & Thummim* meminit, nihil de 12 *illis lapidibus* dicit [l]. Causa utriusque est, quòd eadem res sint, variis nominibus significata, ob differentiam materiæ, formæ & usûs [m]. Minimè omisisset Moses *Urim & Thummim* in Exod. 39.

[r] O. † V. [s] Buxt. [v] Ità Riv. [x] G. Mc. E. [y] G. [z] Buxt. [a] Q. in F. [b] O. [c] Buxt. exercit. de Urim & Thummim. [d] Forst. in Ma. † Buxt. exercit. c. 1. [f] Ità Q. in F. O. Riv. Os in Wil. Lippom. [g] Wil. [h] Buxt. p. 275. [i] R. Asarias, Pram. Riv. [k] Ità Wil. [l] R. Asar. in Buxt. Riv. [m] Riv.

imò verò pluribus ea descripsisset, si aliud quàm 12 lapides intellexisset, cùm alia longè minora & abjectiora diligentissimè recenseat [n]. 2. Quòd lapides illi (12) inditi fuerint intra Pectorale, & illius duplicationem repleverint: Et ob hanc causam vocantur *lapides impletionum*, non autem quia palas impleverint, (ut vult RS.) nam faciebant hoc lapides *Schoham*, quæ etiam poni dicuntur על *super humeralibus*, ad docendum, quòd externis positi fuerint, at cùm de lapidibus Pectoralis sermo est, semper adhibetur præpositio ב, vel אל, ut Exod. 28. 17, 30. & 39. 10. Confer Exod. 25. 21. 3. In hac sententia erat Maimon. qui mihi est instar multorum. 4. Omnes fatentur Responsum per *Urim & Thummim* datum è lapidibus illis 12 egressum esse. 5. ה Hajediah docet agi de re nota, & jam memorata [o]. Nullius autem vestimenti aut instrumenti meminit cum He Hajediâ sive emphatico, cujus antea non aliqua fuit facta mentio, sed dicit simpliciter, *facies* ארון, שלחן, *mensam*, *arcam*, &c. at de Tabernaculo dicit, המשכן, quia jam ante mentionem illius fecerat [p]. [Aliis hæc sententia non placet; & adversùs eam sic disputant.] 1. Si idem per duo illa nomina significaret, superfluè adderetur quod jam fuit mandatum [q]. Resp. 1. Est ἀνακεφαλαίωσις, sive repetitio, ac inculcatio, ut quod minimè negligendum erat bis aut ter inculcaretur [r]. 2. In hac repetitione usus indicabatur, & speciale nomen indebatur huic gemmarum ità dispositarum ordini, nempe, quòd futuræ essent *Urim & Thummim* [s]. 2. Non jussisset Dominus poni gemmas in Pectorali, quæ jam in palis ipsius Pectoralis inclusæ erant, & à quo non separabantur, & sine quibus non erat Pectorale [t]. 3. Non abs re duplex fuisse dicit, ut intra eam duplicitatem poneretur *Urim & Thummim* [v]. 4. Artifices inserebant lapides, Exod. 39. 10. At Moses Pectorali jam facto inseruit *Urim & Thummim*, Levit. 8. 8. Hoc imprimis argumento motus sententiam mutavi [x]. Resp. 3. Alii censent *Urim & Thummim* non factum fuisse manu artificis, sed opus Divinum, in hunc usum antea apparatum, Mosique divinitùs datum, vel in monte cum Lege & Tabulis, vel cùm perfectum est opus; vel ab ipso Mose elaboratum, quemadmodum de eo in monte à Domino edoctus fuerat [t]. Et ideo Pectorale duplicatum erat, ut *Urim & Thummim* intus reponeretur, & ab utraque parte lateret [z]. Hoc ex eo colligunt, quòd in parandis vasis Tabernaculi nihil de illo præcipitur [a]; sed soli Mosi à Deo datum, & ab eo Pectorali inditum, Lev. 8. 8 [b]. In omnibus aliis dicitur, *Et facies*, *Facient*, *Fecerunt*, *Et sculpes*, &c. de his tantùm, *Et pones* [c]. Quæ autem eorum materia, non magis divinari potest, quam ex quo lapide Tabulæ factæ, &c [d]. Cujuscunque naturæ fuerit, multiplici ea figurâ fuisse distincta, clara, lucida, speculique instar tersa, existimant †. Resp. 4. Alii statuunt fuisse nomen Tetragrammaton, sive *Schem Hamphorasch*, à Mose in duplicatura pectoralis positum [f]. *Major pars sapientum Cabalistarum consentiunt, quòd fuerint nomina sancta*, inquit R. Abraham Seba; i. e. nomen יהוה, cum certis quibusdam ejus per alia itidem nomina Divina expositionibus. Et hæc nomina Divina volunt ab interiore parte gemmarum scripta fuisse, sicut ab exteriori parte nomina Tribuum. Resp. 5. Alii censent has duas voces, *Urim & Thummim* fuisse inscriptas Rationali, quemadmodum Tiaræ Pontificis inscripta erat *Sanctitas Domino* [h]. Non placet, quòd ubi agitur de nominibus in ornamentis pontificalibus, Sp. Sanctus semper jubet ut *insculpantur opere sigilli*. At hîc nulla mentio sculpturæ, nec lapidum in quibus verba illa sculpta fuerunt; quod à Mose (in tali ἀκριβείᾳ) omissum fuisse mirum esset. Frustrà opponit La. ea tantùm refert quæ à Bezaleel adornanda erant, non quæ à Phrygione contexenda; nam & hæc fuisse Mosi præscripta patet [i]. Qu. 3. Quomodo Deus respondit per *Urim & Thummim*? Resp. 1. Quidam putant factum per extraordinariam aliquam gemmarum coruscationem: alii, per eminentiam aut scintillationem literarum quæ responsum componebant [k]. Hæc communis est sententia [l]: Ità Buxt. Literæ per quas respondendum erat fuère בולטות *Boletoth*, h. e. ex

[n] Brent. in F. [o] Asar in Buxt. [p] Nehemandes in Buxtorf. c. 1. p. 281. [q] Wil. [r] Brentius in F. Riv. [s] Riv. [t] V. [v] V. [x] Wil. [t] Ità RS. & Nehemandes in F. Ma. in Riv. Jun. A. [a] Jun. [b] F. [c] Jun. A. [d] Ma. [e] Wil. † Riv. [f] Ità plerique, He. in F. [h] Burrod. [i] La. in Riv. [i] Riv. [k] Riv. [l] F.

ex locis suis prominebant. Alii dicunt illas literas בצבְּתוֹת *Mixtarphoth* fuisse, h. e. coivisse in dictiones [l]. Atqui *Tzade non aderat*, (in literis scil. ea Tribuum, atque ità omnes voces non poterant exprimi.) *Propterea R. Sam. dixit, Ascripta erant nomina* אַבְרָהָם, יִצְחָק, יַעֲקֹב. *Atqui sic aberat Teth. Ras Acha—dixit, scriptum illic erat insuper* [שִׁבְטֵי יְשֻׁרוּן, Jalkut: item Talm. Babyl. Joma fol. 73. col. 2. Abarbanel ait unam literam primò luxisse, mox (priores luce cessante) aliam luxisse, &c. donec perfectum fuit responsum [m]. Sed hæc omnia satis otiosè dicuntur, nec solvunt nodum de literarum illarum dispositione ad efformandas dictiones. Resp. 2. Respondit Deus invocatus à Sacerdote certo ritu, gemmas illas gestante, per illuminationem intellectûs illius, & certam persuasionem inditam menti ipsius de veritate responsi. Postquam hæc scripsissem, incidi in Annales Saliani tom. 2. ad an. 2544. sect. 550, & 551. ubi eandem sententiam amplectitur, laudátque ex suis idem sentientes Delrionem, Serarium, & Riberam [n]. Resp. 3. Alii volunt responsum factum per vocem editam, & à Sacerdote auditam. Sic quidam Doctores in Talmud. Hieros. Joma cap. 7. sicut de Mose dicitur, *Et audivit vocem*, Num. 7. 89. Verùm illa sententia non est recepta, quod ego sciam, ab authoribus [o]. At mihi verisimillima est, licèt in Scriptura non determinata. Vide 1 Sam. 30. 8. Solus fulgor tot rámque minuta declarare non poterat [p]. Non præter rem fuerit & hic annotare, *Ephod* & *Theraphim* fuisse contraria, illud *Dei*, hoc *idolorum*, ut ex Os. 3. 4. apparet [q]. Ferunt *Urim & Thummim* desiisse, vel 200 annis antequam Josephus Historiam suam commentaretur, ità Jo. Antiq. 3. 9. Josephus autem natus est A. C. 39: vel (quod verius puto,) eo tempore quo Haggæus prophetabat; ità K. & RS. & Elias ex tractatu Talmudico. Firmat hoc, quòd *Jaddus* (*Hananeel* dictus Gorionidi 5. 17. 4.) Alexandro M. sciscitanti, &c. respondit, *A die quo domus ista deportata est in Babyloniam, absondita fuerunt* [r]. ¶ *Judicium*] [Ità plerique.] i. e. Pectorale judicii [†], ut Arca dicitur *testimonium*, i. e. Arca testimonii; metonymicè & synecdochicè [x]. Vel, Memoriale [y], sive nomina filiorum Israel, tanquam memoriale & monumentum, è versu 29 [z]. Quo negotia Israelitarum revocabantur Deo in memoriam: non tamen quòd obliviosus esset, aut illos minùs curaret; sed sic voluit quodammodo excitari; vel potiùs populum suum, ut ad se converterentur [z]. Nonnulli, *Judicium*, i. e. causas & negotia, Israelitarum, ut ad Deum referret. Ego existimo *Judicium* hic dici plenam scientiam & auctoritatem juris Divini (explicandi,) & humani (statuendi,) quam Sacerdos in pectore gestare debuit [a]. ¶ מִשְׁפַּט] *Judicia*, Sy. o'. *repræsentationem*, Ar.

31. *Tunicam superhumeralis*] Heb. *Ephod*. Græcus habet ποδήρη, i. e. *ad pedes pertingens*. Quomodo apparet Christus Apoc. 1. 13. tanquam Ecclesiæ Pontifex [a]. ¶ *Totam*, [ità plerique,] כְּלִיל] *Perfectam*, Sy. Ma. vel, *consummationem*, Ma.

32. *Erit capitium*, פִּי רֹאשׁוֹ] *Os capitis ejus*, V. *os transmittendo capiti ejus*, JT. h. e. foramen per quod caput immittitur [b]. *Os summarium*, i. e. foramen in summitate pallii [c]. *Apertura capitis*, Sy. *os ejus, nempe caput*, Ar. *Erit capitium duplicatum intrinsecùs*, Ch. ¶ *In medio ejus*] Summæ scil. illius partis; i. e. in parte summa habebit foramen, &c [d]. ¶ *Sicut fieri solet*, &c. כְּפִי תַחְרָא לוֹ] *Sicut os* (vel, *in formam*, Sa.) *lorica*. [Ità plerique.] At o'. habet, *commissuram contextam ex ipso*.

33. *Ad pedes*, [עַל שׁוּלָיו] *In*, vel *super*, *fimbriis ejus*, Sy. Ar. JT. Mo. O. Ma. *ad marginem ejus*, Sa. *sub margine tunica deorsum*, o'. *in inferiori parte*, Ch. ¶ *Tintinnabulis*, ità M. O. פַּעֲמוֹנִים] Vertunt, *nolas*, aut *campanulas*. Vide Ecclesiastic. 45. 11. Ma. Dictæ à פָּעַם, *frequentibus ictibus contundere* [†].

34. *Ut tintinnabulum sit aureum & malum punicum*] Quorum illud sono, hoc colore, tonitrua & fulmen referrent [f].

36. *Facies & laminam*, ità F. V. [& plerique,] צִיץ] *Florem*, O. Ma. Mo. *bracteam*, JT. *vittam*, At. *coronam*, Sy. Cap. 29. 6. *corona*, vel *diadema*, dicitur. Figebatur ad cidarim, pertingebátque ab aure ad aurem, & id quidem in parte capitis anteriore [g]. Significabat remissionem eorum peccatorum quæ inverecundâ committebantur fronte [h]. ¶ *Sanctum Domino*, ità Ch. קֹדֶשׁ לַיהוָה] *Sanctitas Domino*, Mo. V. vel, *Domini*, F. *Sanctificatio Domini*, o'. Sensus est, vel, 1. Sanctitas decet Dominum; q. d. procul este profani; sanctè colendus est [i]. Vel, 2. Deus sanctissimus est [k]. Sit Dominus sanctus & mundus, & separatus ab omni immunditia. Aut, munditia tribuatur ei, qui solùs mundus est [l]. Vel, 3. Sacerdos est consecratus Domino [m]. Meminerit Sacerdos, ut sit Domino sanctus. Aliter (ut sequitur) *portabit pœnam* [n].

37. *Super tiaram*, ità Ch. Sy. Ti. הַמִּצְנֶפֶת] *Cidarim*, Sa. Ar. Aq. & Th. in Nob. P. Mo. JT. *mitram*, o'. *galerum*, M. Significat rem capiti circumvolutam, qualem hodie Orientales gerunt [o].

38. *Portabítque Aaron iniquitates eorum quæ obtulerunt & sanctificaverunt*] Q. vertunt, *auferet iniquitates*, &c. Ch. JT. Pi. Tollet iniquitatem quam admittere possent Israelitæ in sanctificationibus suis. h. e. In oblationibus suis sanctis, & in omnibus aliis donis, si quid peccent non ritè offerendo, aut ea offerendo quæ offerri non debent, (vel, propter non oblata munera,) condonabitur eis propter summum Sacerdotem, qui Christum repræsentabat [p]. *Auferet*, sacramentaliter, tanquam typus Christi [q]. *Cùm indulgentiam implorabit pro delictis sacrorum*, Ar. [Al. aliter.] *Portabit iniquitatem sanctificationum*, i. e. pœnam immunditiæ, vel defectûs, si quis esset in rebus Domino sanctificatis; quia muneris sui est dispicere nè quid immundum Deo offeratur [r].

39. *Stringésque*, ità Mo. וְשִׁבַּצְתָּ] *Includes stringendo*, ut lapides in annulis, O. *Circumconcludes*, Ma. *Ocellabis*, multi ex Hebræis, i. e. Includes, tanquam oculos in foraminibus suis [†]. Facies intertextis veluti ocellis [s]. *Fac tunicam*, Sy. *Acupinge*, Ar. ¶ *Tunicam bysso*] Vel, *byssi*, Mo. Ma. A. *ex bysso*, Onk. *byssinam*, Sa. Sy. Ar. O. Jo. in Me.

40. *Filiis Aaron*] Horum vestes quatuor erant, feminalia, tunica linea, zona, tiara. Carebant ergò tunicâ hyacinthinâ, Ephod, Rationali, & laminâ aureâ [v]. ¶ *Tiaras*, ità Sa. Ti. מִגְבָּעוֹת] *Mitras*, Ch. Mo. M. *pileos*, Sy. P. Ti. O. Ma. *cidaras*, o'. *cucullos*, Ar.

41. *Consecrabis manus*, ità Sa. וּמִלֵּאתָ אֶת־יָדָם] *Implebis manum eorum*, [plerique;] *perficies manus*, Sy. Sa. vers. *comple debitum eorum*, Ar. *offeres oblationes eorum*, Ch. q. d. Suppeditabis illis victimas, ut eas offerant [x]. Alii sic, *Tu mittes eos in possessionem sacerdotii*; nam quum aliquis mittitur in possessionem alicujus rei, traditur ea in manum ejus [y]. Alii, *consecrabis*; ità Ca. JT. A. Hoc fiebat oblatione & impletione pugillorum [z]. Verùm mox sequitur, *& sanctificabis eos*, i. e. consecrabis [a].

43. *Tabernaculum*] Vide c. 27. 21 [b]. ¶ *Ut ministrent in sanctuario*, ità o'. בַּקֹּדֶשׁ] *In sanctitate*, Mo. Ma. aut, *sanctè*, V. ¶ *Nè iniquitatis rei moriantur*, וְלֹא יִשְׂאוּ עָוֹן וָמֵתוּ] i. e. *Non erunt rei iniquitatis, propterea non morientur*, V. Nihil dignum morte committent [c]. Alii, *nec ferent*, &c. *nec morientur*. Alii, *nè ferant*, &c. *& moriantur*: i. e. Nè, si aliter faciant, peccent, & moriantur [d].

CAP. XXIX.

1. Vitulum, בֶּן־בָּקָר] *Filium bovis*; q. d. adhuc juvencum, non adultum [†].

2. *Lagana*, וּרְקִיקֵי] *Et collyra*, Q. in Ma. *panis tenuis*, M. *placentæ tenues*, F.

4. *Aquâ*] Non quavis, sed ex labro sancto, Ex. 30. 18 [f].

5. *Et superhumerali*, &c. וְאֵת מְעִיל הָאֵפֹד] *Et pallium Ephod*, V. Ma. i. e. quod subest ipsi Ephod; supra quod ponitur Ephod [g]. *Et superinjectum humerali*; quod sic exprimit Theodotion, τὸ ἐνδύτην τοῦ ἐπωμίδος [h]. Hos ritus imitati sunt Ethnici. Vide Apud

[Marginalia: l P. — m Buxtorf. ibi. — n Riv. — o Bon. — p Wil. — q V. — r D. obs. 19. 331. — † V. O. — x Ma. — y V. O. — z Ma. — z V. — a Ma. — a A. — b M. O. Me. — c Pi. — d V. — † O. — f Jo. in G. — g V. et M. F. — h F. et M. — i V. F. — k V. F. — l O. — m Ma. — n O. — o A. — p V. et Pi. — q Pi. — r O. — † O. — s V. — v Ma. — x F. V. — y V. — z M. Me. O. — a V. — b V. — c Ma. — d V. Mo. — † V. Pi. — f Jun. As. — g V. — h O.]

Apul. Asin. aur. l. 11 [i]. ¶ *Quod constringes balteo, vel, cinges cum cingulo,* [plerique,] בְּחֵשֶׁב] *Textura* (vel, ingenioso opere, M.) *quæ est in Ephod,* Ti. *in artificio,* Mo. Cingebant eum circa pectus, non circa lumbos, quomodo cincti sunt & Christus, Apoc. 1. 13. & ministri ejus, Apocal. 15. 16. Docuit hoc sacerdotum corda veritate accingenda esse, Eph. 6. 14 [k].

6. *Et tiaram*] Lanam capiti circumplicatam. Plutarchus habitum summi apud Judæos Sacerdotis sic describit; ὁ ἱερεὺς μιτρηφόρος, νεβρίδα χρυσόπαστον ἐνημμένος, χιτῶνα δὲ ποδήρη φορῶν καὶ κοθόρνους· κώδωνες δὲ πολλοὶ κατακρέμανται τῆς ἐσθῆτος, (*Sacerdos indutus mitrâ, pelle hinnuli auro conspersâ, veste talari & cothurnis; & multa tintinnabula de veste pendebant* [l].) ¶ *Et laminam,* itâ ο'. אֶת־נֵזֶר] *Coronam,* Ch. Sa. Sy. V. Bracteam auream intelligit, Exod. 28. 36. Levit. 8. 9 [m]. *Diadema,* Mo. O. Ma. Sic vocant, quòd Regi & Sacerdoti consecrata & dedicata esset; vel, quòd eâ hi ab aliis separarentur, q. d. *separationem* [n]: i.e. eximium illud insigne, Sym. in Nob. *Tiaram sanctitatis,* Ar.

7. *Oleum unctionis*] Quo scilicet ungebantur Reges & Sacerdotes [o]. Hoc peculiare fuit summo Sacerdoti [p]. ¶ *Super caput*] Super frontem, faciendo decussim, sive χιασμόν. Ità Rabbini omnes [q].

9. *Eas*] Filiis Aaronis, nam pater loco tiaræ habebat cidarin, v. 6. Vide Exod. 28. 40 [r]. ¶ *Religione perpetuâ,* לְחֻקַּת עוֹלָם] *In statutum perpetuum,* V. Qu. Quomodo hoc verum? Resp. 1. Æternum dicitur, quòd non erat illi terminus aliquis præfixus. 2. Sacerdotium æternum erat (sicut & regnum David, Luc. 1.) non in se, sed in re significata, i.e. Christo [†]. 3. Referri hoc debet ad perpetuitatem Legi illi competentem, quâ mutatâ, mutatio etiam sacerdotii fieri debuit [t]. Defecerunt jam sacrificia, nec ea offerre audent Judæi extra terram Canaan [v].

10. *Imponent manus*] Quasi se ipsi sisterent & sacrificarent Jehovæ [x]. Ut hoc ritu contestentur se peccatores, (& morte dignos [y],) & peccata sua vitulo imponere, séque illam victimam pro suis peccatis offerre; ut sic emundati digni reddantur qui pro aliorum peccatis intercedant atque sacrificent [z].

11. *Mactabis*] Tu Moses; sacerdos enim erat, Psal. 98. 6. *Moses & Aaron in sacerdotibus ejus* [a].

13. *Sumes & adipem,* &c.] Hic monent Hebræi, (R. Menahem, M.) Dominum potissimùm exigere pro suo sacrificio animalia illa & membra quæ concupiscentiis subjiciuntur, renes, hepar, adipes, instrumenta libidinis: Non quòd hæc delectent Deum, sed quòd significent mortificanda esse membra nostra super terram [b]. Pinguedo, quia sensum sive tactum impedit, significat hominis corruptionem, *cor* & *renes* significant intimos affectus: hos mortificandos monet [c]. *Adeps intestina operiens* hoc loco videtur esse omentum, cujus in sacris plurimus erat usus etiam apud Romanos & Græcos, qui Judæos æmulati sunt. Pers. Sat. 2. *Tot tibi cùm in flammis junicum omenta liquescant.* Sic Persæ ex toto sacrificio solùm omentum diis servabant; Strab. l. 15. Catullus in Gellium [d]. ¶ *Et reticulum jecoris,* הַיֹּתֶרֶת עַל־הַכָּבֵד] *Reticulum hepatis,* Sa. vel, quod est *super* (vel *juxta,* M. *circa,* Ti.) *jecur,* Ch. P. JT. A. Mo. *septum* (*pennam,* ο'. *superfluitatem,* Ar.) *jecoris,* Sy. *fibram cum hepate,* O. *residuum* (scil. adipis) *quod est super grave,* i.e. super jecur [f]: quod omnium viscerum gravissimum est, teste Galen. de Usu partium, 6. 17 [g]. Sed quærendum ulteriùs, quæ pars jecoris sit יֹתֶרֶת. 1. Q. legentes יותרת esse עַל הַכָּבֵד, *super jecur,* putaverunt hoc esse *diaphragma,* sive *septum transversum,* à quo jecur immediatè dependet. Ità Sy. & Ar [h]. [De quo plura videsis in Auctore.] 2. יֹתֶרֶת est *membrana illa tenuissima quâ jecur integitur;* éstque id ipsum quod Hieron. *reticulum jecoris,* & Græci λοβὸν τοῦ ἥπατος, vocant, voce satis aptâ, cùm λοβὸν vocent *siliquam,* aut *folliculum,* quo semen continetur [i]. Sed frustrà se fatigavit vir doctissimus, & in his rebus valde accuratus, nec vel minima apparet in his veri species. Nam, 1. Deus in sacrificiis partes optimas & pinguissimas delegit, v. g. quicquid adiposum est in ventre & extis. At cuticula tegens jecur macra est & exilis, quam qui Deo assignant, idem faciunt acsi en nuce solùm putamen, vel ex ovo tantùm testam, consecrarent. 2. Cuticula illa jecoris substantiæ tam arctè nexa est, ut vix ab ea possit divelli. Saltem id plenum otium requireret, & lentam operam, qualem ad altare adhibere non potuerunt sacerdotes, qui quandoque paucis horis plura pecudum millia immolabant. 3. Quis nescit lobum non esse cuticulam, sed substantiæ jecoris partem [k]? 4. יֹתֶרֶת est maximus ille loborum hepatis, in quem incumbit vesica fellis: idem est quod Arabibus *Zaida,* vel *Ziada,* quod (Avicennâ teste) est maximum augmentorum, sive exuberantiarum, sive loborum, hepatis. Et sicut ex Hebræo יָתַר *jathar,* quod sign. *abundare* & *superesse,* fit יֹתֵר *jother, quod abundat,* vel *superfluit;* indéque יֹתֶרֶת *jothereth,* solùm additâ fœmininâ terminatione: ità ex Arabico *zada,* quod sign. *excedere* & *redundare,* fit *ziada, augmentum,* &c. Unde est, quòd cùm in quatuor inciderim Pentateuchi versiones Arabicas, quæ in multis differunt, quia una Hebræum textum, alia Chaldæum Onkelosi, alia Syram, alia denique Græcam Seniorum editionem exprimit, tamen omnes hoc commune habent, quòd יותרת reddant *ziada.* Frustrà objicitur à Fullero lobos subesse jecori, cùm יותרת sit עַל הַכָּבֵד, neque enim hoc reddendum est *super,* sed *ad, jecur.* Neque aliud Græcè, ἐπὶ τοῦ ἥπατος. Sic rectè dixeris, ἐπὶ τῷ ὕδατι, *ad aquam,* ἐπὶ θύραις, *ad fores,* &c. *pro foribus,* non, *super fores.* Porrò, Hebræi nobis concinunt. יֹתֶרֶת est jecoris τράπεζα, inquiunt RS. & K. & Mardochæus in Concordantiis. τράπεζαν autem in jecore fuisse χολῆς ἐγγύθι, *prope fel,* docet Nicander in Theriacis v. 559. ubi Scholiastes, *Trapeza* (aut *mensa*) *& porta sunt partes quædam hepati adhærentes* [l]. ¶ *Duos renes,* כְּלָיֹת] Vel à כָּלָה *desiderare,* quòd iis insit appetitus coitûs [m]: vel à כָּלָה *perficere,* quia ibi vis consultandi & consummandi consilii. Rectiùs aliâ כְּלִי, quòd sint vasa seminaria [n]. ¶ *Offeres incensum,* וְהִקְטַרְתָּ] *Et incendes,* Ch. non incensum aliud, i. e. thus, sed hostiæ partes [o]. *Incensum* vocat victimam incensam. Hæc omnia instar thuris accendes & adolebis, ut evaporent in fumum [p].

14. *Combures foris extra castra*] In detestationem; ut significet magnitudinem peccati sacerdotum [q]. ¶ *Eò quòd pro peccato sit*] Nempe summi Sacerdotis, ideoque comburi debuit, ex Levit. 4. Non autem omnis hostia pro peccato comburebatur [s]; sed ea tantùm cujus sanguis in Tabernaculum illatus est, Levit. 6. 30. Quòd si eò non esset illatus, comedi debuit, non comburi, Levit. 10. 18. At hæc hostia comburebatur, licèt sanguis non inferebatur in Tabernaculum. Ratio est, quòd sacerdotes non comederent suas ipsorum hostias pro peccato, Levit. 4. 3, 12. Peccata sua nec poterant ferre, nec auferre [†]. ¶ *Pro peccato,* חַטָּאת הוּא] *Peccatum hoc,* Mo. *sacrificium pro peccato,* seu *expiatorium,* ut 2 Cor. 5. 21 [v].

16. *Fundes circa altare*] Non in parte superiori, sed magis circa basim [x]; vel potiùs, super ipsum altare, per circuitum [z]. Sanguinem in ara fundi ait Serv. ad 2. Georg. & Lucian. de Sacrif. Vide Levit. 1. 5. & 17. 6 [y].

18. *Oblatio est,* עֹלָה] *Holocaustum est,* P. Mo. M. F. V. O. Ma. Dictum à עָלָה *ascendit,* quòd totum in fumum ascenderet [z]. ¶ *Odor suavissimus,* vel, *suavitatis,* ο'. Sa. M. P. רֵיחַ נִיחוֹחַ] *Odor* (*flatus,* O.) *quietis,* Mo. O. *in odorem placabilem,* Sy. *ut suscipiatur cum beneplacito,* Ch. ¶ *Victima,* אִשֶּׁה] *Ignitio,* Mo. *oblatio ignita,* Sa. M. P. nempe, igne absumenda [a]. Vide ad Levit. 1. & 3. & alibi [b]. In hac consecratione Sacerdotum oblatum fuit omne genus sacrificiorum, quia ad illa omnia offerenda ordinabantur: nempe, 1. holocaustum, nempe aries unus, licèt & comitanter pro peccatis offerretur, 2. pacificum, alter aries; 3. pro peccato, vitulus [c].

19. *Arietem alterum*] Qui offertur in victimam pacificam, ut prosperè & tibi & populo sacerdotium susciperent [d]. Offerebant hoc (pro more pacificorum)

[i] A. [k] A. [l] G. [m] A. [n] Ma. [o] V. [p] Me. [q] G. [r] Jun. [†] E. [t] Riv. [v] Wil. [x] Jun. [y] L. [z] Me. [a] Me. [b] M. F. V. [c] A. [d] BA. 1. 2. 45. 503. [f] O. [g] Ma. [h] BA. 1. 2. 43. 500. [i] Fol. miscel. 5. 14. [k] BA. ib. p. 493. [l] BA. ubi suprà, p. 499. [m] He. in O. [n] Me. [o] Mer. [p] Me. [q] La. [s] Bo. [†] A. [v] V. itâ P. Ch. O. Ma. [x] L. [z] Me. [y] O. [z] V. O. [a] Jun. [b] V. [c] Me. [d] Ma.

rum) tum pro gratiarum actione, (ob promotionem,) tum pro impetratione gratiæ, (dignè exercendi officium †.)

20. *Cùm immolaveris*] Cùm jugulando sacrificaveris Deo. Nam postea comburendus erat ƒ. ¶ *Super extremum auriculæ*, [על תְּנוּךְ אֹזֶן] *Super tenerum*, vel *teneritudinem*, *auris*, Sa. Mo. P. M. Tenerum illud quod תלך vocant, K. in ℞. *Pennam* (*cartilaginem*, Ma.) *auris*, ο'. *super auriculas aurium*, Sy. Ar. *super auriculam molliorem auris*, T. vel, *infimam auriculam*,] T. *in superiori parte auris*, Ch. *super auriculam*, vel, *super ultimam auriculam*, i.e. in ima parte auris, V. Aliis est *maceries* quæ in media aure est g. Denotabat aures eorum debere apertas esse ad præcepta Domini h. Ut audirent à Deo quæ populum docerent, Ezec. 3. 17. Esa. 50. 5†. ¶ *Et super pollices*] Nempe, dextros i. Ad denotandum quòd debebant esse prompti & expediti in oblatione sacrificiorum k. Ut eorum opera & administratio accepta foret l. Hoc ritu significatum fuit, à sanguine Christi ministrorum sufficientiam dimanare, qui tum aures verbo percipiendo, tum pollices actionibus sacris, præparat. In *dextris* partibus fiebat unctio, quia vigor major est in illis *. ¶ *Ac pedis*] Ut conversatio eorum sancta esset m.

21. *Asperges*] Oleo scil. & sanguine, vel seorsim acceptis, vel potiùs simul mixtis n. ¶ *Eorum*, [בָּנָיו אִתּוֹ] *Filiorum ejus cum eo*, Ma. JT.

22. *Et caudam*] Cùm pacificum esset ex ovina specie: In cæteris victimis non cremabatur cauda o. ¶ *Armùmque dextrum*, [שׁוֹק הַיָּמִין] *Coxam dextri*, sub. *lateris*: seu, *pedem totum à coxendice ad talos*, *tibiam*, *crus*, Ma. ¶ *Aries consecrationis*, ità M. [מִלֻּאִים] *Aries impletionum*, Mo. M. V. vel, *impletionis*, Sy. Ti. A. (scil. manûs, A.) *perfectionis*, Ar. *perfectionum*, Sa. vers. *oblationum*, Ch. *consecrationum*, Sa. JT. P. V. Riv. Qui immolabatur in consecratione summi Sacerdotis p. Redditur ratio cur armus dexter comburendus, qui alioquin cedebat in partem Sacerdotis, Levit. 17. 10. Peculiare hoc erat huic victimæ q.

23. *Tortam*, ità Ch. Sa. Mo. M. P. [כִּכַּר] *Orbem*, Ma. *globum*, Ti. *frustum*, O. *placentam*, Sy. *panem*, ο. Ar.

24. *Sanctificabis eos elevans*, &c. [וְהֵנַפְתָּ אֹתָם תְּנוּפָה] *Agitabis ea* (non, *eos*; sic Græci, *αὐτὰ*, oblata scilicet r,) *agitationem*, Mo. vel, *agitatione*, Ar. JT. *Ventilabis* (*ventilando offeres*, Sa.) *ea in oblationem*, M. *separabis separationem*, ο'. Sy. *elevabis* (*exaltabis*, P.) *elevatione*, Ch. O. Distinguunt hîc Hebræi: Duplex erat in sacrificiis elevatio; 1. תְּרוּמָה, quæ fiebat, vel sursum & deorsum †, vel prorsum & retrorsum s. 2. תְּנוּפָה, quæ fiebat *dextrorsum & sinistrorsum* t, antrorsum & retrorsum u. In sublime porrectum hinc indè ad quatuor mundi plagas movebatur x; quo significabant Deum esse totius terræ Dominum y: vel, ad ostendendum sacrificia Deo offerri debere in 4 mundi partibus. Ità veteres Hebræi a. Hæc elevatio significabat munera illa ad Deum pertinere, ac deinceps alta b. Rectè quidam agitatione pectoris & armi exaltatione monitos nos volunt, toto pectore & opere invigilandum esse Divinis, excitato semper animo c.

27. *Sanctificabisque*] Ità M. Ma. i. e. *separabis*, V. O. Reservabis, sepones illis. Alii, *& consecrabis*, i. e. sacerdotibus separabis: vulgus non vescetur d. ¶ *Et armum quem separâsti*, [שׁוֹק הַתְּרוּמָה] *Armum separationis*, V. i.e. separatum, exemptum, ab ariete; vel, separatum in usum sacerdotum. Alii, *elevationis*. Vide ad v. 24. & cap. 25. 2. Alii, *elationis*, i.e. elatum, selectum, optimum †.

28. *Quo initiatus est Aaron*, &c. [מֵאֲשֶׁר לְאַהֲרֹן וּמֵאֲשֶׁר לְבָנָיו] *De quo ipsi Aaron*, *& de quo filiis ejus*, V. Ma. sub. *fuit consecratio*; i.e. de ariete immolato pro eorum consecratione f. *Ex eo qui fuerit pro Aharone*, *& ex iis qui fuerint pro filiis ejus*, JT. [Sic accipiunt omnes.] Quod vel sic intelligi potest, quòd aries ille immolatus fuerit pro consecratione Aharon & filiorum; vel sic, de quo pectore & de qua coxa erit Aharoni & filiis, i.e. hæc cedent in partem Aharonis, ut v. 28. magis explicatur g. ¶ *Cedétque in partem Aharon*] Ità sacerdotes constituit Deus suo loco. Hæ partes, cùm sint optimæ, monebant eos officii sui esse, ut pectus sint & humeri populi, qui ei provideant, fortitérque sustineant vocationis suæ onera h. ¶ *Quia primitiva sunt*: quia hæ sunt partes primæ, quæ initio à victima pacifica separantur i. [כִּי תְרוּמָה הוּא] *Quia elevatio ipsa*, Ma. O. quam elevare, seu elevando præsentare, Domino debent filii Israel. Subindicat hanc elevationem esse separationem eorum quæ Domino offerebantur, & quæ dabantur sacerdotibus k. q. d. Quum pacifica sacrificia sua offerent, pars illa offeretur Domino, & propterea sacerdotes habebunt illam, h. e. armum dextrum cum pectore. Expositio petenda est ex v. 31 l.

29. *Ut ungantur*, sim. A. [לְמָשְׁחָה] *Ad ungendum*, i. e. ut illis vestiti ungantur & consecrentur m. Talia autem verba passivè sæpe usurpantur, ut notatum ad Gen. 2. 20. & 6. 20 n. Fiebant hæc ab aliquo è minoribus sacerdotibus, neque enim major aliquis erat qui eum consecraret o.

30. *In sanctuario*, ità Ch. Sa. Ar. [בַּקֹּדֶשׁ] *In sanctitate*, Mo. i. e. cum omni sanctimonia p. *In sanctis*, ο'. *in sancto*, Sy. JT. A. nempe *loco*, A.

31. *In loco sancto*] In atrio ante tabernaculum, igne ex altari sumpto q.

32. *Qui sunt in canistro*] h. e. Qui reliqui sunt; neque enim omnes impositi erant sacerdotum manibus r.

33. *Ut sit placabile sacrificium*, *& sanctificentur*, &c.] i. e. Ut completo & consumpto sacrificio, sacerdotum etiam consecratio compleatur, quæ absque illa sacrificii completione non censetur perfecta †. Verùm hoc sensum turbat; & sacerdotes antea potiùs sanctificati erant per sacrificium, unde etiam de sacrificio isto participabant s. ¶ [אֲשֶׁר כֻּפַּר בָּהֶם] *Quia expiavit cum eis*; Sa. *quia expiantur per illa*, Sy. *eò quòd propitiatio per ea facta sit*, M. Ti. *quod pro eorum propitiatione oblatum est*, Ar. *pro quibus expiatio facta*, JT. *quibus expiatus fuit in illis*, V. sim. P. sub. *Aaron & filii ejus*, V. *quibus propitiatus est eis*, O. *quibus expiatum sunt in iis*, Mo. Ma. A. ¶ *Alienigena*] Qui non est de filiis Aaron, sive de genere sacerdotali v. Sic infrà 30. 33 x. ¶ *Quia sancti sunt*, [כִּי קֹדֶשׁ הֵם] *Quia sanctitas ea*, Mo. V. O. Ma. i. e. res sunt sacrosanctæ y. *Quia sancta*, ο'. Sa. Sy. M. Ti. A. *ea sunt*, A. *sanctificata sunt*, Ch.

35. *Septem diebus*] Quotidie per illos 7 dies præcepit, 1. ungi manus sacerdotum; 2. vitulum offerri; 3. altare mundari; & 4. ungi z.

36. *Ad expiandum*, scil. altare, V. [עַל הַכִּפֻּרִים] *Super propitiationibus*, O. *ad*, vel *super*, *expiationes*, JT. A. Ma. *pro expiationibus*, P. ¶ *Cùm immolaveris*, &c. [בְּכַפֶּרְךָ עָלָיו] Ad verb. *in expiando te illud*, i. e. dum expiabis illud a. Vel, *super illud*; i.e. quando reconciliaveris illud Domino b. ¶ *In sanctificationem*, [לְקַדְּשׁוֹ] i.e. Ut sanctum sit. Omnia ista intelliguntur de altari holocausti: postea de altari suffimenti loquetur c.

37. *Erit sanctum sanctorum*, [קֹדֶשׁ קָדָשִׁים] *Sanctitas sanctitatum*, V. O. Ma. i. e. erit sanctissimum, V. Ma. Vide cap. 26. vers. 33. Ma. ut *vanitas vanitatum* est vanissimum d. ¶ *Qui tetigerit—sanctificabitur*, [כָּל־הַנֹּגֵעַ—יִקְדָּשׁ] Variant interpretes. 1. Q. referunt ad ministros altaris, nè profanus res sacras tangat †. Sensus est, quòd immundi non debent accedere f. Adhortatio est facta sacerdotibus ad sanctitatem procurandam †. 2. Alii restringunt particulam *omne* ad ea quæ altare respiciunt, nempe oblationes instituto Divino congruentes: (neque enim si leprosus, vel porcus, &c. illud contingeret, eo contactu sanctificabatur.) Has altare ex instituto Divino sanctificabat. Cum hac limitatione commoda est explicatio g. Itaque commendatur ab effectu altaris sanctitas, quia sanctificat hostias. Hanc interpretationem suggerit Christus, Matt. 23. 19 h. Quicunque obtulerit aliquid super illud, fiat sanctum. Vide cap. 30. 29 i. 3. Q. sic; Mundari debes, quòd rem illicitam perpetraverit tangendo altare k. 4. Mihi significare videtur, neminem ad altare accedere debere

bere qui non sit sacerdos consecratus, nec tam adhortatio est, quàm constitutio quid fieri debeat. Sunt enim hæc verba explicatio priorum, *erit sanctum sanctorum*; h. e. (ut ubique illa phrasis sign.) à solis sacerdotibus contingetur, & comedetur [l].

38. *Hoc facies*] q. d. In hunc maximè usum volo altare erigi, ut juge sacrificium offeratur [m]. ¶ *In altari*, ità Ch. JT. [עַל הַמִּזְבֵּחַ] *Super altare*, (plerique ;) *altari*, P. *propter altare*, V.

39. *Manè, &—vespere*] Ut agnoscatur Deus noctis & diei creator [n].

40. *Decimam partem*] Sub. *Ephi*, V. Me. A. Riv. ex Num. 28. 5. i. e. *Gomor*. Continebat ova 43 [o]. Ova autem Palestinæ majora erant quàm nostra [p]. [*Sed de his & aliis Mensuris postea (bono cum Deo) fusius agendum.*] ¶ *Oleo tuso*] Tundendo expresso, non torculari [q]. Non attritu molæ expresso, sed pilo bene contuso †. ¶ *Hin*] Continebat Hin quantum ova 72 [r]. *Heminam* hic habent Sy. & Ar. ¶ *Vinum ad libandum*] i. e. Effundendum super altare. Nota quòd *sacrificium* propriè dicitur de viventibus; *oblatio*, de non viventibus aridis; *libatio*, de liquidis †. Sacrificia Dei sunt quasi ejus convivia, ideóque Deo ministrabant quæ homines in prandio vel cœna habere solent [t]. Libatio hæc facta est, non ad basin altaris, sed supra altare: vide Exod. cap. 30. vers. 9. Sacrificium enim hoc speciem convivii referebat [v].

42. *Ad ostium*, vel, *portam*, ità ό. Sa. Mo. P. Ti. [פֶּתַח] *In ostio*, Ch. Sy. *prope portam*, Ar. *intra ostium*, JT. *ante ostium*, Pi. M. Ibi erat altare holocausti, Exod. 40. 29 [u]. ¶ *Ubi constituam*, [אֲשֶׁר אִוָּעֵד לָכֶם שָׁמָּה] *In quibus innotescam tibi*, ό. *qui* [nempe *Dominum*] *se recepit pro vobis illuc*, Sy. *ubi constituam verbum meum vobis*, ut loquatur tecum, Ch. *in quo* (vel *ubi*; JT. Ti. vel *quia*, Sa.) *conveniam vobiscum illuc*, Mo. O. JT. Ti. Et hinc dictum אֹהֶל מוֹעֵד, non quia homines ibi conveniunt, (ut vulgò existimant,) sed quia Deus cum hominibus conveniat, ut ipse Deus hoc loco nos docet: Med. tit. *de Templis* in Eccles. 5. 1. *Ibi morabor vobiscum*, *ubi*, vel *qua*, *testificabor* vobis, M. Ma. *Testificari* hic sumitur (ut alibi) pro *apparere*, *loqui*, *exhortari*, aut, *convenire aliquem cum quo loquaris* [y].

43. *Ibique præcipiam*, ità ό. [וְנֹעַדְתִּי] *Adhortabor*, Ar. *consulat*, Sa. *supplicabor*, Sa. vers. *paciscar*, Ti. *illuc me recipiam*, Sy. ¶ *Sanctificabitur altare in gloria mea*, [וְנִקְדַּשׁ בִּכְבֹדִי] Vertunt, *sanctificabitur* (vel, *consecrabitur*, Ti.) *in* (vel *à*, Sa.) *gloria mea*, Mo. sive, *per gloriam*, Ar. *Ut sanctificetur*, JT. supple, vel *ille*, A. *unusquisque Israelitarum*, Jun. vel *locus*, P. Ti. *tabernaculum*, M. O. Ti. *Sanctificabor in gloria mea*, ό. Ch. *Sanctificabo illud gloriâ meâ*, Sa. vers. ¶ *In gloria mea*] i. e. Præsentiâ meâ gloriosâ [a]. Cùm gloria mea apparuerit, ut Levit. 9. 24 [b]. q. d. Sanctificabitur per me, non per unctionem, aspersionem, sacrificia; nam externa illa omnia adhibebantur ut veræ sanctificationis symbola [c].

45. *Habitabo*] LXX habent, *invocabor*: Ch. sic, *Ponam præsentiam Divinitatis meæ*. שָׁכַן à שְׁכִינָה *quiescendo*, quòd ibi videretur quasi quietem & sedem suam habere Deus [d]. Deus habitat in nobis & per *Spiritum*, & per *Sermonem*. Uterque ergò *Shecinah* dicitur. Sermo *Shecinah* dictus, vel, quia habitabat inter nos; vel, quia plenitudo Divinitatis in ipso habitat. In scriptis Ebræorum frequenter occurrit, *Dominus & Divinitas ejus*; item, *Stetit Divinitas coram Deo*. Manahemus in Mosen 135. 2. *Non pervenitur ad Deum absque Divinitate*. Alibi vocatur *Metatron*, & *Angelus Dei*, & *Angelus faciei*, & *Angelus* simpliciter, & *princeps mundi* †.

(Marg.: l Bo. m Me. n G. o Riv. p Me. q Me. † Riv. r Jua. † L. t O. v Bo. u Pi. y M. a F. b Me. c Q. in Me. d F. † D.)

CAP. XXX.

1. AD *adolendum thymiama*, [מִקְטַר קְטֹרֶת] *Suffitui suffitus*, Ma. *incensi*, ό. *emittens suffitum*, Sy. *ad adolendum incensum*, M. Ch. *aromatum*, Ch. *ad adolendum thus*, M. *ad incendendum suffimentum*, Ti. Ad verb. *suffimenti suffitus*, V. P. Mo. i. e. in quo incendes thymiamata, h. e. aromata, v. 7 [f]. Hujus quoque altaris aurati meminit Hecatæus. Suffitum autem adhibere Sacris mos gentium ferme omnium; ut solebant cuncta hominibus grata in Divino honore usurpari. Ob id ἀρώματα dicta, παρὰ τ̃ ἀρᾶσθαι: & θύειν primo significatu fuisse *suffire*, notavit Porphyrius; & indè *thus* Latinum. Sed & usus aderat aliquis ad discutiendum nidorem ex animantibus, purgandúmque aerem. Mystica significatio est, Sursum habenda corda [g].

2. *Cornua*] [Ità omnes; sed Ar. *pinnæ ejus*.] Ex tigillis quatuor angularibus, officio pedum fungentibus, surgebant in obelisci, aut, ut alii volunt, in pomi, modum [h]. Erant pomelli in angulis [i]. ¶ *Ex ipso*] i. e. Ex eodem ligno; non aliunde affixa & compacta [k].

3. *Craticulam ejus*] Græci ἐσχάραν, G. Craticula hæc erat reticulata, ut per eam incensorum cinis dilaberetur [l]. Non tamen immediatè superponebatur craticulæ thymiama incendendum, alioqui auream craticulam vis ignis solvisset, sed in æreo thuribulo craticulæ imposito, Levit. 10. 1 [m]. ¶ [גַּג] *Tectum ejus*, Ch. Sy. Mo. JT. A. O. V. G. i. e. *tegimen*. Altare autem holocaustomatum sine tecto erat [n]. Similitudo ab ædificio sumpta est [o]. Summam partem altaris; q. d. tectum planum, non fastigiatum, aut acuminatum [p]. *Solarium*, Ma. *tabulam illam superiorem*, V. Ma. *superficiem ejus*, Ar. mensam, seu superiorem partem altaris, O.

4. *Per singula latera*, [עַל שְׁתֵּי צַלְעֹתָיו] *Duabus costis*, Mo. *juxta duas costas*, A. *super duo latera ejus*, Ma. *in duobus angulis ejus*, Sy. vel, *partibus ejus*, Ar.

6. *Contra velum*] Quod dirimit Sanctum à Sancto sanctorum [q]. Non interiùs, à parte Sancti sanctorum, (ut malè August.) sed exteriùs, in Sancto [r]. ¶ *Quo tegitur testimonium*, [אֲשֶׁר עַל הָעֵדֻת] *Quod est super testimonium*, V. vel, *arcam testimonii*, ό. Ma. h. e. juxta eam O. quod ei oppansum est. Vide ad 7. 21 †.

7. *Manè*, [בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר] *In manè in manè*, V. Geminatio substantivi aut multitudinem significat, ut Gen. 14. *putei putei*, Exod. 8. 14. *ranas acervos acervos* [t]; aut distributivum includit, ut אִישׁ אִישׁ *vir vir*, i. e. singuli viri, unusquisque [v]; sic [בְּשָׁנָה בְּשָׁנָה] *in anno in anno*, i. e. *per singulos annos* [u]. ¶ *Quando componet*, [בְּהֵיטִיבוֹ] Ad verb. *in benefaciendo*, V. O. Mo. i. e. Cùm quicquid immunditiarum oleum & ellychnium contraxerint noctu removerit & repurgârit [y]. *Quando instaurabis*, ό. *aptabis*, Sy. Ar. P. *instruxeris*, Ti.

8. *Sempiternum*] Non quòd totam diem perduraret suffitus, sed quòd singulis diebus adolendus esset. Ità tria quotidiana erant sacerdotum officia; 1. oblatio thymiamatis, 2. juge sacrificium, 3. accensio lucernarum [z].

9. *Compositionis alterius*, [זָרָה] *Incensum aromatum exterorum*, Ch. *thus extraneum*, Ar. *alienum*, P. V. Ma. O. i. e. aliud quàm quod postea describetur [a]. Aliunde prolatum, aut quocunque modo diversum [b]. ¶ *Et victimam*, [וּמִנְחָה] Alii *munus*, alii *oblationem*, alii *sacrificium*, vertunt [c]. Sic vocat juge sacrificium, à נָחָה *adduxit*. Juxta Hebræos fiebat in vespera: unde tempus vespertinum vocant מִנְחָה [d].

10. *In sanguine*, &c. [מִדַּם חַטַּאת הַכִּפֻּרִים] *E sanguine peccati* (i. e. sacrificii pro peccato) *expiationum*, (i. e. quo fiunt expiationes,) Pi. At JT. habet, *die expiationum*. Quod supplementum respuit syntaxis Hebræa, quâ τὸ *expiationum* à τῷ *peccati* regitur †. ¶ *Sanctum sanctorum erit*] i. e. Res sanctissima [f]. Tanquam res Deo dicata [g]. Alii sic, tanquam unum ex rebus sacrosanctis erit [h]. Hæc res, hæc ceremonia expiationum, erit sacratissima in cultum Domini; vel, ipsum altare erit sacratissimum. Vide c. 29. 37 [i].

12. *Quando inieris summam*, simil. Ar. JT. M. P. [כִּי תִשָּׂא אֶת רֹאשׁ וגו׳] Hic nona libri Partitio, תשׂא dicta [k]. *Cùm levabis* (vel, *sumes*, Sa.) *caput*, Mo. O. V. i. e. capita, V. La. Sa. i. e. summam, La. *Quum recensere*,

(Marg.: f V. g G. h Me. i Hr. in L. k F. V. l Me. La. m Me. n G. o A. p Me. q Me. r L. † V. t O. v F. V. u F. y M F. V. z T. a V. b Ma. ex Jun. c V. d F. V. † Pi. f O. F. g F. V. h F. i Ma. k V.)

censere voles, sic Sy. *Cùm censum egeris secundùm capita*, Ti. *Levare capita* Hebræis est numerare, quòd numeratio fiebat vel per capita [l], vel, numeratis capita elevantibus [m]. ¶ *Filiorum Israel*] Nempe, qui veniunt in numerum. 1. Non enim omnes numerabantur [n], sed mares tantùm [o]. 2. Non numerabantur qui vicesimum annum nondum attigerant [p]. 3. Nec quinquagesimum egressi [q]. ¶ *Juxta numerum*, sic Ch. Ar. Sy. לִפְקֻדֵיהֶם] Ad verb. *visitatu*, vel, *ad*, sive *per*, *visitatos*, *recensitos*, *eorum*, Ma. Mo. *in visitatione*, i. vel, *recensione*, *eorum*, Sa. *Super visitationes*, i. e. recensiones; quia visitando recensebantur [r]. *Per numeratos*, P. vel, *numerandos*, *eorum*, JT. *juxta censum eorum*, Ti. ¶ *Pretium pro animabus*] i. e. Pro animæ, seu vitæ, suæ redemptione; nè, scilicet, (ut sequitur) *plagâ percutiantur* [s]. Eâ capitatione testabantur se à Deo redemptos [t]. ¶ *Non erit plaga*] Qualis erat tempore Davidis ob neglectum hoc tributum, 2 Reg. ult [v]. [Plura vide ad illum locum.]

13. *Omnis qui transit ad nomen* (supple, *recensitorum*, i. refertur in catalog. jam recensitorum [x],) כָּל הָעֹבֵר עַל הַפְּקֻדִים] *Omnis transiens ad*, vel *in*, *numeratos*, V. JT. P. i. e. omnis qui numerabitur [y]. Al. *sub*, vel *ad*, vel *in*, *numerum*, Ch. Sy. M. Alii hìc *visitatos* exponunt, *præfectos*, *censores*, qui numerum excipiebant. Vide infrà 38. 25. Quidam sic; Omnis transiens à cœtu numerandorum ad cœtum numeratorum [z]. ¶ *Dimidium sicli, juxta mensuram templi*, מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ] *Dimidium sicli, in siclo* (vel, *juxta siclum*, O.) *sanctuarii*, Ma. nempe, quo utebantur in templo, seu sanctuario [a]. *Ad pondus sacrum*. שֶׁקֶל à שָׁקַל *appendere*, *ponderare*; eò quòd olim appendebatur argentum, ut hodie numeratur [b]. *Siclus* (qui & *Stater*) hìc (& Num. 3. 47. & Ezec. 45. 12.) dicitur continere 20 גֵּרָה, quod Græci interpretantur ὀβολούς. *Obolus* autem habet pondus 16 granorum hordeaceorum [c]. Ea apud Hebræos & omnes ferè nostros invaluit opinio, ut Siclus Sanctuarii (i. e. cujus usus in Sanctuario & rebus sacris erat) esset duplò major vulgari & profano; ut hic duas drachmas, ille quatuor, continebat [d]. Alii autem hoc negant, quorum agmen ducit Villalpandus, 3. parte comment. in Ezec. l. 2. de Pond. & nummis, disp. 4. c. 28, 29. & unum eundemque Siclum esse contendunt [†], eùmque tetradrachmum fuisse [f]. Dicitur autem *siclus*, vel *pondus*, *sanctuarii*, quòd in Sanctuario asservaretur Siclus justissimi ponderis, ad cujus normam reliqui omnes examinarentur [f], qui facilè usu aut nequitiâ atteruntur atque diminuuntur [h]. Idem apud Romanos factitatum, testis est Fannius, & probant Villalp. & Mariana. Jubebâtque in templis Christianorum primarius pondera & mensuras asservari imperator Justinianus [†]. Pariter fecit Valentinianus in civitatibus Rom. imperii [i]. Vide Casaub. in notis ad Maximinos J. Capitolini [k]. Probant hanc sententiam, 1. Quòd Levit. 27. 25. jubet Deus ut *omnis æstimatio sicli sanctuarii penderetur*, i. e. ut omnes contractus, &c. juxta pondera in Sanctuario asservata fiant [l]. 2. Quia Siclus in Scriptura semper definitur 20 obolis. Sic Ezec. 45. ubi loquitur de communi pondere. 3. Numismata perantiqua quæ reperiuntur idem pondus referunt. Hæ rationes alicujus ponderis mihi videntur, quamvis hanc nolim dirimere litem [m]. Dimidium tantùm Sicli offerendum erat, ad significandum, quòd duplex homo cùm sit, alter, atque ità dimidius, tantùm instauratur [n]: vel, quòd fides & charitas in hac vita imperfectæ sunt [o]: vel, nè pauperibus hoc tributum nimis grave esset [p]. Qu. Num hoc mandatum capitationis temporarium, an perpetuum? Resp. Hebræi ferè omnes ac nostri perpetuum putant, nempe ad comparanda sacrificia [q]. Alii temporarium esse volunt, & semel tantùm Mosi mandatum, ut nunc fieret [r]. Rationes has proferunt: 1. Quia nusquam legitur in Scriptura de anniversaria hujusmodi & perpetua collecta. 2. Institutum hoc erat ad expiationem populi recèns ex Ægypto educti. 3. Erat in ministerium tabernaculi, quod manebat; non autem in res quæ consumuntur, (qualia erant sacrificia) 4. Moses nec *statutum* hoc *perpetuum* vocat, (ut cætera omnia,) nec repetit in recensione populi, Num. 1. & 26. 5. Nec successores ulli hoc exegisse leguntur [†]. 6. Nehemias non ex lege, sed ex æquitate, trientem Sicli indixit, Nehem. 10. 32. Illud 2 Chron. 24. erat aliud collectæ genus, quia Joiada cunctabatur illud colligere, &c [t]. Cæterùm, sive ex mandato Dei, sive ex pietate, certissimum est Hebræos hoc quotannis Templo pendisse [v]; & hoc fuisse didrachmum illud Matt. 17. 24. magni interpretes affirmant [x]. Existimo hoc faciendum prout & occasio se daret, & necessitas exigeret. Id prudentiæ ductorum populi fuit commissum. *Quando tuleris*, i. e. quando censebis eos, nempe, vel, me jubente, vel, te necessarium pro communi bono judicante [y]. Faciendum hoc quoties census agebatur populi: quod à Davide omissum magno ei stetit, 2 Sam. 24 [z]. At potiùs castigabatur ejus vanitas & superbia, ut ex tota historia liquet [a].

15. *Dives non addet, & pauper non minuet*] Pretium erat æquale, 1. ut ex Siclis constet populi numerus [b]: 2. ad testandam obedientiam æqualiter ab omnibus Deo debitam: 3. ad notandam Christi redempturam pro omnibus æqualem [c]; apud quem nullus est respectus personarum [d]: 4. nè dives præ se pauperem, quòd minus dederit, despiciat [*]: 5. quia æquè pretiosa apud Deum pauperis vita ac divitis, & pro illius accepto beneficio pares gratias omnes referre debemus [†]: 6. ad commendandam concordiam, & vitanda jurgia, nè divites sibi sacra, tanquam suis sumptibus parata, sibi vendicarent [f]. Pariter Manna æqualiter omnibus distribuebatur, Exod. 16. 18 [g].

16. *Ut sit monimentum*, לְזִכָּרוֹן] *In memoriale*, V. i. e. Ut causa sit quamobrem recordetur (scil. *Deus*) filiorum Israel [h].

18. *Labrum*, ità i. Sa. M. JT. V. כִּיּוֹר] *Concham*, Sy. Mo. P. Ma. V. Mc. *lavacrum*, M. *lacum*, Ar. Fistulas multas habebat, per quas emittebatur aqua [i]. ¶ *Ad lavandum*] Et sacerdotes & partes victimarum [k]. *Ad sanctificandum*, Ch. in F. Etiam gentibus mos lavandi ante sacrum. Meminêre Hesiodus, Homerus, Plautus Rudente. In id posita labra ante Templum: de quibus Vitruvius l. 2. Cincius dicebat *delubrum* esse locum ante Templum ubi aqua currit, à *deluendo*; ut nos docet Servius ad 2. Æneid [l].

19. *Manus & pedes*] Hinc censent sacerdotes nudis pedibus in tabernaculo ministrâsse Caj. & Lippom. & Ribera; quod probabile est [m].

23. *Sume tibi*, אַתָּה קַח לְךָ] *Tu sume tibi*. Non sufficiebat dicere, *unges*, nec, *sume tibi*, sed, *tu sume tibi*: q. d. nullus quispiam alius audeat hoc facere. Probat hoc Sapientes rectè dicere, oleum unctionis semel tantùm confectum, idque ipsis Mosis manibus. Et hoc oleum (non sine magno miraculo) duraturum dicitur in posterum; *sanctum erit mihi in generationes*, v. 31. Non dicitur, (ut de vestibus,) *sanctum erit Aaroni & filiis*, &c. sed, *erit mihi*. Deinde, prohibet Deus nè quisquam tale componat, v. 33. non dicit, *non faciatis vobis*, aut, *in usum vestrum*, (ut de suffitu dictum,) sed absolutè prohibetur; q. d. nec Deo nec vobis aliud esse concinnandum [n]. ¶ *Aromata, prima myrrha*] [Illud *prima* ראשׁ Vulg. conjungit cum sequenti voce, *myrrha*, ità & Sa. & Bochartus, qui vertit, *caput myrrhæ*, & i. *flos myrrhæ*.] Sic, *capita aromatum* sunt præstantissima aromata, Cant. 4. 14. & *oleum capitis* est præstantissimum, Psal. 141. 5 [o]. Verùm hoc est contra rationem accentûs [p]. [Reliqui ergò conjungunt cum antecedente voce *aromata*.] ¶ בְּשָׂמִים רֹאשׁ] *Aromata capitis*, Mu. F. V. i. e. *capitalia*, V. *aromata prima*, Ch. vel *præcipua*, M. P. Tu. O. Ar F. V. G. Ma. A. ità Cantic. 4. 14. Ezec. 27. 22 [q]. Item Psal. 141. 4. & Amos. 6. 6 [r]. *Aroma* (*aromatum*, JT.) *præstantissimum*, Sy. JT. Quod alii generaliter intelligunt, q. d. uniuscujusque generis quod subjungitur quicquid est præstantissimum. Alii specialiter *balsamum* intelligunt, quod Arabibus *Belsamin*, q. d. dominium obtinens inter aromata. Magis placeret, si huic (ut sequentibus) certum pondus adscriptum esset, aut si in

[l] Riv. O. [m] O. [n] F. V. [o] Waf. [p] F. Waf. V. [q] Waf. de numm. Hebræorum, l. 2. c. 6. [r] Riv. [s] T. M. P. V. [t] G. [v] L. Mr. T. F. V. G. [x] T. [y] V. [z] Ma. [a] F. V. [b] V. et F. [c] V. [d] Riv. ità L. F. V. O. P. Jun. Pi. Hv. & Jo. in Ma. [†] Id La. Riv. [f] Ma. [g] Me. T. [h] Ma. [†] T. [i] Riv. [k] Ma. [l] T. [m] Riv. [n] Waf. [o] Cl. [p] Waf. de antiq. num. ubi suprà. [q] Waf. Ma. [r] Id Jun. Wal. [†] Jun. Waf. [t] Jun. [v] Jo. annot. 17. 24. & B. lib. 7. 26. [x] Ma. [y] Riv. [z] G. [a] Riv. [b] Me. Riv. [c] Waf. Riv. [d] Waf. [*] Riv. [†] Me. [f] Waf. [g] A. [h] V. [i] M. F. [k] L. [l] O. [m] La. [n] Abarb. in Man. [o] BC. 1. 96 41. c. [p] Riv. [q] A. [r] Rivo

Cananæa fuissent Israelitæ; nam balsamum (inquit Plin.) uni Judææ concessum †. ¶ *Prima myrrha & electa*] *Prima*, i.e. præstantissimæ [t]. Quæ prima defluit à cortice stacte dicta, à στάζειν *stillando* [v], per modum sudationis. Alia est per incisionem corticis, & vocatur myrrha secunda [x]. [Verùm alii *myrrham* non cum præcedente, sed subsequente, voce conjungunt.] ¶ מָר דְּרוֹר] *Myrrha libertatis*, Mo. V., Ma. vel, *ingenuæ*, JT. vel, *liberæ*, F. i.e. *liberè* (seu *sponte*, Ti.) *fluentis*, O. P. Ti. Me. Quæ sponte erumpit & defluit, & est veluti myrrhæ flos [y]. Alii, *liberam* à mixtura, scil. ἀνεπίμικτον [z]. *Non adulteratam*, ut sæpe fit, F. V. *Myrrha pura*, Sy. vel, *purissimæ*, Ch. in V. M. vel, *exquisitæ*, K. in M. ¶ *Quingentos*] Optimè Vulg. addit *siclos*, (ex vers. præcedenti, Pi. Ma.) i. e. semuncias. Siclus erat & pondus & moneta [a]. ¶ *Et cinnamomi*, וְקִנְּמָן בֶּשֶׂם] Vertunt, *cinnamomi bene olentis*, ο'. vel, *odorati*, Sa. JT. vel, *aromatis*, Mo. *aromatici*, Ch. Sy. M. P. Ti. O. Ma. A. *de ligno odorifero*, Ar. Alii *aloen* reddunt; ità K. & RS. qui additum ait בֶּשֶׂם, ut notetur aloe non illa medica, sed aromatica, ἀγάλλοχον Oribasio. At *aloe* distinguitur à קִנָּמוֹן, Cant. 4. 14. Quare non est quòd serioribus illis Rabbinis in gemmarum, herbarum, arborum interpretamentis nimiùm fidamus. Quæ ad Jus pertinent librorum quadam successione satis bene servata sunt: de Physicis intercidit per tot secula traditio, ideóque conjecturas sequuntur, non mirum si interdum aberrantes [b]. ¶ *Medium*] *Dimidium*, i. e. 250 siclos [c]. ¶ *Calami*, קְנֵה בֹשֶׂם] *Calami odorati*, JT. *bene olentis*, ο'. *aromatis*, Mo. *aromatici*, Ch. Sy. M. P. Ti. *ex calamis cinnamomi*, Ar. *canellæ*, O. Ma. A. consentiente voce, Ma. A. Arundo dulcis erat, Esa. 43. 24. Jer. 6. 20 [d]. quæ & *Acorus*: cortex aromaticus arboris, nulli non notus, in modum cannæ †.

24. *Casiæ*, ità ferè omnes vertunt, וְקִדָּה] Intelligit, non illam purgativam, quæ nullius est odoris; sed alteram, de qua Plinius l. 12. c. 19. & in eum Dalechampius, qui ex Diosc. Theoph. &c. septem casiæ genera memorat. Sed de his fusè agit Salmas. ad Solinum. Pleraque nomina Ebræa aromatum (ut & gemmarum) variè accipiuntur ab interpretibus, & ferè per analogiam eorum quæ nobis sunt cognita, & ad talem usum apta [f]. Hieronymo illa est quæ *fistula casiæ* dicitur, quòd fistularum vel cannarum speciem referat. Italicè *cannella*. Vide Dioscor. 1. 12 [g]. Alii *costum* vertunt, A. Q. He. in Ma. alii, *iridem*, σ'. Ca. Jo. in Ma. Hic tantùm occurrit vox, & Ezec. 27. 19 [h]. ¶ *Pondere sanctuarii*] Non quòd diversa essent pondera, alia Sanctuarii, alia publica, nempe hæc dimidio minora, ut quidam volunt; sed quòd pondera omnia ad primi illius quod in Sanctuario asservabatur normam reducerentur. Probatur ex Levit. 27. 25. *omnis æstimatio siclo sanctuarii ponderabitur*. Adde quòd sacerdotes ponderibus & mensuris præfuerunt, 1 Paral. 23. 29 [i].

25. *Faciésque*, &c.] Ad verb. *Et facies illud*, V. JT. Ma. i.e. ex toto illo, h. e. ex omnibus illis aromatibus [k]: vel, ex oleo, cujus proximè facta est mentio [l]. ¶ *Unguentum compositum*, &c. רֹקַח מִרְקַחַת] *Unguentum unguentarium*, ο'. vel, *unguentariæ*, JT. *unguentum unguenti*, P. O. i. e. suavissimum & optimum, V. O. *Unguentum conditum*, Sa. vel, *suavè paratum*, Sa. vers. *aromatizans* (*aroma compositum*, Ar.) *opere aromatarii*, Ch. Ar. *condituram conditura*, Ma. vel, *pigmentum pigmenti*, sive *pigmentationis*, Ma. Mo. O. sive, *confectum opere apothecarii*, vel, *unguentarii*, M. Ti. *aroma odoratissimum*, Sy. Duplicatio vocis indicat mirabile artificium & præstantiam unguenti [m].

28. *Et supellectilem*, וְאֶת־כָּל־כֵּלָיו] *Et vasa ejus*, P. Ma. i. e. utensilia, V. Vasa hæc ungebantur in quolibet loco, quia singulæ partes paris erant dignitatis: At Reges & Sacerdotes capite ungebantur, quia hoc sedes intelligentiæ est & fons dignitatis [n]. ¶ כַּנּוֹ] *Basin* vertunt P. ο'. hîc & 1 Reg. 7. 29. *fulcrum*, Jun. Malim, *tegmen*, *operculum*: nam 1 Reg. 7. 27. basis מְכוֹנָה dicitur, quòd infrà fuit; at כֵּן aliud est, ut inspicienti liquet, & fuit suprà [o].

29. *Qui tetigerit ea sanctificabitur*, יִקְדָּשׁ] Quod tetigerit ea *erit sanctum*, ut c. 29. 37. q. d. Eâ re quæ tetigerit sanctificatâ non licebit uti in rebus privatis, sed tantùm in sacris [p]. Al. sic; Qui ea, tangere voluerit, priùs sanctificetur [q]. Al. sic; Forsassis hîc *sanctificetur* ponitur pro, *culpam contrahet*, *polluetur*; (sic *sanctificari* accipitur Deut. 22. 9. Agg. 2. 13.) nempe, si quis non initiatus tetigit [r]. Sanctificatione indigebit, aut purificabitur, quoniam indignus & prophanus sancta tetigit †.

30. *Aaron & filios*] Hanc unctionem præcepit Deus duabus de causis: 1. ut esset signum Divinæ electionis ad dignitatem, opus, &c. 2. ut idonei efficerentur ad recipiendum Divinum influxum [s]. Q. notant, tantùm videlicet ungendos esse Aharonem & filios ejus, qui erant summi sacerdotes: nam inferiores omnes sacerdotes, & qui post illud tempus sequuti sunt, aiunt non ampliùs fuisse unctos, sed horum unctione totum ordinem fuisse consecratum. Vide cap. 29. 29. & 40. 15 [t]. Vi primæ hujus inunctionis (patrum suorum) sanctitatem adepti sunt, & sufficienter secreti manebant; neque enim vulgaribus sacerdotibus aliquid novæ dignitatis ad eam in qua nati erant accessit. Quæres, Cur ergò Sacerdoti summo non sufficeret, quòd in parente ungebatur? Resp. Causa est, quòd unctionis beneficio Sacerdotes (pariter & Reges) officio suo addicerentur, præque aliis secernerentur. Jam verò summum sacerdotium non adipiscebatur summus Sacerdos jure hæreditatis paternæ, quæ natu grandiori filio deberetur, (velut regnum,) sed illud fratrum sacerdotum suffragiis assequebatur, merito perfectionis & virtutis suæ. Et hoc sensu dicitur Pontifex *sacerdos maximus inter fratres suos*, Levit. 21. 10. nec non à Sapientibus nostris μεγαλείοις *major pulchritudine, major opibus. major robore*. Ideóque par erat illum oleo perfundi, ut palàm fieret ejus electio. Et eandem ob causam non omnes Reges Regum filii ungebantur, sed ii tantùm qui non sine dissensione & contentione regnum obtinebant, quales *Salomon*, & *Joas*, & *Joachaz*, propter *Joacimum* biennio grandiorem. In iis opus erat unctione, quæ commonefaceret rebelles, illos esse delectos ad regnum, neque esse ipsis obsistendum [x]. Dicunt quidam Aaronem ungendum in capite & manibus, filios autem ejus in manibus tantùm. Alii, probabiliùs, dicunt sacerdotes minores non unctos fuisse, sed tantùm aspersos mistione factâ de oleo unctionis & sanguine, &c [y].

31. *Sanctum erit mihi*] i. e. In usus solùm sanctos ad mei cultum assumetur [z]. Ad sancta mea ungenda [a]. *Sanctum vobis*, ο'. *Mihi* sæpe redundat; ut, *Ito mihi*, pro, *Ita*: *Quis ibit nobis?* Isa. 6 [b].

32. *Caro hominis non ungetur*, לֹא יִיסָךְ] *Non linietur*, Mo. M. *Non unget*, P. V. sub. *is qui ungit corpora*: ungens carnem suam. Oratio defectiva, ut annotat doctus inter Hebræos [c]. *Hominis*, putà cum exceptione sacerdotum, ad quorum consecrationem erat compositum †. Quidam excipiunt Reges; sed hi ungebantur oleo communi [d]. ¶ *Juxta compositionem ejus*, וּבְמַתְכֻּנְתּוֹ] *Juxta compositionem hanc*, ο'. sim. Sa. M. P. Ti. A. *in illa summa vel proportione*, M. *ad*, vel *juxta*, *similitudinem ejus*, Ch. Sy. sim. Ar. *in pondere*. Mo. (*demenso*, *mensurâ*, *formâ*, *dispositione*, *dimensione*, *ejus*, Ma.) *secundùm confecturam ejus*, JT. *secundùm numerum ejus*, scil. in quo tot sunt species. תָּכַן est *metiri*, *rectificare*, indéque *mensurare*. Vel, *secundùm mensuram ejus* †.

33. *Alieno*, עַל־זָר] *Alienigenæ*, ο'. M. *super alienum*, vel *extraneum*, V. Ma. Variè intelligunt. 1. De rebus; q. d. Nec ad homines tantùm non adhibeatur hæc unctio, sed nè ad alias quidem res [f]. Unde reddunt, *Quisquis imponet ex eo rei exteræ*, Ma. Qui illud dederit super rem non sanctam [g]. 2. Alii de personis accipiunt. *Alienus* dicitur, qui non est de filiis Israel [h]. Vel potiùs, qui non est de familia Aaronis, vel, de genere sacerdotali [i]. Qui non est aut Rex, aut Sacerdos [k].

34. *Sume tibi aromata*] [Ità ferè omnes: at Ar. *gummi stacten*; & ο'. *suavitates*.] ¶ *Guttam*, ita Sy. Mo. M. נָטָף] *Stacten*, ità ο'. Ch. Sa. P. Q. JT. Sic dictam à נָטַף *stillare*. Est myrrhæ recenter incisæ pinguedo, Dioscorides lib. 1 [l]. Est liquor ex myrrha sudans,

Marginal notes (left column): † Ma. Jun. — [t] L. M. — [v] Me. — [x] L. — [y] Me. — [z] O. — [a] Ma. — [b] G. — [c] A. — [d] A. — † Ma. — [f] Riv. — [g] Me. — [h] A. — [i] Bo. — [k] V. Pi. — [l] Pi. — [m] Ma. — [n] Abarb. in Mum c. 14. — [o] Di.

Marginal notes (right column): [p] V. Pi. — [q] E. — [r] Me. — † O. — [s] Abarb. in Mum c. 1. — [t] Ma. — [x] Abarb. et RR. in Mum c. 7, 8. — [y] L. — [z] Me. — [a] O. — [b] Me. — [c] V. — † Riv. — [d] L. — † O. — [f] V. et F. — [g] O. — [h] F. V. — [i] F. V. AB. in F. — [k] A. et Maim. — [l] F. V.

dans, Plin. l. 12. c. 15. vel expressus, Euthym. & Theodor. in Psal. 44[m]. Fortassis est *balsamum*; ità O. F. Ts. Sa. vers. K. in M. vel *resina*, RS. in M. Maim. & Targ. Jeros. in A. Gummi *stacte*, Ar. ¶ *Et onycha*, ità plerique, שְׁחֵלֶת] Alibi non legitur in Scriptura. Hebræi & nostri constanter affirmant esse speciem *aromaticam, odoriferam, levem, & lucentem in modum unguis, quæ abraditur & uritur in odores*[n]. In Mischnah vocant צִפֹּרֶן *Zipporen*, i.e. *unguem*. Chald. est *Tuphra*, i.e., Onyx[o]. Radix est tersa & candens sicut unguis[p]. *Ungulam*, Sy. Ti. nempe *caballinam*, Ts. *ladanum*, Ar. *unguem odoratum*, Q. in Ma. BA. Riv. שְׁחֵלֶת vocatur quasi שְׁחוֹרֶת, quia unguis hic, saltem Babylonicus, (qui notior Judæis quàm Persicus, quia propior,) niger est, testibus Dioscor. & Avicen. Quomodo leones Syriæ שְׁחָלִים vocantur, quia שְׁחוֹרִים nigri erant. Porrò, ut nigros leones, ità conchas videre nigras, valde infuctum est. Proinde utrisque fecit nomen color insufitatus[q]. Alii reddunt, *satum indomitum*, (hoc enim שׁחל significare, non *leonem*, credo;) seu ejus stercus, sive sudorem[r]. ¶ *Galbanum*] Sic consentienter omnes exponunt חֶלְבְּנָה. Aiunt esse speciem *resinæ*, seu *pinguedinis aromaticæ*. De eo Plin. 12. 25. & 24. 5. Hebræi notant odoris mali ac tetri fuisse, sed hic immistum fuisse; ut admonerentur, patientes esse infirmos & peccatores Israelis inter pios tolerandos[†]. Est mali odoris, simile melli nigro[t]. Est liquor ferulæ in Syria nascentis, Dioscor. l. 3. c. 97[v]. Vulg. habet, *Galbanum boni odoris*; rectè, cùm inter *aromata* sit. Tale non est, sed odoris gravis & fœtentis, quod nunc in officinis venditur. Ergò purum non est: nisi dicamus odorem illum, etsi per se non gratum, cum aliis tamen temperatum, gratissimum fuisse. Dubium non est nihil hic fuisse non gratum & salubre[x]. ¶ *Boni odoris*, סַמִּים] [Q. referunt ad *galbanum*.] חֶלְבְּנָה סַמִּים vertunt, *galbanum aromaticum*, Sy. seu, *odoratum*, Ca. *onychem & galbanum odorifera*, Sa. *galbanum gummi*, Ar. [Alii per se ponunt, vertúntque,] *galbanum, aromata*, Ch. P. A. *galbanum, aromata ista*, &c. Ts. M. vel *nardi folia*, Jun. Synecdoche generis, propter excellentiam odoris[y]. Nardus præcipua est in unguentis odoratis, Plin. 12. 12[z]. ¶ *Thus lucidissimum*, vel, *pellucidum*, &c. זַכָּה] *Purum, mundum*; [ità reliqui omnes.] ¶ *Æqualis ponderis erunt omnia*, בַּד בְּבַד יִהְיֶה] Variè reddunt. *Pondus in* (vel *cum*) *pondere erit*, i. e. æqualis ponderis erunt[a]. Ità Chald. & communis est sententia, nec causam video recedendi ab ea[b]. Alii, *solum cum solo erit*, V. O. Unumquodque *solum cum altero solo esto*, JT. *quodque seorsim & æquali pondere*, Ts. Est enim בַּד idem quod לְבַד. i. e. Singula seorsum contundantur[c], & redigantur in pulverem. Vel, ut alii, Singula seorsum sua pondera habebunt; vel, Pondus istius erit sicut pondus hujus. Dicunt Hebræi uniuscujusque horum aromatum libras 70 Moysem accepisse[d]. *Solum solum erit*, scil. thus: q. d. purum purum erit[†]. Al. *tantum in*, vel *cum, tanto erit*, Mo. O. Riv. Ma. i. e. tantum de uno quantum de altero[f]. *Æquale æquali*, i. *partes æquales erunt*, Ar. *scili pondere erit unumquodque*, Sy. Hunc ritum incendendi suaves odores usurpârunt Ethnici in cultu suorum deorum. *Urantur piæ thura focis, urantur odores*, Tibul. l. 2[g].

35. *Facies ipsum*] Tu Moses; postea alii[h]. ¶ *Mixtum diligenter*, מְמֻלָּח] *Mistum*, &c. Ch. Sa. O. simil. M. P. Ts. *compositum*, Ar. *salitum*, Mo. JT. Ma. A. Nihil sine sale oblatum fuit, Levit. 2. 13. præter vinum libaminum, & sanguinem, & lignum. Incenso addebant 6 ova salis[i]. Hebræorum nonnulli putant sal Sodomiticum hic adhibitum, sicut ab Ægyptiis in conditurus[k]. Alii *salitum* figuratè accipiunt[l]. Saliendo unam speciem cum alia, acsi sal misceres, aut sale salires[m].

36. *Cumque contuderis*, &c. וְשָׁחַקְתָּ מִמֶּנָּה הָדֵק] *Et contundes ex eo comminuendo*, Ar. vel, *contundendo*, O. *Et levifacies (contundes) de ex eo* (vel, *ex ea*, scil. conditura, vel, confectione;) *tenue*, seu *minutum*, vel, (ut sit infinitivum,) *attenuare*, seu, *attenuando*, i. e. friabis in tenuem & levem pulverem, ut sequitur[n]. ¶ הָדֵק] Quidam vertunt, *& comminues*, V. alii, *comminuere*, seu, *comminuendo*; quidam, *minutum*, seu *minutatim*. Aliis nomen est cum præfixo articulo, *tenuem, minutum*, nempe pulverem, ut noster accipit[o].

CAP. XXXI.

2. ECCE] Considera, ut scias cui hoc opus committendum erit[p]. ¶ *Ex nomine*, בְשֵׁם] *De nomine*, i. e. nominatim: q. d. præ omnibus delegi. Vide Esa. 43. 1. & 45. 1[q]. ¶ *Beseleel, filium Uri, filii Hur*] *Hur* ille videtur fuisse idem de quo c. 17. 14. & 24. 14. ideóque non processit ulteriùs Moses in ejus genealogia[r]. Hujus progenitor *Caleb* dicitur, & *Calubi*, 1. Paral. 2. Sed diversus is erat ab explorator terræ; quia hic Jos. 14. vix erat quinquagenarius, & fuit filius *Jephunneh*, Num. 13. Jos. 14. 1 Par. 4. at ille filius *Hesron*[†]. Frustrà ergò fingit RS. Calebum 8 annorum generâsse[t].

3. *Spiritu Dei*] i. e. Meo[v]; vel, spiritu excellenti[x]. Mox declarat quid vocet Spiritum Dei, nempe *sapientiam*, &c[y]. Sic distinguit: *Sapientia* est quod quis ab aliis discit; *Prudentia*, cùm ex suo pectore excogitat; *Scientia*, quæ afflatu Spiritûs addiscuntur[z].

4. *Ad excogitandum*, &c.] Hæc duo habuit à Deo, quæ in artifice requiruntur; 1. sapienter excogitare, 2. quæ excogitavit operari[a].

5. *Gemmis*, אֶבֶן לְמַלֹּאת] Ad verb. *lapidis ad explendum*, nempe palas, lapillis pretiosis[b]. Vide Exod. 28. 21[c].

6. *In corde eruditi posui sapientiam*] Perfectiore implevi scientiâ, addens quod illis deerat[d].

8. *Candelabrum purissimum*, הַטְּהֹרָה] *Mundum*. Ità dicitur, vel, quòd ex auro purissimo factum[†]; vel, quia mundum à sanguine[f]. Hoc autem ἀπὸ κοινοῦ & ad mensam, & ad vasa utriusque, pertinet, quòd nihil sanguinis in illis fundebatur[g]. Vel, candelabrum sic dicitur, quia illud mundum semper servare deberent: nam propter oleum & lumen facilè poterat immunditiem contrahere[h]. Quia curâ sacerdotum manebat mundum[i].

10. *Et vestes sanctas in ministerio Aaron*] Simil. alii. *Stolas ministratorias* (*vestes sanctuarii*, Ar.) *Aaron*, &c. As. At Hebræa distinctè ponunt[*]. ¶ וְאֵת בִּגְדֵי הַשְּׂרָד וְאֵת בִּגְדֵי הַקֹּדֶשׁ לְאַהֲרֹן] Vertunt, *vestes ministerii, & vestes sanctas Aharon*, (seu, *sanctuarii pro Aharone*,) Mo. Ch. Sa. Sy. P. JT. A. *tum vestes supernatantes, & vestes sacras Aharonis*, Ca. Per *vestes ministerii* ea vestimenta significat quibus Arca— & omnia vasa involvebantur[h]. Vide 35. 19. & Num. 4[i]. *Vestimenta quibus quæ superfunt involvuntur*, Ts. Q. vertunt, *vestes residui*, vel *residuas*, ità O. Ma. i. e. vestes sacerdotum vulgares, quibus quotidie utebantur in ministeriis, quæ exutis pontificalibus residuæ erant & reliquæ[m]. שְׂרָד omnes ferè *ministerium* reddunt. Nonnulli Heb. putant pro שֵׁרוּת positum, ex שָׁרַת *ministravit*[n].

13. *Videte ut sabbatum*, &c. אַךְ וגו׳] *Veruntamen*, V. O. Ma. *profectò, certè*, Ma. Est ellipsis. q. d. Facient quidem omnia illa quæ jussi: nolo tamen ea fieri diebus festis[o]. Alii potiùs volunt universè hic inculcari mandatum Sabbati, quòd hoc sacrosanctissimum erat & sæpius præcipiendum[p]. ¶ *Signum inter me & vos*] Quidam sic, Documentum commune inter nos, mei, ut creatoris, Domini, & sanctificantis; vestri autem, ut qui creati estis, & populus meus, & sanctificati: ideo subjungit, *ut sciatis quia ego Dominus qui sanctifico vos*. q. d. Quod observari jubeo, ut totum illum diem impendatis recognoscendo beneficium creationis, (me esse creatorem & Dominum,) & illum transigendo in cultu Divino, auditu verbi, precibus & sacrificiis; ut hâc ratione remittam vobis peccata, & sanctificem vos[q]. Suprà de Sabbato præceperat; hic iterum illius meminit, ut authoritatem ejus confirmet, & ut exponat Sabbatum eâdem sacramenti ratione institutum esse quâ Tabernaculum, & totus Divinus cultus qui jam commemoratus est: nimirum, ut hæc instituta sunt, non ut operibus horum

cultuum

eslitum expiarent peccata, & favorem Dei mererentur, sed ut essent sacramenta quibus certò cognoscerent Deum Israëlitis favere, qui his signis Christum adumbrabat; ità institutum est Sabbatum, non ut Israëlitæ externo otio mererentur favorem Dei, sed ut sacramentum esset quo agnoscerent Deum velle eos sanctificare per verbum suum, quod Sabbato ut publicè, ità maximè omnium, tractandum erat. Quapropter non abs re otium Sabbati tantâ severitate exigit, ut conservet authoritatem ecclesiastici ministerii, ut ostendat quanta sit necessitas audiendi verbi Dei, & quàm necessarium sit ut à solo Deo in Christo suo per verbum sanctificationem & justitiam exspectemus r. ¶ *Qui sanctifico vos*] Qui, scilicet, vos ad cultum meum applico, mihique quasi dico & consecro per hanc festivitatem meam Sabbati, ut in ea sanctè me colatis †.

14. *Sanctum est vobis*, קֹדֶשׁ] *Sanctitas*, Ma. Ar. i.e. sacrosanctum *, i.e. sanctè colendum t. Vel, *sanctificatio vobis*, i.e. signum est sanctificationis, seu munditiæ, vestræ, aut, impollutum erit vobis, non polluetis v. ¶ *Morietur*, יוּמָת] Nempe, sententiâ Judicis. Hoc enim significare n מוּת notant quidam in conjug. *Hophal* u. ¶ *Qui fecerit opus*] Hinc Romanorum Flamines festis diebus opera servilia vetabant, exceptis iis quæ misericordiæ erant, ut, *bovem ex fovea attollere*: Macrob. Saturnal. 1. 16 x.

15. *Sabbatum est, requies sancta Domino*, vel, *sancta coram Domino*, Ch. vel, *res sancta Jehovæ*, JT. שַׁבַּת שַׁבָּתוֹן קֹדֶשׁ לַיהוָה] [Variant reliqui.] *Sabbatum est*, vel *erit*, *requies sanctitatis*, vel *sancta*, *Domino*, Sa. Ti. *Sabbatum est*, *quies sacra Domino*, Sy. *Cessatio est*, *ipsaque est sabbatum sanctum Deo*. Ar. *Sabbatum quietis*, vel *cessationis*, vel *sabbatismi*, *est*, *sanctum*, vel *sanctitas*, *Domino*, M. P. Mo. A. *Jovæ sacra sabbati feriatio est*, Ca. *Sabbatum sabbaton sanctificatio Domini*, O. *Sabbatum sabbati*, vel, *quies quietis*, V. Repetitio vocis emphasin habet. Innuit die septimo maximè Sabbatum esse. q. d. In die septimo omnino vobis cessandum est. Est frequens in Hebraismo, ut quæ maximè & studiosè fieri volumus per vocum repetitionem efferantur y. q. d. *Maximum sabbatum*, quod aliàs Hebræi vocant הַשַּׁבָּת הַחֲמוּרָה *sabbatum grave*, ut alia sabbata leve quid præ hoc videantur a. Major requies erit vobis in die Sabbati quàm in quocunque alio festo b. Quidam Hebræorum sic distinguunt, ut שַׁבָּת sit quies à vespera ad vesperam, שַׁבָּתוֹן *sabbatulum*, (ut ab אִישׁ est אִישׁוֹן *viruneulus*,) nempe, illud modicum quod Judæi de suo ad Sabbatum adjiciunt, h. e. (ut loquuntur) מוֹסִיף מֵחוֹל אֶל־הַקֹּדֶשׁ, i. e. *à profano ad sacrum*. Nam quia nesciunt momentum quo Sabbatum incipit, quò illi satisfaciant, horam unam citiùs illud auspicantur, & horam unam tardiùs desinunt c.

16. *Custodiant—sabbatum, & celebrent illud—pactum est sempiternum*, וְשָׁמְרוּ אֶת־הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֶת־הַשַּׁבָּת—בְּרִית עוֹלָם] Difficultatem paris illud לַעֲשׂוֹת d. Sic vertunt, *Observabunt*, vel *custodient*, *sabbatum ipsum ad faciendum cessationem*, Mo. vel, *ut faciant* (vel, *faciatis*, Sy. *ut celebrent*, Ch. Sa.) *sabbatum*, M. O. Ti. vel, *ad observandum sabbatum*, vide ad Exod. 34. 22. A. Al. *celebrando*, JT. *observando ipsum*, P. *Pactum* (*fœdus*, Sa. *testamentum*, v.) *seculi*, Mo. *æternum*, v. Ch. Sa. *perpetuum*, P. scil. erit inter me & vos de observando Sabbato †. Alii, *fœdere perpetuo*, Sy. M. Ti. JT. *in fœdus æternum*, A. בְּרִית sumunt pro לִבְרִית f. Sabbatum vocat *pactum*, i.e. conditionem pacti g, seu partem pacti, vel, unam è legibus datis h. *Sempiternum erit*, i.e. dum status veteris Legis durabit i. Nos sic vertimus, *faciendo sabbatum in generationibus suis esse fœdus perpetuum*, i.e. faciendo ut nunquam interrumpatur k.

17. *Inter me & filios Israel*] Inter alia pacta etiam de hoc conveni, & nomini hâc lege promisi me fore illis protectorem. Sic & vos ostendetis vos esse populum meum, & me Deum vestrum: Nam Sabbati observatione, non minùs quàm Circumcisione, palam dignoscebantur Judæi à cæteris nationibus. Plures quidem aliæ gentes religioso etiam cultu diem Sabbati, uti & Circumcisionem, servârunt, test. Philone & Eusebio. sed hos ritus à Judæis acceperunt l. [Ch. habet, *Inter verbum meum & inter filios Israel*.] Illud *Verbum* est Christus, per quem Sabbatum verè sanctificatur Ecclesiæ, Heb. 4 m. ¶ *Cessavit*, וַיִּנָּפַשׁ] *Recreavit se*, JT. *requievit*, Ch. Sa. Sy. P. Q. *quievit animo*, V. *respiravit*, Mo. Sa. vers. *refocillatus*, vel *recreatus*, *fuit*, Ti. Ma. M. A. דִּבְּרָה תוֹרָה כִּלְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם, *Loquitur Lex more filiorum hominum*, *ut audientes quod scribitur facilius capiant*, inquit AE. in M. [Ar. vertit, *cessationem & requietem dederit eis*.]

18. *Completis sermonibus*, כְּכַלֹּתוֹ לְדַבֵּר] *Secundùm consummare eum ad loqui ad eum*, vel, *cum eo*, Ma. Præceptum de fabricatione Tabernaculi, & aliis prædictis, Mosi datum fuisse ante fabricationem vituli statuunt nostri Doctores, & propter peccatum vituli impeditum fuisse opus. At RS. datum vult post fabricationem vituli, in signum quòd Mosis precibus placatus esset o. ¶ *Digito Dei*] Operâ Dei, aut Angeli Deum referentis p. *Digito Dei*, i.e. Spiritu Dei. Quod *digitus Dei* Luc. 11. 20. est *Spiritus Dei* Matt. 12. 28 q. *Digito*, i.e. digitis: Enallage numeri, neque enim uno digito scribimus. Et *digiti* sæpe pro manu; ut Psal. 8. 4. & 144. 1 r.

CAP. XXXII.

1. *Quod moram faceret*, vel, *tardaret*, ità v. Ch. Sa. Sy. Ar. Mo. M. P. Ti. כִּי בֹשֵׁשׁ] *Quòd confusionem faceret*, O. M. F. V. Confusio est in populo quando destituitur gubernatore †. *Quòd pudefaceret*, quasi populum reliquisset, eisque illusisset. Aliter, *quòd erubescens de monte descendere*, quasi non posset præstare promissa de introducendis iis in Canaan s. *Quòd confunderet eos*, nempe, in exspectatione sua, promittens se venturum, cùm non venisset: Putavit populus se ab eo delusum v. ¶ *Adversus Aaron*, sic Sa. Sy. P. עַל אַהֲרֹן] *Super Aharon*, O. Ma. *ad* (vel *in*, v.) *Aaron*, Ch. Ar. M. Ti. JT. A. Ad eum confluxit, ut petitionem proponerent. Quidam existimant seditiosam fuisse coitionem; quod non rejicio x. Mirus est omnium consensus, populum iracundè & minaciter hoc petiisse, & Aaronem pusillanimiter annuisse. At ex Scripturæ verbis hoc non habetur, inquit Mone. l. 2. c. 14. [*An hoc probet, statim videbimus*.] ¶ *Fac nobis Deos*] i.e. Deum. Unum enim tantùm petierunt, & Aaron unum dando eorum satisfecit postulato y. Simulacra *deos* vocant, ut illo ævo receptum z. ¶ *Qui nos præcedant*] Obj. At habebant columnam. Resp. 1. Mose in monte moras trahente, columna steterat a. At ipsi in Terram promissam festini tendere, & castra movere, cupiebant b. Imò, columna defuit c. Resp. 2. Credere possent nubem jam immotam illis non ampliùs ducem futuram, & alium ducem cupiunt d. ¶ *Mosi—huic viro*] Contemptim loquuntur †. Putârunt eum mortuum f; sive sponte, sive à flammis devoratum; sive aliò vi numinis delatum g. Q. Cur non hîc fit mentio de Hur, cui cum Aarone regimen commissum erat, Exod. 24? Respond. Quod populus eum interfecerat ipsos arguentem h. Non placet; nam hoc minimè omissum fuisset i. Non Aaronem tantùm, sed & ipsos Israelitas, Rabbini ab idololatria excusant. 1. Q. culpam conjiciunt in promiscuam & vilem turbam, quæ ex Ægypto eos comitabantur. At refelluntur ex v. 6. & 8. 2. Non dicunt, (inquiunt Rabbini) *Fac nobis deos quos colamus*, sed, *qui nos præcedant*: rectorem & ducem tantùm, non Deum, petierunt. In vicem absentis Mosis petebant quicquid petebant: At Mosem nunquam pro Deo habuerunt k.

2. *Tollite*, ità Ch. Sa. v. פָּרְקוּ] *Refigite*, Sy. *Solvite*, Ar. *Separate*, Mo. O P. *Abrumpite*, A. Ti. *Rumpentes detrahite*, JT. ¶ *Inaures*] Eas in Oriente & viri & fœminæ gestant: Plin. 11. 37 l. Nullum non movet lapidem Aharon, quò differret negotium in adventum Mosis. Postulat inaures, quas viros à mulieribus ægrè impetraturos sperabat, ut sic à malefano proposito avertat m. Deum sculpit in metallo cum stylo,

stylo; tum totam massam auri in ignem projicit: ut videntes auri sui dispendium, pœnitudine moti, à proposito desisterent [n].

3. *Fecitque populus*, &c.] Repagula non habet superstitio semel inflammata, nullis opibus & sumptibus parcit [o]. ¶ [ויתפרקו] In Hithpahel, ut indicaret eorum magnum & promptum animum, ut rectè notant Hebræi. Nota immanem rabiem idololatriæ [p]. ¶ *Inaures*] Heb. *monilia quæ in auribus eorum*, Ma. Mun. Non dicit, *earum*. unde apparet minimè mulieres fuisse, sed viros, qui inaures ab auribus detractas Aaroni obtulerint [q]. Monilibus (quæ ab Ægyptiis abstulerunt, Exod. 12. 35, 36.) abutuntur ad idololatriam. De quo conqueritur Deus Ezec. 16. 11, 12, 17 [r].

4. *Formavit*] Non immediatè & per se, sed per aurifabros, quos conduxit & hortatus est [†]. ¶ *Formavit opere fusorio*, [ויצר אתו בחרט] Duæ sunt versiones quæ ab invicem maximè distant; ambæ tamen magnos auctores habent, & Hebræa videntur utramque admittere [s]. *Et finxit*, vel *formavit*, *illud* (i. e. illas omnes inaures [t]) *in stylo*, Mo. M. P. F. O. &c. Ti. Ma. L. Ar. Pi. Onk. in BA. vel, *cælo*, JT. Riv. vel, *scalpello*, V. Conflârunt enim totum aurum in igne in unam massam, & eam rudem materiam scalpello postea formârunt, expresseruntque vituli imaginem: quod fit ab iis qui sigilla & aurea vasa exsculpunt. Ità He. & Chald [u]. Nec Hebræa abnuunt hanc versionem: nam צור, unde ויצר, quandoque *formare* est, ut יצר; sic 1 Reg. 7. 15. Psal. 139. 5. Esa. 44. 12. & חרט *stylum*, seu *cælum*, sign. ut Esa. 8. 1. unde plurale חרטים Esa. 3. 22. i. e. *mulierum acus crinales*. Veruntamen hæc non satis cohærent. 1. Quomodo *fusile* dicatur quod *cælo formatum* est? Dices, Primò fudit, deinde expolivit. Sed 1. Cur *formâsse* dicitur quod tantùm *expolivit*? 2. Cur ergò ordine præpostero dicitur, *Et formavit—& fecit*, &c? 3. Quis Aaronem edocuit artem auri cælo expoliendi, idque tantillo tempore? 4. Si moris erat Hebræis statuas igne fusas stylo lævigare, cur Scriptura nè semel illius meminit? 2. *Styli*, vel *cæli*, sculpere & cælare proprium est, non lævigare, vel expolire; hoc enim limâ & scalpro fit [y]. Alii vertunt, *in formula*, vel *typo*, sive *modulo*, in quem scilicet aurum projecit, quod fusum expressit vituli similitudinem. Gallicè dicimus, *Il le jetta en moule*. Sequitur enim, *Fecit ex eo vitulum conflatilem* [z]. Altera versio est, *Et ligavit* (seu, *recondidit*) *illud in marsupio*, vel *sudariis*. Ità Jon. Hanc Hebræa admittunt; nam צור sign. *ligare & recondere*, planè ut צרר. Sic Deut. 14. 25. 2 Reg. 5. 23. & 12. 11. Sic חרט pro *marsupio* poni palàm est ex 2 Reg. 5. 23. & ex usu Arabum, qui sic usurpant. Vide Lexica, & Arab. paraph. ad Deut. 25. 13. Verè enim observat Kimhi Arabicam esse vocem. Nec mirum *stylo* & *marsupio* nomen esse commune; figura enim utrique est *conica*, & conus Arabicè dicitur מחרוט. Hanc porrò interpretationem firmant duo loci similes: unus, quoad res; alter, quoad verba. Prior Jud. 8. 24. ubi Gideon dicitur inaures in similem usum petitas *veste super terram expansâ excepisse*, atque Ephod ex iis fecisse. Alter locus, antè citatus, utramque vocem habet, nempe יצר & חרט, & in eadem constructione: unde verisimile fit has voces utroque loco eodem modo esse explicandas. Sy. & Ar. hîc vertunt, *typum*, sim. AE. Coacti sunt voci חרט novam & inauditam notionem affingere, nè in ea incommoda inciderent de quibus suprà [a]. [Plerique tamen, ut dictum, vertunt, *finxit stylo*;] nempe, vitulum noluit ex proplasmate effingere, quò lentiùs opus procederet. Notant Rabbini, Aaronem in elaborando hoc opere nihil artis vel industriæ omisisse, ut eò magis Israelitarum stupiditas coargui posset, postquam cernerent in tali imagine virtutis inesse nihil, adeò ut culpa non in authorem, sed in ipsammet imaginem, conferenda esset [b]. [Contrà, Monceius de Vitulo aureo.] Noluit (inquit) Aaron exquisiti artificis manu nec arte fusoriâ efficere, sed scalpello (ut dictum) & negligenter, ut nihil esset ab artificii præstantia admirandum suspiciendùmve quod pellicere quenquam in superstitionem posset; sed esset contrà artis penuriâ despectabile & contemnendum. Hinc non *fudisse*, sed, *in ignem projecisse*, se dicit [c]. ¶ *Et fecit ex eo vitulum*] *Quum fecisset*, &c. JT. Pi. Inversus est ordo [d]. Priùs enim fudit vitulum, deinde formavit cælo, vel scalpro, resecando scil. redundantias & expoliendo. Vel, servato recto ordine, sic exponi potest; Illud, i. e. imaginem ex auro faciendam, formavit, seu descripsit, stylo; ut, scilicet, ad similitudinem illius figuræ conficeretur modulus in quem aurum infunderetur: & ità deinde fecit ex illo auro vitulum fusilem [†]. ¶ *Vitulum conflatilem*, sic &c. Ch. M. V. [עגל מסכה] *Vitulum fusilem*, vel, *fusionis*, Sa. Sy. Ar. Mo. P. V. O. JT. A. Aliqui Patres putant tantùm vituli caput effictum: ità Cyp. Ambros. epist. 62. Lactant. l. 4. 10 [f]. Hoc indè haustum videtur, quòd Ethnici dicerent Judæos adorâsse *caput asini*. *Asinum* autem pro *vitulo* eos substituisse putabant [g]. Contrà, Scriptura ubique *vitulum* vocat [h]. Animalia illa cœlestia & Aaroni & Ezec. & Johanni integra visa sunt, præsertim cùm alata repræsentari oportuit [i]. Vitulus hic erat Apis Ægyptius bos, alio nomine Serapis dictus [k]; quem Ægyptii ut Deum summâ religione colebant, atque nunc Israelitæ pessimâ eorum æmulatione [l]. Ex monilibus Ægyptiis conficiunt Idolum Ægyptiacum; existimantes enim Mosen periisse, reditum in Ægyptum meditantur [m]. Rectè Philo ex Ægypto accessit hanc superstitionem. Ad probationem tria sunt observanda. 1. Brutorum cultum jam tum apud Ægyptios obtinuisse, Exod. 8. 26. 2. Ægyptios eorum animalium quæ viva coluerunt statuas passim in templis erexisse. Ità Mela 1. 9. Strabo lib. 17. 3. Judæos in Ægypto eorum diis servisse, Jos. 24. 14. Ezec. 20. 7, 8. & 23. 3. & Act. 7. 39. Sic ergò Patres accipiunt, qui (ut hoc obiter notem) pro *bove* vel *vitulo* habent, *caput bovis* vel *vituli*, quod illis idem est, quomodo *boum capita* pro *boves* in Homer. Iliad ψ. vers. 260. & Virgil. Æneid. l. 5. *Bina boum—capita* [o]. Asserit Philo, (quod miror ab aliis non observatum, cùm id sæpe repetat,) eos hoc fecisse in imitationem *Typhi*, seu *Typhonis*, quem colebant Ægyptii [p]. [De quo plura vide in Authore. At hoc strenuè negat Monceius, in lib. *de Vitulo aureo*.] Non magis (inquit) de Api cogitavit Aaron quàm Moses de Serapi [q]. Nec aliud fuit Aaronis in hoc vitulo effingendo consilium, quàm quod postea Mosis in Cherubis duobus, (quos fuisse vituli figurâ statuit,) nempe, ut coram vitulo Deum religiosè adoraret populus [r]. Sic adeò quam fabricandis Cherubis duobus cum Arca rationem, modum & ordinem, secutus postea est Moses, jam tum prior in uno effingendo occupâsse Aaron observatur: ut imitatus hac in re quodammodo Aaronem, sic adeò vestigiis ejus inhærens credi Moses possit [*]. [*Hæc ut probata det Monc. gradatim procedit. Quæ in diffuso illo Tractatu de Vitulo aureo prolixè disserit, breviter sic se habent.*] 1. Supponit promissionem à Deo Mosi factam, & pluries repetitam, & à Mose ad populum cum interpretatione relatam, (ut consentaneum est,) ut *Angelus Domini*, (qui *Deus* erat, & quidem Filius Dei,) præcederet populum, & introduceret in Terram promissam, Exod. 23. 2, 14, 20, &c. 2. Supponit hanc promissionem in signo visibili (aliquo) & materiali executionem habere debuisse, Deúmque ita se præsentem testaturum. Hoc ex eo probat, quòd in arca fœderis impleta esset hæc promissio, Num. 10. 33. Jos. 3. 10, &c. (Arcam autem *Deum* & *Jehovam* hîc, ut alibi sæpe, vocitatum.) 3. Supponit populum sperâsse promissionem illam brevi (postquam Moses de monte revertisset) debere effectam reddi, & Mosem cum promisso signo venturum, eósque à deserto illo sterili in Terram promissam deducturum: & cùm Mosem mortuum crederent, ad Aaron convenisse, ut signum illud, qualicumque tandem formâ fuisse illud Mosen conflaturum sciret, educeret, & illos in terram illam deduceret: nec aliud ab Aarone petiisse, quàm quod à Mose exspectârunt, & quod Aaron sciret fuisse acceptum [s]. 4. Supponit Aaronem, cùm ad radices montis esset cum Mose, Hure & aliis, vidisse Deum in majestatis throno, & in ea visione figuras Chertaborum, qui in Arca effingendi erant. 5. Sumit Cherubus fuisse formâ non humanâ, (ut vulgò creditum,)

sed vitulinâ, (volucri etiam:) quod probare aggreditur his inprimis argumentis. 1. Quòd Cherubim dicuntur habuisse vultus in Propitiatorium, h. e. deorsum versos, & quidem cùm se mutuò respicerent; Exod. 25. 20. & 37. 9. At hic status est quadrupedum, cùm sit è diverso hominis vultus sublimis. 2. Dicuntur *expansis alis operuisse Oraculum:* At quînam hoc facerent humanâ specie, erecto vultu, & se mutuò respicientes, & alas à tergo habentes? 3. Quod *vituli* nomen habet Ezec. 1. vocatur *Cherub* Ezec. 10. 14. (reliquis animalibus nomina sua servantibus:) quod satis docet unicam Cherubinorum formam, eámque vitulinam, tunc cognitam [v]. 4. Præcipuum Cheruborum ministerium ad vectionem erat, ut equorum vice Deo fungerentur: At figura humana minimè vectioni idonea erat [x]. 5. Atque hæc est ratio cur, cùm cæteros omnes errores Israelis amplexus fuerit & Juda, à solo vitulorum errore temperaverit, quia archetypa domi habentibus supervacaneum fuit aliorum exempla sectari. Et confirmat argumentum, quòd sicut Israelitæ, quamdiu in Juda erat Cheruborum usus, pseudo-Cherubos, seu vitulos, sibi etiam habendos putaverunt; ità qui in eorum locum, religionem & mores, postea suffecti sunt, Samaritani, cùm templum in monte Garizim, novo à Judæis post captivitatem Jerosolymis separato æmulum, condidissent, dictis Judæis Cherubos veteres minimè requirentibus, aut novos comparantibus, nec ipsi pseudo-Cherubos vitulósve reparare, novósque sibi asciscere, curaverunt; facturi haud dubiè, si & Judæi fecissent [y]. 6. Probat ex vitulis Jeroboamicis, quos Cheruborum æmulos fecit; non autem duos Apes aut duo Apidis simulacra facere consilium erat. Hoc insuper probat Monceius, 1. Ex facti & consilii hujus ratione, quæ erat, ut populum in officio retineret, eósque à frequentandis Jerosolymis arceret. In hunc finem religionem patriam & sacrorum usum ad ejus formam qui in Juda servabatur domi instituit; easdem solennitates instituendas, (tametsi Scriptura unius tantùm meminit, 3 Reg. 12. 32.) instrumentum omne sacrum, maximè verò Cherubos, in vitulis illis ut materiâ, ità & formâ, exprimendos, necessarium duxerit, 1 Reg. 12. 26, 27. Quòd si Jeroboamus pro notis & domesticis Cherubis (si specie humanâ fuerint) tam absurdas & deformes similitudines ingereret, num populus talia recepisset? Annon verò talia audentem lapidâssent? Nec à Juda & Jerus. sed ab Ægypto & Memphi populum avertisset, si duos Apes fecisset [z]. 2. Ex formula ista, (*Ecce Deus tuus qui te eduxit ex Ægypto,*) quâ certum est non Apim designari, sed verum Deum, qui eâ formâ se ab aliis passim distinguit, Psal. 80. 9 [a]. 3. Ex Prophetis, sacerdotibus & populo partium Jeroboami, qui Jehovam adhuc colebant. Ità ille, 1 Reg. 13. 11, 20. & illi, 1 Reg. 22. 6, 24. & 2 Par. 18. 4, 23. *Consule, obsecro, sermonem Domini* (Jehovæ.) Eum minimè consuluissent, si fuissent prophetæ *Baal. Per quamviam transivit spiritus Domini à me ad te?* Sacerdotes etiam ultimis & pessimis temporibus solum Deum Israel colebant, ut liquet ex 2 Reg. 17. 26, 27, 28. Certè comparatione sacerdotum Baal *sacerdotes Domini* vocantur 2 Reg. 10. 21. item 1 Reg. 22. 6. sub Achabo Rege. [Sed adversùs hæc quædam objiciuntur.] Exc. 1. Hi vituli *dii ab eo facti,* 2 Par. 13. 8. & *dii alieni,* vocantur à Propheta, 1 Reg. 14. 9. Sacerdotes Jeroboami vocantur *sacerdotes excelsorum & dæmoniorum;* & ibidem accusatur Jerob. quòd *Deum post tergum suum projecisset* [b]. Resp. 1. Hoc eo sensu dictum, quo quicquid à Dei cultu legitimo dissentaneum & anorme erat *dii alieni* dicebatur. 2. Non significatur eum deos peregrinos induxisse: Quos enim? Erat Apidis, inquies, simulacrum. Resp. 1. Tum non simulacrum, sed vivum Apim, produxisset: Hunc enim colebant Ægyptii. 2. Cur vitulos duos facit, cùm unicum Apim perpetuò Ægyptus coleret [c]? 3. Non mirum aut hostem, (Regem Abiam, 2 Par. 13. 8.) aut Prophetas in vitia destomachantes, peccata populi in majus attollere, modisque omnibus exaggerare [d]. 4. Existimem igitur Jeroboamum, cùm religionem patriam traducere de Juda in Ephraim constituisset, & tamen desperatione duceretur posse Jehovam de Sion educere, inauditam hæresin commentum esse, nempe, duos esse Deos, quorum unum Israeli, alterum Judæ, præsidere & tutelarem esse voluit. Et hoc populo persuasisse videtur. Nec deerant rationes populares; nempe, quòd vicinæ gentes singulæ deum proprium haberent; quòd Scriptura saltem duos Deos agnosceret, dum *Elohim* vocaret numero plurali, & *Dominum à Domino* distingueret, Psal. 110. 1. Illustre hæresis hujus documentum dedit, quòd ad Prophetam loquens, *Deum* non jam *suum* vocat, sed *tuum,* 1 Reg. 13. 6 [e]. Exc. 2. Jeroboam dicitur *abjecisse sacerdotes, nè sacerdotio Domini fungerentur,* 2 Par. 11. 13, 14. Resp. Causa abjiciendorum sacerdotum non erat quòd sacrificare eos prohiberet, (nec enim Deus permisit sacrificare nisi in Jerusalem;) sed quia in Jerusalem hebdomadatim ex officio ascendendum eis esset, Levit. 16. 18. Illud igitur, *nè sacerdotio Domini fungerentur,* hoc vult, nè sacrificiorum causâ in Jerusalem ascenderent, suóque exemplo populo ascendendi occasionem darent [f]. Exc. 3. Si vitulos effingeret ut Cherubos imitaretur, nonne Arcam Arcæ similem fabricaturus esset? Resp. Necesse hoc non fuit, quia Arca erat Tabulis lapideis includendis specialiter comparata, aliàs supervacua, ut constat Deut. 10. 5. Exc. 4. At cur non duos, ut Moses, effinxit? Respond. 1. Unicum ad usum religionis sufficere judicavit. 2. Conflavit etiam duos, sed locis duobus posuit, populi sui compendio & commodo [g]. [*Ex his omnibus infert Monceius, & vitulos Jeroboami factos fuisse ut Cherubos exprimerent, & Jeroboamum non idololatram, sed tantùm schismaticum, fuisse; & in genere, Cherubos fuisse formâ vitulinâ, quod probandum susceperat. Atque hæc de quinto membro.*] 6. Addit Monceius, quòd licèt parùm differrent inter se consilia Mosis & Aaronis in similitudinibus effingendis, longè tamen dispar erat eventus [h]; &, ut quidam ex populo; nempe pii, coram throni cœlestis similitudine procidebant, & Dominum Jehovam in dicta solennitate adorabant, non vitulum; ità alii erant idololatræ, & nihil nisi vitulum, animalem, fœnique comestorem, in signo illo agnoscebant: Quorum omnium una eadémque cùm esset externa adorationis forma, non poterat Aaron idololatras discernere à piis [i]. Et iis explorandis potus ille exhibitus est ver. 20 [k]. [De quo plura postea dicenda sunt.] Atque ità Aaronem (& populum quodammodo) de idololatria purgavi, inquit Monc. l. 1. c. 3. Dices, At eos idololatriæ accusant David, Psal. 105. 20. & Stephanus, Act. 7. 41. Resp. 1. Vides Aaronem reatus eximi, eo in populum solùm rejecto: Ità Exod. 32. 35. & Deut. 9. 21. 2. Populus in prima postulatione nihil à religione sua dissentaneum cogitavit, sed proposito simulacro multi ex iis in idololatriam lapsi sunt; ideóque Moses dicit, quòd Aaron peccatum hoc maximum induxit primùm super populum, ver. 21. nempe, producto simulacro: unde necessariò consequitur, antequam id fecisset, non fuisse peccato illi obnoxium populum [l]. Hactenus Monceius, cujus sententia nova est, & Romæ censurâ notata, ejúsque liber prohibitus [m]. Pseudo-Cherubum etiam ejus destruxit, libello in eam rem edito, R. Visorius, Theologus Sorbonicus, Paris. 1629 [n]. [Adversùs hanc Monceii sententiam sic disputant viri docti.] Nihil falsius quàm quod sibi fingit Monceius, Deum vitulo vectum se præbuisse conspiciendum, contra Deut. 4. 15. Quâ tamen assertione nititur tota libri moles *De Vitulo aureo* [o]. Hic totus discursus nec Scripturâ nec Patribus, &c. nititur, sed levibus duntaxat conjecturis; non ergò operæ pretium est multis refellere. 1. Non Arcam, sed alium ductorem, Angelum, promisit Deus; Arca non tam ducebat, quàm ducebatur & portabatur. Et ante Arcam exstructam Deus, vel Angelus, eos antecessisse dicitur, Exod. 13. 21. & 14. 19. Veriùs ergò antecessit in columna nubis. 2. Ante reditum Mosis de monte non poterat vel Aaron vel populus scire Arcam vel Cherubinos faciendos, vel quâ formâ, nec ulla horum adhuc mentio facta. Gratis fingitur hæc vidisse Aaronem in monte, cùm Scriptura Cherubinorum non meminerit;

[v] Monc. 1. 6.
[x] Monc. 1. 4.
[y] Monc. 1. 13.
[z] Monc. 1. 7, 8.
[a] Ibid. c. 8.
[b] Monc. 7. & 10.
[c] Monc. 7.
[d] Monc. c. 8.
[e] Ib. c. 10.
[f] Ib. c. 9.
[g] Monc. cap. 16.
[h] Monc. 1. 21.
[i] Monc. c. 7.
[k] Ibid. c. 8.
[l] Monc. 1. 3.
[m] Lo.
[n] Riv.
[o] BA. 1. 34. 331.

minerit; nec necesse sit in singulis visionibus quibus Deus videtur omnia eadem concurrere. 3. Quis unquam audivit Cherubinos Arcæ *Deos* vocari? Quis nescit Cherubinos in Arca, saltem ratione sui, non fuisse propositos ad adorandum? Sed nec propalàm adspiciendi erant, nè idololatriæ occasionem præberent. 4. Rectè quidem Cherubinos legimus similitudinem habuisse vituli: at *vitulos* dictos nemo vel legit vel audivit. 5. Nec licuit Judæis sub imagine ulla Deum colere. 6. Quòd Aaronem peccato eximit, Scripturæ repugnat, vers. 21 [p]. Rectè Vilstius inquit, fol. 34. Duo mala fecit Aaron, propter quæ peccatum super populum induxisse dicitur: Fecit nimirum, 1. ut populus scelus animo tantùm conceptum reipsâ perpetrarent, 2. ut quod privato errore facturi videbantur, publicâ authoritate facerent. Quidam volunt Israelitas adeò crassos fuisse, ut vitulum *Deum* putarent propriè. Alii hoc negant [q]. ¶ *Dii tui*] Verum Deum colebant sub imagine bovis vel vituli [r]. *Dii*, i.e. signum seu symbolum Deorum, sive Dei tui †: quemadmodum imago vituli dicebatur antea *vitulus* [s]. Plurale pro singulari usurpant, (quod sæpe fit cùm de Deo res est, ut Gen. 20. 13. & 35. 7.) sic enim exprimitur Nehem. 9. 18. *Dixerunt, Hic est Deus tuus*, &c. Et hoc palàm faciunt verba sequentia, *qui te eduxit ex Ægypto* [t].

5. *Cùm vidisset*] Heb. *Et vidit*, nempe, hoc idolum à populo tanto plausu exceptum: ideo consecravit, &c. Vel, fortasse, notat Aaronem visu ad cultum incitatum fuisse [u]: At RR. addunt, *Et Hurem coram se jugulatum* vidit. Verùm refellit hoc Mosis silentium, qui nepotis martyrium haudquaquam dissimulâsset [y]. Nolebant (inquiunt RR.) hoc profectò, vitulum ex inauribus suis conflatum Deum illum esse qui est causa causarum, sed ità sentiebant, non Jehovam fuisse, qui tot ac tanta perpetrâsset, sed Mosen ipsum, beneficio similis cujusdam signi aut imaginis. Hoc ergò volunt, q. d. Hæc figura est, aut similis aliqua, cujus beneficio Moses nos ex Ægypto eduxit. Ægyptii arte quadam imagines seu figuras (טלסמאות *Talismana* vocabant) ità effingebant, mira agendi vis iis ut inesset, ex influxu scilicet è superioribus corporibus virtute: Horum superstitionibus imbuti erant Israelitæ [z]. ¶ *Coram eo*, לְפָנָיו] Sub. *vitulo*, V. ¶ *Cras*] Non *hodie*, ut retardaret immolationem, si fortè interim veniret Moses [a]. ¶ *Solennitas Domini*, לַיהוָה] Nomen soli Deo debitum Aaron, jam peccato lapsus, idolo tribuit [b]. Sic inculcare vellet populo, eum Deum qui *eos eduxit*, &c. fuisse *Jehovam* [c]. Nomen autem *Jehova*, quod à Deo addi solet, (Exod. 6. 6, 7. & 20. 2. & Psal. 80. 9, 10, 11. & Deut. 2. 12.) & à populo hoc loco & à Jeroboamo 1 Reg. 12. 28. prætermissum est: quod occultum erat indicium eos Deum deseruisse [d]. Sperabant Dei, quem colebant, spiritum in eam imaginem venturum; sicut de astrorum spiritibus Gentes aliæ sentiebant †. Nè viderentur idololatræ, sua ἐθελοθρησκείας veri Dei cultum obtendunt [f].

6. *Obtulerunt holocausta, & hostias pacificas*] Hoc idolum eodem modo colunt quo Deum verum; nisi quòd omittuntur sacrificia pro peccatis, quibus tamen maximè egebant †. ¶ *Manducare & bibere*] Accessorium hoc erat sacrificii, & pars ejus postrema. Sic Exod. 18. 12. & 24. 11. & 1 Reg. 9. 13. *Comedere* sumitur pro *immolare*, Deut. 15. 19. Ezec. 18. 6 [g]. Solebant & Gentes in festis idolorum comedere de immolatis victimis [h]. ¶ *Et surrexerunt ludere*, לְצַחֵק] *Ad ludendum*, L. Mc. F. G. O. Ma. vel, *ad ridendum*, Riv. O. Ma. Mo. *Ludere* hic est *saltare*. Virgilius Sileno, *Tum verò in numerum Faunósque ferásque videres Ludere*—[i]. Seu, *psallere & cantare*, F. L. Mc. Monc. Ità 2 Sam. 6. 5.—*ludebant*—*citharis*—Et Virgil. eclog. 1. *Ludere quæ vellem calamo permisit agresti*. Sic solebant in solennitatibus, Psal. 67. 28 [k]. Item *choros agere*, L. Mc. Monc. Ità mos erat, Jud. 21. 19, 20, 21. Hoc sensu dicitur 1 Reg. 18. 26. *Transiliebant* (sacerdotes) *altare quod fecerant*. Hinc Heb. חַג & *solennitatem* significat & *tripudium*, à חָגַג *saltare, commovere* [l]. Sic solebant Gentes in festis idolorum salire & choros ducere [m]. Idem testantur Lucianus Dial. de Saltat. de Delo, &c. & Virgil. Æneid. 8. *Tum Salii ad cantus incensa altaria circum Populeis adsunt evincti tempora ramis*; & Æneid. 6. de Helena, *Illa, chorum simulans, euantes Orgia circum Ducebat Phrygias*—[n]. Ità fieri in Ægypto viderant [o]. Est autem quod hic describitur πανδαισία, (i. e. *convivium commune & opiparum*,) qualem actam Ægyptus in Apidis honorem Suidas nos docet. Vide infrà ver. 18 [p]. Alii vertunt, *ad illudendum*, ità Cap. in Bi. vel, *irridendum*, Ma. Ità צִחֵק in *Pihel* significat. Utitur eo verbo, ut totam illam novi Dei scenam non nisi illusionem, irrisionem, & merum ludibrium, fuisse significaret [q]. Quia verbum צחק alicubi dicitur de idololatria, item de scortatione & de homicidiis, ideo Q. He. omnia hæc significari volunt ab iis perpetrata, eósque & scortatos fuisse, & Hurem interfecisse, quòd ab idololatria illos avocare contenderet [r].

7. *Peccavit*, שִׁחֵת] *Corrupit*, P. O. Riv. Muis; sub. vel, *viam suam*, M. P. Ti. O. Riv. Muis; vel, *se*, Sa. JT. O. A. Riv. Ma. i. e. exitium sibi comparavit, Deut. 32. 5 †. Alii reddunt, *corruptè, perdetè egit*. (Vide Deut. 4. 16.) Verbum enim שִׁחֵת aiunt absolutè positum & sine accusativo intransitivè sumi [s]. *Corruptus est*, Ch. Ar. ¶ *Populus tuus*] Non jam *meus*, quia me abnegavit [v].

8. *Recesserunt citò*, ità Mo. Ch. סָרוּ מַהֵר] *Defecerunt*, Sy. Ti. (*defecerunt*, Ar. *declinaverunt*, TJ.) *citò*, Sy. Sa. Ar. *Transgressi sunt*, ο'. Vel, *recesserunt festinare*, vel *festinando*, ut sit hypallage, *festinârunt recedere*. Vel, *recesserunt, festina*, q. d. Festina descendere, nam recesserunt [x]. ¶ *Isti sunt dii*] In Chald. *Isti sunt timor tuus*, i. e. quos timere debes [y].

9. *Cerno*, רָאִיתִי] *Vidi, consideravi*, V. ¶ *Et ecce*, וְהִנֵּה] *Et certè*, vel *sanè*, V.

10. *Dimitte me*, sic Sa. Mo. M. P. O. הַנִּיחָה לִּי] *Sine me*, ο'. JT. *permitte mihi*, Sy. *adquiesce mihi*, Ti. i. e. Non resistas mihi precibus tuis: nè te objicias mihi aut furori meo [z]. *Dimitte deprecationem tuam*, Ch. in V. quæ, scilicet, prohibet me. Vel, hoc modo rogandi occasionem præbet, ut ait S. Gregorius [a]. Sic pater, tenens gladium quasi ad jugulandum filium, dicit astanti, Nè retineas me à percussione; per hoc magis insinuans contrarium, scil. quòd velit retineri [b]. Noverat decretum suum, sed hoc schemate voluit Deus charitatem Mosis excitare, ut intercederet pro populo [c]. Al. sic, *Et nunc relinque mihi*, scil. hanc curam, seu provinciam. Magna dignatio Dei—nonnisi Mosis permissu irasci velit. Tanti Deus facit amicos suos [d]. Al. sic, *Dimitte me*; q. d. Desine (*illos*) diligere, dilectio enim tua impedit nè deleam †. Potest verti, *Quiescere fac me*, i. e. Sine me vindictam sumere, ut quiescam [f]. ¶ *Contra eos*] Idololatras, adeóque ipsum Aharonem, Deut. 9. 20 [g]. ¶ *In gentem magnam*] i. e. Vel, Efficiam ut ex te gens oriatur magna [h], sic Gen. 12 [i]. vel, Præficiam te genti multò majori [k]. Nam Num. 14. 12. iteratur promissio, *Te faciam principem super gentem magnam* [l].

11. *Orabat*, &c. וַיְחַל אֶת־פְּנֵי יְהוָה] *Oravit*, vel, *precatus est, faciem Domini*, Sa. M. P. Mo. *Oravit coram Domino*, ο'. Ch. Sy. Ti. *Deprecatus fuit faciem iratam Jehovæ*, JT. *Et enixè deprecatus fuit*, Ma. חָלָה est *ægrotavit*, O. Riv. vel, *languit, debilitatus est*, O. Hinc sign. *precari*, O. Riv. vel, quia orans se debilem ostendit ad eum quem orat [m]; vel, quia morbos suos & defectus exponit, suámque testatur infirmitatem [n]; vel, quia ejus animum debilitat, & flectit rigorem [o]. חִלָּה in *Pihel* junctum cum פָּנִים est, *placare faciem*, quasi *ægrotare facere, & infirmare furorem, retundere & debilitare acrimoniam*, nam irascentium facies vivaciores & acriores redduntur: undè hic vertunt, *Et ægrotare fecit Moses faciem Domini*. Alii, *Enixè, seu cum animi ægritudine & dolore, deprecari*, exponunt [p].

12. *Nè quæso dicant*] Nè committas ut dicant [q]. ¶ *Callidè*, בְּרָעָה] *In malo*, Ma. vel *in*, vel *cum, malitia*, Riv. Ma. Mc. seu *malitiosè*, ἐν πονηρίᾳ, ο'. *cum malignitate*, Ch. in Riv. Quidam, *malo animo*: alii, *ad malum*, nempe, ut interneciat [r]. Quidam sic, *malo sidere*. Ægyptii enim omnia tribuebant sideribus *. ¶ *Esto placabilis*, &c. seu *propitius*, ità ο'. Sa. Sy.

 הִנָּחֵם

הִנָּחֵם עַל הָרָעָה] *Pœniteat te super malo, vel maluque*, JT. M. P. A. O. Ma. exponunt de malo culpæ. Ità Vulg. *super nequitia*: *Propitius esto super malitia*, ο'. *Condoleas (ignosce, miserere) super malo*, i. e. culpæ, Ma. Alii de malo pœnæ. *Convertere à malo quod cogitasti*, Ch. *dimitte calamitatem populi*, Ar.

14. *Placatus*] Nè, scilicet, deleret populum, sed ut aliâ plagâ castigaret [r].

15. *Reversus est*, ità Sa. Ar. [illegible] *Vertit se*, Mo. Ma. O. TJ. *conversus est*, ο'. V. i. e. avertit faciem suam à Deo [v]. ¶ *Respexit*, Ch. *revertens descendit*, JT. ¶ *Scriptæ ex utraque parte*, מִשְּׁנֵי עֶבְרֵיהֶם מִזֶּה וּמִזֶּה] *A duobus*, vel, *ex utrisque, lateribus suis*, [ità plerique,] vel, *partibus*, ο'. Ch. Sa. *superficiebus*, M. *paginis*, JT. *transitibus*, Ma. *hinc & hinc*, [plerique;] *intus & foris*, Ar. *ab utraque facie*, Ti. *in hoc latere & illo*. Sic scribebantur & alii libri mystici, Ezec. 2. 10. Apoc. 5. 1. Respectu Legis significabat, 1. ejus & literam externam, & sensum spiritualem: 2. eam inscribendam externè, in actionibus, coram hominibus; internè, in cordibus, coram Deo *. Q. volunt utroque in latere totum Decalogum descriptum, ut legi posset ab utraq; parte consistentibus & Mosen circumdantibus Hebræis [x]. Non placet. Hæ Tabulæ non datæ erant ut publicè prostarent ab omnibus legendæ, sed in Arca debuerunt asservari [y]. Alii volunt Tabulas ex utraque parte repletas fuisse scripturâ decem Præceptorum [z]: Et, vel Præcepta quinque erant in utraque Tabula [a]; vel, tria in prima, & septem in secunda Tabula [b]. Alii neque hoc concedunt. Non utrinque scriptum, sed tantùm *ab anterioribus*, (sic enim vertendum, & עֵבֶר non est *latus*, sed *antè*,) à parte anteriori. Tabulæ claudebantur ad modum tabularum libri. Adde quòd Tabulæ clausæ Præcepta reverentiùs & diutiùs asservabant [c]. Et *hinc & indè* non ad duo latera referendum, sed ad duas manus, scilicet dextram & sinistram [d].

16. *Et factæ opere Dei*] *Ex creatione Dei*, Ar. Non solùm scriptura erat opus Dei, sed dolatio ipsa Tabularum †.

17. *Vociferantis*, בְּרֵעֹה] Chetib בְּרֵעוֹ. *In vociferatione ejus*, Mo. P. simil. Ch. Sa. JT. A. *agonizantis*, Sy. Ma. *perstrepentis*, O. *jubilantis*, M. *in jubilo*, Ti. *in triumpho*, vocem qualem triumphantium, Ma. *in clangore*, Ar.

18. *Non—adhortantium ad pugnam, neque vociferatio compellentium ad fugam*, אֵין קוֹל עֲנוֹת גְּבוּרָה וְאֵין קוֹל עֲנוֹת חֲלוּשָׁה] He. Non est strepitus qualis vincentium, neque eorum qui vincuntur. In bello audiuntur duæ diversæ voces. 1. Eorum qui victi sunt. Hæc vox est calamitosa, & tristitiæ plena. 2. Vincentium: & illi jubilant pro fortitudine sua [f]. Priorem partem vertunt, *Non est vox*, vel *sonus*, *clamandi* (*respondendi*, O.) *fortitudinem*, Mo. O. i. e. respondens ac præ se ferens fortitudinem [g]. *Qui respondeant fortiter*, Ti. *quo strenui clamant*, JT. *canentium victoriam*, Sa. *clamantium præ victoria*, A. *fortium prævalescentium in pugna*, Ch. *præcinentium secundùm fortitudinem suam*, ο'. Posteriorem partem sic reddunt, *Clamandi debilitatem*, Mo. *respondentium debilitatem*, vel, *succisionem*, i. e. se esse succisos, O. vel, *dejectionem*, Ma. *responsionis cladis*, Schol. Sa. in Nob. *canentium* (vel, *indicans*, Ar.) *fugam*, Sa. ο. clamantium *præ fuga*, A. *extius victi*, Sa. vers. *nec vox quâ clamant debiles*, JT. Pi. Heb. viri *debilitatis*, Pi. *nec vocem debilium*, Sy. *quæ resonet debilitatem*, M. *Non est clamantium Victoria, victoria; nec vociferantium Væ, væ, aut, Fugite, fugite*, RS. ¶ *Sed cantantium*] Ità M. JT. sim. Mo. P. Rectè ex Hebræo. Minùs rectè Samaritani codices, עַוֹנוֹת; quod Græci Scholiastæ vertunt, [illegible], *vocem peccatorum* [h]. ¶ עַנּוֹת] Vertunt, *ludentium*, Ch. *delictorum*, Schol. Sa. in Nob. *præcinentium vinum*, ο'. Puto Græcorum aliquos קוֹל עַנּוֹת reddidisse, [illegible], (illis enim tralatitium erat voces ignotas nudè exscribere,) pro quo semidoctus aliquis scripsit [illegible] [i]. *Tumultus*, Ar. *peccati*, Sy. *peccatorum*, Sr. (de quo vide BA. p. 157. & p. 350.) *cantantium vicissim*, Ti. *alternè canentium*, BA. p. 350. seu, *responsantium*, ut fit in choris, Ma. Hoc Moses meliùs cognovit quàm Josua, tum ob excellentiam sensûs,

[r] Ma. L. [v] V. [*] A. [x] Ità L. Lippom. Dionys. Carthus. in T. [y] Riv. [z] Ità F. [a] Sic He. & Jo. & O. [b] F. L. [c] O. sim. Riv. [d] O. † O. T. [f] M. F. V. [g] Schol. Sa. in Nob. [h] O. [i] BA. p. 350.

Deut. ult. *non caligavit oculus*, &c. (& idem intelligitur de reliquis sensibus;) tum quia idololatria eorum illi revelata erat [k].

19. *Vidit vitulum*] Magis movent animum visa quàm audita [l]. ¶ *Et choros*] Ità Mo. ο'. Ch. Sa. *& cymbala*, Sy. *& tympana*, Ar. ¶ *Projecit de manu*, מִיָּדוֹ] In margine est מִיָּדָיו, *de manu*, vel, *de manibus, ejus*. Utramque enim lectionem Hebræus habet [m]. Zelo adversùs publicam impietatem [n]. Non humano affectu, sed Divino instinctu [o]. Quòd eos tanto Dei munere indignos reputaret [p]. Et ut eos commoveret & confunderet, videntes tales Tabulas ob sua scelera confractas [q]. Nè, si cum solita mansuetudine illos reprehendisset, existimarent leve esse peccatum. Hâc itaque irâ suâ aliquo modo adumbravit accensam Dei iram, ut prævaricatores terreret [r]. Indignum existimavit populum legislatione Divinâ. Tabulæ enim cùm dotalium instrumentorum formam haberent, sponsa verò in limine ipso thalami nuptialis ad committendum adulterium declinâsset, jure dotales literas effregit: Theod. qu. 2. 68. *Quas Tabulas accepit jejunium* (nempe Mosis) *confregit ebrietas* (populi:) Basil. Cæsar. homil. 1 †. ¶ *Ad radicem montis*] Vel, *sub monte*, [plerique;] *in humilioribus locis montis*, Ar.

20. *Combussit*] Igne liquefaciens [s]. ¶ *Et contrivit usque ad pulverem*, sic Sa. M. P. וַיִּטְחַן עַד אֲשֶׁר דַּק] *Molivit donec in pulverem redegit*, P. O. *donec fuit comminutum*, Ch. vel, *usquequò tenue, aut pulvis*, scil. esset, O. *contudit* (*moluit*) *usquequò comminuit*, Mo. sive, *usquequò attenuavit*, Ma. *contrivit minutim*, ο'. Quærunt, Quomodo hoc factum? Non satis obvium quî id fieri potuit [t]. Negant metallici aurum aut comburi, aut in pulverem redigi, posse [u]. Alchymistæ jactant se virtute ignis rursum in pulverem redigere posse [y]. Et hoc se vidisse fieri refert Emanuel Sà [z]. Alii volunt, herbæ cujusdam vel medicaminis vi aurum in ignem conjectum solutum, & in cineres redactum, fuisse: Q. in BA. Non placet: Quid igitur post combustionem opus fuerit illud molere & conterere? *Comburere* hîc sumitur pro *igne liquefacere* [a]. Probabile est, postquam igni in massam vitulum conflâsset, molâ aut limâ per vehementem affrictum in pulverem redegisse [b]. Nec ars illa rursum eliminandi ignota fuit Hebræis, ut patet ex Jo. Antiq. 8. 2. *Scobem auream quotidie* (inquit) *capillis inspersèrunt* [c]. [*Non est quod quenquam moveat, si hodie hæc ars ignota sit, cùm inter alia vetera deperdita* (*quæ notant eruditi*) *reponi possit. Quòd si hominibus veteris ævi comperta fuisset, eam indubiè calluit Moses, quem in omni doctrinarum genere eruditum fuisse referunt & Sacri & exotici scriptores.*] ¶ *Sparsit*] Nempe, ut cum aqua absorberent cineres dei sui [d]: & nè ullæ idoli reliquiæ superessent †. *Projecit in torrentem*, Deut. 9. 21. Quod Apide fieri solebat per superstitionem, id comminuto fecit in pœnam. Papinius Propemptico Metii Celeris, —*aut quo se gurgite Nili Mergat adoratus trepidis pastoribus Apis* [f]. ¶ *Et dedit potum*, וַיַּשְׁק] *Et adaquavit*, Mo. Riv. *potavit*, ο'. O. *potare fecit*, Ma. Hoc fecit, ut eis idololatriæ nauseam induceret [g]: ut disceret populus contemnere quod consumi videbat, & in secessum projici: Hieron. Epist. 128. ad Fab [h]. Adeóque, ut hoc velut symbolo palàm agnosceret à se maledictionem jure epotandam, juxta illud Num. 5 [i]. Vel, significare voluit Moses, eos maximas pro scelere pœnas degustaturos [k]: vel, peccatum hoc non cuti solùm adhærere, sed in visceribus esse defixum [l]. Vel, modo bibendi significavit & traduxit eorum præcipitem temeritatem, quâ in hoc scelus ruebant, ut Job. 15. 16 [m]. Potabant aquas quæ ex petra Horeb defluxerant, Exod. 17. 6. Deut. 9. 21. *Petra autem erat Christus*. Ità docuit eos viam salutis, dum Moses dirigit eos ad Christum, à quo fluunt aquæ vitæ [n]. Non unicuique ex populo aquam illam propinavit; sed hâc periphrasi voluit indicare à se planè destructum idolum [o]. Alii aliter.] Moses hanc scobem in amnem ex monte Horeb fluentem projecit, Deut. 9. 21. ex quo bibere coacti sunt omnes Israelitæ, quia potus alius non suppetebat [p]. Itæ aquæ potatæ nocivæ erant culpabilibus, causando in eis inflationem & languorem,

[k] L. [l] L. Riv. [m] A. [n] Me. Ma. [o] Riv. [p] O. sed L. ità Ma. [q] M. [r] Riv. † Gr. [s] Ma. Me. [t] Bo. [u] BA. [y] T. et Bo. [z] Bo. [a] BA. [b] Riv. T. Bo. BA. ità Ch. Sr. & Ar. in BA. [c] BA. p. 2. 34. 351. [d] V. † T. O. [f] O. [g] O. [h] Ma. Me. Jun. [i] Jun. [k] Q. in Ma. [l] BA. 1. 2. 34. 353. [m] Q. in Ma. [n] A. [o] Riv. [p] BA. pag. 354.

tem, (per quem poterant ab aliis discerni,) sicut in sacrificio zelotypiæ.] *Moncæus, cùm probè dixisset non posse ab Aarone distingui idololatras ab iis qui Deum in vitulo piè colebant, (ut ipse loquitur stylo Romano,) contendit*] aquam hanc explorandis idololatris designatam, (sicut Num. 5.) & hos omnes post eam epotam percussos fuisse ignominiosis ulceribus, ut in eos Moses posset sine insontium periculo animadvertere. Hæc sententia non est refutatione digna, ait Vasorius. Nec certè Scriptura hoc tacuisset, quæ unius Mariæ lepram commemorat. Et post eos interfectos, (quos unicè reos fingit Moncæius) superstitem populum fatetur Moses reum peccati maximi †. Generalis fuit hæc defectio, nec (*fideles*) in tanto numero conspicui erant. Itaque cùm vers. 28. Moses ad se vocat qui Deo adhærebant, præter Levitas nulli adfuerunt. Peto igitur an omnes *συγκρίνειν* à Levitis occisi fuerant. Ità ferè statuunt qui visibile aliquod signum idololatris affingunt. Jam verò cùm occisa essent tantùm 3 millia, quis affirmare ausit plures non fuisse reos, &c†?

21. *Quid fecit tibi?*] Sacerdoti adscribitur peccatum populi, quòd non omni conatu restiterit. Neque ait, *Quid fecisti?* sed, *Quid tibi fecit populus?* perinde quasi in hoc facto se ultus fuerit, atque maximum genus ulciscendi sit, non prohibere subjectos nè peccent. In eum culpam derivat frater nomine Dei causam agens; ut mirum sit reperiri qui Aaronem absolvere velint. Et cur non usus est Aaron apologiâ, quam ei nunc parat Moncæius, nempe, se tantùm id fecisse quod postea Moses, nempe, Deum hâc formâ repræsentare, populum autem signo abusum esse, &c?

22. *Pronus ad malum*, ità Ch. בְּרָע] *In malo*, P. M. F. V. Mo. JT. *jacet*, JT. (sic 1 Joh. 5. 19. *in maligno*,) i. e. omnino malus. *Quòd malus sit.* Simpliciter hic nominativum designat, quod, ut in Arabismo, ità in Ebraismo, usitatissimum esse, multis locis alibi probamus. Vide Exod. 33. 19. Deut. 28.62. Job. 18. 8. Psal. 55. 29. & 68. 5. Eccles. 7. 22. Esa. 26. 4. & alibi. *In malo*, i. e. pessimus. Sic opera Dei sunt *in fide*, Psal. 33. 4. i. e. fidelissima; & mulier *in transgressione*, i. e. peccatrix. *Quòd in molestia fueris*, Ti. i. e. mihi molestus & importunus fuerit, desperatus in malum. *Quòd nudatus esset*, Sa. [qui habet פָּרֻעַ.] Al. *pronus ad malum*, peccatúmque illud maximum, scil. idololatriam. Ità dum se excusat, fit accusator sui. Cur ergò per se nimis pronum præcipitâsti? cur non obstitisti?

24. *Tulerunt*, הִתְפָּרָקוּ] *Rumpentes detraxerunt*, JT. Mallem, *Detrahite*, in imper. ità s'. Ma. ¶ *Egressúsque est hic vitulus*] Mentitur timore perterritus. Fingunt Rabbini, vitulum non Aaronis opere, aut ignis virtute, sed magicis proselytorum quorundam (Ægyptiorum) artibus, præter omnium exspectationem, prodiisse. Quod abunde resolluit & præcedentia & subsequentia †. Pudore suffusus verbis rem extenuat, quasi non consilio & animi destinatione, sed casu quodammodo, formatus esset vitulus.

25. *Quòd nudatus esset*, [ità plerique,] כִּי פָרֻעַ הוּא] *Quòd dissipatus, &c. otiosus*, Ch. *detectus*, Ar. *peccasset*, Sy. Tribuunt Hebræi verbo פָּרַע octo significata. (Ità hæc & alia verba distrahunt, prout locus exigere videtur, nullâ consideratione habitâ an propria seu communior conveniat: & hinc tota ferè difficultas in diversis Bibliæ locis.) At propriè significat *nudare*. פָּרַע est etiam *abjicere*, & *rejicere*. Quid si dicamus *abjectum fuisse populum, quia fecerat Aaron ut Deus eum à se abjiceret*? Qu. Quomodo denudavit? Resp. 1. Denudavit armis. 2. Divitiis, quas in idolo prodegerant: ornamentis suis aureis. Sed hoc dilutum est nimis. An ob inaures sublatas Moses voluit animadvertere? 3. Famâ, quâ dicebantur unius Dei cultores, nunc idololatræ facti. 4. Ope atque auxilio Divino. 5. Alii exponunt de sceleris manifestatione. *Denudavit*, &c. quia innotescere fecerit universo mundo qualem habuerint animum, quàm futilem, & levem, & impium. Cùm vidisset Moses quòd detecta & nota facta esset malitia populi, &c†. [Moncæius planè aliter:] Nempe, Cùm ex aqua epota (ut dictum) in reis erat tumor inguinum, vel ulcera, vel tabes, jussit Aaron eos nudari vestibus; vel, 1. ad levamentum tabis, ob illuvies vestibus implexa infectiores eos redderet; vel, 2. (quod malim) in eorum ignominiam, ut morbum suum, & cum eo peccatum, publicè testarentur ac proderent; quomodo a leprosis factum Levit. 13; 3. ut reos separaret, & postea de iis supplicium sumeret. Sed hujus commenti vanitas ex prioris rejectione patet. Præterea, nec coram hostibus hoc erat factum, qui tum præsentes non erant, nec temporis angustiæ tot hominum millium nudationem patetentur, cùm eodem die sumptum supplicium constet. *Quòd otiosus esset*, vel *inutilis*, &c. Ch. ¶ *Propter ignominiam sordis*] Propter idolum, quod Hebræi *stercus & sordes* appellant, Deut. 7. ult. Sic Deut. 29. 16, 17. 1 Reg. 15. 12. ¶ לְשִׁמְצָה] Variè redduut. *Ad infamiam*, vel *ignominiam*, M. F. V. Caj. Mo. P. Ti. JT. *ad ludibrium*, vel *gaudium*, o. Sa. Erat enim dedecus & magna confusio Israelitis coram hostibus eorum, ut, deserto Deo cœli, qui tot & tanta miracula coram eis & pro eis fecerat, jam eligerent alium deum cum magno dispendio auri & argenti sui. *Ad susurrum*, vel *rumorem*, &c. O. Ma. Incipiebat ejus crimen divulgari inter hostes, qui in eos Dei protectione destitutos insurgerent. Al. *ad minimum*. Spoliaverat eos divitiis suis *ad minimum*; i. e. usquequò parùm divitiarum in eis esset, inter hostes, & eos qui nihil gratis illis darent. שֵׁמֶץ ter tantùm legitur in Scriptura, hoc loco, & Job. 4. 12. & 26. 14. Consentiunt omnes esse *modicum, tantillum, pauxillum*; unde exponunt, *quia nudaverat eos tantillùm*, vel, *ad modicum, inter hostes*; i. e. tantùm non eos objecerat hostibus inermes. ¶ *Inter hostes*, [sim. omnes,] בְּקָמֵיהֶם] *In insurgentibus eis*, Mo. vel, *eorum*, Ma. vel, *contra eos*, Ti. JT. Qu. Quomodo *inter hostes*, qui tum nulli erant, & populus in castris erat loco ab hostibus maximè securo? Resp. 1. Hoc vult; hostes, sicunde ingruissent, inermes eos deprehendissent. 2. Vel, ipsi fratres, zelo Dei, illis loco hostium erant, mox hostiliter in eos irruituri †. | 3. Alii aliter vertunt:] *inter surgentes* (vel, *insurgentes*) *eorum*, non, *contra eos*, D. i. e. insurgentibus pro eis, nimirum inter illos qui eis succedent, aut posteriùs exorientur. Sic verbum *surgendi* sumitur Exod. 1. 8. & Num. 32. 14. *surrexistis pro patribus vestris*, i. e. in locum eorum, *successistis eis*. Sic, *Non surrexit major Johanne*. [*His concinere videtur* Ch. *inter generationes suas*, & Sy. & T]. *in novissimis suis.*]

26. *Stans in porta*] Ordinario judiciorum loco. In ingressu castrorum. ¶ *Si quis—Domini*, &c. מִי לַיהוָה אֵלָי] *Quis (est) Domini?* Mo. M. Sy. (*Domini?* Sa. JT. Ti. *ex Domino?* Sy. M. *pro Domino?* A. *Qui timent Dominum*, Ch.) *ad me*, Mo. Ma. supple, *veniat*, s'. Ch. Sy. M. P. ¶ *Omnes filii Levi*] Obj. At aliqui eorum cum Aarone lapsi sunt, ut patet ex v. 29. & ex Deut. 33. 9. Resp. Vel per *omnes* intellige *plerosque*; vel, quòd omnes qui aggregati sunt fuissent Levitæ, videlicet, qui domi manentes non interfuerant vitulolatriæ.

27. *Per medium castrorum*, בְּקֶרֶב] *Per castra*, JT. &c. ¶ *Et occidat*, &c.] Obvium quemque sine discrimine; (sicut in aliis punitionibus accidit.) Nempe, per vias publicas: non autem mandatum est ut ingrediantur tentoria, ut Caj. rectè notat †. Moses habebat jus gladii, & accessit jussio Dei; vel tacitâ suggestione, vel apertâ revelatione. Dices, Potuit insons fortè occurrere & occidi. Resp. 1. Levitas minimè latuit quinam primi essent perversi consilii duces. 2. Totus populus reus erat. 3. Pœnitentes credibile est domi mansisse, dolentes de peccato, dum rei socordes plateas obambularent & occisi sunt. 4. Quidam volunt reos à Deo notatos, ut priùs dictum. Eandem spiritualis fornicationis probationem instituit Deus quam corporalis, Num. 5. 24. ventres enim eorum inflati signum reatûs Levitis exhibuerunt. 5. Deus providentiâ suâ omnia rectè disposuit, ne quis innocens periret. Usitatæ erant apud Romanos decimationes, ubi totus exercitus deliquit.

28. *Viginti tria millia*, ità Vulg. at Heb. כִּשְׁלֹשֶׁת אַלְפֵי אִישׁ] Quidam volunt Hebraicum textum cor-

 ruptum.

ruptum [a]. Nam viginti tria legerunt S. Gregor. Rupert. Damianus, & omnes penè post Hieronymum veteres Commentatores, & Paulus 1 Cor. 10. ubi hujus stragis fit mentio, Bi. At illud 1 Cor. 10. non pertinet ad cultores vituli, sed fornicatores, Num. 25 [p]. Absurdum videtur tam paucos à tàm multis occisos [q]. At alii Vulgatum corruptum dicunt. 1. Agnoscunt hoc multi Pontificii [r]. 2. *Tria millia* legunt Ch. ό. Sa. Sy. Ar. P. & omnes versiones præter Vulgatam †. 3. Latina exemplaria differunt, & quædam habent 33 millia [s]. Alii sic conciliant, quòd in Hebræo numerantur tantùm qui principales erant, in Vulgata omnes [t].

29. *Et ait, Consecrâstis*, &c. מִלְאוּ יֶדְכֶם] [Q. in præterito reddunt :] *Consecrâstis manus*, Sa. P. Q. He. in V. *Implevistis (Perfecistis*, Sa. vers.) *manus*, ό. O. *Obtulistis manum vestram oblationem coram Domino*, Ch. Variè redditur. Reputatur vobis occisio illorum perinde ac si obtulissetis oblationem Domino [x]. [Alii per imperativum vertunt :] *Consecrate manus*, Tr. vel, *ministerium*, JT. *Complete debitum vestrum*, Ar. *Expiate*. Talis expiatio facta est Num. 31 [y]. Alii vertunt per præter-imperfectum & per imperativum, sic ; *Jam antè dixeras, Consecrate*, &c.—*Nam quisque in filio— & fratre*—scilicet, *consecrabit manus*. Debebat hic versus præcedere, nam priùs hoc dixerat [z]. Ut sit ætiologia alacritatis Levitarum, quòd à Mose didicerant rem fore Deo gratissimam, sibique ac toti populo salutarem. Ego simpliciter acceperim hoc à Mose dictum post stragem ; q.d. Hoc factum vestrum præclarum consecrate hodie Domino, & postibus Tabernaculi tanquam trophæum vestræ pietatis de impietate erectum affigite [a]. Insigne specimen exhibuerunt & fidei, & zeli, & fortitudinis [b]. ¶ *Unusquisque in filio*, ità ό. Ch. Sa. Sy. Tr. A. Pi. supple, *consecrabit manum*, P. [כִּי אִישׁ בִּבְנוֹ] *Cùm quis filio* aderat, JT. *quia vir in filium*, Mo. O. *irruit*, O. *quilibet irruat in filium*, Ar. *unusquisque pro filio*, M.

30. *Si quivero*, אוּלַי] *Fortasse*. Utitur sancto æquilibrio, & spem veniæ facit, & solicitudinem ingenerat : vel, dubitanter loquitur respectu temporalium pœnarum [c]. Qu. Quomodo iterum orat, cùm jam antè placatum fuisse testatus est ? Resp. Tunc placatus fuit in hoc, ut non deleret totum populum, & simul ; at potuit delere per partes [d]. Orat nè ampliùs vindicet Deus, nec exauditur, v. 34 †.

31. *Fecerunt sibi deos aureos*] *Deos* vocat unum vitulum ; plur. pro singulari, ut Matt. 2. 20. & 27. 44 [f]. *Vide quæ ad* v. 4. Ex hoc exemplo colligunt Hebræi, teneri peccatorem peccata sua particularia confiteri [g].

32. *Aut dimitte*, &c. אִם תִּשָּׂא חַטָּאתָם] *Si remittas peccatum eorum*. Oratio defectiva [h]. Supplendum, *bene est*, [ità Sy.] aut aliquid tale [i]. q. d. *Quid sentient de te gentes ?* quibus laudibus efferent misericordiam tuam [k] ? *Si quidem remittes, remitte*, ό. Sa. *An condonaturus es ?* JT. ¶ *Dele me de libro tuo*] [Variant.] 1. Dele de libro in quo omnes justi numerantur ; de quo Jos. 10. & 2 Sam. 1. 2. Dele de libro, i. e. mei obliviscaris perpetuò ; sicut, *Scribe me in libro*, est, Sis mei memor [l]. 3. Alii exponunt de libro hujus vitæ : q. d. Exscinde me, scil. morte immaturâ : Ità Hieron. (qui sic etiam intelligit illud ἀνάθεμα, Rom. 9. i. e. חֵרֶם, *rem devotam*, quæ nullo usui humano ampliùs inserviat.) Ità Gregor. 10. Moral. c. 7 [m]. Hic sensus eruitur ex similibus verbis Mosis, Num. 11. *Sin aliter*—*obsecro ut interficias me* ; q. d. Deleto hoc populo, nolo ampliùs vivere [n]. Non placet ; quia respondet Deus, *Qui peccat, eum delebo*. At justi moriuntur morte temporali [o]. 4. Alii exponunt de libro vitæ æternæ, sive prædestinationis [p]. Dele me de libro (vel, de numero) prædestinatorum, vel, amicorum tuorum [q]. Qu. Sed quomodo hoc dicere potuit? Respondetur, 1. Mosen hoc dixisse ex impetu passionis, non ex deliberatione rationis [r]. 2. Hoc vult, q.d. Non me delebis, dimitte ergò †. 3. Q. hyperbolen esse volunt, & expressionem maximi affectûs, qualis illa Gen. 30. 1 [s]. Sic filius patri charissimus culpam fratris immorigeri deprecatur hoc modo, Vel fratri ignosce, vel occide me ; scit enim parentem postremum minimè facturum [t]. 4. Non hoc Moses (sic neque Paulus, Rom. 9.) efficaciter voluit & deliberatè, quòd sciebat (uterque) impossibile ; sed solùm hypotheticè, si quo modo citra culpam ullam illud posset utile medium esse ad veniam populo obtinendam. Quòd si unum sine altero obtineri non posset, maluit se jacturam beatitudinis facere, quàm ut totus populus abjiceretur [a]. 5. Præfert Moses saluti suæ gloriam Dei, quæ cum salute Israelis conjuncta erat, respectu promissionum Patribus factarum, & blasphemiarum quæ Ægyptii & alii adversùs Deum evomere parati erant [y]. Advertendum est quantum malum in illo peccato Moses perspexerit, quod tantâ cæde credidit expiandum [z]. Moses hîc Mediatorem egit, & typus erat Christi, qui pro nobis morti se & maledictioni subjecit [a].

33. *Qui peccaverit mihi*] *Mihi*, i. e. adversùs me, me contempto, ἐνώπιόν μου [b]. ¶ *Delebo eum*] Si, ut dicis, aliquis mihi delendus esset, peccantem delerem, non innocentem [c]. Vel, hoc accipi potest de hac vita, ut dictum [d].

34. *Angelus meus*] *Non Angelus fœderis : jam enim Sanctus Benedictus Deus præsentiam suam Divinam abstulerat* †. ¶ *In die ultionis visitabo*, &c.] 1. Q. referunt ad omnes sequentes visitationes in deserto [f]. 2. Alii ampliùs extendunt etiam ad captivitatem Babylonicam, &c. Dicit Gerundensis, *Non accidit tibi, ô Israel, ultio aliqua in qua non sit vel uncia de peccato vituli* [g]. Non placet ; nam Exod. 20. vindicta ad quartam tantùm generationem extenditur [h]. 3. Potest dici, quòd *dies ultionis* sit dies futuri judicii [i]. Non placet ; quia loquitur de judicio Israelitarum peculiari [k]. 4. Alii referunt ad punitionem sequentem, ver. 35 [l].

35. *Percussit ergò*] Vel peste, vel aliâ plagâ, quam Scriptura non exprimit [m]. ¶ *Pro reatu vituli quem fecerat Aaron*, [עַל אֲשֶׁר עָשׂוּ אֶת הָעֵגֶל אֲשֶׁר עָשָׂה אַהֲרֹן] *Eo quòd fecerint vitulum quem fecit Aaron*, M. P. A. Tr. *propter vitulum quem illi per Aaronem fecerunt*, Ca. *propter id quod fecerat illi vitulo*, &c. JT. *propter facturam vituli quem fecit Aaron*, ό. *eò quòd coluerint vitulum* (vel, *sacrificaverunt vitulo*, Sa.) *quem fecit Aharon*, Ch. Sy. Sa. Ar. *Illi fecerunt*, i. e. faciendum curârunt. Sic Judas dicitur *acquisivisse agrum*, Act. 1. 18. suâ pecuniâ emptum, Matt. 25. 3, 7 [n].

Marginal notes (left column): [a] Ità To. in Wil. — [p] BA. pag. 258. — [q] Menoc. 2. 9. — [r] Ità Me. Caj. V. in Wil. — † BA. 353. — [s] Wil. — [t] L. — [x] He. in V. O. — [y] Ca. — [z] V. Lip. Riv. — [a] Ma. — [b] Riv. — [c] Riv. — [d] L. — † Me. — [f] Aug. in Ge. — [g] A. — [h] V. — [i] Riv. — [k] V. — [l] O. — [m] Me. ità E. — [n] E. — [o] Wil. — [p] Ità L. Me. Riv. Wil. V. — [q] Me. T. — [r] Q. in L. — † Me. — [s] Me. L. — [t] T.

Marginal notes (right column): [a] Riv. T. — [y] Wil. et Simler. Gallic. & Me. — [z] Ma. — [a] A. — [b] G. — [c] Riv. Wil. — [d] Riv. — † R. Menachem in A. — [f] Ità Riv. — [g] O. — [h] L. — [i] L. — [k] Wil. — [l] Me. L. — [m] L. — [n] A.

CAP. XXXIII.

1. AD *Mosen*] Qui jam ascenderat secundò in montem [o].

3. *Lacte & melle*] Omnibus bonis suavibus & necessariis [p]. ¶ *Non ascendam tecum*] Non ero ductor tui per meipsum : Angelus ductor erit, non Dominus cum ipso [q]. Angelus qui te comitatur jam non Dei, ut hactenus fecit, sed suam, personam repræsentabit [r]. Non adero per miraculorum patrationem †. Vel sensus est, Volo à vobis separari & divertere, & tabernaculum illud meum, quale quale sit, aliò transferre, ut factum v. 7 [t]. ¶ *Duræ cervicis*] Instar juvenci refractarii & indomiti, qui jugum respuit [v]. Pertinax, morosus. Latini contumaces & intractabiles vocant *cervicosos* [x]. ¶ *Nè fortè disperdam*] Humano more loquitur : Nè fortè coràm intuens mores tuos, commotus aliquo scelere tuo, gravi aliquo malo mulctem [y]. Non quòd Angelus ductor esset Deo misericordior ; sed quòd ex Dei præsentia tali rebellio populi esset gravior [z].

4. *Nullus—indutus*, וְלֹא שָׁתוּ אִישׁ עֶדְיוֹ עָלָיו] *Non posuit super se ornamentum suum*, vel, *ornatum*, Ch. Mo. sim. omnes. Ornatum solitum, i. e. vestes pretiosas, torques, &c [a]. *Luxit in lugubribus*, ό. in signum pœnitentiæ [b]. [At Sy. *nec assumpsit ullus arma sua*.]

5. *Semel ascendam—& delebo*] Hoc dictum est, vel conditionatè, (si pergas impius esse ;) vel comminatoriè ; vel etiam propheticè : vel sensus est, Si semel in te irruam, delebo te [c]. ¶ רֶגַע אֶחָד] *Momento uno*, P. & plerique ; *horâ unâ*, Ch. Sy. i. e. *unico ictu oculi*, Ar. *brevi tempore*. Alii, *uno impetu*, V. F. Ma. severitate & implacabilitate continenti, Ma. i. e. si minimùm temporis ascendero tecum [d]. ό. sic, *Caveta nè plagam alteram infligam vobis*. Legisse videntur

Marginal notes: [o] Me. — [p] F. V. — [q] L. — [r] Me. — † L. Me. — [t] Me. — [v] O. Ma. — [x] Ma. — [y] Ma. — [z] L. — [a] V. — [b] F. V. — [c] Me. — [d] V.

נגע

נגע אתר †. ¶ *Depone ornatum*] Chald. intelligit *arma bellica*; ut facilius præcipites in hostilem impetum ruant [f]. Non formidantes etiam mortem, modò perfidiæ crimen diluant [g]. Instar domini irati, servum cui jubet, ut deliberet utrùm verberet [h]. More irati ducis, qui, postea quàm ponere arma milites jusserit, decernit quid eis pœnæ infligat [i]. Dices, At ornatum jam deposuerant. Resp. 1. *Depone*, q. d. Pergite ut cœpistis. Vel, 2. illud v. 4. dictum est per anticipationem [k]. Deus illos priùs monuit v. 5. quàm hoc facerent v. 4 [l]. ויאמר vertendum, *jam dixerat*. Ordo historiæ non est requirendus in Scriptura [m]. ¶ *Ut sciam quid faciam tibi*, ואדעה] *Et ostendam*, Sa. *ut significem*, Ar. *quid faciam vobis*, Sa. Ar. *Notum est coram me quid facturus sum tibi*, Ch.

6. *Deposuerunt*, ità ό. Ch. Sa. Sy. ויתנצלו] *Et spoliaverunt se*,]T. P. Tr. *detraxerunt*, Mo. *liberaverunt se*, Sa. vers. *continuârunt depositionem*, Ar. ¶ *A monte Horeb*] Ità in Heb. Subaudi, *& ultrà*, M. ut. *Ad montem Horeb*, consistentes juxta montem Horeb. Enallage præpositionis [n]. Præfixum מ aliquando significat *apud*, ut Num. 32.22. *& eritis innocentes* מיהוה, *apud Dominum & apud Israelem*: & Psal. 31.12. מכל צררי, *apud omnes hostes meos sum probro* [o]. Alii, procul à *monte Horeb*, quasi publicè profitentes se indignos præsentiâ Dei [p].

7. *Tollens tabernaculum*, יקח את־האהל] Qu. De quo Tabernaculo loquitur? Resp. 1. Quidam accipiunt de eo c. 26. & c. 40. sed non uno modo. 1. Alii, quasi hoc jam factum esset [q]. Fortè factum erat; sed quo modo factum sit Moses non dixit [r]. Non placet: Sic turbatur totus historiæ ordo; nec adhuc suppetebat tempus; jam enim tum à monte descenderat, &c. Neque tunc primùm *Ohel Moghed* vocatum esset †. 2. Alii per occupationem hoc dictum volunt; Tabernaculum enim nondum factum erat [s]. Hebræa per futurum reddenda sunt & hoc versu & seq. יקח *& accipiet*, &c. *& erit omnis quærens*, &c. Sic v. 8. *Et erit secundum exire*, &c. & v. 9. *& erit*, & v. 10. *& videbit*, &c. & v. 11. *& loquetur*, &c. Sic omnia de vero Dei tabernaculo rectè cohærent, quod postea constituendum erat: sed ista opportunè Moses inseruit, occasione familiaritatis & consortii Divini, quo fretus Divinam visionem postulavit †. [Alii aliter.] Illud Tabernaculum non erat, quippe quod in medio castrorum collocabatur, neque unquam extra castra positum fuit [t]. Resp. 2. Alii accipiunt de Tabernaculo Mosis privato & domestico [u]. Tentorium Mosis intellige, quod vice fuit sacri tentorii nondum facti [x]. [Non placet Riv. nec Wil.] Nam, 1. Moses adhuc in castris habitabat. 2. Ibi fuissent uxor & liberi Mosis, nec opus erat Joshuâ custode [y]. 3. Sequitur v. 8. *cùm egrederetur ad tabernaculum* [z]. Resp. 3. Erat potiùs parvum quoddam Tabernaculum (quod suppleret defectum majoris Tabernaculi) quò convenirent Moses & cæteri orationis causâ [a], & Dei consulendi; ubi etiam conventus & concilia cogerentur [c]. Quasi sacellum quoddam erat [d]. Verius tamen esse videtur, hoc Tabernaculum non fuisse constructum ad cultum, sed veluti prætorium, ubi solebat Moses conveniri, & de rebus dubiis respondere †. ¶ *Extra castra procul*] Ultra mille cubitos. Vide Numer. 35. 5 [f]. Imò duobus millibus cubitis, ait RS [g]. ¶ הרחק] Ad verb. *elongando*, sub. illud, V. Hujus causa erat, vel, 1. (si hoc erat Tabernaculum Mosis,) ut commodiùs versaretur cum Deo, procul multitudine, quæ solet esse impedimento [h]. Vel, 2. nè si in populo maneat, privetur colloquio Dei, (qui se à castris abduxerat, v. 3.) & plenæ reconciliationis actio abrumpatur [i]. Vel, 3. ad humiliationem populi [k]: ut cùm suam ipsius, ut servi fidelis, tum Domini indignationem eo secessu ac symbolo exprimeret [l]. Ut monerentur Deum ab iis abalienatum [m]. ¶ *Vocavitque—Tabernaculum fœderis*, אהל מועד] *Tabernaculum temporis*, Sy. *Tentorium stationis*, Ma. vel, *constitutionis*, Tr. vel, *conventûs*, Ar. O.]T. Tr. *ecclesiæ*, P. i. e. Promulgavit omnibus qui Deum consulerent, eò esse conveniendum, (יעד est, *congregare, convenire* [n];) quia ibi decreverat cum Mose solo colligi & loqui [o]. Al. *tabernaculum testimonii*, ό. Sa. M. quia radix עוד est, *testificari*;) nè filii Israel videntes iram Dei negarent pactum [p]. Ch. *Tabernaculum domûs doctrinæ*; quòd ibi à Deo docerentur in causis & negotiis suis [q]. ¶ *Egrediebatur*] Tametsi Deus testaretur aliquam alienationem, non præscindebat tamen spem veniæ [r].

8. *Surgebat*] Reverentiam exhibent Moysi rectori suo †. ¶ יקומו] *Surgent*, Ma. Honorant eum quem priùs contempserant [s]. Hoc primum indicium pœnitentiæ [t]. ¶ *Et stabat*] Gestus exspectantium & expetentium Mosis interventum [u]; & signa gratiæ Divinæ circa præsens negotium [y].

9. *Columna nubis*] Sic Deus authoritatem Mosis asserit [z].

10. *Et adorabant*] Non Mosem, sed Deum [a].

11. *Loquebatur facie ad faciem*] i. e. Familiarissimè [b]; & benignè, non terribili modo [c]. *Verbum ad verbum*, Ch. *sine medio*, Ar. Cum aliis Prophetis egit Deus per Angelos interpretes; cum Mose per seipsum, ut amicus. Obj. Idem dicitur de Israele, Deut. 5. 4. Resp. Hoc semel illis concessum, at Moysi quotidie; & præterea Moses propheticus spiritu afflatus est. Obj. Dicitur v. 20. *Nemo poterit videre faciem meam*. Resp. Non dicitur Moses faciem Dei vidisse, tunc enim hoc non postea peteret; sed, *Deum locutum esse facie*, &c [d]. Q. volunt, apparuisse Angelum specie corporeâ & humanâ †. At hunc, si uspiam, certè in monte vidisset Moses; quod tamen negat Deut. 4. 15 [f]. Non potest intelligi Deum posuisse Mosi ob oculos essentiam suam corporali specie: sed intelligendum est de familiaritate colloquii. *Facies Dei* hîc est favor & gratia Dei [g]. ¶ *Puer*, נער] Joshua tum erat supra 50 annorum [h]. Sed sic solent *famuli* vocari [i]; ut Gen. 37. 2. & 41. 12 [k]. ¶ *Non recedebat de tabernaculo*] Scil. Joshua [l], qui ibi manebat ad custodiam illius [m]. Non tam æditŭus erat, quàm præfectus vigilum, nè quis damnum loco sacro, aut corpori Moysis, inferret [n]. Simul vacabat orationi & contemplationi [n]. Q. addunt, Aaronem sacerdotio pro tempore privatum fuisse, & Joshuæ munus custodiendi Tabernaculi demandatum fuisse [p]. Alii referunt ad *Dominum* [q], (qui planè denunciaverat se non futurum in medio populi, suprà vers. 3 †.) ut sensus sit, *Quando Moses revertebatur ad castra, & Joshua puer, ille* (h. e. Deus) *non recedebat*, sed ibi semper manebat præsentia Dei, ad quam Moses recurreret [r]. Probant. 1. Quia punctum *Rebiah* super נער distinguit & dividit eum à sequentibus. 2. Quomodo Joshua hîc semper maneret, cùm nec Moses potuit Tabernaculum ingredi nube præsente, c. 40 †? 3. Mosen solum & incomitatum ad castra rediisse inconveniens videtur. 4. Non video cur Josue solus ibi manere debuerit [s]: Custode non opus erat [t]. Nemo impunè posset eò accedere non vocatus [u].

12. *Præcipis*] Heb. *Vide*, tu *dicens*, Ma. *Vide*, i. e. Attende ad ea quæ dicturus sum [y]. ¶ *Quem missurus es mecum*] h. e. Non ostendisti mihi auxilia quibus vincam, & populum meum servem [z]. Dixisti, *Angelus præcedet*, sed certum aliquem non designâsti [a]. Quisnam ille est? Ità paulatim omnes alios duces abnuit, solúmque Deum ductorem velit [b]. Non acceptaverat Angeli ducatum [c]. q. d. Nihil dicis de columna ignis & nubis, quibus hactenus duxeras nos; aut de Tabernaculo, ubi promiseras habitaturam gloriam tuam: sed hîc consistens, omnino à castris abstines, vers. 11 [d]. ¶ *Novi te ex nomine*, ità Sa. Sy. ידעתיך בשם] *Scio te præ omnibus*, ό. *Vocavi te ex nomine*, Ch. [At Ar. *Nobilitavi nomen tuum*.] Præ cæteris te elegi [e]. Meliùs, utor te familiariter. Plus hoc est quàm *nosse ex facie*. Novi te ex nomine; i. e. quasi ministrum quo frequenter utor, & quem per nomen sæpe vocare oportet †. *Novi te nominatim*, i. e. eximiè [f].

13. *Ostende faciem tuam*, את־דרכך] *Viam tuam*, M. V. L. Me. vel, *vias tuas*,]T. Hisc. in D. *viam bonitatis tuæ*, Ch. *vias beneplaciti tui*, Ar. Ostende te fore ducem nostrum [g]. Per *vias* Rabbini intelligunt *proprietates Dei*, quas מדות vocant [h]. Sic מדות סדום *mos Sodomitanum*. Sic Psal. 103. 7. *vias*, i. e. propri-

proprietates, ut se explicat, subjiciens, *Miserator Dominus, tardus ad iram*, &c[k]. Al. *viam*, i. e. modum quo Deum placare possum: *viam*, i. e. conditionem & mores Dei & voluntates[k]. Al. *viam*, i. e. modum & rationem quâ velis populum tuum inter tot discrimina servare[l]; & promissa tua implere de iis introducendis in terram Canaan[m]. *Viam* per quam ducam populum tuum[n]. *Viam*, i. e. modum quo cuncta gubernas: hunc imitari volebat Moses[o]. ¶ *Ut sciam te*] Mihi & populo placatum & præsentem[p]. ¶ *Respice*, sic Ar. [רְאֵה] *Vide*, Sa. Mo. O. Ma. *considera*, Sy. JT. A.

14. *Facies mea præcedet te*] Ad verb. *Facies mea ibunt*, V. q. d. Ego ipse te præcedam; vobiscum ibo[q]. Non mittam Angelum, ut decreveram[r]. q. d. Visne ità fieri?[s] statui tibi gratificari †. *Præsentia*, vel *facies, mea*; i. e. egomet ibo[t]. *Ipse antecedam te*, ό. Ità sumitur 2 Sam. 17. 11. Angelus præsentiæ meæ, Esa. 63. 9. seu, fœderis, Mal. 3. 1[v]. *Majestas mea* (*Beneplacitum*, Sa. vers.) *ibit*, Sa. vers. *Lux mea ambulabit tecum*, Ar. [At Sy. *Coram me vade*.] ¶ *Et requiem tibi dabo*] i. e. Tibi adero, atque ità efficiam ut sis bono, tranquillo & securo animo[x]. Inter medios hostes, meâ nixus præsentiâ & ope, securus quiesces[y]. Vel sic; *Quiescere te feci* à solicitudine & precibus, concedendo postulata[z]. Non ampliùs hærebis anxius, faciem meam non denegabo[a]. Vel sic; *Requiem dabo*, i. e. dare decrevi, (nempe, ad me vocando ad vitam æternam,) priusquam populum inducas ad Promissam terram*. Sed priùs præfero[b]. ¶ [וַהֲנִחֹתִי] i. e. *Requiescere feci*. Sed omnes nostri in futurum vertunt[c].

15. *Nè educas nos*] Priùs dixit, *Ostende MIHI faciem*, sed hic ponit populum secum[d].

16. *In quo*, &c. [וּבַמֶּה יִוָּדַע אֵפוֹא] *In quo cognoscetur nunc*, vel, *hic*, Ma. vel, *ubi*, scil. *fuerimus*, quòd inveni gratiam in oculis tuis †? ¶ *Ut glorificemur*, [וְנִפְלֵינוּ] *Divisi erimus*, P. Mo. Ch. O. vel, *separati erimus*, Caj. scil. in dignitate, O. *Ardui* (*excellentes, excelsi, mirabiles*) *erimus*, Ma. *eximii*, Ti. *mirificemur*, M. *& glorificabor ego & populus*, ό.

17. *Et novi te ex nomine*] i. e. Tu mihi curæ es, ut te conservem in ea vocatione[f].

18. *Ostende mihi gloriam tuam*] *Teipsum*, ό. *lumen tuum*, Ar. i. e. splendorem vultûs tui: cui opponitur mox *tergum*[g]. Petit ut, discussâ caligine, seu nebulâ, quâ tectus locutus est ad eum usque hodie, gloriam faciei suæ ostendat[h]. *Gloriam*, i. e. teipsum sicut videris in gloria[i]. Petiisse eum facialem visionem responsio Domini ostendit[k]. Non petit essentiam Dei videndam exhiberi, sed corpoream aliquam excellentem formam quam Deus (vel Angelus, T.) induerat quando loquebatur secum[l]. Senserat sanctus vir Deum propitium, ideóque novam addit petitionem[m]. Cùm non potuerit impetrare à Deo revelationem rerum futurarum de *via Dei*, (vers. 13.) expetit nunc revelationem præsentis majestatis Dei; q. d. Rogo *gloriam*, i. e. majestatem, tuam & mihi & populo visibilem & palpabilem exhibeas. Nam ideo videtur Israel defecisse, quòd hactenus non viderunt substantiam tuam externâ & manifestâ majestate. Tanta est eorum cæcitas, ut, quia te non videant ac palpent, ut subditus Regem, aut filius parentem, existimant vanissima esse quæ de te prædicantur. Quod hîc Moses vocat *gloriam Dei*, respondens Dominus v. 20. vocat *faciem suam*[n]. Q. sic; Promissionem tuam confirma hoc signo aspectabili. Nubem sæpe viderat Moses & splendorem; sed personam visibilem & externam secum loquentem de nube non cernebat: hanc igitur videre postulabat[o].

19. *Ostendam tibi omne bonum*, [כָּל־טוּבִי] *Omne bonum meum*, O. Ma. *beatitudinem meam*, Sy. *lumen meum*, Ar. Ostendam tibi vestigia aliqua bonorum meorum, (quæ infinita sunt;) h. e. quantum mens humana capere potest[p]. Alii clariùs, Revelabo tibi omnem bonam meam voluntatem quâ erga homines afficior. Et manifestabo tibi cognomina mea, (quod c. 34. 5, 6. facit,) ex quibus perspicuè intelliges quem animum, quos affectus, erga vos homines geram[q]. *Omne bonum*, i. e. meipsum, in quo sunt omnia bona, quæ explicabuntur voce; nempe, quòd Deus sit *misericors, clemens*, &c[r]. *Ostendam bonum*, i. e. bona quæ populo Israelis facturus sum †. *Bonitatem*, i. e. gloriam, ex v. 18. & 22[t]. ¶ *Vocabo in nomine Domini*, [וְקָרָאתִי בְשֵׁם יְהוָה לְפָנֶיךָ] *Invocabo in*, vel *ex*, *nomine Domini coram te*, P. Mo. *Et vocabo nomine meo, Dominus ante te*, ό. *Vocabo*, vel *prædicabo*, *nomen Dei ante te*, Sa. Ar. A. *Clamabo nominatim*, (scil. dum prætéribo,) *Jehovah*, sub. *præteriit*[v]. Ut scias me eum esse qui ante te transibit[x]. Ut Moses attentus esset dum transiret Dominus, clamavit, *Transit*, aut *Adest, Dominus*; item, *Miserebor cujus miserebor*[y]. Locutio est Hebræa, pro qua dicere liceat, *Clamabo nomen meum* יְהוָה *pronunciando*, quò magis, scilicet, certus sis constantem me fore in promissis implendis; quod nomine יְהוָה significatur. Vide suprà 6. 3[z]. Hâc formâ loquendi significat Deus Mosi se recitaturum cognomina sua, è quibus intelligere possit quæ ad salutem bona & necessaria sunt: *Vocabo* (inquit) *ex nomine Jehova*, i. e. nomine meo. q. d. Ego ipse dicam tibi quodnam sit illud bonum quod volo te rescire. Illud indicat c. 34. 6. Similis loquendi forma suprà 31. 2. & infrà 35. 30. sic Esa. 43. 1. & 45. 1[a]. Al. sic, *Et clamabo*, (i. e. nè te non animadvertentem transeam, monebo te clamore meo,) *Nomen Jehova est ante te*. Est autem hîc Beth in בְּשֵׁם nota nominativi casûs, ut suprà 32. 22[b]. ¶ *Et miserebor*, [וְחַנֹּתִי] ו *Et* pro *Sed* accipiunt, *Sed miserebor*. q. d. Non omnibus ego speciem meam utcunque visendam exhibebo, sed tibi, cui in hoc gratificari volo[c]. [חָנַן] vertunt vel, *misereri*, ità Vu. P. Caj. ό. vel, *gratificari*, Ma. vel, *beneficum esse*; vel, *in gratiam recipere*, Q. in Ma. Exponit quodnam sit illud bonum suum omne, q. d. Revelabo tibi omnem bonam meam voluntatem erga homines, quæ est, (ut summatim dicam,) *Miserebor*; h. e. Sum ipsa misericordia & clementia, quâ etiam complector quemcunque visum mihi fuerit: Salus hominis ex sola mea misericordia pendet: Nemini mortalium sum debitor; gratuitæ beneficentiæ est quicquid illis benefacio[d]. Significare voluit Dominus, non aliam suæ misericordiæ hominibus præstitæ rationem quærendam esse quàm in ipso Deo ejúsque misericordia, quæ prævenit omne meritum humanum, & liberi arbitrii bonum motum †. Explicant, *Gratiosus ero*, scil. opere & communicatione mei, non omnino, neque omnibus, sed quibus, quando & quantum æterno meo decreto statui gratiosus esse[e]. Ostendam tibi omne bonum, non ob tua merita, sed ex misericordia mea[f]. Ego vituli adoratores, quos volo, mactabo; aliis, quibus volo, parcam[g]. Ego & clemens & misericors sum, sed liberrimè; misereor cui voluero[h]. Significat Deum beneficia in eos quos vult conferre citra ullum meritum, ex sola gratia; ut nemo debeat vel possit conqueri, quòd erga aliquos præ aliis tam eximia dilectionis signa exhibeat[i]. His verbis respondet ad verba Mosis, v. 16. ubi gratiam Dei confirmari petiverat, non solùm erga se, sed & populum. Significat igitur se non singulos è populo gratiâ suâ dignari[k]. Quod Moses petiit pro toto populo restringit Deus ad beneplacitum suum[l]. Peccata quædam condonabo, quædam non condonabo; & eadem peccata his condonabo, non illis; ob causas latentes hominibus, mihi cognitas. Bene autem Latinus transtulit, *Miserebor cujus miserebor*, pro, *Miserebor cui voluero*. Nam, *Quotiescunque ratio vel judicium non apparet*, Sic visum *interponitur*, ait Serv. ad 3. Æneid. Et Abarb. ad Esa. 53. dicit [חָפֵץ] hoc significare. Proverbium est Hebræorum, *Non est curiosè quærendum post opera Dei: omnia enim sapienter fecit, tametsi abscondita sunt ab oculis sapientum*. Origenes contra Celsum, Εἰσὶ γὰρ τινὲς εἱρμοὶ καὶ ἀκολουθίαι ἄφατοι καὶ ἀδιήγητοι περὶ τῆς τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν διαφόρου οἰκονομίας, (*Sunt quidam inexplicabiles nexus & consequentia de diversa Dei dispensatione circa hominum animas.*); Arnobius l. 2. *Neque enim promptum est cuiquam Dei videre mentem; nec quibus modis ordinaverit res suas, homo, animal cæcum, & ipse se nesciens, ullis potest rationibus consequi*. Salvianus, *Non ideo non justum est quod Divinitas agit, quia capere vim Divinæ*

justitiæ

Margin (left column): [k] D. [k] O. [l] V. [m] Riv. [n] M. [o] G. [p] Me. [q] V. O. Ma. [r] O. † Ma. ex Jon. [t] A. Ca. [v] R. Menachem in A. [x] V. P. [y] Me. [z] O. [a] Riv. * O. [b] O. Riv. [c] O. [d] L. † O. [f] V. [g] G. [h] Me. [i] L. [k] O. [l] Riv. T. ad 9. 12. [m] O. [n] V. [o] Ma. [p] F. V. [q] V.

Margin (right column): [r] O. † G. [t] Ma. [v] V. F. Ma. [x] Ma. [y] O. [z] G. [a] V. [b] D. [c] Ma. [d] V. † L. [e] Ma. [f] To. & Lippom. in La. [g] Chrys. Theoph. Theod. & Oecum. in La. [h] La. [i] Bo. [k] Pi. [l] A.

justitiæ homo non valet. Sicut plus est Deus quàm humana ratio; sic mihi plus esse debet quàm ratio, quòd à Deo cuncta agi cognosco †. Est & alter sensus, qui mihi germanior videtur; *Vocabo nomen Domini*, &c. i. e. Dicam me eum esse qui miseretur; volens per hoc summatim ostendere Mosi omne bonum suum, quod maximè in misericordia consistit: *Clamabo* etiam, *Miserebor*, i. e. Sum qui miserebor. Inclamabo nomen Domini, dicendo, *Dominator Domine*, aliáque Dei epitheta; sed maximè hoc, *Miserebor cui voluero*, h. e. *Misericors, clemens*, &c*. ¶ *Et miserebor*, וְרִחַמְתִּי] *Et inviscerabo*; q. d. Intra viscera introcludam, summo & intimo commiserationis affectu amplectar: qu. à רֶחֶם *vulva*, quæ fœtum tenerrimo affectu concipit, fovet, alit, &c. Vel, *eviscerabo*, seu viscera in eum effundam*. רחם est, *intus commoveri super mala hominum*: ità Psal. 103. Indè *RECHEM*, i. e. *vulva, viscera*, quòd commoveantur visâ alicujus miseriâ †.

20. *Faciem meam*] i. e. Imperscrutabilem Dei essentiam & majestatem. Vocat *gloriam Dei* v. 18 ᵐ. Loquitur de facie corporea & assumpta ⁿ. ¶ *Non videbit, & vivet*] Negativum adverbium quandoque priori propositionis connexæ membro additur, cùm posteriori addi deberet; & in priori simul ellipsis est particulæ *Si*: q. d. *Si videbit, non vivet*. Non potest videre dum vivit, scil. in hac vita ᵒ. Hebraismus; i. e. Nemo vivens videbit ᵖ. Sensus duplex. 1. In hac vita nemo potest assequi meam essentiam, quid sim ego ᑫ. Sed in futuro seculo cognoscetur ʳ. 2. Fulgor majestatis faciei meæ tantus est, ut mortalis oculus illum ferre non possit †. Ex hoc loco colligunt Hebræi, Deum nulli mortalium apparere citra mortis discrimen ˢ. Confer Jud. 6. 23. & 13. 22. [Eadem persuasio Ethnicis.] Pausanias Phocide; [Greek illegible] (*Apprimè verum esse videtur Homeri dictum, Cum nulla faustitate deos humano generi manifestè conspici.*) Callimachus, —[Greek illegible] (*Verùm Saturni legibus hæc cata sunt, Ut quicunque Deum aspiciat, nisi jusserit ipse, Mercede ingenti scilicet aspiciat* ᵗ.)

21. *Locus apud me*] Sic Ar. JT. Locus propinquus viso ᵘ. ¶ אִתִּי *Mecum*, Mo. Sa. *ante* (*juxta*, A.) *me*, Sy. A. Habeo locum paratum in hac rupe, (seu, monte Sinai,) in qua soleo tibi apparere ˣ. *Locus paratus est in conspectu meo*, Ch.

22. *Cùmque transibit gloria mea*] i. e. Species gloriosa ᶻ. Pars prior ejus quod apparet. Credunt autem Hebræi eandem formam apparuisse, hìc Mosi, Esaiæ, cap. 6. Ezechieli, cap. 1. & 10 ᵃ. ¶ *Protegam te dextrâ*] *Obumbrabo te nube meâ*, Ar. Nubes vocantur *manus* Job. 36. 32 ᵇ. Dexterâ meâ nubem opponam cavernæ in qua latebis, nè videas faciem meam, & vibrantibus ejus radiis exanimeris ᶜ.

23. *Posteriora mea*] i. e. Concedam tibi cognitionem mei, sed imperfectam, qualis videntis hominem ex dorso, (non ex facie,) quem non agnoscit ᵈ. Al. sic; *partem posteriorem*, h. e. manifesta & visibilia Dei opera. Unde & vulgus cognitionem ab effectibus vocat *cognitionem à posteriori*. Vide Rom. 1. 20. & Act. 14. 17 †. Significant *vultus* & *partes priores* causas ac rationes secundùm quas Deus beneficia sua dispensat; *tergum*, ipsa beneficia. Hæc sentimus, illas magna ex parte ignoramus: Rom. 11. 33, 34, 35. Multò pauciora autem nôrant veteres, Rom. 16. 25, 26. Hunc sensum monstrant quæ sequuntur ᶠ. ¶ *Faciem videre non poteris*] Persuasum id gentibus cunctis. Homer. Il. ν'. [Greek illegible] (*Namque pedum crurúmque simul vestigia ponè Perfacilè agnovi, remeante abeúntque secante.*) Servius ad illud 10. Æneid. *Ponè sequens*: *Hoc quidam ideo dictum tradunt, quòd adversi videri nolunt*: unde Eclogâ 8. *Nè respexeris*. Idem in Fuldensi codice ad 2. Æneid. *Abscessa plerumque numina demonstrantur fuisse, cùm subitò apparere desierint* ᵍ.

CAP. XXXIV.

1. *Præcide tibi*, פְּסָל־לְךָ] *Dola*, Mo. O. Ma. *Tibi*, ait R. S. i. e. ad utilitatem tuam. Ineptè. Est phrasis linguæ; ut, *Vade tibi, Ibo mihi*, & vers. 2. *Stabis mihi*; non certè ad ejus utilitatem ʰ. ¶ *Duas tabulas*] [De quibus etiam Ethnici loquuti sunt.] —[Greek illegible] (i. e. *aquâ genitus*, nempe Moses) [Greek illegible], Onomacritus Orphaicis *. ¶ *Et scribam*] Deus ergò scripsit, non Moses. Except. At vers. 27, 28. Moses scripsisse dicitur. Resp. Illud, *& scripsit in tabulis*, non referendum est ad Mosem, quamvis id primâ fronte videatur, sed ad Deum. Vide Deut. 10. 4. Quomodo Moses sine instrumentis lapidibus insculpere potuerit ⁱ?

2. *Esto paratus*, נָכוֹן] Vel, *esto firmus, certus*, non mentiaris, non mutes sententiam ᵏ. ¶ *Stabisque mecum*, וְנִצַּבְתָּ לִי] *Stabisque mihi*, o'. Mo. V. O. Ma. i. e. propter me, V. *coram me*, Ch. Exspecta me, Ar. V.

3. *Boves & oves*] E regione montis. Voluit Deus hæc omnia fieri, ut duro & rudi populo sui timorem & reverentiam incuteret ˡ.

5. *Invocans nomen Domini*] Ità Mo. Non satis constat quis vocaverit, Mosch, an Deus ᵐ. Potest de Mose intelligi, & verti, *invocavit nomen*, &c. Sic phrasis sumitur Gen. 12. 8 ⁿ. Crediderim Mosch primò Deum invocâsse, dicendo, *Domine*. Verba autem sequentia sunt verba Dei, non Mosch ᵒ. Alii ad Deum referunt. Ità M. F. V. G. *Et clamavit nominatim, Jehovah est*, ut 33. 19 †. *Et stetit cum eo*, [quod Vulg. etiam ad Mosen refert,] *& clamavit*, &c. de Deo dicuntur, congruenter eis quæ suprà 33. 19 ᵖ.

6. *Quo transeunte coram eo*] *Coram* hìc non conspectum, sed sensum, significat. Sic עַל־פָּנָי etiam de auditu dicitur, Gen. 19. 13. & de olfactu, Exod. 30. 8 ᑫ. ¶ *Ait, Dominator Domine*, &c.] Hìc exprimitur forma orationis Mosis ʳ. Sic omnes ferè nostri *. Habet Vulgatus adstipulatorem Targ. Jeros. *Oravit Moses, & dixit, Domine*, &c. Nè ergò temerè damnemus Vulgatam editionem; habet enim quos secuta est, si quando ab Heb. discrepat ˢ. *Invocavit* (Sa. *clamavit*,) *Domine, Domine*, Ch. Sa. Aliis sunt verba Dei, non Mosis ᵘ. *Clamavit*, vel, *vocavit, Dominus Dominus*, P. Mo. JT. A. Ma. vel *Dominus Deus*, o'. *Exclamavit Dominus dicens, Dominus est*, &c. Sy. *Vocavit illum Deus*, &c. Ar. Deum hæc verba dixisse refert Moses Num. 14. 17, 18 ˣ. ¶ *Dominator Domine Deus*, יְהוָה יְהוָה אֵל רַחוּם] Rectiùs, *Dominus, Dominus Deus*, scil. *transit*, O. *transivit*, Ma. aut, *ego sum*, O. V. ¶ *Deus*, אֵל] *Deus fortis*, M. F. *potentissimus*, Ma. ¶ *Misericors*, רַחוּם] Soli hoc Deo tribuitur in Scriptura: pariter חַנּוּן, quod sequitur ʸ. *Misericors* est, præservans à lapsu; & *clemens*, quia erigit lapsum ᶻ. ¶ *Patiens*] Longanimis. Duo ejus argumenta sunt, quòd patienter exspectat delinquentem, & clementer recipit pœnitentem: Bernard. Cant. 9 ᵃ. ¶ *Patiens*, אֶרֶךְ אַפַּיִם] *Longus narium*, seu *irarum*, i. e. tardus ad irascendum & ad pœnam ᵇ. *Latis naribus*. Tales faciliùs ferventem in præcordiis iræ spiritum efflant, & placantur ᶜ. In ira sanguis circa cor effervescit, & cor ipsum supra modum calet. Qui autem angustis naribus sunt, & minus frigidi aeris ad refrigerationem arripiunt, & fumos ex corde ascendentes citiùs concipiunt, & tardiùs efflant, ob meatuum angustiam. Hinc Hispanicè dicimus *inflari nares irascentium*; Angl. take pepper in the nose: Ribera ad Nahum. 1. 9. ex Montan. ad Joel. 2 ᵈ. ¶ *Et multæ miserationis*, רַב חֶסֶד] *Multus misericordiâ*, P. O. *multæ pietatis*, M. F. Super justum & impium †. Erga eos qui indigent, & non habent merita ᶠ. *Multus* (seu *magnus*) *benignitate*, vel, *beneficentiâ, charitate, pietate, sanctitate, bonitate*:) Hæc omnia complectitur חֶסֶד ¶ *Ac verax*, וֶאֱמֶת] *Et veritate, fide, certitudine, sinceritate, constantiâ* ᵍ.

7. *Qui custodis misericordiam in millia*, &c. [ità plerique:] i. e. *in mille generationes*, Ch. Sa. Targ. Jeros. Ca. ¶ נֹצֵר] *Nun* est magnum præter morem, (& est quarta litera magna quæ in sacris Bibliis Hebraicis occurrit:) fortè ut significet immensam vim thesaurorum Divinæ

vinæ benignitatis, pietatis, &c. Vide Gen. 50. 23 [h]. Notant hic Hebræi, מרובה מדה טובה ממדה פורענות, *Major est proprietas bonitatis Dei quàm proprietas ultionis* [i]. Multis verbis exprimuntur proprietates Dei beneficæ, quòd illæ in Deo multùm prævaleant, Jac. 2. 13. Ideo dicunt Hebræi, מדות sive *proprietates Dei* [nempe hoc loco, ut docet, easque numerat, Munst.] esse 13, in quibus una tantùm sit vindicativa [k]. ¶ *Qui aufers iniquitatem*, &c. ità Sa. נשא] *Remittens*, vel *condonans*, V. Ar. JT. *levans*, O. Ma. *ferens*, Mo. P. O. ¶ *Iniquitatem*] [ità ferè omnes,] עון] *Delictum*, Ar. *vitia*, Ca. *curvitatem*, seu *perversitatem*, seu *iniquitatem*, O. Ma. h. e. ea peccata quæ temerè & cum quadam præsumptione admittuntur [l]: vel, peccata commissa in proximum [m]. ¶ *Et scelera*, פשע] *Injustitias*, ο'. *impietatem*, M. *defectionem*, F. JT. & *apostasiam*, F. *transgressionem*, Ti. *reatum*, Ar. *peccata*, Ca. *prævaricationem*, O. Ma. P. Mo. Vide 2 Reg. 7. Prov. 18 †. Peccata contra Deum facta [n]. ¶ *Atque peccata*, [ità ferè omnes,] וחטאה] *Delicta*, Ca. Ma. Manifesta & publica peccata. Quidam חטאות dici volunt peccata quæ in pueritia maximè, non pleno rationis usu, fiunt [o]. ¶ *Nullúsque apud te per se innocens est*, ונקה לא ינקה] Ad verb. *innocentem faciendo non innocentem facit*, V. O. *vacuando non vacuabit*, Ma. Variant. *Nullúsque apud te per se innocens*, Vu. Rectè; nam in Heb. est *mundando non mundabit*; h. e. Neminem per se pro mundo & innocente habet, sed quos mundat & justificat, mundat ex sola sua gratia [p]. Omnes egent Dei misericordiâ [q]. *Per se*, i. e. si vita ejus & opera exactè examinentur; juxta illud Psal. 129. & 142 [r]. Idcircò justè reddit Deus iniquitatem patrum filiis, quia omnes illi obnoxii *. *Et vacando nemo erit vacuus*, scil. à peccatis. נקה est, *vacuum esse culpâ*, vel *pœnâ*, Ma. Neminem in hac vita ità purificat, qui non dicere posset, *Invenio aliam legem in membris* [s]. [Alii referunt ad Justitiam Dei.] Sic vertunt; *Purificando non purificabit*, Mo. simul. ο'. *justificando non justificans*, Sy. *absolvendo non absolvet*, P. simil. Ch. JT. *innocentem non faciens*, M. Supplent, *sontem*, vel *reum*, ο'. Jun. M. A. vel, *eos qui non resipiscunt*, Ch. & veteres Hebræi in F. Tales ellipses sunt, Num. 14. 18. Nahum. 1. 3. Vide & Levit. 19. 18 [v]. Non parcet contumaci [x]. q. d. Ità misericors, ut maneat justus & sanctus [y]. Hæc tamen justitia adversùs impios est pars bonitatis ejus erga pios, juxta Psal. 58. 11. *Justus gaudebit*, &c [z]. [Aliis hæc interpretatio non placet.] Malim referre ad Bonitatem Dei, sive illud *omne bonum* quod transiturum erat, c. 33. 19. נקה significat in genere, *vacuum esse*; vel *à crimine*, vel *à pœna*, vel *à damno*, ut Num. 5. 19. vel *ab obligatione*, Gen. 20. 5. vel *à malitia*, ut Deut. 24. 5. vel *à cibo*, ut Amos. 4. 6. Significat etiam vacuum esse *à viris*, *incolis*, *opibus*, *vitâ*, *omnique bono*, i. e. vastari & succidi, ut Jes. 3. 26. ונקתה לארץ תשב, *& vacua in terra sedebis*, i. e. prorsus desolata. Sic Zach. 5. 3. *omnis furans—& omnis jurans* נקה, *evacuabitur*, i. e. prorsus succidetur. Ità hic accipio; *evacuando non evacuabit*, *visitans peccata patrum*, &c. i. e. etiam quando succenset & punit, non tamen prorsus succidit, sed in 3. tantùm aut 4. progeniem. Quæ interpretatio tantò magis allubescit, quia Num. 14. 18. hæc ipsa verba Moses irato Deo & internecionem minanti opponit, ut eum bonitatis suæ commonefaceret. Confirmatur ex Jer. 30. 11. & 46. 28. *Castigabo te ad judicium*, i. e. moderatè; ונקה לא אנקך, quæ Pagnin. vertit, *& succidendo non succidam te*, i. e. inquit Vat. *non tollam te prorsus è medio*: sic & Jonathan, *perdendo non perdam te*. Sed verto, *evacuando non evacuabo te*. Illam autem interpretationem, *nequaquam te habebo impunem*, Mercerus meritò rejicit; quia manifesta hîc est oppositio inter clementiam, quâ erga suos, & severitatem, quâ erga hostes, usurus esset [a]. Al. sic; *Non absolvit hominem ab iniquitate in universum, tametsi remittat iniquitatem, sed punit hominem paulatim in hoc, ut castiget eum, & reducat in viam bonam* [b]. Al. sic, *Qui mundus consistit non mundabit*: i. e. Innocentem sic aliquando tractabit flagellis tuis, acsi innocentes non essent [c]. Sa. sic, *Cui innocens, innocens erit*. ¶ *Qui reddit iniquitatem filiis*] Nempe, *peccantibus*, Ar. *scelestis*, Ch. ¶ *In tertiam & quartam*] Non in omnibus criminibus, sed in iis quæ in Dei majestatem directè feruntur; qualia sunt inprimis Defectio à Deo, & Cultus falsorum deorum. In iis enim puniendis Deus non illo tantùm judiciali, sed & Dominico in posteros jure utitur. Vide quæ suprà 20. 5. & quæ de J. B. & P. 2. 13. 1. & 21. 14. Adde Plutarchum in Pericle, non longè à fine [d].

9. *Ait, Si inveni*] Hinc constat præcedentia verba non fuisse Mosis, quoniam nunc adorat & precatur †. ¶ *Ut gradiaris*] *Majestas* (seu, *præsentia*) *Dei gradiatur*, Ch. h. e. *Shecinah*; quâ Christum intelligere possumus: hanc enim à Deo Patre distinguunt Hebræi, qui dicunt, *neminem posse coram benedicto & summo Rege comparere sine Shecinah*: R. Menachem super Levit. 10 [f]. ¶ *Nobiscum*] In medio nostrî, ut consueveras. Nam præceperat Deus Tabernaculum suum à castris separari [g]. ¶ *Populus enim duræ cervicis est*] q. d. Cùm durus sit populus, tali moderatore eget [h]. Verto, *quamvis durus sit*: sic כי accipitur Exod. 5. 11. Esa. 54. 6 [i]. ¶ *Et auferas*, וסלחת] Fut. Heb. pro imperativo. *Et parce*, V. *& condonabis*, Ma. ¶ *Possideas*] Accipias nos in hæreditatem, ut Deut. 32 [l].

10. *Inibo pactum*, כרת ברית] *Ferio fœdus*. Sic exprimit, quod victimæ tunc jugulabantur [m]. *Exscindens* (vel, *iciens*) *fœdus*, Ma. ¶ *Quæ nunquam visa*, לא נבראו] *Quæ non creata sunt*. Miracula enim Divina velut creationes quædam sunt †. ¶ *In cujus medio*, &c.] i. e. Quem ducis. H [n]. ¶ *Quod facturus sum*] Heb. *quod facio tecum*, h. e. tibi, i. e. Israeli; ut verba sequentia indicant [o]. Vel, *tecum*, i. e. tuo ministerio. Sic 1 Cor. 3. 9. & 18. 10 [p].

11. *Amorrhæum*, &c.] Non nominat hîc *Gergezæum*, quia recessit de terra ante adventum Israel [q].

12. *Tibi*] O popule mi. Alloquitur Moysen tanquam internuncium populi [r]. ¶ *In ruinam*] Heb. *in laqueum*. Nè tibi sint causæ ruinæ *.

13. *Destrue*, תתצון] Nempe, in vestra ditione, ut Moses de Kotzi explicat, & Aug. ad Deut. 7. 5. [t]. Hebraicè in hoc versu ponuntur tria futura cum Nun paragogico, ad auxesin, ut sciant hæc funditus destruenda esse [v]. ¶ *Lucos*] Hi erant Ethnicis deorum templa; Plin. 12. 1. Vide legem Duodecim tabularum [x]. In his Gentiles templa & aras exstruebant [y]. [At Sy. habet, *deos eorum concidito*, & Ar. *scindite arbores eorum proceras*.]

14. *Deum alienum*, אחר] Cum ר majusculo ponitur, ut indicet gravitatem peccati [a]. ¶ *Zelotes*] Non patitur ut alius Deus (quasi amasius [a]) secum colatur [b].

15. *Nè ineas pactum*] Sub. *Hoc jubeo, nè ineas*, &c [c]. *Pactum*, scil. connubii [d]. ¶ *Illarum regionum*] i. e. Cum Cananæis. De his solis loquitur, quòd ab his propter viciniam plùs periculi Judæis immineret. Interim extendit se ad omnes alienigenas hæc lex, tam ex intentione Dei, quàm ex recepta apud Judæos opinione, ut Ph. & Jo. testes sunt. Unde & Salomon, quòd *Moabitas*, &c. duxerit, reprehenditur quasi transgressor Legis Divinæ; non certè alterius quàm quæ hîc & Exod. 23. & Deut. 7. lata. Et Esdras ejusmodi connubia vocat *abominationes*, &c †. ¶ *Cùm fornicati*] i. e. Idola coluerint. Sic Jer. 2. & 3. ità Ezec. 16 [f]. ¶ *Vocet te*] Confusio numerorum à pluralibus ad sing. ut & vers. 16. Hinc esus idolothytorum reprehensus 1 Cor. 8. 10 [g].

17. *Deos conflatiles*] Qualem jam fecerant [h]. ¶ מסכה] *Fusionis*, vel, *fusos*, Ma. An ergò reliquos permisit? Minimè, sed à parte totum significat [i]. Species pro genere, sumptâ occasione à vitulo, &c [k].

18. *Sicut præcepi tibi*] Sic A. ex. ο'. אשר ponitur pro כאשר, ut Exod. 23. 15 [l].

19. *Omne quod aperit*, &c. כל פטר רחם לי] *Omnis apertia matricis mihi*, Ma. Constat voce פטר significari primogenituram. Sed quare? Verbum פטר nusquam est *aperire*, sed *discedere*, 1 Sam. 19. 10. vel *dimittere*, 2 Par. 23. 18. & in Hiphil de labiis, *movere*, vel *diducere*, Psal. 22. 8. Alibi non exstat in S. S. Fortassis est ab Arabico PHATARA *incipere*. Unde primogenitus *initium roboris*, Gen. 49. 3 [m]. ¶ *Generis masculini meum erit*, ומקנך תזכר] Variè reddunt.

Pasc/ssa

Possessio tua (*peculium*, Ma.) *memorabitur*, Mo. Ma. nempe, ut separetur, & Deo offeratur: *in memoria erit*, O. *Omne pecus tuum* quod *memorabitur* inter *primogenita boum*, &c. P. Alii sic, *Omne pecus tuum quod peperit masculum*, Sa. [supplevisse videtur τὸ אֲשֶׁר;] *quod est masculum*, A. *quod masculum nascitur*, O. *Pecus tuum masculum meum est*, Ti. *mihi masculina, s'. masculinum separator*, JT. *masculos —— in pecoribus tuis sanctificabis*, Ch. [Totum sic vertit Ar. *Primum quodque genitum meum est ex iis quæ commemoravi.*] *Omne pecus tuum recensebitur*, V.

20. *Asini*] Utpote animalis vilissimi [o]. [At Sy. habet, *jumenti*; & s'. *subjugalis.*] ¶ *Vacuus*] Sensus duplex: vel, 1. sine munere, vel, 2. sine fructu, i. e. multum commoditatis habebitis cùm me videritis. Sed prior sensus germanior est [p].

21. *Arare & metere*] q. d. Etiam opera utilissima & maximè necessaria [q].

22. *Solemnitatem hebdomadarum*] i. e. Pentecosten; suprà 23. 16. Vide & Levit. 23. 15. & 25. 8 [r]. Post hebdomadam hebdomadarum, i. e. post septem hebdomadas, putà post 49 dies à Paschate †. ¶ *Facies tibi*] i. e. Observabis. Sic dicitur, *facere Sabbatum*, Exod. 31. 16. & *Pascha*, Deuter. 16. 1 [s]. ¶ *In primitiis frugum messis*, בִּכּוּרֵי קְצִיר חִטִּים] *Primitias* (vel, *principium*, s'.) *messis triticorum*, Mo. Sa. Ar. A. O. *initio* (*in primitiis*, Ch. P. *cum primitiis*, M.) *messis tritici*, Sy. Ch. P. M. Vide 23. 16. Ma. ¶ *Quando cuncta conduntur*, וְחַג הָאָסִיף] *Et festum collectionis*, [plerique;] i. e. tabernaculorum, quia celebrabatur quo tempore omnia bona terræ condebantur, mense Septembri. Vide suprà 23. 16. & Levit. 23. 34 [t]. Alii dictum volunt, quia colligebatur tum pecunia ad sacrificia & alia Templo necessaria [u]. ¶ *Redeunte anni tempore*, תְּקוּפַת הַשָּׁנָה] *In revolutione* (vel *revolutionem*, JT.) *anni*, Sa. Mo. M. P. O. A. *anno mediante*, s'. vel, *vertente*, Ti. *exspirante*, Sy. *in fine anni*, Ar. i. e. Quando redeunte anno omnia conduntur [y]. Quando finitur annus respectu proventuum, Jubilæi, civilium contractuum. Vide ad c. 12. 2. & c. 23 [z]. Mosen Deus primum mensem constituere jussit æquinoctio proximum. Habebant autem Hebræi epocham suam capitis anni in Libra. Patet hinc, *anno vertente*; & alibi, בְּצֵאת, *in exitu anni*: cum ponit in Libra, post quem jubet σκηνοπηγίας celebrari. Jos. Scalig. Emend. temp. 3. Quòd in dierum anno intercalatione uterentur, testis vox תְּקוּפָה, quæ *annum vertentem* significat, ut Græcis ἔτος· hoc autem non vagum, sed certum & ὡρισμένον, (*tempus præstitutum*,) significat. Ità accipiendum h. l. quod Samuel. 1. 1. 20. dicitur לִתְקֻפוֹת הַיָּמִים, ἐνιαυτῶν, aut, *maiores ἡμερῶν*. In anno igitur æquabili non posuerunt fines epochæ, ut tempus civile ad illam dirigeretur, nisi officio intercalationis. A Chaldæis autem ut annum, ità intercalationem, retinuerunt. Ib. 4. Gen. 1. 11. & 6. 3. & 24. 55 [a].

23. *Omne masculinum*, כָּל־זְכוּרְךָ] Ad verb. (si Latinè posset) *masculinitatem tuam*, i. omnes mares tuos. Vide 23. 17 [b].

24. *Nullus insidiabitur*] Heb. *Nullus concupiscet*. Ego illos frænabo & divertam, ut eam nec concupiscant, nec cogitent [c]. Ità frangam vicinos corpore & animo [d].

25. *Sanguinem hostiæ meæ*] [Ità plerique; at s'. *incensorum meorum*; Ch. & Sy. *Phase mei.*] ¶ *Super fermento*, עַל־חָמֵץ] *Super fermentatum*, Mo. V. O. Ma. i. e. cum fermento †. Antè removebis fermentatum quàm immoles Pascha [f]. Vide 23. 18 [a].

26. *Primitias*, רֵאשִׁית] *Principium*, V. O. Ma. ¶ *Offeres*, תָּבִיא] *Feres* in ædem sacram succollando, in memoriam servitutis Ægypt. Ità factum notat Maimonides. Adde Deut. 26. 2 [h].

27. *Scribe*] Obj. At Dominus dixit, *Scribam*, v. 1. Resp. 1. Dicunt aliqui, Dominum scripsisse authoritativè & dictando, Moysen figuraliter & ministeriando [i]. Non placet. Non est verisimile quòd Moyses, ascenderit in montem ad orandum & contemplandum, portaret secum instrumenta ad sculpendum. Literæ autem sculptæ erant, quia Tabulæ lapideæ. 2. *Scribe* hic dicitur, scil. in libro, non in Tabulis lapideis. 3. Vel, Moyses manum ad Tabulas apposuit, sed Dominus formavit [k]. 4. *Scribe*, nempe hæc ceremonialia præcepta [l]. Deus scripsit decem, Moses reliqua, Præcepta [m]. Τὸ *HÆC* demonstrat verba illa & præcepta quæ paulò antè Deus repetierat, quæ suprà relata sunt, cap. 20. 21. 22. 23. quæque scripta erant in illo volumine quod lectum fuit cap. 24. quod volumen verisimiliter à Mose jussu Dei disruptum, uti & fractæ Tabulæ, &c. Itaque jubet Deus, fœdus restituens, eadem nunc rescribi [n]. Sed potiùs *decem verba* intelligit, ut patet ex v. 28 [o]. ¶ *Verba hæc*, עַל־פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה] *Super os verborum istorum*, Mo. Ma. *propter hos sermones*, Sy. Ar. *per sermonem horum verborum*, Ch. *juxta formam verborum istorum*, Sa. *secundùm verba ista*, i. e. hâc ratione & conditione [p]. [Alii aliter accipiunt, & sic vertunt,] *Causâ verborum istorum*, P. O. *secundùm os*, &c. (i. e. juxta verba hæc, i. e. præcepta,) *pepigi fœdus* [q].

28. *Quadraginta dies*, &c.] Alios, scilicet, à præcedentibus [r]. Hoc à Mose ter factum nonnulli volunt, quia ter ejus mentio fit, Deut. 9. 9, 18, 25 †. Hoc non tam frequenter observatur, quàm facilè concluditur ex ipsius verbis. Primum jejunium est in Exod. 24. 18. secundum, Exod. 32. 30, 31. & Deut. 9. 18. tertium, quando cum novis Tabulis ascendit, Exod. 34. 28. Quibus omnibus computatis à septimo die mensis Sivan, (quo data sunt Decem verba,) constabit ultimum jejunium desinere die decimo Tisri, quo descendit nuncius reconciliationis; in cujus memoriam ille dies postea semper observatus erat [s]. [Aliis non placet.] Jejunium hoc ter (imò verò *quater*, nempe & Deut. 10. 10.) memoratur: nec tamen quater jejunavit; sed v. 25. secundum tantùm jejunium repetitur. Nec potuit Moses tantillo spatio (scilicet unius diei, quæ sola inter secundum & hoc tertium jejunium illi relinquitur) illa omnia præstare, cap. 35. 5. ad 12 [v]. Tertiæ Moysis Quadragesimæ, quam Hebræi fingunt, & Cajet. L. & Salianus probare videntur, nullum illo temporis intervallo reperire spatium possumus [x]. [Vide plura ad Deut. 9. 25.] ¶ *Et scripsit*] Quis? Subintelligendum, *Deus*, quod est suppositum remotius [y]. Patet ex vers. 1 [z]. & ex Deut. 10 [a]. ¶ *Verba*] i. e. Præcepta. Sic Gal. 5. 14 [b].

29. *Quòd cornuta esset facies sua*] Hinc error natus, quòd Moses in templis cornutus pingitur [c]. Nihil vetat credere radios surrexisse in cornuum speciem, indeque factum ut Mneues, qui apud Ægyptios cum cornibus colebatur, ipsi AE. ad Exod. 2. credatur esse non alius à Mose: sicut & Justinus Martyr, aut quisquis est scriptor Admonitionis ad Græcos, ubi in Diodoro Siculo est Μνεύην, posuit *Mosen*. Nimirum Moses alter erat Josephus, populi pastor. Josephus autem, ut diximus, Bovis nomine ac figurâ significatus. Videtur autem Deus, cùm in Mose hoc præstitit, respexisse ad Vituli cultum; q. d. Vultis aliquid ταυρόμορφον, (i. e. *formâ vitulinâ*?) Habete, & experimini an ferre possitis. Apud Macrobium 1. Saturn. c. 21. *Apud Heliopolim taurum Soli consecratum, quem Neton cognominant*, lege, *Mneuim* [d]. ¶ כִּי קָרַן] *Quòd radiaret*, vel, *resplenderet*, V. M. F. V. Sa. simil. Sy. Ar. Mo. JT. Ch. Emisit radios, qui spargerentur instar cornuum †: קֶרֶן & *cornu*, & *radios*, *gloriam*, *jubar*, significat [f]. A *Keren*, *cornu*, est *Karan*, *splendere*; quòd, scilicet, cùm homo (ait K.) Solem aut aliam lucem intuetur, videtur illi quodammodo cornuum instar splendorem ac radios emittere [g]. Ammon (qui *Jupiter* erat Ægyptius, idémque *Sol*, teste Macrob. Saturn. l. 1. c. 24.) capite arietino & corniger fingebatur: Diodor. Sicul. Hist. l. 3. Cornua autem sunt hinc indè è corpore Solari emicantes radii; Macrob. expos. in Somnium Scip. l. 1. c. 20 [h]. In Bacchi fabula notat Vossius multa ex historia Mosis palàm descripta. Putà, quòd à nonnullis fingitur in Ægypto natus, & statim arcæ inclusus, & aquis impositus, & διμήτωρ (*bimatris*,) & formâ præstans, & in Arabia educatus, & bellis clarus, & fœminas habuisse in exercitu, & Μίσης Orpheo dictus, item θεσμοφόρος qui eidem tribuit & δίπλακα θεσμόν, quasi duplices Tabulas Legis. Addit, vocari *bicornem*, quomodo Mosen pingunt. Et in Euripide, Bacchas aquam è petra thyrso percussa educere; & terram, quácunque illis est iter, lacte, vino & melle fluere, qualia erat

[o] O. [p] O. [q] Ma. F. V. [r] V. Ma. † Me. [s] A. [t] V. [u] O. [y] V. [z] Ma. [a] Ga. [b] V. [c] Tos. in L. [d] Jun. † La. [f] V. O. [a] Ma. [h] G. [i] Q. in L. [k] L. [l] Me.

[m] O. [n] Bo. [o] V. [p] V. [q] O. sic V. P. Ma. [r] L. Me. † Bar. in Wil. [s] Li. spicil. in Exod. [v] Wil. [x] T. in Exod. 40. 21 [y] Ità To. Caj. Lipp. & Sa. in L. sic JT. [z] P. A. V. [a] P. A. [b] Bo. [c] A. [d] F. ex O. E. T. [d] O. † L. E. Me. O. M. ità RS. & K. in M. [f] Ma. [g] F. V. [h] Full. misc. 2. 4.

erat terra Canaan. Quibus addi potest, ex Nonni Dionysiacis, Bacchum Orontem & Hydaspen fluvios thyrso tactos & exsiccatos trajecisse; & baculum hederaceum à Baccha in terram projectum draconis instar reptâsse, &c. & Indos in tenebris fuisse dum Bacchæ luce fruebantur. Ex mirabili illo concentu vel cæcis apparebit, priscos Fabularum architectos à Scriptoribus Sacris multa esse mutuatos [i]. Rectè Græci, *δεδόξασται*, *quòd glorificatus esset*. Ità Apostolus, 2 Cor. 3. 7 [k]. Sic in historia Saracenica Elmacini, ut & passim alibi, Alexander Magn. cognominatur *habens duo cornua*, i. e. duplicem gloriam, ob imperium Orientis & Occidentis [l]. Qu. Cur hâc secundâ (non primâ) vice radiavit? Resp. 1. Deus ex ingenti illa luce quâ, *ante foramen petræ* transiens, plùs solito fulgebat particulam aliquam vibrabat in faciem Mosis [m]. 2. Factum hoc, ut populus (nuper idololatricus) magis eum timeret [n]. Ut majorem haberet apud populum auctoritatem [o]. 3. Ut testaretur amorem suum in Mosen; necnon vim & fructum orationis, seu colloquii cum Deo; insuper, se esse Legislatorem. 4. Ut terrorem Hebræis incuteret, nè Legem iterum violare auderent [p]. Hos radios totâ vitâ Mosi adhæsisse docet Ambros. in Psal. 118 [q].

33. *Impleisque sermonibus, posuit velamen*, [וַיִּתֵּן] *Et dedit*, ο'. Fortè pro, *dederat*. Sic ergò versum reddunt, *Donec absolvisset loqui cum eis—imposuit—velamen*. Confirmant ex verbis sequentibus, & ex 2 Cor. 3. 7. & quorundam Hebræorum observatione [r]. Primò locutus est facie non velatâ, ob majestatem, reverentiam & testimonium Legis: deinde velo injecto, ut libentiùs cum eo loquerentur †.

[i] BC. 1. 18. 485. [k] F. V. Di. [l] Di. [m] T. post Me. O. [n] L. [o] Me. T. [p] T. [q] To. in Me. [r] Ma. † Me. La.

CAP. XXXV.

1. *Congregatâ, &c.* [יַקְהֵל] Sic denominant decimam libri Sectionem [s].

2. *Sabbatum, & requies Domini*, [שַׁבַּת שַׁבָּתוֹן] *Sabbatum quietis*, JT. Dicitur hyperbolicè, ut *ἑορτὴ ἑορτῶν*, *festum festorum*: sic *ἄθλιοι ἀθλιώτεροι*, Schol. in Sophoc. *Hoc ego miserior sum quàm tu, qui es miserrimus*, Cicero [v]. ¶ *Occidetur*] Nempe, sententiâ Judicis [x].

3. *Non succendetis ignem*] 1. Nè quidem frigoris causâ, ad se calefaciendum [y]. Non placet Wil. La. Riv. 2. Non ad opera quævis manualia, licèt circa Tabernaculum [z]. Nam cibum parare licere suprà docuit [a]. Ità videtur Exod. 12. Sed resp. De Paschate loquitur, non de Sabbato [b]. 3. Non unde lucrum aliquod sperari possit; ut ex fornace, in qua lateres, vel ollæ, aut calx, decoquuntur, aut si succenderetur fornax ad coquendos panes [c]. Ità nostri [d]. 4. Nec ad coquendum cibos, nempe, extra casum necessitatis †. Nè cibum quidem eo die præparabitis [f]. *Nè accendite*, &c. id est, Nè coquite cibos [g]. Vide Exod. 16. 23. Quamvis hoc licitum erat aliis festis, Exod. 12. 16 [h]. Sabbatum autem fuit strictioris observantiæ quàm alia quæcunque solennitas, ut rectè notant Judæi [i]. Videtur hæc lex temporaria fuisse, (durante nimirum extraordinario providentiæ Divinæ ductu super eos in deserto,) & alio fine quàm ad coquendos cibos. Nam, 1. ignis necessarius interdum erat tum respectu frigidæ tempestatis, tum puerorum & ægrotorum causâ: aliter Deus vel tenebatur miracula quotidie efficere, (nè quid ægris vel pueris ex defectu ignis incommodi accideret, quod si factum esset, non tacuisset S.S.) vel, sacrificium misericordiæ anteponeret. 2. Expendi vellem, an idem sit *ignem accendere*, & *ignem habere*; vel, an ex uno prohibito alterum prohibitum intelligatur. 3. Lex hæc cùm sit judicialis, non necesse est eam omnes pariter obligare: nec si illi (quibus regio calidior erat, adeóque poterant & diutiùs jejunare, & cibis calidis carere,) tenebantur, indè sequetur & nos teneri. 4. Aliqua ciborum coctio non videtur quieti Sabbati magis officere, quàm lotio, & cultus, & pastus corporis. 5. Vana Sabbati opera non minorem corporis reficiendi curam postulant quàm quotidiana opera. 6. Comestionem die Sabbati non minùs quàm aliis diebus Israëlitis Deus concedit, adeóque convenientem coctionem & præparationem. 7. Sabbatum ex natura sua dies festus est, & lætitiæ, non jejunio, dicatus. 8 Cœna Domini diebus Dominicis exhibita est, & ei *agapæ* annexæ erant, (quas non sine coctione factas credibile est.) Nec tempus earum, sed locum tantùm, improbat Apostolus, 1 Cor. 11 [k]. 5. Nec ad pœnas publicas, quas in Sabbatis non exercendas hinc collegerunt Judæi [l]. Judæi hoc præceptum ad literam servant, ideo conductitiis Christianis utuntur Sabbato, qui illis ignem foveant [m].

[s] V. [v] Gu. [x] V. [y] Id RR. [z] Angl. A. Ca. [a] Ca. [b] E. [c] V. M. [d] O. † Wil. [f] V. E. Me. T. Wil. Riv. A. Ma. La. Cap. in Wil. [g] Pi. [h] Me. [i] E. T. [k] Bradsh. in Ga. [l] G. A. [m] M.

5. *Apud vos*, [מֵאִתְּכֶם] *A vobis*, i. e. de facultatibus vestris, de his quæ apud vos sunt. Vide de hoc & seq. Exod. 25. 2 [n]. ¶ *Voluntarius*, &c. [נְדִיב לִבּוֹ] *Spontaneus corde*, O. A. simil. JT. Mo. Ch. Sa. *liberalis*, Ar. *qui excogitavit in corde*, Sy. *suscepit in corde*, ο'.

10. *Sapiens*] Qu. Quid opus sapientiâ, cùm omnia ex præscripto facienda erant? Resp. Ut & faciliùs caperent à Moyse præscripta, aliisque sibi subordinatis opificibus traderent, & præciperent facienda [o].

11. *Tabernaculum*, [מִשְׁכָּן] Sic vocat parietes Tabernaculi, qui erant de tabulis †. Compaginem tabularum & vectium [p]. Interiores cortinas, quæ intra Tabernaculum videri poterant [q]. Cortinas interiores [r]. *Scenam*, Ma. ¶ *Et tectum*, [אָהֳלוֹ] *Tentorium*, Ma. Cortinas (medias †) ex pilis caprarum [t]. Cortinas quæ erant immediatè super tabulas [v]. ¶ *Operimentum*, [מִכְסֵהוּ] Pelles arietum rubricatas, quæ supremum erant tegumentum [x]. Per *tegmen* cortinas omnes intelligit [y]. [Vide cap. 26. vers. 1.]

12. *Et velum quod ante illud oppanditur*, [וְאֵת פָּרֹכֶת הַמָּסָךְ] *Et velum tegumenti*, JT. A. simil. Sa. M. Mo. vel, *tentorii*, P. vel, *ostii tentorii*, Sy. *velum quod extenditur*, Ch. *& velum & tentoria atrii*, ο'.

13. *Mensam*] Exod. 25. 23. ¶ *Et propositionis panibus*, ità Ch. Sa. Ar. [לֶחֶם פָּנִים] *Panem facierum*. [Ità plerique; at JT. *panis faciei instrumenta*.] Est metonymia subjecti. Intellige scutulas, in quibus panes reponebantur [z]. [Id innuere videntur ο'. dum versum sic reddunt, *Mensam & omnia vasa ejus*: De *pane* nihil dicunt.]

14. *Candelabrum*] Cap. 25. 31.

15. *Altare*] Cap. 30. 1.

17. *Cortinas*] Vide 27. 9.

19. *Vestimenta*] *Ministerii*. Significat indumenta quibus candelabrum, altare & arca involvebant [a]. ¶ *Vestes*] Heb. *vestes sanctitatis*. Vel appositivè, q. d. *nempe vestes sanctitatis*: vel, aliàs, intelligit quas continuè Sacerdotes gestabant [b].

21. *Mente promptissimâ atque devotâ*] In Hebræo duo sunt membra. ¶ [אֲשֶׁר נְשָׂאוֹ לִבּוֹ] [Q. accipiunt de personis offerentibus.] *Quem extulit* (vel *incitavit*, M. A.) *cor*, vel *animus*, *ejus*, JT. Mu. simil. P. Ti. *quorum ferebat cor eorum*, ο'. *qui levavit ipse cor suum*, O. *qui ex corde suo obtulerunt*, Ch. [Alii, de rebus oblatis.] *Quod cogitavit in corde suo*, Sy. *quod tulerat cor suum*, Sa. *quod incidit in animum suum*, Ar. ¶ [אֲשֶׁר נָדְבָה רוּחוֹ אֹתוֹ] [Q. iterum de personis intelligunt.] *Quem spontaneum*, vel *voluntarium*, *fecit spiritus ejus eum*, Mo. M. JT. A. *cujus spontaneus erat spiritus secum*, O. P. *corde spontaneo*, Schol. in Nob. simil. Ti. *cujus anima liberalis erat*, Ar. *qui habuit spiritum perfectum*, Ch. *quem implevit spiritus ejus*, G. Celsi corde & pleni spiritu dicuntur liberales [c]. [Alii de rebus.] *Et quod meditatus est in spiritu suo*, Sy. *id ad quod voluntariè commoverit eum spiritus ejus*, Sa.

22. *Viri cum mulieribus*, [ità plerique,] [עַל הַנָּשִׁים] *Super mulieres*, O. Ma. i. e. post mulieres [d]. *Tam viri quam mulieres*, Sy. M. [At ο'. *attulerunt viri ab uxoribus*.] ¶ *Armillas*, [חָח] *Fibulas*, P. sim. plerique. Significat fibulam seu acum cum circulo in altera cinguli extremitate, ad ligandum †. Aiunt esse instrumentum, vel ornamentum, instar spinæ, quo vestis constringitur [f]. Alii *uncinum* exponunt, quo nectunt duas

[n] V. [o] E. † L. [p] O. [q] M. [r] He. in O. † He. in O. [t] M. O. [v] L. [x] M. [y] O. [z] Pi. [a] M. ud He. in O. [b] O. [c] G. [d] O. † O. [f] M.

duas oras vestis sub gutture: alii, *fibulam*, sive *acie culam*. Ornamentum hoc erat cinguli ad vestem subligandam. Gallicè, *a grafe*, vel *boucle*. Singul. sunt omnia Hebraica, pro plur[f]. Ornamentum aurium est †. *Monile*, Ar. *sigilla*, o'. ¶ *Inaures*, ità Ma.P. [נֶזֶם] *Monile*, Ma. monile narium, AE. in M. ¶ *Et dextralia*] Ità O. P. Ma. σφραγῖδα, o'. in F. Puto esse dextrale, & ornamentum brachiorum[h]. ¶ [כּוּמָז] *Armilla brachii* est AE. in M. F. ità V. Alius, *ornamentum muliebre circa pudenda*. Ità RS. & K. in F. *Torques*, Sa. *muranulas*, Sy. M. *subligaculum*, Mo. Ch. in F. Alius, femorale auro gemmisque redimitum. *Cingula pendula*, JT. seu *fascias bullatas*, & *earum appendices*, Ma. *Ornamentum* 10 genere reddit Ar. in BC. Erat pectoralis fascia, quâ mulieres mammas suas comprimebant, ut ità viderentur formosiores. Sic Chald. intelligit, judice Eliâ. Quod verum esse colligo ex Arab. כמז *cama*, (unde כּוּמָז *camaz*,) quod est rei laxioris collectio & compressio ut rotunda fiat[i].

26. *Sponte*, &c. [אֲשֶׁר נָשָׂא לִבָּן אֹתָנָה בְּחָכְמָה] *Quæ* (vel, *quarum*) *levavit cor eorum in sapientia*, *neverunt*, &c. V. Ma. &c. Alii sic, *in sapientia neverunt*, sic O. M. Sy. Quibus repugnat Athnach sub בְּחָכְמָה[k].

29. *Voluntaria*, [נְדָבָה] *Voluntaria munera*, Sa. simil. JT. A. *demptionem*, o'. *separationem*, Sy. *sponte*, Ar. *voluntariè*, Ch.

30, &c. *Filium Uri—implevitque—*] *Tum animo ejus indidit ut docere possit. Vocavit*, inquam, *ipsum & Aholiabum*: Sic JT. Hos versus hyperbaticè accipi oportere, docent distinctiones vers. 30. & 31. cap. cum hoc loco comparatæ[l].

34. *Dedit in corde ejus*, [וּלְהוֹרֹת נָתַן בְּלִבּוֹ] *Et ad docendum* (*ut docere possit*, Sy. JT.) *dedit in corde ipsius*, Mo. Ch. Sa. O. ירה est *descendere*, & *docere*. Qui docet, descendere facit doctrinam in corda discipulorum, Deut. 32[m]. ¶ *Ipsum*] Nempe, Besaleel, v. 30. Cætera interjecta sunt per parenthesin[n].

35. *Polymitarii*] Qui texturâ ingeniosâ varia intexit, ut fit in tapetibus Atrebatensibus, vulgò *panni d' Arras*[o]. ¶ [חֹשֵׁב] *Opus cogitatum*, scil. quod ex magna cogitatione fit, aut, *reputatum*, i. e. quod inter homines magnum reputatur[p]. *Opus excogitantis*, vel, *ingeniosi*, vel, *industrii*, Ma. Exod. 26. 1, 36[q].

CAP. XXXVI.

Eadem hic omnia sunt quæ antè dicta sunt: Nec verba nec res variant[r]. Vide c. 26. Ibi mandatum, hic executio †.

3. *Tradidit eis*, &c. [וַיִּקְחוּ מִלִּפְנֵי מֹשֶׁה וגו׳—וְהֵם הֵבִיאוּ אֵלָיו עוֹד] *Tulerunt*, vel *acceperunt*, *à facie Moseh*, (*à Mose*, o'. Ar. *è*, vel *à*, *conspectu Mosis*, Ch. *præsente Mose*,) —*& ipsi attulerunt ad eum adhuc*, Sa. Sy. Mo. P. O. Ma. simil. Tr. M. Sub. *plura*, M. *Et adhuc plebs afferebant ei*, Ar. *Qui cùm accepissent à conspectu Mosis omnem illam oblationem quam attulerant filii Isr.——tamen adhuc illi afferebant*, JT.

4. *Unde artifices*, &c. [אִישׁ אִישׁ מִמְּלַאכְתּוֹ] *Vir vir* (*quisque*, JT.) *à functione sua*, Mo. *ab* (vel *ex*, Sy.) *opere suo*, Ch. Sa. M. P. JT. A. *juxta opus suum*, o'. *secundùm speciem artis suæ*, Ar.

5. *Plus quàm necessarium est*, ità Ch. simil. Sa. Ar. [מַרְבִּים—מִדֵּי הָעֲבֹדָה] *Multiplicantes—præ sufficientia servitii*, Mo. *ultra sufficientiam ministerii*, O. *Excedit populus in offerendo*, vel, *afferendo*, Sy. M. JT. *Satis habetur operis*, Sy. *Plus satis est hujus administrationis*, JT. i. e. hujus materiæ subministratæ. Meton. adjuncti[s].

6. *Nec vir*, &c.] Fecit Moses quod sapientis erat Principis, modum imponendo rerum consecrationi[t].

7. *Oblata sufficerent*, [וְהַמְּלָאכָה הָיְתָה דַיָּם] *Et substantia erat sufficientia* (vel, *sufficiens*) *ipsorum*: i. e. materia sufficit operi[u]. *Opus fuit sufficiens eorum*, O. *Et ministeriale fuit sufficientia eorum*, vel, *satis illis*, Ma.

8. *Fecerunt—de bysso*, [שֵׁשׁ] Pro מִשֵּׁשׁ: Ellipsis præpos[y].

14. *Ad operiendum tectum tabernaculi*, [לְאֹהֶל עַל הַמִּשְׁכָּן] *Tentorio* (vel, *pro tentorio*) *super tabernaculum*, Mo. Ma. JT. M. A. Sa. P. *Ad expandendum*, vel, *extendendum*, *super tabernaculum*, Ch. Ar.

18. *Et fibulas*, &c. [וַיַּעַשׂ] *Et fecit*. Refertur ad Mosen ut architectum, licèt plures artifices operi incumberent[z].

28. *Per angulos retrò*, [לִמְקֻצְעֹת בַּיַּרְכָתָיִם] *In angulos* (*costis*, Mo.) *in lateribus*, A. Mo. Sa. *in angulis tabernaculi extremis*, Ch. *ad antas angulares*, JT. *angulo*, *in extremitatibus eorum*, Sy. *in angulis*, *à tergo ad occidentem*, Ar.

38. *Operuit auro*] Nihil præter aurum apparebat, ideo capitella hæc *aurea* dicuntur Exod. 26. At columnæ zonis tantùm, seu spiris aut emblematis, aureis circumcingebantur, & ornabantur magis quàm tegebantur, nam inter has lignum columnarum passim apparebat[a].

CAP. XXXVII.

1. Fecit] Ab hoc versu ad 25. confer cum c. 25. à v. 10. ad finem[b].

9. *Sibique mutuò & illud respicientes*, [וּפְנֵיהֶם אִישׁ אֶל־אָחִיו אֶל־הַכַּפֹּרֶת] *Et facies eorum vir ad fratrem suum*, Mo. (*unius ad alterum*, Sa. *è regione alterius*, Ch. simil. Sy. M. P. A.) *ad* (*contra*, Ch. *super*, Sy. *versùs*, JT. A.) *propitiatorium*, Mo. M. P. Supple, *directa*, P. vel, *versis faciebus*, Tr.

25. *Fecit & altare*] Hinc ad 29. confer cum cap. 30. à vers. 1. ad 6[c].

29. *Et oleum*] Vide 30. 23. & 25. 34[d]. ¶ *Thymiama*, &c. [קְטֹרֶת סַמִּים טָהוֹר] Fœm. cum masc. Sic Gen. 4. 7. חַטָּאת רֹבֵץ. Oratio sensu congrua, non voce. Sic אָבוֹת, *patres*, terminatione fœmin. & נָשִׁים, *fœminæ*, term. masc. junctum etiam cum רַבּוֹת, Jud. 8. 30[f].

CAP. XXXVIII.

1. Fecit & altare] Hinc ad vers. 8. explanata vide c. 27. 1. ad 7[f].

8. *De speculis mulierum quæ excubabant in ostio tabernaculi*. [בְּמַרְאֹת הַצֹּבְאֹת אֲשֶׁר צָבְאוּ פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד] Vox *mulierum* non est in Hebræo: sed quia צֹבְאוֹת est fœm. compulsi sunt interpretes eam addere[g]. ¶ [בְּמַרְאֹת] Vertunt, *ex speculis*; ità Ch. P. sic Caj. M. F. V. O. Ma. ב pro מ ponitur, ut alibi sæpe. Itaque hic innuit causam materialem[h]. Specula hæc ænea fuisse testatur Philo l. 3. de Vita Mosis. Idem affirmat & AE. Ut hodie ex polito chalybe, ita olim ex ære fiebant inter Gentes. Testes sunt Plinius, l. 33. c. 9. *Optima apud majores fuerant Brundusina, stanno & ære mixtis*, Vitruv. de Archit. l. 7. c. 3. Speculis concavis æneis ab Archimede hostium naves præustas refert Galen. l. 3. de Constitutionibus. Idem & Proclum fecisse docet Zonaras, Annal. 3[i]. Vel legendum, *cum speculis*. Specula conchæ affixa erant, ut sacerdotes loti respicerent ad specula, an maculæ remanerent. Concha non erat de speculis, sed ex ære[k]. Alii, *in speculis*, seu *visionibus*, mulierum: i. e. tam tersum & politum, ut in eo faciem suam videre possent. Alii, *in aspectu militantium*, &c. q. d. in prospectu omnium positum[l]. ¶ [הַצֹּבְאֹת] Reddunt, *convenientium*, P. O. K. in M. *excreentium*, Mo. *agminatim convenientium*, JT. *militantium*, Ma. *excubantium*, (*jejunantium*, sive *vigilantium*, ut quidam legunt,) o'. *quæ veniebant ut orarent*, &c. Ch. F. Alii, *choros*, seu *choreas*, *ducentium* circa Tabernaculum more & ritu Judaico. Rectiùs alii, quæ ex devotione ad

Margin notes: f V. † AE. in M. h O. i BC. 2. 9. 792. k V. l Jun. m O. n Ma. o Mr. p O. q V. r M. † Ma. s Pi. t O. u V. y BA. l. 2. 36. 17. 18. z M. a T. b Ma. c Ma. d Mo. f D. f Ma. g O. h Glas. gram. p. 667. i R. T. Ma. k O. l Ma.

Tabernaculum jejuniis, precationibus, &c. Deo militabant; quasi in statione die noctûque ibi in cellulis manentes; sicut 1 Sam. 2. 22 [m]. Non placet; cùm Tabernaculum nondum esset exstructum. Rectiùs Philo, *quæ mirâ alacritate certatim contulerant*, turmatim accurrentes ad offerendum Deo, quasi ad modum cohortium militarium [n]. ¶ *Quæ excubabant*] Nempe, per vices, ut & viri, Num. 3. 25. Vide quæ ad Luc. 2. 37 [o]. *Spretâ mundi vanitate Deo offerebant* [p]. Abdicatâ cultûs sui curâ [q]. Probabile est has fuisse primarias, & cultui externo magis deditas, quæ ea quæ habebant antea vanitatis instrumenta usibus sacris consecrabant [r].

9. *In australi plaga*, נֶגֶב תֵּימָנָה] *Meridiana ad Austrum*, V. ¶ *Cubitorum centum*, ità omnes, *nempe in longitudine*, Ar. מֵאָה בָּאַמָּה] *Centum in cubito*, Mo. Ma. *ad centum cubitorum*, Ti.

10. *Capita columnarum*, וָוֵי הָעַמּוּדִים] *Capitella*: i. e. clavi & uncini columnis infixi, unde suspendebantur pecudes offerendæ postquam excoriatæ fuerant †. Unci ad quos pecudibus cutis detrahebatur; dicti וָוִים à figura literæ ו [s].

14. *Unum tenebant latus*, אֶל־הַכָּתֵף] *Ad scapulam*, Mo. Ma. vel, *latus*, Sa. Sy. Ti. A. *ab*, vel *in*, vel *ex*, *uno latere*, Ch. JT. M. P. *introitûs*, M.

17. *Capita earum cum—cælaturis argentea*, וְצִפּוּי רָאשֵׁיהֶם כָּסֶף] *Et operimentum* (*tectum*, Mo. *operculum*, Sa. *obductio*, A. Ma. *linimenta*, Sy.) *capitum eorum*, (vel, *capitellorum*, Sy. P. vel, *epistyliorum earum* JT.) *erat argentium*, Ch. Ar. M. P.

21. *Hæc sunt instrumenta*, &c. אֵלֶּה פְקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן] *Isti sunt numeri*, L. O. Sy. (*numerata*, Cas. Ma. JT. P. *numerationes*, Ch. in Riv. *supplicationes*, M. ex Hê. *visitata*, Mo. *clavi*, Ma.) *tabernaculi*: i. e. rerum ad Tabernaculum necessariarum [t]. ¶ *Quæ enumerata sunt—in ceremoniis Levitarum*, אֲשֶׁר פֻּקַּד — עֲבֹדַת הַלְוִיִּם] *Quia numerata sunt*, &c. i. e. Nihil utensilium deerat, quia Mosch omnia numeravit, O. *Quia visitatum fuit—servitium Levitarum*, Ma. Mo. *quæ* (vel *ut*, M. A.) *enumerata sunt*, JT. Ma. Ar. P. *ministerium Levitarum*, Ti. sub. *ut esset* ministerium, &c. Tig. not. Ti. Ma. vel, *pro ministerio Levitarum*, M. A. simil. JT. P. Sa. vel, *& ministerium Levitarum*, P. *& quorum gestatio spectat ad Levitas*, Ar. Sensus est, Summa subjunctarum summarum auri, argenti & æris instituta est, supputatione factâ, per ministerium Levitarum. Præfatio est ad sequentia [u]. i. e. Hæ sunt partes & instrumenta Tabernaculi quæ numerata sunt, & numero tradita ac commissa Levitis. Hæc per anticipationem dicuntur, quod ex principio libri Numerorum intelligitur. Hîc incipit undecima Sectio, dicta פְקוּדֵי [y]. Auri pretium superavit 560450 daleros imperiales; argentum autem 920887 daleros [z]. Quæ ostendunt & quàm magnifica fuit Tabernaculi illius portatilis structura, & quanta promptitudo & alacritas populi, simúlque Divina in eum benedictio in mediis angustiis Ægyptiacis [a].

24. *Quod expensum est in opere*, simil. M. P. הֶעָשׂוּי לַמְּלָאכָה] *Factum ad opus*, Mo. JT. Ti. *quod factum est in omni opere*, Ch. *adhibitum operi*, Sy. Ar. simil. A. *quod elaboratum est pro omni opere*, Sa. ¶ *Talentorum*] Talentum erat, 1. aureum, 2. argenteum, 3. æreum. Omnia hæc æqualis erant ponderis, sed disparis pretii [b]. Talentum continebat *tria millia siclorum* [c]. Aliter non constare aiunt summam hîc traditam. At juxta alios continet *sex millia* [d].

25. *Oblatum est*, &c. וְכֶסֶף פְּקוּדֵי הָעֵדָה] *Et argentum numerationis populi*, V. vel, *numeratorum*, Ch. Sa. i. e. eorum qui in censum & numerum venerant †. Totum hunc versum omittit Vulg. quòd exstaret cap. 30. 13 [f].

26. בֶּקַע] *Dimidium sicli*, Ma. *dimidium*, Ar. Sa. *didrachma*, JT. *Siclus pro capite, nempe dimidium sicli Sanctuarii*, Sy.

28. *De mille septingentis*] Quæ supererant, &c. Non quòd hæc summa ad capita illa columnarum facienda, & auro vestienda, sufficeret; sed quòd in hoc opus fuerit contributa [g]. ¶ *Vestivit argento*, וְצִפָּה] Vox *argento* non est Hebraicè [h]. Vertunt, *& cinxit*, Sa. Mo. P. V. sub. *cælaturis argenteis*, V. *Et fecit cælaturas earum*, Ch. *induit ea fasciis*, JT. *obduxit*, Sa. vers. *texit argento*, Sy. *fecit cincturas earum*, Ti. vel, *pro eis*, M.

Marg.: [m] Ma. [n] Riv. [o] G. [p] AE. in M. F. [q] G. [r] Riv. † M. F. ex K. [s] M. G. [t] O. [u] Riv. [y] V. [z] Riv. ex Jun. [a] Riv. [b] Me. [c] Me. Ma. [d] Ma. † V. Ma. [f] Ma. [g] M. [h] Ma.

CAP. XXXIX.

1. DE *hyacintho*] Conferendum hoc caput cum cap. 28 [i].

3. *Opere*, &c.] וַיְרַקְּעוּ אֶת־פַּחֵי הַזָּהָב] *Et extenderunt*, V. O. Ma. Ch. Sa. Montan. (*continuârunt*, Ma. *attenuârunt*, Ar. *catenaverunt*, V. Sy. alii, *deduxerunt*, Ma.) *bracteas aureas*, Ch. Sa. Sy. *laminas*, &c. Ar. alii, *laqueos*, seu *retia*, O. Mo. ¶ *Et incidit*, &c. וְקִצֵּץ פְּתִילִם] Ad verb. *& incidit fila ut facerent*, i. e. ut intexerent aurum illud, vel filo illa, hyacintho †. *Et præciderunt fila ad faciendum*, O.

4. *Oras*, כְּתֵפֹת] *Latera*, V. *humerulos*, Ch. sim. Ma. Vide 28. 6. V.

6. *Sculptos—nominibus*, עַל שְׁמוֹת] *Per*, *secundùm*, vel *juxta*, *nomina*, Ch. Sa. Sy. *cum* (*pro*, M. *de*, JT.) *nominibus*, P. Ti. M. JT.

22. *Ac bysso retortâ*, מָשְׁזָר] Vox *byssi* non est in Heb. Unde quidam vertunt, *complicatum*, *internexum*, nimirum opus. Vide c. 26. 1. Hinc aliqui exponunt, *filis internexis* [k].

26. *Et mitras*, &c. וְאֶת־פַּאֲרֵי הַמִּגְבָּעֹת] *Et decora*, seu *ornamenta*, *galerorum*, (*pileorum*, Ma. Ch. *tiararum*, Ma.) i. e. galeros elegantes ac pulchros in formam galeæ [l]. Quidam Hypallagen esse volunt, *ornamenta tiararum*, pro, *tiaras ornamentorum*, i. e. ornatas. Vide 28. 40 [m]. Aliis ornamenta erant tiaris applicata [n]. Mallem sic resolvere, Ornamenta illa quæ nominantur tiaræ, ut Rom. 4. 11. *signum circumcisionis*, i. e. signum illud quod nominatur Circumcisio [o].

32. *Et obtulerunt*, &c.] Heb. *Et fecerunt secundùm omne*. Idcirco repetuntur singula, ut curam & fidelitatem Mosis omnes cernerent [p].

37. נֵרוֹת הַמַּעֲרָכָה] Vertunt, *lucernas ordinationis*, Mo. P. Ar. Ma. vel, *ordinum*, Sy. *ordinis*, i. e. ordinatas, O. *quæ ordinantur*, Ch. *ordinandas*, M. P. *ordine dispositas*, Sa. à sacerdote quotidie. Vide ad Exod. 27. 21 [q]. *Ordinarias*, Ca.

43. *Benedixit eis*] Nempe, populo offerenti [r].

Marg.: [i] Ma. † V. [k] Ma. [l] V. [m] Ma. ex Jun. [n] Ma. [o] P. [p] A. [q] A. [r] E. Riv.

CAP. XL.

2. MEnse primo, בְּיוֹם הַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן] *In die mensis primi*, Mo. *Tempore mensis primi*, JT. *In die uno*, n'. i. e. primo, A. *In primo die mensis primi*, Ar. A. Menses Judæorum Lunares erant, ut anni Solares †. *In die*, &c. Pleonasmus est, ut Exod. 39. ult. *Die mensis primi*, *die*, inquam, *primo* [s]; nempe, anni secundi ab egressu. Ratio temporis hæc est. A 15. die mensis primi, quo egressi sunt, ad Legis promulgationem effluxerunt dies 50. Indè Moses 6 diebus in monte fuit, sed extra nubem: cùm aliis mox 40 diebus jejunus intra nubem mansit cùm Deo. Tum descendens, Exod. 32. ob idololatriam populi, 36 dies impendit populo instruendo & castigando, Tabulas dolando, &c. Tum alios 40 dies jejunavit, usque ad diem 10. mensis 7. Indè ad primum mensem anni secundi erant quinque menses cum dimidio, quibus occupati erant in constructione Tabernaculi, &c [v].

4. *Ponet super eam quæ ritè præcepta sunt*, וְעָרַכְתָּ אֶת־עֶרְכּוֹ] *Et ordinabis* (*dispones*, Sa.) *ordinationem ejus*, Mo. P. *ordinem*, Ch. A. Ar. *ordines*, Sy. *juxta dispositionem suam*, M. Ti. *quæ ordinari oportet*, JT. *Propones* (*appones*, in Complut.) *propositionem ejus*, o'. i. e. panem. Vide Exod. 25. 30 †.

5. *Tabernaculi tentoris*] Sic dictum est, quòd Tabernaculum tentorio opertum, esset, ut vers. 19. & Exod. 26. 7 [x].

Marg.: † A. [s] Pi. [v] Riv. F. † A. [x] A.

13. *Vaslis*

13. *Unctio eorum in sacerdotium sempiternum*] Opus non est & posteros ungi, sufficiebat, esse ab unctis: 2 Macc. 1. 10. Excipe summos Sacerdotes, & eum qui castra comitabatur, hortator ad virtutem: Hi enim ungebantur. Desierunt hæ unctiones sub Templo secundo, (teste Josepho,) quia oleum illud primitivum, unde unctio fieri debebat, interciderat.

15. *Et erit*, &c. וְהָיְתָה לִהְיֹת לָהֶם וגו׳] *Et erit*, vel, *sic fiet*, ut sit illis hæc unctio, &c. P. simul. Mo. JT. Ti. P. *Permanebit in eis unctio*, &c. Sa. vel, *excellentia*, Sa. vers.

24. *Contra velum*] Gravis hic est quæstio, ubinam situm fuit altare hoc aureum, an intra Sanctum sanctorum, an extra illud. [Plura vide in auctore, si lubet.]

33. *Nec poterat Moses ingredi*] 1. Ob reverentiam majestatis Divinæ ibi præsentis. Non audebat præ sacro quodam horrore. 2. Quia nondum eò vocatus erat, sicut neque in montem ascendere ausus est non vocatus, Exod. 24. 16. 3. Quia nubes tam spissitudine quàm fulgore oculos perstrinxit, & aditum prohibuit. Habetur simile 1 Reg. 7.

36. *Et ignis in nocte*] Eadem nubes nocte ignescebat. ¶ *Per omnes mansiones suas*, בְּכָל מַסְעֵיהֶם] *Per omnes profectiones suas*, Ch. in F. P. Alii, *per omnes turmas*, i. e. per universa castra, F. V. *in omnibus motionibus eorum*, Ma.

SYNOPSIS
Criticorum & aliorum Commentatorum
IN
LEVITICUM.

CAP. I.

1. VOcavit, וַיִּקְרָא] Ex hac prima voce Librum vocant *Vajikra*. Hebræi vocant תּוֹרַת כֹּהֲנִים, i. e. *Legem sacerdotum*. *Et revocavit*, ο'. *Et inclamavit*, nempe foris manentem; nam non potuit ingredi, Exod. 40. 34. *Inclamavit*, supple, *Jehovah*, ex membro sequente. Confer Ose. 13. 9. *Perdidit te*, (scil. *rex*, v. 10.) *ô Israel*: & Exod. 24. 1. Docet hæc Sacrificia à Deo instituta esse. ¶ *De tabernaculo* Ex proprio domicilio, quod magnæ dignationis est: antea, *de cælo*, &c.

2. *Homo qui obtulerit*] H, pro, *Cùm quispiam privatim offerre voluit*. Sacrificia Judæis præcepta erant, 1. Ut populus in idololatriam pronus ab idolis averteretur, & in cultu unius Dei retineretur. Ut multitudine sacrificiorum onerati, eis non vacaret idolis immolare. 2. Ut typos haberent sacrificii Christi. 3. Ut admonerentur gravitatis peccatorum suorum, pro quibus mactanda essent innoxia animalia. Sacrificiorum Legis duo genera erant. 1. Pro peccato, satisfactionis specie. 2. Symbolum Divini cultûs, religionisque testificatio: idque vel, 1. vice supplicationis; vel, 2. gratiarum actionis, vel, 3. pro simplici pietatis exercitatione, ad renovandam fœderis sanctionem. Ad quod posterius membrum Holocausta & Libamenta, Oblationes, Primitiæ & Pacificæ victimæ pertinebant. Supputant Hebræi sex sacrificiorum species in hoc libro. 1. עוֹלָה, *holocaustum*: 2. מִנְחָה, *munus cibarium*: 3. חַטָּאת, *oblationem pro peccato*, (scil. graviori, quod quis sciens & prudens commisit:) 4. אָשָׁם, *oblationem pro delicto*, (seu, peccato contra præcepta negativa ex ignorantia commisso:) 5. מִלּוּאִים, *sacrificium consecrationum*, (nempe sacerdotis:) 6. זֶבַח הַשְּׁלָמִים, *sacrificium pacificorum*. Perfectum Christi sacrificium non potuit per unum vel pauca imperfecta sufficienter repræsentari, ideóque per multa figurabatur: sicut perfectio Divina, unica existens, in perfectionibus creaturarum variè & multipliciter repræsentatur. ¶ *Qui obtulerit*,] Vel, *cùm obtulerit*. ¶ *Hostiam*, קָרְבָּן] Sic dicitur, quia per illud ad Deum accedimus. Hæc vox significat quodvis munus, vel oblationem Deo factam. Hic sign. *oblationem voluntariam*, ex v. 3. Vide Deut. 23. 22. ¶ *De pecoribus*, מִן הַבְּהֵמָה] To בְּהֵמָה, absolutè positum sine חַיָּה, *generale nomen esse volunt ad feras & animalia quæ non volant, nec reptant, nec in aquis vivunt*. Pisces & serpentes excludit. Vide Gen. 1. 24. Q. vertunt, *de gressilibus*. ¶ *De bobus & ovibus*] צֹאן, *ovis*, generale nomen est, *capras* comprehendens. Vide Gen. 4. 2. Selegit sibi Dominus in sacrificium, ex animalibus terrestribus, bovem, ovem & capram; ex volucribus, columbam & turturem. Quæritur de causa. Resp. Cùm sacrificia offerantur in agnitionem summi dominii, ea maximè offerenda sunt quæ maximos præstant usus humano generi, ut ea cuncta nos ab illo accepisse fateamur. Offerri voluit quæ in communiore erant hominum usu. Videas Deum contentum esse animantibus valde parabilibus. Thomas addit, quòd idololatræ non boves & oves, sed alia, diis suis offerebant. Quod verum est de Ægyptiis, sed non de aliis. Denique, hæc maximè apta erant Christo repræsentando. Bos fortitudinem & labores Christi, Oves innocentiam, Caper peccata nostra, Columba mansuetudinem, Turtur contemplationem, significant. Populum etiam Dei aptè significant: Innocua enim erant & mitia hæc animantia.

3. *Si holocaustum*] Græcis ὁλοκαύτωμα, necnon ὁλοκάρπωμα, quòd totum esset fructus seu esca ignis præter pellem. Significabat hominem se totum debere Deo offerre in hostiam viventem. Holocausta etiam Ethnici immolabant. Xenophon de Cyro & Persis, lib. 8. Strab. de Gallis, l. 4. Plutarch. Sympos. l. 6. Probl. 8. עוֹלָה à עָלָה *ascendere*: 1. quòd totum ascenderet super altare; 2. quòd totum in fumum ascenderet & abiret. *Ascendere* usurpatur pro evanescere & absumi, ut Gen. 19. *cùm aurora ascendisset*, i. e. abrupta esset & abiisset. עָלָה, inter alia, *consumere* significat, unde & ὁλόκαυμα vocatur hoc sacrificium. ¶ *Masculum*] Utpote perfectissimum. Ægyptii quoque sacerdotes, teste Chæremone, τὰς βόας καὶ θηλείας ... (*boves fœminas respuebant*.) De avibus idem non dicitur, v. 14. Ex illis ergò fœmellæ offerri poterant. ¶ *Immaculatum*, תָּמִים] *Integrum*, seu *perfectum*, Ch. Ar. O. Ma. Vide Exod. 29. 1. & Levit. 22. 22. ¶ *Ad ostium tabernaculi*] Ad ostium atrii, seu tentorii. Sic tenebantur Ethnici sacrificare per sacerdotes, & ad publica templa. Plato de Legibus, circa finem lib. 10. Vide Levit. 17. 3, 4. ¶ *Ad placandum sibi Dominum*, ità Sy. sim. ο'. Ch. Ar. Ca. לִרְצֹנוֹ] *Ad acceptationem ejus*, A. *ut acceptus sit*, Tu. Confirmatur hæc versio ex v. 4. & ex Lev. 23. 11. ubi omnes sic exponunt. Confer Jer. 6. 20. Al. *secundùm voluntatem suam*, i. e. ultrò, non coactus: i. e. quandocunq; voluerit ad Deum accedere.

4. *Ponetque manum*] 1. Significans se victimam à sua manu & potestate in Dei jus transferre †. Sic Romani servum in libertatem asserentes eum manu tenebant, &c. & hinc *manumissio* dicta [f]. 2. Et oblationem suam esse spontaneam, seque omnia quæ in manu sua erant à Deo accepisse [g]. 3. Et se scelera sua (& pœnam iis debitam) conjicere in caput victimæ [h]. Notum illud Cælii, *Quod illorum capiti sit*, ut Græcis, *εἰς κεφαλὴν αὐτῷ*, i. e. *in caput ipsius*, genus est imprecationis, quo in alium malum retorquemus. David, *Redeat in caput ejus* [i]. Pariter Ægyptii exsecrabantur (victimarum) capita in hæc verba, ut, *si quid mali ipsis, aut Ægypto, futurum sit, id in hoc caput convertatur*. Et hinc nemo Ægyptiorum de ullius animantis capite gustabat: Herod. 2. 39 [k]. 4. Manu se conjungebat cum ea, ut ostenderet seipsum offerre se cum hostia [l]. 5. Protestabatur se dignum qui pro peccato jugularetur [m]. *Manum* dicitur pro *manus* [n]: ut exprimitur, Levit. 16. 21 [o]. & Lev. 8. 14, 18. Jonathan tamen manum dextram intelligit [p]. ¶ *Et acceptabilis*, &c. וְנִרְצָה לוֹ לְכַפֵּר עָלָיו] *Et gratum erit ei*, nempe Deo, V. Ma. vel, *ei*, i. e. pro ipso, Ma. A. Jun. Pi. *ut expietur ipse*, V. Al. *ad placandum* [vel, *reconciliandum*] *illum*, sub. *Deum*, V. כפר *expiare* hîc est *Deo aliquem commendare* [q].

5. *Immolabit*] Nempe, *sacerdos* [r], ex Exod. 29. 11 †. vel, *Levita*, ex Num. 8. 19. 2 Par. 30. 17 [s]. ¶ *Vitulum*] Quia tenerior & delicatior; & Deo optima sunt offerenda. ¶ *Sanguinem*] Quasi petentes à Deo, ut illum loco sanguinis ejus qui offerebat acciperet [t]. ¶ *Per altaris circuitum*, עַל הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב] *Super* (*ad*, ο'. vel *apud*, Ar.) *altare circum*, Mo. A. JT. simil. Ch. Sa. Sy. Notandus hic mos duplex fundendi sanguinem ad basin: 1. Immediatè ad basin; nempe, in sacrificiis pro peccato & delicto. Vide Levit. 5. 9. 2. Mediatè, cùm per altaris parietes fundebatur, indéque decurrebat ad basin, nempe, in holocaustis & pacificis [x].

6. *Detractâ pelle*] 1. Ob munditiam sacrificii [y]. 2. Quia sacrificium erat quasi cibus Dei [z], & quasi *convivium*. Hinc altare *mensa Domini*. Quæ ergò ab hominibus edi non consueverunt, debebant etiam à victimis separari; ut pellis, plumæ, vesica, &c [a]. 3. Ut significet Deo omnia nuda, *τετραχηλισμένα*, Heb. 4. 13. A collo enim incipiebat pellis detractio [b]. ¶ *Artim in frusta concident*, לִנְתָחֶיהָ] *In membra sua*, V. JT. i. e. membratim [c]: i. e. caput, adipem, intestina, & crura. Vide v. 8 [d]. Sed quia ibi *membra* à capite & intestinis distinguuntur, *membra* hîc sunt femora & armi, ut Ezec. 24. 4 †.

7. *Subjicient ignem*, וְנָתְנוּ אֵשׁ] *Dabunt* (*ponent*, M. P. Ti. Ch. Sa.) *ignem*, Mo. Sy. Ma. Ignis hic de cœlo erat, Lev. 9. 24 [f]. *Componentes ignem*, JT. q. d. Sufflabunt prunas, &c. Vide Levit. 6. 13 [g]. *Accendant ignem*, Ar. Hinc colligunt ignem communem afferendum [h].

8. *Et cuncta quæ adhærent jecori*, פֶּדֶר] Q. vertunt, *corpus*, seu *truncum corporis*: ità veteres Hebræi in F. ità V. G. Ma. Merc. in BA. quòd alioqui præcipuè ejus non erat prætermittenda mentio [i]. *Jecur*, Ar. *exta*, Ti. simil. JT. *sebum*, Ca. Al. *adipem & pinguedinem*: ità Hebræi recentiores in F. V. item K. in F. ο'. Ch. Sa. Sy. Mo. M. P. A. BA. Sic Talmudici sæpe usurpant פדר. Vocatur à פרד *separare*, per metathesin, (ut in כשב & כבש, חלש & חשל;) & significat *adipem* (non simpliciter, sed) *à carne sejunctum*, Lev. 3. 9. & 4. 35. Ut in unum collectus, & in ignem conjectus, alat flammam, quà victimæ reliquæ partes citiùs absumantur. Et idcirco (ut notant K. & RS.) adeps tegebat locum decollationis, nè sanguis diffluens flammam extingueret [k]. Per *adipem* (Hebræi illi intelligunt reticulum super hepar positum impositum fuisse loco decollationis, ad tegendum ipsum, quando caput igni imponebatur [l]. Non placet. 1. *Adeps* aliter vocatur in S. S. F. 2. In holocausto non adeps tantùm, sed totum corpus igni impositum fuit, cui etiam imponebantur crura priùs à corpore recisa, & intestina †.

9. *In holocaustum*, ità Pi. simil. Ar. M. עֹלָה] *Holocaustum* est, ο'. Ch. Sy. P. Sa. A. Pi. Rectè hoc suppletur ex v. 13. & 17 [*]. De holocaustis Judæorum vide

† Ma. L. BA. 1. 2. 34. 657. · f BA. · g F. V. · h D. Me. · i D. · k BA. ib. · l O. · m O. · n Hi. AE. Ge in D. · Pe. in V. A. · o A. · p D. · q G. · r JT. · † Pi. sic V. Me. · s A. · t Me. · x Bo. · y Me. · z Me. · a T. in v. 2. ex Bo. · b G. · c V. · d Jun. · † Pi. · f O. · g Pi. sic A. · h Ho. in A. · i Ms. · k BA. 1. 2. 45. 472. · l F. · † V. ex F. · * A.

Porphyrium 2. de Abstinentia, Eusebium in *Præparatione*. Integras interdum victimas immolari ait Servius ad 2. Georg. Holocausta erant apud Gentes, (apud Cyprios, teste Porphyr. & Ægyptios, teste Herod.) sed ea diis inferis, ut cuncta absumentibus, sacrabant. Hebræi cuncta ad unum referebant Deum, ut vitæ necisque dominum, in holocaustis; in cæteris, ut ad bonorum datorem, vitiis infestum, laude dignissimum. Ad hæc enim capita videbis sacrificia referri. Simil. Porphyr. 2. de Abstinentia. Vide Arnob. & Iamblich. & Macrob. 3. Saturn. ex Trebatio. Ritus aut ab Hebræis ad gentes alias venêre; aut, quod credibilius est, à Syris & Ægyptiis usurpati, correcti sunt ab Hebræis, & ab aliis gentibus sine ea emendatione usurpati. Mirum est quàm vetustissima sacra inter se congruant. Omnibus autem sacris Hebræorum suæ aderant formulæ laudum, precum, benedictionum [m]. ¶ *Oblatio ignita*, אִשֵּׁה] Vertunt, *igne absumptum*, JT. simil. Ti. Malim, *igne absumendum*, Pi. Alii, *sacrificium*, vel *oblatio*, sic ο'. Orig. in Nob. Sy. Ch. Ar. *ustum*, vel *ustulatum*. Vide Exod. 29. 18. V. *Ignitio*, Mo. *sacrificium ignitum*, Ma. Sa. A. simil. P. Monebat hoc peccatorem, exurendas in eu animales quasque concupiscentias, quæ ex sanguine & adipe originem ducunt [n]. *Igni comburere* Græcorum sapientibus significabat ipsas vitiorum quasi radices evellere: finxerunt enim Hydram illam, cui si ferro quis caput auferret, pro uno tria capita nascerentur; sin verò inurendo tolleret, id interiret omnino [o]. ¶ *Suavem odorem*] Loquitur humano more, quasi scil. Deus assatæ carnis nidore delectaretur [p]. ¶ רֵיחַ נִיחוֹחַ] *In odorem quietis*, Ma. O. V. i. e. gratissimum, quo placatur Dominus [q]: qui Deum peccatis provocatum quiescere faciebat [r].

10. *De pecoribus*, [הצאן] *E pecudibus*, Pi. *è grege*, JT. A. צאן & *oves* & *capras* sign. Vide Gen. 27. 9. & 38. 17 †.

11. *Sanguinem*] Vide Exod. 29. 16 [s]. ¶ *Super altare*, sic M. P. עַל יֶרֶךְ הַמִּזְבֵּחַ] *Ad* (vel *super*, O. Sy.) *latus* (vel *margines*, Sy.) *altaris*, plerique.

14. *Si de avibus — de turturibus*, &c.] Qu. Cur non de aliis avibus, gallinis, perdicibus, &c? Resp. Cæteræ aves vel sunt magis sylvestres; vel, si sunt domesticæ, vescuntur immundo nutrimento, ut gallinæ, anates, &c [v]. *E turturibus etiam magnis; quia turtur compare mortuâ non jungitur alteri: aliter columba, ideo minores tantùm aptæ* [x]. Vel, quia turtures in matura, columbæ in tenera, ætate maximè præstant [y]. *Quia verò ambæ istæ aves alia persequuntur, ideo elegit eas Deus* [z]. Turtur significat Christi castitatem, Columba, quæ felle caret, ejus dulcedinem, sive mansuetudinem [a]. Hæc est tertia species holocausti, quod erat pauperum, Levit. 12. 8. Quare Num. 7. ubi principum victimæ numerantur, nullæ memorantur aves [b]. ¶ *Holocausti oblatio*, עֹלָה קָרְבָּנוֹ] *Holocaustum, oblatio*, P. A. JT. (vel, *munus*, ο'. vel, *sacrificium*, Sy.) vel, *oblationis*, Ch. vel, *pro sacrificio*, M.

15. *Retorto ad collum capite*, &c. מָלַק] *Ungue secabit*, P. TJ. A. JT. L. Mc. *abrumpet*, M. F. V. Ch. vel, *avellet*, sub. *à reliquo corpore*, V. *Contorquebit*, Mo. Sy. Ti. *retorquebit*, ο'. Ch. *secet*, Ar. O. Non instrumento, sed digitis discerpet [c]. Bis tantùm occurrit מָלַק, hîc, & infrà 5. 8. ubi est, *emulgere sanguinem ungue secando cervicem volucris*. Caput à corpore penitus abrumpi & separari quidam volunt, alii negant [d]. ¶ *Super crepidinem altaris*, עַל קִיר] *Super* (vel *juxta*, M. Ti. vel *ad*, JT.) *parietem altaris*, [plerique;] *ad basin*, ο'. *ad latus*, A.

16. *Vesiculam*, ità ο'. & omnes Hebræi, V. F. Ch. O. Mo. M. P. A. מֻרְאָתוֹ] *Ventriculum* qui est in gutture avis †. *Ingluviem*, JT. Sa. Ca. A. מֻרְאָה dicitur à ראה *vidit*, vel, quòd prostet ad conspectum, appareat ac promineat; vel, per antiphrasin, quòd non sit videnda. Alii, à רוֹאִי (vel רְאִי, V.) *sordibus*, quòd sit sordium receptaculum [f]. ¶ *Et plumas*, vel, *cum plumis*, [plerique,] בְּנֹצָתָהּ] *Cum cibo in ventriculo*, Ch. in F. Sy. *cum sordibus*, JT. simil. RS. in F. *Cum sordibus ejus*, nempe ingluviei: nam affixum est fœmin. non autem refertur ad vocem *volucris*, quæ est masc [g]. ¶ *Ad orientalem plagam*] h. e. Longissimè à Sacrario sacratissimo [h]. Ob reverentiam majestatis Divinæ [i].

m G. · n A. · o Mar. · o Cl. · p Me. · q V. · r O. · † BA. 1. 41. 420. · s G. · v L. ad v. 10. E. · x Hisc. in D. · y BA. 1. 1. 5. 25. · z Hocuni in D. · a L. in 1. 16. · b Mc. · c M. F. V. · d Ms. · † F. V. Ms. Ti. · f Ms. · g Pi. · h Ms. V. Bo. · i Ms.

17. *Con-*

17. *Confringet*, ità Ch. ο'. יְשַׁסַּע] *Findet*, [plerique;] *secet*, Ar. *divellito*, Ca. *discerpet*, M. Ma. *lacerabit*, K. in M. ¶ *Ascellis*, בִּכְנָפָיו] *Per alas*, Ch. *inter alas*, Sy. *ab alis*, *.* Ar. *cum alis*, Mo. P. Ti. JT. A. M. O. *in alis*, Sa. Ma. i. e. *cum alis*; i. e. remanentibus ei alis: q. d. Alæ ejus nè resecantor[k]. Sic repræsentabat mortem Christi, cujus os non confringebatur[l].

CAP. II.

1. ANima] i. e. Homo. *Et anima--quum offeret*. Nominativus absolutè positus[m]. ¶ *Sacrificii*, מִנְחָה] *Muneris*, Ch. Mo. Deducunt vel ab הִגִּישׁ *adducere, offerre*; vel, potiùs, ab הֵנִיחַ *recreare, placare*[n]. Est sacrificium rerum inanimatarum[o]. Sacrificium erat cibarium[p]. Poterit dici *oblatio tritices*, nàm ex tritico plerumque fuit, Exod. 29. 2. 1 Chron. 21. 23. Ezec. 45. 13, 15[q]. Hujus sacrificii species tres erant: 1. ex farina cruda; 2. ex farina cocta; 3. ex spicis, sive granulis, primitiarum[r]. *Donum de frumento*, Aq. Institutum est hoc sacrificium, 1. pro pauperibus, nè illos offerendi facultas deficeret: 2. in panem sacerdotum: 3. ut etiam terræ frugibus Deus coleretur: 4. quia sacrificium erat quasi convivium Deo instructum; in omni ergò sacrificio erat panis, vinum, & sal, (ut patet ex Num. 15. 4, 7, 10. & hoc cap. v. 13.) ut plenum & perfectum esset convivium†. Quid Minchah, vide ad Gen. 4. 3[s]. ¶ *Simila*] Nempe pura, sine furfuribus†. ¶ *Oleum*] Quasi quoddam condimentum. Lectissima Deo offerenda[v]. ¶ *Thus*] Ut non tantùm gratus sapor, sed etiam suavis odor, adsit. Deinde, quia ex communi sensu thus Deo, eique penè soli, adoleri solet[x]. Virgil. in 6. Æneid. —*congesta cremantur Thurea dona, dapes, fuso crateres olivo.* Pontifex maximus quotidie offerebat Minchah[y].

2. *Memoriale*] Ità L. F. & plerique. i. e. Incendat id quod Deo in memoriam reducet, vel, fœdus, seu promissiones suas[z], vel, ipsum offerentem[a], ut Deus ei placaretur[b]. Vel, in memoriam, totam similam ad Deum pertinere*: &, quòd totum quod habet offerens habet à Deo[c]. ¶ אַזְכָּרָתָהּ] *Odorem*, vel *incensum*, vel *suffimentum*, ità V. Ma. vel *fragrantiam*, Ar. Non placet. זִכְרוֹ, Hos. 14. 8. (quod allegant) verti potest, Memoria Israelis non minùs grata quàm vinum Libani. Mallem vertere, *in cultum*, & *commemorationem*, seu *celebrationem, nominis Divini*: reliqua enim pars non in cultum, sed in usum sacerdotum, cedebat; sic v. 9. Vide 24. 7. ubi *thus* dicitur fore לְאַזְכָּרָה, *in celebrationem Dei*, cui adolebatur, cùm panes sacerdotibus cederent. Confirmat, quòd הִזְכִּיר est *celebrare*, 1 Chron. 16. 4. Et Psal. 38. & 70. dicuntur facti לְהַזְכִּיר, *ad commemorandum*, nempe, solum Deum esse perfugium[d].

3. *Erit Aaron*] Nempe, ad comedendum, Levit. 6. 16. Intellige de Minchah solitario, nam quod aliis sacrificiis adjunctum erat cremabatur. Vide Levit. 23. 13†. ¶ *Sanctum sanctorum*] Ideòque non comedendum nisi à sanctis, h. e. sacerdotibus[f].

4. *Coctum*] Tripliciter fiebat; vel clibano, vel sartagine, vel craticulâ[g]. ¶ מַאֲפֵה תַנּוּר] *Coctionem clibani*: per appositionem dictum[h]: Coctum in clibano[i]. *Mola, far tostum*; Festus. Plin. l. 18. c. 2. *à Numa statutum*, ait, *non esse far purum ad rem Divinam, nisi tostum*[k]. ¶ *De simila*] Supple, *facta*, JT. A. ¶ *Panes absque fermento*, חַלּוֹת מַצּוֹת] *Placentas massarum*, Ma. מַצּוֹת est substantivum, & construitur cum חַלּוֹת, non per syntaxin convenientiæ, sed regiminis, ut patet ex verbis seq. & ex Num. 6. 15. Sonat q. d. ἀζυμίαν, *infermentitatem*[l]. ¶ *Conspersos oleo*, בְּלוּלֹת] *Versatas in oleo*, V. *mixtas*, O Ma. *confusas*, vel, *perfusas*, Ma. ¶ *Oleo lita*, מְשֻׁחִים] *Uncta*, O. Mo. Non mixta, (ut placentæ[m],) sed desuper inuncta & delibuta[n]. Hæc lagana erant panes grossi, licèt parvi; placentæ verò tenues[o]. [Al. aliter.] Lagana sunt liba non crassa, sed tenuia & extenta[p].

5. *De sartagine*, [sic ferè plures,] עַל־הַמַּחֲבַת] *Super sartaginem*, V. O. Ma. עַל pro מִן, *de sartagine*[q]. Erat instrumentum frixorium, non profundum, neque concavum, sed planum, teste RS. & K[r]. Dictum à *CHABAH abscondere*, quia id quod coquitur in eo absconditur†.

6. *Minutatim*] Ut partes oleum imbibant[s].

7. *De craticula*, sic ο'. Ch. Sa. M. P. O. מַרְחֶשֶׁת] Hebræis *sartago* est, sed *profundior*[t]. Aiunt esse *patinam*, Ma. *Frixorium* vertunt Ar. Mo. A. Ti. *cacabum*, JT. *craterem perforatum*, Sy. Notant esse vas profundum, in quo propriè ebulliuntur, non friguntur[u]. *MARCHESHETH*, *sartago*, limbum habet, vel labium, nè quid decidat: at *MACHABATH*, *patina*, nullum habet limbum: ideòque massa illi *mollis*, huic *dura*, imponitur[y].

11. *Absque fermento*] Id intelligi volunt de *Minchah hac spontanea*[z]. Nam in Eucharisticis erat fermentatum, infrà 7. 13[a]: & in primitiis, 23. 17. & v. 12. hujus capitis[b]. Vide quæ ad Exod. 12. 15[c]. Azymus panis purior[d]. Fermentum corruptionem significat†, & hypocrisin[f]. ¶ *Ac mellis*] Quare? 1. Quia Gentiles adhibebant in sacrificiis, (quos Deus noluit Hebræos imitari[g]:) in sacris Mithræ, sive ἡλίου, teste Porphyrio ad Antrum Nympharum[h]. Deus mel pro impuro habuit, quòd in Dæmonum sacris ejus usus penè perpetuus fuerit. Deorum vix ullus est cui melle non sit libatum. In quinquaginta aris singulis diis erectis melle libatum notat Pausanias in Eliacis prioribus. Vide & Strab. de Persis l. 15. Frequens ejus usus in inferiis. Vide Homer. Iliad. ψ. & Odyss. κ[i]. 2. Quòd mel deliciarum symbolum erat[k]: dulcedinem & voluptatem carnis significat[l]. Mysticus sensus, displicere Deo nimias voluptates[m]. Quòd mellitis panibus delectentur pueri, non viri graves[n]. Ideo etiam cerâ contemptâ, quia mellis hospitium est, Dominus sibi accendi jussit oleum, quod de amaritudine exprimitur olivarum[o]. Mel blanditias & adulationem significat, quæ Divino cultui non intermiscenda[p]. 3. Quòd in conviviis neque homines melle utuntur[q]. 4. Quòd vim fermentati habet, ut notant quidam Hebræi[r]. 5. Quia combustum nullum emittit odorem, sed fœtorem potiùs†. Per *mel* Hebræi intelligunt omnes dulces fructus, ut sunt ficus, dactyli, &c. teste etiam RS[t]. Malè Theophrastus mel sacris Hebræorum admixtum putat; quod rectiùs Plutarchus negat[v].

12. *Primitias tantùm eorum offeretis ac munera*, קָרְבַּן רֵאשִׁית תַּקְרִיבוּ אֹתָם] Variè accipiunt. *Munus*, vel *sacrificium, primitiarum* (vel, *in oblationem*, sive *oblatione, primitiarum*, Ch. P. vel, *oblationes & primitias* Sy.) *offeretis ea*, Sa. Ch. P. ο'. Ma. (vel, *ex iis*, M. vel, *utrumque*, Ar.) *Ea*, i. e. fermentum & mel, quæ, licèt super altare non offerenda essent, tamen cum primitiis venerunt, & unà cum iis occurrunt Levit. 23. 17. 2 Chron. 31. 5[x]. *Ea*, i. e. fermentatum & mel, h. e. fructus mellei saporis[y]. Hebræi intelligunt per *mel* significari omnes dulces fructus, ut sunt ficus, dactyli, & similia: Et de his nihil comburebatur, sed duntaxat coram Domino offerebantur[z]. Alioquin per *ea* intellige unum ex eis, nempe fermentum; ut *latrones* Matt. 27. 44. pro *uno latrone*, Luc. 23. 39[a]. [Sic JT. vertunt, In *oblatione primitiarum offeretis ea fermentata*.] Alii vertunt, *eas*, nempe primitias, q. d. Tempore novarum frugum offeretis primitias. [Sic Ti. *Ex primitivis quidem* fructibus *afferetis munus*.] Hebraismus, de oblatione enim primitivarum frugum hîc loquitur, non tamen de qualibet [earum] oblatione. Fuerunt enim varia genera primitiarum frumenti: 1. Novalium, de quo Deut. 26. 2. 2. Manipuli die Paschatis offerendi, de quo infrà 23. 10. 3. Est & genus primitiarum generale, sicut & Decimarum; de quo scribitur Exod. 22. 29. & 23. 19. & Deut. 12. 17. 4. Duorum panum fermentatorum, in festo Pentecostes, infrà 23. 17. 5. Est & oblatio placentæ ex nova massa, quam oportebat quemque patremfamiliâs offerre priusquam vesceretur panibus è novo frumento confectis: de qua vide Numer. 15. 20. 6. Alia est granulorum novarum frugum, quæ nondum erant in

farinam contrita aut commolita, sed tantùm è recentibus spicis igni parumper adustis excussa. Et hujus tantùm oblationis ritus hoc loco describitur. Solebant autem confricatione manuum grana è tunicis aut paleis suis excutere. ¶ *Super altare non imponentur*] Nempe ut incendantur, quia debent quidem offerri Deo primitiæ, sed non debent adoleri, quòd cedant in cibum sacerdotum[b].

13. *Sale condies*] Quare? 1. Ut cibi sapidi sint. Sacrificia erant convivia Dei, ut dictum[c]. 2. Ut depingant Christum unicum sacrificium, qui verus ac cœlestis sal est, quo tam homines quàm eorum opera redduntur Deo, tanquam cibus sapidus, grati ac jucundi, qui propter peccatum facti sunt insulsi & insipidi; quo etiam credentes (quamvis mortui) à putrefactione conservantur, ut resurgant ad vitam, Joh. 3. 16[d]. Tradunt Ægyptios mortuos suos sale condiisse, ut durarent. Sal admonet nos resurrectionis. Apostoli dicuntur *sal* resp. ctu doctrinæ suæ, quæ sola, non ulla doctrina philosophorum, ab æterno interitu conservat †. 3. Quia sal a corruptione præservat, quæ longè abesse debet à Dei sacrificiis[f]. Carnem servat nè putrescat, vinum, nè stupescat, aut in acetum degeneret. Dictum est, *Totis corporibus nihil est utilius sale & Sole.* 4. Sal prudentiam & discretionem significat, Col. 4[g]. Nulla sacra (Ethnicis) conficiebantur sine mola salsa, ait Plin. l. 31. c. 7. Vide Serv. ad 8. Eclog. & 2. Æneid. ¶ *Sal fœderis*] Sic vocatur, 1. ob diuturnitatem. Philosophi per *salem* Animam intelligunt corporis conservatricem; Varro, Philo, Porphyrius[h]. *Sal* fœdus significat, 2 Par. 13. 5. Sal adumbrabat pacti incorruptibilitatem & firmitatem[i]. Hinc pacta inviolabilia vocantur *pacta salis*, ut Num. 18. 2 Par. 13[k]. 2. q. d. Quem adhiberi jussit Deus in omnibus oblationibus, quas populo suo ordinaverat tanquam fœdus & statutum aliquod; vel, quem velut fœdere adstringebantur adhibere, &c. Vide Ezec. 43. 24[l]. q. d. *Sal Legis hujus*, *Lex* enim *fœdus* sæpe dicitur[m].

14. *Primarum frugum*, בכורים] *Primitiarum*, Ch. V. O. *primorum* vel *præcocium*, *fructuum*, D. Ma. Pi. ut Mic. 7. 1. D. Vide Exod. 23. 16. Ma. Primitiæ ter in anno reddebantur: 1. in Paschate, de spicis virentibus; 2. in Pentecoste, de novis panibus; 3. in festo Tabernaculorum, de collectis frugibus[n]. De hoc Minchah vide quæ ad Levit. 23. 10[o]. ¶ *De spicis.* Tertia species Minchæ[p]. אביב] Vertunt, *spicam*, M. P. O. aristas *teneras*, vel *recentes*, [illegible] Sa. Mo. JT. A. Subaudi præpos. *de* spicis, & de tritico, Q. in V. ¶ *Confringes in morem farris*] Grana ex spicis illis excussa contundes, pistrino aut molà comminuens[q]. ¶ גרש כרמל] Vertunt, *spicam virentem comminutam*, Sa. (seu, *absque glumis*, Sa. vers.) *spicas frictas purgatas*, Sy. *triticum contusum spica viridis*, vel *plenæ*, Mo. O. P. A. K. & RS. in M. V. D. simil. JT. גרש à גרס *frangere*, *contundere*, V. *De spicis confractis ac teneris*, Ch. *quas profudit fertilissimus ager*, Ti. *Expulsionem frumenti*, i. e. frumentum expulsum è follibus, Q. in Ma. *Contusionem spicæ virentis*, Pi. כרמל est mons feracissimus, vel, cui adjuncta erat vallis feracissima. Hinc ponitur pro qualibet terra feraci, ut Isa. 32. 15, 16. & strictiùs, pro segete, seu frugibus, aut frumento recenti seu pingui, ut hic & infrà 23. 14[r].

CAP. III.

SI *hostia*, &c. זבח שלמים] Variè vertunt & exponunt. 1. *Hostia*, vel *sacrificium*, *pacificorum*, Vulg. ita Sa. M. P. Mo. A. Ma. G. ità Reuchlin. Caj. Merc. in Ma. simil. Sy. & Ar. Vel, *pacium*, i. e. pacis summæ, V. quòd pacem faceret inter offerentes, Deum, & sacerdotem. In eo cuique suum cuique tribuebatur †. Secùs quàm fieret in aliis sacrificiis[s]. (Similem ob causam dicitur *sacrificium* מלואים *plenitudinum*, quòd repleret voluntatem omnium; nam omnes de eo edebant[v].) Vel, quòd per ipsum pax mundo obtineretur; ita Judæi & Forsterus[x]. Vel, (quod maximè probarim,) quia pro pace & incolumitate, seu salute, offerretur, & pro aliquo beneficio obtento, vel obtinendo, à Domino, non delicti aut peccati causâ[y]. Pax Hebræis salutem & omne bonum comprehendit[z]. *Hostia salutaris*, (vel *salutis*,) [illegible] 2. *Sacrificium eucharisticum*, vel, *gratiarum actionis*, JT. Ti. Buxtorf. in Ma. vel, *retributionum*, sive *compensationum*, Forst. & Schind. in Ma. A. Oblatum volunt cùm quis Deum laudare vellet super beneficio aliquo, &c. ut si ex vinculis liberatus esset, &c. Confirmant ex Levit. 7. 11[a]. 3. Hostia *sanctitatum*, vel, *sanctificationum*, Ch. in A. Vel, quòd Deus per eam sanctificabatur[b]. vel, quòd solis mundis & sanctis licebat de ea edere[c]. Infra 7. 20[d]. 4. *Sacrificium integritatum*; quòd pro domûs integritate & incolumitate offerebatur †. Offerebatur aut pro beneficio obtento, tum vocatur *sacrificium gratiarum actionis*; vel, pro obtinendo, & tum, *sacrif. postulationis*[f]. 5. *Sacrificium [illegible]*, i. e. expiatorium, [illegible][g]. Hebræis alio nomine [illegible], i. e. *votivum*. Erant autem hæc trium generum: תודה, *ainos*, (*gratiarum actio*,) ob acceptum beneficium, voti solutio, aut meræ liberalitatis: Lev. 7. 12. De his licebat privatis qui obtulerant, eorùmque uxoribus & liberis, epulari, in signum amicitiæ cum Deo. Id in oblatione similæ non licebat, quia id inter privilegia erat sacerdotalia; nec in victimis pro peccato & delicto, nè de culpa lætarentur. Eadem de causa Pontificis victima comburitur, infrà 4. 12[h]. ¶ *Marem sive fœminam*] At in holocausto tantùm mas. Ratio differentiæ est, quòd holocaustum erat perfectius sacrificium[i]. Holocausta primariò spectabant honorem Dei, qui optima meritò vult: pacifica verò primariò spectabant utilitatem offerentium: quare hoc arbitrio offerentium relinquebatur. Erat & alia differentia: In pacificis tantùm boves, oves & capræ, offerebantur; in holocaustis præterea columbæ & turtures. Ratio est, quòd cùm hostiæ pacificæ in tres partes dividerentur, ut dictum, factà hàc triplici divisione in exiguis volucribus, præter molestiam, jejuna admodum fuisset epulatio: In holocaustis verò, cùm igni omnia absumerentur, cessabat hæc & omnis alia molestia[k].

2. *In introitu tabernaculi*] Apud altare holocaustorum[l], ad latus altaris Aquilonare[m]. Non placet. Nam, 1. introitus Tabernaculi erat à parte Orientali, Exod. 27. 16. & 28. 15. 2. Hostia pro delicto & pro peccato disertè dicitur immolanda in loco quo immolabatur holocaustum, i. e. (in loco sancto, seu parte Atrii sacratiore;) & ratio additur, cap. 14. 13. quæ non convenit hostiæ pacificæ, neque hæc immolanda dicitur in loco holocausti. Immolabatur ergò ad partem Orientalem atrii, quæ pars erat minùs sancta, (in quam altaris cineres conjiciebantur.) Holocausta & hostiæ pro peccato & delicto pacificis longè sanctiora erant, utpote quæ passim *sancta sanctorum* appellantur[n]. Ibi autem immolabatur, quia hujus pars, nempe adeps & pectusculum, debebat imponi manibus illius qui venerat oblaturus, & ab ipso Deo offerri, & ex ipsius manibus à sacerdote delumi, infrà 7. 30. Atqui non licebat laicis intrare atrium sacerdotum. Ergò ad ingressum atrii, quò accedere licitum eis erat, immolatio ista fieri debebat. Omnia autem holocausta, & etiam victimæ pro peccato, ad latus atrii *dextrum*, seu respiciens ad Aquilonem, immolabantur[o]. ¶ *Per altaris circuitum*, על המזבח] *Super altare*, i. e. supra extrema altaris. Alii, *circa*, vel *juxta*[p].

3. *Adipem qui operit vitalia*, *& quidquid pinguedinis est intrinsecùs*] De duplici loquitur adipe, sive pinguedine: nempe, 1. de eo *qui operit intestina*, quique à carne separatur, & חלב dicitur, *axungiam* appellare possumus: & 2. de eo qui adhæret intestinis, quem שמן dici volunt, carnique conjungitur. Notandum etiam est *adipem* Chaldaicè dictum תרבא *Tharba*, a *præstantia*: Et hinc optima in Scripturis veniunt appellatione *adipis*; optima *decimarum*, Num. 18. 17. & *frumenti*, Psal. 81. 16. Item potentes & divites per adipem intelliguntur[q]. Adeps interdum significat *optima*; interdum *stuporem* & *duritiem cordis*, ut Psalm. 119. 70. Actor. 28. 27. Si prius, docet

eet optima Deo offerenda esse: Si posterius, adeps in igne consumptus monet corruptionem nostram à Spiritu Dei tollendam [a]. ¶ *Vitalia*, cor & præcordia [b]; הַקֶּרֶב] Vertunt, *intestina*, Ch. Sy. JT. Mo. P. M. Sa. O. V. (i.e. exta, vitalia, V.) *ventrem*, A. Ti. ό'. ¶ *Intrinsecus*, עַל הַקֶּרֶב] *Super intestina*, Ch. Sa. Mo. P. A. *super ventrem*, Ar. ό'. *circa ventrem*, Q. in Ma. *circa* (alii, *inter*) *intestina*, M. *qui adhæret extis*, JT.

4. *Cum adipe quo teguntur ilia*, אֲשֶׁר עַל הַכְּסָלִים] [Hoc אֲשֶׁר quidam ad renes referunt.] *Qui* (i.e. renes) *sunt juxta ilia*, V. Habent ilia, secundùm Hebræos, locum prope renes, sub lumbis, pubi inservientia, sicut & renes [c]. [Alii omnes referunt ad adipem.] *Qui est super* (vel *ad*, JT.) *ilia*, Ch. Sa. M. P. Mo. O. *super omentum iliorum*, Ti. *super femora*, ό'. *super intestina*, Ar. *Latera* reddunt Onk. & Sy. λαγόνας, Aq. ψόας, partes lumborum musculosas, Sym. in BA. Hæ versiones docent veteres hîc in meris tenebris versari. Ut lux inferatur, observandum כְּסָלִים esse, 1. partes renibus proximas, ut patet ex phrasi sæpe repetita in Levit. *Renes cum adipe qui est super ipsos, qui* (inquam) *est ad* הַכְּסָלִים. 2. Partes adiposas, ex hoc loco & illo Jobi, *Adipe operuit—super* כָּסֶל. 3. Partes quæ facilè incalescunt, Psal. 38. 8. Quæ omnia in lumbos cadunt. Ex כֶּסֶל factum puto ἰξύς· nam כ & ס latent in ξ, & Lamed finale de more mutatum in *S*, ut in *Auribus*, ex חַנִּי־בַעַל, &c. Et ἰξύς & כֶּסֶל ambiguum est: utrumque puto significare, primò, *lumbum*, deinde, partes vicinas, putà *ilia*, & *ossa ilis* [d]. Monet K. conjunctionem copulativam subintelligendam juxta præpositionem עַל. Vide ad Lev. 7. 4 [e].

¶ *Et reticulum jecoris*, vel, *reticulum super jecur*, Sa. Ch. JT. Ti. A. וְהַיֹּתֶרֶת עַל הַכָּבֵד] i. e. Pinguedinem quæ instar retis hepar circumdat. Vide vers. 15 [f]. *Omentum*, Q. in V. *fibram super hepate*, Mo. *redundantiam jecoris*, Ar. *septum jecinoris*, Sy. *augmentum super jecur*, M. *residuum* (scil. adipis) *super grave*, i. e. *epar*, O. Ma. Hebræi dicunt esse rubeam carnem hepar complectentem, quæ quasi hepatis abundantia est, juxta nominis interpretationem, speciem habens pinguedinis [g]. [*Vide quæ ad* Exod. 29. 13, 22.] Illud עַל הַכָּבֵד alii vertunt, *cum jecore*; ut עַל habeat vim τοῦ עִם, & innuatur quòd parum de hepate unà cum reticulo auferre debeat sacerdos [h]. *Fibram cum jecore* habent P. O.

5. *In holocaustum*, sic Ch. עַל הָעֹלָה] *Cum holocausto*, Sa. P. A. *secundùm holocaustum*, Pi. *pro ratione holocausti*, JT. *super holocaustum*, M. F. Sy. Ti. ό'. V. O. Ma. Interpretantur, unà cum holocausto, sub. præcedente, quia sine illo non fiebant alia sacrificia; vel, *post holocaustum*, nempe, juge illud quod quotidie offerebatur: ut innuat holocaustum illud juge omnia alia sacrificia antecedere debere [i].

9. *Caudam*, אַלְיָה] Ab אָלָה *exsecrari*, quòd sit pars quodammodo exsecrabilis [k]. Hæc *ossa penita* Festo [l]. Signatè jubet caudam offerri, quòd Syriæ & Arabiæ ovibus ingentes essent caudæ, nempe *cubitales*. Testantur Arist. Hist. animal. 8. 28. (aliàs 33.) Plin. 8. 48. Herod. l. 3. cap. 113. & ex eo Ælianus de Animalibus, 10. 4. Et Ludovicus Romanus, in Peregrinationibus suis, author est, se in Arabia vidisse verveces quorum caudæ essent 44 (& plerumque 11) librarum †. Vide etiam Golium in Lexico, pag. 1723. & Paulum Venetum, l. 1. c. 22. & Busbequium Epist. 1. & Olearium, Muscovitici & Persici itineris l. 5. p. 548. ubi harum ovium meminit tanquam in Syria, &c. vulgarium. Non est ergò quòd miretur aliquis Mosen de ovilla cauda tam solicitum esse, quæ apud nos nè teruncium valet [m]. *Caudam agni*, non *bovis*, aut *capræ*, adoleri voluit; quòd in agno vel ove sit plena pinguedinis & delicatissima, qualia Deus sibi adoleri vult [n]. ¶ *Caudam totam*] Sic תְּמִימָה alibi sign. *totam*, vel *perfectam*; Levit. 23. 15. Ezec. 15. 5. Male ergò Græci reddunt, *immaculatam* [o]. ¶ לְעֻמַּת הֶעָצֶה] *E regione* (vel, *juxta*, Sa. A. vel, *contra*, Ch. vel, *ad conjunctionem*, Ma.) *dorsi*, O. M. A. vel, *spinæ dorsi*, Mo. P. V. Di. Ma. vel potiùs, *clausura dorsi*, O. vel, *arboris dorsi*, Ma. עָצֶה *dorsum*, vel *spina dorsi*. Sic dicitur vel à יָעַץ *consulere*, quòd ibi *renes*, sedes consiliorum dicti [p]; vel à עֵץ, i. e. *arbor*, quòd arboris signram referat [q]; vel, quasi costrum & totius trunci clausura [r], à עָצָה *claudere* [s], quod semel in Hebræis significat, nempe Prov. 16. 30. sæpe autem apud Æthiopicum N. Test. Interpretem, ut Matt. cap. 6. v. 6. & 23. 14 [t]. Illic debuit cauda abscindi è regione renum [u]. *Ad orthopygium*, sic JT. Sa. vers. Intelligitur extremitas spinæ dorsi [v]. Sed scribendum *orropygium*, est enim illa pars quæ est inter ὄῤῥον, i. e. *sacri ossis extremum*, & πυγὴν, i. e. *nates* seu *clunes* [w]. Verbum עָצָה est ἅπαξ λεγόμενον, unde variè reddunt. Hieron. *renes*, Sy. *dorsi crepidinem*, (at ego *lumbos* expono,) Sa. *vertebram*. Potiùs verterem, *coccygem*, cum Arabe Parisiis edito. Et hoc voluerunt K. & Sa. Nam, 1. constat partem hanc esse caudæ proximam, quod de *lumbis*, vel *renibus*, vel *dorso* &c. dici non potest. 2. *Coccygem* sign. Arabicum עצעץ, (quod idem est cum עָצָה, à quo differt tantùm radicalium geminatione,) ut constat ex descriptione ejus in Avicenna, lib. 1. Fen. 1. Doct. 5. Sum. 1. cap. 12. collata cum Galeni descriptione, lib. de Ossibus [x]. Quæ autem hîc non jubentur adoleri, ea cedebant sacerdoti, infrà 7. 31. Sic apud Græcos, Νόμος ἦν, τὰ ὑπολειπόμενα τῆς θυσίας τὸν ἱερέα λαμβάνειν, ait Scholiastes ad Plutum, (*Lex erat, partes sacrificii relictas sacerdoti cedere:*) mox, τὸ δέρμα καὶ τὰ κῶλα, (*pellis & membra*, seu *artus*:) quas idem Scholiastes ad Pacem vocat ἀπαρχάς. Apud Hebræos cedebant sacerdoti, de capite, maxilla, de pedibus, armus dexter, de corpore, stomachus. Ea redimere non licebat. Significant sacrandos Deo sermones, actus, appetitus †.

16. *Adolebit*] Mysticus sensus est, Interimendas in Dei honorem cupidines, quarum instrumenta adeps, renes, jecur [y].

16, 17. *Omnis adeps Domini erit*, &c.—*nec adipem comedetis*] Qu. 1. Cur adeps prohibitus? Resp. 1. Quia idololatræ *de victimis comedebant adipes*, ut dictum est Deut. 32 [z]. 2. Ad protestandum à Deo nobis esse & vitam, & omnis boni sufficientiam; adeps autem abundantiam nutrimenti demonstrat. 3. Ut doceat nos lasciviam fugere [a]. 4. Quia adeps aptissimus ad comburendum in altari [b]. 5. Adeps est optima hostiæ portio: hunc ergò Deo cedere par erat [c]. Qu. 2. Quinam adeps erat prohibitus? num omnis? Resp. Non is qui carni adhæret, & ei immixtus est, sed qui seorsim in intestinis consertus & condensatus est [d]. *Omnis* ergò *adeps* hoc loco referri debet ad superiora, q. d. omnis adeps supradictus [e]. Adeps hîc non quodvis pingue, sed musculorum extremitatibus aut membranis hærens; qui frigore concretus durus & fragilis est [f]. Qu. 3. Quorum adeps prohibitus erat? Resp. Plerique restringunt ad animalia immolatitia, ad adipem scil. bovis, ovis, & capræ [g]. Quidam etiam ad ea quæ actu immolabantur. Id inferunt ex cap. 7. 25 †. Non placet Bo. T. La. Illud cap. 7. 25. *qui offerri debet*, explicandum est per modum potentialem, quomodo futurum Hebræum sæpe accipitur, ut significet, *qui offerri potest*, vel *solet* [h]. Intellige ergò adipem hostiæ immolatæ, aut quæ poterat immolari [i]. Frustrà adderetur, *in omnibus habitaculis*, si tantùm adeps victimæ immolatæ in Templo esset futurus Dei [k]. Alii volunt esum adipis non minùs quàm sanguinis in universum prohibitum fuisse: & ita accipiunt moderni Judæi [l]. Contrà, 1. In Deut. 12. caprum venatione poterat comedi absque esu duntaxat sanguinis: Ergò adipis esus concessus est. (Quanquam dici posset, pari jure sequi, quia Deut. 12. dicitur de immolatitiis, *Sicut comeditur capra & cervus*, *ità vesceris eis*, absque esu duntaxat sanguinis, etiam adipem immolatitiorum posse comedi.) 2. Infrà c. 7. dicitur, *Adipem ovis & bovis & capræ non comedetis*: Ergò aliorum adipes videntur concessi ad esum [m]. 3. Quid ergò fieret de adipe mundorum in domibus suis mactatorum, siquidem nec edere poterant, nec gentibus vendere? Num canibus vel porcis projiciendus erat [n]? Poterant comedere adipem capræ, cervi, &c. ut patebit c. 7. Judæi tamen, ut exactiùs hanc legem servarent, omni adipe abstinebant [o].

[a] A. [b] Mo. [c] F. ex M. [d] BA. 1. 2. 41. 506, &c. [e] M. [f] Mo. [g] F. V. [h] Vat. P. sic K. in F. [i] Ità RS. in F. [k] O. [l] G. † Ma. [m] BA. 1. 2. 41. 495. [n] Bo. [o] BA. D. [p] F. [q] Pi. [r] Di. [s] O. Di. [t] Di. [u] M. [v] Pi. ità K. in BA. [w] Pi. [x] BA. 1. 2. 45. 497. † O. [y] O. [z] L. E. [a] E. [b] Mo. [c] Bo. [d] T. Mo. La. Bo. Maimonid. in BA. p. 471. [e] Bo. [f] Jun. [g] L. Ità A. E. T. La. & Joan. T. & Ma. † Ità Ma. Aug. in Wil. [h] Bo. [i] La. [k] Bo. [l] L. Wil. [m] L. [n] Wil. [o] La.

CAP. IV.

HIC & in sequentibus differitur *de peccato*, & *delicto*; & *de hostia pro peccato*, & *hostia pro delicto*. Qu. Quid inter ea interest? In hoc omnes hærent [a]. Quibusdam, *Peccatum* est culpa commissionis; *Delictum*, culpa omissionis [b]. Hebræis, *Peccatum* est contra præcepta affirmativa; *Delictum*, contra negativa. Verùm dico, *peccatum*, cùm à delicto distinguitur, (sæpe enim pro eodem accipiuntur, ut patet c. 4. 5. 6.) esse illud quod prudenter & scienter committitur, *delictum*, quod ignoranter fit, (putà, per imprudentiam, oblivionem, vel etiam inscientiam, maximè juris) Sic Procopius hîc, & Hieron. in Ezechiel. 40. 39. & o'. ibid. *delictum* vertunt, ἄγνοιαν, *ignorantiam*, alibi, πλημμέλειαν, *negligentiam* [c]. Obj. Hostia pro culpa Pontificis & populi (quæ *ignorantia* vocatur Levit. 4. 2, 3, 13.) *peccatum* dicitur. Resp. Hoc fit ut ostendat gravitatem peccati ignorantiæ in talibus [d]. [Al. aliter.] Dicerem, *peccatum* esse quod *per ignorantiam* committitur, *delictum*, quod *scienter*. Ità Sigon. lib. 4. de Rep. Heb. c. 7. & Josephus Antiq. 3. 10. & Philo lib. *de Victimis*. *Peccatum* tunc incipit vocari *delictum*, cùm homo intelligit peccatum suum, vers. 13, 22, 27. ut notant P. O. & ante eos K. Hoc tamen non est universè verum, cùm inter *peccata* ponuntur quæ *scienter* commissa sunt, Levit. 5. 1, &c. & inter *delicta*, quæ *ignoranter*, Levit. 5. 14. Dicerem ergò *peccata* dici, quæ vel ex genere suo, vel ex circumstantiis, *minora* sunt; v. g. quæ ignoranter admissa, & quæ in proximum, &c. *delicta*, quæ *majora* vel ex genere suo, vel ex circumstantia, quæ circa Deum & res Divinas peccantur. Hinc ad *delicta* expianda requiritur melior victima, nempe aries masculus; cùm *peccata* expientur caprâ vel agnâ. Et hoc etiam Philo sensisse videtur, qui ait peccatum circa res Divinas ignoranter & involuntariè commissum à Lege æquari peccato in hominem voluntario. Hæc mihi ita perspicua videntur, ut nullus sit dubitandi locus †.

2. *Per ignorantiam*, ità M. F. A. Mo. Ch. Aq. in G. בִּשְׁגָגָה] *Per ignorantiam*, sive legis & juris, sive facti [f]: eámque crassam & culpabilem [g]. De tali peccato intelligendum videtur, ex v. 13. &, quia peccata sponte facta à magistratu puniebantur [h]. LXX minùs propriè, ἀκουσίως, (*involuntariè*.) Est quidem omne ἐξ ἀγνοίας ἀκούσιον, at non contrà [i]. Al. *per errorem*: ità Sa. Sy. Ar. Ti. JT. P. O. A. i. e. errando, seu declinando à legibus Divinis. שגג videtur significare *errorem* potiùs quàm *ignorantiam*, Gen. 43. Deut. 27. Ezec. 34 [k]. Cùm quis peccaverit errore vel ignorantiâ. Significat peccatum in quod incogitantiâ, imprudentiâ & errore (impellente, scilicet, affectuum mole ac impetu,) animus perplexus præcipitatur, quò minùs rationis ac spiritûs judicium audiat [l]. *In inconsideratione*, Ma. A. vel, *ex oblivione*, A. ¶ *Et de universis*, מִכֹּל] Subaudiendum nonnihil: *in aliquo ex omnibus*, V. ¶ *De mandatis*] [Ità plerique.] i. e. Mandato aliquo prohibitis. Ut Hebræis actus sæpe ponitur pro objecto, amor pro re amata: ità lex, pro re quæ lege vetatur [m]. *Ex interdictis*: sic vertunt Sy. Ar. Ti. מִצְוֹת, *præceptum*, hîc valet interdictum, per synecdochen generis. Et sic צִוָּה accipitur pro *vetare*, Deut. 4. 23 [n]. ¶ *Quæ præcepit ut non fierent*, sic A. אֲשֶׁר לֹא תֵעָשֶׂינָה] Ad verb. *quæ non fient*, V. La. Mo. *quæ fieri non decent*, Cb. vel, *non debebunt*, Ti. *quæ non facienda sunt*, Sa. Sy. Ma. Idem loquendi genus v. 13, 22, 27 [o]. *Peccatis quæ non sunt facienda*, JT. Glass. Latet hæc vox חַטָּאת, *peccatis*, in præcedenti verbo יֶחֱטָא. Est ellipsis vocis ex voce conjugatâ eruendæ. Sic Num. 11. 14. *Non possum ferre populi hujus*, scil. *onus*. Deest מַשָּׂא *onus*, quod in verbo נְשֹׂא, *portare*, latet. Psal. 76. 12. *Vovete & reddite Jehovæ*, scil. *vota*; quæ vox in verbo *vovete* latet [p]. Contra præcepta vetantia, vel negativa [q], quæ לֹא תַעֲשֶׂה Hebræis. Nam si quid per errorem merum omissum esset eorum quæ jubentur, id adhuc impleri potest [r]. Præcepta Dei, juxta Hebræos, duplicia sunt. 1. *Affirmativa*, מִצְוֹת עֲשֵׂה. Hæc tot faciunt quot sunt membra in corpore humano, nempe 248. 2. *Negativa*, מִצְוֹת לֹא תַעֲשֶׂה. Horum tot constituunt quot sunt dies anni, h. e. 365. Summam omnium præceptorum vocant מִצְוֹת תַּרְיַ״ג *Thariag*, quia ea voce omnium numerus (nempe 613) continetur †. Hin. etiam ponuntur duo ordines peccatorum, *Omissionis*, & *Commissionis*: Ad quæ expianda, duo genera sacrificiorum instituta sunt, unum pro *peccato*, alterum pro *delicto* [t]. Alii exponunt de omnibus mandatis [v]; naturalibus, ceremonialibus, judicialibus [u]. Hîc deest enunciati instituti consequens, nempe, sententia hæc, *Tunc offerto*, &c [y].

3. *Si sacerdos qui unctus*] Nempe summus, sive Pontifex [a]. Is enim solus unctus est solenni unctione [a]. Reliqui tantùm quadam commistione aspergebantur [b]. Hujus mentio fit, quia ejus peccatum, ob personæ dignitatem, erat maximum [c]. ¶ *Delinquere faciens populum*, יֶחֱטָא לְאַשְׁמַת הָעָם] Variant. 1. *Secundùm*, vel *ad*, *delictum populi*, Onk. in F. Mo. M. P. Ti. O. simil. Sy. i. e. admittendo tale delictum quale plebs admittere solet [d]: cùm cæteris circumspectior esse debuit †. Potuit sacerdos peccare dupliciter: 1. in his quæ ad sacerdotium pertinebant, v. g. si *immundus ministraret*, &c. 2. in his quæ erant ei cum populo communia, ut *superbiâ*, &c. Potuit etiam sacerdos immunditiam aliquam contrahere, quemadmodum aliquis de populo pollui solet [f]. Ad verb. *in delicto populi*, V. *in piaculo populi*, Ma. 2. *In delictum populi*, i. e. faciendo delinquere populum [g]. Suo peccato illi quoque occasionem peccandi præbet [h]. *In*, vel *ad*, *reatum populi*, JT. Pi. Sa. i. e. inducens eos in reatum [i], sive errorem [k]. Vel doctrinâ suâ [l]. Qui ignorans docet populum aliquid licitum esse quod illicitum est [m]. Vel exemplo [n]. Vide 1 Par. 21. 3 [o]. 3. *In populi noxiam*, Ca. vel *præjudicium*, M. (cùm illius mediator esse debeat [p].) i. e. Cujus delicto etiam populus teneatur, ut Achanis & Davidis peccatum toti populo nocuit [q]. 4. *Propter delictum populi*, i. e. Si culpâ sacerdotis peccaverit populus [r]. 5. *Si peccaverit dum offeret oblationem delicti pro populo non secundùm ritum* †. ¶ *Pro peccato*, ità Ch. O. P. Sa. o'. *pro peccato suo*, Sy. עַל חַטָּאתוֹ] *In peccatum*, i. e. hostiam pro peccato. Vide Exod. 29. 14. & Lev. 26. 25 [t]. ¶ *Vitulum*] In gravibus peccatis levis victima, nè sumptus magnus impetrâsse veniam crederetur: Quam opinionem in Græcia Plato reprehendit. Confer quod infrà 9. 8 [v].

6. *Asperges septies*] Ad denotandam perfectam expiationem [u] per sanguinem Christi, & ut doceat peccata nostra indigere plurimâ purgatione [y]. Videtur hic numerus à Deo probatus præ cæteris; *septimus, dierum, & annorum*. Vocatur *numerus plenitudinis*, & *perfectionis*: item *numerus mysticus*. Sunt septem dies partûs, & luctûs, & immunditiæ: *septem columnæ*, Prov. 9. 1. & *pastores*, Mich. 5. 4. & *oculi Domini*, Zach. 4. 10 [z]. Observârunt hoc & Ethnici. Apuleius de Asino aureo lib. 11. *Ad meipsum purificandum septies caput lavo: Hic enim numerus secundùm Pythagoram in religione aptissimus est* [a]. [Plura exempla videsis in Auctore.] Vel *septem*, i. e. pluribus, vicibus, V. ¶ *Contra velum*, ità o'. Ch. אֶת פְּנֵי פָּרֹכֶת] *Ante* (*versùs*, Sy.) *velum*, M. P. Ti. JT. O. A. Non velum primum in aditu, sed illud quod dividit Sanctum sanctorum à Sancto [b]. Hoc enim *Parocheth* passim vocatur, Exod. 26. 36. 40. & Levit. 16. cùm aliud *Masach* dicitur [c]. [Conjungit hæc Sa. cùm præcedenti voce—*asperget anteriora veli*.]

7. *Omnem reliquum sanguinem*, וְאֵת כָּל־דַּם] Vox *reliquum* non est in Heb. sed eam subaudiendam esse liquet ex oratione integra, quæ habetur infrà 5. 9 [d]. Sic infrà v. 18, 25, 30, 34 †.

12. *Efferet extra castra*] Hujus ceremoniæ causa literalis erat, 1. ad excitandum ingens peccati odium & horrorem: Peccatum enim & peccator sic eremandi essent. 2. Tacita erat oratio, ut peccata sua, quasi extra castra efferrentur, cremarentur & abolerentur †. Causa ejus allegorica erat, quòd Christus *extra castra*, i. e. portam urbis, torquendus erat, Heb. 13. 12 [f]. Alia causa erat, quia de hostia pro

peccato

[a] Bo. [b] Idem Aug. & Greg. & L. & To. in La. ad Levit. 7. 1. [c] La. sic E. & Me. ad Lev. 7. 1. [d] La. ad Levit. 7. 1. † Bo. [f] Me. & E. [g] Me. [h] O. [i] G. [k] O. [l] V. ex M. [m] Caj. in La. [n] Pi. [o] G. [p] Gl. f. gram. lib. 4. tr. 2. c. 2. obs. 5. 7. 13. [q] G. F. V. O. He. in L. [r] G. † F. O. [t] F. [v] Idem La. [u] Me. [y] Me. [a] Idem L. P. V. Ch. o'. T. in C. All. in D. [b] F. T. [c] L. [d] La. [d] V. † M. [f] O. [g] V. [h] Idem Me. L. [i] Me. [k] G. [l] E. in F. [m] G. V. Me. [n] He. in L. [o] G. V. Me. [p] G. [q] M. [r] Ca. [s] V. † TJ. in Bo. [t] Mi. ad M. Ti. Ar. A. P. [v] G. [u] L. La. [y] A. [z] D. [a] A. [b] Me. L. V. [c] Me. [d] M. ex V. † Me. † La. Me. [f] La.

peccato nemo participabat nisi sacerdos, neque (hoc loco ipse sacerdos, quia hostia erat pro ipsius peccato. Ergò tota consumenda erat[g].

13. *Si omnis turba,* עדת *Congregatio*, vel *cœtus*, [ità ferè omnes:] *synagoga*, o'. P. Si totus populus, aut maxima ejus pars[h]. Nota eandem hostiam esse in peccato *Pontificis* & *populi*[i]. Quia Pontifex erat persona communis,& princeps populi[k]. Indicium hoc erat, *ἵνα ἴδῃς μείζω τὰ ἐξάγισμα, τουτο χαλεπωτέρα τὸ ἁμάρτημα ... ἁμαρτάνων* (*quò dignitas peccantis illustrior, eò pœna gravior,*) Chrysan Psal.6[l]. Alii exponunt de Judicibus Sanhedrim, qui totum populum repræsentabant; (sicut illud, *Dic Ecclesiæ*, quidam enarrant de cœtu ecclesiastico[m].) Nam si *cœtus* hîc sint omnes Israelitæ, quinam vers. 27. *populus terræ*[n]? Græci, *συναγωγή*, populus omnis dum is congregari solebat. Ejus locum implevit postea Senatus 70 virûm, ac propterea hâc lege tenetur. Excusatur autem error in Synedrio, quia neminem alium ducem habet quem sequatur, in singulis autem non, quia acquiescere debent judicio Synedrii, pacis causâ, Deut. 17. 8. Quia verò in Pontificem maximum & Senatum non putantur cadere posse peccata graviora, ideo sola pro illis expiatio fit ignorantiæ[o]. ¶ *Ignoraverit*, ישגו] *Erraverint.* Concordia est in sensu, non in voce[p]. Ut in illis, *Turba ruunt*; *Pars in frusta secant*[q].

14. *Peccatum suum,* אשר חטאו עליה] *Quod peccaverunt super ipsum*, V. Ma. i. e. contra ipsum præceptum[r]. *In quo peccaverunt*, V. Ch. Sy. M. *Peccatum quod perpetraverunt*, Sa. Ar. vel, *quod peccaverunt*, V. Ma. *ipsum peccatum*, Ma. Sic vers. 23. Ma. & Thren. 1. 8. D.

17. *De sanguine,* מן הדם] *In sanguine.* מ pro ב[†].

21. *Quia est pro peccato multitudinis*] q. d. Si hæc victima oblata fuisset pro Principe aut privata persona, non cremaretur extra castra, sed, de more, in altari holocaustorum: rursum, non inferretur ejus sanguis in Tabernaculum, ut eo aspergeretur altare thymiamatis. Hæc enim duo tantùm fiebant in peccato Pontificis & totius populi. Vide v. 12[s].

22. *Si peccaverit*, sic o'. Ch. Sy. Ar. P. Ti. אשר יחטא] *Quòd si errabit*, Ma. *Quum*, vel *quando*, *peccaverit*, Sa. JT. M. Pi. A. אשר pro כאשר[v]. ¶ *Princeps*, נשיא] *Elevatus* dignitate, ut patet Num. 1. 4. & 7. 2[x]. Sic vocant magnum quemque virum. Unde Onk. vertit, רבא *magnum*, vel *dominum*. *Princeps* hîc vocatur dux, caput & primus in familia, aut tribu, aut exercitu[y]. *ὁ ἄρχων* · unus. Rex, Interrex, vel Ethnarcha: in bello putà, ubi Synedrii consulendi non est copia[a].

23. *Et postea intellexerit*, sim. Ar. או הודע אליו חטאתו] [Variè reddunt τὸ או, per *si*, sive *&*, sive *vel*, sive *ubi*.] 1. *Si* cognoverit, &c. ità Ch. Sy. Ti. Ma. F. V. 2. *Et fecerit — & innotuerit*, &c. V. ex F. o'. Glass. Conjunctio disjunctiva, *aut*, non semper separandi, sed sæpius distinguendi, imò & conjungendi, vim habet[b]. 3. *Vel innotuerit sibi peccatum.* [Sic ferè, Sa. Mo. P.] h. e. *Recordatur hoc à semetipso, vel alii notum fecerint ei*[c]. 4. *Ubi innotuerit*, Ca. simil. JT. הודע quidam activè exponunt, *Si cognoverit à seipso*, vel, *si alius indicaverit*[d]. *Si indicaverit ei* quispiam, P. Alii passive, pro נודע *notum factum est*[†]. [Ità plerique.] ¶ *Offeret*, sic V. והביא] Vel, *afferet*, vel, *inferet*, aut *adducet*, V.

24. *Holocaustum*] Scil. juge, de quo Exod. 29. 38. Per excellentiam sic vocatur. Infrà 33[f]. ¶ *Quia pro peccato est*] i. e. Victima pro peccato. Potest hæc ratio esse, vel, 1. sequentium: q. d. Quia *peccatum* est, ideirco hi ritus servabuntur, *Tinges*, &c. Sic ר hic (ut alibi) reddendum per *enim*, *ideirco*, *itaque*, &c. Vel, 2. præcedentium: q. d. Hostia pro peccato est, ergò immolanda in loco holocaustorum, &c. Confer Levit. 6. 25. & 7. 1, 2. Ad differentiam pacificorum, quæ alibi immolabantur, nempe, in anteriore atrii parte[g].

26. *Et dimittetur ei*] Scil. pro devotione & oratione sacerdotis & offerentis, quæ fiebant in fide Christi venturi: non autem dimittebatur virtute ipsius sacrificii[h]. Sacerdos oratione suâ à Deo obtinebit ut illi peccatum condonetur[i]. Alii sic, *dimittet*, i. e. non puniet in hac vita[k]. *Peccatum dimitti* apud Judæos erat, non imputari ad pœnam[l]. Videtur tamùm intelligi remissio, seu expiatio, legalis, quia nulla hîc mentio veræ pœnitentiæ[m].

27. *Si anima*] i. e. Si homo; quia peccati culpa (& labes, teste Ge.) potissimùm in anima[n]. ¶ *De populo terræ*] i. e. *Plebeius*, *vulgaris*, Mc. F. Illiteratum Judæi vocant עם הארץ[o].

28. *Capram,* שעירת] *Hircam caprarum*, M. D. Non marem, quia populus erat principe vilior & inferior[p].

35. *Cremabit*] Heb. *adolebit eos*, nempe *adipes*. Pronomen plurale refertur ad nomen singulare ratione sensûs, nam adeps ille erat varius, ut patet ex v. 8, 9[q]. ¶ *In incensum*, &c. על אשי יהוה] *Super oblationes* (*ignitiones*, Mo. *sacrificia ignita*, Ma.) *Domini*, Ch. Sy. F. simil. Ar. *super holocaustum*, o'. i. e. una cum aliis oblationibus, quo, scilicet, tempore & alia incensa adoleri solent. Vel sic; *post* (non, *ante*) incensum illud quod quotidie offerri solebat[r]. Alii, *secundùm ignes*. Q in Ma. i. e. *prout igne consumenda adolentur Jehova*[†]. Alii, *in sacrificium ignitum*, Sa. P. simil. M. Ti. ut sint holocausta. Nam sacrificiis pro peccato semper adjungebantur holocausta, sive partes ejusdem sacrificii ad holocaustum adhiberentur exceptæ, sive aliud quid in holocaustum offerretur. Sic suprà 3. 5. & infrà 5. 12[s]. Alii, *super incensa Domini*; i. e. ultra, præter holocausta[v].

CAP. V.

HOC capite & initio sequentis agitur de quibusdam casibus circa peccata aliena; nè quis putet propria duntaxat esse sacrificio expianda[a].

1. *Si peccaverit,* תחטא] Peccatum חטא, *culpa*, in omittendo; אשם, *delictum*, in committendo. Quod dolo fit est פשע. Tenebatur autem hâc lege etiam qui dubitabat an peccâsset. In dubiis enim sumenda pars tutior: neque nocet abundans cautio[b]. ¶ *Et*] ו ponitur pro *id est*[c]: declarat enim quodnam sit peccatum hoc[d]. Conjunctio vim habet exempli, & bene redderetur per *putà*. Nam judex, si crimen vidisset, judicatu abstinebat, ut testimonium diceret[†]. ¶ *Vocem jurantis*, אלה] *Adjurantis*, Ch. in V. o'. in A. doctores Hebræi in F. A. L. E. O. T. M. G. vel, *adjurationis*, Ma. Vide Prov. 29. 24. & quæ ad Matt. 26. 63. ubi latè hac de re[*]. Vide Jud. 17. 2. 1 Reg. 8. 31. 1 Thess. 5. 27[f]. Per *jurantem* plerique hîc intelligunt Judicem adjurantem[g]. Non placet. 1. Quia adjunctæ leges omnes de peccante per ignorantiam & de privatis peccatis loquuntur, communisque omnibus imperatur oblatio. 2. Quia falsitatis illius cùm in judicio tum extra judicium pronunciatæ lex ponitur c. 6. 1, &c[h]. Alii sic, *Qui audiverit vocem blasphemiæ*, JT. vel, *exsecrationis*, Ti. Pi. item *imprecationis*; Meton. subjecti: Nam qui alteri ex cupiditate vindictæ imprecatur, nomen Dei profanat, atque ità Deum blasphemat. Exemplum vide cap. 24. 10. Videtur agere de correctione proximi (ut cap. 19. 17.) blasphemantis[i]. Qui audit alium exsecrantem, maledicentem, & abutentem nomine Dei[k]. Alii vertunt, *exsecrantis*, hoc sensu; Qui viderit aliquem facere iniquitatem quam audivit in Lege exsecrationi seu maledictioni obnoxiam esse, ut, *transferre terminos*, &c[l]. Al. *juramenti*, Sy. Ar. M. P. O. Alii sic; Si audiverit aliquem juramento aliquid confirmantem vel promittentem[m]. Alii sic; Qui audiverit aliquem pejerantem[n]. ¶ *Testisque*, &c. והוא עד] *Et ipse sit testis*, i. e. testificari possit[o], vocatus in testem[p]. ¶ *Aut vidit*] i. e. Audiverit, dum eum aspiceret[q]. ¶ *Aut conscius est*, או ידע] *Aut scivit*, Ma. vel, *agnoverit*, i. e. aliâ ratione rem perspectam habuerit[r]. ¶ *Nisi indicaverit*] Nempe, *Judici* requirenti[†]. [Ità plerique.] Si quis monitus verum suppresserit[s], seu metu, seu amore,

amore [v], seu odio [x]. Alii, si *non indicet* ei qui peccavit [fraternè cum admonendo [y]. ¶ *Iniquitatem*] i.e. Pœnam [z]. Dabit pœnas apud Deum, etiamsi lateat homines [a]. Alii, Culpæ & pœnæ reus erit [b].

2. *Anima quæ tetigit*] אֲשֶׁר pro כַּאֲשֶׁר, ut c. 42. 2 [c]. ¶ *Reptile*, שֶׁרֶץ טָמֵא] *Reptilis immundi*, Ch. O. Ma. D. At omnia reptilia erant ex Lege immunda, Lev. 11. 42 [d]. *Epitheton* hujusmodi Grammatici *perpetuum* vocant. Sic c. 13. 24. *adustio ignis*, at nulla adustio est quam non facit ignis †. ¶ *Et deliquit*, [ità ferè omnes,] אָשֵׁם] *Ashem*. Hinc sacrificium illi præstitutum vocatur Asham, v. 6. Qu. Cùm tales immundi tantùm fuerint ad vesperam, & ablutione purgati sint, cap. 11. & Num. 19. cur hîc confessio & sacrificium requiruntur? Resp. Hîc agit de eo qui, immundus existens, vel in Sanctuarium venit, vel de rebus sanctis comedit, nempe ignoranter. Cùm enim lex scienter hoc agentem excisione mulctat, satis innuit sacrificium ab eo offerendum qui hoc ignorans fecerit, A. ex Maimon. & ex RS. Significabant etiam hæc pollutionem nostram ex peccatis alienis; 1 Tim. 5. 22 [g]. *Et deliquit*, h. e. cognovit se deliquisse; sic *delinquere* sumitur v. seq. ità ut per notitiam quodammodo habeat rationem delicti [h].

3. *Oblitúque*, וְנֶעְלַם מִמֶּנּוּ] *Et absconditum fuerit ab eo*, Mo. A. Ma. Ch. M. simil. ο'. Sa. Ar. Ti. P. Ca. i.e. etiam ignorans & imprudens contactu horum polluitur [i]. ¶ *Cognoverit postea, subjacebit delicto*, וְהוּא יָדַע וְאָשֵׁם] *Et ipse scivit, & deliquit*, Mo. vel, *reus fuit*, A. *posthac autem cognoverit, etiam deliquerit*, ο'. simil. A. *& postea ipse sciret quid peccavit*, Ch. *& deliquerit sciens quid egit*, Ar. *& cognoverit quid deliquit*, M. *postea quàm ei constiterit, delictum incurrit*, Ti. [Totum sic vertunt JT. *Sive absconditum fuerit ab eo, sive ipse noverit, reus tamen est*: ità & Pi.] Sy. sic, *Eámque* (nempe, immunditiem) *contempserit*, (sic vertit וְנֶעְלַם מִמֶּנּוּ, q. d. *oculos volens clauserit, nè videat*, &c.) *cùm tamen ipse novit se peccâsse*. Differt ab eo casu v. 17. ubi ignoravit quod hîc nôsse dicitur. Ideóque in sacrificiis discrimen erat [k]. Sacrificium hîc non determinatur. Vel ergò relinquebatur arbitrio sacerdotis [l]; vel ad sacrificium v. 6. præscriptum tenebatur [m].

4. *Protulerit labiis*] Aliter non censebatur obligare jusjurandum [n]. ¶ כִּי תִשָּׁבַע לְבַטֵּא בִשְׂפָתַיִם] *Cùm* (vel *qui*, Ch. vel *quis*, Ma.) *juraverit ad proferendum* (*proferens*, Ch. *effutiendo*, JT. Ti. *distinguens*, ο'. *ad distinctè pronunciare*, Ma.) *labiis suis*, Mo. *juraverit sermone stulto*, Ar. vel, *temerè pronunciando*, Sa. *Juramentum pronunciationis* hoc vocant Hebræi, ejusque quatuor species faciunt: duas de præteritis, quùm jurat se vel fecisse, vel non fecisse; duas de futuris, cùm jurat se vel facturum, vel non facturum [o]. Et huc refert TJ. illud v. 5. *unius ex istis*, nempe, ex his quatuor [p]. ¶ *Vel malè quid faceret*, לְהָרַע] *Ad malefacere*, Ma. O. ο'. *se malefacturum*, V. [Variant interpretes.] 1. Se afflicturum, sub. seipsum, jejuniis aut hujusmodi [q]. 2. Se malum aliquod pœnæ irrogaturum; ut, si parens se castigaturum filios juraverit [r]. Intellige de nocumento lege permisso, ut de postulatione talionis, vindicta in homicidam †. 3. Alii de malo culpæ exponunt: ut, si quis juraverit damnificare proximum, hic ità jurando peccavit [t]. Exemplum vide 1 Sam. 25. 22 [s]. Quidam intelligunt de promissionibus quæ temerè, subitò, vel falso corde, effutiuntur. Peccat & qui mala se facturum juraverit [u]. 4. Posset referri ad juramentum ejúsque formam; i.e. *Deus mihi malefaciat*, vel *benefaciat*, &c [y]. 5. Si juraverit ad suum damnum vel incommodum, ut Psal. 15. 4. ubi idem verbum [z]. ¶ *Intellexerit delictum*, וְאָשֵׁם] [Plerique sensum continuant cum sequentibus, vertúntque, *& deliquit*, vel, *reus fit*, ο'. Ch. Mo. JT. A. Ma. *& tamen ipse novit se peccâsse*, &c. Sy. *ipséque resciret se deliquisse*, &c. Ti. Alii hîc terminant; *Tum reus est*, Sa. *tunc deliquit*, P.]

5. *Agat pœnitentiam*] Illud agnoscat, & conteratur; alioqui sacrificium parùm illi proderit. Hoc autem in aliis sacrificiis pro peccato intelligendum est, etiamsi non exprimatur [a]. ¶ וְהִתְוַדָּה] [Quidam conjungunt cum præcedentibus. *Cùm peccaverit, &* (vel *deinde*, Ar.) *confessus fuerit*, Sa. Sy. P. Mo. O. Alii distinguunt, vertúntque, *Confitebitur*, Ch. M. simil. P. JT. A.] *Confitebitur*, nempe, quòd *peccaverit in eo*, i.e. contra illud [b], vel, *in ea re*: vel, *id confiteatur in quo peccavit*, JT. Coram sacerdote [c]; vel, coram Domino in loco sacro [d]. Manus imponebat inter cornua hostiæ immolandæ, & dicebat, אָנָּה הַשֵּׁם וגו', *Obsecro, ô Domine, peccavi, iniquè egi, & prævaricatus sum coram te; sic & sic feci: Ecce pœnitet me, & pudet me operum meorum, nunquam revertar ad istam rem*. Hæc erat forma confessionis, quam Hebræi vocant וִידּוּי שֶׁל דְּבָרִים, *confessio verborum*, quòd fieret more solenni & certis verbis †. Sed nescio an hic confitendi modus à modernis Hebræis confictus sit, an habuerint ex traditione [f]. Scribunt quoque Hebræi, nihil profuisse sacrificia per se, neque expiâsse peccata, *sine pœnitentia & confessione*, juxta Num. 5. 6, 7 [g].

7. *Si non potuerit*, &c. אִם לֹא תַגִּיעַ יָדוֹ דֵּי שֶׂה] Ad verb. *Si non attingat*, V. O. (vel, *attingere faciet*, Ma. vel, *adipiscatur*, JT.) *manus ejus sufficientiam agni*, V. O. vel, *valorem ovis*, Ar. *quod sufficit pro pecude comparanda*, JT. i.e. Si non suppetat ovis quam offerat [h]. Ex hoc loco & Exod. 12. 5. colligitur שֶׂה significare & *ovem*, (sive marem, sive fœmellam,) & *hædum* vel *capram* [i]. Sacrificium hoc vocant Hebræi *Gnoleh vajored*; quòd *ascendebat*, vel major erat, diviti; & *descendebat*, vel minor fuit, pauperi [k]. *Manus* accipitur pro *facultate* [l]. Hinc discimus Deum non tam respicere sacrificia, quàm animum offerentis [m]. ¶ *Unum pro peccato*] Cujus carnes cedebant totæ sacerdoti, nihil Deo, uti fiebat in aliis sacrificiis pro peccato; ut patet cap. 6. 26 [n].

8. *Retorquebit*] [*De voce* מָלַק *vide* cap. 1. 15.] ¶ *Non penitus abrumpatur*, לֹא יַבְדִּיל] *Non separet*, vel, *non dividet*, [plerique;] sub. *caput à reliquo corpore*. Cujus mysterium hoc est, Christum, caput nostrum, à corpore suo, quod est Ecclesia, nunquam avelli; eúmque non periisse in morte, sed caput sustulisse è morte in vitam perpetuam [o].

10. *Ut fieri solet*, כַּמִּשְׁפָּט] *Pro more*, vel *ritu, ejus*, Sa. Sy. Ar. JT. Pi. Id sign. מִשְׁפָּט, Exod. 21. 9. Num. 9. 14. & 29. 6. 2 Reg. 17. 34 [p]. *Sicut decet*, ο'. Ch. ¶ *Dimittetur ei*] Quòd si jurâsset de pecunia, vel alia re quæ pecuniâ potest mensurari, v. g. se daturum alteri centum siclos, non tenebatur his sacrificiis, sed implere juramentum [q].

11. *Si non quiverit*] Vide ad v. 7. Deus non tam respicit πλῆθος τῶν θυομένων, (*multitudinem sacrificiorum*,) quàm τὸ τῶν θυόντων ἦθος, (*mores sacrificantium*,) Porphyr. 2. de Abstinentia. Persius Sat. 2. *Compositum jus fásque animi —— & farre litabis* [r]. ¶ *Partem Ephi decimam*] AE. dicit tantum esse quantum viro uni sufficit in cibum per diem unum [s]. ¶ *Non oleum, nec thus*] Ut in luctu, ornamentis & odoramentis abstinebat. Confer Num. 5. 15 [t]. *Oleum* decorat quantum ad *colorem*, *thus* quantum ad *odorem* [v]. Ut ostenderet peccatorem expertem esse (& esse debere [x]) lætitiæ [y], (quam oleum significat [z],) & lucis [a]; & Deum non eâdem hilaritate suscipere eorum sacrificia, quâ justorum [b]; & peccatum esse rem insulsam, & fatuam, & pessimè olentem [c]; & peccatorem debere semper timere [d].

12. *In monimentum ejus*] Sic Sy. Ch. *memoriale ejus*, ο'. Mo. A. *in suffimentum memoriale*, JT. Ut qui obtulit, hujus memor, in posterum sibi caveat †. ¶ אַזְכָּרָתָהּ] *De suffitu ejus*, Ar. *suffitum*, Pi. Propriè sign. *memoriam*, hîc & cap. 2. 2. quòd Deo in memoriam revocaret promissiones, &c [f].

13. *Partem habebit*, &c. כַּמִּנְחָה] *Secundùm minchah*. i. e. Reliquum erit sacerdotis, ut in Minchah, suprà 2, 3 [g]. *Sicut munus*, Ch. Mo. *sicut muneris reliquum*, JT. *ut reliqua dona*, Ar. *sicut minchah*, P. O. simil. Ti. A. ο'. Sa.

15. *Si prævaricans ceremonias*] Agitur hîc de peccato contra legem jubentem, ut ostendit oppositio commatis 17 [i]. Hactenus de sacrificio *pro peccato*; nunc de sacrificio *pro delicto* [k]. ¶ כִּי תִמְעֹל מַעַל] *Cùm prævaricata fuerit prævaricatione*, [ità plerique.] *Cùm fefellerit falsitate*, imprudens, videlicet, & deceptus,

Marginal notes (left column): [v] T. [x] T. ex L. [y] Jun. [z] P. F. [a] V. ex F. [b] Ms. [c] Pi. [d] M. D. † D. [g] A. [h] Bo. [i] Ms. [k] A. [l] L. [m] Mc. L. [n] G. [o] A. [p] A. ad v. 1. [q] E. V. sic He. in V. O. Bo. [r] Mr. La. † G. [t] L. [s] Pi. Jun. [u] V. [y] O. [z] Wil. [a] Mc.

Marginal notes (right column): [b] V. [c] V. Ia. [d] Ms. † F. [f] O. [g] F. [h] V. [i] Pi. [k] A. [l] M. [m] F. [n] Mc. [o] F. [p] Pi. [q] RS. in L. [r] G. [s] M. [t] G. ad RS. in L. [v] RS. in L. [x] O. [y] Mc. [z] O. [a] Mc. [b] O. [c] Mr. Ms. [d] L. † G. [f] Pi. ad Lev. 2. 2. [g] Mc. [i] G. [k] Bo.

ceptus, quasi obducto pallio [k]. מָעַל est *occultare*, vel, *occulte malum facere*, à מְעִיל *pallium*, à tegendo [m]. Sensus est, Cùm prævaricabitur, scil. furando aliquid de sanctificatis Domino, ignorans esse sanctificata. At מָעַל hic largiore significatu sumitur, ut & culpam sine dolo comprehendat: Itaque LXX vertunt alibi, *παροξύνειν*, alibi, *πλημμελεῖν* [n]. Aliter, *Anima cùm mentita fuerit mendacium*, scil. mentiendo quæ Domino pollicita est, *& peccaverit*, scil. non reddendo devotum Domino. מָעַל significat *mentiri* [o]. *Cùm profanationem commiseris*, Ar. ¶ *Per errorem*] Nam si scienter, morte luet, Num. 15.30 [p]. Vide v. 18 [q]. ¶ בִּשְׁגָגָה] Vide ad cap. 4. 22 [r]. ¶ *In his quæ Domino sunt sanctificata*, מִקָּדְשֵׁי יְהוָה] *De sanctis Domini*, M. *ex sanctificatis*, &c. F. simil. V. O. P. Sy. Ar. i. e. in aliqua re quæ consecrata fuerit Jehovæ †. Minuens è *rebus sacris*, JT. *in sanctitate Domini*, Sa. Erant tria genera rerum sanctarum quibus abuti possent: 1. sacra vasa & instrumenta; 2. sanctum thymiama, & oleum unctionis; 3. decimæ, & oblationes pro cultu Templi & sustentatione Sacerdotum [t]. Et de his ultimis hic loquitur: nam sequitur, *Ipsum—restituet, & —quintam partem*, &c [v]. Præcipuè autem de sacrificiis si partes Deo dicatas comedissent, aut si pecuniam quæ ad sacrificia comparanda & reparationem Templi consecrata fuit in alios usus converterent [x]. Si laicus comedisset de carnibus Deo immolatis, cap. 22. 14 [y]. Multis modis in his peccari potuit. v. g. Si quis comederet *primitias*, Exod. 34. 26. Jer. 2. 3. vel *decimas*, intra privatas portas, Deut. 12. 17, 18. Aut, si primogenitum bovem, &c. usurparet, Deut. 15. 19. aut, ex Deo dicatis quicquam reservaret, Act. 5. 1, 2 [a]. Per *sanctificata* carnes & partes sacrificiorum pacificorum, quæ cedebant sacerdotibus, intelligi manifestè patet ex cap. 22. v. 14. & toto contextu [a]. ¶ *Qui emi potest duobus siclis*, simil. Ch. M. בְּעֶרְכְּךָ כֶּסֶף שְׁקָלִים] *Secundùm æstimationem* (vel, *ordinationem*, Mo. Ma.) *tuam*, (nempe Mosis, ex cap. 27. 3 [b].) *argentum* (vel, *argenti*, P.) *siclorum*, Sa. Mo. Pi. *pretio argenti siclorum*, ο'. (Hypallage, pro, *siclis argenti* [c], ut *viriditas herbæ*, pro, *herba viridis* [d]:) vel, *argenti ponder si*, Ti. vel, *pecuniæ siclorum*, G. *Ad minimum duorum*, AE. in G. Pluralis numerus duorum significatione contentus est. Sic, *post annos liber esse jussus* post biennium liber fit Romano jure, L. *Libertas*, in fine: &, datâ conditione, *Illud facito in diebus*, si nihil præterea fuisset adjectum, in biduo conditionem impleri oportet, L. *Inter*, D. De verb. signif †. Plerique cum nostro vocem *duorum* intelligunt, quòd numerus pluralis minor esse non possit [f]. Locus intelligendus est, non de duobus siclis præcisè, sed ità ut minimùm duobus æstimetur [g]. Quidam vertunt, *cum æstimatione tua*, &c. i. e. cum tanta pecunia quantâ tu sacerdos damnum æstimaveris; ut explicatur v. 16, 18. & cap. 6. 6. Vide plura ad 22. 14. & 27. 2, 3 [h]. Potest hæc æstimatio referri vel ad arietem, (ut sit immaculatus secundùm æstimationem sacerdotis;) vel ad argenti sive qualitatem, sive (quod melius) quantitatem [i].

17. *Si peccaverit*] Distinguitur hæc lex à priori, v. 15. quòd illa agat de sanctificatis Deo, hæc (v. 17.) de ipsis sacris & ceremoniis [k]. Illa v. 15. cavit, ne quid de sanctificatis minueretur [l], hæc agit de omissione in sacris ceremoniæ alicujus nulli damnosa [m], (etiamsi nihil interversum fuerit [n].) Qui non minuit, ut in superiore lege, sed in rem sacram aliâ ratione peccavit [o]. Patet ex eo, *deliquit in Dominum*, & quòd peccans, juxta mensuram peccati, jubetur arietem majoris vel minoris pretii offerre [p]. Distinguitur etiam ab illa cap. 4. 27. (ut satis indicat hostiarum discrimen [q],) quòd ea generalis est, hæc specialis [r]. Ea agit de præceptis moralibus circa proximum; hæc, de ceremonialibus circa res Divinas †. Illa agit de peccatis ex simplici ignorantia; hæc, de peccatis ex negligentia vel infirmitate [s]. ¶ כִּי תֶחֱטָא] Particula כִּי difficilem satis efficit versûs hujus constructionem: sic reddo, *Si quis sit, quum peccaret, & faceret—qui id ignoravit, reus erit*, &c. vel sic, *Et si quis, qui peccaverit, —& nescivit, reus sit—Adducet arietem*, &c [t]. ¶ וְלֹא יָדַע] *Et nescivit*, JT. Ma. *etsi non noverit*, JT. A. nempe certè, A. Si dubitavit an peccâsset: v. g. Si quis opus servile quodam die fecisset, nesciens utrùm Sabbatum sint an alius dies [u]. Differt hoc ab illo casu v. 4. & 15. quia ibi erat notitia peccati, saltem in fine. Tunc vocabant *ASHAM VADDAI*, i. e. *certum*, vel *manifestum*, *sacrificium pro delicto*: At cùm nescivit, *ASHAM TALUI*, i. e. *dubium sacrificium pro delicto* [y]. ¶ *Feceritque*, וְעָשָׂה] ו pro *id est* positum [z]. ¶ *Ex his quæ—prohibentur*, אַחַת מִכָּל־מִצְוֹת יְהוָה אֲשֶׁר לֹא תֵעָשֶׂינָה] *Unum ex præceptis Domini quæ non sunt facienda.* Præceptum hic non sumitur pro ipsa præceptione, quæ semper facienda est; sed pro re præcepto comprehensa, quæ aut mandata est, & tum facienda, aut prohibita, ac tum *nequaquam* facienda, ut hoc loco [a]. [Vide ad cap. 4. 2.] ¶ *Peccati rea*, וְאָשֵׁם] *Et deliquerit*, ο'. V. i. e. postea fateatur se deliquisse [b]. ¶ *Portaverit scelus*] Ità Ar. vel, *iniquitatem*, Ch. V. i. e. cognoverit se gravatum esse peccato suo, h. e. senserit se reum esse illius peccati [c].

18. *Juxta æstimationem peccati*] q. d. Pro majori peccato meliorem & pretiosiorem offeret arietem; pro minori verò, minorem & vilioris pretii [d]. Æstimabit sacerdos cujus ætatis & valoris aries esset †.

CAP. VI.

1. LOcutus est] Plerique caput hic incipiunt. Non videtur mihi hic quoque de privato peccato agi. Ego, cùm veteres Hebræos tum argumentum secutus, incipio ad illa verba vers. 8. *Locutúsque est.* Ibi enim præcepta generalia de sacrificiorum ritu [a].

2. *Contempto Domino*] Societatis humanæ auctore & præside. Vide Num. 5. 6 [b]. Quem, scilicet, non latet, & qui peccatorum vindex est [c]. Qui unus ad hæc contractuum bonæ fidei genera testis adhiberi solet, & peculiariter deposita curat, 2 Mac. 3. 15. & cujus nomen hic pejeratur, v. 3 [d]. Agitur hic de oblatione pro peccato ex certa malitia facto †. Non placet: Contemptus hic non est formalis, (qualis ille Num. 15. qui huic loco aliàs repugnare videtur;) sed interpretativus, qualis est, cùm præceptis non paremus, &c [f]. ¶ *Negaverit*, ità V. Sy. Ar. M. Ti. וְכִחֵשׁ] Masc. est; congruit cum נֶפֶשׁ sensu, non voce. Sic Psal. 3. 2. *de anima—non est salus* לוֹ *ei*; & Jes. 32. 6. נֶפֶשׁ רָעֵב [g]. *Mentitus fuerit*, V. Ch. Mo. P. JT. *falsò negaverit*, A. ¶ *Proximo suo*, בַּעֲמִיתוֹ] *Contra proximum*, Ch. JT. à עֻמַּת *juxta, è regione, conjunctim*; vel, *populari*, à עַם *populo* [h]. ¶ *Depositum*, בְּפִקָּדוֹן] *In deposito*, Ch. P. ο'. Ar. Sy. scil. pecuniæ, O. ¶ *Quod fidei creditum*, אוֹ בִתְשׂוּמֶת יָד] Vertunt, *in possessione manûs*, Ma. D. G. Ma. vel, *in datione manûs.* Notum ut *dare* & *ponere* se invicem explicant [i]. *Aut datum in manum*, M. Ti. i. e. quamcunque aliam rem (præter pecuniam) positam in manu ejus [k]. *Aut in depositione manûs*, P. i. e. quod in manu ejus posuit [l]. Sub. *mentitus fuerit*, V. Vel, *in commercio*, Ch. Ar. *aut negotiationis societate*, Sa. simil. Sy. Si negaverit datam sibi fuisse pecuniam negotiationis communis causâ [m]. Vide Prov. 1. 14 [n]. Quidam Græci, *ἐν παραθήκῃ χειρὸς*, (*in eo quod creditum est manui*, vel potiùs, *in confirmatione manûs*, quando manum damus alteri, atq; ità contractum confirmamus [o].) ἢ *ἐν κοινωνίᾳ*, ο'. i. e. *de communi societate*, D. sic Ar. sic & K. ad Exod. 23. 1. rectè. Vide Jer. 50. 15. Gal. 2. 9 [p]. *De compositione manûs*; viz. cujusque societatem cum altero incuntis, cujus symbolum dexteras jungere, Jer. 50. 15. Gal. 2. 9. Quanquam possit latiùs accipi, pro omni negotiorum gestione, vel procuratione, ubi quis manum apponit ad rem proximi [q]. Verto, *de re ad curandum tradita.* Heb. *de positione manûs*; i. e. de re quæ quasi in manum illius fuit posita ut eam curaret. Confer Gen. 30. 35 [r]. Alii de mutuò dato intelligunt: Ità Hebræorum aliqui †. Q. *aut accommodatum in manum*: quod non displicet [t]. ¶ *Vel vi extorserit*, בְגָזֵל] *In rapina*, Ch. ο'. O. Ma. D. *de rapto*, Pi. JT. *Aut rapinam*, sub. *admiserit*, i. e. pecuniam vi

Margin notes (col. 1): k Jun. — m O. — n G — o O. — p Mc. La. — q La. — r Ma. — † V. F. M. — t Wil. — v Wil. post L. — x Wil. ex Maimon. — y Mc. post La. — a A. — a Bo. — b V. — c Pi. Jun. D. — d D. — † G. — f Ma. — g R. Levi in D. — h Ma. — i O. — k La. — l Wil. — m La. M. — n Wil. Jun. — o Jun. — p Caj. in L. — q Bo. — r La. — † Bo. — s Wil. — t Di.

Margin notes (col. 2): u A. ex He. ex v. 16. — y A. — z V. — a Di. — b V. — c V. — d La. Me. — † O. — a Jun. — b G. — c Ma. — d Ma. — † L. — f E. — g D. — h Ma. — i D. — k O. — l Ma. — m Jun. & RS. in D. — n V. Ch. & K. in F. — o D. — p D. — p G. — q Jun. Ma. — r Pi. — † Ma. ità R. Levi, & RS. in D. — t Ma.

ac violentiâ extorserit. Alii subaudiunt *negaverit*, i.e. aut negaverit se vi pecuniam extorsisse. ¶ *Aut calumniam fecerit*, עָשַׁק] *Aut vim fecerit*, Ch. V. *aut occultè rapuerit* (vel, *calumniâ occupârit*) bona *proximi*, V. Aq. Th. & Symmachus, ἐσυκοφάντησεν, *calumniatus est aliquid*. Per sycophantiam ablatum, ut ἀδίκημα, *injustè alieni extortum*. *Aut defraudavit*, Ma. *aut* de dolo quo *fraudavit*, JT. *aut* quum *fraudaverit*. Illud כִּי repeto ex principio versûs. *Extorsit*, O. Vox עָשַׁק ἀναγκασμὸς (*coactio*) est, ubi quis cogitur solvere quod non debet. Distinguitur à גָּזַל hic & Eccles. 5. 7. ità ut Latinis *concussio* à *vi bonorum raptorum*. Vide quæ dicta ad Luc. 3. 14.

3. *Et inficians*, וְכִחֶשׁ בָּהּ] *Et negaverit illud*, V. O. i. e. negaverit se invenisse. ¶ *Et inficians pejeraverit*, וְנִשְׁבַּע עַל שָׁקֶר] *Et juraverit super falsum*, Mo. vel, *falsò*, Ch. M. P. Ti. vel, *de*, sive *cum*, *mendacio*, Ch. M. P. Ti. עַל valet *cum*; nam versu 5. pro hoc dicitur לַשֶּׁקֶר. Alii, *aut juraverit*, &c. P. JT. Hîc ו, positum pro אוֹ, *vel*, declarat principium 5. versûs, ubi illud repetitur. i. e. Aut juraverit falsò in uno ex omnibus quæ fieri non possunt ab homine sine peccato. ¶ *Quodlibet aliud*] Quod alteri damnosum est & noxium †.

4. *Convicta delicti*] q. d. Ubi judicio Sacerdotis, cui detegit, constiterit fuisse delictum. Hoc non habetur in Hebræo; & videtur malè additum, quia si convictus esset de tali fraude, duplum reddere debuit, ut Exod. 22. 9.

5. *Integra*, וְשִׁלַּם אֹתוֹ בְּרֹאשׁוֹ] *Rependat*, vel *reddat*, *illud integrum*, Ch. *ipsum caput*, ο'. *illud met ipsum*, Ar. V. *in solidum*, P. *reddat sortem*, Ti. *reddet illud in capite ejus*, Sa. Mo. Ma. *in*, vel *cum*, *sorte* vel *parte principali*, Sy. O. A. Videtur בְּ scriptum pro כְּ. ¶ *Quintam partem*] Pro expiatione; Maimonides. Qu. Cur non amplius, cùm pro furto quadruplum restituebatur, Exod. 22. 4? Resp. 1. Quia fur peccavit fraudulenter, & ex professo, at hæc lex agit de mendacio imprudenter & ex humana infirmitate commisso. 2. Distingue inter forum illud *humanum*, de quo Exod. 22. & *Divinum*. Hîc loquitur de eo qui pœnitens de peccato voluntariè reddit damnum. De eo qui pungente conscientiâ confitetur. Vide Num. 5. 7. ¶ בְּיוֹם אַשְׁמָתוֹ] *In die delicti sui*, Mo. Ch. A. vel, *oblationis*, Sa. Sy. M. P. *pro delicto*, P. O. Ma. Alii, *quo die convictus fuerit*, ο'. G. vel, *confitebitur culpam suam*, Ar. *quo die rem peractam est*, JT. i. e. Restitutionem nè differto, sed cùm reconciliaberis proximo, satisfacito Deo. Sic Matt. 5. 23.

6. *Arietem*] Pro peccato ex ignorantia offertur capra; pro peccato scienter admisso, quod est gravius, aries, qui est majoris pretii. Notandum pro *peccato* juvencum oblatum fuisse, Levit. 4. pro *delicto*, quod gravius erat, tantùm arietem. Ità peccatum gravius leviore mulctâ expiatur. Qu. Qui fit? Resp. Contraria contrariis curanda esse, & peccato אָשָׁם, quod superbiam & protervium habet adjunctam, meliùs opponi ovium placidum & mitem animum, quem offerentes moribus suis referre monebantur.

8. *Locutusque*, &c.] Suprà de sacrificiis quæ fiebant interpolatè, hîc de eo qui fiebat omni die.

9. *Præcipe*, צַו] Hîc secunda hujus libri Sectio, צַו dicta *. ¶ *Lex holocausti*] Scil. jugis & quotidiani. [Ità plerique.] Nempe illius, Exod. 29. 38, 39. & Numer. 28. 3. Alii universè intelligunt; sive jugis, sive privati ac voluntarii, Levit. 1. sive lege imperati. Holocaustum designabat futuram oblationem totius Christi. Hinc Ethnici etiam homines sacrificârunt, quòd à Patriarchis audiverant hominis oblatione peccata expianda. ¶ *Cremabitur in altari*, ità Ch. הִוא הָעֹלָה עַל מוֹקְדָה [Q. conjungunt cum præcedentibus.] *Ità est lex holocausti*, *ejus holocausti quod ardebit super aram*, Sy. simil. Ar. [Alii distinguunt, vertuntque,] *Illud holocaustum est* (i. e. dicitur, V. vel, esto, Ma.) *propter* (vel *super*, ο'. Mo.) *incensionem*, vel *ustionem*, Sa. A. Ang. V. simil. P. O. i. e. quod aduratur, V. Ostendit Moses notationem nominis עוֹלָה. Alii sic, *Id est* (vel, *ipsum est id*, Pi.) *quod ascendit* (scil. in fumum redactum, Pi. A.) *per adustionem*, A. Ang. Belg. *Ipsum offertur in adustionem*, JT. *holocaustum fit in pyra aræ*, Ti. simil. Ca. *super ustrinam*, vel *focum*, Ma. *Incendium* ponitur pro lignis incensis, Tig. Not. *Erit holocaustum in incendio altaris*, M. ¶ *Cremabitur totâ nocte*] Nempe, *vespertinum* holocaustum. Atque ideo ejus partes successivè imponebantur à sacerdote in hoc excubante. Qu. An sic & matutinum totâ die? Resp. Matutinum non lento, sed celeri ac fervente, igne absumendum erat, ut locus fieret aliis sacrificiis in eadem ara ustulandis. Alii intelligunt etiam de matutino, ut lento igne usque ad vespertinum — crematetur, nempe, nisi alia holocausta illi jugi succederent: Idque congruum videtur, ut semper coleretur Deus, & altare fumaret. ¶ *Ignis ex eodem altari erit*] Non assumetur ad cremationem, &c. alienus, extraneus, profanus †: sed ibi ardens erit, supple, perpetuò & continuò. ¶ וְאֵשׁ הַמִּזְבֵּחַ תּוּקַד בּוֹ] Vertunt, *Quo* (nempe holocausto) *ignis altaris aletur*, Belg. *ubi ignis altaris alendus est*, JT. *&* (*tum*, Sy. *& verò*, Ar.) *ignis altaris accensus erit in eo*, Ch. Sa. Mo. P. A. Sy. Ar. simil. M. Ti. i. e. Perpetuò ardebit, qui semel divinitùs accensus erat. Hæc debent legi per parenthesin. Alii sine parenthesi, *Ignis enim erit in altari*. Hoc Gentiles imitati sunt. Ferunt igneto cœlitùs lapsum apud Magos sempiternis foculis custodiri: Ammianus 23.

10. *Vestietur*, וְלָבַשׁ] Hîc ו solummodo convertit præt. in fut. neque est vertendum. ¶ *Tunicâ*, מִדּוֹ] Inusitata vox est. ו potest esse paragogicum, ut in בְּנוֹ *filius*, 2 Sam. 20. [potiùs Num. 24. 3.] Appellatio à *metiendo*: Nam vestis aptatur ad mensuram corporis. [Ma. vertit, *vestem commensuratam*.] ¶ עַל בְּשָׂרוֹ] *Super carnem suam*, Ch. Mo. i. e. super pudendum suum. *Caro* sæpe est viri natura: *Caro asinorum caro eorum*; &, *fluens è carne sua*; & Ezec. 16. 26. Sic δίδυμος Græcis; ὁ βολβὸς τὰ διδύμους ἀνεγείρει, *Bulbi rationibus Veneris conducunt*. ¶ *Tolletque cineres quos vorans*, &c. וְהֵרִים אֶת הַדֶּשֶׁן אֲשֶׁר תֹּאכַל הָאֵשׁ אֶת הָעֹלָה] *Tollet cinerem ubi*, vel *quum*, *consumpserit ignis holocaustum*, JT. P. אֲשֶׁר pro כַּאֲשֶׁר, V. *Cinerem quem voravit ignis*, *nempe holocaustum*, Sy. simil. Ar. *cineres in quos ignis absumpserit holocaustum*, M. *cinerem quem exussit*, vel *absumpsit*, *ignis holocausti*, Ch. Ti. sive, *cum holocausto*, Sa. A. Qu. An ignis comedit cinerem? Minimè, sed consumit ligna quæ in cinerem rediguntur. Sic, *mole farinam*, Jes. 37. 2. i. e. frumentum, &, *detrahere vestes nudis*, Job. 22. 6; &, *pervertere lances dolosas*, Amos. 8. 5. ¶ *Juxta altare*, ità V. in parte orientali, procul à tentorio fœderis: עַל הַמִּזְבֵּחַ] hîc pro מֵעַל, *desuper*.

11. *Spoliabitur*] Quia elatio cinerum extra castra non est sacra functio, ad quas comparata illa vestimenta erant.

12. *Semper ardebit*] Virg. Æneid. 2. *Æternùmque adytis effert penetralibus ignem*. Ubi Servius, *Vestæ ignis æternus est*. Vide quæ nos ad Marc. 9. 49. ¶ *Desuper adolebit*] Adipes hostiarum pacificarum (si quæ offerendæ sunt) accipe, & pone super juge holocaustum, ut simul cum eo (non seorsim) crementur *.

14. *Hæc est lex*, &c.] Agitur hîc de sacrificio similæ (non accessorio jugi holocausto, sed) solitario, de quo suprà c. 2. Qu. Cur ergò hîc repetitur? Resp. Ut indicaret differentiam, cùm à quopiam è populo offerretur, (tunc enim pars sacerdotibus cedebat in cibum,) & cùm à sacerdote, (tum totum in altari cremabatur.)

15. *Tollet*, &c. מִמֶּנּוּ] *Ex eo*, scilic. מִנְחָה. *Utitur genere masc. de voce fœm.* ait Hiscuni. Frequens hoc in Sacris Literis.

16. *Absque fermento*, מַצּוֹת] Subaudiendum בְּ. In *azymis* panibus comedetur simila.

17. *Non fermentabitur*] Quia hæc etiam pars est sacrificii Domino oblati, (sine fermento, Lev. 2. 11.) & censetur illi oblata per sui partem, vel pugillum. i. e. Ex ea non fiet panis fermentatus, qui postea coquatur in clibano. ¶ *Part ejus*, &c.] Heb. *partem eorum dedi illam*, אֹתָהּ. *Illam*, nempe, similam reliquam. ¶ *Sanctum sanctorum*] Sic vocat Lex quæ soli sacerdotes comedere poterant *. Quæ à profanis comedi poterant *sancta* tantùm dicuntur, & Hebræis קָדָשִׁים

קֹדֶשׁ קָדָשִׁים, *sancta levia* : quale agnus paschalis [a].

18. *Mares tantùm*] Quælibet enim simila habebatur admodum sancta [b]. ¶ *Sanctificabitur*] Variant. 1. Sanctificari debet & mundari, nè immundus sacra contingat [c]. Sanctificetur [d]. Futurum imperativè, non indicativè, sumitur, aliàs falsa esset sententia, ut patet Hagg. 2. 14†. 2. Reddetur sanctus; ut non liceat aliis quàm sanctis comedere illa [f]. 3. *Sanctificabitur*, i. e. sanctificatione indigebit [g]. 4. *Quicquid tangit illa sanctificabitur.* De quo vide v. 26, &c. De rebus intelligendum est, non de personis [h].

20. *Hæc oblatio Aaron & filiorum*] *Aaron* hîc (ut sæpe inferiùs) appellativè sumitur, pro quovis Pontifice [i]. Nam Aaron antea consecratus est. Vide Levit. 8. 1. Ità aliqui [k]. Sic *filii ejus* sunt minores sacerdotes [l]. Vel, simpliciter accipi potest *Aaron* pro ipso Aarone, & *filii*, pro ejus successoribus. Dico ergò hysterologiam hîc esse, & legem antea latam hîc reponi, quia Moses hæc simul pertractare voluit [m]. ¶ *In die unctionis sua*, ità vertunt o'. Ch. Sa. Sy. M. P. A. בְּיוֹם הִמָּשַׁח] Al. *à die*, &c. Ar. Ti. A. *quo tempore*, &c. JT. Hoc referri debet ad summum Sacerdotem; nam ille solus oleo puro ungebatur, alii autem oleo misto sanguine [n]. [Al. aliter,] Minores sacerdotes hîc includendi sunt [o]. Sensus est, Quòd vulgares & minores sacerdotes illo die quo consecrabantur tenebantur hoc offerre, summus autem Sacerdos tenebatur oblationem illam jugiter facere, manè & vespere [p]. Hic *dies unctionis* erat octava dies consecrationis [q]. Non prima, ut malè Tn. in Bo. quia non poterant hoc obire nisi plenè consecrati [r]. At Caj. vertit, *à die unctionis*, (ב sæpe redditur à,) vel, *in die unctionis*, & deinceps, A. Accipit de munere quotidie adjungendo jugi sacrificio †. Placet Bo. nam additur, *sacrificium sempiternum*: unde patet juge fuisse, imò ipsi jugi holocausto quotidie conjungendum esse; ideòque adjungitur iis quæ præscripta sunt de jugi sacrificio. Adde quòd Josephus affirmat oblationem hanc quotidianam fuisse, Antiq. 3. 10. *Sacrificat verò sacerdos*, &c. Et hinc patet discrimen inter hanc oblationem, & illam holocausto accessoriam. 1. Illa (nempe *accessoria*) necessariò comitabatur omne holocaustum, atque adeò juge agni holocaustum; hæc verò non item, sed per accidens comitabatur matut. & vespert. holocaustum. 2. Illius sumptus erat ex publico, teste Jo. hujus, à sacerdote. 3. In illa *Gomor integer* offerebatur; in hac, *dimidium Gomer* [s]. Non placet Wil. Superflua esset hæc oblatio. Erat enim *Minchah* alia instituta ut ei adjungeretur, Exod. 29. 40. Et dicitur בְּיוֹם, *in die*, non, *à die* [t]. Obj. At nulla mentio hujus Minchæ postea fit inter ceremonias consecrationis Aaronis, c. 8, & 9 [u]. Resp. Sufficit quòd hîc memoratur; quemadmodum in Evangelistis, quod ab uno omittitur ex alio suppletur [x]. Obj. At *perpetuum* vocatur. Resp. Hoc est, quotiescunque ipse vel filii ungerentur [z].

21. *Frigetur*, מֻרְבֶּכֶת] Vertunt, *conspersam*, o'. *teneram*, Ch. *frictam*, Sa. Mo. M. P. O. Ma. *recentem*, Sy. *maceratam*, Ti. alii, *oleatam*, Ma. al. *bullatam*, JT. i. e. ità coctam ut in bullas tumuerit [a]. *Largam facies placentam*, Ar. ¶ *Offeret calidam*, &c. תֻּפִינֵי מִנְחַת פִּתִּים] *Coctiones muneris buccellarum*, Mo. simil. V. Ma. O. P. *coctas oblationes frustorum*, P. *decocta oblationis frustatim*, Sa. sim. M. *cocta muneris frusta*, JT. sim. Ti. Ch. i. e. Minchah totam divisam in frusta, O. Ma.

22. *Qui—successeris*; nempe, filius ejus primogenitus, nisi obstaret deformitas, c. 21 [b]. תַּחְתָּיו] i. e. Qui sufficietur in locum ejus. ¶ יַעֲשֶׂה] *Faciet*; *praeparabit illam*, nempe similam [c].

23. *Consumetur*, כָּלִיל תִּהְיֶה] *Omne Mincha sacerdotis totum erit*, Mo. O. Ma. *Consummatio erit*, i. e. consummabitur, consumetur in igne. Totum erit Domino, nulla pars cedet sacerdoti †. *Oblatio integra erit*, Sa. Ar. Aq. in Nob. vel, *integrè fiet*, Sy. *totum incensum erit*, T. M. sim. Pi. *holocaustum erit*, o'. A. vel, *erit quasi holocaustum*, Ch. כָּלִיל dicitur de holocausto quod penitus concremabatur [f]. De pacificis autem poterant comedere, Exod. 29. 28 [g]. ו in כָּלִיל verti, *Sic esto*, &c [h].

25. *Ista est lex hostia*] Notant Mosen disertè distinxisse hæc sacrificia (animalium) pro peccato in duo genera: In quorum uno animalium sanguis inferebatur in Tabernaculum, & adeps cremabatur,—& pelles, carnes, caput, crura, intestina & stercus extra castra cremabantur; nec licebat sacerdotibus de iis comedere quicquam. De hoc suprà cap. 4. & Heb. 13. 11. In altero sanguis non inferebatur in Tabernaculum, & carnes edebantur. De hoc agere Mosen à vers. hoc 25. ad finem [l]. ¶ *In loco ubi offertur*] Vide c. 4. 24, 33 [h]. Non est intelligendum de oblatione holocausti ad incendendum, quæ fiebat super altare; sed de oblatione holocausti ad immolandum, quæ fiebat in atrio ante altare [l]. *In loco*, &c. nempe à latere altaris Septentrionali. Vide cap. 1. 11. Significat Christum in Hierosolyma & monte Sionis occidendum, qui erat *in lateribus Aquilonis*, Psal. 48. 2. Et mons Calvariæ (ubi Christus crucifixus est) erat à parte Hierosolymæ versùs Septentrionem & Occidentem [m].

28. *Confringetur*] Quia vas fictile, cùm sit porosum, humorem aliquem carnium sanctificatarum imbibit, qui elui facilè non potest [n].

30. *Cujus sanguis*, &c.] Quod fiebat in hostia pro peccato Pontificis & totius populi, ut dictum cap. 4. 5, 16 [o].

CAP. VII.

2. **M***Actabitur*] Describit hîc ritus *delicti* priùs omissos [p].

4. *Et pinguedinem quæ juxta ilia*, וְאֶת הַחֵלֶב אֲשֶׁר עֲלֵיהֶן אֲשֶׁר עַל הַכְּסָלִים] *Et adipem qui super eos*; (vel, *in eis*, O.) *qui super* (vel *juxta*, Ch. Sa. P. Ang.) *ilia*, Ma. Mo. A. Belg. (*femora*, o'. *intestina*, Ar.) vel, *qui in iliis*, O. *qui supra lumbos adhæret*, Ca. Alii sic; *& adipem qui erit super illos, & qui ad*, vel *super*, *ilia*, JT. M. Ti. A. Distinguuntur enim hi adipes. Ità Hebræi. Vide ad Levit. 3. 4. Similis phrasis Psal. 133. 3. *Ros Hermonis qui descendit*, &c. pro, *Ros Hermonis, & qui descendit super montes Sion* [q].

6. *Vescetur*] Vesci poterit. Poterat tamen ejus partem aliis sacerdotibus masculis dare [r].

7. *Ad sacerdotem*] Nihil cedebat offerentibus ex hostiis pro peccato & delicto †; ad denotandum, quòd debebant elongari à peccato perpetrato, cavendo à recidivo [s].

10. *Cunctis filiis Aaron mensura æqua*—אִישׁ כְּאָחִיו] *Vir ut frater suus erit*; h. e. æqualiter dividatur inter eos [u]. Qu. Quomodo hoc factum? Et quomodo concordat cum v. 9. quòd *Minchah erat offerentis* [x]? Resp. 1. Quidam distinguunt inter *crudum* & *coctum*; ut *hoc* esset sacerdotis offerentis, *illud* omnibus sacerdotibus commune [y]. Ità videntur sonare Hebræa, maximè si ו in וְכָל vertas, *At omne munus*, &c [z]. Discriminis ratio est, quòd crudum erat in majori copia quàm coctum [a]. Quòd faciliùs cruda dividi possent, unà communi massâ conflatâ ex multorum oblationibus; cùm coctum exiguo pane constaret [b]. 2. Alii sic; Ut cuique suus dies, suæ vices obtingant, quibus ministrans oblata sibi vendicet, perinde ut faciunt alii sacerdotes suis vicibus [c].

11. *Hæc est lex hostia*] Hîc caput septimum inchoant JT. M. & He. in JT. Nam leges de reatu & de peccato cohærere ostendit versus 25. hujus capitis & 30. versus præcedentis cap [d].

12. *Si pro gratiarum actione*, ità He. in A. [simpleque,] אִם עַל תּוֹדָה] Alii, *Si super confessione*, Mo. Ma. Q. exponunt de confessione peccati in genere, (non in specie, tunc enim *peccatum* vel *delictum* offerre debebat †.) *At licèt offerretur pro peccatis, habuit tamen ritum pacificorum, non hostia peccati & delicti, quòd hæc offerebatur pro singulari aliquo peccato* [f]. At potiùs loquitur de confessione laudis [g]. ¶ עַל זֶבַח] *Pro* (vel *cum*, vel *in*) *sacrificio*, V. ¶ *Panes*, &c.] Vide quæ de his ad Exod. 29 [h].

13. *Panes quoque fermentatos*, עַל חַלֹּת לֶחֶם חָמֵץ יַקְרִיב

יַקְרִיב קָרְבָּנוֹ] *Super* (vel *cum*, Ch. Ti. A.) *placentis panis fermentati offeret oblationem*,&c. [Ità ferè omnes.] Alii, *Præter collyras*, (vel, *cum placentis*, nempe azymis, A. ex ο'. de quibus vers. 12. Ma.) *panem fermentatum* JT. Belg. (vel, *fermentatas* placentas *panis*, A.) *offeret ad*, vel, *in*, *oblationem*, JT. Belg. A. Qu. Cur fermentati panes, &c.? Resp. Ut doceret, vel, 1. præparationem ad preces & gratiarum actiones adhibendam: (ità fermentum sumitur in bonam partem, Matt. 13. 33.) vel, 2. gaudia nostra cum dolore miscenda; Psal. 73. 21. *cor fermentatum erat*: vel, 3. se accepturum nostras oblationes, licèt infirmitatibus permixtas[i]. Vel, tanquam indices præcogitatæ oblationis, non tumultuarii & repentini consilii. Vide Lev. 2. 11[k]. Obj. At fermentum prohibetur c. 2. 11. Resp. Panis hic non erat altari imponendus, (quod ibi vetatur[l],) sed paratus ad esum sacerdotum[m], & aliorum qui vescebantur reliquiis hujus sacrificii[n]. ¶ *Cum hostia gratiarum, quæ immolatur pro pacificis*, עַל־זֶבַח תּוֹדַת שְׁלָמָיו] *Pro* (vel *cum*, Ar. Belg. JT. vel *super*, Mo. O.) *hostia*, vel *sacrificio*, *gratiarum actionis pacificorum suorum*; [ità plerique:] *super sacrificio laudationis salutaris*, ο'. *cum sacrificio gratiarum actionis*, *eucharistico suo*, JT.

14. *Ex quibus unus*, &c. *pro primitiis*—— מִמֶּנּוּ אֶחָד מִכָּל־קָרְבָּן] Et offeret *ex eo* (vel, *ex eis*, Ar. A. Pi. Belg.) *unum* (supple panem, P. JT. Pi.) *ex omni*, vel *tota*, *oblatione*, Ch. sim. Sa. Ar. O. P. JT. Pi. Ex singulis quatuor modis panum prædictis unum[o]. Alii restringunt ad panes fermentatos, v. 13. *ex iis unum*[p]. Et כָּל verti potest, *totum*, *ex toto munere*[q]. Ut cedat, non Deo in sacrificium, sed sacerdoti in cibum[r].

16. *Si vota vel sponte*, וְאִם נֶדֶר אוֹ נְדָבָה] i. e. Si vel vovit sacrificium in exspectatione beneficii accipiendi, vel spontè adducit sacrificium, ut excitet ac confirmet fidem suam in invocatione nominis Dei pro optata & sperata salute[†]. נְדָבָה (à נָדַב *donare*) δῶρον vertitur Deut. 23. 23. 2 Par. 32. 14[t]. ¶ *Eadem*—*die*] Nè quid sacri cibi corrumpatur & putrescat, & vilescat religio victimarum[v]. ¶ *Si quid in crastinum*, &c. וּמִמָּחֳרָת וְהַנּוֹתָר מִמֶּנּוּ יֵאָכֵל] *Et a crastino*, *& residuum ex eo comedetur*, Mo. Ma. *& in die quoque crastino*, *si quid remanserit ex eo*, *comedetur*, Ch. simil. Sy. Sa. Ar. P. A. JT. Non sic in victima gratiarum actionis. Quæ discriminis ratio? Resp. Quia illa gratiarum actionis dignior erat, quia ex animo grato, liberali & pio, &c[x]. Pro accepto beneficio plùs tenebatur homo quàm pro sperato[y].

17. *Quicquid autem tertium invenerit*—*ignis absumet*] Quæ ratio? Resp. 1. Quia in calidis illis regionibus tertio die facilè putrescere potuit. 2. Ut præsignificaret tempus Christi, qui, die tertio resurgens, legalia Sacrificia abolevit. Vide ad Gen. 22. 4[z].

18. *Non proderit*, &c. פִּגּוּל יִהְיֶה] *Res abominabilis esto*, JT. A. sim. O. vel, *inquinatio*, Ma. *res rejicula*, A. ex Aq. Sign. carnem quæ vetustate deterior fit[a].

19. *Caro quæ*—*tetigerit immundum non comedetur*] Q. accipiunt de omni carne. Non placet, nam consecratæ tantùm carnes comburendæ erant. Et hoc extra rem fuisse & totius sententiæ contextum[b]. Alii, de carne pacificorum[c]. Caro oblata Deo[d]. Nam aliâ carne, non sacrâ, etiamsi quid immundi tetigerit, licebat vesci, Deut. 12. 15, 22[†]. ¶ *Mundus vescetur ex ea*, וְהַבָּשָׂר כָּל־טָהוֹר יֹאכַל בָּשָׂר] Vox בָּשָׂר repetitur more Hebraico[f]. [Prius בָּשָׂר quidam conjungunt cum præcedentibus,] *sed igne comburetur caro illa*, Sy. Sa. [quasi ו non τῷ בָּשָׂר, sed τῷ בָּאֵשׁ, præfixum esset.] JT. sic, *quod autem ad reliquam carnem*. Heb. *& caro*, Nominativus absolutè positus[g]. *At carnes illas omnis mundus comedet*, P. q. d. non tantùm offerens, ut credi posset, sed quilibet homo, modò mundus[h]. Al. sic, *Munda sit omnis caro*, *& qui carnem comederit*, Ti. Et *carnem*, *omnis mundus comedet carnem*. Antecedens loco relativi, pro, *omnis mundus comedet carnes illas*, nempe pacificorum[i].

20. *Anima polluta*, &c. וְטֻמְאָתוֹ עָלָיו] *Et immunditia ejus super ipsum*; i. e. cùm impurus sit impuritate internâ[k].

21. *Immunditiam hominis*] i. e. Hominem impurum[l]: ut sit Hypallage[m]. Alii, fæces & stercora humana[*]. ¶ *Interibit*, וְנִכְרְתָה] *Et exscindetur*. Ejicietur de congregatione populi[n]. Q. de Judicis sententia intelligunt. Non placet. Talia judicia nunquam facta legimus, nec facta esse verisimile est; v. g. in casu fermenti inventi tempore Paschatis[o]. Al. de ultione Divina exponunt[p]. [Vide quæ ad Gen. 17.]

23. *Adipem ovis*, &c.] Prohibitionem adipis (quæ generalis videbatur) moderatur & restringit ad tres species animalium[q]. [*Vide quæ ad* Lev. 3. 17.] *Adipem*: Quia nocet stomacho[r].

24. *Habebitis in varios usus*, יֵעָשֶׂה לְכָל־מְלָאכָה] *Fiet in* (vel, *adhibebitur ad*) *omne opus*. [Ità omnes.]

26. *Quàm de pecoribus*] At vox בְּהֵמָה latiùs patet; significat omnia quæ super terram incedunt. Et hinc intellexêre Hebræi piscium sanguinem non esse vetitum. Vide Mosem de Kotzi Præcepto vetante 137. Causa naturalis subest, quia non æquè inflammat piscium sanguis. Vide Plut. de Carnium esu 2. εἰ δ' ὅ-θεν, &c[†].

29. *Offerat simul & sacrificium*, *id est*, *libamenta ejus*] Cum sacrificio offerat Minchah[s], ut ità Deo plenum exhibeat convivium[t]. ¶ Heb. יָבִיא אֶת־קָרְבָּנוֹ] Al. *adducet corban*, vel *munus*, *suum*; viz. offerat Deo portionem debitam ex sacrificio pacificorum[u], scil. adipem, &c. Vel potiùs, cum carnibus offerat mensuram similæ, olei ac vini[y]. q. d. Nè putet licere sibi totum comedere[z]. Al. *adducet*; ipse per se, non per alium, offerendum curabit[a].

30. *Tenebit manibus*] Sacerdotes supponebant manus suas manibus offerentis, & movebant sursum & deorsum, &c[b]. Vide quæ ad Exod. 29. Loquitur de laico offerente[c].

34. *Pectusculum enim*, &c.] Qu. Cur pectus & armus dexter cedebant sacerdotibus? Resp. *Pectus* significabat fidem, sanam doctrinam, & cordatam sapientiam, *armus*, sive *brachium dextrum*, constantem secundùm fidem & virtutem operationem[d]. *Pectus* sapientiam, *armus* potentiam, significat: Utrumque ad Christum, Pontificem nostrum, relatum docet eum esse *& sapientiam & potentiam Dei*, 1 Cor. 1. 24[†].

35. *Hæc est unctio*, [ità plerique,] זֹאת מִשְׁחַת] *Hæc est pars unctionis Ahar*. JT. Hæc ellipsis utut videatur duriuscula, tamen omnino postulare eam videntur verba illa, *ex igne absumendis*; item verba versûs sequentis, *quam præcepit dari*[f]. *Hæc est portio Aharonis*, Ar. Merces unctionis Aaron[g]. h. e. Privilegium & jus ipsorum ob unctionem suam, sive sacerdotium[h]. Ex unctione debitum[i]. Al. *Illa est oblatio in die unctionis*, L. O. ¶ *Die quâ*, בְּיוֹם] *In die*, ο'. Ch. Sa. Sy. alii, *à die*, Ar. Ti. V. Hic בְּ pro מִן positum est[k]. A die unctionis[l].

37. *Ista lex*, &c.] Ex hoc loco enumerant Hebræi sex sacrificiorum species: & malè Latini tres tantùm enumerant; scil. *holocaustum*, *pro peccato*, & *pacificorum*[m].

CAP. VIII.

COnferendum hoc caput cum Exod. 29. Ibi mandatum, hic exsecutio mandati, narratur[o].

3. *Congregabis cœtum*] Ut videat omnis populus quòd Aaron non se ingesserit ad sacerdotium[o].

14. *Vitulum*] Vitulos. Nam Exod. 29. 35, 36. quotidie per 7 dies vitulus offerendus erat, quod etiam satis innuitur v. 34[p].

15. לְכַפֵּר עָלָיו] *Ad expiandum illud*, M. V. O. Ch. Sy. P. nempe altare, Ma. *Ad expiandum pro eo*, Ar. Ti. Alii, *ad expiandum* (i. e. homines, Ma.) *super illud*, Mo. Ma. A. sim. Sa. vel, *in eo*, JT.

17. *Sicut præceperat*] Nempe Exod. 29. 18[q].

23. *Auriculæ*,—*manûs*,—*pedis*] Ut scirent se ad hoc principaliter inunctos, ut audirent mandata Dei, & opere complerent[r].

26. *Collyridam*, &c. חַלַּת לֶחֶם שֶׁמֶן] *Placentam panis olei*, Mo. vel, *cum oleo*, Sa. JT. vel, *oleatis*, Ch. M. P. A.

Marginal notes (left column): [i] A. [k] Ma ex Jun. [l] L. Me. T. F. [m] Me. L. [n] P. [o] L. [p] Ità Me. Bo. A. [q] Bo. [r] Me. La. [†] V. ex F. [t] G. [v] Me. [x] Me. La. [y] Wil. [z] A. [a] Jun. [b] Bo. [c] Ità M. L. Bo. [d] Me. ex La. [†] La. [f] M. [g] Pi. [h] L. [i] V. [k] V.

Marginal notes (right column): [l] V. [m] Me. Jun. A. [n] Me. La. [*] V. F. [o] L. [p] Ità Me. L. He. in T. [q] M. A. [r] Maimon. in G. [†] G. [s] Q. in Me. [t] Me. La. [u] Ma. [y] O. [z] O. [a] Ma. [b] L. T. [c] T. Me. [d] La. [†] Wil. [f] P. [g] F. V. [h] He. ex V. [i] Wil. ex Caj. [k] V. [l] Ma. [m] O. [o] Ma. [o] L. [p] Me. [q] Pi. [r] O.

28. *Adolevit super altare holocausti,* הַמִּזְבֵּחָה וַיַּקְטֵר עַל־הָעֹלָה] *Et adolevit (suffire fecit,* Mo. Ma) *in altari super holocaustum,* JT. Ch. Ti. ità plerique: (ut super holocaustum posita simul cum eo absumerentur †.) Vel, *in holocaustum,* P. *cum holocausto,* Sa. Ar. *post (ultra, præter,* Q. in Ma.) *holocaustum,* M.

32. *Reliquum—ignis absumet*] Quia oblatio erat pacifica pro gratiarum actione, eò quòd Deus promoverat Aaron [x].

34. *Sicut factum est*] Ità A. Heb. *fecit,* Ma. Mo. Pi. scil. per me, Pi. Sic, *narravit,* pro, *narratum est,* 2 Sam. 15. 31. *adduxerunt,* Marc. 10. 13. pro, *adducti sunt,* Matt. 19. 13 [v]. *Sicut feci,* Sy. Tertia persona hîc ponitur pro prima: i.e. Sicut ego Moses feci, sic præceperat Dominus ut facerem, &c †.

35. *Die ac nocte manebitis,* תֵּשְׁבוּ] *Sedere,* pro *manere.* *Non exibitis,* sub. *nisi necessaria aliqua de causa;* v. g. ad alvum exonerandum. (Sic, *Fleverunt Mosen 30 diebus,* commodè exponendum est; non enim perpetuò flebant.) Alii hoc negant, voluntque eos fodisse locum in atrio ubi alvum exonerassent [x]. Vel potiùs, vasa illi operi destinata erant in atrio exteriori [y].

† Ma. [x] L. [v] A. † Q. in V. [x] Di. [y] Wil. ex To.

CAP. IX.

1. OCtavo, הַשְּׁמִינִי] Tertia Sectio hîc incipit, ab ea voce denominata [a]. ¶ *Octavo die*] Scil. à consecratione Aaronis [o]; ut apparet ex Exod. 29. 30, &c [b]. & Levit. 8. 33, 35. & Ezec. 43. 27 [c]. Animantia pleraque in immunditia & imperfecto statu erant per septem dies, & in octavo perfecta: ut infantes, Levit. 12. 2, 3; bestiæ, Levit. 22. 27; immundi ex lepra, fluxu, &c. Levit. 14. 8, 9, 10. & 15. 13, 14. Num. 6. 9, 10. Pariter sacerdotes ante octavum diem non erant admissi ad ministrandum: Quo adumbratus est dies Christi, qui, resurgendo postridie Sabbati, sanctificavit Ecclesiam & ministerium, &c [d].

2. *Vitulum*] In memoriam cultûs vituli †.

3. *Hircum*] Animal fœtidum, ad denotandum gravitatem peccati [f]. Qu. Quomodo hircus hîc offertur pro peccato populi, cùm suprà, c. 4. vitulus, &c? Resp. 1. Cùm populus separatim à sacerdote sumebatur, hircus offerebatur; at cùm sacerdos in communitate includebatur, ut cap. 4. vitulus offerebatur. 2. Vel dicendum, vitulum oblatum fuisse pro peccato certo & determinato; hircum, pro peccatis incertis & indeterminatis [g].

7. *Pro peccato tuo*] Notatur hoc ad Hebr. 7 [h]. ¶ בְּעַדְךָ] בְּעַד hoc loco, ut & 2 Par. 30. 18. pro eo quod plerumque עַל; ut suprà 4. 20, 26, 31 [i].

10. *Adolevit*] i. e. Altari imposuit adolenda & cremanda igne cœlesti, v. 24 [k]. Anticipatio est; quemadmodum & v. 13, 17, 20. ut patet ex v. 24 [l].

12. *Obtulerunt,* &c. וַיַּמְצִאוּ אֵלָיו] *Invenire fecerunt ad eum,* Mo. Ma. H[i], pro, *ei ad manum porrexerunt:* vel, *admoverunt,* ut citò inveniret. Sic v. 15, 18 [m]. *Tradiderunt ei,* Sa. sim. Sy. JT. A.

17. *Absque ceremoniis holocausti,* מִלְּבַד עֹלַת] *Præter holocaustum,* [sic omnes:] i.e. quod singulis diebus offerri solebat [n]. q. d. Omnia hæc Aaronis sacrificia non impediebant oblationem holocausti jugis [o]. Præter munus quod jam obtulerat cum holocausto [p].

19. *Renunculósque cum adipibus,* וְהַמְכַסֶּה וְהַכְּלָיֹת] Ad verb. *& operiens & renes,* Mo. *& quod operit renes,* Sa. sim. At. (quasi redundaret posterius ו.) *Quod operit extra (vel ventrem,* i. *) & renes,* Ch. M. A. Adipem *operientem intestina & renes,* JT. BA. i. e. omentum, cujus in sacris plurimus usus, etiam apud Ethnicos. Pers. Satyr. 2. Homer. Il. ζ. Strab. l. 15. Catul. in Gellium [q].

22. *Manum,* יָדָו] Legitur & יָדָיו *manus.* Pluralis lectio congruit cum more benedicendi, Luc. 24. 50 [r]. Vel, *manum,* scil. dextram, quæ plùs elevabatur quàm sinistra †.

23. *Moyses*] Cur Moses intravit? Respond. 1. Ut Aaronem doceret modum thymiamatis offerendi [s]. 2. Ut coràm Aarone oraret pro datione ignis [t]. ¶ *Apparuit gloria Domini*] h. e. Vel, ignis à Deo missus [u]; vel, præsentia Dei [y]; vel, nubes illa cum eximia claritate. Vide Exod. 40. 34, 35 [z]. Sic testatus est Deus se approbare hunc ritum sacrificandi, & ministerium Aaronis [a]: docuítque majorem erga sacra reverentiam concipere [b].

24. *Ignis*] Ignis descendens signum erat Divinæ acceptationis. Sic Gen. 4. 4. 1 Par. 21. 26. & 2 Par. 7. 1. & 1 Reg. 18. 38 [c]. & Jud. 6. & 13 [d]. Hoc igne cœlesti semper deinceps usi sunt Hebræi, eúmque lignis injectis continuò nutrire jussi, Levit. 6. 12 †. Duravit hic ignis usque ad tempora Manasseh [f]: Absconsum à Jeremia, & repertum à viris Synagogæ, dicit Abben Gorion. Mentio hujus 2 Macc. 1. & in Hist. Heb. fol. 13. p. 2. Ab. Zachuth in Johasin 24. 2. *R. Hanina vidit ignem in domo secunda cubantem instar canis, cùm in domo prima cubâsset instar leonis.* Contrà, K. in Hagg. 1. 8. in וְאֶכָּבְדָ (sine ה,) notat defectum rerum quinque: In iis, ignis supremus s. Diabolus in sacris Dei simia. Servius ad illud 12. Æneid.—*qui fœdera fulmine sancit,* hæc annotat, *Confirmat, sancta esse facit: quia cùm fiunt fœdera, si coruscatio fuerit, confirmantur: vel certè, quia apud majores aræ non incendebantur, sed ignem divinum precibus eliciebant qui incendebat altaria* [h]. Fama erat *Argis* ignem cœlo decidisse. Romani ignem sub Vestæ nomine & colebant, & studiosissimè servabant [i]. ¶ *A Domino*] Heb. *à faciebus Domini.* i. e. Vel de cœlo, ut 1 Reg. 18. 38 [k]: vel à Sanctuario, seu Propitiatorio, ubi tunc primùm Deus statuit aspectabile præsentiæ suæ documentum, nube oblatâ, & immisso igne. Quem sensum firmat Levit. 10. 2 [l].

[n] V. [o] O. Jun. Pi. A. [b] Jur. [c] Pi. [d] A. † G. post L. [f] L. [g] Bo. [h] E. [i] G. [k] Mo. L. [l] Me. ad vers. 22. sic Pi. L. [m] Ma. [n] V. [o] T. L. Me. [p] Fi. [q] BA. l. 3. 45. 503. [r] Ma. † RR. in A. [s] L. T. [t] L. [u] Me. O. La. T. [y] O. [z] Ma. [a] F. & V. ad v. 24. T. ad v. 23. [b] Me. [c] F. O. Ma. T. [d] O. † T. Ma. [f] F. D. [g] D. [h] Ma. [i] Bo. [k] Pi. [l] Ma. Jun.

CAP. X.

1. IGnem alienum] i.e. Non è cœlo missum [a]: non sumptum ex altari [b]. Causa hujus facti, vel, 1. Temulentia [c]. Probant ex eo, quòd post hoc factum vinum prohibetur, v. 8 [d]. Vel, 2. Inconsideratio & perturbatio, quia nondum exercitati erant in ministerio †. Vel, 3. quòd ad ignem cœlestem accedere non auderent [f]. Vel, 4. Lætitia nimia [g]. Vel, 5. quòd manus & pedes non laverint; quòd non omnes sacras vestes induerint [h]. ¶ *Offerentes*] Heb. *& obtulerunt.* Intellige, quantum in ipsis fuit; nam mox in ingressu Tabernaculi extincti fuerunt, v. 2, 4 [i]. Hæc sacerdotum transgressio, in principio administrationis suæ, ostendit imperfectionem & imbecillitatem sacerdotii, Heb. 7. 18, &c. Sic statim post latam Legem moralem populus peccavit, Exod. 32 [k]. ¶ *Quod præceptum non erat*] Vel à *Mose,* vel à *Deo* [l]. Liptote est, pro, *quod vetitum est* [m]: sicut Jer. 32. *filios immolârunt Moloch, quod non mandavi eis,* i. e. quod prohibui †. Sed quando, vel ubi, vetitum est? Resp. Implicitè vetitum est Levit. 1. 7. & 6. 12. collat. cum Lev. 16. 12 [n]. Vel, cùm missus est ignis ille Divinus, ut verisimile est [o].

2. *A Domino*] i.e. Vel è cœlo, vel ex oraculo, vel ex altari holocausti [p], vel ab altari thymiamatis [q]. ¶ *Devoravit,* וַתֹּאכַל] *Comedit,* Ma. *consumpsit,* F. V. O. i.e. exanimavit, ità V. E. מבפנים לא מבחוץ, *intrinsecùs, & non extrinsecùs* [r]. Nam corpora mansêre, & ablata sunt †; etiam cum vestibus [s]. Neque enim in favillam redacti sunt [t]. Eos instar fulminis afflavit [u]. Neque hoc mirum. Sic enim Franekeræ ignis ex aere occidit excubitorem, corpore & veste illæsu [y]. Hinc Hebræi morem sumpsêre, ut ubi pœna ignis est in Lege, plumbum fervens damnato in os funderent [z].

3. *Hoc est quod locutus est Dominus*] Qu. Ubi hoc dixit? Resp. 1. Dictum est, sed non scriptum [a]: ut Joh. 20. 30 [b]. 2. Dictum est, vel Exod. 29. 43. *Sanctificabitur tabernaculum* [c]; vel Exod. 19. 22. *Sacerdotes sanctificent se, nè moriantur* [d]; vel Levit. 8. 35 †. ¶ *Sanctificabor*] i. e. Sanctus apparebo, i. e. sumam pœnas;

[a] F. V. Ma. [b] F. V. [c] Me. ad He. in L. & Carrero mellis. [d] E. L. † Me. [f] Me. T. [g] To. in T. [h] He. in M. [i] Pi. post Jun. [k] A. [l] F. [m] L. E. Mr. † B. [n] A. [o] B. [p] Me. [q] Me. [r] F. ex Me. G. † G. [t] F. B. [u] V. [y] Me. [z] D. [a] G. [a] Caj. Lorin. Wal. A. Pi. [b] A. [c] He. in P. [d] F. L. † Wil. Pi.

pœnas [f]; quibus declarabo me sanctum, & constantem in mandatis meis, quibus jussi sacra mea legitimè & juxta verbum meum heri: nè Pontifici quidem peccanti parcam, nedum aliis [g]. *Cùm Deus judicium facit in justis, timetur & laudatur: Nam si in illis hoc facit, quantò magis in impiis* [h]? Justum se ostendit Deus, quòd à domo sua judicium incipit, & ministros suos castigat; secùs quàm Principes seculi faciunt [i]. ¶ *In iis qui appropinquant mihi*] Sic Pi. A. *in propinquis meis*, Mo. JT. Periphrasis sacerdotum, ut Ezec. 42. 13. Nomen ponitur loco participii, & ב notat objectum [k]. ¶ *In conspectu populi*] Ne populus speret me sibi, si peccet, parciturum, cùm videt me non sacerdotibus, non majoribus, non propinquis, ignoscere [l]. ¶ *Tacuit*, וַיִּדֹּם] Καὶ κατενύχθη, o'. *Et compunctus*, seu *perculsus, est*, sive, præ dolore & ægritudine animi obmutuit [m]. Summum dolorem Scriptura per *silentium* exprimit, Lam. 2. 10. Esa. 47. 5 [n]. Q. *Obstupuit, immobilis factus est*, nempe, præ mœrore, ut Exod. 15. 16. Vulg. vertit [o] Non est questus de severitate Dei, &c [p]. Divinæ voluntati acquievit: nihil habuit quod judicio Divino opponeret [q]. Confer Psal. 39. 10. Ezec. 24. 17 [r]. Justum hoc erat eos sic puniri. Nam, 1. Peccatum erat directè in Deum, (vel ex contemptu vel negligentia, (Jer. 48. 10.) quam nec Principes in suis negotiis patiuntur, Prov. 18. 9. vel crassa ignorantia,) & in ejus cultum, in quo præcipuus Dei honor consistit, 1 Sam. 2. 30. 2. Prima peccata in qualibet lege graviter puniuntur, nempe, ut sequentes terreantur. Vide Num. 15. 36. Hæc causa diluvii veteris mundi †.

4. *Patrui Aaron*] Vide Exod. 6. 17. Num. 3. 19 [t]. Non mandatum hoc fratribus eorum sacerdotibus, nè à ministerio suo avocarentur. Vide cap. 21. 1, &c †. ¶ *Extra castra*] Judæi sepulchra ab hominum habitationibus semovebant, (Gen. 23. Matt. 8. & 27.) Cujus una causa erat, quòd immunda haberentur, & immunditiam tangentibus aspergerent [v].

5. *Vestitus*] Ex hoc colligunt eos salvatos fuisse. Confer 2 Reg. 13 [x].

6. *Nolite nudare*, אַל־תִּפְרָעוּ] Variant. Q. reddunt, *Capita non reddetis vacua, libera*, vel, 1. à pileo, vel, 2. à capillis [y]. Cidarim, vel tiaram, nè detrahite *. Erat hoc signum luctûs, infrà 13. 45 [z]. Al. Nolite nutrire comam [a]. Promittere autem is dicitur qui per 30 dies comam alit [b]. Indicium hoc erat luctûs, 2 Sam. 19. 24. Vide ad Gen. 41. 14 [c]. Id פָּרַע potest significare, à פֶּרַע peragh, *coma*. In luctu capillos nutriebant Ægyptii, teste Herod. l. 2. n. 36.) & Romani [d]. Al. Ne radatis capillos, ut in luctu factum, Job. 1. 20. Jer. 7. 29. Mich. 1. 16 †. Rasio barbæ signum luctûs, Jer. 41. 5. Ezec. 44. 20 [f]. Ratio hujus legis erat, ut nullum humanum officium præferretur mandato Divino, néve propter illud negligeret quis vocationem suam [g]. Dominus non vult eos tristes esse propter mortem impiorum; neque vult præceptum ejus violari [h]. Fortè, nè deflerent eos quorum pœnâ Deus sanctificatus: Aug. qu. 32 [i]. Sicut Romano jure non solent lugeri noxies, vel perduellionis damnati, L. *Liberorum*, Sect. 3. ità Hebræo jure ii quos Deus interfecerat [k]. ¶ *Fratres plangant*] i. e. Quamvis illi lugeant, vos eorum exemplar nè sequimini [l]. ¶ *Et super cœtum*, וְעַל כָּל־הָעֵדָה וגו'] Neque *in totam*, &c. Negatio præcedens repeti debet [m]. Quod clarum est ex Psal. 9. 18. & ex Prov. 30. 3 [o]. Aut verte, *alioqui irascetur*, V. Alii simpliciter exponunt, *ut non moriamini, & contra cœtum totum efferveſcat*, Ma.

7. *Oleum quippe*, &c.] q. d. Recens adhuc est oleum in vobis, & in ipsa sacra actione versamini [p]. i. e. Nè tamen cessate ab officio vestro [q].

9. *Vinum & —quod inebriare potest*, ità Ch. V. sim. Ma. A. JT. וְשֵׁכָר] Alii vertunt, *& siceram*, sic o'. Sa. Sy. Mo. M. P. Ti. Aiunt sic dici omnem potum factitium qui inebriat. Voluit Deus suos longè summovere ab Ægyptiorum moribus, quos *vinolentos* fuisse ait Athen. l. 1. c. 25 [r]. Simile Dæmon, Dei simius, in sacris à suis sacerdotibus exegit *. Ægyptios sacerdotes vino & carnibus semper abstinuisse, testis est Chæremon Stoicus apud Hi. in Reg. Monach. Amphiaraus vates jussit sacerdotes, qui responsa clara accipere & reddere vellent, integrum diem à cibo, à vino autem triduo, abstinere. Romani (ait Plut.) Jovis sacerdotem sub vitem ingredi noluêre, quòd cum ebrium fieri non deceret [t]. Hecatæus Abderita, in Judaicis, notat sacerdotes (eorum) τὸ παράπαν οἶνον μὴ πίνοντας ἐν τῷ ἱερῷ, (*omnino abstinuisse à vino in templo* [v].) Carthaginensis lex erat, Μηδένα πίνειν ἐπὶ στρατοπέδου οἶνου γεύεσθαι, ἀλλ' ὑδροποσίᾳ συγγίνεσθαι τοῦτον τὸν χρόνον ἅπαντα, (i. e. *Neminem in castris vinum bibere, sed aquam tantùm:*) Plato Leg. 2 *. Causa vini eo tempore interdicti, ut & rationis usus constet, & absint libidinis incitamenta. Quas causas & Chæremon adfert in Porphyr. de Abst. 4 [x].

10. *Ut habeatis scientiam*, &c.] q. d. Interdixi vinum, 1. ut rectè discernere & judicare possitis, & vobis ipsis in administratione constare: 2. nè, mente turbatâ, secùs doceatis populum quàm oportet [y]. ¶ *Sanctum & profanum*] De quibus cautum in libro Exodi. ¶ *Mundum & immundum*] De quibus Levit. 11, &c [z].

11. *Legitima*] Quæ ad ceremonias pertinebant. Hæc enim cura propriè erat sacerdotum. ¶ *Per manum Moysi*] i. e. Meam. Frequens Hebræis, nomen ponere pro pronomine [a].

12. *Comedite illud absque fermento*] Heb. *comedite eam massam*, Ma. i. e. factam in *massam infermentatam*. Vide cap. 6. 16. & 2. 10. Legem antè datam Moses hìc repetit, nè sacerdotes præsenti dolore perculsi mandata Dei oblivisicerentur, aut negligerent [b].

13. *Datum tibi*, חָקְךָ] *Statutum*, vel *jus*, *tuum*, V. *constitutum*, Ma. *portio tua*: i. e. quia ex jure sacerdotali hoc ad te & filios tuos pertinet [c]. Vide cap. 2. 3. & 6. 16, 17. *Demensum tuum*, Ma.

14. *In loco mundissimo*] Heb. *mundo*, Ma. per antithesin ad *locum sanctum* [d]. In castris †: quia non tantùm mares, sed etiam fœminæ, ex iis comedebant: suprà 7. vers. 4, 9, 21 [f]. In atrio Tabernaculi, cap. 6. 16 [g].

16. *Hircum*] Nempe, oblatum pro peccato populi, juxta c. 9. 15 [h]. Nam v. 17. datus dicitur, *ut portent iniquitatem multitudinis* [i]. [Alter Quæst.] Hircum hunc pro peccato Principis oblatum, rectè colligitur ex loco parallelo, Num. 7. 87, 88. ubi inter oblationes Principum semper fit mentio hirci pro peccato [k]. ¶ *Iratus contra Eleazar*] Parentem omittit, utpote mœrore absorptum [l]. Nec eum redarguere voluit coram filiis [m].

17. *Cur non comedistis?*] Hircum hunc comedere debebant, Levit. 6. 16. quod cùm præ mœrore non possent, comburendum censebant [n]. ¶ *Ut portetis*, &c. לָשֵׂאת] *Ad remittendum*; i.e. ut *remissam* declararetis [o]. *Ferre* hìc sumitur pro *auferre* [p].

18. *Non fit illatum intra sancta*, אֶל־הַקֹּדֶשׁ פְּנִימָה] *In sanctuarium* (vel, *sanctitatem*) *intrinsecùs*, Mn. JT. A. Ch. Sa. P. vel, *ante faciem*, o'. *Anteriùs*, i.e. interiùs; quòd introrsum pergenti interiora sunt antè, & exteriora retró [q]. *In sanctuarium interius*, sive *internum*, Sy. Ar. M. Ti. Sensus est, Talis hostia comedi debebat, illa verò cujus sanguis inferebatur non comedebatur, sed comburebatur, Levit. 6. 30 [r]. q. d. Si sanguis illatus esset, &c. hircus comburendus erat,, quanquam non in altari, sed extra castra. Vide Levit. 4. 5, 12, 16, 21 *.

19. *Respondit Aaron*] Non filii, quia hi noluerunt respondere in præsentia patris [t]. Aaron etiam reprehendi videbatur [v]. ¶ *Mihi accidit quod vides*, כָּאֵלֶּה] *Talia*. Ad verb. *sicut hæc*, V. *secundùm ista*, Ma. i. e. tales tribulationes. q. d. Agnosco quidem comedendum fuisse, & quidem cum lætitia, sed qui potui lætari? Malui igitur convivium negligere, quàm mœstus inire [x]. ¶ *Quomodo potui comedere, &c?* וְאָכַלְתִּי] *Si* (vel *etsi*, Ma.) *comedissem*, M. La. *& comedam*, Caj. in Bi. Ma. q. d. Non ergò dignus vel aptus fui qui comederem. Vide Deut. 12. 7. & 26. 14. & Hos. 9. 4 [y]. Ideóque comburendum erat, ut reliquis factum erat [z]. Tempus mihi erat mœroris, non lætitiæ & epuli [a]. Al. sic; q. d. Gratúmne foret, si ego in peccato hærens, (ejusdem negligentiæ & perturbationis

reus

reus cum filiis,) peccatum populi in me expiandum transtulissem[b]? Q. volunt Aaronem se justificare[c]. Non placet; quia Moses hoc reprehendit. Potiùs erat mitigatio criminis, quàm justa defensio[d].

20. *Recepis satisfactionem*] Heb. *bonum fuis*, &c. Excusationem ut justam acceptavit Moses†. Sæpe enim litera Legis necessitatibus cedit: 2 Chron. 30. 18, &c. Matth. 12. 3, 4[f]. [Alii hoc negant:] Potiùs humanâ commiseratione tolerat Aaronis infirmitates[g]. Quia Aaron recognoverat defectum, & quia noluit afflictionem addere afflicto[h]; & minus malum fuisse deprehendit[i]. Ex hoc loco colligas, (etsi nec suprà, ubi lex traditur hostiæ pro peccato, nec alibi, explicetur,) carnes victimæ pro peccato eâdem die quâ fuerat oblata fuisse comedendas, & reliquias concremandas, aliàs non fuisset ratio cur vel Aaron eâdem die quâ fuerant immolatæ carnes illas combussisset, aut se ab iis comedendis excusâsset, si comestio in alterum diem potuisset differri[k].

[b] Mi. [c] Ità La. Bo. [d] Wil. † Me. La. A. [f] A. [g] Wil. ex Borrh. [h] L. [i] Wil. ex Calv. [k] Bo.

CAP. XI.

1. AD *Moysen & Aaron*] Qu. Cur ad utrumque? Resp. 1. Quia horum cognitio spectabat tum ad Magistratum, quoad civilem usum, tum ad Sacerdotem, quoad sacrificia. 2. Ut authoritatem novo Sacerdoti daret[l].

2. *Hæc sunt animalia*] Qu. 1. Quomodo ulla animalia immunda, cùm *omnia bona*, Gen. 1? Resp. 1. Mala, sive immunda, non erant naturâ, sed tantùm significatione[m], & quoad usum[n]. 2. Ante Lapsum nulla animalia vel noxia erant, vel ad cibum necessaria[o]. Qu. 2. Cur has leges dedit Deus? Resp. 1. Ut rudis illius populi temperantiam, obedientiam & religionem exerceret[p]. Ad compescendam gastrimargiam[q]. 2. Ut corporali munditiei assueti assurgerent ad spiritûs etiam munditiem[r]. 3. Ut avocarentur ab immunditiis idololatrarum, & immundis eorum epulis *. Idola Gentilibus erant quædam Judæis immunda; ut *porcus, leo, asinus*[s]. Quibusdam ex his Idololatræ utebantur in sacrificiis, vel aliis maleficiis[t]. Vide ad v. 13. 4. Propter usum corporalem. Cibi prohibiti plerumque sunt pravi succi[u]. Immunda generant ægritudines, ut anima nihil præclari agere queat; tanquam lucerna splendida in deformi lampade[x]. Hinc Pythagoras fabam suis interdixit, quòd inflat, & mentem turbat[y]. Dices, Cur ergò talia non sub Evangelio prohibentur? Respond. Naturali instinctu talia vitari possunt, prout ante Legem factum; at sub Lege annexa iis erat legalis quoque immunditia[a]. 5. Propter significationem spiritualem[b]. Hæc immunda, vitia significant[c]; v. g. porcus luxuriam, camelus superbiam[d], lepus timiditatem†. Contrà, bos mansuetudinem significat, agnus innocentiam[f]. 6. Voluit Deus hunc populum (ex quo Christus oriturus erat) purum servari, & ab aliis gentibus distinctum[g]. Vide Lev. 20. 26. Et libertas Petro data de immundis comedendi docuit communionem inter Judæos & Gentes futuram fuisse[h]. Multa horum ab Ægyptiis translata causas habent naturales ex bono vel malo alimento, ut notat Maimonid[i].

3. *Quod divisam*, &c.] Referunt hoc, 1. ad usum corporalem; quia fissio ungulæ docet carnes nec nimis humidas, nec nimis siccas, esse: & in ruminantibus cibus bene digeritur. Non placet; neque enim Deus rem medicam in Sacris curavit[l], aut sanam valetudinem[m]: nam tunc non prohiberetur cuniculus[n]. 2. Ad spiritualem significationem. *Divisione ungulæ* significatur discretio boni & mali; *ruminatione* verò, applicatio boni cogniti ad operationem[o]. At cùm incertum sit quænam animalia sunt his Hebræis nominibus significata, quomodo naturales eorum proprietates dignosceremus, & ad mores applicaremus[p]? Chæremon apud Porphyrium, de sacerdotibus Ægyptiis, *Piscibus omnibus abstinebant; & ex quadrupedibus, sive μώνυχα, quibus ungula solida,) ἢ πολυσχιδῆ, (multifida,) ἢ τὰ μὴ κερασφόρα, (non cornigera,)* quod idem valet quod *solidungula*: nam *solidas habent ungulas quæ non sunt cornigera*, teste Plinio l. 11. c. 45. qui & addit, c. 26. *solidâ ungulâ & bicorne nullum.* Idem notat coitum totâ die esse tantùm iis omnibus quibus solida ungula, & fœtus minùs numerosos, l. 10. Porphyrius vetitum ait Judæis vesci τῶν μωνύχων ζώων, (*ullo ex solidipedibus animalibus*[q].) ¶ *Quod habet divisam ungulam*, vel *scissam*, JT. vel *fissam*, Sy. [מַפְרֶסֶת פַּרְסָה] Quod *dividit* (vel *separat*, Ti. A.) *ungulam*. [Ità omnes.] Habens ungulam bisulcam[r]. Q. accipiunt de ungula divisa, sed non per totum, ut quum est supernè divisa, infernè verò connexa; ut camelus, ursus, canis, felis†. Probatur ex v. 26. Sic canum pedes suprà dividuntur, & infrà per pelliculam conjunguntur[t]. At פַּרְסָה de plena fissura ungularum supernè & infernè dicitur, v. 4, 5, 6[u]. Castalio vertit, *quod divisis est pedibus in duas fissuras, sive in plures.* Confer Deut. 14. Vide Esa. 58. Ezec. 21[x]. ¶ [שֹׁסַעַת שֶׁסַע פְּרָסֹת] *Et findens fissuram ungularum*, ο'. Sa. Mo. P. O. A. vel, *in ungulis*, M. *& ungulas fissurâ findis*, Ti. sim. JT. *quod bisulcum est*, Ca. τὸ שֶׁסַע Q. distinguunt à פַּרְסָה, & accipiunt de ungulis per totum fissis[y]. Alii complexivo accipiunt, i. e. omne animal quod ità dividit ungulam, ut penitus supernè & infernè diffissam habeat[z]. Hoc pertinet ad majorem declarationem[a]. ¶ *Et ruminat*, ità Ch. Sy. P. [מַעֲלַת גֵּרָה] *Revocans*, M. Ti. JT. *sursum*, Ti. (*ascendere faciens*, Mo. Ma. *reducens*, ο'. Sa.) *ruminationem*, ο'. Sa. Mo. Ti. Pi. i. e. cibum ruminandum, Pi. *ruminans* cibum, JT. Non placet: Ellipsis nulla hîc, sed tropus[b]. גֵּרָה *ruminatio* est, sive cibus in stomachum demissus[c]. Pabulum præmansum, quod animal ex œsophago, seu rumine, aut ventriculo, attrahens in os, denuò ruminat, i. e. remandit ac remasticat[d]. Dicta vel à גָּרַר *attrahere* (sive *deglutire*, O.) quia est attractio (vel revocatio) cibi ex visceribus in guttur & os†; undè גָּרוֹן *guttur*, per quod cibus & potus trahuntur[f], vel deglutiuntur[g]: vel à נָגַר *fluere*, quòd cibus refluat ad os ruminante animali[h]. Divisio ungulæ significat rectam verbi & voluntatis Dei discretionem, & incessum recto pede, Gal. 2. 12, 14. Ruminatio sign. meditationem in verbo Dei, quod est cibus animæ[i].

4. *Quicquid ruminat, & habet ungulam*, &c.] Sub. *tantùm*, vel *solùm*, V. ¶ *Non dividit, sicut camelus*] Οὐ διχηλεῖ, ο'. Obj. At Aristoteli camelus est δίχηλος (*bifidus.*) Resp. Nempe parùm, ut se explicat, ἐν τῷ ὄπισθεν μικρὸν δίχηλος· Hist. anim. 1. 2[k]. Moses non negat simpliciter, ut primâ fronte videtur, cameli ungulam esse divisam, sed divisam & fissam simul esse negat, quod ex præcedenti versu repetendum est[l]. Camelo *bisulcus pes discrimine exiguo*, Plin. l. 11. c. 45[m]. *Camelus* cibus est insalubris Galen. de Aliment. facult. In Arabia tamen usitatus, Diodor. 3. 12. etiam vernis Turcicis datus[n].

5. *Chœrogryllus*] Hebræi nihil certi habent de nominibus horum animalium, idcirco hîc eorum non innitemur significationibus, sed ad radices confugiemus[o]. ¶ [שָׁפָן] Qu. Quid שָׁפָן? Resp. 1. *Cuniculus*, ità Sy. Sa. Ar. Mo. M. P. Ti. A. Belg. ità He. in F. & in O. item L. O. Wil. Ca. To. & Forst. in Bo. Cui in speciem multa favent. 1. Quòd cum lepore jungitur, tanquam animal congener. 2. Quòd סָפַן *tegere* & צָפַן *abscondere* sign. Cuniculi autem in latebris delitescunt. 3. Certum est Hebræos cuniculum abhinc aliquot seculis sic appellâsse[p]. 4. Quòd in Arabico Giggeii Lexico *SAPHAN* redditur *cuniculus*. Quod tamen alibi nusquam reperi. At quædam objici possunt. 1. Quòd cuniculus & lepus non ruminant; *Porta Cæli* fol. 20. Gesnerus tamen affirmat se maudentes cuniculos deprehendisse post cibum eis ante horæ dimidium exhibitum. Et Moses leporem ruminare asserit. 2. Quòd cuniculus in petris non habitat, (quomodo שָׁפָן, Prov. 30. 26.) sed in terreno solo, quod facilè perfodiatur. 3. Cuniculus animal erat Hispaniæ peculiare; Varro Rustic. 3. 12. Plin. 8. 55. Ælian. de Animalibus 13. 15. & Judæis ignotum; nec erat cur iis prohiberetur. Dubito igitur an שָׁפָן sit *cuniculus*[q]. 4. Cuniculus est in leporino genere, de quo versu sequenti[r]. Resp. 2. *Chœrogryllus*, vel χοιρογρύλλιος, ο'. Ch. ità Aq. & Symmach. & Theod. & Æthiops in BA. Verùm ignotum penè dixerim sic

[l] Wil. [m] Aug. in BA. p. 700. [n] E. Wil. [o] Wil. [p] Me. F. [q] Wil. [r] Me. La. * La. [s] Wil. ex Aquin. [t] L. [u] Me. La. L. Wil. ex O. [x] M. [y] La. [a] Wil. [b] E. [c] Me. [d] E. L. † L. [f] E. [g] Wil. ex To. [h] Wil. [i] G. [k] E. L. [l] Jun. in Wil. [m] Calv. in Wil. [n] Wil. [o] E. [p] Wil.

[q] O. [r] V. O. † He. in O. K. in F. & V. sic A. [t] A. [u] Ma. [x] Ca. [y] He. in O. K. in F. & V. ità Bo. [z] Mi. [a] V. [b] Pi. [c] V. [d] Ma. Pi. O. † K. in F. & V. M. [f] M. O. [g] O. [h] Ità RS. in F. V. [i] A. [k] Wil. [l] BA. t. 1. 2. 6. 26. [m] O. [n] Wil. [o] O. [p] BA. 1. 3. 33. 1024 [q] BA. 1. p. 1003. [r] Jun.

 explicari

explicari per ignotius. Chœrogryllus enim quibusdam est *hericius*, aut *hystrix*: ità Hesych. & Suidas in BA. sic Me. Si ità est, שָׁפָן non est chœrogryllus, hericius enim nec ruminat, nec in petris habitat*. Alii, *porcus spinosus*, F. V. Respond. 3. *Mus montanus*, JT. ità Q. in M. & Q. in Gen. apud BA. & BA. qui & ἀρκτόμυς dicitur in Palæstina, ubi abundant, & in cavernis petrarum & terræ foveis habitant. Animal est non majus ericio, similitudinem habens muris & ursi. ἀρκτόμυς dicebatur ab Hellenistis, quòd incederet bipes, & prioribus pedibus tanquam manibus uteretur. Id enim ursorum proprium, teste Oppian. lib. 3. Arabum unus vertit *alwebra*, qui est mus montanus sive Alpinus, alius, *alpheneç*, qui mus Ponticus esse videtur, i. e. muris aut sciuri species. Mures autem Ponticos ruminare affirmat Arist. de Animal. l. 9. ferè in fine. Eundem esse statuo & שָׁפָן, ἀρκτόμυν, & χοιρογρύλλιον, (quomodo dictus est mus iste à porci sagina, vel specie, nam & γρύλλος porcum significat) & Arabum *aliarbuo*, (quod Lexicographi perpetàm reddunt *talpam*.) Concurrunt enim omnes notæ, nullà exceptâ. Omnes enim, 1. bisulci sunt: 2. ruminant: 3. edules sunt, (& hic solus in murium genere apud Arabes edulis est*:) 4. gregarii, (non solitarii:) 5. infirmi: 6. domum habent in petra, Prov. 30. 26. 7. sunt animalia Ægyptia, (Aristot. Plin.) & Arabica, (testis *ad nostrus* Teixira,) & Palæst. (teste Hi.) Mures hi bipedes sunt, habéntque priora crura brevia, posteriora longa. Staturâ maximi sunt, & multi numero. Prioribus pedibus tanquam manibus utuntur, & si quis eos insequitur, saliunt. Hæc testantur Arist. Hist. 6. in fine, Ælian. Hist. 15. 26. Plin. 8. 37. Et de *aliarbuo* eadem referunt Arabes. Vide BA. 1010.... Hic mus שָׁפָן dicitur, vel à שָׁפַן, quia latibuli sui foramina terrâ obtegit[b]; (quod de *aliarbuo* narrant *Alcamus*, *Damir*, aliique Arabes[c];) vel à צָפַן, quia ibi sub terra latet. Hic mus Chaldaicè טַפְזָא *taphza* dicitur, à saltu, (de quo diximus[d];) quia טְפַז *tephaz* Chald. & Syr. est *salire*†.

6. *Lepus*] [Ità omnes,] rectè. 1. Sic He. omnes in BA. 2. Arabicum *Arneb* (à quo *Arnebeth*) *leporem* significare certissimum est. 3. Aut hîc, aut nullibi, leporis esus interdicitur; à quo tamen Judæos semper abhorruisse constat ex Plutarch. Sympos. 4. 5. & Clem. Alex. Pædag. 2. 10[f]. ¶ אַרְנֶבֶת] Gen. fœm. (cùm reliqua animalia sunt masc[g].) vel, 1. quòd existimabatur lepores esse tantùm unius sexûs, ob frequentes partus†. *Archelaus author est, utramque vim singulis inesse, ac sine mare æquè gignere*, Plin. l. 2. cap. 55[h]. Vel, 2. quòd sexûs differentias in leporibus secernere difficillimum est[i]. Nomen ei ab אָרַב *insidiari*, (inserto נ per epenthesin,) quòd obnoxius sit insidiis hominum[k]. Vel, ex אָרָה & נִיב, à carpendo terræ proventu, cui summam perniciem creat, ut exemplis docent Pollux 5. 12. 1. Hesychius in voce Καρπόδηλος, & alii[l]. Sub *lepore* cuniculus comprehenditur, qui parvus lepus est: Plin. lib. 8. cap. 53[m]. LXX. vertunt, δασύποδα, (quòd Ptolemæi Regis uxor *Lepus* vocaretur, ait Chronicon Templi secundi[n],) q. d. *hirsutipedem*[o]. Quem *leporem* esse affirmant Plut. de Solert. an. Athen. 5. 12. Hesychius, Eustathius in Odyss. Budæus, Pollux, Suidas, Aristot. Hist. animal. l. 8. 28[p]. Aristoteles ubique ea *dasypodi* tribuit quæ *leporis* sunt propria[q]. (Instantias vide in BA.) Eademque Plinius *lepori* adscribit[r]. Græcorum proverbium, Δασύπους ὢν κρεῶν ἐπιθυμεῖς. Terentius reddit, *Tute lepus es, & pulpamentum quæris*. Et *leporem* cœlestem Græci appellant *dasypodem*, BA. 999. ubi plura videre est eòdem pertinentia. Et falluntur omnes Lexicographi à quibus λαγὼς & δασύπους distinguuntur[s]. Et quòd in Aristot. l. 1. c. 1. est λαγὼς καὶ δασύπους, meritò suspectus est locus, & καὶ abest à codicibus nonnullis. Quidam tamen pro *lepore* vel *cuniculo* indiscriminatim usurpare censentur, ut Veget. & Strabo[v]. Leporem vetitum volunt Patres, quòd animal est valde proclive in libidinem[x]. ¶ *Ipse ruminat*] At leporem ruminare, præter Mosen, nemo scripsit. (Tantùm observat Philosophus, illi cum ruminantibus commune id esse, quòd habet coagulum,

Hist. 3. 22.) Itaque pro οὐκ ἀνάγει μηρυκισμὸν in LXX. hoc loco, corruptores perperàm scripserunt οὐκ ἀνάγει. Sed negatione carent exemplaria *Vaticanum*, *Complutense*, & *Parisiense* nuperum, Orig. item & Theod. & locus parallelus Deut. 14. 7. & Hebræa reliquæque versiones[y]. ¶ *Ungulam non dividit*] Intelligendum hoc est, non ut ungula *divisa continuæ*, sed ut *multifidæ*, opponitur: lepus enim est πολυσχιδὴς, (i. e. *multifidus*. *Divisa* igitur eo loco (Deut. 14. 7.) eadem quæ *bifida*, aut *bisulca*. Atque id est propriè מַפְרִיס[z].

7. *Et sus*, [ità ferè omnes,] וְהַחֲזִיר] *Et porcus*, Ma. A. Sa. *Chazir* dictum voluit, vel à *Chazar*, quod Chald. & Syr. *redire* & *volvere* significat, quia sus lota redit ad volutabrum[a]; ità A. vel ab Arab. *CHAZARA*, *angustos oculos habere*[b]. Causæ hujus legis sunt, vel, 1. Physicæ: nempe, 1. *Porcorum sordities*. *Lex omnem immunditiam prohibet. Quòd si permissum esset porcos comedere, plateæ & domus omnes sordidissimæ essent*[c]. 2. Metus à lepra. Ità Plut. & Manetho in Ælian. 10. 16. & R. Bechai ex libris Medicinalibus. Vel, 2. Morales. Ità Patres: Docuit vitandos impuros homines; & à peccatis atque immunditiis abstinendum[d]. Animalia ab Ægyptiis culta Deus comedi voluit, ut ea contemnere discerent: illa verò quæ Ægyptii avidiùs lurcabantur prohibuit. Addit non nemo, ut Judæorum pietas & docilitas elucesceret, dum à carne suavissima, &c. propter Deum abstinerent. At Legislator hanc solam interdicti sui rationem affert, quia non ruminat†. Notandum, nonnullos è vicinis populis, Judæorum æmulos, etiam à sue abstinuisse. Iu his *Arabes*, in Solino de Arabia, & Hi. in Jovin. 2. 6; & *Phœnices*, in Herodiano de Heliogabalo, *Ægyptii*, in Herod. 2. 47. (vel, quia, præ voracitate, nec propriis fœtibus nec humano corpori parcit, Ælian. 10. 16. vel, quia impurum animal esse æstimant, Plut. in Iside,) & *Barcææ mulieres in Africa*, in Herod. l. 4. cap. 186; & *Æthiopes*, in Porphyrio, & *Indi*, in Ctesia apud Philosophum, Hist. 8. 28. & Ælian. 16. 37[f]. Hoc animal tantopere exsecrantur Judæi, ut, & à nomine abhorrentes, illud דָּבָר אַחֵר, *rem aliam*, vocent[a]. Dicunt Talmudici, *Qui incidit in rem aliam* (i. e. suem) *periclitatur de re alia*, (i. e. à lepra[b].) (Hinc fortè ortum, quòd Æthiopicè porci אחרו dicantur, Matt. 7. 6. & 8. 30.) Causæ cur ab hoc nomine abstinerent sunt, vel, nè pueri, audito nomine porci, ejus carnes concupiscerent; quam ob causam abstinent à nominando pane in Paschate. Ità Elias[i]. Vel potiùs, quia δυσφημίαν ponebant in mentione porci, nec vel ejus aspectum ferrent. Fortè *res alia* hic est res extranea, non munda; ut *dii alii*, ignoti, peregrini[k]. Sue abstinebant Ægyptii, test. Herodoto & Anaxandride. Moris hujus Judaici mentio apud Juvenalem, & Macrobium, & Porphyrium de Abstin. 2. in fine, & 4. Causam putat Tacitus, quòd scabici obnoxium id animal[l]. At Aristoteles inter morbos Suis hunc non recenset[m]. Verius puto, quòd illis in locis multa comesta caro suilla, quam suavissimam esse dixit Plato comicus; & Caius princeps apud Philonem, abundantia alimenti scabiem facit. Nam & Plutarchus, in causam hujus abstinentiæ inquirens, ait, iis qui lac suillum bibunt ἐξανθεῖν τὰ σώματα λέπραν καὶ ψωρικὰς τραχύτητας, (*lepram & scabies ex eorum corporibus erumpere*[n].)

8. *Nec cadavera contingetis*] Unde nec adipem eorum eximere, sive uti, poterant[o]. Non placet. Cùm immundorum animalium pelles, adeps, &c. medicis atque aliis usibus inservirent, non credibile est Deum hæc illis interdixisse. Vel, igitur, voluntarius tantùm, & citra necessitatem, contactus prohibetur; vel, immunditia indè contracta facilè eluebatur. Non tangere vetantur, nè comederent. Sic Col. 2. 21. *Nè tangas, nè gustes*. Vide & Gen. 3. 3[p].

9. *Pinnulas & squamas*] Conjunctim intelligunt, ut vers. 4[q]. At Bo. intelligit disjunctivè, *pinnulas*, vel *squamas*. *Squamæ* sunt velut *indumentum*, *pinnæ* quasi *remi*, piscium†. *SQUAMÆ adhærent toti corpori*, *PINNÆ excrescunt ex corpore*[r]. *Pinnæ* tanquam alæ viam dirigunt, *squamæ* tegunt & ornant corpus.

Margin, p. 539: * BA. 1008. — [l] Jun. — [m] BA. 1012. 40. — [n] BA. 1004. — [y] BA. 1009. 2. — * BA. 1015. 16. — [a] BA. 1016. 16. — [a] BA. 1010. — [b] BA. 1016. — [c] BA. 1012. — [d] BA. 1016. — † BA. 1004. 50. — [f] BA. 1. 3. 31. 994. — [g] M. — † Wil. — [h] Me. — [i] K. in BA. 1. 3. 32. 39. 2. — [k] Ma. — [l] BA. ib. 995. — [m] M. — [n] D. — [o] D. Bo. — [p] Bo. — [q] BA. 998. 1. — [r] BA. 1002. 42. — [s] BA. 997. 61. — [v] Bo. — [x] BA. 997.

Margin, p. 540: [y] BA. ib. — [z] BA. ib. — [a] BA. 1. 2. 57. 696. — [b] BA. ib. — [c] Muson. in BA. 698. — [d] BA. ex Clem. Alex. & Lactan. — † BA. 699. — [f] BA. ib. — [g] Di. BA. — [h] BA. 699. D. — [i] D. q. 26. 1. 40. — [k] D. ib. — [l] G. — [m] Wil. — [n] G. — [o] Me. La. — [p] Wil. — [q] Ma. Jun. — † M. — [r] He. in S.

corpus *. ¶ סְנַפִּיר] *Pinnas*, vel *pinnulas*, ferè omnes vertunt. Alii, *alas*, ó. Sy. Ar. Quod alæ avibus, id pinnulæ piscibus; nempe ad motionem, vel directam,(ità pinnulæ laterales piscium,) vel,quâ convertunt se, (ità pinnulæ in cauda ʳ.) Certum est pisces quibus pinnulæ & scalæ sunt saluberrimos esse. Sic *lucius, perca, carpio*, salubriores sunt quàm *anguilla*, *lampetra*, &c. Sunt enim minùs humidi, ut apparet tum ex contactu, tum ex albedine ˢ. *Pisces qui squamosi non essent ne pollucerentur*, Lex Numæ apud Plin. 32. 2 *. *Pollucium* vocabant sacrificium, vel sacrum epulum, in Deorum honorem institutum ᵘ. In Festo quoque, inter merces quas pollucere liceat, *pisces quibus est squama, præter scarum*. Porphyrius de Judæis, Ἀπηγορεύετο οὐδ᾽ ἐσθίειν, ἀ ἰχθύων τ̃ ἀσπαλάκων, ἃ καλεῖται παρὰ Ἕλλησι (*Vetitum fuit carnem porcinam comedere, aut pisces qui squamas carent, quos cartilagineos vocant Græci.*) Judæos tamen garum fecisse ex *piscibus squamâ carentibus*, disco ex eodem Plin. 31. 8 †. Qu. Cur pisces non nominantur, quemadmodum bestiæ & aves? Resp. Hebræi non habent particularia piscium nomina. 1. Pisces non venerant ad Adamum, Gen. 2. 2. Major pars piscium Judæis ignota: Pauci erant fluvii in terra Canaan. 3. Eorum usus tantùm erat in cibum, non in sacrificium ʸ.

10. *Quæ moventur*] Per *reptilia* intelligit parvos pisces, qui gignuntur in aquis; per *animantia*, majores pisces, qui procreantur ex commixtione maris & fœminæ ᶻ. *REPTILIA sunt minora animantia, ut vermes & hirudines: ANIMANTIA sunt feræ maris, & in universum quicquid non habet formam piscium, &c. ut canes (MARINI,) ranæ, &c* ᵃ. Alii *reptilia* sunt pisces in genere; *animantia*, omnes aquatilium species ᵇ, quæ multæ sunt, ut testaceæ, cartilagineæ, pedibus præditæ, &c ᶜ.

10, 11. *Abominabile vobis*, v. 11. *Exsecrandùmque erit*, שֶׁקֶץ הֵם לָכֶם, וְשֶׁקֶץ יִהְיוּ לָכֶם] [Prius vertunt,] *Abominatio ipsa sunt*, vel *erunt*, *vobis*: [ità omnes. Posterius sic,] *Etiam abominatio*, A. vel, *Abominatio, inquam*, M. P. Ti. *Et abominatio erunt vobis*, Mo. Ma. simul. *. [At Ar. sic totum reddit, *Est abominabile vobis. Quòd autem ea sunt vobis abominanda, est, ut non comedatis de carne, & cadavera eorum horreatis*, ut sequitur 10 vers. 11.]

12. *Polluta erunt*] Insinuat non esse immunda naturâ suâ, aut aliis nationibus ᵈ.

13. *Hæc sunt quæ de avibus*] Qu. 1. Cur aves sequentes prohibentur? Resp. Ratio hujus erat, 1. Naturalis, quòd mali essent nutrimenti, ut *aquila*, &c. aut in impuris locis habitabant, &c. 2. Civilis, (etiam Typica,) ut Judæos distinguat à Gentibus, qui has comedebant. 3. Moralis, à pravis earum qualitatibus. 4. Ecclesiastica, quòd his Gentiles abusi sunt in sacrificiis & auguriis †. Quoniam Ægypti omnia animalia, excepto porco, ἐθεοποίουν (*tanquam deos colebant*,) ostendere voluit Deus ea omnia indigna esse & appellatione Dei, & cultu: τὰ μὲν, διὰ τὸ θυσίας ἢ ἐσθίειν, τὰ δὲ, διὰ τ̃ ... (*i. e. hæc quidem, quid mactarentur & comederentur, illa verò, quid impura haberentur.*) Justin. quæst. orthod. 35. Gen. 7. 2 ᶠ. Qu. 2. Quænam aves prohibentur? Resp. Q. Hc. omnes mundas existimant præter eas quæ hic numerantur ᵍ. Q. 24 genera mundarum faciunt, (reliqua immunda judicant ʰ.) [Alii contrà:) Sunt 24 species immundarum avium, præter quas cæteræ mundæ sunt ⁱ. Viginti numerantur, &, quia illa verba, *secundùm species suas*, quater repetuntur, quatuor addunt ᵏ. Ad cognoscendas aves immundas Hebræi tria signa ponunt. 1. Rapacitatem, (quæ etiam constitutionem malam, scilicet, nimis calidam & siccam, indicat.) 2. Digitum excessivum & redundantem. 3. Strumam ˡ. [At M. duo posteriora indicia facit munditiæ.] Omnes aves vetitæ & rapaces sunt & aliarum avium voratrices ᵐ. In genere loquitur Dominus de iis quæ facilè in hominum usum venire possunt ⁿ. Hebræi significationes horum nominum ignorant, quia hujusmodi aves non sunt fortè apud eos ᵒ. Mirum in modum in his nominibus variant interpretes, ità ut pauca sint de quorum significatu conveniat ᵖ. *Neque ossa reptilia, neque etiam aves, verè nosse possumus, nisi ex traditionis verbis.* Sed hæc traditio nusquam exstat. Et traditionum auctores aliò nos amandant, nempe, ad peritos aucupes. In captivitate Babylonica periit vera significatio vocum aliquot, quarum rarior erat usus. Harum prohibitionum ratio tota videtur fuisse mystica. Prohibuit Deus aves 1. rapaces, ut à rapina Judæos averteret; 2. nocturnas, ut abjicerent opera tenebrarum; 3. lacustres & riparias, quarum victus est impurissimus, ut ab immunditia arceret; 4. struthionem, qui à terra non attollitur, ut, terrenis relictis, ad ea tenderent quæ sursum sunt ᑫ. ¶ *Aquilam*] [Ità omnes vertunt.] Aquilam genuinam significat †. ¶ נֶשֶׁר] Dicta vel à שׁוּר *rectà intendere*, quòd recto intuitu Solem aspiciat, Plin. 10. 3. Ælian. 2. 26, vel à יָשַׁר *rectificare*, quòd volatum rectà in prædam dirigat ʳ, vel à *defluvio pennarum*, quia נְשַׁר *nesar* RR. est *defluere* †; vel potiùs, ab Arab. *nasara*, quod sign. *rostro vellicare*, quod, licèt aliis avibus rapacibus commune, earum principi jure tribuitur, quia rostro est magis adunco, eóque carpit fortiùs ˢ. ¶ *Gryphem*, פֶּרֶס] Deducunt à פָּרַס *frangere, scindere*, quod divisas habet ungulas & magnas; vel, quòd ejus ungues maximè scindunt ᵛ. Vertunt, *gryphem*, vel *gryphum*, ità Mo. P. Ch. Sa. & ó. τὸν γρύπα, F. Animal quadrupes auritum, pennatum, &c ˣ. Sed fabula hæc sunt ʸ. Per γρύπα intelligunt γρυπαίετον *gryphaquilam*, sic dictum, quia rostrum habet maximè aduncum, quod γρυπὸς significat ᶻ. *Milvum* vertit Sy. *anatariam*, Ca. quæ est aquilæ species. Et aquilæ speciem hanc esse volunt Ch. & Ar. & Græci, & Hi. & plerique recentiorum ᵃ; nempe, *ossifragam*; quomodo vertunt Ar. JT. A. Ang. BA. Sic dictam Romanis (pariter & Arabibus, vide BA.) à *frangendis ossibus*. פֶּרֶס significat *fractionem*, Esa. 58. 7. imò *fractionem ossium*, Mic. 3. 3 ᵇ. Hæc aquila major est ᶜ. Alii, *accipitrem*; Q. in O. ità Ma. Sa. vers. M, Ti. Belg. Schindler. & Sa. in BA. 2. 2. 5. 185. 68. *Gryphalcum*, vel gryphifalconem, ex accipitrum genere omnium generosissimum ᵈ. Est magna avis habitans in deserto †. *Falconem* in Italica, & *Gerofalcum* in Gallica, versione reddit Diodatus ᶠ. Alii, *haliæetum*. Sic vertunt ó. Ch. Sa. JT. P. Ca. Vel, *aquilam marinam*. Mo. Ti. Belg. V. quæ piscatur pisces in mari ᵍ. Sic M. & Hi. & Diod. in BA. & Angli *Osprey*, quod idem est ʰ. ¶ עָזְנִיָּה] Sic dicitur pro עָזִיָּה, *Nun* enim est epentheticum ⁱ. Nomen habet à robore; unde colligo potiùs esse μελανάετον, seu *nigram aquilam*, quæ, utut aquilarum minima, tamen est robustissima, ideirco *valeria* dicta: Aristot. de Animal. 9. 32. Homer. Il. φ. vers. 252 ᵏ. Dicitur עָזְנִיָּה à firmitate visûs ˡ, (quia intuetur adversùs Solem ᵐ,) & volatûs ⁿ. Non est verisimile inter aquilarum species omissam fuisse earum ἀξιοπρεπεστάτην ᵒ. [At Sy. *corvum* reddit.]

14. *Milvum*] Sic vertunt Ch. Ar. JT. Ca. He. Iu. F. Bo. Wil. & plerique veterum & recentiorum in BA. Anglicè *a Kite* or *Glede*, Wil. דָּאָה dicitur à דָּאָה *volare*, quia volatu præstat ᵖ. Volat altissimè & diutissimè, & alis propè immotis diu in aere libratur. In Deuteron. 14. 13. dicitur רָאָה, à visûs excellentia ᑫ, quam ei tribuit Apuleius Metamorph. 6. sed nullus scriptor (alius,) inquit illustris Commentator *Philippus Beroaldus*: BA. Malim ergò דָּאָה scribi, (sic Sa. & in Levit & in Deut.) à *volatu* ducto nomine, quàm רָאָה, ut Deut. 14. à *visu*. Sed literæ *Daleth* & *Resh* sæpe confunduntur. Sic iidem sunt דֹּדָנִים, Gen. 10. 3. & רֹדָנִים, 1 Par. 1. 6; הֲדַר, Gen. 36. 39. & הֲדַד, 1 Par. 1. 46. Et de Deo dicitur, 2 Sam. 22. 11. וַיֵּרָא, *& apparuit*, pro, וַיֵּדֶא, *& volavit*, Psal. 18. 10 ʳ. Alii *vulturem* vertunt; ità ó. Sa. M. P. Ti. V. A. Ang. ¶ *Vulturem*] Ità nostri interpretes vertunt τὸ אַיָּה, ait ˢ. Ità M. & P. & Ang. inquit BA. [Sed fallitur; hi enim *milvum* reddunt.] At *vulturem* vertunt Ch. Ca. Wil. Hi. in BA. Hanc versionem probant, 1. à Job. 28: *Oculus vulturis*, אַיָּה γυπὸς, *non vidit*. 2. Quia sequitur, *secundùm genus suum*, quod, ubicunque ponitur, docet eas inter se specie differre ᵗ. Plures autem species

Margin notes (left column): ʳ A. — ˢ Wil. — ˢ Wil. — * G. — ᵘ BA. 1. 1. 6. 42. 5. — † G. — ʸ Wil. — ᶻ V. — ᵃ Mun. in A. — ᵇ Ma. — ᶜ Ma. et Jun. — ᵈ O. — † Wil. qu. 69. — ᶠ Gr. — ᵍ Wil. qu. 37. — ʰ Ità Wil. 35. & O. — ⁱ M. A. — ᵏ A. Wil. qu. 69. — ˡ O. — ᵐ G. — ⁿ O. ad v. 13. — ᵒ O.

Margin notes (right column): ᵖ G. — ᑫ BA. 2. 2. 33. — † BA. 2. 2. 166. — ʳ Ma. — † Q. in BA. — ˢ BA. 2. 2. 164. — ᵛ O. — ˣ Q. in T. — ʸ T. F. Wil. BA. — ᶻ BA. 2. 6. 2. 812. — ᵃ BA. ib. — ᵇ BA. 2. 2. 5. 186. — ᶜ A. — ᵈ Ma. — † K. in F. — ᶠ BA. ibi — ᵍ V. — ʰ BA. 2. 2. 6. 188. — ⁱ BA. et Hi. — ᵏ BA. 2. 2. 6. — ˡ Jun. A. Ma. — ᵐ Jun. — ⁿ A. — ᵒ BA. — ᵖ O. Ma. — ᑫ Ma. — ʳ BA. 2. 2. 7. — ᵗ O.

cies *vulturum* sunt, non item *milvorum* [v]. At milvorum etiam plures species sunt [x]. 1. *Milvum rubeum*, qui major, notus in Anglia [y]. 2. *Milvum minor, & niger*, in Germania [z]. Sed notandum, Mosen non dicere, *juxta species suas*, sed, *juxta speciem suam*, ut significet totam speciem prohiberi. Non sequitur autem diversas illarum esse species. Et quod in quibusdam disertè dicit, in aliis supplere satis habuit, ut vitaret tædium perpetuæ repetitionis [a]. Ch. vertit, טַרְפִיתָא *Taraphitha*, à *rapacitate*: nam *Taraph rapere* [b]. *Vulturem nigrum* reddunt Jon. & Jerof. in BA. In Hebræo est אַיָּה, quod alii *milvum* vertunt; sic ο'. Sa. M. P. Ti. A. Ang. item Schindler. & Genev. & Ar. in Jobo, inquit BA. 2. 2. 8. 193. Angl. a Kite, vel Glede, vel Puttock, A. *milvum rubeum*, He. in F. Alii, *picam*, ità K. in O. JT. Mo. (qui tamen ad Deut. 14. *vulturem* habet.) Ei sanè convenit incertus volatus [c]. Est autem in hoc genere *cornix*, Job. 28. 7. cujus oculi Latinis celebrati [d]. *Accipitrem tinnunculum*, vel *cenchrin*, Ma. Hi ineunte Vere insulas אִיִּים desertas petunt, Ælian. Hist. anim. libro 2. cap. 45 †. Puto אַיָּה esse quæ Arab. *aljuju*, vel *juju*, (à clamore dicta,) veteribus *æsalon*, Gallis *smirlin*, vel *smerillon*, Anglis *merlina*, (ut ex descriptionibus patet: vide BA.) Censetur inter accipitrum & falconum species. אַיָּה oculatissima est; Job. 28. 7. Sic *juju* Arab. & *smerillon* à Gallis, ab oculorum perspicacia plurimùm commendatur [f].

15. *Omne corvini generis*, [ità omnes,] עֹרֵב [ערב A misc̄ere, quòd sit *fusci coloris*, i.e. mixti ex albo & nigro [g]. Omnes aves similes corvo [h]. Ang. a Raven, A. Belg. Wil. Quomodo corvus immundus, cùm à Deo per ministerium corvi Elias victum accepit, 1 Reg. 17? Resp. Corvi immundi erant hominibus, nè adhiberentur vel ad edulium, vel ad sacrificium, Deo autem uti illis licuit ad ministerium. Corvi esus prohibitus, non usus [i].

16. *Struthionem*,] וְאֵת בַּת הַיַּעֲנָה] Dicta est ab *ululatu* (עָנָה sign. *ululare*, vel *respondere*,) ob defectum cibi, Mic. 1. 8. Thren. 4. 3 [k]. Qu. Quid hîc בַּת הַיַּעֲנָה? Resp. 1. *Sirenes* reddunt Græci ad Mich. & Jerem. At fabulosa hæc sunt [l]. Verùm Sirenum nomine intelligebant aves canendi peritas, nempe *alcyones*, quas suavissimè canere narrant *Lucian.* in *Imagin.* & *Plutarch.* in libro *Utra anim.* easque ut aves σπερμολόγους describunt veteres Poetæ, Homer. Il. 9. v. 559. Eurip. in *Tauris*, v. 1089. Ovid. Met. 11. 10 [m]. 2. Alii, *passerem*. Ità solus è veteribus Novatianus in BA. p. 221. 18. Hoc priore longè probabilius est; passerem impurum habitum, tum ob summam salacitatem, tum ob garrulitatem, unde à עָנָה *resonare* habet nomen יַעֲנָה. Veruntamen neque hæc interpretatio satis congruit, quia passeres nec solivagi sunt, nec loca deserta (sed culta) frequentant; quæ tamen יַעֲנָה tribuuntur [n]. 3. Alii, *ululam*, vel, *filiam ululæ*; ità Mo. JT. A. Ang. Full. misc. Wil. item Schindl. Buxt. & Bibliorum vernaculi interpretes in BA. Hæc & lugubris est, (à mœsto ululatu ὀλολυγὼν dicta, ut hîc יַעֲנָה à עָנָה *clamando*, seu *resonando*;) & deserta incolens, idcirco ἐρημαίη dicta Arato [o]. 4. Alii, *struthionem*, vel, *filiam struthionis*; ità Ch. Sa. Ar. M. P. Ti. O. Ca. Belg. A. sic L. Mc. F. post Ch. Forst. & To. in Bo. ità ο'. στρουθὸν, vel στρουθίον. Object. At στρουθὸς per se positus *passerem* sign [p]. Resp. 1. Contrarium constat ex Theoph. Hist. plant. 4. 5. *Galeæ ornantur pennis* στρουθῶν, i. e. *struthionum*, non certè *passerum*, & Athen. 5. 7. & ex Eustath. in Iliad. β'. ubi refert Cleocritum vocatum fuisse στρουθόπουν, h. e. *magnipedem*; & ex Polluce 1. 1. 7. ubi Arabes narrat pellibus στρουθῶν in bello contegi. 2. *Struthionem*, vel, quod idem est, *struthiocamelum*, constanter reddunt Aq. Sym. & Th. item Hi. & Theodot. Procop. Euseb. Chrysost. in BA. Chaldæi tres & Sy. & Ar. vertunt, *naamah*, vel, *naamitha*; quod *struthionem* significare certissimum est [q]: q. d. *filia jucunditatis*, per antiphrasin, à ferali clamore [r]. In Talmude, *ovum NAAMITH* in vasorum censu ponitur. Hebræi omnes יַעֲנָה *struthionem* reddunt. Vide BA. Et Judæis semper persuasum fuit, *struthionis* esum illis prohibitum, (ut eorum perpetua praxis docet:) & meritò quidem, nam humi nidificat, & sola avium nunquam à terra attollitur, & sine delectu vorat, &c. & difficulter digeritur, ut ex Medicis probat BA. Struthiones tamen comederunt Afri & Arabes; imò in deliciis habuerunt *Struthophagi Æthiopes*, & Reges Persarum, Athen. 4. 9. & Heliogabalus, in Lampridio. Denique, יַעֲנָה & struthionis ingenium idem. Struthio, 1. φιλέρημος est, i. e. *deserti amans*, Theoph. Hist. plant. 4. 4. 2. crudelis. [*Vide quæ ad* Job. 39. 17. *dicenda* †.] Obj. 1. At struthionum lugubres querelas nemo Græcorum observavit [s]. Resp. 1. Græcos scriptores multa fugerunt, etiam in illis animalibus quæ in Græcia nascuntur. Quid mirum si idem accidat in ignotis & peregrinis? Alioquin sequeretur *struthionem* esse ἄφωνον, quia de illius voce nihil Græci scripserunt. Vocalem tamen esse docent & ratio, & Arabum monumenta. *Alcamus*, *RAGHA*, *aut Raghia*, *de camelo*, *hyæna*, & *struthione*; *clamavit*, *ejulavit*: & *rursus*, *RAGHA*, *de puero*, i. e. *acriter flevit*. Et Johannes de Laet, *Struthiones tam altè clamant*, *ut ad dimidiam leucam audiantur* [v]. Obj. 2. Nihil causæ fuit cur struthionis esus Judæis prohiberetur, cùm aut incognita illis, aut rara fuit; erat enim avis *Africana*, vel *Æthiopica*, Plin. 10. 1 [x]. Resp. 1. Esto: At Judæi ætate Mosis detenti fuerant in Ægypto, quæ Æthiopiæ contermina. 2. Verùm struthionum copia magna erat in Arabia, testibus Xenophonte, Polluce & Diodoro [y]. Obj. 3. Struthioni aliud est nomen in Job. 39. 13, 14 [z]. [De quo vide ad illum locum *suo loco* annotanda.] Sed cur vocat *filiam struthionis*? Resp. Vel, 1. pro *struthionem*; sicut *filius hominis* est *homo*, & *filia Jerusalem* est *Jerusalem* [a]. Apud *Chaldæos* & *Arabes* quædam animalia dicuntur *filii* & *filiæ*, sine respectu ad ætatem. Sic *gryphus*, Levit. 11. 13. in Jon. & Jerof. dicitur בַּר נִצָּא, i. e. *filius roboris*; non quòd ex robore natus sit, sed quia robore valet. Sic *anas* filius aquæ, quia aquis gaudet. Ità hîc *BATH JAANAH*, i. e. *filius clamoris*, quia clamosum est animal [b]. Vel, 2. quòd hæc inter aves una ex minima in maximam crescat; Ælian. 9. 58 [c]. Vel, 3. *filias* vocat juniores & teneriores. Non erat cur vetulas prohiberet, quas nemo comederet [d]. Caro struthionis maris arida est, ut lignum; at filia, dum parva, humoris nonnihil habet †. Usum fœminæ Moses nominatim prohibuit, tum quia ejus nomen multò usitatius est, (ex duobus enim ejus nominibus apud Arabes, quorum primum, *DTALIM*, *marem*, secundum, *NAAM*, *fœminam* significat, posterius multò receptius est, & in Geogr. & Histor. vix aliud occurrit;) tum quia fœminæ sæpius & faciliùs capiuntur, sive sint ovis graves, sive pullis incubent, cùm mares velocissimi sint, tum quia fœmina mari præfertur propter ova, quæ sunt magni pretii, & ad esum usúmque exquiruntur. Nè quis tamen, solâ fœminâ prohibitâ, concessum esse maris esum sibi fingeret, rem ignotam hactenus jam probare contendam, nempe Mosen, postquam à fœmina, tanquam notiore, fecit initium, marem etiam prohibuisse, cúmque significari voce תַּחְמָס, quæ mox sequitur [f]. Q. Per *filiam* hujus avis ova intelligunt [g]. Sed nugantur, *filiæ* enim *struthionis* dicuntur in Prophetis *habitare*, *pasci*, *luctum edere*; quæ de ovis dici nequeunt [h]. ¶ *Noctuam*, ità ο'. Ch. Sa. P. Ti. Belg. V. Hi. in BA. Full. misc. 6. 9. תַּחְמָס] Ità dicitur, quòd rapiat alias aves [i], & ab iisdem rapitur; cæteris in eam certatim involantibus [k]. Alii, *nycticoracem*; M. O. A. F. V. Alii, *accipitrem*, Mo. A. nempe *nocturnum*, A. Angl. sive *cymindin*, ut vocat Plin. 10. 8. Ma. Alii, *harpen*, vel *harpyjam*, Q. in A. Alii, *hirundinem*, JT. R. Juda in Wil. Ch. in BA. [*De quo vide quæ statim sequentur.*] Hoc plerosque in errorem egit, quòd תַּחְמָס à rapina dictam putârunt, & חָמַס & חָמַף idem prorsus significare, nimirum *rapere*: cùm חָמַס potiùs sign. *iniquè agere*, Exod. 23. 1. Deuter. 19. 16. Prov. 8. 36. Jer. 22. 3. Itaque quæcunque avis iniqua est & impia, licèt non rapax, satis huic nomini respondebit. Talem esse struthionem, planéque immanem, patet ex Job. 39. 17, 18, 19. & Thren. 4. 3. Porrò, struthionias

[v] Wil. [x] A. Me. [y] A. in F. [z] A. [a] BA. 2. 2. 8. [b] F. [c] Ma. [d] Jun. † Ma. [f] BA. 2. 2. 8. [g] O. [h] Me. [i] Q. [k] F. V. simil. Ma. [l] Ful. miscel. 6. 7. [m] BA. 2. 2. 14. 118. [n] Ful. misc. 6. 7. BA. ib. [o] Ful. ib. [p] Ful. [q] BA. 113. 20. [r] A.

† BA. ib. [s] Ful. [v] BA. 117. [x] Ful. [y] BA. 118. [z] A. [a] O. [b] BA. 2. 2. 14. 119. [c] Ma. [d] Chefcum in A. † AE. in BA. 2. 2. 116. [f] BA. 2. 2. 14. 131. [g] He. in A. [h] BA. [i] F. V. [k] Ful. ib.

mas Arabibus vocatur *DTALIM* (Avicennæ; Damiri, Alcamo, aliisque, quorum verba profert BA.) i. e. *impius, iniquus*. Et cùm Arabicum *DTALIMA* idem planè sit cum Heb. *CHAMAS*, (& hoc per illud vertunt Arabum Paraphrastæ in Gen. 6. 11. & 49. 5. & alibi sæpe, vide BA.) indè valde probabili conjecturâ elicitur idem esse *DTALIM* quod *TACHMAS*. Qu. Sed cur Moses sexum hîc distinguit, non item in aquila, corvo, &c? Resp. 1. Sic Avicenna & Abenbitar distinctis capitibus agunt de struthione, mare & fœmina. 2. Struthionis nomen genericum nullum Hebræi habent. Itaque nè, fœminas prohibens, videretur marem concedere, necesse habuit utrumque disertè prohibere. Interim nè mireris interpretes hîc in diversa abiisse, ecce exemplum simile in voce תחטיפיתא, quâ Chaldæi תחמס reddunt. Eam omnes Lexicographi vertunt, *avem rapacem*, à חטף *rapere*, quasi avis γαμψώνυχος esset; cùm reverà *hirundinem* sign. Sic enim Arabibus *Chottaph* sign. in Avicen. & Abenb. Obj. Quid hirundini commune est cum rapacibus? Resp. 1. Hirundinem carnivoram esse docent Arist. Hist. 6. 5. Plin. 10. 24. Plut. Sympos. 8. 7. 2. In omnibus linguis *rapiendi* verba ad celeritatem pertinent. *Mors rapta* dicitur, quæ celer est: *Raptim* pro *celeriter* dicunt Latini. Et hoc sensu, à celeri volatu hoc nomen habere poterat[f]. ¶ *Larum*, שחף] Sic dicitur à morbo quo laborat, שחפת dicto: qui vel est morbus attenuans corpus[m], *tabes*, Q. in Ma. Wil. ut Levit. 26. 16[n]; vel *tumor*, *tuber* qui eminet[o], vel *tremor*, Levit. 26[p]. Vertunt *larum* ἀόρ. (Ang. Gabin, Sea-mew, Wil. Sea-gull, vel, Sea-cob[q].) Larus è milvorum genere est, pisciculis, quos prædatur, victitans[r]. *Larus* est, vel *cepphus*. Hæ enim aves sunt aut congeneres, aut valde similes. Utrique convenit nomen שחף, à *tabe*, quæ שחפת dicitur, Levit. 26. 16. [*De qua vide ibi dicta.*] Utraque molis ratione levissima est, test. Bellon. 3. 13. & Aristoph. Hesych. aliique; quos vide in BA. Cepphus plumæ plurimum habet, sed carnis minimum†. Alii vertunt, *asalonem*, sic JT. *phthisicam*, Mo. tanquam à *phthisi*, BA. Al. *cuculum*, Ma. Ti. Belg. Ang. Wil. Hebræi nostrates, ait F. Forster. & Kirch. in Bo. A *scabie* & *tuberibus* dictum[s]. Proverbium est, *Scabiosior cuculo*[t]. ¶ *Accipitrem*, נץ] Aiunt esse nomen generale avium summo nisu ad prædam evolantium[x]. Est avis calidam regionem amans, Job. 39. 29[y]. AE. dictam vult à נץ, *radiis Solis*, quòd pennas versùs meridiem, causâ recipiendi calores, expandere soleat[z]. Nomen habet à volatu, quo præstat, נצה signif. *volare*[a]. Vertunt, *accipitrem*, οʹ. Ch. Sa. JT. P. O. Ca. Ang. A. Wil. Ità omnes summo consensu, ait BA. Vel, *majorem*, seu *asturem*, [ut Mo.] vel, *minorem*, seu *nisum*, [sic Ma. Ar. Ti.] Bo. Me. Secundùm omnes Judæos est avis quâ aliæ capiuntur aves, quam aucupes super manum portare solent[b]. Alii, *bubonem*, Ch. in F. M.

17. *Bubonem*, כוס] *Bubonem* vel *noctuam*, vertunt Ar. JT. O. F. A. Wil. L. Me. Ab his parùm dissident Ch. & Sy. & Sa. & He. recentiores; & aut idem, aut illi congener, animal faciunt. Alii, *nycticoracem*, [sic οʹ. Sa. P. Ti. item Aq. & Th. in BA. 272.] qui à bubone non multùm differt[c]. Dicta vel à כוס *calice*, (sive poculo rotundo in modum rosæ[d];) fortè quòd (stans, Ma.) speciem calicis habet†; vel à כסה *occultare*, quòd oculos hominum refugiat[e]. Alii, *falconem*; M. Mo. David de Pomis in BA. & RS. inquit K. sed fallitur, ut docet BA. 274. Falco est avis domestica, at כוס solitudinem amat, Psal. 102. 7[g]. Sym. reddit, *upupam*, teste Hi. in BA. Sed fortassis legendum *ululam*, BA. 274. *Cuculum*, Ca. Suspicabar olim *onocrotalum* esse, sic dictum à maximo sive ventre, sive sacco, qui ab inferiori rostri parte dependet in morem τῦ כוס, i. e. *vasis*, seu *poculi*. Cui favet Psal. 102. 7. *similis* לקאת *pelicano*,—& כוס, *ut onocrotalus*, &c. Hi adeò congeneres sunt, ut promiscuè sumantur. *Onocrotalo* competit quod de כוס dicitur. 1. Habitat in locis desertis, testibus Hi. & Isidor. 2. Vox ejus *valde absona* est, Ælian. 16. 4. ὀγκητικὸς dicitur, quia rudit instar asini: *horribilem vocem emittit*, testibus Alberto & Olao. Nec Judæis ignota erat hæc avis, quæ in Ægypto frequens est[h]. ¶ *Mergulum*, שלך] Sic dicitur à שלך *projiciendo*, quòd se ad capiendum pisces in mare projicit[i], & extrahit pisces[k]. Vertunt, *mergum*, vel *mergulum*; [ità plerique.] Non probo, cùm hic non soleat ex alto se in aquas dejicere[l]. Rectiùs οʹ. καταῤῥάκτην, de qua ave Arist. Hist. an. 2. 17. & 9. 12. quæ, ubi pisces viderit, *tanquam supernè ex sublimi irruens, in mare quovis telo celeriùs fertur*, testibus Eustath. & Gesn[m]. [Angli reddunt Cormorant, i. e. *corvum marinum*; Ar. *vulturem*; Sa. vers. *milvum*.] Alii, *ardeam*; V. F. M. Dictam volunt, quòd stercus ex ano sæpissime dejiciat uno tempore. Indè porta שלכת, quòd per illam projicerentur sordes, 1 Paral. 26. 16[n]. ¶ *Ibin*, ינשוף] Avis nocturna est: ità omnes He. in F. A נשף *crepusculo*, quòd volet in crepusculo[o]. Videtur *solitariam* significare Isa. 34[p]. Vertunt, *ibin*: (est hæc Ægypti avis serpentibus infesta[q]:) ità οʹ. Sa. O. P. Cast. To. & Lor. in Wil. Non placet: Ciconia non deserta incolit, sed in ædibus ædificat[r]. Et Ibis avis *Ægyptia* est, ינשוף autem *Idumæa*. Alii *accipitris* speciem faciunt; sic Ar†. Alii, *otidem*, seu *tardam*: de qua vide BA. *Noctivagam*, Ma. Alii, *vespertilionem*, Ma. A. vel, *parvum bubonem*, A. Bubonis speciem esse docent & ipsa vox, & Esa. 34. 11[s]. *Bubonem*, vel *noctuam*, reddunt Ti. Ca. BA. 2. 2. 22. M. JT. item Ch. & Sy. in BA. [Angli reddunt, the great owle, & כוס the little owle. At. A. contrà, hanc *majorem*, illam *minorem*, facit.]

18. *Cygnum*, תנשמת] Dictum volunt vel à שמם *stupere*, quòd cum videns obstupescit & admiratur[t]; vel à *flatu*, q. d. avem magni flatûs, aut frequenter flantem[u]; vel à sibilo & halitu quem edit[x]. Vertunt, *cygnum*; sic Ch. Ang. Wil. ità P. ad Deut. 14. Bo. Hic flando sibilat[y]. Alii, *porphyrionem*, sic οʹ. Sa. M. O. P. Ti. Ma. (Red-shank, A.) Dicta à flatu quem edit in bibendo, nam morsu bibit: Arist. Hist. animal. 8. 9[z]. Alii, *vespertilionem*; He. in F. RS. in BA. Congruit nomen[a]: & quòd postea inter reptentia numeratur, v. 30[b]. *Falconem*, Ar. *civettam*, Mo. *monedulam*, JT. Jackdaw, Belg. *Noctuam* esse puto, BA. ità Ca. & Schind. in BA. Sic Ch. & Sy. quod docet BA. תנשמת dicitur à שמם *mirari*, sive *obstupescere*, quòd aviculas stupore perculsas ad se convertit. At forma nominis docet ad נשם pertinere. Resp. In illa lingua fieri potest ut idem verbum duas origines habeat, unam ratione formæ, alteram ratione significationis. Ità עגלות, *tibiæ species*, formam habet à נחל *possidere*, significationem à חלל *perforare*[c]. [Exempla vide in Auctore.] ¶ *Onocrotalum*, קאת] Avem solitariam esse constat ex Isa. 34. Psal. 102†. Vertunt, *upupam*, M. *ibin*, Ti. Ca. *cygnum*, Ar. *cuculum*, Mo. He. in Ma. Bittern Belg. *onocrotalum*, L. Me. Hi. in BA. Avis hæc olori non dissimilis[f], teste Plin. 10. 47[g]. Nomen habet ab incondita voce, quam (collum in aquam mergens, spiransque[h]) emittit, quasi ruditum asini: ab ὄνος *asinus*, & κρόταλον *crepitaculum*[i]. Cygnis nostratibus duplò major est. Duos ex iis ipse vidi, quorum unus æquiparabat sanè mole suâ agnum anniculum[k]. Alii, *pelicanum*, (Ang. Shovelard, or Pelican, A. Wil.) οʹ. Sa. P. O. BA. A. Ang. sive *plateam*, JT. Ma. (quæ eadem est avis, Ælian. 3. 20[l].) Sic Arabes & Talmudici, qui קיק vertunt, eámque describunt avem esse aquaticam, & longo collo[m]. Dicitur à קוא *evomere*, quòd cibum suum evomat[n]: quòd conchas jam absorptas revomat, postquam calore ventris apertæ sunt, ut ex iis esculenta legat. Hoc de pelicano veteres summo consensu afferunt; Arist. Hist. 9. 10. Plin. 10. 40. Ælian. 3. 20. Idem tamen de ardeis & ciconiis scribunt Plutarchus & Ælianus. Quidni ergò nomen קאת ardeæ cum pelicano commune sit, cùm sint aves congeneres, & solo rostro differunt? quod pelicano latius est, teste Gesner. (Et *ardearum* nomine pelicanos intellexisse Plutarchum putaverim.) Quo dato, planiora sunt verba Psal. 102. 7. ubi vocem gemitûs sui similem facit voci τῦ קאת. De pelicani voce nihil reperitur. At ardeæ vox clara est, Homer. Il. κʹ. Plin. 10. 60: *Ardea stellaris*, sive *butaurus*, (quomodo Beza reddit) mugitus edit horribiles. Plura vide ad Psal. 102. 7[o]. ¶ *Porphyrionem*, רחם] Pro quo Deut. 14. est רחמה, ubi ה non est paragogicum, sed pertinet ad genus: Sic

---

Marginal notes (left): f BA. 2. 2. 15. — m F. — n Wil. — o Ma. — p O. — q O. F. — r Bo. — † BA. 2. 2. 18. — s Mo. — t Wil. — x Ma. ità Fr. & Kirch. in Bo. — y Ma. — z M. — a BA. 2. 2. 19. 26. — b M. ità K. in F. — c BA. 274. — d Ms. — † Ca. Ms. — e F. O. — f RS. 10 — g F. O. Ms.

Marginal notes (right): h BA. 2. 2. 10. — i M. F. V. O. — k M. — l BA. 180. — m BA. — n Ms. — o V. — p O. — q Me. — r Wil. — † BA. — s Wil. — t F. V. — u O. Ms. — x M. — y Wil. — z Ms. — a F. — b A. — c BA. 2. 2. 23. — † O. — f O. — g Bo. — h F. V. — i Bo. Me. — k Nebriss. serm. in quinquagen. cap. 33. — l Ms. Wil. — m BA. — n F. et Al. O. — o BA. 2. 2. 24.

Sic Arabicè fœmin. *rachama* longè sæpius occurrit quàm masc. *racham*. Et, quod mirere, cùm Græcè dicatur ὁ γὺψ, tamen in versione Græca *Hori Apollinis* est ἡ γὺψ, ut respondeat voci Ægyptiæ *rachama*, aut alteri huic analogæ, quæ fœminina erat. Quod ex errore vulgi natum, quia crediderint illo vultures omnes esse fœminas, nec aliter concipere quàm vento obversas, ut ex multis doceri potest: [de quibus vide in auctore [p].] Vertunt, *struthionem*, Sa. in BA. Quo nihil absurdius. Eum prohibuerat v. 16 [q]. *Picum*, M. ità Judæi nostrates, M. *cygnum*, o'. O. P. Wil. Non placet; hæ enim immites sunt, & mutuò se vorant, Plin. 10. 23. *Philostorgum*, Mo. simil. AE. K. Pomarius & Aquinas in BA. Sed hoc est Etymologias interpretari, non verba, quod alicubi Aquilæ objicit Hieron [r]. Al. *meropem*, (Ang. Wood-pecker,) JT. Ma. Wil. ab amore; nam genitores suos reconditos pascit, Plin. 10. 33 †. At sic *merops* non tam φιλόστοργος esset (quod רַחֲמִים significat, ut Psal. 103. 13. Esa. 63. 15.) quàm φιλομήτωρ [s]. Al. *pelicanum*, Ti. Ca. Belg. sic Mo. ad Deut. 14. Fertur hæc avis prolem suam interfectam lugere, & sanguine suo vivificare. Sed fabulæ hæc sunt [t]. *Anates sylvestres*, Ar. *ululam*, Sa. vers. *porphyrionem*, Vulg. Mc. P. ad Deut. 14. Ch. Avis hæc rubras habet alas [u]. In hac interpretum hæsitatione Arabes consulere tutissimum est, quibus *racham* & *rachama* est avis etiam hodie notissima, quam & *Anuk* vocant. Estque ea vulturis species, ut ex descriptione patet. Quæ enim de vulture dicuntur, v. g. 1. quòd *ejus stercus suffitu* (suo) *fœtus pellit*, Dioscor. l. 2. cap. *de stercore*; 2. quòd *penna vulturina pedibus subjecta parturientes adjuvat*, Plin. 29. 4; 3. quòd *fel vulturis medetur albugini*, Plin. 29. 6. simil. Galen. Euporiston 1. 44; 4. quòd *jecur vulturis adversùs comitialem morbum prædicatur*: eadem planè narrant Arabes de *stercore, penna, felle & jecore τοῦ racham*, ut ipsorum verbis demonstrat BA. In locis inaccessis nidificare, (ideóque ova ejus rarissima esse,) *Rachamæ* tribuunt Arabes; & *vulturi*, Arist. Hist. 6. 5. & 9. 11. *Rachama* post castra volat, ut cadaveribus vescatur; quod vulturibus adscribunt Ælian. Plin. aliique in BA. At quædam adversùs hanc sententiam objici possunt. Obj. 1. Arabes dicunt *Racham* esse *aquilam*, seu aquilini generis; & lapis ex eo sumptus *aetites*, seu *aquilinus*, dicitur Plin. 10. 3. & 30. 14. Resp. 1. Non ità omnes Arabes. Damir sic; *Est avis varia, ad aquilæ naturam accedens*. Talis vultur est. Maximè in aquilarum genere *percnopteri* vulturinam habent speciem, unde vocantur γυπάετοι, *vultur-aquilæ*. Alii *ægypios* vocant, qui inter vultures & aquilas medii sunt, Ælian. Hist. 2. 46. *Vultures* & *aquilæ* sæpe à scriptoribus confunduntur, dum Promethei jecur ab *aquila* exesum tradunt Hesiod. Æschyl. &c. à *vulture*, Fulgent. Mythol. l. 2. & Valerius Flaccus Argonaut. l. 7. v. 357. Arabes vocem *neser*, quæ propriè *aquilam* sonat, ad vulturem extendunt, & τῷ *neser* tribuunt quæ *vulturi* propria sunt; qualia, *castra sequi ut occisorum carne vescatur, odoratûs vim habere summam, ab unguentorum odore exanimari*. Resp. 2. Quod de lapide dicitur, veteres quidem soli aquilæ, at illis recentiores vulturi, tribuunt, *Eustathius in Hexaemer.* & *Harpocratio*. Obj. 2. דַּיָּה *vulturem* sign. ut probatum: At noluit Moses eandem avem bis interdicere. Resp. Sunt hæ vulturum species diversæ. דַּיָּה (quæ Arabicè *anuk* dicitur) est *vultur niger*, ut suprà probavimus; cùm רָחָם sit *avis varia*, quæ solis alis nigricat, cætera alba. Est hæc *vultur-aquila*, sive Geer-eagle, [sic A. Angl.] Quibusdam Arabibus *RACHAMA* est *ossifraga*. Obj. 3. Nomen רָחָם ἀπὸ τῆς φιλοστοργίας ductum parùm convenit vulturi, cùm sit avis immanissima. Resp. Ità vulgus sentit; sed longè aliter Græci & Ægyptii, qui ejus naturam penitiùs introspexerunt. Vulturem justissimum esse & minimè noxium probat quidam in Plut. Romulo, & de *Romanis Quæstionibus*; *quòd nihil vivum attingit, sed morticinis tantùm utitur; nullum mansuetum animal, nec fruges, nec plantas, lædit*. Hinc vultur Junoni sacer apud Ægyptios, & pro fausta alite habebatur à Romanis. ¶ Et Horus Apollo auctor est, *Ægyptios* in Hieroglyphicis *Misericordem* pictu *vulture*, significâsse: quia per 120 dies, quibus fœtus suos educat, ferè nunquam evolat:— *& cùm quo eos sustentet nihil suppetit, proprio excisso femore, pullis suis sanguinem suum exsugendum præbet*. Quæ eadem refert *Pisidas* vers. 1064. Hinc Homerus Odyss. π'. v. 216. *Ulyssem*, &c. uberiùs flevisse refert quàm ossifragæ aut vultures, pullis ademptis. Rectè *ossifragas* addit, quibus eandem pietatem tribuunt Oppian. Halieutic. l. 1. Aristot. Hist. 9. 34. Et ossifragam inter vulturum species recensent Gesner. & Dalechamp [y].

19. *Herodionem*, חֲסִידָה] A pietate dicta est. Variè reddunt. *Herodium*, vel, *herodionem*, (quæ & *ardea* dicitur, BA.) ità o'. Aq. Sym. & Th. & Æthiop. & Arab. Psalterium in BA. ut patet ex ejus descriptione, quam vide in BA. Alii, *fulicam*. Sed hæc aut *ardea* est, aut ei simillima. Hebræi vetustiores דַּיָּה לְבָנָה; quod *milvum* (cum Hi.) non interpretor, sed *vulturem album* [z]. [*Vide quæ priùs de* דַּיָּה *dicta*.] *Sacrum* accipitrem, Ar. in BA. At plerique *ciconiam* vertunt: sic Mo. M. P. JT. Ti. O. Ca. A. Belg. Ang. & BA. sic Sy. & Ar. ut docet BA. item Schindl. & Buxt. in BA. 333. RS. in M. Rectè, ut patet, 1. ex nomine, q. d. *pia* & *benigna*. Meritò vocatur *Pietatis-cultrix* in Petronio. Mutuas parentibus vices eam rependere testantur Arist. Hist. 9. 13. Plin. 10. 23. Ælian. 3. 23. aliique omnes. 2. Ex iis Scripturæ locis in quibus de *hasida* agitur. Et quicquid ei tribuitur, ciconiæ maximè convenit. [Vide quæ ad Job. 39. 14. & Psal. 104. 17. (al. 103. 19.) & Jer. 8. 7. & Zach. 5. 9. dicenda sunt.] Et hoc loco ejus esus jure prohibetur, quia serpentibus & venenosis animalibus vescitur. Quocirca & Mahumetani plerique prohibent [a]. *Herodionem* eandem cum *ciconia* esse putat Suidas [b]. At Aristot. 8. 3. has distinguit [c]. ¶ *Charadrion*, אֲנָפָה] Nomen ab אָנַף *irasci*. Est avis facilè irritabilis [d]. Vertunt, *ardeam*, (Ang. Heron,) JT. Ca. A. Ang. Belg. RS. in A. Wil. *Si quis eam servam appellat, irascitur*, &c. inquit Ælian. Hist. 5. 36. Verùm ardeæ vana est & sine viribus ira, præ ira avium rapacium †. Χαραδριὸν, seu *Charadrium*, vertunt o'. Ch. P. O. (de quo Arist. Hist. 7. 7. Ælian. 15. 26 [f].) q. d. *hiaticolam*, ait Gaza; in hiatibus enim (qui χαράδραι dicuntur) prope amnes & torrentes nidificant. Credo Græcos legisse אַגְפָּה, quod sign. *ripam amnis*. *Psittacum* habet Ar. quasi legisset עֲנָפָה, à עָנָף *ramo*, quia nidum suum suspendit è ramis arborum. At vix crediderim hanc avem (quæ Indica est) Judæis notam fuisse. *Graculum* reddunt M. Ti. F. ex Ch. *Milvi genus est*, inquiunt veteres Hebræi in F. & V. RS. in BA. Al. *picum*; al. *upupam* [g]. Fortassis est *falco montanus*, quo nullum animal iracundius est, ut describit Albertus apud Gesn. Nisi quòd dubitatur, utrùm in Oriente nota fuit illa avis. Vel potiùs est Arabum *ZUMMAG*, quæ species est Aquilæ, Græcè φιλάλληλος dicta, quia consorte delectatur, neque solus venatur, sed comite sibi adjuncto, cùm aliæ aquilæ solitudinem amant, & omnis consortii impatientes sunt. Conveniunt nomine: Nam sicut אֲנָפָה ab אָנַף Hebræis, ità *ZUMMAG* à *zamigio*, quod Arab. est *irasci*, & *ZAMAG ira* [h]. ¶ *Upupam*, דּוּכִיפַת] Nomen habet à duplici crista; q. d. duas habens כִּפּוֹת, i. e. *cristas* [i]. Et similes verborum compositiones occurrunt quidem in RR. non autem in Prophetis. Sed neque ulla avis est δίλοφος: nec crista Heb. est כִּיפָה, sed כַּרְבֹּלֶת. Quin aliud sonant verba RS. *Dicitur*, inquit, *DUCIPHATH*, quia *eminentia*, i. e. crista, *ejus alligata est*, supple, *capiti*. Nec tam RS. sunt verba, quam Talmudicorum in *Cholin*, cap. 3. fol. 63. Sed alia esse videtur, eáque vera, verbi originatio. Arab. *DIK* est *gallus*, & *DIKA*, *gallina*. Indè Hebræis & Syris דִּיךְ, vel דוך, *gallum* sign. & דּוּךְ כֵּפָא *gallum rupis*. Confirmat conjecturam meam, quòd *gallum agrestem*, aut *sylvestrem*, aut *montanum*, explicant ferè omnes recentiores. Sic Chaldæi tres & Sy. & K. & Aquin. & Pomar. & Elias Levita †. *Gallinam vulgarem* intelligunt Sadducæi in BA. *Attagenem* vertunt JT. At *gallina* & *attagen* Judæis concessæ fuerant, nec erat cur prohiberentur. *Upupam* (Lapwing, Ang.) vertunt o'. Ch. Sa. P. Ti. O. A. Belg. Ang. Wil. ità Arabes quatuor, duo editi, & duo MSS. Et quidni

upupam

[p] BA.
[q] BA. 300.
[r] BA.
† Jun.
[s] BA. 2. 4. 25.
[t] BA. 301.
[u] Nebris. quinquag. cap. 36.
[y] BA. 2. 2. 27.
[z] BA.
[a] BA. 2. 2. 29.
[b] F.
[c] Wil.
[d] M. P. O. A.
† BA. 338.
[f] Mu.
[g] BA. 2. 6. 30.
[h] BA. ibid.
[i] RS. in B.
† BA. 344. Ita Mo. M. M.

upupam Moses *gallum saxatilem*, Chaldæi *gallum montanum*, RR. *gallum sylvestrem*, appellaverint, cùm & à Græcis videam idem factitatum? Vide BA. *Upupa* autem meritò prohibetur ad esum, cùm sit avis spurcissima, quæ ex stercore nidum sibi comparat, & rebus fœtidissimis vescitur, testibus Arist. Hist. 9. 15. Ælian. 3. 16 [h]. ¶ *Vespertilionem*, עֲטַלֵּף] A עָטַף & עָלַף *operire* [i]; quòd in obscuro volitet [m]. Vel potiùs, עֲטַלֵּף dictum puto pro עֲוף טַלַּל, i. e. *ave tenebrarum*. Nam עוף est *avis*, & Heb. צֵל, vel צֵלֶל, *tenebræ*. Chaldaicè scribitur טוּל *tul*, & טְלַל *telal*. Ut ab aquila incepit Moses, quæ regina est avium, ità in vespertilione desiit, qui naturæ est ambiguæ inter aves & quadrupedes [n]. [*Vespertilionem* ferè omnes vertunt.] Vespertiliones esitatos esse, & esui aptos, testantur Strabo l. 16. Scal. exerc. 236. & alii [o]. *Hirundinem* vertunt Judæi moderni in O. *cuculum*, Hispanica versio, Ma. *milvum*, Ma. Ità 20 aves prohibentur, quibus si addas hæc verba quater repetita, *juxta speciem suam*, sunt 24, quot numerant Hebræi [p].

20. *Omne de volucribus*, כֹּל שֶׁרֶץ הָעוֹף] *Omne reptile volatile*, Ma. Sing. pro plur. *Omnia reptilia alata*, sive, *volatilia*, vel, *de volucribus*. [Ità omnes.] De avibus loquitur [q]. Potiùs de insectis volatilibus agit, quod sequentia indicant [r]. De reptilibus volatilibus hic agit, quæ non habent collum extentum, & caput elevatum, ut aves bipedes [†]. Sub hac prohibitione Judæi intelligunt etiam *muscas*, *apes*, *crabrones*, *formicas*, & similia [s]. Obj. At hæc in censu reptilium quadrupedum ab Hebræis perperàm ponuntur, cùm muscarum genus non sit τετράπουν, sed ἑξάπουν. Resp. Duo pedes anteriores non habentur pro pedibus, (neque enim iis incedunt) sed manuum vicem gerunt; iis enim oculos pulvere obsitos abstergunt, cibos sumunt, &c. testibus Lucian. de musca, & Arist. *de Partibus*, 4. 6. & Plin. 11. 48. Nec sine causa prohibita est musca, cùm sit animal fœdum ac fœtidum, quódque ex immunditia nascatur, atque in immundis libenter hæret, contactúque suo dapes & omnia fœdat [x]. ¶ *Super quatuor pedes*, עַל אַרְבַּע] Vox *pedes* suppletur ex v. 23 [x]. ¶ *Abominabile*] Ratio est, Quia quatuor pedes signum sunt illud non tam esse volucre, quàm in terrestre animal degenerare [y].

21. *Sed habet longiora retrò crura*, אֲשֶׁר לֹא כְרָעַיִם מִמַּעַל לְרַגְלָיו] [Quæritur de lectione. 1. Q. legunt, לא: sic JT. Ca. A. Belg. *quod non habet crura super pedes*.] Quod verum esse potest, vel hoc sensu, *non habent crura*, scil. elevata, ut galli, gallinæ, aliæque aves [z]: vel sic, quodammodo non habent crura, quia retrò vertuntur eorum crura, nec cum iis gradiuntur, more aliorum animalium [a]. Cujus crura sunt obversa, & pedes varicati; huic enim generi pedes non subsunt cruribus [b]. Vel potiùs, quia nascuntur sine cruribus, Plin. 11. 29. Sic Hebræorum canones, *Quibus nondum sunt (licèt tandem erunt) alæ vel crura, jam tum comedi possunt* [c]. [Verùm hæc lectio non placet Wil. nec BA.] Affirmativam mutat in negativam, contra mentem Legis apertissimam. Nam vers. 20. prohibetur esus omnis insecti volucris & quadrupedis; sed v. 21. excipiuntur insecta volucria quæ præter quatuor pedes habent duo crura saltatoria, qualia sunt locustæ, v. 22. At sic agit iste interpres, [Tremellium & Junium intelligit,] quasi ex id genus reptilibus Lex solùm illa concederet quæ non habent crura illa saltatoria. Quo posito, cur statim addit, *comedatis locustam*, quam majora illa crura habere nemo nescit [d]? Repugnant huic lectioni verba sequentia, *ad saliendum super terram*. De iis loquitur quæ crura habent super pedes quibus saliunt, Incongruè ergò diceretur, *cui non sunt crura ad saliendum* [†]. [2. Alii legunt, לו] *Quæ habet crura* (vel *genua*, Ch. A. Belg. Ang. vel *suffragines*, Ti. V. *Schenkels*, Angl. nempe, partes illas à sura ad genu, Wil.) *desuper pedes ejus*; ità o'. Ch. Mo. M. P. JT. O. Ti. Ca. Ma. Belg. Ang. He. in M. sic Sy. & Arabes quatuor: & Hebraicum Samaritanorum exemplar habet לו in textu. Huic lectioni standum constat ex tota textûs serie [f]. Hic unus est ex iis locis ubi לא accipitur pro לו [e]. Sic לא 1 Chron. 11. 20. ponitur pro לו 2 Sam. 23. 18. aliàs manifesta esset contradictio [h]. א ponitur loco ו, secundùm proprietatem literarum *Ehevi* [i]. Ex his locis colligo utramque lectionem esse à Deo [k]. At unus locus contrarias lectiones non admittit [l]. ¶ *Per quæ salit*, לְנַתֵּר בָּהֵן] *Ad saltandum in eis*, V. Quia tale non omnino terreum est, sed ignei aliquid se habere per saltum ostendit: Unde mundum censeri volo [m].

22. *Ut est bruchus*, ità o'. Sa. M. אַרְבֶּה] *Locusta* [ità ferè omnes.] Q. Utrùm quatuor sequentia sunt in genere locustarum? Resp. 1. Q. locustas esse statuunt [n]. Q. autem volunt illa *specie*, ut Isidorus, alii gradu tantùm & ætate, differre. *Bruchus* est cùm nascitur, *attacus* cùm incipit habere alas, *locusta* cùm jam omnino perficitur [o]. Alii totidem faciunt reptilium volatilium genera. Nam, 1. de singulis dicitur, *secundùm genus suum*. 2. Ità Aristoteles Hist. 5. 28. ἀκρίδας, ἀττελέβους, τέττιγας, (*cicadas*,) & κάνθαρον, (*scarabæorum genus*:) Wil. Incertum tamen est, quænam sint animantia hujus loci [p]. Et nobis & Judæis incognita sunt [q]. ¶ *Bruchum*] Vox אַרְבֶּה venit à רָבָה *multiplicari*, quòd in immensum multiplicantur [r]. Porrò, *ibidem* sumitur, pro *certa locustæ specie*, cùm reliquis opponitur, ut hoc loco; plerumque tamen γενικῶς usurpatur, pro *toto genere locustarum* [†]. *Comestorem locustam*, vel *cicadam*, vertunt A. Belg. Locustas comederunt Æthiopes, Libyes, Parthi, aliique Orientales, indè ἀκριδοφάγοι *locustivori* dicti, testibus Diod. l. 3. (vel 4.) c. 3. & Plin. 6. 30. (& 7. 2. & 11. 29. Bo.) & Hieron. l. 2. contra Jovin [s]. [Plura vide in BA. 2. 4. 7. quæ alibi convenientiùs notabimus.] ¶ *Attacum*, ità o'. Ch. Sa. Mo. O. P. (sed lege *Astacum*, ex Plin. 9. 31. inquit Ma.) סָלְעָם] Vertunt, *bruchum*, Ar. *attelabum*, Ca. Ma. locustarum minimam, Plin. 29. 4. Ma. *scarabæum*, M. *bombycem*, JT. At *scarabæus* & *bombyx* nec sunt quadrupedes, nec in cibis ab ulla gente adhibiti. A tam fœdis & fœtidis cibis natura hominum semper abhorruit. Et bombyx, quamdiu talis est, non volat [v]. *Bald locust*, Ang. Vox hîc tantùm reperitur [x]. Dicitur à סֶלַע *petra*, *lapis*, quòd ut insideat [y]: quòd in rupibus & scissuris petrarum habitet [a]. Sed sic ם addititium esset in fine vocis, cujus formæ nullum nomen ab aliis profertur. Ut taceam, nullam esse *locustæ* speciem quæ petris sit addictior. Potiùs dicitur à voce Chaldaica סְלַעַם *vorare*, & *absumere* [a]. ¶ *Ophiomachus*, sic o'. Ch. Sa. Mo. P. O. Ca. חַרְגֹּל] Nomen habet à *longa serie*. CHARGALA Arabicè signi. *longâ serie produci*; & CHARGAL, vel CHORGOLA, *de equis*, *agmen* sign. & *de locustis*, *gregem*. Quem quandoq; patere per quædam milliaria docent Aldrovandus, de insectis l. 4. pag. 423. & Surius ad An. 1542 [b]. Est genus locustæ [c]. Locustæ autem sunt quæ serpentes enecant, ait Plin. 11. 29 [d]. & Aristot. Hist. 9. 6 [†]. qui addit, locustas in India esse ternûm pedum [f]. *Gryllum* vertit Ma. *cicadam*, Ar. Aliis est genus volucris, aut lacertæ, cum serpente pugnans [g]. Forsan est genus *cantharidis*, Ma. *Scarabæum*, sive *cantharum*, reddunt JT. Ang. Sed hic nec quadrupes est, nec ab ullis esitatus, [ut jam dictum.] ¶ *Locusta*, ità o'. Sa. & pleraque, ait V. וְהֶחָגָב] Nomen habet ab Arab. CHAGABA *velare*, quia, cùm turmatim volant, Solis lumini velum videntur obtendere. Vide ad Joel. 2. 10 [h]. Speciem locustæ omnes fatentur [i]. *Cicadam* JT. Ca. Ma. Ang. *attacum*, M. *bruchum*, Ch. Mo. P. O.

23. *Quicquid ex volucribus*, וְכֹל שֶׁרֶץ הָעוֹף] *Et omne reptile volucris*, sive *volans*, Mo. Sa. JT. sive *avium*, Ch. simil. o'. [At Sy. sic, *Omnis verò (alia) proles volucris*. & Ar. *Reliqua verò reptilia volantia*.] ¶ *Quatuor tantùm pedes*] Rectè additur *tantùm*, nam præcedentes locustarum species sex pedes habent, computatis longioribus illis retrò cruribus [k]. Non placet: Etiam sexpedes prohibentur: omnes enim locustæ & cicadæ habent saltem sex pedes [l]. [Al. sic;] *Pedes*, intellige *æquales*, (nam si posteriores habet longiores, mundum est [m].) Non placet. Intelligendum autem hoc cum exceptione prædictarum, q. d. omnes aliæ immundæ sunt [n].

24. *Polluetur*, וּלְאֵלֶּה תִּטַּמָּאוּ] *His* (vel, *ad ista*, Mo. vel, *in his*, o'. Sa. Sy. vel, *propter hæc*, Ch. A.) *pollutis*

h BA. 1. 4. 6. 431.; i Wil. Ma.; m Wil. Ma.; n BA. 2. 4. 3.; o Bo.; p A.; q O.; r Ma. B.; † Ma.; s TJ. in E.; x BA. 1. 4. 6. 491.; x A.; y La.; z O.; a A.; b Jun.; c A.; d BA. 2. 4. 6. 411.; † Wil.; f BA. 1. 4. 1. 411.; e O. M.; h Wil.; i M.; k A.; l Wil.; m La.; n He. in Wil. Bo. & RR. & Cathusii in La.; o Tost. La.; p Wil.; q M. F.; r O. F.; † BA. 2. 4. 1. 443.; s BA. 2. 4. 4. 465.; t La.; v BA. 2. 4. 6. 457.; x Bo. Ma.; y Hi secund. in FA.; a Ma.; a BA. 2. 4. 1. 446.; b BA. 7. 449.; c F. et K. V.; d A.; † Bo.; f F.; g P.; h BA. 2 4. 1. 444.; i Bo. Re. Ma.; k Bo.; l Wil.; m La. ità To.; n Wil. A.

inetis vos, Mo. Ma. sim. JT. vel, *polluemini*, ο'. Sa. Sy. *Ab iis abhorrebitis*, Ar. ¶ *Immundus*] i. e. Non poterit versari cum aliis, nec ingredi atrium, nec vesci oblatis.

25. *Portet*, הַנֹּשֵׂא] *Levans*, Ma. *Qui portaverit*, nempe, extra castra; vel, ex urbe; vel, qui amoverit à via, nè aerem inficiat. ¶ *Mortuum*, בְּנִבְלָתָם] *De cadavere eorum*, Ma. Morticinum, sive mortuum per se. Immundius hoc quàm interfectum. ¶ *Lavabit—& immundus—ad occasum solis*] i. e. Ad finem illius diei & initium novi. Vide Gen. 1. 5. Significat pollutionem hominis, donec veniret novus dies salutis per Christum, & fieret nova creatura; 2 Cor. 5. 17. & 6. 2†. Lotio ergò non statim mundabat, sed erat tantùm præparatio sanctificationis in diem sequentem.

26. *Omne animal—immundum erit*] In Hebræo substantivum singulare (בְּהֵמָה) collectivè positum construitur cum adjectivo plurali (טְמֵאִים) per synesin.

27. *Quod ambulat super manus*] Vel, volas; [ità plerique:] *super marculos*, JT. Pi. i. e. Quod pedes digitatos habet instar manuum. Quales simia, & ursus; & canis, cattus, leo, &c. qui non habent ungulas, sed digitos unguiatos, sive in plures partes distinctos.

29. *Mustela*] Ità omnes; ità He. in F. Ang. Weasell, Wil. A. חֹלֶד dicta à חֶלֶד *tempus*, quòd citò senescit. Est animal *brevis ævi*, i. e. *brevis ævi*. Quòd festinanter currit de loco in locum. Vel, à brevitate mansionis, quòd in arctis locis habitet. Græcè est γαλῆ†. *Mustelam* reddunt Jon. & Sy. & He. omnes, & recentiores in BA. Verumtamen *talpam* esse malo quàm *mustelam*. Nam 1. Syrum *CHULDO talpam* sign. 2. *CHULD*, vel *CHOLD*, Arabibus est *talpa*, ut ex ejus descriptione patet. 3. In Talmude Hieros. *CHULDA talpam* sign. 4. חֹלֶד hîc est ex iis quæ שֶׁרֶץ vocantur. Horum duo propria sunt: 1. repere, propter pedum exiguitatem; 2. in immensum sobolescere. Utrumque *mustelis* multò minùs convenit quàm *talpis*. 5. Sic rectè jungit Moses חֹלֶד & עַכְבָּר. Talpa enim est muri congener, ait Scal. sic & Arabes & Hesych. saltem muri similis. 6. Verbum חָלַד sign. *penetrare & suffodere*, inprimis *terram*, quod talpis maximè proprium. *Talpa* autem meritò immunda habetur, cùm neque bisulca sit, neque ruminet. Præterea, cæca est, & in terra fodienda jugiter occupatur. ¶ *Mus*, עַכְבָּר] Ità omnes, Ma. Mc. A עָכַר *turbare*, quòd fodiendo ac rodendo omnia in domo & in agro turbat. *Murem agrestem* verto. Id significat Arabibus, nempe *aliarbuo* murem; ut patet ex Esa. 66. 17. ubi iis exprobrat esum τῶ עַכְבָּר. *Aliarbuo* autem solùm comedi tradunt Arabes. Eòdem spectat, quòd 1 Sam. 5. Philistæorum agros devastat, quod agrestium murium proprium est. Unde & nomen עַכְבָּר, pro עַכְלְבָּר, (eliso ל, ut in *Babel*, pro *Balbel*, & *Samuel*, pro שָׁאוּל מֵאֵל *Saül-meel*, q. d. *petitum à Deo*,) à Chald. עֲכַל *consumere*, & בַּר *agrum*.

Oviparamm quadrupedum sex species hic recensentur: eæque ad lacertorum species aliquo modo pertinent. Nec facile erat eas inter se distinguere, quia hîc ab Hebræis prorsus destituimur: sed longè plus affulsit lucis ex monumentis Arabum, in quorum solo hæ pestes nascuntur & educantur. ¶ *Crocodilus*, צָב] Vox *plaustrum* significat, Ma. Vertunt, *crocodilum*, Ch. Sa. Sy. Ti. L. Mc. To. in Wil. Non placet aliis: Non conveuit ut hic adjungatur *muri & mustelæ*, ut qui sit planè dissimillimus. Nec tam ipsum comedebant homines, quàm ipse illos. At צָב sign. *crocodilum terrestrem*; ità ο'. BA. (non Ægyptium:) qui *crocodilus minor* vocatur *Stephano* in voce Ζάγλα, & *Antigono Mirabilium* cap. 162. *Magnitudine similis est chamæleonti*, ut ex Democrito habet Plin. 8. 33. & 28. 8. Crocodilos hos, i. e. *lacertas aquaticas*, descripserunt veteres. Utriusque *crocodili*, tam *terrestris* quàm *aquatici*, meminit Arist. Hist. 2. 17. & 5. 33. simil. Hesych. Hunc *crocodilum terrestrem* pro *scinco* accipiunt Gesn. Rondelet. & alii. Non placet. Alii cum Ægyptia illa ingenti bellua confundunt. Mihi persuasissimum est, idem animal esse Heb. *Tsab* quod Arabibus *Dhab*. Hoc tam multa docent, ut de eo dubitare sit nefas. 1. Nomen. Utut enim *tsab* & *dhab* sono differant, utrobique tamen litera initialis est *Tsade*, quæ Arabibus aliter sonat propter punctum adscriptum. Quâ mutatione nihil frequentius. Sic *TSON*, *ovis*, Arabibus est *DHAN*; *TSELA*, *costa*, Hebræis, Arab. est *DHILA*; *TSEBUA*, *hyæna*, Arab. est *DHEBU*. 2. Planum hoc facit series homogeneorum animalium quæ sequuntur. Neque hoc omitti debuit, cùm in Arabia & nascatur, & edule sit. 3. Huc accedit veterum auctoritas. Ità quatuor Arabes vertunt. Jon. habet *chardona*, Sy. *chadrona*, Sa. *adronâ*: quæ tria eòdem recidunt. Significatur scil. Arabum *chardaun*, quod idem esse cum *dhab* asserit Avicenna. 4. His addo veteres Hebræos, qui *tsab* vel *chardon* apertè ponunt inter lacertorum species. Patet hoc ex duobus locis Talmud. de quibus plura vide in auctore. 5. Patet ex ejus natura & viribus: Nam sicut *crocodili terrestris*, 1. *sanguis* visum acuit, Galen. Simpl. 10. 16. Plin. 28. 8; 2. *stercus* & valet contra suffusiones vel caligines oculorum, Plin. simil. Trallian. 2. 5. & tollit maculas & lentigines, & faciei nitorem conciliat, Plin. Dioscor. l. 2. cap. *de fimo animalium*; valet etiam contra alphos, vitiligines & elephantiasin, Æt. 13. 122. Galen. ubi suprà: Ità eadem planè de sanguine & stercore τῶ *Dhab* Avicenna, Damir, aliique Arabes docent. Præterea, tradunt *Dhab*, cùm è latibulo exit, hebetiore esse visu; sed pupillâ ad Solem abstersâ clariùs videre. Idem ferè de *lacerta solari* refert Epiphan. De *Dhab* insuper perhibent, quòd *caudam habet mirè nodosam, dentes ejus in unum cohærent, ad aquas nunquam descendit*, ideòque *semel tantùm in 40 diebus mingit*, quòd *inter eum & scorpiones mutuus amor intercedit*†. Alii צָב vertunt, *bufonem*, M. F. ex Ch. V. Ma. O. vel, *rubetam*, Mo. P. qui tumet & inflatur, & ad modum plaustri camerati graditur, Ma. Non placet Wil. Cautio superflua erat nè hunc comederent. Alii, *testudinem*, (Ang. Tortoise, A.) JT. Ang. Belg. A. Wil. quia putaminibus suis tectum repræsentat cameratâ plaustri, Ma. *Testaceorum genera*, Ca. Alii, *canam campestrem*; al. *limacem*, Ma.

30. *Mygale*, אֲנָקָה] Nomen ei à gemitu vel fremitu quem edit†. Hinc Chaldaicè יַלָּא nominatur, à יְלַל *ululare, clamare**. Vertunt, *mygalen*, ο'. Ch. P. i. e. murem araneum; (the Shrew, Ang. A.) Ità Q. in F. BA. Deod. in BA. Ma. quasi ἐκ μυὸς ἢ γαλῆς, i. e. *ex mure & mustela*; quia *muris* magnitudinem (vel potiùs speciem) habet, & *mustelæ* colorem. Hujus morsus venenatus est. Alii, *viverram*, Mo. A. Wil. a Ferret, Ang. *fibrum*, seu *castorem*, Ca. *ericium*, M. Ti. Belg. RS. in M. & nostrates Judæi, ait F. Non placet aliis; quia tunc inter reptilia (terræ, addit BA.) non numeraretur. Est hoc animal amphibium, & præcipuè aquaticum. *Attelabum* vertunt JT. *Lacerta* genus esse puto; adeòque *stellionem*, de quo Prov. 30. 28. Præcesserat enim crocodilus terrestris, & sequuntur 4 lacertorum species. Syrus vertit, *amakthâ*, vel *amkatha*, (quod *lacertam* exposuit Maronitarum doctissimus Gabriel Sionita ὁ μακαρίτης,) voce ex Heb. *anaka* ortâ, mutato tantùm *Nun* in *Mem*, quod Syris & Chaldæis solenne est. Sic fortis dicitur *chasin*, vel *chasim*; terebinthus *butem*, quæ Hebraicè *boten*, sic *dasama*, *pinguescere*, pro Heb. *dasan*. Ch. habet *akmetha*, quod per literarum metathesin idem est quod *amaktha*: *stellionem* sign. Sa. habet *semamitha*, i. e. *stellionem*. Dices *stellionem* mutum animal esse, cùm אֲנָקָה *gemitum & acutum clamorem* sonat. Resp. Stellio stridorem acerbum habet, Plin. 29. 4. ¶ *Chamæleon*, הַכֹּחַ] Nomen à viribus, vel fortitudine. Dictio etiam *viriditatem* significat. In lacertorum genere ponunt veteres ferè quotquot sunt. Vertunt, *chamæleontem*, ο'. Ch. Sa. M. P. O. Ca. A. Ang. Wil. L. Mc. *lacertam*, RS. in F. O. Mo. JT. Est idem qui Arabum *almarlo*, seu *guaril*, lacertorum in Arabia maximus & validissimus, qui serpentum lustra invadit, eòsque ex latibulis pellit, & occidit. *Talpam* reddunt Sy. & Arabes MSS. magno errore†. *Cercopithecum*, sive *simiam caudatam*, vertunt Judæi Germani. *Crocodi-*

lum,

lum, Belg. nempe *terrestrem*, vel ejus speciem [a]. ¶ *Stellio*, הַלְּטָאָה] A לָאַט *abscondere*, literarum transpositione, quòd latebras amet; vel, à tardo incessu; vel, à susurratione [a]. Alii ab Arab. *Lataa*, vel *Latia*, quod sign. *adhærere terræ*. Ideòque Arabum *alwaera* hunc esse existimo, quem, 1. *stellioni similem*, 2. terræ maximè adhærentem, 3. veneno ejus cibos inficientem quoscunque calcat, describunt Arabes. Quæ tria *letaa* convenire probant. 1. Id lacertæ genus esse stellioni simile, aut etiam ejus speciem, suadet, quòd *Græci*, *Chaldæi* & *Romani* interpretes *stellionem* explicant. 2. Terræ adhærere colligitur ex nomine *lataa*, vel *Latia*, quod Arabicè sign. *terræ adhærere*. 3. Venenatissimum esse animal, à quo maximè cavendum, docet majusculum ל initio nominis, teste Buxtorf. in Commentario Masoretico [i]. Litera ל magna est præter morem, (& hæc est quinta litera magna in Bib. Heb.) ad indicandum aliquod secretum quod in eo animali latet [k]. Al. vertunt, *salamandram*, Sy. In lacertorum speciebus numerant veteres [l]. Alii, *stellionem*; ità ferè omnes; Bo. Ma. ità Ch. Sa. Mo. JT. P. Ti. Ca. *ἀσκαλαβώτης*, ό. quod *stellionem* vertunt Gaza in Hist. animal. Arist. 9. 1. & Plin. 29. 4 [m]. *Stellio* autem est lacertæ genus [n]. Lacertæ similis est [o]. *Lacertum* vertunt M. A. Belg. Ang. Ma. Serpentis venenati genus [p]. Prompta est originatio; nam לָאַט, sive לוּט, est *involvere*, *tegere*. ——*virides occultant spineta lacertos*, Virgil [q]. ¶ *Lacerta*, חֹמֶט] Videtur esse in lacertorum specie. Ità veteres. *Chamæleontem* vertunt JT. & Arabes editi; *stellionem*, Ar. MSS. & Sy. *lacertum* reddunt ό. Ch. Sa. P. Ti. Ca. Et ut חומטון *chometon* Talmudicis est *arena*, sic חֹמֶט est lacerti genus, quod in arenis degit. Videtur intelligi Arabum *chulca* vel *lucha*, de quo sic Arabes; Est species lacertæ, aut ei similis, in arenis degens [r]. Alii *limacem* reddunt: sic Mo. M. Ma. Belg. Ang. A. Hebræi omnes in V. F. O. Wil. Potest esse per metathesin à חָתַם, sive חָתוּם, *obstruere*, *obsignare*; limax enim in concham quasi obstructus & obsignatus conditur [†]. ¶ *Talpa*, וְהַתִּנְשָׁמֶת] *Talpam* vertunt ό. Ch. Sa. Mo. M. P. Belg. Ang. A. & Hebræi recentis ævi. Non placet. 1. Quia de talpa priùs actum est, quam חֹלֶד esse probavimus. 2. Nomen hoc, ab halitu & aspiratione ductum, non video quomodo in talpam quadret, cui tam tenuis est spiratio, ut totos dies sub terra degat [s]. *Glirem* reddunt JT. *bufonem*, Ca. *mustelam*, Sa. in BA. 1.4.6.1079.13. *multipedam*, vel *centipedam*, Sy. & Ar. MSS. quo nomine *scolopendram* intelligunt [v]. *Salamandram*, TJ. in BA. Ut quinque illis quæ præcesserunt, ità hoc quoque nomine, aliquam lacerti speciem contineri puto, nempe *chamæleontem* [u], qui à *spiratione* sic vocari potest; *hianti enim semper ore aerem ducit*, Plin. 8. 33. [*Notandum hoc esse immundæ avis nomen suprà v. 18. cum hoc tantùm discrimine, quòd ibi sit* תִּנְשֶׁמֶת, *at hoc versu*, תִּנְשָׁמֶת, *nempe, propter majorem pausam.*]

31. *Qui tetigerit morticina eorum*; בְּמֹתָם] *In morte eorum*, Mo. Ma. Sa. *tangens ea mortua*, ό. Ti. vel, *post mortem illorum*, P. JT. simil. Sy. Ar. A. M.

32. *Cilicio*, שָׂק] i. e. Vestes è pilis duris, quales rusticorum, mendicorum, pœnitentium [x]. ¶ *In quo fit opus*] i. e. Omnia vasa quibus ars aliqua exerceri solet [a].

34. *Super eum aqua*] Q. intelligunt de aqua quavis quæ in cibum cadens eum aptum facit ad immunditiam suscipiendam [b]. Quemadmodum semen non fit immundum nisi aquâ perfusum [c]. Non placet; quia non agitur hîc de aptitudine ad immunditiam, sed de actuali immunditia [d]. Alii restrictiùs sumunt. *Aqua*, nempe immunda [†], quæ immundo cibo contacta fuerit [f]; vel, quæ venit de vase immundo [a]. *Super quem venerit aqua* hujusmodi, Ca. M. Ti. ¶ *Omne liquens*] Unde videtur quòd sicca, v. g. panis in vase immundo positus, non fuerint polluta: Nempe, sicca non tam facilè sordes recipiunt quàm humida [h]. ¶ כָּל־מַשְׁקֶה] *Omnis potus*, Ch. Sa. Sy. Ar. Mo. JT. A.

35. *Sive clibani*] Quibus panes coquuntur [i]. ¶ *Sive chytropodes*] i. e. Ollarum sustentacula fictilia [k]; vel potiùs, ipsæ ollæ pedes habentes [l]. ¶ תַּנּוּר וְכִירַיִם] Vertunt, *clibanus & chytropodes*, ό. Ch. Sa. Mo. P. *clibanus & focus*, Ar. M. seu *fornax*, O. *furnus & focus*, G. vel, *olla*, Ti. vel, *concha*, Ma. vel, *& testas*, JT. Testus est vas fictile in quo placentas, liba, &c. coquebant, cui operculum erat; ideóque quasi duplum censebatur, & formâ duali ponitur [m]. A majori ad minus collegerunt interpretes, frangenda vasa fictilia in quæ ceciderit animal immundum, ut in quibus minus damni [n].

36. *Fontes*, &c.] Ratio, 1. Ob earum rerum in illis locis infrequentiam [o]. Propter aquarum necessitatem [p]. 2. Unde ablutio omnis petenda est, ibi non facilè opinio impuritatis est concipienda [q]. Cùm enim omnia impura aquâ mundarentur, quid ipsam, si impura esset, mundaret? 3. Immunditia in fontibus recepta facilè discussa erat [r]. ¶ *Cisterna*, בּוֹר] בְּאֵר & בּוֹר distinguuntur: בְּאֵר *puteus* aquas habet perpetuas, & de vivo fonte manantes; בּוֹר *cisterna* aquas externas & adventitias: Hi. in Hos. 1. & Amos. 4. Aliis בּוֹר est *cisterna*, בְּאֵר *puteus effossus absque ædificio*. Et בּוֹר non habet aquam scaturientem, ait Kimhi [†]. ¶ *Qui tetigeris*] Scil. extrahendo cadaver ex fonte vel cisterna, &c [s].

37. *Super sementem*, עַל־כָּל־זֶרַע זֵרוּעַ אֲשֶׁר יִזָּרֵעַ] *Super omne semen seminatum*, Mo. Ch. *quod seminabitur*, Ma. vel, *quod seminari solet*, Ch. JT. P. vel, *quod radices egerit in terra*, Hiskuni in A. *Quod semen censetur*, h. e. quod jam mutatum est in naturam aliam, aut proximè mutandum [v]. Semen jam satum, O. Verùm non agitur hîc de semine in terram jacto [u], sed de jaciendo, quia additur, *quod seminabitur*. Vertendum, *omne semen seminabile* (זֵרוּעַ, sic non rarò participia passiva apud Hebræos redduntur,) *quod seminabitur*. Ità non omne triticum eximitur ab immunditia contrahenda, sed illud duntaxat quod assumendum est ad sationem [y]. *Semen satum*, i. e. serendum, *quod seminabitur*, i. e. seminandum est [z]. Eadem ratio quæ de fonte, nempe, seminis necessitas [a]. Fortè differri non posset satio, cùm tamen musculus reperiretur in tritico mortuus [b].

38. *Si aquâ sementem perfuderit*] Ratio discriminis, quòd semen humidum faciliùs sordes contrahebat [c]. Vel potiùs, quòd tale semen non poterat citò adhiberi ad sationem, sed exsiccandum erat, adeóque nullum indè accidit incommodum [d]. Immundum semen dandum erat bestiis, quia nulla expiationis hîc fit mentio [†].

39. *Si mortuum fuerit animal quod licet comedere*] *Mortuum*, scil. vel naturali morte, vel suffocatum sanguine non effuso, vel à bestiis [f]. At quæ ad cibum vel ad sacrificium mactabantur non polluebant [g].

40. *Qui comederit*] Scil. nesciens; nam si sciens, supplicio dignus fuisset [h].

41. *Omne quod reptat*] Quia terrestre, fœdum & venenosum est [i]. Potest accipi, vel de iis quæ propriè repunt, cùm pedes non habeant; vel de iis quorum incessus speciem habet reptationis, ut explicatur versu sequenti [k]. *Omne reptans*, præter illa octo reptantia, v. 29, 30 [l]. Non prohibentur hîc muscæ, & vermiculi in leguminibus decoctis inventi, cùm super terram adhuc non reptârint [m].

42. *Super pectus*, ità Ar. P. Mo. M. Ti. Ma. [גָּחוֹן] ו grandiuscula est in Textu. (Hæc sexta litera Heb. majuscula.) Mysterium fortè est, pœna serpentis, quasi in ejus detestationem vetentur serpentia [n]. Vox hîc tantùm occurrit, & Gen. 3. 14 [o]. Alii, *super ventrem*, ό. Ch. Sa. Sy. JT. A. Notant prohiberi humi serpentia, quæ ventrem per terram trahunt [p].

43. *Nolite contaminare animas*] i. e. Vos ipsos [q]. *Animæ* etiam eorum polluebantur faciendo quod prohibitum est [r]. ¶ *Nec tangatis*] Alia polluebant esu; hæc etiam contactu [†]. ¶ לֹא תְטַמְּאוּ] *Non contaminare facietis*, Ma.

45. *Ego Dominus*, &c.] Non ergò grave vobis esse debet obedire mihi in his & aliis [s]. ¶ *Qui eduxi*, הַמַּעֲלֶה] *Ascendere faciens* (*ducens*) *vos*. q. d. Jam indè ab eductione ex Ægypto in incepto erga vos beneficio pergo [v].

Marginal notes (left column): [a] Ibid. R. Jonas & K. in BA. 1069. [a] Ma. [i] BA. 1. 4. 4. [k] He. in Ma. [l] BA. 1073. [m] Bo. [n] Wil. [o] O. A. [p] Ma. [q] Fulmisc. 6. 9. [r] BA. 1. 4. 5. [†] Fulmisc. 6. 9. [s] BA. 1. 4. 6. 1079. 3. [v] BA. ib. [u] BA. ità Ti. [y] BA. 1. 4. 6. [x] Ma. [a] V. [b] He. in A. [c] A. [d] Wil. [†] Me. La. [f] G. [a] Aug. in Wil. sed Jun. Tr. Wil. Me. O. L. Bo. La. Pi. Belg. [h] La. [i] Me. La. [k] Me. [l] D. La.

Marginal notes (right column): [m] Ma. [n] O. [o] G. [p] La. Me. [q] Cl. [r] Wil. [†] D. [s] Pi. [v] Cl. [u] Bo. Wil. [y] Bo. [z] V. [a] La. [b] Bo. [c] La. L. Me. Wil. [d] Bo. Vida ad v. 37. [†] La. [f] Bo. T. [g] Bo. [h] Me. [i] La. L. [k] Bo. L. [l] A. [m] M. [n] Ma. [o] Wil. [p] Ma. [q] O. Me. Wil. [r] L. Wil. [†] A. [s] L. [v] Bo.

CAP. XII.

2. *SI suscepto semine pepererit*] Si conceperit semine viri recepto. Et hinc virginem hâc lege non comprehendi docent[a]. At contrarium constat ex Luc. 2. 22[b]. ¶ [כִּי תַזְרִיעַ] *Quando conceperis*, Ch. Sy. Ar. ο'. *semen*, σ'. *si semen fecerit*, M. *cùm edit semen*, JT. *Seminare fecerit*. Hinc confutantur qui negant mulieres semen habere. . *Semen* quibusdam est proles, aliis materia geniturae[c]. ¶ *Immunda erit septem diebus*] Habet & hoc causam naturalem illis in locis, unde ad alias etiam gentes pervenit. Meminit Euripides, Iphigeniâ in Tauris. Fuit & in Chrysippi libris ejus mentio[d]. Tempus fluxionis menstruae & purgationis tres sunt dies; plerisque earum duplum: At quae septem dies excedit symptomatica est, & morbi soboles †. ¶ *Juxta dies separationis menstruae*, כִּימֵי נִדַּת דְּוֺתָהּ] *Secundùm dies separationis* (vel, *secessionis*, σ'. vel, *remotionis*, Ma. vel, *recessûs*, Ar.) *menstrui sui*, Ch. Mo. Ti. M. O. Ar. (vel, *morbi sui*, P. vel, *languoris*, Sa. Ma. vel, pro *infirmitate sua*, A.) *quibus separatur languore suo*, JT. דוה] quibusdam est infinitivus, & sign. *languere, debilitari, eam*, Ma. aliis nomen, sign. *languorem*, vel *fluxum, ejus*. Nam דָּוָה est *fluere*, Thren. 1. & 5. Levit. 2. Job. 6[f]. Referunt, 1. ad gradum immunditiae. Tam immunda erit quàm mulier menstruata[g]. Sicut tempore quo secedere solet propter menses[h]. i. e. Ità ut alios contactu suo impuret[i]. Ut nemini cum ea versari licet, nè marito quidem[k]. Reliquis 30 diebus versari cum ea licebat, sed non cum ea rem habere[l]: & à Sanctuario arcebatur[m]. Haec immunditiae diversitas constituta est ex diversitate vacuationis & purgationis. Nam purgatio à partu est sanguinis ferè, ut in menstruis: Altera est aliorum excrementorum cum modico sanguine paulatim defluentium. Porrò notandum, non omnes Legis immunditias fuisse pares, sed alias aliis graviores: De quibus hanc regulam tradunt, Quòd quae per se, seu ratione sui, immunda erant tangentes polluebant; non ità per aliorum contactum immunda facta. Sed fallunt; nam immunditium suam in alios transfundebat, 1. pollutus ex contactu mortui, Num. 19. ult. 2. aqua ab alio polluta, Levit. 11. 34. 3. lectus gonorrhoei, Levit. 15. Vera ergò regula est, Immunditia quae plurium erat dierum, & nonnisi extraordinariis ceremoniis tollebatur, ea transfundebatur in tangentes, non ità quae unius diei erat, & communi ritu tollebatur[n]. 2. Alii hoc referunt ad tempus immunditiae. Totidem dies immunda erit propter partum quot propter menstrua, i. e. septem, Levit. 15. 19[o]. Non placet; quia vers. 5. dies 14 dicuntur esse juxta ritum fluxûs menstrui[p]. Hâc re consulebat lex earum sanitati[q]. Hunc morem observârunt Ethnici. Puerperas tanquam immundas ab altari suo arcebat Diana, Euripid. Iphig. in Tauris[r].

3. *Die octavo circumcidetur*] Lex antè lata, sed hîc memorata, ut ejus rationem doceat †. Propter septiduum, quo impura est mater, & impurat partum[t]. Et tum non imperfectus foetus, sed homo vitalis esse cognoscebatur. Solent enim recèns nati intra septem dies perire[v]. Infans antea imbellis erat, &, impar dolori[x]. ¶ *Infantulus*, בְּשַׂר עָרְלָתוֹ] *Caro praeputii ejus*, nempe infantuli. Relativum sine antecedente[y]. *Caro* est pudendum[z]: ut in eo, *caro asinorum*, & *magna caro*, Ezec. 16. Vel *caro* est corpus: ut, *Erunt una caro*, i. e. corpus unum. *Caro praeputii*, pro, *praeputium carnis*; ut *viriditas herba*, pro *herba viriditatis*, i. e. viridi *; *argentum siclorum*, Lev. 5. 15. pro, *sicli argenti*; &, *immunditia hominis*, Lev. 7. 21. pro *homine immunditiae*[a].

4. *Triginta tribus diebus*] Censorinus aliquot dies adjicit: *Praegnans ante diem 40. non prodit in fanum*. Causam addit, Et *post partum pleraque satis graviores sunt, nec sanguinem interdum continent*[b]. His diebus, post septem illos primos, puerpera tantùm à Sanctuario abstinet[c], non ab hominum consortio[d]. ¶ *Manebit*, תֵּשֵׁב] *Sedebit*, V. O. Ma. i. e. domi se continebit †; non adibit Sanctuarium[f]. *Sedere* pro *manere*. Sic Gen. 22. 5. & 34. 10. & Jud. 6. 11. Cicero l. 9. Epist. *Si venti essent, nos hic Corcyrae non sederemus*: Huc referunt ex Livio, *Panis sedentibus ad Trebiam* *. Sic Levit. 8. 35[g]. ¶ *In sanguine purificationis suae*, [sic plerique,] בִּדְמֵי טָהֳרָה] Hypallage, pro, *in purificatione sanguinis*[h]: q. d. donec se perfectè sanguine & sordibus partûs liberaverit[i]. *In sangu. puritatis suae*, i. e. dum pura reddetur à sanguinis fluxu; q. d. Ante 30 dies mundari non poterit[k]. ο'. in quibusdam codicibus habent, *in sanguine suo immundo*; in aliis, *in sanguine puro*. Quod exponitur in TJ. *Et 33 diebus sequentibus universus sanguis ejus erit purus*: maxima enim ejus immunditia septimo die desiit, v. 2[l]. *Manebit super sanguinem suum purum*, Sy. Alii, *in sanguine*, i. e. ob fluxum sanguinis quo assiduè purgatur[m]: *propter sanguines*. Vox *sanguines* communiter aut reatum significat, ut Gen. 4. 10. aut immunditiam, ut hoc loco[n].

5. *Sexaginta sex diebus*] Duplicatur numerus dierum, &c. Non sine causa[o]. Nam minùs calent αἱ θηλυτόκοι, (*quae foemellas pariunt*,) eóque & tardiùs purgantur[p]. Eadem causa est cur in utero foemellae seriùs perficiantur, teste Arist. Hist. anim. 6. 22. & 7. 3. Unde & Hippocrates, lib. de Natura pueri, *Purgatio fit à partu, ut plurimùm, in foemellis quidem diebus 42*, ἐπεὶ ἡ γένεσις, &c. *sic fit habet quae tardissima est purgatio; in masculo fit diebus 30, quae etiam tardissima est*[q]. Paucioribus autem diebus fieri potuit[r]. Sed Scriptura longissima spatia accipit quibus haec perfici possent, tum ut perfectè purgata esset mulier, tum ut à partu interquiesceret paulò diutiùs †. In partu foemellarum major erat humorum fluxus[t]. Imperfectior erat purgatio ab imperfectiore partu[v]. ¶ *Juxta ritum fluxûs menstrui*, simil. Ch. כְּנִדָּתָהּ] *Juxta separationem suam*, Mo. P. Ti. Sa. vel, *purgationem*, σ'. vel, *impuritatem separationis suae*, JT. *Juxta secessionem suam*. Hoc non refertur ad numerum dierum, sed ad impuritatem[x].

6. *Dies purificationis pro filio*, &c. לְבֵן] *Pro filio*, ο'. Ch. Sy. Ar. A. *à filio*, JT. i. e. à partu filii, P. *filio*, Mo. Ma. *filii*, Sa. Q. volunt agnum, &c. *pro filio*, offerri pro peccato pueri[y]. At illud, *pro filio*, connectendum cum praecedentibus, non cum sequentibus[z]. Obtulit haec mulier pro purificatione non prolis, sed sui, ut patet ex v. 7, & 8[a]. ¶ *Anniculum*, בֶּן שְׁנָתוֹ] *Filium anni sui*, V. Vide de hac phrasi quae ad Gen. 5. 32. & Exod. 12. 5[b].

8. *Pro peccato*] Quaerunt quodnam esset peccatum hîc expiandum[c]. Q. Libido in conceptu[d]: Al. Culpa originalis pueri †. Verùm haec sacrificia respiciebant foeminam, non infantem, qui circumcisionem signum purificationis habuit octavo die[f]. Potiùs est immunditia & irregularitas legalis in partu contracta. Sic immunditia ex lepra contracta *peccatum* vocatur, Levit. 14. 12, 21, 31[g]. Intelligendum ergò hîc sacrificii quoddam genus quod *peccatum*, seu *peccatorium*, dicebatur[h].

Marginal notes (left column): a L. E. M. T. — b Wil. — c Ms. — d G. — † Vales. de sac. philos. c. 18. — f O. — g Ms. La. Bo. — h V. — i G. — k V. Ms. La. — l V. Ms. — m Ms. La. — n Bo. — o Jun. O. — p Bo. — q V. — r A. — † Wil. — t Ms. ex Jun. — v Vales. de sac. philos. c. 18. — x Wil. — y V. — z D. A. — * D. — a A. — b G. — c G. Jun. — d Jun.

Marginal notes (right column): † V. A. Bo. — f A. — * D. — g A. — h Jun. — i Bo. La. — k V. — l A. — m Ms. — n A. — o G. — p G. L. Ms. — q G. — r G. Vales. Bo. — † Bo. — t G. — v Wil. ex Jun. — x V. — y Lor. & Aug. in Wil. — z E. Bo. La. — a La. A. — b A. — c Ms. — d L. — † L. Cl. — f A. — g Q. — h Ms.

CAP. XIII.

ÆGyptiorum fabulas de Mose ob lepram exacto refutat Josephus ex his legibus à Mose latis, contra App. 1. & Hist. ant. 3. 1[a]. Praevidit nempe Deus has calumnias[b]. Qu. Utrùm haec lepra eadem sit cum lepra nostrarum regionum? [Q. affirmant[c]. Alii negant.] Negat Valesius, aitque non esse unum morbum, sed varia vitia cutis & turpitudinis; h. e. vitiliginem, scabiem sive impetiginem, elephantiasin, achorem, alopeciam, vel ophiasin[d]. Eandem non esse lepram quae nostra, docet, quòd illorum lepra, 1. erat in cute; 2. in vestibus, &c. 3. curabilis fuit: nostra, 1. in carne; 2. non in vestibus, &c. 3. incurabilis. Lepra Judaeorum similis fuit leprae Graecorum, quae erat *turpitudo magìs quàm morbus*, ait Hippoc. lib. de Affect. Erátque vitium cutis levissimum, & scabiei simil-

Marginal notes: a O. — b F. ad Lev. 14. 34. — c Tostat. — d Ms.

simillimum, ut Mainardus ex Galeno probat Epist. lib. 6. Hinc leprosi à Christo non tam sanati, quàm mundati, dicuntur †. Erat hic morbus Ægypto familiaris, teste Lucretio l. 6. *Est elephas morbus qui propter flumina Nili Gignitur, Ægypto in media, neque praterea usquam.* Est autem inter Mauros & Abissinos ʳ. Theodoretus vult lepram peculiari Dei providentiâ Judæis peccantibus immissam. In Syria multis pòst seculis lepras fuisse patet ex Bello sacro, à quo multi redeuntes lepram retulerunt; & plurima 10 Europa leprosotrophia construebantur ª. Qu. Cur inter tot morbos sola lepra prohibetur, non item pestis? Resp. Cùm legislatoris mens erat corporales immunditias prohibere, illos morbos prohibuit qui quodam præ se ferunt corporalem fœditatem ᵇ.

2. *Diversus color*, sic Ch. [שׂאת] *Elevatio*, Ma. *tumor*, Ar. *cicatrix*, Sy. *tumor*, Sa. Hc. in F. M. P. Mo. Ti. O. Ma. JT. A. De hoc agit Moses v. 9, 10. & de ultimo, nempe *Bahereth*, primo loco agit ᶠ. ¶ *Pustula*, ità Ch. [ספחת] *Inhærentia*, Mo. à ספח *adhærere*, quia cuti adhæret †. *Accidens*, Ar. *abscessus*, JT. *elephantiasis*, Sy. *aggregatio* humoris, vel *suppuratio*, Ma. *scabies*, Sa. M. P. F. V. O. A. *scabies serpens*, Ti. Ea duplex est, una quæ adjungitur *rt* שׂאת, altera *rt* בהרת sequenti ᵍ. Quidam deducunt à ספה *frontè deciduum*. Aiunt esse plagam quæ suâ sponte incidit in carnem ᶦ. ¶ *Aut quasi lucens quippiam*, sic Ch. [או בהרת] *Vel macula alba*, V. O. M. P. Ti. Sa. aut *candor quidam nitens*, V. simil. A. *candor*, Mo. *papula*, JT. *macula*, Sy. Ar. aut *emicant. a*, (*eminentia*,) Ma. Hæc dictio aliquando sola ponitur, ut hic, & v. 36. pro *macula alba*, ut nix, & *nitente*; aliquando adjungitur illi לבנה *alba*, ut infrà 4. & 19. ¶ *Plaga lepræ*, [לנגע] *In plagam*, &c. i. e. ut videatur esse lepræ simile ᵐ. ¶ *Ad sacerdotem*] Qu. Cur ad hunc potiùs quàm ad medicum? Resp. 1. Quia Sacerdotis erat judicare quis mundus, & aptus ingredi Sanctuarium ⁿ. Leprosi erant irregulares & legaliter immundi: hanc autem irregularitatem non poterat tollere medicus, sed sacerdos ⁿ. Ad sacerdotem pertinebat lepra, non ut morbus, sed ut immunditia ᵖ. 2. Sacerdotis erat curare ut ritus & ceremoniæ à mundatis præstarentur, idcòque etiam de morbo judicare. 3. Ejus erat eum solvere & ligare, idcòque & discernere ᑫ. 4. Ut agnosceret lepram à Deo immissam ʳ. Lepra non tam fuit morbus naturalis, quàm plaga Divina. Vide quæ ad vers. 47. notabimus *.

3. *Qui cùm viderit*, &c.] Eadem signa habet Avicenna cap. 9. tract. 2. fen. 7. lib. 5 ᵗ. ¶ *In album*] Albor pilorum carnis (ex qua nascuntur) corruptionem indicat. Hæc est prima species lepræ, quæ vocatur *lichen*, vel *impetigo*, vel *lepra volatilis* ᵘ. Cantor eâ copia vitiosæ pituitæ ᵘ. Docet etiam carnis imbecillitatem, ut in senectute & ægritudine ˣ. Notant hanc esse speciem lepræ omnium deterrimam. Vide Exod. 4. 6. & Num. 12. 10 ʸ. Tenebantur pilos in ulcere relinquere, ut dignosci possit incrementum aut decrementum mali ᶻ. ¶ *Humiliorem cute*, [ומראה הנגע עמק מעור] *Et aspectum*, V. Ma. O. (vel *species*, V Ma. vel *visio*, Ma.) *plaga*, i. e. plaga aspecta, O. *demissior*, &c. vel, *& ipsa superficies loci affecti demissior fuerit*, &c. quòd lepra & cutem & carnem excedit & arrodit ᵇ. Confer Num. 12. 14 ᶜ. Observant id esse alterum indicium deterrimæ lepræ, quòd cutem contrahit & inæqualem facit elephantiasis, tanquam si frigeretur ex sanguine inflammato adusta cutis ᵈ. Hoc fit ex humore salso, qui cutem ac partem exsiccat & corrodit, contrahit & deprimit †. ¶ *Separabitur*, [וטמאו] *Taminabit*, Ma. *immundum pronunciabit*, JT. A. Sic Ezechiel dicitur *perdere*, quod perdendum prædixit, cap. 43. vers. 3. & ministri, *ligare* & *solvere*, Matt. 16. 19. cùm peccata certò remissa declarant ᶠ.

4. *Sin lucens candor fuerit*, [ואם בהרת לבנה] *Si macula alba*, F. ex Ch. Melius, *si splendor albus*, aut, *albus splendens*, O. ¶ *Recludet eum*, [את הנגע] *Plagam*, i. e. hominem plagâ affectum ᵍ; ut apparet ex collatione vers. 12. Sic *jus*, *erbia*, Jer. 50. 31. pro *superbo*: *somnia*, Jerem. v. 27. c. 9. pro *insomniatoribus*. Vide etiam Ezec. 44. 11. & Prov. cap. 13. vers. 6 ʰ.

5. *Ultrà non creverit*, [עמד בעיניו] *Si steterit in oculis ejus*, Sa. M. P. A. i. e. si judicio suo videtur stetisse, sive perseverâsse ᶦ. Al. *steterit in colore suo*, quia oculis percipitur color ᵏ, vel, *steterit in loco suo*, Sy. Al. *Si steterit specie sua*, Ti. i. e. aspectu, colore, specie, Ma. *si perstiterit eadem*, Ar. vel, *sicut erat*, Ch. 10 V. *Si eadem morbi species manserit*, Ca.

6. *Si obscurior*, M. Ti. [כהה] *Subobscura est*, Sa. A. Mo. Ma. *subnigra*, V. O. P. *obscura*, &c. Ch. Ma. Al. *restrinxit se*, i. e. non crevit, O. *Si contracta*, JT. *contraxerit sese*, qu. d. corrugaverit, V. *si extincta est*, Sy. *si desederit*, Ar. ¶ *Mundabit*] i. e. Mundum pronunciabit ᶫ. Sic vers. 11. *Contaminabit*, T. ¶ *Scabies*, [מספחת] *Aquaria significatio*, &c. *impetigo*, Ar. *scabiosa concretio*, M. *scabies serpens*, Ti. Th. *Iaseca* *ejectamentum*, vel *ebullitio*, D. G. ¶ *Lavabitque vestimenta*] Et corpus multò magis ᵐ. Licèt à lepra immunis esset. Quo docebatur, nec justos esse perfectè mundos, sed purgatione indigere ⁿ.

10. *Cùmque color albus*] Hæc est secunda species lepræ, ex tumore orta. Intellige hoc de albedine non naturali & vivida, sed pallida tanquam nivis ᵒ. ¶ *Ipsa quoque caro viva apparuerit*, &c. [ומחית בשר חי בשאת] Varie redduot. Etiamsi aliqua *sanitas carnis vivæ* sit *in tumore*, JT. *& nutrimentum carnis recentis fuerit in tumore*, M. *aut pars carnis mundata est in nævo*, Ar. *Et vivacitas* (vel *vivificatio*, Ma.) *carnis* (vel *cutis*, Ma.) *viva* (vel *recentis*, Ti.) *in tumore*, Mo. Ti. A. V. O. i. e. sanitas ejus, aut instauratio, sicut vers. 24 ᵖ. *Caro viva* est sana: *Non est vivere*, *sed valere*, *vita* ᑫ. Aliis etiam locis etiam illi quorum vulnera sanata sunt dicuntur *vivere*, i. e. sanitatem recuperare; ut Jos. 5. 8. 2 Reg. 20. 7 ʳ. Ch. vertit, *signum viva carnis fuerit in macula*; sim. Sy. Ratio est, quòd lepra mortificare dicitur, Num. 12. 12 *. Cùm tumor ille habet in se carnem vivam, i. e. non opertam cute ˢ. *Si caro viva apparuerit*, i. e. si ulcus cutem ità erodit, ut caro appareat in plaga ᵗ. Cùm aliquid albedinis in tumore vertitur in similitudinem carnis vivæ, immunditiæ signum est ᵘ. Hæc lepra *inolita* dicitur Vulg. seu *inveterata*, Ch. Ma. quia in viva carne est; prior in cute & capillis ʸ. Qu. Quomodo hic est *caro viva*, i. e. sine cute, cùm tamen *capilli* sint in cute? Resp. 1. *Capilli* & *caro viva* sunt in diversis, licet proximis, vulneris partibus ᶻ. 2. Hc. *Et pro Vel* accipiunt: Non scribitur, *albedo capillorum cum carne viva*; alterutrum enim est signum immunditiæ: Maimon. de Lep. c. 3. sect. 4 ᵃ.

12. *Sin effloruerit lepra*] Alia hæc species lepræ, quæ mundissima dicitur, i. e. minimè contagiosa scabies ᵇ. *Lepra* æquivocè dicitur, quòd talis videtur ᶜ. *Floreré* hic accipitur pro *sese diffundere*, seu *serpere* ᵈ. Hoc sensu accipiunt Ch. A. Ar. *Si germinaverit*, Sa. O. ¶ *Cutem*] Heb. *cutem plaga*, i. e. plagâ affecti. * ¶ *Quicquid sub aspectum cadit*, [לכל מראה עיני הכהן] *Omni visioni oculorum sacerdotis*, Ma. *Per omnem aspectum*, i. e. omne quod sub conspectum sacerdotis cadit, vel in omni eo quod potest, vel solet, videri à sacerdote †: ubicunque sacerdos diligentissimè inspexerit. Ex hoc loco colligebant, non noctu (sed die tantùm clarâ) inspiciendam esse lepram; nec à sacerdote vel monoculo, vel lusco ᶠ.

13. *Mundissimâ*, [וטהר] *Mundabit*. Ratio est, quia cùm alicubi tantùm erumpit, impotentiam expultricis significat; cùm in toto corpore, robur indicat ᵍ. Lepra non diffusa pertinacior, ut flumina arcta sunt profundiora ʰ.

14. *Quando caro vivens*] i. e. Cruda ᶦ. Caro viva intermista illi carni quæ mutata fuerat in albam. Nam varietas colorum indicium est lepræ; ut, contrà, unus color, sanitatis, passim hoc capite ᵏ. *Caro vivens* lepra aspersa ᶫ. *r.* legunt, *χρὼς ὑγιής*, *caro sana*. Nihil hoc mirabilius est in tota hac lege, quàm sanam carnem *lepram* judicari, & cum cujus totam carnem lepra obtegebat mundari. Quo docere velle videtur Deus quòd, si peccata nostra fateamur, & nosmet judicemus, Deus nobis remittet peccata, &c. 1 Cor. 11. 31. 1 Joh. 1. 9. At si justitiam aut sanctitatem nobis aut operibus nostris adscribamus, pro immundis nos habet Deus, Gal. 2. 16. Rom.

Marginalia: † Ls. ʳ Wil. ª Tad v. s. ᵇ Osd v. ult. ᶠ A. † F. ᵍ He. in A. ᶦ Ma. ᵐ V. ⁿ Mc. Ls. ⁿ Ls. ᵖ O. ᑫ Wil. ʳ A. * Ls. ᵗ Valef. c. 19. ᵘ Mc. ᵘ Bo. Valef. ˣ Wil. A. ʸ Ma. ᶻ G. ᵇ Ma. ᶜ Wil. ᵈ Ma. † Bo. Valef. ᶠ A. ᵍ V. O. A. JT. C. ʰ A. ᶦ V. O. Ma. ᵏ V. ᶫ Mc. T. ᵐ Hist. in A. ⁿ A. ᵒ Wil. ᵖ A. D. ᑫ D. ʳ A. * A. ˢ O. ᵗ O. ᵘ RS. in A. ʸ Mc. Ls. ᶻ Wil. ᵃ A. ᵇ Mc. Ls. ᶜ L. ᵈ M. * A. † V. ᶠ He. in A. ᵍ Wil. ex Val. A. ʰ G post Hean M. ᶦ Wil. ᵏ Jun. Mo. Wil. ᶫ Mc. Le.

Rom. 11. 6. Vide Psal. 38. 4, 8 [m]. Verùm o'. non bene vertunt τὸ יֵ per ὑγιὲς [n].

18. *Ulcus*, [sic plerique,] [שְׁחִין] Est *ulcus*, seu plaga, ex inflammatione [o].

19. *Alba—sive subrufa*] Sic o'. Ch. Sy. O. Sed hi divellunt quæ Deus conjunxit & hîc, & vers. 24, 42 [p]. ¶ [לְבָנָה אֲדַמְדֶּמֶת] Alii vertunt, *alba rubescens*, Sa. sim. Ar. *alba subrubida*, JT. A. P. sim. Ti. *albo rubicans*, Ca. Colorem intelligunt ex albo & rubro mixtum, ut si lacti misceatur sanguis [q]. Sic accipiunt RS. & AE. & K. & Maimon. & Talmud, & Jon. in BA. Non placet; nam geminatas radicales certum est significationem non *minuere*, sed *intendere*. Sic יְרַקְרַק est *summè flavum*, Psal. 68. 14. quale aurum est, ideo *fulvum* dictum: שְׁחַרְחֹרֶת, Cant. 1. 6. est *valde fusca*: פְּתַלְתֹּל, Deut. 32. 5. est *valde contorta*. Vide etiam Psal. 125. 6. Prov. 21. 8. Jer. 23. 12. Pariter si אָדֹם sit *rubrum*, אֲדַמְדַּם erit *maximè rubrum* [r]: & sic vertunt Mo. Ma. Quæ cùm sint ἀσύστατα, ut quod album est sit idem summè rubrum, hæc verba necesse est aliter interpretari. Verto igitur, *alba maximè lucida*. Nam 1. אָדַם, etsi propriè *rubere* sign. potest tamen sumi (quomodo *rutilare* apud Latinos) pro *splendere*. Sic *rutilare* dicuntur Luna & stellæ, splendoris ratione, non rubedinis. 2. אדם Arabicè *candere* sign. 3. Vox בַּהֶרֶת, quæ hîc usurpatus, propriè sonat *maculam lucidam*, vel, *instar nivis candidam*, atque ideo *lucentem*. Qui verus lepræ color est, Exod. 4. 6. Num. 12. 10. 2 Reg. 5. 27. Qualis albedo omnem rubedinem excludit. *B A H A R A* Arab. est *lucere*, & *B A H I R* est *lucidus* tum Chald. tum Hebr. Job. 37. 21 [*].

23. *Si steterit in loco suo*, [ità plerique,] [תַּחְתֶּיהָ] *Si pro ea steterit splendor*, Mo. *si sub ea*, Ma. Sa. *si in se steterit*, M. Ti. ¶ *Ulceris est cicatrix*, [ità plerique,] [צָרֶבֶת הַשְּׁחִין] *Combustio inflammationis*, Mo. *stigma* ex apostemate vel pustula relictum [t], *Adustulatio* (vel, *adustio*, P. vel, *inflammatio*, A.) *ulceris*; i. e. crusta illa quæ ex pure induruit [v]. *Est ex vestigio ulceris*, Ar.

24. *Et sanata albam seu rufam habueris cicatricem*, [וְהָיְתָה מִחְיַת הַמִּכְוָה לְבָנָה אֲדַמְדֶּמֶת אוֹ לְבָנָה] *Et erit vivacitas adustionis* (vel, *si erit sanitas illius adustionis*, i. e. pars sanata ab illa adustione, &c. JT. sim. o'. Sa.) *alba rubra*, Sy. Ar. Sa. (sive *subrubra*, Ma. A. JT. M. P.) *aut alba*, A. Sa. simil. Sy. (*aut totaliter alba*, Ch. *aut alba tantùm*, Ar. JT. V.) *Et fuerit in sanitate adustionis macula alba*, &c. P. I. e. in parte ambusta, quæ postea sanata fuerit, macula partim candida & partim rubicunda, (h. e. cujus candor vergat ad ruborem,) aut tantummodo alba [x]. *Et vivum illud adustionis habuerit*, &c. Ti. Si hæc macula esset ex combustione, nigra esset; ergò cùm sit alba, vel subrufa, suspicio est lepram esse [y].

26. *Subobscura*, [כֵהָה] i. e. Subnigra. Alii, *contracta*, *astricta*; i. e. non serpens [z].

28. *Plaga combustionis*] i. e. Hæc plaga nata est ex ambustione [a]. ¶ *Cicatrix est combusturæ*, [צָרֶבֶת הַמִּכְוָה הוּא] *Adustulatio* (vel, *inustio*) *adustionis ipsa*, Ma. *Adustio ambusti est*; i. e. nascitur ex humoribus calore externo ambustis [b]. Al. *quia crusta*, *cortex combustionis est*, Ma.

30. *Capillus flavus*, sic o'. Mo. A. [צָהֹב] *Fulvus*, JT. *aureus*, Ma. K. in M. In reliquis partibus lepra pilos in albos commutat, in barba verò & capite in flavos [*]. Causa est flava bilis, quæ salsæ ac vitiosæ pituitæ admiscetur [c]. ¶ *Subtilior*] Quàm in aliis partibus [†]. Hoc etiam ex calore flavæ bilis, quæ capillos rarefacit & attenuat [d]. ¶ [נֶתֶק הוּא] Variè vertunt. *Convulsio est*, Mo. *porrigo*, Sa. JT. *a shall*, Ang. *pustula*, Ar. *macula nigra*, P. He. in F. *ruptura ipsa*, Ma. *corrosio*, à נָתַק *evellere*, M. F. O. Al. *eruptio*, *extractio*, *prurigo*, *avulsio*, Ma. *psora fœda*, Ti. ¶ *Lepra capitis*, &c.] i. e. Quæ nasci solet in capite [†]. Alii conjungunt cum sequentibus. *Plaga est lepra capitis*, &c. Sy. *Cùm corrosio illa indicium sit lepra*, &c. M.

31. *Capillum nigrum*] Heb. *pilus niger non in eo*. Præcedenti versu *flavum* vocavit, quia flavum magis accedit ad nigrum [f]. [Alii longè aliter.] *Niger pilus* indicium sanitatis, vers. 37 [g]. (ut contrà, *aureus* morbi, vers. 30 [h].) Lepra pilos fecit albos, ergò niger pilus signum est, non esse lepram [i]. Niger pilus robur naturæ indicat, & temperiem non calidam esse, sed frigidam. *Aqua calida capillos albos facit, frigida nigros*, ait Arist. de Gener. animal. 6. 6 [k].

33. *Radetur*, [וְהִתְגַּלָּח] Cum ג majusculo: ut clariùs appareat an serpserit lepra [l]. Hæc est septima litera magna. Mysterium divinare nequeo [m].

36. *Non quæret*] i. e. Non curabit de pilo flavo [n].

37. *Steterit*, &c.] Vide quæ ad v. 5. Ma. ¶ *Noverit sanatum esse*, &c. [טָהוֹר הוּא וְטִהֲרוֹ הַכֹּהֵן] *Mundus ipse*, *& mundabit*, &c. *Ecce*, *immundus*, *quem sacerdos mundum declarat*, *non est mundus* [o]. Veritas ergò rei hominem mundum vel immundum fecit, non sententia sacerdotis, si à lege deviaverit [p].

39. *Maculam coloris candidi*, [ità Ch.] [בֹּהַק] *Splendor*, Mo. *elephantiasis*, Sy. *phlyzacium*, JT. *albugines extensæ*, Ar. *a freckled spot*, vel, *white morphew*, A. Græcis ἀλφὸς est, Corn. Cels. l. 5. c. ult [q]. *Vitiligo*, V. *lentigo*, F. O. M. Ti. Species est plagæ albæ, cui multa est claritas, sed minor quàm in בַּהֶרֶת, & in שְׂאֵת, & in סַפַּחַת, (de quibus vers. 2. Ma.) A splendore nomen habet [r]. Bullam talem esse volunt quæ intus vacua est à purulentia [*].

42. *In calvitio seu recalvatione*, [בְקָרַחַת אוֹ בְגַבַּחַת] קֵרֵחַ, *calvus* in posteriore parte capitis, (vel, cùm totus calvus [t]:) גִּבֵּחַ, *recalvaster*, qui contra frontem calvus est [v]. Hæc differentia ex textu colligitur [x]. [Alii aliter:] ut קֵרֵחַ sit vel, 1. qui habuit capillos, sed defluxerunt; vel, 2. cui totum caput depilatum: Tum גִּבֵּחַ est vel, 1. cui nulli unquam capilli fuêre; vel, 2. cui frons depilata est [y].

43. *Et hoc videris*] Heb. *si ecce tumor*, &c. Hoc nominando reliqua duo includit, de quibus vers. 2 [z].

45. *Vestimenta dissuta*] 1. Ut internosci possent, & ab aliis vitari [a]. 2. Ut corrupti humores faciliùs evaporarent [b]. 3. Ut vestes sine læsione induerent [c]. ¶ *Caput nudum*] Propter easdem rationes [d]. Signa hæc erant lugentium apud Judæos [†]. ¶ [רֹאשׁוֹ פָרוּעַ] *Caput feriatum*, (*vacuatum*, *liberum*) vel, à capillis; (quos promittere erat signum luctûs, Gen. 41. 14. & Levit. 10. 6.) vel, à pileo, [ut o'. vertunt, *caput revelatum*.] Ità sumitur Num. 5. 18. Veruntamen pallio caput tegebant, more lugentium, 2 Sam. 15. 30 [f]. ¶ *Os veste contectum*] Sam. Ch. *Os ejus involvetur panno*, *sicut lugens*, Ch. in F. Alia Chald. lectio, *Labia sua instar lugentis involvat*, V. ¶ [וְעַל שָׂפָם יַעְטֶה] *Et super mystacem involvet*, Mo. *mystacem obvelato*, JT. vel, *operiat*, P. Rejectâ, scilicet, in humerum veste [g]. שָׂפָם vertunt, *labia*, Sy. Sa. *pilos labiorum*, Ar. *mentum superum*, Ti. *os*, Ch. & o'. in Bi. *pilum superioris labri*, K. & AE. in F. RS. in A. ità V. *Mystacem*, cujus obvelatio (cum linteo seu sudario) signum luctûs, Mic. 3. 7. Ezec. 24. 17 [h]. Quo innuebatur, cum neminem salutare debere [i]. *Super labritium*, Ma. *Barbam utriusque labri*, Ma. V. Nè anhelitu suo cæteros inficiat [k]. ¶ *Clamabit*, &c. [טָמֵא טָמֵא] i. e. *Contaminatissimus*. Geminatio auget significatum [l]. q. d. Cavete vobis à me impuro [m]. *Clamabit*, *Nè contaminemini*, &c. Ch. in F. Gr. ἀκάθαρτος ἀκάθαρτος κεκλήσεται, *Immundus immundus vocabitur*, i. e. erit [n]. Καλεῖσθαι, *vocari*, Poetis aliisque scriptoribus sæpe significat τὸ εἶναι, *reverâ esse*, sic etiam τὸ βοᾶσθαι sumitur. ἐκ τοῦ ἑπομένου τὸ ἡγούμενον νοεῖται, i. e. *ex consequente antecedens intelligitur*, ait Æmylius Porta. Ἡ ἀγαθοῖς γενομένοις ἐλευθερίαν τε ὑπάρχειν, καὶ Λακεδαιμονίων ξυμμάχοις κεκλῆσθαι, (*vocari*, i. e. esse,) ἢ Ἀθηναίων τε δούλοις, καὶ δουλείαν χαλεπωτέραν ἢ πρὶν ἔχειν. Brasidas ad Peloponnes. apud Thucyd. 5 [o].

46. *Solus*] Excludit societatem, non leprosorum, sed sanorum [p]. *Solus*, 1. nè alios inficeret: 2. ut in libero aere recrearetur, & sensim curetur: 3. ut in hac solitudine ab omnibus destitutus disceret ad Deum recurrere [q]. *Si leprosus veneris in Synagogam*, *distinctum ei locum assignarunt*; *& primus ingressus est*, *& postremus egressus* [r]. ¶ *Extra castra*, [מִחוּץ לַמַּחֲנֶה] *Deforis desidentia*, vel, *castrametationi*, Ma. *Extra tria castra*, (quorum frequens mentio in Hebræis,) nempe, 1.

Marginal notes (col. 559): [m] A. [n] Wil. [o] Wil. K. in F. [p] BA. [q] BA. A. [r] BA. [*] BA. o. 5. 6. 688. [t] RS. in M. [v] Ma. He. in M. [x] V. [y] Me. ex Ia. [z] V. [a] V. [b] V. [*] Me. [c] Bo. ex Vales. [†] V. [d] Lo. [†] V. [f] V.

Marginal notes (col. 560): [g] A. Ma. [h] Ma. [i] O. [k] Wil. [l] M. L. [m] Ma. [n] V. [o] RS. in A. [p] A. [q] A. [r] V. K. in F. Ma. [*] Ma. [t] F. [v] F. ità A. ex He. Ma. [x] F. [y] F. [z] A. [a] Me. E. [b] Me. [c] L. [d] Me. [†] F. [f] A. [g] F. V. [h] Ma. A. [i] He. in A. [k] M. Me. [l] Ma. [m] F. V. [n] D. misc. 2. 16. [o] Gr. [p] M. D. [q] L. ad v. 44. & 46. [r] He. in A.

pe, 1. Dei, 2. Levitarum, 3. Israel *. Et postea exstra urbes, quæ castrorum loco successerant [t].

47. *Vestu*] Qu. Quænam hæc lepra, & unde orta? Resp. 1. Non tam naturalis erat, quàm plaga à Deo immissa [v]. Judæis propria erat, ut videtur [x], aliísque gentibus incognita [y]. Nec mirum: sic olim elephantiasis propria fuit Ægypti, teste Plin. 26. 1. Nunnulli morbi veteres jam evanuerunt, & novi prodierunt [z]. Talem lepram non videmus, nec lepra se diffundit à leproso in ejus vestes & domum, ut experimur [a]. *Lepra per æquivocationem vocatur, nec accidebat juxta consuetum naturæ ordinem, sed signum & miraculum erat in Israele* [b]. 2. Aliis hæc lepra erat naturalis. Ut pestis, ità lepræ, semina adhærebant vestibus, domibus, &c [c]. Non placet. Pestis non interimit aut consumit vestem, domum, &c. Lepram non videmus solidos lapides erodere, (ut hîc factum, Levit. 14. 44.) Erat ergò à Deo, & vindicta Divina. Interim ex causis naturalibus provenire potuit tinea aliqua vestium, vel caries lignorum & lapidum: Atque hæc ipsa lepra hîc quoque intelligitur, magis tamen lepra perfecta [d]. ¶ *Lanea seu linea*] Harum tantùm meminit, (non vestium ex serico aut gossipio,) aut synecdochicè, pro quavis materia; sicut *asinum*, Exod. c. 23. v. 5. *equum*, &c, includit: aut quòd lanæ tantùm aut lino (utpote forsan mollioris materiæ) possit lepra accidere †.

48. *In stamine*, [ità ferè omnes;] *filo ductili*, Mo. Ang. the warp, בַשְּׁתִי] A. שׁות *ponere*, unde שתות *fundamenta*: Est enim stamen quasi fundamentum totius operis textorii [f]. *in stamen*, o'. in D. Filum hoc rectum, quod vadit in longitudinem vestis [g]. ¶ *Atque subtegmine*, [ità ferè omnes,] בְּעֵרֶב] *In intertexto*, Mo. Ang. the woof. ערב dicitur, quia miscetur cum stamine [h]. [Utrumque sic vertunt] T. *in tramā, aut licio*. At Pi. contrà, *in licio, aut tramā*.] שתי (inquit) sign. *licium*, seu *stamen*, à שָׁתָה *bibit*, quòd stamen quasi imbibit *subtegmen*; vel, à שות *ponere*, quòd circumponitur liciatorio: ערב verò sign. *tramam*, sive *subtegmen*. Verùm hæ versiones non placent; nam cùm stamen & subtegmen inter se mixta sint, quomodo alterum sine altero infici possit non video. Verte potiùs, *sive in exteriore parte, sive in interiore* [i].

49. *Alba vel rufa*, יְרַקְרַק] Dubitant an geminatis literis intenditur significatio, an minuitur. Minui ait AE. intendi K. & RS. & Moses de Kotsi, & R. Levi, & auctor Phelichtæ, & veteres Hebræi [k]. [Vide suprà ad vers. 19.] Hinc vertunt, vel, *subviridis*, vel, *viridissima*, O. D. Ma. *viridis*, Onk. *virescens*, Sa. χλωρίζων, i.e. o'. *virens*, seu *pallens*, qui color vicinus *flavo*, qualis auri; unde יְרַקְרַק חָרוּץ, Psal. 68. 14. τὸ χλωρὸν τοῦ χρυσίου, *flavedo auri*, i. e. aurum flavum; ut *viriditas herbæ*, pro *herba viridi*. יָרֹק, est *color croceus*, ait K [l].

51. *Lepra perseverans est*, sic o'. Sa. מַמְאֶרֶת] *Dolorifica est*,]T. i.e. corrodens. Metaphora ἀπὸ χειρός, Pi. Dolorem inferens, V. nempe iis qui intuentur illos [m]. *Amara*, Sy. *corrumpens*, Ar. *corrodens*, Mo. A. Ti. P. M. Ch. Verte potiùs, ex Arabismo, *lepra exasperata*, i. e. aspera & acerba. Ità מאר idem est cum מָרָה Psal. 78. 56 [n]. Alii, ex vetere Samaritano, φιλόνεικος (*contentiosa*;) *dominans*, Arabibus, G.

55. *Faciem pristinam non reversam*] *Pristinam*, i. e. quam habebat vestis ante lepram [o]. ¶ לֹא הָפַךְ הַנֶּגַע אֶת עֵינוֹ] *Non mutavit plaga oculum suum*, O. i.e. *faciem, aspectum*, V. D. Utuntur enim Hebræi potentiâ pro objecto, ut Num. 11. *color mannæ* [p]. *Species*, sive *colores*, עינים appellant AE. RS. & R. Levi [q]. ¶ *Eò quòd infusa sit*, פְּחֶתֶת הִוא] *Corrodens*, vel *corrosa est*, Sy. Ti. Belg. O. Ma. M. *macula est*, Sa. vers. *permanet*, Ar. *fixit se*, o'. *penitus insedit*, Ca. *res est diminuens*,]T. vel, *deficiens*, M. K. in D. *εναι ζεον rara*, Q. in D. *infixa est*, V. Significat corrosionem & labem quæ interiorum radices agit, quæ grassatur in intimis [r]. *Fossa ipsa*, vel, *depressa*, à פחת transposito. Exponunt, *apertionem*, i.e. foveam apertam & patentem, hiatum, voraginem plenam spurcitie *. Ch. תַבְרָא, *fractura*, sive *contritio*, est; תבר enim est *frangere* [t]. ¶ *In superficie, vel per totum*, בְּקָרַחְתּוֹ אוֹ בְגַבַּחְתּוֹ] *In calvitie, aut recalvatione ejus*, Mo. P. M. F. Ma. *in depilatione sua, in calvitio suo*. *Calvitium* est omnimoda corrosio; *Depilatio* non omnimoda, O. *In calvitio occipitis, aut in recalvastri loco*, Ti. *In exteriore* (quæ nobis anterior est, Ma. Belg.) *aut interiore* (quæ posterior, Ma. Belg.) *parte ejus*, scilicet vestis, Q. in Ma. BA. 1. 2. 45. 493. RS. in M. & F. JT. *In interiore aut exteriore glabreto*, Ca. *in detrita parte interiori, vel detrita parte exteriori*, A. *in rasa, vel in recta, ipsius panni superficie*, Ar. alii, *in vetustate, vel in novitate, sua*, Sy. Ch. io V. Kimhi *calvitium* accipit pro veste quæ ob nimiam vetustatem amisit pilos, & tandem leprâ corrumpitur; *recalvationem*, pro veste quam lepra privat pilis [v].

57. *Lepra volatilis & vaga*, פֹּרַחַת הִוא] *Repullulascens*, Ti. *crescens*, sive *germinans*, quæ scilicet subindè repullulat, M. *Efflorescens ipsa*, o'. Ma. Sa. *multiplicata est*, Ch. *reflorescens*, JT. *Est plaga erumpens*, A. *est lepra excurrens*, Ar.

Marginalia (left column): [t] L. D. — [u] G. Me. — [v] Th. qu. 17. in Le. — [x] Ladeb Heven M. ità Rambon, Bechai, & Arama, & alii in Mun. — [y] La. — [z] Bo. — [a] La. — [b] Mun. in A. — [c] Vales. in La. — [d] La. — † Mun. ex AE. — [f] O.D. — [g] D. — [h] O.K. in D. — [i] Ca. — [k] D. — [l] D. — [m] Ma. & Belg. — [n] BA. 1. 2. 45 493. — [o] Me. — [p] O — [q] D. — [r] V. P. — * Ma. — [t] F. — [v] V.F.

CAP. XIV.

1. LOcutusque est, וַיְדַבֵּר] Hic quinta libri Sectio, dicta מְצֹרָע [a].

2. *Hic ritus*] Ceremonia, cùm expiandus est leprosus [b]. Non ineptæ sunt Abarbanelis, viri semper ingeniosi, de toto hoc ritu conjecturæ [c].

3. *Egressus de castris*] Nam intra castra ad sacerdotem intrare leproso non licebat [d].

4. *Ut offerat*, &c. וְלָקַח לַמִּטַּהֵר] *Et accipiet purificanti se*, Mo. Ma. P. O. vel, *pro mundando*, A. O. *ut accipiat is qui mundandus*, M. P. *ut accipiat* quispiam (*ut accipiant*, Sa. simil. Sy.) *pro mundando*, Sa. Sy. JT. sim. V. *Sumens* (nempe, vel *leprosus*, vel *amici ipsius*, A.) *ei qui mundatur*, o'. Ex quatuor (hoc versu) recitatis dabatur intelligi, leprosi quatuor illa quibus antea laborabat vitia curata esse; membráque, humores, colorem, odorémque, quæ iis designabantur, nihil pati detrimenti, nedum corrumpi, ex contactu; siquidem res eæ sanguine avis mactatæ, quæ leprosum designabat, intinctæ, non corrumperentur *. ¶ *Duos passeres*] Ità He. in Jun. Ch. Sa. Mo. P. Ma. Ar. in BA. Non placet; quia dicitur, *duas TSIPPORIM mundas*; quod in *passerem* non quadrat, sive *immundus* fuisse statuatur, (tunc enim *mundus* dici non potuit,) sive *mundus*, (tunc enim incassùm hoc additur †.) ¶ צִפֳּרִים] Alii vertunt, *aviculas*, Sy. M. Ti. JT. A. BA. O. V. o'. & AE. & K. in F. Ge. in M. & plerique Lexicographi *; prout accipitur Gen. 15. 10 †. Sic dictas à צפר *manè*, quia solenne est avibus summo manè surgere. Nec tantùm *aviculam*, sed omnem *avem*, ה צפור significare, constat ex Deut. 4. 17. & 22. 6. Psal. 8. 8, 9. Ezec. 17. 23. & 39. 4, 17 *. *Duas aviculas*, sive *turtures*, &c. sive alias †. *Duas* autem, quia non potuit una avis Christum (plenè) exhibere. Harum una Christum mortuum, ejúsque humanam naturam, altera Christum resurgentem, ejúsque Divinam naturam, adumbrabat *. ¶ *Vivos*] Symbolum vigoris & vitæ ei restitutæ †; & vivacitatis sensuum, quam lepra abstulerat [f]. ¶ *Quibus vesci licitum*] Additum hoc, vel, quia passeres inter immundas non sunt numerati [g]; vel, quia animali mundo interdum vesci non licebat ex aliquo casu contingente [h]. ¶ *Et lignum*, &c.] Aspergillum hoc tale erat; Virgæ cedrinæ alligabantur hyssopus & passer cum filo coccineo [i]. Cauda passeris eminebat in extremo, & cum alis mergebatur in aqua, caput verò ad manubrium aspergilli obversum erat [k]. *Cedrus* vel superbiam significabat, cujus pœna lepra erat, ut apparet in Mariamne Mosis sorore, Giezi, & Ozia [l], & Joabi familia [m], vel, putrefactionem curatam, quam lepra attulit [n]. ¶ *Vermiculum*] i.e. Filum coccineum [o]: vel, lanam coccineam, ut Heb. 9. 19 [p]. Significabat vel peccatum [q], vel Christi sanguinem [r]. Color hic vivacissimus & gratissimus, cùm lepræ color erat lividus ac horridus *. Significabat purgatum sanguinem, unde rediturus esset verus faciei color [t].

Marginalia (right column): [a] V. — [b] Me. V. — [c] Mun. — [d] L. — * Mun. ex Abarb. — † BA. 2. 1. 82. 149 — * BA. 2. p. 145. — † Jun. — * BA. 2. 141. — † A. BA. — * BA. 2. 151 A. — † T. L. — [f] L. Mun. ex Abarb. — [g] Vat. — [h] L. — [i] Tosd. & L. & Me. ad 1. 4. — [k] Me. — [l] G. vol. Hean. P. — [m] F. — [n] T. L. — [o] Mun. — [p] T. L. — [q] A. — [r] O. — * A. — [t] P. — [t] Mun.

¶ *Hyssopum*] [*Quid sit* אזוב, *vide quæ fusè annotata sunt ad* Exod. 12. 22.] Herbam oduriferam [v]. Ad designandum, quòd aberat jam lepræ fœtor [x]. Humilitatem significat & commendat [y]. Humi enim nascitur, & vim habet purgatricem, ut Ægyptiis creditum ex Chæremone docet Porphyrius de Absi. 4[z].

5. *Unum*] Alterum verò servari voluit. Quo innuebat, quòd unus morbo corripiatur, &c. alius bellè se habeat, voluntati Dei totum adscribendum esse[a]. ¶ *Immolari jubebit*] Heb. *mactabit*, V. Ma. sub. *alius sacerdos*, V. vel *alius*, Chasc*unis* in A. tantùm ut ejus sanguis exciperetur. Non erat sacrificium, cùm extra castra fieret longè ab altari[b]. ¶ *Super aquas viventes*] Fontales scilicet & fluviales[c]: quæ in se habent principium motûs[d]. Sic vocant, quia viva à mortuis motu & sensu discernimus †. Designabat hoc ejus vivacitatem[f]. Sanguis aquâ mixtus significat, vel, judicium cum misericordia mixtum[g], vel, Christi adventum *per aquam & sanguinem*, 1 Joh. c.5.v.6[h].

7. *Septies*] Significabat perfectam expiationem[i]. Numerus hic perfectioni facit. Vide infrà 51[k]. Passim in hisce lustrationibus septies fiebat aspersio; Ità cap. 4. vers. 17. & hoc capite vers. 7, 15, 16. & c. 16. v. 14, 19[l]. ¶ *In agrum*, [עַל פְּנֵי הַשָּׂדֶה] *Super faciem agri*, V. Ma. O. i. e. ut eat quò volet[m]. Ut designet purgatum restitui cohabitationi hominum, sicut passer cohabitationi passerum[n]; & leprosum à morbo liberum esse[o].

8. *Cùm laverit, radet pilos*] Inter pilos enim lepra facilè adhærescit[p]. Exacta munditiæ cura ad lepram sanandam plurimùm juvat[q]. Subobscurè innuere voluit Deus, pristinos mores, propter quos lepra immissa fuit, esse corrigendos rescecandósque[r]. ¶ *Aquâ*] Quò intelligeret sibi non opus esse unguentis ac medicamentis. Hinc fortè mutuatus est ille quod dicit, 2 Reg. 5. 10 *. ¶ *Extra tabernaculum*] Vel domum suam, nè fortè, si quid lepræ lateat, transmittat in domesticos, & maximè in uxorem[t]. Actus matrimonialis hìc interdicitur[v].

9. *Capillos*, &c.] Heb. *omnes pilos*. Additus hoc, propter *locum corporis secretiorem*[x]. ¶ *Et supercilia*, [גַּבֹּת עֵינָיו] *Eminentias*, vel *prominentias*, *oculorum*, i. e. supercilia[y].

10. *Oleo*] Designabat *oleum* tum gratiam & misericordiam Dei, quâ sanabatur; tum ipsam sanationem, quia oleum vim habet sanativam pustularum[z]. ¶ *Sextarium*, [ità plerique,] לֹג] *Cotylam*, ο'. *libatorium*, Sy. Minima liquidorum mensura, Ma. continens 12. partem hin, & 6 ova[a].

12. *Pro delicto*] i.e. Ritu elevationis, de quo Exod. 29. 24[b].

13. *Sancta sanctorum*] Sensus est, In loco sancto immolabit, quia sancta sanctorum est; eúmque, uti hostiam pro peccato, à sacerdotibus absumi volo[c].

14. *Super extremum auriculæ*, [עַל תְּנוּךְ אֹזֶן] *Super cartilaginem*, Mo. O. (vel, *teneritudinem*, O.) *auris*. Vide Exod. 29. 20[d]. ¶ *Et pollicem manûs*] Significabant hæc, vel, eum liberum ad audienda & facienda Divina, cùm antea non poterat loca sacra adire †: vel, sanguine Christi sanctificari & aurem & manum, &c[f]. Qu. Cur hæ partes inunctæ sanguine & oleo? Resp. 1. Quòd efflorescat primùm lepra in iis membris, ut quæ minus adipis & carnis habent. Lepræ principium aut à cerebro est, aut à corde, aut à jecore: Horum verò præcipuorum membrorum emissaria sunt *auris*, *manus*, *pes*. 2. Ut constet lepram divinitùs tantùm curari, non arte medicâ, quæ docet lepram sanguinis missione levari, at hìc sanguis addendus erat[g]. *Oleum* addebatur, quò doceretur, post datas pœnas actámque pœnitentiam, membris illis oleum intellectûs & sapientiæ nunquam defuturum fuisse[h].

17. *Et super sanguinem*, [ità plerique,] עַל דַּם] *Super locum sanguinis*, ο'. Sy. A. ubi sanguis positus est, ut explicatur vers. 28[i]. Qu. Quid fieret de reliquo oleo? Resp. Verisimile est reliquum sacerdoti cessisse cum hostia, &c[k]. *Super sanguinem*: qui, scilicet, adhæret, seu, quo tinctæ sunt aures & pollices[l]. Vide

v T. x L. Muis. y O. z G. a Muis. b Me. sim. Bo. c Me. L.D. d L. † O. f L. g R.Menachem in A. h Q. i Me. k G. l Me. m F. V. n L.Muis. o O. p Bo. q Me. r Muis ex Abarb. * Muis. t Me. v RS. in L. x He. in M. y D. z L. a M.Me. b Me. c Me. d Ma. † O. f A. g Abarb. in Muis. h Muis ex Abarb. & Hasto Kaco. i A. Bo. k Bo. l Mo.

vers. 14. & clariùs v. 28 †. Al. *ultra*, vel *præter*, *sanguinem* hostiæ, &c. Sa. P. q. d. Partes illæ non solùm sanguine, sed etiam oleo, tingentur[m]. Al. *cum sanguine hostiæ*, V.

19. *Rogabitque*, &c. [וְכִפֶּר עַל הַמִּטַּהֵר מִטֻּמְאָתוֹ] *Emundabitque*, vel *expiabit*, *eum* (vel, *rogabit pro eo*) *qui emundatur*, V. (vel, *mundandum*, O.) *ab immunditia sua*, O. vel, *ab iniquitate*, V. ¶ *Pro peccato*] Ità O. Sicut primum pro *delicto*. Quomodo distinguantur delictum & peccatum, vide c. 7. 1[n]. Qu. Cur leproso præscribitur sacrificium pro peccato, cùm lepra non sit peccatum? Resp. 1. Quamvis lepra non sit peccatum, sæpe tamen infligitur pro peccato. 2. *Peccatum* hìc sumitur pro immunditia legali, ut cap. 12. de puerpera[o].

21. *Non potest manus invenire*] *Manus* pro *facultate* sumitur; i.e. si non habeat unde possit illa comparare[p].

22. *Turtures*, [תֹּרִים] Hìc ex adjuncto est fœmin. at v. 30. masc. ad indicandum, utrumque sexum oblationi aptum[q].

28. *In loco sanguinis*] i. e. Eâ parte quæ tincta fuit sanguine hostiæ mactatæ[r].

31. *Alterum in holocaustum*, [עֹלָה עַל הַמִּנְחָה] *In holocaustum*, ο'. JT. *super munus*, Ch. sim. Sy. M. P. Ti. A. *cum munere*, JT. sim. ο'. *præter oblationem similæ*, Sa.

34. *Si fuerit plaga*] Heb. *& dedero*, Ch. vel, *posuero*, M. Hæc ergò lepra non erat ex natura, sed ex Dei immissione †. ¶ *In ædibus*] Ædes non habebant ante ingressum in Canaan[t]. Notandum, lepram (cùm morbus sit) non propriè in domo aut in inanimatis esse posse; sed locutio est figurata, (*causa pro effectu*,) ut cùm potionem dicimus *sanam*, quia sanitatem efficit: ità hæc lepra dicitur in domo aut veste, quia utentes poterat lepra inficere[v]. Erat hæc vitiosa qualitas eas arrodens ut lepra, orta vel ex aeris infecti vitio, vel ex anhelitu & contagio leprosorum; ut peste afflati etiam vestes, &c. inficiunt[x]. Hæc erat labes parieti hærens, speciem lepræ referens[y]. Haud absurdum judico potuisse lapides ex contactu, halitu, aut sputo, veneno ac maculis ità affici, ut iis periculum hominibus creari possit. Hanc lepram & vestium & domorum non naturæ, sed Dei providentiæ & voluntati, tribuunt, voluntque eo fine incussam, ut ab his veluti admoniti resipiscerent[z].

36. *Ut efferant universa de domo*, [וּפִנּוּ אֶת הַבַּיִת] *Avertent*, *removebunt*, *domum*, i.e. quæ sunt in domo. Vide Gen. 24. 31 *. *Expediant*, JT. *evacuent*, Sa. Sy. A. sim. ο'. Al. *expurgabunt*, O. P. Ti. פָּנָה est, *vertere se*, Deut. 31. indè, *verrere*, quod nihil aliud est quàm vertere id quod mundatur[a]. Rectiùs, *& faciabunt domum*, i.e. faciem ei dabunt, sive reddent conspicuam[b].

37. *Quasi valliculas*, [שְׁקַעֲרוּרֹת] Alibi non occurrit. Q. adjectivè sumunt, vertúntque, *atri*, sive *nigri*, scil. *parietis*, He. in F. V. Mo. Alii substantivum esse volunt[c]. Vertunt, *nigredines*, O.P.K. in M. *fovea*, scil. *lucida*, Ti. *Foveolas* habent Onk. & RS. in M. h. e. corrosas profunditates[d]: *cavitates*, ο'. Sa. Belg. Hæc vox *situm* dicit, & sequentes duæ *colorem* †. *Profundæ nigredines*, ex שָׁקַע, & שָׁעַר *niger fuit*[f]. Alii, *parietes profundiores*, M. *Profundas denudationes*, seu parietis erosiones, à שָׁקַע *profundum esse*, & עוּר *denudare*: h.e. superficiei inæqualitatem, erosione hinc indè factâ, ut quasi colliculi eminere, & parvæ valles deprimi, videantur[g]. *Si domus* constat *fossulis*, JT. Al. *profunditates albuminosæ*, à שָׁקַע, & רוּר vel רִיר *albumen*[h]. Al. *profunditates fœda*, vel *salivantes*, (*defluentes*,) vel *horribiles*, vel *apertæ*, (sive *apertura profunda*,) vel *flavæ*. Credo vocem exoticam esse, & genus hoc lepræ nobis ignotum, quod illis Orientalibus & Aufiriniis familiare erat[i]. ¶ *Pallore sive rubore*] Heb. *subvirides aut subrubra*, [ità plerique;] *flavedines vel rubedines*, P.

38. *Claudet*] Ut citiùs pateat corruptio. Domus non habitatæ citiùs pejorantur[k].

40. *Jubebit erui*, [וְחִלְּצוּ] *Et eruent*, [plerique;] *ut evellantur*, Al. *extrahent*, *removebunt*, *expedient*, Ma. Propriè significat *separare*, *dividere*, *dissolvere*, O.

41. *Jubebit radi*] Sim. P. V. Heb. *radet*, V. [& plerique;] *nudabit tectorio*, JT. ¶ *Pulverem rasuræ*, אֲשֶׁר

† Ma. m F. n Me. o E. p V. O. q He. in Ma. r V. † F. t L. v E. L. x Me. y V. z Muis ex RR. a Me. b O. c Ma. c Q. in V. d M. † M. f F. g Bo. h Ma. i Ma. k L.

אשר הקצו] Ad verb. *quem extremaverunt*, vel, *extremare fecerunt*, i. e. in extremitate, seu superficie, præraserunt, Ma. Significat *supremam superficiem parietis tollere*, h. e. radere lituram ejus [l]. ¶ *Quem abraserint*] [Ità ferè omnes :] i. e. quem derasum conjecerint in angulum domûs, ut postea ejiciant [m]. Al. *quem detraxerunt*, JT. vel, *exciderunt*, Mo. Sa.

49. *In purificationem ejus*] Qu. Cur domus eodem ritu purificatur quo leprosus ? Resp. Ut intelligeret leprosus ad se pertinere & incussionem lepræ, (ob sua peccata,) & curationem, ideòque se potiùs curatum quàm domum, aut conservatum saltem [n].

54. *Et percussura*, ולנתק] *Et macula nigra*, P. V. Q. in O. quæ scil. nascitur in barba aut capite. Vide suprà 13. 30 [o]. Alii, *ruptura*, Ma. o'. *Macula evulsionis*, aut *ruptionis*, i. e. in qua cutis aut caro rupta est [p]. Alii, *scabiei capitis & barbæ :* ità Interpres Chaldaicæ Paraphrasis & Mo. Sic vocatur, quòd capillos evellat [q]. Al. *percussura*. Quando scil. in percussuram, vel, ex percussura, aut convulsione, lepra irrepserit [r]. [*Vide quæ ad Lev.* 13. 30.]

57. *Ut possit sciri quo tempore—immundum*, &c. להורת ביום הטמא ובי׳] *Ad docendum* (vel *declarandum*, o'. Ch. Sa. JT.) *quâ die res immunda*, vel, *quis immundus*, *sit*, JT. Sa. sim. O. Ch. Ar. *Ad docendum quid agendum quo die immundus*, &c. P.

CAP. XV.

SCiendum in Syriæ locis & vicinis non minùs gonorrhœam quàm menstrua habere aliquid contagio nocens, unde ista legibus constringuntur [a]. Sunt autem hic duo immunditiæ genera. 1. Levis immunditia, (de qua infrà, M.) קרי dicta, profluvium scil. seminis nocturni. 2. Gravior immunditia,(de qua in principio capitis agitur, M.) משרה, *stillatio*, scil. innaturalis. Fit dupliciter : 1. per modum ריר *salivæ*, seu *spumæ*, jugiter stillantis; 2. per modum עב, h. e. crassiora vià, ut os penis obstruat [b]. [Al. paulò aliter.] Tria sunt genera ; 1. per modum stillæ, 2. per modum salivæ, 3. per crassius coagulum : quæ Rabbinis, משרה, ריר, עב [c].

2. *Qui patitur fluxum seminis immundus est*, כי יהיה זב מבשרו זובו טמא הוא] *Cùm*, vel *Quia*, *fuerit fluens de carne fluxum suum*, *immundus ipse*, Mo. Ma. Sa. sim. Sy. Ch. *Qui fluxum habuerit*, &c. (qui est *gonorrhæâ affectus*, JT.) *fluxu suo* (vel, *profluvio suo*, JT. i. e. propter profluvium : deficit ב :) *immundus erit*, Ti. JT. vel, *fluxus illius immundus*. ¶ *Qui patitur fluxum seminis*] Scil. perpetuum [e] : per modum gonorrhœæ †. ¶ מבשרו] *De carne ejus*. *Caro* pro *pudendis* accipitur [f] ; ut Ezec. 23. 20 *. & Levit. 6. 10 [g]. Est enim לשון נקיה, *honesta locutio de re obscæna* [h].

3. *Carni adhæserit*, ריר בשרו את זובו] *Si fluxerit* (*spumet*, Mo. Ma. sim. Sa. M. Ti. *salivavit*, JT.) *caro ejus fluxum* (vel, *profluvium*, JT.) *suum*, Mo. Ma. Sa. M. Ti. *si caro fluat cum fluxu suo*, A. *Si salivaverit*, i. e. tanquam salivam ejecerit [i]. Si penis despuat semen aqueum [k]. Quum è laxis vasis per tenuitatem seminis, aut laxitatem vasorum, profunditur, quamvis nullâ ratione (ut magis in somno accidit) proritatum. Sic caro salivare dicitur profluvium viri [l]. Alius gonorrhœa est quæ somniantibus accidit nullâ ratione proritata [m]. ¶ *Atque concreverit fœdus humor*, או החתים בשרו מזובו] *Vel claudere fecit*, seu *clauserit*, *carnem suam à*, vel *cum*, *fluxu suo*, Mo. P. *aut obstruxerit se caro ejus à profluvio ejus*, JT. *aut cohibita est caro ejus à fluxu*, Sa. simil. M. Ti. *aut quando densus adhæret carni ejus*, Ch. *vel signum impressit carni suæ*, Q. in Ma. Variè exponunt. 1. Cùm semen crassitie suâ obturet meatus seminarios, neque exire potest : cùm è vasis seminariis exit quidem, sed foras non erumpit [n]. Quum semen, in quasdam angustias compressum, exsudat abundantiâ suâ cum vehementia, per obstructionem irritatum. Hoc metalepticè innuit Mosch, dicens, *si obstruxerit se*, &c [o]. 2. Cùm quasi sigillo confirmata est gonorrhœa, ut non semel aut bis effluat semen, sed morbus sit continens & declaratus [p]. 3. Si postquam cœperit fluere, iterum cessaverit, immundus tamen est [q]. [Ità Ang. or be stopped from his issue.] Si vel minimum ejus cernitur, immundum facit [r].

7. *Qui tetigerit carnem*] i. e. Quamlibet corporis partem,, præterquam lotas manus infrà v. 11 †.

8. *Si salivam jecerit*] *Quum despuerit in aliquem mundum*, JT. Sub nomine *sputi* omnia narium & oris excrementa (excepto sanguine) continentur [t]. Alii per *sputum* hic semen intelligunt, per modum spumæ stillans [v]. Sed cùm verba propriè sumi possunt sine ullo incommodo, non opus est ad tam absonas metaphoras confugere [x].

9. *Sagma*] i. e. Ephippium, seu quidquid equo vel jumento insternitur ad equitandum [y]. ¶ מרכב] *Equitatura*, Ch. in F. V. Ma. *vectura*, *vehiculum*, *sedile*, Ma. Q. *sella*, *currus*, &c. Al. *jumentum* super quo equitatur, F.

11. *Quem tetigerit qui talis est*, *non lotis antè manibus*, [ità quoad sensum omnes, & intelligunt de seminiflui illorum manibus :] וכל אשר יגע בו הזב וידיו] At Sy. aliter, *Quicunque tetigerit eum qui fluxum patitur*, *necdum laverat manus suas aquis*, *abluet vestimenta sua*, *& lavabit se aqua*. Manus synecdochicè ponuntur pro toto corpore, hîc enim ut totus homo pollutus erat, ità totus ablutus fuit [z].

13. *Post emundationem sui*, à tempore receptæ sanitatis [a], לטהרתו] *Ad mundationem suam*, O. Ma. i. e. ad hoc ut mundus judicetur [b]. Ut expectatur utrùm perfectè sanatus fuerit, necne [c].

16. *Semen coiens*, שכבת זרע] *Cubatio seminis*, Mo. Sa. Ma. *effusio* (*projectio*, Ti.) *seminis*, O. P. vel, *genitale* (*somniale*, M.) *semen*, Ca. *semen strati*, M. F. *Accubitûs semen*, i. e. quod accumbentibus accidere solet [d]. *Concubitus* (vel, *accubitus*, D.) *seminis*, o'. i. e. *semen concubitûs*, per hypallagen †; ut, *viriditas herbæ* [f]. 1. Q. putant agi de pollutione in somno [g]. Vide Deut. 23. 10. Levit. 22. 4 [h]. Probatur ex voce *exeundi*. *Quum exibit*, scil. extra concubitum, in somno, ex imaginatione libidinosâ; ex collatione v. 3. (ubi agit de fluxu ex morbo,) & v. 18. (ubi de fluxu seminis in vigilante cum muliere.) Et nisi sic exponas, hoc genus pollutionis hîc fuerit neglectum : id quod absurdum est [i]. Hebræi vocant קרי, *eventum*, quòd præter voluntatem occurrat [k]. Sin solicitatione procuretur, pro crimine homicidii judicant [l]. Hominem detestabilem Deo reddebat [m]. Dicitur קרי, cujus species ἐνύπνιον, (i. e. *libidinosa imaginatio in somniis.*) Chæremon de Ægyptiorum sacerdotibus ; *Si contingat eis ἐνύπνιον*, (*semen in somno profundere*,) *statim lavacro corpus purgabant* [n]. 2. Alii hoc accipiunt de actu conjugali [o], ut v. 18. indicatur [p]. Semen quale solet in coitu, vel legitimo, (sive in matrimonio,) vel illicito [q]. Al. sic ; *Ex quo genitale semen effluxerit*, scilicet, ex concubitu, aut aliter [r].

18. *Mulier cum qua*, &c. sic Ch. Ar. M. A. ואשה אשר] *Mulier quum*, &c. Sa. JT. Pi. אשר pro כאשר †. *Cum qua coierit :* nempe, *eo die is cui tale quid evenit*, quod repetendum ex præcedentibus [t]. i. e. Si vir imprudens, veluti noctu dormiens, passus est fluxum seminis, & sub auroram, ejus rei non recordatus, cum uxore congreditur, polluitur uterque [v]. Q. accipiunt non de concubitu seminali, sed quòd accubet vir in eodem strato cum muliere. Q. de legitimo tantùm concubitu accipiunt; alii, etiam de illegitimo [x]. Innuit in legitimo etiam congressu fuisse legalem immunditiam [y]. Vide Exod. 19. 15. & 1 Sam. 21. 4 [z]. Græcis & Romanis fœminis mos aquam sumere post qualemcunque Venerem ; quò & hanc legem vult trahere Josephus. Rectiùs Theano, quæ fœminam à mariti sui congressu statim puram esse dicebat [a]. Sancit hoc Deus modestiæ & continentiæ causâ, ut assiduitatem congrediendi etiam in conjugibus coliberet sui purificandi molestiâ [b]. Inter Ethnicos erant monumenta hujus religionis. —*Discedat ab aris, Cui tulit hesterna gaudia nocte Venus*, Tibul. l. 2. eleg. 1. *Ille petit veniam, quoties non abstinet uxor Concubitu sacris observandis̄que diebus;*

lus, Juvenal. Satyr. 6. ---*& noctem flumine purgas*, Perf. Satyr. 2. i. e. nocturnum concubitum. Sueton. in Aug. c. 94. de Accia refert, cùm in templo obdormisset, & ad eam draco irrepsisset, expergefactam quasi à concubitu mariti sese purificasse [c].

19. *Quæ redeunte mense patitur fluxum seminis*, [כִּי תִהְיֶה זָבָה דָּם יִהְיֶה זֹבָהּ בִּבְשָׂרָהּ] *Cùm erit fluens sanguinem*, (*sanguine*, P. O.) *eritque fluxus ejus in carne ejus*, vel, *per carnem ejus*, O. P. Ma. sim. ο'. Al. sic; *Si fluxum fuerit passa, fueritque fluxus ejus sanguis de carne ejus*, M. sim. Ti. A. vel, *profluvium sanguinis erit in carne*, JT. *Quum fluxum patietur, & fluxus ejus erit sanguis*, i. e. sanguineus: h. e. quæ patitur menstrua [d]. *Caro* hîc verenda significat †. ¶ *Septem diebus separabitur*, [תִּהְיֶה בְנִדָּתָהּ] *Erit in menstruo suo*, O. *in remotione sua*; vide Levit. 12. 2. Ma. *In elongatione*, vel *separatione, sua*, O. V. Sic vocat tempus menstrui; vel, à sanguine immundo, qui tum à muliere separatur; vel, quòd tum separata esse debebat à commercio hominum & mariti, maximè ab ingressu Tabernaculi, atque contactu rerum mundarum [f]. Separabitur, non quidem extra castra, (nulla hîc talis separationis mentio [a],) sed à consortio hominum [h]. *Ancunulentæ* (i. e. inquinatæ) *fœminæ menstruo tempore appellantur: unde trahitur inquinamentum* [i]. Separatio hæc ex rei natura petita; 7 enim diebus durat fluxus menstrui, cùm diutissimè durat [k]. Non potuit mundari ante diem septimum, licèt priùs cessaverat fluxus [l].

20. *Omne*] Nempe grandior. Infantes excusat ætas, necessitas, & naturæ pietas [m].

23. *Omne vas super quo illa sederit*, [וְאִם עַל הַמִּשְׁכָּב הוּא אוֹ] Q. accipiunt de *personis*. *Si quispiam stratum tetigerit*, M. Ti. *Et si cubile tetigerit*, Sy. *Et si cubuerit ille in strata*, &c. Ch. Alii, de *rebus*. *Etiamsi illud* quod quis tanget erit *super cubile*, &c. JT. *Et si illud sit super lectum*, A. *Quòd si* instrumentum aliquod *fuerit super stratum ipsum,---cùm tetigerit illud* aliquis, *immundus erit*, P.

24. *Si coierit cum ea vir*] Causa prohibitionis, 1. immunditia & fœditas [n]; 2. nocumentum prolis, quæ sæpe ex tali concubitu monstruosa, leprosa, debilis nascitur [o]. ¶ *Tempore sanguinis menstrualis*, [וּתְהִי נִדָּתָהּ עָלָיו] *Et fuerit menstruum ejus super*, vel *in*, *eo*. [Ità ferè omnes.] *Separatio ejus sit super eum*, i. e. id cujus causâ separatur, aut, id quod natura ejicit & separat ab ea [p]. i. e. Ut ex concubitu polluatur sanguine menstruo [q]. Et supervenerint menses mulieri, dum homo dormit cum ea, V. [Ar. planè aliter reddit, *Jam incurret judicium menstrui illius*.] ¶ *Immundus*] Ità Lev. 18. 19. sine graviori pœna [r]. Qu. Quomodo hoc concordat cum Levit. 20. 18. *interficientur ambo?* Resp. 1. De simul jacentibus sine concubitu hoc accipiendum est, (si aliquid menstrui ipsum tetigisset †.) שָׁכַב significat & *cubare, dormire*, & *coire*. Sed de coitu exponit Vulg. à quo non est nobis fas recedere [r]. 2. Vel hîc agitur de coitu intra illud septiduum, at cessante jam fluxu menstrui [v]. 3. Vel de imprudenti coitu hîc loquitur: Si ignoranter coierit; ut, si mulier fluxum dissimularet. At c. 20. agit de eo qui sciens prudens hoc fecerit [x]. Gravissimum hoc erat peccatum, Ezec. 18 [y]. 4. Si res lateat, tunc enim occultè expiari poterat, (nec enim tenebatur seipsum accusare [z]:) quòd si accusetur & convincatur, occidendus erat, Lev. 20 [a].

25. *Fluxum sanguinis*, [כִּי יָזוּב זוֹב דָּמָהּ] *Cùm fluxerit fluxum sanguinis*, O. *quia fluet fluxus sanguinis ejus*, Ma. Hunc vocant He. [דָּם זִיבָה] *sanguinem fluxûs*, (non *separationis*,) si extra septem dies sanguis stillaverit [b]. *Fluxum*, i. e. hæmorrhoides [c]. ¶ *Multis diebus*] i. e. Tribus ad minimum [d]. ¶ *Post menstruum*, sic Ch. [עַל נִדָּתָהּ] *Ultra* (vel *post*, Sa. vel *supra*, Ti.) *separationem suam*, Sa. JT. vel *purgationem*, ο'. *In fine ipsius*, (scil. menstrui,) Ar. i. e. post fluxum mensium naturalem †.

28. *Numerabit septem dies*] Nimirum, ab initio profluvii sui ordinarii [f]: à cessatione fluxûs [g].

29. *Turtures*, &c.] Q. hanc purificationem ad fluxum extraordinarium referunt [h]. Nimis enim gravis esset hæc oblatio singulis mensibus [i]. [Alii aliter sentiunt.] Hæc oblatio exigua erat, nec nimis gravis. Refero ad fluxum menstruum. 1. Graviores immunditiæ difficiliorem purificandi ritum habebant, suis locis descriptum. 2. Etiam leviores immunditiæ sine aliqua leviori purificatione non eluebantur. 3. Puerpera, ob similem planè immunditiam, hostiam, sed præstantiorem, offerebat [k].

30. *Pro peccato*] Non quòd peccatum sit, sed legalis immunditia [l].

31. *Docebitis---ut caveant immunditiem*, simil. Sy. [וְהִזַּרְתֶּם מִטֻּמְאָתָם] *Separabitis ab immunditiis suis*, [ità plerique.] Sa. verò sic, *Admonebitis* [quasi legisset, וְהִזְהַרְתֶּם] *de immunditiis*. Forma Hiphil significationem intendit, q. d. Curabitis ut quàm maximè separentur ab omni immunditia [m]. *Religiosè prohibeatis ab immunditiis*, Ti. *religiosè separabitis*, A. eos instruendo à quibus cavere debeant, & quomodo emundentur. ο'. εὐλαβεῖς ποιήσετε, *religiosos, cautos, facietis*, quod solâ instructione fit [n]. Docebitis eos & intelligere hæc mandata, & diligenter servare [o].

CAP. XVI.

1. **L**Ocutúsque, &c.] Norant quidam regressionem hîc esse, quâ respondetur ad quæstionem Levit. 10. 19 [a]. Crediderim hoc caput statim post decimum locandum esse [b]. ¶ *Post mortem*, [אַחֲרֵי מוֹת] Sic dicta sexta Sectio libri, quæ hîc incipit [c]. Hæc festi occasio. Vide quæ ad v. 29.

2. *Sanctuarium*] i. e. Sanctum sanctorum [d]. ¶ *Quia in nube*] i. e. Aspectabili specie in splendida nube resideo super Propitiatorium; ac proinde non debet sacerdos ullus, nisi rarò ac trepidè, (idque vocatus,) accedere, & cum reverentia †. Intelligit nubem gloriæ quæ erit super Propitiatorium [f]. Potest intelligi de nube incensi, v. 13 [g].

3. *Vitulum*] Heb. *in juvenco*, vel, *cum juvenco*, JT. Pi. i. e. cum sanguine juvenci, ex v. 14. Synecd. integri †. ¶ *Pro peccato*] Pro suis & familiæ suæ peccatis: Nam pro peccatis populi hircum offerebat, Num. 7. & 15 [h]. ¶ *Offeret*] i. e. Offerendum præparabit de suo [i].

4. *Tunicâ lineâ*] Variant. 1. Q. volunt eum tunc usum quatuor tantùm lineis vestimentis, non autem quatuor aureis [k]. Iis tantùm usus est quæ habebant reliqui sacerdotes [l]. Volunt abstinuisse Pontificem à pretiosioribus ac sacratioribus vestibus [m], vel, 1. quòd festum esset luctûs & mœstitiæ [n], vel, 2. ob reverentiam præsentiæ Divinæ, cui eâ moderatione deserebat [o]. 2. Aliis synecdoche hîc est, ex lege Exod. 28. 43. ità v. 23 [p]. Ità Josephus, ἀρχαι. 5. 15. Quod ex Maimonide, atque hoc loco, refellit, & vestibus albis duntaxat indutum, probat Cunæus Repub. Heb. 2. 1 [q]. [De Josephi loco vide Bo.] Niveus color sacris proprius apud omnes gentes. Plato de Leg. 12. Cicer. de Leg. 2. Ammonis sacerdotes apud Silium,---*velantur corpora lino* [r]. ¶ *Impones capiti*, ità Ch. Sy. [יִצְנֹף] *Teges*, JT. *involves* (vel, *amiciet*, vel, *obvolvet*) *se*, Mo. M. Ti. P. Di. O. A. Reciproca hîc est significatio, (licèt propriè activa sit, Esa. 22. 18.) Sic יַחְגֹּר præcedens, *accinget se* †. ¶ *Verenda*, [עַל בְּשָׂרוֹ] *Super carnem ejus*, i. e. verenda, V. Me. *corpus*, ο'.

6. *Obtulerit*, &c. [אֲשֶׁר לוֹ] *Quod sibi*, Mo. *suum*, Sy. *pro se*, JT. *pro peccato suo*, ο'. Sa. sim. Ch.

7. *Hircos*, [הַשְּׂעִירִם] Verto, *capros caprinos*. Pariter, *volucres aereæ*, & *pisces aquatiles*, pro, *volucres* & *pisces*. Sic Poetæ *nivem albam*, & *glaciem frigidam*, vocant [t].

9. *Cujus exierit sors*, [אֲשֶׁר עָלָה עָלָיו הַגּוֹרָל] *Quem ascendit super eum sors*, Ma. *Ascendit*, nempe, ex vasculo. Sic Jos. 18. 11. & 19. 1. & Num. 33. 54. Interdum *cadere* dicitur sors, Jon. 1. 7. Act. 1. 26. Primò elevabatur è vasculo, tum ponebatur super bestiam [v].

10. *In caprum emissarium*, [לַעֲזָאזֵל] *Ghazazel*, dativus, ut vers. 8 [x]. Variant. 1. Appellativè sumunt nostri: *Caprum emissarium*, vel *abeuntem*, Me. Pi. M. Sa.

Sa. Ti. Cl. ἀπο μαναι, i. in G. *ἀποπομπαῖον discedentem,* Sym. ἀπολυόμενον *dimissum,* Aq. in D. Ex עז *capra* & אזל *abire*. Non placet. Nec genere conveniunt עז (quod fœmin. est, nec *caprum* aut *hircum,* sed *capram,* significat,) & אזל. Al. *ablatum,* Mc. Ma. vel, *abreptum, aberrantem* liberè sine custode. Græci ἄφετον ζῶον, i. e. *dimissum, liberum animal,* dixerunt. Sueton. in Jul. Cæsare c. 81. *consecratum & vagum, & sine custode.* De talibus consule H. Steph. Thesaur. tom. 1. pag. 1661. & Casaub. ad Suet. Græci ἀποπομπαῖον, i. e. *malorum depulsorem,* quòd peccata, malorum omnium causam, auferret. Sic deos qui depellebant mala vocârunt ἀποπομπαίους, ἢ ἀποτροπαίους, aut etiam ἀλεξικάκους. 2. Aliis est nomen proprium montis, (sic dicti, quòd caper illuc abiret.) Sic interpreteris, *sortem alteram pro Hazazel,* i. e. monte; vel, pro capro in montem *Hazazel* mittendo †. Apparet *Hazazel* v. 26. esse nomen loci, sive montis, sive deserti. Sign. vox *montem asperum & confragosum,* RS. & Jon. in BA. Non placet. 1. Si *Azazel* sit nomen montis, cur hoc tacuisset Moses? Quidni dixisset *montem Azazel,* ut alibi *montem Abarim, Ararat,* &c? 2. Inter tot regionis descriptores nemo meminit *montis Azazel.* Mallem deducere ex Arabico *AZALA removere,* seu *separare,* Et hic hircus servatus dicitur ad *AZAZEL,* πρὸς ἀπαλλαγήν, i. e. ut in locum deserti remotum & separatum deducatur. Vide v. 22.

11. *Vitulum*] Non erat hæc vitula illa rufa, Num. 19. quia ea extra castra pro peccato populi, hic verò in Tabernaculo pro peccatis sacerdotum, immolabatur.

12. *In incensum,* קְטֹרֶת סַמִּים דַּקָּה] *Suffitum odoramentorum aromatum gracilem,* i. e. *tenuem, comminutum.* Q. דַּקָּה vertunt, *comminutio.* Sic totum reddunt; *Plenos pugillos suos suffitu aromatum comminutione.* Inter juvencum mactatum & sanguinem ejus sparsum intercessit incensi oblatio, quasi ad præparandam viam in locum sanctum, per nubem incensi, v. 13, 14. ¶ *Ultra velum*] Nempe, secundum, in Sancta sanctorum.

13. *Testimonium*] i. e. *Arcam testimonii.*

14. *Septies*] Docet hoc, per sanguinem Christi nosmet plenè & perfectè purgari. Quia septem diebus Deus creavit omnia, habetur hic numerus pro symbolo perfectionis. ¶ *Contra propitiatorium ad Orientem,* עַל פְּנֵי הַכַּפֹּרֶת קֵדְמָה] q. d. Non solùm versùs Propitiatorium, quod erat versùs Occidentem, sed versùs Orientem, quia omnia erant sanguine expianda: unde meliùs hic vertas, *è regione propit. versùs Orientem;* aut, *stans ad Orientem propit. sanguinem versùs faciem propit. mittere:* vel, meliùs, *super faciem propit. quæ respiciebat Orientem.* *Ad,* vel *contra, Orientem,* non *mundi,* sed *propitiatorii;* i. e. *contra,* vel *versùs, partem anteriorem propitiatorii:* Hæc enim respectu posterioris erat ad Orientem, ut per consequens Sanctum sanctorum ad Occidentem. *Ipsum propit. semel* tantùm inspergebatur, hoc & sequente versu: at *locus sanctus* intra velum & ante Propit. *septies.*

16. *Ab immunditiis*] Quòd morali æstimatione pollui censebatur, licèt populus non intraret. En horrendam peccati fœditatem †!

17. *Nullus*] Nè ex sacerdotibus ac Levitis. ¶ *In tabernaculo*] i. e. In loco sancto. Ob reverentiam Divinæ majestatis tum manifestiùs apparentis; & quia sacerdos tunc deberet esse maximè elevatus. Valde anxii erant Judæi, nè in hoc festo Pontifici קרי, i. e. *malus aliquis casus,* accideret; & nè in ministerio illius diei erraret. Idcirco pridie per totam noctem vigilabat, & cum eo præcipui sacerdotes conferebant de ratione sacrificiorum, &c. & quo ordine singula sacrificia (quæ jam tum in conspectum ejus producta sunt) offerre vellet, interrogabant.

18. *Ad altare*] Nempe, *thymiamatis.* Vide v. 20. item Lev. 4. 4. Patet ex Exod. 30. 1, &c. Et nomen *altaris coram Domino* huic maximè congruit, utpote Arcæ viciniori. Alii tamen altare holocausti intelligunt. Id colligo ex verbo proximè præcedenti. Hoc altare erat extra Sanctum sanctorum, Exod. 30. quo expiato, exivit ad expiandam aliam partem Tabernaculi, in qua erat altare thymiamatis †.

20. *Tunc offerat*] Non immolando, sed coram Deo vivum sistendo.

21. *Utrâque manu*] De hoc ritu vide ad Exod. 29. 10. ¶ *Et confiteatur,* &c. וְהִתְוַדָּה עָלָיו אֶת כָּל עֲוֹנֹת] *Confitebitur super ipsum omnem stultitiam,* &c. Sy. *Confiteri se faciet super eum omnes pravitates,* (*perversitates, distortiones;*) h. e. se reum confessum statuat nomine populi. [Al. aliter.] *Projicere faciet super ipsum pœnam iniquitatum,* O. Ma. Probatur, 1. Quòd ידה est *projicere,* Jer. 50. Zach. 1. 2. Cùm sign. *confiteri,* propriè significat confessionem *laudis,* non *peccati.* 3. Convenit hoc intentioni Dei, quæ erat, pœnas in hircum transferre. Non peccata, sed pœnas tantùm, portare potuit hic hircus. Et pœnas tantùm nostras portavit Christus, Isa. 53. 4. Alter hircus pro peccato immolabatur. ¶ *Iniquitates,* itâ F. עֲוֹנֹת] Ea sunt peccata temerè, præsumptuosè & scienter admissa: vel, peccata deliberata contra leges vetantes. ¶ *Delicta,* פִּשְׁעֵיהֶם] *Prævaricationes,* F. Notat *peccata scienter commissa.* Rebellionem ac defectionem à Deo. Peccata deliberata contra leges jubentes, sed ità ut non comprehendat ea quibus pœna mortis vel ἐξολόθρευσις apposita est. ¶ *Peccata,* sic F. M. חַטֹּאתָם] Quæ per ignorantiam committuntur. Quæ non deliberatò fiunt. ¶ *Per hominem paratum,* sic Ar. בְּיַד אִישׁ עִתִּי] *In manu viri parati,* &c. Ch. Sa. P. vel, *parati ad hoc,* Sy. *Viri temporis,* aut, *temporis mei;* i. e. vel hominis diu in deserto versati, vel senis, (*temporarii,* sive multi temporis;) ut *vir terra* est agricola †. *Viri tempestivi,* Ti. Ma. vel, *opportuni,* Ma. Mn. A. M. *commodi,* JT. pridie ad id designati, RS. in A. *Viri temporis,* i.e. hoc tempore ad id parati.

22. *In terram solitariam,* itâ Sa. אֶל אֶרֶץ גְּזֵרָה] *In terram inhabitabilem,* Ch. M. JT. O. P. *incultam,* Sy. *separatam,* Ti. A. V. *sejunctionis,* Ar. i.e. remotam, Ma. *separatam* à commercio hominum. *Sejunctam,* vel, *decisionis;* i. e. quæ ab aliis erat determinata: extra terminos & fines regionis. Vel, *decisam* à parte habitabili, abscissam ab hominum habitatione. Fortè hic hircus in desertum missus adumbravit salutem Christi cum Gentibus & populis (quos *desertum* interdum significat, ut Ezec. 20. 35.) communicandam. ¶ *Et dimissum,* &c. וְשִׁלַּח] *Dimittet,* ut liberè quòcunque velit abeat. Quo significabatur libertas Israelitarum à peccatis & pœnis suis: ut emissione passeris vivi significabatur libertas leprosi. [Alii aliter;] Hircus hic ex monte (*Azazel*) præcipitabatur; tenente interim eo qui abduxerat manu suâ filum rubicundum, quod ad cornu ejus alligatum fuit. Quod, si Deus placatus erat, tradunt in albedinem versum esse: & tunc cornibus sonabant convenientibus locis hinc indè dispositis, ut intra horam ferè in tota terra Israel sonus audiretur; ut omnes ad laudandum Deum excitarentur. Sin verò filum rubicundum manebat, irati Dei signum erat, silebant cornua, & populus per totum annum tristari, pœnitentiam agere, &c. tenebatur. Talmudici scribunt in Joma cap. 4. fol. 39. 6. *Magistri docuerunt, 40 annis ante Templi desolationem* (quo tempore Christus passus est) *non ascendisse ampliùs sortem in manum dextram, neque linguam coccineam exalbuisse, neque lucernam vespertinam ampliùs arsisse, & Templi fores per se patuisse.* Nimirum morte Christi legalibus Sacrificiis omnis virtus adempta, lumen cognitionis in ea gente extinctum, nec Templum solùm, sed & cœlum, hactenus clausum Gentibus, tum demum patere cœpit; tunc & velum Templi scissum est †. In deserto hic caper devoratus est à feris, ut pœnas populi lueret. Simile fecit Dæmon, simius Dei. Solebant Ægyptii, teste Herodoto, imprecationes congerere in caput victimæ ad id delectæ, ut si quid sibi adversi impenderet, in caput victimæ converteretur. Tum illam vel in Nilum demergendam præcipitabant; vel Græco seu profano alicui homini in foro venalem proponebant, credo ut in illius ventrem omnia illa maledicta derivarent.

24. *Vestibus suis*] *Solitis,* V. scil. propriis, Pontificalibus. (Vestes lineæ, in quibus prius ministraverat, communes erant inferioribus sacerdotibus.) Nam deinceps

deinceps solennitas hæc erat læta, & cum expiatione transierant signa luctûs[l].

25. *Super altare*] Holocausti: Nam de altero interdictum exstat Exod. 30. 9[k].

26. *Asasel*] Vide quæ ad v. 10.

27. *In sanctuarium*, &c. לְכַפֵּר בַּקֹּדֶשׁ] *Ad expiandum* (*exorandum*, ό.) *in Sanctuario*, Mo. Ch. JT. Alii, *ad expiandum Sanctuarium*, M. Ti. vel, *in Sanctuarium*, Sa. Sy. Ar. ¶ *Et comburent*] Significabat, omnem memoriam illorum criminum à Deo longè projectam[l].

28. *Lavabit*] Simile Num. 19. 21. Sic & apud Gentes victimæ ἀποτρόπαιοι polluere credebantur qui eas attigissent, ut testatur Porphyr. de Abstin. 2. *(Pro confesso habent Theologi, victimas ἀποτροπαίους (averruncas, sive averruncas) non esse tangendas; nec, si quis eas attigisset, antè urbem vel domum suam ingredi debere, quàm vestem & corpus aquâ fluviali sive fontanâ abluerit*, &c[m].)

29. *Legitimum sempiternum*, לְחֻקַּת עוֹלָם] *Constituto seculi*, vel, *statutum æterni*, sive *olim*, Ma. ¶ *Die decimo*, &c.] Quando, scilicet, Judæi, frugibus jam collectis, otium habebant Deo vacandi, se expiandi, Deóque gratias agendi[n]. Obj. At Lev. 23. 32. est, *die nono*. Resp. Jejunium hoc inchoabatur ad vesperam diei nonæ, & totam diem decimam occupabat[o]. Qu. Cur institutum hoc festum? Resp. 1. In memoriam remissionis idololatriæ, cujus lætum nuncium attulit Moses de monte descendens die decimo post tres quadragenas[p]. [Non placet aliis.] Hæc omnia admodum incerta sunt[q]. Nec ter, sed bis tantùm, 40 diebus erat Moses in monte. Vide ad Exod. 34. 28. & Deut. 9. 25[r]. 2. Occasio festi erat peccatum irreverentiæ filiorum Aaron: & finis festi erat, ut sanciretur reverentia sacrorum, & Tabernaculi nominatim[†]. 3. Ut fieret generalis expiatio omnium totius anni peccatorum, tum sacerdotis, tum populi[t]. ¶ *Affligetis animas*] Ita O. Ma. i. e. Vos ipsos; Synecdoche membri: & *vos*, i. e. corpora vestra; Synecdoche integri. Sic Psal. 16. 10[v]. ¶ תְּעַנּוּ] Per hoc intelligitur subtractio omnium rerum quæ corpori delectabiles sunt[x], cibi, potûs, lotionis, coitûs, &c. Hæc phrasis semper significat jejunium[y]. i. e. *Jejunabitis*[z]. Vide Isa. 58. 3, 10. *Anima* vocatur facultas appetendi: ea affligitur jejunando[a].

30. *Expiatio erit*, יְכַפֵּר] *Expiabit*, i. e. Sacerdos summus, ex v. 32. Al. tertiam activam pro passiva seu impersonali, more Hebraico, capiunt, *expiabitur*, expiatio fiet[b].

31. *Sabbatum*, &c. שַׁבַּת שַׁבָּתוֹן] i. e. Potissimum Sabbatum, O. *Quies quietis*, vel, *quies*, *quies ipsa*, i. e. summa quies est: q. d. animo & corpore vobis cessandum & quiescendum est. Vide Exod. 16. 23. & 35. 2[c]. Cessandum ab his quæ festis diebus licent[d].

32. *Qui unctus fuerit*, sic Ch. M. Ti. O. sim. Sy. vel, *ungetur*, Ar. אֲשֶׁר יִמְשַׁח אֹתוֹ] *Quem unxerint*, ό. *quem unget eum*, Mo. Ma. vel, *unxeris*, Sa. sub. *ungens*, P. vel *Deus*, JT. A. Talia verba sæpe usurpantur sine designatione personæ. Vide quæ ad Gen. 16. 14[†]. Summus scilicet sacerdos: Exod. 40. 13[f]. Vide Levit. 4. 3[g].

34. *Ut oretis*] Vos Pontifices[h]. ¶ *Fecit igitur sicut præceperat Dominus Moysi*, וַיַּעַשׂ וגו׳] *Et fecit*, Mo. Quis? *Quod fecit* Aharon; ità JT. Ar. Alii, *& fecit* Mosch; P. Pi. ex fine versûs. Trajectio vocis *Moysis*. i. e. Retulit ad Aharonem & populum mandata Dei; ex collatione vers. 2. & 29[i]. At ό. referunt ad præcedentia verba, *Semel in anno fiet*. *Fecerunt*, Sy. *Et facta sunt*, Ca.

[l] Me. et La. [k] Jun. [l] G. [m] G. [n] La. Me. [o] Bo. [p] Ità He. & Rabbini in La. ad v. 1. & L. ad v. 8. [q] Bo. [r] La. Bo. [†] Me. La. ad v. 8. [t] La. L. [v] Pi. [x] M. [y] AE. in F. [z] V. [a] D. [b] Ma. [c] V. Ma. [d] O. [†] A. [f] G. Ma. [g] Ma. [h] Me. La. [i] Ti.

CAP. XVII.

3. SI *occideris*] Loquitur de occisione, non profana ad esum, (quæ ubivis fieri potuit,) sed de sacra, nempe, ad sacrificium[a]. *Occideris*, nempe, *oblationem Domino*, quod ex v. seq. hîc subintelligitur κατ' ἔλλειψιν, aut per trajectionem[b]. Ratio inhibitionis erat, 1. Ne, si permitteretur ipsis in quovis loco sacrificare, occasionem haberent colendi idola[c]. 2. Nè quis laicus sacrificandi munus sibi arrogaret[d]. Deo tamen inspirante alibi immolârunt Manue & Samuel & David & Elias[†].

4. *Ad ostium tabernaculi*] At Ethnicis licebat in omni loco offerre oblationes Domino[f]. ¶ *Sanguinis reus*] Cædis reus, ac si homicidium perpetrâsset[g]. Ob hanc legem Israelitæ bellum apparabant Jos. 22. 12[h]. Hinc probare quidam nituntur Pascha mactandum fuisse operâ Levitarum ad ostium Tabernaculi. Vide Exod. 12[i].

5. *Sacerdoti offerre debent*, &c. לְמַעַן אֲשֶׁר יָבִיאוּ — וֶהֱבִיאֻם וגו׳] *Ut cùm adducent*, — *adducant Jehova*, JT. sim. Ti. *ut adducant* — *etiam ut adducant ad Jehovah*, A. *ut afferant* — *ut afferant*, inquam, P. ¶ *Quas occident in agro*, אֲשֶׁר הֵם זֹבְחִים עַל פְּנֵי הַשָּׂדֶה] *Quæ mactaturi sunt* (vel, *fortè sacrificabunt*, Ar. vel, *sacrificare volunt*, Ti. vel, *quæ ii sacrificantes*, Ma.) *in agro*, P. i. e. ubivis locorum[k]. Illud *ii* refertur vel ad Ægyptios, aut alias gentes idololatricas, quæ immolare solebant in agris, (& aliis locis pro sua voluntate[l];) idque dæmonibus[m]: vel ad Israelitas, q. d. non ubivis sacrificabunt, ut ante erectum Tabernaculum fecerunt, & adhuc facerent, nisi Lex prohiberet[n]. Vide ad Levit. 14. 7[o]. ¶ *Pacificas*] Harum meminit, quia tales ferè dæmonibus immolabant[p]; ut ab iis aliquid impetrent[q]. At sub his *holocausta* & *victimas pro peccato* intellige[r]. q. d. Ac multò magis sacrificent reliqua sanctiora sacrificia coram Deo. Vide Jos. 22. 26[†].

7. *Dæmonibus*, לַשְּׂעִירִם] *Pilosis*, Mo. Ma. Me. O. Aq. in BA. 643. *Satyris*, Ti. Ca. Me. *villosis*, *hirsutis*, Q. in Ma. *hircis*, Ma. Caj. in Bi. *capris*, O. *horridis*, vel *horrificis*, Q. in Ma. *dæmoniis*, Ch. Sa. Sy. Ar. M. P. Qu. De quibus hoc intelligendum? Resp. Vel, 1. de hircis, quos colebant Ægyptii, testibus Herod. 2. 46. Diod. l. 1. p. 55. Strab. l. 17. aliisque[s]. Vide quæ ad Exod. 8. 26. *Imò, in hirci cultum tanto furore ferebantur, ut oporteret sacerdotes qui paternas sacerdotia per Ægyptum suscipiebant huic deo primùm initiari*, ait Diod. lib. 1. Bibliothecæ[v]. Vel, 2. de hircorum & animalium imaginibus, quas in hirci forma colebant[a]. Complures dii Gentium, ut *Pan Mendesius*, *Faunorúmque* & *Satyrorum* omne genus, aut hircinâ specie, aut hirco proximâ, culti sunt[y]. *Panem pingebant caprinâ facie hircinisque cruribus*, ait Herod. & Jovem κριοπρόσωπον. ό. hîc habent τοῖς ματαίοις, *vanis*, i. e. idolis, quibus nihil vanius est, 1 Cor. 8. 4. Et in 2 Par. 11. 15. שְׂעִירִם *idola* esse, suadent quæ sequuntur, *& vitulis*, qui idola erant[c]. Vel, 3. *de Dæmonibus*: Ità Hebræi omnes[a]. *Dæmonibus*, nempe *hirciformibus*[b]. Sic dicuntur, quòd hircorum specie suis cultoribus apparent[c]. Ideóque in Maimonide *Tsabii*, i. e. *Ethnici* apud *Arabes*, & *Chaldæi* Dæmonas existimabant hircorum habere formam. In Iamblichi Babylonicis — *hirci spectrum aliquod deperit Sinonidem*, i. e. Diabolus hirci specie. Et in Philostr. de Vita Apollonii, 6. 3. est *Satyri spectrum*, i. e. Diabolus Satyri specie, &c[d]. Et ut Ægyptios superstitioni atq; idololatriæ addictissimos fuisse constat ex Exod. 5. 2. & 12. 12: ità Israelitas in Ægypto eâ imbutos liquet ex Jos. 24. 14. Ezec. 20. 5. & 23. 2, 3[†]. Fortè dicuntur שְׂעִירִם quòd horripilationem iis incutiunt quibus apparent[f]. ¶ *Cum quibus fornicati sunt*] Heb. *post quos ipsi scortati sunt*, vel, *fornicantur*, V. videlicet Ægyptii & gentes[g]. i. e. *Quorum cultui hactenus dediti fuerunt*[h]. Haud dubiè *fornicandi* verbum ad *idololatriam* refertur: ità tamen ut simul alludat ad Ægyptiorum impurissimas libidines. In parte hircini cultûs id fuit, quòd quædam mulieres, tanquam religioni addictæ, sacris hircis fœdè se submittebant. Ità Ælian. 7. 19. ex Pindaro, & Herod. & Plutarch. in libro, *Quòd bruta ratione utantur*[i].

10. *Et de advenis*, הַגֵּר הַגָּר] *De peregrino peregrinante*, Ma. Est enim hoc præceptum inter ea quæ Noæ liberis data sunt. Vide ad Gen. 9. 4[k]. ¶ *Obfirmabo faciem*] Irascar illi vehementer. Sic Levit. 20. 3[l]. Hoc significat *ponere*, vel *dare*, *faciem*. *Facies* pro *ira*, quia ira in facie maximè relucet[m]. Vel, *ponam faciem*, i. e. torvo vultu aspiciam[n].

[a] Tal. V. Ma. A. [b] O. [c] F. ad v. 5. [d] V. T. M. L. ad v. 9. [†] T. [†] M. T. L. ad v. 9. [f] He. in A. [g] F. V. Ma. Me. [h] Me. [i] E. [k] V. Me. [l] I. [m] Me. Ma. [n] Ma. Me. [o] A. [p] Me. Bo. [q] Bo. [r] Me. [†] Ma. et Jun. [s] BA. 1. 2. 53. 641. [v] BA. 1. 6. 7. 818. [a] BA. 1. 642. [y] BA. 1. 818. [c] BA. 1. 642. [a] BA. [b] G. [c] K. in M. V. [d] BA. 1. 6. 7. [†] BA. 1. 2. 53. 644. [f] Ma. V. A. [g] Ma. [h] V. [i] BA. 1. 2. 53. 642. [k] O. [l] O. [m] F. O. [n] V. O.

11. *Ani-*

11. *Anima est in sanguine*] Putà, tanquam in sede sua[a]. Et præcipuè è sanguine pendet; sine ipso enim perit animal, Mc. (Vide Gen. 9. 4. G.) ut ignis ellychnii sine oleo[b]. Hinc David, *Quæ utilitas in sanguine meo?* i. e. in vita? Psal. 30. 10[c]. De animalibus irrationalibus loquitur[d]. Quinetiam de homine, ait Aug. Anima etiam humana potissimùm sanguinis præsentiâ in corpore continetur †. Anima carnalis, sive animalis, habet sedem in sanguine *. Vita temporalis sanguine continetur in corpore[e]. Hebræorum mos est, id quo corpus viget ac sentit vocare נֶפֶשׁ, quo intelligimus, רוּחַ. Philo, οὐσία τῆς ψυχῆς αἷμα ζωτικῆς, ἡ πνεῦμα τῆς ψυχῆς τῆς λογικῆς· (*Sanguis est essentia animæ vitalis, spiritus est essentia animæ rationalis* †.) Sanguis præ aliis humoribus calorem naturalem & humidum radicale ministrat & fovet, & spiritus vitales format & suggerit[e]; & est instrumentum necessarium ad omnes actiones vitales[x]. Ratio hæc est prohibiti sanguinis, quòd species crudelitatis est vitam cum animali comedere, & quasi vivum animal devorare[y]. Cavit Deus nè esu bellui sanguinis humanum sitirent[z]. Et, ut reverentiam fidémque conciliaret sanguini Christi[a]. —*animâque litandum*, i. e. animali hostiâ, teste Servio[b]. ¶ *Ut super altare*] Hæc est altera ratio, quòd sanguis Deo speciatim dicatus sit[c]. Quòd res est sanctissima[d]. Et sanguis animalis supplet vicem hominis qui mortem promeritus fuit †. Et sanguinem Christi adumbrabat, illiúsque verum usum. Sanguine ergò non vescendum, ut expiationem, quæ soli sanguini Christi accepta ferenda est, nostris operibus aut meritis non adscribamus[f]. Quinetiam, ut cum summa reverentia sanguinem Christi fundendum crederent & exspectarent[g]. Receptissimum erat apud Gentes sanguine fieri expiationes. *Sanguine placâstis ventos*—Æneid. 2. & 3. *Sanguinis & sacri pateras*—[h]. *Sanguine quærendi reditus, animâque litandum Argolicâ*—Ovid. Fast. 6. *Hanc animam vobis pro meliore damus*[i].

13. *Operiat illum terrâ*] Nè bestiæ sanguinem lamberent[k]. Quòd Gentiles, præsertim Magi, sanguinem Dæmonibus offerre consueverunt[l]. Sic docuit Deus, 1. etiam bestiæ vitam animámque in pretio habendam, ideóque cum honore quodam sepeliri voluit: 2. licuisse bestias occidere, & eorum sanguinem tectum non imputandum fore; ut constat ex contrario, Job. 16. 18. Ezec. 24. 7, 8[m].

14. *Anima omnis carnis*, &c. כִּי נֶפֶשׁ כָּל־בָּשָׂר דָּמוֹ בְנַפְשׁוֹ הוּא] *Quia anima omnis carnis sanguis ejus, in anima ejus ipse*, Ma. Mo. vel, *pro anima ejus ipse*, O. M. Ti. A. Belg. Ca. vice animæ, RS. in A. Notant intelligi de animabus brutorum, Ma. *In* vice *Pro* sæpe usurpatur[n]. Q. sic; *Quia anima cujuscunque carnis est sanguis ejus*, qui est *in anima ipsa*, P. vel, qui est *conjunctus animæ ipsi*, Q. in Ma. vel, qui est *una cum anima ipsa*, Ma. ita V. Belg. At בְּנַפְשׁוֹ vertendum, *in anima ipsius*, non, *ipsa*. Et בְּנַפְשׁוֹ accipio pro nominativo absoluto, & sic verto, *Nam ad vitam omnis carnis quod attinet, sanguis ejus pro vita ejus est.* Confirmat accentus distinctivus major Reviah, qui in בָּשָׂר in pausa retinet, nè cum sequentibus cohæreat. Quid si dicamus ב in בְּנַפְשׁוֹ facere nominativum, ut & in Arab. & Heb. lingua sæpe fit? Vide quæ ad Jud. 18. 1. Sic verteretur, *Sanguis ejus vita ejus est*, ut idem sit quod absque ב eodem versu repetitur[o]. [Alii sic,] Est *enim anima cujusque carnis, sanguis ejus pro anima ejus est*; JT. Belg. A. Ang. *Anima—sanguis est*, scil. consecutivè; quia vita consequitur sanguinem[p].

15. *Quæ comederit*] Imprudens. Si prudens, contra legem Deut. 14. 21. venit[q]. ¶ *Morticinum*, נְבֵלָה] *Cadaver*, Sy. Ma. vel, spontè mortuum, A. G. vel, ab alio occisum; & non ritu debito mactatum[r]. Causam medicam dat Maimonides, quòd morticina difficulter concoquantur. A morticiniis abstinuerunt & Pythagoræi, test. Laert. & Iamblich. & qui Eleusiniis initiabantur, & alii in Porphyr. l. 3. & 4. Flaminicæ non licebat soleas morticinas habere †. ¶ *Vel captum à bestia*, וּטְרֵפָה] *Et raptum*, Mo. Ma. ו Et pro *Aut* ponitur, more Hebraico[s]. [Ità omnes.] (*Raptum*, intellige non planè mortuum, tunc enim cadaver fuisset[v].) [Al. aliter.] He. notant dici, *& raptum*, non, *aut raptum*, quia raptum non est immundum, nisi fuerit morticinum. Certè mactatio non polluit: Ideo debet esse morticinum & raptum simul[x]. Idem est *raptum à bestia* quod *à bestiis discerptum ac prægustatum*; quia, ordinariè, id quod rapiunt feræ, hoc discerpunt & comedunt[y]. *A fera*, seu *bestia, raptum*, &c. Sa. M. (sive, *confractum*, Ch. vel, *discerptum*, Sy. JT. A. Ti.) *aut feris ereptum*, Ca.

Margin: a F. V. E. · b F. · c A. · d F. · † E. · * V. La. · e Aug. in E. · † G. · e La. · x T. · y T. E. · z F. La. · a A. · b G. · c T. · d F. · † T. · f F. A. · g A. · h Ma. · i G. · k Me. Bo. · l M. F. · m A. · n A. · o Di. ad Gen. 9. 4. · p O. · q Ms. · r Aut He. ex Deut. 12. 15. · † G. · s V. · v A. ex He. · x D. · y La.

CAP. XVIII.

2. EGO *Dominus*] Cui jus legem ferendi. Ubi loquitur Lex Divina, sileant mores humani[a].

3. *Ægypti—& Canaan*] Neque aliarum gentium: sed has nominat, quia ibi vel habitârunt, vel habitaturi erant; & quia illæ in sequentibus vitiosæ erant[b]. ¶ *In legitimis*] i. e. Ritibus & ceremoniis quibus idola colunt[c].

4. *Judicia mea*, מִשְׁפָּטַי] Præcepta judicialia[d]. ¶ *Præcepta mea*] i. e. Mea sola; confer Deut. 6. 13. cum Matt. 4. 10. &, mea omnia, confer Deut. 27. 26. & Gal. 3. 10 †. ¶ חֻקֹּתַי] Moralia[f], al. ceremonialia, præcepta[g].

5. *Vivet*] Chald. בְּחַיֵּי עָלְמָא, *vitâ seculi*; quod vel ad præsens, vel ad futurum, seculum referri potest[h]. Vitam diuturnam & prosperam hîc[i]; & tranquillam: non punietur à Magistratu, Rom. 13. 3[k]. *Vitam longam*, Ch. in G. Al. *vivet vitâ æternâ*; sic RS. in F. V. Ma. A. L. Ar. Ità optimus interpres Christus, Matt. 9. 19. [lege 19. 17.] & Paulus, Rom. 10. 5. Qui perfectè Legem impleverit adipiscetur vitam æternam[l]. At quis hoc præstat? Solus Christus. Non ergò vitam possumus consequi justitiâ operum, seu Legis, sed fidei[m].

6. *Ad proximam sanguinis*, אֶל־כָּל־שְׁאֵר בְּשָׂרוֹ] *Ad proximam* (*propinquam*, P. D. vel, *propinquum*, M. JT. A. Nomen שְׁאֵר utriusque generis est, & uterque hîc intelligitur, quia est par ratio[n]:) *carnis suæ*, Ch. Sa. *ad omnem propinquitatem carnis*, V. *ad omnes reliquias carnis suæ*, Mo. Ti. q. d. ad partem suæ carnis. Hebræis una cognatio est *una caro*; & quisque illius cognationis, residuum illius carnis[o]. שְׁאֵר ferè idem quod בָּשָׂר[p]. ¶ *Non accedet*, לֹא תִקְרְבוּ] *Non appropinquabunt*, Ma. Nullo accessu propinquo, non *amplectendo, osculando*, &c[q]. Sed nugatoria hæc est explicatio. Non debet hoc divelli à seq. תִּקְרַב לְגַלּוֹת idem est quod תְּגַלֶּה, ait R. Joses Thalmudista[r]. Vox de *congressu* sumitur Gen. 20. 4. Isa. 8. 3. Ezec. 20. 4 †. Non hoc generaliter sumendum, (cum Græcis Christianis, de quibus Basilius ad Diodorum;) sed de iis fœminis quæ comprehensæ sunt verbis sequentibus[t]. Limitationes sequentes videntur communem legem interpretari[v]. Ratio hujus legis, 1. Jus naturale[x]; 2. Jus humanitatis, ut amicitia propagetur[y]. *Habita est ratio rectissima charitatis, ut non in paucitate marcesceretur, sed latiùs atque numerosiùs propinquitatibus crebris vinculum sociale diffunderetur*: Aug. de Civit. 15. 16 †. Ut pax & amor ultra naturales consanguineorum fines extenderetur: Plutarch. in 101. Rom. Quæst[z]. Incestos hos congressus damnârunt Ethnici, ut ex iis docet Cl. Gatakerus. Io Calig. *stuprum cum sororibus*, Suet. 4. 24. *Matrimonia contraxerit turpiùs, an tenuerit, an dimiserit, non est facile discernere*; ib. 25. In Nerone, Suet. 6. 5. In Claudio, *Habita incesta talia conjugia ad Cl. tempora,—& vix reperti qui ejus exemplum sequerentur*; Suet. 5. 26. *Omnia impudica, sed non impunita, matrimonia*; Suet. 5. 43. In Agrippina, *Exercita ad omne flagitium patrui nuptiis*; Tacitus Annal. 14. Sic Catullus, *Quid facit is, Gelli, qui cum matre atque sorore Prurit, & abjectis pervigilat tunicis? Quid facit is patruum qui non sinit esse maritum? Ecquid scis quantum suscipiat sceleris?—Nam nihil est quicquam sceleris quod prodeat ultrà, Non si demisso se ipse voret capite.* Sotades ad Ptolemæum Arsinoem sororem ducentem, εἰς οὐχ ὁσίην τρυμαλιὴν τὸ κέντρον ὠθεῖς, Athen. 14. De his gradibus multa Phocylides,

Margin: a G. · b L. · c Me. · d Me. L. · † A. · f L. · g Me. · h P. · i Me E. O. · k Q. in V. · l V. Ma. · m V. F. · n P. · o O. · p M. D. · q RR. in H. · r Hottinger. jur. Heb. lege 115. · † Hottinger. ib. · t A. · † G. · v O. in M. · Ma. · x Mi. · y Ma. · † G. · z Himmel. in sciatione & quæst. p. 35.

dem, μὴ ἐπιγαμεῖν ἄλλον ἄλοχον, οἷο τέκνα μαίνεται, &c. *Et vestri poetæ* (ait Clemens, Pædag. 2. 10.) *probra in urbes & domos conjiciunt in quibus libidini indulgent*: Μοιχεῖας παρ᾽ οἷς τε καὶ ἀνδρῶν μίξεις ἀθεμίτους, &c. Laudant item temperantes [a]. Quòd pauca producuntur exempla eorum qui talibus nupserant, non est mirum: Imò verò probabile facit ejusmodi nuptias illicitas habitas fuisse, cùm hæc facta in illis tanquam singularia notata sunt [b]. Apud Barbaros tamen magis frequentia hæc erant quàm apud Gentes politiores. Unde apud Euripidem Hermione Andromachæ, —τοιοῦτον (inquit) πᾶν τὸ βάρβαρον γένος, Πατήρ τε θυγατρὶ, παῖς τε μητρὶ, μίγνυται, Κόρη τ᾽ ἀδελφῷ· διὰ φόνου δ᾽ οἱ φίλτατοι Χωροῦσι· καὶ τῶνδ᾽ οὐδὲν ἐξείργει νόμος. Ἃ καὶ παρ᾽ ἡμᾶς εἰσφέρειν· οὐ γὰρ καλὸν, Δυοῖν γυναικοῖν ἄνδρ᾽ ἕν᾽ ἡνίας ἔχειν. Ἀλλ᾽ εἰς μίαν βλέποντες εὐναίαν Κύπριν Στέργουσιν, ὅστις μὴ κακῶς οἰκεῖν θέλει. *Persæ, Medi, Indi, Æthiopes cum matribus & aviis, cum filiabus & neptibus, copulantur.* Hi. ad Jovin. 2. 2 [c]. ¶ *Turpitudinem ejus*, ערות] *Nuditatem*, i.e. pudendas partes [d]. Per euphemismum, (vide quæ ad Gen. 9. 22 †.) vel, per antiphrasin [f]. Partes quæ nudæ dedecent [g]. Ideo ἀσχήμονα 1 Cor. 12. 23. ε. hic ἀσχημοσύνην [h]. Meton. adjuncti; nam nuditas æstimatur ex aspectu membri genitalis; unde parentes primi subligaculis nuditatem suam tegebant [i].

7. *Patris tui*] Activè accipiunt *nuditatem*; q. d. cum ea quam nudavit pater, i. e. *cum matre*, quod additur expositionis gratiâ: *& matris*, pro, *id est*, *matris* [k]. Vide v. 8. & 14 †. Al. distinguunt: Neque tu, filia, cum patre tuo concumbas, neque tu, fili, cum matre [l]. Notant esse ellipsin relati, ut Lev. 21. 24. per antithesin statuendam. Lata est lex adversùs nefandos gentium mores. Vide Hi. ad Jovin. 2. 2. & Brisson. de regno Pers. 2 [m]. Persæ matribus & filiabus nubunt; Theodor. qu. 24. Barbaris *pater cum filia, filius cum matre*, miscetur [n]. [Ut suprà ex Gatak. ostendi ad v. 6.] At Gentes non barbaræ hæc damnabant. Catullus *nefanda* & *impia* hæc conjugia vocat, in Gellium: Ovid. 7. Metamorph. *bellnina*. Sed nec camelus vi adigi potest ut matrem ineat [o]. [De quo plura videsis in Auctore.]

8. *Turpitudo patris tui est*] Heb. *Nuditas patris tui ipsa*, Mo. i. e. Eam nudavit & cognovit pater tuus, adeóque indecens est ut tu cognoscas [p]. Ad eum pertinet nuditatem ejus retegere [q]. De noverca intellige [r]. Quia redundat ad ignominiam patris †. Phocylides, Μητρυιῆς μὴ ψαῦε τὰ δεύτερα λέκτρα γονῆος, (i. e. *Cum noverca nè miscearis* [s].)

9. *Sororis*] Tales nuptiæ Romanis morte mulctatæ: Plut. Parall. c. 52 [t]. ¶ *Ex patre, sive ex matre*] Ex altero parente tantùm [u]. ¶ *Domi vel foris genita*] [Ità plerique.] Ex legitimo matrimonio nata, vel extra matrimonium [y]. *Ex patre tuo, aut ex alio viro*, Sy. Sive mater eam genuerit ex tuo patre, sive ex alio matrimonio [z]. *Cognationis domesticæ, aut externæ*, JT. Domesticæ cognationis sunt liberi ex eodem patre; externæ verò, ex altero patre nati: nam liberi patris familiam sequuntur [a]. *Quæ genita est à patre tuo ex alia uxore, aut à matre tua ex alio viro*, Ch. Poterat filius putare eam non esse sororem quæ nata esset ex matre antequam facta esset uxor, & domi recepta [b].

10. *Filia filii*] Et sic in infinitum in linea recta [c]. Alii tantùm ad quartum gradum extendi volunt. Ità Isidor. Lorin. Caj [d]. ¶ *Turpitudo tua*] i.e. Sunt filiæ ejus eum qua rem habuisti [f]. Tecum quasi una censetur, quia à te rectâ lineâ descendit [f]. *Nuditas tua*, i. e. ex nuditate tua ortæ sunt [g].

11. *Filia uxoris patris tui*, מולדת אביך] *Nata*, vel *genita*, *patris tui*, Ch. Sa. Sy. Ar. Mo. Ma. *Cognata patris tui*, JT. Verto, *cognatæ*, &c. Heb. *cognatio patris tui*. Eâdem significatione vox hæc usurpatur v. 9. ubi dicitur *cognatio externa* [h]. Qu. Quomodo differt hæc lex ab illa quæ v. 9? Resp. 1. Eadem est lex, aut certè pars ejus [i]. Vers. 9. omnes sorores comprehendit; v. 11. sorores ex patre & noverca [k]. Vers. 9. agit de sorore ex utroque parente; v. 11. ex alterutro [l]. Repeti volunt ad retundendam licentiam & pronitatem hominum ad connubia cum sororibus non uterinis incunda. Vide Gen. 20. 18. 2 Sam. 13. 13. Tunc non penitus censebantur illicita [m]. Filiam novercæ intellige v. 11. quæ est quasi soror agnata [n]. 2. Sadducæi vocem מולדת hic sumebant de patris privigna, quam pater adoptâsset, quomodo & ילד *genuit* sumi vide ad Luc. 3. Sanè & Romano jure vetamur sorores per adoptionem factas ducere, quamdiu manet adoptio: Instit. *de Nuptiis* [o]. Non placet Di. nec Wil. מולדת proculdubio accipiendum v. 11. sicut v. 9. 3. Vers. 9. conjugium prohibetur filio secundarum nuptiarum cum dimidia sorore ex primis nuptiis: at v. 11. filio primarum nuptiarum cum dimidia sorore ex secundis nuptiis; *cum filia uxoris patris tui*, i.e. novercæ; nam *uxor patris* apud Hebræos descriptio est novercæ. Obj. At hoc ipsum vetabatur v. 9. Ergò ταυτολογία est. Resp. Licèt unum ex altero sequatur, non tamen est prorsus idem. Quia filius secundarum nuptiarum dicere potuit, hæc est filia ejus quam nullâ lege matrem vel novercam agnovi, quippe ante me defunctam: ergò licet ducere. Hoc ergò vetat v. 9. Et quia filius primarum nuptiarum regerere potuisset, filio quidem secundarum nuptiarum non licere eam ducere, quòd hæc illum necessariò ætate vinceret, se verò eam ætate superare; ideo & hoc vetat Deus v. 11 [p]. 4. Videtur hic Moses dicere, alicujus patris filium non posse ducere in uxorem filiam mulieris illius quam pater ipse in uxorem acceperit ex levirationis vel redemptionis jure; adeò ut filia illa dicatur esse ejusdem cum patre cognationis, & filii illius soror ex illo jure levirationis [q].

12. *Sororis patris*] Objicitur Amrami exemplum: de quo vide ad Exod. 6 [r]. ¶ *Caro patris*] Est consanguinea patris tui, & ab uno parente eádemque carne decisa †.

13. *Matris*] q.d. Non minus vitium maternæ cognationi quàm paternæ agnationi inest [t].

14. *Turpitudinem patrui*, &c.] i.e. Uxorem patrui tui nè ducas [v]. Qu. An ex pari vetatur matrimonium neptis cum patruo vel avunculo? 1. Q. negant [x]. Patet ex praxi Hebræorum & hodie & ante Legem. Nachor duxit Melcham, Abram Sarai, Amram matrem Mosis, singuli neptem ex fratre [y]. Item Othoniel Axam, Jud. 1. 13 [z]. Non prohibetur, quia non exprimitur, cùm cætera omnia tam exactè & minutim describantur [a]. Causa discriminis est, quòd, cùm vir sit caput uxoris, si nepos duceret amitam, subesset nepoti, quod indecens est; decentius autem patruo subesse neptem [b]. [Verùm hæc aliis non satisfaciunt.] 1. Respectus hic ad propinquitatem tantùm habetur, non ad superioritatem. Non minùs domina potuit servo nubere, quàm dominus servam ducere. 2. Pleraque illa exempla ante Legem erant. Hodie autem Judæi à Lege defecerunt [c]. 3. Ad illud Jos. 15. 17. & Jud. 1. 13. ubi Othoniel dicitur frater *Caleb*, dico; 1. *Frater* erat, i. e. cognatus; maximè cùm *Caleb* ubique filius *Jephone*, non *Cenez*, dicatur. 2. Vel fratres tantùm erant uterini. 3. *Frater* fortè ad *Cenez* referendum, & positum pro *fratris*, vel, *qui erat frater* [d]. 2. Affirmant alii †. 1. Uno prohibito, censentur omnes prohibiti qui sunt in eodem gradu *. Distinctio sexûs non variat casum [f]. 2. Hoc multò magis prohibitum censetur, cùm longè major sit indecentia in consanguineis quàm affinibus ejusdem gradûs; præterquam quòd tota ratio prohibitionis accessûs ad uxorem patrui sit ipse patruus, qui cum ea effectus sit una caro [g]. Claudius nupsit Agrippinæ nepti; &, ad vitandam infamiam, decretum sanxit, licitum cuiquam fore idem facere: nec tamen, præter unum, quisquam illius exemplum secutus est [h].

15. *Nurus*, כלתך] *Sponsam* sign. à perfectione ornatus, &c. *Nurum* autem sign. per meton. efficientis: nam, quia virgo aliqua filii mei sponsa fit, nurus mea fit [i]. Pari modo vetantur nuptiæ generi cum socru. Quod etiam Romanis turpe visum, teste Tiraquello [k].

16. *Uxoris fratris*] Ità Phocylides, Μηδὲ κασιγνήτοιο ἐς ἄλοχον ἀψαμένη λεχέων, (i.e. *Nè ascendas lectum uxoris*

[a] Gr. [b] Hammondus in 6 quæst. [c] Gr. [d] Ma. V. G. Me. Pa. † Ma. [f] V. F. [g] G. F. V. [h] G. [i] Pa. [k] V. F. O. L. A. Bo. † A. [l] Ità O. Ma. Caj. in Bo. [m] Ma. [n] La. [o] Bo. [p] Me. [q] A. [r] V. F. Wil. † Wil. ex Caj. [s] Ga. [t] Wil. [u] Ma. Me. L. G. ex Ch. [y] V. F. Æ. & veteres He. in F. Di. [z] G. [a] Jun. [b] O. [c] T. ad v. 16. Wil. Bo. [d] Wil. † V. Ma. [f] Me. [g] Pi. [h] Pi. [i] Quin Ma. [k] Bo. [l] L.

[m] Ma. Bo. [n] Me. Ang. [o] G. [p] Di. [q] Nebris. Lucub. Franckal. cap. 6. [r] Wil. † Me. [t] Me. Jun. [v] F. [x] Ità La. T. ex Caj. & San. &c. Me. [y] T. [z] La. [a] Caj. in La. [b] Me. La. [c] Ang. [d] Bo. † Ità L. Bo ex Te. Ang. * Bo. [f] Ang. [g] Bo. [h] Calv. in Wil. [i] Pi. [k] T.

ris fratris[l].) Excipe, nisi frater moriatur sine liberis[m]. Q. 1. An liceat viro sororem uxoris defunctæ ducere? Resp. 1. Q. affirmant[n]. Probant, 1. ex Deut. 25. 5. Regerunt contrà sententes: 1. Hic casus exceptus ex Lege fuit[o]. Potest Deus cum lege qualibet positiva dispensare, Ham. Solut. sex quæst. qu. 2. Concessit Deus nuptias filiis Adami cum sororibus urgente necessitate[q]. 2. Exceptio firmat regulam in non exceptis. 3. Dispar etiam est ratio. Illud enim Deut. 25. necessarium erat, ut nomen & familia fratris sustentaretur: In nuptiis cum sorore uxoris nullum ejusmodi commodum erat[r]. 2. Urgent Levit. 18. 18. [De quo loco statim.] 3. Aiunt judicialem hanc legem fuisse, nec Christianos obligare. Respondent alii, has leges à v. 6. fuisse inter præcepta filiis Adæ vel Noæ data, ut referunt Hebræi, vocantes hoc præceptum, גלוי עריות, *De revelandis nuditatibus*: Et in genere appellant, *De incestu & illicito concubitu*. Tenent He. peregrinos & proselytos his præceptis obligari, quos præcepta tantùm Noæ obligabant. Nuptiæ cum noverca inauditæ inter gentes, 1 Cor. 5. 1.——*thalamos ausum incestare novercæ*, Virgil. Et Charondas hoc infame fecit. Cùm Seleucus voluisset uxorem suam Stratonicem filio Antiocho nubere, verebatur nè offenderetur injustitiâ facti. Lysias de alio, Ἐγημε δ' ὁ πάντων σχετλιώτατος τὴν μητέρα καὶ τὴν θυγατέρα, (*Duxit miserrimus hominum & matrem & filiam.*) De simili exclamat Cicero pro Cluentio, *O scelus incredibile, & præter hanc unam in omni vita inauditum!* De eo qui subagitaverat sororem cum detestatione sic loquitur Aristophanes, ——ὦ ἀνόσιε Ἀδελφέ, ὦ Ἀλέξανδρε, ... *Qui ignorans tale quid committeret, cùm compertum esset, voluptatem istam fastidiret*, inquit Aristot. in Polit †. *Turpissimum eorum quæ faciebant (Arabes tempore ignorantiæ) erat hoc, quòd vir duas sorores, & patris sui uxorem, velut successor, assumeret*, ait Scriptor Arabicus à Pocockio citatus[s]. 2. [Alii has nuptias licere negant.] Quorum rationes sunt hæ. 1. Absolute hic prohibitæ leguntur non minùs quàm nuptiæ cum noverca. 2. Et ratio additur, quia *est fratris nuditas*, est una caro cum fratre, nec magis eam ducere quàm sorori licet fratri nubere. 3. Unica ratio horum interdictorum omnium est propinquitas[v]. 4. Concedunt Judæi, etiam Karæi, (qui literam Scripturæ strictissimè sequuntur,) argumentationes in hac materia à pari, vel à fortiori. Ità *matris frater* intelligitur v. 14. & *sororis filia*, licèt non exprimantur. Eadem est propinquitas inter *maritum* & *uxoris sororem* quæ inter *uxorem* & *mariti fratrem*, (cum quo nuptiæ hìc prohibentur.) Rursus, *Sororis maritus* non minùs propinquus est alteri *sorori*, quàm *fratris uxor* alteri *fratri*. Ità utroque modo æstimandi eadem est propinquitas[x]. 5. Conjunctiones hìc æquè prohibentur cum propinquis *affinitate & nuptiis* atque cum propinquis *sanguine*, teste etiam Maimonide[y]. 6. Prohibitio est universalis v. 6. omnium incestarum nuptiarum, quarum quæ sequuntur sunt tantùm quædam exempla. Obj. Restringenda est universalis nota ad principalia hujus loci capita, nempe conjunctiones *cum maribus, bestiis, parentibus, sororibus, & alienis uxoribus*; quibus reliqua adduntur ὡς παρενθήκη[z]. Resp. Periculosæ sunt hujusmodi restrictiones, ubi lex non restringit, sed verba sæpe repetuntur formâ maximè universali & interminatâ, v. 24, &c. Levit. 20. 23[a]. 7. Improbatæ hæ nuptiæ Ethnicis Arabibus, (de quibus jam dictum[b].) 8. Prohibentur jure civili & ecclesiastico[c].

17. *Et filiam filiæ*] *Et* pro *Aut*, ut alibi sæpe. Vide ad Gen. 13. 8[d].

18. *Sororem uxoris non accipies*, ואשה אל־אחתה] *Et uxorem ad* (vel *super*, י. Sy. vel *ac*, Ti.) *sororem*, Mo. Ti. A. vel, *cum sorore*, Ch. Sa. M. P. *mulierem cum sorore*, Ar. Q. *sororem* propriè intelligunt †. Jacobo id malè cesserat[f]. *Uxoris sororem eâ vivente nè ducito*, Ca. Sicut acerrima dicuntur esse fratrum odia, sic & æmulationes sororum[g]. Non placet. 1. Cùm dicitur *fratrum gratiam raram esse*, non hoc intelligitur, amicitiam inter eos rariorem esse quàm inter alios; neque hoc voluit Christus, docens Christianos à parentibus & fratribus prodendos, Luc. 21. 16. Imò verò hoc indicium erat charitatem admodum refrigescere, juxta Matth. 24. 12, nec tam significat proximos ad has proditiones aliis proniores esse, quàm contrarium præsumit. 2. Si polygamia licita fuisset, nullàque esset injuria quæ contentionem accenderet, propinquitas amicitiam potiùs firmaret, quàm inimicitias sine causâ induceret[h]. Alii *sororem* exponunt, *aliam quamvis*; *Mulierem* unam ad *alteram nè assumito*, JT. Et polygamiam hîc prohibitam volunt[i]. Ità *Karæi*, sive Judæi *Scripturarii*, oppositi *Thalmudistis*, sive *Traditionariis*[k]. Probant: 1. Quod vox *sororis* (pariter & *fratris*) ità sæpe sumitur, ut Gen. 26. 31. Exod. 26. 3. Ezec. 1. 9. & 23. & 3. 13. Joel. 2. 8[l]. Ezec. 16. 45, 48, 49. Exod. 16. 3, 15. & 32. 27, 29. Isa. 3. 5. & 19. 2[m]. 2. Connubium cum sorore uxoris suprà v. 16. per analogiam prohibetur[n]. 3. Coactum est & violentum planè, si eas causas quæ hìc exprimuntur aliter interpreteris[o]. Non minùs uxorem affligeret si aliam quamvis, quàm si sororem ipsius, assumeret[p]. Vide 1 Sam. 1. 6. & quæ ad Gen. 4[q]. 4. Nusquam in Lege Dei (nisi hoc loco[r]) polygamia cuiquam interdicitur, nisi Regi, Deut. 17. 17. quam tamen prohibitam statuunt Christus, Matth. 19. 5. Paulus, 1 Cor. 6. 16. & 7. 2. & Chald. paraphrastes ad Ruth 4. 6 †. 5. Polygamia Ethnicis improbata est. Phocylides, Μηδὲ γάμῳ γαμον ἄλλον ἄγοις, ἐπὶ πήμασι πῆμα· & Euripides, Οὐκ ἐπεγάμησ' ἐπὶ πόσει πόσιν, (nempe, *Ulyssis conjux*,) ... (*i. e. maritum novum priori marito vivente non addidit*[t].) [Aliis autem hæc non placent.] Hanc Caraitarum sententiam reprehendit Pesichta[v]: nec inmeritò[x]. Quorsum lex illa lata de liberis uxoris amatæ & odiosæ, si non licet duas habere[y]? Lex in Deuteronomio satis clara est, plures uxores permittens. Accedit optima legis interpres, consuetudo[z]. Vide quæ nos de J. B. & P. 2. 5. 9[a]. In Lege Mosis polygamia concessa fuit[*]. [Contrà Drusius, jam dubius.] Semper existimavi polygamiam Lege vetitam, sed consuetudine concessam; in qua sententia dubius adhuc animi pendeo & fluctuo: Quæ si recipitur, corruunt quæ scripsi de sorore uxoris[b]. Interdicta erat à mundi exordio (& *jure Divino* & *naturæ*[c],) sed multis Patribus Divinâ dispensatione permissa[d]. Ità optimi quique Theologi †; & ità Caraitæ[f]. Non simpliciter interdictum duas simul habere uxores; sed vetatur, nè qui habet uxorem hoc fine aliam ducat, ut priori ægrè faciat[g]. ¶ *In pellicatum*, sic v. *pellicem*, לצרר] *Ad lacessendum*, Mo. Ti. A. V. *in æmulationem*, M. *ut sit ipsius rivalis*, Ar. *ut sit ei in tribulationem*, Ch. vel, *in afflictionem*, Sa. sim. P. Sy. *quæ res uxori dolorem faciat*, Ca. Hactenus de mulieribus in Lege prohibitis, quibus Scribæ viginti plures addiderunt, [*quas ex iis recitant* F. O. A. *sed quæ ad octo reduci possunt*.] 1. *Avia* est; 2. *Abavia*; 3. *Uxor abavi*; 4. *Uxor avunculi*, aut *patrui*; 5. *Nurus filii*, vel *filiæ*, & *nurus filii filii*; 6. *Abneptis*; 7. *Abneptis uxoris*; 8. *Uxoris abavia*[h]. Personæ quæ hìc contrahere prohibentur his versiculis includuntur.

> *Nata, soror, neptis, matertera, fratris & uxor,*
> *Et patrui conjux, mater, privigna, noverca,*
> *Uxorísque soror, privigni nata, nurúsque,*
> *Atque soror patris, conjungi Lege vetantur.*

Vide Plutarch. in quæstion. Roman. quæst. 6. Conjunge cum hoc capite Institut *de Nuptiis*, sect. 1. & seq. Vide & Alex. ab Alex. Genial. dierum l. 1. cap. 24[i]. Qu. An hæc connubia sunt jure naturali prohibita? Resp. Q. negant[k]. Al. affirmant[l]. 1. Accedere ad propriam carnem est jure naturali prohibitum. 2. Committere irreverentiam erga illum cui debetur reverentia est contra jus naturale. 3. Gentes non debebant puniri pro eo quod non est contra jus naturale, quia non tenebantur lege positivâ. Obj. Si ità esset, Cain & Abel non duxissent sorores. Resp. Ibi dispensabat author *naturæ*[m], factum hoc compellente necessitate[n]. Obj. Non peccâssent Abr. & Jacob in legem naturæ. Resp. Lex naturæ tunc temporis non ità explicata erat[o]. Ex comparatione (horum graduum) tres

teguli nascuntur. 1. Collateralium inter se conjugia ad quartum usque gradum prohiberi: ascendentium verò rectâ lineâ, vel descendentium, ipso naturæ ordine impediri, ac proinde opus non fuisse ut prohiberentur. 2. Eosdem gradus ascendentium ac descendentium per analogiam prohiberi. 3. Iisdem gradibus viro ac mulieri per analogiam interdici. 4. In quo gradu consanguinitatis distat maritus, in eodem affinitatis gradu uxor removetur, quia vir & uxor sunt una caro. 5. Persona personæ addita per carnis copulam mutat genus, non gradum. 6. Inter consanguineos mariti & consanguineos uxoris nulla est affinitas quæ prohibet matrimonium.

19. *Ad mulierem*,&c.] Causæ legis sunt: 1. Ut mulier, quæ fluxu illo jam satis molestiæ & fatigationis habet, libera esset à nova illa mariti molestia. 2. Quòd menstrua vim habent ad inficiendam & tabem inducendam. Vide ad Levit. 15.7. Ex hoc concubitu proles aut nulla procedit, (semen enim matrice nimis humidâ receptum facilè diffluit,) aut debilis, leprosa, menstruosa. Hinc lex apud Ebræos (inquit Æneas Gazæus) quæ mutili nati patrem lapidibus obrui præcipit, quòd à muliere dum munda esset abstinere se non potuisset †. Qu. An hoc sub Evangelio peccatum est? Resp. Est, sed minus quàm sub Lege, cùm morte mulctabatur, Levit. 20. 10. & eatenus ceremoniale erat: Jam autem est peccatum veniale. An, quia tum separatur ex lege Levit. 15. 25. hic ponitur inter ea quæ non cessant, ut umbræ, in N.T.? unde numeratur inter ea peccata quæ non figuratæ, sed manifestæ, iniquitates sunt, Ezec. 18.6.

20. *Nec seminis commistione maculaberis*, לֹא תִתֵּן שְׁכָבְתְּךָ לְזָרַע] *Non dabis accubitum tuum* (vel, *cubationem tuam*, Ma.) *ad semen*, O. Aug. A. (i.e. vel polluendo eam semine tuo; vel, ad semen suscitandum ex ea,) vel, *seminis*, Lev. 19.20. Ita Græci, A. *Nè commistio ut concumbat ad semen*, JT. Quòd si hunc actum cœperit tantùm, (retegendo ejus nuditatem,) non autem perfecerit, nec semen effuderit, reus tamen est mortis, & exscindendus à magistratu, juxta Hebræorum canones.

21. *De semine tuo*] Ità o'. Mo. P. 1. Quidam propriè exponunt. Ut sanguine suo sacrificabant idolis, 1 Reg. 18. Ità etiam semine. Modus nescitur, nisi forsan immanis aliqua spurcities esset similis ei Gnosticorum, Epiph. hæres. 79. 2. Alii impropriè sumunt. *Semen*, i.e. liberos. Ità accipiunt Ch. Sa. Sy. Ar. M. Ti. JT. Ca. A. F.V.D. O. Ità exponitur Lev. 20. 2. Deut. 18. 10. 2 Reg. 16. 3. & 23. 10. & 2 Paral. 28. 3 †. ¶ *Moloch*] A מָלַךְ *regnavit*. o'. vertunt, ἄρχοντι, q.d. *Regi, Imperatori*. Idolum summum erat & maximum. Erat hic deus Ammonitarum. Patet ex 1 Reg. 11. 7. & ex 2 Reg. 23. 13. & Jer. 49. 1, 3. & Amos 1. 15. Non alius fuit quàm *Saturnum*, cui uni ferè inter deos humanas victimas sacrificabant. Euseb. Præpar. 4. 7. Aug. 7. de Civ. Plutarch. in Imperatorum Apophthegmatis, Plato de Legibus. Consentiunt Poetarum fabulæ, quæ referunt Saturnum vorâsse filios, &, nè vagitus puerorum exaudirentur, cymbala & tympanos quati solita. Aliis erat *Jupiter*, aliis *Priapus*, aliis *Mercurius*. Fortè intentio erat *Martem* colere, qui dominatur in ignem. In nominibus septem Planetarum inter Ægyptios Mars dicebatur *Moloch*. ¶ לְהַעֲבִיר לַמֹּלֶךְ] *Ad traducendum Molocho*, JT. sim. M. Ti. V. Ch. O. Ma. Variè accipiunt. [1. Q. sic,] *Nè traducas à Lege Dei ad statutum Moloch*: *ad serviendum Moloch*, Sa. [2. Alii sic,] *Nè traducas per ignem*. Vide quæ ad Deut. 18. 10. [Modum quo id fieret variè concipiunt.] Q. volunt, infantes combustos. Fuit Moloch imago concava ænea formâ hominis, sed capite vitulino, regiis insignibus in throno sedens, manus protendens, quibus pueros oblatos exciperet, quos etiam adstringebat, donec pyrâ intus accensâ concremabantur. Et, nè vagitus puerorum audiretur, tympana quatiebant. Similem per omnia puerorum carnificinam in Insula *Carolena* factitatam docet L. Vives. Dæmon sui similis manet, & semper sitiens humani sanguinis †. Hi impii hypocritæ factum Abrahæ in exemplum trahebant.

Credebant propter hoc sacrificium & reliquos liberos à morte servandos, & sibi prospera omnia futura. Al. volunt, pueros non crematos, sed tantùm lustratos & expiatos, & Deo quasi consecratos, transeundo inter duos rogos succensos. Traducebantur per ignem in honorem Moloch. [Al. sic,] Transire faciebant pueros ab uno latere ad alterum (& pater ipse erat qui traduxit) per mediam flammam, donec comburerentur. [De his plura vide ad Deut. 18. 10.] ¶ *Nec polluas*] q. d. Hoc mihi dedecori esset, si, me relicto, coleres idola, &c. ¶ וְלֹא תְחַלֵּל] *Non profanabis, violabis, fistulabis* nomen Dei tui; quasi illatis vulneribus, seu ulceribus, fistulato & perfosso eo. Emphatica significatio.

22. *Cum masculo*] Phocylides, [illegible] (i. e. *Nè ustaris Venere illegitima; Nec mos cum bestia concumbat; Nec mulieres imitentur concubitum virorum*.)

23. *Non succumbet jumento*, לְרִבְעָה] *Ad ei accumbendum*, Mo. *ut succumbat* (vel, *prostituat se*, M. Ti.) *illi*, Ch. A. *ut incubet sibi*, Sa. JT. Propriè, *ad quadrandum se ei*, quadrupedem agendo, ad modum quadrupedis se disponendo, ut brutum, quadrupedem esse existimans, eum ea coeat. Ut de Pasiphae canunt Poetæ. Plerique ad mulierem, sed Hebræi ad animal, referunt. *Ad quadrare (quadrupedare) eam*, vel, *quaternare ei*, scil. mulieri; i. e. ut quadrupes eam ineat †. Phocylides, [illegible]. [Exemplum nefandi hujus sceleris vide ad Lev. 17. 7.] ¶ *Scelus est*, תֶּבֶל] *Confusio*, Sa. Ma. G. optimè. Non abominatio tantùm est, ut quæ præcessêre, sed in uterum humanum effusio [illegible], unde portenta nascuntur. Divinæ ordinationis & naturæ confusio & perturbatio est, & facinus confusione dignum. *Nefanda res est*, Sy. *perniciés æterna*, Ar.

24. *Contaminatæ sunt—gentes*] Hoc refer ad postrema illa; aut, si vis, adde & incestus juris gentium. Sunt enim & incestus juris civilis ideo vetiti, nè nimia licitorum vicinitas ad illicita duceret. Vidé quæ nos de J. B. & P. 2. 5. 9.

25. *Ut evomat*] Ut stomachus corruptos cibos ferre nequit, sed evomit. Eadem phrasis in Sidonio, Epist. 1. 7. *usque ad inimicorum dolorem devenustatus, & à rebus humanis veluti vomitu fortunæ nauseantis exspuitur*.

28. *Sicut evomuit*] i. e. Certè ac brevi evomet. Loquitur de futuro quasi de præterito prophetice.

30. *Custodite mandata mea*, וּשְׁמַרְתֶּם אֶת מִשְׁמַרְתִּי] *Custodite custodiam meam*; ut Levit. 22. 9. Trahunt hoc Hebræi ad receptas in Lege interpretanda sententias, nè quis ab eis privatæ opinionis amore discedat. Ego potiùs putem hoc innui, non modò servanda quæ juris sunt naturalis, sed & ea quæ, velut antemuralia, interjectu suo jus naturale longiùs à contemptu semovent. Sic apud Christianos Canones [illegible] vocantur [illegible], (*munitiones legum Divinarum*.)

CAP. XIX.

1. LOcutus, &c.] Septima Sectio libri, ab octava voce dicta קְדֹשִׁים. Caput hoc omnia ferme officia hominis comprehendit.

2. *Sancti*, קְדֹשִׁים] Segregati ab immunditiis prædictis; & ab omni peccato. קדש propriè est *separare*. *Sanctificare bellum*, Mic. 3. nihil aliud est quàm separare homines mactandos, tanquam pecudes ad sacrificium Domini paratas, ut habetur Jer. 12. *Sanctificare jejunium* est, homines separare à cibis †.

3. *Patrem & matrem*] Heb. *matrem & patrem*. Qu. Cur *mater* præmittitur? Resp. 1. Quia naturaliter *pater* magis timetur. Et quia naturaliter mater amatur magis, ideo in *honore*, (Exod. 20. O.) i. e. amore, pater priore loco ponitur. 2. Quòd *matrem* priùs agnoscit infans, ideòque illam priùs vereri tenetur. *Quòd puer primum timorem matri impertiatur*. ¶ *Sabbata*]

¶ *Sabbata*] Qu. Cur hoc additum? Resp. 1. q. d. *Etsi moneo ut parentes verearis, si tamen jubeant ut profanes Sabbatum, non audies illos: Nam ego Dominus vester*, i. e. *tuus & parentum Deus*. Ità Rasi & Bechai & Baal Hatturim[y]. 2. Quòd nisi post parentes puer Sabbatum non cognoscat. 3. Quòd Sabbatum servare dum puer est tenetur, non item alia festa[z]. ¶ *Ego Dominus*] Quorsum hîc additur? Resp. q. d. Vobis faciendum quod ego feci, i. e. cessandum ab omni opere in Sabbato[a].

4. *Nolite converti*, [אַל תִּפְנוּ] *Nè vertatis vos*. Postquam, relictis idolis, me Deum secuti estis, nè revertamini ad idola[b]. *Nè convertamini*, Sy. *Nè respicite*, Ch. Mo. ¶ *Ad idola*, [אֶל הָאֱלִילִם] Deducunt ex אל *al, non*, & אל *el, Deus*; q. d. *qui non sunt Dii*[c]. Vel, ab *al* geminato, q. d *omnimoda—nullitates*, 1 Cor. 8. 4[d]. (Al. *deiculos, deastros*, per contemptum, Q. in Ma.) Vel, est ab *alal vanum esse*, quia res vanæ sunt †. Vel, ab אָלָה *exsecrari*, q. d. *exsecrabilia*[f]. Hoc additur, ut doceat *perinde esse qui libat vinum idolis, & qui violat Sabbatum*, ut habet Talmud[a]. ¶ *Conflatiles*] Synecdoche est, pro omnibus idolis[h].

5. *Ut sit placabilis*, [לִרְצֹנְכֶם] Accipiunt, 1. Activè. *Secundum beneplacitum vestrum*, vel *arbitrium*, vel *voluntatem*, Sa. Mo. JT. P. O. Ma. i. e. voluntariè, ultro, V. sponte vestrâ, F. Ch. AE. in F. 2 Passivè; *ad acceptationem, gratiam, &c. vestri*. Ut sint accepta & grata Deo, & vos per ea, &c[i]. Ità accipiunt Sy. Ar. M. Ti. A. Probatur hic sensus ex v. 7. & ex Levit. 1. 3[k].

7. *Profanum*, [פִּגּוּל] Rectiùs, *profanum* erit, ut ο'. ἄθυτον, optimè. Irritum erit: nihil tibi prodent. Opposita hæc lex mori gentium, quæ de victimis faciebant *μεμιγμένα*, (*edulia minutatim concisa*[l].)

9. *Non tondebis ad solum*, [לֹא תְכַלֶּה פְּאַת שָׂדְךָ לִקְצֹר] *Non consummabis* (vel *fines*, O.) *angulum* (sive *extremitatem*, O. Ca.) *agri metendo*, Mo. Sa. M. G. *Nè prorsum demetito latus* (*margines*, Sy.) *agri*, JT. Non exactè metes terminos agri tui, sed spicas relinques[m], in extremitatibus campi, ubi messis partim conculcatur à transeuntibus, partim à bestiis corroditur; ideóque non est magni valoris[n]. Angulum aliquem relinques indemessum. Is angulus ex moribus erat pars sexagesima[o]. ¶ *Nec remanentes spicas colliges*, ita Ch. וְלֶקֶט קְצִירְךָ [לֹא תְלַקֵּט] *Et spicilegium* (*qua de messione tua deciderint*, ο'.) *messis tuæ non colliges*, Mo. Sa. Sy. sim. P. Alii vertunt, *& collectionem*, &c. F. V. O. Ma. Sic vocant Hebræi spicas remanentes, quòd postea à pauperibus colligantur[q]. *Collectionem*, scil. *totam*, seu fructum, messis tuæ non colliges[r]. Sententia est Hebr. *Qui non relinquit pauperibus collectionem, perinde est acsi ut pauperibus sua diripiat* †.

10. *Neque in vinea—congregabis*, [וְכַרְמְךָ לֹא תְעוֹלֵל] *Vineam tuam non racemabis*, Sa. Sy. Mo. M. P. Ti. JT. O. 1. e. Vel, *non racemabis omnino*, vel, *non racemabis ad extremitates*, O. *Nec colliges racemos post vindemiam remanentes*, Ch. *Non revindemiabis*, ο'. *nè exactè perquiras*, Ar. *Non dehonestabis*, (*defraudabis*;) aut, *non afficies contemptu*, ornatu suo spolians: quasi injuriâ afficiatus vinea, dum pauperes fraudantur[t]. עוֹלֵלִים sunt parvi botri instar infantum[v]. Sunt uvæ singulares, Esa. 24. 13. Obad. 5. à *racemis*, Mic. 7. 1. differentes[x]. ¶ *Et grana decidentia*] Ità Ch. M. nempe, *uvarum*, M. vel *olivarum*, Sy. ¶ [פֶּרֶט] *Granum*, Mo. Sa. *grana*, ο'. P. *acinos deciduos*, JT. Ar. *baccas*, O. *acinorum reliquias*, Ti. Sign. singulares baccas avulsas, vel decidentes[y]. Singulare est, sed collectivè sumitur[z]. A *frangendo, cadendo*, dictum[a]. Existimo esse parvos & residuos botros, seu racemos, relictos, uti assolet, post vindemiam[b]: In hac lege comprehenduntur alii fructus in cibum apti, ut *olivæ*, Deut. 24. 20[c].

11. *Non furtum*] Furatur non tantùm qui bona suffuratur; sed *qui videt, & tacet, etiam ipse fur est*[d]. ¶ *Non mentiemini*, ità Sa. Sy. Ar. ο'. JT. Ti. [לֹא תְכַחֲשׁוּ] *Non denegabitis*, Mo. P. O. Ma. nempe, depositum, G. V. F. M. He. in A. Belg. vel, *veritatem* in deposito, credito, aut quovis debito, Mc. *Non falsò negabitis*, A. *Nè fallatote*, Ca. Vel, *non deficietis*, (ut Psal. 109.) nempe, à veritate promissa: vel, *non attenuabitis vos* proximo, dicentes vos nihil habere ad subveniendum illi †.

¶ *Nec decipiet*, [לֹא תְשַׁקְּרוּ] *Nec mentiemini*, O. V. Ma. Ch. *non falletis*, Ma. nempe, poscendo non debitum[f].

12. *Nè polluas*, [וְחִלַּלְתָּ] *Et profanabis*, Ma. Vel, לא negativa particula repetenda est ex præcedenti membro[g]. Vertunt ergò, *non profanabitis*, ο'. Ch. Sa. M. A. Vel, subaudiendum ità; *& ità polluas*. V. sim. JT. jurando pollues nomen Dei[h]. Hebraismus est, *Nè jurate—& pollues*, i. e. *nè polluas*. Sic in Arabismo, *Nè verbera Zeidum, & irascetur*, i. e. nè irascatur. *Nè nata in aqua frigida, & peribis*, i. e. nè pereas[i].

13. *Non calumniam facies*, ità V. Nihil ab eo exiges per calumniam[k]; [לֹא תַעֲשֹׁק] *Non defraudabis*, Ma. Propriè, *Non retinebis quod alteri debes*[l]. עָשַׁק est, nolle reddere rem proximi quæ pervenit ad manus cujuspiam[m]. Non occupabis socium tuum invitum in ministerio, nec detinebis bona ejus[n]. *Non per fraudem opprimes*, A. ¶ *Nec vi opprimes*, ità A. O. Ch. Ar. [לֹא תִגְזֹל] *Non rapies*, Ma. Sa. Romani *vim bonorum raptorum* vocant[o]. Non vi alicui sua auferes[p]. ¶ *Opus*] i. e. Merces, vel pretium operis[q]. Ità exponitur Deut. 24. 15. Sic Psal. 108. 20[r]. ità Job. 7. 2. Jer. 22. 13 †.

14. *Surdo*] Quia valde inhumanum est, ei qui se defendere nequit injuriam irrogare[t]. ¶ [לֹא תְקַלֵּל חֵרֵשׁ] *Non levifacies* (*vilipendes*) *surdum*, Ma. post O. *Nè afficias injuriis*, Ar. vel *contumeliis*, Sy. ¶ *Caco*] Comprehendit hæc lex omnes qui mala dant consilia, præsertim simplicioribus[v].

15. *Non facies iniquum*, [לֹא תַעֲשׂוּ עָוֶל] *Non facietis injustitiam*, Ma. *iniquitatem, stultitiam*, O. sive testes, sive judices, in ullius causa. Vide infrà v. 35[x]. ¶ *Nec injustè judicabis*] Ità ut sententia per errorem juris non controversi à judice lata revocari ab ipso posset[y].

16. *Non eris criminator*, [לֹא תֵלֵךְ רָכִיל בְּעַמֶּיךָ] *Non ibis*, vel *incedes*, (vel *eris*, Ch.) *detractor* (*calumnians*, Ar. *dolo*, ο'. *veluti fraudulentus*, M. *mercator*, Ti. *criminator*, Ch. *delator*, vel *explorator*, Ma.) *in populos tuos*, Mo. Ch. A. sim. Sy. JT. (*per populares tuos*, JT. *in gente tua*, ο'. *in populo tuo*, Ch.) רָכִיל propriè est *mercator*; indè *delator*, vel *detractor*: Quia, ut ille merces huc illuc defert lucri causâ, ità hic levitate aut curiositate[a] omnia explorat, ut habeat quod alius dicat. Delator distrahit verba, ut mercator merces. Q. רָכִיל exponunt qu. רָגִיל, (mutato ג in כ,) à רָגַל *cursitare, explorare*[a]. *Mercator* pro impostore ponitur, quia illi frequenter technis homines circumveniunt[b]. De hac voce vide ad Jer. 9. 4[c]. Ch. sic legit, *Non comedas placentas in populo tuo*. Sensus est, Non parasiteris. Non agas adulatorem & delatorem ventris causâ. Vel sic, (ut alii,) *Non comedas accusationes*, i. e. Non fruaris, vel delecteris, iis[d]. ¶ *Non stabis contra sanguinem proximi*] Ità Sa. M. P. O. *nè insurgas*, Ar. *non instabis*, JT. ο'. ἐπισυστήσῃ, (vel, ut alii codices, ἐπισυστήσῃ, non *conjurabis*, Nobil.) *contra sanguinem socii tui*, Ch. Mo. i. e. Nè fueris causa cædis illius †. Nè junge te sanguinariis hominibus[i]. Nè patieris innocentem per vim (à latronibus, vel bestiis, vel aqua[a], aut judicii specie[h]) interimi, si eum liberare auxilio (aut testimonio[i]) possis[k]. Ità Moses de Kotzi, Maimonides, & alii[l]. Hebræi dicunt, *Quicunque liberare potest proximum suum aliquo membrorum suorum, & non facit, perinde est acsi sanguinem fundat*[m]. Dicitur, *Non stabis*, quoniam qui aliquem ad mortem damnabant stantes primos lapides in reum mittebant[o].

17. *Non oderis fratrem*] Hæc lex sequitur eam de cæde, quoniam *qui oderit fratrem est homicida*, 1 Joh. 3. 15[o]. *Non oderis*; ut ultioni privatæ studeas extra casus permissos[p]. *Fratrem*, i. e. quemvis, Matt. 5. 44. ¶ *In corde*] i. e. In mente, aut *cogitatione*, ο'. in A. quæ est effectus cordis, Luc. 1. 51. Sic Col. 1. 21. *inimici in eorum mentibus*. Et *cor*, Jer. 31. 33. pro *mente*, Heb. 10. 16[q]. ¶ *Sed publicè argue*, [הוֹכֵחַ תּוֹכִיחַ] *Arguens* (*arguendo*, V.) *argues*, Ch. Ma. V. *corripiendo corripies*, Sa. Quia odium ex offensis nascitur, jubet eas arguere, non propter eas odio habere[r]. Hinc patet præceptum dilectionis inimicorum fuisse in veteri Lege; nempe, correptio fraterna est actus dilectionis,

 sive

sive charitatis †. Nè odium foveas occultum, sed, si in aliquo læsus es, & jus tuum prosequi velis, palàm per Judices cura ut tibi satisfiat. הוכח est, *coràm arguere, argumentis contradicere, disceptare*. Ita Job. 13. 3. & Esa. 5. 18. Opponitur & *adulationi*, Prov. 28. 23. & *odio* per silentium enutrito, hic, & 2 Sam. 13. 22. ¶ *Nè habeas super illo peccatum*, ולא תשא עליו חטא] Variant. 1. *Non levabis* (seu *portabis*, O. seu *feras*, Sa. Mo.) *super illum peccatum*, O. Ma. i.e. Non impingas illi falsum crimen; vel, non peccabis contra ipsum. 2. *Non suscipies* (vel *accipies*, &. vel *portes*, Ar. M. Ti.) *propter illum*, vel, *pro eo*, *peccatum*, V. Ch. Sy. Ar. M. Ti. A. Pi. *nè hinc peccatum luas*, Ca. Peccatum, i.e. pœnam peccati, quòd officium neglexisti, &c. Ità Chazkuni, qui confirmat ex Psal. 44. עליך, *propter te occidimur*. Hoc propriè & usitatè verba significant, ut postea Lev. 22. 9. Num. 18. 32. 3. *Non feres* (*sufferes*) *super eum* (vel, *in eo*, JT. Belg.) *peccatum*; i.e. non patieris ut maneat super ipsum peccatum, sed correptione amovebis. Fit hoc, vel, non corripiendo; vel, non rectè & amanter, sed amarulenter & ad probrum, corripiendo: Et sic He. accipiunt. Non argues eum verbis duris usque ad confusionem faciei suæ; licet tamen ad pallorem vultûs publicè contundere, si secretò admonitus noluerit resipiscere: RR. Præcept. neg. 6. Plutarchus de fraterno amore, [Greek illegible] (*Neque indulgendum fratribus peccantibus, quod esset gaudentis de ejus malis; nec insultandum, quod esset peccatum adjuvantis*:) [Greek illegible] (*corripiat eum solicitudine, & tanquam ferens partem oneris*.) *Nè dissimulato in eo ullum peccatum, quod non corripias*, Q. in Ma. 4. *Non elevabis super eum peccatum*. Sensus triplex. Vel, 1. non morâ tuâ, aut cessatione redarguendi, crescere aut augeri facies ejus peccatum. Vel, 2. *non elevabis*, i.e. non extenuabis, sed justè & seriò gravitatem peccati illius expendes, ut agnitâ culpâ faciliùs resipiscat. 3. Privatim corripies, non publicè, ut pudefacias; i.e. *inter te & ipsum*, ut Matt. 18. 15. Tum enim peccatum proximi *deprimitur* & tegitur: at quum palàm fit, elevatur quasi super ipsum. Ità R. Mikotsi ad Præcept. neg. 5 †.

18. *Non quæras ultionem*, לא תקם] *Non ulcisceris*, Sa. Ma. *Non vindicabis*, Ma. נקם est, beneficium, sive rem petitam, negare alicui, vel quia is prior negavit, vel ob injuriam acceptam; נטר est, præstare officium, sive beneficium, sed cum improperatione quadam. ¶ *Nec memor eris injuriæ*, ità V. Ti. ולא תטר] *Non observabis*, Sa. Ma. Mo. i.e. non curiosè inquires in vitam & mores eorum. *Neque observabis* (vel *servaveris*, Sy.) *inimicitias*, Ch. Sy. *non irasceris*, &. *nè observes* injuriam, M. *Nè asservato*, sub. *odium*, Ar. P. O. vel, *iram*, JT. A. Notant נטר *servare* sumi plerumque in malum; *observare ad vindictam*. נטר est *servare* iram, Nahum 1. 2. Jer. 3. 12. Videtur de iis dici qui videri volunt remittere injurias, sed non oblivisci. ¶ *Civium*, את בני עמך] *Filios populi tui*; Ma. Eorum qui Legi subjecti vivunt. ¶ *Diliges amicum*, לרעך] *Proximum*, P. in E. *socium*, Mo. in E. Qu. Quis proximus? Resp. 1. De Legi subjectis lo Lege sumi solet; ante Legem, de quovis homine, ut Gen. 11. 3. Exod. 2. 13. & 11. 2. Nimirum, crescente hominum multitudine & malitiâ, leges scriptæ sunt quæ civibus saltem consulerent; interdum & iis gentibus quibuscum necessaria erant commercia. Vide quæ Hermachus apud Porphyrium l. 1. de Abstin. ab animalibus. 2. [Alii largiùs sumunt.] *Proximus* (*propinquus*, *socius*) est quivis alius; etiam inimicus. Quod patet, 1. Quia in hoc capite de advena quoque dicitur, *diligetis eum quasi vos*. 2. Ex Lev. 20. *Si mœchatus—cum uxore alterius, & cum conjuge proximi*. 3. Ex Exod. 23. *Si occurreris bovi inimici*. 4. Ex parabola Luc. 10. de eo qui incidit in latrones. 5. *Proximum* hujus loci, & πλησίον Matt. 22. 39. exponit Paulus ἕτερον, Rom. 13. 8. 6. Ità K. ad Ps. 15. *non fecit proximo*; *Proximus* (ait) *est quibuscum nobis res est*. 7. *Socia ejus*, Esth. 1. 19. Jo. vertit ἑτέρᾳ. 8. Huc refer, *vir ad socium*, passim, pro, *alter ad alterum*. 9. Ità Patres. *Proximus est omnis homo homini*; Aug. quæst. 3. 73. *Proximum omne genus hominum accipimus*, Hi. in Zac. 8. 16. Vide ad Matt. 5. 43. Levit. 20. 10. Eph. 4. 25. ¶ *Sicut teipsum*] Non æqualitatem, sed similitudinem, notat †.

19. *Leges omnes custodite*] Præmittitur hoc, nè sequentia mandata, quæ exigua videri possent, neglectui essent. Vel, ut *statutum*, sive *decretum*, quandoque sign. constitutionem Dei in natura rerum, quâ eas intra terminos & limites suos coercet, Job. 26. 10. & 38. 33. Psal. 148. 6. Prov. 8. 29. idem hic significare potest, nè naturalia Dei instituta de distinguendis rerum speciebus pervertentur. ¶ *Jumentum tuum*, &c.] Q. volunt has tres leges non literaliter, sed symbolicè, intelligendas, nempe, ad prohibendum novitates & discordias. Probant; quòd mulos Judæi habuerint, qui ex equa & asino generantur. Resp. Muli isti vel casu geniti, vel aliunde adducti. Mulos gignere, & mulas parere, maximè in Syria, testantur Aristot. Hist. anim. 6. 24, & 36. Plin. 8. 44. & alii *. Præterea, quamvis heterogenea copulare nefas fuit, fœtus tamen qui ex eis nascebatur ad usum (vel etiam ad esum) concessus fuit. ¶ *Jumentum*, &c. [בהמתך לא תרביע כלאים] *Animal tuum non facies coire* (vel, *accumbere*, Mo. vel, *quadrare*, O. Ma. nam super quatuor pedes se disponunt ad coitum,) *mixtim*, O. Sy. Ti. vel, *promiscuè*, M. vel, *promiscuis*, Mo. *ex duabus heterogeneis*, vel *diversis*, *speciebus*, Ar. Sa. BA. Vox כלאים Æthiopicæ est originis, & in illa lingua sign. *duplicem, geminum, duos*. Ratio legis: 1. Congressus animalium Deus honestè fieri voluit, non contra naturam. 2. Nolebat Deus animalium species confundi, sed ordinem in quo creata sunt servari †. 3. Nè Hebræi, talia curantes & spectantes, similia discerent & imitarentur. Hinc traditio seu præceptum erat apud Judæos, (inquit R. Moses,) ut homines avertant oculos ab animalibus coeuntibus. ¶ *Agrum*, &c.] Ità & *vineam*, Deut. 22. 9. Notandum, talium non esum, sed tantùm seminationem, prohiberi. Ratio legis: 1. Utràque mixturâ usos ad multa magica Ægyptios notat Maimonides. 2. Ut commendaret Deus simplicitatem in victu & vestitu. Hæc & sequens lex commendant ἁπλότητα, (*sinceritatem*.) 3. Ut novitatis & confusionis ansam præcideret. 4. Ad detestandam omnem avaritiam, ex nimis crudeli plurium simul fructuum exactione. 5. Ad vetandum schismata, discordias & hæreses; *simultates & odia, ut inter eos sit unitas perfecta & charitas*. Et egregiè conjunxit duo interdicta, nè commisceantur ἑτερογενῆ, nè dividantur ὁμογενῆ †. 6. Quia unum semen alterum impedit & suffocat. Hanc rationem dat Deus Deut. 22. de vinea non alio semine serenda, *Nè & sementis—& quæ nascuntur—sanctificentur*; i.e. nè polluantur, non tam *legaliter*, quàm *physicè*; i.e. nè corrumpantur & perdantur: sic etiam ab iis abstinendum erat tanquam à rebus sanctificatis. ¶ *Veste ex duobus texta*, ובגד כלאים שעטנז] *Et vestis intermixturarum* (sive, *ex commixtione*, Ch. *mixta*, Sy. *ex diversis speciebus*, Sa. *duorum generum*, JT.) *lanæ & lini*, Mo. Ch. sim. Ar. P. Ti. O. A. vel, *adulteratum*, &. Sa. sive, *variegatum*, Sa. vers. sive, *variè commixtum*, JT. *vestes mixtas & diversas*, Sy. כלא est *prohibere*, F. O. vel *claudere*, O. Hinc כלאים significat vel, propriè, *prohibitiones*, *diversa genera prohibita* seminum, vestium, animalium; vel, *mixta*, quia in mixto unum alteri inclusum fit. Significat hæc vox duas diversas species inter se mixtas. Aiunt duale esse. ¶ שעטנז] Hæc vox per appositionem addita significat vestem ex lana & lino. Sic explicatur Deut. 22. 11. [Plura videsis in auctore.] Sic Romani credidêre, si Flaminica inventa esset tunicam laneam lino habuisse consutam, ob eam causam piaculum esse commissum: Serv. ad ult. Æn. Commendat τὸ ἁπλοῦν. Componitur ex שוע, O. V. F. vel שעע, ut alii, M. Ma. voce Chaldæâ, Ma. quod est *lenire*, (& *polire*, F. M. vel, *lævigare*, vel, *pexere*, Ma.) & טוה *filare*, F. Ma. O. vel, *nere*, V. M. & נז *torquere* (vel, *intertexere*, Ma.) *fila*, V. O. sive *texere*, M. F. sive *retorquere*, M. Unde exponunt, *vestis in mixtura*, *pectinata*,

neta, torta, vel *intertanta*, &c. Aliis est vox exotica †. Ni fallor, Ægyptiaca [f]. Nomen vestis Ægyptiacæ, vel alterius gentis, cum quibus Judæos nè vestibus communicare Deus voluit [g].

20. *Coitu seminis*] i. e. Coitu quo fit seminis commixtio, ut excludat modos innaturales [h]. ¶ *Nubilis*, נֶחֱרֶפֶת לְאִישׁ] *Desponsata* (vel *addicta*, M. vel *reservata*, οʹ.) *viro*, Mo. Ch. Sa. Ar. P. Ti. A. He. in M. V. G. Quæ non est libera uxor, sed concubina [i]. Quæ partim serva est, partim ingenua. Confer Exod. 21. 8 [k]. *Destinata viro*, Ca. *empta ab ipso viro*, Sy. *despecta cuique*, JT. *probris affecta*, aut *despecta, à viro*: חָרַף est *probris afficere* [l]. *A viro corrupta & vitiata*, F. Quæ violata est, nec tamen ducta in uxorem [m]. Al. *suspecta pudicitia*, à חֶרְפָּה, quod *opprobrium* & *ignominiam* significat [n]. i. e. Quæ sit in potestate alterius cum jactura famæ [o]. ¶ *Non redempta*] De quo vide ad Exod. 21. ¶ *Nec libertate donata*, אוֹ חֻפְשָׁה לֹא נִתַּן לָהּ] *Aut libertas* (*manumissio*, O. Ma.) *non data ei*, O. Ma. V. i. e. libellus libertatis ejus [p]. [Sic Onk. *neque libellus libertatis datus est ei*. Ità subintelligit סֵפֶר, quod genere congruit cum נִתַּן.] Al. sic; *nec libertate donata*, (ut חֻפְשָׁה sit particip.) *non de ut ei*, scilicet *libertas* [q]. [Quibusdam ה in חֻפְשָׁה est affixum, vertúntque, *libertas ejus non data est ei*, deficiente Mappik, ut sæpe. Ità Buxtorf. in Lexico.] ¶ *Vapulabunt ambo*, ità Hi. P. בִּקֹּרֶת תִּהְיֶה] *Flagellatio adhibetor*, vel *erit*, JT. A. *vapulatio*, aut *verberatio, erit*, nempe, loris bubulis, (quod בָּקָר indicat [r].) Sed quis verberandus? Resp. Q. ad utrumque referunt; *Animadversio*, vel *inquisitio, erit eis*, οʹ. Mo. Ti. Ma. sim. Sy. Ca. D. Sequitur enim, *Non mulctabuntur morte* [s]. Aliter alii; *puniatur ad exemplum*, Ar. *vapulabit ipsa*, Ch. O. non *ipse* [t]. Quam interpretationem in praxi sequuntur Judæi [v]. *Ipsa*, &c. nam vir victimâ expietur, ut jam dicetur [u]. Alii vertunt, *discretio erit*, O. i. e. *discernetur causa* apud Judices; unde οʹ. ἐπισκοπὴ, *consideratio*, Ma. *Inquisitio* (*inspectio*, *visitatio*,) *erit*, Ma. nempe à magistratu [y]. Alii, *dimissio* (*libertas, liberatio*) *erit*, V. Ma. ut בִּקֹּרֶת sit pro הֶפְקֵר (ב pro פ posito) *dimissio* Rabbinis [z]. Exponunt, vel, 1. *Libera est, cuivis eam ducere volenti exposita est* [a]: vel, 2. q. d. Dimittantur, non occidantur [b]. ¶ *Quia non libera*] Et ideo non habebat unde offerret pro peccato suo, quia quicquid habet est domini sui [c]. Ancillarum nuptiæ non plenè nuptiæ sunt, nec sponsalia plenè sponsalia; Maimonides [d].

23. *Auferetis præputia*] Ità P. Non placet. עָרֵל non est *præputium auferre*, sed potiùs, *habere, facere* †. ¶ וַעֲרַלְתֶּם עָרְלָתוֹ אֶת־פִּרְיוֹ] *Et præputiabitis* (*amputabitis*, Sa. *habebitis pro præputiato*, A. *circumcidetis*) *præputium ejus, fructum ejus*, Mo. Ma. P. vel, *&* (vel *nempe*, F. D.) *fructum ejus*, O. *Omnino putabitis præputium ejus, præputium fructûs ejus*, JT. *Fructus ejus erit vobis prohibitus*, Ch. simil. Ar. *fructum profanum habeto*, Ca. vel, *censebitis acsi præputium haberet*, Ti. Alii τὸ *fructum* sequentibus annectunt: *Fructus ejus 3 annis immundus erit*; ità οʹ. Exponunt, 1. Non decerpatis, nec colligatis, sed crescere sinatis & relinquatis [f]. *Obturabitis obturationem, præputium, fructum, ejus*; i. e. arborem obturatam & præputiatam habebitis; i. e. immundam censebitis & fructus, ut immunda præputia, in arbore relinquetis [g]. Quicquid superfluum est & auferri dignum He. *præputium* vocant [h]. *Præputiatum* hîc est abominabile & reprobatum, quale præputium erat [i]. Hunc sensum sequuntur RS. M. Cl. Ti. Aven. & Buxt [k]. 2. *Præputiabitis*, h. e. decerpatis & abjiciatis fructum ejus, tanquam hominis præputium excisum [l]. Fructus, ceu impuros, decutietis [m]. Hunc sensum amplexi sunt οʹ. Ch. P. V. JT. & alii [n]. Ch. ad verbum, *elongando*, vel *removendo, removebitis fructum ejus* à vobis, ut rem immundam; non colligatis, nec vescamini [o]. Ratio legis erat, 1. Proderat hominibus [p]. Fructus trium primorum annorum erant noxii & insalubres [q], aquosi & indigesti [r]. Multa præcepta valetudini consulunt †. 2. Proderat & ipsis arbusculis. 3. Et Deo, cui primitiæ fructuum debentur, non decebat offerri quod intempestivum atque imperfectum adhuc esset [t]. 4. Oppositum hoc moribus idololatrarum [v]. Hi tales fructus tanquam primitivos diis suis, ut gratissimos, offerebant [u]. ¶ *Immunda*, יִהְיֶה לָכֶם עֲרֵלִים] *Erit vobis præputiati*, (singulæ arbores erunt præputiatæ,) vel, *præputium*, ut collectivè sumatur, sicut בְּתוּלִים *virginitas*, נְעוּרִים *juventus* [y]. *Erit præputia*, O.

24. *Sanctificabitur laudabilis Domino*, קֹדֶשׁ הִלּוּלִים לַיהוָה] *Sanctitas laudum Domino*, Mo. P. A. O. Ma. V. *sanctitas & laus Domino*, Sy. *sanctum laudabile Dom.* οʹ. M. O. *sancta res laudationum*, JT. i. e. separatio ad laudes Domini, O. Consecrabitur Domino in laudem ejus, V. Ma. Me. F. Laudabatur Deus tali munere [z]. *Sanctificatus laudantibus coram Domino*, Ch. nempe, quia cedebat sacerdotibus [a]. Non placet Bo. Dabatur hoc in epulum orphanis & viduis & amicis [b].

25. *Congregantes*, לְהוֹסִיף לָכֶם] *Et licebit vobis congregare fructum*, F. vel potiùs, *ad addere faciendum vobis*, V. F. Ma. O. i. e. ut multiplicet proventum [c].

26. *Non comedetis cum sanguine*, עַל הַדָּם] *Super sanguinem*, Ch. Sa. Mo. Ma. i. e. carnes quarum sanguis non est effusus; nempe, suffocata [d]. In hoc peccârunt Israelitæ 1 Sam. 14. 32 †. Hoc antea disertè non erat prohibitum, sed tantùm nè sanguine vescerentur [f]. [Al. sic,] Victimæ vetantur edi quamdiu sanguis è pelvibus effusus ablatúsque non est. Ità Jonathan & Maimon. (& Thalmudici in D.) Causa vetandi, quòd profanæ nationes apud sanguinem epularentur, cum pro alimento dæmonibus esse putarent. Qua de re vide Νέκυιαν Homeri [g]. Scribunt quidam Israel. in Ægypto sacrificia obtulisse dæmonibus שְׂעִירִם, & eorum reliquias juxta effusum sanguinem comedisse, ut dæmonas placarent [h]. [Al. sic;] Non comedatis de carnibus sanctificatis, antequam sanguis earum sparsus & fusus sit super altare [i]. οʹ. vertunt, ἐπὶ τῶν ὀρέων, D. Pro הַדָּם, legebant הֶהָרִים [k]. Alii Græci, ἐπὶ τοῦ δώματος, *super domum*. Mos sacrificandi & victimas edendi in locis excelsis antiquissimus est, ut & Abrahami historia nos docet, & Strabo: Vetitus autem lege, ad impedienda schismata †. Sed fortè legendum τοῦ αἵματος [l]. [Al. sic.] Non comedetis in loco ubi de sanguine fundendo tractatur [m]. ¶ *Non augurabimini*, ità οʹ. Ch. Sa. Ma. Sy. *per animal alatum*, Sy. ¶ לֹא תְנַחֲשׁוּ] *Non exercebitis magiam*, aut, *magicam divinationem*, Mo. L. Ti. Significat vox Hebræa, & Græca οἰωνίζεσθαι, (ut οʹ. reddunt,) & Lat. *augurari*, non ex origine, sed ex usu, omen qualecunque captare, putà ex sternutatione, ex oculi subsultu, ex corrigia rupta, ex nomine hominis qui nobis occurrit [n]. Q. volunt superstitionem aliquam prohiberi, vel per *serpentes*, (vide ad Gen. 3. 1.) vel per *pelves*. (De *Divinatione ex pelvibus* vide Plin. 30. 2. Buleng. de Divinat. 2. 5.) נָחָשׁ est & *serpens*, & *æs* [o]. Non video cur נִחֵשׁ (quod à serpentibus duci palàm est) ad ὀφιομαντείας referant interpretes potiùs quàm ad οἰωνιστικὴν, cujus plurima exempla extant, Homer. Il. 2. Virgil. Æneid. 2. Valer. Max. 1. 6. Cicer. l. 1. de Divinat. Horat. Od. 3. 27. Unde & serpentes οἰωνοὶ dicuntur Hesychio [p]. Q. vertunt, *non ominabimini*, Mo. *nè utemini conjectationibus*, JT. Al. *non curiosè observabitis*, Ma. *non experimentum sumatis*. Hoc fit, juxta Hebræos, cùm aliquis sibi constituit signum, ut Gen. 24. & 1 Sam. 14. Jonathan dicit, *Si sic dixerint—ascendamus*. RR. vocant eos augures qui observant *mustelam, aves, stellas*, &c [q]. qui divinant *ex buccella ex ore cadente, ex baculo è manu cadente, ex filio retrorsùm eum vocante, ex corvo clamante ad illum, ex servo transeunte, ex serpente à dextris ejus, ex vulpe à sinistris ejus*, quique dicit, *Nè incipias hodie, est Novilunium, est finis Sabbati* [r]. ¶ *Nec observabitis somnia*, לֹא תְעוֹנֵנוּ] Vox deducta vel à עַיִן *oculus*, vel à עָנָה *respondere*, vel à עָנָן *nubes* †. Vertunt, *Non divinabitis*, aut *prædicetis futura*, nempe ex aspectu rerum cœlestium [t]. *Nè ominemini*, Ar. *nè vaticinemini*, Sy. *nè utamini divinatione*, Ca. *neque ex nubibus conjicite*, Jun. Al. *& non obnubilabitis* oculos intuentium præstigiis [u]. *Non præstigiabimini*, Mo. simi. JT. *Non tempeatabitis*, vel, *non observabitis tempora*, vel *horas*, Ch. M. à עֵת *tempus, hora*; de quo

Exod. 12. 10. Non placet [x]. Dictio hæc tempus nusquam significat [y]. *Non oculabitis, oculis observabitis*, horas, dies, tempora negotiis agendis idonea, ut faciunt genethliaci; de quibus Paulus Gal. 4. 10 [z]. Non hunc diem pro *fausto*, illum pro *infausto*, habebitis [a]. Vide ad Deut. 18. 10, 11 [b]. Forsan *oculare* est, aspectu oculorum nocere, *fascinare* [c]. ο'. vertunt, ὀρνιθοσκοπεῖν, quod ad *auspicia* pertinet. Deus per *somnia* voluntatem suam sæpe significavit; non autem per illa omina, aut per auspicia [d].

27. *Neque in rotundum attondebitis comam*, sic Ch. לֹא תַקִּפוּ פְּאַת רֹאשְׁכֶם] *Non rotundabitis (circumdabitis*, Sa. A. Pi. scil. novaculâ vel forfice, ad tondendum, Pi. *attondebitis*, M. nempe, *in circuitu*, P. Ti.) *angulum (regionem*, Aq. in Nob.) *capitis vestri*, Sa. Mo. A. BC. 1. 16. 389. i. e. angulos, BC. *Nè circumcidite pilos ad latus capitis*, JT. *Neque abjiciatis duos angulos capitis*, Ar. *Nè nutriatis comam capitis*, Sy. Exponunt, 1. Non attondebitis in rotundum comam, finem capillorum vestrorum †. *Angulos capitis* Hebræi vocant tempora, quæ sentiunt non ità tondenda esse pòst aures, ut eorum rasura fronti æquetur, & caput sphæræ (vel hemisphæræ [f]) habeat figuram [g]. Faciebant hoc Gentiles, ut patet Jer. 9. 26. & 25. 23. & 49. 32 [h]. præsertim Ægyptii. Radulphus asserit Gentiles, cùm se Dæmonibus consecrabant, capita sua in rotundum totondisse: censebant enim deos gaudere figurâ rotundâ, utpote perfectissimâ. Hinc diis templa rotunda exstruebant; Numa Vestæ, Augustus diis omnibus [i]. De Arabibus sic Herodotus in Thalia; *Eodem modo quo tonsus est Bacchus, tonderi se aiunt: porrò in orbem tondentur.* Unde est quòd Jer. 9. 26. Idumæi, Ammonitæ, Moabitæ, cæterique Arabiæ desertæ incolæ, appellantur *circumcisi*, seu *circumtonsi*, *angulis*, nempe *capitis* [k]. Capillos etiam suos diis, i. e. dæmonibus, dedicabant [l]. Sinebant puerorum cæsariem scere, & tandem dæmonibus offerrebant [m]. Non simplex detonsio hîc prohibetur, sed quæ fit in honorem Dæmonum. Adolescentum comas consecrabant præcipuè fluminibus, ut patet ex Homer. Il. ψ'. & ex Eustathio & Julio Pol. Etiam & diis aliis: Hippolyto, teste Lucian. in Dea Syria; Apollini, teste Plutarcho; Æsculapio, Martial. Epigr. 9. 17. & 18. Festus Pompeius testis capillarem arborem Romæ appellatam, in qua tonsum capillum deo consecratum suspendebant adolescentes [n]. Anteriorem capitis partem radebant *Amorrhæi* [o], & *Saraceni*, testibus Theodoro Mopsuesteno & Scholiis Græcis, sive *Arabes*, testibus Plut. in Theseo & Herodoto in Thalia, (eum quibus eorum vicinos, *Judæos*, (perperàm) confundit Chœrilus, ut homo Græcus, eos τροχοκουράδας vocans [p].) ο'. sic, *Non facietis σισόην (rotunditatem) ex coma vestra.* Etiamnum aliquæ gentes totum caput tondent vel radunt, particulâ duntaxat intonsâ relictâ, vel in vertice, vel in sincipite [q]. Quod hîc in Græco nomen est comæ rotundatæ, σισόη, Phaselitis usitatum fuisse docet nos Hesychius [r]. [De voce σισόη vide Bo. & Nobil.] *Sisoe* est צִיצִית *cincinnus* qui solus in occipitio supererat, reliquâ capillitie in orbem circumtonsâ. Cypr. *cirrum* vocat †. Sensus est, q. d. Nolo vos, ò Judæi, sequi Gentiles, sed naturam potiùs & dispositionem vultûs, in capitis attonsione [s]. Monentur contenti esse naturalibus ornamentis, nè videantur Creatorem accusare, tanquam imperfectum opus fecerit [t]. 2. Alii, *Non circumgyrabitis*, sive, *non calamistrabitis*; ità Eugub. in Bi. Non cincinnos facietis; sic Clemens Romanus & Cyprian. & Th. *Non contorquebitis in orbem.* Crispatuli semper molles habiti [u]. Non placet, non enim tam videtur hîc agi de rebus ad mollitiem spectantibus, quàm ad superstitionem [x]. 3. Alii, *Non gyrabitis capita*, serta capiti imponentes. Coronati circulo vel serto hederæ sacra Bacchi celebrabant, 2 Macc. 6. 7. Testes Poetæ passim [y]. Verùm Textui vulgato accommodari non potest [z]. 4. *Non circumcidetis pilos ad latus capitis*, nempe, ob luctum immoderatum, ut solebant Gentes in funeribus. Vide Had. Jun. de Coma c. 5. Confirmant ex Lev. 21. 5 [b]. Sic Ca. *Nè vobis in funere verticem deraditote.* [Illud, *in funere*, mutuatur ex versu sequenti.] 5. Forsan interdicit nè capita radant ad cutem, more Ægyptiorum. Herod. 2. 36. *Deorum sacerdotes alibi comati sunt, in Ægypto derasi.* Vide plura ad Jer. 9. 26 [c]. ¶ *Nec radetis barbam*, וְלֹא תַשְׁחִית אֵת פְּאַת זְקָנֶךָ] *Et non corrumpes (vitiës*, Ti. *eradices*, Ar.) *angulum (latus*, JT. *aspectum*, ο'. *comam*, Ch. *extremitatem*, P. O. Me. G.) *barbæ tuæ*, Sa. Mo. A. G. *Nè vitietis imi labii pilos in barbis*, Sy. q. d. Tondere permitto, sed non radere ad extremam cutem [d]. Sic & Pheschta, & Hesychius, & Cyprian. l. 3. testim †. *Corrumpere extremitatem barbæ* est, ità destruere, ut nè quidem extremitas aut pars aliqua pilorum remaneat. Confer versum 9. suprà. Qu. Quorsum autem prohibetur? 1. Quòd mollitiem argueret [f]. [De quo consule authorem.] Voluit Deus barbam apparere, quæ est virilitatis insigne [g]. Non placet; quia non tam mollities, quàm superstitio, hîc prohibetur [h]. 2. Quia fiebat hoc in idolorum honorem, Baruch 6 [i]. Barbam & primam lanuginem diis suis consecrabant Ethnici. Vide Sueton. de Neron. c. 12 [k]. Sacrificuli Ægyptii & alii nonnisi barbâ abrasâ sacra faciebant. Vide Levit. 21. 5 [l]. Non placet; tunc solis sacerdotibus hoc præceptum esset, nè istos sacerdotes imitarentur [m]. 3. Quia factum hoc ab Ethnicis in funeribus; vide Jun. de Coma 5. Odyss. 8. Job. 1. (& signum erat immoderati luctûs [n].) Nam versu seq. vetatur *incisio pro mortuo*, quæ ubicunque prohibetur, semper mentio fit vel *calvitii*, ut Deut. 14. 1. (ubi de *barbæ abrasione* siletur,) vel *abrasionis barbæ*, ut hoc loco, (ubi de *calvitio* siletur [o].) *Angulum* hîc pro *angulos* ponitur [p]. Quinam sint anguli barbæ, variant. 1. Quibusdam sunt genæ superior & inferior in dextro & sinistro latere; & *finis barbæ*, ipsum mentum [q]. q. d. Nè pilos tollas à genis, & in solo mento nutrias [r]. 2. Aliis sunt duæ extremitates (duo anguli, F. V.) utriusque labii, vel rictûs *: ut interdicat Deus mystacem demoliri aut dissipari. 3. Aliis sunt supremæ partes barbæ quæ junguntur temporibus. Hos angulos usque hodie Hebræi pilosos servant, quamvis reliquum barbæ radant [s].

28. *Et super mortuo non incidetis carnem*, וְשֶׂרֶט לָנֶפֶשׁ לֹא תִתְּנוּ בִּבְשַׂרְכֶם] *Et incisionem (concisionem*, Ma. *cæsuram*, JT. *laniatum*, Ar. *lacerationem*, Caj. Ma. *læsionem, perditionem*, vel *dissipationem*, חִבּוּל, Ch. in F. quomodo Levit. 21. 5. Deut. 14. 1. Jer. 48. 37 [t].) *animæ*, Mo. (vel, *pro anima*, V. M. O. A. Sa. Sy. *aliqua*, Sy.) *super mortuum*, vel, *pro mortuo*, Ch. Ar. sim. Ti. F. A. ut Num. 6. 6. Ità Virg. —*animâmque sepulchro Condimus*, Æneid. 3. i. e. *Pro cadavere*, vel, pro anima, seu vita, excisa & extincta [y]; vel, ut alii, in honorem animæ defuncti [z], & in mœroris argumentum [a]; vel, pro anima propriè, quia id prodesse animæ è corpore abeunti crediderunt. *Varro dicit mulieres in exsequiis & luctu ideo solitas ora lacerare, ut sanguine ostenso inferis satisfaciant*, ait Servius 3. Æneid. *Quidam barbarorum etiam corpora sua naribus, auribus, aliisve partibus, amputandis fœdant, gratificari se aliquo modo defunctis putantes*; Plut. in Consol. ad Apollon. Ità Scythæ, teste Herod. l. 4. num. 71 [b]. Possis sumere נֶפֶשׁ pro *sanguine*, ut vetetur incisio sanguinem eliciens. Vide de hoc more 1 Reg. 18. 28. & Jer. 16. 6, 7 [c]. & Deut. 14. 1 [d]. & Levit. 21. 5 *. Amorrhæi lugebant mortuos inciso corpore †. Mos & nunc manet apud barbaras quasdam gentes. Alii hîc aiunt agi de laceratione per ungues [f]. Id שָׂרֶט significat [g]. Anna Didonis mortem plorans, *Unguibus ora soror fœdans & pectora pugnis*, Virg. 4. Æneid. Cicero Tusc. 3. *Hinc detestabilia illa genera lugendi—lacerationes genarum—* [h]. ¶ *Aut stigmata*, &c. וּכְתֹבֶת קַעֲקַע] *Et scripturam (vel inscriptionem*, JT. A.) *notæ*, O. P. V. (vel, *impressionis*, vel, *impressam*, M. Ma. ο'. Ch. in F. *stigmatis*, JT. A. *inustionis*, Ar.) *scriptura notam*, Ti. *scripturam punctorum*, Sy. Hæc est incisura quæ fiebat scalpro [i]. Sculpebant Gentiles in carne sua literarum figuras, easque aliquo colore opplebant, ut cicatrices illæ semper viderentur [k]. Sic se ad idololatriam signabant [l]. Atramento aut stibio id fieri solitum notat *Thalmud*, titulo *de Synedrii*. Talibus autem punctis in fronte aut manu scribebantur nomina deorum, aut numerus nominum, aut hieroglyphicæ deorum

Margin (left column): [x] Q. in Ma. [y] O. [z] Ma. [a] A. [b] A. [c] Ma. [d] G. † V. [f] Ma. A. [g] F. M. [h] Bo. A. [i] La. Bo. [k] BC. 1. 6. 389. [l] La. [m] Th. in Bo. [n] Bo. [o] He. in G. [p] G. [q] Me. [r] G. † BC. 389. D. [s] La. [t] B. [u] Q. in Bo. [x] Bo. [y] Bo. ità Caj. [z] Bo. [b] Q. in Ma.

Margin (right column): [c] Ma. [d] Me. ità Bo. ex Th. La. † G. [f] Q. in Bo. [g] Ma. La. [h] Ba. [i] L. [k] Bo. [l] Sa. [m] Bo. [n] Ità Bo. ex Th. [o] Bo. [p] A. [q] F. [r] Me. * Ma. ità M. [s] Ma. [t] A. [y] A. [z] Ma. [a] Ma. Me. [a] Me. [b] Ma. [c] G. [d] Me. * Ma. † G. RS. in F. [f] G. [g] Dr. [h] La. [i] Dr. [k] F. M. [l] Mam. 18. A.

deorum notæ. Vide Apoc. 13. in fine. Idem & ferro ignito fiebat, teste Philone [n]. Lucianus de cultoribus Deæ Syriæ, *Certis autem notis compunguntur omnes; alii quidem in vola manûs, alii autem in cervice; & indè est quod cuncti Assyrii notas inustas habent.* Qui locus mirificè hunc illustrat [o]. Malim capi de stigmatis inustis causâ funeris, etsi nulla hujus moris mentio est apud scriptores Græcos vel Latinos, quòd hi omnes his temporibus dudum posteriores fuerint [o].

29. *Nè prostituas,* אַל תְּחַלֵּל] *Non pollues,* O. Sa. in Bi. Mo. *Non profanabis,* Ma. Ch. (vel, *communem facies,* Ma. O.) Vetat lenocinium, & nè magistratus toleret scortationem, seu lupanaria [p]. *Nè prostituas.* Quod in honorem deorum factum à Babyloniis & vicinis discas ex Herod. l. 1. Strab. l. 16. & Epistolâ illâ quæ Jeremiæ adscribitur, ubi funes sunt signa votivæ obligationis, sicut alibi deditionis, 1 Reg. 20. 31. Hic mos à Phœnicibus ad Cyprios devenit: ideo hic additur, *Nè contaminetur terra, & impleatur piaculo* [q]. Q. exponunt de spirituali fornicatione cum idolis, ad quam fœminæ sunt proniores. Favere videtur Ch. *Non profanes filiam tuam, ut eam idola colere facias* [r].

30. *Sanctuarium*] Nec accedentes immundi, nec curiosè scrutantes, nec illud ingredientes cùm fas non est [s]. Hæc sanctitas non ad Templum tantùm, sed & ob Templum ad totam urbem Hierosolymorum, pertinuit [t]: in qua nemo sepultus præter Davidem; non manebat per noctem corpus mortui; non transferebantur per eam ossa; non habitabat quisquam nisi qui Legem suscepisset; nulli erant paradisi hortive [v]. Nomine *Sanctuarii* intelligit eos qui in Templo versabantur; q. d. Vos Sacerdotes, tam majores quàm minores, qui ministratis mihi in Templo, metuite me, & nè lugeatis mortuos, & reliqua omnia nè faciatis quæ solent facere Ægyptii, idolorum cultores [x].

31. *Non declinetis,* ità Ch. Sy. Ar. Sa. אַל תִּפְנוּ] *Non respicietis,* M. P. Ti. JT. O. Ma. *Non vertetis vos,* O. JT. ¶ *Ad magos,* ità Ch. Sy. Ar. אֶל הָאֹבֹת] *Ad pythones,* M. P. Mo. Ti. JT. O. Pleniùs אובות, ab אוב *utre,* vel *lagenula,* Job. 32. 19 [y]. *OBOTH* hic ponitur pro *BAALE-OBOTH,* prout exprimitur 1 Sam. 28. 7. Sic *spiritus,* pro *spiritualibus donis,* & pro *habentibus illa,* 1 Cor. 14. 12, 32. 1 Joh. 4. 1 [z]. *OBOTH* vocantur, vel, quòd obtusâ voce, (ore clauso, Ma.) ex ventre, tanquam ex utre aut lagena, loqui viderentur [a]: vel, quòd spiritus malus eos replens turgidos & tumentes, tanquam utres, redderet [b]. οʹ. vertunt, ἐγγαστριμύθους, (*ventriloquos* [c],) στερνομάντεις, (q. d. *pectoreos vates,*) Sophocles [d]. Talis erat Pythica vates Delphici oraculi, quæ *insidens tripodi, & diducens femora, malum infernè spiritum per verenda naturæ excipiebat, & capillo soluto spumam ex ore exspuens & furens vaticinabatur,* ait Scholiastes Aristoph. in Pluto. Vide Orig. in Celsum 7. Chrysost. in 1 Cor. homil. 29 [†]. ¶ *Nec ab ariolis,* ità Ch. Sa. Sy. Ar. Ti. JT. Pi. וְאֶל הַיִּדְּעֹנִים] *Et ad aruspices,* O. P. ἐπαοιδὰς, G. ex οʹ. Eos intelligit qui carminibus se posse morbos immittere ac depellere pollicebantur. Meminêre Homerus, Sophocles, Polyb. medici [f]. γνώστας, qu. *sciolos* [g]. Nomen ab insigni scientia quam venditabant [h]; aut à scientia rerum abditarum [i]. *Gnostæ,* Ma. At RR. ab animali (quod *Jadduah* vocant [k]) id deducunt, cujus ossibus inter dentes sumptis, divinaculos illos futura prædixisse volunt. Idem videtur cum *Boramet* Scytharum, (quod *plantanimal erat agniforme* [l].)

32. *Coram cano capite*] Sic Phocylides, Αἴδεσθαι πολιοκροτάφους, &c. *Reverere canos,* &c [m]. Tradunt Hebræi, surgendum esse propter senem, cùm adhuc abest spatio 4 cubitorum; mox autem rursum consedendum esse, quamprimùm præteriit; ut appareat istud factum esse in ipsius honorem. Ch. sic transfert, *A facie ejus qui doctus est in Lege surgas:* qu. Scriptura loquatur non tantùm de eo qui annis, sed & qui sapientiâ, senex est [n]. *Senex non est senex, (nec est senex honorandus,) nisi sapiens:* in Kiddushin fol. 32. Ità R. Josi Galilæus, & R. Levi Ben Gersom. Alii aliter; Præcipit de omni canitie, etiam insipiente: Isi filius Judæ, & R. Jochanan [o].

[Margin: [n] G. [o] Ma. [o] Bo. [p] F. V. [q] G. [r] V. ex F. [s] Ma. [t] G. He. in F. & V. [v] G. F. [x] V. ex F. [y] G. F. Ma. [z] A. [a] F. Ma. [b] Ma. [c] F. G. [d] G. [†] Ma. [f] G. [g] D. Mo. Ma. [h] G. D. [i] D. [k] F. [l] G. [m] Ga. [n] F. [o] Carm. melib.]

33. *Non exprobretis ei*] Nec peregrinitatem [p], nec cultum idolorum [q]. Hebræi dicunt, *Ethnicum hominem coram proselyto non esse contemnendum in decem usque generationes.* Vide ad Exod. 22. 21 [r].

35. *In judicio*] Q. *in functione publica,* Ma. ¶ *In regula,* ità Ch. Sa. Pi. בַּמִּדָּה] *In mensione,* vel *dimensione,* Ar. M. JT. Ti. Mn. Ca. sub. *agrorum,* V. F. RS. in M. *in statera,* Sy. *in mensuris,* οʹ. *in mensura* magna, P. K. in O. Id מִדָּה sign. 1 Paralip. 11. *virum MIDDAH,* i. e. *mensuræ,* scil. magnæ; ut Gen. 6. *viri nominis,* scil. magni [†]. Aiunt propriè esse mensuram continuorum [t]. Al. *in quantitate,* i. e. in rebus quæ ad quantitatem quandam vendi solent [v]. ¶ *In pondere,* בַּמִּשְׁקָל] *In libratione,* Ma. Referunt ad trutinam & pondera [x]. ¶ *In mensura,* [ità ferè omnes,] בַּמְּשׂוּרָה] *In stateris,* οʹ. *in mensura* parva, P. Ità sumitur 1 Paral. 23. & Ezec. 4 [y]. Notant propriè esse mensuram discretorum, seu quantitatis discretæ [z]; tam aridorum quàm liquidorum [a].

36. *Pondera æqua,* אַבְנֵי צֶדֶק] *Lapides justitiæ,* V. Ma. Lapidibus vice ponderum olim utebantur [b]. Vide Prov. 11. 1. & 16. 11. & 20. 10, 23 [c]. ¶ *Modius & sextarius*] Heb. *Epha & Hin.* De his vide Exod. 29. 40. Esa. 5. 10. Ezec. 45. 10, 11 [d].

[Margin: [p] D. [q] D. RS. in F. [r] F. [†] O. [t] V. [v] V. [x] V. F. ità omnes. [y] O. [z] Ma. [a] Ma. V. [b] V. O. [c] V. [d] V.]

CAP. XX.

1. *Occidetúrque*] Repetuntur hîc præcepta, cum determinatione pœnæ [a].

2. *Et de advenis*] Proselytis [b], & circumcisis. Hi enim per circumcisionem transierant in Legem & Ecclesiam Judæorum, & his præceptis obligabantur [c]. ¶ *Si quis dederit de semine suo Moloch*] [Ità ferè omnes. At Sy. hîc & in Lev. 18. vertit, *Si quis projecerit ex semine suo in mulierem alienigenam.* Fortè *Moloch* pro cultrice Moloch poni existimabat.] ¶ *Moriatur*] Vide quæ ad Levit. 18. 21. Rectè videtur de combustione accipi, quia mortis pœna additur [d].

3. *Et ego*] i. e. Si res ad Judices non devenerit, vel hi neglexerint [†]. ¶ *Ponam faciem meam*] *Dabo iram meam,* Ch. in F. vel, opponam me illi tanquam inimicus, vel, tanquam vindicaturus; nam qui aliquem punire nolunt ab eo desistunt [f]. ¶ *Succidámque*] Hebræi numerant 36 peccata excidio punienda [*]. [De quibus vide Authorem.] ¶ *Et contaminaverit sanctuarium meum,* לְמַעַן טַמֵּא אֶת מִקְדָּשִׁי] *Ut pollueret sanctuarium meum* [g]. Vilem reputando Deum, ejúsque domum [h]. Quasi contaminatum judicavit, religiones meas negligendo, & idola eis præferendo [i]. *Contaminat,* i. e. contemnit [k], qui in alio loco sacrificat [l]. ¶ *Ac polluerit nomen*] Hoc facit, vel, quia Deo honorem debitum non præstat; vel, alium colit, Deo spreto [m]; vel potiùs, quia pluris facit *idolum,* cui *filium* offert, quàm *Deum,* cui *pecudem,* & quia idolo dat semen suum, quod etiam *semen Dei* erat. Vide Hos. 1. & 2 [n]. Profanat nomen Dei qui aliquid committit unde homines Deo & verbo & Legi ejus maledicendi occasionem habent & accipiunt. Hoc peccatum solâ morte expiatur. *Qui violat nomen Dei in occulto, de illo pœna sumetur in propatulo* [o]. In Talmud dicunt Hebræi, *Qui transgreditur præceptum affirmativum, & pœnitentiam facit, non relinquitur à Domino: Qui negativum — pœnitentia suspendit peccatum, & dies expiationis expiat: Qui designat prævaricationes quæ merentur excisionem, pœnitentia & dies expiationis suspendunt* peccatum, *& castigationes delent: At violationem nominis Divini pœnitentia & dies expiationis & castigationes suspendunt, mors autem expurgat, juxta illud,* Si expietur — donec moriamini [p].

4. *Si negligens,* &c. אִם הַעְלֵם יַעְלִימוּ] *Si absconderunt* (vel, *averterint,* Ch. Sy.) *oculos,* Mo. Sa. M. P. *Si conniveant,* &c. οʹ. in A. i. e. punire negligant. Confer Act. 17. 30 [q]. *Si dissimulaverint,* Ar.

5. *Cognationem ejus,* וּבְמִשְׁפַּחְתּוֹ] *In familiam ejus,* vel, *familiæ ejus,* i. e. populo illius terræ qui scelus dissimulabit. Sic accipitur *familia* Jer. 8. 3. Mic. 2. 3. & πατριὰ, Act. 3. 25. & *gens,* Marc. 7. 26. Po-

[Margin: [a] L. [b] Ma. [c] To. in L. [d] G. ad Deut. 18. 12. [†] G. sim. A. [f] O. [*] A. [g] O. Mo. [h] O. [i] T. [k] G. [l] G. V. [m] F. V. O. [n] O. [o] He. in F. [p] F. [q] A.]

pulares enim familiæ unt accenscebantur olim, tanquam si ex illius propagatione singuli descendissent; ut Gen. 10. Vide Arist. Polit. l. 1 [r]. *Contra auxiliatores ejus*, Ch. in F. Qui sunt hi? Illi penès quos est punire, & ipsi connivent ac consentiunt. Facientem & consentientem eadem lex constringit †. Qui non punit, dicitur *obfirmator* impii in impietate [s]. ¶ *Qui consenserunt ei*, ità o'. in A. וְהַזֹּנִים אַחֲרָיו] *Fornicantes post ipsum*, Mo. Sa.

6. *Ad magos*, &c.] Vide Levit. 19. 31 [x].

8. *Qui sanctifico vos*] Separans ab immunditiis [x]. Qui jubeo & volo vos esse sanctos [y]. Ponitur hic verbum reale, pro mentali [z]. Qui gratiâ meâ vos sanctos facio [a].

9. *Qui maledixerit*] Heb. *Nam vir qui*, &c. i. e. Si enim non observabitis statuta mea, neque rationem habebitis sanctificationis quâ sanctifico vos, sed ista scelera facietis quæ sequuntur, erunt quoq; istæ pœnæ vobis subeundæ [b]. ¶ *Morte moriatur*] Hæc phrasis *suffocationem* seu *strangulationem* significat [c]. Quod levissimum genus mortis erat [d]. At cùm additur, *sanguis super eum*, *lapidationem* intelligunt †. Ità Hisceni & author *Phesilta* [f]. Ea corpus contundit, ut sanguis ferè totus in eo maneat [g]. ¶ *Sanguis super eum*] i. e. Reatus & pœna sanguinis, i. e. mortis; q. d. suâ culpâ pereat [h]. Sic 2 Sam. 1. *sanguis super te*, i. e. tuâ culpâ peris [i]. *Cædis suæ causa est in ipso*, JT. Metonymia duplex: 1. subjecti, sanguis, pro effusione sanguinis; 2. efficientis, effusio sanguinis, pro culpa inde contracta [k]. Vel sic, *Sanguis*, i. e. mors, ejus non vindicabitur. Sanguis innocentis occisi erat super occisorem [l].

10. *Alterius—& proximi*] Quibusdam *alter* est quivis homo, *proximus* est Israelita. Ineptè: Sic posterius membrum continetur in priori. Sed more Heb. repetitur, ut discamus proximum esse quemvis hominem [m]. *Viri*, i. e. cum uxore proximi. *Et* pro *Id est*, ut sæpe [n]. Proximus est omnis homo homini [o].

11. *Ignominiam patris*] Heb. *Nuditatem patris*, i. e. pudendum mulieris quæ est in potestate patris. ¶ *Moriantur*] Non omnes incestus morte puniebantur, sed ii quibus id hîc aut alibi additur [q]. Lapidibus obruantur, ut patet Deut. 22. 23, 24. Pœna enim lapidationis, quæ statuitur in dantes semen Moloch, ad sequentes casus referri videtur [r].

12. *Scelus operati sunt*, תֶּבֶל] *Confusionem*, [plerique:] *indignationem concitârunt*, Sa. vers. *commiserunt perniciem æternam*, Ar.

13. *Cum masculo*] Apud Indos pœna hujus criminis capitalis erat; *In rebus Indiæ novæ Occid.* lib. 2. cap. 87 †.

14. *Vivum ardebit cum eis*] Heb. *eum & eas*, si consciæ sunt ambæ, vel alteram earum, viz. adulteram: Synecdoche Hebræis frequentissima [t]. Disjunctivè intelligitur, *hunc vel illam*: ità alter ex doctioribus Hebræorum. Alii contrà [v].

15. *Pecus quoque*] In detestationem criminis [x]. Et, nè ex ejus aspectu aliqui inclinarentur ad idem vitium †. Nè sceleris memoriam refricet [y].

17. *Et viderit turpitudinem ejus*] Q. de sola visione strictè accipiunt [z]. Quia illa demonstratio membrorum inhonestissima est, & præludium ac incitamentum ad copulam [a]. Non placet; tunc enim in hanc legem non peccarent cæci, nec noctu fornicantes [b]. Aliis, *videre* est tangere & concumbere. Ità Aug. quæst. 72. Levit [c]. 1. Præcedit enim, *Qui acceperit*. 2. Sequitur, *turpitudinem revelavit*, quod *congressum* passim significat, Levit. 18. Vide Exod. 20. 18 [d]. 3. *Videre* sæpe ponitur pro *consequi*, aut *sentire*; ut, *videre corruptionem*, *videre terram à Deo promissam* †. 4. Ità sumitur *cognoscere*; Gen. 4. 1. *cognovit*, i. e. mixtus est ei; Aug. qu. Levit. 75. ἀνδρὸς ὄψιν ἀδελφῆς ἐγνωκυῖαν, Plut. Pol. præc [f]. ¶ *Nefariam rem*, &c. חֶסֶד] Significat & *pietatem*, & *impietatem*; sed utramque insignem [g]. *Opprobrium*, vel *probrum*, vel *dedecus*; [ità omnes.] *Res illicita*, *fœditas est*; q. d. incestum admiserunt [h]. *Misericordia est*; q. d. res digna misericordiâ, i. e. miseria magna [i]; res miserabilis [k].

18. *Qui coierit*] Scienter [l]. Vide Levit. 15. 24 [m]. & 18. 19. ¶ *Fontem* (vel *venam*, Mo. Ma. vel *fluxum*, o'. sive *profluvium*, Sy. JT.) *sanguinis sui*] Ità Sa. Ar. M. P. A. Vocatur מָקוֹר *fons* figuratè, propter fluxum. Quod *fons sanguinis* Marc. 5. 29. est *fluxus sanguinis* Luc. 8. 44 [n]. i. e. Qui genitalia (ex quibus tanquam ex fonte profluvium sanguinis manat) aperuerit, scil. ad concubitum voluntarium [o].

20. *Absque liberis*, עֲרִירִים] Gr. ἄτεκνοι· rectè, ut apparet Gen. 15. 2. At Sadducæi legêre, עֲרֻמִּים, *nudi morientur*; ut pœna culpæ respondeat †. Non sinentur in hoc scelere permanere donec liberos habere possint, sed occidentur [p]. Nati ex iis spurii reputentur, non filii, & nullo jure parenti succedant [q].

21. *Rem facit illicitam*, נִדָּה הִוא] Ad verb. *Separatio* (*remotio*, Ma.) *ipsa*, Mo. i. e. res separatione digna [r]. *Immunditia est*, o'. Sa. M. A. Pi. *res exterminanda*, JT. vel, *abominanda*, Ti. *scelus*, Sy. *opprobrium*, P. *quasi menstruata est*, Ch. *obscœnitas est*, Ca. [At Ar. refert ad antecedentia, & sic vertit, *Qui acceperit uxorem fratris sui, quæ est remota ab ipso*.]

25. *Quæ vobis ostendi esse polluta*, אֲשֶׁר הִבְדַּלְתִּי לָכֶם לְטַמֵּא] *Quæ* (vel *quod*, Sa. Mo. Ma.) *separavi*, vel *distinxi*, *vobis in immundum*, *sive in* (vel *ad*, Sy. P. V. vel *ob*, Ar.) *immunditiam*, o'. Sy. Ar. P. V. *veluti immundum*, M. Tr. Judicando illa impura, vel, ut judicetis illa impura †.

27. *In quibus pythonicus*, *vel divinationis fuerit spiritus*, כִּי יִהְיֶה בָהֶם אוֹב אוֹ יִדְּעֹנִי] *Cùm fuerit in iis* (vel, *ex eis*, JT. vel, *apud eos*, Sa.) *pytho*, (*spiritus familiaris*, A.) vel *divinus*, Mo. (*hariolandi spiritus*, M. Tr. vel, *qui est divinus*, A.) Nempe, qui cooperantur, & certis ceremoniis Dæmonem provocant: Non sic qui tantùm patiuntur, sive ἐγγαστρίμυθοι, qualis illa Act. 16 [s].

CAP. XXI.

1. **D**ixit quoque, וַיֹּאמֶר] Hic incipit octava Sectio, quam vocant אֱמֹר [a]. Post legem contra *pythones*, &c. latam, Levit. 20. 27. succedit lex de Sacerdotibus, à quibus populus quæreret per *Urim*, &c. nec opus erat ut ad magos confugerent †. Sic Deut. 18. postquam illis interdixisset inquisitionem per magos, &c. Prophetam excitandum prædicit, à quo voluntatem ipsius haurirent, v. 10, 11, 15 *. ¶ *Nè contaminetur—in mortibus*, לְנֶפֶשׁ לֹא יִטַּמָּא] *Nullus contaminet se*, &c. F. M. Est enim de conjug. Hithpael, seu retransitiva. Repræsentat enim Dagesh primum literam Thau; alterum est de essentia conjugationis [b]. *Non taminabit se animæ*, vel, *in* (seu *ad*) *animam*, vel, *pro* (vel *super*) *anima*, Ma. *Anima* ponitur pro *cadavere* [c]. Sic capi volunt Levitic. 19. 28. Num. 5. 2. & 6. 6, 9, 11. *Nomen retractis animæ etiam corpus accepit animâ destitutum*; Aug. qu. 78 [d]. *Anima* vocatur corpus quod animam continebat, ut *Ecclesia* dicitur locus ille etiam absente populo; Aug. Epist. 157. Gen. 46. 26. Virgil. Æneid. 3—*animámque sepulchro Condimus*, i. e. cadaver †. Aut accipitur *anima* pro vita, cujus causa est anima [f]. Nullus reddat se impurum tangendo cadaver, aut curando funus [g]. In sepulchretis quoque residere ei non licebit [h]. ¶ *Sacerdos*] Nempe, inferior, Mc. Ma. G. Cl. Rationes præcepti duæ sunt. 1. Quia sic contrahebant immunditiam impedientem eos à ministerio Tabernaculi. 2. Quia hos non decebat ità lugere mortuos, utpote resurrectionem cognoscentes [i]. ¶ *In mortibus civium suorum*, בְּעַמָּיו] *In populis suis*, Mo. Tr. Ch. i. e. *in quocunque suorum popularium*, AE. & Abarb. in Muis. Abarbanel tamen & hoc perinde esse vult q. d. *Nè contaminetur*——dum ille mortuus est inter populares suos, adsíntque qui funus adjuvent. Hi enim si desint, tenebatur Sacerdos mortuum sepelire, nè mortuus homo, qui Dei imago est, quasi stercus, turpiter jaceret in terra. Idem & Rali, sed breviùs, suo more [k].

3. *Et sororem*, &c.] In Hebræo additur, *propinqua sibi*;

sibi: i. e. sororem ex utroque parente[l]. ¶ *Pro ea pollues se*] Non permissio hæc est, sed præceptum[m].

4. *Non in principe——contaminabitur*, לֹא יִטַּמָּא בַּעַל בְּעַמָּיו] *Non contaminabit se in principe*, vel, *magnate*, P. sic Sy. Ar. M. Ca. *super domino*, O. i. e. Nè funeri quidem Principis intererit[o]. בְּעַל pro לְבַעַל[o]. Vel litera transposita, & legendum est, בְּבַעַל עַמּוֹ[p]. Al. sic, *Nè polluat se princeps* (vel, *dominus*, Mo. Ma. vel, cùm sit *præcipuus*, A.) *in populo*, Ch. i. e. Nullius funeri intersit. Non placet; quia Sacerdotibus hîc præcipitur, non Principi[q]. Alii, *Nè polluat se princeps*, i. e. sacerdos, qui (vel, quia) est princeps in populis. Alius בַּעַל est pro אִישׁ *vir, aliquis*; *Non contaminetur quisquam*, &c. Al. בַּעַל est *maritus*; *Nè polluito se maritus* pro uxore ducta *in populis suis*[r]. Est ellipsis nominis relati Scripturæ frequens; ut 1 Reg. 13. 11. Prov. 5. 19. Isa. 31. 5. & alibi †. Non placet; quia Ezecieli sacerdoti imperatur, tanquam res insolita, ut omitteret luctum *uxoris suæ*, cap. 24. vers. 16[t]. οἱ ο΄ vertunt, *non inquinabitur subitò*, quasi scriptum esset *babal*[u].

5. *Non radent*, לֹא יִקְרְחוּ קָרְחָה] *Non decalvabunt calvitium*, O. Ma. קָרְחָה est *calvitium*, manu scil. aut forcipe factum in signum luctûs: At קָרַחַת est *calvities*, nempe naturalis, vel fortuita ex morbo[x]. In luctu calvos se fecerunt & Gentiles, Baruch 6. 30, 31. & Judæi, ut constat ex Jer. 16. 6. Ezec. 7. 18. Amos. 8. 10[y]. ¶ *Nec barbam*] Heb. *angulum barbæ*, Mo. vel, *latus*, JT. i. e. latera, seu angulos †.

6. *Sancti erunt*] i. e. In summa sanctimonia servient Deo suo[z]. ¶ *Et panes*] Nempe, propositionis[a]. Heb. קֹדֶשׁ, *sanctitas*, i. e. sanctissimi[b]. Al. *cibum*, al. *carnem*, i. e. victimas, &c[c].

7. *Scortum*, אִשָּׁה זֹנָה] *Virum meretricem*, Ma. O. Quibusdam est quæ se prostituit[d]. Alii, quæ fornicata est sub marito, non suâ sponte, (quia tunc lapidanda erat,) sed quæ vim passa est †. Aliis est omnis externa fœmina, & quæ concumbit cum his quibus nuptiæ interdictæ sunt[f]. ¶ *Et vile prostibulum*, חֲלָלָה] *Profanam*, [plerique;] *profanatam*, JT. *violatam*, Ch. Ar. *pollutam*, O. *Constupratam*, sive *contaminatam*: scortum non publicum intelligit[g]. Quæ casu quodam violata est[h]; vel vi[i]. Alius *profana* est quæ prognata est ex his quæ prohibitæ sunt sacerdotibus[k]. Quæ nata est ex repudiata à sacerdote, aut quæ ex Paganismo conversa est ad Judaismum, aut quæ errore ab alio quàm à marito cognita est, aut quæ libertate donata est[l]. Scortum, non publicum, (id jam prohibitum sub nomine זֹנָה[m],) sed privatum[n].

8. *Et sanctificabis eum*] q. d. Tu, ô popule, quod in te est, adniti debes ut eum impollutum serves, nec permittas eum, etiam volentem, pollui[o]. Al. sic; Habebis illum pro sancto, h. e. in honore[p].

9. *Sacerdotis*] Heb. *viri sacerdotis*. *Vir* hîc vel significat quemvis, ut Gen. 23. 6. & 24. 16. Levit. 21. 17. vel ejus dignitatem innuit, ut Psal. 49. 3[q]. ¶ *Sacerdotis filia*] Nupta aut desponsata alicui[r]. Non placet. 1. Nulla est exceptio in textu. 2. Tum lex hæc superflua esset, nec differentia esset inter filiam sacerdotis & alterius, quæ (si talis) lapidanda erat, Exod. 22. Deut. 22 †. ¶ *Si deprehensa fuerit in stupro*, כִּי תֵחֵל לִזְנוֹת] *Cùm cœperit fornicari*, Mo. O. Sy. Ma. Citò occurrendum erat fornicationi filiæ sacerdotis, nè patrem suum fœdaret[t]. *Si*, vel *Quum*, *profanaverit se ad fornicandum*, Sa. οἱ. A. vel, *scortando*, JT. ¶ *Flammis*] Nempe, in corpus immissis. Vide suprà[v]. *Adulteros reos vivos semper simul incendit, junctis corporibus*: Capitol. Macrino. *Ignis pœna gravissima*: Petronius Satyr. *Summa supplicia sunt crux, crematio, decollatio*, &c. Paulus Scot. l. 5. & Callistratus lib. Capitalium. *Magi vivi exuruntur*; Paul. Sent. 5. Joan. à Wouveren ad Petronium[x].

10. *Caput non discooperiet*, לֹא יִפְרָע] *Non nudabit*, Sa. Mo. sim. Sy. JT. *non nudabit cidari*, οἱ. *nè incultum sinat caput suum*, Ar. *comam non nutriet*, Ch. more lugentium[y]. ¶ *Vestimenta non scindet*] In funere. Vide ad Matth. 26. 65[z].

11. *Ad omnem mortuum*, &c.] i. e. Ad nullum[a]; Sacerdos Cretensis, apud Euripidem suos ritus describens, ait, καὶ νεκροθήκης οὐ χριμπτόμενος, (*non appropinquans ad sepulchrum.*) Porphyr. de Abstinentia, καὶ οἱ τῶν ἱερῶν καὶ ἱερουργίας ἐξηγηταὶ ... ἀπέχεσθαι ... καὶ ἀνοσίων ἀνθρώπων, καὶ ἐμμήνων, καὶ συνουσίας, καὶ θεάματος αἰσχροῦ καὶ πενθικοῦ. (*Antistites horum sacrorum & aruspices præcipiunt iis, ut cùm à sepulchris, tum ab hominibus nefariis, menstruatis, & concubitu, atque ab omni turpi ac lugubri spectaculo, abstineant.*) Sic Flamen Dialis *locum in quo bustum esset nunquam ingrediebatur, mortuum nunquam attingebat*: Gellius 10. 15. Servius ad 3. Æneid. *Moris Romani fuerat, ramum cupressi ante domum funestam poni, nè quisquam Pontifex per ignorantiam pollueretur ingressus.* Lib. 6. de Ænea, *Funestatus fuerat morte Palinuri.* Idem in Manuscripto Fuldensi ad 1. Æneid. *Cautum est nè sacerdos domum ejus ingrediatur in qua ante quintum diem funus fuerit*: & ad 11. Æneid. *Consuetudo Romana fuit, ut polluti funere minimè sacrificarent.* Tacit. Annal. 1. *Neque imperatorem auguratu & vetustissimis ceremoniis præditum attrectare feralia debuisse.* Exceptionem addunt Hebræi: Si quem Pontifex Max. in via inhumatum repperisset, eum humare poterat: (vide ad v. 2.) Moses de Kotzi præcepto vetante 238. Ità Romani. Servius ad 6. Æneid. *Cùm Pontificibus nefas esset cadaver videre, tamen magis nefas fuerit, si insepultum relinquerent*[b]. Sacerdos semper paratus esse debet ministrare coram Domino[c].

12. *Nè polluat sanctuarium*] Nempe, si illud à funere intraverat[d]. ¶ *Oleum sanctæ unctionis*, &c. נֵזֶר שֶׁמֶן מִשְׁחַת אֱלֹהָיו] Variant. *Sanctum oleum*, *unctio* (τὸ χρῖσμα) *Dei*, οἱ. in G. נֵזֶר ἁγίασμα vertitur Lev. 25. 5. 2 Reg. 11. 12. Psal. 89. 39. & 132. 18. Zach. 7. 3 †. Alii, *Corona* (*diadema*, Ar. Ma. *dignitas*, Ma.) *olei unctionis*, Mo. Ch. Sa. Sy. M. P. Ti. V. Ma. O. Unctus est oleo, quod illi est vice coronæ & diadematis quibus Reges insigniuntur[f]. Aut, corona uncta oleo erat super eum †. Al, *diadema*, (sive *coronamentum*, JT. h. e. aurea illa lamina quæ *corona* vocatur Exod. 29. 6.) *& oleum unctionis*, O. A. JT. Ang. *Separatio* (*consecratio*, Ma.) *olei unctionis*, O. Ma. Quia oleum erat signum separationis, vel, ratione olei separatus est ab aliis hominibus, & ab aliis sacerdotibus[g]. נֵזֶר propriè ἀφόρισμα (*separatio*,) Exod. 39. 30[h]. *Nazar* est *separare, dividere*[i].

13. *Virginem*] Ob honestatem & dignitatem summi sacerdotii †. Ut Sacerdos summus typus fuit Christi, ità ejus uxor *virgo* typus Ecclesiæ, 2 Cor. 11. 2. Vide Apoc. 14. 4[k]. Hæc non intelligenda esse (ut plerique sentiunt) de Pontif. Max. sed de quovis sacerdote, docet nos Ezec. 44. 22. Quare connectenda hæc cum initio capitis, ut quæ de Pontif. Max. dici cœperunt commate 10. sumantur παρενθετικῶς, redeátque unde digressa erat oratio. Demosthenes, in Neæram, post Thesei tempora Regem Athenis factum ait sacrorum causâ tantùm, additque legem latam quòd Rex uxorem duceret ἀστὴν (*civem*,) καὶ παρθένον (*& virginem.*) Ubi nota ἀστὴν, quod hîc sequitur, *de populo suo*: ut omnino jus id Atticum, ut multa alia, ad Athenienses à Phœnicibus, ad hos ab Hebræis, venerit[l].

15. *Nè commisceat stirpem——vulgi——*וְלֹא יְחַלֵּל זַרְעוֹ בְּעַמָּיו] *Non prophanabit semen suum in populis*, O. Mo. ducendo extraneam[m], vel quamvis prohibitam[n]; quamvis de vulgo: q. d. accipiat nobilem[o]. Idque, 1. ob dignitatem sacerdotii[p]: quæ redundabat in honorem cultûs Divini[q]. 2. Ut Reges & Principes sibi affines liberiùs & meliùs cultum Dei edocerent[r]. Filii sacerdoti nati ex prohibita muliere non poterant sacerdotale munus exequi †.

17. *Qui——maculam*, sic O. Ma. מוּם] i. e. *Defectum*, O. V. *labem*, Ma. conspicuum corporis vitium[t]. Hircanum monuerunt Judæi, ut se Pontificatu abdicaret, 1. ob mutilatum ab Antigono corpus, Joseph. Antiq. 15. 2. 2. quia mater ejus captiva fuit, Antiq. 13. 18[v]. Numerant Hebræi 140 maculas quæ hominem inhabilem reddunt ad sacerdotium[x]. De quibus vide libellum Præceptorum, Præcept. neg. 308[y]. Harum paucas textus commemorat[z]. Hæc referuntur ad animæ vitia; voluntas

coinu

enim in homine, non natura, damnatur, ait Hieron. ad Fabiol. de veste sacerd *.

18. *Si parvo vel grandi naso*, חָרֻם] Vox hic tantùm reperitus in S.S. Variè reddunt & exponunt. Nasum habens *simum*, sive depressum in radice oculorum: ità ut supercilium utrumque cohærere videatur; & uterque oculus tanquam unus appareat. q. d. *Dispersitus*, seu *vastatus*; utpote orbatus decorâ oculorum conformatione. *Desolatus naso*, Ma. Al. *parvo*, vel *torto*, *naso*, i. e. recurvato, ideóque brevi. Ità ο΄. κολοβόρριν h. e. cui *curtus est nasus*, vel *diminutus*, nec ad justam longitudinem productus supernè, vel *mutilatum*. Et fortè ο΄, sic transtulerunt חָרֻם, i. e. *devotum*, *eradicationi* scilicet, (ut Ezr. 7. 26.) quoniam Ægypti nasos præcidebant devotis exterminationi, ut patet ex calamitate Rhinocolourensi, [de qua vide authorem misc. 2.8.] πολοβόρρινος idem est atque κολοβόρριν †. *Qui percussus est naribus suis*, Jon. i. e. cujus nares quasi ex percussione depressæ sunt. Alii, *excisus*, *succisus*, *naso*, i. e. si divisionem habeat in naso. Prohibet alias omnes nasi deformitates; quæ novem esse possent. Ut, si esset *aquilus*, *detortus*, *major*, &c. Al. *curtus*, JT. *mutilus membris*, Sa. Cui aliquod membrum succisum est. Nulla in Heb *nasi* mentio. ¶ *Si torto naso*, שָׂרוּעַ] *Superfluus*, Ch. A. P. O. sic Isa. 28. O. i. e. cui aliquod membrum superfluit; sicut *succisus* dicitur cui deest. *Excretus*, Ma. vel, *excrescens*, Mo. Sa. *Enormis*, scil. membris, Q. in Ma. *Prælongus* (*distentus*, *auctius*, *redundans*, He. in Ma.) *membra*, JT. Aiunt eum esse cujus femur luxatâ coxendice distensum est, ideóque trahit pedem alterum. *Monstrosus*, Ti. *Membra habens improportionata*, vel, *excessivum*, M. Qui habet membrum aliquod excessivum; vel nimis parvum, vel nimis magnum. *Claudus*, Ar. *scissam habens aurem*, Sy.

20. *Si gibbus*, vel, *gibbosus*, [ità ferè omnes;] at Sy. *curvus*: גִּבֵּן] Certum est, vocem significare *celsitudinem*, *tumorem*. Alii exponunt de deformitate *palpebrarum*, sive *superciliorum*; si aut majora sint, (quæ oculos obnubunt,) aut plura, aut diversa colore vel longitudine; aut si supercilium unicum sit, aut sine pilis †. Vertu, *nulla* (alii, *coeuntia*) *habens supercilia*, M. ¶ *Si lippus*, ità Ch. Sa. P. דַק] *Lusciosus*, Ar. Qui habet *maculam parvam*, A. Cujus oculus panniculo, vel tenuissimâ membranâ, tegitur. A דק *aulæo*, *velo*, Esa. 40. 22. Aliis est punctum (album, M.) intra nigredinem oculi. Cui oculi sunt tenues, vel molles, ex quibus indefessè fluit humor. *Minutus*, Mo. Ti. *gracilis*, JT. Non placet. Cur gracilitas potiùs impediret quàm obesitas? An qui ob gracilitatem arceretur à sacerdotio admissus fuit cùm habitior fieret, & remotus denuo si gracilis redderetur? Q. *phthisicum*, Ma. ο΄. tmag inseaipis, i. e. *maculam instar clavi in oculis habens*. Sed incerta sunt hæc omnia. Aliis est *nanus*, Sa. vers. AE. in Di. Targ. Jerosl. in D. Di. sim. Sy. Optimè. Sic Exod. 16. 14. דַּק est *minutum & parvum quid*; & Æthiopicè דק *puer* est, Matth. 19. 13. ¶ *Albuginem in oculo*, ità Ch. Ar. Mo. Sy. תְּבַלֻּל בְּעֵינוֹ] *Suffusio* (*confusio*, Ma.) *in oculo ejus*, JT. Sa. *Mixtus*, seu *confusus*, *oculis*, O. *maculosus oculos*, ο΄. *Qui habet pellem*, M. vel *maculam*, M. P. O. F. V. scil. *albam*, *quæ nigredinem oculi turbat atque confundit*. ¶ *Si jugem scabiem*, ità Sa. גָרָב] *Scabies*, Sy. Ar. P. O. V. nempe, vel *agrestis*, ο΄. vel *purulenta*, Mo. Ti. *extrinsecùs humida*, He. in Ma. vel *sicca*, M. *scabies grossa*, O. *foris & intus sicca*. Prurigo, sive porrigo, inter pilos †. ¶ *Si impetiginem*, ità ο΄. Ch. Sa. Ar. P. O. יַלֶּפֶת] *Scabies siccus*, M. vel *saniosa*, JT. *Scabies foris humida & intus sicca*. *Purulenta & fætida Ægyptiaca*. Vel, *scabies perpetua*, JT. à לָפַת, quòd apprehendat & adhæreat usque ad mortem. Est scabies sicca per cutem cum pruritu proserpens. Nihil certi est, quia dictio est rara in Scripturis. ¶ *Herniosus*, ità Ar. מְרוֹחַ אָשֶׁךְ] *Compressus*, vel *concussus*, vel *contritus*, *testiculo*, Mo. Sa. Ch. P. M. Me. O. Ma. *unum habens testiculum*, Sy. ο΄. Cujus testiculi sunt compressi, & facti tanquam unus, vel, sunt inflati. *Testiculo oblig*ato, Ti. O. vel, *operto*: ità מרוח sumitur Isa. 38. i. e. Qui generare nequit, vel, cujus testiculi herniâ operti sunt.

21. *Qui maculam*] Hoc universale additur, ut doceat alias, licèt non nominatas, maculas eum inhabilem reddere, &c. Pariter pro maculatis habiti sunt qui idolis ministraverant. Vide 2 Reg. 23. 9. Ezec. 44. 10,—13.

22. *Vescetur panibus*] Heb. *panem Domini*. [At Ar. *demensum Domini*, & ο΄. *munera Dei*.] ¶ *Qui offeruntur in sanctuario*, מִקָּדְשֵׁי הַקֳּדָשִׁים וּמִן הַקֳּדָשִׁים] *De sanctitatibus sanctitatum, & de sanctitatibus*, Mo. *è rebus sanctis sanctorum*, (sive sanctionibus, Jun. quales erant *panes faciei*, *reatus*, *peccatum*,) *& è rebus sanctis*, JT. (i. e. minùs sanctis, quales erant *eucharistica*, *primitiæ*, *decimæ*.) [Sy. vertit, *In sancto sanctorum è sacris comedet*: & Ar. *tam ex privatis sacrorum*, *quàm ex communibus*.]

23. *Intra velum*, אֶל הַפָּרֹכֶת] *Ad velum*, nempe, quod discriminabat Sancta sanctorum à Sancto, Exod. 26. 13. & 36. Eò necesse erat venire sacra facientes, i. e. Munere sacerdotis nè fungitor †. Al. rectiùs, *intra velum*: i. e. Non poterit in summum evehi sacerdotium. Aut *velum*, intellige, ad ostium Tabernaculi. ¶ *Non ingrediatur*] Ut adoleat thymiama, accendat lucernas, & ponat panes in mensa. ¶ *Nec accedat ad altare*] Holocaustorum, & thymiamatis.

CAP. XXII.

2. UT *caveant*, &c. וְיִנָּזְרוּ] *Et separati fuerunt*; ו conversivum est. Certitudo præteriti vim sententiæ intendit. q. d. Quum primùm nôrint, certissimè jussa faciant, sine ulla mora aut tergiversatione. נזר hic est *separari*, *abstinere ex reverentia & religione*. Quidam exponunt, *ut separent se*. Vertunt, *Et* (vel *ut*, O.) *separentur* (*abstineant*, Sy. Ar. Ti.) *à sanctitatibus*, Ch. Sa. M. P. Mn. A. *à sacris*, vel *consecratis*, Sy. Ar. Ti. nempe, cùm sint immundi, ut declaratur v. 3. *Ut separent se inepti à rebus sanctis*, JT. Verùm nulla hic ellipsis, sed Synecdoche integri. ¶ *Non contaminent nomen*] Nè iis notam impuritatis aspergant, & vilescere faciant †.

3. *Qui accesserit*, יִקְרַב] *Appropinquabit*, Ma. *Accessio ista est ad edendum. Nam solus tactus non facit reum excidii*, ait R. Levi. *Tangere* sæpe idem est quod *edere*, Gen. 3. 3. Huc referri possunt 2 Cor. 6. 17. *Immundum nè tangite*, & Col. 2. 21. *Nè tetigeritis*.

4. *Qui tetigerit immundum super mortuo*, בְּכָל־טְמֵא נֶפֶשׁ] *In omni contaminato anima*, Ma. vel, *super animam*, i. e. mortuum, O. Propter tactum mortui: aut, quia curavit funus, vel ei interfuit. Non agitur de eo qui immundus fit immediatè ex contactu mortui, sepulchri, &c. sed mediatè, per contactum ità immundi. Patet de minore hac immunditia hîc agi, cùm huic unus tantùm dies præscribatur.

8. *Morticinum*, נְבֵלָה] *Cadaver*, Ma. Animal spontè mortuum.

9. *Custodiant præcepta*, simil. Sy. V. Ch. וְשָׁמְרוּ אֶת־מִשְׁמַרְתִּי] *Custodiant custodiam meam*, O. V. *observationem meam*, Ti. *Custodia*, pro *re custodita*: H. Alii intelligunt Sanctuarium, sive Templum. Sic observabunt custodiam & observantiam loci sancti. Hunc sensum probant verba seq. ¶ *Ut non subjaceant peccato*, וְלֹא יִשְׂאוּ עָלָיו חֵטְא] *Et non portabunt* (vel, *ut nè recipiant*, Sy.) *super se peccatum*, Mo. O. vel, *peccata*, Sy. Alii sic; *ut non suscipiant propter illud* (vel, *pro eo*, Ch.) *peccatum*, Sa. Ar. M. P. A. ¶ *Cùm polluerint illud*] Sim. Ar. M. i. e. Sanctuarium, Ma. Vel, *illam*, JT. P. i. e. vel *custodiam*, i. e. leges, V. vel *rem sanctam*, JT. Pi. A. [At Sy. habet, *eò quòd polluerint animas suas*.] ¶ *Qui sanctifico eos*] [Ità ferè omnes.] i. e. Sacerdotes, Pi. Alii, *eas*, JT. i. e. res sacras, Pi. Res eas à profanatione vindicans, quia oblatas mihi pro sanctis habeo. Sed hoc mihi videtur alienius. Confer Levit. 20. 8. & 21. 8, 15, 23 †. *Qui sanctifico illud*, Ar.

10. *Alieni-*

10. *Alienigena*] Vel, *extraneus*; [ità vertunt plerique:] *advena*, Ar. *alienus*, JT. *profanus*, Ch. in F. Qui non est de genere sacerdotali[f]. ¶ *Inquilinus sacerdotis*] [Ità ferè omnes.] *Inquilinus*, sive advena, sive civis[g]. Significat servum perforatum[h]. Inquilinus dicitur, quod diu apud dominum habitârit[i]. Opponitur servo nonnisi ad sexennium obligato, qui hic dicitur שָׂכִיר, quia parùm distat à mercenario. Sic Heracleotæ servos appellabant *δωροφόρους*, (*dona ferentes*) *ἀφαιροῦντες τὸ πικρὸν τῆς προσηγορίας* (*tollentes acerbitatem appellationis:*) Athenæus lib. 6. cap. 7[k]. [Alius תּוֹשָׁב est *hospes* sacerdotis; ità Sy. Ar. A.] Ut denotet eum qui moratur cum sacerdote tanquam hospes, mercenarius, aut peregrinus[l]. Qui in eadem domo, vel ejus parte, tanquam in conducto, habitat, ut sæpe fit[m]. ¶ *Mercenarius*] Servus conductitius saltem ad sex annos[n]. ¶ *Non vescentur ex eis*, לֹא יֹאכַל קֹדֶשׁ] *Non comedent sanctitatem*, Ma. vel, *sanctificationem*, O. i. e. partes quæ sacerdoti cedebant, putà armum dextrum & pectusculum[o]. Prohibitum hoc prædictis, quia sunt sui juris[p]: nec sunt de familia sacerdotis[q].

11. *Quem emerit*] Quia tales toti sunt sui domini & heri[r].

12. *Si nupta fuerit*, sic Ch. כִּי תִהְיֶה וגו'] *Si fuerit viro*, &c. Mo. *Esse* sumitur pro *nubere*: sic Ruth 1. *Senior sum quàm ut sim viro*[†]. Per nuptias jam in aliam familiam commigravit[s]. ¶ *De his quæ sanctificata sunt & de primitiis*, בִּתְרוּמַת הַקֳּדָשִׁים] *De primitiis sancti*, ο'. *de separatione*, vel *oblatione*, *sanctorum*, vel *consecratorum*, Sy. Ti. sim. M. P. *de his quæ sanctificata & separata sunt*, Ch.

14. *Addet*, &c.] Debebat etiam dare arietem Deo in sacrificium, ut dictum c. 5. 15[v]. ¶ *Dabit sacerdoti in sanctuarium*, אֶת הַקֹּדֶשׁ] Variè reddunt. *Cum sanctificato*, M. simil. P. Ti. Cum æquivalente illius quod comedit[x]. Al. *sanctitatem*, Mo. vel, *sanctum*, ο'. Sy. Sa. *pro sacro*, Ar. *ad sanctitatem*, Q. in Ma. Alii, *ut inferatur in sanctuarium*: vel ad usus sacerdotis, si partem ejus comedisset; vel sanctuarii, si partem quæ Deo cedebat[y].

15. *Nec contaminabunt*] Nè contaminent, vel, sacerdotes, polluti comedendo; vel, (quod malim) populus, oblata Deo comedendo[z]. ¶ *Quæ offerunt*, אֵת אֲשֶׁר יָרִימוּ] Q. subaudiunt *&*, *Et id quod obtulerint*, V. ità Ar.

16. *Nè fortè sustineant*, וְהִשִּׂיאוּ אוֹתָם] *Et levare* (vel *portare*, O.) *facient eos*, Ma. O. i. e. *Neque portare facient* (subaudienda negatio ex v. 15[a]. sic Psal. 1. 5[b].) *eos*, Pi. *neque sinent eos ferre*, JT. *eos*, i. e. plebem. Non erunt in causa ut plebs peccet exemplo eorum[c]. Vel, *seipsos*. (Ità אוֹתָם vertunt Q. He. in V. ità RS. & R. Levi in D.) ¶ *Iniquitatem delicti*] Sic ο'. Sa. P. A. sim. M. Mo. Ma. i. e. *pœnam reatûs*, JT. sic R. Levi in D. ¶ עֲוֹן אַשְׁמָה] *Iniquitates & peccata*, Ch. sim. Sy. Ar.

18. *De advenis*] Proselytis[d].

18, 19. *In holocaustum——masculus*, &c.] Utpote dignior[†]. *Pacifica* vel *pro peccato* ex fœmellis offerri poterant[f]. Holocaustum, quia totum incendebatur in honorem Divinum, dignius erat aliis sacrificiis[g].

19. *Ut offeratur*, &c. לִרְצֹנְכֶם] *In placationem*, i. e. ut sit Deo gratum, vel *acceptabile oris*: vel, *ultro offeretur*[h]. Lev. 19. 5[i]. ¶ *Et ovibus*] Heb. *ex agnis*. Sed כְּשָׂבִים complectitur & oves & agnos[k].

21. *Vel vota solvens*, &c. לְפַלֵּא נֶדֶר וגו'] *Ad separandum* (vel, *solvendum*, P. vel, *segregando*, JT. A. vel, *& separaverit*, Sy. vel, *secundùm quod destinaverat*, M.) *votum*, &c. Mo. A. ¶ *Tam de bobus quàm de ovibus*] In his enim potiùs quàm in avibus notandæ erant maculæ. Vide quæ ad Levit. 1. 14[l]. ¶ *Macula non erit*, &c.] Porphyr. de Abst. l. 2. *τὰ ἀνάπηρα οὐ θυτέον*, (*mutila non sacrificanda*[m].)

22. *Si cæcum*] Vel planè, vel oculo altero: quod & Ægyptiis observatum notat Chæremon apud Porphyr. de Abstin. l. 4[n]. *Si monoculum*, Ar. ¶ *Si fractum*] Fractos habens pedes, G. O. Mc. La. vel manus, O. vel lumbos, vel oculum, Mc. La. vel fractum corpus O. *Fractum esse*, Jon. putà femoris vel cruris, BA. *Vitulos ad aram humeris hominis allatos non litare, sicut nec claudicante nec alienâ hostiâ deos placari*: Plin. 8. 45[o]. ¶ *Si cicatricem habens*, חָרוּץ] Vertunt, *succisum*, Ch. *concisum*, Ma. O. V. Mo. Sy. vel *scissum*, Ar. M. *concisum labiis*, P. O. Ti. in Bo. At in Hebræo nulla *labiorum* mentio[p]. Hebræi exponunt de scissuram habente in labio, vel palpebris[q], sive superciliis[r], vel auribus, vel naribus[s]. [Sy. vertit, *impetigine laborans*.] Aliis est animal habens membrum loco suo *dimotum*, vel *divisum*, nam חָרַץ est *dividere*, *removere*[†]. LXX habent, *γλωσσότμητον* i. e. *quæ linguam fissam haberent* victimæ: quod observatum (Romanis) notat Servius ad Æn. 6[t]. ¶ *Si papulas*, sic Ch. יַבֶּלֶת] *Verrucam*, Ma. Mc. O. eleganti Hebraismo, pro animali pleno verrucis[v]. Ità Hebræi omnes & Græci, BA. 1. 2. 46. 522. *Tuberculum*, i. e. concretam & confusam carnem, à בָּלַל. Possis reddere, *marcorem*, *flacciditatem*, à בָּלָה, vel נָבֵל. Alii, *inflationem*[x]. Hoc propriè significat, sive *elevationem*[y]. Alii à יָבַל deducunt; q. d. *productionem & excrescentiam carnis*[z]. *Aut fluxu affectum*, JT. *verrucis conspurcatum*, V. ¶ *Aut scabiem*, &c.] Vide ad Lev. 21. 20.

23. *Aure & caudâ amputatis*, sim. ο'. Sy. שָׂרוּעַ וְקָלוּט] Noster sic accipit, q. d. *cui excrescentia*, seu *superfluitas*, scil. aurium & caudæ, *decurtata*[a]. [Reliqui aliter.] ¶ שָׂרוּעַ] Vertunt, *superfluum*, O. Ch. P. *prælongum membra*, JT. *auctum*, i. e. habens coxam aut pedem nimis protractum, V. *Excrescentem*, ità Mo. Sa. *membris*, Sa. *enormibus membris*, Ti. ¶ קָלוּט] Vertunt, *mutilum*, Sa. *nanum*, Ar. *diminutum*, Ch. P. *contractum*, Mo. V. *pede*, V. He. in F. M. vel *membris*, Ti. Ma. Cujus ungulæ contractæ & collectæ sunt instar ungulæ equi[b]. שָׂרוּעַ dicitur animal, cùm ex partibus quæ geminæ sunt una est alterâ longior & extentior; contrà, קָלוּט, cùm una pars justo brevior est & contractior. Ità He. omnes, & Arabes excusi duo, & Sa. & Onk. & Jon. Confirmatur ex Esa. 28. 20. Deinde, שָׂרוּעַ, vel סָרוּעַ, (scribitur enim per *Sin* cum puncto sinistro, quasi dicas per *Samech*,) idem est quod סָרוּחַ *superfluum*, *Cheth* & *Ajin* permutatis; quod in illis linguis frequens[c]. ¶ *Voluntariè offerre potes*, &c.] Nempe, sacerdoti, qui id vel in suos usus convertere possit, vel vendere, & pretium in usum Templi vel sacrificiorum impendere: non autem ut votum ex eo solvatur, i. e. ut Deo in sacrificium offeratur. Et sic conciliatur cum v. 21. ubi talia nec spontè offerenda erant[†].

24. *Contritis——testiculis*] *Testiculis* non est Hebraicè, sed rectè intelligitur[d]. [Eósque in his quatuor subintelligunt ο'. Ch. Ca. BA. ib.] ¶ מָעוּךְ] *Compressum*, [ità plerique;] *contusum*, Sy. Ar. *concussum*, P. *impulsu fractum*, Ti. ¶ *Vel tusis*, &c. כָּתוּת] Vertunt, *contusum*; [ità omnes:] *contritum*, Ar. ¶ *Sectisque*, &c. נָתוּק] *Avulsum*, Sa. Mo. JT. *ruptum*, Sy. P. Ti. O. Ma. *enervatum*, M. *mutilatum cornibus*, Ar. ¶ *Ablatis testiculis*, כָּרוּת] *Excisum*, vel, *exsectum*, [ità omnes.] His quatuor modis castratur agnus, testiculis vel, 1. *compressis*; vel, 2. *contusis*; vel, 3. *avulsis*; vel, 4. *excisis*. Græcis quatuor sunt vocabula quæ Hebræis ad amussim respondent. Nam מָעוּךְ *compressus* est *θλαδίας*. כָּתוּת *contusus*, *θλαδίας*, vel *θλασίας*. נָתוּק *avulsus*, *σπάδων*. כָּרוּת *excisus*, *τομίας*, vel *ἐκτομίας*. At hîc Seniores non servant verum ordinem. His vitiis addi potest *claudicatio*, ex Deut. 15. 21. Hoc etiam observârunt *Romani* & *Græci* in sacris suis, nè hostiæ claudæ essent, aut vitiosæ. Vide Alex. ab Alex. Genial. 3. 12. & Scholiasten ad *Aristophanem* in Acharn. act. 3. scen. 3. & Suidam in *κόλουρος*[†]. ¶ *Nè faciatis*] *Nè faciatis* tales, A. i. e. Nè castretis hominem, aut animal ullum[f]. Alii, *nè sacrificetis*, Sy. A.

25. *De manu alienigenæ non offeretis panes*, &c.] Q. restringunt ad victimas vitiosas, nè tum quidem accipiendas ubi ab alienigena offeruntur: Ità Thalmudici[g]. Victimam *Dei cibum* vocari non caret exemplo[h]. Omnia subterfugia peccandi præcludit eis. Putarent illud sibi licitum fuisse[i]. Alii *panes* propriè intelligunt, nempe, *τῆς προθέσεως* (*propositionis*,) quos Hebræi ipsi serere, ipsi demetere, ipsi molere, ipsi coquere, debebant.

f F. V. D. Mc. Ms. Jun. Pi. A. g Jun. h G. post M. F. V. i F. k G. l Mc. ex Ls. Ms. m Bo. n M. F. o T. p L. q T. r Mo. † D. misc. 2. 64. s Mc. v Mc. Ls. x F. ex Ch. M. y Ls. z Mc. a V. Ms. Pi. b Pi. c V. Ms. d Ms. † L. f Mc. g L. h V. i Ms. k Ms. l A. m G. n G.

o G. p C. q O. Ms. G. r F. ità Ms. s G. † O. ex He. t G. v Ms. x Ms. y O. z Ms. a Ms. b F. c BA. 1. 2. 46. 522. † Ms. O. † E L. d Ms. O. † BA. ib. f He in G. g G. ità M. F. O. RS. h L. i G. k O.

debebant [k]. Alii generaliter exponunt [l]. *Panes*, i. e. [illegible] [m]: q.d. cibum Dei [n]. *Alienigenæ*, h. e. Gentilis manentis in sua superstitione [o]; ut patet ex vers. 18 [p]. Non circumcisi [q]. Prorsus repelluntur ab omni oblatione facienda, (etiamsi immaculata offerre vellent, quales erant alioqui panes [r]:) nempe per se †, vel immediatè [s]. (Interim mediatè id licuisse docent Jo. & Ph. nimirum; pecuniâ à Gentilibus acceptâ victimas coemebant pro ipsis Gentilibus in Templo offerendas; ut pro Seleuco, Augusto, &c [t].) Ratio prohibitionis, 1. Quia offerentes intrabant atrium Tabernaculi, ubi erat altare holocaustorum [x]; quò soli Judæi admittebantur. Vide Thren. c. 1. *ingressas sanctuarium*, &c. Ezec. 44. *inducitis incircumcisos*, &c. Act. 21 [y]. 2. *Quia corrupta sunt omnia*, ut sequitur, eò quòd offerentes corrupti sunt, quia idololatræ [a]: vel saltem incircumcisi [a]. ¶ *Quia corrupta & maculata sunt*, מָשְׁחָתָם בָּהֶם מוּם בָּם] *Quia corruptio eorum in eis*, (est, Ch. A.) *macula in eis*, Sa. Mo. A. vel sic, *eorum corruptio in eis* est *macula in eis*. Infidelitas est eorum corruptio, & tanquam macula in sacrificiis [b]. Tum qui offerunt corrupti sunt ipsi infidelitate suâ, tum oblationes vitiosæ & illegitimæ. Proinde utroque nomine aversamini, ô Sacerdotes, istas oblationes [c].

27. *Die octavo*, &c.] Rationes duas adferunt Hebræi. 1. Propter Sabbatum, quod præstat rebus omnibus robur & perfectionem. 2. Quòd creatura tunc perfecta sit, nam septem diebus Deus creavit omnia [d]. Vide quæ ad Exod. 22. 30 †. 3. Mysticè innuebat Christum non passurum mortem in infantia, aut pueritia, (quod tamen Herodes facere maximè cogitavit,) sed in perfecta virili ætate [e]. Plin. 8. 51. *pecoris fœtum sacrificio purum* dicit *die septimo* [f].

28. *Non immolabuntur*, לֹא תִשְׁחֲטוּ] *Non mactabitis, jugulabitis*, viz. ad sacrificium; nam ad esum non prohibebantur [h]. *Non occidentur*: nam שחט de quavis occisione sumitur. Græci, ὁ σφάξει. Causa legis, quia & στοργὴ & vis imaginatrix etiam in illis est [i]. Quia crudele hoc videbatur [k]. Porphyrius de Mose, [illegible] (*vetuit pullos unà cum matribus tollere.*) Attamen hæc lex neque de feris neque de avibus loquitur. Est lex alia de pullis quibus incubatur, Deut. 22. 6 [l].

32. *Ut sanctificer*] i. e. Sanctus habear, ut Matt. 6. 9 [m]. Ut, in gloriam nominis mei, compleam promissiones quas avertit hominum perfidia. Vide suprà 10. 3 [n].

k G. ex Hi. ad Mal. 1. | l Lud. T. | Me. E. | m Me. V. | n M. | o Me. Jun. Pi. | p Pi. | q E. L. | r E. | s E. | t T. | x T. Bo. | y E. | z L. | a Me. E. L. | b L. E. | b A. | c Jun. | d F. M. | † Me. | e F. | f O. | h Ma. | i G. | k Me. | l G. | m Aug. in | n Ca. | n Ma.

C A P. XXIII.

2. HÆ *feriæ*, מוֹעֲדִים] *Solennitates*, Ch. in F. ità M. D. *congregationes*, vel *constituta*, O. *conventus*, Mô. *statæ feriæ*, Ti. *Stationes*, *sacra stata*: sic dictæ, quòd statis & certis anni temporibus recurrerent & celebrarentur. Vide 1 Par. 23. 31 [a]. מוֹעֵד est à יָעַד *contestari*, & *convenire*: q. d. *conventio*, (unde אֹהֶל מוֹעֵד est *tabernaculum conventionis*,) quòd tum populus conveniret ad cultum Dei [b]: ad constitutum & contestatum tempus [c]. Vel, *contestatio*; quia aliquid signabant [d]. φιλέορτοι φύσει Σύροι, (*Syri sunt amatores festorum*;) Herodian. 2. in Juliano. Dies festi triplicis generis: 1. Sabbata cujusque septimanæ, 2. Neomeniæ; 3. Solennitates semel quotannis redeuntes: Lyd. an. form. 5 †. [De festis Judæorum vide P. Fagium ad v. 40. hujus capitis.] ¶ *Quas vocabitis*, ità Sa. Sy. O. Ma. אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ] *Quas celebrabitis*, V. Q. in Ma. Al. *quibus estis convocaturi eos*, nempe Israelitas, ô vos sacerdotes; juxta Num. 10. 10 [f]. ¶ *Sanctas*, מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ] *Convocationes* (*celebritates*) *sanctæ*. Per appositionem dictum, q. d. quas celebrabitis. Vide v. 7 [g]. Tunc convocabatur populus ad cultum Dei [h].

3. *Sabbati requies*] Heb. *quies quietis*, i. e. summa quies [i]. Vel, *cessatio quietis*, sive *quieta*: i. e. cessabitis prorsus [k]. ¶ *Vocabitur sanctum*] i. e. Erit. Sic *vocari* pro *esse*, Isa. 9. 6. *vocabitur admirabilis*, i. e. *erit* [l]. Exponit qualisnam *quies Sabbati* esse debet; non ad voluptates & carnis delicias sed sancta ad gloriam Dei. Quod nimirum fit, dum illa propter quæ maximè Sabbatum institutum est observantur. 1. Ut renovetur memoria creationis. 2. Ut otio Sabbati non tam pristinæ vires exhaustæ recuperentur, quàm ut homines ab aliis negotiis liberi solùm audiendo verbo Dei & discendæ veræ Religioni studeant. Hinc Hebræi dicunt, שַׁבָּת נִתְּנָה לְהָבִין מַעֲשֵׂי הַשֵּׁם וְלֶהָגוֹת בְּתוֹרָתוֹ, *Sabbatum datum est ut advertas opera Dei, & meditaris in Lege ejus*. Atque hac de causa בָּתֵּי כְנֵסִיּוֹת & בָּתֵּי מִדְרָשׁוֹת, i. e. *Synagogæ & ædes concionatoriæ*, ut illi vocant, olim passim in Israel institutæ sunt. Confer Act. 15. 21. & 2 Reg. 4. 23. unde patet pios in Sabbatis solitos fuisse ad Prophetas contendere, audituri ab illis expositionem Legis. Ampliùs quoque referunt Hebræi, Hierosolymis olim tantum fuisse studium Legis Divinæ, ut ultra 400 publicas Scholas & Synagogas habuerint in quibus Lex Dei docebatur [m]. ¶ *Sabbatum Domini*] Domino dicatum; vel, in quo Dominus requievit; vel, in quo quiescendum in honorem Domini [n]. ¶ *In cunctis habitationibus*] i. e. Domi, foris, ubivis gentium vel locorum [o]. [Alii aliter.] Domibus vestris privatis. Nam in Templo *sacerdotes Sabbatum violant*, Matt. 12. 5. (nempe materialiter, non formaliter,) sacrificiis intenti [p].

4. *Quas celebrare debetis*, ità Sy. אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ] *Quas vocabitis*, ó. Ch. Mo. Ma. *proclamabitis*, A, *quibus convocabitis eos*, JT. ¶ *Temporibus suis*, בְּמוֹעֲדָם] *In stationibus suis*, i. e. statis temporibus. Ità capitur Gen. 1. 14. Psal. 104. 19 [q].

10. *Cum ingressi*] Hinc patet festa & leges has ceremoniales non obligâsse eos in deserto [r]. ¶ *Et messueritis*] i. e. Volueritis, sive cœperitis, metere, ut explicatur Deuteronomi. 16. 9. Ante hanc oblationem illicitum erat vel messem demetere, (teste Jo. Antiquit. 3. 10.) vel segetem comedere, v. 14 †. Q. messem *hordeaceam* intelligunt, quæ maturescere incipit ante triticeam, nempe Martio aut Aprili [s]. Vide Exod. 9. 31, 32. & 34. 22. & Ruth 2. 23 [v]. Alii, *triticeam*; propter teporem regionis. Vide Jos. c. 3. v. 15. Ma. Manipulus hic ex hordeacea segete plerumque erat: at potuit esse ex triticea, si triticum maturum esset [x]. ¶ *Manipulos*, עֹמֶר] Variè reddunt. 1. *Manipulum*; ità ó. Ph. Jo. in Bo. Sic dictus est, vel, quòd fasciculus spicarum unus tot grana contineret quæ *Gomer* implerent: vel à עָמַר *merere*, forsan quòd operâ mercenariorum demetatur [y]. עָמַר est *negotiari*, tanquam mercatores facientes contractus seu obligationes. Hinc *Homer*, i. e. manipulus, quasi spicarum colligatio. Indè *Homer* mensura, quia ex granis manipuli impleri solebat. Et mallem *manipulum*, quàm *mensuram*, vertere, quia illum communiùs significat [z]. Pro manipulo accipitur Deut. 24. 19 [a]. & Ruth 2. 15 [b]. 2. Alii pro mensura *Homer* accipiunt [c]. Et adjiciunt haud contemnendam rationem; Lev. 2. 14, 15, 16. præcipitur, ut in hac primitiarum oblatione torrerentur spicæ, excussáque aut tusa grana superfuso oleo ac thure adolerentur: Unde potiùs ad mensuram Homer granorum excussorum, &c. quàm ad fasciculum spicarum, hoc pertinere videtur [d]. Manipolus hic non offerebatur ad altare cum spicis & paleis & furfuribus, sed siccatus, tusus & purgatus, teste Jo †. Ubique in Scriptura simila jubetur offerri, nec aliter ibi frumentum adoleri solet nisi commolitum & in farinam redactum; etsi hæc farina subindè arida, subindè macerata & subacta, subindè in panes excocta, offerretur. Non ineptè ergò pro mensura accipi potest [f]. Non singuli singulos offerebant manipulos, sed omnes unum [g], è publico vel vicinia [h], nomine totius populi [i]. Hujus oblationis causæ erant; 1. Ut admonerentur de Divino frugum beneficio, & orarent Dominum pro benedictione super messem. 2. Causa politica erat, ut istâ ordinatione cogerentur legitimum tempus messis exspectare. 3. Ut ab eo die numeraretur festum Pentecostes [k].

11. *Qui elevabit*, offerendo, Me. וְהֵנִיף] *Agitabit*, *ventilabit*. Vide de hoc ritu quæ ad Exod. 29. 24 [l]. ¶ *Ut acceptabile*, &c. לִרְצֹנְכֶם] Pro לְרָצוֹן לָכֶם positum est [m]. *Beneplacito vestro*; vel *in*, sive *ad beneplacitum*

a Ma. | b F. M. | c F. | d M. | † Gi. | f Ma. ex Jun. | g V. | h Ma. Me. | i Me. | k V. | l Me. | m F. | n Me. | o Ma. | p Me. | q Ma. | r Me. | † Bo. | s Ma. ità Me. T. ex Jo. La. A. | v A. | x Bo. | y Ma. | a O. | b V. Ma. | c Ma. | d Ità Hebr. F. & in V. | d Ma. | † Bo. T. La. | f Bo. | g T. | h Bo. | i T. ità A. | k F. ad v. 15. | l Ma. | m V.

neplacitum vestrum. Q. in, vel *ad, acceptationem vestri.* Vide Lev. 22. 29 [n]. ¶ *Altero die Sabbati,* מִמָּחֳרַת הַשַּׁבָּת] *De,* vel *à, crastino Sabbati,* Ma. Mo. *in crastino,* Ar. P. A. ם pro ב positum, V. *Post diem alterum,* Sy. Ch. reddit, *postridie diei boni*; sic vocant Hebræi diem festum [o]. Etiam & diem convivii & gaudii absque solennitate; ut 1 Sam. 25. 8 [p]. *Crastino die à prima,* i. nempe, die Sabbatorum: primus enim & septimus dies Sabbata erant, vers. 7, 8. *Post diem festivitatis,* Ch. Non intelligitur hoc loco Sabbatum ordinarium, sed Sabbatum Paschæ, quod semper decimaquintâ die Nisan obtigit; adeóque crastinum Sabbati erat decimasexta dies Nisan [q], sive secunda dies azymorum [r]. Primus dies azymorum vocabatur *festum,* Num. 28. 17. & illis diebus erant Sabbatismi, Levit. 23. 32, 39 †.

13. *Duæ decimæ*] Vide ad v. 17. ¶ *Conspersa,* ità V. בְּלוּלָה] *Permista,* V. Ma. *versata* in oleo, V. ¶ *Liba quoque,* וְנִסְכֹּה] *Et fusionem (libamen) ejus,* Ma. [Keri, וְנִסְכָּה.] Libamenta addita erant omnibus holocaustis, ut patet ex Num. 15 [s]. ¶ *Quarta pars*] Mensura agno præscripta, Num. 15. 5 [t].

14. *Polentam,* קָלִי] *Tostum,* sive *assum, exustum,* aut *frixum,* K. in M. Ità ferè omnes in Ma. *Tosta aut cocta grana,* M. Ch. ut clarè dicitur Lev. 2. 14. *Tostas acetas,* JT. sim. Sa. *placentas frixas,* Sy. Q. He. farinam ex spicis factam, quam in furno siccabant [v]. ¶ *Pultes,* כַּרְמֶל] *Spicam teneram & virentem,* M. F. V. Sy. Ti. JT. Sa. *spicam plenam,* P. O. quales producebat Carmelus [y]. *Spicam absque gluma,* Sa. vers. *frumentum perfricatum,* Ar. ¶ *Usque ad diem,* עַד עֶצֶם הַיּוֹם] *Ad illum ipsum diem.* [*Vide quæ ad* Gen. 7. 13.] ¶ *Cunctisque habitaculis*] i. e. Extra Canaan. Id speciale huic præcepto, comitante prece pro futura messe [z].

15. *Ab altero die Sabbati,* מִמָּחֳרַת הַשַּׁבָּת] *A crastino Sabbati,* O. Ma. Qu. A quo die incipienda numeratio? Resp. Variant. 1. A secundo die azymorum, & *Sabbatum* hîc est primus dies azymorum [a]. (Hebræi Hellenistæ vocabant δευτέραν τῦ Πάσχα, i. e. *secundam, alteram, postridie Paschatis.*) Consentit practica Hebræorum [b]. 2. A crastino illius Sabbati hebdomadarii quod in diebus Paschæ incidebat. 3. Ab octavo die Paschæ; & *Sabbatum* est totum tempus Paschæ [d]. De his sentiat quisque quid volet †. ¶ *Septem hebdomadas,* שַׁבָּתוֹת] *Sabbata,* Ma. *Sabbatum* hîc (ut alibi) significat hebdomadam [f]. Ità vertunt o'. Ch. Ar. P. JT. Rectè, sic enim declaratur in fine versûs. Sic, *Jejuno bis in sabbato* [g]. Hinc *prima, secunda,* &c. *Sabbati,* i. e. hebdomadis [h].

17. *Ex omnibus habitaculis*] i. e. Non ex fructibus exteris, sed ex terra Canaan [i]. Alii notant præcipi ut quælibet domus offerret duos panes [k]. Secùs erat de manipulo spicarum [l]. ¶ *Panes primitiarum,* לֶחֶם הַתְּנוּפָה] *Panem elevationis,* O. Mo. vel, *agitationis,* Ma. Vide ad v. 11. ¶ *Panes—simila fermentata, quos coquetis in primitias Domino*] [Simil. ferè omnes. At o'. —*coquentur de primis frugibus.*] Qu. Quæ ratio hujus festi & oblationis? Resp. 1. In gratiarum actionem pro messe [m]. 2. In memoriam libertatis quam eodie consecuti sunt, dum Lege latâ instituta fuit inter eos nova politia, cùm antea servi erant, & tenerentur alienis legibus. Confer Deut. 26. 10. 3. Monuit eos & omnem panem jam sanctificatum esse, si cum gratiarum actione sumatur; & ut fructibus messis sanctè uterentur. 4. Vaticinium hoc erat venturæ illius Pentecostes, Act. 2 [n]. ¶ *De duabus decimis*] Heb. *duæ decimæ,* Ma. Duplicatur hoc munus, (nam uni agno una decima præscribitur, Num. 15. 4.) At libamentum non duplicatur, quod etiam notat RS. Jarchi [o]. An duæ decimæ erant tantùm in duobus panibus, an in singulis, obscurum est. Crediderim posterius, ex Jo. Ant. 3. 10 [p].

18. *Cum libamentis*] *Libamenta* vocatur quidquid cum victima offerebatur, ut oleum, vinum, farina, thus, sal [q].

19. *Facietis*] i. e. Sacrificabitis: sic vers. 12. Vide quæ ad Exod. c. 29. v. 36 [r]. ¶ *Hircum*] Heb. *hircum caprarum,* i. e. hircum novellum, vel, qui matrem sequitur †.

[n] Ma. [o] F. [p] D. [q] A. [r] Me. † A. [s] Bo. [t] A. [v] Ma. [y] O. [z] O. [a] Ità Jo. in La. O. Ma. Me. L. Q. in F. [b] O. [d] Q. in F. † V. [f] M. D. Ma. O. [g] D. [h] D. M. ex He. [i] Ma. [k] Ma ità La. Bo. [l] La. [m] G. F. [n] F. ad v. 15. [o] A. ad v. 13. [p] Bo. [q] Me. [r] M. † Me.

20. *Coram Domino, cedent in usum ejus,* לַיהוָה לַכֹּהֵן] *Domino, sacerdoti,* Mo. vel, *pro sacerdote,* Sa. JT. Sy. vel. *detur sacerdoti,* Ar. sim. o'. *Domino & sacerdoti,* Ch.

21. *Et vocabitis,* &c. וּקְרָאתֶם בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה] Variè reddunt. *Vocabitis hunc diem celeberrimum,* &c. Vulg. La. Bo. Sy. *Vocabitis eundem diem nomine sancto,* Ar. Al. *Proclamabitis in robore illius diei*; q. d. Illo die clamandum & gaudendum [s]. Al. *Convocabitis in illo die,* Jun. Sa. nempe, *omnes,* JT. Al. *Et celebrabitis hoc ipso die celebritatem,* P. *Vocabitis hunc eundem diem, ut sit vobis convocatio,* M. Ti.

22. *Postquam messueritis,* &c.] Vide ad Levit. cap. 19. vers. 9 [v].

24. *Memoriale, clangentibus tubis,* זִכְרוֹן תְּרוּעָה] *Memoriale* (vel *monimentum,* JT.) *clangoris,* Ch. Sa. Sy. JT. O. (*tubarum,* o'. A. *inflatarum,* A.) תְּרוּעָה idem quod רֵעָה Exod. 32. 17. vide. Aiunt significare concitatum fractúmque strepitum buccinarum. Q. *memoriale jubili, gratulationis,* ut felix faustúsque esset annus novus qui tunc inciperet [x]. Institutum hoc festum, vel, 1. in memoriam Isaac à morte liberati [y]. Unde & eo die cornu canunt arietino, quòd aries pro Isaac immolatus est [z]. Non placet. 1. Scriptura non dat hanc causam. 2. Nec ob unius liberationem publicum festum instituisset Deus [a]. In ea autem (Isaaci) liberatione intelligebatur liberatio per Messiam futura, Zach. 9. 14 [b]. Vel, 2. in memoriam Jericho, cujus mœnia clangore cornuum spontè corruerunt. Et hoc, licèt nondum factum, prævidit Legislator [c]. Vel, 3. isto clangore excitare voluit Israelitas, ut hunc mensem præ aliis observarent, & quòd in eo plurima erant festa, (omnibus frugibus tunc collectis;) & propter numerationem anni septimi ac jubilæi, quæ ab hoc mense inchoatur [d]. Indè incepisse aiunt annum civilem, emptionum, venditionum, servitutis, remissionis terræ, jubilæi †.

27. *Expiationum*] Vide quæ ad Levit. 16 [f]. ¶ *Affligetis animas*] *Jejunio,* Ar. L. aliísque dolendi indiciis [g]. *Anima* pro homine [h]. Eo tempore crimen Vituli remissum [i]. Ad avertendum morbos qui in autumno frequentes [k]. Civilis tantùm erat hæc expiatio, & pædagogia, quâ admonebantur de vera expiatione per Christum ventura [l].

29. *Peribit*] Difficillimum erat in tanto præceptorum numero non alicubi impegisse. Præterea etiam alii aliorum crimina lugebant, ut Dan. 9. 5 [m].

32. *A vespera ad vesperam celebrabitis sabbata vestra*] i. e. Omnes dies festos [o]. q. d. Nè miremini quòd dixi, *Affligetis animas die nono,* &c. cùm alibi dixi hoc faciendum *die decimo,* quia jejunium inchoandum est die nono secundùm vulgarem & civilem supputationem, etsi juxta legem ac ritum Festorum velim illam vesperam antecedentem ad sequentem diem pertinere [o]. Ne afflictio hujus diei quasi ingrata differenda putetur in ipsum diem decimum, jubeo ut eam inchoetis à vespera noni diei [p]. Hebræi è Sole occaso diem incipiunt; ab ea re dictum עֶרֶב בֹּקֶר, q. d. νυχθήμερον. Indè & νυχθήμερον. Scal. canon. Isagog. l. 3 [q]. In N. T. ut dies Sabbati mutatus est, ità & inchoatio diei, quæ manè fit, non vesperi, quia Christus tunc resurrexit [r].

34. *Feria tabernaculorum,* חַג הַסֻּכּוֹת] *Festum umbraculorum,* Ch. *tegumentorum,* Mo. *absconsionum,* Ma. (סֻכּוֹת propriè *absconsoria, cooperimenta, tectoria, tuguria, umbracula*: vide Gen. 33. 17 †.) Sic & Romæ festum diem fuisse quo tentoria è fronde casæ ponerentur, vides Ovid. Fastor. 3 [t]. *Plebs venit, ac virides passim disjecta per herbas,* &c. Festi hujus Judaici meminit Plutarchus, (l. 4. Sympos. problem. 5.) vera falsis immiscens: *Maxima* (inquit) *& perfectissima Judæorum solennitatis & tempus & modus cum Bacchi sacris congruit. Quod enim ipsi vocant jejunium, id sic celebrant, ut maximè fervente vindemiâ proponant mensas, in quibus exposita sunt omnis generis fruges; & sub tabernaculis desident, potissimùm è palmitibus & hedera quæ contexuntur; & diem quæ festum antecedit Tabernaculariam nominant* [v]. Idem festum Joh. 7. 2. dicitur Σκηνοπηγία, i. e. fixio, seu compactio, Tabernaculorum [x]. Hujus causa, vel, 1. Gratiarum actio pro nubis ductu [y], & Divina protectione per nubem exhibita [z].

[s] O. [v] Ma. [x] Ma. [y] L. F. Me. Rs. in M. He. in F. G. [z] F. [a] F. V. [b] G. [c] T ad v. 10. [d] V. ex F. † Ma. [f] F. [g] G. [h] Ga. [i] G. He. in F. [k] G. [l] V. [m] G. [o] Bo. Ita [o] Ba. [p] La. [q] Ga. [r] A. gl. † Ma. [t] G. Ma. [v] Ms. [x] Ma. F. [y] G [z] He. & Ch. in F. La. Me.

2. Ut recordarentur habitationis suæ in Tabernaculis, ut dicitur v. 43. & sic admonerentur de miserrima vita majorum suorum in deserto, in quo errârunt exsules sine domo, sine agro, omnium direptioni expositi, (cùm tamen Deus illos miraculosè servavit,) & cum ea conferrent præsentem felicitatem, cùm domos, agros, ædes, urbes, regna possiderent, omnibus formidabiles [a]. 3. Ad gratias Deo agendas pro frugibus toto anno collectis. Vide Exod. 23. 16. Num. 29. 12 [b]. ¶ *Septem diebus*] Nam octavus dies immunis erat ab illa ceremonia habitandi in tabernaculis [c].

36. *Est cœtus atque collecta*] Duplici voce explicant Hebræam עֲצֶרֶת [d]. Variè reddunt. *Concio erit* hoc die, Ti. *cœtus est*, O. *solennis conventus*, A. *Cœtus & collecta* Vulgato dicitur, non tam pecuniarum aut eleemosynarum, (ut volunt To. L. Caj. O. in La.) quàm populi tunc congregati ut gratias agerent, quod post longam in deserto peregrinationem Tribus Israeliticæ in Terram promissam pervenissent †. Alii, *Retentio est*, He. in M. ità O. M. Mo. vel, *festum prohibitionis*, vel *retentionis*, Q. in Ma. Vel, quòd transactis septem diebus populus adhuc uno die retineretur [f]; vel, quòd eo die nè quid operis fieret prohibebatur [g]; vel, quòd populus in eo ad collectam pecuniæ pro sacrificiis faciendam retinebatur [h]: aut, quia pro retinendis & parandis per totum annum necessariis pro usu Tabernaculi instituta erat hæc dies octava [i]. *Prævalescentia est*, Ma. i. e. magna & valida festivitas; sex intermediis diebus prævalebit, & æquabit primum. Dicitur *magnus dies festi*, Joh. 7. 37 [k]. Al. *Interdictio*, vel, Dies *interdicti*,]T. Jun. Sa. i. e. quo servili opere interdicebatur [l]. Al. *Conclusio est*, i. e. finis & terminus ejus solennitatis. Non alienum est. Unde o'. est ἐξόδιον, i. e. exitus & finis festi. Vide ad Joh. 7. 37 [m]. Vel, dies egressionis è tabernaculis. Al. *constrictionem*, *inclusionem*, quasi ad celebrationem festorum constringatur retineatúrque populus, atque in unum colligatur. Hinc quidam dies vocati sunt *Ghatzareth*, quòd in illis populus cogeretur in Templo. Al. *Congregatio valida*, ut fit in solennitate, aut festo [n].

37. *Juxta ritum uniuscujusque diei*, ità V. Ch. Sa. *pro jure debito cuicunque diei*, Sy. דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ] *Rem diei in die suo*, i. e. unumquodque sacrificium (vel, munus) in die suo [o]. *Verbum* (*ordinarium, demensum, constitutum*, vide Ex. 5. 13.) *diei*, &c [p]. Hujus Hebraismi varius est usus, ut vides ex hoc loco, & Ex. 5. 13, 19. & 16. 4 [q].

38. *Exceptis sabbatis*] h. e. Sacrificiis Sabbato offerendis [r].

40. *Fructus arboris pulcherrimæ*, ità V. Sy. פְּרִי עֵץ הָדָר] Verum, *fructum* (vel *termites*,]T. i. e. ramos ex arbore decerptos cum fructu †, ut *fructus* sumitur Ezec. 19. 12 [t]. aut, *surculos, germina*, ut 2 Reg. 19. 30 [v].) *ligni* (vel *arboris*, Ch. Sy. Ar.) *decoris*, Mo. Ma. *fructum ligni speciosum*, o'. Sa. vel, *fructum ligni speciosi*, T. vel, *magnifici*, M. *fructum arborum speciosarum*,]T. quales sunt ferè omnes oleosæ; idcirco Nehem. 8. ponuntur *frondes olivarum, myrti, & oleosarum arborum* [x]. Fructus maximè obvios in illa terra, & qui virorem diu conservent, Maimonides. Jo. *in pomis & nucibus* [y]. *Citrum* intelligunt He. & Ch. (juxta editionem Complutensem *.) Ità RR. cum Jo. in T. Quia speciosissimus hic fructus est [z]. *Malorum aureorum*, Ar. Sy. ¶ *Spatulásque palmarum*, sic o'. Ch. Sa.]T. i. e. ramos palmarum [a]; כַּפֹּת] *Curvitates* (*cavitates*, Ma. *frondes*, M. A. *ramos*, P. Ti. *medullas*, Sy. Ar.) *palmarum*, Mo. Ma. Sunt כַּפּוֹת *extremitates arboris*, ut in homine manus sunt extremitates [b]. Hebræi dicunt esse frondes palmarum quando folia adhuc in surculo delitescunt, & surculus ipse sceptri præ se fert formam [c]. ¶ *Et ramos ligni densarum frondium*, sic Sa. vers.]T. P. Ti. וַעֲנַף עֵץ עָבֹת] *Ramum arboris densæ*, sive *perplexæ*; ità o'. in F. *Densitatem ligni intricati*, Ma. *ramum lignè complicati*, Mo. *de ramis ligni textili artificio consertis*, Ar. *Myrtum*, Ch. Sy. Onc. & Jon. & RS. in D. & Jo. & alii. 2 Esd. 8 [d]. Non convenit Nehem. 8. 15. ubi *arbor densa* distinguitur à *myrto* †. ¶ *Et salices de torrente*, [ità ferè omnes; at Ar. *de populo fluviali*;] עַרְבֵי נָחַל] *Salices*, O. Ma. Mixtiones torrentis, quæ torrenti hinc mixtæ sunt [f]. Ex his vimina fiebant ad colligandos ramos [g]. Docetur hoc loco ex qua materia umbræ illæ extruendæ essent [h]. Et negari non potest hoc vehementer confirmari ex Neh. 8. 15. Sed refragatur Hebræorum (& nostrorum) summa consensio, qui hoc versu 40. præcipi volunt novum & peculiarem ritum præter constructionem Tabernaculorum [i]. Ritus autem talis erat: Faciebant Judæi fasciculum ex istis quatuor [k], (potiùs, ex tribus, nempe ex *ramis palmæ, myrti, & salicis*; nam pomum citrinum sinistrâ manu gestârunt [l],) quem manè gestabant per septem dies. Nec quidquam comedunt priusquam circumgestaverint [m]. Sed quicquid hîc Hebræi somnient de nova ceremonia, planè explicatio est mandatæ ceremoniæ tuguriorum: docetur enim ex qua materia paranda sint, & quomodo vincienda. Vide Nehem. 1. 8 [n]. Plutarch. de hoc ritu, 4. Sympos. problem. 5. *Est etiam solenne apud eos festum cradephoria, à palmitibus gestandis, & thyrsophoria, ubi thyrsos gestantes in templum intrant: quid intus faciant ignoro.* Jo. 3. 10. *Gestantes ramos myrti, salicis & palmæ, ex quibus mala Persica dependent.* Græca Josephi habent, *Addit & malum Persicum.* Intelligunt *citrinum* [p]. [Vide de isto Jo. loco Bo.] Similis apud Athenienses ὀσχοφόρια. Meminêre interpres Nicandri, Aristodemus apud Athenæum, & alii. Ipse ramus talis εἰρεσιώνη Græcis: quâ voce & hîc Jo. utitur [q].

44. *Locutúsque est Moses super solennitatibus*, &c. אֶת מֹעֲדֵי יְהוָה] *Solennitates*, o'. *Edixit Mose solennitates*, Sa.]T. A. *Locutúsque est Moses ordinem solennitatum*, Ch. *Retulit——festa*, Sy.

CAP. XXIV.

2. *Ut offerant*] Cùm enim sacrificia, &c. oblata essent nomine populi, hujus erat suppeditare sumptus. Ad sumptus Templi erat gazophylacium, Luc. 21. 1. & quotannis offerebant, Exod. 23. 15. etiam dimidium siclum, Exod. 30. 13 [a]. Vide hunc versum Exod. 27. 21 [b].

3. *Extra velum*] Quod dividebat Sanctum à Sancto sanctorum [c]. Vide Exod 27. 21 [d].

4. *Mundissimum*] Aut, quia ex auro, &c. aut, quia mundandum antequam accenderentur lucernæ †.

7. *Ut sit panis in monimentum oblationis*, וְהָיְתָה לַלֶּחֶם לְאַזְכָּרָה אִשֶּׁה] *Eritque* (vel, *ut sit*, A. M. Ti.) *pro pane*, Sa. Sy. A. (vel, *super panem*, Ar.) *in memoriale*, Mo. M. T. (*suffimentum*,]T. *odorem*, P. *ad monimentum*, Ti.) *ignitio*, Mo. (*igne absumendum*,]T.) *In memoriale sacrificiorum ignitorum*, Sa. *in odorem oblatum Deo*, Ar. *in monimentum panis oblationis*, Ch. *in odorem & incensum*, P. *monimento atque sacrificio*, Sy. Sensus est, Vice panis cremabitur [f]; eritque memoriale pro pane, quomodo pugillus Minchæ *ejus memoriale* dicitur Levit. 2. 2 [g]. Quia non poterat adoleri panis. Super panes erat thus per totam hebdomadam: die Sabbati panis edebatur, & vice panis thus adolebatur [h]. Tam gratus Domino acsi esset holocaustum [i]. q. d. Impones thus, ut significet panem hunc Deo jugiter offerri; thus enim soli Deo per ignem adoletur [k].

8. *Susceptis à filiis Israel fœdere sempiterno*, מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וגו׳] *A filiis Israel*, V. O. sub. *acceptum*, V. A. vel, *offerentur*, O. Tales ellipses alibi sunt. Sic, *in area*, 1 Reg. 22. 10. pro, *sedentes in area*, ut 2 Paral. 18. 9. Sic, *onera*, 2 Paral. 2. 18. pro, *ferentes onera*, 1 Reg. 5. 15. Acceptum autem erat à filiis Israel, quia emptum pecuniâ ab illis datâ. Nehem. 10. 32, 33 [l]. Materia data ab his, panes verò confecti à Levitis [m]. *Ex dono fil. Israel*, Sy. Quos sacerdos acceperit ab iis fœdere perpetuo [n]. [Sa. aliter, *Cum filiis Israel est fœdus sempiternum.*]

10. *Egressus*] Egredi sæpe est *aggredi* & *accipere*, (lege, *incipere*.) Sic Exod. 2. 1. Deut. 13. 13 [o]. ¶ *De viro Ægyptio*] Proselyto, ut existimant [p].

11. *Cumque blasphemâsset nomen Domini & maledixisset ei*, וַיִּקֹּב הַשֵּׁם וַיְקַלֵּל] *Et nuncupavit* (*explanavit*, Ch. *exsecrans*,]T. *expressit*, P. Sy. Ti. *disertè*, Ti.) *nomen, & maledixit*, Mo. Sa. P. (vel, *despexit*, O. Ti. vel, *blasphemavit*, Ch. Sy. Ar.]T.) נָקַב est propriè *perforavit*, O. A.

O. A. Esa. 36. 6. Habak. 3. 14. Indè, *maledixit*, Num. 23. 13, 25. quod est, malis verbis aliquem perforare. Latini dicunt, *configere aliquem maledictis*. Hebræi omnes vertunt, *explicavit*, *disertè expressit*, M. Expressit nomen Dei suis literis, *Jehovah*, non *Adonai* †. Id gravat culpam. Itaque infrà, ejus qui quoquo modo Deo maledicit pœna est arbitraria, pro modo culpæ; qui illo Nomine pronunciato, pœna mortis, v. 15, 16. At hoc non probat Maim. *Si Adonai nominaverit, lapidandus est.* Judæi tamen illicitum judicant pronunciare nomen *Jehovæ*. Verùm sanctificatio nominis Divini non consistit in literis & syllabis, sed in fide & obedientia, Num. 15. 31. & 20. 12 *. Regula est Judæorum, *Nullus malediens reus est lapidationis, donec expresserit nomen Dei proprium in scriptura sua*. Nomen, nempe *Jehovæ*, subaudiendum ex v. 16. Quod omitti volunt ob summam reverentiam. Quomodo, *dextra potestatis*, Marc. 14. 62. pro, *dextra potestatis Dei*, Luc. 22. 69. & Judæi dicere solebant *benedictum*, pro, *benedictum Deum*, Matt. 26. 63. Marc. 14. 61. Vocatur *nomen* per excellentiam & antonomasiam. Hebræi Deum sæpe appellant הַשֵּׁם *Nomen*, ut הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, i. e. *nomen Dei benedictum*, & nomen *Jehova* vocant שֵׁם הַמְּפֹרָשׁ, *nomen Dei expositum*; & hinc artic. הַשֵּׁם, v. 16. Est defecta locutio, *nomen*, pro *nomen Dei*, ut *verbum*, pro *verbo Dei*. Aut *nomen* ponitur κατ' ἐξοχὴν pro nomine Dei *Jehovah*. *Solent homines primaria in quolibet genere generis nomine appellare.* Πολλῶν γὰρ ὄντων ὀνομάτων τοῦ Θεοῦ, ἓν τὸ κυριώτατον ἐξαίρετον ὄνομα καλοῦσι· i. e. *Cùm multa sint Dei nomina, præcipuum vocant NOMEN per eminentiam*. Ἐλλειπτικῶς ὀμνύειν Ἀττικὸν ἐστι, (*Defectivè jurare Atticum est*,) Pausan. Corinth. 74. Μὰ τὸν ἐγὼ μὲν, &c. Aristoph. Ranis. Ad quæ Scholiastes, ἐλλειπτικῶς ὤμνυον, καὶ ὅτι ἔθος ἦν τοῖς ἀρχαίοις, ὀμνύειν μὴ προστιθέναι τὸν Θεὸν, εὐλαβείας χάριν, &c. i. e. *Solebant antiqui defectivè jurare, nec addere nomen Dei, reverentiæ ergò. Et sic* (inquit) *Plato juravit.* Οὐ μὰ τὸν, ὦ Λυσία, &c. Laert. 4. Anthol. 3. 6. & alibi, Steph. ad Corinth. Sophoc. Elect. Οὐ χρὴ τὸ, μὰ, ὅταν τὸ ναὶ χρῶνται· ἀττικὸν γάρ. τοῦτο δὲ χρὴ εἰδέναι Ἀττικὸς ὅταν γὰρ ὁ μόνον τὸ, μὰ, λαμβάνουσιν ἔξωθεν, ὡς τὸ, ὦ τὸν, ἀλλὰ καὶ, μὰ, τιθέντες, τὸ τοῦ Θεοῦ παρασιωπῶσιν ὄνομα, (i. e. *nomen Dei omittunt.*) Triclin. Ναὶ μὰ γὰρ ὅρκον, Pindar. [illegible] τῶν ὀμνύειν οἱ ἀρχαῖοι [illegible] τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ· Schol. ¶ *Adductus est ad Moysen*] Heb. *adduxerunt* judices, JT. nempe inferiores, juxta Exod. 18. 22, 26. vel, testes †.

12. *Donec nôssent quid juberet Dominus*, לִפְרֹשׁ לָהֶם עַל פִּי יְהוָה] *Ut exprimeret eis*, JT. P. A. V. Ti. supple, vel *ipse*, A. vel *Mose*, *quid faciendum*, JT. vel, *ut exponeretur eis*. Utroque modo exprimere licet. Qu. Cur non morte mulctavit, juxta legem in maledicentes patribus latam, argumento sumpto à minori? Resp. Moses ad in gloriæ Dei putavit pœnam communem non sufficere. At eâ Deus contentus erat, ut doceret Reges, &c. clementiam, neque proprias injurias velut graviores vindicare.

14. *Ponant manus super caput*] Vel, 1. tanquam testes, & quasi protestantes velle se, si falsa testarentur, ut sanguis innocentis in ipsorum caput redundaret. Testabantur se audivisse blasphemantem, & impio deberi pœnam. Vel, 2. hoc ritu precabantur ut Deus in eum omnem peccati pœnam devolveret, nec populum propter ejus scelus attereret. 3. Ut profiterentur illum tanquam hostiam piacularem mactandum, ut cœtum & terram, tantâ blasphemiâ impiatam, piaret. Quia populus ejus morte tanquam victimâ expiatur. 4. Ut exprimerent sanguinem ejus super caput ipsius futurum, seque justissimam suæ cædis causam esse.

15. *Deo suo*] Magistratui. Non placet; cùm planum sit, occasione istius blasphemi hanc statui legem. At Philo accipit de Gentilium diis, quibus eos maledicere noluit. Neque illud placet: Quorsum hoc, cùm Deus eorum animis tantopere volebat impressam idololatriæ detestationem?

16. *Qui blasphemaverit*, נֹקֵב] Vide ad v. 11. *Pronunciaverit*, Ch. & Gr. ut suprà. Sed ex eo quod præcedit intellige *maledicendo*. In eos qui maledixissent, non illo Nomine expresso, pœna erat verberum. ¶ *Sive peregrinus*] Etiam homo Gentilis & incircumcisus.

18. *Reddet vicarium*, יְשַׁלְּמֶנָּה] *Restituat ipsum*: non numero, sed æquivalens †: paris generis animal. In Hebræo est tantùm quod sequitur, *animam pro anima*. Sed mos erat pro animali dare pretium. Nota verò redimi animal mutum, ut rem possessam; Hominem verò, qui omnia possidet, non redimi, sed cæde in cæde pensari. Tantò, etiam Deo judice, pluris est homo.

19. *Maculam*, מוּם] Indè μῶμος. Ità vocant quicquid est quo corpus hominis deterius redditur. Vide quæ ad Exod. 12. 5. De his vide Exod. 21. 12.

CAP. XXV.

1. *IN monte*, בְּהַר] Nona libri Sectio hîc incipit, בְּהַר dicta *. Q. reddunt, *ad montem Sinai*, viz. è tentorio conventûs. Non enim credibile est Mosen hoc in loco rerum ordinem conturbâsse, cujus commentarii hactenus fuerunt ephemerides accuratissimæ. *Juxta montem.* Sic Manasses sepultus dicitur *in domo sua*, 2 Chronic. 33. 20. hoc est, *in horto domûs suæ*, 2 Reg. 21. 18.

2. *Sabbatizet sabbatum Domino*, וְשָׁבְתָה הָאָרֶץ שַׁבָּת לַיהוָה] *Sabbatizabit terra Domino*, Sa. sim. Sy. *dimittetur quiescere coram Domino*, Ch. *quiescet terra Sabbato Jehovæ*, JT. i. e. cessatione à cultura, prout Jehova præcipit. *Quiescet terra*, & habebit *Sabbatum Domini*, M. Ti. Non arabitur, neque seminabitur. Idque Jehovæ, i. e. in honorem Jehovæ †.

4. *Sabbatum—requietionis*, שַׁבַּת שַׁבָּתוֹן] *Sabbatum sabbatismi*, A. *cessatio cessationis*, O. i. e. maxima cessatio, O. A. Sequitur, *Sabbatum Jehovæ*, appositivè dictum. Celebrabitur in honorem (non idolorum, V. sed) Domini. Tanquam homagium Deo debitum. *Dies sabbaticus* (in quo homines quiescebant) docuit ipsos fuisse Jehovæ; & *annus sabbaticus* (in quo quievit terra) docuit terram fuisse Jehovæ. *Die Sabbati* homo cessavit à labore, quem peccatum invexit, Gen. 3. 19. & *anno sabbatico* terra quievit à maledictione indè orta, Gen. 3. 17. Eo anno etiam remissa aiunt debita, nisi de quibus convenisset ut ad Jubilæum duraret obligatio: id ipsum autem pro convento haberi, si pignus redditum esset ex lege, Exod. 22. 26. Alexander Magn. cùm Judæis concessit suis uti legibus, addit, τὸ ἑβδομον ἔτος ἀνείσφορον εἶναι, (*septimum annum à tributis immunem fore*.)

5. *Quæ spontè gignet humus*, sim. ο΄. P. סְפִיחַ קְצִירְךָ] *Spontè nascens messis tuæ*, Mo. sim. Ch. Sa. M. JT. A. K. in F. V. Sine satione & cultura hominis, ex granis quæ deciderunt inter metendum. *Cadiva grana messis*, O. *Quod ex deciduo messis tuæ spontè nascitur*, Ti. Jun. Ma. Vel, *conjunctum messis*, (ספח est *conjungere, aggregare*:) i. e. vel, conjunctum ipsi terræ, non multùm ascendens in culmum; vel, id quod loco messis succedit, vel quod præcedentem messem sequitur. *Succedaneum sementis*, Ar. ¶ *Uvas primitiarum*, עִנְּבֵי נְזִירֶךָ] *Primitias* vocat, quas dominus primo loco colligebat, priusquam vineam pauperibus concessit. Vertunt, *uvas derelictionis tuæ*, vel, *à te derelictas*, M. ex Ch. i. e. uvas natas è vineis non putatis & cultis. Al. *Uvas separationis tuæ*, P. A. V. O. vel, *separationum tuarum*, F. Ma. Mo. i. e. Vel, quas separâsti & consecrâsti Deo; vel, quas separâsti pauperibus, vel, *quas tibi separare volebas*, Ti. sive *solebas*, Ma. vel, à quibus te separâsti, & non laborâsti colendo eas; vel, uvas vinearum quæ sepibus separabantur. Al. *Uvas desertionum tuarum*, i. e. vineæ tuæ desertæ & incultæ eo anno. Al. *Uvas Nazaræorum*, i. e. vitium tuarum intonsarum & imputatarum. ¶ *Non colliges*, &c. לֹא תִבְצֹר] *Non vindemiabis*, Ch. Ma. *decerpes*, *præcides*, Ma. Potiùs, *non includes*, sive *munies*, scil. sepe, (ut solebas,) sed omnibus communes facies †. Ratio legis, ut divites, cùm in septimo anno quærantur, Quid edemus? aut, quid bibemus? cogitarent necessitates pauperum, qui semper sunt in illa anxietate, qui nunquam

quam ferunt aut metunt[t]. Ostendere voluit Deus quanta esset Sabbati sanctitas, cùm etiam terram ad ejus observantiam obstringeret[v].

6. *Erunt in cibum—tibi, &c.*] Non singulis jure communi, sed populo omni, & iis qui cum populo habitant[x]. Heb. *& erit Sabbatum in escam*, i.e. fructus illius anni Sabbatici[y]. *Quod pullulabis in terra otiante*, Ar. Ex hoc loco colligunt Hebræi mundum tantùm sex millibus annis duraturum, & septimum futurum Sabbatum Domini, M. [In quo plura videre est.]

8. *Septem hebdomadas annorum*, שֶׁבַע שַׁבְּתֹת וגו׳] *Septem Sabbata annorum*, O. Mo. *Sabbata* pro *hebdomadis* ponuntur[a]. Et quia poterant hebdomadæ non esse integræ, additur, *septies septem annos*, & *49 annos*[b]. [Sy. habet, *septem annos repetitos septem vicibus*.] Annos hos solares fuisse necesse est, nam lunares anni abscidissent annum unum cum dimidio, quia eorum ultimus hyeme desiisset. Jubilæus primus fuit annus Exodi. Jubet enim Deus ut annum Sabbaticum agant in fine anni septimi, h. e. in principio octavi, Deut. 15. 1. deinde, ut Jubilæum inchoent in principio anni quinquagesimi, v. 10. Loquitur enim Deus non de anno octavo & quinquagesimo simpliciter, sed ab Exodo. Nam, simpliciter loquendo, inchoandus est ille in principio anni septimi, hic quadragesimi noni, ut Exod. 23. 10. at si comparentur ad Exodum, cadunt in annum octavum, & quinquagesimum. Nam à Sabbatico ad Sabbaticum sunt anni solidi 7; à Jubil. ad Jub. anni pleni 49. Lansberg. chron[c].

9. *Et clanges buccinâ*, וְהַעֲבַרְתָּ שׁוֹפַר] *Et transire facies tubam*, V. O. Ma. i.e. facies ut ubique personet, Q. in Ma. Ut recordarentur diei quo omnes ad clangorem tubæ resurgent[d]. שׁוֹפָר est *tuba* seu *buccina cornea* †. Itáque qui passim vertunt *ceratinam*, è cornu arietino facta[f]. Clangor hic adumbravit prædicationem Evangelii, & libertatem per Christum, verum arietem pro nobis immolatum[g]. ¶ תְּרוּעָה] (Tubam) *jubilationis*, V. *fragoris*, O. *Tubam clangoris*, pro, *clangorem tubæ*: Hypallage[h]. ¶ *Mense septimo, &c.*] Qu. An illa tuba significatio erat Jubilæi jam tum inchoandi, an Vere proximo, cùm annus apud Judæos initium sumebat? Resp. Incipiebat annus Jubilæi simul ac buccinis fuisset indictus[i]. Patet, 1. ex toto contextu. 2. Aliàs periisset unoquoque anno seu Sabbatico, seu Jubilæo, duplex messis, viz. Jubil. & anni sequentis. 3. Idem statuit Ph. lib. *de Charitate*. ¶ *Propitiationis tempore*] Convenienter institutum, ut quo die Hebræi peccatorum suorum veniam flagitarent, eodem etiam fratrum debita solverent; atque adeò dies ille mœroris miseris in lætitiam converteretur. Alii volunt Jubilæum inchoari post octo dies festi Scenopegiæ[k].

10. *Sanctificabis*] i. e. Sanctum denunciabis; vel, populum præparabis[l]. Sacrum & dicatum Deo pronunciabitis[m]. ¶ *Annum quinquagesimum*] Errant Judæi, sicut in Christo, (ad quem Sabbata & Jubilæa eos tanquam manuducebant,) sic etiam in computandis Jubilæis. Initium hujus computationis ponunt in decimo quarto anno post ingressum in terram Canaan: At reverà inchoanda est hæc computatio in octavo anno Josuæ, sive à morte Mosis, ut patet ex Jos. 14. 1, 2, 7, 10, &c*. Qu. Utrùm annus Jubilæi fuit reipsâ quadragesimus nonus, an quinquagesimus? Resp. Prius statuunt Ger. Mercator, & J. Scaliger, & Hugo Cardinalis in Bo. & in La. & A. Huic opinioni potest litera applicari[n]. Posterius statuunt Bo. & La. Euseb. Beda, Serar. Salian. Tornsel. in Bo. Probant. 1. Disertè vocatur annus *quinquagesimus*[o]. Exc. Ità est, si computes Jubilæum præcedentem. Resp. Sic iste annus bis numeraretur, siquidem & ultimus esset prioris Jubilæi, & primus sequentis[p]. 2. Sicut septimus dies hebdomadæ, excluso priore Sabbato, non octavus, eo incluso, dicitur in Scriptura celebrandus, & septimus annus, priore anno Sabbatico excluso, non octavus, eo incluso; ità annus quinquagesimus, prioris Jubilæi anno excluso, non incluso, assumendus est. 3. Aliàs frustrà repeteretur v. 11. *omittendam sementem*, &c. si Jubilæus semper in annum Sabbaticum incideret[q]. 4. Aliàs confusio summa induceretur in Chronica Judæorum, qui 50 annos completos pro Jubilæo habent[r]. Unicum obstat, (quod illos videtur in contrariam sententiam pertraxisse,) nempe, annonæ difficultas, quæ nasceretur, si annus Sabbaticus & Jubilæus sibi continenter succederent. Resp. Facilè potuit Deus illi incommodo mederi, si tunc benedictionem impertiret *quatuor* annorum, (ut *trium* promiserat, v. 21 †.) ¶ *Et vocabis remissionem*, וּקְרָאתֶם דְּרוֹר] *Vocabis*, &c. h. e. Erit remissio, i. e. debitorum & obligationum[s]. *Vocabitis* (*proclamabitis*, O.) *libertatem*, V. O. Ch. Ma. vel, *remissionem*, *r'*. *manumissionem*, M. servorum, V. in memoriam liberationis ex Ægypto †. Σωμαχίδιας medicam inæqualitatis quam mala fortuna induxerat[v]. ¶ *Est Jubilæus*, יוֹבֵל הִוא] *Jubilæus*, vel *Jobel*, *erit*, Ch. Sa. M. Ti. A. Mo. P. O. *Jubilæi* annus, JT. *reversio sit vobis*, Sy. vel, *remissio*, Ar. sive *annus remissionis*, *o'*. Qu. Quid יוֹבֵל? & unde? Q. *arietem* vertunt. Id sign. Jos. 6. 4. ubi nominantur שׁוֹפְרוֹת הַיּוֹבְלִים, *buccinæ arietum*, i. e. arietinæ. Verto hîc, *arietis* annus est, aries pro cornu arietino, & hoc pro buccina indè facta, & buccina pro clangore buccinæ[x]. יוֹבֵל sign. 1. arietem; 2. buccinam ex cornu arietino; 3. annum quinquagesimum[y]. At alii negant יוֹבֵל sign. arietem. Totum hoc nititur unius Rabbi testimonio, qui dicit se in Arabia audivisse *arietem* vocari יובלא †. Nec placet Ful. nec BA. 1. Veterum buccinæ ex boum, non arietum, cornibus erant. Halicarn. lib. 2. Varro de Lingua Lat. lib. 4. &c[z]. 2. Arietum cornu solidum est, non cavum, ut inflatum recipere possit[a]. 3. Nusquam, quod sciam, arietem sic vocant Arabes, sed aliis nominibus[b]. Alii sic; Quòd יוֹבֵל sign. *diductionem* soni, (ut יִבְלֵי מָיִם sunt *diductiones aquarum*, rivi, videlicet, in quos flumina diduci solent,) quòd anno 50. solenni ritu *diduceretur*, i. e. in diversas partes & per totam terram quasi duceretur, tubæ sonitus, juxta Levit. 25. 9? Sed cùm hoc aliis, & præsertim bellicis, temporibus factum esset, mallem aliter accipere. Ut igitur יָבַל sign. *ducere*, *deducere*, aut etiam ἀνάγειν, *reducere*, ut Jer. 31. 9. ità יוֹבֵל sign. ἀναγωγὴν, h. e. *reductionem*, vel *restitutionem*; reducebat namque hic annus omnes ad vetustas sedes agrósque, & à servitute ad libertatem*. Alii sic dictum volunt, quia adducit libertatem, & יָבַל sign. *afferre cum gaudio*[c]. Sed הוֹבִיל est simpliciter *afferre*, vel *reducere*, sive *cum gaudio*, ut Psal. 45. 16. sive *cum mœrore*, ut Job. 10. 19. & 21. 30, 32[d]. Masius vult *jobel* è *Jubal*, inventore Musices, Gen. 4. 21. deductum, indéque etiam Latinam vocem *jubilare*, i. e. clamorem lætum tollere; quæ vox est rusticorum, qui tenacissimi plerumque solent esse verborum antiquorum †. Hæc sententia verisimilis est[f]. ¶ *Revertetur*] Erant enim Israelitæ usufructuarii, sive feudatarii; Deus, sive Lex ejus, Dominus: infrà v. 23, 38, 42, 55. Diod. l. 40. de Judæis ità dicit, *non licuisse eis τοὺς ἰδίους κλήρους πωλεῖν*, (i. e. *possessiones suas vendere*[g].) Hunc regressum bonorum sanxit Deus, 1. nè confunderentur Tribus, idque propter Messiam. 2. Ut familiæ honestæ & nobiles in sua honestate conservarentur, nè quis prodigus familiam evertere posset. 3. Ut ponerent modum avaritiæ. 4. Ut servaretur quædam æqualitas inter Hebræos. 5. Ut scirent Judæi se terræ suæ non tam dominium, quàm usum, habere[h].

12. *Statim oblata comedetis*] Heb. *de agro*, &c. Ma. vel, *ex quovis agro*, JT. nempe, carpendo tantùm, non fructus agri tibi soli demetendo[i]. *Ex agro*, non, *ex area*. Vide ad vers. 5. & ad Exod. 23. 11. Ità docuit illos Deus à se pendere pro pane quotidiano[k].

14. *Quando vendes quippiam*, מִמְכָּר] *Venditionem*, Ch. Ma. V. i.e. aliquid venale[l].

15. *Et juxta supputationem*] Heb. *ad numerum annorum proventuum*, i.e. quibus capiet fructum rei venditæ[m].

16. *Tempus enim frugum vendet tibi*, כִּי מִסְפַּר תְּבוּאֹת הוּא מֹכֵר לָךְ] *Nam numerum* (vel, secundùm *numerum*, A.) *proventuum* (i.e. *pro numero* annorum *proventûs*, A. Sy.) *vendit tibi*. [Ità ferè omnes.] Sub. *& non fundum*: tantùm vendit fructum[n].

17. *Nolite affligere*] Pertinet hoc ad servandam æqualita-

[t] He. in M. [v] Ga. ex Lansb. [x] V. [y] Ma. post Jun. A. [a] F. V. Jun. [b] Ma. [c] Ga. [d] He. in Ma. † He. in Ma. Bo. [f] Bo. [g] F. [h] Ma. [i] Me. ità L. Bo. & ferè omnes in Bo. [k] Bo. [l] Ma. [m] V. * A. ad v. 2. [n] L. [o] Bo. [p] Bo. La. [q] Bo. [r] Wil. † Bo. [s] Bo. † M. [v] G. [x] Pi. [y] V. † BA. [z] BA. 1. 2. 43. 416. [a] Ful. ex Mas. [b] BA. ib. * Ful. misc. 4. 8. sic O. [c] La. Boet. Ser. [d] BA. 416. † Ful. BA. [f] BA. [g] G. [h] Me. ex La. [i] La. sim. Jun. A. [k] A. [l] V. [m] V. [n] V. O.

æqualitatem inter rem venditam & pretium rei. Vide quæ nos de J.B.& P.12.13. Æqualitas autem itâ spectari solita est, ut quod infra sextam partem erat pretii justi insuper haberetur. ¶ *Contribules*] Jus hoc advenæ non proderat [o].

22. *Edetis vetera*, [יָשָׁן] *Vetus*, sub. פְּרִי, *fruges antiquas*, Q. in V.

23. *Non in perpetuum*, itâ Sy. Ar. Ca. A. [לִצְמִתֻת] Alibi vox non reperitur, nisi v. 30 [p]. Reddunt, *in exterminationem*, M. F. V. vel, *excisionem*, F. V. Mo. vel, *abdicationem*, V. Quæ absolutè venduntur exterminari quodammodo, penitus, & planè abdicari, à venditore videntur [q]. Al. *cum præcisione* redemptura: Supplementum petitum ex vers. 24 [r]. Al. *lege mancipii*, JT. Heb. *in decisionem*, i. e. præcisâ ratione redimendi †. *Ad confirmationem*, ό. i. e. ut firmum sit ementi in æternum [s]. *Ad depulsionem*, Ti. ut omnino depellatur à vendente [v]. Al. *absolutè*, sive *propriè*, Ch. in A. ut proprietas sit ementis. Vide 1 Reg. 21. 3. Ezec. 48. 14 [x]. *Ad constrictionem*, vel, *coarctationem*; quasi sic sit constricta dominio ementis, ut indè respirare aut evadere non possit [y]. Qu. An nulla venditio posset fieri in perpetuum? Respondeo negando. At quædam exempla obstare videntur. Obj. 1. Jeremias, cap. 32. emit agrum in perpetuum, ut videtur, ideóq; instrumenta jubentur reponi, ut diu conserventur. Resp. Factum hoc in futuræ rei symbolum: At pretium perexiguum satis docet non translatum dominium in perpetuum. Obj. 2. Emptus erat & mons Moria à Davide, & ager figuli & horti à Regibus. Resp. Hæc in urbe erant, vel in loco suburbano, ideóque vendi poterant [z]. ¶ *Mea est*] Illis à Deo acquisita erat magnis miraculis. q. d. Capietis fructum ex ea, sed meus est fundus [a]. ¶ *Et vos coloni mei estis*, [עִמָּדִי] *Mihi*, Sy. *apud* (*ante*, vel *coram*, ό. Ch.) *me*, Sy. M. Ti. Mo. Vide 1 Par. 29. 15. & Psal. 39. 13. Sicut Ethnici, licèt Proselyti, peregrini erant, &c. itâ fuêre Israelitæ coram Deo. Itâ docuit eos sperare sedes meliores, Heb. 11. Alii sic, *mecum*; quasi Dominus ipse, & populus Dei cum illo, peregrinaretur in hoc mundo. *Sufficit* (inquiunt RR.) *ut servus sit qualis dominus suus*. Itâ referri potest ad Christum, ejúsque peregrinationem in carne [b].

24. *Sub redemptionis conditione vendetur*, itâ V. [גְּאֻלָּה תִּתְּנוּ לָאָרֶץ] *Dabitis redemptionem terræ*, [itâ ferè omnes.] *Dabitis*, i. e. permittetis. Vide ad Gen. 20. 6 [c]. Q. Redemptionem, sive jus redimendi, permittetis venditori, Ma. Al. *Redemptionis legem relinquite ipsi terræ*; JT.

25. *Si attenuatus*] Non fuit potestas alicui vendendi bona sua, nisi ad summam paupertatem redactus fuerit [d].

26. *Non—proximum*, [גֹּאֵל] *Vindicem*, JT. *redemptorem*, A. [At Ar. semper *curatorem* reddit.] ¶ *Ipse—potuerit invenire*] Heb. *attinget* (*assequatur*, V.) *manum ejus*, Ma. V. sub. *pretium quo redimere possit*. Si manu vel operâ suâ hoc comparaverit. ¶ [כְּדֵי גְאֻלָּתוֹ] *Juxta sufficientiam redemptionis suæ*, sic v. 28 †.

28. *Venditio redibit*] Heb. *egredietur in Jobel, & revertetur* (ille, Sy. sim. Ar. A.) *ad possessionem*, Ch. Sa. M. P. Mo. Ma. Nempe, ager venditus egredietur de possessione ementis, & revertetur ad possessionem vendentis. Al. sic, *discedet* emptor *in ipso Jubilæo, & revertetur* venditor *in possessionem suam*. JT. i. e. ad recuperandum illum agrum quem priùs possidebat [f].

29. *Intra urbis muros*] Itâ statutum in domibus urbanis, 1. Ut frequentiores redderentur urbes. Libentiùs enim domum emeret qui stabilem sibi fore possessionem illius sciret. 2. Ut à vendendo deterrerentur, cùm scirent se domos in perpetuum amissuros. 3. Nullum hîc erat confusionis periculum: nam per domos urbanas non distinguebantur domus atq; familiæ [g]. 4. Quia facilius est habitationem alicubi reperire quàm alimenta [h], & faciliùs erat invenire quo domum redimeret quàm quo agrum. 5. Domus videbatur esse emptoris; non sic terra, quam non suâ industriâ acquisierat [i]. ¶ *Donec unum impleatur annus*, [עַד תֹּם שְׁנַת מִמְכָּרוֹ יָמִים תִּהְיֶה גְאֻלָּתוֹ] *Donec compleatur annus dierum, erit redemptio ejus*, ό. [At reliqui יָמִים ab antecedentibus divellunt, & cum sequentibus connectunt.] *Diebus* (vel, *dierum*, Sa.) *erit redemptio ejus*, Mo. sim. O. *Per dies anni* (vel, *anno uno*, P. vel, *anno pleno*, JT. Belg. sim. Ae. vel, *ad annuam diem*, Ca.) *erit redemptio ejus*, M. P. i. e. jus redemptura [k]. *Dies* pro anno, ut Gen. 24. 55 [l]. qui alibi vocatur *annus dierum*, Gen. 41. 1 [m]. Al. sic; *tanto tempore erit redemptio ejus*, Ch. Al. *a certo tempore ad certum tempus erit facultas redimendi*, Sy. *isti sunt dies redemptionis ejus*, Ti.

30. *Domus quæ est in civitate cui est murus* : at in Heb. [אֲשֶׁר לֹא חוֹמָה] *Quæ non habet murum* : quod intelligi potest de urbe cui olim erant muri, qui jam eversi sunt, vel labefactati, qualis erat *Jerusalem*, 2 Reg. 25. 10 [n]. Sed pro לא legendum est לו [o], ut habetur in margine codicum Hebræorum [p]; vel לָהּ [q], ut constat ex verbis antecedentibus [r]. Vide ad Exod. 21. 8. Levit. 11. 21. Et sic vertunt, *in civitate habente murum*, ό. Ch. Sa. Sy. Ar. M. P. Ti. Ca. JT. A. Ma. ¶ *In perpetuum*, [לַצְּמִיתֻת] Vide quæ ad v. 23.

31. *Agrorum jure vendetur*, [עַל שְׂדֵה הָאָרֶץ יֵחָשֵׁב] *Super*, vel *ad*, *agrum terræ reputabitur*, Mo. Ma. *Cum agro terræ reputabitur*, sub. *unaquaque earum*. Nam *domus*, quod præcessit, est plur †. *Sicut ager terræ æstimabitur*, [itâ ferè omnes.]

33. *Si redempta non fuerint, in Jubilæo revertentur ad dominos*, [וַאֲשֶׁר יִגְאַל מִן הַלְוִיִּם וְיָצָא מִמְכַּר בַּיִת וְעִיר אֲחֻזָּתוֹ בַּיֹּבֵל] Variant. *Et qui redimet, de Levitis*, (supple, *erit*, vel *esto*, JT. Ang. A. q. d. ab Israelitis aliis non redimetur [t],) *& vendita domus—exibit in Jobel*, A. vel sic, *aut discedet emptor à vendita domo—in Jubilæo*, JT. Alii sic; *Et qui de Levitis redemerit, egredietur venditio*, (seu, *vendita domus*, M.) Ch. P. Ti. O. vel, *egredietur de vendita domo*, Sa. *Si quis ex Levitis redimat redemptionem, exibit emptor ab emptione domûs*, &c. Sy. Jus redimendi erit non solùm Levitæ qui vendiderit, sed alteri cuivis Levitæ [v]. Vel sic verti potest; *Quod redimendum fuerit à Levitis*, nec redemerint, egredietur tamen in Jobel [x]. Hic casus meritò in quæstionem vocari poterat [y]. Aliis גָּאַל, *redimere*, ponitur pro קָנָה, *emere* [z]. *Qui emerit*, sub. *domum aliquam*, &c. He. in V. sic Ae. ¶ *Pro possessionibus*] Ideóq; sicut aliorum possessiones, redeunt ad dominos [a].

34. *Suburbana*, [וּשְׂדֵה מִגְרַשׁ] *Et ager suburbii*, Sa. Mo. V. O. Ma. *agri in civitatibus*, Ar. *agri segregati*, ό. מִגְרָשׁ est *ejectio, expulsio*, q. d. ex urbe expulsa, Ma. *Et ager spatii*, Ch. Sa. vers. Loca spatiosa ubi pecora asservabant [b].

35. *Attenuatus*, [יָמוּךְ] *Oppressus paupertate*, Ma. ¶ *Infirmus manu*, [וּמָטָה יָדוֹ עִמָּךְ] Variè reddunt. *Et nutaverit* (vel, *vacillaverit*, Sa. JT.) *manus ejus tecum*, vel, *apud te*, Sa. Ar. Mo. Ti. P. F. ex Ch. V. O. Hs: Facultates ejus itâ attritæ fuerint, ut cogatur petere opem à te [c]. Aut non magis rem suam administrare, quàm vir morbo confectus manu uti, potest [d]. Al. exponunt, *si opes ejus fuerint infirmæ*, V. Alii, *& inclinabit manum suam tecum*, Sy. i. e. operam suam sub te ponet, ministrum tuum se exhibebit. Al. *& movebit manum suam apud te*; i. e. extendet manum suam, ut eam apprehendas, eique auxilieris †. *Si ad vos se receperit*, Ca. ¶ *Et susceperis eum*, [וְהֶחֱזַקְתָּ בּוֹ] *Apprehendes eum*, P. F. ex Ch. *firmabis*, vel *confirmabis*, vel *sustentabis*, *illum*, F. V. M. JT. A. Belg. i. e. juvabis illum pecuniâ tuâ, &c [f]. Nec patieris ut ad extremam veniat paupertatem: in tempore illi succurre, dumadhuc aliquid habet. Metaphora sumpta est ab his qui labascunt, quos apprehendimus & tenemus nè planè concidant [g]. ¶ *Quasi advenam & peregrinum, & vixerit*, &c. [גֵּר וְתוֹשָׁב וָחַי עִמָּךְ] Juxta Vulg. vav in וָחַי tantùm vertit præt. in fut [h]. Al. *sive peregrinus sive advena fuerit, & vivet apud te*; q. d. non solùm fratrem Israelitam, sed etiam peregrinum, &c. juvabis [i]. *Confirmabis illum*, etiam *peregrinum aut inquilinum*, JT. Verto, *opitulare ei*, ut & *peregrino & incolæ qui tecum vivet*. Hîc & infrà 47. vau in תּוֹשָׁב est ἐξηγητικὸν, quod manifestum fit infrà v. 45. Significatur autem is qui, idololatriâ & pravis moribus abdicatis, Deum colebat, quamvis non eum ritibus Judaicis; ut hîc ostendit Ch. Si advenæ misereri debes, multò magis tui popularis. Talibus advenis debebatur stipis aliquid, non item decimæ pars, racematio, & alia [k].

Alii referunt ad fratrem: *Sicut peregrinus & advena vivet tecum*, P. *Corrobora eum per hoc, ut sit tibi cohabitator & hospes, vivátque tecum*, Ar. *Nè teneas eum quasi incolam*, &c. *sed vivat tecum*, Sy. *Quasi peregrinus*, &c. i.e. Non inferiore loco eum habebis ac peregrinum atque hospitem, erga quem humanitatem exhibes[l].

36. *Usuras*, נֶשֶׁךְ] *Usuram*, (plerique;) *fœnus*, Sa. *duplum*, Sa. vers. Hîc accipitur de usura pecuniæ[m]: at Deut. 23. 19. generaliùs[n]. Vide Salmas. de Usuris p. 615[o]. ¶ *Nec amplius*, &c. וְתַרְבִּית] *Et multiplicationem*, O. Ma. *augmentum, incrementum*, Sa. V. Ma. Mo. M. A. Al. *superabundantiam*; al. *amplius*. Vide Prov. 28. 8. Ezec. 18. 8, 13. & 22. 12[p]. Hoc ad fructus datos mutuos sub augmento pertinet, ut ostendit comma sequens, & Deut. 23. 19[q]. Usuram fructuum & ciborum[r].

37. *Et superabundantiam*, וּבְמַרְבִּית] *Et in multitudine (multiplicatione) non dabis escam, neque plus aqua*, Ti. Al. nec *cum augmento*, vel, *in fœnus*, dabis cibum: q. d. Non dabis illi modium unum, ut duos aut plures tibi reddat †. Non exiges pro usura plures fruges ab eo quàm ei dederis mutuò[t].

39. *Si paupertate*] Aliter enim non licebat; & ad mares hoc pertinet: Fœminæ non nisi à parente vendi poterant[v]. ¶ *Vendiderit se*] In servum[x]. ¶ *Non—servitute famulorum*] [Sic ferè omnes.] Vel, *mancipiorum*, Ar. vel, *servili*, T. O. V. Non tractabis eum tanquam servum, sed tanquam mercenarium & colonum[y]. De hac phrasi vide quæ ad Gen. 15. 13. Exod. 1. 14[z]. De hoc verbo עָבַד quando construitur cum ב vide Exod. 1. 14. & Jer. 25. 14. & 27. 7[a]. *Non utêris eo in turpi aut vili ministerio, quo agnoscatur servus; v. g. non calceos tibi induet, nec instrumenta in balneum deferet; sed in colendis agris*, &c. Ità Rasi. Porrò dicunt Hebræi, *Quisquis Hebræum servum acquirit, sibi dominum acquirit: illum siquidem suæ adhibebit mensæ*, &c. Ità If. Arama[b].

40. *Quasi mercenarius*] *Servus est perpetuus mercenarius*: Chrysippi dictum laudatum Senecæ de Benef. 3. 22. Vide suprà 22. 10[c]. ¶ *Et colonus*, תּוֹשָׁב] Significat eum qui diu habitavit in loco aliquo[d].

43. *Non affliges per potentiam*, לֹא תִרְדֶּה בּוֹ בְּפָרֶךְ] *Non dominaberis ei cum sævitia*, Sa. Ma. *in ferocia*, Ma. *cum depressione*, Ar. *in duritia*, i. e. durè & rigidè, V. *Non distendes eum in labore*, o'. in G. *Non premes (comprimes) eum ad extenuationem*. Velum פָּרֹכֶת dicitur ratione tenuitatis †. Vide quæ nos de J.B. & P. 3. 14. 4[f].

44. *Quæ in circuitu vestro*] Nempe, ex *Ammonitis, Moabitis*, &c. Non dicit, *quæ in medio terræ vestræ*, quòd jussi essent illas omnes delere[g]. [Aliter alii.] Nam v. 45. habetur, *qui apud vos*; i.e. etiam Cananæi, qui deditione tempestivâ consulebant vitæ suæ, ex lege Deut. 20. Sic factum Jos. 9. & 1 Reg. 9. 20[h].

45. *De advenis*] Nempe, incircumcisis, sed præcepta Adamo & Noæ data observantibus: ii enim dicuntur תּוֹשָׁבִים. Vide Ch. hic, & quæ nos de J. B. & P. 1. 1. 16[i].

46. *Et hæreditario jure transmittetis ad posteros*, וְהִתְנַחַלְתֶּם אֹתָם לִבְנֵיכֶם] *Et hæreditabis illos* (vel, *possessores constituetis vos eorum*, Q. in Ma.) *filiis vestris*, O. Ma. Scil. in hæreditatem relinquetis[k] etiam filiis vestris post vos. Alii, *cum filiis vestris*[l]. ¶ *In æternum*, לְעֹלָם] *Seculo*, Ma. Quædam dicuntur æterna ex hypothesi, quòd si res æternæ essent, id quod de iis dicitur æternum esset. Ut Exod. 21. 6. si nunquam moreretur, semper maneret servus. Ità, *Qui parvo nesciat uti, æternùm serviat*, si æternùm viveret. Et Penelope Odyss. 18. ἵνα μηκέτ᾽ ὀδυρομένη κατὰ θυμὸν αἰῶνα φθινύθω· Si æternùm viveret, æternùm cruciaretur. Ribera ad Mic. 5. Sic Psal. 132. 14. Αἰὼν, sive *seculum*, sæpe non æternitatem significat, sed tempus longissimum. Sic Exod. 21. 6. vide & Rom. 16. 25. & Heb. 1. 2. Accipitur & *seculum* pro hominis vita. Sarpedon Hectori apud Homerum, Πριαμίδη, μὴ δή με ἕλωρ Δαναοῖσιν ἐάσῃς κεῖσθαι, ἀλλ᾽ ἐπάμυνον, ἔπειτά με καὶ λίποι αἰὼν Ἐν πόλει ὑμετέρῃ[m].

47. *Si invaluerit manus*, &c. כִּי תַשִּׂיג יַד] *Si adepta fuerit*, O. Ma. (*si assecuta sit*, G.) *manus*, &c. nempe divitias, Ma. O. Si opes creverint[n]. ¶ *Cuiquam de stirpe ejus*, לְעֵקֶר] *Radici*, V. Ma. vel *stirpi*, Sa. M. P. Mo. O. A. Ma. Pi. i. e. orto ex radice, Pi. *alicui nato ex stirpe peregrini*, Sy. Viro primario, vel advenæ converso ad Judaismum, cujus radix erat ex familia advenæ[o]. *Indigena*, &c. JT. *Radicato* è familia peregrini; i. e. qui, etsi originem habeat aliunde, natus tamen est, & quasi radices egit, in populo Dei[p]. Al. reddunt, *eradicato, evulso*. Ethnicum intelligunt, qui nunquam factus est proselytus, sed ex familia proselyti ortus, & quasi radices egit in populo Dei. Ità Chaldæi interpretes[q]. Qu. Cur hîc siletur pater? Respondet Abarbanel, Vix fieri posset ut patiatur pater filium venire, si posset eum redimere. Non est cogendus lege qui sponte facturus est. Sed quid si inscio parente filius venisset? Resp. Vix fieri posset ut tantam rem inconsulto patre agat filius. Ideo de eo lex non cavit. Sicut Lycurgus, vel Solon, in parricidas nullam pœnam statuit, quòd nullum parricidam fore crederet[r].

50. *Pecuniâ quâ venditus erat*] Ità V. In Heb. *pecunia venditionis*, V. Ma. ¶ *Juxta—rationem mercenarii*, כִּימֵי שָׂכִיר] *Secundum dies mercenarii erit*, vel *fiet, cum eo*, V. Ma. O. Merces operæ ejus tanti æstimabitur quanti opera mercenarii æstimari solet, ex æquo & bono æstimabitur. Pretium autem & merces operæ deducebantur de pretio redemptionis: & quod æstimatâ operâ emptitii Israelitæ reliquum erat, persolvebatur ab eo emptori †.

51. *Secundùm hos*, לְפִיהֶן] i. e. Secundùm numerum illorum. ¶ *Et pretium*, גְּאֻלָּתוֹ מִכֶּסֶף מִקְנָתוֹ] *Pretium redemptionis suæ de pecunia*, scil. *quâ emptus fuerit*. Ut si 40 aureis venditus sit, cùm superessent ad annum Jubilæi 20 anni, & se redimet cùm 10 anni supersint, restituet de pretio 20 aureos, proportione scilicet pretii & temporis servatâ, cùm mercenarium magìs egerit quàm servum. Non enim ipse, sed opera & labor ejus, venditus fuit domino[t].

52. בְּשָׁנִים] *In annis*, Ma. Mo. *ex* (vel, *de*) *annis*, V. o'. ב pro מ ponitur[v].

53. *Non affliget*, &c. לֹא יִרְדֶּנּוּ] Pro יִרְדֶּה לּוֹ, [fortè legendum יִרְדֵּהוּ.] Affixum pronomen pro separato. i. e. Non sines eum duriter dominari[x].

54. *Per hæc*, ità o'. Ch. Sa. בְּאֵלֶּה] *In istis*, Ma. V. nempe, annis: vel, *per illa*, subaudi, *quæ diximus*, V. sim. M. *Hisce modis*, Sy. *ad hunc modum*, Ti. *his rebus*, Ar. *nec ex his*, Pi. JT. nempe, vel per cognatum, vel per seipsum[y].

CAP. XXVI.

1. NEC *titulos*, וּמַצֵּבָה] *Et statuam*, M. F. O. Ma. *titulum*, vel *columnam*, in qua scil. collocetur sculptile. Vide eadem expressa Exod. 20. 4[a]. Al. lapidem, super quo fiunt sacrificia. Licèt enim Patriarchæ id fecerint, tamen quia Cananæi idem facere cœperunt pro diis suis, ideo prohibuit Deus id Judæis[b]. ¶ *Nec insignem lapidem*, וְאֶבֶן מַשְׂכִּית] Variè vertunt. *Lapidem pictum*, seu *figuratum*, AE. & K. in M. P. M. Ti. JT. O. Nam שָׂכָה est *imaginari*, & *ex imaginatione aliquid figurare*[c]. Al. *lapidem imaginis*, vel *effigiei*, V. Lapidem effigiatum, vel imaginem lapideam, ut sit hypallage[d]. Al. *lapidem adorationis*, Ch. Sy. i. e. super quo adoretis †. Aiunt tales lapides poni solitos ante imagines deorum, super quos adoraturi procumberent. Al. *lapidem cogitationis*, sive *ingeniosum, ingeniosè cælatum*[f]; *elaboratum*, Ar. *lapidem speculationis*, Mo. *lapidem erroris*, TJ. in Bi. *Lapidem scopum*, o'. & ex iis Tertul. scil. eminentem, quem assiduè instar scopi intueamini[g]. *Lapidem ad dirigendum*, Sa. vers. At verbum *SACHAH* sign. *claudere*, &c. Verto itaque, *lapidem clausum*, sive *inclusum*. Solebant Gentiles includere in muris parietum statuas & imagines suas[h]. *Insignem lapidem*, Vulg. nempe, *picturis*, quod Hebræa vox indicat. Vetitum id etiam extra columnas, non ut per se malum, sed ut à Cananæis in idolorum cultu usurpatum[i]. Lapidem in idoli

idoli speciem conformatum, Heb. *depictum*, seu *figuratum* [k]. ¶ *Ut adoretis*] Hinc clarissimè constat hæc non simpliciter prohiberi, sed tantùm nè adorentur. Confer quæ ad Exod. 20 [l]. Non prohibet ponere terminos agrorum, qui plerumque sunt lapides maximi, nec columnas in rerum monumenta. Vide Jos. 4. & 22 [m].

3. *Si in præceptis*, &c. אִם בְּחֻקֹּתַי] Incipit hîc decima libri Sectio, dicta בְּחֻקֹּתַי [n]. חֻקִּים *statuta* sunt, quæ nullam habent rationem faciendi præter solam Dei voluntatem; at מִצְוֹת, *præcepta*, rationem aliquam habent [o].

4. *Germen*, יְבוּלָהּ] *Productionem suam*, quidquid terra producit, Ma. *Elevationem terræ*, i.e. quidquid è terra nascendo crescit, & elevatur super eam [p]. Sed hoc frigidum est [q].

5. *Tritura vindemiam*] Messis tam copiosa erit, ut tritura ejus (quæ fiebat bobus calcantibus aristas) perduret usque ad tempus vindemiæ, & collectio botrorum in vindemia, usque ad sementem. Al. sic, Post messem statim succedet tritura, &c. q. d. Nullus hostis impedimento erit, nulla calamitas, nullæ tempestates vel grandines [r].

8. *Decem millia*] Ità vertunt Ch. & omnes nostri. At רְבָבָה nullibi in Scriptura hoc significat. Verto, *multitudinem* †.

10. *Vetustissima*] Fructus tam boni erunt, ut possint diu servari [s]. ¶ *Projicietis*, תּוֹצִיאוּ] *Efferetis, educetis* ex horreis, ut pro illis inducantur nova [t]. Abundabitis annonâ, quam absumere totam non poteritis, sed illam diutissimè servare, aut etiam abjicere, cogamini, novis fructibus supervenientibus [u].

11. *Non abjiciet*, לֹא תִגְעַל] *Non abominabitur*, *nauseabit*, *exsecrabitur*; *reprobabit*, Mo.

12. *Ambulabo*] q. d. Si vertatis solum, ego quoque vertam, ut sim vobiscum [y]. *Conti*[*nen*]*ter vobiscum versabor*; curâ meâ adero [z].

13. *Catenas cervicum vestrarum*, מֹטֹת עֻלְּכֶם] Variè reddunt. *Vectes* (*temones*, JT. *catenas*, M. *lora*, Ti. P.V. *virgas*, O. Sa. vers. A. *vinculum*, ο΄.) *jugi vestri*, Sa. Mo. JT. A. Vincula quibus alligantur juga collo boum [a]. *MOT* propriè sign. *virgam*, Num. 13. 24. Indè *virgas*, seu *vectes*, *jugorum*, indè ipsa *juga*, Jer. 27. 2 [b]. ¶ *Erectos*, ità JT. M. A. Tr. קוֹמְמִיּוּת] *Staturâ* (vel *facie*, P.) *erectâ*, M. F. He. in V. *rectè*, O. *firmiter*, Mo. Non depressi sub onere, sed liberati à jugo [c]. Persistit in metaphora jugi [d]. *Mecum fœderati*, Sa. vers. *in libertate*, Ch. *Duxi vos cum fiducia*, ο΄. sim. Sa. *feci vos liberos*, Ar. *Erecti*, ut homines liberi, non assueti jugo. Græcum proverbium est, Οὔποτε δουλεία κεφαλὴ ἰθεῖα πέφυκεν, Ἀλλ' αἰεὶ σκολιὴ, καὶ αὐχένα λοξὸν ἔχει. (*Servorum capita nunquam erecta sunt, sed flexuosa & obliqua* †.) Alii, *erectâ fronte*, ut hilares; nam tristes vultum demittunt [f].

15. *Spreveritis*, תִּמְאָסוּ] *Abominati fueritis*, V. ¶ *Ad irritum*, &c. לְהַפְרְכֶם] *Ad irritum faciendum vos*. *Et dissipetis*, frangatis, V. *Ad labefactare vos*. Vide Gen. 17. 14 [g].

16. *Ego quoque*] Heb. *Etiam ego*. אַף statum & impetum animi loquentis ostendit. Vide vers. 24 [h]. ¶ *Visitabo velociter*, וְהִפְקַדְתִּי עֲלֵיכֶם בֶּהָלָה] *Visitare faciam super vos*, Ma. O. (alii, *constituam*, *præficiam*, *super vos*; al. *inducam super vos*, Ma.) *terrorem*, O. *subitum terrorem*, Ma. *celeritatem*, *præcipitantiam*, *turbationem*, Q. in Ma. Al. *stuporem*, Ma. *perturbationem*, V. Al. vertunt, *cum festinatione*, h. e. citò, *subitò*, &c [i]. ¶ *Egestate*, אֶת־הַשַּׁחֶפֶת] Significat infirmitatem quâ corpus efficitur macilentum & debile [k]. Vertunt, *tabem*, vel *phthisin*; ità V. Sy. Mo. *febrim phthisicam*, Ar. *tumorem*, O. *inflationem*, Ma. Est ista infirmitas unde ampullæ & tumores in corpore nascuntur [l]. Al. *impetiginem*, vel *scabiem*, ο΄. in F. Ego facilè contulerim cum transposito סַפַּחַת, de quo Lev. 13. 2. Vide de hac voce ad Deut. 28. 22 [m]. ¶ *Et consumat animas*, מְדִיבֹת נָפֶשׁ] *Liquefacientes*, ο΄. Sy. *exspirare facientes*, Ch. *cruciantes*, JT. *dolore afficientes*, Ma. Est vox anomala, pro מַדְאִיבֹת, à דָּאַב [n].

17. *Coram hostibus*] H[i], pro, *ab hostibus*, qui vos cædent [o].

18. *Sin—nec sic*, אִם עַד אֵלֶּה] *Si usque ad hæc*, O. Ma. i. e. Si mihi eousque in vobis flagellandis progresso non auscultaveritis [p]: aut, Si permittatis me vos usque ad hæc punire [q]. *Per hæc*, q. d. his flagellis admoniti. Vers. 23. est בְּאֵלֶּה, vers. 27. בְּזֹאת [r].

19. *Superbiam duritiæ vestræ*, אֶת־גְּאוֹן עֻזְּכֶם] *Superbiam* (*gloriam*, Ch. *magnificentiam*, M.) *fortitudinis* (vel, *obfirmationis*, Sa. Ma.) *vestræ*, O. M. F. V. i. e. vires vestras quibus superbitis [s]. *Excellentiam* (*fastum*, Sy.) *roboris vestri*, JT. A. i.e. excellens robur vestrum. Notant עֹז interdum capi pro *regno*, ut Psal. 27. 1. & 98. 4. & 1 Sam. 2. 10. quod hîc non malè convenit [t]. Al. intelligunt domum Sanctuarii [u]. Al. sic; Tollam fructus terræ quibus fidebatis, *fulcimentum panis*: *faciam enim cœlum æs*, &c [x]. *Superbiam obfirmationis vestræ*, Ma. Sa. *fastum roboris vestri*, Sy. ¶ *Cœlum sicut ferrum*, &c.] i. e. Pluvias supernè continebo, & fructus terræ infernè [y].

20. *Consumetur incassum labor vester*, וְתַם לָרִיק כֹּחֲכֶם] *Consumetur in vanum* (*Et consummabitur vanitati*, ut v. 16. Ma.) *fortitudo vestra*, O. *virtus*, Ma. (q.d. Licèt ad absumptionem virium laboretis in colenda terra, inanis erit labor [z].) Al. *vires*, i.e. opes vestræ, ut Gen. 4. 12. Ma. Vel, *vires vestræ*, nempe, succus corporis vestri vitalis. Id כֹּחַ sign. Psal. 22. 16 [a].

21. *Si ambulaveritis ex adverso*, קֶרִי] קֶרִי pro בְּקֶרִי, ut patet ex vers. 24 [b]. Sic רֶגַע *momento*, Psal. 6. 11. Job. 34. 20. quod כְּרֶגַע Job. 21. 13 [c]. Vertunt, *cum* (vel *in*, P.) *casu*; i. e. Si quæ vobis accidant fortunæ adscribatis & casui [d]; non providentiæ meæ †, & peccatis vestris [f]: *Ego etiam ambulabo cum casu*, i. e. res vestras non curabo, sed ità agam ut videantur omnes res vestræ casu accidere. קֶרִי est *casus*, seu *occursus*, à קָרָה *accidere* [g]. Al. *contrariè*, *ex adverso*, Q. He. in F. Sa. O. A. Ità Ch. בְּקַשְׁיוּ, i.e. *in*, sive *cum*, *duritia*, vel *difficultate*. Si difficiles & immorigeri erga me fitis [h]. *Contumaciter*, Sy. Ti. *pervicaciter*, Ar. *protervè*, Sa. vers. *obliqui*, ο΄. i. e. obliquè; ut, *matutinus agebat*, i. e. manè [i]. *In occursu*, Mo. *contra venientes mihi*, Ca. sim. Belg. Al. *temerè*, JT. *per accidens*: sine discrimine quicquid acciderit, sive utut accidat, modò fueritis sequuti studia vestra, non voluntatem meam [k]. Si negligenter ambulaveritis, parùm curantes quid vobis accidat [l].

22. *Desertæ fiant*, וְנָשַׁמּוּ] *Desolabuntur*, V. O. Sy. Al. *obstupescent*, *stupendò desolabuntur*, Ma. i. e. Vias publicas metu ferarum terere non audebitis [m].

23. *Si nec volueritis recipere disciplinam*, אִם לֹא תִוָּסְרוּ לִי] Q. sic; *Si non eritis castigati*, ο΄. Sa. vel, *si non erudiamini*, Sy. Ar. [quasi redundaret לִי.] Alii sic; *Si non eritis castigati* (vel, *eruditi*, vel, *emendati*, V.) *mihi*, A. V. O. i. e. ut me colatis [n]; vel, *à me*, Pi. vel, *per me*, A. *Si non correpti verbo meo*, Ch. in V. *Si non erudiemini ut redeatis ad me* [o]. Sed hoc supplementum videtur mihi audacius [p].

24. *Incedam* בְּקֶרִי] Vide ad vers. 21. *In occursu*, Ma. Q. *in casu*, i. e. Permittam vos casui, vos non curabo. Al. *temerè*, sine ullo personarum discrimine, & non adhibitâ plagis moderatione. Humanitùs dictum [q].

25. *Fœderis mei*] A vobis rupti [r]. ¶ *Pestilentiam*] *Mortem*, Ch. Quoniam pestis est præsentissima mors [s].

26. *Baculum panis*, מַטֵּה־לֶחֶם] *Virgam panis*, V. Ma. Mo. *sustentationem* (*subsidium*, Ar.) *cibi*, Ch. in F. Tollam panem, quo tanquam scipione innitimini. Vide Ezec. 4. 16. & 5. 16 [t]. Similis phrasis Psal. 104. 16. Isa. 3. 1. *Baculus* dicitur, quia est fulcimentum vitæ [v]. *Scipio panis* hîc est vis alendi in pane [x]. Potiùs est panis ipse, quia in sequentibus paucitas panum notatur, Pi. ¶ *In clibano uno*] Decem familiis sufficiet unus clibanus, idémque exiguus. ¶ *Ad pondus*] Tanta erit panis inopia [z], ut panem pondere exigant, nè aliquid dent [a]. Vide Ezec. 4. 16 [b]. Ità ut quantum vultis comedere non possitis, nec quantum fames exigit [c]. Alii sic; Cùm ex corrupto frumento integri panes fieri non poterint, fragmenta pistor pondere magis quàm numero restituet [d].

27. *Per hæc*, בְּזֹאת] *Per hoc*, i. e. per hanc inopiam

am[f]. אחת fœmin. est, at hic ponitur neutraliter, seu absolutè[f].

28. *In furore contrario,* בחמת קרי] Vertunt, *in ira casûs,* P. vel, *fortuna,* V. Puniam vos irâ gravissimâ, quæ non videbitur proficisci à me, sed à casu, & fortuna quam colitis[g]. Al. *In ardore* (vel *fervore,* Mo.) *occursûs,* Ma. Mn. *in æstu pertinaciæ,* Sa. vers. *in ira contumaciæ,* i. e. contumaci, Ma. cum furore & contumacia, Sy. *In ira temeritatis,* seu, *temerè excandescens,* JT. i. e. omnia promiscuè pervadens, Ma. *contrà iracundè veniens,* Ca. *cum supplicio pervicaciæ,* Ac. *in ira furoris,* Ch. Vox *furoris* hîc addita ostendit incrementum, ut peccatorum populi, ità judiciorum Dei[h].

30. *Excelsa,* במות] Variè exponunt. Sublimiora ædificia, ut sunt turres & castra[i]. Al. loca editiora in quibus sacrificabant[k], gentilium ritu[l]. Testis Herod. Clio. Vide ad Lev. 19. 26. & Num. 33. 52[m]. Templa idolorum[n]. *Sacella,* aut *altaria*; sic dicta, vel, quòd alta & sublimia essent, vel, quòd in locis sublimibus exstructa[o]. ¶ *Et simulacra,* sic Ch. Ar. Ca. vel *idola,* Sy. Ti. sim. O. P. חמניכם] Variè accipiunt. Amœna ædificia super tecta[p]. Al. *solaria,* M. Ti. Simulacra quibus Solem colebant[q]. Lignea fuerunt[r], ut patet ex 2 Par. 34. 7[*]. Simulacra Solis, Sa. Mo. A. Mc. Ad similitudinem Solis facta[t]: vel, ad similitudinem currûs Solis[v]. *Subdiales statuæ,* JT. i. e. statuæ quæ Soli expositæ colorem adustum habent, ut 2 Chron. 14. 5[x]. Ità auctor Pesichtæ[y]. Ponebant eas super tecta[z]. *Simulacra Hammonis,* Q. in Ma. Jovis Hammonis, La. qui & Sol, teste Macrob. Saturnal. 1. 21. cujus templum & simulacrum celebre erat in Libya, testibus Strab. Curt. & aliis[a]. Hunc præcipuè respicit Deus, quem Judæi in Ægypto coli viderant, & coluerant. At per synecdochen capitur pro quolibet simulacro[b]. Al. loca in honorem Solis dedicata[c]. Non tam simulacra, quàm loca, fuisse videntur, (ex Esa. 17. 8. Ezec. 6. 4.) nempe, in quibus sacri ignes facti; quod origo videtur significare: πυραιθεῖα Straboni l. 15. πυρεῖα aliis. Ab Ammone, qui חם Hebræis, venisse & nomen & institutum putant quidam. Cogitemus an ab hac voce dictus Deus *Omanus,* & Rex *Achæmenes.* Ait R. Bechai primos illos ignes non fuisse idololatricos, sed institutos ad Deo gratias agendas pro Sole: mox ex malo usu secuto vetitos, ut multa alia. Πυρεῖο talis descriptio in Procop. libro primo Persicorum; pleniùs in codice Vaticano: τὸ μέγα πυρεῖον ἐνταῦθά ἐστιν, ὃ σέβονται Πέρσαι θεῶν μάλιστα· οὗ δὴ τὸ πῦρ ἄσβεστον φυλάσσοντες μάγοι, τά τε ἄλλα ἐς τὸ ἀκριβὲς ἐξοσιοῦνται, καὶ μαντείῳ ἐς τῶν πραγμάτων τὰ μέγιστα χρῶνται· (*Est ibi* [nempe, in *Pers-armenia*] *ingens ignis receptaculum, quod præ aliis diis maximè colunt Persæ; ubi Magi quidem ignem perennem & inextinctum custodientes, tum alia accuratè consecrant, tum in rebus maximi momenti oraculo responsa reddunt.*) Alteram πυρείο descriptionem habes in Benjamine[d]; scil. in Benjamine Tudelensi, in Itinerario suo: *Colitur* (inquit) *Sol aris frequentibus & magnis, & in iis simulacra Solis figurâ magicis artibus constructâ. Exoriente autem Sole orbes illi incendi videntur, magnóque strepitu sonant*[†]. Vide & Theodor. l. 10. c. 29. 30. & Hist. l. 5. c. 38. Teixera etiam suo tempore hunc morem Persis quibusdam ait mansisse[f]. ¶ *Idolorum,* ità plerique, גלוליכם] *Stercorum vestrorum,* Ma. *deorum stercoreorum,* JT. Ma. Ca. (vel, *turpium,* A.) per contemptum sic dictorum[g], quòd sordibus pleni sint, & colentes inquinent[h]. Vel, *contaminationum vestrarum,* Mo. Al. *tornatilium,* quòd turno ex ligno fiant[i].

31. *Sanctuaria vestra*] Nunc *vestra,* quæ priùs mea erant[k]. Qu. Quomodo *sanctuaria* vocat, cùm Sanctuarium unicum erat? Resp. 1. Templum cum atriis[l]; à quibus pluraliter vocatur *sanctuaria,* Psal. 73. 17. & 74. 7. Jer. 51. 51[m]. 2. Vel intellige idolis dicata[n]. Sive mihi, sive idolis, dicata[o]. 3. An est heterosis numeri? Sic *sacrarium* Græcis τὰ ἅγια, & *dextera* αἱ δεξιαὶ, & *flumina Nili,* & *excelsa,* pro excelso[p]. 4. Ad synagogas etiam extendunt Hebræi[q]. ¶ *Odorem*] Non placabor odoribus sacrificiorum incensorum[r]. Vide Exod. 29. 18. & Levit. 4. 31[*].

32. *Stupebunt super ea*] [Simil. plerique, at Ch. *desertî erunt super ea,* & Ar. *horrebunt ipsam.*]

34. *Placebunt terræ sabbata sua*] Metaphoricè tribuit rei inanimatæ sensum & gaudium suum: q. d. Si vos terræ quietem negetis, eam illi dabo[s]. *Perficiet Sabbata,* P. O. *in Sabbatis acquiescet,* JT. *Sabbatis fruetur,* Sy. M. Ti. Ca. A. [At Ac. *ulciscetur etiam suum.*] Res observatione dignissima. 31 Jobel absoluta numerantur ab anno κληρουχίας (i. e. *primæ possessionis terræ Canaan*) ad annum ἐρημώσεως ναοῦ, (i. e. *desolationis Templi:*) annus enim Judaicus 3829. qui fuit stantis Templi penultimus, inivit Autumno Anni Christi 68. isque fuit non solùm Sabbaticus, sed etiam ultimus 31. Jobel, à quo Judæi annos putant quos מנין חרבן, h. e. *æram desolutionis,* vocant. Anno Sabbatico regnum Samariæ, anno etiam Sabbatico regnum Judæ, eversum est. Denique, anno ultimo Jobel absoluto, inivit annus in quo posterius Templum deletum. Quòd Nebuch. anno Sabbatico Jerosl. delevit, propterea dictum est *urbem complevisse Sabbata sua, quamdiu desolata fuit.* Quantò justiùs hoc dici nunc potest, quum finis 31. Jobel illum annum attigerat in quo perpetuò desolatum fuit Templum, &c? Scaliger. Canon. Isagog. 3[v]. [*Verùm an Scalig. rectè tempora computet, disquisitionem meretur, cùm 49 tantùm annos Jubilæo assignet. Vide quæ ad* Levitic. 25. 10. *antè congessimus.*]

35. *In sabbatis vestris*] Nempe, anno Sabbatico & Jubilæo[x]: item in Sabbato ordinario[y].

36. *Pavorem,* ità Ch. Sy. Ar. מרך] *Animi consternationem,* Ti. *teneritudinem,* M. O. *mollitiem,* Sa. Mo. JT. V. Ma. i. e. Reddam eos effœminatos & molles[z]; (opponitur גבורה *animositati*[a],) ut non audeant resistere persequentibus. Ità vox sumitur Deut. 20. 3. 2 Chron. 13. 7. Esa. 7. 4[b]. ¶ *Sonitus folii*] Lucan. l. 8. de Pompeio fugiente, —*pavet ille fragorem Motorum ventis nemorum*[c].

37. *Corruent singuli super fratres*] i. e. Super populares. Solet id fieri in prælis, ubi turbati sunt ordines, ut commilites à commilitibus obruantur. At RR. באחיו interpretantur, *fraterno crimine*; i. e. unius partis delictum omnibus imputabitur, qui non obstiterint secundùm mutuas jurationes factas in montibus Garizim & Hebal. Vide quæ nos de J.B. & P. 2. 21. 11[d]. ¶ *Nemo audebit resistere,* ולא תהיה לכם תקומה] *Neque erit vobis resistentia,* vel *consistentia,* V. *resurrectio,* Ma. *erectio,* Mo. O. Non stabitis coram inimicis; post casum non surgetis[†].

40. *Donec confiteantur,* והתודו] *Et confitebuntur,* V. O. *Et si confitebuntur.* Sic particula Si subintelligitur Exod. 4. 23. Mal. 1. 2. & 3. 8[f]. Qu. Cur ergò subjicit, *Et ego incedam adversùs eos?* Resp. Quia solùm ore pœnitebat eos, non corde[g]. Repetit hîc pœnas quas suprà minatus fuerit, ità tamen ut in spem veniæ resipiscentes erigat[h].

41. *Ambulabo igitur & ego contra eos,* אף אני אלך עמם] [Quæritur de versione & connexione horum verborum. Q. sic,] *Ego quoque* (vel *hinc,* sive *unde, & ego,* M. Ti.) *incedam cum iis,* &c. Ch. Sy. Ar. sim. Sa. Mo. [*Unde etiam ego ambulabam* (vel, *ambulaverim,* V.) *cum eis,* &c. Sic Pi. qui totum hunc versum parenthesi includit. Alii sic,] *Quòd etiam ambulaverim cum illis,* &c. P. A. Belg. Subauditur verbum præcedens, *confitebuntur,* V. sim. JT. ¶ *Orabunt pro impietatibus suis,* ואז ירצו את עונם] *Et tunc placabunt* (vel, *rogabunt,* O.) *pro iniquitatibus,* Ch. *culpæ veniam petent,* Ca. Al. *expiabunt iniquitatem,* Sa. M. Ti. *bene sentient peccata sua,* i. *acquiescent in pœna iniquitatis,* JT. Belg. *Donec ulciscantur scelera eorum,* Ar. *placebit illis pœna,* O. *acceptabunt pravitatem suam,* A. Ma. i. e. ejus pœnam[l]. Agnoscent se justè punitos. Hinc Esaias desumpsit illud c. 40. 2[k]. Patiente ac volente animo pœnam ferent, quò citiùs impetrent veniam[l].

43. *Eò quòd abjecerint,* יען וביען] *Propterea quòd & in propterea quòd.* Al. *vice ejus quòd,* &c. Geminatio vocis & incrementum sententiæ, & vivum loquentis affectum, indicat: q. d. quia multis modis judicia mea spreverunt. Simile Ezec. 13. 10. & 36. 3[m].

44. *Et tamen etiam cùm essent in terra hostili non abjeci*

jeci eos, [וְאַף גַּם זֹאת בִּהְיוֹתָם בְּאֶרֶץ אֹיְבֵיהֶם לֹא מְאַסְתִּים] Q. per præteritum vertuot: *Verumtamen neque cùm essent in terra inimicorum despexi eos*, ο'. sim. Ch. Sy. *Et tamen etiam hoc modo cùm ipsi fuerint —— non reprobavi eos*, P. *Et etiam, etiam hoc*, i. e. etiamsi hoc modo expulerim eos, ——noo tamen penitus reprobavi, V. *Et etiam hoc quoque* fuit, vel contigit, *cùm ipsi essent*, &c. V. *Sed insuper hujus etiam* recordabor (i. e. renovati fœderis io Lege, Ma.) *quum erunt* (*quum essent*, Pi.) *in terra —— me non sprevisse eos*, &c. JT. i. e. spem misericordiæ resipiscentibus fecisse, quam re ipsâ præstiturus sum, Ma. Alii per futurum reddunt: *Atque hoc insuper*, (vel, *sed & hoc*, Ti. vel, *licèt & hoc futurum sit*, M. vel, *& tamen nihilominus*, A. Ang. vel, *& præterea etiam illud est*, Belg.) *dum erunt*, vel, *quum fuerint, in terra inimicorum, non spernam*, vel *negligam*, vel *aversabor, eos*, Sa. Ar. M. Ti. A. Ang. Belg. וְאַף גַּם vertunt, *& etiam quoque*, &c. vel, *certè etiam*, aut, *etiam etiam*. Cùm hic iratus & minabondus loquitur Deus, sermo ipse abundat affectibus [n]. Schema est ἐν παραλλήλῳ, ubi duo synonyma simul sunt elegantiæ causâ. Sic in Latio, *etiam quoque*, Plaut. Epidic. אַף אֵילוּ idem in RS. Talia sunt, מִבְּלִי אֵין, ὁ μὴ· רַק אַךְ, *tantùm solùm*; פֶּתַע פִּתְאֹם, *repentè subitò*, Num. 6. 9; *rursum denuo*, Plaut. Casinâ, πάλιν αὖ ἐξ ἀρχῆς, Matt. 26. 42; *citò celeriter*, קַל מְהֵרָה; *ergò igitur, quamvis licèt, nunc jam*, Cicero; *properè ocyus*, Plaut. Cistel. Sic, *terra pulveris, lutum cœni, coma crinis*, Num. 6. 5. *vires roboris*, Job. 36. 19. *parùm modicum*, Jes. 29. 17. Sic Græci, πάλιν αὖθις, (vel ἐξαῦθις,) *rursum denuo*; πάλιν δεύτερον, *iterum secundò*; σχεδὸν ἐγγύς· Hesiod. νῦν ἤδη· Terent. *nunc jam*; Plaut. *herclè certè* [o]. ¶ *Non penitus abjeci*] Vel, *rejeci*, G. i. e. Non abjiciam: præt. pro futuro [p]. Cætera decreta sunt conditionata, hoc absolutum; quò respicit Paulus, Rom. 11. 29 [q]. Q. sic; *Hujus recordabor*, (i. e. renovati fœderis io Lege,) *quum erunt in terra inimicorum —— me non sprevisse eos*; i. e. spem misericordiæ resipiscentibus fecisse, quam reipsâ præstiturus sum ex fœdere. Al. *Quum fuerint in terra hostium*, בִּהְיוֹתָם, i.e. in Ægypto, ubi, fœderis mei recordatus, illos servavi [r]. Mirum est quantum se Judæi hodie consoleotur ex hoc loco, pollicentes sibi certam ex præsenti servitute liberationem: Et, quia prima dictio est אַף, Germanis autem *aff* est *simia*, hanc periodum vocant *auream simiam*, eámque legunt summo cum gaudio & voce elevata [*].

[n] Ma. [o] D. [p] Mr. G. [q] G. [r] Ma. [*] F.

CAP. XXVII.

2. QUI votum fecerit, [כִּי יַפְלִא נֶדֶר] *Cùm mirificabit votum*, F. V. *Si quis mirabile votum fecerit*, vovendo se, vel pecora, vel agros, Domino; hoc enim difficile videtur, nec caret admiratione [a]. Admirabile erat se totum Deo offerre [b]. *Qui voverit votum*, ο'. Ch. JT. *Qui eximium aliquod votum nuncupaverit*, T. *Quum votum singulare fecerit*, Ang. *Quia*, vel *quum, arduum faciet votum*. Formula Hiphil significatum auget, i. e. *Cùm arduè, magnificè, &c. voverit*. Vide Levit. 22. 21 [c]. *Cùm separaverit votum*, F. V. Sy. Mo. O. P. i. e. Cùm quis nuncupaverit votum aliquod Deo, ità ut disertè illud ore suo exprimat [d]. *Cùm separaverit à se votum*, i. e. rem devotam: q. d. *cùm voverit*; quia *vovere Domino* nihil aliud est quàm à se rem devotam abdicare [†]. *Quum quis separaverit* aliquid per *votum*, nempe, à rebus vel personis suis [f]. ¶ *Et spoponderit Deo animam, sub æstimatione dabit pretium*, [בְּעֶרְכְּךָ נְפָשֹׁת לַיהוָה] Q. putant ךָ in בְּעֶרְכְּךָ esse otiosam paragogen: Ità Grammatici [g]. Lectio pronominis locum obscurum reddit [h]. At aliis est pronominis signum [i]. [Q. sine pronomine vertunt.] *Cùm* (vel, *qui*) *separaverit*, vel *voverit, votum pretio animarum Domino*, Ch. (vel, *in æstimatione animarum coram Domino*, Ch.) *Qui segregaverit votum Domino pro æstimatione animarum*, M. *Cùm separaverit votum secundùm æstimationem animarum Jehova*, P. i. e. Qui votum fecerit, non quodcunque, sed ut det æstimationem *animarum*, h. e. personarum, quas voverit Domino [k]. *Votum animarum* vocat quo quis *animam*, i. e. personam, (sive seipsum [l],) Deo voverit [m]. Vox עֵרֶךְ hic *æstimationem* significat, ut & Job. 28. 27. & 36. 19 [n]. [Sensum autem complent duobus modis.] 1. *Secundùm æstimationem animarum* (quam sacerdos faciet) supple, *dabit*, O. ο'. in Bo. vel *solvet, Domino*, Bo. i. e. juxta certam æstimationem & conditionem aniniarum solvet: q. d. Non omnium animarum æqualis erit solutio, sed attendendæ sunt circumstantiæ [o]. 2. Hic versus sequenti jungitur; *Quum vir separaverit*, &c. v. 2. *Tua erit æstimatio*, &c [p]. [Alii autem pronomen vertunt.] *Quum separaverit votum in ordinatione tua*, Mo. vel, *juxta æstimationem tuam*, Ti. P. Sa. supple, *fiet*, Ti. vel, *id faciet*, Sa. *Cùm separaverit votum, æstimatione tuâ, animarum Jehovæ*, A. *pro æstimatione tua personæ* sunto *Jehovæ*, JT. sim. Ang. *animæ erunt Domino secundùm æstimationem tuam*, P. *Juxta æstimationem tuam æstimabitur votum animarum quod factum est Domino*, F. Sacerdotem alloquitur [†]. Nou placet: Sacerdotem alloquitur v. 12. de iis quibus nullum pretium constitutum est: hic autem sermo dirigi videtur ad unumquemque, cùm lex data sit toti Israeli [*]. Per *æstimationem* intelligit *pecuniam æstimationis*, (vovit dare Deo pecuniam quâ quisquam æstimatur,) ut exprimitur vers. 15. Ità ο'. vertunt, (εὐχὴν ὥστε, vel ὅς, τιμὸν, vel, ὥστε δοῦναι τιμὴν τῆς ψυχῆς· *Qui voverit ut det pretium animæ Jehovæ* [q].) Sic Jarchi, *dare æstimationem*, aut *pretium, animæ*. Et AE. clarius, *Si Deus hoc fecerit, redimam animam vel meam, vel filii mei, vel animalis, juxta æstimationem*. Confer 2 Reg. 12. 4 [r]. Quod aliquis Deo voverat, si immolatitium erat, immolandum erat: at cùm hominem immolari noluerit Deus, qui se aut filium Deo devovit, censebatur eos ministerio Templi & sacerdotum devovere & consecrare [*]; ad infima ministeria [s], v. g. portare aquas & ligna, sordes evertere, &c [t]. & alia laicorum propria: Nam munus Sacerdotum & Levitarum nemo vel obire, vel vovere, potuit. Deus tamen hujus voti reos permisit, imò jussit, pecuniâ redimi. Id fecit, 1. Quia nolebat Deus suos Hebræos ad illa ministeria servorum (quæ Gabaonitarum erant, Jos. 9. 21.) deputari [x]. Noluit eos perpetuâ servitute esse mancipatos. 2. Nè hujusmodi voventium templóque ministrantium turba nimiùm excresceret [y]. Nè hæc vota oneri essent Sanctuario, quod voventes alere debebat. Volebat autem Deus Levitis, &c. de vitæ necessariis prospicere [a].

3. *Erit æstimatio tua*] Sic JT. A. sub. *ô sacerdos*, ut patet ex vers. 12. ubi integra ponitur locutio: i. e. Pretium constitues, &c. ו in וְהָיָה non debet verti, quòd tantùm convertat præt. in fut [a]. *Illius æstimatio*, Ch. *æstimatio*, ο'. ¶ *Siclos*] De Siclis vide ad Ex. 30. 13 [b].

5. *A quinto anno*] Puer quinquennis, cùm careat usu rationis, vovere non potest: At tales obligari poterant voto parentum [c]: ut patet ex 1 Reg. 1 [d].

6. *Ab uno mense*] Non antea, ut transiret *Novilunium*, quod illis solenne festum erat, & signum sanctificationis. Sic pecus non ante octavum diem offerendum erat, ut à transeunte super illud Sabbato sanctificaretur [†].

7. *Masculus quindecim siclos, fœmina decem*] Majus pretium imponitur viris quàm fœminis aut pueris, quia pluris valet vir quàm fœmina aut puer, tum per se, tum ad operas & labores [*]. Æstimatio viri duplò major est quàm fœminæ in juventa: Quòd si mulier senuerit, æstimatio ejus proximè accedit ad virum. Quæ causa? Resp. Fœmina senex proxima est ut reputetur pro viro. Hinc dictitant, *Anus in domo thesaurus bonus in domo, & signum bonum in domo* [f].

8. *Si pauper*, &c. [וְאִם מָךְ הוּא מֵעֶרְכְּךָ] *Si tenuior sit facultatibus quàm pro æstimatione tua*, JT. A'. *Si pauperior est æstimatione tuâ*, O. A. i. e. Si nequit dare quod voverat [g]. ¶ *Stabit*, [וְהֶעֱמִידוֹ] *Statuet*, V. *Stare faciet eum*, sub. *aliquis alius sacerdos*, V. vel, *is qui votum nuncupavit*; al. in Ma. Aut est personæ mutatio, pro, *statues illum coram te* [h].

9. *Animal autem*, &c. [וְאִם בְּהֵמָה וגו׳] *Sed si bestiam vovit*, &c. JT. P. *Si id sit bestia*, A. *Si pecus*, vel *animal, fuerit*, Sa. Sy. M. Ti. O. ¶ *Sanctum erit*] i. e. Non poterit redimi, sed immolandum est [i]. Extra usum

[a] Q. in F. [b] La. [c] Mr. [d] F. V. [†] V. [f] Pi. [g] V. ità RS. in M. Ch. in F. ο'. in Bo. & Bo. [h] Bo. [i] Ità K. in M. A. Ms. [k] Ità Hein F. R Moses de Coutzi in M. [l] Ia. [m] F. [n] G. ο'. v. 24. [o] Bo. [p] V. A. [†] F. O. [*] A. [q] Bo. [r] A. [*] Bo. [s] T. [t] T. Ma. [x] La. [y] Bo. [a] La. [a] V. [b] V. [c] L. Me. E. [d] L. E. [†] La. [*] La. [f] D RS. in Mus. [g] A. [h] V Ma. [i] O.

non facto factum facere, i. e. Deo consecrare, quod hoc loco prohibetur, (non enim iterum consecrandum quod Deus semel sibi consecravit. Differentia hæc insignis est, ut minùs sit perpetua *.

27. *Quòd si immundum est animal*] De animali primogenito loquitur [i], ut patet ex versu 26. quod nec voveri poterat, quia primogenitum, nec immolari, quia immundum: redimi ergò illud jubet Deus, aut vendi [k]. Non placet L. nec Bo. Non agit de primogenito animalium immundorum, sed de voto animalis immundi, & oblatione facta ex voto. Nam, 1. totum caput est de votis. 2. Primogenita talia non pecuniâ, sed ove, redimebantur, Exod. 13. 13. 3. Quintæ partis pretii additio tantùm locum habet in votis; de primogenitis nihil tale legitur. Præcedens sententia (v. 26.) non est hîc inserta nisi in quantum ad materiam voti pertinet, & dubitari de iis poterat, possentne voveri necne. Itaque hæc sententia non differt ab ea quæ habetur v. 11 [l]. Loquitur hîc de immundis secundùm speciem, quæ offerri Deo poterant, non quidem ut super altari ponerentur, sed ut venderentur, & pretium in usus Templi converteretur [m]. ¶ *Addet quintam*] Nempe, si modò volet redimere †. ¶ *Vendetur alteri*] Vendi poterit: nam si is qui obtulit noluisset redimere, nihil vetabat quò minùs animal illud sibi sacerdos retineret [n].

28. *Quod consecratur*, חֵרֶם] Hæc est peculiaris hujus voti natura, ut quod per illud vovetur absolutè & irrevocabiliter Deo consecretur [o]. ¶ *Sanctum sanctorum*] i. e. Omnino sanctum & consecratum [p]; respectu devoventis. At sacerdotes iis tanquam bonis communibus utebantur [q]. Penès sacerdotes in perpetuum maneto [r]. Q. sic; ab omni usu profano subtractum erit, sed ità, ut iis sacerdotum filiæ & domestici vesci poterant. Non placet: Sic nihil peculiare esset anathematizatis, & ex simplici voto debitis; nec plus esset *sanctum sanctorum*, quod de his asseritur, quàm *sanctum*, quod de votivis illis victimis asseritur.

* Med. conc. ad Cler. de sanct. Dei, ad Levit. 19. 30. [i] La. Me. [k] La. [l] Bo. id RS. in A. [m] L. † Ma. [n] Me. [o] Me. [p] La. [q] A. [r] Ma.

Videtur ergò significare, has res tantùm à sacerdote contrectandas & usurpandas esse, non à domesticis †.

29. *Morietur*] Quomodo hoc fit, cùm *homo* & *ager* inter consecrata numerentur? Resp. 1. Q. sic legunt; *Omnis bestia devota*, &c. Ma. At potiùs de hominibus loquitur, sicut in versu priore [s]. 2. Etiam homines erant morti addicti [t]; tum à Deo [u], ut Deut. 25. 19. Jos. 6. 17. 1 Sam. 15. 3; tum etiam ab hominibus, sicut in specialibus votis, Num. 21. 2, 3. aut cùm ob peccata morti damnati essent, ut Exod. 22. 20. Et ad postremum referunt Hebræi hanc legem [y]. De hostibus, aut militiæ desertoribus, agit: nam in aliis hæc lex locum non habet. Vide Num. 21. Jos. 6 [z]. 3. Morietur, morte scil. vel naturali, vel civili, (quâ abdicatur à negotiis secularibus, & cultui Dei deputatur;) juxta diversam materiam & conditionem rei [a].

30. *Omnes decimæ—Domini sunt*] Nempe, ex moribus antiquissimis, quorum nullum apparet initium [b]. Hâc lege Domino debentur [c].

31. *Quintam*] Pro mulcta; quia decimæ nec vendi possunt, nec redimi [d].

32. *Quæ sub pastoris virga transeunt*] Alludere videtur Scriptura ad morem Hebræorum †; *Transibant agni per ostium caulæ, (quod parvum erat, ut duo non possent simul egredi [f]:) Constituuntur matres eorum extra ostium, ut cùm agni illas mugientes audiunt, egrediantur: Decimum autem quemque signabat decimator [g] virgâ, quam rubro colore tinctam vocant [h]*. Al. *transeuntia sub virga*, exponunt, quæ à pastore reguntur [i]. [Al. aliter.] De virga pastoris, non decimatoris, hîc agi puto. Nempe, sub virga pastoris transibant armenta & greges, quoties illorum numerus subducebatur. Hoc factum manè & vesperi [k]. [Plura vide in authore.]

33. *Non eligetur*, לֹא יְבַקֵּר] *Non discutiet*, Sy. JT. A. sim. Ar. Mo. *non discernet*, Sa. *non considerabit*, V. an bonus sit, vel malus, &c. sed quod forte contigerit, dabit [l].

34. *Ad filios*] Heb. *pro filiis Isr.* i. e. ut illis ea exponeret; אֶל pro עַל [m].

† Bo. [s] A. [t] L. Me. La. [u] La. Me. [y] A. [z] G. [a] Bo. La. R. [b] G. [c] Me. [d] G. † F. V. G [f] F. [g] F. V. M. A. G. ex. He. [h] Ma. [i] V. [k] BA. t. 21 49. 459. [l] Ma. V. [m] V.

SYNOPSIS

Criticorum & aliorum Commentatorum

IN

NUMEROS.

CAP. I.

LOquutúsque est, וַיְדַבֵּר] Sic vocant Hebræi hunc librum, item בְּמִדְבַּר, à quinta dictione [a]. Græci, Ἀριθμοὺς, *Numeros*, quòd in fronte ejus initur numerus populi Israelitici [b]. *ET* copulat hunc librum cum præcedenti [c]. ו non copulat, sed tantùm futurum vertit in præter [d]. ut sæpe fit in principiis librorum †. ¶ *Mensis secundi*] אִיָּר *Jiar*, qui respondet nostro Aprili [f]. ¶ *Anno altero egressionis eorum*, לְצֵאתָם] *Egressis ipsis*, i. *ab egressu*, Sy. Ar. JT. ¶ *Dicens*] Ex Verbis, *Dico* peculiariter sæpe redundat, præsertim apud Ciceronem: ut in illo, *Cui cùm familiaris quidam quereretur, quòd diceret uxorem suam suspendisse se de ficu*: idem, *Gregalésque eum, cùm non venisset in campum, requirerent, excusavit Vespa Terentius, quòd eum brachium fregisse diceret*: Ubi in utroque omitti poterat *Diceret*. Linac. Emend. struct [g].

2. *Tollite summam*, שְׂאוּ אֶת־רֹאשׁ] *Recensete capita*, JT. *Levate caput*, O. Ma. V. h. e. summam, quòd ipsa sit *caput numeri*, q. d. summum, sive ultimum, numerum [h]. Sic Exod. 30. 12 [i]. ¶ לְגֻלְגְּלֹתָם] *Id*, vel *secundùm*, *capita* (*crania*, Ma.) *eorum*; [ità plerique:] i. e. per singula capita, viritim [k]. Vide v. 20 †. Propriè significat *rotunditatem capitis*, à גָּלַל *volvere*, & *volutare*: indè גַּלְגַּל *rota*, *orbis*; & גֻּלְגֹּלֶת *cranium capitis* [l]. Vide ad Matt. 27. 33 [m]. Accipitur hîc pro *numero* vel *summa* [n]. ψυχὰς καὶ κεφαλὰς ἀπὸ τῶν κυριωτάτων ὑποκορίζεσθαι, (i. e. *Solemus hominem à maximè propriis ANIMAM & CAPUT blandè appellare*;) Plut. Probl. sympos. 6. 7. *Pro capitibus singulis tributi nomine vicenos quinos aureos reperit flagitari*; Ammianus 16. *Septem millia capitum remisisti, quartam ampliùs partem nostrorum censuum*; Panegyristes Constantio. *Cùm possessio ab his recesserit, Capitatio non recedit*; Salvian. Provid. 5 [o]. Alius erat hic census ab eo Exod. 38 [p]. (Ut patet, quia illa numeratio præcessit fabricam Tabernaculi; nam hujus bases factæ sunt ex argento illius numerationis, Exod. 30 [q].) Quanquam in numero recensitorum conveniant; nempe, quia nullus eorum perierat, cùm non diu unum post alterum lustrum factum est [r]. Qu. Cur ergò census iteratur? Resp. 1. Ad castra meliùs & ordinatiùs instruenda †; quæ brevi ex Sina movenda essent [t]. 2. Ut numerus multitudinis cujusque Tribûs certò & exactè constaret, quod in priore lustro ad censum non attineret [v]. ¶ *Quidquid sexûs est masculini*] Non fœminas, nec pueros ad bella ineptos [u]; neque Ægyptios.

[a] F. A. [b] F. M. [c] L. [d] Q. in V. † V. [f] F. V. [g] Ga. [h] V. [i] Ma. D. [k] F. V. † V. [l] F. M. [m] M. [n] F. [o] Ga. [p] L. Me. La. Bo. [q] L. Bo. [r] Bo. † Me. La. [t] La. [v] Bo. [u] Me. La.

3. *Fortium*

3. *Fortium*] Omnes numerati erant; sed *non erat infirmus in tribubus*, Psal. 105[y]. In Heb. est, *exeuntem ad militiam*, Sy. JT. vel, *ad exercitum*, Ch. Ar. Q. *aptos ad egrediendum*, &c. quos nec ætas nec valetudinis gravitas impedivit[z]. ¶ *Numerabitis*, תִּפְקְדוּ] *Visitabitis*. Q. *facietis delectus*, Ma.

4. *Eruntque vobiscum*, אִתְּכֶם] *Ad vos*: i.e. Adsint vobis in faciendo delectu unus ex Tribu, &c[a]. ¶ *Principes*] Tales erant primogeniti[b]. Non primogeniture jure, sed electione secundùm merita & res fortiter gestas. Probatur. 1. Naason, Princeps Juda, non fuit natus ex *Juda* primogenito *Sela*, (qui tamen filios reliquit, Num. 26. 20.) sed ex *Phares*, juniore ejus fratre. 2. Aliter Principes illi, Num. 34. fuissent horum filii: Jam verò diversi sunt omnes; ut patet in *Caleb*, Principe *Juda*, filio, non *Naassonis*, sed *Jephone*[c].

5. *De Reuben*, לִרְאוּבֵן] *De Reuben*: sub. vel *tribu*, V. vel *filiis*, ex vers. 10. A. Tribus, &c. ordine tori numerantur; 1. filii Liæ, &c[d]. ¶ *Filius Sedeur*] Hinc notandum Hebræos cognominis loco uti *Filii* & *Patris* nomine: vel, nomen *patris* cum nomine *filii* usurpatum vim habet nominis patronymici †.

16. *Hi nobilissimi*, &c. קְרִיאֵי הָעֵדָה] [Keri, קְרוּאֵי.] *Vocati*, (sive *nominati*, M. F. V. sive *convocati*, Mo.) *cœtûs*, vel *conventûs*, O. Ma. Sic dicuntur, 1. quasi famosi, præcipui, nobiles. Ità ἐπίκλητοι sicut Paulus κλητὸς, i.e. *insignis*, *Apostolus* dicitur, Rom. 1. 1[f]. 2. Quòd convocari soliti ad capienda consilia[g]. 3. Quòd vocati à Deo & Mose[h]. [At Sa. vertit, *Hi fuerunt deputati à congregatione*.]

17. *Quos tulerunt*, &c. אֲשֶׁר נִקְּבוּ בְּשֵׁמוֹת] *Qui expressi sunt nominibus suis*, V. M. sim. Sy. JT. Ar. Ch. נָקַב est *perforare*, inde *scribere*; quia olim scribebant in cereis tabulis, quas quasi perforabant[i].

18. *Recensentes eos*, יִּתְיַלְדוּ] *Et natales suos professi sunt*, V. Sa. JT. Al. *ostenderunt nativitatem suam*, P. O. vel, *genealogiam*; i.e. ostenderunt cognationem suam, & tribum, & parentes[k]. *Nati sunt*, aut, *nasci fecerunt se*, O. *aggenuerunt se*, Ma. sim. Mo. *Fecerunt eos generari*; i. e. in tabulas publicas retulerunt eorum origines. οἱ. ἐπεσκέμμενοι, voce Atticâ[l]. i. e. *Visitati*, vel *recensiti*, *sunt*[m]. *Desumptâque fuit genealogia eorum*, &c. Ar.

20. *Per generationes*, תּוֹלְדֹתָם] Hic & in seq. v. 26, 28, &c. deest ל, (quod mox sequentibus duabus dictionibus præponitur[n].) Unde legi posset, *Fuerunt filii Reuben*,—*nempe*, *generationes eorum*, *per familias*, &c[o]. A genere ad speciem progreditur Moses. *Generationes* ponit, quia initium ab uniuscujusque Tribu fieri oportuit. Deinde ad *familias* (quas & *domos patrum* appellat, tanquam synonyma,) descendit. In familiis deinde censebantur *capita*. Quia verò *numerus nominum* expressus erat, definit Moses quomodo numerandi essent homines, nempe, juxta capita; ut qui familiæ præest nomen unum faciat[p]. *Generatio*, vel *gens*, plures familias, vel domos, complectitur[q].

22. *Recensiti*, פְּקֻדָיו] *Numerati ejus*, sub. Tribûs. Est enim hic *Simeon* nomen Tribûs, ut & in cæteris Tribubus, quarum hic numerus recensetur[r].

42. *De filiis Nepthali*, בְּנֵי נַפְתָּלִי] *Filii Napthali*. De reliquis omnibus dicitur, *De filiis*; de hoc, *Filii*: Quare? Baal hatturim sic dictum vult, quòd ei plures *filiæ* quàm *filii* erant †.

47. *Levitæ non sunt numerati*] Quia circa Tabernaculum versabantur, obsequiis Dei dicati, & à reliquis secreti[t]. Hæc Tribus erat quasi legio quæ stipat Regem[u]. A militia exempti erant, teste Josepho: non quòd arcerentur, si vel necessitas postularet, vel spontè militare vellent, (ut patet in Macchabæis & Josepho,) sed quòd cogi non possent[x].

50. *Super tabernaculum*, &c.] Ut, scilicet, ea portent ac custodiant; non ut iis ad sacrum aliquod ministerium utantur. Vide Num. 8. v. ult[y].

51. *Externorum*] i.e. Qui non de Tribu Levi[z].

52. *Per cuneos*, עַל־דִּגְלוֹ] *Super vexillum suum*, Mo. *secundùm ipsius principatum*, οἱ. sic Ch. JT. *juxta latus suum*, Sa. vel, *locum suum*, Sa. vers.

CAP. II.

2. SInguli per turmas, אִישׁ עַל־דִּגְלוֹ] *Vir super* (vel *juxta*, Ch. O.) *vexillum*, Ma. O. Ch. Caj. Sa. Posset verti, *juxta ordinem* (vel *aciem*) *suum*, O. ità Ch. & οἱ. in A. JT. *in agmine suo*, Sy. ¶ *Signa atque vexilla & domos*, בְּאֹתֹת לְבֵית אֲבֹתָם; *In*, vel *cum*, *signis domus patrum*, Mo. O. *cum*, vel *sub*, *signis*, *juxta domum patrum*, JT. A. sim. οἱ. *per signa*, *& per domus*, &c. Ch. *juxta signa domûs*, &c. P. Quatuor erant vexilla primaria; minora autem ferè innumera[a]: ideo mox dicitur, *juxta signa domus patrum*, &c[b]. Multa scribunt Hebræi de his vexillis. 1. Vexillum cujuslibet Tribûs simile fuisse in colore lapidi (suo) posito in Rationali. 2. In quolibet vexillo fuisse certum signum, *Hominis* in Reuben, *Leonis* in Jehuda, *Bovis* in Ephraim, *Aquila* in Dan[c]. ¶ *Per gyrum tabernaculi*, מִנֶּגֶד סָבִיב לְאֹהֶל] מִנֶּגֶד vertunt, *e regione*, Sy. Mo. Ti. M. O. *de præsentia*, Ma. vel, *de coram eo*, A. i. e. *eminus*, A. V. vel procul, P. ut Psal. 38. 12. A. *Ex adverso procul*, JT. Nam propè castra habebant Levitæ, Num. 1. 53[d]. Distabant autem bis mille cubitis, sive uno milliari †, vide Jos. 3. 4. ob reverentiam loci[f]. סָבִיב לְאֹהֶל reddunt, *circum tabernaculum*, Sy. Mo. Ti. JT. Ità Deus erat in medio populi sui, & tentoria populi præsidio erant circa Sanctuarium[g].

3. *Ad orientem*, קֵדְמָה מִזְרָחָה] *In orientem* (vel, *ab anteriore parte*, JT. A. Ma.) *in ortum*, Ma. O. Gaudent He. hujusmodi repetitionibus[h]. *Oriens* dicitur esse *antè*, & *Occidens ponè*, Esa. 12. *Auster* à dextra, Psalm. 89. 13. & *Septentrio* à sinistra. Vide Job. 23. 8, 9 †. *Primi ad orientem*, οἱ. sim. Sy.

7. *In tribu Zabulon*, &c.] Heb. *Tribus Zebulon*. *De tribu Zabulon*, Ch. *Et tribus* Zeb. &c. Sa. Sy. JT. *Et ad latus* ejus tribûs, *tribus Zebulon*, Ar.

9. *Primi egredientur*] Nec mirum, siquidem ut plurimùm Orientem versùs ibunt[l]. Qui primi & ultimi procedebant maximos exercitus habuerunt, in tutelam Sanctuarii[k].

14. *Duel*] Heb. *Reguel*. Idem *Deguel* Num. 1. 14. quòd ר & ד sunt similes literæ[*], & frequenter permutantur. Vide ad Gen. 4. 18[l].

17. *Levabitur autem tabernaculum*, &c. וְנָסַע אֹהֶל מוֹעֵד מַחֲנֵה הַלְוִיִּם בְּתוֹךְ הַמַּחֲנֹת] Variè reddunt, & supplent. *Et proficiscatur tentorium*—*& castra Levitarum*, &c. Ch. *Cùm proficiscetur castrum Levitarum*, *erit*, &c. Sa. *Proficiscebatur autem tabernaculum temporis*, *exercitus* (viz.) *Levitarum*, *in medio castrorum*, Sy. *Tum proficiscetur tentorium conventus cum castris Levitarum in medio reliquorum castrorum*, JT. *Castra Levitarum in medio castrorum*, O. Ma. G. Illud, *castra Levitarum*, vice expositionis positum est; q. d. mox ut locum mutabit Tabernaculum ecclesiæ, i. e. turma deferens Tabernaculum, castra, scilicet, Levitarum[m]. Al. *in castris Levitarum*: & videtur simplicior sensus. Deficit tamen præpositio in Hebræo[n]. Castra erant quadrata: in horum medio sacra, ut apud Romanos[o]. ¶ *Singuli*, &c. אִישׁ עַל־יָדוֹ] *Vir* (*quisque*) *super* (vel *ad*, O.) *manum suam*, O. Ma. *quisque in loco suo*, Ch. Ar. sim. Sa. vel, *ad latus suum*, Sa. *ad latus illius*, nempe, tentorii, JT. q. d. Omnes ad latus Levitarum procedant, faciántque castra[p]. ¶ לְדִגְלֵיהֶם] *Vexillis eorum*, Ma. *Per vexilla sua*, scil. minora & particularia. Vide ad v. 2[q].

CAP. III.

1. GEnerationes *Aaron & Moysi*] Atqui nihil hic de Mosis sobole, nam Gerson ille v. 17. ante Mosem fuit, Exod. 6. 16[a]. Omnibus ferè locis (quod mirum) de his siletur[b]. Dices, Ergò malè additur *Moysi*. Resp. 1. *Generationes* hic sunt *Res gestæ*; Quæ iis acciderunt[c]: Gen. 6. 9. Vide ad Gen. 5. 1[d]. Non placet, quia non facta & eventa, sed familiæ, Levitarum

tarum hîc recensentur †. 2. *Filii Aaron* naturâ fuerunt, & dicuntur *filii Mosis*, quòd eos Moses Legem docuisset [f], eósque velut sibi adoptaverat, & instituerat, &c [g]. Solent discipuli *filii* vocari, 2 Reg. 2. 5, 12 [h]. Illos, ut Abrahamidas ex utroque sanguine, aptiores sacerdotio judicavit quàm quos ipse ex Æthiopissa genuerat. Vox תּוֹלְדֹת huicusque porrigitur, ut dictum alibi. Vide Gemaram ad tit. de Synedrio [i]. 3. Peculiaris mentio fit filiorum Aaron, quia hi sacerdotium adepti sunt, (ad quod describendum præsens narratio potissimùm suscepta est [k]:) posteri verò Mosi: cum inferioribus Levitis (in quorum gradu hæserunt) numerati sunt, nempe, v. 27, 28. Vide 1 Par. 23. 13, & 14. Et hinc Aaron Mosi præpositus [m]. 4. Cùm fratres germani essent, cognatio utriusque eadem est [n]: & quicquid de Aarone scribitur, de Mose quoque narratur [o]. 5. Nomen *generationis* non tantùm passivè sumitur, pro genitis vel posteris, sed etiam activè, pro majoribus. Sumitur item pro collateralibus, &c [p].

3. *Quorum repleta manus*] Heb. *quorum implevit manus*, Ma. [Plerique impersonaliter sumunt:] *Quorum debitum expletum est*, Ar. *Quos consecraverat*, s. in A. nempe, *Mose*, JT. *Vide ad* Exod. 29. 9.

4. *Coram Aaron*, [עַל פְּנֵי אַהֲרֹן] *Super facies Aharon*, Ma. *juxta*, i. e. ante, *faciem*, O. Aarone adhuc superstite [q]. Sic sumitur phrasis Gen. 11. 28 [r]. &, *coram luna*, &c. Psal. 72. 5, 17. i. e. *dum luceat* †. Al. tanquam ministri, aut vicarii, patris [t]: sicut minores ante summum Sacerdotem [v]. *Cum Aarone*, s. in A. Alibi, *per manum Aaronis*, 1 Chron. 24. 19 [x].

7. *Et observent*, &c. [וְשָׁמְרוּ אֶת־מִשְׁמַרְתּוֹ] *Custodient custodiam ejus*, F. O. Mo. M. i. e. Aaronis, Bo. La. O. L. Ea quæ Aaron observare tenetur, i. e. *custodiam Tabernaculi*, & Templi cultum, & quicquid sacerdotibus Deus mandaverat. Vult eos esse quasi nomophylacas tam juris sacerdotalis quàm publici [y]. Pro Aarone servient Tabernaculo, illúdque custodient [z]. Tabernaculi autem supellex dicitur *Custodia ejus*, quia ejus erat, ut summi Sacerdotis, ea custodire, & vigilare nè reliqui officio deessent [a]. Al. sic; Obtemperabunt illi in jussis ejus, & abstinebunt ab his quæ sunt officii ejus; arcentes etiam populum, nè sancta contingant [b]. Vide hanc phrasin Levit. 18. 30 [c]. ¶ *Quidquid ad cultum pertinet multitudinis*] Heb. *custodiam* cœtûs, O. Ma. Variant. 1. Eadem dicuntur *custodia Aaronis* & *populi*; tum quia Aaron populi vice ea custodiebat, tum quia populus corporis objectu & vitæ periculo ea custodire debebat, si quis profanus temerare vellet [d]. 2. Fecerunt Levitæ quæ totus cœtus facere debebat †. Totius cœtûs erat ministrare Domino: sed horum vices primùm gerebant primogeniti, (Exod. 19. 22. & 24. 5.) jam Levitæ [f]. 3. Debebant populum in officio continere *, eúmque arcere à sacris [g], & docere quo ritu, quibus ceremoniis, Deus venerandus esset [h]. Curabunt populum in sacris reverentes se gerere [i]. 4. Administrabunt cœtui in oblationibus suis [k]. ¶ *Tabernaculo*, [לַעֲבֹד אֶת־עֲבֹדַת הַמִּשְׁכָּן] *Ad serviendam servitutem Tabernaculi*, O. portando scil. cortinas, &c. Aut, ad ministrandum omne ministerium in Tabernaculo. Ità tria hîc recensuit munera Levitarum [l]. At aliis, *custodia Aharonis* & *Tabernaculi* idem valent: quia intelligit Moses Templi cultum & quicquid sacerdotibus Deus mandaverat [m].

8. *Custodiámque filiorum Israel*] i. e. Ea quæ alioqui deberent custodire filii Israel [n].

9. *Traditi*, [נְתוּנִם נְתוּנִם] *Dati, dati*, V. i. e. *dono dati*, Sy. vel, omnino, sive certissimè, dati [o]. *Donum datum*, Num. 18. 6. Ità Ministri Evangelii vocantur *data*, Eph. 4. 8, 11 [p]. *Addicti atque donati*, Ae.

10. *Constitues super cultum sacerdotii*] In sacrificiorum oblatione & thurificatione, &c [q]. ¶ [תִּפְקֹד וְשָׁמְרוּ וגו׳] *Visitabis*, (*constitues*, Ch. A. *instítues*, M. *præficies*, Sa. P. O. Ti. *præcipe*, Sy.) & *custodient*, Mo. A. (*ut custodiant*, Ch. Ti. Sy.) *committe curam custodiendi*, Ar. *Præficies*, sub. *tribui Levitarum*, V. Al. *præficito, ut observent*, JT. ut ad se attendant, & ad Levitas, & ad populum [r].

12. *Levitas—pro primogenitis*, &c.] Quia noluit Deus ministerium per omnes Tribus diffundi, ad vitandam occasionem idololatriæ †. Sed cur Levitas? Resp. 1. Quia illi soli non adorârunt vitulum [t]. Non placet; quia ipse Aaron vitulum coluerat [v]. 2. Quia vindictam exercuerunt in idololatras, Exod. 32 [x]. 3. Quia hæc Tribus cæteris minor erat, & facilè ali potuit [y]. Primogeniti rejecti, quia hæreditatem adibant, nec poterant sacerdotibus inservire: Populus vacabat aliis rebus, agriculturæ, &c [z].

13. *Meum est*] Et peculiari liberatione, & justo hoc præcepto [a].

15. *Ab uno mense*] Quid ità, cùm nondum apti essent ad ministerium? Resp. 1. Quòd primogeniti post unum mensem redimendi erant, Num. 18. 16 [b]. 2. Tunc primùm purgabantur infantes ab impuritate partûs, offerebantúrque Deo primogenitorum nomine, Levit. 12. 4. Sic infrà 22, 28, 34, 40 [c]. 3. Ut numerus major habeatur Levitarum, qui penè respondeat illi primogenitorum [d]. 4. Levitæ à pueris erant in ministerio Domini edocendi †.

17. *Inventi sunt*] Non in vita, nam pridem obierat, sed in hoc censu & numero [f].

25. *Habebunt excubias in tabernaculo*] i. e. Super Tabernaculum & res ipsius: Nam neque in ipso excubare, sed nec illud ingredi, Levitis licebat [g]. *Custodia in tentoriis*, Mo. vel, *circa Tabernaculum*, Ar. i. e. Illi excubabunt ad tentorium [h].

26. *Tabernaculum*, [הַמִּשְׁכָּן] *Habitaculum*, M. F. O. Non tabulas, columnas aut bases, nam hæc ferebant Meraritæ: sed velum interius, sive infimum, quod ex decem cortinis constabat [i]. Vide Exod. 26. 1 [k]. Cortinas inferiores [l]. ¶ *Operimentum*, [אֹהֶל] *Tentorium*, M. F. O. Mo. Cortinas superiores, ex pilis caprarum [m]. ¶ *Operimentum ejus*, ità M. F. [מִכְסֵהוּ] *Tectum*, O. Sunt pelles rubricatæ, quæ veluti tectum erant Tabernaculi [n]. Pelles taxorum, O. Sagum cilicinum, & ex pellibus rubricatis arietum; & sagum ex pellibus ianthinis [o]. ¶ *Tentorium quod trahitur ante fores*, [וּמָסַךְ פֶּתַח] *Velum* (*tegumentum, tentorium*) *januæ*, Ma. De quo vide Exod. 26. 36 [p]. ¶ *Et cortinas atrii*, [וְקַלְעֵי הֶחָצֵר] *Et fundas atrii*: De quibus vide Exod. 27. 9 [q]. ¶ *Quod—in introitu—*[עַל הַמִּשְׁכָּן וְעַל הַמִּזְבֵּחַ] *Quod est juxta tabernaculum & altare.* Intelligitur de atrio quod cingebat tam Tabernaculum quàm altare holocausti, quod erat extra Tabernaculum [r].

27. *Cognatio Caath*] Ità hi dignitate primi erant, quibus commissa sunt sanctissima. Ratio est, quòd Moses & Aaron ex illa familia prognati essent †.

31. *Et custodient*] Heb. *custodia eorum*. H. e. Munus eorum erat custodire [t]. ¶ *Et velum*] Quod oppanditur Sanctosanctorum; huic enim involvenda erat Arca portanda à Caathitis. Alia vela omnia à Gersonitis portabantur [v].

32. *Princeps—Levit. Eleazar*] *Præerit Eleazar*, A. Hæc dignitas *secundarii*, vel *secundani*, (nempe, à Sacerdote summo) appellatur, 2 Reg. 25. 18. Jun. ¶ *Erit super excubitores*, [פְּקֻדַּת שֹׁמְרֵי מִשְׁמֶרֶת] *Visitatio* (vel *functio*, vel *præfectura, numeratio, recordatio*) *custodientium*, &c. O. Sa. Mo. P. *illius erit*, Sa. *erit ei*, Q. in Ma. i. e. Qui in cultu Divino fungetur aliquo officio erit sub eo, vel, pertinebit ad eum [x]. פְּקֻדַּת pro פְּקֻדָּתוֹ; i. e. *officium ejus erit super custodes* [y]. Erit Episcopus, sive Superintendens [z]. *Eleazar* habens *inspectionem custodientium*, A.

36. *Erunt sub custodia*, [פְּקֻדַּת] Rectè reddunt Græci, ἐπίσκεψιν, alibi, ἐπισκοπήν *.

37. *Paxilli*] Qui figebantur ad funes intendendos, & firmandas columnas & vela atrii [a].

38. *In medio fil. Isr.* [לְמִשְׁמֶרֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל] *In custodiam* (vel, *pro custodia*, V.) *filiorum Israel*, i. e. eorum vice [b].

39. *Omnes Levitæ—fuerunt viginti duo millia*] Obj. At si considerentur numeri partiales Levitarum, faciunt 22300: Cur ergò hi trecenti omittuntur? Resp. Hi trecenti erant primogeniti, qui ratione suamet jam erant proprii Dei, nec poterant venire in numerum aliorum Levitarum qui pro primogenitis commutandi erant [c]. Vera hæc, ut puto, responsio, non tamen planè sublata omnis difficultas [d]. Cur enim

numerantur in singularum familiarum censu, non in universali summâ? Et cur Deus jussit mares omnes recenseri, neque primogenitos excepit? Quis credat, non plures fuisse ex 22000 Levitis quàm 300 primogenitos? Ità duntaxat septuagesimus quartus quisque esset primogenitus †. Cùm tamen singulæ familiæ, quæ 4, 5, 6, vel 10, fortè, capitibus constent, suum habeant primogenitum. [*Hic* Muis *haret*; In re tanta, inquit, nondum audeo pronunciare. At Bonfrerius respondet;] 1. Tales primogenitos non recensitos fuisse qui jam effecti sunt familiæ alicujus caput; (sicut diximus de primogenitis Ægyptiis.) 2. Ubi prima proles non erat mascula, nullum fuisse primogenitum. 3. Verisimile esse eos tantùm primogenitos & in hac Tribu & reliquis fuisse computatos, qui nati erant ab illa Ægyptiorum primogenitorum cæde, à quo die jus in illos Deus retinuit. Probatur. 1. Adulti ex omnibus Tribubus à 20. anno & suprà ad 50. erant 603550. 2. Si his addas pueros ab uno mense ad annum 20. (qui in Levitica Tribu numerati sunt,) totidem, vel fortè duplò plures, addendi sunt; & sic mares Israelitarum erunt vel 1207100, vel etiam 1811650. Si prius, tantùm quinquagesimus quartus quisque, si posterius, tantùm octuagesimus primus quisque, Israelitarum fuerit primogenitus. Primogeniti enim omnes tantùm erant 22273, vers. 43. Non ergò omnes primogeniti numerati sunt, sed prædicti tantùm. Dices; Tum ex Levitis uno anno 300 collecti sunt primogeniti. Resp. Non mirum tot fuisse ex 8, 9, vel 10 millibus Levitarum, qui verisimiliter erant conjugati, & juvenes, & non polygami. Certè ex 22000 Levitis inventa sunt 8000 à 30. anno ad 50. annum [f].

41. *Et pecora eorum*, &c.] q.d. Separabis ab aliorum pecoribus pecora Levitarum [a]. Non ut illa immolentur, aut ab iis auferantur; sed ut mihi cum ipsis Levitis dedicentur [h].

43. [לְמִפְקְדֵיהֶם] *Juxta numerum ipsorum.* Repetitio est; nam præcessit, *secundùm numerum nominum* [i]. ¶ *Viginti duo millia ducenti septuaginta tres*] Specialis hæc erat providentia Dei, ut hic numerus cum numero Levitarum concordaret [k]. Similem instantiam vide Deut. 32. 8 [l].

46. *In pretio autem*, &c. [וְאֵת פְּדוּיֵי] *Quod autem attinet ad redimendos*, JT. A. *Porrò, pro redemptione*, V. Sa. vel, *in redemptione*, V. sive *redemptionis*, P. *Et redemptiones*, ο'. Ma. Mo. *Et à redimendis*, Ch.

47. *Accipies*, [וְלָקַחְתָּ] *Et accipies*, ο'. *Etiam accipies*, A. ¶ *Quinque siclos*] Quia ista fuerit æstimatio pueri à mense ad 5 annos, Levit. 27. 6 [m]. De Siclo vide Exod. c. 30. v. 13 [n]. Qu. Quinam hos solvebant? Resp. Sortitione schedularum determinatum hoc erat, inquiunt Rasi & Abarb [o].

48. *Aaron*] Ad hunc enim ut Levitæ, ità hoc argentum, pertinebat [p]. ¶ *Pretium*, [פְּדוּיֵי] *Redemptiones*, ο'. Mo. Ma. Per appositionem dictum; i. e. ut sint redemptio primogenitorum exsuperantium [q]. *Pro redemptione*, Ar. sim. M. *Pretium*, vel *argentum, redemptorum*, JT. sive *redimendorum*, Ch. *redemptionis scilicet*, Ti.

49. *Qui fuerant amplius*] Qui sorte factâ restabant [r]. ¶ *Et quos redemerant à Levitis*, [עַל פְּדוּיֵי הַלְוִיִּם] *Super redemptiones Levitarum.* Al. *ultra* (vel, *præter*) *redemptos Levitarum*, i. e. à Levitis, vel, *per Levitas*, vel, *Levitis*, i. e. commutatione Levitarum †.

† Bo Muis. [f] Bo. [a] La. [h] La. Bo. [i] V. [k] A. Bo. [l] A. [m] Abarb. in Muis. [n] V. [o] Muis. [p] Abarb. in Muis. [q] V. [r] G. † Q in Ma.

CAP. IV.

3. A *Trigesimo anno*] Est enim hæc ætas maturi judicii & justæ auctoritatis. Eo anno & Johannes & Christus cœperunt prædicare: Et apud Hebræos nemo citiùs docere potuit [a]. *Villicum fundo familiæque præponi convenit ætatis nec primæ, nec ultimæ. Nam servitia sic tirunculum contemnunt ut senem; quoniam ille nondum novit opera ruris, hic exsequi jam non potest*: Columel. Rustic. 11. 1 [b]. Object. At alibi est, à 25. anno, Num. 8. 24 [c], & alibi, à 20. anno, tempore *Davidis*, 1 Chron. 23. 24. & *Ezechiæ*, 2 Chron. 31. 17. & *Ezræ*, c. 3. 8 [d]. Resp. 1. Ab anno 25. cœperunt *addiscere* ministerium suum, anno autem 30. *exercere* †. 25. anno *ad doctrinam*, 30 *ad ministerium*, ait Peschita [f]. 2. Locus hic agit de Tabernaculi rebus bajulandis [g]; quod ætatem firmiorem ac robustiorem deposcebat [h]. Anno 30. perficitur robur hominis tam corpore quàm mente [i]. Tunc graviora onera & partes Tabernaculi ferre potuerunt [k]. At Num. 8. recensentur omnes qui in Tabernaculo ministrare possent [l]. Minores operas quasdam videntur præstitisse ab anno 20. 1 Par. 23. 24, 27. Deinde paulò majores ab anno 25. Num. 8. 24 [m]. Dicunt *ministerium tentorii* cœpisse anno 25. (quale erat custodire Tabernaculum, nè alienus intraret, & canere;) *ministerium oneris*, 30 [n]. 3. Ad illud Davidis dici potest, 1. Illud præceptum, Num. 8. temporarium tantùm fuisse, manente scil. Tabernaculo. 2. Eos anno 20. non Sacerdotibus sacrificantibus adfuisse, sed alia quædam leviora officia præstitisse, prout indicatur 1 Paralip. 23. 3, 4, 5, 27, 28. 3. Aliquid à Davide mutatum fuisse, Deo id volente & inspirante, (1 Chron. 28. 13, 19 [o]:) etiam necessitate id exigente, ob multitudinem supellectilis sacræ in Templo, (item sacrificiorum [p];) vel, ad majorem Templi magnificentiam. LXX pro 30. anno posuerunt 25. consultò, nè Ethnicis repugnare videretur: Num. 8. 24 [q]. ¶ *Qui ingrediuntur ut stent*, [כָּל בָּא לַצָּבָא] *Omnem venientem militiæ*, vel, *ad militiam*, Ma. Sy. vel, *ad bellum*, Sa. vel, *ad exercitum*, Ar. vel, *ad pugnam*, O. Q. *aptum bello*, Ma. Quotquot obire possunt militiam, tum ætate, tum corporis viribus [r]. Apti ad obeundum hanc militiam, i. e. portandis oneribus Tabernaculi †. Ministerium Templi vocat *militiam*, propter ordinem ministrantium, qui ordinati erant veluti acies in bello [t]; & omnia certo tempore & ordine decenter administrârunt [v]. Sic *forensis militia* in Jure, & *militia urbana* Ciceroni pro Muræna dicitur [x]. *Profana militia* incipiebat ab anno 20; *Sacra* à 30 [y]. Quoniam major discretio & sapientia exigitur ad ministerium Dei quam ad pugnam adversùs hostes, & fortè majus robur corporis [z]. Alii vertunt, *Qui ingrediuntur in cœtum*, vel *congregationem*, vel *turmam*, nempe, ministrantium in Tabernaculo, *ut operentur in Tabernaculo* [a].

4. *Cultus*, [עֲבֹדַת] *Ministerium*, V. Me. *functio*, Me. *officium, munus*, V. *servitium*, Mo. Ma. Caj. ¶ *Sanctum sanctorum*] i. e. Res sacratissimæ [b]. Omnia quæ dicuntur sanctissima [c]. *Arca*, (quæ in Sancto sanctorum est, continens pro contento: ut, *cælum*, pro *Deo & cælitibus*; *terra*, pro *incolis terræ* [d]:) & *Altare* †, utrumque, thymiamatis & holocaustorum: *candelabrum*, & *mensa propos* [f]. & *vasa Sanctuarii* [g]. Hæc enim appellantur in præcedentibus *Sancta sanctorum* [h]. Vide v. 5, 7, 9, 11, 15. Hæc in genere nominantur *Sanctuarium*, Num. 10. 21. & 3. 28 [i]. *Res sancta*, i. e. rerum illarum gestatio, ex vers. 15 [k].

5. *Ingrediuntur Aaron & filii*] Nempe, in deserto, urgente necessitate [l]. Quando dissolvendum erat Sanctum sanctorum; aliàs solus Pontifex semel tantùm ingressus est, quando fixa erant castra & Tabernaculum [m]. ¶ *Quando movenda sunt castra*, [בִּנְסֹעַ הַמַּחֲנֶה] *In transferendo castra*, V. ¶ *Velum quod pendet ante fores*, sim. Sy. [פָּרֹכֶת הַמָּסָךְ] *Velum operimenti*, Mo. Sa. sim. JT. *velum obumbrans*, ο'. Quod dividet Sanctum sanctorum à Sancto [n].

6. *Et inducent vectes*, [וְשָׂמוּ בַדָּיו] *Et imponent vectes ejus*, sub. *in annulos*, V. Obj. At vectes nunquam extrahebantur ex Arca, Exod. 25. 15. Resp. 1. Licet vectes non abstraherentur absolutè, abstrahebantur tamen cùm onera aptabantur & operiebantur, ut portarentur [o]. 2. Al. sic; *Inducent* & *imponent*, non in Arcam, sed in humeros portantium [p]. 3. [שָׂמוּ] *ponere* hìc accipitur pro *aptari*: Aptabantur taliter vectes, nè se invicem impedirent dum Arca portaretur [q]. [שָׂמוּ] hìc (ut alibi non rarò) est, *componere* intra velamina [r]. 4. Fortè erant alii vectes lignei, qui ponebantur post involutionem: sed primam solutionem præfero †. Vide quæ ad Exod. 25. 14, 15 [t].

7. *Mensam*,

[a] L.i. [b] Gi. [c] L.E. [d] A. † L.E. Maimon. in A. Rs. in D. ad Num. 8. 24. [f] D. B. [g] Bo. [h] T. [i] E.L. [k] E. Bo. [l] Bo. [m] G. [n] AE. in D. ad Num. 8. 24. [o] A. [p] A. [q] Bo. Scal. in Qu. [r] F. † Ma. F. [t] O. [v] Ma. [x] Ma. ex Jun. [y] D. ad v. 23. O. [z] O. [a] Q. in F. ità V. [b] Ma. [c] O. A. [d] D. † O. D. Pi. [f] Pi. O. [g] Pi. [h] O. [i] A. [k] Pi. [l] T. [m] La. T. [n] Me. Bo. [o] O. [p] La. [q] O. [r] Bo. † O. [t] A.

7. *Mensam*, &c. [שֻׁלְחַן הַפָּנִים] *Mensam faciei rum*, pro *mensa panis facierum*, ut habent Onc. & TJ. Sic, *mons Domini*, i. e. *mons domus Domini* [v]. Vide de his & reliquis Exod. 25. 29, 30 [x]. ¶ *Crateras ad liba fundenda*, [וְאֵת קְשׂוֹת הַנָּסֶךְ] *Cyathos* (*medios calamos*, Mo. *dimidiatas fistulas*, Ti. *pateras*, Ca.) *libationis*, Sa. M. vel, *quibus libatur*, Ca. sim. ο'. sive *funditur*, Ti. *Opercula operimenti*, sive, *ad tegendum*, A. *scutellas tegmenti*, JT. ¶ *Panes semper in ea erunt*] Etiam cùm deportatur [y]. Farinam panibus conficiendis non difficile fuit à vicinis populis comparare. Et hinc etiam verisimile fit, Tabernaculum Sabbatis fuisse fixum, nec ullam ambulationem ultra hebdomadam protensam fuisse [a]. Alii intelligunt hoc faciendum in Terra promissa [a].

10. *Inducent vectes*] Quibus vel alligabatur candelabri sarcina, vel super eos imponebatur; quod indicant ο' [b]. Vel, ponebantur vectes in superficie operimenti [c]. ¶ Heb. *dabunt* [עַל הַמּוֹט] *Super perticam*, Mo. *super vectem*, Ch. Sa. Sy. Ar. vel, *palangam*, JT.

13. *Purpureo*] Quid ità, cùm alia *hyacinthino* tegumentis operirentur? Resp. Id factum ad designandum quòd ignis sub eo lateret [d]. Is semel divinitus datus semper asservandus erat †. De quo vide ad finem Levit. 9 [f]. Vel ità significabat ejus dignitatem, per sanguinem Christi. Quare & tabula *coccino* tegebatur. *Coccineum* autem & *purpureum* pro eodem ponuntur, Matth. 27. 28. collato cum Marc. 15. 17. & Joh. 19. 2 [g].

14. *Et inducent vectes*] Omnino videtur hic ab exscriptoribus illis quos secuti sunt Masoretæ omissum aliquid, nempe, quod est in ο'. secundùm quasdam editiones, καὶ λήψονται ἱμάτιον πορφυροῦν, καὶ συγκαλύψουσι τὸν λουτῆρα καὶ τὴν βάσιν αὐτοῦ, καὶ ἐμβαλοῦσιν αὐτὸ εἰς κάλυμμα δερμάτινον ὑακίνθινον, καὶ ἐπιθήσουσιν ἐπὶ ἀναφορεῖς· (i. e. *Et accipient indumentum purpureum, & contegent lavacrum ejúsque basin, & injicient in togumentum pelliceum hyacinthinum, & ponent super vectes.*) Vetus esse hoc apparet tum ex Samaritano antiquo, tum ex Origene, Homiliâ quartâ ad Num [h].

15. *Et non tangent—nè moriantur*, [וְלֹא יִגְּעוּ וָמֵתוּ] Ad verb. *Et non tangent, & morientur*, i. e. ut non moriantur; Ch. & ο'. in A. ולא *non* subintellecto, quemadmodum Deut. 7. 26. Job. 30. 20. & 31. 20. Psal. 9. 19. Prov. 30. 3. item 2 Chron. 9. 20. collato cum 1 Reg. 10. 21 [i]. ¶ *Ista sunt onera*, [אֵלֶּה מַשָּׂא] (*Istud est*) *onus*, V. quod levatur & imponitur alicui; q. d. *levatio, elevatio*: i. e. ista sunt quæ levare seu portare debent, (vide v. 19 [k].) nempe, *super humeros suos*, ο'. In A. Num. 7. 9. non in plaustris, 1 Chron. 13. 7 [l]. Q. annotant Kehathitas etiam portâsse Arcam, donec sacerdotes numero aucti eam deportare possent, Deut. 31. 9. Nam sacerdotes postea portâsse liquet ex libris Jos. Jud. Sam. & Reg [m]. Q. pro *officio*, seu *ministerio*, sumunt, quod levatur & imponitur super aliquo; ut etiam 1 Paral. 15. 22 [n].

16. *Super quos erit Eleazar*] Nempe, super Caathitas. Obj. At hic præerat omnibus Levitis, Num. 3. 32 [o]. Resp. Ità quidem, sed mediatè [p], per fratrem Ithamar [q]. At his præerat immediatè [r], & in particulari †. [*At Hebræa non personas, sed res, respicere videntur.*] ¶ [וּפְקֻדַּת אֶלְעָזָר] *Et visitatio Eleazar —oleum*, &c. *Præfectura Eleazaris esto oleum*, &c. JT. vel, *ad Eleazaris præfecturam* pertinet *oleum*, &c. A. ¶ *Sacrificium*, &c. [מִנְחַת הַתָּמִיד] *Mincha jugis*, D. Ma. (sub. *sacrificii*, D.)

18. *Nolite perdere*, [אַל תַּכְרִיתוּ] *Nè exterminetis*, ο'. Sa. Sy. V. *nè exscindatis*, Mo. Ma. q. d. Cavete nè incuriâ & negligentiâ vestrâ pereant: sed Aharon & filii diligenter omnia involvant, nè nuda à filiis Caath tractentur, & propterea moriantur [s]. *Nè committite ut exscindatur*, JT. ¶ *Populum Caath*, [אֶת שֵׁבֶט מִשְׁפְּחֹת] *Tribum familiæ*, vel, *familiarum*, Sa. Sy. Mo. O. A. Ma. vel, *cognationum*, Ch. *De tribu populum*, ο'. *tribum* aut ullam *familiarum Kohath*, JT.

19. *Vivant, & non moriantur*] Familiare est Ebræis, quod affirmant, contrariâ negatione illustrare; ut Deut. 33. 6. 1 Sam. 1. 11. Prov. 30. 11. ità Joh. 20. 27 [v]. *Vivent*, i. e. addent vitam; *& non morientur* per excisionem [x]. *Vivent in vita justorum*; *& non morientur igne flammante* [y].

v D. — x V. Bo. — y Me. Li. Bo. — a Bo. — a Li. — b Me. Bo. — c L. — d E. L. — † E. — f Bo. — g A. — h O. — i A. — k Ms. — l A. — m Ms. ex Jun. — n Ms. — o Bo. — p L. — q Me. Bo. — r L. — † Bo. — s M. F. V. — v D. — x AE. in D. — y TJ. in D.

20. *Priusquam involvantur*, [כְּבַלַּע אֶת הַקֹּדֶשׁ] בָּלַע est *absorbere, deglutire, præcipitare* [z], *destruere*, & *abolere*, Num. 16. 30, 32. Jonæ 1. 17. Esa. 9. 16. & 3. 12 [a]. Vertunt, *secundùm* (vel, *juxtà*) *absorbere sanctitatem*, Ma. Mo. *Quando operient*, vel *tegent*, &c. ità Ch. Sy. Sa. Ar. JT. V. sim. M. P. Ti. A. Forsan metaphora est, quòd res illæ sacræ absorberentur & deglutirentur à thecis seu opertoriis suis [b]: vel, quòd celeriter absconderentur [c]. בָּלַע signific. 1: *deglutire*, indéque 2. *abscondere*, quoniam id quod deglutitur absconditur [d]. *Quando involvuntur sancta*, Q. in Ma. Aliter alii; *Et non ingredientur videre confestim sancta*, ο'. *Nè si fortè ad aspiciendum sacrum temerè accesserint*, &c. Ca. Al. *secundùm præcipitare sanctum*; i. e. Non ingrediantur ad videndum Sanctum ex præcipitantia seu temeritate, i. e. temerè. Metaphora ab his qui præcipitanter & temerè deglutiunt †.

22. *Tolle*, [נָשֹׂא] A præcedenti versu secundam hujus libri Sectionem incipiunt Hebræi, quam hinc נָשֹׂא denominant [f].

25. *Vehementer*, [מִכְסֵה] Quod ἐπικάλυμμα solet verti, i. e. *operculum*. At vetusti codices habuêre מסבה, pro מָסָךְ, quod est *oppansum*, ἐπίσπαστρον. Et sic Græci quidam codices ex Samaritano. Sic & quos nunc habemus codices Hebræi Samaritanâ literâ [g].

26. *Quod*] Nempe, atrium [h]. ¶ [וְאֵת כָּל אֲשֶׁר יֵעָשֶׂה לָהֶם וְעָבָדוּ] Variè reddunt. *Et omne quod fiet eis* (*quod fiet*, vel *fit*, vel *paratur*, *pro illis*, A. P. Ang. Belg. *quicquid facient*, Sy. vel, *faciendum illis erit*, Sa.) *& facient*, Mo. (*servient*, A. Ma. *ità servient*, Ang. *facient & ministrabunt*, Sa. Sy. *ità ministrabunt*, P. *ut ministrent*, Belg.) *Et quicquid fit pro eis, dum serviunt*, M. *Omnia quibus utentur in functione*, Ca. *Omnia denique quæ illis obvenient, exsequentur*, Ti. *Quæcunque fient ad illa, ut subserviant illis*, JT. Quæ facta sunt, vel fieri solent, pro illis, V. ex P.

27. *Jubente Aaron*, [עַל פִּי אַהֲרֹן] *Super os*, i. e. *juxta ejus sermonem*, aut *præstitutum* [i]. ¶ *Et scient*, &c. [וּפְקַדְתֶּם עֲלֵיהֶם בְּמִשְׁמֶרֶת אֵת כָּל מַשָּׂאָם] *Et commendabitis*, vel, *constituetis*, *super eos in custodia*, Mo. Ch. (*committetis ipsorum custodiæ*, Sa. sim. P. *numerabitis eis ad custodiam*, M. *recognosces eis ex nomine*, ο'.) *omne onus eorum*, Mo. *Et recensete eis custodiam omnium quæ portare debent*, Ar. *recensebitis eis omnia onera eorum quæ observent*, Ti. *Committetis illis*, Q. in Ma. Breviarium conficietis omnium eorum quæ illis custodienda & deferenda tradatis, nè aliquid amittatur. Vel, Et exactè distribuetis super eos onera, &c [k].

28. *Sub manu Ithamar*, [בְּיַד] *In manu*, D. Ma. i. e. in cura. Sic, *excisus sum à manu tua*, i. e. curâ. Et Hest. 2. 3. *in manum Hege*, i. e. in curam ac tutelam [l]. *In manu*, i. e. Omnia hæc facient mandante Ithamar. Al. *quorum observatio esto in manu Ithamar*; q. d. Ithamar curato ut exsequantur ministeria sua. Sic infrà v. 33 [m]. Quid si, *per manum* [n]? Nam hæc omnia per eum administrabantur [o].

31. *Hæc sunt onera*, [וְזֹאת מִשְׁמֶרֶת מַשָּׂאָם לְכָל עֲבֹדָתָם] *Et hæc custodia* (*functio*, Sa.) *oneris eorum juxta* (vel *ad*, Mo. Ti.) *omne ministerium suum*, Ch. A. Al. *& universi eorum ministerii*, Sy. *& omnium operum*, Ar. *secundùm omnia opera eorum*, ο'. Al. *pro* (vel *in*, Sa.) *omni ministerio eorum*, M. P. *Præter omne ministerium eorum in tentorio conventûs*, JT. *ut portent* (quod è v. 25. analogicè subaudiunt) *asseres*, &c. al. in Ma.

32. *Ad numerum*, &c. [וּבְשֵׁמֹת תִּפְקְדוּ] *Et in nominibus* (*nominatim*, Sy. Ar. JT. A. Ti. *per nomina*, Ch. P.) *visitabitis*, vel, *numerabitis*, vel, *recensebitis*; [ità ferè omnes:] i. e. descripta habebitis, Ma. in inventario [p]; in indice & breviario; eísque ex antigrapho committite [q].

35. *Ad ministerium*] Sub. *peragendum*, ex v. 47 [r].

37. *Per manum Mosis*] i. e. Ejus operâ, numerante Mose †. Al. *ministerio Mosis*, Ma.

44. *Tria millia ducenti*] Ità ex 6200 Meraritis, Num. 3. 34. plus quàm pars dimidia robusti erant, & apti ad hoc Ministerium. In quo singularis Dei elucet providentia, quia his maxima onera imponenda essent [s].

47. *Ad ministerium tabernaculi, & onera portanda*, לַעֲבֹד

z Ma. — a A. — b Ma. O. — c A. — d O. — † Ma. — f V. — g G. — h V. — i Ma. — k Ma. — l D. — m Ma. — n D. — o O. — p G. — q Ma. — r V. — † V. F. M. — s A.

וְלַעֲבֹד עֲבֹדַת עֲבֹדָה וַעֲבֹדַת מַשָּׂא] *Ad servire servitutem servitii*, (vel, *ad peragendum*, sive *exercendum*, *ministerium cultûs*,) & *servitutem oneris*, (vel, *ad peragendum opus oneris*.) Duo hæc erant Levitarum ministerii genera, nempe, serviendi sacerdotibus in Tabernaculo erecto, &, quum proficiscendum esset, ipsum deportandi [z].

49. *Recensuit eos Moses*, פָּקַד אוֹתָם בְּיַד מֹשֶׁה] *Numeravit*, vel *constituit*, *eos in manu*, sive *per manum*, *Mosis*; [ità plerique.] *Numerati sunt*, &c. Ang. Belg. *Per Mosen recensuit eos*, JT. ¶ *Sicut præceperat ei Dominus*, וּפְקֻדָיו אֲשֶׁר וגו'] *Et numeratos eorum* (*numerati ab eo fuerunt*, JT.) *quos præceperat*, Mo. (*hi quos præceperat*, Belg.) *Numerati sunt ab illo sicut præceperat*, [ità plerique.]

CAP. V.

2. **E**jiciant de castris] Tria secundùm Hebræos castra erant, *castra* nempe *Dei*, i.e. Tabernaculum, *castra Levitarum*, & *castra Israel*. Leprosi ab omnibus arcebantur; impuri per fluxum à primis duobus excludebantur; pollutus verò propter cadaver solùm à Tabernaculo Ecclesiæ arcebatur [a]. [Non placet La. nec Bo.] Per *castra* hic cœtus populi intelligitur, à quo non minùs quàm à Tabernaculo hi excludebantur [b]. Duplex erat immunditia legalis: levior una, quæ tantùm arcebat à Templo, non autem ab hominum convictu, neque in alios derivabatur per contagionem; alia gravior, & quæ alios inficiebat. Tales erant qui hîc numerantur, quique propterea extra castra agere jubebantur [c]. ¶ *Pollutus super mortuo*, טָמֵא לָנָפֶשׁ] *Immundum anima*, Mo. vel, *propter*, sive *super*, *animam*, [plerique.] *Anima* hic cadaver denotat [d]; per antiphrasin †. Sic Num. 6. 6 [f]. Vide quæ ad Levit. 21. 1 [g]. *Pollutum mortuo*, Ar.

3. *Cùm habitaverim vobiscum*, אֲשֶׁר אֲנִי שֹׁכֵן בְּתוֹכָם] Ἐν οἷς ἐγὼ κατοικῶ ἐν αὐτοῖς, ό. (*in quibus ego versor*.) Heb. *in quorum medio ego*, &c. Ubi pro *ego* Ch. posuit שְׁכִינְתִּי, *ὁ ἐμὴ Σκήνωσις*. Significat hæc vox curam Dei specialem & permanentem [h].

6. *Cùm fecerint ex omnibus peccatis*] Agitur hîc de delictis sive injuriis in proximum [i]; res ejus fraudulenter & scienter usurpando, ut satis patet ex v. 7, & 8 [k]. Proculdubio agitur hîc de peccato usurpationis alieni, ut patet ex v. 7 [l]. Vide Levit. 6. 2, &c [m]. ubi hæc lex planiùs explicatur [n]. Sensus est, Qui aliquid surripuerit, aut vi extorserit, & suâ sponte id reddiderit, non cogetur nisi ad simplicem restitutionem: Quòd si falsò juraverit, & convictus fuerit quòd rem abstulit, restituet rem, & quintam partem addet, quia pejeravit [o]. ¶ *Peccatis quæ solent hominibus accidere*, מִכָּל־חַטֹּאת הָאָדָם] *De erratis hominis*, Ma. ἀπὸ ἁμαρτιῶν τῶν ἀνθρώπων, ό. in G. ¶ *Transgressi fuerint mandatum Domini*, לִמְעֹל מַעַל בַּיהוָה] Vertunt, *ad prævaricandum* (vel, *prævaricando*, M. P.) *prævaricationem in Dominum*, Sa. Mo. A. vel, *coram Domino*, Ch. & *fecerint iniquitatem coram Domino*, Sy. *solveritque aliquatenus pactum Dei*, Ar. *fallendo falsitate contra Jehovam*, JT. i. e. Cùm admiserint peccatum aliquod ex his quæ solent homines admittere prævaricando in Dominum [p]. Ch. de mendacio intellexit, quomodo sæpe מָעַל sumi solet. Et sic sumit Chald. Jos. 22. 20. Ezec. 17. 20. Intellige autem mendacium juratum: nam in furto & rapina simplum restituebatur. Si autem in sacris peccatum esset, accedebat quinta, Levit. 5. 16. Juramentum autem res sacra est [q]. מָעַל est *prævaricari*, aut *mentiri pactum* vel *juramentum*; ut patet ex Prov. 16. & Ezec. 17. Et licèt prioribus clausulæ verbis videatur loqui de omnibus peccatis, ex ultimis tamen verbis constat loqui de peccato furti, cui pejeratio adjuncta est; scil. cùm quis jurat per Dominum se non surripuisse rem proximi [r]. ¶ *Atque deliquerint*, וְאָשְׁמָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא] *Et deliquerit anima illa*, O. & *rea fuerit*, A. sive *piacularis*, Ma.

7. *Confitebuntur*, וְהִתְוַדּוּ] *Confiteri-se-facient*. Conjugatio Hithpahel magnam hîc vim ostendit, q. d. seriò, ex animo, &c. Ma. Hanc confessionem Hebræi vocant *confessionem super peccato singulari*, quia in aliis sacrificiis fiebat confessio generalis †. ¶ *Et reddent ipsum caput*, וְהֵשִׁיב אֶת אֲשָׁמוֹ בְּרֹאשׁוֹ] *Et restituet reatum* (vel, *delictum*, Sa. V. Mo. A.) *suum* (i. e. rem ob quam reus fit [t],) *in capite ejus*, vel, *suo*, Ma. A. Sa. Mo. i. e. in summa capitali, Ma. D. Græcis κεφάλαιον est, Act. 22. 28 [v]. *In capitali suo*, O. M. *Mulcta summam reddito*, Ca. *Sortem cum summa*. אָשָׁם propriè *delictum*, sed hic Moses usurpat pro *sorte* [x]. *In solidum*, P. *in sorte sua*, Ti. i. e. reddat sortem, Ma. *Quanti est*, JT. *quanta quanta est*, D. [Sy. planè aliter vertit, *Et recidat peccatum ejus in caput suum*.] Hebræi sic dicunt, *Transgressio quæ inter hominem & socium suum non condonatur ei in æternum, nisi restituerit id quod ei debet. Opus est etiam ut sibi eum reconciliet, & petat ab eo condonari. Si moritur socius ejus antequam impetraverit ab eo veniam, adducit decem homines ad sepulchrum, dicitque, Peccavi Domino—& in N. hunc, cui feci sic & sic. Quòd si debet ei pecuniam, restituit hæredibus ejus: si non novit quis ei hæres sit, relinquit in domo judicii* [y]. Vide Levit. 6. 3. Me. & 5. Ma. A. ¶ *Quintamque partem*] Vide ad v. 6.

8. *Si non fuerit qui recipiat*, וְאִם אֵין לָאִישׁ גֹּאֵל] *Quòd si non erit viro illi vindex*, JT. Ti. vel, *redimens*, M. O. *curator*, Ar. *propinquus*, vel *consanguineus*, vel *proximus*, ό. Sa. Sy. A. Alii aliter vertunt; *Et si vir ille non extiterit*, (vel, *vixerit*, Ch.) *nec fuerit ei propinquus*, M. Ch. *Si nullus sit propinquus cui restituatur* [z]: i. e. nec hæredes habet: quod intellige de Proselytis; nam Israelitæ hæres deesse non poterat [a]. ¶ לְהָשִׁיב הָאָשָׁם] *Ad restituendum reatum*, Ma. vel, *delictum*, V. Sa. i. e. damnum quod illatum est [b], sive rem restituendam [c]. ¶ *Dabunt Domino*, & *erit sacerdotis*, הַמּוּשָׁב לַיהוָה לַכֹּהֵן] *Redditum* (*restituetur*, A.) *Domino*, *sacerdoti*, A. Mo. vel, *sacerdoti videlicet*, Ti. sim. Ar. vel, *sacerdotis erit*, ό. Sa. sim. M. P. V. *Reddetur coram Domino*, *ad sacerdotem pertinet*, Ch. *Reatus qui restituitur Jehovæ*, *sacerdotis esto*, JT. Providè constitutum, nè quis ullo casu quid ex delictis lucretur [d]. ¶ *Excepta ariete*] Delicti, scilicet †. De quo vide Levit. 6. 6 [f]. Peccaverat & in Deum & in hominem: Per restitutionem satisfactio fiebat homini, per arietem, Deo [g].

9. *Omnes primitiæ*] Dixerat in Exodo eas Deo offerendas, sed non determinaverat cujus essent: ideo hîc expressit quòd sunt sacerdotis; unde si aliquid fuerit retentum de eis, debet ei restitui [h]. Alii aliter. ¶ In Heb. est, וְכָל־תְּרוּמָה לְכָל־קָדְשֵׁי וגו'] Variè reddunt. *Omnes primitiæ omnium sanctificatorum*, Ch. *Omnis elevatio* (*oblatio*, Ar.) *omnium sanctificatorum*, O. A. sim. P. JT. (*quæ fit de sanctis*, M. sim. Ti. *ex omnibus sacris*, Ar. *inter omnes sanctificationes*, Sa.) quæ sanctificantur à filiis Israel, V. Sensus est, Sacrificia fore sacerdotis offerentis [i]. Alii, *cum omnibus sanctificatis*, quomodo Græci vertunt, *Et omnia sanctificata*: sic Ezec. 44. 30 [k]. Tota hæc sententia hujus & seq. versûs obscura intelligenda est de sacerdotum juribus & proventibus; necdum tamen satis liquidum quid sint *elevationes*, quid *sanctificata*. Per *elevationem* intellige inprimis *primitias*, & præterea *pectus & armum pacificorum*, quæ etiam sacerdoti cedebant, quæque vocantur non rarò *Therumah*. Per *sanctitates*, vel *sanctificata*, Chald. *decimas* intelligit. At eæ erant Levitarum, non sacerdotum. Potiùs res votivas intellige, quæ Levit. 27. dicuntur *Deo sanctificata*, & in sacerdotum jus transiisse [l]. Tripliciter quis poterat sacerdoti dare. 1. Offerendo Domino sacrificia: De hoc dicit v. 9. *Omnis elevatio*, &c. 2. Se aut sua vovendo Domino: De hoc v. 10. *Vir & sanctitates*, &c. 3. Quasi amico, aut privatæ personæ: De hoc etiam v. 10. *Qui dederit*, &c [m].

10. *Et quicquid in sanctuarium offertur*, וְאִישׁ אֶת־קֳדָשָׁיו לוֹ יִהְיוּ] *Et vir* (scil. cùm se devovit) & *sanctitates ejus* (quas, scilicet, Deo devovet) *illi* (sub. sacerdoti) *erunt* [n]. *Et viro sanctitates ejus, ipsi erunt*, Mo. *Cujusque sanctificata sua sunt*, V. Sa. Hoc vult, In potestate sua erit dare illa cuicunque sacerdoti voluerit: at quando quis dederit illa sacerdoti, ad

cum

Margin notes (left column): [z] Ma. [a] M. F. V. L. et Rs. [b] La. [c] Me. et Bo. [d] D. † Bo. ità Ch. & TJ. in D. A. O. [f] A. [g] Ma. V. A. [h] G. [i] La. Me. Bo. [k] Bo. [l] Ma. [m] Bo. A. Mi. [n] A. [o] M. F. [p] V. [q] G. [r] O.

Margin notes (right column): † F. V. [t] A. [v] D. [x] D. [y] D. et F. [z] G. [a] G. A. et He. [b] V. [c] F. [d] G. † Bo. A. Bo. [g] L. [h] L. [i] O. [k] A. [l] Bo. [m] O. [n] O.

eum pertinebunt [o]. *Quæ vir sanctificavit* (vel lege, ut primitiæ, vel voto,) erunt sacerdotis, L. *Cujusque sanctificata ipsius erunt*, &c. A. sim. Sa. Sy. JT. Alii aliter, Cujusque viri *sanctitates*, h. e. sacrificia, iisque annexa, non erunt sacerdotis, sed ipsius offerentis; portio enim sacerdotis comprehenditur sub *elevatione* [p]. Sed videtur hæc expositio literam torquere [q].

12. *Erraverit*, ità Ch. Ar. כִּי תִשְׂטֶה] *Cùm declinaverit*, Mo. sub. *à via pudicitiæ* [r]. A recto tramite. Sic Prov. 7. 25 †. Quæ, scilicet, tempore aliquanto cum viro non suo sola fuerit [t]. *Cùm desipuerit*, Sy.

13. *Dormierit*] Pro, *vel dormierit*, i. e. ubi vel suspicio est, vel crimen [v]. ¶ *Sed latet*, וְנִסְתְּרָה] *Et latebit*, Ma. O. *dissimulabit se*, *occultavit se*, aut, *abdita fuit*, vel, *in occulto fuit*. Sensus est, vel, quòd in loco secreto fuisset cum viro non suo [x], vel, quòd peccatum suum dissimulâsset [y].

14. *Si spiritus zelotypiæ*] i. e. Talis motio, sive animi affectio. Sic, *spiritus sapientiæ*, Esa. 11. 2. *fornicationis*, Hos. 4. 12. *timoris*, 2 Tim. 1. 7. *soporis*, Rom. 11. 8 [z]. Hoc loquendi genere significatur motus in animis nostris vi quadam intrinsecùs impellente concitatus, putà vel à spiritu Dei, vel à Satana [a]. Q. *Si invaserit eum vehemens zelus*, V. ¶ *Concitaverit virum*, וְעָבַר עָלָיו] *Transibit super eum*, Ma. A. *supervenîat ei*, &c. in A. i. e. si tali animo affectus sit. Sic ventus dicitur *transire super gramen*, cùm illud percutit, vel urit, Psal. 103. 16 [b]. Permissa hæc lex viris, non fœminis [c]. Qu. Quare? 1. Nè authoritas viri imminueretur. 2. Mulieres ad tales suspiciones nimis pronæ sunt. 3. Quia magis læditur conjugium per adulterium fœminæ quàm viri, nam aliena proles substituitur. Et hinc vir uxoratus cum soluta rem habens non est lapidatus; at mulier habens virum cum soluto fornicata lapidata erat; Levit. 20. Deuter. 22 [d]. Lata autem fuit hæc lex, 1. nè mariti sævirent in uxores suspectas: 2. ut uxores continerentur in officio, & ab impudicitia coercerentur †.

15. *Ad sacerdotem*] Quia illius erat pacem inter diffidentes virum & uxorem conciliare. Ità If. Karus [f]. ¶ *Oblationem pro illa*, nempe, *examinanda* [g], עָלֶיהָ] *Munus ejus* (scil. uxoris) *cum ea*, V. ¶ *Farinæ hordeaceæ*] *Farinæ*, (quæ vilis erat,) non *similæ*, (quæ delicatissima & purgatissima;) & *hordei*, non *tritici*. Pabulum hoc jumenti, cui se assimilaverat [h]. *Egit quod bestia, quæ uni non sunt alligatæ* [i]. ¶ *Non oleum — nec thus*] Ut in mœrore [k]. Ab omni sacrificio pro peccato aberant [l]. Vide Levit. 5. 11 [m]. & 2. 2 [n]. *Oleum* typus est misericordiæ, (à qua zelotypus hic alienus est [o],) & symbolum gaudii Esa. 61. 3 [p]. & formæ adminiculum [q], & figura gratiæ, (quæ ipsius actionibus deerat [r],) & boni nominis symbolum, Eccles. 7. 2 †. *Thus* symbolum erat bonæ famæ [t], & devotionem significabat, Exod. cap. 21. hoc autem sacrificium offertur non ex devotione, sed ex suspicione [v]: & suavem emittebat odorem, quo ejus opera carebant [x]. Symbolum etiam erat dealbationis scelerum, à candore dictum לְבֹנָה; q. d. amissum candorem nunquam reciperet [y]. Addunt He. *eam indutam fuisse nigris vestibus, & ablata fuisse ornamenta, & ad eam congregatas multas mulieres, ut eam viderent*, juxta Ezec. 23. 48 [z]. ¶ *Oblatio investigans*, זִכָּרוֹן] *Minchah recordationis*. Sic vocabatur, quòd non expiaret iniquitatem, sed illam potiùs in memoriam reduceret, æmulationem Dei & mariti excitando [a].)

16. *Offeret eam*] Nempe, mulierem [b]. Non placet; quia id jam dicetur v. 18. Al. *eam*, i. e. oblationem: ità Vulg. & plerique [c].

17. *Aquam sanctam*] Ad usus sanctos deputatam [d]; quâ aspergebantur immundi †. Haustam ex sacro labro [f]. Al. *aquam mundam ex fonte*, Ph. & a' in Bo. ¶ *In vase fictili*] Significabat, confringendam eam mulierem instar vasis testacei [g]. ¶ *Et pauxillum terræ*, &c. וּמִן הֶעָפָר] *De pulvere*. Signum hoc *turpitudinis & miseriæ* [h]; eámque vilem fuisse [i]. Erat cibus serpentis ei idoneus quæ serpentis tentationibus pellecta esset [k]. ¶ *De pavimento tabernaculi*] Ut metueret judicium à Domino [l]. [*Quæ G. hic habet vide ad v. 27. ubi convenientiùs reponuntur.*]

18. *Discooperiet* (scil. *sacerdos*, Bo.) *caput ejus*] 1. Ad majorem confusionem, & ut ex hoc stupefacta confiteretur [m]. Probrosum hoc erat, 1 Cor. 11. 5, 6 [n]. 2. Ut

Marginal notes (left column): o R. V. — p — q Q. in V. — r O. — s V. RS. in Mun. — t A. AE. in Mun. — v O. — x G. — y Ità He. in P. — z A. — a A. — b D. ad v. 30. — c A. — d AE. — e E. — † F. V. E. — f Mun. — g L. — h I. & A. ex He. — i Abarb. in Mun. — k G. Mun. — l G. — m A. G. — n A. — o Me. — p Mun. — q G. — r A. — † Mun. — t Me. — v L. — x A. — y Mun. — z F. A — a V. F. — b A. — c Me. — d Me. — † Ma. — f L. ex RS. Ch. in A. — g Abarb. in Mun. — h A. — i Me. — k A. — l A. — m L. Q. in Bo. — n Ar.

intelligat omnia nuda & aperta esse coram Deo [o]. 3. Cùm judicium esset de pudicitia, non decebat eam habere pudoris insignia. In caussis capitalibus denudabantur reorum capita [p]. 4. Signum hoc doloris, Levit. 21. 10. 5. Indicium erat, in sua potestate esse seipsam aut condemnare aut absolvere. *Opertum caput* subjectionis erat indicium, 1 Cor. 11. 5, 6, 7, 10 [q]. ¶ *Aquas amarissimas*, מֵי הַמָּרִים] *Aquæ amaritudinum*, Ma. D. i. e. amarissimæ, D. Sic dicitur, vel, 1. à sapore: nam in ea, secundùm Doctores, res amaræ ponebantur, ut absinthium [r]. Sonat, *aqua amararum*, sub. *rerum*, D. Vel, 2. ab effectu, quòd amaritudinum sive dolorum causa †. *Amaras* vocat quæ postea fiebant amaræ [t]. Q. *aqua amarorum*, i. e. eorum qui *amari*, h. e. exacerbati zelotypiâ [v]. *Aqua convictionis*, &c. in A. vel, *probationis*, Sa. vers. ¶ *In quibus*, &c. הַמְאָרְרִים] *Maledicentes*, Ma. Ar *maledicta*, Ch. Ti. Ab effectu, quòd eas *maledictas*, h. e. infelices, reddant [x]. *Aqua maledictionem importans*, D. JT. A. *Aquæ pungentes & perdentes*, RS. in M. *exsecrandæ*, M. *exsecrantes*, Mo. *Aquarum* maledictiones diversæ sunt à maledictionibus *mulieris* quæ sequuntur. Ipsis aquis ritu memorato conferebatur vis quædam non physica, sed moralis, eas maledictiones efferendi [y]. *Scrutatrices*, Sy. *declaratrices*, Sa. vers.

19. *Si non dormivit vir alienus*, אִישׁ] *Vir*, pro, *vir alius*. Sic Gen. 36. 6. *ivit in terram*, i. e. aliam [z]. Vide quæ ad Gen. 14. 1. Sic Exod. 21. 20 [a]. ¶ *Si non polluta es deserto mariti thoro*, וְאִם לֹא שָׂטִית טֻמְאָה תַּחַת אִישֵׁךְ] *Et si non declinâsti ad immunditiam sub viro tuo*, M. F. A. vel, *alterius quàm mariti tui*, Ar. vel, *ut contaminata esses, excepto viro tuo*, Ch. *Si non declinâsti* ad eum (nempe, adulterum, Ma.) *immunditie, loco mariti*, JT. *Sub viro*, h. e. contempto marito tuo [b]: vel, postquam nupta fueris; nam nupta *sub marito* esse dicitur, Rom. 7. 2 [c]. ¶ *Non nocebunt*, הִנָּקִי] *Innocens esto*, pro, *eris*; imper. pro fut. Qualia, *Ascende in montem, & morere*; *Hoc fac, & vive*; *Habita terram*: & in Latio, *Si fœtura gregem suppleverit, aureus esto* [d]. *Vacatu eris, libera*, immunis, extra culpam & pœnam, Ma. Immunis esto ab infelicitate quam aquæ istæ afferunt †.

20. *Et concubuisti*, וַיִּתֵּן אִישׁ בָּךְ אֶת־שְׁכָבְתּוֹ] *Et dedit* (al. *si indiderit*) *vir in te cubationem suam*, vel *concubitum*, Mo. A. al. semen *concubitûs*, Ma. al. *descensionem*, nempe, seminis. Integra locutio est Levit. cap. 15. ver. 17 [f].

21. *Maledictionibus*, &c. וְהִשְׁבִּיעַ הַכֹּהֵן אֶת־הָאִשָּׁה בִּשְׁבֻעַת הָאָלָה] *Et adjurabit — juramento* ei imposito; ut Jos. 6. 26. 1 Sam. 14. 24 [g]. *Jurare faciet — in juramento* (vel, *adjuratione*, JT. Ma.) *exsecrationis*, Ma. V. A. vel, *imprecationis*, O. vel, *dirarum*, JT. Mos idem Ethnicis: *Facturum imperanda jurandi exsecratione promisit*; de Hortario Rege Ammianus, 17. *Jussi universi in ejus nomen jurare solenniter, gladiis cervicibus suis admotis, sub exsecrationibus diris verbis juravêre conceptis*, &c. milites Juliani; id. 21. *Sub exsecrationibus diris in verba juravêre Procopii*; idem 26. *Sub timenda exsecratione jurisjurandi obstrictus Athanaricus*; idem 27 [h]. ¶ *Det te in maledictionem*, &c. יִתֵּן יְהוָה אוֹתָךְ לְאָלָה וְלִשְׁבֻעָה] *Dabit te JHVH exsecrationi & juramento*, Ma. *Det te in exsecrationem*, i. e. faciat te miseram, ut te exsecrentur omnes [i]; *& adjurationem*, q. d. Sis tam misera & infelix ut publica & vulgata imprecatio sit, Contingat tibi quod mulieri illi contigit [k]. *Ponat te in formulam dirarum*, JT. Contrariam planè precationem habes Ruth 4. 11, 12 [l]. ¶ *Putrescere faciat femur tuum*, בְּתֵת יְהוָה אֶת־יְרֵכֵךְ נֹפֶלֶת] *Ad dare — femur tuum cadens*, vel *caducum*, Ch. Ar. JT. O. *femur collapsum*, Sa. D. Femora debilia, (ut vix possent te sustentare [m].) *Femur putrescens*, Sa. vers. sim. Sy. O. à quo caro cadat [n]. Alii per *femur* intelligunt pudenda [o], (& partes iis vicinas [p].) Ità sumitur Gen. 46. 26 [q]. item Exod. 1. 5. Ità Histor. Tripart. l. 10. c. 33. de Benjamine Martyre, *Alium rursus calamum acutum in ejus FEMUR, unde humana origo descendit, jussit immitti*. Pro *femore* Theodoretus 5. 38. habet, [illegible] [r]. *Cadere* sæpe est *mori*, ut 1 Chron. 21. 14. collato cum 2 Sam. 24. 15. *Moriatur*,

Marginal notes (right column): o Me. ex Bo. Th. in T. ad v. 13. — p Bo. — q A. — r D. A. ex He. — † Bo. A. — t V. — v Mi. — x F. V. — y Bo. — z D. A. — a D. — b V. — c A. — d V. — † V. — f V. Ma. — g A. — h Gr. — i F. V. — k V. Me. O. A. Bo. Ma. — l G. — m O. — n O. — o Ità V. Me. D. A. Bo. L. B. L. — p Me. — q A. — r B4. 1. 5. 15.

tur, vel, *putrescat, femur*; vel, *loco suo cadat*, unde impar generationi fit †. ¶ *Et tumens uterus tuus disrumpatur*, וְאֶת בִּטְנֵךְ צָבָה] *Et viscera tumentia*, Ch. *& uterum tuum tumidum*, Ar. JT. Sa. Ma. O. A. *disruptum*, &c. in A. Ità v. 27. A. Ut scil. per quæ ipsa peccavit ipsa & puniretur. Tradunt Judæi, veneres eorum ruptos fuisse qui aquam illam potaverant, Exod. 32. 20.

22. *Amen, Amen*, אָמֵן] i. e. Ità mihi contingat ut dicis, si peccaverim, &c. Geminatum, ut hic, superlativè significat; i. e. firmissimum, ratissimum esto. אָמֵן est imperat. syncopatum passivum, pro הֵאָמֵן, i. e. *credatur*. οἱ ο΄ vertunt, γένοιτο, *fiat*. [*De hac voce vide* Psal. 41. 14.]

23. *Scribet in libello*, בַּסֵּפֶר] *In libro*, Ma. i. e. *in membrana*, ait Jo. *in chartula*, ait Ph. in Bo. *in scheda*, O. Non opus fuit libello; sed He. quicquid inscribitur סֵפֶר *librum* appellant. Ità Deut. 24. 1. 2 Sam. 11. 14. Esa. 39. 1. Qu. Quid inscriptum erat? Resp. 1. Exsecrationes prædictæ. 2. Nomen mulieris, & omnia verba quibus eam adjuravit, exceptu *Amen* *. 3. Nomen *Dni*, teste Jo. à quo erat maledictionum vis. ¶ *Et delebit ea aquis*, &c. וּמָחָה אֶל־מֵי הַמָּרִים] *Et delebit* (*radet*, Ma. O. *absterget*, Ma. Ch.) *ad aquas*, Mo. O. vel, *aquis*, Ma. Vel, schedam discerptam in aquas projecit, Q. in Ma. vel, literas inscriptas erasit, & abstersit, & rasuram ipsam in aquam misit, ut mulier maledicta hauriret †. Significavit, nomen ejus (si rea esset) de Israele delendum cum infamia; si autem fuisset innocens, maledicta delenda.

24. *Dabit ei bibere*, &c. וּבָאוּ בָהּ הַמַּיִם — לְמָרִים] *Venient in ea aqua — in amaritudines*, A. Ma. ut v. 22. sim. Sa. Ar. Mo. JT. *In amarum*, supple, *& vertentur*, Ar. i. e. Postquam illa biberit, fient amaræ.

26. *Pugillum sacrificii tollat*, &c. וְקָמַץ הַכֹּהֵן מִן הַמִּנְחָה אֶת אַזְכָּרָתָהּ] *Et comprehendet sacerdos de munere cum memoria ejus*, Mo. *tollet pugillo — de sacrificio memoriale ejus*, T. *tollet pugillum plenum de oblatione illa suffitum ejus*, P. i. e. id ex quo debet fieri suffitus, portiunculam quæ de ea oblatione incendatur. *Tollet pugillum, &c. pro memoriali*, M. *Et pugillo acceptum — de munere illo suffimentum memoriale ejus adolebit*, JT. *Apprehendat volam plenam ad monumentum ejus*, Ti.

27. *Computrescet femur*] Et paulò pòst extincta erat. Et adulter ipsius eâdem horâ moriebatur; accidebántque ei quæ mulieri acciderant, nempe, ut venter adeò intumesceret, ut tandem disrumperetur, &c. Consimilem ritum explorandæ pudicitiæ uxoris in Stygio fonte habet Achilles Tatius l. 8. de *Amoribus Clitophontis*, &c. Dæmon semper simia Dei. Mirari non debemus si Deus in suo populo in gravissimo & difficillimo probationis genere miri aliquid effecerit, cùm & apud alias gentes quæ ut plurimùm innocenter vivebant similia apparuerunt. Polemon, in libro de *Miris Siciliæ*, ubi de crateribus Palicorum, οἱ δ' ὅρκου χρῄζοντες, &c. h. e. *Juramentum exigentes formulam jurandi pronunciant, quam jurans (craterem attingens, & virgam vibrans, &c.) repetit. Quod si vera juràsset, illæsus abit; si falsa*, ([illegible]) *statim moritur*. In Mirabilibus quæ Aristotelis nomen circumferunt eadem de re sic legimus; Ἔστι δ' ὅρκος ἐν ἀυτῷ, &c. *Est juramentum quod sanctum esse videtur: Quæ enim quis jurando affirmat, scribens in tabella, in aquam projicit: si rectè juraverit*, (εὐορκῶν) *tabella supernatat*, ([illegible]) *si perperàm, subsidere aiunt, & hominem uri*. Adde Diodorum Siculum. Simile, sed alibi, habet Plinius 31. 2. *Amnis Olachas in Bithynia Brietium alluit*, (*hoc est & templo & deo nomen*,) *cujus gurgite perjuri notantur pati veluti flammam urentem*. Porphyrius de Styge idem prodidit, libro ejus argumenti, *Omnes dicunt eum ulcisci* (ἀμύνεσθαι) *per ipsum falsò jurantes*. Solinus de veteris Sardiniæ fontibus; *Coarguendis valent furibus. Nam quisquis sacramento raptum negat, lumina aquis attrectat: Ubi perjurium non est, cernit clariùs, si perfidiâ abnuit, detegitur facinus cæcitate, & captus oculis admissum tenebris fatetur*. Imitati hæc vera in fabulis suis Achilles Tatius 7. 20. & Eustathius l. 7. & 11.

28. *Faciet liberos*] Heb. *& seminabitur semine*, F. O. Ma. i. e. concipiet pariétque liberos. q. d. Si antea sterilis fuit, maximè nunc fœcunda erit. Addunt Hebræi, *& masculum pariet infallibiliter decimo mense proximo*. Et, *si morbo aliquo laborabat, ab eo liberabatur, &, si difficulter antea pariebat, facilem assequebatur partum*.

30. *Maritusque*, אוֹ אִישׁ] *Aut viri*, Ma. אוֹ pro אִם: *Si quis fit*, &c. Q. in V.

31. *Absque culpa*, וְנִקָּה הָאִישׁ מֵעָוֺן] *Et innocens erit ab iniquitate*, O. Q. in Ma. i. e. Nullâ pœnâ afficietur vir propter hujusmodi explorationem. An verò careat culpâ hic non dicitur, nec utrùm licitum hoc fuit; an verò (quod magis videtur) tantùm ob duritiam cordis eorum permissum, quomodo lex Repudii, &c †. Impunè illud faciet. *Insons erit*, faciendo quod in se erat ut peccatum uxoris & dignosceret & expurgaret. At *reus* fuisset si contra Legem Dei tantum vitium in uxore dissimularet, aut suspicionem in animo aleret. ¶ *Recipiet iniquitatem suam*, תִּשָּׂא אֶת עֲוֺנָהּ] *Portabit iniquitatem*, i. e. *pœnam*, O. V. Ma. vel, *levabit pravitatem*, i. e. auferet à se noxam, i. e. infamiam culpæ & pœnam, nempe, si pudica fuit. Ità geminum sensum hæc verba hìc ferre possunt.

CAP. VI.

1. LOcutúsque, &c.] Qu. 1. Cur locum de Nazaræis mox subjicit ei de adultera? Resp. 1. Qui gesta cum adultera vidissent facilè adducerentur in votum Nazaræatûs, ut à vino, libidinis incitamento, abstinerent: Ose. 4. 11. Vide Proverb. 23. 31, 33. 2. Mulier Nazaræatum professa, abstinens à vino, comæque ornandæ minimè studens, opponitur ei quæ alterius amore implicata fuerat. Priùs leges dederat Deus de mundatione castrorum in rebus necessariis & præceptis, hìc etiam in voluntariis. Notandum, votum Nazaræi duplex fuisse: 1. *perpetuum*, quod vocant *votum seculi*, sive ad vitam, 2. *temporale*, sive *votum dierum*. Hinc Nazaræus duplex, 1. *seculi*, 2. *dierum* †. Perpetui tales facti sunt vel jussu Dei, vel votu (seu proprio, seu) parentum. Tales erant Sampson, J. Baptista, &c. De temporalibus autem hìc agitur. Sed Sampsonis & J. Baptistæ vota alterius erant generis, perpetua ex præcepto singulari, multa tamen trahentes à Nazaræatu.

2. *Vir sive mulier*] Non poterat vovere mas ante annum 13. nec mulier ante initium 11. anni, Vota libera erant. Pater potuit rescindere votum filii, & maritus uxoris. ¶ *Cùm fecerint votum*, כִּי יַפְלִא לִנְדֹּר נֶדֶר] *Cùm separaverit se ad vovendum*, &c. V. Sa. O. vel, *vovendo*, O. *cùm mirificaverit*, &c. Mo. O. *si mirandum aliquid fecerit*, M. F. Mirandum est, deliciis assuetum ab iis se subtrahere, & abstinentiam vovere. PALA primò & propriè significat *separare*; indè *absconditum* & *mirabile esse*, quia talia ab hominum notitia separantur. ¶ *Ut sanctificentur*, &c. נָזִיר לְהַזִּיר לַיהוָה] *Nazaræi*, Sa. V. O. Ma. JT. (sive *separati*, Ma. Mo.) *ad separandum se*, Mo. Ti. A. vel, *se Nazaræum fore*, JT. נָזִיר dicitur à נָזַר *separavit*, quòd à communi usu hominum vivendi ad tempus separati essent, ut liberiùs vacarent Legi discendæ: vel, à נֵזֶר *corona*, quòd talis *Rex sit cupiditatibus imperans*, q. d. *diadematus*, *coronatus eximius* †.

3. *A vino*, &c.] Plutarchus quod votivum erat pœnale esse retulit, Sympos. 4. Ratio præcepti, 1. quia vinum incitat ad luxuriam; 2. corrumpit rationem, & ineptum reddit ad cultum Dei †. ¶ *Et omni quod inebriare potest*, וְשֵׁכָר] [*De quo vide à nobis collecta ad* Levit. 10. 9.] ¶ *Abstinebunt*, יַזִּיר] *Separabit*, sub עַצְמוֹ *seipsum*, Abenmelech. *Separabit se*, Ma. Mo. ¶ *Acetum*, חֹמֶץ] *Infusuram acedinis*, vini, Ma. ¶ *Et quicquid de uva exprimitur*, וְכָל מִשְׁרַת עֲנָבִים] Variè reddunt. *Omnem macerationem uvarum*, Sy. JT. sive, *solutionem, dissolutionem*, i. e. potum ex uvis maceratis, Ma. A n, *liquorem*, seu *madefactionem*, F. V. A. Ca. Bo. Mo. M. à שָׁרָה *humectare*, & *madefacere*, cujus frequens usus est in Talmud. Et, teste AE. *non est ei socius*, i. e. non ampliùs extat, *in Bibliis*: & secundùm illum sign. *quicquid uvæ dissolvitur*, vel *liquescit*. Q. intelligunt *vinum secundarium*, factum quando uvæ pressæ

presse aquâ macerantur [z]: quod ex uvis aquâ dilutis, vino antè expresso, exprimitur [a]. Al. *omne residuum*, seu *reliquias uvarum*, O. Sic Ti. [*quasi* משרת *defectivè scriptum esset pro* משארת.] Aliis est *potus coctus*, F.

4. *Ex vinea*] Heb. *de vite vini*, i. e. vinifera, D. V. Quia est & *vitis vacua* [y]. ¶ *Ab uva passa ad acinum*, מחרצנים ועד זג] Duæ hæ voces alibi non occurrunt [s]. Variè reddunt. *Ab acinis* (*granis*, *nucleis*, Ma.) *ad folliculum*, seu *pelliculam exteriorem*, F. V. O. Forsterus, R S. & K. in Di. sic Ch. Sa. M. P. Ma. *à nucleis acinorum usque ad cutem*, JT. *ab acinis ad vinacea*. Ar. sim. Ti. Aliis, contrà, *CHARTZANNIM* est *exterius*, & *ZAG interius*, uvarum. Ità Thalmudici, teste AE. in Ma. Ità L. *à cortice usque ad granula*. Non repudio. Puto זג idem quod Æthiop. זג *corpus*, *caro*. Verto, *à pelliculis ad carnem*, Di. *ἀπὸ στεμφύλων ἕως γιγάρτου*, *à vinaceis usque ad acinum*, Bo. sic Sy. Prohibitum hoc *ad sepem & custodiam rei*, ut magis ab ejus potu arceretur [a]. Hinc Nazaræo dictum, *Circum vineam ne accedito* [b].

5. *Crescente cæsarie capitis ejus*, גדל פרע שער ראשו] *Crescere faciet rasariem capilli*, [ità ferè omnes.] Al. *nuditatem cæsariei*, &c. O. V. M. i. e. Si contingat caput denudatum, seu attonsum, habere, aut rasum, sinet capillos crescere [c]. *Nuditas* dicitur coma oblonga, quòd non tegatur [d]. [Q. גדל gerundivè reddunt, hoc modo, *Saulus erit magnificando*, vel *nutriendo*, *comam*, &c. Mo. Ti.] Qu. Cur hoc præscriptum? Resp. 1. Ritum Ethnicorum impium consecrandi capillos suos dæmoniis (de quo vide ad Levit. 19. 27.) voluit Deus ad sui cultum transferre [†]. Sed cur non potiùs credamus Dæmonem hunc ritum (ut alia multa) ad sua sacra impia transtulisse, cùm non constet hunc ritum apud Gentiles ità antiquum fuisse [f]? 2. Quòd rasura homini venustatem adferat, unde superbire posset. Ità Midras [g], Gen. 41. 14. Ut ostenderet eum à cultu & deliciis corporis separatum esse. 3. Ut eos in termino voti sui Domino daret [h]. Comam alere voti signum. *Votivum obligatùmque virtuti oris habitum* dixit Tacitus, in Germania. Ratio similitudinis in eo, quòd sicut coma longa onus est, sic & votum. Ità & funes voti signa, quia utrumque ligat [i].

7. *Nec patris*, &c.] Planè ut Pontifex Maximus, cui Nazaræus tempore castûs sui æquatur [k]. ¶ *Quia consecratio*, &c.] Sic Sa. i. e. In capite suo gestat crinem quem non curat tondendum in honorem Dei [l]. ¶ כי נזר] *Quia separatio*, i. e. signum separationis suæ, *super caput ejus est*, h. e. cæsaries intonsa [m]. *Naziraatum Dei gerit in capite suo*, JT. Al. *quia corona Dei sui*, &c. ità K. in F. i. e. crines in capite non radendi [n]. Votum hoc quasi corona est, quâ coronatur & ornatur is qui domat cupiditates suas. Vide AE [o].

8. *Omnibus diebus*] Ità ut si qua intervenisset pollutio, repetendi essent votivi dies [p].

9. *Sin mortuus fuerit*, וכי ימות מת] *Et cùm morietur mortuus*, Ma. D. P. A. (sive *quispiam*, τ'. Ch.) *Si is qui mortuus est mortuus fuerit juxta eum*, JT. *Mortuus mori* dicitur à fine, ut *mole farinam* [q]. *Si mortuus fuerit mortalis*, Sa. ¶ *Subitò*, בפתע פתאם] *Subitò repentè*, *statim mox*, P. *subitò*, *ipso ignorante*, Ch. *in momento subitò*, Mo. Concursus ferè synonymorum rem maximè improvisam denotat [r]. *Repentè ac subitò*, V. Prius dicitur de morte violenta, posterius de fortuita [†]. *Subitò*, *aut ex improviso*, Ar. (sive *repentino casu*, Ti.) [At o. פתאם referunt ad sequentia, & sic vertunt, *repentè*, *statim inquinabitur*.] ¶ *Polluetur*] Quare? Resp. 1. Quòd non habet debitam diligentiam subtrahendi se. 2. Quia debet imputare peccatis suis tale impedimentum [s]. 3. Quia talis debuit immunis esse ab omnibus pollutionibus, quarum hæc maxima [v]. 4. Videtur ad mysterium spectare, monétque, eos qui se totos Deo consecrant, debere inprimis ab operibus mortuis & peccatis gravioribus remotos esse [x]. At hoc de *Nazaræo temporali* intelligendùm, non de *perpetuo*. Nam *perpetuus* nunquam radebatur, quomodocunque pollueretur [y]. ¶ *Caput consecrationis*] Caput Deo consecratum, D. *caput separationis*, Ma. *caput Nazaraatûs*, pro *Nazaraatûs capite*, Hypallage, JT. Pi. *Caput coronæ*, i. e. coronam capitis. Sic, *viriditas herbæ*, pro *herba viridi* [z].

Margin notes, left column: z F. — a Bo. — y V. — s Ma. Di. — a Abarb. in Ma. — b Mas. — c O. — d Ma. — † F. O. — f Bo. — g Mais. — h La. — i G. — k G. Bo. — l V. — m O. — n F. sic Ch. in A. Sa. vers. Sy. — o D. — p G. — q D. — r Ma. — † M. F. V. ex He. — s L. — v La. post To. — x Bo. — y Mo.

¶ *Et rursum septimo*] Ità bis eum radi putavit noster [a]. Rectè subaudivit copulam *Et* [b]. Alii volunt semel tantùm radi. Assipulantur Hebræa, *In die septima radet*: Est exegesis superiorum [c]. Nam impuri erant ex cadavere usque ad diem septimum, Levit. 15. 13. Num. 12. 14 [d]. & 19. 11, 12 [†].

11. *Faciétque*] Sacrificabit, V. parabit, aut mactabit. Ità, *facere juvencum*, Exod. 29. 36. & *boves*, Psal. 66. 15. Pro *coquere* sumitur, Gen. 18. 7. & 27. 17. Exod. 12. 47. *Facere vitulam* est parare, &c. At *facere vitula* est sacrificare [f]. Quod in 1 Chron. 21. 23. est *facere*, id in 2 Sam. 24. 22. est *offerre* [g].

12. *Consecrabit*] De integro [h]. ¶ *Irriti fiant*] Ità Ch. Sa. Sy. JT. &c. Heb. *radent*. *In terram radere* dicitur res quæ irrita fit [i]. *Non numerabuntur*, V. o'. in D. *ἄλογοι*, *innumerati*, o'. in D. *Dies antecedentes subtrahentur*, Ar. *abolebuntur*, Ch. & T].

13. *Adducet eum*] Quis quem? Resp. 1. Nazaræus agnum, quia sequitur, *& offerre faciet agnum* [k]. Sed hoc contortum est [l]. [Q. sic vertunt, *adducet istud*, Ma. JT. vel, *ea*, Ar.] 2. Nazaræus seipsum [m]. *Adducet seipsum*, Mo. M. O. Ma. sim. Ti. P. Ca. 3. Sacerdos Nazaræum [n]; quia sequitur, *Offeret*, &c. quod ad sacerdotem necessariò referendum est [o]. *Sistet*, vel *adducet eum*, Sa. Sy. A.

14. *Agnum — & ovem*, &c.] Ità offert omne, i. e. triplex, sacrificii genus [p]. Ad ostendendum quòd Nazaræus paratus esse debet in omnibus quæ sunt ad honorem Divinum [q].

15. *Panem azymorum*, ומצות סלת חלות] *Azymorum*, vel, *massarum simile*, *placentas*, Ma. Al. *similam placentarum*, per Hypallagen, pro, *placentas similæ*, vel, *ex simila* [r].

18. *Ante ostium*] Stante Templo, & in Palæstina viventibus, in Templo complendum erat votum, Act. 21. 26 [†]. ¶ *Capillos*] i. e. Prius hactenus intonsos [s]. Etiam Græci comas diis sacrabant; ut Achilles Sperchio, Earinus Æsculapio, alii aliis. Vide Poetas [v]. [*Vide quæ ad Levit.* 19. 27.] ¶ *Ponet super ignem*] Comburentur in honorem Dei, tanquam illi antè consecrati [x]. Ignem, vel *altaris* [y]; vel, potiùs, *culinæ* [z], in qua pacificorum carnes coquebantur. [Vide Bo.]

19. *Et armum coctum*] Nempe, sinistrum; quod huic sacrificio peculiare erat. (In omnibus autem Pacificis dexter armus crudus sacerdotis erat.) Docebat hoc, ut gratiam specialem illis à Deo datam esse, ità speciales gratiarum actiones ab illis exigi [a].

20. *Et femur*, על שוק] *Cum femore*, Ch. *& super coxam*, Ma. vel *armum*, Mc. Sa. Ar. V. O. vel *brachium*, o'. in Mc.

21. *Excepto his quæ invenerit manus ejus*] Sensus est, Hæc faciat ad minimum, quantumlibet pauper [b]. Nisi plura facere possit [c]; vel sponte voluerit [d]. Poterat quisque addere [†] quantum potuit & voluit. *Manus* Hebræis est *potentia*, facultas; & *manum apprehendere*, vel *invenire*, est *attingere*, *suppetere*, *habere unde aliquid possis erogare* [f].

23. *Sic benedicetis*] Stando expansis manibus, clarâ voce [g].

24. *Benedicat tibi*] *Tibi*, ò popule; huic enim benedicendum erat. Non autem diriget benedictionem ad singulos, vel ad unum aliquem: sic enim cæteri excluderentur [h]. *Benedicat tibi*, det tibi copiam omnium bonorum [i], temporalium & spiritualium [k]. ¶ *Dominus*] Heb. *Jehovah*. Notant He. nomen Jehovæ ter hìc repeti cum diversis accentibus, quo mysterium innuitur. Ità Menahem. Mysterium nempe Trinitatis [l]. ¶ *Et custodiat te*] *Custodiat*, nempe, ea bona quæ largitus est, nè ab hoste auferantur [m]. Custodiat te à peccati recidivo, & gratiam datam continuando [n].

25. *Ostendat faciem*, יאר] *Illustret*, V. *Lucere faciet*, *illuminabit*, *ad te*, vel *tibi*, Ma. i. e. Respiciat te vultu hilari [o]. Sunt enim lucida læta & amicabilia. Vel potiùs, Dirigat te in via sua: Lucerna enim dirigit in tenebris. Ità accipitur Psal. 66 [p]. ¶ *Et misereatur tui*, in tempore tribulationis; vel, det tibi quod petis [q]: ויחנך] *Et gratificavit te*, gratiâ & favore te ornavit. Utitur præterito ad indicandam certitudinem gratiæ Divinæ [r].

Margin notes, right column: a D. — b Ma. — c La. — c Ma. — d Ma. † A. — f D. — g A. — h Ma. — i D. — k O. — l Bo. — m RS. in L. — n Mc. Bo. La. — o Bo. — p La. L. — q L. — r Ma. et Pi. — † G. — s V. — v G. — x Mc. et La. — y To. in Mc. — z L. Mc Bo. — a A. — b F. — c M. F. V. O. — d Ma. L. Bo. — f Bo. — f F. — g G. — h Pi. — i V. — k F Ma. — l A. — m He. in F. — n L. — o F Ma. O. — p O. — q F. — r Ma.

26. *Convertat vultum ad te*] Heb. *Levabit facies ad te*, Ma. Sit tibi favens †. Respiciat te semper [s]. Eum invenias, & præsentem habeas, quócunque te vertis [t]. Consoletur, adjuvet, protegat te: hæc enim facit Dominus ad nos conversus; contraria his, aversus [y]. ¶ *Et det tibi pacem*] Heb. *& posuit:* i.e. Quum primùm Deus vultum suum ad te attollet, existima te jam beatum factum [y]. *Pax* Hebræis omnem prosperitatem significat *. *Summum est & præcipuum bonum*, ideóque postremò ejus mentio fit [z]. ¶ וְיָשֵׂם] *Ponat in te pacem, ut nihil tibi mali accidat ab hoste vel bestia*, &c [a]. Sunt qui istas benedictiones sic explicant, quasi semper in qualibet benedictione postrema clausula sit expositio antecedentis; ut cùm dicit, *Benedicat tibi Dominus*, mox explicet quid sit hæc benedictio, nempe, *custodiri ab omni malo:* Ità, *lucere facies* ejus dicitur, cùm fedicet *propitium est*, & remittit peccata: *Attollere* verò *faciem suam*, cùm *pacem largitur* [b]. Ad hanc benedictionem requiruntur sex: 1. ut proferatur linguâ sanctâ; 2. stando, 3. manus attollendo; 4. elevatâ voce; 5. facie ad populum versâ; 6. ut fiat in nomine tetragrammato [c].

27. *Invocabuntque*, &c. וְשָׂמוּ אֶת־שְׁמִי עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל] *Ponent* (vel, *imponent*, Ma. vel, *ponant*, F. vel, *recitabunt*, At.) *nomen meum super filios Israel*, o'. Sa. Sy. O. Mo. F. V. Pi. i.e. Cùm benedicent eis, adjungent nomen meum [d], tetragrammaton †; quod singulis benedictionibus addi debet, He. in F. *Ponent benedictionem nominis mei*, &c. Ch. in A. Invocent me, ut benedicam eis. Alii sic; Curabunt ut Israelitæ vocentur de nomine meo, populus sanctus, selectus Jehovæ [g]. Alii; *Et imponentes manum filiis Israelis invocabunt nomen meum*, JT. Dum nomen meum pronunciant, attollant versùs populum manus, acsi imponere vellent [h]. i.e. Duobus signis (solitis, Gen. 48. 14, &c.) testatam facient populo gratiam meam, nominis mei invocatione, & manuum suarum impositione publicâ & solenni; quæ duo elegantissimè consecutione quadam ellipticâ hoc loco innuuntur [i]. Alii; Curabunt ut re ipsâ, nedum voce & invocatione, nomen meum inseratur mentibus populi, ut illud reverà ament, venerentur, & in eo fidant [k]. ¶ *Et ego benedicam eis*] i.e. Vel sacerdotibus, nempe, si fideliter munus suum exsequantur [l]; vel populo; vel utrisque [m]. Simplex sensus est, Dicit Deus se ratam habiturum benedictionem sacerdotum, si fiat juxta verbum & voluntatem suam. Commendatur ergò hic ministerium Verbi & Ecclesiæ, per quod Deus benedicere vult populo suo [n].

† G. [s] V. [t] F. [y] Mc. [y] Ma. * Br. Ma. D. [z] He. in F. [a] V. AE. in F. [b] V. ex F. [c] He. in F. [d] V. F. † F. [g] Q. in Ma. [h] Pi. [i] Ma. in Jun. [k] Ma. [l] Q. in F. [m] Al. in F. [n] F. V.

CAP. VII.

2. F*Actum est*, &c.] Periphrases istæ redundantiam quandam præ se ferunt. Terent. Hecyr. *Si est ut velis redimere uxorem, licet*, pro, *si velis*; idem, *Si est ut dicat velle se, redde: si est ut nolit, rectè consuluit gnata mea:* Linac. Emend. struct. 6 [a]. ¶ *In die quâ complevit*] Obj. Quomodo nunc erectio ejus completa dicitur, cùm Exod. 40. Tabernaculum esset erectum [b]? Resp. 1. Patet hic esse Hysteron-proteron: Nec tam historiæ, quàm materiæ, spectatur ordo. Juxta ordinem historiæ hoc caput, cum c. 8. & 9. (& 10. & 11. O.) proximè subnectendum fuisset Exodo [c]. Non est dubium hic rerum ordinem fuisse inversum, & pleraque tum quæ librum hoc antecesserunt, tum etiam quæ in Levitico, his quæ hoc capite habentur posteriora fuisse [d]. Probatur. Erectio Tabernaculi erat 1. die 2. mensis anni 2. Exod. 40. 17, 18 †. Eádemque die facta est consecratio Aaronis & filiorum. Vide Exod. 40. Tum & cœpit oblatio Principum, ut hîc dicitur. Hæc autem oblatio erat ante censum populi cap. 1 [f]. [Al. aliter;] Hæc oblatio erat in 2. mense 2. anni post censum illum, Num. 2. 2, 2. & post dispositionem Tribuum circa Tabernaculum, Num. 2. juxta quem ordinem hîc oblationes afferunt [g]. Resp. 2. *Dies* pro tempore indeterminatè accipi potest, q. d. *eo tempore*, vel, *sub illud tempus* [h]. Alii negant inversum esse ordinem historiæ [i]; exponúntque, *quâ die*, i.e. secundo die 2. mensis 2. anni: Nam primo die primi mensis erectum fuit Tabernaculum, Exod. 40. 2. postea verò mense eodem reliquo consecratum, ut docetur in libro Levitici: hoc autem Altare, nempe holocaustorum, postremo loco & suo ordine restabat consecrandum cum toto ministerio suo; cujus bona pars cùm Levitæ fuerint, optimè horum deditio & assumptio antecessit hujus Altaris consecrationem [k].

[a] G. [b] O. [c] La. O. T. [d] Bo. † La. sim. A. [f] La. [g] A. [h] Bo. [i] Ma. [k] Id Jun.

2. *Præfecti—numeratis*, הֵם הָעֹמְדִים עַל הַפְּקֻדִים] *Hi stabant* (vel, *astabant*) *super numeratos*; i.e. qui præerant numeratis, M. F. V. qui adstabant (cum Mose & Aarone [l]) dum populus numeraretur [m]. Vel, qui stabant juxta numeros suos [n]. Hîc nihil obtulit Tribus Levi, quia horum erat accipere offerenda [o].

3. *Plaustra tecta*] Vel, *operta:* ità vertunt Ch. Aq. in D. RS. & K. in F. M. F. sim. Ar. Ti. P. Mo. i.e. in modum lecticarum facta. Quidam *lecticas* vertunt [p]. ¶ עֶגְלֹת צָב] Al. *Plaustra tumoris*, Ma. i.e. tumida, tecta supernè, quasi inflatus uterus [q]. o'. ἁμάξας λαμπηνικὰς· λαμπήνη autem (Suidæ est λαπήνη, D.) est apud Pollucem *vehiculi genus*; Suidæ, *currus regius & tectus* [r]. Græci vertunt, *rhedas*, Coaches: & sic צָב accipitur Isa. 66. 20. Al. *plaustra testudinis*, (diia צָב dicitur Levit. 11. 29.) h. e. instar testudinis tecta †. Al. *plaustra militaria*, Sa. vers. i.e. quæ adhibentur in militia sacra Tabernaculi; ut sit צָב decurtatum pro צָבָא, (quemadmodum בַּם pro בְּמָא.) Cui firmando facit codex Samariticus, *plaustra δυνάμεως*, i.e. *exercitûs* [s]. Al. *plaustra bijuga*, Targ. Jeros. in F. q.d. Unicuique plaustro erat par boum trahens illud [t]. Al. *plaustra camerata*, Sa. JT. alii, *plaustra instructa*, Sy. Parata hæc erant, ut in iis utensilia, &c. mundiùs veherentur [u], atque à cœli injuriis defenderentur [y]. ¶ *Plaustrum*, עֲגָלָה] Pro, *plaustrum unum*. Sic Exod. 21. 21. *die*, pro, *die uno*; & 22. 1. *pro bove*, *pro ove*, i.e. *pro bove uno, & ove una*; & 27. 24. *lateri*, pro, *lateri uno* [z].

5. *Juxta ordinem ministerii*, vel, *juxta ministerium*, o'. Ar. M. Ti. Pi. sim. Sa. Sy. כְּפִי עֲבֹדָתוֹ] *Secundùm os servitii (cultûs, ministerii, operis) ejus*, Ma. Mo. i.e. prout exegerit ministerium ejus, aut, prout dixerit ministerium suum exigere [a]. *Juxta id quod unicuique opus est ad ministerium*, Ch.

9. *In sanctuario serviunt*] Heb. *ministerium sanctitatis* (i.e. Sanctuarii, sive rerum sacrarum,) *erat super eos* [b]. [Vide Num. 4. 5, 15.] ¶ *Humeris*] Ob ipsorum sanctitatem & reverentiam [c].

10. *Obtulerunt*, &c.] Heb. *obtulerunt—obtulerunt*. Repetitio Hebræis usitata elegantiam habet. Ità, *Et dixit If. Abrame—& dixit, Mi Pater*, &c. *Et dixit Absalom.—& dixit regina* [d]. ¶ *In dedicationem*, ità Sa. אֶת חֲנֻכַּת] *Dedicationem*, vel *initiationem*, altaris, Ma. Mo. *oblationem renovationis altaris*, Sy. *pro dedicatione* altaris, O. Sa. M. P. Ti. *cum dedicatione*, JT. i. e. die secundo, quo sanctificabatur altare, ut sequentia verba docent exegeticè †. ¶ *Die quâ unctum est*] Nempe, die quâ completè unctum fuit & dedicatum [f]. Perfectum hoc erat septem diebus, ut patet ex Exod. 29. & Levit. 27. Itaque dies hæc videtur fuisse octava mensis primi anni secundi [g].

11. *Dixit ad Moysen*] Solum, non audiente, quod interdum fiebat, populo. Vox autem sonabat è Propitiatorio inter duos Cherubinos [h]. ¶ *Singuli*] Juxta ordinem vexillorum, &c. non nativitatis suæ [i]. ¶ *In dedicationem*] i.e. Ad dedicandum altare; nam paulò aliter sumitur quàm versu præcedenti [k]. ¶ *Altaris*] Nempe, *holocaustorum* [l]; atque *incensi* [m].

13. *Acetabulum*, קְעָרַת] *Scutella*, O. Ma. magna & lata, liquidarum rerum receptaculum [n]. *Patina*, Ma. τρύβλιον, o'. quod Vulg. vertit *paropsida* Matt. 26. 23 [o]. [*De eo vide* Exod. 25. 29.] ¶ *Argenteum*] Ergò hæ non fuerunt in usum Sanctuarii, (cùm hujus omnia vasa fuerunt aurea,) sed in usum atrii & altaris holocausti [p]. ¶ *Centum triginta siclorum*] *Siclorum* addit Ch. & rectè, ut verba sequentia monstrant [q]. ¶ *Phiala*, מִזְרָק] *Pelvis*, M. F. seu *phiala*, F. O. Vas parvum quo sanguis effundebatur, & quo homo bibere poss.t,

[l] RS. in F. [m] V. RS. in F. [n] M. [o] E. [p] V. [q] Ma. [r] D. † A. [s] D. ad Chaldaei in A. [t] F. M. ad AE. in F. [u] M. F. Ma. [y] Ma. [z] D. [a] O. & V. Ma. [b] V. Ma. [c] Mc. [d] D. † Ma. ex Jun. [f] Bo. [g] Bo. ad v. 1. [h] G. [i] Mc. [k] Bo. [l] Mc. La. o'. in Bo. & Bo. [m] Bo. [n] F. V. [o] D. [p] Mc. e Bo. [q] A.

possit, ut patet ex Amos. 6 [v]. *Aspersorium.* Vide Exod. cap. 17. v. 3 †.

14. *Mortariolum*, q. d. parva phiala [t]; כַּף] *Cochlear*, Sa. M. Tr. P. A. V. O. L. à curvitate vel cavitate dictum, O. *Vola*, Mo. Ma. à volæ similitudine, Ma. *Acerra*,] T. *calix*, Sy. A. *capsella*, Ar. Vas erat patulum parvum, & concavum instar cochlearis, in quo thus, &c. ponebantur †. Vas aureum erat, sed ejus pondus argenteis siclis æstimabatur. Incensum autem pertinuit ad aureum altare, non ad æneum, sive holocaustorum [v].

18. *Dux*, &c.] Singulis hic titulus adscribitur, excepto primo Naasson. Illis adscribitur, quia et se submiserunt, & post eum obtulerunt; huic non datur, nè superbiret, quia primus obtulit [x].

48. *Die septimo*] Extraordinarium hoc notant Hebræi, quòd Sabbato non interrupta sit oblatio [y].

72. *Die*] Heb. *Die undecimo die.* Repetitur *dies* ex linguæ proprietate. Ità v. 78 [z].

84. *In die quâ consecratum*] i. e. Quâ completa est consecratio [a]. Vel, *in die* sumitur pro, *in tempore* [b].

86. *Denos siclos*] Heb. *Decem decem cochleare*; i. e. singula cochlearia pendebant 10 siclos [c].

87. *Cum munere suo*] *Minchah*, quod, licèt antea non memoratum, offerendum tamen intelligebatur ea lege, quæ *Minchah* cuilibet holocausto adjungi præcepit [d].

89. *Cùm ingrederetur*] Concessum Mosi ut ingrederetur Sanctum sanctorum, velut Dei internuncius †. Vel, Moses extra velum positus audiebat, &c [e]. ¶ *Ut consuleret oraculum*, לְדַבֵּר אִתּוֹ] *Ad loquendum ei*, ο΄. vel, *secum*, Mo. vel, *ad eum*, Ma. vel, *cum eo*, Ch. Sa. A. *ut loqueretur cum Deo ipso*, JT. ¶ *Audiebat vocem loquentis*, מִדַּבֵּר] Pro מִתְדַּבֵּר, particip. præs. F. ¶ *De propitiatorio*] Obj. Loquitur Deus *de Tabernaculo conventûs*, Levit. 1. 1 Resp. Vox exibat de Propitiatorio ad Mosen qui erat in tentorio [g]. Hæc imitatus est Diabolus, qui reddebat oracula nescio quâ editâ voce è cortina & ab intimis adytis. Finxit Numa colloquium cum Ægeria. Non sic Moses, (cui idem imputant quidam,) quia sæpe cum Mose populus exaudiebat [h]. Loquitur cum eo Deus ut promiserat, Exod. 25. 22. ante consecrationem aliter loquebatur [i].

CAP. VIII.

2. **C**UM *posueris*, &c. בְּהַעֲלֹתְךָ אֶת־הַנֵּרֹת] (Hic incipit tertia libri Sectio, quam vocant בְּהַעֲלֹתְךָ [a].) *Cùm accenderis lucernas*, Ch. P. Caj. in Bi. At עָלָה non est *accendere* [b]. *Quando ascendere facies lucernas*, O. Ma. Mo. Lucernæ enim superiores erant à candelabro divisæ †, ut septem calamis & imponi possent, & eximi †. Aut Aaron ipse ascendebat, cùm accenderet eas [c]. *Cùm aptaveris*, Ar. ¶ *Contra eam partem*, &c. אֶל־מוּל פְּנֵי הַמְּנוֹרָה יָאִירוּ שִׁבְעַת הַנֵּרוֹת] *Ad è regione faciarum candelabri lucebunt septem lucernæ*, Mo. Ma. vel, *lucere facient lucernas*, &c. & simil. plerique.] Sensus est, Illuminabunt partem eam quæ est coram candelabro [d]: ultrà, citrà, & ex omni parte quà lychnuchus videri potest. Vide ad Exod. 25. 37 †. *Candelabrum* hîc vocatur medius candelabri stipes, sive calamus [f]. Ità Exod. 25. 34. 35. Sensus est, omnes lampades ab ea parte accendendas quæ versùs medium erat, tanquam illud respicientes unde & ortum habuerant & lumen: Mediam enim lampada igne altaris accendebant, & ex illa reliquæ lampades accensæ erant. Vide ad Exod. 27. 21. Dederat hanc legem Deus, Exod. 25. 37 [g]. In Tabernaculo nullæ erant fenestræ, itaque lucernæ accenduntur [h].

4. *Ex auro ductili*, מִקְשָׁה זָהָב] *Ductile aureum*, vel, *ex auro ductili*, M. F. V. Ch. Sa. Mo. in Bi. Opere ductili facta, h. e. ex una massa diducta, non per fragmenta & membra composita [i]. Malleatum ex una massa [k]. *Solidum aureum*, ο΄. i. e. non concavum, A. *Perplexitas (crispitudo) auri.* Vide Exod. 25. 18 [l]. & 25. 31, &c. & 37. 17, &c [m].

7. *Aquâ lustrationis*, מֵי חַטָּאת] *Aquas peccati*, Sy. in Bi. O. Ma. A. i. e. quæ peccatum expiabant [n]. Quæ mixtæ erant cineribus vitulæ rufæ, Num. 19 [o]. ¶ *Radant pilos*] Sicut in mundatione leprosi, Levit. 14. 8, 9. & Nazaræi polluti, Num. 6. 9. Significabant hi ritus summam puritatem (tum externam, tum internam,) in Ministris requisitam [p]. Abrasio pilorum designat resecandas esse omnium rerum secularium superfluitates, omnésque mortua & malè-olentia opera [q]; & passiones atque appetitus inordinatos [r].

8. *Bovem*, פַּר] *Juvencum*, Ma. agentem annum tertium. Medius est inter שׁוֹר *bovem*, & עֵגֶל *vitulum* †.

10. *Ponent manus*] Testantes eos à se abdicare Levitas, & Domino quasi munus & sacrificium offerre [s]. Simul significari potest consensus populi in designandis Verbi, &c. Ministris, non quidem necessarius, sed convenienter requisitus, nisi quid obstet [t]. ¶ *Filii Israel*] Non omnes, sed omnium nomine Principes [u]. Vel, fortè, primogeniti, in quorum loco erant Levitæ, & pro iis expiationem fecerunt [y].

11. *Et offeret*, וְהֵנִיף] *Et elevabit*, Ma. V. Ritum habes Exod. 29. 24 [z].

12. *Facies*, ità ο΄. in A. וַעֲשֵׂה] Alii, *faciet*, Caj. O. in Bi. nempe, *Aaron*, P. *Fac*, A. Bo. ex Ch. An Moses per se, an per Aaronem, fecit, dubium est [a]. [*Vide authorem, si lubet.*]

14. *Ut sint mei*] Nempe, ut sint liberi ab oneribus bellique muniis, custodes Sanctuarii, janitores, cantores. Hæc enim Levitarum officia. Expiare solis sacerdotibus datum [b].

15. *Ingredientur ut serviant*] Videlicet, ut portent, nec enim aliud erat officium Levitarum [c].

17. *Ex die quo*, בְּיוֹם הַכֹּתִי] *Quâ die percussi.* (Dico *quâ*, non *quo*, *die*; nam in Latio, cùm tempus denotat, fœmin. est.) Nempe, die non Solari, sive 12 horarum, (nocte enim percussi sunt,) sed die civili, qui est 24 horarum [d].

19. *Ut serviant mihi*, &c. לַעֲבֹד אֶת־עֲבֹדַת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל] *Ad ministrandum ministerium filiorum Israel*, O. i. e. quo ipsi ministraturi erant †. Vide quæ ad Num. 3. 7, 8. & Exod. 19. 22. & 24. 5 [f]. Vel, ut cum sacerdotibus pro populo peragant sacrificia †. ¶ *In tabernaculo fœderis*] Nempe, in atrio: nam Sanctum non ingrediebantur [g]. ¶ *Et orent pro iis*, וּלְכַפֵּר] *Et ad expiandum*, Sy. Caj. in Bi. O. Ma. A. sive, *propitiandum*, Ch. Aut, quia pro expiatione populi à Domino accipiebantur; aut, quia ministrabant in sacrificiis Domini, per quæ fiebat populi expiatio [h]; aut, quia aliis eorum ministeriis juxta voluntatem Dei præstitis placatus esset Deus [i]. Alii reddunt, *ut sint pretium redemptionis*, JT. (Id כֹּפֶר & כַּפֵּר sign. Vide Exod. 21. 30.) *pro filiis Israel*: i. e. ut suis personis & ministeriis eos liberent ac redimant, exsolventes quæ illorum erant præstare [k].

20. *Super Levitis*, לַלְוִיִּם] *De Levitis.* Vers. 22. scripsit עַל הַלְוִיִּם *Al*, *super*, vel *de*, *Levitis* [l].

24. *Hæc est lex Levitarum*] Heb. *Illud quod Levitis*, Ma. *Ista est lex*, sive *constitutio*, *Levitarum*, Ch. Sy. Ar. *Hoc est quod ad Levitas pertinet*, JT. ¶ *A viginti quinque annis*] Vide ad Num. 4. 3 [m].

26. *Eruntque ministri fratrum*, וְשֵׁרֵת אֶת־אֶחָיו] *Sed*, vel *Et*, *serviet cum fratribus suis*, Tr. P. sim. Mo. Ch. vel, *fratribus*, Sa. M. Sy. JT. *docebit fratres suos*, Sa. vers. *Erunt iis consiliarii* [n]: vel, Adjuvabunt eos in claudendis portis, in cantu, in onerandis plaustris, &c. sed non in ferendis oneribus [o]. [At Ar. vertit, *Servient ei fratres ejus.*]

CAP. IX.

1. **L**Oqutus *est*] Rectiùs, *loqutus fuerat*, nimirum, ante censum illum cap. 1. 1. (ut patet ex collatione istius loci cum præsenti loco:) sed transfertur huc narratio propter Pascha immundorum [a]. Jubet eos Pascha facere in deserto, quod sine speciali mandato non fecissent antequam in terram Canaan venissent. Vide Exod. 12. 25 [b].

3. *Juxta*

Marginal notes (left column): v O. — † Ma. — t Me. — † M. F. V. — v A. — x Chazkuni in A. — y A. — z D. — a Bo. — b Bo Ma. — c Ma. — d A. — † Q. in Ma. — e He. in Ma. — g T. & D. ex He. — h F. — i Ma. — a V. — b O. — † O. — † Lu. ita plerique in Ma. — c O. — d O. — † Ma. — f Q. in Ma. RS. in M. — g A. — h Me. — i M. F. V. — k A. — l Ma. — m Me.

Marginal notes (right column): n Ma. A. — o L.E. Me. A. — p A. — q Th. in T. — r Bo. — † D. — s Me. E. — t E. — u Bo. — y A. — z Ma. — a Bo. — b O. — c Me. — d D. — † Bo. Ma. — f Ma. — † Bo. — g Ma. — h Ma. — i A. — k Ma. ex Jun. — l V. — m E. — n G. F. — o RS. in F. — a Ma. — b A.

3. *Juxta omnes ceremonias*, [וּכְכָל־חֻקֹּתָיו] *Statuta ejus*, O. Ma. i. e. ritus cujusque præscriptos [c]. Per hoc intellige conditiones agni [d]. ¶ *Et justificationes*] Sic vocat, quòd sine illis rectè, justè & legitimè quidpiam non fiat †. ¶ [מִשְׁפָּטָיו] *Judicia ejus*, O. Ma. Mores, rationes, normas, qualitates statûs ejus [f]. Intellige de modo comedendi cum azymis, &c [g]. Qu. Unde habuerint farinam ad azymos panes? Resp. Farinam ad hos & ad varia sacrificia habuerunt ex vicina Midianitide. Exiguus panis azymus singulis familiis sufficeret; nam satis erat si singuli frustulum panis cum agno comederent, cæteráque ex manna supplerent [h].

7. *Quare fraudamur?* simil. ο'. [לָמָּה נִגָּרַע] *Quid minuemur?* Mo. O. Ma. *resecamur?* Sa. *subtrahemur?* JT. nempè, à numero celebrantium Pascha [i]? *Quare prohibemur?* Hinc patet immunditiam aliquam legalem sine culpa fuisse; v. g. cùm mortuum sepelirent, &c [k]. ¶ *Oblationem Domino*] Sic vocat, non quòd aliquid ex ea sacrificarent atque comburerent; sed quòd illam in honorem Dei & jugulabant & edebant [l].

10. *Immundus super anima*] Qu. An eadem ratio aliarum immunditiarum aut impedimentorum, v. g. ex morbo, pelle, bello; vel puerperis, menstruatis, seminifluis, vel contactu morticini bestiæ immundæ pollutis? Negat Serarius: Sed affirmativa verosimilior est, quia eadem omnium ratio. Ità Ph. statuit. Ità factum & a Paralipom. 30 [m]. Unum genus immunditiæ pro reliquis id genus hic nominari videtur [n]. ¶ *Sive in via procul in gente vestra*] Illud, *in gente*, conjungendum est cum *homo*, *Homo in* (h. e. *de*) *gente vestra* [o]. ¶ [אוֹ בְדֶרֶךְ רְחֹקָה לָכֶם אוֹ לְדֹרֹתֵיכֶם] *Aut in via longinqua (fuerit*, O.) *vobis aut generationibus vestris*, Ma. O. h. e. *Si quis ex vobis, aut ex generationibus* (i. e. posteris) *vestris*, (subintelligenda enim est præpositio, Bo.) *fuerit immundus*, &c [p]. *Aut in via longinqua, sive ex vobis, sive ex generationibus vestris*, &c. Pi. [simil. reliqui.] *Vel in via est longinqua, aut in habitaculis vestris*, Sy. Vel illud, *ex generationibus vestris*, notat immundos ob fluxum, vel ob menstrua, vel ob puerperium [q]. Qu. Quænam est *via remota*? Resp. Quindecim milliaria extra mœnia Hierosolym [r]. Quo videntur Doctores negligentibus pulvillos consuisse. At sanctus Ph. accipit de peregrinatione in regionem à Judæa longè dissitam *. Romani id vocabant *stultorum ferias*, quo die sacrificabant ii qui solenni die aut non potuerant rem divinam facere, aut ignorârant: Docet Festus [t].

11. *Et lactucis agrestibus*] Ità D. & ο'. ἐπὶ πικρίδων. Plinius de lactucæ generibus, *Pessimum autem genus cum exprobratione amaritudinis appellavêre πικρίδα*. Sic & Gaza exponit πικρίδα in Arist. Hist. anim. 9. 6 [v]. ¶ [וּמְרֹרִים] Ad verb. *& amaroribus*, V. i. e. *herbis amaris*. Vide Exod. 12. 8 [x].

13. *Et in itinere*, [וּבְדֶרֶךְ] *Et* (pro *Aut*) *in via*, V. ¶ *De populis suis*] i. e. De tribubus Israel: Exod. 12. 15, 19. Num. 19. 13, 20. Tribus vocantur *populi*, Act. 4. 27 [y].

14. *Advena*] Incola non cogitur paschatizare: sed si velit id facere, debet id facere secundùm Legem, ac proinde & circumcidi. Vide quæ ad Exod. 12. 45 [z].

15. *Operuit illud nubes*, [כִּסָּה הֶעָנָן אֶת־הַמִּשְׁכָּן לְאֹהֶל הָעֵדֻת] *Operuit nubes Tabernaculum tentorio* (*tentorii*, Ti.) *testimonii*, Mo. Ma. Al. *Tabernaculum, domum* (alii codices, *& domum*, Nob.) *testimonii*, ο'. Intelligunt Sanctum sanctorum [a]. *Tabernaculum*, nempe *tentorium testimonii*, Ang. A. *Tabernaculum temporis & velum januæ testimonii*, Sy. *Habitaculum, quod velut Tabernaculum fuit testimonii*, M. *ædem oracularis Tabernaculi*, Ca. *Tabernaculum quod factum erat ut esset tentorium tabulis testimonii*, RS. in A. Ità alibi præpos. ל sign. tantùm rem tectum, ut Esa. 11. 9. Alibi vertitur per *&*, ut Exod. 17. 10. Lev. 16. 21 [b]. Al. *Tabernaculum supra tectum* (vel *tentorium*, Belg.) *testimonii*, V. P. q. d. Nubes illa erat super Tabernaculum, sed præcipuè super eam partem in qua erat Arca [c]. Al. *operuit nubes Tabernaculum interdiu versùs tentorium testimonii*, JT. Ità ut rectà imminerct tentorio [d].

Margin (left column): c Ma. · d L. ex RS. · † Me T. · f Ma. · g L. · h T. ex Bo. · i O. · k T. · l Pi. · m T. · n A. ex He. · o Bo. Me. T. · p V. F. Bo. · q O. in F. ità M. · r Ità He. in A. · * BA. 1. 2. 50. · t G. · v D. · x Ma. · y A. · z G. · a A. · b A. · c V. ex F. · d Pi.

16. *Per diem*] Non habetur in Hebræo, sed suppletur ex altero hemistichio †, & ex Exod. 40. 38 [f]. *Nubes illud tegebat* (interdiu,) *& species ignis noctu*. Ità solent Hebræi verba supplere; ut Psal. 91. 7. *Cadent à latere tuo* (supple, *sinistro*) *mille, & à dextra decies mille* [g]. ¶ *Quasi species ignis*] In testimonium Divinæ majestatis. Esse autem ignem Deo similem opinati sunt Gentiles, qui propter hoc ignem in templis asservari jubebant, ut Divinæ naturæ quasi symbolum esset, ut scribit Porphyrius. Propterea capitale erat si sacerdotes ignem extingui permitterent, quasi Divinitas ex loco pelleretur, & quasi extingueretur [h].

17. *Cùm ablata nubes*, [וּלְפִי הֵעָלֹת הֶעָנָן] *Et ad os ascensûs nubis*, O. sim. Mo. Videbatur nubes illa habere os ad præcipiendum, O. *Et cùm elevata fuisset nubes*, Ch. sim. ο'. Sa. *secundùm elevationem nubium*, Ar. *prout offerens se nubes illa supra tentorium proficiscebatur*, JT.

19. *Et si evenisset ut multo tempore maneret super illud*, [וּבְהַאֲרִיךְ וגו׳] *Et in prolongando nubem—multis diebus*, Mo. *Et cùm pertraxerit dies plures*, ο'. *Cùm longo tempore manebat & diebus multis*, Ch. *Cùm moram fecit*, M. Sy. sim. Ti. P. *Cùm prolongabat*, sub. vel *se*, V. vel *tempus*, Pi. ¶ *Erant in excubiis Domini*] Heb. *observabant observationem Jehovæ*, Ma. Sistebant, quasi excubantes & advigilantes, & nubem, an moveretur, observantes. Vel sensus est, Erant in stationibus & mansionibus eisdem quas Dei injussu relinquere non audebant [i]. Non movebant nisi ex imperio Domini, ut jam dixerat, *super os Domini*; ut idem bis dictum indicet quanto in his studio & diligentiâ curâque uterentur Israelitæ. Qui sensus firmari videtur ex v. 23 [k]. Aut, custodiebant custodiam, i. e. præceptum de non proficiscendo; aut, observabant interim quæ Deus disponeret. Sed prius præfero [l]. Alii sic, Tunc vacabant cultui Domini in erecto Tabernaculo [m].

20. *Quot diebus fuisset nubes*, [וְיֵשׁ אֲשֶׁר יִהְיֶה] *Et erat* (vel, Sic *erat*, Ang.) *cùm esset*, &c. Mo. *Cùmque maneret*, Ti. sim. M. *Nunc cùm erat ut esset*, Belg. sive, *acciderat ut esset*, JT. *Sed fiebat, ut cùm esset*, Sa. *Aliquando erat*, F. RS. in M. sive, *manebat*, Sy. Ar. Ad verb. *Et erat quòd esset*, i. e. *aliquando fuit*, Onk. At Jon. pleniùs, Et erat tempus quòd esset [n]. ¶ [יָמִים מִסְפָּר] *Dies numeri*, Ma. O. *dies numero*, ο'. *diebus numerosis*, Sy. *certis aliquot diebus*, Ti. *paucis diebus*, Ch. Sa. JT. A. Pi. M. F. O. Ma. G. qui brevi & facilè numerari possunt [o]: oppositi *multis* commate præcedenti. Ostendit id collatio locorum, Gen. 34. 30. Deut. 4. 27. Ezec. 12. 16. & Job. 15. 20 [p]. & Deut. 33. 6 [q]. [Hæc sententia non placet Di.] Nam in ea constructione in locis citatis antecedens nomen formam regiminis habet; ut מְתֵי מִסְפָּר *viri pauci*, Gen. 34. At hîc alia constructio aliud denotat, & יָמִים hîc *annum* denotat, ut absque ullo dubio infrà vers. 22. Similis constructio est שְׁנָתַיִם יָמִים, 2 Sam. 14. pro בְּיָמִים, *duos annos in*, vel *cum*, *diebus*, i. e. duos annos integros, omnibus suis diebus constantes. Ità hîc יָמִים מִסְפָּר, pro במספר, *annum in* (vel, *cum*) *numero*, i. e. annum integrum, toto suo numero constantem. Jonathan per *dies numeri* intelligit tot dies quot simplici numero perfecto continentur, h. e. septem, sive septimanam [r].

22. *Biduo*, [יוֹמַיִם] *Duobus diebus*: Duale est *. ¶ *Aut longiori tempore*, [אוֹ יָמִים] *Aut dies protrahebat*, Sa. *de momento ad momentum*, Sy. *per dies*, M. *sive annum*, Ar. P. Ti. JT. A. M. *aut anno dierum*, A. Vide quæ ad Lev. 25. 29. & Gen. 4. 3 [t]. Non placet; solent enim Hebræi per numerum pluralem indistinctè multitudinem quamlibet significare. Vide quæ ad Gen. 40. 4 [v]. Ch. habet, *à tempore ad tempus*: sic circumloquitur annum. At alii istâ locutione significari volunt *tempus longum & incertum* [x].

Margin (right column): † Bi. · f A. · g BA. 1. 25. · h F. · i Me. · k Ma. · l O. · m Ma. · n D. · o F. V. Ma. · p G. · q Ma. · r Di. · * Ma. · t A. · v Pa. · x F.

CAP. X.

2. DUAS *tubas*, [חֲצוֹצְרֹת] Vel, *buccinas*. Deducunt à חָצַץ, sive קָצַץ, à sono acuto & conciso [y]. Erant parvæ Judæorum tubæ, quod & Plutarchus

Margin: y Ma.

chus notavit in Sympos[a]. Harum usus erat ad convocandum populum, 1. ad movendum castra, 2. ad festa, 3. ad sacrificia, 4. ad bella[e], 5. ad concionem[b]. ¶ *Argenteæ*] Ut sint magis sonoræ[c]. ¶ *Ductiles*] Non ex fragmentis concinnatas, sed ex solida massa deductas[d].

3. *Cumque increpueris*, &c. [וְתָקְעוּ] *Et clangent*, Ch. M.O.Ma. Propriè est *figere, infigere, imprimere* †, & indè, *clangere*: nam qui tubâ canunt, eam in ore quasi figunt[f]. Alius est, *clangere sono æquabili ac fixo*[g]. Al. *inflare*, Ma. ¶ *Tubæ*] Heb. *in eis*, i. e. ambabus simul[h]; ut ex collatione vers. 4. apparet[i].

4. *Si semel—principes*] Principes alacriores semper esse debent, neque repetita monita exspectare[k]. Heb. *Si unâ tubâ*. Ità Ch. & o'. in Me.

5. *Si prolixior & concisus clangor*, [וּתְקַעְתֶּם תְּרוּעָה] רוע sign. & *frangere*, & *jubilare*. Hinc variatio. *Clangetis ululatione*, Ch. vel, *jubilatione*, M. F. V. Onk. in M. *fragore*, O. *ovatione*, Mo. *flatu vario*, Ar. *fracto sono*, JT. A. Id sign. 1 Sam. 4. 5. Heb. *fractione*, seu *contritione*: Meton. formæ & synecd. gen. Pi. *Sono conciso*, Sa. vel *inciso*, Sa. Ti. [At Sy. *tubâ canent*.] *Sono prolixiore, sed intercisô*. Erat quidam clangor ab aliis differens, ut apparet vers. 7[l]. nobis ignotus[m]. *Et clangetis taratantara*, subaudi *primùm*, ut ex comparatione seq. versûs intelligitur[n]. Romanis alius erat tubæ sonus ad pugnam, alius ad receptum[o].

9. *Si exieritis ad bellum*, [כִּי תָבֹאוּ מִלְחָמָה] *Quum procedetis ad bellum*, JT. *cùm ibitis*: alii, *cùm venietis*. Sed בוא sign. *ire*, Jonæ 1. 3. Contrà לכו *venite*, i. e. באו. Duo igitur hæc verba sibi mutuò cedunt, & se invicem explicant. Hiscuni novè interpretatur, *cùm venerint bella*. Videtur illi מִלְחָמָה nomen esse collectivum cum plur. junctum, (ut, *Turba ruunt*.) Firmat ex eo loco, (Exod. 1.) *cùm acciderint* (תִקְרֶאנָה) *bella*[p]. ¶ *Contra hostes*, [עַל הַצַּר הַצֹּרֵר אֶתְכֶם] *Super coangustatorem coangustantem vos*, Ma. vel, *oppugnatorem*, &c. JT.

10. *Epulum*] [וּבְיוֹם שִׂמְחַתְכֶם] *Et in die lætitiæ vestræ*, Mo. O. Vel, 1. *festis diebus*. Ità *gaudium* sumitur Hos. 2. 11. pro, *dies gaudii*, i. e. *festi*, ut se explicat. In Sabbatis, Pesictha; in solennitatibus, Hiscuni[q]. Vel, 2. *die convivii*[r]. Tunc gaudebant *. Vel, 3. cùm reduxistis ab hoste victores, & diem gaudii decrevistis[s].

13. *Primi*, [simil. plerique,] [בָּרִאשֹׁנָה] *In prima*, Ma. *primâ vice*, M. F. *initio*, V. Ponitur pro מַסַּע הָרִאשׁוֹן, i. e. *primâ castrorum motione*, sive *profectione*[v]. Quam factam innuit ex imperio Dei[u]. *Hæc fuit profectio prima* quâ profecti sunt filii Israel, Q. in Q. tim. Ar. Ti. Vel potiùs, *Isti sunt primi qui profecti sunt*; qui sensus sequenti sententiâ videtur explicari[y].

15. *In tribu*, [עַל צְבָא מַטֵּה] *Super militiam tribûs*, Ma. *exercitui tribûs*, JT. Exercitus Israelitarum in 4 agmina partitus fuit. Agmen quodque trium erat Tribuum. Ductum primi agminis obtinebat Tribus Juda cum vexillo figuram habente Leonis: secundi agminis Reuben, vexillo Hominis: tertii Ephraim, vexillo Bovis: quarti Dan, vexillo Aquilæ. Hæc quatuor magna vexilla dicuntur hîc דִּגְלֵי מַחֲנֶה *vexilla castrensia*, σημεῖα παρεμβολῆς Græcè, respondentia Aquilis Romanorum. Præterea, sicut cohortes Romanæ sua propria haberent signa, ità & hîc Tribus illæ quæ ductum agminis non habebant. Ea signa vocantur hîc מַטֶּה, qu. *baculum* dicas, & ex iis signis ipsis Tribubus idem nomen adhæsit. o'. hæc signa vocant φυλὰς[z].

21. —*Donec venirent*, &c. [וְהֵקִימוּ אֶת הַמִּשְׁכָּן עַד בֹּאָם] *Et erexerunt (ut erigerent illi*, JT.) *Tabernaculum donec venirent hi*, vel *isti*, vel *ipsi*, M. Ti. JT. P. Sy. *Et jam erectum erat ad adventum ipsorum*, Ar. *Erigebant autem*, V. nempe, Gersonitæ & Meraritæ, in loco ubi nubes resedit, interim dum venirent Caathitæ[a]. Et idcirco Gersonitæ & Meraritæ non cum Caathitis in medio castrorum incedebant, sed præibant, ut interea, dum hi adventarent cum sacratiore supellectile, tempus illis suppeteret erigendi Tabernaculum, in quod illa inferretur †. Videtur dicere textus Hebræus, sed locutione inversâ, à Caathitis portatum tamdiu Sanctuarium, donec venirent illi quorum erat erigere Tabernaculum, Gersonitæ scilicet & Meraritæ, quorum id fuisse munus apparet suprà 3. 20—26. & 4. 22—33. hoc capite vers. 17. Sanctuarium autem statui non poterat nisi statuto & Tabernaculo, Exod. 26. 33[b]. Alii aliter; *Stare fecerunt* (i. e. non deposuerunt) *Tabernaculum donec venirent ipsi*, h. e. sacerdotes, ad deponendum, sicut præceperat Deus[c].

25. *Novissimi castrorum*, ità LXX, simil. JT. [מְאַסֵּף לְכָל הַמַּחֲנֹת] *Colligens*, vel *cogens*, *omnia castra*, vel *agmina*, V. Ch. Sa. M. Ti. Ma. Hebraismus est, pro, Erat postremum omnium, secum trahens reliquam partem castrorum[d]. Alii Dan *collectorem castrorum* vocari volunt, quòd recipiebat omnia impedimenta, Jos. 6. 9, 13 †. quòd omnes qui, vel defatigatione vel morbo, &c. impediti, castra sua sequi non poterant, ad se colligeret ac reciperet. Sic quoque intelligunt Jos. 6. 9. *Cætus collectus* (seu *collector*) *ibat post arcam*, nempe tribûs Dan[f]. Ad hunc ordinem alluditur Esa. 52. 12. & Psalm. 27. 10[g]. ¶ *Per turmas*] Heb. *per exercitus suos*. Sic dicit, quia in ejus vexillo præter ipsius exercitum erant duo alii exercitus[h].

29. *Hobab*] Qu. Quisnam hic fuit? Num Mosis socer, i. e. *Jethro*? num uxoris Mosis frater & *Jethronis* filius? 1. Q. eundem esse cum *Jethro* affirmant[i]. (Ità quatuor ei erant nomina; 1. *Hobab*, 2. *Jethro*, 3. *Raguel*, 4. *Cinæus*, Jud. 1. 16[k].) Probant, quia Hobab dicitur hoc loco בֶּן רְעוּאֵל—חֹתֵן מֹשֶׁה, i. e. *filius Raguel—socer Mosis*. Respond. 1. Illa verba sic reddi possunt, *filius Raguel—soceri Mosis*. 2. חתן non tantùm est *socer*, sed etiam *cognatus*[l]. Vide ad Exod. 3. 1[m]. & quæ nos ad Exod. 18[n]. Ità & γαμβρὸς apud o'[o]. 2. Alii eum Jethronis filium faciunt[p]. Probant: 1. Quia hîc dicitur *filius Raguel*, qui idem cum *Jethro*, ut patet ex Exod. 2, & 3[q]. & Exod. 18[r]. Resp. *Raguel* nomen erat & patris, & filii, h. e. *Jethronis* *. 2. *Jethro*, socer Mosis, reversus est in terram suam, Exod. 18. hic ergò, qui cum Mose remansit, alter fuit[s]. Resp. Abiit Jethro, ut domo suâ dispositâ familiam secum adduceret[v]. At hoc gratis fingitur[x]. 3. Quorsum idem homo trinomius, sine aliqua evidenti causa[y]?

30. *Non vadam tecum, sed revertar*] Q. sic; *Non jam ibo, sed cùm ad terram meam ivero*, JT. כִּי אִם vertunt, *sed quum*, ut Gen. 32. 26. (*Non dimittam te, sed quàm quum benedixeris mihi*.) Addunt *jam*, quia certum est genus Jethronis inter Israelitas habitâsse[a]. Sed istud argumentum infirmum est: Nam fieri potest ut Hobab non redierit, sed posteri ejus ad eos se postea contulerint[z].

31. *Et eris ductor noster*, [וְהָיִיתָ לָּנוּ לְעֵינָיִם] [Variant. Q. per præteritum vertunt:] Futurum per ו convertitur in præteritum †. *Fuisti nobis pro oculis*, Sa. M. F. O. vel, *in necessariis*, Sa. vers. q. d. Tu nôsti quomodo vixerimus in hoc deserto squalido, —& profuit nobis auxilium & consilium tuum: quantò magis nunc egemus prudentiâ tuâ, cùm Terram promissionis ingressuri simus[b]? Ch. sic, *& magnalia quæ facta sunt nobis vidisti oculis tuis*. [Alii per futurum reddunt:] *Et eris nobis pro oculis*. Sensus duplex. 1. *Tam charus quàm oculi*, Sy. Unde *oculitùs amare*. Plautus Mostellariâ, *Ecce oculus meus*, i. e. unicè charus. Idem, *Salve, oculissime homo*, i. e. charissime. *Esse in oculos* est, *esse loco oculorum*: sic, *esse in uxorem*; est, *esse pro uxore*. *Erunt in carnem unam*, qu. una caro; ל enim & similitudinem notat, & rei veritatem[c]. 2. *Eris nobis oculorum loco*, JT. Ti. sim. Mo. P. A. *Eris ductor noster*, ut Vulg. bene sensum vertit. Vide Job. 29. 15[d]. Tu deserti itinera nôsti & hanc multitudinem, poterísque mecum regere hunc populum, ut tuo quasi lumine omnes videant †. Eris nobis explorator locorum[f]. Sapientis est Imperatoris, habere secum gnaros itinerum, & magno eos redimere[g]. Qu. Quomodo hunc ductorem petit, cùm nubem ducem habuit, & in iis locis versatus fuerit per annos 40[h]? Resp. 1. Non ductore eguit, sed hâc arte eum optavit veræ Religioni adjungere[i]. 2. Ex motu columnæ tantùm discebant quò iter esset dirigendum, reliqua ex locorum peritis cognoscenda erant. Ex Hobab peculiaria discere potuit, quæ vel Moses oblitus fuerat, vel decursu tem-

temporis mutata [k]; item quæ pars regionis castris (quæ in immensum extendebantur, cùm nubes sibi Tabernaculo certum locum designabat) accommodatior esset vel ob propinquitatem fontium, vel pascuorum, vel quæ securior ab hostibus [l]. 3. Deus, qui Mosen nubis signo instruxit, non vult humana subsidia respui [m]. 4. Non petit illum habere ducem viæ, sed ducem consiliorum in variis & anxiis dubiis quæ per viam occurrere solent, v. g. ubinam fontes, &c. [n].

33. *Arca præcedebat eos,* נֹסֵעַ לִפְנֵיהֶם] *Profecta est ante eos,* Sy. Ar. Qu. Quomodo *ante eos,* cùm Arca ibat in medio, ut constat vers. 14, 21 [o]? Resp. 1. Arca hâc vice tantùm antecessit [p]. Cùm timebatur ab adversariis in medio erat; sed pro tunc ab iis longè positi fuot, ideóque antecessit [q]. 2. Arcam semper tota castra præcessisse mihi certè persuadeo ex vers. 35, & 36 [r]. 3. Alii sic vertunt, *profecta est in conspectu eorum,* JT. Arca in mediis castris à sacerdotibus gestata versabatur in òculis omnium, Num. 2. 17. & 9. 17 [s]. ¶ *Providens castrorum locum,* לָתוּר לָהֶם מְנוּחָה] *Ad explorandam illis requiem,* V. Me. Sa. i. e. sedes quietas [t]. Confer Deut. 1. 33. & Ezec. 20. 6 [v]. Obj. Id non Arcæ, sed columnæ nubis, officium videtur. Resp. Pro uno hîc reputantur Arca & columna, cùm Arca semper sub columna procederet [x].

34. *Nubes quoque*] Extensa hæc erat super totum exercitum, ad refrigerium æstûs; at speciali modo, per modum cujusdam columnæ, erat super Arcam [y].

35. [ ] Quod hîc & initio cap. seq. est נ inversum, nihil aliud quàm rem eximiè notandam, ac memoriæ infigendam, significat. Sic & literæ in textu grandiusculæ sæpe [z]. Primum נ inversum significat, vel, amicam & salutarem Domini conversionem ad populum suum ad preces Mosis [a]; vel, vim & efficacitatem potentiæ Divinæ, quæ tum se in hostes verteret [b]. Secundum נ inversum denotat impietatem, perversitatem & aversionem populi à Domino [c]. ¶ *Surge; Revelare,* Ch. קוּמָה] *Exsurge,* F. V. Sy. o'. Alludit ad morem militarem, ubi auditâ tubâ ad arma exsurgere solet miles strenuus. Vide Psal. 35. a [d]. Vel, *Sta, Domine,* D. q. d. *Sta, & exspecta nos, & non recedas longiùs; quia eos antecerterat itinere trium dierum* †. Vel, *Sta more hominum ad pugnandum* [f]. Qui vertunt, *surge,* referunt ad nubem, quæ se attollebat, &c [g]. *Surge,* quasi hactenus Arcæ insidens quievisset [h]. ¶ *Et dissipentur,* וְיָפֻצוּ] i. e. *Ut dissipentur* [i]. ¶ *Inimici tui*] h. e. Inimici populi tui. Nam Deum odit qui odit populum ejus [k].

36. *Revertere ad multitudinem,* שׁוּבָה יְהוָה רִבְבוֹת] *Revertere, Domine, myriades,* Sa. Mo. *Revertere, habita enim gloria tua in medio multitudinis,* Ch. *Revertere* (vel, *Convertere,* Sy. Ar.) ad *myriades,* Sy. Belg. Ar. *ad multa millia,* M. *ad decies millia,* Ti. P. Cæterùm *ad* non est in fonte. *Revertere* respondet τῷ *surge:* Nam qui surgit, quasi abiturus surgit. Certè nubes, cùm se attolleret, abire videbatur [l]. Al. *Reduc myriadas.* Sic alibi, שָׁב *Reduxit* Dominus *captivitatem tuam* [m]. Ità verbum sumitur Deut. 30. 3. Psal. 14. 7. & 126. 1. At priorem sensum prætero, quia, ut Arcâ movente dixit, *Surge,* ita eâ quiescente, *Revertere* [n]. Al. *Da quietem myriadibus,* &c. JT. RS. AE. in D. i. e. sedes quietas [o] ab hostibus [p].

k Me. l F. Br. m Ma. n T. o A. p Q. in Ma. q L. r Bo. s Ma. simil. A. t V. v A. x Bo. Me. y Me. z G. a He. in F. V. b He. in F. Ma. c He. in F. & in V. d F. V. † RS. in D. f AE. in D. g D. h Ma. i V. k D. l D. m Hise in D. & Joseph. K. & Targum. n A. o Ma. p AE. in D.

CAP. XI.

1. QUasi dolentium pro labore; fatigatione, scilicet, itineris triduani [a], ut probabile est [b]: *sicut dolentes,* O. כְּמִתְאֹנְנִים] [Variè reddunt.] *Sicut injustè conquerentes,* vel, *iniquè agentes,* F. V. Mo. K. in F. sim. P. *Cùm essent querulantes & murmurantes,* vel, *quasi murmurantes,* A. Ch. sim. Sy. JT. ut sit ab אָוֶן *dolor & labor.* Ità Thren. 3. 39 [c]. *Sicut queritantes,* i. e. cùm populus planè queribundi essent; nam similitudinis particulis quandoque non similitudo, sed res ipsa, notatur. Emphaticè verò participium Hithpahel ponitur, quod significationis reciprocæ est; q. d. ipsi se injustis querimoniis dederunt [d]. Al. *quasi occasionem quærentes,* nempe, quomodo recederent à Domino †. ut sit à תֹּאֲנָה *occasio, causa,* quod ab אָנָה, *causam præbuit* [f]. *Cùm molestiam & dolorem quendam causaretur,* Ti. Al. *sicut concupiscere se facientes:* ab אָוָה *concupiscentia mala.* Firmatur ex vers. 4. ubi hoc fuisse eorum peccatum narratur [g]. Al. *sicut nauseantes,* vel, *mœrore affecti,* Q. in F. Al. *sicut interno dolore gementes.* Tales dicuntur אֹנֵן, sicut qui externis signis luctum produnt, מִתְאַבְּלִין, ut distinguit Misnah Sanhedrim cap. 6. sect. 6 [h]. ¶ *Contra Dominum,* רַע בְּאָזְנֵי יְהוָה] *Malum fuit in auribus Jehovæ,* Ma. O. Mo. P. *Displicuit coram Domino,* Sy. sim. Ti. *Malus fuit* (nempe, *populus cùm murmuraret,*) *in auribus Jehovæ,* A. sim. Pi. Alii τὸ רַע connectunt cum antecedentibus: *Conquerens* (vel *vociferans,* Sa. vers.) *de malis,* Sa. *murmurant mala,* o'. sim. Ch. *Erat populus quasi intentus malo,* &c. Ar. ¶ *Ignis Domini* i. e. Vel, ingens [i], vel, *missus à facie Domini* [k]. Cœlitùs delapsus, ut tradunt Hebræi [l]. ¶ *Devoravit extremam castrorum partem,* בִּקְצֵה הַמַּחֲנֶה] *In extremitate castrorum,* Mo. M. F. V. i. e. partem quandam castrorum, V. Ch. Sa. *extremitatem castrorum,* (plerique.) Promiscuam multitudinem, h. e. Ægyptios in finibus castrorum, (ubi vulgus collocari solet [m].) Illi enim primùm murmurare cœperunt, & Israel. imitati sunt [n]. In extremis castris videtur cœpisse murmur inter defatigatos [o]. Bochartus legit, [*nescio an per errorem,*] מִקְצֵה, *ab extremitate castrorum,* & exponit, *per universa castra;* ut Esa. c. 56. v. 11. מִקָּצֵהוּ *ab extremo ejus,* i. e. ad unum omnes [p].

2. *Oravit*] Christi hac in re imago. Vide mox 12, 13, 14, 18. & alibi [q]. ¶ *Absorptus est*] Ità Ch. Sa. Ar. Mo. Terrâ unde prodierat, Me. Ma. Consimile exemplum de igne erumpente è terra & compresso narrat Corn. Tacitus Annal. 13 [r]. ¶ וַתִּשְׁקַע] *Et submersus est ignis,* O. *in profundum depressus,* Q. in Me. *compressus est,* JT. *sedatus est,* Sy. *resedit,* Ti. *cessavit,* o'. *extinctus est,* Sa. vers. L. V. Me.

3. *Vocavitque*] Scilicet *Moses* *: vel, *is qui vocavit.* He. per activum hoc dicendi genus sæpissime exprimunt, quod Latini per impersonale verbum *vocatum est* [s].

4. *Vulgus quippe*] Non est recapitulatio præcedentium, (ut Hi. sentit,) sed novæ rei narratio. Nam pœnæ differunt, & nomina locis indita [v]. Ideirco non rectè vertit Vulg [x]. ¶ *Vulgus promiscuum,* וְהָאסַפְסֻף] *Plebs,* vel *turba,* vel *collectio promiscua,* Sy. Ar. Mo. *promiscui,* o'. Ch. *aggregatio,* V. nempe Ægyptii, & si qui fortè alii [y]. Multi ex Ægypto, multi in itinere, se Hebræis aggregaverant. Vide Ægyptios scriptores apud Jo. cont. App [z]. ¶ *Flagravit desiderio*] Heb. *concupiverunt concupiscentiam,* Sa. Mo. Ma. i. e. ardenter concupiverunt: habet enim emphasin geminatio verbi [a]. *Concupiscentiâ exarserant,* Ti. sim. Ar. *petierunt petitionem,* Ch. ¶ *Sedens & flens,* וַיָּשֻׁבוּ וַיִּבְכּוּ] *Redierunt & fleverunt,* D. Ma. i. e. denuo fleverunt [b]. Vide de hac phrasi Gen. 26. 18 [c]. A convenis exemplo & sermone provocati [d]. Alii, *& aversi sunt, (defecerunt,)* sub. *à Deo,* V. Alii, *& aversi sunt & fleverunt,* i. e. aversi fleverunt: tum hîc distinguendum est †. Al. *conversi fleverunt;* h. e. postquam murmuraverunt——convertunt se quoque ad fletum [f]. o'. *sedentes fleverunt:* legerunt וַיֵּשְׁבוּ [g]. ¶ *Carnes*] At adduxerant secum animalia, Exod. 12. quæ nondum consumpta fuisse patet ex Num. 32. Sed propter avaritiam parcebant, & desiderabant carnes magis delicatas: quare Deus satisfaciens eorum desiderio misit coturnices [h]. Ovibus parcebant, ut in Terram promissam adducerent. Et greges illi Hebræorum erant, non Ægyptiorum [i].

5. *Piscium quos——gratis——*] Vili pretio, quasi gratis [k]. *Nihil* ponitur pro *parùm,* Joh. 18. 20. Act. 27. 33. & *nulli,* pro *pauci,* Jer. 8. 6. 1 Cor. 2. 8 [l]. Vel, planè gratis: Nam piscatio ibi libera erat, aut Nilus, postquam exundaverat, pisces reliquit [m]. Nec mirum Israelitas gratis comedisse pisces, *de quibus gustare nefas erat Ægyptiis;* Herod. 2. 37 [n]. ¶ *Cucumeres,* הַקִּשֻּׁאִים] Fortè à קָשָׁה *durum esse,* quòd duræ concoctionis essent [o]. ¶ *Pepones*] Angl. Melons. ¶ *Porri,*

a Me. RS. in L. b A. c F. V. d Gl. c. gram. p. 100. † M F V. f F. V. à RS. in M. & Ch. in V. g Ma. h Di. i Me. F. k Chan F. l F. m T. ad v. 14. n F Me. o A. Me. p BA. t. 2. 34. 317. q G. r Ma. * Ma. s F. V. Ma. v E. sim. Pi. x P. y T. post F. V. z G. a F. V. b D. A. c Ma. d Ma. ex Jun. † He. in V. f F. g D. h L. i Me. k V. Me. l A. m D. n Ms. o D.

¶ *Porri,* וְהֶחָצִיר] Ità *porrum* dicitur, quod sæpius est nomen generis, & quamvis herbam denotat [p]. Ego *virorem* exposuerim [q]. Ang. Leeks. ¶ *Et cepe & allia*] Ab his, ut dus, abstinebant Ægyptii, Plin. 19.6. Plut. de Isid. & Osir. Gellius 20. 7. Juven. Satyr. 15. *Porrum & cepe nefas violare,* &c [r]. Hæc esculenta erant pauperiorum in Ægypto & vernarum, quæ tamen Mannæ anteferunt †.

6. *Anima nostra arida*] Appetitus languet, nauseat, & quasi exarescit [s]. Esurimus, ℞. V. *Anima arida* etiam quæ esurit; arescit cupiditas sine eo quod concupiscit [t]. *Anima* sæpe ponitur pro corpore, vel toto homine, & pro appetitu cibi, &c [v]. ¶ *Nihil aliud,*&c. אֵין כֹּל בִּלְתִּי אֶל־הַמָּן עֵינֵינוּ] *Non omne præterquam ad Man* (vel, *tantummodo ad Man sunt,* V.) *oculi nostri,* Mo. Ma. Sa. *Nihil præter Man oculi nostri vident,* P. Ti. O. *Nihil quicquam* est, (scil. nobis quod edamus, Pi.) *tantum Man ob oculos nostros,* JT. A. vel, *tantùm ad Man oculi nostri,* (supple, *respiciunt,*) Pi. A. D. misc. vel, *non respiciunt,* subaudito τῷ *non* ex præcedentibus, ut Psal. 9. 19 [y]. q. d. Omnibus rebus quæ dictæ sunt caremus, & fame perimus; tantummodo Man exspectamus [z]. *Oculi ad alium* spem denotant, Psal. 25. 15. & 141. 8. q. d. Alium cibum nec videmus, nec exspectamus [a].

7. *Quasi semen coriandri*] Nempe, in figura & quantitate; non in colore, quia illud nigrum est [b]. ¶ *Coloris bdellii,* וְעֵינוֹ כְּעֵין הַבְּדֹלַח] *Et oculus ejus* (*nempe fulgor*) *similis oculo crystalli,* Sy. *Oculus,* i. e. color, [Ità plerique:] *color,* Ar. *species,* v. Hebraismus utitur potentià pro objecto [c]. Illud עַיִן solùm usurpatur de re inanima, ut Ezec. 1. 4, 7, 16, 22. at de re viva dicitur מַרְאֶה, Ezec. 1. 5, 10, 13 [d]. Sed quid בְּדֹלַח? Resp. 1. *Piper,* aut *garyophyllum,* ut haud spernendis conjecturis ostendimus in *Paradiso nostro,* c. 43. & 44 †. 2. Gummi arboris bdellii, quod est transflucidum simile ceræ, Plin. 12. 10 [f]. *Bdellium* unguis colorem refert, estque & candidum & lucidum, Plin. 12. 9 [g]. *Bdellium aromaticum* post Jo. Aq. Sym. & Th. reddidisse innuit Scholium Græcum. Ità vertunt Sa. Mo. JT. Ch. item Hi. & novi interpretes magno consensu, ait BA. qui tamen iis non accedit: 1. quia hoc ferè nigrum est; 2. nec in grana rotundatur, sed concrescit in grumos [h]. 3. *Crystallum* esse dicunt [i]. Non placet: Lacteum colorem habet Manna, non crystalli vel adamantis [k]. 4. *Margarita alba* [l]. Probatur. 1. Terra *Havilah* (in qua בְּדֹלַח, Gen. 2.) est ea pars Arabiæ ex qua margaritæ eruuntur, ut plenè probavimus in *Paradiso.* [Vide annotata ad illum locum.] 2. Manna album erat, Exod. 16. 14. (ut omnes scribunt, & ex αὐτοψίᾳ patet,) & rotundum, quæ duo in margarita maximè insignia. 3. Ità veteres. Sic *Talmudici* explicant in *Joma,* c. 8. fol. 73. a. כְּמַרְגָלִית, i. e. *ut margaritam.* Et *Baal hatturim* ad Gen. 2. dicit Mannæ speciem *bedolach* tribui, Num. 11. *quia pretiosi lapides & margaritæ cum manna descendebant.* Ità Arabum variæ versiones. Ità Saadias, & K. in Lexico, & Benjamin, & Autor historiæ Templi secundi passim. 5. Convenit ratio nominis, בְּדֹלַח pro בְּדוֹלָה, (ut solet ח pro ה poni. Hoc si dederis, aut ה finale esse paragogicum, erit à בָּדַל *separare* & *segregare;* q. d. *eximium* [m]. *Bdolach* est nomen lapidis albi. Ità Hebræi omnes. Nomen est gemmæ, ait K. vel, lapidis pretiosi, ait RS [n].

8. *Circuibàtque,* sic Sy. שָׁטוּ] *Diffundebat se,* vel *deoliasbat, populus,* O. P. *dispergebatur,* Ch. *perambulabat,* v. Sa. *discurrebat,* Mo. *itantes* colligebant, JT. ¶ *Molá,* בָּרֵחַיִם] [*Vide* Exod. 11. 5.] ¶ *Coquens in olla*] Tam coctum quàm incoctum comedi potuit [o]. ¶ *Faciens ex ea tortulas,* עֻגוֹת] *Placentas,* Ch. Sy. O. Ma. *carbonibus,* seu *prunis, tostas.* Vide Gen. 18. 6 [p]. ¶ *Sapore quasi panis oleati,* כְּטַעַם לְשַׁד הַשָּׁמֶן] *Sicut sapor viroris olei,* Mo. *viridis* (vel *recentis,* O. P.) *olei,* V. O. *humoris præstantissimi olei,* JT. A. Q. in V. Sic optimus humor corporis humani לְשַׁד dicitur Psal. 32. 4 [q]. Al. *pastæ oleatæ,* M. ex Ch. *lagani ex oleo,* v. Sa. *placentæ subactæ,* vel *delibutæ, oleo,* Sy. Ti. Vel ל est litera superaddita, & שַׁד *pinguedo;* q. d. gustum habuit panis pinguedine perfusi [r]. Non pugnat quòd Exod. 16. 31. sapor *melleus* dicitur, nam & *oleum & mel* referebat †. Vide quæ nos ad Exod. 16. 14 [t]. *Erat sapor ejus dulcedo cum suavitate,* Ar. Ex hoc infirmatur quod dicit L. (ex He.) nempe, quòd Manna bonis sapiebat prout volebant, vel pisces, vel carnes, &c [v].

9. *Descenderet pariter,* יֵרֵד] *Vadit cum illo,* V. JT. Ti. *super eum,* Ch. [Ità veteres omnes.]

10. *Per ostia tentorii sui,* לְאָהֳלוֹ] Al. *tentorii ejus,* i. e. Mosis, ut solent seditiosi concurrere ad tabernaculum imperatoris. Vide Tacit. Annal. 1 [x].

11. *Quare non invenio gratiam?*] Heb. *non inveni?* Cur non exaudisti preces meas? Respicit ad deprecationem vocationis suæ, Exod. 3. 11. & 4. 10 [y].

12. *Sicut nutrix*] Ità P. Potiùs est *nutritor,* D. *nutritius,* vel, *fidelis,* Ma. Dispensator, procurator, cujus fidei & curæ infans commissus est [z].

14. *Solus sustinere*] Obj. At jam alios sibi junctos habuit, Exod. 18. Resp. Isti eum in civilibus tantùm ac forensibus negotiis juvabant, at non in spiritualibus; uti Deum consulere, & à Deo responsa dare, & Legis difficultates explanare, vide Exod. 18. & populum docere ac instruere. Et patet huc referri horum electionem; siquidem ad res spirituales, non item ad civiles, opus erat spiritu prophetico: & defectui instructionis videtur Moses populi murmurationem adscribere [a]. In Exod. 18. ad Mosem semper referebantur & majores causæ, & quæ Deum Deique cultum spectabant, & ad eum semper ultima erat appellatio. At septuaginta hi viri hæc tria (æquè ut Moses) præstabant, ideóque spiritum propheticum æquè acceperant, ut Deum consulerent, &c. Et hi continuos habebant successores, in terra Canaan. Ex illis Exod. 18. & aliis hi delecti erant [b]. RS. vult priores 70 jam mortuos & igne absorptos fuisse, quòd populi murmurationem non repressérint, & fortè cum populo murmuraverint [c]. Occisi hi erant vel ob negotium vituli, vel ob murmurationes eorum [d].

15. *Sin aliter tibi videtur,* &c. וְאִם כָּכָה אַתְּ] *Et si sic tu faciens,* Ma. אַתְּ fœmin. de Deo dictum perturbationem Mosis indicat. Simile vide Deut. 5. 27 †. ¶ *Nè — afficiar malis,* וְאַל אֶרְאֶה בְּרָעָתִי] *Et non videbo malum meum,* O. Ma. vel, *in malo meo,* Ma. vel, *afflictionem meam,* v. in D. Nè subeam tantam calamitatem & infelicitatem regendi populum tam rebellem [f]. *Malum in quo nunc ego sum* [g]. *Videt bonum* qui fruitur; *videt malum* qui patitur [h]. Sic *videre mortem* ponitur pro *mori,* Psal. 89. 49. Luc. 2. 26. *Videre salutem Dei* est, eâ frui, Psal. 50. 23. & 91. 16. Confer cum hoc loco 1 Reg. 19. 4 [i]. Alii legunt בְּרָעָתָם *malum eorum.* Ità TJ. & RS. Sequuntur *correctionem Scribarum,* [quam tamen hîc rejicit AE. in D.] *Nè videam calamitates populi.* Volunt Deum Mosi ostendisse omnia mala quæ super eos immittere vellet [k]. Olim fuit בְּרָעָתְךָ, *videam te, te malè tractari.* Sed quia id de Deo sonabat duriùs, ideo à posterioribus mutatum est, ut & alia quædam [l]. Sed sunt ista mera nugamenta Judæorum. De quibus vide Galat. de Arcanis Cath. &c. 1. 8 [m].

16. *Septuaginta viros*] Inspectionem quandam in populum jam in Ægypto habuerant, Exod. 24. 1, 9. collatis locis, Exod. 1. 11. & 3. 16. & 5. 6 [n]. Hi cùm condolerent populo presso, nec leverè summam laterum exegissent, idcóque verberati sunt, ideo meruerunt ut ad regimen populi adlegerentur [o]. Placuerat is numerus, quòd totidem Jacobi liberi in Ægyptum venissent, ex eóque exstitit etiam apud exsules Hebræos in Ægypto, & alibi paris numeri, collegium. Hi autem de quibus hoc loco agitur consilio hactenus præerant, non judicandi potestate, quam mox accipiunt, húntque אֱלֹהִים, i. e. dii [p]. Sed de his vide ad v. 14. & ad Exod. 18. 21 [q]. ¶ *Quos tu nôsti quòd senes populi sint*] Non tam *ætate,* (quæ æquè omnibus conspicua erat,) quàm *prudentiâ & moribus,* tales à populo habitos [r]. Quos reverà scis esse senes, & dignos qui præsint aliis *. Vel, scis esse tales re & opere quales nomine & vocatione sunt †. Nomen est non tam ætatis, quàm dignitatis [s]. ¶ *Ac magistri,* וְשֹׁטְרָיו] *Et præfecti ejus,* O. Ch. *Scribæ,* Sy. *ac principaliores,* Ar. Al. *moderatores.* Vide quæ ad Exo. 5. 6. Ma.

Hinc satis patet jam antea hos præfecturâ aliquâ immunes non fuisse [y]. Al. *partem magistratûs*, h. e. qui exsequuntur jussa & decreta magistratûs in populo, quos *Præfectos* & *Lictores* appellamus. ο'. γραμματεῖς. Et Q. hunc desumptum putant, quòd in Evangeliis magistratus & principes populi *Scribæ* appellentur [z].

17. *Auferam de spiritu tuo*, sic ο'. similiter Sy. [וְאָצַלְתִּי מִן הָרוּחַ] *Et separabo*, sive *segregabo*, &c. V. F. M. Ti. P. O. *reservabo*, vel *asservabo*, Mo. Ma. *seponam*, Sa. JT. *Et capiam*, vel *tollam*, V. Ch. vertit, *augebo*: ità Complutensis. Sed Ch. verbum est רַבִּי, reddique potest, vel, *magnificabo*, sive *elevabo*, ut innuat te per spiritum illum evecturum eos ad similem quodammodo cum Mose præstantiam [y]; vel, *multiplicabo, accipiam*, Me. Nec tamen minuebatur spiritus Mosis; sicut à lumine unius candelæ illuminantur plures absque sui luminis diminutione [a]. *Spiritus* hoc loco propheticus est [a], ut satis patet ex v. 25. qui & populum regere scias, & dubia explicare, & occulta cognoscere, & futura prævidere, & Dei laudes eodem spiritu dictante exsequi [b]. *Prophetia* & alia ejus dona. *Spiritus* hîc pro spiritualibus donis, ut 1 Cor. 14. 12, 32. Joh. 7. 39. Act. 19. 2, 6 [c]. ¶ *Ut sustentent tecum*, [אִתָּךְ] i. e. *Exemplo tuo, ità ut tu fecisti*. Ità R. Juda [d].

18. *Sanctificamini*] Heb. *Sanctificate vos*, Ma. h. e. *Præparate vos* ad recipiendum quod petiistis †. Sic, *sanctificare bellum*, est *præparare*, Jer. 6. 4. & 51. 28*. Præparemini, scil. mundando & lustrando vos quasi ad epulum cœleste [f]: vel, commissi peccati pœnitentiâ [g]. Date operam ut puri sitis & incontaminati [h]. Vel, præparate vos ad recipiendam punitionem. Ità Jer. 12. 3. *Sanctifica* (i. e. *præpara*) *eos in diem occisionis* [i]. Hoc posse includi docet v. 20 [k].

20. *Usque ad mensem dierum*] i. e. Mensem exactum †, sive integrum, constantem suis diebus [l]. Sic *annum dierum* est integer annus, Gen. 29. 14. & 2 Sam. 14. 28 [m]. & 1 Macc. 1. 30 [n]. ¶ *Donec exeat per nares*, [מֵאַפְּכֶם] *De naso vestro*, Mo. [simil. ferè omnes.] Quia vomitus egrediens per os frequenter fœdat nares [o]. *Per nares exire*, pro *fastidire*; H [o]. Alii *narem* pro *ore* accipiunt, h. e. donec evomatis præ saturitate [p]. Ch. hîc habet, *donec in fastidium eam habeatis*. ¶ *Et vertatur in nauseam*, ità La. Sa. Ti. [וְהָיָה לָכֶם לְזָרָא] *Et erit vobis in dispersionem*, M. Mo. F. O. Caj. in Bi. q. d. Ex naribus spargetis & fastidita carnes devoratas †. Vel, eam, tanquam rem abominandam, abjicietis, & à vobis longissimè remotam cupietis [q]. זָרָא pro זָרָה, *ventilare**. א pro ה, ad majorem detestationem. Nam *omnis dictio scribenda per* ה, *si habeat* א, *majus quiddam notat*, inquit R. Bechai. Exemplis probat: Ruth 1. 20. *Vocate me* מָרָא *Mara*, (non מָרָה,) q. d. amarissimam; Dan. 11. 44. *egredieturque* בְּחֵמָא *cum ira*, nempe *magna*, ut sequitur. His addo Psal. 127. 2. שֵׁנָא *somnus* est, non quilibet, sed suavissimus [r]. Al. vertunt, *erit fastidio*, vel, *abalienationi*, Ma. A. Al. *in choleram*, ο'. Sic זָר *nausea* vertunt, Esa. 28. 21. Derivant à זור *abalienare* †. Quod est rectius quàm à זָרָה [t]. Al. *in ἀπεψίαν, in cruditatem*, Sym. in D. Sy. Quæ nimiam voracitatem consequi solet, cibique malecocti reliquias per corpus diffundere: unde & illud sequitur quod dixêre Græci & Latinus *bilis ac nausea*. Al. *in ejectamentum*, JT. quod tanquam alienum fastidimus †. Al. *in offendiculum*, Ch. in M. Al. *in gladium*, sive *excidium*, teste R. S. in F. ità Q. He. Ma. q. d. Hæc res vobis erit excidio*. *In squalorem*, Al. *in abominationem*, P. ¶ *Quare egressi sumus?* [לָמָּה זֶּה יָצָאנוּ] *Quare jam exivimus?* JT. *Quare eduxit nos?* At. *Cur, heu! egressi sumus?* Sy. *Quare hoc*, &c? Ad locum significat זֶה, ut infrà 22. 19. *Manete quæso* בָזֶה *hîc*, sive, *in loco isto* †.

21. *Sexcenta millia*] Peditum, scil. armatorum: nam fœminarum, puerorum, servorum, & Ægyptiorum, numerus facilè excrescebat ad trigesies centena millia [v]. Qu. An hæc sunt verba dubitantis? Resp. Q. affirmant. Ità R. *Aquiba* in L. ità La. Favet Muis. Probat Akiba ex responsione Domini, *Numquid manus Domini invalida est?* Obj. Cur igitur non hîc notatus & punitus est, sicut Num. 20? Resp. 1. Quia illa Num. 20. dixit palàm, coram Israelitis, hæc autem secretò [x]. Aliter sunt punienda peccata publica, aliter secreta [y]. 2. Ob perturbationem & inconsiderationem non graviter peccavit [z]. Alii Mosem dubitâsse negant. Ità O. Ma. Bo. Rambam & R. Simeon in Mur. Probant. 1. Quia Moses dicitur *fidelis in omni domo* [a]. 2. Tum punitus fuisset. Sunt verba admirantis [b]. Non dubitavit, sed hæsit in modo, ac perquisivit [c]. Confer cum illis, *Quomodo fiet istud?* Luc. 1 [d]. Quærentis potiùs sunt quam diffidentis; Aug. quæst. Num. 19 †.

22. *Ut possit sufficere*, [וּמָצָא לָהֶם] *Et sufficiet* (vel, *numquid sufficient?* Ch. vel, *qui sufficient*, M. P. Ti.) *illis*, O. ο'. *ut sufficiat eis*, A. ità M. V. sim. Sa. JT. Alii, *& inveniet eis?* Mo. vel, *invenientur*, seu *occurrent*, *eis?* Poterúntne tot greges, &c. inveniri qui *satis esse possint* [f]? *Invenire* pro *sufficere* [g], hîc, item Jos. 17. 16. Jud. 21. 14 [h]. Videtur esse phrasis ellipsica: q. d. *Ut inveniat* (h. e. ut obtineat) *sibi* id quod expetit, nempe carnem [i]. Ità accipitur Jos. 17. 16. Jud. 21. 14 [a]. Simil. constructio Psal. 20. 9. Notántque מָצָא, præsertim cum dativo constructum, significare *sufficientiam*, *copiam*, *facultatem*, Ma. Al. *& inveniet eis?* Q. passivè exponunt, *& invenietur eis?* Poterúntne tot greges & armenta inveniri quæ eis satis esse possint [l]? ¶ *Ovium & boum multitudo, — vel — pisces*] *Aves* non numerat, ex quibus eos saturandos minimè sperabat [m].

23. *Numquid manus Domini invalida est?* [הֲיַד] *Abbreviabitur?* [ità plerique;] vel, *stringetur?* Ità O. h. e. num minuetur [n]? Num minor est quàm cùm omnia creavi ex nihilo [o]? *Manus* pro *potentia*, quæ in brachiis ac manibus ferè consistit [p], & iis ostenditur; Deut. 32. 36. Jos. 4. 24. & 8. 20 [q]. Al. aliter: Mosen non redarguit diffidentiæ [r]; sed sensus est, De modo nè sis sollicitus, mihi rationes non desunt id exsequendi, (cùm potentia mea sit infinita †;) neque necesse est ut ego tibi dicam, ipse facto videbis [s]. Ideo addit, *Jam nunc videbis*, &c [v]. ¶ *Utrùm compleatur*, [הֲיִקְרְךָ] *Utrùm eveniat* (vel *accidat*, Sa.) *tibi*, [ità omnes.] A קָרָה *evenire* [x].

24. *Venit*] Heb. *Exivit*, de Tabernaculo Ecclesiæ [y]. ¶ *Congregans*, [וַיֶּאֱסֹף] *Et collegit*, Ma. *congregavit*, Q. in Ma. i. e. jussit convenire & se sistere; nam duo aberant, v. 26 [z].

25. *Prophetaverunt*] Significat hæc vox, 1. Divino instinctu in Divinas laudes erumpere [a]. Probant ex 1 Sam. 10. 5, 10. ubi Chaldæi ità exponunt [b]. Sic cantores *Prophetæ* dicuntur, & *prophetare*, 1 Chron. 16. Hîc enim spiritus signum erat prophetiæ, & pars generalis. Vide ad v. 17 [c]. 2. Sign. etiam abdita enunciare [d]. Orationis modo & habitu apparuit eos Divino spiritu agi †. ¶ *Nec cessaverunt*, ità Ch. [וְלֹא יָסָפוּ] [Variant.] 1. *Non addiderunt*, (scil. *prophetare*;) ità ο'. & He. omnes, ac recentiores nostri, Ma. ità Theod. in La. P. in O. K. in M. veteres He. in F. V. A. Ma. Sa. (*non perrexerunt*, Sy.) q. d. Tantùm hoc die prophetârunt, & non ampliùs [f]. Post id tempus non habuêre spiritum propheticum, quem semel tantùm illis Deus dederat, ut auctoritatem novæ potestati necessariam ipsis adderet. Vide simile 1 Sam. 10. 10. Nimirum, ut notat Maimonides, alii plerumque habuêre spir. propheticum, alii ex longis intervallis, alii semel [g]. 2. Alii, *Non cessaverunt*, vel *defecerunt*; [ità Vulg. & illius translationis hyperaspistæ, La. Bo. Me.] ità Ch. M. Ti. Forsterus in Bo. Ut sit vel à יָסַף, quod non solùm *addere*, sed etiam *cessare*, significat [i], contrariâ significatione, (ut sæpe fit in Heb [k].) præsertim in hac sententiæ absolutè positum [l]. Vel, ut sit à סוּף, & legatur יָסוּפוּ. Vel, ut sit ab אָסַף *cessare, desinere*, וְלֹא אָסְפוּ [m]. Sensus est, Nec eos ampliùs spiritus ille propheticus, quem ad populi regimen acceperant, destituit [n]. Semper habuerunt spiritum propheticum in actu primo, (quasi in habitu sibi paratum,) non autem actu semper prophetabant [o]. Semper habebant quoad actus ordinarios ad judicandum & instruendum populum; non semper habebant quoad actus illos extraordinarios, & insolentem prophetandi modum primi diei [p]. Et sic conciliari possunt duæ versiones [q]. Vel fortè Ch. sic intelligit, *Non cessabant*, nempe, illo die, (ut de Saule dicitur, 1 Sam. 19. 24.) non verò, in perpetuum. Nam sic vertitur Deut. 5. 22. Dominus *non cessavit*, nempe, donec decem verba sic ita essent [r].

Al.

[y] Be. [z] F. [y] F. [a] L. He. in F. E. T. M. O. Ma. [a] O. La. Me. [b] Me. ex La. [c] A. [d] G. † L. Me. ex To. & Ch. Ma. A. Bo. [f] A. [g] La. [h] Caj. in Bo. [i] V. [k] RS. in A. & L. [l] A. † G. [m] V. [n] A. [o] G. [o] L. [p] F. † M. F. V. [q] F. V. * M. [r] Muis. † G. [t] Ma. † Q. in Ma. * V. † V. [v] Ma. ex La. [x] R. Akiba in Muis. [y] L. [z] La. [a] L. [b] Bo. [c] Ma. [d] Ma. E. † Jon. [f] Ma. [g] M. Jun. Pi. A. [h] Jun. Pi. A. [i] Pi. [a] A. [l] Ma. [m] A. [n] A. Me. [o] F. V. [p] F. V. D. [q] A. [r] Ma. † Me. [s] Bo. [v] Me. [x] M. Bo. [y] V. [z] Ma. [a] He. in F. Me. La. ex To. & Bo. [b] F. Ma. [c] La. [d] Bo. T. † Bo. Ma. [f] V. et He. [g] G. [i] F. T. [k] A. [l] Bo. [m] La. Bo. [n] La. Me. [o] La. Bo. [p] T. ex Bo. [q] Bo. [r] A.

Al. sic, *Sine intermissione vaticinabantur.* Ad verb. *Ità vaticinabantur ut nihil adderent*; h. e. id unum continenter agerent †. *Et non egerunt iterationis*, Ar.

26. *Super quos requievit spiritus*] [Ità plerique: at Ch. *spiritus prophetiæ*; & Ar. *prophetiæ*.] ¶ *Descriptis*, בַּכְּתֻבִים] *Inter scriptos*, M. F. *In conscriptis*, vel *descriptis*, [plerique:] nempe, in albo LXX Seniorum [1] in libro, vel in chartulis [a]. Hebræi aiunt Mosen accepisse 72 schedulas, h. e. senas ex qualibet Tribu, (ad vitandam offensionem;) & scripsisse super septuaginta, *Senex*, super duas, *Pars*. Qui priores tulerunt, sanctificati sunt [a]. ¶ *Non exierant*] Ex humilitate, dum se honore indignos arbitrarentur [y]. Nolebant hoc munus suscipere. Sic 1 Sam. 10. 22 [a].

27. *Prophetarent in castris*] Absente & inscio Mose. Verebatur ergò nè auctoritatem Mosis imminuerent. Reliqui in Tabernaculo prophetabant, Mosi quasi conjuncti & subjecti [a].

28. *Electus è pluribus*, מִבְּחֻרָיו] *Ex electis ejus*, Sa. Mo. sub. *ministris*. Cave spernas [b]. *De discipulis ejus*, Ar. *ex electis juvenibus*, A. *electus illi*, vel (ut plerique cod.) *illius*, i. in Nob. *A pueritia*, vel *adolescentia*, vel *juventute sua*, Ch. Sy. JT. K. in F. *De juvenibus ejus*, AE. in F. Tr. V. M. P. Quos scil. delegerat ut sibi ministrarent [c]. ¶ *Prohibe eos*, [ità plerique:] simile vide Luc. vers. 9. cap. 49 [d]. כְּלָאֵם] Ch. vertit, *Mitte eos in carcerem*.

29. *Æmularis pro me.*] [Simil. ferè omnes.] Nunquid tu invides aliis benedictionem mei causâ, quibus tamen ego non invideo, cùm meum sit potiùs quàm tuum æmulari †? ¶ *Quis tribuat*, &c?] Non hoc absolutè optat; vide 1 Cor. 12. sed significat nihil dignitati suæ obesse, &c [f]. Ab omni vacat invidia, Dei totius & populi [g].

30. *Reversusque est*, וַיֵּאָסֵף וגו׳] *Et collegit* (vel *recepit*, sic Sa. Ar. JT.) *se*, Mo. A. *ingressus est*, Sy. *abiit*, o'.

31. *Ventus autem*, &c.] Fuit hæc alia missio coturnicum ab ea de qua Exod. 16 [h]. Quod planè persuadent sequentia. Nam illa Exod. 16. fuit primo anno, in octava mansione, in deserto *Sin*, die 15. mensis secundi, antequam venissent in Sinai, ut ibi constat; & cum iis datur Manna [k]. Hæc verò contigit post Manna exhibitum, 2. anno, in 13. mansione, in *Sepulchris concupiscentiæ* †; quò venerunt post excessum è monte Sinai, Num. 33. 16. E *Sinai* autem discesserant anno 2. die 20. mensis 2. Num. 10. 11. Qu. Unde hæ coturnices venerint? Respondet Moses, *è mari*: non quasi in ipso mari ortæ sunt, (ut senserunt quidam Arabum, & AE. ad Exod. 16. 13. & è Græcis Phanodemus;) sed quo sensu Plin. 10. 29. dixit, *In agrum Volaterranum palumbium vim è mari quotannis advolare.* Ventus igitur illas, Arabico mari traducto, ex Ægypto vexerat in castra Israelitarum. Quò pertinent hæc Jo. Antiq. 3. 1. *Coturnices alit Arabicus sinus.* Nec procul indè Rhinocolura, ubi *coturnices, quæ per magnos greges ex mari eò se conferunt, capientes, colligunt quantum ad victum sufficit*, ut tradit Diodorus lib. 1. pag. 38. Qu. Sed quis hæc conciliet cum Davide, Psal. 78. 26, 27. *Eurum è cœlo excitavit & Austrum — & depluit — carnem — & volucres —?* Quorsum *Eurus*? Non *Eurus*, sed *Favonius*, ex *Ægypto* in *Arabiam* eos deveheret. Vide Exod. 10. 19. Resp. 1. Q. vertunt, *Abstulit Eurum de cœlo, & induxit — Africum*: quasi uno sublato, alter fuit inductus. Ità Hi. & Græci & Vulg. qui יַסַּע reddunt ἀπῆρεν, *transtulit*, vel *abstulit*, quo sensu הִסִּיעַ passim occurrit. Non placet, propter causas sonticas. Nam, 1. illud יַסַּע Psaltes mutuatus est ab hoc Mosis נָסַע, quod certè non *recedere*, sed *progredi*, sign. 2. Non dicitur in Psalte, יַסַּע מִן הַשָּׁמַיִם, *abstulit è cœlo*, sed בַּשָּׁמַיִם, *in cœlo*. 3. Quorsum diceretur, *Abstulit Eurum, & induxit Africum*, cùm hi venti non sunt contrarii? *Unà Eurusque Notusque ruunt* ——— 4. In Poeticis libris duo hemistichia ferè parallela sunt, & se explicant; itaque יַסַּע idem erit quod יְנַהֵג. 5. יַסַּע aliter vertunt Ch. Sy. uterque Arabs & He. omnes, & recentiores, quotquot videre licuit, qui omnes *Eurum* immissum intelligunt. Resp. 2. Quamvis רוּחַ הַקָּדִים propriè ventum *Orientalem* sonet, (ut patet ex Ezec. 42. 16, &c.) Hebræos tamen puto has voces *Kadim* & *Theman* promiscuè usurpasse. 1. Quædam habent inter se communia. 2. קָדִים à Græcis passim redditur Νότος, ut Exod. 10. 13. & 14. 21. Num. 34. 15. Job. 38. 24. Ezec. 27. 26, & hoc ipso Psalmi loco. 3. Vento *Kadim* ea tribuuntur quæ Australis venti videntur esse propria. Is exurit fruges & fructus, Gen. 41. 6. Ezec. 17. 10. & 19. 12; aquas exsiccat, Exod. 14. 21. Ose. 13. 15; naves & omnia conterit, Job. 27. 21. Psal. 48. 8. Jer. 18. 17. Ezec. 27. 26. 4. Antiqui Medici & Philosophi, quamvis ventos cardinales quatuor constituunt, ad designandas tamen tempestatum & aeris constitutiones, quas venti faciunt, τὰ βόρεια solùm & τὰ νότια nominant, nusquam τὰ ἑσπέρια aut τὰ ἑῷα. Vide Salmas. in Solin. 1240. Aristot. l. 2. Meteorol. c. 6. postquam omnes ventos nominavit, &c. *Universaliter* (inquit) *horum alii Boreales, alii Australes.* Προστίθεται δὲ τὰ μὲν ζέφυρον τῷ βορέᾳ, ψυχρότερος γὰρ ——— τὸν δ' εὖρον τῷ νότῳ, θερμότερος γάρ· (h.c. *Apponuntur Occidentales* venti *Boreæ, utpote frigidiores*; *Austro autem Orientales, utpote calidiores.*) Et in Politicis, l. 4. c. 3. *Quemodo* (inquit) *in ventis alii Boreales, alii dicuntur Australes, & reliqui sunt horum excessus*, παρεκβάσεις. Unde est, ait, quòd *Zephyrum Boreæ, Austri* verò *Eurum* esse dicunt. Eurus ergò ad Australem ventum referri potest. Obj. At Austro flante, non volant coturnices, (vento quippe humido & gravi,) test. Aristot. Hist. 8. 12. Plin. 10. 23. Et venti *Ornithiæ* dicti, quòd aves adducant, ab *Aquilone* vel *Occasu* flare dicuntur. Resp. 1. Hinc Q. augent miraculum, quòd *Auster* eas advexit. Sed non opus est eò recurrere. 2. Aristot. ibi tantùm asserit eas tum & volare difficiliùs, & faciliùs capi: quod ipsum hìc momentum habet: Nam ab Austro & advectæ & dejectæ dicuntur & hìc, & Ps. 78 [l]. Resp. 3. [*Si liceat symbolum meum conferre*; *Quidni & Eurus & Auster subindè & successivè flarent, ut non ex Ægypto solùm, sed etiam ex aliis, vel Arabia, vel etiam ultra sinum Persicum, terræ partibus coturnices hinc indè adveherent, & quasi corraderent, præsertim cùm tam immensâ copiâ mitterentur? Quemadmodum aves à variis cœli plagis nonnunquam advocare solet Deus in sacra Scriptura ad solennes occisorum epulas, ut* Ezec. 39. 17. Apoc. 19. 17.] ¶ *Coturnices*, שַׂלְוִים] *Avis est pinguissima*, inquit K. in Lexico, & RS. ad Exod. 16 [m]. quæ vulgò *Koliab*, vel *Quulea*, vocatur [n]. à שָׁלָה שָׁלֵו, quod & *pacatè vivere*, & *abundare*, sign [o]. Græci vertunt, ὀρτυγομήτραν, q. d. *grandiorem coturnicem*, qu. ducem coturnicum. (Ità Hesychius accipit.) Sic *echinometra* est *echinus grandior*, Plin. 9. 31. *leonimetra* est leo grandior [p]. Sic μητρόπολις, &c [q]. Qu. Sed cur Deus illis coturnices dederit, non columbas, &c. Resp. 1. Quia illæ in copia erant ad manum: Abundant enim in sinu Arabico. 2. Illarum caro excellens & delicata est [r]. Obj. At coturnices damnantur mensis, quia & comitialem morbum solæ præter hominem sentiunt †, & venenis vescuntur [t], ut apud omnes in confesso est. *Elleborus coturnicum cibus*, ait Arist. de Plant. 1. 5. Galen. ad Pisonem & alibi. Hinc ut insalubres damnat Plin. 10. 23. & Solinus ex eo [v]. Resp. Coturnices Judæis in deliciis fuisse testis est Ph. & Athenæus inter lautiora mensæ fercula recenset: Aristoteles perdicibus comparat, & nostri seculi mores idem probant [x]. *Coturnicem esse boni succi & egregii saporis (& valentibus utilem)* testantur *Rasis* tract. 3. lib. 10. *de Carnibus volatilium*, & Ibnozohar l. *de Alimentis*, cap. *de Coturnicibus*. Et Nicolaus Massa, in Epistolis Medicinalibus apud Gesnerum, Averroes (inquit) *mirificè coturnicum carnem laudat*. Nec solùm coturnix morbi, quo laborat, contagione hominem non inficit, sed adversùs illum potens est amuletum coturnicis cerebrum, teste Gal. l. 3. *Paratu facilium*, c. 155. Sic & Alce epilepsiæ obnoxia est, ejus tamen ungulis curantur epileptici. Quòd si esus coturnicum esset minùs salubris, sciendum, 1. non fuisse cibum ordinarium; 2. facilè Deum potuisse per miraculum quicquid erat noxium eximere [y]. Observat Abarbanel,

† Ch. [1] M. F. [a] He. in A. [a] D. [y] L. Me. A. [a] A. [a] L. [b] D. [c] V. [d] G. † V. ex P. [f] E. [g] G. [h] La. Me. BA. [i] La. BA. [k] BA. † La. [l] BA. 2. 1. 15. [m] BA. 1. 14. [n] F. [o] BA. ib. [p] La. [q] BA. 2. 1. 14. [r] La. † Bo. [t] Bo. BA. [v] BA. ib. [x] T. ex Bo. [y] BA. 1. 15.

à Deo selectas coturnices, ad impotentis populi contumaciam castigandam, quòd perniciosus esset illarum esus[a]. ¶ *Arreptas detulit*, ויגז] Variè reddunt. *Avulsit*, V. Ma. vel, *amovit*, i. e. arreptas transtulit, V. *volare fecit*, Ch. V. *transtulit*, ό. Sa. Ar. *abripuit*, Mo. JT. sim. Ti. ¶ *Et demisit*, ità Mo. P. וַיִּטֹּשׁ] *Projecit*, Ch. Sy. Ar. M. *injecit*, ό. *diffudit*, Sa. *diffecit*, JT. *dimisit*, Ma. *disjecit*, Ti. ¶ *Volabántque in aere duobus cubitis altitudine super terram*] Ità intelligunt Hi. & Jon. & RS. & Ph. Et huic convenit coturnicis natura, quæ *cùm ad nos venit*, inquit Plinius, *terrestris potiùs quàm sublimis est*. Itaque ab hac interpretatione non sum alienus, quanquam alteram præferam[a]. At textus Hebræus nihil de volatu dicit, sed tantùm missas hinc indè in circuitu castrorum *secundùm* (vel, *circiter*) *viam diei huc*, (vel *sic*, vel *hinc*,) *& viam diei illuc*, (vel *sic*, vel *illinc*,) *& ferè duobus cubitis super facies terræ*. Quod ità intelligi potest, coturnices mortuas aut vivas jacuisse continuis acervis[b]. Bifariam intelligi potest: 1. ut fonte eas in toto illo spatio coacervatas; 2. ut coturnicum bicubitales acervos significet hinc indè ità fuisse dispersos, ut vacua subindè spatia remanserint, per quæ populus iter faceret. Et hoc secundo sensu potiùs intelligo quàm de volatu; 1. quòd David dicit, *eas cecidisse in medio castrorum*, & Moses, *fusas fuisse super terram*: 2. ex voce *pluendi*. 3. Volantes vix potuissent tam multæ capi[c].

32. *Toto die illo*, כָּל־הַיּוֹם] *Omni die illo*, Ma. i. e. *omni tempore*, semper: aut, *die toto*; nam כָּל tam τὸ *totum* quàm πᾶς *omnis*[d]. ¶ *Qui parùm*, הַמַּמְעִיט] *Diminuens*, i. e. qui minus collegerat †. *Parùm faciens*, Ma. ¶ *Decem coros*, עֲשָׂרָה חֳמָרִים] Vertunt, *decem Homer*, vel *coros*, ό. Sa. L. Me. Ti. La. Bo. M. F. V. D. Ma. *Chomer* est quantum asinus ferre potest, à חֲמוֹר *asinus*[f]. Sed aliis, veriùs, erat duplò gravius onus, nempe cameli[g]. *Corus* continebat 30 *modios*, sive *sata*[h]. Ità cuilibet obtigerunt 300 modii[i]. At verò in cibum menstruum hominis triens *cori* suffecisset. Nam singulis *Gomor Mannæ* datur, Exod. 16. 16. i. e. *Epha pars decima*, v. 36. Et *Epha* est decima pars *Cori*, Ezec. 45. 11. Itaque in *Coro* sunt *centum Gomor*. Ideóque *Corus* suffecisset in centum dies, i. e. ultra tres menses. Ergò singuli Israelitæ collegerunt plus trigesies quàm Deus promiserat: Quod superat omnem fidem. Dico igitur, 1. Fortasse, *qui collegerant*, &c. ad familiarum capita referendum. 2. Aliter vertendus locus, *Decem acervos*, (i. e. multos, phrasi Hebræis familiari. Vide Gen. 31. 7. Lev. 26. 26. Num. 14. 22. Job. 19. 3. Eccles. 7. 19. Zach. 8. 23.) Ità חֹמֶר sumitur Exod. 8. 14. Jud. 15. 16. Habak. 3. 15. [Sic etiam vertunt Sy. Mo. P. Jon. & Ar. in BA.] Deinde, כּוֹר, seu חֹמֶר, granorum est mensura, non carnium. At saltem numerus coturnicum infinitus ferè est. Respondeo, hanc avem, licèt nobis rariorem, in calidis regionibus frequentissimam esse, ut in Græcia. Aristophanes Comicus apud Athenæum, l. 14. *Pavonum* (inquit) *solùm par unum quispiam adduxerat, rem illo ævo raram: nunc verò plures sunt quàm coturnices*, (ὀρτύγες.) Ex Flavio Blondo narrat Gesnerus, in Antiatum littore (in Italia) primo Vere, intra quinque millia passuum, nonnunquam indies capi centies mille coturnices; & hoc aucupium ferè per mensem continuari. De eodem Varro, *Turtures*, inquit, *ac* COTURNICES IMMANI NUMERO. Unde est, quòd volando fessæ quandoque in naves incidunt tantâ copiâ, ut illas pondere suo demergant, test. Plin. & Solino. Aloysius Mundeda, in Epistolis, *Circa Pisaurum*, inquit, *ingens coturnicum copia adventare consuevit —— verno tempore*. Bellonius Observat. l. 2. c. 17. *Coturnices ait aves esse migratorias verno tempore*. Ità Gesnerus; *Ad nos medio ferè Aprilis veniunt ——* Quod ideo hîc observo, quia illo ipso tempore coturnices advexit Auster in Israelitarum castra. Et à coturnicum copia *Ortygia* dicta est & *Delus*, & *Ephesus*, & universa *Libya*, teste Stephano. Sed coturnicum maxima copia in Ægypto & locis vicinis. Adeò abundabat Ægyptus *Chennis*, (coturnicis specie Ægypto peculiari, ait Athenæus,)

Marginal notes: [a] Mun. [a] BA. [b] Ma. [c] BA. 2. 1. 25. [d] D. † V. [f] M. F. V. [g] BA. [h] D. [i] La.

ut cùm omnes absumere non possent, eas in posterum sale condire cogerentur. Testis est *Athenæus*, l. 9. c. 11. *de Coturnicibus*, in fine, & *Hipparchus* ibidem, in *Iliade Ægyptia*; & *Anthologia*, l. 2. c. 47. Quod maximè notandum in regione tam populosa, ut Theocritus in ea censeat oppidorum plus triginta millia, Idyl. 17. v. 82. & Josephus, hominum septingentas & quinquaginta myriades, absque incolis Alexandriæ, Bel. Jud. 2. 16. Non est ergò opus fingere Deum illas creavisse, aut multiplicavisse, (quomodo Christus panes.) Nostrum est Sacro Textui mordicùs adhærere, ubi non *creata* dicuntur, sed à ventis *advecta*[k]. ¶ *Et siccaverunt eas*, וַיִּשְׁטְחוּ] *Expanderunt*, sive *extenderunt*, [ità ferè omnes:] nempe, ad siccandum[l]. Alii sic, vivas captas expanderunt in scirpeis caveis, in mensem nutrientes, &c[m]. [At Sa. vertit, *mactaverunt*, quasi legisset וַיִּשְׁחֲטוּ.]

33. *Nec defecerat —— cibus*, טֶרֶם יִכָּרֵת] *Antequam concisa esset*, Sa. Mo. P. vel, *confecta*, V. *digesta*, vel, meliùs, *succisa*, O. ità M. A. nempe, dentibus comedentium[n]. *Præmansa*, A. sim. Ar. JT. *necdum contrita*, Ti. vel, *excisa*, nempe, ab ore eorum, (explicatur Joel. 1. 5.) i. e. ablata[o]. *Nondum transisset*, Sy. *antequam deficerent*, ό. Ch. (nempe, carnes.) ¶ *Plaga magna*] Qu. Quænam erat? Resp. 1. Nusquam proditur[p]. 2. *Pestilentia* fuit[q]. 3. *Macies*, vel *phthisis*, ut colligunt ex Psal. 106. 15[r]. 4. *Ignis* iste de quo in Initio, ubi breviter narrantur per πρόληψιν quæ in reliquo capite uberiùs explicantur †. Probatur, 1. Non est verisimile, aut Hebræos ob solum murmur punitos esse igne; aut post hanc pœnam statim iterum murmurâsse ob desiderium carnium[s]. 2. Murmur de pane igne punitum fuisse patet ex Psal. 78. 21[t]. *Nunquid panem*, &c. i. e. cibum? Et eidem loco duplex nomen inditum; *Tabera*, ab incendio, v. 3. & *Kibroth taava*, à sepultura concupiscentium, v. 34. Simile murmur erat Exod. 16. 2. Sed dispar judicium. Cur in posterioribus graviter puniverit quod prioribus benignè remiserat, multæ possint afferri causæ. 1. Quia illa peccata graviora sunt, & adversùs Dei misericordiam. 2. Priores fame premebantur: His Manna erat pro cibo, nec carnes ex necessitate, sed ex libidine, expetebant. 3. Priores adhuc rudes erant, necdum datâ Lege: At hi edocti murmurant, & post Legem acceptam[y].

34. *Sepulchra concupiscentiæ*, [ità ferè omnes,] קִבְרוֹת הַתַּאֲוָה] i. e. *Sepulchra* virorum concupiscentiæ. Sic, *Non torrebit ignavia* (i. e. ignavus) *venationem suam*[z]. Ch. habet, *sepulchra desiderantium*. Hinc patet innoxios nihil incommodi passos †. [Aliis est nomen proprium;] *Kibroth hattaavah*, Mo. &c.

Marginal notes: [k] BA. 2. 1. 25. [l] La. O. [m] Ma. [n] O. Belg. Arg. [o] A. [p] B. [q] AE. in A. [r] Q. in A. † BA. La. [s] La. [t] BA. La. [u] La. [y] BA. 2. 1. 12. [z] D. † Bo.

CAP. XII.

1. MAria & Aaron] Maria præponitur, quia peccati auctor[a]. ¶ *Contra Mosem*, בְּמֹשֶׁה] דִּבֵּר cum ב constructum hîc in vitio ponitur, alibi in laude; *Spiritus Domini loquutus est in me*[b]. ¶ *Propter uxorem ejus*, עַל אֹדוֹת הָאִשָּׁה] *Super*, vel *propter*, *causas*, sive *occasiones*, *mulieris*, &c. Pi. [sim. reliqui.] ¶ *Æthiopissam*] Ità Me. ό. Sa. Sy. Ar. O. *Cushitam*, Ti. A. JT. Belg. Medianitas autem *Cushitas*, i. e. כּוּשִׁים, appellat, non quòd ex Cuscho progeniti essent, sed quia obtinebant partem regionis Cushi[c]. Qu. 1. Quænam erat? Resp. 1. Tharba, filia Regis Æthiopum, à Mose ducta[d]. Sed fabellam hoc olet †. 2. *Sephora*: Ità Aug. qu. 20. & Theodor. qu. 22. & alii ferè omnes[f]. Pro *Madianitide*, eam contumeliosè appellant *Æthiopissam*, malè: nam cùm ea Legi se subjecisset, habenda erat pro Israelitide, ut Rahab & Ruth[g]. Sed quomodo Sephora erat Æthiopissa? Resp. Duplex ergò est Æthiopia; 1. Occidentalis, in Africa; 2. Orientalis, quæ Arabia[h]. Madianitæ vocantur *Chusitæ*, seu *Æthiopes*, quia obtinebant partem regionis *Chus*[i]. Gen. 10. 7. & 25. 2[k]. Vel, quia ejusdem coloris erant[l]. כּוּשׁ in Scriptura, non *Æthiopiam*, (ut volunt He. Græci, Ph. Jo. & Patres omnes, sed)

Marginal notes: [a] Me. ex Jun. [b] D. [c] Jun. Pi. [d] Jo. in M. † Bo. [f] Ità He. in M. E. Me. T. Bo. G. Jun. Pi. A. [g] G. [h] T. ex Bo. Ly. [i] A. Ma. [k] Ma. [l] A.

sed) *Arabiam* esse probat Bochartus; 1. Ex Habak. 3. 7. ubi *Chus* & *Midian* ponuntur ut *ἰσόῤῥοπα*. 2. Ex Job. 28. 19. *Topazius* כּוּשׁ, nempe *Arabiæ*, quæ notissima erat, teste Plin. cùm *Æthiopicæ* nullus veterum meminit. 3. Ex Ezec. 29. 10. *Desolabo terram Ægypti à turri Syenes* (is terminus erat Ægypti versùs Æthiopiam, inquiunt Plin. 5. 9. & Solinus 35. & Strabo l. 17. p. 817. & Jo. Bel. Jud. 5. 1.) *usque ad terminum Chus*, i. e. Arabiæ, quâ terminatur Ægypti pars ab Æthiopia remotissima. 4. Ex Ezec. 30. 8, 9. *Postquam immisero ignem in Ægyptum*, &c. *Prodibunt nuncii—navibus—ad Chus*, i. e. ad Arabiam, in quam Ægyptii navibus per mare Rubrum sæpe commeant; ad Æthiopiam nequaquam, in quam nè per Nilum quidem adversum navigatur propter cataractas prope Syenem. 5. Ex 2 Reg. 19. 9. ubi Tirhaca Rex improvisò venit, non certè ex Æthiopia, unde se conferre non potuit nisi subactâ Ægypto; & ex 2 Par. 14. 9. & ex 2 Par. 21. 16.—*& Arabum qui finitimi sunt Cusæis*. 6. Quòd Ægyptus describitur *trans flumina Chus*, Sophon. 3. 10. & Esa. 18. 1. i. e. trans *Arabiæ Chusææ* flumina, (quæ erant *Besor*, *Rhinocorura*, *Trajanus*, *& Corys*;) non certè trans *Æthiopiæ* flumina: nam Esaiæ in Judæa scribenti Ægyptus non erat trans *Æthiopiam*, sed citra eam. 7. Jonathan in Paraphrasi ad Gen. 10. 6. vertit, *Arabiam*. Unum est quod opponi potest, Jer. 13. 23. *Numquid mutabit* כּוּשִׁי *cutem suam?* Resp. Etiam Arabes nigricantes sunt & coloris subfusci, ut testis est *αὐτόπτης* Lud. Vartomannus, Navigat. l. 1. c. 8. Patet ex Cant. 1. 5. *Nigra sum ut tentoria Kedar*. Indè קוֹדֵר Job. 30. 28. est *ater*. *Οἱ ἑβδομήκοντα* Sephoram vocant *Chusitin* potiùs quàm *Madianitidem*. Sic Amos. 9. 7. *Nonne ut filii Chusæorum*—? i. e. vilissimi & abjectissimi? Et id Judæi volunt cùm *Cuthæos* (quod idem cum *Cusæos*, ut probavimus,) vocant Samaritanos [m]. Qu. 2. Quæ causa hujus murmuris? Resp. 1. Quòd alienigenam duxisset [n]: videtur enim textus eam causam exprimere [o]. Voluerunt eum, dimissâ extraneâ, maritum Israelitidis alicujus fieri [p]. 2. Quòd ab uxore se separavit, (quantum ad torum [q],) ut fideliùs in domo Domini ministraret [r]. Nè legalem pollutionem contraheret, & à Sanctuario arceretur, Lev. 15. 16—31. Exod. 19. 15 †. Sic Ch. *Quoniam uxorem pulchram*, (fortè per antiphrasin sic vocat [s],) *quam accepit*, *repulit*. Ità Ar. *Propter mulierem Æthiopissam*, *cum qua conjugatus fuerat*, *quia separavit se ab ea*. Dicunt Sancti, quòd spiritus prophetiæ non tangebat corda Prophetarum cùm erant depressa ex actu matrimoniali [t]. 3. Vel Sephora, uxor Mosis, voluit præferri Mariæ [u].

2. *Num per solum Moysen?* הֲרַק אַךְ בְּמֹשֶׁה] *An duntaxat tantùm*, &c? duæ dictiones idem significantes [y]. *An tantummodo certè*, (*equidem*, *profectò*?) Ma. ¶ *In Mose*, ità Mo. בְּמֹשֶׁה] Phrasis internam revelationem sign [z]. *Per Mosen*, Sa. M. Ti. JT. A. *Mosi*, ο'. Ar. *cum Mose*, Ch. Sy. O. ¶ *Nonne & nobis*?] Qu. Quomodo cohæret cum vers. priori? Resp. 1. [Q. sic,] q. d. Mosen non esse tantùm Prophetam, (vel, non solum [a],) quia alienigenam duxisset, quod dedecet Prophetam Dei [b]. q. d. Contra morem duxit alienam, cùm alii Hebræas ducant. At forsan superbiet quòd cum eo locutus est Dominus; sed nunquid & nobis [c]? Vel, hæc incidenter dicta sunt, ut fit in jurgiis, ubi ex uno ad aliud probrum facilè venitur. Credi potest, cùm Sephoram dimitti postularent, respondisse Mosem, se non licitè posse dimittere, & hoc ex revelatione se scire. Hinc fortè regerunt, se prophetas esse, & sibi revelatum esse hoc licere [d]. 2. [Alii sic;] Non est quòd consortium maritale rejiciat propter crebra cum Deo colloquia: nam & nos Prophetæ sumus, &c †. *Etiam in nobis locutus est Deus*, *nec tamen separavimus nos à via terræ*, i. e. coitu lecti [f].

3. *Mitissimus*, עָנָו מְאֹד] Vulg. legit עָנָו, non עָנִי, ut Hebræi quidam; & cum ipso Græci hîc & Sa. Bemidbar Rabba & AE. & RS. Vertunt, *humilis*, seu *modestus*, seu *mansuetus*, [omnes.] q. d. Licèt Dominus loqueretur cum eo, &c. non idcirco superbiebat [h]. Ostendit nullam illis detrahendi fuisse occasionem, cùm non superbiret, &c [i]. (vox עָנָו affinitatem habet cum עֳנִי *afflictione*, quia per hanc promovetur, Lam. 3. 27, &c [a].) q. d. Oblocutio Mariæ & Aaronis non latebat Mosen: verùm ipse tacebat, quòd esset mansuetissimus, qui nullâ re offenderetur [b]. Causa redditur cur Deus injuriam Mosis ulciscendam crediderit, quia ipse in suis injuriis ferendis erat lenissimus [c]. Qu. Quomodo Moses hoc de se scribit? indecens hoc erat. Resp. 1. Moses scripsit instinctu Divino, (sicut & propria peccata [d]:) nam sine revelatione aliorum corda scire non potuit, inquit Rickelius †. Et laudem suam & peccata in monumenta sua retulit, sicut veritatis studiosus, & ab omni fuco alienus [f]. Sic Apostolus seipsum commendat, 2 Cor. 11. 5, &c. & 12. 11, 12 [g]. & Joannes, 21. 20 [h]. Resp. 2. Hoc additum erat vel, 1. ab Esdra [i], vel, 2. ab alio scriptore hagiographo, qui hæc Diaria Mosis digessit [k], vel, 3. à Deo, Rupertus, l. 1. in Num. c. 34 [l]. Mosen commendat Deus à mansuetudine, licèt sæpe irasceretur; Exod. 11. 8. & 16. 20. & 32. 19. Levit. 10. 16. Num. 16. 15. & 20. 10, 11. (collat. cum Psal. 106. 32, 33.) & 31. 14 [m].

4. *Egredimini*] Sub. *de tabernaculis vestris*, V. vel, *ex castris*. Nam extra castra erat Tabernaculum [n]. Nolebat fatuitatem Aaron coram populo ostendere, propter scandalum [o].

6. *Si quis fuerit inter vos propheta Domini*, ità Ch. Ti. A. M. "אִם יִהְיֶה נְבִיאֲכֶם יְהוָה וגו] [Variè reddunt. Ti. יְהוָה Q. connectunt cum antecedentibus:] *Si fuerit vobiscum* (vel, *ex vobis*, ο'. V. ex He. vel, *inter vos*, Ti. vel, *vestrûm*, Sa.) *propheta Domini*, M. Ti. Sa. vel, *Domino*, ο'. Propheta, inquam, *Jehovæ*, V. נְבִיאֲכֶם pro נָבִיא לָכֶם, Pronomen affixum pro separato [p]. [Alii cum sequentibus jungunt:] *Si fuerit propheta vobis*, *ego Jehovah*, &c. P. *Si est propheta ex vobis*—*meipsum Jehovam notum facio ei*, JT. sim. Onk. *Si fuerit propheta alteruter vestrûm*, *ego Deus notificavi me illi*, Ar. *Si fiat prophetia vestra*, *ego Dominus appareo vobis*, Sy. ¶ *In visione*, [ità omnes,] בַּמַּרְאָה] i. e. In imaginaria, vel intellectuali, repræsentatione & raptu [q]. Revelatione factâ per imagines & formas rerum sensibilium in phantasia repræsentatas, vel etiam sensui externo objectas [r]. *Visione*, ut Abrahamo, Gen. 15, & 20, &c †. *Visione*, nempe, ænigmaticâ, ubi aliud videtur, aliud significatur: ut *Currus* & *Ossa* in Ezec [t]. *Per visiones*, scil. nocturnas; i. e. in ecstasi [v]. Dominus aliquando apparet Prophetis in ecstasi, aliquando per somnium & dormientibus, aliquando vigilantibus [x]. Vide v. 8 †. *In visione*: In aliqua similitudine, sed sine locutione; ut Jer. Ezec [y]. ¶ *Per somnium*, בַּחֲלוֹם] Si loquar ei, erit in somnio; aut, visionem rerum illi ostendam, sed sine locutione [z]. Somnia plerumque erant *ænigmatica*; ut *Scala Jacobi*, &c [a]. At cum Mose interdiu tantùm loquebatur, ait R. Menahem [b].

7. *Fidelissimus*, [נֶאֱמָן] *Fidelis*, *procurator*, *œconomus*, à fidelitate dictus. Vide Num. 11. 12. & Heb. 3 [c].

8. *Ore ad os loquor ei*] [Ità plerique. At Ch. *verbo ad verbum*; & Ar. *sine medio*; & JT. *in os*; & Ca. *præsens præsentem affabor*.] *Loquor*, i. e. loqui soleo. q. d. Coràm alloquor illum: Est mihi familiarissimus [d]. Apertè mea decreta ipsi significo, ut amicus amico solet †. Familiariter, absque intermedio, & nullâ interpositâ personâ [f]. Confer Gen. 45. 12. & 2 Johan. v. 12. & 3 Joh. 14 [g]. ¶ *Et palàm*, וּמַרְאֶה] [Variè reddunt.] *In visione*, Sa. M. Mo. Ti. P. Quomodo sic, cùm de aliis Prophetis dixerat, *in visione innotescam ei* [h]? Resp. *Visione*, apertâ scilicet [i], opponitur ænigmatibus [k]. Ἐν εἴδει Græcè, ut distinguatur ab eo quod præcessit [l]. Talis illa visio, Exod. 34. 4 [m]. Al. *& visiones*, Ar. *per visionem*, Ch. Sy. Belg. Per *visionem* hic non intelligit spectra illa de quibus locutus est, sed figuras & formas rerum ut in se sunt [n]. Al. *Sed visio*, scil. Mosis, non est per ænigmata [o]. Alii, *Et ostendo*, meipsum, aut posteriora mea, non per ænigmata, &c. sed ità ut sum. Non displicet [p]. Al. *in specie*, ο'. vel, idque per *speciem*, non per ænigmata, Pi. vel, *adeò ut speciem similitudinemque Jehovæ intueatur*, *ac non per ænigmata*, JT. Speciem aliquam, putà singularem & aliqua-

[m] BP. 4. 2. 238, &c. [n] Q. in F. itd O. A. [o] O. F. V. [p] G. [q] L. [r] M. Q. in F. itd Fe. in A. RS. in L. † A. [s] A. [t] L. [u] Itd To. in La. [y] V. [z] D. A. [a] A. [b] Ms. A. [c] O. [d] Bo. † Cajet. in O. itd Tl. & RS. in A. [f] RS. in D. [g] G.

[h] M. F. V. [i] O. [a] A. [b] V. Ms. [c] O. [d] To. in Lo. † La. [f] Procop. in Lo. [g] A. [h] La. [i] Hugo in Lo. [k] La. [l] La. [m] A. [n] Ca. [o] L. [p] V. [q] Me. La. [r] Bo. † [t] O. [v] P. [x] F. V. † V. [y] O. [z] O. [a] G. [b] A. [c] Ms. [d] V. † O. [f] O. D. [g] A. [h] D. [i] G. A. [k] A. [l] G. [m] Me. C. [n] F. V. [o] O. M. [p] D.

aliquatenus, Exod. 33. & 34. Deut. 34. 10 [q]. ¶ *Non per ænigmata*, [ità ferè omnes,] [וְלֹא בְחִידֹת] *Ænigma* vocat, cùm unum videtur, aliud intelligitur [r]. חידה sign. propriè *acumina, acutè dicta, ænigmata*; quæ requirunt acumen ingenii ad eorum & compositionem & intelligentiam †. ¶ *Et figuras Dominum videt*, [וּתְמֻנַת יְהוָה יַבִּיט] [Variè vertunt.] [Q. negationem repetunt ex præcedentibus, more Hebræorum:] Ità V. ex He. G. *Neque per figuram vel similitudinem*, V. *neque per similitudinem*, &c. P. *Sine ænigmatis aut simulachro Jovam aspiciet*, Ca. sim. Ti. i. e. ut ex superioribus apparet, per *visiones* aut somnia aliud exhibentia, aliud occultantia [s]. Aliis Prophetis significabat Deus quæ voluit per similitudines; v. g. per *ollam succensam* Jeremiæ, per *currum* Ezechieli: At Mosi loquitur per se [t]. [Alii hæc verba ab antecedentibus separant, & affirmativè vertunt:] *Et similitudinem* (vel *gloriam*, ο'. Sy. vel *ideam*, Mo. vel *elucidationem*, Sa vers.) *Domini contemplabitur*, Ang. JT. (vel, *respexit*, Belg. *vidit*, ο'. Sy.) *similitudinem gloriæ Domini*, Ch. *Et similitudine videt* (*conspiciet*, La.) *Dominum*, M. *Sed per similitudinem Jehovæ videre solet*, i. e. quà apparere possum & volo. Tum *in visione*, & *per similitudinem*, idem erit [u]. *Similitudinem*, i. e. gloriam, Dei, ο'. in A. Posteriora Dei, RS. in A. De quo vide Exod. 33. 23. Deum in specie corporali videbat, per angelicum ministerium, quæ species (ut verisimillimum est) erat humana Christi venturi imago [y]. Privilegium autem de quo hic agitur datum Mosi aiunt Hebræi, pro eo quòd præ reverentia Deum in Angelo sibi apparentem videre defugerit, Exod. 3. 6 [z]. Judæi asserunt Mosen præcelluisse aliis Prophetis in his quæ sequuntur. 1. Quòd Deus Mosi per se, aliis per Angelum, loqueretur. 2. Aliis noctu, Mosi interdiu. 3. Alii audientes horrore concutiebantur, ut Dan. 10. 8. Moses nihil tale patiebatur. 4. Moses prophetabat quando volebat; cæteri, cùm afflaret eos Spiritus [a]. 5. Reliqui prophetabant per somnia aut visiones; Moses, vigilans & stans [b]. Verùm hæc partim falsa vel futilia, quædam tamen vera de modo iis permista sunt [c]. ¶ *Servo meo Mosi*] Omnia hic verba emphasin habent [d]; cum gradatione †. Sermo est & vehemens & elegans. Simile Gen. 21. 10. 2 Sam. 7. 23 [f].

10. *Recessit*] Unde? & quò? Resp. 1. Ab ostio Tabernaculi, nam semper erat supra Tabernaculum [h]. 2. Vel, recessit omnino a Tabernaculo, & ad tempus disparuit [i]. 3. Vel potiùs, in aere altiùs fuit elevata [k], ut testaretur Deus indignationem suam [l]. Recedebat propter lepram Mariæ, quæ immunda. Hiscuni, *Non est via terræ ut Sanctitas stet aut maneat in loco immundo* [m]. ¶ *Ecce Maria*] Cur non & Aaron? Resp. 1. Quia Maria videtur Aaronem concitâsse [n]. 2. Gravis infamia fuisset in cultu Dei, si ejus Pontifex leprosus fuisset [o]. Quia initium erat Sacerdotii, noluit Deus *contumeliâ proœmium afficere, nè cederet in opprobrium totius generis* [p]. 3. Oportuit Sacerdotem continuò præstò esse ad Tabernaculi ministeria, quod leproso non licuit [q]. ¶ *Candens lepra*, [מְצֹרַעַת כַּשָּׁלֶג] *Leprosa* erat, alba *sicut nix*, JT. sim. F. V. Onk. in M. Pessimum hoc lepræ genus & incurabile; Exod. 4. 6. 2 Reg. 5. 27 [r]. *Lepra* pœna propria superbiæ & maledicentiæ, ut aliàs dicemus †.

11. *Obsecro, Domine mi*, [בִּי אֲדֹנִי] *Eheu, Domine, ad me*, supple, respice. Vide Gen. 43. 20 [s]. ¶ *Nè imponas peccatum*] Vel, nè imputes hoc in peccatum; vel, nè imponi sinas hanc peccati pœnam [t]. ¶ *Quod stultè commisimus*, [אֲשֶׁר נוֹאַלְנוּ] Peccatum *quod stultè egimus*, Sa. Sy. Ar. P. M. pro quo *insipienter egimus*, Ch. Ar. *quod imprudenter ausi sumus*, Ti. *quia egimus stultè*, Mo.

12. *Quasi mortuus & ut abortivum*] Et abundat. Nè sit similis fœtui putrefacto, qui dimidiâ sui parte consumptus ex utero exit [x]. Ordo verborum (in Heb.) est inversus [y]. ¶ [כַּמֵּת] *Sicut mortuus*, Mo. sim. O. Ma. Me. leprâ carnes illius exedente [z]. Vel, mortua morte civili, ob separationem à cœtu [a]. Similis abortivo [b]; *similis mortuo*, JT. In antiquis codicibus pro אִמּוֹ erat אִמֵּנוּ, *matris nostræ*, & pro בְּשָׂרוֹ erat בְּשָׂרֵנוּ, *carnis nostræ*; non malè: quia ut mater Mariæ eadem quæ Mosi & Aaroni, ità & caro quodammodo: sed meliùs fluit quod nunc legitur comparativè [c].

14. *Si spuisset*, [וְאָבִיהָ יָרֹק יָרַק] *Si pater ejus exspuendo exspuisset*, Sa. [sim. omnes.] ירק significat viridem & virulentam exscreationem [d]. Rectè aiunt viri eruditi convenire cum ריק, alioqui non invenitur ampliùs in Scriptura, sed Æthiop. ורק pro *spuit* usitatum, ut Matt. 27. 30. י pro more mutato in ו, ut ירח pro ירח *luna* †. *Spuere in faciem* signum contemptûs & indignationis [f], Job. 30. 10. Esa. 50. 6 [g]. Allegoricum est, pro, *graviter increpare* [h]. ¶ *Rubore suffundi?* [הֲלֹא תִכָּלֵם] *Nonne erubesceres?* Ch. O. V. *annon ignominiâ affecta eris?* Ma. Non auderet accedere ad patrem ejus ante septem dies; quantò minùs debet illa accedere ad me [i]? ¶ *Separetur*] Ad hoc exemplum instituti ἀφορισμοὶ à Synagoga, & inter Christianos ab Ecclesia [k]. ¶ *Septem diebus*] Justum id erat purgationis tempus. Vide quæ ad Num. 6. 9. & 31. 19 [l]. ¶ *Revocabitur*, [תֵּאָסֵף] *Colligetur*, Ma. *Congregabitur*, i. e. adjungetur Ecclesiæ: solebant enim leprosi recludi extra castra [m]: i. e. recipietur in cœtum [n]. Sic *colligere* sign. *recipere eum qui derelictus fuerat vel neglectus*, Jos. 20. 4. Jud. 19. 15. Psal. 27. 10 [o]. In ejus revocatione non sunt observatæ ceremoniæ illæ Levit. 14. nam ipsa Dei sanatio per miraculum & revocatio erat sufficiens lustratio & expiatio [p].

CAP. XIII.

1. *IN deserto Paran*] Nimirum per stationes descriptas Num. 33. ad ver. 36 [a]. nam eo versu ponitur statio in deserto *Tzin*, unde mittuntur exploratores hic infrà, v. 22 [b]. Pergendo figere tentoria in deserto Paran [c]. Missi autem sunt à *Cadesbarne*, Deut. 1. 19. Quam mansionem cum *Cades* perperàm confundit Tostatus, à qua apertè distinguitur. 1. Ea mansio in *Cades* fuit 33. mansio, & anno ab egressu 40. at hæc ante commminationem pœnæ 40 annorum, &c. 2. Illud *Cades* fuit in deserto *Sin*, Num. 20. 1. & 27. 14. & 33. 36. & Deut. 32. 51. (in quod non venerunt ante 32. stationem, Num. 33. 36.) hoc in *Paran*, (quò venerunt statim à monte Sinai.) 3. *Cadesbarne* erat terminus immediatus Judææ, Num. 34. 4. at inter alterum *Cades* & *Judæam* intercedebat *Idumæa*, Num. 20 [d]. Qu. Cur ergò Num. 33. *Cadesbarne* inter stationes non recenseatur? Resp. Recensetur, sed alio nomine, (quod minimè mirum,) dicitúrque *Rethma*, ut patet Num. 33. 48 †. Ità Adrichom. Torniel. & O. ad Num. 33 [f].

3. *Mitte*] Heb. *Mitte tibi*, i. e. in tuam utilitatem [g]. Potiùs est idiotismus linguæ [h]. Quarta hic Sectio libri incipit, à prima voce שְׁלַח dicta [i]. ¶ *Mitte viros*] *Vir* nomen ἀρετῆς. *Esto in virum*; *In loco ubi non sunt viri, virum te præsta*. אֲנָשִׁים sunt viri in aliqua existimatione [k]. ¶ *Qui considerent*, ità ο'. [וְיָתֻרוּ] *Qui explorent*, JT. Ch. Sa. Sy. Propriè aiunt esse, *investigare per gyrum seu circuitum*; (vel, *circumeundo*, vel, *per ordinem* [l].) Propriè est *meditari* [m]. ¶ *Ex principibus*] Non summis, (nam illi aliis nominibus vocantur, c. 10. 14.) sed ex aliis primariis viris [n]. Chiliarchi erant, ait Hiscuni [o].

4. *Quod Dominus imperaverat*, [עַל פִּי יְהוָה] *Juxta os* (i. e. mandatum) *Jehovæ*, V. Non præcepit Deus, sed permisit [p]. Petiit primùm populus, ut patet Deut. 1. 22. Ex Pesictha descripsi, 47. 2. *Quare permisit Deus?* Resp. *Ad explendum desiderium eorum, & ad reddendum eis retributionem eorum. Hoc est quod tradiderunt, Omnia prævisa, & potestas data, & rete expansum super omnes viventes—Venit ut se mundet; adjuvant eum* (cœlitùs:) *venit ut se polluat; aperiunt ei, juxta Ezec. Ego decepi prophetam, & dedi scandalum ei. Idem Balaamo factum: In principio dicitur, Non ibis; & in fine, Surge, ito* [q]. Humani, non Divini, consilii hoc erat; & populum in eo peccâsse liquet ex Deuter. 9. 23 [r].

12. *De*

11. *De tribu Joseph, sceptri Manasseh*] Heb. *De tribu Joseph, de tribu Manasseh*: h. e. de tribu Joseph in familia & tribu Manasseh †; seu, quoad tribum Manasse. Interdum *Joseph* nominatur pro *Ephraim*, Ezec. 37. 16, 19. Apoc. 7. 8. hic pro *Manasseh*: quia hic primogenitus Josephi erat; vel, quia princeps Manasseh terram infamavit, non ità Hosea princeps Ephraim. Ità Hiscuni.

17. *Ad considerandam terram*] De exploratoribus vide quæ de J. B. & P. 3. 4. 18. Formam autem eorum quæ mandari exploratoribus solent egregiam hîc habes. ¶ *Vocavitque Osee—Josue*] ויקרא vocavit יהושע. Ità addita est י, litera prima τῶ יהוה, quæ subindè solet pro toto nomine poni; ut in aliis, C. pro Caius, P. pro Publius, &c. *Osea* sign. *Salva*; vel, *Salvatorem*: *Jehoshua*, *Qui salvabit* †; vel, *Salvator Domini*, (vel, *Dei salus*;) nempe, à Deo destinatus ad salvandum populum: ut & rebus & nomine *Jesum* referret; útque simul doceret à Deo expectandum bonum bellorum exitum. Vel, *Osea ipsius Dei*, i. e. timens Dei: vel, orat Deum Moses, ut eum servet. Qu. Quando mutatum nomen? Resp. 1. Hoc tempore, quòd à Deo destinatus ut eos in Canaan introduceret, nunc primùm seriò munus suum auspicari videbatur. 2. [Al. aliter;] Non modò, (cùm nulla jam adesset occasio id honoris illi exhibendi, & nihil ab eo in hac expeditione salutis adferretur,) sed paucis antè mensibus, cùm Amalecitas debellaret; Exod. 17. Ità ויקרא vertendum, *& vocaverat* Moseh, scil. jam antea.

18. *Per meridianam plagam*] Ea proxima & pessima pars terræ, quippe deserta & sicca. Vide Jud. 1. 15. & Psal. 126. 4. Jos. 15. 1, 3. Sic solent mercatores primùm deteriora, tandem meliora, monstrare. ¶ *Ad montes*, ההר] i. e. Regionem montosam †.

19. *Considerate terram, qualis sit*] Repetitur hoc v. 20. & rursus v. 21. quæ sic distingui possunt: *Terra*, v. 19. sign. populum terræ; (quemadmodo Psal. 66. 4. & 96. 1. & 110. 1.) ver. 20. sign. cœlum ejus, & urbes, villas, &c. vers. 21. solum & fructus terræ. ¶ *Et populum*] *Et* ponitur pro *Id est*. Vide quæ ad Gen. 13. 15.

20. *Murata, an absque muris*] Eundem ordinem servant οἱ. At Ch. contrarium, *si absque muris, an murata*. ¶ הבמחנים אם במבצרים] *Num in castris*, (*tentoriis*, M.) *an in munitionibus*, Sa. Mo. P. A. sim. M. Ti. JT. i. e. Videte an *populus* habitet *in castris*: num *in pagis*, Ch. in F. in tabernaculis, ut Kedaræi, in locis non inclusis muro, ut solent castrametantes, qui scil. sub tentoriis habitant. *In oppidis ἀτειχίστοις*, (i. e. *nonmuratis*,) BC. 1. 28. 590. E. *An in fortalitiis*, F. ex Ch. Al. collectivè accipiunt, *Num urbes sint castris & munitionibus firmatæ*, Ma.

21. *An sterilis*, אם רזה] *Si tenuis*, vel *macra*, O. D. Ma. Ch. vertit, *pauper*. *Pingues* vocantur qui divites sunt.

22. *Sin*, צן] Scribe *Tzin*. Notant Masoretæ צן semper deficere, [at Onk. & Jon. plenè scribunt צין,] & סין semper plenum esse. צן dictum qu. desertum plenum spinis, צנים. Differt à *Sin* deserto, Exod. 16. 1. quod prope Ægyptum erat, cùm hoc juxta terram Canaan. ¶ *Usque Rohob, intrantibus Emath*, עד רחב לבא חמת] *Usque ad Rechob, ad introitum*, vel *aditum*, *Chamath*, Ma. O. nempe, juxta Hemath †. Ità Num. 34. 8. Jos. 13. 5. Jud. 3. 3. Amos. 6. 14. Notant *Rechob* & *Hamath* civitates conterminas fuisse Promissæ terræ, ad radices Libani; priorem Occidentem versùs ad Sidonem, posteriorem ab Oriente: q. d. Ingressi à parte meridiana, pervenerunt usque ad terminos Aquilonares: non tamen rectà, ne suspicionem moverent, sed deflectendo ad Orientem. Ità notatur eos totam terram perlustrâsse à merid. ad sept. & ab occid. ad orientem. *Rohob* erat in tribu *Aser*, Jos. 19. 28. Jud. 1. 31. *Hemath* erat in tribu *Nephthali*, Jos. 19. 35. Aquilonaris hic terræ terminus. Vide Ezec. 47. 17. Dicitur *Hemath magna*, Amos. 6. 2. *Antiochia* dicitur apud Targ. Jon. De *Hemath* vide Gen. 10. 15. & Num. 34. 8. Q. putant esse unum proprium nomen, לבוא־חמת; quasi dicas, *Introitum*, vel *Aditum*, *Emath*, seu Epiphaniæ Cœlesyriæ.

23. *Et venerunt*, ità Ch. Sa. Sy. P. Ca. Belg. ויבאו] *Et venit*, Mo. JT. Ti. A. nempe, *Caleb*, M JT. quod specialiter memoratur Jos. 14. 9, 12, 14. Volunt exploratores non omnes simul explorâsse terram, sed vel singulos, vel binos, singula loca. Vide infrà v. 26 †. [Alii sic;] *Venit*, pro *venerunt*, Chazk. in A. Puto literam ו excidisse, & pro ויבא legendum ויבאו. ¶ *Filii Enac*] Famosi gigantis: subindè tamen appellativè ponitur pro quovis gigante, & sic ferè usurpant οἱ. & Chald. Hujus parens *Arbe*, à quo Hebron dicta *Cariatharbe*, i. e. *civitas Arbe*, Jos. 14. v. ult †. *Filii gigantis*, Ch. in A. Græcis *Inachidæ*: Eos enim antiquissimis temporibus ab Oriente in Græciam venisse constat. ¶ *Ante Tanim*, לפני צען] Zoan *Tanim* vertunt οἱ. Ch. in F. M. nempe צ modò per *S*, modò per *T*, vertitur; ut ציון *Sion*, צור *Sarra* & *Tyrus*. Gutturalis autem omissio in pronunciatione pertrequens. Vide quæ ad Matth. 1. 21*. *Tanis* maxima urbs, ait Strabo, lib. 17. *Taniticæ* & præfecturæ & ostii meminit Plin. l. 5. c. 9, 10. Famosæ urbis vetustatem hoc loco celebrat, vel, 1. quòd Ægyptii ventosè nimis vetustatem suæ metropolis jactarent: vel, 2. ut rationem ejus quod præcessit, nempe, gigantes morari & residuos esse in Hebron, quod innuit non mirum esse, cùm civitas illa antiquissima esset, ac vicina temporibus diluvii, (gigantes autem ut ante diluvium, ità etiam statim post, extitêre:) vel, 3. ut bonitatem terræ innueret, quam nimirum gigantes, qui super omnes regnârunt, sibi in sedem delegerant.

24. *Ad torrentem botri*] Anticipatio nominis pòst dati; (vide Deut. 1. 24.) נחל & *torrentem* & *vallem* sign. ¶ *Palmitem cum uva*, זמורה ואשכול ענבים] *Sarmentum* (*ramum*, O. *palmitem*, V. οἱ. Ch. Sa. Sy. Ar. JT.) *& botrum uvarum*, Ma. Mo. Hîc ו pro *id est* positum est: q. d. *palmitem, id est, botrum uvarum*, h. e. palmitem plenum uvis. *Grana* seu *Uvæ* vocantur ענבים; ipse *ramusculus*, in quo grana pendent, אשכול. ¶ *Quem portaverunt in vecte duo viri*, בשנים] *Inter duos*, Sy. Ar. *cum*, vel *in*, *duobus*, O. Ma. Non facilè discerni potest, an vicissim ejus oneri gestando successerunt, (ut voluit Ph. de vita Mosis,) an iidem semper gestârunt †. Hi duo fortè erant *Josue* & *Caleb*, teste Ambros. Reliqui parùm propensi erant ad regionis fertilitatem verbis deprædicandam; quantò minùs ad tanto labore comprobandam? Huic similia Plin. 14. 1. *In interiore* (inquit) *Asia nascuntur uvæ magnitudine uberis vaccini, ollæ, imò pueri infantis*. Botros bipedali longitudine commemorat Strabo l. 2. imò bicubitali longitudine, Id. l. 11, & 15. *Vitis in Carmania sæpe bicubitalem racemum facit magnis acinis ac densis*, Strabo 15. *In Margiana vitis truncus sæpe invenitur quantum duo viri complecti queunt, racemus 2 cubitorum*, Id. 11. Idem de Mauritania affirmat, 17. *In Hyrcania vitem vini metretam ferre dictum*, Ibid. 2.

27. *Cades*] i. e. *Cadesbarne*; unde missi fuerant. Vide Deut. 1. 19, &c. De *Cades* diximus Gen. 14. 7. & 16. 7. Quibusdam urbs est; (infrà 20. 16.) At in urbem non venerunt, nisi post annos 30, Num. 20. 1, 16. De tractu ergò intelligendum est. [*Vide quæ ad Num. 12. ult.*] ¶ *Loquutique eis*, וישיבו אותם דבר] *Et redire fecerunt eis verbum*, V. Ma. i. e. rem, negotium, nuncium †. Q. *& converterunt eis verbum*. Fortassis indicat eos relationem & rem totam invertisse, multò aliter de terra referentes quàm erat, vel quàm Israelitæ speraverant. Attulerunt eis responsum. Hîc אותם pro להם positum.

28. *Fluit lacte & melle*] Vide Exod. 33. 3. Sophocles Elect. Πηγὰς γάλακτος, (*fontes lactis*,) pro, πολὺ γάλα, (*multum lactis*,) inquit Scholiastes: sicut *fontes lacrymarum*, pro *plurimis lacrymis*. Observa גם pro *certè*. More detractorum & mendacium, sermonem incipiunt à veris, quò sic faciliùs etiam falsa persuadeant †.

29. *Sed fortissimos*, &c. אפס כי עז] [Variè reddunt.] *Nisi quod fortis*, V. sim. οἱ. JT. A. Deesse nonnihil videtur; q. d. Res ità se habet, nisi quòd, &c. V. ità A. Sic אפס sequente כי communiter redditur. *Sed*, Ch. *tantummodo*, Sa. *verùntamen*, Sy. Ar. A. Ex-

ceptio quia, &c.[?] Mo. *Finis*, vel *tandem*: q.d. Tandem, seu, ut finem faciam, terra est optima; *sed fortis*, &c[v].

30. *Amalec in meridie*] Ad meridiem terræ Canaan[x]. Non quòd è Cananæis essent, sed quòd vicini[y]; qui ingressum in Cananæam prohibere possent*, & illis metuendi, utpote hostes professi[a]. ¶ *Cananæus—juxta mare & circa fluenta Jordanis*] *Mare* hîc non est *mediterraneum*, (pro quo ferè sumitur cùm absolutè ponitur,) sed *mortuum*, vel *Genezareth*, vel utrumque: tum quòd conjungantur hîc fluenta Jordanis, qui in illa maria defluit; tum quòd hoc voluerunt dicere, omnem aditum in eas terras esse præclusum. Adde quòd Cananæi nunquam ad mare Mediterraneum ponuntur. Vide Num. 21. & Jud. 1[a].

31. *Caleb*] Annon & Joshua? Ità sanè, sed hîc tacitum, quòd de hoc dubitari non deberet. Non omnia semper & ubique Scriptura exprimit. Vide Num. 14. 8, & 30. & Jos. 14. 8[b]. ¶ *Compescens*, וַיַּהַס] *Et silere fecit*, M. Ch. in F. O. Ma. ab הָסָה, M. Defectivum est, pro וַיַּהְסֶה. ס est octava litera magna in Bibliis. Fortè indicat atrocitatem tumultûs, & invictum Calebi animum[c]. *Quiescere fecit*, *sedavit*, Ma. ¶ *Contra Moysen*] Ità P. V. Sa. אֶל pro עַל, i.e. jam obstrepentem Mosi, vel, dum loqueretur Moses[d]. ¶ אֶל מֹשֶׁה] *Propter Mosen*, Ch. vel, *ad Mosen*, Mo. ο'. supple, venientem *ad Mosen*, & concitatum, ut fieri solet in seditionibus. Vide suprà 11. 10†. *Erga Mosen*, ο'. Ti. *à Mose*, Sy. *coram Mose*, M. A. *Acquiescere fecit populum sermoni Musa*, Ar.

32. *Nequaquam*, לֹא נוּכַל לַעֲלוֹת] *Non poterimus ascendere*, Pi. *Non prævalebimus ascendendo*, JT.

33. *Detraxeruntque terra*, sic Ch. וַיֹּצִיאוּ דִּבַּת הָאָרֶץ] *Et protulerunt* (*exire fecerunt*, Mo. O. *evulgaverunt*, Sa.) *infamiam* (vel *murmurationem*, Ma.) *terræ*, M. F. V. O. vel, *probrum* (ὄνειδος) *contra terram*, Sa. in D. Sic חָמַס אָחִיךָ ο'. bene vertunt, ἀδικία τοῦ ἀδελφοῦ σε, *contra fratrem tuum*. דִּבָּה vocabulum medium, ut φήμη Græcis[f]. Cum מֵבִיא junctum, *veram famam* sign. ut Gen. 37. cum מוֹצִיא, *falsam*[g]. ¶ *Devorat habitatores suos*] Quo rictu[h]? 1. Mutuis cædibus & bellis civilibus[i]. Tyrannide gigantum qui reliquos opprimunt[k]. Vide Num. 21. 28, 29. & Deut. 2. 23. Cùm Ethnici Israelitas delevissent, dictum est, *Tu* (*terra*) *comedis homines*, Ezec. 36. 13[l]. 2. Aere noxio & pestilenti[m]. Hoc colligebant, *quòd in qualibet loco viderunt homines sepelientes mortuos*. *Quod Dominus faciebat ad bonum* eorum, *ut pauci remanerent ad pugnandum contra eos*, (&, ut exploratores non observati liberiùs omnia lustrare possent, ut ex Magistris suis refert Bechai in Muis,) *hi retulerunt ad malum*[n]. Fortè pestis tum immissa à Deo, ut impleret promissum, Levit. 18. 24. quod ipsi terræ attribuebant[o]. Innuunt illud cœlum infestum esse indigenis; quantò magis advenis, eique non assuetis[p]? ¶ *Procera statura*, אַנְשֵׁי מִדּוֹת] *Viri* (*homines*) *mensionum*, vel, *dimensionum*, Ma. *mensurarum*, F. V. O. h.e. *multarum mensurarum*, AE. in F. q.d. Quorum statura si mensuranda sit, non unus pauci ve cubiti, vel ulnæ, satis sint, sed pluribus opus sit[q]. Vel, quorum mensura ut eximia notatur[r]. Sic *viri cordis*, pro, *cordati & magnanimi*†: *vir terræ*, agricola[s]. Sic *domus mensurarum* est ampla domus, Jer. 22. 14[v]. Significat magnitudinem & vastam proceritatem[x]. *Proceri erant ut cedri*, Amos. 2. 9[y]. Vide Levit. 19. 35. & 1 Paral. 20. 6[z]. & Deut. 1. 28[a].

34. *Monstra filiorum Enac*, הַנְּפִילִים] *Gigantes*, O. Ma. Ergò falluntur qui נְפִלִים, Gen. 6. 4. nolunt esse *gigantes*, sed *spiritus immundos*[b]. Hîc enim *filii Anac* ità dicuntur. Dicti sunt *filii Anak*, quia is seculis illis ob proceritatem nominatissimus erat[c]. Alii appellative sumunt, vel qu. *torquatos*; viri celebres torque ornabantur: vel, qu. *tortores* & oppressores humani generis: vel, qu. *duces*, *reges*, quòd Græcis ἄναξ sit *Rex*. Hinc putant esse *Anactis* nomen, quem *terræ filium fuisse tradunt*, & *cujus filii Asterii cadaver nihilo est decem cubitis brevius*, ait Pausanias in Atticis p. 34[d]. ¶ *Quasi locustæ*] Hyperbole nimia, & mendax, ad populum deterrendum†.

CAP. XIV.

1. **V***Ociferans*, ità Sy. וַתִּשָּׂא] *Et levavit*, [ità ferè omnes.] Supple, *vocem*, quod sequitur[a]. Phrasis plena reperitur Gen. 21. 16. & 29. 11. Jud. 2. 4[b]. Vel, *assumpserunt*, h.e. receperunt, nempe, malam famam de terra. Sic usurpatur phrasis Exod. 23. 1. Huic favet Græca versio[c]. [Sic JT. *Quâ famâ acceptâ*.]

3. *Utinam mortui*] Voti compotes facti sunt, vers. 28, &c[d].

4. *Constituamus ducem*] Qui nos reducat loco Mosis†. Heb. *Dabimus caput*. q.d. Cum capitis & vitæ periculo statutum est redire in Ægyptum[f]. Mala verba & consilia eorum pro factis reputantur, Nehem. 9. 16, 17[g]. ¶ *In Ægyptum*] En stoliditatem[h]! Quis revertentibus præbuisset annonam? An rebellibus Dominus pluisset manna? quando mare Rubrum transmisissent[i]? nec gentes hostiles eos per suos fines transire permisissent[k].

5. *Ceciderunt proni*] Supplicantes vel *populo*, ut desisterent à proposito; vel *Deo*, ut populum à proposito suo averteret†. Sed prius præfero, propter verba illa, *coram tota congregatione*, &c*.

6. *Sciderunt vestimenta*] Mos hic veterum, 1. in blasphemia; 2. in luctu[l]; 3. in seditione populi. Ità testabantur cor suum dolore lacerari. Hujus ritûs meminêre Homer. Virgil. & Herod[m]. Fiebat scissio in veste exteriori, (sed valde cavent Judæi nè in pretiosiore,) quæ deorsum aliquousque rumpebatur, ità ut pars illa rupta ad aliquot dies pendula relinqueretur[n].

7. *Locuti sunt*] Restringendum videtur ad Calebum, qui solus de ista re potuerit testari. Interim adjungitur et Joshua, quòd approbaret testimonium illius*. ¶ *Valde bona*, מְאֹד מְאֹד] *Valde valde*, vel, *nimis nimis*. Geminatio pertinet ad auxesin & rem intendendam. Ovidius—*Ausim es, ô nimium nimiùmque oblite tuorum*. Catullus, *Et magis magis in diesque & horas Irascor tibi*[o].

8. *Si propitius*, &c. אִם חָפֵץ בָּנוּ] *Si favet nobis*, V. vel, *complacuit in nobis*, Ma. חָפֵץ cum ב constructum sign. *velle alicui*, i.e. favere. Et hæc elegans & antiquæ notæ dictio est[p]. Rectiùs alii vertunt אִם per *quia*, vel per *certè*; nam id vult populo esse persuasum[q].

9. *Sicut panem*, לַחְמֵנוּ] *Panis noster*, Ma. Sa. A nobis consumentur, ut panis à comedente[r]. Vide Num. 24. 8. & Psal. 14. 4†. *In manum nostram traditi sunt*, Ch. ¶ *Recessit præsidium*, צִלָּם] *Umbra eorum*, Sa. Ar. V. G. O. *Umbra* pro præsidio[s], (vide Luc. 1. 35[t].) sive protectione; quia umbra homines ab æstu protegit[u]. Ità sumitur vox *umbra* Psal. 91. 1. & 121. 5. Esa. 30. 2. & 49. 2. & 51. 16[y]. Sic Virgil. 11. Æneid. —*& magnum regina nomen obumbrat*, i.e. tuetur, defendit, ut Servius exponit, translatione ab arboribus factâ[z]. *Recessit* (*recedet*, Sy.) *fortitudo*, vel *robur*, *eorum*, Ch. Sy. *abscessit tempus ab iis*, ο'. *Umbra* hîc sunt, vel, 1. Duces & Principes, qui erant inter eos mortui. Job præsertim, qui fuerat eorum defensor[a], & habitavit juxta Jordanem[b]. Vel, 2. Consilia & virtus & audacia resistendi, quæ Dominus ab iis abstulerit[c], ut legimus Jos. 2[d]. Vel, 3. Deus†; nam sequitur, *Dominus nobiscum*: q.d. Illi Deo protectore carent[f]. Qui hactenus eos conservaverat[g], dum iniquitates eorum nondum completæ essent[h], nunc subducebat eis suam protectionem, ut caderent coram Hebræis[i].

10. *Clamaret*, &c. וַיֹּאמְרוּ וגו'] *Et dixit apud se ut lapidarent*, P. sim. S. *Et dixerunt*, i.e. statuerunt, decreverunt. Ità capitur אָמַר Gen. 4. 8. Exod. 2. 14[k]. *Tunc pronunciârunt*, V. Ma. i.e. sententiam in eos tulerunt[l].

11. *Detrahet mihi*, יְנַאֲצֻנִי] *Contemnet me*, Sa. Mo. *reprobabit*, O. *irritabunt*, ο'. P. A. sim. Ch. Sy. M. JT. Ma. *resistent*, Ar. *blasphemat*, Ti. *exsecrabitur*, Q. in Ma. Aiunt נאץ propriè esse *contumeliis incessere*, & conjugat. *Pihel* augere significationem[m].

13. *Ut audiant Ægyptii*] Trunca oratio per aposiopesin, ad exprimendum pathos; q.d. *Si hoc facis*, &c [n]. Subaudiendum, *Tu percuties*, vel, *Si percuties*, &c. Alii, *Ut audiant*; q.d. Malè audies apud Ægyptios [o]. Non tam difficilis est hujus & 14, & 15. vers. sensus, quàm dispositio & constructio [p]. ¶ [וְשָׁמְעוּ וגו׳] *Et* (vel *atqui*, Sa. JT sim. M.P. Ti. Ma. vel *tunc*, A. Belg. Ang.) *audient*, ο΄. Mo. Ma. (vel, *audirent*, Sa. JT. vel, *audient hoc*, Ar. Ti.) *Audient Ægyptii*, [sequitur] *nam ascendere fecisti populum è medio illorum*, Pi. sim. Di. & plerique. Et hæc verba includenda sunt parenthesi [q]. *Audient Ægyptii, de quorum medio eduxisti*, Vulg. sim. Ch. Sy. Ar. *Audient Ægyptii quòd ascendere fecisti*, vel *eduxisti, populum*, &c. Mo. M. ο΄.

14. *Et habitatores terræ hujus*, וְאָמְרוּ אֶל־יוֹשֵׁב הָאָרֶץ הַזֹּאת] *Et dicent ad habitatores terræ hujus*, O. Di. A. Mo. sim. Ch. Sa. M. Ti. vel, *cum habitatoribus*, &c. A. sim. Ar. אֶל sive לְ sign. *cum*, 1 Sam. 23. 23. Ezr. 2. 63 [r]. Cum his talia colloquia miscebunt [†]. *Dicent*, nempe quæ sequuntur vers. 16 [s]. [Alii aliter;] *Dicent de incolis terræ hujus*, i. e. sanctæ; h. e. de *Israële* (quem introducturus eras in terram illam) malè loquentur, nempe, propter nequitiam suam eos à te perdi [t]. [Alii sic;] *Dicentque habitatores qui audierunt quòd tu*, &c. Sy. ¶ *Audierunt*, שָׁמְעוּ] [Referunt hoc ad terræ habitatores.] *Qui audiverunt*, Ch. Sa. Sy. Ar. P. vel, *audiverunt enim*, Ti. JT. A. Ang. *quòd tu Jehova es*, &c. A. sim. JT. O. &c. [Et hæc verba cum sequentibus usque ad finem versûs parenthesi includunt.] וְאָמְרוּ שָׁמְעוּ, *dicent, audiverunt*, pro, *dicent audivisse*, phrasi non insolenti, nec admodum obscurâ [u]. ¶ *Et videaris*, נִרְאָה] Vel est *Benoni*, (sive, participium præsens [y],) pro נִרְאֵיתָ [x]; vel, tertia persona pro secunda; vel, subintelligitur כְּבוֹדְךָ *gloria tua* [a]. Sed nihil horum necesse est: Locus sic verti potest, *Dicent audivisse se, te Dominum in medio populi hujus eum fuisse qui* (אֲשֶׁר) *oculo ad oculum conspectus fuit, te Dominum & nubem tuam stetisse*—v. 15. *& interfecisse te populum.* Hanc interpretationem præcedens אֲשֶׁר satis arguit [b]. Sensus est, Credunt te non potuisse eos introducere in terram, quantumlibet sciant quòd in virtute magna eduxeris ex Ægypto: Et illud ipsum dicent habitatoribus terræ, quantumlibet sciant quòd tu sis in medio eorum, &c [c].

15. *Quasi unum hominem*] i. e. Simul & subitò [d]. Latinè, *omnes ad unum* [†]. Videtur simile illud C. Cæsaris in Sueton. c. 30. *Utinam populus Romanus unam cervicem haberet* [f]. ¶ *Et dicent*, וְאָמְרוּ] *Dicent*, Ch. ο΄. Mo. Ma. *dicent*, inquam, Sa. *Et cùm interfeceris dicent*, Sy. Ar. Al. *Et quòd interfeceris, dicentque*, &c. M. *Cùm, inquam, audiverint Gentes*—*te delevisse, dictitabunt Jovam*, &c. Ca.

16. *Non poterat*, מִבִּלְתִּי יְכֹלֶת] *Propter non posse.* מִן valet *propter*. Sic Deut. 9. 28 [g]. *Propterea quòd non poterat*, JT. sim. ο΄. Ch. Sa. Sy. Ar. ¶ *Pro quo juraverat*] Sed notandum jurâsse hoc Deum Israelitico populo, qui semper idem censetur; non his vel illis de populo. Quare juramentum hoc plenè implevit Deus Josuæ temporibus. Vide infrà 30. & quæ notata nobis de J.B. ac P. 2. 13. 4 [2]. ¶ *Occidit*] Violentâ morte, velut pecudes. Id שָׁחַט sign [i].

17. *Magnificetur*, יִגְדַּל] י hic est nona litera magna: Fortè ad emphasin omnipotentiæ Dei [k]. Magna appareat, trans vincendo, & difficultates ex hostibus, ex itinere, ex ingenio duro Hebræorum, superando [l]. ¶ *Sicut juràsti*] Heb. *locutus fuisti*, Ma. i. e. firmiter affirmâsti. Dei dicere est implicitè jurare [m].

18. *Qui visitat*, &c.] Qu. Cur ad veniam deprecandam hæc de *visitatione peccatorum*, &c. adferat? Resp. 1. Non quòd Moses hoc optet, cùm contrarium postulet. Sed quia Deus, Exod. 34. 6. hæc sibi epitheta tribuerat, iisque, cùm invocaretur, nominari voluit [n]. 2. Attendendus hîc Mosis scopus, qui non erat, ut peccatum maneret impunitum, quod nec sperabat, nec fortè expedire judicabat, sed nè Deus totum populum deleret; (q. d. Tu tardè & invitè punire soles, nec nisi post 3. vel 4. generationem, nec ultra eam.) Patet ex iis verbis, *sicut propitius fuisti*, &c. Constat autem Deum sæpe eos punivisse, at nunquam populum delevisse, licèt hoc sæpe commeritum. Hinc etiam liquet cur Deus, qui hîc se dimittere dicat, postea punit murmuratores, & decem inprimis exploratores [o]. Non [*illam enim particulam nescio quomodo in Authore elisam fidenter restituo, sine qua non constat sensus*] petit Moses remissionem absolutam omnibus, sed, ut Deus, in justitia puniens præcipuos sceleris auctores, misericordiæ suæ reminisceretur [p]. 3. Argumentum hoc sensu planè incongruum est, ideòque aliter verba sunt vertenda [q]. [*Vide ad* Exod. 34. 6, 7. *ubi totus hic versus explicatur.*]

20. *Dimisi, juxta verbum tuum*] Ut petiisti [r], nempe, nè perderem illos, tanquam unum hominem, peste [†]. Non autem totaliter dimisit [s]. *Dimitto*, ο΄. in A. *Dimisi*, nempe, semel post factum vitulum; at nunc non dimittam [t].

21. *Vivo ego*, &c. וְאוּלָם חַי אָנִי וְיִמָּלֵא כְבוֹד יְהוָה אֶת כָּל הָאָרֶץ וגו׳] Formula jurandi Scripturis usitata: q.d. *Quàm certum est me vivere, & gloriam meam implere terram*, tam certum est hos non visuros terram, &c [u]. [Hunc versum cum sequentibus variè reddunt.] *Nè vivam ego, aut impleatur gloriâ Jehovæ tota terra*, Q. in Ma. Alii, *Et profectò vivens ego*, vel, *veruntamen*, sive *sed, vivo ego*, [ità plerique,] *& implebitur terra*, &c. Ch. Sa. M. Sy. (vel, *certè, ut vivo, implebitur*, &c. A.) *quia* (vel *nam*, Ti. A. vel *sed*, M.) *omnes homines*, &c. *si viderint*, &c. Mo. M. Ch. Sa. A. (*non videbunt*, Tr. ο΄.) [Al. sic;] *Veruntamen ità vivam, ut replebitur*, &c. *nec ullus hominum qui*, &c.—*videbit*, &c. Ca. [Al. sic;] *Per durationem meam sempiternam, & per splendorem meum qui replet totam terram, omnes viri qui viderunt*, &c. *non videbunt*, Ar. [Al. sic;] *Vivo ego, & implebitur*: i. e. Quàm certum est me vivere, tam certum est terram impletum iri gloriâ meâ. Sequentes duos versus sic connecto, *Omnes isti viri* (nominativus absolutè ponitur; q. d. Quod attinet ad omnes istos viros) *qui viderunt gloriam meam*—*si videbunt terram*—non ero Deus: *nulli, inquam*, &c [y]. i.e. Per vitam meam, ut efficiam quòd tota terra impleatur gloriâ meâ, gloriosâ & magnificâ ostensione judiciorum meorum, & videant omnes quàm justè illos defectores puniverim [z]. Alii referunt ad admiranda opera quæ facturus erat Deus in ingressu Terræ promissæ; huc enim & oratio Mosis refertur, & Dei condonatio, & juramentum: q. d. Dimisi, ut petis; & ulteriùs juro, ut in perficiendo quod cœpi admiranda opera edam, &c [a]. Gloria mea (quæ hactenus apparuit vobis) non minuetur, sed perseverabit vobiscum usque ad ingressum Terræ promissæ [b].

22. *Per decem vices*] i. e. Multis vicibus [c]. Numerus finitus pro infinito [d]. Q. præcisum numerum indicari volunt, & decem illas vices recensent; 1. Ad mare Rubrum, 2. in *Marah*, Exod. 15. 3. in deserto *Sin*, Exod. 16. 4, & 5. bis circa Manna, 6. in *Rephidim*, Exod. 17. 7. in *Horeb*, 8. in *Taberah*, Num. 11. 9. *In Kibroth hattavah*, 10. nunc in *Paran* [†]. Sed supervacanea est hæc diligentia; fortè plures vices reperiantur, nec omnes qui hî. peccârunt decem illis vicibus peccârunt [†].

23. *Non videbunt*, אִם יִרְאוּ] *Si viderint.* Quando אִם sequitur dictionem significantem juramentum, vertendum est per *non*. Vide Deut. 1. 35 [f].

24. *Caleb, qui*, עֵקֶב] *Quia*, vel *quoniam*, ο΄. Sat *id quòd*, Ch. Sy. Ar. O. P. Propriè est *calx, vestigium*: & (quia calcaneus est extremum in animalibus) inde, *finis, extremum*, & adverbialiter, *postremò* [g]. Sumitur item pro *fructu, mercede*, quia is est finis & extremum operis. Q. reddunt, *Calebum merces*, sub. *manet*, vel, *mercede fuit*, sive *ad mercedem spiritus alius*, i. e. meus, *in eo* [h]. Videtur esse duplex ellipsis, 1. τῦ לְ ante עֵקֶב, i. e. *in mercedem*, 2. τῦ אֲשֶׁר post illud, quod expressum habemus Gen. 22. 18 [i]. ¶ *Plenus alio spiritu secutus est me*, וַיְמַלֵּא אַחֲרָי] *Et implevit post me*, F. O. G Ma. Mo. Ti. *implevit ut iret post me*, M. P. *perfecit post me*, Sy. *sectatus est obedientiam meam*, Ar. pleno & perfecto corde secutus est me [k]. Alii, *implevit*, supple, *verbum meum*, vel *voluntatem meam*, M. *Perfectè secutus est timorem meum*, Ch. in F. i.e. religionem in Deum [l]. Munere suo attentè & gnaviter defunctus est, fecit quod in se erat [m]. ¶ *Et semen ejus possidebit eam*]

Vel

[n] Ma. post La. [o] V. [p] Di. [q] Pi. [r] A. [†] O. [s] A. [t] V. [u] Di. [y] V. [x] K in Di. & in V. [a] Al. in V. [b] Di. [c] M. [d] P. [†] V. [f] Ma. [g] Pi. [2] G. [i] Ma. [k] Ma. [l] Men. [m] La. [n] Me. ex La.

[o] Bo. [p] A. [q] Di. [r] Me. A. [†] A. [s] L. E. [t] H. Sconi in A. [u] V. [y] Pi. [z] Q. in Ma. [a] Bo. [b] La. [c] Me. [d] E. M. [e] Bo. [†] A. P. [†] Bo. [f] V. [g] Ma. [h] Ma. [i] Pi. [k] P. [l] O. [m] Q. in Ma.

Vel *hereditabit*. Sic omnes interpretes, etiam Onk. & TJ. Probarem si esset יִרָשֶׁנָּה, nunc verò est יוֹרִשֶׁנָּה. Verto, *semini suo hereditare faciet eam*, i. e. faciat ut filii possideant. Ità Abenmelech [n]. Alii, *hereditate pellet eam*, i. e. incolas ejus; ità Jos. 8. 7. & convenit cum sermone Calebi, Jos. 14. 12. *hereditate pellam eos* [o]. *Expellet eum*, RS. i. e. populum in ea. הוריש ex iis est quæ contraria significant; est enim & *hereditate donare*, & *privare* [p].

25. *Quoniam Amalecites & Cananæus habitant in vallibus*] [Duplex lectio & sensus.] 1. Q. jungunt præcedentibus [q]: *Possidebit*, sive *hereditabit*, *illam*, i. e. terram, *nec non* (vel, *sed &*) *Amalecitas & Cananæos degentes in monte*, Sy. ità M. Ti. Ca. Non placet E. Bo. Sic duplices necesse est fingere *Amalec.* & *Canan.* alios in monte, alios in valle [r]. [2. Alii à præcedentibus divellunt, ità plerique:] *Amalecitæ & Cananæi habitant in valle*, propterea *cras revertimini*, &c. *ne occidant vos* *. Ità cum sequentibus jungendum [s]. Obj. At v. 45. dicuntur *habitare in monte*. R. V. 45. agitur de habitatione firma & stabili, hìc de habitatione ad tempus, &c. de habitatione castrensi ad præpediendum Israelitas [t]. ¶ יוֹשֵׁב] *Sedens*. *Sedet in insidiis* [u]. Ità Psal. 10. 8. *Sedet in insidiis pagorum* [y]. *Sedent*, i. e. delitescunt, ut vobis insidientur [z]. Hunc sensum confirmavit eventus [a]. Vide benignitatem Dei; quamvis iratus curat nè incidant in manus hostium, Ma. *Sedere* verbum interdum militare [b]. Cato, *Hostium magna copia contra me sedebant*. Valer. Max. 7. 4. *Apud mœnia urmato sedendum fore* [c]. Q. *Consistit in ista valle*, i. e. ab altera parte montis: q. d. eo monte occupato vos invadent [d]. Proximè aberant à Terra promissa, tantùm enim intercrant montes Idumææ †. *Plerique Amalecitarum sedebant in valle, pauci in monte; & hi pauci in eos pugnabant: vel fortè audientes Israelitas adventare, qui in valle habitabant ascendebant in montem, ibique insidias struebant* [f]. Terra Amalec secundùm longitudinem extenditur à terra Canaan versùs mare Rubrum. Hinc Hebræi sæpius in Amalecitas incurrebant. Vide Exod. 17 [g]. Alii sic; q. d. Jam Terra promissa, & ejus habitatores, quos ejecturi eratis, in proximo sunt: jam trans montes istos in locis planis habitant: Retrocedite tamen, &c [h]. Qu. Quomodo *Cananæus* habitat in valle, qui ad mare habitabat [i]? Resp. *Cananæus* synecdochicè ponitur pro cunctis incolis terræ. Vide Gen. 10. 18, 19 [k]. Non displicet [l]: & fortè hìc Amorrhæus intelligitur, è cap. 13. vers. 30 [m]. ¶ *Cras movete*] At post hæc in Cades manserunt *multis diebus*, Deut. 1. 46. & 2. 1. Resp. *Cras* ponitur pro *Posthac*, sicut Exod. 13. 14. *Cùm filius cras interrogaverit* [o]. ¶ מָחָר פְּנוּ] *Cras vertite vos*, O. *vertite faciem*, Mo. *revertimini*, &. Ch. Sa. JT. P. *convertimini*, Sy. Ar. *respicite*, M. *versi proficiscemini*, Ti. ¶ וּסְעוּ לָכֶם] *Movete*, vel *proficiscimini*, *vobis*, i. e. vestro bono; quod eventus docuit, v. 45. Potiùs credo ejusmodi ל & ejusmodi dativum curam, celeritatem & diligentiam indicare [o]. ¶ *Per viam maris rubri*] i. e. Versùs mare [p].

27. *Usquequò multitudo hæc*, &c? עַד מָתַי לָעֵדָה הָרָעָה] *Usquequò congregatio hæc mala murmurabunt?* Ch. M. sim. Sy. *Usque quando conventui isti malo?* Aposiopesis irati [q]. Qualis Psalm. 6. 4. & 90. 13. & Exod. 32. 32 [r]. Supple, *parcam?* V. A. Ma. (ut vers. 19, 20. A.) vel, *feram?* V. A. Ti. P. vel, *condonabo?* Pi. Ma. A. *Quousque adero huic cœtui?* Belg. *quousque conservabo?* Ar. Alii sententiam continuant, & construunt cum verbo *audivi* in hoc versu; *Quousque cœtum istum malum eorum qui sunt murmuratores adversùm me, obmurmurationes filiorum Israelis quibus murmurant contra me, audivero?* JT. Trina hæc iteratio murmurationum auget sensum. Vide similem phrasin Gen. 4. 17 *. ¶ *Murmurant*, מַלִּינִים] *Querulantes*, Ma. *Facientes murmurare*, (ut in vers. 36. A.) & הָעֵדָה exponunt de decem exploratoribus [t].

29. *Numerati à viginti annis*] Levitæ ergò non includuntur, qui non ab anno 20. sed ab uno mense, numerati sunt [u]. Certè Eleazarum habemus & Num. 3. & Jos. 14 [x].

30. *Ut habitare vos facerem*] *Vos* ad totum populum referendum est sine temporis restrictione. Loca similia vide de Jure Belli ac Pacis 2. 9. 3 [y].

31. *Ut videant*, וְיָדְעוּ] *Et cognoscent*, i. e. approbabunt. Sic יָדַע sumitur, & congruit cum sequenti membro, *quæ vobis displicuit*. Al. & *sentient*, *experientur*. Al. *ut fruantur* [z].

32. *Vestra cadavera*, פִּגְרֵיכֶם אַתֶּם] *Et cadavera vestra vos*, O. Ma. vel, *vobiscum*, Ma. Vestra ipsorum cadavera [a]. Et cadavera quæ vobis sunt: sic filios excludit [b]. Al. *ad vos*, nempe pertinentia, vel, *ad vos cadent*. Fortè indicat magnam stragem & acervum cadaverum, ubi corpora super corpora cadunt [c]. Al. *vestra, vestra, inquam*, Sy. JT. Ma. Sunt qui invertunt, *vos*, h. e. corpora vestra [d]. Al. sic, *Quod ad vos*, vestra cadavera, &c †.

33. *Erunt vagi*, יִהְיוּ רֹעִים] *Erunt pascentes*, O. Ma. *Pascentur*, sive *pastores* erunt; h. e. vagabuntur more pastorum [f], qui semper quærunt loca pascua, nec in uno loco manent [g]. Erunt veluti Nomades [h]. Vel, errabunt, instar pecudum in deserto pascentium [i]. Confer Hos. 4. 16. Sic *errare* ponitur pro *pascere*. Virgil. Bucol. *Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ* [k]. Onk. exponit, *morabuntur*, at Jon. *vagabuntur* [l]. ¶ *Annis quadraginta*] Includendo tempus præteritum, annum primum & partem secundi. Vide Num. 10. 11 [m]. Favet versus seq. Vel potiùs, (quia filii non portârunt iniquitatem patrum illis duobus annis præteritis, cùm needum esset commissum peccatum) 40 ponitur pro *ferè* 40, numero rotundo. Ità Amos. 5. 25. At sacrificia obtulerant fine anni primi [n]. Nec plures quàm 40 annos fuisse in deserto constat ex Deut. 2. 14. & Num. 33. 39. collat. cum Exod. 7. 7 [o]. Imò nec 40 anni erant integri: Nam ex Ægypto egressi sunt 15. die mensis 1. ut patet Num. 33. 3. ingressi sunt Canaan 10. die mensis 1. anni 41. ab egressu, ut patet Jos. 4. 19. Ergò desunt quinque dies ad explendum 40 annos [p]. Ob peccata parentum exsulant liberi [q]. ¶ *Portabunt fornicationem vestram*] i. e. Ejus pœnam [r].

34. *Juxta numerum quadraginta dierum*] Ergò videntur 42 annis fuisse in deserto. Resp. Voluit Deus annos 40 supplicii constituere, qui diebus 40 responderent, sed ex misericordia contraxit, & tempus præteritum supputavit: q. d. Volo annum diei respondere, sic ut peregrinatio ante annos 40 non finiatur. Adde quòd etiam tempore præterito filii moras traxerant in deserto ob patrum rebelliones *. ¶ *Annum pro die*, יוֹם לַשָּׁנָה] *Die anno*, vel, *in*, vel *ad*, *annum*, Ma. vel, *pro anno*, A. Ma. Sic Ezec. 4. 6 [t]. Singulis diebus in singulos annos versis [v]. ¶ *Et scietis ultionem meam*, וִידַעְתֶּם אֶת תְּנוּאָתִי] [Variè reddunt.] *Cognoscetis irritationem meam*, M. F. i. e. an verba mea irrita futura sint & cassa [x]. Vel hoc sensu, quomodo irritos faciam conatus vestros [y]. Al. *inanitionem meam*, P. an verba mea inania sunt [z]. Al. *frustrationem*, Mo. sim. Ma. an frustrà hæc à me pronunciata [a]. Vel hoc sensu, quâ vos frustravi spe potiundæ Terræ promissæ [b]. Al. *prohibitionem meam*, Ti. Q. in F. quâ scil. prohibebo vos, nè ad terram meam perveniatis [c]. Al. *compensationem*, Sa. vers. Al. *furorem iram meam*, &. Al. *cassationem meam*, i. e. cassationem fœderis mei vobiscum & promissionum mearum [d]. Illæ enim conditionales erant. Al. *confractionem*, *ruptionem*, *avulsionem*, *meam*, Q. in Ma. *Meam*, i. e. à me, ut *mea ruptura*, sit, pro *vestra ruptura mecum*, (ut, *qui comedit panem meum*, Psal. 41. 10. exponitur per *mecum*, Joh. 13. 18.) Vel, *à me*, q. d. Ex pœna cognoscetis quantum erat peccatum vestrum, quòd promissa vestra irrita fecistis †. Al. *abruptionem meam*, JT. Belg. ut cognoscatis quantum malum sit quum quis se abrumpit à me, aut cùm ego me abrumpo ab aliquo [f]. [Al. sic,] Scietis me quasi fractum esse peccatis vestris, & abruptum à fœdere vobiscum [g]: vel, me à vobis separatum esse, A. Al. *discessionem*, *amotionem*, *meam*, i. e. quòd à vobis discessi & me amovi [h]. Al. *contritionem*, seu *fractionem* quâ frangam vos [i]. *Discetisque quid sit in me esse contumacem*, Ca.

35. *Qui consurrexit adversùm me*, הַנּוֹעָדִים] *Convenientibus*, *conspirantibus*, *congregantibus*, Ma.

37. *Mortui sunt*, וַיָּמֻתוּ] Hìc ו non copulat, sed tantùm

tantùm fut. vertit in præt. quod tamen per futurum reddendum est; hæc enim dicuntur per anticipationem [k].

40. *Ascenderunt*] i.e. Voluerunt ascendere, ut patet ex sequentibus [l], & ex Deut. 1. 41 [m]. Facta dicuntur quæ conati sumus facere; ut Reuben *eripuisse Josephum*, Gen. 37. 21, 22. Vide ad Exod. 8. 18 [n]. ¶ *Verticem montis*] Idumææ, ut sic statim penetrarent in Canaan [o]. ¶ *Parati sumus*, הִנֶּנּוּ] *Ecce nos*, Ma. Vox exhortandi [p]. Ecce stulti dum fugiunt vitia in contraria currunt: Utrobique inobedientes, utrobeque meritò mulctati [q]. *Porrigis irato puero cùm poma, recusat. Sume, catelle: negat. Si non des, optat*, Horat. Serm. 2. 3 [r].

44. *At contenebrati ascenderunt*, וַיַּעְפִּלוּ לַעֲלוֹת] [Variè reddunt.] *Præsumpserunt pertinaciter*, (impudenter, sine ratione,) M. sim. A. Belg. *sceleratè*, sive *impiè*, *ausi sunt*, Ch. in F. *Elato animo præsumpserunt*; ità explicat Moses Deut. 1. 43. עָפַל (unde עֹפֶל *arx*) sign. *attolli*, Abac. 2. 4 *. *Audacter contenderunt*, Sa. al. Elevaverunt cor, K. in F. *& corroboraverunt* (sub. *cor suum*) *ad ascendendum*, i. e. recepto animo ascenderunt [t]. RS. *Roborati & confortati sunt*, seque mutuò solati [v]. Al. *Invaluerunt, conati sunt, quasi arx munierunt se ad ascendendum*, Ma. Al. *Contenderunt in altum ut ascenderent*, JT. vel, contenderunt quis primus ascenderet; vel, *impetuosi fuerunt*; vel, *vim fecerunt*, Ma. Al. *Connisi fuerunt* (*per fauces*, vel *angusta*) *ad ascendere ad verticem montis*; ità Ma. Al. *Contenebrati*, Vulg. i. e. cæco furore ascenderunt [x]: quasi עָפַל esset pro אָפַל [y]. *In tenebris ante matutinum tempus expediverunt se*, TJ. Ibant in tenebris, quia sine nutu Dei. Ità Hebraicus commentarius *Tanchuma* dictus [z]. Al. *At neglexistis* (nempe, monitum suprà vobis datum) *ascendendo in verticem montis*. Idem prorsus quod Deut. 1. 43. & Habac. 2. 4. (*ad quæ loca vide observationes nostras.*) עָפַל enim Arabicè sign. *mentem a re aliqua aut persona avertere & subducere*; hinc, *negligere, contemnere* [a].

45. *Qui habitabat in monte*] Heb. *sedens in monte*; i. e. qui priùs ante Israelitas montem illum insederat & occupaverat, è vers. 43 [b]. ¶ *Usque Horma*, עַד הַחָרְמָה] Ad locum postea ità dictum à strage ibi edita ab Hebræis, Num. 21. 3. Vel etiam ab hac clade nomen habuit [c]. Fortè à mutuis illis exercituum concisionibus. Alii diversum locum esse volunt; quod verisimilius [d]. *Horma* anathema significat †. Aliis est appellativum propter præfixum articulum, (qui non solet propriis nominibus præponi,) *usque ad excisionem, internecionem*, q.d. ingenti clade eos concidit [f].

CAP. XV.

1. **L***Ocutus est*] Post comminationes adversùs immorigeros Israelitas, Deus repetit & amplificat legem sacrificiorum, quâ reconciliationem eorum & gratiam suam in Christo significabat. Idem facit Deus Num. 28. & 29. post illam cladem Num. 25 [a]. Quando hæc dicta sunt, incertum est. Probabile est ea antea præcepta fuisse, scilicet in monte Sinai, & hîc extra ordinem narrari [b]. Nam cinere vaccæ rufæ, de quo cap. 19. non diu caruisse videntur, ob crebras purificationes eo faciendas [c].

3. *Et feceritis oblationem Domino in holocaustum aut victimam*, וַעֲשִׂיתֶם אִשֶּׁה לַיהוָה עֹלָה אוֹ זֶבַח] [Variant. Q. sic;] *Et feceritis sacrificium ignitum* (*ignitionem*, Mo. *oblationem*, Sy.) *holocaustum*, aut *sacrificium*, Sa. Sy. M. P. Ti. Pi. [Al. sic;] *Si facietis igne absumendum Jehovæ holocaustum*, aut *sacrificium*, JT. זֶבַח vertunt *sacrificium* plerique; *hostiam sanctificatam*, Ch. *victimam gratuitam*, Ar. *mactatum*, O. i. e. quodcunque aliud mactatum: quod ponit ad discrimen *Minchah* olei & vini, quæ cum victima offerebatur [d]. *Sacrificium*, nempe pacificum †; (ex voto, vel spontaneâ oblatione [f].) Ità sæpe accipitur vox *sacrificii* absolutè posita, ut Exod. 18. 12. Levit. 17. 5, 8. & 23. 37. Deut. 12. 27 [g]. Hinc colligunt Hebræi, in sacrificiis pro peccato & delicto *Mincha* & *libamen* non requiri [h]. Rationem vide ad Levit. 4 [i]. ¶ *Vota solventes*, לְפַלֵּא נֶדֶר] *Ad separandum* (vel, *in separando*, A.) *votum*, O. A. V. i.e. ut adimpleatis. *Separare* pro *solvere*, sive *adimplere*, ponitur: quòd pecudes quæ quis vovisset — à communi usu separarentur, cùm adimplendum esset votum. Vide Levit. 22. 21 [k]. *Pro solutione voti*, Ch. *secundùm separationem voti*, Pi. *nuncupando votum*, JT. *singulare quoddam votum*, Ti. [At M. conjungit cum זֶבַח hoc modo, *sacrificium segregatum ex voto*.] ¶ *Vel spontè offerentes*, אוֹ בִנְדָבָה] *Vel spontaneum*, O. sim. V. Ma. vel *in devotione*, Mo. Ma. Quomodo hæc differunt, vide ad Levit. 7. 16. Postea vers. 8. vocatur *sacrificium pacificum* [l]. ¶ *Aut in solennitatibus vestris*] Ità V. O. h. e. Etiam ea sacrificia quæ facere debetis in solennitatibus, facietis eo ordine quem nunc dicam [m]. Idem intellige in holocausto quotidiano. Vide Exod. 29. 40 [n]. ¶ *Adolentes odorem suavitatis*] Scilicet, cremantes victimam; quod Deo acceptum & gratum erat [o].

4. *Simila*] Nullum sacrificium fieri debet sine oblatione Minchæ ex simila, & *libamine* ex vino, M. F. *Sacrificium* voco quod ex animalibus fiebat; *Oblationem*, quæ ex *simila*; *Libamen*, quod ex vino [p]. Nulla victima sine mola salsa & vino: sic & apud Græcos [q]. Est enim sacrificium quasi *convivium*, vocatúrque *cibus Domini* infrà 28. 2 [r]. Ut ad refectionem hominis requiruntur caro, panis, pinguedo & vinum; sic Dominus in cibo suo hæc habere voluit *. Cum hac tamen exceptione, nisi ex turturibus vel columbis fiat holocaustum. ¶ *Conspersa oleo*] In quo hoc sacrificium accessorium differebat ab eo quod non erat accessorium & per se stabat, (de quo Levit. 2. & Levit. 6.) cui superfusum tantùm erat oleum [s]. בְּלוּלָה, *confusam* (*permistam, maceratam*) oleo †. ¶ *Decimam partem Ephi*, עִשָּׂרוֹן] *Decimam*, O. Ma. A. scil. *Epha*, quod exprimitur Num. 28. 5. & hîc à Græco [v].

5. *Et vinum*] Nota quinque fuisse genera libaminum; putà *similam, oleum, vinum, sal, & thus* [x]. Hæc libamenta omnia solebant tota in Dei honorem vel libari vel cremari, teste Josepho. At cùm aliquid horum non per modum libaminis aut accessorii, sed per se solitarium, & in modum principalis hostiæ seu oblationis, Deo offerretur, ut sæpe simila offerebatur, tunc, parte duntaxat modicâ in altari crematâ, reliquum sacerdoti cedebat [y].

5, 6. *In holocaustum sive in victimam. Per agnos singulos*, v. 6. *Et arietes erit*, &c. אוֹ לַזָּבַח לַכֶּבֶשׂ הָאֶחָד אוֹ לָאַיִל] Vel *in sacrificium*, sive pro *sacrificio*, (*in sacrificio*, JT. Ca. *ultra sacrificium*, P. *cum victima*, Ar. Ti. *super mactatum*, O.) *pro agno uno*, (*unoquoque*, JT.) vel *pro ariete*, O. P. JT. A. Belg. Sa. Ar. (*Pro ariete verò offer*, Ar. *Aut si fuerit aries*, &c. M. *Et pro ariete*; אוֹ ponitur pro וְ *Et* †.

9. *Dabit*, וְהִקְרִיב] *Offeret*, Ch. Mutatio personæ, pro *offeres* [a].

12. *Juxta numerum*] Sensus duplex. 1. Erit proportio sacrificiorum & munerum & libaminum. 2. Tot Minchæ & libamina erunt quot sacrificia pecorum [a].

13. *Peregrini*] Nempe, qui Legi se subjecerant [b]. Nam aliis holocausta tantùm permissa, & quidem sine libamine [c].

15. הַקָּהָל] *O congregatio*. [Ità Mo. & ferè omnes.] ה hîc est litera *vocativa*, non *demonstrativa*, cùm textus loquatur in secunda persona [d]: Vel, *Quod attinet ad congregationem*, ut sit nominativus absolutè positus: q.d. Quod attinet ad jus vestrum in sacris congregationibus †. [At. Ch. habet, Una congregatio & unus ritus erit vobis.] ¶ *Unum præceptum*, &c. חֻקָּה אַחַת] *Lex una*, O. Ma. *ritus idem*, V. Alii, *norma, mos, ratio*, Ma. ¶ *Tam vobis*, &c.] Heb. *sicut vos, sicut* (pro *sic*) *advena*. Purus putus Ebraismus [f]. ¶ *Advenis*] Qui verum cultum amplexi sunt [g]. ¶ *Coram Jehova*] i.e. In cultu Dei; non ità in rebus civilibus. Vide Levit. 25 [h].

19. *De panibus*] Nova hæc lex alibi non memorata [i]. ¶ מִלֶּחֶם הָאָרֶץ] *De pane terræ*, O. Ma. *Panis* videtur esse *proventus terræ*, non tamen omnis. Hebræi excipiunt

Margin notes (left column): [k] V. [l] Bo. [m] A. [n] R. [o] Me. ex La. [p] M. [q] La. Me. [r] Gl. [s] A. [t] V. K in F. sic Ti. [v] F. [x] Ma. Me. [y] M.F. [z] A. [a] Di. [b] Ma. [c] Me. [d] Ma. † Me. Pi. [f] Ma. — [a] A. [b] Bo. La. [c] La. [d] O. † A. Bo ità Ch. in A. [f] Bo. [g] A.

Margin notes (right column): [h] Ma. [i] T. [k] V. [l] A. [m] M.F.V. [n] Bo. [o] La. [p] M.F. [q] G. [r] G post M.F.O. * M.F. [s] Bo. † Mu. [v] A. [x] T. [y] T. ex Bo. † V. [a] V. Pi. [a] F.V.O. [b] He. in G. [c] G. [d] M. O. † Pi. [f] D. [g] Mu. [h] Pi. [i] Ad v. [k] J. [l] D.

cipiunt *oryzam*, *milium*, & *legumina* [k]. Simpliciter *panis* pro *frumento* ponitur [l]; ut Job. 28. 5. Psal. 104. 14. Esa. 28. 28 [m]. & alibi, *qui dat panem è terra*, & Gen. 42. *panem esse in Ægypto*, & Ruth 1 [n].

20. *De cibis*, &c. ראשית עריסתכם] *Principium* (vel *primitias*) o'. Sy. JT. A. *primam ac præcipuam partem*, Ti. vel, *de primitiis*, V. P. ראשית pro מראשית, ut patet ex v. seq. V.) *massarum*, Pi. vel *pastarum*, *vestrarum*, Ma. Sy. Loquitur de prima farina in pastam subacta [o]. Al. *farina vestra subactæ*, V. *conspersionum vestrarum*, Sa. Sy. Mo. P. *ex farina vestra aquis conspersa*, Ti. K. exponit per בצק, M. φύραμα sign*. ¶ חלה] *Placentam*, Ma. K. in M. & F. G. Hanc tenebatur offerre, priusquam ipse vel sui novum gustârunt frumentum: Erátque quasi census Dei [p]. Non offerebatur super Altare vel in Sanctuario, sed sacerdotibus exhibebatur [q], qui permixtim in omnibus civitatibus habitârunt [r]. ¶ *Sicut de areis*, [כתרומת גרן] *Secundùm elevationem areæ*, Ma. i. e. quemadmodum offerre soletis jam collectis frugibus †, & cùm triticum est repurgatum in area [s]. Offeres pro quantitate massæ tuæ, ut fit in segetibus [v]: i. e. minimùm sexagesimam partem *, & eodem ritu ut præcipitur Lev. 2. 14. Vide ibi [u]. Monet, quòd sicut primitiæ illæ sacerdotibus offerebantur, nec quicquam earum (ut alia nonnulla) super altare cremaretur, ità & hæ, &c [y]. *De areis*, i. e. de frumento in areis [z]. Ità sumitur Deut. 16. 13 [a]. *Non secùs ac elevationem sementis*, Ar. Idem judicium de torcularibus [b]. De tritico, hordeo, vineto, ficubus, malis punicis, olivis, dactylis [c].

21. *Dabitis Domino*] Ei enim datum erat, quamvis sacerdoti cesserit. Repetitio hujus præcepti ostendit ejus momentum & pondus [d].

22. *Præterieritis*, Heb. *& non feceritis omnia*, &c.] Qu. Quomodo differt hæc lex ab ea Levit. 4. 2, 13? Resp. 1. Hic loquitur de errore cœtûs in externo Dei cultu: Levit. 4. de errore extra res sacras & Divinas †. 2. Hîc agit de iis qui *non faciunt quæ fecisse oportuit*: At in Levit. de iis qui *faciunt quæ non fecisse oportuit* [f].

24. *Oblitáque fuerit facere multitudo*, והיה אם מעיני העדה נעשתה לשגגה] *Et erit si ab oculis cœtûs factum fuerit in errorem*, Mo. (vel, *non sponte*, o'.) *Si clam congregatione factum fuerit per errorem*, P. *Si cœtu non animadvertente commissum est istud per errorem*, JT. *Si cæco errore* (vel, *per incogitantiam*, Ti. sive, *per imprudentiam*, Ca.) *à congregatione aliquid fiat*, M. P. *Si quid factum fuerit per ignorantiam ab oculis cœtûs*, intellige *absconditum*, A. Belg. prout exprimitur Levit. 4. 13 [g]. *Ità ut res remota sit ab oculis cœtûs*, Pi. vel, *sine cognitione cœtûs*; Ang. *Si ab oculis cœtûs aliquid latuerit*, &c. Ch. & sic explicatur in Levitico. *Si ab oculis*, i. e. Si ex defectu oculorum. Potest & sic intelligi; *Si ab oculis*, i. e. rectoribus, multitudinis factum fuerit, &c. Rectores dicuntur *oculi*. Job fuit *cæco oculus* [h]. ¶ *Vitulum—hircúmque*] At Levit. 4. vitulus tantùm pro *peccato*, v. 14. comburendus extra castra; hic autem vitulus *in holocaustum*, & hircus pro peccato [i]. Quæ ratio discriminis? Resp. 1. Quia alia est hæc lex ab illa in Levit [k]. 2. An à discrimine inter leges *jubentes* bona & *prohibentes* mala? 3. An hoc respicit peccatum idololatriæ, ut volunt Hebræi [l]? 4. An illud Levit. 4. est pro *omnibus* tribubus, hoc pro *singulis* [m]? Ità He. intelligunt, & probabile videtur ex Ezr. 8. 35. ubi populus redux offert duodecim juvencos pro numero tribuum [n]: necnon ex verbis hoc loco sequentibus, nempe vers. 25. *pro unoquoque cœtu*, nempe, particulari, quales futuri erant in terra Canaan, distincti scil. habitationibus. At lex illa Levit. 4. 13. agit de toto cœtu [o]. 5. In Levit. tantùm agebatur de hostiis ad expiationem delicti; ibique de holocausto agere fuisset extra propositum: hic tamen id additur, ut solet Scriptura uno in loco addere quæ alibi omissa sunt. Et verò licet animadvertere in Scriptura, quotiescunque præscribitur populo hostia pro peccato, semper etiam adjici hostiam in holocaust. Cur autem hæc victima non comburitur extra castra vide quæ ad Lev. 9. 3 [p].

25. *Incensum*] *Oblationem igne consumendam*, JT. i. e. Duplicem illam victimam, quæ vel tota, vel ex parte, in altari incendebatur [q].

Left-margin references:
- [k] D.
- [l] D. A.
- [m] A.
- [n] D.
- [o] V. O.
- [*] G.
- [p] M. F. V.
- [q] A. Bo. T.
- [r] T. ex Bo.
- [†] O.
- [s] V. ex F. C.
- [v] Ma. ex Jun.
- [u] Bo. T.
- [x] Ma.
- [y] Bo.
- [z] L. A. Pi.
- [a] A.
- [b] Me.
- [c] G.
- [d] A.
- [†] Ma. ex Jun.
- [f] Bo. T.
- [f] A.
- [g] A.
- [h] O.
- [i] Me.
- [k] La.
- [l] A.
- [m] A. ad ver. 22.
- [n] A. ad v. 14.
- [o] Pi.
- [p] Bo.
- [q] Bo. Me.

26. *Quoniam culpa*, &c. כי לכל העם בשגגה] *Cùm totus populus in errore fuerit*, M. sim. Ti. A. *Ignorantia est omnis populi*, Ch. *Universo populo per errorem*, supple, *id accidit*, Sa. vel, *accidet*, JT.

30. *Quæ commiserit aliquid per superbiam*, ביד רמה] *Per manum excelsam*, M. F. V. vel, *superbam*, M. *Per manum* sæpe ponitur pro præpos. *per* [r]. Sic, *in manu eunuchorum*, i. e. per eunuchos †. *Peccare in manu elata* est, scienter & contumaciter peccare [t]. Superbè, & absque ullo metu [v]. Totis conatibus & viribus, & cum audacia atque arrogantia, ac quasi per contemptum [x]. *Contemptum* intellige, non formalem, (rarus est qui sic peccat,) sed interpretativum [y]; & cùm quis monitus in legem committere pergit [z]. Protervè, neque Deum neque homines metuens aut curans: non clam aut recondità manu, sed apertè exsertáque manu, contravenerit; tanquam vexillare impietatis & blasphemiæ signum Deo infestum efferens, ut omnes in eandem audaciam pertrahat, & palàm illudat Deo [a]. Ch. vertit, ברישׁ גלי, i. e. *capite aperto*, h. e. palàm & publicè, vel, (ut alii) arroganter & superbè, cum fiducia & fronte perfricta. Eadem locutio Exod. 14. 8 [b]. Pudore suffusi tegebant capita, Jer. 14. 4 [c]. Vel, *capitatè*, *cerebrosè*. Intellige de eo qui præfractè negat esse Deum, aut Legem à Deo datam; quod indicant sequentia [d]. *Qui volens fecerit*, crimen alioquin capitale commiserit †. Qualia delicta morte plectenda docet exemplum contemptûs in violatore Sabbati [f]. ¶ *Rebellis*, את יהוה הוא מגדף] *Dominum ipse blasphemat*, O. A. (q. d. talis peccator blasphemus & Dei contemptor judicandus [g],) vel *irritat*, Ch. o'. 10 A. *probris afficit*, Sa. Mo. A. Ma. non quidem verbis, sed factis, ut Ezec. 20. 27. ¶ *Peribit*] Heb. *exscindetur*, vel manu Dei, vel (si testes adfuerint) à Magistratu [h]. Ea locutio alibi interitum à Deo infligendum indicat. Cæterùm hîc, ex collatione loci Deut. 13. 15. Jos. 22. 31, 33. intelligenda hoc modo, ut non ducatur ad Judices, sed occidatur ab iis qui eum in crimine deprehendunt, ut à Phinea *Zambris*. Bona autem ejus fiant ἀνάθημα. Sic Maimonides, *Duce dubitantium* 3. 41. Adde de J. B. & P. 2. 20. 9 [i]. Obj. At peccans *contempto Domino*, Levit. 6. jubetur tantùm sacrificium offerre: Quomodo ergò hîc mors est pœna? Resp. Levit. 6. agitur de eo qui peccatum sponte confitetur: Hîc de eo qui per testes convictus est, quòd sciens & volens & monitus peccâsset [k].

31. *Præceptum fecit irritum*] Nempe, quantum in ipso est [l]. Non quoad obligationem, sed quoad ejus finem & usum, scil. obedire Deo [m]. ¶ *Portabit iniquitatem*] Heb. *Iniquitas ejus in ea* (nempe, anima) *est*; vel, *cum ea*, vel, *super eam*, A. Iniquitatem intelligunt vel propriè, quia pœnitentiâ non ducitur, ità RS. vel impropriè, pro pœna, ut Gen. 19. 15 [n].

32. *Colligentem ligna*, מקשש] *In fasces complicantem*, vel, *laqueis constringentem*, *ligna*. De voce קשש vide Exod. 5. 7 [o].

34. *Nescientes*, &c. לא פורש] *Non erat explicatum*, Sa. Ar. M. *declaratum*, Sy. JT. A. *decretum*, Ch. sim. o'. Vide Levit. 24. 12. V. Obj. Atqui Exod. 31. dictum erat, *morte morietur*. Resp. 1. Nesciebant quo mortis genere mori debuit [p]. 2. Nesciebant an pro tantillo opere mori debuit [q]. 3. Nesciebant utrùm sciens & prudens fecisset [s].

35. *Obruat lapidibus*] Quid ità, cùm blasphemus non majori pœnâ punitur? Resp. Vide Lev. 24 †. Prudens est Cajetani observatio, Severiùs semper Deum animadvertisse in primos legum suarum transgressores: In peccatum gulæ primorum parentum; in homicidium Kain, in libidinem sub diluvio, in Sodomiam in Sodomis, in idololatriam vituli; in sacrilegium Nadab, in peccatum Achanis; in inobedientiam Saulis; in primum mendacium Ananiæ, &c [t]. Ἦν πολλῆς πονηρίας ἔν, &c. h. e. *Magnæ pravitatis erat, in ipsis initiis legem transgredi, & metum reliquis incutere oportuit*: Chrys. Ps. 6 [v].

38. *Faciant sibi fimbrias*, ציצת] *Fimbriam*, Sy. Ar. Mo. M. F. V. O. (i. e. *fimbrias*, V. A. o'. & Ch. in A. ut in Deut. 22. 12.) *florem*, Ma. *tæniam*, Ar. *peniculamentum*. Volgus *frangiam* nominat; Jun. Videtur significare quodlibet ornamentum quod florem aliquomo-
do

Right-margin references:
- [r] M. Ità E.
- [†] D. in 2. 24.
- [v] M. F. V.
- [x] Pi. F. V.
- [y] Bo.
- [z] G. J. et RS.
- [a] Jun.
- [b] F. V.
- [c] A.
- [d] G.
- [†] Ca.
- [f] Bo.
- [g] M. F. V.
- [h] A.
- [i] G.
- [k] E.
- [l] Pi.
- [m] Me. et La.
- [n] A.
- [o] Me.
- [p] L. Me.
- [q] La. B. RS. in A. Pi. in Bo.
- [s] La.
- [†] Q in Me.
- [t] Me.
- [v] Ma.
- [v] Ca.

do refert. In Ezec. 8. 3. est cincinnus capitis quem crispabant, &c [x]. Hebræi vocant עָנָף, *ramum*, quia pendet tanquam ramus ex arbore [y]. צִיצִת hic sunt *fila retorta, vel extremitas vestis, h. e. id quod relinquitur post texturam in panno, quodque pendet ab illo vocatur Zizith* [z]. Fila illa quæ relinquuntur in ultimo telæ non texta [a]. Fila assuta in ora vestimenti quæ non sunt texta vocantur גְּדִלִים, Deut. 22. 12 [b]. [Al. aliter:] *Gedilim* erant extremitates panni texti; *Tsitsith* erant fila illis extremitatibus alligata nodis [c]. *Tsitsith* erant *phylacteria*, Matt. 23. 5 [d]. *Tsitsith* sunt fasciculi illi parvi in quos *Gedilim* desinunt, h. e. caudulæ in extremitate vestis pendentes †. ¶ *Per angulos palliorum*, עַל כַּנְפֵי בִגְדֵיהֶם] Per (*super*, ό. Ar. Mo. Ma.) *alas vestimentorum*, ό. Ar. Mo. M. F. V. O. Ma. Per *alas* intelligunt, vel, oras & extremitates, M. F. O. Bo. A. Sy. JT. Sa. vers. Ar. Ità accipitur Ruth 3. 9. 1 Sam. 15. 27. & 24. 5, 12. Deut. 22. 30. Zach. 8. 23. Ezec. 5. 3. Hag. 2. 13. Sic 4 fines terræ vocantur 4 *alæ*, Job. 37. 3. & 38. 13. Esa. 11. 12. Ezec. 7. 2 [f]. Vel, 2. quædam pendula, quæ sunt loco manicarum in veste superiori [g]. Deut. 22. est, *per quatuor angulos pallii*. Unde colligitur non absimilis formæ fuisse à pallio Græcorum & Philosophorum, nempe, formâ quadratâ [h]. Quia dicitur *vestimentorum*, quidam colligunt hoc referri debere ad omnes vestes, etiam interiores [i]. ¶ *Ponentes in eis vittam hyacinthinam*, ità ό. פְּתִיל תְּכֵלֶת] *Filum*, vel *intortum*, Ma. *filum retortum*, seu *duplicatum*, F. Bo. *vittam*, V. vel *tæniam*, A. M. Ang. a ribband, vel a lace, A.) *hyacinthi*, Ch. Sa. Sy. Mo. JT. O. A. Nostri *hyacinthinum*, Judæi *cæruleum*, colorem interpretantur [k]. *Purpuram* esse Magistri constanter docent; Jonathan, & Baal Aruch, & R. & RS. & Maimonides [l]. Obscurum est quid hoc sit, & an hæ vittæ à fimbriis distinctæ, quod difficile est concipere [m]. [Distinguunt A. & Ang.] *Super fimbriam, vel, cum fimbria, ponent tæniam.* [Distinguit & Bochartus, sic scribens,]—*Maimon. in tractatu* צִיצִת, *seu de Judæorum fimbriis, quibus vittam* תְּכֵלֶת *jubebantur assuere*, Num. 15. 38 [n]. [Distinguit & O.] Filum (inquit) ligabatur ad extremitatem fimbriæ [o]. Crediderim has vittas fuisse fimbriarum vel partem, vel materiam, h. e. fila illa quæ dependebant. Ità Hi. in Matt. 23. ubi fimbrias has dicit *hyacinthinas*, nempe, quòd ex vittis hyacinthinis componerentur. Obj. At hæ vittæ dicuntur poni in fimbriis. Resp. Sensus est, conficient has fimbrias ex vittis. [*Vide quæ ad versum sequ.*] Per totam vestimenti oram fimbria hyacinthina seu cærulea se porrigebat, quæ *Tsitsith* vocatur [p]. Nota has fimbrias fuisse signum, 1. distinctivum à cæteris gentibus. 2. memorativum, tum mandatorum Dei, tum beneficii illius quo electi erant in Dei populum. Hinc & Christus fimbrias in veste habuit, Matt. 9. & 14 [q]. De fimbriis vide Deut. 22. 12. & ad Matt. 9. 20 [r].

39. *Et erit vobis instar fimbriarum*, וְהָיָה לָכֶם לְצִיצִת] [Variè reddunt.] *Et erit vobis in fimbriam*, Mo. A. Ti. Ang. sive, *peniculamentum*, JT. vel, *in fimbriis*, Sa. vel, *instar fimbriarum*, P. *Eritque vobis fimbria*, Ch. Sy. *Et ponent in fimbria*, O. *Erit autem vitta in fimbria vestra*, M. *Et erit* (nempe, filum illud) *vobis super vittas*, Belg. *Quæ in fimbriis vestris hæreant*, Ca. *Eritque hoc vobis tæniæ patentes*, Ar. *Et erit* (nempe, *vitta*, vel *filum*,) *vobis in fimbriam*, V. A. Sing. pro plur. *Et erit* (sub. *ea res*, i. e. fimbriæ cum vitta; *vobis fimbria*; h. e. tales erunt fimbriæ vestræ †. ¶ *Nec sequantur cogitationes & oculos*, וְלֹא תָתוּרוּ אַחֲרֵי] *Et non explorabitis*, vel, *inquiretis*, Sa. O. G. A. Ma. sim. Mo. F. V. (*non aspiciatis*, F. V. A. P. *non fornicemini*, Ch. *non seducamini*, Sy. *non pervertemini*, ό. *non velitis*, Sa. vers.) *post cor vestrum & post oculos vestros.* Hoc est, pro, sequi cogitationes cordis & concupiscentias oculorum [t]. *Non studeatis sequi*, &c. Ar. *Non attentâ observatione sequamini animum vestrum*, JT. Maximè idololatriam intelligit [u]. Errant qui hæc restringunt ad idololatriam: Idololatræ *scortantur post deos suos*, non *post cor aut oculos* [x]. *Cor & oculi* sign. animi lubitum [y]. *Cor & oculi* sunt proxenetæ peccati [z]. Vide Eccles. 11. 9 [a]. *Inquirere* hîc est *ἀνακρίνειν*, curiosè & audacter disputare de ratione legis, neque nisi eâ intellectâ velle obedire.

Quæ res Solomonem, ut aiunt, per gradus quosdam in gravia induxit peccata, cùm, ductis uxoribus externis, facilè tamen se caulam legis, i. e. idololatriam, vitaturum credidisset. Philo ait, etiam quæ minima videntur Legis solicitè servanda. Bene Tacitus Hist. 1. *Sin, ubi jubeamur, quærere singulis liceat, pereunte obsequio etiam imperium intercidit.* Idem Hist. l. 2. culpat milites qui *jussa ducum interpretari quàm exsequi mallent*. Exemplum habebimus cap. seq [b]. Vox Ch. הִרְהוּר *cogitationem* sign. non simpliciter, sed *ex ampla curiositate ortam*, ubi non credimus, sed curiosè inquirimus & disputamus. Dicunt Hebræi, *Non est curiositas cogitandum post opera Dei. omnia siquidem sapienter fecit, tametsi abscondita sint ab oculis sapientum.* Et aliter, *Non est inquirenda ratio causarum cur Deus hoc vel illud faciat.* Abraham οὐ διεκρίθη, Rom. 4. non *dijudicavit* aut *disquisivit*, quod est diffidentis [c]. Avocat Deus homines à propria sapientia & suis inventis ad Legem Dei [d]. ¶ *Fornicantes*] i. e. Deficiendo à Deo. Idololatriam notat †; quinetiam alia peccata ad quæ homines rapiunt eorum corda & oculi cum consensu & delectatione. Vide Levit. 20. 5, 6. Psal. 106. 39. Jac. 4. 4 [f].

41. *Deus vester*] Talis maneo; non sum vobis infensus, etiamsi patres vestros à Terra promissa exclusserim [g].

CAP. XVI.

1. *Ecce autem Core*, &c. וַיִּקַּח] Quinta hæc libri Sectio, קֹרַח dicta [a]. *Et accepit*, O. Ma. F. *tulit*, M. F. V. Quid? [Variant.] *Tulit* seipsum seorsum, P. vel, *ut surgeret ac discederet a Mose* [b]. *Tulit se in partem*, (*aliam* addit RS. in F.) ut divisionem faceret [c]. Ità Ch. *divisus est*, sive, *seipsum divisit*; nempe, suo motu, & animo seditioso, non Dei jussu [d]. *Dissedit*, Sy. Al. sic; *Accepit*, vel *assumpsit*, supple, *homines*, A. JT. Ang. *Accepit & assumpsit* secum consortes, nempe, 250 *viros*, ut sequitur †. *Accepit* (scil. *ad partem suam*) *Dathan*, &c. *filios* [f]. Sed obstat 1 in וְדָתָן. Resp. 1. Conjunctio illa hîc redundat [g]; sæpe otiosè ponitur [h]. Vide ad Gen. 8. 6 [i]. Hic ex usu linguæ tantummodo servit annexioni consequentis in Enunciato, ut ostendit proximè præcedens accentus Athnach [k]. 2. Vel sic exponi possit; *Accepit & Dathan & Abiram*, A. Belg. Pi. Vide ad Gen. 36. 24 [l]. Hæc versio comprobatur ex collat. vers. 22. (ubi seditio huic tanquam unico authori adscribitur,) item vers. 5, 6, 11 [m]. Confer etiam Num. 27. 3. & Judæ epist. vers. 11. Græcus vertit, *Locutus est*, nempe, ut alios ad factionem suam pelliceret [n]. Non placet; repugnat enim accentus Athnach [o]. [*At alii notant accentus sæpe neglectui habitos esse in versionibus, ut alibi dicitur.*] ¶ *Core*] Hic, ut primogenitus, veteri jure sacrificandi jus sibi vendicabat. Vide infrà 3 [p]. Fuit hic consobrinus Mosis & Aaronis, erant enim duorum fratrum (nempe, *Amram* & *Izhar*) filii. Vide Exod. 6. 18 [q]. Exasperabat eum, quòd non ipse, qui filius erat *Izhar*, secundi filii *Caath*, sed *Elizaphan*, (filius *Oziel*, quarti filii Caath,) factus esset Princeps super filios *Caath*, (Num. 3. 30. A.) sub *Eleazar* [r]. ¶ *De filiis Ruben*] Primogeniti Israelis. (Per *filios* intellige nepotes vel pronepotes †.) Vel ergò, 1. Principatum ambiebat [t]. Vel, 2. potiùs Sacerdotium sibi ablatum concoquere non potuit [v]. Id patet ex v. 10. ubi *Moses* eum ambitûs sacerdotii arguit, & litem thuribulis dirimit [x]. *Corah* & *Ruben* habebant tentoria propinqua, uterque ad meridiem; ideóque facilè poterant talia tractare [y]. Hic observat RS. *Væ impio, & væ vicino ejus* [z].

2. *Surrexerunt contra Mosem*, לִפְנֵי מֹשֶׁה] *In conspectu Moseh*, Ch. sim. Mo. *coram Mose*, Ar. A. M. P. O. i. e. præsente Mose, AE. in M. F. Non in absentia detraxerunt, sed palàm [a], & non *in abscondito*. *Insurgentes steterunt se coram Mose*, JT. Alii, *contra Mosen*, ό. Sa. Sy. Ti. ¶ *Ducenti*, &c.] Heb. *& homines ducenti*, &c. Ma. (supple, *Korah*) *& homines*, &c. JT. Pi. A. Hoc supplendum docent, 1. Quòd Moses solum *Korah* alloquitur ver. 5. 2. Quòd accersivit *Dathan* & *Abiram*,

Marginal notes (left column): [x] Bo. [y] A. [z] F. & V. ex He. [a] Ma. ex He. [b] F. & V. ex He. [c] A. [d] Q. in F. † M. [f] A. [g] O. [h] T. Bo. [i] R. [k] F. [l] BA. 2. 4. 726. [m] Bo. [n] BA. 2. 4. 727. 12. [o] O. [p] F. V. [q] Bo. [r] Bo. † Q. in V. [t] F. V. [u] F. V. [x] D. [y] G. [z] RS. in A. [a] A.

Marginal notes (right column): [b] Gi. [c] F. [d] P. † V. ex Ch. [f] A. [g] Ma. ex Jun. [a] V. [b] F. V. [c] M. [d] F. V. † M. F. Gr. [f] O. A. ex Chisk. [g] Chisk. in A. [h] O. A. [i] A. [k] Pi. [l] A. [m] Pi. [n] A. [o] Ma. [p] G. [q] Me. ex La. [r] T. in L. RS. in A. † Pi. [t] Ità L. T. [v] G post Me. ex La. [x] La. [y] L. AE. in F. A. [z] A. [a] O. sim. AE. in M.

ver. 12. 3. Quòd aliter τὸ *surrexerunt* referendum erit ad Dathan & Abiram, &c. de quibus vers. 1. At hoc cum vers. 12. pugnat [b]. ¶ *Proceres synagogæ*, נְשִׂיאֵי עֵדָה] *Principes cœtûs*, vel *synagogæ*, Græc. *Cœtus* hîc est numerus hominum mille, vel centum. Vide Exod. 18. Sic etiam dicuntur eximii inter suos, Num. 1. 16. Nam nè de Synedrio LXX virûm intelligi hic locus posset, satis impedit numerus 250. *Core* partim collegit eos qui capita erant cohortium, partim eos qui auctoritate apud suos plurimùm valebant. Illud prioribus, (ἐπικαλοὶ,) hoc posterioribus, (ἄνδρες ὀνομαστοὶ,) indicatur [c]. ¶ *Et qui tempore concilii per nomina vocabantur*, ità Ch. קְרִאֵי מוֹעֵד] *Vocati & reputati in concilio*, vel, *magni in congregatione*, M. *Nobilissimi congregationis*, i.e. qui semper vocabantur ad concionem [d]. מוֹעֵד referri potest vel, ad conventum & comitia Senatorum, sive Principum; vel, ad Tabernaculum fœderis, quò vocabantur consilii causâ †. *Vocatò* (vel *deputati*, Sa.) *conventus*, Mo. A. Ma. *vocatò ad tempus*, Sa. vers. Sy. *qui vocabantur tempore concilii*, F. V. *majores* (vel *senatores*, ο΄. vel *præclariores*, Ar.) *concilii*, O. P. *Vocati stationis*; forsan præfecti *castrorum*, vel *agminum*. Sic גְּדוּד sumitur Jer. 46. 17 [f]. ¶ *Per nomina*, אַנְשֵׁי שֵׁם] *Viri nominis*, i. e. celebres, ὀνομαστοὶ *nominati*, D. ob divitias & sapientiam [g]. Vide Gen. 6. 4 [h].

3. *Sufficiat vobis*, רַב לָכֶם] *Multum vobis*, M. O. Ma. scil. *arrogatis*. Debueratis forte vestrâ esse contenti [i]. Nimium, & plus quàm æquum est [k]. Satis diu jam gubernâstis rempublicam, alter politicam, alter ecclesiasticam [l]. *Satis sit vobis*, V. *Sufficiat vobis*, ο΄. Ch. Sa. Ità Deut. 3. 26. A. *Nonne satis dominati estis?* Sy. Ar. quòd hactenus sacerdotium usurpâstis? date aliis locum qui æquè atque vos illa præstare possunt [m]. Vel potest referri ad utrumque: Ad sacerdotium illis verbis, *Omnes sancti sunt*; q. d. non ergò egent sacerdote intermedio, quasi sanctiori: Ad principatum illis, *In medio est Dominus*; q. d. non ergò opus est alio duce [n].

4. *Cecidit*] Humiliter orans Dominum ut seditionem discuteret [o].

5. *Manè*, בֹּקֶר] *Crastinâ die*, V. בֹּקֶר pro בַּבֹּקֶר, Pi. *Cras*, scil. *erit*, aut *veniet*, O. Differtur judicium, si fortè resipiscerent [p]. *Manè* tempus juris reddendi; Jer. 21. 12 [q]. Psalm. 101. 8: etiam Deo, Psal. 73. 14. Zeph. 3. 5. Esa. 47. 11. Gen. 19. Exod. 7. & 8, &c [r]. *Manè consilium, vespere convivium*, Socrates. Eccles. 10. 16.—*cujus principes manè comedunt*, i. e. epulantur †. ¶ *Notum faciet*, &c.] Sive *ostendet*. [Ità omnes, præter ο΄. qui, *novit*.] Huc allusum 2 Tim. 2. 19 [s]. ¶ *Et sanctos applicabit sibi*, וְאֶת הַקָּדוֹשׁ וְהִקְרִיב אֵלָיו] [Variè reddunt.] *Et sanctum & appropinquare faciet ad se*, Mo. *Et quis sanctus, & ut accedat ad se*, P. *Et qui sanctus fuerit accedet ad eum*, Sy. Al. & *qui*, vel *quisnam*, *sanctus sit, & quem admovit* (vel *admovebit*, A.) *ad se*, JT. sim. M. Ti. vel, *admovebitque eum ad se*, Ar. *Et sanctum*, i. e. sacerdotem [u]; nempe summum, ut patet ex v. 10 [x]. sanctificatum ad hoc munus. Sic Psal. 106. 16. David de hac rebellione loquens vocat *Aaronem sanctum Jehovæ*; & is gestabat laminam sic inscriptam, *Sanctitas Jehovæ*, Exod. 28. 36 [y]. Vel, *sanctiorem*. Quis sit sanctus, vel sanctior, qualem te jactâsti [z].

6. *Tollat—thuribula*] Quia ipsi jactaverant se dignos sacerdotio. Sacerdotum hoc erat, non Levitarum [a].

7. *Ponite thymiama*] Coram Sancto sanctorum, in altari thymiamatis [b]. Hoc experimentum selegit, quia peculiare erat sacerdotis munus, & peccata in eo admissa morte luebantur, ut docet Lev. 10 [c]. ¶ *Erit sanctus*] i. e. Summus sacerdos [d]: segregatus ad sacerdotium †.

9. *Ut serviretis*] Heb. *Et staretis*. *Statio* signum servitii, & pro eo ponitur Jer. 52. 12. collat. cum 2. Reg. 25. 8. Nehem. 12. 44. Deut. 10. 8 [f]. ¶ *Et ministraretis ei?* ità Sa. לְשָׁרְתָם] *Ad ministrandum eis*, ο΄. Mo. A. sim. Sy. Ar. M. P. Ti. i. e. vice multitudinis [g]. Vide ad Num. 3. 7 [h]. *Pro ministerio eorum*, JT. Ità servi erant & *Dei*, & *ecclesiæ*. Vide 2 Paral. 35. 3. Ezec. 44. 11 [i].

11. *Quid est Aaron?* ità Sa. Sy. Mo. JT. Ch. A. וְאַהֲרֹן מַה הוּא] i. e. Quid fecit Aharon? cur murmuratis [k]? Alii, *Quis est?* ο΄. Ar.

12. *Misit*] Nuncium ad absentes *Dathan* & *Abiron* & *Hon*; nam *Core* solus præsens erat Mosi [l]. ¶ *Non veniemus*] Subaud. *ad Mosen in monte* [m]. *Ascendere* dicuntur homines ad loca judicii phrasi Scripturæ, Deut. 25. 7. Ruth 4. 1. Ezræ 10. 7, 8 [n]. Rectè dicunt, *non ascendemus*, quia *descensuri erant* vivi in infernum, v. 33 [o].

14. *Reverà induxisti nos*] Egregiè præstitisti quod promiseras. Ironia & sarcasmus [p]. Alii subaudiunt negationem ea præcedenti parte; *& dedisti*, pro, *& non dedisti* [q]. ¶ *An & oculos nostros vis eruere?* הַעֵינֵי הָאֲנָשִׁים הָהֵם תְּנַקֵּר] *Num oculos virorum istorum effodies?* O Ma. F. ex Ch. A. JT. vel, *erues?* Sa. vel, *evelles?* JT. Accipi potest vel, 1. de physica evulsione. An usque eò ascendet tua tyrannis, ut oculos tibi minùs obsequentibus effodias [r]? Pœnam hanc fuisse inobedientiæ & rebellionis aiunt. Non improbo. *Num oculos horum*, &c. i. e. qui locuti sunt contra te, *erues* †? Alii sic; *Etiamsi oculos virorum istorum* (vel, *oculos nostros*, Sy.) *excæcaveris, non ascendemus*, Ch. sim. Ar. Vel 2. de morali effossione; de fascinatione oculorum & præstigiis [s]. Præstigiis utendo in thuribulis [t]. An nobis præstringes, vel excæcabis, oculos, ut non videamus tuas imposturas [u]? *Nunquid oculos virorum istorum adimere vis?* Quorum? Vel, 1. multitudinis, q. d. An existimas eam cæcam esse, V. F. ut non sentiat nequitiam tuam? q. d. manifesta & nota hæc mala sunt. Vel, 2. Seniorum quos tecum habes, nè intelligant illusiones tuas. Vel, 3. exploratorum, nè improbarent quæ improbanda essent: Eorum oculi hoc didicerunt. Tu nolles eos vidisse illius deformitatem [y]. *Num hos excæcabis?* Ità Ch. Ità Jud. 16. 21. & 1 Sam. 11. 2 [z]. Nonne nobis tanquam cæcis abuteris, ut ducas quò vis, & regas pro libidine [a]?

15. *Nè respicias*] Ità F. V. Nè sint tibi grata. q. d. Nè exaudias eos, etiamsi obtulerint munus [b]. *Nè convertâs te ad oblationem eorum*. Fecit hoc Deus igne cœlitùs veniente, & sacrificium absumente [c]. ¶ *Nè asellum quidem*, לֹא חֲמוֹר] i. e. Nè rem minimam [d]. Nihil vilius asino †. Confer 1 Samuel. 12. 3. Græci verterunt, ἐπιθύμημα, (& Sa. eos, ut sæpe, secutus:) legerunt, חָמוּד [h]; decepti similitudine literarum, ut sæpe illis accidit [i].

16. *Coram Domino*] Ubinam? Num in Tabernaculo? Non credo. 1. Obstat loci angustia: Erat enim 20 tantùm cubitos longus, 10 latus; ideóque 200 tantùm erant cubiti quadrati; nec cuique ex 250 relinquitur vel cubitus unus quadratus, ut stare possit. Videntur autem omnes simul obtulisse, quia simul interfecti sunt, v. 35. 2. Tum non potuisset à populo videri vel incensi oblatio, vel factiosorum punitio [k]. Obj. At Aaron (qui cum iis obtulit) non posset extra Tabernaculum, nec nisi supra Altare, adolere [l]. Resp. Id intelligendum est extra particulares casus necessitatis. Vide v. 46. Potuit Deus dispensare [m].

18. *Quodcùm fecissent*] Illi 250. Non *Core*, *Dathan*, *Abiron* & *Hon*: hi enim venire noluerunt, ex superbia & contumacia: fortè etiam quia timebant ultionem Dei, quam viderant in Nadab, &c [n].

21. *Separamini*] Bonorum subditorum est, segregare se à seditiosis [o]. ¶ *Repentè*, כְּרָגַע] *Quasi momento*, Thren. 4. 6. *Puncto temporis* [p].

22. *Fortissime Deus spirituum*, אֵל אֱלֹהֵי הָרוּחֹת] *Deus* (i. e. O Deus, Pi.) *Deus spirituum*, ο΄. Ch. A. Al. *fortis*, vel *fortissime*, Deus, &c. Sa. Sy. O. JT. sim. Ar. Qu. Cur Deum hîc vocat *patrem spirituum*? Resp. 1. q. d. Non est tuum, qui es dator spirituum, seu vitæ, eam tam facilè tollere [q]. 2. q. d. Tu cognoscis corda, (ità phrasis eadem sumitur Num. 27. 16.) & populum non ex malitia, sed à *Core* deceptum, peccâsse. Conveniens ergò est, ut inter peccantes & non peccantes discernas; vel inter eos qui graviùs deliquissent, & eos qui leviùs [r]. Nôsti populum indirectè tantùm peccâsse, novitate ductum & curiositate †. ¶ *Universæ carnis*] Animam, quæ carnem animat, condidisti; vel, intima carnis scrutaris [t]. Aliis *caro* ponitur pro *hominibus*, ità Pi. A. Sic Gen. 6. 13. Job. 12. 10. Esa. 40. 5, 6. Ezec. 20. 48. & 21. 4, 5. Joel. 2. 28 [u].

26. *Nè involvamini*] *Nè consumamini*, JT. A. *nè deficere efficiamini*, Pi. Est enim תִּסָּפוּ fut. Niphal, à סָפָה *deficere* [x]? ¶ *In peccatis eorum*] i. e. Propter

Marginal notes (left column): [b] Pi. [c] G. [d] V. † F. V. [f] Ma. [g] A. in He. [h] A. [i] Ma. post V. [k] M. F. [l] Pi. [m] F. [n] O. [o] Me. et La. [p] A post L. [q] D. [r] A. † D. [s] Me. A. [u] O. [x] V. [y] A. [z] O. [a] O. [b] Me. et La. [c] A. [d] D. † La. [f] A. [g] V. [h] Ma. [i] A. [k] V.

Marginal notes (right column): [l] La. Me. [m] V. [n] A. [o] RS. in A. [p] T. post Me. L. [q] Ma. [r] Bo. T O F. † F. [s] F. [t] G. [u] La. Me. [y] F. [z] A. [a] Ma. [b] V. [c] F. [d] L. † D. [h] G. [i] D. quæst. epist. 87. [k] Bo. [l] To. [m] Ju. [n] La. Me. [o] G. [p] A. [q] O. [r] B, Ma. post L. † La. Me. [t] Ma. [u] A. [x] Pi.

ptes tot peccata eorum; vel, unà cum illis qui tot peccata admiserunt [y].

27. *Egressi stabant*] Heb. *Exiverant stantes*, i.e. exibant & stabant, A. en ο'. Sic, *frangens dedit*, Matt. 14. 19. idem est quod *fregit & dedit*, Luk. 9. 16. Hic gestus ostendit audaciam, &c. ut 1 Sam. 17. 8, 9, 16. Job. 33. 5. & cap. 41. Ità superbia præcessit eorum exitium, ut Prov. 16. 18 [z].

29. *Si consuetâ morte*] i.e. Si morte naturali [a]. Si, ut alii relinquant post se liberos [b]. ¶ *Et visitaverit*, &c. וּפְקֻדַּת כָּל־הָאָדָם יִפָּקֵד] *Et visitatio omnis hominis visitabitur super eos*, Ma. Si, ut alii, benedictione Dei visitantur in morte, M. F. V. Si tantùm fame, peste, aut bello, perierint, quæ sæpe à Deo mittuntur [c].

30. *Sin novam rem*, וְאִם בְּרִיאָה יִבְרָא] *Si creationem creaverit*; H[c]: Si rem hactenus non visam produxerit [d]. Si novum quiddam & mirandum effecerit [†]. Quæ talia sunt, à Deo creari dicuntur, sive bona sint, Esa. 65. 18. sive mala, ut Esa. 45. 7 [f]. ¶ *Quòd blasphemaverint Dominum*] Opus Dei, putà Aaronis sacerdotium, calumniati sunt, & Mosi, non Deo, tribuerunt. Blasphemia est, cùm opus Dei tribuitur Dæmoni vel homini; ut patet Matt. 12. 31 [g].

32. *Devoravit illos*] Nempe, *Dathan* & *Abiron*, Psal. 106. 17 [h]. ¶ *Cum tabernaculis*] Heb. *Et domos*, i.e. familias, A. en Ch. tuguria, O. Horum familiares, uxores, filii, &c. peccati participes erant. In *parvulis* autem puniti parentes [i]. ¶ וְאֵת כָּל־הָאָדָם אֲשֶׁר לְקֹרַח] *Et omnem hominem qui Koracho erat*, Ma. Excipiuntur tamen filii, ex Num. 26. 11 [k]. Servati hi potiùs quàm filii *Dathan* aut *Abiram*; vel, 1. quia patris rebellioni aut non consentiebant [l], aut eum deseruerunt [m]: vel, 2. quòd Moyses specialiter pro illorum salute oravit: vel, 3. quòd Deus Levitas, qui numero pauci erant, potiùs servare voluerit quàm alios [n]: vel, 4. quòd illi fortè tunc ministrarent in Tabernaculo [o]. Filii Core inter Levitas numerantur c. 26. 58. & sancti habiti, & Psalmos vel composuerunt, vel decantârunt [p]. ¶ *Et substantia eorum*, הָרְכוּשׁ] *Divitias*, V. *pecora*, ο'. in A. Ità non sign. ut in 1 Chron. 27. 31. 2 Chron. 31. 3. & 35. 7. Vide ad Gen. 12. 5 [q]. Qu. Cur nulla mentio *On*, de quo versu 1? Resp. vel, 1. Quia illum facti pœnituit [r]; & quidem uxoris consilio admonitum [†]. Vel, 2. Includitur inter reliquos, licèt non exprimatur [t].

33. *Descenderunt vivi in infernum*, [ità Mo. & plerique,] שְׁאֹלָה] εἰς ᾅδου, supple, *loca* [v]. Qu. Quid sign? Resp. 1. Inferiores partes terræ [x], ad sepulchrum [y]; *in pulverem*, Ar. 2. Infernum propriè dictum [z]: quia in flagranti delicto mortui sunt [a]. Non tamen quòd *vivi*, & sine morte media, descenderunt in infernum [b]. Nam, 1. Morituri erant ex lege communi, Heb. 9. 27. 2. Et hîc interire dicuntur, sed morte non consuetâ, v. 29. 3. Hi (ut reliqui omnes) resurgent: Ergò mortui sunt [c]. Hiatu facto, & occlusâ rursum terrâ, vivi excepti sunt, indèque mortui, tum demum animæ ad inferos delapsæ [d]. *Vivi*, i. e. valentes: aut hoc dicit, quia communiter non descendunt nisi mortui [†]. Vox Hebræa (שְׁאוֹל) & Græca de corpore propriè dicitur, & loca sign. intra terram, & plerumq; sepulchra visui hominum subducta, unde nomen ᾅδης indè ad animum humanum factâ translatione, ut solemus à rebus notis vocabula sumere ad significandas res ignotas, pro ea regione ponitur quæ, Deo cognita, incognita nobis, spiritus humanos ad tempus Judicii servat, tum eorum qui bene, tum eorum qui malè, vixerunt. Nullum enim in hac voce est ejus rei discrimen: quod manifestius fiet ei qui nostra legerit ad Matt. 11. 23. Luc. 16. 23. & 23. 43 [f].

34. *Dicens, Nè fortè*, &c.] Sermo mancus præ timore, ut Psal. 38. 17. Rom. 11. 21 [g].

35. *Ignis—à Domino*] Vel, 1. en altari holocaustorum, unde ignem petebant [h]: vel, 2. en thuribulis suis [i]: vel 3. potiùs, en nube splendida [k]. ¶ *Qui offerebant*] i. e. Qui offerre volebant & attentabant. Similis phrasis v. 33 [l]. Qu. An Core terrâ absorptus, an verò igne consumptus, fuit? Resp. Non parùm obscura est hæc quæstio. Dico eum terrâ absorptum [m]. Nam, 1. Separare se jubentur à tabernac. Core, Dath. & Ab. v. 24. quod & factum dicitur, v. 27. 2. Terra absorpsit *omnes qui ipsi Core*, versu 32. i. e. cum Core existentes, ut habent ο'. 3. Dicitur expressè terra *devorâsse Core*, Num. 26. 10 [n]. Alii volunt eum igne periisse [o]. Rationes sunt. 1. Soli *Dathan* & *Abiram* leguntur noluisse venire ad Mosen, v. 12. soli illi stetisse in ostio tabern. sui, v. 27. ad solos illos Moyses abiisse dicitur, v. 25. Illi soli absorpti dicuntur, Psal. 105. 17. De Core omnino siletur. Resp. 1. Evocatio illa v. 12. pridie facta non docet quid postridie factum sit. 2. Si ibi nulla mentio *Core*, sufficit quòd alibi indicetur. Fortè *Core* ab iis aberat inter Levitas: fortè hi soli vel ad ostia tentorii sui processerunt, vel cum liberis perierunt. 2. Jussus est venire Core cum suis, v. 16. & v. 18. sic fecisse dicuntur. Resp. Multis tamen placet ipsum vel non venisse, vel statim abiisse, fortè quòd vim pararet, &c. 3. Thuribula fixa erant altari, v. 39. *ut monerentur omnes nè offerrent incensum, nè patiantur sicut passus est Core & omnis congregatio ejus*, v. 40. Resp. Indicat omnes hos mortem passos, non simili morte defunctos. 4. Si Core terrâ absorptus esset, periissent ejus filii. Resp. Negatur ex Num. 26. 11. Q. volunt filios ejus, subsidente ac dehiscente terrâ, in aere pendulos Divinâ virtute sustentatos fuisse donec hiatus iterum se occluderet [p].

37. *Præcipe Eleazaro*] Cur huic potiùs quàm Aaroni? Resp. 1. Ut ei successionem sacerdotii confirmaret [q]. 2. Nè pollueretur Aaron (eundo inter mortuos,) quòd unus fuit en offerentibus, v. 17 [r]. ¶ *In incendio*, מִבֵּין הַשְּׂרֵפָה] *E medio incendii*, JT. i. e. corporum incensorum [†]: *de inter combustionem*, Ma. *Combustio* pro iis *qui combusti sunt*, ut habent ο'. Sic *captivitas* pro captivis, Num. 21. 1. & *paupertas* pro pauperibus, 2 Reg. 24. 14 [s]. In loco incendii [t]. ¶ וְאֶת־הָאֵשׁ זְרֵה־הָלְאָה] *Et ignem huc illucque dispergat*, sic Ch. *Et ignem dispergat ultrà*, Sa. Mo. Ma. O. V. sub. *altare*, V. vel *longè*, à se, O. vel *illuc*, Ar. JT. A. *ibi*, ο'. vel *procul*, Sy. nempe, à Sanctuario, inter immunda [*]. Sic ostendit ipsorum cultum rejectaneum esse [†]. Alii sic; *Tollat ignem extraneum* [id זָרָה aliis punctis notatum significat,] *ultrà*, Sa. sim. ο'. *Ignem eorum*, i.e. cinerem quo repleta sunt. Meton. efficientis [†]. ¶ *Sanctificata sunt*] Qu. Quomodo? Resp. 1. Quia Deo oblata sunt per ignem sacrum & thymiama, ex horum contactu sanctificantur. 2. Per vindictam quam in eos exercuit Deus. 3. *Sanctificata sunt*, i. e. jussa offerri & servari in monumentum sceleris & ultionis [x]. 4. *Sanctificata* dicuntur, quia ex deputatione Dei debent servire deinceps Divinæ gloriæ illustrandæ [y]. 5. Non minùs illo crimine Deo consecratæ sunt res istorum quàm vita [z].

37, 38.—*Sanctificata sunt In mortibus peccatorum*, קָדֵשׁוּ: אֵת מַחְתּוֹת הַחַטָּאִים הָאֵלֶּה בְּנַפְשֹׁתָם] [Illud קָדֵשׁוּ pleriq; separant à sequentibus.] *Sancta sunt*, JT. Pi. *Thuribula*, vel *acerra*, (sive, *ex thuribulis*, JT.) *peccatorum istorum in animabus suis*, ο'. Ch. vel, *in animas*, Sa. Ar. P. JT. A. *sanctificata sunt. Thuribula peccatorum istorum sunt* (vel, *sint*, Ti.) *pro animabus eorum*, M. sim. Ti. [At Sy. conjungit cum sequentibus; *Nam sanctificata sunt thuribula*, &c. *per animas ipsorum*.] ¶ *Peccatorum*] Heb. *Peccatorum—in animas suas*, i. e. in vitas suas, Ma. H[a], pro, qui seipsos perdiderunt; qui sibi exitii (seu mortis) causa erant [a]. Qui capitali culpâ se reos mortis fecerunt; ut 1 Reg. 2. 23 [b].

38. *Producat ea in laminas, & affigat altari*, וְעָשׂוּ אֹתָם רִקֻּעֵי פַחִים צִפּוּי לַמִּזְבֵּחַ] *Et facient ea extensiones laquearum* (vel, *laminas extensas*, O. seu *ductiles*, ο'. sive *tenues*, Sy.) *opertorium* (vel *circumpositionem*, ο'. vel *linimentum*, Sy.) *altari*, Mo. sim. Ch. Sa. Ar. JT. A. scil. altari holocaustorum [c]. Vide Exod. 39. 3 [d]. A parte anteriori altaris ponebantur, ut à populo conspici possent [†]. Vel, *speculationem altari*; i. e. ut laminæ illæ æreæ, splendentes, politæ, essent instar speculi, altareque velut speculum aut speculabile redderent [f]. ¶ *Quid oblatum sit*, כִּי הִקְרִיבֻם] Affixum pro separato, pro הִקְרִיבוּ בָהֶם [g].

40. *Loquente Domino ad Mosen*] Heb. *in manu Mosis ei*, scil. *Eleazaro*, v. 36, 37 [h]. Transpositâ particulâ, ut clarior esset sensus [i].

43. *Fu-*

43. *Fugerunt,* וַיִּפְנוּ] *Verterunt se,* O. *verterunt faciem,* V. Ma. i. e. fugerunt, V. nempe, *Moses & Aaron*[h], ut illuc properarent in tutum[i]. *Aspexerunt,* Ma. Potest referri ad seditiosos; *Respexerunt, verterant ad tentorium convenientes,* tanquam ituri illuc, & Mosen & Aharonem ibidem aggressuri[m]. Hoc ipsi fatentur infrà[n].

45. *Recedite,* ità Sy. JT. הֵרֹמּוּ] *Elevate vos,* O. Ma. *tollite vos,* Mo. Sa. *ascendite,* O. *descedite,* o'. *separamini,* Ch. Sign. propriè *sublevari.* Ponitur Zere sub He loco Hirec Dages[o]. *Si excesseritis, consumam eos,* Ar.

46. *Pergens citò,* &c. וְהוֹלֵךְ מְהֵרָה אֶל־הָעֵדָה] *Et ambulans festinantià (celeriter, citò) ad conventum,* Ma. Q. reddunt, *Fac ut citò percurras cœtum, & expia pro eis;* i. e. totum cœtum perlustra. Hinc fortè exercituum lustrationes inter Gentiles: Curtius, Rerum Alex. 10. 9[p]. ¶ *Et plaga desævit,* הֵחֵל הַנָּגֶף] *Cœpit,* &c. F. Ch. Sa. Sy. o'. V. JT. O. A. Possis vertere, *profanavit, communis-fuit, violavit, plaga,* vel *percussio,* ità Q. in V. vel *consternatio, clades, strages,* Ma. *Cœpit confringere* (i. e. perdere) populum, o'. in A.

47. *Obtulit*] Extra Tabern. Deo ità inspirante: Aliàs licebat tantùm offerre in Tabernaculo, in altari thymiamatis[q]. Incensum in manu sacerdotis dat vitam; extra eam, mortem intulit[r].

48. *Et plaga cessavit,* וַתֵּעָצַר] *Cohibita est,* Mo. Ti. sim. JT. *prohibita est,* P.

Marginal notes: [h] a. [i] Ma. [m] Ma. ità Jun. [n] Jun. [o] M. [p] Ma. [q] Me. [r] Chazkuni 12 A.

CAP. XVII.

2. NOmen superscribes] Cujus? 1. Tribûs[a]. Non placet; nam nomen Aaronis inscriptum est, v. 3[b]. At in reliquis scriptum erat nomen Tribûs, in hac Aaronis; quia contentio inter Leviticas familias finita erat per interitum *Core,* &c[c]. 2. Principis[d]. Patet ex Hebræo textu †. Obj. Non tantùm hi contendere possent de sacerdotio, sed quivis alius. Resp. Sufficiebat hoc ad omnem litem dirimendam[f]. Nam, 1. Princeps Tribum suam repræsentavit, & eo repudiato, tota Tribus à sacerdotio repellebatur[g]. 2. Ad eos (si quos omnino) jus sacerdotii spectare videbatur, quia primogeniti erant & populi & suarum tribuum[h]. Hæ singulæ virgæ ab una & eadem fuerunt amygdalina arbore[i]. *De more ejus gentis, qui ex ea potissimùm arbore scipionibus utebantur*[k]. Tribus מַטֶּה dicitur, vel ab hac inscriptione, vel quòd 12 Tribus tanquam tot rami ex radice Israelis pullulârunt *.

4. *Coram testimonio*] i. e. Arcâ, in qua erat testimonium, i. e. libri fœderis. Vide Exod. 25. 16[l]. ¶ *Ubi loquar ad te*] Non tam ore, quàm signo, quo palàm faciam voluntatem meam[m]. ¶ אֲשֶׁר אִוָּעֵד לָכֶם שָׁמָּה] *Ubi vos convenio,* M. P. in O. *ubi conveniam vobiscum,* i. e. convenire soleo[n]; vel, *ubi vobis testificabor,* Bo. sive *paciscar,* T. *in quibus agnoscar tibi illic,* o'.

5. *Et cohibebo à me,* וַהֲשִׁכֹּתִי מֵעָלַי] *Et quiescere,* vel *cessare, faciam desuper me,* sive, *à me,* Ch. Sa. Mo. M. A. *sic sedando avertam à me,* JT. *Auferam à me,* o'. Sy. (At in quibusdam codicibus ἀπὸ σοῦ est, à te, Nobil.) Usurpatur hoc verbum de cessatione *iræ,* Esth. 2. 1. & *aquarum,* Gen. 8. 1. Populus murmurans similis erat aquis tumultuantibus[o].

6. *Absque virga Aaron*] Sed malè-fida est hæc vulgata versio[p]. Horum autem verborum loco ponenda sunt hæc, *in medio earum virga Aharon,* F. sic o'. Sa. Onk. Sy. Ar. 12 tantùm virgæ erant. Ità He. constanter & rectè[q].

8. *Et turgentibus gemmis,* &c. וַיֹּצֵא פֶרַח] *Et protulit germen,* o'. Sa. Ti. M. O. Ma. JT. vel, *gemmam,* Mo. ità F. V. (*gemmavit,* G.) vel, *frondes,* Ar. vel, *ramos,* Ch. ¶ *Eruperant flores,* ità Ch. וַיָּצֵץ צִיץ] *Et emiserat florem,* JT. sim. M. Ti. Ar. *effloruit flores,* o'. Sa. ציץ est *flos*[r]; vel, *nascens fructus* †. Nota amygdalum prius florem quàm folia producere[s]. ¶ *In amygdalas,* &c. וַיִּגְמֹל שְׁקֵדִים] Variè reddunt.] *Amygdalas reddidit,* vel, *retribuit,* M. Ti. La. O. Ma. vel, *tribuerat,* Mo. vel, *tulerat,* Sa. Al. *ablactavit,* i. e. perductas habuit ad maturitatem[u]; translatione ab infantibus sumptâ[a]. Al. *festinavit,* i. e. citò protulit: *educabat,* JT. *& concreverat in amygdalas,* Ar. *& formatæ sunt amygdalæ,* Ch. Triplex fuit miraculum, quòd, scilicet, arida virga gemmas protulerit; quòd hæ conversæ statim in flores, & hi in fructus[y]. Qu. Cur amygdalas? Resp. 1. Quia is fructus celeriùs quàm reliqui erumpit: hinc ei nomen à שָׁקַד, *evigilare,* & *festinare*[z]. 2. Ut significet *vigilantiam* (etiam hoc sign.) in sacerdote requiri[a]. 3. Quòd virga illa ex hoc ligno constaret[b], ut hinc satis liquet. Virga amygdalina appositè sign. jus primogenituræ, i. e. sacerdotium; quia prima inter arbores floret[c].

10. *Rebellium filiorum,* לִבְנֵי מֶרִי] *Filiis rebellionis,* V. A. Mo. Sa. M. vel, *rebellibus,* Ar. sim. Ch. i. e. *inobedientis,* o'. in A. Ità Eph. 2. 2. Vide 1 Pet. 1. 14[d]. Vel, *inobedientium,* o'. vel, *irritatoribus,* Sy. vel, *amaritudinis,* sive *amaris,* i. e. rebellibus, quales patribus amari sunt †; vel, *filiis mutationis,* (*mutabilitatis, contumaciæ, contradictionis,*) vide Gen. 26. 35[f]. ¶ *Et quiescant,* וּתְכַל] *Et finies,* Mo. querimonias illorum †; *ut cessare facias,* Sa. sim. P. Vel, *finiet,* scil. *virga,* vel *signum.* Potest esse 3. pers. fœm. sing[g]. *Et cesset,* o'. *ut cessit,* Ch. Sy.

12. *Consumpti sumus,* &c הֵן גָּוַעְנוּ אָבַדְנוּ] *Sanè defecimus,* V. q. d. Nos omnes interibimus, si ampliùs ausi fuerimus accedere ad sancta. Præt. pro fut[h]. *Ecce mortui jam sunt quidam ex nobis, & perierunt alii; omnes ergò peribimus,* Ar. Verba sunt *querela,* vel *injusta,* de pœnis & præteritis & futuris[i]; vel, potiùs, *seria,* de propria miseria[k]: q. d. Quid ergò consilii nè moriamur? Respondet Dominus, Num. 18. 1[l]. Optant malum, si quod impendeat, precibus Mosis averti[m]. Culpam deprecantur[n].

13. *Num ad internecionem,* &c? הַאִם תַּמְנוּ לִגְוֹעַ] *An verò omnes ad unum exspirabimus?* JT. *Numquid consumimur ad internecionem?* M. *Numquid consumendi sumus ut deficiamus?* O. *Anne consumpti sumus deficiendo,* vel, *ad moriendum?* V. *Anne (Itàne) absumemur (absolvemus) exspirando?* Al. *Num finem faciemus exspirandi?* Ti. q. d. Nunquam mori cessabimus[o]. Q. volunt הַאִם poni pro הֲלֹא *annon?*[p] Al. pro *an* capiunt. Verto, *An an,* &c? Iteratur interrogatio, ut Job. 6. 13. Vel potiùs, אִם hìc valet *certè,* ut alibi sæpe. Vide quæ nos ad Jer. 31. 20[p].

Marginal notes: [a] Ità Jo. I. Caj. Adrichom. in Bo. [b] Bo. [c] E. post L. [d] La. Bo. ità Ph. To. Procop. in Bo. † La. ex Bo. & ex o'. [f] La. [g] Bo. [h] La. [i] M. F. He. m La. [k] Cyril. in La. * A. [l] V. F. Ma. [m] T. [n] V. A. sic Sy. [o] A. [p] F. [q] F. [r] G. † RS. in M. [s] Ma. La. [u] F. V. M. La. P. [y] G. [z] Me. ex La. [a] F. V. [a] G. [b] Bo. ex Jo. [c] La. [d] A. † O. [f] Ma. † V. A. [g] Ma. [h] M. [i] Ità Ch. & TJ. 12 A. [k] A. [l] La. [m] Me. [n] Jun. [o] Ma. [p] Di.

CAP. XVIII.

1. POrtabitis iniquitatem Sanctuarii] Dabitis pœnas, si quid peccatum fuerit in ceremoniis Sanctuarii[a]; si quis externus sacris se immiscuerit[b]: quia vestrum erat arcere laicos[c]; & jura vestra fortiter tueri[d]. Vos eritis custodes Sanctuarii †. Sic Deus liberat Israelitas metu quo premebantur, Num. 17. vers. ultimo[f]. ¶ *Sacerdotii*] Cavebitis nè Levitæ hoc usurpent[g].

2. *Prastòque sint,* וְיִלָּווּ] *Ut adhæreant,* Ch. *& adjungantur,* o'. Ar. V. *copulent se,* O. Allusum ad nomen Levi[h], ei datum insigni præsagio hujus adjunctionis[i]. Sunt enim *adjuncti Sacerdotibus*[k]. ¶ *Et ministrent tibi*] Ministrare dicuntur & *Aaroni,* hoc loco, & *Ecclesiæ,* Num. 16. 9. & *Deo,* Deut. 10. 8[l]. ¶ *Tu & filii tui*] Supplent, vel, *ministrabitis,* Vulg. sim. JT. vel, *soli eritis,* Ar.

3. *Ad præcepta tua*] Heb. *Custodiant custodiam tuam,* i. e. præcepta tua[m]. ¶ *Et ad cuncta opera tabernaculi*] i. e. Res custodiendas in Tabernaculo, vasa & omnia instrumenta bellica[n]. Ceremonias totius Tabernaculi peragent[o].

5. *Super filios Israel*] Nempe, cùm temere usurpant illud munus. Alii simile illi faciunt, *Delirant Reges, plectuntur Achivi.* Animadvertet in populum ob Sacerdotum peccata. Alii longiùs, nè socordià Sacerdotum populus incitatus ad Divina ipse accedat[p].

6. *Dedi vobis—& tradidi donum Domino,* לָכֶם מַתָּנָה נְתֻנִים לַיהוָה] *Vobis donum, datos Domino,* Mo. P. Belg.

Marginal notes: [a] F. V. G. [b] F. M. F. [c] T. [d] E. † M. F. V. [f] Jun. P. [g] M. F. V. [h] P. Ma. [i] Ma. [k] A. [l] A. [m] F. V. O. [n] O. Ma. [o] F. V. [p] M.

P. Belg. *Vobis dati sunt tanquam donum* (vel, *dono dantur*, JT. Sa.) *à Domino*, vel, *pro Jehovah*, JT. A. Ang. *Qui donum vobis sunt, dedititii Domino*, Ti. *qui veluti donum vestrum dati sunt Domino*, M. *vobis dono donati Domino*, i. e. à Domino, vel, pro ministerio Domini, O. *Jovaque addictos vobis attribui*, Belg. *Et dedi eos donum vobis coram Domino*, Ch. Eos qui priùs donati fuêre Deo, dono vobis sacerdotibus [q]: ut eos vobis darem, oblatos Jehovæ [r].

7. *Et intra velum*, וּלְמִבֵּית לַפָּרֹכֶת] *Et ad intra velum*, O. Ch. Sa. h. e. ea quæ in Sanctuario fiunt. פרכת, quod ubique est *velum interius*. hic (quod mirum) necessariò est *velum exterius*, (alibi מסך dictum;) nisi vertatur, (ut potest verti,) *in domo ad*, seu *juxta*, *velum* [†]. ¶ *Per sacerdotes*, &c. וַעֲבַדְתֶּם עֲבֹדַת מַתָּנָה אֶתֵּן אֶת־כְּהֻנַּתְכֶם] [Illud עבדת Q. connectunt cum sequentibus:] *Et ministrabitis ministeria, dationem sacerdotii vestri*, o'. *Fungemini ministerio, munere, scilicet, quod dedi sacerdotio vestro*, Sy. *Præstabitis ministerium istud: nam dono dedi sacerdotium vestrum*, Sa. [At plerique à sequentibus disjungunt:] *Et servietis: Servitium* (*veluti servitium*, Ang. *ministerium*, Ch. *ministrationem*, P. A.) *doni dabo* (vel, *dedi*, M. Ti. vel, *posui*, P. A.) *sacerdotium vestrum*, Mo. Ang. Ch. *Servietis illi: jam enim constitui sacerdotium vestrum, ministerium dono datum*, At. *Nam veluti munus dedi vobis officium sacerdotale*, M. *Et operamini: nam vobis sacerdotii munus assigno*, Ca. *Ut ministretis: dativo ministerio (sive ministerio doni) dono sacerdotium vestrum*, JT. *Et servietis: servitus est doni, quod dabo pro sacerdotio vestro*, O. *Dabo*, pro *dedi*. Hæc forma loquendi denotat continuationem muneris [s]. Variè accipiunt. 1. Functionem gratuitam dedi sacerdotium vestrum, i.e. gratis dedi [v]; ut nemo vobis usurpationem impingere queat [x]. 2. Sacerdotium erat *servitus doni*, quia versabatur circa *dona*, sacrificia, & oblationes quascunque; cùm Levitarum servitus erat Tabernaculi [y]. 3. *Servitus est*, i. e. præmium servitutis, & *donum quod dabo pro sacerdotio vestro*. 4. *Servitis servitutem, dono dabo sacerdotium vestrum*; i. e. servietis servitutem sacerdotii dono dati vobis. 5. *Et servietis servitutem doni*; i.e. propter donum, vel dona, i. e. oblationes quas vobis tradidi jure sacerdotii. Et illæ duæ extremæ expositiones mihi magis arrident [z].

8. *Dedi tibi custodiam primitiarum*] Non nudam, sed enim jure utendi & consumendi [a]. ¶ אֶת־מִשְׁמֶרֶת תְּרוּמֹתָי; *Do tibi custodiam elevationum mearum*, V. O. Ms. (*primitiarum*, o'. Ch. *separationum*, Sy. *oblationum*, JT. *oblationum elevatarum*, Sa. *levationis meæ*, M. P.) i.e. omnia quæ Deo quoquo modo offerebantur [b]. (Est enim hæc generalis propositio eorum quæ deinceps dicenda sunt [c].) Quæ ab Israel. offerendo elevantur; ut sunt *primitiæ, primogenita, & decimæ* [d]. *Omnes TERUMAS*. De quibus vide Exod. 29.24 [†]. Sacrificia & oblationes, O. ¶ *Omnia quæ sanctificantur*, ità Ch. לְכָל־קָדְשֵׁי] *Omnes sanctificationes*, O. Ma. Sy. *omnes* quoque *sanctificationes*, P. vel, *de omnibus sanctificatis*, Mo. Sa. At. o'. sim. M. Ti. vel, *cum omnibus sanctificatis*, Chazkuni. Vide Num. 5. 9 [f]. Explicationis causà additur: *Dedi tibi custodiam oblationum*, putà, *omnium sanctitatum*, i. e. sanctificatorum, ut ea custodias, nempe, ut inter filios tuos dividas [g]: *elevationum mearum*, quæ sanctificantur, separantur, ut mihi offerantur; tibi eas tradidi. Cave nè immundus ea comedas [h]. ¶ *Pro officio*, לְמָשְׁחָה] *Propter unctionem*, Sa. JT. Sy. M. P. nempe, sacerdotalem, O. A. quia sacerdos es, F. V. *ad ungendum*, Ma. Mo. vel, *pro unctione*, Ch. A. *ad unctionem*, At. Ti. *in honorem*, o'. Ex dictis collige quàm ampli erant Levitarum, & inprimis Sacerdotum, proventus annui. Erat ea Tribus quàvis aliâ Tribu triplò vel quadruplò minor. Ea tamen decimam partem proventuum totius terræ accepit, reliquis novem partibus in 12 Tribus (licèt quævis Tribus longè illâ numerosior esset) distribuendis. Aaroni & duobus ejus filiis dabatur centesima pars omnium fructuum: Et crescente numero sacerdotum, crescebat pariter numerus Israelitarum, & copia proventuum. Sacerdotibus etiam dabantur primitiæ proventuum annuorum, quæ (si fides Hieronymo) erant pars sexagesima omnium proventuum. Et, præter dicta, eorum erant oblationes votivæ & spontaneæ, primogenita & victimæ, & propriæ præterea civitates; nempe, ut tantò servirent alacriùs Deo, & ab omni cura rerum terrenarum remotiores essent [i].

9. *Quæ sanctificantur*, מִקֹּדֶשׁ הַקֳּדָשִׁים מִן־הָאֵשׁ] [Variant.] *De sancta sanctorum ex igne* altaris, M. *Hoc erit tuum ex præcipuis sanctorum post* sublatum *holocaustum*, At. *de sanctitate sanctitatum, ex oblatione*, Sa. vers. (vel, nempe, *de igne*, seu *ignitis*, O.) [Al. sic;] *Horum autem sanctitas sanctificabitur ab igne*, Sy. *Hæc in quæ ex igne sacrosancta erunt* (i. e. sacrificio quod igne fit,) *habeto*, Ca. *de omnibus quæ oblata sunt in igne*, Ch. *de sanctitate sanctitatum de*, vel *ex*, *igne*, Sa. Mo. P. Ti. O. Ma. Illud habebis de oblatione sacratiore quæ remanserit ex igne, h. e. quæ igne consumpta non fuerit [k]; vel, de iis quorum pars aliqua cremanda est igne altaris. Hîc jam incipit recensere species oblationum, &c [l]. Quædam oblationes vocantur *sanctæ*; quædam, *sancta sanctorum*, i. e. sanctissimæ; de quo discrimine vide ad Levit. 6. 17. quædam *communes*, quæ à quibusvis comedi poterant, & in quolibet loco. De quibus singulis hîc agit, à v. 10. ad 14. &c [m]. Q. *E rebus sanctis servatis ab igne*; i.e. quæ neque holocausta sunt, neque igne cremanda [n]. *Sancta sanctorum* sunt quæ à solis sacerdotibus tangenda & comedenda erant, & quidem in Sanctuario, v. 10 [o]. Vide ad Levit. 6. 17 [p]. ¶ *Omnis oblatio*, ità JT. A. Sy. כָּל־קָרְבָּנָם] *Omne munus*, O. Sa. Intelligunt, vel, 1. munera in genere, ut species illius sint quæ sequuntur [q]; vel, 2. Mincha è farina, Levit. 2. cujus pars igne adolebatur, &c. reliquúmque sacerdotibus cedebat, & cap. 6. sanctum sanctorum erat [r]; vel, 3. pacifica cœtûs, Levit. 23. 17,—20 [†]; vel, 4. duos panes, Levit. 23. 17. & *panes faciei*, ait Chazkuni. Hi *sanctissimi* erant. Vide ad Levit. 23. 20. & 24. 9 [t]. *Quid enim aliud munus esse potuit? PECCATUM & DELICTUM sequuntur; HOLOCAUSTUM non comedebatur; PACIFICA non erant SANCTISSIMA* [v]. ¶ *Et sacrificium*, לְכָל־מִנְחָתָם] *Omne Minchah*, O. *in omni Mincha*, V. *sive sit Mincha*, &c. P. *ex omni Mincha, seu munere*, JT. A. ל pro מן, V. Idem est cum priore, nempe, *oblatione* [x]: farina, seu munus, eorum [y]. [At A. à priore distinguit;] Et hoc est *Mincha* (Ang. Meat-offering) quod erat *sanctissimum*, Levit. 6. 16, 17. ¶ *Pro peccato*] Et hoc in loco sancto comedendum, Levit. 6. 26. ¶ *Pro delicto*] Quod etiam *sanctissimum* erat, Levit. 7. 1,—6 [z]. ¶ *Redditur mihi*, אֲשֶׁר יָשִׁיבוּ לִי] *Quod reddent mihi*, F. V. A. O. Ostendunt hæc verba locum intelligendum esse de *delicto* non quovis, sed speciali illo quod restitui debet, cap. 5. 7 [a]. nempe, Domino, juxta Num. 5. 8. collat. cum Levit. 6. 2,—6. ubi aries pro delicto offerendus erat, de quo specialiter hic locus intelligi potest. Ità RS. & Chazk. Ille aries *sanctissimus* erat, licèt res ablata quæ restituebatur communis fuit [b].

10. *In sanctuario*, בְּקֹדֶשׁ הַקֳּדָשִׁים] *In sanctitate sanctitatum*, V. O. Ma. sic o'. Ch. Sa. Sy. *in sacrosancto loco*, Ti. Non sign. partem Sanctuarii sacratiorem, ubi erat Arca; sed secundam partem, nempe, *Sanctum* [c]; sive partem illam Templi Sacerdotum officiis dicatam [d]. In atrio Tabernaculi juxta Sanctuarium [†]. Ibi enim debebant comedi, Levit. 6. 17, 26. & c. 7. 6 [f]. Vide Levit. 6. 16. & Nehem. 13. 5, 9. & Ezec. 42. 13 [g]. Dicitur autem *Sanctum sanctorum* comparativè [h]; ut tertiâ parte, scil. *atrio*, (sive externâ parte Templi [i],) sanctius [k]: quia nullus sanctior locus comestioni deputatus erat [l], in eum locum non licebat aliis ingredi [m]. ¶ *Mares tantùm*] At ex pacifica fœminæ comedebant, Levit. 10. 14. Deut. 12. 18 [n].

10. *Primitias, &c.*] *Hæ primitiæ munerum*, Ch. תְּרוּמַת מַתָּנָם] Hoc tibi erit *elevatio doni eorum*, O. Ca. A. Mo. sim. Sa. Ti. JT. vel, Hoc tuum erit *de oblatione doni*, P. *Hæc igitur est separatio donorum vestrorum*, Sy. [Variè exponunt.] 1. Illud capies ex eo quod dabunt tibi dono filii Israel [o]. 2. Loquitur de oblationibus quæ non comburebantur [p]. At sic includeret primogenita, &c. de quibus agit versu seq. 3. Alii de primitiis annuis exponunt: sed de his etiam agit versu seq [q]. 4. Respicit portiones quæ redibant ad sacerdotes ex

[q] Qu. M. [r] V. [†] Bo. [s] A. [v] V. A. RS & Chazk. [x] in A. [y] A. [z] M. [z] O. [a] T. ex Bo. [b] Bo. T. [c] Fo. [d] F. V. M. [†] Ms. [f] A. [g] La. ità F. V. [h] V.

[i] T. fe ità Bo. ad v. 8. [k] F. V. ità A. ex Chi [l] Bo. [m] A. [n] Ms. ex Jun. [o] B. M. [p] A. [q] A. [r] Bo. [†] RS. in A. [t] A. [v] Chazk. in A. [x] Bo. [y] O. [z] A. [a] V. ex F. [b] A. [c] F. V. [d] G. [†] Me. ex La. A. Bd. [f] Bo. [g] A. [h] Bo. [i] G. [k] F. V. O. [l] B. Ms. [m] O. [n] Me. [o] V. [p] O. [q] Bo.

pacificis, nempe, pectusculum & armum dextrum[r]. Probatur. 1. Quia verisimile est scriptorem, post ea quæ ex aliis sacrificiis proveniebant sacerdotibus, voluisse attingere ea quæ ex pacificis provenirent. At, nisi hîc, nusquam toto capite de iis agitur. 2. Quod hîc habetur de filiis & filiabus, idem habetur cùm de pectore & armo pacificorum sermo est, Levit. 7. 34. & 10. 14. 3. Reliqua omnia, præter pacifica, in specie versibus sequentibus commemorantur†. Respicit *elevationes*, (Ang. Heave-offerings,) quales erant *sacrificium confessionis*, & *pacificum*, & *Nazaræi aries*; de quibus vide Levit. 7. 11, 12, 14, 32, 34. & Num. 6. 17,—20[s]. 5. Loquitur de victimis sponte oblatis; Quicquid ad immolandum dono dederint[t]. ¶ לְכָל תְּנוּפֹת] *Omnibus agitationibus*, Ma. Bo. seu *ventilationibus*, Ma. Sa. Wave-offerings, Ang. Intelligit pectus pacificorum, Levit. 7. 30, 31, 34. quod *agitabatur*, sicut armus *elevabatur*. ¶ *Filiabus*] Nisi nuptæ sint alienis, Levit. 22. 12, 13. ¶ *Qui in domo*] Licèt verna. Peregrinus autem & mercenarius non comedebant, Lev. 22. 10, 11[x].

12. *Medullam olei*, &c. חֵלֶב יִצְהָר] *Pinguedinem olei*, &c. i. e. optimum oleum & multum[y]. *Pretiosum olei*, O. Sic *pinguedo tritici* sumitur Deut. 32. 14. Psal. 81. 17. & 147. 14[z]. ¶ *Primitiarum*] Harum quantitas erat pars fructuum nec minor sexagesimâ, nec amplior quadragesimâ[a]. *Hæc erit elevatio—sexta pars Ephæ*, Ezec. 45. 13. i. e. pars sexagesima; nam in Homer erant decem Ephæ[b]. Quadruplices primitias pendebant: 1. spicarum, Levit. 23. 10; 2. panum in Pentecoste, Lev. 23. 17; 3. panum quos hebdomadatim pinsebant, Num. 15. 21; 4. in festo Tabernaculorum, collectis frugibus[c].

13. *Frugum initia*, בִּכּוּרֵי] *Primitiva*, Œ. Ma. πρωτογεννήματα, (*primogenita*,) ό. in A. ità Ar. *præcocia*, Ti. *Maturitates*, i. e. ficus, malogranata, & reliqui fructus[d]. Q. de iisdem primitiis sumunt de quibus versu præcedenti. Sed aliud hoc membrum est†, & aliud donum[f]. Sign. ea quæ primò nascuntur: nempe, vel, 1. absolutè, ut fructus *primos*, vel, *primi anni*, ex arbore, agro, &c. vel, 2. comparatione ejusdem anni, & frugum ejusdem generis eodem anno postmodum provenientium. De utrisque sumi hîc potest, sic tamen, ut oblatio tota libera sit & spontanea. Nam illa Levit. 19. 23, &c. non sacerdotibus cedebant, sed viduis, pupillis vel amicis donabantur; hæc autem in h. l. sacerdotibus dantur: Ergò alia est hîc, atque illîc, consecratio. Si de prioribus accipias, intelligi debet de fructibus quinti anni, quos dominus colligere potuit; quos si spontè Deo consecravit, ii sacerdotibus cedebant. Sed nec de posterioribus præceptum datur, nisi quòd manipulum spicarum offerre jubebantur: sed hic ad primum genus oblationum, ad Mincha scil. referendus est, quia pars illius igne cremabatur: deinde, præceptum illud sacerdotes, vel totum populum, non privatum aliquem, spectabat[g]. ¶ *Quæ gignit humus*, בְּאַרְצָם] *In terra eorum*, sub. *creverunt*, V. ¶ *Mundus in domo vescetur*] Si Deo immolatæ fuerint; nam si solis sacerdotibus fuissent oblatæ, poterant à quibusvis etiam immundis consumi[h]. Qu. Num poterant sacerdotes oblationes spontaneas, primitias, aliósque proventus, laicis externis mundis donare vel vendere? Resp. Ità videri posset. 1. Aliàs interdictus esset horum usus in eleemosynas & pia opera. 2. Quid si horum nimius proventus esset? an perirent potiùs quàm in externos distribuerentur? Contrarium tamen ex hoc loco probari videtur. Adde quòd his, ab aliis ad alios transeuntibus, facilè immundus vesceretur. Hæc fateor rem ambiguam faciunt. Dicam tamen quæ mihi videntur probabiliora. 1. Non poterant vendere, (nè sordidum lucrum indè captarent,) sed neque passim externis laicis donare. 2. Poterant vel aliis sacerdotum familiis communicare, vel alios laicos mundos ad mensam suam advocare, vel etiam indigentibus mundis dare. Illud ergò, *mundus in domo*, censeo potiùs excludere domesticos immundos, quàm externos laicos[i].

14. *Ex voto*] Si, scilicet, voverint illud non ad immolationem, sed ad oblationem[k]. ¶ כָּל חֵרֶם] *Omne anathema*, V. Ma. Ch. *omnis consecratio*, Mo. Sa. Sy. *omne consecratum*, ό. *omne spontaneum*, Ar. *omne devotum*. JT. A. *omnis succisio*, O. Id in bello fit[l]. Quid *Cherem* vide Lev. 27. 21, 28. Nec omne votum erat *Cherem*, nec omne *Cherem* votum, (nam nonnulla Dei jussu *cherem* fiebant.) De solis anathematis rerum usu consumptibilium hic agitur. Alia enim, v. g. *patinæ*, &c. quomodo sacerdotum esse poterant? Nam *sancta sanctorum* domum deportari non poterant. Ergò in Templo servarentur, adeóque *templi* erant, non *sacerdotum*[m].

16. *Cujus redemptio*, וּפְדוּיָו] *Et redemptiones ejus*, V. O. Ma. i. e. primogeniti, V. *Redimendi*, vel *redempti*, *illorum*, A. Q. in Ma. vel, *illius*, A. ex ό. Illud, *cujus*, O. refert ad hominem, vel animal: verùm non est referendum ad proximum, *animal* scil. *immundum*, (quod quasi inclusum parenthesi & obiter insertum est;) sed ad suppositum, & antecedens remotius, nempe, *hominis primogenitum*[n]. Probatur. Homini solùm convenit & tempus redemptionis, (*post mensem*,) & pretium, (*quinque sicli*,) Num. 3. 47[o]. Cætera primogenita post octo dies redimebantur, nec tanto pretio, (vix tanti erat asinus adultus[p],) sed ove, Exod. 13. 13[q]. ¶ בְּעֶרְכְּךָ] *Secundùm æstimationem tuam*, V. O. Sa. i. e. pretio quod tu sacerdos constitues, ut patet ex Levit. 27. 3[r]. Sed hoc frustraneum erat, cùm pretium hîc esset constitutum†. Al. *in ordinatione tua*, Bo. Ma. Refero ad illud, *post mensem*, q. d. constitues diem quando velles eum redimi[s]. Hic dies communi usu erat 40. à partu, ut eâdem operâ & mater purificaretur, & filius redimeretur[t].

18. *Sicut pectusculum*, &c.] i. e. Quivis mundus ex familia tua iis vesci potest[x].

19. *Pactum salis*] q. d. Incorruptum, stabile, & perpetuum[y]. Quod sic dicitur, vel, 1. quòd pactum de sale ponendo in sacrificiis erat perpetuum, Lev. 2[z]: vel, 2. quòd *sal* putrefactionem arcet[a], juxta illud, *Sole & sale omnia conservantur*[b]. *Sal* symbolum incorruptionis; ideóque in fœderibus sanciendis usurpatum, ad indicandum ea incorruptè & inviolatè servanda esse[c]. Deus externo quoque symbolo sancivit, nè unquam evanescat, sed semper vigeat[d]. Eadem phrasis 2 Paral. 13. 5†. [Notat hîc A. 24 genera donorum quæ Deus Sacerdotibus dedit, de quibus ipsum videsis.]

20. *Nihil possidebitis*] Nempe, non habebitis portionem separatam à reliquis partibus. (Habebant autem urbes & agros suburbanos. Quinetiam ex peculio collecto, vel ex donato seu legato, creduntur potuisse habere agros, &c. Hinc *Jeremias* & *Barnabas Levita* habuerunt agros, quos vendiderunt[f].) Ratio legis, 1. Hæc non necessaria erant; abundè sufficiebant quæ Deus illis assignaverat. 2. Eos totos voluit Divinis ministeriis se dare, nec culturâ agrorum, &c. implicari[g]. 3. In partem venire cum cæteris tribubus parùm æquum fuisset[h]. 4. Voluit & charitatem reliquarum tribuum, & Levitarum diligentiam in salute aliorum procuranda, excitare. Hinc effecit, ut in sacris omnes penderent à sacerdotibus, & hi ab illis in corporalibus vitæ subsidiis. 5. Voluit Ministros populo dare speciem vitæ cœlestis, non rebus terrenis inhiare[i]. ¶ *Ego pars—tua*] Nempe, quia oblata Deo cedebant sacerdotibus[k].

21. *Dedi decimas*] *Omnes Judæorum sacerdotes (ἱερεῖς) decimas accipiunt*, ait Hecatæus[l]. ¶ *Pro ministerio*, חֵלֶף עֲבֹדָתָם] *Pro opere*, vel *ministerio*, *eorum*, P. M. Ti. JT. O. A. *commutationem servitii*, Ma. Caj. in Pi. *Pro transitu servitutis*, i. e. pro ministerio quod hinc indè discurrentes faciunt[m]. *Mercedem ministerii*, Sa. vers. Tig. not. ¶ *Quo serviunt*, אֲשֶׁר הֵם עֹבְדִים] *Quod*, vel *quo*, *ii servientes*, Mo. Ma. *eò quòd funguntur ministerio*, Sy. V. Ità sub. ב ante אֲשֶׁר, V. Alii, *qui*, scilicet, *exsequuntur cultum*, V.

22. *Peccatum mortiferum*, לָמוּת] *Ad moriendum*, i. e. mortale; ut, *canes ad venandum*, i. e. venatici[n].

23. *Portantibus peccata populi*] Nempe, si per negligentiam alienos accedere permiserint[o]. [Vide ad vers. 1.]

27. *Ut reputetur*, וְנֶחְשַׁב לָכֶם] *Et reputabitur vobis*, V. O. Ma. *imputabitur*, Ma. i. e. Tam grata erit oblatio

vestra,

Margin notes (left column): r Bo. ex Caj. † Bo. s A. t La. x A. y V. ad Ch. in A. z A. a Me. A. b A. c Me. ex La. d M. † Bo. f A. g Bo. h Me. ex La. i Bo. k Me. La.

Margin notes (right column): l G. m Bo. n Bo. ad La. Me. A. o Bo. p Bo. q Bo. La. r V. † Bo. s Bo. t Bo. La. x Me. La. y V. F. O. A. Bo. T. z O. a F. M. T. b Bo. c F. c Bo. d V. † Ma. f Me. g La. Bo. h Bo. i La. k Bo. l G. m Ca. n D. o M.

vestra, acsi esset ex propriis prædiis. *Decimæ* enim erat possessio Levitarum. Eodem modo proderat ipsis quo decimæ primæ privatis, nempe, ut, soluti eo nexu, reliquo vesci utique liberè possint, infra 31. Sic vox נֶחְשַׁב & infrà ponitur, & significat sæpe adæquationem rei unius, cum re altera. ¶ *De torcularibus*, [וְכַמְלֵאָה מִן הַיָּקֶב] *Et sicut plenitudo* (vel *copia*, A.) *torcularis*, F. V. O. Quid hoc vide Exod. 22. 29, 30. *Et sicut maturus liquor ex torcularis lacu*, JT. ita A. BC. ex RS. מְלֵאָה, cùm de frugibus agitur, maturitatem sonat: sic Exod. 22.29. & Deut. 22. 9. Sic vocat vinum de torculari pleno. Vel potiùs, vocat *decimam* plenitudinem, quia ex pleno acervo dabatur, antequam ab eo quidquam auferretur. יֶקֶב *vas*, *lacus*, *dolium*, in quo uvæ calcantur. Conferunt cum verbo נָקַב, & à cavitate dictum putant.

28. *Dati Aaron*] Aut liberis ejus, qui iidem cum ipso censentur. Non sibi soli, sed ut ille inter sacerdotes distribuat. Dicunt autem Hebræi, Sacerdoti qui compertæ sit in sacris ceremoniisque negligentiæ non dandam decimam, nè ipsi exitialis fiat, ex lege Levit. 22. 9.

29. *Omnia*, &c. [מִכֹּל מַתְּנֹתֵיכֶם] *Ex omnibus donis*, O. vel *donariis vestris*, Ma. Quæ scilicet receperitis à filiis Israel. q. d. Decimam dabitis non solùm decimæ, sed agrorum vestrorum; Num. 35. 4. ¶ *Et optima & electa erunt*, [מִכָּל חֶלְבּוֹ אֶת מִקְדְּשׁוֹ מִמֶּנּוּ] *Ex omni adipe*, vel *pinguedine*, (*liquore*, Sa. vers. *de omnibus primitiis*, o'.) *sanctificationem ejus* (vel, *& sanctificatum*, Ch. o'. *nempe sanctitatem ejus*, Sy.) *de*, vel *ex*, *eo*, sive ea, P. Mo. O. Ma. o'. Ch. Sa. Ti. *de ea* dabitis, M. *Ex singulorum opimo*, *ex eo* offerte *sacram partem ejus*, JT. Notcat hoc qui Deo vilissima offerunt.

31. *In omnibus locis*] Ad distinctionem eorum quæ in *Sancto* duntaxat comedebantur. [Vide ad v. 21.]

32. *Non peccabitis super hoc*, [עָלָיו] *Super illo*, V. Ma. *Propter illud*: ו in עָלָיו est masc. & refertur ad nomen מַעֲשֵׂר. Non puniemini ob id quòd deteriora obtuleritis. ¶ *Nè polluatis oblationes*] Quod faceretis, si, dantibus illis optima, vos daretis sacerdotibus deterrima. Heb. est, *Et sanctitates—non profanabatis*. Q. sacras oblationes intelligunt: al. sacras res. q. d. Et vos ipsos servabitis, & eos pro quibus ministratis; ut 1 Tim. 4. 16. Sancta persanctè tractatote.

CAP. XIX.

2. ISTA *est religio*, &c. [זֹאת חֻקַּת] Hic incipit septima libri Sectio, חֻקַּת dicta. *Hoc est decretum legis*, (*constitutio*, G.) Ch. sim. Mo. V. vel *legale*, D. Hanc legem fero de vacca rufa. חֻקּוֹת (Gr. *δικαιώματα*, *νόμιμα*, *προστάγματα*) *statuta* ea dicuntur, quæ non ex evidenti ratione naturali, sed ex Dei voluntate, ortum habent, ut diximus De J.B. ac P. 1. 1. Talia sunt omnia de sacrificiis, præsertim hoc de vacca rufa. ¶ *Ut adducant ad te*, [וְיִקְחוּ אֵלֶיךָ] Ad verbum, *& accipe-rent*, &c. Ma. pro *&*, vel *ut*, *accipiant*, *ad te*, O. D. i. e. accipiant & adducant, Aug. in Locutionibus. Rectissimè. Nam verbum לָקַח (sequente אֶל) alterum in se includit. Sic Matt. 4. *accepit*, i. e. acceptum transtulit, in pinnaculum templi. Sic לָקַח *accipere*, Psal. 68. vertitur *dare*, Eph. 4. Ità חֹתֶה Prov. 25. 22. *Capies carbones ignis*, i. e. capies & pones. Eadem phrasis Gen. 15. 9. & Exod. 25. 2. & Levit. 24. 2. Item Esa. 38. 17. *Desiderâsti* (i. e. cum voluptate eruisti) *animam*, &c. & v. 21. *contundam*, i. e. contusam ponant. ¶ *Vaccam*, [פָרָה] *Juvencam*, Ma. D. nempe, anni tertii. ¶ *Rufam*] Qu. Cur tantùm rufam? Resp. 1. Hoc nè Salomoni quidem patuisse dicunt He. 2. Significabat peccatum, (juxta Esa. 1. *si fuerint peccata ut coccinum*,) vel, quòd peccati pœna sanguine sumitur; vel, quòd effusio sanguinis sit maximum peccatum. 3. Vel potiùs, ut rubedine suâ adumbraret sanguinem, & quasi tota sanguis esse videretur. Sanguis autem erat præcipuum sacrificium. 4. Sign. humanam Christi naturam, ejúsque afflictiones, Esa. 63. 1, 2. & cruentam passionem, ut patet ex Heb. 9. ¶ *Ætatis integræ*, [תְּמִימָה] *Perfectam* V. Ma. Q. ad colorem referunt, ut RS. & quem sequitur Lyra; *integram*, in rubedine. Nam *si in ea fuerint duo pili nigri*, *vetita est*, RS. Quia superstitione imbuti & Ægyptii boves rufos immolant, hoc tam accuratè observantes, ut si unus pilus niger sit aut albus, putetur esse profanus: Plutarch. in Iside. Alii ad ætatem referunt; *adultam*, V. La. Me. sim. AE. in D. Al. In quo nullum membrum deest, aut debile est. ¶ *Nec jugum*, &c.] *Hostias injuges* vocârunt Romani, Macrob. Saturn. 3. 5. Virgil. 4. Georg. —*& intactâ totidem cervice juvencas*. Festus, *Injuges boves qui sub jugo non fuerint*. Sign. Israelitas Dei jugum excussisse.

3. *Tradetis eam Eleazaro*] Qu. Cur ei, non *Aaroni*? Resp. 1. Ut præparet eum ad summum sacerdotium. Vide suprà 16. 37. 2. Aaronem voluit ab omni immunditia (quantum fieri posset) alienum, & semper expeditum esse ad sacra tractanda. Vide ad Levit. 21. 1. At qui hoc fecit immundus eo factus est. 3. Quia hæc victima non erat solennis & festiva, ut illam Aaron immolaret, sed lugubris & lustralis. ¶ *Extra castra*] Cur ità? Resp. 1. Quia valde immunda censebatur, ut quæ totius populi in se susciperet peccata. 2. Ut typus esset Christi extra Jerusalem passuri, Heb. 13. 12. ¶ *Immolabit in conspectu omnium*, [וְשָׁחַט אֹתָהּ לְפָנָיו] *Et mactabit eam ante eum*, V. O. Mo. Sa. vel, *in conspectu ejus*, o'. sive *sui*, Ch. vel, *in præsentia sua*, Sy. Quod vel curam & inspectionem significare potest; vel fortè peculiarem ritum respicit, ut adversam sibi, vel resupinam & expansam se respicientem, adversus ipse jugularet. *Et unus mactabit eam ante faciem ejus*, A. Sed quis immolabit? Resp. 1. *Eleazarus*. Ità Vulg. 2. *Sacerdos* cui hoc negotium fuerit commissum. Non ipse *Eleazar*, sed alius ejus jussu; etiam non sacerdos, cùm hæc jugulatio non haberet rationem sacrificii. *Mactabis*, scil. *mactans*, O. Patet ex verbis sequentibus, *mactabis coram eo*, i. e. Eleazaro, A. O. & ex v. 5. ubi eadem ferè phrasis, *combaret eam cunctis videntibus*. *Comburens* autem alius erat à *sacerdote*, ut constat v. 7, 8. Credendum ergò est sacerdotem nec combussisse, nec mactâsse. 3. *Immolabit*, i. e. immolari faciet, scil. is qui offert. *Facere* sæpe dicimur quæ per alios facimus. Ità Marc. 15. 45. *dedit*, i. e. jussit dari. Vide ad Gen. 39. 22. & 48. 22. & Exod. 7. 17. Græci vertunt, *σφάξουσιν* (*mactabunt*,) G. *Ante eum*, i. e. ante Eleazar, vel, ante populum.

4. *Contra fores tabernaculi*] Obversus ad eas, quamvis è longinquo. Quo sign. Deo nos peccatis nostris ad pœnam obstringi, eique lustrationem à peccatis fieri, & per hanc victimam illi quasi satisfieri.

6. *Cedrinum*, &c.] De his vide ad Levit. 14. 4.

9. *Ut sint in custodiam*] i. e. Diligentissimè servabitur ille cinis ad conficiendam aquam lustratoriam. *Erit in asservationem*, Ma. A. i. e. asservanda erit. Similis phrasis Exod. 16. 32, &c. Num. 17. 10. ¶ *Et in aquam aspersionis*, ità o'. Ch. sim. Sy. Ar. [לְמֵי נִדָּה] *In aquam separationis*, O. Ma. P. Mo. Sa. A. JT. vel, *remotionis*, Ma. i. e. quâ aspergendi sunt separati, vel remoti, à cœtu ob immunditiam. *Aquas elongationis*, Caj. in Bi. Q. Ma. i. e. quarum aspersio facit eos elongare à peccatis, i. e. ab immunditia. Aqua cineri mixta ostendit homini ex quibus constat. Optima purgatio, semet nôsse. Similes ritus in Ovidio legere est: —*tredenas Curia vaccas Accipit*, *& largo sparsa cruore madet*. *Ast ubi visceribus vitulos rapuêre ministri*, *Sectáque fumosis exta dedêre focis*, *Igne cremat*—*purget ut ille cinis*; Ovid. Fast. 4. *Certè ego de vitulo cinerem*, *stipulámque fabalem*, *Sæpe tuli plenâ februa tosta manu*, ibid. ¶ *Pro peccato*, &c. ità Ch. P. O. [חַטָּאת הִוא] *Peccatum ipsa*, Mo. Q. ad vaccam referunt; *Vacca hæc peccatum est*, i. e. victima expiatrix peccati. Talis autem erat tantùm impropriè, quia speciem quandam referret sacrificii pro peccato; vel, quia ad immunditiam legalem tollendam vacca hæc cremata est. At verum sacrificium non erat: 1. quia non in Atrio sancto immolata; 2. nec adipes ejus cremabantur in altari; 3. nec sanguis ad basin altaris fundebatur; quæ omnia fiebant in cæteris pro peccato sacrificiis: 4. nec

sanguis illatus est in Tabernaculum; quod faciendum in sacrificio pro peccato Pontificis & populi. Alii referunt ad aquas. Aqua *peccati est*, JT. nempe, expiationis peccati. Vide v. 17. Sic etiam sacrificium pro peccato *peccatum* vocatur.

10. *Et advena*] Peculiare huic legi & paucis aliis, ut etiam hospites non circumcisos obliget.

11. *Qui tetigerit cadaver*] Q. existimant hanc aquam institutam ad expiandam hanc tantùm immunditiam contractam ex contactu mortui. Alii censent fuisse communem omnium legalium immunditiarum expiationem. ¶ *Septem diebus immundus*] In Chrysippi libris vetitum dicitur [illegible], (*à coitu aut morticinio prodire ad sacrum.*) Sic Euripides in Taurica, [illegible] (*Quæ si quis mortalium tetigerit cæde dignum virum, aut puerperam, aut cadaver, manu suâ, hunc arcet aris.*)

12. *Aspergetur ex hac aqua*] Heb. est בו, quod refertur ad מים. Respicitur ergo non ad formam, sed ad significationem, vocis מים, quæ hîc rem singularem denotat. Similes syntaxes vide vers. seq. & Levit. 11. 38. Imitati hoc Gentiles. Qui enim funeri usque ad finem interfuissent, aquâ ter lustrabantur antequam discederent, ut docet Virgil. ritiuum scientissimus, Æn. 6. *Ossaque lecta cado*, &c. ¶ *Septimo*] Ut plena & perfecta censeretur lustratio: *Septem* numerus perfectionis. Verisimile est hunc cinerem per singulas urbes distribui, ibique servari, & promi cùm opus erat. ¶ *Septimo non poterit emundari*] Qu. Quid igitur faciendum ei qui non mundatus est debito tempore? Resp. Verisimile est eum qui 3. die omisisset, potuisse 4. vel 5. vel etiam 10. die primâ vice ablui, & hunc diem numerandum pro tertio fuisse, & ab hoc septimum fuisse computandum.

13. *Polluit tabernaculum*] Si illud ingrediatur non purificatus. ¶ *Et peribit*] i. e. Occidetur à Judicibus, si res constet. Nempe, si ex malitia & superbia omitteretur. Si autem ex ignorantia vel negligentia, (vel, si nemine conscio ex malitia id fecisset,) hostiam afferre debuit, Levit, 5. 3—6,—17.

15. *Quod non habuerit operculum*, &c. אין צמיד פתיל עליו] [Variè reddunt.] *Super quo non fuerit operculum adjunctum*, P. vel *affixum*, M. vel *alligatum*, Ar. Ti. A. Al. *Super cujus os frustum laneum* (seu *fragmentum panni*) *non fuerit adjunctum*, i. e. *superpositum*, scil. ad obturandum illud, ut fieri solet. *Super quo non est pannus* (seu *linteum*, Sa.) *circumtortus*, JT. Verto, *alligatum frustum panni*. Adjectivum nomen antecedit; quod in Hebræa lingua rarum. Al. *non est conjunctum involutum*, i. e involucrum. *Qui non habet alligaturam alligatam*, O. Al. *cui non conjugatio alligatura*, &c. i. e. operculum vasi alligatum. De voce צמיד diximus Gen. 24. 22. de פתיל, Gen. 38. 18. Non est lex generalis, sed tantùm sermo est de funeribus. Vasa ergò in Tabernaculo defuncti non operta contaminantur.

16. *Si quis in agro*] Ibi enim sepulchra habebant; non juxta Templum, nec in urbibus, nè in ea incurrendo pollucrentur. Pariter & Gentiles: 1. nè aer in urbe fœtore cadaverum putresceret, 2. *nè funestarentur sacra civitatum*, ut ait Paulus l. 2. Recep. sent. tit. 21. ¶ *Mortui*] Scil. morte naturali. Synecdoche generis. ¶ *Sive os illius*] Vide Ezec. 39. 15. Quia idololatræ & sortilegi in superstitionibus suis utebantur ossibus mortuorum, & circa sepulchra talia exercebant; & etiam quia talia habent in se immunditiam corporalem.

17. *Aquas vivas*] Scil. ex fonte, aut fluvio: quæ propter motum vivere videntur.

18. *Hyssopum*, אזוב] Q. vertunt *muscum*. K. vertit *origanum*. Sed non persuadet. 1. Veteres omnes reddunt hyssopum. 2. Idem significat Chaldæum *Ezoba*, & Arabicum *Sufa*, vel *Sufe*. [*Vide quæ ad Exod.* 12. 22.]

19. *Et vestimenta sua*] Etiam & corpus suum, licèt de hujus ablutione sileatur. Servius ad 4. Æneid. *In sacris pura vestis appellatur, quæ neque funesta sit, neque maculam habeat ex homine mortuo.* ¶ *Lavabit*] *Aquâ* scil. *lustratoriâ*, sive *separationis*, vers. 9.

21. *Qui tetigerit aquas—immundus erit*] Observat Hiscuni, vaccam rufam polluisse mundos, & mundasse pollutos, (quod certè valde mirum est,) ut ignis dissolvit ceram, & indurat ovum. Sic medicamenta quædam sanant ægrotos, & ægrotos reddunt sanos. Sic lixivium, licèt sit immundum, pannos tamen emundat. Qu. Quæ causa? Resp. 1. Ad mysterium hoc spectat. Significabat vel, 1. imperfectionem rituum legalium, ut eos ad Christum manuduceret. Confer Heb. 7. 27, 28. & 10. 1, 2, 3. Vel, 2. peccatum sacerdotum & aliorum qui Christum interfecerant. Vel, 3. ut qui alios mundat vereatur, nè in ipsa cæterorum purificatione sordidetur, & meminerit & se habere quod purget. 2. Aquæ hæ immundæ censebantur utpote cinerales, atque ex fimi & pellis vitulæ combustione confectæ. 3. He. hoc intelligunt de iis qui sine necessitate tetigerint, & cùm nemo mundandus esset.

22. *Quicquid tetigerit immundus, immundum faciet*] [Variè intelligunt.] 1. De leprosis, seminifluis, & menstruatis. Non placet, quia eorum hoc capite nulla facta est mentio. 2. De immundo ex contactu aquarum lustrationis, &c. Hunc esse sensum patet ex textu Hebræo & Chaldæo, qui alium sensum non admittunt, & quia hic versus pendet à præcedenti. [Aliis neque id placet.] Hi enim uno tantùm die immundi erant, & suprà his sua purificatio præscribitur, unde nec illi alios contactu suo inficiebant. 3. De immunditia majori septem dierum ex contactu cadaveris, sepulchri, & cæterorum, &c. De hac enim in præsenti materia est sermo. *Immundus*, scil. ex mortuo, de quo antè dictum est. ¶ *Et anima quæ horum quippiam tetigerit*, הנגעת] *Quæ tetigerit*, supple, *eum*, Sy. Ar. vel, *illud*, Ch. JT.

CAP. XX.

1. *In desertum Sin*, צן] Alius locus à סין Exod. 16. *Sin* illud erat octava mansio, hoc trigesima tertia. ¶ *Mense primo*] Nempe, anni quadragesimi ab exitu: ut patet ex cap. 33. 36. & quòd Aaron eo anno mortuus est. Moses tantùm commemorat gesta ann. 1. 2. & 40. ¶ *In Cades*, בקדש] Qu. An idem locus sit cum *Cadesbarne*? Resp. 1. Q. affirmant. Melior hæc sententia. Vide Gen. 14. 7. Num. 13. 22. Sic & Euseb. & Hieron. in locis Hebraicis. Alii negant. Sic etiam Chorographi Terræ sanctæ. Probant: 1. quia *Cadesbarne* erat in confinio Australi terræ Canaan, ut patet Num. 34. 4. & Jos. 15. 3. ubi ponitur in sorte Tribûs Judæ. At *Cades* hæc longè aberat à Canaan, erat enim in extremis finibus Idumææ ad Austrum vergentibus, Num. 20. 16. non procul a mari Rubro. 2. *Cadesbarne* (quæ *Cades* dicitur Deut. 1. 46.) est *El-pharan* Gen. 14. 6. At hæc *Cades* est in deserto *Sin*. Diligenter hic & cap. seq. describit loca itineris, nè quis fortè exsisteret qui ea loca aut frugifera aut aquosa fuisse diceret, ac sic miraculorum vim eluderet. ¶ [*Maria*] Quatuor mensibus ante Aaron.

6. *Dimissa multitudine*, מפני הקהל] *A facie congregationis*, JT. i. e. metu, Jun. Pi. A. Sic מפני accipitur Exod. 9. 11. & 19. 18. ¶ *Clamaveruntque*, &c.] Totum hoc non est in Heb. nec Græco nec Chald. quæ quidem nunc habemus.

8. *Tolle virgam*] Nempe, vel, 1. *Mosis*: *Tolle tuam virgam*, e. in A. Et Moses dicitur percussisse *suâ virgâ*, v. 11. Et hæc forsan in Sanctuario servabatur. Vel, 2. *Aaronis*, L. La. G. Ma. Jun. Pi. Chazkuni in A. Nam scribitur hanc virgam accepisse, & quidem à conspectu Jehovæ, (ubi posita erat, Num. 17. 10.) at baculum suum Moses haud dubiè ordinariè gestavit, nec illum repositum legimus in conspectu Jehovæ. ¶ *Loquimini*] Dic tu, nomine tuo & fratris tui.

10. *Dixitque*] Uterque, ut ex pœna communi colligitur.

11. *Percutiens*, &c.] Simile in Euripidis Bacch. [illegible] Et in Callimach. hymn. in Jovem de

Rhea

Rhea puerpera in Arcadiæ locis siticulosis agente; Καὶ ῥ' ὑπ' ἀμηχανίης χαλεπὴν φάτο πότνια Ῥεῖη, Γαῖα φίλη, τέκε καὶ σύ· τεαὶ δ' ὠδῖνες ἐλαφραί. Εἶπε, καὶ ἀντανύσασα θεὴ μέγαν ὑψόθι πῆχυν, Πλῆξεν ὄρος σκήπτρῳ· τὸ δέ οἱ δίχα πουλὺ διέστη, Ἐκ δ' ἔχεεν μέγα χεῦμα.] [*Utrumque figmentum ex hac historia desumptum videtur; ut solenne erat Ethnicis furunculos agere S. Scripturarum.*] Qu. Num eadem hæc petra & percussio cum illa Exod. 17? Resp. Minime: illa erat in *Raphidim*, annóque 2. hæc in *Cades*, & anno 40 [z].

12. *Quia non credidistis*, &c.] Qu. Quodnam fuit peccatum Mosis & Aaronis? Resp. 1. Quòd dixerunt, *Eliciemus*; quod Dei erat, sibi tribuentes. Vide Deut. 1. 37 [y]. 2. Peccatum erat incredulitatis & diffidentiæ [z]. Hanc autem dubitationem suam, quam intus habebant, exteriùs aliquo signo (vultu, aut gestu [a],) prodiderunt [b]. Dubitabant non quidem de potentia Divina, sed de voluntate & affectu [c], an Deus vellet tam rebelli populo dare aquas [d], cùm tamen Deus certò & absolutè (non conditionatè) promiserat †. Dubitationem hanc indicari volunt, vel, 1. quòd percutiant, cùm Deus tantùm alloqui jusserit [f]. Aliis non placet. Quorsum virga sumenda erat, nisi ut percuterent [g]? At florida illa virga Aaronis non erat ad percutiendum vel imperata, vel commoda [h]. Vel, 2. quòd non petram, (ut jubebantur,) sed populum, alloquuntur [i]. Vel, 3. quòd petram bis percusserint [k]; quod indignationem ipsorum testabatur [l]. Fortasse Deus ad primam percussionem aquas non dedit, ad eorum fidem tentandam [m]. Vel, 4. quòd dixerint, v. 10. *Num aquam*, &c? *Num* illud est dubitantis, ut apparet v. 12 [n]. Simile *Num* vide Gen. 18. 13 [o]. Sub dubio proferebant, *Numquid poterimus*, &c [p]? quæ absolutè & affirmativè proferre debuissent, dicendo, *Petra, da aquas*. Hoc est quod dicitur Psalm. 105. 34. *Distinxit in labiis suis*, i. e. aliter protulit verba Dei quàm proferenda erant [q]. Non sola verba spectat Deus, sed etiam quo animo ea proferuntur [r]. Et hujus peccati Aaron particeps erat, quòd in illo periculo tacuit, & Moseo fratrem non redarguit †. ¶ *Ut sanctificaretis me*] Ut sanctum, fidelem, potentem ostenderetis [s]; ut apertè prædicaretis populo omnipotentiam meam [v]. q. d. Debuistis in memoriam eis revocare præterita miracula, & celebrare potentiam Dei, quâ aquas ex petra produceret [x]. ¶ *Coram filiis Israel*] Scandalum proximorum ex se valde noxium est, Deóque injuriosum [y]. Populo dederunt causam dubitandi [z]. Publicè peccârunt, ideóque severiùs cum eis egit Deus, quàm alibi, cùm Moses infidelitatem proderet, Num. 11. 22, 23. quia tum privatim peccavit [a].

13. *Contradictionis*] Ubi contradixit & murmuravit populus [b]. *Aqua litis*, quia lis erat inter Deum & populum [c]. ¶ *Et sanctificatus est in eis*] [Ità ferè omnes;] vel, *inter illos*, JT. i. e. Apparuit gloriosus filiis Israel, & omnipotens; superavit incredulitatem eorum [d]. Sanctus, verax & clemens declaratus est, dando rebellibus potum †. Al. referunt ad Mosen & Aaronem. *Sanctificatus est*, vindicando eorum rebellionem [f]. Vide ad Lev. 10. 3 [g]. & Ezec. 38. 16, 22, 23 [h]. Cùm Deus nec Mosi parceret, reliqui territi erant, & magis obedientes [i]. Huic expositioni favet phrasis: nam quum נקדש regit ב, sign. *sanctificationem Dei in alicujus punitione*; ut videre est in Ezec. 28. 21, 22. & 36. 23. Et ב notat objectum [k].

16. *Miserit angelum*, ità Mo. ο'. Ch. Sa. Sy. M. Ti. [מַלְאָךְ] Vel, 1. Angelum propriè dictum [l], de quo dictum Exod. 23. 20. & 33. 2. qui populum & præcedebat & custodiebat [m]. Omnis Israelis salus & ductio per Angelos administrata est [n]. Non placet; quia nulla Angeli mentio in eductione ex Ægypto [n]. Vel, 2. *nuncium*; sic Ar. RS. in M. sive ministrum Dei, Maimon. in G. i. e. Mosen. Nomen מַלְאָךְ tribuitur *Phinea*, Judic. 2. 1. & *prophetis*, 2 Par. 36, 16. & *Aggæo*, Ag. 1. 13 [p]. ¶ *In extremis finibus tuis*, [עִיר קְצֵה גְבוּלֶךָ] *Urbe extremitatis finium tuorum*, V. vel, *regni tui*, F. *in latere termini tui*, F. ex Ch. In urbe quæ sita est in extremitate patriæ tuæ [q]; quæ non longè distat à regno tuo [r].

17. *Transire liceat*] Hoc est quod ὁδὸν διέρχεσθαι αὐτῶν dicunt Græci: & ità hic Josephus. Vide quæ nos de J.B. & P. a. 2. 13. & 19 †. ¶ *Non bibemus aquas*] Gratis, scilicet: Nam in desertis illis locis magna aquæ penuria [s]. ¶ *Viâ publicâ*] Heb. *per viam Regis*, vel *regiam*. Ge. appellat *viam multorum*, D. Quæ amplissima est & frequentissima, quâ scilicet Regibus cum totis copiis iter est [v].

18. *Non transibis per me*, [בִּי] i. e. Per patriam meam [x]. Obj. Deut. 2. dicit ad *Sihon*, *Concede transitum, sicut fecerunt filii Esau*. Resp. 1. Concessit transitum (non quidem per medium, sed) per extremitates regni sui. 2. Duo petiit Israel à Sehon; 1. *Alimenta vende*; 2. *Concede transitum*: & hoc refertur tantùm ad primum [y]. Nam Rex Edom concessisse videtur iis cibaria emere [z].

19. *Per tritam viam*, [בַּמְסִלָּה] Viâ publicâ, stratâ & tritâ, à סלל *exaltavit*, quòd lapidibus aggestis consurgat in altitudinem [a]. ¶ *Nulla in pretio difficultas*, &c. [רַק אֵין דָּבָר בְּרַגְלַי אֶעֱבֹרָה] [Variè vertunt.] *Tantùm nè quid sit impedimento*, (vel, *modo nè negotium facessas nobis*, Ti. vel, *sine ullo planè negotio*, Ca. vel, *tantummodo citra ullum malum*. M. sim. Ch. vel, *tantùm nè sit aliquid*, Sa. vel, tantummodo *istud*, nihil *aliud*, JT. vel, *tantùm*, nihil aliud agens, A. Ang. Belg.) *pedibus transibo*, P. vel, *transiam*, JT. *Et nullum nobis est negotium, sed transibimus tantùm*, Ar. Al. *Tantùm non verbum* cum tuis ullum miscebimus litigando vel disceptando [b]: silentes & quieti transibimus [c]. Al. *Tantùm non verbo*, i. e. dicto citiùs, pedes transibo [d]. Al. *Sine verbo*, i. e. re, h. e. nihil aliud agens †. Al. *Profectò non est verbum*, vel, *solummodo non est verbum, pedibus meis transibo*. Quod promitto non verbum est, sed re comprobabo. דָּבָר hîc est quod דְּבַר שְׂפָתַיִם 2 Reg. 18. 20 [f].

24. *Ad populos suos*] Heb. *colligetur ad populos suos*. Periphrasis est mortis, *quæ communis est universæ terræ* [g]. Vel, q. d. In fide parentum morietur [h]. Non placet; quia dicitur idem de impiis. Et *Abraham ivit ad patres*, Gen. 15. 15. qui tamen impii fuerunt, Jos. 24. 2 [i]. Vel, quia moriens ad totam stirpem suam proficiscitur, & adunatur, & cum eis commoratur, & inter defunctos censetur [k]. *Colligetur* (nempe *anima ejus*, juxta Psal. 104. 29.) ad pios patres. Confer Act. 13. 36. Heb. 12. 23. & Psal. 26. 9. Vide ad Gen. 25. 8 [l]. *Colligetur*, i. e. ibit ad plures, Gen. 25. 8 [m]. ¶ *Quòd incredulus fueris*, &c. [מְרִיתֶם] *Rebellâstis*, &c. Ch. sim. Sa. Ar. JT. A. *exacerbâstis me*, ο'. sive, verbum *oris mei*, Sy.

25. *In montem Hor*] Ubi *Petra* urbs Josepho. Vide Plinium [n]. Obj. Deut. 10. Aaron in *Mosera* sepelitur. Resp. Idem locus: *Hor* mons erat, locus verò adjacens, in quo castra Judæi metabantur, dicebatur *Mosera*. Et bis ad hunc locum venerunt Israelitæ, (ut patet Num. 33. 30, 37.) quod minimè mirum, eandem solitudinem pervagatis per 40 annos [o]. Vid. ad Deu. 10 [p].

26. *Cùmque nudaveris*, &c.] *Aaronem vestibus*, nempe sacerdotalibus; Exod. 28. 2. Levit. 8. 7, 8, 9 [q]. Eas induit in castris, ut cum decore & gloria occumberet; & ut eas exueret, iisque indueret Eleazarum, qui præter legem & morem factus est Pontifex, 1. vivente patre, 2. solo vestitionis ritu, sine ulla unctione vel consecratione [r]. Ablatio vestium significabat ablationem muneris sui, & illius collationem in alterum. Confer Esa. 22. 15, &c †.

30. *Videns*] Heb. *Et viderunt*. *Videre* ponitur pro *cognoscere*, *intelligere* [s], ut Gen. 42. 1. Act. 7. 12. Exod. 20. 18 [t]. *Et vidit princeps pistorum*: *Et vidi in corde meo* [v]. ¶ *Triginta diebus*] Tempus luctûs publici inter Judæos, teste Jo. de Bello Jud. 3. 15. Tamdiu & Mosen lugebant, Deut. 34. 8 [x].

CAP. XXI.

1. C*Ananeus*] Quomodo? An latâ significatione? Sic Amorrhæi vocantur *Cananæi* [a]. ¶ [*Rex Arad*] *Arad* nomen vel, 1. *Regis*, (incertum verò an idem qui Jos. 12. 14. an ejus successor [b]) vel, 2. *regionis* [c]; vel,

vel, 3. *urbis* [d]. Ità sumitur Jos. 12. 14 †. Mentio ejus urbis Num. 33. 40. Jud. 1. 16. ¶ *Ad meridiem*] Scil. Cananææ [f]; versùs angulum Orientis, non procul à mari mortuo, ubi urbem collocat Adrichomius, & ubi tum Israelitæ †. ¶ *Per exploratorum viam*; ità ferè omnes vertunt; [דֶּרֶךְ הָאֲתָרִים] Vel, 1. Per modum exploratorum se in terram insinuaverunt [g]. Vel, 2. Per eam viam quà antea exploratores venerant ante 38 annos, Num. 13. 18 [h]. Ità interpretes omnes quos vidi. (Fortè א additum ad תָּרִים *exploratores*, ut in אֶזְרוֹעַ *brachium*, &c [i].) Non placet L. D. quia exercitus declinaverat à via rectà, ut circumiret terram Edom. Non est autem verisimile quòd exploratores tanta quærerent diverticula. Et ideo dicunt aliqui *exploratores* hos præcessisse exercitum Israel [k]. Al. accipiunt de Rege *Arad*, quasi hic per viam exploratorum, vel medio exploratorum, vel exploratoribus referentibus, quos ad hoc sciendum miserat, audiverit adventum Israelis [l]. Alii, *per viam* (sive, *ad iter*, Ar.) *Atharim*, ο'. Sa. Sumunt pro nomine proprio loci, (cujusmodi multos lapsus fecerunt ο'. ait F.) imposito fortè ab exploratoribus *. ¶ *Duxit prædam*, [וַיִּשְׁבְּ מִמֶּנּוּ שֶׁבִי] *Et captivavit ex eo captivitatem*, O. Ch. i. e. *captivos*, Sa. *Captivitas*, pro *captivis*, Num. 31. 12. Jud. 5. 12. 2 Chron. 28. 5. Sic *paupertas*, pro *pauperibus*, 2 Reg. 24. 14. & *spolium*, pro *spoliatis*, Amos. 5. 9. & *gratiarum actiones*, pro *gratias agentibus*, Nehem. 12. 31 [m]. Incertum est an præda fuit hominum, (quod magis credo,) an aliarum rerum [n]. Hæc res occasio erat voti concipiendi [o]. Permisit hoc Deus ut populum & castigaret & exerceret, simùlque doceret eos non suâ virtute aut meritis victores fore [p].

2. *Delebo urbes*, [וְהַחֲרַמְתִּי] *Succidam*, O. Me. *devovebo*, Sy. sim. JT. *anathematizabo*, Me. Ma. Sa. ο'. F. i. e. plenè & totaliter destruam [q]: non reservabo ad usus nostros, sed tibi consecratas penitus exscindam. Factum Jos. 6. 17, & 18. Vide Levit. 27. 29. & Deut. 13. 15, &c [r]. Tacitus Annal. 13. de *Cattis* & *Hermunduris*, *Germaniæ* populis: *Victores diversam aciem Marti ac Mercurio sacravère; quo voto equi, viri, cuncta victa, occidioni dantur* †.

3. *Et tradidit*] Suppleut, vel, *illi*, JT. vel, *in manum ejus*, A. ex ο'. [Ità reliqui veteres.] ¶ *Vocavit nomen loci Hormah*] i. e. *Anathematis*, sive *Excisionis*, locum, Ma. Israel has urbes delendo, primitias quodammodo Deo obtulit [t]. Qu. Quando hoc factum? Resp. Videntur interpretes omnes tacitè indicare id factum statim ab obtenta victoria. Non placet Bo. nec A. 1. Certum est eos tunc in *Hor* fuisse, & propè illum pugnâsse, quò Rex Cananæus venerat [a]. Quomodo illi tum in deserto existentes perderent urbes in terra Canaan, Num. 33. 40. in quam non venerunt ante obitum Mosis [b]? 2. Quis credat eos in Cananæam transiisse, & indè regressos, ut longum iter capesserent, Jordane etiam interposito, &c? Satius fuisset ibi manere, & victoriam persequi. 3. Transito Jordane superest *Arad* & ejus Rex, Jos. 12. 14 [c]. Hic ergò refertur per anticipationem quod postea factum erat [d], nempe Jud. 1. 17. Obj. 1. At ibi habetur non *Arad*, sed *Sephaat* vocatum fuisse *Horma*. Resp. Id fortè factum quòd destructionem inchoârint ab illa urbe *Sephaat*, ideóque ab ea nomen imposuerint, ante eversas cæteras urbes. Obj. 2. Quomodo Moses scriberet gesta post ipsius mortem? Resp. Idem dicendum quod in nonnullis aliis locis, vel, ipsum propheticè hæc cognovisse & scripsisse; vel, alios scriptores hagiographos hæc intexuisse †.

4. *Et tædere cœpit*, &c. sic Ch. sim. Sy. Ar. M. Ti. [וַתִּקְצַר נֶפֶשׁ־הָעָם בַּדָּרֶךְ] *Et anima populi abbreviata est*, M. F. V. Mo. A. h. e. Vel, impatiens facta est [f]; cœpit despondere animum [g]: vel, *angustiata*, Sa. sim. O. P. vel, *fatigata*, Ch. vel, *imminuta*, JT. vel, vexata est, in mœrore fuit [h]. Ità accipitur Jud. 10. 16. & 16. 16. & Zach. 11. 8 [i]. Vel, q. d. vix tenuem ducebant spiritum [k]. Solet anima brevis fieri laborantibus, & iis qui spirare vix possunt [l]. *Animam abjecit*, ο'. Al. *anima* (i. e. halitus) *angustiavit* (seu, *struxit*) *se*. Homines fessi non habent illam spiritûs latitudinem & respirationem quam habent quieti [m]. Alii sic; Decurtata est vita populi, qui itinere 38 annorum consumebantur, juxta Deuteronom. 2. 14, &c [n]. ¶ [בַּדָּרֶךְ] *In via*, i. e. propter viam [o]: ut Jud. 10. 16. *in miseria*, i. e. propter miseriam. Quia via & longa erat, & molestiis plena [p].

5. *Cibo isto levissimo*, sic Ch. Sa. P. Mo. Q. sim. Ar. Ma. A. vel, *vilissimo*, JT. sim. M. T. [הַקְּלֹקֵל] Geminatio literæ significatum intendit [q]. Ità vocant, vel, qu. vilem & abjectum [r]; vide Num. 11. 5, 6, 8: vel, quòd levissimæ concoctionis esset, nec satietatem afferret †; quasi exiguæ virtutis & substantiæ. ο'. vertunt, διάκενον, *inanem*, *vacuum*, qu. qui hominem vacuum & minimè saturum relinquit [t].

6. *Ignitos serpentes*, [הַנְּחָשִׁים הַשְּׂרָפִים] *Ignitos* vocat, vel, 1. à colore ignis quem præ se ferebant [v]; vel, 2. ab effectu, quòd morsu (vel flatu [x]) inducerent calorem intensissimum, & adurere videbantur [y]. Q vertunt, *Presteres*, qui & *Dipsas* & *Causon* [z]. De Prestere vide Lucan. lib. 9. *Oràque distendens avidus spumantia Prester*, & alia postea [a]. Videtur esse serpens alatus, Esa. 14. 29. & 30. 6 [b]. ubi מְעוֹפֵף ad verum volatum pertinet, non ad saltum, ut He. perperàm scribunt. Serpentes *alatos* agnoscunt Cicero, Josephus, Herodotus, Mela, Lucanus, Solinus, Ammianus, & plures nostro seculo. Mihi videtur esse *hydrus*, qui, aquâ deficiente, in sicco degit, & fit *chersydrus*, & tum infestante siti virus habet acrius & nocentius. Nam, 1. Serpentes alati speciem *hydrorum* habuerunt, teste Herodoto l. 3. cap. 109. & è paludibus emergunt, test. Melâ, Solino, & Ammiano. 2. Ut שָׂרָף gravis est odor, *Porta cœli* fol. 24. a. b. ità & hydri, Virgil. —*graviter-spirantibus hydris*. Obj. Non convenit locus siccus (quale hoc desertum erat) hydris, qui in locis aquosis nascuntur & educantur. Resp. 1. Si defuerunt aquæ potulentæ, non sequitur palustres & lutulentas defuisse. 2. Hydri deficiente aquâ Chersydri fiunt, & acriùs mordent; quod fit circa dies caniculares, (teste Nicandro,) quâ tempestate serpentes hi immissi. Nam Aaron obiit 1. die 5. mensis, Num. 33. 38. i. e. *Ab*, vel *Abba*, h. e. circa 19. diem Julii. Eum luxerunt diebus 30, Num. 20. 29. Statim pugnatum est, &c. & serpentes immissi, i. e. circa finem Augusti. 3. Hi serpentes videntur non ibi nati, sed aliunde accersiti: nec procul dissita erant aquosa loca, ut patet ex hoc capite [c]. Sed nihil necesse est ad unam speciem restringere, cùm varii serpentes urendo conficiant, ut *cerastes*, *basiliscus*, *hæmorrhous*. Vide Deut. 8. 15 [d]. Narrat Agatharcides in Plutarch. Sympos. l. 8. qu. 9. *circa Rubrum mare morbo correptos tum aliis novis & inauditis accidentibus (συμπτώμασι) vexari, tum angues exiguos (δρακόντια μικρὰ) tibias & brachia perededentes capita exserere, & tactos rursum carnem subire, & gravissimas inflammationes excitare: idque morbi genus illic peculiare esse, nec ullis unquam aliis obtigisse compertum* †. Aptè serpentibus puniuntur, qui serpentum virulentiam imitantur [f]. Sunt boni Angeli *Seraphim*: sunt mali Angeli *Seraphim*, quos nullâ figurâ meliùs quàm *Prestere* exprimas. Et tali usum primum humani generis seductorem putat Bachai [g].

8. *Fac serpentem*, [שָׂרָף] *Comburentem*, Ma. *serpentem igneum*, O. qui habeat similitudinem serpentis urentis, qualis est serpens ex ære fabricatus [h]. Æs enim candet, vel potiùs rubet, instar ignis [i]. Ex ære autem polito lævigatóque factum aiunt He. ut presteris colorem magis referret [k]. ¶ *Et pone eum pro signo*, [עַל־נֵס] *Super vexillum*, Ma. Sa. V. i. e. super hastam vexillarem, V. La. Ma. *Super lignum*, aut *perticam*, O. P. aut *palum*, Ts. ut sit instar signi & vexilli, quod ab omnibus per tota castra conspici possit. Unde oportuit ingentem esse, & altissimè erectum [l]. *Super furcam*, RS. in G. Alii vertunt, *in signum*, i. e. ut sit vice signi; ut, עַל sit pro אֶל [m]. Figura hæc erat Christi crucifixi, ut patet Joh. 3. 14. & 12. 32 [n]. ¶ *Qui aspexerit vivet*] Ità A. sive, *sanitatem recipiat*, JT. *Qui converterit ad eum pœnitens superstes erit*, Ar. Hebraicè, *Videbit & vivet*. Per serpentis aspectum *fides* significatus, Joh. 3. 14, 15. Notetur ergò,

[d] Ch. in A. † A. ità Euseb. & Hi. Ma. O. [f] Bo. Me. La. † Bo. [g] Q. in M. [h] V. F. Me. Bo. La. A. Pi. Ch. [i] D. [k] L. D. [l] O. * Bo. [m] A. [n] O. [o] Me. ex Bo. [p] A. [q] F. V. [r] Ma. † Ga. [t] E. [a] Bo. [b] A. [c] Bo. [d] Bo. A. † Bo. [f] M. F. V. [g] F. V. [h] A. D. [i] A. [k] Ma. [l] V. Ma.

[m] O. [n] Ma. [o] A. O. [p] A. [q] Ma. [r] A. Bo. † A. Bo. F. V. [t] Me. [v] O. A. [x] O. [y] F. V. M. Me. T. A. Bo. La. RS. in A. [z] A. [a] G. [b] A. BA. [c] BA. 23. 13. 421. [d] Bo. † Ga. [f] La. [g] G. [h] V. ex M. La. [i] La. [k] Mun. [l] La. [m] V. A. [n] A.

ergò, 1. Quòd nulla spes erat excutientibus aut oculos avertentibus: ità nec incredulis. 2. Quòd nemo alterius aspectu, sed proprio, sanabatur: ità nec fide alterius, &c. 3. Salum esse potuisse imbecillem visum: ità & fidem. 4. Si sanatus rursus mordebatur, ad idem remedium confugiebat: ità si denuo in peccata labuntur, &c [o].

9. *Serpentem aeneum*] Notant hîc Hebræi miraculum in miraculo, scilicet per contraria curare. Quomodo lignum amarum reddit aquam dulcem, Exod. 15. 25. Sal (qui sterilitatem inducit) sanat terram sterilem, 2 Reg. 2. 21 [p]. Æs naturaliter nocet à serpente demorsis [q]. Imò eos enecat, si æs (nimirum candens [r]) aspiciant: quod asserunt medici †. Serpentis vel nomen audire, vel formam intueri, periculosum erat. Si morsi à cane rabido aquam intueantur, illis apparet canis imago, & illico eos extingui aiunt medici. Miraculum ergò erat, quòd venenum idem qui inspiràsset curavit; ut constaret solum Deum esse qui curàsset [t]. Æs hoc sumptum videtur ex fodinis *Fenon* (qui & *Phinon*, & *Phæno*, & *Phenon*, dicitur.) Hic locus Idumææ fodinis æris valde insignis fuit, quod notant Hi. in locis Ebraicis, Euseb. Hist. 8. 13. Athanas. epist. ad *solitarios*, Theodor. Hist. 4. 19. In quibus ad *Phennesia metalla* damnati leguntur. Et in hoc loco tum fuisse videntur. Indè enim venerunt in *Oboth*, Num. 21. 10. Unde sequitur locum illum fuisse פינן *Phinon*, vel פונן *Phunon*, de quo Gen. 36. 41. Num. 33. 42, 43. 1 Paral. 1. 52. Nam ex *Phunone* profecti sunt in *Oboth*, Num. 33. 43 [v]. *Serpens* hîc *aeneus* Christum adumbravit. 1. Serpens ille serpentis figuram habuit, non venenum: Christus similitudinem habuit carnis peccati, non peccatum. 2. *Æreus* erat, non *aureus*: ità in Christo nec forma, nec decor. 3. Æs firmitate suâ, Job. 6. 12. robur Divinum Christi sign [x]. Confer cum hoc loco quæ diximus ad Gen. 3. 15, &c [y].

10. *Profecti sunt—in Oboth*, בְּאֹבֹת] Nimirum, de monte *Hor* venerunt in *Salmona*, indè in *Phunon*, indè in *Oboth*. Duæ hîc mansiones intermediæ omittuntur [z]. Ità dictum videtur, quia ibi non biberunt modò, sed & utres pridem vacuos repleverunt [a]. Vox autem *utres* sign.

11. *In Jeabarim*, בְּעִיֵּי הָעֲבָרִים] Vel, 1. proprium nomen est, *Gbije Ghabarim*. Ità Ma. Vel, 2. appellativum: *In cumulis vadorum*, vel, ut Ch. habet, *juxta vadum transeuntium*. BA. 2. 3. 13. 424. 55. *Juxta viam quâ transitur mons Nebo in terram Canaan*, RS. in F. Fortasse erant transitus regionum [b]. Erant ad vada Jordanis [c]. Vel, 3. est nomen mixtum: *In cumulis* (*in viculis*, Sa. vers.) *Abarim*, M. O. Sa. ubi acervi ex arena & lapidibus; ut ferè omnia deserta acervos habent [d]. ¶ *Quæ respicit Moab*] Non *regionem*, sed *urbem* ità dictam; de qua He. & Euseb †.

12. *Indè moventes*] Notant 9. sequent. vers. non stationes Israelitarum, sed loca compendio enumerari per quæ transiverunt, antequam legatos ad Emorrhæum mitterent [f]. ¶ *Ad torrentem*, sic Mo. Ch. בְּנַחַל] Alii, *vallem* Zered: ità Eusebius & Hi. o'. Sa. Sy. Ar. Hic torrens in lacum Asphaltitem influit [g].

13. *Contra Arnon*] i. e. Habentes *Arnon* è regione, & ante prospectum suum [h]. *Arnon* nomen & *rupis*, & *fluvii* ab illa rupe manantis [i], & *urbis* [k]. Sed hujus urbis nulla mentio in S.S. Jo. nec Hi [l]. In Notitia Imperii hæc habentur: *Cohors tertia Felix Arabum in ripa vadi Aphoris fluvii in castris Arnonensibus. Cohors tertia Alpini apud Arnonam* [m]. ¶ Heb. est, מֵעֵבֶר אַרְנוֹן] *A transitu Arnon*, Mo. *in Arnon*, Ar. *ad vadum Arnonis*, JT. *trans Arnon*, O. Ma. Ch. Sa. o'. simil. Sy. M. Ti. Alii, *cis Arnon*, P. quia nondum transierant Arnonem [n], ut patet ex Deut. 2. 24. & ex Jo. At Jud. 11. 18. vertendum, *trans Arnon*, ubi *Jephte* tum erat. Eadem vox Hebr. sign. & *citra* & *trans*, (nec mirum, cùm respectiva hæc sint, & quæ aliis *citra*, aliis *trans* esse dicantur,) & ex circumstantiis vertenda est [o]. ¶ *Et prominet*, &c. הַיֹּצֵא מִגְּבֻל הָאֱמֹרִי] *Exigens de termino Emorai*, Ma. *egrediens*. Fluvius propriè *egreditur*, i. e. ex rupe exoritur; & mons *egreditur*, i. e. in altum se erigit. Ità de utroque accipi potest [p]. ¶ *Arnon terminus est Moab*] Fluvii, vetustissimi gentium termini [q]. Exponunt; Fuerat quidem antè ditionis Moabitarum [r]: sed *Sehon* (non ille hujus temporis, sed vetustior aliquis †) *Amorrhæus* ipsum cum ulteriore agro subegerat, intrà v. 26, 28 [s]. & hucusque *Emoræorum* fines protulerat [t]. Itaque Israelitæ nihil quod tum Moabitarum erat occupàrunt [u].

14. *Unde dicitur in libro bellorum Domini*, עַל כֵּן יֵאָמַר בְּסֵפֶר מִלְחֲמֹת יְהוָה] *Propter quod dicitur*, &c. o'. Bo. vel, *dicetur*, &c. Sa. Sy. Mo. *dici solet*, JT. Sed quisnam hic liber? Resp. 1. ספר non est *liber*, sed *recensio*, *narratio*, &c [y]. Ità vox sumitur Gen. 5. 1 [z]. i. e. Cùm bella Domini commemorabuntur, hæc quæ sequuntur præcipuè recensebuntur [a]. Potest סֵפֶר verti, *narratio*, ut intelligamus carmina quædam vetusta, quibus res gestæ insignes celebrabantur. Dicuntur autem res ab Emoræis gestæ, *bella Dei*, quia illi, ut videtur, eo tempore de quo hæc narratio est Deum opificem mundi colebant; Moabitæ, eorum hostes, Chamosum, infrà 29 [b]. 2. Hic liber est, vel, 1. *Judicum*, ubi varia bella contra *Amoræos* referuntur [c]. Vel, 2. *Psalmorum* [d]. Sed in neutro quæ sequuntur scripta reperies. Vel, 3. *Numerorum*. Sed non solet liber seipsum citare †. 3. Fortasse Scriptum hoc erat Amoritarum continens *epinicia* propter *Sehonis* victorias, ex quo Moses hoc citat; ut Paulus ab Ethnicis, Act. 17. & Tit. 1 [f]. 4. Fuit hic liber vetus ante Pentateuchum scriptus, sed intercidit, (ut plures alii.) Videtur metrico versu conscriptus, & continuisse prophetias de præliis futuris [g]. Intercidisse non est mirum, sive quòd non contineret fidei morúmve præcepta, sive quòd sufficerent qui supersunt [h]. Non necesse est agnoscere Divinam authoritatem istius libri, quòd hæc ex eo citantur, E. D. Semper licuit etiam ex profanis authoribus verum citare; D. Paulus citat ex Poetis [i]. Liber iste in Sacris Scripturis non reperitur, unde Apocrypha fingendi data & nata occasio: cujus libro scriptum, nihil dictum. Fuerunt certè libri sive *Chaldæorum*, unde egressus Abram, sive *Ægyptiorum*, ubi didicerat Moses illam scientiam Act. 7. 22. in quorum aliquo, vel alio quovis, ista scribi poterant, quæ tamen nec ob id in Sacris Scripturis habenda, ut nec propheta ille Cretensis, Tit. 1. 12. nec Græci illi, Act. 17. 28. Aug. In Num. quæst. 42 [k]. 5. Forsan veriùs dicitur, librum hunc posteriùs conscriptum esse, ut *ri sic faciet*, idem sit quod, *sic fecit*. Videntur enim hæc ab alio, qui Musis Diaria congessit, intexta. Sic Proverbia Salomonis ab alio collecta & digesta fuisse patet, Prov. 25. 1 [l]. ¶ *Sicut fecit*, &c.] In poeticis illis & concisis difficilè eruitur sensus. ¶ Heb. אֶת וָהֵב בְּסוּפָה] [Variè reddunt.] 1. *Vaheb*, Sa. Mo. V. Ma. P. A. JT. (vel, *Eshvaheb*, nam K. ait se in libris emendatis invenisse conjunctim & unicâ dictione [m].) Nomen proprium est *loci*, sive *urbis* [n], vel *viri* [o]; Regis Moabitarum, quem *Sehon* devicerit [p]. Nomen est peregrinum, ut ferè omnia quæ à ו incipiunt; ut *Vashti*, *Vasni*, &c [q]. Sic ergò exponunt; *Vaheb*, subaudiunt, *delevit & expugnavit Deus* [r]. *Ad Vaheb*, Sa. *Contra Vahebum*, JT. Belg. Intellige, erant illa bella Domini †: vel, *Cum Vaheb*, supple, *pugnavit Jehova*. Ellipsis verbi relati. Fuit hic Rex Moabitarum à Sihone devictus, ut percipitur ex ver. 26. Quæ victoria hîc Jehovæ accepta fertur [t]. o'. pro *Vaheb* habent Ζωὸβ, decepti similitudine ו & ז [v]. Vel fortè Moab olim fuit; quomodo legendum sensus exigit, אֶת מוֹאָב בְּסוּפָה, *Contra* (ità אֶת sign. Jer. 15. 11. & alibi) *Moabum in Supha*, supple, *feliciter bellatum est*. Hebræa hîc obscura sunt; credo unius literæ facto dispendio, alteráque paulùm mutatâ [x]. Alii יָהַב accipiunt pro יָהַב, i. e. *dedit*, F. V. O. vel, *fecit*, vel, *& fecit*, O. (vel, *quod fecit*, M. Aug. *quæ gessit*, Ti. *res gestas*, Ca.) ו sæpe mutatur in י, & contra, juxta naturam literarum אהוי *Ehevi* [y]. Sed articulus את verbis non præfigitur [z]. Alii, *Onus* (*pondus*, *oppressio*) *maris Rubri*, &c. Engub. in Bo. ¶ *In mari rubro*] Ità Ch. Sa. Ar. M. F. Sic explicant; Ut juxta mare Rubrum signa dedit, sic juxta torrentem Arnon mirabilis fuit, vel

erit-

erit. ¶ בְּסוּפָה] Alii, *in turbine*, V. Sy. P. Mo. Belg. Pi. A. i.e. magno euro impetu, sub. *Deus perdidit Vaheb*. Bellum *Sehon* turbini confertur. Vide Esa. 5. 28. & 29. 6. & 66. 15. [Al. connectunt cum sequentibus.] *Et dedit turbinem in torrentibus Arnon*, O. Al. *in fine*, seu *terminate*, O. *In diebus novissimis*, quando plurimus sanguis effundendus est. Al. in *Supha*, G. *in regione Suph*, JT. Est nomen loci in Moabitarum regione, Deut. 1. 1. unde *Sophanitæ* Ptolemæo; vide v. 26. At diversæ voces sunt סוף & סוּפָה †. ¶ *In torrentibus Arnon*, וְאֶת הַנְּחָלִים אַרְנוֹן] Et *torrentes* (vel, *cum torrentibus*, Ma. vel, *ad torrentes*, Ma. Sa. vel, *in torrentibus*, Ar. vel, *in torrentibus*, Ch. O. sive, *in valle*, Sy. nempe, dedit turbinem, O. vel, *& terminos*, A.) *Arnon*, P. Mo. A. sub. *consumpsit Deus*, aut *flamma*, ut est v. 28. *Delevit valles*, i.e. habitantes in vallibus. Hoc testimonio asserit Moses jus Israelitarum ad has terras, quæ olim Moabitarum erant, iisque interdictæ, Deut. 2. 9. Sihon enim indè Moabitas expulerat, & hi ab eo ista recuperaverant. Vide Jud. 11. 12, 13,—27. Alii, *& torrentes Arnon*, i.e. gesta in torrentibus, &c. quæ mirabilia erant. *Ad*, vel *contra*, *flumina Arnon*, Ca. JT. i.e. ad *Arnonem* flumen; ut in Virgil. *ad flumina Thermodoontis*, Æn. 11. ut Psal. 74. Jordanes vocatur *flumina*: quomodo poetæ sæpe *ora* & *colla* dicunt pro ore & collo. Vel *flumina* dicit, quia *Arnon* in diversos rivos ac flumina dividitur.

15. *Scopuli torrentium inclinati sunt*, &c.] Scopuli (sub quibus latebant) in caput hostium Hebræorum devoluti eos oppresserunt, ut fluctus maris Ægyptios. *Ut requiescerent in Ar*, i.e. devolverentur in vallem urbis Ar: *& recumberent in finibus Moab*, i.e. eos contegerent. Ità prodigium hic occurrit alibi non narratum. Vel, *scopuli torrentium* per Hypallagen ponitur pro *torrentes scopulorum*: qui *inclinati sunt*, i.e. vel, cursum immutârunt, vel, retrocesserunt, ut viam apertam & siccam darent Israelitis, ut in mari Rubro & Jordane factum. ¶ Heb. וְאֶשֶׁד הַנְּחָלִים אֲשֶׁר] [Variè reddunt.] *Et effusio* (vel *decursus*, JT. *decursum*, P. *fluxus*, M. sim. Ti. A. *impetus scaturiens*, &c. Ti.) *torrentium*, Mo. Ch. F. V. *Et ostium fluviorum Ar*; i.e. Expugnavit regionem per quam fluunt amnes ab *Arnon* usque ad *Ar*, defluúntque in regionem Moabitidem. At ό. vertunt, *Et torrentes constituit inhabitare Er*; & Sa. *Qui possidere fecit eos*, &c. [legisse videtur, אֲשֶׁר הִנְחִילָם.] ¶ *Ut requiescerent in Ar*, אֲשֶׁר נָטָה לְשֶׁבֶת עָר] *Quique inclinavit ad habitandum urbem*, Sa. [Pro עָר legisse videtur עִיר. At plerique referunt ad torrentes, vel eorum decursum, &c.] *Qui divertit*, vel *declinavit*, *ad sitam*, vel *habitationem*, &c. Ar. sic JT. Mo. sim. M. Ti. A. שֶׁבֶת potest esse infinitivus, vel nomen infinitum. *Ar* est urbs Moabitarum, v. 28 †. ut constat ex Isa. 15. 1. Fuit & nomen agri, aut potiùs montis, & totius montani tractûs, unde urbi nomen, Deut. 2. 9. Q. hunc versum jungunt cum 13. hoc sensu; *Arnon est terminus Moab, & decursus torrentium Arnonis flectitur ad quiescendum in urbe Ar, nititúrque*, vel *incumbit*, *termino Moab*. Alii sic, *Effusio torrentium declinavit*, (i.e. decursum antiquum mutavit,) & recessit *ad habitandum civitatem Ar*, i.e. ad civitatem *Ar*. Al. sic, Hoc bello *Sichonis* contra *Vahebum* factum est, ut Moabitarum ditio eo rivo terminaretur qui vergit ad *Haram*, nam *Sichon* sibi ulteriores rivos vendicavit. Vide infrà 26, 28. ¶ *Et recumberent in finibus Moabitarum*, וְנִשְׁעַן לִגְבוּל מוֹאָב] *Et innititur* (*incumbit*, Ar. Ti. *conjungitur*, Ch.) *termino Moab*, Ma. i.e. *ei adjacet*, ut habet Græc.

16. *Ex eo loco apparuit puteus*, וּמִשָּׁם בְּאֵרָה] *Et indè*, vel *illic*, *puteus*, ό. Sy. *Indè ad puteum*, Sa. Ar. O. *Et indè datus est eis puteus*, Ch. Alii, *Et indè Beer*, JT. Ti. O. A. supple, *flectitur*, M. vel, *profecti sunt*, P. JT. D. Ma. relicto Arnone: unde factum est, ut aquarum penuriâ laborantibus Deus puteo dato succurreret. Locus dictus *Beer*, quòd eò usque à rupe perductus sit sulcus per quem aquæ ad castra sequebantur. בְּאֵרָה idem est quod אֶל־בְּאֵר: ה motum ad locum denotat, ut in מִצְרַיְמָה *in Ægyptum*.

17. *Ascendat puteus. Concinebant*, עֲלִי בְאֵר עֱנוּ] *Ascende, putee, canite ei*, Ch. P. Ordo inversus, pro, *Canite ei, Ascende*, &c †. (more Scripturæ. Vide ad Gen. 5. 6. item Esa. 65. 1. collat. cum Rom. 10. 20.) ¶ *Ascende*] i.e. Vel, 1. Erumpe in scaturiginem, ascendat aqua tua. Ebulliat, ut omnes bibere possimus. Ostende, manifesta te. Vel, 2. *Ascende* in ora hominum, te omnes celebrent. *Exaltare*, F. V. *Ascende* in corda & memorias nostras. Ità *ascendere* sumitur Jer. 3. 16. & 51. 50. ¶ *Concinebant*, עֱנוּ] *Canite ei*, V. Ch. Sa. Sy. scil. Domino qui dedit. Vel, potiùs, *respondete ei*. Solebant cantores sibi invicem respondere. *Alternis canite ei*, Q. in Ma. *Respondete alternatim de eo*, Ar. Ità factum Exod. 15. 21. & 1 Sam. 18. 7. Vide Psal. 147. 7. & Esa. 27. 2. *Acclamate ei*, J F. vel, *Humiliate vos ei*, i.e. Domino, qui dedit. Vel, *Affixerunt se de eo*, Sa. vers. Illud est principium carminis, quod tamen non planè absolvitur.

18. *Puteum quem foderunt principes*] Significat quàm facilè hanc aquam obtinuerint †. ¶ *Duces*, נְדִיבֵי הָעָם] *Benefici* (*magnifici*, *ingenui*, *magistratum*, Ma. *intelligentes*, Sa. vers.) *populi*, Ma. JT. ¶ *In datore Legis*, בִּמְחֹקֵק] *In*, vel *cum*, *legislatore*, [ità ferè omnes,] vel, *doctore*, M. Intelligunt, 1. Deum, dictum Legislatorem, Esa. 33. 22: q. d. cætera Deo perficiente. 2. Mosen, ex v. 16. Confer Deut. 33. 21. i.e. Cum Mose, vel, ex ejus præscripto. 3. Scribas: i.e. Mosen & Aaronem, ut sit sing. pro plur. more linguæ, maximè in carminibus. Ar. sic vertit, *Signaverunt* [id חָקַק sign.] *cum baculis*. ¶ *In baculis suis*] Nempe, viatoriis. Qu. Quomodo? 1. Aquæ ex petra promanantes castra, quocunque proficiscerentur, subsecutæ sunt per canales, sive ductus, quos Principes baculis, quos in terra post se trahebant, fecerint †. 2. Videtur Deus ostendisse fontem, seu venam aquarum, quam Principes baculis suis, i.e. ligonibus, circumfodientes dilatârunt & profundiorem effecerunt, ut esset instar putei. 3. Ministerio virgæ Mosis. Moses & Aaron eas produxerunt, non sudore & labore, sed tantùm baculis petram percutiendo. Obj. Vox est pluralis, *baculis*. Resp. Vel plur. ponitur pro sing. Vel, & Moses suam virgam acceperat, & Aaron suam quæ fronduerat: & fortè ideo dicuntur *bis percussisse*, c. 20. ¶ *De solitudine, Matthana*, וּמִמִּדְבָּר מַתָּנָה] *De deserto venerunt Matthana*, Ma. Nomen loci, à נָתַן, quòd Deus ibi aquas dedit; & ה in fine *localis* est. Chald. *Et ex deserto donum*, scilicet erat fons ille.

19. *Nahaliel*] i.e. *Torrentes*, vel *valles*, *Dei*. Forsan quòd ibi essent maximi torrentes, vel profundissimæ valles. ¶ *Bamoth*] Fortè ibi Excelsa, sive sacella vel aræ idolorum, pro more in locis excelsis.

20. *De Bamoth, vallis est*, &c. וּמִבָּמוֹת הַגַּיְא אֲשֶׁר בִּשְׂדֵה מוֹאָב] *De Bamoth valle*, &c. O. Obj. *Bamoth* excelsa sign. quomodo ergò vallis dicitur? Resp. Sensus non est *Bamoth* vallem esse, sed de Bamoth ad vallem istam pervenisse. Ità explicant plerique, & ό. & Hi. *De Bamoth vallis est*, (ità enim legunt Sixtini codices,) subaudi, *ad quam pervenerunt*. *De Bamoth, vallem*, &c. Ma. vel, *in vallem*, Sa. *ad vallem*, Ch. Hæc vallis vocatur *Abel-Shittim in planitie Moab*, Num. 33. 49. ¶ *In agro*] i.e. Regione Moab. ¶ *In vertice Phasga*] Quomodo vallis in vertice montis? Resp. 1. *In vertice* ponitur pro, ad jugum montis. *In verticem* habent Ch. Sy. *ad verticem*, Sa. Sy. 2. *Vertex* hic sign. initium montium. ¶ Heb. רֹאשׁ הַפִּסְגָּה] *Caput* (*initium*, vel *cacumen*, A. Ma.) *Phasgah*; ut sit nomen proprium loci. Est vertex montis *Abarim*, quà respicit Jericho; nam quà respicit Moab dicitur *Gai*, Deut. 34. 6 †. Alii vertunt, *collis*; ità V. Ch. Sa. Sy. Mo. vel, *arcis*, Ar. vel, *speculæ*, Sa. vers. ¶ *Contra desertum*, וְנִשְׁקָפָה עַל־פְּנֵי הַיְשִׁימֹן] *Et respicit* (vel, *prospicit*) *super facies*, vel *versùs*, *Jesimon*, O. A. Ma. Ch. *Jesimon* est nomen proprium loci. Idem est cum *Beth-jeshimoth*, Jos. 13. 20. Horrendum desertum hoc erat. Al. appellativè sumunt, vertúntque, *deserti*, vel, *solitudinis*. Ità ό. Sa. Mo. Ti. V. P. Q. *versùs solitudinem*, nempe *Cademoth*.

21. *Misit*] Pro, *miserat*, nempe, de solitudine *Cademoth*, Deut. 2. 26. antequam huc venirent. Nam *Phasga* & *Abarim* trans Arnon, & intra terminos Re-

gis

git *Sebon*, erant, testibus Ortel. Adrichom. Torniel[y].

22. *Transire liceat*] Qu. Cur hoc dicant, cùm decretum esset Deo has terras iis dare? Resp. Quia Deus præviderat eum transitum non concessurum fuisse: sin aliter prævidisset Deus, vel non permisisset hunc transitum peti, vel ejus eversionem in aliud tempus distulisset. Ità poterant Israelitæ pollicitis suis stetisse[z].

24. *In ore gladii*] i.e. *Acie gladii*, quæ dicitur *os*, quia homines comedit[a]. ¶ *Quia forti præsidio*, &c. [כִּי עַז] *Quia fortis*, vel *munitus*, erat *terminus Ammonitarum*, Ch. Sy. O. Ma. Munita erat regio eorum[b]. Ità erat vel ratione fluminis *Jabbock*[c], vel ratione præsidii[d], & montium & urbium in ea †. Ratio redditur vel, 1. cur *Sihon* non poterat expugnare Ammonitarum loca quæ ultra *Jabbock* erant *, vel, 2. cur Israelitæ Ammonitas non expugnârint, qui Amorrhæis conjuncti erant: nempe, quia difficulter expugnari poterant. Cui alia alibi additur ratio, nempe, quòd Deus illos lacessi vetuit, Deut. 2. 19[f]. Et hæc prohibitio Domini erat istorum forte præsidium[g]. Vel, 3. cur Israelitæ ab illis abstinuerunt[h]. [Al. sic:] Pro עַז legendum puto עָר, hoc modo, *Nam Ar est terminus Ammonitarum*. Hoc (inquit) conjicio, tum quia hîc legitur in Græco Ἰαζὴρ, quod exit in ρ, tum quia Deut. 2. idem locus *Ar* vocatur, inter Moabitas & Ammonitas positus, his verbis, *Transiturus es hodie Moabitarum terminum, videlicet Ar*[i].

25. *In Hesebon*] Hinc *Esbonitæ* Arabes, Plin. 5. 11[k]. Nunc vocatur *Esbus*, *quæ urbs Arabiæ est in montibus contra Jericho*, Eus. & Hi. in locis. *Esbus* urbs Palæstinæ, Ptol. 5. 16. חֶשְׁבּוֹן dicta, vel, quòd in ea essent ingeniosi opifices & celebres excogitatores; vel, quòd singulari & ingenioso artificio esset exstructa[l]. ¶ *Viculis ejus*] Heb. *filiabus ejus*. Sic vocantur Hebræis castella & vici & oppida minora, accessiones magnarum urbium[m]. Quæ à majoribus urbibus, tanquam à matribus, ædificata sunt, & quasi prognata ac derivata: ab eisdem nutriuntur, foventur, reguntur[n]. Hinc alibi dicitur, *Hesbon & urbes ejus*, Jos. 13. 17. Sic villæ *urbium filiæ* dicuntur, Ezec. 16. 44, &c[o].

26. *Urbs Hesebon fuit*, &c.] Occurrit Moses objectioni, Quomodo Hebræi occuparent *Hesbon*, urbem Moabitarum, contra Divinam prohibitionem? Respondet, *Hesbon* non ampliùs fuisse *Moabitarum*, sed *Amorræorum*, captam jure belli[p]; per quod ex jure gentium transfertur dominium, sicut per venditionem[q]. Nota, bello acquiri etiam quæ hostis noster bello sibi quæsiverat. Vide de J. B. & P. 3. 6, 7[r]. Hæc tamen res occasionem belli dedit Ammonitis, qui Moabitarum consanguinei erant, Jud. 11 †. ¶ *Qui pugnavit contra regem Moab*] Heb. addit, הָרִאשׁוֹן: i.e. *expugnavit Regem Moab*, vel, 1. *primum*[t]; vel, 2. *priorem*[v], i.e. qui regnaverat ante Balac[u], qui tum regnabat, Num. 22; vel, 3. *in principio*[x], sive *olim*, O. Ca. sive *pribe*, Mo. Ti. sive *antea*, ο'. sive *primùm*, M. P. Ch. Sy. Ar.

27. *Idcirco dicitur in proverbio*, [עַל־כֵּן יֹאמְרוּ הַמֹּשְׁלִים] *Propter quod dicent proverbiantes*, O. sim. M. V. vel, *parabolistæ*, F. V. vide Ezec. 17. 1, 2. vel, *ænigmatistæ*, ο'. in F. Scriptores historici[z]. *Balaam* & ejus pater *Beor*[a]. Populares poetæ in populo Dei; nam Israelitarum fuisse epinicion, demonstrat vers. 30[b]. [Al. aliter:] Poetæ Canaanæi ◦m *iam* erat[c]. ¶ *Venite*, &c.] Verba Amorræorum adhortantium se ad restaurandam & firmandam civitatem quæ regia futura erat[d]. ¶ *Et construatur civitas Sihon*, ità ο'. Ch. Sa. [וְתִכּוֹנֵן] *Et præparetur*, Mo. Ti. *& firmetur*, O. JT. *stabilietur*, Ma. A. i.e. plùs quàm antea †: *instauretur*, Sy. P. sim. M. *aptetur*, Ar. Hinc constat proverbium hoc natum esse cùm *Sihon* expugnâsset *Hesbon*[f], eámque suo nomine repararet[g].

28. *Ignis egressus de Hesebon*] *Ignis* hîc est flamma & furor belli[h]. Pariter Esa. 47. 14. Amos. 1. 7, 10, 12, 14. & 2. 2, 5[i]. Vel, propriè, Sihon ut ferro, ità flammâ, grassatus est[k]. ¶ *De oppido Sehon*] i.e. Quod jam *Sihonis* est[l], nempe, *Hesbon*[m]. q. d. Copiis indè ductis in Moabitas, tanquam igne eos consumpsit[n]. ¶ *Devoravit Ar Moabitarum*] Qu. Quomodo hoc verum, cùm *Ar* (quod Ch. vocat *Lechayah*) adhuc possideretur à Moabitis Deuter. 2. 9, 18, 29. Esa. 15. 1[o]. & Reubenitæ, qui terram *Sihonis* possederunt, nunquam leguntur *Ar* possedisse? Resp. 1. Non urbem *Ar*, sed ejus populum destructum notat. Ità Ch. *Occiderunt populum qui habitabat in Ar*[p]. *Ar* hîc est nomen agri, aut montis, sive montani tractûs[q]. Vel, a si Amorræi eam ceperint, paulò pòst recuperata fuit à Moabitis[r]. ¶ *Et habitatores excelsorum Arnon*, [בַּעֲלֵי בָּמוֹת אַרְנֹן] *Dominos* (*principes*, aut *superiores*, O. *incolas*, JT. *cultores*, Sy.) *excelsorum Arnon*, Sa. A. O. Ma. *Sacerdotes qui ministrabant in domo deorum altarium Arnon*, Ch. *Dominos templorum*, Ar. Vide suprà v. 19. & Num. 22. 41. & Jos. 13. 17 †. & Jer. 48. 35[t]. *Columnas Arnon*, ο'.

29. *Periisti, popule Chamos*] *Chamos* deus *Moabitarum*[v], 1 Reg. 11. 7[x]. & 1 Reg. 11. 33. item Jer. 48. 46 †. &, ut videtur, *Ammonitarum*, Jud. 11. 24[z]. Eundem putant qui Græcis Κῶμος, *comessationum*, *compotationum*, *& omnis lascivia & protervia*, *Deus*[a]. Q. *Bacchum* fuisse putant[b]. Al. *Priapum*, qui *Beel-phegor* Num. 25. 3[c]. ¶ *Dedit filios in fugam*, ità Sa. [נָתַן בָּנָיו פְּלֵיטִם] *Dedit filios suos evasores*, Mo. P. O. Ma. F. V. Bo. nempe, *Chamos dedit*, i.e. permisit dari, capi, occidi[d]; permisit cultores suos verti in fugam, nec prohibere potuit †. *Tradidit filios suos obsides*, Ch. in F. sim. Sy. Ar. Non quòd idolum potuit facere vel bonum vel malum, Jer. 10. 5. sed loquitur ex opinione idololatrarum, quomodo Jud. 11. 24. *quæ Chamos tibi dedit*, &c. Docet idololatriam ruinæ causam fuisse[f]. In Heb. *periisti*, — *dedit*; mutatio personarum, qualis Gen. 49. in Josephi benedictione. Præterea, *dedit*, pro *dederunt*, & hoc, pro *dati sunt*, ut Latini usurpant, *perhibent*, *ferunt*, pro, *perhibetur*, *fertur*. Idem modus loquendi Num. 23. & 35. 2 Reg. 11[h]. *Evasores*, i.e. qui evaserant, Sa. A. O. à gladio; q. d. fugientes gladium ut evaderent: ereptos, seu fugientes[i]. *Dedit filios evasores*, h.e. constituit illos eo in statu & loco, ut quærendus illis esset modus & ratio evadendi, séque eripere & liberare deberent, vel fugâ, vel sui ipsius redemptione[l]. *Dedit filios suos ut fugerent*, M.

30. *Jugum disperiit*, sic Mo. [וַנִּירָם אָבַד] [Variè reddunt.] *Lucerna eorum periit*, vel, *ablata fuit*, P. Ti. O. Ma. A. K. in M. i.e. gloria, sive regnum[l]. Sic capitur vox lucernæ 2 Reg. 8. 19. 1 Reg. 11. 36. & 15. 4[k]. *Regnum cessavit*, Ch. & RS. & Chazkuni in A. *Lucerna*, &c. nempe Chesbon. Sic ניר est nomen idem valens quod נר. Favet vox masc. אבד, quæ cum ניר convenit. *Sed jaculis confecimus eos peremnte Hesbon*, JT. Sic נִירָם esset fut. Kal à verbo ירה, Huic versioni favet membrum sequens, *& desolavimus*, supple *eos*, וַנַּשִּׁים, quod ponitur pro נְשִׁמֵּם: ubi duplex est anomalia; 1. *Pathach dagesh* pro *Kamets*, 2. *Chirik gadol* pro *Tseri*[m]. Vulg. *jugum*, quod dominium sign. Jer. 27. 8, 11. & 28. 2, 14[n]. Al. *Semen eorum peribit*, ο'. *Periit vestigium eorum*, Ar. *Jugum ipsorum periit*, i.e. Moabitarum, quod ipsi imposuerant incolis Hesbon[o]. Al. *Aratrum*, *aratio*, *novale*, *arvum periit*: Latè vastati agri, & omnis cultus agrorum periit[p]. Ità sumitur ניר Prov. 13. 23. Jer. 4. 3. Os. 10. 12[q]. Al. *Et jaculati sumus in eos*, A. V. Sa. *Pugnavimus cum eis donec periit*, &c. Al. *Et sagittis confecimus eos*, *periit Hesbon*, &c. q.d. Vicimus. Est autem initium epinicii[r]. Sunt verba Sihonis & suorum triumphantium †. Ab *Et projecimus eos*, Ma. Verbum esse volunt à יָרָה *projecit*[t]. Quod probabilius videtur; 1. Quia nomina non habent ante se Vau Patharum extra casum literæ gutturalis[v]. 2. Sic convenit cum verbo sequenti וַנַּשִּׁים[x]. Al. *Aravimus eos*. Induximus in eorum urbes hostile aratrum, ut fieri solitum. Sic ניר accipitur Jer. 4. 3. Os. 10. 12. Q. annotant hæc esse verba Israelitarum. Vide ad v. 27[t]. ¶ *Usque Dibon*] Sensus est, Tota illa ditio inter Hesbon & Dibon Moabitis avulsa est[z]. Idem locus qui *Dibon-Gad* dicitur Num. 33. 45. per prolepsin, quòd ab iis instauratus est[a]. ¶ *Lassi*, &c. [וַנַּשִּׁים עַד־נֹפַח אֲשֶׁר עַד־מֵידְבָא] *Et desolavimus* (*destruximus*, *delevimus*, V.) *usque ad Nophach*, quæ (supple, *extenditur*, A. vel *est*, O.) usque *ad Mediba*, O. Ma. A. *quod est conjunctum ad Medaba*, Ch. in A. Μήδαβα Ptolemæo[b]. Urbs Arabiæ Petrææ[c]. Alii vertunt, *Desolati sunt*, Sy. sim. Ar.

vastaverunt,

vastaverunt, Ch. At ς'. *Et mulieres* [id etiam signif. נשים] *adhuc succenderunt ignem in Moab. Lassi pervenerunt in Nophe & usque Medaba*, Vulg. Sensus est, ex fuga lassos in eas urbes se recepisse, quæ tamen fuerintne *Moabitarum* urbes quæ ex clade remanserant, ut vult Lyra, an *Ammonitarum*, amicorum suorum, ut Adrichom. an verò fuerint urbes Moabitarum ab Amorræis captæ, incertum est: hoc tamen posterius malim, quia *Medaba* juxta *Hesbon* ponitur ab Hi. & inter Moabitarum urbes recensetur Isa. 15. Addo verò, fortè explicari hæc ultima verba debere, non de Moabitis fugientibus, sed de Amorræis persequentibus; nam in Hebræo est, *Et vastavimus*, &c[d].

32. *Jazer*] Olim urbs erat Moabitarum, Jer. 48. 32. nunc Amoritarum. Vide Num. 32. 33, &c†. ¶ *Et possederunt*, ויורש] *Et expulit*, V. Ma. A. (*ejecit*, Ch. *exterminavit*, *delevit*,) sub. *Moses*, vel *Israel*[f]. Alii, *& hæreditavit*, O. Ma. *Amoræum*, scil. omnia bona ejus. Ità accipitur vox Num. 32.39[g]. Urbs hæc non videtur primo illo impetu fuisse capta, sed paulò pòst, & postmodum facta civitas Levitica[h].

33. *Rex Basan*] i. e. *Galadenæ & Gaulonitidis*[i]. *Batanea* postea dicta est[k]. ¶ *In Edrai*] Nunc *Adara* urbs Arabiæ; Euseb. & Hi. in locis[l].

35. *Universum populum*, &c.] Obj. At aliquos superfuisse è ditione *Og* patet ex Num. 32. 39. collato cum Jos. 13. 29. Resp. Vel intellige populum qui in ejus exercitu erat; vel anticipatè hæc narrari, & hîc obiter referri quod postmodum perfectum est[m].

Marginal notes: [d] Bo. † A. [f] V. [g] O. [h] Bo. [i] Jun.G. [k] Bo. [l] Ma.Bo. [m] Bo.

CAP. XXII.

1. In *campestribus Moab*, ità JT. & Sym. in Ma. בערבות] [Variè reddunt.] *In planitie*, Ch. in M. Sa. A. *in solitudinibus*, sive *in deserto*, Ar. M. P. A. ubi omnia sunt promiscuè confusa, à ערב *miscere*[a]. Al. *ad occasum Moab*, ς'. Th. in D. Al. *in confinibus*, ubi scil. termini regionum miscentur[b]. Al. *in Arboth Moab*, Sy. Euseb. & Hi. in Ma. Nempe, quæ olim fuerant *Moab*, pòst *Sehonis*, nunc *Israelis*[c]. ¶ *Ubi trans Jordanem Jericho situ est*] Quæ respectu Jericho trans Jordanem sunt[d]. ¶ מעבר לירדן ירחו] [Variant.] *Citra* (vel *secùs*, Sy. Ar.) *Jordanem Jericho*, Ch. P. vel, *Hierichuntis*, Belg. *eis Jordanem Hierichuntinum*, Ca. *eis vadum Hierichuntinum Jordanis*, JT. i.e. qui fluit circa, vel juxta, Jericho, nempe, duabus ab ea leucis, teste Jo†. Alii, *citra transitum Jordanis Jericho*, i.e. pertinentem ad civitatem Jericho, quia erat prope eam[f]. Al. *à transitu Jarden in Jericho*, Mo. i. e. ubi transitur ad Jericho[g]. Al. *trans Jordanem Jericho*, Sa. Al. *citra Jordanem, contra* (vel *juxta*, A. vel *è regione*, Q. in Ma.) *Jericho*, M. sim. Ti.

2. *Balac*] Sexta libri Sectio hîc incipit, dicta בלק[h].

3. *Pertimuissent*, ויגר] *Timuit*, Ch. Ar. *exhorruit*, ς'. O. Alii, *contraxit* (vel, *collexit*) *se*. Id גר sign. Jud. 19. & Isa. 54. Solent timidi se contrahere & colligere[i]. Alii, *retraxit* (*subtraxit*) *se*. Noluit bello experiri, Ma. Alii, *fastidium concepit*, M. *fastiditus est*, Caj. in Bi. ¶ *Et impetum ejus ferre non possent*, ויקץ] [Variant.] *Et angustiâ affectus est*, O. *tæduit*, JT. A. Alii, *compunctus fuit*, quasi spinis. Elegantissima phrasis, q. d. *spinavit se*. Vide Gen. 27. 46[k]. *Punctus est*, O. Alii, *pervigil fuit*, i. e. invigilavit, attendit rebus suis, Ma. *abominatus est*, L.

4. *Ad majores natu Madian*] Madianitæ erant contermini & confœderati[l]. Vide 1 Chron. 1. 46[m]. Duplex est *Madian*, testibus Hi. & Euseb. & Adrichom. 1. Illa, Exod. 2. ad mare Rubrum, Jo. 2. 5. vicina monti Sinai, in Arabia Felice; 2. hæc in Arabia Petræa, juxta Arnonem & Moabitas. Has duas malè Tornellus & alii confundunt[n]. ¶ *Delebit*, ילחכו] *Linget*, ς'. Mo. *ablambent*, i. e. lambendo abradent, V. *consumet*. Ità ignis *lingebat*, 1 Reg. 18. 38. & consumebat[o]. ¶ *Erat eo tempore Rex in Moab*] q. d. Erat Rex non naturalis, sed ex accidenti, vel, quia partem terræ subjecerat, ut *Sihon* aliam partem; vel, quia Moabitæ fugientes de prælio Sihon ei se subjecerant[p].

5. *Ad Balaam—ariolum*, אל־בלעם בן־בעור פתורה] *Ad Balaam*, &c. Qu. Qualis propheta erat Balaam, Dei ne, an Diaboli? Resp. 1. Fuit Propheta *Dei*, & *verus*, uti fuerunt Sibyllæ[q]. Nam verum Deum *suum* appellat, Num. 24. 13[r]. Et difficile est creditu Deum revelationes concessurum prophetæ Dæmonis, sic ut idem & Dei & Dæmonis propheta esset[s]. 2. Fuit propheta Diaboli & magus. Ità Basil. Chrysost. Orig. August. Procop. Burgens[t]. Probatur; 1. ex voce *Ariolus*[v]. At ea subindè in bonam partem sumitur[x]. 2. Quia auguria vana captavit, Num. 24. 1. ideòque aras exstruxit[y]. 3. Quia voluit maledicere Israeli[z]. Quidquid sit, certum est hominem impium fuisse[a]. ¶ *Ariolum*, פתורה] *In Pethor*, O. Ma. Nomen proprium loci, Ch. Sa. Ar. ς'. item P. Caj. Ti. RS. in F. (*Pacoria* Ptolemæo dicitur[b].) Non ausim hoc repudiare; 1. quia ה in fine *localis* est *in*, vel *ad*. 2. Ità noster accipit Deut. 23. 4. ubi præpos. מן planè videtur id postulare[c]. 3. Habet formam fœmineam[d]. Vulg. vertit, *ariolum*, quòd פתר est *interpretari* & *ænigmata solvere*. [Sy. reddit, *interpretem*.] Nominatissimus erat in toto orbe divinator[f]. Ad quem Reges undique darent literas, & in omnibus obscurissimis eum interrogarent[g]. Locus videtur *Pethora* dictus, quòd sedes esset ὀνειροκριτῶν. Vide Gen. 40. 5, 8, 12. 18[h]. ¶ *Qui habitabat super flumen terræ filiorum Ammon*] i. e. Super *Euphratem*[i], qui *Ammonitas* præterlabitur[k]. Orientalem terræ illorum partem alluebat[l]. Malè legebant *Ammon*, pro *Ammo*[m]. [Ità tamen & Sy. legit.] ¶ In Heb. est, אשר על הנהר ארץ בני עמו] *Quæ est super flumen terræ filiorum populi sui*, vel *qui*: ità ς'. sim. Ch. Sa. Ar. Mo. P. M. Ti. O. A. Referri potest, vel, 1. ad *Pethor* urbem, *quæ est imposita flumini*, &c. JT. *quæ est juxta Euphratem*, Ch. Sa. Vel, 2. ad *Balaam*, Bo. Ità Sy. D. Vulg. G. *Qui super* (i. e. secùs, juxtà) *flumen* popularium suorum; i. e. in propria patria ipsius *Balaam*[n]. Nomen est patriæ Balaami, ut patet ex Num. 23. 7[o]. *Flumen* hîc est *Euphrates*[p], antonomasticè sic dictus[q]; ut Gen. 15. 18. Jos. 24. 2, 15[r]. *Balaam* Mesopotamiensem fuisse colligunt ex hoc loco & Num. 23. 7. Alii *Madianitam* volunt *. ¶ *Sedens contra me*, ממלי] *E regione mei*, Ma. O. V. q. d. non procul à me; mihi imminet[t], & regno meo[v].

6. *Maledic*, ארה לי] *Maledic mihi*, i. e. in gratiam meam[x]. ¶ *Si possim percutere*, אולי אוכל נכה בו] *Forsan potero*, (vel, *prævalebo*, Hiscuni in D.) *& percutiemus in eo*, Ma. Tu videl. linguâ percuties, ut Jer. 18. 18. ego bello. Verbum sing. & plur. simul leguntur. Sic & Cant. 1. 4. *Trahe me, curremus*[y].

7. *Seniores*] Videtur tunc Resp. à Senibus gubernata. Regnum à *Sehone* ademptum[z]. *Senes* hîc *sapientes* vertit Targ. Jeros. Nam artem divinandi callebant[a]. ¶ *Moab—& Midian*] Populi inter se semper inimici odio Israelitarum conspirant. Simile vide Luc. 23. 12[b]. Causa enim communis erat[c]. ¶ *Divinationis pretium*, וקסמים] *Et divinationes*, M. F. V. A. O. Ma. G. Mo. ς'. i. e. Vel, 1. Divinatores, quò minùs ipsos fallere possit, si tempus non opportunum diceret[d]. Vel, 2. instrumenta divinationum†: etiam sua instrumenta, ut collato studio in commune consulerent. Forsan sortes quasdam divinatorias in manibus gestabant, insignia & instrumenta artis[f]. Omnem apparatum vati necessarium, nempe, sedem & sortes. Vide *Euripidem* in *Phœnissis* de *Tiresia*[g]. *Cum auguriis secum delatis*, Ar. Vel, 3. pretium, mercedem divinationis[h]. Ità Petrus explicat, 2 Pet. 2. 15[i]. Ut pœna peccati dicitur *peccatum*, ità præmium divinationis videtur appellari *divinatio*[k]. Sic *Besorah*, *lætum nuncium*, sumitur pro ejus mercede, 2 Sam. 4. 10[l]. Similiter & *Evangelium* in Cicerone l. 2. ad Atticum, *O suaves duas epistolas, quibus Evangelia deberi fateor*[m]! Non rarò He. rem ponunt pro pretio rei; ut Exod. 21. 10. *humiliatio*, i. e. pretium pudicitiæ[n].

8. *Nocte*] Quando per somnia loqui solitus est Deus[o]. ¶ *Dominus*, יהוה] Nomen Dei veri[p]. Unde verisimile est illum à Deo, non à Dæmone, responsa petiisse†. Vel prætexit mendaciter nomen *Domini*[q], ut legatis imponat,

Marginal notes: [a] Ms. [b] O. [c] Ms. ex Bo. [d] Bo. † Ms. [f] O. [g] Ms. [h] V. [i] O. [k] Ms. [l] Me.D.A. [m] A. [n] Bo. [o] A. [p] L. [q] O.T. ex Ju. & Eugub. & Caj. [r] T. [s] Bo. [t] T. item La. Me. L. T. ex Tu. [v] Ms. La. [x] Bo. [y] Me. ex La. [z] Me. La. [a] Bo. La. [b] Jun. [c] Bo. [d] Ma. † Eugub. in F. [f] M. [g] Eugubin F. [h] G. [i] Jun. Pi. [k] Me. ex La. [l] Bo. [m] D. [n] V. [o] G. [p] Jun. Pi. [q] Ma. D. A. G. [r] A. [t] Ms. [v] V. [x] La. [x] V. sim. Mad v. 11. [y] D. [z] Ge. in D. [a] Dt [b] G. [c] O. [d] AE. in F. † Q. in F. [f] Ms. [g] G. [h] K. in F. Me. A. B. Ms. Bo. ità Ch. Sa. M. P. T. in V. O. JT. [i] A. [k] Nobil. ex Orig. [l] A. [m] Ms. D. [n] Bo. [o] A. [p] L. Bo. † Bo. [q] La.

imponat [c], quasi Deum consuleret, non Dæmonem *. ¶ *Principes Moab*] Quid *Midianitæ?* Resp. Hi intelliguntur ex v. 7 [f]. Non nominantur, quia illi principes erant legationis, inquit AE. At Rasi & Ramban (sive Nachmanides) & If. Arama volunt eos, cùm audiissent eum velle *Deum* consulere, abiisse, & de successu desperâsse, existimantes Deum minimè consensurum in perniciem gentis quam illi charissimam fuisse noverunt ex Jethrone ipsorum Principe. Sed nimis argutum hoc est [v].

10, 11. *Misit ad me dicens, Ecce, populus*] Heb. *misit ad me, Ecce, populus. Misit ad me* (sive *causâ mei*, Sy.) supple, *dicens*, ο'. Ch. JT. vel, *& dixit*, Sy. vel, *ut dicerent nomine ipsius*, Ar. *Ecce, populus*, &c.

11. *Maledic*, קָבָה־לִּי] *Exsecrare mihi*, O. Ma. *defige*, ut v. 17. Sic Levit. 24. 11 [x]. *Maledic ei pro me*, Ch.

12. *Deus*] Per Angelum, infrà 22, 31. Notatum id Maimonidæ, *Duce dubitantium*, 2. 41 [y].

13. *Probibuit me venire*, מֵאֵן לְתִתִּי] *Renuit ad dare me*, Ma. *permittere*. Est infin. *Bachlam* cum affixo, deficiente utrâque extremitate [z]. Partem tantùm unam sermonis Divini illis explicat, alteram subticet, nempe rationem, in qua momentum responsionis positum est [a].

15. *Plures*, רַבִּים] *Multos*, Ma. *magnos*, D. *magnates*, Ma. Sic *magnates* (רַבֵּי) *regis Babel*: *Civitas regis magni* (רָב) i. e. David [b].

16. *Nè cunctaris*, אַל־נָא תִמָּנַע מֵהֲלֹךְ אֵלָי] *Noli, quæso, prohibere teipsum nè venias ad me*, P. V. i. e. Nè causeris quidquam quò minùs venias [c]. *Nè finas te prohiberi*, scil. interdicto Dei [d].

17. *Et maledic*] Utitur Balac duplici *maledicendi* verbo, scil. אָרַר, quod est *leviter maledicere*; & קָבַב, *blasphemare*, & *omnino devovere* †.

18. *Domini Dei mei*] Hinc constat Balaamum ipsiúsque populum Deum verum, licèt corruptè, & fortè cum aliis, coluisse. Idem alios fecisse liquet ex Job. 2. 10. & 32. 2. & 42. 7, 8, 9 [f].

19. *Hic maneatis*] Non acquiescit in voluntate Dei illi antea revelata, sed Deum tentat secundâ inquisitione [g]. De constantissimo Dei responso certior erat, sed avaritiâ permotus spem iis facit, tanquam si Dominus aut muneribus eorum flecti, aut intercessione suâ exorari, posset [h].

20. *Surge & vade*] Vel, 1. ironicè dictum, non seriò [i]: vel, 2. non concessio, sed permissio, erat [k] à Deo illi jam infenso, quòd non steterit in primo Dei consilio [l]. q. d. Age, postquam ità vis, abi cum illis. Sunt verba indignantis [m]. ¶ *Duntaxat*, וְאַךְ] Hic ו redundat [n]. ¶ *Ut—facias*] Heb. *illud facies*. Significat his verbis & officium ejus, & eventum [o]. *Facies*, i. e. facito [p]: *facias*, quamvis invitus [q].

22. *Iratus est Deus*] Qu. Quid ità, cùm ire permiserat? Resp. Quòd iret animo nocendi & maledicendi, (quod non poterat à Domino abscondi [r],) ut patet ex vers. 32. *via tua perversa est* *. Dicunt Hebræi (& benè quidem) quòd, concessâ abeundi licentiâ, Bilham animum mutaverit, & populo maledicere decreverat [t]. Justè iis irascitur Deus qui id quod jubet faciunt, sed non eo fine quem vult: Esa. 10. 6, 7 [v]. ¶ *Stetit in via*] Hæc omnia Maimonides putat facta in visione, ut Gen. 32. 24. Jos. 5. 13, 14 [x]. ¶ *Contra Balaam*, לְשָׂטָן לוֹ] *In adversarium illi*, Mo. *ut adversaretur illi*, Ch. Sa. V. JT. *ut averteret eum ab ea re*, Ar.

23. *Ad semitam reducere*, לְהַטֹּתָהּ הַדָּרֶךְ] *Ut declinare faceret eam viam*, vel, *ad viam*, O. Ma. A. ut in viam reduceret [y]. Vel, *ad declinare facere*, &c. i. e. eò quòd ipsum divertere fecerat è via [z].

24. *In angustiis*, &c. בְּמִשְׁעוֹל הַכְּרָמִים] *In semita vinearum*, O. A. Ch. Sa. Sy. Ar. Mo. *in calle*, Ar. *in sulcis*, ο'. *in arcto*, Ma. *Semitâ angustâ quæ vestigio sit pedis humani*, à שֹׁעַל, quod *pugillum manus & vestigium pedis* sign. *In vulpineto*, nempe, loco inter vineas ubi communiter vulpes suas foveas habent, Matt. 8. 20. Cant. 2. 15 [a].

25. *Junxit se parieti*, וַתִּלָּחֵץ אֶל־הַקִּיר] *Arctavit se* (*compressit se*, Sa. Ma.) *ad parietem*, O. Ma. P. *strinxit se cum pariete*, Ch.

27. *Cùmque vidisset*] Hinc sumpsêre Pythagorici, *Non pergendum in via ubi asinus procubuerit*. Meminit Hermippus, & ex eo Jo. Sensus allegoricus est, Non tentanda ea quæ supra nostras sunt vires. Id aliter dicitur, μὴ πρὸς κέντρα λακτίζειν (i. e. *adversùs stimulos nè calcitres*.) Quod proverbium, Æsch. Eurip. &c. tritum, habetur Act. 9. 5 [b]. Solus Balaam vidit; reliquorum oculos Deus aut præpedivit, ut Luc. 24. 16. aut, potiùs, scotomate percussit, ut Gen. 19 [c].

28. *Aperuit os asinæ, & locuta est*] Movit linguam *asinæ*, (sicut Dæmon *serpentis* [d],) & ad palatum, labia, dentes, allisit, & aërem compressit †. Hoc effecit Deus coram Principibus, 1. ut doceret Balaami imbecillitatem: q. d. *Venit hic ad perdendum gentem integram ore suo, qui adversùs asinam arma opus habet* [f]. *Non potuisti asinæ maledicere, quantò minùs Israelitis* [g]? 2. Ut ostenderet eum *qui potuit os asinæ aperire, faciliùs potuisse os Balaami occludere, cùm majus sit extruere quàm destruere* [h]. 3. Ut Balaamum *doceret, os & linguam penès se esse, adeòque os ipsius, si maledicere quæreret* [i]. 4. Quia congruè bruta mens per brutum docetur [k]. 5. Ut castigaretur vanitas auguris Balaam, qui ruditum asinæ & garritum avium, quasi omina quæ futura præsagirent, observare solebat [l]. Non desunt similium portentorum historiæ. Agnus locutus, Bocchoride (*Bocchore Saite* habet BA.) in Ægypto regnante, apud Euseb [m]. Testes Manethon in Fragmentis, & Suidas in voce ἀρνίον [n]. Phryxi arietem loquutum esse testantur Apollonius, l. 1. Argon. & Hecatæus, & Tzetzes in Lycophronem p. 8 [o]. Bos locutus apud Livium sæpe, & apud Eusebium. Meminêre & Plinius, Polybius, Plutarchus [p]. *Quod maximè terrebat Consulem Cn. Domitium bovem loquutum, ROMA, TIBI CAVE*, Liv. l. 35. Idem factum Priverni, l. 27. Item, *in agro* Campano, l. 51. *bovem loquutum esse satis constabat*, inquit Livius. *Bovem locutum* ait Plutarchus in Marcello. Et rursus Julius Obsequens, Scipione Nasicâ, Gn. Martio, Consulibus, Frusinone *bos loquutus*. Item, Servio Flacco, Q. Calpurnio, Coss. *bos loquutus, & nutritus publicè*. Item, C. Mario, C. Flacco, Coss. *bubo extra urbem visus, bos loquuta*, &c. Item, C. Claudio, M. Perpennâ, Coss. bos loquuta. Virgil. ubi de prodigiis in morte Cæsaris, l. 1. Georg.—*pecudésque loquutæ, Infandum*— Hinc Plinius, l. 8. c. 4. *Est frequens in prodigiis priscorum, bovem loquutum: quo nunciato, Senatum sub dio haberi solitum*. Quæ, cùm apud optimæ notæ Historicos tam frequenter occurrant, nemo omnia commentitia esse dixerit. Itaque hac in parte planum est Diabolum se præstitisse Dei simiam. Adde ex Plutarcho *de Fluminibus*, in Hydaspe Pori elephantem domino suo humanâ voce dixisse, *Domine Rex, qui à Gegasio* (ἀπὸ Γεγασίου) *genus ducis, nè quidquam contra Alexandrum feceris, Jovis enim est Gegasius*, Γεγάσιος: Absurdè, & nullo sensu. Legendum, γόνος. Nempe, credebatur Alexander *Jovis* esse filius, & Porsi sic præponitur, cujus genus erat *ex Gegasio*. Item ex Theophane ad annum 749. in Mesopotâmia è terra ascendisse animal mulinum, loquens humanâ voce, & prænuncians gentis incursionem ab eremo adversùs *Arabes*: quod & factum est. Vide Vossium in Melam p. 174. Hujusmodi historias narrant Arabum Lexicographi [q].

29. *Quia commeruisti*] Qu. Sed cur non expavit, asino loquente? Resp. Vel, 1. ira eum excæcaverat [r]; ideóque nec causam miraculi & significationem investigavit *. Vel, 2. quia talibus monstris assuetus erat, utpote homo ariolus, cum quo Dæmones in animalium specie apparentes sæpe loquebantur [t]. Vide hic impiorum dementiam, qui suos monitores verbis & verberibus insectantur [v]. ¶ *Et illusisti mihi*, similiter plerique, כִּי הִתְעַלַּלְתְּ בִּי] *Fecisti irrisionem in me*, Mo. *Quia in cœno me volutâsti*, Ar. Verbum ALAL propriè sign. *revolvere*, vel *involvere* [x].

30. *Ad præsentem diem*, מֵעוֹדְךָ עַד־הַיּוֹם] *Ab adhuc tu* (vel, *ab existente te*, Mo. *à tempore tuo, ex quo tu es*, Sa. vel, *esse cœpisti*, Ch. P. V.) *ad diem hanc*, O. Mo. *A principatu tuo*, Sa. vers. *à pueritia tua*, Ch. [nempe Onk.] *à juventute tua*, Jonathan, Jeros. Sy. & Græci. Sic Gen. 48. 15. Rectè; neque enim equitaverat infans, aut puer. Potuit ergò sic dicere Balaamo

Margin (left): [c] V. [d] Le. [f] A. [v] Mais. [x] Jun. Pi. [y] G. [z] M. [a] A. [b] D. [c] V. [d] Pi. † M. [f] A. [g] A. [h] Ma. ex Jun. [i] Q. in L. Jo. in Mais. [k] L. [l] A. [m] Ma. Jun. [n] V. [o] A. [p] Pi. [q] Jun. [r] L. * L. M. F. Me. T. Bo. La. [t] Q. ad v. 20. [v] A. [x] G. [y] Ma. [z] Q. in Ma. [a] Ma.

Margin (right): [b] G. [c] BA. [d] Me. T. † BA. l. 1. c. 14. [f] BS. in Mus. [g] Targ. Jerosol. in BA. p. 194. [h] If. Arama in Mus. [i] Rabba in BA. [k] Me. [l] Greg. Nyssen. in Mo. [m] G. [n] BA. l. 3. c. 14. 158. [o] BA. [p] G. [q] BA. l. 1. c. 14. [r] Bo. Me. T. * T. [t] Me. Li. [v] La. [x] O.

vel seni, vel ad senium vergenti, (licèt de ipsius ætate non constat.) *Asinus* est animal satis vivax, vivit ad 30. annum, Plin. Et *Algiahid* apud *Damirem* asini meminit quem equitavit dominus per 40 annos[y]. Al. *ex quo* (vel, *quamdiu*) *tu*, scil. *me habuisti*, A. vel, *equitare cœpisti me*, Ma. Al. *ex quo* fui *tuus*, sic A. JT. Pi. Egregiè quoad sensum: sed Hebræa id non ferunt, inquit Bochartus, ubi suprà. [Aliis aliter visum.] Pronomen affixum ponitur pro separato[a]. *Quamdiu fuisti*, scil. *vates*, vel, *me utens*[a]. ¶ *Quid simile*, &c. הַהַסְכֵּן הִסְכַּנְתִּי] *Num solendo solita fui?* Ma. Num *censendo censui*, i. e. existimavi tale quidpiam mihi erga te faciendum[b]? *Num consuescendo consuevi*, &c? Mo. sim. plerique. [Al. aliter.] *Numquid despectione despiciens feci sic tibi?* ο'. *Num intelligendo intellexi facere tibi sic?* Sa. vers. *Numquid claudendo clausi me in viis, faciendo tibi hoc?* Ità *Sacan* communiter significat[c].

31. *Adoravit—in terram*] i. e. Capite primùm inclinato, deinde & toto corpore, reverentiæ signum ipsi exhibuit[d].

32. *Ut adversarer tibi*, לְשָׂטָן] Nomen *Satan* hîc bono Angelo tribuitur; qui opponit se ei & fidelium gratiâ, & ipsius Balaami. At Diabolus *Satanas* dicitur, quòd Deo adversetur & fidelibus†. ¶ *Perversa est via tua*, כִּי־יָרַט הַדֶּרֶךְ לְנֶגְדִּי] [Variè reddunt.] *Quia perversa* (*occlusa*, Ar. *non urbana*, ο'.) *est via* (supple, *tua*, A. Ang.) *coram me*, Mo. A. *Declinavit* (*divertit*) *via* (*tua*) *coram me*; vel, *declinat hæc via in conspectu meo*: q. d. Alium habes profectionis tuæ finem. *Via* pro *instituto*, ut Judic. 4. 9. Psal. 1. 1[f]. Vel, via hæc, seu iter, *declinat*, i.e. alienum est à mea voluntate[g]. *Hæc via* in qua es *declinat à me*, Belg. *Aberrat via tua coram me*, Ar. Al. *Declinavit à via coram me*, [quo deficeret ante יָרַט.] *Declinavit* cor tuum à via recta me spectante, nam adductus mercede egressus es cum illis[h]. Al. *Quia notum coram me, quòd tu volebas ire per viam contra me*, Ch. in BA. p. 196. *Eò quòd direxeris viam contra me*, Sy. *quòd perverteris iter coram me*, M. *Displicet mihi iter tuum*, Sa. Al. quia *perplexa*, vel *intricata*, *est via* tua *coram me*. Vocem יָרַט ità reddo ex Arabica lingua. Vox eadem occurrit Job. 16. 11. יִרְטֵנִי *implicavit me*[i]. Al. *Quia divertis per viam quæ est* (vel, *erat*) *contra* (vel, *ante*) *me*; i. e. noluit se mihi objicere, ut te salvaret. Ità כִּי non reddit rationem clausulæ immediatè præcedentis, (quod multi putârunt, & id locum obscurum reddidit, ideóque M. mutavit tertiam personam in secundam, *eò quòd perverteres*, &c.) sed clausulæ prioris, & sic legendum, (relictâ mediâ clausulâ,) *Quare asinam percussisti?* Non erat percutienda, *quoniam declinavit*, &c[n].

33. וַתֵּט לְפָנַי] *Et declinavit ante me*, P. vel, *à me*, Ar. *à facie mea*, Ch. i. e. Declinavit à via trita, & stetit ante me, ab agro in quem declinavit me spectans[l]. Mirus loquendi modus: q. d. Asina te prudentior fuit[m]. ¶ *Dans locum*, &c. אוּלַי נָטְתָה מִפָּנַי וגו] *Nisi declinâsset*, &c. Ità ο'. Ch. Sa. Sy. Ar. M. V. Mo. Pi. אוּלַי ponitur pro לוּלֵי, & כִּי vertendum *certè*. Ellipsis est, & plenus sermo foret, אֱמֶת הוּא כִּי, *veritas est quòd*. Hujus significationis exempla complura occurrunt in libro Jobi; Job. 8. 6. & 19. 28. & 31. 34[o]. Q. vertunt, *fortasse divertit*, vel *declinavit*: ità JT. He. in V. Non placet; Quomodo enim potuit dubitare Angelus de re comperta[o]? אוּלַי *fortè* non est particula dubitantis, sed affirmantis & certò aliquid constituentis. Vide Jos. 14. 12. & Act. 8. 22[p]. ¶ *Te occidissem*] *Quia nunc etiam te interfecissem*, He. in V. ¶ *Et illa viveret*] Heb. *Et ipsam vivificâssem*, V. Hinc colligitur asinam mortuam fuisse postquam locuta est[q]: idque factum, nè Gentes eam pro idolo colerent, inquiunt Cabalici[r]. Sed non constat*. *Et illa viveret*: Non quòd mortua esset, sed quòd ità à te malè sit habita, ut ei desperandum sit de vita[t].

34. *Si displicet*] Frigidè hoc offert[v]. ¶ *Revertar*, אָשׁוּבָה לִּי] *Revertar mihi*, Ma. V. i. e. in domum meam[x]. De actionibus loquitur, de malo in corde latenti tacet[y].

35. *Nè aliud*, &c. וְאֶפֶס וגו] *Et tamen*, Mo. sim. ο'. Ar. A. Sy. JT. *verum tamen*, V. Sa. P. *tandem*, vel *finis*, O. D. *sectum*, *exceptio*, *excepto quòd*. Vide quæ ad Num. 23. 29[z].

[y] BA. 1. 2. 14. p. 194. 67. [a] Ma. et Jun. [a] M. [b] Ma. [c] O. [d] G. † BA. ib. 196. 3. [f] Ma. et Jun. A. [g] Ma. ità Jo. in Ca. [h] V. [i] BA. [n] O. [l] V. [m] Cl. [o] Pi. [o] Pi. [p] Ma. et Jun. [q] V. ità He. in Mon. [r] Mun. [s] B. [t] Bo. [v] A. [x] V. [y] A. [z] Ma.

36. *In oppida Moabitarum*] Heb. *Ad urbem Moab.* Quibusdam *Moab* hîc est provinciæ nomen; q.d. *ad urbem* quandam regionis *Moab*. Aliis (quod rectiùs) est nomen urbis dictæ *Moab*, seu *Rabbath Moab*, antea *Ar*, c. 21. 15. Græcis *Areopolis*, metropolis regni, non procul ab *Arnon*, (vide Num. 21. 11.) quæ, post bella *Sehon*, terminus regni erat, Num. 21. 26, &c[a]. ¶ *Quod situm in extremis finibus Arnon*, אֲשֶׁר וגו'] *Quæ* (scil. Arnon) *est in extremis finibus*, V. nempe, Moabitarum. Ità ad extremos regni terminos processit Balak excepturus Bilhamum[b]. Vel, *quæ* urbs est *super*, *juxta*, vel *ad*, *terminum Arnon*, Ma.

38. *Numquid potero?*] Etiamsi coner totis viribus meis[c]. ¶ *Quod Deus*] Angeli ministerio, ut suprà, sic & 23. 5[d].

39. *In urbem quæ in extremis regni finibus erat*, קִרְיַת חֻצוֹת] [Variant.] 1. *Hazoth* proprium nomen est†. Al. *in civitatem* (*civitates*, ο'.) *platearum*, Ti. M. F. ο'. h. e. ut exponit R S. *populosissimam*. q. d. Miserere, quæso, hujus multitudinis, cui gladius & cædes jam impendet*. Al. *in civitatem divisionum*, *separationum*, seu *dimidiationum*, à חָצָה, quia fines Moabitarum ab externorum finibus dispescuit & quasi dimidiavit[f]. Al. *in finibus imperii*, Ch. in M. nempe Balaki: חוץ enim *extra* significat[g]. Ubi, scilicet, non procul esset à castris Israelitarum[h]. *In urbem provinciæ ejus*, Ch. *in urbem finibus* adjacentem, JT. *in urbem locorum foris jacentium*, vel *platearum*. Sed puto esse proprium nomen urbis, & verto, *Kiriathchutsoth*[i].

40. *Cùm occidisset boves*, &c.] Vel, ad convivium[k]; vel, *ad sacrificium*; vel, ad utrumque[l]. ¶ *Misit*, &c.] De sacrificiis vel conviviis partes & munera ad Balaam & principes[m].

41. *Ad excelsa Baal*] [Ità ferè omnes.] *Excelsa* vocat Scriptura locos eminentes & nemorosos, quos diis suis consecrabant idololatræ, ubi lætabantur cum summa corporis ignominia[n]. Ad loca edita in quibus sacellum, aut templum, erat Baal dicatum[o]. *Ad statuam Baal*, ο'. *Ad quadam templa Dei sui*, Ar. *Baal* interdum est nomen proprium, (ut hoc loco,) interdum nomen appellativum. Commune nomen idolorum habitum est[p]. Phœnices Deum suum *Baal* vocârunt. Idem *Bel* Babyloniis, *Belus*, quem filius suus *Ninus* in Deum retulit, Virgil. Æneid. 1. de Didone, *Implevitque mero pateram, quam Belus & omnes A Belo soliti*—Claudianus 1. Panegyr. in Stiliconem,—*secretáque Beli Et vaga testatur volventem sidera Mitram*[q]. Fuit hic mons *Abarim*, qui dividebat *Moabitas* à regnis *Sehon & Og*, erátque propè Israelitarum castra[r]. ¶ *Extremam partem*, קְצֵה הָעָם] *Extremitatem populi*, V. Ma. i. e. extremam partem*: i. e. totum exercitum usque ad extremam partem, ut patet ex Num. 23. 13[t].

[a] Ma. [b] Q. ità Ma. [c] V. [d] G. † Ità Q. in F. in Ma. Ar. P. * P. V. [f] Ma. et O. [g] F. [h] Bo. [i] Pi. [k] L. Ma. A. [l] Ma. A. [m] Ma. [n] P. V. [o] Ma. [p] Bo. [q] Ma. [r] Ma. * V. O. [t] L.

CAP. XXIII.

1. SEptem aras] Qu. An Deo, an Dæmoni? Resp. 1. In veri Dei honorem, ut eum sic demereretur[a]; cujus cultor erat. Vide Num. 22. 5, 8. & 24. 1[b]. Ei numerus septenarius quodammodo sacer erat. Vide Levit. 4. 6. Job. 42. 8. A Judæis vicini hoc discere poterant. Non conatur Regem divertere à proposito, sed Deum quasi in partes suas trahere, & religionem prætexit sceleri suo[c]. 2. Dæmoni, sive Baal[d]. Hoc indè colligunt, 1. quòd hæc in excelsis *Baal* fierent: 2. quòd *Balac* unà cum eo immolaret, imò illius nomine, & ad finem diabolicum, scilicet ad maledicendum, fieret†. Non est verisimile Regem hæc parâsse Deo vero, quem non colebat, sed *Baal-Phegor*, ut Num. 25. 3[f]. 3. Quòd in Balaamo notantur vetitæ artes, Num. 24. 1[g]. Præcepit hoc Balaam superstitiosè, nam Deum nondum consuluerat[h]. *Septem aras* erexit, quasi augurium à septem planetis, vel dæmonibus, quos planetis præsidere, eorúmque virtutes moderari, credebat, exspectaret[i].

[a] T. Bo. O. [b] Bo. [c] A. [d] Ità L. E. Me. Bo. ex Procop. in To. † Bo. [f] E. [g] Bo. [h] E. [i] Q. in Bo. p. & L.

2. *Impossu-*

2. *Imposuerunt*] Heb. *ascendere fecit*, Ma. scil. per fumum; nam holocaustum erat [k]. ¶ *Super aram*] i. e. Singulos vitulos & singulos arietes in singulis aris posuerunt [l].

3. *Sta juxta holocaustum*] Præsentem te Deo siste, pro more. Deus respexit primò offerentem, tum ipsius donum [m]. ¶ *Vadam*, [ואלכה] *Et discedam*, sub. hinc, *ut videam si fortè*, &c [n]. ¶ *Dominus*] Scil. *Baal*, aut Dæmon, per quem divinationem quærebat [o]. *Auguria* jam captavit, sed prætexit nomen *Domini* [p]. ¶ [אולי יקרה יהוה לקראתי] *Fortè occurrat Jehovah in occursum mei*, vel, *meum*, Sy. Mo. M. P. pro, *occurrat mihi, ut jubeat quæ me velis facere* [q]. *Fortasse occurret obviàm mihi*, Sa. sim. Ti. JT. *Fortè adveniat mihi præceptum Dei*, Ar. ¶ *Et quodcunque*, &c. [ודבר מה־יראני והגדתי לך] *Et verbum quod videre faciet me, & annunciabo tibi*, Ma. Et *verbum cujuscunque rei quam fecerit me videre*, i. e. quodcunque signum ostenderit mihi, *narrabo tibi* [r]. *Et quamcunque rem ostenderit mihi indicabo tibi*, JT. *Verbum* ejus *quod*, &c. Pi.

4. *Cùmque abiisset velociter*, [וילך שפי] [Variè reddunt.] *Ambulavit*, vel *abiit*, *solus*, M. V. Q. in O. Ch. in Di. Pi. Dæmones enim magia apparent in tenebris & in solitudine; & fortè aliqua passio horribilis ei accidit, quam conspici noluit, nè contemneretur [*]. Al. *contrito & mærenti animo*, sive, *corde tristi*, Targ. Jerosl. in F. R. Jehuda in Di. ex Job. 33. 21. Al. *leniter*, *leviter incedens, & quasi aliquid explorare cupiens*, Q. in Ma. Ità Autor *Fasciculi myrrha* in M. Al. *fractus*; i. e. fracto animo, anceps, attonitus, extra se positus, & desperans de successu. Alii, *præceps*; *in præcipitantia*, seu *præcipitanter*: vel, *in præcipitium*, i. e. in locum eminentiorem, ideóque aptiorem contemplationi. Alii, *celsus*, i. e. elato in cœlum vultu, quasi sperans indè oraculum: *sublatus*, *elatus* [s]. *Abiit insidians*, Sa. vers. *Ivit interrogare Deum, & ivit rectà*, ο'. Al. *in excelsum*, vel *clivum*, vel *altum*; K. in M. O. JT. & plurimi in Di. A. Ti. Ang. Belg. Buxt. in Conc. Quæ lectio multis videtur probabilior esse [t]. *In colliculum*, Sa. Alii contrà, *in vallem*, seu *planitiem*. Syr. שפיא est *planities*, שפא, *complanavit*. Et pro למישור, *in rectum planúmque locum*, Esa. 40. 4. Syrus habet לשפיא Luc. 3. 5. εἰς εὐθεῖαν, *in viam rectam*. Hinc ο'. hîc vertunt, *& ivit* εὐθεῖαν *rectà*, i. e. *rectâ, planâ viâ*. Apud RR. שפה est *lævigare*, & שפי est *æquale*, ut tradit David de Pomis in Dictionario. Et alibi שפים (quod ex mera conjectura *clivos* vertunt) verto, *planities* ac *convalles*. Vide quæ nos ad Esa. 41. 18. & 49. 9. & Jer. 4. 11. & alibi. Et cùm in locum excelsum jam tum constitutus esset, Num. 22. 41. res ipsa postulat ut in vallem abiisse dicatur [u]. ¶ *Ad eum*] Scilicet, *Bileam* dixit Deo [y].

5. *Posuit in ore*] H', pro, suggessit illi quæ responderet [z]. Nota: Hæc gesta & dicta Balaam, non ab homine, sed à Deo revelante, didicit & scripsit Moses [a].

7. *Assumptáque parabolà*, [וישא משלו] *Et levavit*, &c. O. Ma. *proposuit*, Ma. *assumpsit*, V. A. *extulit*, Pi. altâ voce pronunciavit [b]; exorsus est [c]. משל aiunt esse *sententiam*, *proverbium*, *scitè dictum*, *simile*, &c. quæ in sermone dominatur & præcellit, & vulgus ceu attonitum & captivum detinet [d]. Vertunt, *similitudinem*, O. *proverbium*, Ma. Sy. *parabolam*, h. e. sermonem propheticum, quòd frequentes sint parabolæ in Prophetis. Targ. Jerosl. *assumens in parabola prophetiam suam* [†]. ¶ *De Aram*] i. e. De *Syria*, & nominatim de *Mesopotamia* [f]. Patet ex Deut. 23. 4 [a]. Vide Gen. 10. 22 [h]. q. d. Non prosperaberis in hoc negotio, cùm Dominus Jacobo in *Syria* benedixerat [f]. Ideóque eum indè eduxit, quia maledictionem ibi minùs efficacem fore judicabat [h]. Q. tamen eum volunt *Madianitam* fuisse, ex Num. 31. 8. & *Aramæum*, vel *Chaldæum*, se jactâsse, quia horum divinatio celeberrima erat: aut voci *Aram* subjici loca omnia ad mare Rubrum. Nos cum Vulg. existimavimus *Hammonitam* fuisse, Num. 22. 5 [l]. ¶ *Adduxit me*, [ינחני] *Deducet me*, nempe *sensim*, & *placidè*, & *cum pompa*. Utitur futuro, ad insinuandam iteratam & perseverantem Balaci vocationem. ¶ *De montibus Orientis*, [מהררי קדם] Q. de montanis Chaldææ, sic dictis Gen. 10. 30. Al. de Midianitis & Amalekitis, sæpe dictis filiis Orientis. Al. *de montibus anterioritatis*, aut *prioritatis*, (seu *antiquitatis*, Caj.) i. e. quorum habitatio antiquior erat [m]. ¶ *Detestare*, ità M. Ti. P. O. A. Mo. Sa. JT. *perde mihi*, Sy. *e mvitiare mihi*, Ar. [זעמה] *Projice à me*, Ch. *furenter tracta*: sign. *turbationem*, *commotionem*, *æstum*, *furorem*, Ma. *Supermaledic mihi*, ο'. *devasta*, Sa. vers. *sperne*, *aversare cum indignatione*, al. in Ma. *Indignare* (id sign. Dan. 11. 30.) contra *Israelem*, Pi. *Deste*, A. Aug.

8. *Quomodo maledicam?* sic A. V. [מה אקב] *Cur* (vel *Quid*, Ma. V.) *maledicam?* Sa. Sy. V. ¶ *Cui non maledixit*, [לא קבה אל] (Supple, אשר, *quem*) *non execratur*, Pi. [Hoc supplent ο'. Ch. Sa. Sy. Ar. M. Ti. P.] Ità 1 Reg. 9. 8. *hæc domus excelsa est*; intellige, pro *hæc domo quæ excelsa est*, 2 Chron. 7. 21 [n]. Vel sic verte, *Quomodo maledicam? Deus non maledixit*, A. *Quomodo exsecrabor, non exsecrante Deo?* Ca. Ità hîc vanitatem artis Magicæ ostendit [p].

9. *De summis silicibus*, [מראש צרים] *De capite* (vertice, O.) *petrarum*, Ma. ¶ *Videbo eum*] Fut. pro præs. vel præt. *intueor illum*, vel, *consideravi eum*, & *de collibus contemplatus sum illum*. Hoc dicit propter Legem Israelitis in monte datam [q]. ¶ *Solus habitabit*, sic ο'. M. sim. Sy. Ar. [לבדד ישכן] [Variant.] 1. *Solus*, Ch. Caj. in Bi. Targ. Jerosl. in V. *ad solum*, Mo. *solitarius*, Sa. *seorsum*, Sy. Ca. Ma. nempe, ab aliis gentibus, propter religionem [r]: separatus ab iis religione, legibus, moribus [*]. Remotus erit ab aliis & ditione & consortio [†]. *Seorsum*, q. d. omnium excellentissimum, itáque ab omnibus aliis secernendum, & singularem [t]. Al. vertunt, *confidenter*; ità P. *securus*, V. Al. *seorsum* i. tutò, ut qui securus est nec timet solitudinem, nec multos necesse habet accersere quò in tuto sit. Sic Mic. 7. 14. & Psal. 4. 10 [v]. Hæc phrasis securitatem includit, Jer. 49. 31. Vide Deut. 33. 28 [x]. ¶ *Non reputabitur*] Sic A. Ma. O. ο'. Mo. vel, *non reputabis se*, A. Ma. Sa. *nec numerabitur cum cæteris gentibus*, Ar. *Non recensebitur*; i. e. non mutabit religionem, aliis gentibus non miscebitur, aut communicabit [y]. Peculiaris Deo populus erit, Exod. 19. 5. Levit. 20. 24, 26. Ezr. 9. 2 [a].

10. *Quis dinumerare possit?* [מי מנה] *Quis numerabit?* O. Ma. i. e. potest numerare? Ch. in A. & Sy. Ità *polluit*, Matt. 15. 11. pro, *potest polluere*, Marc. 7. 15. Vide infrà vers. 20. & ad Gen. 13. 6 [a]. ¶ *Pulverem Jacob*] i. e. Pulverem quem hic populus quum ingreditur excitat. Vel potiùs, Quis numerat Jacobum tanquam pulverem, i. e. qui similis est pulveri, i. e. innumerabilis [b]? *Pulvis* numerum innuit, non originem [c]; Ingentem illam multitudinem. Confer Gen. 13. 16. & 28. 14. Scholiastes ad Acharnenses Aristophanis; τὰ ψαμμακόσια ἐπὶ πλήθους ἀνῖσον. Eupolis, ἀνδρῶν θεαταὶ ψαμμακόσιοι, (i. e. *spectatores arenis pares numero*, h. e. innumeros [d].) Pro *pulvere*, Ch. habet *parvulas*; Ar. *stirpem*, LXX *semen*; Sa. *sobolem*; Sy. *summam*. *Quis poterit numerare parvulos domûs Jacob, de quibus dictum est, quòd multiplicabuntur sicut pulvis?* Ch. in A. ¶ *Et numerum*, &c. [ומספר את־רבע ישראל] *Et numerum quartæ partis Israel*, V. G. Sy. M. Ti. A. Al. *Et quis numerum? quis quartam partem?* JT. *Aut unum ex quatuor castris Israel?* Ch. Non modò numerum totius exercitûs nemo posset comprehendere, sed nec unius vexillationis, quæ pars quarta exercitûs. (Vide quæ suprà 10. 15 [†].) In quatuor partes distributi erant, Num. 2 [f]. Græci habent, δήμους Ἰσραήλ, G. Ar. vertit, *& computet generationem Israel*; Sa. vers. *eloquetur accubitum*. ¶ *Moriatur anima mea*] i. e. Moriar ego [a]: sic Jud. 16. 30. A. Ità Deus jurat per *animam suam*, i. e. per seipsum, D. ¶ *Morte justorum*] [ità plerique; at Sa. vertit, *mortibus cantantibus*:] [ישרים] *Rectorum*, O. Ma. Ch. Mo. i. e. Israelitarum [h], qui ישרים vocantur [i]. Vel, justorum inter Israelitas [†]: i. e. morte nec immaturâ nec violentâ, quod Israelitis promissum Legem observantibus; Gemara hoc loco. Latet tamen altior mysticus sensus [k]. Sensus est, q. d. Hi meliorem vitam post hanc sibi repositam habent [l]. Sim hæres paradisi, sicut illi qui non videbunt faciem gehennæ [m]. Ità mihi eveniat sicut illis. Hoc dicit, quòd sentiret mortem sanctorum pretiosam esse, &c. (Psal. 116. 15.) mortem verò impiorum pessimam. Si ultima linea & meta in morte forent, nullum in ea notari posset discrimen justi & impii: forte

 quæ

quæ post mortem utrosque manet inter se distinguuntur [n]. *Non erunt filii Gehennæ & perditionis*, quam *Abaddon* appellant [o]. Familiare est malis, justorum mortem sibi exoptare, vitam non sectari [p]. At Balaam, ut vixit, ità mortuus est, inter inimicos populi Dei, Num. 31. 8 [q]. ¶ *Et novissima*, אַחֲרִיתִי] [Variant.] *Novissimum meum*, O. Sa. Mo. M. Ti. A. D. seu, *extremum*, i. e. mors, D. A. *finis meus*, Ch. in A. Sy. Ar. Ità accipitur Deut. 11. 12. Prov. 19. 20 [r]. Al. *semen meum*, ο'. in A. seu *posteri*. Ità sumitur Dan. 11. 4. Amos. 4. 2. Psal. 109. 13. Ità benedictionem semini eorum prædicit, juxta Gen. 17. 7. Al. *merces mea*. Ità accipitur Prov. 23. 18. & 24. 20. 1 Pet. 1. 9 †.

12. *Num aliud,&c?* אֹתוֹ אֶשְׁמֹר לְדַבֵּר] [Variè reddunt.] *Observabo loqui*, ο'. sim. Ch. Sy. *Et studebo (solicitus ero*, Sa.) *dicere*, P. *Illud observare cogor in loquendo*, M. *Annon observare debeo ut loquar?* Ti. A. *Custodiam ut loquar illud*, O. Pi. scil. *duntaxat*, O. *Cum observantia eloquar*, JT.

13. *Unde partem Israel videas, & totum videre non possis*] Putabat fortè eum aspectu multitudinis perterritum fuisse [t]. Similis superstitio & stultitia in Syris, 1 Reg. 20. 23 [v]. Q. verò contrario sensu futura vertunt in præterita vel præsentia [x]. *Ad locum unde videas illum*, sub. *totum*, sive *universum*; (*nam antea vidisti tantùm extremitatem ejus, & totum illum non vidisti.*) Observanda est illa parenthesis, alioqui locus obscurissimus est [y]. Alioquin etiam pugnare putant cum Num. 22. 41. *& vidit indè extremitatem populi*. Sed facilis est conciliatio, mutato hîc loco, aliam populi extremitatem visurum [z]. [Al. aliter.] Existimo futurum pro præterito poni, ut alibi, Exod. 15. 5. יְכַסְיֻמוּ, *operient eos*, i. e. operuerunt; Jud. 2. 1. אַעֲלֶה, *faciam ascendere*, i. e. feci, &c. Jud. 5. 8. יִבְחַר, *eliget*, i. e. elegit. Ità hoc loco, *extremum videbis, & totum non videbis*, pro, *extremum vidisti, & totum non vidisti* [p].

14. *In locum sublimem*, שְׂדֵה צֹפִים] [Variant.] Est nomen loci, vel regionis. *In Sede Sophim* [q]. Alii, *in agro* (vel, *in agrum*, O.) *speculatorum*, Sa. Mo. O. vel, *speculæ*, Ch. *specularum*, Sy. ubi, ut in loco præcelso, positi sunt speculatores [r]. ¶ *Super verticem montis Phasga*, אֶל רֹאשׁ הַפִּסְגָּה] *Ad caput Pisgah*, Caj. Sa. V. Alii vertunt, *ad caput collis*: ità He. in M.

15. *Donec ego obvius pergam*, וְאָנֹכִי אִקָּרֶה כֹּה] *Et ego occurram hic*, vel *illuc*, Sa. P. A. sim. Ar. JT. V. nempe, *Domino*, V. JT. ut eum consulam †. *Ego pergam* (vel *accedam*, Ch.) *illuc usque*, Ch. *Ego illic occursum expectabo*, M. *Ego istbic, si mihi occurratur*, exspectabo, Ti.

18. *Sta, Balak*] Heb. *Surge*: q. d. Honorem verbo Dei sic exhibe [r]. Vide quæ de eo ritu ad Gen. 49. 33 [s]. ¶ *Audi, fili Sephor*, הַאֲזִינָה עָדַי בְּנוֹ צִפֹּר] Q. sic; *Ausculta verbum meum, fili Sephor*, Ch. sim. Ar. P. vel, *testimonium meum*, Sa. Sy. *Auribus percipe testis filius Tsippor*, ο'. *Ausculta ad me, filiè ipsius Tsippor*, Mo. sim. M. Ti. JT. O. A. *fili ejus, Tsipporis*. Pleonasmus pronominis affixi: qui in lingua Syriaca perpetuus est [s].

19. *Ut mutetur*, וְיִתְנֶחָם] *Et* (*ut*, V.) *pœniteat eum*, O. V. i. e. ut mutet sententiam [t]. Intellige hoc de absolutis decretis, non de promissis sub conditione [z]. Decreta sua, sive pura, sive conditionalia, conditione impletâ, non mutabit [a]. Ità Balaci errorem arguit, qui Deum conatibus suis flectere sperabat [b]. Quatuor sunt causæ cur homines promissis non stent: 1. quia fallaciter promiserant; 2. quia promissi pœnitet; 3. quia improvisum quid supervenit; [pro quo M. & F. habent, quando offenditur ab illo cui aliquid promisit,] 4. quia res est supra vires. Hæc omnia absunt à Deo longissimè [c].

20. *Ad benedicendum*, &c. הִנֵּה בָרֵךְ לָקָחְתִּי] *Ecce, benedicere accepi*, Mo. O. Caj. V. Ma. sub. *verba Dei*, M. vel, *præceptum à Domino*, V. A. Vide ad Gen. 24. 33 [d]. i. e. Jussus sum à Domino benedicere †. *Benedictiones accepi ad benedicendum Israel*, Ch. *Ecce, ad benedicendum assumptus sum*, ο'. Sa. vel, *adductus*, Sy. [Videntur legisse, לְקָחוּנִי.] *Ecce, ut benedicerem accepi*, M. P. ¶ וּבֵרֵךְ] [Q. τὸ בֵּרֵךְ referunt ad sequentia:] *Et benedictionem non revocabo*, Sy. [Alii ad antecedentia:] *En, cœpi bona ac fausta imprecari; fausta, inquam, imprecari*, Ti. [Alii seorsim exponunt:] *Et benedixit*, Mo. Pi. benedictione, P. *benedicam*, ο'. Sa. Ar. [Videntur legisse, אֲבָרֵךְ.] ¶ *Prohibere non valeo*] Adeò collustrabatur ejus intellectus, & impellebatur voluntas [f]. In Heb. est לֹא אֲשִׁיבֶנָּה. *Non avertam eam*, Mo. sim. ο'. *non reducam*, O. vel, *revertere faciam*, Ma. Caj. *non revocabo eas*, [i. e. benedictiones,] Ar. *non possum revocare*, A. sim. M. *nec vertam*, Ti. *non prohibebo*, &c. Ch.

21. *Non est idolum*, &c. לֹא הִבִּיט אָוֶן בְּיַעֲקֹב] [Variant.] 1. *Non aspexit* (sive, *non aspexi*, Sa. sive, *non video*, Sy.) *iniquitatem in Jacob*, V. D. Ma. A. P. Mo. F. Sa. seu, *vanitatem*, M. Ti. i. e. Non aspicit, non considerat; præt. pro præs. h. e. non imputat, condonat ei peccata [g]. Si viderit, se non reputavit vidisse, cùm statim condonaverit [h]. q. d. Licèt fuerit idololatria in Israel, ipse tamen non illam, sed promissionem suam, aspicit [i]. Deus verax est, nec revocat & incassat promissiones suas propter quorundam incredulitatem & impietatem. Vide Rom. 3. 3, 4. Nugæ ergò sunt quas Judæi de dilatione adventûs Messiæ ultra omnes veterum calculationes impietati suæ prætendunt, nempe, eam propter ipsorum peccata fieri [k]. 2. *Aven Idola* sign. Ità Ch. in V. *Non sunt colentes idola*. Ità L. E. Me. T]. in A. O. Ità sumitur *Aven* 1 Sam. 15. 23. Esa. 66. 3 [l]. Nec obest quòd idolum fabricâssent; nam statim commolitum est [m]. 3. *Non fatigationem*, seu *laborem*. Ità sign. Job. 5. Non permisit eum fatigari. Vide Deut. 8. 4 [n]. *Non dolorem*, ο'. in A. Ità sumitur vox Psal. 90. 10. Hab. 1. 3 [o]. Non erit labor quem Deus non auferet [p]. ¶ *Non simulacrum*, וְלֹא רָאָה עָמָל בְּיִשְׂרָאֵל] *Et non vidit* (seu, *non vidi*, Sa. *nec aspicio*, Sy. *nec aspicit*, JT.) *prævaricationem*, Sa. P. *perversitatem*, A. JT. *fraudem*, Sy. Ar. *laborem*, O. Ma. Mo. M. sive *molestiam*, A. Ma. Ti. עָמָל sign. & *peccatum*, & *ejus pœnam*, Psal. 25. 18. & 73. 5. & 94. 20 [q]. *Non servi molestiæ & vanitatis*, Ch. in V. Idololatriam intelligit, quam Hebræi sæpissime *laborem, molestiam, vanitatem, falsitatem* vocant, quòd in talia cultores suos conjicit [r]. Q. (nempe Eugubinus *,) עָמָל vertunt *opus*, seu *opificium*, nempe, idololatricum †. Hunc sensum confirmare videtur v. 23. *Non augurium*, &c [s]. [Verùm non sic præteriri debet hic locus ab Antinomis vexatissimus, & ad labefactationem solidæ pietatis & bonorum morum depravatus, quem ideirco Cl. Gatakerus nostras peculiari Diatribâ discussit, unde quæ ad enucleationem horum verborum spectant decerpam, & Lectori exhibebo. Sic igitur ille:] Antinomi hunc sensum verbis hisce affingunt, *Deum nullum omnino peccatum vidisse in Jacobo, nec transgressionem in Israele*; indèque concludunt, *Deum nullum omnino peccatum in hominibus justificatis conspicere*. Hunc non esse genuinum loci sensum facilè evincitur: 1. Ex ipsa historia, & veritate verbi Divini. Quomodo enim non videret Deus illa peccata de quibus toties conqueritur, quæ & *advertere se* dicit, Exod. 32. 9. Deut. 9. 13. & tot minis pœnisque prosequitur? 2. Quia non ità accepit Balaam; alioquin frustrà illud consilium Balaco suggessisset, ut Israelitis peccandi illecebras objiceret, si Deus aut non posset, aut nollet, ipsorum peccata cernere. Porrò, nulla est hujusmodi interpretationis necessitas, cùm hæc verba longè aliter & possunt & solent accipi. 1. Q. *peccatum*, &c. hîc restringunt ad idololatriam. Ità Chald. quem sequuntur pleriq; Pontificiì interpretes, & nonnulli Protestantium. Et verum est τὸ אָוֶן interdum *idolum* significare, 1 Sam. 15. 23. Esa. 66. 3. nempe, propter idolorum vanitatem; unde etiam *Bethel* propter idololatriam *Bethaven* dicitur, i. e. *domus mendacii & vanitatis*. Non tamen placet hic sensus, nam idololatria in iis fuerat, quam Deus & vidit, & acriter castigavit. 2. Alii *peccata* hîc accipiunt de peccatis gravioribus, qualia in aliis gentibus facilè reperiebantur, non item in populo Dei. Sed neque id placet; nam in iis sæpe notat Deus atrocia crimina, quæ eò graviora erant, quòd à populo Dei commissa. 3. Alii sic; Deus non ità videt peccata in iis, ut austerè nimis vindicet, ut eos aut ipse perdat, aut ab aliis perdi patiatur. *Non intuetur*, i. e. condonat [inquit Pi.] iniquitatem huic populo: ac, proinde, non patitur eum deleri, utut illud commereatur. Metonymia efficientis, nam intuitus iniquitatum movet ad vindicandum:

Quare

n V. o Ge. in D. p Bo. Me. T. q A. r A. † A. t A. L. v A. Me. x Ma. ità V. y V. z Ma. p Glass. gram pag. 385. q V. Ma. Euseb. & Hi. in Ma. ità JT. Pi. A. r Q. in Ma. RS. in F. † V. r Q. in Ma. s Ma. s Pi. t V. z Bo. a G. b A. c G. post M. F. d A. † V.

f T. ex Bo. Mc. g V. h O. i M. F. k F. l A. m O. n O. o A. p O. q A. r F. V. * O. † Ma. s V.

Quare qui iniquitatem condonare vult, ab intuitu suo eam removet *. Et verum quidem est, in vulgari sermone dici, hominem *nolle id cognoscere* aut *videre* quod advertere recusat. Sic Terent. Eunuch. 4. 4. *Tu pol, si sapis, quod scis, nescis* : & Heautont. 4. *Nescias quod scis, si sapis.* Proverbiale est, inquit Donatus. Nec minùs verum est, Deum peccata pœnitentibus remissa non magis respicere, quàm si ea nunquam vidisset: Quo sensu ea & *oblivisci* dicitur, Isa. 43. 25. Jer. 31. 34. & *tegere*, Psal. 32. 1. *Quod autem tegitur, non videtur*, &c. ait August. in Psal. 31. Sed neque hoc placet; nam præterquam quòd dilutè respondent, inquit Calv. notandum porrò, *Jacobum* & *Israelem* hoc loco non pios tantùm Israelitas indigitare, sed universum populum, cui maledicendo Balaamus conductus est. [Verùm ità loqui potuit Balaamus de toto populo, respectu majoris partis, quam facilè meliorem esse, ex judicio charitatis, conjectare poterat vir apud illos planè hospes de populo vix illi aut aliis tunc temporis noto.] 4. Mallem aliter verba reddere, quæ ad verbum sic sonant; *Non aspexit injuriam adversùs Jacob, nec vidit vexationem adversùs Israelem.* Huic sententiæ explicandæ & confirmandæ inserviunt observationes sequentes. 1. Voces אָוֶן & עָמָל nec propriè, nec universè, *peccatum* sign. sed potius *afflictionem* & *iniquitatem*, vel, potiùs, *injuriam*, tanquam instrumentum sive medium afflictionis personæ oppressæ; posterius autem *laborem, dolorem, vexationem*, significat, ut patet ex Psal. 10. 7. & 90. 10. & Jer. 20. 18. ubi istæ voces simul junctæ reperiuntur. Præterea, τὸ אָוֶן ità sumi docent sequentia loca, Job. 5. 6, 7. & 15. 35. Psal. 7. 14. & 55. 9, 10. Prov. 12. 21. & 22. 8. Esa. 10. 1. & 59. 4. Vocem item עָמָל ità ut diximus sumi evincunt hæc loca, Job. 3. 10. & 5. 6, 7. Psal. 25. 18. & 36. 4. & 73. 5. Esa. 10. 1. & 59. 4. 2. *Jacob* & *Israel* non hic significant *sanctos* tantùm & *sinceros* ex illo populo, sed universum corpus Israelitarum: De illo enim *Israele* hîc agitur, 1. quem Deus ex Ægypto eduxit; 2. cui maledicendo Balaamus conductus erat; 3. quem Balaam, dum hæc loqueretur, conspexit; 4. adversùs quem nulla valere poterat incantatio. 3. Notandum ב in בְּיַעֲקֹב, pariter in בְּיִשְׂרָאֵל, non *subjectivè* sumi, sed *objectivè*, & illas voces vertendas, *adversùs Jacob*, & *adversùs Israelem*, quomodo hæc ipsa verba reddunt Interpretes nuperi (qui plerumque præcedentibus perspicaciores sunt) vers. 23. hujus capitis. Ità ב sæpe sumitur: ut Exod. 14. 25. *Deus pugnat* בְּמִצְרָיִם, *contra Ægyptios*; & Exod. 20. 16. בְרֵעֲךָ, *contra proximum tuum*; & Num. 12. 1. בְּמֹשֶׁה, *contra Mosen*; & Esa. 21. 13. *prophetia* בַּעְרָב, *contra Arabiam*. Porrò, *iniquitas* & *injuria Jacobi* & *Israelis*, non illa est quam *Israelitæ* adversùs alios exercebant, sed quam alii ipsis intulerunt. Sic alibi, Psal. 49. 5. *cùm iniquitas calcanei me circumdabit*, i. e. cùm impii, qui observant *calces meas*, i. e. gressus, ut me supplantent, undiquaque me circumdant. Psal. 65. 3. *Iniquitates* (non tam Davidis, quàm aliorum adversùs eum) *prævalent in me.* Sic verba vel eadem, vel his similia, sæpe intelliguntur: ut Gen. 16. 5. חֲמָסִי, *injuria mea*, i. e. mihi à te illata; Gen. 27. 13. *In me sit* קִלְלָתְךָ, *maledictio tua*, i. e. non quâ tu aliis maledicis, sed quâ alii tibi; Jer. 51. 35. חֲמָסִי, *violentia mea*, i. e. violentia tibi à me illata. 4. Visio illa de qua loquitur non est *visio simplicis intelligentiæ*, (sic Deus omnia videt, & speciatim injurias & afflictiones populi sui, Exod. 3. 7. Psal. 10. 14. Eccles. 5. 8.) sed *approbationis* & *complacentiæ* : quo sensu dicitur Deus *vidisse Noam*, Gen. 7. 1. &, *humiles respicere*, Esa. 66. 2. &, *non videre injurias*, Prov. 18. 5. &, *purioribus esse oculis quàm ut videat malum*, Habak. 1. 13. 5. Denique, verba hæc vel per præteritum reddi possunt, *non vidit*, nempe, injurias illis illatas, quin vindicavit, ut in Pharaone, &c. vel per futurum, *non videbit*, &c. quin aut suos proteget, aut inimicos puniet; vel in tempore præsenti, sed modo potentiali, *non ferre potest videre*, sive, *ut videat, vexationem Israeli illatam*, &c. vel hæc omnia simul conjungi possunt, *non vidit*, &c. *non videbit*, &c. *non ferre potest*, &c. Et hunc genuinum & completum loci sensum esse judico, quem & Calvinus ex aliis suggerit, *Non permittet (inquit) Israelem injustè gravari, vel affligi, sed potiùs se opponet*, &c. *Sic etiam* (inquit idem) *verba hæc positivè & indefinitè accipi possunt*, (ut non rarò fit, vide 2 Sam. 24. 1. & alibi,) *& sic verti, Nulla injuria videbitur Israeli facta*, &c. *Ità enim meliùs fluet contextus, quia hujus ratio redditur in verbis sequentibus.* [Hæc Gatakerus, in peculiari Diatriba Anglicano sermone conscripta, cui titulus, *Oculus Dei in suum Israelem.*] ¶ *Deus cum eo*] Illum præsentem habent, ideòque nec idola, nec laborem [v]. *Verbum Domini Dei sui est in adjutorium eorum*, Ch. ¶ *Et clangor victoriæ Regis in illo*, וּתְרוּעַת מֶלֶךְ בּוֹ] [Variant.] *Et clangor*, seu *jubilatio*, *Regis est in eo*, F. V. Ti. Sa. P. i. e. Jubilatio similis est clangori Regis victoris. q. d. Vincet hic populus inimicos suos [x]. *Et fragor Regis*, seu tuba quæ Regem (turbâ comitante) adesse demonstrat, *est secum* [y]. Alludit ad clangorem tubarum Num. 10. 9 [z]. *Rex* hic est Deus, qui clangorem illum imperaverat [a]. Vide 2 Chron. 13. 12 [b]. Al. *Et triumphus Regis in eo*, Mo. i. e. omnis apparatus regius [c]. Triumphus perpetuus [d]. Al. *Vociferatio, ululatus, jubilus Regis*, i. e. regius, magnificus, fausta & hilaris acclamatio, quâ animi sui summam lætitiam testantur †. Al. *Habitatio*, sive *majestas*, *Regis*, Ch. in F. Quod alii referunt ad futuros inter eos Reges & Principes, etiam Messiam. Ità ό. *Insignia Principum in eo.* Alii ad Deum, quòd is tum esset Princeps, Rex, ac Ductor eorum [f]. *Gloria Regis in ipso*, Sy. Al. *Amicitia Regis pro ipsis est*, Ar. *Societas Regis cum eo*, M.

22. *Cujus fortitudo*, &c. כְּתוֹעֲפֹת רְאֵם לוֹ] *Quasi fortitudo*, vel *robur*, *τοῦ Reem* (*monocerotis*, vel *unicornis*, Sa. P. Mo. M. Ti. JT. ό. A. Ma. *rhinocerotis*, Ar. Ti.) *ei*, F. V. scil. vel, *Israeli*, vel, (quod mallem [g],) *Deo* [h]. Al. *quasi elevationes*, O. *altitudines*, Q. in Ma. D. prov. BA. Ità sumitur Psal. 95. 4. & Job. 22. 25. Vide ad locum. Nec alibi reperitur [i]. יָעַף est *volare* [k]. q. d. Habet excelsum & fortissimum cornu, nempe, potentiam & dignitatem [l]. Al. *sicut indefatigationes unicornis ei*, Mo. O. יָעַף est *lassare* [m]. Al. *fortitudo & exaltatio* (i. e. fortitudo excelsa) *ejus est*, Ch. in F. Fortè רְאֵם non pro nomine proprio, sed appellativo, legit, qu. à רְאֵם *Rom*, vel רוּם *exaltare*; vel, ad sensum potiùs quàm verba respexit [n]. *Volatus altitudinis est ei*, Sa. vers. *Eduxit eos robore & altitudine suâ*, Sy. Sed quid hîc רְאֵם? Resp. 1. In genere constat esse animal, 1. procerum, ex hoc loco; 2. saliens, ex Psal. 29. 6. 3. validum, ferum, & indomitum, Job. 39. 9. (al. 12.) 4. cornutum, & celso cornu, vel celsis cornibus terribile, Deut. 33. 17. Psal. 22. 21. & 92. 11 [o]. Resp. 2. Rhinoceros est [p]. Non placet aliis, quia altitudo cornu ei non convenit [q]. Cornu rhinocerotis depressissimum & situ & mole, ut docet Oppianus [r]. Perperàm quidam confundunt *monocerota* & *rhinocerotas*; cùm huic cornu in nare est, illi in fronte †. 3. Monoceros, sive Unicornis, (sive Asinus Indicus, BA [s].) Probant, 1. ex cornuum eminentia, Ps. 92. 10; 2. à robore; 3. ab indomabili ferocia [t]. Non placet BA. 1. Suspectum est quidquid de *monocerote* traditur, nec sibi magis de eo constant authores quàm Poetæ de *Sphynge*, &c. 2. Si in India vel extrema Nubia versùs Nili fontes esset *monoceros*, (ut volunt,) 1. Quomodo Arabibus ità ignotus esset, qui cum Indis & Æthiopibus plurima habuerunt commercia? 2. Unde id compertum esset Davidi, Jobo, Balaamo, Mosi, cùm primus Salomon ope Tyriorum eas partes attentârit? 3. Duo cornua disertè tribuuntur τῷ *Reem*, Deut. 33. 17. Psal. 22. 21. Et hæc argumenta rhinocerotem eliminant. 4. Est species bovis feri, nempe Urus, ait Bootius Animadvers. Quia *bos* & *reem* sæpe junguntur, ut cognata animalia, Psal. 29. 6. & maximè Psal. 22. Non placet BA. Quia *non toties Moses, David*, &c. *locuti essent de animali in terris illis incognito*, ut ipsius verbis utar. *Uros* Romanorum nemo noverat ante *Cæsarem*: In Græcis altum de eis silentium. 5. Tandem Bochartus affirmat esse in caprearum censu, quod probat 1. ex Arabibus, quibus *Rim* est *caprea*. Ità docent Alcamus, Giggeius, Damir, quorum expressa verba vide in BA. 2. Ex Hebræis: דִּישֹׁן, Deut. 14. 5. (quod vel est *capreæ* genus, vel illi congener,) Syrus & On-

* Pi.
v O.
x F. V.
y O.
z Ma. A.
Me Pi.
a Pi. b A.
c Ma. d G.
† Q. in Ma.
f F.
g Bo. Me.
h L. A. D.
prov. 2. 4. 28.
i BA. 1. 3. 27. 47.
k O.
l Q. in Ma.
m O.
n F.
o BA. 1. 3. 27.
p Ità Vulg. Caj. Ar. Ti. O. F. acr.
Mir. in BA.
q F.
r BA. 1. 918. 55.
† Ma.
s Ità F. V. M. C. P. Ma. Merc. JT Pi. & D. & plerique in BA.
t V.

& Onkelos vertuot רֵימָא *Rema*, & Jonathan רֵימָנִין *Remanin*; Vulg. *pygargum*; P. *damam*; Genevenses, *capreolum*. Præterea, vocem Chald. אוּרְזִילָא *Urzila* in Talmudicis, quod *hinnulum* sign. Glossator explicat רְאֵם. Et AE. in Psal. 22. 22. רְאֵם vertit *ibicem*, quod animal est capreæ congener. Sed multa obstare videntur. 1. Proceritas *reem*, cùm caprea sit minimum ex cornigeris animalibus, Aristot. hist. 3. 2. 2. Vires ad arandum sufficientes. 3. Altum cornu. 4. Ferocia *reem*, cùm caprea sit animal imbelle & fugax. Hæc facilè dilueremus, si natura τῶ *reem* esset nobis perspecta: Sed eam Arabes, ut sibi notissimam, paucis describunt. Respondeo tamen, 1. Latè patet *capreæ* nomen, & extenditur ad damas platycerotes: Damæ autem cornua sunt plana, longa, & acuta. 2. Quamvis apud nos damæ & capreæ timidæ sunt, non necesse est ut tales ubique sint. Ut hominum pro variis locis, ità & ferarum, sunt alii mores. Capra in Bulgaria est quæ cornu suo in fronte impetit omnia animalia, nec à quoquam superatur. Vide Oppianum de capris, Cynegeticon l. 2. v. 326. In caprillo genere notissima est virtus *Orygis*. *Sævus Oryx*——Martial. l. 13. epigram. 95. Hebræos suspicor nomine רְאֵם, præter capreæ genus candidæ & pinguis, de quo Arabes prædicti loquuntur, insuper hoc animal significâsse, utpote illi simillimum, ut in confesso est. *Rim* Arabum est, 1. candidissimus; 2. pinguescit admodum; 3. longa & acuta habet cornua. Quæ omnia Orygi conveniunt, teste Oppiano. *Simi Æthiopes pugnabant Orygum cornibus, ut alii gladiis ferreis*; Agatharcides c. 26. Adde quòd *Oryx* staturâ æquabat bovem, teste Herod. Non multò minor est Rhinocerote, ait Oppian. Dices, *Oryx* erat animal peregrinum. Resp. Ægyptium fuit animal, aut Ægyptiis notissimum: Et *orygem* Judæis notum fuisse constat, quòd דִּישֹׁן Deut. 14. 5. Aq. Sym. Th. & Hi. *orygem* vertunt. Obj. רְאֵם est animal bovi congener. Resp. Animalia cervini generis cum natura bovis sylvestris aliquid habent commune. Quod & Arabes rotundè agnoscunt. Damir, capite *de bove fero*, ait, Quatuor horum sunt species; 1. *maha*, 2. *agil*, (i.e. cervus,) 3. *jachmur*, 4. *thaithal*. His positis, verba sic reddo, *Illi* populo sunt *elationes* quales τῶ *reem*: q. d. Tam eminebit ille populus inter reliquos, quàm *reem* inter reliqua caprearum genera. Nisi quis ad id referre malit, quòd & huic animali peculiare est caput & aures multùm erigere, & propriâ voce id appellari *elationem*, aut *eminentiam*, τῶ *eim*. Ità Israel, antea jacens & oppressus in Ægypto, tum respirare cœperat, & sese attollere, tanquam in sublimem gradum paulò pòst evehendus [x].

23. *Non augurium in Jacob*, ità Ch. Ma. Mo. ό. M. לֹא נַחַשׁ] *Non incantatio*, O. Ma. Caj. Ti. vel, *auspicium*, Ar. [Variè accipiunt.] 1. Israelitæ non sunt dediti auguriis, &c. nec opus iis habent [y]. *Non auguria placent illis*, Ch. in F. 2. *Non est incantatio, omen*, vel *augurium*, *in* (i.e. contra, ut Num. 12. 1. & alibi sæpe [z],) *Jacob*, A. Ang. JT. sim. Ar. Confirmatur è re præsenti, quòd fascinis suis nihil illis nocere possint [a]. ¶ *Temporibus suis*, &c. כָּעֵת יֵאָמֵר לְיַעֲקֹב וּלְיִשְׂרָאֵל מַה פָּעַל אֵל] [Variant.] *Simili tempore dicetur*, Sy. sive, posthac narrabitur, quanta fecit Dominus pro Israele. Al. *Sicut hoc tempore*, Sa. P. vel, *juxta hoc tempus, dicitur de Jacob*, ——quanta Isr. Deus fecerit, ità in posterum dicetur de iis quæ faciet: q. d. Non hæc tantùm, sed adhuc multò plura faciet Deus Israeli [b]. Al. *Secundùm tempus*, Mo. Ma. scil. opportunum, *dicetur ipsi Jacob* futurum, & *quid Deus operatus sit* tempore præcedenti. Vide Isa. 48 [c]. *Operatus* hic pro *operaturus* [d]. Præt. pro fut. ob certitudinem prophetiarum †. Al. *Suo tempore*, Ca. Non sunt quæ de Israelitis dico vana, qualia sunt hariolorum, sed vera & suo tempore comprobanda [f]. Al. *Jam hoc tempore*, JT. *In tempore*, ό. Ch. Al. *Cùm fuerit opportunum*, Ti. dicetur iis quid Deus operetur [g]. *Quicquid illis scire necessarium est, hoc Deus revelat per Prophetas*, &c. *Non ergò egent Magis* [h]. Al. *Secundùm hoc tempus*, vel, *etiam hoc tempore*, non tantùm postea, dicetur à me, qui jam de illis prophetaturus sum, quanta Deus & fecit & faciet pro iis [i]. *Jam hoc tempore dicendum*——*quid operetur Deus*; i.e. His omnibus fascinis omissis, opus Dei erga Israelem mihi prædicandum est [k]. Al. *Secundùm*, vel *juxta, hoc tempus*, M. proximo scil. anno, cùm Jordanem transiverint, *dicetur*, Quanta pro iis Deus fecit [l]! Vide similem phrasin ad Gen. 18. 10. & 25. 31 [m].

24. *Ut leana*] Quæ, cùm catulos lactat, ferocior est [n]. ¶ *Surget*] Sub. *in pedes*, V. ¶ *Non accubabit*, &c.] i.e. Non quiescet, donec hostes suos Cananæos proterat [o], & fruatur spoliis opibúsque inimicorum [p].

x BA. 1. 3. 27. 966. 70. — y F. V. RS. — z A. — a Ma. — b F. V. — c O. — d O Bo. ex ό. — † Bo. — f Ca. — g Q in Ma. — h RS. in F. sim. Bo. — i A. — k Q in Ma. — l A. ex Chald. — m A. — n Me. — o Me. L. — p V.

CAP. XXIV.

1. NON *abiit ut antè*, ità Ch. Sa. Ti. כְּפַעַם בְּפַעַם] *Sicut vice in* (vel, *cum*) *vice*, Caj. O. Ma. Mo. vel, *sicut semel & iterum*, V. O. P. *sicut primâ & alterâ vice*, O. M. *hâc vice*, *ut vice priore*, V. A. i.e. ut antea solebat. Ità inversus erit ordo verborum [a]. Similis loquutio Jud. 16. 20. & 1 Sam. 20. 25 [b]. *Sicut consuetum erat*, ό. in A. ¶ *Ut augurium*, &c. לִקְרַאת נְחָשִׁים] *In occursum auguriorum*, Sa. Mo. M. P. sim. ό. Vi Ma. vel, *incantationum*, O. Caj. sim. Ti. ut captaret (vel quæreret, Ch.) *auguria*, V. Ma. vel *omina*, Sy. sim. Ar. Hinc quidam colligunt, eum, cùm Dominum prætexeret, Diabolum consuluisse. Sed repugnat, quòd is quem consuluit *Jehova* dicitur & à *Balaam* & in S. Scriptura. Confer Num. 23. 5, 16. Solebat autem, cùm Deum consuleret, uti ritibus illicitis ac superstitiosis; forsan certo situ, v.g. ad Orientem vel Meridiem, certo statu corporis, instrumentis, vocibus †, supino cubatu, clausis oculis. Superstitionem olent septem aræ, vituli, &c [c]. ¶ *Contra desertum*] Ubi castrametabatur Israel, nempe, in campestribus Moab [d]. Ut Deum quasi præveniret, & subitò eis malediceret †, inconsulto Jehovâ [f]. Ch. legit, *versùs vitulum*, quasi in memoriam revocans illud peccatum vituli, si fortè ejus intuitu aliquam à Deo extorqueret maledictionem [g].

2. *Commorantem*, שֹׁכֵן] *Habitantem*, Ma. V. *manentem*, sub. *in tabernaculis*, V. ¶ *Per tribus*] In stationes distinctum, juxta Num. 2 [a]. ¶ *Irruente*, &c.] Heb. *& adfuit ei spiritus Dei*, Ma. i.e. prophetiæ [h]. Hoc arguit eum Prophetam fuisse, quod tamen multi negant [i]. Afflatus fuit numine Divino [k].

3. *Assumptâ parabolâ*, &c. וַיִּשָּׂא וגו'] *Et levavit*, Ma. *Assumpsit*, sive *elevavit*, nempe clarâ voce pronunciavit, ut à Balac aliísque audiretur. ¶ *Filius Beor*] Proœmium est, more Prophetarum; q. d. *Prophetia Bileam*, &c [l]. ¶ *Obturatus*, &c. שְׁתֻם הָעָיִן] [Variant.] *Occlusus* (vel *obscuratus*, Ti.) *oculo*, Mo. O. Ma. Ità Forst. Merc. Pomarius, Marinus, Avenarius, Scindlerus in Ma. ità O. L. E. Me. T. [Variè exponunt.] 1. De oculis corporis, idque tripliciter. 1. Qui in somnis, vel somniis, quando clauduntur oculi, accepit visionem [m]. 2. Qui raptus est in ecstasin, & alienus à sensibus vidit visiones Dei [n]. Nam afflati abalienantur à sensibus, spiritu bono aut malo eos gubernante. Iamblichus de mysteriis Ægyptiorum segmento 2 cap. 24 [o]. 3. Qui Angelum ante asinum non vidit [p]. 2. Alii intelligunt de oculis mentis, quos obturatos dicit, vel, 1. quia, de aliis prophetans, ipse permanet cæcus, nec suæ consulit saluti [q]. Quem cupiditas & malitia excæcavit [r]. Vel, 2. quòd ante spiritûs adventum obturati sunt ejus oculi, & postea aperti. Patet ex versu seq†. Qui sic vertunt decepti videntur similitudine literarum, & pro שָׁתַם legisse סָתַם *obturare* [t]. Alii vertunt, *apertus* (vel, *reclusus*, Ma.) *oculo*. Ità M. F. V. D. A. Sa. JT. P. item AE. K. Caj. P. Buxtorf. Steuchus in Ma. In lingua Deuterotaeum שָׁתַם est *aperire* [v]. *Cujus detectus est oculus*, Sy. i.e. Cui apertus est oculus mentis, ut videat & intelligat quæ certò futura sunt, quæque non sint vana. q. d. Prophetia veri, non vani, Prophetæ est. Ità ό. *dixit homo verax* [x]. Vel sic; Videbat visiones etiam cùm esset *reclusus oculis*, h.e. interdiu [y]. *Qui pulchrè videt*, Ch. in F. *vir acuti obtutûs*, Ar. *verè videns*, ό. i.e. qui habet pulchram visionem [z]. *Oculus* ponitur pro *oculis* [a].

a V. — b Ma. — c Bo. — d F. V. AE. & alii in D. — † A. — f Jun. — g F. ità T. Jerosl. in A. & TJ. in D. — a Ma. — h Onk & TJ. in D. — i D. — k V. — l F. — m Me. ex La. L. E. O. — n Me. ex La. — o G. — p Ca. Os — q Me. — r E. — † T. Me. Bo. — t F. V. D. — v D. — x V. ex F. — y D. — z F. — a A.

4. *Dixit*

4. *Dixit auditor sermonum Dei*; sim. Mo. ο'. Ch. M. Ti. [נְאֻם שֹׁמֵעַ אִמְרֵי אֵל] *Dictum audientis sermones Dei fortis*, JT. *Fidelis-sermo audientis dicta El*, Ma. *Certissimè affirmat*,&c. A. *Dic qui audisti*,&c. vel, *ò auditor*, Sy. Ar. ¶ *Qui visionem Omnipotentis intuitus est*, [אֲשֶׁר מַחֲזֵה שַׁדַּי יֶחֱזֶה] *Qui visionem Omnipotentis videbit*, O. sim. Mo. Ch. Ti. pro, *vidit*, fut. pro præter[b]. *Qui vidit*, &c. ο'. vel, *qui videt*, M. *Qui ab Omnipotente præsignificata vidit*. מַחֲזֶה, cùm de homine dicitur, sign. *visum*, & vel *præsensionem atque prænotionem*, cùm autem de Deo, sign. *prædictionem*, & *præsignificationem*, & *vaticinationem*: ut בֵּרֵךְ in homine est *bene precari*, in Deo, *secundare* & *fortunare*[c]. ¶ *Qui cadit*, &c. [נֹפֵל] *Cadens*, &c. Ch. Mo. M. Ma. [Variè accipiunt.] 1. *Cui lapso*, cùm asina succubuit, *patefacti sunt oculi*, cùm vidit Angelum[d]. Postquam ceciderit, aperti sunt ei oculi, etiam corporales †. *Excidens*, extra se raptus, JT. *cùm defectus esset*, Sy. *qui dormit*, &c. Ar. *Cui cadenti oculi sunt revelati*, Ti. sim. P. 2. *Qui cecidit* in terram, non potens ferre spiritum Dei[f]. *Cadens* super faciem in terram. Ità solitum Prophetis, Ezec. 1. 28. & 3. 23. & 43. 3. Dan. 8. 17, 18. Rev. 1. 17. Et cùm spiritus prophetiæ homini superveniat, dicitur *cadere*, vel *jacere*: ut 1 Sam. 19. 24[g]. 3. *Qui jacet*, i. e. dormitat, *& tamen habet oculos mentis apertos*: q. d. Dormienti hæc revelata sunt. Ità ο'. *Qui vidit in somnis*[h]. *Cadens* in soporem, ut Prophetæ solent[i]: ita Gen. 15. 12. & Dan. 8. 17[k]. *Qui cadit* in somnum, vel potiùs, alienationem à sensibus[l]. ¶ *Et sic aperiuntur oculi ejus*, [וּגְלוּי עֵינָיִם] *Et discoopertus oculis*, Mo. sim. ο'. Ar. M. *& revelatur ei*, Ch. *apertos tamen oculos habens*, Sy.

6. *Ut valles nemorosæ*, spectabiles arborum copiâ, viriditate, opacitate[m], [כִּנְחָלִים נִטָּיוּ] [Variant.] 1. *Sicut torrentes*, Ch. TJ. Caj. in Bi. V. (*amnes*, V. *fluvii*, Sy.) *desfluentes*, Ch. sim. Sy. vel, *prævalentes*, TJ. in Bi. *Inclinati*, Caj. *qui extensi sunt*, V. O. qui latè se diffundunt, ampli sunt & magni, in quorum ripis sunt pulcherrimæ arbores, V. 2. *Ut valles*; ità Ar. Ph. in Bi. Ma. A. ο'. ¶ *Ut horti*, &c.] Qui semper virent, florent[n]. ¶ *Tabernacula*, &c. [כַּאֲהָלִים נָטַע יְהוָה] [Variè reddunt.] *Ut tentoria*, seu *tabernacula*, *quæ fixit*, ο'. Ar. vel, *extendit*, Sa. M. vel, *plantavit*, Sy. Mo. Notant verbum *plantandi* de tentoriis dictum Dan. 11. 45. sed non attendunt illic dici, *plantabit* אָהֳלִים, hic autem, *plantavit* אֲהָלִים, *UT santalos*; & mox sequi, *UT cedros*. Unde constat speciem aliquam arboris intelligendam esse[o]. Alii ergò vertunt, *sicut aromata*, Ch. vel, *arbores aromaticæ*, V. *sicut aloe*, vel *lignaloes*, vel *arbores aloes*, Ti. A. P. V. Q. in F. *ut santalos*, JT. Pi. Vide Prov. 7. 17[p]. Arbores odoratissimas. Notat suavem odorem famámque Israelis longè latéque spargi[q]. ¶ *Quæ fixit Dominus*] Notat hoc & excellentiam arboris, & incrementum in loco proprio, ubi maximè viget. Sic *cedri à Deo plantata*, Psal. 104. 16[r]. q. d. Quarum tanta est præstantia, ut non humanâ manu satæ, sed divinitùs datæ, dicendæ sunt †.

7. *Fluet aqua de situla ejus*, ità Mo. Sa. [יִזַּל מַיִם מִדָּלְיָו] *Effundet* (*distillabit*) aquas, Ma. A. JT. Pi. Fundet Deus super hunc populum, tanquam hortum[s]. Al. intransitivè; *Effluet* (*effundetur*) *aqua de haustris* (*situlis*, *urnis*) *ejus*, Ma. A. O. Verbum נָזַל tam intransitivè quàm transitivè reperitur[t]. Forma dualis indicat binas situlas quibus aquam haurimus[v]. [Diversè accipiunt.] 1. Referunt non ad sobolem, sed certum aliquem hominem, vel Regem qui dominabitur populis multis[y]. *Exibit homo de semine ejus*. Sim. Sy. & Ch. in Bo. 2. *Defluet aqua de ramis ejus*, Q. in V. à significatu vocis: דָּלִיּוֹת *rami*, &c. Jer. 11. 16[z]. i. e. Erit sicut arbor quæ irrigatur[a]. 3. Hebraismus est: Erit fœcundus; multos procreabit liberos[b]. i. e. Cujus proles vehementer crescet, ut arbores in humida terra[c]. q. d. Sicut situla plena copiosam dat aquam, ità prosapia Israelis erit fœcunda. Hunc esse sensum patet ex hemistichio sequente[d]. Propagatio liberorum sæpe per aquas significatur; ut Psal. 68. 27. Prov. 5. 15, 18. & 9. 17. Esa. 48. 1 †. 4. Alii de aquis Legis & sapientiæ Divinæ accipiunt in Ecclesia haustis[f]. *Aquæ* possunt sign. verbum & spiritum Dei in Ecclesia; ut Joh. 3. 5. & 4. 10. & 7. 38, 39[a]. ¶ *Et semen*,&c. [וְזַרְעוֹ בְּמַיִם רַבִּים] *Et semen ejus* (*erit*, V.) *in aquis multis*, V. Ma. Mo. Sy. vel, *in aquam multam*, O. Sa. i. e. erit in populos multos[c]. Hoc *aquæ multæ* sign. Psal. 144. 7. Esa. 57. 20. Apoc. 17. 15[i]. & Esa. 48. 1. & Jer. 47. 2[k]. *Dominabitur multis gentibus*, ο'. sim. Ch. Vel sic, Magnum capiet incrementum, ut semen in locis humentibus: q. d. Omnia necessaria ad hanc vitam copiosè affluent ei[l]. *Semen* hoc accipi potest vel de liberis, vel de semente in locis humidis; Esa. 32. 20[m]. ¶ *Tolletur*,&c. [וְיָרֹם מֵאֲגַג מַלְכּוֹ] [Discrepant.] 1. *Tolletur propter Agag* (scilicet, propter Agag non occisum) *Rex ejus*. Vide 1 Sam. 15[n]. Vel, *tollet propter Agag regnum ejus*, רוּם sign. *tollere* & *separare*[o]. 2. *Et ascendet*, vel, *exaltabitur—de*, vel *præ*, *Agag*, Mo. G. sim. Ti. O. *Fortior* (vel, *altior*, A.) *erit quàm Agag*, F. ex Ch. Impletum 1 Sam. 15[p]. i. e. Regnum ejus opulentius erit regno Amalecitarum, quod eo tempore florentissimum erat; per synecdochen[q]. *Agag* hic nominatur antequam natus esset; ut *Cyrus*, *Josias*, *Isaac*, *Ismael*, *Salomo*; atque etiam improbus *Ismael*. Vel, *Agag* erat commune nomen Regum Amalekitarum †, ut *Cæsar* Romanorum[r], & *Pharaoh* Ægyptiorum. Porrò, ille Rex qui fortior est ipso *Agag*, vel erat *Saul*, vel *David*, vel, quod verius, *Christus*[z]. 3. *Levabit* (*tollet*) nempe Saul, *ab Agag* regnum ejus, O. Pro מֵאֲגַג Q. legerunt מִגּוֹג. Ità ο'. & Sym. inquit G. item Sa. ¶ *Et auferetur regnum illius*, [וְתִנַּשֵּׂא מַלְכֻתוֹ] *Et elevabitur*, vel, *extolletur*, (*elevabit se*, Ma.) *regnum ejus*, Mo. O. Ar. i. e. erit potentissimum & inclytum[y].

8. *Et perforabunt*, &c. [וְחִצָּיו יִמְחָץ] [Variant.] *Et tela ejus confodient*, P. vel, *confodiet*, sive *transfiget*. Verb. sing. cum nom. plur. Q. *Unumquodque telorum ejus confodiet*[z]. *Et sagittas ejus* (*eorum*, Q. in Ma.) *conteret*, O. sim. Ti. *Et sagitta ejus tabe conficient eos*, Ar. *Et sagittis suis transfiget*, Mo. Sa. A. nempe, *inimicos*, ο'. in A. *Aut sagittas suas franget*, JT. sim. M. *Et sagittas suas inficiet*, (*intinget*, *imbuet*,) scil. sanguine inimicorum suorum[a].

9. *Dormivit ut leo*] Hebr. *Incurvavit sese*, *dormivit*, &c. i. e. Si prostraverit sese in terram ut dormiat, quis eum provocare audebit ad bellum? Verba sine conjunctione posita hoc modo exponenda sunt per *Si* & *Ut*[b]. Securè quiescet Israel[c]. ¶ *Benedictus*, [מְבָרֲכֶיךָ בָרוּךְ] *Benedicentes tui* (i. e. quisque benedicentium, erit) *benedictus*[d]. Pluralis positus distributivè †.

11. *Revertere*] Hebr. *Fuge tibi*. Redundat *sibi*. ¶ *Dixeram*] i. e. Decreveram[f].

14. *Pergens ad populum meum*] Priusquam redeam in Mesopotamiam. At Gemara, *ad gehennam*, parùm probabiliter[g]. ¶ *Dabo consilium quid populus tuus populo huic faciat*] Heb. è converso habent, *quid faciet populus iste populo tuo*, & sic legunt Ch. ο'. & omnes recentiores: ac mirum planè, quàm apertè ab Hebræo videtur hic discedere noster[h]. ¶ [אִיעָצְךָ] *Consulam tibi*, O. nempe, *quid facturus sis*, ut rectè supplet Ch. in A. *& ostendam tibi quid hic populus faciet*. Similes abbreviatas locutiones vide ad Exod. 4. 5. & 13. 8[i]. *Dabo tibi consilium*. Quale hoc fuerit narratur Num. 25. quod Balaami consilium fuisse constat ex Num. 31. 16. Apocal. 2. 14[k]. *Consulam tibi res quales facturus est hic populus populo tuo*, JT. i. e. quæ perinde Israelitis exitio futuræ sunt, ut ipsi tandem tuis popularibus exitiales sunt futuri[l]. Sed contortum hoc & insolens videtur. Mallem sic, *Consulam tibi* (supple, *veruntamen priùs indicabo*) *quidnam facturus sit populus hic populo tuo*. Hoc enim statim prædicit[m]. Al. *consulendo prædicam*, ità V. *Sternam te*, i. e. disponam, instruam, edocebo te, Ma. *Consiliam tibi*, pro, Dicam tibi[n]. Fateor, si יעץ significaret *prædicere*, *indicare*, fore ut optimè hæc cum sequenti prophetia congruerent[o]. ¶ *Extremo tempore*, vel, *extremis temporibus*, JT. [בְּאַחֲרִית הַיָּמִים] *In postremitate*, vel, *extremitate*, Jun. *dierum*, vel, *in novissimis diebus*, i. e. sequentibus diebus postquam discessero[p]. Ità Gen. 49. 1[q]. Verti, *consequentibus temporibus*. Sic nostri interpretantur,

Marginal notes (left column): [b] V. — [c] Ca. — [d] Ca. — † O. — [f] M. — [g] A. — [h] V. ex F. — [i] D. — [k] A. — [l] Me. — [m] Me. — [n] Me. — [o] Pi. — [p] Me. — [q] Pi. — [r] A. — † Me. ex Jun. — [s] Pi. — [t] Pi. — [v] Q. in Ma. — [y] Q. in Bo. ità ο'. — [z] Me. — [a] Q. in V. — [b] V. A. — [c] Ca. — [d] Me. T. ex La. — † A. — [f] Ità L. & alii in Bo.

Marginal notes (right column): [a] A. — [c] †. Me. — [i] A. — [k] Me. — [l] V. — [m] A. — [n] La. Bo. Me. T. — [o] La. — [p] O. — [q] Me. — † D. He. in F. & V. — [r] M. F. V. — [z] Ca. — [y] F. V. — [z] Me. — [a] V. — [a] Me. — [b] V. — [c] Me. M. — [d] Me. — † Pi. — [f] V. — [g] O. — [h] Me. — [i] A. — [k] Me. T. ex Bo. La. ità A. R S. TJ. & He. in A. O. — [l] Jun. — [m] Pi. — [n] O. — [o] D. — [p] Me. A. — [q] A.

Line numbers (inner margin): 10, 20, 30, 40, 50, 60, 70

tur אחרית, Gen. 49. 1. item Dan. 2. 28. & 10. 14. Impletum hoc non ità longè pòst, a Sam. 8. 2. Tandem post alia omnia remedia frustrà à nobis tentata; q.d. Hoc saltem ultimum succedet ex voto †. Tunc illis prohibitum Moabitas perdere, Deuter. 2. 9. sed postea factum, 2 Sam. 8. 2. & Jer. 48 ᵗ. Hac phrasi tempora Messiæ intelliguntur, (de quibus hic vaticinari Bilhamum non est dubium ᵘ.) Alii locum sic explicant; *Consulam*, &c. Consilium illud est, Sede tu quietus, & ne timueris hoc tempore. Quod futurum prædixi, non hoc tempore, sed in novissimis diebus, eveniet, scil. tempore Messiæ ᵃ.

16. *Cadens*] Per soporem, scilicet: q.d. Qui dormit quidem corpore, sed animo vigilat. Vide ad v. 4 ʸ.

17. *Videbo illum, sed non modo*, [אראנו ולא עתה] *Videbo* (video, hà Ch. P. JT. G.) *eum*, (vel, *illud*, JT. Pi. quod mox dicturus sum, nempe, excellentiam populi Israelitici ᶻ.) *&* (vel *sed*, M. V.) *non nunc*, vel, *modo*, Sa. Mo. M. Ti. *Video rem, & non est existens modo*, Ar. Qu. De quo loquitur? Resp. 1. In genere, de uno ex Jacobi posteris ᵇ. De Rege aliquo ᵇ. 2. De *Davide* ad literam ᶜ. Vide 2 Sam. 8. 2. & Psalm. 60. 8. & 108. 9. Mysticè de Messia interpretatur & Maimonides, cujus summam victoriam omnes veteres victoriæ adumbrârunt ᵈ. Partim de *Davide*, partim de *Christo* †. Regnum populi Dei hic intelligunt, cœptum in Davide, completum in Christo ᶠ. 3. De *Messia* primariò & ad literam loquitur, quod non dubium est ᵍ; licèt ad *Davidem* alludi non negârim ʰ. De Messia exponunt Hebræi multi, teste AE. Ità Ch. & TJ. qui *Messiæ* nomen hic exprimunt ⁱ. Is quem Judæi Messiam esse putabant vocabatur *Bar Chocbab*, i. e. filius stellæ, allusione ad hanc prophetiam factâ ᵏ. De Christo exponunt plerique nostrorum ˡ. Objiciunt Judæi, Quando Christus subegit terminos Moab, &c? Resp. Hæc in spiritu, non literaliter, intelligenda sunt ᵐ. *Videbo*, vel *video*, nempe, visione propheticâ, vel, spiritu prophetico ⁿ: *eum*, i. e. Messiam in carne ᵒ: *sed non modo*, supple, *veniet* ᵖ. [Aliter alii.] *Video eum*, i. e. res ejus magnas, Israelitici scilicet populi ᑫ. ¶ *Intuebor illum, sed non propè*, sim. Sa. M. T. [אשורנו ולא קרוב] *Intuebor eum, sed non propè* est, Ch. sim. Ar. P. *Contemplor illud*, nempe, quod mox dicturus sum, &c. Ma. *Cantabo eum, & non propè*, Sa. vers. Vox Hebr. frequentiùs signat contueri quàm *intueri* ʳ. ¶ *Orietur*, ità o'. Sa. Sy. [דרך] [Variè reddunt.] *Incedit*, vel, *incessit*, Mo. Ti. V. *procedit*, vel, *processit*, M. P. JT. Potiùs, *extendet se*, vel, *radios suos*, stella, &c. O. Al. *Calcavit*, *ivit*, *perrexit*, stella, &c. Per quam Christum, vel stellam illam quæ Magos ad eum adorandum adduxit, intelligunt ferè omnes †. Christus sæpe in Scriptura *stella* vocatur ᶠ: Apoc. 2. Erat lux mundi claritate vitæ ᵘ, & doctrinæ ᵃ. [Aliter alii.] Sidera vocantur viri illustres ʸ. ¶ *Et consurget*, [קם] *Et surget*, O. Ma. *stabit*, *stabilietur*, Ma. ¶ *Virga*, ità Sa. Ar. Mo. [שבט] *Sceptrum*, M. Ti. P. JT. V. Ma. *princeps*, Sy. *baculus*, Ma. Insigne regiminis ᵃ. Intelligunt regnum in populo Dei. Alii, Evangelium & Divinam Christi potestatem, Psalm. 110. 2 ᵃ. *Virga* dicitur ob regiam potestatem ᵇ. ¶ *Et percutiet duces Moab*, [ומחץ פאתי מואב] *Et transfiget* (*occidet*, Ch. *franget*, JT. Ti. *percutiet*, o'. *perdet*, Sy.) *angulos Moab*, Mo. Pi. sim. P. V. *regiones*, Ar. al. *duces*, vel *principes*, o'. Ch. *proceres*, Ti. *gigantes*, Sy. *terminos*, M *extremitates*, i. e. usque ad extremas regni partes ᶜ: *latera*, JT. i. e. totam terram in omni latere & angulo ᵈ. Metaphora est oppugnationis urbium, quarum latera seu anguli murorum tormentis verberantur & quatiuntur. Per *angulos* metaphoricè intelligunt Duces, Principes, &c. qui populum jungunt, continent & sustinent †. Spiritualiter hoc præstat Christus perdendo idololatras, (qui per *Moab* maximè significantur,) & Antichristum, quem Moabitam futurum esse afferunt ᶠ. ¶ *Vastabitque*, [וקרקר] [Variè vertunt.] *Diruet*, Ti. sim. Mo. P. *exparietabit*, Pi. A. quasi perfodit, diruit parietem ᵍ; à קיר *paries* ʰ: i. e. subjugabit ⁱ. Multa sunt apud Hebræos verba ex nominibus contrario significatu efformata: ut à שרש *radice*, שרש *eradicavit*; à עקר *stirpe*, עקר *exstirpavit*; à ערף *cervice*, ערף *decervicavit*; à דשן *cinere*, דשן *decineravit*; à זנב *cauda*, זנב *decaudavit*, à עצם *osse*, עצם *exossavit* ᵏ. *Claudet pariete*, seu, *obsidebit*, O. *investigabit*, Sym. & Glossæ veteres in D. *prædabitur*, o'. *dominabitur*, Ch. in A. sim. Sy. At Sa. reddit, *& verticem* (& Sa. vers. *altitudinem*) *filiorum Seth*: [legerunt קדקד] ¶ *Filios Seth*] Quinam hi? Resp. 1. Omnes homines, vel filii Adæ. Nam omnes per *Noe Sethi* filii sumus, omnis enim Caini proles Diluvio interiit ˡ. Non placet; 1. Quia priùs loquitur de certo populo, i. e. de Moabitis, & post hos de Edomæis & Amalekitis ᵐ. 2. Tunc Israelitæ destruxissent omnes populos; quod falsum ⁿ. 2. Videtur esse nomen gentis, vel populi tunc noti, & finitimi Judæis. Fortè *Cananæi* intelligit, qui filii Sethi sunt, Gen. 5 ᵒ. 3. *Seth* est nomen civitatis in terra Moab ᵖ. 4. Nihil vero propius quàm *Seth* nominatum fuisse Regem aliquem eximium inter Moabitas ᑫ. Alii aliter vertunt. *Eos qui ponè sunt*, JT. *filios podicis*, vel *sedis*, JT. Hisc. in D. AE. per אחרית exponit. Innuit autem filios *Moab* ex incestu procreatos ʳ. Intelligit Ammonitas, Madianitas, & Orientales cæteros ad Euphraten usque pertingentes. Hos *filios sedis* vocat Bilham ratione sitûs sui. Hæc enim dixit in Moabitide, quæ Israelitis orientalis erat, Jud. 11. 18. vultùque ad Israelitas converso, ideòque pone eum erant Orientales populi †.

18. *Erit Idumæa possessio ejus*] Eadem res prædicta Gen. 25. 23. impleta 2 Sam. 8. 14 ᶠ. *Jacob* typus piorum, *Esau* omnium reproborum: q.d. Possidebit Christus & Israelitas & rebelles ᵘ. ¶ *Inimicis suis*] Israelitis ᵃ. ¶ *Fortiter aget*, [עשה חיל] [Diversè reddunt.] *Fecit in fortitudine*, o'. *faciens virtutem*, Mo. sim. Sa. H. i. e. Viriliter aget, superabit omnes gentes ʸ. De victoriis accipitur phrasis 1 Sam. 14. 48 ᶻ. *Vires acquiret*, Sy. sim. Ar. *faciens opes*, *divitias* ; Ch. in A. *prosperabitur in substantia*, Ch. vel, *divitias*, ubi, scilicet, possederit *Edom* & *Seir* ᵃ. Ità phrasis accipitur Ezec. 28. 4 ᵇ. *Faciens exercitum*, O. i. e. Valde multiplicabitur, ut ingentes exercitus conflare possit ᶜ.

19. *De Jacob*] Prophetia his tribus versibus comprehensa de *Christo* est, sed cum allusione ad *Davidem*, cujus res gestæ idcirco hic perstringuntur ᵈ. ¶ *Qui dominetur*, &c. [וירד מיעקב] *Exsurget ex Jacob*, o'. *Descendet* (supple, *unus*, Ch.) *de Jacob*, Sa. Sy. Ch. *Et dominabitur de Jacob*, Mo. P. A. vel, *Qui dominabitur erit ex Jacob*, M. Ti. simil. JT. *Dominabitur* aliquis *ex Jacobo*, Pi. Surget de Jacobo qui dominabitur †: nempe, vel *Salomon* ᶠ, vel *David* primò, sed præcipuè Christus ᵍ; vel Constantinus & Imperatores post eum ʰ. ¶ *Et perdat reliquias civitatis*, vel, *de civitate*, M. Ti. P. V. [שריד מעיר] *Superstitem*, Mo. A. sim. o'. Sy. *profugum*, Ar. *qui evaserit*, Ch. *de civitate*. De qua civitate? Resp. 1. De Roma, quæ antonomasticè dicta est *civitas*: q.d. Romanorum Gentilismum everter ⁱ. *Rex de Jacob—extendet quicquid residuum fuerit de civitate impiorum, quæ est Roma*, ait Targ. Jerosolym ᵏ. 2. De civitatibus Idumææ. Vide 1 Reg. 11. 15, 16 ˡ. 3. De civitatibus vicinorum, quas depopulabit Israel. Vide Esa. 11. Obad. Zeph. 2 ᵐ. 4. De omnibus. Perdet superstites omnes de civitatibus; q.d. Fient omnes ex infidelibus fideles ⁿ. *Superstitem ex civitate quaque*, JT. i. e. hostem quemvis superstitem, quamvis munitissimum ᵒ.

20. *Cùmque vidisset*] Spiritu Prophetiæ ᵖ. Vidit de monte *Phasga* altissimo, ubi erat ᑫ. ¶ *Assumens parabolam*] Loquens ἀπειλητικῶς ʳ. ¶ *Principium gentium Amalek*, [ראשית גוים] *Primitiæ gentium*, V. i. e. Prima & præcipua & nobilissima gentium circumjacentium †, fortitudine bellicâ, & robore corporis, quo freti Israelitas oppugnârunt. Sic *principium aromatum*, i. e. præstantissimum aroma ᶠ. Excelluit diu inter vicinas gentes ᵘ. Al. Principium prælantium contra Israel ᵃ. Ità omnes Paraphrastæ, Onc. & Jon. & Jerof. & RSʸ. Al. Fuit unus è prioribus totius orbis populus: vel sic; In suo initio erat gens & populus, sed postremum ejus non erit gens ᶻ. *Principium gentis Amalec & finis ejus in interitum*, Ar. Ut *principia gentium Hamalik, ità fine suo ad pereuntem pertinet*, JT. i. e. Ut copius suis primus infeliciter successit

cessit, Exod. 17. ità succedet semper, donec deleantur. ¶ *Cujus extrema perdentur*, וְאַחֲרִיתוֹ עֲדֵי אֹבֵד Et, vel *Sed*, vel *Ideo*, *postremum ejus*, O sim. P. Mo. Sa. (vel, *finis*, V. Sy. *ultima ejus*, G.) *usque ad periens*, vel, *usque ad perditionem*; nam אֹבֵד potest esse vel participium, vel nomen. *Ad exitium*, G. *Finis ejus erit usque ad interitum*. *Et finis ejus usque in seculum peribit*, V. *Finis ejus erit ut pereat in æternum*, A. sim. Sy. Ch. Alii, *donec intereat*; ità doctus He. Ad verb. *interiens*, sub. *sit*, i. e. ipsi quoque tandem peribunt. *Usque ad perditorem*, h. e. perditionem; nam pro abstracto concretum quandoque ponitur †. Antithesis est; q. d. Citò & primi insurrexerunt contra Israelitas, serò autem plexi sunt. Impletum 1 Sam. 15. 7. Confer Exod. 17. 14. Q. *semen* vel *posteros ejus* intelligunt. Ità ο'. & rectè.

21. *Vidit quoque Cinæum*, הַקֵּינִי] Quinam hi? Resp. 1. Posteri Jethronis. Memorantur cum *Amalec*, quia inter eos habitabant, 1 Sam. 15. 6. [Alii aliter.] *Cinæi* hi alii fuerunt ab illis qui inter Israelitas habitârunt, de quibus Jud. 1. & 4. Probatur. 1. Quia nulla sedes erat, sed in castris illi versabantur. 2. *Cinæi* non sunt capti ab Assyrio cum 10 Tribubus, cùm habitarent in tribu Juda, (& unica tantùm illorum familia, nempe *Heber*, in tribu Napthali habitavit,) ubi etiam eos reperimus Jer. 35. 3. Neque illi militiam & arma, sed pietatem & Legis studium, coluerunt. Vide quæ ad Num. 10. Resp. 2. *Cinæi* hi erant posteri Jethronis qui in Madianitide terra resederunt, cùm ipse reversus esset in terram suam. Vide 1 Sam. 15. 6. Resp. 3. Gens erat ex qua fuit Jethro. Hinc fuit Jethro, cujus propinqui se Israelitis adjunxêre, Jud. 1. 16. & 4. 11. Chald. vertit, *Salmæum*. Vide Gen. 15. 19. ¶ *Robustum habitaculum tuum*] Quia, videlicet, uno latere mari alluebantur, & verisimiliter lateribus cæteris arduis septi montibus, ut mox indicatur. ¶ *Si in petra*, &c. וְשִׂים בַּסֶּלַע קִנֶּךָ] *Et ponere* (*pone*, O. Ma. *ponis*, A. *posuisti*, infinitivum pro præterito, Pi.) *in petra*, vel *rupe*, *nidum tuum*, JT. Ma. קִנֶּךָ allusio ad nomen *Cinæi*. Ironicè dictum: Etiamsi habitaveris in rupe, &c. tu tamen superaberis.

22. *Et fuerit electus de stirpe Cin*, &c. כִּי אִם יִהְיֶה לְבָעֵר קָיִן] Legit Latinus בָּחוּר, non לְבָעֵר †. Mutatio secundæ personæ in tertiam, (& rursus tertiæ in secundam,) antecedens item pro relativo, obscurum reddunt sensum. *Cain* hic populus est prope *Cenaos* habitans: locum sic reddo; Si *Cain fuerit removendus* à terra sua, tu non diu manebis, &c. Alius est ipse *Cinæus*; literis quasi transpositis, קַיִן pro קֵינִי. *De stirpe Cin*; qui princeps generis. Malè *Cain* legunt Hebræi. Vel *Cain* nomen est *loci* ubi habitârunt, vel *hominis* à quo descenderunt. [Locum hunc variè reddunt.] כִּי אִם vertunt, *Quinimo*, Mo. (vel, *attamen*, JT. vel, *etenim*, Ti. *quia si*, V. P. O. Ma. vel, *sed*, V. vel, *sed si*, O. vel, *etiamsi*, Sa. Sy. vel, *certè*, P.) *fuerit ad removendum*, V. Bo. O. vel, *in combustionem*, Sa. Sy. vel, *ad depascendum*, Bo. O. Ma. vel, *ad expellendum*, vel *destruendum*, Bo. *Cain*, sub. *de regione sua*, V. i. e. *Si removendus fuerit*. Passivè item explicant multi. *Etenim Cinæus comburetur*, Ti. *Certè expelleris*, V. vel *expelletur*, P. *depascetur*, A. *Erit qui depascetur Kain*, JT. *Si fuerit in consummationem*, Ch. Affligetur, malè habebit Cinæus, usque ad deportationem Salmanasaricam †. Potest & activè exponi; *Si fuerit ad consumendum*, i. e. si fuerit qui consumat & vastet Cinæum. ¶ *Quamdiu poteris permanere? Assur enim capiet te*, עַד מָה אַשּׁוּר תִּשְׁבֶּךָּ] *Donec Assur captivet te*, Mo. sim. Ch. M. P. JT. Ti. A. Sy. O. *Usque ad Assur captivum te ducet*, Sy. *Captivabunt ex eis Assyrii*, Ar. Al. sic; *Attamen erit Cin depastus*, G. A. i. e. paulatim imminuetur is populus donec cum Israelitis avehatur. Jam tempore Saulis apparet modicas fuisse eorum res, 1 Sam. 15. 6. Al. sic, *Quousque*, scil. *resistes*, vel *permanebis*? q. d. Frustrà resistes, & niteris te eripere: *Nam Assur*, &c. Illud *usquequò* perinde valet acsi dicat, *Non tantùm expelleris, sed etiam abduceris captivus*. Sic dilucidiùs vertas, *Certè expelleris, Cinæe, abduceris captivus ab Assyriis*. Al. sic totum vertunt; *Sed tolletur Kinæus, quando Assur captivum ducet te*. Alii, *Etenim Cinæus comburetur donec* (vel, *quando*) *Assur*, &c. Al. *tantisper dum Assyrius captivum tenebit te*, JT. Nam ex deportatione quam ab Assyriis & Babyloniis perpessi sunt Hebræi cum Judæis reverterunt *Cinæi*, 1 Par. 2. 55. *Assur* autem dicitur & Babylonius, Ezræ 6. 22. Isa. 52. 4.

23. *Heu! quis victurus est?* sic Sy. M. P. Ti. JT. אוֹי מִי יִחְיֶה] *Væ! quis vivet?* ο'. Mo. *Eheu! quis subsistet?* Sa. i. e. *Quis tamdiu viveret*, ut posset coràm intueri quæ hic vaticinor? *Quis vivere poterit?* V. *Quis victurus est?* Quanta tunc erit internecio? Vix aliquis evadet. *Quis vivere optabit*, cùm erunt tantæ strages? nempe, *Cinæorum* & *Amalecitarum*, vel potiùs, Assyriorum, Hebræorum & Romanorum. *Væ illi qui vivet*, &c. Ar. *Væ peccatoribus qui vixerint quando Dominus faciet hæc*, Onc sic Targ. Jeros. in T. ¶ *Quando ista faciet Deus*, sic Ch. Ar. A. מִשֻּׂמוֹ אֵל] [Variè reddunt.] *Postquam posuit*, vel, *cùm posuerit*, (vel *intulerit*, Sy.) *istud Deus*, M. JT sim. P. ο'. Ti. *à ponendo eum istud*, vel *ista*, Mo. Ma. V. nempe, quæ sequuntur. Relat. אֵל pro אֵלֶּה loco antecedentis quod sequitur †. Futura enim tunc sunt multa prælia in mari & terra. At Sa. vertit, *cùm desolabitur eum Deus*. [Legit שׂ cum puncto dextro, quasi à שָׁמֵם.]

24. *Venient in trieribus*, וְצִים] *Et naves*, Ch. M. Ti. Mo. O. Ma. P. D. pro צִיִּים (ut Dan. 11. 30. Ma.) à צִי *navis*: quia est pars sicca in aqua, quasi insula, Isa. 33. 21. צִיִּים *naves* & Ezec. 30. 9. [Alii aliter reddunt.] *Et legiones egredientur*, Sy. *& qui se surripient*, Ar. *& exibunt*, ο'. *educite eos*, Sa. ¶ *De Italia*, מִיַּד כִּתִּים] *De littore Chittim*, V. P. & plerique, O. ut Num. 13. 30. Deut. 2. 37. supple, *venient*, V. *E portu*, Ar. *de manu Chittim*, Mo. ο'. Sa. D. i. e. de plaga, O. Ma. *tractu*, *regione*, ut Isa. 22. 18. Ma. *è loco*, D. ut Isa. 56. 5. Ma. *ex partibus Chittim*, JT. *De termino*, *finibus*, Ezec. 21. 19. quòd veteres in limitibus manum ponerent. כִּתִּים plurale esse volunt ο'. singulare AE. quod liquet ex Genes. 10. 4. *Filii Javan*, *Chettim*. At *Chettim* ibi est nomen populi. *Chettim* mentio Jes. 23. 1. & Ezec. 27. 6. pro quo כִּתִּיִּים Jer. 2. 10. Sed quid *Chittim*? Resp. 1. In genere *Cittim* (de quo Gen. 10.) portionem suam habuit in parte minore Asiæ, nempe, in Caria, Lycia & Pamphyl. [*De quo vide quæ ad Gen. 10. congessimus.*] His patebat mare *Ægæum* & *Mediterr.* ut utrâvis viâ possent colonias mittere. Primùm ergò verisimile est eos colonias misisse in Cretam & insulas in sinu maris Ægæi. Horum item coloniæ erant, 1. *Italia*. Probatur ex Daniel. 11. 30. 2. *Macedonia*. Patet ex Numer. 24. 24 †. Omnes insulæ & loca maritima pleraque Hebraicè vocantur כִּתִּים *Chethim*. Resp. 2. *Cittim* est *Cyprus*, quia in ea est *Citium* urbs, (unde Zeno Κιτιεὺς dictus.) Ità statuit Epiphan. in hæresi Manich. & Hieron. in Gen. Eustathius in Hexaemero, & Arabs interpres nuper editus. Nec dubito quin per *Citteos* Menander *Cyprios* intelligat in Jo. Antiq. 9. 14. Voce כִּתִּים primò dicti *Cyprii*, apud quos *urbes Phœnicum* colonia, & ab iis omnes Græci. Resp. 3. *Chittim* est *Italia*. Probat hoc Bochartus. 1. Cùm Daniel vocet Alexandrum Regem *Javan*, si dicatur idem Rex *Chittim*, confunderetur *Javan* & *Chittim*, quæ manifestè distinxit Moses. 2. Naves *Chittim*, Dan. 11. 29, 30. sunt Romanorum. Ita vulg. Patres Græci & Latini, RS. AE. *Ben-gerion*, *Saadias*, *Jachiades*, & ferè omnes in B. P. 3. Ex Ezec. 27. 6. [De quo suo loco videndum.] 4. In ipso Latio est urbs *Cetia* in Halicarn. & *Echetia* in Stephano, & *Cetus* fluvius. 5. *Latini* olim dicti sunt *Cetii*, teste Suidâ. Eos à Citiis originem traxisse quidam asserunt. 6. Concordat origo vocis: ut *Latium* à latendo; ità Arab. כתם est *abscondere*, & כתים *CHETIM*, *occultum*, *latens*; & in Heb. נכתם est *recondita*, Jer. 2. 22. Vide ad illum locum. Obj. At Esa. 23. 1. de Tyri excidio ait, *de terra Chittim revelabitur illis*. Hi Macedones sunt à quibus excisa est *Tyrus*. Resp. 1. Perperàm hæc referuntur ad Macedones, quia ibi non agitur de postremo Tyri excidio, sub Alexandro, sed de priore, sub Nabuchadn. 2. *Chittim* ibi sign. כותיים *Chutijim*, i. e. Chuthæos, ut constat;

Marginalia (left): Q. in Ma. — Ms. — Pi. — V. — † Glas. gram. p. 3. — Me. — G. — G. A. — M. Me. Pi. in Jun. AE. in D. — D. A. — Bo. — Q. in Ms. — G. — A. — Bo. — G. — V. — † G. — Ms. — V. Ms. — O. — V. D. G. Ms. — Ità Onc. & Jon. & AE. in D. — G. — Q. in A. — O. — Bo. — † Q. in Ms. — Bo. — G. — Bo. — V.

Marginalia (right): Q. in Ms. — Ma. ex Jun. — O. Ms. — O. — T. — Me. O. — Me. — A. — Vatâ He. in M. — M. — D. — Ma. — Ms. — Ma. — Mol. l. 1. diss. 48. p. 372. — D. — Mol. — D. — † Mol. l. 1. dissert. 40. — Joan. Cl. — BP. 3. 1. — G. — Ità I. Ms. T. M. V. P. Bo. RS. in F. & BP. 3. 4. 1. Hi. Ch. Ar. Jon. Jerosl. in BP.

stat 1. quia v. 12. est כתיים cum duplici י; Masorethæ autem videntur perperàm & unum י suppressisse, & *Hiric* pro *Kibbutz* scripsisse: vel *Chusbæi* vocantur *Chittijim*, ut Græcè Κιτιεῖς vel Κιτταῖοι. 2. Res convenit: *Chuttæi*, vel *Cissi*, erant incolæ *Susianæ* ad ortum *Babyloniæ*, ex qua Nabuchodonosor, indéque malum illis imminere rectè dicitur. Lege sodes v. 12, & 13. & apparebit luce clariùs rem se habere ut diximus. Vide ad locum[h]. De Romanis ergò hîc dicitur, *affligent Assur & Eber*, עֵבֶר, h. e. *qui ultra Euphratem habitant*[l], nempe, Hebræos[m]. His clades illatæ sunt à Romanis sub Pompeio[n]: sed præcipuè sub Tit. & Vespas[o]. De *Assyriis* autem & vicinis *Parthis* sub *Augusto* triumphavit *Ventidius Bassus*; & tempore Trajani subjugati sunt *Assyrii*, & in provinciæ formam redacti, test. Dione, Festo, Rufo[p]. Resp. 4. *Chittim* hîc sunt Macedones, dicti Μακέται, Gellius 9. 8. Eustathius in Dionysium, Hesychius: & *Macedonia* Μακετία. Perseus Rex Macedoniæ vocatur *Rex Chittim*, 1 Mac. 8. 5[q]. Et Alexander est ex terra *Chittim*, 1 Mac. 1. 1. qui Rex יָוָן, i. e. Græcorum, Danieli. Hi Assyrios, Medos, &c. subegêre. עבר eos qui trans flumen (scil. *Euphratem*) sign. Et hoc ad Alexandrum pertinet[r]. Resp. 5. *Cittim* potest & Græcos & Romanos significare, (ut pro utroque alibi sumitur,) & clades ab utrisque illatas†. ¶ *Vastabuntque Hebræos*; ità ο΄. O. JT. Sy. Ar. A. עֵבֶר] At Ch. vertit, *Et subjiciet trans flumen Euphratem.* ¶ *Ad extremum etiam ipsi peribunt*, וְגַם הוּא עֲדֵי אֹבֵד] *Et etiam ipse usque ad perditionem*, Mo. vel, *usque in æternum periens*, O. *Qui & ipse in seculum peribit*, M. *Et ipsi pariter* (sive *in æternum*, Ch. Sy.) *peribunt*, ο΄. sim. Ar. Ti. *Et etiam illud usque ad perditionem*, P. *Atque etiam ipsum, donec pereat*, Sa. [Al. totum sic vertunt;] Sed *quum naves à littore Cittæorum solventes afflixerint Assyrios & Hebræos*, tum *etiam populus ille in perpetuum peribit*, JT. Qu. De quo dicitur? Resp. 1. De ipsis Hebræis. Nam Hebræa ità sonant, *Affligent quoque Heber, qui & ipse in seculum peribit*[s]. 2. De Romanis[v]. *Hi peribunt*, vel à semetipsis, bellis intestinis[x]; vel à Gothis aliisque barbaris[y]; vel sub Antichristo[z], in fine mundi[a]. 3. De Græcis. *Et ipse etiam in exitium*, sub. *ibit*. Macedonia cum Græcia omni succubitura Romanorum armis[b]. Incipit Balaam cum benedictione Israelis, desinit in maledictione hostium ejus[c].

25. *Viâ quâ venerat rediit*, וַיֵּלֶךְ לְדַרְכּוֹ] *Abiit in viam suam*, Ch. in Bi. V. vel, *per viam suam*, i. e. regressus quà venerat[d]. *In patriam suam*, Sy. *locum suum*, ο΄. *Mesopotamiam* scil †. Domum quidem iit; sed mox rediit ad Madianitas, intrà c. 31[f]. Vel, abiit animo revertendi in patriam, sed à Midianitis detinebatur, ibique occidebatur[g]. Fieri dicuntur quæ homines facere destinârunt & conati sunt. Vide ad Exo. 8. 18. Num. 14. 40[h]. Ante abitum autem dedit consilium, cujus executio in seq. est capite. Id habetur ex traditione, quam probat Petrus 2. 2, 15. Judas v. 11. Joannes Apoc. 2. 14[i].

h BP. 3. 5. — l M. F. — m M. F. I. Me. T. A. — n ο΄. — o L. T. — p Bo. Me. T. — p T. ex Bo. — q Mal. l. 3. dist. 48. — r G. — † A. O. — s F. V. — v He. in M. & F. L. Me. T. — x L. — y Me. — z T. — a Bo. — b O. — c A. — d V. — † Bo. — f G. Bo. Chazk. in A. — g A. Q. in Ma. — h A. — i G.

CAP. XXV.

1. IN *Settim*, בַּשִּׁטִּים] Hæc est 42. & ultima mansio in deserto, ubi reliqua gesta sunt usque ad finem Deuteronomii[a]. Locus dictus fortè à lignis *Sethim*, Exod. 25. 5. quorum hîc poterat esse copia[b]. Vocatur *Abel-Sittim*, Num. 33. 49[c]. (q. d. *luctus*, vel, potiùs, *planities*, *spinarum*[d].) Sic Hebræi solent partem priorem nominum compositorum omittere: *Hermon*, pro *Baal-hermon*, Jud. 3. 3. *Tholad*, 1 Par. 4. 29. pro *Eltholad*, Jos. 19. 4. *Nimrim*, Esa. 15. 6. pro *Beth-nimrim*, Num. 32. 36†. ¶ *Fornicatus est*] Et spiritualiter, & corporaliter[f]. Scortatione ad idololatriam pertracti sunt, ut *Salomon*. Formosissimæ mulieres illis sui copiam fecerunt, sed eâ lege, ut deos suos colerent. Vide Jo. Antiq. 4. 5[g]. Q. volunt uno eodémque actu, nempe fornicationis, eos coluisse idolum *Beelphegor*[h]. Quod probabile est, si *Priapus* esset[i]. Priapum autem esse putant Hieron. Theoph. Mas. Rib. Mont. & Adrichom[k]. Factum hoc ex consilio Balaam, Num. 31. 16. Apoc. 2. 14[l]. ¶ *Cum filiabus Moab*] Atque etiam cum Madianitis, ut patet ex v. 6, 17, 18[m]. & Num. 31. 16[n].

2. *Vocaveruntque*, [וַתִּקְרֶאןָ] *Invitaverunt*, V. Pi. nempe, filiæ Moabitarum; est enim vox fœmin †. ¶ *Comederunt*] De idolothytis, quod idololatria erat[o]. Vide Psal. 105. 28[p]. & 1 Cor. 10[q].

3. *Initiatus est*, vel, *consecratus est*, ο΄. Sa. וַיִּצָּמֶד] *Conjunctúsque est*, Ch. *conjugatus*, Ma. A. Huc alludit Apostolus 2 Cor. 6. 14[r]. *Plenè adhæsit*, Sy. Ar. Significat peculiare erga hoc idolum studium, fortè quòd fœdæ libidinis pruritum sentirent †. ¶ *Beel-Phegor*, לְבַעַל פְּעוֹר] Sic dictus est, vel, 1. quasi *Dominus Phegor*, i. e. qui in *Phegor* colebatur. *Phegor mons* est, Num. 23. 28. & *urbs*, Jos. 13. 20. Vel, 2. potiùs *Phegor* est idoli nomen, & *Baal* honorifica ejus appellatio[t]. Vel, 3. quasi *Deus aperitionis*[v], à פָּעַר *aperire*, P. V. vel *denudare*, Bo. Vel, 1. quòd cultores ejus foramen podicis distenderent, atque cacarent ante conspectum ejus[x]. Vel, 2. ob pudendorum (vel idoli, vel colentium) denudationem[y]. *Priapus* hîc erat, cui pudendum membrum esset immane ac fœdè distentum propalàm, quódque cultores suos solo aspectu in omnem turpitudinem impelleret. q. d. *Deus nuditatis*. *Nuditas* autem est obscœnum membrum Hebræis[z]. Vel, 3. quòd *os aperiret*, nempe, in prophetia: sicut *Nebo* Babylonis Deus à *prophetando* dictus est[a].

4. *Tolle cunctos Principes populi, & suspende eos*, וְהוֹקַע אוֹתָם] Quos? Respond. 1. Non Principes, sed eos qui noxii sunt. q. d. *Convoca* (vel, *assume tibi*[b]) *Principes*[c], Chiliarchos, Centuriones & cæteros[d]; atque illi, præsentibus judicium fer in delinquentes †. Hunc esse sensum liquet ex v. 5. *dixit ad judices*, (quos hîc *Principes* vocat) *Occidite*, &c[f]. *Suspende eos*; i. e. Fac ut illi magistratus eos qui deliquerunt faciant suspendi. Forma *Hiphil* plerumque duplicem actionem significat, hîc verò triplicem: est enim hoc verbum hoc loco יוצא לשנים פעלים, ut Hebræi loquuntur, i. e. *transiens in duo passiva*[g]. Non placet; quia הוקע sine exemplo ità vertunt. 2. Alii *Principes* suspensos fuisse volunt; nempe, non omnes, ut patet ex vers. 5. sed flagitii illius participes; quod ex subjecta materia intelligendum est[h]. Jube suspendi ipsos Principes qui impietati isti favissent, aut, cùm deberent, pro officio non restitissent[i]. Ad Principes referunt multi[k]. Et ea videtur fuisse ratio cur Moyses non se opposuerit, nempe, quòd plerique Principes faverent[l]. *Principes* hîc dicuntur quotquot rei erant ex nobilioribus[m]. הוקע, *suspende*, V. in Bi. O. Sym. in D. ἀνάπηξον *suffige*, Aq. in D. *luxa*, Ma. *distende*, *divelle*, *loco dimove*. Volunt esse illud supplicii genus de quo Heb. 11. 35. (*tympanizati sunt*,) & 2 Macchab. 6. 19, 28[n]. *Crucifige eos*, Ar. ut 2 Sam. 21. 6, 9[o]. Suspensio autem ex more Hebræo requirit ut supplicium præcedat, Deut. 21. 22[p]. ¶ [לַיהוָה] *Domino*: in gratiam Jehovæ[q]; *ad ejus gloriam*[r]. ¶ *Contra solem*] Heb. *coram Sole*, O. Ma. publicè*. *Mensura pro mensura*, inquiunt Hebræi. q. d. Palàm peccârunt, ideo palàm puniri volo. Al. sic; Ipsi peccaverunt in penetralibus, at volo ut in propatulo puniantur. Confer 2 Sam. 12. 11†. Palàm etiam, in terrorem aliorum[t].

5. *Occidas*] Decreto vestro curate interfici[v]. ¶ *Proximos*] Heb. viros, V. Ma. i. e. subditos suos[x]. Curæ suæ commissos, juxta Exod. 18. 25[y]. Nota Deum primò punire Ecclesiam suam, postea Midianitas[z].

6. *Intravit*, &c. וַיָּבֹא וַיַּקְרֵב אֶל אֶחָיו אֶת הַמִּדְיָנִית] *Venit & attulit*, Ch. Sa. (*veniens adduxit*, ο΄. JT.) *ad*, vel *versùs*, *fratres suos Midianitidem*, Mo. O. A. JT. i. e. Non fuit contentus ad eam extra castra exire, sed eam induxit intra castra[a]. Ipsum malum in media castra intulit, ut Jehovam probro afficeret, & fratres ad libidinem incitaret[b]. Alii, *veniens adduxit fratrem suum ad Midianitidem*, ο΄. *appropinquavit ad fratres suos, cum Midianitide*, Sa. vers. *veniens accessit ante fratres suos, & ingressus est ad Midianitidem*, Sy. *Adduxit*, nempe, ad fornicandum cum ea. Id sign. Gen. 20. 4. Vide ad Levit. 18. 6[c]. ¶ *Qui flebant*] Deprecantes iram Dei jam sævientem[d].

7. *Pugione*, חֹמֶה] Vertunt, *hastam*, Sy. Sym. in D.

a Me. — b Bo. Ms. — c BP. Bo. — d Bo. — † BP 2. 24. 341. — f Me. F. V. — g F. V. — h Villalp. in Bo. — i B. — k T. — l F. V. D. — m A. — n Me. — † Pi. — o Bo. A. — p Bo. — q A. — r A. — † Bo. — t Bo. — v Me. Ms. — x He. in M. & in F. & in V. — y L. — z Bo. — a A. — b G. — c F. O. — d G. — † F. — f Ità L. et Chald. F. V. O. Me. — g G. — h Bo. — i Me. — k Id ο΄. & Hi. & Ti. &c. in Bo. A. — l B. — m L. ar. et Jo. — n Ms. — o Ms. — p G. — q V. — r A. — * V. F. — † F. V. — t L. — v F. — x V. F. — y Jun. Ms. A. — z A. — a O. — b Ms. et Jun. — c A. — d F.

He. in F. five *lateram*, Ch. F. M. Non occidit eos privatâ authoritate, nè quis putet hoc in exemplum esse trahendum, sed ex ordinatione Mosis, v. 5 †.

8. *Ingressus est—in lupanar*; ità vertunt Ch. Sa. Mo. JT. tim. Ar. At *lupanar* in castris Israel fuisse quis dicat? הַקֻּבָּה] In libris melioribus est קֻבָּה absque Dagesch; quod firmat sequens קֳבָתָהּ. [Alii aliter sentiunt & legunt.] Dagessatur ב ad differentiam sequentis קֳבָתָהּ. Vertunt, *in cavernam*, Ma. Pi. à נָקַב *cavare*, Pi. *Cubiculum*, Sy. *conclave*, Aq. in Bi. BA. Sic Arabibus *Kubba*, vel *Kobba*, & cum articulo *Al-kobba*, (unde nostrum *Alcova*,) est *conclave camerati operis quo lectus circumdatur*. *Tabernaculum*, vel *tentorium*, He. in M. & in F. A. RS. & AE. in D. Al. *in exsecrabilem*, scil. *locum*, à קָבַב *maledicere*, *exsecrari*: fortè domunculam ex ramis, &c. ad hoc à Madianitis paratam. ¶ *In locis genitalibus*, אֶל קֳבָתָהּ] Hoc referendum ad mulierem tantùm; (nam pronomen est fœmininum.) *Cisterna quam Syri Cubam vocant*, inquit He. in vita Pauli. Vide Esa. 51. 1. Vertunt, *in*, vel *per*, *ventrem*, vel *pudenda*, *ejus*, Ch. Sa. Sy. Ar. M. F. *In partibus genitalibus ejus*, i. e. mulieris, V. Hiscum in D. à קוּב, vel קָבַב. Genitalia נְקֵבוֹת dicuntur, quòd *perforata* sint: vel à concavitate, à נָקַב *excavare*. Al. *ad locum turpitudinis*, seu *exsecrabilem*, vel, *in loco exsecrabili*, ipsius fœminæ, in quo scil. manebat ipsa. Utrobique verto, *exsecrabilem*, sive sit locus congressûs, sive locus pudendus corporis; & sic omnia consonare videntur. Al. *in lupanari illius*, JT. ¶ *Plaga*] Pestis hæc erat, vel ignis †.

9. *Viginti quatuor millia*] Partim hominum manibus, partim morte immissâ divinitùs. At 1 Cor. 10. 8. erant tantùm 23 mill. Resp. Vel 23 mill. à Deo, mille à Judicibus, cædebantur: vel 23 mill. (sc. populares, Ma.) gladio, mille (nempe, primores, Ma.) suspendio perierunt.

10. *Dixitque*, &c.] Hic septima libri Sectio inchoat, quam appellant פִּינְחָס *Phinehas*.

11. *Avertit*, הֵשִׁיב] *Reverti-fecit*, Ma. *Revocavit*, i. e. reconciliavit me mihi. ¶ *Quia zelo meo commotus est*, בְּקַנְאוֹ אֶת־קִנְאָתִי] *Cùm zelaret ipse zelotypiam meam*, h. e. cùm quod agebat Phinees, ageret zelotypiâ mei, seu respiciendo ad zelotypiam quâ ego zelo pro filiis Israel, & ità ad gloriam meam. Ex ferventi amore pro honore meo, extremo animam suam periculo exposuit. Dum non timuit occidere Principem populi. ¶ *Ut non delerem*, וְלֹא כִלִּיתִי] *Ut non consumerem*, Ch. Ar. *Et non finivi*: q. d. Eram omnes aliàs deleturus.

12. *Loquere*, אֱמֹר] *Dic*, scil. Israelitis: vel, *illi Phinees*. ¶ *Do ei pacem fœderis*, אֶת־בְּרִיתִי שָׁלוֹם] *Fœdus*, *pactum*, vel *testamentum*, *meum*, *pacem*, O Ti. Mo. vel, *fœdus*, nempe *pacem*, M. vel, *fœdus pacis*, Sa. A. Ma. vel, *in pace*, Ar. *pacem fœderis mei*, Ch. *meum fœdus*, fœdus *pacis*, D. A. Ità Malach. 2. 5. A. Oratio defecta. Sic, *solium tuum* solium *Dei* †. [Variè exponunt.] 1. q. d. Securus esto, nè timeas tibi propter affines & amicos potentes *Zamri* aut *Cozbi*; AE. in F. Q. in V. D. *Do tibi fœdus meum cum pace*, D. 2. Alii referunt ad stabilitatem sacerdotii. Ineo cum eo fœdus pacificum, quo securè & pacificè perfructur, nempe, sacerdotium, &c. Certitudinem & securitatem pacti mei firmiter decerno, & quasi paciscor promittoque illi. q. d. Dabo illi fœdus meum pace & quiete sempiternâ, ut nemo auferre possit. Confirmatur hic sensus ex versu sequenti. Sacerdotium vocatur *fœdus pacis*, 1. Quia Sacerdotes, si mundi fuerint, præ aliis in pace, amicitia, societate & consortio Dei esse videbantur, cum illo colloquentes, &c. Ideo *propinqui ei* dicuntur, Levit. 10. 3. 2. Quia sacerdotium ritè administratum causa erat pacis, amicitiæ, omnisque felicitatis inter Deum & homines propter preces & sacrificia. *Do illi pactum meum*, sc. sacerdotii, *pacificum*, O. Al. *Do illi pactum meum integritatis*, Q. in Ma. O. i. e. integerrimum, firmissimum. Ut scilic. nullo modo deficiat à semine ejus. Alii, *Do fœdus meum pacis*, i. e. Decernam ei perpetuam salutem, incolumitatem, ac felicitatem. Al. Do illi pactum meum, pacificum me illi exhibendo. Sed de sacerdotio potiùs accipio.

13. *Pactum sacerdotii sempiternum*, בְּרִית כְּהֻנַּת עוֹלָם] *Fœdus*, vel *testamentum*, *sacerdotii æterni*, vel, *in æternum*, Sy. Ma. *fœdere*, *sacerdotium perpetuum*, JT. *Sacerdotium habebis*, &c. fœdere perpetuo. Qu. 1. Quid opus hâc promissione, cùm illi ut nepoti & primogenito Aaronis antea debebatur? Respond. 1. Solet Deus rem eandem sæpiùs polliceri, quomodo regnum Davidi, Psal. 88. & 131. & 2 Sam. 7. 2. Non credo præceptum ut primogenitus succederet, licèt communiter ità fieret. 3. Promisit ei duo; 1. quòd supervicturus esset patri; 2. quòd illi nullo obstaculo superveniente in sacerdotio successurus esset: de quibus antea non erat certus. 4. Q. He. volunt eum adhuc vivere: Ità TJ. Q. eum Eliam fuisse statuunt. Hos refellunt, *ipsi & semini ejus*. quæ sign. eum mortuum esse †. Qu. 2. Quomodo sempiternum id erat & dicitur? Resp. Diuturnum admodum; nempe, post Sadoci tempora. Vide Sirach. 45. 24. Quamdiu staret Lex vetus, & Judæorum respublica. Obj. At post pronepotem *Phinees* translatus fuit Pontificatus ad *Heli*, qui erat de familia Ithamari, ut patet 1 Paral. 24. 3. Resp. 1. Fœdus hoc conditionatum fuit, nempe, si posteri in fide, &c. perseveraverint. 2. Ad tempus interruptum erat, sed post quatuor Pontifices, vi hujus fœderis, resipiscentibus posteris *Phinees*, rediit, tempore Davidis & Salomonis, ad *Sadoc* ex *Eleazari* & *Phinees* familia, in qua deinceps postea mansit, ad Herodis tempora; usque ad Christum. ¶ *Et expiavit scelus*, &c. ità V. וַיְכַפֵּר עַל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל] *Et expiavit filios Israel*, O. *restituit*, vel *reposuit*, *eos in gratiam*, sub. *cum Deo*, Q. in V. *Placavit* Deum *pro filiis Israel*. al. in V. *Linivit* (*operuit*) *super fil. Isr.* scil. nè Dominus videret eorum peccata.

15. *Filia Sur*, *principis*, &c. כָּזְבִּי בַת־צוּר רֹאשׁ אֻמּוֹת בֵּית־אָב בְּמִדְיָן הוּא] *Filia Tzur*, (*Sur* unus erat ex quinque Regibus Madian, Num. 31. 8 †.) *caput gentium*, O. (vel, *populorum*, Sa. Ma. vel, *familiarum*, Ma.) *domûs patris*, O. vel, *in domo patria*, Q. in Ma. Quinque erant domus patrum, ut RS. notat ex Gen. 25. 4. & hic Rex erat unus ex illis. Al. sic; *Princeps populorum erat ipse*, & *princeps familiæ patris in Madian*, Ma.

17. *Hostes vos sentiant*, צָרוֹר] *Angustiis affice*, V. Ma. O. *affige hostiliter*, F. V. *vexare*, A. Infinitivus pro imperativo. De qua phrasi vide ad Exod. 13. 3. ¶ *Midianitæ*] Qu. Cur non & *Moabitæ*? Resp. 1. His parcitur propter Lot & Ruth. 2. Dilata tantùm est ultio, nam expetita est Deut. 23. 3, 4. & à Davide illata, 2 Sam. 8. 2. 3. Midianitæ fuerunt magis in culpa. Hi enim (teste Jo.) authores erant *Balac* evocandi *Balaamum*. Et licèt *Balaam* consilium dedit Regi *Moab*, Rev. 2. 14. & Moabitides prostitutæ essent, Num. 25. 1. *Balac* tamen initio sprevit istud consilium, & *Balaamum* cum ignominia dimisit. At Midianitæ eum retinebant, Num. 31. 8. & *Cozbi* erat filia Midian. 4. Quia prohibuerat Dominus nè Moabitas vexarent, Deut. 2. 9. Moabitas autem hîc sub Midianitis non comprehendi satis liquet ex ea ultione expetita infrà cap. 31.

18. *Deceperè insidiis*, בְּנִכְלֵיהֶם אֲשֶׁר נִכְּלוּ לָכֶם] *Insidiis quibus insidiati sunt contra vos*, Ch. in Bi. *Fraudibus suis*, Sa. O. Sy. Ar. P. vel, *in machinis suis*, Ma. *quas machinati sunt*, Sa. Ma. Nempe, dolo & arte formosarum mulierum. *In consummationibus suis*, *quas consummaverunt vobis*, Ma. ¶ *Sororis suæ*] Nempe, *Madianitarum*. i. e. Consanguineæ, seu gentilis. Tales *fratres* & *sorores* se appellant. Ità Judæi, & postea Christiani †. q. d. Qui non erubuerunt suæ gentis mulierem, imò suæ familiæ, prostituere.

CAP. XXVI.

1. *Postquam*, &c. אַחֲרֵי הַמַּגֵּפָה] *Post plagam*, Sa. Ma. *post pestem*, Ch. Ar. quæ omnes absumpsit sunt, juxta Num. 14. Fuit hic tertius census, institutus quòd jam ingressuri essent in *Canaan*, & hæc ipsis dividi deberet: & ut inter Tribus congruè distribui posset. Nota hunc numerum inferiorem esse illo Num. 1. 1820 capitibus †. Elucet hic providen-

tia Divina, quæ deletam suam gentem tam parvo tempore propagaverit[f].

2. *A viginti annis*, &c.] Nec minoribus eâ ætate, nec mulieribus, dati fundi; servato tamen illis secundùm leges succedendi jure[g].

3. *Ad eos*] Heb. אֹתָם pro לָהֶם ponitur[h]. Alii, *cum eis*, Ma. ¶ *In campestribus Moab*] Ità omnes tam nostri quàm Hc †. Potiùs, *in confinibus*, à עָרַב miscere; q. d. ubi termini regnorum miscentur[i]. ¶ *Contra Jericho*] i. e. Quà parte Jordan non procul distat à Jericho[k].

4. *A viginti annis*, &c.] Heb. *De filiis viginti ann.* &c. [Aliquid hic subaudiunt omnes.] *Recensete* (vel, *numerabitis populum*, M.) *à nato 20 annos*, &c. JT. sim. Belg. P. Vel, *Et numeravit eos Moses à filio*, &c. Sy. *Cum his loquuti sunt qui erant 20 annorum*, Ti.

5. *De Henoch*, חֲנוֹךְ] Subaudivit Vulgat. לְ ex sequentibus[l].

9. *Principes populi*, קְרוּאֵי הָעֵדָה] *Senatores* (*magnates*, *nobilissimi satius*) *congregationis*: qui ad res regni vocantur. Vide de hac phrasi Num. 1. 16[m]. & Num. 16. 1, 2[n]. ¶ *Qui surrexerunt*, &c. אֲשֶׁר הִצּוּ וגו׳] Reddunt, *qui levaverunt se*, O. *qui involârunt*, Ma. *qui elevare*, vel *involare*, *fecerunt*, sub. *Israelem*, contra Mosen, &c. Ma. *Qui rixati sunt*, Mo. V. P. vel, *rixari fecerunt*, V. *congregati sunt*, Ch. sim. Sa. *dissiderant*, Sy. *irruerant*, Ar. *ejaculati sunt*, Ti. scil. verba contentiosa *contra Mosen*, Ma. *qui conversi sunt*, o'.

10. *Devoravit Core*, וַתִּבְלַע אֹתָם וְאֶת־קֹרַח] *Et absorpsit eos & Korah*, Ma. Sic Korah absorptus est à terra. Ità plerique ex Num. 16. 32[o]. Alii volunt *Korah* incendio periisse; & hæc vertunt, *absorpsit eos*, & quæ erant *Korachi*, nempe, tabernaculum & quæ ad eum pertinebant[p], ex Num. 16. 32. Vide quæ ad Num. 16. 35[q]. ¶ *Miraculum*, לְנֵס וַיִּהְיוּ] *Et fuerunt in signum*, F. V. Ma. Ch. o'. JT. qu. erectum signum aut vexillum: nempe, exemplum omnium oculis propositum[r]. *Fuerunt in exemplum*, Sy. Divinæ vindictæ in impios & rebelles; & ut discerent cæteri non temnere Deum *; non rixari & litigare contra Dominum †; non sacerdotium ambire[s], vel sacra tractare[t]. Alludit huc Paulus 1 Cor. x. 10. c. 11. Q. in Ma. Alii *signum* pro miraculo capiunt, quo, nempe, aliis pereuntibus, filii *Kore* non fuerint absorpti *. Al. *Fuerunt in*, vel *ad*, *elevationem*; quia thuribula eorum elevata sunt & posita super altare[x]. *Fuerunt in fugam*, Sa. vers.

11. *Filii non perirent*] Nempe, quia hi paternum crimen detestati sunt; ac propterea Mosis preces ad Deum fusæ ipsis profuerint, suprà 16. 22[y]. Videntur vel non consensisse patris rebellioni, vel pœnitentiam egisse[z].

12. *Filii Simeon*] Horum sunt quinque tantùm. At sex erant, Gen. 46. Exod. 6. Unus *Abod* omittitur, quia mortuus est sine liberis[a]. ¶ *Namuel*] Hic Gen. 46. 10. *Jamuel*[b]. ¶ *Jachin*] Gr. *Achein*. Qui *Jarib* 1 Chron. 4. 24[c].

13. *Zare*] Heb. *Zerah*. Qui in Gen. 46. & Exod. 6. *Zohar*[d].

14. *Viginti duo millia*] Sub. ex vers. 7. *numerati eorum fuerunt duo*, &c. V. At Num. 1. 23. erant 59 millia tercentum. Adeò imminuti sunt, quòd complures eorum ad *Zamri*, eorum Principem, se adjunxissent, Num. 25. 14. & in illa plaga interfecti essent †. Et Moses reliquis benedicens hujus Tribûs mentionem omittit, Deut. 33[f].

15. *Gad*] Hic ponitur, quia in castrametatione conjunctus esset cum Reuben & Simeon[g].

16. *Ozni*] Qui *Ezbon* Gen. 46. 16[h].

20. *Selaitarum*] Heb. *Selanita*. Videtur *Silonita* esse 1 Paral. 9. 5[i].

21. *Filii Phares, Hezron*, &c.] Qu. Quorsum ista subdivisio? Neque enim diversa potuit esse familia *Phares* ab his, cùm alios non habuit filios. Resp. Non hoc vult Scriptura, diversam scilicet patris & filiorum fuisse familiam; sed jam tum ità fuisse auctam *Phares* familiam, ut debuerit subdividi, & una in duas secari. Idem respondendum de familiis *Manasse*, vers. 29, &c. & *Benjamin*, vers. 40. & *Aser*, 45. Existimo unam familiam postea in plures familias & ramos scissam fuisse,

[f] V. ad v. 3. [g] G. [h] V. † O. ità Ma. [i] O. [k] V. [l] V. [m] V. [n] A. [o] Ma. [p] Q. in Ma. ad A. [q] Bo. [r] Jun. Pi. * Ma. † F. V. [s] O. [t] D. * F. V. [x] O. [y] G. [z] A. [a] Me. [b] Ma. A. [c] A. [d] A. Ma. † Ma. & A. ex Jun. [f] A. [g] A. [h] A. Ma. [i] Ma.

(ut non necesse sit fingere semper mansisse eas familias eodem modo distributas quo hic describuntur.) Indicatur hoc in familia *Levitarum*. vers. 58. Adde quòd hic nulla est familia *sacerdotum*, sive *Aaronitarum*, diversa à *Caathitis*, cùm tamen *Aaronitarum* 24 familias legimus, 1 Paral. 24. 4[k]. Sicut *Hezron* & *Hamul*, filii *Phares*, nepotes *Juda*, abnepotes *Jacobi*, soli inter omnes ejus abnepotes ponuntur Gen. 46. 12. etsi nondum nati; nempe, ut supplerent locum duorum nepotum *Jacobi*, nempe, *Er* & *Onan*, defunctorum: Ità hic in Tribu *Juda* non modò filii, (ut in reliquis tribubus,) sed & nepotes, constituuntur familiarum Principes[l]. *Hezron* & *Hamul* ponuntur loco *Er* & *Onan*. Ità *Juda* quinque familias continuatas habet, pro numero quinque filiorum ipsius[m].

23. *Phua*] Heb. *Puvah*. Qui 1 Paral. 7. 1. dicitur *Phuah*[n]. ¶ *Phuaitarum*, הַפּוּנִי] Hic ו, quod est in פֻּוָּה, in formatione patronymici conversum est in נ ante י constitutivum patronymici; ut etiam ה aliquando; ut à שֵׁלָה v. 20. fit שֵׁלָנִי. Quod annotat doctus inter Hebræos[o].

24. *Jasub*] Qui *Job* Gen. 46. 13[p]. Fortè per syncopen[q].

29. *Galaaditarum*] Una eadémque erat familia *Machir* & *Galaad*, non enim *Machir* plures habuit filios quàm *Galaad*: Itaque priùs *Machiritarum* dicta fuerit familia, postea *Galaaditarum*; vel certè promiscuè utroque nomine. Ità v. 35. & 36[r].

30. *Jezer*] *Jezer*, A. Jos. 17. 2. est *Abiezer* †, ut & 1 Paral. 7. 18[s]. Hic non tantùm nepotes, (ut in *Juda* notatum,) sed abnepotes, constituuntur capita familiarum. Hic honor Josepho habetur supra fratres[t].

34. *Quinquaginta duo millia*] Ità aucti erant supra 20000. Nec alia quævis Tribus pariter crevit. Ità impleta Jacobi prophetia, Gen. 49. 22[u].

35. *Becher*] Qui *Bered* 1 Par. 7. 20[y].

36. *Heran*] Qui *Edan*, vel *Hodan*, 1 Chron. 7. 26. facili permutatione ר *Resch* in ד *Daleth*[c]. Ex hoc erat *Josua*. Et hic nepos *Ephraim* fit caput familiæ[e].

38. *Asbel*] Qui *Jediael* 1 Chron. 7. 6[b]. ¶ *Ahiram*] Qui (contractè[c]) *Ehi*, Gen. 46. 21. & *Acharach*, 1 Paral. 8. 1[d]. Filii Benjamin hoc loco quinque tantùm sunt, cùm decem fuerint Gen. 46. 21. quinque ergò reliqui sine liberis mortui †. Imò verò septem hic familiæ sunt Benjamin[f]. [*Duæ autem ex illis à Bela, uno ex 5 fratribus, ortæ sunt.*]

39. *Supham*] Heb. *Sephupham*. Qui dictus *Shuppim* 1 Chron. 7. 12[a]. & *Mupim*, vel *Muppim*, Gen. 46. 22[b]. ¶ *Hupham*] Heb. *Chupham*, Ma. Qui *Chuphim*, vel *Huppim*, Gen. 46. 21. & 1 Paral. 7. 12[i]. & חוּרָם 1 Par. 8. 5. Utrumque corruptè, qualia multa in nominibus propriis[h].

40. *Hered*] Hebr. *Ard*, A. Ma. vel *Arde*, vel *Ardi*, Ma. qui *Adar* 1 Paralip. 8. 3. per metathesin[m].

42. *Suham*] Heb. *Sucham*. Qui *Chusim* (*Husim*, vel *Chushim*[n]) Gen. 46. 23[o]. Est enim sola literarum transpositio[p].

44. *Jemna—Jessui—*] Inter hos duos alius erat, nempe *Jisuah*, Gen. 46. 17. cujus familia periisse videtur[q].

45. *Heber*] Hic & nepotes *Aser* sunt capita familiarum[r].

53. *Istis dividetur*, &c.] Divisione factâ magis secundùm quod valebant terræ, quàm secundùm spatia in partes duodecim, altera divisio facta est in tot quot hic refert numerus; non tamen planè in capita, sed per repræsentationem & primogenituram eorum qui ex Ægypto exierant †. Divisio facta in partes duodecim[s]. Potiùs in novem partes cum dimidia, quia duæ Tribus cum dimidia sortem trans Jordanem acceperant[v]. Divisio facta est magis secundùm quod valebant terræ, quàm secundum spatia[x]. Indéq; Benjamin (licèt illa Tribus multis aliis major erat) angustissima sors obtigit, quia tractus Jeros. & Jerich. erat optimus & fertilissimus[y]. ¶ *Juxta numerum vocabulorum*] Quæ scripta in schedulis, ut & terrarum nomina. Sic duæ schedæ pariter trahebantur[a]. Divisio per sortem fiebat hoc modo: Duæ pyxides erant, & in unaquaque 12 schedulæ. In his scripta nomina 12 tribuum;

[k] Bo. [l] Di. [m] A. [n] Ma. [o] V. [p] A. Ma. [q] Ma. [r] Bo. † Ma. [s] Ma. [t] A. [u] A. [y] Ma. Q. [a] A. [c] A. Ma. [e] A. [b] A. [c] Ma. [d] Ma. † Ma. [f] A. ad v. 40. [a] A. [b] A. Ma. [i] A. Ma. [h] G. [l] A. Ma. [m] Ma. [n] A. [o] A. Ma. Bo. [p] Bo. [q] A. [r] A. † G ad v. [s] T. [t] G. Ma. [v] Bo [x] G. Bo. T. ex Jo. [y] T. ex Bo. [a] G.

um; in illis, 12 terminorum in quos terra divisa erat. Qui ad hoc erat constitutus educebat è pyxide una tribum unam, & ex altera terminum unum. Quod sors dabat unicuique, id ipsius erat: nisi si angustior terminus obtigisset Tribui numerosæ, aut latior ei quæ non erat copiosa. Tunc ex æquo divisio fiebat pro numero familiarum [a]. Heb. est, *secundùm numerum nominum*, i. e. juxta familias, quæ diversa nactæ sunt nomina [b]. *Vocabula* sive *nomina* ponuntur pro rebus seu personis nominatis [c]. i. e. Habitâ ratione frequentiæ vel paucitatis in unaquaque familia, sortem in capita dividito [d]. Intellige per *nomina*, non familias, sed singula capita nominatim recensita; ut sensus sit, Tribui uni plus vel minus terræ distribuendum esse, quò plura vel pauciora essent capita †. Sed hîc occurrit difficultas. Quorsum sors, si capitum, &c. habenda ratio? Nam vel Geometræ illi juxta capita & soli æstimationem constituerunt partes inæquales, vel æquales. Si inæquales, locum non habuit sors. Nam vel Deus rem sorti reliquit, & sic maxima Tribus potuisset minimam sortem accipere; vel Deus sortes directurus erat, ut partes quæ designatæ antea cuique Tribui juxta numerum capitum fuerant, eædem essent per sortem obventuræ, ut vult To. & hâc ratione supervacaneæ fuissent sortes, cùm illa prior designatio satis esset. Si partes constitutæ essent æquales, non potuit haberi ratio multitudinis capitum. Potuit tamen haberi ratio bonitatis soli. Resp. Partes debent constitui æquales quoad æstimationem. Sed post jactum sortis à Geometris contrahendas vel dilatandas fuisse pro frequentia vel paucitate Tribuum [f]. Vide ad Jos. 19 [g].

¶ *Istu dividetur*] Qui scil. jam 20. attigerunt annum; non iis qui per 7 annos quibus subegerint terram, & 7 quibus eam distribuerint, 20. attigerunt annum [h]. Hinc constat tribubus imminutis duplicem fuisse pœnam, nempe, amissionem hominum, & minorem hæreditatem: sicut ex adverso promissio Patribus facta duobus membris constabat, viz. multitudine liberorum, & hæreditatione terræ, Gen. 12. & 13. & 15. & 17 [i].

54. *Singulis*] Tum hominibus, tum tribubus, tum familiis, vel potiùs capitibus familiarum, ut ipsi ulteriùs in singulos suæ familiæ sortem acceptam dividant [k]. ¶ *Sicut nunc*, &c.] Quidquid deinceps accidat, etiamsi scil. nonnulli ex his moriantur, vel alii in pugnatorum numerum postea ante factam divisionem veniant, horum tamen nulla habebitur ratio [l].

55. *Et familiis*] Itaque à sortitione facta inter Tribus ad familias sortitio trahebatur, idem hîc quod in tribubus servando. An autem ad domus & singulos sortitione iretur, nihil hîc explicatur: sed verisimile id est, ad contentiones tollendas [m].

58. *Hæ sunt familiæ Levi*] Non recenset hîc omnes Levitarum familias, (cùm singuli *Levi* filii plures alios, qui hîc non nominantur, habuerint liberos,) sed paucas duntaxat & confusè. q. d. Habuerunt hæ primariæ familiæ (scil. *Gerson, Kahath* & *Merari*) plures alias familias, in quas ulteriùs divisæ; cujusmodi fuerunt familia *Lobni, Hebroni*, &c. Sed singulas hasce minores distinctè ad suas majores non refert. Hæc ità esse constat: neque enim omnes hæ familiæ hîc recensitæ fuerunt alicujus unius è tribus filiis Levi; nam *Lobni* erat filius *Gerson*, *Hebron* filius *Caath*, Exod. 6. 17, 18. *Moholi* & *Musi* filii Merari, Exod. 6. & Num. 3 [n].

59. *Jochabed*] De qua vide ad Exod. 6. 20 [o]. An hæc *Jochabeta* Plin. Nat. hist. 30. 1 [p]? ¶ *Filiam Levi, quæ nata est ei in Ægypto*, sic Ch. vel, *nata ipsi Levi*, Sa. Sy. Ar. M. בַּת לֵוִי אֲשֶׁר יָלְדָה אֹתָהּ לְלֵוִי בְּמִצְרָיִם] *Filia Levi, quam peperit eam ipsi Levi in Ægypto*, Ma. *quam peperit ipsi Levi*, Ti. P. A. V. *Quam peperit*, supple, *uxor* Levi, JT. Belg. RS. in A. aut, *mater illius*, V. A. Ang. nempe, mater *Jochebedis*, Ar.

60. *De Aaron*] Cur *Mosis* liberi omittuntur, vide ad Num. 3 [q].

62. *Non sunt recensiti*] h. e. Israelitarum numeratio dividundæ possessionis causâ fuit instituta: quæ causa cùm ad Levitas nihil pertinuerit, diversa eos numerandi ratio servata, & seorsim à Mose descripta, est [r].

[a] D. in Miscell. [b] V. [c] Lu. [d] Ma. † Bo. T. [f] Bo. [g] E. [h] M. F. [i] A. [k] Me. [l] Bo. [m] Bo. [n] Bo. [o] Bo. [p] G. [q] A. [r] Jun.

CAP. XXVII.

1. *Filiæ Salphaad*] Confer Jos. c. 17. v. 4. & seq [a]. ¶ לְמִשְׁפְּחֹת מְנַשֶּׁה] *Familiis*, vel, *de familiis*, Ma. O. Sa. Ar. P. A. sim. Ch. Sy. Ti. vel, *ad familias*, JT. Ma. *Manasseh*, O. Mo. *Cum familiis*, vel, *inter familias*, A. Comparentes inter familias suæ Tribûs [b]. Vel, *Pro familiis*, i. e. ut agerent causam familiæ *Manassis*. Sed mallem sic, *Qui Salophchad erat de familiis Manassi* [c].

3. *Nec in seditione*, &c.] Ob quam mereretur ipse, & posteritas ejus, hæreditate privari [d]. ¶ *In peccato suo*] Et non communi †. In proprio peccato, quo nulli alii præterquam sibi nocuit [f]. *Nec peccare fecit alios*, Ch. & R S. in D. ità A. Peccatum hoc erat incredulitas [g]; vel, murmur tempore exploratorum; quod commune erat totius populi [h]. Hoc *peccatum suum* vocat, q.d. cujus pœnam Divino decreto tantummodo ii qui commiserant luere debebant, non item eorum filii, ut liquet ex Num. 14. 33. At peccatum *Dathan*, &c. punivit in liberis [i].

4. *Cur tollitur nomen illius de familia sua*, &c?] Ex filiis nostris aliquis nomen illius tuebitur, & *Salphaad* vocabitur [k]. Unde colligo, quemadmodum in genealogiis per parentes & filios legales series texebatur, perinde acsi naturales exstitissent, pari modo, quando avo materno nepotes ex filia in nomen, familiam & hæreditatem succederent, genealogias ità texi solitas, ut ab avo materno ad nepotes transiliretur, omissâ matre [l].

7. *Da eis*, לָהֶם] Masc. pro לָהֶן: fortè ad indicandum virilem & generosum earum animum, & quòd in locum & hæreditatem virorum succederent [m]; vel respectu doni Dei, (maximè gratiæ Christi hîc significatæ,) quod sine discrimine sexuum exhibet, Gal. 3. 28 [n]. ¶ *Justam rem*, כֵּן] *Rectum*, Mo. V. O. A. Al. *Veritatem*, eodem sensu; h. e. Recta postulant, V. *Rectè*, ο'. Ch. Sy. P. *Certum*, q. d. Non mentiuntur [o]. *Ut loquuti sunt, sic dabis*, M. ¶ *Et — succedant*, &c.] Heb. *transire facietis*, G. vel, *facies*, V. i.e. *dabitis*, Sa. in G.

8. *Cùm — absque filio*] Apud alias gentes plerasque filiæ cum filiis succedunt. Apud Hebræos non admittuntur, nisi filiis deficientibus, ut in feudis quibusdam. Et reverà terra Israelitica Deo feudi more devincta erat. Filius moriens jus futurum in suos filios, aut, si filii non essent, filias, transmittebat [p].

9. *Fratres suos*] Nempe, nisi pater superstes sit. Ità vers. 10. Patet ex analogia vers. 10. & 11 [q]. Pater fratribus præfertur, excepto fratre qui viduam duxerit. Sed vitandi mali ominis causâ hanc successionem, ut quæ *contra votum sit parentum*, ut Papinianus loquitur, L. *Julianus*, silentio præterit Moses. Papinianus alibi hanc hæreditatem ait dari, *turbato ordine mortalitatis*, Papin. in L. *Nam & si parentibus*: & hoc fieri contra legem naturæ, ait Philo. *Sic quoque abundè misera res est, pater filio solus hæres*; Plin. in Panegyr [r].

10. *Quòd si & fratres non fuerint*] Supple, *nec sorores*, quod ex præcedenti *filiarum* mentione intelligitur: nec *avus*, qui patris loco est. ¶ *Fratribus patris ejus*] Nota, Hebræo more patruos fratrum filiis præterri, ut propiores ei à quo bona venerunt. Idem mos per Phœnicas in Africam venit. Vide de J.B. & P. 2. sect. 24 †.

11. *Qui ei proximus sunt*, לִשְׁאֵרוֹ הַקָּרֹב אֵלָיו] *Propinquo qui est propinquus ei*; i.e. illi qui proximè ad illum attinebit. H' [t]. *Residuo ejus*, O. Ma. seu, ei qui residuus fuerit de carne ejus [v]. *Carni ejus propinquæ ad eum*, Mo. *Consanguineo* (*domestico*, ο'.) *qui propinquior est ei*, Ch. M. Ti. sim. JT. A. *Qui proximi*, nempe, agnati. Nulla enim est מִשְׁפָּחָה (quâ voce hîc Moses utitur) materna: *Mulier enim familiæ suæ & caput & finis est*, L. *Pronunciatio*. Hinc uxori succedebat maritus, præter dotem, quæ ibat ad liberos, aut unde venerat. מִשְׁפָּחָה est pars Tribûs, Græcis πατριά, interdum & συγγένεια. Ergo post sorores nec fœminæ, nec mares per fœminas conjuncti, admittuntur ad succes-

Ii 2 sionem

[a] O. [b] Ma. [c] O. [d] Bo. A. L. O. [f] V. [g] D. [h] Me. T. Bo. [i] Bo. [k] T. & Bo. [l] Bo. [m] Ma. [n] A. [o] O. [p] G. [q] Ma. ex Jun. [r] G. † G. [v] V. O.

sionem jure Hebræo. Filias & sorores miseratio introduxit. In cæteris familiarum jura servantur. Proinde fratres hîc intelligendi ex patre, rejectâ communiter opinione Aben Esdræ, qui uterinos admittit. Græci interdum ovaiv ponunt (ut hoc loco) ubi *dei mr sūs* agitur. Sic lege 12 Tabularum, *Si quis sine liberis, fratribus & sororibus ex eodem patre decessisset, ad agnatum proximum veniebat hæreditas*; Ulpian. Inst. de legit. hæred. Sic & jure Attico post fratres & sorores vocantur *mares ex maribus*. ¶ *Et hæreditabit eam*] i. e. *Eam ut hæres accipiet*, ut Samaritanus explicat; ut succedens in omne jus defuncti, ac proinde & onera agnoscens. Nati ex ancilla aut peregrina neque *agnati* neque *cognati* censebantur. Proselytus verò, nisi Israelitam genuisset, non habebat hæredem, sed bona fiebant occupantis. Ità quod juris gentium fuerat, lex ad cives redegerat; ut & Romana, quæ cum peregrinis noluit esse testamenti factionem[x]. ¶ *Sanctum*, &c. לְחֻקַּת מִשְׁפָּט] *In statutum judicii*, O. Ma. V. i.e. in jura & leges; i. e. secundùm hanc legem judicabunt[y]. Sanctum, firmum & inviolabile erit hoc decretum[z].

12. *Montem istum Abarim*, הָעֲבָרִים] *Mons* hîc pro *montanis*, vel *montana*, sub. *regione*[a]. Est *mons transitûum*, ut explicatur Deut. 32. 49[b]; ubi *Jordanem* transibant. Plures erant montes *Abarim*, Num. 33. 47[c]. *Abarim* mons est, vel potiùs montium plurium continuatio, vel montis ejusdem plura juga, in confinibus *Amoræorum* & *Moabitarum*. Pars quam conscendit Moses fuit *Nebo*, ejúsque vertex *Phasga*, Deut. 32. & 34. 1[d].

13. *Ibis*, &c. Heb. *aggregaberis*, V. Ma. (vel, *colligeris*, M. Ma.) *ad patres*; i. e. morieris, ut illi†: ad defunctorum gentem aggregaberis. Vel referri potest ad sepulturam, quòd familiæ tunc in eisdem sepeliebantur sepulchris[f]. Vide ad Num. 20. 24[g].

14. *Quia offendistis*, &c. כַּאֲשֶׁר מְרִיתֶם פִּי] [Variant.] *Quemadmodum* (*secundùm quod*, Ma. vel, *eò quòd*, O.) *rebelles fuistis ori meo*, P. V. Mo. vel *verbo*, Sa. supple, *ità moriemini*; vel, *terram vobis non dabo*, &c. *Ut rebelles fuistis*, &c[h]. Al. *Quia* (vel, *postquam*, Pi.) *prævaricati estis in verbum meum*, Ch. Al. *Quòd amari fuistis ori meo*, O. Al. *Quòd mutavistis os meum*; i.e. multa pervertistis & invertistis in mandato meo, aliter faciendo quàm vobis præceperam[i]. Al. *Quòd exacerbâstis os meum*, vel, *verbum oris mei*, Sy. ¶ *In contradictione multitudinis, non sanctificare me voluistis*, ità Ch. sim. Sy. בִּמְרִיבַת הָעֵדָה לְהַקְדִּישֵׁנִי] *In contentione multitudinis, ne sanctificaretis me*, Ti. *ad altercationem populi, & non sanctificâstis me*, Ar. *cùm resisteret Synagoga sanctificare me*, ο'. *In contentione cœtûs, ad sanctificare*, &c. i. e. non faciendo me sanctificari; est enim hîc negatio supplenda[k]. *In contentione cœtûs contra præstitutum meum*, [sic vertunt ℣,] quod erat, *ut sanctificaretis me*, JT. ¶ *Ut sanctificaretis me*] Refertur ad initium versûs, *rebelles fuistis sanctificare me*, i.e. dare mihi gloriam omnipotentiæ meæ[l]. ¶ *Super aquas*] *Per aquas*, vel, potiùs, *per aquam illam* quam educere debuisti[m]. *In aquis*, quas scil. educturus eram de petra[n].

16. *Deus spirituum*, &c.] i. e. Qui dat omni carni *spiritum*, i.e. vitam, vim, virtutem, Act. 17. 25[o]. Creator spirituum, & largitor donorum spiritualium, 1 Cor. 14. 12[p]. quæ pullulabat in viro præficiendo[q]. Qui novit corda & mentes omnium hominum[r]; & scit ad quæ quis aptus sit, qui gubernationis molem sustinere possit†. ¶ *Provideat*, יִפְקֹד] *Præficiat*, Sy. O. Ma. *visitet*, Mo. *visitare faciet*, Ma. ¶ *Hominem*] Reliquit Deo electionem; nec *Josue*, nec suos nec fratris filios, evehit[t].

17. *Possit exire & intrare*] i. e. Præire & regere[v], pace & bello[x]. Vide Deut. 28. 6. Psal. 120. 8. Act. 1. 21[y]. Qui possit educere ad bellum & reducere[z]. Metaphora à pastoribus educentibus gregem, qui ante eum exeunt & intrant, atque ità eum pascunt & regunt[a]. ¶ *Absque pastore*] Etiam Græcis Principes *ποιμένες λαῶν*, (*pastores populi*[b].)

18. *In quo est spiritus*] *Spiritus* meus, JT. *Spiritus*, nempe, *sapientiæ* & *prudentiæ*[c]. Al. *propheticus*, Onk. in M. O. *In quo est virtus*, Ar. Vel, in quo vis, vigor, efficacitas animi: vir ingentis spiritûs[d]. ¶ *Pone ma-*

[x] G. [y] V. [z] M. F. V. [a] D. [b] Bo. [c] A. [d] Bo. T. † V. [f] M. [g] A. [h] V. [i] Ma. [k] O. [l] V. [m] Pi. [n] V. [o] Ma. [p] A. [q] O. [r] V. Me. † Me. [t] Bo. [v] V. [x] Me. Ma. [y] Ma. [z] F. V. [a] Me. Ma. [b] G. [c] M. [d] Al. in Ma.

num, &c. וְסָמַכְתָּ אֶת־יָדְךָ עָלָיו] *Et fulcies* (*sustentabis*, Ma.) *manum tuam*, P. Caj. in Bi. Ma. *super eum*, Mo. *Conjunges manum tuam*; ità habet O. i. e. Junges manus tuas, seu, conjunctas pones, super eum; vel, (quod melius,) conjunges manum tuam, scilicet, capiti ejus†. Quare? 1. Ut hoc pacto videaris resignare officium tuum, & constituere illum super totum populum[f]. Ut sic instituatur successor tuus[g]. 2. Ad conferendum illi Spiritum ad preces Mosis[h]. 3. Ut mancipetur Domino ad obeundam sanctè administrationem. Vide quæ ad Exod. 29. 10[i].

20. *Dabis ei præcepta*] De modo regendi; ut strenuè adversùs hostes rem gerat, & populum in officio & cultu Dei contineat[k]. Al. sic; *Præcipies ei*, i. e. præcepto publico compelles eum ad suscipiendum officium regendi populum[l]. *Præfice eum in præsentia eorum*, Sy. ¶ *Et partem gloriæ tuæ*] i.e. Cum illo communices authoritatem tuam. Tibi non tanquam minister adsit, ut hactenus, sed tanquam Princeps assideat; insignia, si qua sunt, potestatis gestet; frequenti famulitio cingatur; denique, pro Principe se gerat in omnibus[m]. Eum quasi futurum Principem reverenter compelles, ut talem toti populo proponas & commendes *. Al. sic; Dabis ei de mansuetudine & humilitata tua, quâ populum tibi concilias[n]. Per *gloriam*, dona ad regimen idonea intelligit; vel exterius aliquod signum vocationis suæ à Deo[o]. ¶ *Ut audiat eum*] Hebr. *audient*. [Supplent omnes, *eum*, vel, *ei*.]

21. *Consulet Dominum*, וְשָׁאַל לוֹ בְּמִשְׁפַּט הָאוּרִים] Ubicunque fit mentio *Urim* semper conjungitur cum *Thummim*. Excipitur hic locus, & 1 Sam. 28. 6[p]. *Ut interroget*, vel *consulat*, *eum*, Sa. A. JT. P. [Variè exponunt.] *Interrogabit* (nempe, *Josua*) *eum*, i. e. Eleazarum[q]. Consulet Pontificem de rebus agendis[r]. Al. *ut consulat*, vel *petat*, *ei*, vel, *pro eo*, Ch. Sy. M. A. Al. *Interrogabit* (nempe, *Eleazar*) *ei*, vel, *pro eo*, nempe, *Josuâ* *, *in* (vel *cum*, O.) *judicio*, O. Ma. (vel, *per judicium*, A.) *Urim*. *Qui consulet pro eo oraculum Urim*, M. sim. Ti. *Judicium* hîc sumitur, vel, pro *pectorali judicii*[t], Exod. 28. 30. ut *testimonium*, pro *arca testimonii*; vel, pro *ritu*, ut Num. 29. 6. 2 Reg. 17. 26. *secundùm ritum Urim*[v]. Al. sic; *de judicio*, P. i.e. sententia, *Urim*, h. e., illuminationum, i. e. Dei illustrantis & dirigentis omnia: ut Deus hic dicatur *Urim*, quomodo Christus *lux mundi*, Joh. 8. 12[x]. ¶ *Ad verbum*] i.e. Vel, *Josua*[y], ex vers. 17. vel, *Jehova*, quod proximè præcessit[z]; vel, (quod melius,) Pontificis†.

† O. [f] V. [g] Me. T. Bo. [h] T. O. Ma. [i] Ma. Jun. [k] T. Bo. [l] Q. in Ma. [m] T. Bo. ità Ts. Caj. Ser. & alii in Bo. [n] Me. [o] Q. in M. [p] A. [q] Q. in F. & in V. [r] A. Bo. ità ο'. in A. * Q. in F. & V. [t] A. Bo. ità O Ma. F. [v] Ità A. O. Ma. [x] Ma. [y] F. [z] Q. in Ma. * Jun. sic Ar. † Plerique in Ma.

CAP. XXVIII.

2. OBlationem meam & panes, &c. אֶת־קָרְבָּנִי לַחְמִי לְאִשַּׁי תִּשְׁמְרוּ] *Oblationem meam cibi mei, in igne absumenda*, &c. JT. *Oblationem meam cibum meum*, G. *Panem meum*, nempe, cibum meum, *ἀνθρωποπαθῶς* dictum[a]. *Panem meum, ignitum meum*, O. *Panem statutum in oblationes meas*, Ch. P. *Sacrificia mea & panem sacrificiorum eorum*, Sy. *Sacrificium meum panis mei quod fit ad sacrificium ignitum*, Ti. *Panem meum pro* (vel *in*, P.) *sacrificio meo ignito*, Sa. M. A. *Oblationem meam*, V. O. i.e. ritum offerendi à me præscriptum[b]. [Variè exponunt.] 1. *Panis*, vel *cibus*, hic dicuntur carnes & victimæ, ut & vers. 24[c]. Vide ad Levit. 3. 11[d]. Quia sacrificia sunt veluti cibus Dei & potus†; & ei, non minùs quàm cibus, &c. homini, grata sunt, nempe, ob Christum iis adumbratum[f]. 2. Vel, *Panis* hîc est farina, & quæ ex farina facta. Sed prius præfero[g]. 3. Panes propositionis hîc intelliguntur[h]. Qu. Cur hîc Moses repetit has leges? Resp. Leges repetendæ ubi desuetudo intervenit[i]. Per 38 annos omiserant hæc festa[k]. Et postquam recensuerat populum, eique hæreditatem designaverat, repetit & explicat leges in hæreditate servandas, juxta Psal. 105. 44. 45[l].

3. *Quotidie*, לַיּוֹם] *Per diem*, vel, *in singulos dies*, sub. *offeretis*. Al. *per singulos dies* erunt *agni*, &c. ut sit nominat[m].

6. *Quod obtulistis in monte Sinai*, הָעֲשֻׂיָה בְּהַר סִינַי] *Quod factum est*, vel *erat*, (*quod paratum fuerat*, JT. *quale*

[a] BC. 2. 11. 821. [b] V. [c] V. ità A. [d] A. † O. [f] F. V. [g] O. [h] Bo. [i] G. [k] A. [l] A. [m] V.

quale factum fuit, Ar. M. Ti.) *in monte Sinai*, Ch. Sa. Sy. P. A. Ibi fieri solitum, sed ab eo tempore (per 38 annos [n]) intermissum [o], (vide in Deut. 12. 8.) ideóque redintegrari oportuit [p]. Vel, *factum*, i.e. quod *constitutum* in monte Sinai [q]: *jussum*, O. Reducit eos ad primam institutionem [r].

8. *Juxta omnem ritum*, &c. כְּמִנְחַת הַבֹּקֶר וּכְנִסְכּוֹ] *Sicut munus matutinum & sicut libamen ejus*, Mo. JT. A. *juxta sacrificium & juxta libamen*, ο'. sim. Ch. Sa. Sy. Ar. M. P. At Pi. notat in Hebræo non legi כְּמִנְחַת, sed בְּמִנְחַת. [Sic fuisse videtur in eo exemplari quo ipse usus est, in meis autem codicibus est כְּמִנְחַת] Legitur tamen כְּנִסְכּוֹ, sed legendum est בְּנִסְכּוֹ, ut patet ex ipsa sententia, quæ est de agno ipso sacrificando. Dicere autem agnum esse sacrificandum ut munus & ut libamen, est ineptè loqui. Verto igitur, *cum munere ejus & cum libamine ejus sacrificato illum* †. *Cum eodem & ferto* [*fertum* vocat quod sine sanguine fit, h.e. ex rebus inanimatis: vide Ca. ad Levit. 2. 1.] *& libando vino. Cujus sacrificium cibarium & libamen fit quemadmodum ejus qui manè fuit sacrificatus*, Ti.

10. *Per singula sabbata*] i. e. In singulis diebus hebdomadæ. *Sabbatum* sæpe sumitur pro hebdomada [t]. Sed in Hebræo alius est sensus [v]. ¶ עֹלַת שַׁבַּת בְּשַׁבַּתּוֹ] *Ascensionem*, vel *holocaustum*, *sabbati in sabbato ejus*, Mo. vel, *sabbatorum in sabbatis*, ο'. *Holocaustum est uniuscujusque sabbati*, Sa. Ar. sim. Ch. *Holocaustum sabbaticum*, vel *sabbati*, *in sabbato* (*singulis sabbatis*, Ti.) *fiat*, G. Sy. vel, *fieri debet*, M. Ti. Heb. *Holocaustum sabbati* (sub. *est*, vel *esto*, Ti.) *in sabbato ejus*, F. vel *suo*, i. e. per singula Sabbata [x]: i. e. Ista est ratio holocausti, quòd fieri debet per singula Sabbata [y]. Præter holocaustum quotidianum addetur & alterum proprium Sabbati. Ità & Græci [z]. ¶ עַל עֹלַת הַתָּמִיד] *Super holocaustum juge*, sic ο'. Mo. i.e. *ultra*, vel *præter*, illud, F. G. L. O. Ch. Sa. Sy. P. M. vel, *post* illud, O. vel, *cum* eo, Ar.

11. *In calendis*] Heb. *In capitibus mensium*, O. P. Voluit Deus temporis cujusque primitias sibi consecratas esse; *hebdomada* per Sabbata, [Quod quidem de Sabbato Christiano verum est, non item Judaico, quod erat in fine hebdomadæ] *mensis* per Novilunia, *anni* per Pascha [a]. Quidam *Novilunia* propriè festa fuisse negant [b]; quia opera servilia tunc erant licita; quare nec inter dies festos Levit. 23. recensentur [c]. Alii affirmant [d]. Nam, 1. Tunc itinera & opera servilia sunt prohibita, 1 Reg. 20 †. & Amos. 8. 5 [f]. 2. Specialia tum sacrificia offerebantur [g]. 3. Tunc clanxerunt tubis, ut patet Num. 10. 10 [h]. licèt hoc negent La. Bo. 4. Tunc Prophetas & Ministros adibant ad audiendum verbum Dei; 2 Reg. 4. 23 [i].

13. *Et decimam decima*] i. e. Unam decimam, unum Gomor [k]. Assaron [l], quæ erat una decima pars *Ephi*, quæ est decima pars Cori [m]. Heb. est עִשָּׂרוֹן עִשָּׂרוֹן, *decimam decimam*, i. e. singulas decimas [n]: scil. facies ad agnum unum [o].

14. *Libamenta vini*, &c. לַכֶּבֶשׂ יָיִן] *Agno, vini*, Ma. *Per agnum de vino*. Istud *de vino* refertur ad præcedentia: propterea Vulg. posuit in principio versûs [p]. ¶ *Per omnes menses*, &c. זֹאת עֹלַת חֹדֶשׁ בְּחָדְשׁוֹ לְחָדְשֵׁי הַשָּׁנָה] Ad. verb. *Et hoc holocaustum mensis in mense suo in mensibus anni*, V. *Hoc holocaustum singulorum mensium per menses anni*, Sa. sim. Ar. P. Ti. V. *Holocaustum exordii mensis in neomenia ejus: sic erit per omnes calendas mensium anni*, Ch. *Hoc holocaustum mensis ineuntis*, esto *in initio suo, per singulos menses anni*, JT. *Hoc holocaustum pacificum initii mensium anni*, Sy.

15. *Domino*] Non Lunæ, ut fieri à vicinis Gentibus solebat; Maimonides [q].

18. *Et sancta*] Vocantur solennitates *convocationes sanctæ*, quia tunc convenire solebant in Templo (vel alibi) ad lectionem Legis Divinæ [r].

23. *Præter matutinum*, &c.] *Præter holocaustum matutinum quod est holocaustum juge*, Ch. M. P. vel, *quod est pro holocausto jugi*, JT. A. *quod fit in holocausto jugi*, Ti. Intellige & vespertinum; sed illud non exprimitur, quia de eo non erat causa dubitandi, ut de matutino; hoc enim videri poterat omitti posse, cùm eodem manè tam multa alia sacrificia immolarentur †.

[n] M. Ma. [o] V. Ma. Jun. [p] Jun. [q] A. [r] A. † Pi. sim. Ca. [t] Me. La. [v] G. [x] F. V. [y] F. [z] G. [a] Bo. [b] Ità Bo. La. [c] Bo. [d] Ità T. ex To. & San. A. † T. [f] A. [g] T. [h] A. T. ex San. [i] A. [k] Me. [l] T. [m] I. Me. T. [n] O Ma. Ch. Sa. [o] G. [p] V. [q] G. [r] M. † Me. ex La.

24. *In fomitem ignis*, &c. לַחְמִי אִשַּׁי] [Variè reddunt.] *Panem* (*cibum*, Ang. Belg. *carnem*, P.) *ignitionis*, Mo. vel, *igniti sacrificii*, Sa. M. A. sim. Ti. *in cibum igne absumendum*, JT. *oblationem panis*, Sy. vel, *panem oblationis*, Ch. *Sacrificium acceptum gratum Deo*, Ar. [Sic fortè vertit, quia quæ ipsi grata sunt igne demisso testari solitus est Deus.] ¶ *Qui surget de holocausto*, עַל עוֹלַת] *Super ascensionem*, Mo. *simul cum sacrificio sempiterno*, Ar. præter *holocaustum*, Ch. Sa. Sy. JT. A.

26. *Novas fruges*, מִנְחָה חֲדָשָׁה] *Munus*, vel *sacrificium*, *novum*, ο'. Ch. Sa. Mo. JT. i. e. sacrificium, vel munus, farinaceum ex novis frugibus. Vide Levit. 23. 16 [t]. *Triticum novum*, Ar. *farinam ex nova segete*, Sy. i. e. panes ex novis frugibus [v]. ¶ *Expletis hebdomadibus*, בְּשָׁבֻעֹתֵיכֶם] *In septimanis vestris*, Ma. Mo. Sa. Sy. Ti. i. e. expletis septem hebdomadibus quas numerare debetis [x], juxta Levit. 23. 15, 16 [y]. *In expletione hebdomadarum vestrarum*, Onk. *post hebdomadas vestras*, Ar. JT. Glass. בְּ, *in*, quandoque ponitur pro *post*, & de complemento accipitur, ut hoc loco: ità Esa. 20. 1. Luc. 9. 36. & 11. 37 [z]. *Juxta hebdomadas*, M.

27. *Offeretisque holocaustum*] Nempe, in oblationem diei hujus; nam alioquin altera fuit oblatio conjuncta primitiis, Levit. 23. 18. quarum altera alteram minimè perimebat. Hoc enim semper observatum fuit in Lege, nè quid de oblatione una propter alteram supervenientem decederet. Sic conciliatur hic locus cum Levit. 23. 18 [a]. Vide Num. 29. 2 [b].

28. *Simila*, &c. ità Ch. Sa. Sy. סֹלֶת] *Similam*, Ar. Mo. JT. A. V. Ma. Aliis est nominativ. *Oblatio— erit simila*, &c [c]. Al. *cibarium sacrificium eorum fiet de similagine*, Q. in Ma.

30. *Hircum*] Heb. *Hircum caprarum*, i.e. filium unius ex capris [d].

31. *Præter holocaustum*] Oblationum enim in idem tempus concurrentium nulla ob id omittitur †.

[t] Ma. [v] V. F. [x] V. Ma. [y] Ma. [z] Glass. gram. pag. 534. [a] Ma. ex Jun. [b] Ma. [c] V. Ma. [d] V. † G.

CAP. XXIX.

DIES *clangoris*] Clangore admonebantur homines præparare se ad festa alia [a]; quæ illo mense plurima [b]. Clangunt autem Judæi ab hora radiantis Solis usque ad noctem [c]. De his vide Levit. 23. vers. 24 [d].

2. *Holocaustum*] Præter illa quæ initio singulorum mensium offerebant, ut patet ex v. 6 †.

7. *Affligetis*] Vide de his Levit. 16. 29. & 23. 27 [f]. Per hanc *afflictionem* intelligitur jejunium, & omnium rerum abstinentia quæ corpori blandiuntur. Putant Judæi sibi prohibitum ea legere in Sacris quæ lætitiam adferunt, ut de eductione ex Ægypto, &c [g].

12. *Septem diebus*] Non quòd tamdiu vacandum esset ab opere servili; sed manendum in tabernaculis, & sacrificia offerenda, &c [h].

36. *Vitulum unum*] Hic dies erat ultimus & maximus festi, Joh. 7. 37. In eo tamen sacrificia pauciora erant quàm alio quopiam die; quasi Deus avocare eos vellet à multitudine carnalium sacrificiorum ad spiritualem ipsius cultum: quod & à Christo illo die factum †.

39. *In holocausto*, לְעֹלֹתֵיכֶם] *In holocaustis vestris*, Ch. Sa. P. O. *pro* (vel *ex*, Ar. vel *cum*, Belg.) *holocaustis vestris*, M. Ti. A. *& holocausta vestra*, Sy. [Variè accipiunt.] 1. *Præter ea quæ sponte offeretis in holocaustis vestris*, &c. 2. *Hæc facietis—in feriis* (præter vota vestra & voluntaria———) *pro holocaustis vestris*, &c. 3. *Hæc paratote—præter votiva vestra, cum holocaustis vestris.* q. d. In omnibus sacrorum ordinem & ritum observabitis [i].

[a] E. O. V. [b] L. [c] M. [d] Bo. † A. Ma. Jun. [f] Ma. [g] M. [h] T. ex To. † A. [i] Ma.

CAP. XXX.

2. TRibuum, הַמַּטּוֹת] Hic incipit octava libri Sectio, quam מַטּוֹת vocant [a]. ¶ *Filiorum Israel*, לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל] *Filiis Israel*; i. e. qui filiis Israel erant capita Tribuum [b]. *De*, vel *pro*, *filiis Isr.* i.e. ut iis dicerent [c]. Verto, *filiorum Israelis*, *dicendo*, *Fiat filiis Israel dicerent*, JT. At sic verba illa, *fil. Isr.* reguntur à Verbo לֵאמֹר in fine membri; quæ syntaxis prorsus insolens est [d].

3. *Votum*] *Votum sit Deo*, (לַיהוָה;) *juramentum per Deum*, (בַּיהוָה †.) De votis Hebræi sic sentiunt: 1. Bonum esse à votis abstinere, & satis esse si ea quis faciat quæ Lex præcipit. Dicunt He. *Quicunque vovet perinde est acsi ædificet excelsum; & qui confirmat votum perinde est acsi immolaverit super ea oblationem* [f]. 2. Non quælibet vota facienda, sed ea tantùm quæ fiunt pro honore Divino; quia dicitur—*qui fecerit*—*Domino*, &c. 3. Triplex votorum genus faciunt. 1. Vota *sancta*, v. g. oblationum, & eorum quorum meminit Lex. 2. *Abstinentiæ*, quibus corpus macerant. 3. *Coacta*, quæ fiunt per *ignorantiam*, vel *errorem*, vel per *alterius persuasionem*, sive *admonitionem*. Hæc non egent solutione sapientum. De votorum relaxatione ità statuunt. 1. Tenendam in votis communem consuetudinem & interpretationem communem hominum, loci, temporis, &c. 2. Quæ bonâ fiunt ratione possunt dissolvi, si illum qui fecit votum pœniteat voti; idque per sapientem & authenticum virum. 3. Votorum relaxationem hinc colligunt: *Qui vota constrinxerit animam suam, non violet verbum suum. Sed alii* (inquiunt) *possunt retractare votum ejus* [g]. ¶ *Domino*] i. e. Quod Domino placuerit, quódque sit pro honore ejus [h]. ¶ *Aut—juramento*] Qui jurat se aliquid, v. g. *oblationem*, Deo facturum, simul Deo promittit; promissio autem facta Deo est votum [i]. ¶ לֶאְסֹר אִסָּר עַל נַפְשׁוֹ] *Ligando ligamen* (vel, *se ligaturum vinculum*, Sa.) *super animam suam*, Mo. *ut constringat vinculo* (vel, *astringendo obligatione*, P. *ligare ligamine*, V. *& obligatione constrinxerit*, Sy.) *animam suam*, Ch. O. *ut constringat sese aliquâ obligatione*, Ar. *obligatione obligando seipsum*, JT. *Anima* hîc ponitur pro seipso [k]. Hinc illud Psal. 56. 12. *Vota tua—super me* [l]. *Definierit definitione de anima sua*, ο'. ¶ *Non faciet irritum*, sic Ch. Sy. Ar. לֹא יַחֵל] *Non polluet*, vel, *profanabit*, ο'. Sa. Mo. A. O. Ma. P. V. Eadem phrasis Psal. 55. 20. & 89. 34 [m]. i. e. Præstabit [n]; nempe, si res *licita* sit [o], Act. 23. 21. & *possibilis* [p]. Voveri nihil debebat nisi quod ad Dei honorem aut pietatem pertinebat; ut Nazirœatus, Victimæ, Pecuniæ in usus Templi aut pauperum, Jejunia, similésque κακοπάθειαι [q]. ¶ *Quod promisit*] Heb. *Exiens de ore suo*, Ma. Vota non censebantur obligare nisi verbis prolata, ut hic & Deut. 23. 23 [r].

4. *Et se constrinxerit*, vel, *ligaverit*, Ch. Sa. Sy. M. P. Mo. A. וְאָסְרָה] Alii, *aut obligavit se*, &c. *Et* pro *Aut*, A. sic ο'. Ar. JT. *Aut obstrinxerit*, &c. Ti. q. d. Aut votum quo aliquid Deo sanctificat, aut vinculum quo sibi aliquid interdicit [†]. ¶ *Quæ est in domo patris*] i. e. Sub cura patris [s]; sub potestate patris: Nam *domus* hic est *potestas* [t]. Idem in filio. Sed filia, donec maritum haberet, solebat in patris manere domo: filius, quamdiu patri placeret. Quæ autem sic in domo erant patris cibo patris alebantur; pleraque autem vota de cibo [x]. Sub *puella* intellige puerum; utriusque enim par ratio [y]. ¶ *Ætate puellari*, בִּנְעֻרֶיהָ] *In pueritia sua*, O. V. Ch. Mo. vel, *adolescentia*, D. Textus non definit tempus [z]. Requiritur, ut votum valeat, justa ætas voventis, quæ est annorum 13 in mare, 12 in fœmina [a]; vel, 12 in mare, 11 in fœmina [b].

5. *Si cognoverit*, וְשָׁמַע] *Et audiet*, Ma. Cognoscat, non aliunde, sed ab ipsa puella, quæ expressè vel tacitè requirit patris assensum [c]. ¶ *Pater*] Servius ad illud 11. Æneid. *Ipse pater famulam voveo*—*Bene*, Ipse Pater; *quia autem iuramenti potestatem nisi patres non habent* [d]. Sub *patre* tutores intellige; hi enim, patre mortuo, quasi in jus & regimen paternum succedunt [†]. ¶ *Et tacuerit*, וְהֶחֱרִישׁ] *Et surduerit*, Mo. Ma. O. ità Psal. 32. 3. *& cessabit*, vel *silebit*, Ma. *tacuerit*, i.e. tacendo consenserit [f]. Regula juris est, *Qui tacet consentire videtur* [g]. *Taciturnitas consensionem imitatur*, Cicero de Invent. 1. Euripides, *Αὐτὸ τὸ σιγᾶν ὁμολογοῦντός ἐστί σου*, (*Silentium tuum ostendit te consentire* [h].) ¶ *Complebit*, וְקָמוּ] *Surget*, vel, *stabilietur*, Ma. *firmum erit*, O. Ma. *stabit*, D. Ma. i. e. stabile erit. *In ore duorum stabit omne verbum*, i. e. stabile erit: *Parùm stet fides*, i. e. vacillet. *Stare in fœdere* dicitur qui manet in eo [i].

6. *Sin—contradixerit*, ità Ch. וְאִם הֵנִיא] [Variè reddunt.] *Si abnuerit*, ο'. Ti. *fregit*, Caj. in Bo. *Si effecerit ut infringat illud*, JT. *Si increpavit illam*, Ar. *prohibuerit illam*, M. *Si dissolvat*, vel *resolvat*; vide Psal. 141. O. *Si irritaverit*, vel, *irritum fecerit*, Sa. P. O. sim. Sy. Ma. Mo. אֹתָהּ vertunt, vel, *eam*, vel, *illud*, scil. votum. Nam Hebræis sæpe fœminea pro neutris, ut Psal. 27. 4. & aliàs [k]. ¶ *Statim ut audiverit*] Intelligendum moraliter, v. g. eodem die, ex v. 15 [l]. Poterat enim ad deliberandum tempus postulare. ¶ *Irrita*] Directè & perfectè, ità ut nullâ ratione postea reviviscerent [m]. Si Deo factum à filia votum pater dissolvere potest, profectò non bene sentiunt hodie qui negant facta parentibus insciis sponsalia posse à parentibus irrita fieri, nisi fortè homini facta promissio arctiùs obligat quàm Deo [n].

7. *De ore ejus*, אוֹ מִבְטָא שְׂפָתֶיהָ] *Vel prolatio* (*promissio*, O.) *labiorum suorum*, Mo. [sim. plerique.] Id quod *pronunciavit labiis*, nempe, juramentum [o]; ut constat, 1. ex vocula *vel*, quâ à votis ejus distinguitur; 2. ex verbis sequentibus, *quam ligavit*, &c. i. e. juramento, ut v. 2, 11; 3. quia pronunciatio cum labiis conjungitur cum juramento, Lev. 5. 4 [p]. Si vovere cœperit aut dixerit aliquid quo obstrinxerit fratri fidem suam interposito juramento [q]. *Aut inconsideratus prolatio labiorum*, &c. M. sim. Ti. [nempe, ex בָּטָא in significatione *effutiendi*.] Ad sponsam etiam extendunt hanc legem Hebræi & aliqui recentiores [†]. Desponsatæ vota irritare non possunt nisi & pater & maritus simul [*].

8. *Quâ die*, &c. בְּיוֹם שָׁמְעוֹ וְהֶחֱרִישׁ לָהּ] Ad verb. *in die audire ipsum, & cessabit ei*, Ma. *& die quâ*, &c. P. V. Ordo conjunctionis ו inversus Hebræis, quem reposuit noster interpres; i. e. non contradixerit ei quo die intellexit [†].

9. *Si irritas fecerit*, &c.] Qu. Quid interest inter hanc legem & illam vers. 10? Resp. Quòd hîc agatur de votis uxoris vel sponsæ recèns nuptæ, sed *quæ adhuc est in domo patris sui*, quod ex præcedenti lege intelligendum. Meritò enim dubitari possit an, & à quo, ea vota irritari possent, à parente, an marito. Aug. vult hîc agi de votis quæ vovit puella antequam nuberet, quæ postquam nupsisset maritus irritare potuit; quod non est dubium, si suo juri præjudicarent. Versus 11. agit de uxore jam ad mariti domum traducta [r]. ¶ *Propitius erit*] Remittet ei peccatum vovendi [†]: non indignabitur uxori, si non servet votum à marito irritatum [s].

10. *Vidua*, &c. וְנֵדֶר אַלְמָנָה וּגְרוּשָׁה] *Et votum viduæ*, &c. Ma. Hoc est *autem votum* (i. e. hæc est ratio voti) *viduæ & repudiatæ*; quicquid promiserit stabit [t]. *Athnach* sub voce *repudiata* posuit Hebræa ità distingui [u]. Q. sic; *Quod autem ad votum viduæ*, &c. JT. Al. *Votum viduæ—ratum sit*, Ma. Intelligo & hîc ex v. 4. *quæ est in domo patris sui*, de qua dubitari posset. At de vidua, &c. quæ extra domum patris esset, nullum erat dubium. Voluit Scriptura de muliere in quocunque statu constituta, sed quæ in domo patris habitaret, priùs agere quàm ad conjugatam veniret [y].

11. *Uxor in domo viri*, וְאִם בֵּית אִישָׁהּ נָדָרָה] [Variant.] *Et si domi*, vel, *in domo*, *viri sui*, &c. ο'. Ch. Sa. Sy. Ar. P. Mo. JT. Ca. h. e. Si vidua vel repudiata votum fecit adhuc apud maritum existens, non tenetur, neque hæc postquam repudiata est, neque illa vidua existens, illud præstare [z]. *In domo viri*, i. e. dum adhuc viveret vir ejus, ut v. 4 [a]. Alii, *Quòd si familia alicujus* (*patrisfamiliâs*) *voverit*, Ti. M. Quasi ad uxorem

Marginal notes (left column): a V. b Ma. c He. in V. d Pi. † G. He. in M. & F. f F. g F. M. O. h M. & F. ex He. i Me. k V. M. F. ex He. l A. m A. n V. o E. A. p A. q G. r G. † A. s V. Ma. t RS. in V. x G. y M. z O. a G. b He. in A. c Bo. d G.

Marginal notes (right column): † Me. f V. g Bo. h G. i D. k Ma. l Me. Bo. m Bo. n Ca. o A. ex He. p A. q V. † Me. * A. ex He. ad v. 10. † V. r Bo. † A. s Me. t V. Ma. u Ma. y Bo. z F. ex He. a V.

uxorem non pertineat, sed ad familiam, quæ tota possit se voto obstringere, cujusque votum possit à patrefamiliâs irritari [b]. Ità accipiendum, nè eadem repetita videantur [c]. Ità verterunt, ut à lege vers. 8. distinguerent. Non placet Bo. nec F. 1. אישׁ (quod pro viro vel marito ponitur) *patremfamiliâs* reddi est inauditum. 2. Affixum fœmininum in אישׁה nihil aliud referre potest quàm fœminam, nam ביתו masc. est [d].

13. מוֹצָא שְׂפָתֶיהָ] *Exitus labiorum ejus*, Mo. sic reliqui, [vide ad vers. 6. At M. vertit, *prolationem labiorum familiæ*.] ¶ *Ex votis*, &c. לִנְדָרֶיהָ] *In*, vel *ex*, *votis ejus*, ità plerique; *&* *voto ejus*, M. Ti. *secundùm* (vel *quoad*, Sy.) *vota ejus*, o'.

14. *Et juramento*, &c. וְכָל שְׁבֻעַת אִסָּר] *Omne juramentum ligationis*, A. (vel, *vinculi*, Ch. A. e'. vel, *obligationum*, Sy.) Hypallage est, pro obligatione juramenti, sive juramento confirmata †. Sensus est, sive voverit mulier, sive juramento pollicita fuerit, &c [f]. ¶ *Ut per jejunium*, &c.] Heb. *Ad affligendum animam*. [Ità ferè omnes.] *De affligenda seipsa*,] T. sim. Ar. jejuniis, vigiliis, &c [g]. De quibuslibet votis hîc agit, non de votis *abstinentiæ* tantùm, ut v. 5, 8, 10, 12. sed exemplum de his petitur, quia frequentia sunt in hac materia [h]. Descendit hîc Deus à thesi ad hypothesin *. Horum mentio facta est, quia in his frequentiùs contingit maritos uxoribus resistere; 1. quòd hæc magis pateant; 2. uxorum formam talia minuunt; 3. & eas minùs potentes reddunt ad debitum & domestica munia. Eadem tamen reliquorum ratio est [i]. Videtur hoc addi in amplificationem potiùs quàm in limitationem vel restrictionem [k]. Ex hoc loco colligunt Judæi Textum loqui solùm de votis jejunii, &c. & quòd hæc, non alia, potest vir aut pater irritare [l]. He. hinc colligunt, quòd licèt pater possit omnia filiæ vota irritare, vir tamen ea tantùm uxoris vota irritare possit quæ sunt hujus generis [m]. ¶ *In arbitrio viri*, &c. יְקִימֶנּוּ] *Stabiliet illud*, O. *potest stabilire*, A. Aliis, præceptum est; *Stabiliat*, nempe, *statim*, vel *irritet*, *nec differat* [n].

15. *In alteram diem distulerit*] Heb. *Tacuerit de die in diem*, quasi differens irritationem [o]; nec poscat moram ad considerandum [p]. [החרשׁ vertunt plerique, *tacuer*.1. At Ar. *contineat se ab illa*.] ¶ *Quicquid voverat atque promiserat reddet*, וְהֵקִים אֶת כָּל נְדָרֶיהָ] *Tunc stabiliverit*, vel *confirmabit*, (*statuit*, o'. *confirmat*, A.) *omnia vota ejus*, Mo.]T. A. *Subsistent vota ejus*, Sy.

16. *Postquam rescivit*, אַחֲרֵי שָׁמְעוֹ] *Postquam audivit*, O. nempe, post elapsum diem. Ità intelligendum totus contextus exigit, & sic o'. *post diem in quo audivit*, Bo. Sensus est, Si non statim irritavit, sed postquam audivit ad unam vel alteram diem distulit [q]; cùm jam id silentio comprobâsset [r]. Si primo die quo audivit non dissolverit votum, sed altero vel tertio die dissolvere voluerit. AE. intelligit de vidua, quæ in viduitate sua fecit votum, & ducens virum prohiberi potest ab eo, si tempus solutionis nondum accesserit *. ¶ *Portabit iniquitatem ejus*] Ch. sim. Sy. Ar. P. i. e. mulieris, A. Belg. *Qui occasionem dat scandali socio suo succedit in locum ejus in omnibus pœnis* †. Pro illa dabit pœnas, & imputabitur illi peccatum ejus [s]. Ità non superfluit hæc Lex. Quæstio enim erat, Quid si postquam parens vel maritus tacuit, & sic firmatum est votum, ipsi tamen postea repugnent, & votum adimpleri nolint? Respondet Deus, Eo casu libera erit mulier ab impletione voti, at illi portabunt iniquitatem vel pœnam ejus [t]. Al. *feret iniquitatem suam*, Sa. *luet pœnas iniquitatis suæ*, O. Alii contrario sensu vertunt, *tunc ipse sustulerit iniquitatem ejus*, i. e. uxoris; i. e. mariti auctoritas eam absolvit voto & culpâ [u]. Al. *portabit ipse iniquitatem* (vel *culpam*, Ti.) *familiæ*, M. [Vide ad ver. 11.]

Marginal notes: [b] Bo. [c] Cl. [d] Bo. † A. Ma. [f] V. [g] Ma. [h] Me. ex La. * La. [i] Bo. [k] A. [l] O. [m] A. [n] A. [o] O. V. [p] Bo. [q] O. [r] Ca. * M. † RS. in D. [s] V. [t] Bo. [u] Ma.

CAP. XXXI.

2. ULciscere, נְקֹם נִקְמַת] *Ulciscere ultionem*, P. O. Potiùs, *ulciscere ultione*, i. e. ulciscere filios Isr [c]. ¶ *De Midianitis*] Cur non de *Moabitis*? [*Responsionem vide ad* Num. 25. 17.] Præterea, nondum completa erat mensura eorum, necdum advenerat finis eorum [b].

3. *Armate*, &c. הֵחָלְצוּ מֵאִתְּכֶם אֲנָשִׁים] *Expedite*, vel *armate*, *ex vobis viros*, o'. Sa. A. *aliquos*,]T. A. *Accingite vos ex vobiscum viri*, Mo. *Expedite vos ex vobis*; Pleonasmus, Jun. *Expedimini ex vobis aliqui*, Pi. *Separentur ex vobis*, nempe, ex qualibet Tribu: quod factum erat [c]. ¶ *Ultionem Domini*] Sic dicitur, vel, quia Dei jussu suscepta [d]; vel, quia Dei injuriam (nempe, idololatriam) vindicaret †; vel, quia *ultio populi Dei* [f], quomodo Ch. vertit in A. Vide Zac. 2. 8 [g]. Sic *mons Domini*, pro, *mons* domûs *Domini*; *clavis David*, pro, *clavis* domûs *David*. Ità hîc, *ultio Domini*, pro, *ultio* populi *Domini* [h].

5. *Dederùntque*, וַיִּמָּסְרוּ] *Et traditi sunt*, [ità plerique;] vel, *electi*, Ch. Sy. Ti. *declarati*, Sa. vers. ¶ *De singulis*, &c. מֵאַלְפֵי יִשְׂרָאֵל] *De millibus Israel*, M. Ma. He., pro, *de tota multitudine Israel*, M.

6. *Cùm Phinees*] Cujus zeli ceperant experimentum [i]. Qu. An *Phinees* dux fuit, an belli socius? Resp. 1. Dux erat exercitûs [k]. Favere videntur Me. & La. Resp. 2. *Josue* dux fuit, quo nemo aptior, utpote jam recèns creatus Princeps, ut ipso præfecturæ exercitio auctoritas confirmaretur. Aliàs, unde factum quòd redeuntibus occurrit *Moses* & *Eleazar*, non item *Josua* [l]? Insolens item per id tempus fuit Sacerdotes pugnare, vel exercitus ducere. [*Verùm quidni Moses, Josuâ vel morbo vel aliâ gravi causâ detento, Phineem illis præficeret? Vel fortè Josuam jam creatum Principem periculo eximere voluit, nè quid ei humanitùs accideret, & populus eo illore careret.*] Phinees autem exercitui socius & hortator adfuit; vel ut vasa sancta servaret, & sacerdotibus illa deferentibus præesset [m]. ¶ *Vasa quoque sancta & tubas*] Qu. Quid *vasa sancta*? Resp. 1. Area, &c [n]. ut patet ex Num. 14. 44 [o]. Hanc enim ad bellum deferre solebant [p]. Jos. 6. 1 Sam. 4. 5. pariter 2 Sam. 11. 11 [q]. Et cum ea *frontale*, seu *lamina aurea* [r]. *Area* dicitur *vasa*, &c. quia variis partibus constaret, & in ea tabulæ fœderis, fortè & virga Aaronis †. 2. *Tubæ* erant [s]: *vasa*—*&* *tubæ*, pro, *vasa*—id est, *tubæ* [t]. Ità *&* sumitur. Vide ad Gen. 13. 15 [u]. *Vasa*, nempe, *tubæ* [y]. ¶ *Tubas ad clangendum*] Quibus clangebant in rebus sacris in honorem Dei [z]. Vide Num. 10. 9. & 2 Chron. 13. 12 [a]. ¶ *In manu ejus*] [Ità omnes, præter o'. qui habent, *in manu eorum*.]

7. *Cùmque pugnâssent*, &c.] Heb. *Castra posuêre contra Midianitas*. Nempe, aliquâ parte liberâ relictâ à castris, per quam Madianitæ, si vellent, effugerent: Ità Hebræi. Vide de J. B. & P. 3. 11, 14 [b]. ¶ *Omnes mares occiderunt*] Nempe, qui in hoc prælio capti erant. Interim multi potuerunt aufugere, qui postea numero & potentiâ creverunt; Jud. 6 *.

8. *Et reges eorum*] Reges suorum populorum, sed sub Rege Madianitarum: quales multi in Perside. Æschylus Persis, βασιλῆς βασιλέως ὕπογοι μεγάλου, (*Reges sub Rege magno* [c].) Regulos [d]. Dicuntur alibi *duces & principes* Sihon, Jos. 13. 21. quo occiso regnârunt tanquam Reges, & pugnârunt contra Israelem †. ¶ עַל חַלְלֵיהֶם] *Super interfectos* (*perfossos*, *profanatos*, Ma.) *eorum*, Ch. vel, *præter occisos*, A. vel, *cum occisis*, o'. [& ferè omnes.] על sæpe sign. *cum*, ut Exod. 35. 22. Levit. 14. 31. Deut. 22. 6 *. *Cum vulneratis*, aut *fœdatis*, nempe, qui occisi sanguine suo & pulvere fœdati jacebant [f]. q. d. Ultra milites occisos, interfecerunt & Reges eorum [g]. ¶ *Et Balaam*] Quomodo is hîc occisus, cùm iverat in Mesopotamiam? Resp. 1. Erat de populo illo [h]. 2. Hærebat adhuc Balaam inter amicos, hospes in parte aliqua Madianitidis, indè in Mesopotamiam commodo suo trajecturus. Sed Divino consilio ac providentiâ factum, ut, hæsitans in via, cum pereuntibus Madianitis ipse auctor flagitii simul periret [i]. 3. De terra sua rediit ad Madianitas, imminente bello eorum, ut malediceret exercitui Israel, eósque vinceret, & lucrum à Midianitis reportaret [k]. 4. In Syriam profectus, cùm intellexisset occidionem 24 millium Israelitarum, suorum consiliorum hunc fructum venditans,

Marginal notes: [c] V. [b] D. ad v. 3. [c] O. [d] Bo. A. † Bo. [f] D. A. [g] A. [h] D. [i] Me. L. [k] L. [l] Bo. [m] Bo. T. [n] He. in M. & F. L. Me. T. La. Bo. Jun. A. &c. [o] A. [p] T. ex Bo. & La. [q] Bo. [r] Q. in M. RR. in D. † Bo. [s] O. V. [t] V. A. Pi. [u] A. [y] Pi. [z] V. [a] A. [b] O. * Quistor. [c] G. [d] Bo. † A. Jun. * A. [f] O. [g] V. [h] Q. in T. ità O. [i] T. [k] Q. in P. & V.

ditans, mercedem à Madianitis petitum venerat [l]. *Dixerat (Balaam,) Non vidit iniquitatem*, &c. q. d. *Non peccârunt, ideo non possum eis maledicere. Fecerunt eos peccare, miserúntque ad ipsum qui dicerent, Nunc potes maledicere, quia ecce peccârunt*, Hisc. Vide & AE [m]. Itâ non moritur *Balaam* (ut optaverat) mortem justorum [n].

10. *Et castella*, itâ O. A. [טירתם] *Palatia*, V. D. ex AE. *ædes*, V. *fana* aut *delubra eorum*, Ch. in D. aut *villas*, A. *hordas*, Ma. Vide Gen. 25. 16. A. Ma.

11. *Prædam*] In Heb. tria sunt nomina; quorum השבי homines captivos sign. (itâ AE. & RS. in D.) מלקוח animalia capta, (tam homines quàm jumenta, RS. & AE. in D.) שלל res captas [o], vestes & ornamenta, RS. in D. vestes & supellectilia, AE. in D.

12. *In campestribus Moab*] *In Arboth Moab*, ό. Sy. *ad vallem Moab*, Sa. *in desertum Moab*, Ar.

14. *Qui venerant de bello*] Heb. *ab exercitu belli*, Mo. *è prælio* (vel, *de militia*, Ch. Sa.) *belli*, Sy. *ab illo militari prælio*, JT.

15. *Cur feminas*, &c? [החייתם כל־נקבה] *An vivificâstis* (i. e. in vita conservâstis) *omnes feminas?* Moses sciebat omnes conservatas fuisse: quærit autem, (ut Deus quæ optimè novit,) nempe, ut confessionem extorqueat. Al. *An vivificâstis ullam feminam?* Itâ Hiscuni. Sic כל sign. quando negatio præcedit: ut, *Non facies omne opus*; *Pauperi non est* כל *quicquam* [p].

16. *Nonne ipsæ sunt*, &c? [הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם] *Ipsa ecce fuerunt filiis Israel in verbo* (vel, *consilio*, Ch. vel, *in sermone*, JT. vel, *ad sermonem*, V. vel, *per verbum*, Sa. A. vel, *secundùm verbum*, ό. vel, *propter verbum*, O.) *Balaam*, Mo. Vide Num. 24. 14. *Cùm ipsa fuerint* scandalo, &c. Sy. *Nonne ipsæ fuerint seductrices filiis Israel suadente Balaam*, Ar. ¶ *Et prævaricari vos fecerunt*, &c. [למסר מעל] *Ut darent* (vel, *quæ suppeditarent*, JT.) *prævaricationem*, O. Mo. *Fuerunt* causa *ad committendam prævaricationem*, A. *in occasionem prævaricationis*, Sa. *Fuerunt—occasio ut prævaricentur*, &c. Ti. sim. P. ¶ *Super peccato Phoger*, [על דבר פעור] *Super verbum*, vel, *propter sermonem*, (i. e. rem aut negotium,) *Phogor* [q]: *propter Phogor*, ό. *in casu Phogor*, Sa.

17. *Cunctos interficite*, &c.] Etiam parvulos, ut tota gens, posteritatis spe recisâ, interiret; idque ad majorem detestationem facinoris, & parentum in ipsis punitionem [r], & nè parvuli parentum necem ulciscerentur [†]. Justè hoc factum, quia Deus vitæ & mortis Dominus est [s]. ¶ *Quæ noverunt viros*, [וכל־אשה ידעת איש למשכב זכר] *Et omnem virum cognoscentem virum coitu*, vel *concubitu, masculi*. [Itâ omnes.] Posterius explicat prius [v]. Cæsar hoc sensu dixit, *notitiam feminæ habere* [x]. Qu. Cur hæ occisæ sunt? Resp. Quia per tales decepti fuerant [y]. Hæ ad flagitium concurrissent, vel, se turpiter prostituendo, &c. vel, consentiendo ut filiæ se prostituerent [z], eásque docendo & ornando, &c. [a]. Rursúmque per eas decipi potuissent [b].

18. *Virgines reservate*] Qu. 1. Quomodo dignoscerent? Resp. 1. Per inspectionem matronarum [c]. 2. Ex ætate vixdum nubili [d]. 3. Per revelationem Dei [†]. 4. Non necesse fuit Hebræis habere plus quàm moralem certitudinem [f]. Qu. 2. Cur reservarent? Resp. In conjuges, vel primarias, vel secundarias; vel, in ancillas; vel, ut aliis divenderent [g].

19. *Lustrabitur*, [תתחטאו] *Expiabitis*, Sa. *purificabitur*, [itâ plerique;] *purgite*, Sy. sim. Ch.

21. *Qui pugnaverant*, [הבאים למלחמה] *Venientes ad bellum*, Mo. Ma. *qui iverunt ad bellum*, A. Sa. sim. JT. Ti. P. *qui venerant de bello*, Ch. Ar. Sy. ό. in A. M. ל sæpe vertitur *à*, vel *de*; ut in Rom. 11. 26. ex Esa. 59. 20. Vide ad Gen. 36. 6 [h]. ¶ *Hoc præceptum Legis*] Quod habetur suprà v. 17. & seq. Sic jussit, Num. 25. 17 [i]. [Al. aliter:] Hoc præceptum forsasse voce tantùm traditum est, nam in Lege scripta non exstat [k].

23. *Quod potest*, &c. [אשר יבא באש] *Quod venit in ignem*, Ma. A. (vel, *in ignem*, V. Jun. sub. *itâ ut eo minimè consumatur* [l],) *quod pertransibit in igne*, A. ό. *Quicquid ingreditur fornacem*, Sy. *Quicquid potest transire per ignem*, Ch. Ar. i. e. vim ignis sustinere potest sine detrimento [m]. Quod sine cooperatione ignis perfici non potest; ut sunt omnes res ex metallo factæ [n]. Alii, Vasa quæ usurpantur ad, vel circa, ignem, ut lebetes, veria, &c [o]. Duo credita vim habere purgantem; ignis, exurendo, aqua, eluendo. Itâ & Ægyptios censuisse docet nos Porphyrius [p]. Gentiles & res & homines expiabant per ignem, sulphuris suffitu etiam utplurimùm adhibito. Ovid. Metam. l. 7. *Terque senem flammâ, ter aquâ, ter sulphure lustrat*. Servius ad 6. Æneidos; *In sacris* (inquit) *omnibus triplex est hominum purgatio: aut tedâ purgantur & sulphure, aut aquâ abluuntur, aut aere ventilantur*. Ulysses procorum cædem igne & sulphure expiari jussit; Homer. Odys. χ'. Οἶσε θέειον, &c [q]. ¶ [אך במי נדה יתחטא] *Veruntamen* (vel, *itâ tamen ut*, vel, *eâ lege ut*, &c. Q. in V.) *in aquis purificationis purificabitur*, V. Ma. Tertio scilicet die antequam transeat per ignem [r].

24. *Vestimenta*] Rectè, quia & illa immunda, (ex lege Num. 19. ult.) saltem immunditiâ minori unius diei, licèt hæc mortuum non tetigissent, vel his non fuisset indutus immundus cùm immunditiam contraxit; tunc enim non minùs quàm ipse homo immunditiam contraxerunt septem dierum. Porrò hæc expiatio per aquas post admissam seu in bello, seu aliter, cædem recepta erat. Testis Virgil. Æneid. 2. *Tu, genitor, cape sacra—donec me flumine vivo Abluero*; Scholiastes Sophoclis in Ajace mastigophoro; Hercules furens Senecæ, Act. 4. Scen. 1.—*nate, manantes priùs Manum cruentâ cæde & hostili expia* [†].

26. *Tollite summam*, &c. [שא את ראש מלקוח השבי] *Tolle*, vel, *cape*, (vel, *recense*, JT.) *caput* (*capita*, JT. *summam*, Sa. Ch. O. Ar. *censum*, Sy.) *captura* (*prædæ*, O. Ch. vel, *spoliorum*, ό. Sa.) *captivitatem*, Mo. (vel, *captivitatis*, ό. Ch. O. *captivorum*, JT. *& prædæ*, Sy.) *Tolle summam rerum quæ sunt in prædam*, Ar. ¶ *Et principes vulgi*, [וראשי אבות העדה] *Et capita patrum cœtûs*, vel *conventûs*, Ma. Al. *& primarii paternarum familiarum cœtûs*, Ma.

27. *Divides ex æquo*] Itâ pugnantes (qui tantùm 12000 erant) dimidium totius prædæ acceperunt: quod longè plus erat quàm singulis è turba obtigit; & meritò, cùm reliqui pugnæ aleam non sustinerent [t]. Dices, Æqua sors erat eunti ad bellum, & manenti ad sarcinas, 1 Sam. 30. 24. Resp. Nihil mirum, cùm & ipsi animo ad pugnandum comparato egressi essent, & præ lassitudine consedissent, ut refecto corpore etiam in hostes irruerent, nec omnino extra periculum fuissent [v]. ¶ *Inter eos qui pugnaverunt*, [בין תפשי המלחמה] *Inter apprehendentes* (*capessentes*, Mo. *qui attigerunt*, M. *tractantes*, V. Ma.) *bellum*, V. Ma. *Inter bellatores*, ό. Ch. Sa. Sy. P. sim. V. Ma. *Inter comprehendentes*, i. e. qui hæc in bello acceperunt, vel comprehenderunt [x].

28. *Separabis partem*, [מכס] *Portionem*, JT. Ti. *censum*, P. Mo. M. *vectigal*, Sy. Ar. *tributum*, ό. A. *annumerationem*, Ma. *numerum certum*, K. in M. *partem*, Ch. Sa. O. quia *Chasas* propriè sign. *partiri* [y]. *Additionem, collectam, pensionem, summam*, Q. in Ma.

30. *Quinquagesimum*, [אחד אחז מן החמשים] *Unum captum è quinquaginta*, V. Ma. A. i. e. quod capitur, h. e. separabitur, ut v. 42. vel, *quod apprehendi debebat* [z]: vel, *unum detentum*, A. *portionem unam*, V. O. vel potiùs, *comprehensionem*, seu id quod manu comprehenditur [a].

32. *Fuit præda*, [ויהי המלקוח יתר הבז] *Et fuit captura, residuum direptionis*, seu *prædæ*. Observant dici, *residuum prædæ*, quòd pars ad alimentum exercitûs consumpta fuerit in itinere, & in septiduana statione extra castra, suprà v. 19 [b].

35. *Animæ hominum*, &c. [אדם מן הנשים] Nomen אדם hîc perspicuè de *feminis* usurpatur [c]: ut inepti planè sint qui hoc negare audent [d].

42. *Ex media parte*] Heb. *de dimidio*, &c. [Sensum imperfectum variè supplent. Q. ex antecedentibus.] Sic Vulg. Vers. 41. *Tradidítque Moses numerum primitiarum—42. Ex media parte*, &c. Pariter Sy. Vers. 41. *Dedítque Moses vectigal—42. Ex portione* fi-

Marginal notes (left column): [l] G. 11 He. D. 12 Hisc. — [m] D. — [n] A. — [o] G. — [p] D. — [q] D. — [r] Bo. — [†] Tham T. — [s] Me. La. — [v] A. — [x] D. — [y] Me. La. — [z] Bo. — [a] L. — [b] La. — [c] La. — [d] Me. ex Bo. O. — [†] La. Bo. — [f] Me. ex Bo. — [g] Me. ex Bo. — [h] M. A. — [i] Ma. — [k] Me. — [l] Jun. A.

Marginal notes (right column): [m] V. — [n] M. — [o] RS. & TJ. in A. — [p] G. — [q] Bo. — [r] V. — [†] Bo. — [t] Bo. — [v] Bo. itâ La. — [x] O. — [y] O. — [z] V. ad v. 42. — [a] O. — [b] Ma. ex Jun. — [c] D. G. — [d] D.

fil. Isr. &c. [Alii ex sequentibus supplent. Sic JT. (qui sensum continuant ad v.47.) versum 42. sic reddunt; *De dimidia autem ad filios Israel pertinente, quod partitus Mose receperat ab hominibus illis qui militaverant.* Deinde vers. 43, 44, 45, & 46. parenthesi includunt, & versum 47. sic inchoant; *Sumens, inquam, Mose de dimidia,* &c. Sim. P. & A.] Ch. sic vertit, *Et de media parte fil. Isr. divisit Moses à viris,* &c. Ti. sic; Vers. 42. *Porrò dimidia pars filiorum Israel quam segregaverat*——43. *Dimidia scil. pars,* &c. ¶ *Quam separaverat,* חָצָה] *Dimidiavit,* Mo. *partitus est*: i.e. quam partiendo accepit à militibus †.

49. *Non defuit,* sic P. JT. לֹא נִפְקַד] *Non desideratus est,* A. Sa. Sy. Ti. Mo. *non numeratus,* vel, *recensitus,* nempe, tanquam deficiens: nam in id genus numerationibus tam absentes quàm præsentes numerabant [f]. *A numero non defecit,* q. d. non denumeratus est, O. Ma. *Non visitatus est,* i.e. inter visitandum desideratus [g]. Non *detractus, subtractus,* de summa, vel loco, ut desit, Q. in Ma. Sic Jud. 21. 3. 1 Sam. 20. 18. & 25. 7. Idem sign. cum נֶעְדַּר, cum quo conjungitur Esa. 34. 16. Contrarium significat vel פָּקַד [h].

50. *Offerimus*] Hebr. *obtulimus*; ore scilicet, vel mente; i.e. vovimus nos daturos, &c [i]. ¶ *Periscelides,* vel, *periscelidem,* Ch. Sa. Sy. Mo. JT. אֶצְעָדָה] Hæc omnia in Hebræo, de more, ferè singulari numero efferuntur [k]. Exponunt, 1. *Ornamentum pedum,* vel *crurum*; ità He. in D. Bo. à צָעַד *incedere,* O. D. quòd incessum exornet, & in incessu spectabile sit [l]. *Tibialia,* Ti. 2. *Ornamentum brachii,* ità ο'. in Bo. (χλιδῶνα· vide *Suidam*:) *brachiale,* Ma. P. Ar. Tale fuisse discretè dicitur 2 Sam. 1. 10. Ma. Bo. O. Ibi tantùm & hìc reperitur [m]. Al. *catenam,* seu *torquem aureum,* Ma. A. ¶ *Armillas,* צָמִיד] *Armillam* plerique cum Vulg. Ma. Constat esse ornamentum manûs ex Gen. 24. 22. & Ezec. 16. 11 [n]. A צָמַד *conjungere.* Videtur duplex fuisse, una utrique manui; q. d. conjuncta ad modum jugi [o]. ¶ *Annulos,* טַבַּעַת] A טָבַע, quod sign. *immergere,* quòd digitus annulo immergatur [p], vel, *figere,* quòd annulus digito infigatur, ut indè vix avelli possit [q]. ¶ *Dextralia*: hæc vel dextri brachii ornamenta, ut *armillæ* sinistri, vel utriusque [r]: עָגִיל] Constat esse aurium ornamentum ex Ezec. 16. 12 †. *Inaurem,* plerique in Ma. Rotundum ornamentum significat [s], ex עָגֹל *rotundum* [t]. *Circulum* (*rotulam, sphærulam.*) De hac voce vide ad Gen. 24. 22 [u]. ¶ *Muraenulas,* colli ornamenta, Bo. כּוּמָז] Vox ignota est [y]. De ea vide Exod. 35. 22. ¶ *Ut deprecerentur*] Nam ex Mosis irati verbis v. 14. intelligebant se peccâsse [z]. Hæc secundaria & accessoria causa oblationis auri, primaria erat, ut ostenderent se gratos Deo [a]: ideòque duo genera oblationum offerunt, expiatorium, & eucharisticum [b].

51. *In diversis speciebus*; in diversas vasorum species conflatum [c]: כָּל כְּלִי מַעֲשֶׂה] *Omnia vasa operis*; H[c]. Omnia vasa summâ arte facta [d]. *Omne instrumentum affabrè factum.* Vel, *operis,* i.e. operosum, Q. in Ma. Exponit quid intellexerit per aurum, nempe vasa, &c. Sing. pro plur †.

53. *Quod in præda,* &c.] Prædam hìc strictè intellige, exceptis captivis & animantibus, de quibus suprà [f]. ¶ *Suum erat,* בָּזְזוּ אִישׁ לוֹ] q. d. Quod milites prædati sunt, retinuerunt quisque sibi, neque dederunt centurionibus suis [g]. Comparavit, non communem fecit [h]. Hinc intelligas, quod è præda suprà cum tota multitudine fuerat communicatum, fuisse tantùm animantium & hominum prædam [i]. Al. *rapuerat quisque pro se.* Al. *prædam habuerunt quisque sibi.* q. d. Etsi liberaliter obtulerint Domino, tanta tamen fuit præda, ut quisque sibi multum reservaret [k]. Vel sic; Quamvis magna fuerit præda in commune collata & exposita; at præter eam quisque ex militibus privatim & occultè multum reservavit sibi [l]. Vult textus ponere discrimen inter Principes, qui quæ prædati sunt Domino obtulerunt, & bellatores, qui quæ rapuerant servârunt sibi [m].

CAP. XXXII.

1. *Infinita substantia,* עָצוּם מְאֹד] *Offata, roborata, compacta, condensata,* Ma. q. d. Pecus non tantùm multum erat, sed robustum & bene nutritum [a]. ¶ *Jazer*] Videtur esse urbs [b]. [Aliter Ma.] De hac terra vide Num. 21. 32 [c]. ¶ *Aptas,* &c. מְקוֹם מִקְנֶה] *Locus peculii,* V. vel *pecoris,* O. i.e. pascendis pecoribus aptus [d]; abundabat enim herbis & aquis †.

2. *Venerunt*] Heb. *venerunt filii Gad,* &c. Gad præponitur, quia autor erat hujus consilii [f].

3. *Ataroth,* עֲטָרוֹת] Urbs à coronis dicta, q. d. urbs insignis & coronata. Duas fuisse ejusdem nominis instauratas à Gaditis infrà dicitur, v. 34. & 35 [g]. ¶ *Nemrah,* נִמְרָה] Idem locus *Beth-nimrah,* v. 36. & Jos. 13. 27. & *aquæ Nimrim,* Esa. 15. 6. A pardis dictus videtur [h]. ¶ *Beon,* בְּעֹן] Fortè scribendum מְעוֹן, ut v. 38. & Jos. 13. 17 [i]. *Beon* per contractionem, at v. 38. & Ezec. 25. 9. integrè appellatur *Baghal-Meghon,* & Jos. 13. 17. *Beth Baghal Meghon*; h.e. fanum aut ædes tutelaris Dei: מְעוֹן sign. *habitaculum.* *Beth-Meon* dicitur Jer. 48. 23 [k].

4. *Regio uberrima,* &c. אֶרֶץ מִקְנֶה] *Terra* (vel *regio,* JT.) *pecorum,* Sa. *pecuaria,* JT. *pecorum nutrix,* ο'. *apta pecoribus,* Ch. sim. Sy. Ar.

6. *Sedebitis?*] *Iniquum est mel à fucis edi,* ait Belisarius apud Procopium [l].

7. *Cur subvertitis?* ità Ch. תְנִיאוּן] *Prohibebitis?* M. F. *retrahetis?* F. Ti. *removetis?* P. *humiliatis?* Sa. vers. *rumpitis?* JT. *frangetis cor?* Sy. Sa. P. Mo. V. A. vel, *pervertitis mentes?* ο'. *terretis?* Ar. Vide Num. 30. 6. Ma. *Dissolvetis?* Me.

11. *Si videbunt*] Formula jurandi. Sub. *ne pro Deo habear* [m]; vel, ne sim verax [n]. ¶ *Noluerunt sequi me*] Heb. *non compleverunt post me,* (i.e. non perfectè me secuti sunt. Vide suprà 14. 24 [o].) Vel, *post timorem meum,* Ch. in F. i.e. non plenè me timebant [p]. Similis phrasis 1 Sam. 13. 7. *populus tremuerunt post Saulem,* i.e. trementes eum sequebantur [q].

12. *Cenezæum,* הַקְּנִזִּי] Qu. Cur & unde *Caleb* sic dictus? Resp. 1. A patre *Kenez,* qui & *Jephone* vocatur [r]. Nam *Othoniel* dicitur filius *Kenez,* & frater *Caleb* natu minor, ergò utrique idem pater erat, nempe, *Kenez.* Non placet; 1. Quia Scriptura constanter facit *Caleb* filium *Jephone,* *Othonielem* verò filium *Kenez.* 2. Quia inter filios *Cenez* (qui recensentur 1 Par. 4. 13.) non est *Caleb,* sed is paulò post filius *Jephone* dicitur. 3. Tum non duxisset *Othoniel* filiam *Caleb,* contra Levit. 18. 14. Dicitur ergò *frater Calebi,* more Scripturæ, pro *cognato*: *frater minor* dicitur, i.e. nepos ex fratre †. Resp. 2. Sic dicebatur ab aliquo è majoribus *Cenez* dicto [s]. *Cenez* avus fuit & *Othon.* & *Calebi* [t], 1 Paral. 4. 13 [u].

13. *Circumduxit,* וַיְנִעֵם] *Et movere* (vel, *moveri,* F. vel, *vagari,* Sy. Mo. F. V.) *fecit,* Ma. O. Idem verbum quod Gen. 4. 12 [y]. *Agitavit,* JT. Ma. LXX significantes, κατερρέμβευσε, i.e. *circumvolvit instar rhombi* [z]; sive *rhombus* piscis sit, qui mirè se circumvolvit *; sive rota, quam circumducentes nent mulierculæ [a].

14. *Surrexistis pro patribus,* &c.] H[a], pro, Successistis (vel, suffecti estis) in locum (& mores) patrum [b]. ¶ *Incrementa & alumni hominum peccatorum,* תַּרְבּוּת וגו׳] *Multiplicatio,* Mo. Ma. *additamentum,* Ti. *progenies,* Sa. Sy. *turba,* JT. *alumni,* Sy. *discipuli,* Ch. *educatio,* P. *incrementum,* M. A. *hominum peccatorum,* vel, *homines peccatores,* Ma. *Conformati documento hominum peccatorum,* Ar. ¶ *Ut augeretis,* לִסְפּוֹת] *Ut adderetis adhuc,* M. O. Mo. *ad contrahere adhuc* (*ultrà, amplius.*) Vide Gen. 18. 23 [c]. Est à radice יסף [d]: [corruptè scriptum, pro סָפָה, ut habet O. ex M. & Hebraismus apertè loquitur.]

15. *Quòd si nolueritis sequi,* &c. כִּי תְשׁוּבֻן מֵאַחֲרָיו וגו׳] *Quum,* vel *si, aversi,* vel *reversi, fueritis ab eo, addet iterum relinquere eum,* &c. [ità plerique:] *eum,* i.e. Israelem †; *eos,* Ch. *Vagari vos faciet,* Sy. Ar. ad Deum referunt; *Quoniam avertetis vos ab eo, adjicien-*

de [יָפַר legunt; infinitivè] *adhuc derelinquere eum*, &c. Q. *Si evertamini de post eum*, i. e. ut postea non sequamini eum [f]: relinquentes, scilicet, fratres vestros [g]. Sic Marc. 1. 20. *ibant post ipsum*, est, Matth. 4. 22. *sequebantur ipsum* [h].

16. *Accedentes*] Ut, scilicet, familiariùs alloquerentur eum [i]. ¶ *Parvulis urbes*] Quid hoc? quasi urbes tam citò excitare possent, antequam Jordanem transeant. Resp. *Ædificare* hîc idem est quod *reparare* [k].

17. *Armati & accincti pergemus*, [נֵחָלֵץ חֻשִׁים] *Accingemur properantes*, Mo. sim. Sa. M. P. *Armati festinabimus*, Ti. sim. O. Ar. *Expediti erimus, celeres* ad procedendum, JT. *Armabimur*, Cb. in Bi. V. *Accingemur*, V. Sa. in Bi. Nos *separati*, scil. *à familia nostra*, vel *expediti*, ab omnibus [l], *extrahemur*; nempe, quosdam ex numero nostro extrahemus. Nam non omnes trajecisse apparet ex Deut. 3. 18. Jos. 4. 12. & cap. 1. 14 [m]. ¶ *Propter habitatorum insidias*, [מִפְּנֵי יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ] *A conspectu* (vel *metu*, JT.) *incolarum terra*, Sy. *propter incolas*, ο'. Ch. Sa.

19. *Trans Jordanem*, ità Ch. Sa. ο'. [מֵעֵבֶר] *A transitu Jordan*, &c. Mo. Bis ponitur in versu 1. 1. sign. *trans, ultra*; 2. *citra*. (Ità He. in M. sic ο'. Ch. &c.) Nam promiscuè usurpatur, & ex circumstantiis utrovis modo exponitur [n].

20. *Coram Domino*] Id est, Ante arcam fœderis [o]: vel, tanquam milites Domini, eo inspectore & ductore [p].

21. *Omnis*] Qui commodè potest [q]; à me, vel Josue, deligendus [r]. Nam domi relicti quot necessarii erant ad urbes defendendas †, & instaurandas, & exstruendas [s]. Transierunt tantùm 40 millia, Jos. 4. 13. cùm in censu essent 110 millia, Num. cap. 26 [v]. ¶ *Donec subvertat*, [עַד הוֹרִישׁוֹ] *Donec expellat*, vel, *hæreditare faciet*, scil. *vos*, inimicos vestros, vel, *donec hæreditet* ipse inimicos, seu, capiat illorum hæreditatem [x]. *Donec exterminio-funditus deleat*. Vide Num. 14. 12 [y].

22. *Et subjiciatur*, [וְנִכְבְּשָׁה] *Et subigetur, capiatur*, vel *expugnetur*, V. ¶ *Inculpabiles*, [נְקִיִּם] *Vacui, absoluti, liberi, à culpa & pœna*, Ma. ¶ *Coram Jehovah*] *Jehovah annuente*, V.

23. *Et scitote*, &c. [וּדְעוּ חַטַּאתְכֶם אֲשֶׁר תִּמְצָא אֶתְכֶם] [Variant.] *Et scitote peccatum vestrum quod inveniet vos*, Ch. A. Mo. *Et cognoscetis peccatum vestrum quod apprehendet vos*, Sa. *Et intelligetis peccatum vestrum, cùm apprehenderit vos*, Ti. *Agnoscite jam peccatum vestrum quod est obventurum vobis*, JT. *Peccatum*, pro pœna ejus [z]. *Et fatemini peccata vestra, quando adveniet vobis supplicium*, Ar. *Et cognoscite, perpendite*, i. e. quale sit peccatum quod committitis [a]. Peccatum erat, quòd diffiderent de auxilio Domini, & populum pusillanimem reddiderint [b]. Alii, *Et cognoscetis peccatum vestrum*; i. e. Dominus inultum transire non sinet [c]. *Scitote* (vel, *perpendite*, P.) *peccatum vestrum quod vos inveniet*; h. e. apprehendet [d]. *Rarò antecedentem scelestum Deseruit pede pœna claudo*, Horat. carm. Et Homer. Il. δ'. Εἴπερ γάρ τε καὶ αὐτίκ' Ὀλύμπιος οὐκ ἐτέλεσσεν, Ἔκ τε καὶ ὀψὲ τελεῖ, σύν τε μεγάλῳ ἀπέτισαν Σὺν σφῇσιν κεφαλῇσι, γυναιξί τε, καὶ τεκέεσσι· i. e. (*Siquidem Deus non statim puniet* (peccantes;) *serò tamen vindicabit in ipsorum capitibus, & uxoribus, & liberis* †.)

24. *Quod polliciti estis*] Heb. *egrediens de ore vestro* [f]. H', pro, *quod promisistis* [g].

25. *Dixeruntque*, [וַיֹּאמֶר] *Et dixit*, scil. *unus nomine omnium* [h]. *Tum allocuta est Tribus*, JT. At ellipsis illa dura est & insolens. Puto וַיֹּאמֶר mendosè scriptum, pro וַיֹּאמְרוּ [i].

26. *In urbibus Galaad*] i. e. In tota sorte nostra, (voce *Galaad* largiùs sumptâ [k],) non in sola Galaaditide [l].

28. *Præcepit ergò Moyses Eleazaro*, [וַיְצַו לָהֶם מֹשֶׁה אֵת אֶלְעָזָר] Ad verb. *Et præcepit eis Mose Elazar*, Mo. *Præcepit eis Moses, nempe Eleazaro*, &c Ti. *Præcepitque de eis* (vel, *propter eos*, M. V.) *Moses Eleaz.* Ch. Sa. A. sim. Sy. P. *Commendavit eos —Eleazaro*, Ar. vel, *eis Eleazarum*, ο'.

29. *Et vobis*] Hebr. *coram vobis*; i. e. vobis spectantibus [m]. *Faciebus vestris*, Ma.

30. *Inter vos*, &c. [וְנֹאחֲזוּ בְתֹכְכֶם] *Comprehendent*, scil. portionem suam *in medio vestri*, i. e. inter vos [n]. *Hæreditabunt vobiscum*, ο'. in Bi. *Possessi erunt*, &c. i. e. possessionem obtinebunt [o].

32. *Et possessionem jam suscepisse nos confitemur*, [וְאִתָּנוּ אֲחֻזַּת נַחֲלָתֵנוּ מֵעֵבֶר לַיַּרְדֵּן] *Et nobiscum* (*ad nos*, Ma.) *possessio*, V. Ma. (vel *portio*, *seu comprehensio*, O.) *hæreditatis nostræ*, &c. O. Ma. V. Q. sic; *cùm jam apud nos sit possessio hæreditatis nostræ*; i. e. quamvis jam assignata sit nobis hæreditas citra Jordanem. Al. *ut in potestate* nostra maneat (vel, *ut nobis maneat*, vel, *& penès nos manebit*, al. in Ma.) *possessio*, &c. ¶ *Trans Jordanem*] Alii, *cis Jordanem*. Iis qui erant in terra Galaad erat *citra Jordanem*; iis qui in Jerusalem, *ultra* Jordanem [p].

33. *Et dimidiæ tribui Manassis*] Hæc subintelligenda, ex hoc loco, ubi suprà *Reubenis* & *Gadis* fit mentio. Neque novum solidas partes commemorari, præteriri verò particulas. Samaritanus, ut in aliis, ità hîc, nimiæ diligentiæ, etiam locis superioribus dimidiam hanc tribum semper addidit; quod & in Scholiis Græcis hîc annotatum [q]. De hac Tribu hactenus nulla mentio [r]. Hîc ponitur, vel, 1. quia & hæc Tribus se petitioni miscuit, quòd terra illa duabus Tribubus plùs quàm sufficeret †. Vel, 2. quòd fidem & fortitudinem suam ostenderet in ea subigenda, v. 39. Confer Jos. 17. 1. Ità La. ad v. 41. & Mas. Jos. 13. 31 [s]. ¶ *Et terram eorum*, [הָאָרֶץ לְעָרֶיהָ בִּגְבֻלֹת עָרֵי הָאָרֶץ סָבִיב] *Regionem ipsam cum civitatibus per terminos* (vel, *cum terminis*, sive *finibus*, Sa. Sy. ο'. P. vel, *in extremitatibus*, M.) *ejus, civitates illius terræ circumquaque*, JT. sim. M. Ti. P. ο'. Ch. *Civitates cum terminis ejus, nec non oppida terræ illi adjacentia*, Sy. *Terram cum urbibus——cum finibus urbium terræ per circuitum*, Sa. *Terram cum urbibus suis, cum terminis* (ut erat terminis circumscripta, id est, F.) *urbes terræ per circuitum*, O. F. *Terram, urbibus* (vel, *per urbes*) *ejus in terminis, urbes terræ circuitu*, Ma.

34. *Exstruxerunt*] Restauraverunt; nam priùs exstiterant [v].

35. *Sophan*, [שׁוֹפָן] Quæ *Tzaphon* Jos. 13. 27. ubi, ut hîc, conjungitur cum urbibus Gaditarum trans-Jordaninis. Q. dictam volunt à *Tzaphon* filio *Gad*, suprà cap. 26. 15. ejus forsan fundatore, aut instauratore. Eusebius & Hi. conjungunt cum præcedenti, *Ataroth-Sophan* [x].

37. *Cariathaim*] Dualis forma *civitatem geminam* sonat, vel *duplicem*; fortè quòd in duas magnas habitationes divisa esset. Jeremias, 48. 1. eam *Misgab* appellat, qu. *altam & excelsam*; vel, quòd in sublimi loco, vel, quòd munitissima, esset. Vide ad Gen. 14. 5 [y].

38. *Versis nominibus*, [ità plerique,] [מוּסַבֹּת שֵׁם] Ad verb. *mutatas* (vel *versas*, Mo.) *nomine*, V. *Revoluto nomine*, vel, *revolutis nominibus*, O. Vel, 1. quia priùs ab idolis dicta erant [z]. Vide Exod. 23. 13 [a]. Verum hoc est in *Baal-Meon* [b]; & *Nebo*, Esa. 46. 1 [c]; non item in cæteris [d]. Vel, 2. quia sic solent facere victores †, & urbium conditores, sive restauratores [e]; ut factum in Novo orbe [f]: ad nomen suum & famam posteritati commendandum. Dices, At hæ urbes iisdem nominibus vocantur Jos. 13. Isa. 15. & 16. Jer. 48. Ezec. 25. Resp. 1. Ità novum nomen erat impositum, ut tamen vetus non fuerit antiquatum: quomodo *Jacob*, & *Cariatbarbe*, &c [g]. 2. Tantum vetustas potuit, ut prisca harum urbium nomina obtinuerint [h]. [Verba aliter vertit Sa. *In circuitu earum ibi*.] ¶ *Imponentes vocabula*, &c. [וַיִּקְרְאוּ בְשֵׁמֹת אֶת שְׁמוֹת הֶעָרִים אֲשֶׁר בָּנוּ] *Et vocaverunt in*, vel *cum*, *nominibus* (supple, *novis*, Ma. vel *aliis*, A. M.) *nomina urbium quas ædificárunt*, O. Ma. Sa. Mo. Ti. P. V. H'; Indiderunt nomina urbibus [i]. *In nominibus suis*, ο'. in A. Ità concordat cum vers. 42 [k]. *Quibus indiderunt nomina*, mutatis *nominibus illarum civitatum*, Sy.

39. *Perrexerunt in Galaad*] At jam erant in *Galaad*. Resp. Vox Galaad sumitur, 1. fusissimè, pro tota terra trans Jordanem, v. 26, 29. 2. pressiùs, pro portione Tribûs *Gad* & *dimidiæ Manasse*; 3. pressissimè, pro regione dimid. Tribûs *Manasse*: nec quidem eam totam comprehendit; nam præter hanc & regnum

num *Basan* occupârunt. Vide Jos. 13. 29. & sequent [l].
¶ *Et vastaverunt eam*, וַיִּלְכְּדָהּ] *Ceperunt illam*, nempe, regionem, Pi. *Quum cepissent illum*, JT. Respiciunt ad nomen montis. At ךָ est masc. affixum autem est fœmin [m].

40. *Dedit Galaad*] Nempe, ejus dimidium; alterum enim dimidium datum Reub. & Gad, Deuter. 3. 12, 13 [n]. ¶ *Machir*] *Ipsi Machir*, Ma. quem adhuc in vivis fuisse multi ex hoc loco suspicantur [o]. Sed tunc habuisset ad minimum 210 annorum [p]. Potiùs *Machir* hic ponitur pro *filiis Machir* [q]. Sic Jud. 1. 3. *Dixit Juda Simeoni*, i. e. posteris Simeonis. Ità *Israel*, pro filiis Israel; *Edom*, pro Idumæis; fortè & *Abraham*, Act. 7. pro Abrahamide [r].

41. *Et Jair*] i. e. Posteri, nepotes ejus †. ¶ *Filius Manasse*] Ità erat ex matre, 1 Paral. 2. 21, 22. non autem ex patre, qui erat *Hesron* filius *Juda* [s]. Hujusmodi exempla plurima invenies in Ezra de sacerdotibus qui ex aliena Tribu uxores acceperant [t]. Vide Ezræ 2. 61 [u]. Accensus autem (Manassensibus) propterea fuit, quòd hæreditatem cum eis cepisset bello, ut hic dicitur [y]. Vide ad 1 Paralip. 2. 21 [z]. ¶ *Occupavit vicos ejus*, אֶת־חַוֹּתֵיהֶם] *Villas eorum*, Mo. O. La. Di. A. *oppidula*, Sy. *caulas*, ο'. *castella ejus*, Ar. *vicos*, vel *viculos*, *eorum*, M. Ti. Ch. Sa. P. i. e. Galaaditarum [a], vel Amorræorum [b]. *Vivaria*, pagus, loca ubi aluntur animalia [c]. Pagos in quibus homines ferinis moribus habitant, à חַיָּה *fera* [d]. Arabibus חי est vicus tuguriorum in orbem, quasi castra, dispositorum, ubi simul degunt, præsertim qui sunt ejusdem familiæ †. Arabicè חוי est *ambire*; & חוה multæ domus Arabum, tanquam in orbem digestæ, ut fit. Nam & *urbs* ab *orbe*, & *villa* à *vallo* [f]. *Villæ Jair* non videntur quidquam fuisse quàm tentoria in orbem digesta [g]. Erat alius *Jair*, Jud. 10. qui à se easdem civitates, non tamen omnes, appellavit *Havoth-Jair*; vel potiùs nomen, quod antea habebant, à se & filiis suis confirmavit [h]. Et alius 1 Chron. 2. 22 [i].

42. *Chanath*, קְנָת] At hæc comprehenditur *in civitatibus Jair*, 1 Par. 2. 23. sive quia Jair aliquid ad ejus etiam expugnationem contulit; sive quia commodius visum est & hanc generali isto nomine comprehendere [k]. Notandum has duas Tribus primas hæreditatem accepisse, & primas in captivitatem abductas fuisse; 2 Reg. 15. 29 [l].

CAP. XXXIII.

1. HÆ *sunt*, &c.] Miserè consolantur *se Judæi*, quòd hæ profectiones spem illis faciant redemptionis futuræ. Et dicunt Mosen eas tam diligenter descripsisse, ad indicandum, quòd sicut olim filii Israel, egressi ex Ægypto, post longam profectionem, post crebras locorum mutationes & itineris molestias, tandem ad Terram promissam venerint; ità quoque fore ut Judæi tandem, post multas tribulationes, in suam terram reducantur per Messiam suum, quem miserè etiamnum exspectant. Utinam expenderent quod quidam ex veteribus RR. eorum, nempe, R. Moses Hadarschan, verissimè dixit, קֹדֶם שֶׁנּוֹלַד מוֹלִיךְ יִשְׂרָאֵל בְּגָלוּת הָאַחֲרוֹן נוֹלַד הַגּוֹאֵל, *Antequam natus est qui redegit Israel in captivitatem novissimam, natus est Redemptor* [a]. ¶ *Mansiones*, מַסְעֵי] Sic vocant nonam libri Sectionem [b].

2. *Quas descripsit—juxta castrorum loca*] i. e. Juxta numerum castrametationum [c]. ¶ אֶת־מוֹצָאֵיהֶם לְמַסְעֵיהֶם] *Exitus*, vel *egressus*, *eorum per* (vel *ad*, O. vel *secundùm*, A.) *profectiones eorum*, V. O. Ma. i. e. quibus ex locis egressi, ad quæ pervenerunt [d]. Dum manebant, egrediebantur ex castris, non autem *ad proficiscendum*, sed ad alia necessaria peragenda †. Per *egressiones* intellige profectiones; & per *mansiones*, castrorum positiones [f]. ¶ *Domini jussione*] Heb. *juxta sermonem Domini*. Quod referri potest vel ad descriptionem, vel ad ipsa itinera, Num. 9. 18, 20 [g]. Supputantur hic profectiones, non omnes, sed 42; nempe, in quibus accidit aliquid memorabile [h].

3. *Videntibus*, &c.] Vide quæ ad Exod. 14. 8. Num. 15. 30 [i].

4. *In diis*] Vide quæ ad Exod. 12. 12. & 18. 11 [k].

6. *In extremis*, &c. בִּקְצֵה] *In principio*, V. *in extremitate*, Ma. Sa. vel *fine*, Ma. In finibus *deserti*, nempe, *Etham*, V.

7. *Venerunt*] Heb. *reversi sunt ad*, &c. Hic עַל pro אֶל positum [l].

8. *De Phihahiroth*, מִפְּנֵי הַחִירֹת] *De Pene-hachiroth*. Idem quod v. 7. *Pihahiroth*, V. *De faciebus*, vel, *ex adverso*, *Hachiroth*, Ma. ¶ *Per medium mare*] Vide ad Exod. 14. 16 [m]. ¶ *Etham*] Quod & *Sur* dictum Exod. 15. 22 [n].

10. *Super mare rubrum*, סוּף] Vel, *arundinetum*, O. Nulla hujus stationis mentio Exod. 16. Vide ib. ad v. 1 [o].

11. *Sin*, סִין] Dictum posteà *Sinai*, adjecto י, quod notat *decem*: nempe, ob data ibi 10 Præcepta [p].

12. *In Daphca*] Hujus & sequentis stationis nullà mentio Exod. 17. 1. sed à *Sin* venisse dicuntur in Raphidim [q].

18. *Rethmah*] De hac mansione & subsequentibus usque ad vers. 36. nihil antea legitur [r], quòd in illis nihil memorabile gestum fuerit †. Nomen habet à *junipero* [s], (seu genista, Ma.) vel quòd iis forsan locis abundaret [t]; vel à malis linguis exploratorum, quæ erant velut prunæ juniperi, Psal. 120. 3, 4. Indè enim missi sunt, Num. 13. 3 [u]. *Rethma*, *Pharan* & *Cadesbarnea* nomina sunt ejusdem loci [y].

31. *In Bene-jaacan*] Ibi erant putei, unde plenius vocatur בְּאֵרֹת בְּנֵי יַעֲקָן. Sed contrarium planè iter describitur nobis Deut. 10. 6, 7. Verùm ea duo commata exscriptoris errore ibi posita dicemus, ubi ad eum locum ventum fuerit [z]. [Vide quæ ibi fusè annotata.]

32. *In montem Gadgad*] Sic ο'. Onk. Sa. Noster legit הַר, *mons*; at exemplaria passim חֹר, *cavitas*, *foramen*, *caverna*, Ma. In *Hor*, vel *Chor*, *gidgad*, Mo. Sy. Ar. M. Ti.

35. *Asion-gaber*, עֶצְיֹן גָּבֶר] De hoc Euseb. & Hi. in locis. *Fertur ipsa esse Esia haud procul ab Ailath*, *quæ est in littore maris Rubri*, 1 Reg. 9. 26. *Ailath* autem esse *Elanam* urbem Jo. & omnes affirmant. Indè sinus *Elaniticus*, de quo Plin. 5. 11. & 28. Diod. Siculus l. 3. num. 123 [a].

40. *Arad*] Frustrà quidam negant hunc Regem in Cananæa habitâsse. Nam Jos. 12. inter Reges Canaan pugnantes numeratur; & civitas *Arad* erat in tribu Judæ [b].

43. *In Oboth*] Ab hac mansione usque ad *Jordanem* sunt tantùm *quinque* stationes; at Num. 21. sunt *octo* [c]. Hic omittuntur plures mansiones quæ c. 21. recensentur; nempe, *ad torrentem Zared*, *trans Arnonem*, *Beer*, *Mathana*, *Nachiele*, *Bamoth*, *Hagale*, seu *valle Moab*— In breviario solenni mansionum numerantur à Mose stationes *fixæ* & per aliquod tempus durantes, plantatâ militari formâ castrorum; non stationes tumultuariæ & transeuntes [d]. Vel, fortè, illæ aliis nominibus describuntur: sed hoc est divinare †.

44. *In Ijeabarim*, בְּעִיֵּי הָעֲבָרִים] *In solitudinibus*, *tumulis*, vel *cumulis*, *Abarim*, F. *juxta vada transeuntium*, Ch. in F.

45. *Dibon-gad*] Sic dicta, ad discrimen alterius *Dibonis* Reubenitarum, Jos. 13. 15, 17 [f]. Vel, una erat *Dibon*, sed in confinio utriusque sortis posita, ideóque nunc uni, nunc alteri, Tribui adscribitur. Potiùs sic dicta, quòd à Gaditis instaurata, Num. 32. 34 [g].

47. *Montes Abarim*] Hæc mansio probabiliter illa est quæ Num. 21. 20. siquidem *Phasga* pars est montium *Abarim* [h].

49. *Abel-satim*] Dicta à luctu ob gravem illam plagam Num. 25. 6 [i].

52. *Disperdite cunctos*, וְהוֹרַשְׁתֶּם] *Et ejeceritis*, vel, potiùs, *& possederitis*, O. *ejicietis*, Ch. *funditus delebitis*, Ma. vel, *hæreditate depelletis*, Ma. A. *destruite*, ο'. in A. Ità ipse Moses explicat, Deut. 7. 1, 2 [k]. Qu. Cur non potiùs jubentur convertere? Resp. 1. Nondum tempus venerat fidei inter Gentes propagandæ. 2. Jubentur eos destruere, nè ex eorum consortio nocumentum acciperent Israelitæ [l]. ¶ *Confringite titulos*, מַשְׂכִּיֹּתָם] *Picturas*, vel *simulachra*, *eorum*, Mo. P. M. Ti. A. *spectra*,

Spectra, i. e. idola, sic dicta, quòd præbeant se visenda, aut spectentur [m]. *Res figuratas*, in quas oculum figimus [n]. *Domum* (vel templa) *adorationis eorum*, Ch. in M. *cogitationes eorum*, Ma. *speculas*, Sa. ο'. *cultus*, Sy. *opera elaborata*, Ar. ¶ *Et statuas*, צַלְמֵי מַסֵּכֹתָם] *Imagines fusionum*, i.e. fusas, A. Ma. vel, *conflaturarum*; H[p], pro, conflatiles, V. ità Ch. *Idola conflatilia*, Sa. ¶ *Excelsa vastate*, בָּמוֹתָם תַּשְׁמִידוּ] *Excelsa abolebitis*, Ma. Excelsa hîc sunt, vel, 1. colles editique loci, ubi diis suis lucos, & in eorum medio delubra, consecrabant [o]. Non placet F. Nam de collibus & lucis non diceretur, *excelsa confringite*. Vel, 2. columnæ, signa, tituli, super quos deorum imagines erigebant, ut venerabiliores viderentur. Ità ο'. στήλας *columnas*. Hæ *confringendæ* erant. Deos autem colebant in cacumine montium, Deut. 12. 2 [p].

53. *Mundamus terram*, וְהוֹרַשְׁתֶּם אֶת־הָאָרֶץ] [Variè reddunt.] *Et possidebitis terram*, Ch. Sa. sim. Sy. Belg. A. M. Ti. Sic concordat cum verbis sequentibus [q]. *Expelletis a terra*, Sa. vers. *Et expelletis*, vel, *perdetis*, *terram*, Mo. A. i. e. habitatores terræ; sic ο'. P. JT. A. sic à Mose exponitur vers. 55. Sic Jos. 17. 12. *civitates*, pro earum incolis; & *domus*, Gen. 45. 11, 18. pro domesticis [r].

55. *Clavi in oculis*, ità Sy. M. לְשִׂכִּים] *In sicas*, Mo. *in spinas*, JT. *in culeros*, P. *aculei*, ο'. Sa. *acus*, Ar. *sudes praeacuta*, Ti. *in tribulos*, He. in V. *Stimuli*, nempe, ad peccandum, G. Provocabunt vos ad idololatriam †. Græci, σκόλοπες. *In oculis vestris*, i. e. cùm ipsos ipsorúmque ritus conspicietis [s]. Alii sic, Infestissimi vobis erunt [v]; quemadmodum oculi vel latus stimulis configuntur [x]. Al. *erunt inclusa*, &c. i. e. veluti quædam minuta oculis inclusa. Nam *S A C H A H* sign. *claudere*, vel *includere* [y]. Al. *Erunt vobis in spinas, ut sepiant, & ingrediendi atque egrediendi facultatem vobis adimant*, inquit RS. Atque ità verè accidit [z]. *Erunt in turmas assumentes arma contra vos, & in castra circumdantia vos*, Ch. ¶ *Et lancea in lateribus*, וְלִצְנִינִם בְּצִדֵּיכֶם] *In aculeos*, &c. JT. *velut stili*, Ar. *& in spinas*, P. *spinæ pungentes*, M. Non placet: Postquam enim dixerat *clavi in oculis*, multùm decresceret oratio, si sequeretur, *& spinæ in lateribus*; nec rectè *spinæ* conveniunt *lateribus*. At si vertas, *lanceæ*, omnia conveniunt. ο'. βολίδες, i. e. *jacula*; sicut Amos. 4. 2. ὅπλα, i. e. *tela*. Ità Ribera ad Amos. 4. 5 [a]. *Lanceæ*, Ti. *jacula*, Sa. *hami*, Sa. vers. *lanceæ in temporibus vestris*, Sy. His similitudinibus sign. perniciem Ecclesiæ ab impiis illatam tum corporis, tum animæ, respectu, dum eam & incitent ad peccatum & affligant. Vide Psal. 106. 34, &c [b]. Sumpta videtur metaphora à bubus cæterísque animantibus, quæ, ut magis gradiendo promoveant, acutis spiculis pungi solent [c].

56. *Cogitaveram*, דִּמִּיתִי] *Cogitavi*, Ch. Sa. M. P. JT. *imaginatus sum*, O. Mo. *decreveram*, ο'. Sy. Ti. *proposueram*, Ar.

Margin: [m] V. [n] K. in M. [o] Q. in F. [p] F. [q] A. [r] A. † F. V. [s] G. [v] Me. T. [x] T. ex Bo. [y] O. [z] F. [a] Ga. [b] A. [c] F. V.

C A P. XXXIV.

2. TErram Canaan, הָאָרֶץ כְּנַעַן] Aiunt esse sermonem imminutum, pro, הָאָרֶץ אֶרֶץ כְּנַעַן: Quale illud, הַנְּבוּאָה עֹדֵד הַנָּבִיא, 2 Paral. 15. 8. quod exponunt, *Prophetia*, *prophetia*, inquam, *Oded propheta* [d]. ¶ *His finibus*] Aptè, post præceptum de delendis habitatoribus, eorum fines describit †.

3. *Pars meridiana*, פְּאַת נֶגֶב] *Terminus*, vel *angulus*, vel *plaga*, vel *latus*, *Austri*, O. [Ità omnes.] Hæc plaga transit ab Oriente in Occidentem per varios flexus & angulos, cùm limes rectus haberi non possit propter occurrentes montes, fluvios, &c. Huic lateri contterminæ erant, 1. Ægyptus, versus Occidentem; 2. tum Idumæa; 3. deinde terra Moab, versùs Orientem [f]. ¶ *A Sin*, [צִן] Non [סִין] illud Exod. 16. 1 [g]. ¶ *Juxta Edom*, ità Ch. V. sim. ο'. עַל־יְדֵי אֱדוֹם] *Super*, vel *juxta*, *manus Edom*, Mo. Ma. O. *juxta latera* (vel, *prope terminum*, Sy. *secundùm fines*, JT.) *Edom*, Sa. *Manus* hîc pro *plaga* [h]. ¶ *Mare*, מִקְצֵה יָם הַמֶּלַח] *Ab extremo* (vel, *finis extremitas*, V. *de extremitate*, sive termino, Ma.) *maris salsi*, V. i. e. lacûs Asphaltitis [i]. Partem ejus maximè Australem intelligit, ut patet ex Jos. 15. 2. & ex Adrichom [k]. ¶ *Contra orientem*, קֵדְמָה] *Ad*, vel *in*, *orientem*, Ma. Bo. h. e. ubi latus orientale concurrere debet cum meridiano, & angulum communem efficere [l]. Quâ parte terminus maris Salsi jungitur termino orientali [m].

Margin: [d] D. † Me. [f] F. ex M. [g] Me. ex Bo. [h] O.

4. *Qui circuibunt*, וְנָסַב] *Et circuibit*, Ch. q. d. Excurret, sive protendetur, non rectâ lineâ, sed sinuosâ [n]. Vel *circuire* idem hîc est quòd ambire & claudere, tanquam limbum & extremitatem rei [o]. *Et circumgyrabitur*, Ma. ¶ *Per ascensum scorpionis*, לְמַעֲלֵה עַקְרַבִּים] [Variant.] 1. Similitudo est: q. d. Flectentur termini vestri, sicut flectuntur in gyrum scorpiones [p]. 2. Aliis est nomen loci. Ità L. E. Me. T. F. item ο'. Ti. V. To. K. Mo. Merc. & alii in Bo. Et patet ex Jud. 1. v. ult. Sic dictus erat, vel, 1. à scorpionum multitudine [q], ut indicatur Deut. 8. 15 [r]. עַקְרָב scorpionem signific. Heb. Syr. Chald. Arab. & Æthiop. Et pars Asiæ dicta est Σκορπιοῦς χώρα, ut ex Ptolem. constat †. Vel, 2. à collium & cacuminum curvitate [s]. Vel, 3. à spinis, quæ acuitate scorpionum aculeos referunt [v]. Dubium mihi est an *Akrab* sign. scorpiones, an spinas [x]. Ab hoc dicta videtur regio (vel urbs, ait Bo.) *Acrabatena*, Idumææ vicina, 1 Mac. 5. 3 [y]. Consentit locus, nam urbs illa erat in Idumæa. Vide 1 Mac. 5. & Jo. Antiq. 12. 11. Sed alia fuit *Acrabatena* multò notior, una ex Judææ Toparchiis, sed alio loco, nempe, trans Samariam: de qua Jo. Belli 3. 5. Plin. 5. 14 [a]. ¶ *Senna*] *Sina*, Jos. 15. Utrobique est צִנָה, vertendum *in Sin*, nam ה est locale. *Senna* petræ nomen est in Hi. An fortè illa Judic. 1. ult. quæ cum Ascensu scorpionum statuitur esse Amoræorum terminus? ¶ *A meridie*, מִנֶּגֶב] i. e. Versùs meridiem. Siquidem *Cadesbarne* desertum *Pharan*, quod erat ad Austrum Cananææ, attingebat, ut liquet ex Num. 13. q. d. *A Senna* loco Borealiori in *Cadesbarne* partem Australiorem termini hi excurrebant, contrà quàm statuit Masius [a]. ¶ *Villam*, &c. חֲצַר אַדָּר] i. e. *Atrium*, *villam*, *prædium Adar*, Ma. Seorsim nominantur Jos. 15. 3. *Chezron* & *Adar*, quia hæc oppida, licèt conjuncta situ, muro tamen discreta erant [b].

5. *Ad torrentem Ægypti*, ità ο'. נַחְלָה] *Flumen*, O. Sa. Intelligunt, vel, 1. rivum prope *Rhinocoluram* in mare mediterraneum influentem [c]; vel, 2. *Nilum*, vel aliquod ejus brachium [d]. Et hinc origo nominis. Nam נַחַל veteres non *nachal*, sed *neel*, efferebant; unde Νεῖλος. *Nilum* autem *torrentem* vocant Lucan. l. 9. & Valerius Argonauticon l. 4 †. Q. *ad vallem Ægypti*, JT. i. e. partem Casiotidis quæ subest monti Casio cis paludem Sirbonidem, quæ *Ægypti* propterea dicitur, quia Ægyptum ab Judæa disterminat. Vide Jos. 13. 3. & 15. 47 [f].

6. *Plaga autem*, &c.] Sensus est, Plaga occidentalis, sicut à mari ipso initium accepit, ità ipso mari finem habebit, nec alius erit occidentalis limes quàm mare [g]. ¶ Heb. וּגְבוּל יָם וְהָיָה לָכֶם הַיָּם הַגָּדוֹל וּגְבוּל זֶה יִהְיֶה לָכֶם גְּבוּל יָם] [Variant. Q. sic vertunt;] *Et terminus maris*, sive *occidentalis*, *erit vobis mare magnum & terminus* ejus: *hic erit vobis terminus maris*, sive *occidentalis*. Ita Sy. A. Ch. Supplet Ch. *et ejus*, & sic habetur Jos. 15. 12, 47 [h]. *Est & terminus maris*, i. e. occidentalis; *statim autem vobis occurret mare magnum*, quod *ipsum erit terminus*, Q. in V. Alii nullam habent rationem distinctionis Hebræorum quæ est sub וּגְבוּל [i], [vertúntque hoc modo;] *Terminus occidentalis erit vobis mare magnum: terminus iste erit vobis terminus occidentalis*, Sa. P. sim. M. *Terminus verò occidentalis ut sit vobis ipsum mare magnum, ità terminus hic esto terminus occidentalis*, JT. Pi. Ter idem dicit; q. d. ab omni parte Occidentis mari mediterraneo cingitur [k]. Hoc autem mare *magnum* dicitur, quod maximum est omnium marium in terra Israel. Ea sunt *mare Tiberiadis*, & *Salis*, &c [l].

7. *Septentrionalem*, &c. תְּתָאוּ לָכֶם הֹר הָהָר] *Designabitis*, &c. V. A. Ma. sub. *lineam quandam*, V. *Definietis*, Ma. *circumscribetis*, M. *vobis*, &c. Sed quid הֹר

Margin: [i] E. Me. T. [k] Bo. [l] Me. ex Bo. [m] V. [n] V. RS. & To. in B. [o] Bo. [p] Q. in F. & Eugub. in Bo. [q] L. F. Ta. in T. Me. [r] Ma. † BA. 2. 4. 29. 641. [s] Ma. & Ed. in T. [v] Ma. [x] O. [y] BA. p. 641. Bo. [a] BA. p. 641. [a] Bo. [b] Jun. [c] Me. L. La. O. plerique in Ma. [d] Ma. [e] Ma. ad Jos. & Jo. ref. in BA. & RS. in D. † BA. 2. 3. 15. 764. [f] Ma. ex Jun. [g] Me. [h] A. [i] V. [k] Ma. [l] D. Ma.

הר ההר? Resp. 1. Mons *Hor*, ubi Aaron mortuus[m]. Non placet; quia ille ad Austrum erat, & prope Idumæos[n]. Num. 33. 37, 38[o]. [At Ma. sic declinat hoc telum.] Hic tantùm dicitur (inquit) in termino Australi duci rectam lineam à mari magno Orientem versùs ad *Hor* montem in quo obiit Aaron, & ab *Hor* monte aliam versùs Aquilonem duci lineam usque ad introitum *Hemath*, terminum aquilonarem Terræ promissæ[p]. 2. Est hic alius mons, dictus etiam *Hor*[q]. Volunt esse nomen promontorii[r]. Potest esse pars aliqua montis *libani* †. Vel est *Hermon* mons, quem variis nominibus appellatum esse constat, Deut. 3. 9. & (sicut *Hor* hoc loco) conjungitur cum introitu *Emath*, Jos. 13. 5[t]. 3. *Mons altissimus*, Vulg. nempe, *Libanus* & *Anti-libanus*, duo quasi ejusdem montis juga & vertices[v]. Hic enim longo tractu Borealem Terræ promissæ oram claudebat. ο'. in Romano codice habent, *apud montem montem*. Videntur & illi & Hi. (item RS. in L.) legisse הר ההר, *usque ad montem montis*: super montem erat quidam monticulus[u].

8. *In Emath*] Inter Boreales terminos est, Ezec. 47. 16, 17[y]. Erat juxta *Libanum* montem. Longitudo Canaan sæpe describitur *ab introitu Emath ad torrentem Ægypti*[z]. *Hamath* hic est *Antiochia*[a]. Ridiculum. Ea erat Syriæ metropolis, & extra fines Terræ promissæ. Al. *Epiphania*: ità Hi[b]. Vocatur *Hemath magna*, Amos. 6. 2. Vide quæ ad Num. 13. 21[c].

11. *In Rebla*, הרבלה] Urbs est in terra *Hamath*, 2 Reg. 23. & 25[d]. ¶ *Contra fontem Daphnim*, מקדם לעין] *De oriente* (vel, *ante*) *Ain*, A. Ma. vel, *fontem*, Ma. *ad fontes*, ο'. in Bo. Jordanis caput & initium intelligit †. [De additamento *Daphnim* à Vulg. & Hi. vide Bo. & Nebris. quinquag. c. 14. *Quæ lubens prætereo, utpote exigui momenti.* Jon. tamen pro *Ribla* habet דפני *Daphnen*, BC. 1. 16. 468.] ¶ *Indè pervenient ad mare*, ומחה על כתף ים] Ad verb. *Et percutiet super humerum maris*, Mo. *Et pertinget*, vel *perget, ad littus*, seu *latus, maris*, Ch. Ar. Sa. A. ¶ *Ad mare Cenereth*] Hujus mentio Jos. 12. 3. & 13. 27. & urbis *Cinnereth* Jos. 19. 35. (unde fortè lacui nomen, ut fieri sol[et][f],) & regionis *Cinnereth*, Jos. 11. 2. 1 Reg. 15. 20[g]. Idem corruptè dicitur *Genesareth*[h]. Item mare *Galilæa*, & *Tiberiadis*[i]. De hoc mari vide ad Matt. 14. 34. Fuit olim portio regni Amorræorum[k].

12. *Ad Jordanem*] Scil. *majorem*[l]. Nam ab eo lacu ad mare Mortuum Jordanes major est quàm antea.

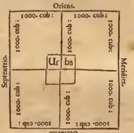
15. *Ad orientalem plagam*, קדמה מזרחה] *In*, vel *ad*, *orientem in ortum*, Ma. Mo. O. *ab anteriore parte orientem versùs*, JT. Hæc geminatio *Orientis* sign. verum & directum Orientem utriusque æquinoctii. Vide Exod. 27. 13 †. *Ad orientem, ad exortum Solis*[m]. [At ο'. *ab Austro ad orientem.*]

18. לנחל] *Ad hæreditandum*, Mo. Pi. *ad dividendas possessiones*, Ch. sim. Sa. Sy. Sed videtur scriptum לנחל pro לנחל, quæ vox in eadem sententia legitur vers. 29[n].

CAP. XXXV.

3. ET *suburbana*, מגרש] Sing. pro plur. V. *suburbium*, vide Levit. 25. 34. Ma. M. F. V. D. G. O. *exitus urbium*, O. *agri oppidorum*, Sy. *plateæ earum*, Ar. Prædia adjacentia urbibus, V. Dicitur à גרש *expulit*, & *ejecit*; q. d. ex urbe expulsum[a]. Spatium erat mille cubitorum[b]. Solum pro civitatis decore; nec poterant Levitæ ibi exstruere domos, serere agros, aut plantare vineas[c]. Sed erat pratum ad pascendum pecora: Moses de Kotsi lib. mandat[d]. Non manebat omnibus commune, sed Levitæ inter se distribuerunt, excitatis caulis, &c. ut patet ex Jos. 21. 18. & 1 Paralip. 6. 60 †. ¶ *Jumentis*, חיתם] *Bestiæ eorum*, Ma. O. *Necessitatibus eorum*, i. e. rebus aliis omnibus necessariis[f]. Al. *ad vitam ipsorum*. Expende. Hinc dictitant, *Ad vitam dedit illud*, nempe, suburbanum, *non ad sepulturam*[g]. Extra illum terminum erant sepulchreta[h].

4. *Mille*] At v. 5. sunt *duo millia*. Quomodo concordant? Resp. 1. Ar. sic reddit, *Plateæ civitatum — erunt mille cubiti*, v. 4. *Præterea dimetimini — duo millia*, &c. v. 5. *Spatium interius, quo suburbanum continebatur, erat mille cubitorum: exterius verò, in quo agri & vineæ, duorum millium*[i]. Sed hoc confictum videtur[k]. Mille cubiti propinquiores civitati pecuariæ inserviebant; hi mille remotiores culturæ[l]. 2. *Bis mille* dicuntur, & erant, si linea protendatur à latere opposito ad oppositum, v. g. ab Oriente ad Occidentem, quia utrinque erant *mille cubiti*. Ità Ser. ad Jos. 21. & Mas. ad Jos. 14 †. Non placet; nam in textu ab uno eodémque latere computantur duo mille cubiti[m]. Sic omittitur in medio civitatis spatium. Si alicui videatur (ut nobis aliquando visum) hoc modo totum illud de *angulis* seu *plagis occidentali* & *aquilonari* in vers. 5. redundare: respondeo, id non battologiæ, sed exegesi populari, deputari oportere, sicut Ezec. 42. 16, &c. & 48. 16, &c[n]. 3. In vers. 4. cubiti sunt geometrici & sacri, de quibus 1 Reg. 6. 2. & 7. 15. in vers. 5. vulgares, illis duplò minores[o]. At sacri cubiti non ad soli vel areæ mensiones, sed ad structurarum commensus, pertinent[p]. 4. Mendum est in textu Hebræo v. 4. ut patet, quia suburbana bis mille cubitos lata fuisse affirmant ο'. (qui etiam hoc versu habent *bis mille*,) & Jo. Ant. 4. 4. & Ph. de Sacerd. honor. in fine[q]. 5. Habuerunt à muris *mille* cubitos in longitudine, & *bis mille* in circuitu ab omni latere; h. e. in universum octo mille, ut patet in sequente figura.

Ubi apparet unumquodque urbis latus esse duplò longius quàm linea ex urbe extrinsecùs producta, quæ est *mille cubit*. v. 4. adeóque singulis lateribus vel partibus relinquuntur bis mille cubiti[r]. A pariete ad terminum erant mille cubiti; at per circuitum inter plagam & plagam duo millia †. Quòd si forma urbis sit circularis, eadem erit proportio, cum exiguo discrimine, ut consideranti facilè patebit[t]. [De quo vide La.]

6. *De ipsis*, &c. ואת הערים] *De urbibus*, את pro מן, V. *Et urbes*, Ma. ¶ *In fugitivorum auxilia*, ערי המקלט] *Urbes refugii*, ità Ch. Sa. Sy. Ar. M. P. Ti. Vel, *evasionis*, O. vel, *receptùs*, Mo. JT. Mas. quòd ad illas evaderet homicida, ibique salvaretur[v]. קלט sign. *excipere*, seu *retinere*, veteribus Judæis in Doctrinali. Nam & conjunctionem eam quâ surculus coalescit cum trunco cui insitus est vocant קליטה: & in S. Literis קלוט est vitium corporis, cùm membrum unum alteri est agnatum; veluti si duo digiti in unum sint concreti: Mas. ad Jos. 20. 2. Al. *urbes collectionis*, (vel *contractionis*, Ma. O. vel *retentionis*, M.) à קלט *colligere*, *contrahere*, quòd illic colligerentur & contraherentur fugitivi[u]; ibique retinerentur ad mortem sacerdotis[y]. Naturalis æquitas hujus instituti causa. Ideo perfugia etiam advenis patebant. Viæ erant complanatæ (ut nullum esset fugienti obstaculum, juxta Deut. 19. 3. *Præparabis viam*, &c. F.) & lapides (in biviis, F.) pro viæ indicio. Comitabantur fugientem viri eruditi, (duo vel tres, F.) qui vindicem, si fortè in eum incidissent, blandis verbis mitigarent. Locus ipse perfugii aquis abundans, (& reliquis ad victum necessariis, F.) Arma ibi fabricare vetitum, (nè fortè vindex sub prætextu emendi eò veniret, & homicidam opprimeret, F.) Opificio aliquo vitam sibi

quærere debebat is qui perfugerat. Nemo fugere impediebatur, qualecunque fuisset homicidium. Etiam extra has, aliæ Levitarum urbes volentibus pro perfugio erant. Sacerdoti, si quid tale evenisset, pro asylo erat Templi basilica. Etiam apud Græcos exsilio fortuiti casus luebantur; ut exemplo Phœnicis ex Homero probat Claudius Saturninus, L. *Aut facta*, sect. *Eventus*, D. de Pœnis. Adde exsilia Cephali & Herculis apud Apollodorum; Porphyrium de Abstinentia ab animantibus 1. Ἐπεὶ ἢ τὸν ἀκούσιον, &c. h. e. *Nec cædem involuntariam extra omnem jacturam constituerunt Legislatores, ut nullus esset prætextus illis qui sponte eorum facta imitarentur*.

11. *Decernite*, וְהִקְרִיתֶם] [Variè reddunt.] *Constituetis*, Ch. Sa. Ti. O. A. *Parate*, Sy. *Nominate*, Ar. [qu. à קָרָא.] *Contingere* (vel, *occurrere*) *facietis*, Mo. Q. in Ma. *Postquam sortiti eritis*, &c. JT. *Distinguetis vobis*, ο'. Al. *Contignabitis, contabulabitis*, ex קוֹרָה *tignum, trabes*. ¶ *Qui nolentes*, בִּשְׁגָגָה] *Per ignorantiam*, Ch. in Bi. O. Per *errorem*, vel *imprudentiam*, & non deditâ operâ: *in inconsideratione*. Vide Lev. 4. 2. *Involuntariè*, ο'. in Bo. Ob aliud nullum crimen datum jus refugii. Qu. Quid si se defendendo occidisset? Resp. Quando de hoc constabat, non opus erat eò confugere. Ratio hujus legis erat, ut vindictæ subtraheretur qui probabiliter saltem habebatur innocens, quia licèt innocens esset, residere tamen poterat suspicio criminis, quæ propinquum stimularet ad vindictam†.

12. *Cognatus*, &c. מִגֹּאֵל] *A vindice*, Ti. A. JT. nempe, occisi, JT. *A vindicante sanguinem*, ο'. sim. Sy. *à propinquo*, Sa. *A consanguineo*, vel *cognato*, vel, *propter consanguineum*, sub. *interfecti*, Ch. Propriè sign. *redimentem*, (*de redemptore*, Ma. Mo.) Sic vocatur propinquus, quòd illi competit jus redemptionis. Hic optimè vertas, *à redemptore sanguinis*. Ut enim in elocatis agris & vineis propinquus jus habebat redemptionis; ità quoque permittebatur (ob cordis Judæorum duritiam, T.) illi ulcisci fratrem, aut alium consanguineum, interfectum. Et ultio ista hîc vocatur *redemptio*, etiamsi propinquus occisus ad possessionem revocari non posset, ut ager elocatus, aut filius in servitutem venditus, recuperabatur. ¶ *In conspectu multitudinis*, &c.] Heb. *usquequò stet coram cœtu in judicium*, O. i. e. coram cœtu suo ac legitimo, cui defertur hujus cognitio ex jure, intrà v. 24. Per עֵדָה Hebræi intelligunt hîc & alibi non *totam multitudinem*, sed *Senatores*. *Multitudo* hæc erat Judicum. At veriùs populi, ex v. 24. *audiente populo*. Judicibus se sistebant, sed coram populo. Donec tota synagoga cognoverit de causa ejus. Qu. Ubi fiebat judicium, & in qua civitate? Resp. 1. In urbe refugii. Probant ex Deut. 19. 12. —*seniores civitatis mittent & arripient* (homicidam voluntarium) *de loco effugii, & tradent in manu proximi*, &c. At parùm credibile est ad factum ante judicium de eodem in Levitica urbe habitum. Respondeo, 1. Seniores illi accersebant eum tantùm qui facti evidentiâ nocens erat, vel cujus causa erat dubia, & ab iis discutienda; neque ante hanc discussionem occidendus proximo tradebatur. 2. Verisimile est homicidam urbe refugii non emissum, nisi probatum esset innocentiam ejus dubiam esse. Resp. 2. In ea urbe in qua (vel, prope quam) cædes patrata erat. Probatur, 1. ex vers. 25. *reducetur in urbem ad quam confugerat*: quod non diceretur, si quidem iste locus judicii non esset extra urbem. [Ad hoc tria respondet Masius.] 1. Rectè dicitur reduci in urbem ad quam confugerat, non ex illa altera urbe in qua peccârat, sed ex asyli porta, in qua causam dixit. 2. Ea verba accipienda sunt de cœtu loci in quo peccavit, nempe, si homicida ad ejus urbis magistratum, non ad asylum, confugisset, vel itineris periculo vel aliâ re prohibitus. Nam illud, *ad urbem receptûs sui*, interpretari potest de urbe ad quam confugere debuisset. Tutandi enim erant in eo casu à magistratu alterius urbis. 3. Ista reductio (homicidæ) absoluti antithesis est traditionis ejus condemnati. Quæro igitur vicissim ab illis, Cui damnatum ut noxæ dederetur mittebat repetitum ab asyli senatu senatus urbis in qua facinus fecerat, (hoc enim scriptum est, Deut. 19. 12.) si in hac, non illa, urbe judicatum est? neque enim capitis judicium nisi in præsentem constitui potuit. 2. Id commodius erat, quia ibi ad manum erant testes & indicia criminis, vel innocentiæ. Cum præsidio ex urbe perfugii reus deducebatur ad judices loci ubi homicidium erat perpetratum. Si appareret malum consilium, puniebatur: sin casus aut levis culpa, sub præsidio in perfugii urbem reducebatur. Confer Deut. 4. 42. & 19. 2. & seq. Jos. 20†. Ex hoc loco colligunt, nihil opus fuisse ut in ad civitatem receptûs confugerent qui in civitate hominem occiderant, aut in alio loco unde commodiùs poterant se sistere purgandos magistratui suo. Hunc locum non intellexit Masius in Jos. 20. 4. nec illum, Deut. 19. 12.

14. *Tres trans Jordan, & tres in Canaan*] Qu. Cur totidem trans Jordanem quot cis eam, cùm longè major esset Cis-jordanina regio? Resp. 1. Utriusque regionis par erat longitudo. 2. Etiam iis qui cis Jordanem permissum fuit ad unam è Trans-jordaninis confugere, si vicinior esset.

16. *Si ferro*, &c.] Mos Hebræorum multis verbis rem circumloqui. Sensus est, mortis esse pœnam, qualicunque telo (ut Romani eam vocem usurpant, L. *Hi qui*, D. ad L. Juliam de vi publica) quis hominem occiderit. Ex telo præsumitur malum consilium, nisi contrarium appareat. *Si ferro*, nimirum, sciens & prudens. Patet ex vers. 17. 18. & ex antithesi, præcessit enim, *Quisquis percusserit per errorem*.

17. *Si lapidem*] Heb. *Si in lapide manûs*, i. e. qui manum implet. At si esset lapis parvus, qui manum tenentis non impleret, aut nuga tenera, præsumitur quòd his, sine alio casu, occidi non possit. *Si lapide manuali*, G. De eo vide Lipsium, l. 4. Poliorcet. dialog. 3. Al. Si lapide quem manu projecerit. H° est †. ¶ *Punietur*] Morte, nempe, si statim exspirârit: secùs, si ab ictu ambulâsset, Exod. 21. 20, 21.

18. *Si ligno*] Heb. *si instrumento ligneo manûs*, V. Ma. i. e. instrumento quod manu gestabat, aut quod manu projecerit.

19. *Propinquus*] Proximus sanguine. ¶ *Interficiet*] *Morti tradet*, JT. Videtur permissio, non præceptum. At si in judicio nocens declaratus esset, obligatus fuit occidere, (ut patet ex v. 21. & 31. & Deut. 19. 12, 13.) vel per se, vel per alium.

22. *Si fortuitu*, Ch. vel, *ex improvisò*, Ar. בְּפֶתַע] *Repentè*, ο'. Sa. sim. Sy. V. Ma.

23. בְּלֹא רְאוֹת] *Absque videre*, Mo. *quem non viderat*, Sa. sim. P. *ipso non vidente*, Ch. Sy. Ti. A. Al. *non sciens*, ο'. Ar. *inconsideratè*, JT.

25. *Liberabitur*, &c. וְהִצִּילוּ הָעֵדָה] *Et conventus absolverit*. עֵדָה *turba* est numerus hominum supra decem. Hi nè deessent, constituerunt in urbibus ut judices homicidiorum, &c. Olim verò totus loci populus judicabat; sicut & pro Synedrio aliquamdiu fuit populus omnis, Mose eum edocente. ¶ *Donec sacerdos qui unctus*, &c. אֲשֶׁר מָשַׁח אֹתוֹ] *Quem unxit eum*, sub. illi qui unxit, V. *Quem unxit* Deus, &c. JT. Pi. *qui unctus est*, M. Qu. Quæ hujus ratio? Resp. Ea unica est vera & solida, nempe, ut sign. Christi morte perfectam libertatem afferendam, & potestatem revertendi in patriam, i. e. cœlum. Alii tamen alias dant. Exsul factus est, nè ex morte ipsius inter amicos defuncti seditiones & homicidia orirentur; maximè cùm Judæi crudeles erant & proni ad effusionem sanguinis. Sacerdos magnus homo sanctissimus esse debebat, & talis credebatur: Solet autem Deus ob mala à viris sanctis piè tolerata aliorum peccatis ignoscere. Vide Ezec. 5. & quæ nos ad Matt. 20. 28. Tum verò propinqui luctûs solatium magnum habebant in luctu publico tanto. Tempore luctûs solent particulares iræ sedari. Tanti viri morte admonebantur quàm fragilis esset hominum vita, neque posse ut ipsimet cras moriantur, adeòque ardor ille cædis ulciscendæ restinguebatur†. Morte talis ac tanti hominis expiati erant qui viverent. Ego censeo hoc pertinere ad cædis humanæ immanitatem declarandum. Et hæc verba, *qui unctus est oleo*, &c. tanquam causa afferuntur, cur tanta superstitis Pontificis debeat esse reveren-

reverentia. Sensúsque hic esse videtur, homicidam intra suas latebras tamdiu se occultare debere dum superstes est ille Pontifex, qui Divinæ Majestatis personam quodammodo adumbrat, in quo (idcirco) ipsa Dei majestas est violata per illiusmodi facinus quod interea, dum ille pro Deo fungebatur summo sacerdotio, est patratum [v]. Qu. Sed cur potiùs *donec moriatur sacerdos*, &c. quàm *donec moriatur Rex*, &c? Resp. 1. Quia Regnum non fuit apud illos ità perpetuum sicut Sacerdotium. Politica ratio regendi variata fuit; interdum Principe caruerunt, at nunquam summo Sacerdote. 2. Ob mysticam rationem, quia Christus non tam ut Rex noster, quàm ut Sacerdos, per sanguinem suum nobis pacem & reditum in patriam cœlestem acquisivit [x]. A morte sacerdotis restituebatur reus ad omnia bona & honores [y]. Et quia sacerdos magnus expiator erat talium culparum, ideo nec ipsi, si homicidium fecisset, dabatur reditus, nec ei qui ipsum occidisset [z].

26. *Si extra fines*, &c. אֶת־גְּבוּל] *Terminum*, JT. ex *termino*. Deficit מִן. Ponitur אֶת pro מֵאֵת [a].

27. *Absque noxa*] Absque pœna & culpa [b]. Non propinquus tantùm, sed quivis. Ità consuetudo hunc locum interpretata est ex sequentibus [c].

28. *Debuerat residere*, יֵשֵׁב] *Habitabit*, Ma. *Sedet*, i. e. residere aut manere debet. Sic, *filius honorat patrem*, i. e. honorare debet [d]. *Manebit*, id est, mansisset. Quia enim Hebræi modum optantem & potentialem non habent, utuntur pro eo indicativo. *Mansisset* autem est simile isti Virgiliano, *At tu dictis, Albane, maneres*. Fuit & hujus moris vestigium aliquod apud Gentes. Nam in templo Ancino fugitivus morte sacerdotis à fuga liberabatur. Testis Servius ad 6. Æneid †.

30. *Homicida sub testibus punitur*, כָּל־מַכֵּה נֶפֶשׁ לְפִי עֵדִים יִרְצַח אֶת־הָרֹצֵחַ] *Omnis percutiens animam*, (vel, *quicunque percutiet*, vel, *percussurus est*, *animam*, sive *aliquem*, Sa. Sy. M. Ti. JT.) *ad os testium* (vel, *per*, sive *secundùm*, *testes*, οʹ. Sa. *ad depositionem testium*, Sy.) *occidet homicidam*, Mo. sim. JT. *Occidet*, nempe Judex, *occisorem*, Ma. Alii, *occidetur homicida*, Ch. A. M. Ti. (vel, *homicida ille*, Sa. *homicida talis*, Sy.) Heb. *Omnis percutiens animam*, i. e. hominem; jure scilicet: nimirum, Judex [f]. [Aliter Ar. *Omnis qui occiderit animam consultò, ad dictum duorum testium interficito eum.*] Vel, Vindex [g]. *Qui percussurus est*, i. e. supplicio capitis affecturus, ut docent sequentia [h]. ¶ *Ad unius*, &c. Heb. *Testis unus*, לֹא־יַעֲנֶה] *Non loquetur*, V. *non respondebit*, Ma. *non testabitur*, Ch. & οʹ. in A. Solo teste nullus condemnabitur, ad mortem scilicet [i].

31. *Non pretium*, כֹפֶר] *Expiationem*, Ma. *Redemptionem*, sive pretium pro redemptione vitæ homicidæ [k]. ¶ *Quis reus*, &c. רָשָׁע] *Impius, ut moriatur*, V. i. e. Reus, sons, morte dignus, damnatus ad mortem [l]. רָשָׁע est vocabulum juris [m]: Psal. 109. 7. *exeat improbus*, i. e. sons [n]. Pro vulneris talione mulcta accipi poterat, non pro pœna homicidii [o].

32. *Exsules*, &c. לָנוּס אֶל עִיר מִקְלָטוֹ לָשׁוּב] Non accipietis pretium *ad fugiendum ad civitatem receptûs sui ad revertendum*, Mo. sim. οʹ. *ut quis fugiat, quo revertatur*, Sa. sim. P. Alii, *ab eo qui effugit —ut revertatur*, M. JT. sim. Ch. sive, *ut liceat ei redire*, Ti. sic K. & RS. in Bo. Duo videntur præscribi: nè pretium accipiant à fugientibus ad asylum, ut, scilicet, vel fugiant, vel in urbem admittantur, sed gratis recipiantur; vel sic, ut eò fugiat voluntarius homicida [p]; vel, ut profugus domum redeat, &c [q]. Locum obscuriorem fecit omissa particula disjunctiva, quod & aliis locis evenit. Sensus est, Nullâ mulctæ persolutione perducite fines, ut is qui ab urbe receptûs sub præsidio publico ad judicium perductus est, si cognoscatur deliberatò fecisse homicidium, remittatur ad urbem receptûs: aut ut ei qui est in urbe receptûs permittatur alibi habitare ante mortem Pontificis maximi [r].

33. *Nè polluatis*, לֹא תַחֲנִיפוּ] *Non profanabitis*, Ma. vel, *fœdabitis*, A. Ma. Hoc additum ad majorem homicidii detestationem. Hæc autem contaminatio in morali quadam æstimatione posita fuit, & certis conditionibus auferenda †.

[v] Mas. ad Jos. 20. 6.
[x] Lud. Jos. 20. 6.
[y] G. ex F.
[z] G.
[a] Pi.
[b] Me.
[c] G.
[d] D.
† G.
[f] V. Ma.
[g] Ma.
[h] Pi.
[i] V. G.
[k] V.
[l] Ch. in A. D. V.
[m] D.
[n] A. D.
[o] G.
[p] O.
[q] Bo. O.
[r] G.
† Bo.

CAP. XXXVI.

1. PRincipes familiarum Galaad] Non qui jam acceperant possessionem in terra *Galaad*, sed qui trans Jordanem accepturi erant: nam & hi *Galaaditæ* erant, à progenitore *Galaad*, & inter hos filios *Salphaad* hæreditatem accepisse patet ex Jos. 17. 3 [a]. Q. putant hic trajectionem esse, quam indicat vers. 5. nam reliquæ familiæ filiorum Josephi se adjunxerunt familiæ *Gilbadis*, ut ei apud Mosen, &c. patrocinarentur. Unde versum ità reddunt; *Tunc accedentes primores patrum ex familiis filiorum Josephi, cum familia filiorum Ghilbadis, filii Machiris*, &c. *loquuti sunt coram Mose*, &c [b]. Certabant passim Tribus Israel pro connubio istarum puellarum, quatenus hæreditatem earum in sortes suas traherent. Quod cùm filii *Manassi* animadvertissent, causam Legislatori proponunt, & consilium quærunt [c]; metuentes nè hoc pacto minueretur terra portionis suæ. Quapropter laudat eos Legislator ob prudentiam suam [d].

3. *Minuetur*, ità Ch. Ma. Sy. M. Mo. יִגָּרַע] *Auferetur*, O. οʹ. Sa. Ti. A. Ità *gara* sign. Job. 36. Jer. 48. Ezec. 16 †. *Deficiat*, Ar. Hæreditas enim transiisset ad illarum liberos, qui cùm alterius Tribûs futuri essent, (nam Tribus à patre, non à matre, ducitur,) jam ea possessio in jus alterius Tribûs esset translata [f].

4. *Cùm Jubilæus*, &c.] Quo alioquin possessiones alienatæ ad priores dominos ex Lege redeunt, Levit. 25. istarum possessio non esset reditura, sed mansura perpetuò in alia Tribu jure conjugii [g].

6. *Tantùm ut suæ tribûs*, &c. לְמִשְׁפַּחַת מַטֵּה אֲבִיהֶם] *Familiæ tribûs patris earum*, Ma. *Tribui*, imò & *suæ familiæ* [h]. Vide vers. 8 [i]. Gr. ἐν τῷ δήμῳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν. Vide quæ de voce מִשְׁפָּחָה 27. 11. Sic & in lege Jubilæi, Lev. 25. 10 †.

7. *Nè commisceatur*, &c. וְלֹא תִסֹּב] *Et non gyrabitur*, Mo. *circumvertetur*, οʹ. sim. Sa. *devolvetur*, Sy. *transferatur*, Ch. Ti. P. *vagetur*, Ar. ¶ *Omnes enim viri ducent uxores de tribu & cognatione sua*] Hanc Vulgati versionem plerique sugillant, quòd legem invexerit & contextui Hebraico & juri & mori recepto adversantem, nam omnibus hoc prohibitum non esse constat [k]. ¶ Heb. כִּי אִישׁ בְּנַחֲלַת מַטֵּה אֲבֹתָיו יִדְבְּקוּ] *Quisque enim hæreditati* (*possessioni*, Ch. *in hæreditate*, O. Ma.) *tribûs patrum suorum adhærebunt*, V. O. Ch. (*agglutinabuntur*, Ma.) i. e. manebunt in possessione sua, Q. in Ma. At alii illud, *adhærebunt*, exponunt non de *hæreditate*, sed junctis inter se connubiis, quomodo דָּבַק sumitur Gen. 2. 24. Vide Gen. 34. 3. Ità noster & Junius. Et illud, *ducent uxores*, in nostro, sic capiendum, nempe, quæ hæredes sint, ex vers. 6. & 8. Ità concordat noster cum Hebræo [l].

8. *Et cuncta fœminæ*, &c.] Heb. *Et omnis filia hæreditans*, &c. Ma. Qu. An connubia cum alia Tribu singulis prohibita, an tantùm in casu hæreditatis transferendæ? Resp. 1. Q. prius affirmant [m]. Ratio est, Quia semper dubium esse potuit de successione in hæreditatem, siquidem fratres & eorum liberi mori poterant [n]. Resp. 1. Sufficiebat moralis certitudo, v. g. si fratres haberet plures & validos, &c. 2. Si illi mortui essent, hæreditas ad alios propinquos transibat, & ipsa illo matrimonio censebatur juri succedendi renunciare [o]. Respond. 2. Alii posterius affirmant [p]. Probatur; 1. Ex occasione legis: de talibus tantùm proponebatur quæstio. 2. Ex fine & ratione legis; *ut hæreditas permaneat in familiis* [q]. 3. Ab exemplis sanctorum [r]. *David* accepit filiam *Saul*, & *Joiada* filiam Regis *Joram*: Imò alienigenas duxerunt, *Salmon Raab*, *Booz Ruth*, *Salomon* filiam *Pharaonis*. Et hoc permittitur, Deut. 21. 10, 11, 12 †. Sic Jud. ult. 1. jurant se non daturos filias Benjamitis, ergò antea id facere licitum & consuetum erat [t]. Sacerdotes & Levitæ (quia nullam habebant hæreditatem, Deut. 18. 1.) poterant in qualibet Tribu nubere. Ità potuit affinitas esse inter *Elizab.* & *Mariam* matrem Domini [v].

11. *Filiis patrui*] i. e. Posteris: nihil enim contra

[a] Me. ex Bo.
[b] Sic Jun.
[c] M. F. V.
[d] M.
† O.
[f] Bo.
[g] Ma.
[h] G. Ma.
[i] Ma. Bo.
† G.
[k] Ma.
[l] Ma.
[m] Ità L. To. in Bo.
[n] To. in Bo.
[o] Bo.
[p] Ità E. Me. T. Bo. O. Ma. M. Burg. in D. La.
[q] E. La.
[r] Bo. La. E.
† T. La. Bo.
[t] La. Bo.
[v] A.

jus & honestatem *Mosis* fieri passus est. [At alii strictè accipiunt.] Quærunt igitur, an connubia inter patrueles aut consobrinos illicita sunt, aut interdicta. Resp. 1. Q. affirmant. Serò concesserunt Romani ἀνεψιὰς γαμεῖν, *consobrinas ducere*, ait Plutarch. Rom. quæst. 6. Claudius, Agrippinæ blanditiis pellectus, Senatum ingressus, decretum postulat, quo justæ inter patruos fratrúmque filias nuptiæ etiam in posterum statuerentur, (quæ ad id tempus incestæ habebantur.) Neque tamen repertus est nisi unus talis matrimonii cupitor, *T. Alledius Severus*, Tacitus, & Sueton. Claud. 26. Theodosius consobrinatum nuptias vetuit tanquam sororum; Victor. Seneca de Claudii facto, *Genitámque fratre conjugem captam sibi Torio nefandis flebili junxit face*. Exod. 6. 20. Resp. 2. Alii negant, & talia connubia licita esse contendunt. Junius ipse Josepho & Mariæ tribuit avum unum, cum de quo Luc. 3. 23. ut patrueles inter se fuerint. Habes ejusmodi exemplum 1 Par. 23. 21, 22, & in Jacobo. *Duxit Martinam filiam fratris, latâ lege ut idem omnibus liceret*; Lætus Heraclio. Nova nobis in fratrum filias conjugia, sed aliis gentibus solennia, nec lege ullâ prohibita. *M. Marcellus Juliam Augusti* filiam duxit, sibi sobrinam, (i. e. consobrinam, ut hic vocem accipit,) aliíque plures. De Sc° Zonaras, Decretum fecerunt licere Romanis ἀδελφιδᾶς ἄγεσθαι, *fratrum filias ducere*. Tacitus; Nec Nerva Sc^um sustulit. Vide Levit. cap. 18. vers. 12, 13, 14.

12. *Mansit in tribu*, וַיְהִי] *Et fuit*, i. e. mansit. Sic Daniel *fuit* (i. e. permansit) *ad tempus Cyri*, Daniel. cap. 1. vers. 21. *Erant* (i. e. manebant) *ibi*, Ruth cap. 1. vers. 2.

SYNOPSIS

Criticorum & aliorum Commentatorum

IN

DEUTERONOMIUM.

CAP. I.

HUNC librum Hebræi vocant, à primis dictionibus, אֵלֶּה הַדְּבָרִים: Magistri, non rarò, משנה *Misne*, i. e. *repetitam lectionem*: Alii סֵפֶר תּוֹכָחוֹת, *librum reprehensionum*, quia in eo objurgat Israelitas: Græci Δευτερονόμιον, q. d. *secundam*, vel *secundariam, Legem*. *Repetitio* est præcipuarum legum ac monitorum, in eorum gratiam qui tempore promulgatæ Legis aut nondum nati, aut per ætatem intelligendi incapaces, fuerant. Cum quibus Moses hîc instaurat fœdus. Præterea, quædam hîc nova addita. Simul rationem reddit Moses actionum Dei & suarum.

1. *Hæc sunt verba*, אֵלֶּה הַדְּבָרִים] Quænam verba? Resp. 1. Quæ scripta sunt in præcedentibus libris. Sed obstat loci determinatio, in quo omnia prædicta non sunt scripta vel denunciata. 2. Quæ sequuntur in hoc libro. ¶ *Ad omnem Israel*] Nempe, ad Seniores & Principes. Q. volunt miraculo factum, ut à tot millibus vox Mosis audiri potuerit. ¶ *Trans Jordanem*, בְּעֵבֶר] Ita erat respectu Terræ sanctæ & Jerusalem. Al. *citra Jordanem*, Ch. & Hiscuni in F. בְּעֵבֶר & *trans* & *cis* sign. ¶ *In solitudine campestri*, בַּמִּדְבָּר בָּעֲרָבָה] *In deserto, in campestri, sive planitie*, [ità plerique:] *in deserto ad Occidentem*. ο'. *in deserto, in confinibus*, O. *In planitie Moab*, Num. 22. 1. Sed obstat, quòd diversa loca hîc commemorantur, *inter Paran & Tophel*, &c. Respondent, ב *in* poni pro בִּשְׁבִיל *propter*, ut sit sensus, Propterea quòd irritaverunt Deum *in deserto*. Meminit autem præcipuè septem locorum, ubi maximè peccatum erat. *In planitie*, ubi se adjunxerunt *Baal-Pehor*; *ad mare Rubrum*, &c. Sed hoc Rabbinorum commentum est. Non hîc intelligo planitiem Moab, (nam quis dixerit eam esse *contra mare Rubrum*, *inter Paran*, &c?) sed vastam solitudinem Arabiæ, in qua per 40 annos vagati sunt. ο'. vertunt, *in solitudine ad Occidentem*, qui situs ejus erat respectu *Moab*. Sed nec illa planities unquam *desertum* vocatur; & דִּבֶּר vertendum, *quæ locutus fuerat* jampridem, & repetiit in campestribus Moab. ¶ *Contra mare rubrum*, מוֹל סוּף] *E regione*, vel *ante*, vel *contra*, *Suph*, O. Ma. Sy. P. Mo. Ch. JT. Sed quid *Suph*? 1. Mare rubrum, יַם סוּף P. *In planitie maris Rubri*, Schol. Aq. & Sym. in Nobil. *In planitie opposita mari Rubro*, Sa. At illud nimiùm distabat ab hac planitie. Reddunt ergò, *versus à fronte Suph*: i. e. erat oppositus locus ad mare Rubrum, vel, sinus aliquis maris Rubri venit versùs hanc partem. At ego de monte *Horeb* hæc intelligo, (ubi hæc dicta sunt,) cujus situs hîc describitur. Erat enim in ea deserti parte quæ ad mare Rubrum vergit: & ab altera parte habebat *Paran*, Num. 10. 12. & *Haseroth*, Num. 11. in fine, &c. 2. Aliis סוּף est regio algosa, & carcibus seu juncetis abundans, ad lacum Asphaltitem; juxta Jordanem, & versùs desertum Arabiæ. Ità Num. 21. 14. 3. Verti potest, *è regione finis*, vel *termini*, scil. terræ. Erat enim locus ille terminus diversorum regnorum. ¶ *Inter Paran*] De quo Gen. 14. 6. ¶ *Et Thophel & Laban*] Hæc alibi non occurrunt, nec habentur inter mansiones Israelit. Num. 33. Sunt nomina propria locorum, etsi pro illis alia in Numeris ponuntur. Desertum hoc varia à locis adjacentibus nomina habuit. *Tophel* postea *Pella* dicta putatur, & *Laban* postea *Libias*. ¶ *Ubi auri est plurimum*] LXX vertunt, *aurifodinas*, quæ fortasse ibi erant: ¶ Heb. est, דִּי זָהָב] Sign. *abundantiam auri*. Aliis est proprium loci nomen.

2. *Undecim diebus*] Sub. *iter*, vel, *postheac* (i. e. post Legem Sinai datam) *itum est*. Obj. At plures dies in eo itinere consumpserunt. Vide Num. 11. & 12. & 13. Resp. 1. Moses spectavit tantùm dies itineris, non dies quibus in stationibus constiterunt. 2. Vel non considerat Israelitarum iter, sed in genere distantiam explicat. Sed fortè prius verius. Nam non erat iter 11 dierum, sed brevius, teste Adrichom. Nec tamen mirum eos 11 dies in eo confecisse, quibus tot erant gregum, &c. impedimenta. Hoc dicit, ut intelligant quàm citò in Canaan pervenisse potuissent, nisi rebellassent. ¶ *De Horeb*] Idem qui *Sinai*. Vel *Sinai* est nomen deserti, *Horeb*, montis. Vel *Horeb* est nomen loci vicini monti *Sinai*, ubi sederunt Israelitæ anno illo. *Horeb* mons est vicinus admodum *Sinai*, & pro *Sinai* usurpatus. ¶ *Per viam*, דֶּרֶךְ Pro בְּדֶרֶךְ, Ger. i. e. eundo per montem, &c. ¶ *Montis Seir*] *Mons* hîc pro *montanis*, vel regione montana, qualem Seir inhabitavit, Mal. 1. 3. Ger. Vide Gen. 14. 6. & 36. 8, 9. Ità sæpe legimus, *in monte Ephraim*, *Juda*, &c.

3. *Undecimo mense*] Paulò ante mortem, (quæ obtigit 7. die 12. mensis, Deut. 34. Jos. 1. & 4.) ut fortiùs memoriæ imprimerentur. ¶ *Omnia quæ præceperat*, כְּכֹל אֲשֶׁר] *Juxta omnia*, &c. P. V. H. , protsus, vel omnino, ut præceperat. Non nisi mandatum sibi à Domino Moses loquitur: propterea totics in illo

isto libro repetit & inculcat, *Sicut praeceperat Jehovah* *.

4. *Percussit*] Sub. vel, *Moses* †, vel potiùs, *Deus* [t].
¶ *In Astaroth*] Montes sunt altissimi, sic dicti, quòd oves (quæ *Astaroth* nominantur) frequentes ibidem pascebantur [s]. Vide quæ nos ad Jud. 2. 13 [a].

5. *Cœpit*] Sic M. P. O. A. [simil. Ar. & plerique.] *Cœpit declarare*, i. e. declaravit. Sic, *Jesus cœpit dicere*, Luc. 12. 1. pro, *dixit*, Matt. 16. 6. &, *cœperunt vellere*, Matt. 12. 1. pro, *vellebant*, Luc. 6. 1 [y]. ¶ הוֹאִיל בֵּאֵר] *Voluit explanare*, Mo. *placuit Mosi declarare*, JT. *Voluit* (*placuit*) *Moses*, & *explanavit*, Q. in V. Dictio enim sign. *velle*, & *incipere* [z]. ¶ *Explanare*, בֵּאֵר] Hic habemus librum hunc *Elucidationem Legis* esse [a].

6. *Sufficit vobis quòd in hoc monte mansistis*] Simil. Sa. Ar. *Sat superque mansistis*, seu *habitâstis*, Sy. JT. Nam ferme annum ibi habitârunt, Exod. 19. 1. collat. cum Num. 10. 11 [b].

7. *Revertimini*] Non quòd ipsi, sed patres eorum, in Terra promissionis fuerant [c]. ¶ Heb. פְּנוּ] *Vertite vos*, Bo. Me. O. Ma. nempe, ad rectam viam, à qua diverterant versùs montem *Horeb*. *Aspicite*, (ad verb. *faciate* [d].) q. d. Accingite vos ad iter intermissum *. ¶ *Et venite*, וּסְעוּ לָכֶם] *Movete*, vel *proficiscemini*, *vobis*, Ma. O. Pleonasmus est [f]: vel, q. d. hoc cedet in vestrum commodum [g]. ¶ *Ad montem Amoræorum*] *Mons* hic pro *terra montana Amoræorum* [h], quæ claudit fines Terræ promissæ [i]. Alii, *ad montem*, i. e. in Cadesbarne; qui locus vel urbs est ad montes ubi habitant Amoræi. Confer vers. 20. & 44 [k]. ¶ *Quæ proxima*, וְאֶל כָּל שְׁכֵנָיו] *Et ad omnia vicina ejus*, V. O. [sim. omnes;] i. e. quæ sunt illi proxima [l]. *Ad omnes vicinos ejus*, Ar. Mo. vel, *ad omnes habitationes*, seu *cohabitatores ejus*, O. Designantur hic fines Terræ promissæ [m]. Confer istos limites cum cap. 2. 11, 24 [n]. Vide ad Gen. 15 [o]. ¶ *Contra meridiem*] Heb. *in meridie*, nempe, respectu Terræ promissæ [p]. Cùm ergò dicit, *campestria*, *montana*, & *humiliora loca contra meridiem*, latus designat meridionale. Tunc addit suo ordine terminos ab Occidente, Aquilone & Oriente [r]. ¶ *Et juxta littus maris*, sic Sa. וּבְחוֹף הַיָּם] Sing. pro plur. & *in littoribus maris*, in quibus, scilicet, sunt portus †. *In portu maris*, Mo. sim. Ch. JT. *oram maritimam*, Ar. Sy. ο'. ¶ *Terram Cananæi*, אֶרֶץ] Deest אֶל *ad* [s], positum pro ב *in*, vel *ad*: quod ex præcedentibus repetendum [t].

8. *En*] Heb. *Vide*, pro, *Videte*. ¶ *Vobis*, לִפְנֵיכֶם] *Ante conspectum vestrum*, V. sim. Sy. Pi. sic Gen. 13. 9. & 34. 10. q. d. Licet vobis eam possidere [u].

9. *Dixique*] Exod. 18. 13. suggerente Jethro. Ideo hic locus narrando sequitur, qui tamen re gestâ præcessit priorem. Vide v. 22 [y].

11. *Addat*, &c. יֹסֵף עֲלֵיכֶם כָּכֶם] Ad verb. *Addat super vos sicut vos*, Mo. O. i. e. *sicut estis*, O. ο'. P. sim. Sa. sicut estis *nunc*, Belg. *Augeat vos qualis estis*, Sy. Ar. alios vobis similes in multitudine [z]. *Augeat vos pari numero*, Ch. *Addat super vos* (*millies*) *super id quod nunc estis*, Sy. *Addat super vos millies tot quot estis*, A.

12. *Negotia vestra*, sic Sa. טָרְחֲכֶם] *Gravamen vestrum*, Ma. O. *gravem laborem*, Mo. *pondus*, Ar. *molestiam*, ο'. Sy. Ti. M. V. JT. *laborem*, Ch. in F. aut, *defatigationem* vestram, quâ scil. me defatigatis [a]. Putant autem per istas tres voces, *laborem*, *negotia*, *causas*, sive *rixas*, officium Principis significari. Primum est, ut jus dicat litigatoribus; 2. prospicere de commeatu; 3. curare ut privati sine mutuis injuriis degant [b].

13. *Date ex vobis*] Sic Ch. *Date vobis*, ο'. Sa. Mo. *eligite vobis*, Sy. *adducite*, Ar. ¶ *Sapientes & gnaros*, חֲכָמִים וּנְבֹנִים] Rectiùs, *sapientes & prudentes*, G. Ità Ch. & RS. in F. V. *Sapiens* est qui didicit [c], vidit ac novit multa [d]: *prudens*, qui uti novit †, & ex præteritis quid in futurum faciendum sit prævidere [f], qui de omnibus rectè & sanè judicat, & *æquitatem* callet [g]. De Josepho utrumque dicitur, Gen. 41. 39 [h]. *Sapiens* erat, quia intelligebat somnium, *Prudens*, quia consilium dedit quomodo terræ prospicerent, &c [i]. Al. נְבֹנִים, *intelligentes*, O. Ma. ¶ *Et quorum*, &c. וִידֻעִים] Q. activè legunt; *peritos*, O. Ma. F. sim. A. ità sign. Isa. 53. 3. A. *scientes*, F. Ch. Sa. ità V. & ο'. Συνετοὺς, *perspicaces*, aut *intelligentes*, F. *expertos & rerum gnaros* †. [Al. passivè accipiunt ;] *cognitos*, seu *notos*. Ità He. omnes in F. Sy. Ar. P. Mu. JT. A. *Jadua* passivum est. i. e. Celebres [k], quorum probitas nota sit in populo [l]. *Spectatæ integritatis viros*, Tr. Ægre plebs se submittit ignotis [m]. Requiri præter hæc in Judice aiunt Hebræi *humilitatem*, *timorem Dei*, *odium avaritiæ*, *amorem veri*, *hominum amorem*, *bonam famam*, *ætatem vegetam*, *opes honestas* [n].

15. *Constitui principes*] Heb. *Et dedi eos capita*. Obj. At *populus dedit*, v. 13. Resp. Populus *dedit*, h. e. elegit; Moses *dedit*, i. e. constituit, capita. Quæ facta sunt à multis sub unius ductu, dicuntur fieri ab *illo*, vel *illis* [o]. *Dedit in regem*, 2 Chron. 9. 8. exponitur, *posuit*, *constituit*, 1 Reg. 10. 9 [p]. ¶ וְשֹׁטְרִים] *Et exactores*. Hi sunt ministri publici juris [q]. Vide ad Deut. 16. 18 [r]. *Statores*, *apparitores*, *baculiferos*. Vide Exod. 5. 6 †. Viatores & alios qui apparent magistratibus, & eorum jussa ac sententias exequuntur. Græci, γραμματοεισαγωγεῖς τοῖς κριταῖς, alibi γραμματεῖς. Prov. 6. 7. ο'. ἐργοδιώκτης, Aq. *instructori* [s]: qui perversos cogebant [t], *loroque verberabant*; *lictores* [u]. Sumebantur è Levitis, 2 Par. 19. 11. & Neh. 8. 11 [y]. Hinc colligitur quàm egregia res sit publici juris ministrum agere, cùm ad hoc præcipua Tribus fuerit deputata [z]. Al. vertunt, *præfectos tribuum*, V. Ch. in Bi. Videntur fuisse inferiores Judices, ex Jos. 3. *transierunt SOTHERIM*, & Deut. 16. *judices USOTERIM* [a]. *Scribas*, Sy. in Bi. *Moderatores*, velut Prætores quosdam, qui jus dent populo, & judicatum curent fieri in singulis causis [b]. ¶ *Tribubus vestris*] At ο'. *judicibus vestris*: legebant *Shophti*. Quanquam & in Heb. textu pro *tribubus*, 2 Sam. 7. 7. ponuntur *judices*, 1 Chron. 17. 6 [c].

16. *Audite*, [ità ferè omnes,] שָׁמֹעַ] *Audire*. Hæc phrasis sæpe usurpatur in mandatis: vide ad Exod. 13. 3. Fortè defectiva locutio est, pro, *Audiendo audite* [d]. *Cùm audietis*. In Hebræo deficit ב *Bachlamt* †. [JT. sic; *Audiendo causas inter fratres vestros*, *judicatis*, &c. quod in וּשְׁפַטְתֶּם redondaret.] ¶ *Justum*, צֶדֶק] Sub. ב, *in justitia*, h. e. justè [f]. ¶ *Peregrinum*, גֵּרוֹ] *Peregrinum ejus*, Ma. A. i. e. qui cum eo vel est, vel contendit. Sic, *panem meum*, Psal. 41. 10. est, *panem mecum*, Joh. 13. 18 [g].

17. *Nulla erit distantia personarum*] Heb. *Non agnoscetis faciem*, Mo. ο'. Sa. sim. Ar. h. e. Non *ex vultu judicetis*, i. e. juxta externam larvam & qualitatem, v. g. si sit dives vel pauper, amicus vel inimicus, &c [h]. *Nè veneramini vultum ullius*, Sy. *Faciem*, i. e. ea quæ in homine apparent, (& ad causam non faciunt [i]:) nam facies maximè patet in corpore humano. In gratiam alicujus ex affectu humano non judicabitis. Huic opponitur quod sequitur, *Non timebitis*, &c. i. e. minas præpotentium non reformidabitis [k]. *Faciem in judicio cognoscere* est, alicujus faciei gratiâ vel intuitu judicium invertere [l]. ¶ *Quia Dei judicium est*] Dei vices geritis, qui justissimus est [m]; nec personam respicit, & omnium Judex est [n]. ¶ *Difficile vobis*, יִקְשֶׁה מִכֶּם] *Difficilis erit præ vobis*, JT. sim. A. O. Quæ *gravior*, i. e. difficilior, erit, quàm ut de ea statuere valeatis [o]. *Referte ad me*] i. e. Ad Mosen Prophetam, qui meo nomine respondebit. Vide Exod. 18. 22 [p].

19. *Per viam montis*, &c.] i. e. Pergendo rectà versùs montem Amoræorum [q]; i. e. montana, ut ver. 2, 6 [r]. ¶ *In Cadesbarne*] Loca nominat ubi monitiones factæ erant †. Num. 12. 16. dicit *castrametatos fuisse in Paran*, quod est desertum in quo est *Cades-Barne* [t].

21. *Quam dat*] Heb. *dedit*. H[o], pro, offert & proponit tibi terram quam pollicitus est [u].

22. *Et accessistis*, &c.] Num. 13. 1. Domini jussu missi sunt, qui indulsit & cessit eorum infirmitati. At hic certum est exploratores esse exigente populi incredulitate missos [x]. Divinum imperium contemnebant, ejusque verbis fidem non habebant, Deut. 9. 23 [y]. Deum ducem sequi debebant, & Cananæos fidenter aggredi [z]. ¶ *Qui considerent terram*, וְיַחְפְּרוּ לָנוּ] *Et effodiant nobis*, Mo. *explorent*, vel *pervestigent*; [ità omnes.] ¶ *Civitates*] i. e. Quas primùm oppugnabimus [a].

23. *Placuisset*] *Placere* hic est consentire †, me-

tu

tu majoris mali permittere, ut Matt. c. 19. v. 8 [b].

24. *Cùm perrexissent,* וַיִּפְנוּ] *Et aspexerunt, verterunt se,* Ma. *abierunt,* V.

26. *Sed increduli,* &c. וַתַּמְרוּ אֶת־פִּי יְהוָה] [Variant.] *Et irritâstis os Jehovæ,* V. q. d. irritum fecistis imperium [c]. Al. *amaritudine affecistis os Domini.* Amarum est imperanti, cùm ei non obtemperatur [d]. Al. *mutavistis,* vel, *mutare fecistis, os,* i. e. ut aliud consilium vobis proponeret quàm suprà v. 8 †. Sed argutum hoc magis videtur quàm solidum, quia הִמְרָה in *Hiphil* constat exemplis idem valere quod מָרָה in *Kal.* Mallem sic, *Mutâstis os,* &c. Cùm mandato non obeditur, perinde est acsi illud mutaretur, i. e. aboleretur [f]. *Mutare,* &c. ponitur pro *rebellare,* quia verbum Dei per inobedientiam quasi mutatur & irritum redditur [g]. Al. *exacerbâstis os,* nimirum, ut vobis aspera & dura denunciaret & amara [h]. Al. *rebellâstis,* Pi. Vide infra 43. & Num. 27. 14. & Deut. 9. 7 [i].

27. *Odit nos,* בְּשִׂנְאַת אֹתָנוּ] *In,* vel *ex, odio Domini* (supple, *ad,* vel *erga,* Ar. A. Ma.) *nos,* Mo. Similem phrasin videsis Gen. 19. 16. & 29. 20. & Hos. 3. 1 [k]. *Odio nostri Dominus eduxit,* Sa. *eò quòd odit nos,* ο'. Sy. M. P. Ti. Odio Dei imputant quod ex amore profectum est [l]. *Propter odium Jehovæ* quo odit *nos.* Ellipsis verbi conjugati, ut Gen. 19. 16 [m]. Et præpos. בּ hîc valet *propter* [n]. Nomina verbalia casum verbi sui, & sic accusativum, regunt [o]. Noxia persuasio, Deo se credere exosum [p].

28. *Ad cœlum*] Hyperbole, ut Psal. 107. 26. *ascendunt ad cœlos* [q].

31. *Et in solitudine*] *Et ut in deserto,* nempe, *Sinai:* sub. *sicut fecit,* & prætereà שָׁם *ubi* [r].

32. *Et nec sic,* &c. וּבַדָּבָר הַזֶּה אֵינְכֶם מַאֲמִינִם] *Et nè per hunc quidem sermonem credebatis,* Sy. P. sim. ο'. Ch. Mo. scilicet, quo vos hortatus sum ad pergendum †. *Propterea tamen non credidistis,* Sa. *Et in hac re non fuistis creduli,* M. Ti. A. [At Ar. *Et per vos hujusmodi nonne credetis?*] Vel, *Propter hanc rem,* nempe, mirificam vestrî sustentationem in deserto, non credidistis [s].

37. *Indignatio,* &c. הִתְאַנַּף] *Naribus flare se fecit,* Ma. Fecit se irasci. Notat Deum non affectibus præoccupari, sed gravi consilio & judicio irasci. Irati autem spirant vehementiùs, & narium flatu iram indicant [v]. ¶ *Propter vos,* sic O. A. בִּגְלַלְכֶם] *In revolutione vestra,* i. e. seditione & tumultu, in quo susque déque omnia volvuntur, vel, quòd vestram pœnam & causam etiam in me devolveretis; vel, *contrà, occasione vestri,* quòd occasio facilè volvitur [x]. *Propter revolutionem vestri,* Pi. Qu. Quomodo dicit, *propter vos,* cùm erat ob suam infidelitatem? Resp. Moses occasione regendi tam morosi & increduli vulgi lapsus est in incredulitatem [y], dum ipsorum rebellione fuit perturbatus [z] & irritatus, Psal. 106. 32, 33 [a]. Istud, *propter,* habitudinem causæ per accidens & occasionalis significat [b]. Ob duritiam & incredulitatem populi dubitavit an Deus facturus esset quæ promisisset [c]. Vel, *propter vos,* i. e. quòd consensi in missionem exploratorum [d]. ¶ *Nec ingredieris illuc*] שָׁם pro שָׁמָּה †.

38. *Minister tuus*] Heb. *Qui stat coram te,* O. Ma. H', pro, *ministrat* tibi. Ità Gen. 18. 8. *Ipse stabat,* i. e. ministrabat, *juxta eos* [f]. ¶ *Robora*] H', pro, jube illum bono & forti animo esse [g].

39. *Qui boni ac mali ignorant distantiam*] Qui non nôrunt quid differat bonum à malo [h]. Ità Jon. 4. Homer. Odyss. υ'. —— [Greek illegible] (—*novi singula, Bona simul & mala; antè autem infans eram.*) Ætas adultior dicitur, quæ novit *malum rejicere, bonum eligere,* Esa. 7. 14, 15, 16 [i].

41. *Pergeretis,* וַתָּהִינוּ] Est ἅπαξ λεγόμενον [k]. [Variè reddunt.] *Voluistis,* O. K. in M. Belg. *cœpistis,* Onk. & Jon. in D. *parati fuistis,* P. Belg. *obtulistis vos ipsos sponte,* A. Q. in D. Ti. Deducunt ab הֵן, *ecce;* [q. d. *dixistis, En,* sive *Ecce, nos;* parati sumus ascendere [l].] Dubito an benè; tunc fuisset וַתָּהִינוּ. Particula enim illa thema sive radicem habet ex ordine duplicantium, vel, si mavis, geminatorum [m]. *Contendistis,* M. Ca. sim. A. vel, *condensati* (collecti, conglobati,) *contendistis ascendere,* Ma. Exponitur וַתָּהִינוּ, *& contenderunt ascendere,* Num. 14. 44 [n]. Al. *Mutuò vos concitâstis,* Sy. sim. Ti. Al. *ausi fuistis.* Al. *conati estis omnibus viribus,* Q. in Ma. Al. *facilè duxistis,* ex Arabismo, ubi הוּן vel הָאן est *facile esse:* q. d. Quasi nulla in eo esset difficultas, promptissimos vos ostendistis. Al. *Et contempsistis,* scil. monitum meum, ut *reverteremini.* Nam הוּן vel הָאן in 4. conjugatione, quæ Hebræorum *Hiphil* respondet, est, *spernere, vile ducere* [o]. *Congregati ascendistis,* ο'. *festini ascendistis,* Ar.

43. *Tumentes superbiâ ascendistis,* ità Sa. וַתָּזִדוּ וַתַּעֲלוּ] *Et intumuistis* (vel, *superbè egistis,* Mo. *impiè egistis,* Ch. *vim facientes,* ο'. *temerariè egistis,* V. Ma.) *& ascendistis,* Ma. *Cùm arrogaretis vobis ut ascenderetis,* vel, *cùm arroganter ascenderetis,* Q. in Ma. *Audacter conscendistis,* Ar. sim. Sa. vers.

44. *Sicut solent apes*] Ità JT. M. Ti. Quæ illum insectantur qui tetigerit alvearia. Ità Amorræi vos, qui in illorum ditionem irrupistis [p]; ut apes eum à quo sunt offensæ confertim aggrediuntur [q]. Apes facilè irritantur, & non, donec nocuerint, ab insecutione desistunt [r]. *Quomodo apes fumigata,* vel, *fumo irritata;* ità Sy. & Ar. manuscriptus, & Onk. ità legendus. Notum est eos qui castrant alvearia, apes priùs fumo absterrere. Docet Virgil. Georg. v. 230. Ovid. de Remed. amor. v. 185. Nonnus Dionysiacon v. 249. Columella l. 10. c. 15. Plin. 11. 16. Ex hac porrò fumigatione similitudines passim ducuntur, à Lycophrone v. 180. & 254. Apollon. Argon. l. 2. v. 29. Virgil. Æneid. 12. *Arma ferunt alii,* &c. Et nè similitudines hæ subsidere videantur infra argumenti dignitatem, sciendum apibus ingentes esse animos, eas vastissima animalia aggredi, nonnunquam & interimere. Aristot. Hist. l. 9. c. 40. Plin. 11. 18. *Est in exemplis, equos ab iis occisos* †.

46. *Multo tempore,* יָמִים רַבִּים כַּיָּמִים אֲשֶׁר יְשַׁבְתֶּם] *Diebus multis, secundùm dies quibus mansistis,* vel *habitavistis,* vel *sedistis;* [Ità omnes:] vel, *quibus antea manseratis,* P. *quibus* ibi *mansistis,* JT. A. Belg. *quibus* alibi *mansistis,* M. in mansionibus reliquis. Manserunt in *Cades-Barnea* 19 annis; & tot annis vagi obambulârunt in aliis mansionibus, ut docet *Seder Olam* [t]. *Longo intervallo, simili cæteris quibus eratis commorati,* Ar. Al. sic; Quanto tempore priùs habitaveritis ante reditum exploratorum illorum [v], totidem dies post reditum exploratorum ibi mansistis [x]. Verùm non sic arctandum est, sed ità explicandum, mansisse scil. ibi multos dies, quemadmodum & antè multis diebus ibi manserant [y]. Potest accipi juxta usitatum Hebraismum, ut repetitio & explicatio indeterminata illius quod præcesserat, *diebus multis* [z]. Obj. Quomodo diu ibi hæserunt, cùm jussi essent die sequenti movere castra, Num. 14. 25? Resp. At non obtemperabant isti præcepto, sed aggressi sunt Cananæos, & ab his fugati, reversi in castra luctui se dederant, & permissi sunt ibi diutiùs commorari †.

Marginalia (left column): [b] Ger. p. 53. — [c] Ma. — [d] O. — † Ma. ex Jun. — [f] Pi. — [g] A. — [h] Q. in Ma. — [i] Ma. — [k] A. — [l] A. — [m] Jun. — [n] Pi. — [o] Gloss. gram. pag. 162. — [p] G. — [q] Ger. — [r] V. — † Pi. sim. A. — [s] Pi. — [v] Ger. — [x] Ma. — [y] V. — [z] Ma. [a] A. — [b] Bo. — [c] E. — [d] O. — † Pi. — [f] F. — [g] V. ex F. — [h] V. — [i] G. — [k] Pi. — [l] K. & AE. in D. — [m] D.

Marginalia (right column): [n] Ger. Ma. — [o] Di. — [p] Muis RR. — [q] Ma. — [r] M. — † Bo. 1. 10. 507. — [t] M. F. — [v] V. — [x] Cej. in Bo. — [y] Bo. — [z] Ger. p. 63. — † Bo.

CAP. II.

1. ET *circuivimus*] Iste circuitus erat ab anno 2. ad ann. 40 [a]. ¶ *Montem Seir*] i. e. Montanam regionem Seir [b]. ¶ *Longo tempore*] Hoc non referendum ad proximum membrum, *circuivimus montem Seir,* sed ad anterius, *venimus in solitudinem,* ubi vagati sunt 38 annis [c].

3. *Ite contra Aquilonem*] Is erat situs Canaan venientibus ab Ægypto [d]; inter *Edomæos* à sinistris, & *Moabitas* atque *Ammonitas* à dextris; ut rectâ viâ tenderent ad Aquilonem ad Amorræos, ibique Jordanem transirent †.

4. *Transibitis per terminos,* &c.] Dices, At Edomitæ transitum vi prohibuerunt. Resp. 1. Illud erat alio tempore, Num. 20. 20. Hoc post longissimum illum circuitum montis *Seir,* ubi jam populi illi territi miraculis, &c. opus habebant præsidio Dei [f]. 2. Negabant transitum per interiora regni, at transibant per termi-

Marginalia: [a] Bo. — [b] A. — [c] Ma. — [d] Ma. — † V. Ma. A. — [f] V. ad v. 3.

Line numbers in gutter: 10, 20, 30, 40, 50, 60, 70

terminos, i. e. extremas oras & fines. 3. Initio negabant, postea concessisse videntur. Confer v. 6. & 28.

5. *Videte*] *Cavebitis vobis*, V. Sensus duplex: Cavete, vel, 1. nè eos provocetis; vel, 2. nè fortè irruant in vos, quia timent. ¶ *Nè moveamini contra eos*, אַל תִּתְגָּרוּ בָם [Variant.] *Nè misceatis vos cum illis*, nempe, *in lite*, V. sim. Mo. O. (ut additur Prov. 28. 25. *miscebit litem*.) i. e. Nè provocetis eos ad bellum. Id verbum de contentione ac bello tantùm dicitur. Quomodo Latini dicunt, *miscere prælia*, *miscere certamina*. Al. *Nè irritetis eos*, P. sim. M. At. *Nè concitemini adversùs eos*, Sy. *Nè pugnetis cum eis*, Ch. sim. ó. Sa. Al. *Non attrahere facietis vos in illos*, scil. *contra eos* in bello, ut moris erat. *Nè ostendatis vos feroces contra eos*, Ti. ¶ *In possessionem dedi*] Ità ostendit Deus discrimen inter portionem *Jacobi* & *Esavi*. Nondum completa erat mensura peccatorum gentis Idumææ. At *Amalecitæ*, quamvis Idumæi erant, nominatim exclusi sunt, Exod. 17. 14. Deut. 25. 17.

6. *Cibos emetis*] Itaque licèt iis Manna deplueret, non erat vetitum alios cibos edere, sicunde habere potuissent. Alii legunt interrogativè, *An cibum emetis ab Idumæis?* q. d. Non opus est; *Nam Deus benedixit tibi*, &c. ¶ אֹכֶל תִּשְׁבְּרוּ] *Cibum frangetis*, Mo. Ma. i. e. emetis. Vide annot. ad Gen. 41. 56. Emens dicitur *frangere*, i. e. frangendum accipere; & vendens *frangere*, i. e. frangendum dare, ver. 28. ¶ *Aquam emptam*, &c. מַיִם תִּכְרוּ] *Aquas fodietis*, Mo. Me. i. e. emetis. Fortè possessio agrorum, &c. adiri solebat aliquâ terræ defossione, ut hodie pedum positione, &c. Vel, emebant puteos in eorum terra effossos, pro more. Vide Gen. 26. 18. & Num. 21. 18. Vel כרה Arabicè sign. *emere*.

7. *Benedixit tibi*] q. d. Quamvis opus alio cibo vobis non sit, nam *benedixit tibi*, &c. si tamen edendi alia esculenta cupiditas vos incesserit, non est opus rapiendi commeatum ab Edomitis, ex benedictione enim Domini abundè suppetit quo emere licebit. Est confirmatio in futurum ab experientia gratiæ Dei 40 annorum. ¶ *Opere manuum*] i. e. In pecoribus, &c. quæ inter manus ea curantium Deus adauxerit. ¶ *Novit iter tuum*, &c. יָדַע לֶכְתְּךָ אֶת הַמִּדְבָּר] *Novit*, vel *agnovit*, *iter tuum* (vel, *quòd perambulaveris*, Q. in V.) *in deserto*, JT. A. Ti. Sa. O. Vocula אֶת hic valet in, quod insolens. *Novit regere vos in illa solitudine*, Sy. *Agnosce quomodo transîsti desertum*, o'. *Nosse* hic est, favere, bene velle, & benefacere, ut Psal. 1. 6. curare, Ca. Ma. Pi. conservare, (sic, *filii Eli non cognoscebant Dominum*, i. e. non curabant, contemnebant,) dirigere, & prosperum facere, Bo. Me. ¶ *Nihil tibi defuit*] Nempe, *tandem*. Nam licèt multa illis defuerint, Deus statim providebat.

8. *Per viam campestrem*, מִדֶּרֶךְ הָעֲרָבָה] *Per viam planitiei* vel *solitudinis*. Hic מ pro ב accipitur. *De via*, &c. Ma. ¶ *De Elath*, &c.] Et hic מ pro ב, *ad Elath*, & *ad Esion-gaber*. Vide Num. 33. 35.

9. *Nè ineas prælium*, אַל תִּתְגָּר בָּם מִלְחָמָה] Idem verbum quod v. 5. sed hic adjungitur *bello*. ¶ *Ar*] Metropolis hæc erat *Moabitarum*. *Aroer* est Ch. ità Masius in Jos. 12. 23. Non placet; quia *Ar* hæreditas filiorum Lot, *Aropolis* dicta, & *Rabbath Moab*, si Masio fides. At *Aroer* Tribus *Gad ædificavit*, Num. 32. 34. i. e. restauravit, ideóque inhabitavit etiam.

10. *Emim*, הָאֵמִים] Sign. *terribiles & metuendos*. Sic dicti, quòd proceritate & robore aspicientibus אֵימָה *Emath*, terrorem, incuterent. Al. ab אֵם *cubitum*, q. d. *viri cubitorum*, scilicet, *multorum*. Hæc commemorat Moses, ut Hebræi, exemplo *Emim* suis sedibus pulsorum, armis & vi humanâ fiduciam conciperent occupandæ (Deo duce) *Canaanæ*. ¶ *Magnus*] i. e. Nobilis & insignis. ¶ *Ut de Enacim stirpe*, כָּעֲנָקִים] Hi *Enacim* habiti sunt procerissimi omnium gigantes. *Inachidas* dico, cum Græcis ad quos illi advenêre; quos *Anaces* vocant Cicero, Pollux, alii: sicut & fœmina armata, *Pallas* dicta Græcis, linguâ Tyriâ *Anacea* עֲנָקָה dicebatur.

11. *Quasi gigantes crederentur*, רְפָאִים יֵחָשְׁבוּ] Vel, 1. nomen est populi; q. d. *mortui infernales*, & *viribus deficientes*, non quoad se, sed quoad alios, qui coram ipsis tanquam mortui erant. Sensus est, Sicut *Inachidæ* dicebantur *Rephaim*, sic & illi *Emim* habebantur suppares *Rephaimis*. *Rephaim* vox videtur esse linguæ primævæ. Nominis vetustissimum vestigium esse videtur in *Raphanæis* Syriæ, & aliis aliquot locis similis fermè soni. 2. Aliis est nomen appellativum. Ità Ch. *fortes*, &c. qui refert ad *Emim*, qui inter *Enakim*, i. e. robustissimos illos gigantes, reputati sunt. *Rephaim* Sym. solet vertere θεομάχους, alii Τιτᾶνας, alii γίγαντας aut γηγενεῖς. Clarum est hoc capite testimonium de gigantibus post tempora Noæ resuscitatis. Ab his natæ fabulæ omnes Græcorum, propter famam & nomen gigantum, & propter vetustatem.

12. *Horrhæi*, הַחֹרִים] Sign. *nobiles*, *illustres*, *candidos*, *optimates*; à חור *albo*, sive *candore*: vel, quòd in Oriente Principes albâ veste utuntur, sicut Latini trabeâ & purpurâ; vel, quòd præ aliis spectabiles essent. ¶ *Sicut fecit Israel*] Obj. At hoc nondum fecerat. Resp. 1. Vel hic liber ab Esdra scriptus est; vel hoc, ut quædam alia, ab aliquo Hagiographo additum. 2. Moses scripsit spiritu prophetico, de futuro loquens per præt. propter certitudinem eventûs. 3. Vel loquitur de terrâ *Sehon* & *Og*, quam acquisiverant. [Hinc Ar. vertit, *Sicut fecit Israel nonnullis in possessionibus quas dedit eis Deus*.] 4. Vel, *fecit*, h. e. facere decrevit, vel, facere cœpit. Verto, *sicut facturi essent*, &c. Ca.

14. *Fuit triginta octo annorum*] In Kadescho annos 37 cum dimidio commorati sunt; dimidium verò annum in itinere à *Kadesch* ad *Zered* insumpserunt. ¶ *Bellatorum*] *Virorum belli*. Ità vocantur qui 20. ætatis annum expleverunt.

15. *Ut interirent*, ità Ch. sim. Ar. לְהֻמָּם] *Ad conterendum* (*quassandum*, JT. *perdendum*, Sy. M. Ti. A.) *eos*, Mo. Sa.

20. *Terra gigantum*] [Ità ferè omnes vertunt רְפָאִים. At Sa. vers. *terra medicorum*.] ¶ *Zomzommim*, זַמְזֻמִּים] Sign. vox, 1. *Flagitiosos & abominabiles*; à זָמַם vel זִמָּה, Ma. Pi. (de quo Levit. 18. 17.) Quales hoc genus homines semper habiti in sacris & profanis literis. Geminatio auget significatum. 2. *Præsumptuosissimos*, Ma. 3. *Insolitæ magnitudinis viros*. 4. *Famosos & celebres*. 5. *Machinatores*, *vafros*, Q. in Ma. Hi dicti *Zuzim* (i. e. *robusti*, La.) Gen. 14. 5.

22. *Sicut fecerat*, &c. כַּאֲשֶׁר עָשָׂה לִבְנֵי עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים] בְּשֵׂעִיר אֲשֶׁר הִשְׁמִיד אֶת הַחֹרִי מִפְּנֵיהֶם *Quemadmodum fecit filiis Esavi*, *à quorum facie* (vel, *propter quos*, P.) *perdidit Horæos*, &c. JT. Belg. vel, *quando* (sive *quia*, Ch.) *perdidit Choræos*, A. M. Ti. (sive, *populum liberum*, Sa. vers.) [Aliter alii.] *Quemadmodum fecerunt filii Esau habitantes in Seir*, Sy. Ar. *qui perdiderunt Horæos*, *& possederunt eos*, Sy. vel, *quando consumpsit Horæos*, *& perdiderunt eos*, Ar. [ל in לִבְנֵי redundare putabant, ut in *Tertiis* לְאַבְשָׁלוֹם, de quo suo loco dicendum; & עָשָׂה pro עָשׂוּ positum per Enallagen numeri; similiter הִשְׁמִיד pro הִשְׁמִידוּ.]

23. *Hevæos quoque*, הָעַוִּים] *Evæi*; Gr. Εὐαῖοι, qui & *Avæi*. Hos eosdem esse cum חִוִּים, Gen. 10. 17. affirmant Mas. in Ma. & Ge. in D. quòd gutturales illæ literæ solent inter se permutari, ut exemplis ex RR. docet Gerund. ¶ *In Haserim*, בַּחֲצֵרִים] Idem quod *Haseroth*, una mansionum, Num. 33. 17. Al. *in villis*, F. ¶ *Cappadoces*, ità Ch. & Græci, כַּפְתֹּרִים] Quorum fuisse puto urbem *Caparorsam*. Vide Ptolem. Non sunt hi *Cappadoces* qui per Asiam minorem ad Pontum Euxinum extenduntur. Nam, 1. Illi à Japhet oriundi sunt, teste Jo. hi à *Mesraim*, Gen. c. 10. v. 14. 2. Palæstini venisse dicuntur *ex insulis* כַּפְתֹּרִים, Jer. 47. quod Cappadociæ non convenit, utpote in terra continente sitæ. *Caphtorim* hi vel iidem sunt cum *Philistiim*: vel, à communi parente *Misraim* oriundi, permixtim cum iis & unanimi consensu has Cananææ regiones invaserant, ibique mixtim habitârunt, (ità tamen ut nomen *Philistiim* deinceps invaluerit, antiquato propemodum altero; quod tamen nè interiret, hoc commemorat Scriptura.) Probatur, 1. Quòd Palæstini vocantur reliquiæ insularum *Caphtor*, Jer. 47. & de *Caphtor* deducti dicuntur, Amos. 9. 7. 2. Dicuntur hi *Gazam* habitâsse, quæ certè Philistæorum erat, Jud.

Jud. 16. 1 Sam. 6. Puto igitur *Caphtorim* occupâsse illas quinque Philistæorum Satrapias, *Accaron*, *Geth*, *Azotum*, *Ascalon*, & *Gazam*. Et cùm ex *Misraim* erant, quidni venirent ex insulis *Nili*, quæ & plurimæ erant & maximæ [u]? *Caphtor* esse Cappadociam, & *Caphtoræos* Cappadoces, unanimiter statuunt veteres: ità Græci, Vulg. Hi. Euseb. Theodor. Procop. &c. & Chaldæi tres interpretes, Onk. & Jon. & Jerof. Itaque *Caphtoræi* in Cappadocia fuerunt, eâ nimirum parte quæ Colchis proxima. *Caphtoræis* vicini erant *Casluchi*; quia *Philistæi* Gen. 10. è *Casluchis*, alibi Jer. 47. Amos. 9. è *Caphtoræis* prodiisse leguntur. Qu. Sed cur *Casluchi* & *Caphtoræi* ex Ægypto egressi in tam remota secesserint? Resp. Multæ poterant subesse causæ, quas divinare nostrum non est. Fortè impulerunt eos (ut *Phryxum*, *Jasonem*, *Sesostrim*, *Persas* & *Medos* & *Saracenos postea*) *opes illius regionis*; Strab. 1. 45. Sed post exantlatas itineris tam tædiosi molestias, seu res famæ non responderet, sive hominibus in Ægypto natis frigus illorum locorum minùs tolerabile esset, sive per alios expulsi essent, in patriam reverti decreverunt, & quidam ex iis in Palæstina hæserant, pulsis Anvæis, ut hic dicitur [y].

24. *Torrentem Arnon*] *Arnon* est rupes in sublime projecta [z]. Quod si verum est, oportet torrentem fuisse in valle, sub rupe: ad quod alludit, Num. 21. 28. —*cives excelsorum Arnon*. Et v. 36. videtur *torrentem* separare ab *Arnon* [a]. ¶ *Incipe possidere*] Ità Sa. Ti. Hebr. *incipe*, *possidè*, V. Ma. vel, *hæreditа*, Mo. *incipe ejicere*, Ch. *vastare*, Sy. *exscindere*, Ar.

25. *Terrorem*] Qualem *panicum* vocant Græci [b]. ¶ *Et dolore teneantur*, וְחָלוּ מִפָּנֶיךָ] *Et dolebunt* (*conterentur*, Ch. *infirmentur*, M. Ti. *languescent*, JT. *insanient*, Sa. vers. *angentur*, A. Ang. *timeant*, Sy. sim. Ar. P. *ut parturientes dolore consternabuntur*, Sa.) *à facie tua*, Mo. *à conspectu tuo*, Sy. sim. Ar. P. *propter te*; A. Ang. ¶ *Sub omni cælo*] Hyperbole [c]; scil. ad quæ loca fama rerum à me gestarum perveniet [d].

26. *De solitudine Cademoth*] Num. 21. 20. dicitur *Jesimon*. קְדֵמוֹת sonat *orientale* †. Ad orientale latus *Moab* erat, teste Adrichomio [f]. Aliis urbs est, de qua Jos. 13. 18 [g]. Indè desertum *Cademoth* [h]. ¶ *Verbis pacificis*] Cum *verbis pacis*. Talia sunt quæ offerunt pacem; vel nunciant salutem [i].

27. *Publicâ viâ*; sic Ch. Ar. בַּדֶּרֶךְ בַּדֶּרֶךְ אֵלֵךְ] *Per viam*, *per viam*, P. i. e. per viam pûblicam & tritissimam [k], & regiam, Num. 21. 22 [l]. *Omnino per viam*, O. Tantùm per viam, q. d. non divertendo in agros aut vineas. Ità Deut. 16. 20. *Justitia*, *justitia*, est, tantùm justitia, &, omnimoda justitia [m]. *Viâ rectâ*, Ti. *per iter tritum*, M. *viis semper insistentes*, Sy. *Indesinenter procedam eâdem viâ*, JT.

29. *Sicut filii Esau*] Obj. At Rex *Edom*, i. e. filiorum Esau, hoc non concessit, Num. 20 [n]. Resp. 1. Initio negavit, sed postea, sibi timens, concessit [o]. 2. Externus concessit, ut per (vel juxta, L.) extremos fines iter facerent [p]. 3. Vel hoc refertur non ad concessionem transitûs, sed solùm ad venditionem victualium [q]. At Moabitæ cibum & potum recusârunt, Deut. 23. 3, 4 [r]. [Ar. sic vertit, *prout egerunt mecum ex parte filii Esau*.]

30. *Sicut nunc vides*] Heb. *secundùm diem hanc*. H[s], pro, *ut testatur dies ista*; vel, *ut omnibus notum est* †.

31. *Cœpi tibi tradere*] Hebr. *coram te*, i. e. in potestatem tuam. H[t] est [t].

33. *Cum filiis suis*, אֶת בְּנָו] *Cum filio suo*, quem notabilem habebat, & patri æqualem in magnitudine & fortitudine [u]. At Masoretæ legunt בָּנָיו, *filios ejus* [x]. Sic vertunt Mo. ο'. Ch. Sa. Sy. Ar. Hebræa habent utramque lectionem, unam in consonantibus, aliam in vocalibus: sic in Deut. 33. 9. Potest designare omnes quos habuit filios, qui erant tantùm unus: sic, *Manassis filii*, 2 Par. 33. 6. pro *filio*, 2 Reg. 21. 6. Vide Notas ad Gen. 46. 23 [y].

34. *Habitatoribus*, &c. אֶת־עִיר מְתִם] *Urbem*, *viros*, Mo. *urbes & viros*, Ch. Vel, *urbem virorum*, quæ plena viris; ut c. 3. 6 [z]. Vel hypallage, pro, *homines urbium* [a]. *Ex omnibus urbibus pubem*, Ar. *Ex omni civitate viros*; אִישׁ, pro מְתִים [b]. [At Sa. versio hoc modo habet, *Urbes ejus complebit*, & Sy. *Civitates ejus funditùs perdidimus*.

36. *Ab Aroer*] Non igitur eadem *Aroer* & *Ar*, ut vult Adrichom. Siquidem in *Ar* etiam tum morabantur Moabitæ, vers. 29. at *Aroer* tunc erat in Amorræorum ditione, erepta Moabitis, ut hinc patet. Vide Num. 21. 13, 24. Urbs autem *Aroer* trans *Arnon*, ait ipse Adrichom [c]. ¶ *Quod in valle*] *In torrente*, vel *flumine*. Hanc volunt esse *Harem*, Num. 21. 15 [d]. *Vallis* dicitur נַחַל à torrente perfluente in ea †. ¶ *Usque ad Galaad*] Inclusivè ex parte, siquidem dimidium *Galaad* tenebat *Sehon*, Jos. 12. 2. alterum dimidium, Og, Jos. 12. 5 [f]. ¶ *Effugeret manus*; sic O. Ar. אֲשֶׁר שָׂגְבָה מִמֶּנּוּ] *Quæ exaltata fuit de à nobis*, Ma. Mo. *quæ fortior*, Ch. vel *superior*, *nobis*, Sa. M. JT. i. e. quam transcendere & expugnare non potuimus, Ma. Alii, *quæ munita fuit à nobis*; i. e. cujus munitiones eam eripere à nobis potuerint [g], *quæ nobis restiterit*, Sy.

37. *Ammon*] Obj. At Jos. 13. 25. *terra*—*Ammon* datur Gaditis. Resp. Ità vocat, quia olim *Ammonitarum* erat, sed tunc *Amoræorum*, qui & eam illis abstulerant, & aliam partem à Moabitis: quas nihilominus portiones olim eis ablatas voluit Deus Israelitis cedere; at noluit quidquam eis surripi quod eo tempore pacificè possiderent. Indè nata lis Jud. 11 [h]. ¶ *Quæ adjacent*, כָּל יַד] *Omnem manum*, Mo. i. e. spatium, vel locum [i]; ut Jud. 18. 10. Isa. 33. 21 [k]. item Num. 2. 17. Job. 37. 7. Isa. 10. 5 [l]. Vel, *littus*, Ar. vel, *limitem*, Ti. vel, *ripam*, Ch. Ma. Sy. vel, *tractum*, JT. Ma. Sa. *Omnia pertinentia* ad torrentem, ο'. ¶ *A quibus nos prohibuit*, אֲשֶׁר צִוָּה] *Quæ præcepit*, Mo. Ch. Sa. Sy. M. Ti. P. *sicut mandavit*, ο'. *Quicquid præcepit nobis*, nempe ut ab eo abstineremus [m]. *Quicquid interdixerat nobis Deus*, Ar. sic JT. Pi. A. Synecdoche generis. Sic Gen. 2. 16. & 3. 11 [n]. Verbum *præcipiendi* usurpatur de rebus prohibitis. Vide Deut. 4. 23 [o].

CAP. III.

1. A*Scendimus*] *Ascendere* dicitur qui tendit Septentrionem versus [a]. Rectè, nam Septentrio ad mundi verticem, quem *polum arcticum* appellant, vergit. Vide Masium in Jos. 15. 3 [b].

3. *Ad internecionem*, עַד בִּלְתִּי הִשְׁאִיר לוֹ שָׂרִיד] *Ità ut non remaneret illi*, vel *sibi*, *superstes*, Q. in V. [sim. omnes.] Similis locutio Num. 21. 35 [c].

4. *Omnem regionem*, ità Sa. M. P. O. A. vel, *tractum*, Sy. JT. Ti. חֶבֶל] *Funem*. *Funiculus*, pro spatio terræ quod funiculis mensuratur: (vide Amos. 7. 17. Mich. 2. 5 [d].) pro *parte*, *portione terræ* †; ut Psal. 15. 6 [f]. Ità Deut. 32. 9. Soph. 2. 5, 7 [g]. *Omnem collectionem*, i. e. multitudinem oppidorum. חָבַל sign. *ligare* [h]. *Adjacentia*, ο'. *loca provinciæ*, Ch. ¶ *Argob*] Nomen est vel, 1. loci, vel regionis [i]. Provincia erat in *Basan*, 1 Reg. 4. 13 [k]. Eadem *Basan* & *Argob* regio, ut hinc, & ex v. 13. & ex 1 Reg. 4. 13. abunde colligi potest [l]. *Trachonitidem* Chaldæi interpretes intelligunt. Dicta videtur à pingui gleba & solo fertili [m]. Vel, 2. est nomen viri [n], cujus hæc portio erat. Vide AE [o]. ¶ *In Basan*] Aliquid subaudiendum, *qui regnabat in Basan* [p].

5. *Quæ non habebant muros*, לְבַד מֵעָרֵי הַפְּרָזִי] *Præter civitates paganorum*, JT. vel, *pagani*, i. e. degentis in pago [q]. *Præter urbes* (vel *villas*, Ch.) *absque muris*, Sa. A. sim. M. Ti. A. Ità sumitur Esth. 9. 19. Zach. 2. 4. Sic dicuntur, quia sparsim habitantur [r]. *Præter oppida non septa*, Ar. *præter oppida planitierum*, Sy. *præter civitates Pherezææ*, ο'. *præter urbes mercaturæ*, Sa. vers. [Sic fortè vertit, quia *Pherezæi* & erant, & vocabantur, *Cananæi*: כְּנַעַן autem *mercatorem* sign.] *Præter urbes irruptionis*, vel *perruptionis*, i. e. in quas facilis est irruptio, quòd muris carcant †.

6. *Civitatem virósque*, עִיר מְתִם] *Civitatem hominum*, Di. *ex omni civitate viros*, Pi. sim. JT. ut Deut. 2. 34 [s]. Plenè scribitur מְתִים, Psal. 17. 14. Singe ex-

Margin notes (left column): u Bo. — y BC. 4. 31. — z Q. in V. — a V. — b G. — c Bo. — d Me. ex La. — † Ma. — f Me. ex Bo. — g Ma. ità D. A. — h D. — i Pi. — k F. V. — l V. — m A. — n E. — o O. — p E. O. Jun. — q L. Jun. — r Ma. — † M. F. V. — t F. V. — u L. ex RS. — x D. — y A. — z D. Ma. — a Ma. — b Pi.

Margin notes (right column): c Bo. — d Ma. — † V. — f Be. — g Ma. sim. V. — h Be. — i D. Ma. — k A. M. P. — l Ma. — m D. — n A. — o Pi. — p A. — a RS. & AE. — b D. — c Ma. — d R. — † D. A. Ma. — f Ma. — g D. — h O. — i Me. Be. A. — k A. — l Bo. — m Ma. — n Q. in D. — o D. — p V. — q Pi. — r A. — † Ma. — s Jun.

ſtat in lingua Æthiopica Matt. 1. 19. ἀνὴρ αὐτῆς, Æthiop. מרה. Vide ad Deut. 2. 34.

8. *Amoræorum*] Hebr. *Amorai*, Ma. D. ſingul. pro plur. ut in Latio, *Romanus*, pro *Romanis*. Non erat *Amoræus* domo, ſed ex reliquiis gigantum. ¶ *Ad montem Hermon*] Pars eſt montis *Libani*, versùs Orientem, ſupra Jordanis fontes: vel, pars *Anti-Libani*. Aliis eſt tantùm epitheton Libani, eâ parte quâ vaſtus & inhoſpitalis, nivibus coopertus, quòd חרם *perditum, exciſum, anathematizatum, ab uſu ſepoſitum*, ſign. Eſt pars extrema montis *Galaad* trans Jordanem. In variis locis varia habuit nomina.

9. *Sarion*, [שריון] Exponunt, vel, *fœtentem*, quòd fructus in eo corrumpantur; vel, *nivoſum*, quòd nivibus ſemper coopertus eſſet. ¶ *Sanir*, שניר] q.d. *Montem nivis*, Onk. RS. & Ge. in D. Vel,qu. *felinum*; fortè à felibus ibi diverſari ſolitis. *Felis* Chald. eſt שונר *ſunar*. Vocatur & hic mons *Sion*, שיאן, Deut. 4. 48†. Ne confundas cum Sion, ציון, ubi Lex data. Huic monti erant quinque nomina, *Hermon*, *Shirion*, *Shenir*, & *Sion*, Deuter. 4. 48. & *Hor*, Num. 34. 7. à diverſis populis impoſita, & à diverſis montis partibus.

11. *Solus—Og*, &c.] Obj. Gigantes alii erant, Num. 13. item Joſ. & Jud. & 1 Par. 20. Reſp. Duo erant celebres gigantes, (unde reliqui duxerunt originem,) *Rapha* & *Enac*: Ab illo *Rephaim*. Solus hic erat ex *Rephaim*, nempe, in ea regione *Baſan*, cùm Gen. 14. *Rephaim* eam totam occuparent. Ex reliquiis eorum quos *Chedorlaomer*, &c. percuſſit in *Aſteroth*, Gen. 14. 5. fuiſſe videtur. Nam *Og* regnabat in *Aſteroth*, Joſ. 13. 12. ¶ *In Rabbath*, &c. ברבת] *Rabbath*, quæ poſtea *Philadelphia*. In ea urbe erat, vel, quòd eâ urbe tunc potiretur *Og*; vel, quòd *Ammonitæ* bello cum *Og* dimicantes lectum illum, quaſi ſpolium, ſecum abſtuliſſent. οʹ. vertunt, ἐν τῇ ἄκρᾳ, *in arce fil. Ammon*, nempe, in urbe regia, & regni arce, ſcilicet, Rabbath. ¶ *Novem cubitos*] Ergò ipſe ſexcubitalis erat. Lecti enim tertiâ parte longiores hominibus fieri ſolere dicit Maimonides. ¶ *Ad menſuram cubiti*] Hebr. *cubiti viri*, i. e. viri mediocris, quales tunc erant. Loquitur de vulgari menſura cubiti, qualem quiſque artifex obſervare ſolet. Ch. *in cubito Regis*, i. e. regio, & publico; cujus, ſcilicet, menſura ex decreto magiſtratûs certa eſt. Cubitus ſeſquipedem capit†. Cubiti Hebraici majores erant cubitis noſtris parte tertiâ, vel potius quartâ. Erat duorum pedum & ſemis Villalpando: quod non improbabile eſt, cùm cubiti ſacri menſura eo tempore fuerit conſtituta quo hominum major erat ſtatura, nec potuerit deinceps immutari†. [Sed de his, σὺν θεῷ, in calce Operis fuſiùs agendum.]

12. *Terrámque poſſedimus*] *Terram quam poſſedimus*, &c. D. A. ¶ *Galaad: & civitates illius dedi Ruben & Gad*] Vox *Galaad* minùs propriè ſumpta, pro tota terra Tranſ-jordanina, quia non procul abeſſet à *Galaad*: Nam propriè *Galaaditæ* dicti ſoli *Gaditæ* & *Manaſſitæ*.

13. *Vocatur terra Gigantum*] Vel, quia gigantes in ea priùs habitaverant, vel, quia *Og*, cum populo ſuo, erat ex reliquiis gigantum. ה in ההוא ponitur pro אשר.

14. *Villas Jair*, itâ Mo. JT. Onk. in M. חוות] Malim, *pagos Jair*, (nam villa una tantùm domus eſt.) Congregatio domorum dicitur חיה 2 Sam. 23. 11. unde חוות, mutato י in ו. *Oppidula*, Sy. *ſuburbia Jair*, Ar. Alii, *Havoth Jair*: ſic οʹ. Sa. M. P. Ti. O. A. ¶ *In præſentem diem*] Ab Eſdra hæc addita ſunt, quia longum tempus denotant. Sed non eſt neceſſe: ſatis eſt ut hoc dici poſſit, ſi tempus aliquod interceſſerit. Plures menſes ab hiſce geſtis uſque ad mortem Moſis fluxerunt.

15. *Machir*] h. e. Filius Machir; alias ipſe *Machir* habuiſſet ſupra 200 annos; & præterea, omnes à viginti annis, &c. mortui erant. ¶ *Galaad*] *Gilead*. Synecdochicos, pro, *reſiduum Gileadis* à Reub. & Gad. nondum occupatum.

16. *Uſque ad torrentem Arnon*] Deſcribit terminos terræ duarum Tribuum. *Torrens* hic eſt extrema ejus pars, quia ſe in mare mortuum exonerat; ſubdit enim, *medium torrentis & confinium*, i. e. finem ac terminum: ſeu principium, unde incipit ex rupibus *Arnon* fluere: atque adeò totus torrens†. ¶ ותוך הנחל] *Et internam partem torrentis*, V. Sy. in Bi. *medium torrentis*, O. Ma. ¶ וגבול] *Et terminum*, Sy. in Bi. Ma. O. *Confinium*, id eſt, regionem adjacentem torrenti. ¶ *Terminus filiorum Ammon*] Obj. At in altera torrentis ripa non erant *Ammonitæ*, ſed *Og*, & poſtea *Manaſſitæ*; (ſic ut hic torrens terram *Galaad* mediam dividat, teſte Jo. Antiq. 4. 5.) Reſp. 1. Vel ità vocat, quia olim *Ammonitarum* erat, ceperat autem *Sehon*; ut non obſcurè colligi poteſt ex Deut. 2. 9. 19. Num. 21. Joſ. 13. 25. & Jud. 11. collatis. Vel, 2. (quod malim) *torrens* hic dicitur torrentis principium, quod erat juxta *Rabbath*, Ammonitarum metropolin.

17. *Et planitiem ſolitudinis*, והערבה] *Et planitiem*, V. Ma. O. & *campeſtrem*, Ma. Sed obſcuriſſimum eſt, quænam ſit hæc planities; nam inter torrentem *Jaboch* & terminos *Cinnereth* nihil intercedit, cùm torrens in partem maris *Cinnereth* influat. Intelligo planitiem à monte *Galaad*, ubi initia torrentis, ad *Jordanem* porrectam, per quam torrens defluit. [Alii aliter.] *Et campeſtria & Jordanem*, i. e. campeſtria adjacentia Jordani. ¶ *Et terminos*] Hebr. *& terminum*; i.e. & regionem finitimam quæ illi adjacet. Hebræa hoc ſignificant, totum Jordanem majorem (qui incipit à *Cenereth*, & deſinit in *mari Salſo*) hanc regionem ab Occidente claudere. ¶ *Ad radices montis Phaſga*, תחת אשדות הפסגה] [Variant.] Eſt proprium nomen urbis, de qua Joſ. 13. 20. *Sub effuſionibus* (*ſcatebris*, Ti. *decurſibus*, JT.) *collis*, M. Mo. V. i. e. ad radices collis quæ fontibus rigari ſolent. *Sub effuſionibus aquarum collis*, P. Al. *ſub declivitatibus Piſgah*, Q. in Ma. Di. Opponuntur enim paſſim אשדות *declivia*, & ערבה *planities*. *Sub declivio collis*, Ch. Sa.

23. *Precatúſque*, ואתחנן] Secunda libri Sectio hîc incipit, ſic dicta. חנן ſign. *ſupplicem precationem*. Vide Prov. 26. 25. *Et ſupplicavi pro gratia*, Ma. Notant Hebræi propriè ſignificare, *alienum precibus placare, non meritis niti*: Deducitur enim à חן *gratia*. *Deprecatus ſum*, D. ſcilicet, pœnam, i. e. arceri ab ingreſſu terræ†.

25. *Tranſibo*, &c.] i. e. Tranſire mihi liceat. Qu. At ſciebat hoc eſſe contra voluntatem Divinam. Reſp. Neſciebat an prædictio illa erat definitiva, an tantùm comminatoria, qualis illa Ezec. *Non vives*; & Ninive, *Intra 40 dies*, &c. ¶ *Et montem iſtum egregium*, ההר הטוב הזה] Quis hic mons? Reſp. 1. Mons *Moria*, in quo Templum extruendum erat. Qui & *Libanus* dictus, (ut alibi crebrò,) quòd Templum extruendum erat ex cedris Libani: quare & Templum vocatur *Libanus* Zachar. 11. 1. At verò illud הזה videtur montem aliquem in vicino & *Moyſis* proſpectu indicare. 2. Et mons Libanus: *montem & Libanum*, q. d. montem Libanum. Conjunctio ſuperflua eſt. Vel, &, pro, *id eſt*. Probabile hoc eſt, ſi *Libanus* ob altitudinem à Moſe tum conſpici poterat†. 3. Fortè montes *Bethel*, qui altiores, & Jordani viciniores, prope Jericho, quique amœniſſimi & fœcundiſſimi. 4. Vel, *mons* eſt montana regio. Uberrimi colles quibus Cananea referta eſt. Vide Exod. 15. 17. & Deut. 11. 11.

26. *Iratus ne eſt*, ſic O. Sy. P. ſim. JT. A. Ch. Sa. Ar. ויתעבר בי] *Tranſire ſe fecit in me*, Ma. *commotus eſt*, M. Ti. *tranſiit extra ſe in me*, Mo. *deflexit me*, & *Tranſivit me*; i.e. Diſſimulavit meum, ſeu preces meas non audivit.

27. *Phaſga*] Videtur mons acclivis eſſe, cujus cacumen *Nebo* dicitur.

28. *Præcipe*] Boni Principis eſt, etiam ſucceſſorem bonis præceptis inſtruere, non autem ex deterrima comparatione gloriam ſibi quærere. ¶ *Corrobora atque conforta*] Jube eum bono eſſe animo ac forti. Duæ dictiones idem ſignificant: q.d. cum magis ac magis corrobora. Timebat Joſhua, cùm Moſes ab ingreſſu impeditus erat, ne ipſe multò magis impediretur.

29. *Contra fanum Phogor*] Idolum erat Ammonitarum [s]. בֵּית פְּעוֹר. Urbs erat sic dicta, Jos. 13. 20 [t].

CAP. IV.

1. P*Raecepta*, הַחֻקִּים] *Statuta*, P. O. Ma. Ar. *constituta*, Ma. Propriè sign. *ritum & morem sacrorum* [a]. Praescripta ad Divinum cultum pertinentia [b]. Ità Exod. 12. 24, 43. & 27. 21. & 29. 9 [c]. ¶ *Et judicia*, הַמִּשְׁפָּטִים] Haec vox sign. 1. *officium*, seu *administrationem juris*. Indè liber *Judicum*, i. e. Magistratuum. 2. *Opus & executionem judicii*. Hinc illud, *facere judicium*. 3. *Jura & leges*. 4. *Morem & consuetudinem* [d]. Hic sign. jura & leges civiles †. Vide ad Exod. 15. 25 [f].

2. *Non addetis*, &c.] [Hic Interpretes in partes eunt.] 1. Non addetis aliquid ei repugnans [g]; vel, alienum à verbo Dei: vel, non ità, ut tanquam verbum Dei recipiatur [h]. Hoc dictum neque traditionibus scriptum interpretantibus, neque praeceptis humanis legem sepientibus, repugnat. *Diminuere* est, non facere quod jubetur; *addere*, aliter quàm jussum est facere, infrà 12. 32 [i]. Non facit hoc contra traditiones & constitutiones Ecclesiae [k]. 2. Prohibetur hic additio, non tantùm *contrarii*, (quae non tam additio est quàm abolitio,) sed etiam diversi. Ità Deut. 12. 32. ubi Vulg. addit, *hoc tantùm facias*. Improbatur hic ἐθελοθρησκεία, & cultus proprio arbitrio excogitati. Confer Deut. 12. 8, 32. Num. 15. 39, 40 [l]. Prov. 30. 6. Gal. 3. 10. Monet nos, nè ullos voluntarios cultus sequamur, sed in omnibus certum verbum Domini sequamur [m]. Causatur Moses ideo nihil esse addendum vel demendum verbis Dei, nè non serventur praecepta Dei, quòd traditiones hominum verbo Dei additae obstaculo sint nè serventur. Praecepta enim hominum *avertunt à veritate*, Tit. 1. 14. & *seducunt corda innocentium*, Rom. 16. 18. Ità Vatablus, [licèt Pontificius.] Hic damnantur doctrinae hominum, Matth. 15. 9. & perfectio Scripturae stabilitur, 2 Tim. 3. 16, 17 [n].

3. *Viderunt*, הָרֹאוֹת] *Videntes*, subaud. *erant*, id est, viderunt.

5. *Scitis*, רְאֵה] *Vide*, Ma. Sing. pro plur. Positum videtur pro adverbio exhortantis, *Eja*, *Agitè*, *docui vos*, &c [o].

6. *Sapientia & intellectus*] Est enim consummata sapientia cognoscere Deum, & vivere secundùm voluntatem ejus [p]. *Sapientem* vocat, qui ea nôrit quae fidei sunt & religionis erga Deum, & juris ac charitatis erga proximum; *intelligentem* verò, sive *prudentem*, qui in utrisque acutus, prudens & cautus sit, ut rectè in his incedat, & nullâ fallaciâ seducatur [q]. חָכָם, *sapere*, dicitur de luce in mente, בִּין, *intelligere*, de judicio, quo res prudenter distinguuntur & dijudicantur [r]. ¶ *En populus sapiens*, רַק עַם] *Utique*, *certè*, &c. V. *tantummodo*, &c. Ma. Q. in V. q. d. Solus iste populus sapit †. Ex legibus de populis fit judicium. Oraculum vetus (*dixit*,) Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίην λάχον, ἠδ' ἄρ' Ἑβραῖοι, Αὐτογένεθλον ἄνακτα σεβαζόμενοι θεὸν ἁγνῶς· (*Soli Chaldaei sapientiam adepti sunt, vel certè Ebraei, Qui purè colunt Deum, non aliunde quàm ex seipso genitum Regem* [s].) Mirè sibi blandiuntur Judaei de hoc loco; *In Israel* (inquiunt) *omnes sunt sapientes*. Utinam conferrent Deuteronom. 32. 28, 29. Esa. 42. 19. Jer. 5. 21 [t].

7. *Nec est alia natio tam grandis*, כִּי מִי גּוֹי גָּדוֹל וגו'] *Nam quae est gens magna, cui Deus*, &c? LXX. sim. Ch. Sy. Ar. *Nam quae gens maxima futura est?* JT. *Quae gens est tam magna?* M. P. Ti. A. *Quae alia gens magna est, ad quam*, &c? Pi. A. ¶ *Deos appropinquantes*, אֱלֹהִים קְרֹבִים] *Propinquos*, V. Sa. Ar. i. e. propitios, qui praestò adsint & succurrant [u]: faventes, & intentos ad benefaciendum [y]. Dices, Et gentium dii, vel daemones, responsa reddebant. Resp. Ità quidem; sed, 1. raro, 2. obscurè & ambiguè [z]. Studium eorum erat decipere [a]. Vertendum, *Deum*, &c. Nec obstat plur. קְרֹבִים [b]; nam sic solet ei adjungi vel adjectivum plurale, ut Deut. 5. 26. Jos. 24. 19. vel verbum plurale, Gen. 20. 13. & 35. 7. 2 Sam. 7. 23 [c]. Sub vocibus pluralis numeri intelligitur res singularis. Sic Deut. 5. 32. Jos. 24. 19 [d]. ¶ *Adest cunctis obsecrationibus nostris*, בְּכָל־קָרְאֵנוּ אֵלָיו] *In omnibus* quibuscunque [ità deficit אֲשֶׁר, quod supplent,] *cum invocaverimus*, *e'*. Sa. sim. Ch. Sy. Ar. M. Ti.

8. *Judicia*] Leges de contractibus aequitati convenientissimas †. ¶ *Proponam*, נֹתֵן] *Do*, *daturus sum*; i. e. propositurus vobis & explicaturus [f].

10. *Ut audiant sermones meos, & discant*] Hebr. *Audire feci eos verba mea quae discent*, Ma. vel, *quibus discant*, JT. vel, *ut discant*, Pi. A. Id אֲשֶׁר alibi sign [g].

11. *Usque ad caelum*] Sic *o'*. Ch. *ad cor caeli*, Sa. Sy. *ad centrum caeli*, Ar. i. e. Videbatur ignis pertingere usque ad medium coelum [i]. *Cor caeli* est medium aeris; ut *cor maris*, Exod. 15. 8. est ejus medium [h]. ¶ *Tenebrae & nubes*, חֹשֶׁךְ עָנָן] *Tenebrae*, (vel, *tenebrositas*, Ma.) *nubes*; sub. *erant sub eo*: i. e. circumdabatur nube & caligine. Al. *tenebrae nubis*, i. e. nubes tenebricosa [l].

12. *Vocem*] Vocem suam Deus omnibus figuris opponit: stupor brutus facit istas appetere: Calv. Inst. 1. 11. 1, 2. Auson. Epigram. 11. de Echo, *Et si vis similem pingere, pinge sonum* [m]. ¶ Heb. *Similitudinem non videbatis praeter vocem*, זוּלָתִי קוֹל] Quid? an vox videri potest? *Videre* ad omnes sensus pertinet. Exod. 20. *populus videbat voces* [n]. Ità alii authores. Aeschyl. *Thebaid.* Κτύπον δέδορκα, i. e. *strepitum vidi*, &c. Et in *Prometh.* ἵν' οὔτε φωνὴν οὔτε του μορφὴν βροτῶν ὄψει. *Videri* dicuntur & *forma* & *vox*. Contrà, Aristophanes in *Pace*, *audiri* ait motum corvi, Ἤκουσ', ὁ κόραξ οἷος ἦλθ' ἐξ ὠτίου; Sophocles *Oedipod.* caecitatem & oculis, & auribus, & menti tribuit; Τυφλὸς τά τ' ὦτα, τόν τε νοῦν, τά τ' ὄμματ' εἶ. Bernard. Martin. var. lect. l. 1. c. 5. Et H. Stephanus ad Xenophont. p. 31. notat *videri* dici *id quod dicitur*: φωνῇ γὰρ ὁρῶ, τὸ φραζόμενον, *Oedip. caecus* Sophocl [o].

13. *Pactum*] Ità vocat leges ac conditiones pacti cum illis initi [p].

15. *Custodite solicitè animas vestras*, וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד לְנַפְשֹׁתֵיכֶם] *Observabimini valde animabus vestris*, Ma. Mo. vel, *Cavete accuratè quàm vobis chara est anima vestra*, V. in Me. Ma. Nè, scilicet, Legem Dei violetis: qui enim eam custodit, custodit animam suam [q]. ¶ *Non vidistis similitudinem*, &c.] Eâdem ratione imagines oppugnat Empedocles; Οὔτε γὰρ ἀνδρομέῃ κεφαλῇ κατὰ γυῖα κέκασται, &c. (*Neque enim humanum caput habet quod membra ornet, Nec ei duo brachia*, &c.) Ἀλλὰ φρὴν ἱερὴ καὶ ἀθέσφατος, &c. (*Verùm illi mens sancta erat & inenarrabilis.*) Ammonius ad Aristot. de Interpretatione. Tacitus Hist. 5. *Judaei mente solâ, unumque Numen, intelligunt. Profanos, qui Deûm imagines mortalibus materiis in speciem hominum effingunt.* Idem de Germanis; *Neque in ullam humani oris speciem assimilare ex magnitudine caelestium arbitrantur.* Par causa Numae cur simulacra sustulerit, docente Plutarcho: Οὔτε γὰρ ἐκεῖνος (nempe, Pythagoras) αἰσθητὸν ἢ παθητόν, ἀόρατον δὲ καὶ ἄκτιστον καὶ νοητὸν ὑπελάμβανεν εἶναι τὸ πρῶτον. Οὗτός τε διεκώλυσεν ἀνθρωποειδῆ καὶ ζωόμορφον εἰκόνα θεοῦ Ῥωμαίους νομίζειν· οὐδ' ἦν παρ' αὐτοῖς οὔτε γραπτὸν οὔτε πλαστὸν εἶδος θεοῦ πρότερον, &c. *Neque enim ille* (nempe, Pythagoras) *existimabat Primum illud* (scil. Ens primum, sive Deum,] *sensui obvium esse, aut passioni obnoxium; verùm invisibile, immortale, ac intelligibile. Hic autem* [*Numa*, scilicet,] *Romanos vetuit imaginem aliquam Dei aut homini, aut ulli animali, similem: neque antè erat apud illos aut sculptile aliquod aut fictile Dei repraesentamen: verùm totis illis 170 qui praecesserant annis, templa quidem perpetuò aedificabant, ac tuguria sacra, sive sacella, exigebant; nullum autem unquam corporeum simulachrum faciebant.* Ὡς οὔτε ὅσιον ἀφομοιοῦν τὰ βελτίονα τοῖς χείροσιν, οὔτε ἐφάπτεσθαι θεοῦ δυνατὸν ἄλλως ἢ νοήσει· (i. e. *Non sanctam* [judicabat] *meliora assimilare pejoribus, nec Deum aliter nos attingere posse quàm solâ mente.*) Antiphanes de Deo; Ἀπ' εἰκόνος οὐ γνωρίζεται, ὀφθαλμοῖς οὐχ ὁρᾶται, οὐδενὶ ἔοικε. Διόπερ αὐτὸν οὐδεὶς ἐκμαθεῖν ἐξ εἰκόνος

ὁϱατὸς ϑνητοῖς (*Ex imagine non dignoscitur, oculis non cernitur, nulli similis est: quare nemo illam ex imagine discere potest.*) Xenophanes Colophonius, Εἷς θεὸς — Οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοίϊος, οὔτε νόημα· (i.e. *Deus nec corpore nec mente mortalibus similis est.*) Idem, Ἀλλ' εἴτοι χεῖϱας εἶχον βόες, &c. (*Si bovibus & leonibus & equis, &c. manus essent quibus scribere possent & opera perficere, singuli ex iis Deum suâ specie & figurâ describerent* [r].) [*Vide plura ad* Exod. 20.]

16. *Nè fortè decepti*, [פֶּן תַּשְׁחִתוּן] *Nè fortè corrumpamini*, Ch. Sa. Mo. *Nè perdatis eas*, Ar. [i.e. animas, ex v. 15.] *Nè perversè quid* (vel, *nè fortè perditè*, M.) *agatis*, Ti. *Nè corruptionem gignatis*, Sy. *Nè corrumpatis* vos, M. Ti. JT. A. vel, vias vestras, P. *Nè feceritis iniquitatem*, o'. *Ne corrumpamini & faciatis*, i.e. corrupti animo ac mente coeptis faciendum †. ¶ *Sculptam similitudinem*, [פֶּסֶל תְּמוּנַת כָּל־סָמֶל] *Sculptile, imaginem omnis similitudinis*, Mo. *sculptile, similitudinem cujusque simulachri*, Sa. JT. vel, *figuræ*, A. M. Ti. *sculptilem similitudinem, omnem imaginem*, o'. *imaginem aut similitudinem omnis figuræ*, Ch. ¶ *Masculi*] Ut *Beli*, sive *Baalis*. ¶ *Fœminæ*] Ut *Astartis*, & ejus quam *Atargatim* Græci vocant.

17. *Jumentorum*] Ut Bovis in *Apide*, Arietis in *Hammone*, Hirci in *Asima*. ¶ *Avium*] Ut Gallinæ sylvestris in *Nergale*, Vulturis, Accipitris.

18. *Reptilium*] Ut Serpentis, cui nomen Κνὴφ. ¶ *Piscium*] Ut Crocodili, Phagri, Mæotæ, Oxyrinchi. Vide Clementem ad Gentes [s].

19. *Et lunam*] Eam *Phryges* coluerunt: Clemens Hortat. c. 23 [t]. ¶ *Et errore deceptus adores & colas*, [וְנִדַּחְתָּ וגו׳] *Et impellaris*, Ma. A. V. sub. *ita ut corruas à fide illa pristina, usque adeò ut illa adores* [u]. *Et aberres*, Sa. vers. Sy. Ar. & (vel *nè*) *decipiaris*, A. ex ο'. Hoc verbum illud innuit, de pecoribus vagantibus usurpatum. *Impulsus*, aut *detrusus*, nempe, de via, ut Deuteron. 13. 5. per seductionem, sive aliorum, sive proprii cordis [v]. Vel, *impulsus*, nempe, à malo genio incitatus. Sentiunt Hebræi Gentes stellarum decretis esse subjectas, Judæos verò immunes [x]. *Impulsus adores*, M. *Nè prosternaris & adores*, Ti. Alii, *dejicias te & (pro aut) incurves*; non improbabiliter. i. e. Non modò non toto corpore procumbas, sed nec inclines corpus, quod minus est, nempe, nè talibus gestibus paulatim eò adducerentur Judæi, ut pro Deo ista colerent. Vide Job. 31. 26, 27 [y]. ¶ *Quæ creavit*, [חָלַק] *Dispertivit*, vel, *impartitus est*, V. Ma. ἀπένειμε, i. e. *distribuit*, o'. in G. A. *tanquam portionem*. Denotat Dei benignitatem; cùm idola dicantur nihil suis dividere vel impartiri, Deut. 29. 26 [b]. Latinus hic addit, *in ministerium*, nè data in *cultum* putarentur. o'. Hebræum sequuntur: neque verum est, adjectum ab iis, *ad lumen præbendum*, quod aiunt Thalmudici, decepti fortè ab aliis versionibus. Nam constanter ità legêre Christiani veteres, &, hoc loco adducto, dixêre Gentibus ante Evangelii tempora permissum cultum astrorum. Addit enim Justinus, *Dialogo cum Tryphone*, ἵνα ϑϱησκεύωσιν αὐτοῖς· qualia habent Clemens & alii: apud quos aut *dedit* interpretandum per *sivit*, quia Deus nullâ lege repressit; aut intelligendum, excusâsse in illis minùs rectè institutis, non quòd astra colerent, sed quòd Deum in astris potentem; quod ipsum tamen Israelitis interdixit ob periculum: sicut quos eximiè charos habemus, eos non à noxiis tantùm rebus, sed ab iis quæ nocere possunt, dehortamur [c]. Ità ferè Hisconi: *Partitum est populis, ut sint eorum timor*, i. e. Numen aut Deus, nam non curat eos. Sed vos elegit, &c. & habetis Deum ipsum Creatorem [d]. Duobus argumentis dehortatur à cultu astrorum. 1. Quòd non homines illis, sed illa hominibus data sunt. 2. Quòd non uni alicui populo, sed omnibus, data sunt, non quidem colenda, sed utenda, Deut. 29. 26 †.

20. *De fornace*, [ità plerique: at Ar. *de loco simili fornaci ferri*:] [כּוּר] *De catino*; i. e. vase in quo aurum & argentum liquantur. Ità Hebræi, & firmant ex Ezec. 22. *Sicut funditur argentum in medio catini*; & Prov. 17. 3 [f]. Ægyptii combusserunt Israelitas in catino ignis [e]. ¶ *Ferrea*] In qua ferrum liquatur [a]. Ità vocat Ægypti servitutem, non solùm propter crudelitatem, sed & propter conscientiarum miseriam, sub Legis ira & traditionum tyrannide oppressarum †. *Fornax* symbolum est rerum adversarum: nam ut fornax metalla explorat, sic res adversæ homines justos [i].

21. *Iratus contra me*] Aptè suo exemplo admonet eos nè peccent. Etenim qui tam charo amico non pepercit in levi re, multò minùs toties relabentibus ignoscet [k].

23. *Quæ fieri prohibuit*, [אֲשֶׁר צִוְּךָ] [Variè reddunt.] *Quod* (vel *quæ*, O. vel *fient*, Sa. P. vel, *de quibus*, Ch.) *præcepit tibi*, o'. Mn. i. e. præcepit nè faceres, Pi. A. Plena phrasis habetur Gen. 3. 11 †. Alii, *quam* (vel *quod*, Ti. vel *quæ*, A. Belg. vel *quia*, JT.) *prohibuit*, vel *interdixit, tibi*, M. JT. Ti. A. Belg. sim. Ca. Ar. *Quam præcepto inhibuit*, Sy. Quæ *præcepta* Decalogi vocantur, plerumque sunt *prohibitiones* ‖. De hoc usu hujus verbi vide Levit. 4. 2. & Deuteron. c. 2. v. 37 [*].

24. *Deus ignis consumens*, [אֵשׁ אֹכְלָה הוּא] *Ignis comedens*, D. Hinc in barbaro illo Bacchantium epiphonemate, Ὕης, *Hyes*, vel *Hues*, ex הוּא אֵשׁ; & *Attes*, qu. אַתָּה אֵשׁ, *tu ignis*. Nempe Bacchus, ut πυϱιγενὴς, ex igne natus, ità credebatur esse igneus, & in hostes depugnaturus in ignem transformari [l]. Plato summum Deum in ignea substantia esse voluit [m]. *Ignis*, &c. q. d. Injurias sibi illatas acerrimè punit: instar ignis omnia vastantis [n]. Sub. notam similitudinis, *tanquam ignis* [o]. [Ch. habet, *Verbum Domini*, &c. & Ar. *Supplicium Domini est ignis consumens*, vel *devorans*.]

25. *Et morati fueritis*, [וְנוֹשַׁנְתֶּם] *Et senueritis*, i. e. diu habitaveritis [p]. *Et inveterati fueritis*. Ità illud, —*veteres migrate coloni*. Notant Hebræi isto verbo innui tempus à Mose ad captivitatem Babylonicam, nempe ann. 852; qui numerus in eo per Gematriam continetur [q]. Talibus argutiis serò ludunt [r].

26. *Testes invoco cœlum & terram*, [הַעִידֹתִי] *Testor*, præt. pro præs. Appello, seu advoco in testes †. Species est juramenti per creaturas in quibus specialiter relucet Deus [s]. *Cælum & terram*, i. e. Angelos & homines [t]. [Alii propriè accipiunt:] Quia cœlum & terra conservantur in individuis, & semper existunt: unde, *dies cœli*, &, *terra in perpetuum stat*. Rectè eos testes appellat, quia sermo est de tempore futuro. Sic alibi, *Audite, montes*, &, *Hic lapis testis erit* [x]. Al. *Contestor, obtestor vos per cælum*. Confer 1 Tim. 5. 20 [y]. ¶ *Citò*] Post impletam peccatorum mensuram [z].

27. *Pauci*] Heb. *viri numeri*, i. e. pauci [a]. Qui (facilè, A.) numerari poterunt [b].

28. *Servietis diis*] Ad quod vel inviti compellebantur, Dan. 3 [c]. *Servietis*, non religiosè, sed politicè; nempe, servietis idololatris [d]. Solet Scriptura sub nominibus deorum exprimere gentes quæ eos colebant †.

29. *Cùmque quæsieris*, &c.] Populo Hebræo ducto pœnitentia Deus semper ignoscit; singulis non semper [f].

30. *Novissimo tempore*] A captivitate Babylonica, & in fine mundi [g]. *Cùm enim plenitudo Gentium introierit, tunc omnis Israel salvus erit* [h].

32. *De diebus antiquis*, [לְיָמִים] *Ad dies*, vel, *de diebus*, Ma. *à temporibus priscis*, JT. *secundùm dies primos*. Debet מ post ל [i]. i. e. Consule diaria & annales, V. ¶ *A summo cælo*] *Cælum* hîc pro terra sub cœlis. Confer Matt. 24. 31. cum Marc. 13. 27 [k]. i. e. Ab exortu Solis usque ad occasum [l].

33. *Populus*] Non tantùm unus homo, aut pauci [m]. ¶ *Si fecit*, &c. [הֲנִסָּה] *An elevavit?* Ma. *Aut crexerit Deus vexillum*, Ar. *Nunquid tentavit Deus?* Sa. Mo. JT. A. sim. o'. M. P. Ti. *Aut tentavitne Deus aliquis?* P. At Sy. *Aut probaverint Deum qui abiens assumpserit*, &c. ¶ *Per tentationes*, ità ferè omnes, [בְּמַסֹּת] *Per miracula*, Ch. vel, *signa*, Ar. ¶ *Et horribiles visiones*, [וּבְמוֹרָאִים גְּדֹלִים] *Et in visionibus magnis*, o'. Ch. Sa. Sy. M. [qu. à רָאָה.] Alii, *in terroribus magnis*, Ar. P. Mo. JT. A. [qu. à יָרֵא.]

35. *Ut scires*, [אַתָּה הָרְאֵתָ לָדַעַת] *Tu videre factus*

ctus es ad sciendum, Mo. A. *Tibi ostensum* est (vel, *hæc ostensa sunt*, Sa.) *ut sciat*, Ch. P. sim. JT. *Datum est tibi ut videres & scires*, O. *Vos vidistis & nôstis*, Sy. *In per visiones* (vel, *apparitiones*, Ti.) *edoctus es*, M. [At Ar. *Te itaque, te, inquam, decet nôsse.*]

37. *Et elegit semen eorum*, בְּזַרְעוֹ] *Et elegit in semine ejus*, scil. Jacobi [o]. ¶ *Eduxit te præcedens*, בְּפָנָיו] *In faciebus suis*, Ma. *in conspectu suo*, Mn. O. Quemadmodum pater filium, ut in eum semper oculos dirigeret [o]. *Ante faciem suam*, Sa. *præsentiâ suâ*, JT. i. e. quum ipse adesset præsens, Ma. *propria in persona*, Sy. *in sermone suo*, Ch. in D. Christum *Angelum faciei* Esa. 63. 9. innuere potest. Is eos eduxit, 1 Cor. 10. 1, 9 [p]. *Ante se.* In exitu ex Ægypto retrò se posuit, ut eos tueretur. Licèt aliquando Arca præcederet, eos tamen semper aspiciebat [q]. *Beneplacito suo*, Ar. *in benevolentia sua*, Sa. vers.

40. *Multo tempore*] Heb. *cunctis diebus*. Quod referunt vel ad illud, *custodi præcepta*, vel ad illud, *ut bene tibi sit* [r].

43. *Bosor*, בֶּצֶר] *Betzer*: dicta est & בָּצְרָה *Botzrah*, ut plerique annotant; *Arcem*, vel *Munitionem*, sign. postea Pœnis *Byrsa*, (seu, metathesi, *Bysra*.) Fuit in terra Moab. ¶ *Ramoth*] Dicta *Ramoth Mitspheh*, Jos. 13. 26. ¶ *Golan*] Seu *Gaulon*, Hi. & Euseb. unde circumjacens regio *Gaulanitis*, ut omnes affirmant †.

45. *Testimonia*] i. e. Quibus testatur Deus per Legem & verbum suum sese adesse, & nos curare, quò conscientiam de eo habeamus, quem alias neque videmus, neque sentimus, neque intelligimus [s].

48. *Sion*, שִׂיאֹן] Alius hic à *Sion* monte Hierosolymæ, qui per צ scribitur [t].

49. *Ad mare solitudinis*] Non placet. Nulla ibi antea solitudo erat, sed amœnissimus locus erat [u]. ¶ יָם הָעֲרָבָה] *Mare planitiei*, Onc. & Jon. in D. Ma. vel, *campestris*, Ma. Possis vertere, *mare Arabiæ*, Ma.

[o] Mo. He. in D. [o] M. He. in O. [p] A. [q] O. [r] V. † Ma. [s] V. [t] M. [u] D.

CAP. V.

1. *Omnem Israelem*] Duces & Principes [a]. Imò omnes adfuerunt, Deut. 29. 10. Obj. Quomodo vox ejus ab iis audiri posset? Resp. Miraculum hoc erat, qualia multa alia à Moyse populi gratiâ facta [b].

3. *Non cum patribus—sed nobiscum*, &c. כִּי אִתָּנוּ אֲנַחְנוּ וגו׳] *Quia nobiscum, nobis*, inquam, &c. JT. sim. Sa. Sy. M. Ti. A. Obj. At init pactum cum Ab. If. &c. Gen. 15. Resp. 1. Sensus est, Non cum majoribus nostris qui mortui sunt in Ægypto, sed nobiscum [c]. 2. Habebant patres fœdus *fidei* & *Christi*, non autem *Legis*, quod postea venit. Gal. 2. 17 [d]. Fuit hoc fœdus idem substantiâ, sed formâ diversum †. 3. Subaudiendum *tantùm*, ut Gen. 32. 28. *Non tantùm cum patribus, sed* etiam (כִּי pro כִּי אִם, V.) *nobiscum* [f]. ¶ *Sed nobiscum*] Nempe, in *Sinai*. Obj. At qui ibi adfuerant mortui erant. Resp. 1. Supererant ex iis multi [g]; nempe, qui annum 20. non attigerant [h]. 2. Rectè, *nobiscum*, i. e. cum populo nostro; populus enim durat, quamvis singuli cives moriantur [i]. *Pactum*, sive *fœdus*, vocat conditiones fœderis, quæ hic describuntur: q. d. Proposuit nobis in Decalogo conditiones quibus inter ipsum & nos fœdus firmum erit [k].

4. *Facie ad faciem*] [Ità ferè omnes.] *Verbum verbo locutus est*, Ch. i. e. 1. Quàm familiariter, Exod. 33. 11. Num. 12. 8. Sign. mutuum inter colloquendum aspectum, ut inter amicos [l]. 2. Disertè ac planè. Hinc Hebræi dicunt, *Ancilla plus vidit ad mare Rubrum & montem Sinai, quàm viderint omnes Prophetæ* [m]. 3. Coràm, & sine internuncio [n]; ità ut homines cum hominibus colloquentes solent. Quod refer ad vocum perceptionem distinctam, non ad conspicuum aliquid. Nam nihil viderunt [o]. *Speciem non viderant*. Non dicit, *facie ad faciem vidimus eum*, sed, *locutus est* [p]. *Nullo interposito medio locutus est*, Ar.

5. *Ego—inter Dominum*, &c.] Ch. *inter verbum Domini*. Habet hoc peculiare Chaldaismus, ut plurimam mentionem faciat *verbi Domini*, maximè ubi Deus inducitur loqui cum homine. Vide Psal. 119. 1. Quod pulchrè facit ad Mysterium Christi, seu Messiæ, quem per Verbum Dei intelligunt veteres Hebræi [q]. ¶ *Et ait*] Heb. *dicendo*. Hoc membrum ad remotiora pertinet: quod genus Hyperbati est in Scripturis frequens [r]. Refertur ad versum 4 †. præcedentem, *Dixit autem ad vos*, Ar.

6. *Ego Dominus*] Sensum contentus est hic referre Moses. Verba sunt in Exodo; quem locum vide [s]. ¶ *De domo servorum*] Vide quæ ad Exod. 13. 3 [t]. [De Decalogo vide quæ fusè annotata Exod. 20.]

7. *Deos alienos*, לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים] [Variant.] *Non erit tibi*, scil. ullus, *alienorum deorum*, JT. A. Non laudo [v]. Al. *Non erit tibi deus alienorum*, i. e. Gentilium, seu gentium aliarum [x]. *Non erit dii alii*, P. Mo. Ti. Pi. Pluralis positus distributivè: vel, simpliciter, est anomalia generis, pro, *Nè sint tibi dii alii*. Qualis Gen. 1. 14. *Sit* (pro, *sint*) *lumina in* [y]. *Non erunt*, vel *sint*, *tibi dii alii*, o'. Sa. M. P. Ti. *Non sit tibi deus alius*, Ch. nempe, à vero [z]. ¶ *In conspectu meo*] i. e. Vel, 1. ubicunque locorum existo, i. e. ullibi in mundo, nam Deus est ubique. Vel, 2. quamdiu ero. *Coram aliquo* idem est quod *superstite aliquo*: ut Gen. 11. 28. Num. 3. 4. Psal. 72. 5, 17. *coram luna*, i. e. stante Lunâ. Hæc Rasi breviter & solidè [a]. Vel, 3. me spectante [b]; q. d. cùm nihil me lateat [c]. Vel, 4. *super faciem meam*, i. e. præter me, aut præsentiam meam; mecum. At gentium dii permittebant alios deos secum coli [d].

10. *Custodientibus præcepta mea*, מִצְוֹתָי] At legendum est מִצְוֹתָיו, ut patet 1. ex serie & consequentia sententiarum; 2. ex collatione Exod. 20. 6. 3. Facilis est lapsus י pro ו. At si legendum esset, *mandata ejus*, oporteret scribi, מִצְוֹתָיו †.

12. *Observa*] *Custodi*, i. e. Recordare [f]. Exspecta dum adhuc est dies Sabbati. Sic *Jannai* se amiciebat (vestibus cultioribus,) & dicebat, *Veni, sponsa*, ita Sabbatum appellans, ut refert Hisc [g]. ¶ *Sicut præcepit tibi Dominus*] Verba Mosis interposita. *Præcepit* in monte Sinai, verbis quæ in Exodo. Et hæc est causa cur hic creationis non meminerit Moses, auditores ad id quod perscriptum erat rejiciens. Causam autem alteram tunc non expressam, sed quæ ex verbis Dei intelligi aliquatenus poterat, manifestiùs exprimendam duxit, *ut requiescat servus tuus*, &c [h].

15. *Et eduxerit*] Nimirum, ipso die Sabbati, Exod. 15. Vide Exod. 12. 15 [i].

16. *Honora*, כַּבֵּד] *Aggrava*, scil. honore & gloriâ [k]. *Onera*; nempe, & honorem præcipit, & sustentationem [l]. ¶ *Ut vivas*, [יַאֲרִיכֻן] Q. putant esse verbum בּוֹדֵד *neutrum*, quos K. redarguit; est enim *Hiphil*, & sic exponit K. *Parentes à te honorati prolongabunt tibi dies*. AE. sic, *Præcepta observata prolongabunt*, &c [m]. Præmium addi solet præceptis jubentibus; vetantibus, pœna [n].

21. *Non concupisces*, [תִתְאַוֶּה] Idem valet אִוָּה quod חָמַד [o]. Vel, אִוָּה minus est quàm חָמַד [p]. ¶ *Agrum*] Hoc additum est [q].

22. *Hæc verba*] Non dixit, *hæc verba omnia*, ut Exod. 20. 1. quia hic non voces singulas, sed sensum, expressit [r]. ¶ *Nihil addens amplius*, [לֹא יָסָף] יסף sign. & *addere*, & *cessare* †. [Hinc variant.] *Non addidit*, o'. Ma. A. Bo. Mn. P. *Nihilque adjecit*, M. Ti. *Non addidit* loqui voce illâ magnâ, quia vos eam sustinere non poteratis [s]. Al. *Non addidit* apparere, seu conspici, in illa pompa seu potentia [v]. Al. *Non addidit* alloqui totam congregationem [x]. Reliqua ad Mosen dixit, Exod. 21. 1, &c [y]. Al. *Non addidit* alia præcepta ejus generis. Nam *decem* tantùm erant verba, Deuter. 4. 13 [z]. Non addidit dicere alia, q. d. idque semel duntaxat [a]. [Alii aliter.] *Non cessavit*, *finivit*, *defecit*, Ch. in V. ità plerique in Ma. scil. vox illa fortis & sonora; sed continenter invaluit, non elanguit, aut defecit [b]. Vel sic; Duravit illa vox per totos illos 40 dies quibus Moses stetit in monte [c]. Vide ad Num. 11. 25 [d].

24. *Et probavimus hodie*] Satis deprehendimus, quòd loqui posset *Jehovah* cum homine, nec is propterea moriatur †.

26. *Dei viventis*] Vel, quia æternus est, ut *aqua viva* est

[a] Q. in Bo. [b] Me. & T. ex Bo. [c] F. He. in V. [d] A. Q. in F. Jun. † Ma. ex Jun. [f] V. Q. in F. E. Li. [g] RS. in A. [h] D. sic At. Ca. [i] Mo. T. E. [k] E. [l] Me. T. [l] V. [l] Mo. [m] F. [n] Me. L. [o] G. [p] E.

[q] R. [r] Jer. † M. F. Ma. [s] G. [t] V. [v] D. [x] O. [y] Pi. [z] D. [a] Mois. [b] V. O. [c] V. [d] O. † Pi. [f] Dcs AE. [g] D. [h] G. [i] Ma. [k] Ma. [l] O. [m] M. [n] D. [o] G. A. [p] He. in A. [q] A. [r] G. † F. [s] AE. & K. in F. [v] RS. in F. [x] Jun. Pi. [y] A. Bo. Belg. [z] A. [a] Ma. [b] Q. in Ma. [c] Q. He. in F. [d] Ma. † V.

est perennis[f]; vel, quia in eo est fons vitæ[g].

29. *Quis det?*] *Et optandum eis esset, ut persisteret ipsis cor hujusmodi*, Ar. Notat ex his verbis Maimonides, Nolle Deum eo modo quo per causas naturales agit movere hominum voluntates, sed alliciendo suadendóque: additque loca Deuteronom. 11.20. & 30.13[h]. ¶ *Talem mentem*] Heb. *& erit cor* זֶה *istud*, i. e. tale: quandoque זֶה ità sumitur; substantia pro qualitate[i]. More humano loquitur Deus, significans quid sibi gratum sit. At hoc non est ità intelligendum, quasi non sit in Dei potestate hominem convertere[k]. ¶ *Ut timeant me*, לְיִרְאָה אֹתִי] Vertunt, *ad timendum me*. Quid si, *ad timorem me*, ut sit verbale cum casu sui verbi? (nam יִרְאָה nomen est, non verbum.) Ità Plautus, *Servitus* (quam scil. quis servit) *opulento homini*: Salust. 3. Hist. *Facta consultáque Alexandri æmulus erat*. Sic, *odio Domini nos*, Deut. 1. 27. & ὑπακοὴ τοῦ Θεοῦ. Vide ad Gen. 42.29. Nolo hoc sic certum; nam nomen quandoque gerundii vicem subit; ut לְאַהֲבָה אֹתוֹ *ad amandum eum*[l]. ¶ *Neque ad dexteram, neque ad sinistram*] Heb. *dextram & sinistram*. Deficit אֶל ante utrumque nomen: & conjunctio copulativa ponitur pro disjunctiva. Plenus sermo habetur Gen. cap. 24. vers. 29[m].

CAP. VI.

1. PRæcepta, &c.] *Præcepta* (מִצְוָה) ἐντολαὶ pertinent ad mores & legem moralem; *Statuta* (חֻקִּים) ad ritus & ceremonias; [aliis *præcepta* sunt quæ non habent manifestam rationem, quale esus carnis suillæ, &c [a].] *Judicia* ad forum, & civilem politiam[b].

2. *Ut prolongentur*, יַאֲרִכֻן] *Ut prolongent*, &c. nempe, timor Dei & mandatorum observatio[c]. Vide ad Deut. 5. 16. Sed rectè notant (alii) tertiam personam plur. sæpe poni pro verbo passivo, & impersonaliter sumi: sic Luc. 12. *tollent animam*, i. e. tolletur anima. Ità hîc, *prolongabunt*, i. e. prolongabuntur[d].

3. *Audi*, sic o'. A. sim. Sa. וְשָׁמַעְתָּ] *Et audies*, Mo. *Cùm audies*, JT. *Audito igitur*, Pi. *Audi hoc*, Sy. Ar. ¶ *Et bene sit tibi*, sic Sy. Ar. A. אֲשֶׁר יִיטַב] *Quod bene sit*, Mo. *id quo bene erit*, JT. *Ut bene sit*: אֲשֶׁר valet ut, sicut Deut. 4. 10, 40 †. ¶ *Sicut pollicitus est—terram*, sim. M. Ti. Ca. כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר—לָךְ אֶרֶץ] *Sicut locutus est—dare tibi terram*, o'. sim. Ch. Sy. *ut loquutus est in terra*, Sa. [Alii connectunt cum verbo *augescetis*:] *id quo augescetis, quemadmodum dixit*, &c. *in terra*, JT. A. Pi.

4. *Audi, Israel*] Ultima litera in שְׁמַע, nec non in אֶחָד, magna est †. Illa nona, hæc decima, litera grandior in Bibliis[f]. Attentionem excitat[g]. Judæi hæc verba quotidie legunt manè & vesperi ex vetustissima traditione, nec quicquam in Lege æquali religione dignantur[h]. De hoc gloriantur in libro Precum; *Beati nos qui manè & vesperi dicimus — Audi, Israel*, &c[i]. ¶ *Unus est*] Ità Sophocles; Εἷς ταῖς ἀληθείαισιν, εἷς ἐστὶν Θεός, Ὃς οὐρανόν τ' ἔτευξε καὶ γαῖαν μακρὰν, Πόντου τε χαροπὸν οἶδμα, καὶ ἀνέμων βίας. Θνητοὶ δὲ πολλοὶ καρδίᾳ πλανώμενοι Ἱδρυσάμεσθα πημάτων παραψυχὴν Θεῶν ἀγάλματ' ἐκ λίθων, [illegible] ξύλων, ἢ χαλκέων, Ἢ χρυσοτεύκτων, ἢ ἐλεφαντίνων τύπους. Θυσίας δὲ τούτοις καὶ κενὰς πανηγύρεις Νέμοντες, οὕτως εὐσεβεῖν νομίζομεν· i. e. *Unus reverà est Deus, qui cœlum fabricavit & terram*, &c. *At nos mortales versutiâ* (scil. quorundam hominum) *decepti statuimus — deorum imagines — & his sacrificia & vanos conventus tribuentes, hoc modo nos pios esse reputamus*: Clemens in Protreptico. Orpheus post *Theogoniam* palinodiam sic canit — [illegible] Ἀθανάτου &, Εἷς ἔστ' αὐτογενὴς, ἑνὸς ἔκγονα πάντα τέτυκται· h. e. *Unus est Mundi rex immortalis, ex seipso, à quo omnia*[k]. Hinc Dei nomen est אֶחָד *ECHAD unus*, Isa. 66. 17. & Job. 31. 15. A voce *Echad* Deus Syris dictus est *Abad*, & Assyriis *Adad*, qui, teste Macrob. Saturn. 1. 23. erat maximus Assyriorum deus[l].

5. *Diliges*] Vide quæ ad Matt. 22. 37. Deum quidam colunt metu pœnæ, alii ob mercedem in Lege promissam, optimi ex amore, ut Abr. ideo dictus *amicus Dei*, Esa. 41. 8[m]. *Tribus modis admonuit Deus Israel ad colendum se: 1. Timore & præsentis seculi & gehennæ; 2. Spe præmii. Et hæ rationes non sunt fundamentum cultûs Divini, quia præcipua causa ad quam* (qui illa respiciunt) *intendunt est proprium commodum. 3. Dilectione*, ut hoc loco[n]. ¶ *Corde—animâ—fortitudine*] Voces plures sunt, sed idem significare videntur[o]. Ad majorem autem energiam & inculcationem fit hæc trina repetitio[p]. [Sed alii distinguunt, nec non modo.] ¶ *Corde*, בְּכָל לְבָבְךָ] *Cor* sign. vel, 1. intellectum, sive cogitationes[q]. *De corde exeunt cogitationes*, &c. Matt. 15[r]. *Cordi* adscribitur sapientia, 1 Reg. 3.9, 11, 12. Proverb. 2. 2, 10 †. q. d. Diliges eum ex tota cogitatione tua; i. e. Semper de illo cogites, cùm vacaveris[t]. Vel, potiùs, 2. voluntatem[v]. Cor est origo ejus quod facit homo, sive bonum sit, sive malum[u]. ¶ *Ex tota anima tua*, נַפְשְׁךָ] Intelligunt, vel, 1. voluntatem & affectus, Deut. 21. 14. & 24. 15. & 12. 20, 21[y]: vel, 2. appetitum sensitivum[z]; desiderium, O. vel, 3. vitam, q. d. *Non trepides pro eo exponere animam*, i. e. corporalem vitam[a]. *Etsi Deus auferret tibi animam*, ita Talmudici[b]. ¶ *Fortitudine*, בְּכָל מְאֹדֶךָ] *In toto valde tuo*, O. Ma. *valore*, vel, *validitate tua*; מְאֹד enim est substantivum, quod usurpatur adverbialiter per ellipsin præpos. ב, quæ ei præfixa est Exod. 1. 7[c]. *In tota vehementia tua*, Mo. vel, *virtute*, o'. Sa. M. *totis viribus*, JT. A. simil. P. Ti. V. *totâ solicitudine tuâ*, Ar. *substantiâ*, Ch. *possessione*, Sy. q. d. Potiùs omnium rerum tuarum dispendium facias, quàm ab amore Dei deflectas[d]: Alii facultatem executivam intelligunt †. *In tota multitudine tua*, i. e. viribus inferioribus[f], & substantiâ. *Tota Lex comprehenditur in eo, ut diligat Deum ex toto corde, tota anima*, &c[g].

6. *In corde tuo*] In mente, vel memoria[h].

7. *Et narrabis ea*, sic Ar. וְשִׁנַּנְתָּם] [Variè reddunt.] *Et acues ea*, V. Ma. A. F. Innuit studium & diligentiam quâ pueris præcepta Dei inculcari debent, idque clarè & apertè[i]: ob tenerum eorum ætatem & ingenia hebetiora, Eccl. 10. 10[k]. Accuratissimè & accommodatissimè[l]. Sæpe, vehementer & diligenter[m]. Metaphora sumpta vel à gladio, qui, dum acuitur, sæpius impellitur ad cotem[n]; vel à bellatoribus, qui arma acuunt, ut faciliùs penetrent, unde reddunt, *Et acutè ingeres*[o]. Possis reddere, *infiges, defiges, ea*, quòd acuta facilè infigantur[p]. Alii, *Et cudes*. חָדַד Hebraicè *acuere* sign. Arabicè *cudere*: & שָׁנַן, ut *acuere* sign. Heb. & Arab. ità Arab. sign. *cudere*, quia cudendo ferrum acuitur. Sensus est, Crebris admonitionum quasi ictibus hæc mea præcepta infiges & aptabis, sicut repetitis mallei ictibus ferrum aptatur[q]. Alii, *Et repetes ea*, P. Mo. O. Sy. K. in F. *inculcabis*, Sa. Ti. *erudes*, Ch. *præscribes*, o'. *recensebis*, M. A. Potest verti, *Et dentabis ea*, i. e. inter dentes versabis, assiduè loquèris vel, dentibus mandes; præmansa in os ingeres filiis tuis[r]. ¶ *Sedens*, &c.] i. e. Domi & foris, noctu & interdiu †.

8. *Et ligabis*, &c.] Crassiores Judæi hæc acceperunt ad literam; verùm meliùs accipiuntur parabolicè[t]. Nam quis credat Christum hæc in fronte gestâsse[v]? Sensus est, Præsentem semper habebis memoriam mandatorum meorum, acsi frontalibus, dextralibus & liminaribus inscripta haberes[u]. Vel, facies ex illis brachialia & frontalia, ut jugiter reminiscaris[y]. ¶ *Signum in manu*] Homines, cùm alicujus volunt recordari, digito suo filum coccineum ligare solent[z]. [Vide annotata ad Exod. 13. 16.] ¶ *Et movebuntur*] Vide an scripserit, *non movebuntur*: nam Gr. est ἀσάλευτον, *immobile*, A. ¶ Heb. לְטֹטָפֹת] [Variè reddunt.] *In frontalia*, V. Sa. id est, laminas supra frontem suspensas. Non placet; nam, 1. Talis lamina non poterat oculis videri. 2. Vox plur. est, & duæ tunc essent laminæ, cùm ipsi unicam gestent. 3. *Totaphot* debebant poni inter oculos, at lamina erat super eos[b]. Alii, *specilla*, vel *specularia*, O. *erunt vobis pro conspicillis*, G. Hæc enim bina sunt, & inter oculos ponuntur, & videntur ipsa, & per ea omnia alia[c]. ¶ Sed de hac voce vide Exod. 13. 16[d]. Videtur idem significare quod alibi (nempe Isa. 3. 21, 22.) *monilia nasi*, i. e. naso impendentia. Et videntur (ex collatione hujus loci) monilia illa supra nasum suspensa fuisse, ut

de re aliqua admonerent. Ut sensus hujus loci sit; Sicut mulieres suspendere solent monilia in fronte inter oculos, ut de re aliqua admoneantur: ità vos præcepta Legis meæ in recente memoria retinete †.

9. *In limine*, עַל מְזוּזֹת] *In postibus*, P. *In lateribus & ingressibus domûs*; ut quoties quis ingrederetur domum, intueretur illa & reminisceretur [r].

10. *Cùmque introduxerit*, &c. וְהָיָה כִּי] *Quum autem hoc evenerit*, JT. Verto, *Porrò*. Ad verbum, *Et fiet*, i.e. fieri debet: quidnam? nempe, id quod subjicitur vers. 12. *Cave ne obliviscaris*, &c. Sic sæpe τῷ verbo וְהָיָה absolute posito subjicitur verbum speciale quo generale illud declaratur [s].

11. *Oliveta*] Id sign. זֵיתִים cùm subjungitur nomini *vinea*; aliàs sign. *oleas* *.

13. *Jurabis*] Si jurandum est [h]; ex causa necessaria [i]. Quando voles cum aliquo fœdus inire, vel, quando cogêris à Magistratu jurare [k]; tum per solum Deum jurandum [l]. Subaudiendum hîc, *& non per nomen idoli* [m]; quod, cùm res nihili sit, de re nulla potest testari & fidem facere [n]. Nè autem existimes pro quavis re levi juramentum hîc præcipi in nomine Dei: nam de solenni juramento tantùm intelligendus est locus [o].

16. *Non tentabis*] Non exacerbabis peccando, murmurando, &c [p].

18. *De qua juravit*] Heb. *quam juravit*, Pi. *juramento promisit*, JT. *juravit daturum se tibi*, Ar.

19. *Ut deleres*, לַהֲדֹף] *Ad propulsandum*, Mo. *expellere*, ό. *ut mitteret*, Ch. [Alii referunt ad initium v.18.] *Ut facias quod rectum—v. 19. expellendo*, JT. A. Ti. [Alii referunt ad proximè præcedens verbum, *juravit*:] *De qua juravit se expulsurum*, Sa. sim. Pi. Ch. Sy.

21. *Servi eramus*] Tres causas adfert cur Israelitæ parere Deo debent; Beneficia accepta, Utilitates promissas, & Gratiam apud Deum: in qua tacitè involvi majora promissa, i. e. æterna, Hebræi putant [q]. ¶ *Dominus*] Non Angelus aliquis, ut Judæi referunt in *Haggadah* suo. Obj. Num. 20. 16. *misit Angelum*. Resp. Iste erat Christus, 1. Cor. 10. ¶ *Manu forti*] Referunt ad pestem, ut Exod. 9. 3. *Brachium* autem *extensum* referunt ad gladium, (ut 1 Paralip. 21. 16.) quo primogenitos interemit [r].

24. *Sicut est hodie*] i. e. Ut vides nos incolumes hodie †.

25. *Eritque nostri misericors*, וּצְדָקָה תִּהְיֶה לָּנוּ] *Et justitia erit nobis*, Ma. Sa. D. Sensus; Justi non tantùm audiemus, sed erimus apud Deum & homines. Nam justus est qui facit opera justa. Adhæc debemus præcepta Domini nostri custodire, hoc jus & æquum postulat [s]. Si homines Legem perfectè implerent, justificarentur coram Deo [v]. Aliis *justitia* hîc capitur pro misericordia [x], & mercede ac præmio justorum in futuro seculo [y]. Alibi *justitia* ponitur pro benignitate [z]: pro beneficio & gratia facta, ut 1 Sam. 26. 23. Isa. 54. 17 *.

Marg.: † Pi. [r] V. [s] Ps. * Pi. [h] Me. [i] L. E. [k] F. V. [l] Ea. [m] V. F. et AE. [n] V. [o] V. F. [p] Me. [q] G. [r] Dj. † Ma. [s] D. [t] A. [v] Me. [x] Ità Jon. & Ge. & Hiscuni in D. [z] D. * Ma.

CAP. VII.

1. **E**T *deleverit*, ità Sa. sim. Sy. Ar. וְנָשַׁל] *Ejecerit*, Onk. in M. Tr. A. *abstulerit*, K. in M. O. sim. ό. M. *expulerit*, V. *evulserit*, Mo. *dejecerit*, JT. ¶ *Hethæum*, &c.] Gen. 15. 19. numerantur decem gentes: tres ergò reliquæ vel antè perierant, vel septem aliis permixtæ fuerant [a].

2. *Non inibis fœdus*] Ut scil. tecum in eadem terra habitent [b]. Hæc in odium Judæorum indiscriminatim arripiunt Ægyptii in Mosis institutis. Manethos, [Greek, illegible] (i. e. *cum solis conjuratis suis societatem inire*.) Chæremon, [Greek, illegible] (i. e. *nemini benevolum esse*.) Hos secutus Tacitus, *Apud ipsos (Judæos) fides obstinata, misericordia in promptu; sed adversùs omnes alios hostile odium*. Et Dion Cassius; [Greek, illegible] &c. (*Discrepant à reliquis hominibus, ut in aliis rebus, ità in cibis ferè universim* [c].) ¶ *Nec misereberis*, תְחָנֵּם] *Non gratificaberis eis*; i.e. nullum eis favorem aut beneficium præstabis [d].

3. *Non sociabis cum eis conjugia*] Quamdiu, scilicet, manent idololatræ †. Nam si convertantur, cessat ratio, v. 4. *quia seducent*. Ideo Salmon duxit *Rahab* [f]. [Al. aliter:] Nè conversis quidem ad Legem. Unde colligunt *Rahabam* non fuisse ex 7 populis [g]. Vide de hac quæstione ad Esdr. 10. & in L. 4. Sent. dist. 39 [h]. & ad Exod. 34. 16 [i]. Vide Deut. 20. 16. & Jos. 9. 19 †. Non tantùm 7 gentes, sed & alios Ethnicos, hæc verba respiciunt. Vide Ezræ 9 [k].

4. *Seducet*, יָסִיר] *Avocabit*, i. e. avocare posset & abducere filium [l]. *Discedere faciet*, Ma. ¶ *Delebit te citò*, מַהֵר] *Celeriter*, Hebr. *Accelerando*. Ante מַהֵר deficit ב [m].

5. *Aras*] Chæremon, ubi Mosis instituta recitat, [Greek, illegible] (*Deorum templa & altaria, quæcunque eis occurrerent, subvertere*.) Idem illis impingit *Hecatæus de Judæis* [n]. ¶ *Lucos*] Frequens horum mentio in Sacris & profanis. Lucianus in Dea Syria, sub initium, *Primi—Ægyptii dicuntur deorum notitiam percepisse, & templa constituisse, lucósque*, &c. Tacitus de Germanis, *Lucos ac nemora consecrant*. Virgil. Eclog. 6. *Nè quis sit lucus quo plùs se jactet Apollo*; & Æneid. 1. *Lucus in urbe fuit*, &c. *Hic templum*, &c. Solebant gentes lucos circa templa deorum pangere. Hæc fecerunt pravâ imitatione. Vide Gen. 21. 33. De his consule Fab. l. 3. semest. c. 1. Heb. est אֲשֵׁרִים, q. d. *benedictum*; vel, quòd beatitudinem ibi, utpote loco sacro, quærerent, vel, per antiphrasim, qu. locus minimè beatus, infamis, & detestabilis [o].

6. *Populus peculiaris*, לְעַם סְגֻלָּה] *In populum proprium*, vel, *proprietatis*, Ma. F. Sign. singulare quid & separatum [p]; vel, thesaurum prædilectum [q]. Vide quæ ad Exod. 19. 5 [r]. [Greek], ό. i. e. *excerptum, peculiarem, selectum*; à [Greek], *superfum, excello, seligor* †. Socrates beatum se prædicabat, [Greek, illegible] (*quòd esset animal rationale, & quòd Atheniensis*,) Dion Chrysost. 64 [t].

7. *Vobis junctus*, חָשַׁק בָּכֶם] *Vos complexus est*, O. *elegit vos*, Ar. *dilexit vos*, Sa. V, vel, *desideravit*, V. *complacuit in vobis*, Ch. sim. Sy. *complicatus fuit in vobis*, vide Gen. 34. 8. Ma. *vobis adhæsit*, Me.

8. *Sed quia dilexit vos*, מֵאַהֲבַת אֶתְכֶם] Ad verb. *ab amando vos*, Mo. *propterea quòd diligit vos*, [ità ferè omnes,] *ob amorem Dei erga vos*, Ar. *propter dilectionem* Jehovæ *quâ dilexit vos*, JT. Ellipsis conjugati [v]. ¶ *Et custodivit*] i. e. Non violavit [x]. Amat eos, memor eorum è quibus orti sunt, infrà 10. 15. Hæc est [Greek] (*electio*,) Rom. 11. 28 [y]. [De quo plura ibi σὺν Θεῷ dicenda.]

10. *Et reddens odientibus se statim*, וּמְשַׁלֵּם לְשֹׂנְאָיו אֶל פָּנָיו] *Rependens*, vel *reddens*, (vel *integrans*, q. d. dans illi pœnam quæ ei deesse videbatur [z],) *odio habentibus eum ad facies ejus*, Mo. G. vel, *ad faciem*, ό. sim. Sa. JT. A. vel, *in facies suas*, Ti. sim. P. vel, *ad faciem ejus*, i. e. uniuscujusque ex eis [a]. [Variè accipiunt.] 1. Q. ad Deum referunt, vel hoc sensu, *Deus retribuet facie suâ iratâ*, &c. ut *facies* sit pro *ira*, quæ in facie se maximè prodit [b]; vel illo sensu, *rependens iis qui eum palàm & in facie*, h. e. impudenter, *odio habent* [c]. Qui *odit Deum in faciem*, i. e. contra ipsum reflectit scelus atque odium suum: Deum enim oderunt qui pessimè vivunt [d]. *In faciem* itaque sumitur pro, *contra*, vel *adversùs, eum* †. Sic Ca. *afores sui apertâ pernicie ulciscens*. 2. [Alii referunt ad peccatorem; sed hîc variant.] 1. *Ad facies ejus*, id est, *palàm*, G. Q. in M. & F. 2. *In vita sua*, sive *eorum*, Ch. Sy. RS. & K. in F. V. *in præsenti*, Ar. 3. *In faciem suam*, i. e. in seipsum. Ità Exod. 33. *Facies mea ibunt*, i.e. Ego ibo [f]. In propria ipsorum persona. Sæpe enim פָּנִים *facies* pro persona ponitur [g]. 4. Publice & sine timore, etiamsi nolit seu adversetur; cùm homines vereantur inimicis in faciem resistere, & faciunt illud occultè [h]. Al. sic; *stans contra faciem ejus*, atque increpans [i]. ¶ *Ultrà non differat*, לֹא יְאַחֵר] *Non tardabit*, vel, *differt*; ità ό. Ch. Sa. Sy. Ar. Mo. M. Ti. JT. Statim ulcisci-

Marg.: [c] G. [d] Ma. A. † E. La. [f] La. [g] G. [h] E. [i] Bo. † Ma. [k] A. ex He. [l] V. [m] Pi. [n] G. [o] Ma. [p] O. [q] He. in M. & F. [r] F. † P. [t] Ge. [v] Jun. [x] D. [y] G. [z] Q. [a] A. [b] Q. in F. & M. [c] Q. in Ma. [d] Q. in F. & V. † F. [f] AE. in F. [g] Bo. [h] O. [i] Q. in V.

ulciscitur [k]. Non placet; nam contrà stat natura Dei, qui ad iram tardus. Et res ipsa clamat improbos non statim puniri [l]. Verùm hoc locum habet in populo Dei, non in Ethnicis, ut bene explicatur 2 Mac. 6. 12 [m]. Hi citiùs puniuntur, ut patet ex Exod. 32. Num. 11. & 12. & 16 [n]. Al. vertunt, *Non negliget*, vel *omittet*: vide ad Exod. 22. 29 [o]. *Sine dubio reddet.* אחר non propriè sign. *cunctari*, sed ὑστερεῖν *deficere*. Ità Hab. 2. 3. לא יאחר, i. e. *sine dubio* veniet. Quod alii malè reddunt, *non cunctabitur*, quod contrarium est ei quod antecessit, *si cunctabitur*; nisi fortè *cunctabitur* pro *cunctari videbitur* dictum est [p].

12. *Si postquam*, &c. [והיה עקב תשמעו] *Eritque propterea quòd audiveritis*, Sa. Ar. A. sim. JT. Pi. sic V. Ch. & Ge. in D. A. Ità עקב sumitur Isa. 5. 23 [q]. & Gen. 26. 5 [r]. Plena oratio esset, על עקב כי, vel, על עקב אשר, i. e. *pro mercede quòd.* עקב propriè sign. *mercedem*, hîc *quia*: & notatur quædam compensatio; sicut nimirum merces est compensatio operæ seu laboris †. *Quum audieritis*, ο'. *Si audieritis*, Sy. sim. M. Ti. Hæc tertia libri Sectio, quam vocant עקב [s]. Alii, *Et erit merces.* Sed hoc est contra doctissimorum Hebræorum & Latinorum judicium [v]. עקב propriè est *calcaneum pedis*; indè, *merces*, quæ est finis & extremum operis [x].

13. *Diliget te*] i. e. Diligere perget. Amor enim Dei erat causa cur eos eligeret & vocaret, v. 7, 8. Vide 1 Joh. 4. 10. Et ab hujus sensu profluit amor noster erga Deum, & obedientia nostra [y]. ¶ *Armentis*, [שגר אלפיך] *Emissioni* (i. e. fœtui, partui) *boum tuorum*, V. O. *generationi*, M. *fœtui*, RS. in M. ¶ *Gregibus ovium*, [ועשתרות צאנך] *Et greges*, &c. plerique in O. He. omnes in BC. *Et multitudinem*, ab *ATAR multiplicare*, al. *Et proles*, vel *fœmellas*, Ma. ità He. plerique, à עשר *ditavit*, quia in iis tunc divitiæ sitæ erant [z]. Ego credo vocem *astaroth* tam armenta boum quàm greges ovium significare. Nam Ch. reddit עדרי, & Arabs קטאיע; quæ utraque sign [a].

15. *Et infirmitates*, &c. [וכל־מדוי מצרים הרעים] *Et omnes plagas*, vel *dolores*, vel *infirmitates, Ægypti*, V. *ægritudines malas*, O. *morbos*, Ar. ο'. *malignos*, ο'. *plagas pessimas*, Ch. Sy. *languores*, JT. Sa. Mallem, *defluxus*, (à דוה *defluere*, Levit. 12. & 15. & 20.) seu *decubitus*, i. e. ægritudines ex quibus defluebant; vel potiùs, omnia quæ Deus fluere vel descendere fecit super Ægyptios mala, qualia grando, &c [b].

16. *Devorabis*] Respicit illud Num. 14. 9. *Sunt panis nobis.* Hoc & promissio est, & præceptum de his gentibus abolendis [c]. ¶ *In ruinam*, [מוקש] *Laqueum*, Mo. Ma. *scandalum*, V. Ch. in Bs. q. d. Avertet te à Deo tuo, nè ab illo solo pendeas [d].

20. *Crabrones*] Vide dicta ad Exod. 23. 28 †. AE. exponit *lepram* [f]. Reliqui ferè omnes, *reptile alatum* [g]: *muscam venenatam*, V. ¶ *Et latère potuerint*] Heb. *& absconditos*, qui vanè putârunt se à facie tua abscondi & latère posse †. Non satis liquet, utrùm hæc verba, *à facie tua*, regantur à verbo propinquiore, *absconderint se*, an à remotiore, *pereant* [h].

21. *Non timebis*, [לא תערץ מפניהם] *Non prævalebeis* (*vinceris, terreberis, frangeris*) *à conspectu*, vel *facie eorum.* Similis phrasis Deut. 1. 29. & Philip. 1. 28 [i].

22. *Non poteris*, &c.] Vide ad Exod. 23. 29 [k].

23. *Interficiet illos*, [והמם מהומה] *Et conturbabit conturbatione*, Ch. Ma. Al. *conteret contritione*, Mo. P. *perdet perditione*, ο'. Sa. A. *confringet*, &c. Al. *reddet attonitos stupore*. Al. *tumultu*, vel *fremitu, perdet*, M. Ti. Al. *vexabit*, &c. JT. *percutiet plagâ*, Sy. *dispersit dispersione*, Ar.

25. *Argentum & aurum*, &c.] Præceptum hoc ad majorem idololatriæ detestationem [l]. ¶ *Ex eis* [עליהם] *Quod est super ea*, vel, *in eis.* [Ità ferè omnes.] Sub. ש, vel אשר. Quæ sunt *super ea*, i. e. idola; quo teguntur idola [m]. Solebant gentes idola laminis & vestibus aureis & argenteis operire [n]. *Neque aurum ab eis*, &c. ο'. ¶ *Neque assumes*, [ולקחת] *Et accipies*, pro, *& non accipies.* Non repetendum ex prioribus [o].

26. *Nè fias anathema*] Potiùs, *succisio*, i. e. dignus qui succidaris [p]. De חרם vide Levit. 27. 21. & Num. 21. 3 [q]. *Devotum, excisum.* Exempla habemus in *Acane*, Jos. 7. & in illis 1 Mac. 12 [r].

[k] Idi V. [l] Cs. [m] T. ex Bo. L. [n] Me ex L. [o] A. [p] Cs. [q] A. [r] D. † Pi. [s] V. [v] V. [x] D. [y] A. [z] Ma. [a] BC. 1. 2. 787. 6. [b] O. [c] A. [d] V. † Me. [f] M. [g] D. † Ma. [h] Pi. [i] Ma. [k] Me. [l] Bo. [m] V. Mo. [n] O. [o] A. [p] O. [q] V. [r] Ma.

CAP. VIII.

1. *Ut possitis vivere*] Heb. *ut vivatis*, scil. *diu*, vel potiùs, *facilè & jucundè.* Id *vivere* Latinis. *Amici, dum vivimus, vivamus*, &c. Catullus, *Vivamus, mea Lesbia, atque amemus.* Ità ζῆν Græcis. Agathias, Πῖνε, γέρον, ζῆθι. Ità Gen. 17. 18. *vivat Ismaël*, scil. diu, vel facilè [a]. Sensus est, Victus vester pendebit ab observatione mandatorum Dei [b]. Ut dolores, plagæ, &c. vocantur *mortes*, Exod. 10. 17. 2 Cor. 11. 23. sic status quietus dicitur *vita*: *Anni vitæ*, Prov. 3. 2. pro annis bonis [c].

2. *Itineris*] Heb. *viæ*; i. e. eorum quæ tibi in via acciderant [d]. ¶ *Ut affligeret*, ità G. Sa. [למען ענתך] *Ut humiliaret vos*, O. A. Sy. ¶ *Atque tentaret*] Non enim solis rebus duris, sed & prosperis, Deus homines tentat, ut jam sequetur. Vide & infrà 32. 15 †. ¶ *Et nota fierent*] Heb. *ut cognosceret.* More humano loquitur [f]: ut Gen. 18. & 22 [g]. ¶ *An non*, [האם לא] אם ante לא ut plurimùm accipitur pro adverb. *An* [h].

3. *Dedit tibi cibum manna*] Valde vegetantem cibum [i]. ¶ *Non in solo pane*, &c.] *Panis* hîc sumitur non generaliter, pro omni alimento [k], sed propriè [l], ut infrà 29. 6. *Panem non comedistis.* Nam aluerat eos Mannâ, non pane [m]. על hîc valet *per*, & notat causam instrumentalem [n]. ¶ *Sed in omni verbo quod egreditur ex ore Dei*, [על כל־מוצא פי יהוה] *Omni egressu oris Jehovæ*, i. e. verbo quod egreditur. [Variè exponunt.] 1. Q. ad vitam spiritualem referunt [o]. Si *panis* sign. quemlibet cibum, sensus erit, Hominem non solo cibo vivere. Nam homo constat corpore & animâ. Corpus cibo alitur, anima, Lege [p]. Verbum Dei est fundamentum fidei, Rom. 10. 17. quod qui in se permanens habent, eorum & animæ & corpora alentur, Psal. 37. 3 [q]. He. intelligunt de præceptis Dei, quæ sunt cibus & sustentatio hominis, juxta ver. 1. *ut vivatis* [r]. Non placet: Falsò hæc verba huc detorquent, nam aliò respexit Moses. 2. *Verbum* non pro doctrina capitur, sed decreto, nutu & beneplacito, Dei, quod publicavit Deus ad tuendum naturæ ordinem & fovendas creaturas: neque enim conditos à se homines abjicit, sed eâ lege vitam illis infundit, ut semel datam assiduè sustineat, juxta Heb. 1. 3. Hoc vult Moses; Cùm nullus ad manum esset panis, commemorat *Man* extraordinarium alimentum fuisse populo: ut hoc documento testatum in omne tempus fieret, hominum vitam non esse inclusam in pane, sed pendere à nutu & beneplacito Dei †. Populus esurit, mox pascitur Mannâ, unde facile erat colligere, panem per se non esse vitæ fulcimentum, sed ipsam Domini voluntatem: nam ea est *egrediens ex ore Domini*; h. e. quæ educit illius munera ad creaturas [t]. Manna potest dici *verbum*, in quantum ex mandato Dei descendebat [v]. 3. *Verbum*, more Scripturæ, accipitur pro re quæ verbo profertur, ut Luc. 2. Sensus est, Quâcunque re nos voluerit & jusserit vesci [x]. Nulla res tam venenata, tam inepta ad nutritionem, quæ, si Deus nos jusserit eam in cibum sumere, non sit nobis magis profutura quàm cibi delicatissimi [y].

4. *Vestimentum—non defecit—*] Heb. *non inveteravit desuper te. Non veteravit quin tegumento sit tibi*, JT. *Non inveteravit* ab essendo *super te*, i. e. ut non sit ampliùs super te [z]. Insigne miraculum [a]. Non tantùm non attrita fuisse, sed & cum statura crevisse, vestimenta, tradunt Hebræi [b]. At poterat crescentibus aliter provideri, nempe, ex demortuorum exuviis [c]; (nam constat non plures exstitisse Israelitas pugnatores quadragesimo quàm primo anno †;) ex quibus etiam desumi poterat materia ad vestes consuendas pueris de novo natis [d]. ¶ *Et pes tuus non est subtritus*, [ורגלך לא בצקה] [Variant.] *Pes tuus non intumuit*, Sa. JT. Ti. P. Me. A. O. Q. He. in Ma. בצק est, *pastam facere.* Pasta autem calefacta tumescit †. Al. *non fuit maceratus*, Ma. plerique in Ma. Forst. & posterior Pagnini versio, Bo. seu, *emollitus*, ut argilla, vel massa farinæ, aquâ macera-

[a] D. [b] Ma. ex He. [c] A. [d] A. † O. [f] E. Bo. [g] E. [h] V. [i] O. [k] E. [l] D. E. [m] D. [n] M. [o] Q. in V. [p] E. [q] A. [r] F. M. † V. [t] P. [v] L. [x] E. Me. L. T. ex Bo. & To. [y] To. in T. Bo. [z] Pi. [a] Ma. [b] Ità Bo. To. in T. [c] E. † T. E. [d] T. Bo. † M.

ratur. Vide ad Exod. 12.34. Al. *Non pinsuit*, i.e. pressit terram nudus, ut solet pes pistoris massam subigere; nam is mos Ægyptiis, *farinam subigere pedibus, lutum manibus*, ut testantur Herodotus, l. 2. c. 36. & Strabo, l. 17 [f]. Al. *Non fuit conspersus*, O. scil. pulvere, nempe, quia calcei non sunt rupti aut scissi, ut pulvis intrare posset. Al. *Non fuit compressus*, sicut massa comprimitur [g]. Non læsus aut attritus [h]. Al. *Non fuit discalceatus*, V. G. Ità Nehem. 9. 21 [*]. *Denudatus*. Pedes nudi, cùm in stercore ambulant, pastam videntur subagitare [i]. *Pedes tui non sunt nudati*, Sy. Ar. M. *Calceamenta tua non sunt attrita*, Ch. V. *Et soleæ tuæ non extritæ, pedes tui non occalluerunt*, ό. *Pes* hic pro calceo sumitur [k]. Ut patet, 1. Quia hic opponitur vestimento [l]. 2. Ità se explicat Moses, Deut. 29. 5. 3. Sic Exod. 21. 3. גַּף *corpus* sumitur pro corporis indumento. 4. Sic & Esa. 41. 3 [m]. Quod in vestibus notatum, idem de calceis asserendum, quòd crescente corpore crescerent [n].

5. *Sicut erudivit*, יְיַסֵּר] *Castigat, erudit*, V. Leniter [o]; ad emendationem, non ad exitium, ut inimicos [p].

7. *Dominus enim*, &c.] Q. vertunt, *Cùm Jehovah te introduxerit*, &c. *& comederis*, &c. per futurum conjunctivi, & jungunt versui undecimo, *Cave tibi*, &c [q]. ¶ *Fluviorum abyssi*, וּתְהוֹמֹת] *Et voraginum*, seu *abyssorum*, O. *Profundorum*. Ità vocat quiescentes aquas, ut sunt stagna & lacus [r].

8. *Olei*] Heb. *olivæ olei*; i. e. oleæ vel olivæ fructiferæ †. *Oliva unde oleum efficitur*, Ch. in A. ¶ *Et mellis*, וּדְבָשׁ] Hoc est *mel dactylorum*, (quod Arabes absolutè vocant דבש *mel*, teste Erpen. Prov. Arab. cent. 1. pr. 40.) ait *Maimonid.* tract. בִּכּוּרִים, c. 8. vult enim septem מינין *species* terrâ nascentium eo versu recenseri, quò mel apum referri nequit. Sic 2 Par. 31. 5.—*primitias— vini, olei, & mellis*: intelligunt He. omnes mel palmarum, seu dactylorum [s].

9. *Absque penuria*, לֹא בְמִסְכֵּנֻת] *Non cum mensura*, Ar. *non cum paupertate*, vel *penuria*, [ità ferè omnes;] *non in inclusione*, seu *strictione*, i. e. sicut inclusi, obsessi [t]. ¶ *Cujus lapides ferrum*] [Ità Mo. & omnes; sed Ar. *regionem de cujus lapidibus ferrum, & de montibus ejus æs, exciditur*: sic JT.] i. e. metallis abundantem [u]. Ubi ferrum eruitur lapidis duritie [y].

10. *Ut cùm comederis*, &c.] Heb. *Et comedes, & benedices*, A. *Quum comederis—benedices*, JT. sim. P. *Quum manducaveris—& benedixeris Deum regnum*, &c. Ar. ¶ *Benedicas Domino*] *Laudibus & hymnis*, Ph. *ἀεὶ εὐχαριστίαις*. Jo. vocat *χαίρειν τὸν Θεὸν ὡς χορηγὸν τῶν τροφῶν*, (*honorare Deum, tanquam subministratorem cibi* [a].) Gratias agendo, & precationem præmittendo, juxta 1 Tim. 4. 5 [a]. Sine quo cibum sumere peccatum ducunt Judæi [b]. [Hic M. recenset decem superstitiosas Judæorum observationes in mensa. Item F. ritus & benedictiones Judæorum in cibis sumendis exhibet, è quibus nonnulla desumpsit Christus in sua cœna. De quibus ipsos authores consule.] Inter cætera, paterfamiliâs poculum tenens sic orat, נְבָרֵךְ שֶׁאָכַלְנוּ מִשֶּׁלּוֹ וּבְטוּבוֹ חָיִינוּ *Benedicamus*, seu *gratias agamus, ei qui nos de suo cibavit, & cujus bonitate vivimus*. Hoc vocant בִּרְכַּת הַמָּזוֹן BIRCATH HAMASON, i. e. *benedictionem cibi*, vulgò, *Benedicite*, vel *Gratias*. Nullos cibos sine benedictione sumunt. Cùm enim *vinum*, aut *panem*, aut *aromata*, aut *suave odoramentum*, aut *fructus arborum*, aut *obsonia*, apponunt, in singulis benedictionem adhibent; v. g. *Benedictus sis tu, Domine Deus, qui creas fructum vitis*, aut, *qui educis panem è terra*, aut, *creator arborum aromaticarum*, aut, *qui creas species aromaticas*, aut, *qui creas fructus arborum*, aut, *qui creas genera ciborum* [c]. Benedicere oportet, quamvis exiguum sit quod quis vel comederit vel biberit, licèt non amplius sit quàm oliva; & si odoratus fuerit suaveolens quicquam, benedicere debet. Benedicendum autem & ante comestionem, & post eam [d].

13. *Et ovium greges*, [יִרְבְּיֻן] *Multiplicabuntur*, pro יִרְבּוּ *jirbun*, ‛ loco ה; fortasse ad indicandam fœcunditatem extraordinariam †.

15. *Et ductor tuus*, הַמּוֹלִיכֲךָ] *Ambulare te facientem*, Ma. A. nempe *sursà*, ut Esa. 63. 13 [f]. ¶ *In quo erat serpens*, &c.] Heb. *serpentis*, Mo. sim. Sa. P. locum *serpentium*, Ch. in quo erant *serpentes*, M. Tl. A. ό. Sy. Vide de eo ad Num. 21. 6. *Serpens ignitus & adurens*, V. ¶ *Scorpio*] i. e. Scorpiones: ut *musca*, Exod. 8. pro muscis multis. Vide ad Gen. 3. 2 [g]. ¶ *Et dipsas*] Sic ό. Sa. Serpens est a siti dictus, quòd morsu eam ardentissimam inducat [h]. ¶ [וְצִמָּאוֹן] Vertunt, *sitim*, Ar. P. A. Ma. i. e. locum sitis. Ità Ch. Sy. Mo. A. F. item P. Forst. & Ti. in Bo. ut exprimitur Esa. 35. 7. A. ¶ *De petra durissima*, מִצּוּר הַחַלָּמִישׁ] *De petra silicis*, V. A. Ma. O. i. e. durissimâ, V. A. Lapidis à quo ignis educitur, ut res mirabilior fuerit [i]. Deducunt vel à חָלַשׁ *domuit*, quasi *indomita*; vel à חָלַם *contrevit, condensavit*, & אֵשׁ *ignis* [k]. Ut hîc dicitur, *de petra silicis*, ità Deut. 32. *de silice petræ*. Vel potest verti, *de duritia petræ*, i. e. de petra dura [l].

16. *Ad extremum misertus est tui*] Heb.—*animo postea benefaciendi tibi*. Huc enim tendunt Dei tentationes, si quis rectè utatur. Quomodo autem ista bene cedere Israelitis potuerint, explicant sequentia [m].

17. *Nè diceres*] Heb. *Et dices*, Mo. *Nè dixeris*, ό. sim. Sa. Sy. Ar. vel, *Si dixeris*, Ch. ¶ *Hæc mihi peasti erunt*, [עָשָׂה לִי אֶת הַחַיִל הַזֶּה] *Fecit mihi virtutem hanc*, vel *istam*, ό. Mo. *Præstitit*, vel *paravit*, *mihi opulentiam hanc*, JT. vel, *facultates istas*, Sa. sim. Ch. Sy. Ar.

18. *Vires tibi præbuerit*: additur in Heb. לַעֲשׂוֹת חָיִל] *Facere potentiam*, D. i. e. ad acquirendas opes [n]. Sic חַיִל sumitur Prov. 31. 29. *fecerunt potentiam*, i. e. comparârunt opes; (nam in opibus consistit potentia hominis: *Divitiæ divitis sunt arx* [o]:) & Num. 24. 18. & Job. 20. 18. & alibi: ac sæpe Græcè vertitur *πλοῦτος* alibi *δύναμις*, ut hic [p].

20. *Delevit*] Heb. *delebit*. Utrumque verum, partim enim deleverat, partim postea delebat [q].

CAP. IX.

1. TU *transgredieris*, אַתָּה עֹבֵר] *Tu transiens*, Ma. *transis*, D. Sa. pro, *transibis brevi*; ut Jon. 1. 3. *euntem*, i. e. *mox iturum*. ¶ *Hodie*] *Hâc die*, i. e. hoc tempore [a]. Non multò post. H [b]. ¶ *Ut possideas nationes*, לָרֶשֶׁת גּוֹיִם] *Ad hæreditandum gentes*, ό. i. e. regionem gentium [c]. Nam gentes delendæ erant [d]. Ità, *possident Gad*, i. e. urbes ejus, Jer. 49. 1. Vel sign. *dominium habere in gentes* †. Possis vertere, *ut exhæredites gentes*, nisi quòd in *Kal* sic accipi nolint [f].

4. *Cùm deleverit*, בַּהֲדֹף] *Quum consumpserit*, ό. *contriverit*, Ch. *expulerit*, Sa. sim. Sy. Ar.

5. *Neque propter justitias tuas*, לֹא בְצִדְקָתְךָ] *Non in justitia tua*, Ma. *In* pro *propter*, ut alibi, Deut. 24. 16. Psal. 11. 2. Hos. 12. 13 [g]. Prima Dei beneficia sine meritis contingunt; illis, introductio in terram; nobis, ipsa fides. Vide & suprà 7. 7 [h]. [*An posteriora etiam beneficia sine meritis contingunt, disputatur inter Ecclesiam Romanam & Reformatam: hæc affirmat; illa negat.*] Quum nominat *justitiam* & *cordis rectitudinem*, (quæ duo in homine cumprimis respicit Deus, 1 Chron. 29. 17. Psal. 15. 2, 2.) omne meritum operum excludit [i]. ¶ *Ut compleret verbum*] Ergò promissio illa Patribus facta erat absoluta, non cum hac conditione, Si posteri ambularent in mandatis Dei [k].

7. *Ex eo die*, לְמִן הַיּוֹם] Hic ל redundat, *A die* [l]. ¶ *Adversùm Dominum contendisti*, מַמְרִים הֱיִיתֶם עִם יְהוָה] *Rebelles* (vel *irritatores*; Sy. sim. M. Tr.) *fuistis coram Domino*, Ch. vel, *Domino*, Sa. vel, *contra Dominum*, JT. *Increduli perseverâstis quæ ad Dominum*, ό.

8. *Nam & in Horeb*] Emphasis cum indignatione; q. d. ubi liberationis recentis recordatio, præsentis Dei respectus, & fœdus recèns initum, vos, ut cùm maximè, debuerant continere [m].

10. *Continentes omnia verba*, &c.] Nimirum, Exo. 20. & seq [n]. Confer hunc & seq. versum cum Exod. 31. 18 [o].

12. *Deseruerunt viam*] Heb. *corrupit*, ità Mo. Sa. &c. sub. *se*, Sa. Sy. JT. A. V. vel, *viam suam*, V. Ma. *corruptus est*, Ch. *corruptionem commiserunt*, Ar. ¶ *Velociter*] *Homo enim erat πρᾶγμα πρὸς ἁμαρτίαν εὐόλισθον*, (*res proclivis ad lapsum*.) Ità Plato apud Plutarch.

Ταῦτα

ταῦτα γελᾶστον τοῖς ἀνθρώποις, ζῶον οὕτω ευμετάβλητον, (qui est animal naturâ admodum mutabile[p].)

13. *Duræ cervicis*] Horat. *Nondum subactâ ferre jugum valens Cervice*[q].

14. *Dimitte me*, הֶרֶף] à הַרְפֵּה. *Segol* seu *Pathach parvum* sub ה ponitur pro *Pathach magno*[r].

16. *Vidissémque vos peccâsse*] Sim. JT. *Quùmque inspicerem quòd ecce peccaveratis*, vel, *Quumque inspicerem, ecce peccaveratis*, Pi. *Et vidi, & ecce peccaveratis*, A.

17. *Projeci*, וָאֶתְפֹּשׂ] *Et cepi*, Ma. nempe, *studio & consultò*, ut verbum sign. ductus spiritu Dei: quo significat fœdus irritum factum esse †.

18. *Et procidi*, וָאֶתְנַפַּל] *Et corrui, concidi*, V. *procumbere, prostrare me feci*. Formula *Hithpahel* hic indicat ingentem animi corporisque affectum[s]. *Prostravi me*, Sa. Mo. *prorui*, JT. *oravi coram Domino*, Sy. sim. Ar. ο'. Non statim à confractione tabularum Legis: nam priùs occidit Moses 23 millia, &c. populum increpuit, vitulum contrivit, &c. Vide Exod. 34[t]. ¶ *Propter peccata vestra*] *Super omne peccatum vestrum*, V. O. Ma. Ità vitulum vocat. Vide v. 21[u].

21. *Peccatum vestrum*] i. e. Vitulum: ità ο'. Ch. Sa. M. JT. Mo. A. Metonymia, quia peccati objectum & materia erat[y]. Sic idola vocantur *peccatum*, Esa. 31. 7[z]. *Vitulum peccatorum vestrorum quæ feceratis*, Sy. *Id quo peccaveratis, nempe vitulum*, &c. Ar. Tam occasiones quàm pœnæ peccatorum vocantur *peccata* Hebræis[a]. ¶ *In frusta comminuens*] *Et limâ minutissimè limavi*, Ar. ¶ *Projeci in torrentem*] Et ex illa aqua torrentis potum eis dedi, juxta Exod. 32[b].

22. *In incendio*] i. e. In locis ubi incendium erupit in populum[c].

23. *Et contempsistis*] Vide ad Deut. 1. 26[d].

25. *Et jacui—quadraginta diebus—quibus cum deprecabar*, אֲשֶׁר הִתְנַפָּלְתִּי] *Quibus prostravi me*, Mo. Ti. sim. Ch. Sa. M. *Quibus prorui*, i. e. dixi me proruisse †. Vel, *sicut prorui*, אשר interdum sign. *sicut*, ut in Jer. 48. 8[f]. Qu. Utrùm Moses fuerit in monte duabus quadragenis tantùm, an tribus? Resp. 1. Tribus: primò & secundò, cùm tabulas accepit, & tertiò, inter priores quadragenas, nempe, cùm ascendit pro peccato populi deprecatum Dominum[g]. [Argumenta sententiæ suæ profert La. & nos ex eo ad Exod. 34.] Non absurdè hæc dici putabis, si cum hoc loco conferas Exod. 32. 30. Ait—*ascendam*, & mox v. 31. *reversus est ad Dominum*[h]. (Sed He. notant secundam quadragenam non in monte factam, sed in tentorio suo extra castra posito[i].) Probant hanc sententiam, quia Moses hoc capite ter nominat 40 dies[k]; [nempe, v. 1 1. & 18. & 25.] (Tertia quadragena, quæ in Exodo omittitur, hic suppletur, more Scripturæ[l].) Resp. Quadraginta dies v. 25. iidem sunt cum illis v. 18. ut patet intuenti[m]. Nam utrobique se pro eodem populi peccato Deum exorâsse narrat[n]. Itaque revertitur Moses ad id quod v. 18. inceperat, & hic refert (quæ ibi prætermiserat) verba quibus Deum deprecatus erat[o]. Adde quòd Deut. 10. 10. rursum repetit se stetisse 40 diebus, nec tamen quater in monte fuit[p]. 2. Alii duas tantùm quadragenas fuisse statuunt. Ità Doctores communiter[q]. Probant; 1. Quia plures non ponuntur in Exodo, ubi pleniùs hæc historia describitur[r]. Resp. Solet Scriptura quod in uno loco omiserat in altero supplere; quod hic facit †. 2. Populus non antè de Divina ultione securus fuit quàm Moyses cum posterioribus tabulis reversus esset. 3. Tres quadragenas non patitur ratio temporum; siquidem Judæi volunt Mosen 10. die mensis 7. cum posterioribus tabulis descendisse, ideóque festum Expiationis fuisse institutum[s]. [At L. sic constare tempora judicat:] A prima die anni ad 10. mensis 7. sunt dies 187. Ex hoc numero demendi sunt dies 14 mensis primi ante egressum, tum 50 dies inde ad Legis dationem; ideo reliqui sunt 123 dies, h. e. tres quadragenæ, & tres dies[t]. Sed in multis peccat hic auctor. 1. Verisimile est Mosen 46 diebus in monte fuisse, & 6 diebus nec jejunâsse, nec intra nubem fuisse. Vide ad Exod. 24. 2. Post primum descensum Moses aliquoties montem adiit, Exod. 33. & è castris ad Tabernaculum frequentiùs itavit, & vicissim, & plures dies cum populo exegit, cum quo multa eum gessisse legimus, dolavit tabulas lapideas, &c. Num his omnibus tres dies sufficerent? 3. Unus saltem dies, nempe egressûs ex Ægypto, ex illis 123 detrahendus est[u]. ¶ *Nè deleret*, &c.] Heb. *dixit ad abolere vos*, i. e. dixit quòd aboleret vos. Ità similes phrases explicantur, Esa. 49. 6. collat. cum Act. 14. 37. 1 Chron. 17. 4. collat. cum 2 Sam. 7. 5. Matt. 20. 19. collat. cum Marc. 10. 33, 34[y].

28. *Habitatores terræ*, הָאָרֶץ] *Terra*, pro incolis terræ[z].

p Ου. q O. r M. † A. s Mo. t Mo. et La. u O. y Bo. O. z A. a G. b Cl. c M. d Ma. † A Jun. f A. g Ità He. O. L. Genebr. & Adrichom. in L. a. Cij. in Bo. ad Exod. 34. i L. k D. l Ma. ità Hasconn. in D. La. L. m La. T. Bo. n Bo. T. o Bo. p E. ad v. 11. q La. Bo. T. E. ad v. 11. r E. † L. s Bo. t L. u Bo. ad Exod. 34: 18. y A. z V. Ma.

CAP. X.

1. IN *tempore illo*] Nempe, post Deum placatum[a], & acceptas à Deo secundas tabulas, ut patet Exod. 34. 28. coll. cum Exod. 37. 1. Sed ante eas jussit Deus Arcam fabricari, Exod. 25. 10[b]. ¶ *Facies arcam*] Temporariam, dum sacra Arca fabricaretur[c]. Duæ erant arcæ in deserto, una à Mose facta, altera à Besaleele. Ità multi[d]. Rectiùs alii unam tantùm fuisse statuunt †: *factam à Mose*, scil. jussu *Mosis*, à Besaleele[f].

3. *Setim*] Species cedri optimæ[g].

4. *Decem verba*] *Legem brevem esse oportet, quò faciliùs ab imperitis teneatur: velut emissa divinitùs vox, jubeat, non disputet. Nihil videtur mihi frigidius, nihil ineptius, quàm lex cum prologo*. Sen. epist. 94[h]. ¶ *Quando congregatus est*, בְּיוֹם הַקָּהָל] *In die illius congregationis*, nempe, ad radices montis[i].

6. *Ex Beroth filiorum Jaacan in Mosera*: sic vertunt Ch. M. Mo. P. Ti. sim. Ca. Belg. Sy. [מִבְּאֵרֹת בְּנֵי יַעֲקָן מוֹסֵרָה] Totus hic locus difficultatum plenus est. Qu. 1. Quare hæc interserit Moses, quæ planè parerga videntur[k]? Resp. 1. Quia Aaron & Levitæ (de quibus hic agit) erant custodes Arcæ & tabularum Legis, quarum præcesserat mentio[l]. Ut probaret, quod dixerat v. 5. has tabulas adhuc servari, earum custodes memorat[m]. 2. Ut exaggeraret beneficia Dei illis præstita, quòd fœdus renovaverit, & sacerdotium continuaverit, & aquas illis subministraverit[n]. Qu. 2. Quomodo hic ex *Beroth-bene-jaacan* in *Mosera*, cùm Num. 33. 31. contrà, ex *Moseroth* in *Bene-jaacan*, profecti dicuntur? Summa hæc est difficultas: Fateri lubet imperitiam meam, & ab oculatioribus exspectare nodi hujus solutionem[o]. Resp. 1. Q. nodum scindunt. Ità Capellus in Criticis Sacris, l. 6. c. 7. ubi hunc locum inter ἄπορα ponit, quæ aliter solvi non possunt, quàm lapsum aliquem calami vel μνημονικὸν antiquissimi scribæ agnoscendo[p]. Hoc comma & quod sequitur videri possunt errore quodam Librarii, nolentis sibi inutile exemplar reddere aliquid delendo, (talia enim exemplaria habere non licebat,) irrepsisse in locum alienum: Neque enim huc quicquam pertinent. Iter huic contrarium est Num. 33. 31. nec in *Hor*, sed in *Mosera*, *Aaron* mortuus est. Veterem tamen errorem esse ex Græco cognoscas. Sed in his & similibus sustineamus sententiam, donec meliores codices Græci prodierint, quorum editio in Anglia adornatur[q]. Resp. 2. Israelitæ bis ad eundem locum venerunt, (quod non mirum in tam longa peregrinatione[r]:) 1. ex *Moseroth in Bene-jaacan*, Num. 33. 31. 2. regrediendo *ex Bene-jaacan in Moseroth*, hoc loco †. Obj. Quorsum ità recederent à Terra promissa versùs Ægyptum? Resp. Vel, 1. quia territi erant victoriâ Cananæorum, Num. 21. 1. & ideo hoc interponitur ad arguendum illos de tali rebellione[s]. Vel, 2. quia morte Aaronis orbatos se videntes nube gloriæ, animum amittere cœperunt, & desperare de ingressu in Canaan, ideóque retrò iter legebant, &c[t]. Sed hæc probatione carent; Moses non meminit istius regressûs[u]. Resp. 3. Distinguendum *Beeroth-bene-jaacan* à *Bene-jaacan*, & *Moserah* à *Moseroth*[y]. *Beeroth-bene-jaacan* est *Cades*, 32. mansio[z], at *Bene-jaacan* fuit 27. mansio, Num. 33. 31. Ergò ex hoc loco non venerunt in *Mosera*, vel *Hor*, ubi Aaron mortuus est[a]. Sic *Mosera*, cùm sit 10 *Hor*, 33 mansione,

a Ma. b Mo. c Q. in Ma. d D. † D. Ma. f D. g M. h Gi. i Vt k Bo. l Me. La. m Bo. n Get. o B2. p Capel. q G. r Me. Ne. † Ità Me. T. Bo. Get. p. 227. item RS. & R. Bechai in Buxtorf. s Ità RS. in L. t Ità RS. in Buxt. vind. p. 13: 933. u Get. y Dev. / Et L. et To. Tornacl. in Get. z La. † a Q. in Geli.

mansione, non est *Moseroth*, quæ erat 26. mansio, Num. 33. 30[b]. Neque novum est diversa loca habere eadem, vel affinia, nomina; & contrà, eundem locum habere plura nomina[c]. Non placet Bo. nec Ger. 1. Quis credat *Bene-jaacan*, i.e. *filii Jaacan*, aliud esse à *Beeroth-bene-jaacan*, i.e. putei filiorum Jaacan? An alibi quærendi sunt *filii*, &c. alibi *filiorum putei*? 2. Et *Moseroth* est tantùm plurale τῦ *Moserah*. 3. Adde quòd post prædictas mansiones ponuntur *Gudgoda* & *Jotbatha* hîc & Num. 33[d]. Resp. 4. [Q. locum aliter vertunt.] [Samaritanus sic habet, *De Moseroth—& castrametati sunt inter filios Jaacan*. Ità illi *Maseroth* est terminus à quo, sicut Num. 33. 31. unde ista transtulisse videtur.] *Progredientes à Beeroth-bene-jaacan & Moserah*, JT. A. Pi. Ar. Belg. ut utroque nomine terminus à quo profectionis exprimatur. Est hîc ordinis inversio†, nam priùs venerant in *Mosera*, Num. 33[f]. Est hysterosis κατ᾽ ἀνακεφαλαίωσιν, ut apparet ex Num. 33. 31[g]. Contentus est hoc loco Moses recitatione historiarum seu rerum, neque superstitiosè circumstantias locorum tractavit[h]. Non fuit Mosi propositum mansiones recensere, sed beneficia Dei in certis mansionibus præstita celebrare[i]. Vel sic legendum, à *Beeroth-bene-jaacan*, à *Moserah*, A. Sed hæc non placent Ger. ה finale in *Mosera* est locale, (de quo tamen D. dubitat;) & Onk. & Jon. habent, למוסרה†. Qu. 3. Quomodo hîc *in Mosera*, cùm alibi in *Hor*, Num. 20. *mortuus* dicitur *Aaron*? Verba hîc sunt, שָׁם מֵת אַהֲרֹן וַיִּקָּבֵר שָׁם, *Ibi* (i. e. *in Mosera*) *mortuus fuit Aaron, & ibi sepultus*. Augetur difficultas si *Moseroth* idem sit cum *Mosera*; quia septem illa mansionibus aberat à monte *Hor*, needum peccatum admiserat Aaron ob quod moritur; illud enim fuit in *Cades*, 32. mansione[k]. Resp. 1. *Moserah*, seu *Moseroth*, vel idem est locus cum *Hor*[l], vel ei vicinus, To. Torn. Walch. hasmon[m]. *Mosera* est locus (desertum, ait AE. in A.) adjacens monti *Hor*[n]. Mortuus autem est cùm eò denuo venissent, ut dictum; adeóque נָסְעוּ vertendum, *profecti fuerant*. Cùm enim Hebræi habent unum tantùm præteritum, eo modò pro imperfecto, modò pro perfecto, modò pro plusquam perfecto, accipiunt[o]. Obj. Mansio ante illam in *Hor* fuit in *Cades*, quod non est *Beeroth-bene-jaacan*, ubi aquam non defuisse ostendit nomen à puteis; at in *Cades* erat aquæ penuria, Num. 20. Resp. 1. Fortè putei illi oppleti sunt & obturati ab Idumæis, manente interim nomine antiquo. 2. Una pars exercitûs aquas habere potuit, altera iis carere. 3. Non putandum est eos *Cades*, sive *Bene-jaacan*, insedisse, sed locos adjacentes, quia illa erat urbs Idumæorum. Nam *Jaacan* (qui dictus *Akan*, Gen. 36. 27. sublatâ primâ literâ formativâ nominis proprii,) fuit ex posteris *Seir Horai*, 1 Par. 1. 42. At *Horæi* in *Idumæa* olim habitaverant, Deut. 2. 12. Indè nomen *Bene-jaacan*[p]. 4. Non necesse est mansiones illas Num. 33. & hîc sese immediatè subsecutas: quod probè notandum, ad difficultates hujus textûs explicandas[q]. Resp. 2. Ità legendum, *A Beeroth—& Moserah ibi* (vel, *illuc*) ubi *Aaron mortuus*; vel, *de eo loco ubi Aaron mortuus*, A. Resp. 3. *Ibi* שָׁם accipitur pro אָז *tunc*, (quod indefinitè accipi potest[r].) Sic Gen. 49. 24. מִשָּׁם, h. e. *tunc*; & Psal. 14. 5. Cohel. 3. 17. Sophon. 1. 14. Ità R. Is. Aben-Giath Hispanus, & Hascuni. Ità Terentius, *Ibi cœpit me obsecrare*, i. e. tunc. Ità *hic* Latini usurpant pro *tunc*. *Hic annis gravis atque animi maturus Alethes*†.

7. *Indè venerunt in Gadgad*] At Num. 33. ab *Hor* profecti sunt in *Salmona*, v. 41. indè in *Phunon*, v. 42. indè in *Oboth*: non ergò in *Gudgoda*, & *Jotbatha*. Resp. 1. *Oboth* idem est cum *Gudgodah*[t]. Sed quid fiet *Salmon* & *Phunon*[u]? 2. *Salmon* & *Punon* aliis nominibus dicebantur *Gadgad* & *Jotebatha*[x]. Sed hoc vix credet qui legit Num. 33. cùm illæ mansiones eis *Hor* fuissent[y]. 3. Vertendum iterum נָסְעוּ, *profecti erant*[z]; vel, *venerant*[a]. Sensus ergò loci erit, Eos venisse ex *Beeroth-bene-jaacan* in *Mosera*, cùm, scilicet, alterâ vice ad eum locum fuit reditum, ubi *Aaron* mortuus est, unde jam antè venerant in *Gadgad*, &c. Quod additur, non ut significet eos ex *Mosera* in *Gadgad* profectos, (quid hoc ad scopum Mosis?) sed ut doceret *Beeroth-filiorum-jaacan* & *Mosera* eadem esse loca cum *Bene-jaacan* & *Moseroth*, Num. 33[b]. Ex *Moseroth* venerunt in *Gadgad*, nempe, cùm primâ vice in *Mosera* appulissent. Obj. At Num. 33. *ex Bene-jaacan venerunt in Gadgad*. Resp. Ità, sed mediatè, transeundo scil. per *Moseroth*. Quòd si hoc itu & reditu ad eundem locum crescat numerus mansionum, dici fortasse poterit, non censeri diversas mansiones eas in quibus plùs quàm semel non multo temporis intervallo populus castra fixerit[c]. Videtur *Gadgad*, vel *Gudgod*, locus alius esse ab חוֹר גִּדְגָּד *Hor-* (vel *Chor-*) *Gadgad*, i. e. *Foramen Gadgad*[d]. Alii eundem locum esse statuunt†. ¶ *In terra aquarum*] Ostendit Deum prospexisse eorum infirmitati, nè (ut antea) murmurarent[f].

8. *Eo tempore separavit*, &c.] At Levitæ longè antea separati sunt, Num. 3. vide Exod. 32. Resp. 1. Non refertur hoc ad id quod immediatè præcesserat, nempe, tempus mortis Aaron, sed ad tempus descensûs de monte Sinai, de quo v. 5[g]. Sic vers. 6. & 7. interjecta sunt, ut refricent mortem Aaronis: quod satis probabile est[h]. 2. Vel, *separavit* ponitur pro, *antea separatos confirmavit*, Eleazaro nempe sufecto in Aaronis locum, Num. 20. & *Phinehas* confirmato, Num. 25. Neque tot tantisque offensis vestris adductus est, ut vobis fœdus suum, aut administros fœderis illius, adimeret[i]. 3. Verisimile est hanc esse secundam separationem sub *Eleazaro*, alioqui frustrà hîc insereretur[k]. ¶ *Ut portaret arcam*] Quod communium Levitarum erat, etiam sacerdotum, vel, in solenni pompa, vel, si libuisset[l]. ¶ *Et staret coram eo*] Stabant, non sedebant, in toto ministerio suo. Ità stant Prophetæ, 1 Reg. 17. 1. & 18. 15. & 2 Reg. 3. 14. & 5. 16. Ità Angeli, Luc. 1. 19. 2 Chron. 18. 18[m]. ¶ *Ac benediceret in nomine illius*, וּלְבָרֵךְ בִּשְׁמוֹ] *Et ad benedicendum in nomine ejus*, A. Ma. V. Populum, Dei nomine invocato, benedicere; quod sacerdotum erat: de quo Num. 6. 23[n]. Non placet: Nam, 1. tunc curta esset oratio. 2. Cùm Levitici muneris pars sit vel præcipua Deum laudare, ut est 1 Par. 16. non est consentaneum hoc in loco, in quo nominatim de Levitarum munere tractatur, nullam hujus rei factam esse mentionem. Mallem ergò vertere, *ad nomen ejus celebrandum*; quomodo alii [ità sanè Hi. & Tr. in Bo.] transferunt, 1 Par. 23. 13[o].

9. *Dominus possessio ejus*] Quia Dei intuitu decimæ, &c. illis debentur[p]. q. d. Ea quæ Domino dantur, putà oblationes, &c. cedunt illis in possessionem[q]. Mysticè hoc impletur in Christianis[r]. Vide Num. 18. 20, 23, 24†.

10. *Quadraginta diebus*] Patet hanc secundam vicem fuisse, eandémque cum illa de qua c. 9. v. 18. Quare hîc est Hysteron proteron, & hic versus ponendus esset ante initium capitis[t].

11. *Vade, & præcede populum*, קוּם לֵךְ לְמַסַּע לִפְנֵי הָעָם] *Surge, vade proficiscendo* (vel, *ut proficiscaris*, Ch. Sa. vel, *ad profectionem*, i. e. per profectiones, O. vel, *in profectione*, vel, *profectionibus*, Tr. M. A.) *ad facies populi*, P. Mo. vel, *coram populo*, Ch. Sa. sim. M. JT.

12. *Ut timeas*, &c.] Omnia præcepta huc tendunt: hic finis est Legis, quem efficit gratia Evangelii[v].

13. *Ut bene sit tibi*] Non Deo, cui nostra obsequia nihil conferunt: quanquam ipse velut sibi collata largè rependat[x].

14. *Cœlum*, הַשָּׁמַיִם] Cœlum sydereum[y]. Mallem, *cœli*; cœlum aereum & stelliferum[z]: cœli mobiles[a]. ¶ *Et cœlum cœli*] i. e. Supremum vel tertium cœlum, sedes Dei & Angelorum[b]. q. d. Cùm omnia ejus sint, elegit tamen te præ cæteris[c].

15. *Et tamen*, רַק] *Tantummodo*, V. Ma. Al. *profectò, certè*. Al. *verùm*, Ma. Vide Deut. 12. 15.

16. *Circumcidite præputium cordis*] Idem opus & homini ascribitur, ut hîc, & Deo, ut infrà 30. 6. Deo, ut causæ principi; homini, ut causæ intervenienti. Confer Jer. 4. 4[d]. *Præputium* hîc est quicquid in corde ad modum præputii in carne superfluit, & cor dehonestat; h. e. noxia omnia & impia desideria†. Est durities ac cæcitas, quâ cor & mens impeditur nè videat, & veritatem agnoscat[f]. Nam, עָרְלָה [lege עָרְלַת] propriè est *obturatio* & *operimentum*. Ut præputium virilis

virilis membri caput obturat, ità hæc cæcitas cor impedit nè videat[a]. Insipientiam, Ch. in F. *ἀσκληροκαρδίαν*, i. in F. *delam*, Ar. Ut apud nos per Baptismum demonstratur ac fit animi potiùs quàm corporis expiatio; sic Hebræorum Circumcisio docebat resecandam esse cordis cæcitatem, &c. Veteres Hebræi in ea fuerunt sententia, quòd tempore Messiæ Circumcisio *spiritualiter*, non *carnaliter* ampliùs, fieri debeat. In מִדְרָשׁ, i. e. expositione Cantici Canticorum, 2. 10. *Advenit tempus (Messiæ, ut priùs dixerat,) ut amputetur præputium de quo dictum est*, Deut. 30. 6. quod non potest nisi spiritualiter intelligi. *Et Lex convertetur ad novitatem*, juxta Jer. 31. *Et feriam—pactum novum*, i.e. legem novam Messiæ[b]. [*Alia habet F. de circumcisione carnali, &c. sed quæ vel priùs notata, vel satis trita, vel exigui ponderis.*]

17. *Deus deorum*, אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים] 1. Eorum qui dii habentur, cùm non sint; i. e., idolorum: qui illis omnibus major est, & melior, & potentior[i]. 2. Deus Judicum, vel Regum[k]. 3. Angelorum[l]. Atque hinc apparet quoties אלהים singulari jungitur, esse πληθυντικὸν vocis אֱלוֹהַּ; ut in בְּהֵמוֹת, & חָכְמוֹת, & similibus. Plena locutio hîc est. ¶ *Dominus dominantium*] Regum, &c. ut 1 Tim. 6. 15[m]. Astrorum, quorum in res humanas magna vis, He. in G. Dictitant Magistri, *Omnia in manu cœli*, i. e. astrorum, *præterquam timor cœli*, i. e. Dei[n].

18. *Facit judicium*, &c.] i. e. Vindicat eos[o].

21. *Ipse laus tua*] i. e. De quo gloriari debes, jactando ejus beneficia erga te[p]. Materia & argumentum laudis tuæ: Metonymia; ut Exod. 15. 2[q].

22. *In septuaginta animabus*] i. e. Personis, & sub. tantummodo. Vide Gen. 46. 27. & Exod. 1. 5[r].

CAP. XI.

1. **O**Bserva *præcepta*, &c.] Heb. *custodies custodiam ejus*, i.e. quæ tibi custodienda præcepit. חֻקּוֹת *statuta* ad *ritus* pertinent, מִשְׁפָּטִים *judicia*, ad *forum*; מִצְוֹת *præcepta*, ad *mores*[a].

2. *Cognoscite hodie*] *Tandémque scitote*; i. e. opere & reipsâ ostendite vos scire & memoriâ tenere[b]. ¶ *Quæ ignorant filii, qui non viderunt*, &c. כִּי לֹא אֶת־בְּנֵיכֶם אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ וגו׳] [Variè reddunt.] Q. cum parenthesi, hoc modo; *Et scitote hodie (non enim filios vestros alloquor*, vel, *cum filiis vestris loquor*, ut supplent P. M. A. Belg. *qui non cognoverunt, nec viderunt) castigationem*, &c. Cujus parenthesis ratio redditur v. 7. cur eos alloquatur, non filios. Ità alter ex doctis Hebræorum[c]. Alii sine parenthesi; *Et scitote hodie quòd illa miracula non erunt in futurum, ut videant ea filii vestri, sed vos vidistis ea, nempe, castigationem ejus*, &c. Ità alter doctus He[d]. *Cognoscite hodie non hæc gesta esse apud natos vestros*, Ca. Alii magnum hyperbaton faciunt usque ad v. 7. *Et agnoscetis hodie non filios vestros, qui non noverunt—eruditionem Jehovæ, &c.—sed oculos vestros fuisse qui viderunt*, Ma. Al. *Scitote hodie quòd non ad filios vestros sermo est, qui non noverunt*, &c. Sy. Al. *Et agnoscetis hodie quia non ad filios vestros*, (subaudi, hæc spectant,) *qui non cognoverunt*, &c. Ma. *Scitote ab hac die, quòd opus non incumbit filiis vestris, qui non noverunt*, &c. Ar. *Et cognoscetis hodie, quia non filii vestri*, sub. *id cognoscere poterant*. אֶת potest esse & nominativi articulus †. Al. *Non cum filiis vestris*, supple, vel, *paciscitur Dominus pactum hoc*, O. vel, *alia hæc sunt*, Bo. ¶ *Disciplinam*, מוּסַר] *Castigationem*, i.e. quibus modis vos erudierit[f]. *Correctionem*, quâ homines coercentur sive instituuntur, seu verbo, seu re[g].

4. *Quomodo operuerint*, &c. אֲשֶׁר הֵצִיף] *Qui inundare fecit*, Ch. O. JT. A. Al. *quomodo inundare fecit*, Sa. Sy. sim. c'. Al. *quando inundare fecit*, &c. V. *quomodo obruet*, &c. Ar. ¶ *In præsentem diem*] q. d. Ità attritæ sunt vires eorum, ut adhuc sint infirmæ[h].

6. *Quos absorbuit*, אֲשֶׁר פָּצְתָה] *Quod aperuit*, &c. Ma. *quando*, אֲשֶׁר pro כַּאֲשֶׁר[i]. ¶ *Cum domibus & tabernaculis*] Vel, 1. Et, pro, *Id est*; nam nullas habebant domos in tentoriis degentes[k]. Vel, 2. *Domus*, pro *familiis & domesticis*[l]. Vide Numer. 16. 32[m]. ¶ *Substantia quam habebant*, וְאֵת כָּל־הַיְקוּם אֲשֶׁר בְּרַגְלֵיהֶם] *Omnem substantiam quæ in pedibus eorum*, Sa. Mo. P. vel, *quæ erat sub pedibus*, i. e. sub potestate eorum; ut Psal. 8[n]. Vel, *ad pedes*, A. vel, *quæ erat in collectione eorum*, Sa. vers. vel, *quæ erat in possessione eorum*, Ang. vel, *quam habebant*, Ti. V. *præsentem*, V. *quæ cum eis erat*, Onc. & Jon. in D. τὴν ὑπόστασιν (quâ voce reddunt מוֹבָא, Ecc. 43. 11. & בִּנְצָר, Jer. 10. 17[o].) τὴν μετ' αὐτῶν †. Al. *quæ propter eos*, Ab. in D.[o] Sic exponunt Gen. 33. 14. *ad pedem puerorum*, i.e. propter pueros. Igitur Gen. 30. 30. *ad pedem meum*, i. e. propter me. Sic, *ad pedem operis*, i. e. propter opus[p]. *Omnia corpora viventia quæ sequebantur eos*, JT. Ang. *Omnésque homines qui cum eis erant*, Ar. *Quicquid subsistebat quod ad illos spectabat*, Belg. *Quicquid pertinebat ad eos, dum starent pedibus suis*, Sy.

7. *Oculi vestri*, כִּי עֵינֵיכֶם] *Quandoquidem oculi*, &c. V. P. *Quia*, Ma. Vertere potes, *Sed*, si jungas fini parenthesis secundi versûs præcedentis[q]. ¶ *Viderunt*] Heb. *videntes*, sub. *fuerunt*, V.

10. *Non sicut terra Ægypti—ubi jacto semine*, &c. אֲשֶׁר תִּזְרַע] *In qua seminabas*, Ch. Al. *jacis semen*, in præsenti, V. ¶ וְהִשְׁקִיתָ בְרַגְלְךָ] *Et irrigabas*, vel, *irrigabas*, vel, *irrigas, in*, vel *cum*, *pede tuo*; [ità ferè omnes:] vel, *in auxilio tuo*, Sa. vers. vel, *per fatigationem pedis tui*, M. vel, *eundo*, Belg. vel, *secundùm beneplacitum tuum*, Q. in Belg. Qu. 1. Quid est *pede irrigare*? Resp. *Pes* sumitur pro labore[r]. Ità Gen. 30. 30. Ut alibi diligens labor *manus* significatur, Psal. 128. 2 †. q. d. Labore pedum, dum aqua portatur[s], vel derivatur[t]; dum huc illuc pedibus discurrendum[u] ad irrigandum: etiam ligone sive sarculo, qui pede figitur, & pedis officio agitatus, claudit meatus aquæ & aperit. Quò spectat fossio pedis operâ, quâ ferrum premitur ut glebam findat[y]. Vidi in hortis olitores dum per sulcos ad sua olera derivant, pedis oppositu, vel aquam sistentes, vel aliò deflectentes[z]. Irrigatio pede facta est, h. e. instrumento (seu trusatili, seu rotatili) pedibus manibúsve adacto[a]. Quid sit *pede irrigare*, optimè explicat Ph. (*ni fallor, in libro de Vita Mosis*,) [Greek passage illegible] *Qualis est aquaria machina, helix dicta, in cujus medio sunt gradus quidam, quos rusticus, quando agros rigare vult, scandit, ac mox necessariò delabitur: & nè continuè cadat, fulcrum quoddam proximum manibus prehendit, quo totum corpus sustentat. Interim pedes manuum, manus verò pedum, funguntur officio; insistit enim manibus, quarum est agere; operatur pedibus, quorum est stare*[b]. Qu. 2. In quo fit comparatio? Resp. Præfertur terra Canaan Ægypto, 1. in fertilitate[c]. Verùm non simpliciter terra *Canaan* præfertur *Ægypto*, (quia hæc fertilissima erat, Gen. 13.) sed secundùm quid, h. e. si sanctè viverent. A favore ergò Dei & pietate incolarum magis fertilitas terræ *Canaan* quàm à loci natura pendebat[d]. Unde mira hodie narrantur de ejus sterilitate, squalore, &c †. 2. In modo irrigationis terræ. Vel, 1. Quòd utilius & commodius erat de cœlo pluviam exspectare, quàm per sulcos aquas ducere; hoc enim est operationis humanæ, illud beneficii Divini[f]. *Omnes terræ fœcundantur per ministrum; terra Canaan, per ipsummet Dominum, qui requirit & diligit eam*[g]. Aquæ pluviæ meliores quàm aliæ aquæ[h]; quàm limosa & palustris Ægypti aqua[i]. Vel, 2. Quòd Ægyptus humanâ operâ multóque labore irrigabatur: At terra Israel nullo labore bibit aquam ex cœlo[k]. Obj. At terra Ægypti à Nilo inundata longè minori labore fructum fert quàm aliæ regiones; & hoc in ea notatum & laudatum in Diod. Siculo l. 1. cap. de Ægypto; *Tantam*, inquit, *fertilitatem—Alibi agricultura magno labore & sumptu*

Marginal notes (left column): [a] M. [b] F. [i] Ità Te. V. O. in Bo. [k] Ità Onk. & Jon. in D. Bo. [l] G. D. [m] G. [n] D. ad v. 12. [o] G. [p] V. Ma. [q] Ma. [r] V. — [a] D. Ma. [b] V. Ma. [c] V. ità A. [d] V. † Ma. [f] V. [g] Ma. A. [h] V. [i] V.

Marginal notes (right column): [k] D. [l] Ità Onk. & Jon. & AE. in D. [m] Ma. [n] M. O. [o] Q. † D. [p] D. [q] V. [r] RS. in F. † A. [t] Mc. La. [u] La. Jun. Pi. [x] Me. [y] La. ex Caj. [z] Me. [a] T. et Bo. [b] G. [c] Q. in Ger. pag. 686. [d] F. Ger. † F. [f] E. [g] in F. [h] La. [i] Ger. [k] M. F. V. Ma.

pus

pin exercetur; in sola Ægypto labore & impensâ tenui. In Herod. in Euterpe, *Illi (Ægyptii) ex omnibus maximè illaboratum percipiunt fructum.* Idem Plin. l. 18. c. 18. Resp. 1. Licèt hæc vera sint, habent tamen alia incommoda, ob quæ præferendus videtur modus irrigationis à pluviis. Ut, 1. quòd Ægyptus tota plana est, ut irrigari possit à Nilo; cùm terra Canaan sit partim montosa, partim campestris, adeóque amœnior. 2. Quòd toto tempore æstivo (quod ad ambulationes & recreationes est maximè opportunum) Nilus omnia exundat, & Ægyptii domo conclusi sunt. 3. Eadem inundatio vindemiæ tempus occupat; (vide Ecclesiastici 24. 37.) unde vina vel nulla ibi sunt, vel minimè generosa [l]. Resp. 2. Duplex est Nili irrigatio, 1. spontanea, 2. laboriosa, tum in iis locis ad quæ non pervenit inundatio, (quæ nonnulla erant,) tum in iis à quibus Nilus recesserat. Quia limus ille quem Nilus relinquit, etsi sat humidus sit, ut semen injectum excipere & aliquanto tempore fovere & nutrire possit, paulò pòst tamen, per ardorem Solis humore exsiccato, nimis indurescit, nec semina excludere posset, nisi rursus irrigaretur. Ad quam irrigationem faciunt fossæ illæ ibi ductæ, quibus varias in partes per totam Ægyptum Nilus derivatur [m]. Harum fossarum meminêre Justin. l. 2. Sueton. in Aug. c. 18. Diod. Sic. l. 1. de Ægypto [n], & nuperrimè Dux Radzivillius, Inspector oculatus. Ex his ergò fossis aquâ per machinas haustâ sæpius irrigandi erant agri semine consiti [o]. Extra tempus Inundationis Nili arens terra Ægypti multo labore aquis ex Nilo apportatis humectatur [p]. Resp. 3. Mosis scopus non erat docere hanc irrigationem illâ Ægyptiacâ præstantiorem, sed ostendere Israelitis necessitatem obediendi mandatis Dei, cùm terra *Canaan* non per spontaneam aut laboriosam Nili irrigationem fœcundetur, sed per pluvias cœlestes, quas Deus non nisi obedientibus promiserit. Hunc scopum esse totus contextus ostendit [q]. Qu. 3. An sementis fiebat in Ægypto ante Nili inundationem, (ut verba textûs sonare videntur [r],) an post eam, ut testantur omnes ferè auctores profani, Herod. & Diod. & Plin. 5. 9. & Cicero l. 2. de nat. deorum, & Andreas Thevetus, testis oculatus, Cosmog. l. 2. c. 1? Nam si satio inundationi præmitteretur, sementis sub aquis delitescens corrumperetur. Resp. Satio sequebatur spontaneam irrigationem, sed laboriosam præcessit †. De posteriori autem textus loquitur [s].

11. *De cœlo exspectans pluviam,* לִמְטַר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה מָּיִם] *Pluviæ, vel, ad pluviam, cælorum bibet aquas,* Ma. V. Mo. O. Ch. P. vel, *bibet,* seu *imbibit,* JT. scil. terra Ægypti, Q. in V. Est tertiæ personæ fœm †. *Bibens,* Sy. At. M. *aquis cœlestibus irrigatur,* Ti. Qu. An in Ægypto nullæ sint pluviæ? Resp. 1. Ægyptum nunquam compluі senserunt Plato in Epinomide, Plin. in Panegyr. ad Trajan. Strabo, Herod. Philo, l. 1. de vita Mosis. 2. Pluvias ibi nonnunquam esse docet Thevetus, testis oculatus. 3. Pluviæ aut nullæ sunt, aut raræ & exiguæ, ad instar roris decidentes, idq; hyeme, & in locis maritimis [v]. *Ægyptus nihil imbribus cœlóque debet,* ait Plin. Paneg. —*nec pluvio supplicat herba Jovi,* Tibullus [u].

12. *Invisit,* ità Sy. Ti. sim. ό. Sa. דֹּרֵשׁ] *Requirit,* Ch. P. V. *quæris ab ea,* Sa. vers. *curas,* JT. V. A. sim. At. *advertit eam,* M. ¶ *Oculi illius*] i. e. Ut videat si indigeat re aliquâ [y].

14. *Pluviam temporaneam,* יוֹרֶה] Rectiùs, *tempestivam* [z], *maturam,* Sy. sementis tempore [a]: semente factâ, germinationis causâ. Hæc fit in Octobri, qui est principium anni [b]. Dicitur, vel ab הוֹרָה *docere,* quòd quasi doceat & erudiat terram ut proferat fructus [c]. *Descendit lentè, sensim erudiens terram, ut homo doctrinam instillat in discipulum* [d]. Vel, à *projiciendo:* sive, quòd tum cadat, cùm semina injiciuntur & committuntur humo, sive, quòd impetu jaciatur è nubibus. Al. à רָוָה, quòd terram *inebriet* †. ¶ *Et serotinam,* וּמַלְקוֹשׁ] Adultâ segete [f]. Decidit in Martio, cùm jam grandior est seges [g]. Dicitur vel ab implendis spicis, ex מלא *implere,* & קשׁ *stipula,* sive *spica;* vel à לָקַשׁ, quod sign. *tardare,* maximè in Chaldaismo [h]; vel, quasi circumcidens & exscindens segetes, eas, scilicet, maturando, ut demetantur [i].

16. *Nè decipiatur,* ità Ch. Sa. Ar. sim. JT. פֶּן יִפְתֶּה] *Nè fatuetur,* Mo. *nè dilatetur,* ό. *nè insanіatur,* Sy.

18. *Suspendite*] Vide quæ Deut. 6. 8 [k].

21. *Ut daret eis*] Nempe, in ipsorum posteris, qui cum parentibus iidem censentur [l]. ¶ *Quamdiu cœlum imminet terræ*] Heb. *sicut dies cœli super terram,* i. e. secundùm mensuram, vel durationem, dierum cœli super terram [m], i.e. perpetuò [n]. Quamdiu mundus durabit, tamdiu enim ex decreto Dei, Gen. 8. 22. erunt dies cœli [o].

22. *Si custodieritis*] Animo, ut Luc. 2. 51. ¶ *Et feceritis*] Opere [p].

24. *Omnis locus*] Non absolutè, (ut RR. hinc somniant,) sed ex sequentibus restringitur ad terminos iis assignatos [q]. Omnis locus quem estis calcaturi à deserto & Lebanon [r]. Et quidem sub conditione †. ¶ *A deserta*] Nempe, *Sin;* i.e. à parte Australi [s]: vel, *Paran* [t]. ¶ *Et à Lebano,* וְהַלְּבָנוֹן] *Et Libano,* Ma. pro, *Et ad Lebanum* [x]. ¶ *A flumine,* &c.] Heb. *à fluvio, fluvio Euphratis.* Ista geminatio sign. nobilissimum fluvium fuisse [y]. *A fluvio.* Euphrates antonomasticè sic dicitur, ergò addit exegesin, i. e. *à fluvio Euphratis* [z]. Tempore Salomonis ditio Hebræorum protensa est in Euphratem, nec antè [a]. ¶ *Ad mare occidentale,* ità ό. Ch. הָאַחֲרוֹן] *Postremum,* vel, *posterius,* Sa. Ma. Quia erat ad Occidentem. Nam *Oriens* est pars mundi anterior, *Occidens* posterior, *Meridies* à dextris, Psal. 89. 13. & *Septentrio* à sinistris. Quæ quatuor partes his nominibus appellantur in Job. 23. 8, 9 [b]. *Novissimum* mare dicitur, quòd cousque Terræ sanctæ fines excurrerent [c]. Sic infrà 34. 2 [d]. Confer Jos. 1. 4. & 13. 4 †. Dicitur mare *magnum,* respectu stagnorum, lacuum, &c. quæ & *maria* vocant [f].

25. *Terrorem vestrûm*] Vide Deut. 2. 25 [g].

26. *En,* רְאֵה] *Vide,* sing. pro plur. *Videte.* Videat unusquisque vestrûm. Hoc verbo quarta Sectio libri incipit [h].

27. *Si obedieritis,* אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ] *Cùm audieritis,* vel, *obedieritis,* Mo. Sa. Alii, *si audieritis,* sic ό. Ch. Sy. Ar. JT. A. Sic אשׁר interdum vertitur. Confer 1 Reg. 8. 31. cum 2 Chron. 6. 20 [i].

29. *Pones benedictionem*] Heb. *dabis benedictionem,* i.e. pronunciabis, vel, pronunciandam curabis [k]. Res *dari* dicitur, cùm dicitur vel pronunciatur; ut Deut. 13. 1, 2. & Job. 36. 3 [l]. & Prov. 9. 9. *Da sapienti,* i.e. doce sapientiam [m]. Alii sic; *pones benedictionem, i. e.* benedicentes; pariter, *maledictionem,* i. e. maledicentes [n]. Consule Deut. 27. 12, 13. & Jos. 8. 33 [o]. Sex Tribus benedicentes stabant in monte *Garizim,* sex maledicentes in monte *Ebal,* & (quantum colligo ex Deut. 27.) Sacerdotes ante Arcam inter duos montes constituti præibant tum in benedictionibus, (quibus qui in *Garizim* erant respondebant, *Amen,*) tum in maledictionibus, (quibus qui in *Ebal,* respondebant, *Amen.*) Sed de his plura vide ad Deut. 27 [p]. ¶ *Super montem Garizim*] Vel, *versùs montem,* ut Exod. 9. 22. על sign. *versus* cœlum [q]. Vel, *apud, juxta, ad montem;* vide Psal. 1. 3. Sacerdotes verterunt se versùs montem, populo circumfuso [r]. Nota hìc montes *Garizim* & *Ebal* dici montes esse vicinos, vel, potiùs, duo ejusdem montis juga †. Mons erat totius Samariæ altissimus, habens duo cacumina, *Garizim* & *Ebal* [t]. Juxta *Sichemam* erat, ut patet ex Jud. 9. 6, 7. & ex Borchardo & Adrichomio, qui ea oculis spectârunt [u]. In Samaria erant, ait Talmud Bab. in *Sotah,* c. 7. Ibi in monte Garizim erat Samaritanorum templum, 2 Macc. 6. 2. Joh. 4. 20, 21. Joseph. Antiq. 11. 8. Falluntur ergò Hi. & Euseb. qui hos montes Juxta Galgalam & Jerichuntem constituunt. Obj. Si tam longè à *Galgal* essent hi montes, quomodo dicuntur vel in proximo fuisse אֵצֶל? Resp. 1. Meritò dubitari potest an sit illa *Galgala,* Jos. 4, & 5. 2. Non dicit *Sichemam,* vel *montes istos,* esse è *regione Galgal,* sed campestria in quibus habitabant Cananæi. 3. אצל de regionibus dicitur longè dissitis. Vide Deut. 1. 1 [z].

30. *Qui sunt*] Heb. *Annon sunt?* Interrogant Hebræi

bræi quod affirmare volunt [b]. ¶ *Post viam*] i.e. In latere viæ regiæ quæ pergit ad occasum Solis [c]. ¶ *Quæ est juxta vallem*, &c. אֵצֶל אֵלוֹנֵי מוֹרֶה] *Juxta Elon Moreh*: de quo vide quæ ad Gen. 12. 6 [d]. Juxta *campestria*, vel potiùs, *planities*, V. vel *arbores*, vel *quercus*, al. in Ma.

32. *Videte ut impleatis*] Heb. *custodite*, scil. in corde & memoria. *Facite*, scil. opere externo †.

(Marg.: [b] V. [c] V. [d] Ma. Bo. † He. in F.)

CAP. XII.

2. *OMnia loca*] i. e. Ea quæ sunt in omnibus locis [a]. Hujus præcepti triplex est ratio: 1. in detestationem idolomaniæ; 2. nè Israelitæ ad similem cultum incitarentur; 3. quia populo illi futura erant unicus locus & unicum Templum [b]. ¶ *Frondosum*, ità ο'. Ch. Sa. רַעֲנָן] *Viridem*, AE. in M. P. O. JT. Solebant gentes sub arboribus sacra sua peragere, imò arbores ipsas diis consecrare, Apollini laurum, Minervæ oleam, Jovi esculum, Veneri myrtum, &c [c].

4. *Non ita*] q. d. Non ubicunque libuerit coletis eum [d]; sicut nos ubicunque Arca manet victimas immolamus†. Quidam sancti in excelsis Deum colebant, peculiari sine dubio dispensatione [f].

5. *Sed ad locum*] Quem non exprimit; 1. Quia revelationis ratio est, ut successu temporis explicatior reddatur [g]. 2. *Quia Deus quievit in multis locis, ut Gilgal, Silo, Nob, &c* [h]. ¶ *Nomen suum*] i. e. Arcam, quæ sic vocatur. & Jer. 7. 12. unde ipse responsa populo dabat, & invocantem exaudiebat, præsentiæ ejus signum; unde vocatur, *Deus, Rex gloriæ, Facies Dei*, &c. Psalm. 24. 8, 10. & 95. 6. & 105. 4 &c [i]. Potiùs *nomen* sign. invocationem ac cultum nominis Dei [k]. ¶ *Et habitet in eo, venietis*, לְשִׁכְנוֹ תִדְרְשׁוּ וּבָאתָ שָּׁמָּה] *Ad habitandum ipsum, quæretis, & venietis illuc*, Mo. Ut ponat nomen suum ibi, *& inhabitet ipsum, quæretis*, &c. M. Sed eum locum quem elegerit, *habitetque illic*, (vel, *ut habitet ipse*, P.) *quæretis*, &c. Ti. De loco illo quem elegerit, &c. *de habitatione*, inquam, *illius inquiritote*. Præposit. אֶל & לְ hîc valent *de*; sic infrà v. 30 [l]. *Ad locum*—etiam *ad ejus habitationem quæretis*, A. In loco, &c. *in habitatione ejus exquiritote eum*, JT. *Domicilium ejus inquirite, & ad illud abite*, Sy. sim. Ar. Ch.

7. *Et comedetis in conspectu Dei*] Scil. de iis quibus vesci licebat laicis [m]. Vel, in urbe ubi est Tabernaculum agitabitis solennes epulas & convivia vestra, ter in anno [n]. ¶ *In cunctis ad quæ miseritis manum*] Sic Ch. Sa. A. sim. ο'. Sy. Ar. O. *Comedentes ex omni re ad quam admoveritis manum*, JT. Verto, *omni re ad quam extendere vobis licet manum*, i. e. omni carne sacrificiorum quam vobis licet comedere [o]. ¶ *In quibus benedixerit*, sic Sa. Mo. A. sim. JT. אֲשֶׁר בֵּרַכְךָ] *Quia benedicet*, Ch. *ut benedicat*, Sy. *sicut benedixit*, ο'. *prout concesserit tibi*, Ar.

8. *Non facietis quæ nos*] i.e. Non offeretis victimas quibusvis in locis, sed in uno [p]. Is primò fuit *Silo*, deinde *Hierosolyma*. Medio tempore cessavit hæc Lex, quòd nullus sacro tentorio certus esset locus [q]. Sed malim universè accipere de ceremonialibus, quæ in deserto nec observabantur, nec observari poterant. Vide Amos. 5. 25 [r]. Confer v. 11. & Num. 28. 6†. In deserto licebat oblationes voluntarias (non item debitas) ubilibet offerre [s]. ¶ *Quod sibi rectum videtur*] Quod ad oblationes attinet: nam etsi oblationum Lex una semper fuit ab initio præscripta à Deo, non potuit tamen usque adeò in ambulatoriis Israelitarum castris observari, aut summo jure ab iis exigi; prodit ostendit antithesis vers. 11. Vide Num. 28. 6 [v].

9. *Ad requiem*] Ad locum ubi requies ab hostibus erit [x].

11. *Ut sit nomen ejus in eo*, לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם] *Ut habitare facias nomen suum ibi*, Mo. Sy. sim. Sa. JT. *ut invocetur nomen ejus*, ο'. *ut collocet majestatem suam ibi*, Ch. *ut habitare faciat splendorem suum in eo*, Ar. ¶ *Et primitias*] Est תְּרוּמָה nomen satis latè patens: at hic sign. oblationes voluntarias, non votivas, nam de

(Marg.: [a] D. [b] E. [c] Ma. ex Plin. 12. 1. [d] V. D. † O. [f] Bo. Me. [g] F. [h] Hi. ex Ci. in F. [i] V. [k] Ma. [l] P. [m] Me. ex La. Ma. [n] T. ex Bo. [o] Pi. [p] G. post M. F. E. [q] G. [r] Bo. Me. † Ma. [s] Q. in He. F. [v] Jun. [x] D.)

his sequitur. Vide Levit. 7. 16 [y]. ¶ *Præcipuum*] Hebr. *electionem votorum*; quòd vota de melioribus rebus sunt solvenda [z]. *Optima quæque vota vestra*, A.

13. *Holocausta tua*] Sub his intellige cætera genera hostiarum [a]. Nam eadem omnium ratio [b].

15. *Sin—comedere volueris*, רַק בְּכָל אַוַּת נַפְשְׁךָ] *Tantummodo* (*veruntamen*, JT. A. sim. Ch. *sed*, ο'. *nihilominus*, Sa.) *in omni desiderio animæ tuæ*; H[a], prorsus ut desiderabis, & quantum libuerit [c]. He. dicunt hunc latere sensum, nihil esse offerendum nisi quod totum sit desiderabile [d]. ¶ *Occide & comede*] Act. 10. 13. θῦσον καὶ φάγε. זָבַח, θύειν, est, *ritè secare venas colli*. Id autem præcipitur ut faciant de mansuetis animalibus, non de feris, ut cervo & caprea, quibus quomodocunque interfectis vesci licebat †. ¶ *Juxta benedictionem*] H[a], pro ratione facultatum quas dederit tibi Dominus [f]. ¶ *Sive immundum*, &c.] Scil. ad sacrificia, non ad usus privatos: sic v. 22 [g]. [Ad carnes edendas hæc refert Vulg. sic Sy. *Quod immundum fuerit, quódque mundum*; sim. O. Verùm alii referunt ad homines comedentes,] (quod rectius est [h]:) *Immundus & mundus comedet*, vel, *comedere poterit*, *ex ea, sicut capream, & sicut cervum*, Mo. sim. ο'. Ch. Sa. Ar. P. item M. JT. Ti. A. Ma. In deserto, si cui voluntas edendi erat, cogebatur mactare ante ostium Tabernaculi, unde secutum est, immundis non licere vesci. Nam victimæ pacificorum, quia sanctæ sunt, mundis tantùm congruunt. Itaque duo in præsentia permittit in terram introductis. Alterum est, quòd jus faciat carnibus vescendi profanis, h. e. non oblatis ad altare: alterum, quòd etiam immundis fas erat edere [i]. *Carnes* duplices sunt: 1. *profanæ*, quas vocant תַּאֲוַת נֶפֶשׁ, *desiderium animæ*; 2. *sanctæ*, h. e. immolatitiæ [k]. ¶ *Sicut capream & cervum*] Sunt enim munda animalia, (nempe, ad privatos usus,) sed Domino non offeruntur [l]: q. d. Vesci potestis capreis & cervis [m]. Vesci poteris quibuscunque carnibus permissis ad esum, licèt non ad sacrificia; quomodo capreis, &c [o].

16. *Effundes*] Et obteges, ità nè conspiciatur [o]. ¶ *Quasi aquam*] i.e. Quasi rem profanam, & nullo ritu sacro [p].

17. *Non poteris comedere*, &c.] Exceptio est, q. d. Carnes quidem quaslibet permitto tibi, ut sacrifices & comedas domi; verùm quæ Deo offerre debueris, vel volueris, ad locum constitutum deferas vel ea, vel pecuniam quâ ea commutaveris [q]. ¶ *Decimam*] At Decimæ Levitis assignatæ erant, Num. 18. 21 [r]. Resp. Decimarum erant varia (nimirum quatuor, Ger.) genera. De quibus vide ad Levit. 19. 24 †. 1. Decima Levitica, quæ tota Levitis cedebat. 2. Decima secundaria, quæ post primam separabatur, absumenda in his epulis [t]. De hac Deut. 12. 12, 17. & præcipuè 14. 22. & Hi. in Ezec. 45. qui eam δευτεροδεκάτην vocat; & Jo. Antiq. 4. ult. [illegible], &c. h. e. *ultra duas Decimas, quas annis singulis antè dixi solvendas, unam Levitis, alteram in convivia, tertiam tertio quoque anno conferte*; & Theodoret. qu. 10. in Deut. ut frustrà hanc neget Lyra [v]. 3. Decima de Decima, quæ sacerdotum erat. Et, 4. Decima *trieterica*, tertio quoque anno [x]. [Al. sic exponunt;] Nullas Decimas planè: nam ordinarias Levitæ, anniversarias domestici omnes coram Jehovah comedebant, v. 18. trietericas in portis quidem, sed alii tamen comedebant, infrà 14. 28, 29. & 26. 12 [y]. Ergò mandatum de non comedendis Decimis intra portas est universale [z]. ¶ *Primogenita*] Atqui primogenita integra cedebant sacerdotibus, Num. 18. 27. Resp. 1. Intelligunt de primogenitis maculatis, &c. ideóque redimendis [a]. Non placet; quia tunc pretium redemptionis erat sacerdotum [b]. 2. Al. de secundogenitis, quæ *primogenita* erant non absolutè, sed respectu domini animal possidentis [c]. 3. Al. de primogenitis fœmineis, quæ, etsi Deo peculiari consecratione non dedicabantur, voluit tamen Deus inferiore quodam modo sibi adduci, & ad ejus honorem absumi, immolando ea ritu pacificorum, & etiam in sacris epulis consumendo, ut colligi potest è Deut. 14. 23 [d].

¶ Et

(Marg.: [y] G. [z] M. F. V. Jun. [a] Me. ex Bo. [b] Bo. [c] V. Ma. [d] M. † G. [f] V. [g] Ma. [h] G. [i] F. [k] F. [l] V. Ma. [m] V. [o] Ma. [o] G. [p] Me. ex Bo. [q] V. [r] Ger. † Bo. [t] Bo. ad v. 7. [v] Bo. Ger. [x] Ger. [y] Ità Ma. ex Jun. Ger. [z] Ger. [a] Q. in L. [b] L. Ger. [c] Bo. Ger. [d] Bo. ità Ger. Me. T.)

¶ *Et omnia quæ voveris*] At votiva sacerdotibus cedebant, Num. 18. 14. idque integrè †. Respond. Verum hoc est de votis realibus, quæ absolutè Deo fiebant; non autem de votis factis cum determinatione ad certum usum, v. g. si quis voverit aliquid in pauperes, &c. expendendum [f]. ¶ *Et primitias*] At primitiæ etiam debebantur sacerdotibus. Resp. Accipi hoc potest, vel, 1. de primitiis fructuum quarto anno, Levit. 19. 23, 24 [g]. Non placet; quia illæ sacerdotibus cessisse videntur [h]. [De quo plura vide in Auctore.] Vel, 2. de primitiis quibusdam spontaneis. Nam, 1. de spontaneis oblationibus jam agere cœperat. 2. Fortè illud, *& primitias*, exegeticè sumendum, hoc modo, *quæ spontè offerre volueris*, h. e. *primitias spontaneas*, &c [i].

20. *Quæ desiderat anima tua*, בְּכָל אַוַּת וגו׳] *Secundùm omnem concupiscentiam animæ tuæ*. ב positum est pro כ, ut suprà vers. 15 [k].

21. *Si procul fuerit*] Est extensio & amplificatio ejus quod dixerat v. 13. q. d. Idem statuo, licèt *procul fuerit*, &c [l]. ¶ *Occides*,] זָבַחְתָּ hîc est simpliciter *mactare* [m]. In deserto, cùm Tabernaculum præsens fuit, pacifica quotidie sacrificabant, & sic non defuit iis (si mundi essent) esus carnis: Sed in *Canaan* conceditur illis esus carnium ubilibet, etiamsi non fuerint per oblationem sanctificatæ [n].

22. *Sicut caprea*] i. e. Tanquam profanus & communis cibus, citra ullum sanctitatis respectum. Sic Deut. 15. 22, 23 [o]. Poterat dubitari an immolatitiis licebat vesci, quibus abstinendum videri poterat in Dei honorem [p].

23. *Hoc solum cave*, רַק חֲזַק] *Tantùm robora te*, Mo. *Fortis esto ut non vescaris*, &c. V. *Attende valde*, ό. i. e. Constanter abstine ab esu sanguinis [q]. *Tamen fortiter cave*, Sa. *Attamen confortare*, Ch. *At verò in eo roborare*, Ar. *Tantummodò obtine, apprehende*, i. e. firmiter persiste in hoc proposito [r]. Est hoc præceptum non noviter per Mosen datum, sed ex antiquo repetitum, Gen. 9. 4 *. ¶ *Sanguis pro anima*] Heb. *sanguis est anima*, i. e. sedes animæ. Quia sanguine alitur & servatur vita, *animam* vocat vitam [s]. Intelligit vitam animalem, quæ à puriore sanguine aut spiritibus dependet [t]. Vide quæ ad Gen. 9. 4 [x]. ¶ *Animam cum carnibus*] i. e. Carnem cum sanguine [y].

26. *Quæ autem*, &c.] De his suprà v. 17 [z].

27. *Et offeres oblationes*, &c.] Distinctio hîc fit inter *holocausta*, (in quibus caro cum sanguine adoletur & crematur,) & *alia sacrificia*, (in quibus sanguis non adoletur, sed effunditur super altare [a].) ¶ *Carnem & sanguinem*] i. e. Ex carne & sanguine [b]: *quorum caro & sanguis offeratur*, Ch. in V. ¶ *Hostiarum*, וְדַם זְבָחֶיךָ] *Sanguis autem victimarum*, Ar. sim. ό. Sa. Sy. vel, *sacrificiorum*, A. supple, *aliorum*, JT. P. Synecdoche generis [c]. Pacificorum, quorum caro à possessoribus comedebatur; Levit. 7. 15 [d]. ¶ *Carnibus ipse vesceris*] Scilicet, pacificorum, Levit. cap. 7. vers. 15 †. Quæ non cremantur, nec sacerdotum sunt, comedes [f].

30. *Cave nè imiteris*, &c. פֶּן־תִּנָּקֵשׁ אַחֲרֵיהֶם] [Variant.] *Nè illaquees te sequendo eas*, V. Ar. *nè offendas*, Ch *nè offendaris*, Mo. *impingas*, Sa. *aberres*, Sy. *nè capiaris*, Ma. Respicit tum objectum cultûs, tum modum colendi & ceremonias; nè Deus verus colatur similibus ceremoniis cujusmodi *Cananæi* illi suos deos coluerunt [g].

31. *Non similiter Jehovæ*] i. e. Non afficies Deum tantâ contumeliâ, ut unà cum illo colas deos alienos. ¶ *Abominationem*] Id quod maximè detestatur [h]. *Sacrilegium veriùs quàm sacrum*, Curt. l. 4. *Cruentam sacrorum religionem, & scelus pro remedio*, Justin. l. 18 [i].

32. *Hoc tantùm facito*] Heb. *observabis (custodias) ad facere*, Ma. *Custodi nè facias* quod vetat, & *ut facias* id quod jubet & præcipit. Ità quidam distinguit [z].

CAP. XIII.

1. PRophetes] Sive falsus, sive qui verus fuerat [a]. ¶ *Aut qui somnium*] *Propheta* est, cui vigilanti, *Somniator*, cui in somnis, verbum Dei affertur [b]. ¶ *Et prædixerit signum*, וְנָתַן אוֹת] *Et dederit signum*. Vel, 1. signum aliquid repræsentans, ut Jerem. 27. 2. & 1 Reg. 22. 11. Vel, 2. signum arte magicâ factum [c]. Vel, 3. signum rei futuræ, ut ex vers. 2. colligitur, ut sit ab אָתָה, *venit* [d]. *Dare signum* est, prædicere aliquid venturum quod naturæ non est insolens †. Tale signum erat occursus trium virorum, 1 Sam. 10. Signum est, quando futurum aliquid prædicitur cum similitudine [f]. ¶ *Atque portentum*, מוֹפֵת] Nempe, supra id quod creditur naturæ esse [g].

2. *Et dixerit tibi*, לֵאמֹר] *Dicendo*. Jungi debet principio versûs [1.] *Si surrexerit propheta dicendo* [h]. *Dicendo*, i. e. & dicat. Confer 1 Paralip. 13. 12. cum 2 Sam. 6. 9. item 2 Reg. 22. 9. cum 2 Paral. 34. 16 [i]. *Prædicit, dixeritque tibi*, Sy. *Prædixeritque tibi dicendo*, JT. Totum hoc caput posuit Moses ad confirmationem illius dicti, Deut. 12. 32. *Non addes*, &c. volens verbo Dei tantâ religione adhæreri, ut nec personis nec signis moveri debeamus; ut prorsus solo Dei verbo nitamur, & omnia ex oculis & sensibus removeamus [k].

3. *Non audies*] At Deut. 18. 22. hoc pacto dignoscitur verbum esse Dei, *si evenerit*, &c. Resp. In hoc capite loquitur de verbo Dei præterito, quod jam receptum signísque suis confirmatum est, adversùs quod non debent admitti prophetæ, vel signa, vel Angeli, Gal. 1. 8, &c. Hîc propheta ait, *Sequamur alios deos*: hoc jam est adversùs verbum acceptum de uno solo Deo colendo; ideo non est audiendus. At cap. 18. loquitur de novo verbo nondum recepto, quod non sit contrarium recepto; sicut Christus Evangelium signis firmavit, cùm esset ultra Mosen prædicandum, Marc. 16. 20. Deus enim non revelat aliquod verbum novum, nisi confirmet ipsum signis [l].

4. *Dominum*, &c.] Heb. *Post Jehovah*, supple, *solum*, ut Matt. 4. 10. ex Deut. 6 [m].

5. *Locutus est ut vos averteret*, דִּבֶּר סָרָה] *Locutus est prævaricationem*, Ch. *defectionem*, V. Sa. i. e. sermonem avertentem, V. sim. P. *apostasiam*, JT. sim. Ma. *aversionem*, Mo. D. A. tum radix est סור [n]: *rebellionem*, D. La. tum radix est סָרַר [o]. *Locutus est, ut faceret te errare*, ό. Observant, primam hanc esse notam, eámque certissimam, dignoscendi pseudoprophetas, nimirum, à doctrina; posteriorem, à prædictione & signis [p]. Miracula quæ homines à fiducia in Deum abstrahunt, & ad creaturas convertunt, à Satana fiunt [q]. ¶ *Et auferes malum*, וּבִעַרְתָּ הָרָע] *Et exterminabis (delebis*, ό. Sa. *extirpa*, Sy. *combures, depasces*, tolles, quasi ignis qui absumit, Ma. *separabis*, Sa. vers.) *malum*, Mo. [Q. accipiunt de re mala:] sic JT. *Ità sustuleris illud malum*. [Alii de nomine malo:] ità Ch. *Auferes eum qui operatur malum*; & Ar. *Ejice igitur homines nefarios*.

6. *Si tibi volueris persuadere*] Nota *voluerit*. Hoc enim crimen ob sui gravitatem, etiam non consummatum, punitur, quod in aliis aliter se habet [r]. ¶ כִּי יְסִיתְךָ] *Si persuaserit tibi*, Ch. V. O. *Si incitaverit*, Sa. V. O. *pellexerit*, Ar. *seduxerit*, Mo. ¶ *Frater tuus, filius matris*] Quæ cognatio ut certior, ità stringit arctiùs. Vide Genes. 20. 12 *. i. e. Frater uterinus tuus [s], sive germanus [t]. *Filius matris tuæ, quantò magis filius patris* [x]? Al. *frater tuus*, ex patre; aut *filius matris tuæ*, i. e. frater uterinus. Non laudo [z]. *Frater ex patre, vel ex matre*, ό. in A. Additur, *filius matris*, ad distinctionem (non fratris ex patre, sed) cujuslibet Judæi, qui passim in Scriptura *frater* dicitur [a]. ¶ *Uxor in sinu*] Quæ dormire solet in sinu tuo [a], quam amplexu foves [b], & tenerrimè diligis [c]. *Uxor fœderis*, Ch. propter fidem mutuò datam [d]. Non dixit, *pater tuus* †. Qu. An idem de patre & matre statuendum? Q. negant [f]. Quia hoc esset contra naturam & reverentiam parentum [g]; neque ullum jus ex quali-

qualicunque causa filio in patrem dari decuit [h]. Affirmant alii [i]. Eadem horum est ratio, quamvis non exprimantur. Voluit Deus summum idololatriæ horrorem injectum esse, suúmque honorem ac cultum cujusvis hominis amicitiæ aut reverentiæ præpositum [k]. ¶ *Quos ignorasti, & patres*] Non illis *Thora*, non *vitulo*, sed de vicinia desumptis diis. Gravat enim culpam ipsa novitas.

8. *Nec parcat*] Exponit, *non indulgebis ei*. Ità ut in hoc solo crimine etiam dolis uti liceret ad detegendum reum: Etiam absolutus semel iterum accusari poterat: Neque causa facti inquirebatur [l]. ¶ *Et occultes eum*, לֹא תְכַסֶּה] *Nec teges*, sub *silentio factum istud*, V. *Non occultes eum*; i. e. viis omnibus eum trades ad pœnam [m]. Vel, *non protegas eum*; h. e. nihil proferas vel proponas quod illi bono & commodo esse possit [n]: quod licebat pro aliis reis, vel per diem & noctem quâ damnatus servabatur in hunc finem, vel etiam tempore supplicii. Negatur huic hoc beneficium. Ideóque Judæi Christum præter morem ocyssimè ad supplicium crucis rapuerunt, tanquam seductorem [o].

9. *Statim interficies*] Non privatâ auctoritate, (aliàs innumeris cædibus data esset occasio, homicidâ prætexente se ab eo ad idololatriam pellectum [p],) sed crimen ad Judices deferendo [q]. Quòd si pertractio ad idololatriam publica fuisset, fas erat eum occidere, non exspectatâ Judicis auctoritate [r]. Cùm in aliis criminibus soleret reus servari post sententiam diem & noctem, ut si quid amplius pro se adferre posset, adferret, excepti hi sunt ab hoc beneficio. Nec hoc tantùm, sed cuilibet permittebatur executio, non exspectato Judice. Idem usurpatum in sacrilegos templi, sacerdotes qui polluti sacris operam dabant, & in eos qui Deo per idoli nomen maledicebant; item in eos qui cum idololatricâ fœmina concumbebant; maximè verò in eos qui Legem per Mosem datam à Deo profectam negabant. Fieri autem hoc debebat coram populo, h. e. hominibus non minùs decem, quod ipsi vocant עֵדָה. Vide quæ ad Num. 15. 30. *o*. ut alias leges, ità hanc, quæ durior Græcis videri poterat, emollire voluerunt, & verterant, ἀναγγέλλων ἀναγγελεῖς, contra verba, & morem, verborum interpretem. Vide Ch. Non mirandum hoc in tam gravi crimine, cùm & homicidam extra receptûs loca interficere impunè potuerit proximus interfecti. Talibus remediis opus habebat ille populus illis locis atque temporibus. Vide & quæ jam sequuntur [s]. ¶ *Sit primùm manus tua super eum*] h. e. Tu delator, vel testis, incipies lapidationem, juxta præceptum, Deut. 17. 7 [t].

13. *Filii Belial*, בְּנֵי בְלִיַּעַל] Sign. homines malignos, pessimos, impiissimos. Ita omnes Hebræi [u]. Vel à בְּלִי *non*, & עַל *supra*, qui nullum fert super se [†]; vel à בְּלִי *non*, & יָעַל *profuit*, q. d. *homo inutilis*; vel à בְּלִי *non*, & עֹל *jugum*, *absque jugo* [x]; qui abjecerunt à se jugum Legis, vel, si mavis, Dei [y]. ¶ *Egressi de medio tui*] Notat hoc eorum audaciam; non clanculùm, sed publicè, bellum indixerunt adversùs Dominum [z]. Leges omnes pœnales restrictam interpretationem desiderant, maximè verò quæ in universitatem feruntur, ubi necesse est multos non planè malos malorum pœnis involvi. Ideo interpretes omnes occasiones captârunt ad arctandam hanc legem. Ac primùm, יֹשְׁבֵי, adjectivum commune, sumpsêre de solo masculino sexu, cui plus ad seducendum alios versutiæ & auctoritatis. Audi quæ sequentur. *De medio tui*. Non ergò porrigenda lex, aiunt, ad urbes in limite, quibus excisis urbes & agri interiùs siti munimenti non parùm amitterent. *Averterunt habitatores urbis suæ*: Non ergò idem, aiunt, si peregrinus aliquis id fecerit [a]. ¶ *Et averterunt*, וַיַּדִּיחוּ] [Variè reddunt.] *Impulerunt*, O. Mo. Ma. *Detruserunt*, i. e. abduxerunt à vero Dei cultu [b]; *Depulerunt*, è *via*, ex v. 5. Ma. A. *seduxerunt*, Ch. *detruserunt*, vel, *deturbârunt*, scilicet, à Deo, ut vers. 10. Ma. Notat seductorum efficaciam. Deut. 4. 19. 2 Reg. 17. 21 [c].

14. *Si inveneris*, &c. וְהִנֵּה אֱמֶת נָכוֹן הַדָּבָר] *Et ecce veritas, certum est verbum*, Ma. *Si verum & certum est verbum*, Ch. sim. *o*. Sa. A. *Si ecce vera certáque erit res illa*, JT. Ar. *Ecce* pro *Si*, ut infrà 19. 18 [d]. ¶ *Et abominationem*, &c.] A majori parte, ex qua censeri solet universitas [†].

15. *Habitatores*] Nempe, *omnes*, *o*. nimirum, si rei fuerint [f]. ¶ *Ac omnia*] In aliis criminibus, exceptâ blasphemiâ, bona servantur: In hoc crimine bona etiam innocentium, qui tali in urbe manserunt, igne pereunt; bona verò eorum qui crimen admisêre, quocunque loco reperta fuerint. Ita mos legem interpretatus est [g].

16. *In medio platearum*] In forum. ¶ *Universa consumat*] Profana, sine pretio; ea quæ Deo sacrata fuerant, pretio ejus priùs persoluto. Neque enim æquum erat Deum jus suum amittere [h]. ¶ *Domino Deo tuo*] In Dei honorem [i]; ut præcepto ejus obedias [k]. Ch. habet, *coram Domino*, &c. i. e. vel palàm, sub dio; vel, ad illius jussum [l]. ¶ *Non ædificabitur ampliùs*] An horti in tali loco fieri potuerint, juris est controversi [m].

CAP. XIV.

1. *Filii estote*] Honestè & decenter vos gerite, ut decet filios Dei [a]. Obedientiâ vestrâ vos ostendite esse ejus filios [b]. Vel, *Filii estis*, &c. Ergò non lugete immoderatè. Argumentum hoc est: *Filii estis*, ergò, 1. Populus estis peculiaris; nè imitemini gentes: 2. Spem hæreditatis habetis: 3. Patris jussa facite [c]. ¶ *Non vos incidetis*, ità F. V. [& plerique;] vel, *carnem vestram cultro aut unguibus*, V. לֹא תִתְגֹּדְדוּ] *Non lacerabitis*, M. P. O. Ti. *Non puncturis vos afficietis*, sive *multis*, sive *ordinatis* instar exercitûs. Nam *Gadad* est, *exercitum ducere* [d]. *Nè sitis effræni*, Sy. *Nè dissecetis vos cultris*, Ar. *Non irruptionem*, seu *incursionem*, *facietis*; scilicet, cultris, gladiolis & lanceolis. גדד propriè est, *turmatim incursionem facere* [†]. *Non cæsionem*, vel *cæsuram*, *inducetis*. Ità 1 Reg. 18. 28. & Jer. 16. 6 [f]. *Non tumultuemini*, Ch. in A. Morem idololatrarum fugiendum describit, de quo 1 Reg. 18. 28 [†]. Legis magna pars id agit, ut Israelitæ quàm longissimè absint ab idololatrarum moribus, etiam in rebus ἀδιαφόροις (*indifferentibus*,) quia non stant ubi incipiunt. Hoc est quod sequitur, *Quia populus sanctus es*, separatus ab aliis gentibus pietatis causâ [g]. Non immoderatè plangetis mortuum, tanquam spem non habentes [h]; vel, acsi periissent. Luctus Hebræorum erat per septem dies nec lavari nec ungi [i]. [De eorum ritibus in funeribus vide M. & F. ad hunc locum, ubi etiam F. 13 articulos fidei Judaicæ exhibet. *Sed de his alii satis prolixè*.] ¶ *Nè facietis calvitium*, &c. וְלֹא תָשִׂימוּ קָרְחָה בֵּין עֵינֵיכֶם] *Neque ponetis* (vel, *inducetis*, JT. vel, *facietis*, Sy. Ar.) *calvitium* (*laniatum*) *inter oculos vestros propter* (vel, *super*, *o*. Ch. P. vel, *ad*, Mo. O.) *mortuum*. Sa. Sy. Ar. JT. M. Ti. O. sic F. V. Capillos non radatis, nec evellatis [k]. Hoc in luctu factum, Jer. 16. 6. & 48. 37. Ezec. 7. 18. & 27. 31 [l]. Nonnullæ gentes capillos capitis secabant, & defunctis offerebant; alii pilos genarum, alii ipsa cilia [*]. *Vetus mos est, in luctu supercilia radere*; Artemidorus, *Oneirocriticon* l. 1. c. 27. *Ægyptii capita & supercilia radunt, si quando Isidis sacra suscipiunt*, ait Ambros. l. 1. Epist. 36 [m]. ¶ *Inter oculos*] Gentes vicinæ capillum in luctu promittebant, sed incisum in media fronte [n]. i. e. Non tondebitis partem illam anteriorem capitis quæ respondet parti inter oculos [o]. Confer Lev. 21. 5. Sic phylacteria, quæ inter oculos esse debebant, ponebantur super capita. Vide ad Exod. 13. 9, 16 [p]. Plura de his vide ad Levit. 19. 27, 28 [q]. ¶ *Super mortuo*, vel, *super mortuum*, *o*. Ch. לָמֵת] *Ad mortuum*, Mo. *propter mortuum*, Sa. Sy. JT. sim. Ar.

2. *Sanctus*] Dicatus & consecratus Deo [r].

3. *Quæ immunda*] De his vide Levit. 11. [*Hic enim ea tantùm quæ ibi non occurrunt explicata dabimus, nè actum agamus*.] ¶ [תּוֹעֵבָה] *Abominationem*, i. e. de carnibus cujuscunque animalis immundi [†].

4. *Et ovem*, &c. שֵׂה כְבָשִׂים וְשֵׂה עִזִּים] i. e. Fœtum agnarum & fœtum caprarum, h. e. vitulum adultum & hœdum [s].

5. *Cervum*

5. *Cervum*, [ità omnes,] אַיָּל] A *robore* dicitur, quod in cervo summum esse docent velocitas & agilitas, licèt animus non respondeat [s]. Hujus fœmina dicitur *cerva* אַיָּלָה, Ang. Hinde [x]. At אַיָּל est & fœm. Psalm. 42. 1 [y]. ¶ *Capream*, [ità omnes,] צְבִי] Ang. Roe-buck, A. A *decore* dicitur. Illis igitur veteres maximè delectati sunt, easque & servârunt & ornârunt. *Solidior cutis bubus, & decentior damis*, Senec. Benef. 4. 29 [z]. ¶ *Bubalum*, יַחְמוּר] Bis tantùm reperitur, hîc, & 1 Reg. 4. 23 [a]. [Variè reddunt.] 1. *Bubalum*, Ch. Sa. Sy. M. P. Mu. Belg. *βούβαλον*, o'. Sed quid *bubalus*? Resp. 1. *Bos sylvester* [b]. Errore pervetusto, nam sic Plin. 8. 15. & Martial. in l. Spectac. epigram. 23. *Illi cessit atrox bubalus atque bisons* [c]. Si *bubalus* fuisset, minimè repositus esset inter delicias & cibos regios, 1 Reg. 4. 23. ideóque nec est *bufalus* [d]. 2. *Bubalus* est capræ genus †; non *δορκὰς dama*, sed magna capra [*]. Oppianus expressè facit mediæ magnitudinis inter *capream* & *damam latis cornibus*, βούβαλος αὖτε νέον, &c. Auctores *bubalum* animal *caprea* congener faciunt, & identidem conjungunt; ut patet ex Arist. *hist.* 3. 6. & *de partibus*, 3. 2. Strabone & Æliano [f]. 2. Alii *Onagrum* reddunt [g], (fortè *Rangifer* est; sed hic magis ad cervos quàm asinos accedit [h],) quia חֲמוֹר est *asinus*. Non placet; quia יַחְמוּר hîc est animal ruminans, bisulpes, mundum: in asino omnia contraria. Potiùs est à חָמַר *rubere*, Psal. 75. 9. ut sit rufum animal: fortè est rufa capra [i]. 3. In damarum aut caprarum sylvestrium genere poni palàm est [k]. *Damam* vertunt, JT. sim. A. Ang. *ibicem*, Ti. *rupicapram*, Ca. *Est Arabibus animal simile magna capra*, ait R. Jonah, (perperàm R. *Judah* in Tremellio [l].) *Dama*, K. Pomarius, Aquinas in BA. Arabes scribunt, [ipsorum verba vide in BA.] *Jachmur*, vel *Jamur*, esse rufum animal circa Euphratem cervo simile, sed velocius, & serratis cornibus, quibus diffindit ramos arborum, quibúsque implicatus clamat, & sic à venatoribus auditur & capitur. Id ipsum est quod *ἀνθόλωψ Antholops*. Ità reddit Pet. Damianus, l. 2. epist. 18. de quo hanc ipsissimam historiam narrat Eustathius in *Hexaem.* pag. 36. & Albertus Magnus. *Cervus ad cervam accedens, ut cum ea copuletur, ab ea non admissus contendit ad Jachamuram, quia cerva similis est*; Talmud in Bechoroth, c. 1. fol. 7 [m]. ¶ *Tragelaphum*] Sic Ch. Sa. & o'. in quibusdam codicibus, Nobil. vel, *hircocervum*, Ti. Fictitium hoc animal esse multi putârunt: ità Orig. Nazianz. & Aristophanes [n]. At verum est animal, ait Scal. exercit. 207. in Cardanum: *hircum est facie & cornibus, cervus magnitudine, pilo*, &c [o]. Eum in Arabia describunt nobis Diod. l. 2. p. 94. Plin. 8. 11. Solin. c. 22. Philosophus, *hist.* 2. 1. Salmasius ait se Lutetiæ vidisse, nec in Germania quicquam frequentius [p]. Heb. est אַקּוֹ Vox hæc alibi non reperitur [q]. *Hircus sylvester* est, Hc. P. V. Reuchl. in Ma. ità Mo. Ar. Belg. A. ex K. *capricervus*, M. Aliis, *ibex*: ità Sy. & Chaldæi tres, & Arabes quatuor, & RS [r]. Hirci speciem omnes esse volunt, aut aliquid commune habere cum hirco. Verum esse suadet, quòd Talmudicis אַקְּאָ *akka*, vel אִיקְּאָ *ikka*, est *hircus*. Videtur אַקּוֹ pro אַנְקוֹ, (literâ *Nun* absorptâ in punctu Dagesh, ut in חִטָּה *triticum*, & עִזִּים *capra*, & חֲזִיר *porcus*, in quibus *Nun* latere Arabicus sermo nos docet) ab אָנַק *clamare*, quia capræ sunt clamosum pecus, teste Arist. in Physiog. *Anak* Arabicè est *capella* [*]. Aliis est *rupicapra*: ità Hascunî in D. & JT. Buxt. Schindl. in Ma. & A. Forstero est *Alce*, Ma. sed levi argumento, quasi ab אַקּוֹ esset, interpositâ literâ *L* [t]. ¶ *Pygargum*, ità o'. Ch. Sa. Ca. A. Ang. [דִּישֹׁן] Q. accipiunt de *pygargo*, aquilæ genere. Non placet; 1. De quadrupedibus, non avibus, hîc agitur. 2. Omnes aquilæ immundæ sunt. Est ergò *pygargus* hîc genus capræ, vel capreæ, damis simile, Plin. 8. 53 [v]. Inter eas recenset Herod. l. 4. Ælian. *Animal.* 7. 19. Græci vertunt *πύγαργον*, i. e. natibus album. Potiùs [דִּישֹׁן] *cinereus* est, à [דֶּשֶׁן] *cinis*. Cinereas ei (sub nomine tragelaphi) maculas duas utrinque ad ilia tribuit Bellonius observ. 2. 51. Vel, verus est tragelaphus, cujus pars dorsi cinerea, ait Agricola [x]. *Unicornem* vertunt Sy. Mo. M. Ti. *bisontem*, Ma. Ang. *taxum*, Belg. *capram rupicolam*, Ar. P. *strepsicerotem*, JT. ¶ *Orygem*, תְּאוֹ] Alibi non occurrit [y]. Idem cum תּוֹא Esa. 51. 20 [z]. Vertunt, 1. *bovem sylvestrem*, (sive *urum*, Ti.) Ità V. P. Forster. Marinus, Pomarius, & Hc. constanter, inquit Ma. ità A. Ger. M. Belg. Ang. 2. Potiùs est *oryx*, quæ in caprarum genere, Plin. 8. 53. & 11. 46. Arist. hist. anim. 3 [a]. Ità reddunt o'. & Aq. & Sy. & Sym. in BA. Sa. Ca. Probatur, 1. Quia ponitur hîc inter species cervorum & caprarum sylvestrium, ad quas sex reliqua referunt Chaldæi, Syri & Arabes. 2. In cibis censetur: At bubali esus damnatur. 3. Laqueo capitur, Esa. 51. 20. At boves feri non capiuntur retibus, (quæ facilè disrumpunt,) sed foveâ, &c. testibus Diod. l. 3. Ælian. 17. 45. Plin. 8. 21 [b]. ¶ *Camelopardalum*]. Ità זֶמֶר vertunt o'. Ch. Sa. Ar. JT. Ca. D. Pomar. Buxtorf. in Ma. item R. Jonas & K. & Arabes editi duo, & eorum Lexicographi, & plerique, BA. Ità Nebrissensis Quinquagen. c. 8. Camelum refert capite & collo; pardalin, seu pantheram, maculis [c]. Meritò esitanda proponitur, cùm sit cornuta, bifida, ruminans [d]. Non placet: Hi nascuntur in locis remotissimis, & Judæis ignoti fuerunt, adeóque frustrà hîc prohibiti. De iis nihil habet Aristoteles. Ante Cæsarem Romæ nemo viderat †. *Alcen* vertit M. *Tarandum*, Ti. the Chamois, Ang. A. *Ramosum*, vel *Rangiferum*, Ar. *capram rupicolam*, Mo. Sy. Schindler. in Ger. Animal erat capreis aut cervis congener. Arabicum *ramaza*, &, inversis literis, *zamara*, significat *salire saltu capreæ*. Est ergò זֶמֶר (quod Arabicum esse animal docet *Porta cœli* fol. 26. c.) capreæ genus aliquod maximè ἀνώπιον καὶ πηδητικόν [f].

7. *Camelum*] Heliogabalus, in Lampridio, *struthiones & camelos exhibuit in cœnis aliquoties, dicens præceptum Judæis ut ederent*. Mentiebatur, cùm hi interdicti fuerint iis; aut in Lampridio pro *ut* legendum *ne*, quasi in odium Judæorum factum esset [g].

8. *Sus quoque*] Heb. *Et porcum, subaud. non comedetis*, V.

11. *Aves mundas*] צִפּוֹר dicitur tantùm de ave munda, & tum *munda* est epitheton perpetuum, עוֹף autem est avis tam immunda quàm munda [h].

13. *Ixion*, הָרָאָה] Idem cum הָרָאָה Levit. 11. 14. [*abi dicta vide*.] *Ixus*: species est vulturis, alba, minor vulture, ab acumine visûs dicta [i]. ¶ *Ac milvum*, הַדַּיָּה] Omissum hoc in Levitico, vel à Propheta, vel (quod malim) à scribis, propter τὸ ὁμοιοτέλευτον אַיָּה & דַּיָּה. Quid sit דַּיָּה non satis notum est [k]. *Milvum* vertunt Ch. Sa. Ar. Mu. P. Ti. JT. A. quasi sit eadem avis quæ רָאָה Levit. 11. 14. Ità plerique in Ma. Quod non probo. Nam דָּאָה & רָאָה idem sunt. Porrò דַּיָּה & רָאָה hîc distinguuntur [l]. *Milvinum* vertit M. qui & præcedens אַיָּה reddit *Milvum*. Alii vertunt *vulturem*: ità Ca. Belg. item RS. & Ang. & Ital. versio & Ful. miscel. 6. 4. in BA. & BA. Probatur ex Esa. 34. 15. ubi דַּיּוֹת *inter se conveniunt*. *Milvi* autem non sunt gregales aves, neque inter se congregantur, quomodo *vultures*: & hoc in iis notatum apud Gesner. 5. 785. Arist. Hist. 6. 5. & alios. Dices etiam aquilas ad cadaver congregari, Matt. 24. 28. ideóque vulturum proprium hoc non est. Respond. Aquilæ istæ non sunt genuinæ, sed gypæeti, quæ sunt aquilæ degeneres & vulturinâ specie [m]. דַּיָּה dicitur vel à דָּאָה, à *celeritate volatûs*; vel, à די *sufficientiâ*, à potenti & indefesso volatu [n]; vel, à דיו *atramento*, quòd sit avis nigra [o]. *Nigros* tantùm vultures hîc intelligo, nam qui *albi* dicuntur רְחָמִים. [De quo vide ad Lev. 11. 18 [p].]

19. *Quod reptat*, &c. שֶׁרֶץ הָעוֹף] *Reptile volatile*, P. Ma. D. *Alatum*, i. e. volans membranulâ, quâ utitur vice pennulæ [q]. Quod simul reptat & alas habet; ut muscæ, vespæ, &c [r].

21. *Morticinum*, ità F. נְבֵלָה] *Cadaver*, V. Ma. h. e. ullam avem per se mortuam [*]. Carnem mundi animalis [t]. Nam de immundis non opus erat præcipere, quibus nec occisis licebat vesci [v]. *Morticinum* est non solùm quod spontè moritur [x], (ut hinc patet, quòd nemo talia facilè emat [y],) sed etiam quòd præter ritum legalem jugulatum est [a]. (Vide ad Levit. 17. 15 [b].) Ità erat, ut venis colli præcisis sanguis omnis extraheretur [b]. ¶ *Peregrino — vende*] Obj. Num. 9. 14.

Statutum unum peregrino & indigenæ. Resp. 1. Peregrinus duplex erat; 1. circumcisus, (de quo Numer. cap. 9.) 2. non circumcisus, manens in Gentilismo, (qui גֵּר תּוֹשָׁב, i.e. *peregrinus incola* [c], & præcepta Noæ profitebatur [d].) De eo hîc agitur †. Chaldæus vertit, *filio populorum*, i.e. Ethnico qui in terra Israel non habitavit [f]. 2. Statuta erant, 1. religionis, 2. politiæ, 3. externæ conversationis. Priora duo proselytos indigenas obligabant; non ità postremum [g].
¶ *Non coques hædum,* גְּדִי] Paritas rationis & ad agnos & ad vitulos produxit [h], & ad alia animalia [i]; nisi quòd de re præsenti more suo Scriptura loquitur, quòd usu recepto hominum hœdi potiùs quàm agni comedi soleant. Notant גְּדִי esse hœdum tam caprini quàm ovilli generis, à גָּדַד *incurrere*; q. d. *incurrens in ubera matris* [k]. *Coquere* hic includit etiam comedere, aut in proprium usum sive commodum convertere [l]. [*Sed de hac pericope vide quæ fusè dicta ad* Exod. 23. 19.]

22, 23. *Decimam—separabis—& comedes*, &c.] Obj. At decimæ erant Levitarum. Resp. Decimæ apud Judæos erant triplices, præter eas quas Levitæ sacerdotibus solvebant. 1. Illæ sacræ & universales, quæ Levitarum erant. 2. Decimæ aliæ annuæ, ex residuis novem partibus frugum collectæ. 3. Decimæ trietericæ, tertio quoque anno separatæ in usum Levitarum, pauperum, &c [m]. Q. exponunt de secundis decimis [n]. Hæc est δευτεροδεκάτη, de qua epulum fiebat in Templo, quomodo & de primitiis, Exod. 23. 19. & 34. 26 [o]. Sed hæc responsio neque in Scriptura neque in Judæorum consuetudine fundamentum habet [p]. Decima hæc secunda expressè sancitur in lege, Levit. 27. 30. & Deut. 14. 22. Et clarè à prima distinguitur, quòd prima extra urbem absumi poterat, hæc nonnisi intra septa Templi, quare & Hierosolymam deportanda erat. Probatur etiam ex Tob. 1. 7. *Secundam decimam vendebam, & ibam & expendebam in Jerusalem* [q]. Confirmat & Jo. Antiq. 4. 8 [r]. Et quando secunda illa decima divendebatur, quintam partem decimæ adhuc addi solitam ex lege Levit. 27. 31. collegerunt Hebræi, ut quæ in speciebus erant decem de centum, in adoratione fuerint duodecim †. His secundis decimis prospiciebatur de commeatu iis qui ex Lege statis feriis in locum electum à Deo conveniebant [t]. Decimas sacerdotibus datas ubilibet comedere licebat, Num. 18. 31. Secundam hanc decimam tantùm Hierosolymis comedere licebat, Deut. 14. 23 [v]. Alii intelligunt de decimis trietericis. Ità A. [qui secundam & tertiam decimam confundit.] Illam secundam decimam primo & secundo anno possessores comedebant, tertio anno Levitis & pauperibus separabant [x]. Hæc decima tertio anno & sexto hebdomadis annalis succedebat in locum decimæ secundæ [y]. Decimam pauperum dant anno tertio, loco secundæ decimæ [z]. Alii has decimas distinctas fuisse putant [a]. Patet ex collat. v. 28 [b]. [Alii aliter.] Non dicit, *comedes decimam*, sed, *alia quæ attuleris* [c]. Nam cum decimis munus aliquod spontaneum afferre debebant, Exod. 23. 15. Illud erat hostia pacifica, cujus pars offerenti cedebat. De hac intelligo [d]. De his vide quæ ad Levit. 19. 24. & Deut. 12. 17 †. Alii volunt decimas has fuisse spontaneas, non præceptas [f]; nec propriè *decimam* fuisse, licèt ità appellata fuerit [g]. ¶ *De fructibus qui nascuntur in terra*, הַיֹּצֵא הַשָּׂדֶה] *Genimen agri*, o'. *qui provenit in agro*, JT. vel, *ex agris*, Sa. similiter Sy. Ar. Ch.

23. *Et primogenita*] Idem ferè dubium recurrit de primogenitis quæ Domini erant. Resp. 1. De primogenitis Deo immolatitiis comedebant & offerentes. Vide quæ ad Num. 18 [h]. 2. Aliis *primogenita* hîc dicuntur præcipua, eximia, optima animalia præter primogenita [i]. De his vide ad Deut. 12. 17 [k]. ¶ *Ut discas timere*] Comedite Hierosolymis, ut hâc occasione Sacerdotes & Judices audiatis docentes timorem Domini [l]. Item, ut scientes se toties comparituros coram Domino suo, timerent ab eo puniri, si mali essent [m].

24. *Nec potueris portare*] Heb. *ferre eam*, nempe, *decimam* [n]. Additur in Hebræo, *eo quod benedixit tibi*; q. d. quia decimis auctus per benedictionem Dei & locupletatus es, adeò ut difficile sit eas exportare tanto itinere [o].

25. *Vendes*, sub. *decimas illas*, V. וְנָתַתָּה בַּכָּסֶף] *Et dabis* (*vendes*, o'. Ch. Ar. Sy. *commutabis*, Sa. JT.) *in argento*, vel *pecunia*, Mo. Sa. JT. ¶ *Et in pretium rediges*, וְצַרְתָּ] *Et colligabis*, V. Ma. (*coangustabis*, Ma.) i. e. Colligatam pecuniam in fasciculum pones in manu tua [p]. Fortassis in hoc, ut causæ itineris admonerentur. Hinc traditio nata, quòd hæc pecunia profanis non esset admiscenda [q].

26. *Et emes*] Illâ pecuniâ emebant & quæ Domino offerrent, & quæ comederent. Vide Johan. 2 [r]. Lex erat, ut pecunia ex divendita Decima effectuaretur ad proximum solenne festum, ferenda Hierosolymam †. ¶ *Et epulaberis*] i. e. Cum lætitia epulaberis [t]. *Nulla lætitia sine carnibus*, aiunt Thalmudistæ [v]. Quo significare volebant, nullum esse verum gaudium quod non fieret cum Domino [x].

28. *Anno tertio*, מִקְצֵה שָׁלֹשׁ שָׁנִים] *In fine trium annorum*, V. O. P. h. e. in tertio anno, ut habetur Deut. 26. 12 [y]. μετὰ, *post*, de tempore acceptum, quandoque *intra* significat. Non semper declarat consequens tempus, sed quandoque interjectum & adhuc vigens. Ità hîc מִקְצֵה *à fine*, &c. i. e. quovis tertio anno. Sic Deut. 31. 10. מִקֵּץ *à fine 7 annorum*, i. e. septimo anno: Jos. 9. 16. *Et fuit à fine 3 dierum*, h. e. tertiâ die, ut patet ex vers. 17. 2 Reg. 18. 10. *Et cepit eam* מִקְצֵה *à fine 3 annorum*, seu, *post tres annos*, h. e. ipso tertio anno; nam anno Hoseæ septimo obsedit eam, vers. 9. & nono anno expugnavit, ut vers. 10. & cap. 17. 6. dicitur [z]. ¶ *Aliam decimam*] Vocatur hæc decima *consummatio decimarum*, ut in qua dilectio proximi apertiùs appareret [a]. Hæc *tertia decima*, ut vocatur Tob. 1. 8. i. e. decima tertii anni, nihil aliud erat quàm *prima*, quæ, ut reliquis annis Hierosolymam in manus Levitarum tunc ministerio fungentium, ità tertio quoque anno in horrea & cellas coloni, condebatur, atque Levitis, viduis, &c. erogabatur, Deut. 14. 28, 29. quare & *decima pauperis* vocatur [b]. Probatur. Aut fuit prima, aut secunda; vel, aut peremit primam, aut secundam decimam. Utramque si peremisset, miserè cum sacerdotibus actum fuisset. Non peremit secundam, quæ in atrio præsente colono absumebatur, quia sic toto anno multùm esurivissent sacerdotes, utpote cùm nihil exspectandum fuerit præter decimas decimarum Levitarum, & Therumas, quarum pars quotidiano victu insumenda, pars anno sexto in annum Remissionis reponenda. Quantillæ autem illæ erant tot sacerdotibus qui Josephi ævo erant ultra 120 millia! Ergò peremit primam; ut hoc pacto sacerdotibus tantùm decimæ decimarum, Levitis tantùm illud quod in orphanos, viduas & pauperes conferebatur, decesserit. Atque ità exiguo utriusque ordinis dispendio communi egestati consultum est. Quæ omnia secùs essent, si, ut quidam opinantur, hæ trietericæ decimæ secundas peremissent [c]. Qui hanc decimam diversam à prima putant, & tertiam constituunt, tam decipiuntur, quàm qui decimam decimæ inter has differentias ponunt. Nam decimarum tantùm habetur ratio quas coloni, non quas Levitæ, pendebant [d]. [Sed de his fusiùs differunt Scaliger & Amama in loco citato, qui facilè adiri possunt.]

29. *At pupillus*, &c.] Nè vel mendicare cogerentur, vel servire alienigenis cum periculo perversionis †.

CAP. XV.

1. SEptimo anno, מִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים] *A fine* (vel, *in extremitate*, V.) *septem annorum*, F. V. O. [Variè accipiunt.] 1. Q. quòd non à principio anni septimi, sed à fine ejus, debita exspirarent. Ità R. Moses de Cozi [a]. Reddunt, *à fine*, i. e. post finem, ut Hos. 6. 2. מִיֹּמָיִם *post biduum* [b]. 2. Alii volunt initio anni factam remissionem [c]. קֵץ, *finis*, accipitur pro ex-

Margin notes: c A. d F. † M.F.Me. A.Ger. f A. g Ger. h G. ità He. in A. i He. in A. k Me. l A. m Ger. La. O. n Ità G. o G. ità La. O. Ger. p Me. q Scaliger, & Amama ad Deut. 26, 12. r Amama. † Scal. & Amam. ib. t Jon. v A. x A. y O. ad v. 29. z F. et He. a Ità La. O. b La. c Q. in O. d Me. † Bo. f Coj in O. Q. in Ma. g Q. in Ma. h O. sim. A. i Q. in Ma. k Bo. l F et Nachm. & Hez. ità O. m O. n V. Ma. o Jon. p V. q . r V. † F. t V. v G. ex F. x F. y A. z Glos. p. 544. a Gad v. 29. b Scal. & ex eo Amam. ad Deut. 26. 12. c Amama. d Scal. † Bo. post L. a M. ità Q. in Ger. b D. c Ità et AE. F. V. D. G. O. A. So. Ger.

 tremo

tremo aut priore, (ut hic,) aut posteriore[d]. Hebræis etiam initium קץ dicitur: itáque Græci interdum vertunt, ἀρχῇ †. מ hic ponitur pro ב, ut Deut. 33. 2. מסיני *in Sinai*, Psal. 68. 29. מהיכלך *in templo tuo*, & 72. 16. מעיר *in urbe*[f]. Ità Deut. 14. 28. *à fine trium annorum*, i. e. in tertio anno; Jer. 34. 14. *in fine 7 annorum*, i. e. quum tibi servivit sex annis, ut ibi sequitur[g]. Et ità Moses se explicat hic v. 9[h]. Vide etiam ver. 12[i]. Sic Græcis, μετὰ τρία ἔτη, *post tres annos*, fieri dicitur, quod fit tertio anno[k]. Q. sic; Synecdoche membri est, qualis Jer. 34. 14[l]. *Exactis 7 annis*, i. e. sex annis & initio septimi. Aliis, *in fine 7 annorum*, idem est quod, ultimo è septem illis annis[m]. Repugnaret rationi Sabbatismi in ipso septimo anno adhuc debita exigere. Nam Sabbatismus dierum hoc habet, nè debitor postuletur, Esa. 58. 6[n]. Alii reddunt, *A fine 7 annorum perficies remissionem*, quæ incepit fieri initio 7. anni[o]. ό. vertunt, δι' ἑπτὰ ἐτῶν, i. e. (non, *per septem annos*, ut Regius & Romanus codex habent, pravo sensu; sed) *post septem annos*: ut Aristophanes, δι' ἔτους πέμπτου ξυνάγειν, *quinto quoque anno congregare*. Sic in Herod. Platone, &c. frequens est, διὰ πολλοῦ χρόνου, *post multum temporis*[p]. ¶ *Facies remissionem*, שמטה] *Dimissionem*, M. F. seu, *manumissionem*, M. *dimissionem liberam*, scil. mutui, Ma. Erat tunc & remissio agrorum, vide Exod. 23. 11. quanquam hic non tangatur[q]. Qu. An remissio debitorum erat plenaria & perfecta? an verò licuit post 7. annum ea exigere? Resp. 1. Q. posterius putant[r]; quòd eo anno nullos fructus è terra perciperent unde debita solverent †. 2. Alii plenariam fuisse statuunt[t]. *Non potes repetere*; nè exacto quidem anno, nisi clausula perpetuans adjecta sit contractui[u]. Sed hoc ex verbis colligi nequit. Nam hoc verbum tribuitur & *terræ*, Exod. 23. 11. cui tamen quies erat illo tantùm anno[x]. Et durum hoc videtur[y], nec rationi consentaneum[z]. Resp. Imò æquissimum erat[a]; quia restringitur ad eos qui non erant solvendo[b]: nè Judæi pauperes fugere cogerentur ad Gentiles, adeóque servire diis alienis[c].

2. *Quæ hoc ordine*, &c. וזה דבר השמטה] *Hoc verbum* (vel, *hæc ratio*, Sa. M. Ti. *regula*, Sy. V. *constitutio*, ό. *expositio*, Ar. *res*, O. Belg. V. *hic modus*, V. A.) *remissionis*, Mo. *Hoc esto jus intermissionis*, JT. ¶ *Cui debetur*, &c. שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו] *Ut remittat* (Hebr. *remittere*, pro, *ut remittat*, vel, *remittito* †,) *omnis creditor* (vel, *dominus debiti*, Ar. sive, *exactionis*, sive, *mutui manûs suæ*, Belg. sive, *crediti manûs suæ*, Mo. vel, *qui mutuò dederit manu suâ*, P.) *manum suam in eo quod debet amicus suus*, Ar. Vel, *ut remittat — id quod mutuum dederit amico suo*, P. Vel, *ut remittat —— is, scilicet, qui mutuò dederit proximo*, Ti. sim. A. Belg. Pi. *Remittet patronus mutuo manûs suæ*: H., pro, *qui mutuum dederit*, *id quod dederit*, creditor, id quod crediderit[d]. Qui mutuavit, vel erogavit, manu suâ, Ger. *Dominus mutuationis manûs suæ*, i. e. rei mutuò datæ †. *Intermittito omnis creditor jus habens vendicandi manu suâ id quod vendicaturus esset à proximo suo*, JT. nempe, nisi lex intermissionis obstaret. Hebr. *dominus* debiti *vendicans manu suâ*; i. e. qui posset rem suam manûs injectione recipere[f]. Verbum נשה, (à quo est משה) cum ב, est, *mutuò petere*, vel *accipere*; sine ב, *mutuò dare*, Deut. 24. 10. Esa. 24. 2. Jer. 15. 10[g]. משה est participium *Hiphil*, sed pro nomine ferè omnes accipiunt. Propriè sign. *impositionem*, *gravamen*, &c. indéque, *exactionem*, *mutuum*, *fœnus*, *debitum*, &c[h]. ¶ *Non repetere poterit*, לא יגש] *Nè exigito*, JT. A. sim. Sa. Sy. Ar. *non urgebis*, Mo. Ma. nempe, *exactione*, Ma. *non angariabis*, Ma. sim. M. *nè urgeat*, Ti. Vide de hac voce ad Exod. 3. 7[i]. *Non repetet*, Ch. ό. *non reposcet ab amico*, P. ¶ *Proximo ac fratre*] Frater exegeticè ponitur; q. d. *à proximo*, qui est *frater*[k]; nempe, in *fide*, ut excludat peregrinos. *Et* sæpe ponitur pro *Id est*. Vide ad Gen. 13. 15[l]. De Judæo loquitur[m]. Alii distinguunt; ut *frater* sit consanguineus; *amicus*, quivis Israelita. Sed prius simplicius est[n]. ¶ *Quia annus remissionis*, &c. כי קרא שמטה] *Quia* (vel, *quando*, JT. A.) *proclamavit*, V. A. (*vocavit*, F. Ma. Ch. O. Mo. *promulgavit*, F.) scil. vel, *proclamator*; sive *præco*, V. F. Pi. vel, *proximus*, Ma. O. vel, *Magistratus*, TJ. in A. vel, *Deus per magistratum*, A. [Alii passivè vertunt.] Sic ό. ἐπικέκληται, *cognominata*, vel *vocata, est*, Bo. sim. Sa. Sy. *Quum indicta fuerit*, &c. JT. Ti. vel, *proclamabitur*, V. *quum vocetur* annus ille *remissio Domini*, M. He. tertiis personis non rarò impersonaliter utuntur[o], quod in voce קרא, *vocavit*, frequentissimum est[p]. ¶ *Quia annus remissionis est Domini*, ליהוה] *Domini*, Ti. M. vel, *coram Domino*, Ch. vel, *Domino*, Mo. O. Ger. A. i. e. juxta Dei ordinationem, & in ejus honorem[q].

3. *A peregrino*, את הנכרי] *Ab alienigena*, Sa. Sy. JT. A. *à filiis populorum*, Ch. Etiam à proselytis[r]. Nam, 1. illi non tum liberabantur à debito servitutis personali, Levit. 25. 44. Deut. 15. 12. Jer. 34. 14. ergò nec à debito reali. 2. Vox נכרי omnibus alienigenis, etiam proselytis, tribuitur, Gen. 17. 12. Ruth 2. 10. 3. Illi Judæorum immunitatibus non fruebantur. Vide 1 Paral. 22. 2. & 2 Par. 2. 17 †. Vide quæ ad Exod. 23[t]. נכרי signif. non idololatram, sed incircumcisum qui inter Israelitas vivebat. Vide Exod. 12. 43. & Levit. 22. 25. Talibus incolis debebantur ob humani generis cognationem ea quæ sunt juris naturalis; non etiam ea quæ majoris sunt bonitatis, ut angulus agri, racematio, spicilegium, acini relicti, decimæ; quæ lex ista exhiberi vult popularibus, & proselytis circumcisis, qui popularibus hac in re pares[v]. ¶ *Civem*, &c. ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך] *Et quod fuerit tibi cum fratre tuo remittet manus tua*, Mo. A. sim. JT. i. e. quod mutuaveris fratri tuo[x]. *Quod habes apud fratrem remitte*, Sy. *At quod fuerit tuum fratri tuo remittet manus tua*, Sa.

4. *Et omnino indigens*, &c. אפס כי לא יהיה בך אביון] [Variè reddunt.] *Præterquam quòd* (vel, *excepto quòd*, Sa. vers. O. vel, *quia*, ό. vel, *veruntamen*, M.) *non erit in te egenus*, Mo. *Tantùm quia per te non debet esse egens*, JT. *Ut nullus omnino sit in te egenus*, Sa. sim. Sy. *Omnino non sit in te inops*, Ti. *In tantum —— ut non sit in te mendicus*, P. *Et certissimè nullus in te erit pauper, quia benedicet*, &c. Ar. [Diversimodè etiam exponunt.] 1. Præceptum est, *Nè sit mendicus*, &c[y]. Nè patiamini apud vos esse egenum, quin ei mutuando, vel aliter, subvenite[z]. Patet ex v. 7, 8[a]. Operam dabis, quantum in te est, nè sit egenus. Q. in Ma. Vox אביון denotat extremam paupertatem[b]. Quasi *omnia volens*, cùm omnibus egeat[c]. *Mendicus* est qui publicè stipem petit; *pauper*, qui non potest se sustentare, &c[d]. אפס interdum usurpant Hebræi pro אין & לא, *nihil*, Esa. 41. 12. & 52. 4. באפס, *in nihilo*, *sine causa*. Sic sensus erit, *Quòd* (scil. *remissionem hanc*) *tibi præcipio, nihil aliud in causa est, quàm quòd non debeat esse egenus inter vos* †. Vel, *finis*, *denique*, &c. q. d. Finis Legis est, ut nullus prorsus extenuetur, quod maximè curandum in repub. bona[f]. Sic Plato mendicos victum prece colligentes arceri voluit urbe & regione, Leg. l. 11[g]. 2. Promissio est[h]. q. d. Si hoc feceris, (si præcepta mea servabis[i],) faciam ego ut nullus sit in te mendicus[k]. Nec est quòd timeatis hanc legem fraudi vobis futuram[l]: Nullus enim erit qui hoc beneficio utetur[m]. Obj. Pauperes non deerunt, v. 7, 11. Exod. 23. 11. Levit. 19. 9, 10. Resp. 1. Ibi est tantùm prædictio, hic lex. Aliud est conari, aliud perficere. Sic Deut. 23. 18. *Non erit meretrix*: fuisse tamen patet ex Levit. 21. 14. Jud. 11. 1. Jer. 5. 7. A præcepto ad eventum non valet consequentia. *Filius honorat patrem*, i. e. honorare debet. 2. Si promissio sit, non est absoluta, sed conditionata[n]. [Vide M. ad v. 11.] 3. Restrictio est, *Præterquam non sit*, vel, *Quum non erit*, vel, *Nisi quum non erit, in te pauper*: i. e. Nisi frater tuus dives sit: q. d. Hæc remissio fiet pauperibus tantùm, non divitibus[o]. 4. *In tantum ut non sit in te mendicus*, P. ut sensus sit, Non solùm hanc legem de remittendis debitis observabitis, sed etiam tam benefici eritis, ut nullus sit egens[q]. ¶ *Ut benedicat*, כי יברך] *Quia benedicet*, Ma. Sy. Vel, *cùm benedixit*, Targum: scil. tunc hoc præstabis[r].

5. *Si tamen*, &c. רק אם] *Tantummodo si*, Ma. *Sed ità duntaxat si*, P. *Si tamen obediendo*, &c. i. e. Id ità demum fiet, si, &c †.

6. Nam

6. *Nam Jehovah*, כִּי יְהוָה] *Cùm Jehovah benedixerit*, Q. in V. *Quia benedixit*, Ma. vel, *benedicet*, al. in V. ¶ *Fœnerabis*, sic ό. Ar. וְהַעֲבַטְתָּ] *Et mutuabis*, Ch. Sy. Mo. O. A. *dabis mutuum*, Sa. *poteris mutuare*, JT. nempe, *sub*, vel *cum*, *pignore*, Sa. Ma. sim. V. F. en K. עָבַט propriè sign. *detinere*, & *remorari*. Indè *oppignerare*, quia pignus à creditore detinetur [t]. Judæi hinc colligunt usuram sibi cum gentibus permissam. Sed vox sign. tantùm *mutuare*, ut patet ex antithesi, *à nullo accipies mutuum* [v]. Usura (licèt iis cum gentibus permissa [x], Deut. 23. 19 [y].) non permitteretur pro præmio pietatis erga pauperes [z]. Promittitur tanta facultatum copia ut non suis tantùm, sed etiam Gentilibus, mutuare possint [a].

8. *Et dabis mutuum quo eum indigere perspexeris*, דֵּי מַחְסֹרוֹ] *Sufficientiam defectûs ejus*, Mo. Pi. *quantum satis est indigentiæ ejus*, JT. sim. A. M. Ch. Ar. Sa. *secundùm defectum suum*, Sa. vers. *quod ipsi deest*, Sy. [Fortè די accipit sensu Chaldaico, ut significet *quod*, q. d. *quod est defectus ejus*.] *Et interrogabis eum de defectu ipsius*; i. e. quibus illi opus sit [b]. Non placet; quia עָבַט est *oppignerare* [c]. [At alii reddunt, *mutuare*. Vide ad v. 6.]

9. *Nè subrepat*, &c. הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן־יִהְיֶה דָבָר עִם לְבָבְךָ בְלִיַּעַל] *Observare tibi* (infin. pro imper. *cave tibi*, Ger.) *ne sit verbum*, vel, *negotium*, Ger. vel, *quodpiam*, Ger. A. vel, *cogitatio aliqua*, A. V. *cum corde tuo*, Ger. Illud *Belial* referri potest vel ad דָּבָר, *verbum impium*, &c. (ut Psalm. 41. 9. & 101. 3. A [d].) vel, ad *cor*; *in corde tuo impio* †. Nota, *impietatem* vocari, quæ avaris *prudentia* est [f]. ¶ *Et avertas oculos*, וְרָעָה עֵינְךָ] *Malignetur oculus tuus*, Mo. *malus* (*malignus*, P. V. Caj.) *sit oculus tuus*, Me. V. Sign. hoc *parcum*, *invidentem*, *immisericordem*. Sic Prov. 23. 6. & Matth. 20. 15. Sicut, contrà, *oculus bonus* sign. animum liberalem, Prov. 22. 9. *Animi habitus oculis se maximè prodit*, inquiunt Hebræi [g]. ¶ *Fiat tibi in peccatum*] i. e. Nè puniat te Deus. *Peccatum*, pro *pœna* [h]. Vel, *peccatum*, pro *magno peccato*; ut Prov. 24. 9. Joh. 15. 24. Jac. 4. 17 [i].

10. *Nec ages callidè*, לֹא יֵרַע] *Nec malum*, vel *malignum*, *erit cor tuum*: i. e. neque gravetur [k]. Non triste sit cor tuum, cùm dederis ei [l]. ¶ *Et in cunctis*, &c.] Hebr. *in omni missione manûs tuæ*, V. Ma. vel, *in omni ad quod intenderis manum tuam*, V.

11. *Non deerunt pauperes*] q. d. Scio quòd non perfecto corde parcetis mihi, ideo minuetur à vobis benedictio mea, & pauperes erunt vobiscum [m]. Vide ad Matth. 26. 11. ¶ *Fratri tuo egeno & pauperi*, לְאָחִיךָ לַעֲנִיֶּךָ וּלְאֶבְיֹנְךָ] *Fratri tuo*, *pauperi*, (*afflicto*, oppresso,) *& egeno tuo*, Ma. Distincta sunt in Hebræo, ità ut ordo ostendatur optimus: ut primùm liberalitas exerceatur in eum qui maximè propinquus est sanguine, quîcum convenit Esaias 58. 7; deinde, ut detur ei qui miser sit admodum; postremò, cuivis tenuis fortunæ homini & auxilium postulanti [n]. Q. sic; *Et quem Deus tibi offert*, i. e. vel Israelitæ, vel peregrino [o].

12. *Cùm tibi venditus fuerit frater tuus Hebræus, aut* (supple, *soror*, Q. in Ma.) *Hebræa*.] Intellige, sive suo facto, (inopiâ adactus [p],) sive ab alio cui jus quæsitum fuerit, addictione scil. ob furtum. Bene autem *tibi*, nam extraneo vendi non poterat, teste Jo. Antiq. 15. Idem de reis ob noxam, & de vernis natis ex Hebræo. Aliud jus in iis qui bello capti, venditi à Cananæis, aut ab iis nati. Horum enim, domino volente, perpetua erat servitus, nisi à domino læsi aliquod membrorum præcipuorum amitterent [q]. Quatuor servorum genera erant; 1. bello capti aut empti, 2. Cananæi, 3. Hebræi, 4. aut vernæ domi hero nati [r]. Vide de his ad Exod. 21. 2 †. ¶ *Servieris tibi*] Vel auctori tuo; nam inter auctorem & emptorem continuantur tempora [t]. ¶ *Sex annis*] Q. 1. Unde hi computandi? Resp. 1. Ab inchoata servitute [v]. Ut patet, quia servire dicitur *sex annis* hîc & v. 18. & Jer. 34. 14. Verto igitur quod sequitur, *Anno verò septimo*, nempe, servitutis suæ [x]. Verùm *sex anni* hîc sunt, *illud tempus quod de sex annis superest*; ut liquet ex Levit. 25. 39, &c. [t]. Alioqui lex durior foret *personis*, quàm *rebus*, cùm hæ intermissionis anno exigi non poterant [z]. Respond. 2. Ab anno remissionis [a]; qui status erat & communis omnibus [b]. Verisimile est eodem anno obligationum personalium & realium fuisse remissionem [c]. Adæquata autem erat ratio pretii cum servitutis tempore, ut docet analogia Levit. 25. 50 [d].

14. *Dabis viaticum*, ità ό. ἐφόδιον ἐφοδιάσεις· *Viatico ad viam eum instrues*, D. הַעֲנֵיק תַּעֲנִיק] Reddunt, *Onerando onerabis*, Caj. M.O. sub. muneribus, Q. in Ma. *Ornabis*, tanquam torque, V. ex F. *Torquem dabis ei*, Mo. Ma. *Circumdabis eum*, ut circumdant torques, O. *Afficies muneribus*, Sa. Ar. *Liberaliter impone collo ejus*, JT. vel, *super eum*, Belg. *Separabis illi*, Ch. *Segrega & da illi*, Sy. עֲנָק propriè est *torques colli*: indè, *quicquid humeris imponitur* †. De veste & uxore fit mentio Exod. 21. de viatico nulla; at hîc de viatico mentio fit, de veste & uxore nulla [f].

16. *Et bene*, &c. טוֹב לוֹ עִמָּךְ] *Bonum sit ei tecum*: i. e. quòd gratum sit illi habitare tecum; vel, sentiat se bene habere tecum. Vide c. 23. 16 [g].

17. *Assumes subulam*, *& perforabis*, &c. וְנָתַתָּה בְאָזְנוֹ וּבַדֶּלֶת] *Et dabis in aure ejus & in porta*, Ma. H[g]; i. e. Per aurem ejus adiges subulam in fores, sive januam [h]. Hoc quidam Hebræi intelligunt de eo qui necessitate coactus seipsum vendidit. Alii, de eo qui per Judices venditus erat [i]. *Arabes aures pertundunt*, ait Isid [k]. ¶ *Serviet tibi usque in æternum*, עֶבֶד עוֹלָם] *Servus seculi*, vel, *in seculum*, JT. i. e. Vel, usque ad domini mortem [l]; vel, usque ad Jubilæum. Vide Exod. 21. 6 [m]. Quod & confirmant ex Levit. 25. 40. Sed ibi agi puto de Jubilæo qui inciderit in unum aliquem è sex annis servitutis suæ. In eo autem qui, cùm potuit, exire noluit, non puto beneficium anni jubilæi locum habuisse. Itaque *servus seculi* hoc loco est servus perpetuus: sic phrasis hæc sumitur 1 Sam. 27. 12. Vide & 1 Sam. 1. 22 [n]. ¶ *Ancillæ quoque similiter*] Hoc referri ad auris perforationem quidam negant [o]: (sed refertur ad viaticum, &c [p]. & ad libertatem donandam, satis erat ut ea se hero verbis addiceret [q].) Alii affirmant [r]. Imò propter eam hoc repeti à Mose notant †. Hoc non referri potest ad annum septimum, cùm ancilla tunc non dimitteretur, utpote quæ sub promissione & spe conjugii emeretur. (Vide Exod. 21. 7, &c.) Nisi quis fingat etiam purè ad famulatum ancillam potuisse coemi. Poterat tamen dimitti sub conditionibus, (de quibus vide Exod. 21.) & tunc viatico instruenda erat [t].

18. *Quoniam juxta mercedem mercenarii per sex annos servivit tibi*, כִּי מִשְׁנֶה שְׂכַר שָׂכִיר עֲבָדְךָ שֵׁשׁ שָׁנִים] [Variant.] 1. *Quia duplo mercedis mercenarii servivit tibi*, V. A. Sa. P. A. i. e. Bis tanto tempore servivit tibi quàm servire solet mercenarius [v]. Mercenarii enim servi apud Hebræos in triennium operas locabant, quod Hebræi ex hoc loco colligunt [x]. Colligitur ex Esa. 16. 14. *In tribus annis, sicut anni mercenarii* [y]. Verùm similis planè phrasis est Esa. 21. 16. *In anno uno, sicut in anno mercenarii* [z]. Utrobique sensus est; Anni mercenarii, sive unus, sive plures, dicuntur pleni, integri [a]. 2. *Quia duplex est merces mercenarii*; i. e. Merces fratris tui debet ad mercedem aliorum duplex esse [b]. *Nam duplum est mercedis mercenarii* quo *servivit tibi sex annis*, JT. *Quia duplex est merces mercenarii*, *servivit tibi sex annis*. Subintelligunt relativum אֲשֶׁר [c]. 3. *Duplex merces mercenarii*, supple, *illi debetur*; servivit tibi 6 annis. Vide Esa. 16. 14. Nè grave tibi sit servum anno septimo liberum cum donis dimittere. Cogita quid mercenario per triennium daturus fueris, & cogita hunc alterum tantum temporis tibi inservisse, & invenies te multum lucri fecisse [d]. Aliis sic, *Duplâ mercede dignus est*, quia necessariâ servitute servivit, quæ multò gravior erat †: vel, ut alii, quia majore fidelitate servivit quàm peregrinus [f]. Non potuit servitium suum vel tibi negare, vel cunctanter & negligenter præstare, (quod mercenarii facere solent;) sed sex annis tibi in ministerio suo placere tenebatur [g]. 4. *Duplex merces*, h. e. copiosa, liberalis: ut, *duplex spiritus*, 2 Reg. 2. 9. *duplicia*, Esa. 40. 2. & 61. 7.

[t] O. Ger. [v] E. T. [x] L. [y] G 1. [z] L. [a] T. [b] Q. in V. [c] Ger. [d] Ità Ger. A. et ό. O. sic Ch. Sa. Sy. Ar. M. P. T1. † Q. in A. ità Ma. [f] E. [g] V. ex F. A. [h] Me. O. [i] A. [k] V. [l] Ger. [m] He. in M. & in F. [n] G. [o] Ma. [p] F. [q] G. [r] F. † Bo. [t] O. [v] Ang. & Pi. [x] Pi. [t] Ger. Ma.

[z] Ma. Jun. [a] Ger. La. Ma. [b] La. [c] Ger. [d] Jun. † M. F. [f] Eo. [g] V. [h] V. [i] M. F. [k] Gu. [l] A. [m] A. Jun. [n] Pi. [o] Ità F. D. Me. T. Bo. [p] Me. T. Bo. D. [q] F. [r] Ità A. Ma. † Ma. [t] Bo. [v] V. sim. Caj. Ang. Belg. [x] F. M. ità V. G. [y] G. D. Ger. [z] A. Ma. [a] Ma. [b] O. [c] Ger. [d] G. † Ma. ex Jun. [f] Q. in Ger. [g] Belg. not.

61. 7. *duplex honor*, 1 Timoth. 5. 17. 5. *Annuam mercedem* reddant LXX, quasi מִשְׁנֶה veniret à שָׁנָה, *annus*[h].

19. *Non operaberis in primogenito*] Q. intelligunt de primogenitis masculis[i]. Vel, quòd aliqui cum primogenito bovis ararent, & primogenitum ovis tonderent, antequam offerrentur[k]. (Ovis etiam quæ pro primogenito asini offerebatur debebat cum lana offerri[l].) Vel, quòd Moses sacerdotes alloquatur. Sed totus contextus agit de offerentibus[m]. De primogenitis hîc loquitur quæ ob vitium aliquod non poterant offerri, ideóque redimebantur[n]. At de iis agi quæ comedi poterant patet ex contextu[o]. Alii accipiunt de primogenitis fœmineis[p]; vel etiam de secundogenitis[q]. Vide quæ ad Deut. 12. 17[r].

20. *Comedes*] Nempe, tu Sacerdos, cui hæc data sunt[†]. Est enim hîc mutatio personæ, & horum tantùm erat edere primogenita, Num. 18. 17[s].

21. *Non immolabitur*] Hinc liquet immolari debuisse, pacificorum more scilicet[v].

22. *Tam mundus quàm immundus*] At si immolatum fuisset ritu pacificorum, soli mundi participare poterant, Lev. 7. 20, &c[x]. ¶ *Quasi capreã & cervo*] Hæc ad vescendum licita, sed sacrificiis inepta, erant[y]. Capreæ esum commendant Avicenna, Rasi, & Simeon Sethi[z].

h Fo. — i Ità L. A. La. — k L. — l RS. in L. — m Ger. — n To. in Ger. — o Ger. — p T. Me. Bo. Ger. — q Bo. Ger. — r Ger. — † A. Me. La. Jun. — s Ità To. La. — v Bo. — x Me. — y M. — z BA. l. 3. 25. 918. 72, &c.

CAP. XVI.

1. M*Ensem novarum frugum*, הָאָבִיב] Vide Exod. 13. 4[a]. Mensem Maturum[b], qui postea dictus est Nisan[c]. Vox sign. *spicas & fruges maturescentes*[d]. Tunc fructus virescebant: אב *viror* est[†]. ¶ *De Ægypto nocte*, מִמִּצְרַיִם לָיְלָה] Obj. At egressi sunt *die*, Exod. 13. 3[f]. & Num. 33. 3. & Exod. 12. 22. *nemo egrediatur--usque mane*[g]; &, *postridie Paschatis egressi sunt*[h]. Resp. 1. Noctu egressi dicuntur, vel, 1. quòd noctu acceperant potestatem abeundi à Pharaone, Exod. c. 12. v. 31. Ità Rasi & Bechai[i]. Vel, 2. quòd nocte ad exitum se præpararunt. *Verba activa quandoque usurpantur pro actu inchoato*[k]. Noctu surgebant, (occisis mediâ nocte primogenitis,) & profectionem auspicabantur, licèt Ægypto non exierint ante diem. Vide Exod. 12. 29, 30, 41, 42[l]. Resp. 2. Vox *noctis* refertur, non ad migrationem, sed mactationem Paschatis, quod nocte celebrandum erat[m]. Satis probarem, nisi quòd vesperâ hoc factum. Eum tamen juvat, quòd vox מִמִּצְרַיִם accentu *Tarcha* distinguente notata sit, per quem à sequente voce divulsa sensu videtur. Onk. sic legit; *ex Ægypto*, & fecit tibi signa *nocte*[n].

2. *Phase—de ovibus & de bobus*, פֶּסַח לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ צֹאן וּבָקָר] *Immolabis Domino Deo tuo Pascha, ovem & bovem*: quæ distinctè accipienda; ut die Paschatis & paschalis victima immoletur, agnus seu hœdus, & prætereà ἀπαρχὴ ἀεί [illegible], ut aliis diebus, ex lege Lev. 6. 12. Manifestum id facit locus 2 Par. 30. 15. Ità RS. & Maimon[o]. [T]. sic legit,] *Et mactabis Pascha—& oves & boves crastino die*. Rectè, ex lege Num. 28. 17, 18, 19[p]. Ità Muis ex Rambam. Deest hîc ו; *Immolabis Phase, & oves & boves*. De *Paschate* hîc breviter (quia antea satis & ex professo) agitur: & צאן *oves* non ad Paschæ victimam referunt, sed ad Eucharistica illa sacrificia quæ pro facultatum modo tunc offerre tenebantur[q]. *Pecudes & boves* hîc sunt sacrificia imperata in dies illos, de quibus Num. 28. 16[r]. Non placet BA. Sic potiùs verto, *Mactabis Pascha Deo*, nempe, *oves & boves*, quæ adduntur ἐπεξηγητικῶς, & *Pascha* genus est ad *oves & boves*. Similiter Exod. 20. 24. *—pacifica*, nempe, *oves*—& Num. 28. 11. *—holocaustum*, nempe, *juvencos—arietem*, & Gen. 43. 11. *munus*, nempe, *parùm resinæ*, &c. Itaque *Pascha* non sign. solùm agnum, sed (*alia*) Paschalia sacrificia, quæcunque per septem dies azymorum in pacifica sacrificia mactare moris erat; ut constat ex Deut. 16. 3. *Septem diebus comedes cum eo* (scil. *Paschate*) *azyma*: At azyma cum agno per septiduum comedere non poterant[†]. Per *Pascha* hîc intellige, non Paschalem victimam, quæ agnus vel hœdus erat, sed reliqua illius septidui sacrificia, vel ex Legis præscripto, vel ex cujusque devotione, offerenda, quæ *Pascha* dicuntur 2 Par. 35. 8, 9. & Joh. 18. 28[s]. Differt hoc à Paschate agni, & ad illud additamentum erat de sponte oblatis, ideóque Judæis *Chagigah* dicebatur[v]. *Oves* hîc sunt ad necessitatem Paschæ, *boves* pro sacrificiis Eucharisticis, (vel hostiis festivis[x],) ut patet ex 2 Par. 35. 7, 9[y]. לְשְׁלָמִים חֲגִיגָה, sive לַחֲגִיגָה, i. e. *pro sacrificio digno ipso festo*, non tamen festi proprio[z]. Dicendum hîc *Phase* accipi, non tantùm de prima Paschatis solennitatis die, sed in genere de totis septem diebus in quibus sacrificia offerri debebant Levit. 23. 8. Num. 28. 16, &c. Nomen Pesach sign. 1. *transitum Angeli*, 2. *Agnum*; 3. *Festum*, vel diem illum festivum quo agnus mactatus, ut hîc; 4. *Cultum*, ceremoniam, &c. festi[a]. Ipsa solennitas diei 15. *Pascha* appellatur; item omnes 7 dies[b].

3. *Non comedes in eo*, עָלָיו] *Cum illo*, nempe, sacrificio Paschali[c]: *super eum*, Ma. ¶ *Afflictionis panem*, לֶחֶם עֹנִי] Sic dicitur, 1. Quia monumentum erat afflictionis Ægyptiacæ[d], & illius anxiæ noctis in qua egressi sunt, ut mox dicitur[†]. 2. Quia verè affligebat stomachum & corpus, quòd insipidus & gravis esset[f]. 3. Alii *panem paupertatis* vertunt, quali pauperes vescuntur[g], qui præ fame, vel incommoditate fermentandi, utuntur pane subcinericio, qui statim fit & coquitur, neque exspectant dum fermentetur massa[h]. Hæc proinde non apponunt, nisi frustulatim divisa; quia pauperibus frusta panis dantur, non panes integri[i].

5. *Non poteris*] Nempe, jure & legitimè. Ità *posse*, vel *non posse*, sumitur Gen. 24. 50. & 34. 14. & 43. 31. & 44. 22[k]. ¶ *In qualibet urbium*] Hebr. *in aliqua ex portis tuis*. *Portæ*, pro urbibus[l]. Explicant, cùm resp. libera atque integra fuerit; eversis autem rebus, alia est ratio, 2 Par. 35. 1, &c[m]. Verùm ibi non innuitur alio loco, sed alio tempore, celebrandum Pascha; nam ad Jerusalem eos venire hortatur, v. 5. 11, &c[n]. Agnus paschalis tantùm in atrio ante Tabernaculum vel Templum immolari poterat[o]. Rationes sunt; 1. Ut cum majori reverentia fieret immolatio. 2. Nè hoc prætextu fierent immolationes idololatricæ[p]. 3. Quia Pascha non solùm sacramentum, sed etiam sacrificium, erat: ut constat, 1. Quia sic vocatur, Exod. 12. 27. & 23. 18. & 34. 25. & Num. 9. 7. Sic in N. T. Pascha dicitur θυόμενον, Marc. 14. 12. Luc. 22. 7. 2. Ex ipso ritu; sanguis enim agni Domino offerebatur. Vide ad Exod. 23. 18. & 2 Par. 30. 16. & 35. 11. Judæorum autem Canon est, *Radix* (seu, *essentia*) *sacrificii est in aspersione sanguinis*. Hebræi docent etiam ejus viscera & adipes adoleri debuisse, ut in aliis sacrificiis. Ità Maimon. de Pasch. cap. 1. sect. 6. & Misna de Pasch. c. 5. 6. & Karaitæ, qui tamen traditiones rejiciunt, & ex sola Scriptura pendent[q]. Vir quidam piissimus & doctissimus putat potuisse ubivis mactari & comedi, etiam stante Jerusalem. Sed, 1. Tum frustrà mares jubentur quotannis venire Hieros. Exod. 23. 17. & 34. 23. &, qui primo mense erant *in via remota*, venire mense secundo. 2. Et frustrà Deus per miraculum urbes suas servaret, dum, juxta Exod. 34. 24. Hierosolymam confluerent. Temporis & loci angustia frustrà objicitur, quasi inter duas vesperas non potuerint tot agnorum millia ad unum altare sisti & offerri. Nam Templi atrium latissimum fuisse patet ex 1 Reg. 8. 63. & 2 Par. 5. 6. Et altare in secundo Templo fuit tam latum quàm longum, cubitis 50, teste Jo. de Bel. 6. 6. In illud autem altare non toti agni, sed solùm extorum adipes, imponebantur, & sanguis fundebatur ad basin. Quibus offerendis vacabant plurimi & expediti sacerdotes per horas quatuor. Et agni adipes totâ nocte adoleri potuisse docet Maimonides[r].

6. *Sed in loco*] *In loco* ubi Tabernaculum vel Templum[†]. In Jerusalem, in qualibet ejus domo; & super postes domûs ponebatur sanguis: quod non potest

a V. — b A. Me. — c M. Bo. — d M. — † Muis. — f Ger. — g Muis. — h D. — i Muis, AE. in D. — k Ger. — l A. — m Abarb. in Muis. — n Muis. — o G. ità A. — p Ma. — q Muis. — r Jun. — † BA. 1. 2. 10. 565. — s Bo. Me. T. sim. Q. — v A. — x F. — y AE. Rasi & Bechai in Muis. F. — z Rasi & Bechai. — a Ger. — b Ilo. — c V. — d F. V. Me. T. Bo. — † V. F. Mo. in T. — f T. Me. ex Bo. — g Ma. O. — h Ma. ex Jun. — i BA (ex Maimon.) 1. 1. 10. 611. — k Ger. — l V. — m Ma. ex Jun. — n Ger. — o Me. BA. Bo. — p L. — q BA. 1. 2. 10. 572. — r BA. 1. 2. p. 575. — † Cl.

test intelligi de domo Templi, quia ibi non ponebatur [r]. ¶ *Vespere ad solis occasum, quando egressus es*, &c. מוֹעֵד צֵאתְךָ] *In tempore* (*mensis*, addit M.) *quo existi*, ο'. Ch. Sa. sim. Sy. Mo. P. M. *stato tempore exitus tui*, Ma. Ti. JT. Obj. Atqui non vespere, sed manè, egressi sunt, Exod. 12. 30, 31 [v]. Resp. 1. Intellige, *ad vesperam noctis, quâ* (scil. *nocte*) *egressus es* [x]. 2. Vesperâ egressus est, nempe, inchoativè [y]; quia vespere egressum præparavit [z]. 3. Sensus est, *Mactabis in vespera—stato tempore egressûs tui*, i. e. in festo Paschatis, quod est memoriale egressûs tui ex Ægypto [a]. 4. Τὸ *quando* potest referri ad festum Paschæ; *stato tempore* (videlicet, *Pascha*) *quando egressus es* [b].

7. *Et coques*, וּבִשַּׁלְתָּ] At non coquendum erat, sed assandum, Exod. 12. 9 [c]. Resp. 1. *Coquere* ponitur pro *assare*, per Synecdochen generis [d]. בָּשַׁל plerumque signi. *elixare*, at interdum *assare*, testibus RS. AE. K. 10 BA. Probant ex 2 Paral. 35. 13. בִּשֵּׁל in genere est *coquere*: & alia est בְּשִׁילָה בָאֵשׁ, *coctio ad ignem*, a Paral. *igne coxerunt juxta morem*; alia בְּשִׁילָה בַמַּיִם, *coctio in aquis*, i. e. *elixatio*, de qua ibi sequitur, *& coxerunt reliqua sacrificia in lebetibus*. Et vetat Deus comedere מְבֻשָּׁל בַּמָּיִם *coctum in aquis*, cui opponit צְלִי אֵשׁ *assatum igne*. Quæ fuissent superflua, si מְבֻשָּׁל per se *elixum* significaret *. 2. Ch. & ο'. vertunt, *& coques*. Non ergò de agno Paschali loquitur, sed de *Chagigah* †: (de qua vide ad v. 2.) ο'. habent, *& elixabis, & assabis*, A. BA. absurdè, est oppositum in apposito; scribæ vitium est [f]. ¶ *Manèque consurgens vades*, ità Ch. וּפָנִיתָ בַבֹּקֶר וְהָלַכְתָּ] *Et vertes te in matutino*, &c. Mo. sim. ο'. Sa. *manè versâ facie ibis*, M. *revertens manè ibis*, JT. sim. Ti. Sy. *conversus reverteris*, P. Sed quo manè revertendum erat? Resp. 1. Manè post comestionem agni [g]. *Deinde regredere sequenti die*, Ar. At is dies festus erat, nec licitum tunc iter facere [h]. 2. Manè insequentis diei [i]. 3. Manè post septimam azymorum diem [k]. Crediderim eos tamdiu ibi mansisse, (quemadmodum & Scenopegiæ festo.) Aliàs, quænam tempora sacris illis epulis (quæ Hierosolymis celebranda erant) fuissent deputata? Adde, quòd *Collectæ* festum, de quo postea, videtur exegisse populi frequentiam. Deinde, exemplis patet eos per 7 dies ibi mansisse. Vide 2 Paral. 35. 17. & 30. 21 [l].

8. *Sex diebus*] At v. 3. erat, *septem diebus*. Resp. Excluditur hîc vel *primus dies*, quem alii sex sequebantur [m]; vel *ultimus*, quia de eo statuerat mox aliquid peculiare subnectere [n]. q. d. Sex diebus tantùm comedes azyma; at septimâ die, præter azyma, etiam vacabis ab opere [o]. ¶ *Collecta*, עֲצֶרֶת] Vide quæ ad Levit. 23. 36 [p]. *Solemnitas* sic dicitur, vel, à *congregando*, vel, à *prohibendo*, scil. *opere* [q]. *Interdictum*, h. e. dies interdicti; Metonymia adjuncti, Pi.

9. *Septem hebdomadas*] Vide quæ ad Levit. 23. 10, 15 [r]. & Exod. 34. 22 †. ¶ *Die quâ falcem*, &c.] *Ex quo cœperit falx immitti in segetem*, JT. sim. Ar. A. vel, *in segetem stantem*, Sy. nempe, ad manipulum segetum offerendum, Jun. De quo Levit. 23. 10. Id est, à die postero Paschatis [s].

10. *Oblationem*, &c. מִסַּת נִדְבַת יָדְךָ] *Contributionem* (*tributum, præstationem*) *manûs tuæ*. מִסָּה idem quod מַס, à מָסַס [t]. *Cum tributo voluntariæ oblationis*, A. *tributo & voluntariâ oblatione*, JT. *juxta oblationem spontaneam*, Ch. *juxta sufficientiam* (vel, *benevolentiam*, Sa. vers.) *spontaneæ oblationis*, Sa. P. *Juxta sufficientiam donarii spontanei manûs tuæ erit quod dabis*; i. e. Dabis quod spontaneo & liberali animo potueris pro ratione opum [u]. מִסָּה Chaldaicum est, idem valens quod Hebr. דַּי; & hoc Chaldæi per מִסַּת transferunt Exod. 2. 4. Prov. 30. 8. [Pro quibus lege Exod. 36. 5, 7. & Prov. 25. 16.] Sic RS. & K. hoc loco, optimè; sensus enim est, ut det quisque anno sabbatico quantum sufficit voluntariæ oblationi. Illud autem quod sufficit, דַּי *hoedè*, intelligendum pro facultatibus à Deo concessis, ut in textu sequitur [x]. *Quantum potuerit spontanea manus tua*, Ti. O. sim. ο'. *pro ratione facultatis*, Ar. Alii, *ex oblatione spontanea erit quod dabis*, V. vel sic, *oblatione spontaneâ*, vel sic, *oblatio spontanea*, supple, *erit*, quam, ut sequitur, *dabis* [y].

[r] L. [v] Bo. Ger. [x] Me. ex Bo. [y] T. ex La. [z] Me. T. ex Bo. [a] Ger. [b] La. ex V. [c] Ma. [d] Pi. * BA. 1. 2. 50-596. † A. [f] BA. [g] Ità Caj. [h] Bo O. Me. [i] L. O To. in Bo. [k] Me. T. Bo. [l] Bo. [m] To. in Bo. [n] Me. ex Bo. [o] La. post L. Ger. [p] M. F. Ma. [q] V. [r] Bo. Me. † V. [s] Jun. [t] Ma. [u] V. [x] G. [y] Fr.

11. *Et epulaberis*] Hebr. *& lætaberis*. De lætitia in cultu divino sic Plut. de vit. Epic. [illegible Greek] (*In illis festis non exhilarat nos abundantia vini, aut carnium assatio, sed spes bona, adesse Deum benevolum, & gratiosè quæ fiunt excipere* [a].)

13. *Quando collegeris*, &c.] Nam ἑορτὴ *Scenopegiæ* (quæ vox est in Plut. Sympos. ubi agit de Judæorum ritibus: vocat & [illegible]) est [illegible], ο'. [illegible], Aq. [illegible], Sym. *collectarum frugum*, Exod. 23. 16 [b]. *Veteres oblationes & conventus, quibus & Deo honorem tribuunt, & sibi oblectamentum, fieri videntur* [illegible], *post collectionem frugum*, [illegible], *tanquam primitiæ*: [illegible], *maximum enim iis otium erat illo tempore*, Aristot. Ethic. 8. 9 [c]. ¶ *De area*, &c.] i. e. Frumentum & vinum tuum [d].

15. *Erisque in lætitia*, אַךְ שָׂמֵחַ] *Tantùm* (*utique*, V. *verumtamen*, P. *profectò*, Ma.) *lætus*, sub. *& non tristis*. q. d. Nihil aliud quàm lætitiæ indulgebis †.

16. *Apparebit*] Sub. *à te oblatum*: q. d. Tribus vicibus singulis annis offeres primogenita tua. Vide Exod. 34. 23 [f]. ¶ *Omne masculinum*] Nempe, omnes mares intra annos servitii, h. e. vicesimum (vide Num. 1. 2, 3.) & quinquagesimum. Sed cur non fœminæ? Resp. Obstabat, 1. Earum infirmitas: tanto itineri impares erant. 2. Periculum castitatis in tanto concursu. 3. Cura domûs & liberorum in absentia patrum. Alii addunt, in typum Messiæ. ¶ *In loco*, &c.] Unum erat Templum, & unus locus sacrificiis & orationi designatus, in typum unius Christi mediatoris. At audiendæ Legi erant 400 synagogæ in Hierosolyma. ¶ *Quem elegerit*] *Elegit* autem, vel, signo extraordinario testatus se sacrificia gratè accipere; vel, per *Urim & Thummim* [g]. ¶ *Non apparebit*, &c. וְלֹא יֵרָאֶה אֶת־פְּנֵי יְהוָה רֵיקָם] *Et non conspicietur*, Mo. (*nè compareto*, JT. Sy. *non apparebit*, A. *non apparebunt*, Ch. sim. Ar. *non videbitur*, i. e. videndum se præbebit, Pi. *nemo apparebit*, M. Ti. *nec quisquam conspicietur*, P.) *coram Domino*, vel, *in conspectu Domini, vacuus*. Ità omnes. At Sa. *Non videbunt faciem Domini vacui*: [q. d. semper aliquid à Deo reportabunt boni.] Solebant Judæi in aliquo horum trium festorum offerre *elevationes suas*, & *primitias*, & *decimas*, & *spontè-oblata*, prout tempestas anni ferebat. In festo Paschatis, præter manipulum frugum, obtulisse credo primogenita & decimas pecorum. Deo enim debebantur optima, qualia erant verno tempore nata. Vide ad Gen. 30. 41, 42. In festo Pentecostes, præter duos panes, solvebant decimas frumenti quantum trituraverant, & oblationem spontaneam, Deut. 16. 10. Et cùm hoc festum sit finis messis, in ejus mentione occurrunt præcepta de relinquendis spicis, &c. In festo Tabernaculorum offerebant primitias & decimas vini & olei, & reliquias decimarum areæ, nempe, frumenti triturati. Hinc 2 Chron. 31. 7. *Acervos ponere cœperunt tertio mense*, i. e. in festo Pentecostes, & *desierunt septimo mense*, i. e. in festo Tabernaculorum [h].

17. *Sed offeret*, &c. אִישׁ כְּמַתְּנַת יָדוֹ] Quisque *secundùm donum* (vel, *facultatem*, ο'. sim. Sa. Ar.) *manûs suæ*, Mo. Sy. vel, *prout donatum est manui suæ*, JT. vel, *secundùm donum manûs ipsius*, i. e. donum Dei manui ipsius collatum [i]. *Unusquisque compareto cum dono manûs suæ*, Pi.

18. *Judices & magistros*, שֹׁפְטִים וְשֹׁטְרִים] Hic quinta libri Sectio incipit, dicta שֹׁפְטִים. שֹׁפְטִים [k] sunt *Judices* dirimentes causas, (quorum summus vocatur נָשִׂיא *Nasi*, i. e. prælatus, & מוּפְלָא *Muphla*, i. e. excellens: & is est loco Mosis; cui fuerunt 70 Seniores, à quibus venerunt Sanhedrim [l]:) שֹׁטְרִים sunt *exactores*, qui exsequuntur mandata Judicum cum virga & flagello [m]. De his vide quæ nos ad Exod. 18. 25 [n]. [Alii aliter.] שֹׁטְרִים erant gubernatores populi [o]. Eorum erat ostendere & imperare populo quid faciendum, vel non faciendum [p], Deut. 20. 5,—9. Jos. 1. 10, 11. & 3. 2, 3 [q]. Populum defendere, & exercitum congregare. Vel, erant Judices minores [r]. Erant

[a] Gi. [b] O. [c] Gu. [d] V. † V. [f] V. [g] Med. dissert. 45. [h] Med. 15. [i] Jun. [k] V. [l] F. [m] F. O. ex He. [n] Bo. [o] O. [p] O. A. [q] A. [r] O.

quasi Prætores & Lictores Romanorum †. Videntur fuisse rerum judicandarum peritiores reliquis Senioribus, & rerum judicatarum exsecutores, ità ut essent maximæ authoritatis apud ipsum populum [s]. Non placet L' Empereur. שׁוטרים (inquit) judicâsse vix credo, sed judicata mandâsse exsecutioni; *Apparitores, Ministri magistratuum, Officiales*, vocantur in Jure Romano. Item *Exsecutores*, Græcis πράκτορες. Luc. 12. 48. Aq. & Th. sæpe *ἐκβιασταί, μαστιγωταί*. Latè se diffundebat eorum munus, ut non tantùm ad causas in judicio decisas spectaret, sed magistratûs nomine alia populo intimarent, Deut. 20. 5. & Jos. 1. 10, 11. & 3. 2, 3 [t]. Videntur fuisse introductores litium & causarum, qui causas ad Judices deferrent, & sententias Judicum exsequerentur. Hanc legem Jo. sic explicat; *Imperent in singulis civitatibus septem viri*, (hi שׁוֹפְטִים;) *unicuique verò Principi duo viri ministri* (hi sunt שׁוֹטְרִים) *ex tribu Levi* [u]. In qualibet autem civitate erat *Sanhedrim*, i. e. Concilium, seu Consistorium parvum, quod constabat 23 sapientibus. In oppidis ubi non erant 120 cives, (vel homines [y],) non ponebant ibi *Sanhedrim* [z], sed tres Judices [a]. In Consistorium magnum & parvum adlegebantur tantùm Sacerdotes, Levitæ, & Israelitæ nobiles, mundi à vitiis corporis, sapientes, divites, periti artis magicæ, ut scirent magiam destruere, gnari 70 linguarum, ut non egerent interprete; & Sacerdos magnus, si sapiens esset. Non recipiebant in Sanhedrim nimis annosum, nec eunuchum, propter crudelitatem, (quam in iis notavit Aristoteles, & Claudian. 1. in Eutropium [b],) nec Regem, quia prohibitum erat cum eo contendere [c]. His (Judicibus, &c.) aderant duo Scribæ, (quorum unus scribebat verba *condemnantium* reum, alter *absolventium* [d],) totidem præcones, totidem collectores eleemosynæ †. Ad pedes sedebant discipuli, ut ipso usu jus addiscerent, & in morientium aut decrepitorum locum surrogarentur [f]. ¶ *Justo judicio*] Hebr. *judicio justitiæ*; i. e. summâ æquitate [g]: æqualiter inter duas partes [h].

19. *Non accipies*] Vide quæ ad Exod. 23. 8 [i]. Notat Bechai ex Midras sex fuisse gradus solio Salomonis, 1 Reg. 10. 19. in quod Salomon cùm ascenderet, stetisse è regione præconem, qui idem, in primo gradu cùm esset, diceret clamarétque, *Non inclinabis judicium*; cùm in secundo, *Non agnosces personam*; cùm in tertio, *Non accipies munus*; cùm in quarto, *Non plantabis lucum*, &c. cùm in quinto, *Non eriges statuam*, &c. (*quæ ex fine hujus capitis desumpta sunt:*) cùm in sexto, *Non sacrificabis—bovem—in quo fuerit macula*, (*quod habetur* Deut. 17. 1 [k].)

20. *Justè quod justum*] Hebr. *Justitiam justitiam*, Ma. i. e. quod maximè justum est [l]: omnimodam justitiam [m]. Justitiam justitiâ prosequaris [n]. *Justè*, i. e. ex tota animi intentione [o]: sincero æquitatis amore [p].

21. *Non plantabis lucum*, &c. אֲשֵׁרָה כָּל־עֵץ] *Lucum omne lignum*, Mo. *omnem*, vel *ullam*, *arborem*, Ch. A. *lucum cujusvis arboris*, Sa. sim. Sy. *Nè conserito lucum ullis arboribus*, JT. Vel, אֲשֵׁרָה ponitur pro אֲשֵׁרַת, status absolutus pro constructo. Ità אֵיפָה Ruth 2. 17. pro אֵיפַת. simil. Esa. 24. 22. & 42. 25. & Psal. 45. 5 [q]. Hecatæus de Hierosolymis, ἐστὶ οὐδ' ἄγαλμα οὐδὲν ἐστὶν, οὐδ' ἀνάθημα, οὐ τι τοιοῦτο· (i. e. *Nulla omnino plantatio, qualis lucus, aut aliquid simile.*) Oppositum & hoc mori idololatrarum, qui apud templa lucos habebant. Vide 1 Reg. 15. 13 [r]. *Non lucum*: ut nulla occasio præberetur idololatriæ †. Nè videaris imitari ritum Gentilium [s]. *Non lucum*, exponunt, qui propinquus sit altari templóque Jehovæ, quique credatur dignitate aut sanctimoniâ ad eum accedere [t].

22. *Statuam*] Qualem Gentiles diis suis constituunt [x]. Lapidem ingentem in historiæ alicujus monimentum, ad quem concursus fieri solebat [y]. Id ante Legem licuit, Gen. 28. 18. & 31. 52 [z]. *Statua* lapis unus est & grandis inter lucum & altare, in quo idolorum mystagogi suas cantiones voce & instrumentis musicis recitarunt, ut author est Moses Nachmanni †.

† A. [s] Bertram. de rep. Jud. cap. 6. sm B. ad Exod. 18. 25. [t] L' Emper. in notis ad Bertram. [u] Di. [y] F. [z] M. F. [a] M. [b] G. [c] F. & ferè M. & O. ex He. [d] F. † G. ex F. [f] G. [g] V. [h] He. in A. [i] Be. [k] Mun. [l] V. [m] A. [n] Q. in Cl. [o] E. [p] Cl. [q] BA. 2. 1. 17. 247. 65. [r] G. † Cl. [s] Bo. [t] Ms. ex Jun. [x] Me. [y] G. [z] G F. D. † F.

CAP. XVII.

1. *Ovem*] Comprehendit & hœdum. ¶ *Bovem*] Non, castratum, Ang. Ox, (hoc enim vitium erat,) sed Ang. Bull. Hæc sunt maxima & minima sacrificia, sub quibus reliqua continentur [a]. ¶ *Macula*] Vide dicta Exod. 12. 5 [b]. & Levit. 22. 19, &c. ¶ *Quidpiam vitii*] Hebr. *ulla res mala*, V. Vide Deut. 15. 21 [c]. Præter visibiles maculas: v. g. si *ægrotus* esset, Mal. 1. 8. si *pretium meretricis*, vel *canis*, Deut. 23. 18. Vide ad Levit. 22. 25 [d].

2. *Cùm reperti fuerint*, &c.] Deut. 13. docuit quid seductori, hîc, quid seducto, faciendum †. ¶ *Transgrediantur pactum*] h. e. A religione deficiant. Confer Hebr. 10. 29 [f].

3. *Solem*, וְלַשֶּׁמֶשׁ] *Et soli*. *Et*, pro, *id est* [g]. ¶ *Non præcepi*] Imò prohibui. Sic, *Non gaudet stulti potu* [h]. Emphasin habent, *quæ non præcepi*. Nam fieri potest, ut Bechai subtiliter expendit, quòd miraculo Solis admonitus, ceu præcipuo *naturæ* ornamento, in Sole opificem Deum adoret: quæ ratio abunde pia videtur. Sed impia Deo est; quia illud, inquit, non præcepit. Quare nihil pium est censendum in cultu Divino quod non certo verbo Dei, & juxta naturam fœderis Dei intellecto, nititur [i].

4. *Inquisieris diligenter*] Definitionem æquitati congruam sicut vitia manifesta exigunt, ità obscura suspendunt: Ennod. declam. 12 [k]. Vide ad Deut. 13. 14 [l].

5. *Ad portas*] Ubi judicia exercebantur [m]: nec procul erat locus ubi malefici puniebantur [n]. Extra urbem, (vel castra.) Ibi Christus & Stephanus passi [o]. Ad Judices urbis cujusque 23 vel 21. Nam ad hos spectabat cognitio de criminibus, extra ea quæ excepta erant Synedrio, qualia erant pseudo-prophetia, & crimen totius Tribûs. Aliud in solicitante ad deos novos: Is enim ad Judices non ducebatur [p]. ¶ *Lapidibus obruentur*] Gravior erat hujus pœna quàm totius civitatis, quæ gladio interficiebatur; nisi quòd civium bona consumenda erant, cùm hujus bona ad hæredes transierint [q].

6. *In ore duorum*, &c.] H, pro, Sub testimonio duorum, &c. Vide Num. 35. 30. & Deut. 19. 15 [r]. ¶ *Testium*] Bonæ famæ. Jus testimonii moribus Hebræis non habent amentes, pueri ante annum 13. fures etiam post restitutionem, qui de alea victitant, publicani qui plus æquo exigunt, caprarii, & si qui alii ea factitant quæ verberibus digna sunt †: mulieres, propter sexûs levitatem aut temeritatem; servi, ob serviles & degeneres animos, qui lucri spe vel metu facilè corrumpuntur [s]. Rejici etiam possunt qui valde propinqui aut familiares, aut inimici, sunt partium alteri [t]. ¶ *Peribit qui interficietur*, הַמֵּת] *Moriens*, i. e. moriturus, Sa. Sic Gen. *Ecce, ego morior*, i. e. brevi moriturus sum. Sic Jon. *navem euntem*, i. e. ituram breri. Onk. & Jon. *qui mortis reus est* [u]: *is qui moritur*, JT. ὁ.

7. *Manus testium*, &c.] In Sanhedrim ratio lapidationis hæc scribitur. Damnatus nudus ligatis manibus in præcipitium loci dilapidationis constituebatur, cui testes à tergo obtectis oculis astabant. Prior plectendum à tergo protrusit, ac præcipitem dedit. Si delapsus adhuc spirabat, alter grandem lapidem in eum provolvit. Porrò, si nec sic quidem penitus extinctus, multitudo lapides in eum aggerebat. Hæc atrocitas suppliciorum in hoc præcipitur, quò sit exemplum efficacius. Vide plura ad Exod. 21. 16. ¶ *Populi*] *Omnis multitudo*, &c. Hinc sententia R. Akiba communiter recepta est, talem idololatram ad solenne festum reservatum. Alii tamen secùs sentiunt [y].

8. *Si difficile & ambiguum*, כִּי יִפָּלֵא מִמְּךָ] *Si latueris tibi*, P. V. Sy. *Si absconditum*, vel, *occultum*, *à te*, vel, *tibi*, O. TJ. Ar. Caj. JT. A *PALA*, *separare*, quia occulta separantur ab hominum notitia [z]. *Cùm mirabile fuerit*, ut Deut. 30. 11. Vel, *separatum*, à cognitione, vel actione & viribus tuis. Ità sumitur Gen. 18. 14. Jer. 32. 17 [a]. *Si impossibile fuerit*, ὁ. Ità פלא sæpe ver-

[a] A. [b] Me. [c] Ms. [d] A. † Ms. [f] G. [g] V. [h] D. [i] F. [k] Gs. [l] V. [m] F. [n] T. Me. Bo. [o] Me. ex Bo. [p] G. [q] A. [r] V. Ms. † G. [s] Bo. [t] G. [u] D. [y] F. [z] O. [a] Ger.

vertunt [b]. Si causa ambigua sit, & difficilior quàm ut de illa pronunciare possis [c]. Hanc legem intelligi tantò magis opus, quòd ab ea pendeat coagmentatio omnium Israelitarum, ut sæpe notavit Maimonides. Sensus est, ubi controversia obscurior quàm ut de ea omnibus urbis alicujus Magistratibus liqueat. Non de facti, sed de juris, quæstionibus hîc agitur. Quas obscuritatis causas habent leges humanæ, eas Divinæ humano modo enunciatæ non evitant; partim, ob voces aut locutiones *ὁμωνύμους*, quæ sunt in omnibus linguis multæ, in Hebraica plurimæ; partim, quia ubi leges loquuntur generaliter, disputatur, quæ factorum species rariores excipi debeant; partim, quia ubi loquuntur specialiter, non semper in aperto est an lex intra eam stet speciem, an verò ad ea quæ paria videntur debeat extendi. Multæque aliæ sunt causæ cur eadem verba non ab omnibus, aliis crassioribus, aliis quàm opus est subtilioribus, eodem modo accipiantur [d]. ¶ *Judicium*, [דָּבָר לַמִּשְׁפָּט] *Verbum* (*res*, F. JT. *negotium*, Ar. *aliquid*, P.) *ad judicium*, O. Ma. vel, *judicii*, F. M. Ut, cùm una cædes cum alia comparatur ratione quantitatis, vel qualitatis. Idem in sequentibus duobus membris obtinet †. ¶ *Inter sanguinem & sanguinem*, [בֵּין דָּם לְדָם] *Inter sanguinem ad sanguinem*. Notat respectum unius ad alterum [f]. [Variè accipiunt.] 1. *Inter cognationem & cognationem*. Ità hæc verba reddit Vulg. 2 Paral. 19. 10. h. e. Inter eos qui vel diversæ vel ejusdem cognationis, inter quos de possessionibus frequentes solent esse lites [g]. 2. *Sanguinem* intelligunt omnem in genere, ut *menstruum*, &c. & *sanguinem homicidii*, &c [h]. *Inter sanguinem mundum*, (vel, *mundi*, RS.) & *impurum*, (vel, *impuri*, RS [i].) 3. Intelligit sanguinem, vel, *occisi*, jam fusum, vel, *homicidæ*, à Magistratu fundendum. Optimè conjungi hæc possunt [k]. Inter innocentem, & damnandum crimine capitali [l], qui aliis rationibus videtur tibi esse innocens *. An homicidium patratum fuit voluntariè, an casu [m]. An cædes hujus vel illius generis mereatur locum receptûs, an non mereatur. Nam in culpa multi sunt gradus: est lata, media, minima [n]. Synecdochicè nomine *sanguinis* denotantur quævis causæ criminales, quarum dijudicationem Hebræi vocant *judicium sanguinis* [o]. ¶ *Inter causam & causam*, [בֵּין דִּין לְדִין] *Inter judicium* (vel, *causam*, sive *sententiam*, *judiciolem*, Ma.) *& judicium*, V. An sententia lata sit exsequenda, an re-videnda [p]. *Inter litem actoris, & litem defensoris*, V. Intelligunt, vel, 1. lites pecuniarias [q], & quæ sunt minoris momenti [r]; & verborum injurias, quorum pœna erat arbitraria, & in uno eodémque genere, propter legis *ἀοριστίαν*, (i. e. *indeterminationem*,) poterat probabiliter ab altero major, ab altero minor, irroganda censeri †. Vel, 2. causas civiles, ut *sanguis* criminales continebat [s]. Aliis qualibet de causa vel lite non criminali, aut capitali [t]. Litem super quacunque re [u]. Quod hîc דִּין *δίκην*, Deut. 25. 1. est רִיב *ἀντιλογία* [x]. ¶ *Lepram & lepram*, [בֵּין נֶגַע לְנֶגַע] [Variè accipiunt.] 1. *Inter livorem & vulnus*, F. quod alius alii inflixit [y]. 2. *Inter plagam & plagam*, i. e. quis sit plagandus, aut, quæ atrocior aut levior [z]. נגע sign. *plagam*, *læsionem*, *percussionem*, 2 Sam. 7. 14. Esa. 53. 8 [b]. 3. *Inter lepram & lepram*, Vulg. Bo. Mo. T. Ger. G. Ita Onk. & Jon. & RS. & Ge. in Ger. נגע sign. *omne gravius malum*. Græci vertunt *μάστιγα* in V. T. & in N. Marc. 3. 10. & 5. 29, 34. Sed *ἀντονομαστικῶς lepram* significat, eóque sensu quinquagies sanatur Levit. 13 [c]. In lepra potuerunt esse graves difficultates. Vide ad Lev. 13. & 14 [d]. Sæpe & Medici dubitant, lepra, quæ has aut illas habet notas, sit, an non sit contagio metuenda †. *Inter lepram*, &c. i. e. an sit vera & contagiosa, nécne [f]. Ut per *sanguinem* causæ *criminales*, per *lites* causæ *civiles*, ità per *lepram* causæ *Ecclesiasticæ* intelliguntur [g]. ¶ *Judicium—videris verba variari*, simil. Ch. [דִּבְרֵי רִיבוֹת] *Verba*, vel *res*, *contentionum*, Sa. Mo. G. vel, *litium*, O. Ma. A. (per appositionem ponitur, A.) vel, *judicii*, [e]. *alii*, *jurgii*, Sy. *Veneritque verba in discordiam*, M. inter Judices in sententia discordes; per appositionem accipit, A. *Verba rixarum*, *litium*; i. e. in rebus controversis, V. Alii repetunt *ἀπὸ κοινοῦ*, [בֵּין], & inter *res quæstionis rixarum*, h. e. controversas: ità Interpres Lat. Chald. paraphraseos [h]. Ità Ar. *inter sententiam plagæ*, & *causas contentiosas*. Al. subintelligunt מִן, seu בְּ, *ex*, vel *in*, *rebus litium*, sive *rixarum*, sive *controversis*, JT. V. P. Ger. sim. Ti. i. e. Si eousque procedat Judicum contentio, ut pars minor tueri sententiam suam velit contra majorem, & inter diversa sentientes scissura quædam civitatem illam ac vicinas distractura oriri posset. Ad schismata enim præcavenda data est hæc lex. ¶ *Intra portas tuas*] In urbium singularum tribunalibus, quæ in portis erant, more Hebræorum & vicinorum, Gen. c. 34. v. 20. Ruth 4. 1, 11. ¶ *Ad locum*] Primò, *Silo*, pòst, *Hierosolyma* [i].

9. *Veniésque ad sacerdotes Levitici generis*] Tum Sacerdotes, tum Levitas, qui, quòd pingue haberent otium, non tantùm omnia Legis, sed & Medicinæ aliarúmque artium, diligenter ediscebant, ut & Ægyptii sacerdotes: idcóque primis seculis ex illis, ut eruditioribus, Senatus LXX virûm legi maximè solebat; unde & hîc ex potiori parte Senatus ille intelligendus est. Sacerdotes erant *ἐπισκόπους πάντων καὶ δικαστὰς τῶν ἀμφισβητουμένων*, (i. e. *inspectores omnium & judices rerum controversarum*:) Jo. adversùs Appion. 2. Philo, lib. de vita Mosis, *Συνέδριον οἱ ἱερεῖς*, &c. (*Synedrium habebant Sacerdotes*:) & in lib. de Principe constituendo, *ὅταν ἐν ἀσαφείᾳ πράγματα τὴν κατάληψιν δυσχερῆ ποιῶσιν*, &c. (*Quoties igitur comprehensionem rerum difficilem reddet earum obscuritas, recuset officium Judicis, & litigatores mittat ad accuratiores Judices: hi verò quinam sunt, nisi Sacerdotes & Pontifex summus?*) Opes nimiæ, & indè luxus ac pigritia, effecêre ut sæpe postea eruditiores essent in tribubus aliis, ac propterea, & Sacerdotibus & Levitis præteritis, imò interdum præterito & summo Sacerdote, [*vide quæ ad* Deut. 16. 18. *decerpsimus*,] à Senatoribus in Senatum cooptarentur. Ità Maimonides, libro יַד הַחֲזָקָה, tit. *de Synedrio*, c. 2. Hîc verò ratio habetur meliorum temporum, cùm Sacerdotes & Levitæ essent quales esse debebant. Hîc ergò jubebantur ire dissentientes ad Sacerdotes ac Levitas qui in Senatu erant, & eruditissimi habebantur: Qui si ipsis satisfecissent aut rationum pondere, aut testando rem hoc vel illo modo in moribus ac rebus judicatis definitam, rectè: sin tale nihil erat, iidem viri eruditi rationes partis utriusque referebant ad Synedrium, & ex ejus decreto respondebant; quod in posterum legis erat loco. Sic à Christianis in gravibus controversiis consuli solebat Synodus Romana ex LXX itidem Episcopis constans, olim optimis, & rerum Divinarum peritissimis [h]. ¶ *Et ad judicem*, [וְאֶל־הַשֹּׁפֵט] Q. Quis hîc Judex? Resp. 1. Summus sacerdos [i]. His favet, quòd de tali Judice agitur qui, 1. Judex esset lepræ: 2. & necessariò habitaret in loco ubi Templum erat; at ibi habitabat Judicum nullus præter Heli: 3. & qui docere debebat quid faciendum juxta Legem. At hæc Sacerdoti competebant. Obj. Qui fit credibile hunc causas capitales & civiles definisse? Resp. 1. tribunal duplex fuisse Judæis, 1. Sacerdotis, de religione; 2. Regum & secularium Judicum, de causis civilibus & criminalibus. Resp. 2. tribunal laicum dependisse à sacro [m]. [Quàm sanè hoc dicit, non est hujus loci definire. Consulantur Polemici.] Resp. 2. Judex hîc erat politicus [n]. His favet, 1. quòd in præcedentibus mentio fit causarum criminalium & civilium: 2. quòd v. 12. inter *sacerdotem* & *judicem* distinguatur. Bo. ו *Et* ponitur pro אוֹ *Aut* [o]. Sic sumitur Exod. 21. 15, 17 [p]. collat. cum Matt. 15. 4 [q]. Num. 30. 5, 6. & Matt. 12. 37 [r]. Confer item Levit. 6. 3. cum 5. & 2 Sam. 2. 19. cum 21 †. Sic Latini usurpant *&* pro *vel*, ut probat Servius ad illud Æneid: *Præcipitare jubent, subjectísque urere flammis*; allegans & illud, *Saxum ingens volvunt alii radiísque rotarum* [t]. Et sic sumendam hoc loco constat, 1. ex v. 12. *aut judici* [u]: 2. ex re ipsa; quia fuerunt inter Israelitas duplices causæ & controversiæ, 1. de Religione, Lege, &c. 2. de rebus civilibus; adeóque duplex tribunal, ut patet ex 2 Paral. 19. 5. & Jer. 27. 8 [x]. *Judices* in plur. rectè intelligi possunt, vel, illi urbanorum tribunalium, vel, summi etiam senatores, ut Deut. 1. 16. & 16. 18. & 19. 17, 18. & 21. 2. At *Judex* in

[b] G. [c] V. F. [d] G. † Gro. [f] Ger. A. [g] T. [h] He. in F. [i] TJ. in Ger. [k] Ger. [l] F. D. * V. [m] T. Me. A. Ger. [n] G. [o] Ger. [p] Q. in Ger. [q] F. V. TJ. in Ger. G. [r] V. F. † G. [s] Ger. [t] T. Bo. [u] Me. [x] G. [y] A. [z] O. Emphan Bo. [b] Ger. [c] G. [d] A. † G. [f] T. Me. [g] Ger. [h] G. r. [i] G. [h] G. [i] He. in V. & F. T. Me. Bo. Ph. in Ger. Ramban & R. Mos. in Bo. [m] Bo. [n] Calv. G. Ger. D. [o] G. A. Ger. [p] G. Ger. [q] Ger. [r] G. † Gro. [t] G. [u] A. G. Ger. [x] Ger.

ſingul. ſolet ſignificare *Interregem* divinitùs conſtitutum, quales illi in libro שׁוֹפְטִים, (*Judicum.*) Illi verò שׁוֹפְטִים planè ſimiles erant Romanis Interregibus, ac poſtea Dictatoribus; nec à Regibus differebant, niſi quòd ſatellitium & pompam regiam non habebant, ac propterea nec vectigalia exigebant. Ac ſicut Reges abſque Synedrio jus interficiendi habebant, 2 Sam. 1.15. ità hi *κριταὶ*, Jud. 8. 16, 17. & 12. 6. Tales autem *κριταὶ*, cùm à Deo dati eſſent, ac ob id donis instructi propheticis, (unde & eos *Prophetas* appellat Jo.) tutò ſanè conſuli poterant: ſed quia non omni tempore tales erant futuri, (hoc enim vult quod adjicitur, *qui erit illo tempore*, i. e. ſi quis erit,) voluit Deus pro illis conſuli Synedrium, compoſitum ex hominibus eruditiſſimis, totum populum referens [y]. 3. *Judex* hic eſt Synedrium: Quemadmodum quod hìc *ſacerdotes*, v. 12. eſt *ſacerdos*; & 1 Paralipom. 4. 42. multi præfecti vocantur *caput*. Sicut inter Sacerdotes unus erat præcipuus, ità inter Judices unus princeps, 2 Par. 19. 11 [a]. Sacerdotes & Levitæ in Judices eligebantur, ſi ſapientià & timore Domini pollebant. Deinde etiam Iſraelitæ qui peritià Legis ac religione pares ſacerdotibus. Habes hoc Exod. 18. 22. Numer. 11. 24. & Deut. 1. 13. Quemadmodum & conſenſus Hebrææ antiquitatis confirmat in libro Sanhedrim *. Neque ullo ſeculo ſoli ſacerdotes & Levitæ unqaam Judices fuêre†. ¶ *Et quæres*, וְדָרַשְׁתָּ] Pro, *ut quæras*: ו enim ponitus *τελικῶς* [e]. ¶ *Qui indicabunt tibi*] Aut ex traditione certa ipſis cognita; aut ex decreto Synedrii, ſi res non antè fuerat definita [b]. ¶ *Judicii veritatem*, דְּבַר הַמִּשְׁפָּט] *Verbum judicii*, M. O. Ma. Mo. Ger. h. e. rem juſtam, aut juſtè [c]. Sententiam ipſam, quomodo pronunciandum [d]. Statum judicii, ſive cauſæ †. Verum judicium, ut poſſis te extricare [f].

10. *Quodcunque dixerint*] Quia Synedrium erat perpetuò duraturum, non autem Interreges illi, ideo in illis maximè ſermonem figit [g]. ¶ עַל פִּי הַדָּבָר] *Juxta* (*ſuper*, Ma.) *os verbi*, O. Ma. G. Ger. i. e. ſermonem illum [h].

11. *Juxta legem ejus*, עַל פִּי הַתּוֹרָה] *Super os* (*juxta ſermonem*, G. P.) *legis*, Mo. *Ex præſtituto*, ſeu *præſcripto*, *legis*, i. e. ex lege quam tibi præſcribent [i]. Qu. An hæc verba ſint adſtrictiva præcepti? Reſp. 1. Negant Rabbini. Gloſſa Hebraica dicit, *Si dixerit tibi quòd dextra ſit ſiniſtra, vel ſiniſtra dextra, talis ſententia eſt tenenda* [k]. Negant & Pontificii. Exiſtimare debent ſacerdotum judicium eſſe juxta legem; Mal. 2. 7 [l]. Aſſertivè accipiendum eſt, q. d. Subditi acquieſcere debent, & præſupponere eorum judicium eſſe juxta legem Dei [m]. [*Quibus opponi poteſt quod alii ipſorum authores dicunt ad hunc locum.*] Sententia nullius hominis, cujuſcunque ſit authoritatis, eſt tenenda, ſi contineat manifeſtè falſitatem vel errorem, quia dicitur, *& docuerint te juxta Legem.* Ergò ſi declinent à Lege manifeſtè, non ſunt audiendi [n]. Intellige (inquit) niſi manifeſtè cernatur contrarium, ſcil. quòd Pontifex Legem pervertat; tum enim non illi, ſed Legi Dei, obediendum erit [o]. [*En magnam vim veritatis!*] Reſp. 2. Alii affirmant. Sacerdotum judicium ad normam Legis Divinæ eſt adſtrictum [p]. Vide Ezec. 44. 24. & Matt. 23. 2, 3. collat. cum Matt. 15. 1, &c. 16. 6, 12 [q]. Non aſſertivè, ſed limitativè, accipienda ſunt hæc verba [r]. [Grotius hìc ſequeſtrum agit.] Non eſt (inquit) illud, *juxta legem*, adſtrictivum præcepti, quaſi tum demum obligentur ſinguli parêre decreto Synedrii, ſi Synedrium congruentia Legi reſpondeat: id enim fuerat interpretationem cujuſque arbitrio ſubmittere, ac proinde dare occaſionem diſſidiis, quibus cavendis hæc lex poſita eſt. Locus ſic habet, *Secundùm ſermonem* (i.e. interpretationem) *legis*—*& ſecundùm judicium quod tibi dicent* (i.e. præſcriptum quod in judicando ſequi Judices debeant,) *facies*—Non ergò cuique permittit Lex Legis interpretationem quam vult ſequi, & aliquo probabili colore ſectam facere, ſed regulam ſtatuit neceſſariam ſervandæ unitati. Ergò Synedrium errare non poterat, aut in teſtanda traditione veteri, aut in explicanda lege ſuâ ſententiâ? Poterat ſanè, poterat: ſi, re poſtea meliùs cognitâ, putà per homines valde pios & eruditos commoniti Senatores viderent ſe à vero ſcopo aberrâſſe, pro dictâ lege erat ratio errorem expiandi, Lev. 4. 13. At ſingulis, non credere omnia quæ Synedrium diceret, imperabatur; ſed non, contrà agere, non, contrà docere. Vide Jo. hoc loco, & Maimonidem, ductore Dubitant. 3. 41. & lib. Manoim c. 50. ſect. 4. & Moſ. de Cotzi Præcepto jubente 46. Quædam enim in controverſiam vocari poterant, qualia erant, An avicula hoc vel illo modo diſcindenda, Quæ ineunda ſupputatio ad Paſcha, An huic culpæ paulò major vel minor eſſet imponenda pœna, & ejus generis alia, in quibus non tanti referebat utrum fieret, quanti erat ſervare compagem Hebraici corporis ſine ullo divortio. In rebus magni momenti fieri ſanè non poterat ut Synedrium, ab initio compoſitum ex viris optimis & eruditiſſimis, & perpetuâ cooptatione continuatum, falli poſſet, niſi longo ſeculorum lapſu, corruptâque diſciplinâ: quod ſi eveniſſet, Deus, amans unitatis, ad eos admonendos aut convincendos reſponſurus erat per Urim & Thummim, vel excitaturus erat Prophetam aliquem veris miraculis nobilem, & poſtremò daturus Meſſiam ipſum, Moſe majorem, quo miſſo, auctoritas Synedrii evanuit. Notandum præterea, ſcita Senatûs nonnulla, ſive Legi interpretandæ, ſive præmuniendæ, facta, evanuiſſe, non modò ſi Senatus ante receptum ubique morem ſententiam mutâſſet, verùm etiam ſi vel ab initio populus ea non ferret, vel ſi irent in deſuetudinem †. ¶ *Ad dexteram*, &c. יָמִין וּשְׂמֹאל] Deficit præpoſito עַל, quæ exprimitur Geneſ. 24. 49 [t].

12. *Qui ſuperbierit*, Heb. *Qui fecerit per ſuperbiam*, בְּזָדוֹן] *In ſuperbia*, o'. Mo. Iun.]T. *Qui arroganter ſe geſſerit*, Sa. *qui audaciter egerit*, Sy. *Qui admiſerit contumaciam*, i. e. per arrogantiam nolit obedire ſacerdoti, &c [v]. *Qui utetur pervicaciâ*, Ar. *in malitia*, Ch. in A. Opponitur ignorantiæ & errori Exod. 21. 13, 14 [x]. זָדוֹן *temeritatem* ſign. Nec malè *ὕβρις* vertitur Græcis, Jer. 49. 16. Temeritatis certè eſt in rebus diſputationem recipientibus tam pertinaciter amare ſuas ſententias, ut propterea pax rumpatur, quæ niſi per auctoritatem quandam omnibus præſidentem retineri nequit humanitùs. Deus autem miracula rarò facit: plerumque res humanas conſervat modis humanæ naturæ congruentibus. *Superbiæ* verò illud elogium non omnibus convenit, ſed iis demum qui doctoris ſibi perſonam imponunt, & populum diſtrahunt. Talis qui vocatus eſt in Talmudicis libris זקן ממרא, [fortaſſe legendum המרא,] *ſenex*, i. e. doctor, *contumax*. Doctores non erant niſi majores 40 annis [y]. ¶ *Sacerdotis*] Verſ. 9. eſt, *ſacerdotum*: Concilium ergò erat plurium ſacerdotum, ſed prima authoritas & poteſtas unius [z]. *Sacerdotis* qui dicturus eſt quid ſit acceptum; aut Synedrium conſulet, & ex ejus decreto reſpondebit [a]. *Sacerdos* hìc ponitus pro quolibet ſacerdote, ſing. ponitur pro plurali [b]. ¶ *Miniſtrat Domino*, אֶת־יְהוָה] *Domino*, Sa.]T. *coram Domino*, Ch. Sy. Sa. *in nomine Domini*, o'. ¶ *Et judicis*] i. e. Summi ſacerdotis, ut v. 9 [c]. Judicis politici [d]. [Vide quæ ad v. 9.] ¶ *Morietur*] Gravis pœna, ſed ad vitandum periculum omnium graviſſimum. Hujus loco eſt Excommunicatio in Eccleſia Chriſtiana, ait Aug. qu. ſuper Deut. 5. 38 †. Referunt hoc Hebræi ad *rebellem ſeniorem*, aut *judicem*, nempe inferiorem: Et cùm traditiones ſuas in hac lege (vide ad v. 11.) includi volunt, excipiunt ab hac lege ejóſque pœna Sadducæos in patrum ſuorum ſententiis inſtitutos, & illos etiam Seniores qui tantùm credunt contrarium decreto Synedrii, aut alios ità credere docent, niſi ipſi contrarium faciant, aut alios ità facere doceant, quia dicitur, *Qui faciet*, &c [f]. ¶ *Malum*, הָרָע] i. e. Vel, facientem malum [g]; pernicioſum hominem [h], refractarium [i]: Vel, *rem malam*, i. e. ſcandalum [k]; Sic impedies ſchiſma, ingens malum. Eadem de cauſa cognitio de pſeudopropheta ſoli Synedrio permiſſa, & pœna per literas omnibus civitatibus ſignificata [l].

13. *Populus audiens*] Heb. *Populus audient*, Ma. Conſtructio refertur ad ſenſum [m]. ¶ *Timebit*] Cavebit ſe facere auctorem dogmatis publicâ auctoritate improbati, ac proinde partium ducem [o]. *Nemo prudens punit quia peccatum eſt, ſed nè peccetur. Revocari præterita non poſſunt, futura prohibentur*: Seneca de ira 1. 16.

[y] G. [a] A. * F. V. † F. [e] Ger. [b] G. [c] O. [d] V. Ger. † Q. in Ma. [f] M. [g] G. [h] G. Ger. [i] Q. in Ma. [k] I. [l] Me. E. [m] Ls. [n] L. ſim. T. & ipſe Ls. [o] Ls. [p] A. Ger. [q] A. [r] Tr. Caj. M. Paulus Venetus in Ger. [t] G. [t] Ger. [v] V. [x] A. [y] G. [z] L. [a] G. [b] Bo. [c] Bo. [d] A. G. † G. [f] A. [g] A. ex Ch. & o'. [h] Me. [i] Ger. [k] Q. in Ger. [l] G. [m] Ger. [o] G.

1. 16. & 2.31. Plato de Legibus 11 [n]. Hinc vetus mos obtinuit, teste *Maimon.* in tractatu de *Rebellibus*, ut hujusmodi refragator non plecteretur nisi sub tribus festis, cùm omnes convenissent. Ideo Christum sub Paschatis festum interficere approperabant [p].

14. *Cùm ingressus fueris*] Observant Hebræi tria præcepta fuisse Israelitis, cùm ingressi fuerint in terram; nempe, ut super se constituerent Regem, ut exterminarent semen *Amalec*, &, ut extruerent Templum [q].

15. *Eum constitues*, &c.] Qu. Quare Deus illis irascitur, 1 Sam. 8. cùm hîc aut præcipiat, aut jus faciat Regem constituendi [r]? Resp. 1. Non præceptum hoc est, (nec concessio †,) sed permissio [s], sub certis conditionibus. Indicat Deus, si Regem pertinaciùs petant, (quod tamen illi displicuit,) se permissurum [t]. Permisit ut Rex fieret, præcepit ut frater fieret: Aug. qu. Deut. 26 [x]. Vaticinium hoc est [y]. 2. Populus non tam peccavit in ipsa electione Regis, quàm in modo & ratione eligendi, quòd non justo legitimóque consilio, sed tumultuariè, peterent [z]. Licebat ipsis Regem expetere, sed non quo tempore Interregem habebant à Deo constitutum. Et opus erat Regem constitui antequam locus Templo dispiceretur, nè ex contentione Tribuum bellum ob id civile nasceretur. ¶ *Quem Dominus elegerit*] Approbaverit per Prophetam. Sic per Samuelem uncti Saul & David, per Nathanem Salomon, & in eo omnes ejus posteri: in ipso enim regnum factum est successurum, antè erat personale. ¶ *De numero fratrum*] Receptior sententia Hebræorum est, ut ex justis nuptiis matris Hebrææ natus esset [a]. ¶ *Non alterius gentis*] 1. Nè eos ad aliam religionem pertrahat [b]. 2. Ut subditorum bono regeret [c]. Nè animo efferretur super eos. 3. Respectu ad Messiam habito [d]. Malè hoc Zelotæ eò trahebant, quasi externis Regibus parêre non liceret. Lex agit de voluntaria electione; non de eo quod indixit necessitas. Vide Jer. 38. 17. Ezec. 17. 12, &c. Vide de J.B.& P. 2. 4. 14. & quæ ad Matt. 22. 17 †.

16. *Non multiplicabit equos*] Ratio legis, 1. Nè erigatur in superbiam, magnóque fastu & pompâ incedat [f]. Non solùm equus est animal γαῦρον & τύφου plenum, sed & contagione quadam sessorem inficit. Hinc Plato, cùm equo insedisset, statim descendit, μὴ ἱπποτυφίᾳ ληφθῇ, i. e. nè fastu equestri, vel equino, corriperetur: Laert. l. 3 [g]. 2. Nè equitatui fideret [h]. 3. Nè equitatu nimio subditis suis sit gravis [i]. 4. Nè, confisus equitatu, in Ægyptum reduceret Judæos, ut eam fortè subigeret [k]. 5. Ut interciperet commercium Judæorum cum Ægyptiis, & amoliretur periculum relapsûs in idololatriam [l], (ad quam nulla gens proclivior Ægypto [m].) In Ægypto erant equi generosissimi [n]. Et inde tunc temporis equi adducebantur, testibus RS. R. Bechai & AE. *Nè Rex in Ægypto haberet è servis suis qui, ut emptioni præessent, habitarent in urbibus equestribus, quomodo habuit Salomon*, ait Nachmannus. Et hoc exemplo alii in Ægyptum redire poterant, & in Ægyptios mores relabi [o]. Hæc ratio est in textu Hebræo, *Nè reducat in Ægyptum, ut multiplicet sibi equos* [p]. i. e. Nè occasionem det eis expetendi habitationem Ægyptiacam, amore equorum [q]. Nam Ægyptus equis ferax, 1 Reg. 10. 28 [r]. Vide 2 Paral. 1. 16. & 9. 28. & Esa. 31. 1 †. In Judæa asinorum erat copia, equorum inopia. Itaque & viri Principes asinis vehebantur, Jud. 10. 4. & 12. 14. 1 Par. 27. 30. Vetat Deus Regem multos equos in regnum suum accersere, nè, scilicet, indè populus equis assuesceret [s]. Hinc equi capti sæpe subnervati leguntur, Jos. 11. 6, 9. 2 Sam. 8. 4 [t]. Nunquam equis in bello usi sunt Israelitæ [x]. Qu. An Salomon peccavit in hanc legem? Resp. 1. Ità videtur [y]. 2. Negant alii. Speciali privilegio hoc illi concessum [z], ut externo splendore emineret, cùm quia Deus sic promiserat [a], tum ut in illo Messiæ typum haberemus expressiorem [b]. Præsertim cùm tot ei equi fuisse videntur quum Deo gratus esset [c]. Nec tam legis τὸ ῥητὸν quàm mens attendenda est: in quam non peccabat qui equos multos congerebat, modò nè iis ad pompam aut tyrannidem abuteretur, sed vel ad vecturas necessarias, vel ad insurgentium hostium impetus propulsandos [d]. ¶ *In Ægyptum*,

> [o] Ga. [p] F. [q] F. [r] F. Ger. † L. [s] L. Cl. [t] Bo. Me. L. [x] Ga. [y] Q. Hi. in Ger. [z] Q. in M. & in Ger. sen. A. [a] G. [b] Me. et Bo. [c] Bo. Ger. [d] Ger. † G. [f] Me. Ger. BA. ex TJ. [g] BA. [h] A. Ger. Bo. Me. BA. 1. 2. 9. 1. 3. [k] BA. Ger. [l] Bo. Ger. [m] Bo. [n] BA. [o] Bo. [o] BA. [p] Bo. [q] G. [r] G. A. † A. [s] G. [t] Bo. Ma. [x] Bo. [y] Ma. plerique in Ger. K. & RS. & Nachmannus in BA. [z] Ger. [a] BA. Ger. [b] BA. [c] Bo. Ger. [d] BA. 175.

equitatûs numero sublevatus, לְמַעַן הַרְבּוֹת סוּס] *Pro multiplicare equum*, Mo. *ut multiplicet sibi equos*, Sa. [At Sy. *cùm equi fuerint multiplicati ei*; & Ar. *ob multitudinem bonorum.*] ¶ *Cùm præceperit*] Ubi? Nusquam disertis verbis, sed implicitè pluribus locis, ubi in Ægyptum reversuris succenset †. Vide Jer. 42. & 43. & 44 [f]. Multis autem de causis nolebat Deus Israelitas habitationem in Ægypto figere: Exod. 14. 13. Deut. 28. 68 [g]. 1. Quia Hebræi ad vitia & mores Ægyptiorum proni erant. Ægyptii autem idololatriæ erant deditissimi. 2. Nè Ægyptum ex Nili inundatione fertilem videntes, liberationem suam ex Ægypto parvi penderent, ac Palæstinæ tædio afficerentur [h]. Intelligendum hoc de eo tempore quo in Terra promissa habitare ipsis licebat; nam indè expulsis tam in Ægypto quàm alibi exilii sedem licuit quærere, ut multi sapientes exemplo suo sentire se probârunt. Ideo addit, *per eandem viam* [i], i. e. per omnem viam quæ ducit in Ægyptum, & eadem est cum priore ratione termini [k].

17. *Uxores plurimas*] Non plures habere prohibetur, sed plurimas [l]. Et quædam polygamia licita erat, ait D. [Hoc tamen negant A. & Ger. *Sed hæc sunt alterius loci.* Vide ad Lev. 18. Jurisconsulti Ebræi permittunt Regi 18 uxores [m]. *Non plurimas*: ut multi in Oriente Reges multa millia fœminarum, ipsis inutilia, aliorum honestis usibus subtrahebant, fastûs causâ [n]. Prohibitionis ratio, 1. Ne eum redderent effœminatum [o], & ad res gerendas minùs aptum [p], & ad vitium flecterent [q]; ad carnalitatem, & indè ad idololatriam [r]. 2. Nè pravo exemplo Rex populo noceret †. 3. Nè ob nimiam uxorum & liberorum turbam impensis immodicis populum gravaret [s]. ¶ *Alliciant*, &c. יָסוּר] *Recedat, deficiat*, sub. *à Lege Dei*, V. vel, *à Deo*, A. ¶ *Neque argenti*, &c.] Ratio, 1. Nè Rex, ex cupiditate habendi, subditos expilaret [t]. 2. Nè ex opibus in fastum & luxum difflueret [x], & opibus fideret [y]. *Nè eleveitur cor*, ut hîc sequitur [z]. 3. Nè periculosa cum externis commercia aleret [a]. Sic Lycurgus terræ mediocrem partem Regibus tribuit, *nè aut Regibus esset animus tyrannicus, aut civibus invidia potestatis.* In Judæa nulli thesauri nisi Deo dicati; Jo. Antiq. 12. 12 [b]. Dices, Davidis, Josaphati, &c. divitiæ celebrantur. Resp. Interdictum hoc non simpliciter intelligendum, sed secundùm quid [c]: i. e. *nisi ut faciat sumptus suos* [d]. Nè subditos ideo exhauriat, &c †. Alioqui, ut Rex haberet quæ regiæ magnificentiæ congruunt, atque ut licitis & honestis mediis divitias colligeret, viz. ex spoliis hostium, tributis, muneribus, armentis & gregibus, nullâ lege prohibitum fuit, cumprimis si ad Dei cultum vel publica opera thesauri colligerentur [f]. Potuit multiplicare non sibi, sed reipublicæ, cùm ad arcendos hostes, tum in subsidia civium [g].

18. *Postquam—sederit*, כְּשִׁבְתּוֹ] *Secundùm sedere ipsum*, &c. i. e. cùm regnare cœperit, V. ¶ *Describet sibi*] i. e. Faciet describi [h]. Describet manu propriâ [i], (ut Divina præcepta magis animo infigantur [k],) præter illam quam ut privatus tenebatur describere, juxta c. 31. 19. *Describite vobis canticum hoc* [l]. ¶ *Deuteronomium*, מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה] [Variè accipiunt.] 1. *Deuteronomium* [m]. Ad verb. *secundarium (secunditatem, duplum) legis*, Ma. *Repetitionem legis.* Ità sumitur Jos. 8. 32. *scripsit iteratam legem hanc* [n]. Sed cur hunc librum? Resp. Quia hic liber est Legis compendium [o]. In cæteris libris multa historica & ceremonialia, quorum cognitio non adeò Principi necessaria [p]. 2. *Exemplar* (vel, *exemplum*, Ch. JT.) *legis* [q]. Totum enim Pentateuchum describere tenebatur, primùm, ut Israelita quivis, deinde, iterum, ut Rex; ut sciret & in privatis & in publicis negotiis Legem sibi sequendam. Sic & legere eam debebat, & sibi privatim, & in Templo, audiente populo; ut sciret populus neminem à Lege excipi [r]. 3. *Duplum Legis* †, i. e. duplex Legis exemplar: unum quod secum ferret, (quòcunque iret [s],) alterum, quod in archivis haberet [t]. *Duplicatam legem*, O. ¶ *Exemplar à sacerdotibus*, מִלִּפְנֵי הַכֹּהֲנִים] *A faciebus* (vel, *in conspectu*, Sa. M. JT.) *sacerdotum*, Mo. Ma. *ex præsentia sacerdotum*, Ar. desumptum à *sacerdote*, Sy. *ex eo quod est coram sacerdotibus*, Ar. Ex publico exemplo, quod primariæ auctoritatis erat [z].

> † Me. ex R. [f] BA. [g] G. [h] Ger. [i] G. [k] Ger. [l] L. Me. Ma. D. [m] D. G. [n] G. [o] Me. Bo. [p] Bo. [q] Me. [r] L. † Me. Ger. [s] Bo. [t] Bo. Me. Ph. in Bo. [x] Me. Ger. [y] G. [z] G. [a] Bo. Ger. [b] G. [c] Ger. [d] RS. in D. † Ger. [f] Bo. Ger. [g] Ma. [h] L. D. V. sic Ar. [i] Ph. in Me. F. [k] Ph. in Bo. [l] F. [m] Vulg. O. Me. Bo. ex P. V. Ma. G [n] Ger. [o] M. [p] Bo. [q] M. ex Ch. G RR. in Bo. 1 e Sa. Sy. M. Ta. A. [r] G. † Mo. Hc. [s] F. [t] Ma. D. F. ità O. [z] F.

Ab autographo quod à sacerdotibus asservatur, 2 Reg. 22. 8[y]. Ex exemplari incorrupto[z]. Sacerdotes, ut periti in Lege, codices habebant emaculatissimos[a]. Al. *coram sacerdotibus*, Ti. O. ut adsint scriptioni, ut castigatissimè describatur[b]. Al. *per sacerdotes*, Ch.

19. *Ut discat timere*] Hoc enim maximè inculcatur in Deuteronomio[c]. Verbum *timoris* complectitur & internam reverentiam & externum cultum Dei, omnémque veram religionem. Confer Isa. 29. 13. cum Matt. 15. 8[d].

20. *Dextram vel sinistram*] i. e. Per excessum aut defectum: sive specie virtutis, sive manifesto scelere †. ¶ *Longo tempore*] Quod Davidi contigit, non Sauli[f].

CAP. XVIII.

1. **P***Artem*] Nempe, in spoliis hostium[a]. Vide Jos. c. 22. v. 8[b]. ¶ *Sacrificia*] Oblationes strictè sumptæ, quæ fiebant in Templo, sustentabant Sacerdotes ac Levitas qui in Templo ministrabant; latè sumptæ, nempe decimæ, reliquos[c]. ¶ *Et oblationes*] Heb. *& hæreditatem ejus*, i. e. quod tanquam jure hæreditario pertinet ad eum[d].

3. *Hoc judicium*, משפט] *Jus sacerdotum*, V. Ma. Hæc jure suo accipient †. ¶ *A populo*] Non item à sacerdotibus[f]. Nec à Levitis: sed si ab his acceperint, non tenentur reponere, ait Elias orientalis[g]. ¶ *Armum ac ventriculum*] His He. Ch. & ό. addunt *maxillam*[h]. Alibi duo tantùm exprimuntur, Exod. 29. 27. quibus tertium hîc addidit Moses[i]. Heb. *Armum* sive *brachium*, *& maxillas* sive *genas*, *& ventrem*, Ma. Qu. Cur hæ partes iis assignatæ? Resp. De tribus præcipuis pecudis partibus aliquid dandum eis; de pedibus *armus*, de capite *maxilla*, de corpore *stomachus*[k]. Prima in omni genere danda sunt ministris Dei. *Maxillæ* autem principium sunt corporis; *armus*, principium membrorum; *ventriculus*, principium intestinorum, inquit *More nevochim*. Meliùs autem Ezra, quòd hæc reliquâ carne meliora sunt[l]. ¶ הלחיים] *Maxillas*, cum inclusa lingua, ut putant[m]. Per *maxillam* synecdochicè totum caput intelligitur[n]. *Maxillarum* nomine labra contineri, discere est ex Josepho, qui vertit, χελύνιον, (quod idem cum χελύνη,) *labium*[o]. Sed quid sequens קבה? Resp. 1. *Uber*[p]. 2. *Stomachus*, seu *ventriculus*[q]. Synecdochicè, pro *omaso*, qui est ventriculi pars crassior & pinguior, quíque olim in deliciis fuit, teste Nonio[r]. Græci vertunt, ἤνυστρον, vel ἔνυστρον, quod (cùm venter tres habet partes) vel est pars *prima & summa*, (ut volunt Hesychius, Suidas, & Nicandri Scholiastes,) vel, pars *ima*, (ut vult Arist. hist. 2. 17.) ab ἀνύειν *perficere*, quòd ibi cibi digestio perficitur. ἤνυστρον autem inter cupedias recenset Aristoph. in *Equitibus*, act. 1. scen. 3. & act. 4. scen. 1 †. 3. Alii *pelliusculum* esse volunt[t].

4. *Primitias*, ראשית] Alibi תרומה, Græcis ἀπαρχαὶ[u]. ¶ *Frumenti*] Mensuram taxaverunt RR. partem sexagesimam ad minimum, quod præceptum aiunt Ezec. 45. 13. *Sextabitis*, i. e. sextam partem offeretis, *Epham ex Homer*[x]. Ad summum, quadragesimam[y].

5. *Ipse & filii*] Qui, cùm pauci essent, simul ministrabant; cùm plurimi, sapienter à Davide institutæ sunt classes & vices, 1 Par. 24. Vide quæ ad Luc. 1. 5[z].

6. *Venire voluerit, desiderans*, &c. ובא בכל אות נפשו] *Et venerit toto desiderio*, V. P. i. e. magnâ animi alacritate. *Secundùm omnem concupiscentiam animæ*. ב ponitur pro כ, ἐναλλαγὴ[a]. Al. *tunc veniet pro desiderio animæ*, i. e. pro voto, sive, prout voluerit[b]. Si voluit sese Templi ministerio in perpetuum vel in longum tempus consecrare[c].

7. *Qui stabunt*] *Stare*, pro, *ministrare*: Indicat magnam observationem diligentiámque esse debere in Ministris Dei[d]. Obj. At 1 Paralip. 23. 6. Levitæ in vices & ordines distribuuntur †. Nè alii aliorum ordines turbarent. Misè hoc torquet Judæos. Resp. 1. Non violata Lex censetur, si quid gravi consilio Ministrorum & Magistratûs de minutiis Legis mutatur[f]. 2. Quamvis hæ vices constitutæ essent, tamen & ante & post Davidis tempora hujusmodi Levitæ admittendi erant[g].

8. *Partem ciborum eandem*, חלק כחלק] *Partem ut partem* (vel, *secundùm partem*, O.) *comedent*, Mo. P. V. A. Ma. *partem ex æquo*, JT. *portiones æqualiter comedent*, Sa. sim. Sy. Ti. Ca. M. *partem comedent, sicut & cæteri*, Ch. i. e. tantundem ut alii ministrantes[h]. Sed quæ hæc pars? Resp. 1. Sacrificia, quorum partem dandum esse Levitis, veluti ministris ministrantibus, explicat Moses[i]. Non placet, Quæ enim sacrificia participarent? Non certè ex *holocaustis*, neque ex *peccato & delicto*, cùm soli Sacerdotes iis vescerentur, Levit. 6. & 7. Num. 18. 9, 10. Idem de armo & pectusculo, &c. patet ex Levit. 10. 14, &c. De cæteris pacificorum carnibus participare potuerunt, nempe, si invitati essent ab offerente ad epulum. At certam illis partem, sicuti sacerdotibus, assignatam nusquam legimus[k]. Resp. 2. Alimenta iis reposita erant ex ærario Templi[l]. Resp 3. Ex portione decimarum à Pontifice actu ministrantibus reservata[m]. ¶ *Excepto*, &c. לבד ממכריו על האבות] *Præter venditiones suas* (vel *ejus*, Mo. Sing. pro. plur. Ger.) *super* (vel *ad*, P. sive *apud*, Ger. Bo. sive *per*, F.) *patres*, Ma. Mo. O. vel, quas habet *à patribus*, M. Ti. *Præter venditionem quæ est secundùm familiam*, ό. Præter pretium rerum quas quisque eorum *vendiderit secundùm paternas familias*, JT. Locus difficilis. Variè interpretantur[e]. 1. *Præter venditiones ejus à patribus*; i. e. præter jus ejus quod venditum fuerit à majoribus ipsius; vel, nisi ab iis venditum & distractum fuerit[o]. 2. *Nisi vendiderit domum suam quam hæreditate accepit à patribus suis, ut scriptum est* Levit. 25. 33. *Et hæc est expositio illius*, (*à patribus*, vel, *super patres*.) *Non dicit illi, Hoc est tuum, non comedes partem sicut partem, sive æqualem partem*[p]. [3. Alii aliter.] *Exceptâ emptione patrum*, Sy. *præter id quod illi traditum fuit à majoribus*, Sa. *præter id quod stabile reliquerunt patres de successione*, Ar. Ch. sic, *præter id quod per vices sabbati ei obvenerit, sicut constituerunt patres*. Cujus sensus videtur esse, Omnes oblationum portiones Levitis ex æquo communes esse debent, præter eas quæ in Sabbatis obvenirent: eæ enim illorum tantùm esse debebant qui tum ministrabant: quod ex constitutione patrum natum esse videtur[q]. 4. Illud, *per patres*, referri potest ad ordinem servitii sui, & portionis, qui (ordo) secundùm patres institutus erat, Num. 3. 2. & 1 Paralipomen. 24. 4[r]. *Super patres*, jungunt, non cum membro proximo, sed cum remotiori. *Partem ex æquo comedent super patres*, i. e. secundùm paternas familias, *Gersonita* cum *Gersonitis*, &c. nec suo adventu disturbent distributa ministeria †. 5. Per *venditiones* intellige possessiones venales[t], per metonymiam[v]; res venditione possessas à patribus[x]. Pretium rei venditæ[y]: sicut מקנה ponitur pro *rei emptæ pretio*, Levit. 25[z]. *Præter si quid illi hæreditarium vendiderit*, Ca. Præter ea quæ vendidit, sive domus fuerit, sive quicquid aliud[a]. Habere enim poterant in urbibus domos, suburbana, armenta, &c[b]. quæ ad posteros transmittebant[c]. Poterant & Levitæ sibi quædam emere, quæ illis propria manebant, & quæ filiis suis postea relinquebant †. De quo vide ad Lev. 25. Poterant bona aliqua mobilia sibi comparare in urbibus illis, Num. 35. Suburbani illarum urbium agri Tribûs erant totius, & non alienabiles †. Fortè Levitæ morantes in loco Tabernaculi negarent illi partem suam, quòd secum haberet pecuniam, sive pretium rei (domûs vel agri) venditæ: statuit ergò lex, sive habeat pretium, sive non, habiturum tamen portionem suam[f]. q. d. Nè excluditor à parte commodi, quòd habeat unde se alere possit[g]. Fruatur eâ pecuniâ propriè, & insuper portione ei ex ministerio debitâ. *Cujus ratio duplex*. 1. Quia qui sacris ministrat is debet ex sacris (non ex bonis paternis) vivere[h]. 2. Quia rem venditam redimendi jus perpetuum habet, Levit. 25. 32. redimere autem non posset, si absumeretur pretium rei venditæ[i]. Sensus est, Omnes hos Levitas ex æquo participare posse de omnibus portionibus quæ ex oblationibus illis obveniebant; non autem teneri, ut alius cum alio dividat ea bona quæ à majoribus suis tanquam propria habebat[k].

9. *Quando*

9. *Quando ingressus*, &c.] Tunc enim à Cananæis didicerent artes antea illis ignotas. Alioquin & ante ingressum, &c. ab his abstinere debuerint [l].

10. *Qui lustret filium—ducens per ignem*, מַעֲבִיר בְּנוֹ בָאֵשׁ] *Transire faciens filium per ignem*, vel, *in igne*, [ità omnes:] vel lustrandi, vel offerendi, causâ [m]. In utroque modo Cananæos imitati sunt Israelitæ [n]. [At Ar. habet, *amburens igne*.] מַעֲבִיר est vox ambigua. Sign. & *interfectionem*, ut apparet Ezec. 16. 20, 21. & 23. 37, 38, 39. & *traductionem per ignem*. Apparet ex dictis locis, & ex Psal. 106. 37. & Jer. 19. 5. *Cananæos* (qui *Phœnices* Græcis; vide quæ ad Matt. 15. 22.) & eorum vicinos solitos morti dare liberos suos in deorum suorum honorem; *Sepharvaos* in honorem Adram. & Hanam. 2 Reg. 17. 31. Cananæi maximè Molochum colebant, &, eorum imitatione, non rarò Hebræi. Ostendit id Amos. 5. 26. collat. cum Act. 7. 43. Levit. 18. 21. *Moloch* non dubitandum quin sit Saturnus, cujus stella & nunc eo nomine ab Hebræis vocatur. Nomen ei astro datum, à Rege cui nomen 'Ἰλ, qui antonomasticè dictus מֹלֶךְ, unde מַלְכְּכֶם Amos. 5. 26. Narrat ex Sanchuniathone, antiquissimo rerum Phœnices scriptore, Philo Byblius, ejus interpres, (& ex utrisque Porphyrius *de Abstinentia* 2.) *Phœnices in maximis periculis & publicis calamitatibus charissimorum aliquem Saturno sacrificâsse. Occasio hæc erat*: Narrant populorum Reges ibi solitos filium quem diligerent maximè morti dare ad placandam deorum iram. Ei mori obsequentem Regem Phœnicum, qui post mortem in sidus Saturni à suis fuit consecratus, immolâsse filium. Quo in loco Philonis Byblii scribitur, Κρόνος, ὃν οἱ Φοίνικες Ἰσραὴλ προσαγορεύουσι ubi quidam viri egregii Ἰσραὴλ pro *Abrahamo* nominatum, & Isaaci historiam depravatè indicari, existimant. At credibilius mihi videtur exscriptorem Eusebii, qui Philonis Byblii verba recitat, errâsse, qui ubi Ἰλ erat scriptum, putavit compendium esse pro Ἰσραὴλ, quale sæpe in manuscriptis Græcorum Christianorum occurrit. Regi enim illi nomen fuisse Ἰλ Philo docet his verbis, Ἶλον τὸν καὶ Κρόνον. Nam quod Hebræi אֵל, Syri dicunt אֵל, Ezec. 30. 11. & 32. 21. cujus Prophetæ multa ad Syriacam dialectum declinant. Quia verò Rex ille patriam filio immolato maximè demeritus credebatur, ideo qui in simili periculo postea erant, eidem illi Regi, in deos sub astri illius nomine relato, suos liberos sacrificabant. Saturno pueros immolâsse Barbaros testatur Sophocles Andromedâ; Νόμος γὰρ ἐστὶ τοῖσι βαρβάροις, Κρόνῳ θυηπολεῖν βρότειον ἀρχῆθεν γένος. (*Apud Barbaros lex erat ab initio, ut Saturno sacrificent humanas hostias.*) Mos hic erat Tyriis, (Phœnicum, seu Cananæorum, præcipuis,) teste Curtio; & ab his (conditoribus scilicet suis) manavit ad Carthaginenses Pœnos, (i. e. Φοίνικας, sicut Horatio, *uterque Pœnus*, est *Syro-phœnix* & *Liby-Phœnix*.) Ennius de Pœnis, *Pœni sunt soliti sos sacrificare puellos*. De Carthaginensibus hoc testantur Plato *Minoë*, Ἡμῖν μὲν ὁ νόμος, &c. Justin. ex Trogo l. 18. Plut. l. *de Superstitione*, Silius Italicus, Lactantius 1. 21. Minutius *Octavio*, Aug. *de Civitate Dei*, 7. 19. Tertul. *Scorpiace* & *Apologetico*. Et hinc Saturnus dicitur comedisse liberos, Græcis τὸ אָכַל (quod & *comedere*, & *igne consumere*, sign.) usitatiore sensu accipientibus. Idem in Creta (ubi plurimæ Pœnicum coloniæ) factum, test. Porphyrio (ex Istro,) & Athenagorâ. Apud Blemyas, qui inter Arabicum sinum ac Nilum colebant, talia sacra ad Justiniani mansisse tempora, testis est Procopius. De Dumætis in Arabia idem apud Porphyrium habes. Hos imitati sæpe Hebræi, maximè in *Topheth*, 2 Reg. 23. 10. & 2 Par. 28. 3. Jer. 7. 31. & 19. 5. Morem ejus sacrificii sic explicat Diodorus Siculus. Ait Carthagine æneam fuisse Saturni statuam, (qualem scil. Molochi apud Cananæos fuisse Judæi affirmant,) quæ manus haberet supinas supra terram, sed quibus ignis subesset. Cujusmodi statuas omnes Hispani testantur repertas in illis Americæ insulis quæ Africam contra spectant; &, ut credibile est, indè habitatores & ritus accepêre: quod aliis quoque indiciis, si id opus esset, posset confirmari. Quòd autem aliis temporibus aut locis liberi tantùm à parentibus traducti sunt, vestigium est & imitatio sævissimi moris. Qualia temperamenta, aut παραδείγματα, serior ætas invenit. Sic in Laodicea Syriæ, pro virginis sacrificio, cervam substitutam docet Porphyr. dicto libro, in Cypro, pro homine, bovem; in Ægypto, cereos factos ad humanam effigiem. Sic Pelasgi olim Saturno hominem sacrificabant ex oraculo veteri, Καὶ κεφαλὰς Κρονίδῃ, καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα. Postea extitêre qui dixêre defungi eos posse, si facem jacerent. Meminêre Ovidius, Lactantius, Macrobius, qui & alias similes sacrificiorum emendationes commemorat, Saturnal. 1. 7. Sic, pro *veris* hominibus jactos in Tiberim *stramineos*, habes apud Ovid. Fast. 5. Tale aliquid & apud *Phœnicas* accidit. Cùm enim oraculum vetus juberet pueros הַעֲבִיר בָּאֵשׁ, diu acceptum in sensu *consumendi*, benigniùs interpretati sunt de *traductione per ignem*. Quem morem vidisse se in ora Indiæ Asiaticæ maritima narrat Ferdinandus Mendes Pinto, Lusitanus. Per Phœnicas venit hic mos in Siciliam, indè Romam. Varro, apud Scholiasten Horatii, *Palilia sunt apud rusticos, ut cum fœno conjectis stipulis ignem magnum transiliant; his Palilibus se expiari credentes*. Mansit idem mos diu in Africa, teste Leone Afro: nec aliunde, ut puto, in Brasiliam transiit. Ab Afris an à Romanis Christiani acceperint dubitari potest: sed memorant & damnant Chrysost. Theodor. in 2 Reg. 16. Synod. Trull. can. 65. Utrumque morem, & *comburendi*, & *trajiciendi per ignem*, agnoscit Maimonides (rectiùs quàm Judæi alii sapiens) de Idol. l. 3. c. 6. & R. Simeon lib. *Jalkuth*. Et utrumque ritum [& apud Cananæos fuisse asserit F.] in *Chensraga* Indiæ insula Benjamin repertum dicit. De combustione accipio Levit. 20. 2. quia mortis pœna ibi additur, quæ hic non est, nec Levit. 18. 21. De traductione hic agi verius, ob ea quæ jam diximus [n]. Credebant olim Cananæi, non esse morituros [o] ante diem qui tali modo per ignem superstitiosè lustrati essent [p]. ¶ *Qui ariolos sciscitatur*, קֹסֵם קְסָמִים] Prohibentur hoc loco omnia superstitionum & divinationum genera quibuscunque nominibus exprimi possunt [q]. [De קסם variant.] 1. Generale vocabulum est, vel, 1. ad omnes divinationum species [r]; vel, 2. ad tres species quæ sequuntur †; vel, 3. ad omne opus quod faciunt ad sciendum futura [s], sive per baculum, (quod ῥαβδομαντείαν vocant,) sive alio modo [t]. Vertunt, *Divinans divinationes*, P. O. Ma. Caj. & ο'. in D. 2. Intelligunt בּוֹדֵק *experimentatorem*, qui sortilegio aut stipulatione investigat num bonum sit iter arripere, aut opus aliquod inchoare [u]. 3. Qui futura prædicit. Talis erat Balaam, Jos. 13. 22. tales & illi in 1 Sam. 6. 2. 4. Sign. non tam quærentem divinationes, (ut Vulgatus accipit,) quàm reddentem [y]. ¶ *Observet somnia*, מְעוֹנֵן] *Ariolus*, P. *observans dies*, vel *tempora*, Sa. A. Observator, vel *nubium*, vel *planetarum*, vel *volatûs avium*. קוֹסֵם agitur internis motibus, מְעוֹנֵן externis observationibus [z]. [*De hac voce vide qua ad* Lev. 19. 26.] ¶ *Auguria*, מְנַחֵשׁ] *Augurans*, Ma. P. *mathematicus*, Ti. Qui avium volatum & garritum observat [a]. Aliis נַחֵשׁ est *species tentationis* [b]; cùm quis signum sibi constituit, *Si evenerit mihi sic, vel sic, faciam, vel non faciam* [c]. *Qui observat fortunas*, sive signa boni vel mali ominis. נִחֵשׁ est, *experientiâ discere*, Gen. 30. 27. & 44. 5 [d]. Intelligo omnem superstitiosam rei futuræ divinationem quæ à vigilantibus captabatur, per stellas, aquam, fumum, &c. ut & superstitiosa omina ex variis rebus peti solita, utpote ex occursu Æthiopis, leporis, &c †. ¶ *Nec sit maleficus*, מְכַשֵּׁף] *Præstigiator*, P. Ma. *magus*, A. *veneficus*, Ti. A. φαρμακός, ο'. quod reddunt, *veneficum*. Sign. etiam *maleficum*, qui malefacit per veneficia & incantationes. Non sign. *incantatorem*, (ut multi putant,) quia hic non puniebatur: Nam nullum opus facit, sed tantùm perstringit oculos [f]. (At מְכַשֵּׁפָה *non vivet*, Exod. 22. 18.) Sign. in genere vetitas artes exercentes, & per eas noxam inferentes [g]. Vide de hac voce ad Exod. 7. 11 [h].

11. *Nec incantator*, וְחֹבֵר חָבֶר] [Variant.] *Et incantans incantationem*, V. D. A. P. sic Sy. Sa. Ar. Onk. Jon. & Jeros. in D. pro, *neque incantator*. Negatio ex v. 10. repetita est [i]. חוֹבֵר חָבֶר etiam Psal. 58. reperitur, ubi de eo agitur quod apud Virgilium est, *cantando*

[l] Ger. [m] D. [n] F. [o] O. [p] Maimon. in F. [q] M. [r] Q. in M. Ger. † AE. in D. [s] K. in D. [t] D. [u] M. [y] Ger. [z] A. [a] Ge. in D. He. in M. [b] Q. in M. [c] Ger. [d] A. † Ger. [f] D. [g] Ger. [h] Ma. [i] V.

tando rumpitur anguis. Plin. 28. 2. *Figulinarum opera multi rumpi credunt tali modo; non pauci, etiam serpentes ipsos recantare. Et hunc unum esse ex ipsis intellectum, contrà bique Marsorum cantu, etiam in nocturna quiete* [k]. Qui susurris quibusdam mira facit [l]. Ad verbum est, *Jungens conjunctionem*, vel, *consocians societatem*, vel *consociationem*: i. e. Incantator, qui consortium habet cum dæmonibus; vel Conjurator, qui multa animalia in unum locum consociat vel congregat, vel, nè lædant, associat [m]. Psal. 58. 6. Prov. 29. & 25. Esa. 47. 9, & 12. Al. sic, *ligantes ligaturas*; de collo amuletum suspendentes [n]. Aliis חובר est *Astrologus*, qui totus in conjunctionibus stellarum versatur [o]. ¶ *Pythones*] [De quibus vide ad Levit. 19. 31.] ¶ *Nec divinos*, וְיִדְּעֹנִי] Hic est qui Dæmonem extrinsecùs habitantem consulit; אוב qui in se spiritum divinationis habitantem habet [p]. [Vide ad Levit. 19. 31.] ¶ *Quærat à mortuis*, וְדֹרֵשׁ אֶל הַמֵּתִים] *Et quærens* (supple, *aliquid*, Ch.) *à mortuis*, Ch. P. Mo. O. sim. Sa. Sy. Ar. M. Ti. vel, *ad mortuos*, A. Ma. *interrogans mortuos*, o'. Hæc est necromantia [q]. De hujusmodi hominibus sic etiam Ethnici, *Parasitum neque habeat: augurem, aruspicem, ariolum, Chaldæum nequem consuluisse velit*; Cato rustic. 5. *Aruspicem sagámque suâ sponte non noverit; quæ utraque genera vanâ superstitione rudes animos infestant*, Columel. rust. 11. 1 [r].

13. *Perfectus*, תָּמִים] Τὸ ת est undecima litera magna: fortè signific. plenissimam perfectionem †. ¶ *Cum Deo tuo*, עִם יְהוָה] Sincero corde & impolluto coles Deum tuum [s]. Fide & amore eum solum quærens, abhorrens ab istis impiis [t]. Pro, *cum Deo*, o'. habent, *coram Deo*, & Ch. *in timore Dei*, A. *Cum Deo*, i. e. similiter atque Deus; ut Matt. 5. 48. Christus explicat [u]. Sic Gen. 5. 24. sim. 1 Reg. 2. 10 [y]. Qu. Cur hoc subjicitur prohibitioni Magiæ? Resp. 1. Ut innuatur solum Deum esse verè præscium futurorum, & ab eo solo ejúsque Prophetis ea esse sciscitanda. 2. Ut significetur exercitium illarum superstitionum repugnare cultûs Divini sinceritati [z]. Si pro עִם legamus עַם, plenior erit sensus, *Consummatus eris populus J H V H Dei tui* [a].

14. *Tu autem à Domino Deo tuo aliter institutus es*, וְאַתָּה לֹא כֵן נָתַן לְךָ יְהוָה] Ad verb. *Et tu non sic dedit tibi*, Mo. Concisa est oratio [b]. *Et* (potiùs *sed*, Ger.) *tu non sic: dedit tibi Jehovah*, &c. O. Ma. P. Ger. [Variant.] Q. sic; *Tu non sic*, supple, *facies*, O. i. e. non consules divinos: quia non illorum ope tot bona consecutus es, sed *Jehovah dedit tibi* bona illarum gentium [c]; vel sic; quia *Deus dedit* tibi, h. e. daturus est, terram illorum, propterea quòd consulant divinos, &c [d]. Vel, *Tu non sic*, supple, *esse debes*, sicut sunt quos, &c. i. e. quorum terram *dat tibi Dominus*. Ità ellipsis est relativi שׁ vel אֲשֶׁר, quæ frequens est; Gen. 39. 4. Job. 41. 1. Prov. 14. 7. Esa. 15. 7 †. Vel sic, quia *dedit tibi Dominus*, scil. Prophetam, qui futura tibi prædicat, ut non sit opus vanos istos consulere [f]. Al. *Tu autem*, h. e. tui Doctores, (ut אַתָּה sing. sit pro plurali [g], vel, *De te autem*) *non ità sunt quos dat* (dedit, vel dabit) *tibi Deus*: non sunt tales, h. e. non sunt Planetarii & divini, quorum audientiam tibi imperavit. Hanc interpretationem docet prosodia, (nam ellipseos genus frequentissimum est,) & verba sequentia flagitant [h]. Alii sic; *Tibi verò nequaquam talis permittis*, Sy. Ar. sim. M. Ti. Ca. *Et tibi non sic dedit Dominus*, o'. Sed אַתָּה pro לְךָ vix occurrit [i]. *Te autem non sic instituit Dominus*, Ch. Al. *Ad te autem quod attinet*, (ut אַתָּה nominativus absolutè ponatur, ut *Ego*, pro, *quod ad me attinet*, 1 Paral. 28. 2. Esa. 59. 21. & 66. 18.) *non sic permittit tibi Jehovah*, scil. facere. Hæc expositio confirmatur ex eo, quòd in voce אַתָּה est accentus regius זָקֵף גָּדוֹל incisum majus constituens. Et נָתַן sign. *permittere*, Psal. 16. 10. & alibi passim [k]. *Non permisit*, sed te per Legem suam meliora docuit, & per Prophetam pleniùs docebit [l].

15. *Prophetam*, &c.] Quis est hic Propheta? Resp. 1. Josua [m]. Probant ex collatione duorum locorum. Hic dicitur, *Ipsum audiatis*; & alibi de Joshua, *Et audiverunt ipsum filii Israel* [n]. 2. Omnes Prophetæ Mosen secuti [o]. Probant, 1. ex antecedentibus ў *Nè augures consulite*, quia non deerat *Propheta* quos consulere possitis [p] cùm necesse est. Quæ ratio non congrueret, si modò de solo Christo locus intelligeretur. 2. Responsio hæc erat ad postulationem Hebræorum, quæ fuit, ut in posterum Deus per interpretem loqueretur: quod Deus illis annuit. 3. Prophetam hic opponit Pseudoprophetæ, v. 20 [q]. Obj. Prophetæ reliqui non erant similes Mosi. Resp. Similes erant, licèt non plenè: Horum enim erat, sicut Mosis, populo agenda præscribere, de eventibus respondere, hortari ad præstandas conditiones fœderis [r]. Cùm ait, *sicut me*, non loquitur de munere *legislatoris*, sed de *prophetico*. Et vox *sicut* communitatem quandam nominis atque auctoritatis, non omnimodam æqualitatem, notat, ut apparet infrà 34. 10. Dicit, *suscitabit*, sæpe scilicet, ubi magna necessitas aut evidens utilitas id exegerit †. Ità tamen de Prophetis, ut simul de Christo præcipuè & primariò, intelligendum est [t]. Diligenter attendendum est in vaticiniis de Christo, quædam typo soli, quædam soli veritati, quædam utrique, convenire. V. g. in 2 Sam. 7. soli Salomoni convenit, *Si iniquè aliquid gesserit*, &c. soli Christo, *Stabiliam thronum in æternum*, Luc. 1. reliqua ferè utrique. Ità hic locus aliquo modo ad omnes Prophetas referri potest, maximè tamen & inprimis ad Christum referri debet [v]. 3. Christus solus hic intelligitur [x]. Hic locus disertè enunciatur de Christo; q. d. Istorum omnium [nempe, planetariorum, &c.] loco Deum solum accedito atque consulito; qui tibi petenti concessit gratiosè ut se accedas Mediatoris operâ, & ab ore illius, tanquam germanæ Dei Sapientiæ, & Sermonis æterni, pendeas [y]. De Christo autem solo agi sic probant. 1. Ità Spiritus Sanctus interpretatur in N. T. Act. 3. 22. & 7. 37 [z]. Ad hunc locum allusum est, 1. à Patre, Matt. 17. *Hunc audite*; 2. à Filio, Joh. 5. *De me Moses scripsit* [a]; 3. à Philippo, Joh. 1. 45. *quem scripsit Moses*; 4. à populo, Joh. 6. 14. *Hic est Propheta venturus*; at alibi nusquam Christus sub *Propheta* nomine promissus fuit [b]. 2. Solus Christus erat Mosi similis. De reliquis dicitur, Deut. 34. *Non surrexit Propheta similis Mosi* [c]. Christus erat Mosi similis, 1. Personâ; uterque homo erat [d]; *de medio fratrum* †. 2. Officio mediatorio [f]. 3. Fidelitate, Heb. 3. 2, 5, 6 [g]. 4. Miraculis [h]. 5. Excellentiâ, quòd familiariter cum Deo versatus est, Joh. 1. 18. & 3. 13 [i]. 3. Ex occasione horum verborum: Cùm populus petiisset, *nè audirent ultrà vocem Domini*, pollicetur *se suscitaturum Prophetam de medio fratrum*; ut, videlicet, qui Divinam illam majestatem è cœlo loquentem formidarent, jam in assumpta carne delitescentem, & similem illis factam, audire non timerent [k]. *Bene locuti sunt—Prophetam suscitabo*: q. d. Bene populus orat; sed ejus desideria non tu, verùm alius, quem suscitabo, adimplebit [l]. Dices, Populus non Christum, sed Mosen, mediatorem petiit, Exod. 20. & Deut. 5. [Responsionem vide ad versum sequentem.] 4. Non dicit, *Prophetas*, sed, *Prophetam*, sing. numero [m]. Obj. Occasio verborum ad Prophetas trahit. [Vide Arg. 1. secundæ sententiæ.] Resp. 1. Cum antecedentibus sic cohæret; Omnibus Ethnicorum divinis, &c. unum hunc Prophetam opponit [n]. 2. Alia erat occasio verborum. [Vide Arg. 3. hujus sententiæ.] ¶ *Ipsum audies*] i. e. Ipsum solum, non divinos, &c. Sic, *illi servies*, Deut. 6. 13. exponitur, *illi soli*, Matt. 4. 10 *. Ipsi per omnia parere, etiamsi quid contra Legem jubeat. Potest enim Deus mutare Legem quâ vult parte, quo vult tempore. Et quia notæ omnes veri Prophetæ, de quibus agetur, in Jesum Nazarenum congruunt, ideo parendum ei fuit, etiamsi is Messias promissus non fuisset, Act. 3. 23 †.

16. *Ut petiisti*] Heb. *Secundùm omnia*, &c. Ellipsis, Ger. Sub. *suscitabit tibi—ut petiisti*. De hac petitione nulla mentio Exod. 20. 19. ubi populus dicit, *Nè loquatur nobiscum Deus, nè fortè moriamur*. Sed Moses ex his verbis, non quid sonent, sed quid velint, concipit: spectat enim intimum eorum affectum; nam sic affecti erant ex terrore vocis, ut summo cordis æstu optarent mitius & blandius verbum. Ipsa enim mors intentata per vocem Legis coegit eos suspirare ad vitam

Marginal notes (col. 815): k G. — l Me. Bo. — m Ger. Ms. — n Ger. — o Ms. — p Q. in Ger. — q Ms. A. Me. Ger. sic Jun. Ca. — r Ger. — † Ms. — s V. — t A. — u A. Ger. — y Ger. — z Ger. — a Ms. — b Ms. — c Q. in M. — d Ms. et V. — † Q. in Ger. — f Ger. — g Q. in Ger. — h Jun. — i Ger. — k Ger. — l A. — m Ità RR. in Bo. — n F. — o Ità F. Me. T. Bo. O. G. L.

Marginal notes (col. 816): p Bo. F. O. — q Bo. — r F. — † G. — t Me. Bo. F. — v F. — x Ità A. Me. E. D. M. Cl. id Jun. Ca. & Eufeb in Bo. — y Jun. — z V. E. Cl. — a E. — b Bo. — c M. F. A. — d Ger. — † M. — f Ger. A. — g A. — h A. Ger. — i A. — k Cl. — l F. — m F. — n A. — * A. — † G.

tam & ad verbum salutis: & in tali angustia magis optant quàm audent petere aliud verbum. Deus autem audit & respondet, non secundùm verba exteriùs sonantia, sed secundùm affectum interiùs ardentem. Sicut Luc. 19. 5. Christus Zacchæum inspexit, non secundùm quod foris loquebatur, sed secundùm affectum cordis. Non enim ausus fuisset Zacchæus petere ut domum suam Christus intraret, & tamen intus nihil magis optabat: unde & cum gaudio eum suscepit, impleto desiderio suo, quod ipse vix sentiebat antè [o]. Licèt ipsi non *Christum*, sed *Mosem*, petunt Mediatorem; Deus tamen hinc occasionem arripit *Christum* prædicandi, quem non solùm loco divinorum, augurum, &c. sed & ipsius *Mosis*, hîc ponit [p]. ¶ *In Horeb*] At populus non ascenderunt in montem Horeb. Resp. 1. ב sign. *apud, circa* [q]. 2. *Choreb* est nomen & montis & tractûs terræ, sicut *Sinai* & montem & desertum denotat [r].

18. *Et ponam*, וְנָתַתִּי] *Dabo*, Ch. A. i. e. ponam & stabiliam. Quod *dare*, 1 Paral. 17. 22. est, *stabilire*, 2 Sam. 7. 24†. H: Per illum loquar, ei suggeram quid dicat; i. e. erit interpres voluntatis meæ ad illos [s].

19. *Ego ultor*, אֶדְרֹשׁ] *Quæram, anquiram in eum*, Ma. *requiram ab eo*, V. A. i. e. sumam pœnas [v]. Ità accipitur Gen. 9. 5. & 42. 22 [x]. Impletum hoc in eversione Jerosolymæ [y].

20. *Qui arrogantiâ depravatus*, אֲשֶׁר יָזִיד] *Qui superbiâ elatus*; i. e. qui præsumpserit loqui [z].

22. *Hoc—signum, Quod—propheta ille*, &c.] Signum sequens ad superiorem speciem pertinet, nisi Propheta dicit se ab unico Deo missum. Nam si agat nomine falsorum deorum, nullo signo exspectato illico interficiendus est; imò etiamsi signa quædam speciosa dederit, Deut. 13. 1. Est enim hæc tentatio à Deo permissa, facilis superatu ab iis qui id credunt quod & ratio dictat, & Mosis tot miracula, ad 74, ut aiunt Hebræi, nempe, Deum unum esse [a]. Notant hanc esse alteram Pseudoprophetæ notam, ab eventu; priorem, à doctrina, Deut. 13 [b]. Non dicit verum esse Prophetam, *si evenerit* quod prædicit [c]; sed falsum, si non evenerit; neque enim Deus mentitur, aut mentiri potest [d]. Obj. At non evenerunt quæ prædixerunt Esaias, Esa. 38. 1. & Jonas, c. 3. v. 4. Resp. 1. Hoc præcipuè intelligendum de prædictionibus bonorum. Ità Maimon. *Non de comminationibus, quia Deus gratiosus est, & pœnitentibus remittit. At omne bonum quod decrevit Deus, non mutat; ut patet ex* Jer. 28. 8, 9. *Qui de pace*, &c †. Comminatoriis prophetiis tacita subest conditio [f]. 2. Intelligendum de prædictionibus absolutis, non conditionatis [g]. Obj. Illæ Esa. 38. & Jon. 3. 4. absolutæ erant. Resp. 1. Conditio erat implicita. 2. Nihil absurdi est, si, mutatis causis, mutentur & effecta [h]. 3. Præsertim cùm hæc mutatio eidem Prophetæ revelatur, quod hîc factum [i]. Hoc non referendum ad promissa aut pœnas: utrumque enim hoc, cùm suspensum sit ab aliqua conditione aliquatenus potestativa, fieri potest ut, re mutatâ, eventu careat, quemadmodum videre est Jer. 18. 1, 8, 9, 10. Jon. 3. 4, 9. sed referendum ad ea quæ per naturam fieri non possunt, ut, virgam in colubrum convertere. Talia enim si prædicantur in Dei nomine, non permittet ea fieri Deus, nè tentationem inferat insuperabilem. Potest præterea falsi argui aliquis etiam ex successu prædicto, si rebus iisdem manentibus is successus non evenerit, Jer. 29. 9. Non autem, contrà, ex solo successu verbis respondente agnosci Propheta potest, nisi successui multas addiderit circumstantias quas nulla humana prudentia prospicere possit. Verùm hîc non de talium rerum, sed de prodigiorum prædictione, agi ostendit collatio cap. 13. suprà. Notandum & hoc, ab eo qui tantùm hortatur homines ad implenda Legis jussa nulla signa requiri. Sunt enim pro illo signa olim facta cùm Lex prodita fuit. Falsi convictus (Propheta) in Paschate supplicio afficiebatur, quo tempore maximus erat populi conventus, idque ex lege 17. 13. argumento ducto à minore ad majus. Plus enim est falsò fingere mandata Divina, quàm ex humana opinione dogmata pertinaciter tueri [k]. *Si evenerit* quod prædixit, non erat sufficiens argumentum Prophetæ veri; quia bonum ex integra causa, malum ex singulis defectibus [l]: sed aliis signis dignoscebatur; ut, si à Deo Deique Lege avertere conetur [m]. Quòd si ex ipsis Prophetæ verbis discerni non poterat veritas vel falsitas, aliunde, vel ex miraculis, vel ex patefactione secretorum cordis, vel ex sanctimonia vitæ, vel ex præcedentium prophetiarum eventu, sumi argumenta veri Prophetæ possunt; & è rebus contrariis argumenta falsæ prædictionis. Ubi nihil horum satis erat, exspectandus est prophetiæ eventus, nec temerè habenda fides [n]. Suspende fidem, & Deo omnia committe, qui nunquam patietur fraudem, si quæ subsit, diu latère [o]. Ex dictis constat Christum nostrum fuisse verum Prophetam, quia venit Legem non destruere, sed implere, Matt. 5. 17. testimonium habuit reliquorum Prophetarum, Act. 3, 22, 24. Joh. 1. 45. & Johannis, (quem Prophetam esse omnes existimabant, Matt. 21. 26.) & Dei Patris, & miraculorum [p]. ¶ *Non timebis eum*] Nec minas aut prædictiones ejus [q]. Vel, non metues, scil. eum interficere [r].

Marginal notes: o V. — p A. — q Pi. — r Ger. — † A. — s V. — v V. — x A. — y Me. — z V. — a G. — b Ma. ex Jun. — c O. L. Bo. — d Me. ex Bo. — † A. — f Bo. — g Ger. — h Ger. — i Ger. post L. — k G. — l Bo. — m Bo. A. Ger. — n Bo. — o T. — p A. — q Me. A. — r A. sim. Bo. ex a's

CAP. XIX.

2. TRES *civitates*, &c.] Nempe, trans Jordanem [a]. De illis tribus cis Jordanem antè prospectum fuit [b], Num. 35. 14 *. Urbes refugii erant possessiones Levitarum, ut constat ex Num. 35. nam illi ministri publici juris & magistratuum erant, consensu veterum Hebræorum, simúlque mystagogi. Neque enim officium apparitorum, ut nunc est, antiquitus infame erat [c]. De ritibus urbis refugii vide quæ ad Num. 35. ¶ *In medio terræ*] i. e. Intra terram, ut, *in medio urbis*, Jer. 52. 25. est, *intra urbem*, 2 Reg. 25. 19 [d].

3. *Sternens viam*, תָּכִין] Ità vertit Ch. *parabis*, P. Obstacula quæque quæ fugientem impedire possunt tolles †. *Certificabis*, nè ambigua sit [f]. In quolibet bivio stipitem erexerunt, cui inscriptum erat, *miklat* [g]. Vel, *firmabis viam*, scil. lapidibus, nè lubrica sit [h]. *Dispone itinera*, Sa. ¶ *In tres partes divides*, [simil. omnes,] וְשִׁלַּשְׁתָּ אֶת־גְּבוּל] *Et tertiabis*, vel *triplicabis*, *terminum*, Mo. V. i. e. terminos, i. e. provinciam terræ [i]. Erant hæc oppida medio itinere à finibus terræ ad meditullium. Qu. Cur numerus harum urbium est æqualis, cùm in terra Canaan essent ultra 9 Tribus? Resp. 1. Quòd crebriora illîc (i. e. *ultra Jordanem*) homicidia ob ferociam Galaaditarum [l]. Vide Jud. 10. & 11. & Os. 6. 8 [m]. 2. Expediebat homicidam longè abesse à loco commissi homicidii, (nè vindex eum in furore apprehenderet & occideret,) adeóque homicidam in terra Canaan trans Jordanem fugere [n].

4. *Hæc erit lex*, וְזֶה דְּבַר] *Et hoc verbum*, Mo. Ma. *Hæc est res*, &c. i. e. id propter quod fugiet illuc homicida, nempe, si percusserit [o]. *Hac de causa fugiet*, &c. Q. in V. ¶ *Qui percusserit*] Nempe, ad mortem. Ità, *percussit*, 2 Reg. 14. 5. est, *occidit*, 2 Par. 25. 3 [p]. ¶ *Nullum odium*] Hoc argumento & Taurinus Ignatius ad Hadrianum utitur, nè homicidium dolo commissum credatur; *Apparebat nulla inimicitia quæ cum Evaristo fuisset*. Exstat in Col. legum Rom. & Mosaic. tit. 1 [q]. Qui inimicus fuerat, licèt eum casu occidisset, non poterat eò se recipere, ut notatum ad Num. 35. 20 [r].

5. *Et in succisione*, &c. וְנִדְּחָה יָדוֹ בַגַּרְזֶן] *Et impulerit manus ejus securim*, o'. vel, *in securim*, Mo. O. sim. P. *dum impellit* (vel, *levaverit*, Sy.) *manum cum securi*, M. Sy. *si vibrante se manu ejus cum securi*, JT. *Et impulsa fuerit manus ejus*, i. e. impulerit manu suâ securim in arborem †. ¶ *Ferrúmque lapsum de manubrio*, וְנָשַׁל הַבַּרְזֶל מִן הָעֵץ] *Et emoverit se* (*elapsum*, o'. Ch. Sy. M. P. vel, *excussum fuerit*, Sa. vel, *exsiliat*, Ar.) *ferrum è ligno*, Mo. vel, *de manubrio*, Ch. Sy. JT. ¶ *Et vivet*] Hinc colligunt Hebræi, *Cùm discipulus eò confugeret, præceptorem ejus unà cùm eo iturum, & cum præceptore eò fugiente discipulos ituros: Quia quærentibus sapientiam, vita sine doctrina Legis mors est* [s].

Marginal notes: a Ma. Jun. — b Jun. — c G. — c F. — d A. — † M. Me. — f O. — g He. in O. — h O. — i V. — k G. — l He. in O. — m G. — n Ger. — o V. — p A. — q G. — r A. — † V. — s Maimon. in A. ad v. 4.

Non jussus est exsulare, quò puniretur, (quia nullâ dignus erat pœnâ,) sed quò è propinquorum occisi manibus evaderet [v]. Qu. Sed cur liceret propinquis talem interficere, cùm non liceret Senatui? Resp. Quia non peccavit in Senatum præter legem faciendo, unde, si emigraret ex ea urbe, nihil injuriæ Senatuî faceret, sed tantùm propinquis occisi, quos contemnere videretur [a].

6. *Dolore stimulatus*] Heb. *cùm incaluerit cor ejus*, V. Quare si in via eum occidisset, ferebat impunè [y]. Tales affectus solent homines transversos rapere, ut ea faciant quæ non decent [z]. Licebat cognatis occisi vindicare cædem; quod Deus in populo duræ cervicis toleravit veriùs quàm approbavit [a]. Sed rectiùs alii hoc eis licuisse negant, sine prævia causæ cognitione: nam Num. 35. 24. *Judicabis consessus inter percussorem & vindicem*; & v. 30. *Quicunque interficit—occidetur*. Quod ergò hîc dicitur, *nè interficiat*, de facto intelligendum, non de jure; Præceptum enim Divinum est, *Non occîdes* [b]. Dedendus quidem erat homicida sciens in manus vindicis; non tamen temerè vel leviter, sed postquam coram Senatu causam dixisset, solennique (ejus) judicio damnatus fuisset [c]. ¶ *Percutiat animam*, וְהִכָּהוּ נֶפֶשׁ] *Percutiet eum animam*, Ma. (vel, *animâ*, V. A. vel, *in anima*, Pi.) Percussione *animæ*, i. e. vulnere lethali [d]. Sic Gen. 37. 21. Jer. 40. 14 †.

9. *Addes tres alias*] Nempe, non in terra Canaan, ubi sex futuras esse volunt alii; sed extra terminos Cananææ, si habitatio eorum extenderetur ad regiones cæteras, usque ad flumen Euphratis, prout Deus promiserat, sed sub conditione obedientiæ, quam Israelitæ non præstiterunt [f]. Ità novem esse debebant civitates [g].

10. *Sanguis innoxius*, ità Pi. דָּם נָקִי] Sed legendum puto דַּם, & has duas voces jungi per syntaxin convenientiæ, ut Deut. 21. 8, 9. Jer. 7. 6. & 22. 3 [h]. Alii, *sanguis innoxii*, JT. Ma. scil. hominis: sic nostri accuratè; quia in Hebræo est syntaxis regiminis. Prius tamen præfero [i]. ¶ *Nè sis sanguinis reus*, וְהָיָה עָלֶיךָ דָּמִים] *Et sit*, vel *sint*, *super te sanguis*, sive *sanguines*, M. Mo. O. *alique super te sanguis ejus*, Ar. *& imputetur tibi sanguis innocens*, Sy. *& nè sit super te sanguis*, Ti. sim. P. *& non sis* (vel, *non eris in te*, ϭ'.) *sanguinis reus*, Sa. ϭ'. *nè sit in te reatus judicii mortis*, Ch. Repetendum ἀπὸ κοινοῦ adverbium negandi לא [k]. *Néve sit in te culpa cædis*, JT. Heb. *sanguines*. Metonymia subjecti; quam in Hebræo ostendit syntaxis anomala, quatenus nomen plurale jungitur cum verbo numeri singularis [l]. *Sanguines*, i.e. cædes, h.e. pœna sanguinis: q. d. nè imputetur tibi effusio illa sanguinis, & ob eam luas pœnas [m]. Sanguinem autem effundi proclive foret, si asyla vel non essent, vel longè abessent [n].

12. *Seniores civitatis illius*] *Illius*, nempe, *occisi*, cui v. 11. structæ erant insidiæ, ut rectè Caj. non, *civitatis refugii* [o]: vel, *illius* qui reus est cædis [p]. Debebant enim Magistratus loci in quo cædes patrata fuit cum argumentis, vel certis, vel probabilibus, culpæ admissæ ad Judices urbis refugii mittere qui eum indè abstrahendum, vel ad manifestam cædem, vel ad causæ discussionem, exposcerent: quorum postulatio, nisi manifestè iniqua esset, rejici non poterat. Ab his ergò veritate compertâ, vel proximo plectendus dabatur, vel ad civitatem refugii remittebatur [q]. ¶ *Tradentque*] Re, videlicet, pervestigatâ, cognitâ & compertâ certò [r].

13. *Et auferes*, וּבִעַרְתָּ] *Combures*, vide Deut. 13. 5. Ma. Auferes ad modum comburentis †. *Purgabis*, ϭ'. *expiabis*, peccatum effusi sanguinis innocentis [t]. *Tolles sanguinem*, i. e. qui sanguinem fudit [v].

14. *Non assumes & transferes terminos*, לֹא תַסִּיג גְּבוּל] [Variant.] *Non assequeris*, V. i.e. non invades, non transibes, terminum separantem agrum proximi à tuo [x]. *Non transferes terminum*, Ch. Sy. Mo. M. Ti. *non dimovebis*, ϭ'. Sa. Ar. JT. A. Ger. *Non attinges*, scil. ut terminum destruas [y]. *Non apprehendes*, &c. P. Ma. ut v. 6. *Non retroages*, Ger. Q. in Ma. Ità sumitur Esa. 59. 14. Os. 5. 10 [z]. Severè hoc vetitum

Margin notes:
- [v] Abarb in Mun.
- [a] Mun.
- [y] G.
- [z] A.
- [a] Os. in Ger.
- [b] Ger. p. 1158.
- [c] Mas. ad Jos. 20. 5.
- [d] V. D.
- † Pi.
- [f] Ger. Bo. Me. T.
- [g] Jl. Brem. & Os. in Ger.
- [h] Pi.
- [i] Pi.
- [k] Pi.
- [l] Pi.
- [m] V.
- [n] Me. Bo.
- [o] Bo. Me. T. ità V.
- [p] Ma. Jun.
- [q] Bo.
- [r] Jun.
- † O.
- [t] V. Me.
- [v] A.
- [x] V.
- [y] O.
- [z] Ger.

apud quieti publicæ consulentes populos: Job. 24. 2. Plato 8. de Legibus, Digesta, Tit. *de termino moto*; Collatio vetus legum Mosaicarum cum Romanis, tit. 13. Paulus Sentent. 1. 16. & 5. 22. 2. ¶ *Quos fixerunt*] i. e. *Fixerint* [a]. Factum id per Josuam & Eleazarum [b]. Sed rectiùs in genere accipitur de limitibus quibus in regione Canaan agri, sicut apud nos fossis, distinguebantur [c]. ¶ *Priores*] *Primi* patres, quod supplco ex Prov. 22. 28 [d]. *Patres*, Ch. & ϭ'. in A.

15. *In ore duorum*, &c.] Vide ad Deut. 17. 6 †. Nam unus testis mendax, 1. facilè ex privato odio calumniabitur; 2. faciliùs in testimonio proferet omnia consentientia [f]. ¶ *Peccati & facinoris*] עָוֹן est contra Deum, חַטָּאת contra hominem [g], hoc quidem loco [h]. ¶ *Stabit omne verbum*, יָקוּם דָּבָר] *Surget* (*firmabitur*, Me. *consistet*, V.) *verbum*, Ma. V. O. i. e. accusatio ipsa erit firma & stabilis. *Stabiliri verbum* est, de re ipsa pronunciari, ut lis finiatur [i]. *Allio confirmabitur*, Ti. *Affirmabit verbum*, seu rem, Q. in Ma.

16. *Si steterit testis*, &c.] At v. 15. *Non stabit unus testis*. Resp. In omnibus aliis causis duo requiruntur; sed in Religionis negotio unus testis ad quæstionem habendam sufficit: adeò vult Deus Magistratibus conservationem doctrinæ commendatam [k]. Non placet; quia verba legis v. 15. sunt generalia, *in ullo peccato*, adeóque in apostasia. Quòd verò unius testis hic mentio fiat, vel sing. ponitur pro plurali; vel significat falsum testem (etiamsi solus testetur) pœnæ subjiciendum esse [l]. Unus testis sufficit, non ad damnandum, sed ad inquirendum; &, in pecuniariis, ad deferendum reo jusjurandum purgatorium: *Maimonides*. At in mutuo non damnabatur quis ex contractu, nisi coram testibus facto [m]. ¶ *Testis mendax*, עֵד חָמָס] *Testis mendacii*, sive *mendax*, Sy. O. P. vel, *falsus*, Ch. vel, *injurius*, JT. A. Ger. vel, *iniquitatis*, Mo. *iniquus*, Caj. A. Sa. Ar. Ti. M. vel, *violentiæ*, Ma. Ger. vel, *subversionis*, i. e. prætendens subvertere proximum [n]. ¶ *Accusans eum prævaricationis*, לַעֲנוֹת בּוֹ סָרָה] *Ad respondendum in eo aversionem*, Mo. V. *ad testificandum in eum apostasiam*, JT. sim. Sa. A. nempe, à Deo ejusque cultu [o]: vel, *prævaricationem*, Ch. M. vel, *iniquitatem*, Sy. vel, *verbum perversum*, P. vel, *falsò*, Ar. vel, *declinationem*, nempe, à vero, seu falsitatem, Ma. *Accusans ejus impietatem*, ϭ'. vel, *defectionem*, Ti.

17. *Stabunt ambo*] Vel, duo homines, nempe, actor & reus. Ità unius testimonium sufficit ad rei inquisitionem, licèt non ad sententiæ prolationem [p]. ¶ *Ante Dominum*] i. e. Ante fores Tabernaculi [q]. Observa, *coram Jehovah stare* eos qui sunt coram Sacerdotibus & Judicibus à Deo constitutis [r]. ¶ *Sacerdotum & Judicum*] Q. accipiunt appositivè, i. e. Sacerdotum qui Judices sunt hujus controversiæ, utpote Religionis & doctrinæ †. Alii disjunctivè, *coram Sacerdotibus*, scil. si res nullis testimoniis humanis cognosci potest; aut *coram Judicibus*, scil. tentaturis si quid civili examine cognosci possit, ut vers. seq. exponitur [t]. Sed rectiùs conjunctim, coram Synedrio magno, in quo & Sacerdotes & Judices politici erant. Vide ad Deut. c. 17. v. 9 [v].

18. *Cùmque diligentissimè perscrutantes*, וְדָרְשׁוּ הַשֹּׁפְטִים הֵיטֵב] *Et inquirent* (vel, *cùm inquisierint*, JT.) *bene*, Mo. Pi. Heb. *benefaciendo*, Pi. vel, *diligenter*, ϭ'. Ch. Sa. Sy. Ar. A. ¶ *Invenerint falsum testem*, &c.] Heb. *& ecce testis*: sæpe וְהִנֵּה ponitur pro *si*, ut cap. 13. v. 14 [x]. In causa capitali, & secutâ ob id sententiâ. Ità usus restrinxit legem [y]. *Delatores, si non probarent, capite affecit*; Capitolinus Macrino. Vide ad Act. 6. 2 [z].

19. *Auferes malum*] Verto, *malum istud*; nempe, scelus falsæ accusationis [a].

20. *Ut audientes*, &c.] Heb. *audient*, sub. *judicium istud*, V. Nota finem publicarum pœnarum. Vide de J. B. & P. 2. 20. 9 [b].

21. *Non misereberis*] Heb. *Non parcet oculus tuus*. Instrumentum affectûs pro affectu ponitur [c]. Judici lex loquitur [d]. ¶ *Animam*, &c.] Eam pœnam ab eo exiges quâ alter affectus fuisset, si convictus esset †. Omnia damna, præter vitæ, redimi posse statuunt Hebræi [f]. Ex traditione constat, pro oculi æstimationem

Margin notes:
- [a] G.
- [b] G. A. P.
- [c] Ger.
- [d] A.
- † V.
- [f] B.
- [g] G. F.
- [h] G.
- [i] V.
- [k] Jun.
- [l] Ger.
- [m] G.
- [n] O.
- [o] M. A. Ger.
- [p] A.
- [q] Q. in Ma.
- [r] V.
- † Ma.
- [t] Jun.
- [v] Ger.
- [x] V.
- [y] G.
- [z] Ger.
- [a] Pi.
- [b] G.
- [c] V.
- [d] G.
- † V.
- [f] A.

nem oculi pecuniariam redditam fuisse [g]. [Vide quæ ad Exod. 21. 24. & Levit. 24. 20. ea de re copiosè annotata sunt.]

CAP. XX.

2. STabit *sacerdos*] Ad hoc designatus & unctus [a]. Qui & tubâ canebat [b]. Qui, cùm turmæ pariter consisterent, verba v. 3, & 4. differebat voce æquabili ac constanti; quæ eadem sacerdotes non uncti exsertâ voce exposuerunt per singulas turmas [c].

3. *Non pertimescat,* אַל יֵרַךְ] *Nè mollescat,* P. Ma. Sa. Ar. *nè commoveatur,* Ch. *nè frangatur,* Sy. *tenerum non sit,* M. Ma. *non dissolvatur,* ό. Vide Jud. 7. 3. Ma. ¶ *Nolite cedere,* אַל תִּירְאוּ] *Nè paveatis,* P. sim. Sy. *nec animo cadatis,* Ar. *non festinabitis,* seu *trepidabitis,* al. *non obstupescetis,* al. *Non abripiemini* metu periculi, i. e. nè subtrahite vos [d]. *Nè acceleretis,* Mo. *neque conturbemini,* Ch. *neque frangamini,* ό. Sa. Cor molle respectu *Dei* commendatur, 2 Reg. 22. 19. at respectu *inimicorum* prohibetur, hîc & v. 8. & Esa. 7. 4. & inter plagas ponitur, Levit. 26. 36. Vide 2 Paralip. 13. 7. Job. 24. 16 †. ¶ *Nec formidetis eos,* אַל תַּעַרְצוּ מִפְּנֵיהֶם] *Nè terreamini,* vel, *formidetis,* (*nè declinetis,* ό. *frangamini,* Mo.) *à faciebus eorum,* Ch. Sa. Sy. Ar. A. *Neque* (mallem, *Nève,* nam in Hebræo est Nè *prohibentis,* וְאַל, non וְלֹא, quod est *Neque* [f].) *expavescite metu eorum,* JT.

5. *Quis est homo?*] i. e. Si quis, vel, quisquis, &c. Confer Psal. 34. 13. *Quis,* &c. cum 1 Pet. 3. 10. *Qui vult* [g]. Qu. Quæ ratio hujus legis? Resp. 1. Nè quis otiosus fruatur alienis laboribus. Iniquum videbatur non permitti è propriis fructum aliquem percipere [h]. Voluit Deus illos frui beneficiis suis [i]. 2. Nè desiderio eorum remissiùs agerent in prælio, sibique parcentes, vel etiam fugam capessentes, aliis & scandalo essent & damno [k]. 3. Ostendit hîc Deus misericordiam suam erga infirmos [l]. 4. Sic alii magis abhorrerent præliari propter tale infortunium [m]. Bellum duplex erat; 1. רְשׁוּת *licentiæ,* i. e. licitum; 2. מִצְוָה, *jussionis* & præcepti. A bello *concesso* aberant qui sequuntur: à *jusso* nemo liber erat, nè sponsus quidem [n]. Notandum has *ἀτελείας* (i. e. *immunitates*) locum non habuisse in bellis Dei, i. e. contra septem populos, sed in bellis aliis, ut notavit Maimonides [o]. ¶ *Et non dedicavit,* וְלֹא חֲנָכוֹ] *Non initiavit,* Mo. Ma. Ger. M. Non habitavit in ea [p]; nempe, per annum [q], ut habet traditio veterum, ex Deut. 24 [r]. *Dedicari* res dicitur, quando cum solenni aliquo ritu vel convivio rei usus inchoatur †. Dedicârunt domos celebratione festi & laudatione Dei, Psal. 30 [t].

6. *Nondum fecit communem,* וְלֹא חִלְּלוֹ] *Non prophanavit,* P. Pi. Jun. i. e. fructus ejus adhibuit ad usus non sacros [v]. *Non violavit,* Ma. vel, *communem fecit,* nempe, domino & familiæ [x]. Nondum eam à sacris liberavit [y]. *Nondum eâ sacris jam solutâ usus est,* JT. Hoc fiebat sub annum quintum [z]. Fructus enim tribus primis annis immundi censebantur, & quarto anno Deo consecrati sunt. Vide Levit. 19. 23, &c [a].

8. *Corde pavido,* רַךְ] *Tener,* P. Ma. *mollis,* Ma. V. i. e. animo pavido [b]. ¶ *Nè pavere faciat corda fratrum,* sic ό. sim. Ch. Sa. וְלֹא יִמַּס אֶת לְבַב אֶחָיו] *Nè liquefaciat,* &c. Ti. Ma. *frangat,* Sy. *dissolvat,* Ar. M. *humiliet,* Sa. vers. *Et non liquefiet,* sive *liquescat,* (vel, *dissolvatur,* P.) *cor fratrum,* Mo. Pi. JT. A. אֶת usitatè servit notando casui accusativo; sed hîc per anomaliam notat nominativum patientis [c]. Hac ipsa de causa eos quibus militia cordi non erat in Macedoniam remisit Alexander. Vide Arrian. l. 7. Curt. l. 10 [d]. Finem agminis clauserunt robustioribus apparitoribus, qui securibus, vel, ut alii, falcibus armati, potestatem habebant crura amputandi admolientibus desertionem aut fugam †.

9. *Cuneos præparabit,* וּפָקְדוּ שָׂרֵי צְבָאוֹת בְּרֹאשׁ הָעָם] [Variant.] *Et* (vel *tunc,* P. Ger.) *constituent* (*visitabunt,* Mo.) *principes* (vel *duces,* Sy.) *exercitus* (vel *exercituum,* Mo. Ma. Bo. Ger.) *in capite* (vel *fronte,* Sy. Belg.) *populi,* Ch. P. M. O. i. e. super populum, V. *Præficient* (nempe, *duces,* Bo. vel, præfecti, V.) *principes exercituum in capite,* &c. i. e. qui fiat capita populi [f]. *Præficiantur eis principes exercituum,* Ar. *Et constituent principes exercitûs duces populi,* ό. *Tum copiis duces præficiantur,* Ca. Qui potestatem habeant capitis populi, sive, qui summam dignitatem obtineant in populo: designabunt Principes populo [g]. Alii, *Ut præficiant* (scil. ipsi statores seu moderatores, Ma.) *principes ordinum militarium in principiis populi,* JT. Ma. A. רֹאשׁ pro principiis ponitur 2 Par. 13. 12. & 20. 27 [h]. i. e. Non stent post principia, sed in prima acie [i]. *Principia* erant robur Romani exercitûs [k]. *Constituent* —i. e. acies ipsas instruent pugnaturi cum hostibus [l]. Alii sic, *Tum recensebunt principes exercitûs populum per capita,* Sa. vel, quod idem, *in capite,* Bo. O. וּפָקְדוּ est, *recensebunt,* G. Nempe, post dimissos formidolosos [m]. Vel, *Præfecti constituent principes qui populum recenseant* [n]. Non placet; quia est רֹאשׁ sing. non רָאשֵׁי plur [o].

10. *Ad expugnandam,* &c.] Justi belli causæ apud Hebræos censeatur, In civitatem Hebræam colentem idola, vel deficientem à Lege; Ob fidem Regi violatam, 2 Reg. 3; Ob rebellionem, 2 Sam. 20; Ob defectum nocentem, Jud. 20; Ob injuriam Regi aut reipublicæ illatam, 2 Sam. 10; Si res suas repetant Hebræi; Ad repellendum hostem; Ad hostem præveniendum, Num. 21; Contra auxiliatorem hostis, 2 Sam. 8; Ad amicum hostibus eripiendum, Gen. 14; Adversùs tyrannidem. Talia bella sumebantur ex decreto Synedrii LXX virûm [p]. ¶ *Offeres ei primùm pacem,* וְקָרָאתָ אֵלֶיהָ לְשָׁלוֹם] *Et clamabis* (*proclamabis,* O. Sy. *vocabis,* Ma.) *ad eam pro pace,* P. O. Ma. V. i. e. Sublatâ voce (præconis, aut caduceatoris, Ma.) compellabis eam verbis pacificis, invitabis eam ad deditionem [q]. Vel meliùs, *pro integritate,* nempe, vos integram eam dimissuros [r]. *Omnia priùs experiri quàm armis sapientem decet,* inquit Terentius †. Qu. Utrùm hoc valuit in terra Canaan? Resp. 1. Q. affirmant [t]. Ità Maimonides, & Moses de Kotzi Præcepto jubente 15. Vide de J. B. & P. 2. 13. 4 [v]. Probant exemplis *Rachabæ,* & *Gibeonitarum,* & *Cananæorum* tempore Salomonis, quibus parcitum est. Resp. Hæc singularia erant & extraordinaria [x]. Dicitur Jos. 11. eas gentes deletas fuisse quòd pugnare mallent quàm pacem quærere. Obj. Cur ergò Gibeonitæ dolo pacem petunt, si verâ viâ hoc facere potuissent? Respondet Maimon. Quia missos semel ad eos legatos spreverant, & tunc valuit lex de internecione [y]. Lex quæ est Exod. 23. 32, 33. & Deut. 7. 1, 2. intelligenda est cum benigna exceptione, nisi si qui ad primam denunciationem paruerint [z]. 2. Negant alii [a]. Ità vulgò existimant, ait Cunæus. Sermo est de civitatibus extra Terram promissam [b]. Rationes sunt. 1. Quòd simpliciter deleri jubentur, Exod. 23. Deut. 7. 2. Taxat Deus fœdus cum eis factum, Jud. 2. 2. Porrò, qui sic statuunt versum 15. referunt non solùm ad v. 14. sed etiam ad ver. 10 [c]. ut sit sensus, Pacem offerendam esse civitatibus extra (non autem intra) Canaan. Ante bellum offerri voluit ab eis pacis conditiones. 1. In imitationem Dei, qui non vult mortem impii, sed magis ut convertatur. 2. Optima est urbium subactio quæ fit cum bona ipsorum gratia. 3. Melius est eligere certam pacem, quàm incertam persequi victoriam [d]. 4. In bello multi etiam victorum cadunt †.

11. *Si receperit,* &c.] Heb. *Et erit — & erit. Erit autem, — erit, inquam,* JT. *Et erit — tunc erit,* A. *si responderit pacem,* V. Ma. vel, *in pace,* V. ¶ *Sub tributo*] Vide de J. B. & P. 3. 15, 16. Sub quo intelliguntur & *operæ,* ut apparet 1 Reg. 9. 15. 2 Par. 8. 7. Simul debebant hi populi ditioni Hebræorum se subjicere, ac proinde & præcepta Noæ data amplecti [f].

12. *Oppugnabis*] Heb. *angustabis eam,* M. Ma. scil. fame, siti ac morte [g].

13. *Omne masculini generis*] Pœna magnæ contumaciæ, infrà 16 [h].

14. *Absque mulieribus,* &c.] *Puerum ætas excusat, fœminam sexus,* Seneca de Ira 3. 24. Adde quæ de J. B. & P. 3. 11. 9 [i]. Ab his nullum peccatum, nihil periculi [k].

Margin notes: [g] F. — [a] A. G. — [b] G. — [c] F. ex Mumon. — [d] Ma. — † A. — [f] Pi. — [g] A. — [h] Ph. & Jo. in Bo. — [i] A. — [k] T. ex Ph. A. — [l] A. — [m] L. — [n] D. — [o] G. — [p] V. O. F. M. RS. in F. — [q] G. F. Jo. in T. — [r] F. ex Mum. — † Me. T. — [t] A. — [v] Jun. — [x] T. — [y] G. — [z] G. V. — [a] O. E. Me. T. Bo. — [b] V. — [c] Pi. — [d] G. — † F. v. 2. — [f] O. A. sic Ar. — [g] V. — [h] Jun. Ma. Ger. — [i] Ger. — [k] Ma. — [l] V. — [m] Ger. — [n] V. — [o] Ger. — [p] G. — [q] V. — [r] O. — † G. — [t] Ità Jun. Luth. in Ger. G. Cunæus rep. Heb. c. 20. — [x] G. — [y] Ger. — [z] Cunæus. — [a] G. ex Maimon. — [b] Ità Ger. ex Os. & Brent. — [c] L. Me. — [c] Ger. — [d] Muis ex Aberb. — † Muis. — [f] G. — [g] M. — [h] G. — [i] G. — [k] Bo.

16. *Nullum permittes vivere,*]לא תחיה כל נשמה[*Non vivificabis omnem animam,* P. vel, rem ullam halitu præditam[l]. Obj. At jumentis parcitum est. Resp. 1. Per *omnem animam* intelliguntur omnes homines passim. Confer Jos. 10. 40. cum Jos. 11. 14[m]. 2. Ordinariè jumenta interficienda erant propter anathema, cui tales urbes subjectæ, extraordinariè verò, quarundam urbium jumenta erant Israelitis concessa, Deut. 3. 7[n].

18. *Et peccetis in Dominum*] ל in ליהוה hîc valet *contra.* Sic Psal. 51. 6[o].

19. *Quoniam lignum est,* &c.]כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור[Difficilis locus est, quique interpretes mirè torquet, Dr. [Variant.] *Numquid lignum quod in agro homo est,* (vel, *non est sicut homo arbor agri,* Ch. sim. Sy. Ti.) *ut ingrediatur* (vel, *veniat,* Ch. Sa. Ti.) *à facie tua* (vel, *coram te,* Ti. vel, *contra te,* Ch.) *in vallum?* ό. vel, *munimenta?* Sa. vel, *in obsidionem?* Ch. O. Alii, *ut fugiat à conspectu tuo impendente angustiâ?* Sy. *ut abeat a facie tua in illa obsidione?* M. Sensus est, Arbor non insurget contra te in obsidione[p]: vel, Manent illæ arbores suo loco, nec profugiunt in orbem ad hostes[q]. *Lignum est, & non homo,* Vulg. Sumit כי pro אלהים, [fortè legendum הלא vel הלא;] quod manifestius in Græco, μὴ ἄνθρωπος τὸ ξύλον; An vim habet hominis, ut tibi obsidenti resistere possit? Nec aliter accipiunt Ph. & Jo[r]. Vulg. repetit negationem ex præcedentibus; quod solens est †. Vel, *Numquid lignum est homo,* ut velis illud tanquam hominem obsidere[s]? Alii, *Homo arbor agri,* h. e. victus hominis est arbor agri[t]. Similis locutio Deut. 24. 15. *Anima est pignus illud,* i. e. ex pignore illo sustentatur vita, videlicet, ex molendino[u]. *In regiminis statu substantivorum non rarò occurrit ellipsis;* subintelligitur ergò *vita,* &c[y]. Est *enim* vita *hominis arbor agri,* i. e. victum homini suppeditat[z]. *Arbor est hominis* vita vel cibus, ut Reg. 18. 31. *comedat quisque vitem suam,* i. e. fructum vitis[a]. Sic autem legunt; *Illas non succides,* (nam *arbor est* vita *hominis*) *ut veniat à facie tua in obsidionem*[b], scil. ipsa urbs. q. d. Nè succidas arbores ad obsidendum urbem[c]. Vel, *ut eat ante te in munitionem,* i. e. ad construendas munitiones[d]. Alii sic; *Nè exscindito,* (*quamvis hominis* sunt *arbores agri,*) *ut procedant ante te in propugnaculum* †. *Quamvis arbores agri hominis sunt,* i. e. ejus usui inserviant[f], & imperio subsint[a]; tamen fructiferis parce[h]. כי valet *quamvis:* Et ante האדם deficit ל[i]. Al. *Homini arbor agri;* vel, *Nam agrestes arbores cuivis homini* expositæ sunt, *at procedant ante te ad propugnaculum,* JT. q. d. Illæ sufficiunt struendis turribus; nè succidas frugiferas[k]. Al. *Quia hominis obsessi est arbor agri;* q. d. utere igitur fructibus hostis. Al. *Est enim ut homo arbor agri:* i. e. perinde facis acsi hominem occideres, quandoquidem arbores victum homini suppeditant[m]. Al. *Quia,* ô *homo, arborem agri oportet venire à conspectu tuo in obsidionem*[n]. *Nam,* ô *homo, arbor agri usurpanda est in obsidione,* Ang. in margine. Causas reddit cur non succidat: 1. quia edere indè, adeòque vivere, oportet: 2. altera est, quia instar hostium resistere atque oppugnare ipsos nequeunt, sed cùm extra urbem in agris sint, statim ab ipso conspectu ipsorum veniunt, imò necesse est veniant, in obsidionem. ל in לבוא sumo ut Est. 9. 1. in להעשות *oportet fieri,* & Psal. 62. 10. in לעלות *oportet adscendere.* Hebraismus est usitatissimus. Porrò ה in האדם est quale Psal. 9. 7. in האויב, ô *inimice,* hoc est, vocativum exprimit, teste K[o]. Pythagoras apud Iamblichum, ἥμερον φυτὸν καὶ ἔγκαρπον μήτε βλάπτειν, μήτε φθείρειν, (i. e. *Arborem sativam & frugiferam nè læde.*) Thalmudici extendunt hanc legem à simili ad rem quamvis sine causa perituram. Porphyr. l. 2. *de Abstinentia,* ubi mores Judaicos describit, producit eam etiam ad animantia ruris operi inservientia. Excipiendæ autem arbores quæ telis obsidentium in urbem obstant. Vide quæ de J. B. & P. 2. 12. 2[p].

20. *Et instrue machinas,*]ובנית מצור[*Et ædificabis munitionem,* vel, *propugnaculum,* i. e. machinas obsidionales[q]. Græci benè vertunt, χαράκωσιν, *vallum castrense,* turres ligneas, & similia[r]. ¶ *Donec capias,*]עד רדתה[*Donec descendat ipsa,* vel *corruat,* V. JT. Pi. scil. ad solum, Ma. i. e. donec capiatur, expugnetur †: vel, donec se humiliet, tibique subjiciet[t]. Al. *donec domineris ei,* P. O. à רדה, Ma. *donec subjicias eam,* M. Ti.

Marginal notes: [l] Ma. [m] Bo. [n] Ger. [o] Pi. [p] Ma. [q] Ger. [r] G. † D. [s] O. [t] AE in M. [u] V. Ma. Ger. [y] Ger. [z] V. [a] A. [b] Q. in V. ità P. Ang. [c] Ma. [d] Q in Ma. sic Belg. † Pi. [f] A. [g] Ger. [h] A. [i] Pi. [k] Q. in Ma. [m] Q. in Ma. [n] Di. [o] Di. [p] G. [q] Q. in Ma. [r] G. † V. Ma. [t] Q. in Ma.

C A P. XXI.

1. QUando inventum] Inseritur hîc ritus belli legibus, quia tempore belli solent occisorum cadavera reperiri: Ità *Baal-haturim*[a]. ¶ *Cadaver occisi,* sim. Sa.]חלל[*Occisus,* vel *interfectus,* [ità plerique;] vel, *pollutus,* O. sim. Ma. & alii. Nam חלל sign. & *confodere,* & *polluere,* O. *Confossus,* JT. O. חלל propriè est corpus hominis ferro interfectum & sanguine pollutum[b]. *Vulneratus,* nempe, ad mortem[c]. ¶]נפל[*Cadens,* Ma. *jacens* (*projectus,* Ch. Sy. Ar. *prostratus,* Sa.) *in campo,* seu *agro,* ό. jacens mortuus. Sic, *ceciderunt,* 1 Paralipom. 21. 14. pro, *mortui sunt,* 2 Sam. 24. 15[d].

2. *Et Judices*] Additur exegeticè, quia *Senum* nomen modò ætatem, modò dignitatem, sign. Numero impare sumpti (erant,) tres, vel quinque †. Sed quinam hi? Resp. 1. Judices præcipui Israelis[f]. Quinque ex Sanhedrim Hierosol[g]. Non dicit, *seniores istius urbis,* ut v. 3. quia nondum constabat quænam urbs esset[h]. Non placet Ger. Quia nimis longinquum iter hoc nomine suscipere sæpe debuerunt[i]. 2. Judices propinquarum civitatum[k]. Alii erant hi Seniores ab illis qui à cædis reatu se expiabant[l]. Præmittebant autem de auctore cædis inquisitionem sedulam, & indici præmia, &c. Jo. Ant. 4. 8[m]. ¶ *Et metientur*] Nempe, nisi certò constaret quæ civitas propinquior esset: tunc enim dimensio frustrà adhiberetur[n]. Hoc pertinet ad excitandam inquirendi diligentiam[o], ut homicidium publicetur, & homicida prodatur[p]. Hujus causa duplex. 1. Ut Magistratus suam populo diligentiam approbet. 2. Ut multitudo provocata de authore cædis colloquatur, quò is palàm fiat. Nam sermones hominum tam splendidâ ceremoniâ haud dubiè excitantur. Ità *More Nevochim.* Similem causam habent leges quæ sub dio in parricidam pronunciant. Potissima verò causa hæc est, ut à parricidio homines deterreantur[q].

3. *Quam viciniorem,* &c.]והיה העיר הקרובה אל החלל[*Et erit civitas propinqua occiso,* Mo. ό. Ch. Supple, *faciet hoc,* O. vel, *notetur,* M. Alii, *Et erit, urbs propinqua occiso, accipient seniores urbis illius,* O. ex P. V. sic Sa. Sy. JT. vel, *Et quodcunque oppidum fuerit propinquius ipsi, accipient ejus incolæ,* &c. Ar. vel, *Et erit civitas,* &c. Nominativus absolutè ponitur: i. e. Porrò quod attinet ad civitatem istam[r]. *Illa civitas —nempe seniores,* &c. A. ¶ *Quæ non traxit jugum,*]אשר לא משכה בעל[*Quæ non traxit in jugo,* Mo. Ma. [At Sa. *quam non traxit possessor.*] Verto, *quæ non ivit in jugo.* De quo vide quæ nos ad Jer. 5. 8. Plenè legimus apud RS. ad Prov. 22. 25. ubi ait, משוך אות עצמך אל בית המדרש, *Trahe teipsum* (i. e. transfer, ito) *ad sacram scholam* †. Chæremon inter victimas prohibitas in Ægypto ponit τὰ δαμαλιστέα, ὡς ἤδη κατωμιλημένα τοῖς πόνοις, (*domita, ut quæ jam dicata laboribus.*) Et *indomitæ juvencæ* laudantur Euripidi & Senecæ[s]. Vitula hæc typum gerebat homicidæ, (i. e. viri Belial, seu sine jugo Legis,) in cujus locum, cùm ille non reperiretur, substituebatur[t]. ¶ *Nec terram scidit vomere,*]אשר לא עבד בה[*Cum qua non est servitum,* Mo. Ma. vel, *agricolatum,* P. *cultum,* quâ ager non est cultus, Ma. *Quâ nemo usus fuerit* in aratione[u].

4. *Ad vallem asperam atque saxosam,*]אל נחל איתן[[Variant.] 1. *Ad torrentem fortem,* Mo. Abarb. in Muis. Verùm hoc non congruit huic loco, ut ex subjecta descriptione apparet[y]. 2. *In,* vel *ad, vallem asperam,* ό. Sa. Sy. Ar. P. A. Ger. V. i. e. saxosam, V. *duram,* M. Ma. O. *solidam,* Ti. quæ aratro proscindi nequit, Q. in Ma. *desertam,* Ch. *horridam,* JT. *incultam,* Sy. *Fortem,* i. e. pinguem, vel fertilem, non amplius

Marginal notes: [a] Muis. [b] M. [c] A. [d] A. † G. [f] O. Tr. in Bo. A. [g] Maimon. in A. [h] Bo. [i] Ger. [k] Bo. et Ju. Ger. [l] Bo. Ger. [m] Bo. [n] Bo. Ger. [o] G. [p] M. [q] R. [r] Pi. Ger. † Dr. [s] G. [t] Me. ex Bo. [u] V. [y] Ger.

pliùs colendam: q.d. Ideo cauti ſint circa homicidia, nè pereat locus electus poſſeſſionis ipſorum [a]. Qu. Cur in vallem horridam? Reſp. 1. Symbolum erat horroris homicidii, & ut omnes ab homicidio abſterrerentur [a]. 2. Nec ſolùm flagitii atrocitas, ſed & committentis improbitas, deſignabatur [b]. Locus humilis & depreſſus ſign. vilem & depreſſum homicidæ animum; locus aſper, durus & incultus, ejuſdem animum crudelem, & virtute vacuum [c]. ¶ *Quæ nunquam arata*, [אֲשֶׁר לֹא יֵעָבֵד בּוֹ] *Quæ non colitur*, M. ità Ti. *quæ nec arata fuit*, Sy. Ar. P. *quæ non eſt culta*, ο'. Ch. Alii referunt ad futurum: *Quo non coletur in eo*, Mo. *quæ non coletur*, &c. K. in F. Ma. A. nec tunc, nec in poſterum [d]. *Quæ non arabitur*, Sa. A. ¶ *Et cædent*, [וְעָרְפוּ] *Et decervicabunt*, V. Ma. O. *cervicem auferent*, Mo. vel, *frangent*, P. *decollabunt*, Sa. A. *jugulabunt*, O. Occidant à cervice, non à jugulo, M. Ger. Maimon. in A. Quo innuebatur occiſum hominem per inſidias, non apertâ vi commiſſiſque frontibus †.

5. *Accedéntque*] Ità Pi. *Accedentes*, &c. JT. Sed hoc parit falſum ſenſum, quaſi ſacerdotes ea facere debeant quæ præcipiuntur verſu ſequenti [e]. ¶ *Sacerdotes*] Non ut judices, ut velle videntur To. & L. (neque enim ullo hîc opus eſt judice, cùm reus non ſit inventus;) ſed ut ſe cum aliis immunes teſtentur [f]. ¶ *Omne negotium*, [וְעַל פִּיהֶם יִהְיֶה כָּל רִיב וְכָל נָגַע] *Et ſuper*, vel *juxta*, *os* (i.e. ſermonem) *eorum omnis lis & plaga omnis erit*, Mo. P. A. G. Ger. ſim. Ch. Sa. nempe, *judicata*, vel *examinata*, vel (ut hic caſus importare videtur) *expiata* [g]. *Tractabitur*, M. *finitur*, Ti. Pontificii hinc colligunt omnes controverſias à ſacerdotibus definiendas. Sed, 1. nunquam ſoli ſacerdotes judices erant, ſed cum iis politici. Vide quæ ad Deut. 17. 8 [h]. 2. Vox univerſalis intelligenda ex ſubjecta materia, de victimis, oblationibus, & lepra: de his enim notio erat ſacerdotum. Vide de lepra infrà 24. 8 [i].

6. *Et venient majores natu civitatis illius ad interfectum*] Vel cadaver occiſi deportabatur ad vallem in qua vitula mactata eſt, vel etiam vitula tranſlata eſt ad locum cædis. Cùm dicunt, *ſanguinem hunc*, verſ. 8, 9. tacitè inſinuat, cadaver occiſi & vitulam mactatam in eodem loco fuiſſe [k]. Sed in Hebræo aliter [l]. ¶ [וְכֹל זִקְנֵי הָעִיר הַהִוא הַקְּרֹבִים אֶל הֶחָלָל] *Et omnes ſeniores civitatis illius propinqui ad occiſum*, Ma. Ger. Ad locum ubi facta cædes [m]. Propinquiores cadaveri illius occiſi [n]. ¶ *Lavabunt manus*] Ad teſtandam ſuam in hac re innocentiam. Vide quæ ad Matt. 27. 24 [o].

8. *Propitius eſto populo*] Sic & Draco conſtituerat, homicidio facto cujus auctor ignoraretur, καθαίρειν τὸν δῆμον αὐθήμερον, (id eſt, *eodem die populum luſtrare*.) Meminit Demoſthenes [p]. ¶ *Nè reputes*, &c. [וְאַל תִּתֵּן דָּם] *Nè des ſanguinem*, i.e. pœnam ſanguinis [r]. Vel, *nè ponas*, i.e. nè imputes, cædem †. Vel, *nè ſinas* (*dare* pro *ſinere*, vide quæ ad Gen. 20. 6.) *ſanguinem innocentem*, ſcil. impunitum fore [s].

9. *Quod præcepit*] Heb. *rectum*, i.e. gratum [v].

10. *Si egreſſus fueris*, &c. [כִּי תֵצֵא] Sexta libri Sectio, תֵּצֵא dicta. ¶ *Tradiderit eos*, [וּנְתָנוֹ] *Dabit eum*, ſub. *inimicum*. Mutatio numeri [x]. Syllepſis eſt, quæ diſtributionem plerumque notat; ut Joſ. 2. 4. 2 Reg. 3. 3. Pſal. 35. 8 [y]. ¶ *Captivos*] Heb. *captivitatem ejus*, V. A. i.e. multitudinem captivorum. Ità Num. 21. 1 [z].

11. *Et adamaveris eam*, [וְחָשַׁקְתָּ בָהּ] *Et deſideraveris eam*, V. ο'. *adhæſeris ei*, O. G. in amore, O. vel, *conjungeris*, G. εὐφήμως (i.e. *modeſtè*) dictum, pro, *concumberis cum ea*; Hebræi in Thalmud. Ge. & Maim. Quod & firmat vox *humiliandi* quæ ſequetur. Sic Homerus dicit, ἐν φιλότητι μιγῆναι, (ad verb. *in amore commiſceri*.) ¶ *Volueriſque habere uxorem*] Primum congreſſum indulget licentiæ militari ac juri victoriæ, ſi fortè eâ ſatiatus abſtineat ſe ab ea Hebræus. Secundum congreſſum non permittit, niſi ſolenniter conjux facta ſit [a]. Obj. At Judæi prohibentur de his Gentibus uxores ſumere, Exod. 34. 16. Deut. 7. 3. Joſ. 23. 12. & Nehemias nuptias cum *Ammon* & *Moab*, &c. ſtrictè prohibet, Neh. 13. 23, &c. & vetat Deus omnem fornicationem [b]. Reſp. 1. Non juſſio, ſed facti conceſſio, vel potiùs permiſſio, hîc proponitur [c]: ob duritiem Judæorum; quemadmodum lex divortii, &c. Matt. 19. 8 [d]. Utrumque permiſſum erat ob periculum homicidii, Ger. Duo evincunt rem Deo ingratam fuiſſe: 1. ceremoniæ ante nuptias imperatæ, ut mulier deformetur; 2. dimiſſio facilis †. Hoc dabat & indulgebat effræni libidini, (cùm ab uxoribus abeſſent [f],) non probabat: Martyr in Gen. 24 [g]. 2. Lex hæc non de fœminis Cananæorum, aliarúmque gentium quæ poſt denunciationem ſpretam jubentur interfici intelligenda eſt, ſed de aliis fœminis alienigenis [h]. 3. Sermo eſt de ea quæ religionem Judaicam amplecti parata erat [i]. Harum matrimonium, ſi Legem, ſcilicet, ſuſciperent, & inde baptiſarentur, interdictum Iſraelitis non erat, ſed ſacerdotibus ſolis [k]. At Nehemias agit de fœminis in idololatria perſeverantibus; & præterea de iis quæ non erant bello captæ, nec in poteſtatem Judæorum redactæ [l].

12. *In domum tuam*] Heb. *in medium domûs*, i.e. intra domum; ut Gen. 23. 6. *in medio noſtri* [m]. ¶ *Radet*, &c.] Qu. Quæ horum ratio? Reſp. 1. Ut his luſtrationibus munda & ſancta reddita ad populum ſanctum adjungeretur, oblita generis & cognationis ſuæ: Azorius Inſt. mor. 6. 22 [n]. Symbola hæc ſunt abdicationis Gentiliſmi, & ſuſceptionis Judaiſmi [o]. Volebat Deus eam omnia deponere quæ Gentilitatis erant, etiam veſtem [p]. 2. Pertinent hæc ad luctum & funebrem habitum, ut parentes & amicos & miſeriam ſuam defleat [q]. Patet ex verſ. 13. *flebit patrem*, &c. Priora ergò præſcribebantur tanquam apparatus ad hunc luctum [r]. 3. Ad extinctionem amoris præpoſteri. Medicinam ſtudet facere inſano amori, demptis quibus allici poterat †. Lex aufert fœminæ omnes Veneres, amœnitates atque delicias, per quas poſſet vir allici, quò rariora ſint conjugia talia [s]. Si placuit petulantiâ, jucunditate, lugubris fiat, (ut vel ſic amoris inconſtantia declaretur [t];) ſi comâ, tondeatur; ſi ornatu, mutet habitum: acſi conſtitueret, Auferatur viſcus, ut liberi Iſraelitarum animi avolent, non implicati tam periculoſo amore: Martyr ad Gen. 24 [x]. ¶ *Radet cæſariem*] Heb. *caput*. Comas radet, ut in luctu gravi mos eſt fœminis [y]. In morte Germanici, Barbarorum Reguli quidam barbam poſuêre, & uxorum capita raſerunt, Suet. Calig. c. 5. Perſæ tonſis conjugibus & liberis mortuos lugebant; Curt. l. 10. Sic Græcis in luctu mulieres tondebantur, Plut. probl. c. 13. Et Romanæ mulieres comas ſepulchro imponebant. Vide Propert. Eleg. 1. 17. & Senec. Phædram act. 5. ſcen. 1. & Virgil. Æneid. 9. *Evolat infelix—ſciſſa comam*— Dices, At prohibitum fuit Judæis calvitium facere ſuper mortuo, Deut. 14. 1. Reſp. Illud præceptum ſolos Judæos ligavit [z]. Viri poſt ſeptem primos dies luctûs non radebantur [a]. Alii (ut dictum eſt) factum hoc volunt ad deformitatem inducendam, & ut extingueret concupiſcentiam amatoris [b]. Eſt autem in hoc deformitas quædam. *Quod ſolum formæ decus eſt, cecidêre capilli* [c]. ¶ *Et circumcidet ungues*, [וְעָשְׂתָה] *Et faciet*, Sa. Mo. O. A. Ma. [Variè reddunt.] 1. *Circumcides*, ο'. Ph. in Bo. Q. RR. in Ger. *præcidet*, Sy. V. O. P. ſim. Ca. Belg. Ang. *aptabit*, Ti. vel, *parabit*, M. præciſione autem ungues aptantur [d]. Ità pleríque interpretes veteres & Chriſtiani †. [Probant.] 1. Quia *facere* ſæpe ſign. *aptare*, *diſponere*. 2. Ex 2 Sam. 19. 24. *non fecerat labrum ſuum*, i.e. non aptaverat [f]. 2. *Nutriet ungues*, Ar. M. F. JT. Pi. A. ità Ch. *Creſcere dimittet*, Amama & Pelargus in Ger. Ger. ex AE. & RS. G. ex R. Akiba, Faciet eos longos, creſcere ſinet. Ungues præcidere eſt pars munditiæ, quæ in luctu negligebatur; ità ut ſeptem diebus primis veſtes viles ſumerentur, neque eluerentur, nec lotio uſurparetur niſi faciei & manuum, nec unctio ulla [g]. [Probant hanc interpretationem.] 1. *Facere* ſæpe ſign. *producere*, *proferre*, cumprimis quando de frugibus & fructibus arborum uſurpatur. 2. Ex conſilio Legiſlatoris. Reliqua enim membra ſpectabant ad deformitatem inducendam; ergò & hoc [h]. Dices, At exigua foret deformitas, non præcidere ungues ſpatio 30 dierum:

Marginal notes, left column: [z] K. in F. [a] Ger. Bo. L. [b] Ger. [c] Bo. [d] A. † Muis. [e] Pi. [f] Me. Bo. Jo. in Ger. [g] A. [h] Ger. [i] G. [k] Ger. [l] Bo. [m] G. [n] Ger. [o] V. F. G. A. T. [p] G. [r] AE. in M. & F. † V. A. [s] A. [v] V. [x] V. [y] Ger. [z] A. [a] G.

Marginal notes, right column: [b] Ger. [c] Ger. A. [d] A. † Ma. et Jun. [f] A. [g] Ge. [h] G. Ger. Pi. [i] Me. Bo. Ger. [k] G. [l] Ger. [m] Ger. [n] Ger. [o] Ità L. Caj. & RR. in Bo. [p] O. [q] Ità Mo. Bo. T. Jo. in Bo. [r] Bechai in F. [s] Bo. † Martyr in Ge. ità M. F. RR. in Ger. [t] Becina in F. [x] G. [y] F. [z] Ge. [z] G. [z] Bo. [a] G. [b] F. [c] G. [d] Bo. † Ger. [f] Bo. Ger. [g] G. [h] RR. in Ger.

dictum[i]. Agnosen; quare luctui hoc melius videtur convenire. Sed quid unguium resectio ad luctum? Resp. Factum hoc in gravi calamitate, præsertim naufragio. Propertius, *Huic fluctus vivo radicitus abstulit ungues.* Petronius Arbiter in Satyrico, *Audio*, inquit, *non licere cuiquam mortalium in nave neque ungues neque capillos deponere, nisi cùm pelago ventus irascitur.* Et ut Chinensibus ungues prolixi sunt nobilitatis indicium, ità fortè olim eorum resectio in luctu usurpata erat[k]. 3. [Alii aliter:] *Facies* est verbum sacrificale & rituale, ut alibi sæpe, & hic ponitur pro *comburet*, ritu quodam solenni; quo sign. reliquias Gentilismi penitus esse abolendas[l].

13. *Et deponet vestem*, &c.] Heb. *vestimentum captivitatis*, i. e. quo induta fuerit capta[m]. Vestem libertatis, pro qua sumet vestem captivitatis & luctûs, i. e. sordidam, si vel hâc ratione refrigerari amor possit. Verissimum enim est quod nimiùm peritus talium dixit, *Auferimur cultu: gemmis auróque teguntur Omnia; pars minima est ipsa puella sui*[n]. Ethnicorum filiæ, imminente prælio, pulcherrimis vestibus sese induebant, ut, si fortè Israelitis victoria cederet, gratiam in oculis ipsorum invenirent[o]. ¶ *Sedensque in domo tua*] Ubi mores ejus observare possis[p]. ¶ *Patrem & matrem*] Quia, 1. occisi præsumuntur. Vide Deut. 20.14. 2. Spes ad eos redeundi adempta est[q]. ¶ *Uno mense*, יֶרַח יָמִים] *Mensem dierum*, V. P. O. A. Vide Num. 11. 20. V. *Lunâ dierum*, Mo. Ma. G. Ger. i. e. donec Luna in eundem statum redeat[r]. Sic Hypallage est, pro, *diebus lunæ*, i. e. quot dies consumit Luna circuitione suâ, i. e. integro mense suis diebus constante. *Luna* pro *mense*, per metonymiam efficientis†. Per mensem mortuos lugere solebant. Vide Num. 20. & Deut. ult[s]. ¶ *Postea intrabis ad eam*] Baptizatam & junctam conjugio[t]. ¶ *Dormiésque cum illa*, וּבְעַלְתָּהּ] *Et potieris eâ*, Q. in Ger. Ma. h. e. *frueris concubitu illius*, Ger. *subagitabis eam*, Ma. Nam בָּעַל non statum, sed actum, notat, ut Deut. 24. 1[u]. At בָּעַל etiam *statum & conditionem* sign. idémque est quod, *uxorem duxit*, Prov. 30. 23. Esa. 62. 4. Congressûs maritalis mentio in eo, *ingredieris ad eam*, & subditur, *erit tibi in uxorem*[y]. Vertunt ergò, *Et maritabis eam*, Ger. *eris maritus ejus*, P. *Et ages viri munus erga eam.* In lingua Æthiopica בעל *nuptiæ* sunt, Matt. 22. 8[z].

14. *Si autem postea*, &c.] i. e. Si post matrimonium contractum & consummatum[a]. Erat hoc, repudio simile, permissum tantùm (non concessum) duro & cervicoso populo. Si enim permittebatur repudium uxoris Israelitidis propter periculum homicidii, quantò magis mulieris alienigenæ, & in bello captæ[b]? [Al. aliter:] Omitte illud, *postea*. Hoc enim vult, Si conspectâ illâ cultûs deformitate ducere eam nolueris[c]. Intelligit, ante nuptias; nam post nuptias talem dimissionem non concessit Deus[d]. ¶ *Non sederit animo tuo*, לֹא חָפַצְתָּ בָּהּ] *Non complacitum fit tibi in ea*, V. Ger. P. i. e. non ames eam, V. *Si nolueris eam*, e. in G. ¶ *Dimittes eam liberam*, sic e. Ar. לְנַפְשָׁהּ] Dimittes eam *animæ suæ*, Sa. Mn. V. O. Ma. P. *pro voto suo*, V. Ti. i. e. Sines eam liberam abire quòcunque volet†. *Arbitrio suo*, Sy. JT. sim. O. M. ¶ *Nec opprimere per potentiam*, לֹא תִתְעַמֵּר בָּהּ] Vox hîc tantùm & Deut. 24. 7. reperitur[f]. [Variè vertunt.] *Non negotiaberis cum ea*, vel, *per eam*, vel, *de ea*, Ch. in Ger. V. P. Sa. sim. Sy. i. e. Nullâ ratione distrahere potes eam, aut commutare[g]. *Neque contractum facies de ea*, O. *Nè utitor eâ ad quæstum*, JT. simil. A. Al. *Non prostitues lucri causâ*, Q. in Ma. *Nec imposturam exercebis cum ea, quia vendere non potes*, AE. in M. & F. *Non uteris eâ pro ancilla*, G. A. K. in F. *Non uti poteris eâ*, M. Ti. nempe, *ad opus*, Ti. Nequaquam retrahito in servitutem[h]. *Non uteris servitio ejus.* Significatio hæc petita à Persis, qui servitium & ministerium עִמְרָאָה vocant: Ità RS. ex Mose Haddarsan[i]. Al. *Non commanipulabis*, i. e. societatem, colligationem qu. commanipularem, cum ea inibis, nec eam in servili conjugio habere poteris, ut ancillam conjugem, seu contubernalem[k]. *Non contemnes eam.* Ità Græci, ἀτιμώσεις[l]. *Nè extenues*, Ar. *Non extolles teipsum supra illam, quasi per vim rem habueris cum illa.* Existimant ע positum esse pro א, ab אָמַר, quod in Hiphil sign. *exaltare*[m]. ¶ *Humiliâsti*, עִנִּיתָהּ] *Afflixisti eam*, V. Ma. Sa. i. e. rem cum ea habuisti[n]. *Stuprâsti*, Sy. *compressisti*, Mo. JT. *postquam cœieris cum ea*, Ar. Græci, ἐταπείνωσας. Græci elegantiores dicerent, ὕβρισας. Hoc significatu vox עִנָּה reperitur infrà 22. 24. & 29. item 2 Sam. 13. 22. quibus in locis Græci, ut hic, ταπεινοῦν usurpant[o]. Hæc vox de illicitis congressibus usurpata locis jam citatis, & Gen. 34. 2. Jud. 19. 24. Ezec. 22. 10, 11. Lam. 5. 11. ostendit Deum hoc non probâsse, & dimissionem ante nuptias faciendam fuisse[p]. Est hæc qualiscunque expletæ libidinis pœna, quòd dominus belli jure factus fœminam cognitam nec vendere poterat, nec ad serviles operas adigere; sed aut ducere eam debebat, aut liberam è manu emittere[q].

15. *Uxores duas*] Ergò polygamia non erat vetita Judæis[r]. Nam qui disponit de consequenti, i. e. de jure inter liberos polygamorum, ille etiam vult antecedens, i.e. polygamiam†. Resp. Negatur: Nam Deus disponit de mercede prostibuli, Deut. 23. 18. Sequitur tantùm, Deum hoc tolerâsse. Non hîc agit Moses Ecclesiæ doctorem in vita spirituali, sed politicum Legislatorem in vita civili[t]. [*Vide quæ ad* Lev. 18. 18.] ¶ *Alteram odiosam*, וְהָאַחַת שְׂנוּאָה] *Et una* (i. e. altera, confer Matt. 24. 40. cum Luc. 17. 36.) *exosa*, scilicet, comparativè, *minùs dilecta*, ut Gen. 29. 31[v].

16. *Volueritque substantiam inter filios dividere*, בְּיוֹם הַנְחִילוֹ אֶת בָּנָיו אֵת אֲשֶׁר יִהְיֶה לוֹ] *In die quo hæreditare faciet filios suos quod erit ei*, Mo. A. Ma. F. V. ¶ *Inter filios dividere*] Jus ergò pater habebat assignandi cuique liberûm suas portiones, donando seu testando; quæ valebant usque ad Jubilæum: quod & Sirachidæ docet locus 33. 23. Vide de J. B. & P. 2. 6. 14. Olim ante Legem etiam extranei hæredes relinqui poterant, Gen. 15. 3[x]. ¶ *Non poterit*] Nempe, jure[y]. Ea tantùm possumus quæ jure possumus[z]. ¶ *Facere primogenitum*] i. e. Jura primogenituræ transferre[a]. ¶ *Et præferre*, &c. עַל פְּנֵי בֶן הַשְּׂנוּאָה הַבְּכוֹר] *Super facies filii exosæ primogeniti*, Mo. Ma. Ger. *in conspectu ejus*, JT. i.e. eo vivente, V. Ch. vel, superstite, sic Ti. Vide Gen. 11. 28. & 16. 12. & 25. 16[b]. *Coram facie*, &c. Ca. M. Belg. *deficiente filium*, e. *summoto exoso filio*, vel, *ante filium exosæ primogenitum*, P. in Ger. A. Ma. Sa. Sy. O. Ang. sive, qui est *primogenitus*, A. JT. sub. *reverà*, Ang. q. d. Cave nè perturbes, aut invertas, jus naturale, prætextu amoris uxorii[c]. Dices Jus primogenituræ translatum fuisse ab *Esavo* ad *Jacobum*, & à *Reubene* ad *Josephum*. Resp. 1. Facta hæc translatio non ex præpostero quodam odio, sed ex peculiari Dei instinctu. 2. *Esauus* & *Reuben* peccatis suis hoc promeriti erant[d].

17. *Cuncta duplicia*, פִּי שְׁנַיִם] *Os duorum*, Mo. Ma. O. F. A. Ger. vel, *duplex*, O. *partes duas*, P. V. *os*, i.e. partem, A. *portionem*, M. Ma. *mensuram*, Ch. in Ger. V. *Os duorum*, i.e. portionem duorum comedentium†: duplum ad alios, Ma. v.g. Si tres filii relicti essent, hæreditas in quatuor partes dividebatur, & duæ cedebant primogenito[f]. Perinde acsi primogenitus duo haberet ora hæreditate patris pascenda[g]. Sic 2 Reg. 2. 9. Elisæo datur *duplex os* spiritûs Eliæ, nempe, non præ Elia, sed præ condiscipulis[h]. ¶ *Ei*, לוֹ] Masculinum est; αὐτῷ, Græci. Fœmina enim τῆς πρωτοτοκίας capax non est[i]. ¶ *De his quæ habuerit*, בְּכֹל אֲשֶׁר יִמָּצֵא לוֹ] *Ex omnibus quæ inventa fuerint ei*, V. A. Ma. Ger. i. e. quæ reipsâ possederit. Ità enim vox מָצָא in Jure sumi solet[k]. Quæ præstò sunt ei, Ger. A. ut Gen. 19. 15. 2 Par. 5. 11. & 31. 1[l]. Non ergò ex iis quæ post patris mortem obtigerunt[m]. Et dicit לוֹ, non לָהּ. Habet duplum bonorum patris, (cujus memoriam, noménque ad posteros propagat, & familiæ decus tuetur,) non item matris, (cujus nomen non magis propagat quàm cæteri[n].) ¶ *Iste principium liberorum*, רֵאשִׁית אֹנוֹ] *Principium fortitudinis ejus*, V. O. P. vel, *virtutis*, F. i. e. virtutis procreatricis. Vide quæ ad Gen. 49. 3[o]. q. d. In illo primùm virile robur suum exseruit, atque se virum esse ostendit[p]. Hæc prima ratio Legis, nempe, ipsa natura[q]. ¶ *Et huic debentur primogenita*, לוֹ מִשְׁפַּט הַבְּכֹרָה] *Illi jus*, vel *judicium*, *primogenituræ*, Ma. P. V. O. i. e. ad eum pertinet.

Marginal notes: i Q. in Ger. — k Bo. — l Q. in Ma. — m V. Ger. — n G. — o Ger. — p A. — q Ger. Bechai in F. — r G. — † Ger. post Jun. Pi. — s Mo. et Bo. — t G. — u Pi. — y Ger. — z Di. — a Ger. — b E. — c G. — d A. — † V. Ger. Ch. — f A. — g F. V. — h Ger. — i D. — k Ma. G. — m Q. in V. — n V. — o G. — p A. — q G. — r D. — † Q. in Ger. — t Ger. — v A. Ma. Jun. — x G. — y A. Ger. — z Ger. — a A. Ger. sic Sa. — b Ger. — c Ma. — d Ger. — † O. — f F. A. ex He. — g Ger. — h F. Ger. — i G. — k G. — l A. — m A. ex He. — n A. ex He. Munzo Ab. barb. — o V. F. — p F. Ger. — q A.

pertinet [r]. Hæc secunda ratio, nempe, Judicium, vel Lex Dei, quæ sic statuit †. Ideòque primogenitus poterat hoc vendere, quia suum erat [s]. *Huic debentur* ex jure antiquissimo ante Legem, quod eis dabat principatum in familia, duplam hæreditatem, & sacerdotium sacrorum familiæ. Dupla hæreditas usum habet ad facienda convivia & sacrorum sumptus. Indè, *merum lucrum sine sacris hæreditas*, apud Plautum. Hæc πρωτοτόκια pater gravibus de causis transferre ad pòst natum poterat. Verùm eam libertatem lex adimit plures simul uxores habenti, nè uxoris unius delinimentis captus pater causas in primò natum aut fingat falsas, aut captet leves. Eadem ratio redditur in lege Longobardica, 2. 20. 3 [v]. Qu. Cur duplum primogenito datum? Resp. 1. In typum Christi, veri illius primogeniti. 2. Ut statûs dignitatem conservaret, quòd ei debebatur regnum & sacerdotium & dominium in fratres [x]. Ejus erat familiæ decus tueri [y].

18. *Si genuerit*] Dictum est, filium ex odio non impediendum in bono; nunc docet, ex amore non debere in malis foveri [z]. ¶ *Contumacem & protervum*] Et hæc lex, quia satis dura est, interpretationem accepit strictiorem. Excluditur enim, 1. filia, quia lex *filium* nominat. 2. Ætas prima, malitiæ nondum capax, (si nondum sit 12 annos natus [a],) quia lex *contumaciam* requirit. 3. Qui seorsim à patre res suas agit. 4. Orbus patre aut matre, quia talis plerumque bona habet aliqua unde damnum datum sarcire posset [b]. 5. Non plectunt nisi quem & pater & mater accusant, quia dicitur, *apprehendent*, vers. 19 [c]. De quantitate verò esculentorum vel poculentorum, quam opus sit productam esse ut Legi locus sit, variant Interpretes [d]. *Si comederit dimidiam libram carnis & dimidium logum vini biberit* (vel, ut R. Jose habet, *libram carnis, & logum*, vel, *sextarium, vini*, F.) *& furatus sit de bonis patris*, &c †. Dicunt Hebræi hanc legem, sicut & illam talionis, nunquam in consuetudinem venisse [f]. ¶ סוֹרֵר] *Declinans*, P. Mo. O. *Recedens*, ab obedientia parentum, vel, à recto [g]. *Desertor*, i. e. contumax, Sa. V. JT. simil. A. *protervus*, G. M. *defector*, Ti. Sign. eum *qui imperata facere detrectat* [h]. *Rebellis*, Sy. *refractarius*, à סוּר, Ma. *devius*, Ar. *prævaricator*, Ch. ¶ וּמוֹרֶה] *Rebellis*, Sa. M. P. Ti. Mo. O. A. *Amarus*, qui parentes amaritudine afficit [i]. *Mutabilis*, i. e, qui in dies mutatur in deterius [k]. *Incredulus*, σ'. *contumax*, Sy. *pertinax*, Ar. Sign. eum *qui facit prohibita* [l]. ¶ *Et coercitus*] Heb. *castigaverunt eum*, sermone & opere, non perfunctoriè, ut Eli [m].

19. *Ad portam*] Ubi jus dici solebat. Vide Deut. 17. 5 [n].

20. *Dicentque ad eos*, &c.] Nulla hîc, ut nec in aliis quibusdam criminibus, Judicis requirebatur auctoritas. Vide Jo. Antiq. 16 Sopater de lege quæ patri permittit liberos interficere, Ὁ νόμ⊗, &c. i. e. *Lex, sciens quam sincerus judex pater futurus esset, hoc constituit*. Vide de J. B. & P. 2. 5. 1. & 28 [o]. ¶ *Comessationibus vacat*, sic σ'. זֹלֵל] *Epulo*, P. *vorator*, Mo. A. supple, *carnis*, cum Ch. quod exprimitur Prov. 23. 20 [p]. *Comessator*, O. Ma. M. Ti. Sa. *immoderatus*, Sy. *intemperans*, Ar. *homo vilis*, Sa. vers. Ger. vel, *levis*, Ger. qui omnia vilipendit & absumit [q]. ¶ *Et luxuriæ*, &c. וְסֹבֵא] Indè Phrygium σαβάζειν. Multæ voces Phrygum & Lydorum à Syris [r]. Vertunt, *potator*, P. Ch. O. Ma. M. Ti. Mo. scilicet, *vini*, Ch. σ'. quod supplendum ex Prov. 23 [s]. *Ebriosus*, Sa. Sy. A. *abominandus*, Sa. vers. *prodigus in illicitis*, Ar. Alludunt huc Pharisæi Matt. 11. 19. & Christum hunc filium rebellem faciunt [t].

21. *Lapidibus*, &c.] Sic statutum fortè ob pervicaciam hujus populi. Vide Exod. 21. 15, 16. Levit. 20. 9 [v].

22. *Morte plectendum*, חֵטְא מִשְׁפַּט מָוֶת] *Peccatum judicii mortis*, P. O. Ma. i. e. dignum morte, Ch. in Ger. sim. Sa. Sy. Ar. JT. V. *Peccatum & judicium mortis*, P. ¶ *Appensus fuerit in patibulo*] Qu. Quale hoc genus supplicii? Resp. 1. Q. docent hos primò lapidandos, & deinde in crucem suspendendos, non aliâ ratione quàm ut omnibus innotescat facinus eorum [x]. Fiebat id ostentui in lapidatis ob idol. vel blasph. Non enim pœna erat suspensio. Strangulabantur enim stantes apud Hebræos, non suspendio. De ustione, gladio, lapidibus, satis apparet pœnas has remotas à suspendio [y]. In Scriptura habemus exempla eorum qui post mortem suspendebantur, 2 Sam. 4. 12. Jos. 10. 26. fortè & Jos. 8. 29. & Num. 25. 4. Atrocibus peccatis interdum duplex erat pœna: Achanis familia & lapidabatur & comburebatur, Jos. 7. 25 [z]. De crucifixione hominis vivi nullum habent præceptum [a]. Judæi impudentissimè negant Christum vivum crucifixum esse, sed tanquam blasphemum more Judaico lapidatum aiunt. Resp. 1. Ipsi ubique Christum vocant תָּלוּי *suspensum*, & crucem ejus à forma sua שְׁתִי וָעֵרֶב, i. e. *stamen & subtegmen* [b]. 2. Judæis tum sublata erant judicia, ut scribunt RR. Per Romanos ergò facta est hæc crucifixio, alioquin Judæi primùm lapidâssent eum: id quod sæpe tentaverunt, sed frustrà [c].

23. *Non permanebit*, לֹא תָלִין] *Pernoctabit*, V. P. O. Ma. ¶ *Sed in eadem die sepelietur*] Quod hîc dictum est de sepultura *suspensi*, intellige etiam de *lapidato*, vel *decapitato*, &c [d]. Sepeliebantur in publicis sepulchretis †. De iis qui interfecti sunt lapidatione, vel incendio, vel ferro, eorum corpora spontè statim homines terrâ obruebant; quia indecorum censebant corpora supra terram jacere insepulta. At suspensi in sublimi facilè poterant relinqui [f]. Sepulturâ carere apud Judæos habita est summa calamitas, & eam negare, summa crudelitas, Jer. 16. 4. Jo. Belli 4. ult. Existimo tamen hoc præceptum ad suspensos arctandum, 1. quia hos exprimit; 2. à ratione legis addita. Dices, hoc non servatum a Sam. 21. Resp. Peculiari id factum Dei dispensatione [g]. ¶ *Quia maledictum est à Deo qui pendet in ligno*, כִּי קִלְלַת אֱלֹהִים תָּלוּי] *Quia maledictio*, vel *execratio*, *Dei est*, vel, *exsecrationis Deo*, vel, *ut maledictio Dei*, vel, *in maledictionem Dei*, vel, *maledictum a Deo*, *suspensus*: sic P. Mo. O. Sa. M. Ti. JT. A. V. Ger. Sic σ'. & Paulus, Gal. 3. 13. A. Aq. & Th. in Bo. [Variè exponunt.] 1. Jam luit pœnas pro flagitio admisso, Legi satisfecit [h]. Jam Dei maledictio, seu supplicium in eo expletum est [i]. *Maledictio Dei* hîc accipitur pro pœna suspensionis inflicta ei à Judicibus, qui locum Dei tenent. (Capvert it, *Maledictio judicum suspensus*.) q. d. Debet sufficere talis pœna, nec ultrà privandus est sepultura [k]. Satis est ad breve tempus exponi eum, ut populo appareat satisfactum Legi. Cæterùm non protrahenda est ejus pœna, qui antequam suspendebatur pœnam tulit à Deo impositam. קְלָלָה, κατάρα, sæpe *pœnæ* habet significationem, ut εὐλογία, *beneficii*, significatione à verbis ad res translatâ. Vide Gen. 8. 21. Deut. 29. 27. Psal. 109. 17. Jer. 44. 22 [l]. 2. *Quamvis maledictus Dei sit suspensus*; i. e. Etiamsi admiserit gravissimum peccatum, & Deo admodum exsecrabilis sit, tamen jure sepulturæ non est fraudandus [m]. 3. *Suspensus exsecrationi est Deo* non propter pœnam, sed propter caussam reatúmque peccati [n]. *Quia pro eo quòd peccavit coram Domino suspensus est*, Ch. *Nam qui blasphemavit Deum suspendetur*, Sy. *Sepeli eum in eodem die cùm crucifixus fuerit, eò quòd blasphemaverit contra Deum*, Ar. Sed hæc ratio communis est suppliciorum omnium; nec ullam turpitudinem Deus in propatulo relinqui sinit, Deut. 23. 13, 14 [o]. Quærenda autem est singularis ratio, quæ in Suspensione locum habet [p]. At dicunt alii, maledictum imprimis suspensum propter gravitatem criminis [q]. Suspensi tantùm blasphemi & idololatræ [r]. [Alii tamen hoc negant.] Blasphemi & idololatræ lapidandi erant, non suspendendi [s]. [*Imò utrumque, ut jam antè notatum.*] Malim hoc referre ad ipsum supplicii genus, quod per se infame est & exsecrabile †. Hoc erat summum supplicium [t], gravissimum & ignominiosissimum [v]. Mortem hanc Homerus Odys. χ'. (item Ph.) vocat μὴ καθαρὸν (*impurum*,) & Eustathius μιαρὸν (*fœdam*.) Crux erat servile supplicium; & *mors turpissima* dicitur, tum Sap. 2. 20. tum in Catalectis Virgilianis; in Seneca, *stipes infamis*, epist. 101. & à Livio l. 14. *lignum infelix*. Ratio infamiæ hæc esse videtur, quòd qui suspenditur, isto symbolo sublevationis in altum, quasi exsecra-

Marginal notes (left column): [r] O. † A. [s] A. et He. [v] G. [x] Ger. [y] Mais ex Abarb. [z] L. [a] He. in A. [b] G. ità He. in A. [c] A. [d] G. † He. in F. Dicitur in D. [f] F. [g] O. [h] M. F. G. [i] O. [k] Ma. [l] G. post M. F. [m] Ma. [n] Ma. [o] G. [p] A. [q] Ger. Ma. [r] G. [s] A. [t] Ma. [v] Ger. [x] M. He. in I.

Marginal notes (right column): [y] G. [z] P. [a] M. [c] M. F. [d] I. E. To. & Jo. in Bo. G. † G. [f] E. Ger. [g] Bo. [h] V. [i] Ma. [k] L. [l] G. [m] Q. in V. [n] Q. in M. [o] Ma. Ger. Bo. [p] Ger. [q] Q. in He. [r] He. in M. [s] in F. G. † Bo. [t] P. [v] Nachm. in P. Ger.

 bilis

bilis mundo (& indignus qui terram pedibus premat) exturbetur & eliminetur [a]. Non statuitur hoc pro honore cadaveris sepeliendi, sed quòd cadaver illud maledictum citò à superficie terræ tollatur, & terra non inquinetur [y]. Sensus loci est, Homo suspensus ità execrabilis Deo est, ut cadaver statim tanquam abominabile è conspectu hominum auferendum sit [z]. Maledictus est, quia Dei ipsius judicio summâ infamiâ notatus. Et hæc mors quodammodo cedit in dedecus Dei, quòd homo, ad similitudinem Dei factus, tali supplicio sit afficiendus [a]. Mihi sic videtur, In aliis suppliciis nullum cadavera hominum oculis proponebat diu præter suspendium. Cùm igitur ex eo diutino spectaculo (quo bestiarum loco humana corpora esse videbant) facilè deduci quis posset in opinionem mortalitatis animæ, (præsertim in rudiore illo seculo,) planè eâ re magna Deo ignominia inferri putabatur, qui illum ad suam imaginem condidit. Omnes gentes ideo sepulturam curæ habuisse videntur, & insepultos miseros judicâsse, quòd immortalitatis notio quædam in omnium animis fuerit impressa [b]. Sed potissima causa maledictionis hujus, &c. est, quia Christus in mysterio præsignabatur, Gal. 3. 13, 14 [c]. Notant eos tantùm suspendi solitos qui iram Dei contra totam aliquam communionem provocârunt, Num. 25. 4. 2 Sam 21. 6 [d]. 4. *Quia alleviatio Dei est suspensum*, (קלל est *levis*, vel, *alleviatus fuit*.) Quia sic alleviatur ira Dei, & terra levatur onere mali hominis [f]. 5. Forsan *maledictio Dei* signific. magnam exsecrationem; ut, *mons Dei*, &c. Horror est videre suspensum [g]. ¶ *Nequaquam contaminabis terram*] Contaminatur terra, vel, 1. physicè, quasi aura occisi fœtore afficeretur [h]. Contaminatur terra ubi corpus humanum, Divinæ quondam imaginis domicilium, tabescens in terram defluit, datúrque pecoribus : *Vellere surgentem de nostris ossibus herbam* , ut ait Lucan [i]. Vel, 2. moraliter, crudelitate illâ & inhumanitate in mortuum, quæ Deo displicet [k]. Vel, permittendo monumentum maledictionis Dei visibiliter permanere, quod per sepulturam aboleri voluit [l]. Tales, quasi piacula, terram contaminant, nisi eorum cadavera, tanquam publicâ luce indigna, ab oculis hominum amoveantur [m]. Vel, respectus habetur ad legis hujus transgressionem, quâ terra contaminatur [n].

[a] Bo. [y] M. [z] E. [a] Me. [b] Masius ad Jos. 8. 29. [c] E. Ger. [d] Ger. † Q. in Ger. [f] Ger. Ma. [g] Ma. [h] To. in Bo. [i] G. [k] Bo. [l] A. [m] Ger. [n] Q. in Ger.

CAP. XXII.

1. **N***On videbis*, &c.] i. e. Si videris, V. Ger. ut in Exod. c. 23. v. 4. *Si occurreris bovi*, V. *Negativum adverbium quandoque priori propositionis connexa membro additur, cùm deberet posteriori, & in priori est ellipsis τοῦ Si.* Sic Exod. 33. 20. *Non videbit me, & vivet*, h. e. si videbit, non vivet [a]. ¶ *Fratris tui*] Puta, Judæi [b]. At nomen fratris generaliter accipitur. Nam cùm ex jumentis ipsis non pateret an haberent dominum Judæum, si de Judæorum animalibus solùm ageretur, semper fuisset legis hujus obligatio incerta [c]. *Frater* hic dicitur ex communione naturæ, de quo Mal. 2. 10. *Nunquid non pater unus*, &c [d] ? Qui hîc *frater*, Exod. 23. 4. *inimicus* vocatur, quia homines etiam infensissimi pro fratribus habendi sunt †. ¶ *Errantem*, sic omnes interpretes [f], נִדָּחִים] *Impulsos*, M. Ma. Ger. vel, *depulsos*, Ma. *expulsos*, O. Ger. aut, *projectos*, O. ut si per canem vel lupum à via vel à grege separentur [g]. ¶ *Et præteribis*] Hebr. *& abscondes te ab eis*, Mo. Sa. V. O. Ger. Ma. H [h]: Non dissimulabis quasi non videas [h]. *Non connivebis*, o'. in A. i. e. *non negliges*, Sy. Ar. Vide Levit. 20. 4 [i]. [O. legit interrogativè, *abscondes te*, &c ?]

2. *Non propinquus*] Ac proinde gravior tibi sumptus aut labor futurus esset [k]. Loquitur de propinquitate loci, non sanguinis [l]. ¶ *Et recipias*] Inventionis titulus locum non habet nisi in rebus *ἀδεσπότοις*, (i. e. *quæ dominis carent*.] Vide de J. B. & P. 2. 10 [m].

[a] Ger. [b] La. Cyrillus. [c] Leonhardus Marius in Ger. [d] Ger. † BA. 1. 2. 40. 398. [f] BA. 1. 2. 44. 447 Onk. in M. [g] M. [h] V. Ger. Ma. [i] A. [k] Ma. ex Jun. [l] Ger. [m] G.

3. *Similiter de asino*, &c.] Itaque hoc latiùs patet quàm illud Exod. cap. 23 [o]. Erat Hierosolymis אֶבֶן טוֹעִין *lapis errantium*, ad quem se contulit qui aliquid vel amiserat, vel invenerat, ibique proclamavit, &c. inquit Talmud. At per regulas in *Baba Kama*, (& consentiunt omnes Canonistæ,) Judæus vetatur amissum Christiano reddere. Tamen per Talmud Hieros. tenetur reddere pro *sanctificatione nominis Domini* [o]. ¶ *Nè negligas*, &c. לֹא תוּכַל לְהִתְעַלֵּם] *Non poteris abscondere te*, Mo. sim. Sa. JT. *non licet tibi dissimulare*, Sy. vel, *negligere*, Ar. vel, *celare*, *eam*, (scilicet rem perditam, Ch.)

4. *Cecidisse*, נֹפְלִים] *Cadentes*, V. Ma. O. qui succubuerint oneri [p], *prostratos*, Q. in V. Ma. ¶ *Sublevabis cum eo*] h. e. Dominum qui est cum jumentis suis oneratis juvabis [q].

5. *Non induetur mulier veste virili*, &c. כְּלִי גֶבֶר] *Vas* (*vasa*, o'. *ornamentum*, Ch. *supellex*, Sa. *instrumentum*, JT. *vestes*, Sy. *arma*, Ar.) *viri*, Mo. Qu. De quo hoc intelligendum ? Respondetur, 1. De armis [r]. Instrumenta bellica significat †. Vetat nè mulieres ad militiam cum viris proficiscantur, more orientalium mulierum : exponunt enim se periculo violandæ pudicitiæ [t]. Verùm hæc lex non tam in militia locum habet, quàm domi & in pace, atque in omni reliqua vita [v]. Resp. 2. De vestitu muliebri [x]. [*Hunc sensum cum priori conjungit* V.] Simul præcipit, nè vestibus muliebribus utantur [y]. Nam ex vi & natura relatorum statim subjicitur, *neque vir mulieris*, &c [a]. Præceptum hoc per se honestum & utile [z]. Qu. Quæ ratio hujus præcepti ? Resp. 1. Exterminatio sacrorum Martis & Veneris : quia in sacris Martis mos erat fœminas vestire vestitu virorum, & armis induere ; & in sacris Veneris, viros muliebribus vestibus [b]. Hæc est *φύσεως ἐναλλαγὴ*, Sapient. 14. 26. Philochorus Venerem affirmabat esse Lunam, & ei sacrificium facere viros cum veste muliebri, mulieres cum virili, adeo quòd Venus mas esset & fœmina, teste Macrob. Saturn. 3. 12. Sic & Servius ad 2. Æneid. in chartis Fuldensibus, *Veneris in Cypro simulacrum corpore & veste muliebri, cum sceptro & natura virili, quod Ἀφρόδιτον vocant : cui viri in veste muliebri, mulieres in virili veste, sacrificant.* In Cypro autem multæ coloniæ Phœnicum, unde is mos venerat. Quare & nomen Ἀφρόδιτος ego à Græcis corruptum arbitror ex פְּעוֹרִית, quod fœmininum sit masculini פְּעוֹר, qui Deus turpitudinum Moabitis, Num. 25. 3 [c]. 2. Congruentia Naturæ hoc requirit, ut quos Natura sexus discreverat, discerneret etiam vestitus [d]. Ut decentiæ consulatur †. *Nè vel umbra effeminationis sexui masculo notam inureret* [f]. Et rectè ; nam insigne dedecus est masculo, vestitu, aut incessu, aut effœminatis moribus, ad fœmineum sexum quasi se abjicere [g]. Dejectio hæc est contra dignitatem sexûs : & dedecet fœminas si plùs æquo viriles appareant [h]. Mutatio hæc vestium honestati contraria erat, ideóque à gentibus usurpata pœnæ loco ; in desertores militiæ, à Charonda, (quos per triduum in concione stolatos destituit,) & in adulteras à Romanis [i]. 3. Quia hæc vestium mutatio multis nequitiis viam aperit [k]. Præcipitur hoc propter honestatem publicè tuendam, & cavendas scortationes : alioqui enim imberbis adolescens muliebri vestitu inter mulieres facilè lateret [l]. Hinc viri muliebrem habitum usurpantes impudici habiti erant, quales *Sardanapalus*, *Caligula*, &c [m]. Veruntamen in quibusdam casibus licita est vestium mutatio, ubi necessitas excusat [n]: ob præsentissimum vitæ periculum evitandum, & si nullum ex eo immineat castitati periculum [o].

6. *Si—nidum inveneris*, כִּי יִקָּרֵא קַן צִפּוֹר לְפָנֶיךָ] *Si obviàm fiet*, vel, *occurreret*, *tibi*, seu, *conspectui tuo*, *nidus avium*, Sa. P. Mo. JT. M. Ti. *Si occurreris nido*, o'. Ch. *Cùm inveneris nidum*, Sy. ità plerique in Ma. qu. à קָרָה, Ma. *Quum vocabitur* (vel, *clamabitur*) *nidus passeris ad facies tuas*, Ma. לְפָנֶיךָ *tibi*, V. vel, *coram te*, P. i. e. Quum audieris pullos nidi clamantes, vel pipantes [p]. ¶ *Pullis*, אֶפְרֹחִים אוֹ] *Pullos vel ova*, Sa. Mo. A. similiter habent o'. necnon Sy. *cum pullis*, Ch. in quo sunt *pulli aut ova*, Ar. P. M. Ti. nidus *pullorum*, *aut ovium*, JT. *Pulli* sic dicti, vel, quòd germinent & pullulent,

[o] PA. [o] Gerz. Baba Kama c. 24. [p] V. [q] M. [r] L. M. F. V. Ch. & Aug. in Ger. † V. [t] V. et F. [x] Cornel. ex Heb. [y] 2. 12. [a] Ger. † V. M. [z] Ger. [b] G. [b] J. Ger. Munster. [c] G. [d] Piscat. Ger. † T. et Bo. [f] Ph. [g] T. et Bo. [h] Bo. [i] Con. 12. [k] T. Me. Bo. L. [l] V. [m] Bo. [n] T. Bo. [o] Ger. E. Bo. [p] Ma.

pullulent, i. e. plumas & pennas producant: vel, quòd recens emergant, seu erumpant, ex ovo, à פרח q.

7. *Sed abire patieris*] Idem monet Phocylides in νουθετικῷ, *Μήτηρ δ' ἀπολίπειν*, &c s. Voluit Deus pietatem & misericordiam etiam in bestias exercendam †: & sic homines instituit in moribus bonis, & separat à pravis, qualis crudelitas, &c t. ¶ *Et longo vivas tempore*] Qui alienæ vitæ insidiantur jure quodam Divino ruinam sibi præparant & accersunt v. Promissio hæc maxima est. Nam, teste Bechai, ad futurum seculum & regnum Christi præcipuè pertinet. Et quia eadem promissio præcepto dilectionis (quod maximum est) conjungitur, hinc constat Deum non ex operum meritis, sed ex benignitate, hæc præmia conferre. Nam quid, quæso, meriti est aviculæ donare vitam x?

8. *Facies murum*, sic Ch. O. מַעֲקֶה] [Variè vertunt.] *Angustiam*, M. F. V. O. i. e. arctitudinem quandam, à עָקָה *angustia*. Hic accipitur pro sepe & peribolo, quia nempe aufert angorem (& vertiginem, Ma.) ab eo qui ambulat in loco excelso y. Al. *torquem*, à עָנָק *torquis*, quòd in modum torquis tectum ambiret a. Al. *coronam*, ό. Sic in Scriptura vocatur limbus prominens, licèt quadratus sit a. *Septum*, Mo. *cancellos*, Sa. Ar. *loricam*, Ti. Ca. JT. *thecam*, Onk. in G. Sic Græci vocant & ambitum sepulchri b. Altitudo esse debebat minimùm ad tres pedes cum dimidio c. Jubetur hoc, quia tecta Judæorum fiebant plana, ut in ipsis ambulare & versari liceret d. Hinc dictum Christo, *in tecta prædicate* †. ¶ *Nè effundatur sanguis*] Hebr. *Non pones sanguinem in domo tua*, M. F. Sensus est, vel, 1. Non ponas offendiculum aliquod in domo tua, putà, scalam fractam, unde quis cadere possit, aut canem nutrias mordacem, aut bovem cornupetam f. Hæc vetat paritas rationis g. Vel, 2. Nè sis causa necis in domo tua †; nempe, si corruerit aliquis de tecto, &c. *Et non*, &c. pro, *ut non imponas reatum sanguinis*. Vide Deut. 21. 8, 9 h. q. d. Nè facias domum tuam obnoxiam sanguini effuso in ea, aut vindictæ sanguinis ibidem effusi i. ¶ *Labente alio*; &c. כִּי יִפֹּל הַנֹּפֵל מִמֶּנּוּ] *Quia cadet* (*cùm ceciderit*, Ger.) *cadens de ex ea*, Ma. Ger. הנפל Q. referri volunt ad rem vel materiam de domo cadentem, quæ alium interficere posset: Jubet ergò fieri vallum circa tectum in imo, quod retineat quæ collapsura à tecto sunt dum ædificetur k. Non placet; quia peribolus iste non erat temporarius, dum domus ædificaretur, sed perpetuus futurus l. Rectiùs ergò de persona cadente accipiunt K. & alii complures Hebræi & Christiani m.

9. *Non seres vineam tuam altero semine*] Q. accipiunt generaliter, de non serendis, vel in agro, vel in vinea, duabus vel pluribus seminum speciebus. Sed verisimilius est de vinea in spetie hìc agi: vetitum est, nè ager vitibus consitus frugum seminibus simul fœcundetur n. Quia Palæstina calida est, solebant semper aliquid seminare inter ordines vitium; nolebat autem Dominus duas species ibi seri o. Aut verbum *serendi* hìc laxè ponitur, pro *plantare*, aut *inserere*, ut vetet vineam plantandam aut inserendam esse ex vitibus seu arboribus diversorum generum p. [De hoc præcepto vide Levit. 19. 19.] ¶ *Nè & sementis*, &c. פֶּן־תִּקְדַּשׁ הַמְלֵאָה הַזֶּרַע תִּזְרָע] Obscurus reverà locus est q. 1. *Nè plenitudo seminis* (i. e. fructus abundans & maturus, ut Exod. 22. 29. Num. 18. 27 r. vel, totum illud quicquid in illo semente est †,) *sanctificetur*, &c. vel, *sancta fit*, &c. Sa. Sy. sic ό. M. Mo. Ti. Debebant enim omnium frugum primitiæ Deo offerri, quæ confusis speciebus offerri non poterant. Erat autem tota messis, tota vindemia, הַמְלֵאָה *plena*, quanta quanta erat, soli Deo sancta, nec cuiquam indè frui licebat, donec primitiæ & decimæ oblatæ essent s. *Nè tam semen quàm proventus sacerdotibus Dei sanctificatis cedant, ut eis uti frui nequeas* t. *Nè fortè sanctificetur*, i. e. offeratur Domino, pars aliqua plenitudinis illius; q. d. nè immundum aliquod Deo offeratur, quales sunt hujusmodi fructus u. Nè tibi, & cuivis qui non est sacri ordinis, usu ejus interdicatur, tanquam rerum sacrarum usu y. Vel, *nè sanctificetur*, i. e. nè ejusmodi sint ut sanctificari debeant: unde Targum habet, *nè polluatur*. In Scriptura, quod turpe est, κατ' εὐφημισμὸν per antecedentia vel consequentia declarari solet: ut *purificatio* quandoque ponitur pro *impure*, cujus nimirum purificatio consequens est, vel esse debet. Sic Deut. 27. 20. *discooperire alam* alicujus, i. e. extremitatem vestis inferiorem, (quod vox כָּנָף sign. Deut. 22. 12.) ex antecedente relinquitur intelligendum consequens, & honestam circumscriptionem concubitûs continet. Sic apud Latinos, *peccatum*, quod alioqui turpe & fœdum est, *piaculum* dicitur, quod aliquid sanctum & expiatum importat, quia commissum peccatum expiari aut solet, aut debet z. Al. *nè polluatur*, &c. Ch. M. F. V. Me. A. T. P. Ang. Belg. Id etiam קָדַשׁ sign. ut בָּרַךְ sign. & *benedicere*, & *maledicere* a; & ut rem detestandam *sanctam* & *sacram* vocant Latini b. *Nè illicita tibi fiat cultura seminis quod seres unà cum frugibus vineæ*, Ar. Contaminatio autem hæc vel est physica; i. e. nè corrumpas & perdas utrumque, dum nimiâ densitate sibi mutuò officiunt c, aut etiam succo terræ exhausto interimant: vel est legalis d; segetes enim ex satione mixtorum à Deo prohibita postmodum enatæ immundæ censentur, imò etiam vicinas uvas polluere †. Blada poterant Deo offerri primo anno, fructus autem vineæ non ante quartum annum, tribus verò primis annis immundus fuit. Blada ergò illa in vinea orta fructum vitis tangendo (qui immundus erat) immunda fiebant, & inepta ad immolandum f. Vide de hoc versu ad Levit. 19. 19 g.

10. *In bove & asino*) Ratio est, vel, 1. quia bos mundus est, asinus immundus. Ità Maimon. & Rambam, & R. Isaac h. *Innuitur, nihil justo cum improbo debere esse commercii*, Baal-hatturim i. Vel, 2. quia sunt diversa genera k. Extendunt ergò legem ad omnes diversas species, ut sunt equus & bos, camelus & equus l. Vel, 3. nè fortè coirent, cùm (ut solet) agricola jugum in idem stabulum cogit. Juvat hunc sensum connexio harum legum de commixtione in solo, in jumentis, in vestibus, & hoc loco, & Lev. 19. 19. ubi uno versu continentur; & ibi his verbis concipitur, *Jumentum non facies coire*, &c. ex quo præsentem locum interpretantur m. Lex hæc occasiones tollit, nè quid fiat contra legem Levit. 19. 19 n. Vel, 4. quia vires non sunt æquales o. Nam bos fortior est asino, & passus facit grandiores p; itaque asinus associatus bovi plùs æquo gravaretur q. Bene Calphurnius, declamatione 29. *Nè pecora quidem jugo, nisi paria, succedunt*. Plurimùm autem distant bos & asinus. Plautus Aululariæ act. 2. (scen. 2.) —*in mentem venit, Te bovem esse, & me asellum* r. *Xenocratem* ingenio tardum cum *Aristotele* conferens Plato, dixit, *equo asinum adjungi*; Laert. l. 4. in *Xenocrate*. Proinde boves ἰσοφόρους (*æqualiter ferentes, aut trahentes*) copulari vult Homerus Odyss. σ'. *Quàm malè inæquales veniunt ad aratra juvenci*, Ovid †. Sensus mysticus apud Paulum, 2 Cor. 6. 14. cujus fundamentum est, quòd bos mundus, asinus immundus s. Ibi allusum ad verba hujus legis volunt, quod libentiùs credo, quia כִּלְאַיִם Græci vertunt, ἑτερόζυγα, Levit. 19. 19. ut 2 Cor. 6. est ἑτεροζυγοῦντες v. Admonemur hoc exemplo, omnia debere ordine & æquabiliter fieri x.

11. *Ex lana linóque*] De hoc vide quæ Levit. 19. 19 y. Ad morum simplicitatem referunt veteres, quibus assentior. At hujusmodi rituum ratio non est exigenda, cùm plerique ex mero Legislatoris pendeant arbitrio. Josephus, utut Sacerdos, Judaicarum tamen legum interpres quandoque pessimus, vult soli populo interdici; ut sic distinguatur à Sacerdotibus, quibus erat permissa, Antiq. 4. 8. Quod est oppidò falsum. Nam nulla pars sacerdotalium vestium ex tali mistura constitit †. Ex hac lege Magistri (Talmudici) vetant, nè misceantur *bombycinum*, quod lino simile est, & *caleb*, quod lanæ simile est, & est lana pinnæ seu conchæ margaritiferæ, [ut hìc fusè probat Auctor,] & nè quidquam fiat quod vel in speciem sit contrarium Legi Divinæ, unde materia esset scandali z.

12. *Funicu-*

Marginal notes (left): q Ma. — r Ger. — † E. — s M. T. ex He. Ger. — t Bugub. in F. — x F. — y F. & V. ex M. — z Ma. — a T. — b G. — c G. He. in Ger. Q. in F. — d Ma. — † Ca. — f M. He. in F. — g F. — † F. V. Ger. — h Ger. — i O. — k Ind. Steuchus in F. — l Ma. — m Ger. — n Ger. — o V. ex F. — p Ma. — q Di. — r R. Ma. Ger. — † Di. — s Di. — t Q. in Ger. — u O.

Marginal notes (right): y Jun. — z Glass. philol. p. 217. — a A. — b T. — c Me. T. — d T. — † Q. in Ger. — f Carthus. in Ger. — g Bo. — h BA. c. 2. 13. 187. & 40. 491. — i Mus. — k D. — l D. ità RR. in Mus. Jon. & Jo. & RS. in BA. 2. 186. — m Mus. — n G. — o M. F. V. AE. in F. L. E. Me. Bo. — p E. L. — q Me. Bo. — r G. — † BA. c. 2. 13. 187. — s G. — v BA. 187. — x G. — y Me. Ma. — † BA. c. 2. 45. 491. — z BA. ib. p. 487.

12. *Funiculos*] De his vide Num. 15. 38[a]. *Institas*, JT. Intellige de ligulis seu laqueolis quibus laciniæ vestis adstringebant ut ut nè casu quidem discooperiri posset quod honestè & vereeundè non aspicitur[*].

14. *Et imposuerit ei occasiones verborum*; ità P. Ger. A. Ch. [וְשָׂם לָהּ עֲלִילֹת דְּבָרִים] *Et imposuerit* (vel, *obtruserit*, Ti.) *causationes* (vel, *causas*, AE. in M. vel, *occasionem insidiosam*, K. in M.) *verborum*, Mo. vel, *occasiones rumorum*, Sa. vel, *occasionis verba*, ο΄. vel, *technas* (sive *adinventiones*, sive *machinationes*, sive *ludicra*, vel *illusiones*, Q. in Ma.) *verborum*, Ti. *Et affecerit eam illusoriis verbis*, M. *Traxeritque post eam occasionem in verbis*, Sy. *Et objiciat ei occasiones in verbis*, Ar. *Dedit occasiones habendorum sermonum de ea*, J. T. Vel, *verba* hîc pro rebus accipi possunt. Vide v. 17[b]. Si dederit aliis occasionem traducendi eam[c]. Effecerit ut alii malè loquantur de ea[d]. Vel, *prætextus verborum*, sive *verba*; vel, *res*, *quæ in speciem allegantur*[†]. Hoc opponitur veritati hîc, & Philip. 1. 18[f]. ¶ *Objiciens ei*, &c.] הוציא *educere* sign. hîc, & alibi *vulgare*. *Vulgare* autem *nomen malum*, uno verbo est, *diffamare*. Vide Num. 14. 36[g]. ¶ *Virginem*] Hebr. *virginitatem*, i. e. sanguinem indicem virginitatis[h].

15. *Signa virginitatis*; ità Ch. Sy. M. P. Ti. JT. [אֶת בְּתוּלֵי] *Virginitates puellæ*, Mo. *virginitatem*, O. A. *virginalia*, ο΄. Sa. Qu. Quid hoc? Resp. 1. Lintea infecta sanguine rupti hymenis, indicia virginitatis, in quibus congressus primùm fuerat maritus cum virgine, quæ parentes servare solebant[i]. Hæc lex data videtur adversùs eos qui post primum aut aliquot congressus cupiebant ab uxoribus divertere, quòd suam libidinem explêssent[k]. De tali linteo multi explicant[l]. Aliis non placet. 1. Quia fœdum hoc videtur[m]. Resp. Non videri debet turpe & inhonestum, cùm de lepra, fluxu seminis, sanguine menstruo, & aliis immunditiei speciebus, sacerdotes judicare oportuit[n]. Jure hoc factum ad liberandam innocentem; sicut medicis ostenduntur loca fœda ob corporis sanitatem[o]. 2. Quia dari hymena negant peritiores medici[p]. Resp. Concedunt tamen dari aliud pudoris virginalis claustrum, quo per primùm congressum violato sanguis profluit; de quo vide Pinæum de Notis virginitatis, & Valesium de Sacra philosophia c. 25[q]. 3. Quia congressum sine sanguinis eruptione fieri posse docet Donatus Marcellus de Medic. hist. notabil. 4. 15. Resp. 1. Certius signum haberi non potuit. 2. Facilè Legislator potuit innocentibus prospicere. 3. Israelitæ filias suas adhuc teneras ætatis anno 12. elocabant, in quibus certius hoc erat[r]. 4. Quia non est credibile virum ausurum esse eam falsò accusare, cùm sciret apud parentes esse testimonium virginitatis[†]. Resp. Non hoc mirum in populo duræ cervicis, & ad divortia perquam proclivi. Fessani adhuc ex hujusmodi linteolo sanguine tincto virginitatem probant. Vide Leonem description. Africæ, l. 3. c. 34[s]. Resp. 2. Est hæc locutio parabolica; *Expandent vestes*, i. e. per verba testium, nempe, matronarum fide dignarum, explicabunt virginitatem filiæ, sicut explicatur pannus[t]. *Virginitates* hîc sunt testimonia matronarum, quæ virginem primùm, antequam congrederetur marito, secretò inspexerant, & scripto, quod parentes puellæ asservarent, obsignârant[u]. Causam autem accusatæ puellæ pater agit, quia fas non erat mulieri causam dicere, neque adeò loqui præsentibus viris: quod ex hoc loco veteres confirmant. In locum autem defunctorum parentum succedebant qui educaverunt puellam. Quibus cessantibus, aut præmortuis, præfectus judicii successit. Colligunt hinc alumni flagitium in altoris ignominiam vergere. Nam veluti parentibus vitium filiæ hoc loco imputatur[y].

17. *Expandent vestimentum*] Τὸ ἐκμαγεῖον, i. e. *mantile*, Isidorus philosophus, citante Photio. φυλακεῖα (*phylacia*, sive *phylacea*) Alexandrini vocabant τὰ ἐκμαγεῖα τῶν γυναικείων μολυσμῶν, (*mantilia* quibus abstergebantur muliebria inquinamenta,) nempe, in primo congressu. *Non autem legitimæ erant nuptiæ*, *nisi sacerdos det* ... (*in syngraphis nuptialibus manu propriâ matrimonium notâsset*.) Apud Hebræos non à sacerdotibus hæc servabantur, sed à paranymphis, qui ipsis שושבינים[z]. Hi duo totam noctem excubias agebant, & cùm sponsus & sponsa egrederentur, protinus irrumpebant, & accipiunt vestem super quam ipsa cubavit, vidéntque sanguines[a].

Marginal notes: V. — [*] Calv. Pi. — [b] Ms. — [c] F. Ger. — [d] V. — [†] A. et ο΄. — [f] A. — [g] G. — [h] V. — [i] F. V. O. — [k] V. — [l] Ità F. ex Nachmann. O. Me. T Bo. A. Ger. Jun. — [m] L. — [n] Ger. F. — [o] Ger. — [p] Bo. — [q] Ger. — [r] Ger. — [†] L. — [s] Ger. — [t] He. in L. — [u] Q. in Ms. — [y] F.

18. *Verberabunt*] De more Judæorum, 39 flagellorum ictibus[b]. Hæc pœna erat morti proxima[c].

19. *Centum siclis argenti*] Heb. *centum argenteis*, sub. *siclis*: ità Ch. in V. F. In duplum dotis. Vide infrà hîc v. 29[d]. Quòd videretur dolo accusâsse eam, quò effugeret necessitatem numerandæ dotis, quæ à Lege 50 siclorum præcipitur[†]. ¶ *Patri*] Cujus domum infamiâ aspersit[f]. ¶ *Non poterit dimittere*] Quam rem in animo habuisse hoc sermone visus est[g]. At uxori in hoc casu à marito discedere liberum erat[h]. Hæc illi pœna est, non talio. Ignoscitur enim zelotypiæ, ut hîc notat Augustinus[i].

21. *Extra fores domûs patris*] In qua peccaverat, ubi vivere puellæ ad nuptias usque solebant[k]. Ut parentes majori curâ educent filias[l]. ¶ *Ut fornicaretur in domo patris sui*, sic Ch. [לִזְנוֹת בֵּית אָבִיהָ] *Scortando*, vel *fornicando*, *in domo patris sui*, Mo. JT. vel, *intra domum*, Sa. vers. *Per scortationem* (vel, *& scortata est*, Sy.) *in domo*, &c. Ar.

23. *Desponderit*] Intellige de desponsata *de futuro*, (ut à præcedenti lege sit diversa;) vel *de præsenti*, sed nondum cognitâ[m]. ¶ *Concubuerit*] Concubitum Hebræi non intelligunt nisi cum viripotente, i. e. quæ 12. annum impleverit[n].

24. *Quia non clamavit*] Vide quæ de J. B. & P. 2. 1. 12[o]. ¶ *Uxorem*] Licèt desponsatam tantùm[p]: jam enim uxor ejus est jure pacta, ut Gen. 29. 21[q]. quæ paulò pòst futura erat uxor[r]. Sic Matt. 1. *Mariam uxorem suam*[†]. At AE. negat eam adulteram vocari. Cur ergò lapidatur? nam hoc erat supplicium adulteræ[t].

26. *Puella nihil patietur*] Ex loci enim circumstantia præsumitur non consensisse, sed vim passam esse[v]. ¶ *Sicut latro*] Pudicitia vitæ æquiparatur. Vide de J. B. & P. 2. 1. 7. 12. Docet hoc exemplo lex parcendum iis qui vi adacti aliquid peccaverint[x]. ¶ *Et occidit animam ejus*] Sic ο΄. Ch. Sa. *Et occidit eum animâ*, Mo. i. e. vitâ[y]; vitam ademit: vel, *occidit vulnere lethali*; vide Deut. 19. 6[z]. *Ictu animæ*, scil. ictu quo separatur anima à corpore[†]. *Adimit animam ejus*, Ar. *Et occidens* adimit *ei vitam*, JT.

27. *Clamavit*] Præsumitur clamâsse, vel certè à clamore cessâsse quòd nullum auxilium speraret[a].

28. *Si vir*] Nempe, inconjugatus, ut antecedentium demonstrat comparatio: nam de conjugatis, seu maritatis, hactenus actum est[b]. ¶ *Apprehendens concubuerit*] Hic casus differt ab illo Exod. 22. 16. ubi agitur de concubitu, non vi extorto, sed fraude, blanditiis, promissis matrimonii impetrato[c]. Hîc autem eam imprudentem, citra sponsionem, joco, vino, aut actu circumveniebat, sed sine consensu, quod verbum *apprehendendi* sign. Quamobrem illîc sola dos, hîc præter dotem mulcta indicitur[d]. Crediderim ex Exod. 22. 16. & hîc dotem puellæ à constupratore fuisse constituendam, (licèt nec Scriptura nec Jo. meminerint,) quod disertè habet Philo de Legibus specialibus, etiamsi eam duceret. Alioquin meliore loco esset vim offerens, quàm pelliciens, &c[†].

29. *Habebit uxorem*] i. e. Nisi pater renuerit, ex analogia legis Exod. 22. 17[f]. Tunc enim, propter authoritatem patriam, ab ea ducenda liberatur[g]. Vis in puellam quàm pellacia duriùs punitur. Quid enim fœdiùs, quàm hostili more in civem agere? Itaque hujus pœna gravior. Qui pellexit, si eam permittitur uxorem ducere, non dat dotem, nec dimittere vetatur. Vide quæ suprà Exod. 22. 16. Diffamator virginis par habetur vim inferenti[†].

30. *Nec revelabit operimentum ejus*, sic ο΄. Ch. Sa. כָּנָף] *Oram*, P. V. Pi. *alam*, Sy. Mo. Ma. Pi. i. e. Angulum vestis patris; i. e. operimentum quo *turpitudo patris* (quomodo vocat verenda uxoris ejus) tegebatur. כָּנָף est ea pars vestis quæ terram contingit[z]. *Oram patris*, i. e. quam

Marginal notes: [z] G. — [a] F. & D. — [m] He. — [b] Me. — [c] A. — [d] G. — [†] F. — [f] Ms. — [g] Ms. ex Jun. — [h] Ph. in Ger. — [i] G. — [k] G. — [l] F. ad 15. — [m] Me. ex Bo. — [n] G. — [o] G. — [p] D. Ms. — [q] Ms. ex Jun. — [r] V. — [†] D. — [t] D. — [v] Me. ex Bo. — [x] G. — [y] D. Ger. — [z] Ger. — [†] Ms. — [a] Me. ex Bo. — [b] Ms. ex Jun. — [c] Me. Ms. — [d] Ms. ex Jun. — [†] Bo. — [f] Ms. ex Jun. — [g] Jun. — [†] G. — [z] V.

i. e. quam solus pater retegere poterat [l]: nempe, vestimentum novercæ [k]. *Oram vestimenti patris sui,* JT. Al. sic; Nè rem habeat cum ea quam pater suus alâ cooperuit & obnupsit *; juxta receptum morem, Ruth 3. 9. Ezec. 16. 8 [l]. Uxor *patris ala* dicitur, q. d. adjutorium viri. Debet enim uxor id esse viro quod ala avi. Vel, *revelatio alæ* sign. omnem ignominiam [m]. Vel, novercæ ala dicitur *patris* ala, quia sunt una caro [n]. Vide Levit. 18. 6, 7 [o].

[l] A. [k] Fi. * Q. in Ma. [l] Q. in Ger. [m] F. [n] Q. in Ger. [o] A. Ma. Ger.

CAP. XXIII.

1. E*Unuchus*, &c.] Eunuchi sunt duplices: 1. qui tales sunt à Deo facti [a]; qui sic nati sunt, vel tales ex morbo: 2. facti ab hominibus. De his, non illis, hic agitur [b]. Horum iterum tria sunt genera; quibus testiculi sunt, 1. attriti, vel, 2. exsecti, vel, 3. quibus & penis abscissus est: De his hic agitur [c]. ¶ *Attritis vel amputatis testiculis,* פְּצוּעַ דַּכָּא] [Variant.] *Læsus*, Mo. M. Belg. (*fractus*, V. O. *vulneratus*, Sa. Ma. Ger. JT. A. *laceratus*, Q. in Ma. *contritus*, al. in Ma.) *attritione*, P. V. Mo. Belg. vel, *contusione*, Sa. Ma. Ger. *compressione*, M. vel, *contritionis*, h. e. contritione, aut compressione; vel, *attriti*, sub. *testiculi*, cui contusi sunt vel elisi testiculi [d]. Talis eunuchus θλαδίας Græcis est, q. d. compressione factus: Digitis nimirum testiculi infantum in aqua calida positorum comprimuntur usque dum abolentur †. *Cujus testiculi fissi sunt*, K. sic At. *comminutus testes*, Ca. *qui laceratis est testiculis attritus*, Ti. *qui contusione fractos habet testiculos*, P. *qui abscissus est*, Onk. in D. *qui castratus*, Jon. in D. *cujus testes vulnerati sunt*, RS. in D. *vulneratus teste*, JT. in D. A. acsi דַּכָּא testem significaret [f]. Sed hujus significationis nulla exstant exempla [g]. *In lingua nostra non sunt vocabula exprimentia membra obscœna fœminæ vel maris, ideoque ea sancta vocatur*, ait Moreh Nevochim [h]. ¶ *Et abscisso veretro*, וּכְרוּת שָׁפְכָה] [Variant.] *Exsectus* (vel, *succisus*, O. vel, *attritus*, Ch.) *testiculos*, Ca. O. Ch. ità P. V. & plures, ait Ma. Al. *exsectus virilitate*, JT. A. Belg. sim. Sa. *sectus veretro*, Ar. Ti. vel, nervo, aut membro virili, D. q. d. *fusorio*, à שָׁפַךְ *effudit*, quòd per hoc membrum urina & semen genitale effunduntur [i]. *Cui exsectum est membrum effusionis*, M. שָׁפְכָה sign. vel penem, vel testes [k]. Eunuchi certè fiunt non solùm excisione testium, sed etiam veretri, teste Paulo Æginetâ l. 6. & hodie apud Turcas, teste Scalig. de Subtil. exercit. 104. sect. 8 [l]. ¶ *Non intrabit ecclesiam Domini*] Quid hoc? Resp. 1. Per ingressum in ecclesiam Dei intelligitur ingressus atrii, in quo homines mundi orabant prope Templum [m]. In quam sententiam propendere videntur D. Carthusianus & Leonardus Marius. Urgent Threo. 1. 10. *Ingressæ sunt sanctuarium, de quibus præceperas nè intrarent in ecclesiam.* Sed, 1. ibi de gentibus loquitur non conversis, &, 2. de violenta irruptione [n]. Eunuchos à sacra congregatione hic excludit Deus. Sic in Eunucho Luciani Diocles asserit, Μηδὲ τὴν ἀρχὴν, &c. i. e. *Neque principio Bagoæ licere, cùm eunuchus esset, philosophiam ejusque præmia sibi vendicare: sed & tales non solùm ab his excludendos censuit, sed & ab ipsis sacris, & aspergiliis, & publicis omnibus cœtibus.* Hinc de eunuchis Claudianus in Eutropium, l. 1. *Hi nullæ meritis vitiat, semperque profani* [o]. [Aliis hæc non placent.] Hæc verba non sonare sacrorum interdictionem patet ex Exod. 12. 48. Levit. 22. 18. Num. 9. 14. ubi idem peregrinorum atque indigenarum, quod ad sacra attinet, jus ac ritus [p]. De Lege & Fide nulla hic mentio [q]. Nihilominus quidam peregrini (pariter & eunuchi) Domino adjuncti aliquo modo *separati à populo suo* manebant, ut queruntur Esa. 56. 3, 6, 7 [r]. Resp. 2. Non habebunt commercium cum populo Dei, sive Israelitico, (qui hic *ecclesia* dicitur †,) nec jus ducendi Israelitidem. Inepti ad generandum non ducent Israelitidas [s]. Non accipient jus connubii in populo Dei: Ità Maimon. Id jus communiter proselytis, modò liberæ essent conditionis, Legem suscipientibus dabatur; accensebanturque illi tribui unde uxorem duxerant. Excipiuntur spadones, spurii, ex spuriis & ex quibusdam malè meritis gentibus orti; è queis proselytis nati alii nunquam, alii tertio demum gradu, ad jus connubii admittebantur. Spadones in Ægypto conjuges sumere solebant, ut non omnis voluptatis in Venere expertes, Gen. 39. 1. Lex verò sancta Hebræas non sinit nubere sine spe prolis. Excipiebantur ancillæ, libertinæ, in gentem adscitæ [v]. *Congregatio Domini vocantur viri conjugati. Et hoc præcipit, nè talium uxores ad alios viros diverterent* [x]. [Aliis neque hoc placet.] Quid opus legem statuere de his qui ad matrimonium inepti? [y] Resp. Hoc autem intelligendum est de iis qui, licèt aliquâ parte vulnerati, non tamen generationi impares erant [z]. Resp. 3. Sensus est, Non censebuntur in civium numero, nec munerum & dignitatum publicarum capaces erunt [a]. *Venire in congregationem Jehovæ*, est, venire in senatum seu consessum Judicum, i. e. per synecdochen membri, gerere officium magistratûs. Sic Psalm. 82. 1. consessus ille Judicum nominatur *cœtus Dei* [b]. Sic sacerdotes dicuntur *ingredi in domum Domini*, 1 Par. 24. 19. i. e. ministrare; & *ingredi & exire coram populo*, 2 Par 1. 10. exponitur, *judicare populum*, 1 Reg. 3. 9. Sic, *ingredi in eos*, est, misceri cum iis, 1 Reg. 11. 1, 2. Jos. 23. 7. Nehem. 13. 1, 2, 3 [c]. Qu. Sed cur eunuchi à Magistratu exclusi? Resp. 1. Alienos eos voluit esse à moribus Gentilium, apud quos eunuchi publica officia administrabant [d]. 2. Tales plerumque sunt ignavi & fracto animo †. At Magistratus oportet esse viros fortes, Exod. 18. 21 [f]. 3. Nè dignitas muneris contemptui exponeretur. Qua de causa à sacerdotio arcebantur quibus vitium erat corporis, Lev. 21. 17 [g].

2. *Mamzer*, מַמְזֵר] Quis hic? Respond. 1. *Spurius*: [ità ferè omnes.] *De scorto natus*, Onc. & Jon. & Hasc. & c. in D. *Filius adulterii*, Sy. Intellige de scorto publico [h]. Quivis extra legitimum conjugium natus [i]. A זר, *recessit, extraneus fuit* [m]. *Natus ex aliena*, A. Resp. 2. *Natus ex damnato coitu*, h. e. ex incestu, contra quem capitale supplicium decretum est [n]; aut plagæ 40, unâ minus [o]. Scopus legis est, illicitas commixtiones prohibere [p]. Et ratio legis est, quia probrosa foret talis administratio [q]; & propter talium nequitiam. Dices, Jephte erat Judex. Resp. 1. At non ex scorto publico natus [s]. 2. Deus ordinariæ vocationis leges nobis imposuit, non autem sibi necessitatem †. 3. Corruptissima erant ista tempora [t]. Resp. 3. Fortasse *Mamzer* hic sign. *alienigenam* [v]: ut hæc sit clausula generalis prohibens omnem extraneum à congregatione Israel; postea explicentur certæ gentes, videlicet, Ammonita & Moabita [x]. Nam, 1. de his aliquid videtur fuisse addendum. 2. Ab hac deinde regula exceptiones nonnullæ ponuntur de Moabitis, &c. 3. Judæi spurii non excludebantur à populo Dei, ut patet ex *Pharez*. Agit igitur hic de alienigenis ex scorto natis, quia etiam inter suos viles erant. Atque hæc à Deo constituta sunt, tum ut Israelitæ magni id facerent quòd è Dei essent populo, tum ut cæteræ nationes eorum rempublicam majoris facerent [y]. ¶ *Ad decimam generationem*] Inclusivè. Undecimus ergò nepos ingredi poterat [z]. Al. exponunt per *nunquam*. Est enim absolutus atque perfectus numerus [a]. Sic enim exponitur v. 3. *in seculum* [b]. Cæterùm in more habuerunt, ut talibus nothis aut servam, aut ethnicam quæ Judaismum erat professa, in uxorem collocarent, ex qua proles in jus servorum, vel allophylorum, reputabatur [c].

3. *Ammonites & Moabites*] Intellige hoc de maribus; nam mulieres ad Deum conversæ, ut Ruth, nubere Israelitis poterant [d]. Ità Maimon. & Moses de Kotzi †. Non ergò dicit, *Moabitis*, sed *Moabites* [f]. Mulieres ideo exceptæ, quia *mulierum* non erat officium *procedere illis obviàm*, sed *virorum* [g].

4. *Quia noluerunt vobis occurrere*, לֹא קִדְּמוּ אֶתְכֶם] *Non prævenerint vos*, V. Ger. P. Mo. Ti. vel, *non venerint vobis obviàm*, V. A. Non tam quòd ex incestu nati, quàm ob summam ingratitudinem; (vetuit enim Deus nè Moses eos bello lacesseret, Deut. 2 [h]. & pa-
xenſem

[a] A. [b] M. F. V. He. in A. [c] Ger. Bo. [d] D. Ger. † D. [f] D. [g] Ger. [h] M. [i] Ma. Ger. D. [k] A. [l] Ger. [m] Q. in L. [n] Ger. [o] Bl. 1. 2. 46. 324. [p] Muis, A. Ger. L. Ito. T. Jun. Pi. [q] F. V. [r] A. † He. in F [s] F. V. He. in M. Rasi, AE. Aburb. & Bechai in Muis.

[v] G. ad v. 2. [x] Aburb. & Bechai in Muis. [z] Bo. [a] A. [b] T. et Bo. Ger. Muis, A. Ma. [b] Fi. [c] A. [d] Ger. † Muis, Ger. Jun. Fi. [f] Muis. [g] Ger. [h] Bo. [i] Ger. Aburb. in Muis. [m] Ger. [o] F. V. O. [p] V. [q] Ger. [q] Ger. Ma. [s] Ma. † Ma. Jun. [t] Jun. [v] Bo. [x] O. [y] Bo. [z] Me. ex Bo. [a] F. V. [b] V. Ger. A. Pi. [c] F. [d] F. V. O. D. † O. [f] D. M. [g] Bechai in Muis. [h] F. V.

rentem ipsorum Abraham redemit, ut notant Bechai & Nachmann[f].) quòd se immites & immisericordes peregrinis præstitissent. Vide Jacob. c. 2. v. 13[h]. Priscis morem fuisse dicunt, hospitibus ac prætereuntibus populis panem & aquam offerre pro pecunia: Id quod Ammonitæ neglexerunt[l]. Vide Gen. 14. 18, &c. & confer Matt. 25. 42,—46[m]. Obj. At Moabitæ illis alimenta apportârunt, Deut. 2. 29[n]. Resp. Distributivè ergò hæc sunt accipienda; Ammonitæ *non prævenerunt*, &c. Moabitæ *conduxerunt Balaam*, &c[o]. ¶ *Et quia conduxerunt*, &c.] Heb. *& conduxit*, nempe, Moabita, Num. 22[p]. adjuvantibus, ut ostendit Nehem. 13. 1. vicinis Ammonitis. Peccare populum fecerant, quod pejus est quàm vitæ insidiari[q], vel occidere. Nam qui occidit hominem, occidit tantùm, 1. corpus, 2. in hoc seculo: At qui peccare facit, occidit, 1. animam, 2. in futuro seculo[r]. Ob hanc causam abominabiles hi erant: non autem Idumæi, qui gladio illis occurrerant; nec Ægyptii, qui pueros eorum in Nilum conjecerant †.

6. *Non facies pacem*] Heb. *Non quæres pacem*; i.e. Nunquam consulas tranquillitati eorum & utilitati[t]. Non petes ab illis pacem. Vide de J. B. & P. 2. 15. 9[v]. Illis pacem non offeres. Ità exceptio est ad illam legem, Deut. 20. 10[x]. Hostilem in eos geres animum[y]. Non habebit communicationem cum eis quoad convictum & commercia temporalia[z]; nè tibi rursum sint scandalo, téque quasi ex innato odio seducere ad idololatriam & perdere conentur[a]. Additur hæc prohibitio, quia illis qui trans Jordanem habitabant erant contermini. Obj. At pugnare hoc videtur cum lege charitatis. Vide & Rom. 12. 18. Resp. 1. Judex potest reum punire, non obstante charitatis præcepto. 2. Toti populo hoc præcipitur, non privatis. Non licuit cum his fœdera inire, connubia contrahere, ad publica officia eos promovere: interim privatam amicitiam cum illis colere (quod fecit David, 2 Sam. 10. 2.) non est prohibitum[b]. Nunquam in unum corpus cum populo Israelitico coalescere poterant, quamvis alii poterant; unde Jether, qui *Ismaelita*, 1 Par. 2. 17. vocatur *Israelita*, 2 Sam. 17. 25[c]. Cum illis nè ambias fœdus, quod bono esset illis, & tibi damno[d].

8. *Tertiâ generatione*] Nepotibus jus erat connubii †.

9. *Quando egressus*, &c. כִּי תֵצֵא מַחֲנֶה] *Cùm egressus fueris in castris*, P. sub. ב, V. *cum exercitu*, V. Sy. Ar. *Cùm exercitus egredietur*, Q. in V. Sa. A. JT. *Si* (vel, *Quando*) *exieris castrametari*, ο'. vel, *in castra*, Ch. vel, *per exercitum*, M. ¶ *Adversùs*] עַל non tantùm *super*, sed sæpe *contra*, sign. ο'. ἐπὶ τοὺς ἐχθρούς[f]. ¶ *Ab omni re mala*] Ab omni flagitio[g]. Solet licentia militaris extra fines æqui & honesti effundi[h].

10. *Si fuerit in te vir*, &c.] Repetendum ex præcedentibus, *in castris*[i]. ¶ *Qui nocturno*, &c. מִקְּרֵה לָיְלָה] *Accidente noctis*, Mo. *pollutione nocturnâ*, Ch. Sy. *casu nocturno*, JT. Sa. *ob*, vel *propter*, *accidens nocturnum*, Sy. Ar. sim. O. A. V. P. Ger. *à fluore suo nocte*, ο'. *Idcirco has naturales & involuntarias excretiones purgari voluit, ut à voluntariis multò magis fugere discamus*; Isidor. Pelus. 3. 14[k]. Quod de hac immunditia dicitur extendendum est ad alias immunditias; sed hoc ponitur pro exemplo[l]. Hebræis usitatum est per speciem describere genus[m]. ¶ *Egredietur extra castra*] Obj. At hæc *pollutio minor* Templo duntaxat, non civitate, adeóque nec castris, arcebat. Vide ad Lev. 12. 2. & Num. 5. 2. ubi inter ejiciendos è castris hic non censetur[o]. Resp. *Castra* ergò hìc sunt *Deitatis & Levitarum*[o]; quæ *castra minora* vocat AE[p]. eránque in medio castrorum[q]. At extra *majora castra* non exibat[r].

11. *Et non revertetur*] Heb. *non ingredietur ad medium castrametationis*, Mo. Ger. V. i. e. *intra castra*, P. Ger. scil. priusquam expiatus fuerit †. ¶ *Ad vesperam*, לִפְנוֹת עֶרֶב] *In aspiciendo* (vel, *ad respiciendum*, Mo.) *vesperam*, vel, *dum aspexerit vespera*, V. Ger. A. *cùm se vertit vespera*, O. *cùm se flectit & venit*, D. Ger. cùm vespera declinaverit. appetente vesperâ[t]. *Cùm vespera inceperit se reflectere*, AE. h.e. ante occasum[v]. Vide ad Gen. 24. 63. & Exod. 14. 27. לִפְנוֹת בֹּקֶר *appetente manè*[x]: sic & Exod. 14. 4[y]. ¶ *Lavetur aquâ*] Vel expiatoriâ illâ, Num. 19[z]. vel potiùs, aliâ aquâ vivente, fluviali scil. vel fontanâ[a]. Chæremon de Ægypti sacerdotibus, εἰ δέ ποτε συμβαίη ... (h.e. *Si quando contingeret illos in somno semen profundere, statim corpus lavacro lustrabant*[b].)

12. *Habebis locum*, יָד] *Manum*, Mo. Ma. i. e. locum, [ità ferè omnes,] Ma. D. Sic alibi יָד est *spatium*[c]. ¶ *Ad quam egrediaris*] Nimirum, ad purgandum alvum. Sic Scriptura gravitatem & decorum servat in rei hujus enunciatione[d]. Spectat hoc, 1. ad naturalem honestatem, quam nos docent & bestiæ; nam & felis terrâ obruit quæ egessit, & simius urinam abscondit: 2. ad sanitatem: 3. ad præsentis Dei reverentiam †: 4. ad charitatem, nè quis alteri molestiam crearet. 5. Hâc externâ pædagogiâ illos de vitæ & morum immunditie cavenda commonefecit[f]. Esseni hanc legem accuratè servant. De iis Jos. Belli 2. 7. Bo.) & ex eo Porphyrius, ... i.e. *Non aliter sedem* [nempe, *ad alvei egestionem*] *quàm foveâ ad profunditatem pedis effossâ, & veste suâ undique se contegentes*. Et hinc factum ut *pedem tegere* apud Judæos sign. *alvum relevare*[g].

13. *Gerens paxillum*, יָתֵד] i.e. Instrumentum quo fodiebant terram vice ligonis, ac scrobiculum excavabant, &c[h]. πάσσαλον, ο'. in Ger. ¶ *In balteo*, ità ο'. in F. Mo. & Ti. in Bo. עַל אֲזֵנֶךָ] Alii, *super arma*, vel *instrumenta*, *tua*, P. O. K. & RS. in Bo. ità Ger. A. Ful. M. F. V. Targum in Ger. vel, *cum armis tuis*, Ar. RS. in Bo. Ger. vel, *præter arma*, JT. Erit tibi ligo, &c. Ger. Paxillum habebis cum ense tuo, i.e. inclusum in vagina ensis tui; ut solent deferri gladii minores inclusi ensis vaginâ †. RS. generaliter exponit אֲזֵנִים, *instrumenta ministerii*, h. e. cujusvis opificii, (ut sæpe Græc. ὅπλα, & Latin. *arma*, sign.) Peculiariter autem instrumenta bellica designat. Etenim *arma* Syri (quorum lingua Hebraicæ est dialectùs proxima) זיינא vocant, *armare* זין in *Pael*. Græci ζώνην vertunt, nempe, notione illâ reconditâ & priscâ, quâ omne genus armorum significabat, teste Pausaniâ in Bœot. p. 233, & 234. At Vulg. sensu pervulgato accepit, & *baltheum* malè reddidit[l]. Generale nomen est omnium instrumentorum, quæ semper ad usum profanum erant exposita; nimirum à verbo זון *prostare*, *prostitui*[k]. ¶ *Cùmque sederis*] Scilicet, ad solvendum ventrem. ¶ *Per circuitum*, &c.] Heb. *Et reverteris & cooperies*, i.e. iterum cooperies, effossam humum denuo injicies: vel, indicat ea semel & iterum, i. e. *bene*, tegenda[l].

14. *Ambulat*, מִתְהַלֵּךְ] Scil. frequenter, continuè, ut notat partic. Hithpahel[m]: scil. propter Arcam præsentem[n]. Targum refert hoc ad *Filium Dei*, & sic reddit, *unde avertatur Verbum Dei*, &c[o]. ¶ *Et sint castra*, &c.] Heb. *& erit castra tua* (i. e. unumquodque ex castris tuis) *sanctum*, Ma. vel, *sanctitas*, i. e. pura & munda, V. ¶ *Et nihil in eis appareat fœditatis*, וְלֹא יִרְאֶה בְךָ עֶרְוַת דָּבָר] *Et non videbit* (vel, *ideo non est visurus*, JT.) *in te nuditatem verbi*, Mo. i. e. turpitudinem, JT. Pi. (Metonymia subjecti metaphorica: nam hominis nuditati accidit turpitudo[p]. Hominis nuditas turpitudo judicatur[q].) vel, *turpitudinem ullius rei*, JT. sive, *aliquam*, O. *Nè videns in te rem obscœnam*, Sy. sive *fœdam*, Ar. Alii sic; *Non apparebit in te aliquid fœditatis*, Ch. vel, *turpitudo rei*, ο'. vel, *turpitudo aliqua*, Sa. [videntur pro יִרְאֶה legisse יֵרָאֶה,] vel, *turpe dictu*, i. e. scortationes, quales ubique in aliarum gentium castris, Maimon. *Duce dubitantium*, 3. 41[r]. ¶ *Nè derelinquat te*, וְשָׁב מֵאַחֲרֶיךָ] *Et avertatur* (*revertetur*, Ma.) *de post te*, V. Mo. Ger. i. e. deserat te, Ma. Ger. vel, *nè se vertat in posteriora*. Solent enim Principes viri, cùm fœditatem aliquam conspiciunt, terga vertere †.

15. *Non trades servum*, לֹא תַסְגִּיר] *Non concludes*, Mo. A. Ger. (vel, *includes*, Ti.) scil. *in manum*, ut exprimitur Psal. 31. 9. & 1 Sam. 26. 8. i. e. *Ne tradas*[t]. *Nè prodas*, Ar. *non restitues*, Sa. Obj. At sic videtur justitia violari, & servorum protervia foveri[v]. Si ovis restituenda est, annon & servus[x]? Resp. 1. Sensus est, Non trades domino mancipium suum injustè vexanti,

vexanti, donec ira resederit [y]; cùm dominus eum quærit ad occidendum vel mutilandum [z]. Vel sic, Non trades, scilicet, ad nudam heri postulationem, absque causæ cognitione [a]. 2. Domino dabatur publicitùs pretium, & alteri dominorum, si alter servum liberâsset. Vide Mosem de Kotzi Præcepto jubente 180 [b]. 3. Fortè sic statuit Deus in odium servitutis, cui hominum libertas maximè placet [c]. Multùm favent Mosis leges libertati [d]. Vide Exod. 21 †. Tenebatur magister ei scribere syngrapham manumissionis; & hic domino syngrapham debiti, donec solvere posset [f]. 4. Agit de domino extraneo. Sic terra Israelitica asylum fit [g]. Intellige de servis qui ab Ethnicis dominis, propter tyrannidem, confugiebant ad Israelitas [h], Judaismi amplectendi gratiâ [i]. Hujus causa est, quòd præstet talem inter veros Dei cultores versari [k]. Neque hoc injustum erat, quia vicinæ gentes Cananææ erant exitio devotæ, & omnia quæ possidebant in manus eorum tradita erant [l]. Veteres dicunt (verisimiliter) neque servum Cananæum, qui herum Judæum effugerit extra terram, reddendum domino [m]. 5. Potest verti, *Non recludes*, sive *occultabis, servum à domino suo, cùm voluerit apud te eripi à domino suo*; sed manebit tecum, scilicet, usquequò dominus requirat eum [o]. ¶ *Qui confugerit*, &c. אֲשֶׁר יִנָּצֵל אֵלֶיךָ מֵעִם אֲדֹנָיו] *Qui erueris* (eripuit, Ger.) *se* (supple, *& confugerit*, Ger.) *ad te à cum domino suo*, Mo. Ger. *qui eripietur*, vel *evadet, ad te*, Ma. A. *qui penès te eripuit se ab hero*, Sa.

16. *In una urbium tuarum*] Videtur hoc favere quartæ expositioni, v. 15. sed potest de prima sic exponi ut posset servus eò fugere ubi tutus sit à domino [o].

17. *Non meretrix*, קְדֵשָׁה] De qua voce vide Gen. 38. 21 [p]. קָדוֹשׁ est *sanctus*. קְדֵשָׁה vocatur per antiphrasin [q]. Alii, *preparata*, He. in M. à קדש *preparavit*, Ger. Parata (& se prostituens, M.) omni transeunti [r]. *Non erit prostituta*, Ger. Mo. *non scortum*, O. scilicet, publicum & profanum, præsertim non sacrum, qualia erant apud Ethnicos, quæ in honorem deorum gentilium turpitudinem exercebant †. ¶ *Nec scortator*, קָדֵשׁ] Catamitus. Gr. πορνεύων, eodem sensu, i. e. *si vulgant*. Sic Xiphilino πορνεύων, qui *spintria* Tranquillo. Ab. Esra bene vertit הַנִּשְׁכָּב [t], *cinædus*. Græcis μαλακός, Ger. *pathicus*, V. in Bi. *meritorius*, Caj. At קדש in genere sign. *publicum & notorium scortatorem*, sive cum fœminis, sive cum viris [v]. Quod hîc in o'. additur, οὐκ ἔσται τελεσφόρος, &c. ex alia versione irrepsit eorum qui קדש sumebant sensu initiationis idololatricæ [x]. [Vide, si lubet, Bo.]

18. *Non offeres mercedem prostibuli*, אֶתְנַן] *Mercedem*, Ma. *mercedem*: ità Ezec. 16. 31, 33, 34. Hos. 2. 12 [y]. Quemadmodum apud Gentes meretricius quæstus consecrari consueverat [z]. Quod colligitur ex Baruch. 6. 43. & Mich. 1. 7. & ex Herod. l. 1. sub finem, & Strabone, l. 8. & 12. & Athenæo, l. 13. cap. 6. & aliis [a]. Ut Deus odit rapinam in holocaustum, ità & omnia quæ peccato parta sunt, quia vilitatem hæc & turpitudinem habent connexam. At Deus vult reverenter coli [b]. Quod usu corporis acquisierit meretrix, ex eo nihil vovendum altari. Hæc lex ob reverentiam altaris ponitur. Evanescit enim authoritas eorum qui de vilibus rebus participant. Sed & referebat ut meretrix ignominiâ notaretur [c]: & ut Deus ostenderet quantopere illicitos congressus detestatur [d]. Ipse Severus *vectigal meretricum*, &c. *in sacrum ærarium inferri vetuit, sed sumptibus publicis ad instaurationem theatri*, &c. *deputavit*: Lamprid. Alexandro †. ¶ *Nec pretium canis*] Quomodo hoc accipiendum? Resp. 1. De primo genito canis hîc agitur, quod, nisi facta fuisset hîc exceptio, redimendum fuisset, pretiúmque ejus Deo offerendum, juxta Num. 18. 15 [f]. Non placet. 1. Quæro an felis primogenitum redimendum Deóque offerendum censent: si non, cur canis hîc nominatim excipitur? 2. Lex illa, Num. 18. ad hominis tantùm, non animalium, primogenita pertinet [g]. Resp. 2. De pretio accepto pro admissura canis venatici, vel pastoralis [h]. Indecorum erat hoc Deo offerri [i]. Resp. 3. Canis hîc est *meritorius*, vel *meretrix* [k]. Nam, 1. hoc optimè convenit cum antecedente versu; ut vers. 17. *cum meretrice cinædus*, ità ver. 18. cum *scorto canis*, conjungitur [l]. 2. *Meritorii* cum canibus impudentiâ & obscœnitate certant [m]. Ut *prostibulum* est meretrix occulta, ità *canis* scortum publicè prostans, ut solent canes. Indicat caninam, h. e. impudentem, quandam libidinem, in propatulo in honorem deorum factam, Herod. 1. sub finem. Ità sentit Villalp. in Ezech. 43. l. 4. c. 79 [n]. *Pulchrè copulantur canis & meretrix, quia utrumque animal pronum ad libidinem*, Hi. in 66. Esa [o]. 3. *Canes* vocantur immundi, Apoc. 22. 15. (& 2 Pet. 2. 22. A.) & meretrices Horatio Epod. 5. —*Suburranæ latrent canes* [p]. Hic sensus non placet BA. quia Legislatores tropis & metaphoris uti non solent, sed edicta verbis propriis efferre, nè ulla subsit æquivocatio [q]. Resp. 4. *Canis* propriè sumitur [r]. Vile id animal Hebræis, 1 Sam. 17. 43. & 24. 15. & 2 Sam. 3. 8. & Eccles. 9. 4 †. Ob vilitatem ergò pretium canis non est offerendum [t]. [*Vide prius membrum versûs.*] Eò nos ducit Esa. 66. 3. Nec defuit causa cur Deus hoc prohiberet. In Ægypto enim, unde nuper excesserant, canis impensè colebatur. Juven. Satyr. 15. *Oppida tota Canem venerantur, nemo Dianam.* Expressè hoc affirmant Herodotus, & Diodorus l. 1. p. 52. Et *Anubis*, unus ex summis Ægypti diis, caninum habuit caput; Diodorus, p. 54. Indè κυνοπρόσωπον vocat Lucianus Momus in Deorum concilio; & *latrator Anubis*, Virgil. Æn. l. 8. & Ovid. Metam. l. 9. Ab his honoribus canis excidit, postquam Apidis, à Cambyse mactati & projecti, carnes solus omnium animalium morsu violare ausus esset; Plutarch. in Iside. Alibi canis non quidem cultus, sed in sacrificiis admissus. Canem immolabant *Cares* (inde Suidæ dictum, Καρικὸν θῦμα,) & *Spartani*, teste Plut. Rom. quæst. 3. In Samothracia antrum est, in quo canes in Hecates honorem mactari soliti: Unde κυνοσφαγὴς θεὰ dicta Lycophroni. In sacris denique expiatoriis canem immolabant Bœoti, Plut. ib. & Macedones, Liv. l. 40. & omnes Græci, ut disertè asserit Plutarch. qu. 68. Vide & Plin. l. 29. 4 [v]. Animal datum pro commutatione canis non licet offerre [x]. ¶ *Quicquid est quod voveris*, לְכָל־נֶדֶר] *Pro omni voto*, Ger. *ob ullum votum*, Ar. nempe, solvendum, Ger. q. d. non pretium tantùm, sed etiam victimam pretio comparatam, quam ex voto aliàs reddi Deo oportebat [y]. Nomine *voti* alia sacrificia hîc comprehenduntur [z]. ¶ *Utrumque*] i. e. Cùm merces prostibuli, tum pretium canis [a]. Vel, ambo ipsi qui offerunt [b].

19. *Non fænerabis*, ità P. V. לֹא תַשִּׁיךְ] *Non mordere facies*, Ma. A. *non morsum inferes*, M. Usura enim serpentis instar mordet & corrodit facultates alterius [c]. Non dabis fratri tuo pecuniam ad usuram, &c [d].

20. *Sed alieno*, ità Ti. Sy. לַנָּכְרִי] *Extraneo*, P. Ma. qui est alterius gentis. זָר propriè est *alienus*, qui ex alia Tribu; נָכְרִי *extraneus*, qui ex alio populo †. Ità Jud. 19. 12. 1 Reg. 8. 41. Obad. v. 11 [f]. A verbo quod *nosse* sign. vel, per antiphrasin, vel, quia civibus maximè noti sunt à diverso habitu, &c [g]. Sive extra fines habitanti, sive intra fines, sed Legi non subdito [h]. *Extraneo isti*, JT. i. e. reliquiis Cananæorum, infrà 28. 12. quos paulatim consumi volebat, suprà 1. 22 [i]. Qu. An ergò licita erat Judæis usura erga alienos? Ità Judæi hinc colligunt [k]. Resp. 1. Propter duritiem cordis eorum hoc permissum ad vitandum majus malum; nè fratres gravarent [l]. 2. Concessum hoc videtur tantùm erga septem gentes illis traditas [m]. 3. Licèt illicitum hoc sit, Deus tamen potestate supremi domini hoc concessit, adeóque licitum effecit [n]. Judæi volunt hoc præceptum esse, ut occasiones familiaritatis cum Ethnicis illis præcideret [o].

21. *Cùm voveris*] Nempe, de re licita & tuæ potestatis. Vide quæ ad Num. 30. 2, &c [p]. RR. hîc docent vota plerumque suaderi à cacodæmone [q]. ¶ *Non tardabis reddere*] Ità ut, etiamsi res promissa perierit, propter moram debeatur æstimatio: optimâ ratione; post moram enim rei interitus debitorem non liberat. L. *Nemo*, sect. Si post, D. de Verb. oblig. L. *Si bonus certi*, C. de Usuris & fructibus legatorum [r].

24. *Ingressus vineam*] De vindemiatoribus sermo est, quibus non permittit aliquid efferre in sporta suæ †. Sed lex est generalis, nec ad conductitios restringenda, quod confirmat exemplum Christi, Matt. 12. 1 [t]. Dices,

[y] Me. Bo. La. [z] L. [a] Q. in Ger. [b] G. [c] O. [d] G. F. † F. [f] A. ex Maim. [g] F. Ger. [h] Ger. [i] A. ex He. Q. in Bo. [k] F. [l] Ger. [m] F. [o] O. [o] Bo. [p] G. [q] Ger. [r] D. M. † Bo. [t] G. [v] Ger. ex Ge. [x] G [y] A. [z] Me. ex Bo. [a] T. Ger. [b] V. [c] F. [d] Ger. † Ga. [f] Ità Aug. L. Caj. & To. in Bo. [g] Bo. [h] Ità Jo. antiq. 4. 8. in Bo. Ca. Me. [i] Bo. Me. [k] Ità Jun. Ger. Bo. Pi. Me. [l] Jun. Pi. Ger. [m] Jun. [n] Bo. [o] Ger. [p] Jun. [q] BA. l. 2. 56. 692. [r] Ità M. F. V. G. BA. Hi. in A. [t] G. V. [v] V. [x] BA. ubi suprà. [y] F. V. [y] Bo. [z] A. [a] Ger. A. [b] Ger. [c] Ma. A. Ger. Bo. M. [d] V. † Ità Onk. & Jon. & Hisc. in D. [f] Ger. [g] D. [h] G. [i] Jun. [k] K. in M. [l] L. M. E. A. [m] M. Ger. [n] T. ex Bo. [o] A. [p] G. [q] M. [r] G. † Vat. Ch. & Ar. [t] Ma. Ger. A.

ces, Si hodie hoc permitteretur, depopularentur agri & vineæ. Resp. Fertilior ibi erat vinearum & agrorum proventus, & minori labore partus: In nostris terris vineæ & agri magni emuntur, & cultura magno labore constat [x]. ¶ *Quantum tibi placuerit*] Heb. *secundum animam tuam*, Ma. ב verò hîc idem valet quod כ [z].

25. *Franges spicas*, [וְקָטַפְתָּ מְלִילֹת] *Et decerpes* (*colliges*, ο'. *perfricа*, Sy.) *spicas*, Mo. Sa. JT. O. A.

CAP. XXIV.

1. SI *habueris eam*, [וּבְעָלָהּ] *Et maritus fuerit ei*, Mo. JT. A. sim. M. Ti. *eâ potitus fuerit*, Ar. Ma. Pi. *concubuerit* (*habitaverit*, ο'. *dormiat*, Sy.) *cum ea*, Ch. sim. O. P. *mariti more consueverit cum ea*. בעל non sign. *statum*, sed *actum*: sic suprà, 21. 13 [a]. [Vide ibi annotata.] ¶ *Propter aliquam fœditatem*, [עֶרְוַת דָּבָר] *Nuditatem verbi*, Mo. Ma. *turpitudinem rei*, V. D. Ma. i. e. *rem turpem*: ità c. 23. 14. V. Vel, pro, *rem turpitudinis*; Hypallage [b]: i. e. turpissimam; ut, *viriditas herba*, pro *herba viridi* [c]. Vel, *nuditatem rei*, D. A. i.e. vel, quòd se nudaverit alteri [d]; vel, revelationem rei turpis †. Rectè restringunt ad causam post matrimonium supervenientem [f]. Al. *detectionem rei*; nec sciunt cujus rei hæc detectio sit: unde obscura & ambigua fuit apud Hebræos causa repudii, ut oportuerit Christo quæstionem proponere, Matt. 19. 3. an—*licebat quacunque de causa* [g]. Qu. Quid hîc *res turpis*? Resp. 1. Fornicatio, vel adulterium [h]. At ea non divortio, sed morte, plectebantur [i]. 2. Fœditas moralis, nempe, vitium vel corporis, vel animi [k]. Quod devenustat uxorem: sive odiosi mores, ut pertinacia, dicacitas, furta; sive defectus corporis latentes, ut lepra, epilepsia, mania, sterilitas, &c [l]. Cùm Pharisæi legem hanc sic citant, *an ex quacunque causa*, &c. Christus non reprehendit allegationem, sed tantùm ob *σκληροκαρδίαν* id permissum ait [m]. ¶ *Scribet libellum repudii*, [ità plerique;] [סֵפֶר כְּרִיתֻת] *Libellum succisionis*, M. V. O. vel, *excisionis*, Ma. vel, *excidii*, Mo. F. *exterminii*, F. Sic dicitur, quòd uxorem à marito (ejúsque domo) excideret [o]; cum quo quasi coaluerat in unum corpus [p]: vel, quia matrimonium rescindebat [q], & adimebat viro reditum ad eam, ceu resectis ac radicitùs evulsis rationibus reconciliandi [r]. Tot circumstantiis repudium oneratur, ut maritus alicújus spei facilè admoneretur primæ institutionis, & mutandæ de repudio voluntatis; 1. ex ipsa voce, de qua jam dictum; 2. quòd ipse scriberet manu suâ. Decem conditiones requirunt ad repudium. [Vide A.] Oportuit uxori in manum dare, adeóque è sua familia expungere, nec eam potuit revocare *. *Dedit librum* coram עֵדִים, i. e. testibus, non minùs decem; quot testes etiam ad matrimonium & ad circumcisionem adhibebantur. Dato autem divortii libello, bonorum quæ uxor in matrimonium contulerat restitutio mulieri fiebat. Ea bona Hebræi vocant נדוניא; sicut quæ vir dat uxori, כתובה. Quòd si maritus bona uxoris æstimato accepit, reddebat æstimationem de qua convenit. Vir autem uxorem repudiare poterat, non etiam, ut apud Romanos, uxor virum; quod prima contra Legem facit Salome, notante Josepho [t]. Libellum hunc scribebant non mariti, sed scribæ, qui erant prudentes Legis interpretes, & justi dissidii dissuasores [v]. Qu. An repudia Judæis licita erant? Resp. 1. Licita fuisse ait Burg [x]. Hoc libello citra peccatum, Deo ità dispensante, solvebatur matrimonium [y]. Imò mandatum hoc esse contendunt Judæi, Matt. 19. 7. contra Mal. 2. 16 [z]. Jubetur scribere libellum, non jubetur repudiare [a]. Resp. 2. Permissa tantùm erant [b]; impunè, ut minus malum, sicut & usura [c]. Sic consultum erat uxoribus, quæ aliоqui sæpius ab iratis maritis necari possent: insuper etiam uxores in officio continebat, nè divortio caussam darent [d]. [De hac quæstione disputantes vide hinc Bo. & La. qui contendunt licita fuisse, illinc Ger. in Deuteron. qui permissa tantùm statuit. Sed hæc sunt extra oleas nostri instituti, quod est, commentationes, non controversias, exscribere.] Totum hoc est suppositio tantùm & permissio, usque ad versum 4. ubi priori marito interdicitur †. Nulla hîc repudii lex proponitur, sed omnia dicuntur ex hypothesi [f]. *Scribet*, h.e. si scripserit, & v. 3. *oderit*, i.e. si oderit; tunc *non poterit prior maritus*, &c. v. 4 [g]. Conjungunt hunc versum cum quarto, sic vertentes: vers. 1. *Tunc scribet*—2. *Et egressa de domo*—3. *Quòd si vir posterior*—v. 4. *Non poterit*, &c. Q. in V. De re præsente loquitur, & habetur ratio populi, qui repudii usum ex Ægypto apportabat. Ex hypothesi hæc dici probatur, 1. ex ordine, distinctione & vi Hebraicorum accentuum, quæ non observat vulgus; 2. ex lege Genes. 2. 24; 3. ex v. 4. *quia polluta est*, &c [h]. Et hoc abominandum esse coram Domino, & tolerantiam præsentis temporis non prorogandam in futurum esse, ostenditur evidente interdicto; *nè itaque permittito ut peccet*, &c. v. 4 [i]. Divortia ob leves causas sapientibus Hebræis nunquam probata sunt. Ben Sira quærenti cuidam, an malam uxorem dimitteret, respondit, *Os quod excidit in sorte tua rode*, i.e. Uxorem retine [k]. [*Formulam divortii vide in* A. M. F. V. D.] In qua miror deesse securitatem quam maritus faciebat uxori de non repetendis ejus nuptiis [l]. [Etiam in N. T. permitti posse maritis Magistratûs manu hujusmodi divortia, *existimare videtur* F. *cujus tamen sententiam refellit* Ger.]

4. *Non poterit—recipere*] Heb. *non reverti ad accipiendum*, V. i. e. non denuo, iterum, accipere [m]. ¶ *Quia polluta est*, [אַחֲרֵי אֲשֶׁר הֻטַּמָּאָה] *Postquam polluta est*, P. G. Ma. Græci in G. Mo. Sa. Sy. vel, *pollui facta est*, Ger. A. Ma. vel, *polluere se facta est*, A. Ma. Compositum ex *Hophal* & *Hithpahel*; quo sign. & ipsam se polluisse, & virum dedisse ei occasionem polluendi se [n]. *Posteaquam per eum factum est ut pollueretur*, JT. *postquam potitus eâ fuerit alius*, Ar. Postquam per ipsum (vid. per priorem maritum repudiantem) factum est ut contaminaretur [o]. Non ergò præceptum hoc erat, sed permissio, cùm mulier secundis nuptiis pollueretur [p]. [Al. aliter:] Non est polluta absolutè, sed quantum ad primum maritum [q]; qui eam abjecit, & veluti pollutam judicavit. Est ergò pollutio legalis, non criminalis [r]. Immunda facta priori marito per concubitum cum altero marito. Omnis res alicui prohibita dicitur טְמֵאָה, ut Jud. 13. 7. Antequam id factum sit, recipere non vetatur †. Pollutio ipsa non est aliud quàm conjunctio cum secundo viro, per quam contraxit indecentiam respectu prioris viri [t]. Speciem habet uxoris alteri in usum datæ [v]; omniáque lenocinia eo velo obtegi potuissent. Quidam miranti quòd apud Lacedæmonios adulteria non audirentur, dixit, ipsa matrimonia adulteria esse, ob morem commodandarum uxorum [x]. Alii *pollutam* intelligunt, i.e. repudiatam [y]. Al. *postquam prohibita est ei*: Quæ enim prohibentur immunda censentur [z]. ¶ *Et abominabilis facta*, [כִּי תוֹעֵבָה הִוא] *Quia abominatio ista est*, G. P. Ma. O. Græci in G. Ad fœminam referunt, quia הִוא est fœmininum [a]. Rectiùs alii ad rem referunt [b]; i. e. res ista Deo displicet [c]. Cùm Hebræi neutrum genus non habeant, utuntur pro eo ferè fœminino [d]. ¶ *Nè peccare facias terram*] i. e. Populum terræ †; dum alii eorum exemplo idem facerent [f]. Vel, nè simili permissione & conniventiâ (nempe, *Magistratuum*, A.) terra polluatur [g].

5. *Nuper uxorem*, [אִשָּׁה חֲדָשָׁה] *Uxorem novam*, Mo. D. Ma. Ger. i. e. recentem, quam noviter duxit, & quam antea non expulerat [h]. ¶ *Non ad bellum*] Vide cap. 20. 7. Ma. ¶ *Nec ei quippiam*, &c. [וְלֹא יַעֲבֹר עָלָיו לְכָל דָּבָר] *Et non transibit super eum* (*non injungetur*, sive *imponitur*, *illi*, ο'. Ch. JT. Sa. P. *nec premat eum*, Ar.) *omne verbum*, Mo. O. vel, *omnis res*, O. *ulla res*, ο'. Ch. Sa. V. sim. Ar. *quicquam aliud*, M. Ti. *onus ullius rei*, JT. *quicquam oneris militaris*, O. *ullum publicum negotium*, P. sim. Sy. Sic ל in לְכָל redundat, ut in הַשְּׁלִישִׁי לְאַבְשָׁלוֹם *tertius Absalom* [i]. Vel, ל valet *ex*, & notat partem [k]. *Nè transito*—quicquam *ex ulla re*, A. ¶ *Vacabit*, &c. [נָקִי יִהְיֶה לְבֵיתוֹ] *Immunis in* (v. l *pro*, M. Ti.) *domo sua*, ο'. Ch. Sa. Mo. A. vacant

Margin notes (left column): [x] Ger. [z] Pi. [a] Pi. [b] Ma. Pi. [c] D. [d] D. † A. [f] L. [g] Ma. [h] Q. in Bo. Tegul. & Burg. in T. [i] Bo. [k] L. E. Me. T. Bo. Ger. [l] Bo. T. Ger. [m] E. Ger. [o] V. & Ma. [p] Pi. [q] Ma. AE. in M. [r] M. * F. [t] G. [v] D. ex Aug. observ. 14. 10. [x] E. [y] Me. ex La. & Bo. ità To Cap. O. in L. [a] A. [b] D post L. [c] L. E. A. D. [d] Q. in Ma. T. ex Bo.

Margin notes (right column): † A. [f] Ma. [g] A. Ma. [h] Ma. ex Jun. [i] Jun. [k] D. obs. 14. 10. [l] D. ib. [m] M. V. [n] A. [o] Ger. [p] A. [q] Q. in Ma. [r] M. † G. [t] Bo. [v] G. Ma. L. [x] G. [y] Q. in Ma. [z] H. in Ma. [a] Q. in Bo. [b] Ger. Bo. G. [d] G. [e] Bo. † Ger. A. [f] A. [g] Me. ex Bo. [h] D Ger. [i] D. [k] Pj.

vacat domui suæ, Ar. *vacuus erit*, Ma. *immunis* à publicis muneribus & oneribus [l], militaribus, & aliis exactionibus [m]. Plena æquitatis lex, ut opportunus conjugii usus concederetur, & amor inter eos magis firmari posset [n]. Ut priori lege ostendit Deus quàm odio illi sint injusta divortia; ità hâc lege docet quàm probatum illi sit legitimum matrimonium [o].

6. *Non accipies loco pignoris*, [לֹא יַחֲבֹל] *Non pignorabit*, Ma. o'. Ar. *Non obligabit*, scil. creditor, in pignus. חָבַל est *ligare*, & *obligare* [p]. ¶ *Inferiorem & superiorem molam*, [רֵחַיִם וָרָכֶב] [Variè accipiunt. Al.] רֵחַיִם alibi sign. *utramque molam*, & *totum molendinum*, Exod. 11.5. sed hîc, *molam inferiorem*: (*superiorem*, inquit O. licèt alibi *inferiorem* significare fateatur [q].) Dicitur à רוּחַ, quòd spirare videatur & efflare farinam à se molitam [r]. Dicitur & שֶׁכֶב, quòd subjaceat superiori, Ma. vel, quòd immota jaceat †. Latinis *meta* dicitur [s]. רֶכֶב autem est *catillus*, seu *mola superior* [t]; q. d. *currus*, quòd sit versatilis & circumvehatur [u]. [Alii sic;] רֵחַיִם de *utraque mola* rectiùs dicitur [y]: sic usurpatur Exod. 11. 5. Num. 11. 8. Esa. 47. 2. Jer. 25. 10 [z]. Sic ergò vertas, *Non accipies in pignus utramque molam, imò nè superiorem quidem*; quæ scil. minor est, brevior, vilior, & levior [a]; Vel sic, *non utramque molam*, nec *carrum*, seu *currum*, *pistrini*, quo res inferuntur & efferuntur [b]. In privatis domibus habebant molas trusatiles, versatiles, &c. Vide Num. 11. 8 [c]. & Matt. 18. & Marc. 9 [d]. Sensus est, non esse auferenda pignoris loco ea sine quibus vivere non possumus, (nam sine utravis mola frumentum commoli nequit †.) Pari ratione à Romanis vetitum pignoris causâ abstrahere boves aratorios, vel instrumentum aratorium [f]. ¶ *Quia animam*, &c. [כִּי נֶפֶשׁ הוּא חֹבֵל] *Quia animam* (vel *vitam*, Ti. JT. *victum animæ*, Ar. *victum hominis*, sive id quo victum comparat, V. sim. Ch.) *iste pignorat*, o'. *is oppigneravit*, Ti. *ipse accipit* (vel, *acciperet*, Sa. Ar. P. JT.) *pro pignore*, Mo. O. A. Alii aliter, *Alioquin animam lædet*, M. *animam enim contristabis*, Sy. [Id etiam חָבַל sign.]

7. *Si deprehensus*] *Cùm deprehendetur per testes & contestationem*. Sic omne יִמָּצֵא quod in Scriptura [g]. ¶ *Sollicitans fratrem*] Hebr. *furans* (vel vi, vel dolo pelliciens, T.) *animam*, i. e. hominem [h]. ¶ *Et vendito eo*, [וְהִתְעַמֶּר בּוֹ] *Et abusus servitio fuerit in eo*, Mo. Vide Deut. 21. 14. Ma. ¶ [וּמְכָרוֹ] Q. accipiunt ו alternativè [i]. Ità hîc sumi potest, *si abusus sit eo*, sive *ad servitium*, sive *ad quæstum*: *Et* pro *aut*. Vide ad Gen. 13. 8. & 19. 12 [k]. Sed rectiùs accipitur ἐξηγητικῶς, *Qui negotiatus fuerit cum eo ut vendat*, ut Ch. rectè [l]. ¶ *Auferes malum*] Vel abstractè, i. e. scandalum; malum culpæ [m]; τὸ πονηρὸν, o'. vel concretè, eum qui facit malum. Vide de hac lege Exod. 21 [n].

8. *Nè incurras plagam lepræ*] *Cave tibi in* (vel *à*, P.) *plaga lepræ*, V. O. o'. Sensus est, vel, 1. Cave nè transgrediaris leges quas tuli *in* gratiam leprosorum; q. d. Leprosi à civibus separandi sunt, populum enim mundum & validum requirit respublica [o]. Cave nè incurras, &c. &, si incurras, observa quæ scripta sunt Levit. 13. & 14 [p]. Vel, 2. Observa nè tale quid committas unde leprâ percutiaris [q]. Serva Legem Domini, nè percutiat te leprâ [r]. ¶ *Quæcunque docuerint te sacerdotes*] Qui & Medicinæ dabant operam †.

9. *Mariæ*] q. d. Si nec Miriam parcitum est, nedum aliis parcendum [s].

10. *Cùm repetes*, &c. [כִּי תַשֶּׁה בְרֵעֲךָ מַשַּׁאת מְאוּמָה] *Si debuerit proximus tuus debitum alicujus rei*, Sy. sim. o'. *Cùm exegeris à proximo debitum quodcunque*, Sa. *Cùm*, vel *Si*, *mutuaveris* (*commodatò dederis*, M. Ti.) *proximo tuo* (*in proximo*, Mo.) *ullius rei mutuum*, JT. A. sim. Ch. P. Ar. Mo. Ger. נָשָׁה cum ב, ut hîc, est, *mutuum dare*; sine ב, *mutuum petere*, vel *accipere* [v]. ¶ *Ut auferas pignus*, ità P. Ch. sim. Sy. Ar. M. Ti. [לַעֲבֹט עֲבֹטוֹ] *Ad pignorandum pignus ejus*, Mo. JT. o'. Malim, *ut oppigneretur pignus ejus*, etsi sensus sit idem. עָבַט in *Kal* est intransitivum, in *Hiphil* transitivum, ut liquet ex Deut. 15. 6 [x]. *Ad retinendam retentionem*. Pignus *retentionem* vocat Hebraismus, aut quia retinet dominum, & obligat ad solvendum debitum; aut quia retinetur à creditore [y].

11. *Ille proferet*] Sensus est, Debitor eligat quod pignus dare velit, non creditor [z].

12. *Non pernoctabit*, &c.] Heb. *non dormies*, &c. q. d. antequam eas cubitum, reddas illi [a], nunquam postea repetiturus [b]. q. d. Nè accipias talia in pignora, cùm perinde essent acsi non accepta, quandoquidem paulò pòst restituenda. Vide quæ ad Exod. 22. 26, 27 [c].

13. *Et habeas justitiam*] Heb. *& erit tibi justitia*, &c. P. Ma. V. G. i. e. Hoc pro re magna Deus ducet [d]. Reputabit tibi ad justitiam, V. Pi. h. e. probabit opus tuum tanquam bonum & justum †, ac remunerabitur. *Et tibi erit illud in justitiam*. Pronomen *illud* latet in forma verbi, quod est generis fœminini: fœminina autem apud Hebræos accipiuntur absolutè: ante nomen autem צְדָקָה deficit præpositio [f]. Vel, *justitia* pro misericordia sumitur; ità o'. in Bo. siquidem tota hæc justicia, seu virtutis actio, in misericordia consistit [g]. Notum est justitiam pro eleemosyna sæpius capi, ut Matt. 6. 1 [h].

15. *Ex eo sustentat animam*, i. e. vitam, [אֵלָיו הוּא נֹשֵׂא אֶת־נַפְשׁוֹ] [Variè reddunt.] *Et pro eo ponit animam suam*, Ch. *Et propter mercedem tradit tibi* (vel, *periculo exposuerit*, Ar.) *animam suam*, Sy. *Et cum ea sustentat animam*, Sa. P. M. *Ad illam* (scilicet, *mercedem*, Ger. Ti.) *elevat*, vel *attollit*, (vel, *sustinens*, Mo.) *animam suam*, V. Ti. A. Ma. Ger. *Et in ea spem habet*, o'. quòd ex ea vivet, V. Sperat, & desiderat ad victum suum [i]. *Levare animam ad aliquid*, est, cupidè aliquid exspectare, Jerem. 22. 27. Vide de hoc loco ad Levit. 19. 13 [k].

16. *Patres pro filiis*, [עַל־בָּנִים] *Per os filiorum*, Ch. & RS. in M. Rectiùs alii, *pro filiis*, Ger. i. e. propter peccata filiorum [l]. Necessaria fuit hæc lex, nè cùm audirent Deum visitaturum peccata parentum super filios, &c. idem sibi licere putarent [m]. Ad judices hæc dici patet ex sequent [n]. Dices, filios cum parentibus occisos à Magistratu, Deut. 13. Jos. 7. Jud. 20, 21. 2 Sam. 21. Resp. Regula ordinaria hæc est, *non occidere*, &c. interim in casibus quibusdam extraordinariis Magistratibus hoc mandatum fuit [o].

17. *Non pervertes*, [לֹא תַטֶּה] i. e. Non facies inclinare in alteram partem [p]. ¶ *Advenæ & pupilli*, [גֵּר יָתוֹם] *Peregrini, pupilli*, A Ma. supple, *&*. Ità, *duo* (supple, *vel*) *tres* eunuchi, 2 Reg. 9. 32. *Sol* (supple, *&*) *luna*, Hab 3. 11. *grus* (supple, *vel*) *hirundo*, Esa. 38. 14 [q]. Ἀσύνδετον est [r].

19. *Et oblitus*] Tam tu, quàm messores ✱. Nam ad utrosque extendendum [s].

20. *Si fruges*, &c. [כִּי תַחְבֹּט זֵיתְךָ] *Cùm excusseris olivam tuam*, Ger. Ma. BA. i. e. fructus olearum tuarum, Ger. Excutiebant, baculis arborem cedentibus [t]. ¶ *Non reverteris ut colligas*, [לֹא תְפָאֵר אַחֲרֶיךָ] [Variant.] *Non ramos scrutaberis*, vel, *requires*, *post te*, Sa. M. Mo. sim. Sy. P. *Non ramiculabis* (si Latinè dici posset) *post te*: i. e. non scrutaberis ramos jam à te excussos, an fructus aliquos reliqueris. Verbum faciunt à פֹּארָה [x], quod sign. *ramum* [y]; imò *ramum exiliorem*, qui ex בַּד ramo crassiori enascitur; sic dictum, quòd sit decus arboris: indè פֵּאֵר sign. *frondes removit*. q. d. Nè auferas fructus omnium ramorum, etiam minutissimorum, Ger. *Non deramificabis*, O. Alii, *Nè ramos sigillatim recognoscito postquam excusseris*, JT. *Non dejicies post te*, O. i. e. quod remanet in ramis post te [o]. *Non decorabis*, vel *ornabis*, *post te*, i. e. non racemabis, quasi ornatus consisteret in ramorum conformitate; ut scil. singuli olivis careant [a]. *Non dedecorabis*, O. i. e. prives oleam ornatu suo, significatione contrariâ, ut mos est multis verbis Hebraicis [b]; ut mox, תְעוֹלֵל *racemetur* †. *Non redibis repetere quæ post te*, o'. vel, *ad colligendum quod reliqueris*, Ch. *Nè relegito*, Ca. *nè perstringas postea*, Ar. sim. Ti.

21. *Si vindemiaveris*] בָּצַר sign. *breviare*, *decerpere* [c]. ¶ *Non colliges remanentes racemos*, sic Ch. [לֹא תְעוֹלֵל] *Non revindemiabis*, o'. ἐπανατρυγήσεις, *non racemaberis*, sive *racemationem facies*, Aq. in D. ἐπιφυλλὶς est *racemulus*, D. Post vindemiam racematio, Tertul. in Apolog. Est idem quod in messe spicilegium [d]. *Non dehonestabis*. Vide ad Levit. 19. 10 †. *Nè racemato post te*, Sa. Sy. sim. Ti. *Non colliges* (vel, *quæres*, M.) *racemos*,

raccmos, P. O. vel, *singulis nvas*, A. nè *attrectes postmodum*, Ar.

CAP. XXV.

1. I[*Lli justitiæ palmam dabunt*] Heb. *justificabunt*, ο'. Ch. Sa. Mo. Quod sæpe est non effectionis, sed æstimationis aut declarationis, significativum, cui opponitur הִרְשִׁיעַ, quod sign. *improbum aliquem declarare, tractare ut improbum*[a]. *Innocentem pronunciabunt*, Sy. *innoxium declarent*, Ar. *justum declarabunt*, V. sive, *pronunciabunt*, O. *absolverint*, V.

2. *Dignum plagis*, sic ο'. sim. Sy. Ar. JT. A. [אִם בִּן הַכּוֹת] Ad verb. *si filius cadi*, Mo. *si filius verberum*, Sa. V. *filius percutiendi*, Pi. Infinitivus nominaliter ponitur[b]. Contrà, nomen pro infinitivo ponitur in multis[c]. *Reus ad cædendum*, Onc. in D. Hoc autem fit ubicunque alia pœna aut mulcta in Lege expressa non est, peccatúmque est contra præceptum vetans, non mente, aut verbo, sed facto. Etiam ubi est כרת, i. e. ἐξολόθρευσις, pœna Deo reservata, mortis mentione non additâ, Judices, si ad ipsos res devenerit, & monitio præcessent, verberibus reum expiant. Ea verbera, accedente confessione, credebantur valere ad evitandam pœnam θεήλατον, (i. e. *à Deo immissam*.) Qui in gravioribus ter, in minoribus quater, ad eadem delicta relabebatur, post inediam pascebatur hordeo ad mortem usque[d]. ¶ *Prosternent*, וְהִפִּילוֹ [הַשֹּׁפֵט] *Et cadere eum faciet judex*, Mc. Ma. Inclinabis eum ad humilem columnam †. q. d. Cædendus non stet, nec sedeat, sed denudatus in terra jaceat[f]. *Judex*, per enallagen, pro, *Judices*, ut habent Græci. Non enim unus, sed ad minimum tres: quot numero erant in minoribus oppidis[g]. ¶ *Coram se*, sic ο'. Sa. JT. O. [nempe, Judice,] [לְפָנָיו] *Coram facie ipsius*, A. sim. Mo. Ch. Sy. Ar. In anteriore parte ejus [nempe, verberandi] aperta plagæ impingi debeant. Ità veteres[h]. Rectiùs alii, in præsentia & conspectu Judicis[i], nè executores vel, deficerent, vel excederent[k]. ¶ *Pro mensura peccati*, [כְּדֵי רִשְׁעָתוֹ] *Secundùm sufficientiam impietatis ejus*, Mo. Ma. O. vel, *secundùm impietatem* (vel, *improbitatem*, JT.) *ejus* P. V. ο'. O. י syllabica est adjectio[l]. *Pro merito criminis*, Sa. sim, Sy. Ar. *juxta mensuram delicti*, Ch. ¶ [בְּמִסְפָּר] *In numero*, P. Mo. Ma. D. O. *juxta*, vel *per*, *numerum*, Sa. A. Ma. nempe, in Lege constitutum, Q. in Ma. Ger. *Certo numero*, JT. Sy. Ger. *nempe*, *quadragenis plagis*, Sy. *cum numero—40 plagis*, Ar. [Alii τὸ מִסְפָּר conjungunt cum sequent.] *Et numero quadraginta*, ο'. *usque ad numerum quadragenarium*, Ch. Semper plagæ 39, sed pro ratione delicti parvæ vel magnæ, est traditio Judæorum. Alii pro ratione delicti (& pro constitutione hominis, F.) plures vel pauciores fuisse volunt[m].

3. *Non excedant*] Mos ob τεσσαράκοντα παρὰ μίαν unam detraxit, Vide 2 Cor. 11. 24[n]. Nè oblivione, inadvertentiâ, vel impetu animi, excederent[o]. Vel potiùs, illud indè factum, quòd flagro triplici, sive tribus funiculis cædebant, unde quælibet plaga pro tribus habebatur, adeóque si plures addidissent, plagæ fuissent 42, h. e. ultra numerum à Deo præstitutum[p]. Judicum unus minas Regis recitabat, alter numerabat plagas, tertius ferire lictorem jubebat †. ¶ *Nè fœdè laceratus*, &c. [וְנִקְלָה] *Et vilescat*, i. e. nè, si pergas, vilescat. Copulativum enunciatum valet hìc connexivum[q]. *Nè vilescat*, P. V. O. Vel, 1. nè moriatur ut animal vile & contemptibile, te inspectante[r]. Vel, 2. nè minor illius cura & ratio habeatur quàm Lex Dei jubet & humanitas postulat *. Vel, 3. nè tot plagis percussus corpore deformis, adeóque contemptibilis, redderetur[s]. Castigatio enim hæc erat velut paterna, nullam infamiam infligens[t]. Hinc eum post castigationem ad pristinam dignitatem redire colligunt Hebræi[u].

4. *Non ligabis os bovis*, &c. [לֹא תַחְסֹם] *Nè capistrato*, Ar. JT. A. *Non obturabis*, ο'. Mo. O. *Non claudes os*, Ch. Sa. Notandum hìc, 1. Bobus olim triturari solitum, frumentáque excuti solita, tum apud Judæos, ut constat ex Jer. 50. 11. & Os. 10. 11; tum apud Ægyptios, teste Cyril. in Esa. l. 3. tom. 5; tum apud Græcos, ut testantur Homerus Iliad. υ'. Ὡς δ' ὅτε τις ζεύξῃ βόας, &c. Callimachus, qui hoc inventum Cereri tribuit, Xenophon in Oeconomicis; tum apud Romanos[y]. Duplex autem modus erat triturandi boum operâ. 1. Bobus plaustrum trahentibus super spicas. 2. Grex ipse boum in aream inducebatur, qui pedibus immediatè & ungulis frumentum excuteret. Utrumque modum indicat Varro de Re rustica, l. 1. c. 52. & Columella de Re rustica l. 2. c. 21. qui tamen ad hunc usum bobus equos prætere; verùm equorum apud Hebræos vix ullus erat usus. Utrumque habemus in Scriptura, maximè quidem per plaustrum, Esa. 25. 10. & 28. 27. & 41. 15. & Amos. 1. 3. interdum tamen ungulis & pedibus, Esa. 28. 28. & Mich. 4. 13. Et hæc triturandi ratio etiamnum in aliqua Hispaniæ regione esse fertur[z], in Canariæ insulis[a], necnon in Asia, ut ex Leunclavio probat D. in Michæam. Idem à Tartaris circa Vulgæ ostia usurpari asserit Olearius, testis αὐτόπτης, idémque ἀξιόπιστος, Moscovitici & Persici itineris l. 4[b]. 2. Notandum, in antiquo usu fuisse boum triturantium (etiam & arantium) ora capistrare. Hinc proverbium in Suida, BOS IN ACERVO, *de bobus triturantibus, & qui per camum ab esu prohibentur*. *Pausicape* machina erat lignea, quâ jumenta ab esu prohibebant, Vide Eustath. ad Iliad. 22. Alii hac ipsa de causa boum ora fimo oblinebant, teste Ælian. hist. 4. 25. Alii aculeum in ore indiderunt. Alii potum denegârunt. Vetat hìc Deus hujusmodi inhumanitatem[c]. Vult laboris socios fructuum parte frui[d]. Idem observandum in animantibus cæteris operam homini præbentibus †. Eò autem erit paratior in homines misericordia, si etiam in animantes alias se prætentaverit. Sic & Pythagorici, τὸ πρᾶον τῷ ζώων ἐγγύμνασμα ποιοῦντες τοῦ φιλανθρώπου καὶ συμπαθοῦς, ut Porphyrius loquitur, de Abstinentia 2. (i. e. *Mansuetudinem ergà bestias exercitium fecerunt ad amorem & misericordiam ergà homines*[f].) Scopus legis est, ut justos sciamus nè bestias suas negligere debere, Prov. 12. 10. nedum familiam[g].

5. *Quando habitaverint fratres simul*] In terra eadem[h]. Quando ejusdem Tribûs & familiæ fuerint, qui ferè in eodem loco habitare solent, videlicet, ubi familiæ est hæreditas[i]. Catachresis ergò est. Significat, vel, quòd superstites in iisdem ædibus paternis adhuc habitent; vel, quòd in eadem paterna familia cum defuncto communem habeant hæreditatem. Non autem requiritur ut in eadem domo simul habitent, quia defunctus jam patrem reliquerat, & peculiarem familiam inchoaverat[k]. Sed sensus est, Quando simul vixerint fratres, ità ut uno mortuo alius sit superstes[l]. *Fratres* hìc sunt hæreditatem communem habentes[m]. Hinc excipiunt fratres qui non habent eundem patrem[n]. Hæc cohabitatio denotare videtur cœlibem vitæ statum dum in domo patris manerent; cujus exemplum habemus Gen. 38. 7, &c[o]. ¶ *Et unus ex eis*, [אֶחָד] *Unus*, pro, *primus*, ut alibi passim[p]. Ità enim Sadducæi reddunt, Matt. 22. 25. & primogenitorum erat primaria cura. Sed rectiùs redditur, *unus*. Ità ο'. & Lat. interpres Ch. & Pi. & To. Nam verba generalia sunt, & par ratio in omnibus fratribus[q]. ¶ *Absque liberis*, [וּבֵן אֵין לוֹ] *Et filius non fuerit ei*, V. Ma. i. e. fuerit sine liberis[r]. Qu. Quid si filiam reliquisset, an tum duxisset? Resp. Minimè. Aliter tum prospectum erat continuationi nominis & familiæ defuncti, ut videre est Num. 27 †. Ubi filiam reliquerat mortuus, non opus erat ad hanc legem veniri, cùm ex filia nepos in avi familiam adoptari posset. Imò etiam aliunde adoptata proles faciebat nè ad legem hanc veniretur. Sæpe apud alias etiam gentes masculinum pro communi sumitur. Apud Hebræos autem, Chaldæos, Syrósque alios, maximè id necessarium facit vocum communium penuria. Quare בֵּן Græci bene transferunt, σπέρμα, & τέκνα, Matt 22. 24[t]. Confer Marc. 12. 19. *liberos*, & Luc. 20. 28. *absque liberis*[u]: ut rectè Latinus hoc loco, Juris verbo utens. *Non est enim sine liberis cui vel unus filius, unave filia, est. Hæc enim enunciatio, HABET LIBEROS,*

NON

NON HABET LIBEROS, semper plurativo numero profertur, sicut & Pugillares & Codicilli, ait Caius, L. *Non est*, D. de verborum significatione. ¶ *Uxor defuncti*] Malè Sammai & Samaritani hoc de despousata tantùm interpretantur: obstant tum alia, tum Gen. 38. 8[x]. ¶ *Non nubet alteri*] Heb. *non nubet foras extraneo*, G. vel, *viro alieno*, Ma. Quid illud חוּצָה extrà significat, declarat, cùm dicit, *viro extraneo*, i. e. transeundo in aliam familiam[y]. *Extraneus* hîc fratri opponitur, ut in Romano jure *filio*[z]. ¶ *Sed accipiet frater*, יְבָמָהּ] *Levir ejus*, Sy. Sa. JT. Mo. *cognatus*, Ar. *frater*, ο'. Ch. A. propriè dictus. Ideo hæc est exceptio illius legis Levit. 18. 16. Deinde verò ex ordine naturæ ad agnatos pertinebat. Est autem hæc lex partim ceremonialis, ut benedictio ad primogenitos, vel eorum subrogatos, permearet; (hoc autem Christi primogenita nunquam intermoritura figurabat;) partim civilis, quà procurabat familiarum hæreditatúmque legitimum numerum constanter observari, qui imperatus est Num. 26[a]. Qu. An *fratris* nomen hîc accipitur propriè & specificè, an impropriè & generaliter pro cognato proximo? Resp. Directè de fratre propriè dicto agit hæc lex. Quod indicant, 1. vox יָבָם. Vide Gen. 38. 8. Deut. 25. 7. Ruth 1. 15. 2. Mentio fratrum simul habitantium. 3. Exempla, Gen. 38. Ruth 1. & Matt. 22. Interim derivatus ad alios quoque propinquos[b]. Mos produxit ad alios propinquos, ubi fratres non exstabant; Ruth 4. Sed hoc גֹּאֵל dicitur, ἀγχιστεύειν, non יָבָם, ἐπιγαμβρεύειν[c]. Qu. At quid si frater maritatus erat? Resp. Non tenebatur, Ger. nam de fratre cœlibe agit, quod indicant ea verba, *si simul habitaverint*, scil. in ædibus paternis[d]. ¶ *Et suscitabis semen*, וְיִבְּמָהּ] *Associabis eam*, Mo. *cohabitabit ei*, ο'. *affinitate jungetur ei*, Sa. sim. Sy. Ar. *accipies eam in uxorem pro fratre suo*, Ch. *Et levirabit*, vel *leviritabit, eam*, i. e. leviri officium præstabis †. Alii significatione contrariâ, *tollet leviratum*; i. e. desinet esse levir, & fiet maritus[f]. Al. *cognationis*, seu *affinitatis, jure ducet*. Al. *fratriabit*, i. e. jure fratris ducet[g]. Qu. Quæ ratio hujus legis? Resp. 1. Ad conservandam distinctionem tribuum & familiarum, ut cognosci posset ex qua familia Messias esset exspectandus[h]. 2. Ad distinctionem possessionum. Proinde non est ultra ceremonialem populum proferenda hæc lex. Imò cessavit quondam, ubi per Assyrios & Chaldæos possessiones confusæ sunt. Non est enim data, veteribus summo consensu affirmantibus, nisi causâ conservandæ possessionis apud primogenitos. Jam sublatâ causâ locum ampliùs non habet[i]. 3. Nè familiarum numerus minueretur[k]. Inter mortem & novas nuptias viduæ tres menses interponebantur[l]: ut certò comprobetur eam à priori marito non fuisse gravidam[m].

6. *Et primogenitum ex ea filium*] Vocem hanc masculinam rectè hîc addidit, etiam Sa[n]. ¶ *Nomine illum appellabit*, יָקוּם עַל שֵׁם אָחִיו] *Surget*, Ma. V. vel, *stabit*, P. D. Ger. *super nomen fratris*, Ma. i. e. succedet in ejus nomen[o]. Non vocabit eum nomine proprio defuncti, sed vocabit eum defuncti filium & hæredem. Sic natus ex *Rutha* non dicebatur *Mahalon*, sed *Obed filius Mahalon*[p]. *Nomen* secum trahit hæreditatem, ideóque & pro *hæreditate* ponitur, Num. 27. 4. ¶ *Ut non deleatur*] ἵνα μὴ ἐξερημωθῇ ὁ οἶκος, (*nè domus penitus exscindatur*;) Demosthenes. Alioqui, ut ait Jo. ἀνώνυμος ἔσται, (*nomine destituetur*[q].)

8. *Si responderit, Nolo*] Heb. *Et stabit, & dicet*, Ma. *Et si renuerit, & dixerit*, Ch. *Et si persistat in dicendo*, Ar. sim. JT.

9. *Tollet calceamentum*] *Detrahet*, nempe, consanguinea[r]. Quo vel, 1. significabatur juris cessio quod habuit in muliere †, & in hæreditate[s]. *Calceus* signum potestatis, Psal. 60. 10. & Psal. 107. 10. *Detractio* verò & *traditio calcei*, signum alienatæ possessionis & translatæ[t]. *Calceamentum* signum obligationis, discalceatio liberationis[x]. Vel, 2. infamiæ nota erat[y], ut Esa. 20. 2, 4. q. d. Indignus est qui gestet calceum, h. e. inter ingenuos versetur. Servi enim incedebant nudipedes[z]. Cæterùm in Ruth 4. non mulier, ut hîc, sed ipse vir, calceum detrahit, in signum renunciati juris[a]. Nec ibi spuebat, &c. quia propinquo non tanta ignominia irrogatur ut fratri[b]. Vel fortè Judæi à lege secessionem fecerant, & ritus quosdam mutârant[c]. ¶ *Spuetque in faciem illius*] In signum extremi contemptûs & ignominiæ[d]; ut Num. 12. 14. Esa. 50. 6 †. Matt. 26. 67. & 27. 30[f]. ¶ וְיָרְקָה] *Et spuet*, vel, *exspuet*, Mo & omnes. ¶ בְּפָנָיו] [Variant.] *In faciem ejus*, ο'. Ch. Sa. Sy. M. P. O. A. Ger. Jo. in Muis, Pi. Sic redditur eadem vox in eadem sententia Num. 12. 14[a]. Alii, *coram ipso*, Ti. ut Deut. 11. 25[b]. In terram, RS. in F. *ante faciem ejus*, JT. *in conspectu ejus*, Ar. A. ut Deut. 4. 37 †. ¶ *Et dicet*, וְעָנְתָה] *Et respondebit*, Ar. Ger. Tacitæ objectioni occurrit; posset enim quæri cur calceum viro illi detrahat, &c[i]. Q. *& clarâ voce pronunciabis*; al. *protestans dicito*, quia עָנָה est *testari*[h].

10. *Vocabitur—Domus discalceati*] Sim. omnes. *Et vocabitur nomen* familiæ ejus, *Familia exuti calceo*, JT. Ità ignominia transibat ad posteros[l]. Quia noluit fraternæ charitatis officium præstare, nec viduæ tristitiam lenire, &c[m].

11. *Si habuerint jurgium*, כִּי יִנָּצוּ] *Si rixati fuerint*, in se invicem involantes cum impetu[n]. ¶ *Viri duo*] Heb. *vir & frater*, i. e. vicinus, ut Exod. 2. 11[o]. ¶ *Verenda ejus*] Adversarii. Nam contorquere genitalia mos luctantibus. Invenies id in vita Imperatoris Claudii secundi[p]. ¶ בִּמְבֻשָׁיו] *Confusionem ejus*, M. F. V. *domum sive locum inferiorem illius*, Ch. Ità honestè circumloqui solent pudenda[q].

12. *Abscindes manum illius*] Scil. mulieris 1. quòd impudicè fecit; 2. & conabatur eum privare posteritate[r]. Accipiunt ut illud, *Oculum pro oculo*, i. e. nisi manum redemerit *. Quòd si alio modo liberare nequit maritum suum, excusatur ab Hebræis †. [Al. aliter;] *manum illius*, non fœminæ. Sed sensus est, Licebit illi ad maritum servandum & hoc facere, & amplius, nempe, vel manum præscindere adversario: i.e. quidvis tentet, ut & maritum eximat periculo, & aggressori, si modò id fieri potest, vitam relinquat. *Abscindes* positum hîc impersonaliter, ut sæpe alibi. ¶ *Nec flectêris super eam*] Illud, *super eam*, non est in Hebræo; sed, *non parcet oculus tuus*: i. e. non est quòd talis fœmina de incolumitate membrorum aggressoris sit solicita, impunè feret hanc pro mariti salute curam[t].

13. *In sacculo*, &c.] De his vide Levit. 19. 35, 36[v]. ¶ *Diversa pondera*] Heb. *lapidem & lapidem*. Seipsum exponit, cùm dicit, *majus & minus*[x]. *Non erunt pondera parva, quibus vendas quis, & pondera magna, quibus emas*[y].

15. *Pondus justum*, אֶבֶן שְׁלֵמָה וָצֶדֶק] *Lapis perfectus & justitia*, Mo. Ma. Ger. vel, *justitiæ*. Sic, *Ephah justitiæ*, i. e. justissima[z]. *Pondus integrum*, cui nihil desit ad justam quantitatem[a].

18. *Quomodo occurrerit tibi*, ità Mo. אֲשֶׁר קָרְךָ] *Quomodo restitit tibi*, ο'. *quòd occurrerit tibi*, Sa. Sy. קרך vox obscœna est, *perciderit te*[b]. ¶ *Extremos agminis—ceciderit*, וַיְזַנֵּב בְּךָ] *Et decaudavit*, &c. Mo. Ma. *truncavit te caudâ*, Jun. *percussit caudam agminis*, ο'. sim. P. Ti. Extremum exercitûs agmen percussit. Vide Jos. 10. 19. Locutio eadem & apud gentes alias[c]. *Cauda* sign. *extremitatem cujusque rei*, Deut. 28. 13, 44[d]. ¶ *Qui lassi*, &c. כָּל הַנֶּחֱשָׁלִים אַחֲרֶיךָ] *Omnes debiles (defessos*, ο'.*) post te*, Mo. sim. Sa. *debiles quosque & ultimos tuos*, M. sim. Ti. *qui debilitate affecti sequebantur te*, JT. *omnes qui tardiùs sequebantur*[f]. Hæc alibi omissa hîc supplet Moses[g]. Hoc autem permisit Deus, 1. in pœnam murmurationum, &c. 2. nè otio torperent[h]. At Bechai & alii exponunt, *penes absciderunt* Israelitis. ¶ *Et non timuerit Deum*] Irridendo Legem circumcisionis, ut Hebræi volunt[l].

Margin notes (left column): x G. | y V. | z G. | a Jon. | b Ger. | c G. | d Ger. A. | † Ger. Jun. A. Q. in Ma. | f Q. in Ma. Hasc. in D. | g Ma. | h Ger. | i F. | k Me. | l G. F. | m F. | n G. | o Q. in V. D. | p G. ità F. V. D. Me. E. Bo. | q G. | r V. | † Ger. ex F. A. | s Ger. Ma. ex Jun. | t Ma. Ger. Jun. | x G. | y A. ità V. Bo. Me. Ger. | z Ger.

Margin notes (right column): a V. Ma. Ger. | b Ma. | c Ger. | d F. | † A. | f Ger. | a Pi. | b A. | † A. | i Ger. | h Ger. | l A. L. Bo. | m Ger. | n Ger. | o A. | p G. | q F. V. | r M. Me. Bo. L. Ger. A. Abarb. If. Ar. & AE. in Mun. | * Hea in M. | † M. | t G. | v V. Ma. | x V. | y Targ. Jer. in Bi. | z A. | a Pi. | b RS. in G. | c G. | d Ger. | f Ch. in Ger. | g Ger. Ma. | h Ger. | l G.

CAP. XXVI.

1. *CUmque intraveris*, כִּי תָבוֹא] Septima libri Sectio hîc incipit, dicta תָבוֹא[a].

Margin note: a V.

2. *Primitias*

2. *Primitias*] Quas ob id junco signabant[b]; his verbis, *Hæ sunt primitiæ*[c]. Hanc rem ridiculè imitantes Ethnici præmetium Cereri offerebant[d].

3. *Profiteor*] *Annuncio*, M. V. Fateor Deum stetisse promissis†.

5. *Et loquèris*] Heb. *Et respondebis*, scil. *sacerdoti interroganti, Quid gestas in isto canistro*[f]? ¶ *Syrus*, &c. אֲרַמִּי אֹבֵד אָבִי] [Variè accipiunt.] 1. De Labano. *Syrus* (nempe, *Laban*) *persequebatur patrem meum*, Vulg. Ità L. E. Mc. T. O. M. item Forst. & Caj. Ch. Ger. simil. Ar. אובד pro מְאַבֵּד, h. e. verbum neutrum pro transitivo[g]. Non placet; nam אובד, cùm sit in *Kal*, nunquam transitivè sumitur[h]. At fortè, quia Moses de Syro loquitur, *Syro-Chaldæam* vocem adhibuit. Est enim אובד Chaldæis, אוֹבֵד Syris, transitivum verbum in conjugat. *Aphel*[i]. Nec insolens est Hebræis conjugationum significationem permutare[k]. 2. De Jacobo. *Syrus periens*, F. V. D. G. Sa. Mo. i. e. pauper, ut Prov. 31. 6[l]. Vel, *perditionis*, i. e. perditus, D. *miser*, JT. *periturus*, Ti. *perdendus*, tum à Labane, cum ab aliis, Esauo, &c[m]. Optimè hoc elogium Jacobo convenire ostendit ejus historia[n], q.d. Has divitias non accepimus à parentibus, sed à Deo; non accepimus terram jure hæreditario, sed dono Dei[o]. *Syriam rejecit* (ἀπέβαλεν at aliqui codices & Complut. legunt, ἀπέλιπε, *reliquit*) *pater meus*, ο'. in Nobil. *Ad Aram ductus est pater meus*, Sy. Qu. Cur eum Syrum vocat? Resp. 1. Quia Syriæ pars erat Canaan[p]. 2. Quia in Syria interamni habitavit Jacob per 20 annos: ut Christus *Nazaræus* dicitur, quòd ibi educatus, & Jether *Ismaelites*, 1 Par. 2. 17. fortè quòd ibi diu versatus, nam 2 Sam. 17. 25. *Israelita* dicitur[q]. Erat Jacob & matre Syrâ natus; uxores Syras duxit; liberos omnes, præter Benjaminem, in Syria procreavit; denique, servitiis è Syria comparatis aut omnino aut maxima ex parte usus[r]. *Syrus* dicitur ob miseriam suam, ut *Hittæus* Ezec. 16. 3†.

12. *Quando compleveris decimam*, &c.] Tertio quoque anno tres decimas solvere tenebantur: 1. Levitis; 2. ad iter & oblationes in loco Tabernaculi, de quibus ipsi dantes epulabantur; 3. In usum Levitarum, pauperum, &c. Hæc tertio tantùm anno, & quidem intra urbem cujusque offerentis, distribuebatur; in quo à secunda decima differebat. Tertius annus vocatur *annus decimarum*, quia in eo omnes hæ tres decimæ offerebantur[t]. [*De his vide quæ ad* Deuter. 14. 28.] ¶ *Anno decimarum*, שְׁנַת הַמַּעֲשֵׂר] *Anno decimæ*, Mo. O. Ma. *qui est annus decimarum*, M. Ti. JT. *anno complementi decimorum*, Ar. i. e. anno quo decimæ dari solent pauperibus. Singulis enim annis decimæ Levitis tantùm, at tertio quoque anno pauperibus dabantur & Levitis. Seipsum declarat sequentibus[v]. [ο'. שנית *secundam* vertunt, & hæc cum sequentibus jungunt, hoc modo, *secundam decimam dabis Levitæ & advenæ*.]

13. *Abstuli quod sanctificatum*, בִּעַרְתִּי הַקֹּדֶשׁ] *Combussi sanctitatem*, i. e. penitus abstuli è domo mea, acsi combussissem, nihil apud me reservavi[x] (in privatos usus[y].) *Separavi*, M. *amovi*, A. *emisi*, Ar. *extuli*, P. ο'. ἐξεκάθαρα, i. e. *penitus extuli*, Ger. At Sy. habet, *exquisivi* [fortè legit בִּקַּרְתִּי] *sanctificatum*, i. e. omnes decimas quas separari jussit Deus[z]. ¶ *Non præterivi mandata*] Nempe, illa de decimis[a].

14. *Non comedi ex eis in luctu*, &c.] Valde obscura sententia[b]. Hoc versu removet à se omnem immunditiam in rebus hisce sacris; sive ex parte offerentis, in membro primo; sive ex parte rei oblatæ, in membro secundo; sive ex parte usûs rei sacræ, in tertio[c]. ¶ *Non in luctu*] [Simul omnes vertunt בְּאֹנִי. At Sa. vers. habet, *in paupertate*, quasi legisset בְּעָנְיִי.] Variant. 1. Non in calamitate mea, seu paupertate pressus[d]. 2. Non comedi ex ea dolens, quòd tantum annuo proventui detrahere, & in decimas pauperum impendere, debuerim. Hilariter feci, quamvis in re tenui, & convivia sacra, ut oportuit, in lætitia consumpsi†. 3. *Non comedi in luctu*, scil. funebri, exsistens, adeóque immundus ex mortuo[f]. Sub hac immunditia & reliquas complectitur[g]. Talibus non licebat de pacificis vesci, Levit. 7. 20[h]. Hinc constat hæc non pertinere ad decimam tertii anni, quæ tota pauperibus dabatur, Deut. 14. 28, 29. nec ab offerentibus comedi poterat; sed ad decimas primi & secundi anni, quas offerentes comedebant, Deut. 14. 22, 23[i]. ¶ *Nec separavi ea in qualibet immunditia*, וְלֹא בִעַרְתִּי מִמֶּנּוּ בְּטָמֵא] *Non abstuli*, vel *subduxi*, *ex ea*, vel *eo*, vel *iis*, *in immundo*, Mo. Ma. vel, *in immundum*, ο'. vel, *pro immundo*, Ch. vel, *in re profana*, V. P. vel, *ad rem immundam*, JT. i. e. ad alium usum quàm qui præscriptus est à te[k]. Sensus est, vel, 1. Per immunditiam nihil perire permisi quod Domino erat sanctificatum[l]. *Nec quicquam perdidi per immunditiam*, M *nihil per immunditiam detraxi*, Ca. 2. Non abstuli ut expenderem in rem immundam & profanam, vel, *in usum profanum*[m]. *Non cibavi me ex eo in immunditia*, O. neque cibavi ex ea immundum, O. A. seu profanum, qui non esset Levita, pauper, &c[n]. *Neque exquisivi illud dum essem pollutus*, Sy. 3. Nihil obtuli Deo quod fuerit pollutum[o]. Non offero tibi in decimas vilia quæque, aut corrupta, sed optima[p]. ¶ *Nec expendi in re funebri*, וְלֹא נָתַתִּי מִמֶּנּוּ לְמֵת] *Neque dedi ex ea*, vel *iis*, (supple, *quippiam*, M. P.) *mortuo*, Ger. Ma. ο'. Mo. vel, *mortuis*, Ti. vel, *pro mortuo*, P. O. Sa. Ang. M. vel, *in mortuum*, JT. *super mortuo*, Ch. *Nec mortuo proposui ex eo*, Sy. *Non in necessitates mortui*, Ar. *Non dedi quicquam ex ea in funere*, P. sim. Ca. Pi. Non expendi in rem funebrem, pompam, vel convivium, (de quo Jer. 16. 7. Ezec. 24. 17. Os. 9. 4.) vel sepulchri erectionem[q]. Nè quidem in religiosos funerum sumptus, in quos expendi posse cogitarent[r]. Omnia hæc immunda erant. Nec ad profanum usum quicquid de decimis detrahendum erat, nedum ad immundum†. Non comedi eas in funere*. Alii sic, Nihil in cœnas defunctorum expendi. Ethnici mortuis cœnas parabant[t]. Vel, non idolis, ut in Psalm. 106. 28[v].

17. *Dominum elegisti hodie*, sic ο'. Ch. Sa. אֶת־יְהוָה הֶאֱמַרְתָּ] *Exaltâsti*, P. V. O. *magnificâsti*, M. vel ab אָמִיר, quod *summum ramum & palmitem in arbore* significat, vel ab אָמַר *dicere*, *loqui*, q. d. *deprædicâsti*, *laudibus extulisti*[x]. *Jehovam condixisti*, Mo. vel, *addixisti*, scil. *tibi*, Q. in Ma. abouched, A. *Dicere fecisti quòd velis esse Deus eius*, Ti. sim. Pi. *Ipsum spondere fecisti*, Q. in Ma. *A Jehova stipulatus es sponsionem*, JT. *Domino dixisti hodie, ut sit tibi Deus*, Sy. *Professus es—quòd sit tibi in Deum*. Sic in seq. *Et Jehova professus est te hodie*, &c. אמר Æthiopicè est *scire*; in transitiva conjugatione, *scire facere*, *significare*, *docere*, *profiteri*: sic Matt. 7. 23. pro ὁμολογήσω, legitur in versione Æthiopica, אאמרונו, *profitebor ipsis*[y]. *Jonam pronunciatis vobis esse Deum*, ità Ca.

19. *In laudem*, &c.] [Quidam ad gentes referunt;] *quas creavit*, vel *fecit*, *ad laudem*: sic Vulg. Sa. Sunt enim omnes gentes in laudem ei[z]. At plerique referunt hoc ad membrum remotius, & conjungunt, non cum gentibus, sed Israelitis[a]. *Ponat te sublimem supra gentes quas fecit*, *in laude*, &c. JT. A. Ar. vel, *in laudem*, Ch. Sy. A. *ut sis in laudem*, M. Ti. vel, *pro laude*. Vide Esa. 62. 7. Zeph. 3. 19, 20[b]. *Ponat te ad laudem*, &c. V. Sic אשר est singulare, *quem fecit in laudem*. Passivè exponendum, nempe, ut Deus laudetur[c].

CAP. XXVII.

1. MOses & seniores] Moses sacerdotibus, Sacerdotes senibus, Senes populo[a]. ¶ *Custodite*, שָׁמוֹר] Est infinitivus[b].

2. *Eriges ingentes lapides*] Vel, duos[c]; vel, duodecim[d]; vel, tot quot sufficiunt†. Hi lapides non iidem sunt ex quibus altare factum, (quod tamen Jo. statuere videtur,) sed diversi[f]; ut patet, quòd hi incrustandi erant, cùm altaris saxa impolita essent[g]. Heb. *Eriges tibi*; i. e. pro te, qui tibi sint in monumentum[h]: vel pro, *Tu eriges*[i]. ¶ *Et calce levigabis*] In impolitis enim conscribi non potuit[k].

3. *Omnia verba Legis hujus*] Quæ verba? Resp. 1. Decalogum[l], 2. Benedictiones & maledictiones[m].

3. Legum

3. Legum Mosaicarum compendium[a]. 4. Deuteronomium[a]. Confer Jos. 8.32. Obj. Nimis amplum hoc fuisset. Resp. 1. Lapides erant ingentes & multi. 2. Ex utraque parte facilè scribi poterant, charactere præsertim minutiore[p].

5. *De lapidibus quos ferrum non tetigit*] *Ferrum*, i. e. instrumentum aliquod ferreum: q. d. Non cædes, seu incides[q].

6. *De saxis informibus*, ità Sa. [שְׁלֵמוֹת] *Lapides integros*, O Ma. V. [ità plerique,] vel, *perfectos*, Mo. non sectos ferro, non formatos, æquatos & politos[r]. Id præceptum fuit, vel, ut ritus Gentium vitarent; vel, ut doceret majorem interiori cultui diligentiam quàm externo adhibendam†. Vide quæ ad Exod. 20.25[z]. Altare in Templo Hierosolymitano fuit quadratum, *ἐκ ἐκ τμητῶν, ἀλλ' ἐκ συλλεκτῶν ἀργῶν λίθων*, ait Hecatæus Abderita Judaicis, (i. e. *non ex sectis, sed ex collectis impolitis lapidibus.*) Ità Jo.12. & 4.8. & 1 Mac. 4.45, &c. Jos. Scaliger ad Hecat[a].

8. *Plane & lucidè*, [בַּאֵר הֵיטֵב] *Explicando bene*, M. F. vel; *exactè*, V. *declarando bene*, Mo. vel, *diligenter*, P. *clarè & optimè*, Ar. *manifestè valde*, ο'. *bene distingues*, Sy. *distinguendo pulchrè*, Onk. in M. sim. Sa. Referendum ad scripturam, quæ debet esse distincta[x]; ut ab omnibus facilè legi posset. Unde constat totum Deuteronomium non hîc scriptum: Nam qui, quæso, lapides sufficerent[y]?

9. *Attende*, [הַסְכֵּת] Alibi non reperitur[a]. Vertunt, *Ausculta*, P. M. Mo. [& plerique.] *Adverte*. Aiunt potiùs esse gestûs, quàm sensûs. Hiphil significatum auget[a]. *Tace & audi*, ο'. in A. *inclinare & audi*, Ar.

12. *Hi stabunt ad benedicendum*] Hinc colligitur benedictiones præivisse maledictionibus[b]. At benedictiones non memorat, silentio suo docens eas ab alio, nempe, Christo, exspectandas, Joh. 7.37. Act. 3.26. Silentium enim Scripturæ sæpe magna mysteria innuit. Heb. 7[c]. ¶ *Super Garizim*] Benedictionis & maledictionis symbolo servire potest, quòd mons *Garizim* dextrum latus tenebat, *Hebal* sinistrum: Jo. Antiq. 4. ult. *Garizim* erat mons fertilis & amœnus, ut ex eo videtur colligi, quòd Templum suum ibi collocârunt Samaritani. At mons *Ebal* cavernosus & voraginosus erat, teste Adrichomio. Heb. עַל potest verti vel *supra*, vel *juxta*, montem[d]. De his vide quæ ad Deut. 11.29†. ¶ *Simeon*, &c.] Ingenuarum filii ad benedicendum adhibentur[f]. Ad ostendendum firmitatem & nobilitatem benedictionum supra maledictiones[g]; quòd benedictio sit dignior[h], & quòd benedictiones pertinent ad liberos ingenuæ, juxta Gal. 4.22—31[i]. Benedictio non contingit sine Spiritu Dei, qui libertatem adventu suo confert. *Ubi enim spiritus Dei, ibi libertas*[k]. ¶ *Joseph*] Comprehendit sub se *Ephraim* & *Manasse*[l]. Quod fit quotiescumque Levi inter 12 Tribus numeratur; & hoc fit quoties de possessionum divisione non est sermo[m].

13. *Stabunt ad maledicendum*, ità Ch. Sa. Sy. Ar. [עַל הַקְּלָלָה] *Super maledictionem*, O. Ma. ο'. Mo. JT. vel, *levificationem*, Ma. *Ad maledictionem*, sub. vel, *audiendam*, i.e. ut recitentur maledictiones coram illis[n]; vel, *pronunciandam*. De benedictione loquens *populum* nominat, v. 12. non item de maledictione; tanquam eos ægrè memorans ad tantam miseriam[o]. ¶ *Ruben, Gad*, &c.] Servarum filiis utitur ad maledictionem[p]; quæ argumentum est servitutis, & absentiæ Spiritûs Dei, cum quo libertas venit[q]. Ad implendum autem numerum, (quia ex servis tantùm quatuor nati sunt[r],) adjecti sunt posteris ministrarum, 1. *Ruben*, ob culpam, (vide Gen. 49.4†.) & memoria peccati ipsius mansit apud posteros, qui inter cætera recitabant v. 20[t]. 2. *Zabulon*, ut postremus ex Lea[v]. Porrò, hoc ordine res gesta est. Sex capita tribuum, &c. stabant in monte *Garizim*, & sex, &c. in *Ebal*: hinc & hinc sub radicibus utriusque montis circumstabat populus. In campo interjacente Sacerdotes erant ferentes Arcam Domini, & Levitæ. Levitæ igitur, facie ad *Garizim* conversâ, sic ordiebantur, *Benedictus—qui non fecerit sculptile*: Populus respondebat, *Amen*. Rursus, conversâ ad *Ebal* facie, dixerunt, *Maledictus sit qui fecerit sculptile*, &c. Sic per reliquas maledictiones consequenter[x]. In Jos. 8.33. ordinem videbis. Verisimile est alternatim duodecim benedictiones, & è regione 12 maledictiones, prædictas fuisse[y].

14. *Pronunciabunt Levitæ*] i. e. Aliqui Sacerdotum qui & Levitæ erant[z]. Cæteri enim erant in monte Garizim, ad benedicendum. ¶ *Excelsâ voce*] Ut à remotioribus exaudiri possent, quandoquidem omnibus responsandum esset. Præterea, quando responsandum esset, posteriores à prioribus intelligebant. Fortè etiam signum remotioribus datum erat[a].

15. *Maledictus*] Benedictiones intelliguntur per maledictiones oppositas[b]. Et Josua utrasque legit, 8.34[c]. ¶ *In absconditio*] Maledictio etiam in peccantem occultè jacitur[d]. ¶ *Amen*] i. e. *Veritas* (vel, *verum*) sit hoc; *Maledictus sit*, &c. Concedentis vel optantis est particula†. Vel, imprecantis hoc sibi, si talia admisisset[f].

16. *Qui non honorat*, sic Ch. [מַקְלֶה] *Qui spernit*, ο'. sim. Ar. P. A. Mo. *maledixit*, Ti. *ἀτιμάζων*, h. e. *indignitate afficiens*. Intellige hoc de eo cujus crimen ignotum est; alioqui morte plectebatur, Lev. 20.9. Idem judicium de aliis criminibus quibus Lex mortem indicit[g]. *Qui contumeliis afficit*, Sy.

17. *Qui transfert terminos*, [simil. omnes,] [מַסִּיג] *Retrocedere facit*. Retro agit, sive ponit, Pi.

18. *Qui errare facit cæcum*] Diphilus—*ἀγνοεῖς ἐν ταῖς ἀραῖς ὅτι ἐστὶν, εἴ τις μὴ φράσει ὀρθῶς ὁδόν*; (*Ignoras quòd inter maledictiones ponitur, si quis non rectam viam ostendat?*) Ad hoc caput referenda culpa eorum qui prava dant consilia[h]. Qui sciens malum consilium dederit. In falsos Doctores, & qui quomodolibet causam dederint erroris, quadrat[i].

20. *Operimentum lectuli*, V. [כְּנַף אָבִיו] *Oram patris*, aut angulum pallii; i.e. rem opertam patri suo, quam nemo alius attingere debet: operimentum quo turpitudo patris tegitur, h.e. verenda novercæ suæ[k]. Vide Deut. 22.30[l].

24. *Percusserit proximum*] Refertur etiam ad verbera linguæ[m].

25. *Ut percutiat animam sanguinis innocentis*, [לְהַכּוֹת נֶפֶשׁ דַּם נָקִי] *Ut percutiat animam, sanguinem innocentem*[n]. Per appositionem dictum, *ut occidat hominem innocentem*[o]. Vel, hominem, (*anima* pro *homo*,) qui est sanguis innocens. Vel, *animam*, i.e. vitam, *sanguinem innocentis*[p]; vel, *sanguinis innocentis*, ο'. Sa. Sy. *Ut occidat animam, & fundat sanguinem innocentem*, Ch. vel, *ut percutiat animâ*, i. e. plagâ *animæ*, h. e. mortali[q]; vel, ad *percutiendum quemquam cæde innocentis*, JT. i. e. ut à sicariis occiditur innocens[r].

26. *Non permanet*, ità explicatur Gal. 3.10†. *non statuerit*, P. *stabilierit*, V. [לֹא יָקִים] Vel, *confirmabit*, Ar. V. ¶ *In sermonibus Legis*] Scil. *omnibus*. Ità Græci. Sequitur Græcos ut plerumque quem hodie habemus Samaritanus. Sic & Paulus, Gal. 3.10. Dicta hæc adversùs eos qui moniti pertinaciter sive elatâ manu agunt contra præceptum aliquod speciale*.

CAP. XXVIII.

1. *Ut facias*, &c. [לִשְׁמוֹר לַעֲשׂוֹת] *Ut custodias ad faciendum*, H[s]: *ut solicitè facias*. Vide Jos. 1.7[a]. *Observando ad faciendum*, Jun. Pi. ¶ *Faciet te excelsiorem*, [וּנְתָנְךָ עֶלְיוֹן] *Dabit te excelsum*, P. vel, esse *excelsum*, A. i.e. *ponet* & *stabiliet*, A. *Dare*, 1 Paral. 17.22. est, *stabilire*, 2 Sam. 7.24[b].

3. *In civitate*, &c.] Sive urbem incolas, sive agrum: vel, sive res urbanas tractes, sive rusticas[c].

4. *Fructus ventris tui*] Eximiè impletum in Maria matre Christi[d]. ¶ *Fructus jumentorum tuorum*, [שְׁגַר אֲלָפֶיךָ] [Variè reddunt.] *Armenta boum*, ο'. Ch. Sy. in BA. *primogenitum boum tuorum*, P. *emissionem armenti tui*, V. sive *boum tuorum*, Mo. i. e. *fœtum*, V. BA. ex Ar. Ità Ch. in Exod. 13.12. Sic dicitur, quia per partum emittitur, BA. ex Jon. Chaldæis שְׁגַר est *emittere*†. ¶ *Caulæ ovium*, [וְעַשְׁתְּרוֹת צֹאנֶךָ] *Et oves gregis tui*, V. Pi. *greges ovium*, vel *peculium*, P. JT. [ità ferè

Marginal notes, left column: a AE. & RR. — a Bo. Ger. — p Ger. — q V. — r V. — † Cl. — z Ma. — a Ga. — x F. AE. in M. — y A. — a Ma. M. — a Ma. — b Bo. — c A. — d Bo. — † Ma. — f F. V. G. A. — g A. — h V. — i A. — k F. — l Bo. V. — m Bo. — n V. — o A. — p F. V. G. A. — q F. — r F. — † F. — t A. — v G. F. A. Bo.

Marginal notes, right column: x F. & V. ex He. — y F. — z Bo. — a Bo. — b L. — c A. — d Me. Bo. — † V. — f Ma. — g G. — h G. — i F. — k V. — l Ma. — m F. — n P. O. A. Ma. Me. — o V. — p Q in Ma. — q V. — r Ma. ex Jun. — † A. — * G. — a V. — b A. — c F. V. — d G. — † BA. 1. 2. 30. 296. 42.

ferè omnes;] *proles (faemellæ) ovium*, O. *Armenta*, aut *greges*: ità plerique Græci, & Ch. & Sy. & Sa. & Ae. & AE. in BA. à עָשַׁר *ditescere*, quia ditant dominos: Talmudici [f].

5. *Benedicta horrea*, טַנְאֲךָ] *Sporta tua*, M. *canistrum*, P. F. A. Vas in quo reponi solent fructus arborum [g]. Vel, *canistrum*, pro pane (vel farina, AE.) in canistro [h]. Chald. pro טֶנֶא posuit סַלָּא, quod esse *canistrum* seu *cophinum* apparet Gen. 40. 17. Cophino multùm usos Judæos apparet ex Matt. 14. & 16. & Marc. 8. & ex Juvenali. Id κόφινον non malè dixêre o'. suprà 26. 2, 4. ubi in Hebræo טֶנֶא. Ἀποθήκας, quod hîc habent o'. nomen est generis [i]. ¶ *Reliquiæ*, &c. וּמִשְׁאַרְתֶּךָ] [Variè reddunt.] *Reliquiæ tuæ*, Q. in F. & in V. Et istas *reliquias* alii *cibos*, sive *panem in panariis*, alii, *annonam & alimentum*, alii, *fructus* putà vinum, oleum, mel, & reliqua, alii, *arcam* vel *cistam* panariam, exponunt: q. d. Semper erit panis in cista panaria tua [k]. Quæ ex bonis asservanda in futurum reposueris [l]. Alii, *conspersio*, aut *pasta, tua*, Q. in Ma. A. *Mactra tua*, al. in Ma. A. Vide Exod. c. 8. v. 3. & 12. 34. Hæc duo nominantur loco omnium vasorum ubi fructus asservantur [m]. *Corbis*, i. e. panis, pro quovis cibo [n].

6. *Ingrediens & egrediens*] i. e. Cùm egredieris ad bellum, & reverteris è bello, cuncta tibi prosperè evenient [o]. Potiùs hæc phrasis omnem administrationem domi & foris denotat [p]; *in regimine regni*, 2 Par. 1. 10. *ecclesiæ*, Act. 1. 21. *familiæ*, Gen. 39. 11. & in aliis, 2 Sam. 3. 25. Act. 9. 28 [q].

9. *Populum sanctum*] i. e. Faciet ut sis ei populus sanctus. Hæc est spiritualis benedictio & promissio [r].

10. *Nomen Dei invocatum super te*] Sensus est, ut Q. te vocari populum Dei, & esse [†]. Vide Exod. 5. 3. & Gen. 48. 16 [s]. Al. *quòd nomen Jehovæ invocetur in te*, Ma. sim. Jun. Pi. i. e. tu ritè & sanctè profiteris & exerces cultum Dei veri; vel, omnia facis in nomine Dei, i. e. ejus jussu & voluntate [t]. Al. *quòd nomen Dei nominatum sit super te*, Ar.

11. *Abundare faciet*; hoc ponit pro, *benedicere* [u]: וְהוֹתִרְךָ לְטוֹבָה] *Abundare te faciet (multiplicabit te*, o'. *Faciet te excellas*, JT. A. *Reliquias, seu residuum, tibi faciet*, O.) *in bono*, Ch. M. A. vel, *in bonis*, O. A. nempe, *rebus*, A. vel, *ad bona*, o'. vel, *in bonum*, Sa. i. e. feliciter, V. *Promovebit te ad felicitatem*, Sy. *Addet tibi prosperitatem*, Ar.

12. *Aperiet thesaurum—cælum*; ità & Pi. A. O. אֶת־הַשָּׁמַיִם] Verto, nempe *cælum*, scilicet infimum. Additur hoc per appositionem [y]. Alii, *thesaurum è cælo*, JT. אֶת pro מֵאֵת [z]. ¶ *Fænerabis*, וְהִלְוִיתָ] *Et mutuabis*, Mo. Me. Bo. *obligabis gentes multas*, Ma.

13. *In caput*] i. e. Primus populorum eris, q. d. semper superior [a]. Nulli subjicieris [b].

17. *Horreum*] Heb. canistrum, in quo panis, vacuum erit; q. d. premêris fame [c].

18. *Fructus ventris*] h. e. Peribunt liberi tui, & fruges, & pecora [d].

20. *Famem*, הַמְּאֵרָה] [Variè reddunt.] *Maledictionem*, Mo. M. A. Ma. Ch. O. JT. P. Bo. *egestatem*, seu *penuriam*, Ti. o'. Sy. RS. in M. *Corrosionem*, à מָאַר *corrodere*, Forsterus in Bo. Alii, *contractionem*, scilic. omnium bonorum quibus augeri possis; ab אָרָה *colligi, contrahi* [†]. *Amaritudinem*, Sa. *miseriam*, Ae. ¶ *Et esuriem*, הַמְּהוּמָה] *Conturbationem*, Ch. Ae. sim. Sa. Sy. *confractionem*, V. O. sive *contritionem*, & *tumultum*, O. A. *strepitum terribilem in quo omnia turbatione sunt plena*, M. V. [Alii tamen aliter vertunt;] ἐκλιμίαν, *inexplebilem edendi appetitum*, Sym. in D. ἐκλιμίαν, *vehementem esuritionem*, o'. in D. *perditionem*, M. O. P. in Bo. O. *vexationem*, A. JT. ¶ *Et increpationem*] Ità Ch. Ae. Mo. V. M. Ma. O. i. e. continuum terrorem supervenientium malorum [f]. Vel, *correptionem*, Sy. non solùm ab hominibus, sed insuper à Deo, qui *increpare* dicitur tum verbis, tum factis, Psal. 80. 17. Esa. 66. 15. A. ¶ הַמִּגְעֶרֶת] *Consumptionem*, o'. in Me. גָּעַר sign. & *increpare*, & *perdere* [g]. *Corruptionem*, O. *exitium*, Sa. JT. ¶ *Propter adinventiones tuas*, מִפְּנֵי רֹעַ מַעֲלָלֶיךָ] *Propter malitiam* (vel, *malignitatem*, JT.) *operum tuorum*, P. Ch. vel, *conatuum*, M. *studiorum*, Ti. *illusionum*, vel, *ludibriorum*, Ma. ¶ *Quibus reliquisti me*] Vel, *quia deseruisti me*, Q. in Ma.

22. *Egestate*, ità Ch. בַּשַּׁחֶפֶת] *Phthisi*, P. A. Sa. Mo. JT. Pi. *macie*, V. *febri phthisicâ*, Ae. *tumore*, M. Ti. O. *inflatione*, Ma. vide quæ ad Levit. 26. 16. Ma. *Stupiditate*, Sy. *penuriâ*, o'. ¶ *Febri*, ità o'. Ch. Sa. M. P. O. Pi. וּבַקַּדַּחַת] *Ardore continuo*, Mo. *in inflammatione*, Ma. à קָדַח *ardere*, O. vide Lev. 26. 16. *Febri acutâ*, Ar. vel *calidâ*, JT. *elephantiasi*, Sy. *ardore*, Ti. ¶ *Et frigore*; *rigore*, o'. Sa. וּבַדַּלֶּקֶת] Alibi non reperitur. Vertunt, *in ardore*, P. O. vel, *inflammatione*, Mo. Ti. A. Pi. *incendio*, Ch. Sy. *febri quartanâ*, Ar. vel, *æstuante*, JT. ¶ *Ardore*, sic Pi. וּבַחַרְחֻר] *Æstu*, Sa. M. P. *æstu consumente*, Ti. *flammâ*, Sy. *siccitate*, Ch. JT. O. *adurente febri*, JT. *ardore summo*, A. *rosione*, o'. *paralysi*, Ar. ¶ *Æstu*, וּבַחֶרֶב] *In siccitate*, Sa. Mo. JT. Ti. Pi. sim. Ar. *gladio*, Ch. Sa. Sy. M. P. A. φόνῳ, *cæde*, o'. in quibusdam libris. Abest enim hæc particula in o'. in codicibus nostris [h]. ¶ *Et aere corrupto*, sic Ch. וּבַשִּׁדָּפוֹן] *Et ariditate*, V. A. P. *percussione venti orientalis*, O. M. A. *corruptione ex vento*, o'. 10 A. Ang. Blasting. Vento sicco, ut 2 Reg. 19. 26 [i]. *In uredine*, Ma. Mo. Sa. M. JT. Pi. Vide 1 Reg. 8. 37 [k]. *Vento uredinis*, Sy. *rubigine*, Ti. *bellicè*, Ar. ¶ *Ac rubigine*, ità o'. Ch. Sa. P. O. Pi. וּבַיֵּרָקוֹן] Reddunt, *in aurigine*, Sy. Ar. M. Ti. *morbo regio*, JT. Q. volunt esse morbum hominum, i. e. icterum; alii vitium segetum [l]. Est vitium frugum, unde pallescunt & pereunt [m]. Aiunt esse morbum contrarium τῷ *schiddaphon*, ex nimio humore nascentem [n]. Vide 1 Reg. 8. 37 [o]. *Uredo* efficitur à vento orientali, per exsiccationem; *Rubigo*, à nimio humore, per putrefactionem. Cæterùm יֵרָקוֹן non significare *Icterum*, seu morbum regium, sed *rubiginem*, judicari potest, 1. ex consequentia vocum. Neque enim probabile est enumerari primùm morbos, deinde vitia aeris & frugum, tum iterum morbi speciem unam. 2. Ex aliis locis, ubi, ut hîc, subjicitur voci שִׁדָּפוֹן, quæ *uredinem* sign. ut 1 Reg. 8. 37. 2 Chron. 6. 28. Amos. 4. 9. Hag. 2. 17. ubi nostri *rubiginem* reddunt. Ex his septem malis tria prima sunt vitia corporis; 4. & 5. sunt vitia aeris; 6. & 7. sunt vitia segetum [p].

23. *Æneum*] Instar æris durum, Me. siccum & clausum [q]. Vide ad Levit. 26. 19 [r].

24. *Det—imbrem terræ pulverem*, אֶת־מְטַר אַרְצְךָ אָבָק וְעָפָר] *Dabit pluviam terræ tuæ pulverem & pulverem*. Geminatio vim pulveris denotat, ut quasi tota terra præ siccitate fiat in pulverem [†]. *Dabit in pluvia terræ* (vel, *terræ pro pluvia*, Ti.) *arenam & pulverem*, M. Ti. *Det pluviam esse pulverem*, &c. *Det—nebulam*, vel *fumum*, (*favillam*, Ch. *minutam terram*, Mo.) *& pulverem*, O. Ch. Mo. *Vertêtque Deus quicquid depluet super te in limum, & pulverem de cælo propellet*, Ae. Sensus est, Tanta erit caliditas, (vel siccitas [t],) ut vice imbris descendat è cælo pulvis [u]. Aer pulvere implebitur, quem ventus excitat [v]. Hyperbole est, respiciens illam plagam Exod. 9. 9. Non magis fermentabit terram pluvia, quàm si pulvis esset [y]. Nonnunquam cineris imbres fuerant ex vomitu Ætnæ & Vesuvii & aliorum montium, (qui extremam sterilitatem inducunt,) test. Senecâ, Plinio, Zonaeâ, & aliis [a].

25. *Tradat te*, &c.] Heb. *Dabit te cæsum*, Jun. i. e. Cædet te operâ inimicorum tuorum [b]. ¶ *Et dispergaris*, וְהָיִיתָ לְזַעֲוָה] *Et eris in dispersionem*, Sa. sim. o'. *in remotionem*, A. *terrori*, Sy. *fiásque exemplum*, Ar. *Et eris in commotionem*, P. M. Ma. Mo. JT. O. Ch. P. scil. *capitis*, M. Multi movebunt caput super te [b]. Quod vel *admirantis* est, vel *condolentis*, ut Job. 16. 5. vel *insultantis*, Psal. 21. 8. & 43. 15 [c]. Auditâ calamitate tuâ, commovebuntur, vel contremiscent, omnia regna [d]. Vel, *eris in commotionem*, i. e. vagus, erro per universa regna [†]. Semper commoveberis ab externa potentia [f].

26. *Et bestiis*] בְּהֵמָה ponitur pro חַיָּה, cùm *bestia*, & non *jumentum*, vescatur carnibus [g]. ¶ *Non sit qui abigat*] Heb. *non erit terrens*, P. i. e. qui terrendo abigat [h].

27. *Ulcere Ægypti*, i. e. leprâ, seu elephantiasi, Ægypti propriâ, teste Lucretio lib. 6 [i]. בִּשְׁחִין] *In ulcere*,

Marginal notes (left column): f BA. 1. 2. 43. 431. — g V. ex F. A. — h Q. in Ma. AE. in F. — i G. — k F. V. — l Me. ex Bo. — m A. — n Jun. — o Q. in F. & V. — p A. Ma. — q A. — r V. — † F. Me. Bo. — s Ma. A. — t Ma. — u V. — y Pi. — z Pi. — a V. — b M. — c V. — d V. — † O. — f AE. in M. — g Me. Bo.

Marginal notes (right column): h Nobil. — i A. — k V. — l Ma. — m M. — n Ma. ex A. — o V. — p Pi. — q L. — r V. — † Ma. — t A. — u V. Me. — v A. — y Ma. ex Jun. — a T. ex Bo. — b V. — b M. — c Ma. — d V. — † Ma. — f Jun. — g M. Fr. — h V. — i Jun.

re, Mo. sic Sa. Sy. Ar. ó. M. Ti. O. *ulcere pessimo*, Ch. [At ó. hoc adjungunt sequentibus, vertúntque, *ulcere, Ægyptio in sede.*] ¶ *Et partem corporis*, &c. [וּבַעְפֹלִים] *Et hæmorrhoidibus ani*, Mo. Pro quo Hebræorum superstitio substituit in margine, quasi honestius & mundius, טְחֹרִים, (ejúsque punctis *Ghapholim* afficiunt;) quasi mutare liceat quod Spiritus Sanctus, qui ipsa est puritas, scripsit [k]. Propriè hæc vox sign. *anum*, *podicem*, indéque *hujus vitium* [l]. Vertunt, *morbo*, vel *infirmitatibus*, (vel *exstantiis*, Ma.) *ani*, P. V. O. Sy. M. *ficu*, O. BA. sive *mariscis*, BA. t. 366. 65. i. e. tuberculo clunium, He. in Ma. O. Ti. in Bo. V. vel, *tenesmo*, qui est inanis egerendi conatus, Porchet. in Fort [m]. vel, *hæmorrhoidibus*, Mo. He. in Ma. V. A. Ch. Sa. Ar. JT. vide ad 1 Sam. 5. 9. & Psal. 78. 66 [n]. & reliquis morbis ani [o]. עֹפֶל sign. *arcem*; hinc fortè nates, ab elevatione [p]. ¶ *Et scabie*, sic Ch. Sa. Ar. M. P. JT. O. [בַּגָּרָב] Vide quæ Levit. 21. 20. *Scabie fluidâ*, Ti. vel, *agresti*, ó. *leprâ*, Sy. ¶ *Et prurigine*, sic ó. Sa. M. P. JT. Mo. O. nempe, siccâ, Ch. [וּבֶחָרֶס] *Scabie siccâ*, Ti. M. K. in O. à חֶרֶשׂ *testa*; vel, quòd sicca sit instar testæ [q], vel, quòd eam testâ scalpant [r]. *Combustione*, O. Al. *ulcere adusto & inflammato*, q. d. *solari*. Al. *& coruscatione*, i. e. aurigine, vel ulcere coruscante instar speculi, aut ollæ crustatæ. Fortè est *sideratio*, quæ est extinctio membri affecti †.

28. *Amentiâ*] [Ità omnes.] At Sy. *caligine*. *Amentiâ* mentis, *cæcitate oculorum*, O. ¶ *Furore mentis*, [וּבְתִמְהוֹן לֵבָב] *Et stupore* (seu *conturbatione*, Ch.) *cordis*, Sa. Sy. Ar. Mo. JT. O. *excessu mentis*, ó. *admiratione cordis*; q. d. Tot erunt super eos mala, ut corde admirentur [t].

29. *Et palpes*] Etiam hæc de mentis tenebris accipienda sunt [v].

30. *Dormiat*, [יִשְׁגָּלֶנָּה] Verbum obscœnum admodum, *catullire* [x]. Pro quo Hebræi substituunt שָׁכַב [y]. Sign. actum *generandi* hîc, & Esa. 13. 16. & Zach. 14. 2 [z]. Vertunt, *coibit* (*cubabit*, Ch. JT. Ti.) *cum ea*, Ar. *ducat*, vel *habebit*, *eam*, ó. Sy. ¶ *Non vindemies*] Sic M. ó. Ch. Sa. *non exprimes vinum ejus*, Sy. Heb. *non prophanabis*, Ti. sive, *communem facies*, P. V. Primus fructus Deo consecratus est, sequens profanus *. Vide Deuteronom. 20. 5 [a]. *Non devirginabis*, i. e. primus non vindemiabis [b].

32. *Et deficientibus ad conspectum eorum*, [וְכָלוֹת אֲלֵיהֶם] *Et deficientes ad res*, Mo. i. e. Deficient ac consumentur exspectando reditum eorum [c]. *Deficient pro eis*, Ch. P. Al. *deficient* attentione *ad eos*, JT. Præ eorum desiderio, intenti in eos erunt [d]. *Deficient*, nempe, desiderio, ut Psal. 119. 82 †. *Erunt consummati*, *consumpti*, vel, majore emphasi, substantivè, *consummationes*, *consumptiones* [f]. *Tabescent ad* (vel *super*, M.) *illos*, Sa. vel, *ad ea*, ó. *super his*, Ti. *Et affligaris propter ea*, Sy. conspectâ eorum servitute [g]. ¶ *Et non fortitudo*, &c. [וְאֵין לְאֵל יָדֶךָ] *Non erit fortitudo* (supple, *ulla*, M.) *in manu tua*, Ch. M. P. scil. ad eos liberandum [h]. *Non erit in fortitudine manûs tuæ*, Sa. *Non fortitudini*, vel, *ad fortitudinem*, *manus tua*; i. e. eos liberare non poteris [i]. *Nulla potestas* erit in *manu tua*, A. sim. Sy. Ar. vel, *nihil erit in potestate manûs tuæ*, JT. A. ex Ch. & ó. Al. *nec erit tantum virium*, *ut sis ferendo*, Ti. Vide Gen. 31. 29. Alii, haud absurdè, *Non Deo*, vel, *ad Deum*, *manus tua*, scil. extendetur supplex: vel, nihil apud Deum poterit manus tua, nempe, conatus, & diligentia tua [k].

34. *Et stupens*, [מְשֻׁגָּע] *Obstupesces*, P. Sa. ó. *insanus eris*, V. M. O. Ma. Ar.

36. *Et regem*] Vide 2 Reg. 25. Jerem. 39. & 52 [l]. ¶ *Servies diis alienis*] Sive exemplo provocatus, sive imperio & terrore compulsus [m]. Confer Jer. 2. 27. Act. 7. 41, 42 [n]. Onk. & Jon. vertunt, *servies populis servientibus idolis*. Rectè. Erant Judæi *mancipia idolorum*, non *servitute religiosâ*, (à qua nunquam magis liberi erant quàm in captivitate,) sed *politicâ*, nempe, mancipia erant servis idolorum: Ut Christianus à Turca captus potest dici *mancipium Mohometi* [o].

37. *In stuporem*, &c.] Eris videntibus te in stuporem, audientibus in parabolam, & loquentibus in fabulam [p]. ¶ *Ac fabulam*, sic ó. Ch. Ar. P. V. Tuam calamitatem assiduè in ore habebunt [q]: [לִשְׁנִינָה] *Dicterium*, Sa. Mo. JT. *In revolutionem*, q. d. sæpius revolvêris in ore omnium, O. *Meditationi*, Sy. *De te linguam acuent*, Ti. Vide Jer. 24. 9. שָׁנַן est *acuere*; q. d. *acerbè* dictum: vel, *dentationi*; q. d. dentes in te stringent, & infigent, mordebunt te acriter [r].

38. *Sementem jacies in terram*, [זֶרַע רַב תּוֹצִיא הַשָּׂדֶה] *Semen multum educes ad agrum*, Mo. [sim. plerique.] *Educes*, scil. *ex horreis tuis*, quod curabis deferri in agrum, ut sementem facias †. [At Sy. & Ar. vertunt, *semen copiosum producet ager tuus*, &c.]

39. *Vermibus*] Vermes vitibus infestos *ἶπας*, ab ἴψ, vel *ἴκας*, ab ἴξ, vocant Græci, Theoph. Hesychius, alii [t].

40. *Quia defluent*, [כִּי יִשַּׁל זֵיתֶךָ] [Variant.] *Quia evelletur* (*excutietur*, Ti. Sa. *decidet*, Caj. Ar. P. *defluet*, ó. V. Onk. in Di. Sy.) *oliva tua*, Mo. *Evellet*, *exstirpabit se*, antequam scil. colligatur [v]. *Evelletur oliva tua*, Mo. *excutietur*, Ti. vel *excutientur*, Sa. *tollentur*, M. *Evelletur oliva*, scil. à radice sua, O. Voluut omnes יִשַּׁל esse fut. *Kal* à נָשַׁל. Quia autem נָשַׁל passim transitivum est, malunt Junius & alii ellipticam esse orationem, & vertunt, *quis dejiciet oleas oliva tua* [x]. *Extrahet*, *decutiet*, *dejiciet olivam tuam*; nempe, morbus, vel tempestas, vel Deus [y]. At quidam sit fut. Niphal à שָׁלַל, (ut סָבַב à יִסַּב,) *quia spoliabitur oliva tua* [z]?

42. *Consumet*, [יְיָרֵשׁ] *Hæreditabit*, O. sim. JT. vel, *possidebit*, Mo. A. *absumet*, ó. Ch. Sa. P. *corrodet*, Ar. *exterminabit*, M. ¶ *Rubigo*, ità ó. in A. Ch. Sa. M. vel, *ærugo*, Ar. Ti. vel, *sideratio*, JT. vel, *gryllus*, Sy. vel, *cicada*, A. [הַצְּלָצַל] *Locusta*. P. M. O. Ma. Mo. Sic dicta, vel, à strepitu alarum; vel, potiùs, à צֵל *umbra*, quia hæ volatu suo umbram obducunt [a]: interdum & Solem obumbrârunt [b].

46. *Et erunt in te signa*] Heb. *Et erunt tibi*, P. Ar. *in te*, O. Ma. *in signum atque portentum*, P. seu *prodigium* D. Ma. i. e. vice signi & prodigii. q. d. Hæc nota & infamia perpetuò durabit tibi ac posteris tuis [c]. Alii, *erunt in signa*, quæ te commonefaciant præceptorum meorum, atque transgressionum tuarum [d].

47. *Propter abundantiam*, &c. [מֵרֹב כֹּל] *Præ*, vel *de*, *multitudine*, vel *copia*, *omnium*, Mo. ó. JT. sub. *rerum*, Ch. Sa. Sy. Ar. JT. Quòd non colueris Deum de tuis facultatibus & opibus †. *A multitudine*, i. e. propter multitudinem, bonorum quæ tibi conferebat [f]. Al. *cùm tamen tibi omnia affluerent*, Ma.

48. *Servies*] Impletum Jer. 5. 15, &c [g].

49. *Aquila*] i. e. Celerrimè & citissimè [h]. Prophetia de Babyloniis: vide Ezec. 17. 3, 12. Dan. 7. 4 [i]. Fortè ad *Romanos* allusit aquilis suis notissimos, à quibus hæc passi sunt [k].

50. *Procacissimam*, [עַז פָּנִים] *Fortem* (vel, *duram*, O. V. vel, *impudentem*, ó. Ch. M. Ti. Sa. JT. V. ut Prov. 21. 29. V. sim. Sy.) *facie*, vel *faciebus*, Mo. *Audacem*, *crudelem*, *impudentem*. Dicitur de Antiocho Epiphane, Dan. 8. 23 [l]. Vide quæ nos ad Gen. 19. 21 [m]. ¶ *Non deferat seni*, [לֹא יִשָּׂא פָנִים לְזָקֵן] *Non elevabit faciem ad senem*, P. V. O. Mo. i. e. non benignè eum suscipiet, non miserebitur [n]. *Non reverebitur*, V. *Non accipiet personam* (vel, *non reverebitur faciem*, M. Sa. Sy. Ar.) *senis*, Ch. *Non levabit faciem senis*, i. e. vel, eum tristem exhilarando, vel, personam ejus acceptando [o].

52. *Et destruantur*, [רֶדֶת] Infin. *descendere*, pro, *descendant* [p].

53. *In angustia*, [בְּמָצוֹר] *In obsidione*, P. Ti. V. i. e. tempore obsidionis [q]. ¶ *Et vastitate*, [וּבְמָצוֹק] *Et in extorsione*, Ma. *Angustiâ*, quâ anget te, i. e. in oppugnatione ipsa [r]. *Pressurâ*, *coactione*, *tribulatione*, Ma.

54. *Invidebit*, [תֵּרַע עֵינוֹ] *Malignabit*, P. O. *malignus erit*, V. JT. sim. A. vel, *nequam*, Ch. *malefaciet*, Ma. i. e. *invidebit*, V. Sa. Illiberalis, tenax, invidus, immisericordis erit †. Qui tantùm lectissimis & delicatissimis cibis vescitur invidebit, &c [t]. Negabit, vel abscondet, reliquias filii præ fame devorati [v]. *Fascinabit oculo suo*, ó.

55. *Quòd nihil habeat*, [מִבְּלִי הִשְׁאִיר לוֹ כֹּל] *Ut non remoneat sibi quidquam*, P. O. vel, *uxori & filio*, O. *Cùm* (vel, *τὸ quòd*) *nihil residuum manserit*, M. ó. sim. Sa. Sy. A. quòd omnia absumpserit, Ma. *Nihil reliqueris*

ris, sub. *inimicus edendum*, V. *Nihil aliud illi remanserit*, Ch.

57. *Et illuvie secundarum*, וּבְשִׁלְיָתָהּ] [Variant.] Et *in secundinas*, vel *secundas*, *suas*, Ar. JT. O. A. sim. Sa. Sy. *τὸ ὕδωρ αὐτῆς*, ό. in G. Ità vocant membranam quâ fœtus in utero involvitur, à שָׁלָה, quòd in ea securè fœtus conquiescat. Al. *in parvulam suam*, Mo. *in pueros minores*, seu *parvulos*; seu *recèns natos*: q. d. qui adhuc sunt in secundinis. Per *filios* autem *quos peperit*, intelligit grandiores & adultos. Al. *felicitatis sua*, Ti. i. e. liberis recens natis, qui sunt *felicitas* matris.

59. *Augebit*, וְהִפְלָא] *Mirificabit*, Mo. V. Ma. i. e. mirabiles reddet. *Arduas faciet*, Ma. *seliges*, Sy. *Dividere faciet*; i. e. distinctas faciet ab omnibus aliis, quoniam majores erunt ac deteriores. ¶ *Et perseverantes*, sic Sa. נֶאֱמָנֹת] *Fideles*, Ma. M. quæ veraciter & certò evenient †. *Stabiles*, Mo. ό. Sy. O. *permanentes*, Onk. V. TJ. in A. Ti. A.

60. *Quas timuisti*, אֲשֶׁר יָגֹרְתָּ מִפְּנֵיהֶם] *A quarum conspectu timuisti*, conversis dictionibus; i. e. quas timuisti, nè immitterem tibi.

62. *Et remanebitis pauci numero* sic Sy. M. sim. Ar. Ti. Ch. וְנִשְׁאַרְתֶּם בִּמְתֵי מְעַט] *Et relinquemini in viris parvis*, Mo. Ma. *Reliqui fietis hominibus paucis*, JT. vel, *cum hominibus paucis*, Sa. P. A. Præ omnibus placet Vulgatus; ad verbum, *viri paucitatis*: rectè per nominativum vertit; ב enim sæpè pleonasticè nominativum denotare vel septem aliis locis probamus in notis ad Psal. 68. 5. & Esa. 26. 4. & 40. 10. ut & ex Arabica lingua.

63. *Sic lætabitur*, יָשִׂישׂ] Sed Sap. 1. *Deus non lætatur in perditione vivorum*. Resp. Non lætatur hoc sensu, quia non vult eam per se, sed tantùm ut justa supplicia peccatorum. At veteres Hebræi, teste If. Karo, activè vertunt, pro natura conjug. *Hiphil*, *lætari faciet*, nempe, *hostes vestros de vobis*. Ità & Rasi, quia aliàs scriptum esset שׂוּשׂ, sicut antè שָׂשׂ, *lætatus est*. Verùm Kimhi aliique Grammatici intransitivè exponunt, etsi conjug. Hiphil; sicut & Psal. 40. 17. & Esa. 66. 10. ¶ *Ut auferamini*, sic ό. Sa. וְנִסַּחְתֶּם] *Et destruemini*, Mo. sim. Ar. *exstirpabimini*, Sa. sim. M. Ti. P. JT. *Everremini*, i. e. scopis tanquam sordes ejiciemini, vel, *transferemini*. *Migrabitis*, Ch.

64. *Et servies diis*] *Vide quæ ad* vers. 36.

65. *Non quiesces*, sic Ch. sim. Sa. JT. לֹא תַרְגִּיעַ] Omnes vertunt, *quiescere*. Formula *Hiphil* significatum intendit. Non placet; quia statim sequitur, *Non erit requies*, &c. nisi dicamus Scripturam, more suo, explicare quod dixerat. *Non eris tranquillus*, Sa. vers. *non silebis*, Sy. *non eris tutus*, Ar. Potest reddi, *non concitabis*, seu *commovebis*; i. e. servies, nec insurgere audebis. Vide de hoc verbo Isa. 34. 14. & 51. 4. ¶ *Deficientes oculos*, sic ό. וְכִלְיוֹן עֵינַיִם] *Et defectum oculorum*, Mo. Sa. i. e. spem vanam, ut non possis cernere & vitare mala. *Tenebrosos oculos*, Ch. *cæcitatem* (vel, *caliginem*, Sy. vel, *obtusionem*, Ar.) *oculorum*, Sa. vers. ¶ *Consumptam mœrore*, וְדַאֲבוֹן] *Mœrorem*, seu *tristitiam*, Sa. sim. Mo. Ch. *debilitatem*, Ma. *tabescentem animam*, ό. *liquationem animi*, Sy. *languorem animi*, Ar.

66. *Et erit vita tua pendens ante te*] Heb. *Erunt vita tua*, &c. Mo. O. plural. Quare, vide ad Gen. 2. 7. א in תְּלֻאִים præter morem, vel mysterium, vel magnam suspensionem, indicare videtur. *Erit vita tua pendens*, vel, *quasi pendens*, vel, *suspensa*, (vel, *pendens* in dubio, A.) *ante te*, Ch. Ar. M. sim. Ti. vel, *ante oculos tuos*, ό. vel, *è regione*, Sy. simil. P. O. JT. *ex adverso tui*, Sa. *Quasi pendens tibi ex adverso*, i. e. ante oculos tuos. Quasi à filo pendens, ut & Latini loquuntur †. Proverbialis locutio à rebus de filo tenui pendentibus, & jam ruituris. Pendebit in ambiguo vita tua. Eris de vita tua semper dubius; & periculo semper expositus. ¶ *Et non credes vitæ*] Sic ό. Ch. Sa. Sy. O. Parùm sperabis de vita tua. De ea tuenda. Non credes quòd possit ad modicum stare. *Non eris certus vitæ tuæ*, G. vel, *de vita tua*, A. *Non fidas vitæ tuæ*, Ar. Hoc est *κινδυνεύειν*, 1 Cor. 4. 11. in continuis periculis & anxietate jactari.

68. *Reducet in Ægyptum*] Sub successoribus Alexandri multæ myriades Judæorum migrârunt in Ægyptum, propter tumultus in Syria. Meminêre Hecatæus, & Ph. in Flaccum, & Jo. Antiq. 12. 2, 3. & 13. 4, 5, &c. & 14. 17. & 18. 20. ¶ *In classibus*] Ut effugere non possis †. Factum hoc sub Tito docet Joseph. ¶ *Ibi venderis*, וְהִתְמַכַּרְתֶּם] *Et reddetis vos vendibiles*, vel, *quæretis ut vendamini*, V. Putabitis vobiscum præclarè agi si vendamini hostibus. ¶ *Et non erit qui emat*] Tam multi eritis, & tam viles. Cicero orat. de provinc. consul. *Judæi & Syri nationes servituti natæ*. Hegesippus 5. 47. de Judæis scribit, post captam à Tito Hierosolymam, *Plurimi venales, sed pauci emptores: quia Romani in servitutem Judæos dedignabantur, nec Judæi supererant qui redimerent suos*.

CAP. XXIX.

1. **V**Erba *fœderis*] i. e. Hæ sunt conditiones fœderis, innovati & juramento firmati. ¶ *Præter illud fœdus—in Horeb*] Præterquam id fœdus jam antè pepigerat: Trajectio, ut Gen. 5. 29. nam idem erat fœdus substantiâ, sed personis & loco diversum. *Præter fœdus illud*, i. e. præter actionem illam quâ fœdus fuit pactum.

4. *Non dedit cor intelligens*] Simul ostendit, & sine adjutorio Domini eos intelligere & obedire non posse; & tamen, si adjutorium Dei desit, non ideo esse excusabile hominis vitium, quoniam judicia Dei, quamvis occulta, tamen justa sunt †. Propter ipsorum peccata non dedit eis gratiam, quâ cognoscerent, vellent, & facerent. Privavit vos hodie Dominus intellectu ad cognoscenda beneficia sua. [Al. sic;] *Non dedit*, i. e. non accepistis: Sic Maimon. Ità vox *dandi* sumitur 2 Tim. 2. 25. Sic *datum* in Jure sæpe intelligitur quod & acceptum est. Sic, *implevit Satanas*, Act. 5. 3. pro, *sivistis impleri à Satana*. Sic multa verba sumuntur eo significatu qui non propositum tantùm & vim efficiendi, sed & eventum, includant; ut, *revelare*, Esa. 53. 1. *dare*, Joh. 6. 39. *mittere*, Matt. 10. 34. [Al. aliter;] *Non dum dederat vobis mentem ad cognoscendum, & oculos ad videndum*, cum fructu; i. e. res visas & auditas observandi. Eratis enim adhuc parvuli. [Sensus probabilis videri posset, nisi sequeretur, *usque ad præsentem diem*.] [Sed de hoc loco consule quæ inter Remonstrantes & Contra-remonstrantes fusè disputantur.]

5. *Adduxit vos*] Heb. *Adduxi*, mutatâ personâ; sub. *ait Dominus*, ut Esa. 53. & alibi †. ¶ *Non sunt attrita*, &c.] Non ità detrita ut abjici oportuerit. Vide quæ ad Deut. 8. 4. Qu. Unde illis vestes? Resp. Hebræi in deserto non erant otiosi, sed lanam & linum tractabant, indéque vestes conficiebant.

6. *Non panem*] Nempe, frequenter; quia Manna fuit illis in cibum. *Non panem*, scil. labore vestro acquisitum, sed cœlitùs datum. Non panem ordinarium, sed Angelorum, Deut. 8. 3. Psalm. 78. 24, 25.

9. *Ut intelligatis*, לְמַעַן תַּשְׂכִּילוּ] *Ut prosperetis*, Sa. He. in M. sim. JT. Ar. *Ut prospera & felicia reddatis* quæcunque facturi estis. *Ut ad exitum perducere possitis*, Sy. *ut intelligatis*, Mo. ό. Ch. *ut prudenter & considerate agatis*, Q. in Ma. A.

10. *Vos statis*, נִצָּבִים] Sic vocant 8. libri Sectionem, quæ hîc incipit †. Oportebat omnes convenire, quia quod omnes attingit ab omnibus probari debet.

11. *Et advena*] Multi enim Ægyptii eos sequebantur. Alii erant Hebræorum mancipia. ¶ *Exceptis lignorum cæsoribus*, &c.] Quos necessarium ministerium adesse non patitur. Videtur Hieron. מִן pro *præter* accepisse: At in He. Ch. & ό. est, *à lignorum cæsore ad comportantem aquam tuam*; quasi nullus planè abfuerit. *Usque ad haurientem aquas*, scil. exercitui necessarias: i. e. tam servi quàm domini.

12. *Ut transeas in fœdere*, לְעָבְרְךָ בִּבְרִית] *Ad transeundum tecum pactum*, Mo. *ut transeas in pactum*, V. *ut intrare faciat te in fœdus*, F. ex Ch. Verbo *transeundi* alluditur ad priscum morem sanciendi fœdera, per transitum inter partes divisas victimarum. Ità He. in M. & F. V. A. De quo vide quæ ad Gen. 15. 17, 18. & Jer. 34. 18, &c. *Ad ineundum fœdus*, JT. Hæc verba

verba pendent à verbo *statis*, ver. 10. [At Sy. aliter vertit, *ut non transgrediamini fœdus Domini.*] *Fœdus* בְּרִית dicitur, vel, à בָּרָה *eligendo*, quòd sit *mutuus utrorum consensus*, &c. vel, à בָּרַר *declarando*, quòd ejus conditiones debent omnibus declarari; vel, à בָּרָה *exscindendo*, quòd in fœderibus semper aliquid exscindebatur & occidebatur, etiam apud Ethnicos, quo præludi voluit Deus æterno fœderi per mortem Christi confirmando. Scythæ in fœderibus etiam sanguinem suum cultello è corpore eliciebant, cúmque vino mixtum epotare solebant. Ità Christus in cœna sanguinem suum exhibet [b].

15. *Præsentibus & absentibus*] Hebr. *Cum eo qui est hic——& cum eo qui non est hic*, V. i. e. cum jam natis & cum nascituris [c]. Fœdus enim est ad totam gentem pertinens. Sic dicunt Reges, se *dare feuda huic & posteris ejus*, qui nondum nati sunt; neque tamen, cùm hoc agunt, προϋπαρξιν (*præexistentiam*) credunt animarum, quam ex hoc loco adstruere laborant Judæi [d]. Hinc colligas, ex voto & juramento alicujus communitatis posse & posteris nondum natis obligationem nasci: quod ex tribus capitibus fieri potest: vel, 1. quia pars tenetur se toti conformare; vel, 2. quia ea res in legem, vel consuetudinem, quæ vim legis habet, transiit; vel, 3. ratione pacti & contractûs initi: nam contractus & pacta ad hæredes transeunt; vi tamen juramenti vel voti præcisè non obligantur, quia hæ obligationes sunt personales, nisi res ipsa immediatè afficiatur & obligetur voto †.

16. *Vos enim nôstis*, &c.] Est causæ redditio, cur dicatur ad posteros hoc fœdus pertinere: quia vos novistis, ac non illi: ac proinde, nisi disertis verbis caveretur hoc, aut putarent, aut fortè obtenderent, nihil ad se pertinere [f]. ¶ *Per medium nationum*] Idumæos, Moabitas, Ammonitas, Midianitas [a].

18. *Familia*, מִשְׁפָּחָה] Hujus radix ex Hebræa lingua sciri nequit. In Æthiopico est שָׁפַח *extendere*, Matt. 7.13. Hinc מִשְׁפָּחָה *familia*, qu. à viro & muliere prima generis extensio [h]. ¶ *A Domino*] In unum Deum fides fundamentum veræ pietatis & concordiæ. Ideo Jacobus solitus sæpe interrogare familiam suam an secum crederent unum Deum; memorat Maimonides [i]. ¶ *Radix*] Hæc radix est, vel, 1. Therah pater Abrahæ, qui idololatra fuit [k]. Vel, 2. Cor pravum †. *Cujus cor cogitet peccatum quod assimilatur radici fixæ in terris, cujus caput quidem ut mel est, finis autem ejus amarus, ut absinthium*, ait Targum Jerosolymi [l]. Nè animus vester sit ullius idololatriæ perditæve vitæ seminarium [m]. Vel, 3. Cogitatio, ut rectè Ch. sicut *amarities fellea* opera mala [n]. Vel, 4. Occulti apostatæ, tanquam radices in terra demersæ, qui alios ad defectionem incitent [o]. Ne sit quispiam qui sibi & aliis sit causa idololatriæ [p]. ¶ *Germinans fel & amaritudinem*, פֹּרֶה רֹאשׁ וְלַעֲנָה] Græci vertunt, ῥίζα ἄνω φύουσα ἐν χολῇ καὶ πικρίᾳ, (*sursum germinans in felle & amaritudine*;) pro quo dixit Lucas, χολὴν πικρίας, Act. 8.23 [q]. unâ voce duas, ut solet, explicans [r]. Est enim alterum alterius ἐξήγησις †. Et hinc sumpta verba, Hebr. 12.15 [s]. ubi pro, ἐν χολῇ, ponit ἐνοχλῇ [t]. פֹּרֶה, *producens, proferens*, V. JT. *fructificans*, P. Mo. Ma. O. Ar. *germinans*, Sa. Sy. ראשׁ, *caput*, Ar. O. Mo. Ma. & inde *venenum*, caput alicujus rei venenosæ, fortè aspidis [x]; venenum exitiale & capitale, ut infrà 32.33. vel, herba venenatissima, quæ caput & præcipua sit inter venenatas herbas, sive *cicuta*, sive *aconitum*, sive *caput papaveris nigri*, sive (ut plerique) *toxicum*, sive *colocynthis*, seu *cucurbita sylvestris*, quam Persæ, teste Mesue, *fel terræ* appellant, propter nimiam amaritudinem [y]. *Cicuta*, A. *toxicum*, F. ex Chald. *Venenum* vertunt Ar. O. P. V. *fel*, A. F. Sa. Sy. לַעֲנָה vertunt, *absinthium*, P. Sa. Ar. Mo. O. JT. V. F. A. Ma. *amarorem*, Ma. Sy. *Toxicum* & *absinthium* sunt duo herbarum genera pestifera, sed & fœcundissima. Vide Os. 10.4. Sic est natura impiæ doctrinæ vitæque. Sensus est, nè fortè sit aliquis inter vos qui peccet gravissimè [z]. Qualia peccata Deum amarum & iratum reddunt [a], & Deo ingratissima sunt, & peccantibus fructus amaros procreant [b]; cujusmodi idololatria est [c], & illa hominum impiorum opinio, dicentium, non esse quòd timeamus nobis à Deo, cùm nihil boni aut mali agamus, sed omnia in nobis efficiat: quamvis omnes conscientiam habeant quâ se vel accusant, vel defendunt, quam isti delere cupiunt, negantes quicquam esse cujus nos accusemus, cùm omnia fiant à Deo. De hujusmodi Moses sanè loqui videtur [d].

19. *In pravitate cordis mei*, בִּשְׁרִרוּת לִבִּי] [Variè reddunt.] *In cogitatione cordis mei*, Ch. ità Ar. & plerique nostrorum †, *in imaginatione*, A. M. vel, *contemplatione*, A. Q. in Ma. quasi à שׁוּר *contemplari*. Non placet; quia forma indicat esse ex geminantibus secundam [f]. *Juxta libidinem*, Ti. Sy. *ex animi mei sententia*, JT. *In extensione cordis*: q. d. Faciam omne quod cogitavero, vel voluero [g]. Al. *in errore cordis*, ο΄. Al. *in malitia*, vel *pravitate*; ex Arab. שׁרר *malum esse*. Ità שׁוֹרְרַי, apud Davidem, non tam sunt *contemplatores, observatores, mei*, quàm *malitiosi mei*, qui mihi malè volunt, qui se malè erga me gerunt [h]. *In temeritate, nequitia*, V. *in obstinatione*, vel *pervicacia, cordis*, Mo. Sa. ο΄. Ἐνθυμήματα vertunt, Jer. 11.8. Al. *in consilio*, à שׁרר Æthiopico *fundare*, (sicut à יָסַד, *fundavit*, fit נוֹסַד, *consilium cepit*.) Sic ο΄. alibi vertunt, ἐνθυμήματα, & ἐνθύμια. Nec negari potest quin, *ambulare in consilio cordis*, optimum, ubicunque hæc phrasis occurrit, sensum exhibeat [i]. ¶ *Et absumat ebria sitientem*, לְמַעַן סְפוֹת הָרָוָה אֶת הַצְּמֵאָה] Locus obscurissimus [k]. Convenit רָוֶה esse *irriguum, ebrium*, vel *saturum*, & צָמֵא esse *sitientem* [l]. Ità tota quæstio est de voce סְפוֹת [m]. Quod sign. & *addere*, à יָסַף *addidit*; & *consumere*, à סוּף *consumpsit, perdidit* [n]. Hîc Q. vertunt *addere* [o]. Sed quia infinitivum est, adeòque nullius certæ personæ, Q. reddunt per primam personam, *ut absumam*, ut verba sint hominis impii [p]. *Ut addam ebrietatem ad sitim*: q. d. Non tantùm sitim voluptatum mearum explebo, sed & ebrietatem addam, i. e. immoderatissimam luxuriam. Non placet [q]. [Verùm per tertiam personam ferè omnes reddunt; ut, *addat*, vel, *absumat*, sive *Deus*, sive *homo impius*. In his enim variant.] Vertunt, *Ut addat ebriam sitienti*, M. P. JT. A. Calv. vel, *cum sitiente*, Mo. *ut addat ebrietatem ad sitim*, Sa. vers. Sy. *ut trahamus ebriam sitientem*, Ar. *ut finiatur ebria cum sitiente*, Ti. [Q. sic accipiunt;] *Ut addat ebriam*, putà, *animi sententiam*; i. e. ut nunquam peccandi finem faciat, aut desiderium expleat; sed ut solent ebrii sitim provocare atque accendere, sic peccatorum fomites & irritamenta accersat, & in peccatis occallescat [r]. Quemadmodum dicuntur oleum camino addere, qui ignem jam incensum magis inflammant: sic dicuntur *ebriam sitienti addere*, qui sibi accersunt audaciæ irritamenta, quò liberiùs peccent. Nam concupiscentia in homine est quasi hydrops inexplebilis. Optimè autem conveniet, desideria carnis quibus flagramus *siti* conferri; *ebrietati* verò, licentiosum impetum quo præcipites ferimur; quia boni & mali discrimen tollendo, se obstupefacit peccator †. *Ut addat ebriam* animam *sitienti*, vel, *irriguam siccæ*; i. e. ut addat peccata peccatis, juxta Esa. 30.1. Qui desiderat *sitire* dicitur, Psal. 63.1. Matt. 5.6. & impius *bibit peccatum tanquam aquam*, Job. 34.7. quo satiatus potest dici *ebrietatem siti addere* [t]. Theophyl. Simo. ep. 52. Διψῶσιν οἱ μέθυσοι ὅταν πληρωθῶσι τοῦ οἴνου, &c. h. e. *sitiunt ebrii cùm vino satiantur*, &c. Et Plin. hist. 15.22. *Ebrius jam sanguine civium, & tantò magis eum sitiens; namque hac necessitas vitium comitatur, ut bibendi consuetudo augeat aviditatem: scitùmque est Scytharum legati, Quantò plus biberint, tantò magis sitire, Parthos* [v]. *Ut addat ebriam sitienti*, i. e. ut latrantem & aridam conscientiam mulceat, & sopiat quasi ebrietate quadam; quasi blanditiis & adulationibus nobis imponere velimus, ut malum putemus ludicrum esse, & nos pace potituros, etsi nequiter vivamus; ut, veluti ebrii, nullo tangamur malorum sensu [x]. Id vocat *ebrietatem siti adjungere*, ac meritò; perinde enim agit, acsi quis vehementi siti accensus sese inebriaret vino, nè ullo ampliùs tangeretur sensu; cùm potiùs sitim illam frænare & restinguere sobrietate & abstinentiâ debuisset [y]. [Di. paulò aliter] Si הָרָוָה & הַצְּמֵאָה, sunt

[b] P. [c] V. G. Ma. [d] G. † Bo. [f] Ma. ex Jun. [a] Me. ex Bo. [h] Di. [i] G. [k] Q. Fe. in M. & F. † A. [l] F. [m] Q. in Ma. [n] G. [o] Al. in Ma. [p] Me. [q] G. [r] Ma. † G. [s] A. G. Ma. [t] A. [x] O. [y] Q. in Ma. [z] P. [a] V. [b] Me. [c] V. Me.

[d] V. † Di. [f] Di. [g] O. [h] Di. [i] Di. [k] Bo. [l] O. [m] Delrio in adagial. sac. 138. [n] A. O. Bugah. in F. Delrio. [o] Ità M. F. ex Ch. V. O. Ma. A. Ità P. & Mo. & Caj. in Bo. [p] Bo. ità Ar. [q] Di. [r] Jun. ità Calv. † Calv. [t] A. [v] Gu. [x] Ma. ex V. [y] V.

sunt adjectiva, per Enallagen posita pro substantivis abstractis, verti posset ad verbum, *Ut addat* (vel *assumat*, ut habet Vulg.) *ebria sitientem*, i.e. ebrietas sitim. Nolo sensum esse, ut addatur ebrietas siti, sed, sitis ebrietati: si quis enim adeò sit ebrietati addictus, ut quam potius rellinguere debeat sitim, jam bene ebrius cupit sibi addi sitim, quò magis detur potare, is reverà desperatus potator sit dicendus. Ità, inquit Deus, si quis jam abundans, & quasi ebrius, peccatis, minísque meis obrutus, pacem sibi tamen persuadeat, quò avidiùs peccet, & novam peccandi sitim addat præcedenti ebrietati, is desperatæ est malitiæ, cui misericors esse non potero [z]. [Perpendat hunc sensum lector, annon vero sit simillimus. Cùm enim אֶת (quod hîc præponitur τῷ הַצְּמֵאָה) plerumque nota sit accusativi casûs, videtur convenientiùs verti, *sitientem ebria addi*, quàm, ut vulgò solent, *sitienti ebriam*.] Porrò, quia הָרָוָה & הַצְּמֵאָה adjectiva sunt, videtur substantivum aliquod intelligendum. Illud videtur esse אֶרֶץ, [ità Bo. & Di. *sed sensu diverso*.] ut הָרָוָה sit idem quod רְוָיָה, Psal. 66. 12. & הַצְּמֵאָה idem quod אֶרֶץ צִיָּה וְצָמָא, Ezec. 19. 13 [a]. [Bo. sic:] Omnes hîc ebriam à sitiente distinguunt: fortè tamen meliùs dicatur eadem esse ebria & sitiens, sed diverso tempore. Quorsum enim res diversæ sumantur, cùm hîc Scriptura id unum spectat, ut declaret pœnam talis idololatræ? Eadem terra *sitiens* dicitur, cùm aquas postulat, ebria, cùm nimiis pluviis perfunditur. Dicetur porrò *absumere ebria sitientem*, h.e. terra jam pluviis inebriata esse causa ruinæ sibi ipsi, quæ priùs aquas sitiebat: Ità hîc impius, variis peccatis semet immergens & quasi inebrians, sibi perniciem accersit, & quod sibi bonum fore existimabat, ipsi vertitur in ruinam [b]. Q. per *ebriam* vel *irriguam* terram intelligunt cultum veri Dei, qui est fons vitæ, & per *sitientem*, cultum idolorum, quæ *cisternæ* sunt *aquam non tenentes*, Jer. 2. 13 [c]. [Di. sic:] Notum est passim in S.S. animum miserum anxiúmque, & consolationis avidum, conferri cum אֶרֶץ עֲיֵפָה, Psal. 143. 6. quod idem est quod הַצְּמֵאָה: contrà, felicem, lætum, & solatio abundantem, cum גַּן רָוֶה, *horto irriguo*, Jer. 31. 12. Hinc natum possit esse proverbium, *Addere irriguam cum sitibunda*; i.e. dolorem gaudio, metum spe, anxietatem solatio aliquo temperare. Id huic loco apprimè videtur appositum. Minabatur Deus his peccatoribus *exsecrationem*: id eos tristes & anxios reddebat, verè similes terræ aridæ & sitienti: cui malo ut mederentur, fingebant aliquod solatium, dicentes, *Pax erit mihi*, unde fiebant instar terræ irriguæ [d]. Al. *Ut non simul perdat peccator innocentem*, &c. & Delrio: sed præstat τὸ *non* omittere, quod non est in Hebræo. Videtur fuisse proverbium, *Ebrius sitientem aut sobrium ducit*, (uti apud nos *cæcus cæcum ducit*;) i.e. sceleratus simplicem & avidum novitatis & voluptatis seducit ad sceleratas suas voluptates †. *Ut addat ebriam sitienti*, i.e. *Ebria sobriam secum trahat ad saltandum*, quo allegoricè indicatur, vitanda quamvis levia malorum initia, nè semper longiùs serpant. Sic Latini dicunt, *Vara vibiam* [f]. *Ut addat sitientem* (nempe, terram, vel populum, i.e. eum qui non deditus est vitiis, veruntamen delicias desiderat, quibus alios impunè saturari videt,) *ebria*; i.e. ut inebriet eam vitiis [g]. Malitiâ enim pleni & quasi saturi sæpe perdunt simplices suasione, vel exemplo [h]. Al. ad Deum referunt, *Ut addat*, vel *consumat*, nempe *Deus*, *ebriam cum sitiente*: quo significat futurum ut innocens cum nocente pereat. Innuitur ergò, ut si insurgat inter eos idololatra impius, &c. qui toleretur, fore tandem ut hoc malum (ut sæpe fit) etiam redundet in bonos & innoxios [i]. Alii, *Ut ebrietate sitim exsuperet*, i.e. peccandi sitim non solùm expleat, sed superet [k].

20. *Furor ejus fumet*] Hebr. אַף sign. & *nasum*, Mo. Ma. Bo. & *iram*. Et S.S. passim iram naso adscribit, quia, dum homines irascuntur, bile accensâ & inflammato cerebro, naribus quasi fumant, & cerebri vapores exitum quærentes exsufflant. Confer 2 Sam. 22. 9. Ità & profani scriptores. Persius, Sat. 5. *Disce, sed ira cadat naso* — & Plautus, *Fames & mora bilem in nasum conciunt*; & Martial. epigram. 6. 64. *fumantem nasi nasum*. Et in Virgil. equus *premit sub naribus ignem*, Georg. 3. & Theocritus Idyl. 1. Καί οἱ ἀεί, &c. *Et ipsi semper acris bilis in naso sedet* [l]. ¶ *Fumet*] Ità plerique: i.e. Quasi fumus è fornace exibit ira Dei, h.e. cum impetu & continuè [m]. יֶעְשַׁן alii vertunt, *invalescet*, Sy. Ar. *ardebit*, Sa. *incendetur*, V.

21. *Et consumat eum*] Hebr. *Et separabit eum*, sub. *tribum* [n]. ¶ *Ex omnibus tribubus*] i.e. Ex communione cum Ecclesia, ut v. 20. à communione in Deo separatus [o].

22. *Quibus eam afflixerit*, חִלָּה] *Ægrotare fecit*, Mo. Ma. O. *quos immisit*, &c. vel, *induxit*, V.

23. *Sulphure*, &c.] גָּפְרִית וָמֶלַח שְׂרֵפָה כָל־אַרְצָהּ [Variè reddunt.] *Sulphur & sal ardens: nulla terra ejus seminabitur*, Sa. sim. &c. *Sulphure & sale combusta erit omnis terra ejus*, Ch. sim. Ar. Ti. *Sulphur & sal combustionis*, &c. O. vel, *& sal & combustio*, V. ‡ Alii hunc versum parenthesi includunt, (*Nam sulphur & sal & combustio totum solum ejus*—) v. 24. *Dicent, inquam*, P.] Per parenthesin hæc includenda sunt. i.e. Solum ejus vertetur in sulphur & combustionem [p]. *Sal & sulphur* terram sterilem faciunt [q], & indicant [r]. Confer Jud. 9. 45. & Psal. 107. 34. & Jer. 17. 6. & Ezec. 47. 11 †. ¶ *Sodoma*, &c.] De quibus Tacitus, *Terram specie torridam vim frugiferam perdidisse*. Vide Solinum *.

26. *Quibus non fuerant attributi*, וְלֹא חָלַק לָהֶם] [Variant. Q. sic,] Quibus non fuerant ipsi tanquam pars, vel possessio, vel peculium, attributi [s]. Sic חָלַק, aliàs activum, passivè explicandum, ut subindè fit [t]; *attributus est*, vel, *attribuit se*. Israel enim passim dicitur Dei peculium [x]. *Et non assignaverat eos* (sub. *Deus*) *illis*, i.e. non præfecerat eos illis [y]. Verti potest, *Et non fuerunt hujusmodi pars Israelis*. Videtur enim unaquæque gens aliquem deum tanquam partem suam habere; Israel verò elegit Deum verum pro sua parte [z]. [Alii sic;] *Et ille non impertitus est eis*, A. O. JT. Mo. *Ille*, i.e. ullus istorum deorum [a]. *Qui nihil impertierunt eis*, M. P. sim. Ae. *Et ex quibus nullus impertitus est eis* quicquam, Belg. *A quibus nihil acceperant*, Sa. *Et qui non se diviserant*, i.e. *communicaverant*, *eis*, Sy. *Et quæ non possunt benefacere iis*, Ch. A quibus nulla beneficia acceperant: sing. pro plur [b]. Hoc est proprium munus Dei (veri,) partiri bona inter servos suos [c]. Al. *Neque impertitus fuerat*, sive *divisit*, vel *tribuit*, eis, nempe, *Deus*, JT. Ti. Subaudi *solùm*, ut essent eis portionis loco, sive in deos, sed potiùs cunctis sub cœlo nationibus. Vide Deut. 4. 19 [d]. Al. *Neque impertitus est*, i.e. non docuit eos partem habere in illorum cultu †. [Alii sic,] חָלַק hîc impersonaliter sumendum est, & activum hoc, *non tribuit quisquam*, seu, *nemo tribuit*, resolvendum est in passivum, sicut Hebræis consuetum est. Deinde, אֲשֶׁר in præcedenti membro non est divellendum à לָהֶם, ut alii fecerunt, sed cum eo conjungendum, & accipiendum pro *relativo dativi casûs*, & hîc vertendum, *Quibus nemo tribuit*, id est, *quibus non est tributum*; supple, *id*, ex præcedentibus: *Coluerunt—deos —quibus nemo (id) tribuerat ut colerentur*, i.e. quibus adoratio nullo modo competit, ἀσεβεῖς, ut rectè Sym. Confer phrasin Nehem. 2. 20 [f].

28. *Projecit*, וַיַּשְׁלִכֵם] ל hîc est duodecima litera magna [g]. Denotat pœnæ magnitudinem [h]. *Exstirpavit*, JT. A. *evulsit*, O. *disjecit eos*, Ma. G. ob violatum fœdus; sicut pecus dispicitur inter quam medii incedunt qui fœdus faciunt, Gen. 15. 10. Vide quæ ad Matth. 26. 28 [i]. ¶ *Sicut hodie*] Scilicet, *res se habet*, V. Ma.

29. *Abscondita Domino*, &c.] Obscura sententia, nec patet quò spectat [k]. [Variant.] *Quæ occulta sunt, penès Deum—sunto*, (vel, *ad Deum* pertinent, A.) *at quæ revelata*, nobis, &c. —*ut faciamus*, JT. A. sim. M. 1. *Occulta Domini Dei sunt*, *aperta nostri*, &c. i.e. *Dei* est punire idololatriam occultam, *nostrum* est punire apertam [l]. Egit priùs Moses de peccatis occultis, *Maledictus qui facit sculptile in abscondito*, rursum, *Qui clàm percusserit*, & hîc v. 19. *benedicat sibi in corde*. Adjicit ergò, *Abscondita Dom.* &c. q.d. per Apotiopesin,

Occulta,

[z] Di. [a] Di. [b] Bo. [c] Belg. [d] Di. † Lu. [f] G. [g] O. Delrio. [h] Delrio. [i] Eugub. in F. [k] Ca.

[l] Bo. [m] O. [n] V. [o] A. [p] V. [q] Me. A. [r] Bo. † A. * G. [s] Me. in Bo. [t] Bo. La. [x] Bo. [y] V. [z] O. [a] A. [b] V. Ma. [c] O. [d] Me. ex Jur. † A. [f] Bocc. immod. sic 4. 12. 4. [g] M. [h] Ma. A. [i] G. [k] Bo. [l] AE in M. TJ. & Chaskuni in A. F. E. V.

Occulta, scilicet, illa peccata, (nè dubitate,) ad judicium Domini pertinent; at nostrum est peccata notoria punire [m]. 2. *Secreta Domini——revelata sunt nobis*, &c. q. d. Deus nobis revelavit quæ aliis non revelavit: Psal. 147. 20. *Non fecit taliter*, &c [n]. Graviùs ergò puniemur, si non vixerimus juxta præcepta ejus [o]. Quæ antè penes se retinuerat Deus, illa nobis patefecit, ut haberemus normam ad quam componeremus vitam [p]. 3. Moses hîc Evangelii arcana & alia innuit quæ etiam in Lege latent, quæque Deus penès se habet, prompturus cùm libebit. Revelatis autem parére debemus. Eorum si causæ sint obscuræ, aut si quid in eis altiùs latet, aut nobis absurdum videtur, debemus tamen tantum Deo tribuere, ut, quia jussit, faciamus [q]. 4. Malim ut sit Mosis votum: *Abscondita*, supple, ô utinam æternùm sint, *Domino Deo nostro* hæc quæ antè minatus est supplicia; & ità vivat populus, ut nunquam cogatur ea inferre, sed ità se gerat acsi ea omnia mala ignoraret. Interim *manifesta nobis* sint, ut eorum metu à transgressione arceamur [r]. 5. Ar. sic habet; *Abscondita Dei Domini nostri sunt & manifesta pariter, quæ nostra sunt in hoc, ut faciamus omnia verba.* 6. Sensus est, Flagella hæc futura, prævisa & decreta à Deo, sunt abscondita, súntque inter occulta Dei judicia; quæ tamen nobis manifestavit, ut eorum metu Legem faciamus [†]. Applicari potest consilio Dei de punitione & rejectione Judæorum. Confer Rom. 11. 33. Interim intelligendum de omnibus occultis quæ Deus non revelavit [s]. Nè sapiamus altum, neque Dei consilia, vias & judicia ulteriùs pervestigemus; sed his contenti, & acquiescentes voluntati ejus, huic pareamus [v]. Puncta in Hebræo textu extraordinaria sunt, ut attentionem excitent, quam certè merentur quæ hîc docentur de perpetuo populi Dei officio, ut, nempe, Legem & discant, & faciant, & Religionem ad posteros propagent [x].

[m] E. [n] F. V. O. [o] F. [p] G. [q] Ca. [r] T. ex Coj. & ex Bo. [†] La. [s] A. [v] Ma. ex Jun. [x] A.

CAP. XXX.

1. VEnerint, &c.] Transitio à minis legalibus ad promissiones Evangelicas & instaurationem futuram per Christum [a]. ¶ *Et ductus pœnitudine cordis tui*, וַהֲשֵׁבֹתָ אֶל לְבָבֶךָ] [Variè reddunt.] *Et reduxeris te* (vel, *converteris*, Ch. vel, *redibis*, M.) *ad cor tuum*, Mo. *Et reduxeris* (vel, *revocabis*, Ti. vel, *admiseris*, o'.) *ad cor*, sive, *in animum, tuum*, O. P. JT. Sed quid reducerent? 1. *Si revocabis* ea, JT. vel hæc, Sa. Intelligunt benedictiones & maledictiones. 2. Legem [b]; verba & opera Dei [c], & peccata sua [d]. Initium hoc pœnitentiæ, ut 1 Reg. 8. 46, 47 [‡]. 3. [Alii aliter.] *Et pervolvêris mente tuâ cunctos populos quos disperdidit*, &c. Sy. *Redi in temetipsum, & considera quòd sis in medio cunctarum gentium*, &c. Deinde pergit vers. 2. *Et convertere ad Deum*, &c. & vers. 3. *Nam Deus——convertetur ad te*, &c. Ar.

3. *Reducet*, &c.] Mirè de hoc loco triumphant Judæi, se rursum ex captivitate sua liberandos, & reducendos in terram suam. Quibus cùm respondemus, impletum hoc in captivitate Babylonica, rursum objiciunt, Judæos tum non dispersos fuisse in quatuor plagas mundi, juxta v. 4. nec nisi duas tantùm Tribus reduisse. Sed falsum hoc esse patet ex Nehem. 1. 8, 9. & ex Ezr. 3. 1. *Et habitaverunt omnes Israelitæ*, &c [f]. Deinde, redibunt Judæi, & Christum recipient, in fine mundi [g]. Christus hanc congregationem spiritualiter præstitit, Joh. 11. 51, 52 [h]. ¶ *Et rursum congregabit te*, sic o'. Sa. vers. וְשָׁב וְקִבֶּצְךָ] *Et revertetur*, (vel, *convertetur*, Ch.) *& congregabit te*, Mo. Notum est, verbum *revertendi*, quum construitur cum altero verbo sequente, adverbiascere, & idem esse quod *denuo, iterum* [i]. *Ut revertatur Deus cum conversione tua*, Sa. *Et pœnitebit se, colligétque te*, Sy.

4. *Fuerit dissipatus*, נִדַּחֲךָ] *Expulsus tuus*, Mo. A. Loquitur de singulis personis, & de omnibus tanquam de uno homine [k]. *Expulsio tua*, P. Ma. O.

[a] Ma. ex Jun. [b] O. [c] A. [d] O. A. [‡] A. [f] M. F. [g] La. [h] A. [i] Ma. [k] A.

6. *Circumcidet——ut diligas*, &c.] Beneficiorum scil. magnitudine. Effectum suum habuit Zorobabelis tempore & temporibus proximis, quæ rudimenta erant ad Evangelium, nè quis, cum Judæis quibusdam, hæc pertinere putet ad secula post resurrectionem [l]. Hebræi hoc referunt ad tempora Messiæ [m]: nempe, quòd tunc cor hominis non sit futurum instabile & ad malum propensum, sed solùm concupiscet quod justum est, &c. juxta illud, *Dabo legem*, &c [n]. *Circumcidet*: Exponunt, i. e. repurgabit vos vi sui Spiritûs, & ad suum obsequium reformabit [o]. Hæc autem est evidens pollicitatio gratiæ: promittit enim se esse facturum quod solet jubere ut fiat [p]. Promissio hæc est spiritualium beneficiorum per Christum. Confer Rom. 2. 29. & Col. 2. 11, 12 [q].

8. *Reverteris*] Vel, ad terram tuam, vel, ad Deum [r].

9. *Et abundare te faciet*, &c. sic Ch. Sa. A. וְהוֹתִירְךָ] *Et faciet superesse te in omni opere*, Mo. *benedicet te*, o'. *excellentem efficiet te bonis*, &c. JT. *perfruí te faciet*, Sy. *& augebit tibi*, &c. Ar.

11. *Mandatum hoc*, &c.] Hebr. *Quia*, &c. Annectunt cum vers. 8. *Faciet*, &c. v. 8. *Nam mandatum*, &c. v. 11. Et v. 9. & 10. interjecta sunt per parenthesin [*]. Qu. De quo loquitur? Resp. 1. De Lege [†]. Propriè hic locus pertinet ad Decalogum; sed à Paulo transfertur eleganter & eruditè ad fidem [s], sensu accommodatitio [v]. Non placet V. Ma. A. Si de sola Lege sermo esset, frivolum fuisset argumentum, cùm nihilò sit factu facilior Lex Dei ante oculos posita, quàm si procul abesset. Moses igitur isto capite, ut & quarto, insignem Dei benevolentiam populo commendare studet, ut ex Rom. 10. 8. intelligimus, ex eo quòd eum in suam disciplinam & magisterium susceperat. Quæ commendatio à nuda Lege sumi non poterat. Nec obstat quòd hîc Moses de vita ad Legis regulam formanda concionatus: nam cum gratuita fidei justitia conjunctus est regenerationis spiritus. Itaque alterum ex altero colligit, quia Legis observatio est ex Christi fide [x]. 2. Loquitur de tota in genere Dei doctrina, quæ Evangelium sub se comprehendit, ut clarè ostendit Paulus Rom. 10. 8 [y]. quo nemo melior Mosis interpres: nec dubito Mosem & Paulum de una eadémque re loquutos, nempe, de doctrina Dei, & verbo fidei seu Evangelii [z]. Christum in Lege, licèt tectè, doceri constat ex Rom. 10. 2, 4. & Joh. 5. 46 [a]. Doctissimi quique Hebræi hoc caput ad regnum Christi pertinere tradunt. Vide ad v. 6. Sensus & Mosis & Pauli est, gratiam Spiritûs, justificationis, Evangelii, per sanguinem Christi prope nos esse, & in promptu omnibus propositam, si fide vivâ & plenâ per charitatem operante credamus in Christum, & ore eum confiteamur [b]. 3. De præcepto singulari resipiscentiæ; & hoc dixit ad discrimen innumerorum præceptorum Legis scriptæ [c]. ¶ *Non supra te*, &c.] Ut possis te excusare, quasi nequeas & nosse quæ præcipiuntur, & effecta dare [‡]. Mandatum hoc jam in monte datum est, & rursùm à me propositum, & prolixè declaratum: nihil est quod jam excuses [d]. ¶ לֹא נִפְלֵאת הִוא מִמְּךָ] *Non arduum* (*mirabile*, Mo. Ma. A. *occultum*, Ar. JT. A. sim. Sy. *separatum*, O. Ch. Sa.) *à te*, P. Mo. O. Ma. Non difficile tibi scire per fidem in Christum [†].

12. *Nec in cœlo*] Ad hanc sapientiam consequendam nihil opus est Astrologiâ, qualem requirebant Magi & Chaldæi [f]. ¶ *Ut possis dicere*] Hebr. *ad dicere*, pro, *ut diceres*; sic v. 13. Vide similes phrases ad Gen. 6. 19 [g].

13. *Neque trans mare*] Non opus est ejus adipiscendæ causâ adire gentes longinquas, ut Ægyptii & Phœnices facere solebant [h]. Omnia occulta ab hominibus, quæ ipsi adipisci nequeant, vel in cœlis sunt, vel trans mare in remotis terræ locis [i].

14. *Juxta te est*] Habes Legem ad manum tibi [k]. ¶ *In ore tuo*] i. e. In ore Levitarum, popularium tuorum, qui tibi frequenter recitant, & quasi in os ingerunt [l]. 2. *Ori tuo*, i. e. tibi, ut ore confitearis [m], ut ore pronunciare possis [n]. 3. *Os*, per synecdochen, sumitur pro *facie*, seu *conspectu*, ut dicat, conspectui populi sui proposuisse se verbum, ut corde reciperetur

[l] G. [m] M. F. G. [n] M. [o] Ma. ex Jun. [p] Jun. ex Aug. [q] A. [r] Ma. [*] Ma. [†] Ita He. in V. L. E. Mo. Tr. [s] P. [v] Bo. F. [x] V. [y] V. K. [z] Ma. [a] A. [b] Ma. [c] Q. in Ma. [‡] Mo. ex L. [d] E. [†] A. [f] G. [g] A. [h] G. [i] A. [k] Mo. [l] F. [m] K. [n] M. T.

per fidem, atque ità perficiatur. Aut testatur Moses Deum *in os & cor dedisse*, ut & fide ipsum apprehendamus, & cum fiducia confiteamur. Conversio autem verborum esse videtur: nam melior ordo futurus erat, si, præmissâ cordis fiduciâ, oris confessio subjecta foret, quæ ex ea nascitur †. ¶ *In corde tuo*] Sive, *cordi tuo*, i. e. ut corde credas. *In corde* dicit, quia Legem cordibus Judæorum priùs inscripserat quàm tabulis lapideis. Vel, *in corde*, ut memoriâ habere discendo possis.

15. *Vitam & bonum*] *Vitam*, ut finem, *bonum*, ut medium. Vel, *vitam*, i.e. Deum, qui est *vita tua*, v. 20 †. *Bonum*, i. e. felicitatem; *malum*, i. e. infelicitatem.

17. *Si aversum fuerit*, &c. sic Ch. Sy. וְאִם יִפְנֶה לְבָבְךָ] *Si averterit se* (vel, *retrospexerit*, M. Ti. vel, *translatum fuerit*, ό. vel, *aspiciet*, Ma.) *cor tuum*, Mo. P. A. *si averteris ad cor tuum*, Ar. ¶ *Deceptus*, &c. וְנִדַּחְתָּ] *Et propulsaveris te*, Mo. O. *& impulsus eris*, V. P. Ma. sub. *in errorem*, persuasionibus quibusdam: sic c. 4. v. 19. *Errans* (vel, *impulsus*, Sa. Ti.) *adoraveris*, ό. Sy. Sa. vers. *expelleris & adorabis*, &c. M.

19. *Cœlum & terram*] i. e. Angelos (& Deum, vide 1 Tim. 5. 21.) & homines; & reliquas creaturas. Confer Jos. 24. 27. Psal. 50. 4. Esa. 1. 2.

20. *Ipse est vita tua*, [ità ferè omnes:] non formaliter, sed effectivè; ut Johan. c. 17. v. 3. הוּא חַיֶּיךָ] [At ό. habent, *Hoc vita tua*; & Ar. *In hoc enim consistit vita*.]

CAP. XXXI.

1. **A**Biit, & *locutus est*] Nona libri Sectio hîc incipit, dicta וַיֵּלֶךְ. Quò abiit? E domo sua in suggestum. Vel, abiit, i. e. addidit loqui. Hebræi enim per *egredi, abire, surgere*, sæpe intelligunt *incipere*. Vel, *& ambulavit*, i. e. perrexit in cœpto sermone †.

2. *Non possum ingredi & egredi*] i. e. Fungi munere Ducis; *egredi* è castris ad militiam, & è militia *reverti* ad castra. Qu. Cur non potuit? Resp. 1. Propter prohibitionem Dei. 2. Præ senio. Obj. At non *caligavit oculus*, &c. Deut. 34. Resp. Esto; potuit tamen deesse ei robur corporis.

5. *Vobis*] Heb. *ante faciem vestram*: i. e. tradet in potestatem vestram.

6. *Confortamini*] Obedientia Dei auxilium impetrat. ¶ *Non dimittet*, לֹא יַרְפְּךָ] *Non deseret te*, O. JT. *non remissè tecum aget*, vel, *non demittet auxilium suum à te*, vel, *non cessabit*.

9. *Scripsit*] Post promulgationem & pronunciationem. Vel, *scripsit*, pro, *scripserat*, & *tradiderat*. Non enim servatur series rerum gestarum in Libris sacris. ¶ *Legem istam*] i. e. Deuteronomium: vel, à principio Geneseis ad finem Deuteron. ¶ *Sacerdotibus*] Ut Legem docerent; archetypum autem servarent in Sanctuario. Infrà 26. Jos. 24. 26. ¶ *Qui portabunt arcam*] Hoc fecerunt in actionibus celebrioribus, ut Jos. 6. 12, 13. & Jos. 3. & 1 Reg. 8 †. Licèt alioquin Levitarum hoc munus erat, ut constat ex Num. 3. & 4. & 10. Additur hoc de Arca, quia in Arcæ latere hic liber ponebatur. ¶ *Et senioribus*] q. d. Præsentibus senatoribus, & magistratibus, ut pœnis coercerent malè obsequentes, & ut exemplo præirent.

10. *Post septem annos*, מִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים] *In principio septimi anni*. Vide cap. 15. *Ab extremo*, &c. Est autem principium una extremitas anni. ¶ *Anni remissionis*] Debitorum, Deut. 15. 1, 2, &c. ut à mundanis curis liberati, animos suos Legi applicarent: ut tranquillo & hilari animo essent in Lege audienda. Vide Deut. 16. 13, 14, 15.

11. *Leges*] Qu. Quis leget? Resp. 1. Tu, ô Rex, vel Judex. Nam Mosi loquitur. Rex ipse solitus Legem prælegere populo. Non quidem universam, sed præcipua quædam, inquit Maimon. idque in atrio mulierum, quod capacissimum erat. Magnam vim habet ad Religionem extimulandi, si prima autoritas in populo illam agnoscit. 2. Tu, ô Sacerdos, ut demonstrant adjuncta omnia: Jo. antiq. 4. 6. 3. Tu, ô Israel. Prælegebant hoc eorum præcipui, vel Sacerdos summus, ut Ezra, Neh. 8. 1, &c. vel, ipse Rex. ¶ *Audientibus eis*] i. e. Elatâ voce.

12. *Et in unum—congregato*] Hæc est institutio synagogarum. ¶ *Parvulis*] Nempe, qui intelligere poterant, Neh. 8. 3. licèt non tenerentur ad annua festa venire. [Aliter:] *Quicunque liber est ab isto præcepto* Exod. 23. 17. *& ab hoc præcepto liber est*.

14. *Dies mortis*] Heb. *ad mori*, Ma. i. e. tibi, *ut moriaris*. De simili defectu personæ vide ad Gen. 6. 19. ¶ *State in tabernaculo*] In atrio ante ostium, ubi Deus in columna stabat. Tabernaculum ingredi soli poterant sacerdotes †. ¶ *Ut præcipiam ei*] i. e. Illi præcepta tradam, non per te, (ut hactenus feci,) sed per me, v. 23. Quod nunc primò fecit Deus; tum ut Josuam confirmaret; tum ut (præsentiâ suâ, L.) auctoritatem illi apud populum conciliaret.

16. *Fornicabitur*] Bene Rabbini hîc præscientiæ Divinæ testimonium notant; in qua multa esse non nisi sapientibus scrutanda, ait Maimonides. ¶ *Post deos alienos*, אֱלֹהֵי נֵכַר] *Deos alieni*, sub. *populi*.

17. *Et erit in devorationem*, לֶאֱכֹל] *Ad comedere*, vel, *comedendum*: i. e. absumetur ab hostibus veluti panis. Usurpatur passivè; quomodo *ferre*, Eccles. 3. 2. est *ferri*. Vide quæ ad Gen. 6. 20. & 16. 14.

18. *Abscondam*] Repetitur hic versus, ut mos est Prophetarum, quia plerumque locuti sunt cæcis & surdis, quibus non satis est aliquid semel dixisse.

19. *Scribite*] Vos, Moses & Josua: i. e. describendum curate. ¶ *Pro testimonio*, sim. Ch. Sy. לְעֵד] *In testem*, Mo. A. sim. JT. Ar. *testando*, Sa. Quod, scilicet, vel eorum improbitatem & ingratitudinem coarguat, vel punitionem infligendam contesletur; nè se vel non de flagitio admonitos, vel de suppliciis non præmonitos, queri possint †.

21. *Respondebit ei*] Testabitur illos deliquisse, cùm viderint sibi ea mala accidisse. ¶ *Scio cogitationes ejus*, אֶת־יִצְרוֹ אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה] *Figmentum ejus quod ipse faciens*, Mo. *malignitatem eorum quæ faciunt*, ό. *cogitationem eorum & quid ipsi faciunt*, Ch. *cogitationem ejus quam ipse fecit*, Sa. *figmentum ejus quod is fit facturus*, JT. *negotium ejus quod molitur*, Sa. vers. *propensionem eorum, & quicquid agunt*, Sy. *Figmentum* quod ipse apud se fingat & cogitet, nempe, postquam promissa consecutus fuerit, se talia facturum. Sed hæc *imaginatio* antecedit cogitationes, ut constat ex 1 Paral. 28. 9. & 29. 18. Vide Gen. 6. 5. *Imaginationem*, P. A. *creationem*, Caj. Indicat Deus etiam tum saltem nonnullos fuisse qui perversa cogitarent. Scio hodie & ex nunc ingenium & propensionem hujus populi ad idola aliáque mala, quódque illa reipsâ facturus sit suo tempore.

24. *Scripsit*] Suâ manu.

25. *Præcepit Levitis*] h. e. Sacerdotibus, ex v. 9. *Levitarum* nomen hîc est generis, non officii.

26. *Librum*] Vel, hoc Canticum; vel, Deuteronomium; vel, integrum volumen Legis, autographum. ¶ *In latere arcæ*] Non intra, sed extra, Arcam. In capsa †. Probatur. 1. Quia verisimilius est Arcam semel occlusam nunquam deinceps apertam: At hic liber Templo exportatus erat, 2 Reg. 22. & 2 Paral. 34. 2. Quia in Arca solas tabulas lapideas fuisse dicitur, 1 Reg. 8. 9.

27. *Contra Dominum*, עִם יְהוָה] *Coram Domino*, Ch. *in Dominum*, Sa. *rebelles Deo*, Ar. vel, *Domino*, M. Ti. ¶ *Quantò magis cùm mortuus fuero?* sic Ch. Sa. JT. A. וְאַף כִּי אַחֲרֵי מוֹתִי] *Quomodo ergò* (vel, *quomodo etiam*, ό. vel, *& etiam quia*, Mo. vel, *itidémque*, Sy.) *post mortem meam* Ar.

C A P.

CAP. XXXII.

1. A*Udite*, האזינו] Sic vocant decimam Sectionem libri, quæ hic incipit [a]. *Auscultate*, Ma. V. Ar. Attentè audite: Nam *Hiphil* significatum intendit [b]. Hebræi scribunt Canticum hoc esse *summarium totius Legis*; facit enim mentionem de magnificentia Dei, de creatione, de uno Deo colendo, de generatione Diluvii, de divisione linguarum & terrarum, de electione Israelis, de beneficiis deserti, de futura resurrectione [c]. ¶ *Cœli & terra*] Hæc appellat, 1. Quòd perpetuò durent, Moses autem & alii homines moriantur [d]. 2. Quòd per ea Deus judicia sua exsecuturus erat. Vide suprà 4. 26. & 28. 12, 23 †. Ut innuat, quòd si non servarent præcepta Dei, nec cœlum daret pluviam, nec terra fruges; secùs, si servarent [f]. Gravissima hæc est contestatio: nam perinde ac si hominibus nullæ essent aures, ad elementa confugit. Sic enim loquitur Moses ut de re prodigiosa & stupenda, quæ mutis etiam elementis horrorem incutere debeat, quòd Israelitæ defecturi sint à Deo, à quo tot beneficiis ornati erant [g]. Æneas in Virg. lib. 12. *Esto nunc Sol testis & hæc mihi Terra precanti.* Deinde Latinus, *Hæc eadem, Ænea, terram, mare, sidera, juro* [h]. Alii *cœli* sunt Angeli, & *terra* homines, per metonymiam [i]. ¶ *Quæ loquor*] Heb. *& loquar*, P. A. ο'. V. Pro, *me loquentem*, H[c], V. vel pro, *quæ loquar*. Sic, *& præparabit*, Mal. 3. 1. est, *qui præparabit*, Marc. 1. 2 [k]. *Et locutus fui*, in præter. ob certitudinem rei & celeritatem; q. d. Uno celerique cursu sermonem meum complebo [l].

2. *Concrescat*, יערף] Vertunt, *Stillabit*, P. Mo. O. Ma. Ar. A. pro, *stillet*, V. A. JT. Vel promissio est, vel votum [m]. *Stillet*, sub. *in corda Israelitarum*: q. d. Utinam doctrina mea non sit vana, sed fructum afferat [n]. Utinam eum fructum efferat oratio mea in vobis, quem proferunt pluviæ & ros in terra *. *Suavis fit*, Ch. *aspergatur*, Sa. Græci, [illegible] [o], (i.e. *expectetur* [p].) Legerunt יערב [q]. ¶ *Doctrina mea*, sic Ch. Sa. Sy. A. לקחי] *Assumptio mea*, Mo. vel, *acceptio*, Sa. vers. O. Ma. sive *disciplina*, O. JT. *promulgatio*, Ar. *eloquium*, ο'. *doctrina accepta*, Ma. A. Sic dicta, tum quòd à Deo accepta est, 1 Cor. 11. 23; tum quia ab hominibus accipienda tanquam à Deo, 1 Thess. 2. 13 [r]. *Perceptio, institutio*, quâ quis capitur, vel, quæ accipitur à discipulo ex ore præceptoris †. ¶ *Fluat*, תזל] *Stillabit*, P. A. Traditio verbi *stillationi* confertur, Ezec. 20. 46. & 21. 2 [s]. *Fluet*: Vide Jud. 5 [t]. *Defluat* in animos audientium, *ut ros* gratissimus & fœcundans [u]. *Suscipiatur sicut ros*, Ch. 10 V. ¶ *Quasi imber*, sic ο'. Sa. כשעירם] *Sicut pili*; i. e. tantâ copiâ, quemadmodum pili [y]. *Sicut pluviæ tenues*, Ar. JT. A. K. in M. Caj. Instar pilorum, quomodo cadit [z]. Potest verti, *imber*, vel *pluvia procellosa*, A. ità Ti. M. à שער *procella*; ut indicet doctrinam Legis eo modo traditam: Heb. 12. 18 [a]. Al. *spiritus & turbo*, He. post Ch. in M. *Sicut venti pluviæ, qui perflant super gramen*, Ch. in V. *Sicut venti*, Sy. *Stillæ densæ*, vel *horridæ*, quæ continuè decidentes horripilationem afferunt [b]. *Tanquam tenues guttulæ*, Pi. ¶ *Super herbam*, דשא] *Herbam recentem & teneram*, F. M. Vide Gen. 1. 11. V. ¶ *Et quasi stillæ*, sic ο'. Sy. Ar. Mo. Sa. וכרביבים] *Ut imbres*, JT. A. *sicut pluvia horrida*, Caj. vel *vehemens*, V. *imber* densus & minutus, V. *pluvia major & vehemens*, quæ cadit cum violentia instar sagittarum [c]. *Tanquam densæ guttæ*, Pi. *sicut guttulæ imbris serotini*, Ch. in V. *Ut depluitiones*, quæ lentè & assiduè cadunt, quarum guttæ cerni possunt. A multitudine dicuntur [d]. ¶ *Super gramina*, עשב] *Herbam*, O. Ma. nempe, *grandiusculam*, M. Multis verbis eandem rem dicit: q. d. Utinam sermo meus non sit inutilis in vobis †.

3. *Quia nomen Domini invocabo*, sic Mo. כי שם יהוה אקרא] *Quando oro*, &c. Ch. sim. Sa. *Quia vocavi*, &c. ο'. *Quia invocabo*, Sy. nempe, ut faciat doctrinam meam proficere, ideo *stillabit*, &c [f]. Invocatio numinum Poetis familiaris, qui à Mose hoc accepisse videntur. *Ab Jove Musarum primordia*, Aratus [g]. Alii, *Quoniam nomen Jehovæ celebrabo*, V. vel, *proclamabo*, vel, *prædicabo*, A. vel, *cantabo*, V. i. e. Cantabo de invocando & colendo uno solo Deo, contra idololatras futuros in populo meo [h]. [At Ar. sic, *Quia vos voco in nomine Dei.*] ¶ *Date magnificentiam*] Vel, *magnitudinem*, P. V. i. e. Magnificate [i]. i. e. Nolite ullum alium Deum colere, aut ulli quicquam majestatis aut potestatis tribuere, nisi uni Deo nostro; hujus solius est majestas, magnitudo, &c. Alii sic; *Quoniam nomen Domini prædico*, vel *celebro*, *magnificate interim Deum*, sub. *in cordibus vestris*. Hic est finis præfationis. Alloquitur omnes auditores [k].

4. *Dei*, הצור] Τὸ צ hic est 13 litera magna, quòd hic primùm Deus vocetur *Petra*, *Rupes* [l]; ob stabilitatem & immutabilitatem [m], & perseverantiam; quia stat promissis suis [n]; & potentiam [o]; & quia in Deo tutò consistimus, ei fidentes [p]. *Rupes illa*. Nominativus absolutè positus. *Quod attinet ad rupem illam* [q]. ¶ *Perfecta sunt opera*] [Sim. ferè omnes; at ο'. *veracia*.] Culpari nequeunt [r]. Opera & creationis, & redemptionis †. Deus cœpta consilia nunquam revocat, sed semper perficit [t]. Dicit *opus Dei perfectum*, quoniam implevit quod promiserat Patribus [u]. Alii *opus* hoc Lex est, quæ perfecta est [x]. [Porrò hæc verba præcedentibus adjungunt; *Petra*, vel *Rupes*, *illius opus perfectum* (vel, *solidum*, Ti.) *est*, JT. *Dei perfectum est opus*, Sa. *Fortis, cujus opera perfecta*, Ch.] ¶ *Viæ*] i. e. Administrationes, facta [y]. ¶ *Judicia*] Heb. *judicium, jus*, Ma. vel, *in judicio*, V. i. e. justæ & æquæ semper [z]. ¶ *Deus fidelis*: in promissionibus [a]: אל אמונה] *Deus fides*, V. Ma. *Deus veritas*, P. *fortis & stabilis*, O.

5. *Peccaverunt ei, & non filii ejus—generatio prava*, &c. שחת לו לא בניו מומם דור עקש] Difficilis est locus propter dictionum ordinem inversum [b]. [Variant.] *Corruperunt se*, P. vel, *sibi*, Os. 10 Boot. G. (supple, *viam suam*, G.) vel, *illi*, Aq. in Boot. Vel, *Corrupit se*, JT. Pi. A. De populo loquitur tanquam de uno homine [c]. *Corrupit se illi*, i.e. in ignominiam illi, scil. *Deo* [d]; vel, *contra illum*, Pi. A. M. vel, *coram illo*, A. vel, *erga illum*, Sym. 10 Boot. לו est dativum expletivum, Hebræis frequentissimum †. Vel, *in ignominiam suam*, h.e. quod est illi probro [f]. Q. statuunt *anomaliam constructionis* in numeris, per quam שחת construunt cum בניו. Ità Græci, [illegible], &c. Quæ ab Hebræis mirè abeunt, ac si legissent לא לו, cùm tamen constantissima omnium codicum lectio, firmata etiam à Masora, sit לו לא; & quasi pro בניו מומם, legissent בני מום. Græcos tamen ferè sequitur Syrus; *Corruperunt*, (*seipsos* subintelligit Gregorius Syrus,) *& non ipsum*. Ità & Ar. & Ch [g]. *Corruperunt sibi*, *non ei*, Ch. h. e. Seipsos perdiderunt, non Deum: Sibi potiùs quàm Deo nocuerunt [h]. Mihi שחת construitur cum מומם, quod est nom. casûs, & regit בניו, quod est accusativ. hoc modo; *Non filios ejus, stirpem hanc pravam & perversam, suum ipsorum vitium corrupit sibi.* Sic nulla vis infertur verbis Hebraicis, & sensus fit perspicuus & emphaticus. Quod magis etiam apparebit, si activum resolvas in passivum, &c. hoc modo; *Hi falsi filii corrupti sunt suo ipsorum vitio:* Omnis in ipsis culpa hæret, non in Deo, qui justus est & rectus, &c [i]. *Ab hoc, vitio suo degenerârunt, non dicam filii ejus, sed perdita & profligata natio*, Ca. *Corrumpendi* verbum ferè usurpat Scriptura ubi de idololatria loquitur [k]. *Corruptio* hîc innuit & *peccatum* eorum, ut Gen. 6. 11. præcipuè idololatriam, ut v. 15, &c. & *exitium*, ut Gen. 6. 13. Opponitur hæc *corruptio perfectioni operis Dei* [l]. Alii conjungunt שחת cum דור, *Generatio prava—corrupit se*, &c. Ità JT. & Tl. & Rob. Stephanus in Boot. F. V. Alii subaudiunt, *Israel*; ità Pi. Israel verò *corrupit se*: ità A. Ang. ¶ לא בניו מומם] [Variant.] Q. per appositionem ponunt. *Generatio prava, qui non sunt filii ejus, corrupit se in ignominiam suam*, F. V. Al. *Non filii ejus, macula eis*, O. vel, *maculis suis*, M. vel, *macula eorum*, P. Belg. Ma. nempe, *est*, Belg. Al. *Non sunt filii ejus sui ipsorum culpâ*, Q. in Boot. *Corruptè egit contra ipsum generatio prava, qui non sunt filii ejus, idque est ipsorum vitium*, AE. in Boot. Al. *Non pertinent ad ipsum, filii maculati*, Sa. vel,

vel, *filii mixtionis*, Sa. verſ. Al. *Non filios ejus*, i. e. indignos eo nomine, *ſuum ipſorum vitium corrupit*, Boot. Al. *Non eſt filiorum ipſius vitium eorum*, Pi. JT. *Eorum macula* non eſt macula *filiorum ejus*; i. e. non infirmitas, qualis in Dei filiis; ſed hi nolunt à peccatis ſuis revocari [m]. De illis futurum aſſerit, quòd non ſint manſuri in ſana doctrina & vero cultu Dei: adeóque jam non ſunt filii, propter fœditatem & vitioſam religionem à ſe repertam; ſed ſpurii, gens adultera, ut eos Chriſtus vocat Matt. 12. 39 [n]. ¶ *Prava*, עִקֵּשׁ] *Perverſa, fallax*, Ma. Opponitur *rectæ*, Eſa. 42. 16. ¶ *Perverſa*, פְּתַלְתֹּל] Qui ſe invertunt & inflectunt ad inſtar luctantium [o]. Nomen geminatum ſignificat verſutiæ duplicationem, q. d. *diſtortiſſima* [p].

6. *Haccine reddis Domino?* הַלַיהוָה תִּגְמְלוּ זֹאת] Tò ה prius eſt 14. litera magna. Denotat immanem eorum & plùs quàm feralem ingratitudinem [q]. *An hoc Jehova redditis?* V. ο'. Ti. Fut. Heb. pro præſ. Vide ardentiſſima & vehementiſſima verba [r]. ¶ *Stulte*, נָבָל] *Defluens, marcide, languide, exhauſte, inſulſe*, Ma. Eum denotat cujus intellectus & judicium planè emarcuit & depravatur †. ¶ *Qui poſſedit te*, קָּנֶךָ] *Comparavit*, vel *acquiſivit, te*, V. ſim. O. A. Ma. *poſſeſſor, dominus*, A. Qui te aſſeruit in libertatem ex Ægyptiaca ſervitute [s]. Non pecuniâ, ſed pretio miraculorum, te redemit [t]. *Nidificator tuus*, qui nidum tibi poſuit Terram promiſſam; vel, qui te in nido excluſit, fovit, aluit [u]. ¶ *Et fecit*, עָשְׂךָ] *Factor tuus*, Ma. i.e. Fecit te ſibi populum [x]. Vel, *facere* ponitur pro *magnificare*, (vel *exaltare*, A.) ut v. 15. & 1 Sam. 12. 6 [y]. Confer Eſa. 43. 7. Marc. 3. 14 [z]. ¶ *Et creavit*, וַיְכֹנְנֶךָ] *Et formavit* ac conſolidavit, quaſi puerum quem genuit [a]. Et *paravit*, M. Ma. V. *Concinnavit*, *adaptavit*, arte ſcil. indicibili [b]. *Stabilivit*, ut in ejus gratia permaneres [c]. *Firmavit*, O.

7. *Dierum antiquorum*, עוֹלָם] *Seculi*, Ma. Mo. *perpetuorum*, P. *priſcorum*, Ti. Sign. propriè *tempus occultum*, cujus non eſt memoria [d]. *Præteritorum*, O. Hi teſtabuntur de gratia Dei erga populum ſuum †. q.d. Ab eis diſces te ab initio electum à me, nempe, tempore Abrahæ, Gen. 12 [f]. Incipit ex ordine numerare beneficia in populum ingratum collata & perdita [g]. ¶ *Generationes ſingulas*, דֹּר וָדֹר] *Generationis & generationis*, P. A. i. e. omnis generationis, ut Pſal. 89. 2. Sic, *die & die*, Eſt. 3. 4. eſt, quolibet die; &, *civitate & civitate*, Ezræ 10. 14. i. e. quâlibet civitate [h]. ¶ *Dicent tibi*] Beneficia quæ ſequuntur [i].

8. *Quando dividebat Altiſſimus gentes*, בְּהַנְחֵל] *Cùm hæreditare fecit*, V. P. O. Ma. Cùm diviſit regiones cunctis gentibus [k]. Vide Deut. 2. 5, 9. Amoſ. 9. 7. Act. 17. 26, 27 [l]. Factum hoc Gen. 10. 11 [m]. in Babel, Me. T. Bo. ¶ *Separabat*] Diſtinxit, in familias, & populos, & linguas [n]. ¶ *Conſtituit terminos populorum juxta numerum filiorum Iſrael*] [Ità omnes præter ο'. de quibus ſtatim.] Etſi Iſrael nondum exiſteret, de eo Deus cogitabat, & habitationem illi præparabat [o]. Jam tum decreverat dare illis terram 7 populorum [p]. Vel, Tunc dedit ſeptem gentibus tantam regionem quæ numero filiorum Iſrael ſufficeret [q]. Primum beneficium eſt, quòd cùm Deus ſit omnium gentium Deus, non tamen omnes elegit ſibi in populum; ſed poſuit limites, ut ſolùm ubi filii Iſrael eſſent, ibi eſſet populus ejus; & ubi finiretur eorum limes, ibi ceſſaret populus Dei, & inciperent termini Gentium [r]. Aut, Conſtituit tunc Iſraelitis terminos certorum populorum, i. e. Cananæorum †. ¶ *Secundùm num. fil. Iſr.*] i. e. Ità ut ſpatium magnum attribueret filiis Iſraelis, pro magnitudine numeri eorum [t]. Quanquam & proportio eſt inter 70 gentes numeratas Gen. 10. & 70 animas Iſraelitarum, Gen. 46. 27. Deut. 10. 22. Al. ſic; *juxta numerum Angelorum Dei*. Ità ο'. tranſtulerunt, ne offenderentur Ethnici, quòd Iſrael cum 70 nationibus componeretur. Et Hebræi exiſtimabant fuiſſe 70 Angelos præcipuos, præfectos 70 nationum [v]. [Alii ſic;] Tam longe eos diſperſit, ut nuſquam tam multi eſſent, quin Iſraelitæ illis poſſint prævalere [x].

9. *Pars Domini populus ejus*] [Ità plerique. At Sa. vertit, *Nam diſtribuit Dominus populum ſuum Jacobum*, &c. Sic חֵלֶק pro Verbo accipit.] Senſus eſt, Neque hoc contentus, voluit etiam eligere ſibi populum, &c [y]. q. d. Non eſt mirum quòd, expulſis illis populis, dedit Iſraeli terram eorum, ſunt enim hi populus Dei peculiaris & unicus [z]. ¶ *Jacob*] Eſt nomen infirmitatis ejus: Amat nos Deus infirmos & indignos [a]. ¶ *Funiculus*, חֶבֶל] i.e. *Hæreditas*; ſic dicta, quia funiculis dividebantur hæreditates [b].

10. *Invenit eum in deſerto*, יִמְצָאֵהוּ] 1. *Deprehendit eum*, V. Aq. & Th. in G. M. Sy. A. Ma. *Invenit*, O. non fortuitò, ſed ex deſtinato [c]. Inducitur Deus more ſponſi ſponſam quærens, nactúſque eam in deſerto, ſibi copulavit [d]. Jacobo apparuit in nube cùm erraret in deſerto, & cœpit eum deducere. In Sinai pepigit fœdus cum eo. Illud eſt alterum beneficium †. Veluti rem ad nullius poteſtatem pertinentem primus occupando ſibi vendicavit: quod non in Ægypto, ſed in deſerto, evenit, ubi primùm gloria cœpit multitudini apparere [f]. Non ſupputat tempus in Ægypto, quia, 1. nondum erat erectus in populum: 2. tunc multis vitiis involutus erat. Lege Ezec. 16 [g]. *Inveniet*, &c. Fut. pro præt. vel more poetico, vel reſpectu decreti Divini [h]. Quærit Deus, & invenit populum ſuum tanquam oves errantes, Eſa. 53. 6. Pſal. 119. 176 [i]. Aliis non placet hæc verſio; quia Deus non ibi invenit eum, ſed potiùs ipſe in deſertum adduxit [k]. 2. Alii, *Sufficiet ei*, vel, *ſufficienter dedit ei neceſſaria, in deſerto*, Ch. in F. ità ο'. in A. & Caj. מָצָא ſign. & *ſufficere*, Num. 11. 22 [l]. ¶ *In loco horroris*, וּבְתֹהוּ] *In ſolitudine*, P. *vaſtitate*, Mo. Vide Gen. 1. 2. Ma. *Vacuitate*, A. ¶ *Et vaſtæ ſolitudinis*, יְלֵל יְשִׁמֹן] [Variant.] *Jelel* eſt nomen proprium [m]. Al. in loco *ululatûs*, A. Mo. vel, *in ejulatu*, Ma. Sic dicitur, quia ibi ululare ſolent vel ululæ [n], vel feræ [o], vel venti [p], vel homines præ inopia [q]. *Jeſimon* vel eſt, 1. nomen proprium deſerti cujuſdam [r]. Ità Num. 21. 20 †. & Num. 23. & 1 Sam. 23. & Pſal. 68. & 78 [t]. Vel, 2. ſign. *ſolitudinem*, vel *deſertum*: ità P. Mo. M. Caj. Ma. A. *In ululatu ſolitudinis*, Hypallage, pro, *ſolitudine ululatûs*, i. e. ubi audiri ſolent ejulatus, &c [v]. Al. *ululatæ ſolitudinis*, Ma. *In loco inaquoſo*, Ch. & ο'. in A. ¶ *Circumduxit eum*, ità Sa. Ar. JT. A. יְסֹבְבֶנְהוּ] *Circuire fecit eum*, P. O. A. Ma. V. M. nempe, in deſerto, circa terram *Seir* & *Moab*, &c [x]. *Circuivit eum*, O. A. ο'. in A. ſcil. cuſtodiendo & invigilando [y]; amore & providentiâ ſuâ. Confer Pſal. 32. 7. Et Jer. 31. 32. ſumitur pro, *amorem alterius ambire* [z]. *Collegit eum & amplexatus eſt*, Sy. Al. *Collocavit eos in circuitu majeſtatis ſuæ*, Ch. in A. Reſpicere poteſt ſituro caſtrorum circa Tabernaculum Dei [a]. ¶ *Et docuit*, יְבוֹנְנֵהוּ] *Intelligere fecit*, P. Futurum quadratum auget ſignificatum [b]. Circumducendo eum docuit: Vexatio enim dat intellectum. Multa etiam miracula ibi viderunt [c]. *Docuit eos verba Legis ſuæ*, Ch. ¶ *Quaſi pupillam oculi ſui*, כְּאִישׁוֹן] *Sicut nigredinem* (*viſum*, A.) *oculi*, Ma. A. ab אִישׁ *vir*, vel ab אִשָּׁה *vira*, quòd in nigro oculi imagunculæ eorum conſpiciantur [d]. q.d. Diligentiſſimè cuſtodivit †. Confer Pſal. 17. 8. & Zach. 2. 8 [f].

11. *Sicut aquila*] Magnus eſt amor omnium erga pullos ſuos, maximus tamen aquilarum, teſte Hi. in 65. Iſa. & Homero in Odyſſ. π [g]. ¶ *Provocans*, &c. יָעִיר קִנּוֹ] *Quæ excitat* (vel, *provocat*, V. vel, *tegit*, ο'. *volat ſuper*, Sy. *feſtinat ad*, Ch. *ad volatum concitat*, Ar.) *nidum*, M. V. P. Ti. Targ. Jeroſ. A. i. e. pullos in nido; continens pro contento [h]. *Nidus non ſolùm domicilia avium, ſed & fœtus*, ſignificat, ait Nonius, c. 7. ſect. 63. ex Virgil. Georg. l. 4. *Ore ferunt dulcem nidis immitibus eſcam* [i]; i. e. crudelibus pullis, ait Servius. Ità *Columella in Horto*, *Veris & adventum nidis cantârit hirundo*: Unde Gloſſa, *Nidus, pullus* [k]. Aquila provocat pullos ad volandum, vel exemplo ſuo, vel hâc arte, ut Syneſius in Dione docet; Pullos paulò firmiores factos in altum ſublatos demittit, ut neceſſitate adacti volare cogantur. Sic Hebræos, cùm Ægypto quaſi nido incluſi tenerentur, nec auderent egreſſum tentare, Deus quaſi ad egreſſum invitans per Moyſen, & Divinæ erga ipſos protectionis ſigna exhibens, tandem effecit ut ex Ægypto evolarent [l]. Ut aquila clamore

more pullos excitat, ità Deus Hebræos stertentes verbo suo, &c.[m]. Docuit eos volare, i. e. fidere in illum. Vide c. 8[n]. ¶ *Super eos volitans*, עַל־גּוֹזָלָיו יְרַחֵף] *Super pullos suos cubavit*, P. V. O. *incubat*, Ch. Sy. JT. vel, *motabit*, Ma. O. vel, *volitat*, Sa. Ar. vel, *contremiscere faciet*, Ma. Vide Gen. 1. 2. Ma. A. Cujus collatione patet hîc significari motus Sp. Sancti in cordibus populi[o]. Vis illa Spiritûs eos, alioqui immorigeros, ad obsequium inflexit[p]. Vox propriè sign. *alarum extensionem quæ fit cum motitatione*. Itaque Propheta post יְרַחֵף addit יִפְרֹשׂ כְּנָפָיו, *alas suas extendit*, quia non motitat alas aquila nisi extensas. Quid? quòd aquilæ tam naturalis est motus alarum, ut pulli etiam inter edendum perpetuò alas agitent; ut tradunt Arabes in *Damire*[q]. Ità expandit Deus alas providentiæ. Vide Ruth 2. 12. & Psal. 17. 8. & 36. 8. & 57. 2. & 61. 5. *in occulto alarum*. Quod significabat nubes eos obtegens, Num. 14. 14[r]. Extendit alas potentiæ suæ adversùs Ægyptum, & pro Israele, ut aquila *extendit alas*, &c. quo docet pullos volare †. ¶ *Portavit in humeris*, עַל־אֶבְרָתוֹ] *Super alam suam*, P. V. O. Ma. Peculiare hoc est aquilis[s]. Aliæ aves, cùm pullos transferunt, unguibus apprehendunt[v], quòd avium aliarum insidias quæ altiùs volant pertimescant: At aquila in alis portat, secura quidem ab aliis avibus, at non secura à telis infernè emissis, ut ob id seipsam malit objectu corporis periculo exponere quàm pullos[x]. Ità Deus posuit se inter Ægyptios & castra Israelis[y]. *In alis* etiam, i. e. leniter, ne eos lædat[z]. Notandum Ecclesiam sub V. & N. T. pullis conferri, quos mater sub alis fovet & tuetur. Mater illa in Lege est *aquila*, adumbrans potentiam quâ Deus eos ex Ægypto eduxit; in Evangelio, *gallina*, Gratiam significans, &c[a].

12. *Dominus solus dux*] Vel, *solus duxit*, Sa. Sy. Ar. JT. A. [At Ch. *Dominus collocabit eum seorsum*; & Sa. vers. *duxit eum separatim*.] ¶ *Non erat cum eo*] Ità Sa. Ar. JT. *cùm iis*, o'. *Non stabit in conspectu ejus*, Ch. Non adjuvit eum, V.

13. *Constituit eum super excelsam terram*] *Excelsam*, vel, 1. situ, quia altior reliquis terris[b]. q. d. In summa parte orbis, quòd Terra sancta sit in medio climate mundi[c]. Vel, 2. potiùs, loci fertilitate[d], & excellentiâ †. ¶ Heb. יַרְכִּבֵהוּ עַל־בָּמוֹתֵי אָרֶץ] *Equitare fecit* (vel, *faciet*, V. Ma.) *super excelsa terræ*, Sa. Mo. O. JT. A. *Equitare* sæpe sumitur pro *vincere*, & *subjicere*; ut Psal. 45. 4. & 66. 12. Revel. 6. 2. & 19. 11, 14. Et per *excelsa terræ*, scil. *Canaan*, sign. montes & civitates muratas. Vide Deut. 1. 28. & 33. 29. & Esa. 58. 14[f]. *Super fortitudinem terræ*, o'. Ch. Sy. *super nobiles terræ*, Ar. Q. vertunt per futurum, quia est prophetia[g]. Alii per præteritum; vel, more prophetico[h]; vel, respiciendo tempus Cantici decantandi[i]. ¶ *Mel de petra*, &c.] q. d. Ibi nullus locus infœcundus, etiam in rupibus olivæ & mel[k]. Quæ loca alibi infœcunda, hîc eximiâ fœcunditate præstant †. Tanta ibi mellis copia, ut apes etiam in petris spontè mellificent[l]. Quod alibi etiam factum[m]. Vel, sign. mellitos fructus (ut dactylos, &c.) super palmas crescentes in petrosis locis[n]. ¶ *Oleúmque de saxo*] Olivæ inter saxa mirè fructificant[o]. Tybur enim in monte situm oleis & olivis optimis abundare notum est[p]. Alii jungunt cum versu sequenti. Ità Sy. & Ar. Ver. 13. *lactavit eum melli*, &c.——v. 14. *& butyro*, &c.

14. *Butyrum*] Supple, *edendum ei dedit*, Pi. vel, *fecit ut comederet*, V. Poeticâ phrasi opulentiam describit[q]. ¶ *Cum adipe agnorum*] Dices, Esus adipis illis interdicebatur, Lev. 3. 16, 17[r]. Resp. 1. H. e. est, pro, *cum agnis pinguibus* †. Nomine adipis hîc, ut alibi, sign. pinguissima & optima[s]. 2. Adeps ille prohibebatur quo teguntur exta, renes & ilia, Levit. 3. 9, 10. & (ut per analogiam concludunt Hebræi) qui carnem ambit; non qui in media carne latet, & ab ea ambitur: Maimon[t]. Conjunctum adipem, nec facilè à carne separabilem, comedere potuisse probavimus ad Levit. 3. 16[x]. ¶ *Et arietum filiorum Basan*] h. e. Electissimorum. Hinc *taurus*, *aries*, &c. *Basan* à LXX vertuntur ferè semper, *pinguis taurus*, *aries*, &c[y]. Imò ipsam vocem *Basan* pinguedinem significare docet Hi. in Esa. 33. Quod, licet Hebræos latuit, verum esse ex Arabibus scimus, qui sic exponunt[a]. ¶ *Cum medulla tritici*] i. e. Optimo tritico[a]. Heb. *cum adipe renum tritici*, i. e. granorum, quòd renibus sint similia[b]. *Cum adipe pinguissimi* (vel, *delicatissimi*, Ti.) *tritici*, M. *Farina* purissima vocatur *adeps*, & hîc, & Psal. 81. 17. & 147. 14[c]. *Cum medulla similaginis tritici*, Ar. ¶ *Et sanguinem uvæ*] Uvarum succum, à colore, sic vocat[d]. ¶ *Meracissimum*, ità M. *meracum*, Ti. חָמֶר] *Merum*, V. A. Mo. Sa. Per appositionem positum; h. e. vinum optimum & rubrum †. *Rubrum*, scil. *vinum*; ut Psal. 75. 8. Esa. 27. 2[f]. *Bibisti merum vinum*, A.

15. *Incrassatus est*, וַיִּשְׁמַן] *Impinguatus est*, P. O. &c. *dives factus est*, Ch. ¶ *Dilectus*, ità o'. יְשֻׁרוּן] *Jesurun* hîc est *Israel*: ità omnes He[g]. Sic dictus, vel, 1. à שׁוֹר *taurus*, cui confertur à Mose ob saginationem, &c[h]. Moses de industria videtur formâsse vocem inusitatam: q. d. Israel debebat esse *JESCHURUN*, i. e. *rectus*, ad rectitudinem à Deo vocatus, sed est *SCHOR*, taurus, quia instar tauri saginati recalcitravit. Ità ἐναντιότης est, &c[i]. Vel, 2. à שׁוּר *aspicere*, quòd Israel viderit gloriam præsentiæ Divinæ[k]. Vel, 3. à יָשָׁר *rectus*. Ità vertunt Sa. Mo. O. Ti. P. Caj. in Bo. A. M. V. q. d. *rectulus*, Bo. *qui rectus esse debebat*, M. Populus rectus & justus per vocationem[l]. Qui recta judicia Dei, certam fidem & religionem, habuerunt[m]. Vel, ironicè dicitur; q. d. nihil minùs quàm rectus[n]. Vel, diminutivum est curtatum ex יִשְׂרָאֵל, quomodo Infantes alloqui solemus[o]. ¶ *Recalcitravit*] Ità A. P. BA. nempe, in Legis stimulos, quibus ad officium urgebatur[p]. *Protervus factus est*, Sa. ¶ *Incrassatus*, עָבִיתָ] *Condensatus fuisti*, Ma. *contraxisti crassitiem*, V. In lingua Æthiopica עבי sign. *superbire*, *elatum esse*; ut Luc. 1. 46, 51, 52[q]. ¶ *Dilatatus*, כָּשִׂיתָ] *Obtectus est*, Sa. vel, *decoratus*, Sa. vers. *possedit opes*, Sy. vel, *substantiam*, Ch. *adipe obductus est*, M. Ti. *Operuisti*, P. V. O. A. Mo. scil. *adipe*, ut paulò plenior est locutio Psal. 17. 10[s]. Nimirum, vel, *faciem*, ut integra habetur locutio Job. 15. 27 †; vel, *cor tuum*[t], seu, *animum tuum*, qui penè suffocatus fuit, adeò ut nihil intelligas; vel, *renes tuos*, seu, *carnes tuas*[v]. ¶ *Et recessit à Deo*, ità o'. וַיְנַבֵּל] [Variant.] *Ac flocci fecit*, *vilipendit*, V. A. P. Mo. Sa. *contumelia affecit*, Sy. *Depressit*, vel, *deprimere conatus est*, sub. *à magnitudine sua*, He. in V. *Corde & ore blasphemavit*, AE. in M. *Cadere fecit*, vel, *dejecit*, vel, *deturpavit*, scil. *cultum Dei*, O. *Defluere* (*marcescere*) *fecit*, i. e. nullum robur & præsidium in Petra esse existimavit[x]. *Stultum fecit*, M. *Ingratus fuit petræ*, Ti. *Rejecit fulcrum auxilii sui*, Ar.

16. *Provocârunt eum*] Ad zelotypiam, i. e. ad iram. Nam *zelotypia est furor hominis*, Prov. 6. 34[y].

17. *Dæmoniis*, [ità ferè omnes,] שֵׁדִים] Spiritus sunt ex aquis prodeuntes[z]. *Devastatoribus*, Ma. qui humanum genus perdunt[a], & bonum animum[b]. *Vilissimis*, Sa. vers. ¶ *Quos ignorabant*, לֹא יְדָעוּם] Vel, *qui eos non noverunt*, i. e. non bono affecerunt. Confer Hos. 13. 15. *Novi te*, &c[c]. ¶ *Novi recentésque venerunt*, חֲדָשִׁים מִקָּרֹב בָּאוּ] *Novis* (supple, *qui*, JT. P.) *de propinquo venerunt*, Mo. P. JT. Sa. *è propinquo*, scil. tempore, Pi. *nova quæ nuper facta*, Ch. sim. Ar. Sy. Ti. *novis quæ è vicino venerunt*, M. ¶ *Quos non coluerunt patres*, לֹא שְׂעָרוּם] *Non exhorruerunt eos*, Mo. *non æstimaverant*, Sa. *non timuerunt*, M. P. O. A. *quorum metu non horruerant*, JT.

18. *Dereliquisti*, ità o'. Sa. תֶּשִׁי] Vertunt, *oblivisceris*, Mo. Ar. *oblitus es*, Ch. O. *Esne oblitus?* Sy. תֶּשִׁי ponitur pro תֶּשְׁיְרֶה, vel תִּנְשֶׁה[d]. ¶ *Domini creatoris tui*, מְחֹלְלֶךָ] *Formatorem tuum*, JT. M. sim. Ch. Ar. *parturientem te*, Mo. sim. Ti. P. Pi. Nec absurdum Deo hoc tribui per ἀνθρωποπάθειαν, qui sibi tribuit affectum matris, Esa. 49. 15 †. *Dei nutrientis te*, o'. *initiantis te*, O. [At Sa. vertit, *laudatoris tui*; & Sy. *qui te glorificavit*. Legisse videntur מְהַלְלֶךָ.]

19. *Ad iracundiam concitatus est; quia provocârunt eum filii*, &c. וַיַּרְא וַיִּנְאָץ מִכַּעַס בָּנָיו] *Et reprobavit* (*contempsit*, Sa. *abominatus est*, V.) *præ ira*, *sive indignatione filios suos*, Mo. Sa. *Et iratus est illis*, (vel, *respuit illos*, Ar.) *eò quòd irritaverint eum filii*, Sy. Ar. sim. Ch. *Et exacerbatum est propter iram filiorum*, o'. *& irritatus est propter*

Marginal notes (left column): m A. n V. o A. p BA. 1. 2. 4. p. 181. q BA. c. 3. p. 178. r BA. pag. 183. † A. s Ma. v Me. ex Bo. x Bo. L. y L. z A. a BA. 2. 1. 4. 183. b L. M. c V. d Me. † Ca. f A. g V. h Bo. i Bo. Me. k V. † Ba. l T. ex La. Bo. Me. m Ma. n A. o Me. T. La. p La. q V. r Bo. BA. † V. s T. ex Bo. t BA. 1. 1. 45. 471. x Bo. y T. ex Bo.

Marginal notes (right column): z BA. 1. 1. 48. 532. 23. a Bo. Me. b V. A. c A. d V. † V. f A. g M. Ch. in A. h Q. in Ma. i Pi. k Q. in Ma. A. l A. m Ma. n Ma. o G. p BA. 1. 387. 65. q Di. s V. † V. t A. v Ma. x Ma. y A. z Q. in F. & G. a A. b F. c A. d Ma. † Fl.

provocationem filiorum suorum, M. Ti. *& exacerbatus est præ ira in filios*, &c. P. *Sprevit eos*, JT. Pi. (abjecit, divortium fecit, &c. Pi.) *propterea quod indignabatur contra filios suos*, Pi. Heb. *in indignatione filiorum suorum*: Genitivus objecti *. Vel, *præ indignatione à filiis suis*, &c. commota, JT. *Filios* vocat respectu vocationis, quos ratione vitæ vocavit *non filios*, suprà v. 5 †.

20. *Abscondam faciem*] *Velabo misericordiam meam ab iis*, Ar. ¶ *Considerabo novissima*] *Ostendam quid erit in novissimis diebus*, ό. *Notum est coram me quid erit in novissimis eorum*, Ch. *Videbo quid sit novissimum*, O. vel, *qualis sit futurus finis eorum*, Sy. sim. JT. A. *Considerabo*, non speculativè, sed practicè, disquirendo mecum, quonam supplicii genere eos perdam[f]. Alios videre faciam, A. Heb. *Videbo quis finis eorum*, Caj. *quid novissimum eorum*, O. i. e. vel, quid facturi sint, vel, quid accidet illis, quid fiet in novissimis eorum [g]. *Quid in fine suo*, scil. *patientur* [h]. ¶ *Perversa*, sic Sa. Sy. Ar. Ch. ό. Heb. *perversitatum*, Mo. i. e. perversissima [i]: *perversitatibus dedita*, JT.

21. *In eo qui non erat Deus*] In idolis, quæ non erant Deus [k]. Heb. *in non Deo*; vel, nè essem illis in Deum [l]. ¶ *Provocaverunt me*] *Zelare fecerunt*, V. Conati sunt facere ut inviderem ei qui non erat Deus [m]. ¶ *Qui non est populus*] Quem nè populi nomine dignamini [n]. Juris consociatio populum facit. Eo nomine indigna multitudo quæ aut nullas, aut malas, habet leges [o]. Vel, *non populus meus*, ità Sy. sive, *peculiaris*, Mc. T. Bo. Ma. A. M. Judæi exponunt de Chaldæis, *qui non erant populus*, Esa. 23. 13 [p]. Sed rectiùs Paulus de Gentium vocatione, Rom. 10. 19. quâ usque hodie implacabiliter irritantur Judæi, quòd illos negamus esse populum Dei, nos verò afferimus nos esse populum Dei[q]. *In non populo meo*, Sy. *Gens non gens*. Ità Judæi vocant omnes profanos populos. Paria occurrunt in aliis. *Funera non funera*, Catullus; *δῶρ' ἄδωρα*, Sophoc. *innuptas nuptias*, Comicus vetus; *insepulta sepultura*, Cicero; *injusta justa*, Ovid. *artem inertem*, Ennius †. ¶ *In gente stulta*] *Stulta* erat, 1. reipsà, ratione cultûs idolorum [r]. Vide Jerem. 10. 8. Roman. 1. 22. 1 Corinth. 12. 2 *. 2. Opinione Judæorum [s]. ¶ *Irritabo illos*] *Eò ventum est, ut nulla maritum habeat, nisi ut irritet adulterum*; Sen [t].

22. *Ignis succensus in furore meo*, בְאַפִּי] *In naso meo*, Ma. i. e. flatu narium [x]. Ignis enim accenditur flatu [y]. Ignea Dei judicia intelligit, Amos. 2. 2, 5. Ezec. 30. 8 [z]. ¶ *Ardebit ad inferni novissima*] Hyperbole *. Flamma non ædificia & solum tantùm, sed & penetralia terræ, peruret [a]: nihil relinquet intactum [b]. Nihil vel ædificii vel germinis, quin & ipsum solum exuret; quasi ignis deorsum per terram vellet ad infernum usque ardere; sicut videmus fieri in locis igne desolatis. q. d. Etiam profunda & infima terræ loca vertam in sterilitatem †. Accepto loco in sensum reconditum sumpsêre hinc Hebræi nomen שְׁאוֹל תַּחְתִּית, quo gravissimarum post hanc vitam pœnarum regionem, aut statum, appellant. Sic etiam mysticè interpretantur *ultionem* v. 35. & oppositam ei *vitam* v. 47. Pari sensu dicunt hoc Canticum esse fundamentum & perfectionem Legis [c]. *Scheol* hîc & alibi sign. infimas terræ partes: sic Num. 16. 30. &c. Vide ad Genes. 37. 35. ¶ *Fundamenta montium*] i. e. Robustissima quæque; etiam Jerosolymam in montibus fundatam. Vide Lam. 4. 11 [d].

23. *Sagittas*] i. e. Plagas †; quæ, instar sagittarum, eos confligent [f], citissimè & celerrimè [g]. ¶ *Complebo*, אֲסַפֶּה] *Consumam*, Mo. JT. Sa. O. P. V. *evacuabo*, Ti. Tot plagas immittam, ut pharetram exhausisse videar [h]. *Immittam*, Ch. *depasci faciam in eis*, Sy. *distribuam in eis*, Ar. *& sagittis meis perdam eos*, M.

24. *Consumentur fame*, מְזֵי רָעָב] Vox מְזֵי non Hebræum est, sed Chaldæum: fortè sign. exitium per Chaldæos, quo tempore nigrescebat eorum vultus tanquam pruna, Lam. 4. 8 [i]. Q. substantivè exponunt. *Adustiones famis*, Ma. *ardorem famis*, Ar. Al. adjectivè. *Combusti*, P. V. K. in M. O. Ma. A. Mo. M. Ti. supple, *sunt*, V. *Inflati* (*exhausti*, JT. *liquescentes*, ό.) *fame*, Ch. *Repleti fame*, al. in A. ut priùs cibo, A. ¶ *Et devorabunt eos aves* וּלְחֻמֵי רֶשֶׁף] רֶשֶׁף in genere sign. quidquid volat, aves, sagittas, scintillas, &c [k]. vel, potiùs, quicquid volando adurit [l]. Hinc variant. *Et comesti ab avibus*, Ch. O. sim. ό. *& combusti* (vel, *consumpti*, Ti. vel, *consumentur*, M.) *ardore*, M. Caj. *ardente lue*, Ti. *ægritudine calidâ*, P. sim. V. *febre caloris*, Ar. febre ardenti & pestifero, V. *prunâ ardenti*, aut *fulgure*, O. A. ut Psal. 78. 48. vel, *carbunculo*, igneo ulcere in corpore, ut Hab. 3. 5 [m]. *aere calido*, AE. in Ma. *dæmonibus*, RS. in Ma. Propriè *prunas* sign. Cant. 8. 6. figuratè, *sagittas*, Psal. 76. 4 [n]. ¶ *Morsu amarissimo*, וְקֶטֶב מְרִירִי] Consentiunt omnes esse exitium & potentissimum & repentinum [o]. Vertunt, *& excisione amarâ*, V. Mo. *lue amarissimâ*, JT. sim. A. *morsu* (*exterminio*, M.) *amaro*, O. *morte acerbâ*, Ar. *ægritudine amarâ*, Ti. *avulsione amarâ*, Caj. Ma. Peste amarissimâ, sive morbo exitiali, qui citò enecat [p]. *Aculeatâ plagâ*, quæ cum *peste* conjungitur Psal. 91. 6 [q]. Exitio venenato, Q. in Ma. *Venati à spiritibus malignis*, Ch. ¶ *Cum furore*, ità Ch. Sa. Sy. Ar. M. Ti. עִם חֲמַת] *Cum veneno*, P. A. V. ά. *cum ira*, seu *furore*, O. Caj. *ardore*, Ma. ¶ *Trahentium*] Nempe, se per terram. Periphrasis est serpentium [r]. ¶ זֹחֲלֵי עָפָר] *Serpentium terræ*, Mo. vel, *terrestrium*, ό. *reptilium terræ*, sive *pulveris*, Sa. Ar. sim. V. Ch. i. e. serpentum, V. Ch. *serpentum suffodientium pulverem*, Sy. Al. *terrentium*, sive *terribilium*, ad quorum conspectum homines terrentur & expavescunt †.

26. *Dixi*, ità O. Sa. Ma. אָמַרְתִּי] *Dicerem*, Q. in V. Al. *Dixissem*, i. e. statuissem, sive decrevissem, V. ¶ *Ubinam sunt?* Sic Sy. אַפְאֵיהֶם] פֵּאָה sign. *extremitatem* & *finem* cujuscunque rei; item, *angulum* & *plagam* [t]. Hinc vertunt, *Dispergam illos*, P. V. sive, *detrudam*, V. *per*, vel *in*, *angulos*, V. A. P. Ti. O. sim. JT. in locos tam remotos, ut possent homines nullam illorum mentionem facerent [v]. *Angulabo eos*, O. Ma. Vel, *extremabo*, O. *exterminabo*, He. in V. Rectè Græci, *διασπερῶ*· ità & AE. Hinc dictæ Israelitarum *διασποραί* (*dispersiones*) in Babylonia, Media, Ægypto, Græcia, & alibi [x]. Hodie vix est angulus in mundo in quem Judæi non sunt dispersi [y]. Irregularitas verbi indicat maximam dispersionem [a]. Vulg. legit אַיֵּה הֵם, *Ubinam ipsi?* Ma. Alii dividunt in tres dictiones: אַף, *in ira mea*; אִי, pro אַיֵּה, *ubinam*, הֵם *ipsi*, vel, *sunt?* q. d. Delebo eos ut non sint. Sed coactum est [b].

27. *Sed propter iram*, לוּלֵי כַּעַס] *Nisi indignationem inimici timerem*, Mo. sim. M. Q. Ar. Cum præcedentibus connectunt. Sed potest aposiopesis esse commoti animi, sub. *Illud quod præcedenti versu dixi complevissem: sed abstinui, nè superbirent*, &c. Quale illud, *Quos ego*, (sub. *ulciscar*;) *sed motos præstat componere fluctus* [h]. Al. sic supplent, & cum sequentibus nectunt hoc modo, *Nisi——metuissem*; nisi dixissem, Videndum *nè alienos se simulent*, Pi. ¶ *Nè superbirent*, פֶּן יְנַכְּרוּ] *Nè fortè extraneè se gerant*, P. *se abalienarent*, Mo. *alienos se ostendant*, V. scil. à cognitione & professione veri, sibi tribuentes quod meum est [c]. *Nè magnificè se efferant*, V. ex Ch. *Nè alienos se faciant*; i. e. simulent se non agnoscere, vel, non agnoscant, scil. id à me factum esse, & sibi tribuant [d]. *Nè alienis diis tribuerent quod meum est*, RS. in M. *Nè fortè negent hoc*, Ar. *Nè fortè mentirentur*, i. e. abnegarent, veritatem †. Vel, *nè alienè* & inhumanè se gerant erga Israelitas [f]. *Nè fortè cognoscere facerent se*, i. e. jactarent se, dicendo, *Manus nostra excelsa*, &c [g]. i. e. Invictæ sunt vires nostræ [h]. *Nè fortè id sibi arrogarent*, Ti. *nè insolescant*, Sy. *nè superbiant*, Sa.

28. *Gens absque consilio*, אֹבַד עֵצוֹת] *Periens* (*perdita*, V.) *consiliis*, V. vel, *cum consiliis*, P. i. e. Gens perditi consilii, sive inconsulta, V. *Cujus consilia pereunt*, M. *Amisit consilium*, ί. in A. sive *prudentiam*, Ar. *Ablata*, i. e. privata, *consiliis*. Ma. *Gens stulta consiliis*: nam אבד Æthiopicè est *stultus*, ut Matt. 5. 22 [i]. Accipiunt hæc de hostibus Israelis [k]. Alii, de Israele ipso [l]. Caussas enim hic reddit cur Israelitas perderet [m].

29. *Utinam saperent*, &c. לוּ חָכְמוּ יַשְׂכִּילוּ זֹאת] *Utinam essent sapientes, intelligerent hoc*, Mo. sic Ch. JT. A. Alii, *Non saperent*, &c. ό. Sa. [Acceperunt לו pro לא, ut alibi factum.] Al. *Si saperent*, (*Quòd si saperent*, Ar.) *& considerarent finem*; Vers. 30. *Persequeretur*

retur unus mille, Sy. *Si sapuissent, intellexissent istud*, nempe, me perdidisse populum meum propter peccata ipsorum; non autem id sibi tribuerent [n]. ¶ *Et intelligerent*] Heb. *intelligere facerent*, supple, *sese*, G. συνιέναι, Aq. in G. & D. i. e. *intelligentes redditi sunt*, D. ¶ *Ac novissima praeviderent*, יָבִינוּ לְאַחֲרִיתָם] *Intelligerent novissimum*, O. vel, *novissimo suo*, Mo. vel, *quid erit in novissimis eorum*, Ch. *Considerarent novissima*, Sa. *Perciperent modum quo intelligerent finem suum*, Ar. *Hoc susciperent in sequens tempus*, ο'. Intellexissent quis finis eos maneat; & reputâssent eadem sibi eventura propter peccata sua [o]. Si perpenderent opera Dei praeterita, praesentia, & futura [p].

30. *Quomodo persequatur*, יִרְדֹּף] *Persequi possit*, sive *potuisset*; vel, *persequatur* [q]. ¶ *Unus*] Q. sic, *Quomodo unus* ex Israelitis *persequebatur decem* ex hostibus? F. (Ità fecerunt Regibus Amorraeorum [r].) Nempe, quia Deus cum illo erat †. Nisi Deus eorum, i. e. Israelitarum, dedisset, vel tradidisset, eos, i. e. Gentiles, Israelitis; vel, nisi Deus, i. e. idolum, eorum dedisset eos, O. Alii aliter; Quomodo *unus* hostis *persequeretur mille* Israelitas? F. V. L. Me. ¶ *Quia vendidit*] Vel, *nisi tradidisset eos*, V. ο'. nempe, *hostibus*, V. sim. O. ¶ *Conclusit*, הִסְגִּירָם] *Validè conclusit eos*, Ma.

31. *Ut dii eorum*] Illi non vindicant sui contemptum: quippe quum nec possint [s]. Illi, cùm flagitiis delectentur, ea non puniunt. Talis non est Deus noster [v]. ¶ *Et inimici nostri sunt judices*] Variant. 1. Licèt inimici nostri sint Judices, id tamen non habent à diis suis, sed à Deo nostro [x]. 2. Etiam inimicis nostris testibus, haec sunt vera. Sunt verba Mosis [y]. *Aegyptii, Amalecitae*, &c. & vim nostri Dei, & imbecillitatem suorum, experti sunt [z]. Vide Num. 23. & 1 Sam. 4. 8 [a].

32. *De vinea Sodomorum*, מִגֶּפֶן סְדֹם] Q. referunt ad Gentes [b]. Sicuti Deus hostium cum nostro non est comparandus, ità nec ipsi nobiscum: quia nati sunt parentibus iniquis, *Sodomitis*, &c. vel, quia studia Sodomitarum imitantur [c]. Ex pessima progenie proveniunt †. Alii referunt ad Israelitas [d]. Horum enim, non Gentium, iniquitatem carpere, Mosis scopus erat †. Exponunt, 1. de eorum peccatis. Vinea quam ego plantavi degeneravit, & opera eorum sunt similia Sodomiticis [f]. Q. vertunt, *prae vite Sedomae*, i. e. deterior est vite Sedomae [g]. 2. Alii de poenis. Supplicium simile erit, eodem vino bibent [h]. ¶ *Et de suburbanis Gomorrhae*, וּמִשַּׁדְמֹת עֲמֹ'] *De arvis*, &c. Mo. Ma. *de percussis campis*, sive *vineis*. Ità sign. Esa. 37. 27. Confer 2 Reg. 19. 26. Deut. 28. 22. *Sicut percussa Gomorrha*, Chald. i. e. cùm igne percussa esset [i]. ¶ *Uva fellis*, עִנְּבֵי רוֹשׁ] *Uvae capitis*, Ma. *uva veneni*, seu *venenosa*, Ar. JT. Mo. O. רוש est *venenum capitis animalis venenosi* [k]. *Sicut capita colubrorum*, Ch. *Uva fellis*, A. Me. sic ο'. Sa. i. e. Opera eorum sunt fellea, amara [l]; venenosa & perniciosa [m]. *Ut fel serpentum*, Ch. in A. ¶ *Amarissimi*] Heb. *amaritudinum*; i. e. opera amarissima [n]: doctrinae & actiones perniciosissimae [o]. ¶ לָמוֹ] *Eorum & illius*, h. e. omnium & singulorum, ut forma Hebraea significat [p].

33. *Fel draconum vinum eorum*, חֲמַת תַּנִּינִם יֵינָם] *Vinum eorum draconum ardor*, vel, *aestus*, Ma. ο'. in A. sive, *ira ardens*, A. Dracones aestu torrentes frigidum elephantorum sanguinem appetunt; Plin. 8. 12 [q]. Alii, *Furor draconis est furor eorum*, Sy. *Furor draconum vinum eorum*, Sa. ο'. sim. Ar. Alii, *Venenum draconum vinum eorum*, M. P. O. vel, *virus draconum*, &c. Ti. Ex uvis eorum nihil exprimi potest nisi venenum draconum [r]. At dracones veneno carent; Plin. 28. 4 †. Idem Aetius & Nicand. & Isidor. testantur. Resp. Graeciae dracones, de quibus Nicander & alii, veneno carent, nisi quòd noxias herbas datâ operâ leguntur edere, ut plùs noceant, Homer. Il. χ'. Ὡς δὲ δράκων, &c. & Aelian. Hist. 6. 4. Sed in Africa & Arabia venenum habent lethiferum, quod testatur Lucanus, *Vos quoque, qui cunctis innoxia numina terris Serpitis, aurato nitidi fulgore dracones, Pestiferos ardens facit Africa.* Et Heliodorus scribit Aethiopas sagittas veneno draconum infecisse. Idem & Prudentius, Hamartig. vers. 485. & Leo Africanus l. 9. Hinc Horatius, Satyr. l. 2. in fine — *pejor serpentibus Afris*. Serpentes vini avidissimos esse docent Philosophus, Histor. 8. 4. & Plin. 10. 72. Sed, vini potu eorum venenum acrius fieri, non aliunde didici quàm ex Targum Jonathae, qui haec vertit, *Ecce, ut est fel draconum, cùm fuit è vino suo*, (i. e. postquam vinum biberunt,) *ità erit fel calicis è quo bibent in die ultionis eorum* [t]. ¶ *Et venenum aspidum insanabile*, וְרֹאשׁ פְּתָנִים אַכְזָר] *Et caput* (vel, *venenum*, JT. A. BA. *furor*, ο'. *fel*, Sa.) *aspidum crudele*, Mo. V. i. e. *citò enecans*, V. vel, *crudelium*, Ch. Alii אכזר vertunt, *insanabile*; ità praeter Vulg. etiam ο'. & Sa. quasi legissent אֵין זוּר, *non est curatio*: nam זור est, *curare vulnus*, Esa. 1. 6. & מָזוֹר, *vulneris curatio*, Jer. 30. 13 [v]. Aspidum morsus est immedicabilis, aiunt Nicander in Theriacis, Aristot. Hist. animal. 8. 29. Aelian. 1. 54 [x]. Unde adagium, *Morsus aspidis*, pro immedicabili vulnere [y]. פֶּתֶן *aspis* à פָּתָה *persuadere*, quòd minimè persuasibilis sit, Psal. 57. 5 [z]. *Ut fel aspidum, crudelium serpentum*, Ch. in A.

34. *Nonne condita apud me?* הֲלֹא הוּא כָּמֻס עִמָּדִי] *Nunquid non hoc* (i. e. hoc *venenum*, aut *vinum*, Ma. haec peccata Israelis [a], vel, malum quod illis decrevi facere [b],) *absconditum*, P. (vel, *repositum*, Sym.) *apud me?* P. *constans mihi?* Ma. *manifestum est coram me?* Ch. in A. ¶ *Et signata in thesauris?*] Nè quid pereat, aut in oblivionem eat, aut impunitum sit [c]? Haec omnia novi, & eorum memor ero suo tempore [d]. Non propterea quòd ultionem differam, scelerum populi oblitus sum †. Confer Job. 14. 17. Tempus tamen ultionis ignotum est, ut obsignatus liber legi nequit, Esa. 29. 11. *Thesauri* hìc sunt scientiae & sapientiae Divinae [f]; vel providentiae & justitiae, unde debito tempore vindictam depromam [g]. [Alii sic;] q. d. Annon haec impia omnia novi, & secreta teneo, licèt foris cogar benefacere impiis illis propter nomen meum? Ipsi autem non vident quid apud me super eos definitum sit; ideo securi sunt. Affirmat omnes mortalium res adversas in thesauris suis esse reconditas: quo significat, eas res justo ejus judicio in homines immitti, scelerum vindices; quásque, si homines iram illius non provocarent, quasi in arca inclusas & reconditas contineret [h].

35. *Mea est ultio*] Sic M. JT. Heb. *Mihi ultio*, Ma. *Coram me est ultio*, Ch. q. d. Ego ulciscar & retribuam, cùm corruere debebunt [i]. Meum est, qui justus sum, haec ulcisci [k], & punire tum Israelem, tum hostes ipsius. Ideo generalem hinc doctrinam elicit Paulus, Rom. 12. 19 [l]. ¶ *Et ego retribuam*, ità ο'. Ch. וְשִׁלֵּם] *Et retributio*, Mo. M. JT. Pi. *quam rependam*, Sy. ¶ *In tempore, ut labatur pes*, לְעֵת תָּמוּט רַגְלָם] *In tempore mutavit pes eorum*, Mo. sim. Sa. Sy. Ar. *tempore suo vacillabit*, JT. *tempore opportuno labetur pes*, M. *cùm labetur pes eorum*, ο'. *tempore* (supple, *quo*) *mutabit*, &c. O. *In tempore* quod constitui, h. e. *opportuno*; vel, *cùm labetur*, &c. innuens tunc vindictam de eis sumendam fore. Ch. exponit de captivitate; tempore quo *migrabunt de terra sua*. Sed generalius est [m]. ¶ *Juxta est dies perditionis*, sic ο'. O. יוֹם אֵידָם] *Dies confractionis*, Sy. vel, *calamitatis*, Ma. A. vel, *contritionis*, O. Propriè sign. *nebulam*, vel *nubem crassam*; indéque tristem afflictionis diem [n]. ¶ *Et adesse festinant tempora*, וְחָשׁ עֲתִדֹת לָמוֹ] Verbum sing. cum nomine plur. ut notet festinare unumquodque malorum, &c [o]. Variè vertunt. *Et festinant*, V. P. (vel, *festinabunt*, P. O. *festinat*, Mo. O.) *quae futura sunt eis*, P. sim. M. Ch. Sy. *ventura ejus*, Caj. sive, *eis*, V. A. *imminentia eis*, Ti. *Ordinata eis*, quae Dominus ordinavit & disposuit eis [p]. *Parata vobis*, ο'. Ar. A. *ventura*, sive, *parata*, *seu & ei*, i. e. unicuique illorum [q]. Alii, *festinat dies eventorum*, vel, *multitudo imminentiarum illis*, i. e. eorum quae illis imminent. Al. *festinat promptuaria*, *repositoria*, *eis*, sive thesauri, de quibus v. 34 [r]. Sensus est, Propediem interibunt †.

36. *Judicabit Dominus populum suum*, ità Mo. ο'. יָדִין] Q. referunt ad *Israelem*, *Ulciscetur & puniet eos* [s]. Non impunitum relinquet [v]. Alii ad *hostes*; Ulciscetur (vel, *vindicabit*, O.) populum suum de inimicis [x]. *Judicabit Dominus judicium populi sui*, Ch. Potest verti, *gubernabit*, sustentabit, stabiliet, Ma. Consolatio succedere solet moerori in Prophetiis [y]. Jus dicet, vel

Margin notes (left column): [n] V. [o] V. Me. [p] A. [q] V. [r] O. † F. [s] Pl. [v] Bo. Me. [x] M. [y] V. [z] Ma. [a] A. [b] Ità V. O. [c] V. † O. [d] Ità L. M. Me. T. Bo. A. Ma. † Bo. [f] M. L. Me. T. Bo. [g] A. Q. in D. [h] Ch. in A. D. prov. 1. 2. 44. [i] A. [k] O. [l] Me. A. [m] A. [n] V. [o] A. [p] A. [q] Ma. [r] M. † Ma.

Margin notes (right column): [t] BA. 1. 6. 14. 437. [v] BA. 2. 3. 5. 381. [x] Ma. [y] BA. [z] Ma. [a] A. [b] O. [c] A. [d] Q. in Ma. † Me. T. Bo. L. [f] A. Bo. [g] T. [h] V. [i] V. [k] Me. ex Bo. [l] A. [m] A. [n] A. Ma. [o] A. Ma. [p] O. [q] A. [r] Ma. † V. [s] O. Me. Bo. [x] Bo. [v] V. O. [y] V.

vel reddet, populo suo, puniendo hostes[a]. ¶ *Et in servis suis miserebitur,* וְעַל עֲבָדָיו יִתְנֶחָם] *Et super,* vel *in, servis suis (propter servos,* JT.) *pœnitebit eum,* P. M. Mo. JT. vel, *consolabitur,* ο'. Sa. Sy. *solabitur se,* Ti. *cogitabit,* Sa. vers. *Et servis suis miserebitur,* Ar. *Et ultionem servorum ulciscetur,* Ch. [Variè accipiunt.] 1. *Quum puniet servos* professione, non merito, *consolabitur seipsum,* i.e. ex satietate vindictæ consolationem capiet. Confer Isa. 1. 24. Ezec. 5. 13. Psal. 134. 14[a]. Vel, *recreabitur,* nempe, beneficentiâ servis, & vindictâ hostibus, tribuendâ[b]. 2. *Pœnitebit ipsum*[c], scil. malorum quæ eis inflixit[d]. i.e. Mutabit sententiam, nec affliget eos, ut decreverat †. Ità puniet, ut tandem misereatur[f]. Ità puniet noxios, ut tamen innoxiorum (quos hîc *servos suos* vocat[g]) rationem sit habiturus, (nè eodem cum impiis interitu involvantur[h];) & aliorum quoque, si resipiscere voluerint[i]. ¶ *Videbit quòd infirmata sit manus,* כִּי אָזְלַת יָד] כִּי, *quoniam,* rationem reddit, vel antecedentium, nempe, cur populi sui misertus sit, & causa est, extrema eorum miseria; vel, quod malim, subsequentis insultationis in rebelles & idololatras[k]. Vertunt, *Quòd abiit (abrepta fuit,* Ma.) *manus,* Mo. Sa. P. V. O. G. A. i.e. vires, robur, potentia[l]. *Nam videbit abiisse vires,* JT. sim. Ar. M. P. Ti. Est vox Syriaca, quæ apparet Dan. 2. 17. & 6. 18. Esd. 4. 23. & 5. 8, 15[m]. Quòd recesserit ab eis fortitudo ad mala ferenda, vel propulsanda[n]. ¶ *Et clausi quoque,* &c. וְאֶפֶס עָצוּר וְעָזוּב] Particula אֶפֶס magnam vim habet. Vide quæ ad Num. 13. 29. & Deut. 15. 4[o]. [Variant.] *Et nihil servatum & derelictum,* Mo. *& non sit clausus & derelictus,* P. sim. A. *& non sit qui auxilietur & suffulciet,* Sy. *& nihil esse,* JT. vel, *in nihilum abiisse,* (vel, *consumptum esse,* Pi.) *conclusum & derelictum,* Ti. M. vel, actum de eis esse[p]. Al. *Et defectus,* vel *finis, conclusi,* &c. Ma. Al. *Et solummodo conclusus & derelictus,* Sa. i.e. Tantùm supererunt inutiles & neglecti. Videtur fuisse proverbialis formula, *clausus & derelictus,* pro imbecillibus, & vilibus, & neglectis; quam reperies 1 Reg. 14. 10. & 21. 21. & 2 Reg. 9. 8. & 14. 26[q]. [Ca. conjungit cum parte priori, & אֶפֶס per *planè* vertit, *Quum videbit eos languente manu planè oppressos atque destitutos.*] עָצוּר וְעָזוּב variè accipiunt. 1. De rebus[r]. *Nihil conclusum,* scil. domi, nempe, divitiæ, aurum, &c. *nec derelictum,* greges & armenta in agris †. Vel, nihil pretiosum, & vile, custoditum, & neglectum; sub. *superfuisse*[t]. 2. De personis[v]. [Iterum variant.] 1. *Nulli clausi,* scil. in manu hostis[x]; captivi[y]. *Nulli residui,* qui captivitatem evaserint[z]. 2. *Et non retentus (clausus,* P.) *& derelictus,* Ca. i.e. nemo non captivus[a]. 3. *Nemo clausus,* P. O. V. scil. arcibus, quòd omnes sint expugnatæ: & nemo *superfuit* qui captivitatem evasit[b], aut perditionem[c]. Vel, *clausi,* h. e. milites & nobiles, qui se urbium & arcium muris tuebantur, perierunt; & *residui,* h. e. imbellis populus, consumpti sunt[d]. Vel, *Ghatzur* est, qui belli tempore domi *relictus est & conclusus,* ut mulieres, pueri, senes, &c. & *Ghazub, neglectus,* cujus ratio non habetur †. Vel, *clausus* est mancus, O. seu membris debilitatus & inutilis[f]; & *derelictus,* vilis & abjectus[g]. Verto, *Et defecisse conjugatum,* sive patremfamiliâs, *& cælibem:* Nam in Arab. אַלְעָזַב (אל in hac lingua articulum tantùm facit, ut ה emphaticum,) est, *quibus non sunt conjuges,* sive familia; & אֲעַצֵּר est *paterfamiliâs.* Nec abludunt voces Hebrææ. עָצוּר est qui, vinculo matrimonii uxori ac liberis astrictus, concluditur ac coercetur intra familiam: contrà, עָזוּב, nec uxori nec liberis astrictus, sibi relinquitur suæque libertati[h]. Significat hæc phrasis totalem ruinam[i].

37. *Et dicet*] Sunt verba, vel, 1. hostis, ridentis captos Judæos[k]. Vide 2 Reg. 18[l]. Quibus respondet Deus, *Videbitis quòd ego sim Deus verus,* &c. Nam etsi *ego occidam,* tamen *vivificare* possum[m]. Vel, 2 Dei[n], illudentis, sive Israelitis eorúmque idolis, sive gentibus idololatricis[o]. Vide Jer. 2. 28[p]. & Jud. 10. 14[q]. ¶ *In quibus habebant fiduciam,* חָסָיוּ בוֹ] *In quo speraverunt,* P. *in quibus confisi sunt eis,* A. ο'.

38. *Comedebant adipes, & vinum,* &c.] Exponunt, vel, 1. de Judæis[r]. Et hinc colligunt, quòd vinum quarumcunque gentium, quo in sacris suis utuntur, à Judæo non sit bibendum. Cui RR. addunt, vinum Christianorum à Judæo non bibendum †. Vel, 2. de idololatris, quorum sacerdotes solebant comedere adipes, &c. quod prohibitum erat in sacrificiis Domini[t]. Vel, 3. de diis idololatrarum, qui *adipes comedere* dicuntur, quia illis adolebantur; ut sacrificia Domini vocantur *cibus ejus,* Lev. 21. 6[v]. *Vescebantur dii,* scil. ex opinione idololatrarum. Confer historiam de Belo. Innuit autem, Deos idololatrarum non referre illis gratiam[x]. Sarcasmus est, illudens opinioni idololatrarum credentium deos suos & sacrificiis pasci, & ipsis adjumento fore[y]. ¶ *Vos protegant,* יְהִי עֲלֵיכֶם סִתְרָה] *Sit super vos absconsio,* P. V. O. vel, *protectio,* O. nempe, *deorum illorum:* q. d. Protegant vos[z]. *Sit vobis latebra* rupes illa, Pi. Deus *abscondere* dicitur quos protegit[a].

39. *Videte*] Hîc denunciatur adversariorum destructio. Solent Prophetæ, post minas, populo Dei consolationes proponere[b]. ¶ *Ego*] Heb. *Ego, ego.* Duplicatio vehementiam indicat[c]. ¶ *Et sanabo*] Occîdo, & vitæ restituo. Signa Divinitatis sunt ista, & summæ potentiæ[d].

40. *Levabo ad cœlum manum*] More scil. jurantis †. *Ego juro per cœlum,* &c. Ar. ¶ כִּי אֶשָּׂא] *Nam attollo,* &c. JT. A. vel, *quum levo,* A. V. Jungitur præcedenti versui; *Nemo potest de manu mea eruere, cùm juravero per me,* &c. Al. sic; Gloriantis more dicitur: quòd præter Deum nihil possit gloriari, neque de esse suo, neque de vivere; sed solus ipse dicit, *Ego sum, ego vivo:* ut, scilicet, timeatur, & præsumptio nostra conteratur[f]. ¶ *Vivo*] Intellige, *ut vivo.* Confer Jer. 4. 2. Heb. 6. 13. Apoc. 10. 5, 6[g].

41. *Si acuero ut fulgur gladium meum,* אִם שַׁנּוֹתִי בְּרַק חַרְבִּי] *Si acui* (vel, *cùm acuero,* Ti.) *fulgur* (vel, *fulgurationem,* Ar. vel, *fulgorem,* V. vel, *aciem,* P.) *gladii mei,* Sa. Mo. vel, *gladium ut fulgur,* ο'. sim. Sy. *Si in duplum plusquam fulgur apparet gladius meus,* Ch. *Cùm acuero gladium meum coruscantem,* JT. vel, *fulgentem,* V. Sic *flamma gladii,* Gen. 3. 24. est flammans gladius. Vide & Hab. 3. 11[h]. *Ferrum gladii, qui speciem fulguris habet,* V. *Fulmen gladii,* poeticè, ut Virgil. 4. Æneid. —*vaginâque eripit ensem Fulmineum:* vel, ut sit Hypallage, & appositio, *gladius fulminis,* i.e. gladius meus qui est fulmen[i]. ¶ *Et arripuerit judicium,* וְתֹאחֵז בְּמִשְׁפָּט יָדִי] *Et manus mea arripuerit* (vel, *apprehenderit,* O. A. Ch. Ar.) *judicium,* V. O. vel, *in judicio,* Ma. A. (sub. *gladium,* A.) vel, *super judicium,* i.e. instrumenta judicii, sive rigoris & severitatis. Vide Jac. 2. 13. Esa. 34. 5[k]. *Et arripuerit arma judicii,* Pi. H[o] est, pro, & semel cœpero facere judicium[l].

42. *Inebriabo,* אַשְׁכִּיר] *Tingam;* i.e. Conficiam sagittis inimicos meos[m]. *Imbuam,* Me. Satiabo justitiam meam[n]. ¶ *De cruore occisorum,* מִדַּם חָלָל] *De* (vel *cum,* A.) *sanguine perfossi,* Ma. vel, *occisi,* V. Sing. pro plur. *interfectorum,* i.e. vulneratorum[o]; sed non ad mortem[p]. Al. *propter sanguinem occisi,* P. O. scil. populi mei, &c[q]. i.e. Propter cædes Israelitarum (quos *inimicos* hîc vocat, quia ut tales illos tractârant gentes) patratas, &c. Notandum מִן & *de* sæpe poni pro *propter;* Psal. 106. 34. *à malitia,* i.e. propter malitiam; Habac. 2. 17. Apoc. 8. ult. Q. illud *de cruore* regunt ab *inebriabo.* Verùm, 1. illud suum habet ablativum, *sanguine.* 2. Obstat verbum aliud interpositum. 3. Ineptè diceretur sagittas inebriari de captivitate[r]. ¶ *Et de captivitate*] i.e. Captivis; ut Num. 21. 1. Deut. 21. 10. Jud. 5. 12 †. *Et propter captivitatem eorum,* M. ¶ *Nudati inimicorum capitis*] Intellige de denudatione & decalvatione capitis hostilis. Solebant enim victores mancipia ad ludibrium decalvare. Hinc de Scipionibus dictum, *Sub quorum titulis Africa tonsa jacet*[t]. *Propter caput nudationum;* Hypallage est, pro, *propter nudationes capitis:* i.e. propter Israelitas decalvatos & abrasos, ut victis fieri solebat[v]. Hebraicè est, מֵרֹאשׁ פַּרְעוֹת אוֹיֵב. Locus obscurus, quem variè reddunt[x]. *A capite ultionum* (vel, *nudationum,* Mo.) *inimici,* Sa. M. *De capitibus rebellium inimicorum,* Ar. *De capitibus in ultionibus inimici,* Q. in Ma. i.e. Cùm summam vindictam

de

de hostibus meis, tunc gladius meus devorabit carnes de capitibus hostium; h. e. ense amputabo capita hostium meorum[y]. *A capite principum inimicorum*, ϵ'. *etiam ex apice diadematis inimici*, Sy. Al. *de capitibus*, i. e. de Regibus, Principibus, Ducibus, A. Q. in Ma. ità ϵ'. in A. *Ultiones inimici*, nempe, de inimico sumentur[z]. *Ut auferam coronas de capite hostis*, Ch. Al. *In principio in ultionibus inimici*; aut, *in principio vindictarum inimici*; h. e. cùm primùm sumam pœnas de inimicis meis[a]. *A principio ultionum super hostem*, Ang. Indè *à principio* (quo primùm oppresserunt populum meum) *ultiones inimici* futuræ sunt, JT. i. e. Nihil impunitum relinquam eorum quæ indè à principio contra me, &c. commiserunt[b]. Husti *summatim ultiones rependam*, Ti. *De capite*. *Caput* pro *summa* sæpius in Scriptura[c].

43. *Laudate gentes populum ejus*, הַרְנִינוּ גוֹיִם עַמּוֹ] *Laudate*. Est in Hiphil: ideo Aq vertit, αἰνοποιήσατε[d]. [Variè reddunt. *Laudate, ò gentes*, quæ estis *populus ejus*, subaudi, *Jehovam*, Q. in Ma. AE. in V. *Cantate, gentes*, cum *populo ejus*, Q. in Ma. ϵ'. in A. simil. JT. Addunt *τὸ cum*; quod probat Apostolus, Rom. 15. 10. Sic, *non sequitur nos*, Marc. 9. 38. exponitur, *cum nobis*, Luc. 9. 49 †. Quandoque præpositio עִם, vel אֶת, *cum*, deest, ut Levit. 26. 42—*fœderis Jacob*, i. e. cum Jacob *. Alii, *Excitate, ò gentes, ad jubilum populum ejus* †. Alii, *Personate, acclamate*, vel, *laudate, gentes, populum ejus*[f]. Est exhortatio ad gentes, ut laudarent Deum propter beneficia & sibi & Judæis præstita. Vide Rom. 15. 9, 10[g]. ¶ *Propitius erit terræ populi sui*] Ità ϵ'. sim. Mo. Meliùs Chald. *terræ*, quæ hæreditas erat, & *populo*, qui hæredes[h].

46. *Ponite corda*] Advertite animum[i]. Considerate, & applicate[k]. ¶ *Verba quæ testificor—ut mandetis*] Vel, *ut præcipiatis*. אֲשֶׁר valet *ut* conjunctionem causalem. Sic Gen. 11. 7. Psal. 144. 12 †. Alii vertunt, *Quæ præcipitate*, JT. vel, *quæ mandabitis*, A.

47. *Non in cassum*, לֹא דָבָר רֵק הוּא מִכֶּם] *Non est verbum vanum*, vel *inane*, *vobis*, ϵ'. Ch. Sa. Sy. Ar. vel, *à vobis*, Mo. vel, *pro vobis*, A. Belg. Ang. *Non est res inanis pro vobis*, vel, *inanior quàm ut suscipiaris illam*, JT. *Neque hæc res nihil ad vos pertinet*, Belg. *Non est verbum inane*, ut contemni debeat *à vobis* *. *Non est res vilior* (i. e. minoris momenti) *vobis*, quàm ut eam audiatis; *sed est*, &c[l]. *Nec sit hic sermo vanus*, Ti. sim. M. Non debet à vobis reputari verbum vanum, quoniam reverà ità eveniet[m]. ¶ *Viveretis*] Vitâ illâ quæ in Lege promissa est, longâ & suavi[n]. Imò hæc *vita* est æterna, Luc. 10. 25—28[o].

49. *Nebo*] *Nebo* erat jugum vel cacumen montis *Abarim*[p]. Vide Num. 27. 12[q].

50. *Jungeris populis*] Heb. *Colligere* (vel *colligeris*, Mo. Onk.) *ad populum tuum*, Ar. *Congregare*, &c. imperat. pro fut[r].

51. *Quia prævaricati estis*] *Quòd prævaricari fecistis populum in me*, Ar. ¶ *Non sanctificastis*] Honorem mihi dando; non existimâstis me posse præstare quod dicebam †. Vide Num. 20. 24. & 27. 14[s].

y V. z A. a V. b Ma. A. c Ma. d G. † A. * Glass. p. 565. † Q. in Ma. Ti. f Q. in Ma. Mo. sic Ch. Sa. Sy. Ar. g A. Ma. h A. sim. Sy. Ar. i V. k A. † Pi. * P. l V. m O. n G. o A. p Me. q T. r V. † V. s Ma.

CAP. XXXIII.

1. HÆC *benedictio*, הַבְּרָכָה] Sic vocant postremam hujus libri Sectionem, quæ hîc incipit[a]. ¶ *Homo Dei*] i. e. Divinissimus, & Deo charus[b]; & pussimus[c]: vel Propheta[d]. Vide 1 Sam. 9. 6, 7 †. ¶ *Ante mortem*] Ipso mortis die[f].

2. *Dominus*] Si hîc meminerimus, qui hîc *Jova* dicitur, eum esse Christum, quemadmodum in Exod. 3. ostendimus, hunc locum faciliùs intelligemus. Est igitur sensus; Jova, i. e. missus à Deo Dei filius, *venit de Sina*, &c *. ¶ *Dominus de Sinai venit*, מִסִּינַי] Perpetua hîc est metaphora à Sole sumpta, qui initio lucem præmittit, postea oritur ipse, tandem terras illustrat: sic gradatim Deus præsentiam suam in populo declaravit, quàcunque iter fecerunt: q. d. indè à termino Ægypti usque ad Idumæos finitimos Terræ promissæ[g]. Significat adventum Dei gloriosum in Terram promissionis[h]. מִסִּינַי vertunt, 1. *De Sinai* Vulg. A. Ma. O. Ca. i. e. Prodiit incipiens à monte *Sinai*, ubi cœpit ostendere virtutem suam[i]. Illic apparuit, & Legem dedit[k]. 2. *In Sinai*; מִן pro בְּ[l]. 3. *Ad Sinai*, ϵ'. in A. & ad populum ejus eo loco. Ità מִן sæpe sumitur. Sic, *ex Sione*, Rom. 11. 26. ponitur pro, *ad Sionem*, Esa. 59. 20. & מִן הַשָּׁמַיִם, 2 Par. 6. 21. pro, אֶל הַשָּׁמַיִם, 1 Reg. 8. 30. & מִצָּפוֹן est, *versùs Boream*, 1 Sam. 14. 5. & multa similia[m]. [*Vide quæ ad* Gen. 13. 11.] ¶ *De Seir*] Monte Idumæorum, Deut. 2. 4, 5[n]. *De montanis Idumæorum*, Pi. Sic loquitur, vel, 1. quòd ab ea parte in qua, ad montem Sinai existentibus Hebræis, cernebantur juga montis *Seir* & *Paran*, quæ in eadem eremo conspicua erant, visus sit primò Divinus splendor apparere, & paulatim ad montem Sinai accedere, ubi tandem resederit[o]. Vel, 2. quòd ibi Moses serpentem æneum fabrefecit[p]; typum Christi[q]. Ibi ergò revelabatur Incarnatio[r]; ut nobis post Legem succedit Evangelium, Rom. 7. 4—25. Gal. 3. 23, &c †. In *Seir* ostendit claritatem suam, tanquam novo regno illustraturus terram illam[t]. ¶ *Apparuit*, הוֹפִיעַ] *Illuxit*, P. *festinavit*, ϵ'. [q. d. instar fulguris, i. e. celerrimè, apparuit.] *Inclaruit* fulgentissimè: Nam *Hiphil* significatum intendit[v]. ¶ *De Paran*] In campestribus Moabitarum, suprà cap. 1. v. 5[x]. Ex quo monte allocutus est Mosen, Num. 21. 8[y]. ubi coturnices promisit[z], & dedit[a]; & LXX Judices constituit[b]: ubi Moses Legem explicavit & repetivit, Deut. 1. 1. &c[c]. Huc respexit Habac. 3. 3[d]. ¶ *Cum eo sanctorum millia*, וְאָתָה מֵרִבְבֹת קֹדֶשׁ] *Et venit à multitudinibus* (*myriadibus*, vel, *decem millibus*, Aq. in D. ϵ. Mo. A. Med. Mo.) *sanctitatis*, O. Ma. Id est, à loco in quo erat multa sanctitas; i. e. à monte in quo Templum constructum; aut, à loco in quo cum multis sanctis erat †. Al. *Et attulit ad decem millia sanctorum legem*, &c. Ar. *Venerunt quoque myriades sanctorum*, Sa. *Venit cum decem millibus sanctorum*, M. Ti. A. V. sim. Sy. מִן pro עִם[f]. Hæ myriades sunt, vel, 1. sanctorum Angelorum latera ejus stipantium[g]. Vide Act. 7. 53. Heb. 2. 2. & 12. 22. Confer Psal. 68. 18[h]. & Gal. 3. 19[i]. Vel, 2. Israelitarum, *cum* quibus, aut, *pro* quibus, venit de *Sinai*[k]. *Cum populo Israel*, quorum multa millia sancta fuerant. *Venitque ob sacras legiones*, i. e. ob Israelitarum populum sacrum. מִן interpretor *ob*, ut significet causam & utilitatem; ut Deut. 7. 8. מִשָּׁמְרוֹ אֶת הַשְּׁבֻעָה [lege מִשָּׁמְרוֹ] i. e. *ob servandum jusjurandum*; & Ezec. 45. 20. *Atque ità facies*——מֵאִישׁ שֹׁגֶה, i. e. *ob hominem qui per errorem peccaverit*; & Esa. 7. & Psal. 59. Sic Latini dicunt, *flere de filii morte*. *Ex re tua est*, i. e. in tuam utilitatem[l]. ¶ *In dextera ejus*, מִימִינוֹ] *A dextera ejus*, Mo. V. O. sub. *abiit*, A. *Ad dexteram ejus*, A. Ca. nempe, *fuit*, A. O. Vel, *in dextera*, ad modum, scilicet, dantis, vel dare volentis[m]. Insigne nobis paratum donum[n]. *Lex scripta dexterâ ejus*, Ch. in A. ¶ *Ignea lex*, אֵשׁ דָּת לָמוֹ] *Ignis: lex eis*, Mo. Ignis ardens, & Lex etiam[o]. *Habens eis* (Israelitis) *ignem disciplinæ*, i. e. igneam disciplinam; Legem afferens cum multo igne[p]. *Ignis legis illis*, A. Legem scripsit in medio ignis, Exod. 19. 18. & 24. 17[q]. Ostendit illis ignem in monte, & audire eos fecit Legem[r]. *Ignea lex ad eos*, Ti. vel, *pro illis*, M. Belg. *Lex splendoris pro ipsis*, Ar. Vel, אֵשׁ דָּת est, *constitutio ignis*, qui, veluti Lex, à dextera Dei constitutus erat, nè quis in montem ascenderet, igne accessum prohibente †. Interpres Persicus sic vertit, *De medio ignis* [אֵשׁ pro מֵאֵשׁ accipit] *legem dedit eis*. *Ignea* dicitur Lex, 1. Quia ex igne profecta[t]. Deut. 5. 22. 2. Quia Lex similis est *ignis* Jer. 23. 29[v]. quasi igne excocta, purissima, & cor nostrum inflammans[x]. Huic respondet Lex Spiritûs, ignis specie dati, Act. 2[y].

3. *Dilexis*, אַף חֹבֵב] Alibi non reperitur[z]. *Etiam diligit*, M. Mo. O. vel, *in sinu complectens*, Ma. At Ch. *Dilexit utique Tribus*. Vel, *vehementer diligit*, Ti. simil. JT. Deducunt à חֹבָא *sinus, gremium*, Job. 31. 33[a]. *Etiam amator populi*, vel, qui *amat*, vel, *amas*[b]. Hæc *dilectio* causa omnium beneficiorum[c]. Alii vertunt, *absconditt*, sive *protexit*, O. à חָבָא, vel חָבָה, Ma. Vox hæc sign. amanter amplecti, & abscondere, tanquam

a V. b Ma. c Me. d Ità plerique in Ma. Ch. A. † A. f He. in V. * Ca. g Ma. et Jun. h Q. in V. i Ma. V. k Ca. Pi. l V. m At. n A. o Me. et Bo. ità O. p V. Ca. T. ex La. L. Ma. q A. L. r L. † A. v V. x Ma. y Pi. z V. a Ca. b T. ex La. V. c L. ex La. d A. e Ma. † O. f V. Glass. Rhet. p. 463. g T. ità TJ. in A. h ϵ'. in E. ità E. Me. A. Ma. k A. l Ma. m A. n Ca. o Me. et Bo. p T. q O. r Ca. s Ma. t M. † Oec. ità Ma. t T. Bo. A. v A. x T. y A. z Ma. a Ma. b A. c T.

in sinu [d]. ¶ *Populos*] Ità Sa. M. Mo. JT. Vel, 1. omnes populos †. *Hominum sanè amator*, ut constat, quia Deus inter homines versari non est dedignatus [f]. Vel, 2. Israelitas [g]. *Tribus Israel*, qui *populi* dicuntur, Jud. 5. 14. Act. 4. 27 [h]. & Gen. 48. 19 [i]. Vel, num. plur. pro sing [k]. *Dilexit Tribus*, Ch. *Pepercit populo suo*, ο'. *Diligi fecit eos à populis*, Sy. Vel potest includere proselytos [l]. ¶ *Omnes sancti*, כָּל־קְדשָׁיו] *Omnes sancti ejus*, P. V. A. i. e. tui; ut, *præcepta ejus*, Dan. 9. 4. i. e. tua [m]. Vel, *ejus*, i. e. Israelis [n]. *Sancti* vocantur Israelitæ Dan. 7. 25. Vide suprà Exod. 19. 6. Num. 16. 3 [o]. ¶ *In manu illius*] *In manu tua*, P. JT. Mo. Sa. sim. M. Ti. In potestate & protectione Dei [p]; & sub directione Dei, ut Num. 4. 28, 33 [q]. *Sub tua sunt obedientia*, Ar. Dei cultui sepositi & dedicati, Mc. Notat eorum incolumitatem, Joh. 10. 28, 29 [r]. Sunt in ejus fide & tutela; in manu Dei Patris †. ¶ *Et qui appropinquant pedibus ejus*, וְהֵם תֻּכּוּ לְרַגְלֶךָ] Vertunt, *Ipsi percussi sunt* (pro הֻכּוּ, M.) *ad pedes tuos* [t]. Discipuli, qui ad pedes magistrorum sunt, ibi solent verberari [v]. *Percussi sunt*, ut irent *post pedes tuos*, M. Alii, *Conjuncti sunt ad pedem tuum*, P. G. *associati sunt* (vel, *assident*, Sa. A. Ang.) *pedibus tuis*, Caj. *Adjunxerunt se*, V. P. i. e. *& ipsi insistent vestigiis tuis*, Ar. K. in M. Et verba tua memoriæ mandârunt [x]. *Adjuncti sequentur*, K. in M. *Insecuti sunt gressus tuos*, AE. in M. i. e. Discipuli tui sunt [y]. Alii, *Et hi sub te sunt*, ο'. *Et ipsi ducebantur sub nube tua*, Ch. *Ipsi verò apprehendent pedem tuum*, Sy. *inserti intra pedes tuos*, Ti. *disponentur in medio intra pedes*, Belg. *Et accubuerunt*, vel *accumbent*, *pedibus tuis*. Id תכה sign. Arab *. & dicitur de convivis mensæ accumbentibus †. Referunt, 1. ad morem discipulorum, qui sedebant ad pedes magistrorum, Act. 22. 3 [z]. & Gen. 49. 10 [a]. Νυὶ ὑπὸ πρεσβυτέρων μαθητῶν, Ph. Sequitur explicatio, *Accipient de eloquiis tuis* [b]. 2. Ad stationem Israelitarum, ad radicem montis, sive ad pedes Dei, Exod. 19. 17 [c]. 3. Ad Sanctuarium, dictum *scabellum pedum Dei*, Psal. 99. 5. Ezec. 43. 7. quò venerunt ut præcepta Dei addiscerent [d]. ¶ *Accipient de doctrina illius*, יִשָּׂא מִדַּבְּרֹתֶיךָ] *Accipient de eloquiis tuis*, P. G. A. Mo. Ti. i. e. Acceperunt de doctrina illius, sanctam scil. Legem [f]. q. d. Moses non fuit Legis author, sed præceptor, qui Legem à *Jova* acceptam tradidit Jacobæis. Verto, *Eo* (i. e. tuo Filio) *de dictis tuis sumente*; quam enim Legem Mosi tradidit, eam à te accepit. Dices, יִשָּׂא est fut. verbi, non particip. Resp. Hebræa verba sæpe pro participiis ponuntur, præsertim futura cùm sine conjunctione ponuntur, quòd ea lingua participio futuro caret. Ità Gen. 49. in benedictione Josephi, & Num. 23. &, eorum imitatione, Apoc. 1. ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν, ubi ὢν cum articulo pro participio positum est [g]. Al. sic; *Qui appropinquant pedibus ejus*, h. e. qui se præbent obsequentes discipulos, *accipient de doctrina illius*, quâ plenè instruentur ad omnem vitæ sanctitatem: q. d. Non auscultabunt doctrinæ vanæ aut profanæ, sed soli Legi Divinæ, *quam præcepit Moses*, &c [h]. *Levabit*, vel *feret*, Mo. *Et tolleret*, vel *suscipiat*, quisque *de verbis tuis*, M. JT. i. e. unusquisque eorum per se accipiet [i]. *Acquiescent verbo tuo*, Sy. *Et conferent inter sese verba tua*, Ar. Exponunt, vel, 1. Feret ante se, ante oculos suos, quod præcepisti. Vel, 2. *Levabit*, i. e. loquetur de sermonibus tuis. Nam ut Hebræis, *ascendere super cor*, est, cogitare; ità, *levare super labia*, vel *os*, (& interdum *levare* simpliciter, ut Isa. 3. 7. Job. 21. 12.) est, *eloqui, proloqui* [k].

4. *Legem præcepit*] [Hæc ο'. adjungunt præcedentibus, *Et accepit de verbis illius legem quam mandavit nobis Moses*.] Sunt verba populi [l]; vel, piorum Israelitarum ad Legis eloquium se comparantium [m]. ¶ *Hæreditatem*] *Hæreditariam*, M. JT. Ti. i. e. quæ (Lex) jure hæreditario transiret ad filios Israel [n], & ibi permaneret [o], & immobiliter servaretur †. Lex hæreditas dicitur, 1. quia præsentibus & futuris dabatur: 2. cum hæreditate data est [p]: 3. ob pretium & excellentiam ejus [q]. Alii legunt, *nobis*, i. e. *hæreditati*, seu hæredibus, Jacob [r]. ¶ *Multitudinis*, קְהִלַּת] Subauditur *Lamed*, V. *Cœtui*, Ti. *congregationi*, Ma. Alii, *hæreditatem*, inquam, *congregationis Jacobi*. Hic de se loquitur Moses, quo officio fungeretur, nempe, quòd Legem ipsam (de cujus ministerio jam dixit) ipse attulit †.

5. *Erit apud rectissimum rex*, וַיְהִי בִישֻׁרוּן מֶלֶךְ] Vertunt per præteritum, *Et fuit in Israel* (*in rectitudine*, Mo. *in Jesurun*, JT. *in laudabili*, Ar. [qu. à שׁור *canere*,] *æquabilis*, Ti. *inter probos*, Ca.) *rex*, Ch. M. O. Rex hîc est vel, 1. Moses [s]. *Rex fuit*, non quidem nomine & pompâ, sed jure Regio populum gubernavit. Vide ad Deuter. 17. 9 [v]. Vel subauditur כ ante מֶלֶךְ, [*tanquam rex*,] V. P. *Rex erat inter probos*, sing. pro plur. ponitur, i. e. Israelitas Deo probatos [x]. Vel, 2. Deus [y]. Deus ipse se Regem declaravit in Israel, quum Legem proclamavit [z]. Vide 1 Sam. 12. 12 [a]. Deus fuit Rex in Israel quamdiu fuit *rectus* [b]. Alii vertunt in futuro, *Et erit in recto* (vel, *in dilecto*, ο'. *in Israel*, Sy.) *rex*, Sa. Prophetat de Rege in eis futuro [c]; nempe, Saule [d]. q. d. Ut Lex illis data est, ità constituendus est eis Rex †. Habebit Regem populus dilectus [f]. *Rex erit in rectitudine*, i. e. rectus [g]. At aliis *Jesurun*, *rectus*, hîc dicitur Israel, ut 32. 15 [h]. Alii, Quamdiu Israel erit *rectus* & probus, Rex erit Lex Dei; vel potiùs, Deus illos regens per Legem [i]. ¶ *Congregatis principibus*, בְּהִתְאַסֵּף רָאשֵׁי עָם] *Quando congregaverunt se* (sub. *ad illum*, V.) *capita populi*, P. Mo. sim. Ch. Ar. *congregandis principibus populorum*, ο'. *quoniam convenerunt principes populi*, Sy. Referunt vel, 1. ad tempus datæ Legis, Exod. 19. 7.——17 [k]. Vel, 2. ad tempus electi Regis Saulis, tunc capita regni congregata dicuntur, 1 Sam. 8 [l]. Al. sic; *Congregatis principibus*, &c. i. e. quamdiu Principes cum populo unanimes erunt, viventque secundùm Legem Dei [m].

6. *Vivat—& non moriatur*] *Vivat ad vitam æternam* [n]. Vel, *Vivat in hoc seculo, neque morte secundâ moriatur*, Ch. TJ. in A. Consentit cum benedictione Jacobi, nempe, quòd non velit eum excellere, nec penitus perire [o]. Utcunque decrescat ejus Tribûs multitudo, nunquam tamen ea Tribus tota interibit [p]. ¶ *Et sit parvus numero*, וִיהִי מְתָיו מִסְפָּר] *Et sint viri ejus*, Mo. A. (*erit gens ipsius*, Caj.) *numerus*, Mo. Caj. Ma. A. M. *Erit ἐν ἀριθμῷ*, Sa. Q. intelligunt de paucitate [q]. *Et sit parvus numero*, M. sim. Ti. Viri *numeri* sunt pauci, Gen. 34. 30. Deut. 4. 27. i. e. citò numerati, Esa. 10. 19 [r]. *Populus numerabilis*, i. e. parvus, Horat. in Arte poetica †. Alii, de numerositate [t]. *Sit multus in numero*; sic Sy. Ar. Th. & P. in Bo. Pi. V. O. A. JT. Q. in M. Alioquin non esset benedictio [v]. Si de paucitate accipias, subauditur negatio præcedens, more Hebræorum, *& non sit* [x]. Ità factum Psal. 1. 5. & 9. 19. Ma. Vide quæ Num. 4. 15 [y]. Theodoretus his verbis putat solvi tollique paternam maledictionem. At si illa Patriarchæ verba prophetica erant, non comminatoria, quomodo tolli eorum vis potuit? Regii & Basilenses τῶν LXX codices hîc addunt, *Et Simeon sit multus in numero*. Sed hoc additamentum non agnoscunt Ambros. Epiphan. Theodor. Procop. Diodorus Tarsensis; ut meritò è Romanis codicibus erasum sit [z]. Qu. Sed cur Simeon hîc prætermissus? Resp. 1. Ob facinus Zambri, Principis Tribûs Simeon [a]. 2. Quia per idololatriam & murmurationem gravissimè omnium deliquisse videtur. Argumento est, quòd in prima numeratione erant 59 millia; in postrema, post annos 40, tantùm 22 millia [b]. 3. Q. volunt eum in Levi, & cum Levi, benedictum; Jacobus enim simul eis benedixit, Gen. 49. 5 [c]. Sed frivolum hoc est. Constat, quæ hîc dicuntur ad solum Levi pertinere [d]. 4. Simeon cum Juda conjunctus est v. 7. nam ei Tribui accensitus est, & possessio ejus per tribum Judæ diffusa, Jos. 19. 1. & 1 Paral. 4. 42. Indéque expeditiones inter has Tribus communes erant, Jud. 1. 3 †.

7. *Hæc est Judæ benedictio*, וְזֹאת לִיהוּדָה] [Variè reddunt.] *Et hoc dixit Judæ*, Ch. Sy. Ar. *Idem quoque Judæ precatus*, JT. *Et ista*, vel *istud*, *ipsi Jehudæ*, Ma. scil. *evenient*, O. *Idem quoque contingat Jehudæ*, seu, *Eadem benedictio sit super Judam*, ut, scilicet, diu vivat [f]. *Hæc autem ipsi Jehudæ*, ο'. Sa. P. supple, (ex vers. 1. A.) *fuit benedictio*, V. A. ex TJ. Ti. Sic 1 Reg. 22. 24. *Quâ viâ ibat spiritus*, &c? illud *viâ* suppletur ex 2 Par. 18. 23. Vide plura ad Gen. 4. 20. & 24. 33 [g]. ¶ *Audi vocem Judæ*] Precantis [h]; vel, 1. tunc, pro hostium deletione, & introductione in Terram promissam [i]: vel, 2. pro principatu illi promisso,

Gen.49[k]: vel,3. postea; q.d. Exaudi preces Regum ex Judâ oriundorum, Davidis, Josaphati, &c[l]. & præcipuè Christi[m]. ¶ *Et ad populum*,&c. [ויאל עמו תביאנו] *Et ad populum (gentem, Sy.) introduces eum*, Sa. Mo. A. *adduc eum*, Sy. *Reduc eum* de prælio, Ar. sim. Ch. *Deduc*, pro, *Reduc*; ut *ire* in Hebræo sæpe pro *redire* ponitur[n]. [Variè exponunt.] 1. *Introduc eum ad populum suum*, i.e. sibi promissum & datum[o]. Ad portionem quam te jubente sortiturus est[p]. Per *populum suum*, terra ipsa, in qua habitaturus erat populus, intelligitur[q]. 2. *Introduc eum* tanquam Regem & Principem (ut promisisti, Gen. 49.) solenni inauguratione *ad populum suum*, sibi subjectum[r]. 3. Audi, Domine, preces Jehudæ, scilicet, cùm egressus fuerit ad bellum; *& reduc* (vel *ducas*, A.) *eum*, scilicet, à bello incolumem, ad fratres suos[†]. *Reduces eum pace*, Ch. 4. *Ad populum ejus venire facias eum*, scil. Messiam,quem *Judam* hîc vocat, i.e. Judæ filium[s]. ¶ *Manus ejus pugnabunt pro eo*, [ידיו רב לו] [Variè reddunt.] *Manum ejus contendet sibi*,Mo.Ch.vel,*ei*,Ma.vel,*contendent pro illo*,V. Sa.P.i.e. Suis viribus pugnavit (pugnabit, V.) cum hostibus suis[v]. Juda Tribus erit bellicosa, solâque bellum hostibus inferre audebit[u]. Ità רָב est aut tertia persona præteriti, aut participium verbi ריב[y]. *Manus ejus lis multa ei*, Caj. Verbum ריב non nisi de verbali contentione dicitur[z]. *Manus ejus dijudicabunt ei*, o'. vel, *facient ultionem de inimicis suis*, Ch. *Fac manus ultrices sibi*, Ar. Al. *Manus ejus multæ erunt ei*, Ti. vel, *sufficiens illi*, A. Ma. sic M. i.e. Erit satis fortis, neminem timebit, si modò defendas illum, ô Domine[a]. Vel, Multæ illi erunt manus, & copiæ militares; quod verissimum fuit: aut, *multa manum*, i.e. ingens potentia, auctoritas, dignitas[b]. Manus ejus pugnent pro populo universo, tanquam vindices communis omnium salutis[c]. Et de facto Tribus Judæ ferè semper,etiam ante designatos Reges, principatum in bellis obtinuit: Jud. 1. & 20[d]. ¶ *Et adjutor illius contra adversarios erit*] Scil. *manus sua*[†]; vel, *Deus*[f]. In Heb. est תִּהְיֶה. *Eris*, Ch. Ma. o'. *esto*, Ar. A. *Si tu fueris illi auxilio*, M. *Tu opem ei feres*, Ti.

8. *Levi quoque ait*, [וללוי אמר] *Et Levi*, vel, *ad Levi, dixit*, Ma.A.O.vel, *de Levi*,V.A.Bo. ל pro על,V.vel, *pro Levi*, Bo. ¶ *Perfectio tua*, &c. [תמיך ואוריך] *Perfectiones tuæ & doctrinæ tuæ*, Sa.P.V.Mc.*Perfectio & lumen tuum*, Sy. *Thummim tui & Urim tui* penès virum, &c. JT. Erant hæ gemmæ in pectorali Pontificis, de quibus vide Exod. 28. 30[g]. Per quas, synecdochicè, intelligit totum *Rationale*, sive *Ephod*, cui inserebatur Rationale: deinde, ipsum Pontificatum, metonymicè, per Pontificatûs insignia[h]. q.d. Dedisti vestem sacerdotalem[i]. Temerè confundunt omnes *Urim* cum *Thummim*, quæ tamen satis distinguuntur. Dicuntur Deum consulere per *Urim*, Num. 27. 21. & 1 Sam. 28. 6. non item per *Thummim*. Existimo ergò oraculum duplex fuisse: 1. *Urim*, quo respondebat Deus in dubiis casibus; 2. *Thummim*, quo (ut mihi videtur) significavit Deus acceptationem sacrificiorum. Cujus acceptationis aliquod indicium à falsis diis suis habebant Gentiles, multóque magis à Deo vero Judæi: quod & Jo. affirmat Antiq. 3. 9[k]. [In auctore plura videre est, *sed quæ ex aliis antè notavimus ad* Exod. 28. 30.] *Thummim tui* dicuntur, ut significet unde venerit hæc benedictio[l]. Sermo dirigitur vel, 1. ad Deum[m], nam illa, *quem probâsti*, &c manifestè ad Deum diriguntur[n]. Vel, 2. ad tribum Levi,inter quos erant *Urim* & *Thummim*, sed uni appropriati. Sint *Thummim tui*, &c. cum Aarone, quem tu cum reliquis tentâsti, Exod. 17. Num. 20[o]. Petit Moses pro Levi *Urim*, h. e. scientiam, & *Thummim*, i. e. vitæ integritatem, quia ista per eum ad alios deventura erant. Vide Mal. 2. 6, 8. Dedit & Christus ministris suis *Urim*, nempe, linguas igneas, Act. 2. 3. non autem *Thummim*, quia Apostoli ab erroribus (non item à peccatis) immunes facti sunt. Quanquam potestas ligandi & solvendi directè respondet τῷ *Thummim* sensu jam dicto, quia est veluti oraculum declarans populo remissionem peccatorum per acceptationem sacrificii Christi[p]. ¶ *Viro sancto tuo*] Supple, *data est*, Bo. T. vel, *erunt*, sive, *pertinebunt*, O. A. vel, *fiat*, A. Med. p. 276. Cum eo sunt,

Margin: [l] T. — [l] Ib. A. — [m] A. — [n] Cs. — [o] O. — [p] V. — [q] B. Mc. — [r] T. — [†] O. — [s] M. — [v] V. Ma. — [u] Cs. — [y] Ma. — [z] Q. in Ma. — [a] V. Ma. — [b] Ma. — [c] T. — [d] T. ex Bo. — [†] O. — [f] Bo. O. — [g] T. — [h] Bo. sim. A. Ma. T. Me. — [i] V. — [k] Med. lib. 1. dissert. 36. — [l] Ib. — [m] A. Ità Ch. & Rs. — [n] A. Ma. Bo. — [o] Bo. — [o] A. — [p] Mal. ib.

& sic remaneant[q]. Vel, *ei competit & debetur*, La. ¶ [לאיש חסידך] *Viro pio tuo*, Mo. Sy. M. *sancto tuo*, A. Med. o'. *sanctissimo*, V. *Sancti* dicuntur Levitæ præcipuè relativè, non tam *sancti coram Jehovah*, sive habitualiter, (quo sensu *Levi* non erat reliquis sanctior,) quàm *sancti Jehovæ*, Esræ 8. 28. sive respectivè, ob specialem proprietatem quam in iis habuit Deus. Et sicut Levitæ peculiariter *sancti* dicuntur, licèt totus populus sanctus erat, Exod. 19. 5. ità Ministri possunt dici *Clerus*, licèt populus Dei sint & vocentur *clerus Dei*, 1 Pet. 5. 3. At quamvis hæc vera sint, aliter חסיד vertendum est. Sign. ergò *virum quem beneficio prosequeris*, [ità JT.] κεχαριτωμένον, o'. in Med. Cui Deus dedit speciale חסד, seu χάρισμα, Eph. 3. 8. 1 Tim. 4. 14[r]. *Viro misericordi tuo*, P. O. *viro præstantissimo apud te*, Ar. *benigno tuo*, Ma. vel, *viro sancti tui*, i. e. viro Dei,ut Psal. 106. 16. *Aaron, sancto Dei*[*]. [Al. aliter.] De Levi sic loquitur, *Tua integritas & claritas.* Alludit ad hæc verba quæ erant in Pontificis monili inscripta. i.e. Tua probitas & doctrina, quibus hominibus prælucere debes, est *viri clementis tui*, i.e. Jovæ, qui tibi, quà est clementiâ, præcipuè favet, sacerdotium tibi indulgendo, *quem tu* (i.e. *Moses* & *Aaron*, qui Levitæ erant) *lacessivisti apud Massam*, &c[t]. ¶ *Quem probâsti in tentatione*, [בְּמַסָּה] Vertunt, 1. *in Massa*, ut sit proprium loci nomen; de quo Exod. 17[v]. Non placet aliis, quia nihil ibi de Aarone legitur[x]. *Quem probâsti in tentationibus*,Sy.Al. *Quem probâsti probatione*, i.e. exactissimè probâsti, ut dignus esset sacerdotio[y]. Alii, *tentâsti* (vel, *probaveris*, Ar.) *in loco tentationis*, P.Ar. Q. exponunt in laudem. Ità Ch. *Qui inventus est pius coram te: quem probâsti, & in tentatione stetis, & fuit perfectus; probavisti eum ad aquas contradictionis, & inventus est fidelis*[a]. Videri hoc possit non bene convenire cum Num. 20. de *Aaronis* persona. Hebræi tamen dicunt tribum Levi non murmurâsse cum murmuratoribus, & Psal. 99. 7. dicit, *servabant testimonia ejus.* Confer Mal. 2. 5[a]. Alii in vituperium sumunt. Qui (scilicet, *Aaron*) fuit *vir sanctissimus*, præterquam quòd lapsus est in loco qui dicitur *Massa*, qui propterea dictus est *Aquæ Meribæ*, i. e. contradictionis, Exod. 17. 7[b]. ¶ *Et judicâsti*] i.e. Punivisti. q. d. Non obstante tamen hâc Aaronis offensâ, voluisti sacerdotium penès hanc unam Tribum perpetuò remanere[c]. ¶ [תריבהו] *Contendere fecisti cum*, P. V. O. cum populo, O. i. e. Permisisti ut contenderet cum filiis Israel[d]. Al. *contendebas cum eo*, A. Q. in Ma. vel, *provocabas eum ad contentionem*, Q. in Ma. Deus *contendere* dicitur cum hominibus, quando eos redarguit & punit, Esa. 49. 25. Jer. 2. 9[†]. Rectiùs, *objurgabis eum*, fut. pro præt. Notat magnam & continuam objurgationem[f]. Alii referunt ad Levi; Quem (scilicet, *Aaronem*) tu, ô Levi, cum aliis tentâsti, & contendisti cum eo[g]. Vel, *quem illi tentabant & convitiabantur*, o'. in A.

9. *Qui dixit patri,—Nescio vos*] Vide quæ de J. B. & P. 2. 26. 3. & ibi annotata[h]. *Scientia* hîc curam sive respectum innuit, ut Job. 9. 21. Prov. 12. 10, 11. 1 Thes. 5. 12[i]. Referunt hoc, vel, 1. ad legem Lev. 21. 10, 11. ubi vetatur sacerdos interesse funeri patris, matris, &c. acsi eum non novissent[k]. Vel, 2. ad factum illud Levitarum Exod. 32[l]. Ibi dixit Moses, *Occidite quisque fratrem suum*[m]. Et Levitæ reos quosque, citra personarum delectum, interfecerunt[n]. Vel, 3. ad Aaronis æquitatem & integritatem, qui in judicando non habebat rationem personæ litigantis[o]. ¶ *Custodierunt*] Pactum cum Deo initum, Exod. 24. 8[p]. Nempe, facto illo Exod. 32[q]. Vel, Præt. pro fut. *Custodient*; studiosi erunt Legis servandæ[r]. Vel, *Custodiunt*; nam ex lege Lev. 21. custodire tenentur[†]. [Alii aliter vertunt & exponunt:] *Qui vir clemens tuus*, i.e. Jova Christus, pluris facit obedientiam quàm cognationem, eósque pro cognatis habet *qui tuis dictis*, ô Deus, (est enim personæ mutatio,) *obtemperant.* Id docet Christus Matt. 12. 50. *Qui fecerit voluntatem meam, is meus frater*, &c[t].

10. *Judicia tua, ô Jacob*] Nectenda superioribus per appositionem; q. d. Hi custodierunt pactum tuum & eloquia tua, quæ nihil aliud sunt quàm judicia tua & Lex tua[v]. ¶ [יורו] *Docebunt*, P. O. V. A. Hoc

Margin: [q] A. — [r] Med. dissert. 96. — [*] A. — [t] Cs. — [v] La. ex V. Cs. Ma. Sa. — [x] Bo. Ma. — [y] Q. in Ma. — [a] V. — [a] A. — [b] V. M. — [c] T. — [d] V. — [†] A. — [f] Ma. — [g] Q. in A. — [h] G. — [i] A. — [k] A. Q. in Ma. — [l] Ità M. O. Bo. Iz. A. Med. dissert. 96. — [m] L. Mc. — [n] O. — [o] M. — [p] V. — [q] Mc. — [r] Bo. A. — [†] Q. in Bo. — [t] A. — [t] Cs. — [v] Me. & La.

mutans

munus eorum erat. Vel, *doceant*, A. vel, *docuerunt*, V. ¶ *Ponent*, ישׂימו] Vel, *posuerunt*, V. ¶ *Thymiama in furore tuo*] Heb. *in naso tuo*; i.e. coram te: *in conspectu tuo*, Ar. Ut suffitus, scilicet, sit gratissimus odor naribus tuis. Vel, *in ira tua*, ο'. in A. Sa. Sy. i.e. *ut cohibeant furorem tuum*, Targ. Jerof. in Bi. Ad te placandum, quod fecit Aaron, Num. 16. 47. ¶ *Et holocaustum*, ità Sa. וְכָלִיל] De quo vide Levit. 6. 23. & Deut. 13. 16. Vertunt, *& totum*, O. Ma. *consumptum*, Mo. *perfectionem*, Sy. vel, *perfectum*, Ar. *sacrificium*, vel *incensum*, *totaliter consumendum*, Q. in Ma. עולה est tantùm de *animalibus*, כליל de *minchah*, ut Deut. 13. 16. & Jud. 20. 40. [At ο'. vertunt, *semper super altare.*]

11. *Benedic fortitudini ejus*, sic ο'. Sa. חֵילוֹ] Variant. *Strenuitati ejus*, vel, *robori*, Sy. Ma. Referunt ad Macchabæos sacerdotes fortissimos. Al. *substantiæ ejus*, P. Ch. O. i.e. divitiis, ut Deut. 8. 18 †. Hoc petit pro iis, quia nullam habebant hæreditatem præter oblata Deo. *Primitiis ejus*, M. חַיִל est *robur* & vis terræ quam in fructuum procreatione exserit. Primitiæ autem & decimæ frugum Levitis debebantur. Al. *virtuti ejus*, Mo. Ma. Auge gratias tuas in eo. Al. *exercitui ejus*, O. Ar. ut Ezec. 37. 10. Vide Num. 4. 3, &c. A. *Militiæ sacræ*, quâ in Templo militabant Domino †. Veniebant ad modum exercitûs ad ministrandum. ¶ *Et opera manuum*] i.e. Omnes ejus administrationes. Confer Ezec. 43. 27. ¶ *Suscipe*] Grata habe, V. *acceptabis*, Ma. ¶ *Percute dorsa*: hoc fit in fuga. q.d. Fugiant: מְחַץ מָתְנַיִם] *Transfige lumbos*, P. O. *vulnera in lumbis*, V. Ità fecit *Korah*, &c. ¶ *Inimicorum ejus*, Ch. sim. Sy. Ar. קָמָיו] *Insurgentium ejus*, Mo. vel, *in eum*, ο'. Sa. JT. ¶ *Non consurgant*, מִן יְקוּמוּן] *Nè surgant*, vel, *insurgant*, Mo. A. Belg. sim. Ch. Sy. *non resurgant*, ο'. A. *de insurgentibus*, O. ex quo *insurrexerint*, JT. Pi. *quò minùs ei resistant*, Ar. [At Sa. adjungit præcedentibus, hoc modo, *Tum ex iis qui oderunt eum quis insurget in eum?*] מ præfixum ante infinitivum constituit gerundium in *do*, & ferè negativè sumitur, explicatúrque per פֶּן, *nè*, *non*; ut suprà Gen. 31. 29. מִדַּבֵּר *a loquendo*, pro, פֶּן תְּדַבֵּר, *nè loquaris*. Hoc autem loco integra vocula מִן hoc significatu jungitur cum futuro, quod speciale est.

12. *Et Benjamin ait*] Cui benedicit post *Levi*, cujus erat sacerdotium, quia in hujus sorte erat Templum; & ante *Josephum*, quia sors ejus erat inter *Judah* & *Josephum*; & quia, reliquis tribubus deficientibus, hic cum *Juda* in veritate mansit. ¶ *Amantissimus Domini*] *Dilectus Domini*, vel *Domino*, [ità plerique. At Sa. *manus*, *manus Domini habitare fecit*, &c.] Imò, *dilectissimus Domino*, G. ο'. A. ut olim patri, Gen. 44. Patuit hic amor, 1. quòd ex ea Tribu primus Rex; 2. & in ea Templum erat †; 3. & pinguissimam totius Terræ promissæ regionem accepit, teste Jo. Antiq. 5. 1. ¶ *Habitabit confidenter in eo*, יִשְׁכֹּן עָלָיו] *Habitabit* —(vel, *habitet*, V. A. JT. ut precatio sit,) *super*, vel *juxta*, *cum*, Mo. M. O. A. P. vel, *cum eo*, JT. vel, *in eo*, Ar. *juxta eum*, nempe, Dominum. Cum Jehovah, ut olim cum patre. Dominus habitet in medio Benjamin. Significatur Benjaminis habitatio firma, Hierosolymis, scilicet, & Sanctuarium in ejus parte. Vide Gen. 49. 27. *In terra ejus habitabit majestas Domini*, Ch. *Manus Domini habitare fecit eum confidenter*, Sa. ¶ *Quasi in thalamo totâ die morabitur*: Legit, non חֹפֵף, sed חֻפָּה: [quod *thalamum* sign.] חֹפֵף עָלָיו] *Tegens*, vel *protegens*, *eum*, Ch. JT. P. O. M. A. *Incubabis* (*alæ incitatio*, Sa. vers.) *super ipsum*, Sy. *circumducet eum*, Ar. *inumbrabit super eum*, Ti. Græci, & Masoritæ in G. Aut, *teget eum*, A. scil. Benjaminem Dominus. ¶ *Et inter humeros illius requiescet*] Scil. *Deus*, ο'. Ch. M. V. Mc. T. O. Ma. A. i.e. In sorte, sive in finibus, (id *humerus* sign. Num. 34. 11.) Benjaminis exstructus Templum. Hoc optat †: imò, prædicit. Quod & impletum est. *Inter humeros habitare*, est Hebraismus, pro, *habitare in medio*; quod enim est inter humeros est in medio. *Super humeros*, i.e. super montem editum, ubi emineret, ut caput super humeros. Tota possessio Benjaminis cum corpore consertur, & metropolis cum capite humeris imposito. Sic Isa. 8. 8. Licèt pars Jerosolymæ superior, Australis, ubi erat mons Sion, pertineret ad tribum Juda, pars tamen inferior & Septentrionalis, cum intermedio monte Moria, in quo Templum exstructum fuit, spectabat ad tribum Benjamin. Quod fusiùs probandum erit Jos. 15. Obj. Dicitur Templum esse in monte *Sion*. Resp. Hoc factum, quia non rarò mons *Sion* synecdochicè pro tota urbe sumitur, & quia coæquatâ à Salomone voragine *Millo*, quæ inter montes *Sionem* & *Moriam* interjacebat, uterque mons videri unus potuit, majore communicante minori nomen suum. Omnium ferè est opinio ex hoc loco, Templum fuisse in tribu Benjaminis. Potest tamen hoc ad Benjaminem referri, quòd, videlicet, habitavit *inter humeros Domini*, i.e. ab utroque latere Templi.

13. *Joseph*] Cui proximè benedicit, quia ejus erat primogenitura, 1 Par. 5. 2. ¶ וּלְיוֹסֵף] *Ad Joseph*, vel, *de Joseph*, V. A. ¶ *De benedictione*] Hebr. *Benedicta Jehova ejus terra*, Ma. i.e. Jovam habet fecundum. Erat hæc inter omnes sortes optima †. ¶ *De pomis cœli*, מִמֶּגֶד שָׁמַיִם] *De delicatis*, P. O. *deliciis*, Mo. *eximio cœlorum*, Ma. *pretioso*, O. *à rebus pretiosis*, A. JT. *dulcissimis & optimis fructibus*, Ti. A. M. Vide ad Gen. 24. 53. A. *ob fructus pretiosos*, Sa. מֶגֶד sign. omne pretiosum & optimum in fructibus, vel in auro, vestibus, &c. unde pro loco vertendum est. Al. de *optima* pluvia *cœli*, quæ scil. non lædit, sed prodest. Al. *ab aromate*, seu *odore*, *cœli*, Ma. Seipsum declarat mox, *ob rorem*, &c. V. Fertilitatem plurimùm juvat aspectus cœli. ¶ *Et rore*] Et *ob rorem*, V. A. vel, *de rore* & pluvia, quibus terra fertilis fit. Vide Gen. 27. 28. & 2 Sam. 1. 21. Vel, *à rore* sit benedicta terra tua. ¶ *Abysso subjacente*] i.e. Ob fontes è terra scaturientes & erumpentes.

14. *De pomis fructuum solis ac lunæ*] Principia generationis, Sol, calore, Luna, madore. Luna de nocte humorem subministrat, Sol diurno calore humorem excoquit. Soli patebat hæc terræ portio. Hebr. *ob delicias fructuum*, sive *proventuum*, *solis*, i.e. quæ provenire solent beneficio Solis. *Ob pretiosas res*, *proventus Solis*, A. ¶ *Ac lunæ*, וּמִמֶּגֶד גֶּרֶשׁ יְרָחִים] *Et de delicatis fructibus maturis lunæ*, P. *de eximio*, vel *pretioso*, *ejectionis lunarum*, Mo. O. Ma. *de pretiosis rebus*, *protrusionibus lunarum*, A. vel, *proventuum menstruorum*, Sa. *Ob delicias influentiæ lunæ*, vel, potiùs, *lunarum*, i.e. propter fructum expulsum à lunationibus, seu Lunis; i.e. *quas quaque Luna protrudit* †. In uno mense colligebant æstivos fructus, in alio, olivas, in tertio, dactylos. Poma lunaria, seu menstrua, sunt cucumeres & cucurbitæ, quas terra in illis locis singulis emittit mensibus. Propter fructus quorum maturitatem juvat Luna, quæ singulis mensibus renovatur. Manifesta est Lunæ vis in fructibus. *Crescente Lunâ, frumenta grandescunt*, ait Plin. 18. 30.

15. *Et de vertice antiquorum montium*, וּמֵרֹאשׁ הַרְרֵי קֶדֶם] *De vertice*, ο'. *de capitibus*, Ti. *de cacumine*, Sy. *propter cacumina*, Sa. *ob* delicias *cacuminis*, P. subaud. מֶגֶד, V. [At Ar. *de radicibus*.] *Et de capite*, Mo. i.e. rebus præcipuis, *montium*. Sic *caput* sumitur Exod. 30. 23. *Propter primitias montium*, Ch. M. הַרְרֵי קֶדֶם vertunt, *montium antiquorum*, Ar. JT. V. A. vel, *principii*, ο'. *prioritatis*, A. Ma. i.e. qui fuerunt ab initio; cum terra creati. Vel, *montium perennium*, Ca. sive, *æternorum*, A. i.e. immobilium, Ca. A. Poetico more dictum. Et duratorum ad finem mundi, vel, perpetuò fructificantium. Sic Habak. 3. 6. Al. montium *orientis*, seu *orientalium*, P. Sa. Sy. Mo. Ti. O. i.e. tam felices ut sunt montes Orientis, ob fertilitatem proverbio ferè jactati. Confer Gen. 49. 26. Multi in hac parte erant fertiles montes; *Ephraim*, Jud. 17. 1. & *Samaria*, Amos. 3. 9. & 4. 1. & 6. 1. Laudat fructus à soli bonitate: meliores enim sunt ii qui in supinis collibus, quàm qui proveniunt in planitie †. ¶ *De pomis collium æternorum*, גִּבְעוֹת עוֹלָם] *Collium seculi*, Mo. Sa. vel, *æternorum*, ο'. Ar. Sy. sive, *perpetuorum*, P. *qui non deficiunt*, Ch. *qui jam olim fuerunt*, Ti. *propter fructus quos colles in perpetuum producunt*, M.

16. *Et de frugibus terra*, [מִמֶּגֶד אֶרֶץ] *Et ob delicias terræ*, sub. *arabilis*[t]. ¶ *Et de plenitudine ejus*] i. e. Omnibus creaturis eam implentibus, Psalm. 24. 1[v]. ¶ *Benedictio illius*, &c. [וּרְצוֹן שֹׁכְנִי סְנֶה] *Et voluntate* (seu *favore*, V. Ti. *beneplacito*, JT.) *habitatoris rubi*, Mo. O. vel, Dei *mei inhabitantis rubum*, JT. sim. Sy. Ar. A. qui ibi habitavit, Exod. 3. 2[x]. qui mihi primùm apparuit in rubo[y]. Vel י est paragogicum, ob mysterium admirandæ istius apparitionis[z]. ¶ *Veniat*, [תָּבוֹאתָה] Pro תָּבוֹא; duplex paragoge, ה & ת, ad auxesin: q. d. *Veniet, veniet* certissimè & copiosè[a], sub. *hæc benedictio*, V. ¶ *Et super verticem*] q. d. Apertè & ubertim effundantur. Vide Psalm. 7. 17[b]. ¶ *Nazaræi inter fratres suas*, [נְזִיר אֶחָיו] *Separati fratrum*, ut Genes. 49. 26[c]. Pulchrioris inter fratres: Thren. 4. *Nazaræi mundiores erant nive*, &c[d]. *Glorificati*, ο'. in A. *separati*, seu *exempti*, ut esset præcipuus †. *Separati à fratribus*. Qui venditus fuit à fratribus, & abductus in Ægyptum. Utinam atque minam propter favorem Dei hæc benedictio veniat super Joseph, &c[f].

17. *Quasi primogeniti tauri pulchritudo ejus*, [בְּכוֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ] Ad verb. *Primogenitus bos ejus decor ejus*, Mo. *Primogenitus bovis illius decorem habet*, M. vel, *bovis illius sertum illi*, O. *Decor ejus ut primogeniti bovis*, Ti. *Sit gloria ejus tanquam primogeniti bovis*, A. *Primogeniti bovis illius decor* est *ei*, JT. Optimè vertit Hieron. & æquè egregiè Pago. *Primogeniti bovis habet decorem*. Sic Luth. & Calv. *Pulchritudo ejus tanquam boum selectissimorum*. ità בְּכוֹר est genitivus, & ו in שׁוֹרוֹ non est *affixum*, sed *paragogicum*; quomodo alibi בְּנוֹ & חַיְתוֹ, pro בֵּן & חַיַּת, legimus; (id quod, non animadversum AE. M. Ga. O. Mo. aliisque, fraudi illis fuit, ut locum pravè interpretarentur.) Hinc Græci & Syri rectè vertunt, πρωτότοκος ταύρου. *Primogenitum* autem dicit, quia persuasum erat Hebræis primogenita cujuscunque animalis reliqua viribus excedere[g]. *Decor* aut *majestas illi primogeniti bovis*. In tauro maximè probatur quædam in aspectu generositas; —*torvique decorus Frontis honos*. Et taurum coli voluit Ægyptiorum Rex Mnevis, *cùm omnium formosissimum illum esse crederet*; Ælian. hist. l. 2. 10. Et Cotta in Cicerone, l. 1. de Nat. deorum, ait, —*Non audeo dicere pulchriorem esse me quàm ille fuit taurus qui vexit Europam*[h]. *Gloriam habet instar primogeniti bovis sui*, A. *Primogeniti bovis illius decor ei*; i. e. duabus dignitatibus excellit, quòd est primogenitus, 1 Par. 5. 1. & bos Dei: Josephus enim bovis officio functus est paternam familiam sustentando[i]. *Primogenitus bovis ejus decor ei*, V. Q. in Ma. *Bovis*, i. e. Tribûs, Q. in V. Cujus *primogenitus*, i. e. præcipuus ac Princeps, Jehoshua, decorus & inclytus fuit[k]. Verùm de *Ephraim* potiùs intelligendum, ut paulò pòst dicitur[l]. Ut sit vaticinium de Ephraim Manassi præferendo[m]. His verbis regni Israelitici, quod in tribu Ephraim præcipuam sedem habuerit, (& cujus Reges è tribu Ephraim, & inprimis Jeroboam[n],) gloria & fortitudo describitur[o]. Taurus Regni Regisque symbolum præfert[p]. *Sertum*, seu *corona*, (ità enim הָדָר sign. Psal. 8. & 21. & Isa. 45.) *erit primogenito bovis*, i. e. Tribûs fortis, *ejus*; nempe, Jeroboamo. Ità prædicit Regiam dignitatem. Vel, *Sertum*, scil. victoriæ, *erit primogenito ejus*: vel, *Bos*, i. e. Tribus, *ejus erit primogenitus*; Præfertur *Ephraim Manassi*[q]. ¶ *Cornua rhinocerotis*, [וְקַרְנֵי רְאֵם קַרְנָיו] *Cornua unicornis cornua illius*, Ma. A. M. O. *Monocerotis*, Græci, (qui differt à rhinocerote, Plin. 8. 9. *Monoceroti cornu mediâ fronte cubitorum duorum eminet*, Plin. 8. 21.) Sy. & Ar. in G. Bos Josephi insigne, Gen. 49. 6. Sed bos ità validus, ut unumquodque ejus cornu æquet cornu monocerotis[r]. Dices, Unicum est rhinoceroti (*pariter & monoceroti*) cornu; quomodo ergò hîc dicit *cornua*? Resp. 1. Enallage numeri est, plur. pro sing †. Non placet; quia sequitur, *his* (scil. duobus cornibus) *populos feriet*, & cuius 2 cornibus confert 2 Tribus[s]. *Unicornis*, pro *unicornibus*, A. Resp. 2. Duo cornua hîc non *rhinoceroti* adscribuntur, sed *regno*; q. d. Cornua illi erunt qualia rhinocerotum cornua esse solent[t]. 3. [*Alii ob hanc rationem & alias causas negant* רְאֵם *esse vel monocerota, vel rhinocerota, sed animal quodammodo bovi cognatum faciunt; vel Urum, de quo vide Boot. Animad. 3. 1. vel Orygem, sive capreæ bicornis speciem, de quibus vide quæ ex Bocharto selegimus ad Num. 23. 22.*] ¶ *Ventilabit*, [יְנַגַּח] *Cornu petet*, V. P. O. Ma. A. *impetet*, Sy. *invadat*, Ar. *deturbabit*, M. Ti. *occidet*, Ch. in A. h. e. Eâ fortitudine invadet populos, & dilatabit imperium suum usque ad fines terræ[x]; nempe, terræ *Canaan*, quam omnem devicit Joshua[y]. ¶ *Hæ sunt*, [וְהֵם] *Ea sunt*, Ma. O. A. Supple, vel, *cornua prædicta*, A. ex Chazkuni; vel, *quibus hæ benedictiones conveniunt*, Bo. Me. [Ar. supplet, *Et memorent ea esse decem millia*, &c.] ¶ *Multitudines Ephraim*] *Myriades*, V. i. e. plures quàm *Manassis*, juxta Gen. 48. 19[z]. licèt impræsentiarum pauciores erant, Num. 26. 34, 37. *Myriades Ephraim* referunt ad Josua & suos milites, & *chiliades Manassis*, ad Gideonem & suos[a].

18. *Et Zabulon ait*] Cui *Issachar* adjungit, fratrem ex *Lia*[b]: & sortes eorum propinquæ erunt[c]. ¶ *Lætare*] q. d. Dabit tibi Deus lætitiæ causam[d]. Prosperum habebis successum †. ¶ *In exitu tuo*] Vel, 1. ad bellum[f]. Id sign. Gen. 14. 18. 2 Sam. 11. 1. Confer Jud. 5. 18[g]. Vel, 2. ad negotiationem[h]. *In exitu*, i. e. in exportatione & importatione mercium; quia hic proximus mari erat[i]. Vide Gen. 49. 13[k]. Tribus illa maritima loca ad mare Genesareth, & non procul à mari Mediterraneo, incolebat[l]. Habitabant Zebulonitæ circa Carmelum & Ptolemaidem, nec procul à Tyro & Sidone[m]. *In itineribus tuis*, Ar. ¶ *Et Issachar in tabernaculis*] Sub. *lætare*, V. A. i. e. agricolarum ac pastorum vitam ducens[n]. Eris amator pacis & quietis[o]. Quietè deges[p]. Terrâ tuâ contentus esto: Gen. 49. 14, 15[q]. Domi manebis: opponitur exitui ad bella, aut negotiationes, aut mercatum, Gen. 25. 27. Jos. 22. 4. Jud. 5. 24. & 7. 8[r]. Religionis amans erit †: studio Legis operam impendet[t].

19. *Populos*] Alias Tribus[v]; & exteros[x]: qui cum iis commercia & consuetudinem habentes alliciuntur[y]. ¶ *Vocabunt*] *Vocent*, A. *invitent*, JT. vel, *invitabunt*, Ti. nempe, *Tribus*, Ti. Vel, 1. exemplo suo aliis præibunt[z]: licèt remotissimi à Templo erant[a]. Vel, 2. ephemerides faciendo, & stata festorum tempora aliis indicando, juxta 1 Par. 12. 32[b]. ¶ *Ad montem*] Sionem, vel Moriam[c]; in quo Templum exstruendum prævidit Moses per spiritum[d]: Lætæ & alacres, quippe divitiis & terræ fructibus abundantes, eò adscendent †. ¶ *Victimas justitiæ*] i. e. Lege præscriptas *. Cætera sacra impia sunt & injusta[f]. Victimas justas, ut *via justitiæ*, Matt. 21. 32. est via justa[g]. Admonet eos, nè sacrificarent ex rapinis, aut malè partis, quia mercatores erant[h]. Sacrificia eucharistica, quæ Lex & jus requirit[i]. ¶ *Inundationem maris—sugent*] Hebr. *abundantiam* (*divitias*, ο'.) *marium*, Ma. P. V. i. e. Mercibus marinis abundabunt[k]. Ex maris copia ditescent[l]. *Divitias populi*, Ch. Ar. Maria figuratè accipit pro populis, ut Esa. 60. 5. & alibi[m]. *Divitiæ maris lactabunt te*, ο'. ¶ *Et thesauros absconditos arenarum*, [וּשְׂפֻנֵי טְמוּנֵי חוֹל] Regimen hîc regimini additum est; duo participia passiva[n]. Vertunt, *& tecta abscondita arenæ*, Mo. *occulta, id est, thesauros, arenæ*, JT. scil. maris, cujus litora repleta sunt arenâ[o]. *Absconditos thesauros arenæ*, Sa. Ti. A. M. *Et thesauri absconditi in arena revelabuntur eis*, Ch. *& emporia maritimam habitantium*, ο'. *& occulta atque abscondita in arena*, Pers. [*qu. deficiente* ו *ante* טְמוּנֵי.] *Et abditi thesauri* in *arena*, supple, *illis erunt*, V. vel, *sugent thesauros*, &c. A. [At Sy. vertit, *naves absconditas in arena*.] Exponunt, vel, 1. Ditissimi erunt, ità ut abscondant thesauros in arena[p]. Vel, 2. referunt ad ea quæ evomere solent maria[q]. Vel, 3. ad aurifodinas, vel suas, vel aliorum. Habebunt multas auri & argenti fodinas[r]. Effodient è terra arenosa aurum, &c †. Vel potiùs, thesauros & gemmas habebunt ab exteris allatas, quæ è terra vel arenis extrahi & colligi solent[t].

20. *Benedictus in latitudine Gad*] i. e. Propter latam & spatiosam regionem quam trans Jordanem obtinuit[v]. Vel, *latitudo* hîc est prosperitas[x].

Marginal notes, left column: t V. — v A. — x A. — y Ma. — z V. — a Ma. — b A. — c Ma. — d O. — † A. — f V. — g Bootius animadv. 3. 1. 6. — h BA. 1. 2. p. 188. — i Ma. — k Me. He. in V. — l V. — m Ma. — n Bo. — o Me. Bo. — p Bo. Me. — q O. — r G. — † Bo. — s BA. 1. 3. 27. 557. — t Bo.

Marginal notes, right column: x V. — y A. — z V. Ma. Bo. — a RS. in A. — b A. — c L. — d A. — † M. — f Ità Ch. Jonath. in V. Ma. — g A. — h Ità M. A. Ca. Jun. — i T. Me. L. Pe. — k A. — l Bo. — m BA. 2. 5. p. 718 19. — n Me Bo. — o V M. — p T. Ma. A. — q Jun. — r A. — † V. — t M. — v V. T. Bo. Ch. in A. — x Ma. A. Ca. — y Ca. A. — z G Ma. T. — a Ma. ex Jun. — b T. Ch. & RS. in A. — c Ma. — d A. — † Me. — f Me. T. Bo. Ma. Ca. — g Ca. — h A. — i Q. in Ma. — k Ma. Bo. — l V. Me. T. Ca. — † G. — m A. — n Ma. — o Pi. — p V. ex M. — q V. — r Q. in Bo. — † Q. in V. — t Me. ex Bo. — v Me. & T. ex Bo. M. — x T. Bo.

¶ [בָּרוּךְ מַרְחִיב גָּד] *Benedictus* (*sit*, Ar. A.) *dilatans*, vel, *dilatare faciens*, *Gad*, P. o'. A. Ma. O. Ch. *qui dilatavit ei regionem*, Ar. nempe, *Deus*, O. *Grates Gadem explicanti*, seu ejus fines amplificanti. Intelligi potest, vel, 1. de *Gadis hereditate*, quam Deus se amplificaturum promittit. Qui efferit illi locum, & non restiterit ei dilatanti fines suos. Vel, 2. de *Gadis persona*; & tunc *dilatare* est, ex angustia liberare, ut Psal. 4. 2. Confer Gen. 49. 19. & Jud. 11. Qui efficit ut Gad commodè habitet. Fuit ejus sors continuis alienigenis. Qui latum spatium ei præbet ad evadendum, quum cingitur ab hostibus. Sic Psal. 4. 2. *In angustia dilatasti mihi*. Ante *Gad* deficit ל. Complementum vide Jud. 11. ubi Gaditæ erepti sunt ab Ammonitis, &c. ¶ *Sicut leo*] i. e. Vicinis & circumjectis gentibus formidabilis. Securus, & hostes non timens. Vide 1 Par. 5. 18, &c. & 1 Par. 12. 8. ¶ *Brachium & verticem*] i. e. Interficiet Reges & Principes. q. d. Leonis instar prædæ armum & caput uno impetu à corpore divellit. *Brachium* fortitudinem, *vertex* principatum, denotat. Fortes adversarios & eorum Reges. *Brachium & principem*, o'.

21. *Et vidit principatum suum*] Vel, *prærogativam suam*, Sa. i. e. Excellentiam quandam suam præ aliis tribubus agnovit, & eâ gavisus est. ראשית *principatum* sign. & Num. 24. 20. ¶ [וַיַּרְא רֵאשִׁית לוֹ] *Et vidit principium* (*primitias*, V. o'. in A.) *sibi*, P. V. O. Ma. Mo. h. e. Jam petivit à me primitias Terræ promissæ, nempe, terram *Sehon*, &c. *Et prospexit inprimis sibi*, Sy. ità Ti. *Vidit itaque primam pro se*, M. *Providit primam* partem (vel, *in principio*) *sibi*, A. M. sub. *Gad*; vel, *illi*, supple, *Deus*. Vel, *vidit*, i. e. *accepit*, ut Ch. habet, *suam primam* partem; i. e. eâ fruebatur. *Vidit in principio* habitationem *sibi*. Vide Num. 32. In principio, scilicet, belli contra hostes suscepti & gesti. ¶ *Quod in parte sua Doctor esset repositus*] i. e. Quòd ibi sepeliendus esset Moses. q. d. Amore religioso optavit illam terram. ¶ [כִּי שָׁם חֶלְקַת מְחוֹקֵק סָפוּן] [Variant.] *Quia ibi in portione legislatoris* (i. e. quam Deus per Mosen Legislatorem ei dedit, Num. 32.) *protectus* erat, JT. A. Nempe, in urbibus protecti erant eorum liberi & uxores, dum ipsi ad bellum irent. *Quòd illic pars*, vel *portio*, *legislatoris* (*expositoris*, Sy.) *est tecta*, *occulta*, *abscondita*, Sa. Sy. sim. Ti. P. *Et quòd illic portio esset pro legislatore abscondenda*, M. סָפוּן masc. est, & חֶלְקַת fœm. aiunt ergò rationem habitam ejus synonymi חֶבֶל, vel חֵלֶק. *Legislator* hìc ponitur pro Legislatoribus & Principibus. Et sensus est, quòd illìc videret (*Gad*) multas arces tectas pretiosâ materiâ; erant enim illìc palatia Principum. Innuit civitates munitas & opulentas Amorræorum. ¶ *Qui fuit*, &c.] Referunt ad Mosen; q. d. Qui per desertum comes erat cæterorum populi Principum, quique populum justè rexit. ¶ At Hebr. sunt, [וַיֵּתֵא רָאשֵׁי עָם] Vertunt, *Et venit capita populi*, Ma. i. e. ad Principes, ab eis terram suam petiturus, Num. 32. Jos. 1. 14. Vel, *cum principibus*, sive *capitibus*, *populi*, Sa. P. A. Ma. M. Mo. O. sim. o'. nempe, *ad bellum*, Jos. 1. 14. Vel, *ibunt autem principes populi*, nempe, ipsius *Gad*. *Ibit*, pro, *ibunt*, nempe, cum reliquis ad subjugandum terram. *Et venerunt principes populi*, Ar. *Qui procedebat in fronte populi*, Sy. ¶ *Et fecit justitiam*, &c.] i. e. Fecit Gad quod illi præceperat Deus, & quod se facturum receperat, Num. 32. 27. Vide Jos. 1. 12. & 4. 12. Justa judicia Dei exsequutus est in Cananæos. Referri potest & ad judicia quæ *Jehu*, 2 Reg. 9. & 10. & *Elias*, 1 Reg. 18. inflixerint.

22. *Dan catulus leonis*] Fortitudine & audaciâ, robore & felicitate successûs. Leone generosior. ¶ *Fluet largiter de Basan*, [יְזַנֵּק מִן הַבָּשָׁן] יְזַנֵּק est ἅπαξ λεγόμενον. [Hinc variant.] *Fluet largiter*, i. e. largissimum fluvium suppeditabit Terræ sanctæ. Nam ex hac Tribu ad radices Libani *Jor* & *Dan*, duo fontes *Jordanis*, oriuntur, qui tamen (scil. *Jordanes*) de *Basan* fluit, quia indè per subterraneos meatus venit, nempe, ex Phiala fonte seu lacu, ut experimento deprehendit etiam Philippus Tetrarcha, farciunlis in eum lacum conjectis, & postea in fonte *Dan* repertis, test. Josepho, Hegesippo, Adrichomio, & aliis. Sors Tribûs *Dan* erat ad meridiem Judæ; sed aliqua ejus pars aliam sibi sedem quæsivit, nempe, ad Aquilonem & Libanum, ubi erat urbs *Dan*. Et verum est זנק in *Talmude* passim sign. *fluere*. Chald. hoc refert ad amnes quibus irrigatur terra *Dan*, quos ex *Basan* fluere ait. Sed hoc falsum est. Al. qui *lac sugit*, Sy. & Arabs MSS. in BA. Favet vox *catuli*, scil. lactentis. Al. *saltabit*, M. P. Mo. Ma. O. A. Fut. pro præs. V. *Qui saltat*, aut *prosilit*, V. Sa. o', aut, *exsilit*, Ma. BA. JT. vel, *insilit*, BA. vel, *saltando egreditur ex Basan*, V. Ibi erant optima pascua, ubi pecora saginabantur, & fortissimi leones. Refert ad leones saltantes ex Basan. Ità vertunt AE. K. & Aquinas in BA. & recentiores summo consensu. Leonibus id naturale est, ut in prædam insiliant; Aristot. hist. 9. 44. Plin. 8. 16. Pollux 5. 14. Conferuntur Danitæ cum leone, vel, 1. fortitudine; vel, 2. astutiâ, sicut leones in terra Basan ex insidiis in transeuntes exsiliunt. Alludit ad Gen. 49. 17. Vel, 3. quòd illi, tanquam saltu, ab uno Judææ extremo ad alterum progressi, *Laisam* invaserunt, Jud. 18.

23. *Nepthali abundantiâ perfruetur*, [שְׂבַע רָצוֹן] *Satur* (supple, *est*, Sa. M. Ti.) *voluntate*, Mo. *beneplacito*, Ma. M. Ti. sub. *divino*, M. Ti. *favore*, Sy. *satur & acceptus*, Sa. *implebitur desiderio*, Ch. V. A. *Saturitas voluntatis*, P. O. i. e. Erunt homines suæ voluntatis, sive liberi, facient quod lubet. Alludit ad Gen. 49. *ut cerva dimissa*. Vel, habebunt à Domino quicquid voluerint. *Satur benevolentiâ*, nempe, Jehovæ: quæ vox adjungitur membro sequenti per hypozeugma. Erit illis *satietas rerum gratarum & acceptarum*, o'. in A. Intelligit fructus optimos. *Satietas bonæ voluntatis*, Sym. in D. Vide Matt. 4. 13, &c. & 9. 1. Idem est cum eo quod sequitur, *plenus benedictione*. Amant Hebræi ostentare verborum copiam in lingua satis inope. *Galilæa* (cujus magna pars Nepthalitis obtigerat) *terra pinguis est*, *& fertilis*, *& exculta*, ait Jo. Belli 3. 2. (& 3. 18. Vide & Num. 34. 10. Ma) Ibi 204 urbes, seu pagi: Idem *in Vita sua*, p. 1017. ¶ *Mare & meridiem possidebis*] ים vertunt *mare*, Mo. Sa. BA. A. [Reliqui omnes, *occidentem & meridiem*.] Qu. Quomodo hoc verum erat? Potiùs Ortum & Aquilonem incolebant, Jo. Antiq. 5. 1. *Hemath*, urbs Nepthali, Jos. 19. in Aquilone erat, ut patet ex Jos. 13. 5. Jud. 3. 3. 1 Reg. 8. 66. Ezec. 47. 17. & 48. 1. Nec *ad mare* erant, scil. magnum & occidentale, quod solùm absolutè *Mare* in Scriptura dici solet. Porrò, *Aser* ei erat ab Occidente. Respond. 1. *Mare* hìc dicitur lacus *Genesareth*. Aliis autem *mare* hoc est Mediterraneum, supra Sidonem. 2. *Mare & meridiem possidere*, hìc, non est regionem maritimam & australem obtinere, sed frui deliciis & opibus quæ ad eos advehentur, vel à *mari*, (sive per tribum *Aser*, (ab Occidente,) quæ *Tyrum* & *Sidonem* attingebat; sive per tribum *Zabulon*, (à meridie,) quæ navigationi dedita erat, v. 18.) vel ab *Australibus* tribubus per Jordanem, cujus ipsa longissimum tractum tenebat. Hoc dictum volunt, quia Nepthalitæ à Phœnicibus conterminis suis has merces facilè comparare poterant. Sed hoc frigidum est: Sic non minùs Ortum & Aquilonem possedissent. Præterea, *Nepthalitæ* Phœniciam non attingebant, sed tres aliæ Tribus, nempe, *Aser*, *Isachar* & *Zabulon*, ideòque id his tribubus potiùs convenisset. 3. Moses prædicit hoc fore, non totius terræ Canaan respectu, sed horum tantùm Danitarum qui, instar catuli leonis, ab uno extremo terræ ad alterum, tanquam saltu, progressi, *Laisam* occupaverant, quam *Danem* appellârunt; à cujus urbis meridie usque ad mare Tiberiadis extendebatur Napthalitarum portio.

24. *Benedictus in filiis*, [מִבָּנִים] *Ob*, vel *propter*, *filios*, Ti. A. M. Sa. Pi. vel, *ex filiis*, Pi. *nomine* (vel, *ex parte*) *filiorum*, aut, *ob nepotes*, V. vel, *cum filiis*, A. *benedictione filiorum*, Ch. in A. Propter prolem & copiosam & decoram, ut propter formam tum juvenes tum virgines omnibus sint in deliciis. Alii, *præ filiis*, O. Mo. P. i. e. præ copia filiorum; vel, præ aliis tribubus;

bubus; vel, *de filiis*, ο'. Sy. i.e. à reliquis filiis Israel, quibus è terra sua res optimas suppeditabit. ¶ *Et tingat in oleo*, &c.] i.e. Abundabit oleo, ut eo pedem lavare possit. Vide Gen. 49. 20.

25. *Ferrum & æs calceamentum ejus*, מִנְעָלֶךָ] Variant. *Ferrum & æs sub calceis tuis*, JT. Ti. B. G. vel, *calcei tui*, A. O. V. Mo. *Calceamenta tua*, i.e. calcatio tua, instrumentum pro actione: q.d. Quicquid calcaveris erit ferrum & æs. h.e. In regione tua erunt fodinæ ferri & æris. Vide Deut. 8. 9. *Sarepta* inter Tyrum & Sidonem nomen habet ab æris & ferri fusione. Huc pertinet illud Eumæi apud Homerum, Odyss. ο'. 425. Ἐκ μὲν Σιδῶνος πολυχάλκου εὔχομαι εἶναι, i.e. *Ex ærifera Sidone*, &c. Nec erat cur interpretes verba Poetæ aliò traherent †. Crediderim Aseritas propter horum metallorum copiam solitos ferreis & æneis clavis calceamenta suffigere, ut mons erat rusticis, militibus, viatoribus aliisque apud Romanos & Syros. Tanta copia æris & ferri, ut possis ex iis calceos conficere. Non placet; quia מִנְעָל pro calceo hâc formâ nusquam occurrit. Al. *Fortis sicut æs & ferrum habitatio tua*, Ch. *Terra ejus tam munita erit, quam si esset clausa muris æneis*, &c. *Potentes eorum habitabant in urbibus litoreis, quas obserabant, nè posset hostis ingredi, quasi clausæ fuissent seris & repagulis ferreis & æneis*. *Ferrum & æs clausura tua*, i.e. hæc sors munitissima erit. Al. *Compedes tui ex ære & ferro*, Sa. in BA. Ità lect Masius. Barbaros intelligit in *Galilæa Gentium*, qui Aseritas presserunt ut pedem premit calceus ferreus, i.e. compes. Alii מִנְעָלֶךָ vertunt, *sera tua*, Sa. vers. Ar. *obseratio tua*, M. *claustra tua*, Ca. Potest hoc robur ejus significare, quo inimicos calcet; ut Christi pedes ex ære fuerunt, Apoc. 1. 15. ¶ *Sicut dies juventutis, ità & senectus tua*, וּכְיָמֶיךָ דָּבְאֶךָ] [Variant.] *Et sicut dies tui* (vel, *secundum dies tuos*, O. *sicut dies juventutis*, Ch.) *fortitudo tua*, P. V. O. A. G. ex ο'. Mo. sim. Sy. Quamdiu vixeris eris fortis. Quò diutiùs durabit Tribus ista, eò fiet valentior. *Vires pro ætatis ratione*, Ca. sim. P. *Sicut dies tui*, scil. juventutis, (qui soli floridi sunt ac placidi, adeòque in dierum computationem venire merentur,) *senectus tua* †. Senectus erit vegeta & viridis. Sumpsit [Vulgatus] דָּבְאֶךָ pro דּוּבְאֶךָ, à זוב *fluo*: dies fluxùs sunt senectus. Vel deducunt à דָּאַב *debilitari*. *Sicut dies tui, fama tua*, alii in G. Legerunt דִּבְרֶךָ, G. *Secundùm dies tuos sit fama tua*, i.e. Quamdiu eris populus, tamdiu celebreris sermonibus hominum. Derivant à דָּבַר (*loqui*.) Semper celebraberis ob bonitatem soli. *Et quamdiu dies tui durabunt, sermones habeantur de te*, JT. Al. *Juxta dies tuos* (bonos) *dolor tuus*, M. *Et quot dies tui, tot ærumnæ tuæ*; q.d. Tibi certamen perpetuum futurum est cum veteribus colonis.

26. *Ascensor cœli*, רֹכֵב שָׁמַיִם] *Equitans cœlum*, P. V. O. A. vel, *sedens cœlo*, O. *Equitatio* signum est & honoris, & properantis ad auxilium, ut Psal. 68. 34. q.d. Deus tuus habitat in cœlo, majestatem suam ostendendo insidet nubibus vel cœlis, unde properat ad opem tibi ferendam. ¶ *Auxiliator tuus*] Hebr. *in auxilio tuo*, A. vel, *in auxilium tui*, V. A. O. ¶ *Magnificentiâ ejus*, וּבְגַאֲוָתוֹ שְׁחָקִים] *Et in excellentia sua*, A. Ma. (vel, *elevatione*, O. vel, *altitudine*, Caj.) *cœlos*, O. P. Caj. vel, *nubes*, Vulg. Sa. Subintellige, vel, *equitat* super cœlos, A. vel, *sedet*, O. vel, *discurrunt* nubes, Vulg. in Bo. Vel, *in magnificentiam suam*, nempe, ad manifestandam gloriam suam. *Magnificentiâ sui*; repeto *vehitur*: μεγαλειότητι.

27. *Habitaculum ejus sursum*, מְעֹנָה אֱלֹהֵי קֶדֶם] [Referunt, 1. ad cœlos.] *Quæ* (scilicet *æther*, vel *cœlum*) *jam olim* (*ab initio*, Ch. *ab æterno*, Sy.) *est habitatio Dei*, Ti. Ità P. M. Ch. Sy. O. [2. Ad Deum.] *Habitaculum*, Mo. V. A. vel *refugium*, *ejus*, G. vel *tuum*, M. A. (supple, *est*, vel *erit*, A. vel *fit*, A. Pi. Vide Psal. 90. 1. A.) *Deus æternus*, G. M. A. V. q.d. Oro Deum, ut te, ô Israel, protegat. קֶדֶם est, πρὸ αἰώνων, Psal. 55. 19. Nam Hebræi vocem propriam non habent quâ æternitatem exprimant, itaque translatione aut circumlocutione utuntur. Sic Deus dicitur *antiquus dierum*, Dan. 7. Al. *Deus antiquitatis*, vel, *antiquus*, A. *Deus anterioritatis*, *seculi*, Q. in Ma. Vel, *Deus antè*, i.e. suprà, sursum, ipsum protegit †. q.d. Deus erit Israeli protectio, velut tugurium defendit habitatores suos ab injuria cœli. מְעֹנָה sign. *tuguriolum illud quod fit in agro aut vineis*: Bene Græci, σκεπάσει σε, (*teget te*.) Addunt, Θεοῦ ἀρχὴ, (*principatus Dei*,) ο'. Sed fortè scripserunt, Θεὸς ἀρχῆς. ¶ *Et subter brachia sempiterna*, sic P. וּמִתַּחַת זְרֹעֹת עוֹלָם] *Et de subtus*, vel *subter*, (supple, *sunt*, A.) *brachia æternitatis*, vel *æterna*, Ma. A. V. i.e. Sub Israele sunt brachia insatigabilia, quæ ipsum sustentant: q.d. A vertice ad calcem diligenter custodit totum Israelem Dominus. *Sub brachiis Dei, quæ te sustinebunt, in æternum eris*, vel, *Sub brachiis æternitatis tutus eris*, M. Al. sic; Cœlum est habitatio ejus, & tamen *infernè brachia in mundo exserit*, i.e. *potentiam suam*. Vel, *extendit brachia infernè*, adeò immensus est. Quamvis in cœlis habitet, non tamen terrena despicit, sed in terram brachia dimittit, ut Israelitis adsit. *Sub brachio ejus seculum*, Sa. *Infra eum Reges mundi*, Ar. *Eo subtus seminabis mundum*, Sy. ¶ *Dixitque, Contere*] *Disperde*, P. Pi. scil. inimicum, Pi. *Dicet*, &c. i.e. Instruet te mandato & viribus ad perdendum eum.

28. *Habitabit confidenter & solus*] Etiam solus absque ullo præsidio tutus erit; ut Jer. 49. 31. Vel, *solus*, i.e. non permistus aliis gentibus: ut Num. 23. 9 †. ¶ *Oculus Jacob*, &c. עֵין יַעֲקֹב אֶל־אֶרֶץ דָּגָן וגו'] [Variant.] *Oculus Jacob ad*, vel *super*, *terram frumenti*, &c. Sa. M. Belg. Mo. Ti. O. Ma. supple, *erit*, Belg. vel, *aspirat*, seu *respicit*, quia eam nondum possidebant. *Oculum adjiciet ad terram feracem*. *Videre* hîc pro *potiri*. Contemplabuntur terram sibi datam. Al. *Fons Jacobi in terra*, Sy. vel, *super terram*, A. *Et habitabit Israel fons Jacobi, in terra*, P. *Fons Jacob*, A. V. per appositionem; q.d. Populus Israel, qui est veluti rivus deductus à Jacob, qui est fons, solus habitabit. *Aqua* populos sign. Rev. 17. 15. Et *fons* hîc sumitur pro rivo è fonte, ut Psal. 104. 10.

29. *Beatus es*] Sub. *Ob id* beatus es, &c. V. ¶ *Qui salvaris in Domino? scutum*, &c.] *Qui servaris per Jehovam?* V. A. P. ¶ *Scutum auxilii tui*] Ità A. i.e. quo adjuvaris. ¶ *Et gladius gloriæ tuæ*] *Excellentiæ tuæ*; H, quo paratur tibi gloria. Vel, *elevationis tuæ*. q.d. Est scutum quo protegaris, & gladius elevatus quo inimicos percutias. *Gladius gloriationis*, M. Ti. *Cujus gladius est tua excellentia*, in qua tantò gloriari potes, ut Psal. 44. 4, 7. *Qui est tui fastigii gladius*; i.e. qui te suo præsidio in istam dignitatem evexit. ¶ *Negabunt te*, וְיִכָּחֲשׁוּ] [Variè reddunt.] *Mentientur tibi*, Mo. G. Ch. Sa. Sy. Ti. i.e. Si populi subacti fidem fallent, edomabis eos. Se amicos esse fingent, ut fecerunt Gibeonitæ. *Reddentur abjecti*, JT. *succumbent inviti*, Ca. *humiliabuntur*, P. *subjicientur tibi*, Ar. *negabunt te*, O. *falsò negabunt tibi*, A. *Attenuabuntur*, ex Psal. 108. 24. Q. in Ma. *Mendaces fient*, *frustrabuntur*; incassum evadent eorum vota & studia †. *Deficient*, O. Ma. *Mentiri* pro *deficere*, 1 Reg. 13. & Psal. 109. item Os. 9. 2. & Habac. 3. 17. Sic etiam Horat. *spem mentita seges*. ¶ *Eorum colla*, עַל בָּמוֹתֵימוֹ] *Super excelsa eorum*, P. V. O. Vel, 1. super cervices Regum inimicorum calcabis; Jos. 10. 24. Ma. *Super principes*, Ar. Vel, 2. super loca munita. Vide Deut. 32. 13.

CAP. XXXIV.

Dicunt Hebræi hoc caput scriptum fuisse à *Josue*, spiritu prophetico.

1. *De campestribus Moab*, מֵעַרְבוֹת] *De conjunctionibus*, vel *terminis Moab*, ubi, scilicet, diversorum regnorum termini conjungebantur. ¶ *Super montem Nebo, in verticem Phasga*] Ità ο'. Sa. V. *Nebo* mons altissimus montium *Abarim*: *Phasga* vertex sublimissimus montis *Nebo*. ¶ רֹאשׁ הַפִּסְגָּה] *In*, vel *ad*, *verticem collis*, Chald. Sy. vel, *rupis*, Ar. vel,

 specula,

specula, Sa. vers. Vide Num. 21. 20. (& 27. 12. Bo.) & Deut. 3. 27[d]. ¶ *Terram Gilead*, [אֶת הַגִּלְעָד] Vertunt, 1. *à Gilead*, JT. He. in A. אֶת pro מִן sumunt; non enim opus erat ut eam respiceret, quam devicerat †. *Gilead*, vulgò *Galaad*, nomen montis siti trans Jordanem, Orientem versùs, ex collat. Num. 32. v. 1. & 19 [e]. 2. *Gilead*, nimirum latè sumptam, sive terram duarum Tribuum cum dimidia [f]. Hanc totam ostendit, quia totam Moyses non adierat, nec ejus amœnitatem oculis usurpaverat. Videtur Deus corroboràsse oculos Mosis, ut distantia meliùs intueretur [g]. ¶ *Usque Dan*] Nomen urbis occupatæ à Danitis, antea *Leshem*, vel *Lais*. Vide Jos. 19. 47 [h].

2. *Ad mare novissimum*, [הָאַחֲרוֹן] *Postremum*, Sa. A. Ma. Mo. sim. Ch. JT. vel, *extremum*, A. vide c. 11. 24. V. *extimum*, Sy. *ultimum*, ο'. Nempe, Occidentale, A. Bo. Ae. ut patet, quòd ubique *mare novissimum* opponitur Orientali, quod est mare *Genesareth*, Joel. 2. 20. Zach. 14. 8 [i].

3. *Latitudinem campi Jericho*, [וְאֶת הַכִּכָּר בִּקְעַת יְרֵחוֹ] Vertunt, *Et planitiem vallis* (vel, *planitiem, vallem*, P. *planitiem ipsam, convallem*, JT. *planitiem campi*, Ch. vel, *campestrem planitiem*, M. Ti.) *Jericho*, Mo. A. *Partem ruptionis*, vel *divisionis*, *Jericho*: i. e. partem meridionalem, quam dividit Jericho; aut, ruptiones quas facit Jarden, aut, torrentes in terra Jericho [k]. *Et planitiem vallis*, (sive *vallem*, per appositionem, V. Ma.) Jericho, A. *Planitiem*, planitiem, inquam, *vallis* in qua est Jericho, V. sim. Pi. ¶ *Civitatis palmarum*] Referunt, 1. ad *Engaddi*, urbem palmetis nobilem. Vide Gen. 14. 7. & Jud. 1. 16. Ut sit asyndeton, *& urbem palmarum* [l]. 2. Ad *Jericho*, quæ ità vocatur Jud. 1. 16. (& 3. 13. A.) & 2 Par. 28. 15 [m]. Idem testantur Plinius 5. 14. *Hierichuntem palmetis consitam*, & Diod. Siculus 2. 93. & Strabo l. 16. p. 763. & Jo. Belli 5. 4 [n]. Ex iis & *balsamo*, &c. ibi crescentibus nomen habuit Jericho; q. d. *Odorifera*. Quod Moses ultimò vidit, erat & ei proximum, & terræ totius amœnissimum, (vide Gen. 13. 10.) & primò ab Israelitis occupatum [o].

5 *Mortuúsque est*, &c.] Scriptum hoc, vel, 1. à *Mose* propheticè [p]: vel, 2. ab *Eleazaro*, qui & hoc, & quod de Josuæ morte Jos. 24. addidit [q]: vel, 3. ab *Esdra* [r]: vel, 4. à *Josue* †; & quidem aliquot annis post Mosis mortem, quia dicit, *ad hunc usque diem* [s]. ¶ *Servus Domini*] Sic dicitur, quia etiam moriens fecit jussa Dei, tanquam servus, nempe, *ascendit*, &c [t]. *Non priùs vocatus est Servus Domini quàm vitâ cessisset. Hoc titulo summa adeptæ status excellentia designatur. Servus enim hero assiduè versatur, secretiora conclavia ingreditur, eique ad nutum semper præstò est. Liquidò dixerunt, MAJORES SUNT JUSTI IN MORTE QUAM IN VITA* [x]. *Separatâ (ejus) animâ à corpore, ascendit ad ministrandum Excelso; ac propterea vocatur SERVUS DOMINI ratione mercedis seculi venturi, quam acquisivit, tanquam servus fidelis* [y]. ¶ *In terra Moab*] Nempe, quam ab Amorrhæis ceperant Israelitæ, quæ olim erat Moabitarum regio [z]. ¶ *Jubente Domino*] Hebr. *juxta* (vel *super*, Mo. Ma.) *os*, Ti. A. vel, *sermonem*, Domini, P. Vel, 1. ex præstituto Jehovæ [a]: vel, 2. sicut Dominus ei sæpe prædixerat [b]: vel fortè, 3. ex edicto regio (scil. *mortis*) lato in primum hominem ob peccatum [c].

6. *Et sepelivit*] Quis? Sub. *Deus*, vel *Angelus*, V. Deus ope Angelorum [d]. Quorum princeps *Michael* †. *Jehovah*, vel *Michael*, h. e. Christus: Significante, solius Christi esse Legem Mosis abolere [f]. Al. *Et sepelivit seipsum*, ingressus scil. in speluncam arctam, ubi spiritum exhalavit [g]. Alii volunt tertiam personam præt. act. sumi passivè, seu impersonaliter, more Hebraico, *Et sepelivit*, pro, *Et sepultus est* [h]. ¶ *In valle*] Vel, *in Gai*, ο'. V. ut sit nomen montis *Nebo*, quâ respicit Moab [i]. Vide Num. 21. 20 [k]. Mortuus est in monte, sepultus in valle [l]. ¶ *Et non cognovit—sepulchrum*] Causa erat, nè Israelitæ, ad idololatriam propensi, eum pro Deo colerent [m]. Nè tanti viri reliquiis superstitiosum cultum deferrent [n]. De hoc erat altercatio Michaelis cum Diabolo: vide Jud. vers. 9. Pravâ imitatione Mosis videntur Ethnici finxisse suorum legislatorum raptus; ut Romuli, & Apollonii Tyanæi in Philostrat. 8. 12 [o].

7. *Centum & viginti annos*] Trebellius Pollio in Claudio 11. *Doctissimi Mathematicorum centum & viginti annos homini ad vivendum datos judicant, neque amplius cuiquam jactitant esse concessum; etiam illud addentes, Mosen solum, Dei, ut Judæorum libri loquuntur, familiarem, centum viginti quinque* [imò tantùm 120] *annos vixisse; qui quum quereretur quòd juvenis interiret, responsum ei ab incerto ferunt Numine*, (quo Gentilis hic scriptor imprudenter indicavit locum Gen. 6. 3.) *Neminem plus victurum* [p]. ¶ *Non caligavit oculus*, sic ο'. Ch. Mo. JT. A. ut Gen. 27. 1. A. [לֹא כָהֲתָה עֵינוֹ] *Non restrinxit se oculus*; i. e. visus non est diminutus [q]. *Non gravatus fuerat*, Sy. *non contractus in rugas*, O. Vel sic, *Vultus ejus non erat contractus in rugas. Oculus* pro colore, &c. sumitur, Exod. 10. 5. Num. 11. 7. Hizcuni exponit de splendore vultûs, Exod. 34. 30 [r]. ¶ *Nec dentes moti*, [לֹא נָס לֵחֹה] *Non fugit* (vel, *elanguerat*, Sa.) *vigor ejus*, O. Ma. Sy. Mo. A. i. e. robur, vel coloris vivacitas †. *Vigor*, P. M. BA. *succus nativus*, vel, *humor radicalis*, A. *Nec abscessit humor ejus*, Ar. *Non emarcuerat, evanuerat*, q. d. facies erat ei semper succulenta. Solet enim senectus esse sicca [s]. *Non defecit gena*, vel *maxilla, ejus*. (Augustus moriturus—*malas labentes corrigi præcepit*, Sueton. c. 99 [t].) Ità Sy. & Ar. MSS. & ο'. (*χελύνια αὐτοῦ, labia ejus.*) Legerunt לחיו [x]. *Non rugas contraxerant genæ ejus*, Sy. Splendor radiorum (de quo Exod. 34.) nunquam evanuit, aut recessit [y]. *Nec mutatus est splendor gloriæ vultûs ejus*, Ch.

8. *Triginta diebus*] Ut pro *Aarone*, vide Num. 20. 28 [z]. & *Mariamne*, teste Jo. In luctu super communis sortis hominibus sufficiebant dies septem; Sirachides 22. 12. Jo. Antiq. 6. in fine, Amm. Marcellinus, l. 19 [a].

9. *Repletus est*] Pro, *repletus fuerat*, Bo. ¶ *Quia Moses posuit*] Pro, *posuerat*, Bo. Me. vel, *quum imposuisset*, Q. in Ma. Vide Num. 27. 18. Deut. 31. 7, & 23 [b].

10. *Non—sicut Moyses*] Non similis quoad sequentia [c]: nempe, familiaritatem cum Deo [d], & portenta †. ¶ *Quem nôsset Dominus facie ad faciem*, [אֲשֶׁר יְדָעוֹ יְהוָה] *Quem nôsset*, &c. i. e. Qui sic familiariter conversaretur & loqueretur cum Jehovah [f]. Omnes ferè vertunt, *Quem novit Dominus* [g]. Refero ad Mosen: quam expositionem sequens versus postulat [h]. At quia nihil singulare est, Deum aliquem nôsse familiariter, sed maximè singulare est, aliquem in hac vita Deum nôsse familiariter, nec alibi, quod sciam, id in Scriptura tribuatur Deo respectu nostri, sed semper nobis respectu Dei, cujus faciem nos aliquando visuros fore promittitur; non verebimur profiteri posse verti, *Qui novit Dominum*; [sim. vertit O.] ut affixum in יְדָעוֹ referatur ad sequens substantivum יְהוָה, & sit pleonasticum: quod Ch. & Sy. usitatissimum est, nec rarum in Scriptura; ut Exod. 2. 6. וַתִּרְאֵהוּ אֶת־הַיֶּלֶד, *& vidit puerum*, ubi superfluum est הוּ, & refertur ad seq. subst. Num. 23. 18. בְּנוֹ צִפֹּר, *fili Tsippor*; Deut. 32. 43. וְכִפֶּר אַדְמָתוֹ עַמּוֹ, *& expiabit terram populi sui*; Psal. 64. 9. Et hoc loco Onkelos, *Cui revelatus est Dominus*, i. e. qui vidit Dominum [i].

12. *Manum robustam*] i. e. Opera manu forti facta [k]. Intelligit ea quæ facta sunt in exitu de Ægypto, & in Mari rubro. ¶ [לְכָל־הַמּוֹרָא] *In omnibus mirabilibus*, ο'. Ch. *in omni visione magna*, Sa. simil. Sy. *in omni terrore*, Ar. Mo. O. A. vel, operibus *terribilibus*, JT. Vel, 1. in datione Legis [l]; vel, 2. quo Ægyptios terruit [m], & Israelitas, Num. 16. & 25 [n].

SYNOP.

SYNOPSIS
Criticorum & aliorum Commentatorum
IN
JOSUAM.

QU. Quis libri Auctor? Resp. Vel, 1. *Isaias*, ut Q. in To. sed argumento nullo, Ser. in Jos. l. 2. prolegomen. 2. Vel, 2. *Eleazar* Pontifex, quia hujus erat, non modò vivâ voce, sed insuper scribendo, populum docere. Vel, 3. *Samuel* [b]. Vel, 4. *Esdras* [c]. A Propheta aliquo collectus fuit hic liber ex antiquis diariis & annalibus [d]. Vel, 5. *Josua* ipse †. Nam, 1. vocatur hic *successor Moysi in Propheticis*, i. e. in sacris Scripturis conscribendis, Ecclesiastic. 46. 1 [f]. 2. Quis non meritò censeat Josuam hac in re imitatum esse Mosem [g]? 3. Dicitur Josua, cap. 24. 26. *scripsisse omnia verba hæc*, nempe, res omnes quas hic liber recitat [h]. Sed objiciunt alii, in Jos. 10. citari *librum Recti*, qui post Davidis tempora scriptus est. Vide 2 Sam. 1. Et Jos. 15. scribuntur de *Axa* quæ post *Josuæ* mortem gesta sunt, Jud. 1. Similiter Jos. 19. 47. refertur expeditio post Josuam suscepta, Jud. 18. Et Jos. cap. 4. ver. 9. lapides erecti manere dicuntur usque ad præsentem diem. Hæc illi [i]. Resp. Fatemur ab aliis nonnulla adjecta fuisse, v. g. à *Samuele*, vel *Esdra*, &c. neque tamen propterea is liber *Josuæ* negandus est. Alioquin Pentateuchi *Moysen* patrem negabimus, quia ibi similia reperiuntur, & Josuam addidisse octo versus in Deuteronomio referunt Talmudici [k]. Ex eorum mentione quæ post Josuæ mortem acciderunt colligi potest, non Josuam, sed potiùs Phineem, hunc librum scripsisse [l].

[b] To. in La. [c] Mas. in præfat. [d] Mas. in La. † Ità Serar. Bo. V. He. in La. [f] Serar. Bo. [g] Bo. [h] Serar. [i] Mas. To. in Ser. [k] Serar. simil. Bo. [l] Li.

CAP. I.

1. *ET factum est*] Particula *ET* vel redundat, more Hebraico in librorum initiis [a]; vel narrationem continuat [b], & copulat hunc librum cum fine Deuteronomii: illius enim Acta ordine prosequitur [c]. Et Josue, qui hunc librum scripsit, finem quoque Deuteronomii scripsit *. ¶ *Post mortem*] Vel, statim, quamvis nondum eluxissent Mosen, nè otium ibi diutiùs tererent; & ut Pascha, quod propè aberat, in Promissa terra posset ritè celebrari [d]. Sed de his vide vers. 11. Vel, post 30 dies luctûs pro Mose †; quo tempore eos quievisse non obscurè innuitur Deut. ult *. ¶ *Servi Domini*] Sic dicitur Moses, non modò ab officiorum sedulitate, sed propter imperii munus [f]. ¶ *Ut loqueretur*] Per Angelum, vel spiritualiter objicientem menti ejus notiones horum verborum, vel corporaliter in assumpto corpore apparentem. Utrumlibet est probabile [g]. [Differit hic Masius de variis modis quibus Deus voluntatem suam patefecit.] Rerum quæ hic scribuntur informatione imbuit Deus mentem Josuæ, non aliter quàm si clarâ voce clarissimâ loquentem secum Deum audiret [h]. ¶ *Filium Nun*] Nave. Videtur scribarum vitium esse, pro Nun [i]. ¶ *Ministrum*] Non vocat eum עבד *servum*, sed משרת *ministrum*, neque enim vir primarius servitutem Mosi serviebat, sed eum officiose comitatus observaverat [k].

2. *Mortuus est*] Et proinde respublica Duce orba est; quare agè, tu, &c. [l]. ¶ *Surge*, ועתה קוּם] *Jam ergò*. Non tam præsens tempus significat, quàm rei quæ narratur consequentiam; ut Gen. 3. 22. & 4. 11. & 11. 23. Et cùm verbis modi mandativi adjungitur, simul vim quandam urgentem & maturantem habet: Urget igitur Josuam ut maturet capessere rempublicam [m]. *Surge*, i. e. *Eja agè*: Est vox hortantis & excitantis, non jubentis, ut in pedes se erigat [n]. ¶ *Jordanem istum*] *Istum* vocat, vel demonstrativè, quia propè aberat; vel emphaticè, quia celebris & illustris. De *Jordane* vide Tacit. init. Hist. 5. & Plin. 5. 15. & Pausan. l. 5 [o]. ¶ *Tu*] Tu primo loco, ut tuo exemplo cæteros horteris [p]. ¶ *Et omnis populus*] Nempe, exceptis *Reubenitis*, *Gaditis*, &c. Vide Num. 32 [q]. ¶ *In terram*, אל הארץ] *Ad terram*. Sub. לָלֶכֶת, *ut pergas*, vel לָבוֹא, *ut intres*, *ad terram*, &c [r]. Venturus *in terram*, J.T. ¶ *Quam ego dabo*] Illud *Ego* emphasin habet: & in eo est præcipua vis Josuam confirmandi atque excitandi, ab utili, à facili, ab honesto, à contrario malo. Non potest non optimum esse quod à Deo datur. *Ego*; q. d. qui universæ terræ Dominus sum, ideóque possum ereptam aliis regionem donare vobis. Non opus est ut confugiamus ad illud quod à Patribus traditum fuisse dicunt Aug. Epiphan. aliique, nempe, in partitione terrarum terram Canaan obtigisse Semo, (ex quo oriundus est Abraham,) atque hujus posteros à Cananæis tandem fuisse pulsos, ac proinde nunc jure nepotibus Semi restitui. Sed neque hoc argumentis satis firmis probari potest, neque usquam ab Israelitis supponitur †. ¶ *Dabo*] Heb. *do*. Jam dare incipio [t]. Cùm promitteret Deus hoc Patribus, futuro usus est: Non ergò temerè præsenti jam utitur, nempe, ut intelligant ad summum pervenisse Cananæorum scelera, quartúmque esse exactum seculum, Gen. 15. 16. & tempus adesse promissa præstandi, Deúmque jam nunc pronunciare hoc verbulo Israelitas esse Cananææ dominos, &c [v]. Non tam promissionem, quàm ipsam donationem & consignationem, hæreditatis hæc verba sonant [a]. ¶ *Filiis Israel*] Heb. *ipsis*, *filiis Israelis*. Per appositionem dictum, declarat enim quid pronomine לָהֶם, *illis*, significet [b]. Hebraismus est, dum ea nomina adduntur quæ antè in suis pronominibus satis expressa videri poterant; ut Exod. 2. 6. *Israelis* nomen non est hic otiosum: Nam cùm *Israelis* nomen Jacobo imponeret, terram hanc promisit, Gen. 35. 10 [c].

3. *Omnem locum quem calcabis*, &c.] Cæci Talmudici hic accipiunt, permissum hic esse Israelitis ut quasvis regiones occupatum irent, sed ità, si universam priùs Cananæam suo imperio occupâssent. Non intelligebant hi illam universitatem in proximo versiculo certis definitam esse terminis [d], *omnem locum*, i. e. totam Cananæam †. Vide de hoc & seq. versu quæ ad Deut. 11. 24 [f]. Sufficere poterat quòd dixit, *Ego do*, &c. sed profectò haud facilè acquiescit fides nostra in omnipotentiam Dei, dum rerum difficultatem expendit. Jam ergò patentiùs atque explicatiùs promittit Deus sublaturum se quæ obsistere possent [g]. ¶ *Vobis tradam*] Sicut in rebus quæ nullius sunt, possessio jus dat; ità hic, quia pro nullis habendi quos Deus pœnæ damnavit [h]. ¶ *Sicut locutus sum Moysi*] Eum nominat potiùs quàm Abrahamum, 1. quia ipsissimis illis verbis Mosem allocutus fuerat: 2. quòd recens Mosis memoria & familiaritas cum Deo auctoritatem multò gravissimam apud ipsum iis oraculis conciliare debebant *.

[a] Bo. [b] Mas. [c] La. * V. [d] Mas. † Ità La. Bo. et Jo. Serar. [e] Q. [f] Mas. [g] La. [h] Mas. [i] G. [k] Mas. [l] Mas. [m] Mas. [n] La. Mas. [o] Ma. Mas. [p] Mas. [q] Mas. La. [r] V. † Mas. [t] La. [v] Mas. [a] Bo. [b] V. [c] Mas. [d] Mas. † L. [f] Bo. [g] Mas. [h] G. * Mas.

4. *A deserto*, &c.] Definit terram à tribus cœli regionibus: Desertum à Meridie; Libanus, & longè ultra eum Euphrates, à Septentrione; Mare magnum ab Occidente. Omittitur Jordanes, qui ab Oriente erat, quia ab eo fines isti à Deo ostenduntur Josuæ[i], qui non longè ab eo consistebat[k]. Aliis Euphrates hîc proponitur ut limes orientalis *. Vide Gen. 15. 18. & Deut. 11. 24 †. ¶ *A deserto*] Nempe, *Sin* & *Cades*[l], quod per antonomasiam *desertum* dicitur, quia è recenti facto omnium in memoria erat[m]. Ab Arabia deserta[n]. ¶ *Et Libano*] Ità Targ. Jon. Sy. M.P.Ti.JT.Ma. At ό. *Anti-libano*. Nec mirum: Nam *Libanus* & *Anti-libanus* sunt reipsâ unus mons, sed interjacente valle divisus, teste Plin. 5. 20[o]. *Libanus* autem est omnium Syriæ montium altissimus, maximus, & amœnissimus: sic dictus, vel, à לָבָן *albus*, quòd nive semper albeat in summitate[p]; vel, à *thure*, quòd cedrorum aliarúmque resinosarum arborum ferax fuit, ex quibus thuris saltem quædam species excepta erat[q]. Heb. *à Libano isto*, הַלְּבָנוֹן הַזֶּה; vel, quia indè cerni potuit, & à loquente Deo demonstratus est; vel, ob præstantiam. Verto, *usque ad Libanum*. Ad nomen הַלְּבָנוֹן accommodavi *ad* ante עַד, quod mox sequitur; & ה præposita locorum nominibus sæpe valet *ad*. Gemina planè constructio habetur 1 Reg. 4. 21[r]. ¶ *Ad fluvium magnum*] Ità Euphratem vocat Lucan. lib. 3.——*cùm Tigride magnus Euphrates* †. [*De hoc fluvio ejúsque nomine vide quæ ad* Gen. 2. *de Paradiso.*] Vel, *magnus* dicitur respectu fluminum quæ sunt in Terra sanctâ[s]. ¶ *Omnis terra Hethæorum*, הַחִתִּים] Vel Synecdoche est; ex una gente sex reliquas intelligit[t]; sicut alibi easdem vocat *Amorræos*: sic Gen. 27. ult. *Hethæa* explicatur per *Cananæam* Gen. 28. 1[a]. Vel Hethæos nominat, 1. Quia illi habitârunt in Occasu. Placet hoc doctioribus[b]. Jungunt sequentibus, *terra Hittæorum, usque ad mare magnum, ad solis occasum*[c]. [Alii aliter.] Hi nimirum tractum orientalem incolebant[d], ideóque adjunguntur descriptioni termini orientalis; unde vertunt, *usque ad—Euphratem, totam terram Hittæorum* †. 2. Quia hi præ cæteris formidabiles erant, ideirco Josuam contra eos animat. Vide Num. 13. 33. & 14. 1[f]. Hi enim erant omnium bellicosissimi, ut patet ex 2 Reg. 7. 6[g]. *Urias* item *Hittæus* fuit, 2 Sam. 12. 9. Et חִתִּים dicti sunt, q. d. *pavorem incutientes*[h]. Hîc erant Ænacimi: *Hethæos* enim loca circa *Bersabeam* & circa *Hebronem* incoluisse constat ex Gen. 23. & 25. 9, 10. & 26. 34. & 27. 46[i]. ¶ *Ad mare magnum*] i. e. Mediterraneum[k]; quod *Magnum* dicitur respectu aliorum *marium* Terræ sanctæ, nempe, maris salsi & lacûs Genezareth[l]. ¶ *Contra solis occasum*, sic M. Ti. מְבוֹא הַשָּׁמֶשׁ] Ab *occasu solis*, ό. P. sim. Ar. JT. *Ad mare magnum occasûs solis*, Jon. ¶ *Terminus vester*] i. e. Regio vestra, quæ, scilicet, finibus illis terminabitur[n]. Qu. Sed quomodo hæc terra Israelitis data erat? Resp. 1. Tota hæc terra iis tradita est, ut vectigalis & tributaria foret, licèt non ut hæreditaria[m]. [Non places:] promittitur enim iis tota terra in hæreditatem, ut patet ex Deut. 19. 8, 9, 10[n]. Externum illud Davidis Salomonísque imperium, quod etiam ultra Euphratem habebant, securitatem modò Israelitis, non etiam amphores possessiones, parabat. Probari non potest earum provinciarum ullis potitos esse Hebræos ut suis possessionibus, coloniásque suæ gentis illuc emisisse, & (quod Deus jusserat, Deut. 19.) nova in illis asyla instituisse. Etiam tempore Salomonis termini ponuntur *à Dan usque ad Beer-sabeam*, 1 Reg. 4. 25. & *ab aditu Hamath ad flumen Ægypti*, 1 Reg. 8. 66. Et ex 12 illis præfecturis, 1 Reg. 4. 7. nullæ extra Cananæam institutæ sunt[o]. Resp. 2. Despondit Deus & destinavit Israelitis suis fines diversos duos; alteros angustiores, alteros latiores, usque ad Euphratem: & illis quidem angustioribus primùm contentus vivere voluit, usque dum magis magísque augescentes spatio ampliore opus habuissent; tunc enim omnia usque ad Euphratem loca, exactis possessoribus pristinis, sibi vendicare poterant, si tamen interim pietate suâ dignos se ampliore Dei liberalitate præstitissent. Haudquaquam igitur periclitatur veritas promissionum Divinarum: neque enim absurdum est, si quæ sub conditione promittuntur, ut forensibus verbis utar, eâ nunquam exstante conditione, nunquam præstentur[p]. Amplos hos limites non obtinuerunt Hebræi ob ignaviam suam aliáque scelera, ut liquet ex Jud. 2. 20[q]. Ex compacto & conditione egit Deus cum Israelitis, ut constat ex Deut. 11. 22. quod etiam innuunt hæc verba vers. 3. *sicut locutus sum ad Mosen*[r]. Adde quòd in Christi regno hæc promissa veris Israelitis, & semini Abrahæ per fidem, prolixè atque abundè præstita sunt †.

Margin notes (left column): i Mas. — k La. — * D. Ma. — † Ma. — l Mas. — Serar. V. D. — m Serar. — n La. — o Mas. — p La. — q Mas. — r Mas. — † Ma. — s V. — t V. La. To. in Bo. plerique in Ma. — b La. — c V. — c Ma. — d Jun. — † Ma. — f Mas. Bo. La. — g Mas. — h La. — i Mas. — k Mas. V. Ma. — l V. — n V. — m Aug. in Mas. — n Mas. Serar. — o Mas.

5. *Nullus poterit*, &c.] Eorum hostium nullus vestrum conspectum feret, nedum resistere vobis poterit. Hoc versu adimit ei metum ex hostibus, &c. vers. sequ. ex difficultate imperii: vel, utrumque conjungi hîc potest, q. d. Non consistet quispiam, vel hostium, vel popularium tuorum, adversùs te[s]. ¶ *Diebus vitæ tuæ*] Continuum ei successum pollicetur. Q. existimant eas calamitates tectè innui in quas se Israelitæ conjecerunt post Josuæ excessum: quod non probo. Nam, 1. sic parùm efficax esset hortatio, præsertim cùm Josua, ut optimus Princeps, non poterat non esse solicitus de populo suo post se. 2. Non convenit cum prolixissimis his pollicitis, quibus etiam ad Euphratem fines propagandos esse dicebat, quod tamen vivente Josuâ non erat faciendum[v]. ¶ *Sicut fui cum Mose, ità ero tecum*] Non est comparatio familiaritatis, (quam cum Deo Moses habuit præ cæteris, Deut. 34. 10.) sed Divini auxilii[a]. *Ero tecum*, te adjuvans, pro te pugnans[b]. Et quis illi resistat à quo Deus stat? Rom. 8. 31. Chald. habet, *sic erit verbum meum auxilio tibi*. Ità solet exprimere, ubi in Hebræo memorat Jehovam esse cum mortalibus, &c. ut credibile sit, vel imprudentem prodidisse Verbi à Patre geniti mysterium. Quoties enim Deum præsentiam suam Patribus declaravit, ibi per Christum factum esse plerique Theologi censent. *Sicut cum Mose*: Monemur nec Mosen, nec quemlibet alium, suâ virtute atque industriâ res præclarissimas gessisse, sed omnia uni Deo accepta referri debere. Vide Esa. 10. 5. & 45. 1[c]. *Esse cum aliquo* est, illi adesse & favere *. ¶ *Non dimittam*, sic M. לֹא אַרְפְּךָ] *Non derelinquam*, vel *deseram*, vel *destituam, te*, ό. Sy. P. JT. Ar. *non laxabo te*, Mo. *Non remittere faciam te*; i. e. Non permittam te animo concidere, ac viribus remissum esse. Vide quæ nos ad Deut. 4. 31[d]. *Non faciam te remissum*, Ti. D. *Non patiar te esse viribus remissis, animóve negligente*, Mas. D. Vel potiùs, Ego non ero negligens, aut parùm sedulus, in te sustentando. Nam remissio hæc vel relaxatio ad Deum potiùs pertinere videtur. Duo hîc pollicetur Deus; 1. Adfuturum se illi, 2. Nusquam abfuturum, necubi suo, h. e. humano, permissus ingenio, à vera virtutis via aberret. Sine Deo enim non solùm nihil boni possumus efficere, Joan. 15. 5. verùm etiam nullum malum omittere. Nec humanæ imbecillitati satis est, si ad virtutis officia subindè à Deo adjuvetur; nisi etiam ipsius perpetuâ gratiâ, quasi manu, fulciatur, nè suæ naturæ vitiositate continuò ruat in omnia vitia. Hæc ergò appendix minimè est supervacanea †. ¶ *Nec derelinquam*] Nisi tu vel tui me priùs derelinquant, ut Jos. 7[f]. Promittit Deus se constantem & firmum in amicitia & ope promissa futurum[g].

6. *Confortare, & esto robustus*, חֲזַק וֶאֱמָץ] *Conforta te*, (*obtine*, vel *apprehende*, *te*, Ma. *sis admodum fortis*, Sy. *confirmare*, JT.) *& robora te*, Mo. vel, *fortis esto*, JT. *viriliter age*, ό. *esto fortis & firmus*, Mas. Idem significant duæ istæ voces *. *Corroborare*, & *indurare*, V. *Esto robustus*, i. e. forti ac infracto animo, Q. in V. Mas. Hîc animat Josuam ad fortiter sustinendam imperii molem. Nec mirum est quòd tam prolixè à Deo confirmetur, cùm ad diuturnum & difficillimum Imperium vocatus esset, & perspectam haberet Josua populi hujus pervicaciam adversùs Mosem ipsúmque Deum. Tam multis hortamentis ostendit Deus quàm humiliter de se Josua sentiret[h]. ¶ *Tu sorte divides*, תַּנְחִיל] *Hereditare facies*, Mo. sim. Sy. *possidendam trades*, JT. V. *possidere facies*, Jon. Hoc vel, 1. pollicitum est; q. d. Sis magno & fidente animo; planè enim futurum

Margin notes (right column): p Mas. — q La. — r Mas. ad vers. 3. — † Mas. — s Mas. — v Mas. — a Mas. Ma. — b La. — c Mas. — * V. — d Ma. — † Mas. — f La. Bo. — g Serar. — * V. Mas. — h Mas.

rum est, ut tu conficias quod Moses non potuit. Vel, 2. (quod præfero,) continet materiam exercendæ fortitudinis; q.d. Magno tibi opus est ac forti animo, cùm debeas *hunc populum* ducere, &c. *Hunc* emphaticè dicit, q.d. populum nunquam Deo, nedum Ducibus, satis morigerum [i]. ¶ *Ut traderem illis*] i. e. Illorum posteris. Jam enim exacta est quarta generatio, Gen. 15. 16 [k].

7. *Confortare igitur*, ità ο'. רַק חֲזַק] Vertunt רַק *tantummodo*, Ma. JT. Mo. Jon. Sy. M. *præcipuè*, Ar. *modò*, Ti. *tamen*, P. Non est hoc loco exceptiva particula, sed potiùs affirmativa, *prorsus*, *omnino*; vel expletiva, ut Gen. 20. 11. *utique, certè, profectò* [l]. ¶ *Robustus*] Ingenti & cœlesti robore opus est, ut concupiscentias, tentationes, &c. vincamus, & totam Dei Legem exsequamur [m]. Explicat hîc in quo Imperatoris fortitudo versari debeat, nempe, in pietate & religione [n]. ¶ *Ut custodias & facias*, ità P. sim. ο', vel, *& agas*, Sy. M. Ti. *ut custodias* mente, & *facias* opere, La. לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת] [Alii aliter,] *Ad observandum faciendo*. Hypallage, pro, ut cum observantia facias, Jun. *ut observes facere*, V. Maf. sic explicatur versu proximo, Maf. i. e. ut diligenter adimpleas Legem [p]. Ut animum attendas ad agendum, nè quid in Lege præscriptum omittatur [q]. Vox prior studium & diligentiam exsecutioni præviam significat, ex quo deinde sequitur accurata Legis exsecutio [r]. Alii referunt *τὸ observare* ad præcepta negativa, *τὸ facere*, ad affirmativa †. ¶ *Omnem legem*] Obj. At frustrà monetur, &c. cùm hoc nemo præstare possit. Respondeo cum Leone Serm. 5. de Quadrages. *Deum talia jubere, non quod is qui jubetur illa præstare prorsus valeat, dum carne mortali circumdatus est; sed ut nostrum excitet desiderium, rogatúsque præstet auxilium*: & cum Aug. de Nat. & grat. *Monet & facere quod possis, & petere quod non possis* [s]. ¶ *Quam præcepit tibi*] Nimirum, Num. 27. 23. & Deut. 31. 14 [a]. Vel, loquitur de Lege in Sinai data, ut sciat Josue Legem communem sibi præcipuè, ut Duci, esse impositam, ut eam ipse primus servet, ac deinde ab aliis servandam curet [b]. Leges potissimùm Principibus præsunt; hi verò deinde populo [c]. ¶ *Nè declines ab ea*, אַל־תָּסוּר מִמֶּנּוּ] *Nè deflectas* (*nè recede*, JT.) *ab eo*, scil. Mose Legislatore, V. *μεταφορικῶς*, i. e. ab eo quod præcepit Mose, Jun. Vel, *ab eo*, nempe, libro Mosis, V. Vel est Enallage generis, & ponitur pro מִמֶּנָּה, ut notant hîc Masorethæ, V. Maf. ¶ *Ad dextram vel sinistram*] Declinare *ad dextram* est, aliquid Legi addere, *ad sinistram*, aliquid demere: ità R. Levi F. Gersonis [d]. Nè quid per excessum vel defectum contra Legem admittatur: ità Magalianus †. Vel potiùs utroque significatur, tum quam rectissimè præstari à nobis mandata Dei, cùm simplicissimè præstantur [f]. q.d. Nè declines ab ea ullà ratione, nè latum quidem unguem; ut solent viatores rectà & regià vià procedere, semitásque hinc indè à dextris & sinistris occurrentes deserere [g]. ¶ *Ut intelligas cuncta quæ agis*, לְמַעַן תַּשְׂכִּיל בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ] [Variè reddunt.] *Ut intelligas* (*prudenter agas*, M. Ti. La.) *in omnibus quæ iveris*, Mo. *in omnibus quæ feceris*, ο'. *Ut prudens sis in omni eo in quo versaberis*. *Prudentiam* hîc significari patebit ex vers. 8. Maf. *Ut intelligas omnia in quibus incedis*; i. e. omnia quæ agis. Actiones vocantur *via*, quia per eas tendimus ad felicitatem [h]. Deut. 29. 9. ubi hæc eadem sunt à Mose scripta, pro תֵּלֵךְ est תַּעֲשׂוּן; h. e. *in omni re quam obituri estis* [i]. Nulla major prudentia est, quàm spectare num quæ aguntur omnia sint Legi conformia, &c. nec ulla major imprudentia, quàm cùm, neglectà Religione, politicæ rationes spectantur *. Alii vertunt, *ut prosperè agas*, vel, *sis felix*; ità P. V. D. sim. Sy. Ar. Jon. JT. *In omni loco quò ieris*, Jon. sim. JT. *quòcunque perrexeris*, V. *Quòcunque ieris*, h. e. in tota vita tua. Nam *ire* vivere est, D. Vox שָׂכַל propriè sign. *intelligere*: Quoniam autem qui sapiunt feliciter res suas administrant, ob id *prosperè agere* sign [k].

8. *Non recedat volumen Legis hujus*] De quo Deut. 31. 9. Ma. Deuteronomii, vel Pentateuchi, La. Ή *ἴσχε τοῦ ἀξιώματος* notat librum Legum Mosis [l]. ¶ *Ab ore tuo*, &c.] Non quòd docendæ vel explicandæ Legis curam illi demandavit, verùm hoc explicant sequentia, *Sed meditare*, &c. Est enim הָגָה ità mentem ipsarum rerum cogitatione pertractare, ut ex ipsa velut efferventе verba etiam in ore nascantur, qualia qui secum meditantur solent susurrare [m]. Vel, *ab ore tuo*, innuit semper de illo loquendum. Quod etiam הָגָה sign. Proinde in Psal. 1. 2. יֶהְגֶּה Aq. vertit, *φθέγξεται*, *loquetur* [n]. Si non recedat *ab ore*, neque ex corde debebit; nam *ex corde os loquitur*, Matt. 12. 34 [o]. ¶ *Sed meditabere*] Docet parùm utilem esse lectionem, nisi multà commentatione & meditatione apud animum expendatur *. ¶ *Diebus & noctibus*] Proverbiale est, ut apud Homerum—*νύκτας τε καὶ ἤματα πάντα*. Sic, *Nocturnâ versate manu, versate diurnâ* [p]; h. e. frequenter, diligenter, assiduè [q]: quando commodè atque opportunè præstari possit. Quare non satis scitè R. Ismael, rogatus à quodam, *licetne sibi Græcorum scripta legere*, &c. respondit, *Estne hora aliqua quæ neque ad diem neque ad noctem pertinet? Eam enim solam fas est aliis quam Divinæ Legis studiis impendere* [r]. Meritò verò hoc studium à Principe exigitur, cujus delicta longè sunt perniciosiora †. Principes, quantum cæteros excellunt dignitate, tantum hoc quoque studio excellere debent, ut & ipsi optimi evadant, aliósque exemplo suo doceant, & nè in functione sua à recto aberrent [s]. ¶ *Ut custodias & facias*] Vide ver. 7. Sine hoc nihil prodesse docet lectionem, &c. Hinc Talmudici, *Qui Sacras literas legit, nec confert ad rem, similis est fœminæ quæ sæpe parit, sed continuò partus sepelit* [t]. ¶ *Tunc diriges viam*, תַּצְלִיחַ אֶת־דְּרָכֶךָ] *Prosperabis viam tuam*, V. Maf. vel, *prosperaberis in viis tuis*, JT. V. ut sit אֶת pro בְּ, V. sim. Mo. ο'. Jon. Sy. Ar. i. e. in vitæ tuæ actionibus [a]. ¶ *Et intelliges*, תַּשְׂכִּיל] *Secundaberis*, JT. *prudens eris*, Maf. Nota hîc junctam esse prudentiam cum prosperitate, ut matrem cum filia [b].

9. *Ecce, præcipio*, &c.] Particula הֲלוֹא, *Annon*, crebrò affirmat acriùs, instigátque potiùs quàm interrogat [c]. Confirmat eum Deus, 1. à vocatione Divina; 2. à præsentia Dei efficaci [d]. *Præcipio*. Quis Deo præcipienti non obediat, cujus & imperium inevitabile est, & subsidium inexpugnabile †? Quis timeat, Deo comite, imò duce [f]? *Nonne præcepi?* vel, per Mosen, Deut. 1. 38. & 31. 7. vel immediatè, Jos. 1. 6, 7 [g]. ¶ *Confortare*] *Leges præcipiunt de omnibus*, etiam *de fortitudine*; Aristot. de Moribus. 5. 3 *. ¶ *Noli metuere*] עָרַץ propriè est, *per vim impellere*, sive *quatefacere*, aut *labefactare*; חָתַת est, *frangere*, & *terrere*: sed hîc utrumque notat *consternari frangique animo* [h]. *Nè formides neque paveas*, V.

10. *Principibus*, שֹׁטְרִים] *Præfectis*, Mo. *scribis*, ο'. *præfectis & scribis*, Sy. *exactoribus*, Jon. *insignioribus*, Ar. *moderatoribus populi*, JT. *caduceatoribus*, *satellitibus*, V. *monitoribus*, Maf. Iis hi fungebantur officiis quibus apud Romanos *Apparitores*, *Statores*, *Præcones*. Eorum erat Magistratûs placita ad populum divulgare, & hunc, si opus erat, coercere, vel ad agendum aliquid impellere. Ex Deut. 16. 18. effici videtur singulos Judices suos habuisse שֹׁטְרִים [i]. De hac voce egimus Exod. c. 18. v. 25. Hîc tamen videtur latiùs sumi, pro quovis Magistratu vel Judice, vel (quod mallem) pro summis Judicibus & supremis tribuum Magistratibus [k].

11. *Præparate vobis cibaria*] צֵידָה sign. *cibos venando captos*, Pi. Sæpe tamen pro quovis cibo usurpatur, Maf. ut Gen. 42. 25. Ma. Vertunt, *viaticum*, Sy. Ar. Mo. JT. V. *commeatus*, Jon. *cibaria*, ο'. Qu. Quidnam hoc erat? Resp. Vel, 1. Manna usitatâ tunsione & coctione præparatum [l]. Non placet. 1. Manna nondum defecerat, Jos. 5. 12. num ergò præparandum quod quotidie depluebat? 2. Contra præceptum Dei erat illud asservare, Exod. 16 [m]. Vel, 2. alia cibaria seu opsonia præter Manna, quod illis propè vilescebat [n]. Delicatiora opsonia, quæ à victis populis coemerant, Deut. 2. 6, 28 [o]. Vel, præda quam ceperant è regnis *Og* & *Basan*: q.d. Oves & boves ibidem captos mactate, coquite, salite, & in vasa condite [p]. *Manna* ipsis panis loco erat, צֵידָה verò *opsonium* [q]. Hinc & Deut. 29. 6. non de carne dicitur, sed

[m] Maf. [n] D. [o] Serar. * Maf. [p] D. [q] La. [r] Maf. † Bo. [s] Maf. [t] Maf. [a] La. [b] La. [c] Maf. V. [d] Jun. † Maf. [f] La. [g] Ma. * G. [h] Maf. [i] Maf. [k] Bo. [l] Me. [m] Maf. La. Bo. [n] Ma. ex Maf. [o] Maf. La. [p] La. [q] K. in Maf.

sed de pane tantùm & vino, *Panem non comedistis, vinum & siceram non bibistis* [t]. Intelligo farinam triticeam & hordeaceam, quam ab Amoræis deprædati sunt, quæ quia sufficiente copiâ illis non suppeteret, idcirco Manna iis indultum est *. Vel, 3. quicquid ad iter esset opus & ad instans bellum †. Sed insolens est illa verbi ejus notio [s]. Qu. Sed quorsum cibaria pararentur, cùm Manna adhuc deplueret? Resp. 1. Non præcipit, sed monet & permittit, cibariorum delicatiorum esum, nè queri possent [v]. Noluit eos queri in primo ingressu. 2. Poterant inimici eos velut indagine cingere, & assiduis prælijs fatigare, ipsâque adeò labentis Mannæ collectione & præparatione prohibere [a].

¶ *Post diem tertium*, &c.] Non comprehenso, scilicet, die promulgationis, V. Sed hic difficultas oritur. Quomodo hoc verum? Nam cap. 2. misit exploratores, qui, præter tempus itûs & reditûs, per triduum latebant in montanis, iisq; ad Josuam regressis, Hebræi Josuæ jussu ad Jordanem hæserunt tres alios dies, Jos. 3. 1 [b]. Ità septem dies ab illo edicto ad trajectionem Jordanis elapsi erunt. Jam verò Moses die septimo mensis ultimi, sive *Adar*, obiit, (ut Hebræi statuunt:) Is mensis dies habebat 30: Mosen lugebant per 30 dies: Luctus pro Mose sexto die mensis primi, sive *Nisan*, finitus est: Non ergò ante septimum diem ablegari poterant exploratores, &c. (durante enim illo luctu nefas putant alias res agere.) At decimo die illos Jordanem trajecisse constat [c]. Resp. 1. Tempus obitûs Mosis incertum est, déque eo Talmudici dissentiunt, aliis (teste K.) in mense *Sebet*, aliis in *Adar*, statuentibus. Dici ergò possit, die 3. mensis *Nisan* emissos speculatores, & reversos die 6. & tandem die 9. populum monitum esse ut se expiaret ad crastinam trajectionem [d]. Resp. 2. Speculatores emisit Josua antequam Mosen eluxerint: Ità R. Isaias & K. Non dubium est quin illico post mortem Mosis Josua totâ mente in expeditionem intentus erat, & sedulò procuravit quæ facto opus esse putabat, adeóque exploratores emiserit luctu nondum finito †; ut credibile sit quæ toto capite 2. referuntur ante edictum illud acta esse, & ὕστερον πρότερον esse, quod non est insolens in Sacra historia [f]; adeóque totum caput secundum anteponendum esse huic præcepto Josuæ [g]. Resp. 3. Minimè absurdum est, si dicamus Josuam eodem die triduum populo præstituisse & exploratores amandâsse, nempe, die 7. *Nisan*. E *Sittim* ad *Jordanem* erant tantùm 60 stadia, teste Jo. & indè ad *Jericho* 5 mil. passuum. Hoc spatium facilè poterant intra paucas horas conficere, atque ante vesperam sic satis speculari urbem. Eâdem vesperâ à Rahab de muro demissi, latebant *tres dies*, Jos. 2. 16. i.e. usque ad tertium diem, i.e. ad noctem quæ 8. diem claudebat, quæque secundùm Hebræos ad 9. diem pertinebat; quâ nocte ad Imperatorem redierunt [h]. Hæc responsio non placet Bo. Neque enim eodem die advenerunt *Jericho* & recesserunt, cùm ibi dormivisse dicuntur, Jos. 2. 8 [i]. In Hebræo est, בְּעוֹד שְׁלֹשֶׁת יָמִים, quod vertunt, *intra tres dies*, D. Ti. Mas. Ar. JT. Sic בְּעוֹד sumitur 2 Sam. 12. 22. & Jer. 15. 9. Mas. & Gen. 4. 12. D. *Adhuc tres dies*, ο'. *hinc enim ad tres dies*, Sy. *in fine 3 dierum*, Jon. At alii, *post tres dies*, M. P. ¶ *Transibitis*] Heb. *transeuntes*, Mo. Ma. V. sub. *eritis*, i.e. parati eritis transire, V. *transituri estis*, JT. Sy. ¶ *Ad possidendam*, לָרֶשֶׁת] *Ad possidendum jure hæreditario*, JT. Mas. q. d. Non itis populatum, aut prædam actum, ut Num. 31. sed ut hæredis jure occupetis & teneatis [k]. ¶ *Quam Dominus*, יְהוָה] Potestatem hoc significat; ut *Deus vester*, benignissimam & paternam voluntatem. Jam verò ubi voluntas cum potentia est conjuncta, nihil tam difficile est quod non facilè præstetur [l].

12. *Rubenitis quoque*, &c.] Illos seorsim monet, sed modestissimè: & cùm potuisset pro imperio compellere, mavult tamen amicum monitorem, quàm severum Imperatorem, agere. Nihil ille superbè mandat, (ut hodie solent qui primùm imperare incipiunt,) sed Mosis mandatum revocat illis in memoriam [m].

13. *Mementote*, זָכוֹר] *Meminisse*, scil. vos oportet, La. Infinitus modus pro mandativo, Mas. Ma. D. Vel, *Memento*, ô trina Tribus. Est enallage, vel temporis, vel numeri, La. Sing. pro plur. V. *Mementote*, Ch. in V. ¶ *Dedit requiem*] Initio jucundissima commemorat, quò sibi ipsorum animos conciliet. Et cùm ad acerba ventum est, *Sed vos pergetis*, &c. tam citò transvolat, ut uno hiatu & ferire mentem ipsorum & sanare videatur. Tanto artificio monitionem contexit [n]. *Quietem*, i. e. quietis locum, eúmque securissimum [o]. Dedit vobis sedes quietas [p].

14. *Et filii*, טַפְּכֶם] *Parvuli vestri*, JT. D. P. sim. ο'. Jo. Hi. Aq. in D. Ità Gen. 34. 29. Sign. minores annis 20, AE. in D. & in Mas. vel, qui propè sunt ut instituantur in catechesi, Ge. in D. At Sym. vertit, φορτίον, i. e. *sarcina & onera*. Ità ο'. alibi, [illegible], *absque vinaria supellectile*, D. In nulla voce minùs sibi constant ο'. inquit D. ¶ *Jumenta*, מִקְנֵכֶם] Potiùs *pecudes*, Mas. *pecora*, JT. *acquisitiones*, Ma. ¶ *Manebunt*] Heb. *sedebunt*. *Sedere* pro *manere* sumitur Gen. 22. 5. & alibi *. ¶ *Transite armati*, חֲמֻשִׁים] [Variant.] *Armati*, Jon. Sy. Ar. Aq. in D. Ser. Sed unde tanta illis armorum copia [p]? Resp. E spoliis Ægyptiorum submersorum, & Moabitarum & Ammonitarum [q]. At debebant illi Dei præsidio satis fidere [r]. Resp. Humana opera & præsidia non respicit Dei gratia †. Alii reddunt, *quintati*, Mo. Ma. *ordine militari*, JT. D. *Quini*. Sic ferè milites incedunt [s]. Plerique deducunt à חֹמֶשׁ, quod est ea pars corporis ubi quinta costa locatur, 2 Sam. 2. 23. ψόαν ibi vertunt ο'. Et sanè חֲמֻשִׁים à חֹמֶשׁ *lumbis* dici credibile est, cùm חֲלוּצִים, ei prorsus geminum, à חֲלָצַיִם *Halazaim*, h. e. lumbis, formari certissimum est. Porrò, ista *Hamusim* & *Halusim* Q. vertunt, *armis contectos ad quintam costam*; alii, *succinctos baltheo militari*; εὔζωνοι, *succinctos*, ο'. (sic & D.) Quod mihi magis placet: Nam usitatissimum est in S.S. *cinctis lumbis* significare expeditum robur & alacre studium, &c [a]. De hac voce plura vide ad Exod. 13. 18 [b]. *Transite armati*, &c. Inter cives omnes ut juris, ità & armorum, est societas. Verba autem hæc Mosis non reperiuntur alibi, sed sensus est Num. 32. 6 [c]. ¶ *Ante fratres vestros*] Significat vel, 1. ut præcederent alias Tribus [d]. Nam, *seu* æquum hoc erat, quia hi primi hæreditatem obtinuerunt: 2. ut suam fidem & alacritatem Josuæ commendarant: 3. quia impedimentorum nihil haberent †: 4. ut fratribus animum adderent [f]. Ità לִפְנֵי sæpe accipitur, & quidem in hac ipsa narratione Num. 32. 21, 22, 27, 29 [g]. Vel, 2. non sign. locum anteriorem, sed præsentiam [h]. Non enim credibile est eos in prima semper acie fuisse [i]. Neq; memini id factum usquam memorari [k]. Hoc sensu לִפְנֵי passim sumitur: *coram Domino*, & *coram fratribus*, pro eadem re usurpatur. Sensus ergò est, Vos adestis fratribus, &c [l]. ¶ *Omnes fortes manu*, כָּל־גִּבּוֹרֵי הַחַיִל] *Omnes viri militares*. Non quòd omnes qui militare possent, sed quòd nulli nisi militares [m]. Sed hæc mirabilis est expositio, *omnes*, i. e. *non omnes* [n]. Certum est fuisse ultra 130 millia ex iis recensita Num. 26. 7, 18, 34. qui maturi erant militiæ [o]. Quæritur ergò an rectè fecit Josua, cùm Moses dixerit, *Omnis vir bellator transeat*. Resp. Etsi poterat omnes compellere, id ipsum tamen futuri Principis prudentiæ Moses reliquit, quot ad eam rem evocandi essent: Sciebat in ea re Josua Mosis mentem [p]. Privatim hoc Moses illi significavit [q]. Nec consultum erat partes Trans-jordaninas propugnatoribus destitutas relinquere [r]. Hebræa sic vertunt, *viri roboris*, ο'. *potentes fortitudine*, Mo. V. sim Sy. Ar. *Robusti exercitus*, i. e. robusti milites, vel, *militiâ potentes*, i. e. qui militiâ valent, D. Quotquot valent viribus, V. Strenuissimos, ut Deut. 3. 18. Ma. Robore & rei militaris peritia illustrissimos, Bo.

16. *Responderúntque*] Vel, Reubenitæ, &c. quibus loquebatur *: vel, omnes Tribus †. At hi priùs obedientiam ei detulerant, Num. 27. Deut. 31.

17. *Sicut obedivimus Moysi*] Obj. At rebelles fuerant Mosi. Resp. 1. Contumaces illi mortui sunt, filii verò obedientiores fuerunt [t]. 2. Poterant saltem morigeri ità loqui [v]. 3. Non jactant de obedientia, sed quantam obedientiam debuerint fatentur [a]. ¶ *Tantùm sit Dominus*] Q. רַק exceptivè interpretantur; promittunt obsequium quatenus à Deo ipse Imperator

non

non desciverit, neque alia quàm recta atque utilia & cum Lege Dei conjuncta præscripserit: Ità Ki. & Levi F. Gersonis & Talmudici. Nec à vero aliena est hæc sententia[b]. Sensus est, Videto ut tibi adsit Deus, & tu ab eo non recedas. Restipulatio est[c]. [Alii aliter.] Vota hæc sunt populi, non conditiones imperii[d]. [Hoc præfert Masius:] ut solent vota fieri à populis, cùm suis Principibus imperia deferant †. Optantium hoc est, non, ut quidam putant, restipulantium: q. d. De nobis ne sis solicitus; Deus modò tibi faveat, omnia se bene habebunt. Locutio hæc, *Dominus sit tecum*, quid valeat videbis Judic. 6. 12. Ruth 2. 4. Jer. 1. 8. Matt. 28. 20. Act. 18. 10[f].

18. *Qui contradixerit ori tuo*, אֲשֶׁר יַמְרֶה אֶת פִּיךָ] *Qui rebellaverit ori tuo*, Mo. D. V. i. e. sermoni, D. *verbo*, Maſ. *mandato tuo*, Ar. ſim. JT. *contra verbum tuum*, Jon. ¶ *Qui contradixerit — & non obedierit*] Nempe, contumaciter. Hæc est lex Regis Hebræorum. Qui ex hac lege damnatur, dicitur apud Hebræos damnari *causâ regni*; sicut apud Romanos, *Majestatis*. In hoc uno crimine bona confiscabantur, 2 Sam. 9. 7. & 1 Reg. 21. 14, 15. Mirum verò, de hoc crimine ad Regum injuriam pertinente tam Reges per præventionem, ut in foro loquuntur, quàm publicos Judices, judicâsse; ut apparet 1 Reg. 2. 29, &c. & ibi notatur à Levi Ben-gerson & K. Tanta fuit Hebræorum de Regum suorum probitate existimatio[g]. Alii vertunt, *qui mutabit os tuum*, Q. in D. Ma. i. e. inverteт verbum tuum, aliter dicendo, aut faciendo, quàm tu præceperis[h]. ¶ *Tu tantùm confortare*] Aut votum est, aut hortatio: q. d. Tu modò sis forti & fidenti animo; in nobis nihil desiderabis. R. Levi sic, Modò ut sis fortis firmúsque in administrando imperio secundùm Legis præscripta[i].

b Maſ. c Jun. Pi. d La. Me. † Ma. f G. g G. h Ma. i Maſ.

CAP. II.

1. **M**Isit, ità Mo. ο'. Jon. Sy. Ar. M. Ti. P. וַיִּשְׁלַח] Alii, *Et miserat*, V. Maſ. D. G. La. nempe, ante edictum de commeatu parando[k]. Præteritum pro plusquam perfecto[l]. Ita facilè conciliantur loca suprà 1. 11. & hic infrà 22 *. ¶ *De Setim*] Erat in campestribus Moab[m]. *Abel-fitim* dicitur, i. e. planities Setim, Num. 33. 49. ut ad Num. 25. 1. diximus. Ibi nunc oppidum Abila visitur, inquit Jo. Antiq. 4. 7[n]. Ex hoc loco dictæ sunt arbores *Setim*, quarum ligna sunt omnium levissima, nitidissima & pulcherrima[o]. ¶ *Duos viros exploratores*] Qu. An rectè fecit? Pessimè enim cessit prior exploratio, Num. 13. 3. Et videtur in verbis Dei acquiescere debuisse[p]. Resp. 1. Existimandum est Josuam nihil nisi consulto Deo fecisse[q], etsi non omnia tunc Josuæ dicta referantur[r]. Deus enim, nostræ imbecillitatis conscius, succurrit ultrò. Simile planè exemplum vide Judic. 6. & 7 †. Deus directurus hoc erat, noverátque felicia omnia renunciatum iri[s]. 2. Quæ promittit Deus certâ fide speranda sunt, sed interim nobis quoque sedulò adlaborandum. Conatus nostros gratiâ suâ Deus adjuvat[t]. ¶ *Duos*] Cur non, ut antea, duodecim misit? Resp. 1. Quia minùs tunc erat suspicionis[a]. Illi, quamvis multi, securos tamen tum incolas fallere potuerunt; jam verò nè duo quidem perturbatam metu civitatem latere queunt. 2. Illi universam regionem pervidere debebant; his non ultra pauca stadia erat progrediendum[b]. ¶ *Viros*] Νεανίσκους, ο'. quo verbo audaciam & strenuitatem eorum notare voluerunt[c]. Viros insignes, ut אֲנָשִׁים sit nomen ἀρετῆς[d]. Hebræi volunt hos fuisse *Phinees* & *Calebum*, quod non est verisimile †. Sed noluit Josua nisi viros vulgares summo periculo exponere, licèt astutos & cautos fortésque mitteret[f]. *Vir explorator*, locutio est, ut *vir piscator*, *mulier ancilla*[e]. Exploratio, & Receptatio hostium vers. 4. & consiliorum hostilium nunciatio, ut 2 Sam. 17. 15. res sunt odiosæ, non improbæ tamen adversùs hostes Dei, aut uncti à Deo; cum talibus enim nulla est juris gentium communio. Itaque receptatio celebratur ut actus fidei, Heb. 11. 31. animi, scilicet, πατρίδα abdicantis ob audita miracula. Vide mox 9, 10, 11[h]. Quanquam dolo malo uti non licet, suas tamen artes tegere, hostium verò cogitationem inquirere, & consilia præripere, summa Imperatorum virtus semper existimata est *. ¶ *Exploratores in abscondito*, מְרַגְּלִים חֶרֶשׁ] Plenum esset, בַּחֶרֶשׁ, D. [Variè accipiunt.] *Qui explorarent in*, vel *cum*, *silentio*, M. V. Mo. i. e. *secretò*, Jon. V. *occultè*, Ar. *clàm*, JT. Qui explorarent silendo, vel tacendo, h. e. sine ullo strepitu[i]. Nè, scilicet, persentiscerent incolæ regionis[k]. Non placet; nam cùm speculatorum omnium vel præcipua conditio sit, ut sint taciti, &c. supervacaneum fuisset id monere[l]. [Alii sic;] Clam Israelitis. Antithesis inter hos & illos Mosis, qui popolo sciscente sunt emissi[m]. Hoc fecit, nè rursus, ut antea factum, murmurarent[n]. Alii sic vertunt, *explorantes cogitationem, animique machinationem*, nempe, in hostibus. Ità verbum חָרַשׁ sign. Prov. 3. 29. & cap. 14. Sic R. Levi. At nomen חֶרֶשׁ, ni fallor, ità non sumitur[o]. ¶ *Considerate terram, & Jericho*] i. e. Præsertim Jericho, V. Tale loquendi genus 1 Reg. 11. 1. *amabat fœminas alienigenas, & filiam Pharaonis*; Psal. 18. 1. *de manu hostium, & Saulis*; 2 Sam. 2. 30. *è servis David* 19, *& Asahel*[p]. Addit speciatim *Jerichuntem*, quia in ea urbe capienda maximum victoriæ momentum positum esset[q]. Urbs erat vicinissima, & munitissima[r]. Proximus locus erat in quem populus ingressurus fuit †. *Jerichuntis* nomen erat, vel, à lunari forma istius planitiei; vel, à suavissimo odore balsami ibi unicè crescentis, juxta Plinium[r], & Strabonem, Solinum, Tacitum, aliósque, [quorum verba citat Malvenda. Descriptionem item Jerichuntis in Ma. & Maſ. videre est.] Abest Jericho, juxta Josephum, à Jerosolymis 150 stadia, (i. e. milliaribus Italicis octodecim cum dimidio*,) à Jordane verò 60, (i.e. mil. Ital. 7 cum dimidio, La[v].) ¶ *Qui pergentes*, &c.] Qu. Sed quomodo poterant Jordanem transire? Resp. Innumeræ Deo suppetebant viæ id perficiendi, imò absque miraculo[a]. Sed poterant trajicere vel natatu, vel vadatione: nam Jordanis vada legimus, Jud. 3. 28. & 12. 5. Et hic v. 7. quasi unde & quomodo Hierichuntem venissent odorarentur Hierichuntini, *secuti sunt eos ad vada Jordanis*[b]. Postea tamen exundavit fluvius, ità ut vadari non poterat[c]. Qu. Sed quomodo fallere poterant Cananæorum excubias? Resp. Satis apparet illos desides fuisse stultéque securos[d]. Si liberet miracula comminisci, posset Deus vel cæcitatem, ut Gen. 19. 11. vel lethargicum soporem, ut 1 Sam. 26. 12. vel Panicum terrorem, vel simile quid, immittere †. Felix erat Josua, quòd hi duo viri nè hiscunt quidem adversùs ipsius jussa, sed capitalibus periculis promptè se objiciunt[f]. ¶ *Ingressi sunt domum mulieris meretricis*, זוֹנָה] Qu. Qualis fuerit, utrùm *hospita*, an *meretrix*? Resp. 1. *Hospitam*, vel *cauponariam*, vertunt P. Ti. V. Ità accipiunt RR. & alii multi[g]. Sic dicta, quòd escas præparet ac vendat, à זון[h]. Putant hi Chaldæum se sequi, qui vertit פּוּנְדְּקִיתָא, ex Græco πανδοκεῖα, vel πανδοκεύτρια[i]. Sed falluntur: nam Chald. sic vertit vò זוֹנָה ubi pro meretrice sumitur; ut Jud. 11. 1. & 16. 1. & 1 Reg. 3. 16. & Ezec. 23. 44[k]. Vitat Chald. *meretricis* nomen verecundiæ causâ, quare etiam alibi vertit זוֹנָה *vagam*, alibi *fallacem*, &c. at *meretricem* vix semel iterúmque[l]. Aliis non placet hæc versio. 1. Rahab hos excepit ex hospitalitate potiùs quàm ex munere; Heb. 11. 31. Jac. 2. 25. 2. Priscis illis temporibus non erant, quæ hodie apud nos, cauponæ, ut ad Tob. 5. docui. 3. Si caupona fuisset, non tanta esset cum exploratoribus colloquendi libertas, nec tam facilis occultandi ratio[m]. Resp. 2. Alii *meretricem* vertunt, vel *fornicariam*, &c. ità ο'. Sy. Ar. M. D. G. Maſ. La. Bo. Ser. Quod vitæ genus eo tempore apud illas gentes vile magis quàm flagitiosum habebatur; cùm longè alia fuisset Hebræorum etiam ante Legem disciplina, Gen. 38. 24[n]. Probant hanc versionem, 1. Quòd πόρνη vocatur, Heb. 11[o]. 2. Quòd veteres Patres Græci & Latini uno ore ità statuunt[p]. 3. Quòd dum suis omnibus necessariis salutem paciscitur, mariti non meminit[q]. 4. Id verbum זוֹנָה semper sign. [ut ostendit

k D. simil. La. Maſ. l La. m G. n La. Bo. o Bo. p La. q Maſ. r Maſ. Bo. Serar. s Bo. † Maſ. t Bo. a Maſ. b Serar. c Maſ. d Maſ. e D. † D. Maſ. La. f Maſ. g D.

h G. * Maſ. i V. M. k V. l Maſ. m Maſ. simil La. Ma. n La. o Maſ. p Ma. D. q Maſ. r La. † Me. s Maſ. * La. v Maſ. a Bo. b Serar. simil. La. Me. c Serar. d Me. ex Serar. † Serar. f Maſ. g Ma. h V. i Maſ. Serar. k Bo. Serar. l Maſ. m Schif. n G. o Bo. p Serar. [illegible] q Maſ. Serar.

dit Scrar. locis enumeratis.] Sed adversùs hanc sententiam objiciunt, 1. Hanc duxit Salmon, vir amplissimus, filius Naasson Principis Judæ, qui certè vilem mulierculam noluisset ducere [r]. Respond. 1. Q. ergò statuunt eam fuisse aliam *Rahab*: Sic Maſ. & Q. in Scrar. Sed eandem fuisse satis patet, & statuunt omnes Patres †. 2. Quærant iidem cur *Gentilem* duxerit, & *idolorum cultricem*. At infamiam omnem detergebant novæ Religionis laus, & vitæ immutatio, & recentis meriti gloria [t]. Obj. 2. Absurdum est exploratores, viros probos, ad scortum divertisse. Resp. 1. Non sciebant meretricem fuisse [v]. 2. Eò diverterant non libidinis explendæ, sed negotii conficiendi, gratiâ [a]. Cui opportuna erat hujus domus portæ & muris contigua [b]. Nusquam commodior latebra. Sic omnem explorationis suspicionem eximebant. Non enim homines prudentes & curiosi, sed fatui, ignavi, dissoluti, ad scortum introirent. Et signa olim meretricum ædibus concessa, quibus aditu alios prohiberent. Adde quòd ipsorum occupatio, festinatio, trepidatio, lasciviam omnem excluderet. Denique, Divino instinctu hæc gesta sunt [c]. Obj. 3. In Christi dedecus hoc vergeret, qui ex Rahab natus erat. Resp. *In genealogiam Christi nulla sanctarum mulierum assumitur, sed eæ quas Scriptura reprehendit; ut qui propter peccatores venerat, de peccatoribus nascens, omnium peccata deleret*, inquit Hieron. in Matt. 1. Meretrix ergò fuit, verùm non vulgaris, sed idololatrica, quales in deorum dearúmque honorem se pervulgare solebant [d]. [Plura in authore vide, si lubet.] Resp. 3. Et hospita fuit & meretrix †. Olim apud veteres cauponam exercere inhonestum erat. Vide Casaub. ad Theophrasti Characteres, περὶ ἀπονοίας, *de desperatione*, seu *perdita audacia* [f]. In istis regionibus passim malè audiebant cauponariæ mulieres, præsertim quæ maritos non habebant [g]. ¶ *Et quieverunt*, ità ο'. V. Ti. nempe, aliquantisper, V. [וַיִּשְׁכְּבוּ] *Et cubuerunt*, Jon. Mo. JT. Maſ. i. e. Diverterunt tanquam pernoctandi quietisque capiendæ causâ [h]. *Dormierunt*, P. *pernoctârunt*, Sy. Ar. M. Caj. in Ser. Ità postero die visi erant, & Regi indicati. Verùm coryçæi regii dicunt, *Hâc nocte* (non dicunt, *Heri*) ingressi sunt; & שָׁכַב simpliciter sign. *cubare, jacere, quiescere, morari*. Ibi ergò quieverunt, sed somnum non ceperunt, neque pernoctârunt [k].

2. *Nunciatum est regi*] Credibile est eum in consuetis deliciis securè versatum esse; alioquin, dispositis custodibus, nulli suspecto aditum in urbem permisisset: quinetiam flumen transeuntibus se & copias suas opposuisset [k]. ¶ *Ut explorarent*, ità ο'. Jon. Sy. Ar. [לַחְפֹּר] *Ad perrimandum*, Mo. Propriè est *fodere*. Indè dicitur de intenta animi & oculorum infossione, i.e. *intentione, perscrutatione* [l].

3. *Qui venerunt ad te, & ingressi sunt domum tuam*] Sic Jon. M. sim. Ti. JT. P. At ο'. & Sy. habent tantùm, *qui ingressi sunt ad te*; omiserunt illud, *venientes ad te*, ut ταυτολογίαν vitarent. Suspicor autem illud à superbis vel iratis aulæ ministris de venereo congressu dici. Sic *veniendi* verbum sumitur 2 Sam. 3. 7. Obj. At Rahab respondet, *venerant ad me*; quæ certè tam apertè turpitudinem fateri noluisset. Respond. Ipsa, quod muliebris verecundiæ erat, ab illis turpiter dictum simulat se aliter accepisse. Vel dicendum, ταυτολογίαν hanc esse, usitatam in Sacris literis: nam participia *Benonim* (cujusmodi est hîc הַבָּאִים) sæpe nominum vicaria sunt. Ità, *venientes ad te*, reddere potes, *hospites tuos* [m].

4. *Tollensque—abscondit*, [וַתִּקַּח וַתִּצְפְּנוֹ] *Et cepit, & abscondit eum*, Mo. sim. ο'. Jon. Alii, *acceperat*, vel *tulerat, & absconderat*, JT. Ar. Sy. Maſ. V. La. Bo. Paulò postquam ad se divertissent [o]; ex rumusculis suspicata id quod accidit [p], & metuens inquisitionem [q]. Qu. Sed cur non illico emittebat per fenestram? Resp. Verebatur nè subito inquisitorum interventu oppressa & sibi & illis exitium crearet [r]. ¶ [וַתִּצְפְּנוֹ] *Absconditeum*, Mo. simil. ο'. V. Jon. Enallage numeri, Maſ. Ma. *Eum*, i.e. quemlibet ex iis, separatim scilicet, V. nè ambobus instratum linum extaret altiùs, essetque suspecta ipsa eminentia; vel, nè ambo simul detegerentur †. Distributio plerumque notatur per pronomen singulare junctum substantivo plurali: Glaſ. gram. p. 206. Vel, significat ea Enallage mulieris festinationem [a], seu potiùs industriam & solertiam, quæ celeriter utrumque absconderit [b]; & loci quo abdebantur angustiam [c]. *Absconderat eos*, Sy. Ar. vel, *utrumque*, JT. ¶ *Venerunt ad me*] Apertè fatetur quod consciis vicinis negare non posset, ut fidem sibi in dicendis præstruat [d]. ¶ *Sed nesciebam unde essent*] Hostium receptatores crimina illorum non sustinent, nisi si conscii fuerint †. Qu. An mentita sit? Resp. 1. Q. negant. Potuerunt alii apud *Rachabam*, putà cauponam, divertisse, de quibus illa responderit [f]. 2. Mentita est: Sed mendacium officiosum fuit, & culpa levis [g]. Non mirum, præsertim in fœmina rudi & pagana, si tale mendacium persuadebat sibi licitum esse; quod & senserunt Plato 3. de Repub. Origen. Hieron. Chrysost. & alii [h]. Et fatetur Augustinus in hac quæstione solvenda doctissimos fatigari [i]. Laudatur hoc factum, ut illi tempori congruens, Hebr. 11. 31. & Jac. 2. 25. Ante Evangelium mendacium viris bonis salutare culpæ non ducebatur. Vide quæ collegimus de J. B. & P. 3. 1. 16 *. Aliter Aug. *Non fallacia sive iniquitas mentientis, sed benignitas & liberalitas mentis, mercede compensata est* †.

5. *Cumque porta clauderetur*, ità ο'. vel, *quum claudenda esset*, Ar. JT. V. Maſ. [וַיְהִי הַשַּׁעַר לִסְגּוֹר] *Et fuit porta ad claudendum*, Mo. Ma. *Et fuit tempus ad claudendam portam*, Ch. in V. Sy. *Portam*, civitatis scilicet, V. plerique in Ma. vel, hospitii, V. ¶ *In tenebris*, ità ο'. JT. [בַּחֹשֶׁךְ] *In obscuritate*, Mo. *vespere*, Sy. Ar. *in crepusculo*, Jon. *Propter tenebras*, i. e. quod nox jam atra esset, V. ¶ *Exierunt*] Ambiguè dicit, vel, è domo suâ, vel, ex urbe [b]. ¶ *Persequimini*, &c.] Ità se societatis suspicione liberat, dum captos cupere se simulat, & quæsitores spe assequendi incendendo ab ædibus suis abigit. Qu. An proditionis patriæ ob hoc factum accusanda est Rahab? Respond. Minimè. Nam, 1. Intelligebat nec speculatorum vitam exitio, nec mortem saluti, patriæ futuram. 2. Cùm sciret gentem suam à Deo esse proscriptam, & Israelitis deditam, non debuit, nec potuit, vel patrocinari causæ injustæ, vel justæ adversari. Neque ullum necessitudinis vinculum adversùs probitatis officia peccare virum bonum rectè cogat. Aliud esset, si suis commodis, non voluntati Dei, subservivisset [l].

6. *In solarium*, [הַגָּגָה] *In tectum*, ο'. Ch. Sy. Ar. Mo. JT. Tecta ibi plana erant, nè quis decideret, Deut. 22. 8 [m]. *Solaria* dicta sunt, quia Soli exposita [n]. Ædes ità constructas fuisse patet ex Matt. 10. 27. & Actor. 10. 9 [o]. ¶ *Operuit eos stipulâ lini*, [בְּפִשְׁתֵּי הָעֵץ] [Variè reddunt.] *In culmis* (*fasciculis*, vel *manipulis*, Sy. Ca. Ch. in Bo. *stipulis*, M.) *lini*, P. Calv. Ang. sim. Ti. *In lino ligni*, inversæ dictiones, pro, *in lignis lini*, V. D. Glaſ. gram. p. 163. i. e. in culmis, vel stipulis, linorum, V. D. Quia adhuc linum erat in culmo; qui vocatur *lignum*, seu *arbor*, seu *culmus* [p]. Tales inversiones sunt, *vermiculus cocci*, pro *cocco vermiculi*; sic 2 Theſſ. 1. 8. *in igne flammæ*, pro, *in flamma ignis*; & Pindar. Od. 1. *fulmen ignis extinguere* dixit, pro, *ignem fulminis* [q], &, *viriditas herbæ*, pro *herba viridi* [r]. Fortasse *linum ligni* dicitur quod crudum adhuc ac lignosum est, h. e. de quo cortices & stipulæ nondum sunt stupario malleo atque carminatione decussæ depexæque. Solent enim lina antequam tundantur insolari †. Linum hoc commune erat, ut indicant omnes versiones, & hoc solùm siccandum exponitur [t]. Nomen *ligni*, vel עֵץ, quod hîc *lino*, alibi tribuitur *junco*, teste K. in Radic. & *hyssopo*, 1 Reg. 4. 33 [v]. Aliis hoc linum Ægyptium erat, quod *gossypium* dicitur, quod alii *xylum* appellant, ait Plin. 19. 1 [a]. Sic Forsterus in Ma. & Maſ. & Boot. Animadverſ. l. 2. cap. 1. 5, 8. Sic Ar. vertit, *inter ligna gossypii*. ¶ *Quæ ibi erat*, [הָעֲרֻכוֹת לָהּ] *Ordinatis*, vel *dispositis*, *ei*, Mo. V. JT. i. e. ab ea. Hîc ל pro מ positum, He. in V. Illustrat hunc locum Plin. l. 19. c. 1. de lino, *Tum—siccatur in Sole* [b].

7. *Per viam quæ ducit ad vadum Jordanis*, [דֶּרֶךְ הַיַּרְדֵּן] *Per viam Jordanis*, Jon. Sy. Ar. vel, *ad* (vel *super*, ο'.) *Jorda-*

Jordanem, JT. Ad suos enim versùs revertisse putabant [c]. ¶ [על הַמַּעְבְּרוֹת] *Per vada singula*, JT. Sed non est verisimile quòd vada transierint, quia sciebant ibi commorari ipsorum hostes [d]. *Usque ad transitus*, Glass. Mo. ο'. vel, *ad vada*, Jon. Ar. M. Ti. P. sim. Ch. עַל hic ponitur pro עַד, V. D. Mas. ex K. vel, pro אֶל, ut Gen. 38. 12 [*]. ¶ *Porta clausa est*] Sic ο'. in D. Sy. Ar. Heb. *Clauserant portam*, nempe, tabernæ meritoriæ Rahabis: hanc clauserunt ejus familiares & domestici †. Vel potiùs, *portam urbis* [f]: nè, si in urbe essent exploratores, elaberentur [g]. Adjectum hoc, ut intelligerent cur necesse fuit eos per fenestram dimittere [h]. *Clauserunt* ponitur impersonaliter, pro, *clausa est* [i]. [At JT. sic, *Virorum illorum alii persecuti sunt*, &c. alii *portam clauserant.*] ¶ *Illis egressis*, [אַחֲרֵי כַּאֲשֶׁר יָצְאוּ] *Postquam egressi sunt*, M. Ti. P. Sy. Ar. Litera כ in כַּאֲשֶׁר supervacanea est: Ità R. Isaias, vir sanè doctus, & rectè [k]. {LXX hæc ab antecedentibus divellunt, & ad sequentia referunt, hoc modo; *Et porta clausa est. Et—postquam exierunt persequentes — & priusquam ipsi obdormirent, ipsa ascendit.*}

8. *Necdum obdormierant*, [וְהֵמָּה טֶרֶם יִשְׁכָּבוּן] *Et ipsi antequam jacerent*, Mo. *priusquam dormirent*, ο'. *nondum cubaverant*, JT. sic Jon. Ar. טֶרֶם verto, *nondum*, ut sæpe sumitur, præsertim cum futuro constructum, Gen. 2. 5. 1 Sam. 3. 7 [l]. Esto non ad somnum captandum eò conscendissent, poterant tamen quies & tenebræ eos ad somnum sollicitare [m]. Alii הֵמָּה referunt ad cives [n], qui nondum à murmure planè cessârant [o]. Noluit exploratores aut diu in metu esse, aut rei maturè gerendæ occasionem amittere; eos ergò illico adit [p].

9. *Et dixit*, vel, *dixerat*, *ad homines*] Qu. Quâ linguâ collocuti sunt cum Rahab exploratores? Resp. Suâ, i. e. Cananæâ [q]. Vel Hebræam linguam Rahab didicerat, (meretrices enim nonnullas didicisse philosophiam, &c. ut lenocinio instructiores forent, docet Athen. l. 13.) vel Cananæam exploratores. Poterant esse in Israelitarum castris vel Cananæi, vel Chananicè scientes Ægyptii, à quibus Israelitæ discere poterant [s]; ob finem fortè similem, nempe, ad explorandum, &c †. Sed verior responsio est, Hebræam Cananæámque linguam vel eandem fuisse, vel planè similes [t]. Solâ dialecto differre probari potest ex nominibus quæ à Cananæis ante adventum Hebræorum urbibus imposita fuerant; ut, *Jericho*, *Salem*, *Sichem*, *Bethlehem*, *Segor*, *Cariathsephr*, &c. Et *Beersabee* nomen ab Abrahamo & Cananæis communiter impositum est, Gen. 21. His adde nomina propria Cananæorum; ut, *Melchisedech*, *Adonisedech*, *Abimelech*, *Rahab*, &c [y]. Dein, lingua Hebræa dicitur lingua Canaan, Isa. 19. 18. Præterea, lingua Punica, quæ vel Cananæa est, vel ex ea, eadem ferè est cum Hebræa, ut docet Hieron. Tradit. in Genesin, & ostendunt multæ Pœnorum voces [a]. [Sed de his consule Cl. Bochartum in stupendo illo opere Geographico, part. 2. sive *Canaan*, per totum.] ¶ *Novi quòd Dominus tradiderit*] i. e. Tradere decreverit [b]. Loquitur de futuro per modum præteriti, propter certitudinem fidei [c]. Observanda est ejus fides pietásque, qualem vix Israelitæ habebant, quamvis à Deo & Mose toties hoc inculcatum esset [d]. Vel, *tradiderit*, nempe, dominium, licèt non possessionem †. Qu. Quomodo & quâ notitiâ hæc noverit? Resp. 1. Naturali, quoad causam proponentem. Ab hominum rumoribus de siccatione maris Rubri, &c. & sensibus, cepit ejus initium [f]. 2. Vel supernaturali [g], quia fuit in ea fides, Heb. 11. 31 [h]. Deum Judæorum verum, eúmque immensum & omnipotentem, agnoscit [i]. Partim ex miraculis, partim ex illustratione Divina, hæc cognovit [k]. Alioquin miracula hæc vel Magis attribuere poterat, vel Ægyptiorum diis non ritè placatis. Et exolevit penè miraculum illud maris siccati ante 40 annos. Poterat victoriam de Amoræis partam aliis causis adscribere [l]. ¶ *Terror vester*] Supernaturaliter immissus, juxta Exod. 23. 27. & Deut. 11. 25 [m]. Quod facile erat colligere ex virium comparatione. Cananæi erant & numerosissimi & ferocissimi, eorúmque loca munitissima; Hebræi, extorres, egeni, & 40 annorum miseriis fracti atque enecti. Terrorem hunc illustratâ mentis acie videbat Rahab: neque eam cœlestem gratiam aut per vecordiam negligebat, aut per impietatem repudiabat, aut per stultitiam fortunæ adscribebat; sed, cùm Cananæi per metum se quasi quodam præjudicio condemnarent, rectè collegit Numinis consilium esse eos possessione pellere, &c [n]. ¶ *Et elanguerunt*, &c. [נָמֹגוּ מִפְּנֵיכֶם] *Liquefacti sunt* (*diffluxerunt*, JT. *fluctuaverunt*, Ar. *fracti sunt*, Jon. *extimuerunt*, Sy. *dissoluti sunt*, V.) *à faciebus vestris*, Mo. (*propter vos*, Ar. V. sim. Sy. *metu vestri*, JT.) Præ timore remisso sunt animo, V. Pavor ingens liquat, enervat & dissolvit omne robur animæ & corporis [o].

10. *Audivimus enim*, &c.] Cur ergò Jordanem transeuntibus non opposuerunt obstaculum? Videntur certè eos, ut miseros, imbelles, profugos, contempsisse. Interim cœlesti quodam pulsu agitabantur ipsorum mentes, &c [p]. ¶ *Quòd siccaverit*] Sim. Mo. *Deum arefecisse*, vel, *quomodo arefecit*, JT. ¶ *Interfecistis*, [הֶחֱרַמְתֶּם] De quo verbo vide Levit. 27. 28 [q].

11. *Et elanguit cor nostrum.* [וַיִּמַּס] *Et liquefactum est*, Mo. Jon. Mal. JT. D. sim. Ar. *commotum*, Sy. H[s], pro, *fuimus territi admodum*, V. *Mente nostrâ emoti fuimus*, ο'. in Mas. Metaphora est à cera, Mas. Me. vel, à nive tabescente, Me. ¶ *Nec remansit spiritus*, ità Ch. in V. Sy. sim. Jon. Ar. [לֹא קָמָה] *Non surrexit*, Mo. Ma. Perperàm: קוּם hîc *stare* sign. non *surgere*, D. *Non constitit*, V. D. *non constat ampliùs spiritus*, Jun. *non constat animo quisquam*, JT. *non perstitit*, D. קוּם quandoque sign. *restare*, seu, *superstitem esse*, Glas. gram. p. 225. *Stare* quandoque *manere* signo. Cor vel spiritus *exire* dicitur in summo metu, 1 Sam. 17. 31 [r]. Sequitur, *in viro*; emphaticè: q. d. Qui antea viri erant, nunc eis animus planè concidit [*]. ¶ *Ad introitum vestrum*, [מִפְּנֵיכֶם] *A conspectu vestro*, Targum in D. *propter præsentiam vestram*, vel, *vestrâ causâ*, Mas. *propter vos*, V. *metu vestri*, JT. Sic alibi, *fugit à facie* (i. e. metu) *Absalomi*, D. ¶ *In cælo*, &c.] Ut qui cœlestes hominum animos pro suo notu regat, dum alios pavore consternat, alios fortitudine firmet. *In terra* verò, ut qui terrena omnia pro suo arbitrio dispensat, aliis aufert, aliis assignat [t]. Deus vester ubivis locorum operatur quæ voluerit; Cananæi ergò obsistere nequeunt [v]. Solus est immensus & omnipotens [a]. Fictitiis divis omnibus unum Jehovam opponit. Hæc est fides & professio Rahab adeò celebrata, quâ (inquiunt Hebræi) hoc promerita est, ut octo Prophetæ & Sacerdotes ex ejus stirpe procrearentur, *Jeremias*, *Baruch*, *Hanameel*, &c. Eámque aiunt 50. vitæ suæ anno Judaismo nomen dedisse, veniámque à Deo flagitâsse, &c [b].

12. *Per Dominum*] Per quem solùm jurandum est. Hinc fides ipsius elucet, quæ non aliter cum iis depaciscitur quàm si oppido potiti essent; nec præsentem hospitum fortunam corporis oculis, sed Dei consilium fidei sensu, intuebatur; in quo cùm toto animo acquiesceret, ipsum jurari poscebat. ¶ *Ego misericordiam feci*] Refer non tam ad elusos Regis inquisitores, quàm ad evadendi rationem jam commonstratam [e]. ¶ *Cum domo patris mei*] De se nihil dicit, quia id officii jus postulabat, ut servatricem suam servarent [f]. De marito & prole nihil dicit, quia non habuit, ut antè dictum. De suis necessariis maximè sollicita fuit, quòd sciret nondum eos in Deo, qui solus servare posset, spem habere collocatam [g]. ¶ *Detisque verum signum*, [אוֹת אֱמֶת] *Signum veritatis*, Mo. Jon. vel, *verum*, Sy. sponsionis symbolum haud fallax, M. *certum*, Ar. quo verè ac certò posset se suósque ab exitio vendicare, quódque Israelitis cuncta vastantibus ostenderet [t].

13. *Quæ illorum sunt*] Fratrum sororúmque liberos, ut constat ex Jos. 6. 23 †. In talibus quæ publicum statum non violant missi à populo populum obstringunt. Quare & servata hæc est fides infrà 6. 25. & Matt. 1. 5. Similis historia Jud. 1. 25 [a].

14. *Anima nostra sit pro vobis in mortem*, [נַפְשֵׁנוּ תַחְתֵּיכֶם לָמוּת] *Anima nostra pro vobis ad moriendum*, Mo. D. Mal. supple, *esto exposita*, JT. H[a]; Servabimus vos, etiamsi nobis moriendum fuerit, V. Nosmet

tradem*us*

[Marginal notes, left column: c Mas. · d Pi. · e Glas. gram. p. 549. · † K. in D. Q. in Ma. · f Plerique in Ma. · h Me. Mas. · i D. Jun. · e Jun. · k Ma. ex Mas. · l Pi. Mas. · m Mas. · l Mas. · m Bo. · n D. · o Jun. · p Mas. · q La. · s Serar. · † Bo. · t La. Bo. Ser. · y Bo. · a Serar. quem videsis. · b La. · c L. · d Mas. · † Bo. · f Ser. · g Serar. Mas. La. Bo. · i Serar. · k Bo. · l La. · l Mas. · m Bo.]

[Marginal notes, right column: n Mas. · o La. · p Mas. · q La. · r D. · * D. · t Mas. · v La. · a Bo. · b Mas. · e Mas. · f K in Mas. · g Mas. · t Bo. · † Mas. · a O.]

tradêmus interficiendos pro vobis iis qui vos volent occidere [b]. Est hæc jurisjurandi formula [c]. q. d. Pereat anima nostra, vel, Perdat nos Deus, si vobis Hebræi nocuerint. Vide vers. 17 [d]. Deo animam seu vitam nostram oppigneramus pro tua, ut siquis tibi nocuerit, ipse nos disperdet †. Non est quidem in formula nomen *Jehova*; at religio erat piis viris illud in hujusmodi detestationibus adhibere: Atque ob eam causam, si illud positum est, ipsa illa mala ominata & dira verba subticentur; velut in illis, *Sic faciat mihi Dominus*, &c. At satis erat nomen Dei in Rahabæ stipulatione fuisse, cui plenè perfectéque respondent [f]. ¶ *Si non prodideris nos*] Et negotium nostrum, quod Rex maximo pretio redemisset [g]. At jam satis erant de voluntate Rahab securi*. ¶ אם לא תגידו את דברנו זה] *Si non indicaveritis*, vel *evulgetis*, *verbum nostrum hoc*, Mo. sim. JT. *Rem nostram*, Maf. D. de qua inter nos actum, D. *Famam nostram hanc*, Ar. *negotium istud*, Jon. negotium hujus pacti, Pi. Signum intellige è fenestra suspendendum, & consilium de colligenda in domum paterna familia [h]. Nam si ista rescivissent cives, reliqui similibus signis usi essent, aliique in ædes Rahab irrupissent [i], iique nimis multi & vitâ indigni [k]. Volunt ergò ab ipsa non impediri exsecutionem juramenti [l]. Admonemur istâ illorum exceptione, ut nè ad jurandum nisi summa cum cautione atque religione deduci nos patiamur, postquam diligenter explorata usquequaque omnia habuerimus, an etiam præstare jurata possimus [m]. *Sermonem nostrum*, i. e. hanc rationem quâ volumus vos servare: vel, sermones nostros quibus pollicemur nos servaturos te, &c [n]. ¶ *Cùmque tradiderit*] Heb. *Et erit*. Aut redundat, ut sæpe fit; aut confirmat quod præcessit, quódque sequitur: q. d. Fiet quod diximus; nè dubita: tibi rursum pollicemur, quòd ubi Jehova, &c [o]. ¶ *Faciemus in te misericordiam & veritatem*] i. e. Servabimus vos in vita, neque fallemus [p]. Sign. hæc phrasis, optimâ fide beneficum esse [q]. Præstat *misericordiam*, qui prior confert beneficium; *veritatem*, qui beneficium refert [r]. חֶסֶד, *pietas*, seu *beneficentia*, ad ipsum beneficium spectat, & sign. *gratuitum beneficium*. Itaque illud spectat cognatos Rahab, quorum nulla erant in exploratores merita. אֱמֶת, *veritas*, ad præstandi beneficii certam fidem spectat, & sign. *quod justum æquúmque est ut præstetur*; hoc verò ipsum Rahab spectat. Hæc conjunctè reperies Gen. 24. 27 †.

15. *Demisit ergo per funem*] Q. in his duobus versibus historicam narrationis Enallagen statuunt [t]. Videntur non suo loco positi, sed ad vers. 21. differendi. Non insolens est in S.S. perturbata atque confusa narrationum series. Neque enim credibile est eos nondum datâ tesserâ dimissos esse [v]: nec jurarent exploratores, antequam omnes cautiones enumerâssent [a]. Sed quomodo extra urbem ad muros tam multa loquerentur, nemine audiente? Resp. Divinæ providentiæ hoc fuit, nè quis subaudiret; quâ etiam factum nè demissionem viderent [b]. Q. contextûs filum rectum censent, & sequentia dicta cùm demissi essent [c]: dicitur enim, *demisisti*. Sed respondet Maf. Enallagen temporum esse, *demisisti*, pro, *demiseris*, aut pro, *demittere paras*. (Non displiceret, inquit Serar. nisi verborum proprietas in historicis retinenda esset.) Sic Jos. 10. 15. dicitur Josua *revertisse* ad *Galgala*, multò antè quàm revertit [d]. Fortassis tamen non absurdè diceretur, solicitissimam de hospitum salute mulierem, jurejurando contentam, properè eos emisisse, salutis suæ signum commodiori tempore exspectantem, ipsos verò jam securiores hæc verba pro mœnibus fecisse, eâ per fenestram auscultante †. ¶ *Per funem*] Per quem solita fuit fornicarios emittere & recipere; ut idem fuerit instrumentum & peccati & salvationis [f]. ¶ *Hærebat muro*, בְּקִיר הַחוֹמָה] *In pariete muri*, V. Mo. D. sive *mœnium*, JT. *in muro mœnium*, Maf. *Paries* propriè domorum est, *murus* urbium, D. *Domus illius erat in muro*, ό. in La. קִיר non solùm *privatos parietes* sign. sed & *urbium mœnia*. Sic Num. 35. 4. *mille cubiti à muro urbis* *. Latinis dicebatur *submœnium*, unde meretrices *submœniana* Martial. Epigramm. l. 35. & 3. 82 [g]. Ibi habitare solebant fortunæ tenuioris cives & meretrices [h]. Sed Divinæ potiùs providentiæ hoc imputandum est [i]. ¶ *Hærebat*, הִיא יוֹשָׁבֶת] *Ipsa sedens*, Mo. *Ipsa*, i. e. domus. Sic, Alexandria *sedet in rivis*, i. e. sita vel posita est. Sed fortè *ipsa*, i. e. Rahab, *sedebat*, i. e. habitabat [k]: *Ipsa habitabat*, vel *degebat*, Jun. Sy. Ar.

16. *Ad montana*] Heb. *ad montem*; qui, scilicet, adjacebat urbi, V. *Mons* pro *montanis*: sic Deut. 1. 7. & 2. 37. Jos. 9. 1. & 10. 40 [l]. Cingebatur Jericho montibus [m], versùs Occidentem, Septentrionem, & Austrum: Ipse verò Jordanes ad Orientem erat, quâ viâ persequentes progrediebantur †. ¶ *Nè occurrant vobis*] Vel, *nè incurrant in vos*, vel, *invadant*: id enim פָּגַע sæpe sign*. ¶ *Latitate tribus diebus*] Synecdoche est; nam primi & ultimi pars tantùm in latibulo exacta [n]. Sic Christus 3. die resurrexit: & passim fit ut noctis tempus ante somnum dici tribuitur [o]. Notant Hebræi tribulationes sæpe triduo definitas, Genes. 42. 18. Hos. 6. 2. Jon. 1. 17. Hanc tertii diei prerogativam adscribunt ipsi partim Legi tertio die datæ, Exod. 19. 16. partim Abrahamo filium sacrificaturo, Gen. 22. 4. Nos rectiùs Christo, qui 3. die resurrexit [p]. Non quòd postulabat tres dies ad itum & reditum necessarios, nam ab urbe ad trajectum erant tantùm 60 stadia, vel 5000 passuum; sed quòd verisimile erat insequentes non rectà redituros, sed passim dumeta, recessus, latebras omnes rimaturos, & ad Jordanem aliquantisper hæsuros fore [q]. In voce וְנַחְבֵּתֶם deficit seu latet *Aleph* vel *He*, & *Pathach* sub ב loco *Hirek*, propter gutturalem ח [r].

17. *Innoxii erimus*] Vel, *esse volumus*, JT. Maf. *Deobligati erimus*, si ità Latinè dici posset, V. i. e. jurisjurandi obligatione soluti †. *Insontes ab adjuratione tua*, Sy. JT. Monet hæc tam accurata provisio & cautio, non temerè nec prolixè jurandum esse, sed summa cum religione & præcisè; ut nè plus promittas quàm, rebus omnibus consideratis, effectum te posse dare cognoveris. Credebant Gentes perjurium (licèt non admissum, sed animo tantùm conceptum, vide Juven. Satyr. 13. *Spartano cuidam respondit*, &c.) etiam à posteris pejerantis luendum. Hesiod. Ὃς δέ κε μαρτυρίῃσιν, &c. In Heb. est Enallage generis, הַשְּׁבֻעָה fœm. cum הַזֶּה masc [t]. ¶ *Quo adjurâsti nos*, ità Sy. JT. הִשְׁבַּעְתָּנוּ] *Jurare fecisti nos*, Mo. *quod firmâsti super nos*, Jon. *quo nos contestata es*, Ar. *ad quod nos adegisti*, P. & V. in La. *Cujus verba nobis præivisti*. Vide quæ ad Levit. 5. 1. & Matt. 26. 63 *.

18. *Si ingredientibus terram*] Nempe, vicina urbi loca. *In partem civitatis*, ό. i. e. cùm primùm irruptio fieret in urbem. Verùm difficile tum erat cognatos convocare [v]. ¶ *Funiculus iste coccineus*, sic M. Ti. תִּקְוַת חוּט הַשָּׁנִי] *Lineam* (*laciniam*, V. *funiculum*, Ar. Jon. ό. P.) *fili coccinei*, Mo. i. e. tactam ex filo coccineo, V. (*fili rubri*, Jon. *fili dibaphi*, JT. *filati coccinei*, Ar.) תִּקְוַת *textum* verto, cum He. Maf. D. quod alibi *spem fiduciámque* signif. Per translationem sic appellat hoc signum, in quo salutis spem omnem mulier collocavit. *Signum* vertunt ό. Aq. Sym. & Vulg. magis pro sensu quàm vocabuli notatione. Chald. vertit זְהוֹרִיתָא, h. e. *fimbriam*. Quare? Mihi verbum קְוָא, quod Chald. *textorem* sign. persuadet קָוָה Hebræis non solùm *colligere*, verùm etiam *contexere*, significare. Sunt enim cæteræ Orientis linguæ ex Hebræa natæ. R. Isaias vertit, *funem*, à colligendo dictum, quòd in fune multa fila contorta componantur [x]. *Funiculus iste*, quem videmus, vel, quo nos demisisti [y]. Aptè eodem fune quo hospites servavit ipsa ad salutem (suam) utitur [y]. *Coccineus* erat, ut sanguinem Christi repræsentaret [z]. ¶ *Per quam demisisti*] Referunt ad fenestram Hi. & ό. in Bo. Sed potest referri ad textum fili, D. Sic Maf. *per quem nos demisisti*. ¶ *Fratres*, &c.] Nomine *fratrum*, &c. omnes cognati intelliguntur [b].

19. *Sanguis ipsius erit in caput ejus*] h. e. Ipsi imputetur [c]. *Reus sibi ipsi erit*, ό. *Sanguis ejus recidat in caput suum*, Ar. *Cædis causa* (vel *culpa*, Ch.) *in caput ejus recidat*, JT. *Sanguis* culpam sanguinis fusi sign. ut Matt. 27. 25. Tam accuratâ officii sui explicatione ostendunt summum de salute Rahab studium. Quantò

tò quis id quod se facturum recipit pluribus conditionibus atque exceptionibus præcidit, tantò plus sibi curæ esse ne fallat ostendit. Qui enim temerè multa promittunt, iis plerumque nihil pensi est ut promissi munus conficiant [d]. Jure belli cadunt qui in urbe capta à resistentibus se non abjungunt*. ¶ *Si eos aliquis tetigerit*, אם יד תהיה בו] *Si manus fuerit in illum*, Mo. JT. supple, *injecta*, JT. *Si quis eum læserit*, Ar. sim. Sy. Plus promittunt quàm stipulata est Rahab. Illa vitam popoſcerat: Hi injurias omnes prohibent †. *Si tetigerit*, i. e. percusserit. Nam reus nemo cædis est de simplici percussione. *Si manus in eum*, i. e. si manu occiderit. Sic Est. 6. 2. Job. 1. 12 *.

21. *Dimittensque eos*, וישלחם] *Et dimiserat eos*, Mas. *Dimittens*, i. e. valedicens, La. Sic שלח sæpe sumitur, Mas. Verbi gratiâ, dicendo, *Ite in pace*, La. ¶ *Appendit*] Qu. Quando? Respond. 1. Statim [f]. Nè oblivioni daretur, & ut exploratores viderent antequam recederent *, nec ullus errori locus in re tanti momenti relinqueretur †: nec non ut aspectus ejus ipsi solatio foret: portò, non sciebat quando vel quomodo urbem intercepturi essent. Obj. 1. At hoc suspicionem movisset Hierichuntinis. Resp. Negatur, quòd aliàs subindè soleret funes è fenestra dimittere, ad quos conficiendos fortè linum illud suprà usui erat. Obj. 2. Tunc verò non dictum esset, *appendit*, sed, *appensum reliquit*. Resp. Negatur, quia funem illum aliter disposuit [g]. 2. Alii hoc factum volunt cùm obsidio cœpta esset [h]. Nihil enim adhuc discriminis erat, & tres dies eorum latitationi assignaverat [i].

22. *Manserunt ibi tres dies*] Qu. Quid eo triduo ederunt? Resp. 1. Triduanum jejunium non est inusitatum, & triduum illud contractius fuit. 2. Vel, secum necessaria ferebant viatores, pro more ævi; vel, viaticum illis dedit Rahab pro hospitalitate sua [k]. ¶ *Non repererunt*] Commendat hoc muliebre consilium, & magnitudinem periculi illustrat [l].

23. *Narraverunt ei*] Josuæ seorsim; quod expediebat, nè mobilis & præceps multitudo temerè ex illorum relatione majorem quàm oportuit aut confidentiam aut metum conciperet [m]. ¶ *Quæ acciderant sibi*, ità ο'. sim. Jon. Sy. Ar. JT. המוצאות אותם] *Quæ invenerunt ipsos*, Mo. D. V. Pericula nos *invenire* dicuntur, Gen. 44. 34. Exod. 18. 8. Deut. 31. 17. Est. 8. 6. Scitum illud, *Quem sæpe transit casus, aliquando invenit* [n].

24. *Dixerunt, Tradidit*] Sic Sy. Ti. P. Negari non potest כי, ut ὅτι Græcis, sæpe supervacaneum esse [o]. ¶ כי נתן] *Quia* (*namque*, Jon. JT.) *dedit*, vel *tradidit*, ο'. Mo. Jon. JT. Hæc narratio curta est, Mas. ex K. Multa præmissa videntur, quorum hæc est extrema pars [p]. *Utique tradidit*, M. *Certè dedit*, Pi. Ante כי ellipsis est, vel, τοῦ אמת, *veritas*, sive, *certum est*, vel, τοῦ ידענו, *scimus* quòd. Unde percipimus quòd כי non ponitur αἰτιολογικῶς, sed εἰδικῶς. Interim per metonymiam efficientis & synecdochen membri hoc ipsum simul dicere voluit, Ergò eamus contra eos [q]. *Jam tradidit*, Ar. i. e. certò traditurus est, Pi. Quàm dissimilis horum oratio ad illorum Num. 13. qui tamen nulla pericula passi memorantur. Nimirum, *omnia cedunt in bonum iis qui diligunt Deum*, Rom. 8. 28. Itaque hi, quantò majora discrimina evaserant, tantò certiorem sibi suisque victoriam pollicebantur. *Rahab* hic Ecclesiæ figuram gessit. Rahab, paupercula speculatores excepit, non sapientes vel potentes Jerichuntini: Similiter accidit, 1 Cor. 1. 26. Deinde, רחב *latitudinem* sign. & denotat Ecclesiam plurimùm dilatatam fore, juxta Isa. 49. & 54 †. [Qui plura de his allegoriis videre velit, adeat Mas. & Bonfrerium.]

[d] Mas. * G. † Mas. * D. [f] Mas. L. Mc. Bo. &c. * L. † Mo. [g] Bo. [h] Kan Mas. [i] Bo. [k] Ser. [l] Mas. [m] Mas. [n] D. [o] Mas. [p] Mas. [q] Pi. † Mas.

CAP. III.

1. DE *nocte consurgens*, וישכם בבקר] *Surrexit manè manè*, i. e. summo manè, D. *diluculo*, Mas. Et quia hæc phrasis de Patriarchis Prophetisque scripta exstat, hinc colligunt Hebræi reliquis mortalibus idem faciendum esse, & suum quemque torporem debere discutere, præsertim qui publicæ rei procurationem habent. Surrexit Josua, ut nemini suorum excusationem ignaviæ relinqueret [a]. ¶ *Morati sunt ibi tres dies*; i. e. in Setim & in Jordanis ripa, Me. וילנו] *Et pernoctârunt*, JT. Mi. Mas. D. Defessi ex itinere quieverunt unam noctem [b]. In lucem dilata est trajectio, 1. ut miraculum clarè perspectum exploratùmque fieret: 2. ut noctem haberet populus ad expiandum Divinum Numen [c]. Trajectio nocturna, quasi furtiva, & præ hostis metu tecta, plurimorum animos consternâsset [d].

2. *Quibus evolutis*] Non plenè translactis, sed fini proximis †. Heb. *à fine trium dierum*, nempe, à mandato de parando viatico [f]. [De quo plura vide ad Jos. 1. 11.]

3. *Quando videritis*] Q. volunt hic ordinem perturbatum. Ità Masius & Cajetanus [g]. Quæ narrantur à vers. 7. ad 14. acta priùs puto quàm edictum illud vers. 3. & 4. promulgaretur [h]. Alii ordinem perturbatum esse negant [i]. Si quis contendat illis modum transeundi nondum patefactum fuisse, sed fiduciâ Dei eos se sustentasse, non repugnabo, sed vehementer laudabo fidei in iis constantiam [k]. Forsitan Jos. edoctus erat de modo transitûs, non autem de singulis circumstantiis [l]. ¶ *Arcam—Dei*] In Arca præire semper esse voluit Deus, 1. Quia volebat fœderis à se scripti custos videri. 2. Ut populum suum à gentium communione secerneret atque averteret. 3. Nè populus Dei inter se diversis colendi Dei ritibus scinderetur. 4. Ut typus esset Christi, *in quo plenitudo Divinitatis*, Colos. 2. 9. ¶ *Et sacerdotes stirpis Leviticæ*, והכהנים הלוים] *Sacerdotes Levitas*, Mo. M. P. Ti. Mas. Per appositionem, Bo. Mas. Sic appellantur sacerdotes 45 vicibus, ut notant in *Genesi magna* [m]. Alii, *Sacerdotes & Levitas*: sic ο'. Jon. Sy. Ar. Caathitæ portare debebant Arcam, Num. 4. 15. Poterant tamen, si vellent, portare sacerdotes, (quibus eam tangere priusquam involveretur concessum erat *;) & portârunt interdum in re gravi & miraculosa, ter vel quater, id est, hic, & Jos. 6. 1. & 1 Paralip. 15. & 2 Reg. 15. 29 [n]. Ellipsin hic notant, *Cùm videbitis sacerdotes*, supple, *proficisci* [o]. Quod ex membro sequente repetendum est [p]. ¶ *Et sequimini*] Arca nunc antecedebat, cùm hactenus eam antecessissent duo vexilla *. Jam enim columna nubis evanuit, ut vers. seq. innuit †.

4. *Sitque spatium*, ità Jon. רחוק] *Longinquum*, Mo. JT. supple, *spatium*, JT. D. *Intervallum*, ο'. Mas. nempe, *longum*, ο'. *distantia*, Sy. ¶ *Inter vos & arcam*, וביניו] Scriptum notant Hebræi per vocalem quæ est pluralis numeri, vertúntque, *inter illas*; & hinc colligunt duas Arcas fuisse, Arcam Dei, & urnam in qua Josephi ossa erant [q]. Sed, 1. Impietas est hunc loculum Arcæ Dei æquare [r]. 2. Esto *benan*, non tamen affixum plurale erat, ut exemplis patebit †: עליו est, *super illum* [s]; & בניו *banau, filii ejus*, & אחריו, *post ipsum* [t]. ¶ *Cubitorum duûm millium*, כאלפים אמה במדה] Ad verb. *sicut duûm millium cubiti in mensura*, Mo. sim. Sy. Jon. *ferè duo millia cubitorum*, Ar. *circiter 2000 cubit*. Mas. D. ut sit כ ἀναδιπλ., D. Quinque stadia, La. Longiùs abesse ab ea noluit, propter instans Sabbatum, quo venire deberent ad Arcam precandi causâ. Proditum est memoriæ, Arcam, quæ erat in medio castrorum, abfuisse ab extremis castris tanto spatio. Et hinc *iter Sabbati*, quod erat 2000 cubit [u]. Cùm è castris ad Arcam Sabbatis maximè iri deberet, hinc sumpsêre argumentum sapientes sic definiendi *iter Sabbati*. Confer Num. 2. 2. Inter labores sunt magna itinera, quæ non permitti Sabbato satis constabat, Matt. 24. 20. Ovidius—*invitos currere cogit pedes. Nec pluvias opto, nec te peregrina morentur Sabbata*—Omnem egressum vetare durum fuerat: nec eum sensum esse legis de Sabbato ex hac lege constabat. Vide Act. 1. 12 [y]. Nota ב in במדה poni pro כ, *in mensura*, i. e. secundùm mensuram [z]. Qu. Cur tanto spatio eos ab Arca abesse voluit? Resp. 1. Ob Arcæ reverentiam [a]; sequitur enim, *Cavete nè appropinquetis*: quibus verbis uti solet Scriptura cùm reverentiam exigit, ut Exod. 3. 5. & Exod. 19. 12, 21, 24 [b]. 2. Ut demonstraret viam eminus sequentibus [c]. 3. Ut omnes otium haberent contemplandi cum admiratione exsiccationem aquarum [d]. 4. Tanto spatio patuit redundantis fluvii latitudo †.

[a] Mas. [b] D. [c] R. Levi in Mas. [d] Mas. † Bo. La. [f] Jun. M. V. Ms. [g] Bo. [h] Mas. [i] Bo. [k] Mas. [l] Bo. [m] Mas. * Bo. [n] Me et La. Bo. Mas. [o] Jun. Ms. [p] Glas. gram. p. 314. * D. † Bo. Mas. [q] Mas. D. [r] Mas. † D. Bo. [s] D. [t] Bo. [u] D. [y] G. [z] Pi. [a] La. Bo. Mas. T. V. [b] Bo. [c] Bo. [d] Bo. La. simil. Mas. † Mas.

Non placet La. quia Geographi afferunt Jordanem 30 tantùm cubitos latum esse [f]. ¶ *Et vidsse per quam viam*] Heb. *ut sciatis viam eam quâ estis ituri*, Maf. Hæc verba pendent ab ultimis verbis verf. 3 [q]. Ut viam ab Arca jam patefactam & perspicuè videre, & ex ordine tenere, omnes poterint [r]. [Aliter V.] *Viam*, sub. quâ ire possitis ad orationem ante Arcam in Sabbato; ut sit vobis iter apertum, & non impeditum tentoriis. Si enim propiùs accessissent, via non fuisset aperta, sed occupata, ut non facilè dignosci posset †. ¶ *Priùs non ambulâstis per eam*. [בדרך] *In via*, Mo. *per hanc viam*, Sy. D. ¶ [מתמול שלשם] *Ab heri & nudiustertius*, Maf. D. Mo. &c. i. e. antea, D. *pridem*, aut *nuper*, Maf. Ità Homer. Il. a. χθιζά τε καὶ πρωΐζα, de plurium annorum tempore [t]. i. e. Non ambulâstis antea per hujusmodi profectiones, sive, per hanc viam [v]. *Non per hanc viam*, nempe, *per flumen*. Nam per mare quidem transierant, sed non per fluvium, viz. qui minores fuerant 20 annis, &c [x].

5. *Dixit*] Verò, *dixerat*, Maf. ¶ *Sanctificamini*, ità Sy. [התקדשו] [Variè reddunt.] *Præparamini*, vel, *Præparate vos*, Ar. P. M. To. in Ser. Nè quid vos impediat à transitu Jordanis, M. *Comparate vos*, nimirum, ad trajectionem, Ch. in Maf. Colligite vasa vestra, K. in M. [Non placet Ser. nec Maf.] 1. Refellit hoc causa hujus præparationis, quæ subjungitur, nempe, rei gerendæ magnitudo, non autem trajectio [y]. 2. Quotidiana hæc in deserto erat præparatio: Nec istâ monitione jam opus erat iis ante triduum monitis. E Setim jamjam venerant, & vasa sua collegerant; neque, cùm crastinum transitum exspectarent, ea valde dissolverunt [z]. Alii vertunt, *Sanctificate vos*, Mo. M. JT. sim. Sy. *Purificamini*, &c. *Consecrate vos*, Ti. *Expiate vos*, Maf. Externè, lotione vestium, & secubitu ab uxoribus, ut Exod. 19. 10. *Interiùs*, firmâ fide certâque spe, &c [a]. Loquitur lex de corporis castimonia modò; sed hoc intelligitur, cùm multùm animus corpori præstet, multò esse in animis id servandum magis [b]. Necesse erat omnium animos antè informari & acui, ut intentissimi essent ad Dei machinationem percipiendam, & perceptam æternâ deinde memoriâ conservandam; & ut majore erga Deum religione tangerentur, dum ejus immensam potentiam reputarent. Admiratio enim quò est vehementior, eò majora diuturnioráque rerum vestigia animis nostris imprimit [c].

6. *Et ait ad sacerdotes, Tollite*] [Quærunt Pontificii interpretes, quâ ratione Josua Sacerdotibus imperavit; & respondent, Non imperavit ut Princeps politicus, sed ut Propheta*.] ¶ *Et præcedite*] Ideo monendi erant sacerdotes, quia consuetus ordo mutatus est. Nemo, nisi Deo præeunte, in beatam illam terram penetrare potest. ¶ *Et ambulaverunt*] Nihil cunctantes, aut tergiversantes. Magna profectò hæc fides †.

7. *Incipiam exaltare te*] Existimationem Imperatori comparat, si subditi intelligant eum à Deo in sinu gestari. Non potest non existimari optimus & prudentissimus, cui Deus in rebus omnibus præstò adest [f]. ¶ *Ut sciant*] אשר pro למען, V. ¶ *Sicut cum Mose*] Findendo mare, ità *tecum* findendo Jordanem [g]. A Mose ad Saulem Deus aut miraculis, aut factis humanam spem excedentibus, monstrabat quos Principes esse populi sui voluit [h].

8. *Cùm ingressi fueritis partem aquæ*, [עד קצה מי] *Ad extremum*, vel *extremitatem*, aquarum, Jon. JT. M. P. Maf. Ma. D. V. Qu. Quænam erat pars Jord. in qua consistere debebant? Resp. 1. Ulterior ripa [i]. Cùm perveneritis ad ulteriorem ripam Jordanis, in Jordane, h.e. in alveo Jordanis siccato, consistite, donec populus transierit in ulteriorem ripam [k]. Unicum est sententiæ Masii fundamentum, quòd intervallum 2000 cubitorum servandum erat. Verùm etsi generatim hoc ità præscriptum erat, jam tamen modificatur, ut in Jordane non fiat, sed post hujus transitum. Et hoc fateri habet etiam Masius [l]. Resp. 2. Citerior ripa [m]. Probatur. 1. Quod hic præcipitur, vers. 15. factum refertur. At ibi dicitur, *cùm sacerdotum pedes aquarum extremitatem contigissent, mox Jordanem se divisisse*. Absurdum autem sit dicere, priùs sacerdotes Jordanem pleno alveo transiisse, antequam is divideretur [n]. 2. Necesse erat sacerdotes in citeriore ripa consistere, & exspectare donec paulatim suspenderentur aquæ superiores, & defluerent inferiores, & alveus aresceret. Sic altiùs illorum animis infigebatur, quod pedetentim fieri videbant. 3. Dicuntur sacerdotes vers. ult. *in medio Jordanis* constitisse dum populus transiret. Si igitur vera sit Masii sententia, debuissent priùs sacerdotes in alteram ripam natando evasisse, & paulò pòst dilapsis aquis ad medium alveum rediisse. At Maf. [בירדן] vers. ult. vertit, *intra* Jordanem. Verùm *intra Jordanem* non erant in ulteriori ripa consistentes [o]. Ego cum Serar. citeriorem ripam accipio; sed ità, ut non in ea, sed in medio Jordanis, subsistere sacerdotes jubeantur, ut disertè asseritur vers. ult. & Jos. 4. 10. *Katse* hic est *sectio* Jordanis, ubi, scilicet, Jordanes sectus jam finitur, atque utrinque suâ extremitate jam sectâ terminatur: Ingredimini hanc partem sectam, &c. Congruum enim erat, ut Arca eo loco subsisteret ubi maximum erat periculum [p]. Duæ erant sacerdotum bajulorum stationes: una in ripa citeriore, & primo attactu aquæ, quæ causa fuit divisionis & arefactionis fluminis; altera in medio alveo [q].

9. *Accedite huc*] Ad locum ubi tunc erat Josua [r], i. e. in quo Arca stabat in medio agmine. Solenne enim erat, cœtum ad Tabernaculum convocare, ut nihil nisi Deo veluti spectante & conscio agi cum populo existimaretur †. ¶ *Verbum Domini*] Cujus verba ideo certissima sunt, & auditu dignissima. ¶ *Dei vestri*] Qui vestrî curam semper gerit. Audientiam fidémque conciliat dicendis ex auctoritate & benignitate Dei [t].

10. *In hoc scietis*] Nempe, miraculo transitûs per Jordanem siccum [u]. Non supervacanea erat hæc admonitio ad excutiendum illum torporem qui hominum mentibus semper inest ad æstimandum ex veritate Divinam benignitatem; & nè in tanta turba rumores increbrescerent, Jordanem transmittere, & gentem fortissimam adire undiquaque mari, montibus, fluminibus circumdatam, unde nullum pateret semel victis effugium, nihil aliud esse quàm se in potestatem hostium dedere [x]. *Scietis* reipsa, quod adhuc solâ fide tenetis. Vel, *scietis* de fidei augmento accipi potest. ¶ *Dominus*, &c. [אל חי] Aptissima epitheta. אל, *fortis*, vel *omnipotens*. Victoria autem fortitudine parari solet. חי, *vivus, qui vivit, agilis, vegetus*. Hoc agilem Dei industriam atque actuosam providentiam curámque signi. quâ suis opem maturè fert. *Vita* enim (teste Aristotele) actio est, atque ex motu cognoscitur; & quorum nulla actio motúsque apparet, ea mortua aut certè languida esse censentur [y]. Sic Deum distinguit ab idolis, quæ sine vita sunt, ideóque nullarum ad res admirabiles patrandas virium; cùm Dei vita ex miraculis cerni posset [z]. *Vivus*, omnia vegetans, vos per Jordanem salvos transvehet [a]. ¶ *Disperdet in conspectu vestri*] Notant ירש, si subjicitur ei מפני *à facie*, sign. *possessione depellere*; cæteroquin, *possidere* [a]. ¶ *Cananæum*, &c.] Septem enumerat. At alibi decem, Gen. 15. 19. Resp. 1. Ibi includit Deus loca ad Euphratem; hic tantùm loca quæ ultra *Labo Hamath*. Vide quæ ad Jos. 1. 4. 2. Illæ gentes aliquando pluribus, aliquando paucioribus, nominibus significantur [b]. 3. In Jos. recensentur præcipuæ & majores gentes; in Gen. adduntur tres minores [c]. [Vide à nobis congesta ad Gen. 15. 18.] ¶ *Amorrhæum*] At hi deleti sunt ultra Jordan. Resp. Amorrhæi habitabant ab utraque Jordanis ripa [d].

11. *Ecce arca fœderis Domini*, &c.] Ità &c. Jon. Sy. Ar. M. Ti. P. Aq. & Sim. in Maf. [Aliter Maf.] per appositionem, *Arca fœderis, Dominus*, &c. Accentus enim Zakeph ad vocem הברית lectionis cursum sistit, Maf. Arca vocatur *Deus*, quia Deum repræsentabat, D. Quanquam tanti esse nobis accentus non debent, (quos olim nullos fuisse Judæi fatentur,) ut veterum bonas sententias refellant †. Alii sic, *Arca fœderis*, Arca *Domini*, &c. JT. K. in Maf. Vel sic potest verti, *Arca fœderis*, quod fœdus est *Domini*, &c [f]. ¶ *Antecedet*, [עבר] *Transibis*, præs. pro fut. i.e. Commonstrabit vobis viam [g].

12. *Parate duodecim viros*] Qui præparati exspectent imperium meum, M. scil. ad tollendum 12 lapides. Vide Jos. 4. 2 [h]. Alii, ut sacerdotes comitarentur: ità Caj. & Magalianus, probabiliter [i].

13. *Et*

Marginal notes (left): [f] La. [q] Pi. [r] Maf. † V. [t] D. [v] V. [x] D. et Maf. [y] Maf. [z] Serar. [a] T. & Me. ex La. sim. L. Maf. [b] Bo. Serar. [c] Maf. * Ità Bo. post Maf. † Maf. [f] Maf. [g] D. [h] G. [i] Maf. V. D. [k] V. Maf. [l] Serar. [m] Serar. La. Bo. [n] Bo. et Serar.

Marginal notes (right): [o] Ba. [p] La. et Serar. [q] Bo. et Serar. [r] Serar. † Maf. [t] Maf. [u] Ma. Jun. [x] Maf. [y] Maf. [z] Bo. [a] La. [a] Maf. [b] Maf. [c] Ma. [d] Bo. To. in Serar. † Maf. [f] Maf. [g] V. [h] Bo. L. Ma. [i] Ma.

13. *Et cùm posuerint,* &c. [וְהָיָה כְּנוֹחַ] *Et erit, cùm quieverint,* V. o'. simil. Jon. Sy. i. e. cœperint quiescere, h. e. figentur. ¶ *Aquæ quæ inferiores sunt decurrent—: quæ autem desuper veniunt in una mole consistent,* [מֵי הַיַּרְדֵּן יִכָּרֵתוּן הַמַּיִם הַיֹּרְדִים מִלְמַעְלָה וְיַעַמְדוּ נֵד אֶחָד] *Aquæ Jordanis scindentur,* (*intercidentur,* P. *exterminabuntur,* M.) *aquæ* (nempe *aquæ,* M.) *descendentes desuper, & stabunt acervo uno,* Mo. vel, *quasi moles una,* M. simil. Jon. Ar. Alii; *Et aquæ illæ quæ supernè defluunt consistunt instar muri,* Ti. sim. P. D. Nec obstat ו copula, quæ sæpe redundat, D. *Aquæ descendentes supernè; quæ* (*Vau* enim pro אֲשֶׁר insolens non est, D.) *consistent acervo uno,* JT. Alii sic; *Exscindentur aquæ descendentes ab iis quæ ex supero veniunt,* h. e. ab aquis superioribus. Sed coactum videtur D. *Aquæ descendentes,* i. e. quæ antea defluebant supernè, *consistent,* &c. i. e. assurgentes intumescent instar montis; & sic v. 16. *Aquæ quæ inferiores sunt exscindentur,* h. e. ità defluent & deficient acsi funditus excisæ essent: *quæ autem desuper veniunt,* de novo affluunt, *in uno acervo stabunt.* *Aquæ inferiores exscindentur,* vel *deficient,* (id כָּרַת sign. ut docet v. 16.) auferentur, vel abolebuntur, prono cursu labentur in mare Mortuum, unde necesse erit vada illico nudari. Copula autem ante יַעַמְדוּ vel superfluit, ut vult R. Isaias, vel sensu ipso collocatur ante הַמַּיִם.

15. *Ingressisque eis Jordanem*] [In qua ripa constiterint sacerdotes, vide suprà ad v. 8.] Talmudici accipiunt de ripa interiore. Ego sic intelligo; Paulatim evadentes sacerdotes propè ad oppositam ripam usque, sensim superiorum aquarum sistebant cursum, & vada paulatim exsiccabant. Tum intra ipsum alveum juxta ripam adversam institerunt, neque in eam antè conscenderunt quàm omnes evasissent. ¶ *Jordanis ripas—tempore messis impleverat,* [וְהַיַּרְדֵּן מָלֵא עַל כָּל גְּדוֹתָיו] *Est autem Jarden plenus superans omnes ripas,* JT. sim. Mo. Jon. Mas. Sy. ¶ *Tempore messis*] q. d. Erat tunc plenus, sive maximus, quamvis essent dies messis: quod miraculo erat, flumen in æstate non capi suo alveo. Solet Jordanis quotannis tempore messis exundare, ut apparet ex 1 Chron. 12. 15. & Ecclesiastici 24. 36. Ità & *Aristæus,* de 72 Interpretibus; *Fluvius iste Jordanis, perinde ut Nilus, circa tempora messis exundans multum terræ irrigat.* Qu. 1. Quænam messis hìc intelligenda? Resp. 1. Triticea. 1. Quia nomen *messis* per se positum præcipuam messem sign. 2. Sic vertunt o'. ὡσεὶ ἡμέραι θερισμοῦ πυρῶν. At in Bibliis Regiis aliter habetur, ὡς ἐν ἡμέραις θερισμοῦ. 2. Hordeacea; quæ præibat triticeam, ut patet ex Ruth 1. 22. & 2 Sam. 21. 9. Confer Exod. 9. 31. Hordeacea autem non poterat hos primi mensis dies anteire, siquidem nulla messis præire poterat oblationem manipuli: Et quia hordeum duntaxat maturum esset, non triticum, idcirco primitiæ hæ ex hordeo erant, quod testantur Chald. ad Ruth 1. & Jo Antiq. 10. Qu. 2. Quænam causa hujus inundationis? Resp. 1. Orta est ex pluviis serotinis eo anni tempore decidentibus, quas petebant à Deo ut mox futuræ messi commodissimas. 2. Ex nivibus Libani, ex quo fluit Jordanes, quæ verno tempore solvuntur. Nam idem Euphrati Tigridique accidit, Ecclesiastici 24. 35, 36. Eandem ob causam noster Mœnus & Rhenus eodem tempore crescunt. Libanum nivibus abundare testantur Adrichom. & Tacit. hist. 5. & Hieron. & Jer. 18. 14. Hæ nives æstivali calore resolvuntur. Transierunt Hebræi Jordanem 10. die Nisan, i. e. circa finem Martii, quando incipit messis in Terra sancta. Tempus exundationis elegit Deus, ut singularius esset beneficium, & admirabilius miraculum.

16. *Steterunt*] Quidni Deo facile quod Magis tribui solet? Ovidius, *Inque caput liquidas arte recurvat aquas.* Lucanus—*de rupe pependit Abscissa fixus torrens, amnisque cucurrit; Non quà pronus erat*—*. ¶ *Ad instar montis; in montem unum,* Ar. [נֵד אֶחָד] *Acervo uno;* sim. JT. Mas. La. *utre uno,* Ch. & Sym. in Mas. q. d. Ità aquæ coactæ constiterunt, tanquam magno utre fuissent conclusæ. Verùm נֹאד *utrem* sign. נֵד *acervum.* Sed illi vocalium observationi operam nullam dedisse videntur, quarum fortasse nullæ erant eo tempore notæ. ¶ *Ab urbe Adom usque ad locum Sarthan,* [הַרְחֵק מְאֹד בְּאָדָם הָעִיר אֲשֶׁר מִצַּד צָרְתָן] *Procul valde in Adam,* (sed alia exemplaria legunt מֵאָדָם, *ab Adam,* Mas.) *urbe ex latere Sarthan,* Mo. *Procul valde,* Sy. Ar. JT. Ti. P. (*quæ dilatata sunt valde,* Jon. *elongando valde,* sive *procul,* Ma. *remota, recedentes,* V. *multùmque discedebant,* M. *longo admodum tractu,* Mas. *recedens longè,* o'.) *à civitate Adam, quæ erat à latere Zarthan,* M. P. T. JT. quæ *secus,* vel *juxta, Zarthan,* Jon. Sy. *quæ sita est ad latus Sarthan,* Mas. [Aliter Pi.] בְּאָדָם verto, *usque ad Adamum.* Nam indicatur hìc quàm longè sursum versùs subsisterint aquæ Jordanis. Urbs *Adam,* quia obscura erat, describitur ab alia urbe vicina quæ celebris erat, nempe, *Sarthan.* Erat autem hæc *Sarthan* juxta mare, sive lacum, *Galilææ,* (qui & *Genezareth,* & *Tiberiadis*,) in ultimis finibus agri Bethsanitici, aut Scythopolitani, ut probatur ex 1 Reg. 4. 12. & 7. 46. & Jud. 7. 22. in Trans-jordanina regione. 1 Reg. 7. 46. *inter Sochoth & Sarthan;* Sochoth autem trans Jordanem fuisse certum est. Qu. Quomodo intumuerunt aquæ? Resp. 1. Q. volunt illas intumuisse juxta trajectionis locum, procul ab urbe Adam vicina ipsi Sarthani; ubi remanebant, nec propiùs illam alluebant quàm antea; quod oppidum alioqui facilè tantâ mole restagnantes inundâssent, si non cumulatim congestæ constitissent, sed pro liquidi naturâ diffluxissent. Similiter o'. qui pro עַד legisse videntur עַד *usque ad.* Atqui aquas è supero adlabentes non consurrexisse in altissimam unam molem, quasi montem angustum, aut murum in cœlum exædificatum, prope trajiciendi locum, verborum compositio ostendit. 2. Alii intumuisse aiunt inter *Adom* & *Sarthan,* ità ut duo tumoris termini sint istæ duæ urbes; vel, apud *Sarthanem* tantùm, sed ità ut ab *Adom* visus earum tumor sit. 3. Alii intumuisse volunt continuâ serie à loco trajectûs ad *Adom* vel *Sarthan;* (ità Hebræa verti possunt, *Surrexerunt aquæ sese elongando—in,* vel *ab, Adam*;) h. e. spatio 12 leucarum: & tumor ille instar montis se habebat, ac proinde à longe aspiciebatur. Sensim creverunt usque ad Genesaram lacum; sic tamen ut, quamvis altè supra ripas exstarent undæ, tamen non dispergerentur, sed tanquam gelu concretæ non ampliùs quàm alvei sui spatium occuparent. Hunc sensum esse docent & simplicissima verborum compositio, & Psal. 114. 3. ubi canit *Jordanem retro aversum esse.* 4. Vel sensus est, Aquæ ità intumuerunt, ut ex urbe *Adam* & *Sarthan* cumuli illi videri possent. ¶ *In mare solitudinis,* [עַל יָם הָעֲרָבָה] *Super,* vel *in, mare solitudinis,* Mo. Sym. in Mas. vel, *planitiei,* Jon. Ar. Mas. sive, *campestrium,* JT. Sic dicitur, quia quæ nunc loca occupat fuerunt campi amœnissimi. *In mare Araba,* o'. Aq. in Mas. *ad mare occidentale,* Sy. ¶ *Mortuum*] Heb. *mare salis.* Dicitur propter salsilaginem quam gustata habet: vel, quod in igneo illo imbre sal cum sulphure mixtus esset, juxta Deut. 29. 23: vel, à fodinis salis, quæ ibi mansère. Vide Sophon. 2. 9. Dicit totum alveum ab eo loco usque ad mare Mortuum siccatum fuisse. ¶ *Defecerunt,* [תַּמּוּ נִכְרָתוּ] *Consumpta sunt, excisa sunt,* Mo. Ma. (*defecerunt,* Jon. Ar.) i. e. *prorsus exscindebantur,* JT. Ma. H': cùm duo verba sine conjunctione ponuntur, alterum eorum adverbiascit: pro, *prorsus, omnino,* &c. Ma. *Separata defecerunt,* Sy. *Exscindebantur:* tam enim subitò defluxerunt, (cursu naturali à Deo vehementer incitato,) ut, quasi terrâ dehiscente, absorptæ atque ablatæ viderentur. ¶ *Incedebat contra Jericho,* [עָבְרוּ נֶגֶד יְרִיחוֹ] *Transierunt contra,* vel *è regione, Jericho,* Mo. Sy. JT. Mas. Sed o'. & Ar. populus *stetit contra Jericho.* Pro עָבְרוּ legebant עָמְדוּ; vel potiùs, *trajicere,* pro, *intentum ad trajiciendum stare,* acceperunt, eò quòd observarent ipsum trajectum proximo commemorari versu. Transire eos voluit Deus contra Jericho, 1. Ut ostenderet se illis ducem esse, qui ibi eos sine clade traduxit ubi urbs munitissima, Rex potens, gens valida. 2. Ut hostibus terrorem incuteret. 3. Ut sign. multitudinem non tumultuosè & temerè, ubi cuique libitum esset, (quamvis vada omnia nudata essent,)

essent,) verùm servato ordine, transivisse †. 4. Ut prima terræ facies Hebræos recrearet: Erat enim hæc pars Cananææ feracissima & jucundissima [t]. Locus hic ab hoc transitu dictus est בֵּית עֲבָרָה, *BETH-ABARA*, i. e. *domus transitus*, Joan. 1. 28 [v]. ubi Joannes baptizavit, & Christus baptizatus est [z]; non sine nutu Divino, ut quo loco sacer Baptismus primùm isto trajectu fuerat adumbratus, eodem quoque primùm perficeretur [v].

17. *Stabant super siccam humum*] Vel enim Jordanis alveus arenosus erat; vel Divinâ virtute siccatus [x]. ¶ *In medio Jordanis*, ità Mo. Jon. JT. Ti. P. [בְּתוֹךְ] *Intra Jordanem*, Sy. Mas. תוך Hebræis non *mediam rei partem* sign. sed *quod intus in re ipsa est*, sive in medio, sive in extremitate aliqua, hæreat [y]. Sic Tyrus *in corde maris* sita est, i.e. intra mare [z]. Sic Gen. 45. 6. *in medio terræ*, h. e. in terra. Sic Exod. 8. 22 *. ¶ *Accincti*, [הָכֵן] [Non uno modo reddunt.] Stabant sacerdotes in medio Jordanis *parando*, nempe, multitudini commodam trajectionem [a]. Suâ enim illic morâ aquas superiores refrenabant. Ità הָכֵן sumitus Jos. 4. 3 [b]. *Firmando, stabiliendo*, Pi. vel, *figendo*, pedes suos videlicet. Ità R. Isaias in Mas. Pi. nec absurdè [c]. *Præparando*, Mo. Al. in medio Jordanis *erecti*, (Heb. *erigere*; infinitivus sæpe pro participio ponitur:) qui (Jordanes scil.) deficientibus aquis erectus & firmatus fuit aquis suis influentibus, ut v. 16. asseritur [d]. Al. *firmando se*, in eodem videlicet situ & vestigio †. Pede fixo, aut de industria, V. Al. *rectè, firmiter, solidè, constanter*; ut sit adverbium, sicut אָכֵן, *verè, profectò*, D. [Notum est gutturales literas inter se facilè permutari.] Infinitiva apud Hebræos sæpe capiuntur pro adverbiis, Isa. 31. 6. Hos. 5. 2. & 9. 9. Jonæ 4. 4 *. Alii, *sic*; sic ut erant, sic ut cœperant, ut primùm constiterant: vel, *disponendo, ordinando*, viz. populum, ut compositè & ordinatè transiret [f]. Alii notant infinitivum poni pro participio passivo. Ità Hebræi, & plerique nostrorum [g]. *Stabant præparati*, M. *firmi*, Belg. Ang. *fixi*, Ca. Intento animo & proposito ex alveo non recedendi quousque omnis populus trajiceret [h]. *Rectè dispositi, instructi*, Ma. ¶ *Omnis populus*, גוי] Indicat hæc vox nullum nè infimæ sortis (quique Israelitæ nomine vix dignus esset) relictum fuisse. Nam גוי haud temerè de Israelitis solet dici [i]. Idcirco alii per גוי intelligunt hîc Ægyptios & alios proselytos. Verùm Israelitæ intelliguntur, (ità Hieron. & Chald.) qui גוי dicuntur Jos. 5. 6, 8. & 10. 13. & Isa. 9. 3 [k]. Exod. 19. 6. ¶ *Per arentem*, [בֶּחָרָבָה] *In arida*, i. e. in alveo sicco [l].

[t] Mas. Serar. [s] Ser. [v] Mas. [z] La. [v] Mas. [x] Me. [y] Mas. [z] D. * Glass. gram. p. 349. [a] Mas. D. [b] Mas. [c] Mas. [d] Glass. gram. p. 363. † Bo. * La. [f] Ma. [g] Ma. ità V. [h] Mi. [i] Mas. [k] Bo. [l] D.

CAP. IV.

1. *Quibus transgressis dixit*] Q. hyperbaton hîc notant, quod huic libro admodum familiare est. Quæ ab hoc verbo, *dixit*, ad finem vers. 3. (vers. 2. ait V.) parenthesi includunt [m]. (*Quia edixerat Jehova*, &c. JT.—) *Dixerat autem*, V. Pi. nempe Jos. 3. 12. Alii bis idem præceptum existimant: Alii ibi prolepsin esse, hîc suo loco narrari: Alii rem ibi suo loco & ordine narratam, hîc paulò fusiùs atque accuratiùs [n]. ¶ *Dixit Dominus*] Non ergò inani quadam superstitione aut gloriæ ambitu constitutum hoc ab Imperatore, sed à Deo constitutum [o].

2. *Eligite*] Heb. *Accipite*, Ma. Jam electos accipite, La. ¶ *Duodecim viros per singulas tribus*] Erat enim hoc monumentum quasi scriptura quædam quâ Tribus omnes & singulæ hæredes scribebantur à Deo, vel scripturæ illius sigilla. Quanquam enim duæ Tribus citra Jordanem essent, tamen una omnium tribuum erat ut religio, ità & hæreditatis societas, quæ per interlabentem fluvium minimè interrupta censeri debuit [p].

3. *Ubi steterunt pedes*, מִמַּצַּב וגו'] *De statione pedum*, &c. i. e. de loco ubi consistunt pede fixo [q]: non præcisè, sed ex loco vicino [r]. ¶ *Durissimos lapides*, [הָכִין] Vide quæ ad Jos. 3. ult. [Variant. Q. referunt ad sacerdotes.] *Sacerdotum præparatorum*, V. vel, stantium pede fixo, V. sim. JT. ità P. Mas. & Ti. in Bo. Repugnat his interpretationibus accentus Zakeph katon in הַכֹּהֲנִים, postulans ut הָכִין cum sequentibus construatus †. [Alii ergò referunt ad lapides.] *Paratos*, ο'. Aq. & Sym. in Bo. à Deo, scilicet, Divinàque providentiâ ibi ad eum finem constitutos, ac firmiter consistentes: quos ob id etiam prægrandes fuisse oportuit, cùm alioqui lapides aquarum vi facilè vel atteri, vel loco moveri, soleant [s]. Vel, *apparatos*, i.e. aptos, idoneos fini destinato; vel, *firmos*, vel *firmatos*, i.e. solidos, duros, Ma. Al. *parate lapides*, Sy. *præparando*, Mo. *ad præparare eos*, nempe in eum usum ver. an. Ma. Verto, *rectificando 12 lapides*, i. e. recto firmóque sive exacto numero duodecim, Di. Tollite *parem numerum duodecim lapidum*, Ar. ¶ *Ubi fixeritis*, [בַּמָּלוֹן] *In diversorio*, Mo. *in castris*, ο'. *in loco hospitii*, Jon. vel *pernoctationis*, Ar. Pi. ¶ *Hac nocte*, ità JT. Ar. [הַלָּיְלָה] *Nocte*, Mo. ο'. *in nocte*, Jon. Alii, *nocte*, sub. *sequente*, Ma. ex V.

[m] Ità JT. plerique in Ma. Pi. [n] Mi. [o] Mas. [p] Mas. [q] V. Mas. [r] La. Bo. Mas. † Di. [s] Bo.

4. *Quos elegerat*, [אֲשֶׁר הֵכִין] *Quos præparaverat*, Sy. *paraverat*, Mas. sim. Mo. quia paratos adesse jusserat ad nutum suum, Mas. *disposuerat*, Ar.

5. *Lapides*] De hoc genere monumentorum vide Gen. 31. 46. & infrà 22 *.

6. *Ut sit signum inter vos*] Rei hoc loco gestæ, Me. i. e. Quod revocabit vobis in memoriam tantum beneficium [a]. Signum & trophæum victi à vobis vinctíque quasi Jordanis, indéque totius terræ Cananææ [b]. Miranda hîc est Dei erga humanum genus benignitas, qui humanæ incuriæ & vecordiæ conscius jubet rem tantam 12 notari saxis, ut ab oblivione vendicaret. Sic alia adminicula suppeditavit: *Arcum*, Gen. 9. 13. *Circumcisionem*, Gen. 17. 11. *Pascha*, Exod. 12 [c]. ¶ *Et quando*, ità Mas. ο'. [כִּי] *Quia postulabunt*, Ma. Sic causam ostendit ponendi monumenti, Mas. ¶ *Cras*] i. e. in posterum, vel futurum, V. D. Mas. Sic Gen. 30. 33. Exod. 13. 14. Prov. 27. 1 *.

7. *Cùm transiret eum*, [בְּעָבְרוֹ] *Quum transiret ipsa* (Arca) *per Jordanem*, Mo. JT. &c. ¶ *Usque in æternum*, [עַד־עוֹלָם] *Longo tempore*, Me. Bo. D. Nulla potest à parentibus hæreditas potior utilióque relinqui liberis, quàm si ipsos probâ religione, &c. institui curent. Observanda hîc Josuæ pietas, qui gratum animum in Dei beneficentia ità defixum habet, ut iterum iterúmque repetitis verbis rem tantam commemorando magnâ suavitate recordationis perfunditur, séque vix satiare posse videtur [d].

8. *Fecerunt ergò filii Israel*] Sic vocantur 12 illi viri, quia suam quisque Tribum repræsentabat †.

9. *Lapides--in medio Jordanis*] Ut, scilicet, Dei gloria & rei gestæ veritas omnibus seculis testata foret [f]. Qu. Ubi, & quorsum, & quomodo hi lapides erecti sunt? Resp. 1. Lapides hos conjunctè & acervatim poni vult Cajet [g]. Alii, seorsim & singulos [h]. Nam 1. numerandi modus disjunctionem indicat. 2. Ità erant Exod. 24. 4. & infrà in Gilgal. 3. Sic magis apparebat 12 tribuum numerus, & beneficii hujus memoria †. 2. Lapides illi constituti erant in loco ubi Arca stetit; h. e. in extrema alvei ora, quæ rarò nisi inundante flumine obruebatur; adeóque plerumque aspectabiles erant [i]. 3. Alii in profundo fluminis collocant [k]. Situ obscuri sunt, sed famâ nobiles [l]. [Non placet Masio:] Quem admonet monimentum quod nusquam apparet? aut quid omnino opus sit, si sola fama memoriam rei prodat [m]? Resp. 1. Lapides isti tam magni erant, ut super aquas exstarent [n]. Non dicitur de his, ut de prioribus, quòd singuli homines singulos portârunt lapides; sed, quòd Josua eos posuit, nempe, cum adjutorio multorum [o]. Poterant in ripa conspici, quia lapides grandes erant, & Jordanis aquæ purissimæ maximéque perspicuæ esse perhibentur; maximè cùm versùs ripam collocari videantur [p]. 2. Potest aliquo modo monumentum esse quod audito tantùm percipitur [q]. v. g. Locus in quo illustre prælium commissum fuisse fama est solet hominibus recordationem illius ingerere, etiamsi nullum spectabile monumentum relictum sit [r]. Magnam ad memoriam & testimonium vim habet, si fixum & certum aliquod alicubi signum certò constet,

* G. [a] V. [b] La. [c] Mas. * D. [d] Mas. † Mas. [f] La. [g] Serar. [h] Ità Mas. Me. Ser. ex To. † Ser. [i] Mas. [k] RR. in Ser. Bo. [l] He. in Mas. [m] Mas. [n] E. [o] L. [p] La. sim. Ma. [q] Ser. Bo. [r] Bo.

constet, licèt non videatur, sed, si res & necessitas postularet, inquiri viderique posset; v. g. si privilegii aut contractûs alicujus in arcanissimo tabulario aliquo syngraphæ aut diplomata etiam latentissima sint †. 3. Prægrandes lapides vel aggesti vel conjuncti in alveo fluminis solent, licèt non existent, grandiorem strepitum ciere; quod ad prodigii recordationem excitandam plus satis esse potuit [z]. 12 lapides priores ponuntur in Gilgal, loco Circumcisionis, ut testes Veteris Testamenti, & significant 12 Patriarchas: posteriores verò 12 ponuntur in loco Baptismi, ut testes Novi Testamenti, & significant 12 Apostolos [v]. ¶ *In præsentem diem*] Ergò hic liber à Josue non videtur scriptus [x]. Resp. 1. In ipsis Mosis libris idem occurrit [y]. 2. Hæc & similia ab aliis scriptoribus addi poterant [z]. 3. Potuit Josua senex hunc librum conscribere [a]. Posuit eos in primo in Cananæam transitu. Quid absurdi ergò erit post 14 vel 20 annos ità loqui [b]? 4. Q. Hebraismum esse volunt, *usque in hanc diem*, i. e. in perpetuum, Ma. sive immutabili & perpetuo statuto [c]. Eo proposito à Josua ibi collocati sunt hi lapides, ut perpetuò inibi manerent [d].

10. *Donec omnia complerentur*, כָּל הַדָּבָר] *Omne verbum*, Mo. Bo. Ma. Jon. *sermones omnes*, Sy. Ar. Sive de lapidibus efferendis & inferendis; sive monendi fuerunt ut alacriter alveum transirent; sive ad beneficii memoriam Deique timorem hortandi essent †. Alii non de verbis, sed rebus confectis, hoc interpretantur [f]. *Donec absolutum esset totum id*, JT. vel, *totum negotium*, Pi. ¶ *Et dixerat Moyses*] Nulla singularia Mosis jussa sign. sed ea monita quibus Josuam erudiebat [g]. Eo modo & eâ animi alacritate atque obedientiâ quam semper ei Moses præceperat atque commendârat [h]. Non improbabile est Mosen in particulari mandâsse Josuæ ut, occasione prodigiorum patrandorum, populo Dei timorem & cultum inculcaret; quod hîc Josua fecit [i]. ¶ *Festinavit populus*] Præ infirmitate fidei, verentes nè horribilem illum aquarum montem à dextris exstantem & in aere quasi pendulum non sat citò effugerent [k]. Quamvis fide transirent, Heb. 11. 29. solet tamen fides nostra nutare in discriminibus. Sic Matt. 14. 30 [l]. *Festinabant* etiam, quia omnes eodem die paucis horis transire debebant [m]. Alii referunt ad 12 viros qui à Josue jussi saxa festinanter tulerunt [n].

11. *Cùm transissent*, &c.] Commendatur hîc sacerdotum ut fides, ità patientia, qui neque evadendi in Cananæam cum cæteris desiderio, neque impendentis suis cervicibus immensæ aquarum molis metu, dimoventur ab officio [o]. ¶ *Ante populum*] Ità M. Ti. G. Jon. Sy. Ar. i. e. Post transitum Jordanem Arca & sacerdotes in primo agmine fuerunt, non in medio, ut in deserto [p]. *Ante populum*, i. e. qui præcesserant populum, V. Arca se demùm itineris ducem præbuit, atque per exspectantem apud transmissum flumen populum ad principia penetravit [q]. ¶ לִפְנֵי הָעָם] Alii vertunt, *in conspectu populi*, JT. ut itent *ante populum*, Q. in V. spectante populo, He. in V. Mas. q. d. Populus oculis notavit aquas evestigio cursu consueto fluere iteram cœpisse cùm ex alveo exportaretur Arca [r].

12. *Præcedebant*] Heb. *ante facies fil. Isr.* Q. præcessisse volunt: Alii vertunt, *coram eis*, q. d. adjuncti eis, Ma.

13. *Per turmas & cuneos*, לִפְנֵי יְהוָה] *Ante Dominum*, vel, *coram Domino*, o'. Sy. Ar. M. Ti. P. Mas. D. G. i. e. coram Arca, V. D. G. JT. quæ sic sæpe vocatur in S. S. V. quia repræsentabat Dominum, D. *In conspectu Domini*, Mas. Vel significat præstantiam roboris & militaris alacritatis eorum; vel, si malis, spectabilem ordinem aciémque instructissimam. Eo sensu accipio quo Gen. 10. 9 †. *Ante populum Domini*, Ch. Sic, *mons Domini*, i. e. *mons* domûs *Domini*, D. *Coram Domino*, 2 Sam. 21. 9. idem est; q. d. illustri & excelso loco, Mas. Alii volunt eos in prima acie fuisse, reliquósque procedendi ordine antevertisse [t]. Hi ergò vertant, *transierant ante Dominum*, i. e. ante populum Domini [v]. ¶ *Campestria Jericho*, אֶל עַרְבוֹת] *Ad campestria*, vel *planities*, JT. Mo. Ar. &c. *ad campos*, Mas. [At Sym. *ad solitudines*] absurdè: Nullus Cananææ locus eo amœnior erat [x].

14. *Magnificavit Josue*] Nempe, ut cum honore cresceret ejus auctoritas apud populum, qui libentiùs iis obsequuntur qui se meliores sunt, quibus favet Divina providentia. Quanti interesset Israelitarum, ut Josua iis venerabilis esset, perspicuè declarant tempestates maximæ mortem ejus secutæ [y].

15. *Dixitque*] Clariùs, *dixerat*, La. Mas. Explicatiùs hîc narratur quod v. 15. inchoatum fuerat [a].

16. *Ut ascendant de Jordane*] Ad ulteriorem ripam, V. *Ascendere* jubentur, non, *transire*. Quis ergò non videt eos in extrema Canaanici litoris ora stetisse, ut vel primo passu prolati extra alveum in Cananæam evaderent [b]?

18. *Cùm ascendissent*] Explicatè reddit Chald. ut Divinum momentum in sacerdotum pedibus, &c. exprimeret apertiùs, à quibus ut vixdum contactæ aquæ substiterant antè, ità nunc vix ab iisdem liberatæ profluunt. Et hoc mirificè illustrat miraculum, & authoritatem Josuæ (ut olim Mosi Exod. 14. 31. eadem de causa) conciliat, cùm aquas, quas antè refrænavit & cohibuit, rursus laxavit. Alioquin ingrati homines, & ad detrahendum Dei ministrorúmque ejus gloriæ nimis proni, facilè hunc eventum ad fortuitum casum; vel ad occultas quasdam naturæ causas, retulissent; & in his novis quasi æstibus causarum ignorationem & rei novitatem fecisse mirationem dixissent. At nunc erepta est omnis calumniæ ansa, &c. Cæterùm commendatur hîc nobis sacerdotum & Josuæ modestia, dum neutri temere properâsse, sed hic Dei, illi Principis sui, jussa patienter exspectâsse memorantur [b]. ¶ *Et siccam — calcare cœpissent*] *Siccam* simpliciter, non tantùm ad aliquot horas exsiccatam [c]. In continentem, sive in terram [d]. Nam alioquin in ipso etiam alveo institerant in sicco †. ¶ נִתְּקוּ כַּפּוֹת] *Avulsæ sunt vola*, &c. Mo. vel *plantæ*, Jon. Sy. JT. *posuerunt pedes*. o'. *educta sunt plantæ*, Jon. vel, *collocatæ*, Ar. ut primùm *quieverunt*, Sy. *translatæ*, P. *transpositæ*, M. tantùm (vel, *quum primùm*, Pi.) *avellebantur*, JT. sim. D. Ser. *extractæ*, Ti. Ser. Non quòd in profundiore luto ullo infixi fuerint, sed quòd ob diuturnam eodem in loco stationem, immotúmque omnino gradum, arborum instar inibi visi fuissent defixi [f]. ¶ *Reversæ sunt*] Sign. eas per prona vada descendisse Asphaltiten versùs; eò enim tendere antè solebant. Nisi malis hoc dici, aquas, priùs retrorsùm à Deo actas, nunc prorsùm illuc quò suapte naturâ ducebantur revertisse [g]. *Reversæ* dicuntur aquæ, licèt in alveum inferiorem nunquam descendissent, quia secundùm naturæ desiderium usitatúmque cursum jam quodammodo descenderant, solúsque novus & inusitatus antea obex eas retinuit. Aut potiùs *aqua Jordanis* est ipse Jordanis, qui rectè reversus dicitur, quia ibi antea fuit [h]. ¶ *Et fluebant sicut antè*] Ità tamen moderatus est Deus aquas, nè cum impetu prolaberentur, sed vel paulatim decrescente illo cumulo, vel evanescente, vel per occultos terræ meatus diducto [i]. Sensim demisit Deus aquas; nam si omnes simul laxâsset, omnia longè latéque obruissent, etiam castra Hebræorum [k].

19. *Decimo die mensis primi*] Nempe, *Nisan*, Mas. D. qui primus erat anni Ecclesiastici, sicut *Tisri* primus erat anni civilis [l]. Ad illius rationem omnia festa celebrabant, præter Jubilæum & annum septimum; quorum initium in *Tisri* statuunt [m]. *Mensem primum* delegit Deus, 1. tanquam festis apprimè congruentem, & amœnissimum frugibus tum maturescentibus, &c [n]. 2. Tunc finiti erant 40 anni peregrinationis [o]: Nam ante 40 annos ex Ægypto exierant die 15. Nisan [p]. *Decimum diem* delegit, ut tempus superesset quo se ad Pascha faciendum per circumcisionem compararent. Decimo die deligendus erat agnus, & domi servandus ad 14. diem [q]. Nefas autem erat non circumcisos Pascha facere, Exod. 12. 48. &, nisi sacris illis ritibus explato Numine, bellum auspicari [r]. ¶ *In Galgalis*] i. e. Loco qui postea sic dictus est. Prolepsis est †, qualis illa Æneid. 1. *Lavináque littora*. Locus hic, teste Josepho, erat ultra Jordanem stadia 50, citra Jericho stadia 10. Ibi multis annis mansêre: Erat

esset,) verùm servato ordine, transivisse †. 4. Ut prima terræ facies Hebræos recrearet: Erat enim hæc pars Cananææ feracissima & jucundissima [s]. Locus hic ab hoc transitu dictus est בֵּית עֲבָרָה, *BETH-ABARA*, i. e. *domus transitûs*, Joan. 1. 28 [t]. ubi Joannes baptizavit, & Christus baptizatus est [u]; non sine nutu Divino, ut quo loco sacer Baptismus primùm isto trajectu fuerat adumbratus, eodem quoque primùm perficeretur [v].

17. *Stabant super siccam humum*] Vel enim Jordanis alveus arenosus erat; vel Divinâ virtute siccatus [x]. ¶ *In medio Jordanis*, ità Mo. Jon. JT. Ti. P. [בְּתוֹךְ] *Intra Jordanem*, Sy. Mas. תוך Hebræis non mediam rei partem sign. sed *quod intus in re ipsa est*, sive in medio, sive in extremitate aliqua, hæreat [y]. Sic Tyrus *in corde maris* sita est, i.e. intra mare [z]. Sic Gen. 45. 6. *in medio terræ*, h. e. in terra. Sic Exod. 8. 22*. ¶ *Accincti*, [הָכֵן] [Non uno modo reddunt.] Stabant sacerdotes in medio Jordanis *parando*, nempe, multitudini commodam trajectionem [a]. Suâ enim illi morâ aquas superiores refrænabant. Ità [הָכֵן] sumitur Jos. 4. 3 [b]. *Firmando, stabiliendo*, Pi. vel, *figendo*, pedes suos videlicet. Ità R. Isaias in Mas. Pi. nec absurdè [c]. *Præparando*, Mo. Al. in medio Jordanis *erecti*, (Heb. *erigere*; infinitivus sæpe pro participio ponitur:) qui (Jordanes scil.) deficientibus aquis erectus & firmatus fuit aquis suis influentibus, ut v. 16. asseritur [d]. Al. *firmando se*, in eodem videlicet situ & vestigio †. Pede fixo, aut de industria, V. Al. *rectè, firmiter, solidè, constanter*; ut sit adverbium, sicut כֵּן, *verè, profectò*, D. [Notum est gutturales literas inter se facilè permutari.] Infinitiva apud Hebræos sæpe capiuntur pro adverbiis, Isa. 31. 6. Hos. 5. 2. & 9. 9. Jonæ 4. 4*. Alii, *sic*; sic ut erant, sic ut cœperant, ut primùm constiterant: vel, *disponendo, ordinando*, viz. populum, ut compositè & ordinatè tradiret [f]. Alii notant infinitivum poni pro participio passivo. Ità Hebræi, & plerique nostrorum [g]. *Stabant præparati*, M. *firmi*, Belg. Ang. *fixi*, Ca. Intento animo & proposito ex alveo non recedendi quousque omnis populus trajiceret [h]. *Rectè dispositi, instructi*, Ma. ¶ *Omnis populus*, גוי] Indicat hæc vox nullum oè infimæ sortis (quique Israelitæ nomine vix dignus esset) relictum fuisse. Nam גוי haud temerè de Israelitis solet dici [i]. Idcirco alii per גוי intelligunt hîc Ægyptios & alios proselytos. Verùm Israelitæ intelliguntur, (ità Hieron. & Chald.) qui גוי dicuntur Jos. 5. 6, 8. & 10. 13. & Isa. 9. 3 [k]. Exod. 19. 6. ¶ *Per arentem*, בֶּחָרָבָה] *In arida*, i. e. in alveo sicco [l].

[r] Mas. Serar. [s] Ser. [t] Mas. [u] La. [v] Mas. [x] Me. [y] Mas. [z] D. [*] Glass. gram. p. 149. [a] Mas. D. [b] Mas. [c] Mas. [d] Glass. gram. p. 363. † Bo. [e] La. [f] Ma. [g] Ma. ità V. [h] Mi. [i] Mas. [k] Bo. [l] D.

CAP. IV.

1. **Q**Uibus transgressis dixit] Q. hyperbaton hîc notant, quod huic libro admodum familiare est. Quæ ab hoc verbo, *dixit*, ad finem vers. 3. (vers. 2. ait V.) parenthesi includunt [m]. (*Quia edixerat Jehova*, &c. JT.—) *Dixerat autem*, V. Pi. nempe Jos. 3. 12. Alii bis idem præceptum existimant: Alii ibi prolepsin esse, hîc suo loco narrari: Alii rem ibi suo loco & ordine narratam, hîc paulò fusiùs atque accuratiùs [n]. ¶ *Dixit Dominus*] Non ergò inani quadam superstitione aut gloriæ ambitu constitutum hoc ab Imperatore, sed à Deo constitutum [o].

2. *Eligite*] Heb. *Accipite*, Ma. Jam electos accipite, La. ¶ *Duodecim viros per singulas tribus*] Erat enim hoc monumentum quasi scriptura quædam quâ Tribus omnes & singulæ hæredes scribebantur à Deo, vel scripturæ illius sigilla. Quanquam enim duæ Tribus citra Jordanem essent, tamen una omnium tribuum erat ut religio, ità & hæreditatis societas, quæ per interlabentem fluvium minimè interrupta censeri debuit [p].

3. *Ubi steterunt pedes*, מִמַּצַּב רַגְלֵי] *De statione pedum*, &c. i. e. de loco ubi consistunt pede fixo [q]: non præcise, sed ex loco vicino [r]. ¶ *Durissimos lapides*, [הָכֵן] Vide quæ ad Jos. 3. ult. [Variant. Q. referunt ad sacerdotes.] *Sacerdotum præparatorum*, V. vel, *stantium pede fixo*, V. sim. JT. ità P. Mas. & Ti. in Bo. Repugnat his interpretationibus accentus Zakeph katon in הַכֹּהֲנִים, postulans ut הָכֵן cum sequentibus construatur †. [Alii ergò referunt ad lapides.] *Paratos*, o'. Aq. & Sym. in Bo. à Deo, scilicet, Divinâque providentiâ ibi ad eum finem constitutos, ac firmiter consistentes: quos ob id etiam prægrandes fuisse oportuit, cùm alii lapides aquarum vi facilè vel atteri, vel loco moveri, soleant [s]. Vel, *apparatos*, i.e. aptos, idoneos fini destinato; vel, *firmos*, vel *firmatos*, i.e. solidos, duros, Ma. Al. *parato lapides*, Sy. *præparando*, Mo. *ad præparare eos*, nempe in eum usum ver. 20. Ma. Verto, *rectificando 12 lapides*, i.e. recto firmóque sive exacto numero duodecim, Di. Tollite *parem* numerum *duodecim lapidum*, Ar. ¶ *Ubi fixeritis*, [בַּמָּלוֹן] *In diversorio*, Mo. *in castris*, o'. *in loco hospitii*, Jon. vel *pernoctationis*, Ar. Pi. ¶ *Hac nocte*, ità JT. Ar. הַלָּיְלָה] *Nocte*, Mo. o'. *in nocte*, Jon. Alii, *nocte*, sub. *sequenti*, Ma. ex V.

4. *Quos elegerat*, [אֲשֶׁר הֵכִין] *Quos præparaverant*, Sy. *paraverat*, Mas. sim. Mo. quia paratos adesse jusserat ad nutum suum, Mas. *disposuerat*, Ar.

5. *Lapides*] De hoc genere monumentorum vide Gen. 31. 46. & infrà 21 *.

6. *Ut sit signum inter vos*] Rei hoc loco gestæ, Me. i. e. Quod revocabit vobis in memoriam tantum beneficium [a]. Signum & trophæum victi à vobis vinctique quasi Jordanis, indéque totius terræ Cananææ [b]. Miranda hîc est Dei erga humanum genus benignitas, qui humanæ incuriæ & vecordiæ consulens jubet rem tantam 12 notari saxis, ut ab oblivione vendicaret. Sic alia adminicula suppeditavit: *Arcum*, Gen. 9. 13. *Circumcisionem*, Gen. 17. 11. *Pascha*, Exod. 12 [c]. ¶ *Et quando*, ità Mas. o'. כִּי] *Quia postulabunt*, Ma. Sic causam ostendit ponendi monumenti, Mas. ¶ *Cras*] i. e. In posterum, vel futurum, V. D. Mas. Sic Gen. 30. 33. Exod. 13. 14. Prov. 27. 1 *.

7. *Cùm transiret eum*, [בְּעָבְרוֹ] *Quum transiret ipsa (Arca) per Jordanem*, Mo. JT. &c. ¶ *Usque in æternum*, [עַד־עוֹלָם] *Longo tempore*, Me. Bo. D. Nulla potest à parentibus hæreditas potior utiliórque relinqui liberis, quàm si ipsos probâ religione, &c. instituì curent. Observanda hîc Josuæ pietas, qui gratum animum in Dei beneficentia ità defixum habet, ut iterum iterúmque repetitis verbis rem tantam commemorando magnâ suavitate recordationis perfunditur, séque vix satiare posse videtur [d].

8. *Fecerunt ergò filii Israel*] Sic vocantur 12 illi viri, quia suam quisque Tribum repræsentabat †.

9. *Lapides--in medio Jordanis*] Ut, scilicet, Dei gloria & rei gestæ veritas omnibus seculis testata foret [f]. Qu. Ubi, & quorsum, & quomodo hi lapides erecti sunt? Resp. 1. Lapides hos conjunctè & acervatim poni vult Cajet [g]. Alii, seorsim & singulos [h]. Nam 1. numerandi modus disjunctionem indicat. 2. Ità erant Exod. 24. 4. & infrà in Gilgal. 3. Sic magis apparebat 12 tribuum numerus, & beneficii hujus memoria †. 2. Lapides illi constituti erant in loco ubi Arca steterat; h. e. in extrema alvei ora, quæ rarò nisi inundante flumine obruebatur; adeóque plerumque aspectabiles erant [i]. 3. Alii in profundo fluminis collocant [k]. Situ obscuri sunt, sed famâ nobiles [l]. [Non placet Masio:] Quem admonet monumentum quod nusquam appareret? aut quid omnino opus sit, si sola fama memoriam rei prodat [m]? Resp. 1. Lapides isti tam magni erant, ut super aquas exstarent [n]. Non dicitur de his, ut de prioribus, quòd singuli homines singulos portârunt lapides; sed, quòd Josua eos posuit, nempe, cum adjutorio multorum [o]. Poterant in ripa conspici, quia lapides grandes erant, & Jordanis aquæ purissimæ maximéque perspicuæ esse perhibentur; maximè cùm versùs ripam collocari videantur [p]. 2. Potest aliquo modo monumentum esse quod auditu tantùm percipitur [q]. v. g. Locus in quo illustre prælium commissum fuisse fama est solet hominibus recordationem illius ingerere, etiamsi nullum spectabile monumentum relictum sit [r]. Magnam ad memoriam & testimonium vim habet, si fixum & certum aliquod alicubi signum certò constet,

[m] Ità JT. plerique in Ma. P. [n] Mi. [o] Mas. [p] Mas. [q] V. Mas. [r] La. Bo. Mas. † D. [s] Bo. [a] V. [b] La. [c] Mas. [*] G. [*] D. [d] Mas. † Mas. [f] La. [g] Serar. [h] Ità Mas. Me. Ser. in Ti. † Ser. [i] Mas. [k] RR. in Ser. Bo. [l] He. in Mas. [m] Mas. [n] S. [o] L. [p] La. sim. Ma. [q] Ser. Bo. [r] Bo.

constet, licèt non videatur, sed, si res & necessitas postularet, inquiri viderique posset; v. g. si privilegii aut contractûs alicujus in arcanissimo tabulario aliquo syngraphæ aut diplomata etiam latentissima sint †. 3. Prægrandes lapides vel aggesti vel conjuncti in alveo fluminis solent, licèt non existent, grandiorem strepitum ciere; quod ad prodigii recordationem excitandam plus satis esse potuit [t]. 12 lapides priores ponuntur in Gilgal, loco Circumcisionis, ut testes Veteris Testamenti, & significant 12 Patriarchas: posteriores verò 12 ponuntur in loco Baptismi, ut testes Novi Testamenti, & significant 12 Apostolos [v]. ¶ *In præsentem diem*] Ergò hic liber à Josue non videtur scriptus [x]. Resp. 1. In ipsis Mosis libris idem occurrit [y]. 2. Hæc & similia ab aliis scriptoribus addi poterant [z]. 3. Potuit Josua senex hunc librum conscribere [a]. Posuit eos in primo in Cananæam transitu. Quid absurdi ergò erit post 14 vel 20 annos ità loqui [b]? 4. Q. Hebraismum esse volunt, *usque in hunc diem*, i. e. in perpetuum, Ma. sive immutabili & perpetuo statuto [c]. Eo proposito à Josua ibi collocati sunt hi lapides, ut perpetuò inibi manerent [d].

10. *Donec omnia complerentur*, כָל הַדָּבָר] *Omne verbum*, Mo. Bo. Ma. Jon. *sermones omnes*, Sy. Ar. Sive de lapidibus efferendis & inferendis; sive monendi fuerunt ut alacriter alveum transirent; sive ad beneficii memoriam Deique timorem hortandi essent †. Alii non de verbis, sed rebus confectis, hoc interpretantur [f]. *Donec absolutum esset totum id*, JT. vel, *totum negotium*, Pi. ¶ *Et dixerat Moyses*] Nulla singularia Mosis jussa sign. sed ea monita quibus Josuam erudiebat [g]. Eo modo & eâ animi alacritate atque obedientiâ quam semper et Moses præceperat atque commendârat [h]. Non improbabile est Mosen in particulari mandâsse Josuæ ut, occasione prodigiorum patrandorum, populo Dei timorem & cultum inculcaret; quod hîc Josua fecit [i]. ¶ *Festinavit populus*] Præ infirmitate fidei, verentes nè horribilem illum aquarum montem à dextris exstantem & in aere quasi pendulum non sat citò effugerent [k]. Quamvis fide transirent, Heb. 11. 29. solet tamen fides nostra nutare in discriminibus. Sic Matt. 14. 30 [l]. *Festinabant* etiam, quia omnes eodem die paucis horis transire debebant [m]. Alii referunt ad 12 viros qui à Josue jussi saxa festinanter tulerunt [n].

11. *Cùm transiissent*, &c.] Commendatur hic sacerdotum ut fides, ità patientia, qui neque evadendi in Cananæam cum cæteris desiderio, neque impendentis suis cervicibus immensæ aquarum molis metu, dimoventur ab officio [o]. ¶ *Ante populum*] Ità M. Ti. G. Jon. Sy. Ar. *i. e.* Post transitum Jordanem Arca & sacerdotes in primo agmine fuerunt, non in medio, ut in deserto [p]. *Ante populum*, i. e. qui præcesserant populum, V. Arca se denuo itineris ducem præbuit, atque per exspectantem apud transmissum flumen populum ad principia penetravit [q]. ¶ לִפְנֵי הָעָם] Alii vertunt, *in conspectu populi*, JT. ut irent *ante populum*, Q. In V. spectante populo, He. in V. Mas. q. d. Populus oculis notavit aquas evestigio cursu consueto fluere iterum cœpisse cùm ex alveo exportaretur Arca [r].

12. *Præcedebant*] Heb. *ante facies fil. Isr.* Q. præcessisse volunt: Alii vertunt, *coram eis*, q. d. adjuncti eis, Ma.

13. *Per turmas & cuneos*, לִפְנֵי יְהוָה] *Ante Dominum*, vel, *coram Domino*, s'. Sy. At. M. Ti. P. Mas. D. G. i. e. coram Arca, V. D. G. JT. quæ sic sæpe vocatur in S. S. V. quia repræsentabat Dominum, D. *In conspectu Domini*, Mas. Vel significat præstantiam roboris & militaris alacritatis eorum; vel, si mavis, spectabilem ordinem aciémque instructissimam. Eo sensu accipio quo Gen. 10. 9 †. *Ante populum Domini*, Ch. Sic, *mons Domini*, i. e. *mons* domus *Domini*, D. *Coram Domino*, 2 Sam. 21. 9. idem est; q. d. illustri & excelso loco, Mas. Alii volunt eos in prima acie fuisse, reliquósque procedendi ordine antevenisse [s]. Hi ergò vertant, *transierunt ante Dominum*, i. e. ante populum Domini [t]. ¶ *Campestria Jericho*, אֶל עַרְבוֹת] *Ad campestria*, vel *planities*, JT. Mo. Ar. &c. *ad campos*, Mas. [At

† Scrar. · [t] Bo. · [v] E. · [x] To. in Bo. Mas. · [y] Ser. Bo. · [z] Bo. Ma. · [a] Bo. Ser. Ma. · [b] Ser. · [c] Ma. Jun. · [d] Aug. in Mas. · † Bo. · [f] Mas. ex E. · [g] Mas. · [h] Mo. Serar. Bo. Mas. · [i] Bo. · [k] La. Mas. · [l] Mas. · [m] Li. L. · [n] Kim. Mas. · [o] Mas. · [p] G. · [q] Mas. · [r] Mas. · † Mas. · [s] Q. in Mas. · [t] Mas.

Sym. *ad solitudinem*] absurdè: Nullus Cananææ locus eo amœnior erat [a].

14. *Magnificavit Josue*] Nempe, ut cum honore cresceret ejus auctoritas apud populum, qui lubentiùs iis obsequuntur qui se meliores sunt, quibus favet Divina providentia. Quanti interesset Israelitarum, ut Josua iis venerabilis esset, perspicuè declarant tempestates maximæ mortem ejus secutæ [y].

15. *Dixitque*] Clariùs, *dixerat*. La. Mas. Explicatiùs hîc narratur quod v. 11. inchoatum fuerat [z].

16. *Ut ascendant de Jordane*] Ad ulteriorem ripam, V. *Ascendere* jubentur, non, *transire*. Quis ergò non videt eos in extrema Cananaici litoris ora stetisse, ut vel primo passu prolato extra alveum in Cananæam evaderent [a]?

18. *Cùm ascendissent*] Explicatè reddit Chald. ut Divinum momentum in sacerdotum pedibus, &c. exprimeret apertiùs, à quibus ut vixdum contactæ aquæ substiterant antè, ità nunc vix ab iisdem liberatæ profluunt. Et hoc mirificè illustrat miraculum, & authoritatem Josuæ (ut olim Mosi Exod. 14. 31. eadem de causa) conciliat, cùm aquas, quas antè refrænavit & cohibuit, rursus laxavit. Alioquin ingrati homines, & ad detrahendum Dei ministrorúmque ejus gloriæ nimis proni, facilè hunc eventum ad fortuitum casum; vel ad occultas quasdam naturæ causas, retulissent; & in his novis quasi æstibus causarum ignorationem & rei novitatem fecisse mirationem dixissent. At nunc erepta est omnis calumniæ ansa, &c. Cæterùm commendatur hîc nobis sacerdotum & Josuæ modestia, dum neutri temere properâsse, sed hic Dei, illi Principis sui, jussa patienter exspectâsse memorantur [b]. ¶ *Et siccam — calcare cœpissent*] *Siccam* simpliciter, non tantùm ad aliquot horas exsiccatam [c]. In continentem, sive in terram [d]. Nam alioquin in ipso etiam alveo institerant in sicco †. ¶ נִתְּקוּ כַּפּוֹת] *Avulsæ sunt bolæ*, &c. Mo. vel *plantæ*, Jon. Sy. JT. *posuerunt pedes*, s'. *eductæ sunt plantæ*, Jon. vel, *collocatæ*, Ar. ut primùm *quieverunt*, Sy. *translatæ*, P. *transpositæ*, M. tantùm (vel, *quum primùm*, Pi.) *avellebantur*, JT. sim. D. Ser. *extractæ*, Ti. Ser. Non quòd in profundiore luto ulli infixi fuerint, sed quòd ob diuturnam eodem in loco stationem, immotúmque omnino gradum, arborum instar inibi visi fuissent defixi [f]. ¶ *Reversæ sunt*] Sign. eas per pronâ vada descendisse Asphaltiten versùs; eò enim tendere antè solebant. Nisi malis hoc dici, aquas, priùs retrorsùm à Deo actas, nunc prorsùm illuc quò suapte naturâ ducebantur revertisse [g]. *Reversæ* dicuntur aquæ, licèt in alveum inferiorem nunquam descendissent, quia secundùm naturæ desiderium usitatúmque cursum jam quodammodo descenderant, solúsque novus & inusitatus antea obex eas retinuit. Aut potiùs *aqua Jordanis* est ipse Jordanis, qui rectè reversus dicitur, quia ibi antea fuit [h]. ¶ *Et fluebant sicut antè*] Ità tamen moderatus est Deus aquas, nè cum impetu prolaberentur, sed vel paulatim decrescente illo cumulo, vel evanescente, vel per occultos terræ meatus diducto [i]. Sensim demisit Deus aquas; nam si omnes simul laxâsset, omnia longè latéque obruissent, etiam castra Hebræorum [k].

19. *Decimo die mensis primi*] Nempe, *Nisan*, Mas. D. qui primus erat anni Ecclesiastici, sicut *Tisri* primus erat anni civilis [l]. Ad illius rationem omnia festa celebrabant, præter Jubilæum & annum septimum; quorum initium in *Tisri* statuunt [m]. *Mensem primum* delegit Deus, 1. tanquam festis apprimè congruentem, & amœnissimum frugibus tum maturescentibus, &c [n]. 2. Tunc finiti erant 40 anni peregrinationis [o]: Nam ante 40 annos ex Ægypto exierant die 15. Nisan [p]. *Decimum diem* delegit, ut tempus superesset quo se ad Pascha faciendum per circumcisionem compararent. Decimo die deligendus erat agnus, & domi servandus ad 14. diem [q]. Nefas autem erat non circumcisos Pascha facere, Exod. 12. 48. &, nisi sacris illis ritibus expiato Numine, bellum auspicari [r]. ¶ *In Galgalis*] i. e. Loco qui postea sic dictus est. Prolepsis est †, qualis illa Æneid. 1. *Lavináque litora*. Locus hic, teste Josepho, erat ultra Jordanem stadia 50, citra Jericho stadia 10. Ibi multis annis mansêre: Erat

[z] Mas. · [y] Mas. · [z] Mas. La. · [a] Mas. · [b] Mas. · [c] Ser. · [d] Mas. D. · † Mas. · [f] Ser. · [g] Mas. · [h] Serar. · [i] Mas. · [k] La. Bo. · [l] D. · [m] Mas. · [n] Ser. Bo. · [o] Ser. · [p] La. Bo. · [q] Mas. sim. Ser. Bo. La. · [r] Mas. · † Mas. La. Ma.

enim locus appositus, cùm aquis & frugibus abundaret[a], & sylvis ex quibus ligna peti possent, & salubris erat. Hic castra figebat, vel, Divino monitu, vel, quia licèt ulteriùs eo die progredi potuisset, erat tamen prudentiæ militaris sensim progredi, nè à tergo hostis relinqueretur[z]. ¶ *Contra orientalem plagam Jericho,* [בקצה מזרח יריחו] *In extremo (in finibus, Jon.) orientis Jericho,* Mo. Jon. *ab orientali parte Jericho,* Ae. sim. ό. Sy. *in finibus orientalibus Jerichuntis,* Mas. *in extremitate,* ad *orientem Jericho,* JT. Sed forma constructa in בקצה non fert illud comma post *in extremitate.* Verto, *in extremitate orientis Jericho*; q. d. non absolutè ad Orientem, sed in extrema declinatione orientalis plagæ, quâ desinit ad Boream: qui verus ejus situs est, ut liquet ex mappa[t].

20. *Duodecim quoque lapides*] Hos *in Area* positos ait Tertul. l. 4. contra Marcion. *apud Arcam,* R. Levi[a]. Quod falsum est; nam in Gilgal depositi fixique sunt[b], tanquam loco & celeberrimo & flumini vicino. Spectabili situ positi erant, quali statuas statuere mos est[c]. Ara ex his exstructa in monumentum[d]. Non placet; debebant enim hi lapides duodecim Tribus referre, eorúmque per Jordanem transitum, quod in unam aræ molem compacti minùs commodè præstare potuerunt[*]. Facilè suspicamur eos lapides, quemque suæ substructioni impositum, tanquam cippos, seu pilas, aut columellas, in loco eminenti erectos fuisse. Q. etiam non alienè volunt positos fuisse tanquam possessionis novæ occupatæ solennia quædam auctoramenta[†].

21. *Quid sibi volunt?*] Rectè supplet, ex usu linguæ, Pi. V. Heb. *Quid isti,* nempe, significant? Nullum apud mare Rubrum ponebatur saxeum monumentum, quia illa loca erant mansura sola, cùm Ægypti etiam nomen deberet Israelitis triste & detestabile videri; nedum ut illuc sæpe redirent[f].

23. *Siccante,* &c. [אשר הוביש] *Quia exsiccavit,* &c. Jon. sim. ό. Sy. Mo. JT. *Quem arefecit,* Ae. ¶ *In conspectu vestro,* [מפניכם] *A facie vestra,* [plerique;] *propter vos,* Jun. Mas. vel, *vestrâ causâ,* Mas. ¶ *In mari rubro, quod siccavit, donec transiremus*] Heb. *quod siccavit nostrâ causâ,* &c. vel, *propter nos,* i. e. me & Calebum & parentes vestros[g]. Jordanem transierant omnes ad quos loquebatur, mare verò Rubrum patres, in quorum numero is erat qui verba faciebat. Sed parùm plena est hæc explicatio[h]. Ea expositio tum demum locum haberet, si hîc in sua persona loqueretur Josua: At loquitur in persona populi posthac in terra Canaan victuri, qui transierunt mare in lumbis parentum. Quanquam rectius videtur, ut statuatur ver. 23. & 24. loqui Josuam in sua persona; ità tamen ut quæ ipse hîc pronunciat ad Israelitas, eadem velit ab ipsis quoque, mutatis mutandis, pronunciari ad liberos, qui illarum rerum ignari erant. Quo posito, locum habebit prior expositio. Sic autem loquitur Propheta, *nostrâ causâ,* sive *à facie nostra,* quia intelligebat beneficia non ad præsentes tantùm pertinere, verùm ad omnem ex æquo posteritatem. Hoc ità esse constat, quia jubet populum his uti olim verbis apud suos nepotes, *Exsiccavit Deus aquas Jordanis propter vos, donec trajecissetis:* neque enim nondum nati, nisi in parentum lumbis, trajicere potuerunt[i].

24. *Ut discant omnes*] Dubitari non debet quin vehementer perculsæ fuerint vicinæ gentes auditis ostentis quæ contigerant &c[k]. ¶ *Ut timeatis*] Heb. *timuistis,* Mas. Præteritum loco futuri, M. *ut timeretis.* Talis Enallage temporum & modorum frequens est in S. literis[l]. *Timoris* vocabulo cultus omnis atque religio adversùs Deum significatur[m].

[a] Mas. [z] Me. [t] Di. [a] Mas. [b] La. [c] Mas. [d] Joan Be. [*] Bo. [†] Mo. [f] Mas. [g] Jun. Ma. [h] Mas. [i] Mas. [k] G. [l] Mas. [m] Mas. La. Bo.

CAP. V.

1. **R**Eges *Amorrhæorum*] Audivimus eos antea præ metu liquefactos, Jos. 2. 11. & Divino terrore perculsos, neminem tamen vidimus arma ad Jordanem trajicientibus hostibus opponentem[n]. Cùm tamen ab hostibus hoc fieri usitatum sit, occurrere ad fluvium armatos. Notant Cæsar, Livius, & Vegetius l. 3. c. 7. Qu. Quæ causa? Resp. 1. Nimia securitas: Quia tot jam dies in Moabiticis campis hæsisse Israelitas videbant, sibi persuadebant nolle eos ultrà progredi; imò nec posse, quia eos impediret Jordanis, hoc præsertim messis tempore, quo exundare solet[o]. Tantâ liquescebant fluebántque mollitiâ, ut non facilè ullius periculi cogitatione ad virilia possent revocari; aut potiùs, mentis vitiis occæcatæ stupore, pericula, quamvis vicina, non sentirent[p]. 2. Ingens pavor prudentiam spiritúmque abstulit[q]. 3. Deus omnes motus & conatus tantisper prohibuit, dum illi in regione incognita paululùm consueti, & urbis unius victoriâ confirmati, conspectum hostis ferre auderent[r]. Cæterùm Cananææ septem gentes duobus hîc nominibus vocantur, *Amorrhæi* & *Cananæi*[†]. *Amorrhæi* & *Cananæi* gentium illarum præcipuæ erant; quibus consternatis reliquæ magis perculsæ essent[s]. *Amorrhæi* nunc vocantur quicunque propiùs absunt ab Jordane; *Cananæi* verò, qui mari sunt viciniores[v]. *Amoræi* duplices sunt, *Orientales,* cis Jordanem, quos Moses devicit; & *Occidentales,* trans Jordanem, à quibus Josua sibi metuebat, Jos. 7. 7[x]. *Amoræorum* nomen hîc latè sumitur, ut *Hevæos, Jebusæos,* &c. comprehendat[y]. ¶ *Trans Jordanem*] Comparativè, respectu earum regionum à quibus recesserant: Alioquin phrasi Scripturæ *trans Jordanem* esse dicuntur regiones quas Jordanes ad Orientem habet[a]. Al. *in transitu Jordanis,* i. e. qui habitabant in iis locis quæ erant post transitum Jordanem ab Hebræis. Alii, *in latere Jarden.* Sic sumi volunt עבר Exod. 25. 37[b]. ¶ *Et reges Canaan*] *Reges Phœniciæ,* ό. Phœniciam ergò & Cananæam eandem putârunt[c]. Quæ *Cananæa* Matt. 15. 22. *Syrophœnissa* vocatur Marc. 7. 26[d]. A mercatura & navigatione, & in illis vafritie, celebrantur *Cananæi* in S. literis, Prov. 31. 24. Isa. 23. 8. Hos. 12. 7. Pariter *Phœnices* in Homer. Odys. 15. propter portuosum mare quod accolunt[†]. Rursus, ut *Cananæi* præcisè sunt maris accolæ supra Palæstinos, interdum tamen Palæstinos comprehendunt, ut hoc loco & Gen. 10. Sic Græcis *Phœnices.* *Phœniciam* interdum ad Ægyptum usque Græci producunt. Hinc *Gazam* in *Phœnicia* locat Dionysius Afer, in *Cananæa* verò Moses. Estque hoc etiam à Strabone scriptum, lib. 16. Est ergò gens una[f]. Et sanè *Tyrum* & *Sidonem,* quæ erant Phœniciæ metropoles, olim ad *Cananæam* pertinuisse fatentur omnes, etsi Hebræi ob ignaviam suam iis nunquam potiti sint[g]. *Reges* vocantur singularum ferè civitatum domini, qui (cùm nondum ex orbe profligata esset modestia) suo dominatu contenti regnabant. Mox Reges non modò urbium, sed regionum, cœpêre dici, ac tandem etiam provinciarum, &c. cùm ad exteros quoque protulisset imperium immensa dominandi libido[h]. ¶ *Dissolutum est cor, & non remansit spiritus*] *Cor* est ea animi pars in qua fortitudo & constantia ponitur: *Spiritus* verò, h. e. רוח, animi illa vis quâ sapimus, & quid agendum, quid omittendum, dispicimus. Cùm per metum labascit fortitudo, perturbari simul & sapiendi facultatem necesse est[i]. *Non erat in iis prudentia ulla,* ό. Ità perculsi erant acsi vita & spiritus eos defecisset[k]. ¶ [וימס וגו׳] *Dissolutum est:* i. e. cœpit remitti animus eorum. *Neque fuit spiritus,* &c. i. e. cœperunt destitui prorsus animo[*]. Ità Israelitarum humilitatem, ut sic dicam, Deus celsissimæ aliorum dignitati reddit formidabilem[l]. Hoc effecit nè quid auderent in Israelitas mox circumcidendos, & ut faciliùs expugnarentur[m]. ¶ *Timentium introitum filiorum Israel,* [מפני בני ישראל] Variè reddunt.] *A facie,* ό. Jon. P. *ob præsentiam,* M. *causâ,* Sy. *metu,* Ar. Ti. JT. *filiorum Israel.*

2. *Eo tempore*] Posteaquam ingressi sunt Terram sanctam[n]; cùm primùm ad Galgala perventum est[o]. Quatuor tantùm dies supererant ad tempus Paschæ, quod 14. die faciendum erat[p]; nec Pascha agere poterant nisi circumcisi[q]; & debebat interea circumcisionis plaga sanari[r]; Circumcisionis autem dolor tertio die est maximus, Gen. 34. Igitur die undecimo hoc factum: sic totus penè 14. dies iis fuit ut se refocillarent, & languidas à dolore illo vires confirmarent.

[n] M s. [o] Serar. [p] Mas. [q] Ser. [r] Mas. [†] Mas. La. [s] D. [v] Mas. La. [x] D. ex Ab. [y] Mo. [a] Bo. [b] Ma. [c] D. [d] Mas. [†] Mas. [f] Mas. [g] La. [h] Mas. [i] Mas. [k] La. [*] V. [l] Mas. [m] Bo. [n] V. [o] Mas. D. [p] Mas. [q] Ser. [r] Mas.

marent †. Difficultatem tamen aliquam movet tanta (circumcidendorum) multitudo: Illi enim circa 600000 erant. Resp. Plurimi etiam ex iis circumcisi erant: Circumcidere autem poterant omnes circumcisi, etiam eodem die circumcisi, matres item, vel aliæ fœminæ: Brevi igitur exhauriretur iste numerus, si cuilibet ex circumcisis duo tresve assignarentur *. ¶ *Fac tibi cultros lapideos*, חַרְבוֹת צֻרִים] [Variant.] *Cultros petrarum*, sive *petrinos*, vel *saxeos*, Mo. ο'. Ar. sim. Mas. La. Bo. Ità veteres in *Genesi magna*. Sic צר Exod. 4. 25. vertunt *silicem*, vel *petram*, &c. Onk. in Mas. P. & Forst. & Ti. in Bo. Qu. Cur *petrinis cultris*? Resp. 1. Quòd eò loci, circa Arabiam, petrarum erat copia, ferri & chalybis inopia. 2. Quòd paucis fortè ex illis post tot annorum peregrinationem cultri essent ferrei. Duris silicibus hoc præstitum est, ait Maimon. in *Moreh Nevochim* 2. 16 †. Hi olim ad castrationem adhibebantur. Catullus carmine de Berecynthia & Aty, *Devolvit ipse acuto sibi pondera silice*. Plutarchus item in Nicia quempiam sibi genitalia silice desecuisse refert. Et Juvenalis Sat. 6. *Mollia qui ruptâ secuit genitalia testâ*. Item Plin. 35. 12. de Gallis sacerdotibus; *Samiâ testâ Matris Deum Sacerdotes virilitatem amputant, nec aliter citra perniciem*. Adhibitos etiam lapides ad calamos acuendos testis est Julianus, Epigram. lib. 6. Denique, referunt apud Americanos silices cultri vicem obire. [Alii tamen aliter vertunt.] *Cultros*, vel *gladiolos*, *acutos*, M. P. Ti. JT. Pi. *cultros acierum*, i. e. præditos acie acutissimâ, V. *novaculas acutas*, Ch. in V. He. in M. *cultellos petrarum*, i. e. acutos instar petræ, Pi. צר sign. *petram*; & quoniam cultri acuuntur petris, hinc videtur esse quod efficiens capitur pro effectu. ¶ *Et circumcide secundò*, וְשׁוּב מֹל שֵׁנִית] *Et convertere, circumcide secundò*, Mo. *conversus circumcide secundò*, M. *Et sedens circumcide*, ο'. Pro שׁוּב legerunt שֵׁב *. *Et redi (reversus, Sy.) circumcide*, Jon. *Et iterum circumcide vice secundâ*, Ar. *secundò repetens circumcide*, JT. Ad verb. *revertere, circumcide*; i. e. rursus circumcide. Solet שׁוּב *reverti*, quum construitur cum alio verbo sequenti, adverbiascere †. *Iterando circumcide*, Q. in Ma. *effice denuo ut secundò circumcidantur*, Ti. *iterum circumcide secundò*, P. Qu. Qua ratione *secundò*, quando neque ipsa natura rei, neque Divina religio, permittit ut idem homo circumcidatur iterum? Resp. 1. Q. volunt semel circumcisos, recrescente vel attracto præputio, rursus circumcisos fuisse. Aiunt Talmudici multos tum fuisse qui, Ægyptiacâ servitute pressi, arte quadam medicâ subductâ atque distentâ pelliculâ novum sibi præputium comparaverant, glandémque eo iterum contexerant. Similiter fecerunt Symmachus, S. Scripturæ interpres, & alii à Judæis ad Samaritanos transfugientes, & plurimi Hebræi Romanorum injuriis exagitati, qui *Barchusibæ* jussu postea denuo sunt circumcisi. De quo & Paulus loquitur, 1 Cor. 7. 18. Tria faciunt Judæi in circumcisione. 1. Amputant præputium. 2. Relictam pelliculam digitis distendunt & retro cogunt, ut penis corona (sic enim vocant) appareat; ex quo dolor longè major fit quàm ex circumcisione. Hoc פְּרִיעָה (*pelliculæ distentionem*) vocant. 3. Exsugunt sanguinem è membro sauciato. Dicunt ergò Hebræi, filios Israel in deserto quidem circumcisos, sed non accepisse *pelliculæ distentionem*, quæ hîc præcipitur, & hoc sensu jubentur denuo circumcidi †. Non placet hæc interpretatio. 1. Convellit eam textus, qui diversos ait fuisse qui nunc, & qui antea, circumcidebantur. 2. Attractio illa pelliculæ summo scelere Israelitas obstrinxisset, quod tamdiu inultum non tulisset Dominus, nec Moses & Josue dissimulâssent. 3. Si pellicula tantùm diducenda & replicanda fuit, cultris tam acutis non fuisset opus; nam & hodie unguibus hoc faciunt circumcisores. Resp. 2. Alii שֵׁנִית vertunt, non, *secundò*, sed, *iteratò*, i. e. sæpius aut multis vicibus; q. d. Itera circumcisionem donec omnes fuerint circumcisi. שָׁנָה sign. *iterare*. Prov. 24. 21. & 26. 11. q. d. Iterum atque iterum, ultro citróque per castra commeans, cura nè quis præputiatus maneat. Sed hoc est Scripturam extorquere. Resp. 3. Circumcisio hæc erat secunda, nempe, *solemnis populi* circumcisio. *Secunda* hæc dicitur, vel, 1. respectu circumcisionis familiæ Abrahami, Gen. 17. 23. in qua universa Ecclesiæ Dei summa, adeóque universè populus Dei, tum ab Abrahamo circumcidebatur, cùm hoc insigne, tanquam pignus promissi Canaan, à Deo institueretur. Nunc verò circumciditur universè populus Dei à Josua, cùm promissa illa ad rem à Deo conferuntur. Explicatiùs dicam. Deus olim per Circumcisionis insigne peculiarem cœtum, sive Ecclesiam, constituerat: Is cœtus cùm fuisset continuâ successione & sacrorum observatione ad Mosen usque propagatus, nunc tandem, occisis semel omnibus quorum in solennibus recensionibus ratio habeatur, cæteris verò non circumcisis, illa consociationis ratio quodam modo intercidisse videtur: Eam igitur instaurari jubet Deus. Credibile quidem est vixisse tunc plurimos qui in Ægypto nati circumcisique fuerant; & eximunt Judæi à culpa rebellionis in Cadesbarnea Levitas omnes: Sed ex eorum conditione æstimatur populus qui ejus pars longè maxima erant. Non placet hæc expositio; sic non *secunda*, sed plusquam *decima*, hæc esset circumcisio. Nam post Abraham per 400 annos usque ad Mosen omnes posteri fuêre circumcisi. Nec *secunda solennis* esset circumcisio. Nonne enim solennis illa erat, Gen. 34? 2. Alii ergò *secunda* dicitur respectu circumcisionis in Ægypto. Q. volunt circumcisionem in Ægypto neglectam fuisse, (quod & Tertul. affirmat,) & à Mose instauratam, qui cùm, in Ægyptum revertens, periculo suo didicisset quàm ægrè ferret Deus ejus neglectum, illico omnes circumcidit qui durissimæ servitutis causâ id facere non curaverant. Generalis facta erat circumcisio populi ex Ægypto jam exituri: Et sicut Deus tunc triduanis tenebris clauserat Ægyptios, nè movere possent; ità nunc Cananæis terrorem incutit, nè movere se auderent, ad percutiendum populum ex vulnere recenti dolentem. Porrò, circumcisio erat sigillum donationis terræ Canaan; ideóque quamprimùm in eam pedem intulerant, circumcidi jubentur *. Vel, 3. respectu circumcisionis ad montem Sinai factæ, ubi circumcidit Moses quotquot vel illis 47 diebus quibus ex Ægypto pervenerint, vel interea dum ibi hærerent, nascerentur. Confirmat hoc Masius. 1. Cùm ad montem Sinai diu morandum esset, causa non erat cur illum ritum omitterent. 2. Alium ritum, nempe Pascha, omitti nolunt, quomodo ergò circumcisionem præteriret? Et rectè dicitur v. 5. neminem circumcisum fuisse *in itinere, in egrediendo*. At quod in stativis ad montem Sinai actum fuit non *in itinere* actum censeri debet †. Dicuntur quidem hæc valde probabiliter: sed repugnant, 1. quòd vers. 6, & 7. per totos 40 annos nemo circumcisus dicitur. 2. Vers. 5. & 7. duo quasi circumcisionis factæ termini statuuntur, unus in *Ægypto*, alter in *Cananæa*. De Paschate præcipitur, quia recentissimus erat ille ritus, nec nisi semel obitus. Secùs de circumcisione. 3. De hac circumcisione nec Scriptura, nec Philo, nec Josephus, nec alius quis meminit. Resp. 4. Alii sic; *secunda circumcisio* vocatur, q. d. iterata, repetita, longóque intervallo revocata & renovata: Sensus est, Revoca consuetudinem circumcidendi, longo tempore in deserto intermissam. Non jubetur *idem homo* circumcidi, sed *idem populus*, qui primò circumcisus fuerat in parentibus in Ægypto, & hîc jubetur circumcidi in filiis.

3. *Et circumcidit filios Israel*] i. e. Curavit circumcidendos, V. Et verisimile est eodem die (curante hoc Josuâ, & relictis apud eos Leviris,) circumcisos fuisse Judæos trans Jordanem. Boni Principis est ritus intermissos revocare. Vide 2 Reg. 23 *. ¶ *In colle præputiorum*, ità Sy. D. אֶל pro בְּ, D. אֶל גִּבְעַת הָעֲרָלוֹת] *Ad* (vel *prope*, Ar.) *collem præputiorum*, Mo. JT. vel, *præputiatorum*, ο'. Sy. Ar. Locus sic dictus per anticipationem, quòd ibi præputia relicta sint vel abjecta: vel, quòd præputia Judæorum in acervum conjecta collem efficerent.

4. *Hæc autem causa*, &c. וְזֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר מָל] *Et hoc verbum quo circumcidit*, Mo. *Hæc autem modo compurgavit*, ο'. *Hi autem sunt quos circumcidit*, Sy. *Hæc est causa propter quam*, &c. Ar. M. P. Ti. sim. JT. sic

 Gen. 12.

Gen. 12. עַל דְּבַר, *ob causam Abrahami*, i. e. propter Abrahamum. Affine quòd דָּבָר ponitur pro *causa, lite, negotio*, Exod. 18. 16. *Hoc verbum*, i. e. res, Meton. adjuncti, Pi. Sic, *Non est impossibile apud Deum ullo res*, πᾶν ῥῆμα †. ¶ *Omnis populus*] De iis solis accipe qui scelere illo se astrinxerant, de quo Num. 14 [f].

6. *Per quadraginta annos*] At ο'. habent 42. Nimirum existimabant eos 40 annos Num. 14. 33. præfinitos ab illo funesto die numerandos fuisse. Jam tum enim duos à relictâ Ægypto, & insuper pauculos menses, in solitudine egerant. Atqui 40, non ampliùs, annos computat ipse Moses ad campos usque Moabiticos. Sed de his vide plura ad Jos. 11. 18 [*]. ¶ *Donec consumerentur qui non audierant vocem Domini, & quibus antè juraverat ut non ostenderet eis terram*, אֲשֶׁר לֹא שָׁמְעוּ בְּקוֹל יְהוָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהוָה לָהֶם הַר] *Qui non audierant vocem Jehovæ: quibus scil. juraverat*, &c. P. Belg. *Qui non acquieverunt sermoni Dei quo juraverat*, Ar. Jon. *Qui non auscultaverant voci Jehovæ: eò quòd juràsset*, &c. JT. *Eò quòd non audierint vocem Domini, & quòd Dominus juraverit illis*, Ti. (vel, *unde & Dominus juravit illis*, M.) *Eò quòd non audivissent vocem Jehovæ, juràssétque eis Dominus*, Sy. Verborum complexio intricatior est, habet autem hanc sententiam; Quos dico perisse per desertum, &c. quia non obtemperàssent voci Domini, illi ipsi sunt quibus juravit Dominus se non daturum terram, &c †. Notandum hîc scelestos illos non *populum*, sed גוֹי *gentem*, hoc versu vocari, (nec non v. 8.) verbo scil. odioso, & quod plerumque profanos homines & alienos à fœdere significat, à quo per istud flagitium se abalienàssent. Cæterùm personæ mutatio in hoc versu, quà dictum est *daturum se nobis*, pro, *daturum se ipsorum semini*, antithesin innuit inter illos posteros qui ab illis per vitia degenerant, & illos qui eorum vestigiis insistunt [b].

7. *Horum filii in locum successerunt patrum, & circumcisi sunt*, וְאֶת־בְּנֵיהֶם הֵקִים תַּחְתָּם אֹתָם מָל] *Et filios eorum stare fecit (substituit, ο'.) pro iis: eos circumcidit*, Mo. *Illorum ergò filios statuens in loco ipsorum*, (putà, in sancto fœdere, Jun.) *hos circumcidit*, JT. *Filios itaque illorum qui successerant eis (qui surrexerant post illos*, Jon.) *hos circumcidit*, Sy. *Sed ille* (nempe, Deus) *substituit — in locum eorum, quos circumcidit*, Belg. *Filios itaque eorum* quos *suscitavit pro iis circumcidit*, M. T. sim. P. quos *stare fecit pro eis*, V. *quos statuerat*, Deus videlicet. Hîc particula אֲשֶׁר desideratur, D. *Filii in locum patrum successerunt*, i. e. adepti sunt ea promissa quibus patres exciderant [*]. ¶ *Nec eos — circumciderat*] Qu. 1. Quænam causa neglectæ tamdiu circumcisionis? Resp. 1. Neglectus vel contemptus parentum. Ità Scholastica historia & August [i]. Non placet. 1. Quomodo enim istud peccatum nunquam neque pœnâ neque reprehensione ullâ perstrictum fuisset? Quomodo Moses dissimulàsset? Leviora certè punita sunt, Exod. cap. 15. 16. 17. & Num. 15 [k]. 2. Omissio hæc toti populo tribuitur, qui certè omnes minimè contempsissent legem Dei [l]. Alii volunt in pœnam parentum liberos incircumcisos relictos. Ità Vasquez & Perer [m]. Non placet. Tunc pœna hæc rebellibus tantùm parentibus inflicta esset, quod falsum est, dilata enim erat circumcisio per 40 annos, adeóque & ante istam rebellionem Num. 14. & postquam omnes illi rebelles mortui essent, perventúmque esset ad torrentem *Zared*, Deut. 2. 14. à qua statione ad hoc circumcisionis tempus 5 vel 6 menses intercesserunt. Soli ii dicuntur circumcisi qui ex Ægypto egressi sunt: Reliqui omnes incircumcisi erant, etiam Levitæ, quos tamen (vel plerosque eorum) culpâ illâ, adeóque pœnâ, eximunt [n]. 3. Alii sic; Circumcisio nota erat quæ Hebræos à cæteris gentibus discriminaret; ideóque in solitudine eâ opus non erat, quia ipsa solitudo eos ab aliis satis secernebat. Hæc Theodoretus & Damascenus [o]. Non placet: Non fuit hæc unica legis ratio. Vide ad Gen. 17 [p]. Non solùm ad segregandum populum institutus est hic ritus, verùm inprimis ut corruptæ hominum naturæ mysterium simul & expiatio esset, moneretque regenerationis opus esse: deinde, ut gratiæ Divinæ sacræque professionis & religionis probæ signum esset [q].

† D. [f] Mas. [*] Mas. † Mas. [b] Mas. [*] G. [i] Bo. Ser. Jun. ad v. 8. [k] Ser. Bo. [l] Bo. [m] Bo. ità Mas. [n] Bo. [o] Mas. [p] Ser. [q] Mas.

Alioquin parùm apta esset distinguendi nota, cùm nec in parte corporis conspicua posita sit, & ab aliis gentibus usurpata [r]. Vera igitur causa erat assidua peregrinatio; quòd in deserto semper incerti erant de suscipiendo itinere, & parati ad nubis motum castra refigere. In viam autem se dare exulceratâ eâ parte periculosum erat †. Præceptum circumcisionis non ità urgebat, ut nullo casu differri posset [t]. Ipsum Pascha, non minùs severâ lege mandatum atque circumcisio, differre licuit itineris causâ, Num. 9. 13 [v]. Obj. At Moses castigatus est quòd filium in itinere non circumciderit. Resp. 1. Non tum natus videtur ejus filius, adeóque dudum antè oportebat circumcisum esse. 2. Nullâ Mosen festinatione Deus urgebat, ut non posset infantem circumcidere, cùm absurdissimum esset, Legislatorem futurum nè in exigua sua familia Divinæ religionis jura coluisse. Sed quid opus multis? Ipsa verba sacra, cùm quoties ferè omissæ circumcisionis, toties & itineris, faciunt mentionem, satis apertè causam attribuunt continuæ profectioni [x]. Si quis intelligeret Deum hîc dispensàsse, non repugno [y]. Sed cur non in campis Moabiticis circumcisi erant, ubi otium & securitatem nacti sunt? Resp. 1. Quia adhuc in expeditione atque itinere fuerunt, incertíque quantulam essent uspiam habituri moram, &c. 2. Præstituerat Deus 40 annos quibus ferrent filii pœnam defectionis parentum, Num. 14. 33, 34. Tantisper igitur, dum expiata nondum esset illa defectionis culpa, circumcisio celebrari non debebat, quæ erat gratiæ Divinæ reconciliatio quædam [*]. Qu. 2. Sed cur jam circumciduntur? Resp. 1. Quia causa dilatæ circumcisionis cessavit. 2. Pascha celebrandum erat, quod nemo incircumcisus comedere deberet, Ex. 12. 44, 48. 3. In hac terra & quiete promissa jam data merito Divini cultûs ibi excitandi fundamentum jacitur, nempe, circumcisio. 4. Aptè hinc fit ad Divinam gratiam opémque conciliandam, & ad fidem suam confirmandam [z]. 5. Eos discernere voluit Deus ab incircumcisis Cananæis, inter quos jam morabantur [a]. 6. Ut pio hoc ritu inchoarent possessionem terræ illius. 7. Ut tolleretur probrum Ægypti, de quo v. 9 [b].

8. *Postquam omnes circumcisi sunt*, כַּאֲשֶׁר תַּמּוּ כָל־הַגּוֹי לְהִמּוֹל] Ad verbum, *Quando consummati sunt omnis gens circumcidi*, Mo. *Quando completa, vel finita, fuit* (vel, *absolvisset*, Jun.) *universa gens circumcidi*, V. sim. Sy. Ar. Rursus appellat גוֹי *gentem*, nimirum, quia adhuc barbarorum more præputiati essent [d]. ¶ *Manserunt in eodem loco*, וַיֵּשְׁבוּ תַחְתָּם] *Et sederunt* (i. e. manserunt, D.) *in locis suis*, Jon. sim. Sy. Ar. JT. Sic Jos. cap. 6. vers. 5. Sic Exod. 16. 29. *Maneat quilibet* תַּחְתָּיו *in loco suo*; sequitur, *nè egrediatur quis* מִמְּקֹמוֹ *ex loco suo*. Sic Exod. 10. 23 †. At ο'. habent, *quietem habuerunt illic*. Nec eos, licèt gravissimè saucios, aggressi sunt Cananæorum Reguli, quia Divino metu perculsi stupebant. Discamus ergò nullius vel maximi periculi metu adduci ad ea omittenda quæ nobis sunt à Deo imperata [f]. ¶ *Donec sanarentur*, עַד חֲיוֹתָם] *Dum viverent ipsi*, D. sim. Mo. Pi. *donec reviviscerent*, ut Num. 20. Jun. *donec sanati essent*, ο'. sim. Jon. Sy. Ar. Sic Isa. 38. 21. וְיֶחִי *& sanabitur*. *Non est vivere, sed valere, vita* †. Donec inciperent convalescere, V. Ità *vivere* accipitur 2 Reg. 20. 7. Ma.

9. *Abstuli opprobrium Ægypti*, גַּלּוֹתִי] *Devolvi*, V. JT. D. ex He. Mas. *Devolvere opprobrium ab aliquo* est, probro atque dedecore eum liberare, suámque ei dignitatem reddere, Psal. 119. 22 [g]. Qu. Quid hîc *opprobrium Ægypti*? Resp. 1. Probrum quod Ægyptii jaciebant in Israelitas, nempe, Dominum eduxisse illos ut perderet. Hoc jam cessavit, cùm Deus illos introduxerat in terram Canaan [h]. Ità Ralbag, [h. e. R. Levi Ben Gerson.] Et fortassis Ægyptii qui cum Israelitis erant in deserto vel clàm vel palàm Judæis opprobràrunt [i]. His convitiis nunc liberabat eos Deus, cùm certum faceret ipsos per circumcisionem de possessione terræ Canaan [k]. 2. Hoc dicitur, quia adhuc & moribus & vitæ cultu *Ægyptii* magis dici possent quàm *Hebræi*, & necdum circumcisi nullâ re ab illis secerni possent. Huc spectant verba hæc, ut Ægyptii desiderium ex animis suis penitus delerent, &, vitiosis illius populi

moribus

[r] Ser. † Bo. La. Mas. Ser. [t] To. in Bo. Pi. [v] Bo. [*] Mas. [x] Mas. [y] Ser. [*] Mas. [z] Ser. [a] Bo. [b] T. [d] Mas. † Glas. gram. pag. 154. [f] Mas. † D. [g] Mas. [h] V. Me. [i] Me. [k] R. Lev. in Mas.

moribus relictis, vitam suam ad præscriptam sibi à Mose normam dirigerent [l]. q. d. Nunc novo circumcisionis fœdere mihi devinctos, & jam in Promissæ terræ possessionem inductos, volo vos exuere pravos ritus moresque, (quos ab Ægyptiis imbibistis,) & præsertim desiderium terræ Ægypti, quod erat vestrum summum probrum & dedecus [*]. 3. *Probrum* hoc est servitus Ægyptiaca: Liberati dicuntur opprobrio Ægypti, quia missi per circumcisionem in terræ Canaan possessionem, jam Promissæ terræ domini sunt, qui nuper fuere Ægyptiorum servi [m]. 4. Aliis probrum hoc est *præputium*, quod sicuti Ægyptiis semper, ità Israelitis 40 jam annos, adhæserat [n]. Quod probrosum erat, quippe signum quòd essent alieni à fœdere Dei, Pi. & probrosum ducebatur ab Israelitis. Vide Gen. 34. 14. 1 Sam. 14. & 17. Sed cur hoc dicitur *probrum Ægypti*, cùm aliæ omnes gentes præputiatæ essent, & Ægyptii solebant se circumcidere, Jer. 9. ult. & Herod. l. 2 [p]? Idem testantur Diod. Siculus l. 1. Strabo l. 17. Philo *de Circumcisione*. Resp. 1. Posterioribus temporibus admiserunt circumcisionem, non autem hoc tempore, ut docet Exod. 2. 6. ubi Moses infans ex circumcisione agnitus fuit esse Hebræus. 2. Quia ipsis magis nota erat *Ægyptiorum* incircumcisio quàm aliorum [q]. 3. Quia Idumæi & vicini ex posteris Abrahæ verisimiliter putantur fuisse circumcisi [r]. 4. Ægyptii illis probro verterunt, quòd circumcisionem, quam tantopere prædicarent, ipsi tamdiu negligerent [†]. 5. Ignominiæ huic obnoxii erant propterea quòd diu habitaverant in Ægypto [t]. 6. *Ægypti* probrum dicitur, i. e. ex Ægypto haustum, quia eam ob causam omissio illa contigit, quòd in Ægyptum redire percupierunt, cùmque reipsa redire non potuissent, animo tamen semper id spirârunt, ideòque à circumcisionis officio destiterunt [v]. Sed hoc suprà refutatum est [x]. 5. Aliis hæc *ignominia* erat opinio quam alii habebant quòd deos Ægyptiacos coluissent [y]. ¶ *Vocatúmque est*] Heb. *& vocavit*, scil. Josue, vel Deus, vel ille qui loco nomen imposuit [z]. Aut passivè, more Hebraico, *vocatum est* [a]. ¶ *Galgala*] Nempe, propter devolutum ab iis probrum [b]. ¶ *Usque in præsentem diem*] Ergò liber hic longè post tempora Josuæ scriptus est [c]. [At alii negant hoc rectè concludi, ut antè notatum.]

10. *Et fecerunt Phase*] *Fecerant* expono, sacrificârunt. Nam agnum comederunt in principio diei sequentis. Synecd. generis [d]. ¶ *Ad vesperam*, בָּעֶרֶב] Idem tempus quod alibi בֵּין הָעַרְבָּיִם, ut patet ex Exod. 16. & Deut. 16. [de quo vide quæ ad Exod. 12. fusè dicta sunt, ubi pleraque occurrunt quæ hîc à Masio annotata sunt:] nempe, extrema pars diei 14. cùm Sol propè ab occasu abest. Die 14. jugulandus erat agnus, nocte verò sequenti, h. e. quæ diei 15. lucem antecedit, edendus [†]. Qu. Quotum hoc Pascha censendum? Resp. Quidam volunt esse quadragesimum primum, & Pascha per totos 40 annos fuisse repetitum. Nam probabile non est, quod Deus perpetuum esse jusserit, repentè fuisse abjectum [f]. Resp. Non minùs perpetua erat Circumcisionis quàm Paschatis Lex, Gen. 17[†]. Aliis non placet. In deserto intermissum fuit Pascha per 39 annos [g]. Probant. 1. Fas non erat Pascha agere nisi circumcisos, Exod. 12. 48. 2. Lex de Paschate ad solam Terram promissam spectare videtur; Exod. 12. 25. *Cùm veneritis in terram*, &c. Nam quod ad montem Sinæum fecerunt, Num. 9. 2. non Lege fecerunt, sed novo jussu (quo minimè opus fuisset si Lege astricti essent,) & privilegio, ut honorem facerent Dei sacrario [h]. 3. In deserto nulla erant sacrificia, Amos. 5. 25. At Pascha fuit sacrificium [i]. Fuit ergò hoc tertium Pascha ab Israelitis celebratum: 1. in Ægypto erat; 2. ad montem Sinai; 3. hoc loco [k]. Ut paulò antè Circumcidendi ritus, ità nunc Paschatis ceremonia instaurata est; ut intelligamus sanctè & religiosè auspicatos esse Israelitas possessionem Terræ promissæ [l]. Qu. Utrùm Trans-jordaninæ Tribus hoc Pascha celebrarunt? Resp. Nullo modo; Pascha enim ibi tantùm celebrari potuit ubi Templum erat, Deut. 16. 2, 6, 7. Obj. Omnes mares ter in anno ad festa sua venire debebant, Deut.

[l] Mas. [*] Ma. [m] Th. in Mas. [n] Ser. sic Bo. E. Me. La. Pi. M. [p] Ser. [q] Bo. Ser. [r] E. [†] Serar. [t] V. [v] Jun. in Ser. [x] Ser. [y] He. in V. [z] Ma. Mas. [a] Ma. [b] Ma. [c] Pi. [d] Pi. [†] Mas. [f] Calv. [†] Ser. [g] Ser. Mas. [h] Mas. [i] Serar. [k] Ser. La. Bo. Me. [l] Mas.

16. 16. Resp. Eâ lege non jam tenebantur; vel, quia terram Canaan nondum pacificè possederunt; vel, quia instaurandam tam citò ceremoniam istam nescierunt [m].

11. *Comederunt de frugibus terræ*, מֵעֲבוּר הָאָרֶץ] [Variè reddunt.] *De frumento præteriti anni*, &c. M. V. D. Ti. Belg. K. in Mas. Bo. Id עָבוּר propriè sign. ut תְּבוּאָה *proventus anni futuri*, D. cùm עָבַר sign. *transire*, vel *præterire*, K. in Ser. Edebant fruges veteres, vel, quas negotiatores iis vendiderant [n]; vel, quas in devictis regionibus invenerant [o]. Non licebat enim illis vesci novis frugibus quousque obtulissent primitias Domino [p]. Alii autem vertunt, *de frumento*, *annona*, *segete*, vel *fructu terræ*. Ità ό. Jun. Sy. Ar. P. Sic Jo. & Targum ad Isa. 28. & 2 Reg. 18. (ubi pro *dagan* ponitur *bibura*,) & Josephus, 5. 1. & RR. alii, qui hoc contra Redak [i. e. R. David Kimhi] astruunt [q]. Argumentum [Kimhi] ab etymo nescio an satis firmum sit [r]. Præterea, τὸ עָבַר sign. interdum *impregnare*, seu *gravidare*: *terram* autem *gravidatam seminibus* dixit Tullius: indèque *frumentum* עָבוּר dici potest [†]. Quod sign. quaslibet fruges, anni tam præsentis quàm præteriti [t]. Ex verbo sign. *transitum terræ*, i. e. præsentes fruges pro tempore, Ma. ¶ *Die altero*] Heb. *à crastino*, vel *postridie Paschatis*, Mo. JT. Qu. Quisnam hic fuit? Resp. 1. Dies decimus quintus [v]. Sed cùm nefas fuerit novis spicis vesci ante diem consecrati manipuli, Lev. 23. 14. debent, qui hanc habent opinionem, aut *Sabbatum* superioris legis accipere de nocte illa quâ agnus comedebatur, quæque lucem diei 15. præcedebat, eámque superiori diei adscribere; aut עָבוּר pro *superioris* tantùm *anni frumento* accipere; itáque, ut manipulus nondum oblatus sit hoc die 15. tamen tostis ex veteri fruge vesci licuisse [x]. Resp. 2. Aliis hic dies est decimus sextus [y]; nam nox est diei sequentis [z]. Probant. 1. Dies 15. erat ipse dies festus Paschatis, ut liquet ex Levit. 23. 6. Vespera enim diei 14. licèt juxta civilem dierum supputationem esset diei 14. juxta sacram tamen dierum festorum rationem (qui à vespera ad vesperam celebrabantur) spectabat hæc vespera ad diem 15. 2. Ante primitias die 16. offerendas, juxta Levit. 23. 14. non est verisimile de novis hisce frugibus eos comedisse: aliàs enim quæ ratio esset cur non antea edissent? 3. Quia Lev. 23. 11, & 15. ubi de manipuli oblatione agitur, diem 16. vocat, ut hoc loco, *postridianum* Sabbati [a]. De die 16. accipiunt Talmud Babylonicum, & Ralbag, & ό. ut videtur, qui *testum sequens*, *nova*, vertunt, h. e. *fruges novas* [b]. Utra sententia verior sit, incertum mihi esse fateor [*]. ¶ *Et polentam*, ità P. Jon. וְקָלוּי] *Et tostum*, Mo. JT. *igne*, JT. *& spicas tostas*, Sy. Ar. M. V. *& nova*, ό. *spicas novas tostas*, Ti. *tostas*, *ustulatas*, aut *frixas*, *fruges*, Mas. Eæ autem nullæ apparari solent nisi hornæ [c]. Verùm hoc ex S.S. non posse confici puto [d]. ¶ *Ejusdem anni*] Heb. *Eo ipso die*. Significat populum suum avidissimè affectum, simulatque fas ei fuit, desiderium suum explevisse. Nam usurpare fructum terræ priusquam sacris Paschalibus operati fuissent, religio erat: Si verò de hornis fructibus agitur, vesci ea lex vetabat ante oblatum manipulum [†].

12. *Defecitque*] Sequitur Vulg. τὸ ό. ut solet. Potiùs vertendum, *cessavit*, Mas. V. h. e. pluere desiit, Mas. ¶ *Postquam comederunt*, מִמָּחֳרָת בְּאָכְלָם] Ad verbum, *à crastino, in edendo eis*, V. *in die postero, ex quo comederunt*, Jon. *postridie cùm comederent*, V. P. vel, *postquam comedere cœpissent*, M. sim. Ti. *post hunc diem, cùm comedissent*, Sy. *ab eo die, eò quòd comedissent*, Ar. *in hac die, postquam manducaverunt*, ό. Qu. Quo die? Resp. 1. Q. de eodem die intelligunt de quo præcedens versiculus, sive fuit 15. sive 16. De hoc nulla mihi est dubitatio [f]. At Judæi volunt fuisse postridie superioris diei: Neque enim cessavit Manna quo die manipulus offerebatur: Nam etiam tunc eo opus habebat populus, cùm frumenta adhuc nulla messuisset. Atqui in uberrima regione vetus frumentum deesse non potuit, & fortè ex campis Moabiticis secum asportârunt [*]. Resp. 2. Alii dicunt Manna cessavisse die 17 [g]. 1. Nam non priùs cessavit Manna quàm è terræ frumento edi cœptum: Hoc non erat ante spicas

[m] Bo. [n] D. [o] Bo. [p] M. V. D. [q] Ser. [r] D. [†] Ser. [t] Le. [v] To. & Mo. & RR. in Ser. K. in Mas. [x] Mas. [y] La. Bo. M. V. L. & Calv. & RR. in Ser. [z] V. [a] Bo. [b] Mas. [*] Mas. [c] RS. in Mas. [d] Mas. [†] Mas. [f] M. f. ita To. in Ser. [*] Mas. [g] Ser. Bo. V. & RR. in Ser.

Deo datas: Hæ non *datæ* ante consuetam sacrificii quotidiani horam, i.e. ante diem paulò adultiorem: Sed Manna noctu delabebatur, & manè colligebatur: Ergò die 16. adhuc descendebat Manna. 2. Non dicitur, ut antea, *postridie Paschatis*; sed, *postridie*, nempe, illius diei de quo sermo est; *postridie in edisse ipsos*[k]. Subtrahit Deus Manna, 1. Quia jam alterius cibi erat copia[l]: nè cœleste donum fastidio esset ingratis hominibus, quod nè in ipsa quidem necessitate satis grato animo habebant[k]. *Cessat extraordinaria, ubi ordinariis locus est*, aiunt JC[l]. 2. Ut omnes intelligerent *Manna* non naturali aeris temperie, ut *grandinem*, &c. decidisse, sed ex mera Dei liberalitate[m]. ¶ *Canaan*] Hic nominatur, quòd vers. 10. & 11. loquitur de frugibus ex Galaaditide asportatis. Ità multi[n].

13. *Cùm esset in agro Jericho*, בִּירִיחוֹ] *In Jericho*, Mo. ○'. Jon. *in regione*, vel *agro*, (vel *planitie*, Sy.) *Jericho*, V. Mas. D. ex K. Territorium vocatur de nomine urbis. Sic Jos. 10. 10. *percussit in Gibeon*, loquitur tamen de iis qui non erant in urbe, sed ante illam[o]. Vel, non reipsa, sed animi cogitationibus, fuit *in Jericho*; ut Daniel *in Susis*, Dan. 8. 2. cùm tamen Babylone fuisse videtur, si ejus narrationis extremum audias[p]. Q. Hebræorum dicunt hoc accidisse Josuæ per visionem †. *Prope Jericho*, Ar. *ad Jericho*, JT. *apud Jericho*; sic Luc. 13. 33. G. *In* pro *apud* est usitata Enallage, La. Ibi aut Deum oravit Josua *, aut locum oppugnandæ urbi opportunum ivit speculatum, aut in rerum gerendarum meditatione versabatus †. Ità dum magna sanctáque animo machinamur, Deus se consiliis nostris insinuat, viásque & modos ea exsequendi demonstrat*. ¶ *Levavit oculos*] Hæc verba nihil aliud quàm repentinam & insperatam visionem significant. Sic alibi Gen. 18. 2. Dan. 10. 5[q]. ¶ *Vidit virum stantem*] Dei consilium erat ut animus Josuæ in ipso rerum gerendarum initio & certâ fiduciâ firmetur, & ab insolente arrogantia prohibeatur. Nimis enim facilè hominum mentes, quantumvis magnâ fiduciâ præparatæ, præsentium discriminum metu permoventur; sicut rursus, felicium rerum cursu efferuntur inani fiduciâ, quâ nihil Deo invisius. Neq; gravius peccas si simulacro accepta referas quæ à Deo profecta sunt, quàm si tibimet ipsi[r]. ¶ *Contra se*, ità ○'. sim. Sy. JT. לְנֶגְדּוֹ] *E regione ejus*, Mo. *coram eo*, Ar. ¶ *Evaginatum tenentem gladium*] Instar præliantis. Solet Deus vel Angelus congruam personæ aut rei speciem assumere. Sic Christus apparet Magdalenæ in horto ut hortulanus, peregrinantibus ut peregrinus. Ità hîc *strictus gladius* potentiam & vindictam Dei notat †. ¶ *Perrexitque ad eum*] Nota hîc intrepidos Josuæ animos[t], quòd tam audacter contra virum armatum, & proculdubio augustâ specie insignem, pergit, & aut pugnam aut amicitiam decernit[v].

14. *Qui respondit, Nequaquam*, וַיֹּאמֶר לֹא] *Et dixit, Non*, Mo. Jon. V. D. sub. *sum pro adversariis vestris*, V. D. *Neq; etiam sum vir*, &c. D. *Dixit, Neutrum*, JT. Neq; Hebræus, neque Cananæus, Mas. sim. JT. D. Alii, *Et dixit ei*, ○'. Sy. Pro לֹא legunt לוֹ, (quod quindecies factum notat Masoreth,) non sanè prorsus absurdè †. ¶ *Princeps exercitûs Domini*] Hæc dicit ut auctoritatem fidémque comparet dicendis capite sequenti *. Qu. 1. Quid hîc *exercitus Domini*? Resp. Vel, 1. Exercitus Israel[n]. 12 Tribus vocantur *exercitus Domini* Exod. 12. 41[p]. Sic dicuntur, quia à Domino mittebantur ad vindictam de Cananæis faciendam[z]. Sic *populus Domini* & *populus Israel* sunt synonyma[a]. Vel, 2. Angeli, Dei ministri: hi enim vocantur *cæli militia*, 1 Reg. 22. 19. 2 Paral. 18. 18. Luc. 2. 13[b]. Vel, 3. *Princeps exercitûs*, pro, *Princeps exercituum*; sing. pro plur. *Exercitus Domini* sunt omnes creaturæ, tam cœlestes quàm terrestres[c]. Qu. 2. Quisnam hic Princeps, &c? Resp. Est Michael, cui Israelitarum cura demandata fuit, Dan. 10. 21. & 12. 1[d]. Porrò, 1. Q. hunc Angelum esse volunt †. Esse quosdam in cœlo principes Angelos, consentaneum est Dan. 10. 13[f]. Et unaquæque gens proprium & peculiarem Angelum habet, qui eam custodiat[g]. Argumenta hujus sententiæ sunt: 1. Solet Deus mundum per media administrare, & quidem per Angelos, qui *administratorii spiritus sunt*, Heb. 1[h]. 2. Dum vocat se *Principem exercitûs Domini*, à *Domino* se distinguit[i]. 3. Angeli ubique in Veteri Testamento apparuerunt; Gen. 18. & 19. Vide Heb. 13. 2. Exod. 3. collat. cum Act. 7. 30, 53. & Gal. 3. 19[h]. 2. Alii volunt hunc Christum fuisse[i], qui rectè *Angelus* vocatur, cùm per eum Deus Pater de rebus omnibus semper à condito lapsóque Adamo cum mortalibus communicaverit. Idem ferè statuunt prisci Judæi. Sic R. Moses Gerundensis Nehmanni *. *Iste Angelus*, inquit, *est Angelus redemptor, qui est Facies Dei*, Exod. 33. 14. *Atqui Facies Dei significat ipsum Deum, ut fatentur omnes interpretes. De hoc dicitur, Nomen meum in eo est.* Hæc Gerundensis. Nomen autem Dei est ipsa Dei essentia: hæc enim nomine *Jehovah*, quod, ut peculiariter suum, Deus ipsi Mosi patefecit, significatur. *Vocatur autem Angelus, quia mundum gubernat.* Idem. Certum est *Dei faciem* præivisse Israelitis, Exod. 33. 14, 17. eámque faciem fuisse Deum ipsum: & jure Christus sic vocatur, qui est *Imago Patris expressissima*, Heb. 1. 3. Christus autem eos comitatus est, 1 Cor. 10. 4. Præterea, *Deum*, non *Angelum*, fuisse *habitatorem in rubo* hinc constat, quòd hujus favorem Moses Josepho precatus est, Deut. 33. 16. cùm tamen à Deo sit *omne donum perfectum*, Jac. 1. 17. Idem qui *Angelus* vocatur, & *Deus* erat, Gen. 48. 15, 16. Quis enim nescit omnem benedictionem à solo Deo, ut fonte, petendam esse[m]? ¶ *Et nunc venio*] *Nunc*, vel *modò*, *veni*, Mo. Jon. Sy. JT. Mas. Hæc locutio indicat præsentissimam & singularissimam opem, atque ad rem magnam se venisse, ut Dan. 9. 22, 23. & 10. 11, 14[n]. Singulari meâ, licèt invisibili, potentiâ vobis assistam[o].

15. *Cecidit pronus*] Ità mos gentis erat, non Deo solùm, sed etiam Angelis & hominibus, se prosternere[p]. Civiliter Angeli adorari possunt. Aliter nolunt, Apoc. 19. 10. & 22. 9. Sed hic Angelus fuit increatus, ut apparet Jos. 6. 2. nam ibi vocatur יְהוָה: Ergò adorari potuit. Quò se Deus viris piis patefacit propiùs, eò suam ipsi humillimam conditionem, contrà verò illius sublimem majestatem, magis agnoscunt, & reverentur[q]. ¶ *Quid Dominus loquitur?*] Sign. promptissimam voluntatem ad parendum jussis Divinis[r].

16. *Solve calceamentum tuum*] Numerus sing. pro plur. *calceamenta*, V. Jubetur hoc reverentiæ causâ †; ut ipsius mens religione percellatur, & attentior sit videndis dicendísque, iisque fidem adhibeat: Alioquin somnium videri posset, muros spontè collapsuros, &c. Hoc exemplo sacerdotes Judaici calceos exuunt in Templo ministrantes. Et nunc etiam apud plerasque Orientis nationes piaculum est calceato pede templorum pavimenta calcâsse. Solent plerique *calceamentis* significatas esse dicere pravas corporis cupiditates, quæ exuendæ sunt iis qui Divinas res contemplari meditarique volunt[t]. ¶ *Locus sanctus est*] Præsentiâ Dei consecratus[v]. De his plura vide ad Exod. 3. 5. Heb. *sanctitas*, V. Hebræi sæpe utuntur substantivis pro adjectivis[z].

CAP. VI.

1. *Clausa & munita*, ità ○'. sim. Ch. סֹגֶרֶת וּמְסֻגֶּרֶת] *Claudens & clausa*, V. JT. Claudebat viros vel cives intra se, nè quispiam egrederetur, & claudebatur, nè quis (scil. hostium) ingrederetur[a]. *Clausa & obserata*, M. *clausa diligentissimè*, P. M. Idem geminat, ut indicet penitus fuisse clausam, V. Chald. sic, *Erat occlusa foribus ferreis, & obserata vectibus aheneis — Non erat qui exiret ad pugnandum, neque qui intraret ad paciscendum de pace.* Sic enim habet MS. exemplar Complutense quod penès me est[b]. Interponitur hoc, ut ostendat cur nova confirmatione eguerit Josua, cùm prima urbs se tam fortiter tueretur. Tam acres & vigiles custodiæ mirificè illustrant miraculum[c]. ¶ *Timore*, &c.] Ante Jordanis trajectum, non nisi ingruentibus tenebris portas claudebant[d].

2. *Dixit*

Marginal notes (left): [k] Ser. [l] Ser. Bo. Me. Mas. [k] Mas. [l] G. [m] Mas. [n] Mas. [o] D. ex Mas. [p] Mas. † Q. * La. † Mas. * La. [q] M. S. [r] Mas. † La. [t] La. [v] Mas. † Mas. * Mas. [n] L. To. in Bo. Mas. D. [p] D. [z] L. [a] D. [b] Bo. [c] D. [d] He. in Mas. sic V. D La. Bo. G. † Ità La. Bo. Ser. Mo. T. [f] Mas. [g] D.

Marginal notes (right): [h] Ser. [i] Bo. [h] Ser. Bo. [i] Sic M. Jun. D. Pi. tres multi in Ser. * P. [m] Mas. [n] Ma. [o] La. [p] Mas. [q] D. [r] Mas. † Bo. M. T. [t] Mas. [v] Mas. La. V. [z] Ma. [a] H. in V. Mas. Bo. [b] Mas. [c] Mas. [d] Mas.

2. *Dixit Dominus*] Per Angelum †. Juxta hos nomen legantis legato imponitur, auctoritatis gratiâ. Vel, *Dominus*, יְהוָה, quod Divinæ eſſentiæ nomen eſt: Qui antè, *Princeps exercitûs Dei*. Divinæ operationes non rarò in S. literis per nominum Dei mutationem occultè tectéque diſtinguuntur varietate perſonarum. ¶ *Ecce*, רְאֵה] *Vide*, Maſ. *Attende*, V. Ni fallor, arguit labaſcentem jam ſenſim Imperatoris ſpem atque fiduciam. Videtur enim dare ſignificationem victoriæ inſperatæ. ¶ *Dedi*] Solidam victoriam tibi aſſumit [k]. ¶ *Jericho*] Hoc loco non *urbem*, ſed *civitatem*, (i. e. cives, Ma.) ſign. cùm Jericho & ejus Rex *viri fortes* dicuntur [h]. ¶ *Fortes viros*] Heb. *fortes virtutis*, i. e. virtute bellicâ illuſtriſſimos [i].

3. *Circuite urbem*] Ità remotè abeat, ut licis extra teli jactum [m]. Hæ actiones, ſi ex ſe æſtimentur, Ludionum ludibria potiùs cenſeri debent quàm bellatorum ſtratagemata: Hæc tamen peragunt Joſua, &c. nihil cunctantes; in quibus obedientia laudanda eſt [n]. ¶ *Semel*, ità V. JT. פַּעַם אֶחָת] Aq. vertit, *unâ viâ*, Sym. *unâ circuitione*; quia פַּעַם *greſſum*, aut *inceſſum*, ſign. Hebræi, pro *ſemel*, dicunt, *uno progreſſu* [o]. *Semel* ſingulis diebus [p].

4. *Buccinas*, שׁוֹפְרוֹת הַיּוֹבְלִים] Vertunt, *tubas*, vel *buccinas*, *arietum*, ſive *arietinas*, Mo. Jon. M. JT. P. Sym. in Maſ. *ex cornu arietum*, Ch. in M. Ti. V. i. e. tubas factas ex cornibus arietum, V. Non placet Maſio; cùm arietina cornua ſolida tota ſint, buccinam verò cavam eſſe oporteat, ut inflari poſſit [q]. Reſp. Quaſi verò illa arte cavari non poſſint [r]. Alii, *tubas remiſſionis*, Aq. in D. *buccinas jubilæorum*, Maſ. i. e. quæ ederent clangorem productiorem & intenſiorem, quem ex J O B E L *jubilum* poſſumus appellare. *Buccinas jubilæorum*, i. e. quibus clangere ſolebant initio anni Jubilæi †: *tubas jobelis*, Maſ. His tubis clangere jubet Deus, quia hoc tempore, quaſi in Jubilæo, terram Canaan ab iniquis poſſeſſoribus vendicatam juſtis & fidelibus colonis traderet [*]. [Quæ de *Jobel* hîc habet Maſius, ex aliis auctoribus pleraque antè produximus.]

5. *Cùmque inſonuerit vox tuba longior atque conciſior*] Sonus hic eſt inæqualis [t]. Sonus *conciſus* eſt, cùm morulâ aliquâ interrumpitur & repetitur [v]. ¶ בִּמְשֹׁךְ] *In protrahendo*, Mo. *cùm protrahent* ſonitum, P. *cùm trahet*, ſcil. ſonum, nempe, ſacerdos, Pi. *cùm prolixiùs clangent*, V. K. in D. ſim. M. *cùm tractim ſonabitur*, JT. K. in D. *cùm productiore ſono inflabunt*, Maſ. *cùm ſonum inceciderint*, Ti. *cùm clamaverint*, Sy. מָשַׁךְ uſurpatur pro תָּקַע, Maſ. ¶ *Vociferatione*, תְּרוּעָה] Reddunt *vociferationem*, vel *clamorem*, veteres omnes; *ululatum*, D. Is clamor ἀλαλαγμὸς Græcis, *barritus* Vegetio [x], quem edunt milites in congreſſu acierum [y]. ¶ *Muri corruent*] Heb. *cadet*. ¶ תַּחְתֶּיהָ] *Sub ſe*, Mo. P. D. Maſ. Ti. *ſubter ram*, M. cadet in foſſam, Ma. *in loco ſuo*, Ar. JT. Maſ. V. *ſuper locum ſuum*, Sy. Alii, *ſuâ ſponte*, ο'. & Aq. in Maſ. q. d. nullâ impellente machinâ, Maſ. *Abſorbebitur in terram*, V. ex Jon. Hinc ſtatuunt He. murum non eſſe collapſum, ſed deſediſſe, terrâ dehiſcente. Quod vanum eſt [a]. *Cadet ſubtus ſe*, i. e. a fundamentis, funditus, Ma. *Infra ſe*, infra locum ac ſitum illum quem antè habebant, deorſum [*]. Sed quid Rahab tactum, cujus domus in muro ſtetit? Reſp. 1. Non corruerunt univerſa mœnia [a], ſed ea tantùm pars quæ caſtra Iſraelitarum ſpectabat. *Muris* hîc, pro parte muri [b]. 2. Ædes quæ alienis muris hærens non continuò cum illis corruere neceſſe eſt [c].

7. *Ait*] Scriptum וַיֹּאמְרוּ, *& dixerunt*, ſub. Joſua & ſacerdotes; & lectum וַיֹּאמֶר, *& dixit*, Joſua tantùm [d]. ¶ *Armati*, ità Jon. Sy. V. וְהֶחָלוּץ] *Expeditus*, Mo. D. JT. Pi. quiſque qui lumbos armis accinctos habet, D. *ſuccinctus*, Maſ. *exercitus*, Ar. De hoc verbo vide ad Joſ. 1. 14. Maſ. *Extracti*, vel ſelecti, nempe, ex multitudine, Ma. *Primipilares*, Ti. Veroſimile eſt militibus *præceptum* ire circùm urbem, v. 3. plebi *permiſſum* †. Qu. Cur armati erant? Reſp. 1. Vult Deus ut nos ſibi cooperemur. 2. Ut ingreſſi urbem cives mactarent [*].

9. *Reliquum vulgus*, ità ο'. וְהַמְאַסֵּף] *Et congregans*, vel *colligens*, M. V. P. Mo. Pi. Colligens quiſque, i. e. qui aciem quaſi colligebant, h. e. claudebant [f]. *Qui agmen claudebant*, Maſ. ex ο'. Danitas intelligunt, qui vocantur מְאַסֵּף Num. 10. 25 [g]. [*Vide annotata ad illum locum.*] *Extremum agmen*, Ti. *cœtus collectus*, M. *qui turmatim collecti erant*, Sy. *promiſcua turba*, Ar. Seniores, & cum iis multitudo uxorum, puerorum, &c. *Multitudo* alibi vocatur אסַפְסֻף, Num. 11. 4 [h]. Volunt armatos præceſſiſſe, inermes & vulgum ſecutos eſſe [i]. ¶ *Ac buccinis omnia concrepabant*, הָלוֹךְ וְתָקוֹעַ] *Eundo & clangendo*, Mo. D. Ti. P. Bo. i. e. dum ibatur & clangebatur tubis. Sic ſolent Hebræi gerundia & infinitiva impersonaliter explicare [*]. Senſus eſt, magis magiſque clangendo. Sic, *ibat & creſcebat aqua*, i. e. magis magiſque creſcebat [k]. *Procedendo inflandique*, Maſ. *Iter facientes clangebant*, Sy. [M. refert ad Arcam, *quæ præcedebat cum clangore.*] Qu. Quinam clangebant? Reſp. 1. Non ſacerdotes tantùm, ſed & populus. Id enim clarè ſignificant Vulg. & ο' [l]. Reſp. 2. Tantùm ſacerdotes [m]. 1. Horum enim erat, non aliorum, buccinis canere, quæ Dei vocem populo repræſentabant [n]. 2. Populo imperatum erat ſilentium, v. 10 [o]. At ſilentium hoc erat vocis & clamoris, non buccinarum & clangoris [p].

10. *Non clamabitis*] Silere modis omnibus jubet populum; 1. ut attentè audirent vocem Dei veluti loquentis, & opem ferentis: Hoc enim ſignificabat *clangor*, Num. 10. 9. In illarum promiſſionum memoriam redire illos voluit Deus, eáſque apud ſuum animum pertractare, & in iis fidenter acquieſcere. Et ſanè *ſilere* interdum ſign. in gratia & bonitate Dei acquieſcere, Pſal. 4. 4. & 131. 2. & Lament. 3. 26. 2. Nè ſtrepitum & clamorem ſuum aliquid ad victoriam conferre exiſtimarent [q].

11. *Circuivit*, וַיַּסֵּב] Vertunt, *circumduxit*, Ti. M. *circuire fecit*, ſub. Joſue, V. Curavit à ſacerdotibus circumferri Arcam, K. in Maſ. Eſt enim in *Hiphil*, Maſ. Sed *Hiphil* ſæpe pro *Kal* ſumitur [r]. Alii ergò vertunt, *circuivit*: ità ο'. Ch. in Maſ. P. Maſ. & omnes, ait La. ¶ *Reverſa in caſtra*] *Et intrârunt in caſtra*, nempe, homines, ο'. & Sym. *Intravit & pernoctavit*, quaſi de Arca, non de hominibus, ſit accipiendum. Sed nihil refert, cùm certum ſit Arcam ab hominibus non eſſe relictam †.

13. *Ambulantes*, הֹלְכִים הָלוֹךְ] *Euntes* (*ibant*, Pi.) *eundo*, Mo. *ire pergentes*, JT.

15. *Die ſeptimo*] Sabbatum fuiſſe tradunt [*]. Sed divinant RR. ſuo more. Ex ſeptem tamen diebus unus indubiè fuit dies Sabbati [t]. Hinc Marcion inconſtantiam ingerit in Deum (Vet. Teſtamenti,) qui alibi *quieſcere*, hîc urbem circuire, jubet. Verùm reſpondet Tertul. *Sabbato opera humana prohibentur, non Divina: Divina autem ſunt quæ Deus jubet* [v]. Judæis fixit Legem, non ſibi ipſi [x]. Diſpenſatum fuit à Deo [y]. ¶ *Diluculo*, כַּעֲלוֹת הַשַּׁחַר] *Cùm aurora aſcendebat*, JT. V. ſim. Mo. Ma. Ar. Incipiente Aurorâ, vel aliter, evaneſcente ſeu abeunte Aurorâ, poſt Auroram, Ma. *Oboriente crepuſculo*, Maſ. Quando præſens ceremonia ſeptenario potiſſimùm numero celebratur, (ſunt enim *ſeptem ſacerdotes*, *ſeptem buccinæ*, *ſeptem dies*, *ſeptem circumitiones*,) non alienum erit in ejus numeri myſterium pauliſper inquirere. Apud omnes confeſſa res eſt, Deum hunc numerum in ſeptimo die, quo ipſe à condendis rebus ſe abſtinuit, veluti conſecrâſſe. Indéque ſingularis ſemper fuit hujus numeri veneratio apud profanos ſcriptores, (qui doctrinam rerum Divinarum ex Moſe hauſerant;) cúmque Cicero vocat *rerum omnium nodum*; & Linus, vetuſtiſſimus Poeta, *cunctarum rerum originem*. Hic igitur fons hujus myſterii eſſe videtur. Mundus ſex partibus conſtat: quæ ſunt, 1. Angeli; 2. Elementa; 3. Corpora inanimata, qualia *metalla*, *lapides*, &c. 4. φυτὰ, *ſtirpes*, quæ vivunt, ſed ſenſu motúque carent; 5. Animantia bruta; 6. Homo, qui illarum quas diximus partium veluti nodus & vinculum eſt, in quo ipſa ſe rerum univerſitas pulcherrimo concentu amplecteretur. Ut autem ſex illæ qualitates, ut ità dicam, rerum procreatarum ſubſiſterent, ac non eodem momento in nihil redirent, ad ſuam ipſarum originem referre voluit Deus, à qua continuò ſuſtentandæ erant. Ille igitur ſenarius rerum, ut à prima Unitate Deo tanquam fonte proficiſcitur, ſic rurſus ad eam revertitur, atque in ea definit; & in illam

Marginal notes (col. 933): † G. D. ſim. La. Bo. — [k] Maſ. — [h] Maſ. & D. — [i] V. — [m] La. — [n] Maſ. — [o] Maſ. — [p] V. — [q] Maſ. — [r] D. — † Ma. — [*] La. — [t] Bo. — [v] Ma. — [x] G. et D. — [y] D. — [a] Maſ. — [*] Bo. — [a] Maſ. — [b] D. — [c] Maſ. — [d] D. — † Maſ. — [*] La. — [f] Pi.

Marginal notes (col. 934): [g] V. M. Maſ. Jon. L. — [h] Bo. — [i] Maſ. — [*] Bo. — [k] D. — [l] La. — [m] Jon. Jun. Pi. Maſ. Bo. D. — [n] Maſ. ſim. Bo. — [o] Maſ. — [p] La. — [q] Maſ. — [r] La. ſim. Maſ. — † Maſ. — [*] He. in La. — [t] Bo. — [v] Maſ. ad v. 4. — [x] La. — [y] Bo.

illam omnia nostra consilia, actiones, &c. referri debent. Et hoc velle videtur Deus, cùm hunc numerum ubique ante oculos statuit. Septimæ ergò unitatis mysterium esse videtur Sabbatum, & Quies illa quâ Deus à condendis rebus abstinuit, & velut in suam illam æternitatis abyssum rediit, quasi ad quietem, sed ità ut res jam tum à se conditas secum ad quietem illam suam quodammodo abduceret, neque à se dimitteret [a]. ¶ *Sicut dispositum erat*] Heb. *secundùm judicium hoc*, Ma. Bo. Pi. *juxta modum*, vel *morem*, P. Ti. Ch. in Bo.

16. *Cùm—clangerent*] Id est, cùm buccinas inflare pararent [b]. Hîc tantùm est apparatus clamandi; executio & res, vers. 20. Nam concrepantibus buccinis ægrè dari & accipi potuissent sequentia mandata [c]. Clangor hic consuetus erat, non autem singularis [d]. [Aliter alii.] Clangor inusitatus erat, alioquin clamandi signum esse non potuit †. ¶ *Dixit ad omnem Israel*] Qu. Qui poterat? Respond. 1. Dixit ad vicinos, & hi ad alios, &c [f]. 2. Edixit per præcones; vel, per principes & capita familiarum [g]; vel, per certos homines locis certis constitutos [h]. ¶ *Tradidit vobis*] Videtur nunc primùm hoc provulgâsse, cúmque spe, sed incertâ, populum circumduxisse; quò magis eluceat populi obedientia, qui tam alacres illi morigerati sunt [i].

17. *Sit anathema*] Prorsus deleatur ac perdatur, V. *Sit anathema* ex voto; vide Deut. 12. & seq. G. Quid חֵרֶם vide ad Levit. 27. 21, 29 [k]. Idem est quod Græcis ἀνάθεμα [l]. Sic vocatur tam quod in locis sacris dicatur, quàm quod adoletur atque aboletur [m]. Sign. 1. *rem Deo devotam*; 2. *ipsam rei perniciem*; 3. *res exsecrabiles & pernicie dignas*, ut v. 18. Sed eadem una est istarum diversarum notionum ratio, Quòd quæ Deo dicata sunt, ea in nullius hominis bonis esse possunt [n]. In aliis Cananæorum urbibus nulli parcendum erat, hic ipsa urbs cremanda. Quæ causa? 1. Deus hanc urbem tanquam primitias deposcebat [o]. Primitiæ autem integræ Deo persolvi debebant [p]. 2. Nè in hoc belli initio, omnium rerum egestate avidus miles, immodicis factis manubiis, ut erat civitas opulentissima, se nimis oneret, atque ad otium deinde luxúmque quàm ad bellum proclivior fiat [q]. 3. Jampridem diuturnis & turpissimis flagitiis hoc promeriti sunt [r]. 4. Ut omnes, ipso damno amissæ prædæ admoniti, intelligant solius Dei potentiâ partam esse victoriam, nihílque suis viribus assumptum arbitrentur †. In cæteris autem urbibus subigendis Hebræi acriter decertârunt *. 5. Severitate primæ animadversionis terrorem incutere voluit Deus reliquis hostibus, (eósq; ad pœnitentiam vocare,) cùm superesset bellum difficillimum [t]. ¶ *Sola Rahab vivat*] Per vos; i.e. in vita relinquatur [v]. Mallem vertere חָיָה *salvum* esse, quia dicitur etiam de eo *quod est in domo*, quo supellectilem includi docet v. 23 [x]. ¶ *Abscondit*, הֶחְבְּאַתָה] Litera extrema duplicata est, ponitur pro הֶחְבִּאַת, quod regulariter diceretur הֶחְבִּיאָה [y]. Non caret emphasi. Sic יְשׁוּעָתָה est *omnimoda salus* [z]. Vertunt, *abscondit probè*, vel *fideliter*, JT. Pi. D. Duæ liberationis causæ assignantur. 1. Religio ob jusjurandum, de quo v. 22. Quanquam potuerit illo non obligari Josue vel populus, quia eorum auctoritate non erat susceptum [a]. 2. Gratitudo, quæ hîc innuitur [b].

18. *Vos autem cavete*, &c. sic Sy. *Vos cavete vobis*, Ar. וְרַק אַתֶּם שִׁמְרוּ מִן הַחֵרֶם] *Et tantùm vos custodite ab anathemate*, Mo. *Custodite*, sub. *vos*, quod usitatiùs dicunt, הִשָּׁמֵר, D. *Servate* vos, &c. scil. & vos ipsos singuli, & alii alios. Vide infrà 7. 5 [c]. ¶ *Nè de his quæ præcepta sunt*, &c. פֶּן תַּחֲרִימוּ וּלְקַחְתֶּם מִן הַחֵרֶם] *Nè anathematizetis, hoc est, nè capiatis de anathemate.* ו exegeticè ponitur in וּלְקַחְתֶּם [d]. *Nè fortè vastantes capiatis de Herem*, Ti. *Nè fortè contingatis aliquid de anathemate, & tollatis de anathemate*, P. *Nè efficiatis vos anathema, accipientes de ista anathemate*, JT. sim. Belg. Ser. Bo. Verùm *vos* non est in textu, Di. Optimè Chaldæus, *nè devoveatis, & accipiatis de re devota*; i.e. nè postquam devoveritis, accipiatis de re devota: nè simul & devoveatis, & tamen de iis capiatis; utrumque enim consistere non poterat: q. d. Cavete igitur nè duo contraria faciatis †. ¶ *Et omnia castra sub peccato sint*, וְשַׂמְתֶּם אֶת] *Et ponatis castra Israel in anathema*, nempe, datâ hujus rei occasione. Tribuitur actio & verbum activum quandoque concurrenti per accidens cum actione seu effecto, licèt non intendatur ab agente [f]. ¶ *Atque turbentur*, וַעֲכַרְתֶּם] *Et turbetis*, Mo. Jon. Sy. JT. *vituperetis*, Ar. In verbo עָכַר est κατ' παρονομασίαν veluti præludium ejus rei quæ proximo capite narrabitur: Vir enim ille & *Achar* & *Achan* dicitur [g].

19. *Domino consecretur*, קֹדֶשׁ לַיהוָה] *Sanctitas*, vel *sanctum*, vel *consecratum, Jehovæ*, Mo. οἱ. Jon. Sy. JT. *Res sancta* hîc dicitur quæ antè חֵרֶם *devota* [h]. Sensus est, Quasi res sancta Deo consecretur [i]. ¶ *Repositum in thesauris ejus*] Heb. *in thesaurum Jehovæ deveniant*; i.e. tanquam consecrata Jehovæ in ærarium ejus inferantur [k]. *In thesaurum domûs sacrarii*, &c. Ch. putà, in Tabernaculum, ad ejus usum aut ornatum [l]. Ibi istæ manubiæ repositæ sunt, Num. 31 [m]. Nota verò hoc addi, quia aliàs omnia anathemata erant Sacerdotum ex lege Num. 18. 14. nimirum, nisi contrarium disertè vel à Deo, vel à vovente seu donante, additum esset, ut Templi essent [n].

20. *Populo vociferante*, &c.] Heb. *Et clamavit populus, & clanxerunt tubis*. Est hysteron proteron: Tubarum enim clangor populo signum erat ut clamarent. Hinc V. in notis, *Conclamavit populus postquam clanxerant cornibus* [o]. *Ululabat populus cùm canerent buccinis*, i.e. cùm canere inceperint. Nota fidem populi, qui tam lætâ acclamatione cecinisset triumphum, tanquam in manu victoriam habens, priùs quàm labentem murum vidisset [p].

21. *Et occiderunt omnia*, &c.] Vel, *Et perdiderunt quicquid erat*, &c. Nota singularem militum continentiam, quòd omnium egeni, in tanta omnium copia, unico verbulo jussi, abstinent, &c. Verùm, quòd senes, pueri, infantes, &c. jugulantur, crudelitas & immanitas videri posset. Resp. 1. Deberent judicia Dei (quorum ratio nostram longè superat intelligentiam, Job. 42. 3.) modesto & submisso animo à mortalibus suspici, neque ad multiplici caligine & errore perplexas nostras ratiocinationes exigi, Job. 40. 2. 2. Vita ipsa gratuitum est Dei donum, & nemo conqueri potest, quandocunque is qui gratis dedit rursum repetat. 3. Tam fœda res est peccatum quodlibet, etiam illud originis humanæ commune vitium, ut nullo satis digno supplicio expiari pro Dei justitia queat. Ab eo vitio si infantes expurgati sint, dolores eos non facit Deus ut puniat, sed ut ipsos gloriâ ampliore beet [q]. Urgent Exod. 20. 5. [*Responsionem vide in Annotatis ad eum locum.*]

22. *Dixit*] Verto, *dixerat*, cùm alia moneret, v. 17. Non enim credibile est Josuam hæc grassante jam cæde edixisse [r].

23. *Juvenes*, נְעָרִים] Ità Hebraismus vocat ministros quosque †. De Josepho dicitur anno ætatis 30; de Rehoboamo anno 45; de Josua anno 55. ¶ *Ac cognationem*, מִשְׁפְּחוֹת] *Cognationes*, sive *prosapias*. Unde colligitur gentiles ejus plurimos fuisse, qui ad hanc contemptam mulierculam confugerant, cùm primùm salutis ipsa spem ostendit: cùm ex adverso Lotum, socerum, maximæ auctoritatis virum, vera præmonentem, nè duo quidem generi sequerentur, Gen. 19. 14. nec Abrahamum suus parens trans flumen sequeretur. Typus hic Josuæ nostri, i.e. Christi, cui cùm se Rahab, i.e. Ecclesia, submisisset, mox catervatim gentes confugerant salutis causâ [t]. ¶ *Extra castra*] Quæ ob Arcam & Divinam præsentiam sancta erant [v]. Dum à pristino gentilitatis ritu & contagio unà cum suis expiarentur, & sacris ritibus initiarentur, ac solenniter in populum Dei reciperentur, ut Num. 31. 19 [y]. Ità sua Religioni dignitas servatur, & superstitionis turpitudo declaratur, cùm tales à castris arceantur [z]. Etsi mulieres non circumcidebantur, tamen certum est eas aliis ceremoniis Deo veluti dicari solere [a]. Nondum Rahab Gentilismum ejuraverat, & Judaismum professa erat [b]. Sed dices, turbam illam non fuisse à castris summotam, Exod. 12. 38. Resp. 1. Post conditam & consecratam Arcam voluit Deus peculiariter in castris præ-

[a] Mas. [b] Mas. [c] Ma. [d] Mas. † Bo. [f] La. Bo. [g] La. [h] Bo. [i] Mas. [k] Bo. [l] Mas. [m] Mas. ad v. 19. fin. La. [n] Mas. [o] La. He. & Jo. & Tho. Mas. [p] La. [q] Mas. [r] Bo. † Mas. * La. [t] Mas. fin. La. [v] Pi. [x] Mas. [y] Pi. [z] D. [a] Bo. [b] Bo. fin. Mas. [c] Jun. [d] D. et K. La. et Mas.

† Di. [f] Glas. gram. pag. 246. [g] Mas. [h] Mas. [i] La. [k] V. [l] La. [m] Mas. [n] Bo. [o] Bo. [p] Mas. [q] Mas. [r] Mas. † M. K. in Mas. D. [t] Mas. [v] Ma. Bo. [x] Ma. [y] Ma. fin. Mas. [z] Mas. [a] Mas. [b] Bo.

præsentem se existimari. 2. Non dubium est Deo illos nomen dedisse, & per circumcisionem ad montem Sinæum initiatos fuisse [c]. *Extra castra manere fecerunt*, donec scilic. Rahab & fœminæ per baptismum, mares de domo ejus per circumcisionem, populo aggregarentur [d].

25. *Fecit vivere*, הֶחֱיָה] *Vivificavit*, i.e. servavit incolumia †. Alii, *victum dedit*, h. e. agros & possessiones unde vitam sustentare possent [f]. Qu. Qui poterant hanc servare contra mandata Dei, Exod. 23. & 34? Resp. 1. Lex illa hâc æquitate moderanda erat, ut ad eos qui pacem peterent, & falsos deos abjicerent, non pertineret. Plura vide ad Jos. 3 1 [g]. 2. Dispensatum hic erat [h]. ¶ *Usque in præsentem diem*] Simile suprà 4. 9. A Josua hoc, an ab Esdra, additum [i]?

26. *Imprecatus est*, וַיַּשְׁבַּע] *Juravit*, ο'. Sy. Jon. M. *adjuravit*, Mo. P. V. sub. vel, *eos*, Belg. Ang. vel, *filios Israel*, V. *Adjuratione exsecratus est*, JT. *Imprecabatur*, nempe, adhibito Dei nomine. Sic Num. 5. 19, 21 [k]. ¶ *Qui suscitaverit & ædificaverit*, אֲשֶׁר יָקוּם וּבָנָה] *Qui surget & ædificabit*, Ma. V. Ti. P. i. e. Qui tentabit, studebit conabitúrque instaurare Jericho, V. *Qui surgens ædificaverit*, M. *Qui surget*, i. e. qui nascetur, aut futurus est, Mas. Qui exstiterit: sic, *Non surrexit* (i.e. exstitit) *major Johanne*, D. Alii, *suscitabit*, sic Hi. & Th. legebant יָקִים, Mas. ¶ *In primogenito suo*, [ità plerique,] בִּבְכֹרוֹ] *Cum primogenito*, V. *pretio primogeniti*, JT. Pi. *in primogeniti sui interitum*, Ca. *pro primogenito*, vel, *propter primogenitum*, Belg. *morte primogeniti*, Ar. h. e. Morientur omnes filii ejus dum exstruat hanc civitatem, à majori usque ad minorem [l]. Nam ut fundamenta jaci prima solent ædificiorum, ità fores postremæ locari *. Causa hujus maledictionis non erat, quòd locus per se exsecrandus fuit, neque enim instauratam hanc urbem viri sanctissimi, *Eliam*, *Elisæum*, &c. evitârunt, nec Christus [m]: Sed 1. complementum erat anathematis, ut deletum nunquam reviviscat [n]: 2. ut æternum exstaret monumentum Divinæ potentiæ & vindictæ [o]. Sic Romani dirâ detestatione sanciebant nè eversa Carthago in posterum habitaretur [p]. Similes diras ab Agamemnone de *Ilio* prolatas, & à Crœso de *Sidene*, refert Strabo l. 13. Josuæ autem diras ratas habuit Deus, 1 Reg. 16. 34 [q].

CAP. VII.

1. *Filii Israel*] Per Synecdochen; i. e. unus ex eis. Sic Matt. 26. 8. *videntes discipuli*, dicitur de uno Juda Joh. 12. 4 [r]. Unius peccatum toti societati tribuitur: 1. Ut ostendatur quàm exosum Deo sit peccatum †. 2. Disciplinæ instaurandæ gratiâ, deterrendíque ab improbitate populi. 3. Ut non de se solùm, sed alii de aliis, soliciti essent, tanquam de membris ejusdem corporis, quorum communis ut vitæ conditionis, ita & virtutum & vitiorum, societas esse censetur [t]: præsertim, ut doceat præsides singulis subditis invigilare [v]. 4. Nè providentiæ Divinæ existimatio amittatur ex animis hominum, ostendit se judicem nostrarum actionum esse. Et quis putat in tanta talis populi turba non fuisse plurimos graviorum flagitiorum reos [x]? Prudenter alii occultas has esse Divinorum judiciorum rationes reputant, quæ nobis potiùs admirandæ sunt quàm reprobandæ aut imitandæ. Ex crimine unius tenetur populus, donec punierit. Sic apud Virgilium exuritur classis Achiva *Unius ob noxam & furias Ajacis Oilei* [a]. *Filii Israel*: Enallage numeri est, ut Gen. 8. 4. & 19. 29 [b]. & Matt. 2. *mortui sunt*, de Herode. Vel sensus est, Ex filiis Israel, Achan cum suis, qui sceleris participes fuisse videntur [c]. ¶ *Prævaricati sunt mandatum*, וַיִּמְעֲלוּ מַעַל בַּחֵרֶם] *Et prævaricati sunt prævaricationem in anathemate*, Ma. Jon. At JT. M. Ti. P. i. e. in scelere ipso sacrilegii, capientes *de anathemate* [d]. Alii, *contra anathema*, i. e. contra legem de anathemate. מָעַל Sym. vertit, *παρεῖδον*, h. e. *contemptim negligere*: ο'. habent, *ἐνοσφίσαντο*, i. e. *furtim detraxerunt, sibíque usurpârunt* [f]. ¶ *Achan*] Formatur ab עָכַר *conturbare*, unius literæ commutatione. *Achar* vocatur 1 Par. 2. 7 [g]. Videtur priùs *Achan* dictus; postea, ex eventu, *Achar* [h]. ¶ *Filius Carmi filii Zabdi*] Qui Zamri dicitur 1 Par. 2. 6. (& à ο'. hoc loco, Bo.) vel, ex literarum ב & ר similitudine, (prout alibi factum notat Masoreth;) vel, binomius erat [i]. Qu. 1. Cur *Achanis* genealogia tam accuratè indicatur? Resp. 1. Ut distingueretur ab aliis ejusdem nominis [k]. 2. Spectat hoc ad inquisitionis rationem [l]. 3. Ut sceleris infamiam augeret, quæ ad majores quoque pertinet, qui fortassis filium indulgentiùs quàm oportuit educârunt. 4. Ut ad communem infamiæ maculam evitandam communis excitaretur omnium solicitudo, neque sibi rectè conscius quisque proximi flagitia supinus negligeret, nedum foveret. Confer Num. 25. 14 [n]. 5. Ut sit honestissimarum familiarum solatium, dum vident in excellente domo olim exstitisse degenerem aliquem atque infamem [o]. 6. Ut augeatur infamia peccantis, qui erat ex tam illustri tribu [p]. Qu. 2. Quomodo à Juda ad hoc tempus, nempe, per annos 260, quatuor tantùm generationes enumeratæ sunt [q]? Resp. Si inter singulas generationes interjiciamus annos 70, (quod non mirum eo tempore,) complebitur numerus [r]. Sed & quinta generatio hic significatur, dum Achanis filiorum mentio fit ver. 24 †.

2. *Cùm mitteret—viros*] Non quòd de promissis Dei diffideret, (quid absurdius, post recentissimum hoc miraculum?) sed quia intelligeret Deum operam nostram ad suum nutum ductúmque in plerisque rebus requirere. Divino insuper pulsu motus est Josua, ut speculatorum relatio levioris cladis accipiendæ causa esset. Ut enim ex Divinæ providentiæ arbitrio res ipsæ eveniunt, ità & rerum causas certo ordine seriéque ex eodem fonte profluere aptásque esse est existimandum [t]. ¶ *Contra Hai*] Aberat Hai à Jericho tribus tantùm leucis seu milliaribus [v]. Fuit & altera cognominis Hai apud Ammonitas, Jer. 49. 3. Sed hæc nostra per excellentiam הָעַי, præposito articulo, appellatur hic, & Nehem. 11. 31. ubi nominat eam עַיָּא, Chaldæo sermone utens, in quo א in fine idem sign. quod in Hebræo ה in principio [x]. Situm hujus *Ai* tam diligenter describit, 1. quia major hæc erat quàm *Ai* Ammonitarum *; 2. ad historiæ fidem †. ¶ *Quæ est juxta Beth-aven*] Ità M. P. Ti. BA. sim. Jon. Sy. JT. עִם alibi sign. *juxta*, *propè*; ut Jud. 9. 6. עִם *eum*, i. e. prope quercetum; & 18. 3. *cùm essent* עִם בֵּית, i. e. *prope domum Michæ*; & 19. 11. *ipsi erant* עִם, i. e. *prope Jebus* [y]. Sic עִם sumitur Gen. 25. 11. & 35. 4. Senes hic ediderunt κατά, *contra*. Ità sumitur hæc particula Psal. 94. 16 *. Alium hunc locum fuisse à Bethel hinc constat, (quamvis *Bethel* ob cultum idolorum vocetur *Bethaven*, Hos. 4. 15. & 10. 5.) Cæterùm fueritne oppidulum, vel vicus, qui deserto vicino nomen dederit, an verò desertum ipsum, cujus mentio erit c. 18. 12. incertum est [z]. ¶ *Ad orientalem plagam Bethel*] Idem dicitur Jos. 8. 9, & 12. & Gen. 12. 8. Malè ergò Adrichomius *ad occidentem Bethel* esse statuit, nisi *occidens* pro *oriente* suppositus sit, quod eò fit verisimilius, quia in Chorographia sua ad orientalem partem urbis illius collocat [a]. Ut ab Oriente auspicium belli factum est, ità adhuc progressum versùs Occid. Porrò, ab *Hai* ad *Bethel* erat tantùm intervallum unius leucæ [b].

3. *Duo vel tria millia*] Observa hic singularem Dei erga Ecclesiam curam & paternam benignitatem, qui parvarum copiarum periculo consequebatur quod pro expiando sacrilegio & sancienda militari disciplina in maximo bello parato erat necessarium: Magnæ enim copiæ sine omnium extrema desperatione in discrimen illiusmodi non potuissent adduci. *Sed fidelis est Deus, nec sinit suos tentari suprà quàm ferre possint*; 1. Cor. 10. 13 [c]. ¶ *Quare vexabitur?* אַל תְּיַגַּע שָׁמָּה] *Nè laborare faciat illuc*, Mo. *nè adduxeris illuc*, ο'. *non cogas ibi*, Sy. Ar. *nè fatiges usque illuc*, Ma. *nè fatiges* (supple, *ducendo*, vel *mittendo*) *illuc*, JT. P. Ti. Spectat, ut videtur, acclivitatem montis. Erat enim *Hai* in monte, Jericho in plano. Unde *ascendere* dicuntur hic, & v. 4. Latinus ad molestiam in pugnando refert; Chald. ad tumultum strepitúmque quem maximæ copiæ excitant †.

4. *Tria millia*] Prudenter ex 2 numeris propositis majorem eligit, nimirum, hostem minimè contemnendum existimans. Fuisse autem singularis fortitudi-

nis

nia viros ad hanc expeditionem delectos docent & verbum איש, & Jo. Antiq. 5. Alioquin culpa in illorum ignaviam collata fuisset, nec animadversa Dei offensio, quod opus erat[f]. ¶ *Ante viros Hai*, לִפְנֵי] Haud absurdè o'. *à facie virorum Hai*, quasi pro מִפְּנֵי vel מִלִּפְנֵי positum esset: Nam verosimile est nè conspectum quidem hostium sustinuisse, quando non in pugna eorum quisquam, sed in fuga aliquot cæsi sunt[g].

5. *Percussi sunt*] Declivis & prona via ab *Hai* versùs *Jericho* Israelitas fugientes fecit injuriæ opportuniores[h]. Sed vide, obsecro, ut iis quos amat Deus omnia feliciter, quos odit, infeliciter, eveniant. Pulchra hæc, ut videtur, victoria brevi ipsis exitium creabit; Israelitis verò fuga sua dabit præclaram victoriam[i]. ¶ *Persecuti sunt eos de porta*, לִפְנֵי הַשַּׁעַר] *Ad faciem portæ*, Mo. *ante portam*, Jon. *à loco qui erat ante portam*, JT. *à porta*, Ar. *ab ante portam*, Mas. ex K. לִפְנֵי pro מִלִּפְנֵי. h. e. Cùm ad portam usque oppugnandæ urbis causâ progressi fuissent, illico ab erumpentibus oppidanis fugati sunt[k]. ¶ *Usque ad Sabarim*, עַד הַשְּׁבָרִים] *Ad Sebarim*, M. P. Ti. La. Bo. Mas. Locus sic dictus est ab exercitûs Israelitarum fractione; שָׁבַר enim signif. *frangere*[l]. Aliis nomen appellativum est, vertúntque, *usque ad fractiones*, Mo. *quoad confregerunt eos*, Jon. sic o'. in Mas. Fortè legerunt, עַד הַשְׁבִּירוּם, *donec fregerunt*, seu *contriverunt*, *eos*[m]. Sed quis dicet exercitum 3000 contritum propter 36 viros cæsos[n]? *Donec profligati essent*, Sy. *usque ad locum profligationis*, Ar. Potiùs verterem, *usque ad anfractûs*, quasi nomen loco factum esset à monte ibi fracto, &c[o]. ¶ *Per prona fugientes*, וַיַּכּוּם בַּמּוֹרָד] *Et percusserunt eos in descensu*, Mo. *in declivi*, JT. V. sub loco, V. ¶ *Instar aqua liquefactum est*, וַיְהִי לְמָיִם] *Et fuit in aquas*, Mo. Jon. h. e. *velut aqua*, D. Ar. Sy. Sic, *erunt in carnem unam*, pro, quasi una caro, D. *Adeò ut in aquam abiret*, JT. i. e. ut diflueret quasi aqua, Jun. Velut glacies dissoluta, quæ in aquam resoluta nequit loco consistere[p]. Cor eorum solutum, trepidans & languidum fuit instar aquæ[q]. Fuerunt animo valde remisso[r]. Ut animus, dum fiduciâ nititur, firmus & constans dicitur, ità de ea dejectus, mollis, liquidus, & velut huc illuc fluctuans, videtur. Sed quæ tantæ perturbationis causa? Non mirum 3000 viros à numeroso præsidio profligatos. Verùm cùm solius Dei ope, non suis viribus, nitantur, jure trepidant, cùm Deus ab hostibus jam stare videatur †.

6. *Scidit vestimenta*] Qui mos in luctu, quà publico, quà privato[s]: ut Genes. 37. & 44. Job. 2. Matt. 26[v]. Haudquaquam putabant Deum promissa sua ludificaturum, sed offensum eum opem suam denegâsse colligebant, ideóque perturbatissimi erant ipsorum animi[x]. ¶ *Coram area*] Coram Tabernaculo foris[y]. Ex proximo quo potuit loco ad Arcam obversus; nam, cùm non esset Pontifex, Sancta sanctorum ingredi non poterat[z]. Ostendit hoc eos spem in Deo adhuc retinuisse, quem sæpe aliàs exoratum esse meminerunt. ¶ *Senes*] Senatus, quorum consilio plurimùm utebatur[a]. Non tam ætate senes erant, quàm dignitate & sapientiâ. ¶ *Pulverem super capita*] Ut moris erat in luctu, 1 Sam. 4. 12. 2 Sam. 1. 2. & 13. 19[b]. etiam apud Ethnicos, Homer. 18. Il. de Achille, & Virgil. 12. Æneid[e]. Sedebant etiam in pulvere[f]. Utraque ceremonia videtur ex eo orta, Gen. 3. 19. *Pulvis es, & in pulverem reverteris*[g].

7. *Heu!* אֲהָהּ] *Eheu!* Mas. Dolentis & obsecrantis interjectio[h]. *Rogo, oro*, o'. *Suscipe precem meam*, Ch. in Mas. ¶ *Domine Deus*, אֲדֹנָי יְהוִה] Duplici nomine eum compellat. *JEHOVAH* denotat Dei *essentiam*, *ADONAI dominationem*, & Christo planè congruit, per quem Deus Pater ut *fecit* mundum, sic *moderatur*, Heb. 1. 3. Sic etiam, verbis saltem, Hebræi Cabalistæ: *Illud nomen ADONAI* inquiunt *esse tanquam clavem quâ aditum patefit ad Deum Jehovam, i. e. ad Deum velut in sua essentia latentem; Esse thesaurum in quo ea quæ ab JEHOVAH nobis impertiuntur omnia sunt recondita; Esse insuper Oeconomum illum magnum qui res omnes dispensat, nutrit, vegetat per Jehovam. Denique, neminem ad Jehovam penetrare posse nisi per Adonai; atque ideo Ecclesiam preces suas sic auspicari*

Marginal notes: [f] Mas. [g] Mas. [h] Mas. [i] Mas. [k] Mas. [l] Bo. Mas. [m] Mas. [n] Bo. [o] Ma. [p] Bo. [q] La. [r] V. † Mas. [s] D. [v] Mas. [x] Mas. [y] Bo. [z] Me. ex Ser. Bo. [a] Mas. [b] D. [e] Ma. ex Mas. [f] D. Mas. [g] Mas. [h] D. ex Mas.

ADONAI, h. e. *DOMINE, LABIA MEA APERIAS*, &c. Hæc illi in *Porta lucis*, & in libro dicto. שֵׁם הַמְּפוֹרָשׁ, i. e. *Nomen explicatum*[i]. ¶ *Quid voluisti traducere?*] Talmudici & ex nostris non pauci volunt Josuam cum Deo expostulationem facere, & ad impium usque votum manendi extra Terram sanctam prorumpere. Sed ipsa verborum atrocitas, quæ immanis foret si sic accipiatur, me movet ut aliter accipiam. Quis credat virum hunc divinissimum his indignissimis cum Deo verbis jurgare? aut putare Deum non potuisse illos ultra Jordanem manentes perdere? aut ob levem cladem respuere tantas & tales promissiones? Non ergò existimandum est ex ejusmodi mente eum hæc locutum fuisse qua illi Num. 14. (licèt primâ fronte oratio similis videatur.) Nam de potentia & misericordia Dei minimè desperans, ad illius se pedes abjicit; cùm isti consilium capiant, relicto Deo, ad Ægyptum confugere. Sententia Josuæ hæc est; Obliquè per interrogationem à contrariis ponit Deo ob oculos sua ipsius promissa; sequitur enim, *Utinam contenti essemus*, &c. q. d. Si tua illa promissa propter nostrum peccatum frustrà forent, satius esset nos cis Jordanem mansisse: Tuum enim Nomen malè audiet[k]. ¶ *Ut traderes nos*] Accipiendum vel *permissivè*, ut sineres nos in eorum manus incidere; vel *consecutivè*; q. d. Quia nos Jordanem transduxisti, ecce, jam evenit ut ab iis cædamur[l]. ¶ *Utinam ut cœpimus, mansissemus*, וְלוּ הוֹאַלְנוּ וַנֵּשֶׁב] *Utinam cœpissemus, (compescuissemus nos*, Ar.) *& mansissemus*, Mo. *Utinam voluissemus, (contenti fuissemus*, Mas.) *& mansissemus*, P. Jun. Hebraismus, V. pro, *utinam placuisset*, vel *libuisset*, *nobis manere*, Ti. M. V. *Utinam voluissemus morari*, JT. Glas. Verba duo per conjunctionem copulata usurpantur apud Hebræos sicut apud Latinos verbum cum infinitivo[m]. Chald. habet שְׁרֵינָא, quod ambiguum est, nam sign. tum *incipere*, tum *morari*[n].

8. *Mi Domine*, בִּי אֲדֹנָי] *Quæso*, vel *obsecro*, *Domine*, Jon. Ar. M. *In me, Domine*, o'. Mo. Mas. scil. respice, La. Me. *Attende ad me*, &c. JT. ¶ *Quid dicam?*] Quid cogitabo[o]? Ità *dicere* alibi sumitur[p]. *Dictio* est & *animi*, quæ cogitatio est, & *oris*[q]. Quid consilii capiam[r]? Oratio hæc Josuæ curta est & imperfecta, atque propterea Dei responso interpellata, qui proruptè occurrit in ipsis precibus benignus †. Alii, Quid respondebo iis qui volunt detrahere Nomini tuo, h. e. hostibus persequentibus[t]? Sed hunc sensum apertè refellet sequens oratio *.

9. *Cananæi*] Iidem hîc qui *Amoræi* v. 7. ¶ *Conglobati circumdabunt nos*] Heb. *in orbem convenient contra nos*. ¶ *Quid facies, &c?*] Qui pollicitus es te daturum hanc regionem: dicéntque Gentes te non potuisse id facere. q. d. Consule Nomini tuo[v].

10. *Dixitque*] Occurrit nobis Deus in nostris precibus ultro. Vide Isa. c. 65. v. 24[x]. ¶ *Surge*] [Ità plerique.] Heb. *Surge tibi*. *Tibi* eleganter redundat, D. Sed tales dativi ferè incitandi vim habent[y]. ¶ *Cur jaces pronus?* לָמָּה זֶּה אַתָּה נֹפֵל עַל פָּנֶיךָ] *Ad quid hoc tu cadens, &c?* Mo. *Curnam corruisti pronus?* V. *Quid hoc tu prostratus jaces?* Participium reddo per adjectivum, ut alibi fit. Neque tum se primùm abjiciebat humi Josua, sed totum diem affixus solo jacuerat[a]. *Quare ob hoc te projicis?* Jon. *Quorsum hoc*, [pausa distinguens est in textu,] *te manere dejectum?* JT. *Quorsum hoc, quòd tu manes, &c?* subaudi לְ ante אַתָּה, Pi. *Quare dejicis vultum tuum?* Ar. Sensus est, Noli te diutiùs cruciare; scio quid velis; jam faxo scias quid facto opus sit. Confer Exod 14. 15[b]. Nullus hîc deprecandi locus; neque nisi pœnâ sontis expiari populus potest[c].

11. *Peccavit Israel*] Unus ex Israel[d]. Potiùs, filii Israel. Nam vitium unius membri toti corpori sæpe imputatur †. Ut remedium adbibeat Deus, mala ostendit. Malis tum demum rectè medemur, postquam ipsa probè perspecta habemus[f]. ¶ *Prævaricati est pactum meum*] Vel, quia obedientiam quam promiserant in fœdere, Exod. 19. 8. & 24. 7. non præstiterunt[g]; vel, quia contra interdictum meum fecerunt[h]. Hinc constat Imperatorem non suopte arbitrio, sed Dei jussu, illam de anathemate legem tulisse[i].

Delictum

Marginal notes: [i] Mas. [k] Mas. [l] Seur. [m] Glas. [n] glam. [p] 344. [n] Mas. [o] Mas. Ser. Me. [p] Mas. [q] Ser. [r] Mas. † Mas. [t] V. * Mas. [v] Mas. [x] Mas. [y] Mas. [a] Mas. [b] Mas. [c] G. [d] La. Talmudici in Mas. † D. sim. Mas. [f] Ms. [g] Jun. D. [h] D. [i] Mas.

Delictum hic per gradus amplificat. Graviter deliquerunt. 1. Fecerunt reliquas res quas perdidisse oportuit. 2. Et sibi privatim usurpârunt. 3. Idque furtivè, perinde acsi me clam patrari quidquam posset. 4. Mendaciis insuper fallere conati sunt. 5. Obfirmârunt animum, iis inter suam supellectilem relatis. Sic verti potest; *Nam etiam acceperunt —— imò etiam furati sunt, imò etiam mentiti sunt, imò etiam reposuerunt*, &c. Pi. ¶ *Atque mentiti,* וְגַם כִּחֲשׁוּ] *Et etiam negaverunt*, Jon. Ar. Mo. *mentiti sunt*, Sy. JT. Vel, 1. non verbo, sed facto: non afferendo in thesaurum Domini quod oportuit. Vel, 2. quia Josue inhibente nè quid de anathemate usurparent, omnes vel expressè vel tacitè visi sunt promittere morem se gesturos. Se spoponderant omnes nihil ex anathemate ablaturos, Jos. 6. 18, 19, 20. Vel, 3. quòd negaverunt se accepisse. Fortè aliqui Achanem de anathemate interrogârunt. Vel, universi interrogati an aliquid sustulissent, negârunt. Vel, 4. quia animus erat mentiendo negare, si quis interrogâsset †. ¶ *Et absconderunt inter vasa*] Sunt qui *tentorium* significari putant; in quo res illas defoderant. Potius verò, *reposuerunt inter sua supellectilia*, quæ *vasa* vocat. *ἐσφετερίσαντο*, i. in usum suum converterunt. Rebus propriis commiscuerunt, in peccato persistenter. Observandum quàm graviter accusat Deus id peccatum quod cum nullius mortalium injuria conjunctum leve alioqui possit videri, & proinde quàm nulla ad salutem spes reliqua nobis foret si jure summo nobiscum agat Deus, Psal. 143. 2.

12. *Nec poteris stare ante hostes*] Iterum לִפְנֵי pro מִלִּפְנֵי. Qu. Cur omnes puniti propter unum Achanem? Responsum est antea, sed addo, 1. 36 illi viri cæsi non Achanis, sed suam culpam luerunt. 2. Solet Deus judicia sua plerumque ob ea delicta exercere quæ contagio facilè pervagentur ad omnes, qualia sunt Regum, seditiosorum, &c. Cùm igitur hîc peccatum esset adversùs legem recens latam, exemplum edere voluit Deus, nè disciplinam omnem in his maximi belli initiis quatefacerent sui impunitate, licèt multa tunc vel similia vel detestabiliora in populo fuerint peccata, quæ non castigabantur. ¶ *Quia pollutus est anathemate*, כִּי הָיוּ לְחֵרֶם] *Sunt* (vel, *fuerunt*) *in anathemate*, JT. V. i. e. rei anathematis, Jun. polluti *sunt anathemate*, V. *in anathema*, D. Pi. *quia facti sunt anathema*, i. e. res Deo devota, Pi. Sic, *esse in uxorem*, valet, *pro uxore*, vel, *uxor verè*; (ל aliquando rei veritatem, aliquando tantùm similitudinem, notat:) *Ero in Deum*, i. e. Deus; *ero in patrem*, i. e. pater; *erunt in carnem unam*, i. e. quasi caro una, i. e. corpus unum. ¶ *Qui sceleris reus est*] Heb. חֵרֶם, *anathema*, o'. Eum qui anathema surripuerit; qui reus est anathematis †. Tum res anathemati devotas, tum eas quæ contagionem ejusdem criminis hauserant, nempe, familiam cum Achanis rebus. Nisi auferatis hoc sacrilegium, auctore ejus exciso & devoto.

13. *Surge*] q. d. Eja, agedum, rumpe moras. Euge, vel, perge. Postquam exposuit facinus, jam revertitur ad id quod cœperat dicere, v. 10. ideóque repetit, *surge*. ¶ *Sanctifica*, קַדֵּשׁ] Chald. vertit זַמֵּן, id est, *citare*, quasi jubeat Deus eum tempus locúmque populo præstituere quibus parati adsint. Hunc Judæorum turba, ut solet, lubenter sequitur. [At Ch. in Bi. habet זַמִּין; & illius Interpres ibi reddit, *præpara*.] *Præpara*, P. M. *convoca*, Sy. *recense*, Ar. At alii, *sanctifica*, o'. M. Ti. Mo. JT. Pi. Mal. i. e. fac ut se sanctificent, Pi. lotione vestium, & secubitu noctis illius. Jubetur hoc, vel, 1. quia coram Deo comparere & Divini judicii aleam subire debebant postridie, similiter atque in Exod. 19. cùm essent effata Dei audituri. Vel, 2. quia polluti erant, cùm ex cæde recenti, tum ex furto Achanis. Vel, 3. ut hâc lustratione comparentur ad anathema hoc deprehendendum & vindicandum. ¶ *Anathema*] h. e. Reatus & culpa violati anathematis.

14. *Accedetisque*, וְנִקְרַבְתֶּם] Est in Niphal, sed usus ei dedit notionem reciprocæ passionis, ut in Hithpahel. ¶ *Per tribus vestras*] Ità JT. Mas. V. P. *Secundùm tribus*, Jon. M. Ti. Convenietis ad Tribus vestras, V. *ad tribus*, Mo. ¶ *Quam sors invenerit*] Heb. *quam deprehendet Jehovah*, V. h. e. indicat, vel arguit, Mas. D. *Quam ceperit*, ut fera capitur reti, conans effugere venatorem, Pi. Quæritur de inquisitionis modo. 1. Fingunt RR. cùm Tribus, &c. ante Arcam se sisterent, reum movere se non potuisse †. 2. Alii volunt per Urim & Thummim hoc factum, & gemmam quæ sontis Tribûs nomen habebat culpam prodidisse nominis sui obscuratione. Deinde verò in deprehensæ Tribûs prosapias, familias, capita, forte ductâ esse inquisitum. Ità Veteres *in Capitulis R. Eliezeris*. Quòd si sortes in posterioribus usui fuerunt, cur non in priore illa quæstione de tribu? 3. Per sortem: idque Prophetæ manibus coram Arca, tanquam in Dei conspectu. Sic alibi sorte usi sunt, 1 Sam. 14. 41, 42. & Jon. 1. 7. & Act. 1. 26. Sortitio autem adscribitur Deo, quia ejus nutu rectè cadit sors. Vide Prov. 16. 33. Gradatim autem proceditur, à tribubus ad prosapias, &c. 1. vitandæ confusionis gratiâ; 2. cavendæ fraudis ergò: Quis enim non existimet singulas Tribus suarum cognationum, cognationes suarum familiarum, familias suorum capitum numerum habuisse cognitum, & nomina calluisse? Singulorum autem in tanta multitudine nomina vix ulla hydria capere posset, & quivis facilè potuit vel nomen nullum, vel alienum, pro suo dare. Porrò, pro tota tribu aderant φύλαρχοι sive tribuni, pro cognatione δήμαρχοι sive capita cognationum, pro familia patres familiarum. Denique, productâ familiâ, omnes tandem & singuli in medium veniebant. 3. Ut reus, cùm se à Deo continuò peti videret, 1. in tribu, 2. in gente, 3. in familia, ultro se ipse supplex proderet, priusquam à sorte proderetur, veniámque oraret; cui etiamtum planè fuisset locus. Et vehemens erat obstinatio, quòd Dei judicium de se nominatim fieri sustinuit. Similis erat in Juda, Matt. 26. Sed mille sunt Satanæ artes quibus hominum mentes obfirmat, nè ipsos scelerum possit pœnitere. v. g. 1. Poterat Achan putare novo isti edicto de anathemate non obtemperandum esse contra voluntatem Dei, Deut. 20. 14. *Prædam diripies tibi*. 2. Vel, existimavit complures alios reos esse, eósque sorte peti, non se. 3. Vel, infamiæ metus, vel gloriosa ostentatio, eum permovit. Qu. Qui factum ut, tam atroce prolatâ sententiâ, non se in fugam mox dederit Achan? Resp. 1. Castra erant, eáque custodiis & excubiis undique septa, & omnia jam suspicionis plena. 2. Fortè suum facinus à Deo occultum putavit, quomodo illi Job. 22. 13. 3. Vel suspectus ei erat Princeps, quasi sortem à Deo præscriptam finxerit. 4. Incogitantia & stupor admirabilis in eo fuit, qualem in homicidis sæpe conspicimus. 5. Excipere voluit contra modum inquisitionis, ut fallacem, præsertim cùm de hominis vita famâve agitur. Ideóque dicunt veteres Judæi tribum Judaicam arma de hac re sumpsisse, neque deposuisse nisi ad confessionem Achanis. 6. Fortassis facti pœnitens statuit judicium à Deo exspectare.

15. *Comburetur*, at v. 25. lapidatus est: [ibi videsis conciliationem:] יִשָּׂרֵף אֹתוֹ] *Comburetur ipse*; [ità Mo. & reliqui omnes, אֹתוֹ nominat. accipientes.] ¶ *Prævaricatus est pactum*] Vide ad vers. 11. Legem meam, quam omnes ex pacto servare debebant *. ¶ *Fecit nefas*, ità M. P. *scelus*, Sy. Ti. *flagitium*, JT. נְבָלָה] *Stultitiam*, Mo. ἀφροσύνην, i. e. *dementiam & vecordiam*, Th. in Mas. *Rem fœdam*, nempe, improbitatem. נָבַל propriè sign. *marcescere*; & dicitur, 1. de cadaveribus, quæ amissâ animâ putrescunt; 2. de foliis, quæ humore destituta defluunt; 3. de animo, qui Divinis virtutibus orbatus desipit. ¶ *In Israele*] h. e. In eo populo quem Deus ad probitatem per tot leges, miracula, &c. erudiverat. q. d. Res quæ patravit, exemplo, quasi tetro odore, populum universum facilè inficiet.

16. *Inventa est*] Sub. *reservâsse de anathemate*, V.

17. *Juxta familias*] Heb. *familiam Juda*, i. e. Tribum. Sic Jud. 13. 2. *familia Danitarum*, Act. 3. 25. πᾶσαι πατριαὶ τῆς γῆς, i. e. *familiæ*; & alibi, *familiam quam eduxisti ex Ægypto*.

18. *Dividens viros*, לַגְּבָרִים] *Viritim*, i. e. per do-

mos patrum, D. Significat principes familiarum, V.

59. *Fili mi*] Nihil turpius in Principe quam ira effrænis, nihil laudabilius lenitate atque clementiâ; in quibus Josua hîc Mosen imitatur, Num. 12. 3 [l]. *Filium* appellat, quia boni Principes sunt subditorum suorum patres [m]. ¶ *Da gloriam Domino*] Modus Hebræis usitatus, quo solebant rei per Deum adjurari, admoniti stare se coram Deo, &c. nè mentirentur [n]. Similis formula Joan. 9. 24. Sed ego ut hoc funditus repudiare aut refellere nolo, ità non admodum probare possum [o]. Datur gloria Deo veritatis confessione, maximè verò hoc loco: profitetur enim Deum esse, 1. Omniscium, utpote quem sacrilegium occultissimè factum non latebat; 2. Justum, qui non temerè clade illâ Israelitas affecit, quique malefactis pœnas justissimè constituit; 3. Veracem, cujus sorte noxius indicaretur, 4. Sanctissimum, cui res dicatæ à nemine averti debebent; 5. Potentissimum, cujus & sententiam & pœnam nullus ullâ vi, arte, latebrâ possit evadere; 6. Summopere verendum & metuendum, dum ejus vel jussu vel causâ enunciantur occultissima [p]. Utile erat testatissimam esse indicu Divini veritatem; eo enim intelligebant omnes, nihil tam occultè à quoquam committi posse quod oculos Dei falleret. Hâc confessione se ab æterno supplicio vindicat, dum sui ipse accusator fit [r]. Videtur hinc rectè colligi spes aliqua de animorum permansione post mortem. Quâ enim aliâ spe adductus hic homo est ut crimen capitale fateretur? Est autem sententia Judæorum, confessione & morte criminum talium veniam à Deo impetrari. Formulam hîc habemus examinis reorum. Sic & testes interrogabantur. Vide quæ notata ad Joan. 9. 24 †. ¶ *Da*] Heb. Pone *gloriam*, &c. H[s], i. e. Glorifica Deum, cujus nutu cecidit sors super te: *& da illi confessionem*, H[s], fatere peccatum in ejus laudem & gloriam [t]. Alii sic, Fatere peccatum, ut res ablatæ anathemati devoveantur juxta præceptum Domini, unde omnis honos & gloria Deo reddatur, & voluntas ejus impleatur [v]. Benignissimus Deus suæ laudi assumere dignatur, quòd homines ingenuè sua peccata confitentur, atque ad illius voluntatem se accommodare student [x].

20. *Verè ego peccavi, &c.*] Singula verba ab animo dolente profecta suam emphasin habent [y]. *Verè*; Est ingenuè & apertè confitentis; non excusat, more hypocritarum: *Ego*; Non est quòd alium accusem, ipse deliqui [z]: *Domino*; Contra Domini præscriptum, vel, solo Domino conscio [a]: *Deo Israel*; q. d. Deum à quo factus sum, & quidem Israelita, ut meritò ingratissimus habear. ¶ *Et sic & sic feci*] Hypotyposin continet rei gestæ & illustrem explicationem, in qua ordine progreditur, primò ab ipso videndi sensu, tanquam malarum rerum face, ad inflammatum cupiditate animum; inde ad opus; tandem ad conscientiæ morsum, unde occultatio est consecuta. Qualem seriem in omnibus ferè peccatis esse animadvertimus [b].

21. *Pallium coccineum*, אַדֶּרֶת שִׁנְעָר] Qu. Quid hoc? *Sinhar* esse *Babyloniam*, ait Ma. fuisse circa *Babylonem*, ait Bochartus in Geogr. 1. 5. [Vide collectanea nostra ad Gen. 10. 10. & 11. 2, 9. & שִׁנְעָר hic *Babylonicum* vertunt ferè omnes.] אַדֶּרֶת autem vertunt, *pallium*, Ar. P. Mo. D. *chlamydem*, V. Ti. *stolam*, Jon. V. Aq. in Maf. *togam*, JT. *paludamentum*: hoc autem procerum fuit; Juvenal. Sat. 6. *Cùmque paludatis ducibus*, &c. & Jon. 3. 6. *Exuebat se rex* אַדַּרְתּוֹ, *ut saccum indueret* [c]. אַדֶּרֶת, si origo vocis spectetur, sign. vel *tapetem*, vel *vestem magnificam*, quæ gloriam conciliat ei qui utitur [d]. Babylonicas autem vestes in pretio fuisse constat. Memorat Plutarchus M. Catonem, cùm ex hæreditate vestem ex pictis Babylonicam accepisset, statim divendidisse †. *Babylonicorum peristromatum* meminit Plautus in *Sticho*. Apud Aristidem in Encomio Romæ habes vestes Babylonicas [f]. Lucret. l. 4. *Cùm Babylonica magnifico splendore rigantur*. Vide & Plin. 8. 48 [g]. Præterea, vestes has fuisse *purpureas* vel *coccineas* (promiscuè enim hæc sumi certum est) volunt nonnulli [h]. At purpuræ Babylonicæ puto recens fuisse inventum, cùm Babylonii veteres purpuram è Tyro vel ex Hermione petierint. [Alii aliter.] Rectè Græci, στολὴν ποικίλην, *stolam variam*, i. e. variegatam & diversis picturæ coloribus intextam, cujus texturæ inventio Babylonis debetur [l]. Fuerunt hæ vestes artificiosè textæ diversorum colorum, quæ res qualibet vultûsque imagines redderent. Plin. 8. 48. *Colores*, inquit, *diversos picturæ intexere Babylon maximè celebravit*. Apul. l. 1. Flor. *Habebat cinctum baltheum, quod genus picturâ Babylonicâ miris coloribus variegatur*. Martial. 8. 28. *Non ego prætulerim Babylonica picta superbè*. Petron. *Plumato amictus aureo Babylonico*, Et Jos. Belli 7. cap. 17. (in Lat. 24.) *vestes alias diligentissimâ picturâ variatas arte Babylonicâ* [l]. Viri Babylonii describuntur Ezec. 23. 15. *luxuriantes tinctis*, (supple, *mitris*, vel *tiaris*,) id est, variis, *in capitibus suis*. Et qui *purpuram* hîc exponunt, accepisse puto de purpura variis coloribus intexta: de quo Æneid. l. 7. — *nec purpura Regum Picta juvat* [m]. ¶ *Ducentos siclos*] h. e. Uncias centum; siclus enim semunciæ pondere erat [o]. Pro *siclis* μνᾶς habet Sym. & plerumque Aq. 200 sicli sunt centum daleri Germanici [n]. Hoc autem intelligo non de siclis nummis, (quos illo tempore fuisse non constat,) sed de siclis pondere appensis, tunc enim omnia ponderibus emi, expendi & æstimari solebant [p]. ¶ *Regulamque auream*, וּלְשׁוֹן זָהָב] *Linguam auri*, Mo. ο'. Jon. Sy. D. Maf. *lingulam*, Ar. JT. D. *laminam*, V. K. in Maf. *ex auro in linguæ figuram conformato*, K. in Maf. Rudis auri frustum fuit [q]. Latini *laterem* appellant [r]. Apparet *lingulam* nominari metaphoricè fibulam togæ sive pallii latiorem, propter similitudinem figuræ *. ¶ *Quinquaginta siclorum*] Intelligi potest, vel, de *nummo siclo*, & sic valeret 25 daleros; vel, (quod malo,) de *sicli pondere*, sic valeret 300 daleros †. ¶ *Humo opertus*] Heb. *sub ea*, nempe, *terra*. Ità noster intelligit [t]. ¶ [תַּחְתֶּיהָ] *Sub ea*, P. Mo. V. nempe, pallio, V. D. sim. Maf. JT. Nam אַדֶּרֶת formam habet fœm. D. Alii, *sub iis*, ο'. Jon. Ar. M. Ti. Quis non existimet vel in fundo ipso abditam fuisse auream linguam [v]?

22. *Misit, &c.*] 1. Ut comprobaretur sontis confessio. Nulla enim indicia pro supervacaneis haberi debent, cùm de hominis capite agitur. 2. Ut res allatæ cum fure comburerentur [x]. ¶ *Currentes*] 1. Nè quis ex necessariis Achan anteverteret, rebúsque amotis actionem totam dubiam redderet. 2. Ut remp. citissimè malo liberarent [y].

23. *Projecerúntque*, וַיַּצִּקֻם] *Et statuerunt ea*, Mo. P. JT. *posuerunt*, ο'. M. Ti. Ang. Pi. sim. Sy. Ar. *Et fuderunt*, vel *effuderunt*, vel *profuderunt, ea*, Mal. Pi. Jon. Ca. Belg. Metaphora καταχρηστική, Pi. יָצַק sign. *fundere*; usurpatur tamen pro affinibus verbis יָצַג & יָצַב, quæ sign. *statuere, ponere, figere*. Sensus est, Res eas explicatè ante oculos omnium posuerunt [a].

24. *Filios quoque & filias*] Sed durum hoc videtur, quòd filii patris scelus luunt, & contra Deut. 24. 16. Resp. 1. Illud de humano judicio constitutum est, Josua verò Dei jussa nunc exsequitur [a]. 2. Alii volunt hos non fuisse abreptos cum parente ad supplicium, sed ad spectaculum, terroris causâ [b]. Ità potest exponi, inquit G. sequitur enim v. 25. *lapidabant illum*, non, *illos*. Atqui mox subjicitur, *& lapidabant ipsos*. Sed hoc ad animalia & supellectilem pertinet [c]. 3. Judicia Dei haudquaquam nostro sensu nostrisque legibus metienda sunt [d]. 4. Fortè flagitii parentis conscii & participes fuerunt †. Ità Talmudici statuunt, sed nullam causam afferunt quâ id affirment [f]. Verùm cùm in eodem tentorio existerent in quo Achan anathema absconderet, vel defoderet, facilè hoc scire poterant †. At fortasse fuerunt parvuli in eo. Resp. *Filii*, &c. dicuntur fuisse, parvuli non leguntur *. [*Præterea, cùm Achan quintus fuit à Juda, de quo vide quæ ad vers. 1. congessimus, ut ipsum ætate grandiorem, ità filios adultos, fuisse verisimile videtur.*] Damnavit in personis contagionem conscientiæ; in rebus verò & brutis, contagionis instrumenta: adeò exosum est peccatum, & instrumentum peccati †. 5. Non luerunt filii parentis peccatum, sed naturæ debitum, quod Deus (vitæ & necis dominus, La.) repetit quomodo & quando vult [g]. Porrò, utilis fuit horum mors ad refrænandam populi audaciam, (quod in periculosissimis novi imperii lautiorisque fortunæ primordiis planè erat opus;) ut intelli-

intelligerent quantum esset peccati contagium [h]; & ut alii alios invicem curarent, tanquam unius corporis membra [i]. *Nec verò me fugit quàm sit acerbum, parentum scelera filiorum pœnis lui: sed hoc præclarè legibus comparatum est, (de bonis publicandis,) ut charitas liberorum amiciores parentes reipublicæ redderet. Itaque Lepidus crudelis in liberos, non is qui Lepidum hostem judicat:* Cic. epist. ad Brutum 13 *. Sine culpa, sed non sine causa, ob crimen scilicet patris, occisi sunt [k]. Solere Deum pœnas temporales ob parentum vel aliorum peccata etiam innocentibus irrogare, dictum est ad Exod. 20. 5 [l]. ¶ *Et omnis Israel cum eo*, [hoc Vulg. parenthesi includit,] [כָּל־יִשְׂרָאֵל עִמּוֹ] *Et omnis Israel cum eo*, Mo. ο΄. Jon. [Variè construunt & connectunt.] *Cum universo Israele*, M. Ti. *Comitabatur autem illum omnis Israel*, Mas. sic Ar. Ca. Duxit filios — *& omnem Israelem secum*, Sy. [Q. connectunt cum sequentibus:] *Itaque universus Israel qui erat cum eo deduxerunt*, &c. P. [Alii rejiciunt ad initium versûs:] *Tunc Josua & totus Israel cum eo, assumpto Hacane*, &c. JT. Belg. Commendat populi studium ad expiandum facinus, &c. *Et* fortassis obliquè Tribus Juda à contumaciæ suspicione vindicatur, quæ pari cum aliis alacritate pompam supplicii tribulis sui prosequitur [m]. ¶ *Duxerunt eos ad vallem*, [וַיַּעֲלוּ אֹתָם עֵמֶק] *Ascendere fecerunt eos* (vel, *ea*, V. M. JT. i. e. & homines & res, Bo.) *in vallem*, D. Mo. Jon. Ar. At in vallem non ascenditur, sed descenditur [n]. Verùm mons fuit inter castra Israel & hanc vallem [o]. Sed nulla est causa harum angustiarum, nam עָלָה sæpe sign. *intrare*, indéque הֶעֱלָה *inferre & inducere* [p]. [Vertunt ergò hoc loco,] *adduxit*, ο΄. *assumpsit*, Sy. *deduxerunt*, JT. M. Ti. P. E castris autem educunt morte plectendum, quòd in castris nefas esset quemquam interimere [q]; sive ob Arcæ præsentiam, sive nè castra quoquo modo morticino pollucrentur [r]. ¶ *Vallem* עָכוֹר *Achor*] Sic dicitur per prolepsin, nam ex sequente supplicio nomen accepit: *Achan* enim idem qui *Achor* *.

25. *Quia turbâsti*, [ità M.] [מֶה עֲכַרְתָּנוּ] *Quid turbâsti nos?* Mo. ο΄. Jon. Ma. *Cur*, vel *quare?* Sy. Ar. P. *quandoquidem*, Ti. *quàm!* JT. *ò quàm!* D. *O quantùm! Eheu, quibus modis!* Sic accipitur Ezec. 16. 30. & 19. 2 †. ¶ *Exturbet te Dominus*] Non damno, modò ut sit ea Judicis oratio sententiam pronunciantis, non exitium imprecantis [t]. Hinc constat Dei opus esse, cùm Magistratus supplicium de nocentibus sumit, Rom. 13. 4 [v]. Mallem, *conturbabit*, quàm *conturbet*, nè ista ab Josua per iram agi viderentur. Belluina enim est immanitas in hominem vinctum, inermem, pœnitentem, miserum, sævire [u]. *Turbabit te*, i. e. sumet de te pœnas [y]. ¶ *In die hac*] Ità Jon. Ar. M. P. Mas. Hinc colligunt Talmudici eum in hac vita, non item in altera, pœnam dedisse. Nobis ad credibile videtur, non ob ista verba, (frivola hæc est conjectura, Bo.) sed propter ingenuam ejus confessionem *. *In die isto*, Sy. Ti. בַּיּוֹם הַזֶּה idem puto significare quod כַּיּוֹם הַזֶּה, *sicut hoc die*, vel, *sicut iste dies*, quod ο΄. hîc exprimunt. Est affirmandi nota; q. d. *planè, prorsus, clarè, & tam certò quàm præsentis diei lucem vides quâ frueris* †. ¶ *Lapidavitque eum*] Qu. At quâ ratione *lapidatus* erat, qui à Deo jussus est *cremari*, vers. 15? Respond. 1. *Ignis* ille vers. 15. vel de pœna post hanc vitam dicitur, vel lapidatio sic vocatur [z]. Combustio pœnam quamlibet sign. quia animum quasi urit dolor, vel eam saltem pœnam quæ nos à peccato purgat, ut Num. 31. 23. 1 Cor. 3 [a]. 2. Alii volunt utrâque pœnâ eum affectum fuisse [b]. Lapidatus fuit, quòd Sabbatum violavit, (ut patet ex hoc, quòd sacrilegium commisit quo die Jericho capta esset, h. e. die Sabbati:) igne punitus, quà sacrilegus [c]. Cùm ad supplicium duceretur, conjecti sunt in eum lapides à populo furente [d], & placandi Numinis avido †. Vel, priùs crematus vivus est, ac deinde à populo lapidibus obrutus, cùm nefarios veluti cineres detestarentur Israelitæ [f]. Q. sic; *combusserunt eos igni, & conjecerunt super illos*, i. e. super cineres eorum, *magnam vim lapidum* *. Probatur hæc sententia: 1. Quòd hæc pœna disertè præscribitur vers. 15. 2. Quòd lapidatio illa, ut ex versu sequenti licet colligere, eo tantùm fine videtur adhibita, ut flagitiosi hominis cineres, vel reliquias, antequam penitus cremarentur sub lapidibus sepelirent †. Itaque narrari nunc voluit ante exustionem, quod post fiet. Hanc ego sententiam nec prorsus repudio, nec planè approbo. Insolens enim videtur ista verbi *lapidare* significatio [g]. Vel, priùs lapidatus est, deinde crematus [h]. Hebræa sic vertunt, *Et combusserunt eos igni, & lapidaverunt eos lapidibus*, Mo. Ar. BA. h. e. *postquam lapidaverunt eos*, Jon. V. JT. BA. Apud Hebræos copulativa *Vau* quandoque est ordinativa: sic Job. 14. 10. *Morietur vir & debilitabitur*, i. e. *Morietur vir postquam debilitatus fuerit* [i]. Primò lapidatus est, ex lege in blasphemos & mandati Divini contemptores, Levit. 24. 14. & Num. 15. 30. & 35. postea absumptus incendio, (ut solent res anathemati devotæ,) ex lege Deut. 13. 16 [k]. Non placet hæc sententia. Nam, 1. est contra textûs ordinem. Dicitur enim *ipses* primò *combustos*, tum *lapidatos, fuisse*. Ergò idem ordo in Achane intelligendus, qui quidem *combustus* hîc non dicitur, quia ex præcepto Domini antea posito (vers. 15.) id satis intelligitur [l]. 2. Sic per adventitiam hanc pœnam eriperetur sons præcipuæ pœnæ quam illi decreverat Deus vers. 15. *comburetur*, scil. vivus: Hoc enim propriè & communiter significat [m]. Sed non absurdum est, si exustionem à Deo mandatam ad cadavera spectare dicamus, cæteroqui viva corpora lapidata, & lapidum denique cumulo obrutos & contectos cineres [n]. ¶ *Et lapidaverunt eos*] i. e. Filios; vel *ea*, i. e. res cæteras sub lapidibus sepeliverunt [o].

26. *Congregaverunt super eum*] R. Levi F. Gerson existimat liberos non esse supplicio affectos, quia uni soli tumulus struitur. Atqui, 1. ἐναλλαγὴ in S. S. est usitatissima. 2. Unus Achan nocens erat, cui reliqui, ceu accessio, adjunguntur [p]. ¶ *Acervum lapidum*] Idem factum Regi *Hai*. Jos. 8. 29; *Absalom*, 2 Sam. 18. 17; *Balistæ* in Virgilio, *Monte sub hoc lapidum tegitur Balista sepultus* [q]. Ejusmodi monumentis & bonorum & malorum memoriam consignari utile erat, ut posterorum mentes tum ad virtutes incitarent, tum à vitiis reflecterent [r]. *Acervum*, &c. τάφος ἄτιμος, i. e. *sepulchrum infame*, ut hîc loquitur Josephus †. ¶ *Vocatumque est*] Ità Mas. D. Heb. *vocavit*. Simile, *nunciavit Davidi*, pro, *nunciatum est*; *reputavit ei*, h. e. interprete Apostolo, *reputatum est* [t]. Vel, *vocavit*, nempe, Josua [v].

CAP. VIII.

1. N*E timeas*] Haud mirandum Josuam novâ confirmatione opus habere, qui popularium suorum vitiositatem perspexit, & quo loco esset, &c [a]. ¶ *Omnem multitudinem pugnatorum*] Heb. *omnem populum belli*, Mo. *aptum ad bellum*, JT. Mas. *omnes viros bellatores*, ο΄. Ar. sim. V. Quid ità? Resp. 1. Ad discutiendum omnium metum. 2. Ut par esset omnium conditio in præda prima [b], cùm omnes à spoliis Jericho abstinuissent [c]. Vel sic accipiendum, q. d. neminem qui non virtute militari polleat educendum: Nam multitudo impedimento esset in fuga simulanda. Quanquam ad hoc dici potest, partem copiarum processisse in vallem, reliquos in castris mansisse [d]. ¶ *Ascende*] *Ascendere dicimur in Septentrionem, descendere in Austrum: Sic, ascendit Babylonem*, Hos. 8. 9. *ascenderunt in Assyriam* †. *Conscende* argumento est *Hai* fuisse loco editiore [f].

2. *Facitísque Hai*] Urbis nomine cives includit, ut ex vers. 24. constat. Qu. Cur hoc jussit Deus, cùm loca Cananæorum Israelitis habitanda concessit, Deut. 19. 1? Resp. 1. Nondum usque eò repressus erat hostis, ut consultum esset locos ullos munitos manere qui illi possent rursus esse receptui. 2. Præsidiis tenere castella atque oppida priùs quàm magna belli pars confecta esset, nihil fuisset aliud quàm *sui* fiduciam augere, *Dei* minuere. At voluit Deus Israelitas in se solò fidere [g]. ¶ *Prædam — diripietis vobis*] Observandum illud *vobis*: Non dicit, soli Imperatori, vel paucis tri-

Margin notes (left column): h Mas. i Jun. * Ci. k Me. l Bo. m Mas. n D. o K. in Mas. p Mas. q Mas. Bo. r Bo. * Bo. Mas. P. † D. et Mas. t Mas. La. v Mas. u Mas. y V. * Mas. † Mas. z August. in Mas. ad v. 15. a Aug. in Ser. b Ità Caj. in Ser. Mas. c M. ex He. d D. ex Mas. Hem. M. † Mas. f Ser. Bo. * Q. in V.

Margin notes (right column): † Bo. g Mas. h Ta. & Csiv. in Ser. i BA. 1. 149. 143. k Jun. ad vers. 15. l Ser. m Ser. n Mas. o Bo. p Mas. q Ma. r Mas. † G. t D. v Mas. D. a Mas. b Mas. La. c Bo. d Mas. † AE. & D. f Mas. g Mas.

bunis;

vocati poterant, quia post urbem, h.e. ad Occidentem, erant, Mas.) *postremum agmen.* Ar. *extremam partem exercitus,* JT. Pi. Sensus est, eos exercitum ità disposuisse, ut extremum agmen insidias contingeret [b], ut, si opus esset, auxiliaretur iis [c]. ¶ *Abiit nocte illâ*] Qu. Quâ nocte? Resp. Videtur Masius existimare insidias unâ nocte missas, & in loco suo mansisse die & nocte sequenti, & sequenti nocte Josuam abiisse. Ideóque miratur insidias non deprehensas fuisse. Verùm eâdem nocte facta omnia puto. Promoverat aliquousque cum exercitu ante noctem; sub initium noctis dimisit 30 millia; diluculo, seu summo manè, cùm adhuc tenebræ essent, (quare *noctem* hîc vocat,) ad urbem iter fecit, & novas insidias disposuit; & cùm dilucesceret, ad vallem accessit, & conspectus est, &c. Hæc plana est narratio, quam & Josephus sequitur; cùm in altera plena sint tricis omnia. Et verò si post alteram noctem res erat peragenda, quorsum ad insidias priore nocte (cum detectionis periculo) dimissi fuissent? *Nocte illâ,* intellige, finiente, h.e. summo manè. Ità non pugnat cùm vers. 9. *nocte illâ mansit,* &c [d]. ¶ *Abiit—& stetit in medio vallis,* [וַיֵּלֶךְ בְּתוֹךְ הָעֵמֶק] *Et ivit in medium vallis,* Mo. sim. Ar. JT. Mas. Nimirum, ut hostibus suam præsentiam patefaceret, eósque ex urbe proliceret. Credibile autem est ipsum non magnâ multitudine, sed quantam contemnere Haienses possent, comitatum processisse †. *Perrexitque,* i. e. deduxit exercitum. Alii, *perrexit per medium vallis,* ubi erat exercitus, curando, scilicet, quæ ad illum spectabant [f]. Alii, *deambulavit in valle,* M. Jon. Meditandi & precandi causâ, ut videtur, extra castra, quæ in eadem valle erant, progressus. Vide Genes. 24. 63 [g].

24. *Quod cùm vidisset*] i.e. Cùm intelligeret [h]: perciperet per vigiles & per strepitum militum, &c [i]. ¶ *Cum omni exercitu*] De illis tantùm accipiendum quos ad eum conflictum delegerat: postea verò vers. 17. omnes evocabantur [k]. *Cum toto populo,* i.e. maxima parte. Vide vers. 16. Synecdoche integri *. ¶ *Contra desertum,* [לִפְנֵי הָעֲרָבָה] *Ante solitudinem,* V. Mas. *in planitie,* Ch. quæ, scilicet, erat ante vallem in qua fuit exercitus [l]. Alii, *ad,* vel *versùs, planitiem,* quæ עֲרָבָה antè vocabatur [k]. Dubium non est quin in eum illi locum contenderint in quo hostem versari senserant [l]. *Ante planitiem* quæ civitati ad Orientem adjacebat: ut ità Israelitas à latere aggrederentur, & fugientibus iter præcluderent [m]. ¶ [לַמּוֹעֵד] [Variè reddunt.] *Eo ipso tempore,* JT. sine dilatione aut deliberatione, Jun. Rex ipse ut socors, imprudens, &c. rectè notatur. Debebat excubias & speculatores circumcirca disponere, & loca omnia, præsertim confragosa insidiisque apta, continuò explorare: sed is superiore victoriolâ stultè inflatus securè voluptatibus suis se dederat [n]. Alii vertunt, *ad tempus constitutum,* Jon. Mo. M. P. Ti. La. Bo. Ar. Pi. Hora quam ex arte magica designavit ut fortunatiorem [x]. Fortè eâ horâ quâ nuper pugnárat feliciter, superstitiosâ spe similis fortunæ [y]. Summo manè: Nam castra Israelitarum viderat noctu, haud dubiè beneficio lucentis Lunæ, vers. 13 †. Alii, *ad locum præstitutum,* Mas. eum, nempe, in quo feliciter antè pugnavit, R. Isaias [a]. Alii, *ad,* vel *in, tesseram,* seu *signum militare.* Non absurdè. Sic Jud. 20. 38. accipitur, si R. Isaiæ credendum est [a]. q. d. Dato signo è portis eruperunt. Verto, *in stationem.* Fortassis indicat processisse eos usque ad stationem militarem, seu præsidium ab ipsis certo loco constitutum [b].

15. *Cesserunt loco,* &c. [וַיִּנָּגְעוּ] *Et percussi sunt,* Mo. V. vel, *cæsi,* P. vel, *fusi,* JT. h. e. Simulabant se cædi, M. sim. Ti. JT. Ang. D. Finxerunt se non posse sustinere impetum eorum [c]. Verba conjugationis *Niphal* quandoque vim habent eorum verborum quæ in *Hithpahel* [d]. Hæc autem simulationem denotant; ut, מִתְעַשֵּׁר, *simulat se divitem,* & מִתְרוֹשֵׁשׁ, *fingit se pauperem* †. *Confregerunt se,* Jon. *dispersérunt se,* Sy. *terga dederunt,* Ar. Qui fugit cædi videtur, etiamsi corpore non lædatur [f]. Alii volunt eos inter fugiendum cladem aliquam accepisse [g]; quod fieri potuit [h]. Non repugno; quanquam probabilius est victoriam planè incruentam fuisse [i]. Nam si paucissimi cæsi fuissent,

[b] Bo. La. [c] La. [d] Bo. ferè ex La. † Mas. [f] V. [g] G. [h] V. [i] Mas. [k] Mas. ad 26. * Pi. [l] V. [k] Q. ex Mas. [l] Mas. [m] Jun. [n] Mas. [x] RS in Mas. [y] R. Levi in Mas. † Pi. [a] Mas. [a] Mas. [b] Mo. [c] V. [d] D. ex Mas. † D. [f] M. [g] K. in Mas. [h] D. [i] Mas. RS. in Mas.

commemoratum esset damnum, ut fit Jud. 20. 31 [k]. Et Israelitæ insuper terrore perculsi essent [l]. Reddi potest, *Et pulsi,* vel *impulsi, sunt,* Ma. ¶ *Per solitudinis viam*] Desertum hîc sumitur pro *loco pascuorum* [m]. Viâ quâ itur ad desertum inter *Hai* & *Jericho* [n]. In hoc deserto suspicor Josuam posuisse castra illa *ad septentrionem,* vers. 13. ideóque fugam nunc illò fieri. Existimo fuisse desertum *Bethaven,* de quo cap. 18. quod nomen suum infame τῷ Bethel aliquando accommodavit [o].

16. *At illi vociferantes,* [וַיִּזָּעֲקוּ] *Et convocati sunt,* M. P. Ti. *congregati sunt,* Jon. D. V. Id non fit sine clamore & vociferatione, D. *Vociferati sunt,* Mo. *conclamati sunt,* JT. *exciti sunt,* Mas. Verbum צעק sæpe in vocandis aliquò per classicum militibus usurpatur [p]. *Exclamavit populus,* Sy. *proclamaverunt simul omnes qui erant in urbe,* Ar. Sensus est, Haienses urbe egressi, videntes Hebræos fugere, suo clamore reliquos omnes exciverunt [q]: tanquam nihil jam aliud opus sit quàm hostem persequi & cædere [r].

17. *Nè unus quidem*] Imbellis autem turba intra portas mansit, vers. 24 *. ¶ *In urbe,* [בָּעִיר] Q. codices legunt בָּעַי [s]. Ità Jon. Sic pro לָעִיר, vers. 12. orientales codices habent לָעַי, ut suprà v. 9 [t]. ¶ *Hai & Bethel*] Quòd Bethelæi iis junguntur, dicendum eos ante obsidionem fuisse evocatos [u]. Videntur, relicto suo oppido, dudum in *Hai* fuisse, ut urbem munitiorem communibus viribus tutarentur, cùm alioqui in hujus Regis ditione essent; dicitur enim, *in urbe,* non, in urbibus [y]. Obj. At *Bethel* erat oppidum munitissimum, Jud. 1. 24. Resp. Cananæi igitur sequentibus temporibus illius oppidi muros obvallárunt [z].

18. *Leva clypeum,* [נְטֵה בַּכִּידוֹן] *Extende,* &c. Mo. potiùs, *Eleva,* V. Qu. 1. Quid hîc כִּידוֹן? Resp. Hæc vox occurrit hîc, & vers. 26. & 1 Sam. 17. 6, 45. & Job. 39. 23. & 41. 20. & Jer. 6. 23. & 50. 42. non alibi. Q. vertunt, *clypeum,* vel *scutum:* sic Jo. in Th. Sym. hoc loco; sic ὁ'. Sy. & Ar. in Samuele, Chald. & Hi. in Jerem [a]. Ità Mas. G. Ità significare videtur ex 1 Sam. 17. 6. & Jer. 6. 23. G. Alii, *hastile,* aut *lanceam:* ità K. RS. R. Levi & Pomarius in BA. Sy. Jon. BA. *Hastam,* M. P. V. *vexillum,* JT. Pi. *Extende in vexillo,* pro, extende manum cum vexillo, ut habetur Exod. 8. 5. Confirmatur ex vers. seq. & 26. Pi. *Hastam vexillarem,* Jun. In fine hastæ erat vexillum, V. He. in Mas. Sed hoc de suo addunt Hebræi [b]. ὁ'. hîc γαισὸν vertunt, quod Gallici (& Libyci, Mas.) teli genus est [c]. Explicant, λογχίδιον ὁλοσίδηρον, (*pilum ferreum,*) vel κόντον, (*contum* [d],) malim, ἀκόντιον, *jaculum;* quamvis etiam Suidas κοντὸν *contum* exponat †. Q. γαισὸν pro *clypeo* habent. Ità Bo. & Ser. Quo docent se in his literis non multùm profecisse [f]. Qu. 2. Quo fine hoc elevabatur? Resp. 1. Ut daret signum iis qui in insidiis erant [g]: tum etiam fugientibus, ut faciem in hostes obverterent [i]. Aliis hoc non placet. 1. Longo spatio aberat Josua ab insidiis, & urbs cum valle inter Josue & insidias interjecta erat *. [Sed respondet Menochius,] Non videbant clypeum insidiatores, sed, ut fieri solet, aliqui agebant excubias in edito loco, unde insidiantes admonerent [t]. 2. De tali indicio nihil antè conventum, sed extempore fuit à Deo suggestum [v]. [Responderi potest ex La.] Signum hoc illis à Josue fuisse datum, (licèt Scriptura non exprimat [x].) 3. Tunc nulla ratio reddi potest cur nonnisi confecto bello, &c. clypeum demisisset, vers. 26 [y]. Si signum tantùm esset, eo dato, potiùs manus demittere. 2. Alii ergò hoc factum volunt in alterius rei signum & mysterium [a]. Voluit Deus Josuam hâc clypei sui elevatione tanquam morali causâ concurrere ad excidium urbis Hai, quomodo Moses Exod. 17. &c [b]. Hujus indicium est, quòd manum non reducit, nisi confectâ pugnâ [c]. Deinde sequitur, *Nam in tuam manum dedam eam,* בְּיָדְךָ, *per manum tuam,* seu *manu tuâ,* moraliter concurrente, eam tradere decrevi [d]. Ex ista tua exporrecta cum clypeo manu victoriam hanc pendere volo. Alioqui satis certa antè fuit de victoria. Qu. Cur voluit eum Deus ad protensum clypeum alligatum insistere uno loco otiosum? Resp. Ut solida victoriæ gloria Deo reservaretur, quem præsentem veluti digito ostendit, ma-

[k] Mas. [l] B. ... [m] M. He. in Mas. [n] V. D. [o] Mas. [p] Mas. [q] La. [r] Mas. * Mas. Bo. [s] Mas. [t] G. ad v. 12. [u] Sa. [y] Mas. [z] Mas. [a] BA. 1. 2. &. 136. [b] Mas. [c] BA. ib. Mas. [d] G. † BA. ib. [f] BA. [g] V. ad Jun. L. To. & Jo. & Th. in Ser. Me. La. * Jun. [t] Ser Bo. [v] Me. [x] Bo. ex Ser. [x] La. [y] Bo. [a] S. r. [b] Bo. ex M. & Ser. ex Cajet. Calv. Mayer. [c] Mas. Bo. [d] Bo. ex Mas.

num modò versùs hostilem urbem protendens. Ostendit hic Josua obedientiam suam, dum ridiculo, ut videbatur, gestui vacat, non dicam contemnens gloriam, sed profitens turpem ignaviam †. Qu. Quonam ergò signo sciebant insidiantes quando irrumpendum erat in civitatem? Resp. Vel, 1. ex clamore erumpentium ex civitate civium [f]. Credibile est eruptionem civium potuisse ab insidiis aliqua saltem ex parte videri, cùm Israelitas persequerentur versùs Septentrionem [g]. Vel, 2. aliquo tubæ sonitu, vel simili ratione [h]. Vel, 3. autore & directore Deo, insidiarum ducem admonente seu internâ inspiratione, seu exteriore & sensibili indicio [i]. Refero ad arcanam Dei efficacitatem, quâ populo suo omnes rei gerendæ opportunitates suggesserit [k]. Et sic intelligi potest illud quod sequitur, confestim ut Josue clypeum elevavit, erupisse insidias, Deo, scilicet, monente rei bene gerendæ opportunitatem esse [l]. Sed nec ipse Josua, qui clypeum vel hastam tenebat, scire satis potuit quando vacuefacta omni præsidio atque opportuna insidiis tandem urbs esset, nisi Deo submonente [m].

19. *Cùmque elevâsset*, &c.] Fortè insidiæ conspexerant protensum clypeum: at id surgendi signum observare illæ nusquam jussæ videntur. Quare Divino instinctu surgendi tempus sensisse existimo [n]. ¶ *Pergentes ad civitatem*] *Pervenerunt ad urbem*, Mas. vel, *intrârunt in urbem*, ε'. & Ch. in Mas. בוא utrumlibet significat, Mas. ¶ *Et succenderunt eam*] Non totam, (nam, 1. sic prædam amisissent quam illis dedit Deus, vers. 2. & 27 [o]. 2. dicitur Josua rursum succendisse eam, vers. 28 [p].) sed partem aliquam, ut fumum excitarent, quod signum erat fugientibus Israelitis [q]: nempe, partem septentrionalem, ut incendium tum ab Israelitis tum ab Hajensibus cerni posset [r].

20. *Non potuerunt diffugere*, וְלֹא הָיָה בָהֶם יָדַיִם לָנוּס] Ad verb. *& non fuit manus in iis ad fugiendum*, Mo. [Variant.] *Non erant apud eos*, vel, *in eis*, *spatia*, vel *loca, fugiendi*, vel, *ad fugiendum*, V. Pi. P. sim. Mas. יָד *manus* pro *loco* ponitur, Numer. 2. 17. Job. 37. 7. Jes. 10.5. & 56.5. Sic, *mare latum manibus*, i. e. spatiis, spatiosum *. Causam affert cur neque huc neque illuc fugere possent, nempe, quia hostes hinc atque illinc ingruebant [t]. Ante eos erat exercitus Josuæ quem persequebantur; à tergo insidiæ, itemq; ab altero latere, vers. 22 [v]: ab altero verò latere erat vel mons, vers. 11 [x]. vel pars exercitûs Israelitarum, qui se ab ortu ad meridiem distendebant, ut nemo evaderet [y]. Alii vertunt, *Non erat in iis virtus*, vel *vires*, vel *facultas, ad fugiendum*, Jun. sim. Sy. Ar. JT. RS. & K. in D. & D. M. Ti. יָד *manus* sæpe facultatem agendi sign [z]. *Vires* denotat, ut videtur, quòd ait בָּהֶם *in eis*, alioqui dixisset לָהֶם *eis* [a].

21. *Vidénsque Josue*] Dicitur id Josua fecisse, non quòd suis ipse manibus pugnârit [b], (ipsum enim pugnæ non interfuisse certum est, sed seorsim usquam suum institisse manum protendentem ad urbem [c],) sed quòd ejus ductu & imperio hoc factum est, Josuâ (ut dictum) ad victoriam moraliter concurrente [d]. ¶ *Omnis Israel*] Vel sic dicuntur ii qui cum Josua fugam simulaverant; vel, si hoc mavis, isti Josuæ appellatione significantur: *omnis* autem *Israel* adjungebat se sociis fugam simulantibus †.

22. *Ità ut nullum servaretur*] Heb. *usquequò non remansit in superstes & evasor*, Mo. שָׂרִיד sign. *eum qui vivus ab hoste capitur*; פָּלִיט verò, *qui fuga evadit*. Et certe captis parcere vetabantur. Atque hic palàm videmus puniri pios à Deo ad salutem, impiis verò suam felicitatem exitio esse. Quare æquo animo permittamus Deo rerum nostrarum procurationem. Neque nostris rationibus metiamur quæ piis adversa, impiis prospera, videntur evenire [f].

23. *Regem apprehenderunt viventem*] Sive sponte suâ, sive jussi ante id facere, ut eximio supplicii genere periret, ad terrorem aliorum Regum. Nam à Regum sensu populares pendent, & eorum vitæ plerique imitatores sunt magis quàm legum cultores. Jure igitur tales judicio severiore damnabantur [g]. Mos populorum est, ut Rex captus cedat Regi aut Duci exercitûs, qui præmium persolvit captoribus [h].

24. *Ad deserta tendentem*, &c. בַּשָּׂדֶה בַּמִּדְבָּר אֲשֶׁר רְדָפוּם בּוֹ] Ad verb. *in agro, in deserto quod persecuti fuerant eos in eo*, Mo. *in agro*, i. e. *in deserto quò persecuti fuerant eos* (nempe Israelitas, V.) *in eo*, P. V. *in campo* (planitie, Ti.) *solitudinis ubi persecuti sunt eos*, M. Ti. At Sy. includit parenthesi, & sic reddit, (*in agris enim & in solitudine persequebantur eos.*) ¶ *Percusserunt civitatem*] Heb. *percusserunt eam*, M. Mo. [sim. veteres;] *reliquias ejus*, JT. *ipsam*, i. e. homines qui in ipsa, Pi.

25. *Duodecim millia*] Numerantur hic, vel, 1. illi soli qui in urbe interfecti sunt [1]: vel, 2. soli Haienses, quia disertè dicitur, *omnes* (incolæ) *urbis Hai* [2]: vel, 3. & Haienses & Bethelitæ, quod credibilius est propter speculatorum relationem: quò major erat dementia Haiensium, qui tam temerè se tanto populo opposuerunt; & Dei consilium admirabilius, qui suos, quamvis numero longè superiores, tamen stratagemate, non viribus, vincere voluit, nè sibi, non illi, victoriæ gloriam adscriberent [l].

26. *Non contraxit manum*] *Non reduxit*, vel *retraxit, manum*, V. Mas. i. e. non deposuit lanceam quam manu tenebat [m]: quod fuisset signum receptûs. Alii, q. d. impigrè & strenuè pugnavit [n]. [Vide quæ ad vers. 18.] ¶ *Donec interficerentur*, עַד אֲשֶׁר הֶחֱרִים] *Donec interficeret*, Mo. sim. Sy. *consumpsisset*, Jun. *exstirparet*, M. sim. Ar. *usque dum internecioni devovisset*, JT. id est, tanquam Deo devotos interfecisset. Potest verti, *internecione delevisset*. Hebr. *anathematizâsset*, Pi.

28. *Fecit eam tumulum sempiternum*] In loco ubi urbs fuerat lapidum congeriem posuit [o]. *Tumulum*, sub. *lapidum*, V. Obj. At urbs Hai occurrit Nehem. 11. 31. ubi עַיָּא vocatur. [De quo vide ad Jos. 7. 2.] Ergò non in perpetuum vasta mansit. Resp. עוֹלָם sæpe non perpetuum sed longum tempus, sign. Et Talmudici notant triplex עוֹלָם: 1. à mundi exordio ad Messiam, 2. universum Messiæ tempus, idque ad resurrectionem corporum extendunt; 3. indè à resurrectione in perpetuum. Longum autem tempus erat, nempe 1100 annorum, à Josue ad Nehemiam [q], sub quo fortè hæc urbs instaurata erat [r]. Vel, *Hai* illa Nehem. 11. non in veteris urbis area, sed in propinquo solo, exædificata fuit. Sed dices, Si Esdræ ætate habitabatur *Hai*, quomodo sequitur, *in præsentem diem*? Non ergò Esdras, aut ejus æqualis quispiam, istorum verborum scriptor est. Resp. Sed quid vetat urbem istam ad Esdræ reditum fuisse vastam, tum verò demum instauratam *?

29. *Regem suspendit*] Egit in crucem, more Romano. Ità plerique [t]. Infame erat supplicium, quo tamen meritò mulctatur Rex Hai. Principibus Cananæorum majus debebatur supplicium, qui suorum scelera adeò non vindicabant, ut potiùs eis pravo exemplo & peccandi licentiâ præirent [v]. *Regem suspendit*, sed interfectum prius. Neque enim suspensio ibi pœna erat, sed corpora eum in modum ostentui exponebantur, ut dictum ad Deut. 21. 22. Sic etiam interpretare Jos. 10. 26 [x]. ¶ *Usque ad vesperam*] Ex lege Deut. 21. 22 [y]. ¶ *In ipso introitu civitatis*, אֶל פֶּתַח שַׁעַר הָעִיר] *Ad ostium* (*in aditum*, Sy.) *portæ civitatis*, Mo. Jon. *prope portam urbis*, Ar. JT. *in foveam*, ε'. Aut trajectis literis פַּחַת pro פֶּתַח legerunt, aut præsentem locum ad sepulturam Absalomi accommodare voluerunt, 2 Sam. 18. 17. ubi *fossæ* mentio est [a]. *In foveam* quandam quæ erat juxta portam urbis [b]. Fortè in fossam murorum [b]. Vel, *ad portam*: sive quia is locus aptior visus ad exstruendum illud monumentum [c]; sive quia illic multa persæpe judicia improba exercuerat, sive quia, deflagrante jam tum totâ urbe incendio, inferri intra mœnia non potuit [d]. ¶ *Congesto super eum acervo lapidum*] Non temerè congestus erat, sed curâ & ordine compositus hic tumulus ex lapidibus, & structura erecta, quasi monumentum posteritati †. Existimo Regem glebâ prius tectum, deinde monumentum hoc statutum. Hoc vò יָקִימוּ significat [f].

30. *Tunc ædificavit altare*, אָז יִבְנֶה] *Tunc construxit*, D. Mas. Verbum est futuri temporis, sed אָז, ut alibi, futur. in præteritum mutat [g]. Sic אָז יָשִׁיר, *tunc cecinit*

cinit Israel; אֲשֶׁר יַבְדִּיל, *tunc divisit* Moses [r]. *Tunc*, expugnatâ scilicet urbe [†]. Verùm tota hæc ceremonia præscripta est Deut. 11. & 27. & ab iis usurpanda simul atque Jordanem transmisissent: nec immeritò, cùm ad solenne fœdus pertinet quod ante inchoatum bellum cum Deo inire æquum erat. Resp. 1. Talmudici ergò hæc omnia eodem die peracta esse volunt quo Jordanes transmissus erat. Sed vix id verum esse potuit, nec intra id spatium omnia illa peragi poterant [s]. Respond. 2. Verosimilius fortè videatur hæc mox post Circumcisionem & Pascha gesta fuisse, (frequens autem est in S. historia *τὸ ὕστερον πρότερον*,) pro felici auspicio maximi belli gerendi. Obj. At longius videtur fuisse spatium à *Galgal* ad *Hebal* & *Garizim* (quæ apud *Sichem* erant, ut dicetur, aberántque à Galgal 60 circiter milliaria juxta Talmudicos,) quàm Israelitarum turba, hostibus nondum domitis, tutò conficere posset. Resp. 1. Ger. Mercator vult *Garizim* & *Hebal* propè ab Hai abfuisse. Sed in hoc fallitur. 2. Hostes tum erant summo pavore perculsi. 3. Non minus periculum fuit cùm universum robur militum circumcideretur. 4. Priusquam Israelitæ hostiliter se gererent, neminem vidimus qui se hostem ipsis opponeret. 5. Etsi longiusculum erat illud iter, tamen per continuam vallem minimè impeditum facilè confici potuit. Resp. 3. Si hæc post eversam *Hai* gesta erant, responderi potest ad Mosis jussum, non tam primam post trajectionem diem, (sic enim præputiatos his sacris operam dare oportebat,) quàm occasionem primam quæ commoda obventura esset, præstitutam fuisse [v]. De tota hac ceremonia vide quæ ad Deut. 11. 29. & Deut. 27 [u]. ¶ *Altare — in monte Hebal*] Ità Deut. 27. 5. Non item in monte Gerizim: quia unum esse debuit altare [y]. *Altare* tunc erat in sacrificii usus, in posterum verò monumenti causâ, ut Jos. 22 [*].

31. *De lapidibus impolitis quos ferrum non tetigit*, שְׁלֵמוֹת אֲשֶׁר לֹא הֵנִיף עֲלֵיהֶן בַּרְזֶל] *Integris* (i. e. non cæsis aut dolatis, mox seipsum declarat, V.) *super quos non agitaverat ferrum*, JT. *non levavit*, V. Nempe, vel, 1. Josua, i. e. quos Josua non scalpendos, &c. curaverat, Mas. vel, 2. latomus, V. vel, 3. passivè vertitur, *super quos non sublatum est ferrum*, Sy. Ar. sim. Jon. Sic solent Hebræi vertere, ut in קְרִי notatum [a]. Qu. Quæ hujus causa? Resp. 1. Quia nefas erat ferrum, rem ad perniciem comparatam, Divino servire cultui, à quo rerum salus dependet [b]. Hinc Cicero de *Legibus* l. 2. æs ferrúmque arcet à delubris, ut *duelli instrumenta*, non *fani*. At verò ferrum adeò non displicuit Deo, ut in suum thesaurum inferri jusserit, Jos. 6. 19. 2. Nè id quod apud aras à Deo impetrant homines humano operi acceptum ferre possint. Ità Isaac Aramæus. Dei ara nullo artificio, sed suapte materia, perfecta est, ut intelligerent qui Dei gratiam conciliare satagerent, Deum suapte naturâ perfectum bonúmque esse: R. Levi F. Gerson [c]. [Sed plura de his vide Exod. 20. 24. Notat hîc Masius, *Christianorum veterum aras simplicissimas fuisse, & majores nostros detestatos esse, si ullum simulacrum aut imaginem in aris conspicerent.* Quapropter flagellat eum Serarius, & simulacrorum in aris vindicem agit.]

32. *Et scripsit super lapides*] Fingunt Talmudici eosdem hos esse lapides qui è Jordane asportati & in Galgal statuti sunt. At illi tum grandiores erant, tum in Galgal statuti pro sempiterno monumento [d]. Alii erant hi lapides ab aræ lapidibus. Nam aræ lapides asperi erant & rudes, hi tectorio lævigati [†]. Pro multitudine rerum describendarum numerus etiam lapidum acceptus est: fortasse fuerunt 12, pro Tribuum numero [f]; quod probabile est ex exemplo Mosis ad montem Sinai [*]. ¶ *Deuteronomium legis*, מִשְׁנֵה תּוֹרַת וגו׳] *Exemplum legis*, Mas. G. Sy. JT. *duplicationem legis*, Mo. *expositionem legis*, Jon. Vid. Deu. 17. 18. V. Qu. Quid hoc? Resp. 1. Fabulantur Judæi totos quinq; Mosis libros scriptos, & quidem 70 linguis, ut ab omnibus legi possent [g], & nè qua gens posset ignorantiam excusare [*]. 2. Liber Deuteronomii: ità Ar. & To. in L2. 3. Multi Judæorum intelligunt de omnium legum compendio, quale in suis Synagogis quotannis legunt in festo Pentecostes [h]. Credibile hic scripta esse precipua Legis capita [i]. 4. Alii Decalogum intelligunt [k]. *Lex* hic est Legis præcipuum [l]. 5. *Lex* hic notat formulam istam maledictionis & benedictionis, quam & Moses *legem* vocat, Deut. 27. 8. *scribes omnia verba legis istius.* Ad hoc, dilucidè mox dicetur cujus legis verba ad populum pronunciata sint, nimirum, benedictionis & maledictionis. Non est autem probabile aliam legem in saxis inscriptam, aliam recitatam esse. His fortassis addita sunt omnia illa verba in toto capite 28. Deuteronomii [m]. Porrò, in singulis his saxis singulæ Legis portiones scriptæ erant [n]. At mihi probabilius est singula exempla Legis solida in singulis saxis inscripta; sic in sua quæque Tribus statua totam Legem legebat [o]. Sed quorsum eadem crambe toties [p]? ¶ *Quod ille digesserat*, &c.] *Quam scripsit ante filios Israel*, Jon. sim. o. Ar. Mo. Alii referunt ad Mosen, *Quam scripserat* (scil. Moses) *ante filios* Israel. Hujus legis epitomen scripsit Josua in lapide [q].

33. *Omnis autem populus — stabant*] Ut nomen Deo darent, novóque militiæ sacramento et se addicerent, priusquam ad sacrum bellum, deinde ad hæreditatem, &c. admitterentur. Eò enim spectabat tota hæc ceremonia, ut mutuùm obligentur Deus & Israelitæ, Deut. 26. 17, &c. Et qui ad montem Sinai pepigerant pleri que jam perierant [r]. ¶ *Majores*, &c.] זְקֵנִים, *majores* natu, sunt Senatores LXX [†]. שֹׁטְרִים sunt *duces*, G. vel *præfecti*, D. vel *monitores*, Mas. Hi Senatui apparebant, G. Erant quasi lictores aut apparitores eorum [s]. שֹׁפְטִים sunt qui, millenis & centenis præfecti, minores causas judicabant [v]. ¶ *Juxta montem Garizim*, ità o. אֶל־מוּל וגו׳] *Contra montem Gerizim*, M. Ar. P. *versùs montem*, Tt. *è regione montis*, Mo. JT. Mas. Jon. Sy. *ad montem*, Ar. *juxta montem*, Mas. D. Nam loco אֶל־מוּל scriptum est עַל Deut. 27 [x]. Sensus est, dimidiatam populi partem occupâsse eam regionem quâ erat mons Garizim; dimidiatam, qua mons Hebal: sive utraque in ipsis montium acclivitatibus quasi in theatro constiterit; sive in valle inter eos manserit [y]. Qu. Ubi fuerint hi montes? Resp. Fuerunt prope *Sichem* [z]. Ità Josephus, in iis locis natus & altus; item Rabbini omnes, & Brochardus, qui decennium totum ibi vixit [a]. Probatur, 1. ex Jud. 9. 7. *Stetit in monte Garizim, & dixit, Audite, viri Sichem* [b]. Dicit quidem Mercator fuisse montem *Garizim* longo & perpetuo jugo indè à Sichem usque ad *Hai* productum. Sed hoc est fingere montes, qui à nullo vel Geographo vel Historico vetere indicati [c]. 2. Ex Deut. 11. 30. ubi collocantur *è regione Galgalorum, apud Elon Moreh.* Jam verò ex Gen. 12. 6. constat *Elon Moreh* aut ipsam esse urbem *Sichem*, aut ei proximum locum. Et quid magis consentaneum, quàm possessionis Cananææ auspicia Israelitas eo loco facere, quo Abram ejusdem rei olim futuræ nuncium accepit primùm, & ubi ille hæreditatis promissæ fœdus cum Deo, positâ arâ, inierat [d]? ¶ *Sicut præceperat Moses.—Et primùm quidem benedixit populo Israel*, כַּאֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה לְבָרֵךְ אֶת־הָעָם יִשְׂרָאֵל בָּרִאשֹׁנָה׃] *Quemadmodum præceperat Moses ad benedicendum populo in prima*, Mo. sim. Ma. *inprimis*, o. *primùm*, P. Belg. vel, *pro prima vice.* Hoc additur, quia hæc lex quolibet septennio legenda erat [*]. *In initio*, Jon. *Ut benediceret Israeli, sicut jam antea*, Sy. [Alii τὸ בָּרִאשֹׁנָה׃ referunt ad τὸ *præceperat*:] *Sicut antea*, vel *priùs, præceperat Moses*, &c. M. Ti. JT. Ca. Ang. Positum autem est solum *benedicendi* verbum, quia sola benedictio agebatur. Maledictio verò, tanquam *πάρεργον*, subserviebat benedictioni, cujus impedimenta avertebat [†].

34. *Post hæc*] Nempe, post structam aram, &c. Nimirum, majore religione Dei verbum animi percipiunt postquam rebus Divinis opera data est [f]. ¶ *Legit*] Curavit legi [g]; nempe per Levitam, ut præscriptum erat Deut. 27. 14 [h].

35. *Et advenis*] i. e. Proselytis. Nulla ætas, nullus sexus à verbo Dei audiendo arcendus est [i]. [Quærit hîc Masius,] Cur ergò lectio Legis Christi prohibetur

[r] K. in D. [†] V. [s] Mas. [v] Mas. [u] Bo. [y] Ser. [*] G. [a] Mas. [b] Ità He. in Mas. [c] Mas. [c] Mas. [d] Mas. [†] D. et Mas. [f] Mo. [*] Mas. [g] Mas. [*] Mas. ad Jos. 9. 25.

[h] Mas. [i] D. [k] Ità L. Et G Jun. [l] G. [m] Mas. [n] Ser. [o] Mas. [p] Ser. [q] M. [r] Mas. [†] G. D. Mas. [s] D. [v] G. D. [x] Mas. [y] Mas. D. [z] Ità Mas. Ser. [a] Ser. Mas. [b] Ser. [c] Ser. [d] Mas. [*] Belg. [†] Mas. [f] Mas. [g] D. Mas. [h] Mas. [i] Mas.

betur vulgo Christianorum? & respondet, 1. Aliam esse Mosaicæ Legis, aliam Legis Christi, rationem: illam in civilibus sanctionibus versari, & externo tantùm cultu; hanc in secretioris interpretationis ejus (quam paucissimis traditam dicunt Judæi) explicatione distringi. 2. Equidem tamen [inquit] etsi hæc ità se habent, neminem Christianum à Legis Christi lectione arcuerim qui modò eam non pro suo sensu interpretari velit, &c [h]. [*Quæ addit Mas. de hac tota ceremonia, ex aliis antè notavimus ad Deut. 27.*] ¶ *Qui inter eos morabantur*] Heb. *incedentibus in medio eorum*; i.e. qui versabantur inter illos, & conversi erant ad fidem illorum [i].

[h] Mas. [i] V.

CAP. IX.

1. *Quibus auditis*] Nempe, captas deletásque duas urbes, *Jericho* & *Hai*, quæ, ut est credibile, tanquam propugnacula totius Cananææ habebantur. Et notandum, eos nondum copias cogere, sed deliberare modò, &c. quasi verò nè nunc rei gerendæ tempus urgeat. Sed hunc stuporem & mentis cæcitatem immisit illis Deus, ut Israelitarum animos paulatim ipso hostium locorúmque delectu atque usu duraret & confirmaret, cæteroqui magnâ potentiæ adversariorum opinione nimiùm præoccupatos. Quin ista eorum socordia non modò in belli initiis, sed usque ad finem, apparet. Neque enim ipsos usquam, captatâ occasione, quales credibile est magnas sæpe esse oblatas, ultro invadere Israelitas, sed ubique ab his invadi, videbimus [m]. ¶ *Qui in montanis*] Sub. *degebant*. Sic, *Pater—qui in cœlis*, supple, *es*, vel *habitas*. Hebr. in *monte*, i. e. in regione montana [n], qualis erat *Cananæa*, Deut. 11.11 [o]. ¶ *Ac littore*, &c. sim. Jun. Ar. M. P. Ti. D. V. [בְחוֹף] Alii *portum* vertunt, JT. Ma. Mo. D. Mas. Dicitur ab *occultando*: Est locus in quo naves à vento tutò latére possunt [p]. In toto tractu qui adjacet mari [q]. ¶ *Magni maris*] i. e. Mediterranei. Lacus enim & stagna Hebræis *maria* dicuntur. ¶ *Hi quoque qui habitabant juxta Libanum*, [אֶל־מוּל הַלְּבָנוֹן] *E regione Libani*, Mo. *Et qui ad Antilibanum*, ό. Supplent ό. & Latinus τὸ *Et*, voluntque ipsam significari Phœniciam, peculiarem Regum sedem, in qua Berytus, Sidon, Sarepta, Tyrus, alia oppida Libano Antilibanóq; objecta ad mare jacent. Alii ad mare magnum ostendendum spectare putant†. *In littore maris magni quod est contra Libanum*, Jon. Sy. Alii, *usque ad oppositum Libani*, Ar. *usq; ad regionem subjectam Libano*, JT. Alii, *juxta*, vel *prope*, Libanum, D. q. d. Qui habitabant ad Borealem plagam [t].

2. *Uno animo*, ità Sy. JT. [פֶּה אֶחָד] *Ore uno*, Mo. V. i. e. *consensu unanimi*, V. At. He. in V. Pi. *simul omnes*, ό. *societate unâ*, Jon.

4. *Et callidè cogitantes*, [וַיַּעֲשׂוּ גַם הֵמָּה בְּעָרְמָה] *Egerunt etiam ipsi callidè*, P. Qu. Quò spectat τὸ *etiam*? Resp. 1. *Usi sunt & ipsi astutia*, ut Josue usus est in oppugnatione Ai [v]. 2. Ut reliqui Cananæi consulebant, &c. ità hi, non quidem pugnandi consiliis, ut illi, sed prudentiâ seu astu [x]. בְּעָרְמָה vertunt, *in*, vel *cum*, *astutia*, ό. A JT. Mo. sim. Sy. *in sapientia*, Jon. Æquè sign. hæc vox *honestam prudentiam*, & *versutum vaframentum* [y]. ¶ *Tulerunt sibi cibaria*, [וַיִּצְטַיָּרוּ] [Variè reddunt.] *Paraverunt sibi cibum*, vel *viaticum*, Jon. Sy. Ar. Græci habent, ἐπεσιτίσαντο, i. e. *instituerunt*: sed indubiè legendum ἐπεσιτίσαντο, *paraverunt cibaria*. Hoc enim Syrus expressit de Græco libro, qui Eusebii manu emendatus fuerat ex Hexaplis Origenis [z]. Hi ergò locum hunc corruptum esse volunt, & legendum ד,וַיִּצְטַיְּדוּ loco ר [a]. Nam paulò pòst utuntur ipsi Gabaonitæ verbo הִצְטַיַּדְנוּ [b]. Alii autem vertunt, *& legatos se fecerunt*, M. V. h. e. *finxerunt*, P. Mo. JT. Glass. V. sim. Ti. Ità omnes Hebræi, & Caj. & Forst. aliique in Ma. Pi. Nam actio in seipso quandoque per simulationem aut declarationem explicanda est in conjugatione Hithpahel [c]. צִיר *legatum* denotat, super quo ceu *cardine* (quod aliàs etiam צִיר notat) negotium volvitur, ex Prov. 13. 17. & 25. 13. & Esa. 18. 2. & Jer. 49. 14. & Obad. 1. &c.

[m] Mas. [n] D. [o] Bo. [p] Mas. [q] V. † Mas. [t] Mas. V. [v] V. [x] Mas. [y] sim. Jun. Pi. Ma. La. [y] Mas. [z] Mas. [a] Ità Mas. & Schindl. [b] Mas. [c] Glass. gram. p. 315.

Indè ἀνάλογον verbum in Hithpahel (licèt ex τῷ ἀπὸ τῶν μεμψίμων illud sit, perinde ut & alterum הַצְּטִיד v. 12.) formatur. Deinde, tota historia simulationem legationis præ se evidentissimè fert. Masora non notat aliter legendum esse, sed tantùm hoc, *vocem illam non exstare amplius*. Verbum autem הִצְטַיַּדְנוּ v. 12. non respondet huic verbo vers. 4. sed τῷ צֵידָם *viaticum*, quod v. 5 [d]. ¶ *Saccos veteres asinis imponentes*, sim. V. JT. [שַׂקִּים בָּלִים לַחֲמוֹרֵיהֶם] *Saccos veteres in asinis suis*, M. Ti. *putridos, vetustos*. ¶ *Scissos atque consutos*, [וּמְבֻקָּעִים וּמְצֹרָרִים] *Et scissos* (*ruptos*, ό. Jon. JT.) *atque colligatos*, V. D. Mo. Sy. JT. *Et ruptos*, præ vetustate scilicet, *& colligatos* præ ruptura [f].

5. *Calceamenta—pittaciis consuta*: Pittacium vocatur omne frustulum seu panni seu corii [g]: [וּמְטֻלָּאוֹת] *Et maculosa*, Mo. Jon. M. sim. Ti. h. e. habentia in locis attritis fragmenta assuta, quæ maculam calceo inducunt, M. טְלוּאִים dicitur de pecudibus, quæ maculis grandioribus, quasi frustulis assutis, variatæ sunt [h]. *Et resarta*, P. i. e. quæ varia frusta corii assuta habebant [i]. *Calcei diversis solearum frustis suppacti* [k]: *interpolata*, D. ex K. ¶ *Panes—ob viaticum*] צֵידָם propriè sign. *venationem* eorum; hic *viaticum*, i.e. cibum pro itinere, ut ipse se explicat ver. 11 [l]. ¶ *Panes—in frusta comminuti*, [נִקֻּדִים] Panes *punctati*, Mo. *punctis conspersi*, M. id est, *mucidi*, Ar. Ti. P. Panis enim mucidus punctis respersus est albis, viridibus & nigris [m]. Panis *mucore maculosus*, Mas. Græci vertunt, εὐρωτιῶν, h. e. *situ ipso & mucore olidi atque virosi*. Alii vertunt, *nimis excoctum atque adustum panem*, ut sit à יָקַד *adurere*, (sicut יְקוֹד à יָקַד D.) Ità RS. cui assentiuntur Aq. & Sym. & Chald [o]. Alii, *abierat in micas*, JT. sed *micæ* aliud est, nempe, panis frustulum quod emicat. Ad hæc, *micæ* sunt etiam panis non mucidi [p].

6. *Omni Israeli*, [וְאֶל אִישׁ יִשְׂרָאֵל] *Et ad virum Israel*, Mo. JT. Ma. P. Phrasis Hebræa, pro, *Israelitis*; nisi quendam ex Israelitis exponas [q]. Primoribus *viris Israelis*, JT. אִישׁ aliquando est nomen ἀξίας, D. Confirmatur hæc expositio ex ver. 15. & 18. Pi. *Et ad Israelitas*, Sy. sim. ό. Ar. Ti. *& ad* cunctos *viros Israel*, M. Videntur obvios quosque suppliciter prehensare priùs quàm ad Imperatorem penetrârunt [r]. ¶ *De terra longinqua*] Tales autem, si pacem offerrent, séque dederent, in fidem recipere debebant; Deut. 20. 11. Qu. Unde isti hoc nôrunt? Resp. 1. Credibile est hujusmodi pacis & belli leges, quas Deus præscripserat, ab Israelitis divulgatas fuisse apud quosvis: Pertinebat enim ea res ad belli æquitatem. 2. Et Rahabæ cognati, de gentilium suorum salute soliciti, ea quantum poterant in vulgus sparserunt, ut eos ad deditionem invitarent†. ¶ *Et dixerunt*, ità ό. Jon. Ar. simil. Sy. [וַיֹּאמְרוּ] [Veteres omnes videntur secuti literas in textu, non autem punctationem in hac voce. Alii, *& dixit*.] ¶ [אֶל־הַחִוִּי] *Ad Hivæum*, i. e. ad Gabaonitas, qui erant Hevæi *. In חִוִּי significatio est serpentis: nam serpens חִויָא dicitur. Vocat ergò eos *serpentinos*, quia deceperunt Israelem, ut olim serpens Evam. Notatum hoc in Dras†. ¶ *Ne fortè in terra*, &c. Heb. [בְּקִרְבִּי] *In interiore meo*, Mo. *inter nos*, Jon. sim. Ar. *prope nos*, Sy. *in medio*, seu *intimo*, *mei*, JT. Pi. i. e. terræ meæ, mihi scil. à Deo donatæ. Meton. adjuncti, qualis in Terent. *Eamus ad me*, i. e. domum meam *. Rectè putabant nefas sibi esse cum his ferire fœdus, quia vetitum est Exod. 23. & 34. & Deut. 7. 2 [t]. Inhibitum hoc propter periculum Judæorum, nè & ipsi, gentium exemplo inter quas habitaturi erant, Deum desererent [v]. At de cæteris alia ratio erat, quippe cum quibus nulla Israelitis vitæ necessitudo atque familiaritas esset intercessura, etiamsi fœderati forent [x].

8. *At illi ad Josue*, &c.] Dictum est quid locuti sunt ad Israelitas: nunc colloquium cum Imperatore explicatur [y]. ¶ *Servi tui sumus*] Volumus tibi servire [z]. q. d. Dedimus nos vobis in servitutem, ut de nobis statuatis pro arbitrio vestro [a]. Ità ex officiosa quadam animi demissione loquuntur, non autem intendunt servitutem & subjectionem profiteri †.

9. *Venerunt servi tui in nomine Domini*] Ità ό. P. Mo. h. e. *ad nomen Domini*, Jon. Ar. JT. *propter nomen*,

[d] Glass. in philologia sacra lib. 1. tract. 1. loc. 14. p. 69. [f] V. [g] D. Bo. sim. La. Ma. [h] Bo. [i] V. [k] D. ex Mas. [l] V. [m] K. in D. [o] Mas. [p] D. [q] V. [r] Mas. † Mas. * V. Jun. † D. * Pi. [t] Mas. La. Bo. [v] Ma. [x] Mas. [y] Mas. [z] V. [a] Mas. † Bo. Mas. ad v. 27.

rem, &c. M. Pi. vel, *famam Domini*, Ti. exciti famâ mirabilium ejus[b]. Metu hostis ad deditionem impelli, ignavorum est, &c. at virtutum admiratione ultro duci, generosorum est, & laude dignum. Paratissimos ad deditionem popularium animos prædicant, ut qui se ultro ad id agendum obviàm Israelitis miserint, quod alii ad ultimam usque necessitatem solent differre[c]. Alii hoc ad religionem referunt, quomodo in Rahaba, Jos. 2. 11[d]. q. d. Ex miraculis Deum tuum agnoscimus, & ad cultum ipsius venire desideramus per fœdus ineundum †. *Venimus ad nomen Domini*, scilicet, profitendum, ad eum colendum[f]. Sed simplicius mihi videtur ad *famam* miraculorum referre[g]. ¶ *In Ægypto*, &c.] Summa cum astutia fit, quòd neque Jordanis siccati neque Jerichuntis eversæ miracula commemorant, quasi longinquæ regionis incolæ nihil istarum rerum nuper gestarum vel per famam audierint[h].

11. *Seniores & habitatores*] Senatoribus, γερουσίαν, secutus populi consensus. Multæ erant eo tempore Democratiæ cum Aristocratia permixtæ[i].

12. *Panes calidos sumpsimus*, וְזֶה לַחְמֵנוּ חָם הִצְטַיַּדְנוּ וגו'] *Hunc panem nostrum calidum sumpseramus pro viatico*, Sy. Ar. *Hic panis noster est, calidum in viaticum accepimus eum*, JT. sim. omnes.

14. *Susceperunt de cibariis*, &c. וַיִּקְחוּ הָאֲנָשִׁים מִצֵּידָם] Q. vertunt, *Et acceperunt viri de insidiis eorum*; quòd צִיד, vel צָדָה, sign. *insidiari*[k]. q. d. *Assensi sunt viri dictis illorum*, Jon. *dictis*, nempe, *insidiosis*, Mal. Al sic, *Et didicerunt* (ità לָקְחוּ vertunt) *ex viatico* rem veram esse, Q. in Msf. Alii, *Et acceperunt viri* (i. e. *principes*, &c. sim. JT. Pi. horum enim inconsiderantia damnatur, Maf.) *de viatico eorum*, Mo. sim. &c. Jost. Sy. M. P. Ti. Alii, *Tulerunt homines isti de viatico suo, & ostenderunt iis*, Ar. Alii, *Hæc cùm accepissent viri illi primores ex viatico eorum*, JT. i.e. Quos sermones quum admisissent & probâssent, adducti specie rerum quas in viaticum sumpserant †. Al. *Et receperunt viros propter viaticum suum*, Ang. in margine. Qu. Cur susceperunt de cibariis eorum? Resp. Non ut ex eis ederent, habebant enim recentes ex frugibus terræ panes[l]; nec aridum illum & mucidum panem vorarent[m]. Sed vel, 1. in signum fœderis initi[n], aliquid, licèt modicum, comedebant[o]. Ritu non dissimili fœdus firmârunt Jacob & Laban, Gen. 31. 46. & apud Salustium, Curtium, &c. exempla exstant fœderum, in quibus sanciendis populares de eodem vel cibo vel potu gustare solebant[p]. Vel, 2. ut explorarent an vera dicerent[q]. ¶ *Et os Domini non interrogaverunt*] Ità Mo. sim. Sy. i. e. Dominum non consuluerunt[r]; vel, Dei oraculum †; nempe, per *Urim & Thummim*[s]. Quamvis probabile est, nec Deum, si consultus esset, responsurum fuisse Gabaonitas non esse recipiendos, Principes tamen neglecti officii non leviter insimulantur[t], quòd Deum, quem habebant præsentem & respondentem, in re tam gravi non consuluerunt[x]. Temeritas erat, quòd tam citò cum incognitis & suspectis fœdus inierint[y]; non consultis Rahab ejúsque propinquis, vel aliis regionum peritis[z]. Existimo tamen hæc ad Divinam providentiam pertinuisse, qui ista permisit; aut etiam fortè animi lumen avertit, ut Gabaonitæ hi jam fide Deique timore concepto servarentur[a]. Cæterùm an Imperator ipse quoque inter eos fuerit qui se hic tam credulos præbent, non planè constituere possum. Opinarer Principes (cùm faciliùs & priùs ipsi credidissent) fuisse illi assentiendi authores. Memini à Josua adversùs Haienses missa 3 millia, non consulto Deo, cùm relationi suorum nunciorum ille credidisset[b].

15. *Fecitque cum iis pacem*] Ità Mo. Jon. Sy. JT. *Præstitit iis securitatem*, Ar. *Pacem facere*, ad hostilem voluntatem atque offensionem deponendam pertinet; *fœdus* verò *percutere*, ipsa pacis pacta atque leges & conditiones intuetur, ut à Nachmann. scriptum est *. ¶ *Quòd non occiderentur*, ità V. לְחַיּוֹתָם] *Ad vivificandum eos*, Mo. Jon. *de illis in vita servandis*, JT. Activa significatio sæpe de permissione tantùm vel concessione intelligenda est[c]. Qu. An rectè hoc fœdus iniri potuit? Resp. 1. Q. negant[d]: Quorum rationes sequuntur. 1. Deus vetuit Hebræis fœdus cum Cananæis, jussitque omnes occidi, Exod. 23. 32. & 34. 15. & Deut. 7. 2 †. Alii tamen aliter sentiunt.] 1. Scio dictum esse, *nulli ex iis parcendum*; sed id factum, quòd paucissimi essent futuri quos scelerum pœniteret[f]. 2. Interim lex hæc, ut in plerisque omnibus legibus usu venit, æquitate quadam interpretanda est, ut cum æterna Dei clementia congrueret[g]. 3. Licitum erat hoc fœdus, sed aliis conditionibus quàm cum exteris[h]. Eæ duæ erant: 1. si terras suas Israelitis concederent, ipsis enim à Deo datæ erant[i]; 2. si proselyti fierent[k]. Est autem *ratio legis anima*. Propositum autem Dei in sanguinaria illa lege erat, nè Hebræos ad sua idola & scelera pertraherent, si simul habitarent. Hanc enim causam dat Deus Exod. 23. 32. Deut. 7. 4. Eo autem contagii periculo cessante, sanctioni isti non erat locus[l]. Porrò, Gabaonitæ vel veram religionem jam amplexi sunt, ut Lyra & Ang. & Calv. & Nachmann. volunt, quia *venisse* se dicunt *in nomine Domini*, v. 9. de quo dictum priùs; vel ad eam suscipiendam parati erant[m]. Non fit quidem in S. verbis apertè religionis mentio, quia eam jam amplexi erant, ut volunt quidam; utcunque satis de religione depactus videtur, cùm Dei sui ædem nominat in qua illi perpetuùm servirent, adeóque à cultu dæmoniorum alienissimi esse debebant[n]. 1. Pro negante sententia urgeri potest, quòd populus omnis murmuraret adversùs Principes ob hoc juramentum, v. 18. Resp. 1. Multitudo confidens semper est, & temerè judicat, & ad obtrectandum Magistratui est propensior[o]. 2. Fortè factum cùm iis fœdus erat, aut salvâ religione avitâ, aut tanquam cum vectigalibus sociis; quorum neutrum illis permitti poterat[p]. 3. Ignorabant illi, homines imperiti, æquiorem duræ illius legis interpretationem[q]. 3. Cur exteros se simulabant, si indigenis licebat illis esse tutis? Resp. Mirum non est Gabaonitis, hominibus barbaris, illam æquiorem legis interpretationem in mentem non venisse[s]. [*De hoc tandem sententia sic pronunciat* Masius, eam à plurimis non tam defendi, quàm teneri †.] Resp. 2. Aliis hoc fœdus licitum videtur[t]. Ità Rabbini omnes & Augustinus[v]. Horum rationes sequuntur. 1. Urgent Deut. 20. 10. ubi jubetur ante oppugnationem urbis hostibus pacem offerre, &, si eam acceptent, cum iis fœdus inire. Quam legem ad Cananæos æquè ac exteros pertinere statuunt omnes Hebræi[x]. Discrimen autem quod in sequentibus statuitur inter indigenas & alienigenas de iis tantùm intelligunt qui pacem oblatam recusant: In Cananæis enim omnes, in exteris solummodo mares, occidendos fuisse[y]. Ipsa quidem æquitas omnibus gentibus hoc dictat, bellum nullum, nisi denunciatum, justum fuisse. Et tradunt Judæi Josuam literis publicis, simulatque in Canaan advenisset, omnes ubique urbes ad deditionem cohortatum esse. Præterea, nullam gentem, præter Moabitas & Ammonitas, (de quibus exstant singularia jussa,) non esse ad pacem invitandam putant[z]. Mandatum Deut. 20. 10. & seq. nè postquam accesserint ad expugnanda loca à Deo illis destinata ullos vivere sinant: At hi vitam priùs petierunt quàm eos aggressi sunt[a]. 2. Urgent Jos. 11. 19. ubi ideo *deleti* dicuntur, quia nullæ aliæ præter Gibeonitas pacem cum Israelitis fecerunt[b]. 3. Probatum fuisse Deo hoc fœdus docet exemplum Saulis, in quo violatum hoc fœdus graviter vindicavit, 2 Sam. 21. 1[c]. ubi causa punitionis affertur, (non quòd Deus postea probaverat, sed) quòd Israelitæ jurâssent eis[d]. 4. Quis credet Regem Salomonem, pietate, potentiâ & opibus tam florentem, reliquias Cananæorum (quos in servitutem redegit) noluisse occidere, si Deum hoc jussisse intellexerat †? 5. Josua pepercit eis postquam cognovit Cananæos esse, quod non fecisset si promissio legi Dei adversa esset[f]. Testatur enim S. Scriptura Josuam nihil non fecisse ex iis quæ Moses jusserat[g]. 6. Cananæi ex vaticinio Noæ, Genel. 9. 25. servituri erant posteris Noæ: consentaneum ergò non erat ut omnes exscinderentur[h]. ¶ *Juraverunt*] Sc, scilicet, servaturos pactum initum cum illis[i].

16. *Post*

[b] La. B. Ma. L. [c] Maf. [d] Q. in Mal. † L. [f] Ser. [g] Maf. [h] Maf. & ex eo Ser. La. Bo. [i] G. [k] Q. in Ma. † Jun. [l] La. [m] Maf. [n] V. L. & Cajet. in La. [o] L. [p] Maf. [q] Maf. in La. Bo. [r] V. † D. [s] D. La. Bo. sim. Jun. Pi. Ma. [t] Maf. [x] La. Bo. [y] Bo. La. [z] Bo. [a] Bo. sim. La. Maf. [b] Ma. * Maf. [c] Glass. gram. Jun. [d] Calv. & To. in Ser. † Q. in Maf. [f] Maf. ad v. 18. & ad 17. [g] Maf. ad v. 18. [h] Bo. La. Maf. [i] La. Bo. [k] La. Bo. Maf. Ser. [l] Maf. ad v. 27. La. Bo. [m] Ser. Bo. [n] Maf. ad v. 23. [o] Maf. ad v. 19. [p] Maf. ad v. 15. [q] Maf. ad v. 18. [s] Maf. ad v. 27. † Ibid. [t] Ità Maf. Ser. La. Bo. G. Jun. L. [v] Ser. [x] Maf. v. 15. & v. 27. [y] Maf. v. 15. [z] Maf. v. 27. [a] Jun. sim. Ma. [b] Maf. v. 27. La. Bo. [c] Maf. v. 18. La. Bo. [d] Bo. † Maf. [f] La. [g] Q. [h] Maf. v. 21. [i] V.

16. *Post dies tres*, ità ó. sim. Sy. Ar. מִקְצֵה] *A fine* (vel, *post finem*, Mas.) *trium dierum*, Mo. h. e. tertià die, ut liquet ex v. 17. Nam μετ', *post*, quandoque pro *intra* accipitur, nec semper temporis ultimam partem, quam notat, præteritam esse significat. Vide Deut. 14. 28. & 31. 10 [b]. *Tertio post die*, JT. Pi. ¶ *Audierunt*] Quo nuncio non refert. Credibile est Israelitas assiduis excursionibus loca vicina explorasse, tum frumentandi & victûs quærendi, tum regionis cognoscendæ, causâ. ¶ *In vicino*] Gabaon à Galgal abfuisse videtur circa 210 stadus, vel 26 millibus passuum [m].

17. *Die tertio*] Ex quo rescitum fuit eos Cananæos fuisse [n]. Alioquin itinere tantùm diei & noctis aberat à Galgal, ut docet seq. cap [o].

18. *Eò quòd juràssent principes*] Eleazarus μετ' γερουσίας, ut hic ait Josephus, auctore nempe Josue, suprà v. 15. qui vel solus jus habuerit in talibus populum obligandi [p]. Incertum est an isti deliberationi Josue præsens fuerit, an verò illorum decreta ipse in Galgal approbaverit, cùm ad se de re tota relatum esset, atq; illuc etiam Gabaonitas evocârit: verisimile tamen est milites adversùs præsentem Imperatorem non tam insolenter fuisse murmuraturos [q]. Cavillari hic aliqua potuissent Hebræi; sed, ut Livii utar verbis, l. 3. *nondum hæc quæ nunc tenet seculum negligentia Dei venerat, nec interpretando sibi quisque jusjurandum & leges aptas faciebat, sed suos potiùs mores ad eas accommodabat* [r]. Qu. 1. Si isti non juràssent, num fas fuit homines ultro pacem petentes, & sese dedentes, opprimere? Resp. negando, nempe, si Deo nomen dedissent, [ut dictum.] Quòd si pax illicita fuisset, v. g. ut salvis suis superstitionibus, tanquam exteri, vivere domi possent, eam pacem, contra Legem Dei datam, eripere debuissent †. Qu. 2. An validum fuit hoc juramentum, & Israelitas obligavit? Resp. Qu negant [t]. Horum argumenta sunt. 1. Quia juramentum fuit de re illicita & prohibita. Resp. Sed hoc falsum probatum est ad vers. 15. 2. Quia conditio hæc fœderi videtur intervenisse, *si estis extranei*. Resp. Etsi hujus rei mentio fit vers. 6. non tamen continuò censeri debet ea conditio inserta contractui, nec tale quippiam in verbis quibus refertur contractus indicatur [v]. 3. Quia error fuit substantialis circa personam [x]. Non magis obligati erant Gabaonitis, qui se alienigenas simulabant, quàm si quis rei venditæ pretium ei se numeraturum per errorem promittit qui sibi nihil vendidit [z]. Resp. Sciebant se cum his quos præsentes habebant contrahere, neque conditio patriæ redundat in personam; v. g. si matrimonium ineatur cum fœmina præsente, quam existimo esse Gallam, cùm tamen sit Hispana, valet matrimonium [a]. 4. Quia dolus intercessit. Resp. Dolus hic non erat circa substantiam rei, sed circa accidens. Nam cùm offerant iis prædia sua, & veram religionem amplecti cupiant, substantiam fœderis à Deo permissi, imò jussi, præstant. Non ergò erat hic error personæ, sed accidentis personæ, dum putarent eos remotè, non propinquè, habitare [b]. Addunt tamen hi authores hoc juramentum, quamvis non obligaret, servatum esse, vel, 1. quia Deus id servari probavit. Ità Aug. & Mas. & Magalianus. Sed hoc quando vel qua ratione factum, non probant [c]. Vel, 2. ut ostenderent quanti facienda esset jurisjurandi religio, cùm nec id in quo sola jurisjurandi species esset violandum judicarent [d]. Prisci illi, ut parce jurabant, ità juramenta sua quovis modo servare se debere putârunt. Alioquin & Israelitæ & Gabaonitæ vitiosum esse hoc sacramentum judicâsse hinc constat, quòd alteri castigant dolum, alteri pœnam meritam deprecantur. Mihi videtur tale quiddam accidisse Principibus quale Isaaco cùm à Jacobo circumduceretur: Nam licèt & nomine & personâ Esaui stipulatio benedictionis fiebat, tamen neque stipulatoris fraus neque benedicentis error obstiterunt cur minùs, cùm à Deo, tum à parente, fausta illa precatio rata haberetur efficáxque esset. Nimirum Isaaci animus occulto quodam Divinæ approbationis sensu ducebatur. Pariter hoc loco ità moderatus est Deus Principum animos, ut, quamvis fortassis imprudentes, consilium Dei sequerentur. Approbatio verò Divina satis constat ex 2 Sam. 21. 1. de quo antè dictum †. Vel, 3. quia ex erronea conscientia putârunt se hoc juramento teneri *. Sed quis credat neminem fuisse, nè Josue quidem vel Eleazarum, qui judicare possent de obligatione juramenti? aut, si dubitabant, non fuisse Deum consulturos? aut, quomodo judicare poterant obligationem esse servandi, si erat contra Divinam Legem †? Vel, 4. quia si primum hoc pactum & juramentum fregissent, cessisset hoc in magnum scandalum populi, & in irreverentiam & blasphemiam Dei; & ideo ad hæc vitanda servandum erat *. Servabant juramentum, quia ità expedire judicârunt †. Verùm aliam causam Principes assignant, nempe, solam juramenti obligationem *. Nota τὸ *juravimus*, ver. 19. in præterito; loquuntur ergò de juramento, non post dolum agnitum renovato, sed primitùs præstito †. Resp. 2. Alii juramentum hoc validum fuisse affirmant [f]. Quia materia fuit licita, ut probatum ad vers. 15. Nec obstat dolus, vel error, ut probatum [g]. ¶ *Murmuravit omne vulgus*] Vel prædæ vel vindictæ avidum fremebat desiderio gentis invadendæ [h]. Dicit, *omne vulgus*; nam licèt in iis viri multi sunt meliori indole, tamen isti aliorum clamoribus, tanquam flabellis, facilè ad temeritatem inflammantur [i].

19. *Qui responderunt eis*] Heb. *Et dixerunt omnes principes*, &c. Observanda hic est Principum concordia. Eâ factum est ut auctoritatem suam teneant. Sic etiam evincunt furorem populi, dum nihil concedendum statuunt, & quod illi flagitant facere se non posse apertè pronunciant. Vir bonus à recto & honesto nullius multitudinis vel metu vel gratiâ dimoveri se patietur [k]. ¶ *Domini Dei Israel*] q. d. Deus quem vos colitis datus est sponsor impunitatis [l]. ¶ *Non possumus eos contingere*] Ità Mo. ó. vel, *nocere*, Jun. sim. Sy. נגע sign. *vulnus infligere, sauciare*, &c. ut apparet ex nomine נגע, cui *vulnus, ulcus, damnum*, &c. subjiciuntur [m].

20. *Reserventur, ut vivant*, וְהַחֲיֵה] *Et vivere faciendo*, Mo. Infinitivum pro futuro modi finiti, Mas. *Vivificando*, ó. *vivificabimus*, Jon. sim. JT. Verti non debet ו in וְהַחֲיֵה, V. ¶ *Nè ira Domini*, &c.] Etsi summo jure ratum non erat, tamen homines simplices & antiquæ probitatis, cùm illiusmodi juris acumen argutiis minimè expenderent, sed præceptum tertium Decalogi secum reputarent, non abs re iram Dei metuebant. Quare discamus nos, quicquid tanto sponsore promisimus, (modò cum Lege Dei non pugnet,) etiamsi circumventos esse nos intelligamus, illud tamen præstare, & si quod indè nobis damnum evenerit, hoc aliis potiùs honestis rationibus sarcire, quàm fallendæ fidei causam ullam quærere [n].

21. *Sed sic vivant, ut in usus universæ multitudinis ligna cædant aquásque comportent. Quibus hæc loquentibus*, ויאמרו אליהם הנשיאים יחיו ויהיו חטבי עצים ושאבי מים לכל העדה כאשר דברו להם הנשיאים Versiculus hic variè interpretari potest, propterea quòd ipsa verborum structura non satis est explicata [o]. Q. multa supplent. Hebræi hic dicunt esse מקרא קצר *lectionem abbreviatam* †. *Et dixerunt magnates eis*, (*ad filios Israel*, Sy.) *Vivant*. [Hic supplent, *& sint lignatores & aquatores totius cœtûs*; ità K. in Mas. Sy. Ar.] *Factique sunt colligentes ligna & haurientes aquam toti cœtui, quemadmodum dixerant eis magnates*: Sy. Ar. K. in Mas. Non placet; intempestivum erat hic dicere, *fuerunt*, vel, *facti sunt*, *lignatores*, &c. Tum enim demum fient, cùm Imperator sententiam pronunciaverit, ut audiemus *. Alii sic, *Et dixerunt eis principes*, *Vivant, & sint*, vel *erunt*, &c. *sicut locuti sunt eis principes*, (vel, *prælati*, Mo.) Jon. sim. Ti. *Dixeruntque eis principes, Vivant, & cædant*, &c. Feceruntque *sicut loquuti sunt eis principes*, M. *Quum ergò dixissent eis duces illi, Sinuntor vivere*, (scil. hac lege, ut *sint putatores*, &c. βραχυλογία, sive synecdoche membri, Pi.) *fuerunt* (malim, *facti sunt*, Pi.) *putatores* (*cæsores*, vel *sectores*, Pi.) *lignorum, & haurientes aquam, quemadmodum dixerunt eis duces*, JT. *Dixerunt præterea* (nempe, cœtus Israelitarum, Ma.) *ad principes illos, Vivant, & cædant—quemadmodum loquuti*

[b] Glas. gram. p. 544.
[m] Mas.
[n] Mas.
[o] Mas. v. 16.
[p] G.
[q] Mas.
[r] G.
† Mas.
[t] Ità Mas. & Ser. & To. & August. in Bo. Me.
[v] Bo.
[x] Q. in La.
[z] Mas.
[a] Bo.
[b] La.
[c] Bo.
[d] Mas. & Ser. in Bo.
† Mas.
* To. in Bo.
† Bo.
* L.
† Q. in Bo.
* Bo.
† La.
[f] Ità L. La. Bo. Suarez & Grauan. in Bo.
[g] Bo.
[h] Mas.
[i] Mas. ad 19.
[k] Mas.
[l] Mas.
[m] Mas.
[n] Mas.
[o] Mas.
† M.
* Mas.

qantis sunt eis principes, P. *Præterea dixerunt principes ad eos*, (i. e. ad filios Israel,) *Vivant, & sint—sicut principes* (i.e. nos) *dixerunt eis*, (i. e. Gibeonitis,) Belg. At si *eis* accipias de Gabaonitis, necesse est ut dicas, Principes cum Gabaonitis seorsim de dura illa servitute egisse, priusquam ea Josue diceret quæ vers. 22, &c. quod incertum est, licèt non absurdum [p]. Quis credat Principes cum ipsis agendo anrevertisse Josuæ reprehensionem? Nec quidquam legimus antea Gibeonitis locutos fuisse Principes *. *Et principes dixerunt ad eos, Vivant, (sed sint cæsores lignorum—toti cœtui,) quemadmodum principes promiserant eis*, Ang. *Vivant, sed sint lignatores*, &c. *Igitur hoc civitas* [vulgus militum intelligit] *primoribus concessit*, Ca. *Dicebant, inquam, principes ad illos, Vivant, & sint cæsores—sicut principes loquuti inter se fuerunt*, Mas. τὸ *Vau* in יִהְיוּ non convertit hoc loco fut. in præter. τὸ לָהֶם ἀνταποδοτικῶς vel reciprocè accipio, pro, *inter se*, vel, *secum*, prout sumitur apud *Ecclesiasten* 3. 18. Illa verba, כַּאֲשֶׁר דִּבְּרוּ לָהֶם הַנְּשִׂיאִים, nisi ad eam consultationem referas qua Principes inter se deliberaverant qui possent suum jusjurandum tueri, prorsus supervacanea videbuntur. Latinus autem hanc clausulam ad sequentem versum refert, [*Quibus hæc loquentibus*, v. 22. *Vocavit Gabaonitas Josue*] & כַּאֲשֶׁר hic non similitudinem, sed tempus, significare, atque pronomen [*eis*] Israelitarum milites demonstrare, censuit, commodo illo quidem sensu, sed interpunctationi quæ nunc est in Hebræorum libris non satis congruente. Sunt etiam qui sic interpretentur, ut assensionis & approbationis militum, qui antè fremuerant, det significationem. [Ità intelligit Ca.] Sed certè nimis trunca atque imminuta fuerit illa oratio, & divinare hoc est potiùs quàm interpretari [q]. *Secundùm quod principes locuti sunt eis*. Ejusmodi repetitiones mirificè serviunt ad sententiæ incrementum: q. d. Verè, certè constituerunt Principes, iterum atque iterum affirmârunt conventui, Gabaonitas futuros calones & lixas [r]. ¶ *Dixerunt—* Q. vertunt, *Et addiderunt principes*, q. d. dixerunt illis & hæc: דִּבְּרוּ לָהֶם] *Dixerunt eis*, vel, *de eis* †. Hanc clausulam supremam sic verto, *eàm*, vel *quando*, (id כַּאֲשֶׁר sæpe significat,) *locuti sunt de eis*. Sic לְ sumitur Gen. 20. 13. אִמְרִי לִי, *dic de me*, & alibi *. ¶ *Universæ—multitudinis*, לְכָל הָעֵדָה] *Pro toto cœtu*, Ar. JT. [sim. omnes:] id est, servi publici, nomine cœtûs populi Dei, publicas angarias obeuntes in domo Dei, infrà v. 23. & Ezræ 8. 20. Quare etiam *Nethenæi*, i. e. dedititii, vocantur in Ezra & Nehemia †. Vice & loco totius cœtûs Israelitarum, qui alioquin providere tenebantur de lignis & aqua domui Dei [s]. Alii volunt illos cuivis è vulgo Israelitæ aquatores lignatorésque esse debuisse, qui modò ipsos de eo officio interpellâsset; ità Nehemannus *; idque usque ad terræ divisionem †; vel etiam cùm distributæ fuissent possessiones: quanquam non planè gratis, sed exiguâ mercede conductos *. Primò quidem toti populo totisque castris ligna & aquas afferre tenebantur, etiam factâ jam terræ divisione; unde & à Josepho *δημόσιοι*, i. e. *servi publici*, seu *calones*, vocantur. Postea soli Tabernaculo & Templo; indè *Nathinæi* dicti, i. e. *donati*, scil. Levitis, ut sint illis quasi subdiaconi. Ità Ribera, Sigonius, Masius, & Tostatus †. Justa hæc erat pœna tum ob fraudem, tum quia Cananæi erant [v]. Cæterùm lignatorum & aquatorum locum fuisse infimum & conditionem deterrimam constat ex Deut. 29. 11 [x].

22. *Vocavit Gabaonitas Josue*] Hactenus Israelitarum inter ipsos deliberatio, nec quidquam cum Gabaonitis actum: sed quæ de communi Principum consilio atque etiam populi assensione sunt constituta, nunc demum à Josue coram reis edicuntur [y].

23. *Sub maledictione*] *Maledicti estis*, JT. Deprehendimus vos esse de numero gentium earum quibus maledixit Deus [z]. Servitus onerosa est quædam species maledictionis, id est, maleficentiæ & castigationis [a]. *Sub maledictione*, servitutis scilicet, vili ministerio addicti [b]. ¶ *Non deficiet*, &c. ità ο'. Sy. Ar. JT. לֹא יִכָּרֵת מִכֶּם עֶבֶד] *Non excidetur* (vel, *delebitur*, V.) *ex vobis servus*, Mo. V. i. e. *servi*, Jon. V. q. d. Semper eritis servi, &c. ante divisionem Terræ sanctæ, scilicet [c]. Deditos puniendi jus est victori, ut subditos factos. Ob dolum operis servilibus addicuntur, ut olim à Romanis Bruttii, (à quorum similitudine *Bruttinei* dicti qui officia servilia Magistratibus præstabant,) eò quòd Bruttii Hannibali se tradidissent, & cum eo perseverâssent usque dum recederet de Italia. Aquam portare, servile, teste Athenæo [d]. ¶ *In domum Dei mei*] At hujus nulla in deliberatione mentio, sed *universi cœtûs*. Sed credibile est sanctissimos Principes imprimis sacræ domûs rationem habuisse, (neque enim cœtui servire poterant, postquam distractus ad suas quisque possessiones esset populus;) sed cùm istam orationem illi adhiberent ad tranquillandos populi animos, prudenter eam servitutem ostentabant verbis quæ ipsi esset populo futura utilis & commoda †.

24. *Nunciatum est nobis*, כִּי הֻגֵּד הֻגַּד] *Quia indicando indicatum est*, Mo. *certò auditum est*, Sy. *planè nunciatum est*, Ar. JT. Geminatio ostendit nunciorum frequentiam, famæque certitudinem [f]. ¶ *Quòd promisisset*, &c.] Gabaonitæ ergò fidem iis quæ de mirandis Dei factis & promissis audiverant adjunxerunt. Indè timor, non quidem planè pius & obsequiosus, sed servilis potiùs, qui tamen ipsis viam ad salutem aperuit. Solet enim ille talis timor mentes hominum iis informare cogitationibus quibus paulatim in spem veniæ ducantur; quâ spe deinde erecti fultique rationem vitæ melioris ineundam meditantur, ac demum charitatem ipsam exercent, Deúmque ut Patrem revereri incipiunt. Itáque fit ut servilis ille timor tandem ipse se pellit [g]. ¶ *Animabus nostris*, ità Mo. Jon. Ar. sim. Sy. לְנַפְשֹׁתֵינוּ] *De animabus nostris*, ο'. *vitæ nostræ*, JT. V. ¶ *Hoc consilium*] Prudenter dictum. Crimen nullo nomine proferunt, tanquam ejus recordationem detestentur. Horum justus metus arguit stuporem aliorum Cananæorum. Postremò observandum est, eos jurejurando minimè niti ad salutem conservandam; ejus enim vitium facilè agnoscebant: Interim tamen boni æquíque Imperatorem admonere videntur, fiduciâ quadam priscæ illius probitatis atque erga jusjurandum religionis [h].

26. *Fecit—ut dixerat*, וַיַּעַשׂ כֵּן] *Et fecit sic*, Mo. M. P. Ti. Mas. V. nempe, ut dictum est [i]. Potest & sic verti, Fecit id quod *rectum, honestum, & ipsâ æquitate firmum est*: Nam scelus admisissent, ut dictum, si Gabaonitas interemissent [k].

27. *Decrevitque*, &c. וַיִּתְּנֵם] *Et constituit eos*, ο'. Ar. M. Ti. P. JT. D. V. Mas. *Fecit*, inquam, *eos*, Sy. *Dedit eos*, Mo. V. D. Hinc fortè dicti sunt *Nathinæi*, i. e. נְתִינִים, quòd dati, i. e. positi aut constituti, essent *lignatores*, &c. [l]. Dices, Nathinæos à Davide primùm institutos fuisse, juxta Ezræ 8. 20. Resp. 1. Id fit, quia is novæ illius appellationis author fuit [m]. Vel, 2. quia David plerasque omnium servitiorum & munerum rationes filio suo Salomoni præscripserat, juxta 1 Paralip. 23 [n]. ¶ *In illo die*] Vel, *Ex eo die constituit eos*, &c [o]. ¶ *In loco quem Dominus elegisset*] Sim. M. P. Ti. D. Mas. In quo scil. coli vellet, ac Tabernaculum Templúmve figi [p]: *In Galgal, in Silo*, &c [q].

CAP. X.

1. *ADonisedec*] Commune nomen Regum Jerosolymæ erat, vel, *MELCHISEDEC*, i. e. *Rex justitiæ*, vel, *Adonizedek*, i. e. *Dominus justitiæ* [r]. Unde conjicio urbem illam olim dictam צֶדֶק *Justitia* †, quia hanc ibi plantavit *Melchisedec* [t], à quo ad Adonizedek nomen transiit, sine re, ut sæpe fit [v]. Dicta est urbs illa & *Salem*, *Pax*. Tam augusta nomina ei divinitùs attributa sunt; propter œconomiæ Passionis Christi mysterium ibi peragendum [x]. ¶ *Et essent fœderati eorum*, וַיִּהְיוּ בְּקִרְבָּם] *Et essent in medio eorum*, P. D. nempe, Israelitarum, ex Jos. 9. 16. D. H [y], pro, *habitarent cum illis*, V. *Agerent inter illos*, i. e. vel, assiduè in castris eorum versarentur, vel, cum iis juris ac vitæ totius communione conjuncti essent [y]. Alii

sic,*&* Israelitas *esse in medio eorum*, i. e. Gabaonitarum, i. e. venisse ad urbes eorum, Jos. 9. 17. & eorum ditionem jam obtinere [a]. Non placet: neque enim Israelitæ tunc erant in medio Gibeonitarum, sed erant adhuc in Gilgale, v. 6. nec sic legitur Jos. 9. 17. sed tantùm, *venisse ad civitates eorum.* Apparet igitur Israelitas, occupatis urbibus Chivæorum, & servitute Gibeonitis imperatâ, Gilgalem in castra cedisse. Verto ergò, *&* *esse* (sc. Gibeonitas) *in medio eorum*, i.e. Israelitarum, i.e. in terra ipsorum, quam illi jam per deditionem occupârunt *.

2. *Timuit*] Heb. *timuerunt*, nimirum, ipse Rex & sui [a]. Plurale est, quia voce *Regis* metonym. cives quoque continentur [b]. Vel, ipse & cæteri Reges, v. 3 [c]. ¶ *Et una civitatum regalium*, [כְּאַחַת עָרֵי הַמַּמְלָכָה] *Sicut una civitatum regni*, Mo. D. vel, *regnorum*, Jon. *ex civitatibus regiis*, vel *regalibus*, V. Mas. D. Pi. JT. i. e. in quibus est sedes regni, V. sim. Mas. Erat una ex præcipuis regni Cananæorum civitatibus [d]. Verùm non erat unum regnum, sed plura, v. 3 †. *Magna æquè ac alia quævis urbium regni*, Sy. Ar. Ex particula *quasi* colligunt Gabaon non fuisse civitatem regalem, (neque uspiam fit mentio Regis Gibeonitarum,) sed talibus parem. At aliis τὸ כ non sign. similitudinem, sed rei veritatem, sicut Johan. 1. 14. Philip. 2. 7 [f].

3. *Misit ergò Adonisedec*] Vel, 1. quia is periculo proximus erat [g]. A Gabaon tantùm distabat duabus leucis, seu horis [h]. Vel, 2. quia dignitate alios antecessit [i]. Vel, 3. quia penès hunc erat potestas quædam in alios [k]. ¶ *Ad Oham, regem Hebron*, &c.] Exstabant omnes istæ urbes in montanis Judææ, ut vocantur Luc. 1. 39, 65 [l].

5. *Reges Amoræorum*] i. e. Cananæorum; nam nomen *Amoræorum* hîc latè sumitur [m]. Certum est *Hebronis* cives fuisse *Hittæos*, ut ostendimus ad Jos. 1. 4 [n]. & *Jerosolymæ Jebusæos* [o]. Sic Gabaonitæ dicuntur *Amoræi*, 2 Sam. 21. 2. quos certum est fuisse *Hevæos* [p]. Amoræi dispersè per Cananæam habitâsse videntur: Nam cùm illa natio primùm felicissima illa regna Sehonis & Og occupâssent, mox (ut verisimile est) numerosissimâ prole aucti colonias multas emisêre in diversas Cananææ partes, vide Gen. 14. 7. Num. 13. 30. Deut. 1. 20. 2 Par. 20. 2. mirum non est Cananæos quosvis sic vocari [q].

6. *Miserunt*] Cùm circumsessi ab hostibus & oppugnati essent, ut videtur, non antea: quod ostendit eorum fiduciam in Dei potentia, cujus religionem nuper susceperant. Hinc dicunt, *Serva nos*, tanquam nihil dubitantes [r]. Verto, *miserant*, nempe, ante obsidionem *. ¶ *Nè retrahas manum*, sic Ti. [אַל־תֶּרֶף יָדֶיךָ] *Nè laxaveris manus tuas*, M. sim. Mo. οἱ. *Nè remittas manum*, i. e. negligas opem ferre †. ¶ *Ab auxilio servorum*] Heb. *à servis tuis.* Intelligunt apud quem agunt. Barbari homines ad eam appellationem hæsitarent, & secum hanc inirent rationem: Levis est servorum jactura: Quare cum iis pericula communicaremus, &c? At quos pura Religio ut Dei amore ità verâ humanitate informavit, iis omnis vitæ conditio, quantumvis humilis, ferendæ opis necessitatem injicit. Nec potest aut Princeps cives, aut herus servos, citra turpem crudelitatem, in periculis, vel animi vel corporis, negligere; non magis quàm parens suos liberos. Et leges civiles servum in libertatem vindicant, quem morbo periclitantem herus ejecit, &c [t]. Subditi defendendi (sunt.) Livius lib. 7. *Fides agi visa, deditos non prodi* [v]. ¶ *Convenerunt adversùm nos*] [Sim. plerique.] אֵלֵינוּ pro עָלֵינוּ usurpari non est insolens [x]. ¶ *Omnes*, &c.] Universitatem quam dicebant, ut acriùs Imperatorem urgerent, eam contrahunt ad *montis accolas*, quod de montosis Judææ locis accipio [y].

7. *Et omnis exercitus bellatorum*, [וְכָל־עַם הַמִּלְחָמָה] *Omnésque viri bellatores*, Ar. sim. οἱ. Jon. Sy. V. *populus bellicosus*, M. vel, *bello aptus*, Ti. Intelligo milites fortissimos & pugnacissimos ex reliquis delectos. Quis enim credat, non plurimos pro tutandis castris in Galgal relictos esse [z]? ¶ *Viri fortissimi*, [גִּבּוֹרֵי הֶחָיִל] *Potentes*, vel *fortes, robore*, D. qui non tam corporis quàm animi viribus pollent. Sic חַיִל sumitur Gen. 47. 6. Ruth 3. 11. Prov. 31. 10.

8. *Dixitque*] Vertunt, *Dixerat*, Mas. D. JT. ante expeditionem [b].

Consentaneum hoc erat virtuti Josuæ,

Margin (left column): [a] Ma. ex Jun. — * Pi. — [a] V. Mas. — [b] Mas. — [c] Pi. Ma. — [d] La. — † Pi. — [f] Bo. — [g] Ma. — [h] La. — [i] Mas. Ma. — [k] Mo. in Ma. — [l] Mas. — [m] D. ex Mas. — [n] Mas. — [o] D. Bo. — [p] Ma. — [q] Mas. — [r] Mas. — * Pi. — † V. — [t] Mas. — [v] G. — [x] Mas. — [y] Mas. — [z] Mas. — [a] D. ex — [b] D. ex Mas.

qui noluit ante consultum Deum milites castris eduxisse. At August. non petitum à Deo, sed ultro datum, hoc oraculum sentit [c]. ¶ *Nè metuas*] Nec enim viri sanctissimi ab omni metu vacui sunt, ejus tamen gratiam benignissimè nobis facit Deus, & ostendit hujusmodi dictis fidentiam suum munus esse [d].

9. *Irruit repentè*] Improvisa mala graviùs feriunt. Sed quorsum hæc cautio, quum Deus certam victoriam promisisset? Resp. Non est existimandum Dei benignitatem ad fovendam nostram ignaviam spectare. *Repentè:* Notum est illud Cæsaris, [illegible], & illud Themistoclis, *Amicos patientiâ, hostes celeritate*, cùm uterque de suis victoriis esset interrogatus †. ¶ *Totâ nocte*] Qu. Cùm ex Galgal ad Gabaon spatium erat 26 mill. quomodo hoc unâ nocte confecit? Resp. Per verba S. Scripturæ licet quantam velis præcedentis diei partem nocti addere. Significant tantùm noctis nullam partem quieti datam esse, sed universam in itinere faciendo consumptam [f].

10. *Et conturbavit*, [וַיְהֻמֵּם] *Et contrivit eos*, He. in M. Ch. in Mas. *excidit*, Ar. *fudit*, JT. *mente permovit*, οἱ. in Mas. Id quidem הָמַם sign. cui cognatum est הָמַם; nec absurdum alteram vocem pro altera usurpari. *Perturbabat.* Efficit hîc Deus quod promiserat Exod. 23. 27. וְהַמֹּתִי, *&* *perturbabo*, &c. atque ad illa verba alluditur [g]. *Exterruit*, Pi. ¶ *Contrivitque*] Quis? Vel, Dominus, tum gladio Israelitarum, tum lapidibus [h]. Vel, Israel: verto, *Itáque percussit eos* [i]. Vel, & Deus & Israel, qui se consilio Dei accommodavit [k]. ¶ *In Gabaon*] i. e. Ad Gabaonem, vel, in agro Gabaonitico, ut Jos. 5. 13. Josua fuisse dicitur *in* Jerichunte, quæ tamen obsessa erat [l]. ¶ *Per viam ascensûs Beth-horon*] *Beth-horon* duplex erat, superior, & inferior. Utriusque mentio 1 Par. 7. 24. & 2 Par. 8. 5 [m]. Utramque in tribu Ephraim fuisse puto, quia à fœmina Tribûs Ephraim ædificabantur, 1 Par. 7. 24. De inferiori hîc agitur. Verùm ea urbs nondum exstructa est; (neque enim poterat, seu propter brevem [*adhuc*] in Cananæa moram, seu propter hostes, præsertim hoc loco, undique circumstantes.) Itaque sensus erit, per viam quà hoc tempore in Bethoron ascenditur [n]. ¶ *Et percussit usque Azeca & Maceda*] Duæ fuerunt urbes è tribu Judæ, ut liquet ex Jos. 15. 35, 41. Nec mirum eos à Gabaon, quæ erat in tribu Benjamin, venisse in tribum Ephraim, (eam scil. ejus partem quæ Tribui Benjamin conterminà erat,) & mox in tribum Juda [o]. Vel enim viæ anfractus flexúsque secuti sunt; vel consternati incertissimam viam illico arripiunt, neque rectà versùs urbes suas fugiunt, sed primùm versùs Septentrionem, mox, velut agnito errore, ad Occidentem Meridiémque se receperunt [p]. Cæterùm cùm hîc *clivi*, & vers. seq. *declivitatis*, Beth-horon mentio fit, unus potuit esse locus, qui modò *acclivis*, modò *declivis*, nominatur [q]. Nonnihil hîc subaudiendum: *Percussit eos* (supple, *persequendo*) *usque Azeca* [r].

11. *Lapides magnos*] Nempe, grandinem, ut docet vox בָּרָד, (& sic vertunt οἱ. & Ar. *lapides grandinis*,) sed majore frigoris vi validiùs constrictam. Quòd autem tam certo ictu dejecit Deus in hostes, ut mistos cum his victores, aut certè ipsorum tergo inhærentes, ea calamitas non attingeret, admirabilius fuit quàm quod factum Exod. 9. 26. Præterea, cum grandine etiam tonitru & fulmen accidisse videtur ex Habak. 3. 11. & affirmat Josephus, Antiq. 5. 2 †. *Lapides pluit* sæpe in historiis [t]. Testis est Livius, Decad. 1. lib. 1. & Dec. 3. l. 10. Verùm illas pluvias aut certa aeris intemperies peperit, aut Satan, Dei in plerisque rebus simia, generavit [v]. ¶ *De cœlo*] Sive quia divinitùs cadebant; sive quia ex media aeris regione [x]. Similia fulminum auxilia legioni Christianæ immissa fuisse sub Marco Aurelio referunt Eus. Hist. 5. 5. Tertul. in Apol. c. 5. necnon Claudian. in 6. Honor. consul. & Dio in Marco Aurelio; quanquam hanc rem Magiæ, vel Imperatoris probitati, ascribant [y].

12. *Tunc locutus est Domino*, sim. Mo. οἱ. Ar. P. Ti. JT. [אָז יְדַבֵּר לַיהוָה] *Tunc locutus est coram Domino*, Sy. M. *Locutus est*, sub. *canticum*, V. *Laudavit*, Ch. in V. cantico scilicet, i. e. gratias egit, V. L. *Cecinit*, D. ex K. Sic, *Locutus est Deo id verba cantici hujus*, D. Verùm

Margin (right column): [c] Mas. — [d] Mas. — † Mas. — [f] Mas. — [g] Mas. — [h] Jun. — [i] Pi. — [k] Mas. — [l] Mas. — [m] Mas. — [n] Bo. — [o] Bo. — [p] Mas. — [q] Mas. — [r] V. — † Mas. — [t] G. — [v] Mas. Bo. — [x] Mas. — [y] Bo.

rùm nondum adeptus est victoriam, Bo. Alii, locutus est, nempe, precibus [a]. Decantavit canticum post precationem [b]. Vel, *loqui Deo*, accipi potest pro, *in Dei nomine*, sive *Dei fiducià, dicere* [c]. ¶ *Tradidit Amoræum in conspectu filiorum Israelis*, לִפְנֵי בְּנֵי] *Ante filios Israel*, Jon. Sy. *in manum* (vel *potestatem*, V.) *fil. Isr.* Ar. *expulit filios Israelis*, Heb. *posuit coram filiis Isr.* Jun. ¶ *Dixitque coram iis*, וַיֹּאמֶר לְעֵינֵי יִשְׂרָאֵל] *Et dixit in oculis Israel*, Mo. M. P. Jon *ante oculos*, JT. *præsentibus Israelitis*, Sy. Ti. sim. Ar. iis spectantibus & audientibus †. Verùm non satis aptè dicitur aliquis *loqui in oculis*. Mallem ergb hoc referre ad *insiste* [d], vel, *quiesce* : *In oculis Israel, Sol, in Gabaon siste*, i. e. *quiesce*. Quam distinctionem accentus comprobare videtur. *Videre* tamen aliquando ponitur pro *audire*, &c, *in oculis*, pro, *in auribus* †. ¶ *Sol—nè moveoris*, שֶׁמֶשׁ דּוֹם] *Sol, sile*, Mo. Ma. i. e. quiesce, D. Bo. M. Ità *silere* sumitur Psal. 4. 5. *& silete*, i. e. quiescite; Jon. 1. 12. *& siluit mare*, i. e. quievit. *Mare silens*, i. e. tranquillum, ubi nullum murmur [f]. Nec mirum quietem indicari silentio, cui linguæ & labiorum à motu cessatio conjuncta est [g]. Alii reddunt, *consiste*, vel, *subsiste*, vel, *insiste* : ità Ar. V. JT. Mas. *Siste gradum*, Ti. V. Sy. *moram trahe*, M. Mas. Al. *exspecta*, P. M. Ità sumitur 1 Sam. 14. 9. & in illo, דּוֹם לַיהוָה, *exspecta Dominum* [h]. Quòd דוֹם sign. *insistere*, patet ex verbo עָמַד *stetit*, quod Lunæ est attributum in pari casu [i]. ¶ *Et luna*] Hanc nominat, non quòd necessaria esset ad præbendum lumen, sed quia poeticà copià ludit in Sole & Luna, sicut in *Gabaon* & *Aialon*: Hic vers. & seq. sunt Hebraici rhythmi [k]. Verisimile est Josuam utrumque astrum vidisse [l]; nam Luna tunc nova fuit, nec procul à Sole meavit *. Hæc autem duo astra ponuntur pro suis orbibus; & fortassis pro universa cœli machina [m]. Videntur omnino reliqua astra cœlique mobiles quievisse [n]: &, ut hoc innueret, Solem & Lunam, quæ præcipua astra sunt, nominavit [o]. Sensus est, q. d. O Domine, permitte ut Sol & Luna non deserant nos luce suà, donec devicerimus hostes nostros [p]. ¶ *Sol, contra Gabaon*, &c.] i. e. E regione, vel, ex adverso, Gabaonis. Potuit hoc Josue dicere, vel, si inter Gabaonem & Solem positus hunc ex opposita parte cerneret; vel, si eminus Gabaonem respiciens Solem quasi superstantem videret; & ità hic sumi debet [q]: q. d. Tibi, ô Sol, in nomine Dei jubeo ut ex adverso Gabaon consistas [r]. *Sol, apud* (vel *supra*, V.) *Gabaon stato*, s. in La. Sed quomodo hoc dicit, cùm ipse & exercitus Israel fuerint prope Gibeon? Resp. Pugna hæc contigit *in solstitio æstivo*, quando Sol capitibus hominum impendet, præsertim in illa terra †. Sensus est, Sol, nè occidas nobis in Gibeone pugnantibus, &c [t]. ¶ *Luna, contra vallem Aialon*] בְּעֵמֶק hic vertunt, *in valle*, Mo. JT. Mas. *super vallem*, i. *in planitie*, Jon. Sy. *super pratum*, Ar. Sed ubi *Aialon*? & quomodo sita est respectu *Gabaonis*? Resp. 1. Q. has urbes vicinas fuisse volunt [v]. Inter eas vallis erat media, ubi prælium gerebatur [x]. Sub *Gabaone* & *Aialone* planitiem fuisse certissimum est, in quam è Bethhoron descenditur [y]. Eáque planities, ut hic *Aialonia*, ità in Isa. 28. 21. *Gabaonia*, nominatur, ubi ad hanc alludens pugnam dicit, *sicut in valle Gabaonis irascetur Dominus* [a]. [Hæc sententia non placet *Bonfrerio* :] Nam si hæ urbes planè vicinæ fuissent, Solem & Lunam in eodem ferè loco conspexisset, quod fieri non potest, quia vicinitas Solis Lunæ conspectum eripit; verisimile autem est eum utrumque astrum vidisse [a]. Resp. 2. Aliis hæ urbes remotiores sunt: *Gibeon* erat in monte Silo, test. Burchardo & Adrichomio, in tribu Benjamin, Jos. 18. 25. & 21. 17 [b]. *Aialon* erat vel in tribu *Zebulon*, Jud. 12. 12. versùs alterum terminum Promissæ terræ ad Aquilonem; (alia enim hæc Aialon ab ea Jos. 19. 42 [c].) vel in tribu Dan [d], cui favet Jos. 19. 42 †. & Judic. 1. 35. Occidentalior erat quàm Gabaon, fortè & Australior [f].

13. *Steterúntque sol & luna*] Qu. Utrùm reverà steterunt? Resp. 1. Q. negant quicquam in cœlo mutatum, sed ideo visum aliquid mutatum, quòd Josua in terris tantas res tantà celeritate gesserit, ut videatur dies potiùs producta, & Sol stetisse, quàm tam celeriter illas ille gessisse [g]. Volunt hoc fuisse votum Josuæ, ut priusquam Sol & Luna occidant, ab hostibus suis pœnas sumere possit. Et hoc miraculum fuisse, quòd ad hominis preces tantam stragem tantillo temporis spatio ediderit [h]. Sol & Luna visi sunt stetisse, ob brevitatem, scilicet, temporis quo Israelitæ devicerunt hostes suos; quod quidem erat negotium multorum dierum: q. d. Da, Domine, ut illo tam brevi intervallo ulciscamur nos de hostibus nostris, quanto Sol hodie stabit supra Gabaon, & Luna hâc nocte supra Aialon *. Volunt esse phrasin poeticam, quasi Sol exspectâsset donec occidio hostium perfecta foret; cùm potiùs Israelitæ non destiterint instare hostibus quamdiu aut Sol aut Luna lumen præbebant. Hæc non improbabiliter dici possunt. Scriptor ad Hebræos, fidei præmia ingentia referens, Heb. 11. 30. dejectæ Jerichunthis meminit; mutati cœlestis cursûs, quod multb majus fuerit, non meminit. Et jam sequitur, *Deum voci hominis se accommodasse*, non quidem Solem sistendo, sed pugnando, i. e. pugnantibus vires & invictum contra labores animum subministrando, immittendo præterea lapides pro grandine [i]. Sed neque Moses usquam cœlestium orbium legi vim attulit, qui tamen alios omnes miraculorum glorià antecelluit [k]. Verùm in hoc major fuit Josua Mose, quòd hic & plura miracula & diuturniora fecerit quam ille [l]. Alii Solem tantummodo tardiùs progressum volunt: Ista enim verba, *non maturavit occumbere*, properantiam, non motum, tollunt [m]. Alii volunt Deum novi generis corpus in cœlo condidisse, quod Solem, postquam ille occidisset, repræsentaret. Ità Hebræus nomine שֵׁם טוֹב *Sem Tob* [n]. Sic Radak, [i. e. R. David Kimhi,] & ejus pater R. Joseph Kimhi [o]. Impossibile Deo non est post Solis occasum speciem ejus in nube supra horizontem exstanti per repercussum ostendere [p]. Sed sunt hæc omnia contra clarissimam historiæ lucem, & contra omnium interpretum sententiam. Hi, dum miraculum quod clarè Scriptura tradit declinant, nova ipsi cudunt miracula. Qui verò ad celeritatem Josuæ hoc referunt, aut ingenio tardissimi sunt, aut impudentissimi. Quis enim, aut sacer aut profanus, sive Orator sive Poeta, ità unquam celeritatem descripsit? Imò verò, cùm res molestiæ sunt, dies videntur longiores: Plaut. Amphitr. act. 1. Horat. Epist. 1 [q]. Et vates Habakkuk, inter alia Dei miracula, Solem Lunámque substitisse memorat, c. 3. v. 11. sic Siracides, c. 46. 5, 6 [r]. Resp. 2. Alii ergò omnes Solem & Lunam reverà stetisse affirmant. Nec est quòd miretur aliquis rem tantam non esse Gentium literis proditam memoriæ; nihil enim in illis commemoratur ex iis quæ ante bellum Trojanum acciderunt, quo vetustiores erant res à Josue gestæ mille circiter annis †. Hinc tamen, vel ex retrocessione Solis tempore Ezeciæ, desumptum esse nullus dubito quod finxerunt Poetæ, schemate quadantenus inverso, de nocte à Jove duplicata, ut diutiùs frueretur Alcmenâ. Necesse enim fuit tamdiu differri ortum Solis in alio hemisphærio, quamdiu Sol stetit & morabatur in isto. Ità is in Plaut. Amphit. Sos. *Certè edepol scio, si aliud quicquam est quod credam—* [s]. Porrò, cùm ambo luminaria simul stare cœperint ac desierint, mora illa calculum Astronomicum non impedit; quemadmodum in concentibus Musicis salva manet harmonia, nec soni discrepant, si voces in signo convenientiæ conquiescant, & postea simul juxta suas cujusque notas cantum pergant absolvere [t]. ¶ *Donec ulcisceretur se gens de inimicis suis*] Ità M. P. Ti. sim. JT. BA. גּוֹי *gens* pro Israelitis ponitur, ut alibi [v]; & אֹיְבָיו pro מֵאֹיְבָיו, ellipsi præpos. מ *mem*, quâ nihil frequentius [x]. Montanus sine ellipsi vertit, *Donec vindicaret gens inimicos suos*; vel, *donec ulcisceretur gens hostes suos*. Valde placet; nam est יִקֹּם, non יִנָּקֵם; tum nihil subaudiendum [y]. Alii autem, quia nolunt גּוֹי, quod profanas gentes significare solet, Israelitis accommodare, accusat. esse volunt, & de hostibus accipiunt: *Donec ultus esset Deus hostes ipsorum*, s. sim. At. *Donec punivisset* (Deus, scilicet,) *populum hostium eorum*, Sym. in Mas. ¶ *Nonne scriptum est hoc*] Sub. *canticum*, vel *miraculum*, V. ¶ *In libro Justorum*? עַל־סֵפֶר הַיָּשָׁר]

Marginal notes, left column: a Jun. Pi. | b Mas. | a. m D. | c Mas. | † Pi. | c Mas. | † D. | f D. | g Bo. | h D. | i Mas. | k La. ex Mas. | l Bo. | m Mas. ex R. Isaac | m Mas. | n Bo. | o La. | p V. | q Bo. | r La. | † He. in M. | t Jun. | v Mas. D. La. | x La. | y Mas. | a Mas. D. | a Bo. | b Bo. ad Jos. 9. 3. | c Jun. | d K. in D. Bo. Adrichom. in Ha. | † D. | f Bo.

Marginal notes, right column: g Q. in Ser. | h Ralbag & Maim. in Mas. | * V. | i G. | k Ralbag in Mas. | l Mas. ex Maim. | m Ralbag in Ser. & in Mas. | n Mas. | o Ser. | p G. | q Ser. | r Mas. | † Mas. | s Mersen. in Præludium. q. 7. a. 18. 19. p. 245. | t Usser. Annal. part. 1. p. 39. | v Mas. | x BA. 1. 2. 10. 39. | y D.

Super

Super librum, vel, in libro Recti? Mo. JT. Ar. &. M. vel, *Justi?* Ti. Aliis est nomen proprium, Ma. *In libro Jasar?* P. Nomen auctoris, qui ità appellatur q. d. *rectus*, Ma. *In libro rectitudinis?* Mas. vel, directionis? qu. Directorium, Q. in Ma. *In libro juris?* alii in Ma. Qu. Quis hic liber? Resp. 1. Scripta in Templo asservata, Jo. Ant. 5. 2. Annales populi Judæorum[a]. Liber ille fuit forensium annalium, sive actorum publicorum, qui intercidit, ut alii multi forenses quorum meminit Scriptura[b]. Dicitur *liber Recti*, vel, quòd optimâ fide res gestas perstringeret; vel, quia Israelis facta contineret, qui ישרון dictus Deut. 32. 15[c]. Verùm non solent annales scribi metrico versu, quo tamen hunc scriptum agnoscit Masius[d]. Fuit hic liber quasi Sanctorum Catalogus, de Heroum & Sanctorum gestis scriptus†, metrico versu[f]. Videtur fuisse liber in quo ritus continebantur ad dirigendam praxin in variis functionibus & actionibus reipublicæ; à Mose fortè inchoatus, deinde variis temporibus, ut in hujusmodi libris fit, variis additamentis adjunctis[g]. Nec mirum hunc librum non superesse. Illud sanè constat, qui etiamnum in manibus sunt Sacri libri, eos ad agnoscendam Dei voluntatem atque æternæ vitæ viam inveniendam abunde satis esse, modò ut nos dociles simus. Sed dices, ineptè Josuam uti æqualis sui testimonio. Resp. 1. Minimè absurdum est, si publicarum literarum testimonio res à se gestas comprobavit. 2. Ego verò non puto Josuam fuisse hujus Commentarii authorem[h]. ¶ *Stetit itaque sol*] Nulla hîc Lunæ mentio. Nimirum, non priùs occidit Sol quàm depugnatum esset. Eóque refellitur, ut dixi, Judæorum opinio, qui Soli Lunam tanquam vicariam facem successisse putant[i]. ¶ *In medio cœli*] Qu. Quomodo hoc accipiendum? Resp. 1. In cœlo ipso[k]. *Medium cœli*, pro cœli parte non omnino ultima, in qua Sol haud dubiâ luce terras illustrat[l]. *Medium* sign. partem quamlibet inter extrema: quomodo Jos. 7. 13. *anathema in medio tui*; & Isa. 6. 5. *in medio populi*, &c[m]. Verùm rectè notat Ser. hîc non esse בְּקֶרֶב vel בְּתוֹךְ, sed בַּחֲצִי, quod medietatem æqualésque partes ubique passim significat[n]. 2. Alii ergò per *cœli medium* probabiliùs intelligunt circulum meridianum, per quem superius hemisphærium in duas æquales partes dividitur[o]. *Medium* tamen hîc moraliter, non mathematicè, sumendum est[p]. *In medio cœli*; in linea illa Septentrionali, in medio, scilicet, Orientis & Occidentis, h. e. in Meridie[q]. In ea parte hemisphærii superioris quâ illud dividitur in duas partes æquales: nempe, circa punctum verticale in sphæra recta[r]. Stetit Sol in meridie†. Idque ego refellere nolim; nam rei gestæ series minimè videtur ab illo tempore dissidere. Primâ luce eos aggressus est; & dum alii pugnant, alii cæduntur, aliquot horæ abierant priusquam omnes fugerent, & ad eam planitiem (Aialon) evaderent[t]. Verùm per *medium cœli* nè intelligatur circulus meridianus hæc obstant. 1. Si Sol in meridie stetisset, homines nimio æstu colliquefacti essent; præsertim, cùm tunc Solstitium æstivum fuerit. 2. Sol non potest nobis videri in meridie in aliqua urbe, vel desuper incumbere, nisi eà urbs sit in eodem nobiscum circulo meridiano. At Josua nunc non erat sub eodem meridiano cum Gabaone, quia jam à Gabaone longiùs recesserat, idque versùs Occidentem, ut patet ex Joseph. *Belli* l. 2. c. 23. & ex omnibus ferè Geographis. Ideóque Sol non potuit Josuæ apparere in Gibeone, si meridies esset[v]. Alii ergò volunt Solem jam prope occasum fuisse[x]. Non antè solicita illa vota fecit, quàm diem in vesperam esse inclinatiorem, victoriæ verò magnam partem restare, animadvertisset, veritúsque fuisset nè appetens nox securam hostibus fugam afferret[y]. Non placet: Non potuisset tunc Josue Solem videre desuper incumbentem urbi quæ orientalis erat, (ut probatum,) si Sol ad occasum declinaret. Alii ergò volunt tempus hoc quo Sol sterit matutinum fuisse & antemeridianum. Aliter non potuit cerni Sol in urbe aliqua orientaliori, vel supra eam imminere. Luna autem tunc videtur occasui vicina fuisse[z]. Objici potest, 1. vox חצי, quod *medietatem* sign. Resp. Sign. quidem *medietatem*, non totius hemisphærii, sed quadrantis ab horizonte ad verticem. Obj. 2. Cur Solem sistere juberet, cùm major diei pars superesset? Resp. Vel Solem sistere jussit priusquam dies incalesceret, &c. vel, bellum eo die conficere cupivit. Obj. Non potuit Josua ab Aurora ad eam diei horam tam multa perfecisse. Resp. Omnino potuit. Nam ab Aurora, sub qua in hostes impetum fecit, v. 9. h. e. unâ horâ ante Solis ortum, integræ esse poterant quinque horæ, quibus Israelitæ partim hostes ceciderunt, partim eos *Bethoron* usque (quod 3 vel 4 leucis à Gabaone fortè abfuit) persecuti fuerint[c]. ¶ *Et non festinavit occumbere*] [Simul omnes; vel, *ad occasum*,] vel, *ad intrandum*, Jon. ¶ *Spatio unius diei*, כְּיוֹם תָּמִים] *Ut in perfecta die*, G. Mo. Jon. *spatio* (vel, juxta *spatium*, M.) *integra diei*, Ar. M. *quasi diem integrum*, JT. sim. Ti. P. Mas. V. Per *diem perfectam* intelligunt diem longissimam, vel æstivam, qualis tunc erat illis in locis[d].

14. *Non fuit antea nec postea tam longa dies*] Qu. Quomodo hoc verum? objiciunt dies multò prolixiores esse in regionibus polaribus. Resp. Comparatio dierum non fit nisi respectu ejusdem regionis Palæstinæ†. At objiciunt diem Ezeciæ, qui erat horarum 32. Nam retrocessit decem gradibus: decem ergò horæ consumptæ sunt in retrocessione, & totidem in reversione ad priorem locum. Resp. 1. Sol non sensim regressus est, sed uno quasi momento decem illas horas confecit, & rursus solito modo remetiri cœpit[f]. Ità dies tantùm erat 22 horarum, cùm hic noster ut minimùm 24 duraverit[g]. 2. Josuana dies reverâ fuit circa solstitium æstivum, adeóque dies artificialis erat 14 horarum, iisque duplicatis, dies hic erat 28 horarum[h]. Contrà verò, dies Ezeciana fortassis erat tempore solstitii hyberni, & tunc 12 horæ artificiales 10 tantummodo naturales efficiunt, atque adeò decem retrocessionis horæ sunt octo naturales & aliquid amplius. Hæ ergò cum decem horis reversionis non totas 17 naturales efficiunt. Ità dies ista non erit 27 horarum, & à Josuana die horâ unâ excedetur[i]. 3. *Linearum* singularum nomine 2 Reg. 20. intelligunt alii horas dimidiatas. Ità Bertramus in Lucubrationibus Franktallensibus. Alii, horarum quadrantes[k]. 4. Non agitur comparatio de hujus diei longitudine, sed is eo solùm antefertur quibusvis diebus, quòd nullum alium diem sic produxerit Deus ad ullius hominis preces cædendi hostis gratiâ[l]. 5. Negat hîc scriptor vel antea vel postea *fuisse* diem tam longam, at non negat *futuram* postea*. *Diem* autem hîc naturalem quidam intelligunt[m]: alii, artificialem; hæc enim sola lucem præbet; idque innuit Ecclesiasticus c. 46. v. 5[n]. Erátque hæc dies 24, vel veriùs 28, horarum[o]. ¶ *Obediente Domino voci hominis*] Antithesis est inter virum mortalem & Deum immortalem[p]. ¶ לִשְׁמֹעַ וגו׳] *Ut exaudierit Dominus vocem ullius hominis*, Sy. sim. Jon. Ar. JT. petentis, scilicet, cursum naturæ immutari[q]. *In qua obedivit Deus*, &c. P. i. e. se accommodavit voluntati Josuæ, & ei quodammodo morem gessit[r]. Portentum est quòd Deus obediat homini†. Sol & Luna obediunt filio Joseph, sicut Gen. 37. 9*. ¶ *Et pugnante*] Verto, *Nam Dominus pugnabat*. Rationem reddit, vel, cur nulla huic par dies. Neque enim aliâ die pugnavit Deus pro Israele lapidosâ grandine[s]. Vel, potiùs, cur Deus Josuæ in prece illa occurrerit; q. d. ut promissi sui munus conficeret Deus, diem produxit: Dixit enim, *Tradidi in manum tuam*; jam verò ingruente nocte elapsuri videbantur hostes, nisi substitisset Sol. Vel, particula כי non causam, sed tempus, significat, *Cùm pugnaret*. Notandum hîc quòd Deus stabili potiùs rerum naturæ legi vim adfert, quàm ut suæ Ecclesiæ commodis non provideat[v].

15. *Reversúsque est—in castra Galgala*] Quomodo hoc fieri potuit, cùm longiùs erat à Galgal ad Macedam spatium quàm ut tam facilè copiæ ultro citróque produci possent? Resp. 1. *Revertebatur* hîc sign. *reverti constituebat*, vel *parabat*[x]. Sic Balaam dicitur *ad suos rediisse*, Num. 24. 25. h. e. reverti cogitâsse. Vide infrà 13. 22. Quippe Imperator, cùm profligatum putaret hostem, militémque fatigatum, statuebat fortasse receptui canere; sed cùm improviso nuncium acciperet

[a] Mas. [b] Jun. [c] Mas. [d] Bo. [e] La. Bo. [f] Bo. [g] Me. [h] Mas. [i] Mas. [k] D. La. Me. [l] Mas. [m] To. & Magal. in Bo. [n] Bo. [o] Bo. ità K. & L. & Ser. in Bo. [p] Ser. [q] V. [r] Pi. [t] M. K. & alii, Mas. [v] Mas. [x] Bo. [y] Ità Mas. Mayer notâsse, La. [z] Bo.

[c] Bo. [d] G. Me. in V. † Bo. Ma-res. [f] Me. Mas. [g] Mas. [h] Bo. La. [i] Bo. et L. [k] Ser. Me. [l] Mas. * Bo. [m] Ità He. in M. [n] Ità La. Bo. [o] La. [p] Pi. [q] V. [r] Bo. † La. * Li. [s] He. in Mas. [v] Mas. [x] Mas. Ser. D.

ciperet de 5 Regulis, déque magno fugientium hostium numero adhuc reliquo, aliud consilium ex re cepit, hostésque etiam longiùs persequendos decrevit [y]. [Non placet Bo.] Quomodo enim, Sole jusso stare, ut bellum conficeret, mox, necque-dum ullâ cujusquam rei narratione factâ ad victoriam pertinente, tam ex abrupto subjiceretur Josue ad reditum sese accinxisse [z]? Resp. 1. Anticipatione hoc dictum plerique censent [a]; vertúntque, *Reversus autem fuerat*, V. 3. Ab hoc versu usque ad ultimum hyperbaton continuum est; nam antequam Gilgalem rediret cum exercitu omnia quæ subjungit gesta fuerunt [b]. 4. Hunc versiculum esse supervacaneum existimo hoc loco, atque ad capitis finem rejiciendum [c], ubi eadem prorsus habentur, &, si Hebræa attendantur, iisdem planè verbis; quocirca & in versione Septuaginta hic versus deest [d]. 5. Aut lege in vers. 16. *Prius fugerant*, nempe, priusquam redirent Galgal †. 6. Alii simpliciter accipiunt, tunc reductum universum exercitum in Galgala; & quæ sequuntur, sequenti die, vel diebus, peracta. 7. Conjicio dimidium vers. 13. cum toto 14. & 15. citari tanquam verba ex libro Recti: deinde vers. 16. continuari narrationem rerum tunc à Josue gestarum [e].

16. *Fugerant enim*] Juxta sensum jam datum, Mas. & alii vertunt, *Fugerant autem* *. Sed nesciebant miseri, vindicem oculum Dei effugere neminem posse, nullúmque adversùs Dei iram mortalibus præsidium esse, nisi in ejus ipsius placabilitate atque clementia. In unam speluncam, quasi in nassam, egit illos Deus, ut & reliquis Regibus metum afferret majorem, & Israelitis animos adderet [h].

17. *Latentes*, נֶחְבָּאִים] *Scheva* sub ב loco *Kametz*, ut expeditior pronunciatio ad ultimam syllabam, quæ accentu est efferenda, posset properare; cùm mora longiuscula in literæ Heth suspirio antè facienda fuisset [l]. ¶ *In spelunca*] Idem ab aliis factum. Tacitus Annal. 14. Vide Jud. 6. 2 [m]. ¶ *Maceda*] Heb. *in Maceda*. Non in urbe, (tunc enim nec lapides admoveri, nec Reges educi, poterant, nisi urbe expugnatâ, cùm tamen antea hæc facta fuerint;) sed juxta urbem *. Dictum hoc ut suprà, *in Gabaon* & *in Jericho* †.

18. *Ad os speluncæ*] *Ora & exitus specuum* dixit Tacitus Annal. 14 [n].

19. *Nolite stare*] i. e. *Nè moramini*, ut Num. 9. 8. Vel, Nè hic manete stantes, sed persequimini hostes: vel, *Nè state*, i. e. nè cessate. Sic Gen. 29. 35. *stetit à pariendo*, cessavit parere [o]. Loquitur ad eas cohortes quæ jam lassæ frequentes ad eum se conferebant, tanquam debellatum esset. Postea enim quàm comperit nè Reges quidem ipsos, quibus omnia ad fugam sunt paratissima, in sua præsidia esse elapsos, Divinum consilium ex re nata rectiùs intelligens, excitat rursus omnium animos ad pugnæ reliquias prosequendas, idque his argumentis. 1. A desidiæ turpitudine; *Nè stetis*. 2. A justo & æquo; *hostes vestros*. 3. A facili; cùm *cauda* meminit. 4. Ab utili; nè sinant *pervenire ad urbes suas*, unde rursus bellum redintegrare possent. 5. A certissima spe victoriæ; *Tradidit ipsos*: Victoriam jam partam tenetis; quid abjiciatis? *Dominus* omnium rerum, cui nihil difficile est; *Deus vester*: ideóque oblata beneficia frustrà esse sinere, summum fuerit nefas. An verò Imperator ipse hostes prosecutus sit, an verò expeditissimis ad eam rem dimissis ipse castra apud Macedam fecerit, incertum est: Posterius tamen verisimilius ex v. 21 [p]. ¶ *Extremos cædite*, וְזִנַּבְתֶּם] *Et decaudetis eos*, Mo. i. e. *postremos quosque cædite*, Ar. JT. sim. M. Ti. V. Mas. *caudam eorum cædite*, P. Extremum agmen exercitûs זָנָב *cauda* dicitur, D. Inde זִנֵּב *truncare caudam*; ut à שֹׁרֶשׁ *radice* est verbum שֵׁרֵשׁ *eradicavit* [q]. Alii aliter: *Apprehendite caudam eorum*, o'. *assequimini postremos, iisque inhærete*, Ch. in Mas. *comprehendite illos*, Sy. ¶ *Intrare præsidia*] Ità o'. Ch. Mas. Verbum בוא etiam *intrare* sign *.

20. *Cæsis ergò*, &c.] Heb. *Cùmque absolvissent Josua*, &c. Sed nihil usitatius, quàm quæ à milite fiunt ea Imperatori attribuere. Existimo autem eum pugnâ abstitisse ad *Macedam*, ubi suorum reditum exspectavit [r]. ¶ *Et hi qui Israel effugere poterant*, &c. וְהַשְּׂרִידִים שָׂרְדוּ מֵהֶם וַיָּבֹאוּ אֶל־עָרֵי הַמִּבְצָר] Relà quia quæ ex illis remanserunt (vel, *superstites qui supererant*, D. JT.) *ingressa sunt in civitates munitas*, M. [sim. omnes.] ו in ויבאו convertit, [nempe, fut. in præter.] non copulat: ideo redundat in sermone Latino *. Divinitùs hoc accidit, tum ut Israelitæ alacriores essent ad oppugnandas illas urbes in quas elapsos sibi è manibus hostes dolerent; tum ut urbes ipsæ, communi eorum quos excepissent pavore consternatæ, expugnatu faciliores fierent †.

21. *Ubi tunc erant castra*] Stativa sive subitaria *. *Castra* militaria; nam stativa erant Galgale, vers. 15; & 43 [i]. Nota militum continentiam & obedientiam, qui non ad prædam se diffundunt, sed ad Imperatorem se recipiunt †. ¶ *Nullusque contra filios Israel mutire ausus est*, לֹא חָרַץ לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְאִישׁ אֶת לְשֹׁנוֹ] *Non mutivit quisquam linguâ suâ contra filios* (vel, *de filiis*, o'.) *Israel*, M. Ti. s'. *Non movit quisquam contra filios Israel linguam*, P. חָרַץ sign. *movere*, K. in Mas. ל in לְאִישׁ redundat, V. ut in שְׁלִישִׁי לְאַבְשָׁלוֹם, *tertius Absalom*, הָרְגוּ לְאַבְנֵר, *occiderunt Abnerum* *. Alii volunt ל esse articulum dativi, & vertunt, *Non movit* quisquam *contra filios Israel, nè uni quidem, linguam suam*, V. *Non moverat in fil. Isr.* quisquam *in ullum linguam suam*, JT. Sed חָרַץ potiùs sign. *acuere* [v]. *Non acuit contra filios Israel, in quenquam, linguam suam*, Ma. *Non acuet* hostis *linguam suam*, nedum arma, *in Isr.* Mas. *Non acuet*, supple, *acuens*. Solent Hebræi ante verbum activum omittere nomen agentis. Sic Mic. 2. 4. *tollet super vos parabolam*, nempe, *parabolis utens*. Sic Habak. 3. 17. *abscindit ab ovili gregem*, nempe, *abscissor, devastator* [x]. Non est insolens in proverbiis pervulgatis verba quædam omitti *. *Non acuit*, supple, *canis* [y]; quod exprimitur Exod. 11. 7. Idem proverbium occurrit Judith 11. 15 [z]. q. d. Adeò nihil mali passus est, ut nec canis ipsum allatrârit, animal cum primis irritabile, sed dentibus, non linguâ, metuendum [a]. *Non acuet*, (in acumen non exferet linguam, inter dentes vibrando, non producet, ut canes hirrientes solent;) non hirriet. Antecedens pro consequente. Obiter nota tam לָשׁוֹן quàm חָרַץ de lingua dici, quæ exserendo acuitur; sed ut חָרַץ ad canem, ità לָשׁוֹן ad hominem, pertinet, & ad serpentem, qui *linguis micat ore trisulcis* [b]. Sensus loci est, Nemo læsit eos, nè verbo quidem [c]. *Nec damnum fuit filiis Israel, ut affligeret vir animam suam*, Jon. in D.

24. *Vocavit omnes viros Israel*] אִישׁ hîc significat, vel, *egregios homines*, quales proculdubio solos secum duxerat in hanc expeditionem [d]; vel, *omnes Israelitas* †. ¶ *Ad principes exercitûs*, אֶל־קְצִינֵי אַנְשֵׁי הַמִּלְחָמָה] *Ad duces virorum belli*, Mo. *ductoribus virorum militantium*, JT. [sim. omnes.] ¶ *Qui secum erant*, הֶהָלְכוּא אִתּוֹ] *Qui iverant secum*, Mo. *qui venerant cum eo*, JT. [sim. omnes.] In verbo הֶהָלְכוּא ה in initio fungitur vice τοῦ אֲשֶׁר, ut sæpe fit: א autem in fine paragogicum est, quod duodecies fieri in S. literis notant Masorethæ [f]. ¶ *Ponite pedes super colla*] Sed videtur hæc Barbarica immanitas, insultare cervicibus Regum qui, prostrati, supplices ante ipsius pedes jacebant. Fecit autem hoc Josua Divino instinctu, & graviter peccâsset si non fecisset; quomodo *Saul*, 1 Sam. 15. & *Ahab*, 1 Reg. 20. cùm *Agago* & *Benhadado* malè pepercissent [g]. Hoc autem factum, 1. Ad implendas Dei promissiones, Deut. 33. ult. *Tu illorum excelsa calcabis*, i. e. colla, juxta omnes interpretes [h]. Sic Psal. 91. 13. & 110. 1. & 149 [i]. 2. Ut suis fiduciam adderet [k] in hisce maximi & difficillimi belli initiis [l]. Hoc enim symbolum erat extremæ subjectionis [m]. 3. Ut meritas de impiissimis tyrannis pœnas sumeret [n]. Nimirum, quia Regum flagitia plurimis exemplo nocent, ideo acerbiore supplicio debebant meritò expiari [o]. 4. Ut suos longiùs ab eorum superstitionibus & sceleribus arceret, quos tam graves Deo pœnas dare viderent [p]. 5. Cùm nè Regibus parci videbant, armabatur populus adversùs pravam vitiosámq; misericordiam, quâ alioqui fortassis erga nonnullos usuri Cananæos fuissent. Dices, eos sic condocefactos ad vindictam. Resp. Alia est ratio privatim acceptæ injuriæ vindicandæ, alia ejus ad quam puniendam gladius à Deo nobis quasi in manus porrigitur [r].

25. *Nolite timere*] Hujusinodi confirmationibus opus habebant, quia populum illum invictum & tanquam giganteo robore sibi finxerant, Num. 13. & 14. Notandum hic, Josuam ea priùs dicere quæ metum eximant, deinde quæ robur addant; cùm Deus contrà fecerit. Scilicet, Dei verba suapte vi fortitudinis efficientia sunt, &c. ¶ *Hostibus vestris*] Sic eos non alio nomine vocat, quàm quia hostes Dei fuerant, ejúsque imperio delendi †.

26. *Atque suspendit*] Non ad pœnam, quæ mortuis infligi non poterat; sed ad famam & exemplum, & ut cuivis spem omnem impunitatis vitiorum suorum præcidat. Vide Num. 25. 4 [r].

27. *Cùmque occumberet sol, præcepit*] Sim. ο'. Jon. Sy. Ar. Mo. JT. Pi. At Bonfrerius vult illud τὸ *cùm occumberet sol* non referendum ad τὸ *præcepit*, quasi tunc datum sit præceptum à Josua ibi manente, siquidem duas adhuc urbes eâ die cepit, [de quo vide ad vers. seq.] sed ad τὸ *deponerent* [a]. ¶ *In speluncam*, &c.] Hoc factum, 1. In monumentum, sive ad rei memoriam perpetuam [y]. Specus hic illo tempore celebris erat. 2. Nè à feris protracta corpora in hominum conspectum venirent [a]. 3. Nè quis cadavera ad honorificam sepulturam asportare posset [b].

28. *Eodem quoque die Maccedam cepit*] Qu. Quo die? Resp. Eo die quo interfecit illos Reges [c]. Eodem die quo Sol substitit. Nam vers. 32. habetur, *die altero* [d]. Alii, crastino vel perendino die †. Fortasse sensus est, eodem tempore [f]. Nam difficile videtur tam multa oppida inter se distantia tam citò capi potuisse [g]; & omnes tam citò mactari, & prædam capi, & præsidia imponi [h]. At hoc non mirum incolis maximè territis, nec repugnare valentibus [i]. Subitò eos invadit Josue diro nuncio cladis conturbatos, priusquam se & vires colligant [k]. ¶ *Et percussit eam——regémque illius interfecit, &——habitatores*, וּמַלְכָּהּ—הֶחֱרִים אוֹתָם וְאֶת כָּל הַנֶּפֶשׁ] Ad verb. *Et percussit eam, & regem ejus occidit ipsos, & omnem animam*, Mo. *Et regem ejus exstirpavit unà cum omni anima*, M. sim. Ti. *Et regem ejus occidit cum illis*, P. D. Jon. Illud אוֹתָם usurpatur interdum pro אִתָּם [l]. Estque etiam verborum conjunctio apertior, si sic accipias. Verùm ego sequi malui accentuum interspirationes atque interpuncta quos pausantes vocant, Segol in verbo הֶחֱרִים, & Rebia in אוֹתָם, atque propriam hujus notionem conservare. *Ipsos* & *omnem animam* rectè ἀπὸ κοινοῦ ad verbum הֶחֱרִים referri possunt [m]. *Et percussit eam——& regem ejus: anathematizavit* (vel, *internecioni devovit*) *eos & omnem animam*, Ma. *Et regem ejus funditus perdidit, illos, & omnes animas*, Ang. *Similiter illos, & omnem animam*, Belg. *Cujus* incolas *percussit*, (mallem, *percussit eam*, i. e. incolas ejus, Pi.) *& cum rege ejus* (malim, *regem*, Pi.) *internecioni devovit; ipsos*, (scilicet, Regem & subditos,) *id est, omnem animam*,] T. *Animam*, scil. humanam, i. e. hominem [n]: nam cætera prædæ erant. Infrà ver. 40. & 11. 11 [o]. Patet etiam ex antithesi, *nullum reliquum fecit superstitem* [p]. ¶ *Sicut fecerat regi Jericho*] Hoc non indicat Scriptura, ex cæterorum tamen Regum exemplo colligunt eum suspensum fuisse [q]. Tales pœnas eum dedisse quales de Rege Hai captæ sunt innuitur vers. 1. Cursim hoc attingit, ut rerum gestarum celeritas narratione ipsâ deproperatâ nobis poneretur ante oculos [r].

29. *In Lebna*] Urbs fuit in Tribu Judæ parte occidentali, quæ postea Sacerdotalis erat, Jos. 21. 13 †.

31. *De Lebna—in Lachis*] Nam Josua magis magísque ab Hierosolymis copias promovebat. At 2 Reg. 19. 8. à *Lachi* progressus est ille ad *Lebnam*, nempe, quia versùs Hierosolyma copias promovebat [t].

32. *Cepit eam die altero*] Vel, *secundo*; nempe, ab obsidione [v]. Alii, *secundo die*, nempe, ab interfectis Regibus, & captis *Maceda* & *Lebna*. Sed, 1. uno die non potuisset civitates tam remotas expugnare [x]. 2. Nec tantillum tempus prædæ illarum urbium faciendæ satis esse potuit [y]. Josue sapienter utitur victoriâ, ac, Regibus cæsis, urbes omnes consternatas capit, & instar fulminis pervadit [a].

33. *Eo tempore*] Quia *secundo die* capta est urbs, videtur Rex suo interventu primum oppugnationis impetum in se avertisse [a]. ¶ *Horam rex Gazer*] *Gazer* triplex erat: 1. in tribu Ephraim, Jos. 16. 3. 2. in Juda, 1 Paralip. 14. 16. 3. trans Jordanem, 1 Maccab. 5. 8 [b]. Secundam hic intelligo, usque ad quam David cecidit Philistæos; hanc enim propè abfuisse à Lachi patet ex 1 Par. 14. 16. Periculi igitur propinquitas Horamum excivit. At illa Ephraimitica longiùs aberat [c]. Alii *primam* intelligunt [d]. Ea erat in finibus Australibus Tribûs Ephraim, nec admodum procul à Gabaon; ut hinc constat, & ex 2 Sam. 5. (ubi per *Gabaa* intelligendum *Gabaon*,) & 1 Par. 14 †.

35. *Eadem die*] Nempe, quâ obsederant [f]. ¶ *In ore gladii*] Quod homini est os, quo cibum devorat, id gladio acies, quâ quem ferit consumit [g].

37. *Cepit eam*] i. e. Hebronem. Obj. At hæc urbs à Caleb postea capta narratur, gigantésque indè ejecti, Jos. 15. 14. & Jud. 1. 10. Resp. Josua hâc expeditione transcurrit potiùs raptim hanc regionem, quàm eam omnino populavit. Itaque quos assequebatur perimebat, cæteroqui non omnes latebras diligenter peragrabat. Hoc enim veluti spicilegium cujusque Tribûs propriæ virtuti relinquebatur. Nec utile erat terram prorsus cultoribus vacuam relinqui, Exod. 23. 29. Latuêre igitur fortassis interea gigantes, montivagum genus, in speluncis suis; aut se receperant ad suos Gentiles urbium *Gaza*, *Geth* atque *Azoti* cives. Non ergò mirum si Hebronitæ, gens fera & potens, vires suas revocaverint recreaveríntque [h]. Civibus occisis, verisimile est ab aliis Cananæis (quorum multi sedibus suis jam pulsi videntur) ac gigantibus rursus eadem occupata loca. Et cùm cap. seq. gigantes omnes, præter eos qui in urbibus Philistinorum erant, occisi dicuntur, necesse est aliunde hos, qui cap. 15. à Calebo cæsi sunt, ex Philistinorum urbibus advenisse [i]. Plura vide ad Jos. 15. 14 [k]. ¶ *Regem quoque ejus*] Obj. At is antè interfectus est, vers. 23. & 26. Resp. Vel, 1. Rex alius suffectus est in locum Regis interfecti [l]. In hostilis enim exercitûs adventu alius à civibus raptim Rex creatus est [m]. Vel, 2. repetit Regis cædem, quia recenset stragem communem urbi Hebron illatam [n]. ¶ *Et omnia oppida*] Verto, *municipia*, seu urbes municipales [o].

38. *Indè reversus in Dabir*] Quasi antea eam obsedisset, aut ibi fuisset. Fortè Hebronem obsessurus iter fecit per eam; postea ad eam revertitur [p]. Meridianâ parte relictâ, Gilgalem versùs tendit [q]. Verùm Dabir Hebroni erat ad Austrum & Occidentem, ut dicemus ad Jos. 15. 15 [r]. *Reversus est*, relictis Philistinorum urbibus, (jam enim ad *Gazam* infestis armis procurrisset,) *Dabiram* †.

40. *Omnem terram montanam*, &c.] Totam regionem, juxta diversam conditionem & situm locorum, distribuit in quatuor partes [t]. Montosis opponuntur æquabilia; aridis, opacæ valles [v]. ¶ *Et meridianam*, ità M. Ti. P. sim. JT. Sy. הַנֶּגֶב] *Meridiei*, Mo. Jon. Quâ voce per metalepsin intelligunt terram aridam & sterilem, propter nimium Solis æstum [x]. Ità vox sumitur Jos. 15. 19. & Jud. 1. 15. & Psal. 125. 4 [y]. Cæterùm נֶגֶב *loca arida* propriè significare Hebræis dilucidè ostendit lingua Chaldæa, quæ ex Hebraica est nata [z]. ¶ *Et Asedoth*, ità ο'. P. *Asdod*, Sy. וְהָאֲשֵׁדוֹת] *Effusiones*, Mo. *Loca irrigua*, vel, potiùs, *convalles*, quæ rectè opponuntur *Australi & aridæ terræ*; sunt enim illæ solo ubere & læto, quippe quæ satis ex montibus humoris accipiant, neque diuturno æstu affligantur, propter montium umbras; unde Poetis *opaca* & *virentia* vulgò *amœna* dicuntur [a]. *Et valles fluviales*, Ti. *declivem*, [locum,] M. *Et declivia*, i. e. regionem quæ in declivibus montium [b]. *Et decursuum*, Jun. *decursibus irriguam*, JT. *descensus aquarum*, Belg. Sanè אַשְׁדּוֹת הַנְּחָלִים est, *effusio torrentium*, aut *fluminum*, Num. 21. 14 [c]. *Profluvia*, qualia colles fundunt: ità Judæi [d]. *Effusionem*, sive *porrectionem*, vel *projectionem*, *loci elevati*, Jon. in Mas. Ea loca intelligit quæ Græcis ὑπώρεια dicuntur, h. e. ubi montes collésve in campos se porrigunt. Consentit hæc sententia cum proposito, & cum Deut. 3. 17. Talia loca plerumque cæteris lætiora & cultiora sunt †. ¶ *Omne quod spirare poterat*] Heb. *omnem animam*, nempe, humanam [i]. [Vide quæ ad vers.

verſ. 28.] ¶ *Sicut præceperat Dominus*] Addit hoc ad leniendam apud poſteros tantæ ſtragis acerbitatem. Non privatis odiis, (nec enim ullâ injuriâ laceſſiti erant,) aut imperandi libidine, aut cupidine prædæ, hoc fecerunt; ſed Dei juſſa ſecuti, qui illorum augeſcentem impietatem diu patienter ſuſtinuerat, nunc autem eos funditus perditum ibat. Atque hinc factum quòd animi militum nullâ miſericordiâ labaſcerent, ſed uno tenore in omnes promiſcuâ cæde inciderent; nempe, qui non ſuam, ſed Dei, cauſam egerunt, Deique vindictæ adminiſtri fuerunt [g].

41. *A Cades-barne*] Erat ea in Auſtrali prorſus terræ parte, Joſ. 15. 3. Num. 34. 4 [h]. & Deuter. 1. 19. Chald. plerumque reddit *Rekem Gea*, qu. *Rekem ſuperba, inclyta*, &c. Nimirum ille *Petram*, (quæ *Rekem* dicta eſt Jo. Antiq. 4. 5.) nobilem Arabiæ urbem, ſignificare voluit, cui *Cadesbarne* continis erat, teſte Euſebio [i]. ¶ *Uſque Gazam*] Ea erat in Auſtri propemodum & Occidentis angulo [k]. Ita hæc deſcriptio, ex *Cadesbarne in Gazam*, oræ Auſtralis Cananææ partem magnam terminat, ut poſtea videbimus [l]. ¶ *Goſen*] Non Ægypti, ſed aliam, de qua Joſ. 11. 16. & 15. 51 [m]. In montoſis Judææ locis poſita eſt, Joſ. 15. Apparet circumjacentis agri bonitate celebratam fuiſſe [n].

42. *Uno impetu*, ità Sym. in Maſ. [פַּעַם אֶחָת] *Vice unâ*, M. P. Mo. *ſemel*, V. Ti. ſim. o'. Jon. *unico bello non interrupto*, V. h. e. *unâ expeditione*, JT. V. *ſemel & ſimul*, Ar. Vertas, *uno inceſſu*, unâ continuâque operâ; neque uſquam longâ obſidione moræ multum eſt interpoſitum [o]. ¶ *Deus pugnavit*] Hinc factum ut tantillo ſpatio devicerint Iſraelitæ, ut minore nè viſere quidem potuiſſent, ſi non hoſtes, ſed amici, fuiſſent. Cauſam hic affert manifeſtariam, cur narrationi cæteroqui incredibili fidem abrogare nemo debeat, vel res tantas militum virtuti arrogare [p].

43. *Reverſuſque eſt*, &c.] Hic verſiculus poſitus erat decimo quinto loco. Sed non dubito quin proprium illi domicilium ſit in hoc loco. Non ergò rectè eſt etiam hic à LXXII interpretibus omiſſus: Neque enim nunc ſupervacaneus videri poteſt: ſignificat enim exercitum maximâ prædâ onuſtam ad ſtativa reverſum eſſe, ut paulisper corpora reficerent, conjuges natóſque reviſerent, ſpolia apud ſuos deponerent, denique, ad novam expeditionem ſe compararent [q].

CAP. XI.

1. *CUm audiſſet Jabin*] *Jabin* eos ad arma convocavit, quòd is in illis regionibus principatum obtineret, ut dicetur v. 10 [r]. *Aſor* erat totius Cananææ metropolis †. Expende hîc benignitatem Dei quâ Eccleſiæ ſuæ res moderatur, itáque humanam imbecillitatem tanquam manu ducit. Non priùs novos ſe hoſtes movere patitur, quàm in ſtativis vires animóſque probè recreaverint [s]. ¶ *Rex Aſor*, [חָצוֹר] *Haſor*. Urbs in *Galilæa ſuperiori*, ſive *Gentium*, non procul à Cades [t]. Pro quo *Naſor* lectum 1 Mac. 11. 67. ſed legendum Ἀζὼρ docet nos Joſephus, ubi hanc hiſtoriam recenſet [u]. Erat in tribu Napthalim, ut ex Joſ. 19. 36. colligere licet [y]. ¶ *Regem Semeron*] *Samariam* omnes intelligunt [b]. Sed vide 1 Reg. 16. 24. Nam ſi tunc à *Semeri* ità appellata fuit, quomodo hîc vocatur *Simeron*, cùm *Semer* nondum natus eſſet [c]? Præterea, *Samaria* erat in tribu Ephraim; at hæc *Semeron* in tribu Zabulon, ut indicat Joſ. 19. 15. Ergò alia urbs hæc erat [d]; quæ poſtea dicitur *Schimron-Merom*, Joſ. 12. 20 †. ¶ *Ad regem Achſaph*] Fuit Aſeritarum terminus ad Septentrionem, aut potiùs Circium, ſupra Haſor. Quidam hanc collocant prope Ptolemaidem: ſed ea *Achzib*, non *Achſaph*, dicitur [f].

2. *Ad reges quoque Aquilonis qui habitabant in montanis*, [וְאֶל־הַמְּלָכִים אֲשֶׁר מִצְּפוֹן בָּהָר] *Et ad reges* (ſupple vel, *qui erant*, M. T. vel, *qui habitabant*, P. cum Vulg. vel, *ſibi contermines*, Sy.) *ab Aquilone in monte*, Mo. vel, *montanis*, V. [ſim. ferè omnes.] [צָפוֹן בָּהָר] *Septentrio in monte*, valet, *Septentrio montis*; ut *vallis in Gabaon*, i. e. Gabaonia. Simile חוֹסֵי בוֹ, *ſperantes in eo*, quod idem cum חוֹסָיו, *ſperantes ejus*. Nam particulæ non impediunt conſtructionem [q]. Illud, *in monte*, ad eos Reges qui in Libano, vel ad Libanum, regnabant ſpectat; quod & Joſephus ſentire videtur [r]. ¶ *Et in planitie contra meridiem Ceneroth*, [וּבָעֲרָבָה נֶגֶב כִּנֲרוֹת] Ad verb. *& in planitie meridiæ Chinnereth*, Mo. *in planitie meridiei Ginoſar*, Jon. *in campeſtribus contra meridiem Cinnereth*, M. Ti. Qui habitabant in ea planitie quæ mari Geneſareth eſt ad meridiem. Videtúrque eſſe vallis illa amœna dicta vallis *Jeſrael*, inter duos montes *Hermon* & *Gilboe* ſita †. Illud, *in monte*, ad Reges in Libano, [ut jam dictum,] illud verò, *in plano*, ad ſuperioris Galilææ Dominos, ſpectare videtur. Aut, ſi mavis, ſignificat hoc *omnia plana loca*: eáque jam dividuntur, 1. in ea quæ *ad meridiem*, ſive *Geneſaram*, ſpectabant, (eſt enim *Geneſara* Libano Auſtralis,) 2. ea quæ ad *vallem illuſtrem*, ſeu *regiam*, pertinebant; nam hæc eſt ſubmiſſior, ſecundùm Jordanis ripam porrecta; 3. ea quæ in *Dora* regione jacebant, ſub Carmelo & versùs Cæſaream Palæſtinæ [t]. Alii vertunt, *in Auſtro, & in planitie Cinnereth*, Sy. *& in campeſtribus, in auſtralibus partibus Cinnerothanis*, JT. *In Auſtro Cinnerotharum*, i. e. regionum ſitarum in utraque ripa Genezareth cis & trans Jordanem [u]. Hîc eſt *Cinneroth*: Terminatio pluralis non caret emphaſi [x]. Dixit pluraliter, aut propter ſinus, aut propter loca illi adjacentia [y]: quòd non ſolùm vicinos campos & adjacentes ſtagno Geneſareth indicat, ſed etiam remotiores pari bonitate fertiles [z]. Eſt enim illud ubertatis vocabulum [a]. Regio hæc erat valde pinguis. Pluralis indicat plura loca & varia ejus generis fuiſſe. Sonat *Geneſar*, Hortus principum [b]. At o'. vertunt, ἀπέναντι Κενερὼθ, i. e. נֶגֶד pro נֶגֶב [c]. נֶגֶב autem ponitur pro מִנֶּגֶב, ut paulò pòſt eſt ſcriptum בְּנָפוֹת [d]. ¶ *In campeſtribus quoque*, ità V. [וּבַשְּׁפֵלָה] *Et in planitie*, Mo. JT. P. M. *in depreſſione*, Jon. *in locis planis*, ſive, *in regione humiliore*, V. [At Sy. refert ad antecedentia, *in planitie Cinnereth, ejúſque campis*.] ¶ *Et in regionibus Dor juxta mare*] Ità Ti. מִיָּם *à mari*, Maſ. vel, *ab occidente*. בְּנָפוֹת autem vertunt, *in tractibus*, Maſ. D. Mo. Ar. JT. Sic Pſal. 48. 2. יְפֵה נוֹף, *ſitu pulchrum*, ſive, *in amœno terræ tractu poſitum*. Et terræ tractus, quos Græci κλίματα, Judæorum vulgus נפות *tractus* vocat. Sym. vertit, ἀκτὴν, &c. *littus maris Dor*, nec malè †. *In terminis*, M. Aliis eſt nomen proprium, *Napheth Dor*: ità o'. P. Sy. Ar. *Dor* autem *Geneſaræ* ad Occidentem versùs objacet, ad littus maris mediterranei, inter Carmeli promontorium & Palæſtinæ Cæſaream [f].

3. *Cananæum quoque ab oriente & occidente*] [Sim. omnes.] (Supple, *qui habitabat*) *ab oriente*, &c. V. *Cananæi* propriè vocabantur qui ad *Jordanem* incolebant, (h. e. *ab Oriente*;) & qui *ad mare*, (quod Occidentem notat:) Num. 13. 30 [g]. ¶ *Hevæum quoque qui habitabat ad radices Hermon*] Hoc addit, nè quis exiſtimet *Gabaonitas* (qui & *Hevæi* erant) cum iſtis ſe hoſtibus conjunxiſſe [h]. *Hevæos* in monte *Hermone* habitâſſe conſtat ex Jud. 3. 3 [i]. Eſt autem Hermon duplex; unus cis Jordanem, prope montem *Gilboe*; alter trans Jordanem, è regione montis Libani versùs Orientem, qui aliàs vocatur *Baal-Hermon*, & *Sirion*, & *Sanir*. De poſteriori hîc loquitur [k]. Hevæi dicuntur *Cadmonim*, ſive *Cadmonæi*, i. e. Orientales, quia occupârunt montem *Hermon*, quæ pars erat terræ Canaan maximè orientalis; unde *Hermon* pro Oriente, & *Thabor* pro Occidente, habentur, Pſal. 89. 12: Et hinc Cadmi uxor vocatur *Harmonia*, vel *Hermione*. Nec jam obſcurum cur in ſerpentes Cadmonæi fingantur eſſe mutati; *Hevæi* enim erant, & חִוְיָא Syris eſt *ſerpens* *. ¶ *In terra Maſpha*, [בְּאֶרֶץ הַמִּצְפָּה] *In terra Miſpah*, M. Ti. P. Mo. Jon. ſim. JT. *Miſpah* autem quadruplex eſt: 1. in tribu Judæ, Joſ. 15. 38. 2. in tribu Benjamin, Joſ. 18. 26. 3. illa Moabitarum, 1 Sam. 22. 3. 4. ea quæ eſt Gilhadi juncta, de qua Gen. 31. 49. & Jud. 10. 3. (vel Jud. 11. 29. Ser.) Et de iſta ſermo eſt [l]. *In regione Mitzpa*, i. e. ſpeculæ: nam regio eſt ſita in ingreſſu Libani ſuper

Jordanem, in qua speculatores collocati erant [m]. *In terra speculatorum*, Sy. *in regione sublimiore*, Ar.

4. *Sicut arena*] Significat innumeram multitudinem [n]. Erant, juxta Josephum, peditum 300 millia, equitum 10 millia, curruum duo millia. (Sed Zonaras, qui Josephum compilavit, legit 30 millia curruum.) Commendat hoc terræ fœcunditatem. Cùm impia gens illic tam fœcundè sit propagata, quis metuat ne angustiores illi fines sint pro innumerabili sobole promissa Abrahamo [o]? ¶ *Et currus*] Nempe, falcati, sive ferrei [p].

5. *Conveneruntque*, ità P. Mo. ό. sim. M. Ti. [וַיִּוָּעֲדוּ] *Ex condicto*, vel *compacto, convenerunt*, Maf. JT. Posset verti, *pactis*, sive *sponsionibus, mutuàm inter se obstricti sunt*. Nam & *pacisci* יָעַד sign. & Aq. & Sym. reddunt, *συνετάξαντο, pacti sunt*. Verto, cum Chaldæo, *congregati sunt statuto tempore* [q]. *Et condicentes locum* (castrametati sunt,) Sy. *Conspirantésque venerunt*, Ar. ¶ *Ad aquas Merom*, [מֵי מֵרוֹם] Sic appellantur, vel, 1. quòd in supero essent Israelitarum tractu Thaborem versùs, ubi Rex Schimronis-Meronis imperium tenuit: quamobrem etiam *Merome* agri, id est, loca edita, à Debora nominantur [r]. Vel, 2. quia hîc lacus altero Genesaretico superior est †. Ubi fuerint *aquæ Merom*, nondum satis assequor [t]. [Alii ergò hîc succurrunt.] Est Jordanis lacus [sic lege, non, *locus*] ille qui inter illius exortum & stagnum Genesareth interjacet, & lacus *Samechonitis* vocatur [v]; de quo Josephus Belli 4. 1. Qui, cùm à Libano nives liquefactæ defluunt, plenus est, at æstate ferè exarescit. Huc convenerunt, quia ad hunc lacum sita est *Hasor*, cujus Rex cæteris imperitabat [u].

6. *Ne timeas*] Apparet Josuam in metu fuisse; nec mirum: equitatus enim & falcati currus meritò formidabiles erant peditatui, præsertim nudo. Debet hoc nos admonere quàm parùm firmam habeamus omnes confidentiam in Deo, nisi ejus continua nos fulciant responsa [y]. ¶ *Cras enim hâc eâdem horâ*, ità ό. [מָחָר כָּעֵת הַזֹּאת] *Cras juxta*, vel *circiter, hoc tempus*, M. P. Ti. Mo. sim. JT. Jon. *pari tempore*, Ar. Cùm unius duntaxat diei moram Deus ad confligendum vincendúmque interponit, hinc confici videtur, haud longè à stativis Israelitarum abfuisse eum locum ubi Reges convenerant *ad pugnandum cum Israele*. Sed facilè responderi possit, illud, *ad pugnandum*, &c. de administrandi belli consiliis accipiendum esse, Josuæ verò hoc dixisse Deum, non ipsis castris ad Gilgala, sed hosti obviàm jam tum longè progresso. Et sic sensit Josephus, qui quinto tandem die à Galgalis Josuam hostibus supervenisse scribit. Sed parùm refert, utrumvis statuas. ¶ *Ego*] Magna vis est in hoc pronomine: q. d. Nihil est quòd instantis belli molem cum tuis viribus expendas: Ego istam rem providebo, &c [a]. ¶ *Tradam*] Heb. *dans*, Ma. vel, *reddo*. Verbum præsentis temporis rem ipsam, tanquam in manibus sit, ponit in Imperatoris conspectu [b]. ¶ *Vulnerandos*, [חֲלָלִים] *Confossos*, Sy. JT. *prostratos*, Ar. *sancios*, Ti. D. i.e. ex vulnere mortuos. Ex eo quod præcedit, id quod sequitur. At sensus postulat *occisos*. Ità vertunt M. P. Mo. Maf. Chald. & Sym. in Maf. ¶ *Equos subnervabis*, ità P. Mo. ό. Jon. vel, *enervabis*, V. D. [תְּעַקֵּר] *Succides*, M. *nervos incides*, Ti. scilicet, crurum & pedum [c]. *Suffragines eorum succides*, Ar. JT. La. V. עָקַר sign. *fundamentum*, vel *radicem, auferre*, Maf. Sign. *evellere* & *eradicare*, Eccles. 3. 2. Dan. 7. 8. BA. Jam verò equorum pedes sunt ipsorum fundamentum & radix, secùs quàm in homine, (qui arbor est inversa, & radices habet suprà:) propterea jumenti talorum succisio *eradicatio* dicitur, acsi esset evulsio plantæ à radice sua. Ità K. in BA. Quid si עָקַר per metathesin dicatur pro עָקַשׁ, quod *nervum* sonat? tunc propriè est *subnervare* [d]. Hoc voluit Deus, nè posthac uterentur illis in bello, & fiduciam ponerent in eis †. Hinc & Regi interdictum, nè equos multiplicaret; Deut. 17. 16. Illiusmodi enim adminicula opinionem auxilii Divini minuere facilè potuissent, quo uno fidere planè oportebat. Vide Psal. 147. 10 [f].

7. *Subitò*] Ut hostem improvisò opprimeret omni, ut credibile est, metu solutum, atque inferendi belli, non depellendi, consiliis occupatum; aut fortasse corpori ab itinere fesso imprimis curando deditum, & in delicias profusum [g].

8. *Usque ad Sidonem magnam*] Non quòd alia fuerit *Sidon* minor, sed quia celebris erat, tum artificum industriâ, tum portûs commoditate [h]. Videtur olim fuisse Phœniciæ metropolis [i]; & Tyro antiquior fuit, testibus Strab. l. 16. Justin. l. 18. Et Tyrus, Isa. 23. 12. vocatur *filia Sidonis* [k]. Et Homerus, qui sæpe Sidonem laudat, Tyri nè meminit quidem. Nomen ei erat à Sidone Canaanis filio; vel à piscium copia, ut vult Justin. Piscatorem illæ gentes vocant צִיד *Said*. Et urbs hodie à vulgo *Said* vocatur [l]. ¶ *Et aquas Maserephoth*, [מִשְׂרְפוֹת מַיִם] [Variè reddunt. Quibusdam est nomen proprium, vel totum, vel ex parte.] Μασρεφὼθ-μαὶμ, ά. in Maf. *Misrephoth aquarum*, Aq. P. *Misrephoth à mari*; legebat מִיָּם, Sym. in Maf. Chald. *fossas*, sive *lacunas, aquarum*, ut est in meo manuscripto cod. Compl. aut *fossas maris*. Hunc secuti Judæi scribere non dubitant, lacunas illic ad mare fuisse, in quas deductæ salsuginosæ aquæ excoquebantur Solis calore in salem [m]. *Usque ad salinas*, Q. in V. L. Al. *ustrinas* (*combustiones*, vel *adustiones*, M. V. *calefactiones*, Ti. *incendia*, Ca.) *aquarum*, Maf. Sumi potest vel activè, pro aquis incendentibus, vel passivè, pro aquis accensis [n]. *Ad locum aquæ calidæ*, Ar. In quo scaturiebant aquæ calidæ [o]; quales sunt Aquisgrani ad balnea [p]. *Usque ad fornaces*, vel *officinas, vitrarias*, Maf. JT. Ser. quibus abundat ille tractus, materiâ sumptâ ex Belo flumine [q]. Fortasse illic etiam loci vitrariæ arenæ effodiebantur: Arenam autem, ut in vitrum duci queat, perpetuo igni necesse est excoqui, ut ipsi vidimus [r]. Qu. Cur igitur *aquarum adustiones* vocatur? Resp. Vel, 1. quòd arenæ ab aquis paludis quodammodo generari creditæ sunt, ut ad Jos. 19. 11. diccmus †. Vel, 2. Catachresis est; ut cùm *clepsydram* vocamus quod *clepsammium* est [s]. Porrò, *Sidon* & *aquæ Maserephoth* non videntur duos diversos terminos indicare, sed hæ aquæ videntur statui Sidoniorum limites versùs Sidonem. Vide ad Jos. 13. 6 [v]. ¶ *Campúmque Maspbe*] Vel, *convallem Maspbe*, Maf. JT. D. Ea v. 17. appellatur *vallis Libani*. Nuper vidimus *Maspham* sub monte *Hermone* collocatam [u]. ¶ *Qui est ad orientalem partem illius*] *Illius*, i.e. comparatione loci in quo pugnatum est; cujus respectu & Sidon erat ab Occidente. Ità significat eos huc illuc diffugisse [y].

10. *Reversúsque cepit Asor*] Rectè *reversus* dicitur, cùm longè supra hanc urbem quaquaversùs fuisset hostes prosecutus [z]. ¶ *Et regem ejus percussit*] Vel, jam antea percusserat eum in ipso prælio [a]; vel, Jabin in regiam suam elapsus est ex percussorum manibus, ideóque huc recurrit Josua, ut belli inceptorem opprimeret, etiam tum à fuga trepidum [b]. Vel, alius hic erat, quem nuper suffecerant in locum demortui [c]. ¶ *Asor—principatum tenebat*] Intellige de ea Cananææ parte in qua versamur [d]. q. d. Idcirco Josua eam adortus est, quòd princeps urbium erat, ideóque munitissima, quâ captâ facilior ad cæteras esset aditus †. Ubi regna sunt exigua, solet unus Regum deligi qui belli ductum habeat: quod & in Japane, Java, aliísque locis Orientis, fieri testantur historiæ [f].

11. *Non dimisit in ea ullas reliquias*] Intellige, non quòd omnes assecuti sunt, sed quòd nullius vitæ pepercerunt quotquot assequi potuêre [g]. Nonnulli enim fugâ, vel tum, vel antea, evaserunt, qui paulò post mortem Josuæ vires receperint, urbésque restaurârint, ac novos Reges sibi ereârint, quos etiam priorum Regum nominibus, pro more, vocabant. Hinc *Jabin* afflixit Israelem Jud. 4 [h]. Sic Midianitæ excisià Mose Num. 31. rursum succreverunt, & à Gedeone prostrati sunt Jud. 6. Sic & Hebronitæ, hîc v. 21. collat. cum Jud. 1. 10 [i].

12. *Sicut præceperat Moses*] Ità & vindicantur à crudelitatis existimatione, & simul ab obedientia commendantur. Magna pietas est perdere, cùm mandavit Deus; contrà verò, inepta, imò impia, lenitas, parcere. Vide 1 Reg. 20. 42. Jer. 48. 10 [k].

13. *Absque urbibus quæ in collibus & in tumulis sita*, [הָעֹמְדוֹת עַל תִּלָּם] Videtur Vulgatus legisse hic עַל

Marginal notes (left): [m] Jun. [n] Maf. [o] Maf. [p] Maf. Ser. D. [q] Maf. [r] Jun. † Ser. [t] Maf. [v] Ser. Bo. [u] Bo. [y] Maf. [a] Maf. [b] Maf. [c] Mc. Bo. [d] BA. r. a. 21. 178. † V. E. T. [f] Maf. sim. Bo. Lo.

Marginal notes (right): [g] M. [h] Ja. ex Maf. [i] La. [k] Bo. [l] Maf. [m] Maf. [n] Bo. ex Ser. [o] He. in V. [p] La. [q] Jun. Maf. [r] Maf. † Bo. [s] Ser. [v] Bo. [u] Maf. [y] Bo. [z] Maf. [a] Ma. ex Maf. [b] Maf. [c] Ma. ex Maf. [d] Maf. La. Bo. † Bo. [f] G. [g] Be. Maf. [h] Ja. ex Maf. [i] La. [k] Maf.

Line numbers (centre margin): 10, 20, 30, 40, 50, 60, 70

על תלם, pro תלים, per defectum[v]. Et fateor, si hoc modo legeretur, planum fore sensum†. [Interpretes variè vertunt.] *Quæ stabant super tumulo eorum*, Mo. vel, *in tumulis suis*, Ti. vel potiùs, *in tumulo suo*, Di. Mas. D. *Quæ manebant in firmitate sua*, Chald. in Mas. *fortes*, Th. κεχωματισμένας, h. e. *aggeribus munitas*, o'. in Mas. q.d. Eæ modò urbes conservatæ sunt, quarum mœnia, dum expugnarentur, non fuissent per vim furorémve militum diruta; h. e. quibus furor atque impetus primus pepercisset: nulla consultò diruta est præter Haforem[m]. *Quæ manserunt cum aggere suo*, JT. i. e. quæ obsidionem quidem exspectârunt, sed, antequam aggeres vi dejicerentur, sese dediderunt, ex lege Deut. 20.10[n]. [Non placet Lud. de Dieu.] Cur ergò [inquit] *Hatsor* hîc excipitur? illáne se dediderat? Imò nulla harum urbium se dedidit, vers. 19. *Quæ adhuc stabant in robore suo*, P. Ang. *Quæ in munitione sua* post expugnationem *steterunt*. *Quæ in integro manserunt*, Ca. Alii volunt significari eminentiam loci. *Quæ sitæ sunt*, vel *steterunt*, *super clivos*, vel *colles*, Di. Belg. Sy. BA. Mas. *Quæ adhuc stabant in cumulo* (lege *tumulo*, Di.) *suo*, i. e. ut erant sitæ: nam tum temporis ut plurimùm sitæ erant in loco edito[o]. Quæ conditæ sunt in eminentiore loco, atque eo ipso munitiores erant. תל vel תלה est *tumulus*: & in Scriptura quædam urbes à tali situ nomen habent; ut, *Telmelach*, Ezræ 2. 59. *Thelassar*, 2 Reg. 19. 12. *Thel-abib*, Ezec. 3. 15. Sic, Jerusalem instaurabitur על תלה, *super tumulum suum*, Jer. 30. 18. i. e. super eosdem montes de quibus Psal. 87. 1. *Fundamenta ejus in montibus sanctis*[p]. Comparatio fit inter has urbes, & eas quæ incensæ memorantur, nempe, *Jericho* & *Hai*, quæ sitæ erant in loco campestri. Hinc *descendi* dicitur *Hierosolymâ Jerichuntem*. Quum ergò pleræque urbes Terræ sanctæ in clivis ac tumulis sitæ essent, pepercit iis, excepto *Hatsore*[q]. Urbes in collibus munitas non succendit populus, utpote quas facilè tutari poterat[r]. Reliquas autem destruxit, nè Cananæorum reliquiis fierent receptacula†. ¶ *Tantùm Asor*] Metropolin. Si enim hæc mansisset integra, fuisset continua belli materia, Cananæis ad hanc urbem regiam repetendam perpetuò excubantibus[s]. Notandum autem non *Israelem*, sed *Josuam*, narrari *Hasor exussisse*: q. d. hoc non factum incitatè, & temerè, & militari licentiâ, sed sedatè, & consultò, atque ex Imperatoris deliberatione. Conservatæ sunt reliquæ civitates, ut Israelitis aliquando essent receptacula. Nam satis erat in metropoli potentiæ Dei exemplum memorabile statutum esse, quo hostes reliqui terrerentur[u].

15. *Sicut Dominus præceperat*] Sensus est, nihil aut per iram, avaritiam, libidinem, &c. temerè eum gessisse, aut per pigritiam socordiámque neglexisse[y]. ¶ *Non præteriit de universis mandatis*, לא הסיר דבר מכל וגו'] *Non removit* (*non irritum fecit*, Sy.) *verbum ex omnibus*, V. Mo. *nihil detraxit* (vel *omisit*, P.) *ex omnibus*, JT. *ità ut non dempserit quicquam*, &c. Ti. sim. M.

16. *Cepit*, ויקח] *Possedit*, Chald. in Mas. Nam de captis Regibus expugnatisque urbibus dicitur לכד. Verùm & לקח ità sumitur. ¶ *Omnem terram*] Heb. *omnem terram istam*. Ibi sistenda est lectio, ob accentum *Rebia*. Hîc multas ditiones quasi oculis lectorum subjicit, ut veluti uno aspectu tantam operum tam facilè patratorum copiam complexi, intelligant clariùs, Deum promissorum suorum munus prolixè confecisse[z]. ¶ *Terram montanam*] De qua dictum Jos. 10. 40. Hîc autem *planities* ei opponi potest. Dictum item ibidem de terra *meridiana*. *Occidentalis* autem *plaga* est tota ea regio à Cadesbarne usque Gazam, de qua Jos. 10. 41. Ea enim saltem respectu Tribûs Judæ ad Occidentem vergebat[b]. ¶ *Montémque Israel*] Qu. Quid hîc mons Israel? Resp. Particularis aliquis mons indicatur, licèt obscurum est quis ille sit. Non occurrit hæc phrasis nisi Ezec. 17. 23. & 20. 40. idque metaphoricè[c]. 1. Quando *Juda mons* ab *Israelis monte* distinguitur, indubiè *Israelis mons* vocantur loca montosa circa Samariam, quæ sic dicebantur post secessionem decem tribuum[d]. Obj. At cùm Josua hunc librum scripserit, quis credat tamdiu ante istam secessionem hoc nomen à Josue propheticè datum†? Resp. Masius hinc colligit librum hunc non esse à Josue conscriptum, sed ab alio diu post eum[f]. Qui hanc historiam ex Sacris annalibus conscripsit usus est sui seculi nominibus[g]. 2. *Mons Israelis*, sive *Jacobi*, videtur esse mons *Bethel*, in quo Jacob habuit præclaram illam visionem Gen. 28. Divinásque promissiones accepit de terra Canaan, &c. ad quem etiam revertit Gen. 35. ibíque tempore aliquo mansit, & altare Deo extruxit[h]. 3. Vel, si hoc minùs placet, esto mons aliquis *Sichemæ* vicinus, seu *Garizim*, seu alius quispiam intra agrum illum quem Jacob emerat, Gen. 33. 19[i]. *Mons Israel* est, ubi olim habitaverat Jacob[k]. ¶ *Et campestria ejus*] i. e. Terræ, quod docet affixum. Nam ה affixum fœm. punctatum est tanquam esset ו masc[*].

17. *Et partem montis quæ ascendit Seir*, מן ההר החלק וגו'] [Variè reddunt.] *A monte divisionis*, Jon. M. Ti. vel, *dividente*, Aq. in Mas. Sy. Sic dictus est, vel, quòd in duas partes dispertitus seu divisus esset[l]; quòd etsi mons unicus erat continuatione, in multos tamen quasi partiales montes dividitur[m]: vel, quòd Cananæam divideret ab Idumæa[n]. Noster loco החלק legebat החלק *partem*[o]. Alii vertunt, *à monte levi*, vel *glabro*, vel *calvo*; ità P. Mo. Ar. JT. Mas. V. D. i. e. carente arboribus[p], & gramine, & herbis[q]. Sic dictus videtur κατ' ἀντίφρασιν à vicino *Seir*: Nam שעיר *comosum*, ut sic dicam, sign[r]. Aliis est nomen proprium: Belg. ἀπὸ ὄρους Χαλάκ, o'. i. e. à monte lapidoso, vel præ lapidum copia glabro & lævi†. Hic autem mons ad montem *Seir* pertinuit prope Cadesbarneam. (Nec aliter RS. & K. qui collocant ad desertum *Sin*.) Universa verò Cananæa hîc duobus concluditur terminis, hoc monte ab Austro, & *Baal-gad* à Septentrione[s]. ¶ *Quæ ascendit Seir*, העולה] *Qui assurgit*, P. i. e. assurgendo tendit, V. *Quò ascenditur*, JT. Heb. *Ascendente Sehirem*; Metonymia: Jun. Notandum duplicem esse *Seir* & duplicem Idumæam. Vide quæ ad Gen. 32. 3. Una Seir in Idumæâ orientali; alia in Australi. Priorem hîc intelligi opinabar: sed, re accuratiùs consideratâ, de Australi cum Masio intelligo, idque propter locum planè similem, Jos. 12. 7. ubi agitur de tota occidentali plaga cis Jordanem, ejúsque duo utrinque termini oppositi assignantur, *à Baalgad in campo Libani usque ad montem cujus pars ascendit in Seir*. Porrò, *Seir* cujus hîc fit mentio non est mons *Seir*, is enim Idumææ interior est, sed ipsa Idumæa, quæ sæpe per synecdochen *Seir* vocatur[v]. ¶ *Usque Baal-gad*, ità plerique, בעל גד] Alii *planitiem Gad*, Jon. M. V. Sed non memini τὸ בעל significare *campum* aut *planitiem*[u]. Baal-gad pars Libani erat, sed versùs Orientem; affinis enim *Hermoni* describitur hîc & Jos. 13. *Masphe* autem, quæ *Hermoni* subjecta est vers. 3. ad Orientem sita est vers. 8[y]. ¶ *Usque Baal-gad per planitiem Libani*] *Usque Babal-gad in convalle Libani*, JT. Ibi sita erat, Ma. Bo. *Ad planitiem Gad* quæ est *in campestribus* aut *valle Lebanon*, V. Planities autem *Libani* erat ei orientalis inter *Libanum* & *Hermon*: Et *Baal-gad* non *montem*, sed *urbem*, sign. sub monte *Hermon*, ut hîc & capite sequenti dicitur[z].

18. *Multo tempore*] Hoc addit, ut sua certior constet historiæ fides, & nè quis opinetur paucorum dierum spatio hæc tanta bella confecta. ימים, pro *tempore* aut pro *annis* usurpant. Tempus hoc quinquennio definit Josephus Antiq. 5. 2[o]. At alii, rectiùs, septennio, saltem inchoato. Sic Judæi in Seder Olam[p]. Quod ità probant. Caleb erat 40 annorum quando speculatum missus est è Cadesbarnea. Jam verò hæc bella ubi confecta sunt, præterierant ex illo tempore anni 45, Jos. 14. 7—10. de quibus si demas annos 38, quos ab exploratorum reditu oberrârunt in solitudine Israelitæ, ut habetur ex Deut. 2. 14. reliqui fuerint anni 7. Sic Judæi subducunt, &c. & rectè. (Confer Num. 33. 38. & Deut. 1. 3.)[q]. Sed cùm Deus facilè potuit Cananæos omnes solo nutu funditus exstirpare, & populum suum in possessionem vacuam mittere; quæritur cur bellum hoc tam diu tractum erat. Resp. 1. Israelitæ diutinis istis bellis, veluti perpetuis miraculis, condocefaciendi erant, atque exercendi ad

amandum

amandum Deum, & ex eo uno dependendum, cùm pietas longiore temporis spatio in ipsorum animis inveteravisset. 2. Quò ex illatis moris & impedimentis magis ardua fuit terræ occupatio, eò magis splenduscit amor Dei, ejúsque cura erga Ecclesiam suam. 3. Ut discerent Israelitæ durare in rebus adversis, nec propter obstacula despondere animum. 4. Ut spectata magis esset Cananæorum impietas, qui tam pertinaciter pergerent Deo repugnare, qui tam benignum se erga suos cultores, & tam potentem se adversus hostes, ostenderat. 5. Ut testimonium esset immensæ Dei misericordiæ, pessimis his gentibus pœnitentiæ locum concessit. Vide *Sapientiam Salomonis*, c. 12. 3—10 [r].

19. *Non fuit civitas*, &c.] Causam dat diuturnioris belli; nempe, manu res gerenda erat adversùs obstinatissimum hostem, & ἀπονενοημένον, & desperatione plenum †. ¶ *Omnes cepit*] Nempe, vel, quæ supra commemoratæ, vel, ad quas Josua cum armis accessit [s].

20. *Domini enim sententia fuit ut indurarentur corda eorum*, [כִּי מֵאֵת יְהוָה הָיְתָה לְחַזֵּק אֶת־לִבָּם] *A Domino erat ad roborandum* (vel, *ad indurandum*, Belg.) *cor eorum*, Mo. Quidam referunt ad Deum:] *Ut induraret*, P. vel, *obfirmaret*, nempe Deus, D. *qui obduravit*, vel *confortavit*; M. Ti. *Ipse durum reddidit cor eorum*, Ar. Alii ad Canaanitas:] *Ut obfirmarent cor suum*, Maf. *quòd obfirmabant cor*, &c. JT. *ut obstinatis animis* bello occurrerent, &c. Ca. vel, *ut obfirmarentur corda eorum*, D. sim. Sy. Sic לִקְרֹא Gen. 4. ult. *invocari* [v]. Est anceps per se oratio, Deúsne cor Canaanitarum, an verò ipsi suum, obfirmaverint. Et sanè utrumvis rectè dicitur, ut patet ex Exod. 9. 12, 34. & 14. 17. & Deut. 2. 30 [x]. Geminatio præpositionis, *de ad Dominum*, vel, *à cum Domino, fuit*, non caret emphasi, ad indicandum magnas & occultissimas rationes Divinæ providentiæ ad eos obdurandos & evertendos [y]. Non immisit in eos Deus qualem potuit terrorem; imò & multum prudentiæ ademit [z]. *Cordis* verbum pro mente positum est [a]. ¶ *Ut pugnarent contra Israel*, [לִקְרַאת הַמִּלְחָמָה אֶת־יִשְׂרָאֵל] *In occursum belli cum Israele*, P. Mo. Hebraismus, imminente bello cum Israelitis [b]. *Ad ordinandum prælium cum Israele*, Jon. *ut bello occurrerent*, &c. Ar. sim. JT. Sy. ο'. M. Ti. ¶ *Et non mererentur ullam clementiam*, [לְבִלְתִּי הֱיוֹת לָהֶם תְּחִנָּה] *Ut nequaquam*, vel *non*, *illis esset*, vel *fieret*, *gratia*, vel *clementia*, vel *misericordia*, Ma. JT. sim. ο'. Jon. Sy. Ar. V. Ut non misererentur illorum [c]. Ut ab Israelitis stirpitùs exscinderentur absque ulla miseratione, quâ solemus non erga repugnantes, sed supplices, commoveri [d].

21. *Interfecit Enacim*] Sim. ο'. JT. Alii, *exterminavit gigantes*, V. sim. Jon. Sy. Ar. De his dictum Num. 13. 23 †. Videntur à viro quodam nomine *Enac* prognati; hinc vocantur בְּנֵי עֲנָק, i. e. *filii Ænac*, Num. 13. 34. יְלִדֵי עֲנָק, & *prognati Ænac*, ibid v. 29 [f]. ¶ *De montanis*] Quippe hominum genus ab omni humanitate alienum, &, ut videtur ex Num. 13. 33. ἀνθρωποφάγοι, montes potissimùm, ferarum in morem, habitabat, in quibus cuniculos sibi effodiebat, (quales in campis fieri non patitur humor:) quod de Cyclopibus tradit Homerus, Ὀδυσ. ι'. Τοῖσιν δ' οὔτ' ἀγοραὶ, &c. & alibi, Ἰλ. α'. Καίρτιστοι μὲν ἔσαν καὶ καρτίστοις ἐμάχοντο Φηρσὶν ὀρεσκῴοισι, &c. Centauros ille *montium feras* appellat [g]. ¶ *Hebron*] Hæc olim in monte, pòst in plano, exstructa: Benjamin in Itiner. 47 [h]. Montes circa Hebronem gigantes hos incoluisse refertur Num. 13. 22. Ibi adhuc ea progenies reliqua erat. Hi cùm ad res novas animum adjecerint, & in diversis locis, in quibus sua latibula habebant, ostentare se cœperint, reprimendi videbantur, nè partitionem terræ mox novis motibus impedirent [i]. Qu. Quomodo Josue hos delevit, cùm post mortem Josue Caleb & Othoniel id fecisse dicuntur, Jos. 14. 12. Jud. 1. 10, 11, 12? Resp. 1. Anticipatio hæc est, & Josuæ hîc tribuuntur quæ ipse inchoavit, sed posteri ejus perfecerunt [k]. 2. Q. existimant Calebum hæc vivo Josue gessisse, eáque Josuæ, ut Imperatori, attribui; Calebo autem adscribi, quòd majore studio in id bellum incubuerit. Ità K. & R. Isaias. Quæ autem in libro Judicum scripta sunt vertunt per plusquam perfectum, *Perrexerat Juda ad Cananæum habitantem Hebrone*, *Percusserat Sesai*, *Dixerat Calebus Ceperat Othoniel*, atque ità cætera, usque dum memoratur Judas cum Simeone profectus contra Gazam esse. [Non placet Masio.] 1. Demus iis Calebum ex Hebrone, Othonielem ex Dabire, exterminâsse gigantes, &c. quid facient de cæteris locis hîc memoratis, *Anob*, *monte Israel*, *universâ terrâ*, &c? An illa etiam ad illam Judicum narrationem pertinere dicent? 2. Narratio illa in Judic. cum pulchro tenore procedit, & locorum situs rebus ex ordine gestis respondet, ut ineptum sit eam diversi temporis verbis interrumpere. 3. Memorantur illi in Judic. post debellatum Adonibesek (quem nusquam dicitur Josua vicisse) & captam Jerusalem *Hebronem* profecti, &c. 4. Augustinus censet Calebi victoriam in libro Josuæ κατὰ πρόληψιν, at in Judicibus suo tempore locóque, narrari [l]. Resp. 3. Verisimile est immanes illas belluas potiùs quàm homines, cùm antè, partim in suis antris abditi, alii in vicinas urbes, Gazam, Geth, Azotum, profugi, manus Josuæ evasissent, denuo illas majorum suorum sedes occupâsse, & ad res novas alios sollicitâsse, donec à Calebo prorsus deleti essent [m]. Id insinuat versus sequens [n]. ¶ *Et Dabir*] De *Hebrone* & *Dabir* diximus ad Jos. 10. 36, 38 [o]. ¶ *Anab*] Hæc, similiter ut duæ priores, in tribu Juda exstitit, Jos. 15. 50 [p]. Erat juxta Diospolin, ubi adhuc villula est dicta *Beth-Anaba* [q]. Unde conjicio eandem esse urbem quæ primùm עֲנָב *Anab*, deinde, per aphæresin, נֹב *Nob*, vocata sit, quam hodie *Bethanobe* & *Bethanopolin* vocant [r]. ¶ *Et de omni monte Juda & Israel*] Hebræorum ergò regnum jam in duo dissectum erat; ideóque hic liber vel ab alio authore primùm compositus est, vel reconcinnatus ex Sacris annalibus qui in Templo servabantur †. De monte *Israel* diximus vers. 16. *Mons Juda* significat omnes illos montes qui ab Jerusalem ad Austrum in terra Canaan jacent [s]. Aliis est *Hebron*, quæ erat in montanis Judæ [v]. ¶ *Urbésque eorum delevit*] At dices unam *Hasorem* deletam fuisse in ista expeditione. Resp. 1. Hæc ergò nova fuit expeditio. 2. Vel Ænacinorum urbes, utpote à fortissimis defensæ viris, non, nisi subversis mœnibus, capi potuerunt, ideóque deletæ sunt. 3. Vel עָרִים non *urbes*, sed *civitates*, significat; q. d. hi cum suis civitatibus, in quibus dominatum habebant, perditi sunt [x].

22. *Non reliquit ullum—in terra*, &c.] Vel, quia omnes interemit; vel, si qui gladium evaserunt, ad Philisthinos se receperunt [y]. ¶ *Gaza & Geth & Azoto*] Tres hæ urbes maritimæ fuêre [z]. [De his plura vide, si lubet, apud Masium.]

23. *Cepit omnem terram*] Synecdochicè, id est, maximam partem [a]; potiorem, & quasi omnem [b]: vel, *omnem* quam bello tentavit [c]: vel, *omnem*, i. e. omnis generis terram, planam, montosam, campestrem, devexam, &c [d]. vel, *omnem* catenus subegit ut nemo arma moveret †: vel, *cepit omnem terram*, i. e. debellavit [f]. Scribit Procopius lib. 2. *de bello Vandalico*, cap. 7. *Ad oppidum Tingin in Numidia duæ sunt columnæ, in quibus Phœnicum linguâ hæ literæ incisæ sunt; NOS A FACIE FUGIMUS JESU PRÆDONIS, FILII NAVE* [g]. ¶ *Tradidit—secundum partes & tribus*; q. d. secundùm partes, id est, secundùm Tribus [h]: [כְּמַחְלְקֹתָם לְשִׁבְטֵיהֶם] *Secundùm*, vel *per*, *partitiones eorum*, Mo. Sy. *tribubus eorum*, Mo. vel, *in tribus eorum*, Sy. vel, *per tribus*, JT. vel, *ad tribus*, La.

CAP. XII.

1. **H**I *sunt reges*] Quia propositum est deinceps universæ terræ distributionem exponere, primùm in conspectu proponis loca omnia quæ ad distributionem pertinent, idque nominatis Regibus potiùs quàm locis. Est enim hoc & ad narrationem compendiosius, quia sub uno Rege multa fuerunt loca; & ad victoriæ gloriam illustrius, cùm fuerit semper apud omnes Gentes amplissimum Regis nomen & dignitas [a]. *Intra suam enim patriam regna finiebantur*,

[r] Mas. † Mas. [s] Mas. ex Aug. [v] D. [x] Mas. [y] Ma. [z] G. [a] Mas. [b] V. [c] V. [d] Mas. † Bo. [f] Mas. [g] Mas. [h] D. [i] Mas. [k] Tos. in La. [l] Mas. [m] Mas. La. [n] La. [o] Mas. La. [p] Bo. [q] Eusch. in Mas. [r] Mas. † Q in Ma. [s] Mas. [v] Ma. [x] Mas. [y] Bo. [z] Mas. Bo. [a] Ma. ex Mas. [b] La. D. [c] La. Bo. [d] D. ex Mas. † Mas. Bo. [f] G. [g] Ma. [h] La. [a] Mas.

bantur, ait de antiquissimis temporibus Justinus. Speciatim autem de his populis Strabo, Τὸ παλαιὸν ... οἱ Ἀράδιοι ... (*Antiquitùs Aradii (Reges) propè se invicem regnabant, quemadmodum & qualibet urbs Phœnicia*[b].) ¶ *A torrente Arnon*, ità Sym. P. D. Maſ. מִנַּחַל] *A flumine*, vel *fluvio*, JT. Ità Josephus Antiq. 4. 4. & alii in D. Ità sumitur נַחַל Cohel. 1. 7. Hîc in D. *Fluvius* נָהָר dicitur, & perennis est: *torrens* נַחַל, qui æstate siccatur. Sed נַחַל etiam fluvius[c]. נַחַל locus est in alvei speciem depressior, sive in ea sit aqua, sive non[d]. *Arnon* Moabitas sejungebat ab Amoræis Cis-jordaninis, Numer. 21. 13 †. ¶ *Usque ad montem Hermon*] *Hermonem* esse Libani partem versùs Orientem ex hoc versu conficitur[f]. Duobus terminis regio illa Trans-jordanica concludebatur, *Arnone* à meridie, *Hermone* à Septentrione[g]. ¶ *Et omnem orientalem*, &c. וְכָל הָעֲרָבָה מִזְרָחָה] *Et omnem terram Araba ab oriente*, ο'. *& omnia campestria*, &c. JT. sive *planitiem*, &c. Maſ. D. Jon. Sy. Ar. Sym. in Maſ. Sic enim locus ille descriptus est Deut. 3. 8, 9, 10. —*omnes urbes* הַמִּישׁוֹר, i. e. *planitiei*[h]. *Planities* hæc est quæ *campestria Moab* sæpe solet nominari, h. e. campi illi qui ab *Arnone* sursum porrecti jacent adversùs sinistrum Jordanem, & dextros montes Arabicos. Qu. An fas fuit Iſraelitis considere cis Jordanem in his locis, cùm promissiones ad eam terram quæ Jordane claudebatur spectare videantur? Nam pro rebellis pœna fuit quòd Moses & Aaron in hanc pervenire non possent. Quare istam occupare regionem, nihil aliud videbatur quàm terminos hæreditatis à Deo positos refigere, & Ecclesiæ corpus dividere. Resp. Cis-jordaninam istam partem ad Promissam terram pertinere indè colligi posse videtur; 1. quòd *Cananæi* exterminandi erant; at *Amoræi* (quorum Reges erant *Sehon* & *Og*) erant Cananæi. 2. Ex Deut. 2. 24. — *Incipe possidere* — Id planè dicere videtur, Promissæ terræ possessionem hîc auspicandam esse. Nam יָרַשׁ jus hæreditarium significare solet. Non sic locutus est Deus de terra Amalecitarum, nec Iſraelitæ hanc petebant. Quòd autem terra trans Jordanem plerumque sola potest Promissa videri, cùm Jordanis trajiciendus populo præstituitur, id ideo factum existimare licet, & quia præcipua illa portio erat, & quia mysterium Salutis humanæ in ea olim patefieri debebat, atque ideo etiam Dei sacrarium illic collocari. Cùm igitur ea pars sola sacro cultui dicata esset, illam videndi summo desiderio tenebantur Moses & Aaron, & pro supplicio habebant quòd denegatum illis fuerit. Adde quòd Moses solicitus erat de eventu promissionum propter novam aliquam populi contumaciam, &c. Dices, Si ista regna Schonis & Og, in quæ Moses jam induxerat populum, ad Terram promissam pertinuissent, levari magna ex parte potuit illà solicitudine. Atqui hoc non est ità. Nam hæc pars tum demum jure hæreditas populi futura erat, cùm altera illa sacratior trans Jordanem occupata, & Dei cultus in illo constitutus esset, Num. 32. 22, 29. Dices, Si hæc ità essent, cur tam acerbè Moses invectus est in eas Tribus quæ hanc partem petebant? Resp. Non tam graviter accusat eos quòd eam terram pro hæreditate poscerent, sed quia dicerent, *Nè nos facias transire Jordanem*: Sic enim reliquos à trajectu absterrere poterant. Hæc autem pars, ut jam dictum, sine altera obtineri pro hæreditate non potuit. Et cùm se trajecturos, &c. pollicerentur, facillimè impetrant quod petebant, nec eis Moses exprobrat vel fœdus Dei violatum, vel terminos hæreditatis motos, vel corpus Ecclesiæ discissum. Interim pugnare nolim, si quis existimat duas Tribus, &c. fœdus Dei commodis suis postposuisse; Deum verò arcano consilio vetus promissum auxisse novà liberalitate, & simul iis delicti gratiam fecisse, h. e. cæcam illorum cupiditatem in illustris sui in omnes beneficii occasionem vertisse. Animadverte interim, Deum Tribus ditissimas extra Sanctiorem terram manere voluisse. Sic Matth. 19. 24. *Divites haud facilè in cœlum eunt*[i].

2. *Dominatus est ab Aroer, quæ sita est super ripam torrentis Arnon, & mediæ partis in valle, dimidiæque Galaad.* Obscurum est à quo regantur illa, *mediæ partis in valle, dimidiæque Galaad*: & eadem ferè difficultas est in Hebræo[k]: מֹשֵׁל מֵעֲרוֹעֵר אֲשֶׁר עַל שְׂפַת נַחַל אַרְנוֹן וְתוֹךְ הַנַּחַל וַחֲצִי הַגִּלְעָד] [Variè reddunt.] *Et dominabatur ab Aroer quæ est* (vel, *quæ sita erat*, P.) *juxta*, vel *ad*, vel *super*, *ripam* (*labium*, Mo. D.) *torrentis*, vel *fluvii*, *Arnon*, M. P. sim. Jon. Sy. Ar. Mo. Ti. Maſ. *& medium torrentis*, Mo. sim. Jon. Ar. *& intimâ parte torrentis*, Sy. *& dimidium Gilead*, Mo. Alii, *à medio torrentis, & dimidiò Gilead*, Ti. sim. M. Hæc versio regi facit omnia à præpoſ. מִן *ab*, à qua regitur *Aroer*. Obj. At incommodè diceretur eum imperitâsse à dimidio Galaad, cùm medietas Galaaditidis totum ejus regnum comprehenderit. Resp. *Galaad* hîc non regionem, sed montem, significat. Confer Deut. 3. 16. Itaque sensus est, eum imperitâsse ab Aroer, quæ erat in ripa—Arnon, indè progrediendo ad medium torrentis, ac tandem perveniendo ad montem Galaad. His ergò verbis descriptus est limes Australis & Orientalis[l]. [Q. referunt illa, וְחֲצִי וגו׳, ad τὸ מֹשֵׁל, sive ad dominium *Sibonis*.] *Quique dominabatur ab Aroer, quæ sita erat ad ripam torrentis Arnon, & in medio torrentis*, & *in media parte Gilead*. [Ità *Pagninus*, quem *Bonfrer.* de situ urbis *Aroer* perperàm intelligit.] *Qui dominabatur à Harobere, quod est ad ripam fluminis Arnonis, & interamni ipsius fluminis, ac dimidii Gilhadis*, JT. *Qui imperio tenebat—ab Aroere ad ripam Arnonis—posito, ea quæ medio fluvio continebantur, dimidiámque Galaaditidem*, Ca. Illud, *dimidiæque Galaad*, dativum esse dicerem, & regi à verbo *dominatus est*, idémque de Hebraico textu statuerem, nisi passim viderem τὸ מָשַׁל *dominari* construi cum servili בְּ *in*, quod hîc non fit, quanquam dici fortè posset τὸ בְּ subintelligi[m]. [Alii intelligunt de situ urbis Aroer.] Ità plerique, teste *Bonfrerio*. Sic *Masius*, [inquit Bo.] *intra torrentem, & in media parte Galaaditidis*. Expressè alibi dicitur *civitas intra torrentem*, Deut. 2. 36. Videtur ista urbs ità ad Arnonem posita fuisse, ut in medium usque alveum fluvii exstructæ ædes magnæ partis essent. Possunt verba sic interpretari, Schonis regni latus id quod Orienti oppositum erat protensum fuisse ab urbe *Aroer*—sursum per *Galaaditidem, usque ad torrentem Jabbok*. Josephus Antiq. 4. *Situm est regnum Sehonis inter tria flumina, quasi insula; nam à meridie cingitur Arnone, à Septentrione Jabbok, ab Occidente ripâ Jordanis.* Si Arabiæ montes opposuisset Orienti, nihil omisisset de expressissima descriptione. Porrò, fines Australes ab *Asphaltite* ferè adversùs *Arnonis* cursum extendebantur ad *Phasga* montis usque radices. Ditionem *Sehonis* ab *Ammonitis* sejungebat torrens *Jabok*, sicut *Arnon* à Moabitis. Jam verò עֲרוֹעֵר *Aroer*, quæ sæpe solet dimidiato verbo dici עָר *Ar*, est Græcorum Ἀρεόπολις, Hebr. רַבַּת מוֹאָב *Rabbath-Moab*, q. d. *Moabitarum urbs frequentissima*. *Galaad* autem mons porrigitur sursum ad Libanum usque, cujus est veluti appendix, aut, ut vult Hieron. initium. In eodem monte est & urbs *Galaad*, Num. 32. 39. Inter hunc montem & Jordanem patet amœna regio vocata *Galaaditis*, Jos. Antiqu. l. 27[n]. Quod cæteri *torrentem* vertunt, Græci *vallem*. Sed eam interpretationem subnervat, quòd dicitur, *super ripam*, vel *labium*. Nam quid *labium vallis*[o]?

3. *Et à solitudine usque ad mare Ceneroth*] Hic terminus Septentrionalis & Occidentalis regni Schonis describitur[p]. ¶ וְהָעֲרָבָה] *Et campestri*, Ma. *& campestribus*, JT. *& in planitie*, Maſ. Dicitur *planities solitudinis* Deut. 3. 17. Ea nimirum planities est quæ ab Oriente ad Occidentem (uti & torrens ipse per hanc planitiem) procurrit usque ad mare *Ceneroth*, in quod influit torrens, ubi Jordan. è mari *Ceneroth* erumpit, adeóque vel in Jordanem, vel in mare *Ceneroth*, influere dici posset: quo factum est ut Deut. 3. conjungantur Jordanes & extremitas maris *Ceneroth*[q]. Describitur hîc campus quem solemus *Moabitarum* dicere, qui inter duo maria jacet, *Tiberiadis* & *Mortuum*[r]. ¶ *Contra orientem*] Refert hoc ad planitiem, quæ dicitur esse ad Orientem maris *Cinneroth*[s]. Nam

[b] G. [c] D. [d] Maſ. D. † Maſ. [f] Maſ. [g] Bo. [h] Maſ. D. [i] Maſ. [k] Bo. [l] Bo. [m] Bo. [n] Maſ. [o] D. [p] Bo. [q] Bo. [r] Maſ. [s] Bo.

Nam ab Occidente clauditur eo Jordanis tractu quo ille fluvius è lacu Tiberiadis elapsus in mare Mortuum influit †. ¶ *Ad mare deserti*, vel *solitudinis*, Sy. Mo. V. [עֲרָבָה] *Planitiei*, Jon. *ad mare campestris*, vel *campestrium*, Ma. JT. Maſ. D. V. Sic dicitur, quia loco plano & æquabili conſiſtit *; quia ei adjacet planities magna[t]. ¶ *Per viam quæ ducit Bethjesimoth*, [בֵּית הַיְשִׁימוֹת] q. d. *Domum* aut *locum vastum desolatùmque*. Locus fuit in campis Moabiticis, Num. 33. 49[v]. Vide Ezec. 25. 9[x]. [Pleriſque nomen proprium eſt; at Mo. *viâ domûs ſolitudinum*.] Id quidem ſign. & locus ità dicitur, eò quòd ulteriùs versùs mare Salſum aliud nihil reſtaret quàm ſolitudines[y]. ¶ *Quæ ſubjacet Aſedoth Phaſga*, [תַּחַת אַשְׁדּוֹת פִּסְגָּה] *Sub ipſis decurſibus collis*, JT. *ſub effuſionibus* aquarum collis *Piſga*, P. *ſubter ſcatebras collium*, M. Ti. *ſub declivitate* (i. e. ad radices) *Piſgah montis*; ità *Notæ Vatabli ad Tigurina Biblia*, ſim. Maſ. *Sub devexis Phaſga*. אַשְׁדּוֹת *radices montium, eáſque partes quibus illi devexiores ſiunt*, ſignificat. Vide quæ ad Joſ. 10. 40. Deſignat hìc ſines Auſtrales regni Schonis, ab *Jordanis* ſive *Arnonis* oſtio, (ſunt enim inter ſe vicina,) adversùs Arnonis curſum, uſque ad radices montis עֲבָרִים *Abarim*, (cujus planè pars eſt *Phaſga*, ſive nomen proprium ſit, ſive *verticem*, aut *præruptum ſaxum*, ſignificet.) Videmus quàm accuratè iſtis Iſraelitarum poſſeſſionibus fines certi ſint circumdati. Id factum, 1. ut ſeorſim à profanis gentibus collocarentur Iſraelitæ: ut eâ etiam re perſpicuum omnibus fieret quanti illos faceret Deus. 2. Ut Ammon. & Moab. vicinæ ditiones ab Iſraelitarum poſſeſſionibus undiquaque ſecluderentur[z].

4. *Terminus Og*] Propoſitum quidem erat enumerare devictos Reges; at hìc pro Rege *Og* regnum ipſum deſcribitur[a]. ¶ *De reliquiis Raphaim*] Sim. Mo. JT. P. Ti. D. Aq. & Sym. & Th. in Maſ. Alii, *ex reliquiis gigantum*, V. Maſ. M. Sy. vel, *fortium*, Jon. *Rephaim* vocabantur gigantes prognati ex *Rapha*, ſicut *Enacim* prognati ex *Enac*[b]. Nehemannus [qui Gerundenſis *Druſio*] exiſtimat, probabiliter ſanè, eſſe *Hevæorum* cognomen, qui, ut (alibi) חִוִּים, h. e. *Hevæi*, dicti ſunt, à ſerpentibus qui in terræ cavernis habitant, ità (hìc) רְפָאִים *Rephaim*, q. d. *inferi*, & *ſub terra agentes*. Ità ſumitur Iſa. 26. 14. His cognatos fuiſſe vult quos חֹרִים, *Horim*, nominat Sacra hiſtoria, h. e. *τρωγλοδύτας*, *cavernas incolentes*. Vide ad Joſ. 11. 21[c]. Illud autem, *de reliquiis*, exponunt, *de ſtirpe*, V. Sy. Referunt ad *Rephaim* profligatos ad *Aſtaroth Carnaim*, Gen. 14. 5. Equidem etſi negare nolim ex illorum ſtirpe fuiſſe *Og*, tamen quòd *reliquus fuiſſe* dicitur, id ſpectare potiùs autumo ad cladem gigantibus illis ab Ammonitis illatam, Deut. 2. 20, 21. Id certè ſignificare videtur lectus ille ferreus, quem Ammonitæ etiamnum oſtentabant in ſua Rabba, ut illuſtris victoriæ de gigantibus partæ monimentum, cùm *Og* fortaſſis ad vicinos Amorræos eſſet elapſus, atque ob ſingulare corporis robur & præſtantiam ab his in Regem creatus[d]. ¶ *Qui habitavit in Aſtaroth*] *Aſtaroth* urbs erat, 1 Paralip. 6. 71. non mons, ut fingit Neheman †. Dicta ab *Aſtarte* idolo Dianæ, ſive Junonis, h. e. Lunæ, quæ ibi colebatur[f]: unde & cognominabatur *Carnaim*, i. e. duorum cornuum, quia Luna, dum naſcitur, bicornis eſt[g]. Unus autem locus, hìc *Aſtaroth*, & Gen. 14. *Aſtaroth-carnaim*. Ità Hieron. & Gerundenſis[h]. ¶ *Et in Edrai*] Altera hæc erat regia ejus urbs[i]. Nec mirum quòd Og duas habuerit regias in ampliſſimo & populoſiſſimo regno. *Edrai* mihi videtur eſſe Ptolemæi *Adra*[k].

5. *In monte Hermon*] De quo vide Joſ. 11. 3. Libani pars eſt cis Jordanem ad Orientem. At Nehemannus autumat (veriſimiliter ſanè) חֶרְמוֹן non eſſe proprium loci nomen, ſed Libani epitheton, ab *inhoſpitalitate* ſeu *vaſtitate* ei attributum. Nam חֵרֶם ſign. *rem corruptam, quæque nulli ſit uſui*. Talis certè eſt Libanus, utpote qui nivibus coopertus jacet; unde & שְׂנִיר *Sanir* dicitur, quod Chald. *nivoſum* reddit. Et ab Hermone Tyrum nives deferri ſolere refert Hieron[l]. Quamvis hìc mons ad Ogum pertinebat, cujus ditionem Iſraelitæ jam obtinebant, ejus tamen partem aliquam adhuc poſſederunt Cananæi, Joſ. 11. 17. quam poſtea occupavit Joſue[m]. ¶ *Uſque ad terminos Geſſuri, &c.*] De his vide quæ ad Deut. 3. 13[n]. Porrò *Geſſuri* & *Machati* duæ ſunt urbes versùs montem *Hermon*, quæ ubique, ut cap. ſeq. v. 11. & Deut. 3. 14. termini ejus regionis ſtatuuntur[o]. *Geſſuræi* & *Maachathæi* in illis locis jacebant quæ ad Syriam Damaſci vergunt: Nam & Abſalom *Geſſur* in *Syria* locat, 2 Sam. 15. 8. Quanquam & alios *Geſſuræos* prope *Amalecitas* fuiſſe certum eſt[p]. *Uſque ad terminum*: Nonnihil ſubaudiendum, *qui parte protendebat ſe uſque ad*, &c[q].

6. *Moſes, famulus Domini*] Qu. Cur hìc, non perinde Joſue *ſervus Dei* nominatur? Reſp. 1. Cùm de Joſue tanquam etiamnum vivo agitur, virtutis tam abſolutæ elogio non erat celebrandus. 2. Moſi præ cæteris hoc tribuitur; q. d. *interpres Dei & adminiſter*; nimirum, propter Legem Dei, quam ipſe edixerat[r].

7. *Hi ſunt reges terræ*] Reges, i. e. Reguli. Olim ſingularum urbium Domini vocabantur Reges, teſt. Ariſtot. lib. 3. Polit. Strab. l. 16. Plin. 6. 9 †. Tales hi erant: verùm ad unamquamque urbem pertinebant municipia, villæ, pagi[t]. ¶ *A Baal-gad*] *A planitie Gad*, V. Sic ubique exponit Jon. τὸ בַּעַל ubi jungitur nomini גָּד[u].

8. *Hethæus fuit & Amorrhæus*, &c. ità P. Ti. M. Mo. referunt ad *Hi ſunt reges*, v. 7[x]. [הַחִתִּי וְגוֹ] *Hethæum*, &c. Jon. Sy. ſupple, *dedit*, Ar. [Referunt ad præcedentia, *dedit in hæreditatem*, &c. & Jon.] Al. *Hethæorum*, &c. hærent nomini *Reges*, quod repetendum eſt[y], Al. terram *Chittæi*, JT. i. e. Chittæorum, Pi.

9. *Jericho*] De his urbibus vel ſuprà dictum eſt, vel infrà occurrent[z]. ¶ *Hai, quæ ex latere Bethel*] Sic eam oſtendit, quia fuit altera *Hai* Ammonitarum, Jer. 49. 3[a].

18. *Rex Saron*, ità Ti. *Rex è Scharonim*; vide 1 Chron. 27. 29. Jun. [לַשָּׁרוֹן] Cenſuit Vulgatus ל eſſe genitivi notam. Eſt quidem *Saron* nomen loci[b]. Imò duplex erat *Saron* cis Jordanem[c], & altera trans Jordanem, 1 Par. 5. 16. At nuſquam alibi fit mentio *Laſſaron*[d]. Alii tamen vertunt, *Laſſaron*. Ità Jon. Ar. M. P. Maſ. D. Eadem eſt quæ *Ἀσσαρών* in Actis Apoſtolorum, prope Lyddam †.

22. *Rex Jachanam Carmeli*, [וּמֶלֶךְ יָקְנְעָם לַכַּרְמֶל] *Rex Joknehàm* (*Joknehami*, JT.) *Carmeli*, P. i. e. quæ erat juxta Carmelum, *V. de Carmel*, M. Ti. Ang. *& Carmeli*, Sy. *cum Carmelo*, Jun. *ad Carmelum*, Jon. Belg.

23. *Rex Dor & provinciæ Dor*, [מֶלֶךְ דּוֹר לְנָפַת דּוֹר] *Rex Dor & Nepheth-dor*, Sy. *Rex Dor ipſius Naphath-dor*, P. Alii, *Rex Dor ipſi tractus Dor*, Mo. vel, *cum tractu Dor*, JT. vel, *de regione* (ſive, *ad regiones*, Jon.) *Dor*, M. Ti. vel, *climatis*, ſive *provinciæ*, *Dor*, i. e. quæ erat in provincia Dor, V. De *Dor* vide Joſ. 11. 2[f]. ¶ *Rex Gentium Galgal*, [מֶלֶךְ גּוֹיִם לְגִלְגָּל] [Variant.] *Rex gentium*, vel *populorum*, *ad*, vel *de*, *Gilgal*, Jon. Mo. M. Alii τὸ גּוֹיִם eſt nomen proprium. *Rex Gojim* (*Goiorum*, Ca.) *in Gilgal*, Ti. vel, quæ erat *in Gilgal*, P. (quaſi urbis nomen eſſet.] *Rex Gei Galilææ*, &c. Certum eſt *Galgal* hìc non eſſe *Galgala* ubi Joſue tranſito Jordane caſtra fixit, ibi enim nulla civitas, nullus Rex. Eſt ergò *Galgal* idem quod *Galil*, (geminatâ duntaxat literâ *Gimel*, quod Hebræis frequens eſt,) ſive *Galilæa*[g], nempe, *ſuperior* dicta, (quia in Septentrionem recedit,) & *Galilæa Gentium*. Ità dicitur, vel, quòd portuoſa mercaturæque faciendæ accommoda varias gentes reciperet, ex quibus, ut fit, multos etiam homines ibi manſiſſe eſt veriſimile[h]: vel, quia vicinos habebat *Tyrios* & *Sidonios*, alióſq; Gentiles: vel, quia in ea permiſtæ habitabant variæ Cananæorum aliorúmque populorum gentes[i]: vel, quòd *Salomon* dedit *Hiramo*, Regi *Tyri*, Gentili, in Galilæa 20 urbes[k]. [Non placet *Bonfrerio*.] 1. Licèt codex Romanus τῆς Γαλιλαίας habet *Γαλιλαίας*, cæteri tamen codices habent *γαλγάλ*. At Galilæa non גִּלְגָּל, ut hìc habetur, ſed גָּלִיל, dicitur. 2. Dicitur *Galilæa nondum diviſa* fuiſſe, Joſ. 13. 2. At τοῦ *Galgal* Rex occiſus, & terra occupata, fuit. 3. Needum dicta ea erat *Galilæa Gentium*, ſed poſtea

tempore

tempore Salomonis, ab oppidis 20 Hiramo datis [l]. Verùm hæc donatio primitus non indidit nomen, sed jam inditum confirmavit [m]. Plura vide ad Jos. cap. 13. v. 2 [n].

24. *Triginta unus*] Atque ii tantùm fuêre alterius partis, nempe, septentrionalis, Terræ promissæ [o]. Notat Hieron. epist. ad Dardanum terram hanc in longitudine, à *Dan* ad *Bersabee*, continere tantùm 160 milliaria Italica, latitudinem verò, à *Joppe* ad *Jordanem*, 60 milliaria. In qua tot Reges & populi arguunt admirabilem olim fuisse soli illius ubertatem [p]; & severum Dei judicium ostendunt, qui terram istam tam infœcundam reddidit, ut pro lacte & melle conspersa jam sale videri possit [q].

[l] Bo. [m] La. [n] La. Bo. [o] Ma. [p] La. ex Maſ. [q] Maſ.

CAP. XIII.

1. SEnex provectaque ætatis, וְזָקֵן בָּא בַּיָּמִים] *Senuit, venit* (vel, *processerat*, Maſ.) *in dies*, V. Non est tautologia. Sic alibi, *senex & plenus dierum*. *Senex* ætatem ingravescentem significat; *plenus dierum*, maturiorem & propè ultimam [a]. *Venisse in dies* Latini *annosum* esse vocant [b]. Præterea, haud temerè alii *in dies processisse*, aut *pleni dierum* esse, dicuntur, quàm ii qui sanctè vixerunt, quippe quibus exacti dies non perierunt, nec frustrà sunt traducti per vana studia, sed per egregia virtutum facinora. Nam ignavi, &c. dies suos tanquam somno transeunt, atque ideo cùm illi effluxêre, quasi nullos fuisse existimant [c]. ¶ *Terràque latissima derelicta est, quæ necdum sorte divisa est*, וְהָאָרֶץ נִשְׁאֲרָה הַרְבֵּה מְאֹד לְרִשְׁתָּהּ] *Et plurimum terræ relictum est ut possideatur*; i. e. magna pars regionis supererat debellanda, ut postea possideatur [d]. Non rectè Vulg. vertit, *sorte divisa*, necdum enim ulla omnino divisa est terra †. Credibile est Josuam existimâsse omnes Cananæos antè esse exterminandos quàm partitionem posset auspicari. Cùm ergò jam senectutis incommoda increbrescerent, magnæ autem provinciæ debellandæ superesse videbat, indubiè variæ animum ejus cogitationes fodicârunt. Ei ergò succurrit Deus, & fluctuantem curis sedat: q. d. Multi hostes subigendi restant, sed non est quòd idcirco tu distributionem differas, &c. Ego enim reliquos exterminabo, &c *.

2. *Omnis Galilæa, Philisthiim.*] Suspicor mendum hic esse, & *Galilæam* è margine in textum irrepsisse. Nam, 1. *Galilæa* semper גָּלִיל vel גְּלִילָה dicitur, nunquam גְּלִילוֹת plur. numero. 2. τὸ הַפְּלִשְׁתִּים per se stare non potest, significat enim homines, non terram, quæ פְּלֶשֶׁת appellatur. 3. Minimè videtur verùm Galilæam necdum subactam, cùm bellum illud Jos. 10. in Galilæa gestum sit [f]. ¶ כָּל־גְּלִילוֹת הַפְּלִשְׁתִּים] [τὸ גְּלִילוֹת appellativè sumunt, vertúntque,] *limites*, vel *fines*, vel *confinia*, vel *termini*, &c. Jon. JT. Mo. P. D. Ti. Sym. in D. K. & RS. in Maſ. vel, *provinciæ*, Philistæorum, M. Ca. *Littora*, Maſ. sive oræ ad maria aut flumina: quæ sic vocantur, vel, propter sinuosos littorum & riparum recessus; vel, quia fluctus illic reciprocantur volutatímque ludunt; vel, à congestis ibi arenarum tumulis [g]. ¶ *Universa Gessuri*, הַגְּשׁוּרִי] *Gessurita*, V. sing. pro plur. vel, *Gessuræorum*, supple, *terminos*. Sic Deut. 3. 14. *terminum Gessuræi* [h]. Intellige hoc de ea *Gessuri* quæ vicina Ægypto & Amalecitis, non de illa quæ in Syria, Deut. 3. 14 [i]. [Aliter alii.] Intelligo non de ea quæ prope Amalecitas, sed de illa terra quam Gessuræi occupaverant, à mari, scilicet, per Aquilonarem oram secundùm Syriam *. Accipio de regione juxta montem *Hermon* ad Aquilonarem plagam trans Jordanem, de qua Deut. 3. 14. Ea etsi Manassitis attributa esset, v. 11. nunquam tamen illi videntur possedisse, v. 13. Vide 2 Sam. 3. 3. & 13 †. Qu. At quomodo *Gessuri* dicitur non occupata esse, cùm eam Jair Galaaditer cepisse dicitur, 1 Paral. 2. 23. factum autem Jair jam antecesserat, ut patet ex Num. 32. 41. Deut. 3. 14? Resp. Dicendum *Jair* aliquid de Gessuræa regione occupisse, & fortè civitatem *Gessur*, Cananæos autem recuperâsse quod ab ipsis arreptum erat: vel, *universam Gessuræam* hîc dici quicquid reliquum erat in ea regione non occupatum [k].

[a] M. S. D. [b] V. [c] Maſ. [d] V. [f] Maſ. † Maſ. * Maſ. [f] Bo. [g] Maſ. [h] D. [i] D. Maſ. * Me. sim. Bo. † Bo. [k] Bo.

3. *A fluvio turbido*, מִן הַשִּׁיחוֹר] *A Nigro*, Mo. *à Sichor*, Jon. JT. Ti. D. *Sichor* fluvium quemvis *nigrum*, i. e. turbidum, non liquidum, sign. Crediderim indè à Pœnis dictum in Hispania *Sicorim*. *Nilum* sic vocat Jer. 2. 18. Dionysius Afer, —Σίρις ὑπ' Αἰθιόπων καλέεται· οἱ δ' Συήνης Ἐνναέται στρεφθέντι μετ' οὔνομα Νεῖλον ἔθεντο· i. e. *Siris ab Æthiopibus vocatur, sed, mutato nomine, Nilus ab incolis Syenes.* Et hinc *Siris* nomen, quòd eo sidere moveatur Nilus [l]. Qu. Sed quisnam fluvius est *Sihor*? Resp. 1. Est Nilus [m]. De quo nos dubitare non sinit Jerem. 2. 18. Hic Græcis μέλας *niger* vocatus est, propter turbidas limo aquas, & indè Ægyptus μελάμβωλος, q. *nigrigleba* [n]. [2. Alii aliter sentiunt.] Amnis putatur esse qui Petram Arabiæ præterfluens in Sirbonem paludem influit, & Ægyptum à Terra promissa determinat. Mihi potiùs *Rhinocorura* est, ut bene Epiphanius. Vide in Num. 34. 5 [o]. Quibusdam hic idem est qui alibi vocatur *torrens Ægypti*. Ità Caj. & Sa [p]. Et Hieron. vult alium fluvium Ægyptum à Cananæa discernere quàm Nilum: verùm apud probatos Cosmographos nulla fit talis fluvii mentio. Strabo autem, omnium diligentissimus, supra magnum Pelusiacum Nili ostium aliud parvum facit apud montem Casium, ad quem usque montem idem Judæam profert, lib. 16. à quo propè abest urbs Rhinocolura, apud quam Hieron. illum suum fluviolum in mare deducit. Plinius etiam Rhinocoluram Judææ extimam urbem constituit. Existimo igitur non alium esse fluviolum à Nilo, sed ab eo derivatum, atque ideo *Nili* hoc nomen retinere [q]. Est rivulus Nili, qui, scilicet, influit in mare Pelusiacum ad Gazam. Obj. At quomodo Nilus statuitur Cananææ terminus? Resp. 1. Quia torrens ille deserti, qui terræ est limes, est rivus Nili [r]. 2. Cùm inter Nilum & torrentem istum, sive *Rhinocoruram*, nihil interjacet nisi solitudo, eòdem res redit, sive describas quicquid terræ habitatæ est in Palæstina à torrente illo, sive à Nilo majore & celebratiore fluvio †. Terra inutilis & inhabitata non computatur, nec illius habetur ratio [t]. Putant Hyperbolen esse, cùm ad Nilum usque fines Judææ extenduntur [v]. ¶ *Qui irrigat Ægyptum*, אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי מִצְרַיִם] *Quæ est in superficie* (vel, *super*, sive *ad faciem*, P. Mo. &c.) *Ægypti*, M. *Quæ est coram Ægypto*, vel, *ante Ægyptum*, Ti. JT. D. עַל פְּנֵי idem quod לִפְנֵי, *ante*, *coram*, D. ¶ *Contra Aquilonem*] Accaron hic ultima Philistinorum satrapia versùs Aquilonem statuitur. Perperàm itaque Adrichomius *Geth* eâ Borealiorem statuit, à quo idcirco omnes dissentiunt *. Videtur Accaron supra Geth posita fuisse Septentrionem versùs, etsi hodie aliter existimet vulgus †. ¶ *Terram Canaan, quæ in quinque regulos Philisthiim dividitur*, לַכְּנַעֲנִי תֵּחָשֵׁב חֲמֵשֶׁת סַרְנֵי וגו'] *Cananæo* (*ad Cananæam*, M. *inter Cananæos*, Ti. *ipsius Cananææ*, P.) *reputabitur*, Mo. (*reputatur*, P. Ti. *computatur*, M. *Cananæis accensetur*, JT. sim. Mal.) *quinque scil. principatus*, (vel, *præfecturæ*, M. Ca. vel, *satrapiæ*, Ti. JT. vel potiùs, *satrapæ*, Pi. P. Belg. Mo. sim. Jon. Sy. Ar.) Subaudiendum aliquid, *& illic sunt*, vel *habitant*, *quinque*, &c [x]. Ista autem verba, *A Sichor usque ad fines Accaron versùs Aquilonem Cananæorum censenda est*, per parenthesin dicta sunt, & προλήψιν continent. Occupant enim quæ objici possent, cur hæc adnumerentur terræ Hebræis promissæ, cùm hæc gens non ex *Canaanæ* illa devota stirpe, sed ex *Mesraim*, sit prognata. Atqui, inquit S. textus, quamvis illic Palæstini habitent, tamen regio ipsa pro Cananæorum terra habenda est [y]. Cujus rei nullam adfert rationem, ex aliis tamen Scripturis manifestè colligi potest [z]. Quia olim Cananæi illa loca habitârunt, atque per vim tandem à Palæstinis, sive Capthorim, (quos certum est Philistinorum fuisse gentiles,) ejecti inde fuerint. Vide Deuter. 2. 23 [a]. & Gen. c. 10. v. 14 [b]. Illud סְרָנִים videtur sermo Philistinorum proprius fuisse, atque *satrapas*, *principes* aut *magnates* significare. Hic autem per metonymiam

[l] Bo. [l] G. [m] Ità M. P. V. Maſ. L. Me. T. La. Bo. [n] Maſ. [o] Jun. [p] Bo. [q] Maſ. Qu. in V. [r] La. † Bo. ferè ex La. [t] La. [v] Maſ. * Bo. † Maſ. [x] Vl. [y] Maſ. sim. Bo. [z] Bo. [a] Maſ. Bo. [b] Bo.

usurpatur pro ipsis ditionibus [c]. Recenset autem sex satrapias, cùm dicat esse quinque; Avæam autem, sive Hevæam, non esse de satrapiis Palæstinis. Alii dicunt enumerari quinque præstantiores, Avæam esse ignobiliorem: quod doctis non probatur [d]. ¶ *Et Hevai*] Hos quidam traducunt ad sequentem versum. Ità Latinus, (ut à Philistinis diversos faceret,) imitatus LXXII, inquit Masius, [quâ fide, ipse viderit, nam in nostris *Ἑλ ο'*. exemplaribus aliter se res habet:] ità & nonnulli Doctores Hebræi †. Bene illud וְהָעַוִּים trahit ad novam periodum, contrà quàm habet Hebræa distinctio, quæ, cùm promisisset se quinque numeraturam, numerat sex [f]. [Verùm ad præcedentem versum hoc referunt ο'. Jon. Sy. Ar. M. P. Ti. Mas.] Cæterùm in verbo עַוִּים ponitur litera Ain pro Heth, ut multis probat Nehemannus. Sunt enim literæ cognatæ, & sæpe inter se commutantur [g]. Sic dicimus חִוְיָא & עִוְיָא pro *serpente* in Genesi magn [h]. [Aliter Bochartus.] Cum *Hevais* חִוִּים *Hawvaos* הָעַוִּים video confundi passim, etiam ab Hebræis; quod mihi minùs probatur: nam neque nomen convenit, neque sedes fuit eadem; illi enim Hermonem, hi Palæstinam, incolebant, (ut hîc dictum;) unde pulsi à Caphtoræis, Deut. 2. 23. putantur Euphratem trajecisse, atque indè in Samariam ab Assyriis translati, 2 Reg. 17. 31. Cæterùm non videntur fuisse ex genere Cananæorum *. *Hevæorum* mentio hic fit, quòd, ut credibile est, eorum multi, quamvis ignobiles & rustici, ad Josuæ usque tempora in illis locis manserint, è quibus olim majores eorum à Caphtoræis pulsi fuerint [i].

4. *Ad meridiem*] *Ab Austro*; sic omnes in Bo. Sic expono, quinque illis Palæstinorum ditionibus *à meridie* relictis, progressûque ad Septentrionem faciendo, *Sidoniorum Maara* transitur usq; ad Aphecam †. ¶ [מִתֵּימָן] *De Theman*, ο'. Ea urbs fuit in Idumæa, quia verò Idumæa tota Australis erat Judææ, ideo *Theman* sæpe pro Austro ponitur, Jos. 15. 1. Job. 9. 9. Isa. 21. 14 *. ¶ *Omnis terra Canaan*] Sub. *superest debellanda* [k]. Hoc accipe, vel, 1. de ditione Regis *Arad*, &c. ad deserta *Paran*, *Sin*, &c. vide Num. 21. 1. Vicerant quidem Israelitæ istos populos, & represserant, non autem prorsus profligaverant & exterminaverant; urbs enim *Sephat* post Josuam eversa est, Jud. 1. 17. Vel, potiùs, 2. de Phœnicia, quæ peculiariter *Cananæa* est appellata. Nam, 1. sic à Philistinis ad hos, tanquam ab Austro ad Septentrionem, progressus fiet. 2. Ab Austri extremitate ad *prata Sidoniorum* [quod sequitur in textu] transilire, non est profectò ordine progredi. 3. Non memoratum est illam maris oram à Josue armis dominatam [l]. [Sed expendi velim, utrùm מִתֵּימָן (*ab austro*) commodè dici possit de Phœnicia, quæ erat pars Terræ promissæ septentrionalis; & annon sensus meliùs fluit si sic accipiamus, *A meridie omnis Canaan*, i. e. meridionalis pars terræ Canaan, deinde suppleamus, cum Vatablo, *debellanda est*.] ¶ *Et Maarab Sidoniorum*, [וּמְעָרָה אֲשֶׁר לַצִּידֹנִים] [Variè reddunt.] Q. volunt esse nomen proprium vel urbis, vel fluvii [m]. *Mearah, quæ est Sidoniorum*, P. *Magora*, &c. ut vocat Plin. 5. 20. Solet ע in ג mutari. Est autem fluvius in ora Libano subjecta, inter Tzidonem & Berytum [n]. Alii appellativè sumunt: *Spelunca* (vel *spelunca*, Ar.) *Sidoniorum*, Jon. Sy. At. Mo. M. Bo. 1. Sic מְעָרָה sæpe & certò significat. 2. Speluncam inexpugnabilem in agro Sidonio memorant Adrichom. & Gul. Tyrius. Verùm quia totus aliquis tractus intelligi videtur, subintellige præpositionem *à*, *à Maarab*, [vel, *à spelunca*.] Nam ex particula *usque* colligi potest duos utrinque tractûs alicujus terminos assignari [o]. [Sic certè Castalio accipit, vertitque, *& Sidonium recessum ab Apheca ad fines Amoræorum*, Ca.] Alii vertunt, *prata Sidoniorum*: suspicor eos esse campos virore lætos, qui juxta maris littus à Sidone porriguntur usque ad Aphecam. Nam עָרָה *viriditatem* sæpe sign. Hinc Chald. τὸ מְעָרָה *campum*, sive *planitiem*, vertit, Jud. 20. 33. Vel, non ineptè, vertas, *viciniam Sidoniorum*, aut, ipsos circumquaque Sidonios [p]. τὸ מַעַר *vicinitatem* sign. 1 Reg. 7. 36 [q]. Al. *& declive latus ad Sidonios*, Ti. Intelligit totum Sidoniorum tractum. Sed de Sidoniis necdum expugnatis agitur vers. 6. ¶ *Usque Apheca & terminos Amorrhai*] Heb. *usque ad Aphec, usque ad terminos Amor.* Quæri posset, an idem hic terminus diversis verbis significetur, an *Amorai* sint termini diversi ab *Apheca* oppido. Posterius malim: ista enim verba, *usque ad Aphec, usque ad term. Amor.* videntur latitudinem alicujus tractûs designare †. Cæterùm *Apheka* duplex est: una in tribu Judæ, Jos. 15. 53. de qua 1 Sam. 4. & 28; altera in tribu Aser, Jos. 19. 30. de qua Jud. 1. 31 [t]. De posteriore accipio [v]. Et quamvis Rex ejus interemptus fuit, Jos. 12. 18. terra tamen necdum possessa videtur, Jud. 1. 31 [x]. Posita autem est prope Album promontorium [y], quod est inter Tyrum & Aconem seu Ptolemaidem [z]. Non est hæc *Apheca* in tractu Dorio, nam hujus Rex profligatus est [a]. Porrò *Amorai* duplices erant: 1. qui in Australibus Judææ terminis, de quibus diximus, Jos. 9. 1. De his non intelligi manifestum est. 2. Trans-jordanini: & de his accipit Masius [b]. Illud, *usque ad fines Amoræorum*, loca significat ab *Apheka* usque ad montis Hermonis eam partem quæ Paneadi & fonti Jordanis imminet: Illuc enim usque habitâsse Amorrhæos scribit Eusebius, & gentes istæ ejici non poterant, Jud. 1. 31, 32, 33 [c]. Sed non video quomodo de his accipi potest, cùm versu sequenti regio alia nondum occupata referatur, *Libani regio a Baal-gad sub monte Hermon, donec ingrediaris Emath*, quæ tamen necessariò comprehendi deberet hîc, si Amorrhæi Trans-jordanini intelligerentur, quia via ad illos Amorrhæos esset per Emath & Jordanis fontes. Quocirca placet mihi occidentales aliquos fuisse Amorrhæos, quibus tamen certas sedes constituere difficile esset, propterea quòd nusquam, quod sciam, Scriptura Amorrhæis peculiarem sedem juxta Sidonios assignet, & quòd variis in locis hi cum cæteris Cananæis sparsi habitarent [d].

5. *Ejúsque confinia*, [וְהָאָרֶץ הַגִּבְלִי] *Et terra Ghibli*, Ma. P. *Giblæorum*, vel *Gabalenorum*, Ti. Mas. Ego Byblios esse censeo, aut certè Byblo vicinos populos. τὸ גְּבַל *Βυβλίων* vertunt ο'. Ezec. 27. 9. In Bybli ora est promontorium *Gabale*, Plin. 5. 20. Byblus ipsa hodie vocatur *Giblet*, q. d. גִּבְלִית. Byblios autem ad Libanum habitâsse constat. Porrò, *Giblini*, sive *Gabaleni*, artifices laudantur & Ezecieli, & 1 Reg. 5. 18. Fuerunt autem alii *Giblini*, seu *Gabaleni*, ad Austrum, qui cum Idumæis, &c. recensentur Psal. 83. 7. Et de his ο'. videntur hunc locum intelligere; absurdè, cùm apud Libanum jam versemur †. ¶ *Libani quoque regio contra orientem*, &c.] Hæc reliquos, nisi fallor, Libani incolas vel accolas notant [f]. Ad Libanum usque in urbium expugnatione perventum erat, Jos. 11. 17. & 12. 7 [g]. Profligaverat quidem Josua hostes apud aquas Merom ad Sidonem usque & Libanum, at non prorsus exstirpaverat; imò verò citra Sidonem & Libanum substitisse videtur [h]. ¶ *A Baal-gad*, &c.] h. e. Ab extremitate Orientis, proceditur ad *Labo-Hemath*, de quo alibi dicendum [i]. Duplex erat *Hemath*: 1. major, quæ Antiochia; 2. minor, quæ Epiphania. De hac intelligunt, ad quam ferè Judæa pertingebat [k]. Fuit autem *Hemath* urbs regia ad partem Borealem Libano vicina, vide 2 Sam. 8. 9. Itaque facilè videre est hic notari Libani accolas [l]. *LABO HEMATH*, h. e. *aditus ad Hemath*, mediâ circiter parte oræ septentrionalis, quæ Terram sanctam terminabat ad Libanum, fuisse videtur, quà iter erat Epiphaniam Cœlesyriæ [m].

6. *Ad aquas Maserepoth*] Vide Jos. 11. 8 [n]. ¶ *Universique Sidonii*] *Sidon* gentis nomen antequam urbis: Gen. 10. 15. *Sidones* Curtio, *Sidonii* Stephano aliisque [o]. ¶ *Ego sum qui delebo*] Illud *ego* Josuæ operam excludit, non aliorum; nam *Judices constituit Deus*, Jud. 2. 18, 19. q. d. Meorum consiliorum eventus à nullius hominis vita pendet. ירש hic sign. *exterminare*: similiter omnes vertunt. Id significat cùm sequitur מִן *de*, *ab*. Alioqui significat *mittere in possessionem*, aut *possidere* [q]. Illud autem *delebo* est conditionata promissio [r]: Si populus meus sibi ipse non obstiterit †. ¶ *Veniat ergò*, &c. [רַק הַפִּלֶהָ בְנַחֲלָה] *Tantùm cadere fac eam in hæreditatem*, P. V. Mo. vel,

fa: ut sortitione *accidat Israeli in possessionem*, JT. vel, *sortiare eam — in hæreditatem*, M. sim. Ti. *divide in hæreditatem*, Sy. sim. Jon. Utilis autem fuit hæc ditionum non subactarum sortitio, ad alendam perpetuam inter Israelitas & Barbaros odii flammam, quæ perniciosas inter ipsos amicitias atque necessitudines prohiberet, cùm sua ab illis viderent possideri. Ad hæc, si vacuæ modò possessiones distributæ inter Tribus fuissent, sui quisque sorte contentus, atque otio deditus, eorum causâ quæ ad omnes in commune spectassent, atque adhuc penès hostes fuissent, nemo facilè pugnare in animum induxissent: Quæ enim ad rempublicam spectant negligentiùs tractant omnes. ¶ *Sicut præcepi tibi*] Spectat ad Deuter. 31. 7. *Tu mittes populum*, &c. Habent tales prædictiones Dei naturam atque vim mandatorum. Eâque causa est cur tam frequentes fiat modorum finiti & mandativi ἐναλλαγὴ [e].

7. *In possessionem*] *In hæreditatem.* Sæpe inculcat *hæreditatis* nomen, ut de patrimonio agi populus intelligat. Projectissimæ enim ignaviæ fuerit paternum jus negligere, pro quo solent homines tanquam pro aris & focis decertare [a].

8. *Cum qua Reuben & Gad possederunt*, עִמּוֹ] *Cum ea*, M. P. Ti. Mo. Jon. *Cum altera dimidia ejus*, JT. Ar. sim. Sy. Ca. V. *Cum ipsa*, i. e. Manasse, i. e. cum Manassitis: Metonymia efficientis. Cum Manassitis autem, hoc est, cum dimidia parte Manassitarum: Synecdoche integri [y]. Pronomen *ista* hæret *dimidia tribui Manassis*, quod tamen non, *ut dictum est*, de ea dimidia tribu intelligitur cui modò dividi hæreditatem trans Jordanem jussit Deus, sed *ut sensum est*, nempe, de altera medietate cis Jordanem [z]. Dixit עִמּוֹ, *cum ipsa*, acsi & alteram partem memorâsset [a]. Relativum sæpius pro antecedente ponitur, quod commodè ex textu eruendum est. Sic Num. 7. 89. — *ut loqueretur* אִתּוֹ, *cum illo*, i. e. cum Deo, ex sequentibus: sic Psal. 114. 2. *Factus est Juda* לְקָדְשׁוֹ, *sanctuarium ejus*, h. e. Dei, cujus in Psalmo nulla præcessit mentio: Esa. 8. 21. *& pertransibit* בָּהּ, *in illa*, h. e. Judæa: Jon. 1. 3. *ut veniret* עִמָּהֶם, *cum eis*, h. e. cum nautis [b]. Hic finiuntur verba Dei jubentis terram distribui, &c. atque incipiunt verba auctoris historicè narrantis quomodo Moses iis portiones cis Jordanem antè distribuerit [c]. ¶ *Quam tradidit Moses*] Ostendit hæc clausula eam Mosis distributionem ratam fuisse Josuæ, &c [d].

9. *Ab Aroer*, מֵעֲרוֹעֵר] Sub. *acceperunt*, V. Cùm עִיר sign. *urbem*, apparet עֲרוֹעֵר fuisse geminam urbem, ut priùs diximus, & partim ad ripam, partim intra alveum, exstitisse. Et sanè geminam fuisse Aroer apparet ex Isa. 17. 2. *urbes Aroer*: quanquam de municipiis Aroer hoc intelligi potest †. ¶ *Medaba*] Ptolemæo *Medava*, Mas. ¶ *Dibon*] Eandem urbem esse existimo quæ pòst est à Gaditis exædificata illis locis ubi quarta ante Mosis excessum castra posuerint Israelitæ; quæ loca Num. 33. 45. κατὰ πρόληψιν urbis hujus nomine sunt nominata: similiter atque *Lavina littora*, Æneid. 1. ante Laviniæ nuptias. Meminit *Dibonis* & *Medabæ* Isaias, 15. 2. de Moabitis loquens: fuerant enim olim ambæ Moabitarum, priùs quàm eas Amorrhæi cepissent, Num. 21. 30 [f].

11. *Et Galaad*] Intellige regionem sic passim dictam, quæ subjacet monti Galaad usque ad Jordanem [g].

13. *Noluerunt disperdere — Gessuri*] Non quòd Moses, jussus eos disperdere, id facere renuerit, cùm Deo fuerit obedientissimus; sed quòd pro duabus tribubus, &c. satìs tunc agrorum oppidorúmque erat, ac cum toto exercitu trajiciendum erat in Terram promissam [h]. Cùm Moses Sehonem & Og profligaret, utriusque regni angulos non pervasit, unde gentes istæ in montosis locis, &c. intactæ manserint. Cur alioqui expeditiones Jair & Nobe atque Machiritarum laudarentur in Numeris, c. 32 [*]?

14. *Tribui Levi non dedit*, &c.] Nempe, Moses, ut apparet ex collatione vers. 33. Dicitur autem *non dedisse*, quia non dari oportere edocuerat Josuam. Cæteroqui enim neque novem tribubus & dimidiæ dedit. Dabantur quidem Levitis urbes & suburbana prædia; non autem una aliqua regio, ut cæteris, in qua ex terræ cultu rem facere possent [l]. ¶ *Sacrificia*, &c. אִשֵּׁי יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הוּא נַחֲלָתוֹ] *Ignitiones Domini*, *ipsum* (vel, *sunt*, P. &c.) *hæreditas ejus*, Mo. sim. Ti. Belg. JT. Mas. D. Jon. Sy. Synecdoche duplex: una speciei, Igni consumenda, pro oblatione quavis; altera integri, oblatio, pro parte oblationis [k]. τὸ *ignita* latè hìc sumitur, unde *oblationes* reddit Jon. (ità Sy.) & *sacrificia* Hi. (sic M [l].) ὁμωνύμως significat oblationes Deo debitas, inter quas primitiæ & decimæ [m]. Utut sit, significat ea quæ reservabantur in cibum Levitarum, qui ex igne absumptis aut absumendis vivere non poterant [n]. Quanti autem hanc legem fieri voluit Deus satis ostendit, quòd ipsam Moses tot verbis támque sæpe edixerit. Nimirum, omni invidiâ carere voluit suos administros. Solet autem vulgus conviciis proscindere quos publicè ali videt, quasi ipsum suo labore illorum inertiam pascat. Istam calumniarum ansam præripit Deus, cùm se ex suo penu ipsos alere inculcaret. Nec durum videri debuit, si decimas, &c. quas cives Regibus suis ex naturali æquitate dederunt, Deus sibi dari imperaverat, cujus meræ liberalitati quidquid in bonis haberent acceptum se ferre debebant. Cæterùm quamvis istæc Levitarum exhæredatio in pœnam facta erat, Gen. 49. 7. tamen, quia Deus peccato illi ignoverat, sancivit quidem dispertiendos inter cæteras Tribus illos esse, nè frustrà esset Jacobi vaticinatio; sed sic, ut dispersio illa fieret & cum summa ipsorum dignitate, & cum totius Israelitici generis maxima utilitate. Jam verò, cùm summam sacerdotum esse oporteat auctoritatem, iisque semel contemptis sacra doctrina pessum ibit, altera illa dispersionis causa, quæ ignominiosa est, ubique dissimulatur, altera gloriosa ostentatur [o]. ¶ *Sicut locutus est illi*, לוֹ] *Ad illum*, Mas. *De illo*, nempe, tribu Levi [p]. *Locutus* autem *est* hæc Num. 18. 20, &c [q].

15. *Dedit Moses*] [Ità plerique.] Alii, *dederat*, JT. Mas. sub. *possessionem*, V. ¶ *Juxta cognationes suas*, לְמִשְׁפְּחֹתָם] *In suas familias*, vel *stirpes*; q. d. pro omnibus singulisque familiis, nempe, quæ illis satis essent: non quòd Moses possessiones suas stirpibus singulis, nedum familiis viritim, distribuebat; hoc enim munus erat tribunorum, decanorum, &c [r].

16. *Fuitque terminus*] Sub. *regionis assignatæ*, &c. q. d. Regio illis assignata continet [*]. Per *terminum* non regionis extrema, sed totum tractum regionis, intellige. ¶ *Ab Aroer*] Nempe, exclusivè; vide v. 25. & Aroer erat in Tribu Gad, Num. 32. 34 [v]. ¶ *In ripa torrentis Arnon*, עַל שְׂפַת נַחַל אַרְנוֹן] τὸ נַחַל *torrentem* sign. non *vallem*, nam שָׂפָה *labium* non est vallium, sed fluminum, sc. ripa [x]. Sequens autem וְהָעִיר vertunt, *& civitas*, vel, *& civitatem*, s. P. & alii; quasi alia esset ab Aroer: sed eadem est urbs, ut rectè Hieron. Verti potest ex Hebræo, *ab Aroer & civitate*, &c. ut illud καὶ sit exegeticum [y]. ¶ *Quæ ducit Medaba*, עַל־מֵידְבָא] *Juxta Medaba*, P. *Super*, i. e. juxta, vel prope, *Medabam*. Sic Livius, *super Numicum amnem* [z]. Quæ adjacet urbi Medaba [a]; *usque Medaba*, Ch. Firmatur ex eo, quòd עַל idem cum עַד *usque*: Gen. 49. עַל צִידוֹן *Sidonem usque*; Psal. 48. עַל־מוּת *usque ad mortem* [b].

17. *Et Hesebon*] Hanc habuerunt communem Reubenitæ cum Gaditis, unde infrà à Gaditis dicitur Levitis data, Jos. 21. 39. Vide Num. 21. 25 [c]. Sed si communis erat, non potuit à solis Gaditis dari [d]. ¶ *Viculos eorum*, עָרֶיהָ] *Urbes ejus*, i. e. illi subditæ, V. ¶ *Dibon*] Reubenitis attribuitur, at videtur potiùs pertinuisse ad Gaditas: unde *Dibon-Gad*, Num. 33. 45 †. Verùm in confinio posita fuit urbs, ideòque nunc uni, nunc alteri, Tribui ascribitur [f]. Idem de *Hesebon* & nonnullis aliis urbibus dicendum est [g]. ¶ *Bamoth-Baal*] Eadem quæ Numer. 21. 28. *Baale Bamoth Arnon*, i. e. *Dii bamoth Arnon*. בָּמוֹת sign. *loca altiora*, in quibus gentes deos suos colebant [h]. ¶ *Baalmeon*] Heb. *Beth-baal-meon*, Sign. *habitationem*, hoc est, fanum, aut ædem, *Saturni*, vel *Jovis*, vel alterius dei tutelaris. Ezeciel, omisso *Beth*, vocat *Baal-meon*, Ezec. 25. 9. Sic & Hieronymus, qui scribit ad suam usque memoriam pagum fuisse apud Moabi-

Marginal notes (left column): [e] Mas. [a] Mas. [y] Ps. [z] Mas. [a] K. 10 Glas. [b] Glas. gram. l. 3. tract. 2. can. 12. p. 195. [c] La. sim. Mas. [d] Mas. † Mas. [f] Mas. [g] Bo. [h] La. [*] Mas.

Marginal notes (right column): [l] Mas. [k] Pi. sim. Jun. [l] D. [m] Mas. [n] D. [o] Mas. [p] V. [q] Mas. [r] Mas. [*] V. [v] Bo. [x] D. [y] Bo. [z] D. [a] V. [b] D. [c] Mas. [d] D. [e] D. [f] Mas. Bo. [g] Bo. [h] Mas.

tas maximum. Jeremias, omissâ alterâ parte, appellat *Beth meon*, c. 48. 23 [l].

19. *In monte convallis*] Sic Mo. P. M. Ti. *in monte planitiei*, Jon. Quæ sita est *in monte planitiei*, i. e. in tumulo qui est in planitie [k]. *In montanis illius convallis*, JT. Sign. vallem montis Abarim, vel Nebo, in qua sepultum esse Mosen voluit Deus, nè officiosiores quàm par erat Israelitæ in Terram sanctam illud inferrent, quam attingere non debebat. Sequitur enim hîc *Beth-phogor*, qui locus erat vicinus isti valli in qua humatus erat Moses, Deut. 34. 1—6 [l]. Dicit has urbes positas *in monte vallis*, ad distinctionem earum quæ in planitie erant, de quibus egit v. 16, 17 [m]. Illud autem, *in monte vallis*, pertinet ad omnes urbes quæ post *Hesebonem* sunt commemoratæ [n].

20. *Asedoth, Phasga*] At reliqui jungunt has voces *Asdoth-Pisga*, JT. V. Bo. Mas. Vide Deut. 3. 17 [o].

21. *Et omnes urbes campestres, universáque regna Sehon*] Vel, *& totum*, sive *universum, regnum Sehon*. [Ità omnes.] At dimidium tantùm hujus regni Reubenitis cessit, reliquum Gaditis [p]. Non ergò vult dicere, quòd soli Reubenitæ Sihonis regnum totum occupàrint, sed quòd hæ urbes universæ pertinebant ad regna Sehon [q]. Sic ergò verto, *omnes urbes planitiei, quæ omnes fuerant regni Sehonis*, &c [a]. *Vau* [in וְכָל] accipit pro אֲשֶׁר, quod insolens non est, sed hîc durum mihi videtur coactúmque. Vel, *omne regnum* hîc dicitur de media parte, ut alibi de majore, & alibi de minori, parte [b]. *Sehonis* autem fuisse omnia ista loca ideo monet, nè quid Moabitis ereptum esse putaretur [c]. Vel, si mavis, dic omnes urbes & universa regna Sehonis Reubenitas occupâsse quæ intra terminos sibi attributos continebantur; cujusmodi limitatio etiam infrà v. 25. videtur necessariò subintelligenda [d]. ¶ *Quem percussit Moses cum principibus Madian*] Occasione nominati Sihonis digressio est ad cædem procerum Madianitarum †. Dicuntur hi *cum Sehone* occisi, non quòd eodem bello occisi essent, nam Sihon Num. 21. hi verò Num. 31. oppressi leguntur; sed quòd ab eodem Mose, pari clade, eodem propemodum tempore, sunt oppressi [f]. ¶ *Duces Sehon*, ità M. P. Ar. [נְסִיכֵי סִיחוֹן] *Præfecti Sihon*, Mas. Mo. vel, *toparchæ*, JT. vel, *principes*, Jon. Sy. Ti. Sic dicuntur, quòd Sihoni fuerint vectigales & stipendiarii [g]. Fortè unà cum Moabitis atque Ammonitis, quibus contermini erant Midianitæ, vectigales ei erant, (licèt non pleno jure & imperio illi subjecti.) Probabile hoc fit tum ex hoc loco, tum ex eo, quòd Sehon Moabitis Ammonitisque bello partem suæ regionis extorserat, qui proinde actus potentiâ non videtur fuisse cessaturus, nisi saltem ut vectigales se ipsi subjicerent: quod idem de vicinis Madianitis fit verisimile [h]. Vocantur quidem illi Num. 31. *Madianitarum reges*. Sed sic vocant Hebræi ut Latini *regulos*, qui angustum dominatum habent [i]. i.e. Erant Reges in Midian, sed subjecti imperio magni Regis Sihon *. Hi autem suppetias Sehoni tulerunt, vel, tanquam stipendiarii [k]; vel, quia Israelitas pro communi hoste habebant [l]. Vel, suppetias illi tantùm paraverant [m]; vel, si tulerint, cæso Sehone fugâ evaserunt ad suos Madianitas, & unà cum illis paulò pòst periêre [n]. Mirum non est Midianitas operam Sichoni dedisse, cùm etiam iis usus est Balac in conducendo *Balaam* Num. 22. 5. Et credibile est Midianitas excelluisse singulari industriâ in rebus tractandis [o]. ¶ *Habitatores terræ*] Ità P. Mo. &. Jon. sim. M. Ti. Sy. vel, *habitantes in ea terra*, Ar. Ti. sim. JT. h. e. non extranei, aut aliunde à Sehone submissi duces. Hoc additur, ut significetur fervens eorum studium in patria terra propugnanda, quod solet longè esse remissius in externorum tutandis finibus [p]. Kimhi opinatur Sehonem, cùm ejus res florerent, etiam apud Madianitas imperâsse, atque ideo istos dici *præfectos Sihonis*, cùm Midianitæ essent [q].

22. *Et Balaam*] Cædi quinque magnatum adjecta est hæc historia, sicut & Num. 31. cæteroqui parùm ad propositum pertinens. Sed nunquam satis commemorantur, ut Dei erga pios beneficia, ità adversùs impios justa & severa judicia; ut alii ad virtutem incitentur, alii deterreantur à vitiis. Illud certum est, Mosem ab istis rebus gestis ad hanc quam tractamus distributionem profectum esse [r]. [Quæ de Balaamo hîc habet Masius, vide in Annotatis nostris ad Num. 24. & 31.] ¶ *Cum cæteris interfectis*, אֶל חַלְלֵיהֶם] *Ad* (vel *super*, Jon.) *interfectos eorum*, Mo. sim. JT. *cum interfectis*, &c. M. P. Ti. i. e. unà cum aliis à se trucidatis *. Hîc אֶל valet עִם *cum*, pro quo in *Numeris* עַל, ut hîc in Targum [t].

23. *Factúsque est terminus*] *Limes*, sub. *regionum assignatarum*, &c [u]. ¶ *Jordanis fluvius*, הַיַּרְדֵּן וּגְבוּל] *Jordanes & terminus*, P. Mo. Ma. Jon. *Jarden cum termino*, supple, *ejus*, Mas. Jon. V. JT. i. e. & regio adjacens illi [x]. Sensus est, Jordanem, cum suis finibus, i. e. urbibus adjacentibus, terminâsse hæreditatem Reubenis ab Occidente [y]. ¶ *Et viculorum*, וְחַצְרֵיהֶם] *Et villæ* (*oppida*, Sy. *pagi*, &. *vici*, Mas.) *earum*, Mo. Jon. simil. JT. Signif. *loca nullis munita muris, in quibus tamen cœtus hominum degunt* [z].

24. *Deditque*] Sub. *possessionem*, V. His versibus describitur portio Tribûs Gad. Ea ab *Austro* confinis erat Rubenitis; ab *Ortu* Ammonitis & montibus Arabicis; ab *Occasu* Jordani; ab *Aquilone* Manassitis, à qua parte extendebatur ultra Jabok, usque Mahanaim [a].

25. *Terminus*, גְּבוּל] *Limes*, regionum scilicet assignatæ [b]. ¶ *Jaser*] Terminum Australem designat [c]. Imò potiùs in terminis orientalibus fuit. Sita enim est juxta Arnonis fontes, & montem Galaad, Num. 21. 32 [d]. ¶ *Et omnes civitat. Galaad*] Complectitur hoc universè possessiones Gaditarum, præsertim Septentrionales. Ibi enim Galaaditidis erat initium †. Qu. Quomodo *omnes* sint Gaditarum, cùm ejus dimidia Manassensibus detur? Resp. 1. Præciditur ista universitas his verbis, *dimidiámque terræ Ammonitarum*: q. d. Eatenus modò sursum in Galaaditidem exporrecta est, &c. quatenus dimidia Ammonitarum ditio Galaaditidem ab Oriente ambiebat [f]. 2. Subintelligenda hîc est restrictio, *omnes civitates*, nempe, quæ intra terminos sibi assignatos continebantur. Vide ad vers. 21 [g]. ¶ *Et dimidiam partem terræ filiorum Ammon*] Obj. At Deut. 2. 19. dicitur, *Non dabo tibi de terra filiorum Ammon*. Resp. 1. Accipiendum hoc de illa terra quam Deus eis concessit, non de ista quam violenter acquisierant [h]. Verùm illam terram acquisierant pugnando contra gigantes, Deut. 2 [i]. Resp. 2. Sehon, sicut Moabitis, sic etiam Ammonitis partem ditionis ademerat, quam devicto Sehone jure belli sibi vendicârunt Israelitæ [k]. Huc facit Judic. 11. 13 [l]. & quòd passim *Jabok* torrens dicatur esse *terminus filiorum Ammon*. Vide Deut. 3. 16 [m]. Sed unum obstat, quòd Num. 21. 26. nulla Ammonitarum mentio est [n]. Verùm Scriptura, quod uno in loco omisit, frequenter aliis locis supplet [o]. Alii aiunt commemorari hîc dimidiam partem *Hammonitarum*, non quòd eam obtinuerint Gaditæ, sed quòd ea Gaditarum possessionem ab Oriente terminaret *. ¶ *Usque ad Aroer*] Sic Jud. 11. 33. *Jephthe* Ammonitas cecidit *ab Aroer usque ad Abel-Ceramim*. Igitur prope Aroer tum Moabitis & Ammonitis, tum etiam Midianitis, confines fuêre. Sed contendes Ammonitas ad *Aroer* non pertinuisse, quia eos torrentem *Jabok* à Sehonis regno secrevisse certum est. Verùm respondeo, *Jabok* non procul ab illis salebrosis locis profectum per quæ *Arnon* (in cujus ripa *Aroer* passim dicitur fuisse sita [p]) præcipitat, cursu longo magnam Sehonis regni partem ab Ammonitis secludere, quamvis non universam illam quæ ab *Aroer* usque ad *Mahanaim* jacet [q]. A Jabok ad Aroer porrigebatur hæc regio Ammonitarum à Sehone ipsis erepta. Sic Judic. 11. 13.—*à finibus Arnon usque Jabok* [r]. ¶ *Quæ est contra Rabba*, עַל פְּנֵי רַבָּה] *Super facies Rabba*, Mo. Jon. sim. M. &. *coram Rabba*, Sy. P. Ti. *è regione* (*ante conspectum*, JT. sim. Ar.) *Rabba*, Mas. Bo. Cæterùm dicitur *Aroer* esse *è regione Rabba*, Ammoniticæ videlicet, h. e. Philadelphiæ, quia, secundùm illud Ammonitarum latus de quo agimus, *Aroer* ad Austrum posita *Rabbam* Aquilonarem è regione spectat *. Extitit hæc juxta *Jabok*; eam tamen Israelitæ nunquam possedisse videntur, sive quòd ea urbs (à Sehone) non fuerat antea Ammonitis erepta, sive quòd eam postea recuperârint. At videtur hæc explicatio

tio durior & contorta, ut dicatur *Aroer* esse *contra Rabba*, h. e. in opposito limite. Non displicet ergò ut de *Ar* Moabitarum metropoli accipiatur: nam & hæc dicta *Moab Rabba*, vel *Rabbath Moab*, teste Hieron [t]. De *Rabba* vide Deut. 3. 11 [v].

26. *Et ab Hesebon*, &c.] i. e. Ab Austro versùs Septentrionem. Describit hîc latus orientale, in quo plùs operæ consumis quàm in reliquis, nè ulla suspicio esset aliquid fuisse Ammonitis ademptum [x]. ¶ *Usque Ramoth, Masphe:* at legendum conjunctâ voce, ut patet ex Hebræo, non commate interposito, inquit *Bonfrerius*, [Vulgatum corrigens:] [רָמַת הַמִּצְפֶּה] Sign. *collem* (vel *celsitudinem*, Ma.) *speculæ*, Mas. fortasse quòd urbs esset posita in excelso loco [y]. Urbs hæc alibi passim dicitur *Ramoth Gilead* [z]; sic nuncupata, quia in Galaaditica regione. Hæc ad Aquilonarem terminum spectabat, sicut Hesebon in Australi erat termino; ut proinde etiam linea hîc secundùm longitudinem trahatur in tribu Gad [a]. ¶ *Et Betonim*] Credibile est prope *Ramath Maspha* fuisse. Videtur ab arboris specie dicta. Si *Nun* pro *Mem* posita dici posset, planè statuerem terebinthum esse, de Syrorum lingua conjecturam faciens [b]. ¶ *A Manaim*] *Mahanaim*. Hæc urbs in extremitate Aquilonari posita fuit, videlicet, non procul torrente Jabok, ut patet ex Gen. 32 [c]. Neque obstat quòd locus ille trans *Jabok* fuerit, atque adeò videatur non fuisse in sorte Tribûs *Gad*, quæ torrente *Jabok* definiebatur, ut patet ex Deut. 3. 16. quia nihil vetat ab urbibus & locis extrinsecis descriptionem seu longitudinis, seu latitudinis, regionis alicujus desumi, dummodo ea sint terminis propinqua. Addo videri eam urbem in tribu Gad fuisse, quia torrenti proxima, ut indicatur Jos. 21. 38. nisi quis dicat, quia in duarum tribuum confinio erat, ad utramque tribum pertinuisse [d]. Ostendit hæc urbs Gaditarum hæreditatem non fuisse præcisè finitam fluviolo Jabok †. ¶ *Ad terminos Dabir*] Describitur hîc finis extimus Aquilonaris: *Mahanaim* erat ad angulum septentrionalem Orienti proximum: *Dabir* verò propè ad ostium Jabok, quo is in Jordanem effunditur [f]. At si Adrichomio credimus, est hæc descriptio longitudinis versùs Occidentem. Obscura res est, quia non facilè sciri potest ubi illa *Dabir* fuerit, cùm nusquam alibi in Scriptura occurrit [g].

27. *In valle*, ità Mo. JT. Sy. M. Ti. [בָעֵמֶק] *Et in planitie*, V. Jon. vel, *loco campestri*, V. ¶ *Beth-aran*] *Beth-haram*, alibi *Beth-haran*, (Num. 32. 36.) à viro quopiam cui nomen *Haram*, vel *Haran*, appellata videtur [h]. ¶ *Beth-nemra*] Sign. *Pardi domum*, unde נִמְרִים, h. e. *pardos*, eam nominavit Isaias, 15. 6. cùm ab aquis & lætis pascuis prædicaret [i]. ¶ *Et Saphon reliquam partem regni Sehon*, [וְצָפוֹן יֶתֶר מַמְלְכוּת סִיחוֹן] *Et Tsaphon, residuum* (vel, *reliquiæ*, M. Ti. vel, *& reliquum*, ο'. Ar.) *regni Sihon*, P. Mo. *& Aquilonalem tractum residuum regni Sihonis*, JT. vel, *& Aquilonalem tractum, residuum regni*, &c. Pi. *& ad Septentrionem reliquum regni Sihon*, Jon. *Residuum*, &c. Nonnihil subaudiendum, cujusmodi, *&, ut uno verbo dicam, residuum*, &c [k]. Dicitur autem *reliqua pars* regni Sehonis, quia proximam versùs Austrum Rubenitæ habebant. Credibile est etiam has urbes, quo ordine adnumerantur, eodem in progressione quamque occurrisse. Fuit ergò *Beth-aram* maximè Australis, &c. & *Saphon* cæteris Aquilonarior, (quod & nomen ejus significat.) Illud verò certum videtur, positas fuisse omnes cis *Jabok*, quando Jordanis planities nominatur, in qua extiterint [l].

29. *Dedit*] Sub. *possessionem*, V. ¶ *Dimidiæ tribui Manassis*] Qu. Qua de causa sedes erant illis cis flumen assignatæ? Resp. Vel, 1. cum Rubenitis & Gaditis flagitârant hanc hæreditatem; verùm hoc non memoratum, quia dimidiata modò Tribus essent [m]. Vel, potiùs, 2. Machiris virtuti hoc præmium à Mose ultro delatum est, qui intellexit singularem fuisse in debellando Og Manassensium virtutem, & tam ampla duo regna à solis duabus tribubus neque tota occupari, neque satis defendi, posse [n].

30. *Hoc principium*] Heb. *Terminus*, scilicet, regionis assignatæ [o]. In horum hæreditate describenda, ut in aliorum, progressus fit ab Austro in Septentrionem. Etsi autem Manassensium limites Aquilonares hîc non habentur, in Paralipom. tamen 1. 5. 23. nominati sunt; *Baal-Hermon, & Sanir, & mons Hermon* [p]. ¶ *Cuncta regna Og*] Quæ fuêre tria, *Argob, Basan*, & pars *Gilead*. Sæpius tamen vocatur rex *Basan*, sub quo cætera duo intelliguntur [q]. ¶ *Vicos Jair*, [חַוֹּת] *Vici*, Jun. ο'. *villæ*, JT. *pagi*, vel, si mavis, *urbes*, *Jairi*. De his vide quæ ad Num. 32. 41. Existimo autem hæc loca Jairis & Nobæ virtute post donationem à Mose illis factam paulatim expugnata esse: Et quamvis sic contexitur narratio Deut. 3. 4. quasi uno impetu capta essent omnia; sciendum tamen Mosen strictim percensere quæ ad eum usque diem gesta fuerint, non autem distinctè ordinem gestorum explicare. Mirandum porrò est quòd Jair totas 60 urbes adipiscitur inter Manassenses, quem certum est non Manassensem, sed Judæum, fuisse, erat enim Segubi filius, Hesronisque nepos, 1 Par. 2. 22. Sed Manassenses secutus est, cùm esset ex Manassensis Machiris, viri celeberrimi, filia procreatus, unde & *Manassis* filius vocatur, Num. 32. 41. Nec sorte, sed Mosis vel Dei arbitrio, assignabatur illi hæc hæreditas [r]. ¶ *Qui sunt in Basan*, [בַּבָּשָׁן] i. e. In regione Basan; vel, qui regnabat in Basan [s].

31. *Dimidiæ parti filiorum Machir*; sub. *fuerunt*, V. [לַחֲצִי] i. e. *Dimidiæ parti*, Ar. V. JT. Non liquet utrùm minor pars, an æqua, cis Jordanem fuerit. Nec τὸ חֲצִי hoc determinat. Non enim *dimidiata* modò, sed *divisa quomodocunque*, rei partem alterutram significat [t]. Qu. Sed cur qui priùs *filii Manassis*, nunc *filii Machir*, vocantur, cùm Manasses duos filios habuisse videtur, *Ezriel*, ex uxore, & *Machirem*, ex pellice, Paralip. 1. 7. 14? Respond. 1. Si hoc verum esset, dicas licet *Ezrielem* absque liberis obiisse, itàque ad *Machirem* universam Manassis stirpem recidisse [v]. Solus *Machir* patri *Manassi* superstes fuit [x]. Nec aliam habuit Manasse posteritatem quàm ex Machir, Num. 26. 29. imò neque ei alius filius fuit quàm *Machir* [y]. Fortassis & *Machiri* nomen *Ezriel* fuit [z]. 2. *Ezriel* non fuit filius *Manassis*, sed pronepos, ut patet ex Num. 26. 29, 30, 31 [a]. siquidem patrem habuit iste *Ezriel Galaad*, avum *Machir* [b]. Cur autem, in Manassis stirpe recensenda, (1 Paral. 7.) pronepos ante filium commemoraretur, fieri potest ut illius tunc temporis gloria major fuerit ex rebus gestis. 3. Si neque hæc placent, existimemus, cùm duos haberet filios Manasses, alterius modò *Machiris*, neque hujus universam, sed dimidiatam, posteritatem cis Jordanem mansisse [c].

32. *Hanc possessionem divisit*, [אֵלֶּה אֲשֶׁר נִחַל] Incertum est utrùm τὸ אֵלֶּה *possessiones* demonstret, an *tribus* [d]. Potest tam ad *res* quàm ad *personas* referri †. [Hinc variè reddunt.] *Hi sunt quibus possessionem dedit*, ο'. Ar. sim. Jon. & Sy. Alii sic, *Hæc sunt quæ distribuit*, M. Ti. sim. P. JT. Ca. Belg. ¶ *Trans Jordanem contra Jericho*] Vide de hac loquutione ad Num. 22. 1 [f]. Jordanis *Jerichuntis* dicitur, quia hi campi ad Jordanem positi ex adverso spectabant Jerichuntem [g].

33. *Ut locutus est*, [דִּבֶּר] τὸ דִּבֶּר haud temerè usurpatur de aliis quàm maximi momenti sanctionibus: quale pondus non est in verbo אָמַר [h].

CAP. XIV.

1. HOC *est quod possederunt*, [אֵלֶּה אֲשֶׁר נָחֲלוּ] *Ista*, vel *hæc, sunt quæ hæreditate acceperunt*, Sy. [sim. plerique.] *Hæ sunt hæreditates quas — possederunt*, V. *Istæ sunt regiones quas*, &c. Hoc supplementum peto ex Gen. 26. 3 [a]. ¶ *Principes familiarum*; ità V. nempe, non singularum familiarum, sed omnium suæ Tribûs [b]: [רָאשֵׁי אָבוֹת] *Capita patrum*, P. Mas. D. *tribuum*, D. sed malim, *capita paternarum tribuum* [c]. *Primores paternarum familiarum*, JT. Hi duodecim erant; quisque suam tribum repræsentabat, ejúsque curam gerebat, ut omnes sor-

Marginal notes (left column): [t] Bo. [v] Ma. [x] Mas. [y] Ma. [z] Jun. Bo. Ma. [a] Bo. [b] Mas. [c] Bo. Mas. [d] Bo. † Mas. [f] Mas. [g] Bo. [h] Mas. [i] Mas. [k] V. [l] Mas. [m] AE. in Mas. [n] Mas. [o] V.

Marginal notes (right column): [p] Mas. [q] La. Bo. [r] Mas. [s] V. [t] Mas. [x] Mas. [y] La. Bo. [z] Bo. [a] Mas. [b] Mas. Bo. [c] Bo. [c] Mas. [d] Mas. † Bo. [f] Ma. [g] Mas. [h] Mas. [a] Pi. [b] Bo. [c] D.

titioni acquiescerent [d]. ¶ *Eleazar*, &c.] Vide supra 8. 33. & 9. 15, 18. & infra 19. 51 *.

2. *Sorte*, &c.] Sortitione opus erat, 1. ut suas cuique sedes Deus ipse tanquam digito metatus esse videretur, ne diversa terreni (vel soli) conditio rixarum & odii inter fratres causa esset, dum aliis amœna, aliis arenosa, &c. loca obtingerent; ad hoc, aliorum hæreditas vacua, aliorum in potestate hostium adhuc posita, esset. 2. Ut veritas promissionum Dei, ejusdémque paterna providentia erga suam gentem, appareret manifestius. Cùm enim Jacobi (ante annos 250) & Mosis prædictiones de qualitate regionum plerisque tribubus obventurarum tam certo casu sors ipsa comprobaverit, profectò ipsâ Impudentiâ fuerit impudentior, si quis vel cœlestem afflatum in Jacobo Mosèque, vel Dei judicium in sortibus, vel denique Divinam providentiam utrobique, nolit agnoscere; aut ipsâ Stupiditate stupidior, si non animadvertat. Sed dices, Quid opus fuit sortitione, si ex illis prædictionibus cernere suam quæque Tribus hæreditatem satis certè potuit? Atqui fuêre quidem sic designata unicuique Tribui loca sua, ut ex eventu prædictionum sortiúmque inter ipsas consensionem mirificam quivis posset agnoscere; verùm obscuriùs quàm ut iis tolli aut sedari controversiæ omnes inter homines avaros pertinacésque potuissent. 3. Ut præcideretur ansa calumniatoribus, qui alioquin dixissent, Quæ Moses pro sua erga quamque tribum affectione tanquam oracula Jacobi protulerat, ea nunc istos 12 viros de compacto suis judiciis rata facere, quòd Divinitatis existimationem cùm Mosi tum sibi apud populum parerent. Porrò, tantâ religione & cautione opus erat in ista distributione facienda, quia, cùm Christus ex his tribubus olim nasciturus erat, necessarium prorsus fuit eas quàm distinctissimas, in suis quamque sedibus, usque eò manere, dum ille in lucem tandem editus sacrorum Vatum prædictiones comprobâsset. Denique, quando sortitio, etsi Divinæ voluntatis certum indicium esse videretur, tamen ab hominibus administrari regique debuit, ut horum fidem, cæteroqui suspiciosam, faceret omnibus perspicuam, designavit Deus viros nominatim qui illi præessent muneri †. ¶ In Hebræo est, בְּגוֹרַל נַחֲלָתָם] *In sorte*, vel, *per sortem*, (vel, *secundùm portionem*, Sy. Ar.) *hæreditatis suæ*, sive *eorum*, P. Mo. V. *sortitione possessionis suæ*, JT. Istud jungitur præcedenti versui; i. e. quæ possederunt missis sortibus, sive per sortem, quæ indicabat & assignabat unicuique suam hæreditatem [f]. *In sorte divisa est iis possessio sua*, Jon. *Per sortem* (supple, *acceperunt*, M. Ti.) *possessiones suas*, M. Vide de *sorte* dicta ad Num. 34 [g]. Sortitio autem in Cis-jordanina tantùm regione adhibenda fuit, ubi & difficilior erat divisio, nec facilè extorqueri poterat partium consensus, & regiones aliæ aliis longè uberiores, teste Josepho Ant. 5. 1 [h]. ¶ *Sicut præceperat*] Scil. Num. 34. & antea Num. cap. 26 [i]. ¶ *Novem tribubus*] Hoc quidam referunt ad sortitionem; *sorte dividentes—novem tribubus*, &c. Vulg. Alii ad præceptum; *juxta id quod præcepit novem tribubus*, Jon. Alii subintelligunt *ut daret*; *quemadmodum præceperat—ut daret 9 tribubus*, &c. M. P. Ti. ¶ לְתִשְׁעַת הַמַּטּוֹת] *Novenario tribuum*, h. e. novem tribubus. Adjectiva namque numeralia cum substantivis constructa videntur substantivorum ferè naturam induere. Sic Gen. 17. 12. filius שְׁמֹנַת יָמִים, *octonarii dierum*, h. e. octo dierum; & 31. 7. עֲשֶׂרֶת מֹנִים, *decada vicium*, h. e. decem vicibus; item Exod. 34. 28. עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים, *decas verborum*, h. e. decem verba, Decalogus, &c [k].

4. *Sed in eorum* (i. e. Levitarum) *successerant locum filii Josephi*] Non placet hæc versio Masio: Neq; enim Levitæ desierunt esse una Tribus; neque Josephæi Levitarum, sed Rubenis, alterâ onciâ (h. e. duplici hæreditatis portione) donati erant; alteram autem, scil. præcellentiam, Juda adeptus est [l]. Verùm immeritò Masius Vulgatum carpit. Dico hos successisse in Levitarum locum, non in jus & possessionem, sed ut numerum duodenarium in tribuum sortitione explerent [m]. ¶ *In duas divisi tribus*] Heb. *Erant filii Joseph* (vel, *filiorum Joseph*, JT.) *duæ tribus*. Ità plerique. ¶ *Et suburbana*, [de quibus vide quæ à nobis congesta ad Num. 35. 4, 5, 6.] מִגְרְשֵׁי] Sic dicuntur ab *ejiciendo amovendoque*; q. d. loca ab habitationibus seposita & semota. Qu. Cur certæ urbes ipsis assignatæ erant, nec permissum ut passim habitarent ubi collibitum esset? Resp. 1. Sic facilè se omnes in amœnissimas regiones contulissent. 2. Nisi seorsim habitâssent, verendum fuisset ne vulgi vitiis ex assiduo cum iis contubernio assuescerent. Jam verò multi uno juncti collegio magis incitabantur mutuâ cohortatione, doctrinâ, exemplo; eræntque illiusmodi civitates quasi γυμνάσια & φροντιστήρια pietatis, in quibus Dei colendi doctrina optimè conservaretur, ac ad vicinas civitates propagaretur [n]. ¶ *Jumenta & pecora*: non arva, non vineta; sed pascua, eáque ipsa usui magis quàm fructui *; לְמִקְנֵיהֶם וּלְקִנְיָנָם] *Pro armentis & gregibus eorum*, scilicet, pascendis [o]. *Pro animalibus grandioribus & minoribus*, Ch. in Mas. He. in M. Potiùs מִקְנֶה sign. *pecora tam majora quàm minora*, κτήνη Græcis; קִנְיָן autem quicquid in bonis possidemus, κτῆμα & κτήματα [p]. In Num. 35. 3. ubi Lex ista instituitur, pro מִקְנֶה est בְּהֵמָה, quod omne genus animalia bruta significat; & pro קִנְיָן est רְכוּשׁ, quod *quæsitas facultates* & bona parta complectitur [q].

5. *Et diviserunt terram*] Non actu, sed decreto, aut cogitatione. Sic Gen. 37. 21. *liberavit*, i. e. nitebatur liberare; Exod. 12. 48. *& fecerit Pascha*, i. e. voluerit facere; Jos. 24. 9. *pugnavit Balac contra Israel*, i. e. pugnare cogitavit; Jos. 10. 15. *reversus est Josua*, i. e. reverti cogitabat; Jon. 1. 16. *sacrificârunt*, i. e. dixerunt se sacrificaturos; nam in mari qui poterant? Sic fortè 1 Mac. 2. 6. *divisit regnum*, i. e. dividere statuit, aut cogitavit †.

6. *Filii Juda*] Ut contribuli suo Calebo advocati patrocinarentur. Hæc autem gesta fuisse ante expugnatam Hebronem, ostendit comparatio hujus loci cum Jos. 10. 36, 37 [r]. Sed ego potiùs existimo jam antè in prima expeditione Australi expugnatam Hebronem, hic postulari à Calebo in possessionem, non in expugnationem: neque enim ullibi legitur à Calebo expugnatam Hebronem, sed ejectos indè gigantes, qui fortè primùm pulsi, Jos. 11. 21, 22. postea eò se contulerant. Vide infrà v. 15 *. ¶ *In Galgala*] Ibi erant castra & stativa Hebræorum, & ibi facta prima divisio; posterior autem divisio in Silunte, Jos. 18. 1 †. Credibile est eos tum primùm interpellâsse Josuam de *Hebrone*, cùm eum aggredi sortitionem velle animadverterent, verentes nè locus ei debitus alteri cuipiam obveniret [s]. ¶ *Filius Jephone*] Talis haud dubiè fuit, nam sic vocatur & 1 Paralip. 4. 15. ubi contexitur genealogia [v], & in Numeris [x]. Obj. At *Caleb* dicitur *filius Hesron*, 1 Paral. 2. 18. *Hesron* autem cum Jacob descenderat in Ægyptum, Gen. 46. Resp. 1. Rectè *filius Hesronis* dicitur, quamvis *Hesronem* vel avum, vel proavum, aut abavum, habuerit. Nec insolens est ut nepotes inter filios numerentur, præsertim si rebus gestis clari sint [y]. 2. Alius est hic Caleb ab eo qui fuit *Esronis filius* [z]. Probatur. 1. *Beseleel*, qui Tabernaculum fecit in deserto, *Calebo* ferè coævus esse debuit. At 1 Paralip. 2. *Beseleel* ponitur pronepos *Calebi filii Esron*. 2. Si noster *Caleb* fuit illius *Hezronis filius*, non poterat minor 100 vel 120 annorum fuisse in egressu ex Ægypto, cùm *Hezron*, ut dictum, unus erat ex descendentibus in Ægyptum [a]. Esto, hic quoque *Caleb* descendat de Juda, & fortè de Phares & Esron; sed mediantibus avis & abavis [b]. ¶ *Cenezæus*] Qu. Unde sic dictus? Resp. 1. Q. legunt *Cenezæi*, ut id *Jephone* epithetum sit, non *Calebi* [c]. 2. Non sic dicitur quòd vel ex Cenezæis Cananææ populis, vel ex *Cenez* Esaui filio, de quo Gen. 36. 25, 42. oriundus; erat enim Judæus, & ex Jacobo [d]. 3. Alii volunt eum à loco quopiam esse cognominatum †. 4. Potiùs nomen habuit ab aliquo ex majoribus, qui *Cenez* appellabatur, fuítque vir eximius, ideóque nomen suum posteris communicavit [‡]. Hoc indè colligo, quòd *Cenez* frequens & celebre nomen erat in familia *Caleb*. Erat *Cenez* frater fortè *Calebi*, Jos. 25. 17. & Jud. 1. 13. & 1 Paral. 4. 13. & alter *Calebi* nepos, 1 Paralip. 4. 15 [e]. 5. Vel *Jephone* binomius erat, etiam *Cenez* dictus.

[d] La. [e] G. † Mas. [f] V. [g] G. [h] Bo. [i] Bo. [k] Glas. gram. p. 121. [l] Mas. [m] Bo. ex La. [n] Mas. * G. [o] V. [p] Drus. Mas. [q] Mas. † D. [r] Jun. * Ma. † La. Bo. [s] Mas. [v] Bo. [x] Ma. [y] Mas. [z] Ser. La. Bo. D. ex Al. [a] Bo. [b] La. [c] Q. in Bo. [d] La. † Q. in Mas. & in Me. ‡ La. Bo. Mas. ex K. [e] Bo. ex La.

ctus[b]; ¶ *Nôsti quid locutus sit*] Qu. Ubi? vel Quando? Resp. 1. Fortè promissa illa non sunt S. literis prodita, sed seorsim, & uno Josuâ conscio, dicta. 2. Verba hujusmodi ferè habentur in Num. 14. 24. & Deut. 1. 36. *—Calebum—introducam in terram ad quam accessit.* Quæ verba certum est de singulari quopiam loco dici. Non enim universam Cananæam habere potuit Calebi semen. Probabile autem mihi videtur hunc locum Hebronem fuisse, eúmque locum in turbida illa altercatione pro hæreditatis suæ portione depoposcisse, quem ignavi homines inexpugnabilem esse clamitabant; ibi enim gigantes visi metum incusserant, quem vanum esse hoc modo Calebus luculenter ostendit. Præterea, ista Dei verba *κατ' ἐκλογὴν* omnino accipienda videntur; q. d. in eo se loco Calebum ejúsque posteros collocaturum, quem locum cæteri prorsus obtineri non posse persuasissent populo. Mitto illud, quòd Judæi, acuti, scilicet, Scripturæ explanatores, de Hebronis monte planè accipienda volunt, quia scribitur, Num. 13. 22. *Ascenderunt per Austrum, & venit Hebronem,* non, *venerunt*; quia solus Caleb accessit, cùm cæteri non auderent. Ità nihil illos pudet Josuam timiditatis & ignaviæ damnare. Quasi verò insolens res sit in S. literis Enallage numerorum[l]. בֹּא ibi potest referri ad totum cœtum (עֵדָה,) qui constat minimùm decem hominibus[*]. ¶ *Dominum ad Mosen, hominem Dei*] Argumenta hæc sunt ad causam mirificè accommodata, ab auctoritate ducta tum Dei, tum Mosis. Neque enim potest is cui Deus promisit frustrà esse, neque internuncius Dei vanus existimari[h]. ¶ *De me & de te,* ità ο'. Ca. Belg. Ang. עַל אוֹדוֹתַי וְעַל אוֹדוֹתֶיךָ] *Super causas meas, & super causas tuas,* Mo. sim. Jon. M. Pi. *mei & tui causâ,* vel *gratiâ,* Ar. JT. Ti. *de re mea, & de re tua,* Sy. *propter me & propter te,* P. Porrò, Caleb hæc locutus est, nè nomen bonum non interpellando malum fieret †.

7. *Nunciavi ei quod mihi verum videbatur,* כַּאֲשֶׁר עִם לְבָבִי] *Sicut fuit in,* vel *cum, corde meo,* M. Ti. Mo. Jon. Sy. *ex animi mei sententia,* Mas. G. Quod planè sensi: q. d. Nullius vel gratiam aucupatus sum, vel furorem expavi[l]. Respondebam prout sentiebam in animo meo, h. e. veritatem ipsam[m]; videlicet, terram esse optimam, & Deo adjutore facilè obtinendam[n]. Subindicat, quòd alii exploratores non omnino ex veritate nunciaverint[o]; sed inter populum terrores severint[p]. Videtur autem his verbis Caleb alludere ad nomen suum; כְּלֵב sign. *secundùm cor*[q]. Quemadmodum mihi constabat, vel, quemadmodum noveram *.

8. *Fratres mei*] Gentiles mei. Judæi omnes *fratres* inter se[r]. ¶ *Dissolverunt*] Vel, *liquefecerunt.* Cor liquefit in magno metu †. H[s]; deterruerunt populum, & ademerunt eis animos[t]. ¶ הִמְסִיו] Aut scriptum est more Chaldaico, ut vult R. Judas; aut (quod vult K.) positum est *Vau* loco *He* in fine: si ità est, sing. pro plur. scribitur*. Vel הִמְסִיו scribitur pro הֵמַסּוּ. Est enim Hiphil in ordine quiescentium in media *Vau*[‖]. Sign. eos animi firmitudinem dissolvisse[v]. *Fregerunt,* Jon. *terruerunt,* Sy. *enervârunt,* Ar. ¶ *Ego secutus sum Dominum,* ità M. *perfectè secutus,* &c. Ti. Sy. מִלֵּאתִי אַחֲרֵי יְהוָה] *Complevi post Dominum,* Mo. vel, *post timorem Domini,* Jon. *adimplevi ire post Jehovam,* P. *implevi voluntatem Domini, eundo post ipsum,* V. *perfeci obedientiam coram Domino,* Ar. *Ego pergebam* sequi *Dominum,* ο'. in Mas. *Complere post Deum* est, non solùm privatim piè sanctéque vivere, sed Dei etiam gloriam & proximi salutem, quibus fieri potest modis, ad ultimum usque vitæ actum procurare, & omnino munere eo cui quemque Deus præfecit attentè, graviter, constanter defungi. Hæc autem commemorat Calebus non vanæ gloriolæ studio, sed vel, ut seipsum eâ recordatione confirmet; vel, ut Israelitæ, intelligentes promissum hoc tanquam pietatis suæ mercedem, æmulatione quadam ad rectè vivendum incitarentur, & ad memoriam Dei erga se benignitatis revocarentur[u].

9. *Juravitque Moses*] Hoc juramentum refertur Deut. 1. 34*. At satis continetur in Num. 14. 21. &c[y]. Ibi autem *Deus,* hic Moses, jurâsse dicitur: sed parùm interest. cùm Moses, ut Dei internuncius, hanc promissionem fecerit[z]. Illa verba, *servum meum Caleb,* &c. pendent continuo orationis filo ab istis verbis, *Vivo ego,* &c[a]. Non Cananæa in genere, sed certus locus, Calebo promittitur, ut constat ex hoc loco, & ex v. 12, 13. & ex Deut. 1. 36. Locus porrò ille non alius est quàm *Hebron,* quam, cùm reliqui meticulosiores essent, ipse adierit, & exemplo suo aliis præiverit[b]. ¶ *Terra,* &c.] Heb. *Si non terra,* &c. Jurandi formam curtam, ut mos est, S. S. producit. Omittuntur hujusmodi verba, *Nè vivam,* vel, *Nè sim verax,* si ista non præstentur. Nefas autem est tale quid de Deo concipere animo, nedum effari, atque ideo ἐλλειπτικῶς, seu præcisè, loquuntur. Ità homines jurant; *Sic faciat mihi Deus, & sic addat,* h. e. sic magis magisque facere pergat. Subintelligendum, *Me malè perdat Deus,* &c. quod dicere cùm religio sit, (nemo enim sibi malè precari debet,) per ἀποσιώπησιν præciduntur malè ominata illa verba[c].

10. *Concessit mihi vitam,* הֶחֱיָה] *Vivere fecit,* i. e. servavit me salvum & incolumem[d]. ¶ *Quadraginta & quinque anni*] Magna hinc lux toti libro. His enim verbis totam illius temporis Chronologiam complectitur; indéque certò colligitur Josuam sex annis bellâsse, & septimo terram divisisse †. Congeries hic est sententiarum & argumentorum. *Conservavit me Deus,* post illa promissa, *& quidem per 45 annos,* & quidem *per desertum,* in quo æquales mei plerique omnes conciderunt; imò *vires* mihi *integras* manere voluit: quæ cùm sint constantissimæ Dei voluntatis certissima signa, non est quòd vos mihi denegetis quæ ille obtulit, atque etiamnum offert quodam modo[f]. ¶ *Quando ambulabat Israel per solitudinem,* sic Belg. Ang. vel; *quando* adhuc *ambulavit,* &c. Os. *quo tempore ambulavit,* &c. M. אֲשֶׁר הָלַךְ יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר] *Quibus* (supple, *annis,* Ca. & Tig. not.) *ambulavit* (*versatus est,* Ca. *vagatus* est, Tig. not.) *Israel in deserto,* Mo. ex *quo ambulavit,* &c. P. *quicum ambulavit,* i. e. versatus est, D. Cum *quo,* i. e. quo duce, *obambulavit, sive vagatus est.* אֲשֶׁר pro אֲשֶׁר עִם, V. Cum Mose, *qui ambulavit cum Israel in solitudine,* Jon. *Ut,* scilicet, *ambulare faceret Israel in deserto,* Sy. *Cùm rediret Israel in desertum,* jussus nimirum retrocedere, Num. 14. 25[g]. *Cùm versaretur Israel in deserto,* Mas.

11. *Sic valens,* &c.] כ repetitum valet *sicut,* & *sic*[h]. ¶ *Tam ad bellandum,* &c.] Heb. *egredi & ingredi,* Mas. ο'. *Exeundo & intrando*; omnia munia bellica obeundo[i]. Vide 1 Sam. 18. 5. Potiùs, *ingredi & egredi,* est, in omni vitæ munere officio suo fungi. Significat his verbis, nihil se ab sua ætate alienum petere, quamvis arduam sibi deposcat provinciam[k]. *Ad exeundum,* &c. i. e. ad iter capessendum: Gallicè, *à aller & venir*[l]. Ad obeunda negotia tum publica, tum domestica; ad quorum illa domo egrediendum est, ad ista verò eandem ingredi oportet. Metonymia effecti destinati *. Dedit hoc robur illi Deus, tum in præmium fidelitatis, ut Terrâ promissâ vigens valénsque potiretur, tum ut testis esset oculatus omnium quæ in deserto gesta sunt, eáque junioribus narraret[m].

12. *Da mihi montem istum*] In quo sitæ *Hebron, Dabir* & *Anab* urbes[n]. Erat *Hebron* in monte, Jos. 11. 21. & 20. 7[o]. Alii, *montem,* i. e. montana Judæ, ut alibi sæpe[p]. ¶ *Quem pollicitus est,* אֲשֶׁר דִּבֶּר] *Ut locutus est,* P. Alii, *quem* [nempe, *montem*] *locutus est,* Jon. Sy. Mo. vel, *de quo,* &c. Ar. M. Ti. vel, *secundùm quæ locutus est,* ο'. *id quod edixerat Jehovah,* JT. ¶ *Te quoque audiente,* &c.] Heb. *nam tu audisti,* vel, *quòd tu audivisti, illo die Hanakæos esse ibi,* JT. [sim. omnes.] Rursus Josuæ, ut Judicis, conscientiam testem citat. Qu. Sed quomodo sic loquitur ad Josuam, quasi non ipse illuc accesserit? Resp. 1. Vel *audire* hic ponitur pro *cognoscere.* 2. Vel ad 12 viros divisionis faciundæ verba ista fecit, quorum præter Josuam nemo Enacinos viderit[q]. 3. Nonnulli hinc eruunt, Josuam cum cæteris exploratoribus, aut saltem cum Calebo, Hebronem non ascendisse, nec ibi vidisse gigantes; quare Caleb, quòd solus adierit, eam sibi nunc deposcit. Vide Num. c. 13. v. 23[r]. ¶ *In quo Enacim*] Obj: At illi expulsi sunt, Jos. 11. 21. Resp. Nonnulli autem cladem illam evaserant, ac profugerant ad Philistinos, unde, viribus reparatis, Hebronem redierunt; eámque quasi avorum sedem insederunt; indéque eos Calebum

Vv 4 fuisse

Margin notes (left column): b Me ex L. — l Mas. — * D. — h Mas. — † G. — l Mas. — m V. Ma. — n Bo. — o E. — p Me. — q Bo. — * Pi. — r D. — † D. — t V. — * Mas. — ‖ M. — v Mas. — u Mas. — * Bo. — y Bo. Mas. — z Bo. sim. Mas.

Margin notes (right column): a Mas. — b Bel. — c Mas. — d V. — † La. — f Mas. — g Jun. — h D. — i Da. — k Mas. — l V. — * Pi. — m La. — n La. — o Bo. — p Ma. et Jun. — q Mas. — r Ma.

rursus expulit †. ¶ *Si fortè, &c.* אולי] Non est dubitantis, sed dixit modestiæ causâ, nihil sibi arrogans*. Non quòd Caleb dubitet de promissis Dei, sed quòd modestè de se sentiat, vereatúrque nè Dei opem sibi promissam suâ culpâ vel socordiâ avertat [x]. Potuit suspicari illam promissionem non esse absolutam, & ob peccata vel sua vel suorum revocari potuisse [y]. Universè de populi Dei victoria cum fiducia loquutus erat; de se autem modestè sentit, minimè ignarus mortalium quemque sæpe Dei erga se gratiam suis vitiis avertere [z]. Dubitandi adverbia, אולי *fortè*, &c. non semper incertitudinem directè important [y]. אולי *fortè* hîc tantùm rei difficultatem significat [a], & spem in animis audientium confirmat. Sic 1 Sam. 14. 7. Vide Num. 21. 23 [a]. Spem cum difficultate mistam continet: & difficultas quidem doni æstimationem minuit, (q.d. Nihil peto nisi quod cum periculis & laboribus conjunctum est;) spes verò donandi voluntatem provocat [b]. ¶ *Dominus mecum*] Heb. *Jehovah mecum*, supple, erit, JT. Pi. Verbum יהיה incuriâ scribarum videtur excidisse †: Et אותי hîc ponitur pro אתי [c]. ¶ *Et potuero delere*] Vult publicâ auctoritate, privatis viribus, bellum suscipere, ut Romanorum Fabii. Josue autem æquum censuit, ut publica fides publicis opibus liberaretur. Est enim hîc ἐπάνοδος (*regressus*) ad id quod dicitur suprà 36. Ut Caleb, ità Josue, urbem habuit ἐξαίρετον (*eximiam*,) infrà 19. 50 [d].

13. *Benedixitque ei Josue*] Τὸ *benedicere* tria significat in Scriptura. 1. Precari à Deo bona alteri: 2. Gratulari ob bona quæ jam quis possidet: 3. Bona largiri. Quæ omnia hîc concurrere videntur. Nam, 1. Calebo Josue bene precatus est: 2. Eum collaudavit ob res præclarè gestas: 3. Ei possessionem Hebron consignavit †. *Benedixit*, i.e. prospera omnia ei apprecatus est [f]; approbavit petitionem ejus, & concessit ei Hebronem [g]; collaudavit animos & virtutem Calebi [h]. Ei concessit quæ ambiebat: nisi si quis existimet solennem hîc ritum quempiam significari, quo illi Hebronem addixerit. Qualem ritum nunc forenses *investituram* vocant [i]. ¶ *Et tradidit ei Hebron*] Obj. At *Hebron* sacerdotibus data est, Jos. 21. 11, 13. Resp. Per *Hebron* hîc intelligitur agri & vici qui priùs fuerunt sub *Hebron* [k]. Dicitur *Hebron* non ea modò pars montis in qua exstabat *Cariath-arbe*, sed universa illa vicinia. Nam & *Dabir* cum *Hebrone* data censetur, ut mox audiemus [l].

15. *Nomen Hebronis olim Cariath-arbe*] i. e. *Civitas Arba*. *Arba*, vel *Arbe*, est viri nomen [m]. De hoc nomine vide dicta ad Gen. 23. 2. & Jos. 15. 13 [n]. *Hebronem* dictam volunt ex *Hebrone* Calebi filio, 1 Par. 2. 42. quia hic vocatur *pater Hebronis*. Sed hoc argumentum non videtur satis firmum: Nam *Machir* quoque dictus est *pater Galaad* 1 Par. 2. 21. non quia Galaaditidi nomen suum imposuit, sed quia illic imperavit. Veruntamen, cùm *Cariath-arbe* vetustum nomen fuerit, bona conjectura est alterum hoc Hebronis recens esse [o]. ¶ *Adam maximus, &c.* האדם הגדול בענקים הוא] *Homo magnus inter Anakim ipse*, Mo. P. *Magnus* dicitur, vel staturâ, vel autoritate [p]. Vel certè הגדול, à μέγας, quia illis imperitavit. Sic גדולים *magnates* [q]. Nota locutionem, *magnus inter gigantes*, i. e. maximus gigantum [r]: Nam per adjectivum regens ablativum cum præpositione ב, *in*, superlativus sæpe gradus circumscribi solet †. Sic, *pulchra in mulieribus*, pro, *pulcherrima*; *parvus in gentibus*, pro, *minimus*; *benedicta in mulieribus*, pro, *mulierum benedictissima* [s]. Vertunt ergò, *maximus gigantum fuit*, V. sim. JT. i. e. clarissimus, V. Maximus vocatur, tum vastitate corporis, tum imperio, tum rerum gestarum gloriâ, tum dignitate, ut qui fuerit pater, imò patriarcha, Enacim [t]. *Arbe* fuit pater *Enac*, à quo Enacim, ut patet ex Jos. 15. 13 [u]. Verùm quòd dicitur *pater Enac*, æquè de imperio atque de generis origine accipi potest [y]. Ab eo urbs denominata est, vel, quia condidit; vel, quod credibilius, quia eam diu suo dominatu tenuit [z]. ¶ *Et terra cessavit à præliis*] Quievit ad tempus [a]. Repetitur hoc loco, quia cùm faciendæ divisionis narratio adhuc per alias atque alias digressiones dilata sit, nunc verò tandem ad eam tractandam accedatur. Monet igitur, multos jam hostes reliquos fuisse, qui distributionem bello impedirent [b].

† La. Bo. * V. [x] La. [y] Bo. [z] Mas. [y] Glass. gram. pag. 494. [a] Jun. Mas. Glas. [a] Jun. [b] Mas. † Pi. [c] D. [d] G. † Bo. [f] La. ex To. D. [g] Jun. [h] Mo. & V. in La. [i] Mas. [k] M. V. sim. D. Bo. [l] Mas. [m] Mas. D. Jun. La. Bo. [n] G. [o] Mas. [p] D. ex Mas. [q] D. [r] D. Glass. † Glass. gram. pag. 57. [s] D. [t] La. [u] Me. [y] Mas. [z] Mas. [a] V. [b] Mas. sim. B.

CAP. XV.

1. *Igitur sors filiorum Judæ, &c.*] Inprimis hîc disserendum est de iis quæ universè ad divisionem terræ attinent. Quæritur primò, Quorum arbitratu partes istæ sunt factæ de quibus nunc sortiendum est? Nam ad Siluntem certè nihil agetur, nisi descriptis primùm ipsis portionibus. Apparet autem Cananæam non antè esse ab ullis metatoribus in certas partes divisas, quàm ventum ad Siluntem est, (Bonfrerius tamen contrarium statuit, & huic etiam sortitioni præmissam vult terræ lustrationem, quamvis hoc sileat Scriptura [a].) Existimo igitur duas has portiones Judæ & Josephi rudiore quadam designatione primùm ad sortiendum propositas fuisse, ut castra in Galgalis tutiora essent. A suo enim præsidio suisque dominis defensâ parte Australi, [ubi Judæ Tribus,] & Aquilonari, [ubi Josephi Tribus,] nullus hostis timeri poterat vel ab Oriente, (ubi Jordanes & Rubenitæ, &c.) vel ab Occidente, (ubi mare Magnum.) Et cùm partes hæ [Judæ & Josephi] majores æquo viderentur, æquabilis universæ terræ partitio ad tempus futurum rejiciebatur. Neque enim, quantum certè apparet, hæc prior sortitio omni prorsus jure possessiones iis addixit. De quo vide ad Jos. 18. *Judas manebit in finibus*, &c. Præterea, cùm Tribus Judæ & Principatum obtineret, & numero quamvis aliam tribum superaret; Josephitis etiam aut duplex aut sesquiportio debita fuerit; sic ratio aliqua in ista partitione habita esse potest videri. An verò de istis duabus portionibus sortitæ sunt ex æquo Tribus omnes, an solæ hæ duæ, non satis constituere possum. Sed posterius ex jam dictis mihi probabilius videtur. Porrò, in priùs posteriúsque sortiendo fuisse tribuum inter ipsas prærogativam multa docent. Videmus enim sortes *Judæ* & *Josepho* (quibus duabus tribubus jus Rubenis concessum erat) exire primas, deinceps verò filiis liberarum matrum, ac tandem ancillarum filiis [b]. Qu. Quisnam fuit modus sortitionis? Resp. 1. Per Urim ac Thummim [c]. Verùm hoc erat oraculum, non sors [d]. 2. Ea Tribus quam sors cunque priorem nominavit optionem ex partibus propositis delegit †. Sed hæc manca est sortitio, scilicet, solarum tribuum, non regionum; nec tam sortitio est, quàm optio & electio [f]. Præterea, quæ sic fuerit sortium & prædictionum sacrarum Divina consensio [g]? 3. Lustratores & descriptores Cananææ illam in 12 partes inæquales diviserunt, ac partem cuique Tribui proportionatam assignârunt; quam divisionem sors jam ab eis factam confirmavit [h]. Verùm ex hoc loco & ex Num. 26. 55, 56. & Num. 33. 54. liquet sortem primò divisionem hanc peregisse [i]. 4. Unica erat hydria in qua regionum nomina fuerunt, & hæc singillatim cuique Tribui extracta sunt, ut illæ, altera post alteram, pro cujusque prærogativa, sortirentur [k]. Masius opinatur Cananæam in 12 partes æquales fuisse descriptam, & cuique Tribui suam terræ portionem alteri cuivis Tribui æqualem obtigisse. Sed iniquum hoc erat, cùm Tribus valde inæquales fuerint [l]. 5. Duæ erant sortium urnæ, in quarum unam nomina 12 tribuum, in alteram 12 regionum, conjecta sunt. Eleazar autem quassatis urnis ex altera Tribûs nomen, ex altera regionis, eduxit [m]. Notandum autem, factam fuisse divisionem non æquali mensurâ, sed pro eo quod terræ valebant: [illegible] dixit Josephus [n]. Una in omnibus his (modis) insidere videtur difficultas; Cùm enim partes inæquales ob multitudinis in tribubus inæqualitatem esse oportuit, quomodo majoris numeri Tribui majorem portionem hi modi adscribunt? Si dicas Deum ità urnarum sortes temperâsse, ut majori Tribui major pars obveniret: 1. Frustrà ergò Deus imperavit ut inæqualitatis hujus rationem divisores haberent, cùm ipse id totum faceret. 2. Jam debuissent antea partes inæquales factæ fuisse: sicque ante sortem, quæ cuique pars danda perspectum penè fuisset. Dico, permissum à Deo fuisse divisoribus, ut suis quamlibet portionem finibus circumscri-

[a] Bo. ad Jos. 14. 6. [b] Mas. [c] Mo. in La. [d] La. † Jo. in Mas. [f] La. [g] Mas. [h] To. in La. [i] La. [k] Mas. [l] La. ex To. [m] RR. in Mas. La. [n] Gu. in La.

cumſcriberent, & partes ex urna prodeuntes, pro tribuum aut multitudine aut paucitate, dilatarent & contraherent, ut patet ex Num. 35. 8. Hoc autem fieri potuit vel ante ſortitionem, vel poſt eam. *Ante* quidem fieri potuit ut decem eſſent partes, &c. de quibus ſingulis communi ſenſu ſtatueretur, ſi ea huic aut illi Tribui obtingeret, eam tantam vel tantam, majorem vel minorem, eſſe debere. Vel, *poſt* ſortitionem fieri potuit duobus modis. 1. Si diviſores, cùm ſortem extractam vidiſſent, concordibus ſuffragiis (prout illis conſentaneum videbatur) vel adderent, vel demerent. 2. Si ab Urim & Thummim directionem peterent, &c *. [* Ser.] Probabile videtur terram Canaan in 12 partes æquales (nimirum, non tam magnitudine quàm æſtimatione,) deſcriptam fuiſſe, illáſque rurſum in alias minores fuiſſe ſubdiviſas, ut ſatis colligitur ex oppidorum per ſingulas regiones deſcriptione hoc capite, verſ. 32, 41, 44, 57, 62. deinde, deſcriptores hoſce deſpexiſſe magnitudinem tribuum, earúmque inter ſe proportionem iniiſſe. Quædam igitur Tribus aliis ſive majores ſive minores erant vel quartâ, vel tertiâ, vel mediâ parte. Proinde, minores (Tribus) ex 12 Cananææ portionibus jam diſtributis vel quartam, vel tertiam, vel dimidiam unius portionis partem pro ſua parvitate ſibi depoſcebant: Aliæ verò majores, pro ſua amplitudine, præter unam integrámque duodecimam Cananææ portionem, inſuper aliam quartam, vel tertiam, vel dimidiam alterius portionis partem ſibi adjungi ſuo jure poſtulabant. Hoc facto, chartulas 12 tribuum in unam urnam, chartulas 12 portionum regionis cum ſubdiviſionibus ſuis in alteram, conjecerunt; indéque primò ex urna una eduxerunt nomen Tribûs, ex altera nomen portionis quam Tribui illi aſſignârunt, ſed proportione geometricâ, juxta Tribûs magnitudinem; ità, ſcilicet, ut juxta eam educerent chartulas regionis quæ integram, vel dimidiam, vel ſeſquialteram, aut aliam portionis proportionem, cuique Tribui debitam continerent. v. g. Si ponamus tribum Judæ fuiſſe duplam ad cæteras; dicendum eſt, per ſortes illi datam fuiſſe duplam terræ portionem, ſed vicinam & contiguam, ut tota Tribus ſimul habitaret. Porrò, videntur deſcriptores in prima hac deſcriptione errorem commiſiſſe in deſignanda portione Judæ, quæ nimis magna ei obvenit, ut ex eo liquet, quòd hæc Tribus aliquam regionis ſuæ partem Tribui *Simeonis* ceſſerit, Joſ. 19. 1. etiam & Tribui *Danis*, ut patet de *Saraa* & *Eſtaol*, quæ hoc cap. verſ. 33. *Judæ*, at Joſ. 19. 41. Tribui *Dan* aſſignantur. Atque hac de cauſa, ſcilicet, de errore commiſſo ſubdubitans Joſue, ut eum corrigeret, cap. 18. miſit novos deſcriptores, &c p. [p La.] Ad ſortitionis autem ritum modúmque quod attinet, neſcio an eum non ſtudio nobis occultârit ubique S. hiſtoria, nè ſuperſtitiosè imitaremur in rebus noſtris q. [q Maſ.] Porrò, vereor nè barbara hoc capite & ſeq. locorum nomina faſtidium lectori afferant, ut in quibus nullum eſſe operæ pretium videbitur in diſcernendis cujuſque hæreditatis finibus, præſertim cùm urbes illæ vel perditæ vel admodum deformatæ ſint, & Tribus confuſæ atque de ſuis poſſeſſionibus æternùm dejectæ. Verùm multò aliter de iis quæ ſunt Divinis literis prodita exiſtimandum eſt quàm quæ profanis. Nam cùm illæ ſint *θεόπνευστοι*, nihil in illis otioſum vel inutile eſt. Optimè Chryſoſtomus, *Multi* (inquit) *mechanicorum cùm* (*ſumpto in manus libro*) *vel ſubducta numerorum ratio, vel nominum contextus longior catalogus, ſe offert, mox evolutis raptim multis paginis ad alium locum oculorum atque animi intentionem convertunt: & ſi fortè incuſentur, reſpondent, nihil aliud quàm nomina eſſe, neque fructuoſum aliquid in iis quæ ſic prætervolant ineſſe. Sed quid*, inquit, *en ais, bone vir? Nullàne tibi verecundia eſt dicere, Eorum quæ ipſe Deus loquitur nullam eſſe cognitionis utilitatem?* Metallici (inquit idem Chryſoſtomus) aridos & ſteriles montes non prætereunt, ſed in eos penetrant, & venas auri, argenti, &c. rimantur. Cur ergò ullum Scripturæ S. locum inexploratum prætermittimus, cùm nullus non ſit cœleſtium myſteriorum ditiſſimus, ſi præeunte nobis Spiritu Sancto penitiùs inſpexerimus? Harum autem rerum cognitionem per ſe inutilem eſſe fateor; at pro percipienda S. hiſtoria non modò utilem, verùm etiam neceſſariam, eſſe contendo.) Igitur ſi non plùs quàm inſanæ curioſitatis damnamus eos qui, ut Livii, Cæſaris, Taciti, &c. commentarios & Romanæ tyrannidis odioſa monimenta rectiùs intelligamus, ſummo ſtudio nituntur barbara locorum nomina, quæ illi ſcriptores pleraque corruptiſſima repræſentârunt, quibuſcunque conjecturis ad noſtræ memoriæ urbes accommodare; cur nos pœniteat ea locorum vocabula expendere quæ in S. Scriptura integerrima conſervantur, eorúmque perſequi cognitionem quæ ad monimenta exordii æternæ ſalutis noſtræ explicanda conducunt r? [r Maſ.] Non inutile erit cum his Joſuæ capitibus quæ agunt de diviſione terræ, & conſtituendis tribuum poſſeſſionibus, conferre illa capita primi libri Chronicorum quæ patres præcipuóſque in quaque tribu viros memorant. Sic cum Joſ. 13. confer 1 Chron. 5; cum Joſ. 15. confer 1 Chron. 2, 3, 4, ad v. 24; cum Joſ. 16, 17. confer 1 Chron. 7, 14, ad v. 30; cum Joſ. 18. à verſ. 11. ad finem confer 1 Chr. 7. à verſ. 6. ad v. 13. & cap. 8. totum; cum Joſ. 19. ad verſ. 10. lege 1 Chron. 4. à v. 24. ad finem; cum Joſ. 19. à verſ. 19. ad v. 24. lege 1 Chron. 7. ad v. 6; cum Joſ. 19. à verſ. 24. ad 31. lege 1 Chron. 7. à verſ. 30. ad finem; cum Joſ. 19. 32, &c. lege 1 Chron. 7. 13; cum Joſ. 21. lege 1 Chron. 6; & cum his capitibus Joſuæ lege 1 Chron. 9 *. [* Li.] ¶ *A termino Edom*, &c. אֶל־גְּבוּל אֱדוֹם מִדְבַּר צִן נֶגְבָּה מִקְצֵה תֵימָן] *Ad* (vel *juxta*, P. V. אֶל pro עַל poſitum, V. vel *versùs*, M. Ti.) *terminum Edom*, Mo. Jon. JT. *deſerti Sin*, Mo. M. Ti. (vel, *deſertum Sin*, Jon. vel, & *deſertum Sin*, P. vel, *uſque ad deſertum Sin*, Sy.) *ad* (vel *versùs*, Jon.) *meridiem*, Mo. M. Ti. ſim. P. Ar. *ab extremo*, vel *ab*, ſive *in, extremitate, Auſtri*, vel *auſtrali*, M. Ti. Mo. V. ſim. Jon. Sy. i. e. in latere illo quod aſpicit Auſtrum. h. e. Tribus illa à parte Auſtrali habuit pro limite Idumæam & deſertum Sin †. [† V.] Illa, *versùs meridiem*, &c, *ab extremitate Auſtri*, idem ſignificant, h. e. extimos fines Auſtrales deſcribi. Quapropter in Numeris iſtorum duorum loco eſt tantùm פְּאַת נֶגֶב, *ora Auſtralis* s. [s Maſ.] Ar. vertit, *ab extremitate Teman*. Al. ſic; *ad terminum Edomæorum, deſertum Tzinis meridiem versùs* erat *extremitas Auſtralis* ab Occidente, JT. Rectè addunt, *ab occidente*; nam Idumæa versùs angulum orientalem erat. Malè codices nonnulli habent, *A termino Edom uſque ad deſertum Sin*. Erat enim Idumæa deſerto Sin contermina, ut patet ex Num. 20. & ex Num. 34. 3. qui locus huic verſui & 2, 3, 4. ſeq. explicandis pluримùm inſervit; nam qui ibi *totius Terræ promiſſæ*, iidem hoc loco *Tribûs Judæ*, fines Auſtrales ſtatuuntur v. [v Bo.] Diſtinguendum eſt hoc צִן *Tzin*, quæ erat 33. manſio, à סִין *Sin*, quæ octava erat x. [x D.] Valde accuratè termini deſcribuntur Tribûs Judæ, ut tribuum principis, ubi futura erat urbs Regia, unde Reges, nè quis eos terminos tranſgrediendo popularibus injuriam faceret y. [y G.]

2. *Initium ejus*, &c.] Hebr. *Fuit eis*, לָהֶם. *Filiis Judæ*; vel *ei*, nempe, *Tribui* z. [z V.] ¶ *A ſummitate maris*, &c. גְּבוּל נֶגֶב מִקְצֵה יָם הַמֶּלַח] *Terminus meridiei*, ſive *auſtralis*, (*terminus* ab oriente *meridianus*, JT.) *ab extremo*, vel *finibus*, *maris ſalſi*, Mo. M. P. Ti. ſim. Ar. At Sy. *Fuitque limes eorum ab auſtrali extremitate maris*, &c. q. d. Incipit terminus Auſtralis ejus ab extremitate maris Mortui a. [a V.] Quænam autem hæc extremitas ſit mox explicat, dum addit, *& linguâ maris*, &c. Idem autem eſt hic dicere, *ab extremitate*, &c. &, *à lingua*, &c. cum eo quod verſ. 1. *à termino Edom & deſerti Sin*; hæc enim omnia loca conjuncta ſunt b. [b Bo.] Hic verſiculus explicatio eſt præcedentis c. [c Maſ.] Quod verſu 1. rudi modo delineavit, nunc explicatiùs deſcribere incipit d. [d Bo.] Atque hic rurſus poſterior verborum complexio prioris eſt ἐξήγησις: ideóque in Numeris id ipſum paucioribus dictum eſt †. [† Maſ.] ¶ *Et a lingua ejus quæ reſpicit meridiem*] Sim. Mo. Sy. V. Maſ. ſive, *quæ flectitur*, ſive *vergit*, *ad meridiem*, V. Sy. Sed quid hic *lingua maris*? Reſp. Sinus maris eſt, quo in continentem anguſtior pars excurrit linguæ ſpecie f. [f Maſ. La. D. Bo.] *Sinum* hìc vertunt JT. Ca. Ang. Belg. Sic Iſa. 11. 15. *Perdet Deus linguam maris Ægypti*, nempe, partem Arabici

Arabici sinûs citimam, quæ linguæ figurâ Ægyptum alluit ᵍ. Jon. vertit, *à littore:* alii, *à petra*, M. P. Ti. V. Bo. Me. Sic Ch. כיפא, i. e. *petra*, vel *promontorium*. *Linguam* vocat promontorium, quod longiùs excurrat in mare ʰ. [Hoc sensu usurpari vocem *linguæ* ostendit Gatakerus his exemplis.] *Erant ejusmodi ferè situs oppidorum, ut posita in extremis lingulis (alii, linguis) promontoriisque, pedibus aditum haberent, cùm ex alto se æstus incitavisset, &c. neque navibus, quòd, rursùs minuente æstu, naves in vadis afflictarentur:* Cæsar Bell. Gal. 3. de Venetiis. *Cassandrea hinc Toronaico, hinc Macedonico, septa mari; eminet autem in altum lingua in qua sita est: nec minùs quàm in altum magnitudine Athos mons excurrit, obversa in regionem Magnesiæ duobus imparibus promontoriis:* Liv. 45. *Linguam vocat terram in mare protensam specie linguæ. Lingua enim, sive lingula, interdum promontorium, vel alia quævis terra longa & angusta, dicitur, quæ in modum lingulæ exsertæ (exsertæ) in mare excurrit:* Godelæv. ad Liv. *Ubi longiùs processit, in cornua duo scinditur, quorum alterum Ionium spectat æquor, alterum Siculum: inter quæ promontoria non uno margine infinuatis accessum freti recipit. Sed linguis projectis saxium ac procurrentibus distinctum promontoriis pelagus admittit:* Solin. de Ital. c. 8. *Id promontorium cujus lingua in altum projicit:* Pacuvii Anchisa apud Gel. 4. 17. Vide Schot. Observat. human. 3. 28. *Indè in altum lingua mille passuum excurrens* *. Satis constat ex Josepho & ex Judic. 1. ult. *Petram* loci nomen esse ⁱ. ο'. etiam vertunt, νώτου, cervicem, dorsum ᵏ.

3. *Contra ascensum Scorpionis*, וְיָצָא אֶל־מִנֶּגֶב לְמַעֲלֵה עַקְרַבִּים] *Et egreditur* (i. e. Et hinc excurrit, V.) *ad meridiem Meale-acrabbim*, P. sic V. Alii vertunt, ad *ascensum*, vel *clivum*, *scorpionum*, M. Ca. Aliis est nomen proprium: ita 1. in G. JT. Ti. Ang. Belg. Mal. Factum tamen videtur, vel, à frequentia scorpionum ˡ; vide Deut. 8. 15 ᵐ. vel, ab eorum similitudine & figura ⁿ, quia montana hæc se in modum scorpionum incurvârunt ᵒ. Est pars Idumææ dicta Ἀκραβαττήνη, 1 Maccab. 5. 3. Ptolemæus in Mesopotamia ponit *Acrabam* ᵖ. Nota hîc geminationem particularum, quæ frequens est in Ebraismo; ut hîc ad verbum est, *ad ab Austro*, &c ᑫ. *Ad locum qui fuit à meridie*, &c. M. Ti. Græci (quem sequutus est Latinus) habent, ἀπέναντι legebant מנגד, pro מנגב. Hic autem collis *Akrabbim* non est *Aquilonarior* quàm illa ultima Salsi maris ora, (prout eum malè collocant plerique Chorographi) sed *Australior:* Ptolemæo enim *Petra* Australior multò est *linguâ maris salsi*, ideóque *Cadesbarnea* quoque Australior est, ut quæ sit Petræ affinis. Jam verò iidem ipsi Chorographi hunc *clivum Acrabbim* Australiorem statuunt quàm *Cadesbarneam* ʳ. Vide plura de hoc loco ad Num. 34. 4 †. Nota porrò pro וְיָצָא, h. e. *exibat*, in Numeris scriptum וְנָסַב, *gyrabat*, quod significat normam dimensionis sinuari, non prorsus rectà duci ˢ. ¶ *Et pertransit in Sinaa*] Sic Hi. & ο'. Σεννά, acsi ה pertineret ad nomen: Sed non ità est ᵗ. צִנָה urbs est *Sin*, quæ deserto nomen dedit ᵘ. ה in צִנָה vim habet præpositionis ʸ. Sign. motum ad locum: צִנָה pro לְצִין *ad Sin*, ex usu linguæ. Sic mox אַדָּרָה pro לְאַדָּר ᶻ. ¶ *Ascenditque in Cades-barne*] Declinando versùs Septentrionem, quod vox *ascendendi* indicat: Loca enim Aquilonaria pro altioribus habentur, quia ad mundi verticem, quem *polum Arcticum* vocamus, videntur accedere. Videtur autem *Cades-barne* fuisse pars Terræ promissæ, ex Deut. 1. 20. sed extima ᵃ. *Ascendit*, i. e. ascendendo progreditur, & illinc *vertit se*, i. e. tendit, *in Hebron* ᵇ. ¶ חֶצְרוֹן] Infra nominatur חָצוֹר *Hasor*. Sed est illa *Hasor* toto cœlo diversa ab *Hasor Galilææ* ᶜ. ¶ *Carcaa*, הַקַּרְקָעָה] Sym. vertit, γῆν, *terram*, (sign. enim קַרְקַע Hebræis *solum*, *fundamentum*) qui non esse loci certi proprium putaverit ᵈ.

4. *In Asemona*] Fortassis est illa עַצְמוֹן quæ mansio erat 26. nam *Heth* & *Ain* alternant ᶠ. ¶ *Ad torrentem Ægypti*] Vide suprà 13. 3. & Numer. 34. 5 ᵍ. ¶ *Hic finis meridianæ plagæ*] Heb. *Iste erit vobis terminus Austri*, Ma. Illorum autem finium longitudo est universum illud intervallum quod ab extremitate Asphaltitidis ad Rhinocoluram usque patet, juxta quam, apud parvum illud Nili brachium, erat nostra (עַצְמוֹן

ᵍ Mas. ʰ V. ᵏ Gr. ⁱ Bo. ᵏ Me. ˡ G Me. ᵐ G. ⁿ Me. ᵒ V. ᵖ G. ᑫ D. ʳ Mas. † Ma. ˢ Mas. ᵗ D. ᵘ V. ʸ Mas. ᶻ D. ᵃ Mas. ᵇ V. ᶜ Mas. ᵈ Idem. ᶠ M s in D. ᵍ Ma.

Asmon. Porrò, hæc clausula, *Iste erit vobis limes*, &c. apostrophen continet, ut videtur, absurdam. Sed alludit, opinor, ad illa verba quibus in Numeris hi ipsi fines sunt descripti: alloquitur enim illic Moses Israelitas ᵃ. Alii autem Enallagen personarum esse volunt, & לָכֶם positum pro לָהֶם, *terminus eorum* ᵇ.

5. *Ab oriente*] Orientis fines tribus verbis ostenduntur, ipsum, scilicet, *mare Salsum* ʰ. ¶ *Ad extrema Jordanis*] i. e. Usque ad eum locum in quo Jordanis influit in mare Salsum ˡ. Est autem maris hujus longitudo, (ab Austro in Septentrionem, Mas.) juxta Josephum, *Belli* 5. 5. 580 stadia, juxta Plin. 5. 16. centum mil. pass. latitudo, juxta Joseph. 150 stadia, juxta Plin. 25 mil. passuum ᵐ. Non procedit hic limes orientalis ultra longitudinem maris Salsi ⁿ. ¶ *Et ea quæ respiciunt ad Aquilonem*, &c. וּגְבוּל לִפְאַת צָפוֹנָה מִלְּשׁוֹן הַיָּם מִקְצֵה הַיַּרְדֵּן] *Et terminus anguli* (vel *plagæ*, Ar. vel *lateris*, V. vel, *in latere*, M. vel, *in angulo*, Ti.) *Aquilonis à lingua maris, ab extremo Jordan*, vel, *ab extremitate*, (sive *termino*, V.) *Jordanis*, Mo. M. Ti. מִלְּשׁוֹן hîc vertunt, *à summitate*, ο'. *à littore*, Jon. *à petra*, M. P. Incipit *à promontorio*, vel, *ab excursu altero maris*, V. scilicet, in terram, V. ad ver. 2. *à sinu*, JT. Mas. Bo. Vix credibile est, & in Australi illa maris istius extremitate, & rursùs in Aquilonari hac, rupem aut scopulum fuisse quem *lingua* verbum significavit: sinum autem utrinque fuisse certum est ᵒ. Inchoat hic Aquilonaris terminus ubi desinit terminus orientalis. De hac eadem lingua agitur Jos. 18. 19. ubi terminus Australis Benjamin describitur, qui idem est cum termino Aquilonari Judæ ᵖ. Junius & Tremel. locum sic vertunt, *Terminus verò ad latus Aquilonare, à sinu istius maris, pars Jordanis:* i. e. ab extremitate Jardenis partem ejus usque ad lacum Genesareth Juda maximam possedit, etiamsi quarundam tribuum fines in ipsum Jardenem inciderent. Hac ratione fiebat ut fines Naphthali ad Jardenem essent Judæ contermini, ut habetur infrà 19. 34 ᑫ. Sed falsum omnino Judæos fines ad lacum Genesareth pertigisse ʳ.

6. *Ascenditque terminus*] *Ascendere* dicuntur homines ad Jerusalem, indè verò *descendere:* unde probabile fit, urbem istam in excelsissimo exstitisse loco †. ¶ *In Beth-hagla*] Ea erat in tribu Benjamin, Jos. 18. 21 ˢ. Tertio ab Hierichunte lapide, secundo ab Jordane, abfuit, teste Eusebio ᵗ. Hæc Gen. 50. dicitur *area Atad* ᵘ. Non placet Masio; quia non illàc iter erat ex Ægypto Hebronem ʸ. Verùm supponit hoc Josephum cum suis rectà viâ Hebronem advenisse, cùm probabilius sit eos per desertum venisse ᶻ. ¶ *Et transit*] i. e. Ultrà tendit limes ᵃ. ¶ *Ab Aquilone in Beth-araba*] Ità M. ο'. Alii, *ad Betharaba*, P. Ti. Al. *a septentrione Beth-Arabe*, JT. Al. *transibant Betharabam ab Aquilone*, Mas. Tripliciter intelligi potest. Vel, 1. ut terminus *Beth-arabam* ab Aquilone relinqueret. Sic intelligi debet si in tribu Benjamin fuerit. Vel, 2. ut terminus transiret ab Aquilone respectu Beth-Arabæ. Ità accipiendum est si Tribui Judæ adscribatur. 3. Ut terminus in ipsam veniat *Beth-arabam*. Qui sensus videtur simplicissimus. Sic *Beth-araba* utrique Tribui communis erat: Hîc enim ver 61. est in tribu Judæ; & Jos. 18. 22. in tribu Benjamin ponitur. Solent nimirum urbes in finibus positæ utrique Tribui non semel adscribi ᵇ. Videntur hæ duæ Tribus nonnullas urbes in confinio positas communi jure tenuisse ᶜ. בֵּית עֲרָבָה autem sign. vel, *campestrem domum;* ità Chald. & Sym. in Mas. *domum planitiei*, Ar. vel, *domum solitudinis*, posita enim erat in vasta solitudine ᵈ. Constat in iis locis fuisse desertum Jericho †. Annumeratur verò illa urbs cum iis quæ in deserto exstabant ᶠ. ¶ *Ad lapidem Bohen filii Reuben*] [Sim omnes.] Nihil habuit ea Tribus cis Jordanem: sed locus videtur ab hoc Bohane Reubenita denominatus, propter rem aliquam gestam ibi quæ ipsum attingat; sicut infrà v. 37. *Migdal-Gadis* dicitur ᵍ. Illud perspicuum videtur, nomen recens esse ʰ. Mos est scriptorum rerum sacrarum, ut recentissima quæque nomina usurpent; vetustiora, nisi locorum celebriorum, dissimulent silentio ⁱ. Alii vertunt, *Eben-bohan*. Nomen est loci, V.

ᵃ Mas. ᵇ o'an Mas. M ex K. ʰ Mas. ˡ V. sim. Mas. Bo. ᵐ Bo Mas. ⁿ Bo. ᵒ Mas. ᵖ Bo. ᑫ Jun. ʳ Ma. † Mas. ˢ Bo. ᵗ Mas. ᵘ La. Bo. Me. ʸ Mas. ᶻ Bo. ᵃ Ma. ᵇ Bo. ᶜ Mas. ᵈ Mas. Bo. † Bo. ᶠ Mas. ᵍ Jun. ʰ Bo. Mas. ⁱ Mas.

7. *Ad terminos Debera de valle Achor*] Sensus est, Terminus progreditur usque ad terminos Debera, pertransitâ prius valle Achor [k]. ¶ וְעָלָה הַגְּבוּל דְּבִרָה מֵעֵמֶק עָכוֹר] *Et ascendit terminus in Debir*: vel, *ad Dabir*, Jon. Sy. vel, *Debiram*, JT.) *à valle Achor*, M. P. Mo. Ti. JT. sim. Mas. At RS. sic exponit, funiculum ductum esse inter lapidem *Bohan* & *Dabir* per vallem *Achor*. Id si ità est, ut sanè præ se ferre videntur Hebræa verba, ista vallis Achor haud universa fuit Aquilonaris urbi Jerichunti; alioquin Jericho Judæorum esset, quam certum est Benjamitarum fuisse. Conjicio vallem istam longiusculè porrectam fuisse ab Austro in Septentrionem [l]. Non est hæc illa *Debir* prope *Hebronem*, de qua v. 15. nec illa ultra Jordanem, de qua Jos. 13. 26. sed tertia ab his distincta [m]. Hæc enim non procul ab Jerichunte abest. At ο'. pro דְּבִרָה videntur legisse רְבִיעָה, nam vertunt, *ad quartam partem vallis Achor* [n]. ¶ *Contra Aquilonem respiciens Galgala*] Sim. M. P. Mo. JT. h. e. Versùs Aquilonem habens Galgala [p]. *Fines* autem qui hic *aspicere*, cùm de Benjamitis agitur *se finivisse* dicuntur, *in Septentrionem usque ad Galgala*. *Aspicere* igitur pro attingere quidem, sed non amplecti, nec intrò recipere, dictum est [q]. Quòd si termini Tribûs Judæ Aquilonales respiciunt Galgalam Aquilonem versùs, ergò necesse est eam extra Judæ terminos fuisse; nec in tribu Juda erat, ut sensit Hieron. sed in tribu Benjamin, ubi cæteri omnes eam locant; & ità certè videtur ex Jos. 4. 19 [r]. Alia autem alia est hæc *Galgala* ab ea juxta Jordanem, ubi Josue habuit castra [†]. Probatur. 1. Termini longiùs jam à Jordane processerunt quàm ista Gilgal [t]. 2. Hæc Galgala erat vicina *clivo Adummim*, quem certum est extitisse inter *Jerusalem* & *Jerichuntem*, illa autem altera Galgala propiùs quàm Jericho abfuit ab Jordane [u]. 3. *Galgala* hujus versûs c. 18. in Hebræo vocatur גְּלִילוֹת [x]. [At alii hunc locum aliter accipiunt, & צָפוֹנָה referunt ad antecedentia, ex valle Achor *ad Aquilonem usque*, Sy. vel, *Aquilonem versùs*, Ar. Et quod sequitur, פֹּנֶה אֶל הַגִּלְגָּל, per se ponunt, redduntque, *flectitur versùs Galilæam*, Sy. nempe, quia *Geliloth* vocatur, c. 18. ut jam dictum: *pergens ad Gilgal*, Ar.] [a] ¶ *Quæ est ex adverso ascensionis Adummim*] Locus hic sic dictus est, quia in clivo & loco editiore situs est. Quin & Adrichomio mons est, & quidem pars montium Engaddi [y]. Porrò, *Adummim* sign. *rufos*, quòd sæpe illic viantes saucii à latronibus sanguineruberent. Et ad hunc ipsum locum inter Jerusalem & Jericho Christum alludere volunt Luc. 10. 30 [a]. ¶ *Ab australi parte torrentis*, אֲשֶׁר מִנֶּגֶב לַנָּחַל] Ambiguum est quò refertur pronomen אֲשֶׁר [b]. [Q. referunt *ad ascensum Adummim*: ità Mas. Jon. Alii verò ad *Galgala*: ità Latinus in Mas. Sy. M. P. Ti. Mo.] ¶ *Fons solis*, אֶל מֵי עֵין שֶׁמֶשׁ] *Ad aquas fontis solaris*, M. Jon. *prope fontem Semes*, Sy. *ad aquas Ein Shemesh*, P. Ti. JT. Mo. ¶ *Erunt exitus ejus*, &c. Desinit in Enrogel [c]: אֶל עֵין רֹגֵל] *Ad Ein Rogel*, P. Mo. V. *ad fontem Rogel*, M. Ti. JT. Sy. Sign. *fontem fullonis*: sic dictus est, quòd ibi fullo pedibus suis calcans pannos abluat [d]. Fortassè exceptæ elicibus ejus aquæ fullonum officinis serviebant [†]. Favet huic conjecturæ, quòd prope urbem esset *ager fullonis*, in quo scil. fullones pannos exsiccabant [f]. Erat autem *Enrogel* proximè ad Jerusalem, ut liquet ex 1 Reg. cap. 1. vers. 9, 41 [a].

8. *Ascenditque per convallem filii Hennom*, גֵּי בֶן הִנֹּם] Ad *vallem* (vel, per *vallem*, JT. G.) *filii Hinnom*, Jon. Sy. sim. JT. *Gehennom*, Mas. *Gehennam*, Ar. *Vallis Hennom* locus fuit suburbanus, olim amœnus admodum, & Cedronis aquis riguus. Ea amœnitas multorum fuit scelerum occasio. In ejus parte, *Topheth* dicta, liberos suos Molocho sacrificabant; eámque ideirco Josia sordibus contaminavit [h]. Nota hic *ascendendi* verbum usurpari, quia hactenus à Jordane & mari Mortuo, in quod aquæ Hiems. defluunt, funiculum duxit; sicuti contrà, Jos. 18. 16. *descendendi* verbo utitur, quia inversum ordinem sequitur, non habitâ ratione singularium locorum, cùm ibi funiculus in montem *descendere*, & hic in vallem *ascendere*, dicitur. Sic Luc. 10. *Homo descendebat ab Jerusalem in Jericho*, nempe, quia Jericho Jordani erat propior [i]. ¶ *Ex latere Jebusæi*, אֶל כֶּתֶף הַיְבוּסִי] *Juxta*, vel *ad latus* (vel *humerum*, Mo. *promontorium*, Ar.) *Jebusæi*, M. P. Ti. Jon. Sy. *ad latus urbis Jebusæorum*, JT. Porrò, *Jebus* & *Jebusæum* vocatam esse olim *Jerusalem* est res testatissima [k], Jos. 18. ult. Jud. 19. 10. & 1 Paral. 11. Maximè verò sic dicta est pars illa montis Sion Australis quam Jebusæi supra modum munierant [l]. ¶ *Ad meridiem*] Significat Jebusæum respectu funiculi jam producti fuisse ad meridiem. Unde nota funiculum hunc incidere in Jerusalem, ibique habere Jebusæum, seu arcem Sion, ad meridiem, quæ arx proinde incidebat in sortem Judæ. Erat autem arx Sion totius Hierosolymæ maximè Australis. ¶ *Hæc est Jerusalem*] Non quidem tota, sed urbis pars una [n]. Qu. Quomodo hic Jerusalem est in tribu Judæ, cùm alibi dicatur esse in tribu Benjamin, (prout omnes ferè tam Catholici quàm Rabbini existimant, juxta Deuter. 33. 12 [o]?) Resp. 1. Jerusalem propriè erat in sorte Benjamin, Jos. 18. ult. Jud. 1. 21. Joseph. Antiq. 5. 1, 2. Tribus autem Judæ confinis: unde postea, Benjamitis aut conniventibus, aut invitantibus, Judæi Jebusæos Jerusalem occupantas ex ea expulerunt, urbemque jure belli sibi vendicârunt. Sicut David *Ziglag*, quæ hic Simeonitis annumeratur, Philistinis extorsit, suæque Tribui Judæ adjunxit, 1 Sam. 27. 6 [p]. Resp. 2. Aliqua pars Jerusalem pertinuit ad tribum Juda, ut verba sequentia docent. Hinc Esdr. 11. 4. tam filii *Juda* quàm *Benjamin* in Jerusalem habitâsse dicuntur [q]. ¶ *Inde se erigens ad verticem montis*] Mons hic *Moria* intelligitur, ad cujus verticem se erigens funiculus majorem Benjaminitis portionem relinquebat, in qua Templum exstructum; minorem, Tribui Judæ. Constat enim, 1. montem *Sion* & arcem Jebusæorum fuisse in tribu Judæ. 2. Inter montes *Sion* & *Moria* solam voraginem *Mello* intercessisse, & per eam nec funiculum *Juda* Aquilonarem, nec *Benjaminis* Australem, Jos. 18. ductam fuisse, sed ad latus per montem, montísque verticem [r]. ¶ *In summitate vallis Rephaim*, בִּקְצֵה עֵמֶק רְפָאִים] *In extremo* (vel *finibus*, Jon.) *vallis Rephaim*, Mo. sim. JT. Mas. vel, *gigantum*, Sy. vel, *fortium*, Jon. Propè ad Jerusalem pertinuisse videtur ex 2 Sam. 5 [†]. & ex Joseph. Antiquit. 7. 4. Nunc sensus loci est, *qui*, scil. mons, *est è regione vallis Hennom ad occidentem*, qui deinde idem mons terminatur ab altera parte in extremitate vallis Rephaim [t].

9. *Inclinatúrque*, וְתָאַר הַגְּבוּל וגו׳] *Et designabitur terminus à capite montis*, Mo. *Circuit*, vel *gyrat*, &c. P. M. Judæi omnes in Mas. *deflectit*, Ti. *excurrit*, ο'. & Sym. in Mas. *Et describitur*, vel *figuratur*, *terminus*. Alii, *Ducitque lineam terminus*, i.e. lineam arcuatam sive obliquam quasi circino facit. Vel, *Lineâ arcuatâ* (sive, *obliquâ*) *tendit terminus*, i.e. sese confert [v]. *Definit terminum istum à vertice montis*: Syntaxis Hebraica. Simile exemplum Psal. 10. 2. Pi. *Definit terminum istum mons*, &c. JT. Existimo תָּאַר esse *describere*, *figurare*, *& ductu lineis designare*, cùm certum sit תֹּאַר significare *formam* cujusque rei & *figuram* [a]. ¶ *Ad vicos montis Ephron*] Heb. *ad urbes*, &c. Sed quis sit mons ille *Ephron*, & qui ejus vici seu urbes, non facilè reperies. Est *Ephron* trans Jordanem, urbs munita, 1 Mac. 5: 46. Est alia urbs *Ephron* in Ephraim, 2 Paral. 13. 19. Ab his perspicuum est hunc montem *Ephron* distingui, ejúsque nulla fit infrà Jos. 18. mentio [y]. *Vicos* sive *oppida* quæ monti *Ephron* adjacebant intelligit Arias Montanus [a].

10. *Et circuit*, &c.] h. e. Non rectà procedit ab Ortu in Occidentem, sed circuitu quodam [a]. ¶ *Ad montem Seir*] Longè alius hic à *Seir* monte Idumææ. Dictus videtur שֵׂעִיר à *coma*, sicut & vicinus mons יְעָרִים à *sylva*, quibus obsitus fuerit [b]. *Seir* quasi *pilosus*, ab arborum frequentia. Nota verò hic inchoari terminos *Juda* occidentales, nempe, secundùm primam amplitudinem, postea enim & *Simeon* iis includebatur, & nonnullæ urbes iis subtractæ Tribui *Dan* adscribuntur [c]. Dicitur autem hic *flecti terminus in occidentem*, quia cùm indè ab illo monte quem *objacere valli Hennom* dicebamus adhuc excurrerit obliquè versùs Septentrionem, jam tandem rectà in Occidentem dirigitur [d].

In

[k] Bo. [l] Mas. [m] Ma. ex Mas. [n] Mas. [p] Bo. [q] Mas. [r] B. [†] Itâ La. Bo. Mas. [t] Bo. [u] Mas. [x] La. Mas. [y] Bo. [a] Mas. [b] Idem. [c] V. [d] Ia sim. V. Mo. [†] Mas. [f] Bo. [a] Mas. [h] Mas. Bo. [i] Bo. [k] Mas. [l] Bo. [n] Bo. [o] Bo. [p] Tota in La. [q] La. [r] Bo. [†] Mas. Bo. [t] Bo. sim. JT. [v] V. [a] Mas. [y] Bo. [a] Com. ment. in Josuen. [a] Bo. [b] Mas. [c] Bo. [d] Mas. ex RS.

¶ *In Chesson*] Heb. *ipsa Chesalon*, Ma. *hoc jam* est (i. e. nominatur, Pi.) *Chesalon*, JT. ¶ *In Beth-semes*, [בֵּית שֶׁמֶשׁ] Sign. *domum solis* †. Non longè abfuisse à Cariath-Jaarim docet Joseph. Antiq. 6. & 1 Sam. 6. 19, 21 [f]. Fuit hæc urbs sacerdotalis in tribu Juda, ut patet ex Jos. 21. 16. quanquam hic inter civitates Juda non numeretur: verùm satis constat vel non omnes his capitibus recenseri tribuum civitates, vel certè earundem urbium diversa esse nomina. Quocirca malè hanc in tribu *Benjamin* collocat Hieron. & in tribu *Dan* Adrichomius [a].

11. *Accaron*, [עֶקְרוֹן] Hinc, & magis ex vers. 45, 46, 47. pater *Accaron* & cæteras quatuor satrapias Philisthinorum primitus pertinuisse ad tribum Juda, postea tamen partem earum Danitis cessisse, ut patet ex Jos. 19. 43. Et Tribus Juda *Accaron* expugnavit, non quòd ea ad se pertineret, sed quòd ipsis infesta erat, utpote vicina [h]. Præterea, nulli alii Tribui adscribuntur *Geth* & *Ascalon*, nec adscribi possunt, cùm inter cæteras, nempe *Gazam* & *Accaron*, interceptæ fuerint [i]. ¶ *In Jebneel*] Quin hæc sit Jamniarum altera, nihil dubito [k]. Probabile quidem hoc judico, sed non certum [l]. Solent Græci literam *Beth* in suam *Mi* sæpe convertere. Sitæ autem erant ambæ Jamniæ inter Diospolin & Azotum. Nostra hæc maritima erat, non autem quæ intus, ut Plinius loquitur, exstabat [m].

12. *Et magni maris*, &c. וּגְבוּל יָם הַיָּמָּה הַגָּדוֹל [וּגְבוּל זֶה גְּבוּל בְּנֵי יְהוּדָה] *Et terminus maris ad mare magnum, & terminus: iste terminus filiorum Juda*, Mo. *Et terminus occidentalis ad mare magnum & terminum: iste term.* &c. P. *Terminus occidentalis* est, *quod est ad mare magnum & terminum ipsius: hic est term.* &c. JT. *Terminus verò occidentalis fuit mare magnum, fuitque terminus iste terminus filiorum Juda*, M. [Ar At. quem sequitur Latinus, refert hoc ad finem versûs præcedentis, hoc modo, *& definit ad Occidentem, versùs mare magnum.*] *Ad mare magnum*, sub. *contendit*, V. Mare magnum vocat Mediterraneum [n], quo nullum majus attingit Cananæam [o]. i. e. Terminus occidentalis situs est juxta mare Mediterraneum & terminum ejus, h. e. regionem finitimam mari Mediterraneo: q. d. Mare Mediterraneum & regio illi finitima efficiunt terminum ac limites occidentales ejus. זֶה גְּבוּל, *iste est terminus*, i. e. regio terminis definita [p]. Fines autem occidui extenduntur à Jabneel (ubi mare attingunt) ad torrentem Ægypti [q].

13. *Caleb filio Jephuneh dedit*] Quis dedit? Haud dubiè Josue, ex cap. 14 [r]. Vertunt, *dedit* Josue, Ti. M. Sy. JT. Verùm hactenus à principio capitis nulla de Josue facta mentio †. Alii passivè vertunt, *data fuerat*, Mas. rectè; Hebræi enim sæpe utuntur verbis activis absque supposito significatione passivâ [t]. Qu. Cur hæc narratio hîc occurrit, quum post mortem Josue ea res gesta fuerit? Resp. Ut intelligamus nec Dei promissa, neque Calebi spem, frustrà fuisse [v]. Huc addi possit, Achsæ dotem, ad cujus mentionem nos istius series narrationis ducit, ad divisionis materiam pertinere [w]. Hinc tamen colligitur, vel hujus libri scriptorem Josuam non fuisse; vel hæc aliàque non pauca ab alio hagiographo scriptore postmodum addita [y]. ¶ *Sicut præceperat ei Dominus*] Docet Josuam non temerè Calebo Hebronem extra sortem concessisse, sed jussu Dei, &c [z]. Sed quando datum est illud præceptum? Respond. Vel à Deo ipso immediatè, vel à Deo per Mosen [a]. ¶ *Cariath Arbe, patris Enac*] i. e. Civitas *Arbe*, qui fuit pater *Enac* gigantis, à quo prognati sunt Enacim [b], ex quo factum ut Enacim proprio jure & hæreditario Hebron possederint [c]. Vel, *pater* hic principem significat, & *Enac* pro gente Enacinorum ponitur [d]. ¶ *Cariath Arbe*] Non urbem, sed agrum. Urbs enim erat Levitarum, Jos. 21. 13 *. ¶ [אֲבִי הָעֲנָק] *Patris gigantum*, i. e. celeberrimi inter gigantes †.

14. *Tres filios Enac*, &c. *Hanakæos*,] J. *filios Hanaki*, i. e. ex posteris Hanaki *: [בְּנֵי עֲנָק] *Filios gigantum*, i. e. tres gigantes, sive tyrannos. Alii, filios Arba, gigantis celeberrimi. Et sic in fine versûs †. ¶ *Sesai, Ahiman & Tolmai*] Hi erant filii *Enac*, vel potiùs *Arbæ*, & *Enac* pro Enacinis positum, ut diximus.) Obj. At non est verisimile tres istos gigantes, quos exploratores à Mose missi viderint, Num. 13. 23, usque post mortem Josue vixisse, quos tunc Calebus expulerit [f]. Resp. 1. Quidni gigantes tamdiu viverent, cùm & Calebus unus fuit ex iis exploratoribus [g]? 2. Nomina ista non tam propria esse videntur quàm gentilitia, & sumuntur pro eorum posteritate; quomodo *Israelem* pro *Israelitis* accipimus [h]. Hanc historiam explicabimus ad Jud. 1. ubi suo ordine ponitur, hic autem anticipatè [i].

15. *Venit ad habitatores Dabir*] Quidam hanc expeditionem eandem esse volunt cum illa Josuana cap. 10. 38 [k]: quæ videtur Calebo attribui, vel, quia pro Calebo suscipitur; ideo ipse præmium proponit primo occupanti [l]: vel, quòd is dux fuit agminis vel aciei quæ primùm Debiram est aggressa [m]. Alii omnino volunt expeditiones has diversas fuisse; quod & verius [n]. Verisimile est Cananæos primùm à Josue expulsos iterum eam insedisse [o], dum Israelitæ aut in Galgalis hærerent, aut aliis bellis detinerentur [p]. ¶ *Quæ priùs vocabatur Kariath-Sepher*, [קִרְיַת סֵפֶר] *Kiriath-Sepher*, M. P. Ti. Mas. G. Alii, *civitas Sepher*, Sy. Ar. *Civitas literarum*, Mas. G. vel, *librorum*, Mas. Sic dicta est, vel, 1. quòd erat academia Cananæorum, in qua literas librósque docebant [q]. *Gymnasium Phœnicum* Xenophonti [r]. Hinc dicta *Dabir*, quasi oraculum sapientiæ, à דָּבַר *loqui*, quòd eloquentia in ea doceretur. Hinc & *Cariath-Senna* dicitur, i. e. urbs acuminis, in qua, scilicet, acutè disserebatur; שָׁנַן enim est acuere †. Vel, 2. quòd priscorum Patrum veluti archivum fuit, in quo multa vetustatis monimenta post diluvium reposuerint, cùm in vicina Hebrone homines illi primi habitarent. Huic rei congruit nomen דְּבִיר, quod sign. *locum secretissimum*, & veluti *sacrosanctum*, *atque penetrale adytum*; qualia profectò habentur τὰ ἀρχεῖα & tabellaria. Forte Chald. hoc voluit, cùm redderet, קִרְיַת אַרְכֵי. Videtur voce אַרְכֵי τὰ Græcorum ἀρχεῖα repræsentare voluisse *. Ità vertit Bochartus, *urbem archivorum* [t]. [At G. sic; Chald. vertit, *urbem bibliothecarum*.] Judæi fingunt sic dictam, quia Othoniel hic Legis doctrinam jam tum exolescentem post Mosis excessum instauravit: verùm ante Othonielem id fuisse urbi nomen quis nescit [v]?

16. *Dabo ei Axam*] Qu. Cur hoc pollicetur? Resp. Non quòd præ ignavia aut diffidentia ex alius hominis viribus penderet spe; præsertim nunc superatâ maximâ belli difficultate: quin potiùs, victis gigantibus, cùm ipse ex ea victoria satis gloriæ consecutus esset, hanc quasi levioris operæ expeditionem sociis demandare voluit, ut cum eis rerum gestarum laudem communicaret; eóque & invidiam a se amoliretur, & singulorum in se officia remuneraretur. Præterea, arcanus hic erat Dei instinctus, ut Othonielis virtus pervulgata foret, qui post Josuam conservator reipublicæ futurus erat: Et hac de causa istud & hoc loco & Jud. 1. tam accuratè consignatur [x]. Ingens (erat) potestas patria apud illas gentes in filiarum matrimoniis. Vide Jud. 1. 13. 1 Sam. 17. 25. Similia in Græcorum historiis habes de Oenomao, Schœneo, & aliis [y]. Intelligitur hæc promissio, salvâ lege ac libertate conjugii. Non enim cogi poterat filia ad nubendum cuicunque pater vellet, sed præsupponitur puellam in patris voluntate libenter acquiescere, ut solent honestæ virgines [z].

17. *Othoniel filius Cenez frater Caleb junior*, בֶּן קְנַז אֲחִי כָלֵב; [Variè reddunt.] *Filius Cenez frater Calebi*: Ità Latinus, V. D. Mas. At hoc connubium lege prohibitum erat Levit. 18. & 20. si non apertè, saltem obscurè tacitéque, consectariâ quadam ratione, cùm amitam, item materteram, item patrui uxorem, duci lex prohibeat: sunt enim illæ paris cum fratris filia propinquitatis necessitudine conjunctæ [a]. Resp. 1. Qu. ergo sic vertunt, *filius Cenez fratris Caleb*: Ità οἱ. (in Codice Vaticano, Mas.) Jon. Sy. Ar. M. P. Ti. Ca. ità Vulgatus in Jud. 1. 13. Quo fit ut *Othoniel* & *Achsa* patrueles sint; quos non erat nefas matrimonio conjungi. 2. Si vertas, *frater*, &c. testata res est in S. Scripturis *fratres* vocari cognatos [b]. *Cognatum*, vel *agnatum*, hic habent JT. V. D. La. Mas Pi. Observat Neheman.

Neheman. ad Num. 10. ea nomina, ut vocat, adjectiva quæ in illiusmodi verborum constructionibus posita sunt ultimis locis referenda esse ad id cujus in ea oratione præcipua mentio est: veluti Isa. 37. 2. יְשַׁעְיָהוּ בֶן־אָמוֹץ הַנָּבִיא, *Isaias filius Amoz propheta*, non, *propheta*; Jer. 28. 1. חֲנַנְיָה בֶן־עַזּוּר הַנָּבִיא, *Anania filius Azoris propheta*, & Num. 10. 29. לְחֹבָב בֶּן־רְעוּאֵל הַמִּדְיָנִי, *ad Hobab filium Revelis Madianitam*. Dices Othoniel, Jud. 1. dici *fratrem Calebi minorem*, qu. inter liberos unius parentis comparatio fiat. Sed id non est ità; verùm propter Calebi ætatem tunc an. 85. *minor* vocatur, qui novus sit maritus, & illius alterius gener[c]. Quòd autem *Othoniel* non fuit *frater* Calebi propriè sic dictus, hinc manifestum est, quòd *Caleb* dicatur passim filius *Jephone*, at *Othoniel* ubique filius *Cenez*; itáque verisimilius est *Caleb*, & *Cenez Othonielis* patrem, fratres fuisse[d].

18. *Qui cùm pergerent simul*, וַיְהִי בְּבוֹאָהּ] Ad verb. *Et fuit in veniendo ipsa*, Mo. *cùm venisset* ad eum, Ang. Belg. *dum* (vel *quum*, Pi.) *conventura esset*, JT. συνελθεῖν. Vide Matt. 1. 18. Priusquam convenissent in domum unam †. *Cùm ingressa esset ad eum*, M. *cùm ingrederetur ipsa*, Ti. V. Sy. *cùm veniret ipsa*, P. Maf. D. sub. *in domum sponsi*, V. D. i.e. cùm eò itura esset. Nam בָּא sign. & *venire*, & *ire*[f]. Verbo *veniendi* utuntur Latini, cùm sponsam *domum duci* dicunt. ό. hîc habent ἐκπορεύεσθαι, nempe, ex domo parentum; alibi (Jud. 1. 14.) εἰσπορεύεσθαι, scil. in sponsi domum[g]. Sensus est, Cùm deduceretur in domum sponsi sui[h]. Solet parentum animus tum in filias esse indulgentior, cùm eas nuptui collocantes tanquam amissuri videntur[i]. ¶ *Suasa est à viro suo ut peteret à patre suo agrum*: at Hebræa contrarié habent[k]; nam & pronomen affixum est masculinum, & verbum fœmininum[l]; וַתְּסִיתֵהוּ לִשְׁאוֹל מֵאֵת אָבִיהָ שָׂדֶה] *Et incitavit eum ad petendum à patre suo agrum*, Mo. M. V. vel, *incitaverat illum*, i.e. sponsum, &c. Maf. *suasit illi ut peteret*, &c. P. Ti. Cœpit illi persuadere ut peteret à patre suo agrum aliquem, h. e. regionem aliquam arabilem & fertilem[m]. Quia Achsa, verecundiâ quadam muliebri, & simul parentis reverentiâ, dotem aliam ipsa petere non audebat, virum incitaverat *. [Alii tamen ad Achsam referunt, hoc modò;] *Persuasit illi de petendo à patre suo agro*, Pi. JT. i. e. ut liceret sibi petere[n]. *Hæc inter eundum (cùm à marito impetrâsset ut à patre suo agrum peteret) gemebat*, &c. Ca. *Cùmque facta fuisset ejus uxor, solicitata fuit ad petendum à patre suo hæreditatem agri*, Sy. *Quam, cùm ingressa fuit, instigavit ad petendum à patre suo agrum quendam*, Ar. Axa impulit maritum, ut vel ipse peteret, vel sibi permitteret petere, ac suaderet quid in ea re foret melius: maritus autem annuendo respondit, & suasit ut ipsa peteret[o]. Puellæ potiùs à sponsa fuisse persuasum quàm sponso à sponsa sequentia docent, siquidem non ipse, sed ipsa, hoc petiit[p]. [Sed vide sequentia.] ¶ *Suspiravitque ut sedebat in asino*, וַתִּצְנַח מֵעַל הַחֲמוֹר] *Et exclamavit* (vel, *gemebat*, Ca.) *de asino*, ό. Alii aliter: *Defixit se desuper asino*, Mo. *& demisit se*, Jon. Ti. vel, *dejecit se*, V. *delapsa est*, M. *descendit*, P. *desiliit de asino*, V. D. Ità desiliit acsi terræ infixa esset[q]. i. e. Descendendo de asino quo vehebatur, conjecit sese in pedes; cùm, scilicet, pater non acquiesceret petitioni ejus[r]. Cùm à patre domum vir eam ductutus in asinum imposuisset, desiliit rursus, nè sine dote meliore veniret. *Incitabat sponsum ad petendum——agrum* meliorem, sub tergiversatione scilicet, cùm *se* rursus *de jumento dimitteret*, & retractationem (quodammodo) simularet. Sed, utut hoc est, fœminarum indoles avara & procax, animúsque, si qua cupido inciderit, effrænis impoténsque sui, denique, artificiolæ querimoniæ, atque opportuna, importuna votorum solicitatio, nobis in Achsa depingitur. R. Levi F. Gerson sic exponit; Petiverat sponsæ monitu Othoniel dotem à socero, & impetravit. Sed cùm ager siccior esset, illa insuper aquas poscebat †. Suasit Axa sponso ut peteret agrum, &c. scil. meliorem; sed sponsus verecundiâ impeditus id facere non est ausus: quare sponsa ipsa compellandum ea de re patrem judicavit, & descendit de asino petitura, &c[t]. Verbum צָנַח usurpatur tantùm in hac narratione, & Jud. 4. 21. ubi Jael clavum *demisit*, Maf. (vel, *defixit*, sic ibi omnes vertunt, Bo.) *per Sisaræ caput in terram*[v]. Judæi hîc vertunt, *propendere ad casum*; quasi puella non descenderit, sed descensum aut casum inclinato corpore minata sit: alii, *magnâ vi se dejicere*: ego, *demittere*[x]. Verto, *descendere* de asino. Id enim reverentiæ signum, Gen. 24. 64. Vide Valer. Max. 2. in. 4[y]. *Descendit*, ut ad patris genua provoluta impetraret quod volebat. Alii vertunt, *& confixit se desuper asinum*, fingens languorem, aut mœstitiam, inclinata super jumentum †. Verto, *exspectavit insidens asino*, ad verbum, *de super asinum*. Sensus est, Quum ingressura esset ad maritum, persuasit ei ut, antequam convenirent, agrum à patre suo postularet; quod ut protinus effectum daretur, mansit super asinum, exspectans rei istius successum. Unde cùm causæ aliquid subesse pater facilè colligeret cur filia non descenderet, nec ad maritum introiret, rogavit quid ei esset. τὸ צָנַח sic accipio, quia Æthiopicè adhibetur pro *manere*, Matt. 15. 32. Marc. 8. 2. & pro *exspectare*, Luc. 1. 21. Convenit etiam hæc significatio illi alteri loco, nempe, Jud. 4. 21. וַתִּצְנַח בָּאָרֶץ, *& mansit in terra*, nempe, clavus; i. e. tantâ vi transverberavit clava tempus, ut in terra hæsent *.

19. *Da mihi benedictionem*] [Ità omnes.] Benedictio hîc intelligitur, quæ efficax redditur bona præstando[z]. i. e. Munus[a]. Aliquid profectum à Dei benedictione, seu beneficentiâ *. בְּרָכָה pro *munere* sumitur Gen. 33. 11. 1 Sam. 25. 27. & 2 Cor. 9. 5[b]. Mos erat priscis patribus, ut solennibus votis favorem Dei suis liberis veluti dispensarent, cùm ipsis assignarent suam hæreditatem. Huc alludit Achsa[c]. בְּרָכָה *possessionem* vertit Ch. *donum*, Ti. *accessionem fortunarum*, K. Quæ ejus verbi propria notio est, ut constat ex dictis c. 14. 13. Existimat etiam K. posse legi בְּרֵכָה, & verti, *piscinam*, ex quâ aridior fundus rigari possit[d]. Acutè & appositè sagax puella usa est voce quæ & benedictionem & aquæ copiam significaret †. ¶ *Terram australem*, &c. [כִּי אֶרֶץ הַנֶּגֶב נְתַתָּנִי] *Quia terram meridiei*, vel *australem, dedisti mihi*, Mu. M. נְתַתָּנִי pro נָתַתָּה לִּי[f]. *In terram Nageb* (alii cod. habent νότου) *dedisti me*, ό. Putant præpos. אֶל deesse ante אֶרֶץ[g]. *Dedisti terram aridam*, P. sim. Ti. V. JT. Ad verb. *siccitatis*, V. i. e. siccam: (נֶגֶב Chald. *siccum* sign.) Australem; ac proinde siccam; ea enim pars siccior est reliquis mundi partibus[h]. q. d. Ea terra, propter situs conditionem, & quia carebat aquis, arida erat & sterilis[i]. Sed cùm apud nos ii agri vel colles vitibus consiti qui Austrum spectant ferè fertiliores sunt, miratur Abulensis cur terra sicca *Austri* dicatur. Verùm non eædem ubique terrarum ventis insunt conditiones[k]. Auster in Europa pluvius est & fœcundus: Judæis tamen, utpote à vasta Arabiæ solitudine spirans, est calidus, urens & siccus[l]. Loca ibi Australia Solis æstu concoquuntur, nec pluviâ irrigantur[m]. [Q. τὸ נְתַתָּנִי aliter vertunt:] In terra meridionali *collocâsti me*, Sy. vel, *matrimonio me junxisti*, Ar. [Ità deficit ב ante אֶרֶץ, quod frequens est.] *Australe solum* siccum dici ostendimus Jos. 11. 16[n]. τὸ נֶגֶב significare *siccitatem*, videtur colligi ex antithesi *aquarum*[o]. ¶ *Junge & irriguam*, וְנָתַתָּה לִי גֻּלֹּת מָיִם] *Et dabis mihi revolutiones aquarum*, Mo. *des mihi scaturigines*, &c. JT. V. Pi. *fontes*, P. D. Unde scilicet possim irrigare terram arentem[p]. *Vortices aquarum*, i. e. scatebras illas è quibus, quasi terræ venis, ebullientes aquæ volutatim protrudi videntur[q]. *Convolutiones*: Sic vocantur scaturigines, quia aquam erumpentem convolvunt, & multos quasi globulos efficiunt, inque superficie circulos pariunt[r]. *Da mihi irriguam aquis*, Ti. Commodè exprimit, *Da mihi*; q.d. Quæ conjugi tribuisti, ea illius meritis adscribi oportet, nimirum Kiriath-sepher; mihi verò, hoc est, in meum privatum jus, nihil hactenus dedisti quo testari paternum amorem volueris †. Qu. Quid per has scaturigines intelligitur? Resp. 1. Q. ipsos fontes duntaxat intelligunt[s]. Neque verò vulgare donum æstimari debuit jus eliciendi derivandíque aquas in suum agrum è fonte quopiam, cùm universa Cananæa siccior erat, & pluviis perpe-

[c] Maf. [d] Bo. ad Jud. 1. 13. † D. [f] D. [g] Maf. [h] V. Maf. La. Bo. ib. [i] Maf. [k] La. [l] Bo. ib. [m] V. * Maf. [n] Pi. Jun. [o] La. simil. Bo. [p] Maf. [q] D. [r] V. † Maf. [t] Os. sim. M.

[v] Maf. Bo. [x] Maf. [y] G. † Mo. * Dl. ad Jud. 1. 14. [z] Bo. [a] V. D. Bo. * Pi. [b] Bo. [c] Maf. [d] Maf. † La. et Mont. [f] He. in Maf. [g] M. i. [h] D. [i] Me. [k] Bo. [l] La. [m] Bo. [n] Maf. [o] Pi. [p] V. [q] Maf. [r] Pi. † Mont. [s] Ità D. Caj. in Bib. Mu. Ma- gal. in L.

tui opus haberet, Deut. 11. 11. Vide Gen. 21. & 26[x]. 2. Alii intelligunt agrum in quo fontes erant[y]. Sic Chald. habet. *Da mihi locum irriguum aquis.* Metonymia adjuncti: Contentum pro continente & locatum pro loco sæpe ponitur[z]. Neque opportunum esset aquas filiæ donare, & agros illos vel sibi retinere, vel aliis concedere qui aquarum deducendarum servitutem sine ullo suo emolumento perpeterentur[y]. Si quis cum fontibus agros datos fuisse velit, cum eo non pugnavero de re obscura[a]. ¶ *Dedit illi irriguum superius & inferius,* וַיִּתֶּן לָהּ אֵת גֻּלֹּת עִלִּיּוֹת וְאֵת גֻּלֹּת תַּחְתִּיּוֹת] *Dedit ei scaturigines superiores & inferiores,* JT. vel, *irrigua superiora,* &c. M. P. Ti. Qu. Quid per hæc intelligitur? Responden, Duæ scatebræ; quarum altera superiore loco, altera inferiore, fuisse videtur[a]. Fontes in locis superioribus & in locis inferioribus, quos in terram arentem deduceret[b]. *Scaturigines superiores* sunt fontes erumpentes è terra; *inferiores,* putei[c]. Putei effossi; nam & putei sunt velut fontes subterranei[d]. Dedit *scatebras superiores,* quibus clivosa, & *inferiores,* quibus planiora, loca irrigari possent*. Alii de fundis irriguis, ideóque fertilibus, accipiunt†. Dedit agrum in quo erant fontes in parte superiore & inferiore[f]. Dedit agros & fundos montanos & declives fontibus aquisque irriguos[g]. Dedit fundum in locis altioribus, sive montanis, & in locis inferioribus, seu planis[h]. Terram irriguam superiorem & inferiorem sic vocat comparatione illius terræ quam priùs arentem acceperat[i]. Itaque hi ferè duos fundos dotales de novo datos volunt: Mihi autem videtur unicus tantummodo dotalis fundus fuisse ei à Calebo datus, at is *irriguum superius* dicitur, quòd pluviis supernè irrigaretur; & *inferius,* quòd infernè rivulis & fontibus. Siquidem præcipua agrorum fœcunditas ab aquis, maximè pluviis, proficiscitur, Deut. 11. Isa. 30. Ezec. 34. Ad quas si terrestris irrigatio à fontibus & rivulis accesserit, jam ei solo nihil deest[k]. Qu. Quomodo Achsa agrum impetrat, cùm filiæ (nisi quo casu deessent filii) à fundis hæreditariis excluderentur? Resp. 1. Poterant & fundi filiabus dari, cùm illæ tribulibus suis nuberent[l]: siquidem hâc ratione non transferebantur fundi de tribu in tribum[m]. 2. Non dubium est potuisse agros & fundos filiæ in dotem assignari usque ad annum Jubilæi; nam eatenus etiam externis eos vendere poterant[n]. Dedit ei irriguum in dotem; neque id ex lege aut more, sed ex liberalitate[o]. Dedit ei fundum, licèt tres fratres habuerit, 1 Chron. 4. 15*.

20. *Hæc est possessio tribûs filiorum Juda*] Repetitur illud quod vers. 12. dictum fuerat; quia quæ indè sunt adhuc narrata de Calebo & Othoniele atque Achsa, ea per digressionem, & tanquam παρένθεσιν, dicta sunt, propterea quòd ad Judaicæ hæreditatis distributionem pertineant[p].

21. *Erántque civitates ab extremis partibus filiorum Juda,* &c.] Possis vertere, *partim filiorum Juda*: nam partim erant Simeonis, infrà 19. 1,—9[q]. Jam singillatim enumerantur urbes tunc celebriores, non quidem, ut videtur, omnes ordine, sed plurimæ tamen[r]. Non omnes: nam omittuntur duæ Philistinorum satrapiæ, *Gath* & *Ascalon*; item tres urbes sacerdotales Jos. 21. 14, 15, 16. necnon *Bethlehem,* sive *Ephrata,* de qua Gen. 35. 16. & Jud. 19. Quin & aliæ urbes postea ædificatæ non sunt, de quibus hîc non agitur, sed de iis quæ Cananæorum erant ante adventum Israelitarum†. Numeravit Josua solùm civitates in terminis seu limitibus Jehudæ, & non mediterraneas*. Magnus autem urbium numerus certum est fœcunditatis Terræ promissæ indicium. Nos singulas non persequemur describendo; cùm quia multarum situs atque conditio non magnopere ad S. historias rectè percipiendas conducit, tum etiam quia à nobis ipsis parùm cognitæ sunt. Fit autem Catalogi initium ab eo ferè loco à quo & finium, h. e. ab ultima ora maris Mortui versus Occidentem, ubi Cananæa est Idumææ affinis. Indéque procedit propè ad Gazam & mare Mediterraneum[s].

22. *Adada*] Heb. עַדְעָדָה, i. *Gadgada.* Solent enim illi ferè Ain per suum Gamma repræsentare[t].

23. *Asor,* חָצוֹר] *Hasor* trium urbium nomen est in hujus Tribûs hæreditate: alia, v. 23. alia, v. 25. & tertia, quæ חֶצְרוֹן *Hesron* dicitur. Cur enim eadem urbs in uno catalogo numeretur sæpius? At vocabulum חֲצַר *Hasar,* quod pluribus locorum nominibus apponitur, ut, *Hasar-Sual, Hasar-Gadda,* &c. significat ea loca non esse muris cincta, sed pagos aut vicos esse[x].

24. *Ziph*] Ea duplex est in tribu Judæ: una in locis montosis prope Carmelum, vers. 55. hæc, ut videtur, in extremitatibus illis ad Austrum in quibus adhuc versamur[y].

25. *Carioth,* קְרִיּוֹת] Urbis nomen est, quamvis hoc neget R. Isaias, velitque *urbes* significare, eas, videlicet, quæ deinceps annumerantur. At hoc minimè consentaneum est interpunctionibus quibus S. verba distincta modò videmus[z]. Sign. *civitates,* quòd forsan multi vici contigui aut proximi unam Keriotham efficerent[a].

28. *Bersabee*] Australis terminus erat Terræ promissæ[b].

32. *Aen & Remon,* וְרִמּוֹן עַיִן] *Ain & Remmon.* Sic separatim leguntur infrà 19. 7. & 1 Chron. 4. 32. unde apparet duas civitates fuisse. Quia autem Nehem. 11. 29. conjunctæ sunt, Hen-Rimmon, videntur ità vicinæ fuisse, ut unam quasi civitatem constituerent[c]. Vel in unam urbem coaluêre processu temporis & ædificiorum, Neh. 11†. ¶ *Omnes civitates viginti novem*] Obj. At plures sunt, nempe 36, juxta Sy. & R. Isaiam, vel 37, juxta ο'. & Latinum, vel 38, juxta plerosque Judæos[d]. Resp. 1. 29 oppida fuerunt Judæ: 9, quæ restant, Simeonis†. Non placet. Nam describit hîc omnes urbes quæ primâ sortitione Tribui Judæ obvenerunt; necdum secernimus Simeoniticas urbes à Judaicis[f]. 2. Erant tantùm 29 *urbium* nomine dignæ: cæteræ villæ aut pagi celebriores erant[g]. Hoc textus indicat, *omnes civitates 29, & villæ earum**.

33. *In campestribus verò,* &c. בַּשְּׁפֵלָה] *In planitie,* Mo. Sy. Ar. *in humili loco,* JT. Mas. Urbes quæ sequuntur in campis Judaicis positæ fuêre[h]. ¶ *Eshaol*] Ea gemina fuisse videtur: una in tribu Juda, inter Azotum & Ascalonem, de qua hoc loco; altera in tribu Dan, de qua infrà cap. 19. 41. & Judic. 16. 31. Sed plerique unam & eandem putant, quæ fuerit sortis Judæ, sed limitanea Danitis, aut postea eis attributa; quod existimo rectius[i].

36. *Urbes quatuordecim*] Obj. At enumeratæ sunt quindecim. Resp. 1. *Gedera* & *Gederothaim* unius urbis duo nomina sunt[k]. Unde reddunt, *& Gederah,* sive *Gederothaim,* i. e. quæ *Gederah* dicta est quoque *Gederothaim,* quasi Gederah gemina, quòd fortè esset bipartita urbs, ut Jerusalaim*. 2. Vel, *Æna* non est *urbis* nomen, sed *fontis* apud urbem *Tappua,* de quo capite seq[l]. Verùm illa Tappua erat Josephitarum. 3. Inter ista nomina unum aliquod fuit quod non urbem, sed pagum, &c. significat. Porrò, mirandum non est si eadem nomina in diversis catalogis occurrant: Sunt enim ea diversis imposita locis. Nam *Socho* & *Zanoa,* quæ modò ut in campo sita oppida commemorata sunt, alibi dicentur in montibus esse collocata[m].

37. *Magdal-Gad,* מִגְדַּל־גָּד] Sic dicta fortè ab insigni aliquo facto Gaditæ cujuspiam, quemadmodum *lapis Bohan,* &c. versu 6. quem videsis[n].

38. *Masepha,* מִצְפֶּה] Ea erat multiplex. Una in tribu Judæ, in finibus Eleutheropoleos, inquit Eusebius; & rursus alio loco ait Maspham Judaicam fuisse urbi *Cariath-Jaarim* vicinam[o]. Hîc (inquit Eusebius) habitavit Jephtha. Sed fallitur; nam ea Mitzpah non erat hæc Judaica, sed Galaaditica ultra Jordanem[p]. ¶ *Jecdel,* יָקְתְאֵל] Hæc est *Petra Arabiæ.* Vide 2 Reg. 14. 7[q]. Hoc nomen urbi Arabum non datum ante Amasiæ tempora discas 2 Reg. 14. 7[r]. Et quidem circa Petram Arabiæ bellum istud Amaziæ gestum erat. Alii tamen *Petram* isto loco intelligunt saxum quoddam, aut rupem, in campestribus sortis Judæ, naturâ munitam; illam verò *Jaktheel* eandem putant cum hac nostra: indéque colligunt hunc librum Josuæ nonnisi post tempora Regum Judæ fuisse reconcinnatum†.

45. *Accaron*, [עקרון] *Ecron*, V. Describitur hisce versiculis universus ille tractus Philistinorum ab Accarone ad Rhinocoluram [t]. Omittuntur autem hoc loco duæ satrapiæ Philistinorum, *Geth* & *Ascalon*, quæ tamen & hîc comprehensæ censeri debent [v]. ¶ *Cum vicis & villulis suis*, [ובנותיה וחצריה] *Et filiæ ejus* (*oppida ejus*, ο'. Jon. *pagi*, Sy. JT.) *& villæ ejus*, Mo. ο'. Sy. JT. *Filiæ* hîc sunt municipia [x]. Ecron metropolis & urbes illi subditæ [y].

46. *Quæ vergunt ad Azotum*, [על יד אשדוד] *Super manum Asdod*, Mo. & alii: *prope*, vel *juxta*, *Asdod*, ο'. JT.

47. *Ad torrentem Ægypti, & mare magnum terminus ejus*, [והים הגבול וגבול] *Et mare termini*, (vel, *terminans*, Q. in M.) *& terminum*, Mo. Alii pro הגבול legunt הגדול, [quomodo Keri, sive marginalis lectio, habet,] quæ est potior lectio [a]. Vertunt, *& mare magnum & terminus*, P. Mas. Præcisè dictum est, pro, *& terminus ejus* [a]. Quomodo vertunt Jon. JT. Belg. V. *Et mare magnum limes* est, Ti. *& mare magnum terminus* eorum fuit, M. *Terminum* autem *maris* est ipsum maris littus cum suis urbibus & pagis villisque [b]. Ità interpretor, ut totum id Tribui Judæ adscribatur quod est ab Accarone usque ad torrentem Ægypti & mare magnum eò loci ubi hujus maris magni terminus est & extremitas; ibi enim littus illud occidentale finitur, & indè in Austrum inflectitur Ægyptiaco Africanóque littori describendo [c].

48. *In monte*] *In montanis*, JT. In locis excelsioribus [d].

49. *Cariath-Senna*, [קרית סנה] Habuit hæc urbs tria nomina, *Dabir*, *Cariath-sepher*, & *Cariath-senna* †. Hoc nomen urbi datum à *spinis* [f], q. d. *Civitas Rubi*; sive quòd rubis abundaret, sive quòd rubus aliqua insignis ibi esset [g]. Atqui *spina* non סנה, sed סנה, vocatur. Conjicio igitur *Samech* pro *Sehin* positum, ut sit à שנן, quod ad Doctorum disceptationes spectat, Deut. 6. 7 [h]. *Schinan* Chald. & Syr. est, doctè & acutè dicere; שנינה *Schenina* est, acumen ingenii. ο'. hîc habent, *civitatem literarum* [i].

53. *Apheca*] Nomen erat plurium urbium in Cananæa [k]. Una erat Ascritica, de qua Jos. 12. 18. & 13. 4. Hæc Judaica videtur *Beth-Thapucha* proxima [l].

55. *Carmel*] Nabalis patria erat, ab Hebrone circiter 10 mill. pass [m]. Diversa hæc à monte illo Carmel maritimo sortis Aser & celebratissimo [n].

56. *Zanoe*, [זנוח] At hæc inter campestres erat. Est ergò ista diversa, & fortassis prope illam in excelsiore posita loco: similiter atque de duabus *Socho* dictum est [o].

58. *Bessur*] Heb. *Beth-Tzur*. Ea duplex erat in tribu Judæ [p].

61. *In deserto*] מדבר dicitur, vel, à דבר *ducere*, quòd pecora eò pascendi causâ ducantur; vel, à דבר quod *ordinem rerum* sign. & מ privat. part. q. d. terra inordinata [q]. Ea loca מדבר vocant quæ vasta sunt, neque habitantur [r]; aut, quæ solis pecoribus nutriendis utilia sunt, non etiam segetibus; sive ab hominum cœtibus remota sint, sive aliquot habeant civitates atque pagos †.

62. *Et civitas salis*] Sic dicta, vel, quòd vicina erat mari Mortuo sive Salso, vel, quòd ibi uxor Lot versa est in statuam salis [t]; vel, quòd ibi essent salinæ [v]. Sic *Salsula* in Hispania dictæ, à salsis aquis [x]. Mihi videtur hæc urbs fuisse Segor illa de qua Gen. 19. 23 [y]. ¶ *Engaddi*] Aliàs dicebatur חצצון תמר *Hasason-Thamar*, 2 Par. 20. 2. à *lapillis dactylorum*; aut, ut alii censent, à *densatis* illic *palmis* arboribus. Montes Engaddi valde prærupti erant atque præcipites [z].

63. *Jebusæum autem habitatorem Jerusalem non potuerunt filii Juda delere*] Qu. 1. Quomodo hoc de Judæis dicitur, cùm idem planè dicatur de Benjaminitis Judic. 1. 21? Et ad quam tribum spectavit Jerusalem? Hîc enim & in Psal. 77. 66. Judæ adscribitur; at Gen. 49. 27. & Deut. 33. 12. (& Jer. 6. 1. Bo.) Benjamini tribuitur [a]. Resp. 1. Quidam statuunt urbem istam in medio relictam fuisse [b]. Verisimile est urbem fuisse limitaneam promiscuè Judæis & Benjaminitis inhabitatam, atque ad utrosque communiter pertinuisse, & nunc iis, nunc illis, attribui [c]. Atqui *hanc sententiam* designati limites Benjaminiticarum possessionum apertè refellunt [d]. Resp. 2. Credibile est plerasque urbes mutatas plurimùm fuisse postquam in Israelitarum potestatem sunt redactæ; inprimis Jerusalem, quæ ex angusto oppido in amplissimam exstructa est civitatem. Cùm igitur qui posterioribus temporibus sacram historiam, per diaria priùs dispersam, collegit, & in eos libros quos nunc habemus digessit, iis locorum nominibus utatur quæ suo seculo usitata erant, non mirum est si eandem unam urbem à diversis tribubus possessam videamus, cùm olim duæ fuerint, quæ deinde unis sunt mœnibus inclusæ. Sed de hac re dicendum iterum cap. 18 †. Resp. 3. Alii utrique Tribui suas in ea partes assignant [f]. Benjamitarum erat tota inferior urbs [g], quæ *Salem* dicebatur, & Septentrionalis erat [h]: Australior verò pars, h. e. mons Sion & urbis inferioris fortè modica pars, ducto funiculo per verticem montis Moria, in tribu Judæ fuit. Hinc Neh. 11. 4. dicuntur & Judæi & Benjamitæ habitâsse in Jerusalem [i]. Qu. 2. Quomodo hoc dicitur, cùm Jerusalem à Josue capta fuerit, Jos. 10. & Jud. 1. 8? Resp. Capta erat urbs, non arx, sive superior urbis pars; quod & Josephus Antiq. 5. 2. apertè declarat. Confer Jud. 1. vers. 8. & vers. 21. Dices, At ipsa urbs erat Jebusæorum, Jud. 19. 11, 12. Sed de hac re ibi vide [k]. Arcem tenebant Jebusæi: indè factum ut post obitum Josuæ sensim urbem totam rursus occupârint, uti occupârint Hebron & Dabir à Josue antè expugnatas: hinc necesse fuit ut filii Judæ Jerosolymam expugnarent post mortem Josuæ, quod factum Jud. 1 [l]. Arcem autem habebant Jebusæi usque ad Davidis tempora, quia munitissima erat [m]. Qu. 3. Quare non poterant hos delere? Videtur hoc fortissimæ Tribûs gloriam obscurare, nè dicam pugnare etiam cum Dei promissis felicissimi ubique successûs [n]. Resp. 1. Obstiterant sibi Judæi socordiâ suâ, & sceleribus, quibus irritatus Deus opem suam subtraxit, juxta Jud. 2. 20 [o]. 2. Jebusæi illi non erant de septem illis populis, sed originem trahebant à Jebus, qui erat de stirpe Philistæorum [p]. ¶ *Habitavit — cum filiis Juda*, [את בני] *Juxta filios*; erant enim contigui Tribui Judæ [q]. Reliqui vertunt, *cum filiis*, Jon. Sy. Ar. M. P. Mo. Ti. JT. ¶ *Usque in præsentem diem*] Hoc dicitur respectu temporis quo hæc scripta sunt [r]. Hinc quoque apparet neque à Josue, neque prope ejus tempora, scriptum, aut consummatum, hunc librum †.

Marginal notes (left column): t Mas. · v Bo. · x Mas. · y V. · z Ma. · a Mas. · b Mas. · c Bo. · d Ma. · † Bo. Ma. · f Q. in Mas. · g Q. in Ma. · h Mas. · i Bo. · k Mas. · l Ma. · m Mas. · n Ma. · o Mas. · p Ma. ex Hi. · q Ma. · r K. in Mas. · † Mas. · t La. Bo. · v La. Ma. · x Ma. · y Bo. · z Mas. · a Ma. · b Q. in Mas. · c Ma.

Marginal notes (right column): d Mas. · † Mas. · f Mas. · g Bo. · h Me. · i Bo. · k Bo. · l La. sim. Bo. · m Bo. · n Mas. · o Mas. La. · p V. · q V. · r V. · † G.

CAP. XVI.

CAput hoc breve quidem, sed obscurum, ordóque paulò confusior est [a].

1. *Cecidit quoque sors filiorum Joseph*, &c.] Scil. Ephraim & dimidiæ Tribûs Manasse [b]. Unica enim fuit amborum fratrum, Manassis & Ephraim, sors in ista sortitione, ut explicatum à nobis suprà est [c]. Hæ ergò Tribus conjunctas possessiones habebant. Quò fit ut harum simul junctarum terminus Australis hîc describatur; quanquam in re sit terminus tantùm *Ephraim*, quæ ad meridiem habebat tribum *Benjamin*, à Septentrione *Manasse*. Cùm autem Jericho in *Benjamin* fuerit, hinc liquet Australes terminos describi, nam satis constat tribum Benjamin inter Ephraim & Juda interceptam fuisse [d]. Illud יצא vertunt, *prodiit*, JT. vel, *exivit*, nempe, extracta ex urna †; vel, *egreditur*, sive *excurrit*, Q. in V. ¶ *Ab Jordane contra Jericho*] Heb. *de Jordane Jericho*, Ma. *ab Jardene è regione Jerichuntis*, JT. quà parte fluit juxta Jericho [f]. ¶ *Et aquas ejus ab oriente: solitudo quæ ascendit de Jericho ad montem Bethel*, [למי יריחו מזרחה המדבר עלה מיריחו בהר בית אל] [Variè reddunt.] *Ad aquas Jericho ad orientem, & desertum quod ascendit de Jericho per montem Bethel*, M. Ti. *Ad aquas Jericho ad orientem: desertum ascendens à Jericho in montem Bethel*, Mo. P. sim. vertunt JT. Belg. Os. Sy. *In montem Bethelem*, non *Bethelis*; nam ה cum Cametz notatur [g]. Hinc patet montem ipsum *Bethel* dictum ab urbe [h]. Vel, *per montem ad Bethel*, Belg. vel, *per montana Bethel*, JT. V.

Marginal notes: a Bo. · b La. · c Mas. · d Bo. · † Pi. · f V. · g D. sim. Mas. · h Mo. Mas.

Pertinétque ad eam tribum etiam *solitudo quæ ascendit de Jericho ad montem* quæ propè est urbi *Bethel*, Os. [His omnibus *desertum ascendere* dicitur, sic & Ch. in Mas. Sy. h.c. sursum porrigi.] Est autem desertum hoc *Beth-aven*, quod Jerichunti fuisse occiduum docet cap. 18 [i]. Alii pro, *& desertum*, &c. legunt, *ad desertum quod ascendit*, &c. Ità P. Ang. Aliis non *desertum*, sed *sors*, *ascendere* dicitur, connectúntque עֹלֶה cum גּוֹרָל. Ità Mas. ex RS. Bo. Ma. *Prodiit sors——ascendendo*, &c. Ar. Sic enim hæc explicantur Jos. 18. 12 [k]. Porrò, *aquæ ejus*, i.e. Jerichuntis [l], distinguuntur ab *aquis Jordanis Jerichuntis*, súntque eæ aquæ quæ ex Elisæi fonte profluunt, è quo potissimùm Jerichuntia arva per elices & lacunas rigantur. Quod hîc dicitur, *ad aquas Jerichuntis*, planè illud est quod cap. 18. scribitur, *ad latus Jerichuntis à septentrione*: Fons enim ille erat versùs Septentrionem & Occidentem [m]. Vel מֵי יְרִיחוֹ est nomen loci [n]. מִזְרָחָה verto, *ab oriente*: litera ה hoc loco nota est progressionis ab loco, non ad locum, ut solet. Id enim modò hoc verbo significatur, hanc finium designationem inchoari ab Oriente, h.e. à Jordane [o]. Notatum alibi à nobis נֶגְבָּה *ab austro*, יָמָּה *à mari* [p]. Porrò, rectè dicitur ab Jerichunte ascendi in montem; urbs enim ista, vel, veriùs, planities, (quam hîc significari malo,) circumquaque montibus tanquam theatro cincta erat [q].

2. *Et egreditur*] Funiculus scilicet mensorius [r]. ¶ *De Bethel Luzah*] *A Bethel Luzam*, vel, *Luzam versùs*, D. Mas. לוּזָה, *ad Luz*, D. At idem locus qui olim *Luza*, pòst *Bethel*, appellatus est, Gen. 28 †. Resp. 1. Duplex erat *Bethel*; illa Gen. 28. & altera non admodum remota, à quodam Bethelita exstructa, de qua Jud. 1. 26 [s]. Non placet Bo. Ma. Nam illa altera *Luza* longiùs aberat [v]. Vide quæ nos ad Gen. 28. 19 [x]. Resp. 2. Priscis temporibus *Bethel* fuit alius locus à *Luza*, huic tamen vicinus. Dicit Jacob, Gen. 48. 3. *in Luza se visum vidisse*, quamvis certissimum sit, non in oppido, sed in agro, dormienti illud apparuisse [y]. *Luza* & *Bethel* erant primò duæ civitates, postea verò simul conjunctæ, ità tamen ut nomina sibi propria retinerent [z]. Resp. 3. *Luza* per appositionem hîc ponitur, & est cognomen *Betheles*. Hebr. *de Bethel Luza*, i.e. de *Bethel* quæ antea vocabatur *Luz*, vel *Luza* [a]. *In Bethel Luza*, ο'. [Reliqui tamen vertunt, *à Bethel in*, vel *ad*, *Luz*. Ità Jon. Sy. Ar. M. P. Mo. Ti. Ang.] ¶ *Transitque terminum Archi, Ataroth*, הָאַרְכִּי עֲטָרוֹת] Q. hæc verba dividunt, tanquam duo loca significarent [b]. *Arci* (vel *Arcai*, JT. Belg. *Arcæorum*, V.) *in*, vel *ad*, *Ataroth*, Jon. M. Ti. JT. Ang. Belg. His favere videtur accentus Tiphra sub הָאַרְכִּי [c]. Prior locus est *Erec*, unde *Cuschai* dictus est *Arcæus*, vel *Erecæus*, 2 Sam. 16. *Hataroth* autem erat ager situs in termino Ephraim, Benjam. & Judæ. Quamobrem pro ratione termini variis nominibus distinctus est, infrà vers. 5. & 7. & 1 Chron. 2. 54 [d]. Alii verò hæc verba conjungunt, *Archibataroth*. Ità P. Mo. Ca. ο'. & Latinus, inquit Mas. Unus locus est qui hîc vocatur *Archi Atharoth*, (q.d. *longa Atharoth*, Bo.) & vers. 5. necnon Jos. 18. 13. *Ataroth Adar* †, (q.d. *Atharoth illustris*.) Id hinc constat, quòd terminus Ephraim Australis hîc transit per *Archi Ataroth*; terminus autem Benjamin Aquilonaris, qui cum illo idem est, transit per *Ataroth Adar*, Jos. 18 [f]. Nomen *Ataroth* sign. *coronam*; & pluribus urbibus accommodatur in Scriptura [g]. Ei epitheton additur, ut distinguatur ab altera Ataroth, de qua vers. 7 [h].

3. *Juxta terminum Jephleti*] Qui *Pheletbi* 2 Sam. 8. 18. & 15. 18 [i]. mutato *Teth* in *Thau* [k]. Quibusdam est nomen gentilitium, à *Jephleth* filio *Aser*, 1 Paral. 7. 32. Verùm hîc in tribu *Joseph*, non *Aser*, ponitur [l]. *Japhletæi*, JT. id est, Japhletæorum, Pi. ¶ *Usque ad terminos Beth-horon inferioris*, גְּבוּל בֵּית חוֹרֹן תַּחְתּוֹן] *Ad terminum Bethhoron inferiorem*, P. Mo. Ar. Alii, *ad terminum Bethoron inferioris*, Jon. Sy. JT. M. Ti. sim. ο'. Mas. De utraque Bethoron, tum superiore tum inferiore, vide ad Jos. 10. 10 [m].

4. *Possederúntque*, &c. וַיִּנְחֲלוּ וגו׳] *Et hæreditatem*, vel *possessionem*, *acceperunt*, M. P. Ti. Sy. JT. *Possederunt*, scilicet, regionem illam [n]. *Diviserunt hæreditatem*, &c. nempe, quia duæ diversæ Tribus erant *Ephraim* & *Manasse*. Non magni interest an illico, an post cæterarum tribuum sortitionem, diviserint privatim ipsi inter se hæreditatem quam in commune unicâ sorte, ut dixi, acceperant: Posterius est probabilius. Sed neque illud maximi momenti est, an ipsi sortes privatim jecerint, an verò, ut est credibilius, res ista quoque acta sit à 12 viris. Hoc verò observandum, jure Ephraim Manassi à Jacobo prælatum esse Gen. 48. cùm & priùs sortem extraxit Ephraim, & Templo vicinior erat [o].

5. *Et factus est terminus*, &c.] Hæc & sequentia implicatiora sunt [p], & nimis brevitate obscura [q]. Cæterùm non dubium est quin locorum descriptiones tum temporis maximè perspicuæ fuerint: tamen, quia regio illa à Romanis & Barbaris tota penè vastata longè aliam faciem habet quàm olim, non est quòd studiosi Theologiæ in locorum situ indagando nimiùm sint anxii [r]. Unus Malius videtur loca hujus capitis aptè distinxisse; Adrichomius autem in multis errat †. [De quo consule Authorem, si vacat: Ego enim rerum explicationem, non personarum vel censuram, vel defensionem, molior.] Hoc versu non describitur extremus aliquis limes, sed tota latitudo eâ parte quâ versùs Orientem maximam habet latitudinem, cùm de cætero ulteriùs versùs Jordanem & Orientem paulatim in arctum compellatur [s]. Manassitæ igitur sese quodammodo inter Ephraimitas & Jordanem versùs Orientem insinuabant, quomodo item Issachariani inter Manassitas & Jordanem, Jos. 17. 10 [v]. Itaque latitudo maxima hîc statuitur inter *Ataroth Adar* ab Austro, & *Bethoron superiorem* ab Aquilone. Porrò, non designari hîc extremum aliquem limitem patet, quia in sequentibus omnes alii extremi limites, ad Orientem, ad Septentrionem, ad Occidentem, describantur; licèt emunctiores nares esse oporteat quæ omnia aptè distinguant [x]. ¶ *Contra orientem*, מִזְרָחָה] *Versùs* (vel *ad*, P.) *orientem*, JT. *Ab ortu solis*, i.e. incipit à latere orientali. Describitur latitudo Ephraim quâ respicit Orientem [y]. Non tamen extimam Orientis oram designat. Ibi enim ab Jordane primò occurrebat Jericho, deinde Bethel, &c [z].

6. *Egrediuntur——in mare*] Nempe, à Bethoron superiore [a]. Terminum autem Aquilonarem confusè tantùm hîc describit, utpote vers. 8. exactiùs describendum [a]. Describitur longitudo ejus ab Occasu, vergendo ad Ortum [b]. ¶ *Et circuit terminos*. Mendum est in nostro textu, & legendum, *terminus*, ex Hebræo [c], וְנָסַב הַגְּבוּל] *Et vertit sese terminus*, i.e. linea describens terminum & fines [d]. *Reflectebatur terminus versùs orientem*, ab illa Bethoron † à qua funiculus circumflectitur, & obliquè terminos orientales describit versùs Jerichuntem procedendo. Satis autem liquet non claudi orientales terminos utrinque [h.e. & ab Austro & à Septentrione] Jordane, id enim indicâsset Scriptura; nec in iis describendis necesse fuisset tot loca & urbes recensere, per quas hi termini transeunt [f]. ¶ *In Thanath-selo*, תַּאֲנַת שִׁלֹה] *Taanath Siloh*, Mo. Ar. JT. *ad ficum Silo*, Jon. ¶ *Ab oriente Janoe*] Ità Q. Hç. in V. *Ab oriente ad Janoah*, P. JT. V.

8. *De Taphua*, &c.] Redit, quantum ego videre possum, ad absolvendos limites longitudinis Aquilonaris indè à *Machmethath* usque ad mare Mediterraneum. Illic enim loci fuisse *Tapphua*, non autem apud Jordanem, certum est ex descriptis finibus Manassensium [g]. Describitur regressus longitudinis versùs Occasum. *Pergit terminus*, i.e. regreditur linea describens terminum ac fines, *ad occasum*, unde, scilicet, venerat [h]. ¶ *Contra mare in vallem arundineti*, יָמָּה נַחַל קָנָה] [Non uno modo reddunt.] *Ad mare*, P. Mo. ο'. (*à mari*, Jon. *contra mare*, Ti.) *torrentem Canna*, Mo. *ad torrentem Kana*, Ti. sive *arundinis*, P. *in Chelcana*, ο'. [Pro נַחַל קָנָה legisse videntur בְּחֶלְקָנָה.] Alii sic, *Occidentem versùs ad torrentem*, vel *fluvium*, *Kana*, Ar. JT. Ang. Belg. Ca. M. *Ad torrentem caricosum*, sive *cannosum*, Mas. ubi cannetum, seu arundinetum, densum esset. Alii tamen [ut vidimus]

[i] Mas. [k] Mas. [l] Bo. Mas. [m] Mas. [n] V. [o] Mas. [p] D. [q] Mas. [r] Me. † Mas. Bo. [s] Jun. [v] Ma. [x] Bo. [y] Mas. [z] L. [a] Ma. ferè ex Bo. [b] Ma. [c] Mas. Ma. [d] Jun. † Bo. Mas. [f] Bo. [g] Mas. [h] Bo. [i] G. [k] Ma. ex Jun. [l] Ma. [m] Bo. Ma. [n] Bo.

[o] Mas. [p] Bo. [q] Mas. [r] Os. in Jos. 15. 12. † Bo. [s] Bo. [v] Bo. ad vers. 6. [x] Bo. ferè ex Mas. [y] V. [z] Mas. [a] Bo. [a] Bo. ferè ex Mas. [b] V. [c] Bo. Sec. [d] V. † Mas. [f] Bo. [g] Mas. [h] V.

dimus] *Kana* est nomen proprium[l]. Hanc vallem, vel torrentem, censent quidam esse illam כרית de qua 1 Reg. 17. Sed obstat, quòd *Carith* est ad Orientem, & juxta Jordanem; hic verò locus ad Occidentem, & juxta mare, ut mox patebit[k]. ¶ *In mare salsissimum*] h. e. Mare Mortuum[l]; ut patet c. 18. 19. Num. 34. 3 †. Verùm fines Ephraimi nusquam ad mare Mortuum pertinebant. Refellitur etiam ex ipsa Manassensium finium descriptione[m]: [de qua in sequenti capite.] Mare igitur hoc loco est Mediterraneum[n]. Vox illa, *salsissimum*, abest in Heb. Chald. & Septuaginta[o]. Porrò, Australes limites Ephraim nihil attinet describere seorsim, neque etiam occiduos: sunt enim illi quos Josephitarum universè diximus esse[p].

9. *Urbésque separatæ sunt filiis Ephraim in medio possessionis filiorum Manasse*] Q. sic accipiunt: Linea quæ duas has Tribus discriminabat aliquando incurrit in terminos Manasse, aliquando recessit: atque hinc factum ut oppida aliqua essent Ephraim, quæ lineâ rectâ ductâ in tribu Manasse fuissent[q]. Alii sic: Ephraimitis datæ sunt quædam urbes (cum villis suis[r]) intra Manassensium positæ terminos †. Illis enim urbes minùs frequentes sorte obtigerant[s]. Quia sortes constitutæ erant æquales, Ephraim verò multò major esset Manasse, oportuit aliquam partem sortis Manasse pro Ephraim separari, ut inæqualitas illa tolleretur[v]. ¶ *Urbésque separatæ,* והמבדלות] Vertunt, *separantes*, vel *distinguentes*, Q. in Ma. *limitares*, JT. *segregatæ*, M. Ti. V. lim. P. *Et urbes separatim designatæ erant filiis Ephraim*[x]. Sed hoc dicetur apertiùs capite proximo[y]. Sensus est; Præter descriptam hæreditatem habet hæc Tribus & alias urbes intra limites Tribûs Manasse: non quòd Tribus permixtæ essent, sed quòd in limitibus aliquando anguli essent extra lineam rectam in aliam tribum ingressi. In מבדלות scribitur *Hirec* pro *Sure*[z].

10. *Habitabat in Gazer*] Nota Cananæos hos, præsertim ad littus maris, usque eò se communivisse, ut à Judæis, cùm maximè vellent, expugnari non possent. Exemplo sit hæc *Gazer*, quam nec David suam facere potuit: sed Pharao demum cepit, 1 Reg. 9. 16. Quam narrationem o'. hoc loco habent[a]. Factum autem hoc ex ignavia Ephraimitarum, & impietate[b], & ex avaritia[c]. Hæ enim urbes à diversis gentibus mercaturæ faciendæ causâ perpetuò frequentabantur[d]. Eas turpis lucri causâ tolerârunt Ephraimitæ, qui tamen sceleribus eorum contaminabantur. *Et dixit Ephraim, Veruntamen dives effectus sum*: q. d. Nil moror scelera, dummodo tributis illorum ditescam †. Vide quæ ad Jud. 1. 29 *. ¶ *Usque in diem hanc*] Nempe, usque in tempora Salomonis, [ut jam dictum[f].] Porrò, hæc clausula non à Josue, sed ab alio, addita est; cùm post mortem Josue hoc acciderit[g]. ¶ *Tributarius*] Sic & infrà 17. 13. 1 Reg. 9. 16. Credibile est impositas eis leges Adamo & Noæ datas[h].

[Margin: i Ma. k Bo. l L. La. † La. m Mas. n V. Mas. Bo. Me. Ma. o Bo. p Mas. q L. Sal. sa Me. r E. Os. † Mas. sic La. Bo. s La. Bo. v E. Me. simil. Mas. x Q. in Ma. y Ma. z M. a T. b Mas. c T. d Mas. † T. * Bo. f Ma. g Bo. h G.]

CAP. XVII.

1. C*Ecidit sors tribui Manasse: (ipse enim est primogenitus Joseph)*] *Sors*, i. e. hæreditas sorte assignata, V. Qu. Quo sine hæc postrema verba adduntur? Resp. Vel, 1. tanquam ratio cur duæ partes Manassi attributæ sint, quia primogenitus esset. Vide Deut. 21. 17. Nam quòd Gen. 48. 18. *Ephraim* prælatus esset *Manassi*, non ad translationem primogenituræ referendum est, sed ad propheticam benedictionem sobolis[i]. Res quidem aliquando majores Ephraimo vaticinatus erat Jacobus, Gen. 48. 19. sed jus primorum natalium Manassi non abstulerat: neque id meritus erat Manasses[k]. Si כי causæ notam esse velis, rectè, nisi fallor, dixeris, nascendi conditionem commemoratam esse tanquam causam opulentiæ Manassis, acceptarúmque & cis & trans Jordanem possessionum[o]. Aliis non placet hæc ratio: Non enim credibile est voluisse Jacobum, Gen. 48. tres portiones Josepho adscribere, sed duas duntaxat, ità ut Joseph primogenituræ jure frueretur, non Manasses; & Josephi filii æquali tantùm jure in Cananææ possessionem cum cæteris filiis suis venirent: Et Manasses primogenitus quidem erat respectu Ephraim, non autem comparatione cæterorum Jacob filiorum, inter quos fiebat divisio. Præterea, nulla alia videtur fuisse ratio hujus Tribûs in duas partes sectæ, quàm quòd regio trans Jordanem illis omnibus non sufficeret, ideóque parti alteri cis Jordanem quærenda erat possessio[l]. Vel, 2. hæc clausula addebatur, ut animadvertat lector præclarè isto sortis casu comprobatum esse Jacobi judicium, Gen. 48. 14. quod nuper dicebam. Ità כי vertendum, *autem, Is autem erat primogenitus*, &c[m]. Vel, 3. dat causam cur Manasses, qui non erat è filiis Jacobi, in partem tamen Cananææ cum cæteris filiis venerit; nempe, quia filius erat Josephi[n], idémque primogenitus. Potuit idem dici de Ephraimi sorte; verùm id ibi subticuit Scriptura, hîc expressit, relinquens id similiter de altero colligendum[o]. ¶ *Machir primogenito Manasse*] Imò unigenitus erat[p]. Sed solet Scriptura eos etiam *primogenitos* vocare qui fratres nullos habent. Ità Christus, Matt. 1. primogenitus est[q]. ¶ *Patri Galaad*] [Variant.] *Principi Gilead*, JT. *Patri* quidam exponunt, Acquisitori; quòd terram illam quasi genuerit, seu pepererit, id est, acquisierit. *Gilead* autem hîc est regio, per ellipsin nominis ארץ, quod exprimitur Num. 32. 1. Quanquam simplicius & rectius videtur, utrumque nomen hîc propriè accipere, ex vers. 3[r]. Alii ergò vertunt, *& patre Gilead*, M. Ti. lim. o'. Sy. P. Ca. Omnes Manassitarum familiæ & cis & trans Jordanem ex *Galaad* oriundæ erant, ut patet ex hoc loco, & ex Num. 26. 30, &c. At nomen *Galaad* solis trans Jordanem Galaaditis adhæsit †. ¶ *Qui fuit pugnator*] Heb. *vir belli*. Sed ubi animum & peritiam militarem prodidit? Cùm enim *Galaad* natus esset vivente Josepho avo, Gen. ult. 22. videtur omnino mortuus vel in Ægypto, vel in deserto; alioquin in egressu debuit esse 140 annorum, in ingressu in Canaan 180 annorum[t]; quæ ætas jam id temporis nulli obtingebat[v]. Bellator ergò erat in Ægypto, & sub Ægypti Regibus, ante cœptam in Hebræos persecutionem, Exod. 1. in bellis Ephraimitarum, (contra Palæstinos, Bo.) qui cæsi narrantur 1 Paral. 7. 21[a]. ¶ *Habuitque possessionem Galaad & Basan*] *Galaad* erat & homo, & mons, sive regio; sed neuter ab altero nomen accepit: non mons, &c. ab homine, nam ante natum Galaad sic vocatus est, Gen. 31. 48. nec homo à monte, &c. quia hic Galaad in Ægypto natus est; nisi quis Deo inspiranti hoc nomen tribuat, quòd illius posteritas esset Galaaditim regionem inhabitatura. Porrò, *Galaad* regio sumitur vel latè, pro tota ea regione trans Jordanem, maximè pro ea parte quæ Gaditis & Manassitis obtigit; vel strictè, pro ea ejus parte quæ vicinior est monti Gilead ad Orientem. *Basan* verò dicitur ea pars quæ Jordani propior[x]. *Galaad & Basan*; nempe, ex parte; Synecdoche est[y]: nam altera pars Galaaditidis Gaditis, & altera pars Basanitidis Reubenitis, cesserat, ut ostenditur Jos. 13. 30, 31[z]. Dicitur autem *Galaad* habuisse hanc possessionem, non quòd ipse habuit, sed ejus filii & nepotes[a]. Obtinuit hanc hæreditatem, quia & primogenitus fuit, & vir bellicosus[b].

2. *Et reliquis*, &c.] Qui non acceperunt possessionem trans Jordanem[c]. De his ejus filiis & familiis vide Num. 26. 30, &c[d]. ¶ *Mares*] Παρενθήκη est ad insequentem digressionem de filiabus Salphaad. Cæteroqui satis notum erat solos mares enumerari solere cùm de hæreditate distribuenda sermo est †.

3. *Filiæ*] De his vide Num. 27. 1, &c[f]. Refertur hæc historia, ut quod injunctum erat à Deo Num. 27. indicaretur hîc fuisse impletum[g].

4. *Dedítque eis*] Quis dedit? Vel, Josua[h]; vel, Senatus 12 virûm; vel, passivè interpretandum, pro, *data est eis*[i].

5. *Funiculi decem*] i. e. Decem portiones funiculis mensuratæ,

[Margin: i Jaa. k G. o Mas. l Bo. m Mas. n Bo. et La. o Bo. p La. Ma. q Me. r Pl. † Bo. ad vers. 1. & 2. t La. Bo. v Bo. a La. Bo. x Bo. y Jun. Ma. z Ma. a Me. b M. c Jun. Mas. d Bo. † Mas. f Ma. g Bo. h Jun. i Mas.]

mensuratæ [k]. Sed quomodo decem? Sex illæ familiæ suprà memoratæ acceperunt sex portiones, & filiæ Salphaad, quatuor [l]. At puellæ quinque erant, ideóque non decem, sed undecim, partes faciendæ sunt. Resp. Existimo *Abiezeritas, Helecitas, Esrielitas, Sechemitas, Semidaitas* portiones suas accepisse. *Hepheritas* verò nullos fuisse præter illas quinque filias *Salphaadi*, qui fuit unicus *Hepheris* filius [m]. Nota autem quinque portiones filiarum simul sumptas æquales tantùm fuisse uni masculorum [n]. Verisimile est divisionem in portiones minores relictam esse cuique Tribui, ut ipsi inter sese sorte decernerent: Quia tamen de his peculiariter à Deo decretum fuerat, &c. Num. 27. maximè, quòd fœminæ minùs idoneæ essent ad hanc inter se dimensionem peragendam, idcirco 12 viri eam in singula capita perfecerunt [o].

6. *Qui reliqui erant*] i. e. Qui non fuerunt de harum sex familiarum stirpe: ad eas enim referri hoc debet, non ad solas fœminas, de quibus proximè processerat [p].

7. *Ab Aser, Machmethath*] *Ab Aser versùs Machmethath*, Mas. Zieglerus legit, *Aser-Machmethath*; & οἱ ό. ἀπὸ Ἀσὴρ τῆς Μαχθὼθ, h. e. ab ea Aser quæ ad Machthoth spectat. Sed sanè magnâ sunt interspiratione disjuncta illa duo nomina, cùm accentus Zakeph sit supra Aser. K. igitur אשר hic exponit *Aserem*, sive *Aseris* hæreditatem, quæ à Septentrione contigua erat Manassensibus. Sed malo accipere de urbe *Aser*, quam Eusebius ponit inter Sichem & Bethsan, & hinc inchoari descriptionem terminorum Australium Manassis [q]. Describitur (hîc) situs hæreditatis Tribûs Manassis ad latus Australe. *Fuit autem*, i. e. pervenit, sive tendit, *terminus*, h. e. linea terminans, *ab* ea parte quà habet tribum *Aser* sibi conjunctam: *Et pergit*, vel *abit, terminus* ad partem Australem *. *Ab Aser ad Machmethath* est, à Septentrione ad Austrum †. ¶ *Taphua*] Iidem nimirum fines fuerunt Ephraimitis Aquilonares, qui [hoc loco] Manassensibus Australes [r].

8. *In sorte Manasse——terra Taphua*, &c.] Ex Hebræo clarè sic vertas; *Ipsius Manasse fuit terra Tapua, Tapua verò in termino* (vel, *ad terminum*, Mo. P. sed אֶל verto *in*, ut subindè sumitur, Bo.) *Manasse fuit filiorum Ephraim* *. Ager Tappuanus, cum suis municipiis videlicet & pagis, fuit in ditione Manassensium: at ipsa urbs *Tappua*, quamvis sita esset intra fines Manass. tamen erat in hæreditate Ephr [t]. Vide quæ ad Jos. 16. 9 [v]. אֶל־גְּבוּל verto, *juxta fines Manasse*, i. e. contermina Tribui Manasse [x].

9. *Descenditque terminus*] Nempe, à Tappuah; scil. descendit retrocedendo, h. e. revertendo unde venerat [y]. ¶ *In meridiem torrentis civitatum*, &c.] Verùm τὸ *Rebia* ad נֶגְבָּה eam vocem distinguit à sequenti עָרִים הָאֵלֶּה [z]. *Urbes istæ*, quæ, scilicet, sunt à Tappuah usque ad torrentem arundinis [a].

10. *Et conjunguntur sibi in tribu Aser*, וּבְאָשֵׁר יִפְגְּעוּן מִצָּפוֹן] *Et in Aser incidunt* (*contingunt*, Jon. Ti. *concurrunt*, M. *incurrunt*, V.) *a septentrione*. Qu. Quomodo hæ duæ Tribus dici possunt conjungi Tribui Aser, cùm utraq; occiduo mari claudatur? Resp. 1. *In Aser incurrunt*, scil. filii Manasse [b]. 2. Verbum *incidunt* spectat universè ipsos Josephitas [c]. Utraque hæc Tribus, seu tota illa possessio per modum unius sumpta, (utpote utraque Josephi filiorum,) tribum Aser contingit. Illud autem *sibi* in nostra versione redundare videtur, &, *in tribu*, ponitur pro, *tribui* [d]. Cæterùm quâ ratione Manassenses sint ab Aquilone affines Aseritis, atque ab Ortu Issacharitis, expressit suâ tabella Wolfgangus Wisenburgius; à quo tamen cæteri omnes dissentiunt, & cum Josepho inter Manas. & Aser. interponunt Issach. & Zabul. De his postea. Interim certum est Manassenses prope Doram incidere in Aseritas, cùm illic attingant montem Carmelum, ad quem etiam Aseritæ pertinent, Jos. 19. 26. Sic Nepthalims *attingunt Judæos* ab Oriente, Jos. 19. 34. propter Jordanem utrique Tribui communem; cùm sint alioquin magno locorum intervallo separati †. Porrò, Manassenses non exiguâ sui parte Aseritas contigisse patet etiam ex vers. 11. *fuit hæreditas Manasse——in Aser*; & ex eo, quòd *Dora* civitas Manassensium juxta Carmelum extitit, teste Josepho Antiq. libro 5. cap. 1. Errat ergò hic Adrichomius, apud quem Manasse nullo modo contingit Aser [f]. [Sed de his vide ipsum Bonfrerium.] Cæterùm fines *Aser* atque *Issachar* hîc nominantur κατ' πρόληψιν· necdum enim illis tribubus fines ulli sunt assignati [g].

11. *Fuitque hæreditas Manasse in Issachar & Aser*] Hebr. *Fuitque Manassi in Issachar & in Aser Bethsan*, &c. P. sim. M. Ti. JT. Ma. Habuit in duabus dictis conterminis tribubus urbes & vicos sequentes [h]. Vel, *in Issachar*, &c. pro, *juxta Issachar*, &c. vel, in confinio tribuum Issach. & Aser [i]. Quomodo *in Arca* esse dicuntur urna aurea & virga Aaron, i. e. juxta Arcam. Vide quæ ad Heb. 9. 4 [k]. ¶ *Bethsan*] Urbs celebris, postea dicta Scythopolis [l], haud procul à Genesara [m]. ¶ *Et habitatores Dor*] *Et cives*, i. e. & civitas [n]. ¶ *Endor*, עֵין־דֹּר] q. d. *Fontem Doræ* [o]. Videri posset propè esse τῷ *Dor*; sed longè aliter se res habet, cùm *Dor* fuerit maritima, *Endor* autem ad montem Tabor [p]. ¶ *Et tertia pars urbis Nopheth*] Ità οἱ ό. in Bo. נֶפֶת alibi *tractum* sign. hic est nomen urbis. Porrò, cùm tertia pars urbis in hac tribu fuisse dicatur, innuit hanc urbem in duarum tribuum confinio fuisse, & duas alias tertias urbis ad aliam tribum pertinuisse, quemadmodum Jerosolymæ pars erat in tribu Benjamin, & pars in tribu Juda. Addo, verisimile esse hanc *Nopheth* ad *Napheth Dor*, seu provinciam *Dor*, quæ versùs mare erat, pertinere *. ¶ שְׁלֹשֶׁת הַנָּפֶת] Vertunt, *tres regiones*, Jon. M. P. Ti. *tres* min *imum angulos*, Sy. *tres illi tractus*, JT. *tria climata*, Ma. V. ipsius Dor scilicet [q]. Sic dici arbitror tres illas urbes, *Endor, Thaanach & Magedonem*, quia sunt tanquam tres regiones in tractu illo Dorio ad Manassenses pertinente. Nam etsi נֶפֶת quemvis *tractum terræ* significet, tamen peculiariter interdum usurpatur de sola illa regione in qua municipia Doræ extant; nonnunquam verò paulò etiam laxiùs de universo tractu Dorio. Sym. vertit, *& tria littora maris*. Ego verto, *tertiam partem regionis* [r]. [Rectissimè, ut videtur; & mirum reliquos interpretes non expendisse τὸ נֶפֶת hic singulare esse.]

12. *Nec potuerunt*] Sub. *in principio*, vel, *tum*, V. Vel, omnino non poterant, vel, nonnisi magnâ difficultate *. ¶ *Civitates*] Nomen *urbium* per Hypallagen pro ipsis civibus dictum est †. ¶ *Sed cœpit Cananæus habitare in terra sua*] Ità οἱ ό. P. Non quasi antea non habitârint, sed quòd tum habitare cœperint in medio Israelitarum [s]. ¶ וַיּוֹאֶל לָשֶׁבֶת] Et (vel *sed*, M. V. P. *nam*, JT. *proinde*, V.) *voluit* (*optavit*, V. *præsumpsit*, M. sim. Ca.) *habitare*, Mo. JT. V. etiam invitis Israelitis, Os. *Quòd consensissent habitare*, Sy. [Aliter alii:] *Cùm tamen Cananæus animum habitandi hanc terram despondisset*, Ti.

13. *Fecerunt tributarios*] In quo peccârunt contra præceptum Deut. 20. 16 [x]. Non peccârunt Israelitæ quòd Cananæorum eversionem distulerint donec ità crescerent ut totam terram occupare possent; sed quòd, cùm viribus aucti essent, poteràntque eos conterere, eos sub tributi conditione vivos servaverint [x]. Nota per prolepsin hæc dici vers. 12. & 13. neque enim eversio eorum vivente Josue tentata, nedum subjectio illa, aut tributi servitus, imposita [y]. Ex quo rursus colligas, si libri scriptor est Josue, ab alio hæc postmodum esse hic inserta [z].

14. *Locutique sunt filii Joseph*] Qu. 1. Quinam hi? Resp. 1. Manassenses [a]. Hi enim post exitum de Ægypto plurimùm aucti erant [b]. Confer Num. 2. 19, &c. cum Num. 26. 34, &c [c]. Et querendi auctores fuisse Manassenses non inficior: nulla enim Tribus pluribus difficultatibus impedita erat, nec ulla plures habuit urbes in Cananæorum potestate, quàm Manassensium: Et illud, *prout mihi benedixit*, ad Manassenses spectare videtur, qui numero admodum aucti erant, cùm Ephraimitæ imminuti fuerint [d]. Resp. 2. Manassenses & Ephraimitæ *; ut apparet ex vers. 15, 16, 17 [f]. Qu. 2. Quando locuti sunt? Resp. Postquam reliqua Cananæa per metatores in septem

septem partes divisa esset, eâque re ipsorum hæreditas à Septentrione definita esset. Neque enim antea scire poterant ditionem suam angustam esse[a]. ¶ *Quare dedisti mihi possessionem sortis & funiculi unius?*] Qu. Quomodo *sortem unam* sibi datam dicunt? Resp. 1. Unam portionem vocant, cui possidendæ una Tribus satis esset[h]. 2. Nondum divisa fuit inter Josephitas hæreditas, quam unius sortis tractu acceperant; atque ideo pariter causam istam orant, cùm adhuc pati essent casu[i]. Hanc autem querimoniam ità intellige, non quòd reverà justo minorem possessionem accepissent, cùm non legamus postea eorum laxata spatia; sed quòd regionem accepissent in qua adhuc multa loca Cananæi occuparent[k]. Sperabant hi fe à Josue, utpote suo contribuli, obtenturos ut ex aliis tribubus regiones aliquæ pacificæ sibi assignarentur. Sed nihil dedit Josua carni & sanguini, sed totum justitiæ, noluitque aliis tribubus adimere quod fuæ tribueret[l]. ¶ *Et benedixerit mihi Dominus*, עַד אֲשֶׁר עַד־כֹּה בֵּרְכַנִי יְהוָה] *Usque adeò* (*& hucusque*, M. ità *quòd hactenus*, Tig. not. *adeò ut hucusque*, JT. *in tantum hucusque*, V.) *benedixerit mihi*, Os. i. e. ad tantum numerum me excrescere voluerit[m].

15. *Si populus multus es*, &c.] Retorquet argumentum[n]: q. d. Virorum numero, ideòque & viribus, abundatis[o]. Qu. Quomodo iis spem victoriæ ex magnis ipsorum copiis facit, non autem defigere fiduciam omnem in Dei ope jubet? Resp. Voluit Josua eos suis verbis redarguere, & simul ostendere, admotâ, quod dicitur, manu fortunam, h.e. Dei benignitatem, invocari debere*. ¶ *Ascende in sylvam, & succide*] Q. hoc propriè accipiunt, de locis sylvosis purgandis[p]. q. d. Conscende in montem Ephraim, sylvâsque illic exscinde, & urbes prædiâque tibi compara[q]. *Ascende in sylvam*, i. e. ad montem qui plenus est nemoribus; *& succide tibi illic*, sub. *arbores*, ut ædifices illic. ¶ וּבֵרֵאתָ לְךָ] *Et eliges tibi*, Mo. sim. Sy. *emundo tibi locum*, Ar. *succide*, vel *præcide*, ὁ'. P. V. JT. i. e. Locum habitabilem effice tibi succisâ sylvâ†. *Et prepara tibi*, M. Ti. V. Jon. sub. *locum habitationis*, V. Os. Jon. Alii allegoricè explicandum malunt, q. d. Loca à barbaris occupata iisdem excisis habitationi opportuna effice; ut solent deserta loca, sylvis excisis, cultiora reddere[r]. ¶ *In terra Pherezæi*] Erant hi hominum genus agreste, & procul ab urbibus degens, (nam & פְּרָזוֹת loca non cincta muris vocant Judæi,) & grassatores, quique ex rapto vivebant; ... enim Græci reddunt, ... *. ¶ *Et Raphaim*] Hi erant ex gigantum genere, qui in antris habitârunt, ut dictum Jos. 11. 21. & 12. 4[s]. Qui de finium angustiis queruntur, non populares, sed hostes, debent expellere, aut loca vacua occupare & colere. Adde quod ad 19. 47[v]. ¶ *Quia angusta est*, כִּי אָץ לְךָ וגו'] *Quia* (vel, *si*, M. P. Ti.) *angustus est*, Mo. sim. ὁ'. Jon. Sy. Ar. *si videatur tibi angustus mons*, V. *Quia urget te est*, i. e. si te urget & coangustat[x]. *Si longinquior est*, si longiùs à te montem illum abesse putas, tum ejice Pherezæos, &c. ac horum loca occupa[y]. Cæterùm *mons Ephraim* κατ' ... dicitur; necdum enim fuit *Ephraim* magis quàm *Manasse*[z]. [At hoc negat Bonfrerius,] jam enim adierant *Ephraim* & *Manasse* possessiones suas. Porrò, *mons Ephraim* hîc sign. totam terram Ephraim, quæ montosa erat. Vide Jos. 19. 50. 20. 7. & 21. 21. & 24. 30. & Jud. 4. 5[a].

16. *Non poterimus ad montana conscendere*, לֹא יִמָּצֵא לָנוּ הָהָר] *Non sufficit*, vel *sufficiet*, *nobis mons iste*, Jon. Sy. Ar. M. P. V. sim. ὁ'. JT. sub. *ad habitandum*, V. q. d. Nequaquam satis loci nobis est in monte Ephraim. Frustrà autem remittimur ad Pherezæos & Raphaimos, armatos curribus, &c. Sed malo vertere, *Non obtinebitur à nobis mons iste*: q. d. Tu nos jubes loca sylvosa excolere: Atqui ea, si montosa sint, faciliùs ab hostibus defenduntur; sin plana, qui ea incolunt falcatis curribus armantur. Verbum enim מָצָא, dum patiendi formulâ usurpatur, aut, ut loquuntur Grammatici, dum absolutè, plerumque sign. *in promptu esse*, aut, *esse in rerum natura*, & omnino ...: cùm autem actionem significat, tum esse id quod *exhibere*, *repræsentare*, &c[b]. Alii, *Non invenietur*, Mo. Pi. Sic Num. 11. 22. Jud. 21. 14. Os. 12. 9*. ¶ *Ferreis curribus*] Erant hi falcati currus, qui falcibus & gladiis armati homines & obvia quæque secabant, & quasi demetebant[c]. [Horum descriptionem vide in Bonfrerio, qui docet insuper tum quantas strages edebant, tum quæ adversùs eos inventa sunt remedia.] ¶ *Et Jesrael*] At hæc vallis in tribu Issachar ponitur Jos. 19. 18. Vel ergò erat in tribu Issachar, vel in extremis terminis Aquilonaribus Manassis juxta Issachar[d].

18. *Sed transibis ad montem*, כִּי הַר יִהְיֶה לָּךְ] [In hoc versu particula כִּי quinquies occurrit, in qua reddenda variant interpretes.] Primum כִּי vertunt, *Sed* (*quia*, Mo. *nam*, P. V. *unde*, M.) *mons erit tibi*, ὁ'. Jon. Ar. Ti. JT. V. ¶ *Et succides*, &c. כִּי יַעַר הוּא וגו'] *Quia* (*nam*, Jon.) *sylva ipse*, Mo. P. V. *Est enim sylva*, q.d. Est inutilis fratri tuo, est enim plenus arboribus: *præcide ergò illum*, i. e. repurga illum arboribus*. *In quo est sylva*, Ti. *Et sylvam in eo succides*, M. *Si sylva est, at præcidito eam, ut sint tui exitus ejus*, JT. *Qui* [nempe *mons*] *licèt sylva est, eum tamen ...*, Ar. ¶ *Et poteris ultrà procedere*, וְהָיָה לְךָ תֹּצְאֹתָיו] *Et erit* (*erunt*, P. V.) *tibi exitus ejus*, Jon. Mo. Ma. i.e. quilibet ex egressibus ejus. *Exitus*, hic, vel sunt valles & campi in quos à montibus descenditur & exitur[f], vel, aditus omnes ad hostem invadendum, & tete recipiendum, vel, fructus & proventus ex cultura montis, vel, termini ejus[g]. *Et fines quoque ejus tui erunt*, M. sim. Ti. Hâc ratione ulteriùs poteris progredi[h]. ¶ *Quem subverteris Cananæum*, כִּי תוֹרִישׁ וגו'] *Quia* (*nam*, JT.) *expelles*, P. Mo. *si*, vel *siquidem*, *ejeceris*, Ti. sim. M. *Cùm expuleris*, V. sim. Jon. sub. *quandoquidem poterunt aliòqui tibi nocere*, V. Deinde sequitur, *quia currus ferrei illis*, & *quia fortes sunt*, i. e. quia habent currus falcatos, sive, quos dicis habere currus falcatos, eósque fortes esse[i]. ¶ *Quem dices ferreos habere currus*, כִּי רֶכֶב בַּרְזֶל לוֹ] *Quia*, vel *quandoquidem*, *currus ferrei ei*, Jon. Ar. Mo. Causa significatur cur loca ista Manassensibus tribuantur, nimirum, quia difficilia sunt; Manassenses autem viribus & numero pollent. Ità RS. & Nehemannus[k]. Alii, *quamvis currus ferrei*, Mas. Q. in Ma. sim. P. Ti. *Qui currus habent ferreos*, M. ¶ *Et esse fortissimum*, כִּי חָזָק הוּא] *Quia* (*nam*, Jon. *&*, Ar. M. Ti.) *fortis ipse*, Mo. sim. Jon. Ar. M. Ti.

CAP. XVIII.

1. *Congregatíque sunt omnes filii Israel in Silo*, &c.] Ad hoc concilium à Josue indictum convenerunt omnes qui totius populi personam sustinebant; Pontifex nimirum, sacerdotes, proceres, &c[b]. Qu. 1. Quando hoc factum? Resp. 1. Anno 14. post ingressum in terram, 7 enim belligerando, & totidem distribuendo, consumpti sunt[c]. Jurgatio illa quâ Josue tribuum cessationem graviter incusat satis docet longo tempore cessatum esse ab inchoata divisione, nempe, propè annis septem, priùs quàm pergerent sortiri in Silunte. Nimirum, diutino bello fessus populus, cùm collocatis utrinque Judæis & Josephitis, quasi præsidiis, sibi tutus videretur, otio se dedit; & communem illam in castris stativis vitam potiorem duxit, quàm ut peculiarium possessionum gratiâ novas rursus molestias, hostes suos sedibus pellendo, subire lubéret. Et hanc socordiam fovebant mille commoditates quas sibi in tam diutina statione omnes comparaverant. Prudenter ergò Josue castra hæc movenda, aut potiùs dissipanda, putavit, & quemque ad suas possessiones detrudendum[d]. Mihi autem tam diuturna mora non placet: Cur enim sortitionem tam diu differret Josue? cur tot annis Tribus otiosas retineret, quas infrà cap. 22. post sortitionem peractam domum dimisit? Adde quòd Josuam ante annum 14. vitâ functum multi volunt. Neque obstat jurgatio Josue, &c. Poterat eos castigare, etiamsi unus duntaxat annus dilationis intercessisset*. Qu. 2. Cur à Gal-

Marginal notes: [a] Mas. [h] Jon. Ma. Mas. La. Bo. [i] Mas. [k] Bo. ex La. [l] La. [m] Ma. ex Jon. [n] Bo. [o] Mas. * Mas. ad v. 18. [p] Bo. ità L. [q] K. in Ma. † Jun. [r] Ità Bo. * Ma. [s] Mas. [v] G. [x] Q. in Ma. [y] K. in Mas. [z] Mas. [a] Bo. [b] Mas. * Pi. [c] La. [d] Bo. * V. [f] Mas. Q. in Ma. [g] Ma. [h] V. [i] V. [k] Mas. [b] Ser. ex Mon. [c] K in Mas. M. R.T. in Bo. [d] Mas. * Bo.

galis abductum erat Tabernaculum? Resp. Cùm Cananææ plurimum occupatum esset, æquum erat illud è primo Cananææ vestibulo ad interiora regni progredi, ut præsentiâ Numinis tota sanctificaretur & benediceretur regio, & ut facilior è tribubus omnibus undique esset ad illud accessus [f]. Qu. 3. Sed cur *Siluntem* abductum erat Tabernaculum? Resp. Divino oraculo hoc factum [g]. Dei enim electione constituendus erat Tabernaculo locus, Deut. 12 [h]. Rationes tamen cur hic locus præ aliis deligeretur apparent nonnullæ [i]. 1. Voluit Deus & Josephitas & Judæos (quas Tribus honestaverat Deus nascendi prærogativâ) suâ tanquam præsentiâ alteros post alteros decorare [k]. 2. Silo ab Hierosolymis distabat duabus tantùm leucis, sive horis [l]. Opportunè ergò propiùs ad Jerusalem admovetur, in quo loco tandem aliquando erat mansurum [m]. 3. Locus hic & amœnus erat & tutus, quippe excelsissimus [o], & fortissimis tribubus Judæ & Josephi circumpositus [p]. 4. Par erat ut Arca esset in tribu Ducis [q], cui prima hæc veluti benedictio & dignitas concedi debuit [r]. Qu. 4. An unà cum Tabernaculo castra Israelitarum Siluntem translata erant? Resp. Subdubitat Masius, sed ità ut affirmet potiùs; ac rectè. Affirmant enim RR. Jo. Antiq. 5. Caj. & To. Probatur ex v. 9. *Reversi sunt ad Josue in castra Silo.* Adde quòd diuturnior in Galgal commoratio magnam ignaviæ occasionem dederat: Eam igitur ansam Josue prudentissimè præcidere, locúmque mutare, statuit †. Si cum Arca castra Siluntem promota erant, laudanda profectò est populi Religio, cui ante omnia curæ est Sacrarium Dei & cultus Divinus. Tunc enim demum feliciter succedunt res humanæ, quando Divinæ præcesserint [t]. Nota porrò Arcam mansisse in Silo circiter 350 annis [v]. ¶ *Tabernaculum testimonii*, אהל מועד] Ità dictum, vel, quòd ibi conventus haberetur populi [x]; vel, quòd Deus ibi conveniret eos, juxta Exod. 25. 22. Sic Job. 30. 23. sepulchrum vocatur בית מועד, *domus conventûs*, ad quam omnes conveniunt; & Jes. 14. 13. cœlum *mons conventûs*, quia hic est mons nobilissimus, & omnium votis expetitus [y]. ¶ *Et fuit ea terra subjecta*] Planè idem est quod priùs dictum, *Terra quiescebat à bello.* Id enim denuo dicendum fuit propter metatores, qui mox in omnes Cananææ angulos emittentur, ut omnia describant accuratissimè [z]. Hebr. Et *terra*, i. e. postquam terra, *fuit subjugata ab illis*, V. R. Levi F. Gerson sic explicat, Terra jam propiùs ipsis erat ante oculos, quam cùm in Galgalis castra haberent. Quod quidem verum est, cùm Galgal in extremitate erat, Silo verò interior [a].

2. *Qui nondum acceperant possessiones suas*, אשר לא חלקו את נחלתם] *Quibus nondispertierunt*, vel, *diviserunt*, *hæreditatem*, Ma. P. Ti. Belg. Calv. Alii sic, *qui nondum receperant*, vel, *sortita erant*, *hæreditatem suam*, Ang. Ca. sim. &c. Hi. M. quod rectius est. Sicut apud Latinos *participare* primariò denotat *participem facere*, vel, *partem dare*; deinde, *participem fieri*, vel, *partem accipere*: idem quoque in חלק usu venit [b]. Porrò, quia Imperator incusat populi ignaviam in adeunda hæreditate, non in flagitanda sortitione, apparet verissimum esse quod dicebam, novorum periculorum metum & præsentis habitationis commoditates avertisse animos omnium à propriarum possessionum cupiditate [c]. Qu. Cur dilata erat tribuum sortitio postquam semel Galgalis cœpta fuerit? Resp. Videntur Israelitæ, maximè illæ Tribus quæ possessiones nondum acceperant, dilationem postulasse, donec Geometræ dimissi essent qui terram exactiùs dimetirentur [d]. Oborta erat suspicio priorem dimensionem non satis æquè esse factam †. Insinuat hoc ista Geometrarum novorum dimissio. Geometras autem ante Galgalæam sortitionem dimissos fuisse, licèt Scriptura non exprimat, dubitari non potest. Nam, 1. Josephus hoc factum prodit. 2. Scriptura ante Siluntinam sortitionem Geometras missos fuisse refert. 3. Nec aliter explere poterant illud præceptum Dei, Num. 26. 54. 4. Nec verisimile est viros prudentes cæco modo hanc divisionem aggressos fuisse, non præmissis quæ ad partitionem necessaria erant. Præterea, priores mensores non rectè functos fuisse munere suo confirmant hæc, quòd, post accuratam dimensionem factam, pars à Tribûs Judæ possessionibus resecari debuit, darique & Simeonitis, & Danitis [f].

3. *Marcetis ignaviâ*, מתרפים] Conjugatio Hithpahel vel significationem auget, magnámque & pudendam desidiam denotat [g], vel, ignaviæ causam in ipsis positam esse significat [h]. *Segnes estis, remissi, negligentes*, V. *remissè agetis*, JT. Remisso animo estis, & non ingredimini ad possidendam terram [i]?

4. *Eligite de singulis tribubus ternos*] Qu. An de 7 tantùm tribubus? an etiam de Juda, Ephraim, & Manasse? Resp. Dubia res est. Videntur autem & ex his delecti; nam & ipsorum intererat, nè, si quid de suis portionibus subtrahendum esset, uti factum est, meritò queri possent rem iniquè peragi [k]. Porrò, communi & fraterno studio res omnes inter eos adhuc aguntur [l]. *Ternos*, &c. mittit, propter indicationis difficultatem. Non enim spatio, sed bonitate terreni, exæquari portiones debuêre. Sed dices, Si partes fuêre æquales, cur Deus præscribit ut majoris numeri Tribui hæreditas amplior, minoris angustior, daretur, Num. 33. 54? Respondent, ista Dei jussa non ad primas sortitiones, scil. tribuum, sed ad secundarias, nempe, familiarum, spectare, quibus deinde Tribuni singulis familiis suas dabant partes. Alii volunt, à metatoribus factas esse partes æquales, quas tamen 12 viri tum extendere, tum contrahere, poterant. Mihi verò videtur patrimoniorum æqualitas magnâ ratione constitui posse. Nam, pro præsente numero tribulium aliam tribum aliâ locupletiorem facere, parùm æquum videtur; quando res ipsa docuit, paucis annis alias plurimùm augeri, alias imminui. Sed dices idem familiis accidere potuisse. Atqui fas erat familiis inter se suas alienare possessiones, tribubus verò nefas. Sed ego rem obscuram in medio relinquo. Hoc verò dicam, Cananæam pro illis omnibus satis spatiosam fuisse; neque opus fuisse ullâ portionum amplificatione, etiamsi omnes æquales fuêre, modò sibi per ignaviam non deessent tribules ipsi. Porrò, si gens universa crevisset, Deus ipse fines ampliores dedisset, in quos potuissent emittere colonias, usque ad Euphratem: de quo vide quæ ad Jos. 1. 4. Si Simeonitas mihi opponas, 1 Par. 4. 38. Dicam eos suis finibus non esse egressos, sed in iis progressos. Qu. Sed quomodo tuti erant hi metatores, dum eas regiones quarum pars maxima etiam tum ab adversariis tenebatur pervaderent, & omnia penitus perspicerent? Resp. Factum hoc ex occulto quodam & Divino terrore Cananæis immisso, & cœlesti fiduciâ Israelitarum animis inditâ, ut per hanc pauculorum mensorum ἄδειαν atque securitatem Tribus ad cernendum hæreditatem suam animarentur. Porrò, Cananæi tanto belli fastidio affecti sunt, ut omnia suæ quieti posthaberent [m]. ¶ *Et describant juxta numerum uniuscujusque multitudinis*, לפי נחלתם] Ad verbum, *ad os hæreditatis eorum*, Mo. *juxta hæreditatem*, vel *possessionem*, *suam*, Sy. M. P. Ti. JT. V. i. e. juxta rationem hæreditatis quam accipere debent [n]. *In tot partes in quot hæreditas eorum dividenda est* [o]; *prout requirit hæreditas vestra*, Ar. *sicut oportebit dividere eam*, &c. *Secundùm hæreditatem suam ipsorum*: idem puto esse quod mox dicitur, *in septem partes* [p]. Secundùm possessionem suarum tribuum quæ ipsis eventura est; sive, tot partes quot sunt residuæ Tribus [q]. RS. sic explicat, Portiones illas septem, non æquales, sed, pro cujusque Tribûs multitudine vel paucitate, aut majores aut minores esse, debuisse. Sed hoc stultum est. Qui poterant mensores ità facere, cùm ex sortis casu penderet omnis eventus [r]? [Alii tamen ità accipiunt,] ut æquam singulæ Tribus pro ratione ipsarum multitudinis hæreditatem accipiant †. Ità se explicat versu sequenti [s].

5. *Dividite vobis terram*, &c. והתחלקו אתה לשבעה חלקים] Ad verb. *Et partientur sese in ea juxta septem partes*, V. ¶ *Judas sit in terminis suis*, על גבולו] *In provincia sua.* Ad verb. *juxta terminum suum*, V. Juda retinebit sortem suam, &c. Intellige, nisi portio aliqua vel detrahenda vel addenda esset [t]. Non ergò iniquè septimam partem de Judæorum hæreditate

[f] Ser. [g] Mas. Ser. Bo. [h] Bo. Ser. [i] Ser. [k] Mas. [l] La. sim. Ser. Bo. [m] Ma. Ser. [o] Mas. [p] Ser. [q] La. [r] Ser. † Ser. ex Mas. [t] Mas. [v] La. Bo. [x] D. [y] Mas. D. [z] Mas. [a] Mas. [b] Boot. animadvers. sac. 4. 12. 16. [c] Mas. [d] Bo. † La. Bo.

[f] Bo. [g] Ma. [h] Mas. [i] V. [k] Bo. [l] Mas. [m] Mas. [n] V. [o] Tig. not. [p] Mas. [q] Ma. Bo. [r] Mas. † Mo. La. [s] La. [t] Bo.

reditate præciderunt [z]. ¶ *Et domus Joseph ab Aquilone*] Non respectu totius Terræ promissæ, sed Tribûs tantùm Juda [y]. In parte magis Aquilonari [a]. Ratam faciunt ea viri sortitionem factam in Galgal, sed eatenus ut illæ Tribus in sortitionibus suis maneant; non etiam ut portiones solidæ & universæ earum sint: Alioqui enim Josephitæ ad Libanum usque habitâssent [a].

6. *Mediam inter hos terram*] At terra hîc dividenda non erat media inter Josephitas & Judæos [b]. [Mendum ergò hîc in Vulgato, quantum audent, agnoscunt La. Bo. Ser. Me.] Scriptum fuit in Latino textu, *Aliam*, non, *Mediam*. ¶ *Et huc venietis ad me*, וַהֲבֵאתֶם אֵלַי] *Et afferatis ad me*, sub. *descriptionem*, V. ¶ *Coram Domino*] Scil. Arcâ [c]. Ibi jaciendæ erant sortes; 1. ut à Deo præsente dirigerentur: 2. ut ista sortium distributio sacrosancta haberetur, & nullo modo violanda [d]: 3. alioqui nunquam illi sortibus suis contenti vixissent, homines durissimæ cervicis†. ¶ *Mittam vobis hîc sortem*] i. e. Missis sortibus assignabo singulis hæreditatem coram Domino, à quo temperantur sortes [f]. Ipsam concionem hîc alloquitur: nondum enim delecti metatores fuêre [g]. Jubetur populus terram in septem partes distribuere, non per seipsos, sed per agrimensores ab ipsis deligendos *. [Alii aliter.] *Pro vobis* hîc sortem mittam, i. e. pro tribubus vestris, ut infrà v. 8, 10. Mittendos alloquitur, ac si Tribus alloquutus esset quæ mittebant eos: Syllepsis [h].

7. *Quia non—pars Levitarum*, &c.] Causam hæc continent cur septem duntaxat partes fieri jusserit [i]. ¶ *Sed sacerdotium*] Hîc *sacerdotium* per metonymiam sumitur pro proventu sacerdotali [k]. Vice hæreditatis habebunt quæ sacerdotes accipere debent ex præcepto Domini [l]; hostias, decimas, &c [m]. *Quæ sacerdotio Dei debentur*, Ar. sim. Jon.

8. *Cumque surrexissent*, &c.] Alacriter suscipiunt difficillimum hoc & periculosissimum munus, quippe Deus illos securos reddebat, cùm ex ipsorum alacritate penderet multitudinis animorum affectio. Alios tamen Deus interdum fluctuare & sidere quoque permisit, ut Mosen, Exod. 4. Jonam, cap. 1. ut eò illustrior sit Dei erga homines miserrimos clementia, quò infirmiora sunt instrumenta per quæ miranda patrat [n].

9. *In septem partes diviserunt*] In Hebræo additur, *per urbes*; q. d. additis etiam & adscriptis urbibus, quod omnino ad perfectam chorographiam necesse est [o]. Apparet hinc soli bonitatem, non spatium, esse æstimatum. Nam in uberi regione frequentiores sunt hominum cœtus [p]. ¶ *Scribentes in volumine*, עַל סֵפֶר] *In libro*, P. *in tabulis*, V. Septem mensibus occupati erant metatores in hac terræ descriptione, inquit Josephus, Antiq. 5. 3 [q].

11. *Et ascendit sors*] וַיַּעַל hîc potest esse vel ex formula Kal, *Et ascendit*, i. e. educta, vel extracta, est; vel ex Hiphil, *Et ascendere fecit*, vel *eduxit*, nempe, Josue [r]. *Sors ascendere* dicitur ab Jordane, ut loco summissiore, versùs Jerusalem, quæ erat in loco altiori †. Sed nihil opus est ὑπαλλαγῇ. *Sors* enim *ascendit*, dum urnâ extrahitur, & *fines prodeunt* quodammodo ex ipsa hydria unà cum sorte, quia hæc quinam illi sunt designat [r]. Fuit autem hæc sors Benjamin spatio angustissima, sed bonitate præcipua, teste Josepho, Antiq. 5. 1 [s]. ¶ *Inter—Juda & Joseph*] Observanda hîc Divina providentia, quâ proximè locantur tum *Josephitis*, quibuscum arctissimâ generis necessitudine conjuncti erant, tum Judæis, quorum olim, in tuendis majorum suorum sacris adversùs cæterarum tribuum defectionem, socii futuri essent. Aptissimè etiam cadit hæc sors in Mosis prædictionem, Deut. 33. 12 [x].

12. *Fuitque terminus eorum contra Aquilonem*] Describuntur primùm limites Aquilonares ab Oriente versùs Occidentem, qui iidem propè sunt cum Australibus limitibus Josephitarum [y]. ¶ *A Jordane*] Eâ ferè parte quâ transierant Israelitæ [a]. ¶ *Juxta latus Jericho septentrionalis plagæ*] Hoc est, pergens ad latus Jericho, quod ei est ad Septentrionem. Id omnino necesse fuit, cùm intra suos terminos Jerichunta includeret [a]. ¶ *Ad montana conscendens*] Nempe, montes Jerichunti Septentrionales, nam undiquaque ea montibus cingebatur [b]. Montem in quo erat Bethel [c]. ¶ *Contra occidentem*, יָמָּה] *Versùs*, vel *ad*, *mare*, vel *Occidentem*. [Ità omnes.] Hi autem termini non porriguntur usque ad mare, prout asserit Josephus, Antiq. 5. 3 [d]. sed usque ad *Ataroth Adar* †. Hic ergò terminus è regione, vel ad latus, maris occidentalis inclinari, & lineam ferè mari parallelam describere, debuit *. ¶ *Ad solitudinem Bethaven*] Ergò *Bethaven* est nomen deserti [f]. Alii tamen volunt nomen oppiduli fuisse [a]. Videtur urbis nomen fuisse, quæ solitudini nomen dedit. Sunt qui *Bethaven* cum *Bethel* confundunt. [Id facere videtur Masius.] Et certum est vicinas fuisse, cùm hæc solitudo *Bethaven* cap. 16. 1. vocetur *solitudo ascendens ad Bethel*. Censeo tamen distinctas fuisse [h]. Hîc verò subsistunt fines, nec longiùs excurrunt versùs Septentrionem, sed redeunt in meridiem [l].

13. *Ipsa est Bethel*] Duplex est Bethel; una in Benjamin, altera in Ephraim, (quæ est Luz *.) Sed nihil commentis istis opus est †. Bethel enim unica tantùm fuit. Vide ad Gen. 28. 19 *. ¶ *Descenditque in Ataroth-Addar*] Nam Austrum versùs descenditus. Ut enim Aquilonaris plaga altior est, ità Australis summissior existimatur [h].

14. *Et inclinatur circuiens*, וְתָאַר הַגְּבֻל] *Et designatur* (*& respicit*, Jon. *deinde vergit*, Sy. M. Ti. *inde resonans*, Ar.) *terminus*, P. Mo. *Designatusque terminus circumducebatur*, Mas. *Unde definiens terminum illi*, JT. *Et lineam circularem* (*sive obliquam*) *ducit*: i. e. ducendo lineam circularem, tendit & vertit se per angulum occidentalem ad meridiem, &c. Is angulus est Australis-occidentalis: contrà, prior erat Aquilonaris-occidentalis. Quidam vertunt, *Et circuit*. Idem verbum quod suprà cap. 15. 9. Describit latus occidentale latitudinis [l]. ¶ *Angulo maris in Austrum*, נֶגְבָּה] Hoc loco vertunt, *ab Africo*, v'. *a meridie*, Sy. potiùs, *versùs* (vel *ad*, Jon. Mo. M. P. Ti.) *meridiem*, Mas. JT. ¶ *Qui respicit Beth-horon contra Africum*, נֶגְבָּה] Hîc vertunt, *ad* (vel *versùs*, Jon.) *meridiem*, Sy. M. P. Mo. Ti. JT. Potiùs, *à meridie*: Nam hujus loco vers. 13. dicebatur מִנֶּגֶב [m].

15. *A meridie autem*, &c.] Describitur hîc terminus Australis Benjamin, qui idem est cum termino Aquilonari Judæ, sed ordine contrario: Ibi enim ab Oriente, sive ab Asphaltitide, ad Occidentem, sive ad Cariath-Jearim, pergebamus, hîc, contrà, ab Occidente, sive Cariath-Jearim, ad Orientem, sive ad Asphaltitidem, regredimur [n]. Atque ideo ubi illic *ascendendi* verbum usurpabamus, hîc *descendendi* utimur [o]. Vide quæ ad Jos. 15. ¶ *Egreditur terminus contra mare*, יָמָּה] [Variè reddunt.] *Ad mare*, Jon. Sy. RS. in Mas. P. Mo. *ad* (vel *versùs*, At.) *occidentem*, M. Ti. Alii, *à termino occidentali*, JT. *à mari*, Mas. יָמָּה pro מִיָּם, D. Litera ה non rarò motum à loco significat, cùm finibus vocabulorum adhæret: Id autem est à *mari*, quod *ab occidente*, dicimus [q].

16. *Descenditque in partem montis*, קְצֵה הָהָר] *Ad extremitatem montis*, JT. Mas. Id in Judæorum finibus vocabatur *caput*, aut *vertex*, *montis*. Arbitror eam montis partem quâ valli Hennom ab Occidente ille impendebat significari [r]. Confer Jos. 15. 8. Videtur hîc fuisse mons Moria, cujus pars occidentalis longo ductu pervenit ad extremam partem vallis Rephaim †. Verisimile puto esse *montem offensionis* dictam 1 Reg. 11. 7. sub quo jacebat vallis Hennom [s]. ¶ *Juxta latus Jebusæi ad Austrum*] Pendet hoc à verbo *descendit*, funiculus descendens à monte reliquit Jebusæum ad Austrum [t]. *Jebusæi*, &c. i. e. Ad latus Australe Jebusæorum habitantium in Jerusalem. Dicunt quidam Jerusalem esse in duabus tribubus, Juda & Benjamin, sed maximam partem in tribu Benjamin [x]. De ea controversia vide quæ ad Jos. 15. 63. Videntur sanè tam arctâ inter se amicitiæ necessitudine conjunctæ fuisse Tribus istæ, ut tanquam una existimarentur. Vide 1 Reg. 12. 13, 32. & 12. 20. Fortassis tamen mons Zion (ubi erat regia) & Moria (ubi Templum) fuerunt Judæorum: Erant enim montes isti ab Austro urbi [y].

17. *Transiens ad Aquilonem*, וְתָאַר מִצָּפוֹן] *Et lineam circula-*

Margin notes (left column): z Mas. — y Me. — a Bo. — a Mas. — b Me. ex Serar. Seger. — c Mas. Bo. — d Bo. — † Mas. — f V. — g Mas. — * Bo. — h Me. — i Mas. Bo. Me. — k Bo. ex Mas. — l V. — m Mas. — n Mas. — o Bo. — p Mas. — q Mas. — r Me. — † L. — r Mas. — s Bo. Mas. — x Mas. — y Mas. B. — a Mas. — a Bo.

Margin notes (right column): b Bo. — c Mas. — d Ser. Me. Bo. Mas. ad v. 14. — † Ser M. — * B. — f D. — a K. in Mas. — h B. — l Mas. — * H. in M. f. V. — † Mas. — * Bo. — h D. ex Mas. — l V. — m Mas. — n Mas. Bo. — o Mas. — q Mas. — r Mas. sim. Bo. — † Bo. — s Me. — t Bo. — x V. — y Mas.

circularem ducit (sub. *illinc*) *à Septentrione*, q. d. relicto Septentrione[a]. *Reflectit* (*circuit*, P. *tendens vero*, M.) *ab Aquilone*, Ti. M. P. Hi autem malè explicant, quasi ab Aquilone versùs Austrum reflectatur. Quis, quæso, intelligat, *describi ab Aquilone*, idem esse quod, *describi cum flexu versùs Austrum?* Sic ergò intellige, quòd ab Occidente in Orientem tendens nonnihil reflectatur versùs Aquilonem[a]. [Sic Jon. *respicit ad Septentrionem*, & Ar. *porrexit se terminus ad Septentrionem*, & Sy. *prospectat Aquilonem*.]

18. *Ad tumulos*] Hebr. *Geliloth*. Aliàs Galgal[b], ut constat ex Jos. 15. 7. & 22. 13. Nam *Geliloth* sonant limites[c]. Alia tamen hoc loco & Jos. 15. est Galgal ab illa prope Jordanem, ubi castra stativa erant; & ea potiùs videtur esse de qua Jud. 3. 19[d]. [Vide quæ ad Jos. 15. 7. congessimus.] ¶ *Et pertransit ex latere Aquilonis ad campestria*] Mas. sic vertit, *Et porrigebatur ad latus appositum deserto ab Aquilone*, h. e. ut desertum maneret ad dextram [sive, ab Austro] in finibus Judaicis †. ¶ *Descenditque in planitiem*, vel, *in campestre*, M. Ti. וְיָרַד הָעֲרָבָתָה] Aliis vero est nomen loci: *Descendit in Araba*, P. JT. V. Mas. Hæc mox *Betharabah* dicitur, quæ in deserto fuit. Vide quæ ad Jus. 15. 6[f].

19. *Et prætergreditur contra Aquilonem Beth-hagla*, צָפוֹנָה] *Versùs Aquilonem*, Mas. ex Chald. Hoc non sic accipiendum, ut funiculus relinquat Beth-haglam ad Austrum, atque adeò terminus Beth-haglæ sit Borealis[g], ità enim exclusisset eam ab ista hæreditate, cùm includendam esse ostendat recensio sequens[h]: sed sic, ut terminus relinquat *Beth-haglam* ad Septentrionem[i]. Significat hunc tractum non rectà in Orientem vergere, verùm nonnihil ad Septentrionem declinare. Vel, per me licet, si quis malit Beth-haglam Judæorum esse, hic autem recenseri tanquam in confinio positam. Nam & Beth-araba, quæ Judæorum erat, Jos. 15. hic recensetur[k]. ¶ *Contra linguam maris, &c.*] *Ad excursum maris salis*, i. e. ad locum in quo mare illud excurrit in terras[l].

21. *Jericho*] At Jericho subversa erat, nec reædificanda. Resp. Locus tamen ejus cessit Tribui Benjamin, quem possidere, aut colere, aut habitare poterant, dummodo in civitatem muratam & clausam non erigeretur. Quinetiam postquam reædificata fuit, sumptâ semel temeritatis pœnâ, non fuit destructa; quin & Christus in ea à Zacchæo exceptus fuit *. ¶ *Vallis Casis*, עֵמֶק קְצִיץ] *Amec-Kasis*, vel, *vallis abrupta*, vel, *planities discissa*[m]. *Vallis incisionis*, in qua scil. incisio fieret, nimirum fruticis balsami: quæ incisio non ferro fiebat, sed acuto lapide, vel vitro, teste Jo. & Plin. & Tacit[n].

22. *Samaraim*, צְמָרַיִם] Urbs hæc nomen aut dedit, aut debet, monti illi 2 Par. 13. 4. Videtur nomen illi impositum à gemino cacumine[o].

26. *Et Mesphe*, מִצְפֶּה] *Maspha*. Non procul fuit à Rama, in eodem monte Silo. Quidni ipsa Silo esset, quæ *Maspha*, i. e. *specula*, dicatur, quòd mons Silo excelsissimus fuit? Fuêre & aliæ *Masphæ* cis & trans Jordanem[p].

28. *Et Jebus, quæ est Jerusalem*, הַיְבוּסִי] *Jebusæorum*, sub. *urbs*, i. e. quam Jebusæi incolunt: quæ alio nomine dicitur Jerusalem[q]. In qua tribu fuit, vide ad Jos. 15. ult[r]. Vetus urbs in parte Benjaminis, sed accessio facta ex parte Judæ †. Utriusque Tribûs fuit secundùm varias sui partes[s]. Septentrionalis pars (cum intermedio monte Moria[v]) erat in tribu Benjamin; Australis verò (ubi erat mons Sion[x]) ad tribum Juda spectabat[y]. Vel, urbis alterius permutatione, Jerusalem à Benjaminitis relicta est Tribui Juda[z]: vel, Benjamitæ, cum desperarent se posse partem suam Jebusæis extorquere, cesserunt eam Tribui Judæ, si eam armis obtineret[a]. An dicendum Jerusalem quidem fuisse sortis Benjamin, sed postea, quia Tribus Juda major erat, partem unam, conterminam sorti Judæ, eidem Tribui Judæ cessisse? Sic impletum illud, ut pluribus major, paucioribus minor, portio daretur[b]. Sed nè quis tribuum commoditates ex catalogis hujusmodi æstimet, existimandum est, non omnes urbes omniáque loca in illis commemorata esse, sed celebriora modò, & præsertim quæ vel ad fines ostendendos conducebant, vel de historia quapiam memorabilia erant, & quæ primùm tribules incolere incipiebant. Quapropter neque in eo mirandum est, quòd passim in S. narrationibus urbium nomina in hac vel illa tribu positarum occurrunt, quarum in istis catalogis nulla mentio est: plurimæ enim præteritæ sunt, multæ etiam posteris temporibus structæ[c]; nonnullæ mutatæ[d]. Infrà occurrunt duarum urbium nomina quæ hîc non exprimuntur, *Anathoth* & *Almon*, Jos. 21. 18. Vel, igitur, non omnes Benjamin urbes ex nomine expressæ sunt; vel, nonnullis diversa fuerunt nomina †.

[Marginal notes: a V. — a Bo. — b V. Jun. — c Jun. — d Mas. — † Mas. — f Mas. — g Bo. Mas. — h Mas. — i Bo. — k Mas. — l V. — * E. — m Mas. — n Bo. — o Mas. — p Mas — q V. — r Bo. — † G. — s T. — v T. — x T. — y Me. T. — z Tostat. Me. — a T. Tostat. Me. — b E. — c Mas. — d Ma. — † Bo. Ma.]

CAP. XIX.

1. ET *egressa est sors—Simeon*, &c.] Collocati hi erant intra fines alterius Tribûs, scil. Judæorum, & sic quodammodo *dispersi inter Israelitas*: idque Divino consilio factum, propter scelus illud, Gen. 34. At dicas, gravius hoc erat Judæis quàm Simeonitis, cùm illi suas possessiones cum his communicare debuerunt. Resp. Judæis erat amplissima regio, eámque totam nec occupare, nec à Barbaris vel à feris tutari, poterant, præsertim propter maxima ab Austro deserta. Sed neque eâ conditione fines tam amplos sorte nacti fuerant, ut ipsorum proprii manerent, ut antè observatum est. Verùm Rabbini fingunt Simeonitas tandem à Judæis hæreditate depulsos fuisse, freti 1 Par. 4. 31. *obtinuerunt urbes istas usque ad Davidis tempora*. At quis credet Davidem adversùs judicium Divinæ sortis eos eliminâsse? Et constat eos uberiorum pascuorum gratiâ longiùs esse profectos, non autem à Judæis fuisse propulsos. Et loca quæ occupatum ibant credibile est intra suam hæreditatem fuisse, licèt à Barbaris adhuc occupata. Etiam Ezeciæ tempore, h. e. 300 annis post Davidem, ad uberiora pascua migrârunt. Nam עַד (quod est in 1 Par. 4. 31.) sæpe morem longitudinem, non finem, significat. Porrò, hæc Tribus erat omnium minima, in qua tantùm 22 millia recensiti: Ei igitur tantùm 17 urbes tribuuntur; quanquam fortassis illæ, propter pagorum, &c. frequentiam, cum pluribus aliarum urbibus comparari potuerint. Utcunque illud est certissimum, non omnes urbes in catalogis recenseri; nec multas nominare opus erat finium gratiâ, quos eosdem cum Judæis habebant. Certum etiam est amplissimas versùs Gedor & Seir fuisse regiones à Barbaris adhuc occupatas[f]. ¶ *Per cognationes suas*] Sive familias: neque enim tribuum sortitioni tantummodo præerant 12 viri, sed etiam illi divisioni quæ inter familias fiebat; ut indicat Num. 26. 55. & Jos. 17. ubi de Manassis sorte ejúsque in familias partitione agitur[g]. ¶ *Fuitque*] Sub. *inclusa*[h].

2. *In medio—Juda*] Non in centro, sed tantùm intra sortem Judæ, nempe, in parte Australi, ut docent Josephus 5. & *Beersabe* (Australis terræ terminus τῷ Dan oppositus) illis tributa[i]. ¶ *Bersabee & Sabee*] Unam modò urbem significant hæc duo nomina; ut facta summa v. 6. ostendit, & τῷ *Sabee* omisso, tanquam supervacaneæ, 1 Par. 4. 28[k]. [Alii aliter.] *Schebah*, Jos. 15. est *Schemah*. Hæc 1 Par. 4. 32. vocatur *Tocem*: nam omnia utrobique conveniunt, hâc exceptâ, quæ ibi alioquin omitteretur[l]. שֶׁבַע in Hebræo nunc legitur: sed שֶׁמַע legerunt ο'. qui vertunt, Σαμαά. Et שֶׁמַע vocatur Jos. 15. 26. ubi Græci malè Σαλμαά, pro Σαμαά. Videtur idem esse locus qui Neb. 11. 26. scribitur ישוע, ubi fortè fuerit ישמע, præpositâ י, ut Jos. 16. 3[m]. Duo hæc scripta sunt nomina, ut in celebris illius putei memoriam Gen. 21 redeamus[n].

3. *Balas*, בָּלָה] Eadem בִּלְהָה, 1 Par. 4. 29. & בַּעֲלָה, Jos. 15. 29[o]. Nomina enim propria sæpe unâ aut alterâ literâ variantur[p].

4. *Eltholad*] Per aphæresin *Tolad* in Paralip[q]. ¶ *Bethul*, בְּתוּל] Ità vocatur per Synæresin quæ in Paralip. בְּתוּאֵל[r].

6. *Beth-lebaoth*] In Paralip. *Beth-biri* †. ¶ *Et villæ earum*] Hoc in Paralip. pertinet ad versum sequentem.

[Marginal notes: c Mas. — d Ma. — † Bo. Me. — f Mas. — g Bo. — i V. — l Bo. — k Mas. Bo. Me. — l Jun. — m G. — n R. Isaac in Mas. — o Ma. Mas. — p Mas. et K. — q Ma. — r Mas. — † Mas. Jun.]

quentem, quasi quatuor istæ urbes fuerint municipia locorum antè memoratorum, quamvis ipsæ quoque sua haberent municipia[t]. Videntur hæ quatuor minores urbes fuisse, & fortè sine mœnibus; quod docet nomen חֲצֵרִים, 1 Paralip. c. 4. v. 32. illis tributum[v]. חֲצֵרִים rectè vertit Vulg. *villas*, ο'. κώμας. Rectiùs fuerat ἐπαύλεις[o]. His quatuor additur *Etam* 1 Paral. cap. 4. vers. 32[x].

8. *Usque ad Baalath Beer*, בַּעֲלַת בְּאֵר] q.d. *Habens puteum*. Fortassis est *Beersabea*, quæ erat *versùs Austrum*, quod hic sequitur[y]. Potiùs est *Babala* 1 Paral. cap. 4. v. 33[z].

9. *In possessione Juda*] In qua pleræque hæ urbes nominatæ sunt[a]. Adæquatio. Vide Num. cap. 34†. ¶ *Quia major erat*, &c.] Heb. *major ipsis*, מֵהֶם, i.e. quàm pro numero eorum, h.e. quàm ut occupari posset ab illis[b]. Major quàm ipsis deberetur, aut necessaria erat[c]. Factum hoc errore Geometrarum priorum[d]. Qui error à secundis Geometris, penitus omnia explorantibus, mox deprehensus ac correctus fuit†. Sunt artium initia ferè rudia, & necdum ars metiendi agros ad eam perfectionem quam nunc habet deducta[f]. Ità impleta prophetia Gen. 49. Nam licèt certam sedem sortiti sint, quia tamen hoc errore propriis sedibus primò privati sunt, nec nisi tribu Judæ sinum suum pandente, illósque invitante & excipiente, quasi in alieno hospitio collocati fuerunt, possunt etiam aptissimè dici inter Israelitas dispersi fuisse[g]. Porrò, notandum hic sortes ordine fuisse extractas. Nam post Judæos & Josephitas educta primò est sors Benjaminis, qui erat dilectæ Rachelis filius: Secundùm eam autem sors Simeonis, quippe qui post Reubenem incestûs damnatum maximus natu liberorum Leæ fuit[h].

10. *Sors—Zabulon*] Qu. Cur hic antecedit Issachar, qui eo major natu fuit? Resp. Divino hoc consilio factum, quo etiam eos eodem ordine nuncupavit Jacobus[i]. Satis liquet in sortium distributione non observatum fuisse nativitatis ordinem[k]. ¶ *Usque Sarid*] Hæ terminorum descriptiones paulò obscuriores sunt, propterea quòd loca hæc minùs cognita sunt[l]. Ego, cum Josepho Antiq. 5.3. (qui in illis locis natus & educatus fuit,) Manassensibus proximos loco Issachar. his Zabulon. & his Aseritas[m]. Sed dices, *Latus Zabulonis erat versùs Zidonem*, Gen. 49. Resp. 1. Idcirco Wolfgangus Viseburgius Zabulonios supra Aseritas collocat inter Sidonem & Berytum, in Galilæa Gentium. Sed non credibile est urbem nobilissimam, Sidonem, in descriptione eorum finium ad quos pertinebat tacitam esse prætermissam. Resp. 2. Hoc tantùm illâ prædictione significatur, eos versaturos frequenter in portubus apud Zidonios. Ità explicat Moses Deut. 33.18. *Lætare, Zabulon, in ingressu tuo*, q. d. Enavigabis feliciter ad fora rerum venalium, &c*. [Sed de his vide collectanea nostra ad Gen. 49.] *Sarid* ultima erat civitas Zabulonis in angulo meridiano, termino occidentali[n]. Existimant eam sitam in Carmeli promontorio[o]. Alii, sub monte Carmelo[p].

11. *Ascenditque de mari*, עָלָה לַיָּמָּה] *Ascendit ad mare*, Ma. Mas. P. Ti. vel, *secundùm mare*, JT. Rectè, si *Sarid* ad mare posita fuit, ut alii putant[q]. Rectè noster, *de mari*, quia terminus hic non rectâ lineâ & mari parallelâ procedit, sed à mari sensim recedente, propter tribum Aser, quæ sese ad Occidentem usque ad Manassiticam sortem insinuabat. Porrò, ל sæpe idem valet quod *ad*, ut docet Forsterus[r]. Porrò, Zabulonis Tribus non pertingebat ad mare (Mediterraneum,) ut patet ex Jos. 17.7. ubi Tribus *Aser*, quæ erat ad mare, sese intimare indicatur ità ut Manassitis conjungatur ab Aquilone: quod dici non poterat, si Zabulon ad mare perveniret. Dices, At Jo. Antiq. 5.1. dicit terram hanc καθήκουσαν ἐπὶ Κάρμηλον καὶ θάλασσαν. Resp. Id sic verto, *pertingentem circa Carmelum & mare*: vel, si ἐπὶ vertas, *ad*, illud dici poterat, quia parùm à mari distabat, quod autem parùm distat, morali æstimatione nihilo distare habetur*. ¶ *Usque ad torrentem*] Hunc plerique putant esse *Belum*, seu *Pagidem* arenis vitri nobilem†. ¶ *Contra Jecenam*] Ea ad Carmelum fuit, ut liquet ex Jos. 12. 22[t].

12. *Et revertitur de Sared contra orientem*, וְשָׁב מִשָּׂרִיד קֵדְמָה מִזְרַח הַשֶּׁמֶשׁ] *Et revertitur (egreditur*, M. Belg.) *à Sarid ad orientem ortum solis*, Mo. *versùs orientem, ad exortum solis*, M. Belg. *in orientem, ad ortum*, inquam, *solis*, Ar. *ad orientem*, id est, *ad ortum solis*, P. *ad anterius orientis solis*, Jon. *ex adverso ab oriente Beth-sames*, ο'. *antrorsum (in partem anticam*, Mas.) *versùs ortum solis*, JT. Per appositionem dictum, quasi, ad partem mundi anteriorem, id est, ad Ortum†. Sed ego geminationem puto indicare verum & directissimum Orientem*. Describuntur hic termini Australes, ab Occidente versùs Orientem progrediendo à *Sarid* usque ad *Remmon*[v]. In hoc termino contigui erant Manassitis usq; ad montem Thabor, indè ad Jordanem usque Issacharitis, qui Manassitas & Zabulonitas eâ parte intercipiebant, siquidem Jos. 17.10, 11. Tribus Manasse Tribui Issachar conjungitur[x]. ¶ *Ceseleth-thabor*, כִּסְלֹת תָּבֹר] Q. appellativè sumunt, vertúntque, *ilia Thabor*, eásque partes montis quæ circiter medio loco sunt significari volunt[y]. Aliis est nomen proprium loci[z]. Ad radices montis Tabor pagum suo tempore exstitisse, dictum *Chesulum*, prodit Eusebius[a]. Eandem urbem in tribu Issachar *Chasaloth* dictum puto v. 18. Fortè ea urbs in terminis posita utramque tribum complexa erat[b]. Hæc urbs *Thabor* vocatur 1 Paral. 6.77[c]. & *Kartha* Jos. 21. 34[d]. ¶ *Ad Dabereth*] Ea urbs fuit in tribu Issachar, ut liquet ex cap. 21. 28†. ¶ *Japhie*] *Japhia*, seu *Japhe*, loco excelso posita, sicut & vicina Jotapata. Erant ambæ munitissimæ urbes, Jo. Belli 3. 11[f]. & in Galilæa[g].

13. *Ad orientalem plagam*, קֵדְמָה מִזְרָחָה] [Vide ad versum antecedentem.] Ad verb. *in orientem in ortum*, Ma. *prorsum versùs orientem*, Mas. Valde obscurè distinguuntur hujus Tribûs termini quoad respectum ad diversas orbis partes*. Producitur terminus Australis usque ad *Remmon*[b]. *Amthar* verò & *Noa* orientalem terminum absolvunt: & ver. 14. Septentrionalis terminus describitur[i]. Mihi placet v. 12. finitum Australem terminum, v. 13. orientalem describi. Et huc refero, *ad orientem*; q. d. ad orientalem terminum describendum. Deinde subjungitur terminum hunc transire *ad ortum Geth-hepher*[k]. ¶ *In Remmon, Amthar, & Noa*, וְיָצָא רִמּוֹן הַמְּתֹאָר הַנֵּעָה] [Illud הַמְּתֹאָר variè accipiunt.] Q. volunt esse nomen proprium: Ità Latinus, & ο'. *Hamthoar*[l]. Plerisq; est partic. Pihel à verbo תָּאַר: Ità He. Merc. &c[m]. [Al. totum sic reddunt;] *Rimmon Methoar*, aliàs *Nehan*, JT. vel, *& hinc in Nehan*, M. Ti. Vertunt, *Quæ circuit*, i.e. per lineam circularem tendit ad, &c[n]. *Indè gyrum faciebat versùs Neam*, Mas. ex K. & RS. At Syr. refert ad *Remmon*, *Exibat ad Remmon inclytam*[o]. Qu. An orientalis hujus Tribûs terminus pertigerit ad Jordanem, vel ad mare Genesareth? Resp. 1. Quidam negant[p]: Non enim profectò tam nobilem terminum reliquisset tacitum qui descripsit[q]. At si hæc ratio valeret, nec Manasse nec Issachar Jordanem attigit, nec ulla Tribus ad mare Genesareth pertigit, quia de his etiam silentium est. Maluit ab urbibus in eâ ora describere, quarum (urbium) situs jam Israelitis notus esset[r]. Resp. 2. Alii affirmant†. Ità Jo. 5. 1. quem sequitur Adrichomius. Probatur ex Gen. 49. *habitabit ad littus marium*; & ex Isa. 9. *terra Zabulon & Nephthali,—& via maris trans Jordanem*. Ubi terra illa in qua Christus diutissimè versaturus erat, in utriusque Tribûs finibus posita, dicitur *via maris*, q.d. juxta mare posita, nempe, Genesareth, ut ο'. & nobiles Commentatores explicant. Ibi nimirum erant civitates illæ in quibus diutiùs versatus fuit Christus, scilicet, *Capernaum*, Matt. 4. 13. Johan. 6. 17, 24. & *Bethsaida*, Marc. 6. 45. & 8. 13, 22. Idem affirmat Josephus, Antiq. 18. 3.

14. *Et circuit*, &c. וְנָסַב אֹתוֹ הַגְּבוּל] *Et circuibit ipsum terminus*, Mo. *Et revertitur sibi terminus*, Jon. *Vertit se terminus*, Sy. sim. Bo. *Circuit idem terminus*, M. sim. Ti. P. *Circuit ei idem terminus*. Redundat *ei*, V. אֹתוֹ ponitur pro לוֹ per enallagen casuum, Mas. *Unde divertit terminus ille*, JT. ¶ *Ad Aquilonem Hanathon*] Dubium est an finis ambivit urbem Hanathon

thon à Septentrione, & Zabuloni adscripsit; an ab Austro[t]. Prior sensus est rectior, inquit Ma. [sed nullo fultus argumento. Aliter Bo.] Sensus non hic videtur esse, quòd ad Septentrionem Hanathon terminus transeat; sed, quòd terminus, postquam urbes illas præteriit, sinuoso quodam flexu reflectitur ab Aquilone, sive ut terminum Aquilonarem describat, versùs urbem Hanathon. Ad vocem *Hanathon* τὸ אל, *ad*, subintelligunt ο'. P.Ti.Ch. & ferè omnes[v]. ¶ *Vallis Jephtahel*] Eadem vallis terminus Tribûs Aser statuitur vers. 27[x]. Suspicor esse partem vallis Carmeli, per quam torrens ille oppositus τῷ *Jecnaam* decurrit in mare[y].

15. *Et Semeron, (sive Samaria,) & Bethlehem*] Diversæ hæ sunt ab illis notissimis urbibus, *Samaria* Josephitarum, & *Bethlehem* Judæorum[z]. ¶ *Civitates duodecim*] At hoc loco nominatæ sunt 19. Resp. Quædam ex iis in affinium tribuum hæreditate positæ erant[a]. Nec mirum; cùm termini à duarum tribuum, quæ conterminæ sunt, locis & urbibus appellationem sortiri possint[b]. Constat certè *Dabereth* fuisse in *Issachar*, à qua data erat Levitis[c]. Porrò, perspicuum est quinque illas vers. 15. fuisse *Zabulonitarum*; necnon quinque illas ver. 13. cùm ad terminum sint orientalem, i. e. Jordanem, vel mare Genesareth; præterea *Jecnuam*, ex Jos. 21. 34. Hîc undecim habemus; at duodecimam prodere non possumus. Notandum rursus, non omnes hîc urbes recenseri, cùm alibi occurrant in hac tribu *Cartha* & *Damna*, Jos. 21. 34. item *Remmono* & *Thabor*, 1 Par. 6. 77. (vel, quædam urbes binomines erant[d];) item *Ceteron*, Jud. 1. 30. Nec poterant 60 mille viri (quot ex iis numerati sunt) in solis 12 urbibus habitare. Fierique potuit, ut in istis catalogis eæ solùm nuncupatæ sint urbes quarum nomina metatores raptim annotaverant †.

17. *Issachar*] Solum hujus amœnum erat, & felix omnium rerum ad victum cultúmque hominum copiâ, juxta prædictionem Gen. 49. 15. & Deut. 33. 18. In horum hæreditate erat pars maxima campi quem *Esdrelonem*, ab urbe *Jezreel*, appellabant; posteriores verò *campum Sabe* dixerunt, quo nullus locus amœnior[f]. Notandum quòd Tribus Issachar erat orientalior tribu Aser; quæ quidem vergit magis ad Aquilonem respectu Tribûs Manasse *.

18. *Jezrael*] Sedes hæc Regum 1 Reg. 21. 1. Hanc in Manass. perperàm ponit Adrichomius[g]. Terminus hic Australis est ab Occidente versùs Orientem[h], & describitur per sex urbes, vers. 18, 19. Occiduus verò terminus ab Austro ad Septentrionem pingitur v. 20. & parte versùs 21. per quinque urbes, *Rabboth*, &c. Borealis denique parte versùs 21. & ver. 22. per reliquas urbes & Jordanem[i]. Non mihi placet. 1. Nullum in textu est hujus distributionis argumentum. 2. Ità has civitates distribuunt, ut & nulla ad Jordanem collocetur, & omnes sint in terminis, nec ulla interior. Nota hîc non explicari terminos juxta varios partium cœli situs, ut in cæteris ferè factum est; sive quia non erat scriptori mens terminos tribuum minutatim persequi, quocirca in sequentibus ferè omittit; sive quia ex descriptis terminis Manassis & Zabulon satis perspicua hæc erant Judæis, quibus regio cognita erat[k]. Qu. Num hæc Tribus ad mare pertingebat? Resp. 1. [Hæsitat Masius.] Nulla, inquit, hîc maris mentio; nisi fortè omittitur quòd ora illa minimè esset portuosa[l]. 2. [Negat Bonfrerius.] 1. Quia nulla maris mentio. 2. Josephus eam ad Occidentem Carmelo circumscribit. 3. Alioqui Scriptura Sacra non dixisset tribum Aser Manassentibus conjungi ab Aquilone, Jos. 17. 10. quod non fuisset verum, si Issachar eos intercepisset, sive, quod idem est, ad mare pertigisset. Nota rursus non omnes hîc reperiri Issacharianorum civitates, vel duo sunt ejusdem loci nomina. Sunt enim alibi *Dabereth*, & *Jaramoth*, Jos. 21. 28. (quæ 1 Paralip. 6. *Ramoth* appellatur,) & *Anem*, 1 Par. 6. 73. quæ hîc & Jos. 21. vocatur *Engannim*, duarum vocum in unam contractione, ut Hebræa intuenti patebit[m]. ¶ *Chasaloth*, כסלות] Diversa hæc est ab illa Zabuloniorum, quæ sita est ad Aquilonares partes montis Thabor; cùm hæc eidem monti Australis est[o].

24. *Sors—Aser*] Hæc etiam sors ex ordine exit. Liberarum matrum filii omnes sortiti erant. Tῷ Gad natu majori (ex ancillis) ens Jordanem prospectum erat. Zilpha prioris conjugis ancilla erat, ut jure Aseritæ Danitis & Nephthalitis præpositi esse videantur[o]. Ex sequentibus constat Aseritis sortem obtigisse in extrema Cananææ parte quæ ad Septentrionem & Occidentem, seu mare, vergebat, usque ad Sidonem & Anti-libanum; sui verò extremâ parte quæ ad Austrum vergit Manassenses contingebat[p].

25. *Fuitque terminum eorum*] Occidentalis ab Aquilone ad meridiem[s], fere secundùm maris Mediterranei oram[r]. *Terminus*, &c. i. e. tractus possessionis eorum †. *Estque termini eorum*,]T. ¶ *Halcath*] Quæ *Chukkoth* appellatur 1 Chron. 6. 75[t]. Prima est hæc Aseritarum urbs in angulo Aquilonari termini occidentalis[v]. Circiter 10 vel 12 mil. passuum supra Ptolemaidem exstitit[x]. Eadem hæc cum *Helcath* Jos. 21. 31[y].

26. *Messal*, משאל] Quæ משל *Masal* 1 Par. 6. 74[z]. ¶ *Ad Carmelum maris*] i. e. Carmelum juxta mare situm; ad distinctionem alterius Carmeli montis in Juda, ubi Nabal habitavit[a]. Porrò, ex his & sequentibus verbis colligitur urbes has omnes continuo tractu ad mare occidentale fuisse[b]. Quòd dicitur funiculus *incidisse in mare ad Carmelum*, non ità est accipiendum, quasi adhuc non descenderimus secundùm maris littus, nunc autem demum ad mare perventum sit: sed partem Carmeli ostendit quæ procurrit in mare, cùm alterâ parte porrigatur in loca mediterranea[c]. ¶ *Sihor & Labanath*, בשיחור לבנת] *In Sichor Libnath*, Mo. M. Q. unum locum esse volunt; ità Jon. Ti. Maf. Multis est *Ptolemais*, sive *Aco*, Jud. 1. 31. sive *Ace*, ut Strabo, Plin. &c. vocant[d]. Alii duo loca esse contendunt; ità Vulg. ο'. Sy. Ægrè hæ duæ voces ad ejusdem loci nominationem convenirent, cùm שיחור *nigredinem*, & לבנת *candorem*, significet †. *In Sibor Libani. At. in Sihor ad Libnatham.*] T. Sihor rivus est Pagidas seu Belus[f]. *Libnath* est promontorium album, Plin. 5. 19. supra *Hatuntem*: cujus hîc non meminit, quia includebatur his terminis: meminit autem Jud. 1[g].

27. *Ac revertitur contra orientem*, &c. ויצא] *Et egreditur*, i. e. devenit. Notandum quòd Tribus Aser erat Aquilonarior, Tribus verò Zabulon orientalior[h]. Hîc jam pinguntur fines Australes ab Occidente in Orientem[i]. Hîc funiculum revocat a mari, & versùs Orientem & Septentrionem, ac tandem in Occidentem ad mare, protrahit, idque, ut videtur, absque angulis & certa distinctione laterum, sed potiùs in arcum quasi funiculum sinuando. *Reverti* dicitur terminus, h. e. à mari recedere[k]. ¶ *Beth-Dagon*] i. e. Fanum Dagonis[l]. Idolum hoc erat in forma piscis. Pisces autem apud Syros & Palæstinos pro diis cultos notant Xenophon de Cyr. l. 1. Diod. Sic. 3. 2. Cicero 3. de nat. deorum, aliique[m]. ¶ *Usque Zabulon*] Q. de tribu accipiunt: ità complures[n]. *Et pertransit usque ad fines Tribûs Zabulon*[o]. Ità ut hæc Tribus tangat extremitatem Tribûs Zabulon, ejúsque angulum Occidentis & Septentrionis, juxta quem erat vallis *Jephtael*, (quæ hîc sequitur[p].) Alii de urbe *Zabulon*, non procul à Ptolemaide posita, Tyri & Sidonis æmula, teste Joseph. Belli 2. 22[q]. ¶ *Contra Aquilonem in Bethemec*, &c] Heb. *ad Aquilonem*, &c. Ma. Maf. Non est sensus, quasi terminus progrediendo ad illa loca versùs Aquilonem procederet, quanquam & hoc verum sit; sed quòd terminus ad illa loca progrediendo iisdem esset Aquilonarior[r]. Hunc sensum accentus Hebraici indicant †. ¶ *Ad lævam Cabul*] Qu. 1. Quid hîc *ad lævam*? Resp. i. e. *Ab Aquilone*, vel, *ad Aquilonem*[t]. Si homo faciem ad Orientem vertit, meridies ei erit à dextra, Septentrio à læva[v]. Qu. 2. Quid *Cabul*? Resp. 1. Q. de illa regione accipiunt 1 Reg. 9. 13. Ità plerique[x]. Quod nomen terra accepit ab Hiramo tempore Salomonis. Unde liquet longo post Josuam tempore hunc Commentarium conscriptum fuisse[y]. 2. Alii autem de urbe certa accipiunt[z]. Insolens enim est à regionibus integris terminos describi[a]. *Egreditur ad lævam*, &c. Latus orientale ab Austro ad Aquilonem: & hoc etiam versiculo continetur latus Septentrionale ab Oriente in Occiden-

Occidentem; quia isti duo termini, orientalis & Aquilonaris, una veluti gyratione simul explicantur [b].

28. *Abran,* [עַבְדוֹן] *Hebron*: quæ *Habdon* infrà 21. 30. & 1 Par. 6. 74 [c]. ד & ר facilè inter se commutantur [d]. Nonnihil hîc subaudiendum, *Præterea in eo tractu sunt urbes Hebron,*&c. V. ¶ *Rohob,* רְחוֹב] Levitis infrà assignatur, cap. 21. 31. nisi alteram cognominem fuisse malis †, [quod mavult Malvenda.] ¶ *Cana*] Ea duplex erat: *Cana minor,* in tribu Zabulon, ac Galilæa inferiore; de qua Johan. 2. & *Cana major,* quæ in hac tribu Aser, & in Galilæa superiore, sive Gentium [f]. ¶ *Usque ad Sidonem magnam*] Meritò sic dictam, & antiquitate, & artificiis, & negotiandi navigandique peritiâ [e]. Hanc, sicuti & Tyrum, sibi licèt attributas, Aseritæ nunquam possederunt; quod Divino judicio factum videtur, nè ex maritimis commerciis opibus, luxu cæterisque peccatis diffluerent [h].

29. *Revertiturque,* &c.] *Redibat terminus,* &c. Quia inchoavimus istorum finium descriptionem sub Tyro, hæreditas autem Aseritarum supra Tyrum usque ad Sidonem extendebatur, reliquum erat illud intervallum designare quod indè à Sidone usque ad eum locum fuit unde primùm auspicabamur. Id ergò fit hoc versiculo [i]. Pars duntaxat Australior descripta erat v. 25, & 26. nunc adjicit urbes Borealiores ad eandem maris oram, donec funiculus pervenit unde orsus fuerat [k]. ¶ *In Horma,* הָרָמָה] Aliis ה servilis litera est [l], leguntque *Rama,* ο'. Jon. Sy. Ar. M. P. Ti. JT. Præpositus nomini articulus indicat urbem hanc inclytam fuisse. Crederem *Sareptam* esse. Utraque posita fuit in loco edito; quod docent nomen *Rama,* & vites *Sarepta.* *Bacchus amat colles* [m]. ¶ *Usque ad civitatem munitissimam Tyrum,* צוֹר] Q. appellativè sumont; *ad urbem munitam petræ,* P. i. e. quæ sita erat in rupe alta [n]. *Usque ad urbes arcium, urbes fortitudinis,* Jon. [Reliqui omnes Tyrum urbem celeberrimam hîc intelligunt: de qua videsis Bo. & Ma. & Mas.] Non tamen ipsam Tyrum, quæ extra Cananæam erat, sed oram Tyro subjacentem, significat [o]. ¶ *Et usque Hosa*] Dicitur terminus hic *reverti* à Tyro *Hosam,* propter incurvatum illic littus maris [p]. ¶ *Erántque exitus ejus in mare de funiculo Achziba,* הַיָּמָּה מֵחֶבֶל אַכְזִיבָה] *Ad occidentalem partem vallis Achzib,* Sy. *Finis ejus est mare quod pertinet ad lineam Achzib.* Ar. *Desinúntque fines ejus ad mare à sorte* (vel, *funiculo,* Ti.) *Achziba,* M. Ca. vel, *ad Achzib,* P. vel, *ad Achzibam pertingente,* Belg. *à tractu ad Achzibam pertinente,* JT. *è regione quæ Achzib spectat,* Mas. ex Chald. Pertinebat, scilicet, ea ora ubi funiculus iste considebat, in mare, finiebatúrque ad regionem urbis Achzib. חֶבֶל autem *regionem* significare constat ex Deut. 3. 4, 13. Cæterùm Achzib est ipsa *Ecdippa* prope Tyrum, ut affirmat Eusebius [q]. Al. *ad mare à littore ad Achzib,* Ang. Rectiùs vertas, *ab Hebel-Achzib,* Os. *De Chebel ad Achzib,* Q. in V. Sensus loci est, Finietur terminus circumducto jam ex omni parte funiculo ad mare, ad mare, inquam, quod terras illas attingit quæ urbis *Achzibæ* jurisdictioni subsunt [r].

31. *Possessio Aser*] Impleta hîc erant quæ à Jacobo & Mose prædicta erant. Gen. 49. 20. *Pinguis erit panis ejus,* &c. Testantur autem αὐτόπται vallem Aseris admirabili amœnitate esse, omnis generis fructuum frugúmque feracissimam. Vide Joseph. Belli 4. 4. Porrò, Deut. 33. 25. *Ferrum & æs calcei tui.* Quod ego accipio de *ferreis atque æneis claustris,* i. e. pertinacibus Barbarorum viribus, quas Aseritæ non poterant frangere. Et huic consentit quod sequitur, וּכְיָמֶיךָ דָּבְאֶךָ, quod simplicissimè sic verto, *& quot dies tui, tot ærumnæ tuæ;* q. d. Tibi certamen perpetuum est futurum cum veteribus colonis, à quibus tanquam ferreis & æneis claustris submoveberis. Et huc alludit Jud. 5. 17. *Aser mansit apud suas ruinas,* h. e. in urbibus continuo bello ruinosis. Sed demus de ferro & ære locutum Mosen esse, (ut plerique volunt;) sanè id quoque sic cecidit. Nam ut de Carmelo, Libano, Anti-libano, altis montibus, nihil dicam, ad quos Aseritarum hæreditas pertinebat, quosque credibile est metalli venis abundasse; certè *Sarepta* nomen à *metalli officinis* habet †; צָרְפַת, à *purgandis conflandisque metallis* [t].

32. *Nepthali*] Hos excludebant Aseritæ à mari Mediterraneo: Libanus erat ad Bor. Jordanes ad Orientem [s].

33. *Et cœpit terminus*] Orientalis ab Aquilone ad meridiem [u]. Atque adeò *Heleph* & *Elon* non procul erant à Jordanis fontibus. Sed mihi non placet: Nam, 1. de harum urbium situ nihil constat. 2. Nec sequentia huic explicationi favent, sed obstant. Obj. At cùm latus Australe vers. 34. describatur, videtur orientale priùs descriptum fuisse. Resp. Orientale latus satìs indicatur, cùm indicatur & latus Septentrionale pervenisse ad Jordanem, & latus Australe inchoari revertendo ex Jordane, adeóque totum illud quod interjacet Jordanis ad Nepthalitas pertinere, & latus orientale exhibere. Mihi placet Septentrionalem terminum hîc describi: 1. Quia aliàs ille nusquam describeretur, quod priores illi fatentur: Sed quæ causa cur solus hic terminus sileretur? 2. Ex iis verbis, *& egressus eorum usque ad Jordanem*: quæ verba nullum commodum sensum haberent, nisi hîc vel Australis vel Borealis terminus describeretur; infrà autem describitur Australis; ergò hîc Borealis describitur. Nam verba illa, *exitus suos habere in aliquo loco,* in reliquis descriptionibus hoc tantùm significant, ibi claudi ac finiri. Et quomodo dicant latus orientale claudi Jordane, si totum procedit secundùm Jordanem? Dicendum potiùs erat, *exitus illius lateris esse ad mare Cinnereth*; eò enim pervenit latus orientale [y]. Verùm illud, *desinebat in Jordanem,* planè geminum est illi v. 26. *incidit in Carmelum ad mare.* Nam etsi adhuc secundùm Jordanem descendimus, tamen fluvius nominari debebat, ut id ipsum intelligeretur, nos in ejus ripa versatos adhuc esse. Et fieri potest ut ille hoc loco incurvatus obstiterit nè ulteriùs ad meridiem versùs descenderetur [z]. ¶ *Et Elon in Saananim*] Ità Jud. 4. 11. Malè ergò ο'. & Chald. legunt, *Meelon in Besaanaim,* quasi præpositiones essent nominum partes; quomodo *Meeleph* pro *Heleph* [a]. ¶ מֵאֵלוֹן בְּצַעֲנַנִּים] *Ab Elon in Saanannim,* Mo. i. e. Quæ urbes sunt in regione Saanannim [b]; vel, potiùs, apud hos populos; cùm *Saanannim* sit plurale. Phrasis est qualis illa, Duacum est apud Belgas [c]. *A querceto in Saanannim,* JT. ¶ *Et Adami, quæ est Neceb,* וַאֲדָמִי הַנֶּקֶב] [Variè reddunt.] *Adami, Neceb,* M. Ti. P. *Adami ipsius Neceb,* Mo. Plerique nostrum secuti unam & candem urbem putant [d]. Puta *Nekeb* esse epitheton urbis *Adami,* Mas. *Ab Adamai fossa,* JT. *Et possessoribus torcularis,* Ar. [Videtur legisse וְאֲדֹנֵי.] Porrò, *Adami* videtur eadem esse cum illa Jos. 3. 16 [f]. ¶ *Et egressus eorum* (i. e. Nepthalitarum, Bo.) *usque ad Jordanem*] Heb. *Et fuit exitus ejus Jordan,* Mo. sim. ο'. vel, *ad* (sive *versùs,* Ti. sive *in,* JT.) *Jordanem,* Jon. P. sim. Sy. Hinc pervenit ad Jarden, V. *Desinúntque fines ejus ad Jordanem,* M. [De sensu vide quæ ad priorem versûs hujus partem dicta.]

34. *Revertitúrque terminus*] Hîc Australis terminus indubiè describitur ab Oriente versùs Occidentem [q]. *Revertitur,* ab Ortu scilicet [r]. ¶ *Pertransit in Zabulon contra meridiem*] *Incurrit in Zabulon à meridie,* JT. ità ut Zabuloniorum latus Boreale idem sit quod Nepthalitarum latus Australe †. Porrò, Nepthalitas ad usque Genesareth lacum pervenisse mihi probari videtur ex Isa. 9. *terra Zabulon & Nepthali,* &c. collat. cum Matt. 4. Quòd autem duæ illæ urbes, *Aznoth-thabor* & *Hucuca,* occurrant antè quàm ad Zabulonios perveniatur, in causa esse existimo, quòd reflexio nonnulla fieret versùs Occidentem secundùm littus stagni Genezareth priusquam ad Zabulonios perveniatur, & in eo loco sitæ erant hæ urbes [t]. ¶ *Et in Aser contra occidentem*] Hoc est, ab Occidente Nepthalitæ Aseritas contingebant [v]. ¶ *Et in Juda ad Jordanem contra ortum solis*] Sed hoc mirabile videtur, cùm Judæi à Nepthalitis tot tribubus interpositis divisi erant [x], nempe, *Benjamin, Ephraim, Manasse, Issachar,* & *Zabulon*; quæ omnes, ut ostensum, ad Jordanem pertingebant [y]. Verùm non significant hæc verba tribum Nepthali Judæis conterminam fuisse, sed quòd per Jordanem quodammodo vicina & affinis sit Tribui Judæ, nempe, commercio per Jordanem [z]. Voluit scriptor indicare impletam hîc Mosis pro-

[b] Ma. [c] Jun. [d] Ma. † Bo. [f] Mas. Bo. Ma. [e] Mas. Bo. [h] Bo. [i] Mas. [k] Bo. [l] Q. in Bo. [m] Mas. [n] V. [o] Mas. [p] Idem. [q] Idem. [r] Bo. † Mas. [t] Mas. ad v. 29.

[s] Mas. [u] Jun. Ma. Jun. Mas. Ser. &c. [y] Bo. [z] Mas. [a] Idem. [b] V. [c] Bo. [d] Ma. sic Bo. [f] Mas. [q] Bo. ità Mas. Ma. [r] V. † Bo. post Mas. [t] Bo. [v] Bo. Ma. [x] Mas. [y] Bo. [z] Ma.

prophetiam, Deut. 33. 23[a]. q. d. Esto, Nepthalitæ videantur a mari & cæteris tribubus, maximè Juda, remoti, facilè tamen commercio, nempe, per Jordanem, fruentur omnibus bonis[b]. Et hunc sensum admittunt Hebræa, quæ sic verti possunt, *& in Juda Jordane* (seu, *per Jordanem*) *ab ortu solis*. Illud autem, *ab ortu solis*, non ad *Judam*, sed ad *Jordanem*, referri debet[c]. [Jun. refert lectorem ad Jos. 15. 5. *terminus* (nempe, Judæ) *ad Aquilonem, à sinu istius maris, pars Jardenis*: ubi hæc annotat;] Id est, ab extremitate Jardenis partem ejus usque ad lacum Genesareth Juda maximam possedit, etiamsi quarundam tribuum fines in ipsum Jardenem inciderent. Hâc ratione fiebat ut fines Napthali ad Jardenem essent Judæ conterminis, ut habetur Jos. 19. 34*. LXX sic legunt, *& Jordanes ab ortu solis*: ità evanescit difficultas: sed omittunt τὸ *Juda*, quod in Heb. habetur †. Porrò, impleta hæc esse quæ à Mose prædicta facilè patebit ex fœcunditate illius soli multis scriptoribus celebrata. Vide & Jud. 18. 9, 10. ubi de tractu circa Jordanis fontes agitur. Sed objicies illud Deut. 33. 23. *Mare & meridiem posside.* At Chald. hoc accipit de mari Tiberiadis. Verùm quando insolens est hoc sensu *maris* appellatio, sensus potiùs est, q. d. Quamvis ad diversam prorsus partem, h. e. Aquilonem & Orientem, habitarent, tamen per societatem ab aliis tribubus participaturi erant quicquid apud illos boni habebatur[d].

35. *Et Emath*] Seu *Hamath*. Ea duplex erat: 1. *major*, (quæ *magna* dicitur Amos. 6.) nempe, Antiochia, 2. *minor*, quæ Epiphania, de qua hoc loco †. Sed quando Ptolemæus Antiochiam duobus gradibus & dimidio, Epiphaniam verò propè sesquigradu, altiùs collocat quàm Damascum, conjicio (nescio quàm rectè) hanc *Hamath* aliam & tertiam esse, juxta quam est *Rebla* רִבְלָה, 2 Reg. 23. 33. quæ infra Jordanis ortum est, Num. 34. 11. Quanquam fieri potest ut Nepthalitæ longè supra Jordanis fontes versùs Aquilonem & Orientem porrecti jacuerint[f]. Adscribunt iis quidam Damascum, Abilam, Chalcidem, Palmyram, Emesam, aliásque urbes nobilissimas versùs Euphratem: Verùm ad Euphratem habitare nondum ipsis concessum erat. Vide quæ ad Jos. 1. 4[g]. ¶ *Et Cenereth*] Unde nomen accepit lacus postea dictus Genesareth[h]. Hæc urbs erat ad mare Genesareth, ubi Jordanes in illud influit; atque adeò non potuit esse Tiberias, ut visum est Mas. & Mont. (utpote quæ ab ea lacûs parte ad meridiem recederet,) sed potiùs Capernaum, vel alia urbs ei situ proxima[i]. Alii tamen duas *Cinnereth* fuisse volunt, unam in tribu Nepthali, alteram in Zabulon, quæ & *Tiberias* dicitur[k].

38. *Civitates decem & novem*] At 23 loca hîc habemus. Alia ergò erant nomina vicorum obscuriorum[l].

40. *Tribui filiorum Dan*] Hîc Danitarum terminos ità describit, ut tantùm ferè urbes recenseat, non funiculum distinctè circumducat. Non dubium est fuisse hanc tribum ad mare, vel non procul à mari; quod satis indicat urbs Joppe, quæ ad mare: Benjamin verò & Juda fuerunt ei ab Oriente[m]. Danitæ habebant urbes Judæis attributas, de quo priùs dictum. Particulam à Judæis accipiunt ad meridiem; cæteroqui ab ipsis recedunt in Septentrionem[n]; & quidem usque ad Doram, inquit Josephus; quàm rectè non video, cùm essent Ephraimitæ (quorum sors ad mare usque pertingebat) inter Manassenses (in quorum sorte Dora erat) & Danitas interceptæ[o]. Sed Josephus magis in armis quàm in S. literis versatus esse videtur[p]. Porrò, hæc Tribus tres Philistinorum satrapias suâ sorte inclusit, nempe, *Azotum, Geth-rimmon*, (quæ & *Geth*, Mas. Bo.) & *Accaron*. Nam Josephus duas tantùm ex quinque satrapiis Judæ adscribit, nempe, *Ascalonem* & *Gazam*[q]. Ad Orientem verò versùs extendebatur latus Australe ab Azoto ultra Eleutheropolin, atque ità reflectebatur versùs Cariath-Jearim, & indè Joppen. Porrò, sors Danis ultimo loco extracta videtur, quamvis major fuit Nepthali, quia infausta quædam de eo prædixerant Jacob & Moses. Cæterùm quia illæ prædictiones ad hominum ingenia moresque potiùs quàm ad hæreditatis situm spectare videntur, supervacancum erit eas hîc explanare[r].

41. *Hir-semes*, עִיר שֶׁמֶשׁ] h. e. *Solis urbem*. Putant esse בֵּית שֶׁמֶשׁ *Ædem solis* Judæorum †. Alii volunt esse eam *Beth-shemesh* 1 Reg. 4. 9. quæ & *Har-Cheres*, i. e. *mons Solis*, vocatur Jud. 1. 35[s].

44. *Balaath*, בַּעֲלָת] Nescio an sit Judæorum *Baaloth*, an verò *Baala*, i. e. Cariath-Jearim. Priùs Hebræis placet, qui urbem Judæorum, at suburbanum agrum Danitarum, esse colligunt ex Jud. 18, 12[t].

46. *Cum termino qui respicit Joppen*, עִם הַגְּבוּל מוּל יָפוֹ] *Cum termino contra Japho*, P. Mo. Jon. vel, *qui est è regione Japho*, M. Ti. *cum termino* suo *è regione Japho*, JT. sive *Joppe*, Jun. Cum toto illo tractu qui adjacebat Japho[u]. *Cum confinibus & tractu Japho*, Ar. Cum omnibus urbibus quæ in conspectu Joppes positæ erant[y].

47. *Et ipso fine concluditur*, וַיֵּצֵא גְבוּל בְּנֵי־דָן מֵהֶם] *Et egressus est terminus filiorum Dan ab eis*, M. P. Mo. Sy. Ar. Mas. Sensus est, Danitas olim extra se, h. e. extra suam hæreditatem, emigrâsse, aliásque possessiones quæsitum esse profectos[z]. Non placet; hoc enim non est, *terminum ab illis egredi*, sed, *Danitas terminis suis excedere*[a]. [Ca. tamen sic vertit, *Egressi autem suis finibus Danii.*] Alii sic, *Exivit ab eis*, i. e. subtractus fuit illis, q. d. destituit illos[p]. *Minor fuit quàm ipsis sufficeret*, JT. Heb. *ab eis*, i. e. infra eos, Junium. V. Ang. Belg. Pi. Ser. Videtur deesse קָטֹן (*parva*) *præ eis*, ex collatione v. 9. ubi est רַב מֵהֶם *magnus præ eis*[q]. Al. *Et ab his exit limes filiorum Dan*, Tr. i. e. in his tractibus finitur[r]. *Exire terminum ab eis*, i. e. à Joppensibus, idem est quod, *ad eos pervenire, & ibi desinere* †. ¶ *Ascenderunt filii Dan*] i. e. Aliquot ex filiis Dan[s]. ¶ *Et pugnaverunt contra Lesem*] Post mortem Josuæ hæc facta sunt. Vide Jud. 18[t]. Indéque constat non esse à Josua conscriptum hunc Commentarium[x]: vel potiùs, ab eo qui illum digessit & edidit multa illi fuisse inserta & addita*. Sed cur, inquies, commemorantur nunc? Nempe, ut semel quibus locis habitaverint Danitæ ostendatur. Obj. At ista gesta sunt cùm *non cecidisset eis sors*, Jud. 18. 1. Resp. Atqui hoc de sorta quâ contenti vivere possent intra suos fines accipi debere docent ea verba, *egressi sunt ex se*, i. e. ex suis finibus, quos sorte fuerant nacti. Sed cur illi minùs contenti suâ sorte quàm aliæ Tribus? Resp. Quia infestas sibi nationes barbaras non satis repellere quiverant, cùm littus illud portuosissimum esset. Vide Jud. 5. 17. Et alioqui suopte ingenio raptores, & alieni appetentes, fuisse testatus est & Jacob & Moses. Veruntamen constat Danitas etiam tum habuisse Saaram & Eshtaol[y]. ¶ *Vocantes nomen ejus Lesem Dan*] Illud *ejus* expungendum est; neque enim *Lesem-Dan* dicta est, sed ipsa *Lesem* vocata est *Dan*[z].

49. *Dederunt filii Israel Josue*] Nota hîc & mirare modestiam Ducis Josue; nam qui primò omnibus aliis sortes divisit, suam ultimus accepit[a]. Rursum, ipse noluit sibi sortem jaci, uti aliis, sed datum à populo suscepit. Qua in re typus erat Christi, qui, ut nos ditaret, factus est virorum novissimus[b]. Inter suos tribules possessionem accepit minimè insignem, (hoc enim est illud בְּתוֹכָם,) sed multis deteriorem. Certè montanæ possessiones in siccis illic locis deterrimæ sunt, & campestribus posthabentur. Et scribit Hieron. Paulam miratam esse, cùm Josuæ monumentum viseret, quòd Josue sibi montana & aspera loca delegisset. Sed neque ab ædificiis paratum fuisse locum docet, quòd *urbem* ipse *exædificavit*[c].

50. *Juxta præceptum Domini*, עַל פִּי] Potest verti, *juxta promissum*. Sed ubinam hoc vel promissum, vel præceptum? Resp. Nusquam disertè exprimitur. Solet Scriptura multa silere, quæ ex aliis locis colligenda relinquit. Non obscurè tamen hoc indicatur Jos. 14. 6. *Nosti quid locutus sit Dominus de me & te.* Et cur, quæso, Josue, qui in eadem causa & fide in Deum fuerat, præteritus esset? Sed quid promisit ei Deus? Resp. Ut quem vellet locum eligeret[d]. Ego autem magis censeo, eum Eleazaris monitis ad petendum esse inductum, cùm huic de ea re oraculum esset datum.

[a] Bo. Mas. [b] Bo. sim. Mas. Me. [c] Bo. * Jun. † Bo. [d] Mas. ad v. 39. † Bo. [f] Mas. [g] Idem. [h] Jun. La. sim. Mas. Bo. [i] Bo. [k] Sic Eusebius Mas. Adrichom. in Bo. [l] Bo. [m] Be. [n] Mas. [o] Bo. [p] Mas. [q] Bo. ad v. 46.

[r] Mas. vers. 43. † Mas. [s] Mo. ex Jun. [t] Mas. [u] V. [y] Ma. ex Mas. [z] Mas. [a] Bo. [p] V. [q] Pi. [r] Ma. † Bo. [s] V. [t] G. Jun. Mas. Bo. [x] Mas. G. * Lo. [y] Mas. [z] Idem. [a] La ferè ex Mas. Bo. [b] Be. [c] Mas. [d] Be.

tum. Hoc enim illud esse videtur, *secundùm os Domini* †, i. e. de mandato Dei [f]. Admonet nos hic locus, ut in rebus omnibus Dei nutum observemus [g].

† V. [f] V. [g] Mas.

CAP. XX.

1. **L**[*] *Ocutus est—ad Josue*] Non incusatur hic Josue cessatio, quasi asyla constituere neglexerit toties antè imperata; sed hoc significatur, illum hæc, sicut alia, mandata instinctu Divino in tempore procurasse, atque de ipsis ad populum retulisse. Neque enim nisi post distributam terram constitui asyla potuêre, Deuter. 19. Suo igitur ordine, post distributas possessiones, sequuntur leges de jure Asylorum [a].

2. *Separate urbes*] Heb. *Date vobis urbes*, &c. τὸ *vobis* eleganter πλεονάζει (*redundat*,) ex usu linguæ. Sic, *Faciamus nobis*; *Vide tibi*; & Plautus, *Quid ego tibi deliqui* [b]? Nisi existimare mavis eo significari, ad Israëlitas solos pertinere jus asylorum [c]. Al. *Date ex vobis*,]T. Sed judico non esse hîc ellipsin τοῦ *ex*. Vide simile exemplum suprà 18. 4 *. ¶ *Urbes fugitivorum*] [De his multa hîc habet Masius, quæ ὡς ἐν παρόδῳ reperies ad Num. 35. & ad Deuter. 19. Quæ autem ex eo ibi omissa, ad hoc caput notata habebis.] Hoc loco (inquit Titmus) adversùs Andream Masium (agendum est,) qui scelerum odio justitiæque zelo videtur Christianorum asyla improbare [d]. [Sed audiamus ex ore Masii ipsius sententiam.] Asyla (inquit) quæ Deus sancivit insontes tutabantur homicidas. Sed homines partim gloriæ cupidine, ut suam majestatem amplificarent, alii imprudente Religionis opinione, jus ἀσυλίας apud statuas, templa, cœmeteria, apud Episcopos, & nescio ubi non, constituerunt. Porrò, sceleratissimos homines ibi tutantur; quod indignissimum est, & Romuli institutis quàm legibus Dei magis consentaneum. Vide Exod. 21. 14. Et quis ferat Deum ipsum homicidu patronum statui? aut Principes, quorum erat facinorosos plectere, eorum protectores esse? Sic & optimos quosque homines maleficorum libidini exponunt; cùm nulla sit peccandi illecebra major quàm impunitatis spes †. [Hæc Masius. Cui opponit Tittous sequentia argumenta pro asylis Christianorum.] 1. Sic Dei majestas ostenditur, dum ei dicata loca adeò habentur sacrosancta, ut, etiamsi hominibus illatum sit damnum, & vel publicum vel privatum bonum pœnam exigat, ob illorum tamen reverentiam securus quis in illis sit. 2. Sic major de Divinis rebus vulgo conciliatur opinio. 3. Ità consulitur multorum innocentiæ, præsertim in bellis, & tempus datur pœnitentiæ [f]. [Non difficile est cuivis cordato viro hanc litem dirimere, & cujus argumenta plus habent ponderis atque momenti discernere. Sed meum non est sententiam interponere.]

3. *Percusserit nescius*, בִּשְׁגָגָה בִּבְלִי־דָעַת] Non est ταυτολογία: sed geminatâ sententiâ omnis, quoad ejus fieri potest, defensio scelestis homicidis præciditur [g]. Fortè locutio est ἐν παραλλήλῳ, quâ duo ἰσοδυναμοῦντα simul junguntur; ut cùm dicimus, *lutum cœni*, *terra pulveris*, &c †. Vertunt, *per ignorantiam*, (vel, *errorem*, P. JT. Ca. Ar. Jon.) *citra scientiam*, V. lim. Mo. M. Ar. P. i. e. imprudenter, & non deditâ opera [h], *Ex insperato insciens*, Sy. *in perplexitate & per imprudentiam*, Ti. Bene respondit Adrianus, *In maleficiis voluntatem spectari, non exitum.* Est enim naturâ nobis insitum, ut malam mentem odio habeamus; bonam, etiamsi peccet, non item †. Verumtamen tam immanis res est homicidium, ut etiam qui imprudentes insciéntésque id fecissent tamen certis piaculis opus habere sint existimati, quò à conscientiæ suæ terrore possent conquiescere. Hinc Areopagitæ tales *annuo exsilio* damnare solebant *. ¶ *Qui ultor est sanguinis*, מִגֹּאֵל הַדָּם] *A vindice sanguinis*, Mas. JT. supple, *illius*, JT. putà, qui profusus fuerit cruentâ cæde [i]. 70. commodè reddunt, ἀγχιστεύοντα τὸ αἷμα, i. e. *jure cognationis vindicantem sanguinem*: Perinde, scilicet, atque si occisi hominis sanguis manu homicidæ oppressus asseratur per vindictam in libertatem. Vindicta autem iis solis permissa est quos justus dolor impelleret [k]. Notanda phrasis Hebraica, *propinquus sanguinis*, pro *propinquo interfecti* [l]. Qu. Cur pro solis homicidiis, non item pro furtis, sacrilegiis, adulteriis, constitutæ sunt urbes refugii? Resp. 1. Non par erat in his periculum atque in illis, nè, dum res per Judicem examinaretur, ab aliquo grave damnum acciperent [m]. 2. Alia peccata vix ulla sunt aliquando cum innocentia conjuncta, sed studio, voluntate deditâque operâ patrantur: Improbam autem voluntatem Deus minimè impunem voluit haberi [n].

5. *Percussit proximum ejus*] i. e. Quemvis hominem; est enim naturâ omnibus hominibus inter ipsos societas [o].

6. *Donec stet*] Stabant *litigantes*, & *advocati*; sedebant *Judices*: Exod. c. 18. v. 13. Isa. c. 50. v. 8. Zach. c. 3. v. 1 [p]. ¶ *Ante judicium*, לִפְנֵי הָעֵדָה] *Coram concilio*, i. e. Senatu. h. e. Donec ab asylo revocetur à Judicibus urbis suæ, & ipsi judicent de causa ipsius [q]. [Sed de his vide ad Num. 35. 12.]

7. *Decreverunt*] Heb. *Sanctificaverunt*: ità Mo. JT. τὸ קדש sign. *rem quampiam in usum aliquem designare, adhibitis quibusdam religionis ceremoniis* [r]. ¶ וַיַּקְדִּשׁוּ] *Et constituerunt*, vel *addixerunt*, Jon. Sy. Ar. *præparaverunt*, i. e. designaverunt, V. ¶ *In Galilæa montis*] Heb. *in Galilæa, in monte*, &c. Ideo in montibus constituta sunt asyla, ut urbis indicium mons procul videri posset, & sic obviàm iretur errori miserorum hominum, &c. Quò spectat & commodissima asylorum dispositio. Propè enim par est viæ spatium ex quovis Terræ sanctæ angulo ad unum illorum quodlibet. Nam *Hebron* exstabat ad meridiem, *Cedes* ad Septentrionem, *Sichem* inter illas medio loco. ¶ *Et Sichem*] Dinæ stupro & Josephi sepulchro nobilitata. Postea dicta est *Neapolis* †.

7. Et *trans Jordanem—statuerunt*, &c.] Fuerunt quidem tria hæc asyla cis Jordanem à Mose constituta; verùm religiosum illud sanctitatis jus non habuerunt, nisi tum demum cùm etiam altera illa trans Jordanem essent consecrata. Eàque causa est cur denuo, nullâ factâ Mosis mentione, hæc designentur [r]. Qu. Cur non plura 9 tribubus, quàm 2 & dimidiæ, instituta erant asyla? Respondent 1. Judæi, quia in Galaaditide frequentiora erant homicidia, juxta Os. 6. 8. Quasi verò asyla pro maleficis sint comparata. Resp. 2. Amplitudinis loci rationem habitam esse liquet, quòd tria insuper alia asyla instituenda fuerint, si olim fines ampliores populo concederentur à Deo, Deut. 19. 8 [v].

9. *Hæ civitates constitutæ sunt*, ità M. Ti. Ang. Belg. הַמּוּעָדָה] Formæ מוּעָד, D. Vertunt, urbes *conventûs*, vel *conventionis*, P. Mo. JT. K. in Mas. D. i. e. quas debet convenire inscius homicida [x]. Verùm non tantam illuc frequentiam convenisse est credibile, ut à conventu istis vocarentur *urbes congregationis* [y]. Urbes *dedicatæ & sacræ*, Ar. Urbes *publicè constitutæ*, ad quas insontes, &c. confugerent. τὸ יעד usurpatur de *loco* aut *tempore præstituendo* [a]. ¶ *Et advenis*] Hebræi hâc voce excludi ab asylis volunt omnes præter Judæos & proselytos. Sed τὸ גר quemvis peregrinum denotat; & Num. 35. etiam תּוֹשָׁב hâc lege censetur. Deus enim simpliciter detestatur omnem innoxii sanguinis effusionem. Porrò, notandum asyla omnia Levitis assignari pro habitationibus: nimirum, ut sacerdotii dignitate vis injusta meliùs prohibeatur; útque à viris Divini humaníque juris peritis illiusmodi capitalia judicia sanctiùs rectiúsque judicentur [b].

CAP. XXI.

1. **A**Ccesserunt principes familiarum Levi, רָאשֵׁי אֲבוֹת הַלְוִיִּם] *Capita* (vel *principes*, P.) *patrum Levitarum*, Mo. Jon. P. Ti. M. *principes sacerdotum & Levitæ*, Sy. *primores paternorum* familiarum *è Levitis*, JT.

Marginal notes: [a] Mas. [b] D. [c] Mas. * Pi. [d] T. † Mas. [f] T. [g] Mas. † D. [h] V. † Mas. * Mas. ad v. 6. [i] Jun. [k] Mas. [l] V. [m] E. [n] Mas. [o] Idem. [p] D. [q] V. [r] Mas. † Idem. [r] Mas. et He. [v] Mas. [x] V. sim. Jun. [y] Mas. [a] Ar. [b] Mas.

ἀρχιπατριῶται τῶν υἱῶν Λευὶ, LXX, quod reddunt, *principes familiarum filiorum Levi*: Nam πατριὰ *familia*. Patres Levitarum erant qui familiis eorum præerant. Erant autem familiæ seu gentes quatuor, Aharonitæ, reliqui Cahathitæ, Gersonitæ, ac Meraritæ. Qui his præerant dicebantur *capita patrum* [*]. Non negligebantur Levitæ à Josue, &c. sed priùs tribubus fuit portio assignanda regionis, & tum demum ex quaque tribu eligendæ civitates quæ Levitis darentur [c]. Et honestè petunt Levitæ quod sibi jure debebatur [d].

3. *Dederúntque*, &c.] Vel, 1. in usum & habitationem, manente interea dominio directo penès Tribus, ut ex *Hebrone* patet, v. 11 [†]. Verùm *Hebron* illis simpliciter data est, tametsi ager Hebronis Calebo ipsi manserit [f]. Territorium manebat penès Tribus; habitatio verò in oppidis, & agri juxtà pascui, Levitis cedebant. Sic apud Siculum; Jurisdictio in agris qui assignati sunt penès eos remansit ex quorum territorio sumpti sunt. Vide de J. B. & P. 2. 3. 4 [†]. Vel, 2. quoad dominium. Non tantùm usufructuarii erant harum possessionum, sed domini quoque. Quod confirmatur ex Lev. 25. 33, 34 [g]. *Dederunt* autem forte adhibitâ, ut patet ex v. 4, 6, 10 [h]. Non deputatæ sunt iis urbes populi arbitratu; tunc enim deterrimas tantùm illis dedissent. Porrò, sicut in asylis constituendis observandum erat æquabile intervallum, ità & in Levitarum habitationibus, nè illi ab ullis hominum cœtibus abessent longiùs; quippe à quibus Lex Dei petenda erat, Mal. 2. 7. Fuit ergò divisorum prudentiæ proprium munus de singularum tribuum hæreditate urbes certas detrahere, ipso positu ad Levitarum sedes accommodas, atque eas in classes quatuor distribuere; ut deinde 4 illæ Levitarum gentes inter se illas sortirentur [t].

4. *Egressa est sors*, &c.] Hoc in vers. יְהִי sing. est pro plur. *fuerunt*. Propterea quòd usus hujus verbi est frequentissimus, non attenditur in eo num. aut genus [k]. Ex hoc loco liquet has urbes sorte Levitis distributas fuisse, esto, citra sortem fuerint urbes hæ ab urbibus cæteris separatæ [l]. ¶ *Civitates tredecim*] Mirum tot urbes tam paucis sacerdotibus tribui. Nam in Jordanis transitu non erant multò plures quàm 24. Itaque etiamsi 14 annis [sequentibus] quaterdecies multiplicentur, nondum tamen erunt 400, quos si per 13 dividas, in singulis urbibus erunt tantùm 31 sacerdotes [m]. Sed populus cum Levitis largus esse voluit, &, non quantum crevissent, spectavit, sed quantum crescere in posterum possent [n].

5. *Et reliquis filiorum Caath*] i. e. Qui non erant ex filiis Aaron, sed tantummodo Levitæ [o].

9. *De Juda & Simeon*] Notanda hîc providentia Divina in moderandis sortibus. *Gerson Caathum* ætate anteibat, sed *Cahath* præfertur ei propter *Aaronis* dignitatem. Ad hæc, locantur Aharonitæ apud Juda & Benjamin, ut sic Templo vicini forent. Deinde, reliqui Caathitæ, ut illis genere ipso conjunctissimi erant, ità proxima loca sortiuntur, nimirum, apud *Ephraim*, *Manassen* & *Danem*. Denique, *Gersonitæ* anteponuntur *Meraritis*; hos enim ipsa natura ultimos nasci voluerat [p].

11. *Cariath Arbe patris Enac*] i. e. Maximi gigantum [q]. τὸ אַבִי, referunt ad urbis dignitatem, redduntque, μητρόπολιν [r]. Arbe progenuit Enac. Vide dicta ad Jos. 14. ult [†].

12. *Agros verò*] Sed cur tanto studio hoc repetitur? Quasi verò absurdum sit, urbem, quæ antè alteri, nunc Levitis assignatam esse; ac non omnes urbes quæ his modò dantur, antè aliis tribubus fortitò obtigerint. Atqui obtigerant quidem, sed nondum inter familias distributæ fuerant; alioquin ex iis quædam exhæredes factæ essent [s]. Quidam hîc laudant Calebi modestiam, qui Hebronem sibi adimi passus est [*]. Verùm urbs *Hebron* Calebo non est donata, sed ejus agri tantùm, &c [†]. & *loca non munita muris*: ideóque nec *Dabir* ipsius erat, quam munitissimam fuisse constat, quòd eam capienti præmia proponit. Qu. Cur ergò urbi alienæ capiendæ præmia proposuit? Resp. 1. Si suo agro potiri volebat, exterminandi certè erant hostes [*]. 2. Quia eam capi publicè intererat [†].

[Margin: * D. — c Me. Mas. — d Me. — † Jun. — f Me. — † G. — g D fin. Mas. Ma. — h Me. — t Mas. — k V. — l Bo. — m Me. ex Ser. — n Me. — o V. D. Me. — p Mas. — q V. — r Mas. — † Bo. — s Mas. — * Ser. & To. in Me. — † E. Me. Mas. — * Mas. — † Me.]

13. *Dedit ergò—Hebron*, &c.] Si cum his catalogis conferas 1 Paralip. 6. est sanè in multarum (urbium) nominibus magna discrepantia: Ibi enim urbs *Jeta* omittitur; & pro *Ain*, illic est *Asan* [v]. Varietas ex eo orta, secundùm Hebræos, quia cùm ex assignatis civitatibus quædam essent in Cananæorum potestate, interim suffectæ sunt aliæ, dum quæ fuerant constitutæ in potestatem Israelitarum venirent: itáque in uno textu substitutas legi, in alio verò primariò designatas. Veriùs fortasse dici posset, loca quædam duplici nomine vocari, aut decursu temporis in vocabulis mutationes factas esse [x].

26. *Civitates decem*] At 1 Par. 6. nominantur tantùm octo. Resp. Non fuit consilium illius libri scriptori rem hanc accuratè persequi, quæ aliunde posset, si quid deesset, suppleri. Porrò, nec ille liber meminit in his Tribûs *Dan*, sed tantùm *Ephraim* & *Manasse*; videlicet, sub Ephraimitis etiam Danitas comprehendens [y]. ¶ *Data sunt filiis Caath*, Heb. לַמִּשְׁפְּחוֹת] Aliquid subaudiendum; vel, fuerunt *familiarum*, &c. vel, quas dederunt *familiis*, V.

34. *Jecnam*, &c.] At in Paralip. duæ tantùm sunt, &, quantum apparet, ab his diversæ. Resp. Fieri potest ut duas has commodatò acceperint, cùm illas quatuor Barbari haberent [*].

36, 37. *De tribu Reuben*, &c.] Duo hæc commata in antiquissimis Hebræorum codicibus non fuêre: itaque nec Masora hos numerat. Quare adjecti videntur ex Paralipomenis [a]. Non habentur in editione Veneta, sed in ejus margine [b]. Verùm necessariò hæc supplenda sunt, ut vel ex hoc mutila & minùs incorrupta censeri debeant ista Masorethaorum exemplaria [c]. Nam, 1. codices Hebræi passim nunc habent, & testatur K. se in nonnullis antiquissimis exemplaribus legisse [d]. Ego ea reperi in ed. Veneta altera [†]. 2. Ea habent ο', & Chald. & Hieron. [adde, & Sy. & Ar.] at unde, nisi ex Hebræo [f]? Respondet Grot. ex Paralipomenis habuerunt [g]. 3. Alioqui mutilus erit hîc Scripturæ textus, neque constabit numerus vel 12 civitatum vers. 40. vel 48 civitatum v. 41 [h]. 4. Dictum suprà est, (v. 7.) Meraritis datum iri urbes ex Rubenis hæreditate [i]. 5. Habentur in 1 Par. 6 [k].

36. *Bosor in solitudine, Misor, & Jaser, & Jethson, & Mephaath*] Hîc nomina sunt quinque; at in fine versûs dicuntur esse *quatuor*. Nec aliter stabit vel numerus 12 civitatum Meraritatum, v. 7, 40. vel, 48. Leviticarum, v. 41 [l]. Resp. *Misor* eadem est cum *Bosor*, q. d. *Bosor*, quæ est *Misor* [m]. [Sed in nodo scirpum quærunt; nam in Hebræo textu non habetur τὸ *Misor*, nec in Jon. Sy. Ar.] Ex textu Septuaginta irrepsit in Latinam [n].

37. *Hesebon*] Qu. Quomodo hæc Gaditis adempta, cùm antea Reubenitis attributa fuerit, c. 13. 17? Resp. In confinio istarum tribuum posita est. Quales urbes nunc uni, nunc alteri, Tribui adscribi solent. Hoc mallem dicere, quàm nullâ auctoritate duas *Hesbon* fingere [o].

39. *Civitates quadraginta octo*] Hæc tamen Tribus minima omnium fuit, habens tantum 23 mille, Num. 26. 62. Cur ergò tot urbes Levitis dantur, cùm aliis tribubus, in quibus ferè duplò plures erant tribules, 12, 16, aut 20 oppida modò attributa sunt? Resp. 1. Non omnes urbes reliquarum tribuum enumeratæ sunt in illis sortitionum catalogis; at Levitarum omnes sunt nominatim dictæ. 2. Levitis non licuit habitare rure, neque in suarum urbium municipiis [p]. 3. Factum hoc in honorem sacerdotii, & ut se totos darent Dei cultui, inquit Philo [q]. Porrò, notandum in urbibus Levitarum etiam alios habitâsse. 1. Hospites & peregrinos. Quæ tam barbara hos respueret civitas? 2. Inscios homicidas in nonnullis earum. 3. Varios opifices ad necessarios usus [r]. Dispersi autem erant Levitæ per singulas Tribus: 1. nè cultus Dei ad unam tantùm tribum pertinere videretur [†], 2. ut à toto populo sustentarentur, nec una Tribus nimis gravaretur; 3. ut commodiùs docerent omnes [s].

42. *Cum suburbanis suis*, &c.] תִּהְיֶינָה הֶעָרִים הָאֵלֶּה עִיר עִיר וּמִגְרָשֶׁיהָ סְבִיבֹתֶיהָ כֵּן לְכָל הֶעָרִים הָאֵלֶּה *Fuerunt (sunt,* JT.*) civitat. istæ singulæ (unaquæque,* JT. Heb.

[Margin: v Mas. — x Me. ex Mas. — y Bo. — * Mas. — a G. — b D. — c Bo. — d Ba. — † D. — f Bo. — g G. — h Bo. fin. Mas. — i Mas. Bo. — k Bo. — l Bo. — m Me. T. Ser. — n Ser. — o Mas. — p Mas. — q La. — r Serar. — † L. — s E. ex L.]

Heb. *civitas civitas*, Jun.) *& suburbana earum per circuitum ipsarum: sic omnibus civitatibus istis*, P. vel, *sic erat de singulis his civitatibus*, M. sim. Ang. Belg. Ar. JT. V. q.d. Omnibus istis urbibus adjuncta fuerunt suburbana [v]. *Sitæ autem erant civitates istæ* ità ut *unicuique civitati propria circumjacerent oppida; unaquæque civitates illæ fuerant* collocatæ, Sy.

43. *Deditque—omnem terram*] Qu. Quomodo hoc verum, cùm magnam partem Cananæi tenerent? Resp. 1. Dedit quoad jus & dominium in ipsa sortium distributione [x]. 2. Deditq; longè majorem partem quoad usum ipsum & possessionem. 3. Dedit omnem, prout decrevit & judicavit se daturum [y]; non quidem simul, sed successivè, nè crescerent bestiæ [z]. Vide Jos. 13 [a]. & Exod. 23. 29, 30 [b]. Hæc autem conditio quam promissioni suæ addiderat non erat onerosa, sed commoda, Israelitis [c]. Dedit terram, quantam adhuc occupare poterant; & quas partes Cananæi tenent, eas Israelitis, ut dominis, tanquam coloni conservant modò coluntque, nè sylvescant; tum cessuri, cùm illi prole auctiores occupatum suos fundos venire ipsi poterunt. 4. Promissa Dei erant de compacto, & sub ea conditione, ut ipsi officium suum colant [d].

44. *Datàque est ab eo pax*, וַיָּנַח לָהֶם] Et *dedit requiem eis*, ο'. Ar. Mo. JT. Qu. Qui hoc verum, cùm Danitæ in montes compulsi pingues valles Cananæis relinquere coacti sint? Respondent, vera esse κατ' *ἐπικρατεῖαν*, quia pleræque aliæ Tribus fuerunt hostibus superiores. Sicut 1 Cor. 15. 4. *apparuit duodecim*, cùm Judas suspensus crepuisset. Sed ego nihil dubitans dixerim, nec Danitas nec alios infeliciter cum hostibus pugnâsse, nisi post Josue & seniorum excessum, quando cum labascente pietate res Israelitarum quoque inclinari cœpit [†]. ¶ *Nullúsque resistere ausus est*] Heb. *non stetit vir—de omnibus inimicis*, nimirum, quos Israelitæ aggressi sunt, ab eis hostiliter lacessiti [f].

45. *Nè unum quidem verbum—irritum fuit*, לֹא נָפַל דָּבָר] *Non excidit verbum ex omni verbo bono*, Mo. sim. ο'. Jon. Sy. *Nulla res excidit* (vel, *omissa est*, Mas.) *ex omnibus promissis bonis*, &c. Ar. sim. JT. Mas. *Bona res* hîc dicitur effectus *Divinæ* illius *benedictionis* morigeris propositæ, Deut. 11. 27.

[v] V. [x] La. Bo. [y] Bo. [z] L. La. Mas. Bo. [a] L. [b] Bo. [c] La. ex To. [d] Mas. [†] Mas. [f] Jun. Ma.

CAP. XXII.

2. FEcistis, &c.] Laudat hos milites, 1. Ab obedientia; quæ meritò primum locum obtinet: hæc enim vel sola universam militarem disciplinam sustinet. 2. A fide, *non deseruistis fratres*. 3. Hanc laudem amplificat à diuturnitate & constantia; *per multos dies*. Quæ constantia & patientia eò major erat, quòd conjuges, liberos, fortunas denique omnes, cis flumen in parùm tutis adhuc locis reliquissent. 4. Eos laudat à pietate, rarâ iis qui castra sequuntur [g].

3. *Longo tempore*] Id tempus erat 13 vel 14 annorum [h], quibus duravit bellum contra Cananæos. Vide ad finem capitis 10 [i]. Vixit Josue annos 110. Imperâsse autem eum annos 27 aut 28 multi scripsère. Exisse autem è vivis priusquam secunda שְׁמִטָּה, h. e. *septimus annus terræ quieti datus*, iterum reverteretur, proditum est libello qui *Mundi series* [vulgò *Seder Olam*] inscribitur. Ità 14 anni insumpti in debellanda terra, & vixit 13 post partam quietem [k]. [Alii aliter;] 7 tantùm annis bellatum est [l]. Vide quæ diximus ad Jos. 11. 18 [m]. & Jos. 18. 1 [n]. ¶ *Custodientes imperium Domini*, וּשְׁמַרְתֶּם אֶת־מִשְׁמֶרֶת מִצְוַת יְהוָה] *Et servâstis custodiam præcepti Domini*, Mo. P. M. *observâstis observationem & præceptum Domini*, JT. *eamque* (*diligenter*, Ti.) *custodivistis præceptum Domini*, Ar. Ti. [q. d. *custodivistis cum custodia*, &c.]

4. *Revertimini*, פְּנוּ וּלְכוּ לָכֶם] *Respicite, & itote vobis*, Mo. *revertimini & proficiscimini*, M. P. Belg. *conversi abite*, JT. ¶ *In tabernacula vestra*] Sim. Ma. JT. *domos*, ο'. *urbes*, Jon. Sy. Eas sanè intelligit; neque enim in tentoriis reliquerant suas fortunas, sed in urbibus, Num. 32. 17. Verùm utitur militari vocabulo apud milites [o]. Vel, alludit ad rem pecuariam, quam illi cumprimis exercebant, Num. 32. 1, 4, 16 [p]. *Tentoria* latè sumuntur pro quovis domicilio; ut Jud. 19. 9. & Hos. 9. 6. Cujus rei causa est, quòd prior fuit usus *tentoriorum* quàm *domorum*: deinde, cùm domus ædificarentur, manebat idem nomen. Quemadmodum *libros* dicimus qui libri non sunt, manente vocabulo, quoniam initio in *libro*, h. e. in arborum cortice, scribi solebat. Sic Mal. 2. 12. *è tentoriis Jacobi* Idem, *ex urbibus Jacobi*. Huc refer ex 2 Sam. 18. 17. *fugerunt in tentoria sua*, i. e. in ædes, vel urbes, suas [q]. In terra Canaan multi domibus tentoria præferebant. Habemus *Jabelis* tentorium, Jud. 4. 17. & *Davidis*, 1 Sam. 17. 54. & *Reubenitarum*, 1 Par. 5. 10. & *Rechabitarum*, Jer. 35. 7. Hinc & *villæ Jair*, Num. 32. 41. Deut. 3. 14. [de quibus vide ad illa loca.] Porrò, hic tentoriorum usus ut à pastoribus incepit, ità inter eos populos maximè duravit qui pecuariam exercuerunt [r].

5. *Mandatum & legem*] Prius mores, posterius judicia & ceremonias, sign [s]. Sed ista subtilitas est nimis exquisita, nec satis firma: utrumque sign. universam doctrinam Mosis. ¶ *Ut diligatis*] Quia autem lex tota in hoc magno mandato posita est, juxta Matt. 22. 38. ideo hoc unum inculcat iis [t]. ¶ *In viis ejus*] Præcepta Dei *viæ* vocantur, quòd, sicut via, homines in actionibus suis dirigunt, & quà eundum sit ostendunt [u]. ¶ *In omni corde & —anima*] *Cor* hîc est mens atque intelligentia, vel voluntas, hominis; *anima* est ea animi pars quæ corporis perturbationibus concitari solet, quam Græci τὸ ἐπιθυμητικὸν, Theologi ψυχικὸν, dicunt. Qu. Sed cur hæc adeò inculcat vel Moses vel Josua, cùm nemo post vitiatam naturam hæc præstare potuerit? Respondeo, cum Augustino Retract. 1. 19. Deum proposuisse *vehementem* illam *perfectionis expressionem*, non quòd mortales, dum carne circumdati sunt, ad illam pertingere possint, sed ut omnes illò connitantur, quò cum vita immortali tandem sunt perventuri: & quantò se minùs ad illud præstandum pollere sentiant, tantò Divinæ gratiæ opem ardentiùs implorent. Deus, dum jubet, monet ut faciamus quæ possumus; petamus autem ab eo auxilium ad ea facienda quæ ipsi non possumus; ille autem ut possimus effecturus est suâ gratiâ: & hanc insuper non plenè facti officii medicinam nobis præscripsit, jubens ut se oremus, *Remitte nobis debita nostra* [l].

6. *Benedixitque eis*] *Bene precatus est*, Mas. Bo. Hoc dicitur per anticipationem [m]. Potiùs, dedit eis munera, ob navatam insignem operam in bellis. Id *benedicere* sæpe sign [o].

7. *Dimidiæ autem tribui Manasse*, &c.] Quia Manassensium mentio inciderat, explicatur per parenthesin ratio cur ea Tribus sit divisa in partes duas [p]. ¶ *Cùmque dimitteret eos —& benedixisset eis*, וְגַם כִּי שִׁלְּחָם יְהוֹשֻׁעַ אֶל אָהֳלֵיהֶם וַיְבָרְכֵם] [Variant. Q. accipiunt de Manassensibus:] *Proin & hos* [nempe, Manassitas] *dimisit Josua—benedicens eis*, Ti. M. [sim. Ca. &, ni fallor, Jon. & Ar.] [Alii de omnibus Reub. & Gad. & Manass. intelligunt:] *Et etiam cùm dimitteret eos, & benedixisset eis*, v. 8. *Tunc dixit*; &c. P. [Sy. refert ad v. 6. & vers. 7. ferè parenthesi includit, hoc modo;] v. 6. *Benedixit eis Jesus, ac dimisit illos, & abierunt in civitates suas*: v. 7. (*Nam dimidiæ tribui—cis Jordanem ab occidente:*) *Hos, inquam, dimisit—abierúntque, & benedixit eis*, Sy.

8. *Dividite prædam cum fratribus*] Q. Sed quo jure qui domi in otio remanserunt æquantur iis qui bello & periculis perfuncti sunt? Resp. Nec verbum חִלְּקוּ nec חֲצוּ probat æquas partes habuisse. Et, ut demus ità esse; tamen cùm dimidium sibi servant qui prædam fecerunt, longè plus viritim capiunt quàm resides illi; fuerunt enim multò pauciores. Nam 40 millia tantùm pugnârunt, at supra 70 millia cis Jordanem manserunt. Sed neque æquati sunt illi Num. 31. At alia est illorum ratio 1 Sam. 30. quia par erat omnium periculum; cùm & ducentos illos hostis facilè opprimere poterat [q]. Non consulit Josue, sed præcipit [r]. [G. lo-

[g] Mas. [h] Mas. Ser. Jun. D. [i] Jun. [k] Mas. [l] La. Bo. [m] Bo. [n] La. [o] Mas. Ma. [p] Ma. [q] D. [r] BA. 1. 1. 45. 465. [s] L. [t] Mas. [u] Bo. [l] Mas. [m] V. [o] D. Jun. [p] Mas. Bo. [q] Mas. [r] La. Ser. Mas. Bo. T.

cum aliter accipit;] *Dividite prædam*, &c. i. e. Læti abite cum ea parte prædæ quæ vobis obtigit [*].

9. *A filiis Israel*] Sub. *reliquis*, V.

10. *Cumque venissent ad tumulos Jordanis*: ubi, scilicet, Jordanes arenarum cumulis & tumulis coercetur, nè exundet [†]: אֶל־גְּלִילוֹת] *Ad confinia*, vel *limites, Jordan*, P. Mo. JT. *ad Galgala, quæ est secus Jordanem*, Sy. ¶ *Altare infinitæ magnitudinis*, גָּדוֹל לְמַרְאֶה] *Ingens aspectu*, Ar. sim. Sy. JT. i. e. spectandæ magnitudinis, V.

11. *Quod cùm audissent filii Israel*] Universitatis jus est in suas partes, & major pars jus habet universitatis. Vide Deut. 13. 12. & de J.B. & P. 2. 5. 17 [†]. ¶ *In terra Canaan, super Jordanis tumulos, contra filios Israel*, אֶל־מוּל אֶרֶץ כְּנַעַן אֶל־עֵבֶר וגו׳] *E regione* (vel, *in conspectu*, Os. vel, *super fines*, ο'.) *terræ Canaan, è regione filiorum Israel*, Ti. Os. Bo. Alii, *in latere*, vel, *ad latus, fil. Isr.* Jon. M. *ex parte lateris fil. Isr.* Ar. Alii, *in transitu*, vel, *ad transitum fil. Israel*, ο'. Mo. Jun. P. Ang. *E regione*, ità, scilicet, ut altare hoc medium esset inter Galaaditas & Cananæos, ac hos illis sociaret, & in religione jurèque sacrificandi connecteret [a]. Qu. Ubi hoc altare? Resp. 1. In ripa Jordanis ulteriori, sive in Gilead [x]. 2. Potiùs in ripa citeriori, sive in terra Canaan [a]. Ratio erat, quia hoc altari testari volebant jus suum pristinum quod habebant in terra Canaan, præsertim ad sacrificandum in altari Templi cæteris 9 tribubus communi [y]. Cujus altaris unici symbolum hoc erat, quòd apud posteros testaretur eos idem cum ipsis Numen, iisdem sacris, & coluisse, & colere debere [z].

12. *Convenerunt*, &c.] Sicut Religionis vindicandæ zelus laudem meretur; ità, quod parùm exploratè cognitum habebant, id eos præcipiti existimatione prorsus condemnare, dignum est magnâ reprehensione. Sed bene est quòd, collatis primùm sententiis, consilium capiunt de cognoscendo priùs fratrum animo, &c. Discamus non temerè moveri suspicionibus de fratrum nostrorum dictis factisque. *Nè judicate*, &c. Matt. 7. Quæritur hîc, an sub nova Lege ferro vindicanda sit Religio. Resp. Quid vetus Lex censuerit constat ex Deut. 13. Porrò, salus proborum per improborum impunitatem prodi non magis Lege Christi debuit quàm Lege Mosis, cùm utriusque idem unus fuerit finis, ipsa charitas in Deum & proximos. An verò per Christi Evangelium homines ad scelerum licentiam & impunitatem liberantur? Et quodnam scelus majus est, quàm à proba Religione aliquem & desciscere, & alios seductum ire? De iis autem non loquor qui pietatis studio à majorum Religione paululùm deflectunt, & non tam dogmata quàm ritus quosdam diversos sequuntur; sed de illis qui ipsa Religionis fundamenta convellunt, nec ab improbitate sua ullis argumentis moveri queunt [a]. ¶ *Et dimicarent contra eos*] Tanquam contra Legis transgressores, quia præceperat Deus unicum tantùm locum fore, & unicum altare, sacrificiorum Israelitico populo, Exod. 20. 24. Levit. 17. 8, 9. Deut. 12. 5, 11, 13 [b].

13. *Et miserunt*] Sapienter consilio priùs quàm armis rem tentant [c]; nè quid temerè, re non satis discussâ, aggrederentur [d]. ¶ *Phinees filium Eleazari sacerdotis*] Potiùs, *sacerdotem*: Sacerdos enim erat Phinees, v. 30 [*].

14. *Principes*] Hi non erant Præfecti suarum tribuum, sed Chiliarchi, ut habent ο'. & indicant Hebræa, quæ dicunt eos caput fuisse, sive præfuisse, millibus Israel [f]. ¶ *Singulos de singulis tribubus*: [Hebræa aliter;] וְאִישׁ רֹאשׁ בֵּית אֲבוֹתָם הֵמָּה לְאַלְפֵי יִשְׂרָאֵל] *Et vir* (*isti viri*, Sy. *singuli*, M. P. Ti. *vir, inquam, unus*, Ar. *eorum quisque*, JT.) *erat*, vel *erant, caput*, vel *capita*, M. Ti. (*principes*, ο'. P.) *domûs patrum suorum* (vel, *pro qualibet domo patrum*, Ar. *secundùm familias patrum*, M. Ti.) *in millibus Israel*, M. P. Ti. Mo. vel, *secundùm millia Israelis*, Ar. *Duces erant exercituum Israel*, Sy. *Quorum quisque præfectus erat mille tribulibus*, suis nimirum. Τὸ אֲלָפִים modò *mille* sign. modò *eos qui mille viris imperant*, h. e. τὰς χιλιάρχους· nonnunquam etiam *principes viros, qui aliis hominibus duces ad res gerendas sunt*. Neque desunt qui illud לְאַלְפֵי יִשְׂרָאֵל interpretentur, *inter copias Israeliticas*, tanquam positus sit numerus certus pro incerto [g]. *In millibus Israel*, i. e. totius populi Israelitici, qui erat in magno numero [h].

[Margin: * O. † La. Me. † G. a La. x Jo. in Bo. a La. Bo. Me. D. y La. z Mas. a Mas. b Me. c Mas. d Bo. * Mas. f Bo. g Mas. h V.]

16. *Populus Domini*] Emphasin habet. Populus Deo fidelis ad populum apostatam [i]. Cùm hoc dicunt, ex ipso cœlo mandata afferre videri possunt. Et Ecclesia omnino audienda est cùm Religionis causa agitur [k]. q. d. Hæc mandaverunt nobis dicenda viri Israel religiosi, qui honorem Domini maximè diligunt [l]. ¶ *Quæ est ista transgressio?*] Sic M. vel, *perfidia?* Ti. vel, *prævaricatio?* P. V. JT. *Quanta est*, (vel, *quid sibi vult*) *prævaricatio ista?* i. e. Quantam putatis esse istam prævaricationem [m]? τὸ מָעַל vertunt, *perfidè agere*, Ti. *prævaricari*, P. JT. *delinquere*, Mas. *fraudem committere*, Ch. in Mas. ἀμνημονεῖν, *contemnere*, vel *vilipendere*, sive *per contemptum negligere atque rejicere*, Sym. in Mas. τὸ הַיּוֹם vertunt, *hodie*, Mo. Ar. JT. *hoc tempore*, V. Sed illud *hodie* rei potiùs evidentiam quàm tempus significat; ut sæpe aliàs. Nisi quis existimare malit hoc loco ad præproperam defectionem ostendendam pertinere, cùm mox dicant, *se nondum à flagitio Phegor esse expiatos* [n].

17. *An parùm*, &c?] הַמְעַט לָנוּ אֶת־עֲוֹן פְּעוֹר] *An parùm est nobis* (*An parvum nobis videtur*, V. sim. Ti.) *iniquitas Peor?* M. Ti. (vel, *cum iniquitate Peor?* P.) *An parva nobis sit* (i. e. videri debeat) *iniquitas cum Peor?* q. d. Nonne contenti esse debemus iniquitate illa, nisi etiam aliam adjungamus? vel, dilucidiùs, *An parvum nobis videtur id scelus*, &c [o]? *Num parùm nobis erat admisisse scelus illud?* Mas. [Alii conjungunt hoc cum sequentibus, hoc modo;] *An parùm est nobis, quòd nondum purificavimus nos ab iniquitate Peboris?* JT. Heb. *An parùm est nobis ab iniquitate Peboris, quòd non purificavimus nos ab eo?* Trajectio [p]. Meritò hoc exemplo utitur Phinees, ut cujus ipse pars magna fuerat [q]. ¶ *Macula—permanet*, &c. אֲשֶׁר לֹא הִטַּהַרְנוּ מִמֶּנּוּ] *A qua nondum sumus purgati*, V. sim. ο'. Mo. Sy. *quòd non expiati sumus ex ea*, Jon. Qu. Quomodo hoc verum, cùm Phinees Deum placavit, & facinus expiavit? Huic loco planè geminus est Num. 14. 20, &c. *Condonavi—veruntamen, ut vivo*, &c [r]. Resp. 1. Q. referunt ad infamiam sceleris [*]. Sed nimis molle hoc est, Mas. 2. Rectiùs alii accipiunt de reatu. Eatenus quidem placatus erat Deus, ut plures illo tempore mutuâ cæde nollet cadere; verùm impii illi nihilominus in reatu manserunt, olim pœnas Divino judicio daturi [v]. Eatenus culpam sceleris expiaverat, ut hoc neque in populum universè, neque singillatim in illos qui ei erant affines, ipso vindicatum exitio Deus iret, sed castigatum suo tempore pœnis quibusdam, veluti clementissimus parens, qui filium, cujus peccatis ignovit, certis tamen modis corrigit [x]. 3. Alii de culpa accipiunt. Ità Ar. *à quo* [scil. *peccato*] *sectando nondum purgati sumus*. [Videntur etiam ità intellexisse, JT. *quòd nondum purificavimus nos ab ea.*] Multi erant qui eam culpam necdum pœnitentiâ deleverant, imò fornicationem istam adhuc desiderabant [y]; necdum scelus illud ex animo detestati erant [a].

18. *Et vos reliquistis*] Assertivè loquitur, ut sceleris confessionem eliciat [a]. ¶ *Et erat*] i.e. In futuro, & citò, vel mox [b]. ¶ *In universum Israel*] Tam in vos, velut sceleris auctores, quàm in nos, velut ejus permissores [c].

19. *Si putatis immundam esse*, אִם טְמֵאָה] *Si immunda*, vel *polluta*, opinione vestrâ, scilicet, propterea quòd in ea non sit altare Domini [d]. Immunda ob scelera priorum incolarum, quæ per sacrificia vobis expiare non licet, uti nobis licet in Silo [*]. ¶ *Transite ad terram*, &c.] Nostras possessiones potiùs vobiscum participabimus, quàm ut vos patiamur in Deum peccare. Præclara profectò & digna sacro cœtu sententia, unde hæc intelligere possimus. 1. Fratres, si resipiscant, recipiendos esse in gratiam. 2. Reipub. & fratrum saluti nos nostra commoda debere postponere. Vide Gen. 19. 8. Jud. 19. 24. 3. Privatim admissa facinora, præsertim autem fœdas religiones, nisi aut

[Margin: i Me. k Mas. l V. m V. n Mas. o V. p Jun. q Mas. r Mas. * Mas. v Mas. Bo. x Mas. y La. a Bo. a Bo. b L. La. Bo. c La. d V. La. * La.]

aut emendentur monitis, aut vindicentur à Magistratu, non modò privatis, sed publicis etiam, calamitatibus à Deo expiari solere [f]. Parati hi erant suo dispendio eos à scelere abducere [a]: quod summæ vel charitatis, vel Divinæ gloriæ zeli, fuit [b].

20. *Nonne Achan, &c?*] Referendum hoc ad v. 18. nam v. 19. per occupationem est interpositus [i]. ¶ *Et ille erat unus, &c.* וְהוּא אִישׁ אֶחָד לֹא גָוַע בַּעֲוֹנוֹ] *Et ipse vir unus non obiit in perversitate sua*, Mo. Ma. *Qui tametsi esset vir unus, non tamen solus mortuus est in scelere suo*, Ar. *Non obiit* (repete *unus*, i. e. solus,) *in iniqu.* D. Glas. *Ipse autem vir unicus non exspiravit*, JT. Sub. *sed plures cum eo*: Βραχυλογία [k]. Qui ob scelus ejus ab Haienlibus cæsi sunt, Jos. 7 [l]. filii etiam & filiæ illius [m]. אֶחָד *unicus*, i. e. solus. Sub. *Quantò magis propter peccata multorum multi peribunt* [n]?

21. *Principibus legationis Israel*] Heb. *ad capita millium*, i. e. populi Israelitici, qui erat in maximo numero [o].

22. *Fortissimus Deus*, &c. אֵל אֱלֹהִים יְהוָה] *Deus deorum Dominus*, Jon. M. P. Mo. Ti. i. e. qui unicus dici debet Deus [p]. Vocatur autem *Deus deorum*, i. e. Angelorum vel Principum [q]. Πάθος est in ista Epizeuxi, & in nomine *Deus deorum*; q. d. summus ille & verus Deus [r]. Repetitur ad majorem confirmationem *. Trium præcipuorum Dei nominum congeries, præsertim repetita, maximum habet pondus: tanquam nullâ oratione satis præsentem suæ integritatis testem Deum sistere possint, quamvis cupiant maximè [t]. Tria autem hæc nomina sunt huic loco congrua, quibus contestantur tria præcipua Dei attributa; 1. potentiam; אֵל, i. e. *fortis*: 2. justitiam; אֱלֹהִים, i. e. Deus omnium gubernator, judex & vindex: 3. majestatem; יְהוָה, i. e. *ipsum ens*, (vel, *fons essendi*, Bo.) *El* indicat Deo non deesse potentiam peccata sua puniendi: Nomine *Elohim* fatentur se in oculis Dei esse, nec pœnam evadere posse apud justissimum Judicem: Tertiâ voce docent se quoad omne esse suum à Deo pendere, & proinde, si pejerent, meritò timere nè vitam & esse suum eripiat [v]. Præclarè igitur de Deo sentiunt qui ista eum nominibus appellant; & qui deinceps dicunt, *ipse novit, vindicet.* Profectò qui hæc profitetur, breviter universæ Theologiæ summam complexus est [x]. Miranda hìc est eorum modestia, qui sine ullo convicio placidè refellunt atrocissimum crimen. Quam moderationem utinam Christiani imitarentur; neque suos adversarios impiis maledictis lacerarent lubentiùs quàm firmis argumentis modestè docerent, aut certè confutarent. Cæterùm jusjurandum (quod hìc adhibent) tunc adhibere fas est, cùm factum alioqui incertum est, & in hominum animis clausum latet, Exod. 22. 11. præsertim si res magna agatur. Nam in levissimis causis Deum continuò appellare, præter Dei majestatem esse videtur, neque perjurii periculo caret [z]. ¶ *Et Israel simul intelliget*] Nimirum, quando animadvertent magnâ ipsos constantiâ majorum suorum Religionem tueri [y]. Non supervacanea est hæc additio, cùm plerique, quò præsens fallant aliorum hominum de se judicium, pœnámque evitent, Deum testem appellare non vereantur, cujus in vindicando tarditatem contemnunt [a]. ¶ *Si prævaricationis animo*, &c. אִם בְּמֶרֶד וְאִם בְּמַעַל בַּיהוָה אַל תּוֹשִׁיעֵנוּ] *Si in rebellione, aut in prævaricatione*, (supple, vel, *hoc factum est*, Ti. vel, *iniquè egerimus*, M.) *tu* (supple, *Domine*, M. V.) *non servabis*, vel, *nè serves, nos*, M. sim. Mas. V. JT. Jon. Sy. q. d. Perdat nos Deus, si eâ mente id fecerimus, &c [b]. Deum secundâ personâ, tanquam præsentem, appellant [c]. Pathetica est oratio, ideo membris constat concisis [d]. Alii, *nè servet nos hodie*, Sy. Ar. Posset quidem illud, *nè serves nos hodie*, ad Phineem, tanquam legationis principem, dictum videri, hoc sensu, Non deprecamur quin vel hodie nos bello invadas, si tale facinus patravimus. Sed altera sententia tantis respondentium affectibus quantos universâ oratione præ se ferunt magis congruit, atque etiam ab Hebræis probata est *.

23. *Si eâ mente fecimus, ut holocausta*, &c. לִבְנוֹת לָנוּ מִזְבֵּחַ וגו׳] *Ad ædificandum nobis altare*, Mo. [Q. connectunt cum præcedenti versu 22.] *Si per rebellionem—fecimus—ut, scilicet, exstrueremus*, M. Ti. Ca. [Alii sic supplent;] Si *ædificavimus*, &c. r'. Jon. Si, *ut exstrueremus*, &c. JT. Si cogitavimus *ædificare*, P. *Struximus nobis aram.* Verbum infinitum reddo per finitum. Ille enim modus, ut Grammatici tradunt, cæterorum omnium modorum vim habet. Commemorant autem tria præcipua sacrificiorum genera pro cæteris omnibus [f]. Sic omne sacrificii genus excludunt de quo suspicio esse posset [g]. ¶ *Ut imponeremus*, לַעֲשׂוֹת] *Ad faciendum*, i. e. offerendum [h]. ¶ *Ipse quærat & judicet*, יְבַקֵּשׁ] *Requirat*, Mo Sy. JT. V. sic r'. Jon. Sub. *nos, & postea animadvertat in nos*, V. *Vindicet*: בקשׁ propriè est *quærere*; sed quia sæpe quæstiones exercentur ut meritæ possint pœnæ sumi, factum est ut pro *vindicare* usurparetur. Sic Job. 10. 6. & alibi [i]. *Ulciscatur*, Ar.

24. *Et non cogitatione*, &c. וְאִם לֹא מִדְּאָגָה מִדָּבָר וגו׳] *Et si non potiùs timore hujusce rei fecimus hoc*, P. Ang. *Si non magis ex solicitudine & certa causa*, &c. M. *Imò, si non ex solicitudine de hac re fecimus*, JT. sim. Mas. Ti. *Et si non præ solicitudine à verbo*, &c. Mo. *Sed propter cautelam verbi*, &c. r'. Exponunt, i. e. ut falsa & inania verba, ut vanos posterorum rumores, vitaremus. Quem sensum illustrant sequentia [k]. ¶ *Ut diceremus*, לֵאמֹר] *Dicendo*, P. Mo. V. sub. *apud nos*, V. *reputando. Dicere* sæpe sumitur pro *cogitare*, *atque apud animum suum statuere* [l]. *Ad dicendum*, Jon. *quòd scil. dixerimus*, Ti. *dicentes*, r'. Ar. M. ¶ *Quid vobis & Domino?*] Dubitari potest sitne Ebraismus, an Hellenismus [m]. Occurrit hæc phrasis Jud. 11. 12. 2 Sam. 16. 10. 2 Reg. 17. 18. & 2 Reg. 3. 13. sim. Joel. 3. 4 [n]. Item in N. T. Matt. 8. 29. Joh. 2. 4. Sic & Græci loquuntur, τί μοι καὶ μακροῖς αὐλοῖς; *Quid mihi cum longis tibiis?* & Demosthenes, τί νόμῳ καὶ βασάνῳ; *Quid legi cum quæstione* [o]? Sign. hæc phrasis nihil rei, nihil negotii, inter illos intercedere [p]. Nihil est vobis commune cum Jehova: Jehova non est Deus vester. Seq. versu seipsum declarat [q].

25. *Terminum posuit*] Loquuntur non de re, sed de posterorum falsa existimatione. Sic enim fieri plerumque solet, ut sequens ætas majorum suorum dicta, facta, instituta, monimenta denique omnia malè interpretetur; & quidem tantò libentiùs, quantò minùs eorum integritatem vitâ & moribus imitentur [r]. [Utinam hoc expenderent Romanensis Theologi, qui Traditiones perpetuò crepant, & majorum dictis (prout ab ipsis accipiuntur) fidem penitus haberi postulant.] ¶ *Partem non habetis in Domino*] i. e. Non estis populus Domini *. Non peculiaris cultûs & promissionum patribus factarum hæredes. Sic, *Non est pars nobis in Davide*, 2 Sam. 20. 1. & 1 Reg. 12. 16. i. e. Nolumus tecum participare, aut tibi esse subjecti [t]: & Joh. 13. 8. *non habebis partem in me* [v]; sim. Deut. 14. 27. & 18. 2. *non est tibi pars mecum* [x]. ¶ *Avertent—à timore Domini*] At si prohibiti fuissent à sacrario Dei, nulla vis ipsorum animis illata esset. Sed ità est mortalium ingenium, ut adminiculis opus habeant quibus mentes erigant in cœlum. Quod propter plerumque evenit, ut ubi cultus externus negligitur, ibi animorum quoque religio sensim labascit & minuitur. Contrà verò, tum maximè pietas atque religio versatur in animis hominum quando rebus Divinis operam dant. Rectè igitur, si ritualis olim cultus impediatur, colligunt, simul spiritalem, ut sic dicam, animi pietatem sublatum iri [y].

26. *Exstruamus nobis altare*, נַעֲשֶׂה נָּא לָנוּ לִבְנוֹת אֶת הַמִּזְבֵּחַ] *Faciamus nunc nobis ædificando altare*, Mo. V. sic Belg. Tig. not. *Exstruendo faciamus jam nobis altare*, JT. *Demus nunc operam ut ædificemus altare*, P. V. *Paremus nunc ædificare nobis altare*, Ang. *Agitè*, (נָא sæpe hortandi est potiùs quàm instantis temporis adverbium,) *faciamus ut statuamus nobis aram*, Mas. q. d. Eâ ergò mente dedimus operam ut exstrueremus altare, &c [z].

27. *Sed in testimonium—ut serviamus*, &c. כִּי עֵד הוּא—לַעֲבֹד וגו׳] *Quin testis ipse*, Mo. (*Sed ut testis sit*, P. Ti. Belg. *Sed testis erit*, V. *Sed in testimonium*. M.) *ad serviendum*, vel, *ut serviamus*, *servitutem Domini*, P. Mo.

Mo. Belg. sim. M. JT. ο'. *Ut sit testis de colendo Deo*, &c. Ar. Ut sit publicum testimonium nos non posse nec debere excludi à cultu Dei [a].

28. *Quòd si voluerint dicere*, &c. —וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ מָחָר וְאָמַרְנוּ רְאוּ וגו׳] *Et*, vel *Sic, erit quum alloquentur nos—ut dicamus*, vel, *& dicemus, Videte*, seu, *Respicite*, JT. Mo. *Si voluerint* (supple, *sic*, M. Ti. Ang. vel, *talia*, Os.) *dicere——dicemus, Videte*, &c. M. Ti. Ang. *Si accidat*, vel, *si futurum est*, ut sic *dicant*, nempe, *nos non habere partem in Domino*, V. ¶ *Ecce altare*] Heb. *Aspicite figuram aræ*, &c. Sic Ecclesia nobis ante oculos ponit crucis Christi figuram, non ut eam adoremus, [Notent hoc hodierni Pontificii, qui omnes σταυρολάτραι, i. e. *crucis cultores*, sunt ;] sed ut in memoriam redeamus veræ illius & salutaris aræ, &c [b].

29. *Absit à nobis*, &c. חָלִילָה לָּנוּ מִמֶּנּוּ] *Absit nobis, à nobis*, Mo. V. Jon. Illud, *à nobis*, exponit K. *nostrâ causâ* ; q. d. Absit ut rebelles simus Domino, non vestrâ modò *gratiâ*, nè à vobis dissentiamus, sed *nostrâ* quoque *causâ*, quibus ea res perniciem allatura esset. Sed hoc ille nimis argutè : Neque ea est verbi מִמֶּנּוּ vis atque notio [c]. *Absit nobis illud*, JT. *Absit nobis ab illo*, Jun. *Absit à nobis*. τὸ לָנוּ otiosum est, ut sæpe [d]. *Absit longè à nobis*, M. Ti. Os. *Prohibitio sit nobis ab hoc*, sub. *scelere*, Tig. not. [i. e. Vatabli notæ ad Biblia Tigurina, ubi non pauca occurrunt quæ desunt in illis Vatabli notis quæ in Criticis habentur.] τὸ חָלִילָה, quod *profana* & *impura rei* notionem habet, tum usurpatur cùm rem diram atque atrocem abominamur *.

30. *Et principes legationis cum eo*, &c.] Gr. πάντες οἱ ἄρχοντες τῆς συναγωγῆς, i. e. Senatûs & magistratuum summi. Hi πρεσβεῖα faciunt, quod sequitur populus infrà 33. Vide suprà 8. 33. & 9. 11 [f]. Heb. *principes cœtûs & capita millium. Principes cœtuum*, id est, *primores millium*, JT. Sic *Vau* est ἐξηγητικόν [g].

31. *Quoniam alieni estis à prævaricatione hac*, &c. אֲשֶׁר לֹא מְעַלְתֶּם בַּיהוָה] *Quòd non*, vel, *ut qui non, prævaricati estis*, &c. Mo. JT. sim. ο'. Jon. Sy. Ar. Rectè colligunt Deum apud Israelitas præsentem adesse, quia Religionis consensus ab illis colitur, juxta Matt. 18. 19. Vel, si mavis, Phinees ex eo hoc colligit, quia ipsi nondum peccârint. Certum enim est, mortales in omne vitium præcipitare cùm primùm Dei tutelâ destituuntur [h]. ¶ *Et liberâstis filios Israel*, &c. אָז הִצַּלְתֶּם וגו׳] *Tunc* (vel, *nunc*, sive *jam*, Ti. Sy. *eo ipso*, vel, *eâ re*, i. e. quia non fuistis rebelles, vel, *planè, certè, omnino*, sicut אָז sæpius usurpatum Psal. 124. Mas.) *liberâstis*, vel, *eripuistis*, &c. P. Mo. V. JT. Ar. scil. non dando causam plagæ infligendæ [i]. i. e. Alioqui animadvertisset Dominus in illos [k] ; & ob schisma novámque religionem universum Israel acriter castigâsset [l].

32. *De terra Galaad finium Canaan*] i. e. Quæ est in finibus Canaan [m]. Heb. *de terra Gilead, ad terram Canaan*, Ma.

33. *Et laudaverunt Deum*] Heb. *benedixerunt*. Meminerimus, 1. Gaudere de salute fratrum, cum Angelis, Luc. 15. 7, 10. 2. Fratrum nostrorum constantiam in Religione, atque adeò sancta consilia omnia Deo accepta referre grato animo, qui unus suâ benignissimâ gratiâ hominum vitiositatem coercet, & benefacta tuetur [n].

34. *Vocaverúntque—altare quod exstruxerant, Testimonium nostrum quòd Dominus sit Deus* ; sim. M. Os. וַיִּקְרְאוּ בְּנֵי רְאוּבֵן וּבְנֵי גָד לַמִּזְבֵּחַ כִּי עֵד הוּא בֵּינֹתֵינוּ כִּי יְהוָה הָאֱלֹהִים] Plerique volunt τὸ עֵד supplendum, & sic vertunt ; *Vocaverunt altare illud*, (hîc supplent *Ed*, i.e. *testem*, Jon. in Masii libro MSS. & in K. apud D. item RS. & R. Isaias in Mal. Ar. P. Ti. Ang. JT. vel, *aram testimonii*, Sy.) *Erit enim testimonium inter nos*, &c. Ang. *Vocârunt Ed*, vel *testem, dicentes*, (vel *dicendo*, P.) *Quia testis*, vel *testimonium , erit inter nos quòd Dominus sit* (supple, *nobis*, JT.) *Deus* , Ti. JT. Ego Judæorum opinionem probo : verùm id quoque dici posse existimo, Aræ nomen non esse S. verbis expressum , sed indicatum modò id ejusmodi fuisse quod suâ notatione moneret, Aram esse monimentum Israelitis, Jehovam pro vero Deo coli ab omnibus debere *. Alii sic, *Vocaverunt altare, Sit testimonium inter nos*, &c. Belg. עֵד hîc sign. *testem*, & כִּי redundat hoc loco, V. Ego mallem sic interpretari *Et indiderunt scripturam*, vel *inscriptionem, altari*, hoc enim קָרָא sign. Nam Hebræi Sacra Biblia appellant *Kara*, & *Mikra*, quasi Divinam scripturam, quæ assiduè legi debeat : Et Mahometes sectam suam *ALKORAN*, i. e. *illam scripturam* [o]. Nomen altaris erat hoc, *Testimonium nostrum quòd ipse sit Deus*. q. d. Ereximus hoc altare, ut testemur Deum verum Israelitarum esse tam nostrum , quàm novem tribuum, Deum, &c [p]. Hâc appellatione altaris cavere voluerunt in posterum, quantum in ipsis erat, nè quisquam hoc altare ad offerenda in eo sacrificiis exstructum putaret, eóque offenderetur. Quantum fieri potest , cavendum est nè quis offendiculum non necessarium patiatur [q]. Porrò, ex his verbis, כִּי יְהוָה הָאֱלֹהִים, manifestum, ex illa jurandi formula superiùs expressa, אֵל אֱלֹהִים יְהוָה , nomen *Elohim* Dei veri vocabulum fuisse, non Angelorum aut falsorum deorum, nedum Principum. Est autem rursus laudanda horum sedula cura ad prodendum posteris avitam Religionem : Tale nomen imponunt quod suâ notatione totius Theologiæ summam exhibet. Qui enim *Jehovam esse Deum* recolit , is eum sibi ut Deum colendum statuit , eum audit , ejúsque verbo obsequitur [r].

Marg.: e Os. — b Mas. — c Mas. — d Mas. — * Mas. — f Mas. — g D. — h Mas. — i Bo. — k V. — l La. — m La. — n Mas. — * Mas. — o Mu. — p La. Bo. — q Os. — r Mas.

CAP. XXIII.

1. **E**Voluto multo tempore] i. e. Annis 13 bellorum exactis, & tempore distributionis terræ [a]. Anno ultimo Josue hæc dicta videntur [b]. Cùm populus, belli pertæsus, umbratilem vitam amplecteretur potiùs quàm suam hæreditatem vendicare vellet [c]. [Quæ hîc addit Masius opportuniùs in suis locis occurrent.] Alia hæc est concio ab illa cap. 24. licèt eadem nonnullis videri posset. Nimirum, pius Josua per omnem occasionem cohortatus sæpe suos est ad pietatem, &c. quamvis ista duo monita sola sint literis consignata [d].

2. *Vocavit*] Qu. Quónam? Resp. Vel, 1. ad Josuæ urbem, Timnath-serah * ; vel, 2. Siluntem [f]. Passim videmus in S.S. populi comitia in loco sacratiore habita [g]. ¶ *Omnem Israelem*] Universitas autem hæc ad eos deducitur qui populum omnem repræsentabant [h]. Seipsum explicat, cùm dicit, *senes ejus*, &c [i]. E singulis tribubus & urbibus aliquos, prout commodè poterant [k]. ¶ *Majorésque natu*, &c.] Seniores, qui prudentiâ præstarent, etsi nullo tum publico fungerentur munere [l]. Alii aliter : Quatuor erant in unaquaque urbe gradus officiorum [m] ; [qui omnes hîc conveniunt.] 1. זְקֵנִים, *Senes*, vel *Senatus*, vel Judices Synedrii [n]. An primarius tantùm hic Senatus fuerit, an verò etiam municipalis quisque, non satis liquet [o]. 2. *Principes*, רָאשָׁיו : *Primores ejus*, JT. Qui singulis tribubus præerant [p] : qui & *capita millium*, sive Chiliarchi, vocantur [q] ; & *capita populi* [r]. *Capita ejus*, Ma. Bo. viz. in quaque tribu & familia honoratissimi *. רָאשֵׁי אָבוֹת, *capita patrum*, seu familiarum [t]. 3. *Duces*, שֹׁפְטָיו, *Judices*, qui jus dicebant [u] : non ii soli qui lites dijudicant, sed qui præcipuum in populo magistratum gerunt [x]. 4. *Magistros*, שֹׁטְרָיו : *Apparitores*, Mas. Di. Qui res judicatas exsequebantur, & baculo ac loro populum ad officia adigebant [y]. [Vide de his quæ ad Jos. 1. 10. & alibi dicta.] ¶ *Dixitque, Ego senui*, &c.] Hoc exordium orationis, quo eos reddit attentos, &c. Plerique omnes naturæ instinctu senes reverentur, præsertim gloriâ aut auctoritate claros *.

3. *Quæ fecerit Dominus*, &c.] q. d. Æquum ergò est ut mutuam vos pietatem colatis, & tam beneficum Deum redametis [z]. q. d. Considerate, revocate in animum *.

4. *Et nunc quia*, &c. רְאוּ] *Videte*. Refer ad animi oculos [a]. Verborum collocatio est hîc conturbatior [b]. ¶ הִפַּלְתִּי לָכֶם אֶת הַגּוֹיִם הַנִּשְׁאָרִים הָאֵלֶּה בְּנַחֲלָה לְשִׁבְטֵיכֶם] *Sorte distribui* (*cadere feci*, Mo. *prostravi*, Ti. *subjeci*, M.) *vobis gentes istas reliquas* (sive *residuas*,

Marg.: a Jun. — b Bo. — c Mas. — d Mas. — * Ser. Me. Mas. — f Mas. La. Bo. — g Bo. — h Mas. — i D. — k Bo. — l Bo. — m Di. — n Mas. D. Di. — o Mas. — p Mas. D. — q D. — r Mas. — * Bo. — t Di. — u Di. — x Mas. — y Di. — * Mas. — z Mas. — * V. — a Mas.

duas quæ supersunt, i. e. nondum superatæ sunt,) *in hæreditatem pro tribubus vestris*, vel, *per tribus*, &c. P. Ang. sim. V. JT. Jon. Ar. ¶ *Ab orientali parte Jordanis*, &c. מִן הַיַּרְדֵּן וְכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִכְרַתִּי וְהַיָּם הַגָּדוֹל מְבוֹא הַשָּׁמֶשׁ] *A Jordane, & omnes gentes* (*unà* cum terra *omnium gentium*) *quas excidi*, vel, *disperdidi*, *usque ad mare magnum* (vel, *& mari magno*, Ti. Ar.) *ab occasu* (vel, *& occasum*, M.) *solis*, P. Ang. M. Ti. *A Jordane, cùm omnes gentes quas excidi, tum gentes maris magni ad occasum solis*, JT. Videlicet, accolas maris; quæ gentes supererant exscindendæ, etsi Israclitæ ab eis quiescebant. Vide ad Jos. 22. 2 [c]. Universæ complexionis hæc est sententia; *Ego vobis forte distribui tam eas gentes quæ nondum sunt exterminatæ, quàm quas ipse jam excidi per universam Cananæam inter Jordanem—& mare magnum.* Illud מִן הַיַּרְדֵּן non est suo loco positum. Commemorat eas quæ nondum eliminatæ sunt, ut ad eas profligandas ipsis addat animos; à facili. Nam ipsa fors Divina fuit tanquam arrha & pignus certissimi consilii Dei, ut versu proximo explicatum est [d].

6. *Confortamini*, וַחֲזַקְתֶּם] *Confortabimini*, Mo. Futurum pro imperativo Hebræis usitatissimum est. Vide de his verbis quæ ad Jos. 1. 7 †. ¶ *Non declinetis ab eis*, מִמֶּנּוּ] *Ab eo*, subaudi, *libro*; i. e. ab illis quæ in illo scripta sunt [f]. ¶ *Ad dextram*, &c. יָמִין וּשְׂמֹאול] *Dextram & sinistram*, Ma. Hic ו & valet או *aut*, ut in eo, *qui maledixit patri & matri*, i. e. aut matri. *Neque ad dextram*, &c. h. e. in nullam partem. R. Levi intelligit per *dextram*, quicquid additur Legi, per *sinistram*, quicquid ei demitur [a].

7. *Nè postquam intraveritis ad gentes—juretis*, &c. sim. M. Ti. Ca. Os. [qui omnes sensum suspendunt, & hanc primam clausulam referunt ad sequentia: alii autem distinctè accipiunt;] לְבִלְתִּי בוֹא בַּגּוֹיִם הָאֵלֶּה וגו'] Ad verb. *Nè veniatis*, vel, *intretis*, *ad gentes istas*, Mas. *Nè commisceamini inter gentes illas*, P. sim. V. Jon. Sy. *Nè conveniatis*, JT. *Nè consuetudinem habeatis*, &c. Mas. *Nè conversemini cum illis* [b]. *Nè congrediamini cum eis*, vel, *in eis*, vel, *inter eas*, D. Prohibetur hîc omnis familiaritas cum iis, sed inprimis ea quæ connubiis contrahitur, ut patet ex vers. 12 [i]. Illud בוא usurpatur de re Venerea. (Vide quæ ad Jos. 2. 3 [k].) Sed dubito an בוא cum ב ità sumitur. Nam usitatè cum אֶל construitur, וְהַבָּא אֶל אֵשֶׁת רֵעֵהוּ [l]. Porrò, vi דָּבַק vers. 12. sign. *adhærere*, & de conjunctione inter maritum & uxorem dicitur à Mose Gen. 2. 24 [m]. ¶ *Neque commemoretis nomen deorum illorum*] Confer Eph. 5. 3 [n]. & illud Davidis, Psal. 16. *Non usurpabo nomina eorum labiis meis*; item Hos. 2. *Non vocabis me B A A L I, sed I S H I:* Utrumque idem sign. sed *Baal* est nomen commune idolis. Ideo Judæi apud pueros suos nè nominant quidem Porcum, nè appetant carnem ejus; nam cùm de illo sermonem faciunt, dicunt, דָּבָר אַחֵר, *res alia* [o]. Hoc etiamnum Judæi religiosiores tam strictè observant, ut nunquam idola vel deos, Jovem, Venerem, Martem, &c. nominent. Audiant & imitentur hoc Christiani, in quorum ore crebrò sonat Hercules, Jupiter, Venus, &c. sentiant hoc esse piaculum [p]. Quin nec hæreticorum nomina usurpant Judæi etiam scribendo, nisi priùs pacem veniámque, suâ illâ symbolicâ brevitatis notulâ, *Chas veshalom*, i. e. *ignosce & pax esto*, precati fuerint. Quod iis observandum quibus semper in ore, *Mehercule, Mecastor, Medius fidius, Dies Jovis, Dies Veneris*, &c †. Fieri vix potest ut nihil nos afficiant, neque ad nostrum sensum adhærescant, quorum sæpe usurpamus memoriam. Itaque ex ipsa deos appellandi consuetudine afferri tandem suspicio in animum facilè posset esse eos aliquid [q]. ¶ *Nè juretis*, ità Mo. [non autem P. ut vult D.] Jon. Ar. M. Ti. Ca. Mas. quod mirum, cùm verbum sit passivum [r]; וְלֹא תַשְׁבִּיעוּ] *Nec adjuretis*, V. JT. P. Ang. Bo. sub. *alios per idola eorum* †; efficientes ut ipsæ [i. e. gentes] ea commemorent. Exod. 23. 13. & Deut. 12. 3 [s]. *Nè juretis:* Quod enim juramus, ei Numen inesse quoddam vel imprudentes statuimus. Porrò, illa, *colatis, adoretis*, multò etiam graviora sunt. Itaque ordine fit progressio; à familiaritate Barbarorum ad nominandos ipsorum deos, hinc ad jusjurandum, hinc ad cultum, à cultu denique ad adorationem. Solet enim istorum sequens quodque ferè ex præcedente gigni, nisi magna cautio adjungatur, & Sanctus Dei Spiritus animos nostros regat, &c [v]. Per gradus quosdam in idololatriam homines paulatim demerguntur. Et profectò parùm laudabile est, quòd Christiani quidam in carminibus Jovem & reliqua vana gentium numina invocant & celebrant [x]. Vel fortè ὕστερον hoc est, quod vocant ἐξήγησιν, i. e. *Interpretationem*, ut posteriora quæque explicant priora. Nam *colere* & *adorare* parùm inter se differunt. *Jurare* autem ponitur pro *colere*. Jam verò, *nominare Deum*, idem est quod *colere*, ut patet ex 2 Tim. 2. 19. *Alienus esto ab iniquitate quisquis nominat Christum*; & ex Psal. 16. 4. *Non libabo*, &c. *neque sumam nomina—in labra*, quod mirificè congruit cum hoc loco [y]. *Non commemoretis nomen:* Intellige de commemoratione honorifica, quâ vel placere sibi deos illos indicetur, vel ii laudentur, vel etiam, jurejurando interposito, in testes advocentur [z].

8. *Sed adhæreatis*] *Adhærere Domino*, est, omnem spem in eo solo collocare, nihilque opis aliunde exspectare. ¶ *Quod fecistis usque in diem hanc*] Vivente enim Josue, jura Mosis populus universè coluit; de singulorum enim hominum peccatis non agitur [a]. Porrò, proponit hîc eorum laudem tanquam stimulum acerrimum. *Crescit* enim *laudata virtus*, & *immensum gloria calcar habet* [b].

9. *Et nullus vobis resistere poterit*, וְאַתֶּם לֹא עָמַד אִישׁ וגו'] *Et vos, non stetit homo*, &c. Jon. Mo. *Nam quod ad vos, non constitit*, &c. JT. Ang. Belg.

10. *Unus—persequetur mille*] Juxta promissa Dei, Levit. 26. 3, &c. Deut. 28. 7. Confer Deut. 32. 30 [c].

11. *Hoc tantùm diligentissimè præcavete, ut diligatis Dominum*, &c. sic P. Ang. sim. ◦. Sy. וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד לְנַפְשֹׁתֵיכֶם לְאַהֲבָה אֶת יְהוָה] *Et custodite valde animabus vestris*, (i. e. *vobis*, Ang. vel, *pro animabus*, M.) *ut diligatis Dominum*, V. Jon. Ang. sim. M. Belg. Frequens est Hebræis istud, *animabus vestris*, verbo *custodiendi* conjungere loco pronominis secundæ vel tertiæ personæ; quod aliud non sign. quàm, *præcavete diligenter, ut diligatis*, &c [d]. *Observate ergò, quàm chara est vobis anima vestra, ut diligatis*, &c. Ti. *Quapropter oportet ut conservetis vos ipsos in dilectione Dei*, Ar. Q. illud, *animabus vestris*, sequentibus adjungunt; *Videte diligenter ut ex animo diligatis Jehovam*, V. Non tam rectè, propter accentum *Athnach* affixum voci *vestris* †.

12. *Quòd si volueritis*, &c. כִּי אִם שׁוֹב תָּשׁוּבוּ] *Nam si* (vel, *quòd si*, V. JT. sim. P. *alioquin si*, M. Ang.) *avertendo aversi fueritis*, ◦'. Jon. Sy. Ar. (vel, *retrahatis vos*, Ar. *revertemini*, Jon. *desciscatis*) sub. *à Deo*, V. *Nam si per pœnitentiam propositum mutaveritis*, &c. שׁוּב *redire* sign. sed sæpe transfertur ad animum, estque, *à proposito absistere, institutam viam mutare* [f]. [Quæ sequuntur in Masio, & explicationem reliquæ partis hujus commatis, vide ad v. 7.]

13. *Sint vobis in foveam*, לְפַח] *In laqueum*, [ità omnes.] At Latinus legisse videtur פַּחַת [h]. ¶ *Ac laqueum*, וּלְמוֹקֵשׁ] *Et in offendiculum*, Mo. M. P. Ang. Belg. Jon. Sy. *rete*, Os. Belg. *& in tendiculam*, JT. Ang. *abicem*, Ca. ¶ *Et offendiculum ex latere vestro*, וּלְשֹׁטֵט בְּצִדֵּיכֶם] *Flagellum in lateribus vestris*, [ità ferè omnes;] i. e. quo pulsentur, seu percutiantur, latera vestra [i]. Mos erat antiquus cædendi latera, Ecclesiast. 30. 12. & 42. 6 [k]. שֹׁטֵט idem est quod שׁוֹט [l], & id significat quo fodicamus pulsamúsque aliquem, ut ad cursum incitemus [m]. *Stimulos in lateribus*, Ti. Ca. ἥλους, h. e. *clavos*, pro *stimulis*, dixerunt ◦'. in Mas. *cuspides in temporibus vestris*, Sy. Num. 33. 55. legitur, *& in spinas in lateribus vestris*, V. ¶ *Et sudes in oculis*, וְלִצְנִנִים בְּעֵינֵיכֶם] *Et in spinas in oculis vestris*, Mo. [ità ferè omnes;] *hamos*, Sy. *jacula*, ◦'. *& in cultros*, Num. 33. 55. Moses dixit, *spinas* (vel cultros) *in lateribus vestris*, vide illic annotationem, i. e. quibus pungantur latera vestra; q. d. mirum in modum affligentes vos [n]. Chaldæus, pro *flagro*, dixit, *copias sumentes arma adversùs vos*, &, pro *spina*, &c. reddidit, *exercitus vos cingentes:* nimirum, quia verbum שׁוּט interdum significat, *gradu faciendo cursù huc illuc discurrere & grassari*; & cùm צֵנִין non solùm *spina*, sed

sed etiam *clypeus*, dicatur; ille traduxit ad exercitus, qui hostes suos circumdant ut clypeus hominis corpus, inquit R. Salomon. Porrò, hæ metaphoræ satis perspicuum est cur ad idololatras spectent. Laqueis enim & retibus blandæ voluptatis impeditur primùm progressus in Dei cultu: Deinde, postquam illâ semel devinctus est animus, facilè ad omne flagitium ab ea, tanquam flagro, impellitur: Mox verò, etiam usque eò occæcatur, ut veritatis splendorem deinde videre ampliùs nequeat. Hæc autem omnia illis evenisse liquet [a]. Primò, erunt *in laqueum*, &c. i. e. per eorum amicam conversationem & connubia capient vos, ut implicemini eorum impietatibus, sicut auceps aviculas, vel venator feras, laqueo & reti capit. Deinde, erunt vobis nihilominus eæ gentes molestæ: paulatim vires resument, vósque affligent: erúntque quasi flagella Dei, quibus vos cruciet; &, tanquam spinæ in oculis, intolerabiles vobis fient *. Locus hic non tantùm de scandalo pœnæ & vindictæ Divinæ, sed & culpæ, accipi potest [p]. ¶ *Donec vos auferat—de terra*, &c.] Vehementissimè illorum animos hoc fodicabat. Cùm enim post maximas ærumnas, quas in alieno solo perpessi fuerant, tandem proprias adepti possessiones sibi felicissimi viderentur, atque in his suavissimè acquiescerent, nullus ipsis potuit casus acerbior ob oculos poni quàm novum exilium [q].

14. *Hodie ingredior viam universæ terræ*, אָנֹכִי הוֹלֵךְ הַיּוֹם בְּדֶרֶךְ כָּל־הָאָרֶץ] *Ingressurus sum hodie per viam universæ terræ*, i. e. carnis. q. d. Hodie moriturus suro, quemadmodum constitutum est omnibus hominibus [r]. Sic 1 Reg. 2. 2. *Ego ineo viam universæ terræ*, i. e. Morior. Plautus dixit, *Qui nunc abeunt in communem locum*; &, *Penetravit ad plures*. Nam plures mortui quàm viventes. *Via terræ* aliquando sign. *coitum*, Gen. 19. 31. Magistris autem [i. e. Rabbinis] *via terræ* vocatur etiam vita civilis, aut politica †. [JT. vertunt, *Decessurus sum brevi*, & totum hunc versum parenthesi includunt, & versum 15. cum versu 13. connectunt.] Inculcat hîc adesse vitæ suæ finem; nimirum, ut hæc, tanquam novissima, verba penitus animo mandent & memoriâ conservent; & simul ut intelligant, posthac suo sibi modo vivendum fore, & proinde cautiores sint, & ad omnia vitæ officia magis intenti, quippe non habituri diutiùs omnium suarum actionum monitorem & præmonstratorem, in cujus solicitudine adhuc poterunt acquiescere securi [s]. ¶ *Et toto animo cognoscetis*: i. e. plenè & planè cognoscetis; vel, q. d. toto animo advertite †: וִידַעְתֶּם] *Et scietis*, Mo. Jon. sim. ό'. *Vos autem scitis*, &c. Sy. M. Ti. *Scitote ergò*, Ar. P. *Postquam cognovistis*, &c. q. d. Jam morior lubentissimè, cùm video vos optimè de fide & veritate promissionum Dei esse institutos, ut populum ejus contineatis in officio; quam rem vobis commendatam volo. Vide Jos. 24. 31. & Jud. 2. 7. &c *. ¶ *Unum non præterierit*, לֹא נָפַל] *Non cecidit*, P. Mo. ό'. (*excidit*, JT. *intercidit*, Sy. V.) *non fuit irritum*, V. *non otiosum fuit*, Jon.

15. *Sicut ergò implevit*, &c.] q. d. Si evenerint benedictiones, ut ipsâ re experti estis, non est cur minùs sperare possitis eventuras & maledictiones, Deut. 28 [t].

16. *Eò quòd prætericritis pactum Domini*, בְּעָבְרְכֶם וגו'] *In transgrediendo* (vel, *transeundo*, Jon.) *vos pactum Domini*, Mo. *Quandoquidem transgressi fueritis*, &c. JT. sim. M. P. Ti. *Si transgrediamini*, Sy. sim. Ar. ¶ *Ab hac terra*] Latet emphasis; quam scil. jam possidetis, & labore multo temporéque diuturno comparavistis, & ad quam desiderio magno venistis. ¶ *Quam tradidit vobis Deus*] Ut tanto Dei beneficio spoliari, miserum sit; suâ id culpâ & peccato amittere, ingratissimum ac sceleratissimum [v].

Marg.: [a] Mas. — * Os. — [p] La. — [q] Mas. ad v. 3. — [r] V. D. — † D. — [s] Mas. ad v. 3. — † La. — * Jun. — [t] Mas. ad v. 3. 5. — [v] Mo.

CAP. XXIV.

1. *Congregavitque*, וַיֶּאֱסֹף] *Congregavit deinde*, JT. vel, *etiam*, h. e. *præterea*, Mas. *Congregavit autem*, supple, *iterum*. Secundò convocat populum [a]. Cùm diutiùs quàm putârat supervixisset à postremâ concione, eodem tamen, ut videtur, anno magis etiamnum vicinam mortem præsagiens, aut etiam revelatione eam instare cognoscens, de suorum salute solicitus, rursum eos convocat, & in omnes se versat partes, ut eis constantiam in cultu & fœdere Divino inculcet [b]. ¶ *In Sichem*] Ità omnes præter ό'. qui in Romano codice habent, *in Silo*. At Complutensis, Regius, Basileensis, Masii, codices [Al. ό'.] *Sychem* habent [c]. Quin hoc mendum vetus sit [in Romano codice] nulla potest esse dubitatio, qualia sunt profectò in Græca editione propè infinita †. Qu. 1. Ubinam erat hîc conventus? Resp. 1. In Silo [d]. Probant ex vers. 1. *steterunt in conspectu Domini*; & ex ver. 26. *posuit eum* [i. e. lapidem] *subter quercum quæ erat in sanctuario Domini* †. Dices, At locus hic vocatur *Sichem*. Resp. *Sichem* ergò hîc non est urbs Sichem, sed Sichemicus ager, in quo erat Silo [f]. Sic *Gabaon* ponitur pro agro ejus, & Jericho [g], [ut antè notatum.] Sic Hebron Calebo data, Jos. 14. 14. cùm tamen non ipsa civitas, sed ager ejus datus sit ei, Jos. 21. 12. Sic infrà v. 32. *ossa Josephi* sepulta dicuntur *in Sichem*, & statim subjicitur, *in portione agri quem emerat Jacob*; agrum autem illum non fuisse in oppido, apparet ex Gen. 33. 18 [h]. Sed dispar est ratio: nam ager iste Jacobi erat suburbanus urbis Sichem, & in proximo positus, Gen. 33. verùm Sichem distabat à Silo decem milliaribus, teste Hieronymo. Et verò mirum esset, cùm ubique *Silo* Tabernaculi locus disertè nominetur, eandem hoc tantùm loco & nusquam alibi appellari Sichem [i]. Quid opus erat locum, alioqui celebrem, ab externo agro, & non à se, denominare *? Resp. 2. Alii non in Silo, sed in Sichem, fuisse volunt [k]. Eo tempore fuerat translata Arca fœderis à Silo in Sichem [l], ut ante Arcam iniretur fœdus: quod deprehenditur è fine hujus libri. Nam liber erat conclusus in Arca fœderis, dicit autem eum scripsisse in libro Legis [m]. Certa & multis exemplis testata res est, non nefas fuisse Regi Arcam huc illuc transferre cùm usus esset, 1 Sam. 4. 3. & 2 Sam. 15. 24 [n]. Porrò, per *Sanctuarium*, v. 26. non intelligitur Tabernaculum, (inauditum enim est ut in Tabernaculo 10 tantùm cubitos alto quercus esset, præsertim cùm prohibitum sit Deut. 16. 21. nè lucus vel arbor juxta Altare Dei plantaretur,) sed locus in quo Arca tantisper dum comitia absolverentur stabat, (in quo, vel juxta quem, quercus illa erat cui lapis ille suppositus fuit in monumentum:) quem locum *Sanctuarium* appellari non est mirum, cùm & Tabernaculum ab Arcæ præsentia haberet quòd sanctum esset [o]. Qu. 2. Sed cur *Sichem* eos convocavit? Resp. Eo loco fœdus hoc renovandum putavit Josue, 1. Quòd ibi fœdus ab Abrahamo primùm, deinde universis Israelitis, sancitum fuit, ut ostendimus Jos. 8. Debebat profectò omnium animos non parùm permovere etiam locus ipse, in quo adhuc aderant vestigia Abrahami, qui, postquam patriam reliquisset, illic omnium primùm eâ fuerit religione iisque sacris initiatus quæ ipsi adhuc colunt & colere debent, atque etiam hujus terræ hæres à Deo institutus cujus possessione ipsi jam suaviter fruuntur [p]. Quocirca voluit Josua ibi posteros ejus, hæreditate aditâ, in Dei Legem solenniter jurare [q]. 2. Quia juxta Sichem in montibus Garizim & Ebal, qui in conspectu erant, olim in ipso Terræ promissæ ingressu idem fœdus populi cum Deo innovârat Josue, c. 8. Itaque valuit ea res ad revocandum in mentem pristini fœderis memoriam [r]. In *Sichem* Abraham primùm Deo sacrificium obtulit, Gen. 12. 6, 7. In *Sichem* Patriarchæ sepulti erant †. 3. In Sichem potiùs quàm Silo, quòd illa propior esset Thimnath-Saræ, urbi Imperatoris jam grandævi [s].

2. *Hæc dicit Dominus*] Per me, scilicet [t]. ¶ *Deus Israel*] Exordium hoc ad sequentem narrationem est accommodatissimum, quippe quæ tota in explicanda Dei benignitate erga genus Israelis versatur [u]. ¶ *Trans fluvium*] i. e. *Euphratem*, quod hîc habent Jon. Sy. [Consentiunt omnes.] ¶ *Patres vestri—servierúntque diis alienis*] De majoribus proximis se loqui docet, non de remotioribus, quales Sem & Noah. Hoc agitur, ut constet eos gratuitò à Deo adoptatos esse

Marg.: [a] V. Mas. — [b] Bo. — [c] Bo. — † Mas. in notis ad edit. ό'. — [d] Ser. D. Jun. Mo. T. O. — † Ser. — [f] Ser. Jun. — [g] D. — [h] Jun. D. Ser. — [i] Bo. — * Ma. — [k] Id. V. Mas. La. Bo. Ma. — [l] V. Mas. La. Bo. — [m] V. — [n] Mas. — [o] Bo. — [p] Mas. — [q] La. — [r] Bo. et La. — † La. — [s] Ma. — [t] V. — [u] Mas.

esse in populum, neque gratis solùm, sed etiam cùm hostes essent [y]. ¶ *Thare pater Abraham & Nahor*] Hos nominat, quia ex his universa Israelis stirps est prognata. Nam à Nahore maternum genus ducitur per Rebeccam, Liam, Rahelem [a]. Qu. An etiam Abraham coluerit idola? Resp. Q. negant [a]. Alii affirmant eum, cùm junior esset, fuisse idololatram [b]. Et sunt qui putent idcirco Abrahamum vocatum *ἀσεβῆ*, Rom. 4. 5 [c]. Neque eos audire possum qui magno conatu Abrahamum ab hoc scelere vindicare nescio quibus argutiis student. Quasi verò non tantò illustrior sit Dei gratia, quâ illum est complexus, quantò ipse fuit sceleratior; ac non pro admirabili Dei beneficio toties commemoret inculcétque animis nostris S. historia, quòd illum, quasi manu arreptum, è patria & idololatrarum, ut vocamus, consortio extraxerit [d]. Vide de hac quæstione quæ nos ad Gen. 12. 1 †.

3. *Tuli ergò patrem vestrum Abraham*] *Accepi* pro *evocavi* positum esse censeo, ut illustrius appareat Dei beneficium, qui non solùm gratis illum, sed retractantem etiam & tergiversantem, cùm adversarios deos coleret, quasi manu injectâ ad se adduxit [f]. ¶ *De Mesopotamia,* מֵעֵבֶר הַנָּהָר] *Ex ulteriori parte fluminis,* Sy. *de* loco vel regione *quæ trans flumen,* Ar. JT. Bo. Quâ periphrasi etiam Chaldæa indicari potest, (quæ subindè Mesopotamia vocatur, licèt impropriè [g].) Certum est primò è Chaldæa evocatum [h]. Cùm autem patri Tharæ & Nahor, &c. persuasisset ut unà secum abirent, jamque Charan pervenissent, ibi substitêre aliquot annos, sive stimulis Divinis in Abrahæ animo sensim vanescentibus, sive quia jam reliquos propositi pigeret. Ipsum autem facilè retinebat pietas, dum patrem grandævum deserere nollet. A morte patris ipse, vel novo instinctu afflatus, aut superioris etiam probè memor, in Chananæam se contulit. Sed de his plura vide ad Gen. 12. 1. & ad Act. 7. 4 [i]. ¶ *Adduxi eum in terram Canaan*] *Et deduxi eum per totam terram Canaan,* JT. Reducit Israelitas in memoriam admirabilis illius benignitatis quâ Deus olim parentem ipsorum Abrahamum, hominem alioqui peregrinum, incolumem servavit, maximis opibus amplificavit, venerandúmque ipsis Regibus reddidit [k]. ¶ *Multiplicavique semen ejus,* v. 4. *Et dedi ei Isaac*] Posterius est ἐξηγητικὸν prioris, & *seminis* verbum unum Isaac intuetur, juxta Gen. 21. 12. *In Isaac vocabitur tibi semen:* Rom. 9. 8. Ità ostendit mirificam Dei erga illos gratiam, qui, repudiatis aliis, unius Isaaci rationem habuerit; ut jam ingratissimi debeant ipsi videri, si non mutuâ erga illum charitate pietatéque teneantur. Sed cur *multiplicatum* Abrahami *semen* hîc dicitur, cùm ei unus Isaac natus memoretur? Resp. Multitudo ad Isaaci posteritatem spectat [l]. *Et dedi ei Isaac,* i. e. posteaquam illi dedi Isaac; h. e. per Isaacum dedi illi prolem numerosam [m].

4. *Jacob & Esau*] Esaui mentionem facit tanquam eorûsdem parentibus nati, & quidem priore loco, à Deo tamen abdicati, Jacobo interim hærede instituto, idque gratis, Rom. 9. 11. ut eos ad Deum mutuò amandum, &c. singulariter permoveret [n]. ¶ *Descenderunt in Ægyptum*] Unicâ complexione hoc commemorat, & peritè subticet servitutem illam durissimam, quia propositum erat Dei beneficia illis in memoriam reducere, nec voluit perpetuam ipsorum felicitatem rei tam tristis recordatione interrumpere [o].

5. *Et percussi Ægyptum,* &c. וָאֶגֹּף אֶת מִצְרַיִם כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי בְּקִרְבּוֹ וְאַחַר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם] *Et percussi,* vel, *afflixi,* vel, *plagis affeci, Ægyptum,* (i. e. Ægyptios, Pi.) *quemadmodum feci in medio ejus, & tandem eduxi vos,* P. JT. Ti. Belg. Ang. *Prout,* aut *secundùm quod, feci,* sub. *plagas in medio ejus,* h. e. tantisper ut immitterem in eos plagas varias [p]. *Et percussi Ægyptum: & postquam id feci in medio ejus, eduxi vos,* M. [Supplet τὸ *Vau,* & כַּאֲשֶׁר vertit, *postquam.*]

7. *Viderunt oculi vestri*] At plerique omnes qui in Ægypto fuerant in deserto perierant [q]. Resp. Videre poterant & omnes qui [tempore murmuris] annis viginti minores erant, (vide Num. 14. & 26 [r].) & Levitæ †, (qui omnes immunes creduntur fuisse à murmuris noxia, quia nullus ex ea tribu speculator missus est [s].) & fœminæ [v], & Josue & Caleb [a], & Senatores Tribunique, &c. cùm soleant in istarum dignitatum sedes ascendere qui alios ætate antecedunt [y]. ¶ *Habitâstis in solitudine,* &c.] Ubi mira affulsit illis Dei benignitas, ubi mirabiliter eos pavit, conservavit, præsentiam declaravit, Legem præscripsit, ipsorum morositatem patienter tulit [z].

9. *Et pugnavit contra Israelem*] At neque pugnavit, neque verbis etiam cum illo jurgavit, ut constat ex Jud. 11. 25 [a]. Quomodo ergò hoc verum? Resp. 1. Pugnavit, non vi, sed dolis, quod & sequentia explicant, & ipsa historia ostendit [b]. Magicis artibus eos aggressi sunt Balac & Balaam; qui conatus *bellum* vocantur hoc loco [c]. Resp. 2. *Pugnâsse* dicitur, quòd, parato exercitu, eos aggredi decerneret, nempe, post Balaami maledictionem, quâ fretus planè existimabat se victorem futurum. Sed cùm maledicto hæc successu caruisset, factum ut Israelitas aggredi non sit ausus [d]. *Præliatus est,* animo scil. & voluntate †. Vide hîc Hebræorum verba sæpe significare actum non perfectum, sed inchoatum; imò affectum & conatum duntaxat, non effectum. Sic infrà v. 11. Jerichuntini dicuntur *pugnâsse,* i. e. parâsse se ad pugnam; & Amos. 9. 3. *Si se celaverint ab oculis meis,* i. e. si se celare tentârint [f]. [Similia exempla ex aliis auctoribus profert hîc Ga. nostràs.] Ità Sueton. Cæs. *Cum adversariis pepigit,* &c. h. e. pacisci voluit. Idem Nerone; *Repræsentanda præmia posterùm sanxit,* i. e. sanciendа dixit. Juvenal. *Græculus esuriens in cœlum, jusseris, ibit,* i. e. iturum se promitteret. Dio 54. *Lepidum tunc occisum ostendit,* i. e. occidi jussum, non reverà occisum. Sic multa apud JC. accipienda sine effectu, ut loquuntur. Hæc Casaubonus in Sueton. Sic Tryphonius disp. l. 1. de Verborum significatione, leg. 225. *Et furem & adulterum & aleatorem ex animi propositione cujusque sola dicere quis possit etiam hunc qui nunquam alienam rem invito Domino subtraxerit, qui nunquam alienam matremfam. corrupit, si modò ejus. mentis sit, ut occasione datâ id commissurus sit,* i. e. quantum sit respectu Dei, ex Matt. 5. 28. Accurs. κατὰ προαίρεσιν, ut Hieron. *ab affectu,* Grammatici. Sic Cicero in Arat. *Ut quondam Orion manibus violâsse Dianam,* i. e. violare appetiisse. Et Virgil. Æneid. *Galli per dumos aderant arcémque tenebant,* i. e. tenere affectabant: Alciatus. Et Isidorus Pelus. 2. 289. Ἀπὸ τῆς γνώμης τὰ πράγματα κρίνεται, &c. h. e. *A decreto, consilio,* vel *proposito, æstimantur actiones. Quare qui alium vulneraverit, licèt non occiderit, justè punitur; qui autem involuntariè alium occidit, et venia datur. Sic qui alteri insidias struit, quamvis non inveniat eum, homicida est.* οὐ γὰρ τῷ ἀποτελέσματι, ἀλλὰ τῷ ἐπιχειρήματι, ... &c. h. e. *à conatu enim, non successu, talis esse judicatur. Sic & mulier quæ se ornat, prospicítque per fenestram, ut juvenes alliciat, licèt præda excidat, damnatur tamen tanquam eam cepisset; poculum enim miscuit,* &c. *etsi non inventus sit qui biberet.* Hæc Isidor. Salvianus provid. 6. *Ac per hoc etiamsi mala minora faciant, quia minùs possunt, non minùs tamen mali sunt, quia nollent minùs esse si possent.* Pythia Glauco apud Herodotum, 6. τὸ πειρηθῆναι τοῦ θεοῦ καὶ τὸ ποιῆσαι ἴσον δύναται, i. e. *Rem aggredi & perficere Deo idem sunt.* Cùm ab homine mala res solâ necessitate non agitur, ipsa rei turpis cupiditas pro actione damnatur; Matt. 5. 28. 2Mac. 9. 4. Confer 1Par. 28. 2 [g]. Sæpe fieri dicitur in Scriptura quod fieri tentatur, aut quæritur: ut Gen. 37. 21. *& eripuit,* i. e. eripere conabatur; Ezec. 24. 13. *mundavi te,* i. e. mundare conatus fui; Joh. 5. 34. *non accipio,* i. e. non accipere studeo; sic ver. 44. Rom. 2. 4. *adducit,* i. e. adducere conatur; 1 Cor. 10. 33. *omnibus placeo,* i. e. placere conor, Gal. 5. 4. *qui per legem justificamini,* h. e. justificari conamini [h]. Resp. 3. *Et pugnavit,* ponitur pro, *ut pugnaret.* Sic Esaiæ 53. 2. *& desiderabamus,* pro, *ut desideraremus* [i]. [Ità JT. hîc vertunt, *ut certaret:* & ο'. habent, *& instruxit exercitum.*]

11. *Pugnaveruntque contra vos viri civitatis ejus, Amorræus,* בַּעֲלֵי יְרִיחוֹ הָאֱמֹרִי] *Viri* (*domini,* Ti. Jun. *habitatores,* ο'. Jon. *cives,* Sy. Ar.) *Jericho, Amorræus,* vel, *Amorræi,* &c. M. P. Ang. Belg. V. *Amorræi nempe,* Ti. Hi sese receperant in eam urbem, ut resisterent filiis Israel; quòd urbi illa esset clavis Terræ sanctæ [k].

Nec

Marginal notes (left column): [y] Mas. [a] Mas. [a] Ità Lu. To. & Caj. in Ser. Per. in La. [b] Ità Mas. Ser. ex RR. & Ph. [c] Ser. [d] Mas. sim. Ms. † Bo. [f] Mas. [g] Bo. [h] Bo. Mas. [i] Mas. [k] Mas. [l] Mas. [m] V. [n] Mas. [o] Mas. [p] V. [q] Mas. [r] E. Mas. † E. L.

Marginal notes (right column): [s] Mas. [v] E. [a] L. [y] Mas. [z] Mas. [a] Mas. [b] G. [c] Mas. sim. La. [d] Bo. † V. [f] La. [g] Gu. [h] a Glas. in gram. l. 3. tract. 3. can. 8. pag. 250. [i] Gu. [k] V. sim. L.

Nec mirum diversos Cananæos promiscuè in locis nonnullis habitâsse. Sic convallis Mambre juxta Hebronem dicta est à viro Amoræo; attamen Hebronem Hethæi incolebant, Gen. 23.3, 7, 16. Sic Gen. 34.2. Hemor & Sichem *Hevæi* dicuntur, & tamen habitatores Sichem dicuntur Cananæi & Pherezæi, ibid. v. 30 [l]. Alii suppleut *&*; *viri civitatis*, & *Amoræi*, &c. Ità Sy. Ar. Mas. Bo. Longè enim verisimilius est agi hîc de omnibus bellis transitu Jordane gestis, & gentibus omnibus in terra Canaan excisis: siquidem his omnibus cum Jerichuntinis communia sunt quæ de pugna hoc versu, & de crabronibus vers. seq. quæ res quia etiam Trans-jordaninos Amoræos tangebat, disertè etiam de illis additur vers. seq [m]. בַּעֲלֵי יְרִיחוֹ hîc sunt primates ejus urbis, ad quos cura istius reip. pertinebat [n]. Mallem, *viri Jericho*. Sic בַּעֲלֵי בְרִית Gen. 14. 13. alibi vocantur אַנְשֵׁי בְרִית *viri fœderis*. Sed tollit omnem omnino dubitationem Jud. 9. 20, 23, 39. בַּעֲלֵי שְׁכֶם *domini Sichem*, & v. 51. כָּל־בַּעֲלֵי הָעִיר *omnes domini urbis*. Sic Jud. 20. 5. & 1 Sam. 23. 11, 12. 2 Sam. 21. 12 [o]. Sed quomodo pugnârunt Jerichuntii, cùm se muris continuerint? Resp. 1. Restiterunt occludendo portas [p]. 2. Pugnare dicuntur, quia necessaria ad pugnam parârint [q]. 3. Tela projecerunt extra muros [r]: post casum murorum pugnârunt †. 4. לחם sæpe non *pugnam*, sed *bellum*, sign. & populorum qui hîc nominantur quidam nihil aliud quàm portas clauserunt [t]. 5. Aut verbum hoc refertur ad eos qui sequuntur [u]. 6. Oratorium artificium esse puto, quòd *belli* vocabulo utitur, cùm adversariorum conatibus opponit Dei propugnationem, quæ tantò fortior apparet, quantò illi videntur majores [x].

12. *Misi—crabrones, & ejeci*, sic Jon. sim. Sy. וַתְּגָרֶשׁ] *Et expulit*, Mo. V. sim. D. *qui expellebat*, JT. i. e. Crabrones ipsi verterunt eos in fugam [y]. De his vide quæ ad Exod. c. 23. v. 28 [z]. Quidam *metaphoricè* intelligunt, de terroribus divinitùs immissis [a]. Alii autem propriè [b], ut constat ex libro *Sapientiæ*, c. 12. v. 8, 9, 10 [c]. Cùm autem ista sic gesta videantur ante Israelitarum adventum, minimè mirandum est, nusquam in hoc Commentario esse inter alias res gestas prodita, quo quæ Josuæ ductu acta modò sunt explicata. Deest autem & hîc conjunctio: Plenè enim scribendum erat, *Quæ abegit illos—& duos reges Amoræorum*, ut docet v. 18 [d]. ¶ *Non in gladio tuo*, &c.] At hi duo Reges Israelitarum gladio superati sunt, Num. 21. Resp. 1. Dici possunt è crabronibus superati, non gladio & arcu, sive quòd, cùm jam essent in procinctu acies ad pugnam, immissi illis essent crabrones, quorum morsibus & venenatis aculeis in fugam acti sunt; sive, ante Israelitarum adventum assiduâ & intolerabili crabronum infestatione factum est ut multi Amoræi horum Regum subditi sedem mutârint, unde factum ut exiguus illis remanserit bellatorum numerus quos Israelitis opponerent. 2. Hæc igitur verba, *ejeci eos*, &c. ad Amoræos & cis & trans Jordanem referenda sunt, & aliquid hîc subintelligendum, *duos* (supple, *item*, vel *similiter*, vel *&*) *reges Amoræorum* †.

13. *Terram in qua non laborâstis*, sic Sy. Ar. P. sim. Jun. Mo. JT. אֲשֶׁר לֹא יָגַעְתָּ בָּהּ] *Pro qua non laborâsti*, Ti. *Terram*, i.e. terræ fructum [f].

14. *Servite ei perfecto corde atque verissimo*, בְּתָמִים וּבֶאֱמֶת] *In perfectione* (*integritate*, Jun. V. *sinceritate*, Sy. *in rectitudine*, *&*.) *& in veritate*, Mo. (*cum justitia*, *&*. *in fide*, Jun.) *Integritas* simulatæ pietati opponitur; *Veritas* ad constantiam spectat; aut, si mavis, ad cultûs probitatem [g]. Novè posuit תָּמִים *integer* pro תֹּם *integritate*: Sed sunt quædam nomina modò concreta, modò abstracta. Sic עֵד est *testis* & *testimonium*; sic צַר *adversarius* & *adversitas*. Hinc תָּמִים alibi sumitur pro *integritate*, ut Jud. 9. 12. Amos. 5. 10. Psal. 26.1. & 84.12. & 101.2 *. ¶ *Et auferte deos quibus servierunt patres vestri—in Ægypto*] Hinc liquet, quod alibi nusquam hactenus proditum, etiam Israelitas non paucos in Ægypto idola coluisse. Indicat tamen hoc ipsum non obscurè Ezec. 23. 3, 8, 19, 21, 27 [h]. Quæritur, an etiam tum erant inter eos qui idola colerent. Negat August. 1. Quia obedientiam & constantiam Israelitarum suprà commendaverat, Jos. 22.23. & 23.8. 2. Nec Deus multum passus fuisset tantum scelus. 3. Tunc abjecta essent idola, ut factum Gen. 35. 2, 4. & 1 Sam. 7. 3. Et hæc quidem evincunt nihil tale publicè peccatum; domi autem privatum factum non ostendunt [i]. Alii affirmant [k], ex hoc versu, & ex vers. 23 [l]. & ex Amos. 5. collat. cum Act. 7 [m].

15. *Optio vobis datur*] Quæ coacti recipimus, ea nullâ verecundiâ frangimus, non ità illa quibus nos ultro obligavimus ipsi. Duabus itaque religionibus propositis, jam illos quodammodo solvit utrâque, & velut manu emittit [n]. Non autem veram optionem eligendi Deum hîc concedit Josue, qui capite præcedenti eos adegit ad cultum veri Dei [o]; neque multum reliquisset si qui Deo deserto ad idola transfugissent [p]; sed artificio Rhetorico utitur [q], summâque eloquentiæ arte eos quò vult ducit, cùm inter res tam inæquales fiat comparatio [r]. Tot commoda affert cultus veri Dei, tot incommoda verò cultus idolorum, ut non nisi amens sit qui Deo vero idola præferret †. Sic dicimus, Alterum à vobis, ô mortales, eligendum est, aut pœna æterna, aut perpetua beatitudo; quod vultis eligite. Hoc exhortandi modo utitur Elias, 1 Reg. 18. 21. & Eccles. 15. 18 [t]. Non solvit eos vinculo colendi Deum, quo priùs obstricti erant; sed, hæc proponendo, animos illorum explorat. Simile vide Ruth 1. 15. Joh. 6. 67 [u]. ¶. *Ego & domus mea*] Efficacissimum argumentum erat exemplum Imperatoris, præsertim prudentissimi, sanctissimi & felicissimi. Exemplum hîc proponitur gubernandæ familiæ nostræ [x].

18. *Et ejecit universas gentes, Amoræum*] Heb. *& Amoræum*, JT. Ti. &c. *Universæ gentes* hîc sunt 7 Cananæorum populi cis Jordanem; *Amoræi* sunt Transjordanini Sehonis & Og populi [y]. Alii sic; *gentes*, (sub. *præsertim*, vel *inprimis*,) *Amoræum*, M. P. Os.

19. *Non poteritis servire Domino*] Non hoc accipiendum absolutè, sed restrictè [z]. Non est hæc, absit, à Dei cultu dehortatio, sed major etiam quàm antè exstimulatio [a]. Variè intelligunt. 1. Vult Aug. hîc notari arrogantiæ responsum populi, perinde atque si, de Dei justitia non rectè existimans, justitiæ suæ nimium tribuerit, juxta Rom. 10. 3. atque insuper hoc agi, ut eâ tantâ sanctitate Dei propositâ, illi magis misceatur, non modò ad tantæ majestati serviendum præ vilibus idolis, verùm etiam ad petendum ab illa subsidium, atque in ejus misericordia spem collocandam, juxta Psal. 143. 2. Sed ego in populi verbis nullam arrogantiam video; eadem enim loquuntur & voce & mente quæ Josua, *Nos quoque* (גַּם, q. d. similiter atque tu & domus tua) *serviemus Domino*. Porrò, adjungunt servitutis suæ maximam causam, cùm dicunt, *nam ipse est Deus noster* [b]. 2. Illud, *non poteritis*, non sign. physicam impossibilitatem, sed moralem, seu difficultatem, suppositâ ipsorum fragilitate & pronitate ad idololatriam, & puritate illâ summâ quam Deus in suo obsequio adhiberi vult. Metuo nè servire Deo ut decet non possitis; sanctus enim est & æmulator, nec feret flagitia vestra [c]: unde ab eo facilè deficietis ad alios deos quibus vitia ipsa cultus sunt gratissimus. Tectè perstringit inconstantiam populi, quâ à cultu Dei ad idololatriam semper propensissimi fuerant; & simul, difficultate propositâ, hoc efficere vult, ut ipsorum susceptio & professio Religionis sit deliberatissima [d]. Non poteritis ei servire, nisi novos, magnos & constantes animos induatis †, decretúmque & fixum habeatis omnia idololatriæ incitamenta procul arcere [f], & sanctos mores colere, nullúmque crimen admittere [g]. Est hæc vehemens adhortatio ad serviendum Deo. Sic Imperator, militibus postulantibus ut potestas fiat in hostem irrumpendi, Non vincetis, (inquit) nec resistetis eorum viribus, &c. Ità animos eorum acuit in prælium [h]. 3. *Non potestis*, sub. *cum simulacris vestris* [i]. *Non potestis*, sub. *deos alienos retinendo, & eorum cultum cultui Dei commiscendo*; quod colligitur ex vers. 23 [k]. & ex v. 14, 15, 16. ubi hoc membrum exstat. Ellipsis hæc est vocum conjunctarum ex membro præcedente repetendarum. Sic Num. 24. 22. *depascent Kainum; quousque?*

[l] Bo. [m] Bo. [n] Mas. K. in D. [o] D. [p] D. Aug. in Mas. V. [q] Bo. [r] Os. † Me. V. [t] G. [u] D. [x] Mas. [y] V. [z] Bo. [a] Ità Aug. in Ser. Ar. [b] Ità M. Mas. Ser. La. Me. T. [c] Mas. Ser. [d] Mas. † Bo. [f] V. [g] Mas. * D. [h] Bo. E.

[i] Bo. [k] Ità T. Bo. L. [l] Ba. [m] L. [n] Mas. [o] La. [p] Bo. [q] La. [r] Bo. † La. [t] Me. ex Ser. [u] Ma. ex Jun. [x] Mas. [y] Bo. [z] Ser. [a] Bo. [b] Mas. [c] Bo. [d] Mas. † La. [f] T. [g] Me. [h] Me. ex Ser. [i] V. [k] Jun. Glas.

quousque? scilic. *erit in petra nidus tuus*, ex versu 21. Num. 26. 3, 4. *dicendo*, (supple, *numerate congregationem*) *A filio 20 annorum*, &c. Zach. 14. 18. *& non super eos*, scil. *erit pluvia*, ex v. 17. Sic Joh. 9. 3. *Neque hic peccavit*, &c. scil. *ut caecus nasceretur*, ex v. 2. Sic 1 Joh. 2. 19. *sed* supple, *ex nobis egressi sunt*,) *ut manifesti fierent*, &c *. ¶ *Deus sanctus est*, אלהים קדשים הוא] Ad verb. *Dii sancti ipse*, M. La. *Deus sancti est*. Loquutio mystica, ut Jer. 10. 10 [l]. Numerus pluralis, vel, 1. ad indicandam cum Unitate Trinitatem [m], vel, 2. ad comparationem cum aliis diis, q. d. dii alienigenæ impuri sunt, at Dii nostri sancti sunt [n]; vel 3. ad denotandam absolutissimam Dei sanctitatem [o]. Ità in vetustis Commentariis quæ *Tanhuma* inscribuntur [p]. ¶ *Sanctus est*, &c.] Heb. *sanctus est, Deus zelotes*, &c. q. d. Si coleretis simulacra unà cum Domino, pollueretis sanctitatem ejus: Deus est qui non patitur rivalem in amore [q]. ¶ *Nec ignoscet sceleribus*, לא ישא לפשעכם] *Non feret defectionem vestram*, scil. impunitam. Sic Exod. 23. 21 [r]. *Non dimittet*, &c. M. *non parcet sceleribus vestris*, P.

20. *Convertet se, & affliget vos*, ושב והרע לכם] *Convertet se, & malefaciet vobis*, M. P. Mo. *conversus male afficiet vos*, JT. sim. Ar. Sy. Ti. *Tunc avertetur*, i.e. mutatâ sententiâ perdet vos, V. *Ipse animum mutabit*, seu, *vertet se*: Ad vulgi opinionem dictum est, alias atque alias Dei affectiones ex rerum vario eventu fingentis; quas ille moderatur alioqui æquabili tenore æterni sui consilii, nullis subjectus animi perturbationibus †. Rectiùs alii, è notissimo Hebraismo, Id est, iterum atque iterum vos malis afficiet [s].

22. *Testes vos estis*] Postquam Imperator satis deliberâsse concionem censet, procedit ulteriùs; &, tanquam Dei fecialis, stipulatur conceptis verbis, &c [t].

23. *Auferte deos alienos de medio vestri*, הסירו את אלהי הנכר אשר בקרבכם] *Amovete deos alienigenarum qui sunt in medio vestri*, JT. *Deos alienos*, vel, potiùs, *deos ignoti*, sub. *populi*; Gen. 35. 2. Sic, בני נכר ...... i. e. ...... [u]. אשר anceps est, potestque referri vel, 1. ad alienum populum, qui inter eos adhuc agebat; vel, 2. ad deos; quod aptius est [v]. Nam in simili oratione illud בקרבכם, *inter vos*, Moses interpretatus est, בידם, Gen. 35. 4. *quos habebat in manibus suis*; quod sanè de barbaris hominibus intelligi non potest [x]. *Dii*, i. e. simulacra quæ cepistis expugnatis urbibus, aut extulistis ex Ægypto [a]. *Alienos deos* Aug. hic intelligit de cogitationibus hominum absurdis, atque alienis à Dei majestate. Neque enim verisimile est, inquit, deorum simulacra apud eos fuisse [b]. Verùm de idolis propriè dictis loquitur [c]. Supponit adhuc inter ipsos esse idolorum cultores [d], saltem clàm & occultè †. Hoc autem ei exploratum erat vel ex revelatione, vel ex argumentis moraliter certis [f]. Obj. At nulla hic videmus abjici simulacra, ut alibi factum, Genes. 35. &c. Resp. Nec memoratur in Mosis libris illa idololatria cujus eos incusant Amos. c. 5. 26. & Stephanus, Act. 7. 43. Quin potiùs, cùm eadem hic verba sint quæ Gen. 35. &c. cur tam diverso sensu interpretantur [g]? [Plura vide de his ad vers. 14.]

25. *Percussit fœdus*] Adhibitis sacrificiis aliisque omnibus ritibus, ut Exod. 24. 5—8 [h]. Sed de hoc non liquet. Aliud est de novo inire fœdus, aliud, pristinum renovare; quod solis verbis & protestationibus fieri solet [i]. ¶ *Et proposuit populo*] Heb. *proposuit ei*, M. P. Ti. JT. *statuit illis*, V. h. e. Proposuit eis compendio statuta & judicia Legis Divinæ [k]. Proposuit eis præcepta moralia & ceremonialia: nihil adjecit Legi, sed conditiones hujus fœderis docuit eos [l].

26. *Scripsit omnia verba hæc*] i. e. Verba fœderis hujus [m]. Stipulationis Dei & sponsionis populi formulas [n]. *Scripsit*, 1. ad perpetuam memoriam [o]; 2. ut ea exstare populus recordaretur, eóque religione majore datam spontè fidem in posterum coleret [p]. ¶ *In volumine legis*] Qui, scilicet, erat in Arca [q]. Vide Deut. 17. 18. & 31. 26. Tum jussit Josue, ut sacerdotes referrent in librum Legis Dei quem penès se habebant, tum etiam in publicum illum librum quem Deus Principi exscribi mandaverat †. ¶ *Tulit lapidem prægrandem*] Qui posteris futurus esset monimentum rei gestæ, & renovati fœderis [l]. Simile Gen. 28. 18. & Jos. 4. 20 [r]. Moses quidem statuit 12 lapides proximè ad Aram, ut eo symbolo intelligerent Israelitæ, quamvis alii eorum propiùs admisti, alii longiùs viderentur, alii altiore gradu, alii inferiore, consisterent, se tamen omnes ex æquo Deo charos esse. At hic capita duntaxat populi citata sunt, & facilè poterant omnes juxta Arcam consistere. Ad hoc, lapis hic monumentum erat; non ità illi 12 lapides, (quid enim opus monumento in illis locis, ad quæ nunquam reverterentur Israelitæ?) sed tantùm 12 Tribus repræsentabant [x]. ¶ *Subter quercum*] Eandem quercum esse volunt nonnulli cum illa Jacobi Gen. 35. 4. & illa juxta quam Deus primò apparuit Abrahæ, eique terram istam promisit [y]. Sed quis credat eandem quercum ad quinque secula perdurâsse [z]? Dices, Deut. 16. 21. præcipitur, *Non plantabis lucum & omnem arborem juxta altare*: Quomodo ergò hæc quercus fuit in Tabernaculo juxta Altare? Resp. 1. Intellige, ubi Tabernaculum & Altare mansura figerentur, non, ubi ad tempus tantùm erigerentur. 2. Prohibetur tantummodo ad eum finem de industria facta plantatio, more Gentilium, ad omnem in iis turpitudinem exercendam [a]. Vetat plantari arborem, non autem erigi Tabernaculum juxta arborem jam plantatam [b]. ¶ *Quæ erat in sanctuario Domini*] Qu. Quid hoc? Resp. 1. *Sacrarium Domini* vocatur iste locus quem Abraham primùm in Cananæa consecraverat, cùm illic lætissimum à Deo nuncium accepisset; prorsus atque locus ille *Bethel* vocatur ubi Jacob visa vidisset, Gen. 28. 19 [c]. 2. Sic vocat locum in quo erat Arca Domini, qui sanctificabatur præsentiâ Arcæ [d]. Continebatur hæc quercus in atrio Tabernaculi †, vel juxta atrium [f]. *Sanctuarium* autem in Scripturis passim pro loco sancto accipitur, quamvis non sanctissimo [g]. Hæc quercus scil. erat in Silo [h]; vel, in Sichem, quò translata fuerat de Silo Arca, ut dictum [i].

27. *Lapis iste erit vobis in testimonium*] h. e. Testabitur initum fuisse fœdus cum Domino Deo [k]. ¶ *Quòd audierit*, &c.] Prosopopœia hæc est, quâ lapidi *auditio* tribuitur [l]. Similia ista, *Audite, cælum & terra*, Deut. 32. 1. *Lapides clamabunt*, Luc. 19. 40 [m]. Hujusmodi fictiones personarum, quibus sensum Divini verbi rebus inanimatis tributum videmus, mirificam verbi illius vim ostendunt, & simul tectè hominum stuporem incusant [o]. Significat lapidem hunc futurum testem & memoriale fœderis [p]. Ut Moses ipsam Legem, tanquam publicas Tabulas, voluit testem manere perfidiæ populi, si defecerint, &c. sic Josua hanc statuam, quasi consciam, factæ sponsionis testem fore ait; ut, cùm Mosis Tabulæ reconditæ latent, ista quotidie in oculos incurrat [q]. JT. sic vertunt, *ipse interfuit*, &c. Heb. *audivit*: Translata locutio à testibus vivis, præsentibus audientibúsque, ad lapidem [r]. ¶ *Audierit omnia verba Domini quæ locutus est vobis*] Simul intelligitur audisse quæ populus responderit; in his enim duobus consistit fœdus renovatum, cujus testis lapis esse dicitur †. *Verba Jehovæ*, i. e. verba fœderis quod pepigimus cum Domino: h. e. Leges illæ fuerunt latæ juxta lapidem istum [t]. ¶ *Eritque contra vos*, &c.] q. d. Suo modo accusabit vos, nè fortè postea mentiamini, h. e. dicatis vos non pepigisse fœdus his legibus cum Domino [v].

29. *Mortuus est*] Quoto anno principatûs sui non constat [x]. Certi nihil statui potest, cùm de ea re Scriptura nihil dicat. Quamvis tamen ità sit, & in annis Judicum quædam sit obscuritas; nihil tamen incommodi emergit pro Chronologia sacra, cùm 1 Reg. cap. 6. ver. 1. annorum numerus habetur ab egressu ex Ægypto ad inchoatam Templi ædificationem [y]. Duodecim hic sententias recenset Serarius, è quibus duæ sunt probabiliores. Prior dat ei 17 vel 18 annos; posterior 27 vel 28 [z]. 14 duntaxat annos ei dat Maimonius; ego autem 28 annos ipsi attribuo [a]. Verùm non posse ultra 17 vel 18 ei adscribi patet ex annis Judicum, &c [b]. & ex generali illa summa 480 annorum ab exitu ex Ægypto ad fundationem

nem Templi, quam insuper S. Scriptura in has partes distribuit; 40 annos in deserto, 299 Judicum, 40 Eli, 40 Samuelis & Saulis, 40 Davidis, & 4 Salomonis ad ædificationem Templi inchoatam. Horum summa totalis est 463. Itá 17 annos duràsse principatum Josue necesse est *. [De his fusè hic disputant & Bo. & Mas. & alii. Sed nolo me in oceanum chronologicarum quæstionum immergere, nisi cùm enodatio alicujus difficultatis textualis id postulat. Reliqua ejus generis fortassis in calce Operis nostri, si Deus vitam viréisque suffecerit, inter Appendices reponam.]

30. *Sepelierúntque eum*] Cura humandorum corporum apud omnes nationes semper usitata arcanum quendam in iis sensum indicat, futurum ut aliquando reviviscerent corpora, & animis suis redderentur. Hinc apud Poëtas animæ nisi conditis ritè corporibus conquiescere non possunt; hinc res suas omnes apud inferos quasi corporatæ obeunt. Porrò, illustrium virorum monimenta quibus in locis constructa sunt in S. Literis sæpe proditum videmus. Nec de bonis tantùm, sed & improbis, hoc observatum est; 1. ut historiæ fides esset sanctior: 2. ut testatissimus esset ab omni retro memoria de altera vita consensus hominum: 3. ut hi tales viri, quasi in sepulcris reliqui essent, perpetuò posterorum oculis tanquam sequenda virtutum, vel fugienda vitiorum, exempla quodammodo repræsentarentur. Ad solam enim vitæ imitationem, non etiam ad religiosum cultum, divorum monimenta conservare fas est [c]. ¶ *In Thamnath-sare*, תִּמְנַת סֶרַח] Trajectis literis dicendum videtur תִּמְנַת חֶרֶס, prout Jud. 2. 9. Hoc autem nomen urbi Josuæ impositum fuit à Solis simulacro ab Israelitis hîc collocato ad miraculi memoriam. Vide quæ nos ad cap. 10. חֶרֶס enim *Solem* sign. & תְּמוּנָה *figuram* [d]. Nulla hic mentio planctûs luctûsque populi, ut Gen. 50. Deut. 34 †. Ideóque געש *tremorem* reddunt, montémque concussum in sepultura Josuæ fingunt Hebræi, quòd Judæi non fleverant super morte tanti viri [f]. Verùm parentatum esse Josue in luctu credendum est, licèt non exprimatur [g]. ¶ *A septentrionali parte montis Gaas*] Credibile est fuisse partem montis Ephraim, urbi illi ab Austro oppositam: Jud. cap. 2. ver. 9 [h].

31. *Cunctis diebus Josue & seniorum*, &c.] Non autem diutiùs, ut patet ex Judic. 2. 8, 9, 10. Tantum valet benefactorum recens memoria, & virorum spectatorum auctoritas. Vide simile 2 Par. 24. 2, 16, 17, 18. Apparet hinc, post Josuam aliquanto tempore scriptum hunc librum [i], [vel, saltem, hæc & similia ab alio hagiographo addita fuisse, ut antè non semel notatum.] Docet hic locus quantum sit in unius hominis probitate positum momentum qui in rep. dominatur [k].

32. *Ossa quoque Joseph—sepelierunt*] Ossa enim sua Josephus in Cananæam asportanda curavit, Gen. 50. 25. quemadmodum & sua Jacobus, Gen. 49. 29. Nimirum, id agentes, ut apud suorum popularium animos fidem promissis Dei firmarent, qualem sibi nè mora quidem potuisset eripere [l]. Quod autem hîc refertur, jam antè annos plures contigisse crediderim, nempe, post quietem illis à præliis datam [m]: vel, cùm primùm apud montes Hebal & Garizim fœdus Deo sancirent Israelitæ; erat enim vicinus sepulturæ locus [n]. Neque enim ulla ratio est cur ad hoc usque tempus distulissent. Itaque illud, *sepelierunt*, verto, *sepelierant* [o]. Nunc autem commemoratur, quia aliorum hîc magnorum virorum sepulchra ostenduntur [p]. ¶ *In Sichem*] Illam enim agri partem voluerat Jacobus esse Josephi extra sortem; solenne autem fuit priscis illis Patribus, ut quisque in suam inferretur possessionem. Et ut longè diversa regio obtigisset sorte Josephitis, tamen hunc simul agrum ipsi, ut paternum, jure hæreditario erant habituri [q]. Verùm hic ager intra fines quidem Ephraim positus erat, cum tamen non sortitione Josue, sed donatione Jacob, possederunt [r]. ¶ *Centum novellis ovibus*, בְּמֵאָה קְשִׂיטָה] *Centum agnis*, vel *ovibus*, o'. Jon. Sy. Ar. Mo. Potiùs, *nummis*, M. P. Ti. JT. V. Mas. ut patet ex Act. 7. 16. τιμῆς ἀργυρίου †. *Agnis*, i. e. nummis; fortasse quòd formam agnæ impressam haberent [s]. [Sed de hoc & aliis nummorum generibus vide tractatum de *Nummis*, annuente Deo, consarcinandum & inter Appendices collocandum. Porrò, hîc explicat Masius duo loca Scripturæ [illegible], viz. Gen. 48. 22. & Act. 7. 16. collat. cum Gen. 33. 19. de quibus videsis ad illa loca vel congesta vel congerenda.] ¶ *Et fuit in possessionem filiorum Joseph*; Heb. *Et fuerunt* (i. e. cesserunt) *filiis Jos. in possessionem*, sub. *suam*; h. e. Itá factum, ut habuerint ossa patris sepulta in possessione sua *. Tectè præsensionis Divinæ, quà Jacobus cum locum destinârat sepulturæ filii, atque sortis consensus, quæ illum Josephitis assignavit, ostenditur. Porrò, ut cæteris nationibus, ità Hebræis, solenne fuit, ut apud suos viri clari conderentur. Sic enim domestico exemplo quæque familia & gens ad virtutem maximè incitabatur. Tradunt Syri, Noam ossa Adami religiosè in Arcam recepisse, & postea suis liberis ea distribuisse. Quæ non eò commemoro, quòd ulla superstitiosè ossa coli velim: Scio enim, præter unum Deum, nihil, neque in cœlo neque in terris, esse adorandum; [Notent hoc Pontificii reliqui, qui τὴν λειψανολατρείαν, i. e. *cultum reliquiarum*, necnon Angelorum, Sanctorum, Imaginum, &c. rotundè profitentur;] & in solo Christo spem salutis omnem debere collocari. [Notant & hoc iidem, qui in meritis & suis & Sanctorum spem salutis aliquam saltem collocant; & audiant hunc fratrem suum eruditissimum, à quo sola veritatis vis hæc dicta extorsit.] Videntur tamen mihi sanctissimorum hominum ossa justam apud omnes pios semper habuisse venerationem [t].

33. *Eleazar quoque*] Eodem penè tempore, ut credibile est, cùm in omni vita conjunctissimi fuissent. Sic moderatur Deus res humanas, ut alio seculo virorum virtutibus clarissimorum magnus sit proventus, alio, contrà, admirabilis raritas. Cùm enim benignitatem illiusmodi, cùm præsens est, negligunt mortales, abutuntúrque sæpe ad socordiam, claudit ille subindè largam manum, &c [u]. ¶ *Sepelierunt eum in Gabaath-Phinees filii ejus, quæ data est ei in monte Ephraim*] *Data est ei*; cui? Eleazaro [y]. Hic enim vivente Josue Pontifex erat [z]. Vel, *Phinees* [a]. Huic favet, quòd locus ab eo nomen accepit [b]. Atqui jam sæpe diximus, S. historiæ scriptores plerumque sui seculi nominibus loca nominare. Cùm ergò Phinees diutissimè & vixit, & illic habitârit, non est mirum ab hoc loco mansisse nomen, non ab Eleazaro, qui paucis eum annis incoluerat [c]. Qu. Quomodo data est *Phinees*? Resp. 1. Per uxorem: nam Levitæ suo nomine privatos agros non habebant. Vide simile 1 Par. 2. 21, 22, 23 [d]. Atqui *donatus*, non doti dictus, collis iste memoratur; & nefas erat fœminas fundis paternis dotatas non suis tribulibus nubere †. Resp. 2. *Data* illi rectè memoratur, nempe, extra sortem, (nam sacerdotales urbes omnes erant vel in tribu Juda, vel Simeon, vel Benjamin, ut liquet è Jos. 21 [f].) ut Pontificis habitatio non procul esset à Tabernaculo, (quod tum in Silo erat,) nec à Josue, qui ex Pontificis consilio publica negotia administrare debebat [g]. Hîc finem commentandi facio, ipso meo natali, die D. Andreæ, An. C. 1563. inquit Cl. Masius: [qui utinam falsus esset, neque hîc commentandi finem fecisset, sed ad sequentes libros perrexisset, quod in animo se habuisse significat.]

Marginal notes: * La. — c Mas. — d Idem. — † Me. — f M. — g Me. La. — h Mas. Hi. & Adrichom. in La. Bo. — i G. — k Mas. — l Mas. — m Bo. — n Mas. — o Bo. — p Mas. — q Mas. — r Bo. — † Mas. — s V. — * V. — t Mas. — u Mas. — y Mas. To. in La. — z Bo. — a V. & Hi. in La. — b Bo. — c Mas. — d G. He. in Mas. — † Mas. — f Mas. Bo. — g Bo. et Mas.

SYNOP-

SYNOPSIS
Criticorum & aliorum Commentatorum
IN LIB.
JUDICUM.

Complectitur hic liber varios Israeliticæ reipublicæ casus annorum 299 spatio sub 13 Judicibus, quorum primus erat Othoniel, postremus Sampson[a]; cui successêre Heli & Samuel, de quibus tamen hoc libro non agitur[b]. Qu. 1. Quisnam scriptor hujus libri? Resp. Incertum plane est[c]. In principio non erat liber unicus, sed plures historiæ & libelli conscripti sunt[d]. Verisimile est Esdram, vel potiùs Samuelem, hæc ex antiquis diariis & annalibus, quos Judex quisque aut alius ejus tempore conscribebat, collegisse, & in hunc librum scribendo redegisse †. Aiunt Hebræi Samuelem hunc librum scripsisse *. Qu. 2. Quodnam erat munus Judicum? Resp. 1. Bellorum duces erant. 2. Nec id solùm, sed etiam juri dicundo præerant, & litibus popularium componendis[g]. Nonnulli enim Judices nulla bella gessisse leguntur, ut Tho'a, Abesan, Ahialon, Abdon[h]. Nec Heli exercitum ductavit, 1 Sam. 4. Nec Samuel pugnavit, nisi armis spiritualibus. Porrò, Jud. 4. *Debora judicavit populum.* Idem testatur Jo. Antiq. 5. 8[i]. Qu. 3. Quænam erat Reipublicæ forma sub Judicibus? Resp. Monarchica[k]. Reges tamen à Judicibus in multis differebant. Judices enim nec novam legem condere poterant, (sed secundùm leges Dei remp. administrabant, & in rebus gravioribus Synedrii decretis alligabantur,) nec tributa populo imponere, uti possunt Reges[l]. Reges *Domini* erant; Judices non item[m]. Et hinc tempore Judicum Deus se *Regem* populi dixit, non ità tempore Regum, 1 Sam. 8. 7. & 12. 12. Et *Dominatum* recusabat Gedeon, qui tamen *Judicatum*, seu *Principatum*, tenebat[n]. Judex non erat *Dominus*, sed tantùm *Curator* & *Conservator* Reip. Erat ergò potestas Judicum valde restricta. Dictatores hi erant, quales illi Romanorum, sed perpetui. Judicibus similes erant ἄρχοντες apud Athenienses, & nunc Duces apud Venetos[o]. Jus autem Regis amplius erat, 1 Sam. 8. *Filios tollet*, &c. quæ omnia ab iis fiunt, si non de jure, certè de facto, & juris aliquâ specie, ratione dominii jurisdictionis quod ipsis in subditos competit. Porrò, Reges ungebantur, item (in signum absoluti principatûs) ornabantur diademate & Regiis insignibus, & satellitio cingebantur. Postremò, Reges successione ad regnum perveniebant; Judices autem electione[p]. Judices semper populum liberabant, quem Reges sæpe perdiderunt. Populus sub Judicibus, quanquam crebrò ob scelera oppressus, nunquam tamen in captivitatem abductus est. Itaque illa ætas quasi aurea dici potuit. Pauci Reges probi & pii erant, Judices autem ferme omnes[q]. Hebræis, Tyriis & Carthaginensibus שֹׁפְטִים dicebantur κατ' ἐξοχὴν (alioqui enim vox latiùs patet) summi Magistratus, quos Græci hîc κριτὰς, Josephus in Tyriorum rebus δικαστὰς vocat, Latini Punico vocabulo *Suffetes*, ἀντιστρατήγους ὑπάτους Josepho. Vide de his quæ ad Jud. cap. 5. v. 23. & ad Deuteronom. cap. 17. ver. 9. Videtur autem his temporibus omissa per incuriam creatio Synedrorum 72, quemadmodum & ante Josaphati tempora, 2 Paralip. cap. 19. ver. 5. Itaque ubi tales extra ordinem viros Deus non excivit, erat dissolutum reip. corpus, nec quicquam in commune agebatur. Tribus singulæ suas res agebant. Talis fuit Græciæ status, Concilio Achaico Romanorum artibus dissoluto; & Galliæ ante Cæsaris tempora; Germaniæ verò & Britanniæ multò etiam seriùs[r].

CAP. I.

1. *Post mortem Josue*] Cùm nullum alium haberent Ducem[a], jámque Tribus omnes succreverant, ut sufficerent reliquam Cananæam incolere, quod antea eis ob paucitatem non licuit, Exod. 23. 29[b]. ¶ *Consuluerunt—Dominum*, בַּיהוָה] *In dicto Domini*, Jon. *per Dominum*, ο'. *Dominum*, Sy. Ar. M. P. Ti. JT. *interrogaverunt in Domino*, Bo. Mo. Phrasis hæc Scripturæ peculiaris est quoties de oraculo captando, seu à vero Deo, seu à Dæmone, sermo est. Sic infrà Jud. 18. 5. & 20. 18, 23, 27. & 1 Sam. 10. 22. & 14. 37. & 22. 10, 13, 15. Sic Ezec. 21. 21. *interrogavit in Teraphim*; & Hos. 4. 12[c]. Consuluerunt per Urim & Thummim[d], comitiis in Silo convocatis *. Meminerant Deo inconsulto pessimè illis cessisse in bello Haiensi[f], & quòd Gabaonitas in fœdus receperant absque oraculo[g]. Malo igitur suo edocti nunc sapiunt, & Deum interrogant; quia si res initio malè successisset, reliquiæ Gentium potuissent dicere, *Recessit umbra eorum*[h]. Magnum pondus primo incubuit bello[i], quod post Josue mortem suscipiebant; à cujus successu plurimùm pendebat eorum fortuna & existimatio[k]. ¶ *Quis ascendet ante nos*, &c? מִי יַעֲלֶה לָּנוּ אֶל־הַכְּנַעֲנִי בַּתְּחִלָּה לְהִלָּחֶם בּוֹ] *Quis ascendet nobis* (id est, ante nos, Mart. ex *nobis*, JT. *pro nobis*, M.) *ad* (vel *contra*, ο'. Sy. JT.) *Cananæum* (reliquum *Cananæum*, JT. qui scil. nondum expugnatus fuerat, Mont.) *in principio ad pugnandum in eo?* Mo. (*contra eum?* M. JT. *cum eo?* P.) ל *nobis* redundat, ex usu idiomatis[l]. *Quis ascendet nobis? quo duce geremus bellum?* Ti. Quis primus nostrûm, aut, Quæ ex tribubus prima, parabit expeditionem in Cananæos[m]? An bellum gerendum non ambigunt, sed quo Duce[n]. Non autem quærunt Ducem qui omnibus præsit, sed à qua tribu initium prælii fieret[o]. Patet, 1. quia nullum deinceps commune bellum; sed Juda duntaxat cum Simeone bellum instauravit: 2. quia Deus non unum quempiam Ducem nominat, sed tribum[p]. Quærunt quænam Tribus partiale bellum inchoet, cujus victoria Cananæos consternet, ut cæteræ Tribus singulæ partiali bello Cananæos adoriantur & superent[q].

2. *Judas*] Non personam, (ut volunt quidam in Aug. & alii communiter, inquit L.) sed tribum, designat[r]. Nam 1. *Schimeon* hic est Tribus Schimeon; ergò & *Juda* Tribus Judæ *. 2. Dicit Judas ad Simeonem, *Ascende mecum in sortem meam*, &c. fors autem hæc erat integrarum tribuum[t], non singulorum hominum[v]. 3. Pro *Juda*, v. 8. dicitur, *filii Juda*. 4. De *Juda* loquitur in plurali, *pugnaverunt*, *percusserunt*, &c[x]. Qu. Cur hæc Tribus designata? Resp. Erat omnium fortissima, nobilissima & populosissima[y]. ¶ *Ascendet*] Sic loquitur, vel, 1. quia versùs Aquilonem (quæ pars mundi altior est) iter faciendum erat[z]: vel, 2. quia montes invadebant, tanquam arces in quibus alioquin hostes munire se possent.

¶ Ecce,

¶ *Ecce tradidi*] Noluit autem tradere Judæ otioso aut cessanti, sed alacriter satagenti [a].

3. *Simeoni fratri*] Hanc tribum potiùs quàm aliam vocat, quia Simeonis sors erat sorti Judæ conjuncta [c]: ideóque *fratres* hîc vocantur, quia vicinissimi erant [d], ut patet ex Jos. 15 *. & Jos. 19 [f].

4. *Cananæum*] Qui hîc est gens particularis; aliàs non adderetur *Perezæus*: Mixtim autem habitabant cum Perezæis in eadem urbe *Bezek* [g]. ¶ *In manum*] i. e. In potestatem: sic & Latini dicunt, *Hoc in manu mea est*, videlicet, in potestate mea situm [h]. Est hîc ὑστέρον πρότερον ad ea quæ narrantur Jos. 15. itaque verti possent per plusquam perfectum [i]. ¶ *In Bezek*] i. e. In agro vicino urbi Bezek [k]. Vertendum, *ad Bezek*, i. e. agrum ejus. Sic ad *Hor*, Numer. 33. 37. ad *Jericho*, Jos. 5. 13. Vide 1 Sam. 11. 8 [l].

5. *Inveneruntque Adonibezek*, אֲדֹנִי בֶזֶק] Sign. *dominum* (*regem*, Ar.) *Bezek*, Bo. Sy. *Adoni* pro *Adon*: *Jod* est paragogicum [m]; nec habet vim pronominis; quemadmodum in Melchisedec, Adonisedec, Abimelec, &c [n]. Porrò, *invenisse hostes* Hebræâ phrasi dicitur qui incidit vel irruit in eos ex improviso, quod hîc factum *. Nota בֶזֶק hîc, præter morem nominum sex punctis notatorum, accentum habere in ultima [o]. ¶ *Percusserunt*] Videtur de altera clade loqui, nempe, post urbem Bezek oppugnatam [p].

6. *Cæsis summitatibus manuum ejus ac pedum*] בְּהֹנוֹת vertunt, *summitates*, *i. vertebras*, Jon. *pollices*, Sy. Ar. M. V. P. Mo. Ti. Ma. aliique in La. & Bo. Qu. Cur sic fecerunt? Resp. 1. Justo Dei judicio & instinctu, ad pœnam talionis [q]. 2. Nè deinceps arma tractare posset, aut pedibus effugere [r]. Notat Pierius symbolum hominis ad bellum inepti fuisse manum abscisso pollice efformatam *. Ideo animadversum severe in nonnullos qui, belli declinandi causâ, pollices sibi absciderent, ut refert Valerius Max. de *Severitate*, & Suet. de Augusto cap. 24. Athenienses Æginetis, qui classe valebant, pollices præcidebant, nè secum certarent †. 3. In exprobrationem ignaviæ talia sunt facta, quòd manu ignavi, pedibus verò fugaces, exstiterint [t]. Unde homines viles & desides ab Italis & Gallis *Poltroni* vocantur, q. d. pollice trunci [v].

7. *Septuaginta reges*] Neque hoc mirum [x]. Vel enim erant Reguli tantùm diversarum urbium [y]. Ante Ninum, teste Justino, quisque Rex terminis civitatis suæ contentus erat [z]. Vel Reges erant eorundem locorum, quorum alii aliis successerunt [a]. ¶ *Amputatis*, &c.] Heb. *pollices amputati erant*; me, scilicet, jubente, ut hâc ratione essent inepti ad bellum, & ut alios deterrerem ab ipso bello [b]. Fortè etiam in pœnam ob rupta fœdera: Pollex enim erat fœderis & pacis signum. Vide Pierium lib. 25. Hierogl. tit. *Pacificatio*, & Tacit. l. 12. de Armenis & Iberis [c]. ¶ *Colligebant sub mensa*, &c.] Nota, 1. crudelitatem, dum captivis sic illuderet; 2. luxum epularum, cùm ex deciduis reliquiis 70 viri alerentur [d]. ¶ *Sicut feci, ità reddidit mihi Deus*, אֱלֹהִים] Accommodatè hâc voce utitur, quæ Deum sign. quatenus Princeps est & Judex. Agnoscit hîc Dei providentiam & justitiam vindicem, & videtur ad notitiam veri Dei conversus, quia de Deo singulari numero loquitur *. Sed quia Deum non invocavit, &c. videtur hanc orationem ab eo potiùs dolorem extorsisse, quàm animi pium sensum [f]. ¶ *Adduxerunt eum in Jerusalem*] i. e. In agrum ejus suburbanum [g]: vel, in ipsam urbem, quæ vers. seq. capta legitur [h]. Is autem tantisper vixit dum capta urbs esset [i]. Eum autem sic truncatum circumducebant, ad exemplum promulgandum tum justissimi Dei judicii, tum victoriæ Judæis ex Dei ope partæ. Jam verò primum hoc victoriarum initium secundis rerum successibus auctum fuit [k]. Porrò, Jerusalaim est vox singularis, non dualis, numeri: 1. quia pronomen sing. v. 8. & alibi ei subjungitur: 2. quia *Mem* finale non est servile, sed radicale, quum vox composita sit (ut Merecro videtur) ex יְרֵי (pro יִרְאוּ *timete*) & שָׁלֵם nomine urbis antiq. Gen. 14. 18. Habet tamen speciem dualis; fortè quod esset διπλῆ, urbs gemina, superior, scilicet, & inferior †. ¶ *Et ibi mortuus est*] Non adjutus medicorum operâ & remediis, quia præceperat Deus Cananæos interfici; & hîc insuper mille mortibus dignus erat [l]. Conscientiæ ægrimonia vulnerum (quæ aliàs non erant letalia) dolorem adeò exacerbavit, ut mortem attulerit [m].

8. *Oppugnantes ergò filii Juda Jerusalem*] Qu. 1. Quando hoc factum? Resp. 1. Tempore Josue [n], unde verba reddenda sunt per plusquam perfectum, *Expugnaverant*, &c [o]. Vide Jos. c. 10. & 15. 63 [p]. Regem ejus occidisse dicitur, nec credibile est eum civitatem Rege destitutam non aggressum esse. Porrò, *habitârunt filii Juda in Jerusalem*, Jos. c. 15. v. ult [q]. Hæc autem hîc commemorantur, κατ' ἀνακεφαλαίωσιν, ut appareat quâ occasione Deus Jehudam reliquis tribubus prætulit; nimirum, quia fuit reliquis prudentior, & in exsequendo Divino mandato diligentior: Nam in Scripturis sæpe non tam temporum quàm causarum series observatur [r]. 2. Ut doceat illos facilè potuisse Adoni-bezekum eò captivum adducere *. Resp. 2. Alii nunc captam Jerusalem putant, non antea [t]. Nam, 1. *post mortem Josue* hæc gesta narrantur, vers. 1. 2. Authores hujus expeditionis statuuntur filii Juda, non Josue, nec totus Israel. 3. Quia de capta Jerosolyma nihil in libro Josue indicatur [v]. Porrò, hujus expugnationis facta est mentio Jos. 15. 63. per prolepsin, quia inciderat nomen Jerusalem inter urbes sortis Judæ *. Resp. 3. Alii bis captam volunt, priùs à Josue, nunc à filiis Judæ [x]. Verisimile est, cùm Israelitæ stativa haberent in Galgal, & in Aquilonari bello occupati essent, necdum ullas urbes haberent, non paucos Cananæos qui evaserant civitates aliquas occupâsse, quas postea necesse fuit iterum expugnari. Dicendum hoc videtur de Hebron & Dabir, Jos. 10 [y]. Qu. 2. Cur non à Benjamitis potiùs, vel certè illis belli sociis, expugnata est Jerusalem, cùm tota ferè inferior civitas, quæ ad Aquilonem erat, Psalm. 47. Benjamitarum esset? Resp. 1. Factum hoc assentientibus Benjamitis [z], etsi Scriptura (quæ compendio studet) ejus non meminerit [a]. Hi enim, viribus suis diffidentes, urbem expugnandam tradiderunt Judæis, ut dixi ad Jos. 10 [b]. quorum terror jam Cananæos ceperat *. 2. Duplex erat civitas præter arcem, (unde etiam nomen habet dualis formæ,) quarum altera in sorte Judæ erat, altera Benjamini cum Jehuda communis, arx verò solius Benjaminis [c]. Pars Australis *Juda* erat, Septentrionalis verò *Benjamin* [d]. Poterant igitur Judæi vel invitis Benjamitis pro sua portione contendere, & totam inferiorem urbem capere, cùm una pars sine altera expugnari non posset; maximè cùm ad Benjamitas ejus rei fructus perveniret. Accedit, quòd tota belli vis ad arcem obtinendam incumberet, licèt hoc tempore potiri non potuerint *. ¶ *Tradentes incendio*] Hebr. *Et civitatem miserunt in ignem*, pro, *& miserunt ignem in civitatem*: Hypallage est [f], seu inversio & transpositio vocum, quâ de uno dicitur quod dicendum erat de altero [g]. Sic Psal. 74. 7. *Miserunt in ignem sanctuaria*, Levit. 17. 14. *sanguis ejus in anima ejus*, pro, *anima ejus in sanguine ipsius*. Simil. Lev. 7. 21. & 5. 15. Job. 17. 4. Joel. 3. 18. *colles fluent lacte*, pro, *lac fluet per colles*. Sic Virg. —*date classibus Austros* [h]. Qu. Sed cur incendunt civitatem quam mox incolere volebant? Resp. Vel, 1. ad expurgandas graviores abominationes ea in urbe admissas, (sicut accidit Jericho, Hai, Hasor, impietatis ducibus.) Vel, 2. quòd Deus eam urbem, in qua Templum & Reip. caput collocare statuerat, sensim ad eum splendorem ipsam renovando prepararet [i]. 3. Hyperbolica est locutio, quia pars ejus remansit combusta: Sic dicimus, tota civitas vadit ad spectaculum, licèt major pars remaneat [k]. Non universam urbem combustam fuisse constat, quia in hoc libro & Jos. dicitur à Juda & Benjamin & Jebusæis inhabitata [l].

9. *Descendentes*] Ità loquitur, vel, quia Jerusalem esset in loco edito [m], vel, quia Austrum versùs irent [n]; vel, *descendere* (quomodo & *ascendere*) significat tantùm *ire* [o]. ¶ *In montanis*] Ubi erat Hebron, v. 10. ¶ *Et ad meridiem*] Ubi *Debir*, v. 11. & *Kenam*, & *Chorma*, v. 16, 17. ¶ *Et in campestribus*] Quæ occupare

cupare non perrexit, ut v. 19. Totus enim hic versus prolepticus est [p].

10. *Pergénsque*, &c. [וַיֵּלֶךְ] *Et ivit*, &c. Mo. sim. M. P. Ti. Sy. Hæc narrata sunt & explicata Jos. 15. 14, &c. est enim idem bellum, atque eadem expeditio [q]. Hic autem repetuntur, ut intelligamus non opus fuisse urbem Hebron à Jehuda oppugnari, cùm ea civitas adhuc vivo Josuâ fuit occupata [r]. Vertunt ergò, *processerat*, &c. JT. *percusserat*, &c. G. JT. duce Calebo, vivente Josuâ, Jos. 15. 14. Sic statim, *abierat* *. Hujus loci sententia est, nulli mirum videri debere si Judas cum Simeone Bezecam, Jerosolymam, aliásque urbes, tam celeriter & feliciter expugnaverit, cùm paria antè fecerit ope Calebi & Othnielis †. Alii aliter: Puto diversas has fuisse expeditiones, & sic referri, illam *Josue*, Jos. 10. & 11. hanc *Calebi*, Jos. 15. quanquam ibi anticipatè: illa Josue & toti Israeli, hæc Calebo & Tribui Judæ, adscribitur. Accedit rerum gestarum ordinem id requirere [t]. Existimo Hebronem primùm captam à Josue, Jos. 10. 36, 37. & pulsos indè gigantes, Jos. 11. 21, 22. deinde traditam in possessionem Calebo, Jos. 14. 13. & 15. 13. quam tamen ipse nunquam expugnavit; sed ductu & auspiciis suæ Tribûs ejecit denuo gigantes ex ea, quò iterum se receperant pulsi primùm à Josue: & hanc expeditionem hîc describi [v]. Ceperat Josue Hebronem & Dabir in primo vel secundo bellorum anno, Jos. 10. 36, &c. Postea, circa annum bellorum septimum, pellit ex iis locis Cananæos qui eò interea confluxerant, Jos. 11. 21. Et cùm terram distribuere incipit, Hebronem Calebo assignat, ut Jos. 14. Jam 10 vel 12 anni post illam assignationem elapsi sunt; Calebo interim vel publicis negotiis occupato, circa divisionem terræ, & collocationem cujusque Tribûs in possessione sua; vel (si suis viribus relictus esset) impari tantis adversariis, donec tota Tribus Judæ sub ejus auspiciis militet, eásque urbes expugnet †. Alii aliter: Gesta hæc sunt post mortem Josue, ut patet ex v. 1. ponuntur autem in Jos. 15. (item Jos. 10. & 11.) per anticipationem; cùm Jos. 15. ageretur de urbibus Judæ, & Jos. 10. & 11. de urbibus insignibus. Et hæc Josue imputantur, quia facta sunt quasi in ducatu suo, h. e. paulò post eum [x]. ¶ *Percussit Sesai*, &c.] De his tribus vide Jos. 15. 14 [y]. & Num. 13. 23 [z]. Vide quæ nos ad Jos. 14. 12 [a].

11. *Abiit ad Dabir*] De hoc & vers. sequentibus vide Jos. 15. 15, 16, &c. Hoc enim tempore post mortem Josue tota hæc historia contigit [b]. Jos. 15. ponitur per anticipationem [c]. At hoc negat Petrus Martyr. Contrarium patebit Jos. 10. & 15. diligenter percurrenti, tunc enim non diceretur, *Venit in tempore illo Josua* [d].

13. *Othniel filius Cenez*] i. e. Ex posteris Kenazi, à quo dictus est Caleb *Kenizzæus*, Numer. 32. 12. ¶ *Frater Caleb minor*] Heb. *agnatus Calebi, minimus ex illo*, scilicet, *Kenazo*. Id est, omnium qui ex Kenazo geniti superstites erant, ætate, auctoritate, opibus minimus: quod dicitur ad commendationem fidei Calebi & strenuitatis Othnielis *. *Frater Caleb, minor eo*, i. e. junior [f]. Othniel erat *Calebi* avunculus, (eo tamen junior;) nam *Othniel* & *Jephunneh* Calebi pater erant fratres, utrique filii Kenaz. Vide Num. 32. 12. & 1 Chron. 4. 13, 14 *.

14. *Quam pergentem*, &c.] Hunc & sequentem versum explicatum vide ad Jos. 15. 18, &c. [Ibi enim quæ hîc fusè notat Bonfrerius habentur.]

16. *Filii autem Cinæi*] i. e. Nepotes Ceni, h. e. Jethro Cenæi [g]. Videtur esse cognomen Jethro [h]. Sic dictus est à gente, Numer. 24. c. 21 *. ¶ *Cognati Mosi*] Scil. per affinitatem [i]. Horum mentio fit hoc loco inter gesta Othnielis, quia unà cum ejus familia semper vixerint conjunctissimi [k]. De illis *Kineis* agit qui Jethroni aderant infrà 4. 11. Nam alioqui gens hæc inter damnatas [l]. ¶ *Ascenderunt*] i. e. In illa expeditione Jehudæ se conjunxerant [m]. ¶ *De civitate palmarum*] Qu. 1. Quænam ea? Resp. 1. Engaddi, quæ palmetis nobilis erat, & indè nomen habuit *Chatzatzon-thamar*, Gen. 14. 7 [n]. 2. Jericho [o]. Vide Deut. 34. 3. Illa tota palmetis consita erat, testibus Plin. 5. 15. & Joseph. Belli 5. 4. & Strab. l. 16. p. 763 [p]. Promiserat Moses Cinæis secum ituris optima quæque, Num. 10. 29. Indè hic locus aut datus illis à Judæis; aut ipsis delectus est, tanquam amœnissimus & fertilissimus, teste Joseph. Antiq. 5. 3. & à Cananæorum infestatione securissimus, (siquidem in eo fuerant Israelitarum castra ad Galgala multis annis [q].) Qu. 2. Quomodo habitârunt in Jericho, quæ jam deleta fuit? Resp. Fortè reparata fuit, & dicta *civitas palmarum* [r]. *Civitas palmarum* sita erat in agro Jerichuntino *. *Jericho* hîc ponitur pro territorio illius urbis [t]. Qu. 3. Quæ causa cur indè migrarent in desertum, &c? Resp. Varias hîc causas assignant. 1. Quia ab hoc luxu & molliore victu abhorrebant, & secessum quærebant, ac otium contemplationis [v]. Nempe, inchoabant ex tunc vitam solitariam & monasticam [x]. 2. Ut à tribu Juda & Othoniele Legem discerent [y]. Sed hæc potiùs discenda erat à Pontifice & Levitis [z]. 3. Ut fugerent consortium Cananæorum [a], inter quos ibi sedem habuisse videntur [b]. 4. Quia moti erant gloriâ & felicitate Tribûs Juda [c]. 5. Quia magis placuit eis Tribus Juda ad cohabitandum [d]. Judæorum Tribus, ingenio & consuetudine liberalis, & ad amicitias fovendas promptior, ubi sibi satis superque definivit, spatia urbibus vacua & pecoribus opportuna, Cinæis prospexit; ità amicorum commodis suæque securitati consulens *. 6. Quòd in terræ & agrorum distributione circa tribum Jehudæ sortiti sunt hæreditatem, ad quam Hebrone & Dabirâ victis se contulerint [f]. Cur autem hactenus circa Jericho vixerint, cùm Scriptura non tradat, æquo animo ignoro [g]. ¶ *Ad meridiem Arad*] Sensus est, quòd pars meridiana deserti hujus inclinabat versùs Arad, & non quòd desertum esset meridianum respectu Arad; quia tunc sequeretur terram Arad fuisse intra terram Canaan; quod falsum est, quia Israelitæ qui nondum ingressi, sed & illi qui nunquam ingressuri essent, terram Canaan, juxta Num. 14. introierunt tamen ditionem Regis Arad, Num. 21. Erat autem ista terra Arad apud terram Amalecitarum. Et hoc satìs convenit: nam Cinæi habitabant juxta Amalecitas, 1 Sam. 15 [h]. *Arad* urbs fuit, vel exigua regio, juxta Idumæos & Amalecitas; ità ut hoc desertum planè in extremis finibus Cananææ esset [i]. *Arad* fuit urbs sita in extremis ad Austrum finibus [k]. Attamen non perpetuò ibi mansêre, vel certè non omnes, ut constat ex Jud. 4. ubi habitant juxta *Cedes*, quæ erat in tribu Nepthali, omnium maximè Boreali [l]. ¶ *Et habitaverunt cum eo*, [וַיֵּלֶךְ וַיֵּשֶׁב אֶת הָעָם] *Et ivit, & habitavit cum populo*, Mo. [sim. &c. Jon. sed in plur. *habitaverunt*, &c.] In Hebræo mutatur plurale in singulare [m]. *Abeuntes habitaverunt cum populo*, M. Ti. *Perrexit*, &c. P. Princeps scilicet Ceni [n]. *Profectus enim fuerat* (scil. Kinæus, D. Pi.) *ut habitaret cum populo*, JT. vide Num. 10. 29 [o]. Qu. Cum quo populo? Resp. 1. Cum filiis Juda [p]. 2. *Cum populo*, Israelitarum scilicet [q]. Ità videmus eo tempore proselytis sortem datam non minùs quàm civibus [r]. Q. sic vertunt, *Nam ille* (i. e. Cinæus) *erat cum eis, & manserat*, vel *habitaverat, cum populo*, nempe, Israele. Vide Num. 10. 29. & 24. 21, 22. & 1 Sam. 15. 6 †.

17. *Et percusserunt Cananæum in Sephaath—vocatúmque est nomen urbis Horma*] Existimo votum factum Num. 21. de anathematizandis urbibus Regis Arad hîc expletum. Quod docet, 1. nomen antiquum *Arad* hîc usurpatum; 2. nomen *Horma*: 3. nec apparet cur novum hoc anathema efficerent. Obj. At locus hic vocatur *Sephaath*, non *Arad*. Resp. 1. Potuit binominis esse. 2. Potest unum, nempe Sephaath, urbis, alterum, i. e. Arad, regionis nomen esse, in qua plures urbes, unde Num. 21. dicitur, *delebo urbes ejus*, &c. 3. Nomen Horma toti loco impositum est; meminit autem *Sephaath*, quia urbium præcipua erat, vel primò expugnata [k]. Fortassis eam anathematizârunt, quòd pugnârunt contra Sephaath, nec prævalere potuerunt, sed victi sunt, &c [l].

18. *Cepit Gazam*, &c.] Confecerat bellum in orientali plaga, nunc pergit ad occidentalem [m]. Qu. Quomodo hæ urbes captæ dicuntur, cùm inter gentes relictas ad probationem Israelis, Judic. 3. sunt

Marginal notes (left column): [p] Jun. [q] Me. Caj. in Bo. sim. Mont. [r] Mart. [s] G. † Mont. [t] Bo. [v] Ma. † Li. [x] To. [y] Ma. [z] Jun. [a] Bo. [b] Ma simil. To. [c] Me. [d] Mart. * Ma. ex Jun. [f] V. * Li. [g] V. [h] D. [i] Jun. [l] Bo. [k] Mart. [l] G. [m] Jun. [n] Q. in Ma. [o] M. D. G. Jun. Li. Pe. Mont. Mart.

Marginal notes (right column): [p] D. [q] Bo. [r] D. * V. [t] M. sim. Bo. G. [v] Bo. [x] Ser. T. [y] RR. in Li. [z] Li. [a] Q. in M. [b] D. [c] V. [d] To. * Mont. [f] Mart. ex Jo. [g] Mart. [h] To. [i] Bo. [k] D. [l] Bo. [m] Bo. [n] V. [o] Jun. [p] V. To. Bo. [q] G. Belg. [r] G. † Belg. [k] Bo. [l] To. [m] Bo.

quinque satrapiæ Philistinorum? Resp. 1. Græca versio in Romano codice addit negativam particulam, legitque, *non possedit Gazam.* Ità Josephus, 5. 2 *. 2. Non ceperunt urbes, sed earum confinia, agros & rura [n]. Sed hoc est contra literam [o]. 3. Ceperunt quidem has urbes, sed mox Philistini eas recuperârunt [p], propter peccata Israelis [q]. Videntur Israelitæ eas nunquam possedisse seu incoluisse [r], sed tantùm tributarias fecisse †. Obj. Videtur autem eas nè nunc fuisse in manu Israelitarum, quia cap. 3. dicitur, *dimisit 5 satrapias Philistinorum,* &c. Resp. Dictum illud fuit ante captionem, licèt posteriùs ponatur. Significat eas nec vivente Josue, nec Angelo loquente, captas fuisse [s]. Confirmat hic locus gesta post mortem Josue hîc narrari, quia inter civitates quæ deficiente Josue expugnandæ restabant, Jos. 13. recensentur *Gaza, Ascalon, & Accaron* [t]. Qu. Quomodo Judas ceperit *Accaron,* quæ Danitarum erat, Jos. 19? Resp. Nihilominus hoc fecit, ut hostium vires debilitaret, quos sciebat mox bellum moturos ad recuperandas urbes perditas *.

19. *Fuitque Dominus cum Juda*] i. e. Favebat illi [u]. ¶ *Et montana possedit,* [וַיֹּרֶשׁ אֶת־הָהָר] *Et possedit montem,* P. Mo. *propterea expulit montana,* V. sim. JT. D. i. e. Cananæos qui rum habitabant in montanis [x]. הוריש ex iis est quæ contraria significant; *hæredem facere,* & *hæreditate depellere.* Qualia ברך *benedixit,* & *maledixit;* קדש *sanctum,* & *pollutum,* Hag. 2. 13 [z]. ¶ *Nec potuit delere habitatores vallis,* &c. [כִּי לֹא לְהוֹרִישׁ וגו׳] *Quia non ad expellendum,* &c. Mo. G. Ellipsis hîc est verbi finiti, *potuit.* Sic Amos. 8. 4. *qui deglutitis pauperes,* [לַשְׁבִּית] *& succidere pauperes terræ,* scil. *cogitatis* [a]. Sic supplent, *sed non perrexit expellere,* JT. [Ità evanescit difficultas, de qua statim agendum. Alii aliter:] *Non interfecerunt,* Ar. *minimè vastârunt,* Sy. *non enim* poterat *expellere,* P. Ti. Pi. sic o΄. Jon. Ca. Os. *Non poterat,* i. e. non audebat [b]. לא להוריש ità relinquitur ut indifferenter construeretur, vel, *noluit,* vel, *non potuit,* vel, *non ausus est, expellere* †. Qu. At si Deus cum Judæis esset, cur non peræquè valles ac montes Judæ permittit? An Deo desunt rationes currus evertendi, &c? Resp. 1. Deus non semper æquè opem suam illis præstitit, nec semper æquè incruentam victoriam illis concessit, sive ob ipsorum flagitia, sive ad orationes eorum eliciendas, quo fiebat ut metuerent ne Deus eos desereret [c]. Poterant sanè expellere, si Deus illis adfuisset: verùm stulta formido ob currus falcatos concepta, & de Divino auxilio diffidentia, impedimento fuit quò minùs Deus ipsis opem ferret [d]. Noluit Deus illos ulteriùs in delendis Cananæis hoc tempore progredi, 1. Ne nimiùm securi & luxu diffluentes Dei obliviscerentur, & in superbiam efferrentur †. 2. Voluit eos per illas gentes exercitari, nè otio torperent [f]. 3. Voluit de Judæis experientiam capere quanti Deum suum facerent, &c. 4. Ut doceret eos pugnandi artem. 5. Nè feræ nimiùm abundarent [g]. Itaque nè ulteriùs progrederentur, permisit illos Deus timore hostium & curruum falcatorum concuti, & in diffidentiam labi [h]. Pro *currus,* &c. o΄. in Romano codice habent, *quia Rechab obstitit eis;* itáque legit Theodoretus, qui sic explicat: *Rechab* (alio nomine *Hobab,* filius *Jethro,*) persuasit Judæis, nè vallis hujus mari adjacentis incolas bello appeterent, eò quòd timeret, Judæos, si maritima possiderent, per commercium navale cum gentibus ab iis perversum iri [l]. Incipit hîc aperiri fons magnorum malorum, desidia, aut misericordia contra Dei legem [m]: quòd gentes has tolerârint, obliti mandatorum & promissionum Dei, Jos. 13. 6. & 17. 18 [n]. Resp. 2. Verba hæc per *mimesin* ponuntur, & ex adversariorum persona, (qualia multa in sacris & aliis libris, ut 1 Cor. 6. *Omnia mihi licent,*) q. d. Quia dicebant, vel respondebant, vel excusabant ignaviam suam & diffidentiam hoc prætextu. Erat enim illorum promptum ac tritum responsum, si quis peteret cur non illos non expulissent, *Quia,* inquiunt, *falcatis curribus abundant* [o]. [De falcatis curribus vide dicta ad Jos. 17. 16.]

20. *Dederunt Caleb Hebron*] Hoc idcirco repetitur, quòd jam bella Tribûs Judæ sint exposita, quorum dux Calebus proculdubiò fuit [p].

Margin: [n] Bo. [o] J. in To. [o] To. [p] La. Bo. Mar. sim. Jun. E. Me. [q] Mar. [r] Bo. E. † E. [s] To. [t] Mar. * Bo. [u] V. [x] V. [z] D. [a] Glass. gram. p. 681. [b] Pi. † Ti. [c] Bo. [d] Mo. † Bo. [f] M. [g] Mar. [h] Bo. [l] La. [m] G. [n] Jun. [o] Mo. [p] Mar.

21. *Nondeleverunt*] Idem est ac non potuerunt delere, Jos. 15. ult. ubi dicta vide. Immunes ergò hi erant à culpa, cùm iis non defuit voluntas exterminandi, sed facultas [q].

23. *Cùm obsiderent urbem,* i. e. latenter advenissent, ut obsiderent [h]: [וַיָּתִירוּ בֵית־יוֹסֵף בְּבֵית־אֵל] *Et explorari fecerunt* (sive *currârunt,* JT.) *domus Joseph in Bethel,* Mo. (*Bethelem,* JT. M. Tr. P.) Exploratores constituerunt in Bethel, Tr. not. *Moratique sunt prope Bethel,* Sy.

24. *Ostende nobis introitum civitatis,* Ità Mo. M. sim. o΄. JT. P. [מְבוֹא הָעִיר] *Aditum urbis,* Sy. Ar. vel, *ad hanc urbem,* Ti. i. e. Quà parte faciliùs expugnari & adiri possit urbs ista [i]: ob muros humiliores vel disruptos, intellige [k]; vel, ob partem aliquam civitatis minùs firmatam. Fortè summo diluculo venerunt Ephraimitæ, cùm portæ minimè paterent; vel nimis magno illis constare poterat irruptio per portas: petunt ergò num quà latenter in urbem ingredi possent [l]. ¶ *Faciemus tecum misericordiam*] H': Hoc beneficium compensabimus [m]. Vitam tibi condonabimus [n]. Obj. At Deus jusserat omnes Cananæos interimere. Resp. Leges Dei non ità rigidæ sunt, quin æquitate aliquâ flecti possunt; ut patet ex Gabaonitis [o]. Poterant cum eis de vita pacisci, 1. Si ad cultum veri Dei converterentur. 2. Si extra Cananæam vellent habitatum secedere, prout hîc factum [p]. Hoc enim duntaxat vetuerat Deus, nè inter eos manerent, ipsósque suis vitiis inficerent. 3. Ob beneficium aliquod; hinc Rahab exploratores excipienti parcitum est [q].

25. *Qui cùm ostendisset*] Qu. An rectè fecit? Resp. Non est quòd de hominis Ethnici facto simus soliciti [r]. Et Israelitæ hujus hominis operâ rectè uti potuerunt, & ipse homo nihil peccavit, si notum habuit Dei de illis populis decretum. Vide Jos. 2. 1. & Jud. 4. 17 †. Satis constabat voluntas Dei de Cananæis perdendis ex tot prodigiis patratis, nec poterant ipsimet Cananæi hoc ignorare. In illo autem casu licitum erat ei & Rahab patriam prodere [s]. ¶ *Dimiserunt,* ità o΄. Sy. Mo. JT. [שִׁלֵּחוּ] *Servârunt,* Jon. *reservârunt,* Ar.

26. *Abiit in terram Hethim*] Ità o΄. P. Mo. i. e. Cyprum *. Cyprus enim dicitur *Cethim,* Isa. 23. 1. Verùm ibi est כתים, at hîc חתים [v]. *In terram Hethæorum,* Jon. Sy. Ar. M. Ti. Attamen non videtur fuisse in Cananæa. Nam, 1. sat indicatur eum aliò profectum, non cum Israelitis habitâsse. 2. Nec legimus aliam urbem in Judæa, præter Bethel, *Luz* appellatam [x]. Quis hic locus sit, ignoratur [y]. Existimo regionem aliquam significari Cananææ vicinam. Quid si hæc sit *Λούσα* in Arabia apud Jo. Antiq. 14. 2 [z]?

27. *Non delevit Bethsan*] Sub. *habitatores* Bethsean [a]. ¶ *Cœpitque habitare cum eis,* ità o΄. P. [וַיּוֹאֶל לָשֶׁבֶת] *Et voluit* (*præsumpsit,* M. *audebat,* ut Gen. 18. 27. *optavit, conatus est,* Tig. not.) *habitare,* Mo. *acquiescebat ut habitaret,* Pi. sim. JT. i. e. Potiùs acquiescebat duris conditionibus habitare in terra ista, quàm ut excederet [b]. Alii, *licèt animum in terra ista habitandi despondisset,* Ti. *Et reliquit Cananæum ad habitandum,* Jon.

28. *Fecit eos tributarios*] Non conversos ab idololatria, & post primam denunciationem ab ipsis spretam; quorum neutrum licuit *. Fœdi lucri cupiditate [c]. Fecit fœdus cum eis, nullâ aliâ conditione quàm tributi, neglecto Dei cultu & expresso mandato, Exod. 23. 32, 33. & 34. 12, 15 [d].

29. *Sed habitavit cum eo*] Nulla hîc tributi mentio; quare suspicor fœdus eos fecisse cum his amicitiæ & commerciorum, citra tributa †. Sed non est verisimile istos Ephraitas meliores cæteris fuisse: Tributum ergò impositum fuisse puto, licèt non referatur [f].

32. *Nec interfecit eum*] Non additur hîc, ut in aliis tribubus, *factúsque est ei tributarius:* Non enim legimus Sidonios, Tyrios eorúmque fines unquam debellatos, aut vectigales factos [a].

34. *Arctavitque Amoræus filios Dan,* &c.] Hæc Tribus omnium pessimè habita est; aliquane ipsius culpâ non proditur. Planitie penitus arcebantur, credo, curruum multitudine, ut v. 19. Hinc Danitæ alias sedes quærere compulsi sunt: quæ expeditio narratur Jos. 19. & Jud. 18 [h].

Margin: [q] Bo. [h] Bo. [i] V. [k] La. Bo. [l] Bo. [m] V. [n] La. [o] Mar. [p] Bo. [q] La. [r] Bo. † G. [s] Bo. * Procop. in La. [v] La. Bo. [x] Bo. [y] La. [z] Bo. [a] V. [b] Jun. * G. [c] T. L. [d] Jun. † Mont. [f] Mart. [a] Bo. [h] Bo.

35. *Habita-*

35. *Habitavitque in monte Hares*] LXX habent, *in Hares, ubi ursa*,&c. Licet enim ursi majores & plures sint in regionibus frigidis, reperiuntur tamen & in calidis; ut in Judæa, 1 Sam. 17. 34. 2 Reg. 2. 24[l]. Indicat hic Scriptura ità Danitas fuisse in montana compulsos, ut tamen tres eorum urbes in montibus Amoræi tenuerint, scil. *Hares, Ajalon & Salebim*[k]. Porrò, וּבְשַׁעַלְבִים ό. reddunt, *in quo vulpes*. Hebraicè vulpes שׁוּעָלִים dicuntur†. Ut Arabicè תעלב est, ità Philistæorum dialecto שַׁעֲלָב erat, vulpes *. ¶ *Et aggravata est manus domûs Joseph*, ità P. Mo. ό. וַתִּכְבַּד] *Et invaluit*, &c. Jon. Sy. M. Ti. sim. Ar. *Sed quum ingravesceret manus*, &c. JT. [Q. connectunt cum antecedentibus, hoc modo;] *Optavitque*, i. e. cùm autem totis viribus conarentur, *habitare in*, &c. *tum aggravata est manus domûs Joseph*, h. e. prævaluit illis Amoræis, q. d. superaverunt & profligaverunt illos filii Joseph[l]. Possunt hæc verba exponi, vel activè, q. d. domus Joseph gravavit inimicos, vel passivè, q. d. ab iis gravata est. Neque apparet ex textu utrum horum intelligitur[m]. Sensus est, Ephraimitæ auxilio fuerunt Danitis adversùs Amoræos[n]. Locorum propinquitatem tutelam Danitis esse Deus voluit[o]. Clarè hoc non exprimit Hebræus textus, sed exprimit versio ό. καὶ ἐβαρύνθη ὁ χεὶς —— ἐπὶ τὸν Ἀμοῤῥαῖον, *& aggravata est manus—super Amoræum*[p].

36. *Fuit terminus Amoræi ab Ascensu scorpionis*, &c.] Hæc loca omnia Josephitis vicina fuisse ex sortium divisione didicimus[q]. Alii aliter; q. d. Mirum non est tam difficulter debellatos esse Amoræos; fuerunt enim longè latéque per Cananæam sparsi, præsertim versùs partes Australes, ità ut iidem fuerint totius Cananææ termini & habitationis ipsorum[r]. Hoc dicit, Fines Amoræorum incipiebant in parte Australi Terræ sanctæ; i. e. multùm protendebatur eorum dominium, nempe, usque, &c. & porrigebatur versùs Septentrionem usque ad Dan †. *Ascensus scorpionis* locus erat in Australi parte Cananææ[s], ut patet ex Num. 34. 4. Jos. 15. 3[t]. ¶ *Petra, & superiora loca*, scilicet, eorum terminus exstiterunt[u]; מֵהַסֶּלַע וָמָעְלָה] *A petra ipsa & suprà*, M. P. Ti. Porrò, *Petra* urbs erat in extremis terræ finibus ad Austrum, teste Josepho Antiq. 3. 2. Et *suprà*, i. e. ultra urbem *Petram* versùs montium istorum Australium culmina habitationem suam produxerunt. Et de hoc Amoræo habitante in montibus intellige Deut. 1. 44[y].

Marg.: [l] La. Bo. [k] Bo. † Bo. * Bo. 1. 3. 13. 855. [l] V. [m] L. [n] T. sim. Bo. [o] Mont. [p] Bo. [q] Mont. [r] Bo. † V. [s] V. Bo. [t] Bo. [u] Bo. [y] Bo.

CAP. II.

1. **A***Scenditque Angelus Domini de Galgalis*] Qu. 1. Quisnam erat hic Angelus? Respond. Angelus erat propriè dictus[a]. Nec ad metaphoras confugiendum sine necessitate[b]. Idem fuit qui Josue, cap. 5. apparuit[c]. Homo minimè diceret, *Eduxi vos ex Ægypto*, &c. Solent Prophetæ hoc præmittere, *Sic dicit Dominus*[d]. *Angelus* hic erat *testamenti*, ut dicitur Malac. 3. 1. nempe, Dei Filius †. Alii malunt hominem esse[f]. Angelus erat, verùm non *supernus*, sed *infernus*. Hujus generis sunt Prophetæ, &c[g]. *Legatus*, vel Propheta, missus à Domino[h]. Tales *Angeli* vocantur, Hag. 1. 13. Mal. 2. 7[i]. Angeli supernates non dicuntur *ascendere*, (ut hic,) sed *descendere*[k]: & descendunt è cœlo, non de Gilgal, aut alio ullo loco terreno[l]. Verùm dicitur Angelus ascendere de Gilgal, quia in *Gilgal* primò apparuit, indéque se transtulit ad hunc locum[m]. Cùm apparere cœpit, videbatur è regione ubi erant Galgala ad eos accedere. Commodè autem ex illo loco venit, ubi ad tutelam castrorum diu moratus, & etiamnum morari censebatur[n]. Maximè cùm ea res valeret ad refricandam memoriam pristinorum beneficiorum illic acceptorum *, & renovati per circumcisionem fœderis †; & ad præsentem Israelitarum ignaviam coarguendam, qui post tot mandata & promissiones otio soluti egerant *. Porrò, hominem fuisse patet, quia non disparuisse legitur, ut de aliis Angelis narratur[o]. Virum aliquem Dei, Prophetam, credide-rim[p]. Nominis indicandi nulla necessaria causa erat, cùm res ipsa non ex dicentis nomine ac gratia, sed ex muneris ac mandati auctoritate, (quæ tunc satis constabat,) fidem postularet[q]. Hebræi volunt hunc Phineen fuisse; de quo ridendi sunt[r]. Vel Propheta erat extra ordinem, vel Phinees †. At Phinees in *Gabaath*, non in *Gilgal*, domicilium posuerat[t]. Fortè hic vir Dei habitavit in Gilgal[v]. De Gilgal ascendit, nempe, postquam populus indè Arcam Silo transtulisset[x]. Qu. 2. Quando apparuit? Respond. Vivente Josue[y]. Nam v. 6. concionis dimissio & mors Josue recensentur. De quo vide ad v. 6[z]. Ascenderat quum Josua, morti propinquus, populum ad se convocâsset, Jos. 24[a]. Non placet: Tunc increpâsset populum Josua, neque dixisset illos *Deo adhæsisse usque in diem illam*, Jos. 23. 8. nec populus clamâsset, *Domino serviemus*, &c. Jos. ult. v. 24. Constat insuper Deum noluisse tam citò, vel vivente Josuâ, Cananæos omnes exterminari, Exod. 23. 29, 30. Deut. 7. 22. Porrò, cùm dicit Josua, cap. 23. Deum non deleturum Cananæos, si amicitias & fœdus cum iis ineant, planè supponit culpam nondum admissam; at hic Angelus culpam admissam indicat. Deinde, peto ab eis, an cæteræ Tribus, Ephraim, Manasse, &c. quæ de non deletis Cananæis notantur, debuerint id præstare antequam Tribus Judæ bellum instauraret, an postea. Si antè, quomodo Tribus omnes Deum de illa re consulunt, & à Deo responsum accipiunt, à tribu Juda belli initium sumi debere? Sin postea, tota illa oraculi captatio, & belli per Judam instauratio, posterior fuit morte Josue, ut patet ex Jud. 1. 1, &c[b]. Alii ergò censent hunc Angelum apparuisse post mortem Josue[c]. ¶ *Ad locum flentium*, ità M. אֶל־הַבֹּכִים] *Ad flentes*, Bo. Ma. *ad Bochim*, Jon. Sy. Ar. P. Ti. JT. Locus per anticipationem sic dictus, cujus ratio indicatur v. 5 †. Qu. Ubinam hic locus? Resp. 1. In Silo[f], vel prope eam[g]. Nam, 1. ibi sacrificatum legimus; quod non licebat, nisi ubi Tabernaculum. Imò verò licebat aliter sacrificare, quando Deum id velle constabat; ut Jud. 6. 19. & 13. 19. & 2 Sam. ult. & 1 Reg. 18. & 1 Paral. 21[h]. 2. Ægrè fingi potest omnes filios Israel (ad quos hic locutus est) in unum locum congregatos fuisse, nisi Silunte, solennium festorum gratiâ. At poterat Deus, postquam populus in Silo stato festo convenissent, per Prophetam hunc conventum indicere. Qu. Sed cur ad illum locum? Resp. Fortè quia Jerosolymæ vicinus erat, (*ut videbimus*,) ubi Templum excitandum, & populus sæpe cogendus, fuit; quibus ideo nomen & aspectus loci & beneficia Dei & suam ingratitudinem in memoriam revocarent, &c. Porrò, hunc locum κλαυθμῶνα vocant & Jo. Antiq. 7. 4. & ό. tum hic, tum 2 Sam. 5. 23. eúmque prope Hierosolymam collocant, sylvámque, vel vallem, vel potiùs utramque, fuisse statuunt[i]. ¶ *Et ait*] Sub. *in persona Domini*, q. d. Hoc dicit Dominus Deus[k]. Hic Angelus loquitur in persona Dei, sicut legatus in persona legantis, *Eduxi*, &c[l]. Alii cum indè colligunt Deum fuisse, quia subdit, *Eduxi vos*, &c[m]. Fortè magni consilii Angelus erat, qui olim Patribus apparuit, & Israelem eduxit ex Ægypto. Quòd si Propheta fuit, debet subaudiri, *Sic dicit Dominus*[n]. ¶ *Eduxi vos*, &c. אַעֲלֶה אֶתְכֶם] *Ascendere vos feci*, ό. Jon. Mo. M. sim. Sy. Ar. Ti. P. Ad verb. *faciam ascendere*; verbum futuri temporis pro præterito[o]; ut patet ex altero verbo, וָאָבִיא *& introduxi*, cum Vau conversivo. Sic alibi fut. pro præter. Exod. 15. 5. *abyssi* יְכַסְיֻמוּ *operient eos*, h. e. operuerunt; Num. 23. 13. תִרְאֶה *videbis, & totum non videbis*, pro, vidisti, non vidisti, ut patet ex collat. c. 22. v. ult. Sic Jud. 5. 8. יִבְחַר *eliget*, pro, *elegit*, vel *elegerat*, deos novos; exponit enim afflictionum causas[p]. [JT. sic reddunt, *Dixeràtque, Fecero ut vos ascenderetis ex Ægypto, & introduxero vos in hanc terram, quam juramento promiseram majoribus vestris, ac dixero, Non irritum faciam fœdus meum vobiscum in seculum.*] Gravis increpatio est ἀγῶνα[q]. Præsentem reprehensionem instituit Deus comparatione & contentione rerum ipsarum, & actionum utriusque partis, suam misericordiam, veritatem & constantiam commemorans, illorum dementiam & contumaciam exprobrans[r]. Vel est fut. pro præterito, ad indicandam continuam

Marg.: [a] La. Bo. L. E. Me. T. [b] Ho. [c] Bo. Me. T. [d] Bo. † Q. in Ma. Li. [f] Id. V. D. Jun. Pi. Mont. Mari. [g] D. [h] V. [i] D. G. [k] D. Mont. [l] D. [m] La. [n] Bo. * Bo. Me. T. † Theodor. in Me. * Bo. [o] Jun. Pi. [p] Ma. sic D. [q] Mont. [r] Bo. † Jun. Pi. D. [t] Mont. [v] Ma. [x] Jun. [y] To. Tostat. Sa. lian. in Bo. [z] Bo. [a] Jun. [b] Bo. [c] Bo. et Procop. Ser. Caj. † Pi. et Jun. [f] Q. in Bo. [g] Jun. [h] Bo. [i] Bo. [k] V. [l] Li. [m] Ma. [n] D. [o] V. Glas. [p] Glas. gram. p. 381. [q] Jun. [r] Mont.

continuam Dei benignitatem. Vel respicit tempus initi fœderis & juramenti cum patribus; q. d. Hæc est summa & formula fœderis olim cum patribus vestris icti, *Ego educam vos de Ægypto, & introducam*, &c †. Exordium nullum in hac oratione auditur. Sumitur autem principium ex ipso Israelitarum luctu, in quo de Deo conquesti videntur (ut moris est) tanquam authore calamitatum suarum. Nuncius hic negat, illúdque statuit, Deum illis semper bonorum authorem fuisse, ipsos miseriarum. *Pollicitus sum, ut non facerem irritum*: Calamitas ergò hæc non provenit ex oblivione mea, vel ex mutatione cui nulla causa subsit. Non ego ultro hæc mala intuli, nullóque vestro demerito irritatus [t]. Est autem in hoc capite summa historiæ sequentis valde dilucida; quæ utilitatem Regiæ potestatis populo rebus ipsis ostendit, ac sic defectionibus frænum imponit [v].

2. *Ut non feriretis fœdus*] Qu. Fuerintne hæc fœdera Israelitarum cum Cananæis valida? Resp. Fateor rem hanc mirum in modum perplexam esse; & ratio dubii est, quia de re illicita erat, & à Deo prohibita. Multi etiam fœdus cum Gibeonitis illicitum putant, licèt veram Religionem suscepissent: quantò magis hoc cum idololatris [x]? Nihilominus hæc fœdera Hebræis illicita fuisse existimo, sed non statim irrita [y]. Tenebantur ea servare, præsertim si juramento confirmata essent, quia hoc exigit jus naturæ & gentium; alioqui enim tolleretur omne commercium, si pacta violarent; & valde scandalizati essent Cananæi, si pejerassent Hebræi, Deúmque quasi blasphemiássent. Postquam tamen eis palàm constitit Deum hæc fœdera vetuisse, scandalizari non potuerunt, si Hebræi, Deo obedientes, illa rescinderent. Matrimonia Hebræorum cum Cananæis erant vera matrimonia. Et licet ejusmodi matrimonia dirimantur Ezræ 9. & 10. id tamen fit, non quia matrimonia nulla essent, sed quòd in veteri Lege permitteretur repudium ex justis causis. Justa autem causa erat disparitas cultûs, & periculum perversionis [z]. Præterea, si hæc fœdera irrita essent, & Angelus eos ursisset ad rescindenda fœdera, & Israelitæ verè pœnitentes debuissent Cananæos delere; nec Salomon eos tolerâsset, ut factum 1 Reg. 9. 20, 21. Fœdera igitur hæc illicita quidem erant, sed eorum executio licita. Et verò manifestè patet hæc posse separari: non enim si contractus est illicitus, statim est irritus, nisi ipse contractus aut irritus à superiore reddatur, vel cadat super materiam illicitam: quorum neutrum hîc obtigit. Deus enim nec irritos fecit, nec servari prohibuit, hos contractus. Aliter res se habet quando res est mala, vel palàm prohibita [a]. [Aliter sentit P. Martyr.] Quærit cur fœdus malè factum retinuerint, cùm, si resipiscentia vera fuisset, peccatum emendare debebant. Quid aliud his respondeam non habeo, nisi quòd id non factum quia vires illis deerant, Deúsque in pœnam robur eis & audaciam subtraxerat. Et licèt resipuerint, non tamen pristinas vires eis restituit [*]. ¶ *Cur hoc fecistis?* מַה־זֹּאת] *Quid?* Qua de causa? V. *Quid est?* q. d. Quàm grave peccatum est? Pi. *Quid est hoc* quod *fecistis?* JT. sim. Mont. Interrogat veluti de re ignota, ut omnino ab eo consilio se alienum fuisse ostendat: q. d. Vos pacta cum illis fecistis, monitis meis posthabitis: Ego illos hostes declaravi, & perdendos tradidi; vos eos amicos fecistis & optâstis; amicos igitur servate †.

3. *Quamobrem nolui delere*; h. e. nolo delere, vel, decrevi non delere [d]: וְגַם אָמַרְתִּי לֹא אֲגָרֵשׁ] *Quamobrem etiam dico, Non expellam*, &c †. *Ego quoque dixi, Non ejiciam*, &c. Ti. M. *Dixi*, scil. apud me, i. e. decrevi [f]. h. e. Quamobrem jure dicere potui, vel, *Quamobrem non expellam* [g]. ¶ *Ut habeatis hostes*] Heb. *Et erunt vobis* לְצִדִּים. Quod variè reddunt: *In lateribus*, P. Mo. Belg. *ad latera*, JT. Pi. scil. pungenda, instar spinarum [h]. Defecta locutio est [i]; sub ex Jos. 23. 13. *in vepres in lateribus*, i. e. instar spinarum, quibus pungentur latera [k]. Ut spinæ *in lateribus*, Angl. *Erunt vobis à latere*, i. e. circum vos; vobis semper molesti versabuntur [l]. Al. *erunt vobis in laqueos* [m], vel *venabula*, quibus capiamini [n]; à צוד *venari*, & *piscari*. Piscatio autem fit plerumque aculeo adunco [o]. ut sit לְצִדִּים pro לְצִדֵּיכֶם, ut alibi צִדֵּיכֶם pro צִדֵּיכֶם [p]. *Erunt vobis in oppressores*, Jon. in D. *in angustias*, c'. K. in D. Videntur legisse לְצָרִים, h. e. ר pro ד. Radix צרר *premo* [q]. *Erunt in vanitatem*, Sy. *errori*, Ar. ¶ *Et dii eorum sint vobis in ruinam*] Τὸ *ut* in priore membro causaliter accipiendum est, (voluit enim Deus eos hostes habere à quibus exercerentur,) in posteriore tantùm consecutivè †. Nec enim Deus intendebat hunc lapsum in idololatriam, sed tantùm permittere, ad puniendum peccata præcedentia [q]. Suo more comminatur Deus se peccata peccatis puniturum, ut Rom. cap. 1. ver. 24 [r].

4. *Ad omnes filios Israel*] i. e. Ad totum cœtum †. Omnes, nempe, qui in similibus conventibus adesse debebant & solebant [t]. ¶ *Elevaverunt vocem*] Peccata sua confitentes, & misericordiam Dei implorantes [v].

5. *Locus flentium*] Ob eandem causam & *vallis lacrymarum* dicitur Psal. 83. 7. (quo in loco huc alluditur [x].) ¶ *Hostias*] Vel, 1. hostias pro peccato [y]. Non placet: Nusquam enim illæ usurpatæ extra Tabernaculum, nec usurpari poterant, ob ceremonias in iis requisitas: Nam à solis sacerdotibus comedi poterant, & quidem in loco sancto. Vel, 2. holocausta. Ea enim etsi primariò destinentur ad honorem Deo exhibendum, sæpe tamen in Scriptura legimus ad Deum propitiandum adhibita [z].

6. *Dimisit ergò Josue populum*] Hinc nonnulli concludunt præcedentia vivente Josue dicta fuisse; quomodo aliàs hoc diceret, & quænam alioquin connexio? Resp. 1. Connexio quam ii adferunt stare non potest. Probatur. Agitur hîc de dimissione singulorum in sortes & possessiones suas à Josue facta, ut patet ex hoc versu, qui satis indicat eos possessiones suas nondum adivisse. At hæc Angeli apparitio non potuit esse ante aditam possessionem; quomodo enim culpandi essent quòd Cananæos in suis sortibus reliquissent, si necdum sortes occupaverint? Porrò, cùm hoc verum sit, malè illi hanc apparitionem in posteriores Josue annos rejiciunt. Resp. 2. Connexio cum præcedentibus juxta nostram sententiam manifesta est: Dixerat Angelus fore ut Cananæorum dii ipsis essent in ruinam; nunc declarat Scriptura quomodo reipsa ità factum sit. Quocirca rem altiùs repetit, & declarat quando, & quamdiu, & quibus auxiliis, in officio permanserint; nempe, quamdiu vixit Josue, (qui eos in sortes suas dimisit,) & Seniores, &c [a]. Hæc narratio propterea inseritur, ut exponatur quamdiu Israelitæ verum Dei cultum retinuerint [b]. Dicuntur hæc per recapitulationem [c]. Est hîc Hysteron proteron. Repetit quædam ex libro Josue, ut indè commodè ad Judicum, qui ei successêre, institutionem & originem transeat [d]. Versus hic eorum quæ narrata sunt, quæque narrabuntur deinceps, causam indicat: *Abierunt in possessionem suam, ut obtinerent eam.* Sensus est; Studium & consilium ipsorum fuit paratis frui, & belli laborem tædiúmque declinare. Ex hoc privati commodi studio sequebantur fœdera cum Cananæis, publicarum rerum neglectio, Religionis contemptio, &c. At Josue populum dimiserat, ut uxores liberósque in sedibus locarent, &, exemplo Trans-jordaninorum, qui bello apti erant, coactis copiis, ad profligandum delendúmque hostem summo studio incumberent. At ipsorum studium omne erat terram possidere, &c †. Quòd autem urgent ista verba, *Dimisit ergò*; Resp. Illud וַיְשַׁלַּח vertunt, *dimiserat*, P. JT. V. Mont. *dimiserat autem*, P. *cùm dimisisset*, Ar. M. Ti. JT. Potiùs; *nam dimiserat*. Sequitur enim declaratio historiæ præcedentis, seu expositio causæ cur Deus Israelitas deseruit [f].

9. *In Thamnath-sare*] Ab ariditudine loci sic dicta est [g]. Ità quidem dicitur Jos. 24. 30. posterioribus literis inversis [h]. At hîc in Heb. *Timnath Heres*, à simulachro Solis sepulchro Josue imposito [i].

10. *Non noverant Dominum*] i. e. Non colebant. Ex eo quod præcedit id quod sequitur. *Deum colit qui novit*, Seneca Epist. 96. Nuda notitia non est notitia Dei [k].

11. *Et servierunt Baalim*] i. e. Idolis, sive diis gentium;

Marginal notes (left column): † Ma. — [t] Mont. — [v] G. — [x] Bo. — [y] La. Bo. — [z] Bo. ex La. — [a] Bo. — [*] Mart. — † Mont. — [d] Bo. — † Jun. — [f] Pi. — [g] V. — [h] Pi. — [i] D. — [k] V. — [l] Ma. — [m] Q. in Ma. — [n] Q. in D. — He. in M. — [o] Bo.

Marginal notes (right column): [p] D. — [q] D. — † La. Bo. sim. E. — [q] La. Bo. — [r] Mart. — † La. — [t] Bo. — [v] Mart. — [x] Bo. — [y] Ser. — [z] Bo. — [a] Bo. — [b] Mart. — [c] V. — [d] La. — † Mont. — [f] Pi. — [g] Q. in D. — [h] V. D. — [i] He. in M. — [k] D.

gentium: nam per *Baalim* significat omnes deos masculos, sicut per *Ashtaroth* omnes deas fœminas[l]. בְּעָלִים in terminatione plurali sæpe sensum habet singularem, ut *Adonim*, *Elohim*, &c[m]. Plurali utuntur vel honoris causà, more Hebræorum[n]; vel, ob diversa Baal simulacra[o]; vel etiam includunt alios deos inferiores[p]. *Bahalim*, i.e. tutelares dii[q].

13. *Baal*] Sic antonomasticè deum suum vocitunt, i.e. dominum absolutè; reliquos cum addito, ut *Beel-zebub*, i.e. deum muscarum[q]. *Baal*, ab aliis Beel, Bel, Belus, vel Saturnus, qui apud Assyrios primus regnasse scribitur, h.e. Nimrod. Apud Tyrios & Phœnices non alius erat quàm Jupiter[r]. Plenè בַּעַל שָׁמַיִן, Βεελσαμὴν, *Dominus cæli*, Sol, summus deorum illis gentibus, unde Jupiter Assyriis dicitur. Vide Macrob. Saturnal. 1. 23 †. ¶ *Astaroth*, וְלָעַשְׁתָּרוֹת] Plurale est, à singulari *Astoreth*; ut Græci & Latini, ab *Astarte*, *Astartas* dicunt. Est hæc quidem deabus (nempe, fœmineis, ut dictum,) communis appellatio, sic tamen singularis dea vocatur[s]. Deductum est à verbo עָשַׁר *ditari*, ac propriè *beari*. Quas in deorum numerum retulit stulta antiquitas, *beatas* vocavit. Et quamvis uni cuipiam adscribatur, non tamen proprium cujusquam nomen est, sed epitheti vim obtinet[v]. Qu. Quænam hæc dea? Resp. Vel, 1. Juno[x]; vel, 2. Venus. Ità plurimi censent[y]. Ea cognomento est πολύμαστος, i.e. *multimammea*, vel, potiùs, πολύμαλλος, i.e. *magnim mmea*, quod symbolum erat fœcunditatis, qualis est in ovibus fœminis. Indè ergò hæc dea ab ovibus effecta est à Tyriis & Sidoniis, ut ab ea ovium fœcunditatem impetrarent[z]. Appellatio huic deæ à *pecudibus*, fortè à victimarum multitudine[a]: vel, à forma, scil. ovis[b]. עַשְׁתָּרוֹת sign. *famellam ovis*[*]. Aliqui putant Junonem sic dictam, quòd sub ovis specie adoraretur: nam & Jupiter Ammon sub specie arietis colebatur[c]. Fortasse deducitur ex עָשׁ *constellatio*, & תּוֹר Chald. & Syr. *taurus*; q. d. *Hyades*, vel *constellatio Tauri*. Hyades in capite Tauri. Hinc referebant Astartem, Cœli filiam & Saturni sororem uxorémque, capiti suo imposuisse regale insigne, Tauri caput[d]. Malim hanc *Terram* deam esse; noménque habere ab אֲשֵׁרִים & אֲשֵׁרוֹת, quod *lucos* sign. ut Exod. 34. 13. Deut. 7. 5. & 12. 3. Jud. 3. 7. ubi אֲשֵׁרוֹת conjungitur cum *Baalim*. Unde liquet עַשְׁתָּרוֹת esse aliam pronunciationem idem significantem; quare & 1 Sam. 7. 4. Græci ἄλση vertunt. In talibus autem lucis Terra colebatur. Is mos sub Cybeles nomine ad alias gentes transiit. Ovid. Metamorph. 7. *Templa deûm matri, quæ quondam clarus Echion Fecerat ex voto nemorosis abdita sylvis.* Sic castum nemus Terræ dicatum à Germanis Tacitus nos docet. Alibi autem meri luci dicati Terræ, alibi abdita simulacra, ut ovis specie apud Moabitas, narrantibus Rabbinis †. Gentiles primitus adorabant Solem & Lunam: Romani vocabant, *Jovem & Junonem*, Ægyptii, *Osiridem & Isidem*; Syri, *Baalim & Astaroth*. Accessit & tertium, stella Veneris, sive Luciferi, quæ post Lunam cæteris stellis clariùs emicat. Unde veteres dixêre Venerem esse Lunam minorem, Lunam verò esse Venerem majorem. Quocirca *Astarte* Herodiano est Ἀστροάρχη, i.e. astrorum princeps. Et *Astaroth* urbs *Carnaim* dicebatur, ob duo Lunæ cornua[f]. Astartem *Lunam* esse volunt Lucianus de Dea Syria, & Herodian. lib. 5. de Heliogabalo: *Venerem* autem, Philo Byblius & alii plerique[g].

14. *Et vendiderunt*, וַיִּמְכְּרֵם] *Et vendidit eos*, ο'. Jon. M. Ti. Mo. *dedit*, JT. *tradidit*, Sy. Ar. i.e. Tradidit eos more vendentis[h]. *Vendere* passim sumitur pro *tradere*, ut Jud. 3. 8. *vendidit in manus Chushan*, &c. sic Jud. 4. 9. *vendet Sisaram*, pro quo, v. 14. *dedit Sisaram*. Contrà, Cicero, *Libros tuos cave cuiquam tradas*, i.e. vendas, ut viri docti explicant[i]. Solet traditio venditionem sequi tanquam effectus. Nihil necesse est de pretio quærere, cùm venditionem *sine pretio* fieri posse Scriptura significat; ut Psal. 43. & Isa. 52. 3. *Gratis venundati estis*[k].

15. *Sed quòcunque pergere voluissent*, בְּכֹל אֲשֶׁר יָצְאוּ] *Quò unque egrediebantur*, Sy. M. P. JT. Ti. *In omni loco quo exierunt*, Jon. Per egressum hîc intelliguntur quælibet negotia, vel privata, vel potiùs publica[l]. ¶ *Sicut locutus est*] *Locutus fuerat*. Alludit ad Levit. 26. & Deut. 28. ¶ *Et vehementer afflicti sunt*, וַיֵּצֶר לָהֶם מְאֹד] [Variant. Quidam transitivè sumunt, & ad Deum referunt:] *Contribulavit* (*arctavit*, Jon. *afflixit*, M. Ti.) *eos valde*, ο'. *graviter*, Ti. M. [Alii intransitivè reddunt:] *Et angustia fuit eis valde*, Mo. sim. P.

16. *Suscitavit judices*] *Vindices* extra ordinem. Nam eos Judices ordinarios non fuisse constat ex Jud. 8. 22, &c[m]. ¶ *Nec eos audire voluerunt*] Nempe, constanter, ità ut ad idololatriam non reverterentur. Confer ver. 18, 19[n].

17. *Et audientes mandata Domini, omnia fecêre contraria*] h. e. Auditis mandatis, &c[o]. [Reliqui autem referunt ad patres, qui *ambulare* dicuntur *in via Domini*, &c.] ¶ לִשְׁמֹעַ] *Ad audiendum* (vel, *audiendo*, Sy. sim. JT. vel, *ut obedirent*, M. Ti.) *præcepta*, &c. ο'. Mo.

19. *Faciebant pejora quàm patres*, וְהִשְׁחִיתוּ מֵאֲבוֹתָם] *Et corrumpebant se præ patribus suis*, Mo. sim. JT. *Et perdebant*, sub. *viam suam*, V. Viam pietatis & morum magis quàm patres contaminabant[p]. *Revertentes, & corrumpentes à patribus suis*, Jon. *Corruptelis indulgebant, secùs ac patres eorum*, Sy. *Revertebantur ad corruptelam, more patrum eorum*, Ar. ¶ *Non dimiserunt adinventiones suas*, לֹא הִפִּילוּ מִמַּעַלְלֵיהֶם] *Non cadere fecerunt de actibus suis*, Mo. *non remittentes* (*dimittentes*, Sy. *detrahentes*, Ar.) *de factis suis malis*, Jon. sim. Pi. *nec excusserunt se à studiis eorum*, M. Dum colerent idola, nihil diminuebant aut omittebant de studiis patrum suorum, sed deteriora potiùs committebant[q]. *Non cessabant de actibus illorum*, Ang. *Non abjecerunt studia sua*, ο'. sim. Jun. Pi. i.e. cum detestatione deposuerunt[h]. *Non remitterent de actionibus*, sub. *quicquam*, JT. ¶ *Et viam durissimam*, וּמִדַּרְכָּם הַקָּשָׁה] *Et de via sua*, vel *illorum*, *dura*, M. P. Mo. Ti. sim. ο'. i. e. corrupta vel prava, Jon. Sy. Ar. *viâ obduratâ*, JT. *viâ pertinaci*, Ang. Ca. durâ, difficili, malâ & inobediente[i]. *Duram* vocat viam pravam, vel, 1. quia à duro corde proficiscitur[k]; vel, 2. quia illi inobedientes erant & duræ cervicis[l]; vel, 3. quia licèt scelerum via mollis & jucunda videatur, Deum tamen durum atque iratum efficit[m]; vel, 4. quia ut via dura offendit pedes ambulantium, sic via impia offendit Deum, necnon hominem ipsum lædit[n].

21. *Non delebo*] Scil. citò[o]. Hebr. *non addam expellere*, V. ¶ *Quas dimisit Josue, & mortuus est*] Sic Mo. *quas moriens Josue dimisit*, vel, *reliquit*, M. Ti. Sy. sim. JT. *quas reliquit post obitum suum*, Ar.

22. *Ut in ipsis experiar*] i. e. Experirer, Bo. Non quòd ipse quid futurum sit nesciat, sed quòd eo modo se gerat acsi nesciret, ac periclitari vellet[p].

CAP. III.

1. *Ut erudiret*] Ut doceret eos, 1. tractare arma, 2. colere Deum[q]. Eadem causa relictorum Cananæorum assignatur ante peccatum Israelitarum, Jud. 2. 22[r]. ¶ *Qui non noverant bella Cananæorum*] i. e. Qui iis bellis non interfuerant †: qui non noverant quâ ratione gesta fuissent prælia illa contra Cananæos[s]: qui experti non erant[v]. Historiam ex parte tenebant, sed singularia in illis Dei judicia non animadvertebant[x].

2. *Ut discerent*, &c. רַק לְמַעַן דַּעַת—לְלַמְּדָם מִלְחָמָה] [Variè reddunt.] *Tantùm ut* (vel, *ut saltem*, M.) *scirent generationes filiorum Israel, & ut doceret eos bellum*, P. sim. Ti. M. *Tantùm ut scirent docere eos bellum*, Ang. sim. Jon. JT. *Tantùm ut scirent illa*, (i.e. bella Canaan,) *ut ille* (i.e. Dominus) *doceret eos bellum*, Belg. *Tantùm ut cognoscerent*—bella, *dum ipse doceret eos bellum*, Pi. *Tantùm*, sub. *reliquit Jehova eas gentes, ut doceret*, &c. i. e. ut discerent quâ ratione gerenda essent bella[y]; ut sic in arte militari exercerentur[z]; ut bellorum artes doceantur, quæ antea illis ignotæ erant. Patres enim eorum non brachiis, arcubus, &c. sed

tantùm

[Margin notes, left column: l La. Bo. — m D. — n T. — o Bo. ex Aug. — p Bo. — q Jun. — q La. Bo. — r Bo. — † G. — s Bo. — v Mont. — x Aug. in Bo. — y La. Bo. Ms. — z La. Bo. — a D. — b Jun. Pi. M. — * M. — c Ms. — d Ms. — † G. — f La. — g Bo. Ms. — h V. — i D. — k Bo.]

[Margin notes, right column: l Bo. — m Ms. in Jun. — n Bo. — o Bo. — p Mon. — q V. — h Jun. Pi. — i V. — k Bo. — l La. — m Me. — n Pi. — o G. — p Bo. La. — q La. — r Bo. — † Bo. — s V. — v Me. — x Jun. — y V. — z Me.]

tantùm Dei præsidio, consilio & jussu, hostes fuderant. Nunc verò posthac sibi negotium comparârunt militiæ discendæ, sed quibus præceptoribus statim declaratur. Atque hunc versum κατ' *παρένθεσιν* legendum censeo [a]. Ut cognoscerent quantum malum sit bellum, dum ipse eos destitueret auxilio [b]. Ut discerent quid sit præliari cum Cananæis, quàm scil. noxia sint bella [c]. Cùm illi bella suo Marte gerere aggrederentur, quid esset præliari addiscebant, quod antea ignorârunt, cùm Deus pro illis præliaretur [d]. Sic Adam comedendo didicit bonum & malum †. Jam sentietis quid sit cum fortioribus dimicare [f]. Voluit Deus eos suo incommodo discere, quàm periculosè illi belligerentur qui Dominum sibi infensum habent, cùm patrum bella virtute Divinâ, non humanâ, gesta sunt [g]. ¶ רַק אֲשֶׁר לְפָנִים לֹא יְדָעוּם *Tantùm qui antea non cognoverant ea*, P. Mo. Pi. sim. D. *saltem eos qui antè nihil horum scirent*, Belg. Ang. sim. JT. *quandoquidem priores* (*qui ante eos fuerunt*, M.) *haud noverant*, Ar. sim. M. Sy. *Verùm qui antea*, sub. *fuerant*, *non cognoverant ea*, i.e. non noverant eam artem bellicam, quia [sic legendum, non *quà*, quod sensum ineptum gignit,] Dominus pugnabat pro illis [h].

3. *Quinque satrapas*] Vide Jos. 13. 3. G. *Quinque satrapias*, *s.* *præfecturas*, Ca. quibus Satrapæ præficerentur [i]. ¶ *Omnémque Cananæum*] viz. Huc illuc sparsum & relictum [k]. Josue plurimos Cananæos deleverat [l]. Videntur hi Cananæi, ut specialem populum dicunt, numerosiores cæteris fuisse, magisque sparsi, ut proinde ab his reliqui Cananæi dicti sint [m]. *Cananæi* hîc sunt Phœnices, qui sæpe vocantur *Cananæi*, ut dixi, in Josue, & Prov. 31. 24. unde *mulier Cananæa*, Matt 15. 22. est *Syrophœnissa* Marco. Phœnices enim nunquam ab Hebræis fuêre subacti; unde explicans, subdit, *& Sidonium*. Sidon enim erat caput Phœniciæ, sic dicta à Sidone filio Canaan, Gen. 10. 15 [n]. ¶ *Hevæum—in Libano*] Ibi Hevæorum sedes, ut dixi ad Jos. 11. 3 [o]. ¶ *De monte Baal Hermon*, &c.] Simili ferè modo hæc regio describitur Jos. 13. 5 [p].

4. *Ut in ipsis experiretur Israelem*] Ut, si eorum mores non imitarentur Israelitæ, probitas Israelitarum appareret; si imitarentur, improbitas *.

7. *Servientes Baalim & Ashtaroth*, ità Jon. Sy. Ca. הָאֲשֵׁרוֹת] Est proprium nomen *Asheroth*, M. Ti. Alii vertunt, *Lucis*, P. Os. Pi. *s'*. Mo. Significat arbores quæ coluntur, vel consitæ sunt in honorem idoli [q]. *Lucis*, i. e. idolis lucorum, per Metonymiam [r]. Solebant Ethnici in nemoribus numina sua colere; Jovem in quercetis, (unde quercus Dodonæa,) Apollinem in lauretis, (indè in Daphne templum Apollinis †.) Hinc lucos destrui jussit Deus [s].

8. *Regis Mesopotamiæ*] Idem dicitur ver. 10. *regi Syriæ*, nempe, *Aram Naharaim*, h. e. Syriæ duorum fluviorum, sive Mesopotamiæ [t]. ¶ *Servieruntque ei*] i.e. Coacti sunt pacem gravibus tributis redimere; non tamen ut præsidia ab eo Rege acciperent. Simile mox 12, 13, 14. Itaque facile illis fuit resumpto animo onus tale exuere, ut sequentia ostendunt †. Verisimile est eum primò in Israelitas Trans-jordaninos impetum fecisse, utpote regioni suæ viciniores, tandémque ultra Jordanem penetrâsse. Primus oppressor Mesopotamiensis erat, quod in memoriam revocat Labanis adversùs Jacobum injurias *.

9. *Fratrem Caleb minorem*] De quo vide ad Jud. c. 1. vers. 13. Bo.

10. *Fuitque in eo spiritus Domini*] i.e. Cœpit agi spiritu fortitudinis Domini [x]. A Deo indita sunt illi robur, prudentia, &c. Manifestam revelationem ei factam à Deo ut bellum hoc susciperet, Josephus & Chald. volunt: sed mallem interiorem instinctum fuisse [y].

11. *Quievitque terra quadraginta annis*] Qu. Quomodo computandi sunt hi anni? Præmittendum est, ab exitu ex Ægypto ad cœptam Templi ædificationem annos tantùm 480 numerari, quod affirmatur 1 Reg. 6. 1 [z]. Qui hoc cum Scriptura statuunt, coguntur asserere intra quietis tempora, & hîc, & v. 30. & Jud. 5. ult. & 8. 28. includi annos belli & servitutis. Ità ferè omnes quos legi *. Obj. At quomodo *terra quievisse* dici possit inter gravissimas calamitates? Resp. 1. Non est novum, toti alicui numero adscribi quod parti duntaxat competit, (præsertim, si major pars sit.) Sic 12 *filii Jacob* dicuntur *in Mesopotamia nati*, Gen. 35. 26. cùm Benjamin in Cananæa natus esset. Sic 70 *egressi sunt de femore Jacobi*, Exod. 1. 5. in quo numero ipse Jacob continetur. Ità animæ sunt 70 Gen. 46. 27. & 75 Act. 7. 14. quæ ingressæ dicuntur cum Jacob in Ægyptum: in istis tamen numeris comprehenditur Joseph cum filiis Ephraim & Manasse. Sic Jud. 8. 30. Gideon habuit 70 filios, & Jud. 9. 5. hi 70 occisi dicuntur; ex hoc tamen numero eximendus est Jotham. Sic Exod. 12. 40. *habitatio Israel in Ægypto erat* 430 *annorum*: at certum est in Ægypto fuisse tantùm 210 vel 215 annis. [De quo vide quæ ad Exod. 12. annotavimus.] Non ergò mirum si Scriptura hoc in loco, intra 40 annos, quorum 32 fuerunt quietis, qui partim servitutem antecesserunt sub Senioribus [qui Josue supervixisse dicuntur, Jud. 2.] & idololatriæ tempore, partim secuti sunt, devicto Rege Mesopotamiæ, octo annos intermedios servitutis includat, nec mirum si intra 80 annos infrà v. 30. quorum 62 fuerint quietis, anni 18 servitutis inserentur †. Eodem sensu dicitur Num. 14. 33. *filii vestri vagabuntur in deserto, & ibi ferent iniquitates vestras 40 annis*, non quidem ità ut implerent hos 40 annos à tempore quo hæc locutus est, sed à tempore exitûs ex Ægypto. Sic hoc loco anni oppressionis includuntur in 40 annis quietis. Verum quidem est Paulum annos Judicum ità computare, ut annos oppressionis à cæteris distinguat, Act. 13. 20. ubi de Judicibus loquitur per 450 annos usque ad Samuelem, sed exprimit se cum particula *ὡς*, *quodammodo*, vel aliquali ratione computandi, non autem strictè & propriè *. 2. *Quies* illa, cujus hîc mentio, non necessariò statuenda est quies à servitute & præliis, sed potest significare cessationem ab agendo, h. e. à novis flagitiis, & idololatria perpetranda, quæ novæ calamitatis occasionem Deo præberet. Τὸ שָׁקַט sæpe significat quamlibet cessationem & quietem ab agendo, ut manifestè sumitur Ruth 3. 18. Isa. 18. 4. & 62. 1. Jer. 47. 6. & 48. 11. Ezec. 16. 42 [a]. [At Cl. Usserius aliter hoc incommodum vitat.] Libenter (inquit) agnoscimus belli & servitutis tempora à tempore quietis secernenda esse: sed annorum notatione *quieti terræ* appositâ, quietis illius initium, non autem vel ipsius quietis vel præfecturæ Judicum durationem, designari statuimus. Itaque illud וַתִּשְׁקֹט verto, *quiescere cœpit*, sicut וַיּוֹלֶד, Gen. 5. 32. & 11. 26. *gignere cœpit*; & וַיִּבֶן 1 Reg. 6. 1. est, *ædificare cœpit*: atque ubi toties in Scriptura Rex aliquis tot vel tot annorum fuisse dicitur בְּמָלְכוֹ, *cùm regnare inciperet*, illud significare nemo dubitat. Cùmque numerorum in temporum notatione ea sit ratio, ut interdum *quando* res aliqua contigerit indicat, interdum *quamdiu* ea duraverit; quæ duo Græci & Latini casuum (quibus Hebræi carent) variatione sæpe distinguunt: in annis *oppressorum* posteriorem explicationem, in annis *quietis* priorem, hîc accipio; ut sub Othoniele, v. g. 40, non *annos*, sed *annis*, quievit terra, id est, à præcedente aliqua epocha *anno quadragesimo*. Hæc autem epocha erat celeberrima illa quies à Josue constituta, devictis Cananæis, &c. & Jos. 11. 23. & 14. 15. memorata. Superatis igitur Mesopotamiensibus quies (annis post prioris illius initium 40) reddi cœpta est, victore deinceps Othoniele usque ad mortem [b]. Primi 40 anni sequentes mortem Josue adscribuntur hîc principatui Othonielis: non quòd Othoniel solus erat Dominator vel Monarcha in terra, nam Sanhedrim dominabantur suis in locis, & Magistratus inferiores in suis; sed quòd Othoniel fuit fortis & felix Imperator in bellis *.

12. *Malum in conspectu Domini*] Rem ingratam Deo omnia intuenti [c]. ¶ *Qui confortavit adversùs eos Eglon*] Nempe, animum & vires addendo, occasiones præbendo [d], impedimenta submovendo, & infirmando vires Hebræorum †.

13. *Et copulavit ei*] Quis? Vel, Deus [f], vel, Rex Eglon copulavit sibi. Ità M.P.Ti. Mart. *s'*. Utrumque verum, nam, opitulante Deo, conjunxit sibi Eglon [g]. Hebræa

Hebræa utroque modo verti possunt[h]. ¶ *Ammon & Amalek*] Facile fuit hos sibi belli socios adjungere. 1. Medius erat inter eos. 2. Ammonitæ ferè semper Moabitis fœderati erant. 3. Amalecitas conjunxit, &c. vetus in Israelitas odium[i]. ¶ *Possedit urbem palmarum*] i. e. Jericho, Jon. JT. Pi La. Bo. ut patet ex Jud. 1. 16. & ex Deut. 34. 3[k]. & 2 Par. 28. 15. Non quòd tunc urbs staret Jericho, sed quòd agrum illum & vicina circùm loca præsidiis munierunt[l]. Urbs Jericho ab Israelitis ante hoc tempus habitata est, nec tamen maledictio Josue eos attigerat. Nimirum, ea familiam tantùm & cognationem Rahabæ respexit, nè ipsi illam, pro urbe Cananitica, instaurarent: Et Hiel, qui tempore Ahabi hoc aggressus pœnas dedit, ex illa stirpe fuit †. Causæ autem cur ea potiùs loca quàm alia teneret fuerunt variæ *. Hæc enim erat fertilissima & opulentissima regio, erátque juxta Jordanem, ut ex Moab, sita trans Jordanem, facilis in Jericho esset transitus; útque occupatis Jordanis vadis separaret Trans-jordaninos Israelitas à Cis-jordaninis, nè sibi mutuò opem ferre possent[m]. ¶ *Possedit*] Hebr. *possederunt*. Possedit, non per se, sed per suos, quos ea loca occupatum misit[n]. Alii intelligunt urbem quandam in agro Jerichuntino ab eo possessam[o].

15. *Filii Jemini*] i.e. De tribu Benjamin[p]. Nam & Semei fuit filius Jemini de tribu Benjamin, 2 Sam. 16. 5. & 19. 18. & 1 Reg. c. 2. v. 8[q]. בֶּן־הַיְמִינִי, *Ben-jemini*, quod sæpe redditur *filius Jemini*, potest esse nomen patronymicum, & idem significare quod *Benjaminita*. Ubi major erat tyranni oppressio, indè Salvator prodiit[r]. ¶ *Qui utrâque manu pro dextera utebatur*] Verùm dexterâ nemo pro dextera utitur, cùm ipsa dextera sit; nec sinistrâ pro dextera, quia sinistra est †. ¶ אִישׁ אִטֵּר יַד־יְמִינוֹ] Vertunt, *Virum obturatum*, vel, *clausum*, sive *præclusum*, (*contractum*, M. *captum*, P. *impeditum*, Jon. *impotem*, Sy. *aridum*, Ar.) *dexterâ suâ*, Mo. Ti. Pi. Of. JT. Ità plerique Hebræorum, item Cajet. Forst. Merc. Buxtorf. Schindl. aliíque plurimi[t]. Scævam, seu scævolam, qui tantùm utebatur manu sinistrâ, & cujus manus dextera erat contracta, neque eâ uti poterat[v]. Quod Scriptura hic commemorat, quò egregium illud facinus & Dei opus magis commendet[u]. Solet Deus ad illustria facinora exsequenda infirmos & ineptos plerumque adhibere[y]. Verbum אִטֵּר *Atar* semel tantùm in Scriptura legitur, Psal. 69. 16[z]. ubi vertunt, *nè claudat puteus*, &c[a]. *Itter* verò bis solùm occurrit, hic, & Jud. 20. 16[b]. [Aliis hæc versio non placet; nempe, patronis Vulgatæ versionis.] Pluris mihi est unus Hieronymus quàm omnes Rabbini[c]. Sed & ό. habent *ἀμφοτεροδέξιον*, *ambidextrum*. Magna hæc militi & commoditas & laus est, Homer. Il. a. de Asteropæo. Hipponactes apud Galenum, *Ambidexter sum, nec aberro percutiens*[d]. Porrò, commendantur Benjamitæ illi Jud. 20. quòd *itterim* essent. At quæ commendatio est scævam esse, cùm præstat dexterâ uti? Et quis credat tot bellatores unius civitatis scævas fuisse? at ambidextri omnes esse potuerunt, cùm usu & frequenti exercitio acquiri hoc possit †. Quod ad verbum אִטֵּר, dico, 1. Potest aliter verti in Psal. 68. 16. *non coronet super me*, Hieron. os enim putei rotundi, dum operculo circulari tegitur, eo quasi coronatur; ut אִטֵּר affine sit τῷ עָטַר *coronavit*. *Non aperiat super me puteus os suum*, Chald. & Marin. ut scil. me absorbeat. Sic hoc loco, juxta illos, *apertus dexterâ* dicitur, qui dexteram ex utroque latere apertam habet atque expeditam ad pugnam[f]. 2. Verùm demus אִטֵּר id significare[g]: Ambidexter ergò dicitur *clausus*, i. e. septus, conclusus & cinctus *manu dexterâ*, quia utrâque manu utens pro dextera, undique ab utroque latere dexterâ quasi propugnatrice cingitur & protegitur[h]: vel quia, cùm dexterâ uti possit, eam tamen, cùm lubet, & uti vult sinistrâ, claudit & continet[i]. Ego potiùs credo eum fuisse scævam, ex v. 21. Solet id genus hominum esse strenuum, impigrum, & audax[k].

16. *Gladium ancipitem*, וְלָהּ שְׁנֵי פֵיוֹת] *Et ei duo ora*, Mo. sim. ό. i. e. duas habuit acies[l]; scindebat ex utraque parte[m]. ¶ *Longitudinis palmæ*] Vel, *palmi*, ό. *longitudinis pugillaris*, Sy. *Palmum* autem hîc intellige, non *minorem*, sive 4 digitorum, sed *majorem*, sive spithamam, quæ est 12 digitorum, sive dimidium cubiti[n]. Porrò, cubitus minor spithamæ æquatur[o]. ¶ גֹּמֶד אָרְכָּהּ] *Cubitus longitudo ejus*, Mo. Jon. sim. M. P. Ti. JT. Ar. D. He. in M. גֹּמֶד semel tantùm in Scriptura, idque hîc, legitur, & omnes *cubitum* interpretantur, ex altera voce *Gammadim*, Ezec. 27. 11. quam *Pygmæos*, i. e. *cubitales*, reddunt[p]. [De quo vide ad eum locum notanda *in Syn.*] Cubitalem delegit, quò faciliùs occultaretur[q]. ¶ *In dextro femore*] Vel, 1. ex ritu Orientalium; Lipsius ad Tacitum. Ad dexterum latus gladios gerebant Barbari; Galli in Diodoro 5. Germani in Strabone, Parthi in Valer. Flacco 6. *Insignis manicis, insignis acinace dextro*. Ità & Romani, ut nonnulli volunt ex Polybio; sed falluntur. Contrarium patet ex Jo. Belli 3. 3. & Cæsar Comment. 5. de Pullione[r]. Vel, 2. ut res minùs suspicioni esset obnoxia; vix enim timeri & caveri solent ictus qui à sinistra proveniunt *. Vel, 3. ut manu sinistrâ, quâ tantùm valebat, illum commodè posset arripere[t].

17. *Crassus nimis*; בָּרִיא מְאֹד] *Valde pinguis*, Jon. P. Mo. JT. Tr. vel, *crassus*, M. Tales esse solent qui in deliciis agunt, affatim vescuntur & potant[v].

18. *Prosecutus est socios*] Heb. *& dimisit populum*, ut expeditior esset ad facinus, & nè aliis periculum crearet, si minùs succederet[u]. Facilius erat unum quàm multos periculo eripere, & turba sæpe solet impedimento esse rei gerendæ, maximè cùm secreta esset[y]. Raró succedunt conjurationes multis communicatæ[z].

19. *Reversus de Galgalis, ubi erant idola*, מִן הַפְּסִילִים אֲשֶׁר אֶת הַגִּלְגָּל] *E lapicidinis quæ* sunt *prope Gilgalem*, vel, *in Gilgal*, JT. P. Ang. D. V. K. in D. Fortè lapides illos intelligit quos Josue in Gilgal statuit, Jos. 4. 20. Verùm illos lapides cæsos fuisse non dicitur, nec causa erat cur sculperent. Et probabilius est impolitos, quales è Jordane fuerant sublati, erectos esse, quia id magis serviebat refricandæ memoriæ transitûs Jordanis[a]. *A dolaturis quæ cum Gilgal*, Mo. *Cum* pro *Apud* sæpe ponitur; *Satias lætitiarum cum vultu tuo*, Psal. 16. i. e. apud vultum tuum[b]. Alii, *à simulacris*, sive *sculptilibus*, (*loco sculptilium*, M.) *apud*, vel *in*, *Galgal*, ό. Jon. Ti. Ca. Belg. Pi. Idola autem ibi posita esse poterant, vel, ad Hebræorum contemptionem, quia ibi Arca manserat, & circumcisio celebrata esset[c]; hunc ergò locum profanare voluerunt: vel, ut ipsi ibi deos suos invocarent ad terram sibi subigendam; in ejus enim ingressu erant Galgala[d]. Revertitur autem, quasi aliquid oblitus esset, vel in via novi quid incidisset *. ¶ *Imperavit silentium*] *Dixit*, הַס, *Tace*, Mo. V. ό. JT. Pi. donec isti abierint qui me circumstant[f]. Noluit secreta aliis adstantibus prodi. Ehudo loquitur, non aulicis[g]. *Ascende*, Jon. *Dixit his qui penès eum erant, Egredimini*, Ar. simil. Sy.

20. *In æstivo cœnaculo*, ità ό. JT. Jon. D. בַּעֲלִיַּת הַמְּקֵרָה] *In cœnaculo refrigerationis*, Jun. Pi. M. Mo. D. מְקֵרָה *refrigerium*, à קָרַר *friguit*, M. D. Sicut מְגִלָּה *volumen*, à גָּלַל *volvo*; & מְחִתָּה *contritio*, à חָתַת *contrivit*[h]. Alii, *in cœnaculo contabulato*, à קוֹרָה *tigna*, Q. in M. *In cœnaculo quod ipsi paratum fuerat*, Sy. Ar. ¶ *Verbum Dei habeo ad te*] Hoc dicit, ut hominem, vel religione vel metu perculsum, vel admiratione ac lætitiâ turbatum, loco moveri cogeret. Consultò autem utitur, non illo Dei nomine quod Israelitis peculiariter sacrum erat, [scil. *Jehovâ*,] sed id quod gentes omnes venerarentur, nempe, *Elohim*[i]. Quod nomen est generale, ac etiam idolis tribuitur. Ut Regem falleret, ità locutus est[k]. Persuadere sibi potuit Eglon Aodum oraculum à fanaticis suis diis accepisse[l]. Qu. Num Aod hîc mentitus fuerit? Resp. Minimè; sed per *verbum* intelligit factum, phrasi Hebræâ: q. d. Habeo quod tibi dicam, h. e. faciam, scil. ut te occidam; hoc enim mihi suggerit jubétque Deus[m]. Cæterùm, quamvis à verborum significatione minimè discedat, mentitur tamen, cùm ista dixit quò eum deciperet[n]. Non est quòd anxiè facta & dicta

Sanctorum

Sanctorum in Scriptura à mendacio officioso & veniali excusentur ᵒ, quòd hoc sibi licere in tali casu & necessitate putârunt & Philosophi & Theologi ᵖ. ¶ *Surrexit de throno*] Honorem habens, vel Prophetæ ᑫ, vel verbo Dei. Vide Num. 23. 18. & 2 Reg. 23. 3 ʳ.

22. *Ut capulus sequeretur ferrum*, sim. P. Ti. V. וַיָּבֹא גַם־הַנִּצָּב אַחַר הַלַּהַב] *Et ingressus est etiam capulus (manubrium*, M.) *post laminam*, Mo. M. Ti. *post mucronem*, JT. *post flammam*, ο'. Id לַהַב sign. indéque quicquid ad modum flammæ splendet oculósque perstringit, cujusmodi est gladii bene politi lamina *. לַהַב est ferrum gladii. Mucro *flamma* dicitur, vel, propter fulgorem igneum, vel, quia tenuatur ut flamma & in acumen desinit †. Novè autem capulum נִצָּב appellat. Hebræi vocant יַד הַחֶרֶב, *manum gladii*, id est, manubrium ˢ. ¶ *Ac adipe stringeretur*, וַיִּסְגֹּר הַחֵלֶב בְּעַד הַלַּהַב] *Clausitque adeps laminam*, M. (*mucronem*, JT.) vel, *circa laminam*, Belg. vel, *super laminam*, Ang. *clausit se propter laminam*, Mo. Al. *& clausit*, sub. *vulnus*, vel *ora vulneris, adacto ferro*, i.e. adstrinxit ᵛ. *Ut adeps obturaret vulnus*, Sy. ¶ *Nec eduxit*, כִּי לֹא שָׁלַף] *Quia non extraxit*, vel *extraxerat*, Mo. & plerique: *neque extraxit*, Ti. *evaginavit*, V. *non poterat extrahere*, P. sim. M. Belg. Ang. Nec necesse fuit, aut operæ pretium, eam in rem moram cum periculo trahere ᵘ. ¶ *Stercora proruperunt*, וַיֵּצֵא הַפַּרְשְׁדֹנָה] Semel tantùm occurrit in Sacris literis ʸ. Vertunt, *exivit stercoris effusio*, Mo. *Et exiit cibus ejus ejectus*, Jon. ubi per cibum haud dubiè sordes illas & rejectamenta cibi accepit ᶻ. *Et egressum est stercus ejus*, M. Ti. P. Ca. Belg. Mart. quod eis evenire solet qui morte violentâ pereunt ᵃ. Compositum est hoc verbum à פֶּרֶשׁ *stercus*, & שְׁדָה, vel שְׁדָא, quod Chald. est *effundere* ᵇ. *Et exivit*, i.e. statim cœpit exire, sub. *per vulnus* ᶜ. Cum sanguine etiam stercus per vulnus illud exivit ᵈ. Verùm non simpliciter *stercus* significare videtur, (quia id פֶּרֶשׁ sign. sine addito *dona*,) sed intestina ipsa; indéque factum ut, sensu omni privatus, repentè concideret *. [JT. locum sic vertunt, *ut occluderet adeps mucronem ipsum, (non enim extraxit gladium suum è ventre ejus,) & exiret ad podicem ejus.*] Alii, *& exivit ex fundamento ejus*, nempe, mucro gladii, Belg. Ang. Frustrà allegatur hoc Ehudi exemplum pro tyrannicidio, cùm constet hunc non fuisse hominem privatum, sed Principem à Deo constitutum, jussúmque hunc publicum hostem occidere †.

23. *Aod autem*, &c. וַיֵּצֵא אֵהוּד הַמִּסְדְּרוֹנָה] Et *exivit per vestibulum*, Mo. P. V. *per porticum*, Ang. *per ambulacrum*, Ca. *ad vestibulum*, Ar. *porticum versùs*, Belg. *Egressus prætorium versùs venit ad subsellia*, Ti. *Egressus est per locum in quo publici fiebant consessus*, M. לְאַכְסַדְרָא, Jon. i.e. per *exedram*. Græcè ἐξέδρα domus addita porticibus, à sedium frequentia sic dicta ᵉ. *Per procœtonem*, JT. q. d. *ante-cubiculum*, Pi. D. Per locum excubiis destinatum ante cubiculum Domini. Heb. מִסְדְּרוֹן, à סֵדֶר *ordo*; fortassis ab ordinata sedilium dispositione sic dictus ᵈ. Ità vocant *vestibulum*, quòd in eo essent multæ columnæ *. Non nego posse significare porticum, quæ columnarum præclararum ordinem habeat ᶠ. Græci sic vertunt, *Exivit porticum*, & *exivit τοὺς διατεταγμένους*, i.e. *ordinatos*: Quo intellige, vel *κίονας διατεταγμένους*, *columnas ordinatas*, quæ porticum efficiunt ᵍ; vel *satellites*, seu *milites observantes*, qui ordinati sunt ad Regis custodiam ʰ. Possis reddere, *& egressus est ad ordinem*, seu *seriem*, scil. armatorum, i.e. ad cohortem prætoriam excubantem. Tanta fuit fiducia viri. Significatur quòd exivit per ordinaria loca, tanquam nihil mali egisset, nullam sui suspicionem dans ⁱ. Vultus, habitus atque incessus prodeuntis Ehudi serenus ac simplex, sibique constans, nihil minùs illis cogitandum dedit quàm quod acciderat ᵏ. At Latinus vertit, *per posticum egressus est*. Quod rectius est. Tota enim narratio videtur egressum secretum ac posticum requirere, ut securus evaderet ˡ. ¶ *Clausis ostiis*, &c. וַיִּסְגֹּר דַּלְתוֹת הָעֲלִיָּה בַּעֲדוֹ וְנָעָל] *Et clausit fores cœnaculi pro se*, (vel, *circa se*, M. sim. Ti. Ca. *super se*, ο'. *ante se*, Belg. *in faciem suam*, Sy. *circa*, vel *super*, *eum*, V. JT. Ang. nempe, Eglon, V. *super occisum*, Ar.) *& obseravit*, vel *obfirmavit*, serâ, M. P. Ti. Ca. Belg. Inclusit eum in cœnaculo foribus serâ obseratis, V. *Pessulo obseravit*, JT. At quomodo id facere potuit, quum ipse esset foris ⁿ? Resp. Est quoddam serarum genus ità comparatum, ut absque clavi, si quis ostia post se traxerit, evestigiò clauduntur ᵒ. At verò distinctè dicitur Ehud primùm clausisse fores cœnaculi, deinde pessulo obseràsse. Ego fateor mihi non liquere ᵖ. Fortasse clausit portas cœnaculi magnas à parte interiori, & ipse egressus est per portam parvulam in posteriori parte domûs, ut non viderent eum servi Regis ᑫ.

24. *Egressus est*, וְהוּא יָצָא] *Et ipse egressus est*, Mo. Bis habetur Aod egressum esse initio hujus & præcedentis versûs. [Sic ergò vertunt,] *Quo egresso, servi*, &c. M. Ti. *Ipso exeunte*, JT. *Cùm autem egressus fuisset*, P. Mart. ¶ *Purgat alvum*, &c. אַךְ מֵסִיךְ הוּא אֶת־רַגְלָיו] *Certè tegens ipse pedes suos*, Mo. V. JT. Pi. H: *egerit, purgat alvum*. Honestissimâ locutione habitum egerentis expressit ʳ. Sic 1 Sam. 24. 4 *. Qui verecundi sunt, & huic operi indulgent, vestibus nudos pedes & crura tegunt ˢ. Ex eo quòd Hebræi gestabant tunicas laxas & circa corpus fluentes, fiebat ut, dum corpus incurvarent ad purgandam alvum, tunica demitteretur in terram usque, atque ità pedes purgantis alvum tegeret ᵛ. In vestitu veterum Judæorum, Græcorum ac Romanorum, nihil tam alienum fuit à nostris moribus, quàm quòd eorum usum ignoraverint quæ hodie appellamus femoralia & tibialia. Nostras braccas non fuisse Græcis Latinísque in usu probamus: 1. Quòd nulla apud ullum Græcum aut Latinum scriptorem vetustiorem exstet eorum mentio, ac nè appellatio quidem, nisi barbara. 2. Quòd in cultu Græcorum & Romanorum breviori veste amicti partes pudendas ostenderent, testibus Theoph. Charact. *βδελυρός*, quem ait solitum vestem consultò adducere, ut *αἰδοῖα*, i.e. *partes verendas*, ostenderet; & Plutarcho de Philippo, quem captivus monuit ut vestem dimitteret, *ἀσχημονεῖς γὰρ* (inquit) *οὕτω καθήμενος*. Hinc est quòd metu talis *ἀσχημοσύνης* Cæsar in ipso casu, cùm occideretur, sinum vestis ad ima crura deduxit. 3. Quòd in mentione *τῶν περὶ ἀποπάτησιν ὄντων* (i.e. *eorum quæ spectant ad ventris exonerationem*) vestis semper *καθίεσθαι καὶ ἀνίεσθαι* dicitur. Hebræi honestissimè, *pedes tegere*. Herodianus in Macrino, *τῆς ἐσθῆτος τῶν μηρῶν καθιεμένης*, Casaub. in Sueton *. Rectiùs verti potest, *purgat pedes*. Apud Hebræos autem quicquid in ima ventris parte est, & infra alvum, pedum nomine venit. Sic *urina*, vel *aqua, pili, pedum*; & *semen, filii, secundina*, dicuntur *de inter pedes venire*, Gen. 49. 10. Deut. 28. 57 ᵃ. ¶ *In æstivo cubiculo*, בַּחֲדַר הַמְּקֵרָה] *In conclavi refrigerii*, Mo. vel, *æstivo*, ο'. M. *in conclavi contabulati*, Ti. [At is locus minùs commodus videri possit isti operi. Alii ergò aliter vertunt:] *Fortassis ad latrinam exivit per conclave cœnaculi*, Sy. *egressus est ad fericam per januam interiorem*, Ar. *In cubiculo cœnaculi*, i.e. quod adhæret cœnaculo, Of.

25. *Expectantésque diu donec erubescerent*, sim. Ti. M. עַד בּוֹשׁ] *Usque ad pudefieri*, Mo. D. sim. ο'. i.e. ad pudorem usque. Sic *τὸ αἰδεῖσθαι* ponitur pro *τῇ αἰδοῖ*. *Verecundari perdidit*, i.e. verecundiam. Sic, *tuum amare*, pro, *tua amationes*. בּוֹשׁ pro בֹּשֶׁת; aut est nomen ad instar אוֹר *lumen* ᵗ. עַד בּוֹשׁ, pro עַד שֶׁבּוֹשׁ ᵛ. Donec confusi turbarentur præ consilii inopia, quòd nemo pulsatis responderet ˣ. Al. *Expectârunt donec tardaret*, vel, *cunctaretur*, P. V. *Usque ad tarditatem*, i.e. ampliùs distulisset aperire quàm solebat, Jun. *Eum exspectâssent dudum*, JT. vel, *multùm*, Jon. vel, *diu*, Sy. Ar.

26. *Dum illi turbarentur*, עַד הִתְמַהְמְהָם] *Usque ad tardare eos*, Mo. *dum turbantur*, ο'. (*cunctantur*, JT. *impediuntur*, Jon. *obstupescunt*, Sy. *mirantur*, Ar.) Principio nihil de nece aut occisore cogitant, quem illo die sedatum, inermem, mancum viderant: deinde vulnus videri potuit, at latebat pugio: effusus cruor facilè vestimentis jacentis operiri potuit. Raræ namque in ventre venæ sunt, eæque exiguæ, & sanguinis parùm, maximè in obesis. Putare possent, ex solio concidentem dominum, ipsius corporis mole & debilitate ruptum crepuisse. Seipsos variis opinioni-

bus

Marginal notes (left column): ᵒ Bo. ad v. 19. ᵖ La. v. 19. ᑫ G. ʳ Pi et Jun. Ma. * Bo. sim. M. † BA. 1. 2. 8. 135. ˢ D. ᵛ V. ᵘ Bo. ʸ Mont. ᶻ Bo. ᵃ Marr. sim. La. Bo. ᵇ Bo. ex P. M. ᶜ V. ᵈ Q. in M. * T. † T. ᵉ D. ᵈ Pi. * V. ᶠ Bo. ᵍ Bo. ʰ Aug. in Bo. ⁱ Ma. ex Caj. ᵏ Mont. ˡ Bo. ex La.

Marginal notes (right column): ⁿ Pi. ᵒ Mart. L. ᵖ Pi. ᑫ To. ʳ V. * Jun. ˢ M. ᵛ Pi. * Ga. ᵃ Bo. ᵗ D. ᵛ V. ˣ Bo.

bus & verbis turbabant; atque hoc est *HITMAHAM:* Medici accedunt, &c. Interim Ehud fugit. ¶ *Vade reversus fuerat*] Rectam viam primùm instituit, non ut qui fugeret, sed ut præcedentes sequens comites [c]. ¶ *Vtaeque in Seirath*] Proprium loci nomen est, o'. Chald. P. Ca. V. Pauci tamen appellativè sumunt, vertúntque, *& servatus est inter condensa veprium*; quasi latebras quæreret quibus se tegeret; cujus contrarium sequentia satis ostendunt [d].

27. *Et statim*, &c וַיְהִי בְּבוֹאוֹ] *Et fuit in veniendo eum*, i. e. cùm pervenisset ad suos [*].

28. *Occupaverunt vada Jordanis quæ transmittunt in Moab*, sic M. vel, *ubi trajicitur ad Moabitas*, Ti. sim. Ca. אֶת־מַעְבְּרוֹת הַיַּרְדֵּן לְמוֹאָב] Ceperunt *transitus Jordanis ipsi Moab*, Mo. M. P. vel, *ipsius Moab*, o'. *super Moab*, Jon. *versùs Moab*, Ar. Belg. Ang. *Propter Moabitas*, i. e. nè ipsi Moabitæ ferrent suis opem. [Ità Vatablus in illis ejus notis quas Biblis Tigurinis apposuit Robertus Stephanus, quas, cum multis aliis haud spernendis, incassum quæres in iis Vatabli notis quæ habentur in Tomis Criticorum.] *Et præoccupantes vada Jordanis Moabitis*, JT. i.e. contra Moabitas, seu arcendorum Moabitarum causâ [f]. Hæc vada eo consilio occupârunt, 1. Nè Moabitæ qui in Judæa erant transvafato Jordane evaderent [g]: 2. Nè his suppetias ferrent Moabitæ qui erant in regione Moab [h].

29. *Sed percusserunt Moabitas*, אֶת־מוֹאָב] *Moab*, M. P. *de Moab*, sive, *de Moabitis*, V. *Moabitas*, videlicet, *quasi decies mille viros:* Appositio [i]. ¶ *Robustos*, כָּל־שָׁמֵן] *Omnem pinguem*, P. Mo. o'. *crassum*, vel *obesum*, M. Ti. *terribilem*, Jon. *divitem quemque*, Ar. sim. JT. Pi. Metaphora, Pi. à corpore ad opes, Jun. *Omnem adipem*, i. e. lectissimum quemque ac præstantissimum opibus, nobilitate, dignitate [k].

30. *Humiliatúsque est Moab:* Heb. est verbum fœmineum [l]; וַתִּכָּנַע מוֹאָב] *Humiliatáque fuit* (sub. vel *congregatio*, V. Ma. vel *terra, regio*, Ma.) *Moab*, V. Forsan tribuit eis verbum fœmineum ob fractum & enervatum eorum animum tantâ clade [m]. ¶ *Et quievit terra octoginta annis*] Inclusis annis idololatriæ ante servitutem, & annis 18 servitutis. Vide dicta suprà v. 11 [n]. 80 *annis*, h. e. usque ad 80. annum à morte Othonielis, quo mortuus est Ehud ejus successor [o]. Res Israelitarum longè tranquilliores erant quàm Romanorum. Romani enim nunquam pacem habuerunt diuturniorem spatio 40 annorum [p].

31. *Post hunc Samgar*] Qu. An hic est inter judices numerandus? Resp. Ità est: 1. Quia dicitur, *Post hunc* (scil. Aod) *fuit Samgar:* At qua in re, nisi in hoc munere? 2. Ipse erat *Salvator* Israel, quod nomen Judicibus proprium erat. 3. Idem sentiunt Josephus, Origenes, Chronic. Alex. Obj. 1. Non pauci hunc omittunt, ut Clemens Alex. Isid. &c. Resp. Nempe, quia brevissimus erat ejus principatus. Obj. 2. Nusquam dicitur *judicâsse* Israelem. Resp. 1. Neque hoc dicitur de Othoniele vel Aod. 2. Dicitur *salvâsse* Israel, quod idem est. Obj. 3. Unicum tantùm ejus facinus recensetur, quod & privatus egit. Resp. Ab hujusmodi populi defensione tanquam patriæ vindices principatum auspicati sunt, qui communi populi consensu, vel expresso, vel tacito, ipsis deferebatur, vel confirmabatur. Obj. 4. Tempus principatûs ipsius non refertur, & Jud. 4. conjunguntur tempora Ehud & Deboræ, quasi nullus Judex intercesserit. Resp. Hoc factum quia breve fuit tempus Samgar, idémque in annis præcedentis Aod inclusum. Verisimile est Aod 80. anno inchoato vitâ functum, & Samgar non integrum annum imperâsse [q]. Judex erat, sed modici temporis, & paucorum mensium [r]. ¶ *Qui percussit*] Vel, solus [*], vel, cum sociis [s]. ¶ *De Philistim*] Qui latrociniis potiùs & velitationibus quàm justo bello Israelitas infestabant [†]. ¶ *Vomere*, בְּמַלְמַד הַבָּקָר] *In documento bovis*, Mo. *in vomere boum*, Sy. *in stiva*, vel *pede, aratri*, Orig. in Nob. *vecte jugali*, M. *stimulo bovis*, vel *boum*, Jon. Sy. P. Ti. JT. Sic dicitur à לָמַד *discere*, quasi *didascalium* dixeris; quòd eo bos edoceatur & erudiatur quasi [v]. Ut שָׁנַן, ità לָמַד, tam *acuere* quàm *docere* significabat, & eleganti metaphorâ acuendi verba transtulerunt ad disciplinas, quia obtusum ingenium discendo fit acutius [x]. Dicitur Lycurgus βουπλῆγι, h.e. boum stimulo, Bacchi copias circa Nysam fugâsse; Homer. Iliad. 5. θύσθλα χαμαὶ, &c. Et in Nonni Dionys. l. 20. hæc pugna describitur ἐγγύθι Καρμήλοιο, *prope Carmelum*, montem in Judæa notissimum. Et fortasse Lycurgus idem est cum nostro Samgare. Ar. hîc vertit, *securi boum*, ut commodiùs & honestiùs pugnaret. At ille hâc suâ prudentia Sacri scriptoris scopo repugnat, qui hanc pugnam nobis proponit ut rem insolitam ac paradoxam [y]. Videtur Samgar fuisse agricola, &, irruentibus Philistinis, ab aratro arrepto vomere subitò prosiluisse ad pugnam; uti etiamnum faciunt Hungari irruentibus Turcis. Simili modo ab aratro ad dictaturam vocati fuêre prisci Romanorum heroes, ut Camillus, Curius, &c. qui Romam à Gallis, &c. liberârunt. Hinc vetus proverbium, *Infige plagam ab aratro*, sive, *Impinge vomerem*; dici solitum cùm quis jubet strenuè pugnare, licèt sine arte [z].

Marginal notes: c Mont. — d Bo. — * V. — f Pi. — g Bo. La. — h Bo. — i Pi. — k Q. in Ma. — l Ma. — m Ma. — n Bo. — o La. — p Aug. in Mart. — q Bo. — r La. — s To. — * L. — † Bo. — v B½. 1. 2 39 375. — x BP. 1. 5. 396. — y BA. 5. — z La.

CAP. IV.

1. **A**Ddiderunt—*facere malum—post mortem Aod*] Simil. M. Hebr. *& Ehud mortuus fuit*. Hinc colligit Mont. eos adhuc vivente Aod cœpisse labi, &c. Sed alii vertunt, *Ehud mortuo*, P. JT. *Et* in Heb. sæpe valet, *enim, quia* [a]. [Ti. connectit hanc clausulam cum sequentibus, hoc modo, *Et mortuo Ehud vendidit eos.*] Nulla fit Samgaris mentio, quia brevissimus erat illius principatus [b]; & quia non plenè servavit Israelem, nec errantes reduxit in viam [c].

2. *Et tradidit*] Heb. *vendidit*; i. e. more vendentium servos tradidit eos in manus, &c [d]. Idem est, nam quæ venduntur emptori traduntur [*]. ¶ *Jabin*] Alius hic ab illo Jos. 11. 1. sed vel ex ejus posteris fuit, vel nomen illud illius urbis Regibus commune erat [f]. ¶ *Qui regnavit in Asor*, אֲשֶׁר מָלַךְ בְּחָצוֹר] *Qui regnabat in Hatzor*, M. Ti. JT. Mo. &c. Qu. Quomodo hic in *Asor* regnavit, cùm ea urbs combusta erat, Jos. 11. 11, 13? Resp. 1. Q. vertunt, *qui regnaverat in Hatsor*, P. sub. *in patre*; i. e. cujus prædecessores Reges regnaverant in Hasor: vel, ad quem jus regni Asor pertinebat [g]. 2. Aut fuerat urbs illa reædificata [h] à Cananæis, cùm eorum reliquiæ pacificè vivere sinerentur [i]. 3. Vel *Hasor* hîc ponitur pro ejus agro [k]. (Sic infrà Jud. 13. 2. *Fuit vir quidam à Zorha*, i. e. ex agro Zorhæ. Ruri enim habitasse Samsonis parentes, ex cap. 13. 25. & 16. 31. & 18. 12. patet. De civitate autem Zorha videantur Jos. 15. 33. & 19. 41 [l].) Atque ideo subjungitur, ipsum Jabin *resedisse in Haroseth*, quòd forsan, excisâ Chatzore, sedes regni translata fuerat [m]. *In Hatzor*, pro, prope Hatzor [n]. ¶ *Ipse autem habitabat in Haroseth gentium*] Qu. 1. Quis ibi habitabat? Resp. 1. Jabin [o]. Ità communiter statuunt: Combustâ Asor, Reges sedem sibi delegerant in Haroseth [p]. [Non placet Bo.] Quid aliud est *regnavit in Asor*, quàm *regiam habuit*, &c? Verùm dici potuit regnâsse in Asor, quòd ejus loci titulum sibi retinuerit; quanquam verisimilius est eam urbem instauratam esse [q]. Resp. 2. Alii referunt ad Sisaram [r], de quo proximè præcesserat, quémque à regia abesse cum exercitu verisimile est [*]. Qu. 2. Quid *Haroseth*? Resp. Quibusdam est nomen proprium. Ità Sy. Ar. Mo. Ca. Belg. Ang. JT. Pi. Os. Aliis est appellativum: *In munitione arcium*, Jon. *in nemore*, vel *sylva*, M. ex He. Nomen loci *Harosheth* est à situ, q.d. in loco sylvatico [t]. *Sylva* Aramæis dicitur חורשא. Conjiciunt in sylva illa fuisse arces validas Cananæorum [v]. o'. in cod. Regiis & Basileens. vers. 16. habent, ἕως δρυμοῦ, *usque ad sylvam*; at in cod. Romanis emendatissimis est ἕως Ἀρισώθ [x]. Verisimile est *Charosheth* dictam à חָרַשׁ *fabricare*, quòd in ea fabricati sunt 900 illi currus, & in ea Rex habuit armamentarium [y]. Ipsa vox חֲרֹשֶׁת sign. *fabrefactionem*, vel, ejus *instrumentum*, Exod. 31. 5 [z]. Qu. 3. Cur dicitur *Harosheth gentium*? Resp. 1. Per excellentiam, à multitudine habitatorum [a]. 2. A concursu gentium à Josue pulsa-

Marginal notes: a Bo. — b Me. — c D. et E. — d V. — * Me. — f Bo. — g V. — h V. Me. La. Bo. — i Bo. — k Jun. Glas. Pi. — l Glas. gram. p. 883. — m Jun. — n Pi. — o Theod. in Bo. Ma. Jun. — p D. — q Mohr. — r Ita La. Bo. — * Bo. — t Pi. et Jun. D. — v D. — x Bd. — y La. Bo. — z Bd. — a Jo.

rum [b]; quòd in hanc urbem multi è variis Cananæorum populis, huc, illuc, post excidium à Josue illatum, sparsim evaserint, eámque vel ædificârint, vel refecerint ac munierint [c]. Quod fecerunt ex desiderio principatûs illius prioris [d]. 3. Vel, quòd gentes eò confluxerint aliis de causis, ob mercaturam, &c [*]. Quòd Septentrionales illæ partes Canaan colluvie variarum gentium abundabant, testis est Strabo l. 16. pag. 760. *Chasor* erat in Galilæa Gentium; nam 8 tantùm leucis à Tyro distabat, teste Brochardo [f]. Vide quæ diximus ad Jos. 12. 23. *Ren Gentium Galgal* [g].

3. *Vehementer oppresserat*, sim. M. Tt. בְּחָזְקָה] *In fortitudine*, Mo. simil. P. *in duritie*, Jon. *cum violentia*, Sy. Ar. JT. *imperiosè*, o'. κραταιῶς, D.

4. *Debora*] Idem est quod *apis*: Ea, ut apis, casta erat, industria, fuit mellea, hostibus aculeata [h]. ¶ *Prophetis*] Nihil novum prophetidas esse fœminas. Tales erant *Maria*, Exod. 15. *Holda*, 2 Reg. 22. *Elizabeth*, Luc. 1. *Anna*, Luc. 2. *Philippi* filiæ, Act. 21 [i]. ¶ *Uxor Lapidoth*, ità Jon. Sy. M. Ti. P. Mo. אֵשֶׁת לַפִּידוֹת] *Fœmina Lappidothana*, JT. *uxor principis*, Ar. *Mulier lucernarum*, vel, *mulier lychnaria*, nempe, quæ ellychnia concinnaret pro lucernis Sanctuarii [k]. לַפִּידוֹת sign. *lampades, faces, fulgores* [l]. *Mulier splendorum*, utpote quæ Divinis splendoribus imbuta & illuminata fuit [m]. Malim eam uxorem Lapidoth fuisse [n]. Sed cùm ageretur spiritu prophetico, procul habitabat à marito [o]. Verùm non repugnat conjugatas, & conjugio vacantes, spiritu prophetiæ imbui [p]. ¶ *Quæ judicabat populum*] Qu. An ergò Judex fuit? Resp. 1. Quidam affirmant [q]: Nam eodem prorsus modo Scriptura de functione ejus, ut de aliorum Judicum, loquitur. Neque id à fœmina alienum exempla multa demonstrant [r]. Resp. 2. Alii negant [*]. Nam, 1. Non permisissent, ante hoc bellum, Jabin & Sisara dominantes Hebræis [t], & post bellum Barac Judex fuit [v]. 2. Se vocat *matrem in Israel*, non, *principem*, aut *dominam* [x]. 3. Quod primum & præcipuum erat Judicis munus, scilicet, populum defendere, & in bello Ducem agere, ipsa non præstitit [y]. 4. Si pro potestate imperasset, imperio suo exercitum coegisset; at, contrà, ex spontaneis militibus eum coegit, Jud. 5. 2, 9 [z]. neque ex omnibus quidem tribubus: unde liquet consilio magis quàm potestate rem populi gessisse [a]. Populum judicabat, sine principatu tamen [b]. Jus populo dixit, litésque composuit; sed absque jurisdictione, sive potestate judiciaria [c]. Quia Prophetissa & mulier prudens erat, spontè populus ad eam controversias suas detulit [d]. Sic Deioces initio, antequam Rex fieret, ex sola sapientia, & auctoritate indè secuta, Judicem apud Medos egit, teste Herod. l. 1. Sic & Samuel consulentibus de rebus dubiis respondebat [*]. Fateor hanc rem obscuram esse; mallem tamen eam *Judicem* propriè fuisse. Esto in bello Dux non fuit, quia illud minùs decebat; at fuit in bello socia, & belli auctor, v. 9. Fuit quidem & *Barac* Judex, juxta Heb. 11. Et quidni duo Judices essent, ut duo Pontifices, Sadoc & Abiathar? Quanquam dici posset etiam Deboram, quæ ad tempus principatum susceperat, quamdiu, scilicet, viro alicui id munus, tyranno vetante, non permittebatur, deinceps principatu & judicandi officio abstinuisse, [sic enim legendum, non, *obtinuisse*, ut sensus indicat,] & Baraco duntaxat consilio adfuisse. *Matrem* autem se vocat, ab amore & solicitudine boni publici. Denique, cùm ipsa non ductaret exercitum, non decuit ab ea pro imperio exercitum cogi, sed à Barac, cui per revelationem noverat sat multos spontaneos milites adhæsuros [f].

5. *Et sedebat*, וְהִיא יוֹשֶׁבֶת] *Habitans*, vel, *habitabat*, M. P. Ti. Ca. Jon. sim. Sy. Ar. Alii, *sedens*, o'. Mo. Scil. dum jus diceret; is enim situs judicantium esse solet [g]. ¶ *Subpalma*, &c. תַּחַת תֹּמֶר דְּבוֹרָה] *Sub palma Deboræ*, o'. M. P. Mo. Ti. *sub palma quæ postea dicta fuit Deboræ*, V. Aliis *Debora* est nominativus, *Debora degebat sub palma*, Sy. Q. in V. ¶ *Inter Rama & Bethel*] Fuerunt hæ urbes in confinus Benjamin (ubi Rama) & Ephraim (ubi Bethel [h].)

6. *Barac*] Hunc fingunt Rabbini fuisse maritum (alii filium) Deboræ. Si ità esset, cur ipsa nunquam cum sic vocitat? quomodo semper illi inter se tanquam genere extranei agerent [i]? ¶ *De Cedes Nephthali*] Sic vocatur ad distinctionem alterius *Cedes* in tribu Issachar, 1 Paral. 6. & *Cedes* in Juda, Jos. c. 15. v. 23 [k]. ¶ *Præcepit tibi*] Heb. *Annon præcepit?* q. d. Certè præcepit, & jam præcepit. Interrogatio est certa asseveratio, quæ prolatione non eget [l]. ¶ *Vade & duc exercitum*, לֵךְ וּמָשַׁכְתָּ] *Vade & trahes*, Mo. *Vade & pertrahe*, P. i. e. tecum assumas, vel ducas [m]. *Contrahe*, supple, *exercitum*, Ti. *Vade & allicias* viros, M. Persuadeas eos verbis, K. in M. ut eant in prælium: extimescebant enim valde ob exercitum Sisaræ [n]. *Trahere* non tam est convocare, aut accersere, quàm verbis & rationibus, aut occulto quodam impetu, trahere quò velit [*]. *Trahe*, sub. *ad te*, Belg. vel, *post te*, M. vel, *versùs* Tabor, Angl. *I & progredere*. De hoc usu verbi vide quæ nos ad Jer. 5. 8 [o]. *Vade & extendere ad montem*, &c. Jon. *ut ires, descenderésque*, &c. Ar. [Quidam vò לֵךְ referunt ad præcedentia, *Nonne præcepit tibi?* Legunt לְךָ, vel לָךְ.] ¶ *In montem Thabor*] Hic valde opportunus erat, tum ad provocandum è vicinia Sisaram, tum ad explicandas copias, utpote in medio Galilææ campo, in tribu quidem Zabulon, in confinio tamen tribuum Issachar & Manasse, in cujus culmine ampla planities est. ¶ *De Nephthali & Zebulon*] Sunt enim hæ Tribus conterminæ, & monti Thabor vicinæ. Alii tamen se adjunxerunt, præsertim de Manasse & Issachar, ut docet Jud. 5. 14, 15 [q].

7. *Ego adducam ad te*] Heb. *traham ad te*, M P. Ti. Immittendo ei voluntatem præliandi contra te [r]. Verba sunt Dei: i.e. Efficiam ut descendant [†]. ¶ *Cison*] Hic torrens vicinus erat monti Thabor, testibus Hieron. & Adrichomio [s].

8. *Si venis mecum, vadam: si nolueris — non pergam*] Fuit hæc in Barac cunctatio ex humana prudentia nimia [t]. Peccâsse videtur: Nam debuit Deo per Prophetidem præcipienti statim obedire, Deóque promittenti fidere. Porrò, culpam pœna indicat. Contrà tamen, à fide laudatur Heb. 11. Et credi potest eum non detrectâsse imperium, sed Deboram comitem postulâsse, ut per ipsam in rebus dubiis consuleret, & milites in officio contineret [u].

9. *Sed in hac vice non reputabitur tibi*, &c. אֶפֶס כִּי לֹא תִהְיֶה תִּפְאַרְתְּךָ עַל הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר אַתָּה הוֹלֵךְ] *Veruntamen* (*nisi quòd*, JT. *verùm cognosce quia*, o'. *tantùm quia*. Jun.) *non erit decor tuus super via quâ tu ambulans*, Mo. *Gloria non erit tua hâc profectione quâ jam proficisceris*, Ti. Hoc non erit tibi honori in expeditione quam paras contra illum [y]. *In hoc non erit gloria tua in via per quam tu ambulas*, P. Belg. vel, *propter viam in qua tu ambulas*, i.e. propter diffidentiam tuam, Q. in Belg. *In hac via*, &c. Eo modo quem tu sequeris, vel, hâc ratione, non consules honori tuo. Sic *via* nomen accipitur Num. 22. 32 [z]. *Non erit pro gloria tua iter quod subibis*, M. Ang. ¶ *In manu mulieris*] i. e. Vel Deboræ, vel, potiùs, Jahelis, ex v. 21 [†]. Utrumque verum; nam utraque gloriæ partem, quæ Baraco debebatur, decerpsit [*].

10. *Accitis*, &c. וַיַּזְעֵק] *Et conclamavit Zebulon*, &c. o'. Mo. quasi conclamando convocavit, Nobil. sim. Ar. *collegit*, Sy. *accersivit*, JT. ¶ *Ascendit*, וַיַּעַל בְּרַגְלָיו] *Et ascendit in pedibus suis*, P. Mo. Belg. D. *Et ascendere fecit*, i. e. deduxit, *ad pedes suos*, i. e. secum, V. *Deduxit* (potiùs, *subduxit*, i. e. sursum duxit,) *ad vestigia sua*, JT. *decem millia*, &c. h.e. qui ejus vestigia & ductum sequerentur [a]. *Duxit post se*, M. *Et ascendit pedes*, &c. Ti. Idem verbum occurrit v. 17. ubi *Sisara* בְּרַגְלָיו, i. e. *pedes, aufugit* [*]. Hic locus indicat eos omnes pedites fuisse, nullos equites, aut curribus insidentes [b]. Non solebant Israelitæ equitatu valere, quibus interdictum est equorum numerum colligere, nec opportunum hoc esset ascensuris in montem [c]. *Et ascenderunt juxta pedes ejus 10 millia*, &c. o'.

11. *Haber autem Cinæus*, &c. וְחֶבֶר הַקֵּינִי נִפְרָד מִקַּיִן מִבְּנֵי חֹבָב] *Heber Cenæus de filiis Hobab* (qui erat *de filiis Hobab*, Ang.) *abscesserat*, vel, *separaverat se*, *de Cain*, Ti. Ang. Alii, *separaverat se à Cain, à filiis Hobab*, P. sim. M. JT. Pi. *A Cain*, i. e. à gente vel cognatione Cenæorum, V. Jun. quæ *Cain* dicitur Num. 24. 22. Jun. Pi.

Parentes

Marginal notes (left column): [b] Me. Ma. Mont. [c] Bo. [d] To. [*] Me. [f] Ma. [g] Bo. [h] La. [i] La. Bo. [k] RR. in Bo. [l] Bo. [m] Mont. [n] Bo. [o] V. [p] Bo. [q] Ma. Ambros. & Hier. in La. Bo. [r] Ma. [*] To. La. Bo. E. Me. T. [t] La. Me. [v] Me. [x] E. [y] Bo. [z] Ba. E. [a] E. [b] Me. [c] Ser. La. T. [d] E. La. Me. T. [*] La. [f] Bo. [g] Bo. [h] Bo.

Marginal notes (right column): [i] Bo. [k] Bo. [l] V. sim Q. [m] V. [n] Q. in Ma. [*] D. [o] Di. [q] Bo. [r] L. [†] V. [s] Bo. [t] Me. [u] Bo. [y] V. [z] D. [†] La. Bo. [*] Mo. [a] Ma. [*] Mars. [b] D. [c] Mars.

Parentes & majores pro filiis & posteris, sive nomina stirpium pro patronymicis, per metonymiam causæ sæpissimè usurpantur [d]. Recesserat quondam à cæteris Cenæis, (fratribus suis,) filiis Hobab, Os. Relictis suis gentilibus apud tribum Juda, Jud. 1. 16. venerat habitatum in regionem Nephthalitarum †. Quæ discessûs à fratribus causa, incertum: Fortè pascuorum defectus, sicut Gen. 13 [f]. Intexitur hoc propter Jaelem, nè mirum esset Cinæum hoc loco reperiri [g]. ¶ *Usque ad vallem*, [עַד אֵלוֹן] *Usque ad* (vel, *propè*, Ti.) *quercum*, vel *quercetum*, Ti. D. JT. Mo. *usque ad Elon*, P. ¶ *Senanim*, [בְּצַעֲנַנִּים] Masorethæ autem legunt בְּצַעֲנַנִּים, *in Saananim*. Est nomen loci tunc noti [h]. De eo Jos. 19. 33 [i]. ¶ *Erat juxta Cedes*, sic ′′. sim. JT. Jon. [אֶת־קֶדֶשׁ] *Cum Kedes*, Mo. D. *Apud Cedes*: את hic valet עם *cum*. Sic, *cum vultu tuo*, Psal. 17. pro, *apud vultum tuum* [k]. i. e. Suis tentoriis occupabat magnam partem agri Kedes [l]. Non in domibus, sed tentoriis, habitabant [m]. Cinæus autem medium se in hoc bello fecerat, non ausus sibi partem de terra bello parta vendicare. Vide infrà 17 [n].

13. *Congregavit*] Vel hic locus ostendit verbum וַיַּזְעֵק melius reddi *congregavit*, quàm *convocavit*. Nam currus non convocantur [o].

14. *Surge*] q. d. Rumpe moras [p]. ¶ *Tradidit Sisaram in manus tuas*] Obj. At v. 9. *tradetur in manum mulieris*. Resp. Utrumque verum: siquidem traditus est Baraco debellandus, Jaeli occidendus [q]. ¶ *De monte Thabor*] Hic collegi copias voluit Dominus, quia non longè distabat ab Haroseth, ubi morabatur Sisara, ut vicino excitatus vel metu, vel periculo, statim accurreret, & prælio ac victoriæ locus daretur [r].

15. *Perterruit*, sim. ′′. [וַיָּהָם] *Contrivit*, Sy. sim. Mo. Jon. *profligavit*, Ar. *fudit*, JT. Vox significat terrefacere magno cum strepitu & fragore, (& ità necessariò sumitur Exod. 14. 24. Jos. 10. 10. 1 Sam. 7. 10.) quisquis tandem ille fuerit, sive exercitûs quasi advenientis strepitus, ut 2 Reg. 7. sive procellæ à Deo excitatæ †. Fulgura & lapides grandinis maximi ceciderunt super exercitum ejus [s]. Et hoc indicatur Jud. 5. 20. *De cælo dimicatum est contra eos.* Adde quòd, ubi cum fragore res à Deo peracta est, & usurpatur vox הָמַם, ferè hujusmodi tempestas & procella adhibita est; ut Exod. 14. 24. Jos. 10. 10. 1 Sam. 7. 10. & 2 Sam. 22. 14. 15. Obj. At si Deus perterruit eos fulminibus, &c. quomodo dicitur *terruisse*, vel *contrivisse, ore gladii?* Resp. Potest verti, *magno fragore edito pavefactos contrivit*: ità patet quomodo os gladii partes suas egerit; nempe, pavorem eorum auxit os gladii Israelitarum ipsis superveniens [v]. ¶ *Ad conspectum Barac*, [לִפְנֵי בָרָק] *Ante Barak*, P. JT. i. e. ad impressionem Barak [x]. ¶ *Pedibus fugeret*] Inter gregarios milites latens fugit. Currum itaque, sibi paratum ad tutelam & robur, deserit. Et certè cùm Deus audaciam & robur subducit, quæ priùs arma erant, onera & impedimenta redduntur [y].

16. *Et omnis hostium multitudo*] Philo Byblius asserit è castris Sisaræ cæsa esse 997 millia: quod vix videtur credibile [z]. Refert Josephus fuisse 300 millia peditum & 10 millia equitum. Favet Chald. qui Jud. 5. 8. numerat 250 millia [a].

17. *Pervenit ad tentorium Jabel*, &c] Illud erat prope Tabor, in valle secundùm Cadea [b]. Qu. Cur vocat tentorium *Jabel*, non *Haber?* Resp. 1. Quia tunc Haber domi non fuit. 2. Propter eximiam fœminæ hujus virtutem [c]. 3. In amplis domibus separata erant virorum & mulierum tabernacula [e]. ¶ *Erat pax inter Jabin — & Haber*] Qu. Unde hoc factum? Resp. 1. Ab iis Rex non timebat, utpote à belli negotiis remotis, vitæ pacificæ deditis, Legis meditationi & virtutum exercitio assuetis; quæ omnia studia in ipsis etiam barbarus Rex cum suis mirabatur †. 2. Quòd hi Cinæi ab Israelitis habitatione disjungerentur, ideóque pax iis præstari potuit [f]. 3. Ex Divina protectione: Cùm enim hi à flagitiis Israelitarum remoti essent, etiam ab his pœnam abesse volebat Deus; ut vel sic Israelitæ vindictam Dei in se agnoscerent, & ex peccatis calamitatem suam provenisse [g].

18. *Intra ad me*, [סוּרָה אֵלַי] *Diverte* (*Concede*, Ti. *Declina*, P.) *ad me*, M. JT. ¶ *Operuit ab ea pallio*, [בַּשְּׂמִיכָה] *Tegumento*, P. Mo. scil. *crasso*, Mo. *culcitrâ*, M. *lodice*, Ca. *pallio*, Ar. *cortinâ tentorii*, Sy. *stragulâ villosâ*, V. sive *amphitapâ*, JT. Ἀμφίταπος Athenæo *vestis genus utrinque villos habens* [k]. *Stragulo*. Etymon habet à densitate. Nam Ch. סְמִיכָא & Arab. סמכה est *crassities, densitas*. Et K. in locum dicit Chaldæum גּוּנְבָא *gunea* esse stragulum crassius ex utraque parte villosum [l]. Astutè hoc fecit; ut suspicionem fraudis adimeret, abscondit eum, nè quis Hebræorum inveniret *.

19. *Da — paululum aquæ*] Non dicit, *vini*, 1. quia hoc apud Cinæos non reperiri noverat, vide Jer. 35. 2. quia aqua sitienti gratior est [m]. ¶ *Sitis valde*] Cursu nimirum, pernici fugâ, sudore ac metu exhaustus [n]. ¶ *Utrem lactis*] Aut, quia aqua non erat ad manum [o], aut, ut potus esset suavior [p]; in majoris benevolentiæ argumentum [q], aut, ut induceret illi somnum [r]. Solet enim lac, si largè bibatur, vapores & fumos excitare, qui ad caput ascendentes illi gravedinem somnúmque conciliant. Hinc infantes crebrò dormiunt; & biliosis febréque laborantibus lac à Medicis negari solet, teste Hippocrate †. Fortè etiam lacti miscuit opium, mandragoram, &c [t].

20. *Dixitque Sisara ad eam, Sta*, ità M. Ti. JT. D. [עֲמֹד] Vel, *Dixit stare*, i. e. ut staret [v]. Satis pro imperio loquitur, & velut ancillam alloquitur, quam dominam agnoscere debebat [x]. ¶ *Nullus est*] Illa autem astutè sponsionem reticet ad stipulationem ejus [y].

21. *Tulit clavum tabernaculi*, [יְתַד] *Paxillum*, Ar. Mo. JT. Unum ex paxillis ferreis quibus tabernaculum figitur [z]; qui idcirco magni erant & peracuti [a]. Usa autem hoc clavo, vel, quòd Israelitæ à Cananæis exarmati essent [b], vel, quòd apud Cinæos arma quibus alios offenderent deessent [c]. ¶ *Supra tempus capitis*] Quæ pars capitis mollior & ad clavum recipiendum opportunior [d]. ¶ *Defixit*, &c. [וַתִּצְנַח בָּאָרֶץ] *Et fixit se* (*infixus est*, P.) *in terram*, Mo. *& prolapsus est in terram*, ′′. *infixit in terra*, M. JT. sim. Ti. V. Perforato, scilicet, ac transverberato capite illius †. Heb. *desiliret in terram*; i. e. cum impetu erumpens ex altero temporum infigeretur in terram [f]. Audax hoc erat facinus mulieris, sed quæ videbat Deum & elementa pugnare contra impium hominem, persecutorem fidelium *. ¶ *Qui soporem consociians*, &c. [וְהוּא נִרְדָּם וַיָּעַף] *Sopore pressus & lassus fuit*, M. *erat pressus sopore præ lassitudine*, V. [Hæc verba parenthesi includunt P. & Ang.] Somni causæ erant lassitudo, lac, & quòd bene coopertus jacebat [g]. Qu. 1. Cur Jahel manu suâ occidit Sisaram, & non expectavit Barac, ut eum illi traderet? Resp. Quia periculum erat in mora, nè experrectus fugeret, bellúmque renovaret [h]. Qu. 2. An rectè fecit Jahel fœderatum occidendo, præsertim quem, amicitiam simulando, domum invitaverat, ideóque tacitè securitatem promiserat [i]? Respond. Rectè hoc fecit [k]. Nam, 1. Pax ea non nisi coacta erat [l]. 2. Ad talia pacta & fœdera non vocantur mulieres, sed viri; nec uxor semper tenetur servare pacta viri [m]. 3. Vel, pax hæc libera erat, ut utrique licitum esset pro suo commodo eam violare [n]. 4. Non dicitur fœdus amicitiæ fuisse inter Jabin & Haber, nec pactum juramento firmatum [o]: Sed tributo tantùm aliquo vexationem redimebat; vel, Rex ei citra tributum securitatem promisit, quòd ab eo nihil timeret, ideóque solennem pactionem non exigeret. 5. Si juramentum intervenisset, potuit illud à Deo solvi; & reipsa solutum erat, cùm hoc bellum à Deo imperatum esset. 6. Nulla hic erat injustitia, cùm declaratus esset hostis publicus [p]. Justum erat bellum [q]. Oppressor erat populi Dei, jamque divinitùs fractus [r]. Cinæi autem, etsi non essent Hebræi sanguine, erant tamen affinitate, & in Hebræorum hæreditatem, Remp. & fidem transierant: Debebat ergò Jael, quasi membrum Reip. communem hostem prodere & perdere †. Itaque peccâsset Jahel, si eum non occidisset. 7. Fas erat talem hostem occidere, fas igitur erat uti mediis ad eam rem accommodatis; qualia erant, domum recipere, potu reficere, somnum inducere; &c. non secùs atque hujusmodi

stratagemata, quibus fugæ simulatione vel aliis dolis hostes in fraudem necémque inducuntur, inter milites laudari solent [t]. Dissimulavit Jahel, sed fine mendacio [v], cùm nihil affirmet. Potuit interim permittere ut è verbis suis deciperetur Sisara, licèt ipse alio sensu acciperet. Potuit autem hic sensus esse; *Intra, ne timeas*, i. e. Nemo domi est à quo meritò tibi timere possis. Nam nec ipsa tunc domi erat, nec à fœmina dux belli timere debuit [x]. 8. Jahel ab initio, cùm Sisaram ad se invitavit, nihil doli in eum cogitavit; sed postea consilium mutavit ad jussum Dei [y]. 9. Accessit enim Divina inspiratio, quâ ad facinus mota est; itaque ejus factum laudat Scriptura [z]. Inviolata servari debent ordinariè hospitalitatis & necessitudinum jura; at Deo jubente omnia solvenda sunt. Tunc & Abrahamus filium mactare debet, & Levitæ cognatos, (Exod. 32.) & quisque patrem vel matrem idololatras, (Deut. 13.) Proinde, cùm Deus Sisaram proscripserit, (quod per Deboram vatem significaverat,) non poterant illi ulla jura servari. Deo enim potiùs quàm humanis rationibus est parendum [a]. 10. Vel dicendum, promissum illi de securitate factum fuisse contra bonum publicum, & sic rescindi potuisse [b]. 11. Vel distinguendum est: Est in hoc facto quiddam laudandum, nempe, bonus & pius affectus Jahelis erga Israelem, sicut olim in obstetricibus, Exod. 1. Est etiam quod vituperatione non caret; quòd mendaciter & fallaciter promittit Sisaræ securitatem [c]. Ego quoque idem statuerem, nisi Deum totius negotii gubernatorem animadverterem [d]. Citra incommodum concedi potest in Jahele mendacium †. Quod dixit, mendacium officiosum censendum est, ad salutem gentis suæ ordinatum, adeóque leve peccatum [f].

24. *Qui crescebant quotidie*, &c. וַתֵּלֶךְ יַד בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הָלוֹךְ וְקָשָׁה עַל יָבִין] *Et ibat manus filiorum Israel eundo, & dura erat super*, vel *contra*, *Jabin*. Mo. V. *eundo, & dura* essendo, Jun. Pi. *Et manus*, &c. (*fortitudo*, P.) *promovit fortiter, & invaluit*, Ti. i. e. Ex eo tempore usque adeò cœperunt augescere vires filiorum Israel, ut Regem Canaan exterminaverint & perdiderint [g]. *Et perrexerit indesinenter durior esse*, JT. Glas. Nam verbum finitum quodvis regit suum infinitivum, ad majorem certitudinem & evidentiam exprimendam: quandoque etiam diversi verbi infinitivus insuper additur, quo ferè continuatio actionis innuitur; pro quo altero infinitivo interdum nomen ponitur, ut in hoc loco nomen קָשָׁה pro infinitivo verbi à quo nomen illud provenit [h].

[t] Bo. [v] Ma. ex Jun. [x] Bo. ad v. 17. [y] Q. in Mart. [z] Ma. Bo. Tu. L. [a] Mart. [b] E. [c] E. ad 2. 1. [d] Mart. † Bo. [f] Me. [g] V. [h] Glas. gram. p. 351.

CAP. V.

1. *Cecinerunt Debora & Barak*, וַתָּשַׁר] Mos Ebræorum est, ut verbum referatur ad proximè sequens nomen, ideóque verbum fœmininum est & singulare [i]. Canticum hoc à Debora prophetide compositum est [k]. Magna affinitas est inter poesin & prophetiam: Utraque Davidi tribuitur, 2 Sam. 23. 1. Apud Ethnicos & Poetæ & oracula fundentes *vates* vocantur [l].

2. *Qui spontè obtulistis*, &c. בִּפְרֹעַ פְּרָעוֹת בְּיִשְׂרָאֵל בְּהִתְנַדֵּב עָם בָּרְכוּ יְהוָה] [Variè reddunt.] Ad verb. *In ulciscendo ultiones in Israel, in offerendo se spontaneum populus*, [legendum, *populum*,] *benedicite Domino*, Mo. *Propter vindictas sumptas in Israel, & propter populum voluntarium redditum*, &c. M. simil. Ca. Belg. *Quandoquidem sumit ultiones per Israelem*, (vel, *pro Israele*, Ang.) *spontè se offerente populo*, JT. sim. Ang. *Quandoquidem persicutus est injurias Israeli illatas, convenit ut vos qui voluntarii estis in populo gratias agatis Domino*, Ti. Porrò, ultionem hic factam plerique ad Deum referunt, sed posset ad populum referri [m]. Dum sumit pœnas de Israele propter peccata, dúmque populus spontè sumit arma ut se defendat, (addebat enim illis Dominus robur & animum cùm liberare voluit,) q. d. Tempore afflictionis & liberationis, tempore calamitoso & felici, laudate Dominum [n]. Laudate Deum, qui priùs vos viribus & præsidio denudaverat, id enim פָּרַע significat Exod. 32. (vel, qui vos opprimendo, ac Cananæis tradendo, suam ultus est injuriam, quâ illum impietate vestrâ affeceratis,) deinde, qui vos ad bellum alacres reddiderit. Rectè gratias Deo agendas suadet tum ob res prosperas, tum ob adversas. Utrumque illis prosperè cessit. *Dejectio* quippe ad pœnitentiam revocavit; *liberatio* verò à gravi jugo asseruit. Piis adversa quoque in bonum cedunt. Plerique autem sic accipiunt, Gratias Deo agendas, qui tandem Israelitarum injurias ultus sit, & spiritu suo eos spontaneos reddidit [o]. Dicuntur spontè se obtulisse, quòd Barakum, priùs in se nullum imperium habentem, sequuti sunt. Non autem totum populum intelligit, sed illos de quibus v. 18. & Jud. 4. 10 †.

3. *Audite, reges*] Omnibus, etiam exteris, notum fieri cupit se totam hanc victoriam Deo acceptam referre [t]. Nec pro suo tempore hæc decantavit, sed etiam pro posteris. *Reges* exteros compellat, qui apud se statuebant Israelem atterere [v].

4. *Domine, cùm exires de Seir*, &c.] [Quidam hunc & sequentem versum metaphoricè accipiunt.] *Cùm exires* (vel, *procederes*, JT.) *ex Seir*, M. &c. i. e. Cùm cœpisti relinquere montem Seir, & cùm recessisti de Idumæa [x], populum indè in Terram promissam deducendo; Num. 20. & 21. Deut. 2. v. 4, & 8 [y]. q. d. Cùm cœperunt filii Israel ultrà procedere, Domino eos præcedente [z], tum causam eorum cœpisti magnificè agere [a]. ¶ *Et transires*] Notant צָעַד esse incedere cum pompa & majestate [b]. ¶ *Terra mota est*] i. e. Habitatores regionis Idumææ tremuerunt [c]. Cananæi, hostes nostri, (qui dum montem Seir circumiremus agebant securi,) perterrefacti sunt [d]. Omnia terrestria & cœlestia tuâ præsentiâ perculsa ac convulsa sunt: Hyperbole †. Tantus pavor eos pervasit, ut ipsa terra tremere videretur [f]. Magnificat Deum, quòd non minori præsidio adfuerit Israelitis in hoc prælio, quàm cùm pugnaret pro iis contra Sihon & Og, cùm transiissent montem Seir, in quo prælio montes tremere videbantur [g]. ¶ *Cœlique ac nubes distillaverunt aquas*] Ingens Hyperbole; q. d. Cœli ipsi solidi in aquas soluti sunt, & nubes densissimæ totæ in aquas abierunt [h]. Fuit perinde acsi *cœlum & nubes aquarum moles ingentes* ad inferiores planities *devolverent* [i]. Idem bis dicit [k], (non temerè, nec inutiliter, sed ut nostræ stupiditati consulat, qui uni ictui non solemus cedere [l];) *Cœli stillârunt*, & *Nubes stillârunt*: simul videmus *cœlum* pro *nubibus* accipi: h. e. cœlum fuit obscuratum ac plenum nubibus: fuerat enim author ejus victoriæ. Significat Principes & Duces despondisse animum [m]. Principes in lacrymas soluti sunt [n].

5. *Montes fluxerunt*] Ità M. P. Ti. Elegans poetica Hyperbole. Montes soluti, vel friati, sunt; vel etiam è nimiis imbribus fluxerunt [o]. Montes aquarum devoluti sunt [p]. Montes versi sunt in aquam [q]. Montes commoti sunt, & præ horrore velut liquefacti [r]. ¶ *A facie Domini*] Adventante Domino; vel, ad adventum filiorum Israel, cum quibus erat Dominus ‡. ¶ *Et Sinai*, זֶה סִינַי] *Iste* (vel *hic*, Jon.) *Sinai*, &c. Sy. Ar. P. Mo. *etiam iste Sinai*, Ang. Belg. sim. JT. q. d. Non tantùm illi in quos procedebas, sed etiam quos procul à tergo relinquebas, ut erat mons Sinai [t]. Non mirum si ad tuum conspectum Cananæi perturbati sunt, cùm & iste Sinai descensum tuum superse ferre non potuit, sed totus tremuit. *Iste Sinai*: Deest כ nota similitudinis [v]. Sicut *ipse Sinai*, M. V. Ti. Mart. Me. sub. *tremuit*, V. P. Me. q. d. Si mons cœpit tremere, qui est creatura sine sensu, quantò magis homines [x]? [Aliis verò non placet ista horum versuum explicatio.] Nam, 1. ridicula est ista aquarum distillatio, nec tale quicquam proditur. 2. Cùm Israelitæ pacificè per Idumæorum fines transierint, nulla fingi potest causa istarum à Deo Idumæis inflictarum calamitatum [y]. Illi ergò hos versus exponunt de monte Sinai & prodigiis in eo editis [z]. Ad Legis donationem hæc pertinere constat ex duobus locis parallelis, Deut. 33. 2. & Psal. 67. 8. Eo tempore erant fulgura, tonitrua, nubes, etiam terræ motus, ut ex Exod.

[i] D. [k] Te. Menoc. Ser. Bo. [l] Bo. [m] Bo. [n] V. [o] Mart. † Ma. ex Jun. [t] Bo. [v] Mart. [x] V. [y] Ma. ex Jun. [z] V. [a] Mart. [b] Ma. [c] V. [d] Mart. † Ma. ex Jun. [f] Mart. [g] M. [h] Ma. [i] Mart. [k] V. [l] Mart. [m] V. [n] Q. in V. [o] Ma. [p] Mart. [q] V. [r] Me. ‡ V. [t] Jun. [v] Mart. [x] V. [y] Bo. [z] Ità L. Mont. Bo. Caj. in Bo.

Exod. 19. 18. & Psal. 67. colligitur [a]. [Sed adversùs hanc sententiam multa objiciuntur.] Obj. 1. Quomodo Deus ad montem Sinai veniens dicatur de Seir exiisse? Resp. 1. Si ille locus, Deut. 33. non obstante eo, quòd Deus ibi dicatur *de Seir ortus*, & *de Paran apparuisse*, cùm necdum ea loca adiissent Israelitæ, de Legis donatione intelligatur, quidni idem de hoc loco dicatur? 2. Hoc dicitur, quòd Israelitis ad Sinai consistentibus, ab ea parte ubi erat Idumæa & mons Seir versùs Orientem visus sit primùm Divinus splendor è nube ignea apparere & exoriri, ut planè ex ea regione venire videretur, & sensim propiùs accessit ad montem. Obj. 2. Non legimus cum cæteris prodigiis pluvias vel aquas delapsas, cùm cœli & nubes hîc dicuntur aquis distillâsse. Resp. Fuisse tunc grandines & pluvias probabile videtur ex fulguribus & tonitruis, quæ sine istis esse non solent. Qu. Sed cur à prodigiis ad Sinai editis canticum suum inchoat? Resp. Tacitè confert prodigia suo tempore facta cum antiquis illis, quæ nunc instaurata videbantur [b]. Refricat pristina Dei beneficia, ut ostendat Deum renovare, ideóque continuare, suam erga Israelem curam & beneficentiam. Scopus est, Quando nobiscum, ô Domine, cum Arca perambulabas in deserto cui adjacet Seir, sive Idumæa, tunc præsentiam, potentiam, &c. ostendisti per procellas, tonitrua, &c. quibus Idumæos aliásque gentes vicinas ità perculisti, ut non auderent nobis resistere [c].

6. *In diebus Samgar—in diebus Jahel*] Qu. Cur conjunguntur *Samgar* & *Jahel*? Resp. Propositum erat Deboræ totum illud tempus indicare quod sub *Aod*, vel post illum, fuerat, usque ad hanc victoriam. Id ergò describit à duorum, qui in utroque tum sexu fuerunt præstantissimi, diebus, *Samgar* & *Jahel* [d]. A morte *Aod*, cùm *Samgar* judex fuit, usque ad dies *Jael*, i. e. usque ad præsens tempus †. *Jael* hîc inducitur, quia primaria erat inter Cinæos fœmina, ad quam proinde confluerent Cinæi, sed difficulter & occultè [f]. Samgar Judex fuit exiguo tantùm tempore, & liberationem solùm orsus est [g]. Etsi 600 viros vomere percusserit, non tamen valuit latrocinia sui temporis compescere [h]. ¶ *Quieverunt semitæ*, [חָדְלוּ אֳרָחוֹת] *Cessarunt* (*desolatæ sunt*, Ti. Ca. vel, *non occupatæ*, Ang.) *viæ*, M. (vel, *semitæ*, Mo.) *occlusæ sunt viæ*, Ar. sim. Sy. *reliquerunt vias*, ὁ'. *Desierant* recta *itinera*, i. e. viæ regiæ, & rectà contendentes de loco in locum. Ellipsis est vocis ex voce contraria eruendæ, in Scripturis frequens, nam his opponuntur *tortuosa* in fine versûs [i]. Nullus per vias semitásque tritas ambulare audebat, sed si quem itineris necessitas urgeret, per diverticula incedebat [k]. *Cessarunt semitæ*, i. e. Desierunt peregrinantes, V. D. Jon. Sic, *semita Ismaelitarum*, Gen. 37. 25. ὁδοιπόροι, ὁ'. *viatores*, Hieron. sign. turmas Ismaelitarum. Sic Jes. 21. 13. *semitæ Dedanerum*. Ità hîc *semitæ* sunt catervæ viatorum simul aliquò iter facientium, ut hodiéque fit in Oriente, præsertim in Syria [l]. ¶ *Per calles devios*] Heb. *ambulabant per vias obliquas*, Sy. sim. Ar. Mo. JT. quas præ itineribus publicis eligebant: ut ferè fit quum regionem infestat miles [m]. Significat commercia abrupta *.

7. *Cessaverunt fortes in Israel*, [חָדְלוּ פְרָזוֹן] *Cessaverunt villæ*, vel *pagi*, P. Mo. Ca. Belg. i. e. Deserti erant vici, h. e. urbes non munitæ [n]. Habitatores locorum non munitorum coacti sunt confugere ad loca tutiora, nè hostium prædæ exponerentur [o]. *Desierant pagani*, JT. vel, *paganus quisque*, Jun. habitatores *villarum* sive *oppidorum*, M. Ang. At Vulg. & ὁ'. פְרָזוֹן vertunt, *fortes*, vel *potentes*, qui sanè murorum loco urbibus esse possunt. Et פְרָזָיו Hab. 3. 14. vertunt, *exercitus*, K. P. & V. *bellatores*, Hieron. δυνάσται, ὁ' P. ¶ *Mater in Israel*] i. e. Quasi *mater Israelis*: sic, *eram ei alumnus*, i. e. ut alumnus, D. Ut essem tanquam mater [q]. Mater dicitur, 1. quia spiritu prophetico, ut mater filiis, & Propheta discipulis, (quos Prophetarum filios Scriptura vocat,) consulebat: 2. quia hoc bello malum ab Israelitis, ut pia mater, depulit [r]; ob charitatem maternam erga eos †: 3. quia non ad id excitata est ut tyrannicè ageret [t].

8. *Nova bella elegit Dominus*] Novum pugnandi vincendique modum eligere & adhibere dignatus est Deus [x]. Deus est qui nova elegit, h. e. novam speciem formámque rerum Israeliticarum induxit. Rarum quippe est, ut armati ab inermibus vincantur [y]. Vel, *nova bella*; i. e. Victoria Dei ope & prodigiis novis è cœlo parta est [a]. *Eligit Deus rem novam*, Ar. sic Sy. ¶ [יִבְחַר אֱלֹהִים חֲדָשִׁים] *Eligebat* (*cùm eligeret*, M. V. P. sim. Ca. Ti. JT. supple, *Israel*, M. V.) *deos novos*, M. Ang. Ad verb. *eliget*: sed Enallage temporis frequens est Hebræis [o]. *Deos novos*, i. e. alios. Sic Exod. 1. *Rex novus*, i. e. alius; & *novæ linguæ*, Marc. 16. 17. i. e. *aliæ*, Act. 2. 4; *nomen novum*, Isa. 62. 2. i. e. aliud [p]. Dii Ethnicorum novi erant. *Ante Saturnum Deus penès vos nemo est: ab illo census totius vel potioris vel notioris divinitatis*; Tertull. Apolog [q]. Afflictionum, in quas populus inciderat, causam exponit idololatriam. Vide Jud. 2. 10. &c [r]. Cùm primùm incipiebat colere idola †. ¶ *Et portas hostium ipse subvertit*, [אָז לָחֶם שְׁעָרִים] *Tunc bellum in portis erat*, V. Ang. Belg. P. Ti. i. e. in urbibus; vel, hostes expugnare cœperunt urbes eorum [t]. Pars ponitur pro toto, *porta*, pro tota urbe. Sic, *portam hostium*, Gen. 22. 17. i. e. quicquid juris vel dominii eorum est, *possidebunt*; & Deuter. 17. 2. *in una portarum*, i. e. urbium, Obad. 11. Sic Psal. 87. 2. *Diligit portas Sion*, i. e. urbem Jerusalem. Porrò, *bellum*, pro *bellator*, ut *vinum*, i. e. vir vini; *dolus*, i. e. vir doli [v]. *Tunc debellator fuit in portis*, i. e. obtinuit omnia: nam in portis munitiones erant atque judicia [x]. ¶ *Clypeus & hasta si apparuerint*] Sim. M. P. V. *Si* ponitur pro *Non* [y]. *Nec clypeus, nec hasta*, &c. Ti. Ca. Vel, jurandi formula est [z], q. d. Dispercam, si ausi fuerant arma assumere; quia ademerat illis Deus animum, includebant se in urbibus suis, nec ausi sunt prodire [a]. Vel sic, Dispercam, si inter eos reperiri potuerit clypeus vel hasta, &c. Adeò eos exarmaverat Tyrannus. Dices, At 10 millia secuti sunt Baracum, qui non videntur fuisse inermes. Resp. 1. Fortè non negantur illis gladii, sed tantùm *clypeus* & *hasta*; quorum unum ad defensionem, alterum ad offensionem, pertinet, sine quibus Israelitæ videri poterant exarmati; de aliis enim armis non erant adeò soliciti. 2. Vel, hyperbolica est ista locutio [b]. *Non erant in quadraginta millibus*, &c. i. e. in universa aliqua tribu, adeóque in populo Israelis toto [c]. Non erant in universo exercitu clypei & hastæ, sed fundis, vomeribus, ut Samgar, ligonibus tantùm armati erant. Confer 1 Sam. 13. 19 [d].

9. *Cor meum diligit principes Israel*, [לִבִּי לְחוֹקְקֵי יִשְׂרָאֵל] *Cor meum ad scribas Israelis*, Mo. sim. Jon. *ad interpretem*, Sy. *qui quando fuit tribulatio illa, non cessarunt ab interpretanda Lege*, Jon. Vel sic, *ad scribas*, q. d. Hortor vos, scriptores rerum, & conditores annalium, victoriam hanc pro viribus vestris celebrare †. Alii, *ad rectores*, vel *principes*, vel *magnates*, M. P. V. D. *præsides legum*, M. חוֹקְקֵי est *Benoni* Kal, à חָקַק, pro quo usitatius est מְחוֹקְקֵי in Poel [f]. De jure erant populi magistratus, licèt de facto tyrannus eos prohiberent [g]. *Animus meus* provocat eos *qui mandata habent in Israele*, i. e. Duces qui huic militiæ præerant [h]. ¶ *Qui propriâ voluntate*, &c.] Heb. qui *se sponte offerunt in populo*; i. e. milites gregarii, qui ultro venerant [i]. [Alii hoc referunt ad ipsos Principes.] ¶ *Benedicite Domino*] Quòd scil. vobis restituerit animos [k].

10. *Qui ascenditis super nitentes asinos*, [רֹכְבֵי אֲתֹנוֹת צְחֹרוֹת] *Equitantes asinas candidas*, Sy. M. P. He. in BA. Sic צֶמֶר צָחַר Ezec. 27. 18. volunt esse *lanam albam* [l]. Alii, *asinas nitentes*, V. & *lanam lucidam* vertunt Ezec. 27. quasi צָחַר idem sit quod זוֹהַר. Sed ex Arabibus discimus צָחַר colorem esse subalbum, aut ex albo & rubro distinctum, etiam in asino [m]. Vel vertendum, *asinas rutilas* [n]. Alii vertunt, *mulas nitidas*, Ti. M. Hic autem intelliguntur, vel, 1. Principes, quorum insigne erat equis (vel mulis) equitare, ut infrà 10. 4. & 12. 14 [o]. Id factum ob equorum in illis terris penuriam. Vide Deut. 17. 16 [p]. Equos vetuerat Deus; & asini ibi erant fortes, eximii & nitentes [q]. Vel, 2. Mercatores [r]. Judices & Mercatores †. ¶ *Et sedetis in judicio*, [יֹשְׁבֵי עַל מִדִּין] Contingit sæpe ut substantivum cum præpositione loco genitivi casûs sequatur

tur aliud substantivum sive participium, ut hîc nomen *Middin* cum עַל sequitur יֹשְׁבֵי †. Vertunt, *residentes in judicio*, vel *judiciis*, Jun. Pi. M. Ti. Belg. Ang. i. e. Qui subsistitis in conventu vestro juridico, neque peregrè soletis proficisci, aut ab agro & territorio vestro discedere[s]. Alii, *qui habitatis juxta Middin*, P. V. D. Caj. in Bo. *Middin* est nomen vel, 1. urbis, ut Jos. 15. 61 [t]. Sed hæc erat in tribu Juda [x]. Vel, 2. viæ, ut hoc loco, V. viæ cujusdam publicæ tunc notæ, quæ (maximè) infestabatur frequentiâ hostium [y]. ¶ *Et ambulatis in via*] Heb. *ambulantes in via*. Vel, 1. commeantes mercatores [z]: vel, 2. plebeii, qui solent pedites iter facere [a]. ¶ *Loquimini*, שִׂיחוּ] *Meditemini*, Mo. sim. Sy. *narrate*, &c. Gratias Deo agite, quòd liceat vobis liberè ire [b].

11. *Ubi collisi sunt currus, & hostium suffocatus est exercitus*, מִקּוֹל מְחַצְצִים בֵּין מַשְׁאַבִּים] [Variè reddunt.] *A voce sagittariorum*, vel *jaculatorum, inter haurientes aquam*, vel *aquas*, M. Mo. Ti. La. Sed variè explicant. Vel sic; Sisaraæi sagittarii præcipitati in aquas Cison eas hauserunt, & ab eis hausti suffocatique sunt [c]. Apud torrentem Cison, ubi hauritur aqua, auditi sunt clamores & gemitus morientium, quos Israelitæ trucidârunt [d]. Vel sic, Qui jaculis hostium ab haurienda aqua repulsi fueratis †. מַשְׁאַבִּים sunt *loca in quibus aqua hauritur*, non ipsa *haustra*. Cùm ergò ibi essent, metuebant sibi à sagittariis [f]. *Propter vocem*, vel *sonitum*, vel *strepitum, sagittantium*, &c. P. V. Pi. *Propter strepitum*, qui jam sopitus est, nec ampliùs auditur, in locis illis ubi aqua hauriri solet [g]. *Propter strepitum*, i. e. propter liberationem à strepitu illo: ut sit metonymia subjecti [h]. Liberati *à strepitu sagittariorum*, &c. JT. Ang. (Sed hoc supplementum paulò audacius videtur [i].) [Ca. hæc conjungit cum verbo ultimo præcedentis versûs, hoc modo, *Disserite* [שִׂיחוּ] *de sagittariorum inter aquarios strepitu*, &c.] Rectè dixit, *à sonitu*, vel *strepitu*; nam est poeticum Epitheton arcûs & sagittæ: Virgil. 5. Æneid.—*nervo strideat sagittâ*, & rursus,—*arcúmque sonantem* *. Cùm jam commendârit Deum, quòd publicas vias liberas Hebræis reddiderit, aliud jam collatum beneficium subjicit, nempe, illos expeditam aquationem habere; quod in Syria, ubi aquarum penuria mirificè laboratur, pro egregio dono haberi debuit. Putei, seu fontes, qui extra urbes per plateas & itinera erant, illis usui esse non poterant, propter sagittarios equites ibi se occultantes, qui in eos impetum faciebant, multos captivos abducebant, strepitu item & clamore suo (quem edere solent equites impressionem in hostes facientes, Jer. 4.) propemodum omnes ab hauriendo exterrebant [k]. ¶ *Ibi narrentur justitiæ Domini, & clementia in fortes Israel*, שָׁם יְתַנּוּ צִדְקוֹת יְהוָה צִדְקוֹת פִּרְזוֹנוֹ בְּיִשְׂרָאֵל] *Illic narrent* (vox hæc est Chaldaica, à תְּנָה *narrare* [l].) *justitias Domini*, P. i. e. vindicias, sive ultiones, quas de hostibus sumpsit pro suo populo [m]. *Confabulentur de justis operibus Jehova*, JT. Et *justitias villarum ejus*, P. V. i. e. justitiam Domini, qui effecit ut filii Israel postea sine timore habitent in villis, quas antea non habitabant præ metu hostium [n]. *Justitias* virorum *pagi ejus*, Pi. h. e. erga paganos ejus, Jun. Belg. Glas. *Justitias* quæ declaratæ sunt *villis*, Belg. Nomen rectum, sive genitivi casûs, sæpe denotat subjectum occupans, quod objectum vocant; ut hoc in loco. Præcedit, *de justis operibus Jehova*, ubi genitivus efficientem notat [o]. Al. *justitias villicanorum in Israel*, i. e. justitiam Dei, cujus exsecutores erant Israelitæ [p]. [Aliis פִּרְזוֹן est nomi. nat. Ità Ti. qui locum sic vertit, *Disserent—de justitiis Domini, de justitiis, inquam*, Domini *rusticani homines ejus in Israele*.] יְתַנּוּ expono ex Arabismo, ubi ab Heb. שָׁנָה *iterare*, mutato pro more ש in ת, fit תני verbum, quod in secunda conjugatione, id est, eadem quæ hîc occurrit, nempe Pihel, significat *celebrare, laudare, gratias agere*; quia qui primus dedit beneficium obstrinxit accipientem ad secundas partes, quæ sunt gratiarum actionis. Ità hîc verto, *ibi laudent* *. ¶ *Tunc descendit* (vel, *descenderunt*) *populus Domini ad portas*] Ità M. Ti. P. V. Pi. sim. JT. Confecto bello cum Sisara descendit populus ad portas, ut egrederetur; & egressus est urbes sine timore aut periculo, qui priùs continebatur intra illas [q]. Conveniunt ad curiam & forum, aut ex oppidis exeunt commodi, necessitatis, voluptatis, aut alia quacunque de causa [r]. In portis jus dicebatur, (ea autem loca ipsos delegisse credo, utpote ad quæ non modò cives, sed & rustici, possent facilè accedere:) At propter bella & oppressiones judicia intermissa fuisse videntur †. A tyranno impediti erant quò minùs ad portas venirent judicum sententiam requisitum, & lites compositum: Jam verò eò liberè venire poterant [t]. Alii sic, *descendit ad portas*, nempe, hostium; i. e. eorum portas & urbes obtinuit [v].

12. *Surge, &c.*] *Excitare, & captiva*, &c. Mo. i. e. Lauda Jehovam, quoniam ab eo adjutus multos captivos abduxisti [u]. Vade, O Barak, spolia tua & captivos distribue, & de iis tibi gratulare [y]. ¶ *Apprehende captivos*, וּשְׁבֵה שֶׁבְיְךָ] *Et captiva captivitatem tuam*, &c. Jon. Mo. sim. JT. *captivos duc captivantes te*, Sy. *prædare eos qui te prædabantur*, Ar. [Videntur legisse שֹׁבֶיךָ.]

13. *Salvata sunt reliquiæ populi*, אָז יְרַד שָׂרִיד לְאַדִּירִים עָם] Variant. Quidam per futurum reddunt:] *Tunc dominabitur superstes*, vel, *dominabuntur reliquiæ, magnificis*, vel *illustribus, populi*. Mo. M. sim. Ti. nempe, populi Jabin [z]. Tunc, cùm diviseris spolia tua, reliquiæ populi Dei in illustres hostium Principes dominatum exercebunt [a]. [Alii per præteritum:] *Tunc dominatus est evasor fortibus populi*, P. vel, *dominari fecit superstitem*, vel *reliquum, clarissimis*, i. e. Principibus, *populi*, V. vel, inter *populum*, Belg. Ang. i. e. Filios Israel qui evaserant incolumes, (qui relicti erant superstites ab oppressoribus [b],) & quos servaverat in bello, Dominus superiores fecit inclytis illis qui erant cum Sisara [c]. Amplificatur victoria collatione victorum cum victis. Illi erant fortes, inclyti, &c. Hi reliquiarum instar videri poterant. Pauci quippe venerunt ad prælium, iique despecti & humiles. *Reliquiæ* solent esse & paucæ & viles, si cum eis conferantur quorum sunt reliquiæ [d]. Al. sic; *Ex quo* (scil. quum Barak captivos fecerit Cananæos) *dominium residui* (i. e. Cananæi qui reliquus factus fuerat, Jud. 3.) *tradit magnificis in populo*, i. e. Israelitis †. ¶ *Dominus in fortibus dimicavit*, יְהוָה יְרַד לִי בַּגִּבּוֹרִים] *Dominus dominabitur* (*dominabatur*, Os. *dominari fecit*, sive *facit, me*, P. Belg. Ang.) *mihi in fortibus*, Mo. vel, *propter me potentibus*, M. vel, *mihi per gigantes*, Ti. ex M. לִי verti potest, *per me*, q. d. Deus per me vincere voluit. Hæc clausula additur per correctionem, nè humanis viribus quicquam hîc tribuatur [f]. *Jehova dominium mihi in fortissimos tradit*, JT. i. e. Israelitis me præfecit, ut dicitur v. 7. Quos sigillatim quinque sequentibus versibus enumerat [g].

14. *Ex Ephraim*, &c. מִנִּי אֶפְרַיִם שָׁרְשָׁם בַּעֲמָלֵק] Obscura hæc, si qua alia, sententia. Et magna pars obscuritatis nascitur ex ambigua significatione τοῦ ב [in בַּעֲמָלֵק,] quod plerumque sign. *in*, & quietem importat: subindè tamen etiam motui ad locum servit, ut Levit. 16. 22. subindè sign. *contra*, ut Exod. 14. 25. subindè *cum*, ut Exod. 15. 19 [h]. [Variè reddunt.] *Ex Ephraim fuit radix eorum in Amalek*, Mo. vel, *contra Amalek*, M. P. Ti. Ang. Belg. Os. Omnium ferè explicatio hæc est, duas hîc tangi historias, unam præteritam, de bello à Josue gesto contra Amalecitas, Exod. 17. alteram futuram, de bello à Saule Benjamita gesto, in quo eos delevit, 1 Sam. 15 [i]. Ex tribu Ephraim natæ sunt, tanquam ex radice, præclaræ aliquot victoriæ contra Amalecitas [k]. *De Ephraim*, sub. *Qui erat* de Ephraim, i. e. qui radix eorum erat, *dominatus est in Amalec*, vel, *pugnavit contra Amalec*; nempe, Josue [l]. [Hæc expositio non placet Bo. nec Ser.] 1. Quorsum tam abruptè agit de Amalecitis? 2. Quomodo Josue erat radix eorum, i. e. Ephraimitarum? Non enim hi ab illo processerant [m]. Videntur tamen istæ Tribus in Amalecitas tunc irruisse, quòd Jabino Regi jungere se vellent, sicut iidem antea fecerant Egloni, Jud. 3. & hîc Cananæi Reges, v. 19 [n]. Fortassis, pugnantibus aliis adversùs Sisaram, hæ duæ Tribus irruebant in Amalecitas, qui Sisaræ suppetias ferre tentabant [o]. Alii hoc ad Deboram referunt [p], quæ Ephraimitis fuisse videtur ex habitationis loco in monte

Marginal notes (left column): † Glass. gram. 113. — [s] Jun. — [t] V. — [x] Ms. — [y] Ms ex V. — [z] Jun. Ms. — [a] Mart. Ms. V. — [b] V. — [c] La. — [d] Os. — † M. simil. D. Mart. Jun. — [f] D. — [g] V. — [h] Pi. — [i] Pi. — * Ms. — [k] Mart. — [l] G. — [m] Pi. — [n] V. sim. Mart. Jun. M. — [o] Glass. gram. 108. — [p] Os. — * Di.

Marginal notes (right column): [q] V. — [r] Jun. — † Mart. — [t] Bo. simil. Me. — [v] La Bo. Me. — [u] V. — [y] Bo. — [z] M. — [a] Bo. — [b] Ms. — [c] V. — [d] Mart. — † Jun. Pi. — [f] Mart. — [g] Jun. — [h] Bo. — [i] Bo. ità Te. Caj. & Chald. in Bo. sic M. V. D. Os. He. in Ms. — [k] Osiand. — [l] V. — [m] Bo. — [n] Ser. — [o] T. — [p] Ità Mart. Q in Ms.

Line numbers in the gutter: 10, 20, 30, 40, 50, 60, 70

monte Ephraim. Jud. 4. 5 [a]. & *radix eorum* dicitur, quia tunc rempublicam administrabat tanquam Judex [b], & quia ejus monitis & auspiciis bellum hoc susceptum est. Per *Amalec* autem figuratè intelliguntur Cananæi †, qui respectu tum inimicitiæ, tum ruinæ, cum iis meritò conferuntur [c]. Suspicantur quidam Deboram post expugnatum Jabin duxisse etiam in Hamalecitas. Sed id incertum [d]. *Ex Ephraimo*, i. e. Ephraimitis. Hic autem per synecdochen membri videntur simul intelligendi Manassitæ qui habitabant cis Jordanem, tanquam pars, scilicet, Tribûs Josephi [e]. *Ex Ephraimo*, ex iis quorum *radix ad Hamalecitas* protenditur, JT. i. e. ex tribubus Juda & Simeon, quarum hæreditas extendebatur ad Hamalecitas usque, ut patet ex Jud. 1. 16. collat. cum 1 Sam. 15. 6. Loquutio autem est metaphorica, quâ comparantur Tribus arbori, quarum extrema pars ad Austrum radix appellatur [f]. [Vulgatus aliter vertit,] *Ex Ephraim delevit eos in Amalec*. Ità [g]. *Ephraim eradicavit eos in Amalek*, Pro *SCHORSCHAM*, *radix eorum*, rectè legebant, mutatis tantùm punctis, *Schereschom*, i. e. *eradicavit eos*. Sensum loci hunc esse puto; Vel Deum, vel Israelitas persecutos esse Cananæos fugientes à Tabor & Cison, ubi fracti sunt, usque ad tribum Ephraim, indè usque ad tribum Benjamin, indè usque ad Amalecitas & extremos fines Australes totius regionis Israeliticæ, ità ut nusquam licuerit illis tutis consistere, donec extra fines Israeliticæ regionis & ad Amalecitas pervenissent [z]. ¶ *Post eum ex Benjamin in populis tuis*, ô *Amalec*: Illud, ô *Amalec*, deest in Hebræo [a]: אַחֲרֶיךָ בִנְיָמִין בַּעֲמָמֶיךָ] *Post te Benjamin* (sub. vel, *pugnabit*, V. vel, *fuit*, Belg.) *in populis tuis*, M. Ti. Os. vel, *inter populos tuos*, Belg. Ang. vel, *contra populos tuos*, P. V. i. e. contra populos à te olim superatos, nempe, Amalecitas [b], contra quos pugnavit Saul Benjamita [c]. Alii aliter: Ex Benjamin aliquot (licèt pauci) ab initio se Deboræ adjunxerunt [d]. *Ex sequentibus te Benjaminitis inter populos tuos*, JT. sim. Glass. Belg. Ex *post te*, (repetenda enim ex præcedente membro est מ particula,) i. e. *ex sequentibus te*, &c. nam præpositio אַחֲרֵי, *post*, de loco si accipiatur, quandoque pro nomine usurpatur †. Apostrophe ad Deum, quâ Benjaminis reliquias servatas ab illo excidio Jud. 20. paucitate suâ non impeditas fuisse docet quò minùs in populis Dei numerarentur, id est, tribum unam efficerent, Deúmque sequuturæ essent: nam historiam illam huic tempore præcessisse suo loco ostendemus †. Post te, ô Domine, secuta est Benjamin inter populos tuos reliquos [f]. Alii volunt hîc celebrari Ehudem Benjamitam, qui Moabitas vicerit Jud. 3 [g]. Alii sic, Barac fugientes Siseræ copias persecutus [*] est usque ad Ephraim & ei vicinam Benjamin; quare id videntes Ephraimitæ, & post eos Benjamitæ, junxerunt se Barac [h]. [Ca. hæc cum antecedenti verbo conjungit, hoc modo,] *In valle posterior fuisti, ô Benjamita, popularibus tuis*. בְּעַמָּלֵק legitur, hoc est, in Amalecitis; sed sententia constare non potest. Videtur בָּעֵמֶק legisse Græcus interpres, qui vertit, ἐν κοιλάδι quæ lectio sententiæ convenit, nam paulò pòst dicitur, *in vallem missus est Baracus*, in qua pugnatum est. Sensus ergò est, In hoc prælio non adfuêre Benjamitæ, sed eorum populares Ephraimitæ & Manassenses, digni qui deinceps imperent; item Zabulonii, literarum proceres, & Issachariani duce Baraco †. ¶ *De Machir*] i. e. De tribu Manassis, cujus primogenitus (imò & unicus [i]) filius erat Machir [k]. De filiis Machir, vel dimidiâ tribu Manassis ultra Jordanem, vide Jos. 17. 1. & cap. 13. 31 [l]. ¶ *Descenderunt*] Sub. *ut opem ferrent fratribus* [m]. *Descenderunt*; nimirum, ad me, parituri mandato meo [n]; ad pugnandum contra Cananæos per Baracum in fugam actos [o]. ¶ *Principes*, ità P. Os. Ang. מְחֹקְקִים] *Directores*, M. *legislatores*, Ti. Belg. Ii à quibus bellica exercitatio minùs exspectari vel exigi posse videatur [p]. Hoc de Samgar intelligo, qui 600 Philistæos trucidavit [q]. ¶ *Et de Zabulon, qui exercitum ducerent ad bellandum*, מֹשְׁכִים בְּשֵׁבֶט סֹפֵר] *Trahentes baculum scribæ*, Belg. vel, *stylo*, (*in baculo*, Ti. *in virga*, Mo. Bo. La.) *scribæ*, P. D. Ang. Mart. שֵׁבֶט est *virga*, sed hîc pro עֵט *stylo* accipitur [r]. [Quidam de rectoribus exponunt †.] *Duces in virga scribæ*: De Debora interpretor, quam existimo fuisse ex tribu Zabulon, quæ populum non tam armis & sceptro, aut gladio, quàm legibus & libris & stylo scribæ gubernavit [s]. *Qui gubernant calamo scribæ*, M. Quod alii *stylum*, rectiùs *virgam*, *baculum*, *sceptrum*, reddamus [t]. Virga insigne erat ducum, quo milites trahunt, ducunt, recensent. Vel, *trahentes in stylo scribæ*, i. e. ductores militum ducentes in bellum sub certis stipendiis, quorum rationes scriba in tabulas referret, & milites numeraret. Regi enim vel Imperatori scriba adesse solebat. Vide Lev. 2. 12 [u]. Al. *convocantes stylo scribæ*, sub. *descenderunt*, ex proximo membro, i. e. quorum authoritate conventus habentur, & quibus populares unis literis ad se transmissis obsequuntur [y]. Alii simpliciter hoc accipiunt pro virga scribæ; ut sit periphrasis eruditorum & sapientum, qui eloquentiâ persuadere poterant [z]. *Trahentes*, sub. *literas*, i. e. qui scribere solebant [a]. *Qui ducere* (i. e. tractare) *solebant stylum scribæ*: q. d. Et Principes, imò etiam ipsi scribæ deditì studiis, ceperunt arma, & venerunt in auxilium fratrum [b]. *Qui literatura sceptrum tenent* [c]. Doctores, jurisperiti atque scribæ, qui stylo potiùs quàm armis valebant. Qui calamo trahendo exercitati sunt [d]. *Scribentes calamo scribæ*, Sy. sim. Jon. *Qui insudant scientiæ libri*, Ar.

15. *Duces Issachar*, &c. וְשָׂרַי בְּיִשָּׂשכָר עִם דְּבֹרָה וְיִשָּׂשכָר כֵּן בָּרָק בָּעֵמֶק שֻׁלַּח בְּרַגְלָיו] *Et principes* (vel, *mei principes*, Q. in Belg.) *in Issachar cum Debora & Issachar: sic Barac in vallem missus est pedibus suis*, P. Mo. *Principes quoque in Issachar cum Debora, sed & Issachar atque Barac in valle missus est pedibus suis*, M. (vel, *sed & Issachar, quemadmodum Barac in valle missus est ut pedes*, Ti.) *Et principes Issachar cum Debora*, Belg. Ang. JT. (supple, vel, *futuri sunt*, JT. vel, *fuerunt*, Pi. Belg. Ang. vel, *descenderunt*, aut *venerunt*, V.) *etiam Issachar & Barac*, Ang. (vel, *& sicut Issachar, sic fuit Barac*, Belg. *& Issachar fuit sicut Barac*, i. e. Issacharitæ fuerunt prompti in hoc bello, sicut Baracus †.) *missus erat in vallem pedibus suis*, Belg. Ang. *Sicut Issachar Barac*, & qui *in convallem missus est ad vestigia ipsius*. Heb. *ad pedes ejus*, Jun. scil. Baraci, Pi. i. e. qui vocatus cum sua tribu Nepthalitica accessit, Jud. 4. 6. & imperata fecit, v. 10 [f]. Periphrasis hæc est Napthalitarum & Zebulunitarum. Vide 4. 14 [g]. *Et qui—missus erat*, &c. i. e. reliquus exercitus qui ejus ductum sequebatur [h]. *Principes in Issachar*, i. e. Tribûs Issachar [i], vel Issacharitarum; sicut v. 8. *in 40 millibus in Israel*, i. e. Israelitarum; & v. 7. *mater in Israel*, i. e. Israelitarum. Sic, *magister in Israel*, i. e. Israelis. Et שָׂרַי *principes*, (ut גֹּבַי *locustæ*, חַלּוֹנַי *fenestræ*,) pro שָׂרִים [k]. *Principes Issachar & Issachar*, i. e. etiam tota ipsa Tribus Issachar affuit. *Et etiam Barac in valle conjecit sese in pedes suos*; q. d. Tantâ alacritate bellandi accessit ad prælium, ut veniret pedes [l]. Pedibus ivit in vallem, non equo vectus aut curru [m]. Et Tribus *Issachar fuit quasi Barac in valle* (i. e. descendit eàdem alacritate cum Barac in vallem ad torrentem Cison) *missus cum peditibus suis*, (i. e. hæc Tribus adduxit etiam pedites [n].) ¶ *Divise contra se Reuben*, &c. בִּפְלַגּוֹת רְאוּבֵן גְּדֹלִים חִקְקֵי לֵב] *In divisionibus Reuben* (supple, *viri*, Ti.) *magni decretarii cordis*, Mo. Ti. *In divisionibus*, vel, *de divisionibus*, vel, *propter divisiones*, (sive *separationes*, Ang.) *Reuben sunt magnæ disceptationes*, vel *cogitationes*, *cordis*, P. Ang. Q. in Belg. *De divisionibus Reuben*, &c. i. e. De Reubenitis Jordane separatis ab aliis vehementer miror quòd non venerint ut opem ferrent fratribus suis [o]. Reubenitæ in partes diversásque sententias distracti erant, dum aliqui bello abstinendum, alii in communem Israelis contra hostes expeditionem prodeundum, censent [p]. Ità versi sunt ad rixas & jurgia, & hâc ratione defuerunt Israelitis opem ferre. Sed quia de hujusmodi rixis nullum in Heb. & ο'. cernitur vestigium, malim contentionem hanc fuisse, non Reubenitarum, sed militum Baraci; nec contentionem hostilem, sed amicam disceptationem, cui occasionem præbuerunt hæ Reubenitarum divisiones, de quibus diversa erant hominum judicia, diversis diversa opi-

opinantibus, & causas tantæ divisionis perscrutantibus [a]. Alii, *in rivulis Reuben.* Loca Reubenitarum non injuriâ vocat rivos; nam ad Jordanem felicia pascua sortiti erant. Tribuit quidem illis magnitudinem & prudentiam; sed eos coarguit, quòd pugnam detrectaverint, & sua tantùm curârint [q]. *Cùm in separatione Reuben essent magni viri, & sapientes corde,* M. Redarguuntur, quòd, alioqui ingenio & industriâ valentes, fratribus opem non tulerint [r]. Al. sic; *Sed in partibus Reubenis magni sunt statutis cordis:* i. e. Reubenitæ superbi sunt, & propterea non comparuerunt in hoc bello; ne, scilicet, viderentur mulieri parere †. *In partibus Reubenis fuerunt magnæ constitutiones* (i. e. imaginationes) *cordis,* vel, *magni constitutionibus cordis* [t]. [Ca. conjungit hæc cum sequentibus, hoc modo, *Apud rivos, ô Reubenitæ magni imperiosæ mentis, quid sedistis,* &c? Nonnulli autem hæc in laudem accipiunt.] Videtur laudari *Reuben,* quòd gregum omissâ curâ bello interfuerit, ut olim Jos. 1. & 22 [v]. *Magni institutis animi,* (Heb. *cordis,* Jun.) i. e. magnates industrii, (periphrasis gubernatorum in tribubus Transjordaninis,) *in partibus* (Heb. *divisionibus,* i.e. in Transjardenæo tractu, ut seq. vers.) *Reubenis,* JT. Periphrasticè insignis illorum fides videtur commendari, qui anteiverunt expediti suis fratribus in occupanda ipsorum hæreditate cis Jordanem ex mandato Dei, Num. cap. 32 [x].

16. *Quare habitas inter duos terminos?*] Cur habitas & desides, ô Reuben, in terra tua, quæ sita est inter duos terminos, i. e. Moab & Canaan? Vel potiùs, Cur tam mecum quàm cum Sisara pacem habere voluisti? ac, ut vulgò dicitur, cur inter duas aquas natas [y]? Quare medius hærebas & dubius inter terminos hostium & Israelitarum, ut, pro eventu belli, alterutri te conjungeres [z]? Hæc vox [scil. מִשְׁפְּתַיִם] etiam *acies* significat [a]. ¶ [לָמָּה יָשַׁבְתָּ בֵּין הַמִּשְׁפְּתַיִם] *Quare sedisti* (vel, *mansisti,* M. Ang. V. nempe, in hoc bello, Pi.) *inter duos ordines?* Mo. sub. *ovium,* V. vel, *inter caulas?* M. P. V. Ang. Verbum Hebraicum respicere videtur morem illius, necnon præsentis, ævi; nimirum, quòd caulæ ovium distinguerentur in duos ordines sibi invicem oppositos, inter quos commodè transire posset homo, & singulis pabulum suum tribuere [c]. Alii, *inter duas sarcinas,* JT. Pi. Ca. instar pigri asini. Confer Gen. 49. 14 [d]. *Inter semitas,* vel *vias,* Sy. Ar. *Cur desideres inter sarcinas?* Apostrophe ad Tribus trans Jordanem, ut ipsæ quoque agnoscant vocationem Deboræ, suúmque obsequium profiteantur †. ¶ *Ut audias* (*audires,* M. P. Ti. Ca.) *sibilos* (*boatus,* Ti. vel, *balatum,* Ca.) *gregum*] q.d. In tam alto otio interim dum videres fratres tuos in ingenti esse periculo [f]. *Audiendo sibila gregum,* i.e. ad hoc unum advertendo animum tuum, ut greges tuos commodè cures: quemadmodum facturi videbantur majores tui, nisi ad officium commune erga fratres suos mandato Dei ipsos revocavisset Moses, Num. 32. 6, &c. q. d. Vos quoque igitur vindicem vestram à Deo datam agnoscite. Sic vers. seq [g]. Si quis miretur vocem *sibilus* de gregibus hîc usurpari, sciat etiam elephantorum barritus sic dici ab Arriano, l. 5. *Fessis autem belluis,* (inquit,) *cùm illorum incursus validi ampliùs non essent, sed sibilo solùm uterentur* †. ¶ *Diviso contra se Reuben,* &c.] Repetitur hoc hemistichium velut carmen intercalare, ad elegantiam, mutatâ duntaxat unicâ literâ: nam v. 15. habetur חִקְקֵי, i. e. *cogitationes,* vel *disceptationes, cordis,* hîc verò dicitur חִקְרֵי לֵב, i. e. *investigationes,* vel *perscrutationes, cordis* [h]. [Variè tamen reddunt.] *Et segregares te, Reuben, unà cum magnatibus & sapientibus corde,* M. *Ad divisiones Reuben, magnorum virorum, qui erant decretarii cordis,* Ti. *Apud rivos, ô Reubenitæ magni, mente sagaces,* Ca. *Divisiones Reuben habuerunt magnas investigationes cordis,* Belg. *Ad divisiones Reuben magnæ sunt investigationes cordis,* i. e. Ex hac separatione tua facilè cor tuum erga fratres agnosci potest. Dum enim Ecclesia periclitatur, revelantur multæ cordium cogitationes, Luc. 2 [i].

17. *Galaad trans Jordanem quiescebat*] *Galaad* est regio trans Jordanem adjacens monti Galaad. Metonymicè hîc sign. Galaaditas. Ea autem vox sumitur, 1. interdum, sed rarò, pro omnibus tribubus Transjordaninis: id non sign. hoc loco, cùm hi à Reubene distinguantur: 2. pro sola terra dimidiæ Tribûs Manassis: 3. pro Manassitis & Gaditis, ut hoc loco, & alibi frequenter [k]. At superiùs dictum est *Machir* venisse [ad hoc bellum;] is autem possedit montem *Gilead.* Si ergò venit *Gilead* ad prælium, cur hîc reprehenditur? Existimo igitur ad crimen Reubenitarum exaggerandum hæc spectare: q. d. Tu quidem, *Reuben,* habitas ad rivos Jordanis; at ibidem *Galaad* habitavit, qui tamen ad bellum se contulit. Idcirco Reubenitis & habitationis & loci excusatio præciditur. Et interrogativè lego, *Gilead, nonne ipse quoque ad unda Jordanis habitavit?* Desine itaque id excusare [l]. *Galaad circa Jordanem quievit?* Ti. vel, *remansisne?* q. d. Non [m]. *Gilead,* id est, Manassitæ, *habitat,* qu. d. perpetuò in suo habitaculo degit, ac proinde non comparuit in hoc bello [n]. ¶ *Et Dan vacabat navibus,* [וְדָן לָמָּה יָגוּר אֳנִיּוֹת] *Sed & Dan quare inhabitat naves?* M. sim. T. P. *Quare degeret* (verto, *degebat,* vel, potiùs, *commorabatur,* Pi.) *apud naves?* JT. Possessionem enim habuit magna ex parte maritimam, Jos. 19. 40. sicut & Aser, ib. v. 24 [o]. Dan intentus erat navigationibus, communi bono neglecto. Hæc Tribus ad mare Mediterraneum erat; in ea erat portus celebris Joppe appellatus [p]. *Sed Dan cur apud naves degit?* Si, inquit, ille qui habitabat ultra Jordanem venit in auxilium, cur Dan præ metu opes suas transtulit ultra Jordanem *? ¶ *Et in portubus morabatur,* [עַל מִפְרָצָיו יִשְׁכּוֹן] *Et in rupturis* (*fracturis,* P. Mo.) *suis manet,* Ti. vel, *manebat,* V. vel, *habitabat,* P. M. i. e. Quietum se continuit, durante hoc bello [q]. *Cur—in præruptis* (scil. *rupibus,* Jun.) *suis habitaret?* JT. *Rupturas* vocat urbes semidirutas; non enim habebant Aseritæ urbes satis munitas, & longè habitabant; ob id non venerunt. Alii, *ad sinus suos* [r]. Meritò arguitur Aser, quæ vicina erat Nephthalitis & Zabulonitis, à quibus, & in quorum terris, bellum hoc gestum est. Ambiguum est an ad mare, an ad Aseritas, hæ fracturæ referendæ sunt [s].

18. *Obtulerunt animas suas morti,* [חֵרֵף נַפְשׁוֹ לָמוּת] *Exposuit* (*repudiavit,* Mo. *devovit,* Ti.) *animam suam* (*seipsum,* Sy. Ar. *vitam,* Ca.) *morti,* M. P. *seipsum abjecit ad moriendum,* JT. *Probro affecit animam suam,* i. e. vitam periculo objecit, ut visus sit eam vili pendere [v]. *Dehonestavit animam suam ad moriendum:* q. d. Non solùm exposuerunt vitam suam morti, sed etiam opprobrio, quòd tam pauci pedites tanto & tam valido exercitui se opposuerint. Al. *violavit, prostituit, animam,* &c [x]. ¶ *In regione Merome,* [עַל מְרוֹמֵי שָׂדֶה] *Super altitudines agri,* P. Mo. sim. ο'. Sy. *in excelsis campi,* M. Ti. Belg. sim. JT. Ca. q. d. Aperto campo, in planitie eminenti, pugnaverunt [y]. In alta latâque planitie montis Thabor gestum est hoc bellum [z]. [τὸ מְרוֹמֵי appellativè sumunt omnes, tam veteres quàm recentiores; unus Latinus pro nomine proprio accipit, vertitque, *Merome,* quem ergò errâsse hîc dicit Hugo de Sancto victore apud Bo.] At dubitari non debet (inquit Bonfrerius) Hieronymum rectè & scienter vertisse. [Ità statutum est his hominibus Vulgatum quovis modo defendere, & cùm rationes & authoritates desunt, conclusionem saltem fortiter tenere.]

19. *Venerunt Reges*] Jabin & fœderati ejus [b]. Confer Jos. 11. 10 [c]. Vel, plurale ponitur pro singulari [d]; vel, Sisara Rex dici potuit. Nam belli imperatores etiam *Reges* vocantur Aristoteli in Politicis †. ¶ *In Thanach juxta aquas Mageddo*] Regiones sunt in dimidia tribu Manasse, non procul à Thabore, Jos. 17. 11. & Jud. 1. 27 [f]. Venerunt cum maximo exercitu, ut qui complecteretur totam regionem inter Thaanach & Megiddo, vel, oppugnârunt Thaanach, postea Megiddo [g]. *Aquæ Mageddo* non aliud hîc sunt quàm torrens Cison [h]; sic dictæ, quòd hic torrens prope urbem Mageddo præterlaberetur [i]. ¶ *Et tamen nihil tulêre prædantes,* [בֶּצַע כֶּסֶף לֹא לָקָחוּ] *Nec acceperunt* (vel, *abstulerunt,* Ti. Belg.) *lucrum pecuniæ,* M. Ti. Ang. vel, *cupiditatem argenti,* Mo. vel, *desiderabile argentum,*

[a] Bo. [q] Mar. [r] Ma. † Pi. [t] Ma. [v] Ser. [x] Jun. [y] La. [z] T. sim. Me. Os. [a] O. [c] Belg. [d] Pi. † Jun. [f] Ma. et V. [g] Ma. ex Jun. † BA. 1. 2. 45. 470. [h] La. [i] O.

[k] Bo. [l] Mar. [m] Q. in V. [n] Pi. [o] Jun. Pi. [p] Bo. [q] V. [q] Pi. [r] V. [s] Bo. [v] Pi. Bo. [x] Ma. [y] V. [z] La. Jun. Pi. [b] Jun. La. Pi. Ma. [c] Bo. [d] Bo. Mar. † Bo. [f] Jun. Pi. La. Bo. [g] V. [h] Me. Ma. Bo. [i] Ma. Bo.

argentum, P. quasi Hypallage esset, & Hebræa soncot ad verbum, *desiderium argenti*. Sed בֶּצַע pro *desiderio* accipi non meruns, verùm pro lucro vel quæstu[h]. Nullam prædam sunt assecuti, quod speraverant[l]. Cùm sperarent se ad prædam verius quàm ad prælium exire, frustrati spe, prædæ nihil, plagarum multum, acceperunt[m]. *Nè frustulum quidem argenti acceperunt*, Jun. Pi. Q. in V. Deducitur בֶּצַע à בָּצַע *succidere*, vel *dividere*: q. d. Tantum abest ut magoas multásve argenti massas acceperint[n]. Vel sic, Nemini parcebant, etiam oblatâ pro redemptione quacunque pecuniâ[o]. Hostis, spreto lucro, sanguinem tantùm sitiebat populi Dei[p]. *Divitias argenti non voluerunt*, Jon. Alii sic; Tanto laborarunt odio contra Israelitas, ut Sisaræ militare vel citra stipendium voluerint. Sed hoc subtilius est[q].

20. *Stellæ manentes in ordine & cursu suo*] i. e. Non turbatæ, nec quicquam passæ, sicut olim sub Josue factum[r]. Vel hoc dicitur, ad indicandum eos more ordinatissimi cujusdam exercitûs pugnâsse, nemine ordinem turbante, aut locum deserente*. ¶ הַכּוֹכָבִים מִמְּסִלּוֹתָם] *Stellæ è stationibus suis*, Ti. vel, *de gradibus*, M. *viis*, P. *semitis*, V. *ex* (vel *in*, Ang.) *curriculis suis*, Ca. Ang. Belg. *è suis aggeribus*, JT. Pi. i. e. superioribus regionibus aeris. Translata locutio à militibus ex editiore loco pugnantibus †. Confer 2 Mac. 10. 29. & 11. 8. מְסִלּוֹת sunt *loca celsa**. Faciliùs & fortiùs & certiùs tela ex alto in imum, quàm contrà, jaciuntur[t]. Qu. Quid hic stellæ? & quomodo hæ pugnabant? Resp. 1. Stellæ hic sunt Angeli[v], qui *stellæ* vocantur ob naturam cœlestem & splendorem[a]. Angeli vocantur *astra matutina*, Job. 38; & Apoc. 12. *draco stellas de cœlo trahit*[y]. 2. Stellæ propriè hîc accipiendæ sunt[z]. Sed quomodo hæ pugnabant? Resp. Stellæ causârunt illas tempestates grandinum, ventorum, fulgetrorum, &c. quibus frangebantur[a]. Ab astrorum influxu naturaliter manant tempestates, tonitrua, grandines, &c. Horum autem influxum auxerat Deus, vel aliorum siderum tempestates prohibentium vim & influxum cohibuit[b]. Dicit, *de viis suis*, nè quisquam arbitretur illas aut è cœlo descendisse, aut à suo cursu descivisse[c]. Fortè de stellis loquitur canticum, quòd pugna nocte, lucentibus stellis, fuisset commissa[d].

21. *Torrens Cison trahit cadavera eorum*, גְּרָפָם] *Devolvit* (*amovit*, M. *abripuit*, Ca.) *eos*, Mo. Ti. Belg. *scopavit eos*, P. Belg. Ang. i. e. more scoparum abduxit eos †. Nam גָּרַף est ἅπαξ λεγόμενον, [i. e. *semel tantùm occurrit in Scripturis*,] sed apud Arabes passim occurrit; ut cùm dicunt סיל גרף, *torrens omnia avehens*; nempe, גרף propriè *præceps* sonat, ut Matt. 8. 32. עלי גרף, κατὰ τοῦ κρημνοῦ, *per præcepi*. Ita גָּרַף de torrente dicitur qui per præceps lapsus omnia avehit; indè גְּרָפָם, *avexit eos**. גָּרַף volunt propriè esse *convolvit*, à nomine אֶגְרֹף *pugnum*, quasi manum convolutam dicas. Potes vertere, *retis instar traxit* seu abstulit eos, ab Æthiopico גרף *rete*, seu *sagena*, Matt. 13. 47. Plus opis adfert lingua Syriaca, ubi usitatissimum est hoc verbum, & pro שָׁטַף *inundare* ponitur, Cant. 8. 7. Isa. 30. 22. *Trahere, detrahere, extrahere ex loco*, significat; unde & pro חשף *haurire* usurpatur apud Syrum, Isa. 30. 14 †. Torrens Cison fluit ad radices montis Thabor, ubi contritus est Sisara: quare milites ejus fugientes per torrentem Cison, eo per Dei providentiam aquis redundante & tumido, hausti mersique sunt. Josephus ait eum ex ingenti imbre immisso intumuisse[f]. ¶ *Torrens Cadumim*, נַחַל קְדוּמִים] [Variant.] *Torrens antiquorum*, vel, *antiquitatum*, vel, *antiquus*, M. P. V. Ang. de numero priscorum, V. Sensus est, vel, 1. vetustissimus torrens, priscis etiam Poetis mirificè celebratus*: vel, 2. torrens quem antiquis temporibus idololatricè coluerant †: vel, 3. Cison, licèt sit torrens, tamen ab antiquo fluit, nec fluere cessat, uti alii torrentes, qui in æstate sæpe siccantur; ità Marinus[q]: vel, 4. in hoc à Deo ordinatus fuit torrens Cison ab initio, ut in eo perirent Cananæi; juxta illud Prov. 16. 4. *Omnia operatus est Dominus propter semetipsum*[r]. Alii, *torrens orientalium*: קדם enim *orientem* sign. Torrens Cison in duas partes dividitur: una Occidentem versùs fundit se in mare Mediterraneum; altera versùs Orientem in mare illabitur Genesareticum, & hæc pars vocatur *Cedomim* †. Non displicet[s]. Sed verti potest, *torrens præventorum*, vel, *præoccupatorum*[t]; ubi, scilicet, Sisariani ex inopinato aquis præventi & suffocati erant[a]. Al. *torrens occursuum*, JT. ad quem, scilicet, utrique exercitus concurrentes manus conseruerunt[r]. Sic dictus à קדם *ante*, quòd unus exercitus ante alium steterit[r]. ¶ *Conculca, anima mea, robustos*, sim. Belg. Glass. תִּדְרְכִי נַפְשִׁי עֹז] *Conculcabis* (*conculcabis*, Glas.) *anima mea robur*, Mo. i. e. Conculca: fut. pro imperat. quod sæpe occurrit. *Robur*, i.e. quicquid validum fuit, sive torrentem, Jun. sive hostes ipsius robori suo præfidentes, at nunc devictos & prostratos[a]. *Calcâsti, ò anima mea, fortitudinem*, Ang. vel, *in fortitudine*, P. *Dixi*, *Proculcato, anima mea, robur*, JT. i. e. Ut cœlestia & terrestria divinitùs in hostes irruerunt; sic ego quoque operam meam adhibui studiosissimè, ut partibus meis cum exercitu defungerer[b]. *Proculcato*: Insta precibus apud Deum ut proculcet. Vel, *proculcabis*, scil. precibus instando apud Deum tempore prælii. Et tum non est supplendum, *Dixi*[c]. Magna vis est & energia orationis. Quod fecerant in prælio sibi adhuc animo repræsentat, perinde ac si etiam tum res ipsa gereretur; unde mirum non est si eundem animi affectum sentiat[d]. Alii, *Calcabit anima mea* (*calcabis, ò anima*, Ti.) *cum fortiter*, M. [Ca. conjungit hoc cum præcedentibus, hoc modo, *Fluvium Cison pervade, anima mi, fortiter*.] *Calcâsti*, sub. *amnem illum*, i. e. Ego pedibus meis transivi fortiter & viriliter, q. d. Me verò, mulierem infirmam, non potuit rapere transversam †. Licèt hic amnis hosti impermeabilis fuerit, tamen Israelitis solidum concessit vestigium[f]. Sed hoc est, novum miraculum citra necessitatem fingere[a].

22. *Ungulæ equorum ceciderunt*, ità Ar. אָז הָלְמוּ עִקְּבֵי סוּס] *Tunc concussæ sunt* (*obtusæ*, Ca. *quassatæ*, P. *contusæ*, vel *attritæ*, V. Ang. Belg.) *ungulæ* (*calces*, P.) *equorum*, M. Ti. *Tunc obtuderunt calces—fortes illorum*, JT. Factum hoc, vel, 1. ex magnitudine grandinis, fulguris, &c[h]. vel, 2. ex asperitate locorum[i], ex collisione ad saxa[b]; vel, 3. ex nimia festinatione & præcipiti cursu fugientium[l]. Naturâ quidem equorum ungulæ solidæ ac robustæ sunt, nec facilè finduntur; quod tamen hic factum ob incitationem, &c[m]. Hactenus commemorata adjumenta ad victoriam, nunc ostendit ipsæ fugæ præsidia fuisse illis ablata[n]. סוּס sing. hîc pro plur. ponitur[o]. ¶ *Fugientibus impetu*, &c. מִדַּהֲרוֹת דַּהֲרוֹת אַבִּירָיו] Vertunt, *à calcitratibus, calcitratibus* (*à plausibus, plausibus*, Jun. Ang. *propter vehementem impetum*, Ti. M. *à sono pedum*, P. *à calcationibus*, V. *à fremitibus*, Jon.) *fortium ejus*, Mo. Vel, 1. equitum; propter crebras & frequentes concursiones equitum, sive equorum, Sisaræ[p]; *propter saltus à magnificis eorum* equis insidentibus *excitatos*, M. *Tanta erat rectorum eorum*, scil. fugientium, *incitatio*, Ca. Vel, 2. equorum, *à plausibus*, supple, *equorum*, qui currendo plaudunt terram[q]. *Propter citatos cursus*, vel *plausus*, quos nimirum ediderunt equi à sessoribus in fuga impulsi[r]. אַבִּירִים pro equis sumi docent, præter hunc locum, Jer. 8. 16. *A Dan audita est fremitus* מִקּוֹל מִצְהֲלוֹת סוּסָיו, *equorum ejus; tota terra contremuit* אַבִּירָיו, *strepitu hinnitûs robustorum ejus*: & Jer. 47. 3. מִקּוֹל שַׁעֲטַת פַּרְסוֹת אַבִּירָיו, *propter sonitum incessûs ungularum robustorum ejus*, i. e. equorum: & Jer. 50. 11. *Hinnivistis* כָּאַבִּירִים, *ut robusti*. Equos intelligi patet, 1. quòd סוּס & אַבִּיר ponuntur ut synonyma: 2. quòd illis tribuuntur *hinnitus*, *ungula*, & דַּהֲרוֹת *cursus*, aut *saltus*, aut *incessus* specialis, equis peculiaris †. אַבִּירִים ego hîc proprium & poeticum equorum epitheton intelligo; q. d. *alatos*, *pennatos*, *volucres*, à velocitate cursûs: Ista enim nomina equis velocissimis indebantur. C. Caligula habuit *Incitatum*; L. Verus, *volucrem*: *Aquilo* antiquis lapidibus celebratur[t]. *Tunc attritæ sunt ungulæ equorum cursibus, cursibus, inquam, robustorum ejus*, i. e. equorum. Latinè potiùs dixeris, *Equorum ungulæ cursibus illorum attritæ sunt*: Sed Hebræa phrasi nomen ipsum pronominis loco sæpe ponitur[v]. *Propter plausus, plausus*: Repetitio multitudinem

nem innuit & continuationem plausuum, incitatissimum plausum & cursum [a].

23. *Maledicite terræ Meroz*, אורו מרוז] *Maledicite Meroz*, P. Mo. Ti. Quidam virum fuisse volunt, sed locum esse constat ex sequentibus, *habitatores ejus* [y]. Civitati *Meroz*, M. V. Quisnam hic locus ignoratur [z]. Effectus hujus maledictionis est, quòd ejus memoria penitùs abolita est. Locus erat tunc celebris ob habitatorum vires, quas in extremo versûs hujus verbo significatas putat Cajetanus, bello huic idoneas [a]. Τὸ *Meroz*, Pagnin. in Nom. Heb. probabiliter opinatur esse *Merom* lacum; & accolas ad eum intelligi. Ibi enim Josue, c. 11. v. 7. cecidit Jabin illum, hujus antecessorem [c]. Cur his præ cæteris intentetur maledictio causa est, eorum vicinia loco ubi commissum est prælium [d]. Cæteri, ob distantiam, vel sententiarum discordiam, veniâ aliquâ digni erant; at in his solus animus defuit, non commoditas †. *Maledicite*, &c. *Infames sint*. Grave erat Atheniensibus ἀστρατεία, i. e. *detrectata militia*, crimen; ut ex Demosthene, Scholiaste ejus Ulpiano, & Harpocratione, discimus. Multò justiùs infames habendi qui bello defuerant imperato divinitùs [f]. ¶ *Dixit Angelus Domini*] Hoc interponitur, nè suo stomacho indulgere videatur [g]. Sed quis hic Angelus? Resp. Vel, 1. Barac, qui à Deo missus erat ad hoc bellum [h]. Fortasse Barac ad eam civitatem ad prælium eliciendam proficiscebatur, qui, cùm civium ejus voluntatem sic obfirmatam animadverteret, impulsu Divini Spiritûs eam exsecratus est [i]. Vel, 2. Debora prophetis. Prophetæ autem vocantur *Angeli Domini*, quia à Domino missi [l]. Vel, 3. Summus Sacerdos, quia Sacerdotes *Angeli* vocantur [m]. Vel, 4. Quicunque Spiritu Dei afflati sunt, mecum semper pronunciabunt Merozitas maledictos esse, & Jahelem benedictum [n]. Vel, 5. Nuncius aliquis quasi à Jehova missus ad Deboram, ad nunciandum ei victoriam Israelitarum [o]. Vel, 6. Angelus proprie dictus [p]. *Angelus*, sub. *qui per me loquitur* [q], & qui huic bello præfuit [r]. Quanquam totum Canticum prophetico spiritu dictatum esset; tamen si maximè quis argumenta sensáque ipsa à Deo profecta, canentis verò Vatis affectibus & verbis elaborata esse, existimet; hanc tamen partem *de Meroz*, & proximam, & rebus & verbis ipsis planè divinitùs dictatas, exceptásque, Vates affirmat: quapropter omni studio prorsus observandas docet †. ¶ *In adjutorium fortissimorum ejus*, לעזרת יהוה בגבורים] *Ad auxilium Domini cum fortibus*, M. Ti. *inter fortes*, JT. Ca. scil. milites Baraci [x]; qui tanquam fortissimi milites pro Deo pugnârunt [y]. Vel, *contra fortes*, P. V. Ang. i. e. contra Cananæos, qui fortiter pugnabant contra Israel [z]. *Quia non juverunt in bello Dominum cum viris suis*, Ar. sim. Sy. *Non venerunt ad auxilia populi Domini, quando inivit bellum cum fortibus viris*, Jon. *Dominus* hîc, pro populo Domini, ut *mons Domini*, pro, *mons domus Domini* [y]. Ad auxiliandum Jehovæ pugnanti contra Cananæos cum Baraco & exercitu ejus. ἀνθρωποπάθεια [z].

24. *Et benedicatur in tabernaculo suo*, מנשים באהל תבורך] *Supra mulieres*, vel, *præ mulieribus*, (sub. *aliis*, Pi.) *in tabernaculo benedicetur*, M. sim. Ti. Mo. Sy. q. d. Ob id laudetur hæc mulier quod in tabernaculo egit. Miro compendio unius verbi Sisaræ occisio notatur, quæ non in castris contigit, sed in tabernaculo [a]. Vel sic; Jubentur Israelitæ in Tabernaculo fausta illi omnia apprecari, ut nihil sit quod domum vel familiam ejus interturbet, quandoquidem ipsa domi & in tabernaculo suo tam viriliter se gesserit [b]. Al. *supra mulieres* quæ *in tentoriis* habitant, Tig. not. sim. JT. Ca. D. Quas decet domi se continere, non viros, ut Merozitæ fecerunt [c]. Pertinet hoc ad laudem mulierum, ut domi desideant, nec foris prodeant: unde honesta matrona οἰκουρὸς dicitur; & Venus pingitur testudini, quæ *domiporta* vocatur, insidens. Contrà, meretrix à Chaldæis vocatur נפקת ברא : & Salomon de ea, *in domo non habitant pedes ejus*. *Mulier in tentorio* ità dicitur ut, *miles in armis*, i. e. armatus [d].

25. *Et in phiala principum*, sim. M. P. Ti. Mo. בספל אדירים] *In cratere insignium*, vel *nobilium*, V. *in simpulo magnificorum*, JT. Pi. *Simpulum* & hîc, & infrà 6. 38. vas rebus sacris & magnificis destinatum †. A ספל *simpulo* nomen [de quo vide, si vacat, BA. 1. a. 49. 548.] ad Lydos, à Lydis indè ad Etruscos, indè ad Romanos, venit. *Cyathum* interpretantur Varro l. 4. Festus, & Glossæ Græco-latinæ. Meminit & Plinius 35. 12 [f]. Intelligunt, vel, 1. in hujusmodi cratere in quo solent bibere nobiles homines [g]. Sed non verisimile est in ea domo, quæ vinum omnémque luxum & delicias arcebat, fuisse talia pocula [h]. Vel, 2. in phiala permagna. Poculis enim peramplis insignes viri solent excipi. Cicero in Antonium; *Quod si inter cœnam in illis tuis immanibus poculis accidisset, quis turpe non duceret*[i]? Ut amplè & largiter & ad satietatem usque biberet [k]. [ο'. illud אדירים conjungunt cum sequentibus, & versum sic distinguunt, *Lac dedit in phiala: præstantium attulit butyrum*.] ¶ *Butyrum*, ità M. Ti. חמאה] Lac *butyri*, JT. Pi. V. D. i. e. recens, & non pressum [l]: vel, lac ex quo expressum fuerat butyrum [m]. *Lac butyri, quod remanet post butyrum. Id aggravat cor, & abripit mentem. Aut dedit ei butyrum ad comedendum postquam dedisset ei bibere lac. Nam* בנאד *in utre propinavit ei lac* [n]. *Butyrum*, pro lacte unde butyrum conficitur. Sic *panis* ponitur pro frumento è quo panis conficitur [o]. *Butyrum* hîc est lactis cremor & pinguedo, quæ non erat separata à lacte, ex qua butyrum confici solet [p].

26. *Sinistram manum misit ad clavum, & dexteram ad fabrorum malleos*, ידה ליתד תשלחנה וימינה להלמות עמלים] *Manum suam misit ad clavum, & dexteram suam ad malleum fabrorum*, M. vel, *laborantium*, P. *Manus sua arripuit clavum, & dextera sua malleum laborantium*, Ti. i. e. fabrorum & aliorum artificum. Ad verb. *Manus ejus* (sub. sinistra, V. JT. ο'. D.) *ad clavum mittent sese, & dextera ejus ad malleum laborantium*. Ordo turbatus, & fut. pro præt. pro, *Manus ejus ad clavum, & dextera ejus ad malleum laborantium, miserunt sese*, i. e. requisierunt clavum & malleum, i. e. arripuerunt [q]. *Manus* sinistra *ejus ad paxillum, dextera autem ejus ad tuditem laborantium*, sese *extenderunt*, JT. Manus sinistra κατ' ἐξοχὴν *manus* vocatur: Mechilta 8. 4. *Non est manus in ullo loco nisi sinistra*. Sic, *Manus mea fundavit terram, & dextera mea*, &c [r]. תשלחנה plurale est, cùm tamen de una Jahele sermo sit †. Vel ergò, 1. referendum ad כחות *vires excitantes manus* [t]. Facultates & vires Jahelis, quæ manus ad illa extenderunt [v]. Vel, 2. תשלחנה ponitur pro תשלח [x], נ & ה ex abundanti additis, ut in פרשחנה & ספרתנה, contra consuetudinem verborum [y]. Forte נה adjectum est carminis causâ [z]. [Alii modo construendi difficultatem solvunt, ut jam ostensum est.] Puto תשלחנה poni pro תשלחנה, nec dubito quin, si textus vocalibus careret, ità legendum esset. Ad verb. *Manum suam ad clavum misit eam*, pro, *ad clavum misit*, pleonasmo affixi Hebræis usitatissimo [*]. ¶ *Quærens in capite vulneri locum*, מחקה ראשו] מחקה alibi in Scriptura non legitur [a]. Vertunt, *Amovit* (*abscidit*, P. *perforavit*, ο'. vel, *perrupit*, Sy. *fregit*, Jon. *fidit*, Ar. *abrasit*, JT.) *caput ejus*, M. Ti. ¶ *Et tempus validè perforans*, וחלפה רקתו] *Et penetravit tempus*, Mo. *perfodit*, Sy. M. Ti. P. V. i. e. Postquam perforaverat & penetraverat tempora [b]. *Transverberavit* (*pertransivit*, Ma. Buxt.) *tempora ejus*, JT. *transivit* clavus *in tempore ejus*, Jon. *transverberavit ad alterum ejus tempus*, Ar.

27. *Volvebatur ante pedes ejus*] Non capite, utpote quod Jahel jam clavo affixerat, sed motitando & agitando pedes & latera cùm exspiraret Sisara [c]. ¶ בין רגליה כרע] *Inter pedes ejus incurvatus est*, vel, *incurvavit se*, M. P. Ti. V. JT. vel, *inclinavit se*, i. e. corruit [d]. ¶ *Et jacebat exanimis*, &c. באשר כרע שם נפל שדוד] *Et ubi* (vel, *in quo*, Mo. vel, *in loco quo*, Jon. Sy. Ar. Ti. subaudiunt τὸ מקום *locus*,) *incurvavit se*, (*recubuerat*, Ti. *concidit*, Sy. *ruit*, Ar.) *illic cecidit desolatus*, M. vel, *vastatus*, P. Pi. vel, *obtruncatus*, Ar. *spoliatus*, Jon. JT. V. sub. *vitâ*, JT. V. q. d. Unico ictu interfecit eum †. *Sicut* [videntur legisse כאשר] *procubuit, ibi cecidit exspirans*, ο'. Est autem pulcherrima hæc ὑποτύπωσις, quâ res gesta oculis perspicuè subjicitur; & describuntur motus qui propri sunt repentè ac violentâ morte pereuntibus. Accepto quippe gravissimo

Marginal notes (left column): [a] Gloss. gram. pag. 19. [y] D. [z] La. Ma. [a] Ser. [c] La. [d] Bo. ità Mont. Ser. K. in D. † Bo. [f] G. [g] Mart. [h] Chald in La. D. [i] Mart. [l] D. [m] Procop. in Ser. [n] Jun. [o] Pi. [p] Ser. La. Bo. [q] V. Ma. [r] Ma. † Mont. [x] Pi. [y] Bo. [z] V. [y] D. [z] Pi. [a] Mart. [b] Bo. [c] Jun. [d] D.

Marginal notes (right column): † Jun. Pi. [f] G. [g] V. La. sim. L. Me. [h] Bo. [i] Mart. [k] Ma. sim. Mont. Ser. [l] Jun. Bi. D. [m] V. K. in D. [n] K. in D. [o] D. [p] Bo. [q] V. [r] D. † Mart. [t] M. [v] Mart. [x] M. D. [y] D. [z] Ma. [*] Di. [a] Ma. Bo. [b] V. [c] To. [d] V. † V.

gravissimo vulnere, corpus bis terve curvavit. Conabatur enim surgere, ac viribus destitutus rursum cadebat, ac inter pedes Jahelis miserè jacebat [g].

28. *Ululabat mater ejus,* וַתְּיַבֵּב] *Exclamavit,* vel, *vociferata est,* Ar. M. P. Mo. Ti. Ca. *Minuriebat,* JT. i.e murmuravit, susurravit, exili & flebili voce cantillavit [h]. Mater Sisaræ, morâ ejus perturbata, per fenestras frequenter prospexit, ut revertentem videret: atque id non absque vociferatione fecit, quasi suspicans aliquid mali ei contigisse [i]. Ostendit vel hic unus locus illis gentibus ἱστορίας valde poeticas fuisse [k]. ¶ *De cœnaculo,* בְּעַד הָאֶשְׁנָב] Τὸ אֶשְׁנָב hic tantùm & Prov. 7. 6. legitur [l]. Vertunt, *per cancellos,* M. P. Ti. Mo. sim. Jon. Favent his o'. διὰ τῆς δικτυωτῆς, i. e. *reticulatâ & cancellatâ fenestrâ,* prout Hesych. Suidas & Phavorinus explicant [m]. *Per fenestellam,* JT. ¶ *Cur moratur regredi currus ejus?* מַדּוּעַ בֹּשֵׁשׁ רִכְבּוֹ] *Quare moratur currus ejus?* M. P. sim. Ca. Belg. Jon. Sy. V. *Cur erubescit currus ejus?* Mo. o'. Pudor sæpe moræ causa est, & impedimentum nè in publicum prodeamus [n]. *Cur frustratur me currus ejus,* quò minùs veniat? Ti. ¶ *Quare tardaverunt pedes quadrigarum ejus?* פַּעֲמֵי מַרְכְּבוֹתָיו] *Pedes* (*vestigia,* M. *rota,* Ti. *progressus,* Ca. Belg. *vices,* Mo. *tinnitus,* Sy. *incessus,* JT.) *quadrigarum* (*curruum,* o'. JT. *aurigarum,* Sy.) *ejus?* P. Belg. s'. *Quamobrem adventus strideris curruum ejus nondum est auditus?* Ar.

29. *Una sapientior cæteris uxoribus suis,* &c.] Si hæc uxor fuit, non mirum si melior spe quàm mater fuerit. Terentius in Adelphis scribit, *Multò satius esse nobis ea evenire quæ de absentibus suspicantur uxores, quàm ea quæ parentes,* &c [o]. At in Hebræo nulla *uxoris* vel *socrûs* mentio [p]. Heb. *Sapientes principum fœminarum ejus respondebant,* &c. JT. Duplex hic est Ebraismus: 1. *Sapientes principum,* ut, *sapientes mulierum:* 2. *Sapientes,* pro, una sapientum; nam sequitur, *respondit sermones suos* לָהּ *ei,* non לָהֶן *eis* [q]. Mulieres prudentes, quæ illi famulabantur, *responderunt,* i. e. verbis solabantur illam. תַּעֲנֶינָּה fut. Heb. est pro præterito [r]. ¶ *Hæc socrui verba respondit,* אַף הִיא תָּשִׁיב אֲמָרֶיהָ לָהּ] *Etiam ipsa convertebat dicta sua sibi,* Mo. *sermones referebat suos sibi,* JT. Ad verb. *ipsa convertet verba sua ad se.* H[s]; quem quidam sic vertunt, *Quin & ipsa sibi ipsi reddebat verba;* vel, ut alii, *ipsa respondebat sibimet ipsi;* i. e. solabatur se. Fut. pro præt [*].

30. *Forsitan nunc dividit spolia,* הֲלֹא יִמְצְאוּ יְחַלְּקוּ שָׁלָל] *Nonne invenient, divident spolium?* Mo. *Annon invenerunt: & diviserunt spolia?* JT. Futur. pro præter. Occupati sunt in dividendis spoliis [t]. *Annon invenirent,* i. e. nanciscerentur, *& dividerent prædam?* q. d. Iniquè illum adhuc exspecto, cùm deberet priùs prædam invenire, tum dividere [v]. ¶ *Et pulcherrima fœminarum eligitur ei,* רַחַם רַחֲמָתַיִם לְרֹאשׁ גֶּבֶר] *Puellam* (*amasiam,* vel *amicam,* Ti. Mo.) *unam, puellas duas in virum quemque,* JT. sim. M. P. Belg. Mo. Heb. *capiti viri,* i. e. singulis [x]. רַחַם propriè est *uterus,* seu *vulva;* hic autem puellam ità per contemptum vocat [y] hæc Judæorum hostis [z]. Est Synecdoche membri inverecunda [†], & amarissima. Innuit enim illas impudicas esse, atque ad parùm honestum usum deputandas [*]. Porrò, ראשׁ accipitur pro persona quæ in numerum & summam computanda venit [a]. ¶ *Vestes diversorum colorum,* שְׁלַל צְבָעִים] *Spolia colorum,* Mo. V. M. vel, *tincturarum,* o'. i. e. colorata, infecta & tincta pretioso colore [b]. *Spolia,* vel *prædam, vestium versicolorum,* vel *varicolorum,* JT. Ti. Ca. Of. Belg. Ang. sim. Sy. *aurificia,* Ar. ¶ *Et supellex varia,* שְׁלַל צְבָעִים רִקְמָה צֶבַע רִקְמָתַיִם] *Spolium colorum recamatum; color, recamata duo,* Mo. *Spolia,* inquam, *discolorium acupicta; discolor ex utraque parte acupicta,* P. sim. Ti. Belg. Ang. M. V. *Prædam versicolorem intertextam,* &c. Ca. Spolia exornata arte plumariâ, V. *Præda versicolorium, phrygionicum opus; versicolor operis phrygionici,* JT. i. e. barbarici & utramque in partem figurati operis: quam operis formam bifacem dixerunt veteres. Vide in Exod. 26. 1 [c]. *In prædam,* inquam, *varicolorum vestimentorum acupictorum; varicolores,* inquam, dabuntur ipsi *duæ vestes acupicta,* Of. ¶ *Ad ornanda colla,* לְצַוְּארֵי שָׁלָל] *Collis,* vel, *in collum, spolii,* Mo. P. *quæ colla sit exuvium,* Ca. Erunt *in collum,* h. e. caput, *spolii;* i.e. separabuntur ut dentur Principi, nempe, Sisaræ: vel, ut alii, dabuntur *collo spolii,* i. e. principi exercitûs [d]. *Quæ priori competit in spoliorum distributione,* M. *Capiti ejus spolia,* o'. [Ti. illud שָׁלָל rejicit ad verba priora, & sic vertit, *Sed & prædam vestis varicoloris utrinque acupicta ad colla.*] *Colla prædæ,* i. e. eorum ad quos optima præda pertinet, i. e. vel ducibus, vel strenuè pugnantibus [*]. *In collum* (ut eas gestet) pro *præda,* Of. *Super,* vel *ad, colla prædantium,* Sy. Ar. JT. virorum *prædæ,* Jun. Pi. Glas. apta *collis* arripientium *prædam,* Ang. Ellipsis hic est substantivi prioris, nempe, τῶ אִישׁ. Sic Ruth 3. 2. *Nonne Boaz est* מֹדַעְתָּנוּ *cognatio nostra?* pro, אִישׁ *vir cognationis nostræ?* Sic 2 Sam. 23. 6. בְּלִיַּעַל *Belial,* pro quo 2 Sam. 16. 7. est, *viri Belial:* Job. 32. 7. *Dies loquentur,* id est, viri dierum: Prov. 13. 6. *Improbitas pervertit* חַטָּאת *peccatum,* pro, *virum peccati* [†].

31. *Sicut sol in ortu suo splendet,* כְּצֵאת הַשֶּׁמֶשׁ בִּגְבֻרָתוֹ] *Secundùm exire solis* (*veluti ortus solis,* Sy. Ar.) *in fortitudine sua,* Mo. *Sint sicut sol cùm oritur* (vel, *progreditur,* M. *procedit,* JT. *oritur & exit,* Belg.) *in fortitudine sua,* M. P. Ti. *Erunt secundùm egressum solis;* i. e. Proficiant, sive sumant vires, quemadmodum Sol cùm exoritur subindè lucidior evadit: h. e. Subindè majores ac clariores fiant; similes scil. Soli exorienti [f]. *Roborentur ut sol ab ortu usque ad suam fortitudinem crescit* [g]. *Similes sint exorientis cum sua virtute solis,* Ca. *Sicut exire solem in virilitate sua;* h. e. quum per mediametatem primum Cancri gradum tenet [†]. [Quidni sic vertatur, *ut sol cùm exit in,* vel *ad, fortitudinem suam?*]

32. *Quadraginta annos*] Sub his continentur viginti anni quibus Jabin oppressit Hebræos, c. 4. 3 [h]. Vide suprà ad cap. 3. 11 [i]. 40 *annos,* nempe, ab illo octogesimo anno, Jud. 3. 30 [k].

CAP. VI.

1. **F**Ecerunt malum] i. e. Idololatriam, antonomasticè sic dictam [l]. ¶ *Madian*] Posteri hi erant Madian filii Abraham, Gen. 25. 2. Duplex autem erat Madian: 1. juxta mare Rubrum, ubi Jethro, Exod. 2. 2. vicina Moabitis. De his locum intelligo [m]. 1. Hi Israelitis viciniores erant: Illi deserto separati ab iis. 2. Hi orientales erant, & populi occidentales iis se conjunxerant, v. 3, 33. 3. Hi soli Trans-jordanini erant: Tales erant hi, ut patet ex v. 33. & ex Jud. 7. 24, 25. & Jud. 8. 4. Obj. At illi omnes deleti fuerant, Num. 31. 7. Resp. 1. Multi ex iis vel latebant, vel fugâ elapsi sunt [o]. Plures tunc, hanc cladem metuentes, jam antè ad vicinas gentes profugerunt, qui postea in Madian redierunt [p]. Jam verò ab illa clade anni ferè 200 præterierant: potuit ergò illo spatio gens illa rursum propagari, præsertim cùm plures cuique uxores esse possent [q]. 2. Vastatâ ab Israelitis regione, verisimile est è vicinis populis multos eò profugisse, ut eam inhabitarent, qui omnes à regionis nomine Madianitæ dicti sunt [r]. Hi ergò Judæam invaserunt, & à Gedeone cæsi sunt [*].

2. *Antra,* ità s'. Jon. Mo. V. D. מִנְהָרוֹת] Sic dicuntur à נְהָר, eò quòd fenestram haberent in summitate per quam lumen intrabat [t]: vel, per antiphrasin, quasi minimè lucida [v]. *Specus,* JT. *speluncas,* V. *domos,* Sy. Ar. ¶ *Speluncas,* ità Mo. JT. מְעָרוֹת] *Cavernas,* Ar. Subterraneas scrobes condendis frugibus [x]. Porrò, illud מִפְּנֵי מִדְיָן vertunt, *à facie Midian,* propter Midianitas, seu metu Midianitarum [y].

3. *Cùmque sevisset,* וְהָיָה אִם זָרַע] *Et erat, si serebat,* Mo. D. i. e. cùm severat. Sic, *Si erit Jubilæum,* &c. *Si ingressus fuerit ad uxorem,* &c. τὸ *si* valet כַּאֲשֶׁר *cùm.* Huc refer, *Si Deus nobiscum, quis contra nos* [z]? ¶ *Cæterique orientalium nationum*] Arabes [a]. Sed hæc appellatio ampla est, multisque populis convenit [b]. Potiùs, Moabitæ, Ammonitæ, Ismaelitæ, &c [c]. Τὸ עָלָיו vertunt, *super eum,* Mo. *adversùs eum,* vel *eos,* Sy. M. P. Ti. JT. sub. Israelem, Ti. *Ascendebant cum eis,* o'.

4. Figeb-

Marginal notes (left): g Mart. — h Mi. — i Mart. — k G. — l Ser. — m Bo. — n Bo. — o Mart. — p Bo. — q D. — r V. — s V. — t V. — v Belg. — x V. D. — y M. D. Mart. — z Mart. — † Pi. — * Mart. — a M. — b V. — c Jun.

Marginal notes (right): d V. sim. M. e. R. — * Belg. — † Glas. p. 153. — f Q. — g Mart. — † Ma. — h La. — i Bo. — k Jun. — l La. — m La. Bo. — o Bo. — p La. — q Bo. — r Bo. et La. — * La. — t D. — v Mo. — x Q. in Mo. — y V. — z D. — a Jo. & Procop. in Bo. — b Bo. — c La. Bo.

4. *Figentes tentoria*] Ex Arabum more, qui pastores ferè sunt, 2 Par. 17. 11. Ezec. 27. 21. Hinc *tabernacula Cedar* in Cantic & *Arabes* in Isa. 13. 20[d]. ¶ *In herbis*] Non permittentes ut sata in grana & messem crescerent & maturescerent, ut sic Israelitæ fame perirent[e]. ¶ *Usque ad introitum Gazæ*] Quæ erat in terræ finibus ad Occidentem versùs Ægyptum: ab Oriente autem & Jordane hanc cladem incipiebant. Ità indicat nihil ab hac clade intactum remansisse. Et hæc clades septem annis duravit. Per Autumnum autem otium Israelitis dabant serendi quæ ipsi postea depasturi erant[f]. Simili artificio usus est Alyattes Lydorum Rex adversùs Milesios, de quo vide Herodot. in Clio l. 1. num. 17 †.

5. *Instar locustarum*] Tum copiâ, tum edendi rodendique aviditate[g].

6. *Humiliatus*, דַּל] *Et attenuatus est*, Mo. P. i. e. Proinde vires filiorum Israel fuerunt valde accisæ[h]. *Depauperatus est*, JT. *exhaustus*, Pi.

8. *Qui misit—virum prophetam*] Satis erat, *prophetam*. Talia sunt, *vir piscator*, *homo sacerdos*, *vir Æthiops*[i]. Qu. Quisnam hic fuit? Resp. 1. Phinees[k]. At ille, si tunc vixisset, fuisset ducentorum annorum[l]. 2. Angelus erat[m]. At Angeli in Scriptura non vocantur Prophetæ[n]. 3. Fuit homo prophetiæ spiritu à Deo dotatus[o]. Quis autem ille fuerit frustrà quæritur, cùm nos Sp. Sanctus id latère voluerit. Nec insolens est Prophetarum nomen reticeri; ut 1 Sam. 2. 27. & 1 Reg. 13. 1. & 20. 13, 22, 28[p].

10. *Ne timeatis*, לֹא תִירְאוּ] *Non revereamini*, V. *Timere* hîc ponitur pro *colere*[q].

11. *Venit Angelus Domini*] Verus hic erat Angelus[r]. Fortè idem qui Jud. 5. 23. scilicet, *Michael*, Israelitici populi præses & defensor[s]. Angelus supernás erat, & quidem Angelus fœderis. Is Patribus olim apparuit in specie hominis; ideo *Jehova* vocatur[t]. ¶ *Et sedit*, ità o'. Jon. Sy. Ar. M. וַיֵּשֶׁב] Alii, *mansit*, vel *moratus est*, Mn. D. *substitit aliquamdiu*, V. *Sedere* hîc ponitur pro *manere*, M. Sic v. 18. אֵשֵׁב *Manebo donec tu redieris*; Gen. 22. 5. *Sedete hic*, i. e. manete, exspectate: ità Exod. 24. 14. Angeli non apparent sedentes, sed stantes[v]. Præcesserat ingrati animi exprobratio, ex qua credere possent nolle Deum illis opem ferre. At contrà res accidit: eò enim referebatur ista exprobratio, ut Israelitæ ad sui criminis detestationem converterentur, & Deus occasionem arriperet eos liberandi[x]. ¶ *Quæ erat in Ephra*, &c.] *Ophra quæ pertinebat ad Joas*. Hoc additur διακρίσεως ἕνεκα[y]. Duæ erant Ophræ: una in tribu Benjamin, Jos. 18. 23; altera, hæc in Manasse[z]. Hæc Ephra non est *Ephratha* illa quæ & Bethlehem, nam ea erat in tribu Juda[a]. ¶ *Ad Joas patrem familiæ Ezri*; i. e. caput familiæ Ezri[b]: לְיוֹאָשׁ אֲבִי הָעֶזְרִי] [Variant.] *Joas* (sub. *qui erat filius*, vel *nepos*) *patris Ezri*, Bo. *Joas patris Ezri*, o'. Jon. Sy. Ar. M. Ti. Alii, *Abiezeritæ*, P. Tig. not. JT. Bo. D. i. e. ex familia *Abiezer*[c]. Porrò, Abiezer fuit unus ex majoribus Gideon, de quo mentio fit Jos. 17. 2[d]. & 1 Par. 7. 18[e]. Filius hic erat vel *Galaad*, nepotis Manasse[f]; vel sororis *Galaad*, 1 Par. 7. Unde *Ophra Abiezri*, Jud. 8. 27. & *Ophra Abiezritarum*, v. 32[g]. & *domus Abiezer*, Jud. 6. 34. & *vindemia Abiezer*, Jud. 8. 2. τὸ י hîc in fine עֶזְרִי est formativum nominum patronymicorum apud Hebræos[i]. Nec obstat interjectus articulus ה in הָעֶזְרִי. Hoc enim ità dicitur ut בֵּית הַלַּחְמִי *Bethlehemita*[h]. *Abiezri* idem quod, *pater auxilii*: Ab hoc Gideon, qui à Deo destinabatur in auxilium Israelis[l]. ¶ *Cùm excuteret atque purgaret*, חֹבֵט] *Excutiens*, o'. Mo. M. P. *exterebat*, Ti. *decutiebat*, JT. Scil. flagello, uti Belgæ & alii flagellando segetes excutiunt grana ex aristis. Hoc egit, ut secretò & festinanter faceret. Alioquin in Palæstina boves triturabant segetes, eas ungulis calcando, Deut. 25. 4[m]. חָבַט propriè est, *virgâ*, vel *baculo*, *excutere frumenta*. Sic Ruth 2. 17. וַתַּחְבֹּט, *& virgâ excussit quod collegerat*[n]. חָבַט est, *percutere*, vel *excutere*, *baculo*. דּוּשׁ est, *triturare jumentis*[o]. Egregii viri quicquid otii vel à sacris vel à rebus civilibus nacti essent, non ad luxum, &c. sed ad rusticana vel pastoritia opera transmiserunt[p]. ¶ *In torculari*] Ità M. P. Ti. JT. Mo. o'. D q. d. In loco secreto; non audens in propatulo & area publica id facere[q]. Ubi non facilè suspicarentur esse aliquid prædæ, cùm nondum essent vindemiæ[r]. In magno illo horreo patris sui, in quo erat etiam torcular, ubique reponebantur fruges[s]. In quadam areola, quæ tantum capiebat quantum torcular[t]. ¶ בְּגַת] Alii vertunt, *juxta torcular*: sic, *in Jericho*, *Gabaon*, &c. pro, *ad Jericho*, &c.[v]. Etsi Midianitæ vastarent omnia, non tamen ità, quin eos aliquid effugeret, quod ad victum parcum & tenuem posset usui esse †. ¶ *Ut fugeret Madian*, לְהָנִיס מִפְּנֵי מִדְיָן] *Ad fugiendum à faciebus Madian*, Mo. o'. simil. Sy. JT. *Ut effugeret Madianitas*, Ar. sim. Ca. Sim. Jud. 7. 21. (ubi scriptum וַיָּנִיסוּ, & lectum וַיָּנוּסוּ[x].) Malim vertere, *ut fugere faceret*, P. V. D. Glas. sub. *patrem suum*[y]; i. e. ut eo asseret familiam paternam fugientem ad adventum Midianitarum[z]. *Ut fugiens deportaret*, JT. vel, *auferret*, D. Malim, *ut quàm celerrimè removeret*, Pi.

12. *Apparuit ei*] Non quasi priùs disparuisset, sed *apparuit*, h. e. ab eo conspectus est, cùm versùs eam partem oculos convertisset ubi is sedebat[a]. ¶ וַיֵּרָא] *Conspectus est*, P. *præbuit se visendum*, V. ¶ *Dominus tecum*] Supple, vel, *sit*[b], ut sit salutatio; vel, quod malim, *est*, ut sit assertio; sic enim Gideonem intellexisse docet responsio[c]. ¶ *Virorum fortissime*, גִּבּוֹר הֶחָיִל] *Fortissime bellator*, M. *potens virtute*, Bo. *fortis* (vel *valentissime*, JT.) *robore*, La. *heros strenue*, vel *strenuitatis*, Pi. Ma. Qui corporis animique robore excellis, & multò magis per meam opem valiturus es[d]. Eum sic vocat, ut illi animum adderet, & incitaret contra hostes, victoriámque promitteret[e].

13. *Obsecro mi Domine*, בִּי אֲדֹנִי] *Rogo te, Domine*, Sy. Ar. בִּי est adverbium vel interjectio obsecrantis[f]. *In me, Domine*, o'. Mo. sub. *intende*, Aug. in Nobil. Vel, *in me* idem est quod *mecum*, quasi ad id quod Angelus dixerat, *Dominus tecum*, Gideon reponat, *Mecum*? qui fieri potest[g]? Attende *ad me*, JT. vel, *In me*, sub. benignè respice[h]. ¶ *Si Dominus nobiscum*, וְיֵשׁ יְהוָה עִמָּנוּ] *Et est Dominus nobiscum?* Mo. P. Jon. q. d. Quomodo est nobiscum? Vel, sine interrogatione, *Et est*, &c. pro, *si est*, &c. Sic, *ipsi ædificabunt*, pro, si ædificaverint. *Græculus esuriens in cœlum, jusseris*, (i. e. si jusseris,) *ibit*[i]. ¶ *Cur apprehenderunt nos hæc omnia?*] Heb. *invenerunt*, i. e. acciderunt nobis, D. sim. V. ¶ *Ubi sunt*, &c?] q. d. Quare nunc non facit similia[k]?

14. *Respexitque*, &c.] Ità o'. Mo. D. P. sim. JT. M. Ti. Oculis, videlicet, benevolis & placidis[l]: sic opem promittens, eúmque ad fiduciam erigens[m]. ¶ וַיִּפֶן] *Et reversus est ei Dominus, & dixit*, Jon. *Conversus ad eum Dominus dixit*, Sy. *Accessit ad eum*, Ar. ¶ *Dominus*, יְהוָה] i. e. Angelus, Dei vices repræsentans[n], ideóque *Jehova* dictus[o]. Missus loquitur nomine mittentis, & de eo censetur †. Possumus dicere Deum hæc dixisse per Angelum: Sicut Angelus dixit quæ ei Deus præceperat, sic quæ legatus refert, Rex eadem retulisse dicitur[p]. Vel, Angelus hic fuit Christus[q]. ¶ *Vade in hac fortitudine tua*] In robore quod tibi olim indidi, & nunc adauxi, ac deinceps magis augebo[r]. Hâc tuâ virtute fretus: q. d. Esto contentus hâc virtute nunc tibi datâ[s]. *Vigore hoc tuo*, nempe, vigore animi hoc quo exoptas auxilium Jehovæ[t]. Vel sic; Rogaverat Gideon, *Ubi sunt mirabilia ejus?* ideo respondet Angelus, Ito in ea fortitudine quâ illa olim edita sunt, & eâ liberato Israelem[u]. ¶ *Scito quòd miserim te*] Heb. *Nonne misi te?* q. d. Nonne ità se res habet, quòd Deus per me misit te? nè igitur posthac hæsites[y]. Plurimum hoc interest ad præstandum quicquam, à Deo vocari & mitti. Hinc paulatim Angelus se prodit quis esset[a].

15. *Familia mea*, ità Sy. Ar. Ang. אַלְפִּי] *Chilias mea*, Mo. Belg. sim. M. Pi. id est, mille illi Israelitæ quibus ego accenseor. Distributi enim erant in chiliades, Exod. 18. 25[a]. Unde passim reperies *capita millium*, sive *chiliarchos*, Num. 1. 16. & aliás[b]. *Ducatus meus*, Os. *præfectura*, Ca. *Dux meus*, JT. i. e. Præfecturæ meæ vires sunt tenues[c]. Q. *Pater meus*, i. e. אָבִי, nam אַלּוּף est *princeps*, D. Hæc vox Mic. 5. 2. redditur *dux* Mat. 2. 6[d]. *Tribus mea millenaria*, Ti. Ut אַלּוּף, propriè

[d] Bo. [e] La. [f] Bo. † Ma. G. [g] La. [h] V. [i] D. [k] He. in V. [l] La. Bo. [m] Aug. in La. [n] L. [o] La. [p] Bo. [q] D. [r] L. [s] Me. [t] D. [v] D. [x] Bo. [y] D. [z] Me. D. [a] Bo. [b] Me. sim. L. La. [c] Bo. D. [d] Bo. [e] D. [f] Ità Bo. [g] Ità D. [i] Bo. [h] D. [l] La. [m] La. [n] BA. ... [o] M. D. K. in BA. ib. Mart. [p] Mart.

[q] Te. Cej. in Ho. [r] Me. [s] V. [t] R. Jehuda in Jun. [v] D. † Bo. [x] D. [y] He. in V. [z] V. sim. Glas. gram. 67d. [a] Bo. [b] La. Bo. [c] Bo. [d] La. [e] M. [f] Bo. [g] Bo. [h] Mart. [i] D. [k] V. [l] Bo. La. [m] La. [n] Bo. La. G. [o] G. Mart. † V. [p] D. [q] D. Mart. [r] La. sim. Bo. Ma. Jun. [s] V. sim. He. in Mart. [t] Pi. [u] Mart. [y] V. [a] Bo. [a] Pi. Belg. [b] Ma. [c] Jun. [d] Pi.

priè *chiliarchus*, pro quovis Duce sumitur, ità אֶלֶף, *chilias*, pro quovis numero †. ¶ *Minimus*] Ætate, seu robore, prudentiâ, &c *. Debilissimus & infirmissimus [f].

16. *Quasi unum virum*] i.e. Tam facilè vinces quàm vinci solet unus vir [g].

17. *Quòd tu sis qui loqueris ad me*] Ità M. JT. vel, *quòd tu loqueris mecum*, Ti. sub. *nomine Dei* [h]; vel, quòd tu es Jehovah, qui locutus est mecum. Ellipsis est vocum quarundam in eodem orationis membro †: [cujus exempla varia ibi producit Author.] Monstra te esse eum quem præ te fers, scilicet, Angelum Dei [i]. Ostende te talem esse, cujus promissis fides haberi debeat [k]. Porrò, quòd signum petit, non erat incredulitatis, sed prudentiæ [l]. Pii hominis est probare spiritus. Signum postulat, nè se spectro aut phantasmate illusum existimet [m].

18. *Portans sacrificium*] Hebr. *munus*. Non enim Gideon de sacrificio cogitavit [n]. Nam, 1. hoc soli Deo offerendum erat [o]. 2. Nec Sacerdos erat, neque hic locus sacrificiis dèstinatus; necdum Deus dispensaverat. 3. Nullum hîc altare erectum. 4. Carnes in altari cremandas non prius coxisset, vel elixasset [p]. Hoc tantùm animo fuit Gideon, ut hospiti cibum apponeret [q]. Nesciebat eum esse Angelum [r].

19. *Coxit hædum*, גְּדִי עִזִּים] *Hædum caprarum*. Ità sæpe vocatur, non גְּדִי simpliciter. Qu. Cur verò ità? Resp. 1. *διακριτικῶς*, ut distinguatur à גְּדִי ovium; quia גְּדִי est nomen commune agnis & hædis *. At verò גְּדִי nec Hebræi, nec Syri, nec Arabes, de agno unquam usurpant. 2. Accedo potiùs Aben Ezræ, qui sic dictum vult, quia *capris adhuc indiget*, i. e. quia, cùm tenellus sit adhuc, nondum potest matre carere. Quamvis nè hoc quidem satisfaciat, cùm dicatur etiam שְׂעִיר עִזִּים, & צְפִיר עִזִּים, *hircus caprarum*, Dan. 8. 5. & alibi. Per *hircum* autem ibi non potest hædus intelligi; 1. quia cornutus est; 2. in arietem cornutum incurrit, eúmque prosternit. 3. An quia שָׂעִיר primò *pilosum*, deinde *hircum*, significat, שְׂעִיר עִזִּים quasi *pilosum caprarum* dixerunt *διακριτικῶς*, ut sciretur non *pilosum* in genere, sed *hircum*, designari? Quo exemplo dictum etiam צְפִיר עִזִּים & גְּדִי עִזִּים, quamvis non par sit homonymia [s]. ¶ *Et de farinæ modio azymos panes*, וְאֵיפַת קֶמַח מַצּוֹת] *Et modium* (*Epha*, JT. Ti. *o'. mensuram*, Jon. *satum*, Sy. *modios quatuor*, Ar.) *farinæ infermentatorum*, M. P. Mo. Integrum Ephi absumpsit: non quòd epulum hoc requireret, nam Gomor, decima pars Ephæ, unicuique sufficiebat, Exod. 16. sed quòd vel ipse cum Angelo epulari decrevisset, vel, ut liberalem animum in hospitem declararet, vel, ut abeunti panes obtruderet. Exemplum hic nobis proponitur hospitalitatis & liberalitatis erga peregrinos, cùm non piguerit Gedeonem pro uno Angelo tantum panis conficere quantum sufficere potuit personarum 45 cibo diurno: Constat enim unam chœnicam diætam olim fuisse opilionis Catoniani apud Romanos, harum autem 45 unam efficiunt Epham, bilibres nimirum sive minimæ, quæ & *opilionum chœnicæ* fuerint dictæ †. Azymos panes coxit, ut paratu faciliores, cùm fermentatio omnis longioris moræ sit [v]. Metuebat nè Angelus ob moram abiret [x]. ¶ *Jus carnium mittens in ollam*; sim. M. P. Ti. JT. Mo. o'. Jon. [illegible] וּמֵּרַק] Vinum *defæcatum immisit in lagenam*, Sy. vinum *purum infundens in heminam*, Ar. ¶ *Et obtulit ei*] [Ità ferè omnes.] *Et appropinquavit*, o'. *Et accessit*: Ità Pagninus (inquit D.) malè. Confundit enim וַיַּגֵּשׁ cum וַיִּגַּשׁ [y]. [At fallitur D. nam Pagn. in versione sua habet, *obtulit*.]

20. *Pone super petram illam*] Petram illam rudem & impolitam altaris loco eligit. Nam & Hebræi sua altaria è cespitibus vel lapidibus impolitis Dei jussu construebant, Exod. 20. præsertim ubi subitanea necessitas altare & sacrificium deposcebat [a]. Petra hæc erat typus Christi, 1 Cor. 10. 4 [b]. ¶ *Et jus desuper funde*] Hoc fieri voluit, vel, 1. ut totum quod oblatum erat absumeretur. Vel, 2. ut augeret miraculum, cùm etiam è cibariis in jusculo & aquea materia natantibus ignis prosiliret, totúmque absumeret [c]. Nam quamvis materia pinguior esset, aquosa tamen erat & frigida [d]. Jus ex mora tepidum frigore saxi citiùs frigesceret *. Vel, 3. è veteri ritu, quo ungebantur altaria, Gen. 28. 18. & Exod. 40. 9, 10. seu, ut alii volunt, loco libaminis [f]. Carnes & panis hostiam, jus verò carnium libamen, esse jussit [g].

21. *Extendit summitatem virgæ*] Sive baculi viatorii, quem in manu tanquam viator gestabat [h]. ¶ *Ascendit ignis de petra*] Immissus cœlitùs, ut infra 13. 20 [i]. ¶ *Consumpsit*] Ecce signum quod Gedeoni poscenti Angelus exhibuit. Ostendit se esse Angelum [k]. Docet se Angelum, non hominem, esse, eò quòd cibo non egeret [l].

22. *Heu! mi Domine Deus: quia vidi Angelum Domini*] Sim. P. Ti. Ang. *Hei mihi!* &c. Ca. *Heu! Domine —num propterea vidi* — sub. *ut mererer?* M. *Eheu! — propterea quòd vidi* — sub. *ideo moriturus sum*, ex v. 23. V. Belg. *Aha* hic est interjectio exitium sibi metuentis ex conspectu Jehovæ [m]. Vulgo passim persuasum erat, ei qui Angelum viderat esse moriendum [n]. Orta videtur ea opinio ex Exod. 33. 20 [o]. Vetustissimus hic hominum metus, nè morte aut malo aliquo gravi afficerentur, conspecto cœlitum aliquo, quòd indignos se tali spectaculo crederent, ut docet Callimachus [p].

23. *Dixitque ei Dominus*] Qu. Ubi? & quomodo? cùm jam evanuisset. Resp. 1. Hæc ab Angelo pronunciata sunt, ut ea Gideon exaudiret, non tamen videret à quo proficiscerentur [q]. Angelus formavit vocem quandam in aere, non apparente corpore [r]. Quando hæc Gideoni dicta sunt ex historia non liquet; sed ego putàrim nocte proximâ ab iis quæ jam relata sunt *.

24. *Ædificavit ergò altare*, &c.] Qu. An duo altaria erexit? Resp. 1. Q. hoc affirmant [t]. Unum spontè erexit, alterum Dei jussu†. Hoc primum erexit tantùm in monumentum, ut Jos. 22. 10 [v]. Resp. 2. Alii negant [x]. Idem altare est & hic, & v. 26. sed sæpe in Scripturis breviter aliqua res tangitur, quæ postea uberiùs & disertiùs explicatur [y]. Per prolepsin hîc ponitur; nam ut hoc altare fabricaretur à Domino admonitus est [z]. ¶ *Vocavitque, Domini pax*] Sub. *est*, q. d. Est auctor pacis, seu salutis [a]. Vel, *Dominus pax*, D. Ti. vel, *Dominus pacis*, M. vel, *Jehova Shalom*, P. Sic vocat à pace illa & securitate sibi in recessu ab Angelo promissa [b]. Usitatum erat aris erectis nomina imponere, ut Gen. 28. Exod. 17 [c]. ¶ וַיִּקְרָא לוֹ יְהוָה שָׁלוֹם] Verto, *cùm proclamavisset* (vel, *promulgâsset*, i. e. promisisset, Pi.) *ipsi Jehova pacem*, JT. Pi. i. e. cùm eum & de sua & de communi Israelitarum salute confirmasset. Hanc nostram interpretationem germanam esse clamitant distinctiones sive accentus Hebræorum [d]. ¶ *Usque in præsentem diem*] Nempe, quo ista scribebat Scriptor hagiographus; vel, quo hæc fortè ab alio aliquo inserta sunt *.

25. *Nocte illâ*] i.e. Nocte insequente [f]. ¶ *Tolle taurum patris tui, & alterum taurum annorum septem*, אֶת פַּר הַשּׁוֹר אֲשֶׁר לְאָבִיךָ וּפַר הַשֵּׁנִי שֶׁבַע שָׁנִים] *Juvencum bovis* (*taurum*, Ca. Sy. *juvencum*, M. *juvencum bovem*, D. *vitulum taurum*, o'. *taurum* illum insignem, Os.) *qui est patris tui, & juvencum secundum septennem*, P. Mo. sic o'. Jon. Sy. Ar. M. Ca. Alii sic; *Juvencum bovis* (vel, *adultiorem*, JT.) *qui est patris tui, nempe*, (vel, *& quidem*, Pi.) *juvencum illum secundum septennem*, Jun. Pi. Belg. Ang. τὸ *&* est exegeticum, pro, id est [g]. Qu. An unicus tantùm juvencus immolatus est, an verò duo? Resp. 1. Unus tantùm [h]; ut patet ex versu sequenti [i]. Prioris enim vituli mentio ampliùs non fit, neque Deus præcipit quid de illo fieri velit [k]. Verùm [regerunt contrasentientes] unius tantummodo fit mentio, sive quia is præcipuè à Deo intentus est, sive quia ex secundi oblatione intelligi satis potest fuisse præmissam prioris oblationem [l]. Resp. 2. Duo tauri immolabantur, ut disertè habetur in Hebr. & o' [m]. ¶ *Taurum patris tui*] i. e. Quem pater tuus alit; q. d. taurum illum insignem, jam grandem & adultum, quem curat alendum pater tuus, ut tandem sacrificaretur idolo Baal [n]. Hic taurus vel à patre, &c. vel à civitate, dicatus erat in sacrificium [o]. פַּר aliquid est supra vitulum, (quia *cornutus* est, Psal. 69. 32. & *fæcundus*, Job. 21. 10.) Sed juniorem esse patet, quòd 30 locis appellatur *filius bovis*. Circa bimatum aut trimatum sic dici volunt Hebræi. Tamen פַּר vocatur

Marginal notes, col. 1105: † B C. p. 742. A. * Bo. [f] V. [g] V. La. Mo. [h] Trg. nos. Mart. † Glass. gram. p. 706. [i] Bo. [k] Me. T. [l] Bo. [m] Mart. [n] La. Bo. E. Me. [o] E. Bo. [p] Bo. [q] Me. Bo. La. [r] La. E. * K. in BA. [s] BA. 1. 2. 52. & 32. † Waserus de mensuris l. 2. c. 5. [v] Bo. [x] La. [y] D. [a] Bo. [b] La. [c] Bo. [d] Ma.

Marginal notes, col. 1106: * Mont. [f] Me. Ma. [g] Mont. [h] Bo. [i] G. [k] La. [l] G. [m] Jun. [n] Bo. Me. La. [o] Bo. [p] G. [q] Bo. [r] To. * Mart. [t] To. La. † Q. in Ser. [v] La. [x] Ser. Bo. Me. Mont. Mart. [y] Me. [z] Mart. [a] Mart. [b] Me. [c] Bo. [d] Me. [e] Jun. Pi. * Bo. [f] V. [g] Pi. [h] Jun. Pi. Cajet. in Ser. Mart. [i] Pi. [k] Mart. [l] Bo. [m] Ser. Bo. [n] V. [o] V. La.

etiam *bos senior*; quod & agnoscunt K. Aquinas & Pomarius, & hic שֶׁבַע *septennis* est, quæ in bove est ætas matura. Deducunt שָׁבַע à שָׂבַע *fœcundum esse*, & sic dictum volunt quamdiu fœcundus est, h. e. à quarto ad duodecimum annum, teste Columellâ, l. 7. c. 23 [p]. ¶ *Et alterum taurum annorum septem*] Heb. *secundum*. Ità dicitur, vel, nativitatis ordine, *secundogenitum* [q]; vel, *secundum*, nempe, ab illo [primo, de quo jam dictum,] h. e. secundæ notæ, non ità magnum, nec conferendum cum primo [r]; vel, quoad præsepis dispositionem, qui in bubili ordine secundus est *. Priorem vocat *patris*, quòd ei proprius esset, ejúsque solius nomine sacrificio destinatus; posteriorem, *alterum taurum*, scil. publicum, & publico urbis nomine devotum [s]. *Septennem*. Vel, 1. quia hæc ætas bovis matura erat, ut in homine virilis [v]. Vel, 2. quia tot præcisè annis saginatus fuerat quot illa servitus duraverat, saginandus quoque diutiùs, si hæc diutiùs durâsset, & tandem illi Deo devotus in sacrificium cujus ope jugum Madianiticæ servitutis depelli contingeret [x]. Tam parùm profecerant Israelitæ sub manu & ferula Dei, ut durante etiam septennali servitute, ipsorum tamen animi idolis colendis intenti fuerint †. Vel, 3. quòd Apis vel Serapis bos mactandus aliquot annis saginabatur in Ægypto. Nec difficile creditu est, morem hunc inter idololatras Hebræos servatum, cùm & in Ægypto fuerant, & ei vicini erant [y]. Vel, 4. taurum qui ætate tantus sit quanta erat Madianitica servitus, nempe, 7 annorum [z]. Eodem anno natum quo cœperat ea tyrannis [a]. Vel, 5. ut significaret Deus, quemadmodum juvencus ille septimo ætatis suæ anno comburendus sit, sic tyrannidem Madianitarum septimo illo anno desituram [b]. Voluit Deus utrumque hunc bovem immolari; priorem, in detestationem idololatriæ; posteriorem, ad Deum placandum. Voluit eum Deus Ducatum suum auspicari præmisso aliquo heroico facinore. Et verò parùm conveniens erat, ut is ad Israelitas liberandos mitteretur in cujus domo adhuc idololatria vigeret [c]. ¶ *Aram Baal quæ est patris tui*] Ità dicitur, vel, quòd suis impensis, vel potiùs, quòd in suo fundo, erigeretur. Eam autem usu communem fuisse satis indicat v. 28 [d]. ¶ *Et nemus*] Solebant idololatræ lucos circa aras plantare: sive ut loci amœnitate & nonnullâ caligine augeretur loci religio, & ad superstitionem homines allicerentur; seu quòd caligo illa opportuna esset ad fœdas libidines exercendas, cujusmodi multæ fiebant in idolorum sacris [e]. [At אֲשֵׁרָה, quod reliqui appellativè sumunt, Sy. & Ar. pro nomine proprio idoli accipiunt, & sic vertunt; *Concisâque ASIRA, idolo fœmineo, quæ est super idem altare*: sic in fine vers. 26. *Et in struem ipsam adhibe ligna idoli Astrath quod concides*, Ar. Pariter Sy. hic habet, *Estherem illi superpositam excides*, & v. 26. *struem composito ex lignis Estheris quam succîdes.*]

26. *In summitate petræ ejus*, עַל רֹאשׁ הַמָּעוֹז הַזֶּה] *Super caput fortitudinis hujus*, Mo. *super verticem*, vel, *in vertice*, sive *cacumine, rupis*, Ti. (petra appellatur מָעוֹז à עָזַז *fortificare*, quòd sit fortis [f];) vel, *fortissimæ hujus petræ*, M. *arcis*, vel, *arcis hujus*, P. JT. Ca. Belg. Pi. Ità ut, scilicet, demonstretur res præsens, & ob oculos posita. Unde colligere est, Gideonem in eodem loco (nempe, in torculari suo) ubi Dominus ei de die apparuerat pernoctâsse [g]. Quam *petram* & *rupem* vocavit v. 20, 21. hic vocat arcem, quòd calamitoso illo tempore in ejusmodi loca tanquam in arces Israelitæ se recipiebant, ut suprà v. 2 [h]. *Fortis loci hujus*, scil. petræ hujus [i], *Super cacumen Maozi*, ό. ¶ *Super quam posuisti, &c.* בַּמַּעֲרָכָה] Vertunt, *in loco apto*, Ti. vel, *ordinato*, Ang. vel, *convenienti*, M. Belg. *in planitie*, P. i. e. In loco æquali & plano, qui est ad libellam adæquatus, ut illic possis ex ordine componere lapides ex quibus exstruas altare [k]. Credendum est rupem magnam fuisse. Proinde vult Gideonem partem quandam ejus deligere præ cæteris æqualem [l]. Alii, *in*, vel *ex*, *ordine*, Jon. Sy. Mo. *modo ordinato*, Ang. *ordine & decenter*, Belg. *ritè*, Ca. *cum strue*, JT. Lignis ordine disponendis super altare [m]. ¶ *Super struem lignorum quæ de nemore succideris*] Facit hoc etiam ad idololatriæ detestationem & eversionem, dum ea quæ idololatriæ antè consecrata erant in Dei cultum convertuntur [n]. In hoc sacrificio multa sunt contra Legem: sed mandatum Dei Gedeonem defendit, ut & Eliam, 1 Reg. 18. 36 [o]. Nec Gedeon sacerdos erat, neq; hic locus sacrificiis constitutus: nihil tamen istorum Gedeoni illicitum fuit, Deo id volente & imperante [p].

27. *Assumptis decem viris*] Quibus, scilicet, magis fidebat. Horum opera erat necessaria [q]. Hunc numerum ad Ecclesiam constituendam sacráque publica peragenda legitimum esse Gedeon cognoverat [r]. ¶ *Timens autem, &c.* יָרֵא אֶת בֵּית אָבִיו — מֵעֲשׂוֹת יוֹמָם] *Timebat domum patris sui, à facere* (*à faciendo*, Jun. *si fecisset*, JT. *ne faceret*, P. *ut ne faceret*, Pi.) *interdiu*, Mo. *ità ut non auderet facere*, V. Vult Deus ut vocationem suam quisque impleat, sed prudentiam adhiberi non vetat. Captus est locus, & tempus, & occasio *.

29. *Dictum est, Gedeon, &c.*] Vel, hoc effutierat quispiam ex iis quos Gedeon assumpserat; vel, à nonnullis in diluculo visus est hoc facere; vel, hoc præsumpserant ex minùs æquo ipsius animo erga idololatras [s].

31. *Numquid ultores estis Baal?* הַאַתֶּם תְּרִיבוּן לַבַּעַל] *Numquid vos litigabitis Baal?* Mo. vel, *pro Baal?* P. sim. Sy. JT. i. e. Litigare debetis? numquid debetis esse patroni ejus [t]? *Num agetis causam Baal?* M. Ti. *An vos ulciscemini Baal?* Jon. Ar. ¶ *Qui adversarius est ejus, moriatur*, אֲשֶׁר יָרִיב לוֹ יוּמַת] [Variè vertunt & exponunt.] *Qui egit contra eum interficiatur*, M. *qui eum lacessivit*, Ca. Qui illi adversatur, omnino æquum est ut moriatur: sed vestrâ nihil interest, neque vobis convenit causam ejus persequi: si Deus est, seipsum vindicabit [u]. q. d. Ne soliciti sitis; sacrilegum non patietur ipse Baal in crastinum usque diem vivere †. Si est Baal Deus, interficiat illum hâc nocte antequam illucescat. Sic deridet eorum stultitiam, & cohibet præsumptionem: quod quidem facilè poterat, cùm dominus illorum esset. q. d. Facto ostenditis quòd non creditis Baal esse Deum; alioquin cogitaretis illum injuriam sibi illatam multam non dimittere [x]. Alii, *Qui contenderit*, vel *litigaverit, pro eo interficiatur*, P. V. JT. Belg. Ang. sim. Ti. &c. i. e. Qui tantum sibi sumet ut audeat litigare pro eo, interficiatur [y]. Quasi Prætor hoc edictum proponit, Quicunque pergat seditionem movere, quasi pro Baal velit contendere, de eo à me citò supplicium sumetur, tanquam de turbulento cive [z]. ¶ *Antequam lux crastina veniat*, עַד הַבֹּקֶר] *Usque manè*, M. P. Mo. V. i. e. crastinâ die manè: q. d. Interficietur, sed non ante diem crastinum. Notandum dicendi genus, *Ante manè* †. *Ante crastinum manè*, Ca. *adhuc hoc manè*, Belg. *dum* adhuc est *manè*, Ang. *antequam lucescat*, Ti. ¶ *Vindicet se de eo qui suffodit aram ejus*; sim. M. Ti. Ca. יָרֶב לוֹ כִּי נָתַץ אֶת מִזְבְּחוֹ] Alii vertunt, *contendet in eum, quia diruit altare*, JT. Belg. Alii, *litiget sibi*, (i. e. causam suam agat, non enim indiget ope humanâ,) *quòd diruerit*, vel *subverterit*, (sub. *aliquis*, Ang.) *aram ejus*, P. V. Ang. i. e. quòd ara ejus sit destructa [a]. Est argumentum hoc in speciem probabile, & ad hominem, (quia hanc illi opinionem de Baal habebant,) sed reverâ in se imbecillum, tum quia Deus ultionem suæ injuriæ sæpe in hac vita dissimulat, differtque in alteram vitam; tum quia constituit Magistratus, qui injurias sibi illatas judicent & vindicent [b]. [Sed argumentum hoc non adeò imbecillum videtur, eo saltem tempore & statu Ecclesiæ, quo Deus Israelitarum & præmia & pœnas in hac vita tum expressiùs & luculentiùs prædixerat, tum certiùs & citiùs tribuere solitus erat, quàm nunc factum est: Ideóque si Baal verus fuisset Deus, non impunè tulisset tam immanem injuriam.]

32. *Vocatus est—Jerobaal*, יְרֻבַּעַל] *Qui litigans cum Baal*, La. vel, *adversarius Baal*; seu, is cui litem intentare Baal debeat, Bo. Heb. *Vocavit eum, &c.* scil. pater Gedeonem; non convitii, sed monimenti, causâ [c]. Fuit Joas idololatra, sed remissior, utpote cui potior fuit filii vita quàm idoli honor. Quanquam verisimile est Gedeonem ei indicâsse cujus auctoritate & imperio id aggressus esset [d]. Ab hoc Ἰερόμβαλος in historia Phœnicum *. Dicitur Sanchoniathon scripsisse

Commeo-

[p] BA. l. 1. 27. 177. [q] Mart. D. [r] V. * Pi. Jun. Mart. D. [s] T. [v] BA. ib. [x] T. † Li. [y] Mart. [z] Me. [a] Jun. [b] Pi. [c] Bo. [d] Bo. [e] Bo. [f] K. in Bo. [g] Pi. [h] Jun. Pi. [i] V. [k] V. [l] Mart. [m] Pi.

[n] Bo. [o] G. [p] Bo. [q] Bo. [r] Mont. * Mart. [s] Bo. [t] V. [u] Bo. † Me. [x] M. [y] V. [z] Mart. † V. [a] V. [b] La. [c] Me. et Jun. [d] Bo. * D.

Commentaria sua *ab Jerombalo Sacerdote Dei Iao*, inquit Porphyrius contra Christ. l. 4. Sic autem Græci efferunt nomen *Jehova*. *Judæorum Deus vocatur Iao*, inquit Diodor. l. 1. pag. 59. *Maximus ille Deum tibi sit cui nomen Iao*, Macrob. Saturn. l. 1. Porrò, *Jerombalus* idem qui ירובעל, altero è duobus *B* mutato in *M*; ut in *Sambuca* è Syr. סבכא *Sabbeca*. Dices Gedeonem non fuisse Sacerdotem Dei, nec Levitam, sed Manassensem. Fateor; sed nihil mirum ab Ethnico, & rerum Judaicarum non admodum perito, eum haberi pro Sacerdote, qui Ephod constituit, &c. Jud. 8. 27 †. ¶ *Ulciscatur se de eo*] Heb. *Litiget* בו, *cum eo*, P. *contra eum*, q. d. Malè cum perdat [f]. Verbum ריב construitur cum עם, & cum את, & cum ב, & cum ל. Cum ל autem sign. *contendere pro aliquo* [g].

33. *Castrametati sunt in valle Jezrael*] Fuit Jezrael Judææ Tribûs oppidum, de quo Jos. 15. 56. prope montem Gelboe, non procul à Jordane [h]. At verò sermo hic est de altera Jezrael, in tribu Manasse vel Issachar, nominatissima, quæ erat subindè Regum Israel sedes & habitatio, juxta quam erat hæc celeberrima vallis Jezrael, cujus mentio & hic & Jos. 17. & Os. 1. In hac valle castra posuerant Madianitæ: quæ vallis cùm non procul abesset ab Ephra, Gedeonis urbe, utpote quæ in eadem tribu esset cum Jezrael, meritò Gedeoni metuendus fuit Madianitarum adventus [i].

34. *Spiritus Domini induit*, &c.] h. e. Replevit, totum possedit, ad eum modum quo vestis totum intra se claudit hominem [k]. Eâ re induimur quâ ornamur. Dicimus autem promiscuè, *Ipse induit justitiam*, &, *Justitia induit eum*. ¶ *Domum Abiezer*] *Abiezer* hîc ponitur pro *Abiezritis*, h. e. posteris Abiezer; quomodo Israel, pro Israelitis [l].

35. *In Aser & Zabulon & Nepthali*] Erant hæ Tribus Manassitis vicinæ versùs Aquilonem: Tribum Ephraim ab altera parte versùs Austrum sibi conjunctam non vocavit: Hæc causa jurgii, cap. 8 [m].

37. *Ponam hoc vellus lanæ in area*, &c. גזת הצמר] *Vellus lanæ*, JT. sim. ∴ sicèt eadem res sit *vellus* & *lana*. Sic Silius lib. 15.—*nivea splendentia vellera lana* [n]. Pro *lanæ vellere*, alibi legas, *ovium*, vel *agnorum*, *vellus*. Quæ adduntur διαστολῆς, (h. e. ad distinctionem;) nam גז & *vellus* sign. & *herbam resectam*, ut Psal. 72. 6. Amos. 7. 1. In area porrò ponitur vellus rore imbuendum, quia tum sub dio erant areæ, non, ut nostræ, sub tecto clausæ. Proinde illæ omni vento patebant, Os. 13. 3 [o]. ¶ *Et in omni terra*] Quæ, scilicet, est in circuitu [p]. Super totam terram areæ velleri circumjectam [q]. Porrò, in vellere hoc signum petiit; 1. Quia vellus hoc, velut ovium pastor, habebat obvium ad manum. 2. Velleris symbolo tacitè innuit Gedeon, Madianitas totondisse omnia sata & germina Judææ, sicut vellus hoc detonsum erat ab ove; ac proinde petere se ut vicissim ipse Dei ope detondeat Madianitas. Ros hîc sign. Dei gratiam, quam petit Gedeon primò velleri, i. e. sibi, deinde toti terræ, i. e. popularibus suis, infundi [r].

38. *Concham rore implevit*, ספל] *Simpulum*. Hâc voce non intelligitur Romanorum simpulum, i. e. vas parvum, sed phiala utrinque ansata, aut situla, aut pelvis. Græci, Chald. & Syrus *pelvim* vertunt; *situlam*, Arabs; *concham*, Hieron. i. e. pollubrum in conchæ formam. Hæc pertinent ad augendum miraculum †.

39. *Oro ut vellus siccum sit*] Non suffecit ei primum miraculum, quia est de natura velleris attrahere humores; ac proinde petit aliud miraculum, contrarium primo *. ¶ יהי נא חרב אל הגזה] *Sit, obsecro, siccitas ad vellus*, Mo. *in vellere*, M. Ti. JT. P. *super vellus*, ο'. Jon. Sy. Ar. [Hîc אל ponitur pro על.] Qu. Num peccavit Gedeon hæc signa postulans? Resp. 1. Quidam negant [t]. Nam, 1. inter sanctos numeratur, & à fide commendatur, Heb. c. 11 [v]. 2. Non petiit hæc signa ex diffidentia [x], quia jam antè Spiritu Divino plenus erat, & promissis Dei animatus aram Baal everterat, &c. quod periculi plenissimum erat; & v. 36. fatetur Deum victoriam sibi promisisse. Adde quòd nusquam ob hoc reprehensus est, nec succensuit ei Deus [y], sed facilè utrique ipsius petitioni annuit [z]. Poterat ergò Gedeon hæc signa petere, vel, 1. ut tolleret involuntarios etiam dubitationis motus [a], & omnem occasionem dubitandi [b]. Vereri poterat nè promissio ei facta conditionata esset, quam Deus ob eorum peccata retractare posset; itaque signum petit, quo declararet Deus se promissum suum ratum & absolutum facere [c]. 3. Vel hæc petiit ad confirmandos socios suos quos ad hoc bellum evocaverat, útque illis electionem & missionem suam comprobaret. Hujus argumentum est, quòd jam coacto exercitu signa hæc petierit [d]. 4. Vel ad hæc signa postulanda Divinâ inspiratione permotus fuit. Itè Suarez & Lessius; & mihi maximè probatur *. Resp. 2. Alii eum peccâsse existimant, si non mortaliter, saltem venialiter [f], [ut loquuntur stylo Romano.] Nam, 1. certus erat de victoria, ergò nefas erat de ea dubitare. 2. Videtur hæc actio ipsi suspecta fuisse, v. 39. *Nè irascatur*, &c. & *tentationem* vocat [g]. Fatendum quidem est Gedeonem non statim plenè credidisse, sed initio fluctuâsse; in quo statu petiit ut sua fides aliquo signo confirmaretur. Credebat Gedeon Deum posse & velle salvare Israel: sed duplici signo postulat fidem suam augeri, & alacritatem magìs incitari [h]. Porrò, vellus siccum & humens aptè repræsentabat Israelem, qui & olim rore doctrinæ Divinæ aspersus fuit, cùm universus mundus siccus fuerit; & nunc siccus, cùm reliquus mundus eo humectatus est †.

† BC. 1. 17. 858. [f] V. [g] D. [h] Me. To. [i] Bo. [k] Idem. [l] D. [m] Bo. [n] Idem. [o] BA. 1. 2. 49. 548. [p] V. [q] Bo. [r] La. † BA. ib. 549. * R. Levi in BA. ib. 550. [t] Ici La. [v] Bo. L. Ser. Mont. [x] La. Bo. [y] L. E. Bo. [y] Bo. [z] La.

[a] Ser. [b] E. [c] Bo. La. [d] Caj in Bo. [f] Ici To. [g] Bo. [h] BA. ib. 550. † Lij.

CAP. VII.

1. **A**D *fontem Harad*] Certum est non procul fuisse à monte Gelboe. Nomen habet ex præsenti historia, à חרד, vel, quia indè formidolosi recesserint [g]; vel, à trepidatione Midianitarum ibi fusorum; vel, à trepidatione Saulis. Is fons esse videtur cujus meminit Scriptura 1 Sam. 29. 1. quia in Jezraele situs erat [h]. ¶ *In valle*] Nempe, Jezrael. ¶ *Ad septentrionalem plagam collis excelsi*] i. e. Montis Gelboe: Hæc enim vallis posita erat inter montem Gelboe ab Austro, & montem Hermon ab Aquilone [i]. ¶ מגבעת המורה] *A colle Hammoreh*, vel *Moreh*, Mo. Ti. *à petra unde speculatio patebat*, M. ex Jon. *Cis collem More*, JT. P. i. e. Jaculatoris, vel Indicis. Nomen habuisse videtur à sagittariis qui Saulem fugientem assequuti sunt, 1 Sam. 31. 3. hunc enim unum fuisse ex montibus Gelboe existimant. Mallem autem dictum à pluvia tempestiva, quâ collis iste perfunditur [m]. יורה est *pluvia tempestiva* [n].

2. *Multus populus, nec tradetur*, מתתי] *Quàm dare me*, Mo. *quàm ut tradam*, T. M.

3. *Revertatur. Recesseruntque de monte Galaad*, ישב ויצפר מהר הגלעד] *Revertatur, & manè abeat* (vel *discedat*) *è monte Gil.* Mo. Ti. Belg. D P. [Sed gravissima hîc occurrit difficultas.] Gilead enim erat trans Jordan. at Gideon cum suis erat cis Jordanem: quomodo ergò hi de monte Gilead recederent? Multis hîc aqua hæret [o]. Resp. 1. Duo erant montes ejusdem nominis, unus trans, alter cis, Jordanem [p]. Putarim ipsum montem Gelboe vocari *montem Gilead*, propter aliquam fortè aut loci, aut rerum gestarum, similitudinem [q]; vel ob aliam aliquam causam nobis ignotam [r]. Sed de montis nomine proprio meritò ambigo. Malim *Galaad* esse nomen viri, scil. nepotis Manasse, & hunc dici *montem Galaad*, (quomodo dicitur *mons Ephraim*, qui in tribu Ephraim erat,) i. e. acsi quis dicat, montem Manasse, seu, qui erat in tribu Manasse cis Jordanem: Omnes siquidem Galaaditæ erant Manassitæ, & omnes Manassitæ erant Galaaditæ, (vide ad Jos. 17. 1.) quippe qui omnes ex uno Galaad, fil. Machir, unici fil. Manas. Sensus ergò est, hos ex eo loco, seu monte, qui in tribu Manasse erat domum revertisse †. Resp. 2. Illud, *de monte Gilead*, referendum est ad originem eorum qui discedebant, q. d. illos fuisse missos qui ex monte Gilead oriundi erant [t]. q. d. Qui timidus est, etiamsi ex Manassea tribu, quæ Gedeonis ipsius est, & ultra Jordanem in Galaad ex parte commoratur, etiamsi, inquam, sit è monte Galaad, recedat [v]. Resp. 3.

[g] Bo. Pi. Jun. [h] Jon. Pi. Ma. [i] Bo. [m] Pi. ex Jon. [n] Ma. [o] Bo. [p] L. To. Ser. Me. [q] Ser. [r] Me. † Bo. [t] Q. in Mar. [v] Caj. in Ser.

[Locus aliter vertendus.] *Revertens evolato versùs* (vel, *citra*, V. in Ga. vel, *ultra*, Pi. in Ga.) *montem Galaad*, JT. τὸ מ vertunt *in*, vel *versùs*, ut Deut. 33. 2. *Dominus de* (h. e. in) *Sinài venit*. Sic מִקֶּדֶם in Josua usurpatur pro קֵדְמָה, *orientem versùs*, D. Sic redditur מִן Gen. 13. 11. & 2 Sam. 6. 2. [Vide quæ à nobis notata sunt ad Gen. 11. 2.] Malim, *ultra Galaad*; nam מִן usurpatur ut *à* vel *ab* Latinis, cùm dicunt, *à meridie, à somno, à prandio*; sic Hos. 6. 2. מִיֹּמָיִם *à biduo, post biduum*. Ultra montem Gilead se conferat; eâ, scilicet, viâ quæ à monte Gileadis incipit. Mons autem Gilead trans Jordanem (unde Manassitæ ad illum venerant, vide Jud. 6. 35.) positus erat è regione exercitûs Gedeonis †. Videtur sermo ellipticus, q. d. Celeriter discedito à via quæ incipit à monte Gilhadis. Hoc autem propriè dictum erat Manassitis, Gideonis popularibus, quippe qui ex illa regione advenerant unà cum ipso: Sed per synecdochen significat omnes timidos domum redire debere. Resp. 4. Expeditior est nodi hujus solutio, si, transmutatis punctis, pro מֵהַר, *de monte*, legeremus מַהֵר, *festinanter, citò*; *Revertatur, & maturet festinanter, celeriter*, (vel, *avolet festinus*,) *Gilhad*, sive, *in Gilhad*. τὸ צָפַר vel sign. *aurorâ surgere*, vel *abire*, D. ità Jairus & R. Levi & Græci in Ga. (ut sit à צָפַר & צְפִירָא, quod *auroram* denotat, D. à צְפִירָה Ezec. 7. 10. & צַפְרָא Syr. quod tempus matutinum significat, Ga.) vel *avolare*, à צִפּוֹר *avis*, D. vel *circumdare*; D. Q. in M. K. in Ga. *circumdet* montem, scil. *Gilead*, atque ità ad suos redeat; ut sit צָפַר *cingere, ambire, circumdare*, unde צְפִירָה *cidaris, corona*, Esa. 28. 5. quia cingit caput*. Porrò, jusserat Dominus hoc ante prælia proclamari, Deut. 20. 8. *Si quis formidolosus*, &c. Sed nisi Dominus monuisset, fortasse lex illa non servata fuisset, vel, propter festinationem; vel, quia omnes qui ad commune periculum tam citò, tam alacres concurrissent, viros esse fortes minimèque meticulosos credibile videbatur. ¶ *Reversi sunt viginti duo millia*, &c.] Licèt enim plerique magno accesserant animo; ut tamen venerunt in conspectum hostilium castrorum, expaverunt, & discesserunt.

4. *Et ibi probabo illos*, וְאֶצְרְפֶנּוּ] *Et probabo*, vel *examinabo, eum*, P. M. D. *Defæcabo*; translatum à metallis ad homines †. *Purgabo*, sicut aurifaber purgat argentum, separando indè scorias. Timidi hîc comparantur scoriis. *Probabo*, i. e. probatum seligam. *Disparabo tibi eum*, JT. Ut priùs proclamatione publicâ separavit formidolosos, idem nunc facit signo occulto: Multi enim formidolosi non recesserant, quia voluerunt fortes haberi.

5. *Qui linguâ lambuerint aquas*] [Sim. omnes.] *Aquas*, videlicet haustas volâ manûs, ex v. seq. ¶ *Sicut solent canes*] Proverbium est Ægyptium, *Canis bibit, & fugit*: Meminit Macrobius Saturnal. 2. 2. Canes formidantes crocodilos in Nilo carptim currendo & fugiendo bibunt. Vide Ælian. hist. animal. 6. 53. Canis non sorbet pleno haustu, sed solùm lambendo bibit, quod illi commune est cum omnibus animalibus καρχαρόδουσιν, i. e. *qui dentes habent serratos*, ut docet Philosophus hist. l. 8. c. 6. col. 9. lin. 48. Canum more bibebant, non in eo, quòd aquâ manu ad os admotâ biberent, id enim canum non est; sed quòd potando os aquis non immergerent, sed è cava manu leniter attraherent, non immerso in aquas ore, lambentibus similiores quàm potantibus. Solent enim & canes linguâ exsertâ bibere, nullâ oris parte aquis immersâ. Equi autem & boves os aquæ applicant, ut aquam sugant. Verisimile est Gedeonem sub vesperam ad fontem *Harad*, v. 1. cum toto exercitu (formidolosis priùs dimissis) nonnihil ex itineris labore fatigato & sitibundo advenisse, ibique militum suorum situm inter bibendum observâsse. Qu. Quæ ratio hujus discriminis? Et cur dimittuntur ii qui flexis genibus potabant? Resp. 1. Ut sic remanerent quàm paucissimi, quia tali æstu ac cibi tempore sitibundi essent ferè omnes, adeòque flexo corpore biberent. 2. Alii indicium *vitii* fuisse volunt, quòd 300 viri manu ad os admotâ potarent; sive *ignaviæ*, quasi eos piguerit laborem se incurvandi suscipere; (ità Theodoretus;) sive *timoris*, quasi trepidè & tumultuariè metu hostium biberent, instar canum Ægyptiacorum, ut jam dictum, (ità Josephus.) Et hoc factum volunt, ut Deo adscriberetur victoria, non humanis viribus; utpote qui ad hanc rem ignavos & pavidos delegisset. Verùm commentum hoc ab historia plurimùm alienum est, cùm Deus timidos ablegari jussisset †. 3. Sorbere pronos docebat eos tum vehementiùs sitire, tum fatigationi succumbere; & contrarium indicabat stantem lambere aquas. 4. Alii ad temperantiam referunt & laborum tolerantiam. Qui aquas tantùm lambebant, sitim restinguere magis quàm explere visi sunt; animum promptum, & ad agendam rem magis quàm ad suam vel satietatem vel voluptatem attentum, atque adeò de illa victoria cogitantem præstare, interpretari erat: In flexo genu bibentibus omnia contraria existimare consentaneum erat. Ut antè timidi, sic nunc intemperantiores, rejecti à bello, certissima impedimenta victoriarum, pestes castrorum. Temperantes viri, & ad sensuum voluptatem minimùm inclinati, bellicis laboribus magis idonei, & in periculis fortiores, esse solent. Qui lambebant, &c. fortiores & temperantiores se præbebant, eò quòd in defatigatione & siti, quâ non minùs quàm alii torquerentur, nè hoc quidem sibi pauxillulæ aut quietis aut refocillationis indulgere velint, ut genibus inflexis, &c. aquam haurirent commodiùs, & quietiùs, & abundantiùs. Pronum bibere, &c. indicium erat ignaviæ & intemperantiæ. Sed malim ad festinationem, quàm formidinem, trahere quod hîc dicitur. 5. Alii dicunt hos incurvâsse genua, quoniam hoc facere solebant coram Baal. ¶ *Qui autem*, &c.] Heb. *Et omnem qui curvabit se*, &c. Ma. Est hîc הַכֹּרֵעַ קֶצֶר, *scriptura abbreviata*, sive *ecclipsis*. Nam intelligendum est, quòd hi quoque seorsim constitui debebant †. *Sic* (vel *similiter*, JT.) *quicunque incurvabit*, &c. JT.

6. *Qui manu ad os*, &c. הַמְלַקְקִים בְּיָדָם אֶל־פִּיהֶם] *Lambentium in manu sua* (supple, *porrecta*, M. Ti.) *ad os suum*, Mo. V. sim. ο'. Ar. Sy. *Suâ manu ad os suum injicientes aquam*, JT.

7. *Revertatur in locum suum*] i. e. Domum suam, ut Num. 24. 11, & 25. Quanquam verisimile est illos non procul eâ nocte recessisse, & illâ ipsâ nocte turbatis Madianitarum castris in certamen reversos, cùm & armis instructi essent, & in vicino agerent.

8. *Sumptis itaque pro numero cibariis*, וַיִּקְחוּ אֶת־צֵדָה הָעָם] *Tulerunt itaque escam populus*, P. sim. Sy. Ar. Ti. Mo. Alii sic, *Sumpserunt cibarium*, vel *viaticum, de populo*, M. vel, *populi*, ο'. Jon. V. He. in D. qui, scilicet, revertebatur domum: h. e. de cibariis populi quantum opus habebant pro necessitate sua; pro trecentis illis viris in aliquot dies sequentes, quibus Madianitas persecuturi essent. צֵדָה hîc ponitur pro צֵדַת, h. e. status absolutus pro constructo; ut alibi, אֵיפָה שְׂעֹרִים *Epha hordeorum*, pro אֵיפַת. ¶ *Et tubis*] Nempe, tubis etiam eorum qui abierant, ità ut singuli tubam haberent, v. 18. Similes artes, majores quam erant copias visu ac strepitu simulantium, passim in historiis habes. Tubæ hæ corneæ erant, ο'. & Jo. in Bo. quod & vox שׁוֹפָרוֹת sign. ut argenteæ vocantur חֲצֹצְרוֹת. Æreas autem tubas nusquam legimus in S. S. ¶ *Ipse cum trecentis*, &c. וּבִשְׁלשׁ מֵאוֹת הָאִישׁ הֶחֱזִיק] Ad verb. *& in trecentos viros apprehendit*, Mo. *& in trecentis viris fortificatus est*, Jon. sim. Sy. vel, *obfirmavit* exercitum, alii in Ma. *Et trecentos viros confortavit*, ο'. M. vel, *retinuit*, P. Ti. JT. vel, *assumpsit*, P. [Notandum הֶחֱזִיק cum ב pro more hîc construi.] ¶ *Erant subter*] In loco demissiore, nempe, in valle. Alii, *subter eum*, vel, *sub illo*; quòd fortasse coactius est.

10. *Sin solus ire formidas*, &c.] Solet enim solitudo in periculis & tenebris pavorem augere. Unius autem vel plurium præsentia in terroribus omnibus magno est vel solatio, vel auxilio. ¶ *Puer tuus*] i. e. Servus. Vide Gen. 42. 22.

11. *Confortabuntur manus tuæ*] i. e. Vires tuæ, quæ nunc metu remissæ sunt. Confirmatur à Deo Gedeon, ut auctior ipsius & militum suorum esset fortitudo & fiducia: si enim cùm 32 millia essent, tam multi

multi trepidârunt, quid censendum de reliquis trecentis, nisi eis Dominus animos addidisset †? ¶ *In partem castrorum*, &c. אֶל־קְצֵה הַחֲמֻשִׁים] *Ad extremum*, vel *extremitatem, armatorum*, M. P. Jon. vel, *quinorum*, sive *quintatorum*, Mo. Pi. (quia in acie quini unà incedebant:) vel, *ordinum militarium*, JT. *Ad principium* (siquidem etiam principium rei cujuslibet extremitas, est) *quinquaginta*, ο'. scil. militum sub uno pentecontarcho. *Prope ducem quinquaginta militum*, Sy. sim. Ar. *Ad partem armatorum qui erant in castris*, i. e. ad partem illam castrorum ubi erant armati milites. Si enim hi qui tam probè armati erant, & in quibus tota spes exercitûs erat reposita, tantum sibi timebant, quo animo essent reliqui facile erat colligere. [Vide de voce חֲמֻשִׁים quæ nos ad Exod. 13. 18. collegimus.]

12. *Fusi jacebant*, ità P. נֹפְלִים] *Cadentes*, Mo. D. *fusi erant*, D. *jacebant*, M. P. Ti. Sy. Pi. *projecti*, Jon. *diffusi erant*, JT. *castra posuerant*, Ar. *jacebant sparsim*, Jun. ¶ *Ut locustarum multitudo*] *Locustarum tanta conspicitur in Africa frequentia, ut volantes instar nebulæ Solis radios operiant*; Leo l. 9. Simile notat Matthiolus in Dioscoridem. ¶ *Arena quæ jacet in littore maris*] Heb. *quæ est super litus*, i. e. juxta aut prope litus; ut, *super maria fundavit eam*. Sic in Livio, *super Numicum amnem*. Erant autem hi 135 millia, ut apparet c. 8. 10.

13. *Videbatur mihi quasi subcinericius panis*, צְלִיל לֶחֶם] Scriptum צלול, & lectum צְלִיל. [Variè redduunt.] *Strepitus panis*, Ti. צליל sign. *strepitum & impetum qui rem violenter projectam comitatur*; nam צלל est *tinnire*. Videntur intelligere strepitum illum quem edit panis sub carbonibus, dum assatur & torretur. צליל duo sign. & panem sub carbonibus coctum, & ejus strepitum. Cùm autem panis hic hordeaceâ, atque iden frigidiore & humidiore quàm triticeâ, massâ constet, caloris vi strepere, atque aliquando exsilire, conspicitur. Tantâ autem vi ex calore conceptâ panis hic actus videbatur, ut, veluti fulmen, subito atque celerrimo vagatus motu castra petens percusserit; h. e. & calore incenderit, & plagæ impetu tentorium dejecerit †. *Ecce strepitus panis*, &c. qualis esse solet strepitus rei quæ cum impetu projicitur. Alii vertunt, *torta*, vel *tostum, panis*, P. Mo. Jun. Pi. D. sim. V. RS. in M. *torta subcinericii panis*, V. A צָלָה *assare* fit צליל, quomodo ab הָגָה deducitur הגיג *meditatio*. Porrò, צלל est *obtegere*, quod item pani subcinericio convenit. ο'. habent μαγὶς ἄρτου, quod Suidæ & Phavorino est ἐγκρυφίας, *panis subcinericius*. ¶ *Ex hordeo*, שְׂעֹרִים] *Hordeorum*, Mo. Jun. i. e. *hordeaceum*, JT. Pi. D. ¶ *Videbatur volvi*, מִתְהַפֵּךְ] *Volvens se*, vel, *devolventis se*, P. Mo. sim. Sy. Ar. *obvertebat se*, JT. Aiunt fuisse rotundum & orbicularem, qui rotabat & volvebatur in castris Midianitarum †. Qu. Sed quæ est analogia panis & gladii in hoc somnio, ut per panem gladius Gedeonis significaretur? Resp. Non est necesse per panem præcisè significari gladium; satis est si per illum significetur ipse Gedeon ejúsque exercitus cum gladiis suis. Similitudinem autem arcessunt tum à vocibus, tum à rebus. 1. A vocibus. לֶחֶם ambiguum est, & sign. tum panem, tum bellum. Ex hac ergò conjunctione & affinitate, non naturæ, sed significationis, optimè conjectavit per panem significari gladium & bellum. Notandum autem somniatorem Cananæorum, atque adeò Israelitarum, linguâ usum esse. Significat ergò hæc visio Gedeonem & Hebræos, qui hactenus fuerant panis Midianitarum, utpote ab eis instar panis devorati, deinceps (novo quasi prodigio, Bo.) fore gladios, percussores, Midianitarum. 2. A rebus. Nam hordeaceus panis vilis est in comparatione triticei vel siliginei. Huic bene confertur Gedeon, ex minima familia ipse minimus. Porrò, iste panis subitò paratur & coquitur. Talis erat Gedeonis exercitus, citissimè & tumultuariè coactus. Subitanea etiam & properata expeditio panis illius celeri volutatione commodè refertur †. Appositè Gedeoni in area grana ad panem excutienti, & panes Angelo liberaliter offerenti, in præmium hospitalitatis Deus panem dedit omen & signum victoriæ. *Panis* autem *tostus* videtur significâsse, vel, quòd Israelitæ à Midianitis quasi tosti essent hactenus per direptiones: vel, quòd Gideon cum suis quasi tosturus esset exercitum Midianitarum. ¶ *Ad tabernaculum*] Vel, κατ' ἐξοχὴν, ad tentorium elegantissimum omnium & fortissimum, vel, κατ' συνεκδοχὴν, omnium omnium tabernacula. Unum tabernaculum pro pluribus, imò pro omni gentis unius communione & civitate, usurpatur. Alii verò, ut Josephus, Ducis quidem primùm, deinde verò & cæterorum. Utrumvis dicas nihil refert. Cùm autem illa Midianitarum, &c. multitudo ità constituta in valle fuisset, ut medium locum tentoria tenerent, atque hæc curribus & plaustris munita primùm, camelis & impedimentis aliis in valli speciem deinde cingeretur, panem illum, nullâ impediente re, extrema quæque perrumpentem, & ad tentoria usque celerrimo impetu pertingentem, & omnia turbantem, viserat somniator. ¶ *Et terræ funditus coæquavit*, וַיַּהַפְכֵהוּ לְמַעְלָה] *Et subvertit illud desuper*, P. Mo. vel, *supernè*, Sy. Pi. *ad sursum*, Jun. *in supernis*, M. *à culmine*, Ca. Ab imo sursum, sive à summo ad imum: q. d. subvertit funditus. *Tentoria deorsum deturbavit*, Ar.

14. *Non est hoc aliud nisi gladius*] Heb. בִּלְתִּי, *nisi gladium*, M. P. Ti. Mo. ο'. ¶ *Viri Israelitæ*] Nomen איש in hoc sermone eleganter, περιττόν.

15. *Cùm audisset somnium*, אֶת־מִסְפַּר הַחֲלוֹם] *Narrationem somnii*. מִסְפָּר usitatè *numerum* significat, hic *narrationem* interpretantur. ¶ *Et interpretationem ejus*, ità ο'. Jon. Sy. Ar. M. Ti. וְאֶת שִׁבְרוֹ] *Et fractionem ejus*, Mo. Heb. *fractionem ejus*. Metaphora à nuce; i. e. enucleationem & expositionem. Frangitur sermo obscurus, cùm id quod in eo latet aperitur. Notandum autem hoc somnium, necnon explicationem ejus, à Deo fuisse: neque enim Deus velle potuit ut vano fallacique somnio, cujusmodi sunt vel naturalia, vel animalia, vel diabolica, Gedeon fidem haberet †. Gentilibus enim atque impiis nonnunquam solet Dominus & somnia & eorum explicationem tribuere; ut patet ex exemplis Balaami, Sibyllarum, Caiaphæ, & eorum Matt. 7. 22, 23. Qu. Cùm somniator & expositor certissimè cognoverint destructionem Midianitarum, cur non vel ipsi fugerent, vel aliis fugiendi authores erant? Resp. 1. Quanquam à Deo movebantur, non intellexerunt se ab illo moveri; quomodo Joseph, Gen. 37. & Pharao, Gen. 41. & Nebuchadnezzar, Dan. 2. & 4. & Caiaphas, Joan. 11. 2. Vel fortè fugam in tempus aliud, cùm aut diluxisset, aut major sese daret opportunitas, differebant. Pavorem Deus hostibus suis etiam per somnia immittit. Vide Cassii Parmensis somnium apud Valerium Maximum, l. 1. 7. Significat autem hoc somnium Israelitas, sub vi Madianitarum malè ac velut hordeo pastos, erupturos, flammæ modo, in subitam perniciem Madianitarum. Porrò, hoc *audisse* dicitur Gedeon. Linguam enim Midianiticam intelligebat; sive quia illa erat vicina Hebrææ, sive quòd à Midianitis, Judæam per septennium jam occupantibus, eam didicisset.

16. *Divisitque in tres partes*, ità M. D. שְׁלֹשָׁה רָאשִׁים] *Tria capita*, Mo. Sy. D. P. *tres ordines*, Ti. *tria agmina*, JT. Pi. Synecd. membri metaphorica, nam cùm agmina complura unà incedunt, singula suum quasi caput, i. e. initium, habent. ο'. hîc habent ἀρχὰς, i. e. *principia*, ait D. (*principatus*, sive *præfecturas*, inquit Bo.) h. e. partes. Sic Gen. 2. fluvius erat in 4 capita, i. e. *partes*, ut exponit K. ¶ *Lagenásque vacuas*] Nempe, *liquore*; in iis autem lampades erant. Vacuas autem assumpsit, tum ut in iis lampades abscondi possent; tum ut inter eas confringendas major strepitus ederetur, ut in vacuis fieri solet. ¶ *Lampades*] *Titiones*, Mo. V. vel *tædas*, V. Ne intellige lampades ex oleo aliave humida materia concinnatas, sed ex dura atque concreta; alioquin, confractis hydriis effusum fuisset oleum, extincta flamma †. Lignei erant torres ex oleaginosa aliqua arbore comparati, qui ignem accipere ac fovere diutiùs possent, ventum obluctante excitandum, augendúmque potiùs quàm extinguendum: ii verò arte etiam ex pice, oleo, cerâ, aut bitumine alio inducto, adjuvari poterant. Faces grandiores erant è cera, pice, resina.

17. *Quod me facere videritis*, [מִמֶּנִּי תִרְאוּ] *Ex me videbitis*, P. Mn. ό. Jon. i. e, Ut me videbitis facere, ità facite [h]. *A me*, &c. D. Pi. q. d. Respicitote in illud spatium aeris quod incipit à me. Sic usurpatur hæc præpositio suprà v. 3 [i]. *A me*, i. e. post me; ut, *à prandio, à cæna*, &c [k]. *Me versus respicitote*, JT. i. e. אֵלַי: sic מן aliquando sumitur [l], [ut sæpe notatum.] *Me spectate*, vel, *respicite*, Sy. Ar.

18. *Et conclamate, Domino & Gedeoni*] Ità ό. Mo. Ti. Supple, vel, *gladius*, Sy. vel, *feliciter*. ἀναλαγμὸς. [Clamor is est qui in concursu acierum edi solet.] Vide Jos. 6. 5 [m]. ¶ [לַיהוָה וּלְגִדְעוֹן] *Jehova & Gideoni*, supple, *gladius*, vel, *est hic gladius*, M. JT. cui nemo resistere potest [n]. Hoc supplementum sumptum est ex ver. 20. Quanquam non videtur necessarium. Potest enim intelligi, per synecdochen generis, *Jehova & Gideoni*; scil. hic sunt, pugnandi causâ [o]. Alii supplent, *pugna ista*, M. Al. *erit victoria*. *Vincet Dominus & Gedeon*, V. *Gladius à facie Domini procedit, & victoria per Gedeonis manus est*, Jon. q. d. Deus, Deus, inquam, est qui Madianitas ulciscitur; Gedeon verò illius minister est [p]. Qu. Sed cur nomen suum audiri voluit? Resp. 1. Non ex arrogantia, sed ex Dei præcepto, quod intelligebat ex ea somnii expositione, *Hic est gladius Gedeonis*: Quibus verbis quasi à Deo admonitus, potuisset præcipere ut exclamaretur, *Gladius Gedeonis*: tamen non est passus suum nomen vel solum, vel primum, audiri, sed, *Gladius Domini & Gedeonis* [q]. 2. Factum hoc sapienti consilio, ut, nominato Gedeone, (de cujus exercitu coacto jam inaudierant, & trepidare cœperant, & cujus terribilem gladium monstrabat ipsum somnium,) major hostibus terror incuteretur [r]. Omnia hîc in terrorem comparata sunt, quia inopinata & nocturna †. Præconium hoc noctu edebatur in medio campo, ideóque longiùs percipiebatur. Lumina ipsa, non antè prævisa, fractis simul cantharis, ampliora multò ostendi conveniebat, & viciniora, propter coactum intra vasa aerem, quem flagrare necesse erat. Adde quòd liberi etiam ignis, noctu lucentis, flamma circumjectum aerem certo spatio illustrat, & quam interdiu lucernam vix propiùs videres, noctu, longiùs etiam prospectam, ingentem facem reputes [s]. Similia aliorum stratagemata legimus in Liv. Decad. 3. lib. 2. Jul. Frontin. de Stratagem. 2. 4. & 5. item 3. 8 [t].

19. *Incipientibus vigiliis noctis mediæ*, [רֹאשׁ הָאַשְׁמֹרֶת הַתִּיכוֹנָה] Ad verb. *Caput* (*capite*, Ma. *in caput*, D. *in capite*, P. *in principio*, ό. JT. D. V.) *custodiæ*, vel *vigiliæ mediæ*, Mo. ό. JT. Sub mediam noctem, quâ vigiles mutari solent pro castrensi instituto *. Vigilia tertia *media* dicitur, quia à media nocte initium ducebat [u]. Omnes noctem in horas æquales 12 dividunt, & in vigilias 4; ità ut harum singulis ternæ horæ obveniant: ideóque mediæ noctis custodia non *secunda*, sed *tertia*, est: sicque disertè Sil. lib. 7. —*mediam somni cùm buccina noctem Divideret, jámque excubias sortitus iniquas Tertius abruptâ vigilaret ad arma quiete* [y]. Sunt quidem vigiliæ quatuor; sed harum prima omittitur, quòd primis tribus noctis horis soleant omnes adhuc vigilare, confabulari, aliáve agere [z]. Sed hoc idoneo auctore firmari non potest. Nam ista licèt fiant, constituti tamen sunt vigiles; quod & interdiu factum [a]. Alii aliter; Vigilia noctis dividebatur in tria intervalla, fuitque finis primæ initium mediæ [b]. Tres erant vigiliæ, & singulæ quatuor horas continebant. Posteriorum ætas quatuor instituit [c]. Apud Hebræos veteres nonnisi tres erant. Prima dicitur רֹאשׁ אַשְׁמֻרוֹת *initium vigiliarum*, Thren. 2. 19; secunda, הַתִּיכוֹנָה *media*, ut hoc loco; & tertia, אַשְׁמֹרֶת הַבֹּקֶר *vigilia matutina*, Exod. 4. 24. Ità R S. At Romanis demum temporibus quatuor constitui cœperunt. Hinc *quartæ vigiliæ* mentio Matt. 14. 25. Marc. 6. 48. Lucas tamen, more veteri, tertiam vigiliam habere videtur pro ultima, Luc. 12. 38 [d]. ¶ *Et custodibus suscitatis*, [אַךְ הָקֵם הֵקִימוּ אֶת הַשֹּׁמְרִים] [Variant.] *Tantùm suscitando suscitaverunt* (vel, *& excitaverunt*, ό. M. *sed suscitaverant*, P.) *custodes*, Mo. *subitò excitantes vigiles*, Ti. Alii sic, *cùm jam*, vel, *& jam, vix statuerant custodes*, Ang. Belg. sim. JT. Pi. Quidam referunt ad Gideonem & milites ejus. Ità ό. Jon. Sy. Non significat custodes eo tempore (scilic. initio vigiliæ) somno sepultos; sed à Gedeone & suis illud curatum indicat, ut custodes primi compellati, (fortè hujusmodi formulâ, *HASOMRIM, O custodes*, sæpius repetitâ,) ac respondentes, calamitatis denunciationem audirent; quâ turbati, cæteros etiam conturbarent †. Alii referunt ad Midianitas [f]. *Vix jam excitando excitaverant*; i. e. Illi quorum erat excitare custodes jam excitaverant illos: q. d. Excitatis jam vigiliis qui secundæ (vel tertiæ, ut alii,) vigiliæ præerant [g]. Itaque tempus erat opportunum, secundâ vigiliâ recedente, & tertiâ necdum in gradu & statione sua constitutâ, ad tota castra conturbanda [h]. ¶ *Et complodere inter se lagenas*, [וְנָפוֹץ הַכַּדִּים] *Et collidendo* (vel, simul *comminuendo*, JT. *fregerunt*, ό. Jon. Sy. Ar. P. M. *collidentésque*, Ti.) *hydrias*, Mo. P. JT. vel, *lagenas*, M. Hebr. *& comminuere*, &c. Verbum Hebræum significat *illidendo confringere*, & *in particulas dissipare atque disjicere* [i].

20. *Cùmque in tribus personarent locis*] Heb. *clanxerunt tria capita*, P. vel, *agmina*, JT. In diversis castrorum locis hoc factum constat hinc & ex v. 18. ut ex diversis partibus immissa terroris occasio penitùs animos consternaret, & fugæ præsidium eriperet [k]. Tot autem tubæ personantes, tot confractæ hydriæ, tot militum clamores, & ignes undique collucentes, speciem ingentis exercitûs in eos incursantis præbebant [l]. Subita erat invasio, & ingentem Israelitarum tum *multitudinem*, tum *alacritatem* & *impetum*, præ se ferebat. Adde quòd in summa castrorum quiete hæc incipiebant, nec ullum explorandi quid ageretur, quot adessent, quomodo resistendum esset, spatium relictum est *. ¶ *Lampades*] Notat Tzetzes ad Lycophronem, ante inventum tubarum usum in bellis, in medium prodiisse λαμπαδηφόρους, i. e. *ferentes lampades*, quas etiam projiciebant, (pro eo quod nunc tubis clangunt,) & sic committebatur prælium [m].

21. *Stantes in loco suo*] Hoc ideo fecerunt, ut hos lampadephoros crederent Midianitæ tantummodo aliis pugnantibus facem accendere, & ad hostes aperiendos lumen prætendere. Hinc Midianitæ in mutuas cædes ruebant, existimantes se ab hostibus Israelitis invadi & peti, cùm hostes à suis discernere non possent [n]. Stando fingebant se copiis suis maximis transitum dare, quasi quilibet tubicen suam duxisset armatorum cohortem [o]. ¶ *Castra turbata sunt*, [וַיָּרָץ] [Variant.] *Confracta sunt*, P. Mo. quasi à רצץ, V. Alii, *cucurrerunt*, vel, *discurrebant*, ό. Sy. M. Ti. JT. Os. Ang. Belg. V. quasi à רוץ *currere*; i. e. cœperunt trepidare ac discursare huc illuc *.

22. *Et mutuâ se cæde truncabant*] Proditionem inter se suspicantes [p]. In tenebris & in re tam trepida omnes habebant pro inimicis [q]. Immisit Deus in eos terrorem & cæcitatem, ut, putantes Hebræos in mediis castris stragem edere, præ pavore, præ somni impotentia, præ mœrore & ira, quisque sibi vicinum cúmque insequentem gladio feriebat, eò quòd Israelitæ continuo clangore tubarum & fulgore lampadarum eos insequerentur [r]. Immisit illis Deus tantam perturbationem, ut non se cognoscerent. Est nimirum in potestate Dei mens vel cor hominis. Interdum Deus movet hominem ad tantam dementiam, ut nesciat quando sit dies vel nox, & palpet in meridie, Deut. 28. 29. Interdum ità movet mentem hominum, ut ea quæ coràm sunt non videant, ut Gen. 19. & 2 Reg. 6. Interdum movet ad oblivionem præcedentium subitò, & inducit novos modos & habitus in anima, sicut Gen. 11. Interdum movet ad imprudentiam, ut nequeant de notissimis judicare, ut 2 Sam. 17. Tandem, Josephus ait hîc multas fuisse gentes linguis discordantes, & ob hoc se (invicem) hostes putabant; quod verisimile est. Sed priores rationes magis probo †. ¶ *Beth-setta*, &c.] Ubi & quænam hæc loca sint, non facile est definire, cùm alibi in S. S. non occurrunt, præter *Abelmehula*, quam fuisse in tribu Manassis cis Jordanem constat ex 1 Reg. 4. 12. Res autem exigit ut cætera loca in eodem tractu sint †. ¶ *Per Tzererom*] i. e. Agrum Zarthanis, ut colligitur ex 1 Reg. 4. 12,

Marginal notes (left column): [h] V. [i] Pi. [k] D. [l] D. [m] G. [n] M. [o] Pi. [p] La. [q] E. [r] Bo. † La. [s] Mont. [t] La. * Jun. [u] La. [y] Ser. [z] Mont. [a] Ser. [b] M. [c] D. [d] BA. c. 2. 4to. 396.

Marginal notes (right column): † Mont. [f] Ità V. Ser. Bo. [g] V. [h] Bo. [i] Pi. [k] Bo. v. 19. [l] Bo. * Ser. [m] Ga. [n] Bo. sim. T. Ser. Mont. La. [o] La. * V. [p] O. [q] Bo. [r] La. † To. † Bo.

4. 12. Vide Jos. 3. 16[t]. Et fanè situs mirificè congruit [v]. ¶ *Et crepidinem Abelmehola*] Heb. *usque ad labium, litus, ripam,* &c. *Abel-meholah,* Ma. i. e. usque ad ripam Jordanis ex adverso *Abel Mehola*. Locus est unde oriundus erat Elisha, 1 Reg. 19. 16[z].

24. *Occupate aquas,* וְלִכְדוּ לָהֶם אֶת־הַמַּיִם] *Et capite ante eos (præripite eis,* Ti. *præoccupate iis,* P. JT.) *aquas,* M. Ad verb. *capite iis,* Mo. Flumina hostibus eripere magni usûs; Frontinus l. 2. c. 4. *Aquas,* i. e. vada, nè scil. transiri possint, V. ¶ *Usque Bethbera atque Jordanem*] h. e. Omnem ripam Jordanis quæ est à Bethbara usque ad initium Jordanis, (nempe, Jordanis magni, sive majoris, qui incipit à lacu Genesareth:) hi enim duo termini indicantur, unus Borealior, Jordanis scilicet initium, alter Australior, Bethbera: illàc enim haud dubiè transituri erant Madianitæ, ut in regionem suam trans Jordanem regrederentur. Erant autem in toto illo tractu diversa vada, ad quæ eos confugituros verisimile erat [f]. Porrò, *Bethbera* idem locus videtur qui Joan. 1. 28. *Bethabara* (בֵּית הָעֲבָרָה) dicitur [g]: nam articulus promiscuè vel addi solet, vel omitti [a]. Difficultas autem est, quòd Bethabara cis Jordanem, *Bethbera* trans Jordanem, fuisse videatur [b]. Fortè locus non est idem, sed hæc Bethbera illi Bethabaræ vicina erat; & vocatur *Bethbera,* sive *Domus comestionis,* quòd ibi primùm novas in Terra promissionis fruges comederint, Jos. 5. 10, 11. Obj. At id in Galgal factum dicitur. Resp. Cùm castra multum loci occuparent, potuit loco Galgalis vicino id nomen imponi [c].

25. *Interfecit Oreb*] Nulla erant belli commercia quæ captivos vetarent interfici. Vide de J. B. & P. 3. 4. 10. Vide infrà 8. 18[d]. ¶ *In torculari*] *In planitie,* Chald. in V. Ad hæc loca verisimile est eos latebrarum causâ profugisse †. ¶ *Trans fluenta Jordanis,* מֵעֵבֶר לַיַּרְדֵּן] *Trans,* vel *ultra, Jordanem,* P. V. ad plagam orientalem [f]. Notant jam tum Gedeonem cum suis, hostes persequendo, trajecisse Jordanem, ut patet ex Jud. 8. 4[g]. Hæc ergò dicuntur per prolepsin, sive occupationem [h].

C A P. VIII.

1. *Viri Ephraim*] Heb. *vir Ephraim.* Sic suprà 7. 24. & ib. 23. *vir Israel* [i]. ¶ *Quid est hoc,* &c?] Heb. *Quid est verbum hoc quod fecisti nobis,* &c? q. d. Quare tantopere nos contempsisti, ut, &c? Hæc etiam dicta videntur per anticipationem [k]. ¶ *Ut nos non vocares*] Nempe, cum aliis quatuor tribubus ad belli societatem. De hoc queritur, quasi per contemptum fuisset præterita; aut quòd illi invidisset gloriam, quam totam in suam tribum Manasse Gedeon derivare voluisset [l]; præsertim, quia Ephraimitæ erant arctiori cognationis vinculo illis conjuncti quàm cæteris tribubus [m]. Erant Ephraimitæ superbi, ut notatur Isa. 11. 13. ob numerosam & potentem tribum; quódque illa à Jacobo prælata esset Manassensibus, ex qua Gedeon [n]. Ex superbia autem facilis est in invidiam prolapsus [o]. ¶ *Jurgantes fortiter,* בְּחָזְקָה] *In fortitudine,* V. Mo. i. e. vehementer, vel acriter, V.

2. *Quid enim tale,* &c? Heb. *Quid feci nunc?* כָּכֶם] *Sicut vos?* [p]. Jon. Sy. V. i. e. tale quale vos fecistis [p]? *cujusmodi vos?* JT. Fortes animi placantur concessione gloriæ [q]. ¶ *Nonne melior racemus,* &c?] Chald. sic accipit; *Infirmissimi tribûs Ephraim præstantiores sunt robustissimis familiæ meæ* [r]. Alii sic; *Nonne meliores sunt racemationes Ephraim vindemiâ Abiezritarum?* JT. *Racemationem* vocat interfectionem Oreb & Zeeb post perfectum prælium; *vindemiam* verò, prælium ipsum †. q. d. Nos non tantum pugnando, quantum vos Ephraimitæ fugatos à nobis persequendo, consecuti sumus [s]. Paucula personæ à vobis captæ & cæsæ, nempe, *Oreb & Zeeb,* pluris æstimandæ sunt quàm omnes reliqui quos cecidi [v]. ¶ *Abiezer*] i. e. Cognationes Abiezer, h. e. Abiezreorum, nempe, Gideonis [x]. Factum hoc non sibi attribuit, sed toti familiæ ab Abiezer denominatæ [y].

3. *Requievit spiritus eorum,* אָז רָפְתָה רוּחָם מֵעָלָיו] Ad verbum, *Tunc remisit se spiritus eorum desuper eo,* Mo. *Relaxatus est (remisit,* Ti. *lenivit se,* P.) *spiritus eorum ab eo,* M. *Tunc destitit iratus illorum animus ab eo,* JT. *Remissa est* (vel, *remitti cœpit,* aut *quiescere,*) *ira eorum in illum,* V. simil. Sy. Ar. D. *Spiritum* vocant Hebræi τὸ θυμικόν, h. e. eam animæ facultatem in quam ira cadit: unde קְצַר רוּחַ, Prov. 14. 29. *brevis spiritu,* qui non cohibet iram; Cohel. 7. 10. *Nè conturberis in spiritu tuo ad irascendum.* Vide & Jes. 25. 4. Sic μακρόθυμος est *longus irarum* [z]. Sensus est, Cœperunt esse animo æquiore erga illum, hoc dicto [a].

4. *Transivit eum*] Obj. At jam trans Jordanem fuit, Jud. 7. v. 25. Resp. Est ergò hic hysterologia [b]. Præcedentia illa per prolepsin narrata sunt, ut omnia simul quæ ad Ephraimitas spectabant referrentur. Vel, pro, *transivit,* verte, *transiverat* [c].

5. *Dixitque ad viros Socoth*] Locus hic à Jacobi tabernaculis sic dictus est, Gen. 33. 17. erâtque trans Jordanem in tribu Gad. Transmisit ergò Gedeon ubi Jordanes major incipit, & è lacu Genesareth emergit [d]. ¶ *Date, obsecro, panes,* כִּכְּרוֹת לֶחֶם] *Tortas (tractas,* JT. *globos,* Ti.) *panum,* Mo. *buccellas panis, panes,* V. Nota 1. Non petit arma, suppetias virorum, lautitias, &c. sed panem. 2. Imperare poterat, Dux & victor factus; sed demittit se, ac obsecrat. 3. De suis quàm de se solicitior est, *Date populo,* &c †. Petebat hæc ab Israelitis, quorum proinde gravior fuit inhumanitas, quique omnem commeatum ei spontè offerre debuerant [f]. ¶ *Populo qui mecum,* אֲשֶׁר בְּרַגְלָי] *Qui in pedibus meis,* Mo. vel, *ad pedes,* Jun. *qui mecum est,* Jon. Sy. Ar. quem mecum duco, V. qui sequitur vestigia mea [g]. ¶ *Reges Madian*] Ne mirere hic plures fuisse Madianitarum regulos, è quorum numero putantur etiam fuisse duo illi priores, *Oreb & Zeeb:* Nam & Num. 31. 8. sunt quinque Reges Madian; & in Cananæa plus quàm 30 reguli erant *. [Vide quæ ad Num. 31. 8.]

6. *Responderunt,* &c. וַיֹּאמֶר שָׂרֵי סֻכּוֹת] Ad verb. *Et dixit principes Succoth,* Mo. *Dixit principum,* sub. vel, *ordo,* JT. vel, *unus,* P. V. (nempe, cæterorum nomine demandatus [h],) vel, *unusquisque,* Pi. vel est sing. pro plur [i]. *Et dixerunt,* vel *responderunt,* ο'. Jon. Sy. Ar. *Dixerunt singuli principes,* ut sit syntaxis distributiva, Hebræis usitata, qualis infrà v. 22[k]. Locus hic unus est ex illis duodecim quæ putantur falsò legenda esse וַיֹּאמְרוּ, *& dixerunt* [l]. ¶ *Forsitan palma,* &c. הֲכַף—עַתָּה בְּיָדֶךָ] *An palma,* vel, *manus,* vel, *vola, Zeba & Zalmuna nunc est in manu tua?* Mo. JT. ο'. i. e. An cepisti eos? Heb. *vola:* quia volâ prehenditur qui captivus ducitur [m]. Num eos manibus post terga revinctis captivos abducis [n]? *Quasi Zeba,* &c. *traditi sint in manu tua,* Jon. *Num Zebam,* &c. *vinctos habes in manibus tuis?* Ar. Ità ejus consilium rident, qui parvo comitatu (300) numerosiores multò (15 millia) persequeretur [o]. q. d. Videris loqui quasi jam victor evaseris: Nondum vicisti illos Reges, ut audeas à nobis panes petere [p].

7. *Conteram carnes vestras,* &c. וְדַשְׁתִּי אֶת־בְּשַׂרְכֶם אֶת־קוֹצֵי הַמִּדְבָּר וְאֶת־הַבַּרְקֳנִים] *Et* (vel *tunc,* P. V. *utique,* JT.) *triturabo (teram,* vel *atteram,* vel *conteram,* Ti. V. Ca. *triturando cædam,* JT.) *carnem vestram cum spinis deserti, & cum tribulis,* Mo. Jon. Sy. Ti. Τὸ בַּרְקֳנִים significat spinas sive tribulos acerrimos, qui, ut fulgur oculos penetrat ac lædit, ità illi corpus [q]. *Spinas deserti* vocat, nempe, quæ crescunt in deserto [r]. Hoc iis minatus, quòd ea civitas (quæ ab Ethnicis Troglodytis est appellata) in agro suo desertum habuit in quo spinæ ac tribuli passim crescebant †. Locus hic nomen habuit à spinis, quibus oppletus est; nam שְׂעִירִם sunt *spinæ,* Job. 40. 26[r]. Qu. Quo sensu hoc accipiendum? Resp. *Triturabo,* i. e. repetitis ictibus, ut solent qui triturant, ad necem usque cædam [s]. Percutiam corpus vestrum nudum spinis [u], usque ad necem [t]. Projiciam vos super spinas nudos, & triturabo pedibus meis super vos [x]. Al. sic; Vox וְדַשְׁתִּי modum occidendi indicat, ut sparsis super nudis humique prostratis corporibus vepribus ac tribulis, plaustra ac carpenta, quibus triturari solerat, superinduceret, quæ & spinas illas corporibus infige-

rent,

rent, & carnes quodammodo spinis infixis commolerent. Simile supplicium vide 2 Sam. 12. ult. & 1 Par. 20. 3[a]. Verùm nulla carpentorum fit hîc mentio[b].

8. *Venit in Phanuel*] Erat ea in tribu Gad, non procul à Socoth; à Jacobo etiam nomen accepit, Gen. 32. 30[c]. ¶ *Locutúsque est similia*, [כָּזֹאת] *Sicut hoc*, i. e. talia qualia dixerat civibus Succoth[d].

9. *Destruam turrim hanc*] In qua maximè confidebant †. Et verisimile est Gideoni iis minitanti suam illam turrim ostentâsse, ideóque Gideonem subjunxisse, se non ipsos tantùm, sed & turrim, excisurum[f].

10 *Zebee autem & Salmana requiescebant*] In Heb. est בְּקַרְקֹר, quòd è nostro textu excidisse suspicio est[g]. [Aliter Bochartus:] Vulgatus (inquit) illud בְּקַרְקֹר vertit, *requiescebant*; nam Arabibus קַרְקָרָה *CARCARA* terra est in qua tutò & pacatè vivitur; & verbum קָר *CARRA*, unde קַרְקַר *CARCARA*, *quiescere & in tuto esse* significat, maximè in decima conjugatione. Sic Psal. 106. (Hebræis 107.) 28. *fluctus maris* אסתקררו *quieverunt*[h]. Loci hujus *Carcar* nusquam alibi in Scriptura vel Josepho mentio est[i]. Erat urbs ultra Jordanem[k].

11. *Ascendénsque per viam eorum qui in tabernaculis morabantur*, [דֶּרֶךְ הַשְּׁכוּנֵי בָאֳהָלִים] *Viâ habitantium in tentoriis*, Mo. sim. ο'. Ar. JT. i. e. Arabum Scenitarum[l]. Ità dicti sunt, quòd non habent domos fixas, sed vagantes ex una regione, quam depasti sunt, transeunt cum suis tabernaculis in aliam vicinam, eámque similiter depascuntur[m]. Viâ deserti, in quo Arabes tendebant tentoria sua[n]. q. d. Non rectâ viâ ascendit[o], sed à tergo[p], & diverticula sectabatur, ut eos ex improviso adoriretur[q]: qua in re se rei bellicæ & stratagematum egregiè peritum ostendit[r]. Nota hîc legi הַשְּׁכוּנֵי sequente בְּ, quia præpositiones non impediunt constructionem. Sic, Dices לִנְבִיאֵי מִלִּבָּם, Ezec. 13. 2. *prophetis è corde suo* †. Porrò, הַשְּׁכוּנֵי pro הַשּׁוֹכְנֵי; nam in participiis passivum pro activo quandoque usurpatum occurrit: sic infrà Cant. 3. 8. *omnes ipsi* אֲחֻזֵי *tenentes gladium*, pro אֹחֲזֵי[s]. ¶ *Nobe & Jegbaa*] Erat *Jegbaa* in tribu Gad, ut liquet ex Num. 32. 35. Debuit ergò *Nobe* in eadem tribu esse, atque adeò duplex Nobe trans Jordanem constitui, una in Gad, altera in tribu Manasse trans Jordanem, (de qua constat ex Num. 32. ult. & aliunde:) quanquam malim unicam fuisse, & in tribu Manasse, sed in confinio Tribûs Gad. Porrò, *Nobe* hæc alia est ab ea 1 Sam. 21. & 22. ubi Tabernaculum stetit, quæque erat civitas sacerdotalis. At nulla civitas sacerdotalis erat trans Jordanem, sed omnes in Juda vel Benjamin[v]. ¶ *Qui securi erant*, [וְהַמַּחֲנֶה הָיָה בֶטַח] *Castra autem erant* (sub. *posita*, Jon.) *cum fiducia*, P. Pi. *dum esset exercitus in tranquillitate*, Sy. vel, *degebat securè*, JT. *agebat securè*, V. בֶּטַח pro לָבֶטַח, deinde, *erat*, pro *degebat*, ut in Ruth, *fuerunt ibi*, i. e. habitârunt aut commorati sunt[x]. Requiescebant fessi diuturnâ fugâ[y]. Quia noctu commissa pugna fuerat, non putabant futurum ut nullam sibi & suis quietis partem indulgeret Gedeon, sed eâdem quoque nocte Jordanem transmitteret, séque insequeretur[z]. Videtur hæc Gedeonis victoria alterâ nocte sequenti parta, ob id enim & Madianitæ quieti indulgebant, & v. 13. reverti dicitur *ante solis ortum*. Et verò Divinæ providentiæ fuit, ut exiguus ille Gedeonis manipulus, idémque labore ac fame exhaustus, non nisi sub noctem alteram Madianitas assequeretur, nè, si interdiu assecutus fuisset, Madianitæ eos conspicati certamini se accingerent[a].

13. *Reverteus ante solis ortum*] Vel, *ante ascensum solis*, ità P. JT. V. supra horizontem[b]. Chald. habet, עַד לָא מֵיעַל שִׁמְשָׁא, *adhuc non*, vel *priusquam, desuper sol*. Hinc suspicor vò לֹא ex Hebræo excidisse[c]. Hoc bellum unâ nocte fuit inceptum & confectum, quod ad laudem Dei refertur[d]. ¶ [מִלְמַעֲלֵה הֶחָרֶס] [Vertunt,] *Desuper sole*, Mo. P. in Bo. *sub existente*, P. in Bo. i. e. cùm Sol fuit supra horizontem. *Sub ipsum ortum*, Jun. Noctu cum suis perrexit Gedeon, ut cives Sochoth, nihil tale exspectantes, repentè invadere posset, priusquam, de victoria ipsius certiores facti, portas ipsi clauderent †. Al. *antequam sol occumberet*, M. Dan. 6. 14. *ascensio solis* vocatur *occasus solis*: at hæc est phrasis Chaldaica, quâ linguâ scriptus est liber Danielis[f]. *Ab ascensu solis*, i. e. post ascensum, sive ortum, ejus; מִן *post*, ut cùm dicimus, *à meridie*, *à cœna*, &c[g]. *Post ascensionem solis*, i. e. postquam descendere cœperat[h]. Ante occasum Solis, Sole adhuc existente in alto[i]. Al. *à loco acclivi ad orientalem plagam*, Ti. A Sole oriente, i. e. ab Oriente, quò Midianitas persecutus fuerat[k]. Sol hîc *Heres* dicitur ab *ariditate*, ut alibi *Hamma* à *calore*, & *Semes* à *ministerio*[l]. [Alius est proprium nomen.] *Desuper Ares*, vel, potiùs, *Hares*, ο'. in D. *ex acclivi Hedes*, Sy. [videtur legendum *Heres*] *ad ascensum Haras*, Ar. *ab ascensu Heresi*: ità ut notetur locus unde reversus est Gideon. Sanè nomen Hebraicum quo significatur *ascensus* de loco frequentissimè reperitur: & præpositio præfixa non valet *ante*, sed *ab*. Sic suprà 1. v. ult. *ab ascensu Hakrabbimorum*. Vide istius nominis usum Jos. 10. 10. & 15. 3. & 18. 17. & 1 Sam. 9. 11. & Esa. 15. 5. Veruntamen infrà 14. 18. habetur nomen חַרְסָה, i. e. *sol*, quod nomini חֶרֶס affine est[m].

14. *Interrogavit nomina principum*, &c. [וַיִּשְׁאָלֵהוּ וַיִּכְתֹּב אֵלָיו] *Et interrogavit eum, annotavitque*, M. *annotavit illi*, Ti. *scripsit ei*, Jon. Ar. P. vel, *ad eum*, Mo. vel, *apud se*, ο'. *qui interrogatus descripsit ei*, Ar. Puer iste descripsit, D. ità Ar. vel, ut alii, *Gideon*. *Scripsit sibi principes*, &c. i. e. nomina Principum[n], qui, scilicet, participes fuerant criminis[o]; nè innoxios cum reis puniret[p]. Commendatur hîc ejus & prudentia & severitas in malis vindicandis: Parcit multitudini, punit peccantes, nempe, Principes, qui soli contumeliosè Gedeoni responderant[q]. Mite est, Principes auctores mali punire, multitudini ignoscere, de J. B. & P. 3. 11. 5[r]. Nonnulla hîc subaudienda ad perficiendam sententiam, hoc modo, *Interrogavit eum quinam essent principes & senatores urbis; qui recensuit & scripsit* †.

16. *Et contrivit*, &c. [וַיֹּדַע בָּהֶם אֵת אַנְשֵׁי סֻכּוֹת] [Variè reddunt.] *Et cognoscere fecit in iis viros Succoth*, Mo. *docuit illis*, &c. Ti. Ang. *notificavit*, vel, *notitiâ instruxit*, Pi. *Scire fecit*, scil. per flagella & verbera; h. e. castigavit, punivit. Sic magister, discipulo petulanti ostendens virgas, ait, Hisce *docebo te*, i. e. castigabo[t]. Sic Germani *docere* abutuntur pro *castigare*[v]. *Et erudivit per illas*, vel, potiùs, *notum fecit per illas civibus Succhoth*, sub. *peccatum suum*, i. e. ità cæsi noverunt peccatum suum[x]. *Fecit illos sentire*, vel *cognoscere*, nempe, iniquitatem suam[y]. *Documentum in eis dedit viris Succothanis*, JT. i. e. eos Seniores cædendo, Succothanos informavit, ut in posterum saperent[z]. Alii vertunt, *Confregit*, vel *contrivit*, *in*, sive *cum*, *eis*, P. V. Ca. Jon. Pro יֹדַע legendum יָדוּשׁ, Ca. Ser. *Excruciavit*, Ar. *tormentis divexavit*, Sy. *perdidit*. Sic verbum יָדַע sumitur etiam Prov. 10. 9. & 14. 34. & Ezec. 19. 7[a]. וַיֹּדַע hîc sign. non tantùm *erudire*, sed etiam *animadvertere*. Porrò, spinæ vel ab Ethnicis inter plantas infelices numerantur: ideo non mirum si ad supplicia adhibeantur. An verò illos interfecerit, vel solùm castigaverit, ex verbis historiæ non apparet[b].

17. *Occisis habitatoribus*] Quia vel insultârunt petulantiùs quàm Succothenses; vel freti loci munitiore voluerunt Gideoni resistere, vel etiam ipsos Succothenses periisse concedemus[c].

18. *Quales fuerunt*, &c? [אֵיפֹה הָאֲנָשִׁים וגו׳] *Ubi viri*, &c? Mo. ο'. Jon. *Quales erant*? Sy. Ar. JT. Pi. P. D. De forma & qualitate quærit[d]. *Qualiter*, i. e. quali vultu, vel quo oris habitu ac formâ corporis, erant †? ¶ *Quos occidistis in Thabor*] Eò enim secesserant hi, cùm Hebræi laterent in montibus & speluncis: Hos ergò Reges isti in latebra illa Thaboris repertos interemerunt[f]. Audierat Gedeon tum fratres suos, imminentibus Madianitis, fugisse in Thabor, tum nonnullos ibi cæsos; suspicatus ergò est cæsos esse suos fratres, & verè, ut patet ex v. 19[g]. ¶ *Et unus ex eis quasi filius regis*; sim. Jon. P. Ti. Ca. V. [אֶחָד כְּתֹאַר בְּנֵי הַמֶּלֶךְ] *Unus ex illis erat formâ similis filiis regis*, V. Sed huic versioni obstare videntur accentus, sive distinctiones Hebraicæ[h]. *Idem erant* (malim *una eadémque* forma erat, scil. *tecum*, Heb. אֶחָד, sub. וְתֹאַר[i],) *formâ tali quali filii regis*, JT. Egregiâ formâ & dignitate erant, quæ Principem deceret[k]. *Una vel eadem species erat illis*, &c. i. e. Erant formosissimi[l].

19. *Filii*

19. *Filii matris*] Fratres uterini, ex parte matris[m]. ¶ *Si servâssetis eos non vos occiderem,* [לו החיתם אותם] *Utinam vivere fecissetis eos,* Mo. Al. *si vivificâssetis,* vel, *vivos servâssetis,* ο'. Sy. Ar. M. P. Ti. ¶ *Non vos occiderem*] Sed illos fratres meos vestrâ ipsorum vitâ redempturus essem[n]. Poterat hoc eis præstare. Nam, 1. non erant Cananæi, quibus mandatum est ne parceretur[o]. 2. Nec eos occidere tenebatur illius præcepti vi Num. 31. 17. Hoc enim temporarium erat, ob vindictam illius sceleris Num. 25[p]. Nunc autem, ut propinquus fratrum occisorum, tenebatur homicidam occidere, Num. 35[q].

20. *Dixitque Jether, Surge, & interfice,* &c.] Qu. Cur voluit eos à filio perimi? Resp. 1. Ut patruorum mortem ulcisceretur. 2. Ut majore cum cruciatu & dedecore morerentur: Nam nonnisi multis ac repetitis ictibus tales à talibus interficiuntur. 3. Ut eum victoriæ gloriæque participem faceret[§]. 4. Ut ejus animum contra hostes populi Dei à teneris annis inflammaret; ut de Hannibale scribitur, quòd adversùs Romanos à puero se devoverit: & ut à teneris disceret Legi Divinæ parêre, quâ sanguis propinquorum effusus jubebatur vindicari. Porrò, sontes occidere olim non fuit dedecorosum: Nec videntur Hebræi veteres habuisse carnifices. Jubebat Saul proceres sacerdotes perimere; Samuel Agagum manu suâ peremit, & Benaia Joabum †. ¶ *Timebat enim*] Videntur enim hi Reges fuisse magnâ staturâ, feroci vultu, & nè mortis quidem metu dejecti[t].

21. *Juxta ætatem robur est hominis,* [כאיש גבורתו] *Sicut vir, est fortitudo ejus,* V. sim. Mo. JT. Sy. Pi. Robur respondet ætati & staturæ: Ille est parvus, non habet id roboris ut possit nos interficere[v]. Quem puer occidit, & lentâ & ignominiosâ morte moritur[x]. ¶ *Tulit ornamenta ac bullas,* [את השהרונים] *Lunulas,* ο'. Sy. Ar. Mo. JT. Pi. P. G. D. i.e. ornamenta Lunæ figuram habentia[y]. Insigne Ismaelitarum, quorum pars Saraceni ad Turcas mores transmisêre[z]. *Torques,* Jon. *Rotunditates* vertit Ma. bullatas phaleras, Jun. סהר est *rotunditas*[a]; & סיהרא *Sibara* Chaldæo Paraphrasti est *Luna*[b]. Habetur hæc vox hic, & infrà v. 26. & Isa. 3. 18[c].

22. *Dominare nostri*] Qu. Quomodo & qualis delatus fuit ab Israelitis Gideoni Principatus? Resp. 1. Judiciaria potestas, quam jam gerebat Gideon; hanc enim deponere voluit[d]. Sed, 1. nulla hujus in textu mentio, nullum indicium: 2. nec verisimile est voluisse eum honorem istum abjicere, quem & ad mortem tenuit, infrà v. 28 †. Resp. 2. Erat Regia potestas[f], quæ secum liberam quidlibet imperandi & decernendi potestatem afferret[g]. Judices omnia agebant ex Seniorum & Synedrii calculo; ad quem Rex non tenebatur, sed quod libitum fuisset, modò legibus non prohibitum esset, poterat[h]. ¶ *Tu, & filius tuus, & filius filii tui*] Hæreditarium ei principatum detulêre ob virtutem & merita[i]. Hunc offerunt ei usque ad tertium posteritatis gradum, non autem in omnes posteros[k]. At ego existimo voluisse Israelitas potestatem hanc in omnes ejus posteros transmitti, etsi de filio & nepote tantummodo disertè fiat mentio: ex his enim de cæteris posteris idem intelligi voluerunt[l].

23. *Non dominabor vestri —— sed dominabitur vobis Dominus*] Is vobis Principes designabit: quod quamdiu faciebat Deus, Regem populus suopte arbitratu facere non debebat, 1 Sam. 8. 7. multóque minùs uni se familiæ subjicere[m]. Populo non erat integrum Regem designare, sed jus declarandi Regem Dei, non hominum, erat, Deut. 17[n]. Porrò, videbatur Regius principatus aliquid decerpere tum nomini, tum juri, Dei in suum populum; poterátque Rex impunè leges & jussa Dei violare, imò novos deos inducere, ut fecêre Jeroboam, Manasses, &c[o]. Tempore Judicum Deus erat tanquam Dominus, & specialiter caput politiæ Judaicæ, & ad eum recurrebat populus in omnibus necessariis, ut scirent quid agerent; & ipse ponebat Rectores quos volebat, qui non vocabantur, nec habebantur, Domini, sed Ministri Dei. Rex autem jure suo ageret quid vellet, dum non esset contra Legem; & vocaretur Dominus, & nimis honoraretur à populo; nec consensus Dei petebatur ut filii ejus succederent. Tunc ergò Deus non maneret ut Princeps specialis Hebræorum, sed tantùm ut Dominus generalis eorum, sicut & gentium cæterarum*. Poterat Rex impia præcipere, & proclive erat ut homines præsentem Regis offensionem potiùs quàm Dei attendant, adeóque in summam impietatem & idololatriam præcipitarentur. Et hinc Deus adeò restitit Regiæ dominationi 1 Sam. 8. Peccârunt ergò Israelitæ, quòd Principatum ei obtulerint Deo inconsulto[p]. Verba Gideonis non hoc docent, Deum regnare non posse ubi Rex habeatur; sed spectavit ille, præsentem rerum statum, à Deo institutum, sine illo non fuisse mutandum[q]. Compressit ergò Gideon magno & excelso animo inconsultam odiosámque regni cupiditatem, quæ in Israelitis jam tum se exserebat, & postea penitus erupit, 1 Sam. 6. & 8[r].

24. *Date mihi inaures ex præda vestra,* [נזם שללו] *Singulas inaures ex præda vestra,* Sy. [Reliqui omnes singulari numero reddunt.] *Quisque inaurem* (*monile,* Jon. *inaurem unam,* Ar.) *spolii sui,* vel *prædæ,* M. Mo. P. vel, *ex spoliis,* sive *præda,* vel *spoliis,* Ti Jon. Ar. ο'. *Inaurem prædæ,* h. e. inaurem suam prædâ acquisitam: nam in regimine nominum affixum posteriori nomini, sive recto, affigitur, nunquam autem priori, sive regenti, licèt ad ipsum potiùs pertineat. Sic suprà Deut. 1. 41 *quisque* [את כלי מלחמתו] *armis belli sui,* h. e. armis suis bellicis †. Non omnes inaures petit, sed è singulis tantùm inaurem unam. Porrò, נזם non tam *inaurem,* signif. quàm *ἐνώτιον,* sive *ornamentum narium.* Sic in Prov. 11. [נזם] *in naso suo,* i. e. in rostro porci[v]. *Date mihi inaures.* Solebat enim Ducibus aliquid dari *ἐξαίρετον,* (*eximium.*) Vide de J. B. & P. 3. 6. 17[x]. Vau [נזם] redundat[y]. ¶ *Ismaelitæ*] Obj. At suprà dicuntur *Madianitæ.* Resp. 1. Q. dicunt *Ismaelitas* illos fuisse *Arabes,* qui concitati in *Madianitas* occiderunt eos, tulerúntque ab eis inaures[z]. [Jon. & Sy. hìc habent, *Arabes.*] 2. *Madianitæ* & *Ismaelitæ* iidem sunt, ut patet ex Gen. 37. &c. ubi Joseph & *Ismaelitis* & *Midianitis* venditus dicitur[a]. *Madianitæ* vocantur *Ismaelitæ,* sed nomine strictiùs accepto; quia omnes *Madianitæ* etiam *Ismaelitæ* erant, sed non contrà; multi enim *Ismaelitæ* non erant *Madianitæ*[b]. Omnes ferè viciniores Judææ & Jordani orientales gentes, usque ad Euphratem & Tigrim, licèt à diversis essent Abrahæ uxoribus & filiis, Gen. 25. 6. omnes tamen generali nomine vocati aliquando fuerunt Ismaelitæ, vel propter mixtam cum propriè dictis Ismaelitis habitationem, vel quia Ismael præcipuus fuit inter illos Abrahæ filios[c]; vel forsasse simul cum *Madianitis Ismaelitæ* etiam advenerant, tanquam fratres & consanguinei; vel, quòd mistim & confusè habitarent[d]. Porrò, hinc certum est solitos fuisse Ismaelitas inaures aureas gestare †. Quales habebant & Ægyptii, Exod. 32. 2. & Carthaginenses, quorum idcirco irrisit Plautus in Pœnulo *annulatas aures*[f].

26. *Mille septingenti auri sicli*] Heb. *mille septingenti aurum,* vel *auri:* omnes ferè subaudiunt *sicli*[g]. Continebat hoc pondus talenti Hebraici dimidium & centum uncias[h]. Efficiunt totidem sicli aureos Hispanicos (sive coronatos Francicos) 6800[h], sive libras auri ferè 70. Siclus enim est semuncia. Quare non est verisimile totum hoc aurum expensum fuisse in solum Ephod? Quis enim homo ferret vestem 70 librarum? Quare pars hujus auri in alia ornamenta fuit expensa. Sic David fecisse dicitur sibi diadema ex corona quæ talentum ponderabat, 2 Samuel. 12. 30. collat. cum 1 Paral. 20. 2. Quia, scilicet, partem coronæ aptavit in diadema, non verò totam. Quis enim talentum auri capite suo gestare posset[i]? ¶ *Absque ornamentis,* &c.] Exceptio hîc est, & exceptio rerum quatuor. *Unde* verò exceptio fiat, vel *præter quas* res harum quatuor fiat separatio, quæri potest. Quidam referunt ad *projectionem;* q. d. Tantum inaurium illi projecerunt, ut jam nihil dicatur de aliis quæ projecerunt. Sed non videntur, ultra inaures, in illud pallium tam multa conjecisse. Rectiùs accipi possit de *pondere,* q. d. tantum fuit inaurium pondus, præter pondus aliorum;

rum: vel (quod magis velim) de *datione*, q. d. Libentissimè quod petisti dabimus, anaures, & præterea ornamenta, &c [m]. Potest tamen exceptio esse de iis quæ jam antè ex præda nactus erat Gedeon, & sibi rapuerat; nam & suprà, v. 21. recensentur *bullæ* illæ quæ hîc videntur *torques* appellari [n]. ¶ [לְבַד מִן־הַנְּטִפוֹת] *Præter monilia*, &c. Ar. P. D. vel, *bullas*, Ca. *collaria*, Ti. Mo. *torques*, Sy. *myrothecidia*, JT. *olfactoriola*, M. à נָטַף *stillare* [o]. Aiunt esse ornamenta & vascula aurea quibus נָטָף, i. e. *gutta*, seu *stacte*, seu *opobalsamum*, Exod. 30. 34. continebatur [p]. Myrothecia, vel pyxidulas unguentarias, quibus orientales, his deliciis abundantes, delectabantur [q]. Testis est Darius victus, cujus pretiosissimam ejuscemodi unguentariam arcam socio suo asservando (sic Homerum vocabat) adhibuit Alexander [r]. ¶ *Et veste purpureâ, quibus reges Madian uti soliti erant*, [שֶׁעַל מַלְכֵי מִדְיָן] *Quæ erant super reges Midian*, P. i. e. quibus ornabantur Reges †. Strabo l. 16. p. 784. de Arabiæ Regibus; *Reges purpurati incedunt* [s]. Postea verò omnes alii, non Reges modò, sed & rei paulò melioris quilibet [t]. ¶ *Torques camelorum*] Non est ergò quòd ob ornatum se quisquam efferat, cùm equi etiam tantopere Persarúmque cameli ornentur, inquit Chrysost. in Philip. hom. 7 [u].

27. *Fecitque ex eo Ephod*] Qu. 1. *Quid fuit Ephod?* Resp. Ephod genus vestis est quod humeros tegit & pectus ambit; illiúsque usus sacer erat, quia semper ad Divinum cultum referebatur [y]. Extra personas vel res sacras nusquam legimus Ephod usurpatum [z]. Fuisse vestem Pontificalem extimam censent Aug. Theodor. Carthus. Justinianus, Salianus, aliique complures [a]. Porrò, ad Pontificale Ephod hæc spectare ex eo probatur, quòd hoc solum auro materiaque pretiosâ constaret, cùm cætera è puro nitidóque lino essent [b]. Præterea, per hoc ornamentum, quod summi Sacerdotis proprium erat, intelliguntur alia ejus ornamenta [c]. Cæteræ enim vestes sub Ephod quasi veste primariâ intelliguntur & hîc, & cap. 17. 5. & 18. 14, & 18. Unde Ose. 3. 4. LXX *Ephod* vertunt, *ἱερατείαν*, i. e. sacerdotium, omnéque instrumentum sacerdotale *. Qu. 2. Quo fine fecit Gideon hoc Ephod? Resp. 1. In monumentum victoriæ [d]. Verùm ligno minùs dextero atque opportuno usus est: Potuisset carmen conscribere, vel columnam erigere, &c †. Verùm Ephod monumentum fecit victoriæ quam per sacrificium consecutus erat; &, ut post recusatum regnum se profiteretur religiosum esse Dei ministrum, ejúsque jussa æquè ac populi curam in humeros suos excipere: Hoc enim Ephod repræsentabat [f]. Resp. 2. Fecit Ephod, ad consulendum in eo Deum, non quidem per se, sed per Pontificem, qui non longè à sua urbe Ephra habitabat in Silo, quique ab eo in *Ephra* evocari poterat [g], (prout res postulavit.) Porrò, extra Tabernaculum quolibet loco potuisse Deum per Ephod consuli, diximus ad Exod. 28. adeóque extra Tabernaculum usus Ephodis esse potuit [h]. Resp. 3. Videtur fecisse Ephod, ut Pontifex eo indutus pro se & populo sacrificaret in altari à se Dei jussu in Ephra erecto. Ad quid enim altare, nisi ut in eo sacrificetur [i]? Imò fortassis ipsi Gideoni facta est divinitùs sacrificandi potestas, quomodo Samueli, 1 Sam. 9. 13. & Eliæ, 1 Reg. 18. 30. quamvis ex Aaronis stirpe non fuerint [k]. Qu. 3. Num peccavit Gedeon in hujus Ephodi confectione? Resp. 1. Q. negant [l]. Nam, 1. dicitur hîc *quievisse in senectute bona*. 2. Collocatur in catalogo sanctorum, Heb. 11. 3. Vivente Gideone, ejus ductu Israel servivit Deo, & postea descivit [m]. Resp. 2. Alii eum peccâsse volunt [n]. [Peccatum autem in eo statuunt:] Vel, 1. quòd Ephod in idolum fabricavit [o]. Vel, 2. quòd aliis occasionem idololatriæ præbuit [p]; quódque populo in idololatriam ruenti non ierit obviàm [q]. Vel, 3. quòd vestem Pontificalem aliámque apparatum fecit extra Tabernaculi locum [r]. Peccavit per ignorantiam, idque ex imprudenti & inordinato zelo pietatis †, dum voluit habere cultum Divinum in domo sua, sicut erat in Silo [s]; non attendens, in uno tantùm loco offerenda fuisse sacrificia [t]. Gedeon reus erat ἐθελοθρησκείας [u]. Cultum Dei instituit illius verbo non præceptum [y]. Vel, 4. quòd humanam gloriam spectaret, quandoquidem non in Tabernaculo, sed in sua urbe, dimisit, quò illius visendi causâ multi confluerent, unde popularibus cognatisque suis & celebritas & utilitas nascerentur [z]. Et peccâsse Gideonem docent sequentia verba, *Et factum est Gideoni & omni domui ejus in ruinam*. Resp. 1. Solet progenitor & caput familiæ per tropum pro tota familia & posteritate poni. Ità *Gideon* sumitur hoc loco. Inst. At additur, *& domui ejus*. Resp. Illud *&* potest esse exegeticum, ut idem sit quod, *id est*. Resp. 2. *Gideoni* etiam in ruinam fuisse dici possit, quòd ejus nomen & memoriam propemodum extinxerit. Porrò, illud propriè מוֹקֵשׁ *laqueus*, vel *scandalum*, dicitur, quod, cùm bonâ intentione factum est, præter intentionem fit scandali & ruinæ occasio [a]. Verùm bona Gideonis intentio ejus factum non excusavit, licèt speciem haberet pietatis: Bonam enim intentionem habebant & Petrus, cùm aurem, &c. præcidit, Matt. 26. & Paulus, cùm Christianos vexaret; & Judæi, Rom. 10. zelum habebant, sed non secundùm scientiam [b]. ¶ *Fornicatúsque est omnis Israel*] *Israelitæ impudicos exercuêre cultus*, Ca. ¶ *In eo*, [אַחֲרָיו] [Variè reddunt.] *Post eum*, Sy. M. P. Ti. Mo. V. sub. *Gideonem*, i. e. mortuo Gideone [c]; *post mortem ipsius*, JT. Alii, *post illud*, ό. Jon. D. Belg. Ang. Pi. Ephod videlicet [d]: *propter Ephod*, Ca. *ob idolum ipsum*, Ar. *In illo*, sub. *Ephod*, i. e. fuit causa idololatriæ, V. Quod fieri potuit vivo Gideone, ideo sequitur, *Fuit Gideoni & domui ejus in laqueum*. Alii factum hoc post mortem ejus colligunt ex v. 33. [ità G.] nescio quàm solidè; tunc enim dicuntur, non, *secutos Ephod*, sed, *Baales coluisse* †. Ab hac enim (Ephodi) superstitione paulatim ad cultum Baal deflexerunt. Peccavit Gideon, quòd, cùm videret lapsum populi, monumentum illud non sustulit, ut postea fecit Ezecias de æreo serpente [f]. Populus monumentum victoriæ vertebant in usum idololatriæ [g]. Illud ut idolum & Deum adorabant [h]; Divinos honores ei tribuebant †: vel potiùs, eo ad cultum Baalim abutebantur [i]; scilicet, quòd sacerdos Baal illi sacrificaret hoc Ephod indutus & ornatus [k]: quæ res, propter vestis istius præstantiam, & nonnullam fortè antè in animis hominum excitatam ejusdem vestis religionem, mirè idololatriam auxit [l]. Gaudet Dæmon si Deo res suas surripiat, ac illa quibus colitur Deus ad sui cultum traducat [m]. ¶ [*Gideoni*] Quod non absurdum videri debet, siquidem sancti in gravia peccata labantur, & quidem in idololatriam; ut notum est accidisse Salomoni [n].

28. *Nec potuerunt cervices elevare*] Hebr. *caput levare*, Ma. Bifariàm exponitur. 1. Non ausi sunt insurgere in Israelitas. 2. Non poterant pristinum statum recuperare, vel, è calamitate sua emergere [o]. *Extollit caput* qui superior evadit hostibus, & qui è malis emergit; Job. 10. 15. Psal. 3. 3. & 27. 6. & 110. 7. Zach. 1. 21. Capite demisso & in terram dejecto incedere, gestus est hominum miserorum, & victorum [p]. ¶ *Quievit terra per quadraginta annos quibus Gedeon præfuit*.] i. e. Usque ad annum 40. Gedeonis; unde in his includendi sunt anni septem servitutis, ut suprà dictum, Jud. 3. 11 [q]. Imò verò hi 40 anni *quietis* ab illis septem *servitutis* disjungendi sunt, ut ex hoc loco disertissimè patet, *quievit in diebus Gideonis*, i. e. quamdiu is vixit, simúlque præfuit. Nam alioqui multò plures vixit annos, v. 32. Porrò, hæc *quies* proponitur tanquam effectus humiliati Madian [r].

30. *Plures haberet uxores*] Concessum id viris †, (si non per Legem, at saltem per consuetudinem [f],) ex spe uberioris sobolis [x].

31. *Concubina*] h. e. Uxor secundaria: quæ non ad familiæ administrationem, sed tantùm ad thori societatem, assumebatur [x]. Erat quasi ancilla, ac proinde ejus filius non successit in hæreditatem patris [y]. Quò major fuit Abimelechi ambitio, &c [z]. ¶ *In Sichem*] Id dicit, ut indicet occasionem quâ Abimelech regnum affectavit [a]. *In Sichem*, nempe, quia eò frequenter itabat Gedeon judiciorum causâ [b]. ¶ *Nomine Abimelech*, [וַיָּשֶׂם אֶת־שְׁמוֹ אֲבִימֶלֶךְ] *Et posuit ejus nomen*, vel, *indidit ei nomen*: haut dubiè *Gideon*; nam est

verb.

Marginal notes, left column: m Ser. ità Me. — n Bo. — o Bo. — p Ms. ex M. — q Me. — r Ser. — † V. — s Ms. — t Ser. — u Ser. — y Me. — z Bo. — a Bo. ità L. Ser. — b Bo. — c L. Aug. in E. — * La. — d Ità M. V. D. G. Jun. Mars. — † Mars. — f La. — g La. Bo. — h Bo. — i La. — k Ser. — l Ità To. Ser. La. Bo. — m La. Bo. — n Ità Aug. Mart. Menc. Ma. — o Procop. in Bo. — p Q. in Bo. — q Mart. Cs. — r Aug. in Bo. Ma. — † E. — s L. — t E. — u Broughton. in Ser.

Marginal notes, right column: y Mart. in Ser. — z Menoch. — a Bo. — b Mars. — c — V. — d D. — † D. — f Mars. — g G. — h La. — † Pi. — i La. Jun. Bo. — k La. Bo. — l Bo. — m La. — n Pi. — o Ma. — p D. — q Bo. La. — r Ser. — † D. G. — f D. — x G. — x Bo. — y La. Bo. — z Bo. — a La. — b Bo.

verb. masc[c]. Sign. **ABIMELECH**, *pater meus rex*, Ma. vel, *pater rex*, vel, *pater regis*, La. Ser. vel, *pater regius*, La. vel, *patre regim*, Ser. Videtur pater quasi præsagio sui principatûs hoc filio nomen indidisse[d]. Vel mater nomen hoc indidit ad dignitatem ei conciliandam, fortè & ad omen regni†.

32. *Mortuus est—in senectute bona*] Id est, 1. Admodum senex[f]. Jam senio confectus[g]. Longa & fœta senectus est donum Dei, Exod. 20. 12. Prov. 3. 2, 16. Eph. 6. 3[h]. 2. Senectute quietâ & tranquillâ[i]; non bellis, inopiâ, ærumnis pressâ[k]. Ità ut animus valeat, corpus non sit morbis fractum[l]. Dicit, *in senectute bona*, quoniam communiter senectus mala est; unde *ætas mala* & *dies mali* vocatur[m]. 3. *Senectute bonâ*, i. e. gloriosâ[n]; bonâ bonitate reverentiæ ac bonæ famæ[o]. Ità ut opes non desint, familia patria & dignitas constet[p]. 4. *Bonâ*, bonitate virtutis, conscientiæ bonæ, amicitiæque Divinæ[q]. Mortuus est in gratia. De aliis enim hæc phrasis dici non consuevit in Scriptura secundùm Doctores Græcos & Latinos[r]. Obj. At graviter peccavit Gideon. Resp. Verùm ante mortem pœnituit†. Inst. Sed ejus rei nullum exstat in Scripturis vestigium, & si pœnituisset, debuisset peccati causam & materiam tollere[s]. Debebat Ephod à se constitutum dejicere, & populum à superstitione revocare. Resp. Potuit superstitio orta fuisse ad extremum ejus vitæ, quam auferre decreverit si superstes fuisset; at, morte interceptus, id non valuit præstare[t].

33. *Baalim*] Idola. q. d. Mutatâ priore Religione, cœperunt esse idololatræ[u]. ¶ *Percusseruntque cum Baal fœdus*, וַיָּשִׂימוּ לָהֶם בַּעַל בְּרִית לֵאלֹהִים] [Variant.] *Posuerunt sibi Baal-berith* (*Baal fœderis*, Sy.) *in deum*, P. Mo. Ti. sim. Ca. Ang. Belg. Os. Sy. Dixerat eos *Baalim*, i. e. varios deos & idola, coluisse; hîc subditur de singulari quodam idolo, seu Baal, cui impensiùs adhæserunt[y]. *Baal-berith* vocabatur numen Sichemitarum[z], de quo capite sequenti, Jun. q. d. *Jupiter fœderis*, seu *fœderatus*[a]. Dominus fœderis, utpote qui pactis & fœderibus præesse credebatur, ob eámque causam coleretur[b]. Haud ineptè quidam deum Confœderatorem, Mediatorem, Intercessorem, exponunt, qui pacem, amicitiam, fœdera inter deos & homines conciliaret, quasi internuncium ac sequestrem inter utrosque; qualem Mercurium finxerunt. Alii, deum auctorem, præsidem & patronum fœderum humanorum, eorúmque arbiter ac vindex[c]. Ità Israelitæ fœdus Dei violabant, quod tamen cum hoc cultu Baal consistere posse sibi persuadebant, dum nomen & fœdus Dei in eo includunt, prætexúntque hoc factum in cultum & honorem Dei[d]. Porrò, ut Rom. 11. 4. est τῇ Βάαλ, ità hîc dicendum τὴν Βάαλ Βεϱὶθ, quia בְּרִית semper est fœmineum: proinde deæ, non dei, nomen fuit apud Phœnices; ut *Astarte* & *Atergates*. Obj. At sequitur, לֵאלֹהִים *in deum*. Resp. Hebræi coguntur ità loqui, quia deorum sexus nesciunt, nec est ulla vox Hebraica quæ *deam* sonet: Proinde enim Astarte *Deus* vocatur 1 Reg. 11. 5. & 33†. Alii vertunt, *Ponentes sibi Baal fœdere quodam in deum*, M. Sic Chald. exponit, qui habet, בְּעֵל קְיָים[f]. *Posuerunt sibi Baalem fœdere in deum*; i. e. fœdus inierunt cum Baal, ut esset eis in deum[g]. Ἔθεντο ἑαυτοῖς τὴν Βάαλ (nota hîc esse τὴν Βάαλ, cùm alibi, τῷ Βάαλ[h],) διαθήκην, τοῦ εἶναι αὐτοῖς εἰς Θεὸν, i. e. [ut vertit Corn. à Lapide,] *Posuerunt sibi Baal-berith in fœdus*, [vertendum potiùs, *Posuerunt sibi cum Baale fœdus*,] *ut esset eis ipse in deum*[h]. *Statuerunt Baal deum sibi confœderatum*, Ar.

35. *Nec fecerunt misericordiam*] Misericordia hîc (& alibi ex usu Scripturæ) complectitur virtutes varias[k]; imò penè omnes quæ in alium ad ejus utilitatem, gloriam ac bonum emanant, (ut est benevolentia, beneficentia, pietas, justitia[l],) & inprimis gratitudinem[m]. ¶ *Cum domo Jerobaal Gideon*] Sic Jon. M. P. Ti. Pleonasmus est, ut si dicas, *Israel Jacob*, *Petrus Simon*, cognomen cum nomine proprio[n]. Hoc modo intenditur demonstratio[o]. μετὰ τοῦ οἴκου Ἱεροβάαλ, αὐτός ἐστι Γεδεών, i. e. *cum domo Jerobaal, ipse est Gideon*. *Cum domo Jerobaal*, nempe, *Gideon*, Sy. Ang. Belg.

Marginal notes (left column): c D. Ma. · d Ma. · † La. · f Ser. · g V. La. · h Ser. · i Ser. La. · k Ser. · l Mart. · m D. · n La. · o Ser. · p Mart. · q Ser. La. · r L. · † Mart. · Q. in L. Q. in Bo. · s Bo. in 27. · t Aug. in Mart. simil. L. · u V. · y Bo. · z D. Ma. Jun. Pi. · a D. · b Bo. · c Ma. ex Mont. · d Belg. · † BC. 8. 37. 860. · f M. · g La. · h D · i La. · k Bo. · l Me. La. · m Bo. · n D. · o K. in D.

CAP. IX.

1. IN *Sichem*] Fuit ea urbs sita in monte Ephraim, una ex urbibus refugii, Jos. 20. 7[p]. ¶ *Ad fratres matris*] i.e. Avunculos. Distinguuntur hi à reliqua cognatione[q].

2. *Ad omnes viros Sichem*, בְּאָזְנֵי כָל־בַּעֲלֵי שְׁכֶם] *In auribus omnium dominorum Sichem*, i. e. Principum[r], Sic suprà, אַנְשֵׁי סֻכּוֹת, *principes Succoth*†. Aliis, *domini*, h. e. *possessores*, vel habitatores, *Sichem*[s]. Nomen בַּעַל æque latè patet ac אִישׁ. Sic suprà, בַּעֲלֵי בָמוֹת אַרְנוֹן, *domini excelsorum Arnon*, i. e. habitatores[t]. ¶ *Quid vobis est melius*, &c.] Fingit tyrannus omnes 70 fratres suos ambire regnum, ac de eo decertaturos[u]. Argumentum sumit ex præstantia regiminis Monarchici[y]. q. d. Etiamsi unum ex illis faciatis Judicem, tamen cæteri, quia genere pares sunt, etiam principatum in vos vendicabunt, eruntque vobis graves[z]. Credere possent Sichemitæ, vel, quòd dominarentur divisâ in se terrâ; vel, per successionem & vicibus permutatis; vel potiùs, quòd is qui unus dominaretur permitteret fratribus quòd juberent in populo, &, ut eos in statu magno conservaret, extorsiones faceret*. Sed multis modis peccat hoc argumentum. 1. Filii Judicum non succedebant patribus. 2. Si successit aliquis, fuisset unicus, scilicet, primogenitus[a]. 3. Gideonis filii non se commovebant, imò credendum est eos patrizâsse[b]. 4. Relinquendum erat Domino, cùm unum vel plures imperare voluerit[c]. Peccavit [hîc Abimelech,] 1. in eo quod diximus Jud. 8. 23; 2. idololatriâ; 3. quòd partem populi à populo abstraheret[d]. ¶ *Ut dominentur 70 viri*] Tanquam principes civitatis, [Greek]†. ¶ *Filii Jerobaal*] Eo nomine utitur ad invidiam. Nam offensio illa vetus quam Gedeon, Baalis aram demolitus, antè subierat, in superstitum adhuc animis residebat. q. d. 70 erunt Gideonis filii, qui invidiosum illud Jerobaalis nomen & titulis adscribent, & re præstabunt[f]. ¶ *Os vestrum & caro*] i. e. Consanguineus vester. Respexit fortè ad Gen. 2. 23. Sic 2 Sam. 19. 13. 1 Paral. 11. 1. Eph. 5. 30[g]. Hoc secundum ejus argumentum; quod facilè refellitur. Nam in illo populo non tam carnis & sanguinis, quàm prudentiæ & virtutis, habenda erat ratio[h]. Et si propinquorum habenda est ratio, id tamen absque Reipub. ac Divinorum præceptorum imminutione faciendum est. Nec in magistratibus mandandis proprii commodi, sed communis boni, emolumentum respiciendum est[i].

3. *Fratres matris*] i. e. Cognati. Sic, *fratres Domini* Act. 1. 14. alterius Mariæ filii quatuor Matt. 13. 55. Marc. 15. 40. *Abram frater Lot*, Gen. 14. 16. & *Jacob Labanis*, Gen. 29. 12[k]. ¶ *Inclinaverunt cor*] i. e. Animum & affectum eorum[l]. ¶ *Frater noster*] Carnalis affectus, à quo Moses multùm abfuit[m].

4. *Dederuntque illi septuaginta pondo argenti*, שִׁבְעִים כָּסֶף] *Septuaginta argenteos*, Jon. Sy. M. Mo. Ti. Ca. Belg. vel, *argenti*, *i. septuag.* siclos *argenti*, Ar. P. Tr. V. JT. &c. Sed nimiùm exigua ea summa ad conducendum exercitum[n]; nam sunt tantùm 70 floreni Brabantici, vel 280 Julii Romani, sive regales Hispanici; quibus vix duos milites conscribere potuit[o]. Et quantulum fuit hoc munus futuro Principi oblatum à Senatu populóque Sichemitico? Et quid ærarium, & quidem sacrum, adire opus fuisset[p]? Verùm pecunia illa non tam mercedis & stipendii nomine data est, quàm symboli, ac professionis, sive tesseræ, tum sui ipsorum in Baalis familiam ascitorum, tum rei strenuè gerendæ, quam deinceps, præter prædarum ac direptionum licentiam, Principis cura liberalitásque sequeretur. Ità hoc auspicio, societate cum numine initâ, Abimelecho Principatum pariter sanctum ac perfectum fore sperabant. Exstant nunc, inter antiquitatis monumenta, in musæo nostro hujusmodi sacri nummi[q]. Sed, 1. Vix credo symbolicos illos nummos priscis illis temporibus usurpatos. 2. Homines quos adscivit inopes erant, & mercede conducti, ver. 4[h]. [Alii ergò aliter sentiunt:] *Septuag.* frusta *argenti*, Ang. Alii,

Marginal notes (right column): p Pi. · q Bo. · r V. Me. Mont. Bo. · † D. · s D. Pi. Glass. · t Girls. gram. pag. 119. · u La. · y E. Me. Bo. · z E. · * To. · a La. · b Mart. sim. Bo. · c Ser. · d G. · † G. · f Mont. · g D. · h Ser. · i Mart. · k D. · l V. · m G. · n Me. La. · o La. · p Ser. BV. · q Mont. · h Sch.

Alii, *libras*, seu *minas*, *argenti*, Q. in Ma. Libra argenti continet 24 siclos. Ità 70 libræ erunt 1680 sicli, sive floreni Brabantici, h. e. coronati Francici 560; quibus illo ævo plures conscribi poterant milites, saltem ad inchoandum bellum [k]. Libræ istæ duplæ traduntur ad nostrates, eritque summa 3300 siclorum, id est, regalium Hispanicorum 13440 [h]. [Alii supplent] *talenta argenti*, Q. in Ma. Ser. Cùm dicitur *decem*, vel *viginti*, &c. *argenti*, tunc intelligendi sunt vel *sicli*, vel *talenta* [l]. Metuo tamen id de talentis ex Scriptura firmari non posse. Quin & summa immodica foret pro una civitate; est enim summa hæc supra 800 aureorum millia [m]. *Argenteorum* nomine in Pentateucho *sicli*, in Prophetis (in quorum numero est hic Judicum liber apud Hebræos) *libræ*, in Hagiographis *talenta*, significantur [n]. Ità confecta res esset; & *libræ* intelligerentur: Sed ista Rabbinorum distinctio potest variis exemplis refutari [o]. Magna talentorum est apud varios varietas: Ego, cum Mariana, existimo talentum esse summam 3000 siclorum, sive 12000 drachmarum. Ità 70 talenta efficiunt 210000 siclorum, vel 14000 florenorum nostratium [p]. Verùm quicquid sit, hanc summam præcisè ac exactè non possumus cognoscere. Si nummi erant, longè graviores fuisse putandum est atque sint nostrates [q]. Videntur autem 70 argentei dari à Dæmone Baal-berith ob 70 Gideonis filios, quasi in singulorum capita, ut Abimelechum ad fratricidium incitaret [r]. ¶ *De fano Baal-berith*] Hinc constat idolum hoc fuisse Sichemitarum †. Appellatio à *fœdere*, vel illo quo sese Israelitæ huic idolo consecrârunt, Jud. 8. 33. & hic v. 46 [t]; vel à fœdere cum Abimelecho in hoc fano icto [v]. Deus hic fuit qui præerat fœderibus [x]. Sic apud Pausaniam, fuit Ζεὺς ὅρκιος [y]. Sic Romani, teste Halicarn. l. 4. colebant deum *Pistium*, & *Fidium*, quasi fidei & fœderum tutorem & vindicem [z]. Fuit & Phœnicibus dea quæ *Beruth* vocabatur, ut testis est Philo Bybliensis [a], & Sanchoniathon, qui eam *habitâsse* dicit *circa Byblum*, nempe, Beryti, quæ media est inter Byblum & Sidonem. Est ergò *Baal-berith* idolum *Berith*, seu *Beryti* urbis. Ea & *Beroe* vocatur à Nonno Dionysiac. l. 41 [b]. Porrò, in fano erat pecunia, vel, quòd ex oblationibus esset conflata, útque sacra ibi conservabatur; vel, quòd tunc mos fuerit qui olim Romæ, ubi pecunia publica in templo Saturni, quod fuit ærarium, custodiretur [c]. Hinc item liquet quàm facilis & celer ad idololatriam factus sit transitus, cùm primo à Gedeonis morte anno jam idolo isti fanum esset excitatum, quod exstrui se vivo nunquam Gedeon passus fuisset [d]. ¶ *Viros inopes*, רֵיקִים] *Inanes*, vel *vacuos*, *o'*. Jon. Sy. P. Mo. M. JT. Destitutos pecuniâ. Vel, potiùs, *vanos*, ut 2 Chr. 13. 7. id est, pietate vacuos, Pi. *vacuos cerebro*, P. unde & רֵיקָא *cerebri vacuus*, vox convitii, pro quo Mat. 5. est ῥακά [f]. *Otiosos*, Ar. V. *perditos*, Ti. *tervicosos*, L. ¶ *Et vagos*, ità P. Ti. פֹּחֲזִים] *Et instabiles*, JT. *leves*, Mo. Bo. *contemptos*, Jon. *mobiles*, M. *miseros*, *o'*. *vitiis deditos*, Sy. *errabundos*, Ar. Homines qui, huc illuc errantes & vagabundi, quærunt unde victitent [g]. Levitas hæc propriè ad animum refertur. Porrò, tales collegit, quia hos maximè ad manum habuit, & ad omne facinus paratos; & quòd tales minore stipendio conducerentur [h]. *Conduxit sibi purgamenta urbis*, ut loquitur Curtius. Sic Pisistratus quem decepto populo obtinuerat dominatum satellitio munivit; Valer. Max. 8. 9. Ælian. 8. 16. … Aristot. Polit. 5. 11. (*Peregrinis uti potiùs quàm suis, tyrannidis indicium est.*) De Germanis Neronis ævo Tacitus, quibus Princeps fidebat, ut externis [i].

5. *Occidit fratres*] Ut nunc Turcæ [k]. Est enim ambitio crudelis, pietatis expers, suspiciosa [l]. ¶ *Septuaginta*] Numero rotundo: Nam Jotham evasit [m]. Synecdoche, ut infrà v. 56. Vide in Gen. 35. 26 [n]. Sic vers. 18. Item Gen. 42. *filii sumus duodecim*, cùm unum mortuum crederent. Sic Joh. 20. 24. *Thomas unus ex duodecim*, cùm tantùm undecim essent. Sic, *ostendit se 11 discipulis*, cùm Judas abiisset. Vel, fortè Jotham erat nepos ex uno filiorum occisorum. Quomodo Canaan *filius Noæ minimus* juxta quosdam

k La. h Ma. l Ser. m Bo. n Mont. de siclo ex Ra. o Bo. p Ser. q Mar. r Ser. † D. t Bo. v Q. in Ser. x La. y Ser. z La. a Ser. b BC. 1. 17. 859. c Mar. d Bo. f Pi. f D. g Ser. h Bo. i G. k G. l Bo. Ser. m D. Ser. n L. o Ma.

vocatur [o]. Porrò, יוֹתָם præsagio suæ calamitatis nomen accepisse videtur, quod *Pupillum*, seu *Orphanum*, significat, erat enim 69 fratribus orbatus [p]. ¶ *Super lapidem unum*] Qu. Quid ità? Resp. 1. Quia videri voluit, non hostis, sed Judicis, personam agere; quasi facinoris, aut in Abimelech, aut in patriam, alicujus comperti essent [q]. Putatur insignis quidam fuisse lapis, ad locum supplicii delectus [r]. 2. Ut cædem illam, tanquam victimam ultori Baal, religioso nomine factam populus intelligeret. Hujusmodi enim lapides ararum loco usurpatos legimus 1 Sam. 6. Et ipse Jerubaal super petram suo igne ex Baalis luci excisis lignis accenso Deo sacrificaverat, unde magnam vicinorum incurrerat offensam, cujus carbones, quanquam sub dissimulationis cinere in nonnullorum pectoribus latebant, incensi tamen, ut ipsa instaurandi Baalim cultûs prima ac celerrima post illius mortem cura arguere potuit. Illius itaque offensionis expiandæ prætextu, pro tauro illo, Jud. 6. & luco exciso, Jerubaalis 70 filii sufficiuntur *. Hinc & Sichemitæ, pro restituto eis suo Baal, videntur ei in singula cæsorum fratrum capita totidem argenti pondo numerâsse [t]. 3. Lapis hic commodus repertus est super quem hi cervicem truncandam deponerent [v]. ¶ *Et absconditus est*] Vel, fugâ elapsus; vel, ab aliis occultatus [x].

6. *Familia urbis Mello*, וְכָל־בֵּית מִלּוֹא] *Et omnis domus Millo*, M. P. Ti. Ma. Jon. Sy. Ar. Hæc erat urbs seu oppidum Sichimis proximum [y], eique subditum. Diversa est hæc à voragine *Mello*, quæ erat inter Sion & Jerusalem, 2 Sam. c. 5. v. 9 [z]. Alius *Beth-millo* est nomen loci [a]. *Domus Millo*, i. e. omnes Principes ad quos negotia publica referebantur, qui solebant congregari in loco dicto *Beth-millo*, Gallicè *la maison de la ville*. Potest etiam accipi continens pro contento, locus pro viris, i. e. universa curia. *Millo* etiam congregationem significat. Posset accipi pro loco comitiorum, ubi de negotiis publicis consultabatur, ut erat in Jerusalem [b]. Is dictus est מִלֹּא *Millo*, quòd hominibus impleretur. *Omnis domus Millo* metonymicè exponi potest, *& tota curia plena*, q. d. Plenis comitiis creaverunt eum Regem [d]. *Et omnes incolæ munitionis*, JT. quæ infrà v. 46. turris nominatur [e]. Fortasse omnes qui arcem urbis Sichem & omnes munitiones ejus obtinebant, nempe, milites præsidiarii Sichemi exsistentes [f]. Mihi *Mello* videtur fuisse nomen viri †. ¶ *Juxta quercum quæ stabat in Sichem*, עִם־אֵלוֹן מֻצָּב] Vox אֵלוֹן & *quercum* sign. & *planitiem* [g]. [Hinc variant.] *Quercum* reddunt, *o'*. Sy. Ar. Ti. D. *planitiem*, M. P. Mo. V. JT. *cum planitie fixa*, Mo. *In planitie statua*, i. e. in platea in qua erat statua quædam [h]. *Juxta*, vel *apud*, *planitiem statuæ*, P. JT. In campo scilicet eo, prope Shecem, ubi Josua lapidem magnum erexisse legitur sub quercu, Jos. ult. 26 [i]. Nota hìc τὸ עִם poni pro סָמוּךְ, *juxta*, vel *prope*. Sic Gen. 25. 11. עִם בְּאֵר *prope puteum*, vel certè, *in puteo*, ait Abenmelech [k]. Sic עִם יְבוּס, *prope Jebus* [l]. Potiùs, *apud quercum statuæ*, i. e. quæ adjunctam habet statuam [m]. *Apud quercum stationis*; quòd ad eandem convenire solebant Sichimitæ, ibique stationes & conventus suos agere [n]. Vel sic, *apud quercum stationis*, nempe, militaris & præsidiariæ quæ erat in Sichem. Non absurdè exposueris, *cum robore stationis quæ in Sechem*, i. e. Accessit quoque ad populi Senatûsque Sechemitani consensum in deligendo Abimelecho in Regem, etiam robur stationis militaris quæ erat in Sechem. Porrò, τὸ מֻצָּב potest esse, vel participium passivum Hiphil, *statuta*, *fixa*, &c. vel nomen substantivum, *statio*, *propugnaculum*, *præsidium*, ubi stant milites, Isa. 29. 3 [o]. Consueverant Gentiles constituere Reges apud aliqua loca insignia, ut apud arbores, vel fontes, vel lapides magnos [p].

7. *Et stetit in vertice montis Garizim*] Qui, scilicet, urbi imminebat, & unde à Sichemitis exaudiri posset, non tamen adiri tam facilè. Neque verò credibile est hoc factum quo tempore Abimelecus Rex constitueretur, (non enim in præsenti loquitur, vers. 16. & 18. sed in præterito, *constituistis regem*, &c. & *interfecistis*, &c [q].) sed aliàs, Abimeleco absente, cùm, inquit Josephus,

o D. p Ma. q To. r Mar. * Mont. t La. v Bo. x Idem. y Me. La. z La. a Q. in Ma. b V. d Ma. e Pi. f Ma. † D. g D. h V. i Jun. k D. l Q. in D. m Pi. n La. o Ma. p To. q Ser.

sæpius, publica festivitas agebatur, ad quam plebs universa convenerat [r]. Non longè aberat à Sichima mons hic, sicut & alter ei oppositus Hebal, ambo benedictionum exsecrationúmq. ceremoniâ celebres*. Super Gerizi. benedictionis collem, maledictionem illis denunciat †. ¶ *Ità ut audiat vos Deus*] q.d. Per Deum adjuro vos ut me audiatis, quemadmodum vos à Deo audiri vultis [s].

8. *Ierunt ligna*, &c.] Hoc genus docendi Hesiodus *αἶνον*, posteriores *Apologum* dixêre. Similem vide 2 Par. 25.18 [t]. Aliud exemplum in Scriptura non facilè reperies. Apologi à Parabolis differunt in his. 1. Quòd in Apologis similitudo ducitur à re falsa & impossibili; in Parabolis, à re quæ esse possit. 2. Quòd Parabolæ sint ad persuadendum efficaciores, & Scripturæ gravitati convenientiores [x]. Hic est primus, elegantissimus, & omnium antiquissimus, Apologus [y]. Scopus ejus est, docere indignitatem facti illius, cùm Abim. Regem constituerent [z]. Porrò, in Apologis, Parabolis, &c. quædam ad decorem adjiciuntur, quæ rei significatæ adaptare non est necesse, imò subindè est impossibile. Quare hîc non est necesse quæ de *oliva, ficu, vite* iterantur sigillatim applicare [a]. ¶ *Ut ungerent super se regem*] *Sicut nunc Regibus indumentum purpuræ insigne est Regiæ potestatis; sic Judæis olim unctio sacri olei, sive oleum unctionis, nomen & dignitatem Regiam conferebant*, ait Lactantius 4.7. Sunt qui unctum hunc negant. Verùm *ungere* interdum sumitur pro *constituere*, ut Jes. 45.1. *Cyro uncto meo.* Nam Persæ non unxerunt Reges suos [b]. Non obscurè indicat Regis habendi desiderium quo Israelitæ flagrabant, & verisimiliter jam pluribus viris bonis reipsa detulerunt, qui hîc per *olivam, ficum, vitem* significantur [c]. Dices, non Israelitas ivisse ad Abimelechum, sed hunc ad illos. Respond. Sic loquitur per Jothamum Spiritus Sanctus, qui est *καρδιογνώστης*, & noverat eos cupiditate Regis habendi laborâsse [d]. Porrò, per *oleam, ficum, vitem*, quidam intelligunt Gideonis filios *. Dices, Non legimus eos regnum recusâsse. Resp. 1. Gideon pro suis filiis respondebat, regnúmque oblatum sibi & filio & nepoti repudiavit [f]. Atque hinc fit ut lignorum tria genera inducantur [g]. 2. Non ità responderunt, sed sic responsuri fuissent si rogati essent. Unde Jothamus, communis eorum sententiæ & voluntatis probè conscius, non abs re ità loquitur †. Alii sic: Per *oleam* intelligit Othonielem; per *ficum*, Deboram, per *vitem*, Gideonem [h].

9. *Nunquid possum deserere pinguedinem meam?* [הֶחֳדַלְתִּי אֶת־דִּשְׁנִי] Verbum anomalum est in Hiphil: sunt qui Kal esse putant cum nota interrogandi [i]. *Num desisterem*, vel, *desistere cogerer?* Bertramus dicit esse compositum ex Hiphil, (quod notat הֶ *segullatum*, non interrogationis tantùm, sed & conjugationis Hiphil, index,) & Hophal, (quod indicat Hateph-cameta sub חֳ:) ut sensus hujus commixtionis sit; Vestrisne verbis persuasa ità missam faciam pinguedinem meam, (juxta activam Hiphil,) ut eâ ipsâ quoq; privet, (juxta passivam Hophal?) Nam verba Hebræa ex diversis conjugationibus composita significationem suam compositione intendunt. Sic suprà, Num. 2.47. *Et Levitæ* לֹא הָתְפָּקְדוּ, *non recensiti fuerint inter illos*: est præteritum mixtum ex Hophal & Hithpahel; in illa esset הָפְקְדוּ, in hac הִתְפָּקְדוּ: commixtio igitur hunc reddit sensum, *non facti sunt recenseri, nec ipsi se recensuerunt.* Alii verò, simpliciùs, anomalos Cametz-chatuph pro Hirik sub ה poni dicunt [k]. [Porrò, hæc verba sic vertunt;] *Nunquid deseram (cessare faciam*, Mo.) *pinguedinem meam?* M. sim. ο'. Jon. Sy. P. Ad verb. *Nunquid cessare feci?* Sed capitur hîc præteritum loco futuri [l]. Deserere possum, vel debeo, oleum meum? Aut, *Destituárne?* i.e. Efficiam ut priver? q. d. Debeóne abjicere sortem meam, quæ optima est [m]? Ubi nota, solere & debere Principes suas privatas utilitates & commoditates relinquere, ut subditorum suorum bonis consulant [n]. Dicunt ligna otilia, se suis bonis contenta esse, ideóque nec regnum, nec status sui commutationem, velle admittere [o]. ¶ *Quâ & dii utuntur & homines*, [אֲשֶׁר בִּי יְכַבְּדוּ אֱלֹהִים וַאֲנָשִׁים] *Quâ* (pinguedine, scilicet) *per me honorificant Deum & homines*, P. sim. Sy. Mo. JT. Pi. Bo. *quod est in pretio*

Marginal notes (left column): [r] Bo. — * Me. — † Li. — [s] Bo. La. — [t] G. — [x] Bo. — [y] La. — [z] Bo. — [a] La. — [b] D. — [c] Bo. — [d] Mart. — * Q in L. — [f] Mart. — [g] RR. in Mart. — † Mart. — [h] L. V. ad v. 9. — [i] D. — [k] Glas. gram. 331. — [l] M. — [m] Ar. — [n] Bo. — [o] Mart.

diis & hominibus, Ar. Rectè; ... *quam in me glorificavit Deus & homines*, Di. Verto pressiùs, *quam in me honorant (magnifaciunt*, Ti. *laudant, prædicant*, Di.) *Deus*, vel *Dii, & homines*, Di. Ità M. Ti. *Quod ex ea honorantes ante Deum, & in ea deliciantur filii hominis*, Jon. Qu. Quomodo Deus honoratur oleo? Resp. 1. In lucernis accentis*, Exod. 35. 14 [q]. in quibus oleum Deo quotidie accendebatur †. 2. In oblationibus [s], Exod. 29. Lev. 2.6, 7 *. Nulla vel in holocaustum vel pacifica offerri poterat victima, quin certa olei mensura ad libamenta adderetur [t]. 3. Oleo quoque ungebantur Sacerdotes, Pontifices, & vasa Tabernaculi [v]. Porrò, homines eo honorabantur; 1. quòd ad unctionem Regum, Sacerdotum & Prophetarum adhibebatur [x]: 2. quòd ex eo adornabantur munera Regibus [y]. Porrò, oleum est hominibus cibus, medicina, lux [z]: eo usi sunt ad robur, ad nitorem cutis, ad luxus & delicias [a]. ¶ *Et venire ut inter ligna promovear?* [וְהָלַכְתִּי לָנוּעַ עַל הָעֵצִים] *Et vadam*, vel *ibo, ad promovendum (ut promovear*, ο'. P. *ut movear*, M.) *super ligna?* Mo. M. *ut administrem rempub. arborum?* Chald. in V. *ibique me agitatum propter arbores?* Sy. *ut arborum negotio distinear?* Ar. *ut irem vagatum propter arbores?* JT. id est, circumcursatum ad regium munus exsequendum? Sic ostendit omnis auctoritatis atque principatûs comitem esse laboriosissimam solicitudinem [b]. Porrò, לָנוּעַ, *ad movendum*, i. e. promovendum, simplex pro composito. Deinde, infinitum Kal sumitur passivè, ut sæpe alias. Sic, *tunc cœptum est* לִקְרֹא *invocari*, Gen. 4. ult [c].

11. *Fructúsque suavissimos*] Maximè à dulcedine ficus commendantur. Itaque dulcedinis symbolum est ficus apud Pierium [d]. οὐδὲν γάρ, οὐδὲν γλυκύτερον τῶν ἰσχάδων, (*Nihil, planè nihil dulcius ficubus*,) Aristoph. Athen. l. 14. πλὴν μέλιτος, *melle excepto*, Julian. epist. 24 *.

13. *Quod lætificat Deum*] At Deus vinum non bibit; quomodo ergò eum lætificat? Resp. 1. Potest hoc intelligi de diis Gentilium, quos potione quadam cœlesti potari credidit antiquitas [f]. Loquitur Jothami secundùm sensum populi [g], ad Sichimitas jam idololatras effectos [h]. 2. אֱלֹהִים verto, *deos*, i. e. Judices, & eos qui in magistratu sunt. *Homines* autem dicit vulgus promiscuum. Nam *Adam* est in textu Hebræo [i]. Ità olim sensi, nunc sententiam muto; quia in fonte non est אָדָם, sed אֲנָשִׁים [k]. 3. Exhilarat Deum, quia in sacrificiis Deo libabatur, Num. 15.5, 7.10 [l]. Adde quòd in festis diebus festivis epulis & vino usi sunt homines, in honorem Dei lætitiâ gestientes [m]. ¶ *Et homines*] Psal. 103. 15. Prov. 31.6. Jer. 16.7 [n]. *Lætitiæ Bacchus dator* apud Virgilium. *Vitis lætitiæ præco* Nonno Dionys. l. 7 [o].

14. *Ad rhamnum*, ità ο'. Jon. Sy. M. D. sive, *spinetum*, D. ῥάμνος est *spina alba*, vel *cerealis*: [אָטָד] Ter tantùm reperitur; hîc, & Gen. 50. 10. & Psal. 57. 10 [p]. *Ad carduum*, Mo. *cynosbato*, JT. κυνόσβατος est *rubus caninus*, vel *sentis canis*, Columella 11.3. *Ad dumum*, Ti. Quibusdam *Atad* est genus rubi seu dumi qui nullum fert fructum. Aliis est rubus odoratus ferens rosas [q]. Rhamnus nihil habet cur expeti debeat; eius refugi multa sunt. Aptè sign. Regem impium, crudelem, vexantem, &c. Quidam vertunt, *carduum*. At quis carduum inter arbores collocavit? quæ umbra cardui? quis è carduo ignem expresserit? at hæc omnia huic arbori hîc adscribuntur [r].

15. *Sub umbra mea requiescite*] Hoc duo significat: 1. Subjectionem populi; 2. Protectionem Regis. Verùm ad eam rem quàm incommodus est rhamnus manifestum est, cùm nec umbram satis densam gratámque habeat, nec incumbere possis, caput vertere, brachia agitare, quin sentibus compungaris. Talis est crudelis Princeps *. ¶ [בְצִלִּי] *In umbra mea*, P i.e. protectione [t]. *In umbra*, i. e. umbraculo, Psal. 27. 5. Sic *umbræ* vocabantur Neptunalibus casæ frondeæ: Autor Festus [v]. ¶ *Egrediatur ignis de rhamno*] Hoc etiam tyrannicum est: si non fiant omnia promptè quæ præcipiuntur, exardescunt, & iram non in vulgares tantùm homines, sed in primores etiam, qui per cedros Libani significantur, expromunt [x]. Desumpta autem hæc phrasis ex natura rhamni, quæ facilis est

Marginal notes (right column): [q] V. D. — [r] Ma. Mo. — † La. — [s] V. — [t] Me. — [v] Bo. — [x] La. Mo. — [y] Jun. D. — [z] V. — [a] La. — [b] Bo. — [c] Jun. — [d] D. — [e] Bo. — * Ge. — [f] Bo. — [g] E. — [h] Bo. — [i] D. quæso per epist. 4. — [k] D. de voce Elohim. — [l] Jun. Me. La. Me. — [m] Es. — [n] Ma. — [o] Bo. — [p] Ma. — [q] V. — [r] Bo. — * Bo. Me. — [t] V. D. — [v] D. — [x] Me.

 conci-

concipiendo igni [f]. Rhamnus, secundùm Isidorum, vento agitatus ex se emittit ignem [g]. Ego autem hoc apud Isidorum non repetio. Idem tamen afferunt Mercerus, Forsterus & Carthusianus, qui omnes hîc Josephum citant, qui tamen hoc tantùm dicit, Rhamnum ad igniaria aptum esse. *Ad excudendum ignem non semper lapidis occasio est. Teritur lignum ligno, ignémque concipit attritu*, Plin. 16. 4. Vide & Theophr. 5. 4. & *de Causis plantarum*, 1. 26 [a]. Rhamnus facilè ignem concipit, non ex agitatione, collisione & attritu ramorum, uti fit in silice alliso ad ferrum, sed ex stipula similive materia illi subjecta, quæ facilè, ardente Sole, aut aliquo accendente, ignem concipiens eodem rhamnum succendit. Ignis hîc notat discordiam [b]. Ignis ex Abimelecho egreditur, quoniam oppressio à tyrannis initium capit [c]. ¶ *Devoret cedros*] i. e. Nobilissimos quosque ex vobis [d].

16. *Si rectè*, &c. בְּתָמִים] *In integritate*, i. e. integrè *.

17. *Qui pugnavit pro vobis*, אֲשֶׁר נִלְחַם אָבִי עֲלֵיכֶם] *Quia pugnavit pater meus super vos*, Mo. vel, *pro vobis*, P. *Nam pugnavit pro vobis*, &c. Sy. Ar. M. JT. Ang. Belg. [Hunc ergò & sequentem versum parenthesi includunt.] *Quod inivit bellum*, &c. Jon. *Sicut præliatus est*, ο'. [ut sit אֲשֶׁר pro כַּאֲשֶׁר.] *Qui vobis bellum gesserit*, Ca. Quippe *qui pugnavit*, Osiand. ¶ *Et animam dedit periculis*, וַיַּשְׁלֵךְ אֶת נַפְשׁוֹ מִנֶּגֶד *Et projecit animam suam eminus*, Mo. vel, *procul*, Sy. JT. *procul à se*, V. נֶגֶד, si præcedat לְ, *appropinquationem* denotat; si מִ, *remotionem*, seu *elongationem* [f]. *Sesèque bello ac morti tantâ vestrâ exponens*, &c. Ar. *Abjecit animam suam ex opposito*, Ti. simil. M. i. e. opposuit se, pro vobis, hostibus †.

18. *Et interfecistis*, &c.] Verùm Abimelech eos interfecerit, non Sichemitæ. Resp. Sichemitis meritò adscribitur hoc factum, quòd consenserant & approbaverant, & etiam juvaverant, uti v. 24. dicitur †. Et consilium hoc & auxilium dederunt Abimelecho, & noluerunt eum in Regem accipere antequam ipsos occidisset: Porrò, ipsi iverunt cum eo in domum Gideonis, &c *. ¶ *Ancillæ*] Non tantùm captivæ in uxores secundarias assumebantur, juxta Deut. 21. 11. sed & ancillæ, Exod. 21. 7 [g].

19. *Hodie*] *Hoc tempore. Dies* pro *tempore* notum est [h]. ¶ *Lætemini*] q. d. Bene vobis & illi sit; Deus bene vertat illud [i]. Sit felix ac fausta inauguratio illa in Regem [k].

20. *Egrediatur ignis*, &c.] Non est hæc vaticinatio [l], sed exsecratio & imprecatio, eáque efficax. Frequenter vim & effectum habent justorum (& eorum qui per vim opprimuntur) diræ, qualis illa Jos. 6. 26. collat. cum 1 Reg. 16. 34. & illa Elisæi, 2 Reg. 2. 24 [m]. ¶ *De viris Sichem, & devoret Abimelech*] At, inquies, non Sichemitæ, vel cives Mello, eum occiderunt, sed mulier urbis Thebes. Resp. 1. *Thebes* & *Mello* videntur fuisse Sichemitarum coloniæ, unde utræque Sichemitas suos sive in recipiendo Abimelech, sive in respuendo, secutæ sunt [n]. Thebes erat in finibus Sichem [o]. Et Adrichomius nonnisi stadio uno distantem facit [p]. 2. Sichemitæ fuerunt occasio cur à muliere occisus sit Abimelech [q]: ab his enim cœpta rebellio ad alios manavit [r].

21. *Et abiit in Bera*] Alibi hujus loci in Scriptura non fit mentio. Distabat ab Eleutheropoli 8 mil. passuum, inquit Hieronymus. Sed ubi est hæc Eleutheropolis, à qua (tanquam urbe suo tempore illustri) sæpe urbium distantias sumit Hieronymus? Resp. 1. Ea in tribu Judæ fuit, ibi enim ferè sunt urbes quas ex comparatione cum illa describit Hieron. 2. Eleutheropolis non est Hebron, nam sic alicubi scribit Hieron. *Ceila ad Orient. Eleutheropoleos pergentibus Hebron*. 3. Non longè dissita erat ab Ælia, seu Hierosolyma. Videtur ergò Bera omnino in tribu Judæ fuisse *. בְּאֵרָה, i. e. לִבְאֵר *in Beer*. Id puteum sonat, vel cisternam †. Fortè is locus est qui Jos. 19. 8. *Baalath-Beer* dicitur in tribu Schimhonis *.

22. *Regnavit super Israel*, וַיָּשַׂר] *Et principatum tenuit super Israelem*, i. e. super partem Israelis [t]. Soli Sichemitæ eum Regem constituerunt; sed postea totus Israel consensit, vel saltem non repugnavit ei. Vel dicitur regnâsse super Israel, quia nullus tum erat alius Judex aut Rex [v]. Non dicit, *judicavit Israel*, sed, *principatum tenuit*, quia principatus ejus non fuit legitimus [x]. Tyrannicè se ingessit, & tyrannum in subditos egit [y].

23. *Misitque spiritum pessimum*] Spiritum dissensionis, & discordiæ, & odii [a]: spiritum malignum, seu ipsum Dæmonem [c]. Is hîc discordiarum auctor atque incentor fuit [d]. Fecit hoc Deus non tantùm permissivè, sed etiam positivè *, & imperativè [f]. Injecit Deus scrupulum Sichemitis de parricidiis Abimelechi, &c. indè natum odium. Ipsorum pacem & conscientiam turbavit recordatione sceleris: Dæmonem quasi tortorem immisit ad eos vexandos [g]. ¶ *Qui cœperunt eum detestari*, וַיִּבְגְּדוּ] *Prævaricatique sunt*, P. Defecerunt à Rege suo [h]. Nihil instabilius populari aurâ malis artibus collectâ; tum verò scelera etiam quibus prosunt invisa [i].

24. *Et scelus*, &c. לָבוֹא חֲמַס שִׁבְעִים בְּנֵי יְרֻבַּעַל] *Ut veniret* (*ut*, scilicet, *veniret*, Sy. M. *ut rediret*, JT. scil. super Abimelechum & Sichemitas: quæ verba per ἀπὸ κοινοῦ repetenda sunt ex membro sequente [k]:) *injuria septuaginta filiorum Jerubaalis*, M. P. Mo. Pi. Genitivus subjecti recipientis. *Injuria*, id est, ultio injuriæ [l]. *Injuria illata 70 filiis*, Sy. Pi. ex JT. *Violentia filiorum*, i. e. filiis illata. Sic, *violentia Jacobi*, Jacobo illata [n]. [Ar. sic; Atque id quidem permisit Deus, *ut impietatem*, &c. *ulcisceretur*. Os. sic, Insidiati enim sunt vitæ ejus, ut mox dicetur, *ut veniret violentia*, &c.] ¶ *Et effusionem sanguinis eorum*, &c. וְדָמָם לָשׂוּם עַל אֲבִימֶלֶךְ] [Conjungunt cum antecedentibus, hoc modo;] *Ut veniret injuria——& sanguis illorum, ut refunderet eam Deus in Abimelechum*, Sy. *Ut impietatem——& sanguinem eorum ulcisceretur*, &c. Ar. *Ut rediret injuria—id est, cædes eorum reponeretur*, &c. JT. Idem bis dicit verbis diversis [o]. *Ut injuria veniret——& ut sanguinem eorum devolveret*, &c. Ti. Heb. *Et sanguis eorum, ad ponendum*, id est, *Et quod attinet ad sanguinem eorum, ut poneret eum super Abimelechum*. Est epexegesis, quâ genus per speciem explicatur. *Sanguis* pro cæde, per metonymiam subjecti, quia circa sanguinem (nempe effundendum) cædes occupatur. *Cædes* autem pro ultione cædis, per metonym. efficientis [p]. *Sanguinem ponere super eum* est, sanguinis pœnas expetere. Sic, *Sanguis ejus super nos & super filios* [q].

25. *Posuerunt insidias adversus eum*, מְאָרְבִים] *Insidiantes*, ο'. JT. D. Ma. Alii, *insidias*, P. Hi. in D. (sed tunc fuisset מַאֲרָבִים [r];) ut, scilicet, illum interciperent, si illàc transiret *. ¶ *Agentes prædas de prætereuntibus*] Vel promiscuè hoc fecerunt; ut sæpe fit in bello, & præsertim tumultu civili; non minus sæpe amici & socii injuriâ afficiuntur quàm hostes [t]. Solent sæva esse bellorum civilium initia [v]. Vel sic, *spoliabant omnes*, intellige homines qui addicti erant Abimelecho: Synecd. generis [x]. ¶ *Nunciatum est Abimelech*] Oratio ecliptica, quæ suppletur ex sequentibus: q. d. Qui ex relatione in Sichemitas infensus in agro Sichemitano grassabatur. Simile est Gen. 35. 22 [y].

26. *Gaal*] Quis, & cujâs, vel è qua tribu, hic fuit, non constat [z]. Fuit hostis & æmulus Abimelech, qui, eo velut vili & indigno dejecto, ambiebat fieri Princeps Sichimitarum, v. 29 [a]. Vir magnus cognatione, opibus, viribus; idem popularis & gratiosus †. ¶ *Et transivit in Sichimam*] *Transierunt in Sichem*, ο'. Jon. M. P. Ti. D. Trajecerunt Jordanem. Vide 6. 33 [b]. Alii, *pervenerunt ad Sichem*, Ar. sim. JT. Sic in Latio, *transire*, pro, *ire*: Compositum pro simplici. Terent. *Transeundum tibi nunc est ad Menedemum*. Sic Gen. 33. 14. *Transeat ante servum*, i. e. eat: Exod. 17. 5. *Transi coram populo*: Amos. 6. 2. *Transite Chalannem*: Et, *Bersabam non transite*, i. e. adite [c]. *Transierunt*, i. e. relictâ priore habitatione, venerunt in Sichem †. ¶ *Erecti*, &c.] *Confisi sunt in eo*, tanquam idoneo Duce futuro contra Abimelechum [d]. Et jam erumpit Sichimitarum clandestina defectio in apertam seditionem per factiosum hominem Gaal excitatam *. Erecti fuêre in spem majorem adventu illius [f].

27. *Egressi*

[Margin, left column: f Bo. To. — g L. — a Bo. — b La. — c Mart. — d V. — * D. — f Hi. in D. — † Ma. — † Glass. gram. 693. — * To. — g Bo. — h D. — i Bo. — k V. — l Bo. — m Le Bo. — n Bo. — o La. ex Hi. — p Bo. — q La. Bo. — r Bo. — * Idem. — † D. — * Jun. — t V.]

[Margin, right column: v To. — x D. — y M. — a V. D. La. — c Aug. & alii in Ma. Mo. — d Me. — * La. Bo. T. — f T. — g La. — h V. D. — i G. — k Pi. — l Pi. — n D. — o V. — p Pi. — q D. — * D. — r V. — t Bo. — v G. — x Pi. — y Jun. — z Bo. — a La. — † Me. ex Ser. — b D. — c D. — † V. — d Pi. — * O. — f V.]

27. *Egressi sunt in agros*] Hoc dicit, quòd priùs se continerent in urbe metu Abimelech [g], {nunc autem egrediuntur,} præsentiâ & ope Gaalis animati [h]. ¶ *Vastantes vineas*] h. e. Vindemiam facientes. Vastationis quandam speciem habet vindemiatio, nempe, in qua vites racemis suis spoliantur: sicut, contrà, non semel vindemiatio pro vastatione ponitur, ut Thren. 1. 12, 22. & 2. 20. Sunt tamen qui hoc referunt ad vineas Abimelechi [i]. ¶ וַיִּבְצְרוּ אֶת־כַּרְמֵיהֶם] *Et vindemiaverunt* (*succiderunt*, Ar.) *vineas eorum*, Mo. Ar. vel, *suas*, v. Jon. Sy. M. P. Ti. JT. Adventu Gaalis alacres facti, quod priùs facere non audebant, colligendis uvis insistunt, & vinum exprimunt [k]. Alii aliter: Vineæ hæ erant Principum Sichem, qui Abimelech in Regem evexerant: fortè etiam erant vineæ Abimelechi [l]. ¶ *Uvásque calcantes*, וַיִּדְרְכוּ] *Et calcaverunt*, P. Mo. V. *sub. uvas*, V. JT. D. *vinum expresserunt*, Ar. Alii, *calcaverunt*, seu *triverunt*, id est, freti præsidio Gahalis audacter per vias & itinera incesserunt [m]. ¶ *Et facti cantantium choris*, וַיַּעֲשׂוּ הִלּוּלִים] *Et fecerunt gaudia*, M. *hymnos*, Ti. *laudationes*, vel *exaltationes*, Ma. *laudes*, Mo. *Choros*, subaudi, *canentium & saltantium*, ut fieri solet tempore vindemiarum [n]. *Laudativa carmina*, JT. Cantu suo & laudibus Gahalis declarârunt se omni metu Abimelechi solutos esse, & hoc Gaali adscribere [o]. *Lætati sunt*, P. Ca. Ang. ut solent homines post factam vindemiam, vel messem; unde, *gaudium in messe*, ponitur pro *gaudio magno*. Vide Psal. 4. *quàm tempore frumenti*. Psal. 78. *Virgines non erant laudatæ*, i. e. epithalamiis celebratæ, ut moris erat: indéque בית הילולא idem quod *domus nuptialis* [p]. [At Sy. vertit, *facto convivio*, & Ar. *paratâ mensâ*.] ¶ *Ingressi sunt fanum dei sui*] Scil. Baal-berith, v. 4 [q]: vel, ut eum laudarent, ut ei de excusso Abimelechi jugo gratias agerent, hostiásque immolarent [r]: vel, ut de primitiis fructuum gratias deo agerent *. Nam quemadmodum finitâ vindemiâ Scenopegiæ festo ad Tabernaculum confluebant Judæi, Deo de vindemiæ proventu gratias acturi; ità hi ad idola suam gratiarum actionem convertebant [s]. ¶ *Et inter epulas*] Hebr. *& comederunt & biberunt*, nempe, coram deo suo [t]. Hinc liquet idolorum cultores in fanis deorum suorum olim epulatos fuisse [u]. Quod etiam Jud. 16. nos docet, ubi in templo Dagon convivia agitant [y]. ¶ *Maledicebant Abimelech*] i. e. Solenni ritu eum in templo diris devoverunt [z]. Probra in eum conjiciunt, ut symposiorum mos est [a]. Eum conviciis proscindunt, idque in eodem fano in quo antea consilium ceperant de Abimelecho sibi præficiendo [b].

28. *Clamante Gaal*] h. e. In propatulo hæc jactante, & ad plenam defectionem solicitante [c]. *Inferendo sæpius querelas & ambiguos de Galba sermones, quæque alia turbamenta vulgi*; Tacit. Hist. 1 [d]. ¶ *Quis est Abimelech? & quæ est Sechem?*] Ità Mo. JT. D. Comparat Sichimam olim liberam rempublicam cum Abimelecho *. *Quis est Abimelech?* Nimirum, ancillæ filius, ambitiosus, parricida, tyrannus: *Et quæ est Sechem?* q. d. Quàm ampla poténsque civitas? & hoc ferendum, ut talis & tanta civitas, in qua tam multi potentésque viri sunt, jugum Abimelechi ferat [f]? At מִי interrogat de personis tantùm, non de aliis rebus [g]. Fortè מִי ponitur pro מָה, aut מַה, ut Jud. 13. 17. מִי שְׁמֶךָ, *Quod est nomen tuum?* Permutantur enim hæ literæ. Sic הֶחֱלִי invenies pro הֶחֱלָה, *ægrotare fecit*. Sic, *Quis mulier?* pro, *quæ?* Varro. *Quis istio ad priorem dominum* [h]? Verùm hæc expositio non placet. Durum est eandem loquendi formam in eadem sententia contrario modo accipere [i]. ¶ מִי אֲבִימֶלֶךְ וּמִי שְׁכֶם] Alii reddunt, *Quis Abimelech? & quis* (sub. *est*, Ang.) *Sichem?* Jon. Sy. Ar. M. P. Ti. Ang. *Quis iste Sichemita?* Ca. *Quis est filius Sichem?* v. Sichem hîc non est nomen civitatis, sed viri [k], principis, nimirum filii Hamor [l]. *Et* (malim, *aut*) *quæ Shecem?* Sensus est, *Aut quænam est familia Abimelechi, quæ Shecemi degit?* (erat enim is filius ancillæ Sichemitanæ, suprà v. 18.) ut sit metonymia subjecti, (qualis infrà v. 34.) & synecdoche integri. Hunc sensum postulat loquendi forma & consequentia sermonis: Interrogatio enim habet vim indignandi & contemnendi; q. d. An ergò Abimelech talis ac tantus est, ut eum debeamus revereri aut metuere? Nequaquam. Simile exemplum vide 1 Sam. 25. 10. *Quis est David? aut quis est filius Jischai* [m]? ¶ *Numquid non est filius Jerobaal?*] i. e. Gideonis, qui deum vestrum Baal profanavit, ejúsque aram subvertit [n]? Numquid decet cultores Baal tali viro subjici [o]? Non habet in nos aut jus aut ditionem. Eat & jactet se inter suos [p]. Vocat eum Jerubaal in invidiam, ut eversionem aræ Baal (cui Sichimitæ erant addicti) revocet in memoriam [q]. ¶ *Et constituit principem Zebul, servum suum, super viros Emor patris Sichem*, &c.] Præfectum constituit Zebul, clientem suum [r], ignobilem & exosum servum: indignum ergò est ut ei pareamus *. Videtur autem Zebul iste, licèt fuerit ab Abimelech urbi præpositus, in popularem tamen defectionem consensisse, aut animi levitate, aut metu, aut simulatione potiùs, ut docent sequentia [s]. Porrò, Sichemitas vocat *viros Emor patris Sichem*, non quòd ab eo vellet esse oriundos [t], sed quòd ejus urbis cives essent in qua olim regnavit Emor pater Sichem, Gen. 33. & 34. Ex quo ejus antiquitas & dignitas æstimari potest [u], ut non ferendum sit Zebul vile mancipium illam regere [y]. Pro עִבְדוּ legebant עֲבָדָיו, vel עַבְדּוֹ, & Vulg. & veteres, qui locum sic vertunt, *Et Zebul visitator ejus, servus ejus cum viris Emmor patris Sichem*, v. *Et Zebul princeps ejus, servierunt viris Hamor patris Sechem*. Jon. Sic Sy. habet *servierunt*, &c. & Ar. *subdedit se Sechemitis*, &c. Lectio Masoretharum עִבְדוּ insulsam reddit sententiam. Alloquitur enim Gaal viros Sichem. Quid ergò? an viros Sichem voluit viris Sichem servire [z]? Quod Græcus vertit, σὺν ἀνδράσιν Ἐμμὼρ, noster clariùs exprimit, *super viros Emmor* [a]. [Sed audienda est pars altera.] Hebræa sic se habent, עִבְדוּ אֶת־אַנְשֵׁי חֲמוֹר אֲבִי שְׁכֶם. Vertunt, *Servite* (*servite* potiùs, P. M. V. Os. Belg. Mart.) *viris Chamor* (*viris natis Chamore*, JT.) *patris* (*principis*, JT.) *Sechem*, Mo. JT. Pi. D. Ma. potiùs quàm Abimelecho [b]. Si serviendum est, nè patiamini duriori vos premi servitute quàm olim hujus loci cives sub Hamore, qui Sichemitis erat veluti pater; & idem imperium retinete penès gentem ipsius [c]. Subjicite vos primatibus hujus urbis, qui à nobilissima & vetustissima stirpe Hamor originem ducunt [d]. Suspicor hunc Gaalem impium & idololatram fuisse, ex vetusto genere Sichimitarum Cananæorum, (nam illâ clade parvulos evasisse constat, Gen. 34. 29.) ac eò se orationem dirigere, ut aliquem ex isto prisco sanguine Regem deligant, ac se latenter insinuare, & clariùs prodire v. 29 †. Alii sic; Servite eis qui vos regent, non tyrannicè, ut Abimelech, sed paternè, ut fecit Hamor [f]. Sensus hic esse videtur; Si erat serviendum, potiùs Sichemo servivissemus: at illi non servivimus: ergò neq; huic serviemus [g]. Pro, *viris*, quidam referunt, *cum viris*, seu *civibus*; quod mihi non probatur. Nam עָבַד ordinariè cum אֵת construitur. Cur ergò hîc אֵת accipiemus pro עִם? Vide notas Tremellii ad h. l. qui enarrat, *servite cum civibus Hamor*; i. e. ità ut Sichimitæ serviebant sub principatu Hamoris [h].

29. *Utinam daret*, &c.] Utinam vos Sichemitæ copias mihi suppeditetis; ego me ducem offero [i]. Utinam populus iste esset mihi subditus [k], ut ego ipse pro eo regnarem [l]. Hinc liquet omnes Sichemitas non fuisse in eadem sententia, sed multos à partibus Abimelechi [m]. ¶ *Ut auferrem Abimelech*] *Tunc auferrem*, vel *abigerem*, *Abim*. Detraherem illi regiam dignitatem [n]. Sed nonne priùs amoverant eum? Ità; sed nunc penitùs amovendum dicit, ut omni jure excidat [o]. ¶ *Dictúmque est Abimelech*, וַיֹּאמֶר לַאֲבִימֶלֶךְ] *Et*, vel *tunc*, Sy. vel *postea*, JT. *dixit Abimelecho*, Jon. Mo. V. Sy. JT. Pi. absenti, scil. tanquam præsenti [p], per Apostrophen rhetoricam [q]. *Dixit*, *Auge exercitum*, &c. i. e. Cape tecum exercitum quantumlibet maximum, & decerta mecum armis [r]. Alii, *Dixit quispiam Abimelecho*, P. *Dicebátque ad Abimelech, Arma amicos*, &c. Ar. *Dictúmque est*, &c. Vulg. Os. h. e. à quopiam (nempe Zebul) monitus est ut id faceret quod sequitur *. Dictum est Abimelecho, per

[g] V. D. Ma. [h] Ma. [i] Ba. [k] Me. [l] La. ex To. [m] Q. in Me. [n] V. Jun. in M. [o] Jon. [p] D. [q] La. [r] Me. ex Ser. Os. * Mart. [s] Bo. [t] V. [u] D. [y] Bo. [z] Ma. [a] Ser. [b] Mart. [c] Bo. [d] O. * D. ex Jun. [f] Bo. ex Ser. La. Me. [g] K. in D. [h] D. [i] Pi. [k] Mart. M. [l] Mart.

[m] Pi. [n] La. Ser. Bo. [o] Bo. [p] Mart. [q] Me. [r] Me. * La. Bo. [s] Ser. [t] Ba. [u] La. Bo. [y] La. [z] Bo. [a] Ser. [b] D. M. [c] Jun. [d] Os. † Me. [f] Q. in Belg. [g] Mart. [h] D. [i] Ba. [k] V. [l] La. [m] Mart. [n] V. [o] D. [p] V. Pi. [q] Pi. [r] V. * Be.

quosdam scil. qui ipsi adhuc fidi erant, quid jactaret & moliretur Gaal; atque hi internuncii ei hortatores erant, ut in tempore arma caperet ad opprimendam seditionem, dicentes, *Auge exercitum, & egredere* [t]. Nonnulla verba impersonaliter sæpe verti debent, qualia אָמַר *dixit*, & קָרָא *vocavit* [v].

30. *Zebul—iratus est*] Nota amentiam quâ Deus Sichemitas percussit; cùm defectionem ab Abimelecho moliuntur, ejus præfectum in civitate retinent. Nec hujus rei exempla in nostra ætate desunt [x].

31. *Et misit clàm*, ità ✝. Ar. Jon. Ti. וַיִּשְׁלַח מַלְאָכִים אֶל אֲבִימֶלֶךְ בְּתָרְמָה] *Et misit nuncios ad Abimelecum in dolo*, M. P. Mo. sim. Sy. Ca. *fraudulenter*, i. e. cautè, V. תָּרְמָה exponit K. pro בְּמִרְמָה [y]. Aliis est nomen loci: *Thormam*, JT. *ad Abim. in Thorma*, Q. in Ma. *Qui erat Thorma*, h. e. in urbe *Thorma*, (quæ & *Aruma* infrà 41.) nam in fonte est בְּתָרְמָה, non לְתָרְמָה; aut est ב pro ל [z]. ¶ *Et oppugnat*, &c. צָרִים אֶת הָעִיר עָלֶיךָ] *Obsident* (*angustiantes*, Mo. *muniunt*, M. *occupant*, Ti.) *civitatem contra te*, P. ✝. Sy. Obsidebant cives locum, nè quis egrederetur aut ingrederetur [a]. Cives prohibet ire ad Principem suum [b]. *Custodiunt urbem, nè (tu) ingrediaris ad eam* quando voles [c]. *Qui, ecce, cum civitate* (i. e. unà cum civibus Sichemitanis, Pi.) *oppugnaturi sunt te*, JT. *Obsessuri sunt te*, id est, te & urbem tuam Thormam, sive Arumam. Similiter accipitur ista phrasis Jerem. 32. 2 [d]. *Oppugnant*, V. Occupat, opprimit cives & civitatem †.

33. *Irrue super civitatem*, וּפָשַׁטְתָּ עַל הָעִיר] *Et vastabis super civitatem*, Mo. *invades urbem*, P. *irrues in urbem*, V. sim. JT. *tendes super civitatem*, ✝. *procede contra* (*ambula circa*, Ar.) *civitatem*, Sy. *Et exuito te super civitatem*; i. e. expedito te, ut venias super civitatem, hoc est, ut eam invadas [f]. *Detrahes, nudabis, spoliabis*, &c. Ma.

34. *Tetendit insidias in quatuor locis*, ità Ar. וַיֶּאֶרְבוּ עַל שְׁכֶם אַרְבָּעָה רָאשִׁים] *Insidiatique sunt in Shecemum*, vel *Shecemitas, quatuor cunei*, P. vel, *turma*, Jon. *in 4 acies divisi*, Sy. vel, *cum 4 turmis*, M. Ol. Ang. vel, *ordinibus*, Ti. *agminibus*, JT. Heb. *capitibus*, ut suprà 7. 16 [g]. *τέτρασιν ἀρχαῖς, quatuor principiis*, ✝. *Per quatuor duces*, & quatuor partes exercitûs sub iis [h]. In 4 turmis, quas 4 capitanei ductabant [i].

36. *Umbras montium vides*] Hæ enim manè & vesperi & porrigi solent longissimè, & moveri ocyssimè. Virgil. Eclog. 1. *Majorésque cadunt altis de montibus umbræ* [k].

37. *De umbilico terræ*, מֵעִם טַבּוּר הָאָרֶץ] *Ex fortitudine terræ*, Jon. *ex imo terræ*, Ar. *è munitiore loco terræ*, Sy. [At reliqui, *ex*, vel *de, umbilico terræ*.] Metaphora est [l]. Sic dictum volunt, vel, 1. Medium terræ [m]. Locus erat medius inter urbes, unde poterat quis in hanc vel illam urbem deflectere [n]. Medius regionis locus apud profanos authores *umbilicus* vocatur. Plin. 3. 12. Italiæ umbilicum circa lacum Reatinum esse dicit. Sic Judææ umbilicus Hierosolyma Josepho; & Græciæ, Ætolia Livio; & Siciliæ, nemus Ennensium Cicer. in Verrem [o]. Sic Delphi dicebantur orbis umbilicus, Sophoc. in Oedip. Haud aliter atque in homine (quem, nè hìc frustrà sis, brachiis sursum porrectis dimetiri convenit,) medius locus est umbilicus, &c. Varro l. 6. de L. L [p]. Vel, 2. locum editiorem terræ [q]. *Ex editiore loco terræ*, JT. Pi. Montes, intelligit [b]: de loco eminentiore terræ, h. e. de summis montibus †. *Umbilicum* vocat, quod paulò antè montem *. Sicut umbilicus in homine exstat, sic montes eminent in terra [1]. *Umbilicus terræ* dicitur quod editius est & fortius, ut sunt montes [a]. Malim utrumque (sensum) conjungere, ut montis prominentia significetur, qui itidem terræ adspectabilis medium quodammodo obtineret, cùm ad montis latera ulteriùs adspectando sese porrigerent oculi [1]. Umbilicus hìc medietatem & prominentiam sign. sicut umbilicus hominis super tergum jacentis in media ventris planitie, tanquam punctum in circulo, eminet [m]. ¶ *Per viam quæ respicit quercum*, מִדֶּרֶךְ אֵלוֹן מְעוֹנְנִים] [Variè reddunt.] *De via quercûs Meboncnim*, Mo. *itinere querceti Meonim*, Sy. *ab arbore quercûs*, Ar. *de via querceti augurum*, Ti. Ea quercus indè videtur dicta, quòd ibi superstitiosi homines auguria observabant [n]. Sequebantur viam Gentilium, à quibus arbores diis sacratæ erant, ut laurus Phœbo, &c [o]. Alii, *per viam planitiei Meboncnim*, P. plerique in D. i. e. quà itur in campestria Mehonenim [p]. *Per iter* quod ducit *ad planitiem ariolorum*, M.

38. *Ubi nunc os tuum?*] q. d. Ut heri ore, ità nunc manu, te virum præsta [q]. Larvam deponit Zebul, & amarulentâ exprobratione eum impellit ad pugnam. Ex hoc tempore cœperunt palàm in urbe duæ grassari factiones, Gaalitarum, & Zebulitarum [r].

39. *Abiit ergò Gaal*] Pugnat, sed fortassè minùs instructus: nam Abimelechus ex improviso supervenerat †.

41. *Et Abimelech sedit in Ruma*] Receptui canit, ut qui nihil se ulteriùs contra Sichimam rerum gerere velle simularet, Gaalis impetum fregisse contentus, ut securiores Sichimitæ ab hac parte redderentur, atque ad sedandam seditionem convenirent [t]. ¶ *Zebul autem Gaal expulit*, &c.] Qu. Quomodo hoc efficere poterat? Resp. 1. Non omnes steterant contra Abimelechum. 2. Populus, ut est mutabili animo, & ex eventibus pendet, cùm videret Gaal fugere, ad Abimelechum defecit. Putabant autem, (quæ erat eorum stultitia,) ejecto Gaal, satisfactum Abimelecho [v]. Porrò, eum non capite, sed tantùm exsilio, mulctat, clementiam regiam præ se ferens, & reliquis securitatem promittens [x].

42. *Egressus est populus*] Quorsum? Resp. Vel, 1. ad reliquum vindemiæ peragendum [y]. At vindemia jam facta est, & ejus nomine epulum celebratum [z]. Vel, 2. ad sua, scilicet, negotia peragenda [a]; ad obeunda rustica opera, putantes Abimelechum placatum [b]. Tempestas anni hoc postulabat: Post vindemiam sementis opera paranda erat [c]. Vel, 3. ad pugnandum contra Abimelechum [d], ut experiretur adhuc belli fortunam †. Tantâ flagrabant in Abimelechum odio [f]. Deus insuper illos induravit ad exitium suum [g]. Licèt Gaal ejectus esset, manebat tamen reliquum illius factionis corpus, quod cum Abimelecianis, tam qui intra quam qui extra urbem erant, decertavit [h]. Egressi ergò sunt ad redintegrandum prælium. Quorsum enim apparatus ille bellicus, & exercitûs in tres partes distributio, si contra imbellem tantummodo turbam & ad rusticana opera proficiscentem res futura erat [i]?

44. *Cum cuneo suo*, וְהָרָאשִׁים אֲשֶׁר עִמּוֹ] *Et capita quæ cum eo*, Ma. *turmæ quæ secum erant*, M. Ti. *agmina illa*, Pi. Obj. At unum tantùm agmen erat cum eo; nam duo per agros vagabantur [b]. Resp. 1. Videntur primò omnia tria agmina ad portam irruisse [i]. 2. [Alii aliter vertunt,] *agminum* illud *quod* erat *cum eo*, JT. *Turmæ*, id est, una ex turmis [m]. *Et principes qui cum eo erant*, q. d. nobilissimi milites ac bellicosissimi [n]. Vocat Hebraismus totum agmen *caput*, quòd singuli milites ad unum spectent ducem iis præpositum, sicut omnia corporis membra ad caput ligantur [o].

45. *Ut sal—dispergeret*] Quo fine? Resp. 1. Nè, scilicet, postea aliquid nasceretur in ea; ut esset sterilis [p]. Salem sterilitatem inducere patet ex Deut. 29. 22, 23. & Psal. 106. 33, 34. & Jerem. 17. 6. & Sophon. 2. 9. Sal, nempe, igneum quippiam & adurens in se habet, quod plantas arrodit & conficit. Verùm hoc non intendit Abimelech. 1. Tunc agros, non urbem, sevisset. 2. Sal iste brevi exhaustus esset; unde & restauratam Sichem legimus [s]. Resp. 2. In perpetuæ detestationis symbolum [h]. Indicavit hoc symbolo, ità cupere se perpetuò ejus memoriam interire, ut æternùm, si fieri posset, incolis vacua permaneret [i]. Volebat eam haberi perpetuò exsecratam & nulli usui. Sal perpetuitatis hieroglyphicum est [k].

46. *Quod cùm audissent qui habitabant in turre Sichimorum*] Qu. Quænam hæc turris? Resp. 1. Non dubito fuisse arcem urbis [l]. Turris erat intra mœnia Sichem [m]. Aliis non placet. Nam, 1. tunc ista non *audivisse*, sed *vidisse*, dicerentur [n]. 2. Nec verisimile est salis adspersionem antè adhibitam fuisse quàm turris ista eversa esset [o]. Resp. 2. Turris hæc erat oppidum Mello [p]. Nam & illi maledixit Jotham, v. 20. quod effectum habuisse notatur v. 57 [q]. Verisimile est igitur hujus oppidi eversionem non subticeri; at si hìc non referatur, alibi nusquam relata fuerit [r]. Hoc oppidum dicitur *turris*, quia in eo erat arx excelsa & munita, instar

[o] To. [p] V. [q] Jun. [r] Scr. † Mart. [t] Me. [v] Mart. [x] Mont. [y] Jo & Procopius La. [z] Jun. [a] V. [b] Mart. Mont. [c] Mont. [d] Scr. La. Bo. Jun. Pi. † Os. [f] Jun. To. [g] To. [h] Scr. [i] Bo. [b] D. [i] P. [m] Belg. [n] V. [o] M. [p] V. L. sim. D. [g] Bo. [h] Jun. Pi. Scr. La. Me. Bo. Mart. [i] Bo. [k] Ma. [l] Ma. [m] M. [n] Scr. Bo. [o] Bo. [p] Scr. La. Bo. [q] Scr. Bo. [r] Bo.

ftar turris †; & quòd amplum non effet [i]. Non eft novum, oppidum vocari *turrim*. Cæfarea dicta eft *Turris Stratonis*. Porrò, vocari poterat *turris Sichem*, vel, 1. quòd erecta effet in fpeculationem & cuftodiam viæ periculofæ, quæ tenderet ad Sichimam, vel, 2. à viro *Sichem*, cujus memoriam pofteri excitàre voluerunt [n]; vel, 3. quia Mellonitæ erant Sicimorum colonia [o]. ¶ *Ingreffi funt fanum dei fui Berith*, אֶל צְרִיחַ בֵּית אֵל בְּרִית] *Ad arcem Bethel Berith*, P. Mo. *in turrem domûs (fani, Tr.) dei Berith*, Di. *propugnaculum, ædem dei Berithi*,]T. *Receperunt fe in arcem Bethel pro fœdere*, Jon. in Tig. not. i. e. ut inirent fœdus cum iis qui erant in arce [p]; vel, ut vitam cum *Abimelech* pacifcerentur *. *Convenerunt ad ineundum in Bethel fœdus*, Sy. *Simul convenerunt in Bethel, ut ibi conjurarent confpirarêntque*, Ar. צְרִיחַ K. & Levi vertunt מִגְדָּל *turrem*, quafi locum elevatum, unde fpeculator exclamat, à צָרַח *clamavit*. Poteft verti, *ad cœnaculum* (conclave, nempe, in editiori domûs parte, quod צרח Æthiopicè fignificat, Marc. 14. 14, 15.) *domûs dei Berith*. Eò nimirum confugiffe dicuntur *viri turris Sichem*, quum à turri fua effent ob captam urbem exclufi [z]. *Berith* idem quod Baalberith [a]. Eò ingreffi funt, ut fe tutarent, vel, 1. religione loci [b]: ut ibi tanquam in facro Afylo tuti effent [c]. Stultè credebant Baal adfuturum fibi, defenfurúmque templum fuum [d]. Vel, 2. memoriâ beneficii quod è facro ejus (Dei) ærario acceperat Abimelech †. Vel, 3. munitione loci [f]. Et fanè folent effe loca templorum munitiffima, quafi arces [g]. Sic Capitolium Romæ, (quod urbe captâ incolume remanfit,) & Templum Hierofolymæ [h]. Et verò, cùm in hoc loco effet ærarium publicum, debuit locus effe munitiffimus [i].

48. *In montem Salmon*] Sichimæ & Mello vicinum, de quo Pfal. 67. 15 [k]. Erat in tribu Ephraim, Orientem versùs ac Jordanem [l]. Nomen habet ab umbra, quòd effet arboribus umbrofus [m].

49. *Ramos—præcidentes*, אִישׁ שׂוֹכֹה] *Vir ramum fuum*, i. e. ramos, JT. Pi. שׂוֹכֹה à שׂוֹךְ *ramus*; aut שׂוֹכוֹ pro שׂוֹכָתוֹ, ficut dicimus צוּרָם *figura eorum* pro צוּרָתָם, & פִּנֹּה *angulus ejus*, pro פִּנָּתוֹ. Dictus ramus ab obumbrando [o]. ¶ *Succenderunt*] Heb. *fuccenderunt fuper illos*, i. arcem in qua inclufi erant [p]. ¶ *Necarentur*, וַיָּמֻתוּ גַם] *Mortuique funt etiam*, fub. *quemadmodum cives Sichem mortui funt*; vel, *quemadmodum & cuftodes illius arcis* [q]. ¶ *Mille—viri*, &c.] *Quafi mille viri & mulieres*, JT. fed poft *mille* apponendum comma; q. d. circitèr mille homines, partim viri, partim mulieres [r].

50. *Ad Thebes*] Urbs eft in tribu Manaffe, tefte Adrichomio †. Non procul urbe Sichem erat, & verifimiliter altera ejufdem urbis colonia [t]. ¶ *Obfidebat*] Additur in Heb. *& cepit eam*. Supponit urbem ante captam, alioquin ad turrem nec cives confugiffent, nec Abimelech accedere potuiffet [v].

51. *Claufâ januâ*, וַיִּסְגְּרוּ בַּעֲדָם] *Et claufèrunt fuper fe*, fub. *arcem*, feu *portam arcis*. Super fe, i.e. poftquam ingreffi funt *. ¶ *Super turris tectum*] Erant enim Judæorum tecta plana ad ambulandum, apricandum, contabulandum, &c [x].

53. *Fragmen molæ*, i. e. lapidis molaris [y]: רֶכֶב] *Curris*, Mo. *lapidis molaris*, Ar. *molæ*, Jon. Sy. P. nempe, *fuperioris*, Sy. V. Ab infidendo fic dicitur [z]; quòd quafi vehatur & equitet fuper inferiorem [a]. Verifimile eft eos portàffe lapides in fupremas ædium partes, ut in promptu haberent quo hoftes propulfarent [b]. En judicium Dei! Qui fratres fuper uno necàrat lapide, nunc lapide obruitur. Qui propter Sichemenfis matris patriam & cognationem tantas turbas excitàrat, à muliere necatur [c]. Simili nece Pyrrhus à muliere interfectus erat; Plutarch. in vita [d]. Idem Plutarchus in Sullæ vita ideo γυναικοκτονία ait Spartanis improbatas, quòd in illis vel à muliere interficeretur vir fortiffimus †.

54. *Nè dicatur quòd à fœmina interfectus fum*] Quod dedecoroſiſſimum femper habitum [f]. Seneca Octæo, *O turpe fatum! fœmina Herculea necis Auctor feretur* [g]. Contra, folamen erat, *Æneæ magni dextrâ cadis*. Qui totâ vita gloriam regni quæfiverat, juftè ingloriâ morte punitus eft [h]. Nec quod defugiebat effugere potuit [i]. Dicitur enim hoc, & porrò femper dicetur, &c. 2 Sam. cap 11. ver. 21 [k]. De Abimelech verum erat illud, *Ingreffus eft ut vulpes, regnavit ut leo, mortuus eft ut canis* [l].

CAP. X.

1. *SUrrexit*] Scil. à Deo excitatus [m]. Vel, electus à populo, (quomodo Jepthe, Abefan, c. 12. 8. Ahialon, & Abdon,) ad corrigendum fcandalum & abolendam tyrannidem Abimelechi [n]. ¶ Sequitur in Hebræo, לְהוֹשִׁיעַ] *Ut falvum faceret*, P. *ad fervandum*, Pi. *ad confervandum*, JT. Qu. Quomodo is eos falvavit? Scriptura enim de eo filet. Refp. Inteftinos tumultus fedavit, & compefcuit eos qui res novas moliebantur [o]. Liberavit Remp. à tyrannide [p], & ab idololatria [q]. Populum continuit in cultu Dei [r], ut non obfcurè innuit ver. 6 †. Fortè reipſa defendit eos ab hoftibus, licèt Scriptura non commemoret [t]. ¶ *Filius Phua patrui Abimelech*, בֶּן פּוּאָה בֶּן דּוֹדוֹ] [Variè reddunt.] *Filius Puah filius patrui ejus*, V. M. nempe, Abimelechi [v], de quo proximè præceſſerat [x]. Nimirum, Hebræi ob merita Gedeonis voluerunt ex ejus profapia creare Judicem; cúmque filii occifi effent, acceperunt filium fratris ejus [y]. Dices, *Gedeon* fuit de tribu *Manaffe*, quomodo ergò frater ejus *Phua*, ejúfque filius *Thola*, fuit de tribu *Iffachar*? Refp. *Gedeon* & *Phua* erant fratres uterini, unámque habebant matrem, fed patres diverfos, hunc ex *Iffachar*, illum ex *Manaffe* [z]. Alii vertunt, *filius Puah, filii patrui (avi*, Sy.) *fui*, Jon. At impoffibile eft effe aliquem patrui fui filium [a]. *Filius Phuæ filii nepotis illius*, Ar. [Aliis *Dodo* eft nomen proprium.] Ità accipiunt Caj. Merc. Marinus, & plerique Hebræorum, & Hifpanicus interpres [b]. Ità Ang. Belg. *Filius Puah filii Dodo*, P. Mo. vel, *filius Dodo*, Ti. vel, *Dodonis nepos*, Ca. ¶ *Habitavit in Samir montis Ephraim*] Ad commoditatem regendi populi, utpote in medio tribuum Cisjordaninarum, & non procul fœderis Tabernaculo [c]. In medio magis numerofarum tribuum [d]. Oppidum erat Iffacharis, conterminum Ephraimitis. Aliud eft à Schamire Jehudæ, de quo Jof. 15. 48 †.

2. *Et judicavit*, &c.] q. d. Rexit Ifraelem non inftar tyranni, fed more Judicis [f].

3. *Jair Galaadites*] h. e. È Manaffæis Trans-jordaninis [g], qui habitabant juxta montem Gilead [h].

4. *Super triginta pullos afinorum*, עֲיָרִים] Vertunt, *pullos*, &c. Jon. Ar. P. Mo. *pullos afinarum*, vel *afinorum*, M. V. Pi. Belg. Ang. fim. JT. Ca. Sy. i. e. mulos egregios & juvenes [i]. Fallitur ergò Cajetanus, qui pullos equorum intelligit, quoniam (inquit) pro gloria patris hæc referuntur. Nam equorum ufus Judæis vel nullus erat, vel rariffimus. Equi non erant à Rege multiplicandi, Deut. 17. 16. Hinc & equi capti fubnervati funt, Jof. 11. 6. 2 Sam. 8. 4. & 1 Paralip. 18. 4. Vide & Ifa. 36. 8. Adde quòd Reges & Regum filii mulis equitabant; 2 Sam. 13. 29. & 18. 9. 1 Reg. 1. 33, 38, 44 [k]. ¶ *Et principes triginta civitatum*] Principatus hic principatui patris fubordinatus erat, & tantummodo ad judicandum gubernandúmque juxta leges Divinas populum exercebatur; non ad liberam dominationem [l]. ¶ In Hebræo eft, וּשְׁלֹשִׁים עֲיָרִים לָהֶם] *Et triginta urbes*, vel *oppida eis*, [ità omnes.] i. e. Præerant 30 urbibus [m]. Plurale τῷ עִיר eft עָרִים, pro quo ponit עֲיָרִים, [ut loquuntur Hebræi] דֶּרֶךְ צַחוּת elegantiæ causâ [n], ut fit allufio ad עֲיָרִים *pullos*, & elegans paronomafia. ¶ *Quæ ex nomine ejus funt appellata Havoth Jair*: ità P. Mo. חַוֹּת יָאִיר] *Oppida* (*urbes*, Jon. Ang. V. *villa*, D. *viculi*, M) *Jair*, &c. Sy. Ar. M. Ti. Ca. Eft autem חַוָּה *collectio aliquot domorum fimul commorantium*, five, ut eft allufio Hebræorum, *fimul viventium* [p]. Dices, At jampridem hoc nomen habebant ex altero *Jair*, Num. 32. 41; & Deut. 3. 4, 14. non tantùm 30, fed 60, oppida Jair: quomodo ergò hîc ab altero Jair nomen accipiunt? Refp. In Scriptura nomen dicitur imponi, etiam cùm ex eventu aliquo confirmatur. Sic nomen *Berfabee*, Gen. 26. 33. & *Ifraelis*, Gen. 35. 10. imponi dicuntur, licèt antè impofita fuiffent, illud Gen. 21. 31. & hoc Gen. 32. 28. Pariter hoc

hoc loco, nomen illud eis confirmatum est, & quasi de novo inditum, ob novam rationem, quia, scilicet, 30 his urbibus præerant 30 Principes, filii Jair: cæterarum verò 30 hîc non fit mentio, quia illæ ad hos Principes non spectabant [r]. *Dictæ sunt villæ Jairis*, sive de nomine hujus, sive de nomine prioris, Jairis, è cujus posteris hic fortasse fuit †. Fortasse hic Jair illius nepos erat, ideóque ejus nomen gentilitium retinuit. Ad hunc Jair illæ civitates pervenerunt quas alter ille de Cananæis ceperat. Nobilis est itaque Judex iste, cùm duo priores humiles fuerint [t]. Prior Jair indidit illis vicis nomenclaturam, & fortè villas, ut erant, sine muris reliquit: Posterior, qui muris illas cinxit, & in oppida evexit, eandem comprobavit & roboravit, & celebriorem fecit [v].

6. *Et servierunt idolis*] Israelitæ admodum proni erant in idololatriam. Cujus causæ erant; 1. Quia finitimas gentes idololatricas florere videbant, se autem inopiâ premi. 2. Multitudo idololatrarum collata cum ipsorum paucitate. 3. Cultus Dei severior erat & tristior: Non in eo theatra, saltationes, comœdiæ vel tragœdiæ, quæ omnia erant in cultibus idolorum, imò etiam sæpe libidinosa & turpia [x]. ¶ *Baalim*] i.e. Diis. ¶ *Astaroth*] Deabus. ¶ *Et diis Syriæ*] Belo & Saturno; vel, ut al. videtur, Jovi & Astarte, quæ & Dea Syria dicta est: hos enim Syri & Phœnices peculiari studio colebant [y]. Illud Et, in *Et diis Syriæ, & diis Sidonis*, exegeticum videtur; nam dii Syriæ vocabantur Baalim, & Sidoniis Astaroth *. ¶ *Sidonis*] Astarte. Vide 1 Reg. 11. 33. ¶ *Et Moab*] Chamos. Vide 1 Reg. 11. 5, 33. Num. 21. 29. Jer. 48. 7, 13. ¶ *Filiorum Ammon*] Scilicet, Moloch, 1 Reg. 11. 5, 33. Jer. 49. Amos. 1. & Chamos, Jud. 11. vers. 24. ¶ *Philisthiim*] Dagon, infrà c. 16. 1 Sam. 5. 2 [a]. ¶ *Et non coluerunt eum*] Nè quidem cum aliis numinibus; ut olim Samaritæ Deum verum, & cum eo etiam deos falsos, colebant; & Regum tempore Israelitæ simul serviebant Baalibus & Deo [b].

8. *Et vehementer oppressi*] Heb. *Et confregerunt filios Israel*, Ma. *Hi autem conquassaverant*, JT. *Hi*, putà Hammonitæ, de quibus hîc agendum. Silentium hîc de Philistæis, de quibus agendum in historia Samsonis [c]. Verùm non videtur hoc restringendum ad Hammonitas, sed referendum etiam ad Philistæos [d]. Nempe, ut non una fuit idololatriæ noxa, (nulla enim vicinorum vel sibi nota idola sine cultu reliquerunt,) ità non una repensa calamitas; Philistini ab Occidente, ab Oriente Ammonitæ †. ¶ *Per annos decem & octo*: at in Hebræo est, [בַּשָּׁנָה הַהִיא שְׁמֹנֶה עֶשְׂרֵה שָׁנָה] *In anno ipso, octo decem annis*, P. Mo. Jon. Quomodo *in illo anno*, si 18 annos continuos [i]? [Variè hoc expediunt.] *In tempore illo 18 annis*, LXX. Ut *tempus* in Scriptura non rarò pro *anno*, ità *annus* aliquando pro *tempore* [g]. Sic, *annus acceptus* & *visitationis*, tempus quo aliquis visitatur. Luc. 4. 19. *annum Domini* vocat tempus quo Deus visitat nos. Sic Joh. 18. 13. *qui erat sacerdos anni illius*, i. e. illius temporis [h]. Potest & sic reddi, *In anno illo atque decem & octo annis* [i], ut subaudiatur copula [k]: vel sic, *anno illo usque ad 18. annum*, Belg. vel, *usque ad annum illum decimum octavum*. Sic בְּהַשָּׁמַיִם, Psalm. 36. 5. בַּשָּׁמַיִם, Genes. 11. 4. Deut. 1. 28. quod Jer. 51. 9. אֶל־הַשָּׁמַיִם, & Psal. 57. 11. עַד שָׁמַיִם, *usque in cœlum* [l]. Al. *ab illo anno octodecim annis*, Sy. M. vel, *usque ad 18. annum*, Ar. ב sumunt pro מִן; ut Exod. 12. *non comedes in eo*, i. e. de eo. Sic Exod. 35. *ad faciendum in auro*, i. e. ex auro; & Levit. 8. *quod superest in carne*, i. e. ex carne [m]. Al. *anno hoc, anno*, inquam, *decimo octavo*, JT. [v]. Al. *anno ipso*, (quo, scilicet, desciverunt à cultu Divino [n], vel, quo mortuus est Jair [o],) *idque 18 annis*, Ti. Quidam significari volunt hoc factum quidem totos elapsos annos servitutis 17, maximè tamen in anno ejusdem 18 [p]. Verùm implexa hîc nascitur quæstio, unde & quomodo hi 18 anni computandi sunt, & ad quem Judicem referuntur [q]. Resp. 1. Hi anni 18 inter Jairis mortem & Jepthæ principium interfluxerunt [r]. Certè Jairis tempore, ac post Jepthæ victoriam, afflicti oppressique non fuerunt †. [Aliis non placet.] Ità addendi essent hi anni ad annos Judicum, quod fieri non posse ostendimus ad cap. 2 [s]. Nisi velimus Scripturam 1 Reg. 6. 1. mendacii arguere [v]. [De quo vide ad eum locum, Deo volente, notanda.] Restat ergò, ut hi anni ad Judicum vel antecedentium vel consequentium tempora referantur [x]. Resp. 2. Hi anni referendi sunt ad Judices sequentes, Jephthe, &c [y]. Non placet. Quis credat post tantam Ammonitarum percussionem, de qua Jud. 11. 33. Israelitas ità afflictos fuisse? Deinde, ante Jepthæ principatum idola abjecerant, & Deus miseriis ipsorum doluerat, hoc capite v. 16. Eos ergò ab Ammonitarum oppressione eripuit [z]. Nec contra se invicem pugnâssent Jephtha & Ephraitæ, cap. 12. nisi à servitute immunes essent, sed junctis viribus contra communes hostes fuissent depugnaturi [a]. Resp. 3. Hi anni referendi sunt ad annos Jair antecedentes [b]. Idololatriæ Israelitarum sub Jaire demum pœnas Deus repetiit. Etsi enim ante hanc oppressionem mors Jairis commemoratur, tamen per prolepsin hoc fit; ut deinceps ordine non interrupto de causis, duratione & fine servitutis Ammoniticæ simul ageretur. Vers. ergò 6. &c. per plusquam perfectum reddi potest, *Et fecerant malum*, &c [c]. Hi anni computandi sunt cum 18 posterioribus annis Jairis, & cum quinto ejus anno incipiunt: licet enim dicatur Israelem judicâsse 22 annis, id tamen non ità intelligendum est, ac si nullus hostis tum comparuerit; (contrarium videbimus in principatu Samsonis:) sed hoc vult, Dominum initio suscitâsse illis Salvatorem, per quem eos tum liberavit, quique in posterum Judex permansit: Is autem nec ab idololatria nec ab hostibus plenè eos servare potuit, sed quinto ejus anno & idololatria cœpit, & hostes eos oppresserunt usque ad mortem Jairis. Ità vers. 6. reddendus est, *Israelitæ fecerant malum* *. ¶ *Qui habitabant trans Jordanem*] Imprudenter Reubenitæ, &c. hanc partem sibi postulaverant; nam, licèt pinguissima regio erat, in majori tamen periculo versabatur respectu hostium finitimorum [d].

9. *Jordane transmisso*] Posteaquam, scilicet, afflixerant Trans-jordaninos, trajecerunt Jordanem †.

10. *Dereliquimus Dominum*, &c.] q. d. Duobus modis peccavimus, & quòd Dominum dereliquimus, & quòd coluimus idola [f]. Illud contra præcepta תַּעֲשֶׂה, [scil. *jubentia*;] hoc contra præcipuum præceptorum לֹא תַעֲשֶׂה [g], [i. e. *vetantium*.]

11, 12. *Quibus locutus est Dominus*, &c.] Sub. per Prophetam [h]. Aposiopesis, ad exprimendam vim Divinæ iracundiæ [i]. ¶ *Numquid non Ægyptii & Amorræi filiique Ammon*, &c? הֲלֹא מִמִּצְרַיִם וּמִן־הָאֱמֹרִי וּמִן־בְּנֵי עַמּוֹן וּמִן־פְּלִשְׁתִּים וְצִידוֹנִים וַעֲמָלֵק וּמָעוֹן לָחֲצוּ אֶתְכֶם וַתִּצְעֲקוּ אֵלַי וָאוֹשִׁיעָה אֶתְכֶם מִיָּדָם [Constructio difficilis, quam variis modis expediunt.] 11. *Nonne ab Ægyptiis & Amorræo & filiis Ammon & Phelistim?* 12. *Præterea Sidonii & Amalec & Maonitæ oppresserunt vos*, P. sim. Mo. Obscuritatem habet hæc versio [k]. Al. sic; 11. *Nonne ex Misraim*, &c. 12. *Et ex Saidoniis & Ghamalcæis, & homo Meghon afflixerunt vos*, &c? Jon. Al. sic; 11. *Nonne ab Ægyptiis & ab Amoræo*, &c. 12. *Et Sidoniis & Amalec & Madion*, [fallitur ergò Ca. qui pro *Maon* ait Græcum habere *Canaan*] *ii qui tribulaverunt vos? Et clamâstis*, &c. [o]. Al. sic; *Nonne ab Ægyptiis*, sub. *afflicti estis*? M. ——12.—*Amalec & viri Maon* afflixerunt vos, M. Vel, 11. *Nonne ab Ægyptiis*, &c. sub. *liberavi vos*? V. Ang. 12. *Et Sidonis*——*& Maonitæ oppresserunt vos*, Ang. Al. sic; 11. *Annon ex Ægyptiis*, &c. 12. *Tsidoniis quoque & Amaleciitis & indigenis opprimentibus vos, quum clamaretis ad me, tum servavi vos è manu eorum*? JT. לָחֲצוּ vertunt per participium, *opprimentibus*, quasi אֲשֶׁר לָחֲצוּ, (*qui opprimebant*, Pi.) Deinde מִמִּצְרַיִם v. 11. construunt cum וָאוֹשִׁיעָה in fine v. 12. Quam constructionem durissimam reddunt quæ intercedunt [l]. [Alii per nominativum vertunt.] 11. *Annon Ægyptii*—12. —*afflixerunt*, vel *oppresserunt, vos*? Ità Ti. Sy. Ar. Di. Vulgatus, & LXX, inquit Di. [quàm rectè, ipse viderit; non enim v. per nominativum reddunt, ut inspicienti patebit.] Nihil est Arabibus usitatius, quàm ut מִן ex nominativum formet. Sed & apud Hebræos idem reperire alibi est, ut in Pirke Aboth cap. 4. אֵין בְּיָדֵינוּ מִשַּׁלְוַת הָרְשָׁעִים וְאַף לֹא מִיִּסּוּרֵי הַצַּדִּיקִים i. e.

[s] Ls. [v] Bo. [x] Bo. [y] Ità Euseb. & Genebr. & He. in Bo. [z] Bo. [a] Usser. chronol. [b] Bo. Usser. Salian. & Torn. in Bo. [c] Usser. chron. sac. cap 13. * Li. [d] Mirt. † V. [f] V. [g] G. [h] M. V. [i] V. [k] Di. [l] Di.

i. e. *Non est in moribus nostris neque prosperitas impiorum, neque castigationes justorum:* id est, Nos nihil hic possumus, itaque neque nostrum est quicquam hic carpere. Si quis tamen מן velit valere *ex*, pressiùs sic vertat; 11. *Annon ex Ægyptiis*—12. *Et Tsidoniis*—*& Maonitis oppresserunt vos*, &c. מן Hebræis sæpe est particula partitiva: ut cùm Hebræi dicunt, מהם עשירין ומהם רשים, *ex iis divites, & ex iis pauperes*; id est, quidam eorum sunt divites, quidam pauperes. Quæ phrasis & in N. T. frequens est, ut Matt. 23. 34. *Καὶ ἐξ αὐτῶν μαστιγώσετε, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε*: ubi & Syrus & Arabs, *ex ipsis*, id est, quosdam eorum: est enim ea phrasis omnibus linguis orientalibus usitatissima. Itaque, *ex Ægyptiis & ex Amoræis*, sunt hoc loco exercitus Ægyptiorum & Emorrhæorum [m]. Hic Deus diversa beneficia exprobrando commemorat. Septem hîc gentes nominat, à quarum oppressionibus eos liberavit [n]. ¶ *Ægyptus*] Exod. 12. & alibi [o]. ¶ *Et Amorai*] Suprà 1. 34 [p]. Sed hæc afflictio erat tantùm unius Tribûs Danis, nec ab ea exempti sunt, sed alias sedes quærere coacti, Jud. 18. Malim referre ad victorias de Sihone & Ogo Amoræis reportatas, Num. 21. & illam alteram, Jos. 10 [q]. ¶ *Filiisque Ammon*] Suprà 3. 13 [r]. Ammonitæ socios se Eglom Regi Moab adjunxerant. Sub *Ammonitis* hîc Moabitas comprehendi verisimile est, utpote quos consanguinitas in expeditionibus suis publicis ferè semper jungebat †. ¶ *Et Philisthiim*] Suprà 3. 31 [s]. ¶ *Sidonii quoque*] Sed nullam cladem ab his inflictam legimus. Resp. 1. Vel ex hoc loco satis probabiliter statui potest, non omnes vel populi afflictiones, vel victorias de hostibus partas, esse à Scriptura commemoratas [t]. 2. Respici hîc potest oppressio Regis Mesopotamiæ, Jud. 3 [u]. qui, utpote Syrus, & Syrorum Rex, etiam Syros alios, inprimisque Syrophœnices & Sidonios, secum ad bellum traxerit [y]. *Sidonii* generaliori nomine *Syri* vocantur, Jud. 3 [z]. Adde quòd *Sidonii* recensentur inter eos populos quos reliquit Deus ut puniret Israelem, Jud. 3. 3 [a]. ¶ *Et Amalec*] Suprà 3. 13. & 6. 3 [b]. & Exod. 17. ¶ *Et Chanaan*] Num. 21. Jos. 11. Jud. 4 [c]. At in Heb. est, ומעון: [quod variè reddunt.] *Et Maon*, Ti. Mo. *Homo Maon*, Jon. in Bo. ut sit viri nomen proprium, Bo. viri *Maon*, M. Jon. in D. i. e. cives & habitatores [d]. *Maonita*, P. Ang. Est proprium nomen gentis cujusdam †. Quidam eos esse volunt qui 1 Paralip. 4. 41. & 2 Paralip. 26. 7. vocantur *Meghunim* *, מעונים, quod Hier. per metathesin accepit pro עמונים *Ammonim* †. Utrobique Græci *Minaeos* reddiderunt. *Minæi* sunt populi Arabiæ noti ex Strab. 16 pag. 768. & 776. Diod. Sic. l. 3. num. 123. qui disertè affirmant eos cum Judæis commercia habuisse. Alii intelligunt habitatores urbis & regionis *Baalmeon* ultra Jordanem, Num. 32. 38 [f]. Alii Madianitas intelligunt [g]. Nam inter hosce hostes haud prætermissi videntur Midianitæ [h]. Verùm Madianitæ possunt intelligi sub Amalecitis, ex cap. 6. 3 [i]. [Syrus pro *Maon* habet *Ammon*; Arabs in versione sua omittit.] Al. *Et indigenis*, Heb. *habitaculi* viris; i. e gentibus illius terræ quam habitatis, reliquis Cananæorum [k]. *Maon sonat habitaculum* [l].

13. *Non addam ut ultra vos liberem*] Intellige hoc sub conditione, nisi perfectam pœnitentiam egeritis [m]. Pro eo statu & conditione quâ tunc erant, dicit se eos non liberaturum. Nondum pœnitentia populi pervenerat quò volebat. Non mutat Deus sententiam, sed illos magis ac magis vult mutari [n].

14. *Ite & invocate deos*] Ironia est, vel Sarcasmus [o]. Qualis illa Deut. 32. *Ubi sunt dii*, &c [p]? & illa Æneid. 9. —*I, verbis virtutem illude superbis* [q]. ¶ *Quos elegistis*] Emphaticè dictum: illos quos, nullis beneficiis cognitos, mihi, tot bonorum vobis auctori, prætulistis. Deus non statim peccata remittit, sed pœnam suam alicujus temporis patientiâ approbantibus, & facta edentibus contraria, ut apparet hîc v. 10, 15, & 16 [r]. Cum maxima Israelitarum utilitate conjuncta fuit hæc Dei cunctatio: Nam majora illi pœnitentiæ opera ediderunt, v. 15, 16 †. *Jure venit cultos ad sibi quisque deos*, Ovid. Ponto l. 3. *Ità semper in secundis rebus immemores cœlestium beneficiorum idolis supplicabant, in adversis Deo: & cùm semper veniam erroris acciperent, semper tamen peccabant post veniam*; Sever. hist. 1. Dixit Agesilaus de Asianis, *ἐλεύθεροι μὲν κακοί, δοῦλοι δὲ ἀγαθοί*, Plutarch. Apophthegm. (i. e. *Boni erant servi, mali autem quando liberi* [s].)

15. *Redde tu nobis quicquid placet*] Hoc est planè resipiscere, cùm peccatorum admissorum non tantùm pœnitet, sed etiam libenter fertur quicquid Deo visum fuerit [t]. ¶ *Redde tu*] q. d. Nè reddas per alienigenas, sed, redde tu. *Melius est in Dei quàm hominum manum incidere*, 2 Sam. 24. 14 [u]. *Redde*, &c. q. d. Si non perseveremus in cultu tuo, punias nos, nec ignoscas [y]. Animadverte in nos propter peccatum nostrum ut voles [z]. Aliâ ratione, si visum fuerit, perfidiam nostram puni, dummodo nos ab his hostibus liberes *.

16. *De finibus--idola projecerunt*] Heb. *è medio sui*, i. e. longè ac penitùs abs se abjecerunt [a]. Ecce hoc signum veri doloris & pœnitentiæ [b]. ¶ *Et servierunt Domino*] Præclarum hoc exemplum est. Et abstulerunt deos alienos, & verum Deum coluerunt. Non est satis auferre mala, nisi bona loco malorum surrogentur [c]. ¶ *Qui doluit super miseriis eorum*, ותקצר נפשו בעמל ישראל] [Variant. Quidam de Israele accipiunt:] *Afflictus enim erat animus Israelis*, Sy. *Siquidem tadio affecti erant animi eorum*, Ar. [Cæteri omnes de Deo exponunt, nec uno modo vertunt.] *Et abbreviata est anima ejus in labore Israel*, Mo. *Coarctatus, vel abbreviatus, est animus ejus propter afflictionem Israel.* H. Doluit vehementer pro iis. q. d. Non potuit ultrà æquo animo ferre miseriam Israelis: id enim opponitur longanimitati & patientiæ: & est anthropopathia [d]. Ut lætitia cor & animum dilatare solet, ità tristitia contrahere & constringere †. Cùm facerent malum, delectabatur quasi labore & angustiâ ipsorum; nunc misertus est, &c. Græci, proximè ad Hebræum, *ὠλιγώθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν κόπῳ Ἰσραήλ*, (i. e. *imminuta fuit anima ejus*, &c. D.) Hoc, ut malè sonans, omisit Jonathan [f]. *Ità imminutus est animus ejus* (i. e. indignatio ejus, quia dixerat, *Non servabo vos*, Jun.) *propter laborem Israelitarum*, JT. tum quo ab hostibus premebantur; tum quo studebant redire in gratiam cum Deo [g]. *Decurtata*, seu *demessa*, *est* (h. e. languefacta est) *anima ejus*, ut Num. 21. 4. Metaphora gemina: 1. à segetibus ad homines; 2. ab hominibus ad Deum; quæ specialiter dicitur *ἀνθρωποπάθεια* [h]. *Ut animus ejus iram remitteret propter afflictionem Israelis*, Ti. Al. *& irritata est anima ejus super miseriis Israel.* i. e. Etsi hactenus asperè eos tractaret, non potuit tamen ampliùs aut paternum affectum in populum suum dissimulare, aut injurias populi sui diutiùs tolerare; sed subvenire illis statuit [i]. Hîc dolor seu commiseratio Dei innuitur; eadem tamen phrasis Zach. 11. 8. de indignatione & aversione Dei usurpatur [k]. Alii aliter. Capitur hîc *anima* pro *voluntate*, & *abbreviare* pro *cessare*, ut sit sensus, *Cessavit voluntas Domini gravare Israelem* laboribus & afflictionibus [l]. Cessavit Deus eos affligere: & ב pro מ ponitur, ut Levit. 8. 32. & 25. 52 [m].

17. *Conclamantes*] i. e. Suos ad bellum convocantes [n]. ¶ *In Galaad*] Intellige, vel, 1. in dimidia tribu Manassis [o], quæ strictâ acceptione Galaad nuncupatur [p]: vel, 2. in tribu Gaditarum: quod malim, quia prætexebant Ammonitæ sibi ereptum totum illum tractum ab Aroer ad Jaboc, cap. seq. v. 13. qui à Reubenitis & Gaditis occupabatur; non autem illum terræ tractum qui trans torrentem Jaboc erat, & à Manassitis possidebatur [q]. ¶ *In Maspha*] Sign. speculum, ideòque plures *Maspha* sunt: 1. in *Juda*, Jos. 15. 38; 2. in *Benjamin*, Jos. 18. 26. & Jud. 20. 1. 3. in *Moab*, 1 Sam. 22. 3; 4. in *Nephthalim*, Jos. 11. 3; 5. & hæc nostra [r]. Duplex erat *Maspha* trans Jordanem, ut diximus ad Jos. 11. 3. una in *Gad*, altera in *Manasse*. Hæc posterior fuisse videtur †; tum quia ibi Jeptha habitavit, qui Manassita erat, vide cap. seq. v. 1 [t]; tum quia Ammonitæ tribum Manasse sibi vicinam invaserant [v].

18. *Erit dux populi Galaad*] Non modò dux belli, sed princeps populi Gilead [x]. Hoc præmio invitant,

tant, &c. ut olim Calebus fecit [y]. Ità tum quidem tumultuario conſilio decreverunt, ſed non ſatis rectè; unde poſtea rectiùs Jepthe accerſunt [z]. Hoc decreverunt, fortè quòd in concilio de Imperatore deligendo non convenirent, nec quiſquam ſuſcipere auſus eſſet. At quid ſi qui primus arma ſumpſerat fuiſſet vir ſceleratus? Reſp. 1. Omnes promiſſiones civiles ità tenent, ſi honeſtis viis perſolvi poſſint. 2. Exiſtimo igitur ſignum hoc à Deo oblatum fuiſſe, atque ideo certi erant non dandum illis malum Principem. A Domino fortaſſe Ducem petierant, & reſponſum acceperant, ſe hoc indicio ſcituros quis eſſet Dux recipiendus; is, nimirum, qui primus cœpiſſet contra hoſtem dimicare. Talibus interdum ſignis Deus abſque voce vel oraculo externo utebatur, ut Gen. 24 *.

CAP. XI.

1. G*Alaadites*] Galaad eſt nomen, vel, 1. *loci*; tum *montis*, Gen. 31. Num. 32. tum *urbis* in eo monte, teſte Hieron. tum *regionis* à monte & urbe dictæ: vel, 2. *viri*. Ità hîc ſumitur [a]. Q. putant Jephtham fuiſſe Gaditam [b]. Alii Manaſſitam [c]. Manaſſenſes enim (non Gaditæ) paſſim vocantur Galaaditæ [d]: ſive quòd duplex ratio nominis in illis concurrebat, (nempe, locus & progenitor eorum Galaad;) ſive quòd mons Galaad ità præcipuè dictus eſt quâ parte Manaſſitas attingit †. ¶ *Filius mulieris meretricis*, אִשָּׁה זוֹנָה] *Mulieris meritoriæ*, Mo. vel, *meretricis*, ο΄. Sy. M. P. Ti. JT. *cauponariæ*, V. ex Chald. *mercatricis*, Ar. Non commune ſcortum erat, ſed concubina privata [f]. Propriè ſpurius erat, nec ante patris nuptias, ſed poſtea per adulterium, natus [g]. Dices, Spurii non admittendi erant in Eccleſiam Dei, Deut. 23. 2. *i. e.* ad jura populi Iſrael. Reſp. Deus hominibus, non ſibi, legem præſcripſit [h]. Diſpenſavit de ſua lege [i]. Talem autem elegit Deus; 1. nè qui ſic nati eſſent, ſtatim animos deſpondeant: 2. ut cogitent ſe non ſuo vitio, ſed patris, excluſos eſſe [k]. Etſi plerunque ſpurii, vel à prava vel à neglecta educatione, improbæ vitæ exſiſtant, id tamen neque neceſſarium neque perpetuum eſt [l]. ¶ *Qui natus eſt de Galaad*] Alius hic Galaad ab illo vetuſtiore, de quo Num. 32. Joſ. 17. Sed hic ab illius poſteris fuiſſe videtur, & quidem vir celebris, ad quem confluxerunt qui egentiores militiam ſequebantur [m].

2. *Hæres eſſe non poteris, quia de altera matre natus es*, כִּי בֶן אִשָּׁה אַחֶרֶת אָתָּה] *Quia filius mulieris alterius tu*, P. Mo. Pi. V. Jon. *alienæ*, Sy. *exteræ*, vel *extraneæ*, Ar. JT. Jo. in G. Apud gentes aliquas matre non cive nati νόθοι (i. e. ſpurii) dicebantur, ut ex Ariſtophane oſtendimus de J. B. & P. 2. 5. 15. Apud Hebræos verò mater quæ Legi ſe ſubjecerat non maculabat natales, neque ad hæreditatem capeſſendam obſtabat. Quare meritò Jepthes de hac injuria queritur infrà 7 [n]. Quidam per *meretricem* hîc intelligunt mulierem alterius Tribûs, quam *Galaad* duxit in uxorem vel concubinam; atque ideo filius ejus non potuit patri ſuccedere in hæreditate, cùm Lex hoc nomine vetet connubia diverſarum tribuum, nè permixtio fiat prædiorum [o]. Filius ſi quis natus fuiſſet in patris tribu ſortiebatur hæreditatem, quod modò fratres Jepthe negabant, ut ipſe iis exprobrat, v. 7. non auſurus hiſcere ſi ſcorto natus fuiſſet [p]. Qui uxorem ex alia tribu duxerat, ſi filium ex ea ſuſceperat, non adibat hæreditatem: qui verò ex concubina natus erat, ſi non erat ancilla, vel extranea, adibat hæreditatem. Unde dictitant, *Qui filium habet, omnino filius ejus eſt, niſi natus fuerit ex ancilla vel extranea* [q]. Verùm hîc vocat *mulierem alteram*, non quæ eſt alterius Tribûs, ſed quæ alia ſit à legitima uxore, i. e. quæ ſit meretrix & concubina [r], qu. *mulier ab eo* (i. e. Galaade) *aliena*, *i. e.* nullo matrimonii vinculo ei juncta †. Injuſtè autem ejecerunt Jepthe: ſpurio enim à patre & domo jure communi debentur alimenta, non tamen hæreditas [t].

3. *Quos ille fugiens*, וַיִּבְרַח מִפְּנֵי אֶחָיו] *Et fugit à facie fratrum ſuorum*, Mo. i. e. ob metum fratrum [v]. ¶ *In terra Tob*] Ità P. Mo. JT. *Tob* eſt nomen viri [x]. *In provincia Tob*, i. e. cui præerat vir quidam nomine *Tob* [y]. Vel *Tob* eſt nomen regionis [z]. Sita erat in terra Galaad. Ità Joſephus & Adrichomius [a]. Non procul ab Hammonitis erat in ingreſſu Arabiæ deſertæ. Vide 2 Sam. 10. 6, & 8. 1 Maccab. 5. 13 [b]. ¶ בְּאֶרֶץ טוֹב] *In terra bona*, Sy. Certè bona fuit hæc terra Jepthe, quia benignè fugientem excepit & aluit [c]. *In regione quadam fertili*, Ar. ¶ *Congregatique ſunt ad eum viri inopes*, אֲנָשִׁים רֵיקִים] *Viri vacui*, aut *inanes*, [plerique;] i. e. otioſi, V. ¶ *Sequebantur*] Ejus partes ſecuti ſunt [d]. Hebr. *exiverunt cum illo*, putà, in expeditiones militares, quas Jiphthach, homo exſul & profugus, ad tolerandam vitam cogebatur ſuſcipere: quarum irruptionum & excurſionum documento Gilhaditæ adducti ſunt ut eum ſibi ductorem præficerent †. Prædas agebant, ſed nonniſi juſtas, putà, ab Ammonitis & Philiſtæis; quomodo qui Davidem ſequebantur, 1 Sam. 22. & 23 [f]. Nec aliud hic de Jepthe dicitur quàm alibi de Davide [g]. *Egreſſi ſunt cum eo*, vel, ad bellum, vel, ex urbe Galaad, ad quærendum novas ſedes [h].

4. *In illis diebus*, וַיְהִי מִיָּמִים] *Et fuit à diebus*, Mo. *poſt* aliquot *dies*, Sy. Ar. P. Pi. D. ut, ſcilicet, referatur ad ſponſionem illam Gilhaditarum, ver. 2. q. d. Quod illi ſibi exoptârunt, id paulò poſt conſecuti ſunt, &c. Huic expoſitioni favent ſequentia [i]. Elapſo aliquanto tempore [k]. *A tempore dierum*, Jon. *Poſt annos illos*, JT. i. e. ultimo annorum illorum octodecim, de quibus cap. 10. v. 8 [l]. Sed *dies* pro *annis* non memini legere, pro *anno dierum* notius eſt quàm ut probari debeat [m]. *Poſt dies*, i. e. poſt annum. Sic v. 40. *à diebus ad dies*, i. e. ab anno ad annum, uno verbo, *annuatim*. Adducunt hos inter plures alios locos ad probandum יָמִים *dies* ſæpe ſumi pro *anno* [n].

5. *Ut tollerent in auxilium ſui Jephte*, לָקַחַת אֶת־יִפְתָּח] *Ut acciperent*, i. e. ut acceptum adducerent, ſcil. ad Ducatum. Sic Pſal. 78. 70. *Accepit è caulis*, ſcil. ad Regnum [o].

6. *Eſto princeps noſter*, לְקָצִין] *In principem*, Jon. P. vel, *ducem*, D. Nota phraſin, *eſſe in principem*, pro, *eſſe principem*. Sic, *ero in Deum*, i. e. Deus: *Fuit ei in uxorem*, i. e. uxor. קָצִין propriè qui à populo conſtituitur ad tempus, & eſt infra שׁוֹטֵר *Præfectum*, & *Præfectus* infra מוֹשֵׁל *Dominatorem*. מוֹשֵׁל eſt Rex ipſe, שׁוֹטֵר à Rege conſtituitur, קָצִין à populo. Simul iſta leguntur Prov. 6. 7. Dicuntur קְצִינֵי סְדֹם, Iſa. 1. 10. i. e. ἄρχοντες, ο΄. & כָּל קְצִינַיִךְ, Jeſ. 22. 3 [p].

7. *Nonne vos odiſtis, & ejeciſtis?*] i. e. Præ odio & injuſtè expuliſtis me *. At fratres hoc fecerant, v. 2. quomodo ergò ſic dicit Senibus [q]? Reſp. 1. Fortè inter illos qui venerant erant fratres ejus [r]. 2. Senes hoc fecerunt inſtinctu fratrum. Nam ſine Senibus, h. e. Magiſtratu urbis, fratres non potuiſſent eum expellere †. Ab iis ſe expulſum dicit, quòd ad expulſionem fratrum conniverent, nec ipſum, pro officio, ab injuria vindicabant [t]. Fortè ex magiſtratu erant qui hæreditatem Jiphthacho abjudicaverint [v]. Qu. An Jepthe jure excluſus fuit? Reſp. 1. Juſtè excluſus eſt ab hæreditate, ideóque de ea nullum hîc verbum facit. 2. Injuſtè ex paternis ædibus exterminatus videtur. Fieri potuit, 1. quòd pater ipſius aliquid ei donâſſet, vel ad certos annos, vel in perpetuum, unde viveret. Debentur etiam ſpuriis & educatio & alimonia. 2. Fortè ejecerunt eum adhuc juniorem, neque ad vitam agendam ſatis inſtructum [x].

8. *Ob hanc cauſam nunc ad te venimus*, שַׁבְנוּ אֵלֶיךָ] *Reverſi ſumus ad te*, JT. D. pro, *venimus*. Compoſitum pro ſimplici; ut, *tranſire*, pro *ire*, &, *reſpondere*, pro *loqui*, *nullo interrogante* [y]. Vel, *reverti* referendum eſt ad animum; q. d. Conſilium & propoſitum commutavimus [z]. *Idcirco venimus*, ſcil. ut injuriam illatam obliteremus beneficio inſigni [a]. q. d. Fatemur nos peccâſſe, ideóque injuriam compenſabimus: vel ſic; Ità eſt ut dicis, neceſſitate compulſi ad te venimus, ut nos ab Ammonitis liberes [b]. ¶ *Siſque dux omnium qui habitant in Gilead*] h. e. Tribuum Trans-Jordaninarum. Harum tantùm Principatus ei initio commiſ-

ſus

[v] V. [x] M. [y] V. [a] D. ex Euſeb. La. Jun. [b] La. Bo. [c] Pi. ex Jun. [d] La. [e] V. † Pi. ex Jun. [f] La. L. Bo. E. [g] E. [h] D. [i] Pi. [k] V. [l] Jun. [m] D. [n] BA. 2. 4. 10. 505. [o] D. [p] Idem. * V. [q] D. [r] L. Jun. † D. [t] Pi. [v] Ma. ex Jun. [x] Sea. [y] D. [z] Mar. [a] Pi. [b] Bo.

fuit est [c]; sed post victoriam de Ammonitis (& punitos Ephraimitas [d]) cæteræ quoque Tribus eum in Ducem acceptârunt †. Dicitur enim *judicâsse Israelem* cap. seq. v. 7. *sex annis*. Et eodem ordine cum cæteris Judicibus numeratur 1 Sam. 12. & Heb. 11 [f]. Qu. Quomodo licebat illis dare Principatum Jepthæ, vel illi accipere, cùm esset Mamzer? Vide Deuter. 23. 2. Resp. 1. Oraculo admoniti erant, ut eum deligerent Principem qui primus invaluisset contra hostes; adeóque à lege liberati sunt ipsius Dei pacto atque judicio [g]. Hujus vocationis extra ordinem auctor Deus fuisse putandus est, ex sponsione Gilhaditarum suprà cap. 10. v. 18. jam enim fortè aliquoties in Hammonitas irruperat, & probabile est [h]. 2. Cùm duo præcepta Dei videntur inter se pugnare, ità ut unum impediat alterum, quod gravius & potius judicabitur retinendum est, ut liquet ex labore in Sabbato suscepto dum hostis obsidet urbem, & ex eo quòd David comederet panes propositionis, urgente necessitate. Lex est, Ecclesiam non esse ministris orbandam, & alia lex est, Neophytus non fiat Episcopus: Rectè tamen Ecclesia Mediolanensis, cùm alium idoneum invenire non posset, elegit Ambrosium, Neophytum & Catechumenum. Misericordiam vult Deus, non sacrificium. Ità nunc, cùm duæ leges urgerent, una defendendæ urbis ab alienigenis, altera verò, nè spurius neret Magistratus, lex ea servanda fuit quæ ad salutem civitatis erat potior [i]. Necessitas Ducem tum aliquem bonum poscebat, neque suppetebat alius: Et legem illam de Mamzeribus voluit Deus ad populi utilitatem accommodare, nonnihilque laxare [k].

9. *Si verè venistis ad me*, [אִם מְשִׁיבִים אַתֶּם אוֹתִי] *Si reducitis me*, M. P. Ti. *Redec*, pro, *eo*, ut jam dictum. Malim, *adducitis*. Nam non reducebant eum ad hoc bellum, sed adducebant rationibus persuasum [l]. ¶ *Ero vester princeps?*] q. d. Mihi hoc serio & ex animo promittitis [m]? Qu. An Jiphtha hic reus erat ambitûs? Resp. Negatur. Ambitus est, cùm largitione, fraude & malis artibus Magistratus quæritur. Hæc non facit Jiphtha. Sed cùm quis videt se ad Magistratum vocatum honestâ interpositâ conditione, & posse Reipublicæ prodesse, non est hæc ambitio [n]. Honesta hæc oratio & modesta postulatio fuit. Petit enim id tantùm quod & ipsi dare poterant, & in concilio suo se daturos antè definierant, & nunc quoque ultro ae spontè detulerunt [o]. [Al. aliter:] Fuit in hoc homine nonnihil ambitionis, aliàs non malo, nec impio: eam Dominus ferulâ paternâ castigavit, ut dicemus [p].

11. *Fecitque eum—principem sui*] i.e. Galaaditarum: nec victoriam exspectavit: ut, scilicet, benevolentiam in Jepthe demonstrarent, & illi planè fidere ostenderent, eúmque alacriorem ad bellum redderent [q]. ¶ *Locutus est sermones suos*, [אֶת כָּל דְּבָרָיו] *Omnia verba sua*, P. Mo. c. Jon. Sy. Ar. Sensus est, vel, 1. Belli hujus negotium Deo per orationem commendavit [r]; vel, 2. Recensuit omnia verba suprà dicta, & conditiones prædictas †. Consilia sua de bello, & summam hujus legationis, ut quæ acta essent confirmarentur, & quid agendum postea statueretur [t]. ¶ *Coram Domino in Maspha*] Ità P. Mo. c. Quid illud, *coram Domino?* Resp. 1. Pro concione, seu, audiente populo [v]. Nam in Israeliticorum conventuum medio Dominus adesse censebatur, Deut. 6. 25. & alibi [x]. Vide Matt. 18. 20 [y]. 2. Invocando Deum in testem pacti [z], & adhibito juramento [a]. 3. Coram Altari, quod ibi, ut videtur, erexerunt, ut sanctè hoc fœdus sancirent [b]. Erat *Maspha* locus ubi convenerant Reges pugnaturi cum Josue, & propter insignem victoriam ibi partam obtinuit consuetudo in Israel, ut congregarentur ibi; ubi etiam Altare erat, & domus orationis [c]. 4. Coram Pontifice Ephod & Rationali indutum; hic enim repræsentabat Deum, eúmque consulens pro Principe oracula accipiebat [d]. Pontifex autem vel casu adfuit, vel evocatus fuit, ut de belli successu Deus consuleretur †.

12. *Quid mihi & tibi?*] Hebraismus, Quid mihi & tecum? i. e. Quid mihi negotii tecum [f], quòd ad me venisti, & bellum infers patriæ meæ? q. d. Nihil habeo tecum commune [g]. Locutio tam Græcis quàm

[Margin notes, left column: c Bo. Ser. — d Bo. — † La. — f Bo. et Ser. — g Mart. — h Ma. et Jun. ad v. 3. — i Mart. — k Ser. — l D. — m Bo. — n Mart. — o Me. — p Os. — q Me. et To. — r Bo. et Ser. — † V. Jun. fin. Ser. La. Bo. — t Me. — v V. Pi. Mo. — x Ser. Me. — y Ma. — z La. Bo. — a Bo. — b La. — c K. in D. M. — d La. — † Bo. — f V. D. — g V.]

Hebræis usitata. Jos. 22. 24. *Quid vobis & Domino?* Matt. 8. 29. *Quid nobis & tibi?* Joh. 2. 4. *Quid mihi & tibi, mulier?* Anacreon, Τί μοι καὶ μακρῆς αὐλοῖς; Demosthenes, τί ὑμῖν καὶ ἐκείνῳ; Hieron. *Quid mihi & voluptati* [h]? Fungitur Jepthe officio boni Principis, qui non antè bellum suscipit quàm cum hoste expostulet, & litem pacificè componere conetur [i].

13. *Tulit Israel terram meam*] Qu. Num hoc verum est? & quomodo? Resp. 1. Mentitur, nam terra illa in adventu Israelitarum erat *Amorræorum*, antè erat *Moabitarum*, nunquam autem *Ammonitarum* [k]. At si ità esset, & *Ammonitæ* in eam nihil unquam juris habuissent, non videtur id Jepthe fuisse taciturus, & causæ falsitatem non regesturus [l]. Adde, totam illam Schonis terram non fuisse *Moabitarum*, sed partim *Ammonitarum* [m], ut liquet ex hoc loco [n], & ex Jos. 13. 25 *. Porrò, Rex *Ammon* fuit etiam Rex *Moab* [o], vel nunc, vel olim [p], & eo nomine hanc terram repetit. Confirmatur ex eo, quòd in tota hac disceptatione aliquoties etiam fit mentio *Moab*, & Chamos idoli *Moab*, quod ipsius Regis Ammonitarum deum vocat v. 24 [q]. Agit ergò Rex *Ammon* pro *Moabitis*, vel ut subditis, vel ut socius & confœderatus [r]. *Ammonitæ* enim & *Moabitæ* ferè res suas inter se conjungebant. Illius etiam terræ quam suam dicebat, & alterius *Moabitarum* suæ terræ conjunctæ, eadem & omnino par causa erat †.

15. *Hæc dicit Jepthe*] Solicitè a se infamiam belli injusti amolitur, ut decebat bonum Principem [t]. ¶ *Non tulit terram Moab, nec—Amman*, &c.] Primus locus defensionis est infitiatio, quam confirmat à rebus gestis, & quia nihil rei fuit Israelitis cum Hammonitis, sed tantùm cum Edomæis & Moabitis, Deut. c. 2. v. 18 [v]. *Non tulit terram*, &c. scilicet, quam actu tunc possidebant *Moabitæ* & *Ammonitæ*, (hoc enim eis vetuerat Deus,) sed eam tantùm quam bello, sive justo sive injusto, (res enim hæc incerta est & dubia,) occupavit Sehon, Rex Amorræorum, Hebræi, eo prostrato, jussu Dei occupârunt [x]. Quæ Amorrhæus per vim bellicam aliis eripuerat, facta sunt eorum qui Amorrhæum devicerant jure gentium, quod hic indicatur: vide & 1 Sam. 30. 20. Non aliter sensisse Græcos & Romanos ostendimus de J. B. & P. 3. 6. 7 [y]. At regeri potuit injustè hæc ipsis ablata per Sehonem, (quod & probabile est,) nec Israelitas plus juris habere posse quàm Sehon ipse habuerit [z]. Hæc ergò ratio sola non satisfaciebat Regi Ammon: hinc alias subjungit [a]; nempe, donationem Dei, & præscriptionem, &c [b].

16. *Usque ad mare rubrum*] Intellige non de adventu ad mare Rubrum ante ipsius transitum, nec de altero paulò post transitum, Num. 33. 10. sed de altero in statione Asiongaber, (quæ fuit in ora maris Rubri, 1 Reg. 9. 26. 2 Paral. 8. 17.) à qua proximè in Cades venerunt, Num. 33. 35, 36. Et *Cades* hic non est Cadesbarne, sed Cades in finibus Edom, Num. 20 [c].

17. *Ad regem Moab*] Hæc legatio nusquam refertur [d], sed ex hoc loco colligitur, & ex eo quòd transitum Israelitis & ipse denegaret †. ¶ *Mansit in Cades*] Iter suum, ut decreverat, per Idumæorum vel Moabitarum fines non prosequendo, neque quicquam in eos hostile moliendo [f].

18. *Castrametatus est*] Hebr. *Et castrametati sunt*; cùm hactenus singulari numero usus sit: sed *Israel* vox est collectiva, in cujusmodi vocibus facilè ab uno numero ad alterum transitur [g].

22. *Et de solitudine*] Eâ, nimirum, quæ juxta vel trans Arnon rupem, per quam Israelitæ ingressi erant in ditionem Regis Sehon: quanquam & Ammonitæ etiam eosdem terminos orientales habitarant versùs torrentem Jaboc [h]. *A deserto*, i. e. ab Arabia deserta [i].

23. *Dominus subvertit Amorræum*, [הוֹרִישׁ] *Ejecit*, P. Mo. M. Jon. Ti. Tò הוֹרִישׁ hoc capite contraria significat, nempe, *in hæreditatem accipere*, &, *hæreditate deturbare* [k]. ¶ *Et tu nunc vis possidere?* [וְאַתָּה תִּירָשֶׁנּוּ] *Et tu possidebis eum?* P. Mo. *possidere conaris?* Ti. *hæreditabis?* i. *hæres illius esses?* JT. *Hæreditario jure possideres eum*, h. e. terram illius? Sic verbum illud passim regit accusativum personæ, per metonymiam subjecti, ad significandum scil. res ab illa persona possessas;

[Margin notes, right column: h D. — i Bo. — k Me. et Ser. Jun. Pi. — l Bo. — m Bo. La. — n La. — o Bo. — p L. Caj. & Carthus. in Bo. La. Bo. — q La. — r Bo. — s La. — † Bo. — t G. — v Ma. et Jun. — x La. — y G. — z Bo. — a La. Bo. — b Bo. — c Idem. — d Idem. — † D. — f Bo. — g Idem. — h Bo. ad v. 13. — i Jun. — k M.]

ſſas: ut Gen. 15. 3. *poſſidebit me*, i.e. bona mea; Deut. 1. *ad poſſidendum gentes multas*, i.e. regiones earum, ud. 14. 15. *Num ad poſſidendum nos* (i. e. bona noſtra) *vitâſtis nos* [l]? Confirmat jus ſuum à victoria diviniis data [m].

24. *Nonne quæ poſſidet Chamos*, &c? הֲלֹא אֵת אֲשֶׁר יוֹרִישְׁךָ כְּמוֹשׁ וג׳] [Variè reddunt.] *Nonne quod poſſidere te faciet Chemos, illud poſſidebis?* Mo. ſim. ο'. on. Sy. Ar. P. Ti. Verùm quia iſtius ſignificationis ullum aliud exemplum occurrit, (uſitatè enim הוֹרִישׁ gn. *è poſſeſſione ejicere*,) & aliò trahit ſequens ſententia, verto, *Nonne quem expelleret à facie tua Chemoſch, lum hereditario jure poſſideres?* יוֹרִישְׁךָ accipio pro יוֹרִישׁ מִפָּנֶיךָ; quomodo Pſal. 5. 5. *non eſt commoratus apud te malus*, ubi יְגֻרְךָ pro יָגוּר עִמְּךָ [n]. *Nonne eum opulum quem expulerit Chemoſch, hunc in poſſeſſionem accipies?* M. Argumentum eſt ad hominem [o]. Loquitur ixta ipſius opinionem: q. d. Nonne cujus dederit bi dominium Chamos, dices illud tuum eſſe? Sic uem expulerit Dominus, i. e. patriam eorum quos xpulerimus authore Deo noſtro, illud poſſidebimus [p]. lotandum hîc, Ammonitas & Moabitas terras ſuas ure belli poſſediſſe, ejectis vel deletis priſcis incolis, Deut. 2. 10, 20. gloriam autem iſtius victoriæ, quam Deo acceptam referre debebant, ipſi impiè ad idola ransferebant. Porrò, *Chamos* paſſim in Scriptura *Moabitarum* Deus adſtruitur, Num. 21. 29. 1 Reg. 11. 7, 3. & 2 Reg. 23. 13. & Jer. 48. 13, 46. ut *Moloch*, el *Melchom*, *Ammonitarum*, 1 Reg. 11. 5, 7, 33. & Reg. 23. 13. Indè probabiliter colligi diximus eundem hunc Regem & *Ammonitarum* & *Moabitarum* fuiſſe [q]. Dicta hæc ſunt συγχωρητικῶς, ſive per conceſſionem; q. d. Ut dem fieri iſtud à Cemoſcho poſſe, &c [r].

25. *Melior es Balac?* הֲטוֹב טוֹב אַתָּה מִבָּלָק] *Num bonus bonus tu præ Balak?* Mo. *An melior ac præſtantior?* Sy. ſic M. P. V. *An plus juris habes?* Ti. Adjectivum repetitur intendendæ ſignificationis causâ, & præpoſitio מִן appoſita rei cum qua fit comparatio, adjectivo autem per ſe manente, uſitata eſt expreſſio comparativi gradûs †. ¶ *Jurgatus ſit*] Hebr. *Nunquid rixando rixatus eſt?* q. d. Nunquid prima iſta ab o controverſia [t]? Balac regnabat in Moab cùm Iſraelitæ iſtarum terrarum poſſeſſionem acceperint; nec amen eas repetiit [v], nec ſibi vendicavit, eò quòd jure belli Amorrhæus eum olim poſſeſſione deturbârit [x].

26. *Per trecentos annos*] Qu. Quomodo conſtant i 300 anni? Reſp. 1. Hebræi ſic numerant in Seder Olam. Joſua rexit Iſraelem 28 annis; Othoniel, o, Ahud, 80; Debora & Barac, 40; Gideon, 40; bimelech, 3; Thola, 23; Jair, 22; 18 ann. quibus ervierunt filiis Ammon: qui ferme 300 annos faciunt [y]. 2. Alii diſtingui volunt annos ſervitutis à Judicum annis [z]. Sed hoc Scripturam mendacem facit, Reg. 6. 1 [a]. 3. Incipit numerus ab exitu ex Ægypto, unde narrationis initium fecerat v. 16. At ſic nni ſunt 305. Sed hoc genus ellipſeos non eſt inſolens ad rotundationem numeri. Vide Jud. 20. 46 [b]. Non loquitur præcisè, ſed numero rotundo [c]. *Per annos trecentos*, i. e. circiter: Nam, ut doctiſſimi ſentiunt, deficiunt aliquot anni. Sed hic modus exprimendi numeros frequens Scripturis, ut videre eſt Num. . 46. & 2. 32. & 11. 21. & alibi ſæpe †. Sic 70 Gideonis filii, c. 8. 30. & 9. 5. Et ſic de Euripide, cùm ixiſſet in Oreſte, χιλιόναυν στρατὸν, (q. d. *millenavem exercitum*,)—dixit Scholiaſtes, ἀπηρτισμένῳ ἐχρήσατο ἀριθμῷ, i. e. *perfecto uſus eſt numero.*) Utrinde ordiamur, ſemper aut deeſt aliquid, aut redundat: nam ab exitu ſunt anni 305, vel 306; à poſſeſſionis principio 266, el 267 [d]. *Trecentos* vocat, quia modus loquendi vel cripturæ vel hominum paſſim id ferebat, & quia magis ad trecentos quàm ad ducentos accederet †. Longam præſcriptionem urget [f]. Videmus præſcriptionis jus non eſſe novum, ſed à Deo ipſo inſitum animis ominum [g]. Lacones apud Iſocratem in Archidamo, *Meſſenam tenuimus ampliùs 400 annos. Non vos latet, oſſeſſiones, ſive privatas ſive publicas, præſcriptione longi temporis confirmari.* Si præſcriptioni vis negaretur, nunquam deeſſet Regibus litium & bellorum materia. Ridet ergò Tacitus Annal. 6. Artabanum Regem Parthorum, *qui veteres Perſarum & Macedonum terminos & poſſeſſa Cyro & Alexandro repoſcebat* [h]. Nimirum, ſicut eſſe aliquod tempus quo actiones excluderentur publici boni causâ ſtatuunt civiles leges; ità inter gentes, ſed longiore temporum ſpatio, idem valet recepto jure, de quo egimus de Jure belli 2. 4 [i].

27. *Judicet Dominus, arbiter hujus diei*] i. e. Hujus litis. Sic *dies* pro judicio ſumitur 1 Cor 4. 3. Jer. 17. 16. Eſt Metonymia [k]. [Sed nodum in ſcirpo quærit. Nam in Hebræo eſt, יִשְׁפֹּט יְהוָה הַשֹּׁפֵט הַיּוֹם,] *Judicet Jehovah judex hodie*, P. Ang. *Judicet Dominus, qui judex eſt, hodie*, M. Ti. JT. Judicet de cauſa hac & controverſia inter Iſraelitas & Ammonitas [l].

29. *Factus eſt ſuper Jephte ſpiritus Domini*] *Spiritus fortitudinis*, Chald. in V. Vide quæ ſuprà 3. 10 [m]. Gileaditæ Jeptham ſibi tantùm Ducem delegerant: Hîc autem Deus oſtendit ſe hunc Ducem deſtinaſſe toti Iſraeli [n]. ¶ *Maſpha quoque Galaad*] i. e. Maſpha quæ eſt in extremis terminis Galaad versùs Libanum & Hermon; hiſce enim maximè & proximè imminebant vicini hoſtes Ammonitæ [o]. Diſtincta hæc civitas erat à Maſpa Judæ [p].

30. *Votum vovit*, &c.] [Dicenda ad hunc locum reperies in fine capitis, ubi omnia hoc negotium ſpectantia in unum compingere placuit.]

33. *Uſque dum venias in Mennith*] *Minnitham*: oppidum ſitum in Hammonitarum termino, non procul à Rabba. Anitham vocat Ptolemæus, Geog. l. 5 [q]. *Minnith* regio fuit tritico abundans, quod Tyrum deferebatur, Ezec. 27. 17 [r]. *Nunc oſtenditur Mennith villa in quarto lapide Eſbus pergentibus Philadelphiam* †. ο'. (nempe, in Codice Romano, Bo.) hîc habent, *ab Aroer ad Arnon*; vitiosè. Nam Aroer eſt in ripa Arnon. At Codex Baſileenſis & Regius noſtro conſentiunt [s]. ¶ *Uſque ad Abel, quæ eſt vineis conſita*, עַד אָבֵל כְּרָמִים] *Uſque ad Abel vinearum*, P. Mo. JT. *Uſque in præſentem diem in ſeptimo lapide Philadelphiæ villa Abela cernitur vineis conſita* [v]. Al. vertunt, *ad planitiem vinearum*, Jon. M. Aliis eſt nomen proprium, *Abel-charmim*, Sy. lim. Ti. Incurſionem Jiphthachi circumſcribit Minnith ab Auſtro, & Abel ab Oriente [x].

34. *Unigenita*, וְרַק הִיא יְחִידָה] *Et tantùm ipſa unica*, P. Mo. JT. *ſolitaria*, vel *ſola*, ſub. *erat illi*, i. e. eam ſolam habebat [y]. ¶ *Non habebat alios liberos*, אֵין לוֹ מִמֶּנּוּ בֵּן אוֹ בַת] *Non* (ſub. *erat*, JT.) *ei ex ſe filius* (ſub. *alius*, JT.) *aut filia*, Jon. P. Mo. JT. D. V. *Ex ſe*, i. e. ex ſe parente. Licèt ex alia uxore haberet liberos privignos, ex alio patre natos, nullos tamen ex ſe habuit [a]. *Nec ullam habebat prolem præter ipſam*, Ang. Ar. vel, *de ſuo non habuit filium*, Ang. Alii vertunt, *ex ea*, i. e. ex filia; q. d. Quæ filia nullos liberos habebat [a]: ut ſit enallage generum, מִמֶּנּוּ pro מִמֶּנָּה, quod quinquies poſitum notant Heb. critici [b].

35. *Decepiſti*, הִכְרַעְתָּנִי] *Depreſſiſti me*, V. JT. Ma. vel, *humiliâſti*, V. Eram nuper clarus victoriâ de Ammonitis, tu verò depreſſiſti, imò prorſus perdidiſti ac exterminâſti: actum eſt de poſteritate mea [c]. Qui me antehac turbare conati ſunt, operam luſerunt, ut, fratres mei & Hammonitæ: at tu, hoc facto, prorſus me dejicis [d]. Deplorat amiſſam ſpem poſteritatis ex filia †. ¶ *Aperui os meum*] Locutus ſum vovendo, Vovi. Num. 30. eadem eſt formula in lege de votis; quâ intelligatur votum non tantùm animo & propoſito conceptum eſſe, ſed etiam verbis exteriùs nuncupatum. Unde *vituli labiorum* dicebantur *. ¶ *Aliud facere non potero*, וְלֹא אוּכַל לָשׁוּב] *Ità ut non poſſum repetere*, JT. Hebr. *reverti*, ſub. *ad pandendum*, i. e. votum hoc altero commutare [f]. Malim, *recedere*, ſcil. à voto illo quod vovi [g]. *Non poſſum redire* ad aliud votum [h]. At hic non conſideravit, vel etiam ignoravit, ſibi licuiſſe eam 30 ſiclis redimere, Levit. 27. 4 [i]. Quemadmodum erat vir militaris, hanc rationem redimendarum hoſtiarum ignorare potuit. Vel dicendum, *votum* hoc *æſtimationis* non fuiſſe, ſed חֵרֶם, quod eſt ἀνάθεμα quod redimi non poterat [k]. [De quo plura porrò dicenda ſunt.]

36. *Fac mihi quodcunque pollicitus es*] Vide & admirare in hac filia animos, obedientiam, religionem, & amorem patriæ, quibus ſe morti offert [l].

37. *Di-*

[h] Ser. [i] G. [k] La. [l] V. [m] Me. Ma. [n] Man. [o] La. [p] Mar. [q] Jun. Me. [r] Ma. † Hi. in Bo. [s] Bo. [v] Hi. in Bo. [x] Jun. [y] V. [a] D. [a] Q. in V. Q. in D. [b] D. [c] V. [d] Ma. ex Jun. † G. * Mart. [f] Jun. [g] Pi. [h] D. [i] Pi. [k] Mar. [l] L.

37. *Dimitte me*, ità Sy. M. P. וְהַרְפֵּה מִמֶּנִּי] *Relaxa me*, Mo. *remitte à me*, Jon. *abstine à me*, Ti. *Desiste à me*, scil. mittenda ad locum Tabernaculi, &c [m]. ¶ *Circumeam montes*, וְיָרַדְתִּי עַל הֶהָרִים] *Et descendam super* (vel *ad*, Ti. Bo. vel *juxta*, D.) *montes*, [o]. M. P. Ità dicit, quòd domus Jephte esset in arduo monte, unde oporteret descendere; aut quòd intercesserit vallis inter domum ejus & montem [n]: vel, *descendam*, pro, *ibo*. Utuntur Hebræi verbis *ascendo* & *descendo*, nullâ habitâ sitûs ratione. Infrà 15. 11. *descenderunt in summitatem petra*. Contrà, legimus Jos. 7. 24. *ἀνήγαγε subduxerunt eos in vallem Achor* [o]. Ar. vertit, *ut abeam deambulatum super montes*; sim. Sy. Vel, *descendam versus montes*, K. in D. Fortè locutio brevis est, pro, *descendam, & ibo ad montes*; unum pro duobus. Sic, *Accipies carbones ignis super caput ejus*, pro, *accipies & pones*, *Accepisti dona in hominibus*, i. e. *accepta dedisti* [p]. ¶ *Et plangam virginitatem*] Quæ illo ævo tristis erat & dedecorosa [q]. Vide 1 Sam. 1. 6, 7. Jes. 4. 1 [r]. Erat maledictio quædam, sine liberis decedere. Præceperat Deus hominibus initio ut multiplicarent. Studebant Hebræi sanctam Rempublicam augere. Sperabant etiam Messiam è sua stirpe nasciturum †. *Plangam virginitatem*. Deo enim servire soli, si marito subjecta fuisset, non poterat: Ei enim jus in uxorem. Sic apud Græcos diis dicata animalia vocantur ἄφετα, quòd nemini servirent, sed in deorum honorem servarentur. Aliud in viris, qui, quamvis Templo dicati, uxores habere poterant, à quarum tamen congressu ministerii tempore abstinebant. Viri enim sui juris manent [s]. Olim probrosa erat virginitas. Vide Jes. 4. 1 *.

39. *Fecit ei sicut voverat*] Illam non redemit, ut poterat per legem triginta siclis, Levit. 27. 4. sed reliquit consecratam Domino. Ideo non passus est illam nubere, nè alterius quàm Jehovæ esse videretur: quod ex legis ignoratione (ut corrupta erant tempora) profectum, dicit enim v. 35. se non posse repetere; & puella patri fidem habens virginitatem deflet †.

40. *Et plangant*, &c. לְתַנּוֹת לְבַת יִפְתָּח] [Variè reddunt.] *Ad lamentandum*, vel, *ut plangerent*, *filiam Jephtha*, [s]. Jon. Sy. Ar. M. Ca. Os. Ang. *Ut plangerent*, vel mortem ipsius [y], vel perpetuam ejus virginitatem [z]. Non placet hæc versio, hic enim sequitur præpositio ל Lamed ante nomen filiæ; cùm verbum *plangendi*, tanquam activum, postulet articulum אֶת [a]. Alii vertunt, *ad consolandum*, V. D. Q. in G. *ad alloquendum*, Mo. P. *ut dissererent cum filia Jephtha*, Tr. Belg. Ang. in margine; *ut colloquerentur*, V. Chaldæa vox est, & *disserere* significat, & ל, quod sequitur, pro *de* positum, ut sæpe. Sensus est; In memoriam victoriæ, servatæque Deo fidei, quater anno ad eum locum venisse virgines, & colloquio, aut etiam carminibus, rem celebrâsse. Quod ad sua quoque tempora à Samaritis eodem in loco factum narrat Epiphanius [a]. Verto, *ad laudandum filiam Jephtha*. Sic Jud. 5. 11. (ubi dicta vide.) Debitas heroinæ illius laudes celebrabant: sive id coram ipsa Jephthæ filia factum sit, sive in alio loco publico, sive dum superstes fuit, sive etiam post obitum. Major sanè filiæ fuit quàm patris laus: cùm enim ille votum temerè instituisset, cujus eum mox pœnituit, illa, plusquam virili animo consolata patrem, voti paterni incommodum fortiter suscepit [a]. De Voto Jepthæ multa hic quæri solent. 1. Quæ fuit voti hujus materia? 2. An obligavit? 3. An votum hoc exsolvit? 4. An peccavit, sive vovendo, sive votum exequendo? Sed cæteræ ferè quæstiones ex prima pendent [b]. Q. 1. Quid vovit Jepthe? Votum illud habetur v. 31. *Quicunque primus fuerit egressus de foribus domus meæ —— eum holocaustum offeram Domino*. Hebræa sic se habent, וְהָיָה הַיּוֹצֵא אֲשֶׁר יֵצֵא מִדַּלְתֵי בֵיתִי לִקְרָאתִי —— וְהָיָה לַיהוָה וְהַעֲלִיתִיהוּ עוֹלָה] [De versione primò videndum, in qua variant.] *Et erit egrediens quod egressum fuerit* (alii, *qui prodierit*, Sy. *quicunque exierit*, [o]. Ar.) *è foribus domûs meæ in occursum meum*, Mo. M. P. Ti. sim. Jon. Ca. JT. Pi. V. *erit Domini*, (*erit ante Dominum*, Jon. *erit Domino*, Mo. JT. *erit in oblationem Domino*, Ar.) *& offeram illum*, vel *illud*, *in holocaustum*, P. sim. Jon. Ar. Ma. Pi. M. Ti. Ca.

m Q. n He. ia V. o D. p Idem. q La. Bo. D. r D. † Mar. s G. * D. † Ma. ex Jun. y Es. z Q. a Pi. a G. a Di. b Es.

Alii, *aut offeram in holocaustum*, P. V. JT. id est, Erit consecratum Domino, &, si fuerit aptum ad sacrificium, fiet ex eo holocaustum [c]. Prius promittitur simpliciter, nempe, consecratio animalis quod primùm occurrerit: posterius verò cum tacita conditione, si illud animal legitimè in holocaustum offerri possit. Secùs enim fuisset redimendum à sacerdote, ut si fuisset canis aut asinus. Vide Levit. 27. 11, 12, 13 [d]. Quidam volunt Jepthe locutum de solis brutis animantibus: idque vel, 1. de omnibus, sive mundis sive immundis; quapropter eum temeritatis arguunt †: vel, 2. de iis tantùm quæ immolari poterant [f]. Alii intelligunt de solis hominibus: primò, quia ad tantam victoriam impetrandam voluerit magnum quoddam vovere: deinde, quia soli homines alicui redeunti obviàm procedunt. Alii, & veriùs, tam de brutis animantibus quàm de hominibus intelligunt [g]. Patet ex dictis, & ex eventu, v. 35 [h]. [Porrò, non opus est quærere utrùm votum suum expleverit, quia hoc disertè affirmatur v. 39. Quicquid vovit, id fecit. Ità in unam quæstionem hæc compingi possunt, Quid vovit Jepthe? vel, Quid præstitit? Eòdem enim res recidit. Et in duas sententias itum est.] 1. Quidam statuunt Jepthe filiam mactatam fuisse, & in holocaustum oblatam. Ità patres communiter, Tertul. Athanas. Nazianz. Hieron. Ambros. Chrysost. August. Theodor. aliique plurimi [i]. Ità veteres Judæi, ut Chald. Par. & Jo. Antiq. 5. 9. θύσας τὴν παῖδα ὡλοκαύτωσεν, i. e. *mactans filiam in holocaustum obtulit*. Ità & R. Salomon [k]. Existimo eum reverà immolâsse filiam, licèt olim aliter sensi. Et videtur hæc fuisse corruptio istius ætatis, &, mutato nomine, sacrificium hoc erat Molocho, deo Ammonitarum, contra quos jam pugnaturus erat. Israelitæ adeò hospites erant in Lege, ut nec Sacerdotes nec Sanhedrim docere illum poterant ipsius votum redimi potuisse, sed illam ipsius immolare sinerent, contenti annuum illius luctum constituere. Et verisimile est hoc inprimis in causa fuisse quòd Pontificatus à linea Eleazaris ad lineam Ithamaris translatus esset. Id enim tempore Judicum factum esse constat ex Eli, 1 Sam. 2 †. 2. Alii non mactatam fuisse volunt, sed perpetuæ virginitati devotam [l]. Dicavit eam cultui Divino [m]. Dedicabantur viri ad ea ministeria quæ homines Deo exhibent: putà, in Sanctuario, si mas esset; si fœmina, ad preces, vini abstinentiam, & vitam μονάζεσ, (i. e. *solitariam* [n].) [Argumenta primæ sententiæ sic se habent. 1. Urgent τὸ *& v*. 31. *& offeram in holocaustum*.] Respondent secundæ sententiæ patroni, τὸ *&* hic poni pro *aut*, conjunctivam particulam pro disjunctiva, quomodo sumitur Gen. 26. 11. Exod. 1. 10. & alibi frequenter [o]. Sic Exod. 21. 17. *patrem*, וְאִמּוֹ, *& matrem*, pro quo Matt. 15. 4. *patrem*, ἢ μητέρα, *aut matrem*: Levit. 6. 3. וְנִשְׁבַּע, i. e. *aut juraverit falsò*, ut patet ex v. 5: Deut. 17. 9. *adibis ad sacerdotes* —— וְאֶל *aut ad judicem*; nam v. 12. habetur אוֹ *aut*. Distincta esse munera ex re ipsa constat. Sic 2 Sam. 2. 19. *ad dextram*, וְעַל, *& ad sinistram*, quod v. 21. per אוֹ *aut* exponitur: Prov. 30. 8. *paupertatem*, וָעֹשֶׁר, i. e. *aut divitias*. Sic Exod. 21. 16. *Qui furatus fuerit hominem*, וּמְכָרוֹ, *sive vendiderit eum*, וְנִמְצָא, *sive deprehensus fuerit*, &c [p]. Sic Virgil. Æneid. 2. *Aut pelago Danaum insidias suspectaque dona Præcipitare jubet, subjectisque urere flammis*, pro, *aut subjectis urere flammis*: Linacer Emendat. struct. 2. Conjunctionem nonnunquam pro disjunctione accipi Labeo ait; ut in illa stipulatione, *Mihi hæredique meo, Te hæredemque tuum*: De verborum & rerum significatione, leg. 29. ex Paul. lib. 17 [q]. Ità hoc loco, *Consecrabitur, aut immolabitur*, si immolari possit. Votum est conditionale, sub disjunctione: nam homines non sacrificabantur Domino [r]. Quid? si asinus aut canis occurrisset, debuitne holocaustum fieri? Non sanè. Ergò nec humani generis quicquam †. Regerunt patrom primæ sententiæ; Licèt *&* pro *vel* sumi possit in duabus quasi distinctis speciebus, vel ejusdem speciei individuis, ineptum tamen est in duobus, quorum unum est genus, alterum species, &c. v. g. Quis ferat, si dicat, Hoc est animal vel homo, homo vel Petrus [s]? *Esse Domini*, vel, *consecrari Domino*, est saltem genus ad

quam-

c Jun. d Pi. † Q. RR. in Bo. f Al. RR. in Ser. g Ità L. Ser. Procop. & Chrysost. & Thom. in Ser. h Ser. i Ser La. Bo. Ma. k Ser. ità Ser. La. Bo. Ma. Mc. Capellus, Mart. † Li. l Ità M. ex RR. V. G. Jun. Pi. L. Mont. Dr. Osiand. E Ma. m V. n G. o Jun. p Giuss. gram. pag. 688. q Ca. r V sim G. † G. s Ser.

quamlibet hostiam & holocaustum: Non rectè dico, Voveo me immolaturum Domino mundum animal, vel bovem [a]. [Piscator disjunctivam versionem improbat, ut ridiculam & falsam, quia (inquit) disjungit genus & speciem: sed nihilominus primam sententiam rejicit, & locum hunc sic reddit; *Erit Jehovæ*, (i. e. consecrabitur Jehovæ à me,) *& offeram in holocaustum*, nempe, si immolatitium sit.] Atque hæc de primo argumento. Argumentum secundum desumitur ex Lev. 27. 28, 29. ubi sancitur ut omne Anathema morte afficiatur. Duo erant votorum genera. 1. *Simplex* נֶדֶר *votum*, quod redimi poterat, de quo Lev. 27. ad vers. usque 28. 2. Votum חֵרֶם, à quo nulla concedebatur redemptio, v. 28, 29. Per ejusmodi votum poterat quis Deo devovere & consecrare quicquid suum erat, sive juris sui, etiam personas humanas, ut ex verbis planum est, v. 28. *Omne* חֵרֶם, *interdictum*, seu *Anathema, quod quis devoverit Domino*, מִכָּל אֲשֶׁר לוֹ, *de omnibus quæ sunt ipsius*, מֵאָדָם וּבְהֵמָה, *de hominibus & bestiis & agro---non vendetur, neque redimetur*, &c. v. 29. כָּל־חֵרֶם אֲשֶׁר יָחֳרַם מִן הָאָדָם לֹא יִפָּדֶה מוֹת יוּמָת, *Omne interdictum quod devotum fuerit ex humanis personis non redimetur, sed omnino morte afficietur* [b]. Non constaret ratio oppositionis, seu distinctionis, inter simplex נֶדֶר & חֵרֶם quoad personas, si quæ per חֵרֶם devovebantur non fuissent morte affectæ. Exc. Aiunt nihilominus constare oppositionem, quia, etsi non morte afficerentur, non licebat tamen eas redimere, sed Deo peculiari quadam ratione consecrari oportebat. Resp. Commentum hoc est temerè ad captandum effugium confictum, neque ullum ejus peculiaris rationis vestigium est in Scriptura. Debuit certè Deus lege sancire quid de illis personis fieri vellet, siquidem nec redimi nec morte affici volebat. Non verisimile est Deum rem tanti momenti tacuisse, & homines ea in re dubios atque anxios reliquisse, præsertim cùm universaliter dixisset, *Omne anathema morte morietur* [c]. Porrò, votum Jepthæ proculdubiò non fuit simplex נֶדֶר, sed חֵרֶם: Atque hæc erat causa lacerandæ vestis, & lugubris illius exclamationis, v. 35. Exc. At in textu est וַיִּדּוֹר נֶדֶר, *& vovit votum*. Resp. נֶדֶר est vox generis, non speciei duntaxat, putà simplicis voti. Utrùm simplex votum fuerit, habendum ex historiæ circumstantiis, quæ omnes hîc arguunt חֵרֶם fuisse [d]. Præterea, si Jepthæ filia ex lege redimi potuit, non est credibile aut Sacerdotes omnes summúmque Pontificem hoc ignoràsse, aut Jeptham iis vel non conscijs vel invitis filiam immolàsse, cùm filiam suam maximè vellet vivere, adeóque ei facilè hoc persuaderi poterat; plana enim & aperta est lex illa, Lev. 27. 4 [e]. Porrò, ab hac de חֵרֶם lege videntur mauâsse apud Ethnicos, (inter quos Diabolus Dei simiam egit) 1. mos devovendi se pro salute patriæ; 2. opinio illa, graviorem deorum iram nonnisi humanis hostiis averruncari potuisse; 3. opinio eorum de illis quos ἀναθέματα & *sacra devotáque capita* vocabant, quos impunè à quolibet occidi volebant, ex eo fortasse orta, quòd Judæi à parentibus vel heris devoti, ut mortem effugerent, fugisse, & palabundos huc illuc oberràsse, viderent. Deinde, hunc devovendi morem à Judæis usurpatum fuisse colligi videtur ex triplici excommunicationis genere, sive potiùs gradu. 1. Erat נִדּוּי, quo quis à sacrorum communione submovebatur. 2. חֵרֶם, quo facultatibus mulctabantur, Esr. 10. 8. 3. שַׁמַּתָּא, q. d. שָׁם מוּתָא, *Ibi mors*, uti ipsi exponunt Judæi, sic dicebatur, quòd non modò rei facultates, sed & ipsa persona יָחֳרַם, *anathemate feriebatur*, à Synedrio magno, unde mors sequebatur. Vide quæ nos ad Joh. 9. 22 [f]. [Sed jam videamus quid adversùs hæc reponunt qui aliter sentiunt.] 1. Verba legis Lev. 27. 29. sic verti possunt, *Omnis bestia devota, quæ devovetur ab homine, nè redimitor, omnino morte afficitor*. Resp. Hæc interpretatio textui Hebræo non quadrat. Nam, 1. illud, *bestia*, infulcitur. 2. Illud, מִן הָאָדָם, eodem sensu hîc accipiendum est quo vox מֵאָדָם v. 28. quam ipsi vertunt, *ex*, vel *de, hominibus*. 3. Si is legis sensus esset, quorsum addidit מִן הָאָדָם? an de aliis votis agit lex quàm quæ ab hominibus nuncupantur? 4. οἱ ό. vertunt, non, ὑπ' ἀνθρώπων, sed, ἀπ' ἀνθρώπων, h. e. *de*, vel *ex*, *hominibus* [g]. 5. Etiamsi מִן הָאָדָם suo sensu sumatur, non tamen sic effugerent, nam universaliter dicitur, *Omne anathema morte morietur*. Cùm ergò v. 28. fatentur licuisse anathemate devovere non tantùm bruta, sed etiam personas humanas, de iisdem intelligendum est quod v. 29. dicitur, *Omne anathema morte morietur* [h]. Respondet Lyra, mortem illo loco non propriè nec eodem sensu de singulis intelligi. Dicitur enim, *Omnis consecratio---morietur*, & tamen ager ibi dicitur Deo consecrari, qui tamen non est susceptivus mortis, dicebatur tamen mortificari, quia transibat ad jus Sacerdotum vel Templi; sicut bona Ecclesiæ dicuntur amortizata. Pariter, mors hominis in eo loco est, & mors filiæ Jepthe fuit, non corporalis, sed civilis & spiritualis; eo modo quo Religiosi dicuntur mortui, in quantum à mundanis actibus sunt segregati, & Divinis obsequiis totaliter mancipati. Ità Jepthe filia fuit sacrificata Domino per observationem virginitatis in orationibus, jejuniis, &c †. 2. Dicunt legem hanc de hostium duntaxat populi Dei devotione & anathematismo intelligendam esse, non autem de servis vel liberis. Resp. 1. Ante מֵאָדָם, v. 28. immediatè præcedit, מִכָּל אֲשֶׁר לוֹ, *de omnibus quæ sunt ipsius*, i. e. in sua potestate, vel possessione, quod de hostibus qui devoventur dici nequit. 2. Cùm post illud מֵאָדָם immediatè sequatur מִן הָאָדָם וּבְהֵמָה, liquet illud מֵאָדָם accipi debere de iis hominibus qui erant in voventis potestate, non secùs atque pecudes, agri, &c. nec minùs licuisse personas humanas quæ ipsius erant, quàm pecudes, &c. devovere *. 3. Ridiculum est & absonum illud מוֹת יוּמָת restringere ad hostes, de quibus nulla est mentio facta [i]. 4. Vox illa אִישׁ, in lege illa, *Omne interdictum* אֲשֶׁר יַחֲרִם אִישׁ, *quod quis devoverit*, non significat populi cœtum, sed singularem quemvis hominem [k]. 3. Dicit Maimonides licuisse hero mancipia sua devovere, sed concedit hoc tantùm de mancipiis quæ erant de gente Cananæorum. Rectè quidem, nam in eos duntaxat servos absolutum habebant dominium júsque vitæ & necis Judæi; cùm Judæi servi nonnisi ad tempus operam suam locabant. At liberorum à parentibus devotorum non meminit Maimonides; sed neque negat etiam eos devoveri, vel etiam interfici, potuisse [l]. 4. Crudelis & dira hæc lex esset, si eo sensu sumatur. Estne probabile aut Deum humanas hostias probàsse, aut id juris patribus vel heris dedisse, ut vitam liberorum vel servorum pro arbitrio tollerent [m]? Resp. 1. Cùm Deus jus vitæ & necis in omnes homines absolutissimum habeat, nemo conqueri potest, aut eum injustitiæ vel crudelitatis jure arguere, si cui, cùm libet, & quo modo libet, vitam potest eripere, eam illi hâc ratione & hoc casu adimat. Nemo apud Deum insons est. Resp. 2. Habuit Deus justas hujus legis condendæ rationes [n], quas lex quidem non aperit, (neque enim Deus præceptorum suorum rationem reddere tenetur,) eas tamen nobis suspicari & subolfacere licet. 1. Ut parentes & heri majori in honore haberentur; ut liberi etiam & servi magìs in officio erga eos continerentur, utpote à quorum uno oris verbulo vita & mors sua penderet. Eandem parentum in liberos vitæ & necis potestatem Deus aliâ lege sancivit, de rebelli filio lapidando [o]. 2. Ut iram & [illegible] parentum & herorum damnaret & coerceret, nè diris atque imprecationibus in suorum capita utantur [p]. Ab his eos absterrere voluit Deus. Constat variis & quotidianis exemplis, Deum sæpius injustas & temerarias parentum in liberos conjectas diras veluti exaudivisse & ratas quasi habuisse, frustrà postea lugentibus parentibus, &c [q]. Esto durum fuerit, innoxium fortè filium ob temerarium patris votum interfici. Sanè pater extra culpam non fuerit, in cujus pœnam talia fiunt. At Deus extra culpam est, nemo enim apud eum insons [r]. 3. Erat & alia hujus legis ratio, Typica, scilicet, ut Judæos edoceret de Christo à Patre pro nobis aliquando devovendo, cùm scil. factus est ab eo [illegible], & verè חֵרֶם, seu *anathema* [s]. Resp. 3. Mors liberorum & servorum devotorum non simpliciter & nudè

[a] Bo.
[b] Capellus in diatriba de voto Jepthæ, num. 5.
[c] Capel. n. 16.
[d] Cap. n. 6. & n. 2.
[e] Cap. n. 4.
[f] Cap. n. 12.
[g] Cap. n. 9.
[h] Cap. n. 15.
† L.
* Cap. n. 14.
[i] Cap. n. 15.
[k] Cap. n. 14.
[l] Cap. n. 19.
[m] Cap. n. 7.
[n] Cap. n. 13.
[o] Cap. n. 8.
[p] Cap. n. 13.
[q] Cap. n. 9.
[r] Cap. n. 13.
[s] Cap. n. 12.

nadè à parentum & herorum arbitrio pendebat, quandoquidem Sacerdotum judicium & sententiam intercedere oportebat. Ad eos nimirum pertinebat votorum omnium & rerum devotarum cognitio. Num. 18. 14. *Omne Anathema in Israele tuum erit.* Quià sanctiùne Sacerdotes judices erant à Deo constituti, qui dispicerent & judicarent an vota illa essent legitimè nécne concepta & nuncupata [q]; utrùm patri & domino justa fuisset devovendi causa: & si justa fuerat causa, meritò supplicium de devoto sumebatur; si nulla, aut injusta, erat, Anathema (uti verisimile est) irritum pronunciabatur [r]. Resp. 4. Eadem propè erat ratio hujus legis quæ fuit legis de Repudio. Non enim probabat Deus Repudium, sed neque prohibebat. Pariter, si quis adeò temerarius esset, ut personam humanam sui juris devoveret, volebat eam morte affici, non quòd gratæ illi essent humanæ hostiæ, sed aliis de causis legitimis, (ut ostensum est *.) [Atque hæc de secundo argumento.] 3. Fabula Græcorum de Iphigenia à patre Agamemnone sacrificata videtur omnino arguere à Jeptha filiam reapse fuisse morti traditam. Congruunt, 1. Tempus; quod idem statuunt Chronologi rebus gestis & Jepthæ & Agamemnonis. 2. Nomina; *Iphigenia* non absurdè quasi *Jephtigenia* dicta videtur. Illa Græcorum Regis, illa Israelitarum Ducis, unica fuit & charissima filia; utraque virgo, utraque à patre devota cùm adversùs hostes castra moveret: illa per duos menses cum sociis puellis per montes vagata est; illa fingitur à Diana in cervam commutata per montes & sylvas vagari. Sic plerarumque vetustiorum Sacræ Scripturæ historiarum umbram & imaginem quandam, atque obscura & fugientia veluti vestigia, in veteribus Græcorum fabulis invenias: quod multiplici inductione demonstrari posset [s]. Simile aliquid narratur de Idomeneo Cretensium Rege, *qui, cùm tempestate laboraret, vovit se sacrificaturum Neptuno de re quæ primùm ei occurrisset. Casu cùm ei primùm filius occurrisset, eumque, ut alii dicunt, immolâsset, ut alii, immolare voluisset, ob crudelitatem regno à civibus pulsus est.* Servius ad Æneid. 11 [t]. [Hæc de argumentis primæ sententiæ. Videamus quæ adversùs eam argumenta producuntur.] Arg. 1. Ἀνθρωποθυσία (i. e. *immolatione hominum*) minimè delectatur Deus, quin eam prohibet & damnat, Deut. 12. 31. idcóque primogenitos mandavit redimi. Et si sacrificium Isaaci, quod imperaverat, recusavit, quantò minùs votivum esset accepturus [u]? Immolatam ergò fuisse filiam à Jepthe, homine cujus fides prædicatur Heb. 11. 32. mihi credibile non fit [y]. [Respondent qui id sentiunt:] Non peccat qui jussu vel instinctu Dei talia facit; ut constat ex Abrahamo [z]. Posset dici Jephtham impulsu Spiritûs Sancti (quem accepisse antea dicitur) hæc fecisse, non quasi Deus cæteros velit id factum imitari, sed ut homines ex eo intelligerent Christum pro eorum salute moriturum [a]. Arg. 2. Infandum videtur Jepthæ filiam reverà oblatam in holocaustum, & piaculum à Sacerdotibus, quibus sacrificiorum cura & administratio à Deo demandata erat, nullo modo admittendum. Resp. Non necesse est statuere eam fuisse super Altare Dei oblatam in holocaustum: satis est si modò ex Anathematis lege morte fuit affecta. Nam quæ non erant apta sacrificiis mactabantur duntaxat, quales erant bestiæ ex Lege immundæ, quales equi, cameli, &c. personæ item humanæ. Verba itaque voti Jephtæ sic sunt accipienda, *Quicquid exierit domo meâ erit Domino,* (sacrum, scilicet, anathemate,) *& offeram illud in holocaustum,* nempe, si tale sit ut offerri possit [b]. Non est verisimile Jepthe, prudentem hominem, colloquium non habuisse de voto suo cum sapientibus in Lege: nullus autem talis consuluisset innocentem filiam occidendam. Et Hebræi apertè dicunt votum ejus per ipsum Phinees relaxatum fuisse *. [Ità quidem D[r] Li. hoc loco: at memoriâ tenendum quod ex eo citavimus initio hujus disquisitionis, ubi se mutâsse sententiam ingenuè agnoscit.] Si Saul prohibitus fuit à populo, 1 Sam. 14. nè Jonathan occideret, mirum quomodo, duorum mensium spatio, aut filia non fuisset manibus patris à populo erepta, aut pater aliter persuasus. His adde, quòd illa petit spatium ut defleat, non mortem, sed virginitatem, suam †. [Atque hæc sufficere possunt de prima sententia. Veniamus ad secundam, eorum, nimirum, qui perpetuam ei virginitatem indictam affirmant.] Habetur hoc ex ipso textu, v. 39. ubi dicitur, *Fecit de ea votum quod voverat.* Quodnam illud? Sequitur, *& ipsa non cognovit virum* [c]. *Non cognoverat virum,* i. e. Perpetuò servabat virginitatem [d]. Virgines enim quæ vovebantur Deo non tradebantur nuptum, sed recludebantur *. [Adversùs hanc sententiam sic disputant contrasentientes.] 1. Singularis illa ratio sacrandi Deo personam per votum perpetuæ Continentiæ sive Cœlibatûs commentum est ab illis temerè confictum, cujus nullum in tota Scriptura comparet vestigium [f]. Resp. Cœlibatûs fœminis indicti, idque sub custodia, exemplum habetur 2 Sam. 20. 3 [g]. Affine huic exemplum fuit Annæ Prophetissæ viduæ, Luc. 2. 37. Confer consilium Pauli, 1 Cor. 7. 25. Porrò, sicut licuit puellæ sub patria potestate positæ votum vovere Jehovæ de anima sua affligenda, ac proinde de concubitu viri vitando, ut constat ex Num. 30. 4. collat. cum v. 13. ità licuit quoque eidem approbare votum patris de eadem re [h]. [Ità respondent: At Capellus hoc argumentum ulteriùs prosequitur.] Quæro, Num & reliquæ omnes virgines quæ à parentibus devoveri potuerunt pari modo etiam Monasteriis includi debuerunt? Si affirment; fuerunt ergò inter Judæos publicè erecta Monialium virginum claustra. Quæ sententia inter Evangelicos inaudita est. Si negent; quid de reliquis istis devotis virginibus factum fuisse dicent? Deinde, An potuit grata esse Deo illa coacta virginitas perpetua? Vel, cùm herus servum nequam devovebat, quo modo ille potuit Deo consecrari? siquidem ex illorum sententia interficere non licuit. Hic aquam illis hærere necesse est [i]. Hâc interpretatione videmur monastica vota confirmare, quæ planè pugnant cum Sacris literis. Mitto quòd Jepthe non exspectavit puellæ consensum priusquàm voverat [k]. Verùm ipsius filia conditionem accepit, v. 36. *Fac mihi,* &c. q. d. Idem ego quoque voveo, & me à potestate patria emancipatam Deo soli mancipo. Sic illa ratum efficit votum patris, & ultro stabilit, se in perpetuum quasi Nazaræam futuram Domino [l]. 2. Si Jephthe filiam non immolavit, sed virginem duntaxat perpetuam Deo consecravit, quæ tantæ lamentationis causa v. 35? Virginitas gloriosa erat & commendabilis. Aut si flere virginitatem voluit, hoc in monasterio faciendum, ubi lugendi tempus satis longum illi supererat, antequam verò clauderetur, decuit potiùs cum amicis, &c. vitam agere lætam. Et cur inolevit mos v. 39. ut quotannis convenirent לְתַנּוֹת, i. e. *ad lamentandum,* ut vertunt Ch. & RS. vel potiùs, *ad celebrandum,* (nam תני Arabicum sign. *celebrare, & laudibus aliquem clarum facere,*) filiam Jepthæ, si inclusa tantùm fuit monasterio? Erátne illa tam acerba pœna? Dilutum planè videtur quod aiunt, Jeptham spe sobolis dejectum ità exclamâsse; quod illi cum multis aliis commune erat, qui non propterea in miseros ejulatus proruperunt. At, inquiunt, vox illa לְתַנּוֹת sign. *ad confabulandum,* teste K. Sed, 1. non facilè concessero, quod gratis sumunt, morem illum tantillùm durâsse quamdiu vixit Jephte filia; nec enim temerè usurpatur illa phrasis, *statutum fuit in Israele,* nisi de more perpetuo, vel saltem diuturno. 2. לְתַנּוֹת aliud signif. ut dictum [m]. 3. Quid faceret personæ illo modo devotæ? Nazaræum faceret? Poterat quidem hoc vovere, sed exsecutio ejus erat in potestate illius personæ. Num Sanctuario dicaret? At ibi ministrare non potuit, cùm Levita non esset. Num à mundo separaret? Poterat quidem carceri addicere. Alioquin illius præstatio erat penès personam devotam. Et quid si vel ipsius uxor, vel quisquam ex servis illius qui conjugati erant, occurrissent? quid illis fecisset? His consideratis, eam immolatam fuisse sentio †. [Atque hæc de prima & præcipua quæstione. Reliqua non merentur prolixam disquisitionem.] Qu. Utrùm Jepthe peccavit in hoc voto vel nuncupando vel exse-

[q] Cap. 2. 8. [r] Cap. 11. 13. * Cap. 11. 8. [s] Cap. 11. 22. [t] G. [u] Jun. [y] G. simil. Jun. [z] Ser. [a] Mort. [b] Cap. 11. 26. * Li.

† B. [c] Glass. gram. p. 288. [d] V. * V. v. 37. [f] Cap. 8. 27. [g] G. [h] Pi. [i] Cap. 11. 18. [k] Mort. [l] Jun. [m] Cap. 11. 1, p. † Li.

quendo, nécne? Resp. 1. Quidam cum omnino peccâsse negant [a]. Factum hoc, ut pium, laudant, eò quòd profectum à Spiritu Sancto. Ità Anselmus. Favent huic Aug. & Hieron [o]. 2. Alii cum peccâsse agnoscunt [p]. Illud impium & parricidale fuisse censent Tertul. Ambrof. Nazianz. Chryf. Theod. Procop [q]. Humanas victimas in Cananæis abominatus est Deus, & eas Israelitis interdixit [r]. Posset dici cum impulsu Spiritûs Dei hoc fecisse; sed arbitror potiùs cum peccâsse [s]. Excusari tamen potest Jepthe vel à toto, vel à parte, per ignorantiam, & erroneam conscientiam [t], & Religionis zelum, quòd simplici, candido & pio animo putabat se ad hoc obligari. Erat rude hoc seculum, & casuum conscientiæ ignarum. Jepthe erat homo militaris, &c. Hinc Jepthe à nullo vel Propheta vel Pontifice legitur reprehensus, sed ab Apostolo & Ecclesiastico laudatus. Cur ergò nos eum damnemus [v]?

[a] Ser. Salian. in La. [o] La. [p] Ità La. Bo. [q] La. [r] Bo. [s] Mart. [t] La. Bo. [v] La.

CAP. XII.

1. IN *Ephraim orta est seditio*, [וַיִּצָּעֵק אִישׁ אֶפְרַיִם] *Et accitus est* (*congregatus est*, Jon. *clamatus*, i.e. clamando convocatus, Pi. *clamavit*, o'.) *vir Ephraim*, Mo. *Conclamantes* (*exclamantes*, Ar.) *transierunt*, Sy. Ar. *congregati sunt*, M.P. *convocati*, Ti. JT. Sive à Jepthe advocati (vide v. 2.) tardiùs advenerint; sive eorum consilio Jiphthæorum aggressuri ultro convenerint [a]. *Conclamantes*, sub. ad arma, Of. Mutuo clamore sese ad tumultum excitârunt [b]. ¶ *Transeuntes contra Aquilonem*] Ad Manassitas Trans-jordaninos, qui habitabant versùs Libanum & Hermon, ut cum Jepthe ibidem in Maspha habitante expostulerent [c]. Ingenti numero convenisse oportet, cùm ex eis cæsa sint 42 millia [d]. *Transierunt*, Jordanem scilicet [e].

2. *Disceptatio erat*, אִישׁ רִיב הָיִיתִי] *Vir rixæ*, vel *litis, fui*. Mo. D. Glaf. Pi. P.Ma. *vir pugnator*, o'. *vir controversiæ*, Jun. *In controversia eram*, JT. Nomen אִישׁ regens aliud substantivum quandoque efficientem respectu actionis cujusdam vel effecti denotat. Hæc autem locutio Jerem. 15. 10. passivè sumitur, ità ut אִישׁ objectum rixarum & contentionum notet; *Hei mihi, quòd peperisti me, mater mea*, אִישׁ רִיב, *virum rixæ*, וְאִישׁ מָדוֹן, *& virum contentionis totius terræ!* h.e. in quem intendatur lis & contentio à tota hac terra. Et contrà, Esa. c. 41. v. 11. activè accipitur in plurali, אַנְשֵׁי רִיבֶךָ, *viri contentionis tuæ*, h.e. qui contra te litigant, adversarii tui [f]. [Alii אִישׁ à sequentibus separant, & sic reddunt, Heus, *viri, contendebam*, vel, *pugnabam*, &c. Sy. Ar.] ¶ *Mihi & populo meo*, &c.] Heb. *Ego & populus meus & filii Ammon valde*, P. Mo. o'. Jun. *Gravis disceptatio fuit mihi & populo meo cum Ammonitis*, Ti. sim. M. *Ego cum populo meo*, &c. D.

3. *Posui animam in manibus meis*, וָאָשִׂימָה נַפְשִׁי בְכַפִּי] *Et posui* (*exposui*, JT.) *animam meam in manu*, vel *vola, mea*, Mo. JT. Ar. Pi. D. i.e. In vitæ periculum me conjeci. Notissimus Hebraismus: sic 1 Sam. 19. 5. & 28. 21 [g]. Sumptus ex eo, quòd rem pretiosam & fragilem, (v.g. balsamum in vitrea lagena,) quam quis vel à lapsu vel à rapina præservare vult, non solet in manu ponere. Porrò, animâ vel vitâ nihil pretiosius, vel fragilius [h].

4. *Quia dixerat, Fugitivus est Galaad de Ephraim, & habitat in medio Ephraim & Manasse*] Illud *habitat*, ab Hieronymo additum, sententiam reddit intricatam [i]. Hebræa sic se habent, כִּי אָמְרוּ פְּלִיטֵי אֶפְרַיִם אַתֶּם גִּלְעָד בְּתוֹךְ אֶפְרַיִם בְּתוֹךְ מְנַשֶּׁה׃] [Variè reddunt.] *Dicebant enim Gilhaditæ medii inter Ephraimitas & Menaschen*, (i.e. milites Jiphthaci, qui inter regionem suam & Ephraimitarum se collocarant ad obsidenda itinera [k],) *Perfugæ Ephraimitarum estis*, JT. Pi. In Hebræo verba trajecta sunt, hoc modo, *Quia dicebant, Perfugæ Ephraimitarum estis, Gilhaditæ medii*, &c. *Dicebant*, scilicet, posteaquam eos agnovissent ex pronunciatione, ut declaratur in sequentibus [l]. Hic enim versus prolepticus est, complectitúrque historiam quæ planiùs vers. 5. & 6. describitur [m]. Aliis scomma videtur, quo Gileaditæ irritati eos neci dederunt [n]. *Quòd dixissent abjecti Ephraim, Estis Gilead in medio Ephraim, & in medio Manasse*, P. i.e. Quòd dicere soliti essent antea abjectissimi quique & pessimi ex Ephraim, Vos estis qui habitatis Galaad; q.d. Nihil aliud estis quàm Galaaditæ habitantes inter Manasse & Ephraim. Estis homines obscuri & ignobiles habitantes inter duas Tribus clarissimas [o]. *Quia dixerunt qui evaserant* (nempe, ex hac clade,) *ex Ephraim, Vos Galaad*, i.e. *Galaaditæ, medii estis*, &c. Hoc dicebant ironicè [p]. *Quia dixerant*, (*quòd exprobrantes dixissent*, M.) *Fugitivi Ephraim vos Gileaditæ estis inter Ephraim & Manasse*, M. Ti. Of. Abjectissimi estis, &c. Tig. not. Vos Gileaditæ estis comparandi cum ignavissimis & fugacissimis qui in utraque tribu Ephraim & Manasse reperiri queant; quare non decuit vos solos absque nostro exercitu hostem aggredi: etenim si victi fuissetis, omnes Israelitas in summum discrimen adduxissetis [q]. Vos estis meri miserique Galaaditæ, quisquiliæ Israelis, fæx Ephraim & Manasse, qui in angulum istum trans Jordanem expulsi & rejecti videmini, tanquam fugitivi, & indigni qui cum reliquis tribubus in Terra promissa habitarent [r]. Ex quo dimidia Tribus Manasse trans Jordanem relegata est, & nullum propemodum commercium cum Ephraimitis & Manassitis reliquis illis remanserit; adeóque eorum erga hos amor refrixit, ipsósque tanquam à cæteris profugos contemnere cœperunt [s]. Sensus est, Galaad fugitivus est, id est, apostata & desertor, qui nos olim reliquit, manens ultra Jordanem: vel sic; Viles estis respectu Ephraim, ut solent qui fugiunt [t]: vel sic; *Fugitivum est Galaad de Ephraim*, q.d. Nobis Ephraimitis subitò invadentibus Galaaditidem, fugerunt Galaaditæ è pagis ad urbes suas, nec nobis resistere poterant [v]. Quid ergò facient miselli undique conclusi duabus nobilissimis & potentissimis tribubus, Ephr. & Man [x]? Quia benignis verbis (ut olim Jud. 8. 2.) satisfieri sibi non patiebantur, jure Principis in eos uti coactus fuit Jepthes [y]. Causa seditionis hujus erat innata Ephraimitis superbia, & alienæ gloriæ atque felicitatis invidia [z].

5. *Occupaveruntque*, &c. Heb. *Et cepit* (*occupavit*, V. *præoccupavit*, o'.) *Gilhad transitus Jarden* לְאֶפְרָיִם] *Ipsi Ephraim*, P. Mo. *ipsius Ephrem*, o'. sim. Sy. *super quem transire consueverant filii Ephraim*. Ar. *ante Ephraim*, Ti. *contra Ephraimitas*, JT. *Occupavit transitum*, partâ, scilicet, victoriâ, nè recipere possent sese in patriam suam: q.d. Præclusit illis transitum per vada Jordanis [a]. ¶ *Cumque venisset ad ea—fugiens*, כִּי יֹאמְרוּ פְּלִיטֵי אֶפְרַיִם] *Quòd* (*quum*, Ma.) *dicebant evasores Ephraim*, Mo. *fugitivi Ephraim*, P. sim. M. *qui evaserant de Ephraim*, o'. sim. Jon. Sy. Ti. Eadem verba quæ versu præcedenti. q.d. Cùm venissent ad ea, non jam irrisoriè dicti fugitivi Ephraim, sed reipsa fugitivi, ob idque vicissim meritò ridendi [b]. ¶ *Non sum*] Sciebant enim tutum non esse hoc fateri [c].

6. *Dic Schibboleth—qui respondebat, Sibboleth*] Hoc passim accidit, ut nationes aliquæ aliquas voces per aliquas literas aut non, aut ægrè, efferre possunt [d]. Sic Flandri explorant an quis Gallus sit nécne: Pronuncia, inquiunt, *acht en tachtentich*, (id est 88,) Galli enim, aspirationem *Ch* efferre non valentes, dicunt leniter, *ak en tackentic* [†]. Sive hæc fiunt ex consuetudine, sive ex aere, aquâ, & diverso cœli aspectu; sive, quod malim, ex discriminibus linguarum in Babele ortis, quæ, ut perfecta & maxima inter gentem & gentem intercedunt, ità in unaquaque natione inchoata deprehenduntur [f]. Sæpe fit, ut diversæ ejusdem regni provinciæ, vel urbes, eâdem linguâ loquentes, in modo pronunciandi inter se differunt, atque ità internoscuntur. Apud Israelitas variæ erant dialecti: nam Apostoli Galilæi à dialecto propria internoscebantur, Matt. 26. 73. Act. 2. 7, 8 [g]. Porrò, שִׁבֹּלֶת sign. vel, *spicam*; ità Vulg. o'. (nempe, in Romano codice; Basileensis habet, *tesseram*, quasi aliud nihil dixerint Galaaditæ quàm, *Dic tesseram*, nempe, militarem, h.e. vocem constitutam, qua uni ab aliis internoscendi sunt;) vel, *decursum aquarum*, sive *fluxum fluminis*, V. Jun. Pi. He.

[a] Ma. ex Jun. [b] Bo. [c] La. [d] Ser. [e] V. [f] Glaf. gram. p. 125. [g] Ma. ex Jun. D. [h] Bo. [i] Bo. [k] Jun. [l] Pi. [m] Jun. [n] Ità D. [o] V. [p] D. [q] Of. [r] La. [s] Bo. [t] Me. [v] La. T. [x] T. [y] G. [z] T. ex Bo. [a] V. [b] Bo. [c] Bo. [d] Me. sim. B. [†] La. [f] Mart. [g] Bo.

He. in D. Ex re igitur præsenti tentabant eos[h]. Quia Ephraitæ petebant ut permitterentur transire fluvium Jordanis, iis dicebant, Dic, *Scibbolet fluvium transibo*[i]. ¶ *Respondebat, Sibboleth*] Vox corrupta ex blæsa Ephraimitarum pronunciatione, nihil per se significans[k]. ¶ *Exprimere non valens*, ולא יכין לדבר כן] *Et non dirigebat sic loqui*, Mo. o'. *nec rectè poterat loqui sic*, P. Ad verb. *rectificabat*; i.e. non exactè proferebat ut proponebatur illi[l]. *Et non directus est ad loquendum rectè*, Jon. *Nec comparavit se ad loquendum rectè*, nimirum, quia statim & incogitatè efferre jubebatur[m]. Ad verb. *non apparabit*, *aptabit*, *perficiet ad loqui sic*, Ma. ¶ *Et ceciderunt—millia*, ויפל] *Et cecidit*, sub. *numerus*[n].

7. *Sepultus est in civitate sua Galaad*, ità o'. Heb. & *sepultus est* בערי גלעד] *In civitatibus Gilhad*, Mo. *in civitate Galaad*, Sy. Ar. *in una*, vel *aliqua*, *civitatum Gilead*, JT. P.D. Ma. Simalia, *pullus filium asinarum*, i.e. asinæ: 1 Sam. 18. 21. *In duabus affinitatem contrahes mecum*, i.e. in alterutra duarum. Sic, *descendit in latera navis*[o]. Sic Gen. 19. Lotus dicitur *urbium incola*, cùm unius esset. Et Cicero dixit, *Ego eram in his locis*. Quoniam oppidum nominatim non declarat, loquitur per numerum pluralem[p]. Galaad hîc non est nomen urbis, neque per appositionem dicitur, *in civitate Galaad*; sed regionis, & genitivi casûs est; h.e. in Maspha civitate sua, quæ erat in regione Galaad[q].

8. *Abesan de Bethlehem*] De ea Bethlehem quæ in tribu Juda, non illa quæ in tribu Zabulon[r]. Ità passim omnes, præter Maldonatum ad Matt. 1 †. Hic *Abesan*, vel *Ibsan*, est Booz[s]. Sed nuda hæc est conjectura, & obest ratio temporis[t].

9. *Introducens in domum suam*, הביא לבניו מן החוץ] *Adduxit filiis suis de foris*, P. Mo. *Introduxit pro filiis suis foris*, JT. *aliunde adduxit*, M. *ab exteris accersivit*, Ti. Hæc *introducendi* vox de uxoribus passim usurpatur; Gen. 24. 67. & 31. 50. Deut. 21. 11. & 2 Sam. 11. 27. Hinc Latini *uxorem ducere* dicunt, ab hac deductione in domum mariti. Eáque deductio magis Judæis erat necessaria, cùm filii ex eo matrimonio nati ad mariti tribum pertinerent[x]. Hinc maritus dicitur *uxorem accipere*, Matt. 1. 20. propriè *de foris*, i.e. ex aliis familiis[y].

15. *In monte Amalec*] Sic dictus est, vel, 1. Quòd eum ex parte Amalecitæ incolebant, unde à Saule demum ejecti sunt, 1 Sam. 15[z]. Verùm, 1. illud hactenus inauditum, ut in Israelitarum medio habitarent Amalecitæ[a]. 2. Dicitur Saul Amalecitas in regione eorum, scilicet, in Arabia, percussisse, 1 Sam. 15. 7[b]. Vel, 2. Amalec erat nomen montis[c]. Vel, 3. Amalec est proprium nomen hominis[d]. Vel, 4. olim ad Amalecitas pertinuit. Vel, 5. sic dicitur ab eventu aliquo nobis incomperto †.

h V. — i L. — k Jun. Pi. — l V. — m JT. — n V. — o D. — p Ca. — q Bo. — r La. Bo. Me. — † Me. — s V. He. in Bo. — t Bo. — x Bo. — y D. — z Jun. D. Me. — a Bo. — b Ms. — c Te. — d Bo. La. — † Ms.

CAP. XIII.

1. QUadraginta annis] Qu. Unde hi computandi? Resp. 1. Ab Abdonis morte[f]. Separandi sunt hi anni servitutis ab annis Judicum[g]. Non placet aliis: Repugnat 1 Reg. 6. 1. Deinde, Judic. 15. ult. Sampson dicitur *judicasse Israelem 20 annis in diebus Philistim*, h.e. durante illâ Philistinorum servitute[h]. Licèt enim Sampson sæpius Philistæos ceciderit, non tamen eorum jugum ab Israele abstulit[i]. 2. Viginti anni hujus servitutis ad antecedentes Judices rejiciendi sunt, viginti posteriores ad Sampsonis [sic lege, non *Samuelis*, ut manifesto errore Typographi habetur in Bonfrerio,] annos[k]. Cœperunt ergò hi anni anno sexto Abesan. Porrò, Samson moriens Philistinorum Principes, &c. occidit; quare tunc planè eorum vires infregit, & jugum eorum ab Israele abstulit[l]. Et ob id liberi manserunt Israelitæ ad extrema tempora Heli[m]. 3. Hi 40 anni incipiunt à 24. anno Jairis, & desinunt in nuptiis Samsonis, ubi primùm Philistæos cecidit[n]. Moti ad id asserendum hi videntur, quòd Jud. 10. 7. dicuntur Israelitæ traditi in manus Philistæorum & Ammonitarum. Sed id non videtur nisi post mortem Jairis contigisse[o]. 4. Alii 20 annos principatui Samsonis attribuunt, & 20 principatui Heli[p]. Quos refellunt illa v. 5. *Ipse incipiet liberare Israel de manu Philistæorum*. Ergò post cœptam servitutem contigit hæc Angeli apparitio, & de ortu Samsonis prænunciatio[q]. Et ideò ipse natus est ut servitutem hanc excuteret. Adde annos vitæ ejus 19 antequam Judex fieret, & 20 quibus fuit Judex, habebis 40 annos servitutis[r].

2. *De Saraa*] Urbs hæc Jos. 15. 33. & 19. 41. inter Jehudæ & Danis terminales urbes numeratur. Hîc autem nomen civitatis pro agro ejus ponitur, nam ruri habitabant Samsonis parentes in castris Danis, de quibus Jud. 13. 25. inter Saraam & Eshtaol, ut ibi est[s]. Vide etiam Judic. 18. 12. Inter Saraam & Eshtaol etiam sepulchrum ejus ponitur[t]. Potuit autem Manue, in Saraa natus, extra Saraam ruri mansisse[u]. ¶ *De stirpe Dan*, ממשפחת הדני] *De cognatione*, vel *familia*, *Dan*, sive *Danitarum*, Sy. Ar. P. Ti. JT. D. Ang. M. הדני, *Danita*, sing. pro plurali. Notatum *familiam* hîc poni pro *tribu*. Sic Jos. 7. 17. *familia Juda*. Sic *familia* pro *gente*, Jer. 8. 3. & 10. 25. Amos. 3. 1. Mic. 2. 3. Zach. 14. 18[y]. ¶ *Habens uxorem sterilem*] Heb. *uxor sterilis*, & *non peperit*. Ebræi vocant חוספת הביאור, quando explicandi gratiâ additur aliquid quod quasi redundare videtur. Sic, *Sara sterilis*, & *non erat ei* ולד, *natus*: *Virgo erat*, & *non cognovit virum*: *Confessus est*, & *non negavit*. Quo loquendi modo peculiariter delectatus videtur Johannes[z]. Solet Deus eximios & præstantes viros sæpe è mulieribus sterilibus suscitare, ut videmus in Sampsone, Samuele, Johanne Baptista, &c. ut opus omnino Divinum esse videatur[a].

4. *Cave nè bibas vinum ac siceram*] יין est *vinum novum*, שכר *vinum vetus*[b]. i.e. Omne quod inebriare potest[c]. Ab his quilibet Nazaræus abstinere debuit. Consequens autem erat, ut si quis perpetuò Deo consecraretur, ab iis & mater (& dum prægnans fuerit, & dum eum lactaret,) abstineret, cùm iisdem cibis quibus mater utans in utero alatur[d]. ¶ *Nec immundum quidquam comedas*] i.e. Nullum cibum in Lege prohibitum, Levit. 11 †. sed nec cibum illi potûs generi cognatum, quippe qui interdicitur Nazaræis Num. 6. 3, 4[f]. Sed hoc cibi genus non comprehenditur nomine immunditiæ, ut patet ex v. 14. ubi illa distinctè commemorantur[g]. Porrò, *omne immundum*, pro, ullam rem immundam, est Ebraismus notus. Sic, *Non justificabitur omnis caro*, i.e. ullus homo[h]. Meritò hîc quæritur quid hîc ciborum immundorum nomine intelligatur; &, an Samsonis, vel alicujus similis Nazaræi, cæsaries quavis immunditiâ pollueretur, vel Nazaræatus ejus ob eam interrumpebatur. Resp. 1. Non videtur hîc prohibita omnis pollutio; nec, si pollui contingeret, Nazaræatus ejus interruptus erat. Neque enim moraliter fieri potuit, ut quis totâ vitâ in tanta multitudine legalium immunditiarum non pollueretur. Polluebant hominem multa. v. g. 1. Contactus mulieris vel in menstruis, vel in partu, Levit. cap. 15. 2. Contactus cadaveris. 3. Omnis coitus, Levit. 15. 16. 4. Omnis cædes, licèt justa, Num. 31. At Samsonis nec Nazaræatus interrumpebatur, nec cæsaries polluta erat, vel, 1. cùm mater eum vel utero gestavit, vel manu contingebat, vel lac cibúmve alium tunc ei subministrabat, vel, 2. cùm leonis cadaver tetigit; vel, 3. in coitu cum uxore, vel meretrice; vel, 4. per cædes illas, cap. 14. 19. & 15. 15. (nam & Samuel, licèt Nazaræus, Agagum occidit;) sed solâ rasione cæsariem ejus pollutam fuisse legimus. Dicendum ergò aliam esse rationem Nazaræi temporalis, & perpetui. Illius cæsariem Deo consecrandam, &c. adeóque constitutum esse ut pollutione super mortuo pollueretur, & de novo raderetur; quod non erat grave incommodum. At in Nazaræo perpetuo omnis rasio per totam vitam vetita est, & cæsaries nunquam Deo consecranda erat. Resp. 2. Huc tantùm spectat prohibitio, ad majorem sanctificationis Samsonis decentiam & venerationem, ut eæ saltem pollutiones omni studio & cura vitarentur quæ voluntariæ erant & vitari poterant, i.e. ut tam mater quàm ipsa ab usu ciborum immundorum Lev. 11. prohibitorum

f Ser. Comus in La. Jo. in Bo. — g Ser. — h Bo. La. — i La. — k Bo. La. Torniel. & Salian. in Bo. — l La. Bo. — m Mo. — n Jun. — o Ms. — p Id L. & To. & Genebrard. & Eusch. in Bo. — q Bo. — r La. — s Ms. Me. — t Me. — u Bo. — y D. — z D. — a Mar. — b Jon. & RS. in D. — c La. — d Bo. — † Jun. Pi. Ms. — f Q. in Pi. Jun. Ma. — g Pi. — h D. ex He.

hibitorum abstinerent. Dices, sic supervacanea erat hæc prohibitio, quæ ad omnes spectabat. Resp. Negatur; tum quia iste ciborum delectus, vel ex commercio cum Philistæis, vel ex idololatria, neglectus fuerat; tum quia majus hic studium Deus requirebat [i]. Non est supervacua hæc monitio, quia multi leges violant quas servare debuerunt [k]. Samson Deo sacer erat ad modum Naziræorum. Tenebatur autem ad ea quæ hic expressa sunt, non ad omnia Naziræorum: sed hic perpetuò, illi ad tempus. Vide quæ dicta ad Num. 6 [l].

5. *Cujus non tanget caput novacula*, וּמוֹרָה לֹא יַעֲלֶה עַל רֹאשׁוֹ] *Et novacula non ascendet super caput ejus*, Mo. P. M. sim. ε'. Sy. *Novaculam non faciet ascendere*, sub. vel, *tonsor*, V. vel, *quisquam*, Pi. Potest exponi neutraliter, sic, *Novacula ne ascendito super caput ejus*: quam expositionem equidem ut simpliciorem alteri præfero [m]. *Novacula*: Non est תַּעַר in fonte, sed מוֹרָה, à יָרָה *projecit*, quòd crinis sectus abjicitur [n]. ¶ *Erit Nazaræus*] i. e. Separatus, scil. ab esu ac potu certarum rerum [o]. ¶ *Incipiet liberare*] q. d. Primus omnium liberabit Israelem. Ostendit hanc liberationem non absolutam iri ab eo [p]. Liberabit, sed inchoatè tantùm. Non uno prælio Philistæos planè prostravit, ut fecêre alii Judices; sed pluribus minutis cladibus eos cecîdit & debilitavit, &c [q]. Non tamen prorsus liberavit eos, ut patet ex 1 Sam. 7. 1 2. Et rectè, *Incipiet*, nam nihil à Jairis temporibus in Pelistæos gestum est [r].

6. *Vir Dei*] i. e. Divinus quidam Propheta [†]. Nesciebat Angelum esse [s]. ¶ *Terribilis*, נוֹרָא] *Metuendus, reverendus*, D. facie venerandâ, V. Sign. & *admirabilis*, Mart. ¶ *Quem cùm interrogassem*, וְלֹא שְׁאִלְתִּיהוּ] *Et non interrogavi eum*, Mo. JT. ità, ε'. Jon. Sy. Ar. Noster autem meliùs pro לֹא legit לוֹ [t]. [Illud semper tenendum, licèt reclament omnes, tum veteres tum recentiores, Vulgato suus honor sartus tectus manet.]

7. *Paries*, יֹלַדְתְּ] Putant compositum esse ex participio temporis præsentis, quod Benoni vocant, & ex præterito. Alii referunt ad formam quadratam, ילד *peperit*, ut לוּשׁ *linguâ proscidit* [*]. ¶ *Ex utero ad diem mortis*] Qu. Quomodo hoc verum, cùm Naziræatus ejus raso capite interruptus fuit? Resp. Hæc verba non prædictionem, sed præceptum, sonant [a].

8. *Obsecro, Domine*, אֲדוֹנָי] *Domine mi*, P. acsi esset אֲדוֹנִי, quod ità redditur ut אֱלֹהַי, *Deus mi*. Fortè ׳ mutatum est in ׳ propter accentum. Suprà notatum ex Camio, [i.e. R. D. Kimhi,] unum esse אֲדוֹנָי ubi ׳ affixum. Si rectè, non hîc sign. *Domine mi* [y]. ¶ *De puero qui nasciturus est*, לַנַּעַר הַיּוֹלָד] *Puero nato*, Mo. *nascenti*, ε. *nascituro*, P. Jon. Ar. sim. JT. *cùm erit natus*, K. in D. Putat esse nomen adjectivum, ut אֻכַּל *comestus, consumptus*, Exod. 3. 2 [z].

9. *Apparuit rursum uxori*] Cur illi? Quia cùm hanc potiùs quàm Manoe sterilitas angeret, pro ea tollenda diutiùs & ardentiùs oravert [a].

10. *Quem antè videram*, אֲשֶׁר בָּא בַיּוֹם אֵלָי] *Qui venit*, vel *venerat*, *in die ad me*, Mo. *illo die*, Sy. Ar. JT. *hodie*, P. M. sim. Jon. Illo eodem die, ut omnes interpretes consentiunt [b].

11. *Ego sum*, ità Sy. Ar. M. Ti. אָנִי] *Ego*, Mo. *Sum*, P.

12. *Quando sermo tuus fuerit expletus*, עַתָּה יָבֹא דְבָרֶיךָ] Ad verb. *Nunc veniat verba tua*, Mo. i. e. *Veniat unumquodque verborum tuorum*, JT. Vel simpliciter est anomalia numeri [*]. *Fiet sermo tuus*, Sy. sim. Jon. Ar. Verba sunt declarantis se fide certâ promissionem Dei amplecti [c]. Ità eveniat ut prædixisti [d]. ¶ *Quid vis ut faciat*, &c? מַה יִּהְיֶה מִשְׁפַּט הַנַּעַר וּמַעֲשֵׂהוּ] *Quod erit judicium* (*præscriptum*, Sy. *jus*, V. *institutum*, Ca. *dispositio*, M.) *pueri, & opus ejus?* Mo. P. Ca. V. i. e. Quænam erit ratio educationis pueri? & quid illi faciemus? quomodo tractabimus eum [†]? *Indica mihi rem pueri & opus ejus*, Ar. *Quod judicium?* i.e. ratio, ritus. Notum *judicium* pro *consuetudine* poni [f]. *Quæ ratio erga puerum illum, & opera præstanda erit ei?* JT. *Opus ejus*, pro, opus erga ipsum. Nam pronominibus relativis & possessivis affixis denotatur sæpe subjectum occupans, quod objectum vocant. Sic Gen. 50. 4. *præterierunt dies* בְּכִיתוֹ *fletus ejus*, i.e. de eo: Eccl. 9. 6. אַהֲבָתָם *amor eorum nunc periit*, h.e. quo amantur ii mortales, sc. in v. 5. Sic ibidem affixum usurpatur additum nominibus שִׂנְאָתָם *odium*, & קִנְאָתָם *invidia*. Item Job. cap. 41. vers. 9. תוֹחַלְתּוֹ, *Spes ejus* (scil. *capiendi*) *mendax est*: nam sermo est de Leviathane. Ità hoc loco sumendum affixum patet ex versibus sequentibus, & ex v. 8. מַה נַּעֲשֶׂה לַנַּעַר, *Quid faciemus puero* [g]?

13. *Ab omnibus quæ locutus sum uxori tuæ abstineat se*, תִּשָּׁמֵר] *Caste dicitur*, Mo. ε'. *caveat*, P. *sibi caveto*, Sy. JT. nempe, mulier, Ar. M. Ti. JT. D. Cave de puero accipias, nam est verbum fœmininum in fonte [h]. Exc. At Manoe de puero interrogaverat, non de uxore. Resp. Vel, de utroque respondit Angelus, licèt non exprimatur, vel, certè, ex iis quæ uxori imperabantur satis intelligebatur quæ ergà puerum servanda, cùm istâ ratione pueri matri indicerentur [i]. At Jon. vertit, *custodire*. תִּשָּׁמֵר potest esse vel secunda persona masc. *servabis, custodies te, cavebis*, i. e. quæ observanda præcepi uxori tuæ, tibi quoque præscribo; vel tertia persona fœm. *observabitur, custodiet se ipsam*: & sic ferè omnes accipiunt [k].

14. *Quicquid ex vinea nascitur*, Heb. *De omni quod egreditur* מִגֶּפֶן הַיַּיִן] *De vite vini*, vel *vinifera*, P. Mo. ε'. Jon. JT. &c. i. e. Quod producit vitis, quæ fert vinum [l]. Addit, *vini*, [illegible]. Nam est *vitis vacua*, Hos. 10. 1. & alia quæ dicitur *vitis agri*, 2 Reg. 4. 39. quam putant esse arborem, è qua proveniunt פַּקֻּעֹת, similem viti. E vite vini excunt etiam uvæ tam recentes quàm aridæ seu siccæ; item quæ vocantur uvæ passæ, vulgò raisins [m].

15. *Obsecro te*, &c. נַעְצְרָה נָּא אוֹתָךְ] *Retineamus*, vel *remoremur nunc*, vel, *detineamus quæso te*, Mo. P. JT. Ti. q. d. Subsiste hîc aliquantulùm [n]. ¶ *Et faciamus tibi hœdum de capris*] Τὸ *faciamus* est ambiguum, & sign. vel, *cibos parare*, vel, *sacris operari*. Quare explorare volebat homóne esset, an Deus, qui secum loqueretur [p]. *Facere* hîc est *parare*, non *sacrificare*. Quomodo enim sacrificaret ei quem hominem esse putabat? *Facere hœdum* pro *mactare* positum esse quidam existimant: quod genus loquendi frequens est apud Caton. Varronem, &c. *Faciemus*, i.e. *factum*, paratum, coctum *apponemus coram te* [q]. *Faciamus coram te*, i. e. *paremus*, & apponamus *coram te*. Ellipsis, quam indicat syntaxis [r]. Porrò, antequam tot gulæ mangonia reperta essent, quibus harum artium magistri id tandem obtinuerunt, ut ad communes dapes palatum obbrutesceret, magni hebat hœdina caro, & in conviviis apud veteres sæpe laudatur inter præcipuos cibos, test. Athen. 9. 14. Juvenal. Satyr. 2. Aristoph. &c. Insuper à medicis commendatur ut saluberrima, quæ facilè concoquitur, bene alit, parùm habet recrementi. Ità Galen. [illegible] cap. 4. Simeon Sethi *de ciborum facultate*. Hinc & Manoe & Gideon, hospites suos lautè excepturi, hœdos illis apponunt: Hinc & Isaaco in מַטְעַמִּים *cupediis* parantur *duo hœdi: duo*, ut condirentur diversis modis, ut Arabs habet, & è variis condimentis eligeret Isaacus quod maximè senilis palati fastidiis subveniret [†].

16. *Non comedam*, &c.] q. d. Duplex est proponendi cibi finis; 1. ut comedatur humanitùs, 2. ut Deo acceptus absumatur. Primâ ratione mihi offerre opus non est; alterâ si offeras, scito te Jehovæ oblaturum [s]. ¶ *Panes tuos*, בְּלַחְמֶךָ] *De pane tuo*, i. e. de cibo tuo: *Panem* enim hîc vocat hœdum. ¶ *Offer illud Domino*] Non diis falsis, ut mos erat illius ævi. Si Angelus erat Christus, dicit, *Offer domino*, i. e. mihi: sic, *Dixit dominus, Ascende ad Dominum* [v]. *Offeres Domino*, JT. Malim, *offeras*: Secùs dicendum esset Angelum his verbis docere voluisse Manoachum se esse Jehovam. Tunc autem Manoah id intellexisset, ac proinde non interrogâsset de nomine ejus [x]. ¶ *Et nesciebat*, &c.] Heb. *Quia nesciebat*, &c. His verbis rationem exponit non proximè præcedentis sententiæ, sed verborum Manoachi v. 15. cur scil. voluerit illi cibum apponere [y].

17. *Quod est tibi nomen?*] Ità ε'. Jon. Ità מִי usurpatur pro מָה, (nam literæ quiescentes facilè inter se permutantur.) Sic Mic. 1. 5. *Quod scelus Jacobi?* ubi tamen alii, *Quis causa sceleris?* ¶ מִי שְׁמֶךָ] Concisus sermo, pro, מִי אַתָּה וּמַה שְּׁמֶךָ, *Quis es? & quis vocaris?* vel pro, מִי אַתָּה בְּשִׁמְךָ, *Quis es nomine tuo* [z]? ¶ *Ut si sermo tuus*, &c.] In Heb. est כִּי *quando*, quod indicat Manoe non dubitasse [b].

18. *Cur*

18. *Cur quæris nomen meum, quod est mirabile?* [לָמָּה זֶּה תִּשְׁאַל לִשְׁמִי וְהוּא פֶלִאי] *Cur sic quæris de nomine meo, quod est secretum?* M. *quod est gloriosissimum?* Sy. sim. Ar. *& ipsum est admirabile?* o'. *tham sit occultum,* vel *arcanum*, vel *reconditum?* P. Ti. V. Jon. Pi. i.e. cùm non sit familiare, & notum hominibus, vel, inter homines [c]? Cùm non sit mei officii nomen meum tibi indicare, sed potiùs occultum tenere [d]? Jon. verit, *separatum*, videlicet, à notitia tua. Hinc nomen הַמְּפֹרָשׁ, *quod separatum est à notitia hominum.* Hic locus evincit Angelum hunc fuisse Sermonem æternum, h.e. Christum; cujus nomen occultum & mirificum, viz. *Jehova.* Alii, *& ipse est mirificus*, nempe, *Angelus* †. *Fuitque mirificus*, id est, factis maluit Manoacho se declarare quàm verbis. Hanc, justam esse expositionem arguunt sequentia [f]. In פלאי א quiescit, alioqui esset פלאי, formæ עִבְרִי *Ebræus* [g]. Non alibi id nomen in hac forma reperitur in Scriptura: notántque esse Thoar, i. e. adjectivum [h].

19. *Hædum de capris*] i.e. Tenerum, & adhuc sugentem ubera capræ †. ¶ [*Et libamenta*] Erant hæ oblationes accessoriæ & secundariæ [i]. ¶ [*Et posuit super petram*] Quæ extemporarii altaris vicem implevit [k]. ¶ [*Offerens Domino*] At Manoe non erat de tribu sacerdotali. Resp. 1. Factum hoc extraordinarium, & licitum, quia Angelus jusserat [l]. 2. Manoe non per se obtulit, sed per Angelum; Angelus enim hic functus est officio sacerdotis, & sacrificavit, dum ignem è petra elicuit quo hædus combureretur [m]. ¶ *Manoe obtulit*] Nempe, Angelo, ut is sacrificaret. Qui victimam ad sacerdotem adducit offert, & *sacerdoti*, ut sacrificet, & *Deo*, per sacerdotem [n]. ¶ *Qui facit mirabilia*] Quidam hoc ad Dominum referunt. Ità Hieron. & versionis o'. codices Basileensis & Regius, ut sit aliud Dei nomen, vel periphrasis: *obtulit Domino & mirabilem se exhibenti* [o]. ¶ [וּמַפְלִא לַעֲשׂוֹת] Ad verb. *& mirificavit facere*, D. *& mirificè egit*, Ti. M. JT. sim. P. V. D. o'. Jun. Sub. *Angelus*; eduxit enim ignem de petra, &c [p].

20. *Cumque ascenderet flamma*] Expressò, ut verisimile est, igne de petra [q]. Nulla enim hic mentio ignis à Manoe allati [r]. Simile exemplum fuit suprà cap. 6. vers. 21 †. ¶ *Angelus in flamma ascendit*] Illæsus, ut se Angelum cœlestem ostenderet [s]. Quo facto etiam significare voluit gratissimum esse sacrificium illud Deo, seque illud in cœlum quasi deferre, & seipsum unà cum holocausto illo dicare, ac quodammodo sacrificare, Deo [v]. ¶ *Proni ceciderunt*] Vel Deum adorantes; vel etiam, metu perculsi & conturbati [x]. Sacro quodam horrore pleni [y].

22. *Moriemur*] Vide dicta ad Jud. 6 [z]. & Jud. 13. 22 [a]. ¶ *Quia vidimus Deum*] i. e. Sermonem æternum, quem hoc loco vocat Elohim [b]. Vel, Angelum [c]; ut patet ex verbis proximè præcedentibus. Nomen enim *Elohim* Angelis quoque tribuitur [d].

23. *Nec ostendisset nobis hæc omnia*] Nempe, quid de puero nascituro faciendum †. ¶ *Neque ea quæ sunt ventura dixisset*] Rectiùs hoc à priori distinguas, quasi novum argumentum, ità ut hoc referatur ad remotiùs futura, v. g. quòd incipiet liberare Israelem [f]. ¶ [וְכָעֵת לֹא הִשְׁמִיעָנוּ כָּזֹאת] Ad verb. *& secundùm tempus non fecisset audire nos secundùm hoc*, V. vel, *sicut ista*, Mo. Glass. id est, hoc tempore, & hæc. Duplex est Caph veritatis. Similitudinis particulis quandoque res ipsa notatur. Sic Num. 11. 1. *fuit populus* כְּמִתְאֹנְנִים, *sicut quiritantes*, h. e. planè querebundi, ut rectè Junius. Sic Deut. 9. 10. *In tabulis erant* כְּכָל הַדְּבָרִים, *sicut*, vel *secundum, omnia verba*, &c. h. e. erant in illis omnia ea verba [h]. *Neque hoc tempore dixisset nobis talia*, P. sim. JT. Sy. Ar. *neque secundùm tempus audivisset nobis hoc*, Ti. sim. M. *& in opportunitate non audiret nos, ut hoc*, Jon. *neque nos unquam sic exaudivisset*, Ca.

24. *Vocavit*] Sub. mater: Est enim verbum fœmininum [k]. Ubique ferè in Scriptura à matribus nomina imponuntur [l]. ¶ *Samson*, [שִׁמְשׁוֹן] Sign. vel, *parvum solem* [l], qui saluti Israelitarum illuxit [m], in tenebris luctûs & idololatriæ *: vel, *ministrum*, scil. Dei, ad magna opera patranda [n].

25. *Cœpitque spiritus Domini esse cum eo*, [לְפַעֲמוֹ] [Variè reddunt.] *Per vices agitare eum*, P. Mo. Ti. *roborare*, Jon. D. i. e. robur conciliare ei, D. *tangere*, M. *promovere*, Sy. *vegetare*, Ar. *egredi cum eo*, o'. *Ducere, impellere eum*; ut, scilicet, stratagematis & aliis industriæ militaris notis, & veluti præludiis, speciem haud vulgarem exhiberet popularibus suis, eum olim in præstantem heroa & salvatorem populi Dei evasurum [o]. Hæc tamen facta qualia fuerint non commemoratur [p]. Sensus est, quòd Deus adolescentiæ Samsonis impetu uti cœpit ad ea ordinanda quæ ei contendendi cum Philistæis occasionem darent [q]. *Incœpit agere*, seu *impellere*, scil. ad suscipiendum actiones hostiles contra Philistæos; ut patet ex sequentibus. Metaphora ab ictibus fabrorum quibus metalla super incude verberant; unde incus appellatione huic verbo cognata nominatur, nempe, פַּעַם, Esa. cap. 41. vers. 7 [r]. ¶ *In castris Dan*] Locus sic dictus ab expeditione illa Danitarum, Jud. cap. 18. vers. 11 †. Nè tamen existimes hic prolepsin esse, nam illa Danitarum expeditio longè hæc Samsonis tempora antecesserat [t]. *Inter Saara & Esthaol*] Danitarum possessio hoc loco se insinuabat intra fines Judæ. Vide 1 Par. 2. 53 [v].

CAP. XIV.

1. **D***Escendit in Thamnatha*] Ex eo, & quòd v. 2. *ascendisse* dicitur ex *Thamna* ad natalem urbem, rectè videtur colligi *Thamnatha* depressiorem & mari viciniorem fuisse, quemadmodum & tota Philistæorum regio erat [x]. Hæc urbs erat in confinio trium tribuum, scilic. Judæ, Dan, & Ephraim, inter Ptolemaidem & Gazam [y]. ¶ *Viditque ibi*, [בְּתִמְנָתָה] *Thamnatha*. Fortè ה in extremo idem valet quod ב, ut sit pleonasmus particularum, qualis in לְהָרָה, *in montem*. Nam Jon. בְּתִמְנַת, absque He [z].

2. *Mihi accipiatis uxorem*] *Uxorem accipere* dicitur, & qui eam ducit in matrimonium, & qui accipit in domum suam. Pater accipit uxorem filio, & filius sibi [e]. Noluit eam ducere sine scitu & voluntate parentum [f].

3. *Qui incircumcisi sunt*] A quorum fœdere & conjugio interdicebat lex, Exod. 34. 12, &c [g]. Philistæi, licèt Cananæi non essent, ut patet ex Gen. 10. 14. & Deut 2. 23. [vide ad ea loca notata †] eodem tamen loco cum iis censebantur, nec minùs exterminandi erant, & par in his subversionis periculum erat, adeóque connubia cum his interdicta erant [h]. Quæritur ergò, An Samson hic peccavit? Resp. Non peccavit [i]. Probatur ex eis verbis, v. 4. *parentes nesciebant quòd res à Domino fieret*, quo significatur è contrario, ideo voluisse Samsonem, quia sciebat à Domino fieri [k]. Singulare hoc videtur, & Dei instinctu factum [l]. Sciebat autem Samson Dei voluntatem, vel per revelationem aliquam, vel per instinctum aliquem vehementem internum [m], Speciale habuit mandatum ducendi Philistinam, contra Legem. Simile vide Os. cap. 1. secundùm quosdam [n]. ¶ *Quia placuit oculis meis*, sic P. sim. Sy. Ti. [כִּי הִיא יָשְׁרָה בְעֵינָי] *Quia ipsa recta pulchra*, Ar.) *in oculis meis*, o'. Jun. M.]1. Mo. Hebraismus, q. d. Summopere mihi placet [o]. q. d. Neque nostrorum sanctitatis, neque illorum impuritatis, rationem hic habeo: sed quædam singularis est vocatio, internúsque motus & impetus, quem opere demonstrare malim quàm prædicare verbis. Sic inspirationem Dei celavit Samson, dum bruto adolescentiæ impetu ferri putabatur à parentibus [p]. Adeò secretè se gessit, ut nulli consilia sua communicaret; sicut nè quidem illud de lacerato leone parentibus suis voluit indicare [q]. *Recta est in oculis meis*; recta, inquam, ad finem mihi à Deo propositum assequendum: placétque mihi non quoad corporis speciem duntaxat, sed quoad quæsitam etiam populi mei libertatem *.

4. *Parentes nesciebant quòd res à Domino fieret, & quæreret occasionem contra Philisthiim*, כִּי מֵיְהוָה הִיא כִּי תֹאֲנָה הוּא מְבַקֵּשׁ מִפְּלִשְׁתִּים] *Quòd à Domino esset, quòd occasionem quæreret à Philistæis*, P. Mo. M. Ti. *subdeficiendi, & invadendi illos*, V. *Id esse ex permissu Domini quatenus vindictam sumeret à Philistæis*, Ar. Sed quis

est

est qui hîc dicitur *quærere occasiones*, &c? Resp. 1. Deus [a]. 2. Samson. Ità omnes ferè præter unum Abulensem †. Non displicet Jun. & Pi. Occasionem quæsivit Samson, velut ansam, quam Spiritus Dei ex sponsalibus Simsoni oblatam voluit, ut paulatim ex privatis injuriis publicæ actiones emergerent [t]. Samson enim fecit hoc Dilemma: Philistini vel mihi dabunt Philistinam uxorem quam peto, vel negabunt: Si negent, arripiam occasionem invadendi eos, eò quòd me dedecore afficiant: Si dent, debebunt mihi, meisque Hebræis, esse benigniores, utpote jam eis affinitate conjuncto; quod si non præstent, erit mihi occasio novæ litis [u]. Porrò, תֹּאֲנָה vertunt, *adinventionem*, Jon. He. in M. *vindictam*, ό. *causam*, He. in M.

5. *Catulus leonis*, כְּפִיר אֲרָיוֹת] *Catulus leænarum*, Mo. D. i. e. unius alicujus leænæ; ut, *pullus asinarum*, i. e. asinæ [x]: vel, *leonum*, P. Sæpe in his sexus confunditur: אֲרָיִים invenies 1 Reg. 10. 20. ubi & אֲרָיוֹת masculinè constructum [y]. Catulus jam adultus leonis vel leænæ [z]. *Adultus leonum*, JT. lim. Ti. i. e. integrâ ætate, firmísque viribus & ferociâ maxima [a]. Leunculus hic paulò pòst vocatur אַרְיֵה, nam אֲרִי vel אַרְיֵה est speciei totius nomen sine respectu ad ætatem: sic dictus, non ab אָרָה, quod sign. *carpere, decerpere*, & quidem arborum fructum, Psal. 80. 13. Cant. 5. 1. nec alibi vox extat, ac proinde ad leonem pertinere non potest, qui carnivorus est; sed à רָאָה *videre*, unde רָאִי *rai*, & רָאֶה *raieh*; deinde per metathesin dictus אֲרִי *ari*, & אַרְיֵה *arieh*, (quales metatheses frequentes sunt, ut in אָנַק & נָאַק *gemere*, in דָּאַב & אָרַב *dolere*.) Sic Græci λέοντα vocant à λάω vel λεύσσω *video*, quia leo est animal visûs acerrimi; & Arabibus leo vocatur מַבְצִר *mubzir*, i. e. *videns*, quia prædam suam videt eminus, & ad eam contendit. Ità est in Alcamo [b]. Nomina leonum secundùm distinctas ætates sunt hæc; גּוּר *catulus leonis*, כְּפִיר *leo juvenis*, sive *junior*, אֲרִי vel אַרְיֵה *leo major & adultior*, לָבִיא *leo provectior*, seu *provectæ ætatis*, לַיִשׁ *leo vetulus* [c].

6. *Irruit spiritus Domini in Samson*, וַתִּצְלַח עָלָיו] *Et irruit* (*insiluit*, ό. *mansit*, Jon.) *in*, vel *super*, *eum*, P. M. Pi. sic 1 Sam. 10. 6. Pi. *Invasit eum*, V. *incessit eum*, JT. *pervasit*. K. in M. *prosperè egit super eum*. Mo. Abusitus hic Hebraismus verbo צָלַח, quod *prosperari* sign. pro *irruere*, vel *insilire* [d]. *Propitius fuit illi*, Sy. q. d. feliciter, prosperè, opportunè in eum insiliit †. *Descendente super ipsum spiritu Domini, prosiliit in catulum*, Ar. Notant, ut suprà τὸ פַּעֲמוֹ *percutere* spiritui tribuitur qui juvenilibus & nondum maturis signis seu miraculis se prodit; ità hîc τὸ צָלַח de spiritu dicitur qui publicè, & in negotiis publicis & arduis, se exseriit. Addunt, צָלַח construi cum præpos. עַל vel אֶל [f]. Induit eum Spiritus Sanctus singulari animi & corporis fortitudine [g]. Hinc liquet vires has non fuisse naturales, quia recesserunt ab eo cùm rasus fuerit [h]. Sic spiritus prophetiæ non semper aderat Prophetis [i]. *Spiritus* hic *fortitudinis* vocatur Chaldæo; q. d. Factus est à Deo solito audacior & robustior [k]. ¶ *Et dilaceravit leonem*] Indè sibi ad majora auspicium faciens; ut David, 1 Sam. 17. 34 [l]. ¶ *Patri & matri noluit indicare*] Tum modestiæ causâ, tum quia Dei instinctu indè ænigma facturus erat, &c. Disce, quòd qui secretum servare vult, illud nulli, nec amicissimo, indicet [m]. Quamvis Samson iter simul cum parentibus esset ingressus, tamen vel solus præcessit, vel substitit, túmque leo illi apparuit, quia dicitur, *occurrit ei*, non, *eis* [n]. Separaverat se Samson à parentibus pro aliqua necessitate [o]. Viri fortes minimè sunt jactabundi [p].

7. *Descenditque*] Quis? Vel, *pater*, JT. vel, *Samson*, Pi. Nam per Epanalepsin repetitur initium versûs 5. (versus autem 6. quasi per digressionem interponitur.) Nec verisimile est patrem, interea dum Samson ab eo esset digressus, illo relicto solùm descendisse, aliquitúmque esse foeminam [q]. ό. Sy. & Ar. habent, *descenderunt*. ¶ *Et locutus est mulieri*, ità ό. P. M. Sy. Ar. vel, *cum muliere*, Ti. Ang. לָאִשָּׁה] *Pro muliere*, D. *De muliere*, V. D. i.e. Verba habuit de muliere apud parentes illius [s]. *De muliere*, scil. ducendâ †.

8. *Et post aliquot dies*] Ità Sy. Ar. M. P. Ti. *post dies*, ό. *post annum*, Q. He. in V. Non placet. Nec verisimile est aut annum inter sponsalia & nuptias intercessisse, aut leonis cadaver tam diu permanere potuisse [t]; aut Samsonem toto anno sponsam nunquam revisisse. Deinde, 9 vel 10 dies sufficiunt ad apum è cadavere generationem, teste Virgilio 4. Georg. *Post ubi nona suos Aurora induxerat ortus*, &c. Et infrà Jud. 15. 1. habetur מִיָּמִים, ubi non sign. *annum* [v]. Dicunt moris tunc fuisse, ut sponsis annus daretur integer quo se curarent, vestésque & ornamenta nuptialia præpararent [x]. Verùm mos ille probari non potest, nè quidem ex Gen. 24. *Maneat puella* יָמִים [y]. [Vide annotata ad eum locum.] ¶ *Declinavit*] Quia, nimirum, locus is erat in secessu & diverticulo [z]. ¶ *Et ecce, examen apum in ore leonis*, ità ό. בִּגְוִיַּת] *In cadavere*, Jon. P. *in cadavere ossis*, Sy. in BA. *in corpore*, M. Ti. Ca. *in pectore*, Ar. Jo. in Bo. Qu. Sed quomodo reperiuntur in leonis cadavere apes, quæ munditie delectantur, teste Columellâ 9. 5? Tetro odore apes summopere offendi docet Ælianus. De his Varro, *Nemo has videt in carne, aut sanguine, aut adipe*. Et Plin. 11. 21. *Apes*, inquit, *nullum corpus attingunt*, (nedum leonis, cujus gravis odor & halitus notatur [a].) Resp. 1. Apes sunt duplicis generis: 1. urbanum, quod res sordidas refugiat; 2. sylvestre, cui minor est graveolentium cura [b]. Sed hoc vanum confugium esse videtur, neque hæc apum distinctio ex bonis auctoribus habetur [c]. Resp. 2. Quidni apes illæ nasci possent ex cadavere leonis [d]? E bovis cadavere naturaliter generari apes docent Virgil. 4. Georg. Ovid. 4. Metamorph. Varro de Re rustica 2. 5. & 3. 16. Columella 9. 14. Plin. 11. 20. Unde apes βούγονοι vel βουγενεῖς καὶ βουπαῖδες vocantur apud Suidam, Varronem, &c. Citatur ex Varrone iste versus, Ἵππων μὲν σφῆκες γενεά, μόσχων δὲ μέλισσαι, *Equorum quidem crabrones sunt progenies, vitulorum verò apes* †. Sic ex equis nasci vespas & crabrones, ex asino scarabæos, ex hominis cadavere angues, compertum est. Et potuit sanè Deus leonini cadaveris temperamentum bovino simile efficere. Hoc si ità sit, non est mirum eas non refugisse cadaver unde prodierint [f]. Resp. 3. Hæ apes alibi natæ poterant in leonis corpore mellificare, præsertim cùm aridum jam erat cranium & carne nudatum [g]. Idem fecerunt in Onesili Regis Cyprii suspensi capite, cùm exinanitum esset, ut refert Herodotus. Sic in Hippocratis sepulchro apum mellificantium examen diu perstitisse refertur in vita Hippocratis. Idem fecisse apes in sepulchro Veronæ refert Aldrovandus [h]. *Cadaver hoc erat osseum*, ut rectè Syrus, h. e. σκελετόν, ut patet ex voce מִיָּמִים, quod hîc *post annum* significat, ut alibi sæpe [i]. [Quæ loca antea notata reperies.] *Examen apum & mel* est ἓν διὰ δυοῖν, pro, examen apum mellificatum [k]. Totum hoc Divinæ providentiæ tribuo, ut occasionem illi daret Deus vim faciendi Palæstinis [l].

9. *Quem cùm sumpsisset in manibus*, וַיִּרְדֵּהוּ אֶל כַּפָּיו] *Et accepit*, vel *sumpsit*, *ipsum in manus suas*, vel, *in manum*, sive *manibus*, &c. P. M. Ti. Jon. Ar. D. V. i. e. Manibus suis avulsit de cadavere [*]. *Evulsit*, Q. in M. רָדָה sign. *sumere*, *tollere de loco*. Hinc רְדִיָּה apud Doctores, quando panis accipitur de loco furni; item מִרְדָּה est *repositorium*, sive *vas in quo reponunt panem*. ό. habent, ἐξεῖλεν, *exemit*. Probo valdè †. *Cùm eduxisset in manum suam*, JT. τὸ רָדָה sign. *dominari*. Hîc ponitur per metonymiam efficientis, q. d. Dominus illius mellis factus, eduxit ex eo partem ad fruendum [*]. Qu. Annon hoc leonini cadaveris attactu Sampson polluerit se, contra Nazaræorum leges [m]? Resp. Transgressus quidem fuit legem, sed impunè, & citra reprehensionem, quia Deus dispensavit [n]: quomodo etiam fecit cùm asini mandibulam tangeret. Et cùm è cadavere favos, è mandibula aquam, apparavit Deus eo fine ut ederet & biberet, annòn ridendus erit qui hæc ei vitio vertat? Certum est multas legales immunditias potuisse contrahi sine peccato; nempe, omnes involuntarias & inevitabiles, ut in leproso, gonorrhœo, &c. aliquas etiam voluntarias, ut in ministrantibus mulieri menstruatæ vel parienti, in pollutione

tione funeris, cædis justæ, &c. Contrà, quotiescunque lex de immunditia data simul prohibitionem sonat, violari deditâ operâ non potuit sine peccato, maximè si gravis pœna annexa esset. Talis erat ea de esu animalium per se immundorum. Aliter se res habuit, si animal mundum fieret immundum vel ratione contactûs cadaveris, vel ex genere mortis; in eo casu comedens tantùm immundus erat ad vesperam, Levit. 11. & 17 [o]. Præterea, ceremoniarum observatio potest prætermitti cùm urget vitæ necessitas; ut David esuriens edit panes *προθέσεως* sine scrupulo, quod alioqui solis sacerdotibus concessum [p]. ¶ *Venitque ad patrem*, &c.] In via, scilicet, eos assecutus, postquam ab eis paulisper declinâsset [q]. ¶ *Quòd mel de corpore leonis assumpserat*] [רָדָה] iterum vertunt, *accepit*, vel *sumpsit*: at Sy. & Ar. *desumsit*. Sumunt ergò רָדָה in significatione cognatæ radicis יָרַד, quæ sign. *descendere*, &, de liquidis, *defluere*, *decurrere*.]

10. *Descendit itaque pater ejus*, &c.] Ad Thamnatham [r]. Præcesserat pater, ut nunciaret nurui ut se pararet †. Vel sic; Pervenit pater cum uxore & filio Samsone [s].

11. *Cùm vidissent eum*, [כִּרְאוֹתָם אֹתוֹ] *Secundùm videre eos eum*, Mo. Quum considerâssent quid hominis esset [t]. *Quum considerâssent* (id רָאָה sign. Gen. 27. 27. Psal. 10. 14. & alibi) *eum*, i. e. hominis robur & vultum [u]; qualis quantúsve esset: eum observari putârunt à suis oportere [y]. ¶ *Dederunt ei sodales triginta*] 1. Ut nuptiarum lætitiam excitarent. Dicti hi *amici*, vel *filii sponsi*, Matt. 9. 15. Marc. 2. 19 [z]. 2. Honoris causâ, ut fieri novis maritis solebat. Vide infrà v. 20. & quæ ad Joan. 3. 29 [a]. 3. Reverà ut eum custodirent *. Honoris specie, sed cautionis ergò [b]. Dicunt v. 15. se ad nuptias vocatos. Credibile est Samsonem ejus loci juvenes in genere & indeterminatè invitâsse, sed magistratum loci numerum hunc definivisse [c].

12. *Proponam vobis problema*, [אָחוּדָה נָּא לָכֶם חִידָה] *Ænigmaticè nunc vobis loquar ænigma*, sub. *nomen*, vel, *problema ænigmaticum* [d]. חִידָה sign. *acumen*, *acutè & argutè dictum*; quod requirit acumen ingenii cùm ad ejus compositionem, tum ad declarationem. Vide Num. 12. 8 †. Moris erat in conviviis ænigmata proponere. Græci vocabant *γρίφους*, & *γρίφους συμποτικούς*, *griphos convivales*. Hos griphos solventi præmium decernebatur, v. g. ut vini phialam plenam ebiberet; non solventi mulcta imponebatur, v. g. ut ebiberet aquam, vel muriam potioni suæ admixtam. Ità Hesychius, Athen. sub finem lib. 10. Pollux Onomast. 10. 19. Phavorinus, Eustathius Odyss. 10. In hoc Samsonis ænigmate certus vestium & sindonum numerus præmium mulctáque constituitur [f]. Mos vetus virorum excellentium, de ingenio inter se certandi propositis ænigmatibus. Vide loca ex historia Dii & Menandri de ænigmatibus inter Salomonem Iromúmque mutatis apud Josephum contra Appionem libro priore. Adde 1 Reg. 10. 1. Habes & apud Herodotum exempla, & apud scriptorem Convivii septem sapientum inter opera Plutarchi, & apud eos qui de vita Æsopi scripsêre. Solebant item sponsiones tales [qualis, nimirum, hæc de sindonibus, &c.] de ænigmatibus fieri. Simile in 3. Virgil. Ecloga *. ¶ *Intra septem dies convivii*] Tot diebus durabant nuptialia convivia [g], quemadmodum luctus mortui durabat septiduum [h]. Vide Gen. 29. 27 [i]. ¶ *Triginta sindones*, [סְדִינִים] Vertunt, *sindones*, M. P. Mo. Ti. D. *lintea*, ο'. Sy. Ar. *linteamina*, P. Linteum est quo operimur nocte vel die [l]. ¶ *Tunicas*, [חֲלִפֹת בְּגָדִים] *Vestes mutatorias*, M. P. Mo. Ti. Pi. D. *mutandas*, JT. Heb. *mutationes vestium*, pro, *vestes mutationum*, i. e. ad mutandum. Sic v. seq. & 19. & Gen. 45. 22 [m]. Al. *stolas vestimentorum*, ο'. Jon. *paria vestium*, Sy.

13. *Propone—ut audiamus*, [וְנִשְׁמָעֶנָּה] *Et intelligemus illud*, JT. id est, Explicationem afferendo, ostendemus nos intelligentes esse. Sic accipitur *audire* pro *intelligere* Gen. 41. 15 [n]. At simpliciùs vertitur, *ut audiamus illud* [o].

14. *De comedente exivit cibus*, [מֵהָאֹכֵל יָצָא מַאֲכָל] Pulchra hîc Paronomasia, *De comedente exivit comestibile* [p]. ¶ *Et de forti dulcedo*, [וּמֵעַז יָצָא מָתוֹק] *De forti dulce*, [ità ferè omnes.] *Dulce*, h. e. res dulcis [q]. *Forti* non opponitur *dulce*, sed *imbelle*; *dulci* autem opponitur *acre* vel *amarum*. Sed quandoque hæc confunduntur, & amarum pro forti, acre pro utroque, sumitur. Sic Arabicè, *mirra*, i. e. *robur*, & *marir*, i. e. *robustus*, *validus*, à verbo *marra*, quod *amarum esse* sonat: & *acer* Latinè dicitur qui fortis est, & propriè apud nos *acer* est qui *δριμὺς* apud Græcos: nam *fortem*, & *vehementem*, & *asperum*, & *amarum*, potest significare. Rectè igitur Junius, *ab acri prodiit dulce*, & v. 18. *Quid acrius est leone?* Ità Ovid. lib. 4. Fastorum, *genus acre leonum* [r]. [Q. pro *forti* habent *amarum*: Ità Sy. & Ar.] Ità ο'. in nonnullis codicibus, teste Gyraldo. Quam lectionem astruit Ambrosius, quòd meliùs staret antithesis inter *dulce* & *amarum*. τὸ עַז sign. *fortem*: quanquam nihil vetet fortitudinem hîc intelligere cum quadam duritie & feritate conjunctam, (nam עַז verti potest, *durum*, *ferum*, *intractabile*,) atque adeò immitem, cui in saporibus dulce opponitur †. עַז sign. tum *fortem*, tum *sævum & acrem*, ut Gen. 49. 7. — *quia sævus fuit*, &c *. Sensus ænigmatis patet ex sequentibus: De comedente, i. e. omnia vorante leone, cibus exiit; & de forti, i. e. eodem leone, mel. Vers. 18. posteriorem tantùm partem exponit, ex qua prior satis intelligitur [t]. Hoc ænigmate significatur, tandem futurum ut Palæstini, qui Judæis tunc imperabant, vincerentur, & à Judæis comederentur; & cùm essent ferocissimi, futuros Hebræis ad extremum non damno, sed magno commodo [v]. Allegoricè explicant de Christo [x].

15. *Cùmque adesset dies septimus*] Ità plerique vertunt. Indè non levis nascitur quæstio. Si enim tantummodo die septimo Samsonis uxorem aggressi sunt, quomodo dicitur v. 14. *nec potuerunt per tres dies solvere?* aut quomodo uxor Samsonis *flevisse* dicitur *septem diebus convivii*, v. 17? Resp. 1. Quidam legunt, *die quarto*; ità Sy. Ar. & ο'. (at Regius codex ο'. habet, *in die septima* [y].) Alii ità exponunt, *in die septima*, non convivii, sed hebdomadæ, quæ erat quarta convivii [z]. Incidebat enim Sabbatum die quarto convivii [a]. *Die septimo*, h. e. Sabbato, quo tempore Sampson in cultu Dei occupatus fuit; ideóque uxorem ejus tunc solam aggrediuntur *. 2. *Cùm adesset dies septimus*, ponitur pro, *cùm appropinquaret*, &c [b]. 3. Illud, *dixerunt*, nempe, die septimo, vertunt, *dixerant*. Ità in margine Genevenses [c]: ità & D. Sed hoc parùm aptè sensum totum distrahit, aut valde pendulum efficit [d]. 4. Illud, *septem diebus*, v. 17. exponunt, vel, intra 7 illos dies, vel, majori eorum parte, vel, omnibus diebus qui residui erant usque ad diem septimum †. 5. Videntur hi Philistini primâ die submisisse uxorem Samsonis, quæ exquireret, interim & ipsi cogitarunt, sperantes se ejus solutionem inventuros; sed cùm triduo non invenissent, quarto die urserunt uxorem cum minis; tandem die septimo totis viribus eam aggressi sunt [f]. 6. Illud *triduum*, v. 14. Pi. accipit de triduo proximè antecedente, [scil. diem septimum:] *Βραχυλογία* hæc est [g]. Toto tempore nuptiarum egerat uxor cum Samsone, sed die septimo primùm dixit [h]. ¶ *Blandire viro tuo*, [פַּתִּי אֶת אִישֵׁךְ] *Seduc virum tuum*, Mo. *persuade*, P. M. sim. Ar. JT. *solicita*, Jon. *blandire*, Sy. V. i. e. blanditiis allice, V. Mulieres blanditiæ parentum imperio sæpe sunt validiores. Herculem Thebanum Samsoni non malè compares, ingenti robore corporis animíque, mulieribus addictum. Vide & infrà 16. ¶, 16 [i]. ¶ *Ut indicet tibi*, [וְיַגֶּד לָנוּ אֶת הַחִידָה] *Ut indicet*, vel *aperiat*, *nobis*, &c. Sy. M. P. Ti. V. simil. Jon. h. e. ut indicet tibi, & postea renuncies nobis [k]. Sic Pi. Metonymia finis pro effecto destinato [l]. *Indicet propter nos*, i. e. ut postea resciamus à te. Vel, *nobis* redundat [m]. ¶ *An vocâstis nos—ut spoliaretis?* [הַלְיָרְשֵׁנוּ קְרָאתֶם לָנוּ הֲלֹא] *Num ad possidendum nos vocâstis nos; nunquid non?* Mo. vel, *annon sic est?* P. Ang. Belg. *Num ad hæreditandum*, sive hæreditario jure possidendum, *nos*, h. e. bona nostra? Qualis in illo Terentiano, *Quid de misero futurum censes, quem assiduè exedent*, h. e. cujus bona exedent? Sic suprà cap. 11. vers. 25 [n]. *Ut possideretis nos*, i. e. substantiam nostram [o]? *An ad hære-*

ditatem nostram consequendam invitâsti nos, necne? JT. Alii aliter; *Nunquid ut pauperes nos faceretis vocâstis nos huc?* M. sim. Ti. Al. *illuc*; acsi esset הֲלוֹם in Ebræo [p]. *Numquid ad extorquendum nos, &c? Num ad periclitandum nos, &c?* Jon. q. d. Minis addunt rationem ab aliqua honesti specie sumptam; Non potest, inquiunt, hæc res non vobis dedecoris & probri plena esse [q].

16. *Fundebat lacrymas*] Nimirum, *Ut flerent, oculos erudiêre suos*, Ovid [r]. ¶ *Filiis populi mei*] Id est, populatibus [*]. ¶ *Patri & matri nolui dicere*] Heb. *non indicavi*. Non indicavit illis ea ex quibus in solutionem ænigmatis venire poterant, nempe, se leonem occidisse, &c. v. 6, 9 [s].

17. *Septem diebus*] Vel sic; *septem*, &c. i. e. in fine septem dierum, sive, die septimo. Cùm enim spatium temporis nominatur cujus nulla pars designatur, significatur ejus plenitudo seu complementum, ut dixi in Canonibus Proœmii [t]. Vel sic, usque ad septimum diem convivii, h. e. usque ad finem septem dierum, inceperat enim ipsa quarto die flere [x]. Septem diebus, i. e. majori earum parte, nempe, 4, 5, 6, & 7 [y]. ¶ *Cùm ei esset molesta*, הֱצִיקַתְהוּ] *Coarctabat*, vel *premebat*, *eum*, P. Mo. *angebat*, Sy. Verisimile est eam promisisse, vel etiam dejerâsse, se mortalium nemini indicaturam [z].

18. *Dixerunt—ante Solis occubitum*, [simul. plerique.] בְּטֶרֶם יָבֹא הַחַרְסָה] הַחַרְסָה *sol*, pro חֶרֶס; ut alibi חַדְרָה, pro חֶדֶר *conclave* [a]. Intra dies septem fit quod fit die septimo. Vide L. *Si quis fic dixerit*, D. De verborum significationibus; & quæ dicta de J. B. & P. 3. 20. 4. Solis occasus finis νυχθημέρου apud Hebræos vicinásque gentes [b]. At Sy. vertit, *antequam ingrederetur apparatus*; & Ar. *antequam oblatus cibus ac paratus esset*. ¶ *Quid dulcius melle?*] Respondeo, Saccharum: sed illud eo ævo incognitum fuit. Primi sacchari meminerunt Dioscor. Plin. & Galen. nempe, cannarum: modum verò liquandi & excoquendi non attingunt [c]. ¶ *Si non arâssetis in vitula mea*, בְּעֶגְלָתִי] *Cum vitula mea*, i. e. uxore [d]. *Uxorem* sign. sed petulantem, procacem & lascivam. Quemadmodum *tauri* & *vituli* lasciviæ symbola, Psalm. 22. *Circumdederunt me vituli*, &c. sic *juvenca* apud Horat. 2. Carm. Od. 5 [*]. Idem Helenam, Menelai conjugem, *Graiam juvencam* appellat: Et apud Plautum Philocomasium *junix* nominatur [f]. Uxor viro id est quod tauro vitula sive juvenca; itaque δάμαρ *uxor* & δάμαλις *juvenca* sunt voces ejusdem originis, utraque enim est à δαμάω [g]. Vitulæ commodè nova nupta confertur ob idem cum marito jugum, unde & *conjugium* [†]. Sed quid hic *vitulâ ejus arare*? Resp. 1. Q. accipiunt sensu obscœno [h]. Suspicabatur Samson uxorem suam scortatam esse cum uno ex illis, cui ideo ænigmatis expositionem indicavit [i]. Sampsonis sponsa jam tum amore unius, cui postea nupturivit, captus fuit [k]. *Arvum aratióque* in Venereis non rarò usurpantur. *Fundum alienum arat; incultum familiarem deserit*, Plaut. *Milo domi non est: peregrè at Milone profecto, Arva vacant: uxor non minùs indè parit*; Martial. l. 7. Non est infrequens hæc metaphora. Complut. & Sy. idem intelligunt, & quidam ex nostris. At obstat, quòd in Hebræo non est, *arâssetis* עֶגְלָתִי, *vitulam meam*, (ut Complut. habet, *nisi subegissetis juvencam meam*,) sed בְּעֶגְלָתִי, *vitulâ meâ*, quæ non parùm differunt [l]. 2. Sensus est, Nisi uxoris meæ operâ usi essetis [m]; nisi, ut rustici juvencæ operâ arando quæ sub terra latebant retegunt, vos sponsæ meæ operâ quæ in animo meo latebant scrutati fuissetis. Allegoria, quæ perstringit sponsæ perfidiam, & illorum fraudem [n].

19. *Irruit in eum spiritus Domini*] i. e. Tum subitò authore Deo factus est fortior solito & audacior [o]. ¶ *Descenditque Ascalonem*] Urbem Philistinorum, 2 Sam. 1. 20 [p]. ¶ *Et percussit ibi triginta viros*, מֵהֶם] *Ex illis*, subaudi, *Ascalonitis*, V. Pi. Qu. 1. An rectè fecit? Resp. Ità sanè; 1. Quia justum erat Israelitis cum Philistæis bellum. 2. Quia eum ad hoc agebat Spiritus Domini [q]. 3. Samson tunc populi Judex à Deo factus est [r]. Qu. 2. Cur Ascalone potiùs quàm alibi hanc stragem fecit? Resp. Fortè, quòd solennitas aliqua ibi peragebatur, adeóque homines in vestibus novis & splendidioribus apparerent. Talibus enim vestibus indigebat Samson [*]. Videtur in urbe potiùs ipsa palàm & apertè occidisse, quàm in agro, &c. & quidem omnes simul, non diversis vicibus: nam roboris adeò magni specimen non fuisset singulos interimere [t]. Qu. 3. Cur non admissâ hâc cæde Ascalonitæ Samsonem persecuti sunt? aut quomodo spoliis onustus ausus est Thamnatham, alterum Philistinorum oppidum, redire? Resp. Hæc omnia ad Dei peculiarem providentiam & tutelam referenda sunt, qui vel Philistæis pavorem incussit, nè persequi auderent; vel non permisit Samsonem cædis auctorem à Philistæis cognosci [v]. [Quod non difficile illi videbitur qui aut naturam Dei providentiæque Divinæ, aut varia id genus exempla, Gen. 19. 11. & 35. 5. & alibi, expenderit; aut quanto terrore tam audax facinus omnes percellere par erat, ut singuli de sua salute soliciti ad ipsum persequendum animos minimè adhibuerint.] ¶ *Quorum ablatas vestes dedit*, אֶת־חֲלִיצוֹתָם] *Vestes novas eorum*, Mo. *exuvias*, P. sim. JT. Ti. *vestimenta*, Ar. JT. Sy. *cinctoria*, Jon. *arma*, M. *vestes & arma*, K. in D. M. & omnes exuvias, M. Vox hæc à *lumbis* desumpta est; nimirum, & arma & vestes lumbos cingunt, vel muniunt [x]. At hîc nulla sindonum mentio. Resp. 1. Vel, per tunicas intelliguntur etiam sindones, per synecdochen [y]; neque enim Scriptura minutè omnia exprimit [z]: vel, Samson detraxit eis alterum, ac prius, præmium, quia non suo Marte & ingenio acumen evolverant [a]: vel, exuvias eas vendidit, & eâ pecuniâ vestes mutatorias comparavit, quas dedit sociis suis [b]. Nonnulli divinant, illos, difficultate exponendi ænigmatis æstuantes, de minori præmio tantùm, nempe, de solis vestibus, postea cum Samsone convenisse [c]. ¶ *Iratúsque nimis*] Tum uxori, ob perfidiam, tum sociis, ob dolum malum [†]; & civitati, à qua hi dati sunt, & à qua jam simul timebatur, simul irridebatur [d]. ¶ *Ascendit in domum patris sui*] Non deductâ secum sponsâ [*]. Hoc ejus factum laudari non debet; non enim oportuit ità leviter ab uxore disjungi [f].

20. *Uxor accepit*, &c. וַתְּהִי אֵשֶׁת שִׁמְשׁוֹן לְמֵרֵעֵהוּ אֲשֶׁר רֵעָה לוֹ] *Et fuit uxor Simson sodali (socio*, Jon. M.) *ejus, qui socius*, vel *sodalis*, *fuerat ei*, Mo. P. vel, *amicus ejus*, Jon. i. e. Nupsit uxor Simson illi quem adjunxerat sibi socium & comitem, h. e. viro qui antea erat charissimus Samsoni [g]. *Uxor verò Simsonis, quam adamaverat*, locata fuit *paranympho ipsius*, Sy. sim. Ar. *Uxor—data est alii*, &c. Ti. *facta est* uxor *socii sui*, &c. M. *Fuit socio*, i. e. nupsit ei. Sic Num. 30. 7. *Et si essendo fuerit viro*; & Ruth 1. 13. *An eis præstolabimini, ut non sitis viro?* i. e. ut non nubatis? Pro quo plenè diceretur, *fuit ei uxor*, vel, *in uxorem*, Num. 36. 3. *Et erunt uni ex filiis—in uxores* [h]. ¶ *Uxor ejus*] Non exspectato repudio infrà 15. 2 [i]. Factum hoc ab ea, quòd se contemptam & relictam à Samsone ob perfidiam crederet [k].

CAP. XV.

1. *CUm dies triticeæ messis*, &c.] Præcedebat hanc messis hordeacea. Messis durabat apud Judæos 49 diebus [l]. ¶ *Invisere volens*, &c. וַיִּפְקֹד—בִּגְדִי עִזִּים] *Et visitavit* (vel, *recordatus est*, Jon. Sy. Ar.) *uxorem suam cum hædo caprarum*, M. P. Mo. Ti. ὁ. i. e. ferens secum hædum capræ [m]; i. e. tenerum & lactentem [n]. Erat hoc illis opibus munus non spernendum, Virgilio teste Eclog. 2. *Præterea duo, nec tutâ mihi valle reperti, Capreoli sparsis etiam nunc pellibus albo, Bina die siccant ovis ubera; quos tibi servo.* De capris additur, quia גְּדִי [legendum גְּדִי] vox Hebræa etiam *agnos* comprehendit, ut notavit K [o]. ¶ *Probibuit*] Heb. *non dedit eum*, i. e. non permisit, Pi. D. Sic Gen. 20. 6. Exod. 12. 23. Jud. 3. 28 [p].

2. *Putavi*] Heb. *Dixi*, scil. in corde meo [q]. Sic Exod.

Exod. 2. 24. & infrà v. 3 [r]. Excusatio hæc nulla erat. Quamvis enim repudium tum permitteretur; non tamen uxori, sed viro ejus, repudii fiebat potestas. Rogandus ergò erat Sampson, num vellet repudiare, &c *. ¶ *Sed habet sororem*, &c.] Offert ei nuptias, sed incestas, contra Levit. 18. & 20 †. [Vide ibi dicta.]

3. *Cui Sampson respondit*, [וַיֹּאמֶר לָהֶם] *Et dixit eis*, ο'. Mo. sim. M. Ti. Sy. Dixit hæc patri, idque publicè & coram aliis [s]. Al. ei, P. Al. *de eis*, Jun. Pi. Ang. Belg. scil. Philisthæis [t]. ¶ *Non erit culpa in me*. [נִקֵּיתִי הַפַּעַם מִפְּלִשְׁתִּים] *Innocens ero hâc vice* (vel, *posthac*, Q. in V.) *à*, vel *de*, *Palæstinis*, Jun. Belg. vel, *apud Philistæos*, Q. in V. *Innocentior sum semel Philistæis*, Ti. M. i. e. Culpâ carebo posthac, etiamsi perdam Philistæos, quia ab his læsus [u]. ¶ *Faciam enim vobis mala*; sim. Jon. Sy. Ar. [כִּי עֹשֶׂה אֲנִי עִמָּם רָעָה] *Quia facio* (vel, *quum fecero*, P. Belg.) *illis malum*, ο'. Mo. *ut eis malum inferam*, Ti. *si* (vel, *licèt*, Ang. vel, *atque ideo*, M.) *eis malum inferam*, Ca. i. e. Citra culpam rependere possum illis mala [x]. Vobis imputate clades à me inferendas, non mihi. Ego enim vobis injuriam non intuli, sed vos mihi intulistis [y]. Vide infrà v. 11. & Jud. 16. 28. Apud Thucydidem Platæenses dixerunt, *τὸν ἐπιόντα ἀμύνεσθαι ὅσιον* [illegible], (i. e. *Fas esse hostem nos invadentem propulsare.*) Civilis apud Tacitum, *Ad supplicium petitus jure gentium pœnas reposco.* Vide de J.B & P. 2. 20. 8. Sed quia modus excedebatur, deinde etiam nè ex quavis causa rixæ orirentur, prohibuit id jus civile. Quale est etiam jus Hebræis à Deo quidem, sed valde ad modum legum humanarum, datum, quo jure de extraneis ulcisci se nemo prohibetur, de civibus non prohibetur, nisi in rebus minoribus & quotidianis. Alia est ratio sermonis per Crucem sanciti, in quo, sicut rerum æternarum aperta est sponsio, ità & rerum caducarum, ex quibus ultio oritur, contemptus exigitur. Malè hæc confundunt multi, minùs nocentes, si legi Hebrææ plusquàm satis est tribuant, magis verò, si ex illis temporibus ad nostra Dei indulgentiam extendant. Heroes apud Homer. & Græc. alios, ut notant Scholiastæ, dediti amoribus, dediti iræ: Alios Heroas nobis dedit Evangelii lux, de qua dicam cum Terentiano sene, *Nunc hic dies aliam vitam adfert, alios mores postulat* [a]. [Alii aliter statuunt. Sed de hac doctrina opportunior erit dicendi locus, si Divina benignitas nostros labores ad Matt. 5. perducere dignabitur.] Monendus est lector, nè de Simsone quasi homine privato cogitet. Nemini siquidem privato licet ad hunc modum suas injurias persequi. At Simson jam Magistratus à Deo constitutus fuerat [b]. Posset videri Samsonem ultum esse privatas suas injurias, tamen reverà publicam magis spectabat vindictam [c]. Per speciem ulciscendarum privatarum injuriarum reverà populi sui injurias vindicabat [d]. Id autem fecit, nec bellum apertum Philistæis indixit, 1. Quia ità Deum velle satis noverat [e]. Non sentiebat se ad hoc à Deo moveri, imò sciebat Deum tantùm de illo prædixisse, *Incipiet liberare Israelem*: Itaque velut per cuniculos egit [f]. 2. Publicis injuriis tacitis, privatas eis objicit, nè Philistæi iras & arma in totum populum, sed in se solum, convertant. Ipse enim omnes quasi ad duellum provocabat. Quod erat opus heroicæ fortitudinis, æquè ac prudentiæ, & charitatis in suos populares & cives, ut eos à Philistæorum vindicta faceret immunes [g].

4. *Cepit trecentas vulpes*] Qu. 1. Unde tot vulpes in una regione? Resp. 1. Sæpe fit, ut quibusdam in locis major ferarum quarundam copia sit quàm alibi: v. g. in Aquilone, ursorum, in Africa Australi, leonum; in Anglia, ut olim in Baleandibus insulis, cuniculorum [r]. Sic in Alpinis Helvetiorum sylvis numerosæ vulpes cernuntur. Refert apud Ælianum Amyntas tot in Caspia vulpes esse, ut non tantùm agrestia stabula, sed etiam urbes, ingrediantur *. 2. Judæam atque Palæstinam scatuisse vulpibus docent Sacræ literæ: Nehem. 4. 3. *Si vulpes ascenderit*, &c. Psal. 62. 11. *pars vulpium erunt*, Cant. 2. 15. *Capite nobis vulpes*; Thren. 5. 18. *Mons Sion disperiit, vulpes ambulaverunt in eo*; Ezec. 13. 4. *Quasi vulpes in desertis*. Et

[Marg.: r Jun. D. — * Ser. Bo. — † Q. — s Ser. — t Pi. — u V. — x V. — y La. — a G. — b Mart. — c E. — d Be. et La. — e Bo. — f E. — g La. sim. Bo. E. — r Ser. — * Bo.]

quasi rem vulgò notissimam, in similitudinem transfert Dominus, *Vulpes foveas habent*, Matt. 8. & Luc. 9 [s]. Proinde multa Palæstinæ, vel circa Palæstinam, loca à *vulpibus* nomen habuerunt: Ut *terra Sual*, i. e. *terra vulpis*, 1 Sam. 13. 17, & *Hatsar-Sual*, seu *rostrum vulpis*, Jos. 15. 28; & Danitarum *Saalabim*, Jos. 19. 42. sed quam Amorrhæi occupabant, Jud. 1. 35. ubi בְּשַׁעַלְבִים Græcorum alii reddiderunt, *καὶ ἐν Θαλαβίν*, alii, *ἐν ᾧ αἱ ἀλώπεκες*. Nempe, ut Arab. ità Philistæorum dialecto, quæ erat semi-Arabica, שׁעלב erat *vulpes* [t]. 3. *Vulpium* nomen potuit etiam complecti *Thoes*, animal vulpi simillimum, & in Palæstina valde frequens, atque ità gregarium, ut quandoque ducentos thoas in unum gregem convenire testetur Bellonius; ità ut nullo negotio capi potuerint plurimi [u]. Qu. 2. Quomodo Sampson tot vulpes capere potuit? Non diffitendum vulpium venationem esse difficillimam. Laqueis & retibus eas capi negat Oppian. Venat. l. 4. in fine: at affirmat Martial. Epigram. 10. 37. & sciunt tam pelliones quàm venatores [y]. Resp. 1. Facile hoc fuit, 1. in regione vulpium feracissima; 2. tempore anni commodissimo; 3. à juvene robustissimo, & venandi peritissimo [z]. Potuit Deus illi dare, ut vires insuperabiles, ità celeritatem maximam [a], & solertiam ferarum capiendarum [b]. Resp. 2. Non dicitur Samson eas omnes unâ aut alterâ die cepisse. Potuit tota hebdomas, aut mensis pars notabilis, in eam venationem insumi [c]. Resp. 3. Non putandum est Samsonem eas solum & per se cepisse. Potuit id per amicos facere; aut etiam Judæorum universæ genti, cui præerat, aut saltem Tribui suæ, vulpium venationem indicere. Et tamen eas *cepisse* dicitur, quia quod quis per alium facit id censetur ipse facere [d]. Resp. 4. Fortasse Deus vel Angeli illi adjutores erant *. Is qui omnia animantia in Arcam Noæ coegit, Gen. 7. 8, 9. qui tot coturnices intulit, Exod. 16. 13. Num. 11. 31. qui tot pisces reti Petri inclusit, Luc. 5. 6, 7. is, inquam, Samsoni opitulatus est [f]. Qu. 3. Sed cur vulpes potiùs in hunc finem delegit quàm canes, lepores, &c? Resp. 1. Idem quæsiissent, si quod aliud animal delegisset. 2. Causæ multæ erant. 1. Sic unâ fideliâ duos dealbavit parietes. Nam & patriam ab animali noxio liberavit, & hostibus maximum creavit malum [g]. 2. Vulpes erant caudis ad ferendas faces aptas instructissimæ, ignîumque simul metuentissimæ, & pedibus velocissimæ [h]. 3. *Vulpes nunquam rectis itineribus, sed tortuosis anfractibus, currit*, inquit Isidor. Orig. 12. 2. Hinc Arab. proverbium, *Obliquior vulpe*. Id verò hic momentum habet. Vulpes enim, tortuoso illo & anfractuoso incessu, faces caudis alligatas, in plures locos differebant, & latius incendium sic excitabant [i]. Porrò, bestias Samson incendii hujus dissipatrices maluit quàm homines, quia & citiùs, & minore cum Judæorum omnium vel invidia vel calumnia & detrimento, voti fiebat compos [k]. ¶ *Caudâ quæ earum junxit ad caudas*, [וַיֶּפֶן זָנָב אֶל זָנָב] [Variant.] *Et vertit*, vel *convertit*, vel *obvertit*, *caudam ad caudam*, Mo. P. ο'. JT. *fecit caudam respicere ad caudam*, M. Alii sic, *ligavit caudam caudæ*, ο'. in Complutensi codice, Nob. *conjunctis earum caudis*, Ti. *faces alligavit caudis earum*, Sy. Ar. *ligavit caudam in capite caudæ*, Jon. Omnes eodem sensu; nam Samson ideo vulpes caudam ad caudam obvertit, ut simul jungeret & devinciret [m]. Qu. Quomodo, & quare, hoc factum? Resp. 1. Noluit singulis vulpibus faces alligare, nè singulæ in antra sua se abderent, & faces extinguerent [n]. 2. Binis vulpium caudis singulas faces alligavit, ut, dum una huc, altera illuc, faces effugere conaretur, in campos profugerent; & ut moram ad succendendum segetes omnes necessariam eis injiceret [o]. Sic & vulpes, cùm socias cernerent cum inflammatis titionibus discurrentes, naturaliterque ignem horreant, necesse erat ab iis refugere, & in alios agros incendium inferre: Quinetiam cùm in caudis suis flammas cernerent, putantes se posse flammam istam effugere, continuè discursabant, & credentes se in segetibus, quæ proximæ erant, tutò abditas fore, eò profugiebant; cùmque majus adhuc sequeretur incendium, necesse erat eas continuò fugere, & ab agro

uno

[Marg.: s Ser. — t BA. 1. 3. 13. 854. — u BA. ib. — y BA. ib. p. 855. — z T. et Ser. — a Bo. — b Ser. — c BA. ib. 851. — d BA. ib. — * Bo. et La. — f Ser. — g BA. ib. 856. — h Ser. — i BA. 856. — k Ser. — m BA. ib. pag. 853. — n La. — o La. Bo.]

uno in alterum incendium inferre [v]. 3. Caudæ non erant conjunctæ, nec immediatè implexæ, sed in caudarum principio, quâ tergo proximè adhærent, fortiter alligatus & adnexus erat funis, & quidem longior, ut liber & expeditus illis cursus esset, nec facilè stipularum, &c. objectu impediri possent [q]: sicubi verò implicarentur, astuto vulpium ingenio facilè expediebantur [r]. ¶ *Et faces ligavit in medio*] לַפִּידִם signf. *tædæ, titiones* †; ex pino, cedro, cupresso, aliâque pingui materiâ, quæ facilè ignem concipiunt, diúque fovent [s]. Hæ semel accensæ non facilè restinguebantur, quin ipso cursu & ventilatione accendebantur magis. Imò etsi aquam subiissent vulpes, non facilè extinguebatur ignis, quia & ob oleosum aereúmq; humorem faces supernatarent, & flammæ sursum ferrentur; &, sublatis pro more caudis, faces flammásque illas quantum possent erigerent, nec mergi sinerent, ipsæ vulpes [t]. Porrò, neque simul eodem tempore, neque ex eodem loco, & in eundem, emissæ videntur omnes; sed magnâ prudentiâ eas ex aliis & aliis locis emisit, nè se invicem impedirent, aut comburerent, vel etiam retrò cederent, & in vicinorum Danitarum vel Judæorum, &c. agros, &c. incursarent [x]. Quid tandem his vulpibus factum, sive vivæ ab alligatis titionibus sunt crematæ, sive adustis funiculis aliquæ in latibula evaserint, sive à Philistæis aliquæ captæ & cæsæ, non habemus dicere, neque id scire refert [y]. Hujus historiæ habemus insigne monumentum in Ovidio, libro quarto Fastorum, ubi medio Aprili (in festo Equiriorum, Ser.) narrat vulpes in Circo fuisse emissas cum tædis ardentibus tergo affixis. Et hujus ritûs causam ità disquirit, *Cur igitur missæ junctis ardentia tædis Terga ferant vulpes, causa docenda mihi est.* Et respondet, Se, Româ in Pelignos euntem, per Carseolos transiisse, ibique ab hospite suo jam sene didicisse id fieri in memoriam Carseolanæ vulpis, quam à se captam pauperis rustici filius fœno involvit & stipulis, tum in eas immisit ignem. Quibus accensis cùm effugisset vulpes, quácunque fugam moliebatur, agros accendebat messi proximos. Hæc ille. Sed absit a nobis, ut ritûs tam solennis originem arcessamus à tam obscuris initiis. An quia vulpes una, Carseolis fœno ardente involuta, paucas segetes in fuga exussit, Romæ certâ die quotannis plures vulpes emitti debuerunt cum tædis caudæ alligatis [a]? Perfrigida ista causa est. Cur quod Carseolis, in oppidulo penè ignoto, factum, & quidem pueruli unius casu, in Roma orbis capite memoraretur? Suspicor sanè è Palæstina hoc Romam advenisse. Constat enim Poetarum fabulas plurimas è rebus verissimis à Mose, &c. narratis ortum ducere [a]. Apud Romanos, nimirum, locum inveniebant omnes dii, superstitiones, fabellæ, aut in fabellas deformatæ exterarum gentium veræ narrationes [b]. A Phœnicibus hoc ortum esse duo probant non temerè prætereunda. 1. Quòd Romæ vulpes non fœno involvebantur, quomodo vulpes *Carseolana*, sed tædas in cauda gerebant, quomodo Samsonis vulpes. 2. Quòd emittebantur hæ vulpes, non quo tempore *Romæ* vel *Carseolis*, sed quo tempore in *Palæstina*, fit triticea messis, nempe, mense Aprili. Sic enim Ovidius, *Tertia post Hyadas cùm lux erit*——— i. e. Aprilis 20. Nam Hyades, sive Suculæ, occumbunt Aprilis die 17. Hoc porrò Romæ sationis tempus erat, non messis. At in Palæstina messis incipit mense *Abib*, i. e. Martio, qui sic dictus est à novis frugibus. Vide ad Levit. 23. 10, 11. Et Pentecoste vocatur *festum messis*, nempe, absolutæ, non, inchoatæ. Verisimile est incendium illud eo ipso die accidisse quo Romæ vulpes in circum emittebantur [c]. Utut sit, saltem fabella hæc ostendit creditum à Romanis, vel aliquando exustas hoc modo à vulpibus segetes, vel potuisse exuri [d]. Præterea, hinc fortassis mira illa quæ Cadmiam terram devastabat vulpes, ad quam capiendam invitat & rogat Amphitryonem Creon apud Apollod. l. 2. Ovid. l. 7. Metamorph. *Protinus Aoniis immissa est bellua Thebis* †. Indidem videtur sumptum, quòd Bœoti, quibus olim Phœnices imperaverant, quidvis incendi posse credebant, si certa quædam animalia, blattæ, nimirum, & vulpes, & testudines, cum facibus affixis emitterentur: Suidas in

[v] Bo. [q] Ser. ex Mont. La. [r] La. † V. [s] La, Ser. [t] Ser. [x] Ser. sim. Cor. [y] Bo. ex Ser. [a] BA. ubi supra 257. [a] Ser. [b] Bo. ex Ser. [c] BA. 857. [d] Bo. † Ser.

Νυϰτεῖα. Hinc videtur factum quòd etiam *vulpes λαμπουρὶς* (i. e. *caudam lucentem habens in ignis aut lampadis modum*) dicitur, testibus Hesychio, & Lycophrone de Nauplio vers. 344. & Scholiaste ad Theocriti Bucoliasten. Grammatici quidem dicunt ità vocari vulpium certum genus quæ caudam albicantem habent. Cujusmodi vulpes naturæ consulti nusquam describunt. Deinde, aliud est *albere*, aliud *lucere* modo prædicto. Sed fortasse Poetæ Tarsenses, in quo numero erat Lycophron, sic allusum voluerunt ad morem aut in vicina Syria, aut in ipsa Cilicia, receptum, facem vulpium caudis alligandi certâ die in memoriam facti Samsonis. Quod tamen assero cunctanter, & peritorum judicio libens submitto [f].

5. *Et comportata jam fruges*, &c.] מִגָּדִישׁ וְעַד קָמָה *Ab acervo* (*ab area*, ο'.) *usque ad segetem*, V. P. Mo. *ad stantem segetem*, Sy. Ar. Ti. scil. stantem in stipula [g]. Tam segetes quæ dispositæ erant per acervos, quàm segetes stantes [h]. *Cùm metas, tum segetes*, JT. Et demessæ & necdum demessæ exustæ sunt [i]. ¶ *Ut vineas quoq; & oliveta*,] וְעַד כֶּרֶם זָיִת Ad verb. *& ad vineam oleam*, Mo. *usque ad vineam olivarum. Vinea olivarum* est olivetum, ut *vinea vitium*, vinetum [k]. Vinea olearum multarum quæ simul plantantur [l]. Sed hoc, ut liberè dicam, est versionis monstrum. Nihil est in oliva viti simile: Nec verisimile est Samsonem Philistinorum vitibus pepercisse, quas eximias habebant, præcipuè circa *Sorek*, Jud. 16. 4. cujus palmites maximè commendantur Gen. 49. 11. Esa. 5. 2. Jerem. 2. 21. prope quam erat & *vallis Escol*, sive *Botri*, unde exploratores uvam attulerunt. Denique, cùm tempore messis uvæ vulpibus jam sunt edules, vulpes naturali impetu & appetitu eò ferebantur, ut famem longâ captivitate irritatam exsatiarent [m]. Vulpes enim uvis maximè delectantur, test. Cant. 2. 15. & Nicandro in Alexipharmacis vers. 185. Varrone Rustic. 1. 8. & Galeno de Aliment. facult. 3. 2 [n]. [Aliter itaque vertunt alii:] *Ad vineas* (sub. *&*) *oleas*, vel, *oliveta*; ità P. V. JT. Ti. ο'. Jon. Sy. Ar. BA. Ergò *vineam oleam* est ἀσύνδετον [o], & supplenda est copula, ut alibi fit: Exod. 22. 30. *Sic facito de bove tuo, ovetua*, i. e. & ove tua, Deut. 24. 17. *Nè pervertc judicium peregrini, pupilli*, i. e. & pupilli, 2 Paral. 18. 30. *Contra magnum, contra parvum*, i. e. &, vel nec, contra parvum; Hab. 3. 11. *Sol, Luna stetit*, i. e. & Luna [p].

6. *Et combusserunt tam mulierem*, &c.] Ingens crudelitas in eos qui malo occasionem tantùm, nec id providentes, dederant [q]. Quod timet impius, evenit ei, juxta Salomonem. Timebat puella nè patris ædes comburerentur, & eâ viâ maximè accersivit incendium quâ illud volebat declinare [h]. Disce hic adulteras morte, & quidem ignis, punitas fuisse [i]. Ex hoc loco constat Samsonem publicas, non privatas, ultum esse injurias; noluisset enim injuriam ab homine privato irrogatam publico damno ulcisci, multò minùs post tam amplam satisfactionem datam [k].

7. *Licèt hoc feceritis, tamen adhuc ex vobis expetam ultionem, & tunc quiescam*, אִם תַּעֲשׂוּן כָּזֹאת כִּי אִם נִקַּמְתִּי בָכֶם וְאַחַר אֶחְדָּל] Perspicua est in Nostro sententia, quâ indicat Samson se necdum vindictâ illâ placatum, velléque se & alteram adjicere. At Hebræa sententia admodum obscura est [l]. Verba sunt hominis irati, idcóque concisa, & multa subintelligenda sunt [m]. Vertunt, *Si feceritis taliter*, vel, *sicut hoc*, (*si facietis ut hoc*, Jon. *quamvis ità feceritis*, Sy. Ar. Ang. *quandoquidem hoc fecistis*, Ti.) *sed ultionem expetam ex vobis*, (*quinimo ulciscar in vobis*, ο'. *tamen cùm ultus fuero de vobis*, Jon. *vindictam tamen sumam à vobis*, Sy. sim. Ar. Ti.) *& postea cessabo*, M sim. ο'. Jon. Sy. Ar. Ti. P. Ang. Sensus est, Si ante illatam ultionem sic fecissetis, & combussissetis eam, bonum fuisset vobis; nunc autem non curâstis, donec ego causam meam egi contra vos: nec desistam ab ultione illa donec adhuc semel vos ulciscar [n]. *Si fecissetis tale quid initio, cùm primùm, scilicet, adempta fuit mihi uxor mea, fuissem placatus: Sed vindicabo me*, &c. Quidam aliquid subaudiunt, [hoc modo,] *Certè non mihi satisfecero, nisi pœnas adhuc de vobis sumpsero.* Alii, *sed ulciscar me de vobis priusquam desistam* [o]. *Si fecistis*, &c. Hic si non interrogat,

[f] BA. 1. 3. 13. 818. [g] O'. [h] V. [i] Bo. [k] D. [l] K. in D. [m] BA. ib. 854. [n] BA ib. 249. [o] D. [p] BA. 854. [q] G. [h] Mrr. simil. Bo. La. [i] La. [k] Bo. [l] Bo. [m] Mart. V. [n] M. [o] V.

terrogat, sed ponitur pro כִּי *cùm*; ut in illo, *Si eris Jubilans*: &, *Si Deus pro nobis*, &c. כָּזֹאת *sicut hoc*. Hic Caph non assimilat, sed est Caph ἀπόδοσις· q. d. *Cùm verò hoc feceritis, profectò ultionem capiam de vobis, non desistam*: q. d. *Non priùs desistam, donec de vobis me ultus fuero* [p]. Licèt hoc feceritis, ac speretis jam hac pœnâ satis mihi factum; tamen nequaquam cœptam ultionem deseram, propter multiplicem, scilicet, vestram tyrannidem erga populum Dei [q]. Alii aliter; *Siccine facturi estis? at cùm ultionem sumpsero de vobis, postmodum desistam*, JT. q. d. Ex hoc initio intelligo quid de me facturi essetis, si in manus vestras venirem: atqui non idcirco priùs desistam ab inceptis quàm de vobis ultus fuero [r].

8. *Percussitque eos ingenti plagâ, ità ut stupentes suram femori imponerent*] Nempe, præ stupore & admiratione †. Intensæ hoc & anxiæ cogitationis signum est: tunc enim quasi stupentes solemus suram pedis unius alteri femori imponere [s]. Ad sententiam Nostri [i. e. Vulgati interpretis] facilè trahi possunt Hebræa; *Percussit eos plagâ magnâ tibiâ super femur*, h. e. tibiâ femori superpositâ, præ stupore, scilicet: vel, per accusativum, ut est apud ό. *tibiam habentes super femur* [t]. ¶ Heb. *Et percussit eos* שׁוֹק עַל יָרֵךְ] [Variè reddunt.] *Coxâ super femur*, Mo. *in coxa una cum femore*, P. *Crus cum femore*, nam עַל etiam *cum* significat [u]: i. e. tam in cruribus quàm in femoribus; h. e. vehementer, atque acriter. Gallicè, *Il les batit dos & ventre*. q. d. Fecit illis stragem magnam [x]. *Tibiam super femur*, ό. *à cruribus usque ad femora*, Sy. *à pedibus usque ad coxas*, Ar. *ab armis ad femur usque*, Ti. Os. Q in M. i. e. Egregiè à superioribus ad inferiores partes eos dedolavit, terga enim fugientes ipsi obverterant [z]. *Percussit eos ut crura femoribus jungerentur*, M. Ad verb. est, *Percussit eos coxam supra femur*. Ego, cùm hinc nullam aptam possem elicere sententiam, Josephum secutus sum, qui vertit, *Cùm multos in campo Palæstinorum occidisset*. Nam יָרֵךְ non solùm *femur*, sed etiam *regionem*, declarat *. Alii metaphoricè accipiunt, *Percussit eos equites cum peditibus*, Jon. nempe, alludens, quia in bello pedites nituntur tibiis, equites verò insident femori [a], & femoribus in equo sustentantur, &, porrò, femora dividunt. Alii per *tibiam* equites intelligunt, quòd hi in equo tibias distendunt, per *femur*, pedites, eò quòd pedites femoribus subnixi inambulent [b]. Alii sic; *Percussit eos crure vibrato in femora eorum*, JT. i. e. Non aliis armis eos petens quàm pede, velut ignavos milites pede contudit eos [c]. Ità calcitrando eos prostravit. Sic Burgensis, qui dicit esse antiquorum Hebræorum explicationem [d]. ¶ *Habitavit in spelunca petræ Etam*, וַיֵּשֶׁב בִּסְעִף סֶלַע עֵיטָם] *Et mansit*, vel *sedit*, vel *habitavit*, *in cacumine* (*spelunca*, ό. *eminentia*, (vel, *foramine*, ut vertit M. in D.) Jon. *promontorio*, V. *scopulo*, JT.) *petræ Etham*, P. Mo. *In prærupta petra*, Ti. M. Significat partem rupis quæ excurrit longiùs more ramorum: habitabat enim in regione editiore †. *In spelunca Etam*, ubi, propter locorum angustias, unus aliquis miles plurimis bellatoribus par esse posset. Neque tamen eò secessit metu, sed quò ibi quietiùs vacaret Deo; & nè urbs quam adiisset ipsius causâ periclitaretur [f]. Aliis סְעִף est nomen proprium: *In Sahaph, quæ est in rupe Atmin*, Sy. sim. Ar. Hæc petra paulò à Philistæis remotior fuit, nempe, in tribu Juda, ut patet ex hoc capite, & ex 2 Paral. 11. 6 [g].

9. *Ascendentes Philisthiim*] Rectè: Nam è Palæstina propriè dicta in Judæam ascenditur [h]. ¶ *Castrametati sunt*, וַיִּנָּטְשׁוּ] *Et extenderunt se*, P. Mo. *effusique sunt*, vel, *effuderunt se*, more castrametantium [i]: *relictique sunt*, M. ¶ *Lechi*, בַּלֶּחִי] *In Lechi*, P. Mo. V. Nomen loci postea sic dicti ab eventu rei [k]; nempe, à maxilla asini [l].

11. *Descenderunt—ad specum silicis Etam*] At in summitatem petræ non *descenditur*, sed *ascenditur*. Resp. 1. Descenderunt è Judæa versùs illam rupem. 2. Vel foramen erat *in* petra, in quo manebat, & *in* quod illi descenderunt; nam v. 13. *ascendere fecerunt eum è petra*: non è cacumine petræ, sed è specu aliquo qui erat in petra, unde latentem educebant [m]. Hoc fecerunt ut se apud Pelisthæos purgarent, Schimsone noxæ dedito [n].

12. *Jurate—mihi quòd non occidatis me*, הִשָּׁבְעוּ לִי פֶּן תִּפְגְּעוּן בִּי אַתֶּם] *Jurate mihi, nè fortè occurratis in me vos*, ό. Mo. *Jurate mihi*, nam timeo *nè incurratis*, &c. JT. Ecclipsis, de qua diximus ad Gen. 3. 22 [o]. Ellipsis illa usitata est ante particulam פֶּן [p]. *Jurate mihi, quòd non irruatis in me*, M. P. Ti. vel, *vos me non læseros*, Sy. sim. Ar. Potuit Samson suis civibus resistere, sed noluit, ut eos immunes & indemnes redderet à Philistæis. Ità ipse vitam suam pro publica civium & Reipublicæ salute periculo mortis exposuit. Sampson hic fuit typus Christi, qui à civibus suis Judæis ligatus & traditus est Pilato, &c [q].

14. *Vociferantes occurrissent ei*, הֵרִיעוּ לִקְרָאתוֹ] *Ovârunt* (*vociferati sunt*, ό. Jon. M. P. JT. præ gaudio, JT. V.) *in* (vel *ad*, JT.) *occursum ejus*, Mo. quasi jam partâ victoriâ, & capto hoste [r]. *Vociferati sunt obviàm ei*, i. e. vociferantes obviàm ei iverunt. Ellipses tales verborum prægnantium alibi reperiuntur. Sic Jud. 14. 5. *leo* שֹׁאֵג לִקְרָאתוֹ *rugiebat obviam ei*, i. e. *rugiens veniebat obviam ei*. Sic Jud. 19. 3. וַיִּשְׂמַח לִקְרָאתוֹ *lætatus est obviam ei*, i. e. lætus obviàm processit. Sic apud externos, *audere in prælia*, pro, audenter ruere, 2. Æneid. &, *in flammam jugulant pecudes*, i. e. jugulatas immittunt, Æneid. 11 [s]. [Plura vide, si lubet, apud authorem.] ¶ *Et sicut solent ad odorem ignis ligna consumi*, כַּפִּשְׁתִּים אֲשֶׁר בָּעֲרוּ בָאֵשׁ] *Tanquam lina quæ combusta sunt in igni*, P. Mo. sim. Jon. Sy. M. i. e. *tanquam fila linea*, JT. Ar. Substantivum pro adjectivo; & materia pro re effecta, metonymicè †. q. d. Illico, confestim, nullo negotio [t]. *Tanquam stuppa*, ό. *ut ligna igne combusta*, Ti.

15. *Maxillam*, לְחִי חֲמוֹר טְרִיָּה] *Maxillam*, vel *mandibulam*, *asini humentem*, Mo JT. Os. D. vel, *putrescentem*, Ti. vel, *tabentem*, Jon. vel, *recentem*, Sy. P. V. D. i. e. recèns mortui, adhuc humidam, succulentam, nondum siccam [v]. Sed quid? An לְחִי fœmininum est? Vide an possit referri ad חֲמוֹר, quod est nomen ἐπίκοινον, ut asinam denotet recèns mortuam & adhuc humentem. Sic, מַכָּה טְרִיָּה, Esa. 1. 6. *plaga humella*. Id טְרִי sign. apud Arabes. In libris Medicorum humor vel sanies quæ exit è vulnere vocatur טְרִי, ait RS [x]. ¶ *Interfecit in ea mille viros*] Asini enim, uti magna & dura habent capita, sic & maxillas, præsertim in Syria, ubi sunt grandiores & fortiores nostratibus. Sed Dei virtus ei adfuit, quæ & maxillam in robore suo conservavit, ut tot ictibus allisa duris corporibus non rumperetur; ac Samsoni vires dedit, ut per illam mille viros necaret [y]. Ossa humida & recentia non ità facilè franguntur quàm quæ exaruerunt. Porrò, oportuit impleri quod tam solenniter promiserat Deus, *Unus ex vobis persequetur mille* [z].

16. *Et ait, In maxilla asini, in mandibula pulli asinarum*] Hæc Hieronymi interpretatio præferenda videtur, 1. quia nihil subintelligi oportet; 2. quòd חֲמוֹר *chamor* rarò *acervum*, ubique *asinum*, significat [a]. *Acervus chomer*, non *chamor*, dicitur [b]. At hæc versio non potest fieri, quia חֲמוֹר חֲמֹרָתָיִם esset *asinum duarum asinarum*, supple, *filium*; quod quis explicaverit [c]? [At Ma. explicat suo modo:] *Asinum* (inquit) *duarum asinarum* poeticè appellare videtur asinum ingentem & robustissimum, quasi quòd ei nutriendo opus fuerint duæ asinæ, [dixisset clariùs, *duabus asinis* [d].] *Maxillâ asini, asini asinarii*. *Asinum asinarius* eo modo dicitur quo *caprum caprinum*, & *bovem bovinum*, dici annotavimus, & quomodo Judic. 5. *puella puellarum*, i. e. *puella*, dicitur; éstque elegans repetitio, præsertim in sententiis. Neque hîc Magistros Judæos sequi placet, qui חֲמוֹר *acervum* interpretantur. Nam ità & imperfecta foret & minùs elegans sententia, neque iisdem vocalibus scribitur id verbum cùm *acervum* significat, nisi hoc in loco, si illis credimus. Sed ambiguus cùm sit, in testimonium adduci non potest: nec propria interpretatio coactæ locum relinquit [e]. ¶ בִּלְחִי הַחֲמוֹר חֲמוֹר חֲמֹרָתָיִם] [Alii vertunt,] *In*, vel *Cum*, *maxilla*, vel, *Istâ maxillâ*, *asini acervum*, *duo acervi*, P. sim Mo. JT. *Maxillâ asini* (sub. *trucidavi*) *acervum*, imò, *duos acervos*, Ti. ut sit correctio: nam cùm maxillâ hostes (per quorum medium agmen perrupisse videtur †) utrinque prementes cæderet, facti sunt

Margin notes: [p] D. [q] Os. [r] Jun. † E. [s] La. et Aug. L. Bo. [t] Bo. [u] D. [x] V. [z] Os. * Ca. [a] E. [b] Bo. [c] Jun. [d] Bo. † M. [f] La. et Saliano. [g] Bo. [h] D. [i] V. [k] V. [l] Bo. [m] D. [n] Jun. — [o] Jun. [p] Pi. [q] La. [r] Mo. [s] Rivet. in animadver. Isag. 10. p. 84. † Mo. ex Jun. [t] Bo. [v] V. [x] D. [y] La. [z] BA. c. 2. 25. 199. [a] Bo. [b] Mi. [c] BA. t. 2. 25. 199. [d] Mo. [e] Ca. † Mi.

sunt ex eis duo acervi, hinc & indè[f]. Acervus unus & alter, cadaverum scil. hominum mortuorum, sub. *factus est*[g]. *In acervum coegi eos*, M. *Acervum* item hic vertunt Jon. Sy. Ar. & omnes Hebræi. Sola Vulgata habet, *pullum asinarum*[h]. Lusit in ambiguo vocis חֲמוֹר, quæ & *acervum* sign. & *asinum*[i]; nimirum, ab acervis gestandis[k]. *Chamor, asinus*, deducitur à *chomer, acervus*, seu mensura quæ corus dicitur, continetque 30 modios; hoc enim erat asinorum onus†. Gratia est in allusione, quasi si quis Latinè diceret, *maxillâ cervi, acervum acervos*[l]. Paronomasia est[m]. Porrò, canticum hoc fuit, sive illius particula, vel exordium[n]; vel intercalaris versus hic erat[o].

17. *Ramath Lechi*] Ita P. Mo. *Elevatio maxillæ*, ο'. Locus sic dictus, quòd maxillam elevâsset ad edendam Philisthæorum stragem[q]. Alii, *Projectio*, vel *Abjectio, maxillæ*, M. Jun. Tig. not. BA. D. à רָמָה *projicere*. Ità Chald. & K. in BA. Nomen à re: nam eam à se abjecerat[r]. Al. *sanguis maxillæ*, Sy. Ar. pro רָמַת legerunt דְמַת, Daleth pro Resch. Porrò, *Ramath Lechi* contractum est in *Lechi* v. 14. Sæpe enim in nominibus locorum compositis prior pars, compendii causâ, omittitur: ut, *Salem*, pro *Jerusalem*, Psal. 76. 3; *Jemini*, pro *Benjemini*, Esth. 2. 5; *Seba*, pro *Beersiba*, Jos. 19. 2; *Sittim*, pro *Abel-sittim*, Num. 25. 1; *Hermon*, pro *Baalhermon*, & *Tholad* pro *El-tholad*, 1 Par. 4. 29; & *Ataroth*, Jos. 16. 5, 7. pro *Archi-ataroth*. Plura vide in nostro Phaleg, l. 2. c. 24†.

18. *Sitiitque valde*, &c.] Sitim hanc à Deo missam putant Josephus & Ambros. epist. 20. in pœnam arrogantiæ, quòd sibi, non Deo, victoriam adscriberet, v. 16[t]. Sed refelluntur ex hoc versu 18. ¶ *Tu dedisti—salutem*, &c.] Sibi ergò gratulatur est de adepta, sed Dei ope, victoria[v]. Ex vehementi motu, calore, sudore, sitis nasci potuit[x]: ex labore tum itineris, tum mactandi Philistæos[y]. Voluit eum sitire Deus, ut in tanta fortuna meminisset se mortalem esse*.

19. *Aperuit molarem dentem in maxilla asini*, — וַיִּבְקַע אֶת־הַמַּכְתֵּשׁ אֲשֶׁר בַּלֶּחִי] [Variè accipiunt.] *Et rupit Deus mortarium quod in maxilla*, Mo. *lacum qui in maxilla*, ο'. *Fidit cavum quoddam quod* est *in* loco *Lechi*, JT. sim. D. *Concavitatem, sive locum concavum in quo erat dens molaris*, V. Hiatum & aperturam fecit, unde aquæ prodire inciperent. Heb. est, *mortarium*, à similitudine ejus propter cavitatem, infrà cap. 16[z]. Aliis מַכְתֵּשׁ est petra quæ formam habuit mortarii[a], vel dentis molaris[b]. Sic ergò vertendum esset, *Fidit Deus* rupem *Machtes* nomine, *quæ est in Lechi*. Ità *Machtes* est nomen loci: Sophon. 1. 11. *Ululate, incolæ Machtes*, i.e. incolæ loci à mortarii figura sic appellati, sive is fuerit Hierosolymis, ut Chaldæus, sive circa Tiberiadem[c]. Chald. vertit, *petram, quæ, scilicet, similis erat mortario*, h. e. saxum quoddam concavum[d]. Sed puto locum in Chaldæo corruptum esse, & pro כֵּיפָא legendum כַּכָּא, (quomodo in exemplaribus nonnullis reperiri K. agnoscit,) quod *dentem molarem* passim significat. Josephus sic habet, *E petra quadam fontem emisit suavem atque copiosum*†. Aliis hæ versiones non placent. Si vel petram vel cavitatem dicere textus voluisset, quid tam exoticâ obscuráque voce *machthesch*, cùm aliæ in promptu essent, opus fuisset[f]? Alii ergò vertunt, *molarem dentem qui erat in maxilla*. Ità (præter Vulgatum) P. sim. M. Os. BA. Credibile est significari hiatum quem in maxilla projecta fecerat dens eâ vi excussus*. *Mentum maxillæ*, Sy. *os mandibulæ*, Ar. Certissimum est מַכְתֵּשׁ esse *mortarium*, ex Prov. 27. 22. & agnoscunt hoc Hebræi, à verbo כָּתַשׁ *terere, contundere*[g]. Hinc significat, vel, *vas* in quo aliquid contunditur, vel, id quod rem aliquam contundit & conterit; adeoque dentium molarium, qui cibum maximè conficiunt & commolunt, quilibet vocari potest *machtesch*[h]. Deinde, non minùs certum est, dentium capsulas seu alveolos ὄλμισκους, seu *mortariola*, nominari. Sic appellat Rufus Ephesius, qui sub Trajano vixit, *de Partium humani corporis appellationibus* lib. 1. c. 8[i]. & Vesalius Anatom. 1. 11. sicut à Græcis vocantur βόθρια, *foveolæ*, φάτνια, *præsepiola*[k]. Ità RS. *Machtes* est fossa in qua dens situs est, facta ad instar mortarii. In hoc ipso igitur aio miraculum esse, quòd ex aperta maxilla pro tabo aut sanguine uberes aquæ manaverint; idque eâ virtute factum quâ ex rupe aquæ eruperunt, & farina crevit in hydria, & oleum in lecytho viduæ Sareptanæ[l]. Porrò, ex hac mandibula eruperunt aquæ, vel, 1. cùm eam Samson in manu teneret: ità Sulpitius & Chrysost. Verùm jam eam projecerat, v. 17. Vel, 2. potiùs ex ea humi jacente, ut Greg. Glycas & alii[m]. Sed illam resumpsisse Sampsonem credibile est, ut tam avidè exoptatum liquorem exsugeret[n]. ¶ *Et vires recepit*] Heb. *& vixit*, i. e. revixit, nempe, Samson; vel spiritus ejus vitalis, qui præ siti quasi abierat, nunc reversus est[o]. Sic Gen. 45. 27. *& vixit spiritus Jacobi*, i. e. vigori suo restitutus est[p]. ¶ *Idcirco appellatum est nomen illius, Fons invocantis de maxilla, usque in præsentem diem*] Τὸ *de maxillâ* refer ad τὸ *fons*, non ad τὸ *invocantis*, ut patet ex Hebræo[q]. ¶ עֵין הַקּוֹרֵא אֲשֶׁר בַּלֶּחִי] *Fons invocantis*, vel *implorantis*, (sub. *opem Divinam*, V.) *de maxilla*, M. vel, *qui est in Lehi*, Tr. o. *Fons qui datus est in oratione Simpson*, Jon. *Idcirco vocavit nomen ejus* fontis, *Fons invocantis qui est in* loco *Lehi*, JT. שְׁמָהּ cum affixo fœminino non refertur ad מַכְתֵּשׁ, neque ad מַיִם *aquas*, neque ad מָקוֹם *locus*, (quod sæpe suppleri solet,) hæc enim singula sunt mascul. sed ad עַיִן *fons*, quod plerumque est fœmininum. Fons autem non appellatur liquor è maxilla fluens nisi analogicè & καταχρηστικῶς ut, *fons lacrymarum*, Jer. 9. 1. *sanguinis*, Lev. 20. 18. & Marc. 5. 29[r]. Porrò, hunc fontem ad sua tempora durâsse scribunt Hieron. & Glycas part. 2. Annal. qui vix 500 annis nostrum seculum antecessit†. Qu. Quomodo hoc verum? Resp. 1. Hinc colligit Pi. τὸ מַכְתֵּשׁ non rectè accipi de molari dente; maxilla enim propter miraculum non fuisset ibi relicta, sed ab obvio quovis arrepta[t]. Resp. 2. Dubitari potest, 1. an in maxilla permanserit fons, an in loco ab eo denominato: 2. an ex sola maxilla fluxerint aquæ, ipsâque pòst remotâ, è terra; an verò etiam cùm ibi jaceret fluxerint è terra illa, sed per molarem dentem[v]. Existimo has aquas è terra erupisse, sic tamen ut per maxillæ in terra jacentis dentisque foramen (tanquam per canalem) eæ defluerent. Ità nihil necesse erat vel siccari fontem, si maxilla auferretur, vel fontem sequi maxillam, si contingeret hanc non conjungi aquarum scaturigini[x]. Resp. 3. Bochartus negat hunc fontem durâsse. Fons hic ad momentum fluxit: nam postquam Sampson sitim sedavit, quorsum durâsset miraculum, & in loco fortè deserto è maxilla exsudaret inutilis humor? Non enim solet Deus miracula exhibere, nisi in quantum necesse est, Jos. 5. 12. 1 Reg. 17. 14. Verba autem, *qui est in Lechi*, vertenda sunt, *qui* [scil. *fons*] *fuit in maxilla*. Nam non est בְּלֶחִי *in Lechi*, ut v. 14. עַד לֶחִי *ad Lechi*, sed בַּלֶּחִי, pro בְּהַלֶּחִי, *in maxilla*. Deinde, verba, *qui est in Lechi*, divellenda sunt ab his verbis, *usque ad hunc diem*, ut docet Zakeph-katon super בַּלֶּחִי. Unde sic interpretamur, *Vocatum est nomen ejus, En hakkore asher ballechi*, (i. e. Fons invocantis, qui fuit in maxilla,) *usque ad hunc diem*; ut sensus non sit, fontem durare ad hanc diem, sed ità vocari ad hanc diem, nempe, ab iis qui hujus miraculi meminerunt; quomodo Nimrodus, jampridem defunctus, vocabatur *Robustus venator coram Domino*: Utrobique namque asseruntur quæ sunt in ore vulgi, ut rei gestæ fides adstruatur argumentis captui nostro accommodatis[y].

20. *In diebus Philisthim*] i. e. Imperantibus Palæstinis toto tempore illius[z]. Ex his verbis perspicuum est annos servitutis includi annis Judicum*.

CAP. XVI.

1. ABiit in Gazam] Alicujus negotii vel mysterii causâ[a]: sive ad hoc à Deo incitatus, sive provocatus spe rei bene in Philistæos gerendæ[b]. Qu. 1. Quomodo audebat eò descendere? Resp. 1. Amabat mulieres Philistæorum[c]. Lex vetabat Israelitidas esse meretrices[d]. Multa amantum atrocia facta & insaniæ

faniæ à Poetis passim enarrantur. 2. Fecit hoc confidens robore suo. 3. Vel, putavit se eis satis incognitum esse †. Q. 2. Quomodo permissus erat quietè intrare? Resp. Vel, mutavit habitum, vel, aliâ ratione delusit portarum custodes; vel, non ausi erant custodes ingressum ejus prohibere, sibi malum metuentes [f]. [Fortè nulli in portis erant custodes in pacato illo rerum statu.] ¶ *Et vidit ibi, &c.*] Hæc verba satis indicant non venisse eò Samsonem animo turpi & libidinoso, sed oblatâ duntaxat occasione, & incautè in mulierem meretricem aonjectis oculis, captum fuisse [g]. ¶ *Meretricem*, ità ο'. Sy. Ar. M. P. Ti. JT. D. [זוֹנָה] *Meretricantem*, aut *scortantem*, à זָנָה *scortari*. Participium loco nominis. Sic רוֹפֵא *medicus*, מוֹשֵׁל *dominator* [h]. Alii vertunt, *cauponariam*, vel, *cibatricem*, vel, *tabernariam*, Jon. V. He. in M. à זון *cibare*. Nulla enim fit mentio quòd Sampson hanc amârit [i]. At זון *cibo* non est usitatum, quod sciam [k]. ¶ *Ingressusque est ad eam*] Q. sic, Et divertit ad eam [l], quasi in diversorium [m]. Alii, Et congressus est cum ea [n]. Honestè sic Ebræi coitum circumloquuntur [o]. Ità sumitur phrasis Gen. 16. 2. & 2 Sam. 3. 7 [p]. & Psal. 50. 1 [q]. & Gen. 29. *Jacob ingressus est ad eam.* Interdum tamen simplicem ingressum denotat in domum, ut Jud. 4. 22 [r].

2. *Quod cùm audissent Philisthiim*, [לַעַזָּתִים לֵאמֹר] Ad verb. *Gazæis dicendo*, D. Mo. *Hazzæis cùm diceretur.*] T. Videtur esse לֵאמֹר pro כֵּאמֹר †. *Azathæis dictum est*, Ti. vel, *Azzitis*, (sub. *nunciatum*, vel *renunciatum*, *est*, M. V. sim. P.) *dicendo*, M. Omisit verbum, ut indicaret celeritatem renunciationis [t]: q. d. Extemplò eis renunciatum fuit [v]. ¶ *Circumdederunt eum*] h. e. Circum urbem munierunt loca per quæ evadere poterat [x]. ¶ *Et ibi totâ nocte cum silentio præstolantes, ut facto manè exeuntem occiderent*, [וַיִּתְחָרְשׁוּ כָל־הַלַּיְלָה לֵאמֹר עַד אוֹר הַבֹּקֶר וַהֲרַגְנֻהוּ] *Et simulârunt se mutos totâ nocte, dicendo, Ad lucem matutinam, & occidemus eum*, Mo. *Tacueruntque, &c. Usque ad lucem matutinam exspectemus, & occidamus eum*, P. *Conticescebántque* (malim, *quietes se continuerunt*, Pi.) *totâ illâ nocte, dicendo*, *Conticescamus usque ad lucem, &c. tum interficiemus eum*, JT. *Tacuerúntque totâ nocte, dicebant, In luce matutina interficiemus eum*, M. *Simulârunt se mutos & surdos hoc consilio*, [לֵאמֹר accipit de verbo mentis,] *ut cum manè sub lucem occiderent*, Ti. Fortè *dicere* hic valet, *cogitare apud se*. Quidam, *conticuerunt, cùm dixissent*. Verba quartæ conjugationis interdum fictionem denotant: ut, מִתְעַשֵּׁר, *simulavit se divitem*, & מִתְרוֹשֵׁשׁ, *qui se pauperem fingit*, Prov. c. 13. v. 7. & מִתְלַהְלֵהַּ, *qui se lassum*, aut *insanum, facit*, Prov. 26. 18 [y]. Notant ellipticam esse hanc orationem, ut commotorum & perturbatorum [z]. Q. 1. Cur Philistæi non Samsonem in domo, & dormientem, aggressi sunt? Resp. 1. Quia, secundùm legem terræ, securitatem debebat habere in loco hospitii [a]. 2. Si villa non habuisset muros, cum intra domum capere conati fuissent: jam verò, clausis portis, eum egredientem capere potuerunt [b]. 3. Poterant quidem domum vel diruere, vel incendere; sed desiderabant ipsum viventem capere, ut exercerent in eo ludibria, sicut postea fecerunt [c]. 4. Timebant nè aliquo advenientium strepitu excitaretur: nè mulier, insidiarum illarum inscia, terreretur, illúmque moneret & expergefaceret. E contrario, putabant fore ut, cùm manè nihil à Philistæis contra se tentatum sentiret, securus ex improviso in omnes unà collectos, paratos & exspectantes, incideret [d]. Non ausi sunt apertâ vi Samsonem, etiam dormientem, aggredi: vel certè tutius censuerunt eum in regressu ex insidiis adoriri, & eminus fortè jaculis impetere; quòd jam experti fuissent apertam vim malè ipsis cessisse †.

3. *Apprehendit—fores, &c.* [וַיִּסָּעֵם עִם־הַבְּרִיחַ] *Et transtulit*, vel, *loco movit*, (*evulsit*, Sy. Jon. *exemit*, Ar.) *eas*, vel *eas*, (nempe, fores & postes [f],) *cum vecte*, M. Ti. Mo. V. Al. sic, *profectus est cum eis, unà cum vecte*, P. Ang. D. וַיִּסָּעֵם pro וַיִּסַּע עִמָּם, ut alibi in Psalmis יְגֻרְךָ, *commorabitur tecum*, i. e. יָגוּר עִמְּךָ. Verba enim neutra non admittunt affixa, nisi commodâ *subauditâ præpositione*. Sic alibi, וַיִּסַּע אֶת־יְהוּדָה, *profectus est cum clavo*, ubi אֶת valet *cum*. Fortè verbum נָסַע utrobique transitivum est, *transtulit*, &c [g]. Etsi verbum Hebr. plerumque sign. *proficisci*, tamen videtur admittere signif. transitivam; nam & qui proficiscitur, is sese movet de loco in locum. Proficiscendi autem significationi duo refragantur: Primùm, syntaxis, habetur enim יַסָּעֵם, non יִסַּע עִמָּם: Deinde, consequutio sententiarum; tria enim ordine narrantur, 1. quòd fores, &c. arripuerit, 2. quòd eas loco moverit, 3. quòd humeris suis imposuerit. Profectus verò est haud dubiè tum demum cùm illas humeris jam imposuisset [i]. Existimo נָסַע primariâ significatione esse transitivum, ac significare, *tollere, removere*, &c. (quomodo v. 14 & Esa. 33. 20. בַּל יִסַּע יְתֵדֹתָיו, *non removebis* (supple, *quispiam*) *clavos ejus*) idem quod Arab. نزع, permutatis ז & ס, ejusdem organi & ferè soni literis: deinde, *auferre pedes è loco, proficisci*: prorsus ut apud Chald. נְטַל, quod primò *levare, elevare, tollere*, deinde, *tollere se è loco, proficisci*, significat. Quâ voce usus est Jonathan hîc & v. 14 [k]. *Profectúsque est cum eis conjunctis vecte*, JT. ¶ *Portavit ad verticem montis qui respicit Hebron*, [אֶל רֹאשׁ הָהָר אֲשֶׁר עַל פְּנֵי חֶבְרוֹן] *Ad caput montis qui est super facies* (vel, *è regione*, sive, *ex adverso*, Sy. Ar. M. Ti. sim. P. Ang.) *Hebron*, ο'. Jon. Mo. Ad montem Hebroni vicinum [k]. Urbs Hebron à Gaza distabat 7 penè milliaribus Germanicis. Tam longè & procul hæc pertulit [l]: & tanquam trophæum aliquod in monte Hebronis constituit [m]. [Alii aliter reddunt, & exponunt,] *montis in Hebronis aspectu positi*, Ca. Belg. Mons hic Gazæ vicinus erat, ab Hebron verò procul remotus [n]. Mons altissimus fuit ab Oriente coram Gaza, in cujus vertice (ut ex hoc loco colligi potest) cernebant Hebronem alteri alto monti impositam in occidentalibus Judæ terminis. Huic concinunt chartæ Geographicæ [o]. [Al. sic;] Non portavit Sampson portas Gazæ propè ad Hebronem, vel ad montem unde conspici posset Hebron, sed ad verticem montani (nempe, Judææ) quod excurrit ad Hebronem: & verba sic censent reddenda, *Portavit eas ad verticem montani quod ante Hebronem.* Mons Amorrhæus (quem tabulæ Adrichomii, Tirini, aliæque, perperàm producunt ab ipso ferè mari Rubro ad terram ferè Canaanitidem) initium sumpsit à Cadesch Barnea, limite terræ Israeliticæ Australi, ac se horrente gibbositate protrusit in Judæam ultra Hebronem; mutato nomine, tandem in *montanum Judææ* [p]. Porrò, etsi mirum sit Sampsonem hoc præstitisse; tollitur tamen admirabilitas cùm res tota ad Divinam virtutem revocatur, quæ has vires ei subministrabat, etiam post peccatum: neque enim gratiæ internæ alligaverat Deus donum illud virium corporis, sed Nazireatui & intonso capillitio [q]. Fortitudo hæc erat gratia gratis data, non gratum faciens, ac consistebat cum peccato mortali [r]. Q. 1. Sed unde factum quòd custodes portarum non restiterint Sampsoni? Resp. Hoc referendum, vel ad panicum terrorem qui illos stupidos reddidit, vel quòd, cùm non ad ipsam portam, sed aut supra ipsam, aut ad alterutrum portæ latus, [ut moris est etiam hoc ævo,] excubarent, non satis sciverint quid fieret, tenebris etiam adjuvantibus, donec Sampson longiùs processisset; quem tamen ausi non sunt insequi, nè ab eo malè mulctati recederent †. Q. 2. Cur Sampson transportavit urbis januas, &c? Resp. 1. Ad ostentandum robur suum. 2. Ut ostenderet se non timere Philistæos, quia non fugiebat quantum poterat, sed lento gradu movebatur. 3. In opprobrium Philistinorum [t]. Sic insigne dedecus urbi, quæ amplissima & fortissima prædicabatur, inustum est [v].

4. *In valle Sorek*] Ubi erant vites & vina præstantissima [x]. Q. confundunt eam cum *valle Botri* Num. 32. Verùm ea erat ad extremos Cananææ ad Austrum terminos; cùm vallis Sorek ad Aquilonem Eleutheropolis fuerit juxta Hieron. & verisimile est, ut Adrich. asserit, eam fuisse in tribu Dan [y]. ¶ *Dalila*] Hanc fuisse Samsonis uxorem aliqui graves auctores sentiunt [z]. Ità RR. nonnulli, & Chrys. & Prosp. & Peter [a]. Non placet. 1. Tunc non ausi essent Philistæi eam tam fidenter solicitare ad prodendum maritum. 2. Nec toties & tamdiu latuissent armati in domo propria Samsonis [b]. 3. Tum duxisset eam Samson in domum suam, non autem ad domum ejus divertisset [c]. Hebræi aiunt Delilam fuisse

edoctam à Samsone Legem Mosis antequam haberet commercium cum ea [d]. Alii volunt eam meretricem fuisse †. Meretricium, h. e. insincerum, amorem prodidit, non uxorium [f].

5. *Principes Philisthinorum*] Nimirum, quinque Principes quinque satrapiarum, qui inter se conjuncti & colligati erant, potiúsque aristocratiam quàm monarchiam obtinebant [g]. ¶ *In quo habeat—fortitudinem*] Satis suspicabantur fortitudinem istam aliunde esse quàm à naturali constitutione corporis, & fortè intellexerant Samsonem aliquando indicâsse, ex re quapiam arcana, & nemini alteri præterquam sibi nota, eam fortitudinem pendere [h]. ¶ *Et quomodo eum superare valeamus, & vinctum affligere,* לְעַנֹּתוֹ] *Ad affligendum eum*, JT. *ut affligamus eum*, V. i.e. Ad magnam ejus vim cohibendam, ut communem cum aliis hominibus fortem experiatur [i]: vel potiùs, ad sumendas de eo pœnas, eúmque calamitatibus & ærumnis obruendum; ut postea fecerunt, v. 21 [k]. ¶ *Mille & centum argenteos*] Id est, ampliùs 275 thaleris [l]. *Argenteos* hic pro siclis accipio, ut alibi passim [m]. Mille singularum provinciarum nomine oblati sunt, & centum à Principibus singulis auctarii & honorarii causâ [n]. Videtur *argenteum* non minoris pretii fuisse quàm thalerum [o].

7. *Si septem nerviceis funibus*, &c. יְתָרִים לַחִים] *Nervis humidis*, ο'. sim. Vulg. h.e. Funibus è nervis quorumcunque animantium compositis, & in morem funium contortis [p]. Probabilis esset hæc versio, nisi vehementer impedirent continuò sequentia, *needum siccis, & adhuc humentes*. Constat enim nervos humore ad firmiter arctéque astringendum inhabiles reddi, nam eo laxantur debilitantúrque, ut liquet *. יֶתֶר & *nervum & funem* significat [q]. Al. *viminibus humidis*, Mo. *virgis viridibus*, P. Al. *funibus*, (*chordis*, Sy. Ar.) vel *restibus*, vel *vinculis*, *recentibus*, vel *virentibus*, vel *humentibus*, Jon. Sy. Ar. M. Ti. V. Talia vincula fiunt ex arbore molli & lenta, qualia sunt quibus colligantur fasciculi [h]. Plerique Hebræorum reddunt, *virgis*, vel *viminibus*, propter adjunctum quod sequitur לַחִים [i]. Funes hi facti sunt ex virgultis & restibus, non autem de cannabo & lino, cùm illa non recentia, sed arida, inveniantur [k]. Quòd *funes* reddunt, non consonat cum adjectivo לַחִים *humentes*, seu *virentes*, quippe qui ex cannabe ejusmodique materia flaccida, variéque & multipliciter arefacta atque exsiccata, conficiantur †. Ut responsioni suæ veri speciem affingat Samson, certas conditiones & circumstantias requirit [l]. ¶ *Infirmus ero*] Sic P. vel, *debilis*, Mo. M. Ti. τὸ חָלָה signif. *debilitari & infirmari* citra morbum [m].

9. *Latentibus apud se insidiis, & in cubiculo*, &c. יֹשֵׁב לָהּ בַּחֶדֶר] *Sedens ei*, vel *apud eam, in penetrali*, Ma. *Manebant*, i. e. delitescebant, in *cubiculo*, nempe, *secretiore* [n]. Et *insidiator sedens* erat, h. e. sedebat [o]. Verbum proprium hac in re: Num. 14. 25. *sedet in valle*, i. e. insidiatur vobis. *Sedere* insidiantium est. *Sedet in insidiis pagorum*, Psal. 10. Hinc & *insidere*, & nomen ipsum *insidiarum* [p]. Non est mirum hic non fuisse eos Samsonem aggressos dum dormiret, & conatos inermem & incautum opprimere, utpote à quo jam viderant integros cæsos fugatósque exercitus; ad eum modum quo nemo leonem dormientem audet aggredi, nè quo modo excitatus, priusquam omnino opprimatur, eos qui aggrediuntur discerpat [q]. ¶ *Super te, Sampson*, עָלֶיךָ] *Super te sunt*, M. P. ο'. Mo. h. e. Supereminent tibi, jamjam te vincent & vincient. Præpositio namque עַל, *super*, latissimè patet; & aliquando victoriam exprimit, quâ quis supereminet aliis. Sic 2 Sam. 23. 8. עַל שְׁמֹנֶה מֵאוֹת, *super octingentos* is erat, h.e. eos debellando vicit [r]. Al. *imminent tibi*, Ar. Ti. *venerunt contra*, vel *super*, te, Jon. Sy. V. i. e. parati sunt in te irruere. Hoc dicit ut terreat eum, & periculum faciat an possit rumpere vincula †. ¶ *Rumpat quis filum*, &c. פְּתִיל הַנְּעֹרֶת] *Filum stuppæ*, vel *stupeum*, Mo. JT. Ti. *filum lineum*, Sy. Ar. *filum bombycis*, Jon. ¶ *Cùm odorem ignis acceperit*, בַּהֲרִיחוֹ אֵשׁ] *Cùm olfecit ignem* P. sim. Mo. ο'. *cùm sentit ignem*, JT. V. Sy. M. Ti. Metaphora, Jun. Pi. *Olfacere* pro *sentire*, species pro genere [r]. Sic Job. 14. 9. *cùm primùm aquam olfecerit*; Psal. 58. 9. *priusquam intelligant*, i.e. sentiant, *spinæ vestræ rhamnum*, i. e. ignem rhamni [v]. Sic in Jobo equus dicitur *prælium odorari*, i. e. sentire, vel præsentiscere, & pugnam futuram præsagire. Sic Dan. 3. 27. רֵיחַ *& odor* (i. e. sensus) *ignis non transiit in eos*. Sic Esa. 11. 3. ubi de Christo, וַהֲרִיחוֹ בְּיִרְאַת יְהוָה, *& odoratus ejus erit in timore Domini*, i. e. sensus, judicium, ejus; proinde sequitur, non secundùm aspectum oculorum judicabit. Quin & duplici tropo, *odor* pro *sensu*, & *sensus*, qui animalis est proprius, etiam aliis rebus tribuitur κατὰ χρηστικῶς, ut arbori Job. 14. 9. ità hoc loco non solùm insensibili, sed & inanimatæ, sci. vit. filo stupeo [x].

10. *Illusisti mihi*, הֵתַלְתָּ בִּי] *Decepisti me*, mentitus es mihi [y]. Hinc satis apparet Samsonem de insidiis non fuisse conscium: & verisimile est ipsam indicâsse se explorare voluisse verúmne ipse dixisset, & rem totam in risum convertisse [z].

11. *Si ligatus fuero*] Heb. *Si ligando ligaverint me*, i.e. diligenter & exactè constrinxerint me [a]. *Si—vinxerint*. Loquutio impersonalis [a]. ¶ *Funibus*, בַּעֲבֹתִים] *In rudentibus*, Ma. Sign. *funes crassiores ex tribus conflatos* [c].

13. *Si septem crines capitis mei cum licio plexueris*, אִם תַּאַרְגִי אֶת שֶׁבַע מַחְלְפוֹת רֹאשִׁי עִם הַמַּסָּכֶת] *Si texueris septem cincinnos capitis mei cum licio*, P. Mo. Sy. vel, *cum jugo telæ*, Jon. *Si attexueris*, vel *alligaveris, jugo textorio*, Ar. JT. *Telæ*, vel, *cum tela illa quæ involuta est circum jugum liciatorium*, i. e. quæ est jam texta. Est enim lignum teres & rotundum, sic dictum, quòd tegatur telâ quæ volvitur circa ipsum. *Septem cincinnos*, i. e. septem partes capillorum simul conglobatorum: habebat enim crines oblongos, & crispos ac intricatos, sive contortos [d]. Capillamentum omne Samsonis, in septem cincinnos, quasi licia, distributum erat †. מַסֶּכֶת hîc tantùm legitur, & v. 14. [Variè reddunt.] *Licium*, He. in Ma. vel, *telam* ipsam, seu pannum qui texitur & operitur, quasi dicas *opertorium* [f]. Verto, *ad telam*; nam vox Hebræa aliàs *operimentum* seu *tegumentum* significat; telâ autem obtegitur jugum textoria †. In tela duplex filum est: 1. licium, quod oblongum est; 2. subtemen, (sive trama,) quod transversum est; licio autem convenit ut subtemen operiat. Consentiunt nostro Interpreti ο'. qui διάσμα vertunt, quod Phavor. & Etymologistes reddunt, *primum vestis opificium*: Licia autem ante omnia à textore explicantur [g]. Plerique *licium*, seu *liciatorium*, instrumentum textorum, per quod fila fluunt ac funduntur, quod *pecten* appellatur, esse volunt [h]. Al. *lodicem*, seu cortinam, vertunt; Q. in Ma. M. Fortasse tunc Delilah telam aliquam aut operimentum texebat [i]. Sensus hujus loci hic est, Si fuerint cincinni capitis mei intra telam enotexti, liciatoriúmque ipsum circa quod tela plicatur clavo fixum, & ad certum situm firmatum, &c [k]. Paulatim ad caput venit Sampson, *lapsuro propior*, ait S. Ambros. epist. 70 *.

14. *Et clavum*, &c. *fixeris*, וַתִּתְקַע בַּיָּתֵד] [Variè reddunt.] *Et fixeris in clavo*, Mo. [Illi וַתִּתְקַע est secunda persona, eámque cum præcedentibus conjungit: sim. Vulg. & Os. qui hæc ponunt in fine vers. 13. tanquam partem responsionis Sampsonis. At secunda pers. fœm. est תִּתְקְעִי. Aliis ergò est tertia persona fœm. & sequentem versum inchoat.] *Infigens illa clavum*, M. Ti. *fixit clavo*. Subaudiendum aliquid, cujusmodi, *Et ità attexuit, & fixit clavo*, aut *vecte*, sub. *jugum ipsum*; i.e. firmavit, seu obfirmavit, aut stabilivit, jugum ipsum clavo seu paxillo [l]. Illa *itaque impalo paxillo dixit ei*, JT. Subaudi, postquam egisset quæ agenda esse didicerat. Noema: q.d. His factis impegit paxillum in scapum, nè jugum cum panno cui capilli attexti erant volvi posset [m]. Verto, *Fixit jugum paxillo, & dixit*. Est autem hic βραχυλογία, & synecdoche membri. Significatur enim actio quæ præcessit ex actione quæ sequuta fuit: nempe, quòd primùm attexuerit cincinnos Simsonis ad telam jugo circumdatam; deinde, jugum ipsum clavo seu paxillo fixerit [n]. ¶ *Extraxit clavum*, &c. וַיִּסַּע אֶת הַיְתַד וגו'] *Abstulit paxillum jugi*, V. & telam quæ erat super jugum involuta [o]. Profectus est cum paxillo, JT. sim. P. *Paxillum jugi* vocat paxillum quo jugum

gum erat affixum[p]: qu. d. Traxit secum omnia[q].

15. *Cùm animus tuus non sit mecum*] q. d. Satis ostendis me abs te non diligi. Qui enim verè & seriò amat, omnia sua arcana amato credit[r]. ¶ לִבְּךָ] *Cor tuum*, i. e. cordis affectus, nempe, amor†. Cùm alieno sis à me animo[s].

16. *Spatium ad quietem non tribuens*, וַתְּאַלְצֵהוּ אלץ] *Illetu* [in *Pihel*] alibi in Scriptura non legitur[v]. [*Variè reddunt.*] Et *molestavit*, vel *oppressit*, vel *angustavit*, *eum*, a', Jon. Mo. P.K. & Caj. & Buxt. Schindl. alique in Ma. D. *obtudit*, Tig. not. *Compulit*, vel, *molesta ei fuit.* אלץ ex חלץ, ut אחרים ex חרוזים, (monilia ex gutture pendentia, Ezec. 27. 24[x].) nam hæ literæ permutantur[y]. *Artificiosè ursit eum*, JT. *illexit*, Forst. in Ma. *institit*, vel, *quotidianis conviciis efflagitavit*, Merc. in Ma. Noster proculdubiò contulit cum transposito אצל, q. d. *erat semper apud eum*[z]. ¶ *Defecit anima*, &c. וַתִּקְצַר נַפְשׁוֹ לָמוּת] *Et abbreviaretur*, vel, *decurtaretur*, *anima ejus ad moriendum*, M.D. Anima mœsta *brevis* & *contracta* dicitur, Num. 21. 4. Jud. 10. 16. Job. 21. 4. Prov. 14. 17. Anima contrahitur in mœrore, dilatatur in lætitia[a]. *Elanguit*, *emarcuit*, i. e. cœpit elanguescere, i. e. esse animo remissiore solito. Cœpit eum tædere vitæ suæ, & optavit mortem[b]: cùm nec mulierculæ displicere vellet, nec tamen satis tutum putaret arcanum suum mulieri aperire[c]. Ità multos vincit Dæmon & caro continuitate & prolixitate tentationum, qui primò fortissimè ei resistebant: sensim enim hâc duratione animi cum viribus languescunt & enervantur[d].

17. *Aperiens veritatem rei*] Factum hoc providentiâ Divinâ; 1. in pœnam Sampsonis ob libidines, &c. 2. ut in Philisthinorum calamitatem tandem hoc converteret†. ¶ *Si rasum fuerit*, &c.] Quippe, fœdere violato quod ei cum Deo intercedebat, qui tanti roboris donator erat[f]. Erat in Sampsonis capillo robur, tanquam in signo gratiæ gratis datæ, seu in symbolo fœderis inter ipsum & Deum[g]. Fuit qualitas naturæ viribus superaddita, eáque permanens, quæ etiam in quieto & dormiente remaneret[h]; sed cum pacto[i]. Pendebant hæ vires à capillis tanquam causâ morali, (ratione pacti & promissi Divini,) non naturali[k]. Ex hoc facto nata est historia, seu potiùs fabula, de Nisi Megarorum Regis, sub idem hoc tempus regnantis, comâ adeò cœlesti, ut quamdiu eam servaret, nec vinci, nec regno pelli, posset: Sed Scylla, Nisi filia, amore Minois urbem obsidentis dementata, patri dormienti comam resecuit, itáque patrem & patriam hosti prodidit[l]. Ille in Græcia tam celebratus Cadmus, è Palæstina Phœniciáque illuc profectus, quemadmodum *literarum*, ità *fabularum*, auctor fuit[m]. Qu. An in solis crinibus, an in omnibus Naziræatûs institutis, positum erat robur Sampsonis? Resp. Quidam posterius statuunt; v. g. Si sciens ac prudens vinum biberet, mortuos sine Dei nutu tangeret, &c[n]. Aliis non placet[o]. Nam, 1. Naziræatus Sampsonis pollutione super mortuo non interruptus erat. Vide ad Jud. 13. 4. 2. Aliter respondit Sampson Dalilæ, & solius rasionis capillorum meminit: at si plures modi fuissent roboris perdendi, eos commemorasset; imò potiùs illum modum commemoraturus fuisset, qui nonnisi se volente & conscio adhiberi poterat[p]. Porrò, voluit Dominus ad crinem has vires alligare, quia sub re vilissima erant securiùs; & nè sibi suisque lacertis adscriberet Sampson[q].

19. *Dormire eum fecit*] Propinatâ fortassis soporiferâ aliquâ potione, quæ rationis sensum auferret: quod etiam aliis experimentis à Dalila captis factum fuisse probabile est[r]. Id à similibus mulierculis factitatum docet Delrio Disquisit. mag. l. 3. p. 1. qu. 2. ex Virgilio, Apuleio & Cæsario. Addunt alii, propinatum ei vinum quod in Sorek præstantissimum erat. Et Sampsonem ebrium fuisse insinuant Josephus, Ambrof. Basil. & Theod. Si ità esset, jure perdidit robur, cùm & contra legem Naziræatûs vinum bibit, & contra legem temperantiæ plus æquo bibit†. ¶ *Et rasit*] Nempe, per quendam: h. e. curavit radi[t]. Nempe, per tonsorem[v]. Aut ipsa hoc fecit, sumens novaculam à tonsore[x]. Narrat Herodotus, manu unius rasas multorum unà dormientium maxillas: quantò faciliùs radi potuit unius in septem quasi catenulas collectus capillus[y]? ¶ *Cœpit abigere eum*] Heb. *affligere*. Trudere, itáque excitare ut sibi caveret fugâ, ex analogia præcedentium actionum[z]. Pronunciando de more, *Philisthiim super te, Sampson*[a].

20. *Sicut antè*, כְּפַעַם בְּפַעַם] Ad verb. *secundùm vicem in vice*: i. e. ut aliàs, hâc quoque vice[b]. ¶ *Et me excutiam*] Ità Mo. s'. V. D. P. Vel, 1. à somno[c]; vel, 2. à vinculis quibus ipsa ligaverat ipsum, ad experiendum certitudinaliter si posset vincula rumpere; quod cùm non posset, Philistæi invaluerunt cum securi[d]. At verò nondum Sampson erat vinctus†. Vel, 3. *de manibus eorum*, i. e. elabar[f]. *Quum excussero me*, JT. ¶ *Quod recessisset ab eo Dominus*] Quoad gratiæ gratis datæ effectum, robur scilicet[g].

21. *Quem cùm apprehendissent*, &c.] Qu. Quomodo latitantes Philistæi agnoverunt Sampsonem revera vires amisisse? Resp. 1. Quòd hâc vice certò sibi persuaderent Sampsonem vera esse confessum[h]. At quidni, ut semper hactenus, Sampsonem mentitum fuisse metuerent? Et quid necesse erat Sampsonem excitari? aut cur non in Sampsonem dormientem irruperunt, si illud pro certo haberent? 2. Omnino asserendum videtur etiam hâc vice vincula adhibita, (etsi id factum Scriptura reticeat;) quæ cùm disrumpere eum non posse compertum est, tum meretrix signo dato Philistæos ut è latibulis suis erumperent admonuit[i]. [Si dicas eum postea vinctum dici, responderi potest, Sampsonem à Dalila funibus vinctum, quasi ad experimentum capiendum, à Philistæis postea arctiùs, & catenis, vinctum.] ¶ *Eruerunt oculos ejus*] Ut si fortitudo ipsi rediret, illam ei inutilem redderent, cùm non videret quem feriret. Justè congruáque pœnâ privatur oculis, quia eis lascivè aspexerat Dalilam. Fuit tamen hæc pœna illi salubris, nam per hanc cæcitatem aperti sunt oculi mentis, ut ex pœna agnosceret culpam, de eáque pœnitens Deum invocaret, itáque cum eo in gratiam rediens fortitudinem suam ab eo reciperet[k]. ¶ *Duxerunt vinctum catenis*, בַּנְחֻשְׁתַּיִם] *In compedibus*, vel, *catenis*, s'. Jon. Sy. Ar. M. Ti. vel *ferreis*, V. Jon. vel *æneis*, M. Ti. D. vel *chalybeis*, JT. BA. Vox נְחֹשֶׁת & *æs* sign. ut vulgò; & *chalybem*, ut hoc loco, & Lament. 3. 7. unde est quòd נְחוּשׁ *chalybeum* Hebræi interpretantur, Lev. 26. 19. Job. 6. 12. Isa. 48. 4[l]. ¶ *In carcere*, בְּבֵית הָאֲסִירִים] *In domo vinctorum*: Sic Hebræi vocant carcerem[m]. Molæ quæ aquarum illapsu vel ventorum impulsu agerentur, posterioris ævi sunt inventum: prisci illi trusatilibus molis, quæ jumentis vel mancipiis circumagerentur, uti solebant, in quorum mancipiorum numero habitus est Sampson[n]. Hinc apparet in carcere molas fuisse, quibus vincti victum parabant[o]; nè otiosi panem comederent[p]. Pistrinum hîc *carcerem* vocat, ut Exod. 12. 29. Oculi autem adimi in pistrinum damnatis solebant, nè vertigo labori obstaret: qua de causa & servis lac versantibus, & vas in quo lac erat circumcursantibus, ademptos oculos narrat Herodotus Melpomene[q]. Porrò, in ergastulo molere abjectissimæ (& gravissimæ, Ma.) servitutis erat[r]. Vide Exod. 11. 5. Matt. 24. 40. Juvenal. Satyr. 8. —*dignúsque molam versare Nepotes*†.

22. *Capilli renasci cœperant*, לְצַמֵּחַ כַּאֲשֶׁר גֻּלָּח] *Renasci ut rasus fuerat*; i. e. ut erat quando rasus fuit[t]. *Ut quum abraderetur*; i. e. in pristinam suam magnitudinem[v]. Al. *postquam rasus*, vel *tonsus*, *esset*, Sy. M. P. Ità denuo disponebatur ad recuperandum donum fortitudinis, accedente insuper pœnitentiâ & oratione, ut suadent sequentia v. 28. & Heb. 11. ubi inter sanctos reponitur, & fides ejus commendatur[x]. Hinc colligunt eum non diu fuisse detentum captivum; nam capilli resecti illico recrescunt[y]. Per 3 fortè vel 4 menses fuit in carcere: neque enim citiùs capilli renasci potuerunt[z].

23. *Convenerunt in unum*] Vel tunc tantùm, ad laudandum deum suum de capto Sampsone, vel quotannis dies recurrens solennitatem & panegyrin attulit: sed eo anno captus Sampson valde festivitatem auxit[a]. ¶ *Dagon deo suo*] Peculiaris hic Philisti-

norum deus, ut hinc constat, & ex 1 Sam. 5.2. & 1 Paral. 10. 10. & 1 Mac. 10. 83 [b]. [Unde dictus & qualisnam deus hic fuerit, non convenit inter interpretes.] 1. Quidam à דָּג *piscis* deducunt, quòd piscis formâ effingeretur [c]. Interiori parte piscis erat [d]. Ab umbilico & infrà piscis figuram, suprà verò hominis formam, habuit; ad eum videlicet modum quo Tritones & Nereides superstitiosa finxit coluitque antiquitas †: ut mirum non sit 1 Sam. 5. 4. manus Dagoni adscribi, de pedibus sileri, cùm ἄποδες esse soleant prodigiosi hi pisces. Multi sentiunt Dagonem non alium esse quàm *Atergatim*, i. e. אַדִּיר דָּגָה, *magnificus & illustris piscis*. Aliis *Derceto* dicitur, vel *Dercetim* [f]. De hac sic Diodorus Siculus l. 3. *In Ascalone est templum deæ Dercetæ, facie hominis, reliquâ parte corporis piscem referentis.* Similia habet Lucian. de Dea Syria [g]. [Sed hæc sententia non placet Bocharto.] LXX Seniores in 1 Sam. 5. vestigia pedum idoli Dagon in limen cecidisse scribunt, id nunquam addituri, si Dagonem credidissent in piscem desiisse. Pisces enim ἄποδες dicuntur, quia carent usu pedum. Hoc præcipuum, quòd Tyrus, Nehemiæ tempore, non fuit religio pisces vendere. Igitur undecunque sumpserit originem ista Syrorum superstitio, quâ piscem attingere vel comedere nefas putabant, Nehemiâ recentior est, quo cultum idoli Dagon multò fuisse antiquiorem nemo est qui nesciat. Potior ergò est meo judicio veterum sententia, quâ *Dagon* & *Atergatis*, vel *Astarte*, planè diversa sunt numina. Sic Philoni Byblio *Dagon* frater est, & *Astarte*, *Saturni* uxor. Ibidem *Dagon* Græcè redditur Σίτων, *frumentarius*, quia דָּגָן est *frumentum*. Et additur causa nominis; *quia invenit frumentum & aratrum, vocabatur Ζεὺς ἀρότριος*. Itaque nomen à forma non habuit, sed ab inventione frugum. Ità Philo ex Sanchuniathone, qui, Eusebio teste, Phœnicum historiam scripsit ante Trojani belli tempora, nempe, circa ætatem Jephte, ut nos alibi probamus. Quidni tam vetusto scriptori de gente sua plùs credam, quàm Hebræorum magistris heri & hodie natis, quique adeò sibi non constant? *Dagoni* quippe figuram *hominis* tribuit R. Levi, *piscis*, RS. figuram ex utroque mixtam, R. David [h]. *Dagon* à Dagan *frumentum* deducunt, exponúntque, *Deum frumenti*, vel *frumentarium*, nempe, ut sit Jupiter, vel Janus, vel Ceres [i]. At sic diceretur potiùs *Daganon*. Præterea, consentiunt omnes, pisces in summa veneratione fuisse apud Syros ac Phœnices, (testibus Cic. de Nat. deorum 3. Diodor. 2. 2.) necnon apud Ægyptios, (teste Plut. in Iside & Sympos. 8. 8 [k].) *Dagon* erat Triton maritimarum gentium, quales erant Philisthæi [l]. *Dagon* à דָּג, non à דָּגָן. Sunt pisces supernè hominem præferentes, unde gentes numina fecêre, quæ Tritones Græcis. Tales in fœminino sexu *Nereides* & *Sirenes*: quâ specie dea Phœnicum erat *Derceto*, aliis Atargatis. Meminêre Plinius & Arati Scholiastæ Græci & Latini. Puto Græcos literam *R* interposuisse; nomen autem ejus Phœnicium fuisse דָּגְתָא *Dageta*, piscis fœmina *.

25. *Lætantésque*, &c. וַיְהִי כְּטוֹב לִבָּם] Scriptum כִּי טוֹב, lectum כְּטוֹב: Perinde est †. Vertunt; *Et fuit, quum bonum esset cor eorum*, Pi. *cùm bene esset cordi*, Jun. *cùm læti essent corde*, Sy. sim. At. P. JT. *Bonum cor*, lætum, Isa. 66. 14. *Dies bonus*, i. e. lætus *. ¶ *Et ante eos luderet*, וִישַׂחֶק לָנוּ] *Et arrideat nobis*, Mo. *ludat coram nobis*, P. V. Vel, *nobis*, i. e. nostro bono, nempe, ad nos oblectandum [m]. *Ut risum nobis faciat*, V. ¶ *Ludebat ante eos*] Quomodo? 1. Saltando & motionem agendo [n]. Sed non verisimile est eum quovis metu ad hoc adigi potuisse; id enim quilibet generosus animus etiam morte propositâ refugeret [o]. 2. Lusus ejus hic fuit, quòd Philistæis ludorum ac risuum materiam suâ ipsius ærumnâ dedit [p]. Non agendo risum movit, sed patiendo omnia quæcunque collibuisset aliis inferre; quæ, nempe, & odium, & ebrietas, & juvenilis petulantia suggesserunt; viz. probra, dicteria, cæcitatis exprobrationes, alapas, protrusiones, desputationes, &c [q].

26. *Ut tangam columnas quibus imminet tota domus*] Noverat hoc Sampson vel visu olim, vel aliorum relatione. Petit autem sibi tantillum quietis concedi, quod nemo nisi inhumanus omnino videretur esse negaturus [r]. Fessum se innuit ex labore pistrini & adventûs sui acceleratione †. Et justus erat prætextus quo à famulo peteret illis potiùs crassioribus columnis, quàm aliis tenuioribus, inniti: nam homini fesso, quò crassius in quod recumbat fulcrum occurrit, eò gratius & ad quietem aptius est *. [Porrò, si quis fidem S. S. in hac historia labefactare conetur, miretúrque tantam molem duabus columnis inniti, medelam ipsius inscitiæ facilè præstabunt exotici scriptores paria referentes.] Refert Plinius, 36. 15. de Curionis theatro, quòd uni tantummodo niteretur columnæ, de amphitheatro, quòd duabus: *Quid enim, ait, miretur quisque in hoc primum? inventorem, an inventum? — Ecce pop. Rom. universus, velut duobus navigiis impositus, binis cardinibus sustinetur, & seipsum depugnantem spectat periturus momento aliquo luxatis machinis* [s]. Fuêre olim ædium sive templorum varia genera, sed duo inprimis, nempe, ἀμφίστυλα & ἄστυλα, i. e. quæ vel interiùs columnis fulciebantur, vel muniebantur exteriùs. Locus hic ex priori genere erat. Murus erat quadratus, intra quem distinctis locis variæ columnæ, medium tenebant locum duæ majores columnæ. Supra columnas epistylia posita. A columnis ad murum epistylia alia, sive ex lapide, sive meliùs ex ære, aut cedro, aut ligno quovis idoneo. In mediis duabus columnis abacus erat, à quo ad ambientes columnas lignei vectes, vel ferrei potiùs, aut ænei, aut etiam marmorei, velut radii, tendebantur. Inter columnas & murum tabulatum, sive contignatio affectibus instructa, ad adstantium & spectantium commoditatem & usum, ità ut tota templi area sacrificantibus, epulantibus & ludentibus vacaret, ac viris primariis præberet subsellia. Antiqui enim moris erat, ut in hujusmodi spectaculis & ludis inferior locus nobiliorum ordinibus tribueretur. Hujus verò formâ ædis animo comprehensâ, lectionis hujus integra constabit explicatio [t]. Porrò, domum hanc sacram, & quidem Dagonis templum, fuisse omnes quos vidi statuunt [u]. Probatur ex epulis quæ in deorum templis fieri solebant; Jud. 9. 27. 1 Cor. 8. 10. Quod & notant Aristot. Politic. 7. 12. Virgil. 7. Æneid. Alex. ab Alex. 4. 17. aliique plurimi [x]. Præterea, convenerant huc Philistæi ut sacrificarent & gratias agerent deo suo. Debuit ergò & fanum & idolum ibi esse. Ego quidem tot & tantis viris contraire nec possim, nec velim: nonnullam tamen mihi facessit difficultatem, quòd nec in Scriptura nec in aliis authoribus legimus Gazæ vel Dagonis simulacrum vel fanum fuisse, sed Azoti fuisse docet Scriptura, 1 Sam. 5. 1 Mac. 10. & 11. quod & Josephus non semel commemorat [z].

27. *Ac de tecto & solario circiter tria millia*] Amplum ergò admodum fuit hoc templum, in cujus tecto erant 3 millia: quantò plures caperet reliqua tecti planities? quot in inferioribus contignationibus? quot in subjecta area erant Philistæi? Porrò, tecta in Palæstina plana erant, ut in illis commodè consistere & ambulare liceret [a]: habebántque fenestras ità dispositas, ut videre possent quidquid erat in infima domûs parte [b]. Sed cur dicit, *circiter*? Annon Scripturæ Sanctæ auctor est Spiritus Sanctus? & annon is numerum definitissimè novit? Resp. Sic loqui voluit, 1. quia se humano loquendi modo accommodat; 2. ut nos in loquendo modestiam & cautionem doceret [c].

28. *Domine Deus*, אֲדֹנָי יֱהוִה] Nomen *Jehovah* hîc habet puncta nominis *Elohim*, quia proximè præcedit *Adonai*: Quum autem pro *Jehovah* legere solebant *Adonai*, ubi istud ipsum nomen vel antecedit, vel sequitur, pro *Jehovah* legerunt Elohim *. ¶ *Redde mihi nunc fortitudinem pristinam*] In Heb. est, *corrobora me, quæso, tantùm hâc vice*. Hinc colligo vires ejus (si evasisset) non perpetuas futuras fuisse, ut antea, cùm tantummodo impetrare nitatur pro hac vice [d]. ¶ *Ut ulciscar me*, &c. וְאִנָּקְמָה נְקַם אַחַת מִשְּׁתֵי עֵינַי] *Ut ultionem unam ulciscar pro duobus oculis meis*, M. Tilim. P. ο'. *ut sumam ultionem semel propter ambos oculos meos*, JT. Heb. *ultionem unius*, scil. vicis, i. e. unicam †. Al. *Et ulciscar ultionem de uno ex duobus oculis meis*, V. Mo. i. e. de amissione unius, &c [f]. q. d. saltem unius

unius oculi de duobus quos mihi effoderunt Philistæi [g]. q. d. Quando nunc in hanc Philistæorum frequentiam veni, quos deinceps oculis captus quærere non possum, ac proinde virium, quas de integro tu in me instauras, explicandarum commoditas tanta oblata est; fac ut injuriam hanc mihi effossione oculorum illatam, quâ me affecerunt ad ultiones tuas impediendas, semel nunc demum præstent [h]. Qu. An hanc ultionem licitè desiderare potuit, cùm privata fuisse videatur? Resp. Spectabat Sampson ultionem populi Israelitici, & veri Dei, quem in festivitate & æde Dagonis contumeliis affecerant: sed, his tacitis, solam oculorum effossionem memorat, quâ impeditus erat nè Philistæos quæreret & feriret [i]. Deinde, hæc injuria publica erat, utpote publicæ personæ, i.e. Samsoni, illata. Principis etiam est injurias civium vindicare. Adde; satis videri probâsse Deum hanc vindictam, cùm in eum finem vires restituit [k].

29. *Et apprehendens,* וילפת] Verbum hoc tantùm hîc & Ruth 3. 8. & Job. 6. 18. reperitur [l]. [Variè reddunt.] *Et inclinavit,* Mo. K. in D. R. Levi & Schindl. in Di. Sed quid inclinavit? Columnas. Ità noster [m]. At præposterè dicitur Simson inclinâsse & subvertisse (sic enim reddunt K. & Schindlerus) columnas, deinde utraque manu ipsis innixus fuisse. Alii, longè meliùs, *tenuit,* vel, *apprehendit,* vel, *complexus est* [n]. Ità c. Jon. Sy. Ar. M. P. Tr. V. RS. in Di. Vide quæ ad Ruth 3. & Job. 6 [o].

30. *Moriatur anima mea*] At anima non moritur. Anima igitur pro toto homine ponitur [p]. *Anima mea,* i. e. ego, & *ego,* i. e. corpus meum. Sic Psal. 16. *Non relinques animam meam in sepulchro.* Synecdoche membri & integri [q]. *Juravit Deus per animam,* i. e. per seipsum. Sic Ennius, —*quem credidit esse meum cor,* pro, *quem ego credidi.* Alio sensu *anima* vitam significat, unde *occidere animam* est, vitam alicui adimere; quæ & *amissio animæ* in Jure civili [r]. Potest esse, vel, 1. votum; q. d. Cùm jam cæcus sim, & Reipublicæ futurus inutilis, cupio mori: vel, 2. concessio, q. d. Per me licet, non recuso, dummodo Philistæi unà opprimantur †. *Moriatur,* &c. Id apud Hebræos abiit in proverbium, par illi Latino, *Pereant amici, dum unà inimici intercidant.* Hebræi autem, non tantas edocti patientiæ leges quantas Christiani, aliquas esse mortis sibi consciscendæ causas satis graves existimârunt, ut multis demonstratum est de J. B. & P. 2. 9. 5 [s]. Qu. An licitè fecit Sampson, quòd seipsum interimeret? Resp. Licitè fecit [t]. 1. Quia hoc fecit ex instinctu Dei [x]; ut patet ex viribus ei à Deo subministratis ad patrandum hoc miraculum. Ità Aug. Sed cùm improbi etiam miracula facere possint, possitque Deus ad miraculosum opus in quo illi, aut vanæ studio gloriæ, aut aliter, peccent, concurrere, Matt. 7. 21. & 1 Corinth. 13. 2. non præcisè hic spectandum miraculum, sed adjungenda summa Dei bonitas, quæ Sampsonem nunc in pristinam gratiam reposuit, &c. 2. Quamvis directè, primariò & per se, suam ipsius mortem deligere & procurare non liceat; licet tamen indirectè, secundariò, ac per aliud, seu in alio, quod per se bonum & honestum cùm sit, non potest nisi morte nostrâ obtineri. Patet in quotidianis bellicæ fortitudinis & martyrii exemplis. Vide Lessium de Justitia l. 2. c. 9. dubit. 6. num. 33. *Non eligitur* (inquit Cajetanus) *in hujusmodi casibus mors propria in seipsa; sed per se eligitur mors hostium, & concomitans propria mors toleranda admittitur propter bonum ultionis. Perspicuum autem est humanas actiones judicandas esse bonas vel malas moraliter ex per se objecto consono vel dissono à ratione recta, quicquid sit de concomitantibus: ut patet de hominem iniquum occidente se defendendo, quamvis iniqui occisionem concomitetur æterna mors in inferno; quia defendens hæc non intendit, quamvis cognoscat, sed intendit defendere se, ad quod sequitur mors æterna* [y]. Non propriè & physicè seipsum occidit Sampson, sed tantùm indirectè & permissivè se in eadem clade, quam evadere non poterat, involvit: quod sicut magnæ fortitudinis fuit, sic & magna pro præteritis culpis pœna fuit. Simile exemplum vide 1 Mac. 6. 46 [z]. Et verò à posteriori Sampsonem in hoc facto non offendisse colligitur, tum quòd à Deo vires, &c. acceperit, tum quòd Heb. 11. in sanctorum numero ponitur. Rejiciendæ ergò sunt *Revelationes Mathildæ,* quæ Samsonis salutem in dubium revocant [a]. Porrò, multi censent ex historia Sampsonis Gentiles mutuatos esse fabulam Herculis, cùm reverâ alius non fuit Hercules quàm Sampson [b]. Probatur. 1. Nullum unquam omnino talem exstitisse qualis ab Ethnicis describitur Hercules fuisse, agnoscunt Diodorus, Strabo l. 1. Philostrat. l. 5. c. 1. vitæ Apollonii. 2. Certum est multas Gentilium fabulas e veris historiis, & interdum ex Sacris literis, originem ducere. Prius profitetur Palæphatus in præfat. lib. *de Incredibilibus*; posterius, Origenes l. 4. contra Celsum [c]. Fabulæ Titanum ex historia gigantum, Diluvium Deucalionis ex illo Noæ, incendium Phaethontis ex incendio Sodomæ, campi Elysii ex Paradiso terrestri, originem duxerunt [d]. 3. Congruunt tempora Herculis & Sampsonis; ut patet ex Plutarcho in Thesei principio, & ex omnibus qui Trojam ab Hercule captam, Priamóque Iliensium regnum datam, narrant, nempe, Apollod. l. 2. & Diodor. l. 4. Apollodorus autem l. 1. c. 2. dicit ab Ægyptiis Græcos accusari, tum quòd eum Græcum jactent, tum quòd ævum ejus minùs rectè annotent. 4. Conveniunt res gestæ: Vires magnæ animi & corporis. Hercules leonem interfecit, sic Sampson. Hercules in servitutem Eurystheo traditur à Jove, atque, ut se in libertatem vindicaret, tot exantlare debuit labores. Quid hoc nisi Sampson Philistæis serviens, &, ut se suósque liberaret, magna subiens certamina? Fœda item Herculis apud Omphalam servitus & effœminatio, ejusdémque post homicidia & libidines pœnitentia, (de qua Plin. 35. 11.) iteratæque expiationes, tandémque mors in Oeta monte sponte suscepta, nonne clamant Sampsonis primò petulantiam in Dalila, & servitutem acerbam, tum ejus pœnitentiam & sacri Nazaræatûs renovationem, tandem & voluntariam ipsius interitum? Quid duæ Herculis columnæ? nonne duæ illæ sunt quas concussit Sampson, & per quas quendam velut oceanum malorum in Philisthæos immisit? Hercules non gladio, hastâ, ferreísque armis, pugnavit, sed clavâ, cum qua pingitur. Sic Sampson nunquam ferro vel galeâ usus est †. 5. Hercules colebatur quasi heros & magnus deus à Tyriis & Palæstinis, test. Herod. 1. 20. Cicer. 3. de Nat. deorum, Plin. 37. 5. Atqui circa ea loca floruit Sampson. 6. Congruunt nomina. Sampson idem est quod *parvus Sol: Et reverà Herculem Solem esse vel ex nomine claret,* inquit Macrob. Saturnal. 1. 20 [f]. ¶ *Plures interfecit moriens quàm antè vivens occiderat*] An unâ tantùm vice? imo quàm omnibus simul vicibus [g]. Præter enim tria illa millia quæ è solario spectabant, plures alios qui in interiore domo erant interfecit, intérque eos Satrapas & Principes omnes Philisthæorum: quo factum ut Israelitæ eorum jugum excuterent, nec nisi annis pòst multis hanc in Israelitas dominationem bello Philistini repetierunt [h]. Minùs verè Philo Byblius asserit Sansonem moriendo oppressisse 40 millia hominum [i].

31. *Descendentes fratres*] i.e. Cognati [k]. Potiùs, fratres propriè dicti, cùm à cognatione reliqua distinguantur. Itaque Sampsonis parentes post Sampsonem alios susceperunt liberos, sicut Anna, 1 Sam. 2. fœcunditatem accepit etiam ad plures partus [l]. Insignis erat horum pietas in Sampsonem mortuum, qui post tantam cladem à Philisthæis intrepidè corpus illius petierunt [m]. Qu. Sed quomodo vel ipsi ausi sunt hoc petere, vel Philisthæi concedere voluerunt? Cur non corpus illud insepultum abjecerunt, & mille modis lacerârunt? Resp. 1. Barbarum multis gentibus habitum est, in mortuos sævire, aut eos sepulturâ prohibere [n]. Vide Stob. serm. 124. & Ælian. lib. 5. Var. hist. Fab. Semestr. 2. 1. *Nè hostis quidem sepulturam invidet*; Tacitus Annal. 1. 2. Cur in nocentis innocentes amicos gravius quidpiam decernerent? 3. Isti communi omnium Philisthæorum luctu crudelitati locus non erat dandus [o]. Illâ clade super modum accisæ sunt res Philisthæorum, ut jam non libuerit de vindicta, aut dominatione in Israelitas, cogitare; sed sufficere sibi putabant, si sua pacificè retinerent, nihil

[g] Mo. [h] Mo. ex Jun. [i] Ser. [k] Bo. [l] Di. [m] Ser. [n] Di. [o] Di. [p] La. L. D. [q] Pi. [r] D. † Ba. ex Ser. [s] G. [t] Mart. Ser. La. Bo. &c. [x] Aug. in La. Ser. Bo. Mo. [y] Ser. [z] La.

[a] Bo. [b] La. [c] S r. [d] La. † Ser. [f] La. Ser. [g] Ser. [h] Bo. [i] La. [k] D. [l] Bo. [m] Ser. [n] Bo. [o] Ser.

hil contra eos molientibus Israelitis. 4. Deus molles & faciles eos reddidit [p]. ¶ *Judicavitque Israel*] h. e. Judicis officium gessit. Ità Josephus & RR. & cæteri omnes tam antiquorum quàm recentiorum, præter Masium, qui ad Jos. 24. hoc sine ulla probabili ratione negat [q]. Persuasit hoc Masio Chronologiæ difficultas in Sampsonis annis [r]. Sed Scriptura utitur eâdem voce *judicandi* quâ in aliis etiam usa est; cur ergò ad aliam significationem vox illa hîc transferatur, præsertim cùm & annorum numerus disertè hîc adscribatur, quod in eum finem tantùm fit, ut chronologia per annos Judicum aptè ordinetur. Obj. Non legimus eum hoc officio functum, aut pro tali ab Israelitis habitum. Resp. 1. De multis aliis nihil tale commemoratur, qui tamen pro Judicibus habentur, quòd *Israelem judicâsse* dicantur. 2. Hinc rectè quidem concluditur Sampsonis Principatum omnino à cæteris diversum fuisse: Voluit Deus ut novo & occultiore modo magistratum suum obiret, nè factorum Sampsonis invidia in populum redundaret; quod autem præcipuum erat Judicum munus, populum salvare, id cumulatè præstitit [†]. ¶ *Viginti annis*] Idem dicitur capite præcedenti. Cur hîc repetitur? Resp. 1. Ad eandem rem confirmandam, ut Scripturæ mos est, Gen. 5. 32. collat. cum Gen. 6. 10 [s]. 2. Quia nondum completi erant hi anni cap. 15. hîc autem completi sunt [t]. 3. In priore loco dicitur 20 *annis judicâsse in diebus Philisthiim*, i. e. nondum excusso eorum jugo; quæ restrictio hoc loco non habetur; deinceps enim *judicavit* eos absolutè annos 20, cùm per Sampsonem dominatus eorum convulsus fuisset [u]. Non repetitur illud, *in diebus Philisthiim*, quia nihil necesse fuit, & quia, cùm horum 20 annorum finis fuit, non erat ampliùs illa servitus. 4. Alii hoc dictum volunt, quòd 20 annos vivus Philisthæos devicerit, mortuus verò annos totidem terruit; ut Talmudis Hierosol. mentem explicat Zacuth [y]. Quidam hinc colligunt Sampsonem judicâsse, &c. 40 annis [z]. Sed id falsum est [a]. Porrò, Sampson erat illustris Christi typus. 1. Sampsonis ortus prænunciatus est, & quidem matri priùs quàm patri: Ita & Christi. 2. Sampson parvus Sol: Christus Sol justitiæ. 3. Sampson Nazaræus erat, Salvator, & Judex, & ut talis prænunciatus: Sic & Christus. 4. Sampsonis sponsa erat Palæstina & alienigena: Sic Christus sponsam quæsivit Deo inimicam, & ex gentibus ferè infidelibus. 5. Sampson portas Gazæ abstulit: Sic Christus portas inferni. 6. Sampson Philistæis traditus est, & ab eis ignominiâ affectus, &c. Eadem Christus passus est à Judæis. Neque in Sampsone ipsius crucifixionis typus defuit; eam enim repræsentat Sampson moriturus ad utramque columnam brachia exporrigens. Septem Sampsonis crines sunt septem Spiritûs Sancti dona, quæ Christum & Ecclesiam exornant. Aliis sunt septem Sacramenta [†]. [Plura de his vide in Bonfrerio & Serario.]

- [p] Bo.
- [q] Bo.
- [r] Ser.
- [†] Bo.
- [s] Bo.
- [t] To.
- [u] Q. in Ser.
- [y] Ser.
- [z] RR. in Ser.
- [a] Bo.
- [†] Bo.

CAP. XVII.

1. FUit eo tempore, &c.] Qu. Quando gesta sunt quæ sequuntur ad finem libri? Resp. 1. Paulò post mortem Samsonis [a]. Id colligunt ex his verbis, *eo tempore*. Sed, 1. ea verba non sunt in Heb. nec in o'. 2. *Eo tempore* significat, quodam sub Judicibus illis tempore [b]. Congruit hæc opinio cum simplici ordine sacræ narrationis, qui mihi maximæ est authoritatis [c]. Resp. 2. Alii volunt hæc facta vivente, sed & languente, Josue; vel, ut alii volunt, tempore Calebi & Seniorum qui post Josue vixerunt [d]. At verò eorum temporibus Israelitæ dicuntur Deo serviisse, Jos. ult. 31. Judic. 2. 7. Sed neque illi idololatriam hanc tolerâssent [*]. Resp. 3. Alii referunt ad tempus servitutis Assyriacæ, Jud. 3 [f]. Sed non videtur hujus idololatriæ principium servitutis alicujus tempore contigisse. Passim enim videmus ista accidisse cùm res prosperæ essent; nec servitutis tempore libebat Israelitis cogitare de novis idolis, &c [g]. Resp. 4. Videtur igitur referendum ad tempus quod consecutum est Calebi & Seniorum istorum mortem paulò ante Othonielis mortem [h]. Collocanda sunt hæc capita post versum 10. capitis secundi [i]. Probatur hæc sententia. 1. Quia non verisimile est tribum Danis, quæ numerosa erat, diu potuisse propriâ possessione carere, ut caruisse dicitur infrà Jud. 18. 1. & confirmatur Jos. 19. 47 [k]. Ideo Danitæ quæsiverunt novas sedes in Lais, c. 18. quia ab Amorrhæis arctabantur in montibus [l]. 2. Quia Jonathan, sacerdos istius idoli, Jud. 18. 30. erat nepos Mosis, & filius Gersam filii Mosis, Exod. 2. 22 [m]. Erat pronepos Mosis ex Manasse [n]. Non potuit igitur Jonathan iste post Sampsonis mortem vivere, nisi esset 250 annorum, cùm tamen v. 7. adolescens dicatur [o]. 3. Hanc historiam ante sequentem de Benjamitis gestam esse ostendit auctor, cap. 20. 1. Et sub idem tempus contigisse ea quæ narrantur cap. 19, 20, 21. probatur, 1. Ex Phinehaso, qui tunc Sacerdos fuit, Jud. 20. 28. 2. Quòd Jerusalaimorum pars quæ ad Benjaminem spectabat adhuc à Jebusæis tenebatur, Jud. 19. 12. Vide suprà cap. 1. v. 8, & 21. 3. Ex verbis Deboræ, Jud. 5. 14 [p]. [Vide quæ ad illum locum notata.] Loquitur Debora de 40 millibus Israelis à Benjamine cæsis, quasi inter eos non esset gladius vel hasta, Jud. 5. 8. 4. Scelus Gibeæ pro prima ipsorum defectione habetur, Hos. 10. 9. 5. *Mahaneh Dan*, quod ab hac Danitarum expeditione, Jud. 18. 12. sic nuncupatur, in historia Sampsonis memoratur, Jud. 13. 25. 6. *Dan* omittitur inter obsignatos, Apoc 7. quòd idololatria in ejus tribu cœpit [q]. Quæres, Cur ergò has historias scriptor rejecit in hunc ultimum locum? Respond. 1. Nè quo modo Judicum gesta, quæ sibi sumpserat inprimis scribenda, interrumperet [r]. 2. Ut lector observans civilem eorum politiam in Danita, nempe, Sampsone, deficere, quemadmodum Religio inter Danitas primitùs defecerat, justitiam Dei in eo agnoscerent [*]. Porrò, hujus & sequentium Capitum status est, Israelitarum Rempublicam tam in Religione quàm in moribus fuisse corruptissimam, quia ex parvis initiis brevi tempore totæ Tribus in idololatriam & aperta scelera ruerunt: quod satis fuit unico tantùm in utroque genere exemplo confirmâsse. Finis autem est, ut judiciorum Dei, quæ suprà à cap. 3. huc usque commemorata sunt, justitia elucescat [t]. ¶ *De monte Ephraim*] Mons dicitur, pro montosa regione Ephraim [v]. ¶ *Michas*, מִיכָיְהוּ] Ità eum vocat textus cum parte nominis Jehovæ affixa, quæ, cùm idolum erexerat, ei detracta est, & deinceps, vers. 5. מִיכָה dicitur [†].

2. *Dixit matri suæ*] Erat hæc, ut apparet, vetula, cùm nepotes haberet adultos, eadémque superstitiosa, &c [u]. ¶ *Quos separaveras tibi*] i. e. Quos seposueras in certos usus, vel, ad incertos casus & occasiones [y]. ¶ אֲשֶׁר לֻקַּח לָךְ] *Quod captum*, vel *acceptum, est tibi*, Mo. Jon. Ar.]T. *quos accepisti tibi ipsi*, o'. Alii, *qui ablati*, vel *surrepti, sunt tibi*, Sy. P. Ti. *Quod captum*, i. e. furto surreptum [z]. Capitur hîc לֻקַּח pro גֻּנַּב, i. e. *furto ablatum*: Nam ponitur in passivo Piel [a]. *Capio* pro *rapio* notavi aliàs. RS. hîc addit, לָךְ positum esse pro מִמֵּךְ, à te. Sic alibi עֶזְרָה לָנוּ pro מִמֶּנּוּ, *à nobis*, Gen. 34. 2 [b]. [At nihil tale habetur eo loco, sed 1 Sam. 21. 5. occurrit עֶזְרָה לָנוּ.] Sed potior est nostra versio; nam לָקַח, cùm pro *furari* ponitur, non construitur cum ל, sed cum מִן, ut Gen. 2. 22, 23. Deut. 3. 4. Isa. 49. 24. Contrà verò, cùm aliquis sibi, vel in suum usum, quippiam accipere dicitur, semper cum ל construitur; Gen. 6. 2. & 7. 2. & 12. 19. & 21. 21. & 24. 4. & alibi sæpe [c]. ¶ *Et super quibus juraveras*, וְאַתְּ אָלִית] *Et in jurâsti*, Jon. vel, *adjurâsti*, Mo. vel, *maledixisti*, V. vel, *devovisti*, M. *diris devovisti*, Ti. *quia execrata es*,]T. *propter quos maledixisti*, P. sim. Sy. V. Os. Pi. scil. furi, et qui cepit argentum illud [d]. q. d. Ego exsecratione tuâ perculsus agnosco culpam [*]. Sensus triplex proponitur. 1. *Juraveras*, i. e. jurando voveras te fabricaturum idolum. 2. *Juraveras*, i. e. diris devoveras furem. 3. & planiùs, *Juraveras*, i. e. adjuraveras me, ut si quid scirem de hisce argenteis quos perdideras, id tibi edicerem. Filius ergò (quem mater adjuravit) confessus est se accepisse [f]. Fortè

suspica-

- [a] Ser. Mart.
- [b] Bo. sim. L. To.
- [c] Mart.
- [d] Ità L. To. Mas. in Jos. & Rabbini in Bo.
- [*] Bo.
- [f] Ità Jo. & Chytræus in Ser.
- [g] Fe.
- [h] L. Bo.
- [i] Li. Jun. Ms.
- [l] Jun. Li.
- [k] Jun.
- [l] La. Bo.
- [m] Bo.
- [n] Jun.
- [o] B.
- [p] Jun.
- [q] Li.
- [r] Bo.
- [*] Li.
- [t] Jun.
- [v] Ms. ex Ser.
- [†] Li.
- [u] Bo.
- [y] La. Bo.
- [z] P. D.
- [a] M.
- [b] D.
- [c] Do.
- [d] P. sic D. Ms.
- [*] Jun.
- [f] L. Bo.

suspicabatur filium aliquid de ea re scire [g]. ¶ *Benedictus filius meus Domino*] Ità ὁ'. Jon. Sy. Al. *filii mi*, P. Mo. *Benedictum*, sub. *sis*, vel, *es*; i. e. Benedicat tibi Dominus: q. d. Sis felix & beatus, & prosperè tibi eveniant omnia à Deo [h]; quòd pecuniam mihi reddere ad sacros usus deputatam tam promptus es [i]. Al. sic, q. d. Ab hac mea exsecratione liber esto [k]. Cui maledixerat nunc benedicit, cùm sciret esse filium. Hoc modo illum liberat ab exsecratione [l]. Quàm superstitiosa fuerit hæc mulier, ex iis verbis apparet: Filium suum quòd pecuniam retulisset collaudat; cæterùm quòd priùs furatus esset non reprehendit. Statim cum eo de idolo agere cœpit: *Tibi*, ait, *non peribit ista pecunia*: Habebis quidem eam, sed in idolo †. Qu. Quis ille qui hic *Dominus* יְהוָה appellatur? Resp. 1. Idolum illud, vel fictitius deus cui mox paravit idolum, ut sequitur [m]. Dices, Nomen hoc est veri Dei proprium. Resp. Sicut ab impiis Divinitas & Divinus cultus ad idola translata sunt, sic etiam nomen Dei, &c [n]. Sic vitulus, Exod. cap. 32. *Jehova* appellatur; & Sapient. 14. *Incommunicabile nomen lignis tribuerunt* [o]. Sic vocat deum suum, quem putabat esse verum. Sic idola ex opinione idololatrarum *Dii* vocantur, cùm sint *dii nihili* [p]. Resp. 2. Aliis est verus Deus [q]. Erat itaque hæc mulier cultrix veri Dei, simul & idolorum [r]; quales Cuthæi, 2 Reg. 17. Aut in honorem Dei veri fabricavit suum idolum, quasi minorem deum, reverà jungens Deum Dæmoni, volénsque per cultum Dæmonis honorare Deum [s]. Hinc statuendum idololatriam duplicem esse; 1. quà deus alienus invocatur, 2. quà Deus verus colitur, verùm non eo cultu quem ipse præcepit, sed imaginibus, aut aliâ quapiam ratione à nobis excogitatâ. Secundi generis hæc erat. Quoties audimus imaginem factam, & non additur deus alienus, ea imago sub specie cultûs veri Dei est fabricata [t]. [Vide quæ ad Exod. 32. fusè dicta.] Hæc opera Michæ & matris ad cultum Dei veri destinata erant: neque enim ipsis Religionem patriam relinquere in animo fuerit, sed, quomodo publicè tunc temporis in Silo servabatur, in domum suam, privato suo & vicinorum usui & commodo, servandam transferre. 1. Uterque enim cultum Jehovæ hic profitetur. 2. Et de reperto Levitici generis sacerdote sibi maximopere gratulabantur, v. 13. Hæc Francisc. Monceius De vitulo aureo †.

3. *Reddidit matri*] At idem dicitur v. 4. *reddidit matri*. Resp. 1. *Reddidit*, h. e. reddere paravit. In Scriptura subindè fieri dicitur quod in promptu est ut fiat [v]. *Restituit*; Dixit restituere [x]. 2. Bis ei restituit. Nam primâ vice mater ei reddiderat [y]. 3. Illud, וַיָּשֶׁב, v. 4. verto, *sed restituit*. &c. i. e. nolens argentum recipere, in prima restitutione perrexit [z]. *Restituit*, i. e. quamvis instante matre, detinere apud se recusavit [a]. ¶ *Quæ dixeras ei, Consecravi & vovi hoc argentum Domino, ut de manu mea susciperet filius meus*, [הַקְדֵּשׁ הִקְדַּשְׁתִּי אֶת־הַכֶּסֶף לַיהוָה מִיָּדִי לִבְנִי לַעֲשׂוֹת] *Sanctificavi argentum Domino de manu mea filio meo ad faciendum*, &c. Mo. [ità pleriq;.] H'. Et decreveram tradere tibi ad faciendum, &c [b]. *Filio meo*, i. e. tibi. Nomen loco pronominis [c]. *Sanctificavi—Jehova*, dimissura è *manu mea*, &c. JT. Mallem sic, *E manu mea filii mei* (sub. *est*) *ad faciendum*, &c. Eo sensu לְ usurpatur Hebr. לְךָ הוּא, *tuum hoc est*, לִי הוּא, *meum hoc est*. Sic hoc loco, *E manu mea filii mei est*, i. e. Me datrice ad filium meum pertinet: itaque tanquam tuum tibi id reddo. Sed cùm, ut omni furti crimine se liberaret, recipere id nollet, sequitur, v. 4. *sed restituit*, &c [d]. [ut jam dictum ex authore.] ¶ *Et faciat sculptile atque conflatile*, ità Mo. M. P. [פֶּסֶל וּמַסֵּכָה] *Sculptile & fusile*, ὁ'. Jon. Sy. Ti. JT. D. *fusile sculptile*, Ar. Qu. An *sculptile* hic à *conflatili* vel *fusili* diversum? Resp. Non liquet [e]. 1. Q. Diversum faciunt [f]. Duplex idolum erat, alterum sculptum ex marmore, alterum ex argento arte fusoriâ [g]. Probatur, 1. Distinguuntur apertè *sculptile* & *conflatile*, Jud. 18. 14, 17, 18 [h]. Quippe non conjunctim, sed aliis nominibus interpositis, ibi commemorantur [i]. 2. Necessariò hic admittenda sunt plura idola, cùm hic mentio fiat *Teraphim*, quæ etiam in idolis reponenda ostendemus [k]. 2. Aliis idem est sculptile & conflatile [l]. Imago una fuit, intus quidem sculptilis, foris autem fusilis, i. e. laminâ argentea inducta [m]. Probant, 1. Quia dicitur in sing. num. *quod fuit in domo Micha*, non, *quæ fuerant* [n]. Addi potest, quòd *Dominus* singulari numero dicatur. *At si licet dicere, sculptile & conflatile fuit in domo Micha*, cur non potuit relativum *quod* sing. num. utrumque referre [o]? 2. Quòd Jud. 18. 20, 30, 31. solius *sculptilis* fit mentio [p]. Resp. Id fit, vel, quia sub *sculptili conflatile* intelligi vellet; vel, quia satis erat indicare unum ad finem hic propositum, nimirum, ad indicandam idololatriam ex domo Michæ ad Danitas traductam, &c. vel, denique, quia *sculptile* potuit apud Danitas permanere, destructo *conflatili* [q]. 3. His favere videtur argenti quantitas, nempe, 200 sicli. Ex illis enim nè una quidem imago sculptilis aut fusilis, quæ justæ esset magnitudinis, effici potuit: potuit autem ex eis effici lamina, quâ mediocris magnitudinis idolum obduceretur. Dicendum tamen videtur his verbis, *ex eo*, scil. argento, non significari materiam ex qua factum est fusile & sculptile, sed pretium quo idola illa redempta sunt [r]. 4. Confirmatur exemplo. Idolum unicum, quod vocatur *idolum luci* 2 Reg. 21. 7. alibi, nempe, 2 Par. 33. 7. duplici eodem *sculptilis* & *conflatilis* nomine appellatur. 5. Tale simulacrum insinuat Esaias, *Numquid sculptile conflavit faber, & aurifex auro figuravit illud, aut laminis argenteis argentarius?* Esa. 40. 19. Hinc & *dii inaurati* dicuntur Baruch 6. 50. Sic Juvenal. Satyr. 13. *Radat inaurati femur Herculis—*. Porrò, cùm argentum solum in materia, [hujus idoli,] non etiam ligni ulla species, solúsque argentarius, non item faber, ad illud informandum intervenisse memoretur, videtur hoc opus, conflato primùm argento in unam massam, scalpello deinde vel cælo exsculptum fuisse; unde nec inconvenienter *sculptile* & *conflatile* dici meruit [s]. Quòd autem legitur *sculptile & conflatile*, illud & ponitur pro *sive* [t]. An sensus est, *sculptile aut fusile?* aut, pars erat fusa, & pars sculpta? Sed videtur *fusile* fuisse, non *sculptile*. Nam dedit illud לַצּוֹרֵף *fusori*, aut *conflatori* [v]. ¶ *Et nunc trado illud tibi*] q. d. Quid opus est ut illud ad me referas, cùm, si haberem, tibi redditura essem [x]? *Tradam*, Heb. & ὁ'. i. e. mox tradam, ubi, scilicet, restitueris. Vult autem sibi restitui antequam tradat, quia non totam summam vult in idolum absumi, &c [y].

4. *Tulit ducentos argenteos*] Qu. Quid factum cum reliquis? Resp. 1. Reliquos omnes siclos sibi servavit. Unde filius Michas è suis opibus Ephod aliáque idola sibi fieri curavit [z]. 2. Reliqua pecuniæ summa in ædicula construenda, Ephod, reliquóque idolo sacro instrumento videtur insumpta [a]. Vel, 200 argenteos dedit argentario pro pretio, reliquos expoluit pro sculptili & conflatili formando. Fecit & templum, &c [b]. ¶ *Dedit argentario*, sic P. Mo. [לַצּוֹרֵף] ἀργυροκόπῳ, i. e. *sculptori argenti*, ὁ'. *aurifici*, Sy. Ar. *fusori*, JT. Ti. *conflatori*, M. V. D. Qui primùm illud fudit, deinde sculpsit [c].

5. *Et fecit Ephod*] i. e. Amiculum, superhumerale: Vide quæ ad Exod. 28. 4 [d]. Per *Ephod*, velut præcipuam vestem sacerdotalem, cæteræ omnes significantur [*]. ¶ *Et Teraphim*] i. e. Simulacra habentia figuram humanam; Os. 3. 4. Dicunt illos fecisse simulacra illa in honorem Dei, prætextu quodam religionis ac superstitionis ductos: quod Deus zelotes abominabatur. Iste Micha partim veri Dei cultor erat, partim idolorum. Potest hic intelligi omne instrumentum istius religionis falsæ [f]. *Theraphim* παρωνύμως Cherubinorum formâ, inquit Hieron. ad Marcellam, & 1 Sam. 22. & 2 Sam. 6. 14. quomodo accipiendum videtur Os. 3. 4. Est enim vox media ad bonas malásque imagines pertinens. Hanc interpretationem si sequimur, hæc Teraphim dicemus infrà vocari אֱלֹהִים, id est, *angelos*, quia Angelos significabant: Sculptilia autem & fictilia erant altaria, candelabrum, aliáque ejusmodi minuta, vice magnorum quæ erant in Sanctuario; sicut, *Torquatus ut radas Pario de marmore thermas Extruxit, cucumam fecit Ota:ilius* [g].

Marginal notes (left): g Bo. — h V. — i Os. — k Jun. Pi. — l D. — † Mart. — m La. Bo. Ma. D. Me. — n Bo. La. — o Bo. — p D. — q E. et Orig. sim. Mart. — r E. La. — s La. — t Mart. — † Lib. 1. cap. 7. — v Bo. — x RS. in D. — y D. — z Di. — a Jun. — b V. — c D. — d Di. — e Pi. — f Ità La. Bo. Me. Pi. — g Me. — h Bo. La. — i Pi.

Marginal notes (right): k Bo. — l To. Mart. D. Monceius. — m Q. ap Pi. Mart. — n ex E. — o To. — p Bo. — q To. — r Bo. — s Pi. — s Monc. de vitulo aureo, 1. 17. — t To. — v D. — x Ma. ex Jun. — y Bo. — z La. ex Monc. — a Me. sim. Bo. — b M. — c D. — d Ma. — * La. sic L. V. Bo. Jun. Ma. — f V. — g Q.

[Fr. Monceius, qui vitulum aureum ab Aarone in similitudinem Cheruborum Mosaicorum effictum contendit, de quo fusè diximus ad Exod. 32. similiter de Micha statuit.] Micha [inquit] & mater ejus *sculptile*, &c. & *Ephod* & *Theraphos* ad Mosaicorum ejusdem generis totidem operum similitudinem effinxit. *Sculptile & conflatile* fortasse fuit lamina illa sacra, Exod. 39. 30. non quidem aurea, ut inibi, sed argentea; in qua etiam, sicut in ista factum, nomen Domini sculpendum curavit [h]. *Ephod* non minùs formâ & usu quàm nomine cum Ephode Mosaico convenit [i]. *Theraphim* convenit cum Cherubis Mosaicis [k]. Neque enim Teraphim in malam partem semper accipitur, sed de quovis simulacro indifferenter usurpatur, interdum & in bonam partem, ut Os. 3. 4. [De quo vide ad eum locum *suo loco* dicenda.] Erant Theraphim idola domestica, quæ domi colebantur, & quasi oracula consulebantur de rebus arcanis vel futuris, quasi Penates & Lares [l]. Videntur idola fuisse quæ interrogantibus responsa dabant: ut facilè probatur ex Ezec. 21. 21. —*interrogavit Teraphim*, Zach. 10. 2. *Teraphim locuta sunt vanitatem*; & 2 Reg. 23. 24. ubi post pythones & ariolos ponuntur *Teraphim*, quasi res conjunctæ, & ad divinationem oraculáque spectantes [m]. Porrò, vel *Teraphim* dicuntur quasi *Seraphim*, Chaldæi enim *S* vertunt in *T*: vel *Teraphim* vocantur imagines probrosæ, turpes, putidæ; quia *theraph* Chaldæis significat *putrescere*, & *probris afficere* [n]. Est autem *Theraphim* vox plur. num. cujus singular. non invenitur, ut proinde, quemadmodum *Elohim*, & *Penates* Latinis, de uno dici posset. *Deus* verò hîc non vocatur *Jehova*, sed *Elohim*, (quod nomen etiam falsis diis & creaturis tribuitur) nempe, quia verba hæc non sunt idololatrarum, sed scriptoris hagiographi [o]. Potest etiam verti, *dii*; non enim unum fuit in domo idolum, sed, plura. Neque id mirum videri debet, cùm is qui semel à Dei veri cultu aberravit in omnem facilè errorem & impietatem labatur, ut ægrè in uno aliquo vel idolo, vel hæresi, consistat *. ¶ *Implevítque manum*] Scil. oblationibus, quo ritu sacerdotes initiabantur [p]. Vide Exod. 28. 41 [q]. *Implere manum alicujus* est, introducere aliquem in possessionem alicujus rei. Seipsum mox declarat, *Et fuit ei sacerdos* [r]. Mirum, hominem laicum & profanum ad hujusmodi consecrationem prosilire: sed quid mirum, si qui deos sibi fingit, idem & sacerdotes cudat? sed, nimirum, quales dii, talis consecratio, tales & sacerdotes *. ¶ *Unius filiorum*] i. e. Primogeniti. Talibus olim competebat jus sacerdotii [s]. Sed hæc ratio non convincit; id enim primogenitorum jus sacerdotio Aaronico exstinctum erat, & potuit Michas ad hanc rem quemlibet filiorum juxta morem Aaronicorum sacerdotum assumere [t]. Hoc fecit ad tempus, donec sibi de aliquo Levita provideretur [u]. ¶ *Et factus est ei sacerdos*] Nimirum, quia publicè sacerdotes officio non fungebantur, per culpam, aut loca infesta latrociniis, existimavit Michas vel privatâ religione Deum sibi colendum, idcóque cùm primùm filium suum voluisset sibi esse sacerdotem, mox repertum Levitam ei prætulit, ut quàm proximè ad Legis constituta accederet. Colebat enim verum Deum יְהוָה, hic 3. & 13. & c. 18. 5. Et Deus consulenti vera respondet, infrà cap. 18 [y].

6. *Non erat rex*] Vox *Regis* hîc latè sumitur, ut & *Judicem*, sive *Dictatorem*, comprehendat, ut Deut. 33. 5. & in fine Judic [z]. Sic accipitur Gen. 36. 31. & Deut. 33. Nam alioqui penès vindices, de quibus hoc libro hactenus, ordinaria non fuit administratio & regendi auctoritas: vide suprà in 2. 16 [a]. Alii explicant, q. d. Hæc non sunt gesta Regum, sed Judicum, temporibus, quorum non tanta erat potestas coercendi populum ut Regum erat: sic infrà 18. 1. & 21. 25 [b]. Non existimo Judices nomine *Regis* comprehendi debere. Nam cap. 18. ver. 1. idem dicitur de toto illo tempore quo fuit domus Domini in Silo, quod includit tempus Judicum usque ad Saulem, sub quo primùm Tabernaculum legitur fuisse in Nobe [c]. Sensus loci est; non mirum idololatriam irrepsisse, cùm non esset qui efficaciter impediret, cujusmodi erant Reges. Judices autem potiùs hortatu & consilio, quàm efficaci imperio & suppliciis, ad officium suos cogebant; ut colligi potest ex Jud. 2. 16. & 1 Sam. 7. 3 [d].

7. *Adolescens*, נַעַר] *Puer*, Mu. JT. Pi. Scil. ratione ministerii: ad ætatem quod attinet, vir erat †. Verto, *adolescens*, D. sic τ'. Jon. Nam pueri ætas non erat apta ad sacerdotium [f]. ¶ *De Bethlehem Juda*] Illud *Juda* additur, uti & Matt. 2. 1, 5. ad distinctionem alterius *Bethlehem* in *Zabulon*, Jos. 19. 15 [g]. Ibi natus erat & educatus: non quòd hæc Levitica esset civitas, sed quòd Levitæ ubivis habitare possent. Hic itaque habitabat quasi peregrinus & advena [h]. ¶ *Ex cognatione ejus*] Heb. *de familia Jehudæ*. Q. referunt ad *Bethlehem*; & ad majorem expressionem positum est; q. d. nempe, ea Bethlehem quæ in tribu Juda sita erat [i]. Plerique alii ad puerum referunt [k]. Dices, At is fuit de familia Levi. Resp. 1. Maternum genus erat à Juda, paternum à Levi [l]. Poterant enim Hebræi, præsertim Levitæ, ex alia tribu uxorem ducere [m]. 2. Erat *de familia Juda*, non genere & gente, sed nativitate & loco nativitatis [n]. *Familia* hic pro tribu ponitur [o]. ¶ *Erátque ipse Levites*, וְהוּא לֵוִי] *Et ipse* (vel, *qui erat*, P. JT.) *Levita*, Mo. Al. *cujus nomen erat Levi*, Sy. Ar. ¶ *Et habitabat ibi*, וְהוּא גָר שָׁם] *Peregrinatúsque fuerat ibi*, V. P. Mo. i. e. Qui, cùm Levita esset, habitaverat tanquam peregrinus ibi [p]; &, ut jam tum omnia erant perturbata, serviebat ibi servitutem [q].

8. *Peregrinari voluit, ubicunque sibi commodum reperisset*, לָגוּר בַּאֲשֶׁר יִמְצָא] *Ad peregrinandum*, vel *commorandum*, vel *incolendum, ubicunque inveniret*, JT. P. Mo. sub. vel, *locum*, Ti. o'. vel, *commodum*, M. JT. vel, *sedem*, sive *habitationem, commodam*, vel, *victum*, V. Pauper erat; quia, cùm Levitis nulli essent agri, & populi pietas ac Religio in Deum refrixisset, pauci etiam erant redditus quibus sustentarentur Levitæ, qui alioqui, vigente pietate, non sufficientes tantùm erant, sed abundantes [r]. Decimæ Levitis debitæ iis tum non rependebantur, partim, quia Palæstini Judæos opprimebant; [Hoc dicit, quia hæc gesta existimat post Sampsonis mortem: de quo vide quæ ad vers. 1.] partim, quia non erat Magistratus qui hoc curaret; postremò, quia Israelitæ tunc ad idololatriam propensi erant, nec magni faciebant cultum aut ministros Dei *. ¶ *Iter faciens, & declinâsset parumper in domum Michæ*, עַד בֵּית מִיכָה לַעֲשׂוֹת דַּרְכּוֹ] Et venit *usque ad domum Michæ, ad faciendum iter suum*, Mo. P. o'. V. vel, *viam suam*, Jon. i. e. ut illàc transiret. h. e. Cœpit iter facere juxta domum Michæ [t]. Alii aliter; *animo conficiendi iter suum*, Sy. *ut pergeret viâ suâ*, Ti. *ut perficeret viam suam*, M. *ut reliquum iter conficeret*. Non enim sperabat ibi locum commodum manendi inventurum [v].

10. *Esto mihi parens*] Levita illo senior erat Michas, cum tamen parentem vocat honoris causâ [x]. *Pater* dicitur qui alium docet [y]. *Filii prophetarum* dicuntur qui à Prophetis instruebantur, 2 Reg. 2. & 4 [z]. Hinc disce quanta apud idololatras quoque fuerit sacerdotum reverentia [a]. ¶ *Dabóque tibi per annos singulos decem argenteos*, עֲשֶׂרֶת כֶּסֶף לַיָּמִים] *Decem argenti*, vel *argenteos*, (sub. *siclos*, Tig. not. JT.) *in dies*, Mo. *ad tempus opportunum*, Jon. in M. *singulis diebus*, Sy. *in diem*, o'. *quotidie*, Ar. *Ad dies*, i. e. in singulos annos, V. sic P. JT. D. Tig. not. *Per dies* anni, M. Id est, daleros Joachimicos quinque [b]. Vile pretium sacerdotii videtur [c]. Si in singulos dies hæc summa illi decreta esset, collegisset Levita quotannis daleros minimùm 2055: sed nimia ista pecunia; non illis temporibus consentaneum pretium [d]. ¶ *Ac vestem duplicem*, וְעֵרֶךְ בְּגָדִים] *Et ordinem* (*ordinationem*, Os. *demensum*, Ti.) *vestimentorum*, P. Mo. Bo. *Par vestium*, Jon. sim. o'. in D. i. e. Duas vestes quibus ex ordine uteretur †; ordine temporum dispositas [f]: unam ad æstatem, alteram ad hyemem [g]. *Synthesin vestium*, JT. Tam ad usum proprium, quàm ad ministerium [h]: vel, unam domesticam, alteram forensem [i]. Conveniunt interpretes binitatem hîc indicari; quod probo. Sed cur ea עֵרֶךְ dicatur, nondum satis, quod sciam, explicatum. Fortasse lucem præbebit lingua Æthiopica,

ubi

---

[h] Monc. l. 1. c. 17.
[i] Monc. c. 18.
[k] Ib.
[l] Ls.
[m] Bo.
[n] Ls.
[o] Bo.
* Bo.
[p] M. simil. V. Mc.
[q] Pi.
[r] V.
* Bo.
[s] Ls. Ser. To.
[t] Bo.
[u] Jun. Ms.
[y] G.
[z] G. simil. Jun. V. D. Pi Ms.
[a] Jun.
[b] Ms.
[c] Bo v. 1.
[d] Bo.
† Jun.
[f] D.
[g] Bo. D. Ls.
[h] Bz.
[i] Id V. G.
[k] V.
[l] Ls. Bo. Pi Ms. D.
[m] Ls.
[n] Jun. Q. in Ms.
[o] D.
[p] V.
[q] Jun.
[r] Me.
* Mart.
[t] V.
[v] Os.
[x] Ls.
[y] D.
[z] Bo.
[a] Ld.
[b] Ser.
[c] Ms.
[d] Ser.
† Jon.
[f] Ls.
[g] Ms.
[h] Ls. Bo. D.
[i] Jon.
[k] Ls.

ubi רֵעַ pro *socio* atque *amico* usurpatur, Matt. 11. 19. Est ergò עֵרֶךְ בְּגָדִים *societas vestium*, non una tantùm, sed & altera socia: ut & sanè verbum עָרַךְ apud Hebræos paritatem includit. Significat enim *comparare*, *æquiparare*; quod fit in rei æstimatione: item *alterum alteri adaptare, aptè consociare*, quod fit in aciei dispositione[k]. ¶ Sequitur in Hebræo, וַיֵּלֶךְ הַלֵּוִי] *Et ivit Levita*, Mo. Jon. Sy. JT. Ti. *Et perrexit*, P. V. i. e. Secutus est illum[l]. *Ivit*, i. e. abiit ad negotia necessaria, quæ Micha illi præceperat[m]. *Ivit itaque secum*, M. Belg. i. e. cum Micha in domum ipsius[n]. *Atque ità Levita introivit*, Ang.

11. *Acquievit, & mansit*, וַיּוֹאֶל הַלֵּוִי לָשֶׁבֶת וגו׳] *Et voluit (placuit*, P. JT. M. Ar. *cœpit*, o'. *consensit*, Sy.) *manere*, vel *habitare, cum viro*, Mo. P. Declarat quod dixerat in fine v. 10. *& perrexit*[o]. *Constituit in animo suo, quòd vellet manere cum viro isto*, Ti. Non erant ista in se magna [quæ pollicitus est Micha;] sed famelico huic & temerario juveni magna visa sunt, ităque ut potiretur, fœdissimâ apostasia se polluit, &c[p].

12. *Implevitque Michas manum ejus*, וַיְמַלֵּא וגו׳] *Et implevit (consecravit*, P. JT. M. Ti. *perfecit*, vel, *perfectam reddidit*, Sy. Ar.) *Micha manum Levitæ*, Mo. o'. V. vel, *ministerium Levitæ*, JT. *Implevit manum*, &c. offerendo, scilicet, sacrificia operâ illius; h. e. Constituit eum sacerdotem[q]. Consecravit eum in sacerdotem, traditis ei victimis quas pro inauguratione sua in sacerdotio suscepto offerret[r].

13. *Nunc scio quòd benefaciet mihi Deus*, &c.] Nunc scio me beatum fore apud Dominum[*]. Nunc Deus, inquit, rem meam augebit; erant quippe multi venturi ad ea sacra, & ipse futurus erat particeps omnium oblationum; atque ità miser quæstum putat esse pietatem[t]. *Benefaciet Deus*, &c. O falsissimam spem! O confidentiam longè stolidissimam! Contrarium sanè potiùs extimescendum. Gravissima hic enim erant peccata: 1. idololatria; 2. ad eam adolescentis hujus invitatio; 3. sacerdotii violatio triplex. Nam, 1. sacerdotii non erat capax Levita qui non erat ex Aaronis stirpe. 2. Nec Ephraimita poterat sacerdotem consecrare. 3. Sacerdotis ad idolorum cultum traductio. Ut mirum sit Monceium de vitulo l. 1. cap. 19. scripsisse Ephodem ac Theraphim prosperitatis fortunæ quæstûsque causam ipsi Michæ fuisse. Imò verò quid nisi Divina vindicta & pœna gravissima deberi Michæ potuit? Hujus autem luculentum initium habemus sequenti capite[v]. Prosperitatem exspectat Micha non à vero Deo, sed ab idolo ipso, quod colere instituerat, cuique sacerdotem hunc initiarat[u].

CAP. XVIII.

1. **U***Sque ad illum diem*, &c. לֹא נָפְלָה לּוֹ עַד הַיּוֹם הַהוּא בְּתוֹךְ שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל בְּנַחֲלָה] *Non ceciderat ei sors usque ad diem hunc in medio tribuum Israel in hæreditatem*, P. vel, *in hæreditate*, Mo. *Satis ipsi non acciderat——inter tribus Israelis in possessione ejus*, JT. Belg. Sed dura hæc est & inusitata ellipsis, Di. *Non ceciderat ei possessio*, supple נַחֲלָה ex membro præcedente[y]. *Non cecidit sibi——sors hæreditatis in medio tribuum*, &c. M. Ti. *Non enim divisa fuerat usque in diem illum hæreditas inter tribus Israelis*, Sy. sim. Ar. *Cadere* verbum proprium hac in re. *Non ceciderat ei*, supple, *sors*, vel *funiculus*. Sic Num. 34. 2. Jos. 13. 6. Psal. 78. 55. Prov. 1. 14. & alibi[z]. ¶ *Sortem non acceperant*] Non est intelligendum, quòd nulla omninò illis obtigerat sors[a]: sed quòd non tota[b], non sufficiens[c]; non idonea & commoda, quæ satis futura esset tam numerosæ Tribui[d]. Hispanicus interpres sic; *Nondum urbes suæ sortis in potestatem redegerat*, vel Cananæos indè ejecerat[*]. Non poterant eripere Cananæis sortem quam Josue ipsis assignaverat, Jos. 19. 40[f]. Philistinis hinc acriter resistentibus, & Amorrhæis alia ex parte eos coarctantibus, ut dictum est c. 1. 34. nimis angustè habitabant, & novas sedes quæsierunt[g]. Alioqui vel ipsa nomina Tzorhæ & Eshtaolis demonstrant sortem suam Dani fuisse attributam[h]. *Possessio* ergò hic intelligenda est, per Syncedochen generis, de possessione sufficiente[i]. Difficultatem habet hic versus, quòd contra historiæ fidem negari videatur Tribui Dan assignata hæreditas. Nos sic conciliamus. שֵׁבֶט non semper integram tribum, sed interdum unius Tribûs familiam, designat, & idem valet quod מִשְׁפָּחָה. Sic Jud. c. 20. v. 12. שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל dicuntur misisse legatos בְּכָל שִׁבְטֵי בִנְיָמִן, *in omnes familias Benjamin*: sic Esa. 19. 13. *Seduxerunt Ægyptum* פִּנַּת שְׁבָטֶיהָ, *præcipui familiarum ejus*. Ità hoc loco, *In diebus illis familia Danitica quærebat sibi possessionem ad habitandum, quia non ceciderat ei ad hunc diem in medio tribuum Israelis possessio*. Cùm enim Tribui Dan minorem quàm par erat sortem accidisse constet, non mirum familiam quandam, & fortasse ex majoribus, fuisse quæ possessionem adhuc nullam invenisset, sed quasi precariò inter alias habitâsset. Certè v. 11. dicuntur exiisse tantùm 600 viri, & exiisse מִמִּשְׁפַּחַת הַדָּנִי, *è familia Danitica*; iidemque vocantur שֵׁבֶט הַדָּנִי v. 30. At v. 19. vocantur simul שֵׁבֶט & מִשְׁפָּחָה, *tribui & familia*, i. e. totius Tribûs familiæ sacerdos. Porrò, de tribu semper dicitur שֵׁבֶט דָּן, vel מַטֵּה דָן, nunquam הַדָּנִי, at hoc de eo dicitur quod à tribu ista denominatur, ut hic v. 11. & Jud. cap. 13. v. 2. Unde & Jonathan vertit, *Tribus domûs Dan*, non, *ipsa domus*, i. e. posteritas Dan in genere, sed ejus minor quædam Tribus, seu familia. Porrò, נָפְלָה בְּנַחֲלָה significat quidem alibi *cadere in hæreditatem*, sed tum aliud nomen antecedit, à quo verbum נָפַל regatur, ut Num. 34. 2. *terra quæ cadet*, &c. Sed cùm hoc loco nullum nomen antecedat, aut subintelligendum erit אֶרֶץ, aut בְּנַחֲלָה (nullâ habitâ ratione בּ) accipiendum pro נַחֲלָה in nom. casu; quomodo vertunt o'. *non cecidit ei hæreditas*; quos Vulg. Pagn. Belg. sequuntur. Rejicit id Drus. Nos autem nequaquam rejiciendum putamus. Arabibus usitatissimum est nominativum per בּ describere: sic dicunt, *Ego sum in credente*, i. e. credens. Ità Luc. 5. 12. *& ecce in viro repleto leprâ*, i. e. vir repletus leprâ. Sic Act. 3. 2. *in viro claudo*, i. e. vir claudus. Nec pauca ejusmodi loca in Hebraismo observâsse videmur, quæ non nisi per coactionem aliter commodè explicari possunt: quæ quidem jam semel hic congerere visum fuit. Sic Exod. 32. 22. בְּרָע הוּא, *quòd malus sit*; Deut. 28. 62. *Reliqui eritis* בִּמְתֵי מְעָט, *viri pauci*. 1 Reg. 13. 34. וַיְהִי בַּדָּבָר הַזֶּה וגו׳, *Et fuit res hæc in peccatum*. 1 Par. 7. 23. בְּרָעָה הָיְתָה בְּבֵיתוֹ, *adversitas erat in familia ejus*; 1 Par. 9. 33. כִּי יוֹמָם וָלַיְלָה עֲלֵיהֶם בַּמְּלָאכָה, *quia interdiu & noctu incumbebat ipsis opus*; Esdr. 3. 3. כִּי בְאֵימָה עֲלֵיהֶם, *quia terror erat super eos*; Job. 18. 8. שֻׁלַּח בְּרֶשֶׁת בְּרַגְלָיו, *missum est rete in pedes ejus*, Psal. 55. 19. בְרַבִּים הָיוּ עִמָּדִי, *multi fuerunt mecum*; Psal. 68. 5. כִּי בְּיָהּ שְׁמוֹ, *nam Jehova est nomen ejus*, Eccles. 7. 13. בְּצֵל הַחָכְמָה וגו׳, *umbra est sapientia, umbra est pecunia*; Esa. 26. 4. בְּיָהּ צוּר, *Dominus est rupes*; Esa. 40. 10. יְהוָה בְּחָזָק יָבוֹא, *Jehova fortis veniet*, Oseæ 13. 9. כִּי בִי בְעֶזְרֶךָ, *in me est auxilium tuum*[*].

2. *Quinque viros*, &c. חֲמִשָּׁה אֲנָשִׁים מִקְצוֹתָם] *Quinque viros de extremitate sua*. Eadem phrasis habetur Gen. 47. 2[k]. [Q. exponunt de infimis;] *suorum militum abjectissimos*: tales mittebant ut faciliùs fallerent[l]. Obj. Hunc sensum refutat quod sequitur, *filii belli*, seu fortitudinis[m]. Resp. בְּנֵי חַיִל non *fortes* semper, sed *milites*, dicuntur, ut patet ex multis locis in Numeris, & 2 Sam. 17[n]. [Alii, de præcipuis, seu primoribus, populi.] Ità Hispanicus interpres. Sic capiunt 1 Reg. 12. 31[o]. Non sumitur pro abjectioribus, sed pro extremitate eorum qui sublimem tenent gradum. Nec est hic *Mem* litera præpositio, cùm non sequatur Dages, sed constituit denuminativum. Abutuntur autem Hebræi hâc dictione pro *quidam* & *quædam*, cùm extremitas sit pars in integro & toto aliquo[p]. Alii vertunt, *viros de finibus* (*civitatibus*, Belg. *partibus*, Jon.) *suis*, P. Mo. Ti. JT. Ang. ¶ *Fortissimos*, בְּנֵי חַיִל] *Filios virtutis*, o'. Jon. V. vel, *strenuitatis*, Pi. *fortes*, P. Ti. V. *exercitatos in militia*, M. ¶ *Ut explorarent*, לְרַגֵּל] *Ad explorandum pedibus*, Mo. ¶ *Et diligenter inspicerent*, וּלְחָקְרָהּ] *Et scrutarentur*

tarentur eam, vel, *considerarent*, V. חָקַר significat ἐξιχνιάζειν, (i. e. *investigare* [q].) ¶ *Et intrâssent domum Michæ*, עַד בֵּית מִיכָה] *Perrexerunt in domum Michæ*, Ar. sic Sy. Alii, *usque ad domum Michæ*, P. Mo. ο'. Jon. Ti. D. ¶ *Requieverunt ibi*] Non, in domo, sed in vicinia ejus, fortè in pago illo [r].

3. הֵמָּה עִם בֵּית מִיכָה] *Cùm essent* (vel, *pernoctâssent*, Ar.) *domi Michæ*, Sy. *Ipsi cum domo* (vel, *juxta*, *apud*, sive *ad*, *domum*, P. JT. Tr.) *Micha*, Mo. Jon. ¶ *Agnoscentes vocem Levitæ*] i. e. Sermonem aut loquelam, λαλιὰν †. Peregrinitatem quandam in ejus pronunciatione agnoscentes: fit enim passim, ut intra eandem provinciam, quæ eâdem linguâ utitur, diversa tamen sit vicinarum etiam civitatum pronunciatio [t]. Variæ erant dialecti in terra Israel, Galilæi peculiarem habebant, & Jerosolymitani etiam [v]. Ephraitæ agnitı erant ex pronunciatione *Sibboleth* [x].

4. *Hæc & hæc*, כָּזֶה וְכָזֶה] *Secundùm hanc & secundùm hanc fecit mihi*, supple, rationem & modum. Demonstrativi pronominis repetitio distributionem indicat. Sic Num. 22. 24. *maceria* מִזֶּה וּמִזֶּה, i. e. hinc illinc; 2 Sam. 12. 8. *Et addituras sum tibi* כָּהֵנָּה וְכָהֵנָּה, *sicut hæc & sicut hæc*, i. e. hæc & alia, alia atque alia [y].

5. *Ut consuleret Dominum*, שְׁאַל־נָא בֵאלֹהִים] *Interroga*, vel *Pete*, *nunc in Deo*, ο'. Pi. Mo. vel, *in dicto Domini*, Jon. *Consule Deum*, M. P. sim. Sy. JT. i. e. Falsum deum [z], idolum [a]. Vel, *deos*, sive simulachra tua. Hæc idola existimabant facta esse in honorem Dei [b]. Nomen *Elohim* vetustissimis Ebræis hîc נְפִיל aut חוֹל, i. e. *profanum*, videtur. At K. vult esse קֹדֶשׁ [c]. Viderant Danitæ Ephod illud factum secundùm formam Ephod legalis, ideo putabant sibi hinc dandum oraculum; præsertim cùm Teraphim adessent, ex quorum inspectione futura nonnunquam Dæmonis revelatione cognoscebantur, etiamsi illi vel per astrorum influentiam, vel per Divinam revelationem, hæc innotescere crederent [d]. ¶ *Ut scire possent an prospero itinere pergerent*, הֲתַצְלִיחַ דַּרְכֵּנוּ] *An prosperabitur via nostra*, Mo. ο'. *an prosperabit Deus viam nostram*, Jon. P. *num prosperum futurum sit iter nostrum*, M. sim. Ti.

6. *Ite in pace*, [sic plerique,] לְכוּ לְשָׁלוֹם] *Ambulate ad pacem*, Jon. *Ite in*, vel *secundùm*, *pacem*, Pi. ¶ *Dominum respicit viam vestram*, נֹכַח יְהוָה דַּרְכְּכֶם] *Coram Jehova est via vestra*, ο'. P. Pi. Ang. vel, *iter vestrum*, JT. M. *Dominus disponet* (*dirigit*, M: *secundabit*, Ar.) *iter vestrum*, Sy. *Præsens est itineri vestro*, Ti. Hebraismus: Deus aspicit, h. e. favet peregrinationi vestræ †. Deus proposuit iter vestrum secundare. Abutitur nomine Tetragrammato, cùm ex parte idololatra esset. q. d. *Dominus antecedit vos*, *vobisque auxilio erit* [f]. *Dominum* vocat suum idolum, vel Teraphim: hujus enim erat sacerdos [g]. Porrò, vel finxit Levita sibi redditum responsum [h], quod illis gratum sciebat, ut illis gratificaretur, locutus est [i]: vel reverà idolum responsum dedit; quod facilè credi potest [k]. Idolum locutum est, aut aliâ ratione Dæmonis arte respondit [l]. Deus interdum permittit ut Dæmones verum prædicent [m]. Permittit eos dare responsa idololatris, quia ex malitia sua demerentur quòd sic in erroribus nutriantur: & talia responsa aliquando sunt vera [n]. Et reverà omnia ex sententia, quæ volebant, evenerunt. Sed non sunt metiendæ res ex eventu vel successu, nec indè nostra Deo placere rectè colligitur. Deus autem hoc pacto agit, quia tentat num diligamus eum, Deut. 13. Vide & 2 Thes. 2 [o]. Heb. ex verbo sic vertas, *Directio JHVH via vestra*, i. e. diriget viam; vel, *Rectitudo JHVH via vestra*, i. e. recta est apud Dominum. Aliqui reddunt, *Obviat JHVH via vestra*: Anceps verbum, quod in bonum & in malum accipi potest; ut erant ambigua deorum [malim dixisset *Dæmonum*] oracula [p].

7. *Venerunt Lais*] Quæ Jos. 19. 47. (ubi per prolepsin hæc historia narratur) vocatur *Lesem*; postea *Dan*, hîc v. 29. &, composito vocabulo, *Lesem-dan*, Jos. 19; postea, *Cæsarea Philippi*. Erat urbs hæc loco amœnissimo sita, inter duos rivos *Jor* & *Dan*, ad radices ferè montis Libani. Unde Jeroboam in ea, æquè ac in Bethel, posuit suos vitulos aureos. Erat enim ipsa terminus terræ Israel versùs Septentrionem, sicut Bersabee versùs Austrum [q]. ¶ *Videruntque populum habitantem in ea absque ullo timore, juxta consuetudinem Sidoniorum, securum & quietum*, וַיִּרְאוּ אֶת־הָעָם אֲשֶׁר־בְּקִרְבָּהּ יוֹשֶׁבֶת־לָבֶטַח כְּמִשְׁפַּט צִדֹנִים שֹׁקֵט וּבֹטֵחַ] [Variant hic interpretes.] *Ubi animadverterunt populum qui erat in ea* (ut erat *sita in tuto*, *secundùm rationem Tzidoniorum*,) *quietum & securum* esse, JT. Vide de situ urbis v. 28. Eisdem institutis securè & legibus utentem cum Tzidoniis [r]. Sed hoc aliis durius videtur †. Al. sic; *Et viderunt populum qui erat in medio ejus habitantem*, vel *sedentem*, vel *manentem*, *confidenter*, (*securè*, Ti. M. *tranquillè*, Sy. *in spe*, ο'. *ad fiduciam*, Mo.) *juxta judicium* (*legem*, Sy. *morem*, M. Ti. Ar.) *Sidoniorum*, *quiescentem* (*quietum*, M. *otiosum*, Ti. V.) *& confidentem*, P. Mo. (*securum*, M. Ti.) *Viderunt populum qui erat in eo securè habitantem—securè*, inquam, *habitantem*, Ar. Hic עָם fœmininè construitur. Sic alibi, וַיָּנָס שׁוֹבְבָה הָעָם הַזֶּה. Τὰ יוֹשֶׁבֶת referunt ad הָעָם per Enallagen generis; quia etsi genere referatur ad urbem, sensu tamen ad populum pertineat. Sed & hoc durum est, de הָעָם dici יוֹשֶׁבֶת fœm. & statim שֹׁקֵט וּבֹטֵחַ masc. Et si יוֹשֶׁבֶת לָבֶטַח ad *populum* pertinet, quorsum de eodem statim additur וּבֹטֵחַ, quod idem est cum priori? Fateor tamen me hoc potiùs amplexurum quàm quod habet Junius; nam עָם fœmin. construitur bis, teste K. Exod. 5. 16. & Jer. 8. 5. quibus adde Jes. 26. 20. Quid si dicamus, nec יוֹשֶׁבֶת nec שֹׁקֵט esse accusativos, sed primò in genere narrari istos viros intrâsse in urbem, &c. deinde, qualis status fuerit, 1. urbis, 2. populi; adeò ut ipsa generis diversitas indicet ellipsin, quæ restituta facilem reddit sensum? Sic verto; *Et conspexerunt populum in ea. Hæc sita erat securè, juxta morem Sidoniorum: ille quietus erat & securus* [s]. Indicatur illis nullum fuisse timorem, sicut nec Sidoniis [a], qui freti suis munitionibus & opibus vim quamlibet externam non timebant [t]. Zidonii sibi non timebant ab Hebræis, quòd non essent è septem populis qui traditi erant eis in possessionem [u]. *Scriptum est*, ET ERIT TERMINUS CANAAN A SIDONE, &c. *Et dicit de Zabulon*, LATUS EJUS USQUE SIDON, *ubi* עַל *pro* עַד; *sed Sidon non erat in terra Canaan* [a]. Deinde, potentissimi erant Sidonii, & ex seipsis multas deduxerunt colonias [b]. Dicit, *juxta consuetudinem Sidoniorum*, vel, quia eorum moribus & institutis utebantur; vel, quia illis erant aliâ pace ac securitate similes [c]. ¶ *Nullo ei penitùs resistente*, *magnarúmque opum*, וְאֵין מַכְלִים דָּבָר בָּאָרֶץ יוֹרֵשׁ עֶצֶר] Major hîc est difficultas. Nomen עֶצֶר nonnisi hoc loco exstat. Verbum עָצַר duo potissimùm significat; 1. *claudere*, *concludere*, *detinere*; 2. *regnare*. Hinc variant [d]. Ad verb. *Et non calumnians verbum in terra possidens retentionem*, Mo. *Et non est deterrens*, vel, *confundens*, *verbum in terra*, *possessor exprimens thesauros*, ο'. In aliis codicibus est, *Et non potens loqui verbum in terra possessor thesauri*, Nobil. Sic Vulgatus *magnarum opum* ad populum refert, qui, sicut erat quietus & securus, ità erat יוֹרֵשׁ עֶצֶר, *possidens opes domi conclusas* †. *Possidens thesauros*, G. *Et non est qui noceat verbum in terra*, *possessores parvi*, Jon. יוֹרֵשׁ עֶצֶר à Jonathane vertitur, יָרְתִין זְעִירִין, (sic enim punctandum, non יָרְתִין זְעִירִין.) *Hæredes parvuli sunt*, ut vertit K. qui, nempe, domi adhuc concluduntur & continentur, adeóque limites suos propugnare nequeunt. Tamen RS. videtur זְעִירִין sumpsisse pro *paucis*; vertit enim, *hæredes pauci sunt*, qui si occidantur, non restabunt qui pugnent adversùs invadentes hæreditatem [f]. *Et neminem esse in terra illa perniciosum*, *néve qui molestiam aut negotium facesserent*, Sy. *At neminem esse in terra eorum qui læderet eos*, *nec qui affligeret aut vexaret eos*, Ar. Illud יוֹרֵשׁ עֶצֶר K. vertit, *hæres imperii*: quod plerique modernorum sequuntur, sed variè construunt. Plerique דָּבָר sumunt pro בְּדָבָר, *in ulla re*, & accusativum subintelligunt, hoc modo, *qui pudefaceret eos*, &c [g]. Et quòd *non esset qui pudore suffunderet eos in aliquo in terra*, P. *Nec esse quenquam hæredem imperii* (Heb. *hæredem interdicti*, vel *prohibitionis*, synecdoche speciei,) *in ea terra*, *qui pudore afficeret*, Pi. ex JT. i. e. puniret peccantes. Meton. effecti. Puto vertendum, tanquam *hæres*

hæres imperii; ut sit ellipsis τῶ ב. Est autem periphrasis Regis ex adjuncto adhærente [h]. Significat tam ignavum Magistratum esse, ut nè minimâ quidem notâ maleficum civem audeat tangere, aut etiam reprehendere, (sic enim accipitur verbum Ruth 2. 15.) ac proinde omnia ibi licere. Innuit etiam Rempublicam non Rege, sed alternante Magistratu, regi, cujus minor est auctoritas [i]. *Nec erat qui moliretur inferre quicquam injuriæ terræ illi, aut voluit in regni possessionem accipere.* Capitur hic עֶצֶר pro מַכְלִים, ut sit sensus, Nemo erat qui Regem ageret in hac urbe [k]. *Nemo erat in ea regione qui pudefaceret quenquam aliqua in re, nec erat apud quem esset rerum summa*, Ti. *Non est pudefaciens quicquam (verbum, i. e. rem.)* Nemo eos lædit aut ignominiâ afficit, *ignominiosè lædens: nec est hæres regni*, D. Repeto אֵין ex præcedentibus [l]. Minùs hoc durum esset, si יוֹרֵשׁ haberet ו copulam, in quam præcedens negatio influeret; ut 2 Reg. 7. 10. הִנֵּה אֵין שָׁם אִישׁ וְקוֹל אָדָם, *non est ibi vir, neque vox hominis* [m]. Hebraismus hîc est. Nullos habebant hostes, aut, nulla erat discordia, neque etiam erat qui occuparet regnum, aut, qui regni esset hæres [n]. *Nemo eos affligebat in illa terra, neque erat qui eos dominio premeret*: i.e. neque dominum habebant, neque hostem [o]. *Et nullus erat magistratus* (Heb. *possessor*, vel, *hæres interdicti*, Ang. vel, *dominus hæreditatis*, Belg.) *in terra qui eos pudefaceret in quavis re*, Ang. sim. Belg. Vertere licet, *Nec erat qui pudefaceret quicquam in terra*, i. e. noceret ulli rei: sicut 1 Sam. 25. 7. *non pudefecimus eos*, i.e. non læsimus, vel fœdavimus, eos: quomodo rectè hîc habet Jonathan, *Et non erat qui læderet quicquam in terra.* Quod ad illud יוֹרֵשׁ עֶצֶר, videant eruditi, annon, omissâ negatione, vertere liceat, *hæreditate habebat imperium*, nempe, populus ille tranquillus & securus. Non electitium, quod turbare sæpe Rempublicam solet, sed hæreditarium, erat regnum; idque securitatem populi augebat. Posses etiam, omisso commate, יוֹרֵשׁ עֶצֶר conjungere cum מַכְלִים, hoc modo, *Et non lædebat quicquam in terra hæres imperii*, aut, possidens imperium: i.e. Ipse populus in se erat tranquillus; Regem quoque habebat æquum & pacatum. Non video cur hoc rejici debeat. Nec verisimile est, quod vult Kimhi, Laishæ, urbi præclaræ & metropoli, defuisse Regem. Nam quod dicitur in hoc capite, non fuisse Regem in terra, de ea terra intelligendum quæ parebat Israelitis. Tyrus verò & Sidon, &c. suos retinuêre Reges. R. Levi vult, habuisse populum Principem, sed non hæreditarium, qui ideirco noluit periculo se exponere pro conservatione populi, nec increpatione pudefacere peccantes. Sanè hoc verbum pro, *increpare, prohibere*, utpote quo pudor incutitur, sumitur Ruth 2. 15. Sed tunc mallem vertere, *Et non erat pudefaciens* (reprehendens) *quicquam in terra possessor imperii* [p]. *Nemo qui illis ignominiam intulit, & nemo qui imperium hæreditariò possedit*; quasi Rempublicam liberam habuissent, & modò hunc, modò illum, gubernatorem elegissent, qui ideo ipsis displicere noluit [q]. RS. aliter interpretatur מַכְלִים; non fuisse quenquam qui, negando subsidium, & fratrem inopem vacuum dimittendo, pudore eum suffunderet; quia nemo adeò egenus fuerit ut proximo indigeret: quamobrem idem vult esse quod infrà v. 10. dicitur. Minùs rectè, meo judicio [r]. Docent hæc verba quemque fecisse quod lubitum fuit in oculis suis, adeóq, peccata illorum vindictæ Divinæ matura fuisse †. עֶצֶר *regnum* vocatur à *retinendo*; nam retinet populum in officio [s]. ¶ *Et procul à Sidone*] Qui auxilio illis esse potuissent, si adfuissent propiùs [t]. Sed illi longiùs aberant quàm ut illis opem ferre possent in repentino hostium incursu [u]. Aberant autem vel unius diei itinere, ait Josephus, vel, ut alii, undecim milliaribus [y]. Lais erat eis orientalem Jordanis fontem; Sidon, ad Occidentis latus maritimum [z]. Fortè his aliquod fœdus cum Zidoniis intercesserat, quod longè dissitis parùm utile fuit [a]. Aut clientes, aut socii, erant Sidoniorum *. ¶ *A cunctis hominibus separatum*, וְדָבָר אֵין לָהֶם עִם אָדָם] *Et verbum non est eis cum homine*, Mo. *nec commercium habebant cum quoquam*, P. *Et rem non esse iis cum quoquam*, JT. Pi. i. e. singulare fœdus: ità enim sibi confidebant, ut aliorum fœdera rejicerent. Sic infrà v. 28 [b]. Nulli sunt fœderati qui eis succurrerent in necessitate [c]. Nullus populus ei peculiari aliquâ necessitudine conjunctus erat; nemo erat qui suppetias ferre aut velit, aut possit [d]. *Lais* colonia videtur fuisse Sidoniorum; sed à Sidone longè absita, nullo vicinorum juncta fœdere, mirè secura, ac dives: quæ omnia incitamenta hostibus †.

8. *Quid egissent*] Heb. *Quid vos?* P. Mo. sub. *dicitis?* V. vel, *affertis?* Pi. q.d. Quid novi? quid boni affertis [f]? *Quid vos fecistis?* ο'. *Unde venitis?* Sy. Ar. [e]

9. *Surgite*, קוּמָה] Verbum positum vice adverbii hortantis, *Agite* [g]. Aut est sing. pro plur. aut est infinitivus pro futuro [h]. *Surgite*, ο'. Jon. Sy. Ar. M.P. Ti. JT. Omnes referunt קוּמוּ, quod in ed. altera Veneta notatum in margine, in altera nota est Masoretica, sed nihil præterea; unde suspicor in lectione fuisse קוּמוּ [i]. ¶ *Nolite negligere*, וְאַתֶּם מַחְשִׁים] *Et vos tacentes?* Mo. *siletis?* P. V. i. e. cessatis? h. e. segnes & tardi estis ad expugnandam eam [l]? *Tacere* hic ponitur pro *quiescere*, D. Jun. & *stare desides*. Ità Exod. 14. 14 [m]. Isa. 62. 1. *Propter Sionem non tacebo*, i. e. non quiescam; vel, ut Jon. *non cessabo, non remittam*, à pœna populorum. Thren. 2. 18. *nè taceat pupilla oculi*, i. e. quiescat [n]. Alii affirmativè legunt, *& vos cessatis*: sed prius præferendum [o].

10. *In regionem latissimam*, רַחֲבַת יָדַיִם] *Latam manibus*, Bo. i. e. locis *, terminis, spatiis [p]. De hac locutione vide Gen. 34. 21 [q]. Locutio indè sumpta, quòd prisci in limitibus manus apponerent, quæ eos designarent. Psalm. 103. (aliis 104.) 25. *mare spatiosum manibus*; ubi manus sunt termini & litora [r]. Duo sunt capita hujus exhortationis; à facili, & ab utili †. ¶ *Tradet*] Heb. *dedit Deus.* Hoc addunt, vel, propter Levitæ verba; vel, quòd ea portio terræ in divisione Tribui Dan cessisset [s].

12. *Manserunt in Cariath-jearim*] Hîc perspicuè *in* ponitur pro *apud*, vel *juxta*. Non enim in ipsa urbe castra habebant, sed ad eam, ut sequitur. Sic Jos. 10. 10. *in Gabaon*, i.e. ad Gabaon [t]. ¶ *Post tergum Cariath-jearim*, אַחֲרֵי קִרְ'] *Post*, vel, *à tergo, Cariath-jearim*; (ità omnes. At JT. *ab occidente ejus*:) ut Jos. 8. 2. Nam אָחוֹר *occidens*, ut קֶדֶם *oriens*. Siquidem qui Orientem respicit Occidentem habet à tergo: unde *mare posterius*, i. e. occidentale, Deut. 11. 24 [u].

14. *Dixerunt*] Heb. *responderunt.* Hebraico more, *respondere* idem est quod, *sermonem ordiri* [y]. ¶ *In domibus istis*] In domo Michæ & Levitæ. Nam videntur separatim habitâsse ex v. 15. An est plur. pro sing.? Fortè ampla domus erat, quæ ex pluribus constabat, & in una earum Levita habitabat. Valde placet [z]. ¶ *Videte quid vobis placeat*, דְּעוּ מַה־תַּעֲשׂוּ] *Scitote quid faciatis*, P. *Videte, aut discernite*, (*cognoscite*, JT.) *quid facturi sitis*, V. JT. i. e. Ut nos fecimus, ver. 5. deos illos de expeditione vestra consulite [a]. Considerate num expediat hæc omnia vi tollere, annon [b]. Annon velitis auferre, ut sint nobis usui, sicut jam semel fuerunt [c].

15. *Et cùm paululùm declinâssent*] A via, jam capto consilio, ut in domum venirent [d]. ¶ *Ingressi sunt domum adolescentis Levitæ, qui erat in domo Michæ*, אֶל־בֵּית הַנַּעַר הַלֵּוִי בֵּית מִיכָה] *In domum Levitæ*, qui erat *in domo Michæ*, P. Etsi enim is de Michæ familia esset, habebat tamen domum, seu domûs partem, separatam, nempe, idolorum ædiculæ conjunctam †. *In domum Levitæ, in domum Michæ*, ο'. Jon. JT. *In domum Levitæ*, nempe, vel scilicet, *in domum Michæ*, Sy. M. Ti. Ang. ¶ *Salutaverunt*, &c. וַיִּשְׁאֲלוּ לוֹ לְשָׁלוֹם] *Et salutaverunt eum pacificè*, i. e. precati sunt illi salutem [f]. *Interrogaverunt eum de pace*, D. Jun. i. e. *de prosperitate*, JT. Pi. Synecdoche membri, Pi. i. e. quomodo valeret. Gen. 29. 6. *An pax ei* [g]? Id est, amicè salutatum foras ad sexcentos colloquendo adduxerunt, ut intelligitur ex ver. 17. Metalepsis [h]. Synecdoche membri metonymica: nam unà cum effecto destinato intelligitur finis [i].

17. *Ingressi fuerant*] Nimirum, dum sacerdotem illum sexcenti viri apud se colloquio detinerent in ostio domûs [k].

18. *Sculptile*,

18. *Sculptile, Ephod*] Vel, *sculptile & Ephod*, ut sit ἀσύνδετον: vel, *sculptile τὸ Ephod*, i.e. quod Ephod habet [l].

19. *Tace, & pone digitum super os tuum*] Digiti super os positio taciturnitatis symbolum. Hinc apud Romanos Angerona, silentii dea, digito ori admoto silentii admonebat. Similiter pingi solitus Harpocrates, apud Ægyptios silentii deus. Hinc Job. 21. 5. *Attendite me, — & superponite digitum ori vestro*; ità & Job. 29. 9. *Manum ad os* dici solet, cùm silentium alicui indicimus. Tale illud — *digito compesce labellum* [m]. ¶ *Ut habeamus te patrem*] Ità honoris causâ appellari solebant sacerdotes, suprà 17. 10. Sic ex sacro privato tribule factum est [n]. ¶ *In una tribu & familia*] Heb. *tribûs* (*nationis*, Sy.) *& familiæ*, Mo. D. P. Ti. vel, *domûs*, ο'. vel, *prosapiæ*, Jon. Per *tribum* hîc partem aliquam notabilem Tribûs intelligi oportet. Nam in hac tribu numerati sunt 64 millia, Num. 26. 43. Nec omnes Danitæ sedem mutârunt, cùm certum sit etiam postea Danitas juxta Philistæos habitâsse [o]. In tribu plures familiæ. Interdum *familia* ponitur pro *tribu* [p].

20. *Et profectus est cum eis*] Heb. *in medio* (*intimo*, Ma.) *populi*, JT. vel armatorum: vel, ne Micha retraheret ipsum domum, vel potiùs, ut speciem aliquam præ se ferret Arcæ fœderis, & sic idolum suum militibus commendaret *.

21. *Et ante se ire fecerunt parvulos*, &c.] Nè essent expositi incursioni hostili illorum qui repetituri essent instrumenta illa sacra [q]. ¶ *Et omne quod erat pretiosum*, וְאֶת הַכְּבוּדָּה] *Et pretiosum*, Mo. ο'. P. D. *& gravitatem*, Ma. D. *impedimenta*, JT. Ti. D. *Omne onus grave quod habebant, & secum domo abstulerant*, R. Jesaias. Nam è domo Michæ nihil sumpserant quàm Ephod, &c [r]. Al. *substantiam*, Jon. Ar. M. sub. *reliquam*, M. *vasa & mobilia*, K. in D.

22. *Conclamantes*, נִזְעֲקוּ] *Congregati sunt*. Nam per clamorem congregatur populus †. ¶ *Secuti sunt*, וַיַּדְבִּקוּ אֶת־בְּנֵי דָן] *Et insecuti*, vel *persecuti*, (*cohærentes insecuti*, M. *assecuti*, ο'. Jon. JT. V.) *sunt filios Dan*, Sy. P. Mo. Ti. Assecuti sunt persequendo [s]. *Adhæserunt*. Et persecuti & assecuti sunt eos, adhærentes eis [t]. Vel sic, *Agglutinare fecerunt filios Dan*; i.e. conglobare se eos fecerunt, qui sparsim & neglectim incedebant: cùm enim vidissent se insequentes, in ordines se composuerunt & agmen densârunt, exspectantes impetum hostium [y].

24. *Et omnia quæ habeo*] Heb. *Et quid mihi ultrà?* Quid mihi putatis esse reliquum? q. d. Abstulistis quæ mihi erant charissima [z]. Videtur cætera præ idolis suis contemnere [a].

25. *Viri animo concitato*, מָרֵי נֶפֶשׁ] *Amari animo*, Mo. ο'. Jon. M. P. sim. Sy. JT. h. e. iracundi, V. D. ex K. *Anima amara* non tam tristis, quàm iracunda vel aspera. Plautus, *Amariorem me senectus facit*, i.e. asperiorem. *Anima amara* memoratur Job. 7. 11. & 10. 1. & 21. 25 [b]. ¶ *Et ipse cum tua domo pereas*, וְאָסַפְתָּה נַפְשְׁךָ וגו'] *Et colligas*, vel *recolligas*, *animam tuam*, &c. V. Mo. Pi. scil. in locum animabus destinatum postquam excesserint è corporibus. Periphrasis mortis [c]. q. d. Nè sis author ut Deus revocet ac recipiat ad se animam tuam, & domesticorum tuorum: h. e. Nè sis causa quòd pereas, &c [d]. *Et perdas animam*, &c. P. Ar. JT. *Et apponent* (alii codices, *appones*, Nob.) *animam tuam*, ο'. sub. *ad patres*, vel, *ad populum tuum*, Nob. Capitur hîc אָסַף pro סוּף, *finem facere*. Nam sæpe idem verbum invenitur in diversis ordinibus †.

27. *Veneruntque in Lais*, עַל לַיִשׁ] *Super Lais*, Ma. Vel עַל pro אֶל. Sic עַל עַם, *ad populum securum & quietum* [f]. ¶ *Urbem incendio tradiderunt*] Qu. Cur hoc ab eis factum, cùm eam inhabitare decreverunt? Resp. 1. Ferro flammisque simul grassabantur, è ritu belli [g]. 2. Ut (quia pauciores erant) commodiùs hostes eo extinguendo incendio occupatos opprimerent [h]. Ut turbatis utroque periculo ac malo, civibus nulla vel consilii, vel defensionis, vel saltem fugæ, superesset copia [i]. 3. Ut vicinis habitatoribus terrorem incuterent [k]. Danitæ potiùs astu quàm aperto Marte rem gerere solebant, ideóque à Mose cum Cerastæ conferuntur [l].

[l] D. [m] Idem. [n] G. [o] Bo. [p] D. * Mart. [q] Pi. [r] D. † D, M. [s] V. [t] D. [y] Ma. [z] V. [a] Me. [b] D. [c] Pi. [d] V. sim. D. † M. [f] D. [g] Ma. [h] Jun. sim. M. [i] Menoc. [k] M. [l] RA. 2. J. 22. 420.

28. *Erat autem civitas sita in regione Rohob*, אֲשֶׁר לְבֵית רְחוֹב] *Quæ adjacet regioni Rohob*, JT. An בֵּית regionem denotat, quærendum est [m]. *Quæ* erat in regione *Beth-rohob*, V. De *Rechob* diximus Num. 13. 22 [n]. Est pars Syriæ Trachonitidis, de qua 2 Sam. 10. 6, & 8 [o]. *Rechob* civitas Tribui Asher adscribitur, Jos. 19. 28. quam tamen non possederunt, Jud. 1. 31. esto Levitis esset data, Jos. 21. 31. & 1 Par. 6. 75 [p].

29. *Quæ priùs Lais dicebatur*, וְאוּלָם לַיִשׁ שֵׁם הָעִיר] *Et quidem* (*certè*, Jon. *at*, M. Sy. *cùm*, Ti. *porrò*, Ar.) *Lais nomen urbis*, Mo. P. At ο'. habent, *Ulam Lais*, i.e. porticus Laischi. Simile habuimus Gen. 28. 19. ubi vide *. לַיִשׁ dicta, quasi *leonina*; vel, quòd fortis esset & prævalida, vel, quòd ea regio leonibus abundaret: quod non mirum, cùm ad Libanum esset [q].

30. *Jonathan filium Gersom filii Mosis*, בֶּן מְנַשֶּׁה] *Filii* (*filium*, ο'.) *Manasse*, ο'. Jon. Sy. Ar. M. V D. JT. P. Ti. Vulgatus legit מֹשֶׁה, non מְנַשֶּׁה, ut Hebræi codices habent, sed emendatiores, *Nun* suspenso, quo Masoretæ indicârunt hanc literam esse ἐπίσημον. Gersamus Mosis filius, Exod. 18. 3. 1 Par. 26. 24 [r]. Hinc patet hæc non diu post mortem Josue contigisse, cùm Jonathan nepos Moysi tum erat adolescens. Vide hîc quàm *Heroum filii noxa*. En tibi tam sancti avi tam sacrilegus nepos, qui factus est idolorum sacerdos primus, & princeps cæterorum, qui cum eo Israele deinde plurimi secuti sunt †. Ut hæc una consideratio valere debet ad posteritatis desiderium, si non extinguendum, certè minuendum [s]. Hebræi, ut honori Mosis consulerent, dicunt dictioni מֹשֶׁה superpositum נ, ut Gersom iste diceretur filius *Manasse* potiùs (nempe, imitatione, nam cultor idolorum fuit, ut Manasse,) quàm filius *Mosis*, atque ità legeretur, non מֹשֶׁה, sed מְנַשֶּׁה [t]. Verùm hæc non magis derogant honori Mosis, quàm derogatum est Aaroni ex duobus filiis qui percussi erant, Levit. 10 [u]. Sæpe commemorat Scriptura pessimos liberos ex optimis parentibus natos [y]. Porrò, alienum est à Sp. Sancti consuetudine, ob alicujus è posteris impietatem, ipsius Principis familiæ nomen immutare. Et quomodo Jonathan propter imitationem diceretur filius Manassis, quem multis seculis iste præcessit, nec nisi posterior priorem imitari potest [z]? [Alii volunt hunc sive *Mosen*, sive *Manassen*, non fuisse, vel illum, Amrami filium, vel hunc, Regem Israelis, sed alios iisdem nominibus vocatos; & Gersomum hunc alium fuisse ab eo qui Mosis filius erat [a].] Suspensionem autem literæ *Nun* quod spectat, sicut montium excelsitas ipsius terræ rotunditati, ità literæ alicujus elevatio Scripturæ Sanctæ puritati, nihil quicquam detrahit [b]. Qui primus *Mosis* legit, putabat esse Amramis filium [c]. Theodoretus legit, *Filium Manassis, filii Gerson, filii Mosis* [d]. ¶ *Usque ad diem captivitatis suæ*, עַד יוֹם גְּלוֹת הָאָרֶץ] *Ad diem migrare*, vel *transmigrare*, *terram*, Mo. D. Verbum infinitivum loco nominis, quale est, *scire tuum*, pro, scientia tua. Sic, *amare tuum*, i. e. amationis tuæ †. *Usque ad diem transmigrationis*, sive *captivitatis*, *terræ*, ο'. M. P. sim. Sy. Ar. V. i. e. quo abducta fuit captiva terra, i. e. *habitatores ejus*, V. Jon. Qu. Quænam est hæc captivitas? Resp. Tres sunt opiniones. 1. Quidam volunt de particulari aliqua Tribus Dan captivitate, quam Scriptura alibi non memorat †. Sed hæc gratis fingitur [f]. 2. Alii intelligunt de captivitate Assyriaca per Salmanasarem [g]. Non placet aliis. Nam, 1. non est verisimile tribum Dan tamdiu perseverâsse in idololatria, nam 1 Sam. 7. dicitur omnis Israel *servire Deo soli* [h]. 2. Quomodo publicam hanc idololatriam in regno suo permisissent David, Josaphat, Asa, Ezecias [i]? 3. Si in Dan fuisset idolum Michæ, Jeroboam non ibidem vitulum collocâsset, suffecisset enim ipsi idolum Michæ ad populum à Jerusalem in Dan abstrahendum. Porrò, vituli aurei ipsius substituti fuêre huic idolo Michæ, ut faciliùs à populo reciperetur, utpote qui jampridem ibidem idolum Michæ coluisset [k]. 4. Paulò pòst definitur tempus quo stetit idolum Michæ esse illud quo fuit domus Dei in Silo: At sub Saule vel Samuele videtur ea translata in *Nobe*, (ibi enim erat 1 Sam. 21.) & sub Salomone extructum est Templum [l]. Resp. Duo tempora hîc indicantur.

1. Quam-

[m] D. [n] Ma. [o] Jun. [p] Bo. * G. [q] Ma. [r] G. † La. [s] Bo. ad Jud 17. 7. [t] V. [u] E. [y] Mart. [z] Glas. philol. p. 62. [a] Ità Menoc. de vindic. l. 1. c. 16. Glas. ubi suprà. Mercer. Miriam in Glas. [b] Glas. ib. [c] Menoc. ib. [d] Nobil. † D. † Caj. in La. [f] Dr. Ser. [g] Sed B. L. Sedes clam & Raschi in La. [h] E. [i] La. sim. Ser. B. M. [k] La. [l] Q. in B.

1. Quamdiu Jonathan & posteri ejus idolorum sacerdotio functi sunt, & hoc definitur ad captivitatem decem tribuum. 2. Quamdiu illud idolum Michæ stetent; & illud dicitur fuisse quamdiu domus Dei stetit in Silo. Post illud tempus videtur à Saule & Samuele ablatum hoc idolum. Dices, At quomodo Jonathan & posteri ejus sacerdotes erant sublato idolo? Resp. 1. Non dicuntur permansisse *sacerdotes istius idoli*, sed tantùm *sacerdotes* in tribu Dan. 2. Sublato hoc idolo poterant Danitæ, in idola propensi, aliud simile effingere, cùm Salomon exemplo suo licentiam idololatriæ invexerit. 3. Etsi hoc sacerdotium aliquo tempore sub Saule, Davide, Salomone interruptum fuerit, cùm tamen id tempus breve erat præ tempore illo quo antè & pòst sacerdotio functi fuerint, ejus nulla habetur ratio. 4. Fortè Jeroboam hos constituit vituli sui sacerdotes. Nam licèt sacerdotes fecit de extremis populi, id fecit tantùm quia Levitæ noluerint impietati ejus subscribere, 2 Par. 11. 13. Et credibile est eum Levitas desiderâsse, (qui auctoritatem idolo illi conciliarent,) & hos Jonathami posteros libentiùs admisisse, quòd jampridem impio istiusmodi sacerdotio functi essent [m]. At verò unum idémque tempus (scil. sacerdotii Jonathanis, &c. & idoli Michæ) notari satis indicant verba textûs, præsertim Hebraica [n]. 3. Alii intelligunt de captivitate Arcæ à Philistæis, nempe, 1 Sam. 4. 11 [o]. Quo tempore multi ex filiis Israel abducti sunt captivi [p], & maximè ex tribu Dan, cujus agri vicini fuerant Philistæis, ut patet ex historia Samsonis [q]. [Quod verum est de corpore Tribûs, non autem de his qui à reliquis velut avulsi in parte satis dissita à Philistæis sedes fixerant.] Tunc temporis ut cæsi, ità capti, erant plurimi ex omnibus tribubus; ut patet ex 1 Sam. 4. 10. & Psal. 77. 61 [r]. Tunc Arca desiit esse in Silo, ut hic sequitur [†]. [Porrò, JT. verba sic vertunt, *usque ad tempus quo migravit* (scil. Arca fœderis, ut percipitur ex collatione versûs sequentis: confer 1 Sam. 4. 21, 22.) *è terra*,] nempe, è terra Israelitarum in terram Pelisthæorum, uti narratur 1 Sam. 4 [s]. Ità הָאָרֶץ vertunt acsi esset מִן הָאָרֶץ. Durum hoc, tamen exemplo non caret. David enim dicit, *Fugite* הַרְכֶם, quod reddunt, *è monte vestro*, cùm reddi posset, *in montem vestrum*, nempe, ubi latitare soliti estis [v]. Hæc opinio non placet Bo. Non enim hîc agitur de paucularum captivitate, sed communi tribuum transmigratione [x].

31. *Tempore quo fuit domus Dei in Silo*] Unde abductum esse Tabernaculum in Kiriath-jearim tempore Samuelis videtur colligi posse ex eo, quòd tunc ipsa Arca, à Philistæis restituta, in urbem illam illata fuit, 1 Sam. 6. ult. vel, secundùm veterem distinctionem, cap. 7. 1 [y].

[m] Bo. [n] La. [o] Idem M. V. D. G. Hebr. in D. Merc. Ser. La. Jun. Pi. [p] V. M. E. [q] E. [r] Tr. et Ser. [†] G. [s] Pi. [v] D. [x] Bo. [y] Pi.

C A P. XIX.

1. NON *erat rex*] Qui suo imperio & potentiâ idololatriam hanc punire & evertere posset. Judices non habebant auctoritatem idoneam [a]. Porrò, illa verba, *non erat rex*, comprehendunt totum tempus Judicum, quia comprehendunt totum tempus quo fuit domus Dei in Silo [b]. ¶ *In latere montis*] Heb. *in lateribus*, i. e. in uno laterum [c]. Sic Jon. 1. *descendit in latera navis*, i. e. in alterutrum latus [d]. Qu. Quo tempore hæc gesta? Resp. 1. Post Samsonis mortem, quia sub Pontificatu *Phinees* contigerunt, Jud. 20. 28. Ità Rabbini, qui ideirco Phineam supra 300 annos vixisse statuunt: quod superat omnem fidem. Adde, post Samsonem proximè Heli Judicem fuisse: at inter Phineam & Heli erant Pontifices plures, vel, tres, ait Jos. Antiqu. 5. ult. vel, septem, 4 Esdr. 1 [†]. Resp. 2. Calebo vivente, quia Jebusæi tunc Hierosolymam occupabant, v. 11, 12 [f]. Verùm regeri potest eam à Calebo antè captam, sed (ut aliis urbibus contigit) à Jebusæis postea recuperatam: quod eò facilius fuit, quia superior civitas nondum expugnata fuerat. Malim tamen dicere Judæos & Benjamitas communiter habitasse cum Jebusæis, quod fecisse dicuntur *usque in præsentem diem*, Jos. 15. ult. Jud. 1. 21. quæ verba post hujus tragœdiæ tempora scripta fuisse saltem verisimile est. Illi itaque inferiorem civitatem obtinebant, Jebusæi superiorem & munitiorem, cujus respectu inferiori urbi dominari videri possent. Quanquam & profundissimâ valle à se invicem disjungebantur, nec nisi eminus uni alteris nocere possent. Et hæc fortè est ratio cur v. 12. *Jerusalem* vocatur oppidum gentis alienæ [g]. Resp. 3. Facta hæc Senioribus illis (de quibus Jos. ult. & Jud. 2.) vitâ functis, cùm jam ad idololatriam & omnem impietatem pedetentim fieret inclinatio [h]. ¶ *Qui accepit uxorem*, אִשָּׁה פִּילֶגֶשׁ] *Uxorem pellicem*, Mo. Alii, *uxorem* (vel *mulierem*, Jun. Ar. JT. G.) *concubinam*, o'. Sy. M. P. Ti. Nomen פִּילֶגֶשׁ honestius est quàm Græcum παλλακὴ, & Latinum *pellex*, quæ tamen inde venerunt. *Pellex* est uxorem habentis, *concubina* potest esse cœlibis. Neque talis conjunctio contra Legem aut bonos mores erat illis temporibus [i]. *Pellex* propriè est, quæ ad aliam superducitur. Uxor ejus erat, sed sine scriptura & sponsalibus [k].

2. *Quæ reliquit eum*, וַתִּזְנֶה עָלָיו] *Scortata cum eo*, JT. Non enim alia uxor erat, donec parentum consensu confirmatum est matrimonium, Exod. 22. 16. quo confirmato, pater illius dicitur Levitæ socer, infrà v. 4. Sic passim accipitur hæc loquutio, Ezec. 16. & 23 [l]. At non poterat scortari cum eo, quandoquidem uxor esset, licet secundaria, ut *Hagar*, *Bilhah*, &c. Et זָנָה, cùm significat *scortari cum aliquo*, usitatè regit præpos. אֵת vel אֶל, non עַל [m]. Alii, *scortata*, vel *fornicata est super eum*, Mo. vel, *in*, sive *contra*, *eum*, Sy. Ti. Pi. Ang. i. e. contra fidem conjugii quam ei dederat [n], vel, *apud eum*, M. V. D. Pi. Belg. h. e. dum adhuc esset apud eum, seu domi illius [o], vel, *sub eo*, sive, *coram eo*, sive, *in conspectu ejus*, D. V. q. d. Non curavit eum, nec abscondit se ab eo dum scortaretur [*]: vel, *ab eo*, i. e. eo deserto [p]. *Cùm parùm pudica erga illum fuisset*, Ca. Alii aliter, ἐπορεύθη ἀπ' αὐτοῦ, o'. (*abiit ab eo*:) sed vide num legendum ἐπόρνευσε, (*scortata est* [q].) Obj. At dici non potest, ἐπορνεύσατο αὐτῷ, *fornicata est ab eo*. Resp. Hanc loquendi formulam non semel usurpant o'. & Hieron. Psal. 72. 27. Ezec. 23. 5. Os. 4. 12 [r]. o'. legisse videntur וַתִּזְנַח. Potest tamen & זָנָה, quod propriè *scortari* significat, translatè significare *abalienationem animi*: quo sensu quidam Græci codices habent, ὠργίσθη αὐτῷ, *irata est ei* [†]. *Cùm sprevisset ipsum*, Jon. in V. *despexit eum*, K. in D. *lascivivit adversus ipsum*, & *discessit ab eo*, Q. in Ma. ¶ *Et reversa est*, &c. וַתֵּלֶךְ מֵאִתּוֹ] Ad verb. *Et abiit à cum eo*, Mo. *recessit ab eo*, P. [sim. cæteri.] Cùm, scilicet, id innotuisset [t], metu vindictæ mariti [v]. Qu. Cur non lapidata fuit ut adultera? Resp. Vel, occultum erat crimen, vel, eo tempore leges non bene servabantur [x]. Observanda est hujus fœminæ malitia, cui postea respondit pœna. Hæc enim, scortatione suâ non contenta, insuper, castigationis maritalis impatiens, non exspectat dum domo ejiciatur, ut digna erat, sed sponte deserit maritum, &c [y]. ¶ *Mansitque apud eum quatuor mensibus*, יָמִים אַרְבָּעָה חֳדָשִׁים] *Dies*, id est, annum, & 4 *menses*, D. Ang. ut sit ἐνιαυτόν [z]. יָמִים sumi volunt pro circulo dierum annuo, quando, scilicet, sine numero absolutè ponitur, Exod. 13. 10. 1 Sam. 1. 3, 7. & cap. 27. 7. &c [a]. *Dies*, vel *diebus*, *quatuor mensium*, Mo. o'. Secundùm quosdam *dierum* παρέλκει [b]. *Quatuor mensibus*, Ar. *plenis quatuor mensibus*, JT Ang. Ebr. *dierum quatuor mensibus*. *Mensis* enim *dierum* est mensis plenus & integer, Num. 11. 20. Sed hæc aliena sunt [c]. Ista versio postulat aliam verborum collocationem & distinctionem [d]. Verùm Hypallage est, pro, *quatuor mensibus dierum*, i. e. quot dies requiruntur ad constituendum quatuor menses; ut sit descriptio integrorum mensium: quod alibi dicitur *mensis dierum*, Gen. 29. 14. Sic, *annus dierum*, pro anno pleno, & *biennium dierum*, Gen. 41. 1. Et Enallagen esse volunt status integri pro constructo, יָמִים pro יְמֵי, *dies mensium* [e]. Alii aliter, *Dies aliquot*, nempe, *quatuor menses*, Sy P. Ti D. Belg. *Ad tempus*, nempe, quatuor menses [f].

3. *Volens reconciliari*] Hinc colligunt Bo. & Me. eam non admisisse adulterium: tunc enim maritus ejus recon-

[a] La. Bo. [b] Bo. [c] V. D. [d] D. [†] Bo. [f] Tr. [g] Bo. [h] Bo. [i] G. [k] D. [l] Jun. [m] Pi. [n] Pi. [o] Pi. Belg. [*] D. [p] D. V. [q] D. [r] Bo. [†] G. [t] V. [v] Pi. [x] E. [y] Os. [z] D. [a] Glas. gram. p. 132. [b] Glas. ibid. [c] D. [d] Pi. [e] Glas. ib. [f] Pi.

reconciliationem tanto studio non quæsivisset [h]; neque hoc ei licuisset, si adulterium intercessisset, eáque viro alteri nupserat, Deut. 24. 3, 4 [i]. Præterea, adulteria apud Israelitas severè plectebantur [k]. ¶ *Atque blandiri*, לְדַבֵּר עַל לִבָּהּ] *Ut loqueretur ad* (vel *super*, JT. Pi.) *cor ejus*, P. *quæ illi essent cordi*, JT. h.e. verba mollia & consolatoria, ut Genes. 34. & 50. 21. Os. 2. 14. Aliud verò est loqui עִם לִבִּי, Cohel. 1. 16. *cum corde meo*, i.e. apud me. ¶ *Et reducere*, לַהֲשִׁיבוֹ] Ità est in scriptura; sed in lectione, לַהֲשִׁיבָהּ [l].

4. *Et amplexatus est*, ità P. וַיֶּחֱזַק בּוֹ] *Et apprehendit eum*, V. vel, *in eum*, Mo. *retinuit* (*hospitio excepit*, Ar. *firmiter prehendit*, D.) *eum*, ο'. Sy. Ti. ¶ *Comedens*, &c.] i.e. Convivabantur hilares. Periphrasis frequens hic & alibi [m].

5. *Gusta prius*, &c. סְעָד לִבְּךָ פַּת לֶחֶם] *Fulci cor tuum buccellâ panis*, P. Mn. [sim. omnes.] *Panis cor hominis fulcit*. Id Ebræis est סְעַד, unde סְעֻדָּה *refectio* [n]. [Similem phrasin in aliis authoribus notat Ga.] Plaut. Curcul. 2. 3. *Atque aliquid priùs obtrudamus, pernam, sumen, glandulam: hæc sunt ventris stabilimenta*. Horat. Serm. 2. 3. *Deficient inopem venæ te, ni cibus atque Ingens accedat stomacho fultura ruenti*. Lucret. 4. *Propterea capitur cibus, ut suffulciat artus, Et recreet vires*, &c. Senec. ep. 95. *Vino fulcire venas cadentes* [o].

6. *Sederuntque*] Utrùm hic signific. *sedere ad mensam*, an *manere*? Si prius, probat veteres ad mensam sedisse, non discubuisse. Quod ex historia probari etiam potest, tum ex Homero, qui heroas introducit sedentes in convivio; tum ex Gen. 43. 32 [p]. ¶ *Quæso te*, &c. הוֹאֶל נָא וְלִין וְיִטַב לִבֶּךָ] *Velis, quæso*, (vel *nunc*, V.) *& pernoctes, & bonum sit cor tuum*, Mn. vel, *& exhilarescat cor tuum*. i.e. Placeat tibi pernoctare, ut lætetur, &c [q]. *Acquiesce, quæso*, &c. JT. sim. P. i.e. Acquiesce in hac mea petitione, quà peto ut pernoctes [r]. *Agè nunc, maneas*, &c. ο'. *Mane nunc*, &c. Jon. *Si libeat*, vel *gratum sit, pernocta*, Sy. Ar.

7. *Obnixè eum tenuit*, וַיִּפְצַר בּוֹ] *Et vim fecit in eum*, Mo. *compulit*, vel *coegit, eum*, ο'. Sy. P. i.e. Magnis precibus illum retinuit †. *Insistente apud eum socero*, JT.

8. *Donec increscat dies*, &c. וְהִתְמַהְמְהוּ עַד נְטוֹת הַיּוֹם] [Variè reddunt. Quidam vertunt per secundam personam:] Ità Vulg. & ο'. *Instrue donec inclinet dies*; & Jon. *morabimini*, &c. & Sy. *perambula*, &c. & Ar. *exspecta donec*, &c. Potest esse imperat. plur. secundæ personæ: Et verba hæc sunt soceri, non scriptoris [s]. [Alii vertunt per tertiam personam;] *Et tardaverunt donec inclinaret dies*. Sic M. P. Ti. V. JT. Ang. Belg. &c. Aliis est præteritum singulare cum affixo, *& tardavit eum* [t]. *Donec declinaret dies*, D. i.e. Sol [x]. Ad vesperam, Sole ad occasum vergente [y]. *Inclinatur dies*, quando Sol ad plagam occidentalem deflectit: *Laxatur dies*, quando Sol ad Occasum propinquat: *Quiescit dies*, quando atra nox diem abscondit, & omnis diurnus strepitus in quietem vertitur; aut quando Sol post diurnum motum in Occasum demergitur, & quiescere jam à suo motu videtur [z]. *Donec inclinet dies*; scilicet, æstus frangat, & ad iter paulò sit aura commodior [a].

9. *Dies ad occasum declivior est*, רָפָה] *Remisit se*, Mo. sic JT. Ti. *remissior facta est*, P. *debilitata est*, V. ο'. Ang. *laxatur*, M. *inclinata est ad occidentem*, Jon. *recessit*, Sy. *dimidiata est*, Ar. *Remisit dies*, i.e. vigor diei, nempe, lux & calor [b]. Calor Solis remissus est, ità ut dies propinqua sit vesperi [c]. ¶ *Et propinquat ad vesperam*, הִנֵּה חֲנוֹת הַיּוֹם] [Variant.] *Ecce hospitium hodiernum*, JT. i.e. Aliò tibi non est eundum, sed hic hospitandum [d]. *Castrametare tibi hodie*, i.e. Castrametatio tua hic sit hodie †. Alii, *quiescit dies*, M. *Est desidentia diei*: tunc Sol desidere & quiescere videtur [f]. *Mansio est diei*, P. i.e. Tempus est quo dies convertet se ad hospitium: q.d. Propinquat dies ad vesperam, quo tempore solent homines divertere ad hospitium. Occasum Solis vocat *mansionem*: nam Sol videtur divertere ad hospitium cùm occidit [g]. *Ecce castrametari diem*, vel, *castrametatio est diei*, D. Pi. Ang. Belg. Metaph. ἀνθρωποπαθῶς [h]. Tralatio ducta à re militari. Dies castra ponit sub vesperam, quando quieti se dat. Aut verte, *castrametatio solis*, qui *dies* vocatur, eò quòd diem faciat. Nam vesperi Sol videtur castra ponere [i]. ¶ *Et cras proficiscèris*, וְהִשְׁכַּמְתֶּם מָחָר לְדַרְכְּכֶם] Ad verb. *Et manicabitis cras in* (vel *ad*, ο'.) *viam vestram*, Mo. Nonnulla subaudienda, cujusmodi, *ut hinc abeatis ad capessendam viam vestram* [k]. *Tum manè surgetis, & abibitis*, Ar. *Manè surgentes redite in domicilium vestrum*, Sy. *Manè consurgetis ad iter vestrum*, M. vel, *in viam vestram*, P. vel, *ut prosequamini iter vestrum*, Ti.

10. *Venit contra Jebus*, עַד נֹכַח יְבוּס] *E regione*, vel, *ex adverso, Jebus*, Jon. Sy. Ar. P. JT. *usque contra Jebus*, Mo. JT. *usque ad rectitudinem Jebusi*, Pi. i.e. *usque* ad locum qui erat *è regione Jebus*, V. Pi. Jerusalem olim dicta est *Jebus*, à Jebusæis habitatoribus [l]. Distabat hæc à Bethlehem 2 leucis, teste Borchardo, vel 6 passuum millibus, ut volunt Hieron. & Adrichom [m]. ¶ *Asinos onustos*] Ità Sy. Ar. P. חֲמוֹרִים חֲבוּשִׁים capitur hic pro טְעוּנִין *onerati*. Portabant enim asini panem, vinum & pabulum [n]. Vertn, *stratos*, seu *instratos*, ο'. Jon. Mo. h.e. onustos pane, &c. vel, quibus homines insident [o]. *Ligatos*, M. *bijuges*, Ti. i.e. clitellatos, onustos, stratos [p].

11. *Erant juxta Jebus*, עִם יְבוּס] *Cum Jebus*, Mo. *usque Jebus*, ο'. *juxta*, vel *prope*, vel *apud, Jebus*, Sy. Ar. JT. Ti. D. P. BA. Ità עִם sumitur Jud. 18. 3 [q]. ¶ *Dies mutabatur in noctem*, וְהַיּוֹם רַד] *Et dies descenderat*, Mo. *declinaverat*, V. JT. רַד pro יָרַד [r].

12. *Non ingredior oppidum gentis alienæ, quæ non est de filiis Israel*, לֹא נָסוּר אֶל־עִיר נָכְרִי אֲשֶׁר לֹא מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל הֵנָּה] Sensus hic satis perspicuus, turbavit tamen interpretes, quòd post עִיר singulare sequatur הֵנָּה plurale †. [Variant.] *Nè declinemus* (vel, *non declinabimus*) *ad civitatem filiorum populorum qui non sunt è filiis Israel*, Jon. in Di. *ad urbem alieni populi, qui non sunt de filiis Israel*, M. הֵנָּה sumpsit Jon. pro הֵמָּה, per enallagen generis, & retulit ad נָכְרִי collectivè sumptum; quod Tigurini sunt secuti [s]. *In urbem alienam eorum qui non sunt ex filiis Israel*, Ti. *ad civitatem alienam in qua non est de filiis Israel istbic*, ο'. vel, *ubi non sunt ex filiis Israel*, Genevenses in Di. i.e. ubi filii Israel non sunt. הֵנָּה sumunt pro הֵמָּה, & אֲשֶׁר pro אֲשֶׁר שָׁם. Minùs bene, si verba spectes, etsi sensus non differat [u]. *Non divertemus in ullam civitatem alienigenæ, ex iis quæ non sunt filiorum Israelis*, JT. Heb. *ex filiis Israelis*, i.e. è civitatibus filiorum Israelis. Metonymia, vel subjecti, vel adjuncti: Subjecti, si filii Israel considerentur ut possessores: adjuncti, si iidem considerentur ut incolæ [x]. *Ad urbem alienigenam, quæ non de filiis Israel huc*, Mo. *ad ullam urbem alienigenarum quæ non est de fil. Israel*, P. Meliùs quàm Junius, qui נָכְרִי sumpsit collectivè, & pluraliter vertit, *alienigenarum*. Sed quare הֵנָּה plurale sumplit pro singulari הִיא, cùm עִיר quoq; collectivè sumi possit & debeat, ac tum plurale הֵנָּה fœminino genere ei optimè respondeat? Sic verto, *Nè secedamus ad civitates alienigenarum, quæ ex filiis Israelis non sunt*. Nihil hic esse arbitror ubi quoad constructionem quisquam se torqueat. Constructio eadem est quæ occurrit 1 Sam. c. 17. v. 28. עַל מִי נָטַשְׁתָּ מְעַט הַצֹּאן הָהֵנָּה, *Apud quem reliquisti paucul as oves hasce* [z]? Sed quomodo Jerusal. dicitur oppidum gentis alienæ, cùm à Caleb expugnata antè erat Jud. 1? Resp. 1. Dicuntur illa cap. 1. per anticipationem, & ea quæ hic narrantur illis antiquiora sunt [a]. 2. Licèt expugnata esset à Caleb, eam tamen postea recuperarunt Jebusæi. Aut potiùs, Caleb expugnavit urbem Jerusalem, non arcem Sion: Quare Jebusæi tenentes arcem dominabantur urbi, in qua mixtim cum Judæis habitabant. Hac ergò de causa Levita hic noluit pernoctare, nè cum Jebusæis idololatris versari cogeretur [b]. [Vide quæ ex Bo. decerpsimus ad v. 1.] Quo tempore hæc gesta sunt, obscurum manet. Illa tamen constant: 1. Non fuisse gesta ante distributionem sortium, eò quòd hic omnes Tribus, quasi externo hoste vacuæ, in bellum contra Benjamin exierint. 2. Phineem Sacerdotem tunc adhuc superstitem fuisse, v. 28. c. seq [c].

13. *Vade*, לְךָ] Pro לְכָה. Vide Grammaticam nostram. ¶ *Manebimus*, וְלַנּוּ] *Et pernoctabimus*, pro וְלַנְנוּ, ob concursum 2 literarum similium [d]. Est לַנּוּ 1. pers. præt. plur. sed propter Vau schevatum mutatur tempus ejus: *ut pernoctemus* †. ¶ *Et cùm illuc pervenero*, וְנִקְרְבָה בְּאַחַד הַמְּקֹמוֹת] *Et appropinquabimus in unum*

k V. — l Mart. Bo. — m Bo. — n M. — o D. — p Tig. not. — q BA. 1. 5. 15. 756. — r M. D. — s Di. — t Di. — u Di. — x Pi. — z Di. — a E. — b I. 1. — c E. — d D. — M

unum locorum, Mo. vel, *ad alterum locorum*, P. *ad unum vel alterum* (sub. *horum*, vel, *istorum*) *locorum*, Ar. Sy. M. Ti. JT.

15. *Nullus eos recipere voluit hospitio*] Mira hominum feritas hic describitus, ab Abrahami τῷ ξενοδόχῳ moribus ad Sodomæ civium mores deflexo ingenio [f]. Boni timebant eos recipere, timentes invasionem domûs suæ ab impiis, quod & ei contigit qui eos recepit: Mali autem homines, vagi & insolentes, non habent hospitia ad recipiendum transeuntes, nè ipsi libenter declinarent ad eos [g]. At cur ad cauponam vel diversorium aliquod non se Levites hic conferebat [h]? Resp. Non erant eo tempore illis in locis diversoria omnibus patentia [i]. Cauponæ & diversoria non erant in illius prisci ævi more, sed solebant viatores omnia quæ ad iter necessaria erant secum deferre in sacculis, manticis, vidulis, quibus vel se vel servos vel jumenta onerabant. Hospitium præbebant vel amici & noti, vel viri hospitales; alioquin platea hospitium præbebat, aut ager, aut tabernaculum quod secum quis deferebat. Quo fit ut tantopere apud priscos illos hospitalitas coleretur, & in pretio esset. Docent hoc & præsens caput, & Gen. 19. & exemplum Jacobi pernoctantis in agro, Gen. 28. licèt vicinam haberet Bethel, & in monte Gilead, Gen. 31. & quòd Josephus fratribus cibaria dedit in viam, Gen. 42. 26. & 45. 21, 23. & Jos. 9. ubi Gabaonitæ fidem fecerant ex cibariis quæ attulerant, panibus siccis, &c. utribus disruptis. Imò ex hoc etiam loco colligo, neque moris antiqui fuisse œnopolia & pistorum officinas publicas, alioquin hæc à remotissimis regionibus minimè detulissent. Quod rursus colligo ex 1 Samuel. cap. 21. Nec enim panes sacros illi dedisset Abimelech, si alios aut David, aut in ejus gratiam Abimelech, emere potuisset [k]. Porrò, illud אֹסֵף vertunt, *qui colligeret*, vel, *recolligeret*, P. V. D. *introduceret*, Sy. Ar. *reciperet*, JT. Pi. D. V. Sic Jos. 20. 4. *colligent eum in urbem*. Huc refer, *colligi ad castra*, Numer. cap. 11. vers. 30. pro, *recipere se eò* [l].

16. *Peregrinus habitabat*, וְהוּא גָר] *Et peregrinabatur*, P. ¶ *Homines regionis erant filii Jemini*, בְּנֵי יְמִינִי] *Filii Benjamin*, ο'. Ar. sive *Benjaminitæ*, JT. Sy. sim. Jon. *filii Jemini*, M. P. D. Qui dictus fuit *Benjamin*, Gen. 35. 18. idem quandoque vocatur *Jemini*, ut suprà cap. 3. 15. [ubi notata vide,] 1 Sam. 9. & alibi [m]. Alii per יָמִין, quod *dextram* significat, intelligunt *fortitudinem malitiæ*; q. d. *erant filii malitiæ & nequitiæ* [n]. Notant sumi in malam partem pro pravis hominibus; ut 1 Sam. 22. 7. 2 Sam. 16. 11. Sed nihil necesse [o]. Qu. Sed quomodo dicuntur incolæ hujus urbis fuisse Benjamitæ, cùm Gabaa in tribu Benjamin esset civitas sacerdotalis, ut liquet ex Jos. 21. & 1 Paral. 6 [p]? Resp. 1. Sunt qui duplicem in Benjamin *Gabaam* agnoscunt, unam montanam, alteram campestrem, vel *in agro*, ut vocatur Jud. 20. 31 [q]. Resp. 2. Non tam urbs, quàm regio circumjacens, Benjamitis adscribitur. Sed hoc non plenè satisfacit. Nam ad tribum Benjamin, non ad sacerdotes, legatos mittunt, & adversùs eos bellum suscipiunt. Nec per id tempus tam perditi essent sacerdotes. Dico igitur, 3. Nec sacerdotum is erat numerus qui tales urbes impleret; nec ob id civitates sacerdotales dicebantur, quasi in iis nemo præter sacerdotes habitaret, aliàs debuissent sacerdotes mechanicas artes ibi exercere; sed quòd eorum fundus esset proprius, à quibus tamen laici fundum domui ædificandæ accipere vel emere potuerunt [r].

17. *Vidit senex sedentem*, הָאֹרֵחַ] *Facientem iter*, ο'. Mo. *viatorem*, Sy. Jon. V. Ar. M. *deambulantem*, P. *qui de via venerat*, Ti.

18. *Vadimus ad domum Dei*] I. e. Schiluntem, ubi Tabernaculum erat, Jos. 18. 1 †. Vel, 1. ut sacrificaret illic, & Deo gratias ageret [s], quòd reduce uxore bene rem suam constituisset [t]. Vel, 2. quòd ibi habitaret [u]. Silo erat in monte Ephraim, unde Levites ille erat oriundus [t]. Vel, 3. ut ibidem invocato Deo, indè incolumes redirent domum in monte Ephraim [x].

19. *Et pueri qui mecum est*, לַנַּעַר עִם עֲבָדֶיךָ] *Et puero cum servis tuis*, Mo. i. e. nobiscum, nempe, me-

[Margin: f G. — g L. — h Bo. — i G. — k Bo. — l D. — m Me. ex Ser. — n M. — o Ma. — p Bo. — q Q. in Ser. — r Bo. — † Ma. ex Jon. — s V. — t Masius. — u L. — t V. — x M. — Lz.]

cum & cum uxore mea [a]. Al. aliter; q. d. Tanta copia cibi & vini apud nos, ut etiam servis tuis sufficiat [b]. *Cum servo tuo*, M. P. Ti.

20. *Pax tecum*] Non tam salutantis est hoc loco, quàm solicitudinem omnem eximentis [c]. Salve, vel, Bono sis animo [d]. ¶ *Ego præbebo*] Heb. *Omnis defectus tuus super me*, Mo. sub. *sit*, Pi. Quicquid tibi deerit, hoc mihi incumbet †. Ego constituo me debitorem: Nam præpositio עַל debitum seu obligationem quandoque notat *.

21. *Et pabulum asinis præbuit*, [S]ic P. JT. וַיָּבָל לַחֲמוֹרִים] Ità scriptum, sed lectum [Scil. in margine] וַיָּבֶל. [Vertunt,] *Pabulum projecit asinis*, Jon. Sy. Ar. *Et confudit*, vel *miscuit*, *asinis*, Ma. M. בָּלַל *confundere*; indè בְּלִיל, Job. 24. Nam in pabulo specierum aliqua confusio est [f]. *Et locum fecit asinis*, ο'. ¶ *Laverunt pedes*] Sub. famuli, V. Mos hic in calidis istis regionibus, quo pulverem abstergerent [g]. Discubituri in convivis pedes laverunt, nè lectos macularent. Quod etiam Græcis usitatum. Vide Athenæum lib. 14 [h].

22. *Illis epulantibus*, &c.] Heb. *Ipsis exhilarantibus cor suum*: Ità P. q. d. Hilares erant [i]. ¶ *Viri civit. illius, filii Belial*, אַנְשֵׁי הָעִיר אַנְשֵׁי בְנֵי בְלִיַּעַל] *Viri civit. qui erant fil. Belial*, M. Ti. sive, *viri Belial*, V. *viri filii iniquorum*, Jon. vel, *absque profectu*, Mo. *viri filii nequam*. *Viri filii* dictum ἐν περιφράσει. *Filii* & *viri* synonyma [k]. *Viri*, vel *homines filiorum Belial*, Jon. Pi. Ma. Non caret emphasi. q. d. Qui improbitatem avitam habent, pravorum hominum prava soboles [l]. Homines improbi, nebulones, homines nihili *. Οὐτιδανὸς sæpe Homero *homo ignavus & nihili* †. ¶ *Fores pulsare cœperunt*, מִתְדַּפְּקִים עַל הַדָּלֶת] *Pulsantes ostium*, P. vel, *ad*, sive *super*, *ostium*, ο'. Mo. sim. JT. *impetu ferebantur ad ostium*, Ti. *impellentes ad frangendam portam*, Jon. *insolenter pulsantes fores*, V. Conjugatio Hithpahel hîc magnam vim habet, significátque eos validè & crebrò pulsâsse ostium [m]. ¶ *Ut abutamur eo*] Venerem masculeam significant [n]. Vir cognoscit fœminam: unde *puella cognita*, i. e. imminuta, Num. 31. 17. & Ovid. *Turpiter illa virum cognovit adultera virgo*; & Propertius, *Sal eris mihi cognitus unus* [o].

24. *Educam eas*, אוֹתָם] Pro אֹתָן; Enallage generum [p]. Sic postea, לָהֶם, pro לָהֶן. In hujusmodi locutionibus non vocis, sed sensûs, habetur ratio. Anomaliæ hujus hîc ratio ex flagitiosissimo Benjamitarum proposito dependet. Similis Enallage Jud. 21. 22. *cùm venerint* אֲבוֹתָם *parentes earum*, (nempe, virginum Schiluntinarum,) *aut* אֲחֵיהֶם *fratres earum*, — *dicemus*, *Gratificamini nobis* אוֹתָם *ipsas* [q]. Contrà, in Ruth est לָהֶן, pro לָהֶם, *eas* [r]. ¶ *Ut humilietis eas*, וְעַנּוּ אוֹתָם] *Et affligite illas*, P. *humiliate*, Ti. M. *comprimite*, D. Sign. propriè compressionem quæ fit per vim †. Qu. An peccabat senex ille offerendo filiam, & Levita offerendo uxorem? Resp. 1. Non peccâsse eos communis est opinio, inquit Menochius, [nempe, inter suos Pontificios: quanquam nec id verum est, ut sequentia docent.] Quia hæc obtulerant ut majus & fœdius peccatum evitarent, quod licitum est [v]. Volenti committere majus peccatum, v. g. adulterium, licet suadere minus, i. e. fornicationem cum meretrice: non enim suadetur hoc malum absolutè, sed sub conditione hac, Si vis planè committere majus peccatum, committe potiùs minus [x]. Non tamen id eis licuisset, si uxor vel filia non consensissent ut sic traderentur [y]. Expeditissima videtur ratio eos excusandi, ab ignorantia, quæ in sene illo fuisse probabile est ex v. 16. & fortasse in juvene illo Levita. Alioqui nullo jure poterant eas, de quibus Gabaonitæ non cogitabant, illorum libidini exponere, etiamsi id eo facerent consilio ut majus peccatum vitaretur. Fortè ex Lothi facto utrique erroris occasionem acceperunt [z]. Deinque, animi perturbatio & incogitantia culpam eorum valde imminuerunt [a]. Resp. 2. Alii eos peccâsse statuunt [b]. Nam pro nulla re debemus Deum offendere. Deinde, aut faciebat hoc senex ad evitandam Levitæ culpam, vel pœnam. Sed pro his non debebat senex peccare. Non ad vitandam culpam: potiùs enim debebat senex pati quòd peccaret Levita, quàm quòd ipse peccaret,

[Margin: a Pi. — b D. — c D. — d V. — † D. — * Glass. gram. 153. — f D. ex M. — g Mar. — h D. — i D. — k D. — l Ma. — * V. — † Ga. — m Ma. — n V. sic M. L. D. Bo. Mar. — o D. — p D. — q Glass. gram. — r D. — † D. — v T. ex La. — x La. — y T. sim. La. — z Me. — a Ly. — b Iid To. & Mar.]

cùm deberet potiùs animam suam quàm alterius diligere. Et quòd Levita cognosceretur, involuntarium erat, & pœnalis turpitudo. Nec ad vitandam pœnam licebat, quia minimum peccatum pejus est omni pœnâ, etiam infernali. Quod autem dicunt, ex malis minimum eligendum, locum habet in malis temporalibus, non in peccatis, in quibus non recipitur compensatio[e]. In afflictionibus externis minor jactura præferenda est majori, quoniam ea rationem boni habet: Sed in peccato nulla boni est ratio. Et sanè quicquid peccatum est, illico respuatur oportet, sequatur quod velit: Ea enim cora Deo committenda est. *Nemo in cœlum adducendus est per mendacium*, inquit Augustinus. *Minus peccatum committere ut gravius evitetur, est è scelere victimas offerre Deo*, ait Gregor. M[d]. Docet Apostolus non esse facienda mala ut eveniant bona †: & multò minùs facienda sunt minora mala ut evitentur majora mala. Nec possunt hi viri excusari, quasi permiserint minus peccatum ad impediendum majus, quia etiam cooperati sunt producendo stuprandas, & verisimiliter alioqui etiam non peccaturas[f]. Neque his minùs quàm hospiti Levitæ senex iste debebat fidem & tutelam. Nec pater in potestate habet filiam, ut aliis ad libid. exponeret: Nec filia, si pater jubeat, in crimine debet parere[g]. Ægrè vindicantur à peccato, nisi vel ignorantia, vel inadvertentia ex perturbatione nata, vel persuasio quòd alii non essent usuri conditione oblatâ, sei turpitud. tollat, vel certè extenuet[h].

25. *Eduxit ad eos*, &c. [Hebrew]] *Et prehendit*, vel, *apprehendit*, P. M. JT. D. Prehensam nolentem & invitam eduxit foras ad servandum se[i]. [Hebrew] enim significat *validam apprehensionem*, quasi obsistenti injectam manum[k]. Sed cur non tradidit senex filiam suam? Fortasse quòd cives ejus formâ non caperentur, quibus uxor Levitæ admodum pulchra videbatur †. ¶ *Cùm abusi essent*, [Hebrew]] *Et falsitaverunt in ea*, Pi. D. *illuserunt ei*. Ti. sive, *in eam*, Mo. sim. Jon. *vexârunt eam*, Sy. *abusi sunt eâ*, P. *indefinenter*, JT. *exercuerunt in ea cupiditates suas*, Ar. Conjugatio Hithpahel frequentiam actûs, & immanem libidinem, designat[l]. Sign. hic [Hebrew] *facere* [Hebrew] *abominabilem coitum*, & horrendum designat scelus[m]. Præposteram in ea libidinem exercuerunt. Sic scribit Tacitus Annal. 13. *Neronem illusisse pueritia Britannici*[n]. ¶ *Manè*, [Hebrew]] Ita scriptum, sed lectum [Hebrew], *cùm ascenderet aurora*. Ut hic Aurora dicitur *ascendere*, ita dies *descendere* tempore vespertino, v. 11. Porrò, manifestè distinguitur *ascensus auroræ* à *matutino tempore* v. 27. Expende[o].

26. *Et ibi corruit*] Mortis causa erat, vel, 1. summus eorum quæ passa est dolor, vel, 2. summus pudor atque verecundia, ob quam in viri sui conspectum venire non auderet; vel potiùs, 3. quòd labore, vexationéque corporis nimiâ, defatigata, & quasi confracta exanimatáque, fuerit. Sic enim & Thessali, cùm Phocidem vastarent, [illegible], (i. e. *mulieres quasdam occiderunt frequentibus congressibus*,) inquit l. 8. Herod[p]. Stupratarum ad mortem usque exempla etiam in Moscovitarum & Turcarum historiis habemus[q]. Mulier illa cùm adulterium commisisset, nec fuisset affecta justâ pœnâ, moritur ad extremum in ipso adulterio, & pœnam talionis subit. An pœnitentiam egerit, non dicitur: sed esto, pœnas æternas evasit, Deus tamen vult in R. p. disciplinam conservari, & sumi pœnas de maleficiis, quæ si à pœnitentibus sustinentur, castigationes paternæ sunt, non pœnæ[r]. Porro, *cecidisse* dicitur *ad ostium domûs domini sui*. Res ipsa indicat, illam ab impurissimis hominibus procul à domo senis tandem fuisse distractam, ac nunc in illum, nunc verò in alium, locum abductam, in singulis verò humiliatam. Manè dimissa domini hospitium repetiit, eóque ægrè pervenit, adeò ut nec vocis compotem esse debilitas & ægritudo sinerent, sed animi priùs quàm corporis vigore destituta, ad ipsum limen jacuit †. Non ergò potuit clamare ut aperiretur ei, ideóque Levita ostium non aperuit[t].

27. *Et ecce concubina*, &c.] Rem non speratam significat. Inopinatè fœminam jacentem ostendit, eo prolapsam habitu ac gestu quo facilè cognosci possit reversæ animus, nimirum, fideliter & anxiè dominum suum repetentis[u]. ¶ *Sparsis in limine manibus*] Vel, quasi indormivisset, manibus capiti subjectis in limine[x]: vel, potiùs, cùm caderet, protenderat manus super limen; hic enim est cadentium habitus[y]. Ostendebat hoc eam mortuam fuisse, quia alioquin corpus suum collectum haberet, sicut viventes habent quando jacent: maximè tempore frigoris, quale erat Aurora[z]. Vel, hic habitus atque gestus quasi opem implorantis, atque vim injuriámque indicantis. Hujusmodi illud apud Virgil. Georg. 4. de Eurydice; *Jámque vale: feror ingenti circumdata nocte, Invalidásque tibi tendens (heu! non tua) palmas.* Eo itaque habitu à morte occupata corruit, eodémque jacuit, cùm præ debilitate immota mansisset[a].

29. *In duodecim partes concidens, misit in omnes terminos Israel*] Putà ad 12 Tribus, cuique Tribui unam partem[b]: adeóque unam partem misit ad tribum Benjam. quia non ea dum peccàrat tota, sed una tantùm urbs, ideóq; poterat & ipsa Tribus ad noxii putridique unius membri sui sectionem invitari[c]. Ad Benjamin misit, nè viderentur contemni, vel reputari tanquam hostes[d]. Sed non est credibile ad eos misisse, quia latorem occidissent †. Alii igitur pro ea tribu substituunt Levitas. Sed ii nusquam certas sedes habebant, & dispersi erant per omnes Tribus[f]. Vel, duas partes misit ad tribum Manasse, unam cis, & alteram trans, Jordanem[g]. Misit ad tribuum Principes, & verisimile est bajulis injunctum fuisse, ut rem omnem, uti acciderat, illis explicarent. Et ad omnes Tribus misit, quia nullus tum Rex vel Judex esset, qui totius populi principatum gereret[h]. Porrò, hoc Levitæ factum singulare est ac illegitimum: nam & contra Legem Dei est, Deut. 21. 23. & contra publica communiáque humanitatis & honestatis jura, quæ sævire in mortua corpora prohibent; & contra officium maritale, quæcunque tandem obtendatur ratio[i]. Verùm non peccavit hic maritus, quia non concidit uxorem ad dehonestationem corporis ipsius, sed potiùs ad honorem illi restituendum per vindictam tanti flagitii[k]. Zelo justitiæ & à Deo impulsum hoc fecisse aiunt, ut eos ad vindictam accenderet[l]. Atrocitas facti ad atrocia remedia eum compulit. Nec falsus spes fuit; nam hic conspectus fecit ut omnes Tribus in commune consulerent, quod pridem factum non fuerat[m]. Ultionem cogitans Levita, ab horrendo spectaculo inchoandum censuit. *Segniùs irritant animos demissa per aurem Quàm quæ sunt oculis subjecta fidelibus*—Horat. de Arte poetica[n].

30. *Ferte sententiam*, [Hebrew]] Ad verb. *Ponite vobis super illud*, Mo. vel, *ad istud*, Pi. super malo illo[o]. *Adhibete vos ad istud*, JT. Vos totos huic negotio applicate, Ma. *Expendite hanc rem*, Ti. Ang. *Ponite vobis ipsis consilium super eam rem*, ο′. *Ponite* (sub. *cor*) *super eam*, vel, *super hanc, rem*, M. P. V. D. Pi. i. e. Diligentissimè perpendite. Hebraismus[p]. *Ponite*, scil. cor. Quæ phrasis integra habetur 1 Sam. 25. 25. Concurrunt igitur hic duæ figuræ contrariæ, videlicet, ellipsis & pleonasmus: Redundat namque pronomen *vobis*; deest verò nomen *cor*[q]. Bene accusationem instituit: non conquestus est apud Amorrhæos vel Jebusæos, sed apud suos populares. Nec ferendum erat, ut impunè leges palàm & nefariè violarentur[r].

CAP. XX.

1. *Egressi sunt omnes*] Exceptis Benjamitis, ut patet cap. v. 12 †. ¶ *Quasi vir unus*] H[e]: Unanimi consensu[t]. Sic Hippocrates ep. ad Abder. de Democ. [illegible], (i. e. *Pro uno homine, tanquam unus homo, tota civitas tumultuatur*[u].) ¶ *De Dan*, [Hebrew]] Ad verb. *de ad Dan*, Ma. vel, *ad ex Dan*, Jon. *à Dan*, ο′. Sy. M. P. Tr. Mo. geminatis particulis, idem quod [Hebrew]. Talia sunt in Latio, *inanic*, *depost*, *exante*, &c. Terminus hic terræ Septentrionalis[x]. ¶ *Usque Bersabee*] Urbs erat in tribu Judæ, vel Simeonis, versùs Philisthæos & Austrum. Hic terminus meridianus, Gen. 21. 33[y].

¶ Et

¶ *Et terra Galaad*] ità Jon. Os. Hic Trans-jordanini indicantur, quorum terra *terra Gal.* ab adjac. monte appellatur. ¶ וְאֶרֶץ הַגִּלְעָד] *Usque ad terram Gilead*, ο'. M P. Ti. Mo. V. sub. *à mari mediterraneo*, V. *Et terram Gilhadis*, JT. terminum ab Oriente, Jun. Vel, *&* *à terra Gilead*, P. V. Subaudienda fuit præpositio מִן ex præcedenti. Describit longitudinem Terræ sanctæ, ab Aquilone ad Meridiem, & latitudinem, à Galaad usque ad mare Mediterraneum. ¶ *Ad Dominum in Maspha*] Qu. 1. Quid *Maspha*? & ubi? Resp. 1. Q. Siluntem intelligunt, sic dictam, quòd in editiore loco sita esset; מִצְפָּה autem est specula. 2. Quatuor erant urbes in Judæa dictæ *Maspha*. At *Maspha* hæc erat in confinio Judæ & Benjamin. Ideóque & Judæ adscribitur, Jos. 15. 38. & Benjamin, Jos. 18. 26. Credi tamen potest potissimè à tribu Juda fuisse habitatam, quòd ea Tribus & honoratior esset & numerosior. Hic convenerunt, vel, 1. quia vicina erat *Gabaa*, quam punire volebant, æquè ac urbi *Silo*, ubi Tabernaculum, &c. erant. 2. Quia hic convenire solebant Israelitæ cùm quid decernendum esset. Hic sacri conventus celebrabantur, & publicæ orationes populi, 1 Sam. c. 7. v. 6. 1 Mac. 3. 46. & Jer. 40. Hic autem conveniebant, quòd hic Dominus magnam salutem concessisset tempore Josuæ, & quòd hic erat domus orationis. Unicum illis erat Templum, at Synagogæ seu proseuchæ plures, & quædam celebris & princeps hoc loco, à qua ideo Rabbini synagogarum originem repetunt. Qu. 2. Quomodo dicuntur hic convenire ad Dominum? Resp. 1. Quia *Maspha* erat in alto loco, indéque Silo conspici poterat: ità congregantur *ad Dominum*, eminus in Tabernaculo residentem. 2. Quia ubicumque est multitudo piorum, ibi Deus præsens adest. 3. Quia ibi erat altare (vel mensa, V.) Domini, & domus orationis. 4. *Convenerunt ad Dominum*, scil. consulendum, ex v. 18.

2. *Omnésque anguli populorum—convenerunt*, וַיִּתְיַצְּבוּ פִּנּוֹת כָּל הָעָם] *Et steterunt anguli omnis populi*, P. Mo. Pi. D. Jun. Ti. i. e. primores, magnates, proceres. Nam ut anguli in domo sunt præcipua, sic primates in populo. Anguli sunt ii qui authoritate præstant, & reip. molem quasi fulciunt; 1 Sam. 14. 38. Jes. 19. 13. Soph. 3. 6. Hi, instar angularium lapidum, (qui, cùm majores sunt & firmiores, totum sustinent firmántque ædificium,) Rempublicam sustentant, & firmam continent. Vel sic dicuntur, quia פִּנָּה etiam significat *collem*, vel *fastigium montis*, quod in angulum desinit, Soph. 1. 16. ubi Chald. reddit, *colles excelsos*. JT. sic vertunt, *Constiterunt* usque ab *extremitatibus totius populi*. Subaudiunt מִן, absque causa necessaria. Vel, *omnes anguli*, i. e. omnes populi habitantes in suis locis, quasi angulis. Sed priorem sensum præfero. *Familiæ omnis populi*, Sy. vel, *tribuum*, &c. Ar. ¶ *Et cuncta tribus*] Vel, *omnium tribuum*, ut ad angulos referatur, *anguli tribuum*, ut Jes. 19. 13. ¶ *In ecclesiam populi Dei*] קְהַל, & *in concione*, idem hic valet quod Græcum ὄχλος, Latinum *conventus*, aut *concilium*. ¶ *Quadringenta millia peditum*, רַגְלִי] *Peditis*, Mo. *peditum*, ο'. Jon. Sy. M. JT. [Ut sit Enallage numeri.]

3. *Nec latuit filios Benjamin*] Heb. *Et audiverunt*, &c. sub. *&* *tamen nihil curaverunt*. ¶ *Interrogatúsque Levita*, &c. וַיֹּאמְרוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל דַּבְּרוּ וגו'] *Dixeruntque filii Israel, Dicite*, Mo. sim. ο'. Jon. Sy. Ar. At alii, *Dixeruntque, Filii*, vel, *O filii, Israel, dicite*, &c. Ti. M. ex K. *Dicebant Israelitæ*, &c. i. e. Legatis missis Benjaminem convocabant, & suum negotium explicare jusserant. Potiùs Dicebant, scilic. ad Levitam & puerum illius: 1. patet, 1. ex cohærentia versûs sequentis, 2. ex vers. 12. 3. ex eo, quòd primæ partes dicendi in judicio dantur accusatori.

5. *Volentes me occidere*, אֹתִי דִּמּוּ לַהֲרֹג] *Me cogitaverunt* (*voluerunt*, Ar. *sibi proposuerant*, JT. *imaginati sunt*, Jun. *præ se ferebant velle*, Ti.) *occidere*, ο'. Jon. Sy. P. Mo. i. e. abuti me præposterâ libidine usque ad mortem. *Occidere*, putà, nisi morem gessissem ipsorum libidini: qui præoptabam mori potiùs quàm scelus illud perpetrari. ἀγαθὸν λέγω.

6. *Piaculum*, נְבָלָה] *Fatuitatem*, Ma. *Stultitiam*, vel *stultum factum*. Ferè accommodatur crimini quod contra publicam honestatem est, fœditatémque & ignominiam adjunctam habet.

7. *Adestis omnes filii Israel*] Heb. *Ecce, omnes vos filii Israel*. q. d. Hæc injuria non me solum, sed totam Israelitarum rempublicam, attingit. ¶ *Decernite*, &c.] Heb. *Date vobis* (vel, *afferte ex vobis*, M.) *verbum & consilium hic*, Mo. *Communicate inter vos*, &c. JT. Redundat לָכֶם, i. e. Ferte sententiam, & date consilium.

8. *Non recedemus in tabernacula*] Sub. *priusquam ulti fuerimus hoc piaculum*.

9. *Hoc contra Gabaa in commune faciamus*, עָלֶיהָ בְּגוֹרָל] *Contra eam per sortem*, V. P. sub. *ascendemus*, vel *ibimus*, V. Jun. Pi. Ti. *Oppugnabimus eam forte*, JT. i. e. Sortiemur qui annonæ curatores, & qui bellatores, sint futuri. *Sortésque mittamus in eam*, Ar.

10. *Ut comportent exercitui cibaria*, לָקַחַת צֵדָה לָעָם] Ad verb. *ad accipiendum cibum populo*, V. sim. Mo. Jun. ο'. vel, *pro populo*, Ti. *ut afferant*, vel *parent, cibum*, sive *commeatum, populo*, vel *pro populo*, P. Sy. Ar. JT. Pi. ¶ *Et possimus pugnare contra Gabaa—& reddere ei pro scelere quod meretur*, לַעֲשׂוֹת לְבוֹאָם לְגֶבַע בִּנְיָמִן כְּכָל הַנְּבָלָה אֲשֶׁר עָשָׂה] [Constructio paulò intricatior, quam sic evolvunt.] *Ad faciendum venire eos in Gebe* (vel *Geba*, Ma.) *secundùm omnem turpitudinem quam fecit*, Mo. *Ad faciendum venire eis, ad Geba*, &c. Jon. [Q. sic connectunt cum præcedentibus;] Qui accipiant commeatum pro populo *qui hoc facturus est, qui veniat contra Gibaam* (vel, *qui bellum faciat, veniátque contra Gibeam*, Ti.) *propter universam abominationem*, &c. M. Ti. Al. sic; Qui exercitui commeatum submininistrarent *ad res gerendas*, [ità exprimit τὸ לַעֲשׂוֹת,] *& Gabaam invadendam*, Ca. *Ut abeant contra Gabaam*, & puniant eos *pro universo scelere*, Sy. *Ut faciant* (sub. *populum*, V.) *quum pervenerit in Gibeah juxta omnem fœditatem*, P. Ang. *Ut invadendo Gibbam, faciant prout meritum est flagitium*, &c. JT. Heb. *secundùm totum flagitium istud*, Pi. Ut reddant filii Israel illis quod merentur pro tanto scelere.

12. *Et miserunt nuntios*] Nihil temerè aut præcipitanter instituunt. In privatis publicísque negotiis, antequam tribunalia summa adeantur, aut arresta expediantur, omnis tentanda satisfactionis pacísque moderata & placida ratio. Nolebant innocentes cum sceleratis involvi. ¶ *Ad omnem tribum Benjamin*] Heb. *per omnes tribus*. Capitur hic שֵׁבֶט pro מִשְׁפָּחָה, i. e. *tribus* pro *cognatione* & *familia*. *Tribus* & *familia* se mutuò explicant, & pro se invicem ponuntur. Cæterùm *tribus* exponitur *familia* Jes. 19. 13. Porrò, familiæ Benjamin decem erant, vel duodecim. ¶ *Cur tantum nefas?* מָה הָרָעָה הַזֹּאת] *Quod est hoc malum?* M. Ti. P. JT. sim. ο'. Jon. Sy. Ar. *Quod?* i. e. quàm grave & atrox? Nam eos non quærere de ipso facto apparet ex versu sequenti, ubi, factum ipsum extra dubium collocantes, authores illius sibi dedi petunt. מָה *Quantum?* i. e. Quantum esse putatis flagitium istud quod perpetratum est inter vos?

13. *Et auferatur malum*, וּנְבַעֲרָה] *Et abigemus*, Mo. *auferamus*, P. Sy. *exscindemus*, Ti. *ut exterminemus*, M. sim. Jon. *expurgabimus*, ο'. ¶ *Qui noluerunt*, וְלֹא אָבוּ ... בִּנְיָמִן] *Et noluerunt filii Benjamin audire*, Mo. Hic nomen בְּנֵי legitur, & non scribitur: cujusmodi alia sunt in textu Ebraico. ο'. & Jon. illud hic legunt. [Legunt & Sy. & Ar.]

14. *Ex cunctis urbibus*] Sub. *aliis*: sic v. 15.

15. *Viginti quinque millia*; ità ο'. in codic. Basileansi & Regio, licet in codice Romano sit 23 millia: עֶשְׂרִים וְשִׁשָּׁה אֶלֶף] *Viginti sex millia*, Jon. Sy. Ar. M. P. Ti. D. L. Tu. Hanc lectionem probant Hebræi omnes, Cajet. Vatab. Clarius, Montanus, & Hispanicus interpres. Nihilominus credendum potiùs nostræ versioni quàm Hebræo textui, inquit Bonfrerius, [satis pro imperio. Modestiùs frater ejus Malvenda:] Plerique, inquit, existimant Nostrum in damno esse, non sui, sed exscribentium, culpâ, & restituendam in eo lectionem 26 millia. Sed cum hoc numero non concordant sequentia: nam cæsa tantùm sunt 25 millia v. 46. & præterea 100 v. 35.

 & qui

& qui evaserunt fuerunt tantùm 600 v. 47e. Si ergò erant 26 millia, quid factum de aliis mille viris? Resp. 1. Mille isti viri non pugnabant, sed necessaria exercitui comportabant, iique, flagrante Gibeâ, ad alias urbes fugerunt, ubi ab Israelitis occisi sunt. Nam dicitur infrà, quòd *reversi filii Israel ad reliquias civitatis à viris usque ad mulieres percusserunt*[d]. 2. Quidam arbitrantur eos in prioribus prælus desideratos fuisse, cùm Israelitæ cæderentur *. At 25 mille numerantur v. 46. qui in tertia pugna interierunt[f]. 3. Illi 600 superstites ex illis tantùm describuntur qui in solitudinem versùs rupem Rimmon fugerunt: quum mille alii aliò poterant refugere, aut in Gabaa se recipere, ubi fuerunt interfecti. 4. Alii sic conciliant: 26 millia dici numero rotundo, comprehensis 700 Gibeanis, nempe, exactè 25700; nec sequentia reddenda, *præter habitatores Gibea qui numerati fuerunt*, &c. sed simpliciter, ut nos vertimus, *solùm de habitatoribus Gibea recensiti fuerunt 700 viri*, [quomodo & Jon. vertit;] q. d. in his 26 millibus soli 700 erant Gibeani viri lectissimi[a]. Dicendum igitur fuisse 26 millia, secundùm Hebraicam literam, cùm veritas librorum nostrorum ex Hebræis assumenda est, ut ait Aug. & habetur in Decret. & Jeronym. in Prologo super Genesin[b].

16. *Ità sinistrâ ut dextrâ prœliantes*, אִטֵּר יַד־יְמִינוֹ] *Obturati, sive clausi*, (*impediti*, Jo. *mutili*, Sy. *aridi*, Ar.) *manu suâ dexterâ*, P. Mo. Ma. i. e. Capti manu dexterâ, h. e. utentes manu sinistrâ pro dextera: quos scævolas appellamus[i]. *Quorum dextera manus inepta erat*, Ti. vel, *impedita*, M. Jun. Cajet. Mont. Clarius, Marinus, & Hispanicus Interpres. Solet scævarum genus promptum esse & audax. Sed unde tot scævæ? Resp. Fortè illis temporibus gloriosum habebatur, usu potiùs sinistræ quàm dextræ valere: nec enim hos penitùs dextrâ captos existimaverim[k]. JT. sic vertunt, *præcludentes manum suam dexteram*, i. e. ità præfidentes viribus & militari peritiæ suæ, ut vel manu sinistrâ cum hoste dimicare auderent[l]. ο'. vertunt, *ambidextros*, qui solent esse strenuissimi, &, lacientes pugnam ambiguam, hostibus magno detrimento esse[m]. ¶ *Et sic fundis lapides ad certum jacientes, ut capillum quoque possent percutere*, כָּל זֶה קֹלֵעַ בָּאֶבֶן אֶל־הַשַּׂעֲרָה וְלֹא יַחֲטִא] *Omnes illi è funda jaculabantur lapides ad crinem*, vel, *pilum capitis*, *& non aberrabant*, M. Jun. ο'. Jon. P. Ma. Ti. JT. Pi. Malim, *Fundâ jaciens lapidem*, Heb. *fundibulans lapide*[n], *sine erratione mittebat*, JT. potiùs, *jaciebat*. Heb. *non faciebat* (i. e. sinebat) *peccare*, scil. *lapidem*. Verbum *peccandi* in propria significatione usurpatur, pro eo quod est, à scopo aberrare. Sic Martial. *Frangere dum metuis, frangis crystallina: peccant Securæ nimiùm sollicitaque manus*[o]. Usus fuit verbo *peccandi* eo sensu Herodotus. Et hinc ductâ metaphorâ *peccare* dicuntur qui aberrant à scopo Legis Dei†. וְלֹא יַחֲטִא verti potest, *non committebat defectum*, i. e. non faciebat ut sagitta deficeret à scopo, vel, ut scopo careret. חטא in lingua Æthiopica significat *destitui, carere, non invenire*, aut *assequi*, ut Matt. 18. 25. Luc. 5. 19. Hinc rectè deducitur חֵטְא *peccatum*, defectus, carentia justitiæ legalis; quod omnia peccata, etiam originale, complectitur. Et hinc in Piel חִטֵּא significat, *mundare à peccato, expiare*: est enim propriè, *facere ut persona vel res peccato atque immunditie careat*[q]. Porrò, hyperbolica hæc locutio videtur[r]. Sed non omnino hyperbolen esse, similia exempla docent. *Indi adeò subtiliter jaculantur, ut emissis lapidis aut glandis pueri extremos duntaxat capillos attingant*: Philost. de vita Apollonii 2. 12. Insulæ Baleares à Βάλλειν *jaculari* dictæ sunt. Harum incolæ *tam certò jaculantur, ut plerumque ab scopo sibi proposito non aberrent. Efficit hoc crebra à pueris exercitatio. Parvulis enim pro scopo in stipite aliquo suspensus est panis, quem donec contigerint, jejuni manent*: Diodorus Siculus lib. 5. num. 206. Strab. l. 3. p. 167. Florus 3. 8. Veget. 1. 16 *. Iidem currentes feras & volantes in medio aere aves configebant, teste Silio Italico. Gothus miles, authore Saxone, exiguum quodlibet pomum baculo, eódemque longissimè remoto, superpositum primâ spiculi directione feriebat. Et à Rege sub pœna mortis jussus, pomum capiti filii sui impositum sagittâ abstulit. Soranus quidam emissum in aera telum, & jam deciduum, sagittâ alterâ contrivit & fregit: qua de re exstant Hadriani Imper. versus. Domitianus Imperator nonnunquam in puerum procul stantem, præbentémq; pro scopo dispansam dextræ manûs palmam, sagittas tantâ arte direxit, ut omnes per intervalla digitorum innocuè evaderent[s]. Apud Smyrnæum l. 4. in sagittario certamine pro scopo statuebatur galea setis equinis insignis: Hos pilos sagittâ emissâ Teucer quidam totondit. Et Proiex in Perside semel atque iterum secuit pilum 6 magnorum passuum intervallo à se distantem, ut narrat testis αὐτόπτης Olearius, Itineris Persici l. 4. pag. 399[v]. Porrò, Balcares aiunt *eam artem exercuisse ex quo tempore Phœnices eas insulas occuparent*; Strab. l. 3. p. 167. Phœnices fundas invenisse auctor est Plinius, l. 7. cap. 57[x]. Multum verò ea peritia ad rem bellicam conferebat, cùm frequens esset olim hujus instrumenti in bellis usus, quo non tantùm lapides, sed etiam plumbeas glandes, in hostes dirigerent. Mirum autem omnes Gabaonitas hanc artem calluisse: non dubium tamen assiduâ exercitatione acquiri posse. Et hæc res effecit ut Gabaenses difficulter debellari possent[y].

17. *Quadringenta millia*] Mirum videri possit non plures pugnatores fuisse, cùm in deserto, Num. 1. 2. & 26. numerati essent 600 millia; eósque Deus augeri voluit, ut totam Cananæam implerent, Exod. 23. 30. Idem dubium de Benjamitis moveri posset, qui primo illo censu erant supra 35 millia, hîc infra 26 millia. Dicendum autem, vel, post confecta adversùs Cananæos bella contracta fuisse militiæ tempora, ut, vel seriùs militare inciperent, vel citiùs desinerent; vel, potiùs, eorum multos ob peccata sua bello attritos fuisse[z]. Multæ ac graves calamitates eas afflixerant[a].

18. *Venerunt in domum Dei*; ità P. Mo. Ti. JT. Pi. Bo. nempe, in Silo, ubi erat Tabernaculum Domini[b]: בֵּית אֵל] Alii, *in*, vel *ad*, *Bethel*, ο'. Jon. Sy. Ar. M. Mo. Favere videtur huic explicationi, 1. quòd pro *domo Dei*, vel *Domini*, nusquam in Hebræo legitur בֵּית אֵל, sed vel בֵּית יְהוָה, vel בֵּית הָאֱלֹהִים: 2. quòd *Bethel* proxima esset urbi *Silo*, Jud. 21. 19. ut ob id, cùm castra tam numerosa non possent contineri urbe Silo, in vicina urbe Bethel constiterint, & indè ad Phinees miserint. Nihilominus rectiùs vertitur, *domum Dei*[c]. At Bethel erat propè Siluntem, & fortasse eò Arca translata fuit[d]. Sed hoc gratis dicitur: Nam domum Dei fixè & constanter toto tempore Judicum fuisse in Silo satis constat ex Jud. 18. v. ult. & Psal. 77. & ex Jud. 20. v. 27. *eo tempore ibi erat Arca fœderis*; quæ verba satis indicant eam ibi ab Israelitis inventam, non eò causâ belli impendentis delatam, & ex Jud. 21. 19. *Ecce, solennitas Domini est* (nimirum, aliqua à Deo in Lege præcepta,) *in Silo*. Solennitates autem istæ non celebrabantur extra locum Tabernaculi. Rursus, ibi erat Phinees, summus Sacerdos, v. 28. qui non alibi habitabat quàm ubi Tabernaculum erat *. ¶ *Consuluerunt Deum — Quis erit princeps, &c?*] De victoria nihil dubitant, (freti numero & causæ justitiâ,) nec interrogant[f]. q. d. Statutum est punire sceleratos: vires autem nostræ tantæ sunt, & adeò justa causa, ut de victoria securi sumus: sed non convenit inter nos quis primus procedat[g]. Rectè ad oraculum Dei confugiunt, ad vitandas contentiones; nec sine Duce aliquo rectè geri posset bellum[h]. ¶ Heb. *Quis ascendet* לָנוּ בַתְּחִלָּה] *Nobis in initio?* vel, *principio?* P. Mo. ο'. vel, *primùm?* JT. *in capite?* Sy. i. e. Quis ex omnibus tribubus prima dimicabit[i]? *Quis ascendet nobis, quo duce geramus bellum?* Ti. *Quis ascendet ante nos in acie?* M. ¶ *Judas sit dux vester*] Hebr. *Juda in principio*, sub. *ascendet*, V. Vox illa *Judas* non hominem, sed tribum, designat. Dices, Non quærebatur quæ Tribus præponenda esset, sed quis ex omnibus Dux futurus. Resp. Deus tantùm de tribu respondit, quòd eâ nominatâ, facile erat in personâ præficienda convenire, ut ad id opus oraculo non esset: sive quòd singulæ Tribus suum haberent Principem, quem hîc eligerent; sive quòd forti ad commit-

[e] Bo. La. [d] Ta. * D. in M. [f] M. [a] Ma. [b] Ta. [i] V. [k] Ma. [l] Jun. [m] Ma. [n] Pi. [o] Pi. † D. [q] Di. [r] Caj. To. La. Glas. * Ma. [s] Bo. [v] BA. 1. 3. 11. 819. [x] Ma. [y] Bo. [z] Bo. [a] Mart. ad v. 1. [b] V. D. [c] Bo. [d] D M. * Bo. [f] Mart. [g] Mr. [h] Bo. [i] V.

committeretur. Sola inter Tribus contentio metuebatur, at in eadem tribu pauci erant pares, inter quos solos potuit esse contentio. Porrò, ut Deus non solet in necessariis rogatus deficere; ità non solet in non necessariis multus esse [k]. Non quærunt, an debeant ascendere pugnaturi, nec, an Deus velit victoriam date: itaque Dominus non jubet eos ascendere, nec promittit victoriam; sed tantùm respondet, Quandoquidem sine me pugnare constituistis, Tribus Judæ prima hostes aggrediatur [l]. Porrò, ex his satis apertè colligitur hanc historiam eo tempore contigisse cùm adhuc nullus esset Judex in Israel. Si enim Judex aliquis fuisset, ei belli principatus debitus esset [m].

21. *Occiderunt de filiis Israel—viginti duo millia,* [וַיַּשְׁחִיתוּ אַרְצָה] *Et prostraverunt humi,* Sy. JT. *perdiderunt,* sive *corruperunt,* (vel, *prostraverunt,* M. Ti.) *ad* (vel *super,* o'.) *terram,* M. P. Ti. Mo. V. *perire fecerunt projectos ad terram,* Jon. *corruperunt,* (i. e. occiderunt,) *terram versùs sternentes,* Pi. Qu. Cùm justum esset bellum, idque etiam consulto & approbante Domino susceptum, cur tantam cladem semel & iterum acceperunt? Resp. 1. Causæ erant Deo, quas nihil mirum si nesciamus. Occulta enim & obscura sunt Dei consilia [n]. 2. Quæ causæ sunt (sunt autem plures) cur viro probo interdum ærumnæ contingant, eædem esse possunt cur populo innocenti contingunt. 3. Fit nonnunquam ut homines sibi justi videantur & innocentes, neque tamen sunt, & licèt unâ quapiam vacent culpâ, pluribus tamen aliis contaminentur. Fit etiam sæpe ut bene agant aliquid, sed cum eo plura peccent [o]. 4. Factum hoc, ut præterita eorum peccata castigaret Deus [p]. Vel, 1. quòd idolum Michæ permisissent [q]. At fuit hæc ante Michæ idolum historia, ut probabimus ad Jud. 21 [r]. Vel, 2. ob cultum Baalim & Astaroth *. Ordo id exigebat, ut Israelitæ priùs ipsius Dei, postea Levitæ, contumeliam ulciscerentur [t]. 5. Quòd, scilicet, nimis in sua fortitudine, aut numero, confiderent [v], nec opem Dei postulâssent [u]; nec satis seriò ad Deum accesserunt, cum precibus, jejuniis, &c [y]. Temeritate maximâ, hoste contempto, locum ad pugnam ineptum deligunt, nempe, inferiorem Gibeah, quam in excelso loco fuisse nomen docet; ibique iterum stultâ audaciâ pugnare voluerunt [z]. Quare priùs illos Dominus per geminam cladem expiare voluit, ut ultionem Domini contra Benjamitas exercerent [a]. 6. Quòd non consulerent Dominum an hoc bellum susciperent: Ejus enim rei causâ præcipuè datum erat Urim & Thummim [b]. 7. Fecit hoc Deus, ut majorem in eis excitaret religionem, pietatem, atque animi demissionem [c]. 8. Ut populum valde corruptum pessimorum interitu purgaret: quod & ipsum beneficii genus erat [d]. 9. Ut probaret & excitaret eorum fidem & obedientiam, quæ sanè hîc magna fuit; nam licèt secundò cæsi, tertiò tamen bellum Dei jussu instaurant. 10. Ut ostenderet se supremum esse necis & vitæ omnium Dominum, itáque omnes sacro suo metu & reverentiâ percelleret: uti & factum est. Similibus de causis Deus permisit piissimum Josiam à Pharaone occidi, &c *.

22. *Rursum filii Israel,* &c. [וַיִּתְחַזֵּק הָעָם אִישׁ יִשְׂרָאֵל] *Et confortatus est,* vel, *confirmavit se, populus vir Israel,* P. Mo. Jon. vel, *populus virorum Israel,* M. [sim. omnes.]

23. *Ut priùs ascenderent,* &c.] Hebr. *Et ascenderunt,* &c. Ms. M. *Quum ascendentes flevissent,* &c. JT. *Ascenderant autem,* &c. Ti. ¶ *Debeo ultrà procedere?* [הַאוֹסִף לָגֶשֶׁת לַמִּלְחָמָה] *An addam* (i. e. pergam, Pi.) *accedere ad bellum,* &c? Mo. V. Pi. Nihil adhuc petunt de auxilio & victoria, sed, quasi planè esset in suis manibus vincere, tantùm quærunt an dimicare liceat: unde nec Dominus promittit victoriam, sed tantùm potestatem facit illis, si vellent, dimicandi [f]. ¶ *Contra—Benjamin, fratres meos*] q. d. An ideo ingratum est bellum, quia contra fratres suscipitur? Sic nondum pugnaverunt fide [g].

26. *Sedentes flebant*] *Sessio* habitus est flentium. In Sacris opponuntur sessio & resurrectio, Psal. 138. 2. Thren. 3. 63 †. ¶ *Jejunaverunt usque ad vesperam*] Neque alia apud Judæos usitata jejunia quam quæ ad vesperam producebantur [h]. Quòd autem jejunârunt & sacrificia obtulerunt, indicia erant plenioris fidei atque conversionis. Fleverunt autem non perfunctoriè & leviter, sed acerbè & seriò, atque toto die [i]. ¶ *Obtulerunt holocausta,* &c.] Restituerunt decreto publico cultum publicum intermissum ob negligentiam, non Phineæ, sed aliorum sacerdotum, aut, ob loca non tuta. Vide suprà ad 17. 5 [k].

28. *Et Phinees*] Qui vixit 300 annos, propter zelum illum Num. 25 [l]. ¶ *Præpositus domûs*] Heb. *stans faciebus,* seu, *ad facies, ejus*; nempe, Arcæ, vel Dei. Vide Deut. 10. 8 [m]. ¶ *Exire debemus,—an quiescere?*] Plenior hæc est interrogatio quàm priores; rem enim omnem Dei arbitrio permittunt [n]. q. d. Quicquid tibi placuerit, faciemus [o]. Sese jam non ex odio vel invidia (quod hactenus fecerant) agere velle profitentur, sed ex Dei consilio atque judicio; quamobrem eos fratres suos appellant [p]. ¶ *Cras tradam*] Victoriam eo die promisit & præstitit, populo tamen priùs purgato [q], [ut dictum.]

29. *Posueruntque insidias*] Non obstante Dei promissione, *Cras tradam,* &c. Ea res docet, non debere cessare industriam humanam, etiam ubi certam tenemus promissionem Divinam: nam Dei promissio hominis industriam non excludit, sed potiùs confirmat, & ad felicem exitum perducit [r].

31. *Eruperunt de civitate,* [הָנְתְּקוּ] *Evulsi sunt,* P. Mo. *extracti,* M. Ti. Jon. *abstracti,* Os. ¶ *Ità ut vulnerarent*] Heb. *cœperunt percutiendo confodere,* JT. vel, *percutere confossos*: pro eo quod est, occidere, atque ità reddere confossos †. ¶ *Sicut primo die & secundo*] Non æqualitatem notat, sed similitudinem, quòd eâdem facilitate & spe victoriæ hoc fecerunt [s]. ¶ [כְּפַעַם בְּפַעַם] *Secundùm vicem, in vice,* V. Pi. *vice ut vice,* Jun. *sicut semel & iterum,* P. Ti. i. e. Ut aliàs, ità hâc quoque vice [t]. ¶ *Per duas semitas,* [בַּמְסִלּוֹת] *Per semitas,* P. i. e. in conjunctione semitarum, h. e. in bivio [v]. ¶ *Altera in Gabaa,* [גִּבְעָתָה בַּשָּׂדֶה] *Gibbam per agrum,* M. Ti. vel, *in agro,* o'. Jon. Mo. JT. Pi. sub. *viam,* JT. Per hoc distinguitur ista urbs à Gibha quam tunc Israelitæ oppugnabant; quippe quæ sita erat in monte, ut patet ex v. 23. & 30 [x]. Ascendit ad campestrem civitatem *Gebah,* quæ ab hac *Gibbah* perspicuè distinguitur Jos. 18. 24, & 28 [y]. Alii ergò illud, *in agro,* conjungunt cum *percutere,* [ità P.] vel referunt ad *viam,* via quæ ducit per agrum in Ghibham [z]. [Ità M.]

33. *Baal-thamar*] Significat *vallem palmæ,* sive *palmarum.* Unde Jon. hîc reddit, *planities Jericho.* Sed ea nimis distabat à Gabaa, nempe, 16 milliaribus Italicis [a]. ¶ *Insidiæ se aperire cœperunt,* [וְאֹרֵב יִשְׂרָאֵל מֵגִיחַ מִמְּקֹמוֹ] *Et insidiator Israel educens de loco suo,* Mo. מֵגִיחַ vertunt, *exibant,* P. o'. *eruperunt,* JT. Pi. *discesserunt,* V. *proripuerunt sese,* vel *abscesserunt,* V. Hic est verbum intransitivum, alibi transitivum [b]. ¶ *Quæ circa urbem erant,* [מִמַּעֲרֵה גָבַע] [Variè reddunt.] *Post denudationem Gibea,* JT. i. e. postquam Gibhani cum totis copiis exeuntes civitatem præsidio nudaverant [c]. Sumunt מִן *à,* pro *post,* more Latinorum: quod satis est Hebræis insolens [d]. Alii, *è graminetis Gibea,* P. Mo. D. K. in D. He. in M. sim. M. Ti. V. Al. *à planitie,* Jon. i. e. loco campestri, plano, & quasi nudo. עָרָה Hebraicè sign. *nudare,* Arabicè, *rectum, planum facere,* Matt. 20. 12. (Quam significationem commodè adhiberi in Hebraismo docebimus ad Psal. 137. 7. Esa. 22. 6. Sophon. 2. 14.) Æthiopicè sign. *complanare,* ut Marc. 1. 3. Luc. 3. 5. Quæ non parùm Jonathæ interpretationem stabiliunt *. At planities non videtur accommodata fuisse ad insidiarum occultationem. Rectiùs Hieron. pro מַעֲרֵה legebat מַעֲרָבָה, quod Occidentem significat. Ità o'. in codic. Basileensi & Regio habent ἀπὸ δυσμῶν, *ab occidente* [f]. Al. *à latere collis,* vel, *è latere Gibea,* Q. in Bo. Colles enim ad insidias tegendas apti †. Al. *ex valle.* Al. *ex cavea,* vel *spelunca.* Intelligo, de locis devexis, vel declivibus, Gibhæ *. Porrò, sequens narratio valde intricata est [g]. Fuga enim Benjamitarum videtur antecessisse

captam civitatem ex vers. 36. at secutam fuisse ex v. 42 [b]. Sic autem extrices, & digeras. Israelitæ se diviserunt in tres turmas, sive partes, inæquales tamen. 1. Insidiæ erant à tergo Gabaæ, ut, Benjamitis egressis, urbem ingrederentur. 2. Turma 10 millium, quæ Benjamitas urbe elicuit, ut prior turma urbem interciperet, eosque eos ad tertiam turmam, sive aciem numerosissimam totius reliqui exercitûs, simulatè fugiendo deduxit, dum urbis captæ signum à prima turma per fumum daretur: quo facto converterunt se, & omnes turmæ Benjamitas aggressæ sunt [f]. Benjamitæ bifariàm divisi sunt; pars persequebatur Israelitas qui fugiebant per unam semitam, alii eos qui fugiebant per aliam semitam, de quibus v. 31. Priores inciderunt in robur exercitûs Israelitici, à quo repulsi urbem versùs refugiunt, & in insidias incidunt, quæ vel simul cum Benjamitis in civitatem irruerunt; vel potiùs, Benjamitæ in avia diffugerunt. Posteriores item in altera semita videntur urbis incendium fugiunt, & cæduntur [h].

34. *Ab occidentali urbis parte*, [מִנֶּגֶד לַגִּבְעָה] *Contra* (vel *ad*, V.) *Gibea*, P. vel, *de loco qui erat è regione Gibea*, V. Collocaverunt se medios inter Gibham & Gibhanos, nè se in civitatem reciperent [i]. ¶ *Ingravatum est bellum*] Aut, *ingravescere* (i. e. acriùs geri) *cœperat*; q. d. pugnabant inter se acriter. Chald. habet, *& copia illa erant fortissima*; i. e. magno animo ingressi sunt eam urbem [m]. ¶ *Et non intellexerunt quidem omni parte illis instaret interitus*, כִּי נֹגַעַת עֲלֵיהֶם הָרָעָה] *Quòd attingens super eos* (*attingeret eos*, P. *pertigisset ad se*, V.) *malum*, Mo. [sim. omnes.]

35. *In illo die viginti quinque millia*] Bene, *in illo die*, nam & prioribus prœliis, quanquam superiores, Benjamitæ suorum amiserant ferme mille. Vide supra 15 [n].

36. *Filii autem Benjamin cœperunt fugere*] Intellige hoc non de omnibus Benjamitis, sed de eorum parte aliqua, quæ in majorem illam exercitûs Israelitici partem inciderat: nam cæteri non nisi post captam civitatem, & viso civitatis incendio, fugere cœperunt [o]. ¶ *Dederunt eis fugiendi locum, ut ad præparatas insidias devenirent*] Qu. Quo consilio insidiæ fuerant juxta civitatem præparatæ? Resp. 1. Non tantùm ut hostes fugarent & cæderent, id enim Israelitæ jam perficere poterant, sed datâ operâ illos cædere noluerunt. 2. Ut refugientibus ad urbem Benjamitis occurrerent, & simul cum illis eodem impetu in civitatem irrumperent: nam eo modo multas civitates captas legimus [p].

37. *Qui cùm repentè*, &c. וְהָאֹרֵב הֵחִישׁוּ וַיִּפְשְׁטוּ אֶל הַגִּבְעָה] *Insidiæ autem festinaverunt, & impetum fecerunt contra Gibba*, P. *extracta sunt super Gabaa*, Jon. *irruerant in*, vel *ad*, *Gibbam*, JT. Ang. Os. *festinantes extenderunt se versùs Gibeah*, M. Ti. ¶ *Ingressi sunt*, וַיִּמְשֹׁךְ הָאֹרֵב] [Variant.] *Et protraxit insidiator*, Mo. *extracti sunt ex insidiis*, M. Ti. [sim. Jon.] *Traxerunt sese*, i. e. proripuerunt sese in urbem [q]. *Protraxerunt seipsos*, Ang. Protraxit se, vel effudit se, post Benjamitas in civitatem [r]. *Et progressus est insidiator, & percussit*, &c. De hoc usu verbi מָשַׁךְ vide quæ nos ad Jer. 5. 8 *. Alii, *& protraxerunt* buccinæ sonitum *insidiæ*, P. sim. V. D. JT. Pi. Ang. Confer Exod. 19. 13 [t]. Sed non apparet quorsum fuerit illud fumi in sequentibus signum datum, si buccinâ captam civitatem indicaturi essent [v]. [At fumus longiùs distantibus id ostenderet, quod buccina illis qui propiùs adveniebant.]

38. *Signum autem dederant*, &c. וְהַמּוֹעֵד הָיָה וגו'] *Tempus autem constitutum erat*, &c. P. Mo. Ang. Ca. JT. D. Al. *Symbolum constitutum erat*, M. Ti. *Conventio facta erat*, V. מוֹעֵד, *certum tempus*, & *hora*, quæ, scilicet, insidiatoribus data est quando urbem igni supponerent [a]. ¶ *Ut ascendente fumo*, &c. הֶרֶב לְהַעֲלוֹתָם מַשְׂאַת הֶעָשָׁן] Ad verb. *multiplicare ad ascendere faciendum eos elationem fumi*, Mo. *quòd magnâ diligentiâ ascendere facerent incendium fumi*, P. *cùm illi excitarent* (vel, *multiplicando ascendere facerent*, Pi. sim. JT.) *elevationem fumi*, Ti. sim. Sy. *quòd plurimam fumi elevationem facerent ascendere*, M. *quòd multiplicabunt ad ascendere faciendum eos fumi columnam*, Jon. i. e. fumum qui præ se ferret figuram columnæ. Verto, *multiplicare* (vel, *multiplicandi*) *ut ascendere facerent combustionem fumi*; ut sit Macor, quod in quinta conjugatione simile est imperativo; i. e. quàm maximum possent excitarent incendium: vel, est imperativus, ut alloquatur ducem insidiarum; q. d. Da operam ut milites quàm maximum poterunt excitent incendium: vel, est nomen, & tunc deest ב *in*. De מַשְׂאַת vide Jer. 6. 1. Alii vertunt, *incendium permistum fumo* [y].

39. *Quod cùm cernerent*, &c. וַיַּהֲפֹךְ אִישׁ יִשְׂרָאֵל בַּמִּלְחָמָה] [Variant.] *Verterunt autem terga filii Israel in prælio*, V. sic M. Ti. nam simulârant fugam, suprà v. 32 [a]. *Retrahentibus se filiis Israel à bello*, Sy. *Retraxerunt se Israelitæ à filiis Benjamin*, Ar. Alii sic, *Converterunt se Israelitæ ad prœlium*, JT. sim. Mo. ο'. Jon. Os. i. e. Animadverso signo incendii & fumi, tunc converterunt se à fuga in prælium, &c. Sed prior sensus rectior est, nam Israelitæ converteront se in prælium v. 41 [a].

40. *Et viderunt quasi columnam*, &c. וְהַמַּשְׂאֵת הֵחֵלָּה לַעֲלוֹת מִן הָעִיר עַמּוּד עָשָׁן] *Et combustio*, vel *elevatio*, &c. [ut priùs transtulerant,] *cœpit ascendere è civitate, columna fumi*, Mo. ut sit ἀσύνδετον, D. vel, *ut*, seu *tanquam*, *columna*, P. ο'. Sy. Ar. vel, *columna* (subinquam, JT. vel, scilicet, Ti.) *fumi*, JT. vel, atque *columna fumi*, M. מַשְׂאֵת à נָשָׂא, quòd ignis in altum elevetur [b]. ¶ *Et flammas in sublime ferri*, וְעָלָה כְלִיל הָעִיר] [Variè reddunt.] *Et ascendit consumptio urbis*, Mo. vel, *consummatio*, ο'. *fumus*, Jon. *densus fumus*, Sy. Ar. *incendium urbis*, P. Tig. not. *totum* (vel *universale*, Ma.) *civitatis* incendium, M. כָּלִיל *totalis combustio*, ut sit in holocausto, quod propterea etiam כָּלִיל dicitur, ut עוֹלָה, ab ascendendo [c]. *Et universa civitas ascendebat in cœlum*, Ti. i. e. Tota civitas in flammam & fumum conversa ascendebat in cœlum [d]. *Universitas civitatis*, h. e. universa civitas: Nam in statu regiminis prius substantivum sæpe loco adjectivi positum est *.

41. *Fortibs resistebant*] Hebr. *Et vir Israel vertit*; sing. pro plur. i. e. Quisque Israelitarum fugientium antrorsum se obvertit [f]. *Verterunt*, i. e. versâ facie cœperunt persequentibus resistere [g]; ut priùs tergum verterant fugiendo, v. 39. ut eos in insidias pertraherent [h].

42. *Adversariis persequentibus*, וְהַמִּלְחָמָה הִדְבִּיקָתְהוּ] *Et prælium assecutum est eos*, P. Jun. sim. Mo. Pi. i. e. præliatores assequuti sunt, Pi. sic M. V. D. Pi. Metonymia subjecti. Sic Rom. 11. 7. *electio consecuta est*, pro, *electi consecuti sunt*: Metonymia adjuncti [i]. ¶ *Hi qui urbem succendebant*, וַאֲשֶׁר מֵהֶעָרִים מַשְׁחִיתִים אוֹתוֹ בְּתוֹכוֹ] Obscuriùs id dictum, ut nescias an ad hos insidiatores referri debeat [k]. *Et qui de urbibus* (subaud. *egrediebantur*, V. M. Ti.) *trucidabant eos in medio sui*, P. hoc est, inter cæsos agri & cæsos urbis. *Trucidabant eos*, nempe, illi qui collocati fuerant in insidiis [l]. *Homines insidiarum surrexerunt ex urbibus suis, occidentes in illis hinc & hinc*, Jun. Alii, *Et qui prodibant è civitatibus aliis*, &c. i. e. Israelitæ reliqui omnes, qui in propinquis civitatibus præsidio erant, & hujus belli eventum exspectabant, ii fusos Benjamitas incluserunt, & omni ex parte exceperunt. Sic in medio cincti undique trucidabantur [m]. Alii sic, *Et eos qui de urbibus*, reliquis, scilicet, Benjamitarum, in Gabaa erant, hos delebant in medio ejus, i. e. qui in insidiis fuerant, urbémque occupârant. Interea etiam in urbe Gabaa cædibus sæviebant in colluviem hominum qui ex reliquis Benjamitarum urbibus eò confluxerant [o].

43. *Ut ex utraque parte cæderentur*, &c. כִּתְּרוּ אֶת בִּנְיָמִן] *Et circumdederunt Benjamin*, Mo. Ti. *Cinxerunt*, in modum scil. coronæ [p]. Nam כֶּתֶר est *cidaris*, *corona* [p]. ¶ *Nec erat ulla requies*, &c. הִרְדִּיפֻהוּ מְנוּחָה הִדְרִיכֻהוּ] *Persequuti sunt eos, à domo requietis eorum contriverunt eos*, Jon. *Strenuè eos insequentes, viámque præripientes eis, nè tutum locum invenirent*, Ti. *Diligenter*, vel *strenuè*, *persecuti sunt eos* in loco *quietis*, i. e. in quo priùs quiescebant, aut existimabant se posse quiescere. Quidam, *hortati sunt sese mutuò ad persequendum eos, ne esset requies*, ut subaudiatur מִן, vel, *ut nulla esset requies* [q]. Legi potest, *à loco quietis abduxerunt*

duxerunt eos[v]. *Persequi fecerunt eum*, hortati sunt alii alios ut persequerentur eum qui in *quiete* erat, i. e. domi manserat, nec arma sumpserat. Q. subaudiunt אִישׁ, ut dicat, *virum quietis*. Sic *vinum* ponitur pro *vinoso*, *dolus* pro *doloso*, &c †. Al. *proculcaverunt*, vel *trucidarunt*, *quemque facilè*, Sy. Ang. *quieti* pro, *in*, i. e. *eum*, *quiete*, Pi. *sine magno labore*, JT. Aliis *Menuchah* est nomen proprium loci. Ità Forst. Mercer. & Hispaniens interpres. Vide in 1 Par. 2. 52. Jer. 51. 59[t]. *Conculcaverunt eos à Menucha*, M. Ang. *persecuti sunt eos* usque in *Menucha*, Os. ¶ *Ad orientalem plagam urbis Gabaa*, עַד נֹכַח גִּבְעָה] *Usque contra Gibea*, Mo. vel, *è regione Gibea*, P. Ang. i. e. Usque ad locum qui erat è regione Gabaa[v]. *Usque ad ipsam Gibea*, M. i. e. Usque ad Benjaminis fines versùs Jerusalem[x].

44. *Interfecti sunt*] In ipsa pugnæ æstu. Est enim ἀντίπτωσις. Itaque rectè vertas, *fuerant interfecti*[y].

45. *Fugâ palantes*, וַיְעֹלְלֻהוּ] *Et racemaverunt eum*, P. Mo. *quasi racemando succiderunt*, M. sim. Ti. Tralatio à vineis[z]. Palantes & in diversa loca tendentes trucidaverunt. Non dimiserunt ex eis racemos, sed omnes qui inventi sunt in viis trucidaverunt[a]. Etiam reliquias eorum occiderunt[b].

46. *Viginti quinque millia*] Et quod excedit. Vide suprà 35. Commune gentibus omnibus, majores numeros exprimere, reticere minores, ubi parùm ad summam conferunt[c]. Ellipsis usitata ad rotundationem numeri: ut quum 70 Interpretes dicuntur, pro 72; aut in Republica Romana centumviri, pro 105. Sic etiam suprà 11. 26. 2 Sam. 5. 5[d]. Omittit centum, v. 35 *: item mille qui enumerati fuerant in ipso delectu, qui ecciderant in duobus prioribus præliis[m]. [De quibus vide collectanea nostra ad v. 15.]

48. *A viris usque ad jumenta*, מֵעִיר מְתֹם עַד בְּהֵמָה] *De civitate perfectionem usque ad jumenta*, Mo. מְתֹם sign. *perfectionem*, & à multis accipitur de virili ætate; unde nostri, *à viris*, &c[n]. *De urbe consummationem*, *perfectionem*, i. e. omnia penitùs deleverunt usque ad jumenta[o]. *De urbibus viros*, in agris autem *usque ad jumentum*, P. *Ex urbibus eorum consumpserunt eos usque ad jumentum*, Jon. Ad verb. *à civitate hominis usque ad jumentum*: Hypallage, pro, *ab hominibus civitatis*, vel *civitatum*, *usque ad jumenta*, Pi. M. sim. JT. Ti. Ang. D. *Ex urbe homines usque ad jumenta*. מְתֹם est nomen collectivum de viris[p]: significat ipsum genus humanum; ut viros, mulieres, parvulos includat[q]. Novè nunc dixit מְתֹם, cùm alibi sit מְתִים; quod *mortales* interpretantur. Alibi מְתֹם est *integritas*, *sanitas*, à תָּמַם. Homines in urbibus communiter habitant, jumenta in agris[r]. *De urbe*: sing. pro plur. *In urbibus viros*, qui, scilicet, reliqui erant; i. e. homines utriusque sexûs, ac cujuscunque statûs *. *Urbem* hic ipsam *Gibbah* plerique intelligunt. Alii omnes urbes Benjamitarum, quæ hic exustæ dicuntur: quod sanè est verisimum ex Jud. 21. 23[t]. ¶ *Cunctásque urbes*, כָּל־הֶעָרִים הַנִּמְצָאוֹת] *Omnes urbes inventas*, i. e. exstantes, & nondum dirutas[v]: *quæ supererant*, Pi. *Inventio*, pro, *sum*, notavi aliàs[x]. ¶ *Flamma consumpsit*] Hebr. *miserunt in ignem*: Hypallage[y]: pro, *ignem miserunt in illas*. Sic Psal. 74. 7. Sic Levit. 17. 14. *Sanguis ejus in anima*, pro, *anima ejus in sanguine ejus*: Job. 17. 4. *Cor eorum abscondisti ab intellectu*, pro, *intellectum à corde*. Sic, *sanctitas templi*, pro *templo sanctitatis*. Simile, *dare classibus Austros*[z].

Q. 1. Num peccârunt Israelitæ in hac tam severa ultione? Respond. 1. Quidam affirmant[a]. Probant, 1. Quòd Deus noluit *filios pro patribus*, &c. occidi, Deut. 24. & Ezec. 18. 2. Quòd de hoc facto pœnitentiam egerunt, Jud. 21. 6, 15[b]. Resp. 2. Alii negant[c]. Verisimile est Israelitas, cùm jejunâssent & orâssent coram Domino, vovisse חֵרֶם, h. e. votum anathematis, ex quo nihil fas erat reservari. In civitate ad idololatriam deficiente idem faciendum erat ex lege Deut. 13. Benjamitæ autem flagitium apertum defendebant, quod non multùm distabat ab idololatria, & fieri potest ut civitas Gibeah esset idololatrica[d]. [Idem tamen auctor ad Jud. 21. 1. contrario ferè modo respondet.] τὸ חֵרֶם (inquit) minimè licuit nuncupare nisi jussu Dei, quod in ea historia factum non apparet. Deus modestè punit, nec universos perdere voluit in excidio Sodomæ, mundi antiqui, Ægypti, &c. Oportet in vindicando modum tenere, & sufficit punire sontes. Gravia supplicia minatur Deus Chaldæis, quòd plùs æquo in Judæos sævirent. Nunc Israelitas pœnitet crudelitatis suæ, sed serò[e]. Passim videmus in atrocioribus criminibus etiam extra Cananæos similem innocentum cladem fieri Deo auctore & præcipi, ut Num. 31. 17. Deut. 13. 15. Jos. 7. 15. & passim in anathematis, quæ Deus præcipiebat; cujusmodi & hoc anathema fuisse satis perspicuè colligitur. Nec si peccassent Israelitæ, aut nescivisset Phinees, aut de hoc crimine siluisset †. [Plura de hoc dicenda erunt ad cap. 21.]

[Marginal notes: [v] Tig. nes · † D. · [t] Ma. · [v] V. · [x] Ma. in Jon. · [y] G. · [z] D. · [a] V. · [b] M. · [c] G. · [d] Jun. Pi. · * Pi. V. Ma. · [m] V. · [n] Nobil. · [o] Ma. · [p] Schindl. in lexico. · [q] He. in Ma. D. · [r] D. · * V. · [t] Ma. · [v] V. · [x] D. · [y] Pi. D. V. · [z] D. · [a] To. Li. Ità Suarez & sent. Caj. in Bo. · [b] Q. in Bo. · [c] Ità Bo. Mart. · [d] Mart. · [e] Mart. ad Jud. 21. 1. · † Bo.]

CAP. XXI.

1. J*Uraverunt*] *Juraverant*, Bo. sim. JT. nimirum, ante bellum initum, Jud. 20. 1. Ad ampliorem, videlicet, facti detestationem[f]. Heb. *juratus fuit*, i. e. juravit. Sic, *juratus in legem Voconiam*[g]. ¶ *Nullus—dabit—uxorem*] Qui tam atrociter uxorem Levitæ tractaverunt, indigni sunt qui ex nobis uxores habeant[h]. Habuerunt illos eo loco quo haberi solent הַכְּנַעֲנִים, qui synagogâ moti affinitatem contrahere non poterant cum aliis[i]. Qu. An hoc juramentum licitum fuit, & obligationem peperit? Resp. Q. negant[k]. Jusjurandum hoc nec pium, nec legitimum, erat, adeóque non obligavit. Sic Benjamitas oportuit, vel alienigenas uxores ducere, quod erat Lege vetitum; vel perpetuò cœlibes agere, atque ità illa Tribus funditus interiret[l]; simúlque scortationis periculo illi exponerentur[m]. [Sed hæ rationes non satisfaciunt Bonfrerio.] Si quid (inquit) ex ea re mali secutum esset, per accidens id fuisset: quemadmodum si urbs aliqua anathematizata esset, non ob id ab ea pœna infligenda abstinere debuerunt, quòd satis scirent multos ex desperatione seipsos interempturos. Nec constat Deum totas Tribus, si grave flagitium admisissent, nullo modo anathematizari voluisse, cùm integras urbes anathemati subjecit, Deut. 13. & decem Tribus abduxit, &c. Nec credibile est, quod supponit Tostatus, tantam fuisse in toto populo & Phinea ignorantiam, ut juramentum hoc illicitum fuisse nescirent. Dico igitur juramentum hoc ab Israelitis & rectè conceptum, & rectè servatum, esse, non tamen comprehendisse casum illum extremæ necessitatis quo, nimirum, Tribus extingueretur, vel ad alia extrema incommoda veniret[n]. Postea consulentes Deum hoc nomine, non libertatem quidem à voto exoraverunt, sed didicerunt artem voti præstandi, & Tribus conservandæ. Sic quanti utrumque faceret demonstravit Deus, & religionem juramenti, & salutem populi[o]. Porrò, ex hoc loco discimus filiabus non licuisse injussu parentum nubere; alioquin dixisset quispiam, Etsi vos filias vestras illis dare non vultis, illæ sua sponte sese iis dedent, &c[p].

2. *Cœperunt flere*] Expletâ ultione subit miseratio[q].

3. *Quare—factum est ut—una tribus auferretur?* לְהִפָּקֵד מִיִּשְׂרָאֵל שֵׁבֶט אֶחָד] Ad verb. *ad deficiendum de Israel tribum unam* Mo. *ut desideraretur*, JT. Heb. *visitaretur*; Metonymia effecti[h]. *Ut requireretur*, q. quasi in recognitione & numeratione deesset, Nobil. *Ut periret*, Sy. *subtracta sit*, M. q. d. Quid egimus, &c? Actum est de hac tribu, nisi tu, Domine, huic malo remedium insperatum invenias[t]. Postulant ut Deus sibi rationem conservandi tribum explicet[k].

4. *Alterâ autem die*, &c.] Cùm, scilicet, jam impetrâssent consilium quod petierant, ut in sequentibus explicatur[l]. ¶ *Extruxerunt altare*] Qu. An rectè factum? Resp. Videtur quòd non: 1. quia ibi erat Altare Tabernaculi, 2. quia unicum Israelitis Altare permissum fuit. Nihilominus rectè hoc factum statuo[m]. Non peccârunt, quia in Sanctuario Altare hoc erexerunt. Jam autem Deut. 16. 2. tantùm vetatur nè extra Sanctuarium hostias in Altari immolent.

[Marginal notes: [f] Jun. · [g] D. · [h] Ma. · [i] D. · [k] Ità To. Mart. · [l] Mart. · [m] To. · [n] Bo. · [o] Ma. ex Jun. · [p] Mart. · [q] G. · [h] Pi. · [t] Os. · [k] Ma. ex Jun. · [l] Jun. · [m] Bo. ità La. Jun. Ma. T. Me.]

lent [x]. Illicitum quidem erat citra dispensationem Divinam Altare extra Tabernaculi locum erigere; at in Tabernaculo fieri interdum licitum erat [o]. Hoc novum Altare erectum est ob necessitatem. Cùm enim omnes Tribus congregatæ essent, ac singulæ plures vellent Deo offerre hostias, (bello prosperè confecto [p],) unum Altare Tabernaculi illis capiendis non sufficeret [q]. Hic casus necessitatis censebatur exceptus à lege illa communi unius Altaris [r], ut patet ex facto Salomonis, 1 Reg. 8. 64 †. Quòd unum tantùm Altare Lege imperabatur, ad ambulatoriam rempublicam restringendum est, cùm Altare huc illuc deferendum erat, ut ostendit Moses Exod. 20. 24 [t]. Proculdubio ex singulari Divina revelatione per summum Sacerdotem facta hoc Altare exstructum fuit [v].

5. *Juramento se constrinxerant*, &c.] De hoc nihil superius dictum est. Multa quippe in historia prætereuntur, quæ postea, non suo loco, facta indicantur [x].

6. *Ductique pœnitentiâ*] Non ob bellum, quod Deo auctore susceptum fuerat [y]: Sed, 1. ob zelum inordinatum [z]. Pœnitebat eos suæ crudelitatis [a]. 2. Ob eventum [b], & exitium allatum [c]; quòd interfecissent filios Benjamin [d].

8. *Jabes-Galaad*] Est hæc civitas in Galaaditide regione trans Jordanem, in tribu Manasse; de qua 1 Sam. 11. & 31 †.

10. *Decem millia*] At Heb. Chald. ο'. & Josephus constanter habent 12 millia † unde suspicantur in nostrum textum mendum irrepsisse [f]. ¶ *Percutite*, &c.] Pœna *decimationis*, (i. e. *militiæ detrectatæ*,) quòd à communi prælio & sceleris vindicta se subduxerint [g]. Josephus ait recusâsse ipsos suppetias ferre [h].

11. *Quæ cognoverunt viros*, וְכָל־אִשָּׁה יֹדַעַת מִשְׁכַּב זָכָר] *Et omnem fœminam cognoscentem, sive expertam, concubitum (cubile, ο'.) masculi*, Jon. M. P. Mo. Ti. ¶ *Virgines autem reservate*] Hæ enim magis amant primos sponsos quàm corruptæ [i]. Qu. Quomodo dignoscebant virgines? Resp. 1. Per explorationem matronarum [k]. 2. Communi famâ [l]. Satis ad hanc rem fuit moralis certitudo. 3. Ipsa ætas vixdum nubilis in multis fidem facere potuit [m].

12. *Quæ nescierunt viri thorum*, אֲשֶׁר לֹא יָדְעָה אִישׁ לְמִשְׁכַּב זָכָר] *Quæ non expertæ fuerant virum concubitu maris*, JT. Porrò, solas virgines quæ puberes sive nubiles erant, vel mox nubiles futuras, reservatas esse, cum Serario, probabilius puto; quanquam To. existimat etiam alias servatas esse: Scriptura enim indicat tantùm 400 reservatas fuisse [n]. ¶ *Ad castra in Silo, in terram Canaan*, אֶל־הַמַּחֲנֶה שִׁלֹה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן] [Variant.] *Ad castra Silo, quæ est in terra Canaan*, Sy. [Alii ad castra referunt τὸ אֲשֶׁר:] *Ad castra in Silo, quæ erant* (vel, *quæ remanserant*, JT. V.) *in terra Canaan*, P. i.e. quæ non trajecerant Jordanem, ut Jabesitas oppugnarent [o]. Porrò, hæc in *Canaan* fuisse dicuntur, ad discrimen Jabes-Gilead, quod erat trans Jordanem [p]. Terra cis Jordanem propriè terra Canaan dicta est, utpote quam Cananæi semper possederant; at terram trans Jordanem olim habitârant Idumæi, Ammonitæ, & Moabitæ, qui ab Amorrhæis pulsi erant [q]. Porrò, ex hoc loco patet Bethel & Silo eundem locum esse, & Bethel hic accipi pro domo Dei, non pro certo loco [r].

13. *Et præceperunt eis*] Heb. *locuti sunt*, sub. *per legatos*, qui verba facerent †. ¶ *Ut eos susciperent in pace*] Heb. *& promulgaverunt* (vel, *vocaverunt*, Ma.) *eis pacem*, JT. שָׁלוֹם cum *pace*, P. vel, in *pace*; i. e. appellaverunt eos verbis pacificis. Al. *de pace cum illis egerunt* [t].

14. *Et data sunt eis uxores*] In quo juramentum suum non violârunt. 1. Quia non dederant eis suas filias. 2. Jabeseni suas filias illis dare potuissent, si superstites essent, siquidem ipsi juramento illo sese non obligaverant [x]. ¶ *Alias non repererunt*, וְלֹא מָצְאוּ לָהֶם כֵּן] *Et non invenerunt eis sic*, Mo. V. Ma. i. e. Neque hoc modo, hâcque excogitatâ à se ratione, invenerunt tot uxores quot illi erant [y]. *Neque suffecerunt eis sic*, Jon. Sy. Ar. M. Ti. D. sim. JT. Pi. מָצָא hic valet *sufficere*, ut Num. 11. 22. Hos. 12. 8. Hinc הִמְצִיא Levit. 9. 13. *suppeditavit*; Psal. 21. 9. תִּמְצָא יָדְךָ לְכָל *sufficiet manus tua omnibus inimicis tuis* [y].

16. *Dixerúntque*] Hæc dicuntur per recapitulationem de omnibus illis superstitibus: & tunc in fine 18. versûs subintelligentur quæ priùs dicta fuerant de hac materia. Vel illa intelliguntur de ducentis illis tantùm qui non habuerunt uxores unà cum aliis: & ità hîc post *reliquos* subaudiendum erit, *ducentos* [y]. ¶ *Quid faciemus reliquis, qui non acceperunt uxores?* לַנָּשִׁים] Εἰς γυναῖκας, *in uxores*, ο'. Malim, *de uxoribus*, D. *quod ad uxores*, JT. *quod ad uxores attinet*. Sic alibi, *quod ad opera hominum*, לִפְעֻלּוֹת אָדָם. ל ità sæpe sumitur [z].

17. *Providendum est*, יְרֻשַּׁת פְּלֵיטָה לְבִנְיָמִן] [Variant.] *Hæreditas evasionis Benjamin*, Mo. sub. *sit*, P. vel, *sit ipsi Benjamin*, Tig. not. i. e. Studendum est, aut conniendum, ut ex tribu Benjamin aliquot serventur, qui sint vice hæreditatis ipsi Jaacob [a]. *Oportet nos relinquere superstitem Benjamino*, Ar. vel, *conservandum esse reliquum Benjaminem*, Sy. *Possessio evasionis filiis Benjamin*, Jon. *Possessio ereptionis est Benjamin*, i. e. Deus hos eripuit & conservavit nobis tanquam partem possessionis aut thesauri [b]. Al. sic; Oportet *hæreditatem esse pro iis qui evaserunt ex Benjamin*, Ang. Al. sic, *Hæreditas in Benjamin eorum erit qui evaserunt*, Ti. sim. M. *Hæreditaria horum qui evaserunt possessio pro Benjamine futura est*, JT. i. e. In sua tribu semper est futura sors quæ antè fuit Benjaminitarum. Heb. *Possessio hæreditaria evasionis Benjamin*, Jun. *Hæreditas evasionis*, i. e. eorum qui evaserunt. Sic, *deportatio*, pro *deportatis*, & *captivitas*, pro *captivis*. Sic alibi, *& erit evasio*, i.e. aliqui qui evadent. Hæreditas hæc à Jacobo Patriarcha, qui voluit ut essent duodecim Tribus in Israel, non igitur hæc exscindenda [c]. Nulla pars hæreditatis ipsorum transferenda est ad aliam tribum: uxores ergò eis dandæ sunt, ut multiplicent, & hæreditatem suam occupent [d].

18. *Constricti juramento*] Quidam negant eos hoc juramento obligatos fuisse, quia & imprudenter factum esset, & illicitum, quia contra charitatem, nempe, contra reparationem Tribûs †. At verò Tribus aliâ ratione reparari potuit, ut sequentia docent; ideóque juramentum hoc servandum fuisse puto [f]. Juramentum hoc obligabat eo casu, quo Benjaminitis reliquis de uxoribus provideri potuisset. Non autem obligabat eo casu, scilicet, quo una Tribus perire debuisset, vel alienigenæ ducendæ essent [g]. Et peccâssent Israelitæ, si jurâssent se in tali necessitate & periculo non daturos uxores Benjaminitis [h]. Quoad errantem tamen conscientiam obligabantur, quia se eo teneri è nimia simplicitate ac imperitia opinabantur [i]. Jusjurandum illud temerè & sine judicio susceptum fuit, neque debuit ullo modo servari. Neque, ut verisimile est, à posteris custoditum est [k].

19. *Ecce, solennitas Domini*] Qu. Quænam hæc solennitas? Resp. 1. Q intelligunt de nundinis [l]. 2. Erat festum expiationum [m]. Sed celebris hæc saltatio non convenit jejunio publico [n]. Vel, 3. erat solennitas alia festi alicujus [o], Deo dicati. Nam, 1. τὸ חַג aliter non accipitur: 2. dicitur *festum Jehovæ*: 3. locus hoc indicat, nempe, Silo, ubi Tabernaculum [p]. [At Osiander contendit hanc Silo non illam fuisse ubi Tabernaculum, sed aliam, quæ ad Septentrionem Bethel sita erat.] Videtur fuisse festum Tabernaculorum [r]; tunc enim collectis uvis, vites abundant foliis & pampinis, sub quibus raptores hi latebant, v. 20 †. tunc etiam peractâ vindemiâ totos sese hilaritati dabant [t]. ¶ *Anniversaria*, מִיָּמִים יָמִימָה] *A diebus in dies*, ο'. Mo. Ti. Pi. *de tempore in tempus*, Sy. Ar. *de anno in annum*, JT. M. D. P. Capitur hîc יָמִים, more Hebraico, pro *anno*. Jon. accipit pro *tempore* מוֹעֵד *certificationis*, h. e. *calendarum*: sunt autem *calendæ* novilunia [v]. ¶ *Quæ sita est ad septentrionem urbis Bethel*] [Hæc verba quidam referunt ad *Silo*, cujus situs hîc describitur. Ità ο'. Jon. M. Ti. Bo.] Hinc constat *Siluntem* non fuisse in tribu Benjamin, ut vult Adrichomius, sed in tribu Ephraim, ut Hieron. Erat enim Tribus Ephraim Aquilonaris Tribui Benjamin, porrò, Bethel erat in confinio Ephraim & Benjamin.

Vide

Vide Gen. 28. 19. Ergò quicquid ad Aquilonem Bethel erat intra sortem Ephraim concluditur [x]. Miratur K. cur his signis describant Siluntem, cujus situs notissimus erat [y]. [Alii ergò aliter accipiunt.] Designant ac describunt eis locum in quo virgines solebant ducere choros, ubi possent delitescere, & rapere virgines; non autem describunt situm urbis Silo, quem omnes nôrant. Hic אשר pro באשר positum est, & subauditur *locus* [z]. Sic Sy. *celebratur in Silo, ab aquilone Bethel:* vel, in loco *qui est ad aquilonem Bethel*, P. sim. Belg. Ang. JT. V. *In Silo, & celebrabitur de tempore ad tempus ad levam Bethel*, Ar.

[a]21. *Cùmque videritis filias Silo ad ducendos choros ex more procedere*, לָחוּל בַּמְּחֹלוֹת] *Ad choreas agendas in choris*, Mo. *ad saltandum choreis*, JT. vel, *in choris*, P. i. e. ad ducendum choros [a]. Malim, *ad fistulandum fistulis*. Hâc significatione eædem, aut cognatæ, voces accipiuntur Exod. 15. 20. 1 Reg. 1. 40 Psal. 87. ult [b]. *Ad pulsanda tympana*, Sy. *cum tympanis & fistulis*, Ar. Notat Pet. Martyr virgines festo abusas esse, dum in conventu sacro se dederint rebus ludicris & saltationibus, cùm occupari debuissent rebus gravioribus. Festi quippe dies ad id erant instituti, ut populus conveniret, audiret verbum Dei, &c. Proinde non est mirum si raptus hisce puellis oblatus est [c]. Verùm non ex puellari lasciviâ ducebantur hi chori, sed ex religione, patriâque ceremonia [d]. Qu. Cur puellas Siluntinas potiùs rapi jusserunt quàm aliarum urbium? Resp. 1. Factum hoc ad tutelam Benjamitarum, quorum sorti Silo conjuncta erat, ut brevissimè possent puellas in aliquam urbem suam ducere, antequam viri Silo eos consequerentur. 2 Fortassis in Silo, & non in aliis locis, fiebat talis solennitas †. 3. Non illæ solæ raptæ erant, sed aliæ quæ ex omnibus Judææ civitatibus eò conveniebant, in annuis solennitatibus, ad quas cum maritis & parentibus sæpe spontè itabant mulieres, licèt ad id non tenerentur [f].) Potiùs tamen nominant filias Silo, quia hæ certò adfuturæ erant, & cæteris ad hosce choros præituræ: de cæteris incertum an venirent, aut etiam, si advenissent, an choris hisce se conjungerent [g]. Raptæque sunt dicuntur quidem Siluntinæ, quia vel Siluntem, vel Silunte, procedebant: fieri tamen potuit ut ex diversis tribubus conjunctæ aliæ fuerint [h]. Non erat solennitas loci, sed populi Israelitici, qui ad festum conveniebant: cumque non possent omnes Israelitæ unâ civitate contineri, extendebant se in omnes partes vicinas urbi, & ad eas potissimùm quæ hic describuntur [i]. ¶ *Et rapite uxores*] Qu. An licitè raptum hunc consulere potuerunt? Respond. Q. affirmant [k]. Quia singuli tantùm particulatim jurârunt se eis proprias filias non daturos, (spontè, scilicet [l],) non autem non daturos aliorum filias communi decreto [m]. Non jurârunt se non daturos consilium, quâ ratione Benjamitæ sibi prospicere possent, aut impedituros quò minùs acciperent [n], aut non permissuros, vel non suasuros, ut vi vel dolo rapiant [o]. Tenebantur tantùm juramento ex conscientia erronea; itaque quâcunque ratione conscientiæ satisfacerent, licebat illis contra eam operari [p]. Juramentum cùm non obstringat ultra mentem jurantis, certumque sit hunc necessitatis casum, quo delectu sponsarum integra Tribus excidenda esset, Israelitis cùm jurarent non venisse in mentem, certum est eo casu illos ad id obstrictos non fuisse. Quia tamen erroneâ conscientiâ putabant sese obstringi, prudenter ad raptum suadendum diverterunt [q]. Defendit, aut excusat, hoc factum Benjamitarum Ambrosius loco quem protulimus de J. B. & P. 2. 13. 5. Seneca in Excerptis, *Lex eum tenet qui juvat exsulem, non qui patitur juvari.* Symmachus, *Inanem metum divinæ animo vestro tenuit incutere, si quis asserat conscientiam vos habere prabentium, nisi detrahentium subieritis invidiam.* Certè illi innocentes erant qui consilium rapiendi non dederant: quod ipsum factum non fuisset, si Princeps cum imperio fuisset in populo. Vide finem hujus capitis [r]. Porrò, nec parentes filiarum perjuri erant, quia consilii raptûs non erant conscii, nec dederunt illis filias suas, sed hæ illis abreptæ sunt †. Et aliud est permissio aliud positiva donatio, quam solam sibi interdictam juramenti religione existimabant [s]. Denique, nec Benjamitæ peccârunt, 1. quia ipsi jurejurando non obstringebantur [t]: 2. quia hic raptus consilio vel decreto superiorum ob finem honestum factus est [u]; & sic, ut exspectaretur quoque consensus parentum virginum, & multò magis ipsarum virginum, sicut sequitur v. 22 [x]. [Alii contrà hoc factum damnant.] Quòd illi jusjurandum interpretantur & leniunt, speciem aliquam habet æquitatis: Sed non candidè & simpliciter agunt, nec dolus jusjurandum solvit, imò potiùs astringit. Nolunt exemplum præbere perjurii, & dant raptûs, quod flagitium nihilo levius. Et quid si ex his raptis aliquæ fuissent hæreditariæ? Eam igitur legem violâssent. Adhæc Deus cavit nè matrimonia citra parentum consensum sint rata: at hoc invitis parentibus factum. Ex uno scelere in aliud labuntur, nec Dei sententiam in hoc facto requisiverunt [z]. Supposito quòd juramentum tenuisset, peccavissent illi Seniores hoc consilio. 1. Quia faciunt contra juramentum suum: Intentio enim jurantium erat, ut Benjamitæ nullam uxorem haberent de Israel, hic autem procurant illis uxores. 2. Quia incitabant alios ad perjurium, siquidem volebant patres virginum filias suas Benjamitis relinquere [a]. Porrò, simili modo Romulus & Romani instituerunt ludos, (magnos Circenses [b],) & advenientes ad eas rapuerunt virgines Sabinas, ut eas haberent uxores. Id factum post annos 700 [c]. Aristomenes Messenius festis Hyacinthinis rapuit de choreis ludentium Spartanarum virgines 15. Hieron. ad Jovin [d].

22. *Misereminì eorum*, itâ Sy. Ar. חָנּוּנוּ אוֹתָם] Ad verb. *Misereminì nostrì eorum*, Mo. *Compassi fuimus illis*, Jun. [rectè, si esset חַנּוּנוּ.] *Misereminì nostri propter eos*, M. P. V. Interpretes nostri communiter hallucinati sunt in hoc verbo, quia חָנְנוּ, vel חָנּוּ, legerunt, pro חָנּוּנוּ. Scribitur enim hîc in duplicatorum ordine, cum affixo plurali primæ personæ; & est sensus, חָנּוּנוּ בַּעֲבוּרָם, [lege בַּעֲבוּרָם,] sicut & nos vertimus †. q. d. Non potuimus aliâ ratione dare illis uxores [f]. *Impertite iis hanc gratiam*, Tr. *Gratificamini* (vel, *Donate*, Pi.) *nobis illas*, JT. Heb. *illos*. Enallage, qualis Exod. 1. 21. & suprà 19. 24 [g]. אוֹתָם pro אוֹתָן, quod crebrum in hoc capite [h]. q. d. Non illis, sed nobis, datæ reputantur [i]. Sinite in gratiam totius Israelis illos habere eas mulieres [k]. K. אוֹתָם exponit מֵהֶם, aut, *date illas nobis dono* [l]. Fortè illud נ posterius in voce חָנּוּנוּ posset censeri paragogicum, ut videntur sensisse Pagn. Forst. Tig. & alii qui nullam hujus affixi rationem habuerunt [*]. ¶ *Non enim rapuerunt eas*, כִּי לֹא לָקַחְנוּ אִישׁ אִשְׁתּוֹ בַּמִּלְחָמָה] *Quia non accepimus* (vel, *reservavimus*, Ang.) *unusquisque* (vel, *unicuique*, P. Ti. M. sim. Belg. Ca. Ang. אִישׁ pro לְאִישׁ, V.) *mulierem suam in bello*, Mo. vel, in prælio illo, nempe, in Jabes Gilead: In eo non tot accepimus virgines quot sunt viri [m]. Non mandavimus iis quos ad Jabes Gilead misimus, ut si puellarum virginum numerus non esset satis magnus ad uxores dandas singulis Benjamitis, vivas conservarent etiam alias mulieres, donec justum numerum haberent. Quasi dicant, Culpa est imprudentiæ & incogitantiæ nostræ [n]. *Quia non servaverunt secum, dum fugerent, uxores suas*, Ar. Alii aliter, *Quia non excepimus cuique uxorem suam in isto bello*, JT. i. e. quia horum uxores promiscuè tolli cum aliis curavimus unâ expeditione, ut narratum est suprà, 20. 48 [o]. ¶ *Non dedistis, & à vestra parte peccatum est*, כִּי לֹא אַתֶּם נְתַתֶּם לָהֶם כָּעֵת תֶּאְשָׁמוּ] *Nam vos non dedistis illis, neque jam rei eritis*, JT. Glas. Est ellipsis particulæ negativæ ex membro præcedente repetendæ: nam negativa hæc particula in sequentia commata vim suam non rarò extendit, ut Deut. 33. 6 [p]. Sensus est, Non est cur metuatis nè non præstetis fidem vestram; non dedistis, ceperunt ipsi: & siqua culpa est, eam in nos recipimus [q]. *Quia non dedistis eis*, (sub. *filias vestras*, V.) *itâ ut hoc tempore delinqueritis*, P. V. M. Ti. i. e. contravenentis juramento vestro [r]. *Non enim dedistis illis hoc tempore ut propterea rei essetis*, Ang. *Quia vos non dedissetis eas illis, ut nunc quidem tempora haberetis, peccabitis* [s]. Si maximè ambivissent eas, nihil impetrâssent, propter juramentum quod intervenit: quare si

[x] Bo. [y] K. [z] V. [a] V. M. Ti. [b] Pi. [c] Mart. [d] Bo. † Tr. [f] Bo. ad V. Tr. [g] Bo. [h] Ser. [i] Mart. [k] Ità Ser. La. Bo. [l] Bo. [m] La. [n] Bo. [o] T. [p] Me. ex Ser. [q] T. [r] G. † La. [s] Bo. [t] Ser. [u] T. sim. L. Ser. B. [x] K. [z] Mart. [a] Tr. [b] G. [c] La. [d] Ga. † M. [f] V. D. [g] Pi. [h] D. sic V. [i] Jun. sim. [k] Pi. [l] V. [*] D. [*] Bo. [m] V. sic Pi. [n] Pi. [o] Jun. [p] Glas. gram. 720. [q] Jun. [r] V.

re si eas quas ipsi rapuerunt in hac necessitate repetere volueritis, contra æquum & bonum agetis †.

24. *Reversi sunt per tribus, &c.*] Id est, cùm gregatim primùm unaquæque Tribus ad sortem suam pervenisset, singuli postea in possessionem suam discesserunt [t].

25. *Non erat rex, &c.*] Vide suprà, cap. 17. ver. 6. & cap. 18. ver. 1 [v].

SYNOPSIS

Criticorum & aliorum Commentatorum

IN

RUTH.

Libellus hic est quasi appendicula libri Judicum, quem Hebræi ferè cum libro Ruth unum eundemque faciunt, non malè; nam historia hæc tempore Judicum contigit, cap. 1. v. 1 [a]. Unus est ex illis libellis quos Hebræi vocant חמש מגלות, *quinque volumina* [b]. Pars Ebræorum Hagiographis adnumerant, (quæ sunt Cantic. Eccles. Ruth, Lament. Ester.) Pars compingebant in librum Judicum [c]. Interseri possit inter 3. & 4. capita Judicum [d]. Libelli Scriptor statuitur, vel, 1. Ezecias Rex, ità Petrus Comestor †: vel, 2. Esdras, cui & alii complures libri tribuuntur [f]: vel, 3. Samuel [g], is enim consensu omnium libros Regum inchoavit, ideóque de Davidis Regis origine narrationes omittere noluisse est verisimile [h]. Librum hunc editum fuisse existimant ad hoc præcipuè, ut texeretur Christi genealogia, qui secundùm carnem ex Davide descensurus erat [i]. Christum enim tanquam finem tota Scriptura spectat [k]. [In diebus Judicum hæc accidisse affirmat v. 1. sed gravis est & intricata quæstio, sub quo Judice, vel quo tempore, hæc historia Ruth contigit. Variant auctores.] 1. Q. tempore Heli: ità Josephus, Magister historiæ Scholasticæ, & Zonaras [l]. Sed hi manifestè refelluntur, quòd generationum tempora nimis coarctant. Principatui Eli tribuuntur anni 40, 1 Sam. 4. 18; principatui Samuelis & Saulis simul junctorum anni 40, Act. 13. 21. Fames (quam cœpisse supponamus initio principatûs Eli) duravit decem annos, Ruth 1. 4. post quos Boos Rutham duxerit. Ità ab ortu Obed avi Davidis ad ortum Davidis sunt tantùm anni 39. His adde, quòd David erat patris filius minimus, 1 Sam. 16. 10, 11; & quòd cum Goliah congressurus erat circiter viginti annorum, & quòd Isai senex erat in diebus Saulis, 1 Sam. 17. 12 [m]. 2. Alii tempore Boos, quem eundem faciunt cum Abesan Judice, Jud. c. 12 [n]. Sed obstat, 1. temporis ratio; tunc enim fuisset Boos circiter 272 annorum: nam Abesan factus est Judex anno 272. à capta Jerichunte, per Josue c. 6. quando Salmon duxit Rahab, ex eâque genuit Boos [o]. 2. Quòd Abesan habuit 30 filios, neque Obed ullus refertur [p]. 3. Alii hæc sub Gideone gesta volunt [q], vel sub Abimelecho [r]. 4. Alii, tempore Ehud †, vel Samgar potiùs, (quem tamen Hebræi in Ehudis annis includunt [s],) vel, tempore Deboræ & Baraci [t]. Sed hîc difficultas non levis objicitur, quæ alios ad alias sententias traduxit. Sic enim in quatuor generationibus absumpti erunt anni 380, nimirum, à Salmone usque ad Davidem, adeóque & Salmon & Boos & Obed & Isai in senili ætate omnes genuerunt, & (quod difficultatem auget) Salmon quidem 95 annorum ex Rahaba totidem annos nata genuit Boos: quod facilè probatur. Nam ab exitu ad Templum fundatum sunt anni 480, 1 Reg. 6. 1. E quibus deme 40 annos in deserto, & 70 annos Davidis, 2 Sam. 5. 4. & 4 annos Salomonis ante cœptam Templi ædificationem, 1 Reg. 6. 1. manent ergò anni 366. His adde 14 annos, quos Rahab (cui Salmonem faciamus ætate parem) in ingressu in terram Canaan jam attigerat, (neque verò minor esse poterat, cùm meretriciis amoribus operam daret,) erunt anni ab ortu Salmon ad ortum Davidis 380. Ità illi quatuor post 95 annos singuli genuerunt [x]. Difficultatem adhuc augent qui Salomonici Templi structuram non, cum Sacro textu, anno 480. sed vel 520. cum Petavio & Petro Possino, vel 527. cum Nicolao Abrahamo, vel 580. cum Nicolao Raimaro, vel Ludovico Capello, vel 592: cum Michaele Mæstlino, vel 598. cum Laurentio Codomanno, vel 620. cum Johanne Walthero, vel 680. cum Nicolao Serario, post exodum anno cœptum fuisse volunt. Absurdum videtur Saliano, quasi deditâ operâ tam tardas in una eademque familia ponere generationes, hoc est (inquit) ad miraculum sine necessitate recurrere, & quidem quater in eadem familia iteratum [y]. Hoc incommodum ut vitent, nonnulli tres Boozos statuunt: avum unum, ex Salmone natum; alterum, prioris filium, tertium, nepotem, cui nupsit Ruth [z]. Nec mirum hîc duas generationes omissas. 1. Quia molestum esset toties iterâsse, *Booz genuit Booz*. 2. Occurrunt similia exempla omissarum generationum, & quidem in personis nobilioribus. Sic Esræ 7. 2. dicitur, *Sadoc genuit Sellum*: At ante Sellum hunc septem generationes, quæ ab Achitob & Sadoc illis ad Achitob & Sadoc alteros decurrunt, hîc omittuntur, ut patet ex 1 Par. 6. 3. Sic Matt. 1. 8. prætereuntur *Ochosias, Joas & Amasias* [a]. [De quo vide ad eum locum.] Sed ridiculum est hoc de tribus Boozis commentum [b], & sine ullo fundamento è Scriptura [c]: vel aliunde fingitur, imò contra Scripturam, quæ ubique unicum Booz nominat, eundémque Salmonis filium, & patrem Obed. Ità hoc loco, & 1 Par. 2. 11, 12. Matt. 1. 5. Luc. 3. 32. Quòd si alicubi, ut in genealogia Christi apud Matthæum, aliquæ generationes omittantur, eas alibi Scriptura in libris Regum supplet; quod ni fieret, planè temerarius is censendus esset qui ex suo cerebro vellet novas generationes cudere, & aliis interjicere [d]. Omnino cùm nusquam vestigium exstet intermissi nominis in hac genealogia, ubicunque legitur, à divinatione illa malo abstinere, quàm novæ μετάθεσιν fenestram aperire †. [Alias igitur solutiones adhibent.] 1. Non superat naturæ ordinem & vires horum patrum longævitas [f]; nec quòd senes generarent [g]; cùm utriusque exempla multa sunt seculorum tum antiquiorum, tum posteriorum [h]. De priscis ante diluvium Patribus res certa est. & quid vetat in quibusdam ad hujus quasi rei testificationem & signum eam vigere vivacitatem [i]? Abraham anno 140. generavit liberos, Gen. 25. Jacob 107. anno Benjaminum genuit, Gen. 35. Caleb anno ætatis 84. firmus & planè vegetus fuit. Joiada Pontifex annos 130 vixit, 2 Par. 24 [k]. *In Tmoli montis cacumine 150 annis vivere, Mutianus author est. Totidémque annos census erat T. Fullonius Bononiensis*. Plin 7. 48. In censu à Vespasianis acto plurimi erant annorum 120, vel 130. Plinius [l]. In finibus Thuringiæ senex erat qui anno 150. confir-

confirmationem ab Episcopo accepit [m]. Thomas Ravennas, in 5. capite libri *De vita hominis ultra* 120 *annos protrahenda*, duos viros ex Lacedæmone, & duos alios in Ægæo mari, singulos 130 annorum, visos fuisse affirmat. Dux Anglus Jacobus Weston anno Dom. 2600, annos 131 natus, vitam finiit. In Hibernia, Comitissa Desmoniæ, Edvardo quarto in Anglia regnante, Comiti marito nupta, vixit annis 140. Laurentius quidam Scotus anno ætatis 140. piscatum prodiit, teste Buchan. Rer. Scot. lib. fin. *Nos possumus producere quos* 120, 125, 130 *annos vitæ explêsse scimus, vidimus, meminimus. Unus etiam senex amicus nostris miraculo fuit Lutetiæ, anno Christi* 1584. *qui, major annis* 140, *omnibus membrorum officiis integris, Lutetiam sese contulerat liticulæ cujusdam persequendæ causâ*, inquit Scaliger, in primæ orationis chronologicæ D. Parei elencho. Et, ut concludam, Thomas Parrus, Johannis filius, Winningtoniæ in agro Salopiensi vixit. Is, anno Christi 1483. natus, cùm 80 esset annorum primam uxorem duxit; cum qua 32 annos vixit, & sub qua cum alia adulterii convictus, 105 annorum senex publicam in Ecclesia Alberburiensi egit pœnitentiam. Cùm annorum deinde fuisset 122, secundam duxit uxorem. Ipséque demum Arundelliæ, &c. Comitis curâ & sumptibus in lecticâ Londinum perductus sub finem Septembris anni 1635. & ibi Regi Carolo est exhibitus, cùm annos 152 & menses aliquot vivendi peregisset [n]. Scribit Baldus, 5. Cons. 437. fœminam an. 50. ætatis concepisse atq; peperisse filium. Scribit suis in Dialogis Speronius, peperisse nonnullas quæ 60 & 65 majores: imò de 70 & 75 majoribus memoriæ mandavit medicus Schenckius, 4. Observ. 121. Quidni ergò Salmon, Booz, Obed, Isai, optimâ corporis constitutione, potuerint priscis illis temporibus, illis in Judææ locis, ubi & quando fœcunditas atque longævitas magna benedictio censebatur, filios ætate maximâ gignere? præsertim cùm Scaliger etiam hoc tempore in Arabia, partibúsque Marocci, Fessæ, & tractibus montis Atlantis, & alibi, homines vitam ad 120, 130 annos, & ultrà, propagare ostendit, in utroque contra David. Pareum Elencho. In ipsâ verò Java visum hisce superioribus annis fuisse Regem qui 150 annorum in prælium ierit, fortitérque prælians occubuerit [o]. In Palatinatu ante aliquot annos ipse interfui partui cujusdam fœminæ ampliùs 56 annorum, quæ binos mares uno partu enixa est [p]. Ut igitur in horum patrum longævitate non parùm *raritatis*, atque in ejusdem (ad 3 vel 4 generationes) continuatione Divinæ fuisse *benedictionis* plurimum, fatemur libentissimè; ità hîc nihil miraculi agnoscimus, cùm in posterioribus seculis (ut ostensum est) homines eis ætate pares extiterint [q]. Dices, Licèt senex generare potuerit ex juvencula uxore, non tamen ex vetula, qualis certè erat Rahab (ut dictum) cùm ex ea Salmon genuit Booz; videtur enim tunc fuisse 95 annorum. Is enim numerus singulis relinquitur, si anni 380 in 4 generationibus absumantur. *Resp.* 1. Quid mirum si quod Divino miraculo aliis subindè concessum mulieribus sanctis, ut steriles vel vetulæ conceperint, id etiam sanctæ isti mulieri, tantopere ab Apostolo commendatæ, à Deo concessum sit? 2. Sequentes ad Davidem generationes produci possunt ad 100. vel 105. annum; atque ità Rahab anno 80. vel etiam 65. Boozum peperit [r]. Rahaba certè si vicenaria (cùm in Cananæam ingrederentur Israelitæ) extitisset, & post 42 annos Boozum peperisset, annum ætatis 62. non excessisset: post quem anicularum nostro etiam seculo parientium non desunt exempla †. Vel Rachaba Boozum peperit 55 annos nata, (si ei tribuantur 25 cùm exploratores excipit, Jos. 2.) & in anno 23. Othnielis, unde ad initium Deboræ sunt anni 97; quibus si addideris 20 priores annos Deboræ, erit Booz 117 annorum cùm è Rutha suscipit Obedum: Obed quoque & Isai centenarii genuerunt. Si Rachabæ ætas nimia esse videatur ad partum, per me licet ut illi minus, aliis plus, ætatis paulò tribuatur [s].

[m] Bo. [n] Usser. chron. [o] Ser. ad cap. 4. Ruth. [p] Jun. [q] Usser. [r] Bo. † Usser. [s] Jun.

CAP. I.

1. *IN diebus enim Judicis*, [וַיְהִי בִּימֵי שְׁפֹט הַשֹּׁפְטִים] *Et fuit in diebus judicare Judices*, Mo. *in diebus judicandi* (i. e. judicaturæ) *Judicum*, V. Pi. *Et fuit*, est pleonasmus Ebraicus, quo aliquid accidisse significatur [a]. ו hîc non copulat, sed convertit futurum in præteritum [b]. ¶ *Facta est fames*] Heb. *& fuit fames*, Mo. *ut esset*, D. vel, *quum esset fames*,]T. Fuit hæc fames gravis, quæ coegit virum divitem solo patrio secedere; & diuturna fuit, nempe, 10 annorum, v. 4 [c]. ¶ *In terra*, [בָּאָרֶץ] Heb. vox articulum habet [d]; [quem indicat · sub ב, pro, [בְּהָאָרֶץ] ἐν τῇ γῇ, ἡ. De Judæa [terra] κατ' ἐξοχὴν dicitur, ut 2 Reg. 8. & Joel. 1. 2 †. *In terra Israel*, Jon. Ar. Pi. ¶ *Abiitque homo de Bethlehem Juda*] Ubi syntaxis est ambigua: nempe, vel, *abiit a Betlehem*; vel, *vir è Bethlehem*, scil. oriundus. Prius genuinum videtur, quia versu sequente alterum illud expressè narratur [f]. *Bethlehem* sonat domum panis, à fertilitate agrorum. *Bethlehem Jehuda* dicitur à regione ubi sita fuit, nempe, tribu Judæ, & ut discernatur à Bethlehem in tribu Zabulon [g]. ¶ *In regione Moabitide*] Heb. *in agro Moab.* Metonymia efficientis, ut *Israel* pro Israelitis [i], *& ager*, pro regione [k]. ¶ *Cum uxore*] Heb. *ipse & uxor.* Epanalepsis Hebraica, quâ nomen præcedens repetitur per pronomen, ità ut alia nomina adjungantur. Sic Exod. 20. 10. *Non facies ullum opus, tu & filius tuus*, &c. i. e. Non facies ullum opus, nec filius tuus, &c [l]. Fabulantur Rabbini stationem aliam Solis, qualis illa sub Josue, præivisse hanc famem. De quo vide quæ nos ad 2 Par. 4. vers. 22 [m].

2. *Elimelech*] Sonat, *Deus meus rex*, Pi. Ma. Hebræi augurantur hunc fuisse fratrem Salmonis patris Bohazi. Fides penès ipsos [n]. Fuit hic vir primarius & dives, utpote ex familia Salmon Principis Tribûs Juda, ejúsque filio Booz propinquus [o]. ¶ *Noemi*, [נָעֳמִי] *Nahomi.* Malim, *Nohomi*; quia in Hebræo est kametz hhatuph, sequente hhateph kamétz, id est, *o* breve, sequente *o* rapto. *Nohomi* sonat, *amœnitas mea* [p]. ¶ *Mahalon*, [מַחְלוֹן] Sonat *ægrotum, morbosum, dolorosum*, vel *choragum* [q]. ¶ *Chelion*, [כִּלְיוֹן] Sonat *consumptum, finitum* [r], vel *defectum.* Apposité, quia uterque præmaturè in Moab diem suum obiit †. ¶ *Ephrathai*] Gentile ab *Ephratha*, quæ alio nomine *Bethlehem Juda* [s]: q. d. *nati Ephratha.* Ità Bethlehem dicta Gen. 35. 19. Quanquam hic regionem potiùs intelligo ubi sita Bethlehem, sicut Mich. 5. 2. *Et tu Bethlehem Ephrata.* Cui favet, quòd hic continenter annectitur nomen *Bethlehemi*, tanquam species scilicet generi. Sic *Beersheba* nomen nunc urbi, nunc regioni, tribuitur. Vide Jun. ad Gen. 26 [v]. ¶ *De Bethlehem Juda*] Abundare quibusdam videtur; sed additur lucis causâ [x]. Nam *Ephrathai* etiam dicuntur qui de tribu *Ephraim*, Jud. 12. 5. *Numquid Ephrataeus es?* & 1 Reg. 11. 26 [y]. & 1 Sam. 1. 2 [z]. David dicitur *filius viri Ephratai*, i. e. Bethlehemitæ [a]. ¶ *Morabantur ibi*] Durante fame, quod licitum erat: Non autem in perpetuum in aliena terra morari licuit, tum propter periculum idololatriæ; tum ob ceremoniarum Legis oblivionem, quæ facilè desuetudine inducitur; tum quòd singuli masculi ter in anno ad Templum ascendere tenerentur [b]. Mihi aliter videtur ex praxi Judæorum, qui post captivitatem Babylonicam extra Judæam plurimi habitabant, & ubique ferè Synagogas erexerunt, ut patet ex Act. 2. 9, 10, 11. Nec unquam legimus hoc illis vitio datum. Sed neque hos qui foris vivebant obligabat illa lex ter quotannis adeundi Hierosolymam. Nam & à lege Paschatis excipiebantur qui in itinere erant, Num. 9. 13. quia morale & legitimum impedimentum habebant. Constat hoc etiam ex praxi Judæorum, qui sacrum semisicli tributum non ipsi qui peregrè habitabant ad Templum deferebant, sed per alios deferebant, testibus Jo. Antiq. lib. 16. cap. 4. & cap. 10. & Philone lib. 3. de vita Mosis [c].

4. *Qui acceperunt*] *Accipere uxorem* ductum ex vetusto

[a] Pi. [b] He. in V. [c] Bo. [d] Pi. † D. [f] Pi. D. [g] Pi. [i] Pi. [k] Pi. V. [l] Pi. [m] La. [n] Ma. [o] La. [p] Pi. [q] Ma. La. [r] Ma. † La. [s] D. [v] Pi. [x] D. [y] D. La. [z] E. Ma. [a] La. [b] E. [c] Bo.

tusto more, quo sponsa tradebatur à parentibus sponso, isque eam accipiebat. Verti posset, *& assumpserant*, nempe, vivo adhuc patre. Ità Jo. antiq. 5. 11[d]. ¶ *Uxores Moabitidas*] Moabitis est pars Arabiæ Petrææ†, teste Plinio, cujus metropolis est *Petra*, quam hodie *Mecebam* esse opinatur Bellonius[f]. Qu. An hoc eis licuit? an verò peccârunt has ducendo? Resp. 1. Videtur licuisse, quia non est vetitum: nec repugnat Deut. 23. 3. *Non veniet — Moabita in ecclesiam*, &c[g]. [Sed hoc affirmat tantùm Drusius, nec vel verbulo probare aggreditur.] Excusari possunt, 1. necessitate; quòd in Moab non invenirent Israelitidas, quas ducerent; ac ipsis, utpote juvenibus, periculosus erat cœlibatus[h]. 2. Quòd hoc factum videtur à Noemi ex instinctu Divino, qui Christum ex Moabitide nasci voluit[l]. 3. Quòd Orpha & Ruth erant proselytæ[m]. Sed contrarium constat ex v. 15, 16[n]. Resp. 2. Alii eos peccâsse volunt[o]. Ità Jonathan; *Transgressi sunt statutum verbi Domini, ducendo uxores peregrinas è filiabus Moab.* Et idem Jon. paulò pòst sic scribit, *Eò quòd transgressi sunt*, &c. *decurtati sunt dies eorum.* Adde rationem legis, Deuter. 7. 3. *Nec filiam ejus accipies, quia seducet filium:* Deinde, Ezræ 9. 1. *Ammon. & Moab.* cui subnectit, *tulerunt enim de filiabus eorum sibi*[p]. Nihil est quod nos cogat eos à peccato excusare[q]. ¶ *Manseruntque*] Heb. *sederunt.* Notum, *sedere* Hebræis usurpatum pro *habitare*[r]. Meritò autem *Rahabam* & *Ruthan* in genealogia Messiæ posuit Matthæus, tanquam præludia vocationis Gentium, quæ per Messiam facienda erat[s].

5. *Et ambo mortui sunt*] Heb. *etiam ambo.* Dictio *etiam* referenda ad Elimelechum[x]. ¶ *Remansitque mulier orbata duobus liberis & marito*, וַתִּשָּׁאֵר הָאִשָּׁה מִשְּׁנֵי יְלָדֶיהָ וּמֵאִישָׁהּ] *Et remansit* (*relicta est*, ο'. Jon. *superstes relicta est*, JT.) *mulier* (sub. *orbata*, P. Jon.) *à duobus natis suis & à marito suo*, Mo. *Relictáque fuit vidua illa post filios*, &c. M. Ti. [Ità מ sumunt, sicut Latini interdum τὸ *à*, pro *post*.]

6. *Et surrexit*] Ut *sedere* dicitur Ebræis qui in loco manet, ità *surgere*, qui indè digreditur, Jon. 1. 3. ¶ *Ut in patriam pergeret*] Heb. *& reversa est. Surrexit & reversa est*, valet, *surrexit ut reverteretur*[y]. *Reversa est*, i. e. reverti cœpit[z]; vel, reverti cogitavit. Quale illud, *pugnavit Israel cum Balac*, pro, *pugnare instituit*, &, *invenit navem euntem*, Jon. 1. 3[a]. ¶ *Quòd respexit*] Heb. *visitavit*, nempe, in gratia. Synecdoche generis: nam interdum visitat Deus homines in ira[b]. ¶ *Escas*] Heb. *panem*, i. e. frumentum, vel, res ad victum necessarias[c].

8. *Ite in domum matris vestræ*] Ità loquitur, vel, quia patre carebant[d]; vel, quia filiæ cum matribus & frequentiùs & suaviùs versantur†; vel, quia fœminæ in gynæceo seorsim à viris habitabant, filiæ cum matribus & sororibus[e]. Majus solet esse desiderium matris quàm patris; & in eo minùs sibi filiæ quàm filii temperant[a]. ¶ *Faciat vobiscum Dominus misericordiam*, עִמָּכֶם חֶסֶד] *Vobiscum*, vel *erga vos*, *benignitatem*, D. JT. seu *beneficentiam*, Pi. In relativo diversitas est generis ab antecedente; quâ enallage putant earum animum virilem & virtuosum denotari[h]. ¶ *Sicut fecistis cum mortuis*] Impropria locutio, sed intellectu facilis; i. e. maritis vestris, qui nunc sunt mortui[i]. q. d. Eos, dum viverent, coluistis, &c. mortuos decenter sepelistis, luxistis, memoriâ conservâstis, & in eorum gratiam viduæ hucusque mecum permansistis[k]. ¶ *Et mecum*] Officium quod quis tribuit socrui suæ appellatur *pietas*, quæ est virtus erga parentes, eósque qui parentum loco sunt[l].

9. *Det vobis invenire requiem*, &c.] Vitam tranquillam ac beatam[m]. Quietum matrimonium[n], & immune à molestiis, litibus, &c. quæ conjugia comitari solent, 1 Cor. 7. 28. Habent etiam requiem uxores, viris rem familiarem curantibus, quo præsidio destitutæ viduæ magnis curarum & molestiarum fluctibus agitantur[o]. Optat eis alias nuptias, & quidem feliciores prioribus[p]. ¶ *Et osculata est eas*] Mos hic veterum fuit, cùm discedentes invicem valedicerent[q]. Mos erat gentium illarum; ità & Medorum, teste Xenophonte[r].

10. *Et dixêre, Tecum pergemus*, וַתֹּאמַרְנָה לָּהּ כִּי אִתָּךְ נָשׁוּב] Ad verb. *Dixerùntque ei, Quia tecum revertemur*, Mo. *Dixerunt ei, Tecum revertimur*, ο'. M. vel, *revertemur*, Ti. [τὸ כִּי in versione negligunt. Al. supplementa addunt:] *Et dixerunt*, Non recedemus, *sed ibimus*, &c. Ar. Non revertemur ad populum nostrum, *veruntamen tecum revertemur*, Jon. Non abibimus, *nam tecum revertemur*, JT. Sed hoc supplementum audacius videtur, nec necessarium est†. Vertunt alii, *Dixerunt ei, Certè (imò, Pi.) tecum revertemur*, P. Pi Ang. Belg. τὸ כִּי interdum valet *certè*, per ellipsin, q. d. Certum est *quòd tecum revertemur*; nam כִּי propriè valet *quòd*[s]. Porrò, dicunt, *revertemur*, pro, *ibimus.* Catachresis est, ut suprà v. 7. q. d. Te comitabimur revertentem: neque enim ipsæ reverti poterant unde non fuerant egressæ[v]. q. d. Adeò grata fuit nostra tecum, & cum filiis tuis, conversatio, ut ad tuum populum amandum incitemur[x].

11. *Revertimini*] Qu. Num peccavit Noemi reditum nuribus suis suadendo? Resp. Minimè. Credibile enim est Noemi non defuisse officio suo toto decennio quo illis convixerat, sed eas ad verum Dei cultum excitâsse. Hoc autem posito, quòd idololatriam deserere nollent, non erat conveniens eas infideles in Judæam ducere[y]. Non jubet, sed ex urbanitate id eis liberum esse vult. q. d. Nolo meâ unius causâ vos vel patrium solum deserere, vel Judaicam Religionem amplecti; nè fortè malorum quæ Judaicam fidem amplexis, sed minùs in eo constantibus, evenire solent ignaræ, & scandalum aliis, & vobis exitium, & mihi probrum, creetis[z]. Quod alibi sæpe apertè fecerat, hîc tacitè eas adhortatur, ut convertant se ad fidem & Religionem Israelitarum. q. d. Si vultis mecum pergere in Israel, in fide veri Dei vobis vivendum est: si id facere non vultis, redite ad Moabitas infideles*. ¶ *Filiæ meæ*] i. e. Nurus: q. d. tam charæ mihi ac si essetis filiæ[a]. ¶ *Num ultrà habeo filios in utero meo, ut viros ex me sperare possitis?* וְהָיוּ לָכֶם לַאֲנָשִׁים] *Qui vobis viri sint?* D. JT. i. e. mariti, Pi. Heb. *in viros.* Sic, *Eso in patrem*; &, *hostes fuerunt in caput*[b]. Sumitur autem hæc ratio, 1. ex lege Deut. 25. 5[c]. Ex his autem verbis colligunt Caj. & Set. hanc legem non minùs obligâsse fratres uterinos, quàm germanos, sive ex eodem patre natos: quod tamen negat AE. & rectiùs, si de quibusvis uterinis fratribus sermo sit, qui non etiam de eadem tribu & familia essent cum fratre defuncto[d]. 2. Ex ea lege quæ ante Mosen fuit, Gen. 38. ubi Thamar suscitavit semen filius Judæ[e]. Eámque consuetudinem postea Deus Lege firmavit[f]. Alii aliter; Non quòd lege illa, Deut. 25. obligentur nondum nati, sed quòd hoc quoque meritæ videbantur[g].

12. *Senectute confecta sum*, &c. כִּי זָקַנְתִּי מִהְיוֹת לְאִישׁ] *Quia senui ab esse* (vel, *à fieri*, Pi.) *viro*, Mo. i. e. Adeò senui, ut non fiam viro, h. e. non nubam viro[h]. *Quàm ut sim viro*; i. e. possem nubere, aut habere consuetudinem cum viro[i]. Humanè interpretandum: q. d. Si filios haberem, quæ mea erga vos benevolentia, darem vobis in matrimonium[k]. ¶ *Etiam si possem*, &c. כִּי אָמַרְתִּי יֶשׁ לִי תִקְוָה] *Quia dixi, Est mihi spes*, Mo. nempe, prolis, D. *Quinetiam si dicerem*, &c. P. V. i. e. Si hoc mecum reputarem, nempe, quod sequitur[l]. ¶ *Si possem hac nocte concipere*] Heb. *essem*, vel *fierem, viro.* Alio sensu quàm paulò antè: i. e. concumberem cum viro, & conciperem. Synecdoche generis verecunda[m]. Non tam *nubere* hîc sign. quàm *rem habere cum viro.* Sic Plautus, *hâc nocte mecum fuit jussu hospitis*[n].

13. *Si eos expectare velitis*, &c. הֲלָהֵן תְּשַׂבֵּרְנָה עַד אֲשֶׁר יִגְדָּלוּ] *Numquid eos exspectabitis donec grandescant*, vel *adolescant?* Mo. P. ο'. simil. Sy. Ar. *An propter eos exspectabitis?* D. לָהֵן formam habet fœmineam, positum pro לָהֶם[o]. Sæpe in his pronominibus commutantur genera; & videtur hîc fieri propter teneritudinem infantilis & puerilis ætatis[p]. Al. *An propter hæc exspectabitis?* JT. D. *Propter has*, scil. res. Fœmininum acceptum absolutè seu neutraliter, ut in Psalm. 27. 4. *Unum petii*, &c. quod in Hebræo est, *unam*[q]. ¶ *Antè eritis vetulæ, quam nubatis*, הֲלָהֵן

הֲלָהֵן תְּעָגֵנָה לְבִלְתִּי הֱיוֹת לְאִישׁ] Vox illa תֵּעָגֵנָה alibi non reperitur [r]. [Variè ergò reddunt.] *Nunquid eis clausæ eritis, ad non esse viro?* Mo. *Nunquid retardabimini,* (vel, *differretis,* JT. sim. M. *superstites manebitis,* Ti. *præstolabimini,* D.) *ut non sitis viro?* P. simil. Ca. Ang. Verbum Ebraicum in communi usu est, *tardari:* a quo עגן, quod *anchoram* significat in Jure Ebraico, sic dictam, quòd navem sistat atque remoretur†. Eruditè hoc observat Drusius, quare malim תֵּעָגֵנָה hic vertere, *detineremini,* quia per anchoram detinetur navis [s]. ο'. vertunt, αὐτοῖς κατασχεθήσεσθε; *ipsis detinebimini?* Vim hujus locutionis Latini interpretes non sunt assecuti. Videtur enim ea locutio Jurisperitorum esse propria; dicunt enim ipsi, ut probat Budæus, κατέχεσθαί τινι, h. e. *obligari alicui:* nam obligatio moralis est quædam detentio. Et hæc fortè est propria vocis Hebrææ significatio; sic autem vertas, *Num ipsis obligatæ eritis, ut sitis sine marito?* Quamdiu enim frater, vel propinquus, defuncti supererat, qui uxorem ejus ducere posset, si modò ea spes non nimis remota esset, obligabatur defuncti uxor exspectare [t]. Al. *Num illis,* vel, *propter illos, aduremini absque marito?* Ma. ex Forst. & Avenar. Hanc interpretationem probat Paulus, 1 Cor. 7. *Melius est nubere quàm uri* [u]. Deducunt hi vocem à עגן, *exquere-urere.* [Sed hæc versio non probatur Merc. nec Bonfrerio.] r. Id nulla ratione fert res Grammatica [y]; nam à עגן non esset תֵּעָגֵנָה *tehagena,* sed תֵּעוֹגְנָה *tahogna.* a. Nusquam alibi reperitur עגן in conjugatione Niphal passiva [a]. Alii vertunt, *Num propter eos vos sedentes tristes?* Jon. *Et prohibebimini nubere?* Ar. Sy. ¶ *Nolite, quæso,* [אַל בְּנֹתַי] *Nè, filiæ meæ,* Mo. scil. *facitote hoc:* nam אַל est prohibentis [a]. *Nè,* sub. *sitis mihi molestæ,* V. vel, *mecum pergite,* He. in V. ¶ *Quia vestra angustia magis me premit,* [כִּי מַר לִי מְאֹד מִכֶּם] *Quoniam est mibi magna amaritudo propter vos,* M. D. *Valde vestrâ causâ doleo,* Ca. Auget dolorem meum, quòd vos mihi adsitis viduæ & sine liberis [b]. Valde angor, quòd discessum hunc meum adeo ægrè feratis [c]. Alii aliter; *Quis amaritudo mihi valde præ vobis,* vel, *plusquam vobis,* Mo. P. sim. ο'. Jon. Sy. Ar. V, JT. Pi. D. Hæc nostri divulsio mihi longè molestiùs accidit quàm vobis [d]. Major mea quàm vestra ærumna: vos enim viris tantùm, ego viro & liberis, orbata sum. מִכֶּם compendio dictum, pro מִלָּכֶם; cujus compendii exempla alia licet invenire. Est præterea enallage, pro מִכֶּן †; ut Exod. 1. 21. & Jud. 19. 24. & 21. 22. Porrò, conjunctio illa causalis כִּי, *nam,* hic servit prolepsi, ac proinde cohæret cum sententia subintellecta, nempe, enunciato hoc discreto, Etsi amarum est vobis quòd à me divellimini, tamen acquiescite ut divellamini: tum sequitur, Nam mihi amarius est quàm vobis, & tamen acquiesco. Argumentum est à minori, i. e. minùs probabili [f]. ¶ *Et egressa est manus Domini contra me*] *Verùm exseruit se contra me manus Jehovæ,* JT. i. e. Jehova percussit me: Metonym. effecti destinati, & Metaphora. כִּי pro כִּי אִם. q. d. Verùm patientiam præsto, quia agnosco à Jehova proficisci [g]. Non per me factum est ut vos desererem, sed Divinâ voluntate, quâ ego filiis, vos viris orbatæ estis [h]: proinde, si vobis grave est à me divelli, mihi multò gravius est, &c [i]. Ad alias molestias, quibus me Dominus exercuit, hæc etiam addita est, ut à vobis discedere cogar [k].

14. *Orphah osculata est socrum,* וַתִּשַּׁק עָרְפָּה לַחֲמוֹתָהּ] *Et osculum dedit Horpah socrui suæ,* Mo. *Et osculata est socrui,* sub. *manus,* vel *os,* Pi. *Osculata est socrum,* P. ο'. JT. Sub. *& reversa est,* V. vel, *abiit,* JT. Osculo dato valedixit ei; ut Gen. 31. 28. 1 Reg. 19. 20 [l]. Quia non Religione, sed humanitate, mota fuit ad sequendam socrum [m]. ¶ *Ruth adhæsit socrui*] Firmissime, ut quæ glutine conjuncta sunt: est enim דָּבַק *adglutinari,* & significat arctissimam conjunctionem, qualis est viri & uxoris, Gen. 2. 24. Matt. 19. 5. Eph. c. 5. v. 31 [n]. i. e. Comitata est eam, nec recessit ab ea [o].

15. *Cognata tua,* יְבִמְתֵּךְ] *Fratria tua,* Mo. [ità plerique;] *uxor leviri tui,* D. *uxor fratris mariti tui,* V. ¶ *Reversa est ad populum— & ad deos suos. vade cum ea*] Vel, *ad deum suum,* nempe, Chamos [p]. Hinc colligunt Orpham aut in idololatria sua remansisse; aut à Religione Mosis, quam vivo marito coluerat, descivisse ad religionem patriam [r]. Hoc dicit, ut fidem ejus exploret †. Simile exemplum Jos. 24. 15 [s]. Hortatur ut redeat ad populum suum, permittit verò ut pergat deos suos colere, (quod connexum erat, quòdque ipsam facturam sciebat, si rediret;) idque facit ut sincerum & constantem Ruthæ animum exploret, nè ipsa postea quereretur, se Noemi artibus vel fraudibus impulsam transiisse in alienam, ac minùs sibi gratam, religionem [t]. Vel, *ad deos suos,* i. e. ad locum ubi coluntur dii patrii ipsius; ut idem sit cum illo, quod Josephus refert, *in patriam suam* [u].

16. *Nè adverseris mihi,* אַל תִּפְגְּעִי בִי לְעָזְבֵךְ] *Nè incurras in me ad deserendum te,* Mo. *Nè occurras,* sive *irruas, in me,* scil. hostiliter; i. e. Nè hortator me. Metaphora: Sic ista phrasis propriè accipitur, 1 Sam. 22. 17. 2 Sam. 1. 15. item Exod. 5. 3 [y]. *Nè occurras mihi,* i. e. Nè suadeas me, V. simil. P. *Nè obstes mihi,* Ti. ¶ *Deus tuus, Deus meus*] Patriæ superstitioni valefaciam, tibique adhærebo [z]. Multum erat tempore tam latè regnantis idololatriæ unum Deum credere, intrà 2. 11, 12. Amicitia aliqua esse potest etiam inter diversi cultûs homines, suprà 8. at ea demum firma atque individua est quæ veræ Religionis habet vinculum [a].

17. *Hæc mihi faciat Dominus*] Mala ipsa expressit, putà Egestatem, Famem, Pestem, &c. quæ exprimere historiam hanc scribenti nihil fuit necesse [b]. Imprecandi, vel jurandi, formula est [c]. Est autem ubique aposiopesis mali, quod vel ipsi intelligebant, vel Dei judicio committebant [d]. Per euphemismum illa subticent boni ominis causâ; nè, scilicet, quæ sibi imprecantur reverà eveniant †. ¶ *Si non sola mors,* &c. כִּי הַמָּוֶת יַפְרִיד וגו׳] Ad verb. *quia mors dividet inter me & inter te,* Mo. *sola mors me a te separabit,* Ti. JT. ὁ θάνατος cum articulo; *mors sola* [f]. *Nisi sola mors separaverit,* &c. P. Sy. *Si aliud quàm mors separet,* M. Ang. Verto, *certè sola mors separatura est,* &c. Heb. *quòd sola mors,* &c. Ellipsis, pro, *certum est quòd* [g].

18. *Quòd obstinato animo,* &c. כִּי מִתְאַמֶּצֶת הִיא] *Quòd indurata esset,* V. *fortiter instaret,* JT. *firmiter apud se statuisset,* Ti. sim. M. *obfirmasset,* D. ¶ *Adversari noluit*] Heb. *destitit loqui ad eam,* P. D. Non simpliciter loqui, sed sic loqui ut hactenus locuta fuerat, nempe, de reditu [h]. *Siluit dicere ei ut reverteretur,* Sy. sim. Ar. *destitit loquendo ei obstrepere,* Ti. *destitit sic loqui,* &c. JT. Verùm in Hebræo non est ellipsis; sed in ipsa phrasi est synecdoche generis, qualis Gen. cap. 31. vers. 24. *Cave tibi, nè loquaris cum Jacobo sive bonum sive malum* [i].

19. *Fama percrebuit,* וַתֵּהֹם כָּל־הָעִיר עֲלֵיהֶן] *Et commota est* (*lætata est,* Sy. Ar.) *tota civitas super eis,* Mo. P. ο'. *perstrepuit propter eas,* Pi. *Tumultuari cœpit propter eas,* i. e. cum strepitu quodam commoveri [k]. *Tota civitas,* id est, omnes cives [l]: mulieres, nam sequens, *dixerunt,* est fœmin [m]. ¶ *Hæc est illa Noemi*] Heb. *An hæc Noemi?* Non tam interrogant, quàm mirantur [n]. Dicebant hoc, vel, cum gaudio & gratulatione; vel, cum admiratione & contemptu, quòd ad paupertatem esset redacta [o].

20. *Nè vocetis me Noemi,* (*id est, pulchram*)] Malim, *jucundam, amœnam* [p], *dulcem, suavem* [q]. Non ità alienum id à contrario *Mara,* & ad sententiam multò est aptius quàm *pulchram* [r]. ¶ *Mara,* (*id est, amaram*)] Ità D. Pi. *Tristem, horridam, animi ægram:* Metaphora †. Translatum ab uno sensu ad alterum, ut significet horrentem [t].

21. *Egressa sum plena*] Habens maritum & filios [u], & fortunarum copiam [x]: plena divitiis & filiis [y]. ¶ *Et vacuam,* &c.] Ità Ar. M. P. Ti. JT. Mo. sive *inanem,* ο'. Jon. Alii, *vacuè,* Sy. Pi. D. רֵיקָם adverbialiter sumitur, ut חִנָּם *gratis, frustrà.* Nam quæ sic terminantur apud Ebræos naturam habent adverbiorum. Si *vacuam* dixisset, esset *RECA,* cujus masculinum *Rec;* unde *RECIM,* homines vacui & inanes [z]. ¶ *Quam Dominus humiliavit,* עָנָה בִי] *Dejecit me,* Ti. *humiliavit me,* ο'. Sy. Ar. M. *afflixit me,* P. Ità olim vertendum opinabar; nunc duo obstare video: 1. ge-

in domini sui commodum, (quod Lege vetitum erat;) sed vel in pauperum id cessit commodum, vel in ipsarum puellarum seu ancillarum, quæ sæpe pauperes sunt, quas sibi spicilegium facere permittebat Booz [q]. Porrò, hinc elucet Boozi, 1. prudentia, gravitas & castimonia, qui puellam puellis adjungit; quod honestius, pudorique & castitati tutius, quàm viris adhærere [r]. 2. Liberalitas: Nam cùm fœminis misericordiæ plus inesse soleat, verisimile videbatur puellas in puellam istam fore benignissimas [†].

9. *Et ubi messuerint,* עֵינַיִךְ בַּשָּׂדֶה וגו׳] *Oculi tui in agro,* &c. Mo. vel, *ad agrum,* ο'. *ad agrum* sint, M. P. Ti. *Oculi tui,* sub. *intenti sint,* scil. in partem agri ubi metent [s]. ¶ *Sequere,* וְהָלַכְתְּ אַחֲרֵיהֶן] *Et perges,* vel *ibis post eas,* V. D. sic ο'. Mo. JT. Alii, *post eos,* Jon. Sy. Ar. הֵן pro הֶם, ut referatur ad messores [t]. ¶ *Mandavi enim,* הֲלוֹא צִוִּיתִי] *Annon præcepi?* q. d. Certissimè præcepi. Simil. 2 Sam. 10. 3 [x]. Sed quando hoc præcepit? Vel statim, sive per se, sive per puerum; vel præteritum ponitur pro futuro, quia certissimè id facturus erat, ut sit, *mandabo pueris* [y]. ¶ *Ut nemo molestus sit tibi*] Heb. *nè tangerent te,* D. i. e. nè læderent, violarent. Sic Gen. 26. 11. *Qui tetigerit virum istum.* Psal. 105. 15. *Nolite tangere unctos meos.* Catullus, *Flos tactus aratro,* i. e. læsus, percussus [z]. ¶ *Si sitieris, vade,* &c.] Heb. *& sities, & ibis,* Mo. Pi. Ellipsis conjunctionis connexivæ [a]. *Et quando sities, & ibis,* ο'. sim. JT. Jon. ¶ *Vade ad sarcinulas*] Heb. *ibis ad vasa,* in quibus sc. erat aqua [b]. Magna in illis locis aquarum penuria, Gen. 26. & 29. Exod. 2. Num. 20. Deut. 2. Et messis erat tempus, quod torridum & siticulosum. Hinc aquæ haustus in beneficio ponebatur. Vide Virgil. Eclog. 6. —*quale per æstum Dulcis aqua saliente sitim restinguere rivo.* Sed cibum potui cur non adjungit? Quia gradatim procedit virtus. Paulò pòst cibum dabit [c]. ¶ *De quibus*] Heb. *Et bibes* מֵאֲשֶׁר, *ex eo quod hauserint pueri isti,* sive, de aqua quam hauserint: nam relativum אֲשֶׁר cum particula antecedens suum non rarò includit, quod commodè subintelligendum. Sic Gen. 44. 1. & præcepit אֶת־אֲשֶׁר עַל, illi *qui præerat domui:* sic v. 4. & dixit לַאֲשֶׁר, illi *qui præerat,* &c. Atque id crebrò fit, si de loco sermo sit; ut sit ellipsis τȣ̃ מָקוֹם, ut Gen. 21. 17. Num. 22. 19. & alibi [*].

10. *Adorans super terram*] Vel, *terram versùs,* Pi. Quo major honos non poterat exhiberi. Vide ad Matt. 2. 11. & 8. 2 [d]. Summissè illum venerata est, corpore in terram inclinato [†]. ¶ *Et nôsse me dignareris*] *Ut me agnoscas,* D. Pi. JT. Ut mei rantam rationem habeas. Infrà 19. *sit cognitor tuus benedictus.* Sic Psal. 8. *Quid homo, ut cognoscas eum?* Nôsse hic est, eum quem noveris amare [f]. *Agnoscas,* i. e. æstimes, in pretio habeas; Meton. efficientis synecdochica. Nam quod agnovimus bonum, id in pretio habemus [g]. ¶ *Peregrinam,* וְאָנֹכִי נָכְרִיָּה] *Cùm sim alienigena,* JT. P. vel, *peregrina.* Sed malim, *cùm sim ignota.* Ad verb. *& ego ignota:* Ebraicè *Nocria.* Sic vocantur peregrinæ per antiphrasin, quòd earum genus ac parentes ignorentur, vel, quòd peregrino habitu & vultu facilè aliis innotescant. Nota figuram, *ut noscas me,* cùm sim ignota [h].

12. *Reddat tibi Dominus pro opere tuo*] *Rependet* (malim, *rependat,* Pi.) *opus tuum,* JT. i. e. quæcunque fecisti socrui & marito [i]. *Opus,* i. e. mercedem operis tui [k]. ¶ *Et plenam mercedem recipias*] *Sit* (vel *erit,* JT.) *merces tua perfecta à Domino,* D. JT. Cumulatissimè te remuneretur [l]. *Rependat opus tuum in hoc seculo; sit merces tua perfecta in seculo venturo,* Jon. ¶ *Ad quem venisti, & sub cujus confugisti alas*] *Alarum* nomine tutelam & præsidium denotat [m]; ut constat ex Deut. 32. 11. Psalm. 35. 8. & 60. 5. & 91. 4 [n]. Metaphora est à pullis avium, qui sub alis matrum delitescunt [o]. Aut respexit ad alas Cherubinorum quibus Arca tegebatur. Hoc verius videtur [p]. Magna Boori pietas apparet, qui fœminæ extraneæ pietatem & miratur, & liberaliter repensat. Tam regalis animi vir dignus erat ex quo Rex nasceretur. Talis Cimon Atheniensis, qui macerias agrorum suorum diruit, ut qui vellent rebus ibi natis uterentur [q].

13. *Inveni gratiam,* אֶמְצָא חֵן בְּעֵינֶיךָ] *Inveniogratiam in oculis tuis,* JT. D. q. d. Agnosco me in gratia apud te esse, qui sic me consolatus es, &c [b]. *Inveniam gratiam,* &c. V. Pi. La. Bo. Optat ut Booz gratiam sibi exhibitam continuare pergat [i]. Hebraismus, q. d. Spero me tibi fore gratam [k]. Vel, his verbis modestè recusat beneficium sibi oblatum, ut bibat ex potu messorum, atque ità æquiparetur ancillis Boazi, suprà v. 9. Similem locum vide Gen. 33. 15 [l]. ¶ *Locutus es ad cor,* עַל לֵב] *Juxta cor,* i. e. placentia [m]; humaniter & blandè [n]. Vide de hac loquutione Gen. 34. 3 [o]. ¶ *Quæ non sum similis unius puellarum tuarum*] Vel, *Cùm non sim* (*& ego non ero,* Mo.) *sicut una ex ancillis tuis,* M. P. Ti. h. e. Quæ non possum conferri cum una ex ancillis, vel, cum iis collata, postrema apparebo [*]. Indignum me duco quæ beneficium illud accipiam quod domesticorum tuorum proprium est [p]. Non utar eodem jure quo illæ, ut, scilicet, bibam ex communi potu [q]. [Alii לֹא omittunt in versione, & sic reddunt, *Et ecce, ego ero sicut una ex ancillis tuis,* Sy. ο'. At in Complut. *non ero,* Nobil.]

14. *Dixitque ad eam,* &c.] [Constructio variat. Illud, *tempore cibi,* connectunt, vel cum antecedentibus, hoc modo,] *Dixit verò ei Booz tempore cibi, Accede,* &c. JT. sim. ο'. Jon. Ar. i. e. quando ipse cum operariis cibum sumpturus erat [r]. [Alii cum sequentibus:] *Dixit Booz, Tempore refectionis accede huc,* M. sic P. Ti. Sy. Mo. Utrum intelligas parùm refert. Intelligit autem tempus prandii. Confer Ruth 3. 3 [†]. ¶ *Comede panem*] *Panis* nomine, Ebræorum more, intellige quemlibet cibum, ipsúmque etiam quod cum pane comedi solet obsonium [s]. Imò de pane propriè sermonem esse percipitur ex sequentibus [t]. ¶ *Et intinge buccellam tuam in aceto,* vel, *in acetum,* P. JT. פִּתֵּךְ בַּחֹמֶץ] i. e. *Frustum* cibi tui *in acetum* [x]. *Frustum,* scil. panis [y]. Aceto utebantur propter calorem, vel æstum [z], & loci, & temporis [a]. *Aceto summa vis est refrigerandi,* Plin. 23. 1. In æstu laborantes refrigerat, nervos astringit, vires corroborat, putredinem tollit. Unde etiamnum in Italia rustici panem aceto aquâ diluto intinctum, quasi offam, manducant. Nota hic frugalitatem illius ævi [b]. Acetum est condimentum familiare, tenuioribus præsertim [c]. Chaldæus verò interpres per *acetum* intelligit cibos aceto perfusos [d]. ¶ *Sedit ad messorum latus*] Non è regione, nè in ejus faciem oculos conjicere possent [†]. *Messorum* autem nomine intelligo, quæ metebant, fœminas. Nam in hujuscemodi narrationibus masculinum genus fœminas etiam continet, ut complures to Jure commonstrant textus. Nam neque impransæ progrediebantur puellæ, nec se viris quàm illis libentiùs se Ruth adjungeret [f]. ¶ *Et congessit polentam sibi,* וַיִּצְבָּט לָהּ קָלִי] *Et porrexit ei polentam,* ο'. M. P. D. i. e. spicam igne tostam [g]. Genus est farinæ ità dictæ à *torrendo* [h]. *Porrexit ei tostum triticum,* Mo. vel, *far tostum,* Ti. *aristas tostas,* JT. *farinam tostam,* Jon. *fragmenta spicarum perfrigescarum,* Sy. *ptisanam,* Ar. Verbum צָבַט hic solùm invenitur [i]. *Porrexit,* vel *proposuit,* sub. vel, *Booz,* Os. vel, *quispiam ex messoribus,* Tig. not. Vel potest verti, *porrecta ei fuit polenta.* Tale est, *reputavit ei pro justitia,* i. e. *reputatum est,* Rom. 4 [k]. ¶ *Et tulit reliquias*] *Et fecit reliquum,* D. sim. JT. Plus ei porrectum fuit quàm edere posset [l].

15. *Etiamsi vobiscum metere voluerit, nè prohibeatis eam,* גַּם בֵּין הָעֳמָרִים תְּלַקֵּט וְלֹא תַכְלִימוּהָ] *Etiam inter manipulos legentem nè pudefacite,* JT. q. d. Non solùm juxta, vel circa, vel post, manipulos, sed etiam inter illos. Amplificatio per collationem imparium. Vide ad v. 7 [m]. *Nè pudefacite,* i. e. Nolite ei exprobrare paupertatem, aut viduitatem, aut sterilitatem, nè afficite illam ulla ignominia, sive dicto, sive facto [n]. Nè reprehendite, néve repellite: Metonymia effecti [o]. *Pudefacere* ponitur pro *prohibere;* qui enim prohibent, aut negant, faciunt ut petentes rubore suffundantur [p].

16. *Et de vestris—projicite,* וְגַם שֹׁל תָּשֹׁלּוּ לָהּ מִן הַצְּבָתִים] *Et etiam solvendo solvetis* (*dimittendo dimittite,* P. *omittendo omittite,* Pi. Jun. *de industria omittite,* JT. sim. Ti.) *de fasciculis,* Mo. vel, *manipulis,* P. Malim, *è mergitibus:* Nam *manipuli* suprà עֳמָרִים vocantur.

Marginal notes (left column): q Bo. — r Ser. Me. — † Ser. — s D. — t Pi. — x V. — y Ser. — z D. — a Pi. — b Pi. — c Ser. — * Glass. gram. p. 249. — d G. — † D. — f D. — g Pi. — h D. — i D. — k V. Pi. — l D. — m D. M. — n Ser. — o D. Pi. M. — p D. — q Gl.

Marginal notes (right column): h D. Jun. — i La. Bo. — k V. — l Pi. — m V. — n Pi. — o Me. — * Bo. — p Dra Jun. — q Pi. — r Jun. — † D. — s Bo. — t Pi. — x V. — y Pi. — z AE. in M. V. D. — a Ità ferè L. — b La. — c Bo. — d M. — † Me. ex Ser. — f Ser. — g He. in M. — h V. — i M. — k D. — l D. — m Pi. — n Pi. — o Pi. — p V.

vocantur. *Ex fasciculis manualibus*, JT. *Quasi ex oblivione dimittite ei ex manipulis*, M. *Spoliando spoliate*, &c. Pi. Di. i. e. Sinite de industria excidere spicas, atque ità manipulos quasi spoliate. Metaphora, & Metonymia effecti destinati. Quum decimæ è manipulis dandæ essent, debebant omnes justam habere magnitudinem & pondus. Vos, inquit, nè jam id curate, sed quasi per spolium & rapinam auferte liberè hinc indè aliquid de manipulis, &c †. Multò plus præstat Booz quàm quod jubet Lex, Levit. 19. 9. & 23. 22. & Deut. 24. 19. Nimirum, præcepta illa specialia Legis rudimenta tantùm erant earum virtutum ad quas terentur illustres animi.

17. *Quasi Ephi mensuram*] Epha genus est mensuræ aridorum, & continet tria sata. De ea vide Exod. 16. ult. ¶ *Hordei*] Heb. *hordeorum*, i.e. granorum hordeaceorum. ¶ איפה שערים] Pro איפת, status absolutus pro constructo; ut alibi. Sic Deut. 16. 21. אשרה כל־עץ, *lucum omnis arboris*, pro אשרת, quod K. per ellipsin exponit, q.d. אשרה אשרת, *lucum, lucum, inquam*, &c *.

18. *Dedit ei de reliquiis cibi*, &c. אשר הותרה משבעה] *Quod reliquum fecerat*, vel *reliquerat*, *de saturitate sua*, P. Mo. Pi. *quod* de prandio suo *reliquum fecerat saturata*, V. *ex quo*, vel, *ex eo quo*, *saturata fuerat*, Pi. JT. Reliquias ciborum, queis satorata fuerat, dedit socrui suæ: vel, Protulit Epham hordei, simulque ei dedit cibatum qui superfuerat. Dedit ei de apophoretis.

19. *Ubi fecisti apud?* ואנה עשית] *Et ubi fecisti?* ο'. Mo. sub. *opus*, M. JT. Pi. Ellipsis nominis conjugati. Sic Matt. 20. 12. ἐποίησαν *fecerunt*, scil. ἔργον *opus*. *Ubi operata es?* P. Ti. Ang. V. D. *Facere* dicunt pro *operari*. Sic Prov. 10. *Pauper fit qui facit manu ignavâ*.

20. *Benedictus sit à Domino*, ità JT. P. D. V. ברוך ליהוה] *Benedictus Domino*, Mo. Pi. D. Sic Act. 7. 20. ἀστεῖος τῷ Θεῷ, *urbanus Deo*, i. e. venustus divinitùs †. Ter quaterque benedictus, ut, *civitas magna Deo*. Vel, *benedictus Domini*, i. e. Dominus cum beneficiis suis cumulet. Sic Matt. c. 25. v. 34. *Venite, benedicti Patris mei*. Gratus est Domino; plurimùm gratiâ & favore valet apud Dominum. [Sy. & Ar. hæc referunt ad Deum, *Benedictus est Dominus, qui non transtulit*, vel *abstulit, misericordiam*, &c. quasi ל vel redundaret, vel esset nota nominativi, ut interdum fit.] ¶ *Eandem gratiam quam præbuerat vivis, servavit & mortuis*, אשר לא עזב חסדו את־החיים ואת־המתים] *Qui non reliquit misericordiam* (*benignitatem*, Pi.) *suam cum viventibus, nec cum mortuis*, Mo. Pi. sim. ο'. Jon. *qui non defecit à pietate sua erga vivos, & erga mortuos*, Ti. sim. JT. *Erga vivos*, i. e. erga nos. Enallage generis, masc. pro fœmin. *Et erga mortuos*, i. e. maritos nostros. Eâdem operâ benefecit Ruthæ & Nahomi, & illarum defunctis, quatenus istis benefecit in honorem illorum. Mortuis videtur benè fieri, cùm eorum causâ bene fit eis quos illi charos habuêre. Claudianus de laudibus Stiliconis 2. *Non vivis annexus amor meminisse sepultos Desinit: in prolem transcurrit gratia patrum.* Michael Ephesius ad 5. Nicomachiorum, ὃ γὰρ ἢ γυνὴ ἢ οἱ παῖδες ἢ οἱ συγγενεῖς τοῦ φονευθέντος λαβόντες, ἐκεῖνον πῶς ἐκεῖνον δέδωκεν, (*Quod uxor, aut liberis aut cognati, occisi accipiunt, ipsi* [scil. occiso] *quodammodo datur.*) Moriturus apud Procopium 1. Persicorum, τὰ παιδία ὀνινάμενα ὀνήσεις ἐμέ, (*Dum prosis filiis meis, mihi proderis.*) Sic Valentiniano mortuo gratiam in filio ejus reddidit Theodosius, teste Zosimo. ¶ *Propinquus est noster*: in Hebræo additur מגאלנו הוא] *Ex redemptoribus* (vel *vindicibus*, JT. D. sim. Sy. *cognatis*, P.) *nostris ipse est*, V. Mo. ο'. Jon. ἐκ τῶν ἀγχιστευόντων ἡμῶν ἐστι. Vide Levit. 25. 25. Ex propinquis, ex his qui secundùm Legem debent suscitare semen marito tuo. Vocantur *redemptores*, quòd ad illos pertineret jus redemptionis. [Idque triplici nomine.] 1. Jus redimendi agri, si venalis esset. 2. Jus uxoris à propinquo sine liberis relictæ. 3. Jus sanguinis, si propinquus occisus esset, vindicandi. Vide de his Levit. 25. 25, &c. Deut. 25. 5. גאל propriè sign. *redemptorem*; & per synecdochen generis, vel meton. efficientis, *vindicem*: nam qui redimebat personam, hoc ipso vindicabat eam in libertatem. Ultores sanguinis vocantur גאלים, quia propinqui est ut suos liberet vindicetque ab omni injuria & calamitate. In מגאלנו desideratur י, ut sit מגאלינו, in numero multitudinis: plures enim erant in quos jus illud competebat. Aut est heterosis numeri, ut cùm *militem* dicimus pro *militibus*, *ranam* pro *ranis*, solenni figura Ebræis. Putatur Booz patruus fuisse Machlonis, sed non maximus natu patruorum †.

21. *Hoc quoque præcepit mihi*, גם כי אמר אלי וגו'] *Etiam* (vel, *& quidem*, ο'.) *quia dixit ad me*, Mo. *Et dixit mihi quoque*, Sy. sim. Ar. *Locutus est insuper ad me*, M. Ti. *Etiam* benedictus, *quia edixit mihi*, JT. Ellipsis elegans supplenda ex antecedente versu. Placeret supplementum hoc, si גם *etiam* esset affirmantis: At Heb. גם significationem istam nusquam (quod sciam) habet, sed nota est majoris. Itaque aliter supplendum. Quin *etiam* (sub. *nôris*, vel *scias*,) *quòd dixit mihi*, &c. q. d. Bohaz non solùm tam humaniter me excepit, sed etiam (quod plus est) dixit, &c. *Etiam certè dixit mihi*, P. ¶ *Ut—messoribus ejus jungerer*, &c.] Heb. *cum istis pueris qui mihi sunt*, vel, *qui ad me pertinent*, Pi. D. Hic *pueris*, at v. 8. *hærebis cum puellis meis*. ¶ *Donec omnes segetes meterentur*] *Omnem messem*, tam triticeam, quàm hordeaceam.

22. *Melius est*, טוב] *Bonum est*, i. e. honestum est, vel, placet. ¶ *Exeas ad metendum*] Heb. *quòd exibis*, Pi. sub. *ad colligendum*, V. D. Nam, *ad metendum*, (quod supplet Vulgatus,) neque Ruthæ convenit, nec puellis Boozi. ¶ *Nè in alieno agro quispiam resistat tibi*, ולא יפגעו בך בשדה אחר] *Nè occurrant tibi in agro alio*, P. sim. ο'. Jon. Mo. *ut non irruant*, vel *incurrant*, *in te in agro alieno*, M. Pi. V. *nè quis tibi in agro obsiet*, Ti. *nè occurrant tibi viri in agro alio*, Q. *et non adversi sint tibi metentes in agro alio*, JT. *nè in alieno fundo prohibearis*, Ca. *nè adversentur tibi*, &c. D.

23. *Reversa est ad socrum*, ità P. ותשב] Puto veterem interp. legisse ותשב. Illud ותשב vertunt, *& sedit*, ο'. Jon. Sy. Ar. Mo. *Sedit* pro *manet*, usitatissimum. *Versabatur*, Ti. *habitavit*, V. *Sedit*, i. e. domi se continuit, non est vagata foris, quum nihil foris haberet negotii, sicut tempore messis.

CAP. III.

1 *Quæram tibi requiem*] Heb. *annon quærerem tibi requiem?* JT. V. D. Ebræi hujusmodi interrogationibus magis affirmare solent †. q. d. Omnino mei officii est ut tibi prospiciam de commoda ac quieta aliqua conditione. *Requiem* vocat nuptias. *Mulieri nulla requies donec nupserit*, inquit AE. rectèque Plutarchus matrimonium appellat *portum juventutis*. *Requiem*, i. e. vitam tutam sub mariti præsidio *. *Quæram tibi requiem* à laboribus, & ærumnis quas egestas & peregrinitas attulit; & ab orbitate liberorum, quæ animum tuum cruciat, nec quiescere sinit. ¶ *Et providebo ut bene tibi sit*, אשר ייטב לך] *Ut* (vel *quò*, Jon. Mo. vel *quâ*, scil. *requie*, JT.) *bene sit tibi*, ο'. P. Ti. Pi. V. *Requiem mariti qui tibi benefaciat*, M.

2. *Propinquus noster est*, מדעתנו] *Cognatio nostra*, Mo. Ma. *cognitus est nobis*, Jon. *notus noster*, ο'. *de consanguinitate* (vel *cognatione*, M.) *nostra*, P. Subaudiunt hi præpositionem. *Cognatus*, vel, *propinquus*, vel, *affinis*, *noster*, Sy. JT. Ti. *vir cognationis nostræ*, Pi. *Cognatio nostra*, pro, *cognatus noster*, quomodo *servitium* dicimus, pro *servo*, *hostium*, pro *hostibus*, *necessitudines*, pro *necessariis*. Sic Levit. 18. 11. *nativitas patris tui*, pro, *nata patris tui*. Hoc genus locutionis, quia rarum, studiosos valde observare volo. ¶ *Et hac nocte*, &c.] Heb. *Ecce*, &c. Nota attentionis: q. d. Attende ad providentiam Dei, quâ nobis præbet occasionem rei gerendæ. ¶ *Aream hordei ventilat*, זרה את־גרן השערים] *Ventilans aream hordeorum*, Mo. P. ο'. i. e. *hordeum in area*, JT. V. Pi. Hebraismus est, ut, *gehenna ignis*, pro, *ignis gehenna*. Et *ventilat*, i. e. ventilare statuit, ut, *reversa est Naemi*, i.e. revertì statuit,

& Ruth

& Ruth 4. 3. *vendit*, i. e. vendere parat. Sed simplicius est, *Ecce ipse dormit hâc nocte in area, ut summo mane ceres hordeum ventilari* *. ¶ *Hâc nocte*, ità ó. Sy. JT. Ti. [הַלָּיְלָה] *Nocte*, Mo. *in ipsa nocte*, M. *sub noctem*, Ca. dispergens areas hordeorum *in vento noctis*, Jon. Nocte faciebant interdum ventilationem istam libenter, partim, quia æstu minùs fatigabantur ventilatores; partim, quia ventorum flatus nocte crebrior. Porrò, magni olim viri ventilationibus adesse soliti. Ità Plin. 22. 25. *Sextus Pompeius — Hispaniæ citerioris princeps, cùm horreis ventilandis præsideret, correptus dolore podagræ, mersit in triticum sese super genua, levatusque siccatis pedibus mirabili modo, hoc postea remedio usus est* *.

3. *Et unges*] *Unges te*, JT. Mo. P. ut, scilicet, usus erat in regionibus orientalibus, Psal. 104. 15. Matt. 6. 17 [q]. Mos hic antiquus erat & viris & fœminis, cùm se componerent ad venustatem [r]. Non dubium quin oleum cuti nitorem adfert, 2 Sam. 12. 20. Ester. 2. 12. Ne autem intelligas, cum Fevardentio, odoriferum unguentum hîc adhibitum; hujus enim odor eam delitescere cupientem detexisset; sed simplex oleum, id enim meliùs & paupertati ejus & facto congruebat †. ¶ *Induere cultioribus vestimentis*] Heb. *pone vestes tuas super te*, V. sim. JT. D. Pi. sub. *elegantiores*, V. D. Pi. *ornare vestimentis tuis*, Sy. Ar. *pone ornamenta*, &c. Jon. Qu. Sed quorsum hic corporis cultus, cùm omnia in tenebris gesta fuisse videantur? Resp. 1. Post cœnam potuit Ruth conspici *. At contrà, 1. cavit hoc Naomi, nè ab eo conspiceretur; 2. & summum in textu de ea conspecta silentium est †. Resp. 2. Sibi persuasit Noemi, facillimè posse contingere ut à Boozo conspiceretur, sive accersitâ lucernâ, sive diei luce obscuriùs interlucante, sive exspectato manè lucis adventu. Quin etiam aliquo modo Boozum eam vidisse probat, quòd sex hordei mensuras ei admetiretur †. Putabat Noemi eam saltem postridie conspiciendam. & voluit, quo licebat modo, conjugii honestatem & decus venerari *. ¶ *Nam te videat homo*, [אַל־תִּוָּדְעִי לָאִישׁ] *Nè præbeas te agnoscendam viro*, V. i. e. *cuiquam*, D. vel, potiùs, *viro illi*, i. e. Boozo [t]. τῷ ἀνδρί. Pronomen honorificè positum [v]. ¶ *Donec esum potùmque finieris*] Solent, invectâ penè messe in horrea, epulæ quædam exhiberi operariis, ad eos excitandos recreandósque: de quibus Cato ait, *Eo die quo daps fiebat* (sic vocabatur ejusmodi epulum) *feriæ bobus & bubulcis, & qui dapem facient*. Unde & ab Ovidio *Vacuna* appellantur, quòd post invectos fructus vacarent tum agricolæ à laboribus. Hanc verò feriarum & epularum occasionem putabat Noemi opportunam Ruthæ fore ad animum Boos jam exhilarati commodiùs expugnandum [x].

4. *Nota locum in quo dormiat*] Moris tum fuit, ut patresfamiliâs, etiam divites, urgentibus præsertim negotiis rusticanis, in areis etiam ipsis quietem caperent: ut usurpari poterit illud Ovid. Fast. 1. *Nam pudet in stipula placidam cepisse quietem, Nec fœnum capiti supposuisse fuit* [y]. ¶ *Discooperies pallium*, &c. [וְגִלִּית מַרְגְּלֹתָיו] *Et discooperies*, vel *retegis*, *pedes ejus*, Mo. Pi. *Ad*, vel *juxta*, *pedes ejus*; i.e. inferiorem partem lecti [z]. *Quæ ad pedes ejus*, ó. *à parte pedum ejus*, P. *locum pedum ejus*, Ti. M. *pedales stragulas ejus*, JT. Mallem, *pedes*. Id manifestè sign. τὸ [מַרְגְּלֹתָיו], Dan. 10. 6, nec alibi occurrit. Et, *pedes retegere* propriè dicitur, non item, *retegere stragulas pedales*; hæ enim non reteguntur, sed detrahuntur; quâ quidem detractione fit ut corpus retegatur [a]. Porrò, notandum areas has fuisse patentes, & accessum ad eas etiam noctu cuivis facilem, tentorio tantùm ad arcendas ab hominibus & frumenta pluviæ & roris injurias fixo [b]. Qu. Num hoc rectè factum? Resp. [Non idem judicant interpretes. Quidam culpant [c].] Consilium Noemi imprudens fuit; & si Booz, ex hoc juvenculæ facto, eam tanquam libidinosam & impudicam rejecisset, tum Ruth omni spe matrimonii excidisset [d]. Modus hic quærendi matrimonium non erat bonus, scilicet, in occulto, ideóque Booz dixit ipsi Ruth quòd factum celaret †. [Alii factum defendunt.] Nihil aliud voluit Ruth hoc facto, quàm Booz, ut propinquum, requirere ut, secundùm legem eam acciperet uxorem [f]. Illa phrasis, v. 9. *Expande pallium tuum super famulam*, matrimonium sonat [g]. Tunc clandestina conjugia non erant vetita; quare per consensum mutuum, sive verbis expressum, sive copulâ carnali indicatum, contrahebatur matrimonium [h]. Si petiit Ruth concubitum, petiit tantùm ut debitum conjugale, ac per illud petiit conjugium: idque fecit, tum ut suæ & socrûs paupertati prospiceret; tum ut nomini & memoriæ mariti, &c. consuleret juxta legem Dei, qui actus erat obedientiæ & religionis [i]. Res ergò quam petebat licita erat, & ex lege debita. Hoc omni apparatu & lenocinio non aliud quàm legitimum matrimonium aut intenderunt, aut postulârunt. Fas autem est aptis verborum, gestuum, aliorúmque generum signis, ad matrimonium ineundum honestè invitare, ut Thomas 2. 2. quæst. 15. 4. a. 4. & 169. a. 2. & ibidem Cajetanus *. Porrò, finis hoc loco bonus erat. *Proles* enim quærebatur, & observatio Legis Divinæ †. Exc. At alter erat Boozo propinquior, v. 12. Resp. Fortè mulieres id vel nescierunt, vel non adverterunt, vel de ejus animo ad id conjugium inflectendo desperarunt: Boozum autem priorem rogandum duxerunt, vel ex Dei instinctu, vel quòd ejus prudentiæ & charitati totum hoc afflictarum viduarum & defuncti negotium committerent [k]. Voluit Noemi Rutham ex sapientis Boozi consilio totam pendere, ut non nisi ex legum præscripto res peragatur [l]. Porrò, Ruth hoc suâ sponte non fecit, sed jussa & instructa à socru sua. Nec aliter ipse Booz factum interpretatus est, qui magnificè etiam collaudat factum [m]. Consilium hoc Noemi erat re legitimum, specie inhonestum: sed fidens pietati utriusque & Bohazi senio, illud nurui proponit, ità ut offensionem proximi circumstantiis temporis & loci vitet [n]. Modus nonnihil insolens & periculosus videri potuerit, mulierem ornatam, clàm per tenebras, solam ad solum, cúmque cubantem, & vespertinâ cœnâ exhilaratum, irrepere, &c. Verùm, qui fortè inspirabat, Deus potuit totum hoc periculum avertere [o]. Explorata & spectata erat tum Boozi tum Ruthæ castitas, & virtus. Modestè se gerit Ruth: nullis verborum aut tactionum blanditiis usa, ad pedes se transversim collocat, non ad dormientis latus, ut illæ Gen. 19. Totâ nocte quieta jacet, nec dormientem sollicitat: ab eo excitato matrimonium petit, & quidem verecundo atque perhonesto loquendi modo [p]. Nec nuda, sed vestita, erat [q]. Factum tamen hoc specie parùm honestum erat, nec imitandum castis hoc tempore [r]. ¶ *Dicet tibi quid agere debeas*] Scil. quum experrectus senserit vestem stragulam à pedibus suis detractam esse; ac proinde circumspectans quis hoc fecerit, téque conspicans, quæsiverit quænam sis, quid ve tibi velis. βραχυλογία †. *Indicabit quid facias*, id est, facere debeas, ut matrimonium quod ambis legitimum sit, h. e. legi quæ lata de hac re consentaneum. Nam certi quidam ritus observandi erant priusquam duceretur per vindicias uxor defuncti, ut sequentia docent [t].

5. *Quicquid præceperis*] Scriptum in Hebræo, *quicquid dixeris*; lectum, *quicquid dixeris mihi*, addito pronomine ex notis Massoritarum [v].

6. *Quæ sibi imperaverat*] צִוַּתָּה pro צִוְּתָה: esset צִוָּתָה, ob accentum, sed placuit corripere: accessit deinde Dagesch euphoniæ causâ. Similia sunt צִוִּיתִי & כְּנִּסְתָּה [x].

7. *Cùmque comedisset*, &c.] i. e. Convivatus esset hilariter, prout solebat fieri messis vindemiæque tempore [y]. Confer Judic. 9. 27. Psalm. 4. 8. Esa. 9. 3 [z]. ¶ *Et factus esset hilarior*] Heb. *& bonum fuit cor ejus*, Pi. D. i. e. hilare [a]: vel, *bonus fuit corde*, h. e. animo hilari & læto [b]. ¶ *Issétque ad dormiendum juxta acervum manipulorum*, [בִּקְצֵה הָעֲרֵמָה] *In extremitate*, vel *extrema parte*, (vel *latere*, Jon. Sy.) *acervi*, P. Mo. Ti. JT. D. sub. *cujusdam*, JT. Magnus alioqui vir in stipula cubuit; quam ad rem assuefieri olim solitam ab anno 12. Lacedæmoniorum juventutem, refert in Lycurgo Plutarchus [c]. In prædio suo, ruri agens, præsertim in calidissima regione, non multùm sollicitus fuit de molli lecto, sed humi apud fasciculos nondum

omnes excussos dormivit suavissimè[d]. Nimirum, boni patrisfamiliâs est, suis, dum laborant, adesse, aream à nocturnis furibus tutari, intérque ipsos manipulos somnum captare †.

8. *Et conturbatus est*, וַיֶּחֱרַד] Verbum hoc reperitur hic tantùm, & Jud. 16. 29. & Job. 6. 18[f]. [Variè reddunt.] *Et inclinavit se*, Mn. P. K. in Di. Ang. Belg. Ad videndum quid illud esset quod ad pedes jaceret[g]. *Ac verteret*, vel *converteret*, *sese*, de latere scil. in latus[h]. *Huc illuc se verteret*, JT. *& turbatus est*, [i]. Os. *contraheretúrque præ pavore*, M. *Et emollita est instar rapa caro ejus præ tremore*, Jon. לִפְתָּא Rabbinis, לִפְתָּא Chaldæis, לִפְתָּ Arabibus, *rapa* est. Sed hæc significatio non convenit Jud. 16. & Job. 6[k]. *Et quum contrectâsset*, Ti. scilicet, id quod ad pedes suos jacebat[h]. Activè exposuerunt, quum tamen sit passivum in Niphal[l]. *Obstupuit*, Sy. *admiratus est*, Ar. *contrahebat se*, Genevenses in Di. Membra, nempe, sua ad se colligens, timentium more[m]. *Et apprehendit circa se*, Belg. Ang. Verto, *& detentus fuit*. Exposuit, inquit: unde ? *quòd detineretur*, nempe, à muliere, quæ pondere suo stragulam constringeret & comprimeret, aut fortè ipsis pedibus ejus incumbebat[n]. *Distorsit sese*, velut membra sua alia ad alia colligens & apprehendens, timentium more[o]. ¶ *Viditque mulierem*] Potuit enim serenâ nocte sub dio aliquid videre, præsertim cùm à Luna aut sideribus aliquod fundituг lumen, ut non difficile fuerit ex peplo, &c. mulierem agnoscere: alioquin nulla esset tantæ consternationis occasio, si in area ampliore, in qua verisimiliter multi obdormierant pistani ventilatores, unus aliquis ad pedes ejus obdormivisse deprehenderetur. In Hebræo tantùm est, *ecce, mulier*[p]. ¶ *Jacentem*] Q. vertunt, *ecce, mulier dormiebat*: sed verisimile est eam, in omnem occasionem intentam, nihil somni captâsse[q].

9. *Expande pallium tuum super famulam tuam*, וּפָרַשְׂתָּ כְנָפֶךָ עַל־אֲמָתְךָ] *Et expandes* (vel, *ut expandas*, JT.) *alam tuam*, &c. Mo. Pi. JT. Ti. i. e. alam vestimenti tui: Meton. subjecti[r]. *Expande oram* pallii tui, P. *Cooperi* (*protege*, Ar.) *ancillam tuam alâ*, vel *extremitate*, *vestimenti tui*, Sy. Ae. *Alam* vocat oram pallii, vel ipsum pallium, κατ' ἐξοχὴν †. *Et vocetur nomen tuum super ancillam tuam ad accipiendum me in uxorem*, Jon. Sensus est, Contrahe matrimonium mecum, ac desponde me tibi[s]. Ità phrasis sumitur Deut. 22. 30. *Nè retegat alam patris sui*, i. e. Nè rem habeat cum uxore patris: & Deut. 27. 20. *Maledictus qui concubuerit cum uxore patris sui*, *cùm detexerit* (vel, *quoniam detexit*) *alam patris sui*[v]. Vide de hac phrasi ad Gen. 20. 16[w]. Obnubito me, (quæso,) duc me in uxorem. Vide Isa. 4. 1. Euripides Pelias ad virginem, *ὅταν δ' ὑπ' ἀνδρὸς χλαῖναν εὐγενοῦς πέσῃς*, (i. e. *quando sub vestimentum viri generosi recipiaris*.) Origo autem proverbii, sive formulæ loquendi, erat †, vel, 1. Quòd Judæi tunc solebant (& nunc quoque solent) in nuptiis suis, cùm sponsus fidem dat sponsæ, partem vestimenti sui imponere sponsæ[y]; ut hoc gestu significaret se eam in suam potestatem & tutelam accipere[z]. Expande vestem tuam more eorum qui despondebant uxorem[a]. Vel, 2. Metaphora est sumpta ab avibus, quæ alis suis protegunt pullos[b]: i. e. Me ducens in uxorem, protectionem meam suscipias. Vide suprà 2. 12[c]. Sub tutelam tuam ut maritus me recipe[d]. Verùm protectio, quæ per alam significatur, per se non magis significat protectionem maritalem, quàm aliam quamlibet †. Resp. Per synecdochen generis hic significatur protectio quâ maritus protegit uxorem[f]. Vel, 3. Ex jure connubiali, ad ejusdem thori consortium; q. d. Extende stragulum tuum, (quo, scilicet, Booz operiebatur,) ut me tegat, & intra eundem thorum tecum me recipias. Ità est directa matrimonii petitio, cùm prior illa phraseos explicatio nescio quas ambages sectatur. Porrò, כָּנָף Heb. & πτερύγιον apud [ο]. non significat *alam* hominis metaphoricè sic dictam, sed oram pallii seu straguli[g]. Quidam volunt his verbis eam concubitum Boozi petiisse[h], præmisso, videlicet, matrimonii contractu, qui eodem ipso in loco iniri poterat[i]. ¶ *Propinquus es*] *Vindex*, JT. D. unus ex vindicibus[k]. Vide suprà 2. 20[l].

10. *Priorem misericordiam*] Nempe, erga maritum & socrum. ¶ *Posteriore superâsti*] Quâ, scilicet, contempsisti alias nuptias, ut nomen marito defuncto in familia restitueres[m]. Majoris siquidem charitatis & misericordiæ est, alicui benefacere post mortem, quando ab eo temporalis nulla retributio exspectatur, quàm dum adhuc vivit, & gratiam referre potest[n]. ¶ *Quia non es secuta juvenes, pauperes sive divites*] Laudat Rutham, quòd, fœmina juvenis, non virum aliquem, defuncto Mahalone marito suo, quæsiverit in patria juvenem, sive divitem sive pauperem, sed, relictis omnibus, in Judæam venerit, ibidémque non cuilibet nubere voluit, sed ei à quo defuncti nomen restitueretur[o]. Videntur hic duo commendari. 1. Quòd non ex libidine matrimonium peteret; tunc enim eo tamdiu non abstinuisset, sed jampridem, quasi moræ impatiens, in patria juveni alicui, quem primùm reperisset, sive pauperi, sive diviti, adhæsisset. 2. Quòd satis ostendat se id in gratiam mariti defuncti facere, utpote quæ, desertâ patriâ & parentibus, in peregrinam regionem venerit, ut matrimonium consectaretur, non cujuslibet, sed jam senis, & ejus qui vindex esset[p]. Rarum in juvenculis senilem gravitatem juvenilibus amœnitatibus antehabere. Id honestum facit consilium quod alioqui turpe videretur[q].

11. *Quidquid dixeris mihi*] h. e. Alam meam super te expandam[r]. ¶ *Efficiam tibi*] Scil. quantum in me erit: si, scilicet, per Legem licuerit †. ¶ *Scit enim omnis populus*, &c. כָּל־שַׁעַר עַמִּי] *Omnis*, vel *tota*, *porta populi mei*, V. D. Pi. Mo. *totum forum populi mei*, Ti. *universus senatus popularium meorum*, Q. in V. Nam in portis erant fora, ubi fiebant judicia[t]. *Sciunt omnes qui sedent in porta synedrii magni*, &c. Jon. in D. Alii per *portam* civitatem intelligunt[v]. *Quisque intra portas populi mei*, JT. Heb. *porta populi*, &c. Hypallage, pro, totus populus meus qui in porta nostræ urbis solet congregari[x]. *Porta* pro *urbe*, ut Gen. 22. 17. Deut. 17. 2. & 28. 57. Abd. 11[y]. *Universa tribus*, *&c. cognatio*, Sy. sim. Ar. ¶ *Mulierem te esse virtutis*, כִּי אֵשֶׁת חַיִל אָתְּ] *Quia mulier virtutis tu*, Mo. vel, *fortitudinis*, Sy. *quòd sis mulier proba*, P. vel, *virtute prædita*, Ti. V. *strenua*, vel, *strenuitatis*, ut Prov. ult. 10[z]. Notandum, apud veteres interpretes *virtutem* non *vitio* opponi, sed *virium infirmitati*[a]. *Mulier virtutis* dicitur, quæ industria est & diligens. Nam חַיִל est quidem virtus, sed non propriè illa quæ simpliciter viros bonos efficit; sed robur, fortitudo, diligentia, opes & potentia[b]. Verum quidem est τὸ חַיִל omnia ista significare; at significat etiam bonum animi habitum: nec alia est vox Hebraica quæ id significat[c]. *Mulier justa*, Jon. *optima*, Ar. Animadverterat Boaz Ruth fuisse consternatam, ac veritam nè hoc inceptum sinistrè acciperetur; itaque Boaz eam blandè consolatur, inquiens, *Noli timere*, &c. i. e. Esto bono animo; nè putes me quicquam mali de te suspicari, aut te propter paupertatem contemni: quod dixeris faciam, i. e. ducam te in uxorem, si licuerit[d].

12. *Nec abnuo me propinquum, sed est alius me propinquior*, וְעַתָּה כִּי אָמְנָם כִּי אִם גֹאֵל אָנֹכִי וְגַם יֵשׁ גֹּאֵל קָרוֹב מִמֶּנִּי] Ad verb. *Et nunc, quia verè quùm redemptor ego, & etiam est redemptor propinquus præ me*, Mo. sim. [ο]. Sy. Ar. *Nunc igitur* fateor *verum esse quod cognatus sum, est tamen* alius *cognatus propinquior me*, P. simil. Ang. Belg. Vertere potes, ut nihil subaudias, & כִּי priore loco positum redundet; *Jam igitur verum est quod ego sum vindex; est tamen & alius vindex propinquior*, V. Ti. Genev. Sed neque hoc probat Vatablus: quum enim neglecto כִּי vertissent, *Nunc itaque verum est*, &c. annotavit, sub. *agnosco quòd verum est quòd redemptor seu propinquus sum*[*]. Al. sic, *Nunc inquam, quia verum est, etsi vindex ego sum, tamen præterea esse vindicem propinquiorem me*, JT. Drusius illud אָמְנָם construitur cum fine versûs, intervenientibus, *etsi vindex ego sum*. Et porrò observandum, in omnibus istis versionibus אָמְנָם sumi pro *vero*, sive *veritate*, quasi nomen sit, quum ubique adverbium sit, *verè*[g]. *Sed & hoc nunc utique constat, licèt ego propinquus sim, est tamen alius me propinquior*, M. *Nunc igitur, quamvis verè vindex ego sum, tamen etiam*

est

est vindex alius, propinquior me. כִּי, *quamvis*, per epanalepsin ὑπεραστικῶς ponitur: & vocula אִם, id est, *si*, pro *etiamsi* inseritur; quæ videtur glossema voculæ כִּי [h]. In Ebræo, *quia vindex*; scriptum, *quia si*, non tamen lectum: & observa geminationem particulæ, *quia verè, quia vindex*; nos diximus, *quia verè licèt vindex*, sententiâ ita postulante [i]. Aberit, ni fallor, omnis difficultas, si utrumque כִּי exponamus per *quamvis*, *etiamsi*, quod & alibi non ex Lexicis videre est, hoc modo; *Et nunc etsi verè, (vel, utique verè,) etsi vindex sim, tamen est vindex propinquior me.* Vel, prius כִּי sit tantùm confirmativum, *atque, certè*, quod sequens est; alterum כִּי אִם sit *etiamsi*: neque enim, quod in קרי indicat, אִם hîc superfluum puto, sed unà cum כִּי tacere *etiamsi*, sicut 1 Sam. 14. 39 [k]. *Est alius me propinquior:* Non gradu, sed nascendi ordine, prior [l]. Potuit inter eos qui in æquali gradu essent, imò debuit, certus esse ordo quoad hoc jus & obligationem. Vide quæ nos ad Deut. 25. 5 [m]. Iste erat frater Elimelechi, Booz tantùm erat filius fratris ipsius [n].

13. *Si te voluerit——bene res acta est*, אִם יִגְאָלֵךְ טוֹב יִגְאָל] *Si redemerit te, bonum*; (vel, *bene*, JT. M. Ti. Ang. *bene est*, P.) *redimat*, ο'. vel, *vendicet*, JT. *præstet*, Ti. Ang. Hoc autem *redimere* dicitur, quia redimebant unà relictam à fratre hæreditatem. Q. He. sic; *Si redemerit te Tob, redimat sanè*; ut *Tob* sit nomen proprium vindicis illius. At certè, si hoc fuit nomen ejus, cur cum sic alloquitur Boozus, Accede huc, *N?* Indè apparet compositorem hujus historiæ aut hominis nomen omnino ignoràsse, aut ob certam causam edere noluisse [o]. ¶ *Ego te——suscipiam*, &c.] Mirare hîc insignem charitatem, æquè ac castitatem, Booz, utpote qui Ruth accubantem nec tangere voluerit, sed matrimonium præmiserit. Porrò, castitatem Booz multùm adjuvit durities lecti & frigus; quòd scil. non in lecto plumeo, sed in aere & sub dio, cubaret. Hinc Pharisæi cubantes laminam plumbi renibus (in quibus origo est seminis) admovebant, ad eos refrigerandos, itàque evitandas nocturnas in somnis pollutiones [p].

14. *Cave nè quis noverit*] Ut utriusque honori & famæ consuleret, atque adeò & scandalo occurreret [q].

15. *Expande pallium*, הָבִי הַמִּטְפַּחַת אֲשֶׁר עָלַיִךְ] *Da linteum quod super te*, Mo. P. *pallium*, ο'. Ti. *sudarium*, Jon. *vestimentum*, Sy. Ar. *ventrale*, JT. Linteum quo venter tegitur [r]. Intelligo hîc succinctorium muliebre, quod & semicinctium dicitur, id est, σιμικίνθιον, Act. 19. 12 [s]. Τὸ מִטְפַּחַת reperitur Esa. 3. 22. Videtur ergò Ventrale apud Hebræos nomen accepisse ab *expandendo*, quia expanditur super ventrem. טֶפַח est *palmus*, id est, manus expansa [t]. ¶ *Mensus est sex modios hordei, & posuit super eum*] Qu. Quomodo poterat Ruth humeris suis tot modios portare? conficiunt enim 160 libras [v]. Est id hominis robusti justum onus: nec hos caperet unius fœminæ succinctorium muliebre [x]. Resp. Hordeum levius est quàm triticum [y]. Erat autem ipsa *mulier virtutis*, v. 11. i. e. robusta [z]. Vidi mulieres pondera tantæ molis gestantes, ut obstupescerem [a]. [Sed Hebræa aliter se habent.] ¶ שֵׁשׁ שְׂעֹרִים] Ad verb. *sex hordeorum*, Mo. ε. [Variè supplent.] *Sex mensuras* (epha, Ti. modiolos, M. sata, Jon.) *hordei*, vel *hordeorum*, Sy. Ar. P. Ca. Ang. Belg. V. *Sex gomor*, &c. Bo. Hæc familiaris mensura, & decima pars Ephi, erat; cujusmodi & facile ipsa ferre, & muliebri succinctorio continere, potuerit [b]. *Sex hordea*, id est, mensuras hordeorum; nam in regiminis statu non rarò occurrit ellipsis substantivi prioris [d]. ¶ *Ingressa est civitatem*, וַיָּבֹא הָעִיר] *Et ingressus est*, &c. M. Ti. Belg. JT. nempe, Booz; *in urbem*, Jon. ad conficiendum quod Ruthæ promiserat, ut sequens caput ostendit. [Q. connectunt cum præcedentibus.] *Imponens ei ingressus est*, &c. M. Ti. Qui mensus est, qui super eam posuit, idem videtur ingressus, cùm non sit in Hebræo mutatio suppositi: Nihilominus ad Ruth referendum, quia ad hanc referendum quod sequitur, *& venit ad socrum* [f]. *Ingressa est in urbem*, P. Ang. sim. Ca. Masc. ponitur pro fœmin. ut sæpe fit [g].

16. *Quid egisti, filia?* מִי אַתְּ בִּתִּי] *Quæ tu*, vel, *Quænam es, filia mea?* Jon. Sy. Ar. M. P. Mo. JT. vel, *Quis tu es?* *Quis*, pro *Quæ*. Sic Plautus, *Quis tu es mulier?* Vel, interrogavit antequam ostium aperiret [h]; vel, præ tenebris non agnoscebat eam [i]. Sed compellatio ista, *filia mea*, satis indicat socrum illam agnovisse [k]. Verùm *filiam* vocat, i. e. puellam. Sic alloquitur vetula juvenculam. Talem esse agnoscebat ex habitu & onere [l]. Mallem, *Quid tu, filia?* ο'. in codice Basil. ut מִי sit positum pro מָה [m]. *Quid tibi, filia mea?* Ti. Quo loco sunt res tuæ quoad matrimonium [n]?

17. *Et ait:* in Heb. sic scribitur, כִּי אָמַר] Desideratur pronomen אֵלַי in textu Ebræo, sed addendum ex notis Massoriticis [o]. ¶ *Vacuam*, רֵיקָם] *Vacuè*, ut חִנָּם *gratis*, יוֹמָם *interdiu*. Alii, *vacua*, i. e. רֵיקָה [p].

18. *Videamus quem res exitum habeat*, אֵיךְ יִפֹּל דָּבָר] *Quomodo* (*quò*, D.) *cadat* (vel *accidat*, Belg.) *verbum*, Mo. vel, *res*, P. Ang. vel, *hæc res*, M. Ti. *Quomodo non cadat verbum*, ο'. quasi *cadere verbum* hîc sit cassum, inutile, reddi, seu eventu suo frustrari: at rectiùs ea negatio abest à codice Basileensi [r]. *Quid tibi futurum sit*, Ar. *Quemadmodum decretum est ex cælo, & quemadmodum mirificabitur verbum*, Jon. Res, sive negotium, *cadere* dicitur, quòd omnia decreta e cœlo maneant ac prodeant [*].

Marginal notes (col. 1241): [h] Pi. [i] D. [k] Dr. [l] G. [m] Bo. [n] He. in D. [o] D. [p] La. [q] Bo. [r] Pi. [s] D. sim. Bo. [t] Pi. [v] Me. ità ferè Bo. [x] Bo. [y] Bo. ex Ser. [z] La. [a] Me. [b] Bo. [d] Glass. gram. p. 178. [f] Bo. [g] Bo.

Marginal notes (col. 1242, upper): [h] AE in M. [i] Pi. simil. D. [k] Bo. [l] Pi. [m] Bo. [n] Os. [o] D. [p] D. [r] Bo. [*] He. in V.

CAP. IV.

1. **A**Scendit——Booz *ad portam*. עָלָה הַשַּׁעַר] *Ascendit ad portam*, V. JT. Pi. In Ebræo est ellipsis præpositionis. Sic apud Varronem, *Cùm portam sessum venissemus*, pro, *in portam* [t]. *Ad portam*, i. e. ad locum judicii [v]. In Judaicarum urbium portis celebrioribus exercere solebant judicia, magnique & publici contractus; Deut. 21. & 25. Jos. 20. 4. 2 Sam. 15. Psal. 126 [x]. Ibi exspectavit dum propinquus rediret peregrè [y]. Chald. habet, *ad portam domûs*, sive *loci judicii*; i. e. fori judiciarii ipsius Senatûs [z]. ¶ *Et sedit ibi*] Non tanquam Judex [a], nam in causa propria ut Judex sedere non poterat [b]: sed propinquum, qui necdum advenerat, licèt, ut videtur, evocatus, præstolaturus; vel, scivit eum ad messores, vel operas, portâ egressum [c]. ¶ *Cumque vidisset*, &c. וְהִנֵּה הַגֹּאֵל עֹבֵר אֲשֶׁר דִּבֶּר בֹּעַז] *Cognatus ille transibat quem allocutus est Boaz*, Mo. de *quo dixerat*, sive *locutus fuerat*, M. P. Ti. JT. Sy. Ar. nempe, cum Rutha, suprà 3. 13 [*]. ¶ *Declina*, סוּרָה] *Accede*, V. Ti. D. M. ut Prov. 9. 4. Interdum significat *abscedere*, ut Thren. 4. 15 [f]. ¶ *Vocans eum nomine suo*, פְּלֹנִי אַלְמֹנִי] *O quidam singularis*, Mo. *tu talis*, P. V. Ang. Belg. *tu talis & talis*, M. *quisquis tandem sis*, Ti. *heus tu*, N. JT. Rectè vertas, ὦ δεῖνα, Jun. Pi. D. *absconditæ*, ο'. Sic loquuntur Hebræi, quum certum hominem significare volunt, neque tamen nominare [g]. Nec de hominibus tantùm hoc dicitur, sed etiam de locis, 1 Sam. 21. 2. 2 Reg. 6. 8 [h]. Utramque vocem in unam contrahit Daniel, cap. 8. v. 13. פַּלְמוֹנִי *palmoni*. Porrò, an significativæ sint hæ voces ambigitur [i]. Q. negant. Hæ voces tantùm vice proprii nominis quod tacetur tanquam notum, aut quod nominari nolumus, poni solent [k]. Alii affirmant. פְּלֹנִי *peloni*, videtur ortum à פָּלָא *occultavit*, אַלְמֹנִי verò ab אִלֵּם *mutus*, quasi dicatur nos mutos esse in nominando eo cujus nomen nobis occultum sit [l]; vel, quasi significetur nomen illud abscondi & sileri [m]: vel, אַלְמֹנִי est à עָלַם *abscondere*, ע & א inter se permutatis [*]. Hujus autem nomen hîc omittitur ab hagiographo scriptore, vel, 1. ex nominis ignoratione; id enim asserere nihil habet incommodi [n]: vel, 2. quòd nihil interesset scire [o]: vel, 3. quòd sic mulctare voluit virum ingratum ac superbum; & qui sui nominis adeò studiosus esset, ut de propinqui defuncti nomine nihil omnino laboràrit, ipsamque illius viduam Ruth contempserit, indignus ipse censetur qui proprio nomine posteris innotesceret [p].

2. *Tollens decem viros*] Testimonii causâ, & simul quia Lex jubebat [r]. *Decem*, &c. quod est עֲשָׂרָה, adhiberi

Marginal notes (col. 1242, lower): [t] D. [v] Pi. [x] Ser. [y] Jun. [z] V. [a] L. [b] D. Bo. [c] Bo. [*] Jun. [f] Pi. [g] Jun. Pi. [h] Ser. Bo. [i] Bo. [k] V. [l] Pi. [m] Bo. sim. Ser. [*] BP. 4. f. 231. [n] Bo. [o] Bo. sim. Ser. [p] T. ex Ser. sim. To La. [r] D.

hiberi solitæ ad actus legitimos, ut Matrimonii, Divortii, Mancipationis, Cessionis in jure *. *Decem*, qui agendorum testes essent, vel arbitri, ut colligitur ex vers. 9. & 11 [r]. ¶ *De senioribus civitatis*] Nam civitates suos quæque Senatores habebant, ab illis qui universi populi erant diversos [s]. ¶ *Sedete hîc*] Locum designat in curia qui Senatoribus proprius erat [u].

3. *Partem agri fratris nostri Elimelech*] *Fratris*, i. e. propinqui vel cognati, Jun. Pi. D. L. Fratris tui verè, mei autem patrui [y]. ¶ *Vendet*, מָכְרָה] *Vendidit*, Mo. Sy. Ar. Pi. Belg. Sic Levit. 25. 25. Pi. Venditio hæc à Noemi jam antè facta est [z]. Sed hoc perspicuè refellitur ex sequentibus, ubi Booz propinquo illi jus emendi asserit; ideòque illa venditio alteri facta inutilis & cassa fuisset [a]. Alii sic; *vendidit* hic ponitur pro, *vendere instituit*, vel *decrevit* [b], vel, *venum proposuit* [c]. *Vendit*, Jun. Ang. Ca. *vendere* cogitur, Ti. M. *Vendit*, Os. præt. Heb. pro fut. *Venditura est* [d]. *Noemi alienavit*, i.e. in filium Machlonem transtulit, quo mortuo ad Rutham uxorem devoluta est. Ambiguè loquitur, ut hominis mentem penitùs cognosceret antequam Ruthæ injiceretur mentio *. ¶ *Vendet Noemi*] Tam pro se quàm pro nuru sua Ruth alenda [f]. Sed quæri potest num vendere poterat: videtur enim totum hujus possessionis jus jam tum fuisse propinqui illius, ex lege quâ possessiones semper in tribubus & familiis permanerent. Resp. Possessionum talium proprietas quidem erat proximi propinqui, earum autem usufructus erat viduæ, uxoris defuncti, dum viveret, nisi denuo extra familiam nuberet: & hoc jus ususfructûs Noemi & Ruth vendere poterant [g]. Sed cur sola Noemi hîc nominatur? Respond. 1. Nè proximo illi suboleret matrimonii necessitas. 2. Quia Ruth Noemi consiliis regebatur [h]. ¶ *Quæ reversa est de regione Moabitide*] Qu. Quid agro factum dum in Moab esset? Resp. 1. Elocatus fuisse videtur [i]: vel, 2. incultus relictus est, quod non mirum in summa illa sterilitate [k].

4. *Quod audire te volui*, אֶגְלֶה אָזְנְךָ] *Revelabo aurem tuam*, P. Mo. V. D. Pi. M. vel, *retegam aurem*, Pi. Sic 1 Sam. 9. 15. & c. 20. 13. *Revelare aurem* alicujus est, aliquid ei indicare, & de eo admonere [l]. Metonymia est effecti destinati: nam quum aures velatæ sunt, impediuntur nè clarè audiant: ut ergò aliquis, cui aures sunt tectæ, clarè audiat, aures ejus reteguntur [m]. *Ego statui revelare te audiente*, JT. *Revelabo auri tuæ*, Jun. vel, coram *aure tua*, Belg. Similes phrases sunt, *aurem vellere*, Virgil. in Sileno—*Cynthius aurem Vellit, & admonuit*, &c. *aurem erigere*, seu expergefacere, & *aperire*, Isa. 50. 4, 5 [n]; &, *aurem perforare*, Psal. 40. 6 [o]. *Cogitavi hæc tibi significare*, Ti. Ang. *Dixi apud me*, *Tibi revelabo*, Tig. not. *Ego indico tibi, nec celabo*, Ar. sim. Sy. ¶ *Coram cunctis sedentibus, & majoribus*, &c.] Vel, *senioribus*. Estne hic & positum ἐξηγητικῶς; an potiùs *assidentes* vocat omnes alios præter Seniores? Ego arbitror generale esse de omnibus qui ibi sedebant, & ipsos quoque Seniores comprehendere, quorum deinde particulatim meminit, quomodo dicitur, *universa Judæa, & Jerosolyma* [p]. *Sedentes* vocat eos qui cum eo sedebant, aut Judices [q]. Alii vertunt, *habitatoribus*. ¶ *De populo meo*] Heb. *senioribus populi mei*, i. e. Bethlehemitarum, vel urbis meæ. Non dicit, *seniores populi* simpliciter, quomodo aliud significaret [r]. ¶ *Si vis possidere*, &c. אִם תִּגְאַל גְּאָל וְאִם לֹא יִגְאַל הַגִּידָה לִּי] *Si redemeris, redime*; *& si non redemeris, indica mihi*, Mo. [ut יִגְאַל quidam vertunt per secundam personam;] *si non vis redimere*, P. Ang. sim. Ti. Ca. n'. Jon. Sy. Ar. [Alii per tertiam personam;] *si non redimet*, Pi. Ma. *vendicaverit*, D. sim. Jun. in Pi. *Redimat*, sub. *is qui jus habet redemendi*. Subita personæ mutatio [s]. Scribitur tertia persona loco secundæ [v], ut sententia postulat, sive enallage sit, sive apostrophe [x]. Apostrophe ad Seniores primùm, deinde ad vindicem †. Quid vetat suspicari, mendosè scriptum esse יִגְאַל, pro תִגְאַל? Al. *si non redimetur*, Belg. [Juxta hanc versionem, vel, pro יִגְאַל, legendum aliis punctis יִגָּאֵל; vel, applicanda hîc illa regula, *Activa verba quandoque passivorum significationem assumunt*, peculiari linguæ Ebrææ idiotismo; ut קָרָא *vocavit*, scil. quisque, Gen. 16. 14. i. e. *vocatum est*, &c. De quo vide Glas. Philol. sac. lib. 3. tract. 3. de Verbo, can. 23.] *Si nemo redimere voluerit*, M. ¶ *Nullus est propinquus excepto te*, כִּי אֵין זוּלָתְךָ לִגְאוֹל] *Non est præter te ad redimendum*, P. Mo. Pi. scil. jus habens [y]; nempe, qui te sit propinquior [z].

5. *Quando emeris agrum de manu mulieris, Ruth quoque ——— debes accipere*, בְּיוֹם קְנוֹתְךָ הַשָּׂדֶה מִיַּד נָעֳמִי וּמֵאֵת רוּת—קָנִיתִי] *Quo die acquisieris agrum de manu Naomi, & a Ruth* (vel, *tum etiam à Ruth*, Ang. Belg.) *Moabitide, uxore mortui, acquires*, P. Mo. n. Jon. V. sim. M. Ar. Et non displicet. Ex eo enim quòd ab uxore defuncti emeret agrum, eam quoque ipsam ducere subintelligebatur, ut defuncti nomen conservaretur; neque enim aliter in vendendo illo agro acquievisset, nisi & ipsa in uxorem caperetur [c]. *De Ruth — quoque possidebis*: illa autem renuet, nisi *suscites nomen defuncti*, M. Sed hoc quia plerique apertè hîc significandum, non tacitè innuendum, fuisse censent, à verbis nonnihil recesserunt, ut sensum eum innuerent, &, ad eum sensum inveniendum, מֵאֵת acceperunt pro simplici אֵת, & sic locum vertunt, *Eodem die quo agellum possederis de manu Naomi, possidebis & Ruth*, &c [d]. Ità vertunt Ti. D. sim. Ca. Sy. Sic infrà locutus est v. 10. D. At potest, ni fallor, absque ulla textûs coactione idem sensus inveniri, hoc modo, *Quo die acquisieris agrum è manu Naomi, & à Rutha Moabitide uxorem defuncti acquisieris*, &c. Id est, eo ipso, quòd non tantùm à Naomi, sed ab uxore defuncti, hunc agrum tibi comparabis, scito te & eam ipsam etiam facere, &c. Et hæc quidem secundùm ה קְרִי, quod legi vult קָנִיתָ: at ה כְּתִיב est קָנִיתִי, quod sic verto; *Quo die acquiris agrum è manu Naomi, etiam à Rutha Moabitide, uxore defuncti, acquirerem, ad suscitandum nomen defuncti*, &c. vel, *& à Rutha Moabitide uxorem defuncti acquirerem, ad*, &c. Id est, Quin acquiris defuncti agrum, si essem qui es, aut si ex me quæras quid in ea re egomet facturus essem, uxorem quoque defuncti ducerem *. Al. sic, *Quo die acquires agrum è manu Naomi, & etiam à Rutha Moabitide acquires, ad suscitandum*, &c. Post נָעֳמִי est pausa, seu distinctio major Athnach: unde sequentia verba non videntur conjungenda cum eo, *& à Rutha Moabitide acquires*, quasi ad agrum referrentur, sed ad seq. *& à Rutha acquires* (*jus*, scilicet,) *ut suscites nomen*, &c. hoc est, Duces eam, statim ac acquisiveris agrum. Simil. Hebr. & ferè Chald. In Hebræo textu non est, *acquires eum*, scilicet, agrum, sed simpliciter, *acquires*, nempe, non *agrum*, sed *Rutham*, &c. quod verba sequentia arguunt, *ad suscitandum nomen demortui*: Ad hoc enim requirebatur non agri emptio, sed uxoris [f]. Al. sic; *Quo die comparabis agrum illum* alienatum à *manu Nahomi*, *omnino à Rutha* (malim, *tum* alienatum à *Rutha*, Pi.) *Moabitide, uxore demortui, comparaveris*, JT. vel, *emeris*, Pi. Sensus est, Cùm emes agrum defuncti, unà tibi habenda est uxor illius, secundùm legem, de qua mentio Matt. 22. 24 [i]. Nimirum, lege quæ est Deut. 25. 5. & sequentibus, auctore consuetudine à fratribus producta ad propinquos alios, ut ad eum locum diximus. Hebræi tamen hîc de agro tantùm agi aiunt qui à marito Ruthæ donatus fuerit. At quæ igitur connexio, Si agrum habere vis, debes & viduam habere? Et excalceatio nonne hîc planè ut in Deuteronomio? Tum verò Josephus, legum patriarum non ignarus, ità ut nos diximus, explicat hunc locum [k]. Nonnulli ità distinguunt; *Quo die acquires agrum illum de manu Nahomi, & à Ruth Moabitide, uxorem defuncti acquires* [l]. Porrò, *suscitare nomen* est, restituere nomen fratri suo in familia, quod unà cum prole ipsius mascula exstinctum erat: nam soli filii numerabantur in familia; unde *fœminæ* נָשִׁים dictæ, ab *obliviscendo*, quòd in iis nomen familiæ obliteratur; transeunt enim illæ in familiam viri [m].

6. *Cedo juri*, &c.] Heb. *Non possum vindicare*, sive *redimere, mihi*, Sy. JT. P. Mo. i. e. Non placet mihi: Nam jure poterat [n]. ¶ *Neque enim posteritatem familiæ meæ delere debeo*, פֶּן אַשְׁחִית אֶת נַחֲלָתִי] *Nè fortè corrumpam*,

Margin notes (left column): * G. · r M. · s D. · u D. · y D. · z Tr. · a Bo. · b D. Bo. P · c Bo. · d V. · * Ma. ex Jun. · f La. · g Bo. sim. L. La. · h Me. Bo. · i La. Tr. B · k Bo. · l V. · m Pi. · n Ser. · o D. · p D. · q V. · r D. · s V. · v M. D. · x D. · † Jun. · y Pi.

Margin notes (right column): y Pi. V. · z D. · c Di. · d Di. · * Ti. ex AE. · f Buxtorf. in vindic. verit. Hebr. part. 2. cap. 12. p. 761. · i D. · k O. · l Ma. · m D. · n Pi.

rumpam, [sive *perdam*, *hæreditatem*, vel *possessionem*, *meam*, Mo. JT. Pi. V. D. G. Qu. Quomodo hoc fecisset? Resp. 1. Transferendo possessionem suam in filium, quem fortasse unicum procrearet, quique in nomen mariti defuncti succederet: quo fieret ut, se mortuo, nomen suum interiret [o]. Eadem ratio fuit Onanis, Gen. 38. 9 [p]. 2. Alii volunt huic homini fuisse uxorem & liberos: Ità Josephus, qui sic, puto, intellexit; Nolo mihi aliam uxorem superaccersere, & alios in domum liberos adducere, nè pacem turbem familiæ meæ, & alienis rebus intentus meas negligam [q]. Mihi & uxor & filii multi sunt, qui possessiones meas & nomen satis tuebuntur: ad hoc, si ex juvencula Ruth plures accederent filii, (nam præter primogenitum, propinquo substituendum, reliqui omnes pari cum prioribus jure censebuntur mei filii & hæredes,) jam meæ possessiones nimiùm disseccarentur & dispergerentur, forsan & litibus involverentur [r]. Quòd uxorem habuerit, testis est Chald. hoc loco. Porrò, in mentem habuisse videtur illud, Levit. 18. 18 [s].

7. *Hic autem erat mos antiquitus in Israel*; ità P. sim. M. Ti. JT. [וְזֹאת לְפָנִים בְּיִשְׂרָאֵל] Ad verb. *Et hoc antè in Israel*, Mo. V. ¶ *Ut si quando—cedebat*, &c. [עַל הַגְּאוּלָּה וְעַל הַתְּמוּרָה] *In commutatione propinquitatis*, M. *in redemptione* (*vindiciis*, JT.) *& commutatione*, sive *permutatione*, P. Mo. Ti. JT. Pi. D. id est, in omni publico alienationis genere, Synecdoche: nam permutatio antiquissimum est alienationis genus, teste Arist. ad Nicom. 5. 5 [t]. ¶ *Ut esset firma concessio*, [לְקַיֵּם כָּל דָּבָר] *Ad confirmandum quodvis negotium*, P. Mo. vel, *rem*, JT. Heb. *verbum*: Metonymia adjuncti [u]. ¶ *Solvebat homo calceamentum suum, & dabat proximo*] [Sim. omnes.] Qu. Quis hoc fecit? num qui cedebat juri suo? an verò is qui jus alterius redimebat? De hac re magna est dissensio inter Magistros [x]. Resp. 1. Is cui fiebat cessio, [vel, qui jus redimebat [y].] Booz exuit calceum suum, & dedit propinquo, tanquam pro hæreditate ipsius. Ut sit commutatio, necesse est ut qui aliquid accipit, idem aliquid det. Dabatur autem calceus dicis causâ, sive pro forma, ut ità loquar [z]. Resp. 2. Solvebat calceum is qui juri suo cedebat [b]: Nam v. 8. dicitur, *& exuit calceum suum*; statimque versu nono, *Et dixit Booz senioribus*, quasi alius omnino sit qui calceum exuerat. Alioqui frustrà nomen *Booz* jam poneretur [c]. At nihil absurdi est, si dicamus in eis verbis pleonasmum esse nominis *Booz*, qualis suprà 2. 20. ubi otiosè lectum, *Et dixit Noomi*, cùm idem in eodem versu paulò antè præcedat. Videtur tamen non absurdè referri ad vindicem. Sed fuit tempus cùm existimarem hæc referenda potiùs ad Boozum. Ità Drusius in hunc locum. [Adeò parùm sibi constat.] Porrò, excalceatio erat duplex: 1. Religiosa, Exod. 3. Jos. 5. 2. Politica. Eáque iterum duplex: 1. in pœnam, Deut. 25. v. 9, 10. 2. in contractûs solennitatem ac firmamentum; ut apud nos *clavium traditio*, *pedum positio*, & similia [d]. Et posterioris hujus (non autem prioris) generis erat propinqui Booz excalceatio, ad confirmanda hæc sua pacta conventa [*]. Nam, 1. non Legis præscripto fiebat, ut illa Deut. 25. sed ex consuetudine. 2. Ibi mulier calceum detrahit, hic homo sibi ipsi: sed neque Rutham adfuisse indicatur. 3. Hæc excalceatio locum habuit non tantùm in hoc casu, sed in omni contractu, &c. ut sequitur in Hebræo. Nota verò, sicut apud Jurisconsultos *possessio* dicitur quasi pedum positio, quòd multarum rerum possessio adeatur pedum positione & calcatione; ità videtur hæc calcei porrectio symbolica fuisse, quâ alteri dominium cedebatur, & jus adeundæ possessionis dabatur [f]. Calcei traditione juris cessionem & rei alienationem significabat. q. d. En trado tibi calceum quo hactenus calcavi (aut certè jus habeo calcandi) agrum illum quem nunc tibi cedo, ut in eum calces [g]. Huc facit quòd ubique per calcationem & calceamenti porrectionem significetur subjectio, Deut. 33. ult. Psal. 90. *conculcabis leonem*, & Psalm. 107. 10 [h]. Magis tamen placet ut de personarum commutatione hoc loco accipias: quæ commutatio vulgò substitutio, vel subrogatio, dicitur [k]. ¶ *Hoc erat testimonium cessionis*, [וְזֹאת הַתְּעוּדָה] *Et hoc testimonium* (*firmum testimonium*, M.) *in Israel*, Mo. [l]. Subaudi, *cessionis*, Ti. *Hoc erat ejus rei testimonium*, JT. q. d. Hæc erat contestata formula, seu rata ceremonia, contractûs [k].

o Pi. sim. Jun. — p Jun. — q G. — r T. ex Ser. sim. La. — s D. — t Jun. Pi. sim. D. — u Pi. — x D. — y Q. in Me. — z D. quæst. Ebr. 1 46. — b Me. Ser. sim. Pi. — c Ser. — d Ser. T. — * T. — f Bo. — g Pi. — h Bo. — k Jun. Mo.

8. *Quod statim solvit*] Heb. *extraxit calceum suum*, JT. Ma. Quis extraxit? Resp. 1. Booz †. 2. Ruth. Passus est secundùm legem ab ea cujus connubium recusabat extrahi; ut, cui ea nuberet, illum in cessionis signum traderet. Vide Deut. 25. 9 [*]. Verùm nulla hic Ruthæ mentio habetur; imò eam tum domi fuisse colligitur ex cap. 3. v. ult. Simpliciter ergò, ut litera sonat, intelligendus videtur hic locus †. *Extraxit vindex*, seu *redemptor*, *ille calceum suum*, Ma.

9. *Quòd possederim omnia quæ Elimelech, & Chelion & Mahalon*] Omnes eorum facultates [l]. Mortuo Elimelecho Chelion & Mahalon fuêre hæredes: uno ex his mortuo, alter factus erat totus in solidum hæres, & verisimile est superstitem (ex lege vindiciatum) utramq; uxorem habuisse, Ruth & Orpham: utroque autem sine liberis defuncto, hæreditas erat proximi propinqui, non quidem absolutè, sed donec nasceretur ex vidua filius, qui fiebat hæreditatis à defuncto relictæ dominus & proprietarius [m]. Vel, Chelione mortuo absque liberis, & Orphâ ad suos reversâ, nec curante suscitare semen Chelioni, omnia ad Mahalonem devolvebantur [n].

10. *In conjugium sumpserim*] Heb. *in uxorem*: τὸ *in* περιττὸν ex Ebraismo [o]. Qu. Quomodo licuit Boozo Moabitidem ducere, cùm dicatur, Deut. 23. 3.—*Moabites etiam post decimam generationem non intrabunt ecclesiam Domini?* Hanc ob causam dicit Beza Boozum peccâsse [p]. Resp. Lex illa non de fœminis, sed de solis viris, ità statuit [q]. Ob virorum enim, non fœminarum, culpam inflicta est illa pœna, ut ex Num. 22. colligitur [r]. Lex tantùm ad viros pertinet, qui munerum & officiorum in populo Israelitico capaces futuri essent, eadémque privilegia ad posteros transmitterent [*]. At qui nati erant ex matre Moabitide, sed patre Judæo, non erant, nec censebantur, Moabitæ, sed Judæi: nam filii referri solent ad genus & stirpem patrum, non matrum [t]. ¶ *Ut suscitem nomen defuncti*] Qu. Quomodo hoc præstitum fuerit à Booz, cùm *Obed*, ex hoc conjugio natus, non fuerit vocatus filius *Mahalon*, vel *Elimelech*, sed *Booz*, tum hic, tum Matt. 1? Resp. *Booz* satisfecit legi quantum in ipso erat; non prohibuit filium ex Ruth susceptum vocari filium *Mahalon* [u]. Imò curavit Booz ut initio vocaretur filius *Mahalonis*, ut indicat v. 14. Invaluit tamen postea *Boozi* nomen, sive quòd is potentiâ, opibus, virtute, *Mahalonem* longè præcelleret; sive quòd Dei providentia id effecerit, ut insignem in hoc facto ejus pietatem remuneraretur, idémque hâc ratione in Christi progenitoribus censeretur; præsertim cùm satius esset in Christi genealogia naturales progenitores censeri, quàm legales [x]. ¶ *Nè vocabulum ejus de familia sua ac fratribus & populo deleatur*, [וְלֹא יִכָּרֵת שֵׁם הַמֵּת מֵעִם אֶחָיו וּמִשַּׁעַר מְקוֹמוֹ] *Ut non exscindatur nomen demortui à fratribus suis & à porta loci sui*, Mo. M. P. Ti. D. Pi. JT. Pro *defuncti*, vel *demortui*, in Chaldaicis libris est, שְׁכִיבָא *dormientis*, i.e. mortui: Sic mors sæpe *somnum* dicitur [z]. *A fratribus*, i. e. de gente, aut cognatione, sua: *A porta loci*, i.e. à civibus; Metonymia [a]. De curia popularium suorum, an potiùs de porta urbis suæ? Chaldæus habet, *è porta synedrii, quæ in loco ejus*. Quo significari videtur familiæ dignitas: hanc excitandam, quæ præsides, qui ad gubernacula reipublicæ sedeant, subministret. Quod in Davide impletum & ejus posteris constat [b].

11. *Sicut Rachel & Liam, quæ ædificaverunt domum Israel*] i.e. Israeli, sive Jacobo. Neque aliter ea phrasis ponitur nisi cum dativo, Exod. 1. 21. 1 Sam. 2. 35. 2 Sam. 7. 27 [c]. [At reliqui ferè sumunt in genitivo:] *domum Israelis*, JT. vel, *Israel patris nostri*, Jon. *Ædificare* sumitur pro sobole instruere, vel procreare, more Ebraico, ut Gen. 16. 2. [Vide ibi annotata.] Qu. Cur *Rachel* & *Lia*, præ cæteris fœminis à quibus Israelitæ oriundi sunt, nominantur? Cur non *Sara* & *Rebecca*? cur non *Bala* & *Zelpha*? Respond. 1. Quia *Rachel* & *Lia*, utì *Ruth*, patriâ relictâ, Jacobum secuti sunt.

2. Illæ

k Me. — † Q. in Ma. — * Jun. — † Pi. — l D. — m Bo. — n Me. — o D. — p T. — q T. ex Ser. Bo. — r Aug. in Ser. — * Bo. — t Tu. & ex eo Ser. Bo. T. — u B. — x Bo. — z Dr. — a Jun. Pi. — b D. — c Bo.

2. Illæ verecundè & modestè prolem à Jacobo petierunt, quod & fecit Ruth[d]. 3. Ab iis soli Israelitæ sunt propagati; à *Sara* & *Rebecca* etiam Idumæi. 4. *Bala* & *Zelpha* erant ancillæ, pauciorúmque filiorum matres[e]. 5. Ancillarum filii erant morali æstimatione filii *Rachelis* & *Liæ*, quæ idcirco tanquam matres nomina imponunt, Gen. 30. hinc & illi pari jure cum cæteris hæreditatem nanciscuntur. 6. A *Rachele* & *Lia* erant Tribus maximè illustres, *Ephraim, Benjamin, Judas, Levi.* 7. Bethlehemitæ omnes à *Lia* erant oriundi: *Rachelis* verò illustre sepulchrum erat in suburbano Bethlehem loco. *Rachel* autem *Liæ* hîc præponitur, nepote Jacobo charior[f]. Porrò, formula hæc faustæ apprecationis in nuptiis nunc etiam Judæis usitata[g]. ¶ *Ut sit exemplum virtutis in Ephrata,* [וַעֲשֵׂה חַיִל בְּאֶפְרָתָה] *Et fac virtutem in Ephratha,* Mo. V. Os. *strenuè age,* &c. M. Ti. Pi. ut Psal. 60. ult. Pi. sim. V. *Compara,* vel *fac, opes,* JT. Pi. D. q. d. Precamur, ut qui opes in hoc matrimonio non spectâsti, opulentus ex eo fias[h]. *Ephratha* & *Bethlehem* sunt duo unius urbis nomina[i]: vel, *Ephratha* regio est, in qua *Bethlehem*[k]. ¶ *Et habeas—nomen,* &c. Heb. *& voca nomen,* &c. [וּקְרָא שֵׁם] *Sis illustris,* Ang. *Proclama nomen,* Ang. Belg. sub. *tuum,* Ang. *Compares tibi nomen,* P. Ca. vel, *famam,* V. *Et fac prædicetur* (Heb. *prædica*) *nomen,* &c. tam demortui, quàm tuum ipsius, susceptis pluribus liberis[l]. *Voca nomen.* Mirum genus loquendi, & vix alibi usurpatum, acsi scriptum esset, *Vocetur nomen tuum*[m].

12. *Sicut domus Pharez.*] Qui progenitor erat Bethlehemitarum[n]: cujúsque familia ex quinque Judæ familiis præcipua erat[o]. Hoc est, ità illustris atque numerosa sit[p]. ¶ *De semine*] Nota vocabulum seminis hîc, ut alibi, de unico filio dici[q].

13. *Tulit Booz Ruth*] Qu. Quomodo potuit alienigenam ducere? Resp. Quia jam conversa erat ad Deum, nec periculum erat seducendi mariti; quæ unica causa fuit prohibiti cum talibus matrimonii[r]. ¶ *Dedit—ut conciperet,* ità V. Ti. [הֵרָיוֹן] *Conceptum,* vel *conceptionem,* o'. Jon. P. Mo.

14. *Qui non est passus ut deficeret successor familiæ tuæ, & vocaretur nomen ejus in Israele,* אֲשֶׁר לֹא הִשְׁבִּית לָךְ [גֹּאֵל הַיּוֹם וְיִקָּרֵא שְׁמוֹ בְּיִשְׂרָאֵל] *Qui non cessare* (vel *deesse,* o'.) *fecit tibi* (*non transtulit,* vel *sustulit, à te,* Sy. M.) *redemptorem* (*cognatum,* V.) *hodie,* Mo. Pi. *non destituit te hodie vindice,* JT. [sim. reliqui;] *& vocetur,* (*vocabis,* Sy.) vel *vocabitur, nomen ejus in Israele,* Mo. P. *hodie vocabitur nomen ejus & memorabitur inter Israel,* Ar. Non permisit ut deficeret tibi hodie cognatus, is, nempe, cujus nomen futurum sit celebre in Israel. *Vocari nomen alicujus in aliquo loco,* pro, celebre fieri[s]. *Ut celebretur* (vel *vocaretur,* M.) *nomen ejus,* &c. JT. *Et vocetur,* pro, *ut vocetur.* Ut nomen ipsius prædicetur, &c. Etenim nomen ejus qui sine liberis discedit quasi extingui videtur. Vel, *vocetur,* id est, *sit nomen ejus,* h.e. nominetur, in Israel. *Vocari,* pro *esse,* tritissimum[t]. [Alii referunt ad Boozum:] *Celebretur nomen ejus,* i.e. pii illius vindicis, qui defuncto propinquo semen excitavit, &c[u].

15. *Et habeat qui consoletur animam tuam,* וְהָיָה לָךְ [לְמֵשִׁיב נֶפֶשׁ] *Et erit tibi in reducentem* (vel *recreantem,* V. sim. P. o'. Jon.) *animam,* Mo. *Reducet,* vel *revocabit, tibi animum,* desperanti de prole[x]. *Consolator animæ,* Sy. *Instaurator animæ,* i.e. vitæ, Ma. ex Jun. ¶ *Et enutriat senectutem,* [וּלְכַלְכֵּל אֶת שֵׂיבָתֵךְ] *Atque alet* (vel *sustentet,* Ti.) *senectutem tuam,* P. Mo. &c. *Idque sustentando canitiem tuam,* JT. ¶ *De nuru enim tua natus est quæ te diligit,* [כִּי כַלָּתֵךְ אֲשֶׁר אֲהֵבַתֶךְ יְלָדַתּוּ] *Quia nurus tua, quæ diligit te, peperit eum,* Mo. [sim. o'. Jon. Sy. JT. P.] Quidam sic vertunt, omisso כִּי, *Iste quem peperit nurus tua, quæ te diligit, & quæ tibi interim multis liberis præstantior est,* V. Suspicatus Capellus, pro יְלָדַתּוּ meliùs legendum יְלָדְתִי, pro יָלְדָה; hoc sensu, *quia peperit filium nurus tua, quæ te amat, quæque melior est tibi quàm septem filii.* Alioquin legendum mox erit, הוּא & טוֹב, in masculino genere, hoc sensu, *quia nurus tua, quæ te amat, eum peperit qui tibi melior erit quàm septem filii;* at juxta hodiernam lectionem sensus est perplexus, *quia nurus tua, quæ te amat, peperit eum, quæ tibi melior est septem filiis*[†]. Respond. 1. יְלָדַתּוּ potest verti, *peperit ei,* scil. vindici, pro, יָלְדָה לוֹ: pronomen enim affixum sæpe ponitur & exponendum est per dativum separatum: ut בִּשְּׁלָם, *coxit eos,* pro, בִּשֵּׁל לָהֶם, *coxit eis,* 1 Reg. 19. 21; נְתַתָּנִי, *dedisti me,* pro, נָתַתָּה לִי, *dedisti mihi,* Jos. 15. 19; אֲגִידֶנּוּ, *indicabo ei,* Job. 31. 37. עֲשִׂיתִנִי, *feci mihi,* Ezec. 29. 3. Sic reddunt hoc loco, *genuit ei,* M. Ti. sim. Ca. Ità nihil est perplexi, & sensus Capelli emergit, & per vindicem intelligitur Boaz, qui, licèt de officio hoc leviri præstandi non teneretur, tamen spontè id suscepit. 2. Si literaliter reddatur, *peperit eum,* sensus non est perplexus; sic verò præcipua pars gratulationis referenda est ad filium natum, cujus, tanquam præsentis atque ante oculos positi, expressam quidem non faciunt mentionem, sed innuunt, dum aiunt, *qui non cessare fecit tibi hodie vindicem,* filio, scilicet, hoc ex illo nato. Non tam ei gratulantur de vindice nacto, quàm de filio ex nuru nato: illum quippe minimùm novem menses jam antea habuerat; hunc vero filium eo demum die acceperat: & cùm filius natus esset, verè *vindex* fuit, per quem & memoria nominis defuncti filii ab oblivione, & hæreditas quoque ab alienis hæredibus, vindicaretur. Itaque quæ sequuntur de filio nato accipienda erunt; *Vocetur nomen ejus in Israele; is tibi erit recreationi,* &c. *quia nurus tua, quæ te dilexit,* vel *diligit, peperit eum, quæ tibi melior est quàm septem filii,* V. Illud ergò, *peperit istum,* respicit infantem. Nam pronomina relativa sæpe ponuntur sine antecedente nomine substantivo, nullâque mentione factâ rei ad quam referuntur; quando, scilicet, illa nota, vel præsens & in conspectu, est. Illa autem verba, *quæ tibi melior est quam septem filii,* sic intelligunt: Nurus ista tua, hoc filio ex Boazo, genero opulento, tibi jam melior & utilior est, quàm si plures ex filio tuo edidisset tibi: indè tibi omnia ad vitam necessaria abundè suppetent. 3. Longè magis perplexum est illud Capelli: nam יֹלֶדֶת significaret in præsenti, *pariens est,* vel potiùs in futuro, *pariet,* ut Gen. 16. 11. & 17. 19. *Sara* יֹלֶדֶת לְךָ בֵּן, *pariet tibi filium:* Atqui sensus requirit hic præteritum, de filio jam nato, ut v. 13. *& peperit filium*[*].

17. *Vicina autem,* &c. [וַתִּקְרֶאנָה לוֹ הַשְּׁכֵנוֹת שֵׁם] *Et vocaverunt ei vicinæ nomen,* Mo. V. Alibi ferè matres imponunt filiis nomina, hîc vicinæ: quanquam hæ dici possint matri & aviæ nomen duntaxat suggessisse[b]. Noomi nomen imposuit de consilio & sententia mulierum[c]. ¶ *Obed,* [עוֹבֵד] i.e. *δοῦλος, serviens,* D. ex Jo. JT. Ratio nominis ex eo quod præcedit, *sustinebis canitiem tuam*[d].

18. *Hæ sunt generationes Pharez.*] Recensio eorum qui ex Pharez descenderunt. *Generatio,* pro *genitis;* ut *nativitas,* pro *nato, captivitas,* pro *captivo, custodia,* pro *custodibus ipsis*[e].

19. *Aram;* ità o'. & Matthæus, Ma. [רָם] *Ram.* Ità vocatur & 1 Paral. 2[f].

20. *Salmon,* [שַׂלְמָה] *Salma.* Idem dicitur & *Salmon* versu sequenti[g]. Hanc autem genealogiam ex hoc libello desumptam ad verbum inseruit Matthæus genealogiæ Christi; voluítque Spiritus Sanctus eam exstare, ut certi essemus Jesum Nazarenum esse illum promissum mundi redemptorem, quem ex Judæ Patriarchæ & Davidis posteritate nasciturum Prophetæ dixerunt[h].

[d] Mo. & Bo. ex Ser. [e] Bo. ex Ser. [f] Bo. [g] G. [h] Jun. [i] Bo. [k] Q. in D. [l] Mo. ex Jun. [m] V. [n] Bo. [o] Me. [p] Bo. [q] Pi. [r] Ità M. [s] V. [t] D. [u] Jun. [x] V.

[†] Capell. Critic. [*] Buxtorf. vindic. p. 13. 987. [b] Bo. [c] D. [d] D. sim. Jun. [e] D. [f] Bo. [g] V. D. [h] Os.

SYNOP-

252451

608

F 1.